ENCICLOPEDIE DE ISTORIE UNIVERSALA

evenimente şi protagonişti

popoare, ţări, instituţii

istorie economică, viaţă cotidiană, viaţă materială

cronologie comparată a istoriei mondiale

Compact

DeAGOSTINI

ENCICLOPEDIE DE ISTORIE UNIVERSALĂ

Contribuţia traducătorilor: Simona Venier (pp. 11-306)
Mădălina Chelemen (pp. 307-629)
Alexandru Balaci (pp. 630-978)
Radu Gâdei (pp. 979-1295)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Enciclopedie de istorie universală / de Agostini;
trad.: Alexandru Balaci, Mădălina Chelemen, Radu Gâdei, Sorina Vernier.
Bucureşti: **ALL EDUCATIONAL**, 2003
1296 p.; 24 cm.
ISBN 973-684-560-5

I. Balaci, Alexandru (trad.)
II. Chelemen, Mădălina (trad.)
III. Gâdei, Radu (trad.)
IV. Vernier, Sorina (trad.)

81'374.2:94(100)=135.1

Editura **ALL EDUCATIONAL** Bd Timişoara nr. 58,
sector 6, cod 76548 – Bucureşti
Tel.: 402 26 00
Fax: 402 26 10

Departamentul difuzare Tel.: 402 26 30, 402 26 34

Comenzi la: comenzi@all.ro
URL: http://www.all.ro

Redactori: Constantin Vlad, Simona Ceauşu, Mircea Moldoveanu
Coperta: Stelian Stanciu

ENCICLOPEDIE DE ISTORIE UNIVERSALĂ

Traducere de
Alexandru Balaci, Mădălina Chelemen, Radu Gâdei, Sorina Venier

LITERA
DeAGOSTINI

Coordonare generală: Marco Drago, Andrea Boroli

Coordonare lexicografică și ilustrații: Cristina Cappa Legora

Coordonare editorială: Sergio Sabbadini

Coordonare tehnică: Mariangela Mazzucchelli

Iconografie: Centro Iconografico dell'Istituto Geografico De Agostini

Cartografie: Ufficio Cartografico dell'Istituto Geografico De Agostini, condus de Giuseppe Motta

Realizare grafică: Adriano Tallarini

Dezvoltarea proiectului și consultanți științifici: Giorgio Vecchio, Guido Formigoni, Sergio Chillé

Texte: Angelo Bianchi (*istorie modernă*), Giovanni Borsa (*istorie economică*), Giuliana Bossi Rocca (*istoria țărilor din America de Sud*), Gian Piero Brioni (*istoria arhitecturii*), Alfredo Canavero (*istorie contemporană*), Giovanni Alberto Cecconi (*istorie antică*), Sergio Chillé (*istorie contemporană și istoria relațiilor internaționale*), Paolo Colombo (*istoria gândirii politice și istoria instituțiilor politice*), Augusto Conti (*istoria gândirii politice și istoria instituțiilor politice*), Nicolangelo D'Acunto (*istorie medievală*), Fulvio De Giorgi (*istoriografie*), Massimo De Leonardis (*istorie contemporană și istoria relațiilor internaționale*), Guido Formigoni (*istorie contemporană și istoria gândirii politice*), Luisa Frosio (*istorie modernă*), Eleonora Fumasi (*istorie contemporană*), Ida Gasparri (*istoriografie*), Angelo Giorgio Ghezzi (*istorie modernă*), Angela Grassi (*istorie contemporană*), Sandro Invidia (*istorie contemporană*), Giorgio La Rosa (*istorie militară*), Arnaldo Marcone (*istorie antică*), Emanuele Pagano (*istorie modernă*), Riccardo Redaelli (*istoria țărilor din Africa de nord și Asia*), Romano Solbiati (*istoria țărilor extraeuropene*), Giorgio Vecchio (*istorie contemporană și istorie socială*)

Contribuții speciale: Ottavio Barié (Universitatea Catolică din Milano), Giorgio Campanini (Universitatea din Parma), Carlo Capra (Universitatea din Milano), Franco Della Peruta (Universitatea din Milano), Ugo Fantasia (Școala Normală din Pisa), Grado G. Merlo (Universitatea din Milano), Antonio Parisella (Universitatea din Parma), Claudio Pavone (Universitatea din Pisa), Domenico Vera (Universitatea din Parma), Sergio Zaninelli (Universitatea Catolică din Milano)

Cronologie: Angelo Bianchi, Nicolangelo D'Acunto, Emanuele Pagano

Revizie și adăugiri: Guido Formigoni (1995)

Sergio Chillé, Giuseppe Barile, Simone Lanza, Marcello Lotti (1999)

Redacție: Letizia Rovini

Secretariat: Eleonora Fumasi și Angela Grassi

Secolul al XIX-lea a fost „secolul istoriei", atât din punctul de vedere al dezvoltării cantitative şi tehnice a studiilor istorice, cât şi în ce priveşte influenţa decisivă exercitată de istorie asupra culturii şi, drept urmare, asupra formaţiei morale şi culturale şi asupra conştiinţei de sine a contemporanilor. Istoricii erau mari figuri publice şi îndeplineau sarcina, care mai devreme fusese a preoţilor şi a teologilor, de „mentori ai umanităţii": au impus marile modele colective de comportament şi, prin efortul lor de raţionalizare a evenimentului istoric şi prin al lor „sens al istoriei" au răspândit o calmă imagine a prezentului şi a viitorului, văzute într-o perspectivă care, în ciuda a toate, era aceea a progresului şi a libertăţii.

În secolul XX, după primul război mondial şi încă mai mult după cel de-al doilea, rolul civic al istoricilor şi al istoriei a suferit o masivă redimensionare. Cauza fundamentală a acestei „crize a istoriei" a fost răspândirea unei profunde insatisfacţii şi a unui puternic scepticism – fruct al nesiguranţei pentru viitor şi al copleşitoarei amintiri a experienţelor de război – faţă de istorici şi faţă de capacitatea de a da un sens istoriei şi de a indica legile obiective (şi sigure) ale unui progres civic care era tot mai contestat. De aici tendinţa de a-i înlocui în rolul de „mentori ai umanităţii" cu sociologi, antropologi culturali şi teoreticieni ai dezvoltării, în iluzia că aceştia ar fi mai în măsură să răspundă la marile întrebări asupra prezentului şi viitorului, dacă nu chi să-şi întemeieze analizele şi previziunile pe o reconstrucţie mai „ştiinţifică" şi mai „realistă" decât aceea pe care puteau s-o ofere, cu instrumentele lor, istoricii.

Nepregătiţi să surprindă raţiunile profunde ale acestei crize de credibilitate a istoriei şi să reacţioneze adecvat la ea, cei mai mulţi istorici au sfârşit prin a-şi reduce activitatea la un gen de „serviciu" menit „să satisfacă curiozitatea" mulţimii sau, mai rău, la o contribuţie la lupta ideologico-politică ori, în cel mai bun caz, la ceva tot mai specializat şi tehnic care a dilatat enorm limitele geografice şi temporale şi temele istoriei, dar – acţionând astfel – a redus interesul nespecialiştilor pentru istorie şi credibilitatea ei. Acest lucru a contribuit enorm la creşterea, chiar şi în ţările cele mai evoluate şi cu o mare tradiţie culturală, a neîncrederii şi dezinteresului faţă de istorie în vaste sectoare ale populaţiei, şi mai ales în rândul tinerilor.

A spune aceasta nu înseamnă cu necesitate a preconiza o de neconceput şi absurdă întoarcere pură şi simplă la modelele istoriografice ale secolului al XIX-lea şi o renunţare la problemele şi tehnicile de cercetare prin care istoriografia a acţionat în secolul XX, obţinând rezultate neîndoielnic pozitive, dar care în general au influenţat puţin sau deloc, din cauza tehnicităţii lor, afara cercului restrâns al specialiştilor. Şi totuşi este limpede că dacă – aşa cum a scris Droysen în celebrul său Sumar de istorie *– importanţa practică a studiilor istorice stă în faptul că numai ele furnizează statului şi cetăţenilor „imaginea lor înşişi" este dificil să ne gândim că acestea ar fi posibile fără o precisă şi atotcuprinzătoare implicare a istoriografiei şi a culturii în general care să redea istoriei valoarea sa de raţiune de a fi a colectivităţilor şi confruntarea lor cu realitatea.*

Omul modern – încă şi mai puţin decât cel al secolelor trecute – nu poate trăi în viaţa cotidiană fără istorie, refugiindu-se în anonimatul alienant al aşa-numitelor „sisteme secundare" Realitatea celui de-al treilea mileniu nu poate fi abordată fără suportul istoriei, care trebuie să devină din nou elementul fundamental al conştiinţei individuale şi colective. Memoria omului nu merge înapoi mai mult de trei generaţii şi nu se poate substitui istoriei. Ea este, de fapt, purtătoarea unor viziuni inevitabil parţiale, subiective şi condiţionate de pasiuni care nu pot avea o valoare formativă sub aspect etic şi nici nu se pot constitui ca elemente valide pentru o înţelegere efectiv istorică a realităţii. În această situaţie, orice iniţiativă care îi ajută pe oameni, şi pe tineri în particular, să se reapropie de istorie şi să se familiarizeze cu ea are astăzi o valoare mai mare decât în trecut. Acesta este cazul **Enciclopediei istoriei universale De Agostini,** ***care îşi extinde preocuparea de la protagonişti şi mari evenimente ale trecutului la reconstrucţia devenirii structurilor politice şi sociale, ale economiei şi vieţii cotidiene.***

RENZO DE FELICE

ÎNDRUMAR PENTRU CONSULTAREA ENCICLOPEDIEI

PLANUL LUCRĂRII

Enciclopedia este alcătuită din două părți: o amplă **Cronologie** din preistorie până în anul 2000; un dicționar alfabetic cuprinzând aprox. 6200 de termeni referitori la personalități, evenimente, teme și concepte. Volumul este completat cu hărți, tabele tematice și ilustrații.

➢ Scopul lucrării este de a furniza informații esențiale asupra istoriei omului din preistorie până în anul 2000, cu referire specială la evenimente politice, instituționale, economice, sociale și religioase. Un amplu spațiu – în raport cu cel acordat de alte lucrări similare – a fost dedicat istoriei ideilor și experiențelor din economie și societate, care constituie fundalul pe care se desfășoară evenimente și mutații de lungă durată.

➢ O atenție particulară a fost acordată dimensiunilor mondiale ale istoriei: s-a acordat spațiu evenimentelor, mișcărilor și actorilor politici din toate țările globului, evenimentelor militare și diplomatice în cadrul relațiilor internaționale, precum și conceptelor, problemelor și instituțiilor politico-diplomatice. De o privire specială s-au bucurat evenimentele și protagoniștii istoriei italiene.

CRONOLOGIA

Paginile dedicate Cronologiei expun aproape an de an evenimentele fundamentale ale istoriei, într-o abordare sinoptică a diferitelor zone geografice ale lumii. Este posibil astfel ca cititorul să obțină într-o abordare concomitentă o imagine a evenimentelor istorice în succesiunea lor și să individualizeze elemente comune și diferențe între diferite țări și continente. Un spațiu special a fost dedicat **evenimentelor culturale** și **artistice**, **științei** și **tehnicii**: au fost, prin urmare, prezentate marile capodopere ale literaturii, ale artelor plastice și arhitecturii, ale muzicii, ale teatrului și cinematografului; opere ale gândirii care anticipează și promovează o idee comună sau mișcări intelectuale; teoriile și descoperirile științifice care au influențat modul nostru de viață. Nu au fost uitate evenimentele sportive, mai ales în perioada recentă.

DICȚIONARUL ALFABETIC

Ocupă cel mai mare spațiu al lucrării: materia este împărțită în aprox. 6200 de termeni incluzând personaje, evenimente, state, popoare, locuri geografice, instituții, mișcări, curente de gândire, elemente de viață cotidiană, istorie economică, religie, teme și concepte istoriografice.

Biografii

În lucrare apar principalii suverani, oameni de stat, papi, protagoniști ai vieții sociale, economice și politice. S-a renunțat la tentativa de omniprezență care, dincolo de faptul că ar fi fost veleitară, ar fi îngreunat dicționarul cu o mulțime de personaje minore (cel puțin dacă ne raportăm, în orizontul național și mondial, la milenii de istorie), în detrimentul aprofundării personajelor majore. Sunt deci prezente acele personaje care au avut un rol relevant în istoria mondială sau care au dobândit un loc important în memoria noastră istorică. Un criteriu mai selectiv a fost însă aplicat perioadei actuale și personajelor în viață, asupra cărora e imposibil să distingem între judecata istorică și polemica politică.

➢ **Intelectualii, artiștii, sfinții** au fost incluși numai dacă activitatea și opera lor au influențat evenimentele socio-politice, făcând abstracție de importanța lor în câmpul specific filosofic, literar sau teologico-spiritual: de exemplu, Dante și Manzoni au intrat în lucrare nu pentru extraordinarele lor merite literare ci în măsura în care au participat activ la evenimentele din vremea lor. La fel, dintre filosofi au fost prezentați numai aceea care au avut un rol fundamental în evoluția gândirii

politice sau a concepţiei asupra istoriei. Dintre sfinţi au fost excluşi cei pur mistici şi speculativi, fiind prezenţi aceia care au activat în sfera caritativ-socială sau au întemeiat ordine religioase.

➢ Un spaţiu adecvat a fost acordat **istoricilor**, de la autorii clasici ai Antichităţii până la cei actuali, care prin cercetările lor au marcat importante etape în istoriografie şi au contribuit la deschiderea de noi orizonturi metodologice.

Evenimente

Au fost luate în calcul principalele evenimente ale istoriei: războaie, revoluţii, revolte, bătălii, asedii, alianţe, pacte, tratate, păci, crize politice şi economice, congrese, concilii, evenimente politice şi sociale etc.

Aspecte ale vieţii cotidiene şi materiale

În acord cu direcţiile cele mai noi ale istoriografiei, a fost dată o atenţie specială acestui spaţiu de experienţe prin termeni de sinteză fie asupra **dimensiunilor vieţii cotidiene** (de exemplu: alimentaţie, căsătorie, copilărie, familie, femeie, habitat, maladii şi epidemii, sexualitate etc.), fie asupra problemelor sociale mai vaste (de exemplu: asistenţă, căi şi mijloace de comunicaţie, legislaţie socială, mass media, oraşe, populaţie, sănătate, urbanism etc.). Au fost incluşi şi termeni referitori la fenomene de mare relief social, cărora li s-a încercat analizarea rădăcinilor istorice: de exemplu mafie, stupefiante, terorism etc.

State, popoare, locuri geografice

Se bucură de un articol separat **toate statele suverane** în momentul mai 1995. Evoluţia lor istorică este prezentată în formă cronologică (mai puţin pentru statele foarte mici sau care şi-au obţinut foarte recent independenţa); cronologia este precedată de un scurt cadru informativ privind suprafaţa, populaţia, limba, capitala, religia, forma de stat (organizarea constituţională) şi de o sinteză a caracterelor originale ale ţării respective. Sunt prezentate şi principalele **formaţiuni statale din trecut**. Alături de **popoarele** Antichităţii (de la asirieni la fenicieni, de la italici la huni), s-au bucurat de o amplă tratare popoarele care au o mare importanţă istorică, chiar dacă nu se identifică cu un stat determinat (arabi, evrei, mongoli, tătari ş.a.), ca şi populaţiile care, dincolo de interesul etnologic, au o prezenţă istorică semnificativă (de exemplu: popoarele Africii, etniile indigene din America, kurzii, ţiganii ş.a.). Au o reprezentare distinctă **continentele**, marile **regiuni** istorice, marile **oraşe** şi **capitale** din lume, regiunile şi principalele oraşe italiene, **oceanele** şi principalele **mări** europene.

Instituţii, mişcări politice şi sociale

Alături de termenii de **sinteză istorică** generală (de exemplu: stat, autonomii locale, birocraţie, justiţie, parlament, diplomaţie, alegeri, vot universal etc.) au fost inseraţi termeni referitori la principalele **instituţii politice din istorie** (de exemplu: instituţiile şi magistraturile greceşti şi romane; organismele şi magistraturile medievale; instituţiile legislative istorice şi actuale de la Parlamentul Lung englez la Convenţia Naţională franceză, de la Camera Lorzilor la Camera deputaţilor etc.). Au fost luate în considerare şi marile **organizaţii internaţionale** (Comunitatea Europeană, ONU, Societatea Naţiunilor etc.). Alături de principalele **partide politice**, şi-au găsit loc **mişcări politice** şi **sociale** istorice şi actuale (de exemplu: mişcare muncitorească, mişcare catolică, sindicate etc.).

Istorie economică

Materia a fost împărţită pe mai multe niveluri: împreună cu istoria marilor **sectoare economice** (agricultură, comerţ, industrie, bănci) au fost tratate marile **ramuri industriale** (industria textilă, chimică etc.), **materiile prime strategice** (cărbune, materiale plastice, oţel, petrol etc.), **marile întreprinderi** din lume; o serie de articole au fost dedicate conceptelor indispensabile pentru înţelegerea istoriei economice (finanţe publice, fisc, întreprindere, crize economice, monedă, inflaţie etc.). Articole biografice au fost rezervate unora dintre cei mai influenţi industriaşi şi economişti care au contribuit la a determina marile politici economice şi sociale ale lumii.

Religii şi mişcări religioase

Articolele din acest domeniu privilegiază raportul religie-societate-politică faţă de analiza teologico-doctrinară. În afară de **marile religii** şi de fondatorii lor, de Biserici şi diversele confesiuni sunt prezente principalele **erezii**, mişcările spirituale, asociaţiile ecleziale, **mişcările religioase** recente.

Teme şi concepte istoriografice, politice, economice, juridice

De mare atenţie s-au bucurat nu numai **marile teme istoriografice** (de exemplu: feudalism, capitalism, despotism luminat etc.), ci şi **fenomenele, conceptele, termenii, locuţiunile** necesare pentru înţelegerea istoriei

trecute şi recente (de la polisul grec la principatul roman, de la beneficiul feudal la revoluţia preţurilor, de la Belle Époque la Toamna caldă, de la contestaţia tinerilor la compromis istoric etc.). Larg spaţiu şi-au găsit chestiunile referitoare la **politica internaţională** (de exemplu: Război rece, arme, bomba atomică, dezarmare, mandat, protectorat, ambasadă etc.). Sunt prezenţi termeni tehnici din istoriografie (de exemplu: a quo, ad quem etc.) şi disciplinele auxiliare ale istoriei (de exemplu: demografie istorică, diplomatică, epigrafie etc.).

ORDINEA ALFABETICĂ

În dicţionarul alfabetic au fost adoptate următoarele criterii:

➢ Sfinţii (personalităţile religioase sanctificate) au fost menţionaţi alfabetic cu prenumele, şi nu cu numele de familie (de exemplu: *Giovanni Bosco* şi nu *Bosco, Giovanni*; *Thomas Becket* şi nu *Becket, Thomas*). Personalităţile cu acelaşi nume au fost prezentate în următoarea ordine: 1) sfinţi; 2) papi; 3) împăraţi ai Sfântului Imperiu Roman; 4) suverani în ordinea alfabetică a numelui statului; 5) diverşi.

➢ Instituţiile, partidele, mişcările, organizaţiile au fost cel mai adesea menţionate în cuvântul-titlu cu denumirea *in extenso* (de exemplu: *Democraţia Creştină, Comunitatea Europeană* etc.); în câteva cazuri a fost preferată totuşi sigla, dacă aceasta este de uz comun.

➢ În general cuvintele-titlu au fost date în forma directă (de exemplu: *Actul de navigaţie* şi nu *navigaţie, Actul de*; *Liga lombardă* şi nu *lombardă, Liga*; *Partidul Republican Italian* şi nu *Republican Italian, Partidul* etc.). Totuşi, pentru a evita eventuale dificultăţi de regăsire, termenii relativi la războaie, bătălii, tratate, concilii etc. au fost puşi la cuvântul-titlu sub numele localităţii în care s-a petrecut evenimentul (de exemplu: *Vietnam, războiul din*; *Waterloo, bătălia de la*; *Vatican II, conciliul* etc.).

NUMELE STRĂINE

➢ Numele suveranilor sunt date potrivit uzului: vom găsi aşadar *Filip II, Henric VII, Elisabeta II*, dar şi *Ivan, Boris, Juan Carlos*.

➢ Pentru organizaţii, în general s-a preferat să se dea denumirea tradusă; în anumite cazuri, în care uzul comun a impus forma din limba de origine, a fost preferată aceasta (de exemplu: *Ancien Régime, Diplomacy by conference, Welfare State* etc.).

➢ Pentru numele din limbi cu alfabete nelatine (greacă, arabă, limbi slave) a fost adoptată transliterarea ştiinţifică comună, cu anumite simplificări impuse de raţiuni de claritate şi recognoscibilitate. În particular, pentru numele chinezeşti s-a adoptat grafia oficială Pinyin pentru toponimele şi antroponimele mai recente, în timp ce pentru numele personajelor istorice a fost folosită metoda tradiţională Wade Giles.

TRIMITERILE INTERNE

Corespondenţa între termeni este foarte frecventă: cea mai mare parte a trimiterilor de la un cuvânt-titlu la altul este implicită; totuşi, în multe cazuri s-a preferat să se semnaleze explicit trimiterile.

Au fost adoptate două tipuri de trimiteri:

➢ Indicaţia (v.) în interiorul articolului a fost utilizată când s-a dorit să fie semnalat un alt articol necesar pentru deplina înţelegere a subiectului tratat sau pentru completarea informaţiei asupra acestuia;

➢ „Pachetul" de trimiteri introdus de formula „Vezi şi:" are scopul de a indica corespondenţa între fapte şi concepte care nu se află în raporturi imediate, sugerând însă un parcurs de lectură complex asupra tematicii respective.

TABELE, HĂRȚI, MATERIAL ICONOGRAFIC

➢ Un mare număr de articole este însoțit de **tabele și scheme** care integrează foarte concis informații din articolul respectiv, prezentând într-o manieră sintetică elementele esențiale asupra subiectului respectiv. În anumite cazuri tabelele au caracter de completare (de exemplu: suveranii și primii miniștri ai Marii Britanii, Germaniei, Italiei etc.); în alte cazuri au un scop orientativ și exemplificativ (de exemplu: cele mai faimoase abdicări din istoria occidentală, principalele etape ale legislației sociale etc.); altele sunt menite să furnizeze instrumente de înțelegere complexă a unui fenomen istoric (de exemplu, articolul *măsură, unități de* conține un tabel de corespondențe între măsurile din vechime și cele actuale). Cele mai importante dinastii europene sunt însoțite de arbori genealogici. Statele mari au serii complete de șefi de stat și de guvern.

➢ Numeroase **hărți istorice** permit stabilirea unei corespondențe imediate între evenimentele istorice și aspectele spațiale ale marilor state, imperii ale trecutului etc.

➢ Alte articole (statele mari și marile imperii ale trecutului, mișcările politico-ideologice fundamentale ale ultimelor secole, evenimentele-cheie din istoria modernă, cele mai importante aspecte ale vieții materiale și sociale) sunt însoțite de **material iconografic**, î intenția de a sugera o memorie istorică asupra protagoniștilor și aspectelor caracteristice ale istoriei universale.

NOTĂ LA EDIŢIA ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Fiind prima lucrare de acest gen şi de asemenea dimensiuni care apare în limba română, îngrijitorii ei au fost puşi în faţa unor probleme diverse. Rezolvarea lor este tributară stadiului atins de cercetările în domeniul istoriei universale de la noi şi numărului relativ redus de instrumente de lucru privitoare la istoria universală existente până în acest moment în spaţiul cultural românesc. Din această cauză, unele formule (de la traducerea unor termeni până la adoptarea unor denumiri toponimice şi antroponimice potrivit normelor limbii române) pot fi supuse discuţiei şi îmbunătăţirii în viitor.

În ceea ce priveşte preluarea materialului existent în ediţia italiană, aceasta s-a făcut cvasiintegral (cu minime renunţări, atunci când era vorba de persoane din istoria Italiei cu un impact strict local), eliminându-se însă **Bibliografia** finală, care cuprinde lucrări existente doar în limba italiană (lucrări originale şi traduceri). Am preferat să adoptăm această formulă de amputare a informaţiei conştienţi că pentru publicul obişnuit apelul la aceste surse, existente doar în variantă italiană, este oricum îngrădit. De altfel, o mare parte din articole din dicţionarul alfabetic beneficiază de Bibliografie *ad locum*, ceea ce în bună măsură compensează lipsa ei din finalul lucrării.

Cronologia (inclusiv cronologiile prezente la articolele consacrate statelor lumii) a fost completată în general cu informaţii mergând până în anul 2000, ultima ediţie italiană de pe care s-a făcut traducerea (1999) oprind referinţele de regulă la anii 1997-1998.

Dicţionarul alfabetic a comportat câteva probleme, mai ales în ceea ce priveşte toponimele şi antroponimele, de adaptare la uzanţele limbii române. Antroponimele şi toponimele în limba română, spre deosebire de limbile (şi uzul) occidentale, beneficiază de formule diferite de adaptare. Unele au intrat în folosinţă într-o formă românească (de exemplu numele multora din regii Franţei: Filip, Ludovic, Ioan, Carol, Henric, Francisc). Altele sunt păstrate în forma lor din limba de origine (Cosimo, Gian Gastone, Johann-Georg, Stanisław Leszczyński). În sfârşit, există şi situaţii mai ciudate, impuse de circulaţia unor teme şi subiecte în istoriografia românească, când numele aceluiaşi personaj istoric apare şi în forma lui originară, şi într-o adaptare românească (de exemplu numele regilor Piemontului mai puţin frecventate de cercetările româneşti apar cel mai adesea în forma originară: Carlo Emanuele, Carlo Alberto, Vittorio Emanuele, dar când acelaşi personaj este mai cunoscut – în speţă primul rege al Italiei unificate – el apare sub forma Victor Emanuel). În aceste circumstanţe, pentru a evita confuziile sau ambiguităţile, am dat sub formă de cuvânt-titlu varianta „uzuală" românească, iar între paranteze numele în forma originară. De asemenea, am făcut trimiterile încrucişate. De exemplu numele ducelui Normandiei, devenit în 1066 rege al Angliei, are trei variante: Wilhelm, Guillaume, William; el este inclus în dicţionar sub forma mai cunoscută de Wilhelm Cuceritorul, dar apare şi sub forma William Cuceritorul, cu trimitere (v.) la forma „uzuală".

Termenii care nu sunt nume proprii şi fac parte din cuvinte-titlu compuse, fiind supuşi normelor limbii române, apar uneori în formă declinabilă, şi nu la nominativ nearticulat aşa cum este uzanţa (de exemplu, cuvântul-titlu *războiului, limitarea*, inclus în seria tematică *război*).

Denumirile publicaţiilor, ca şi al unor organizaţii social-politice, au fost păstrate în limba de origine, pentru a evita posibilele ambiguităţi create de traducerile diferite dintr-o sursă sau alta românească.

Trimiterile bibliografice, întrucât sunt în totalitate în limba italiană, au fost păstrate ca atare, chiar dacă pentru unele dintre ele, foarte puţine la număr, există şi traduceri în limba română.

CUPRINS

PREISTORIA

Ere geologice

4 700 000 000 Începe *Era arhaică*, cea mai veche din istoria geologică a Pământului. Există dovezi despre climate glaciale şi deşertice.

2 000 000 000 Această datare se referă la primele fosile ale organismelor vii, conţinute în roci.

570 000 000 Începe *Era paleozoică sau primară*. În timpul perioadei siluriene sau Gotland (437-395 milioane de ani) formele de viaţă, care s-au răspândit iniţial în mări, încep să ocupe uscatul: plante, scorpioni, miriapozi şi mai apoi peşti şi amfibii.
În Permian (280-225 milioane de ani) morfologia plată a Terrei se modifică prin apariţia lanţurilor muntoase, care influenţează şi condiţiile climatice. Prima apariţie a reptilelor.

225 000 000 Începe *Era mezozoică sau secundară*, care cunoaşte o mare dezvoltare a reptilelor. În timpul Triasicului (225-190 milioane de ani) apar primele mamifere. Mai apoi, în Jurasic (190-136 milioane de ani) se întâlnesc primele păsări şi primele marsupiale. În Cretacic (136-65 milioane de ani) se întâlnesc mamiferele placentare cu dentiţie de tip insectivor.

65 000 000 Începe *Era cenozoică sau terţiară*, în timpul căreia se afirmă şi se răspândesc mamiferele. În Eocen (65-37 milioane de ani) cu climă caldă şi tropicală, apar şi în Europa primatele şi maimuţele (antropoidele). În Oligocen 37-26 milioane de ani) se înalţă lanţurile muntoase alpino-himalayene, în timp ce în Africa apar formele cele mai evoluate de primate: Parapithecus, Propliopithecus, Egiptopithecus. În Miocen (26-5,2 milioane de ani) clima devine foarte aridă, subtropicală şi în subordinul antropoidelor apar forme cu caracteristici humanoide: driopithecii euroasiatici, proconsulul, Ramapithecus indian (considerat un prehumanoid), Kenyapithecus.
În timpul Pliocenului (5,2-3,1 milioane de ani) clima devine mai temperată şi continuă să trăiască ramapithecii. Apar Gigantopithecus şi Oreopithecus. Marile blocuri continentale se formează în totalitate, iar lanţurile muntoase, încă sub influenţa mişcărilor de tasare, sunt în întregime conturate. Câmpia padană a fost complet acoperită de o mare cu o adâncime mică. Flora este de acum asemănătoare celei actuale şi este reprezentată de specii adaptate la clima temperată.
■ *Descoperiri*. Resturi de Oreopithecus la Monte Bamboli şi la Baccinello în Toscana.

3 100 000 Începe *Era cuaternară*, ultima de pe Terra, în care îşi face apariţia omul. De obicei este împărţită în două momente: Pleistocenul, perioadă lungă care durează până la anul 10 000 î.Hr. aproximativ şi care conţine toate fazele Paleoliticului;
Holocenul, perioada următoare care include culturile Mezoliticului, Neoliticului şi metalelor (aramă, bronz, fier) şi până la perioadele istorice şi apoi până în zilele noastre.
■ *Descoperiri*. Fosile de Australopithecus biped (precum *Lucy*, găsit la Hadar, Etiopia, datarea probabilă: 3 milioane de ani).

Paleoliticul inferior

2 500 000 Apare în Africa *Homo abilis*, primul humanoid aparţinând genului *hominid*; are poziţie verticală şi capacitate craniană de 600-700 cm^3 Cultura pietrei sau olduwaiană, de la numele localităţii Olduway din Tanzania unde a fost identificată pentru prima dată, este cea mai veche activitate umană cunoscută, constituită în principal prin aşchierea pietrei pentru a deveni tăioasă.
■ *Descoperiri*. Rămăşiţe umane: Hadar şi valea râului Omo din Etiopia; rămăşiţe ale cel puţin cincisprezece humanoizi în Kanapoi şi Koobi Fora în Kenya; Olduway din Tanzania. Produse manufacturate: pietre obţinute din aşchii au fost găsite la Hadar, Omo, Melka Kunturé, în Etiopia, la Olduwai în Tanzania, la Koobi Fora lângă lacul Rudolf în Kenya.

1 800 000 Din această perioadă datează un cerc de pietre îngrămădite dezordonat, care dovedesc existenţa unui paravan de ramuri pe care pietrele erau destinate să le sprijine: acestea sunt rămăşiţele primelor colibe circulare din vegetaţie împletită. În această perioadă există o economie legată de vânătoare şi de culesul vegetalelor comestibile.

1 500 000 Apare în Africa *Homo erectus*, cunoscut şi ca Pitecanthropus sau Sinanthropus. Ocupă şi ariile temperate ale Europei şi Asiei: mai înalt şi mai robust decât *Homo abilis*, practică activităţi de vânătoare şi de culegător. *Homo erectus* dispare în jurul anilor 100 000 î.Hr.
■ *Descoperiri*. Din această eră datează probabil descoperirile făcute în peştera Sandalo de lângă Pola în Istria: un dinte uman, aşchii şi mandibule de animale care prezintă urme de prelucrare, cărbuni care dovedesc folosirea focului. Există produse prelucrate din cultura „de prund" – *Pebble culture* (arta pietrei) şi la Vallonet şi pe terasele din Rousillon (Franţa).

800 000 Apare **cultura Abbevilliană** (cea mai veche cultură „de miez") (de la numele unei terase înalte din

Somme în Franța) caracterizată prin produse prelucrate, cioplite pe două fețe, în formă de migdală.

■ *Descoperiri.* Resturi ale acestei producții s-au găsit la Abbeville, în Franța și la Belzingsleben în Germania.

700 000-600 000 Are loc o perioadă lungă de răcire a climei, caracterizată printr-o succesiune de glaciațiuni. Prima este numită glaciația Günz (650 000-500 000). În timpul acestei perioade se dezvoltă cultura Acheuleană, caracterizată prin produse prelucrate cu cioplire bifacială, datorată unei tehnici mai rafinate față de cultura precedentă.

■ *Descoperiri.* În Italia există rămășițe de pietre cioplite bifacial la Irsina în Basilicata și la Isernia în Molise.

400 000 Nouă perioadă de răcire a climei, glaciația Mindel (400 000-300 000). Se răspândesc și în alte regiuni culturile pietrei cioplite. Cultura Clactoniană (cea mai veche „cultură de așchii") (de la Clacton on Sea în Essex) și cultura Tayaciană (de la Tayac, în Franța). Omul folosește focul și trăiește în locuințe circulare, înconjurate de ziduri mici de piatră sau în peșteri cu podeaua pietruită.

■ *Descoperiri.* Resturi umane au fost descoperite la Trinil (Java), Montmaurin, Tautavel (Franța), Atapuerca (Spania); Choukoutien (China), Salé (Maroc). Cărbuni de lemn și de os la Choukoutien; Terra Amata (Franța); Torre in Pietra (Italia). Urme de locuințe la Tautavel și Terra Amata. De la zăcământul din Verstesszöllös (Ungaria) provin descoperirile unei activități microlitice aparținând așa-zisului *Homo erectus hungaricus.*

300 000-200 000 Începe glaciația Riss (200 000-120 000) în timpul căreia sunt construite colibe mari acoperite cu piei, așezate în interiorul peșterilor. Vânătorii sunt în măsură să doboare pantere, lei, urși, rinoceri, antilope. Apare tehnica levalloisiană care se caracterizează prin producerea de unelte confecționate din așchii late în formă ovală cu marginile tăioase.

Paleoliticul mijlociu

100 000 Protagonistul acestei perioade este **omul de Neanderthal** (*Homo sapiens neanderthalensis*) de la numele unei localități situate lângă Düsseldorf, Germania. Robust și de talie mică, are craniul mai lung și mai puțin înalt decât *Homo erectus*, cu arcadele sprâncenelor dezvoltate. El dă naștere unei culturi numită Musteriană (de la numele localității Le Moustier, în Dordogne, Franța) care înregistrează dispariția produselor prelucrate bifaciale și dezvoltarea instrumentelor obținute prin cioplire: vârfuri, răzuitoare, dălți, cuțite.

■ *Descoperiri.* Omul de Neanderthal a avut o mare zonă de răspândire. Resturi omenești au fost găsite la La Chapelle-aux-Saint, La Ferrassie (Franța), Spye (Belgia), Krapina (Iugoslavia); Saccopastore și Monte Circeo (Italia); Shanidar (Irak); Florisbad (Africa de Sud); Mapa (China). Produse prelucrate au fost găsite în toată Europa, Asia și Africa.

75 000 Începe perioada **glaciației Würm**. Omul de Neanderthal lasă mărturia unei culturi superioare cu componente spirituale: îngroparea morților cu ceremonie funerară, cu flori, instrumente și trofee din animale; ritul canibalismului. Activitatea economică constă în vânătoare și culesul de vegetale comestibile și spontanee.

■ *Descoperiri.* Morminte peștera Guattari (Italia), Shanidar (Irak); Tescik-Tas (Uzbekistan), Regourdou (Franța). La El-Guettar în Tunisia și la Arcy-sur-Cure în Franța sunt identificate acumulări de pietre amestecate cu oase de urs.

Paleoliticul superior

40 000 Apare *Homo sapiens sapiens*, care se deosebește de tipurile umane precedente prin craniul mai puțin robust și mai înalt, lipsit de arcadele proeminente ale sprâncenelor. Se remarcă în special două tipuri fizice: Cro-Magnon și Combe Capelle (de la numele localităților franceze unde au avut loc primele descoperiri). O dată cu Paleoliticul superior apar mai multe culturi, caracterizate de o multitudine de instrumente mai cizelate și ușoare; începe prima etapă de prelucrare adevărată a osului pentru obținerea harpoanelor, undițelor, sulițelor și a altor obiecte de muncă și ornamentare. Sunt amplu atestate rituri și culturi. Înmormântările prezintă caracteristici comune: defunctul este pus în groapă în poziție orizontală și presărat cu argilă roșie, însoțit de obiecte de uz cotidian sau de ornamente. Ies la iveală manifestări artistice sub formă de sculpturi, picturi, desene. În funcție de condițiile climatice și conformația geografică, omul se adăpostește sub stânci sau la gura peșterilor sau construiește colibe acoperite cu piei, de multe ori adevărate sate de sezon. În Africa se dezvoltă cultura Ateriană (în Algeria) caracterizată prin produse manufacturiere (vârfuri și răzuitoare) dotate cu un peduncul care permite fixarea la comandă pe un par sau pe un mâner de lemn.

■ *Descoperiri.* Există numeroase descoperiri care atestă existența lui *Homo sapiens sapiens* pe toate continentele. Localitățile europene „clasice" sunt: Laugerie Basse, Chancelade, Combe Capelle, Cro-Magnon (Franța); Predmost (Moravia), Obercassel (Germania). În Italia: peștera Grimaldi, peștera de la Balzi Rossi (Imperia), peștera de la Arene Candide (Savona), Riparo Tagliente (Verona), peștera Paglicci (Forlì), peștera del Romito (Cosenza), peștera S. Teodoro (Messina).

30 000 De la localitățile Châtelperron în Franța, unde au fost găsite instrumente de os și obiecte ornamentale (pandantive din os cioplit și decorații liniare) derivă numele culturii Castelperroniene.

27 000 Începe cultura Aurignaciană de la numele peșterii Aurignac (provincia Garonne) din Franța. Obiectele prelucrate din această cultură sunt lame și vârfuri cu o margine prelucrată, răzuitori la extremitățile lamelor, dălți cu muchia ascuțită pentru tăiere, sulițe cu o bază oblică.

25 000 În timpul glaciației Wisconsin din America, strâmtoarea Bering rămâne pe uscat, astfel încât grupuri de vânători proveniți din regiunile Mongoliei, urmărind animale în perioada de migrațiune, traversează strâmtoarea dintre Asia și continentul nord-american și se stabilesc în America.
■ *Descoperiri*. La Yuha, în California, a fost găsit un depozit de resturi scheletice umane și de obiecte prelucrate de mână. În Perú, în câmpia Ayacucho au fost găsite depozite umane în peșteri sau în afara lor.

20 000 În unele regiuni din Franța se dezvoltă tot atâtea culturi, care își iau numele de la localitățile pe lângă care s-au găsit urmele cele mai importante. Primele sunt La Gravette în Dordogne și regiunea Périgord, aceste aspecte locale fiind cunoscute sub numele de Gravettian sau Perigordian. Aceastea se caracterizează prin asocierea unor obiecte prelucrate bine delimitate: vârfuri și lame din piatră cioplită cu marginea dreaptă, dălți, unele cu dimensiuni foarte mici, răzuitori și vârfuri de os. Din această cultură fac parte și unele opere de artă de un rafinament extraordinar, dintre care celebrele statuete cunoscute sub numele de „Venus preistorice"
■ *Descoperiri*. În afară de regiunile franceze citate deja, obiecte prelucrate se regăsesc în Belgia, Spania, Italia. Operele de artă (statuete feminine): Lespugue, Laussuel (Franța); Kostienki (Rusia); Dolní Vestonice (Republica Cehă); Willendorf (Austria); Grimaldi (Italia).

18 000 Cultura Solutreană (de la Solutré în regiunea Loarei) se caracterizează printr-o prelucrare a pietrei foarte deosebită, în măsură să producă lame de silex, cizelate cu multă finețe, în forma unei frunze de laur sau de salcie; vârfuri crestate cu capete laterale; vârfuri pedunculate, folosite ca vârfuri de săgeți; primele ace de os cu urechi. Activitatea de vânătoare se îmbogățește cu un nou instrument: arcul. În exprimarea artistică avem blocurile de piatră sculptată cu figuri zoomorfe.
■ *Descoperiri*. Pietre cioplite, oase, fildeș lucrat se găsesc la Solutré, Laugerie-Haute, în Franța; peștera din Chufin, Papallo (Spania). Basoreliefuri sculptate pe rocă la Le Fourneau-du-Diable, Le Roc-de-Sers (Franța).

15 000 Cultura Magdaleniană, care își ia numele de la localitatea La Madeleine din Dordogne, cunoaște o dezvoltare deosebită în prelucrarea osului și fildeșului. Atinge un nivel de vârf în exprimarea artistică pe pereți sau pe obiecte mobile.
■ *Descoperiri*. Obiectele prelucrate tipice pentru această perioadă (piatra cioplită, osul, fildeșul) se regăsesc în toată Europa până la granițele Siberiei și Orientului Mijlociu. Picturi și incizii din peștera **Lascaux** (Dordogne). Picturile de la **Altamira** (Spania).

12 000 În America, în partea sud-vestică a Statelor Unite, se dezvoltă culturi caracterizate prin răspândirea unor tipuri de vârfuri din piatră cioplită.
■ *Descoperiri*: Obiecte prelucrate la Sandia, Clovis, Folsom (New Mexico); Cochise (Arizona); Gypsum Cave (Nevada).

Mezoliticul

10 000 Cuprinde o lungă perioadă de tranziție care pornește de la ultimele glaciațiuni (Würm) până la începutul Olocenului și se caracterizează printr-o îmblânzire a climei. În strânsă legătură cu condițiile climatice și de mediu schimbate, se dezvoltă culturile Epipaleoliticului și Mezoliticului propriu-zis, care, de la o economie determinată de vânătoare și de cules, trec la un mod de viață sedentar și la producerea hranei prin creșterea animalelor și prin agricultură. Alte culturi, în schimb, precum Ertebolle în Danemarca rămân încă mult timp legate de stadiul premergător. Unele grupuri umane din teritoriul vast, numit Semiluna fertilă (arcul de regiuni care pleacă din Egipt spre Golful Persic, atingând în nord Turcia și Marea Caspică) încep să îmblânzească animale și să cultive cereale. De la numele peșterii Mas-d'Azil din Franța provine numele Azilianului, cultură de tranziție, caracterizată prin producție microlitică. Arta sărăcește și se reduce la pietre pe care sunt tăiate semne schematizate, cu argilă roșie. Mai grosolane sunt produsele prelucrate specifice Sauveterrianului (Sauveterre-la-Lémance, Franța) care au dimensiuni mai mari. Și în Italia se dezvoltă culturile microlitice.
■ *Descoperiri*. În grota de la Shanidar (Irak) au fost găsite pietre de moară și pistiluri și alte obiecte utile pentru o activitate agricolă incipientă. Obiectele prelucrate din piatră cioplită capătă cu precădere o formă triunghiulară (triunghiuri, trapeze, segmente de cerc) de dimensiuni mici. Pietrele cioplite și osul prelucrat se regăsesc nu numai în Mas-d'Azil, dar și în Germania, Spania, Olanda și Belgia.
Obiecte prelucrate în Franța și în Italia, lângă Riparo Tagliente (Verona) și Grotta Romanelli (Otranto).

9 000 În Capsian (de la Gafsa, în Tunisia) sunt mai numeroase instrumentele de dimensiuni mici: dălți, vârfuri, perforatoare, lame. Coaja de ou de struț este folosită ca recipient și pentru fabricarea elementelor pentru mărgele. Caracteristică pentru zona Semilunei fertile este cultura Natufian (din Wadi-en-Natuf, în

Palestina) în care încep să se manifeste semne de sedentarizare a grupurilor umane în sate cu locuințe circulare. În Japonia începe răspândirea culturii ceramice numită Jomon (decorațiuni cu sfoară) datorită motivelor care o caracterizează. Indicii de horticultură în Noua Guinee.

■ *Descoperiri.* Obiecte prelucrate din culturile Capsian și Natufian (pietre șlefuite, coji de ou de struț), la Gafsa, la Wadi-en-Natuf, El Uad, Ierihon (Palestina), unde au fost găsite silozuri, pietre de moară și oase mici pentru recolta, conservarea și prelucrarea cerealelor. Ceramică în peștera din Kufui (Japonia). Toporiști și securi șlefuite la Kafiavana (Noua Guinee).

Neoliticul

8 000 Această perioadă este caracterizată prin patru activități fundamentale: **folosirea pietrei șlefuite conform unei noi tehnici** (de aici numele pentru întreaga perioadă), arta ceramicii, cultura cerealelor, domesticirea animalelor. Pe teritoriul Europei viață seminomadă, se construiesc sate cu colibe. Apar aceste tipuri de sate și pe malurile râurilor mari: de-a lungul văii Nilului, în valea Tigrului și Eufratului, în valea Indusului sau de-a lungul coastelor Mediteranei orientale, în Siria. Se practică agricultura cu sapa și se cultivă grâul și orzul. Se cresc capre, porci, oi în scopuri alimentare. Apar civilizații organizate cu o împărțire a sarcinilor și specializări ale atribuțiilor. În zona Orientului Apropiat se impune cultul Zeiței mame, legat de pământ și de fertilitate. Neoliticul dobândește caracteristici specifice în funcție de zonele în care se dezvoltă diferitele culturi; de aceea sunt identificate culturi precum cea a Orientului Apropiat, Sahariană, Europeană, Italiană, Maglemosiană, a Americilor, Egipteană, a Extremului Orient.

■ *Descoperiri.* Se înregistrează o diversificare a uneltelor din piatră șlefuită: topoare, târnăcoape, ciocane, dălți, pietre de moară, topoare și lopeți din coarne de cerb; aceste produse sunt răspândite cam peste tot pe glob.

Neoliticul Orientului Apropiat. Apar primele centre locuite cu urme de fortificații rudimentare; se cresc capre și se cultivă cereale. Se impune tehnica ceramicii și comerțul cu obsidian (rocă vulcanică pentru obținerea obiectelor cioplite).

■ *Descoperiri.* Ierihon (Palestina), Tell Aswad și Mureybat (Siria).

Neoliticul saharian. Într-un moment propice din punct de vedere climatic, cu multă apă și vegetație, Sahara este locuită de vânători și de păstori. Arta sahariană se împarte în două faze: prima, care se referă la populația de vânători și culegători, cuprinde perioada bubalină (reprezentări ale unor bovine dispărute, în epoca preistorică) și cea a capetelor rotunde (picturi cu oameni mascați). A doua cuprinde perioada bovidiană (descrieri picturale ale unor scene din viața cotidiană); perioada cabalină (în care apare figura calului, introdus în Africa în 1600 î.Hr.) și perioada camelină (datorită reprezentărilor cămilei, introdusă de romani în epoca lui Cristos).

■ *Descoperiri.* Toată Sahara este bogată în incizii și picturi rupestre, găsite în masivele din Africa de nord; Hoggar, Aïr, Tassili, Tibesti, Eunedi, Atlantele algerian, Maroc, Adrar des Ifras (Mali). Obiecte prelucrate: vârfuri de săgeți, topoare șlefuite, harpoane, cuțite de silex, vase de ceramică.

6000 Neoliticul european. Pe coastele Mediteranei centrale și occidentale se dezvoltă tehnica ceramicii imprimate. De la Marea Egee și din Balcanii meridionali, de-a lungul Dunării se răspândește Neoliticul dunărean, cu locuințe de lemn, lungi și rectangulare.

Maglemosian. Această cultură tot de tip mezolitic a cunoscut o largă răspândire în Europa de nord și s-a caracterizat printr-o înfloritoare industrie a pietrei: microliți pentru arme-proiectil, instrumente cu vârfuri, topoare și răzuitoare, harpoane, sulițe și cârlige de pescuit din coarne de cerb și os; lănci, pirogi, vâsle și arcuri de lemn.

■ *Descoperiri.* În Maglemose (Danemarca), Anglia și în toată Europa de nord.

Neoliticul italian. Și în Italia sunt introduse tehnici și culturi neolitice, care se răspândesc în toată peninsula. Pe lângă activitățile de vânătoare și cules se dezvoltă practicarea agriculturii. Ceramica imprimată se răspândește în sud, de-a lungul coastelor mediteraneene. Sate de colibe înconjurate de șanțuri adânci sunt construite în Tavoliere din Puglia. La nord, centre de cultură neolitică se răspândesc în Liguria și în zona adriatico-romagnolă, la Fiorano (Modena) și la Vho (Cremona) cu colibe circulare și obiecte prelucrate din piatră cioplită de mici dimensiuni.

■ *Descoperiri.* În regiunea puglieso-materana și în peștera Arene Candide (Liguria) se găsesc vase în formă sferică sau emisferică, decorate nearse. În Sicilia (Megara Hyblea, Naxos, Lipari, Matrensa, Stentinello) resturi de colibe dreptunghiulare în sate fortificate. Resturi de ceramică, având fundul rotund cu o decorație geometrică incizată și incrustații colorate cu roșu se găsesc în zona Italiei centrale (Fiorano, în zona Reggiano; Cetona lângă Siena; în împrejurimile Romei). În văile alpine și în zona prealpină (Varese, Verona) se găsesc farfurii adânci, vase, pahare cu bază plată și marginile pătrate, decorate cu incizii sau grafit. Vasele pictate cu linii sinusoidale roșii și negre caracterizează unele culturi din Italia meridională: în Puglia (Tavoliere, peștera Scaloria,

Tremiti), în Abruzzo şi la Capri. La Lagozza di Besnate şi la Isolino Virginia în zona Varese, există aşezăminte lacustre; s-au găsit vase de ceramică negre dintre cele mai frumoase. Se dezvoltă prelucrarea prin ţesut a inului. În sud este prezentă cultura Diana (Lipari) caracterizată prin obiecte de ceramică brun-negre cu mânere cilindrice. Există şi un comerţ cu obsidian.

Neoliticul pe continentul american. În localităţi din Mexic şi din Arizona apar primele forme de agricultură din Lumea Nouă. Se cultivă: porumbul, dovleacul, ardeiul, fasolea.

■ *Descoperiri.* Pietre cioplite şi şlefuite: El Riego, Coxcatlan (Mexic), Arizona, Colorado, New Mexico.

5500 Neoliticul egiptean. Se dezvoltă culturile Fayum, Merimde şi Tasiano. Sunt cultivate cereale şi in; se cresc boul, porcul şi oaia. Se practică pescuitul cu cârlige şi vânătoarea de elefanţi, hipopotami şi crocodili.

■ *Descoperiri.* Obiecte prelucrate în oazele Fayum, Merimde, Deir Tasa (Egipt). La Merimde Beni-Salam: şiruri de colibe aliniate.

Neoliticul în Orientul Îndepărtat. În China se dezvoltă culturile Yang-Chiao şi Long-Shan. Culturi de nuci şi creşterea boilor, porcilor şi caprelor. Sunt produse obiecte din piatră şlefuită şi ceramică neagră lucioasă sau pictată.

■ *Descoperiri*: În Honan, la Shantong şi în toată China nord-orientală se găsesc resturi de obiecte prelucrate de mână (pietre cioplite şi şlefuite; ceramică).

Eneoliticul

5000 Această denumire acoperă perioada de tranziţie dintre Neolitic şi Epoca Bronzului, care se caracterizează prin introducerea primelor tehnici din domeniul metalurgic (arama). Continuă să fie răspândită industria pietrei. Prelucrarea aramei, la început prin ciocănire, începe să fie efectuată la cald, realizându-se adevărate topiri metalurgice, care se răspândesc în Europa în jurul anului 3500 î.Hr. Se practică înhumarea morţilor în peşteri artificiale şi cariere funerare. Cultura manufacturieră se caracterizează prin vase în formă de clopot răsturnat, pumnale şi obiecte de aramă, asociate cu produse din piatră cioplită şi şlefuită, nasturi şi plăcuţe de os şi piatră găurită.

■ *Descoperiri.* Centre de ciocănire la cald a aramei: Hassuna (Irak); Sialk (Iran), Mersin, Çatal Huyuk (Turcia).

4000 Pe parcursul mileniului V î.Hr. în regiunile Europei de nord, ale Spaniei, ale Franţei, Italiei şi Africii de nord se dezvoltă **primele construcţii megalitice**: monumente făcute din blocuri masive de piatră, grosolan tăiate, fixate în teren. Mai multe **menhire** dispuse în şir formează un cromlech (din bretonul crom, rotund şi lech, piatră). Dolmenul (din bretonul tol, masă şi men, piatră) este o lespede din piatră sprijinită orizontal pe pietre fixate vertical în teren, astfel încât să formeze un spaţiu funerar.

■ *Descoperiri.* La **Stonehenge**, în sudul Marii Britanii se găseşte cromlech-ul cel mai cunoscut şi mai mare din câte se cunosc; ocupă o suprafaţă de 100 000 metri pătraţi.

3500 În Egipt se dezvoltă cultura Badarian, prima cultură eneolitică din regiune care îşi ia denumirea de la localitatea Badari. Badarianii sunt agricultori şi crescători, trăiesc în colibe şi prelucrează splendide obiecte din piatră cioplită. Pentru uneltele cotidiene (cârlige, linguri, piepteni) şi de înfrumuseţare (statuete, ornamente) recurg la prelucrarea pietrei. Arama este folosită pentru fabricarea mărgelelor şi şiragurilor.

■ *Descoperiri.* Obiecte lucrate de mână şi morminte în Spania, Portugalia, Franţa, Italia, Austria, Olanda, Marea Britanie şi Africa de nord.

După Badarian, perioada Amratiană dezvoltă tehnici agricole şi de prelucrare a pietrei. Folosirea aramei este tot limitată. Inventarea roţii şi a plugului (Mesopotamia).

■ *Descoperiri.* Pietre cioplite şi şlefuite, os, fildeş, ceramică, aramă în Egiptul de Sus şi de Mijloc.

3000 În Italia dezvoltarea culturilor enolitice este prezentă începând din mileniul III. În această perioadă unele grupuri umane introduc prelucrarea aramei şi înhumarea colectivă în necropole. Activităţile economice sunt păscutul, agricultura, comerţul, vânătoarea şi culesul.

■ *Descoperiri*: În Sicilia (Piano Notaro, Piano Conte, Serraferlicchio) se găsesc urme de aşezăminte săteşti sau în peşteri, ceramică decorată cu spatula şi obiecte din piatră cioplită şi şlefuită. În Sardinia (Anghelu Ruju, peştera San Michele d'Ozieri, Oristano şi Cagliaritano) se găsesc pumnale de aramă şi obiecte din piatră şlefuită. Monumentele dolmen, statuete ale Zeiţei mame din os. În apropiere de Viterbo (Rinaldone) se găsesc vaze în formă de damigene şi foarte mult prelucrate, din aramă şi piatră şlefuită. În multe regiuni din nord (Lombardia, Trentino, Liguria, Veneto) se găsesc obiecte de aramă şi argint. Morminte pentru înhumare cu scheletul ghemuit.

LUMEA ANTICĂ

BAZINUL MEDITERANEAN

cca 3000 î.Hr. În **Egipt** începe perioada thinită; faraonul Menes își extinde puterea pe tot teritoriul și **pune bazele dinastiei I**.

ca 2970 î.Hr. În Egipt se consolidează puterea faraonică, fapt dovedit de instituirea sărbătorii Sed sau jubileul regal.

cca 2845 î.Hr. Cu faraonul Qai (Qaa) se termină în Egipt dinastia I, în timpul căreia se consolidează unitatea politică.

cca 2710 î.Hr. Faraonul Peribsen efectuează una dintre primele campanii militare în Siria.

cca 2700 î.Hr. În Asia Mică nord-vestică apar primele așezări pe dealul Hissarlik și începe faza Troia I.

cca 2665 î.Hr. Se încheie în Egipt perioada thinită și se stinge dinastia a II-a.

cca 2650 î.Hr. Cu faraonul Nebka se trece la dinastia a III-a și începe perioada numită **Regatul Vechi** sau memphit, de la numele capitalei Memphis.

cca 2550 î.Hr. În Egipt, în jurul acestei date se plasează domnia faraonului Kheops (dinastia a IV-a).

cca 2520 î.Hr. În jurul acestei date, în Egipt se situează domnia faraonului Khephren din Dinastia a IV-a, căruia îi urmează Baufre.

cca 2495 î.Hr. În jurul acestei date în Egipt este plasată domnia lui Mykerinos din Dinastia a IV-a.

cca 2460 î.Hr. În Egipt se înregistrează trecerea de la dinastia a IV-a la dinastia a V-a, al cărei întemeietor este faraonul Userkaf.

cca 2440 î.Hr. Din inițiativa faraonului Sahure, Egiptul organizează primele expediții navale spre Punt (actuala Somalie) și primele contacte cu fenicienii.

ALTE REGIUNI

cca 3000 î.Hr. În Mesopotamia de sud se concentrează primele așezări stabile de populații sumeriene (Eridu, Uruk).

cca 2750 cca î.Hr. în Mesopotamia, la Uruk domnește regele Ghilgameș.

cca 2700 î.Hr. În China se pot plasa la această dată o serie de suverani care sunt la originea istoriei chineze.

cca 2500 î.Hr. Prima dinastie din Lagaș în Mesopotamia.

cca 2470 î.Hr. În Mesopotamia, predomină dinastia din Lagaș asupra populațiilor din Elam și asupra formațiunilor statale Ur, Uruk, Kiș și Umma.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

cca 3000 î.Hr. *În Semiluna fertilă începe producerea bronzului.* ***Apar primele scrieri ideografice egiptene*** *(hieroglifele) și* ***sumeriene*** *(cuneiformele). În Mesopotamia, Egipt, Creta apar primele sisteme convenționale de numerotare. Sumerienii și egiptenii construiesc primele bărci cu pânză.*

cca 2900 î.Hr. *În arhivele de tăblițe de la Uruk, primele urme ale descoperirii valorilor fonetice din semnele de scriere.*

cca 2800 î.Hr. *În Egipt sunt ridicate primele construcții funerare (mastabale) în formă de trunchi de piramidă. În Insulele Britanice, la* ***Stonehenge****, apar primele așezăminte cu caracter funerar.*

cca 2600 î.Hr. *La Tell-Fara (Shuruppak) și Abu-Salabik, primele texte literare (imnuri, mitologie).*

cca 2550 î.Hr. *În Mesopotamia, la Ur, construirea* ***primului mare ziggurat****, templu cu terase de cărămidă.*

cca 2540 î.Hr. *Faraonul Kheops construiește prima piramidă de la Ghizeh.*

cca 2500 î.Hr. *În India de nord înflorește* ***civilizația Indusului****. În Caucaz și în Rusia de sud se răspândește civilizația kurganelor, nume care indică movila de pământ ce acoperă mormântul. Pe coasta peruviană (valea Chicama) se cultivă fasolea, dovleacul și bumbacul. În Egipt papirusurile și cerneala înlocuiesc tăblițele de argilă moale. În China începe răspândirea ceramicii negre din Lung-shan, produsă cu roata olarului.*

BAZINUL MEDITERANEAN	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE

cca 2345 î.Hr. În Egipt se trece de la dinastia a V-a la dinastia a VI-a, al cărei întemeietor este Atote sau Teti.

cca 2200 î.Hr. În Egipt, cu moartea reginei Nitoqre (Nitocris) se stinge dinastia a VI-a și se încheie **Regatul Vechi**. Cu faraonul Neferkare începe dinastia a VII-a. În Asia Mică, la Hissarlik, o catastrofă distruge orașul numit Troia II.

cca 2170 î.Hr. Cu domnia faraonului Anu începe dinastia a VIII-a.

cca 2160 î.Hr. În Egipt, în revolta prinților din Herakleopolis, își are originea dinastia a IX-a. Urmează o perioadă de răsturnări politice grave, în timpul cărora părțile de sud ale regatului tind să se desprindă.

cca 2000 î.Hr. Se afirmă supremația cretană în comerțul din Marea Egee. În Grecia ajung primele populații indo-europene (***aheii***) care se stabilesc în Atica și în Pelopones.

cca 1991 î.Hr. În Egipt urcă pe tron faraonul Ammenemes, întemeietorul dinastiei a XII-a și începe perioada **Regatului Mijlociu.**

cca 1950 î.Hr. În Egipt, faraonul Sesostris I (Senusret I) înfăptuiește cucerirea Siriei și a Numidiei.

cca 1900 î.Hr. În Asia Mică, la Hissarlik, este distrusă Troia IV, care apoi va fi reconstruită.

cca 2380 î.Hr. La Uruk devine rege Lugalzaggisi, care duce o politică agresivă față de statele sumeriene învecinate.

cca 2345 cca î.Hr. Lugalzaggisi, regele Urukului este învins de **Sargon I regele Akkadului.** După îngenuncherea Urukului, Sargon controlează tot Sumerul.

cca 2315 î.Hr. În Mesopotamia, regelui Sargon al Akkadului îi urmează Rimuș, care supune Elamul.

cca 2240 î.Hr. Mesopotamia este invadată de guti, care provin din regiunea muntoasă iraniană.

cca 2190 î.Hr. În Mesopotamia **dispare regatul Akkadului**, distrus de invazia gutilor.

cca 2037 î.Hr. Amoriții de stirpe semitică încearcă să năvălească în Mesopotamia.

cca 2004 î.Hr. Capitala Mesopotamiei, Ur, intră în stăpânirea amoriților după sfârșitul regelui Ibisin.

cca 1930 î.Hr. În Mesopotamia este reconstruit orașul Ur.

cca 1894 î.Hr. În Mesopotamia **este întemeiat Babilonul**, opera lui Sumu-abum.

cca 2380 î.Hr. *Școala pentru scribi din Lagaș cunoaște apogeul prin Enikgal, cel mai vechi teoretician al sistemului administrativ bazat pe birocrație.*

cca 2300 î.Hr. *Se dezvoltă* ***civilizația Harappa, în valea Indusului.***

cca 2250 î.Hr. *În Egipt unele inscripții funerare atestă construirea unui canal navigabil de-a lungul cataractelor de la Assuan.*

cca 2050 î.Hr. *În Egipt se elaborează texte literare:* Satira meseriilor, Profețiile lui Ipu, Învățăturile lui Keti către fiul său Merikara.

cca 2030 î.Hr. *În Insulele Britanice, la Stonehenge se află unele construcții megalitice cu pietre albastre provenind din Țara Galilor.*

cca 2000-1900 î.Hr. *În Europa apare cultura Fontbouisse din Languedoc. Se răspândește în Africa revoluția neolitică și în zona sudsahariană încep să fie cultivate varietăți locale ale meiului și orezului. Apare scrierea cuneiformă hitită, în timp ce în Creta se utilizează o formă pictografică.*

cca 1900 î.Hr. *În Egipt se răspândesc „Textele sarcofagelor".*

BAZINUL MEDITERANEAN	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
cca 1850 î.Hr. Populațiile emigrate în Anatolia care vorbeau limbi indo-europene încep **edificarea regatului hitit**.		**cca 1850 î.Hr.** *Pe podișul iranian și în Orientul Apropiat apare* ***carul ușor de război****.*
		cca 1840 î.Hr. *În Egipt, prin intermediul unei dese rețele de canale a fost asanată depresiunea El-Fayum.*
cca 1800 î.Hr. În Asia Mică, la Hissarlik, este distrusă Troia V.	**cca 1792 î.Hr.** Urcă pe tron, în Babilon, Hammurabi, care duce Regatul Vechiului Babilon la înflorire maximă.	**cca 1800 î.Hr.** *În* ***Creta*** *sunt construite cele mai vechi palate de la* ***Phaistos și Cnossos****. La Gozo, în arhipelagul maltez, este construit templul megalitic de la Gigantia.*
cca 1786 î.Hr. În Egipt, o dată cu dispariția reginei Nefrusobkra se stinge dinastia a XII-a și se încheie perioada Regatului Mijlociu.		**cca 1780 î.Hr.** *În Babilon,* ***regele Hammurabi promulgă codul său de legi****.*
cca 1730 î.Hr. În Egipt se înregistrează tot mai frecvente **incursiuni ale hicsoșilor**.		
cca 1700 î.Hr. Începe exodul evreilor în Egipt și faza de înflorire maximă a **civilizației minoice**.		**cca 1700 î.Hr.** În Creta se dezvoltă scrierea Linearul A formată din 85 de semne încă nedescifrate.
cca 1684 î.Hr. În Egipt „mica dinastie hicsosă" care este cunoscută drept dinastia a XVI-a.	**cca 1670 î.Hr.** La hitiți, regele Labamas pune bazele perioadei numite Regatul Vechi printr-o serie norocoasă de campanii militare.	
cca 1650 î.Hr. În Fenicia domnesc câțiva regi independenți.		
cca 1600 î.Hr. În Grecia apare centrul care va fi la originea **civilizației miceniene**.	**cca 1592 î.Hr.** În Babilon, după circa două sute de ani de domnie, se încheie prima dinastie amorită și se urcă pe tron regele kasit Argum II.	**cca 1600 î.Hr.** *La Micene, în Pelopones, sunt plasate cercurile de morminte A și B. Testamentul lui Hattusilis, rege hitit. Prima civilizație urbană (cultura Shang) în China.*
cca 1570 î.Hr. În jurul acestei date faraonul Kamose (dinastia a XVII-a) îi pune pe fugă pe hicsoși în bătălia de la Hermopolis.		**cca 1580 î.Hr.** *Două importante texte egiptene:* Papirusul Rhind *(matematica) și* Papirusul Smith *(chirurgia) care conține o prezentare minuțioasă a anatomiei umane.*
cca 1567 î.Hr. Hicsoșii sunt înfrânți definitiv de Amosis I.	**cca 1550 î.Hr.** Mesopotamia de nord este invadată de huriți, un popor care provine din Armenia. **Arienii (*arya*) distrug civilizația Indusului**.	**cca 1550 î.Hr.** *În Malta este construit templul megalitic din Tarxien.*
cca 1520 î.Hr. Faraonul Tutmosis (Tutmes) I printr-o campanie militară ajunge la Eufrat.		**cca 1520 î.Hr.** *În Egipt începe construirea monumentelor din* ***Valea Regilor****.*
cca 1493-1490 î. Hr. În Egipt domnește Tutmosis II. La moartea sa începe criza de succesiune.	**cca 1500 î. Hr.** În Mesopotamia se constituie regatul hurit **Mitanni**.	**cca 1500 î. Hr.** La Ugarit, pe coasta siriană, apare primul alfabet, cu 29 de caractere.

BAZINUL MEDITERANEAN

cca 1490 î.Hr. Regina Hatșepsut devine regentă. Dorește să fie reprezentată cu un aspect masculin și se declară descendentă a zeului Amon.

cca 1468 î.Hr. Tutmosis III cucerește Palestina, Siria și Libanul.

cca 1450 î.Hr. În Grecia se afirmă orașul Micene și se pun bazele perioadei miceniene târzii.

cca 1438 î.Hr. Amenophis (Amenhotep) II continuă politica expansionistă și reprimă două răscoale în Asia.

cca 1410 î.Hr. În Creta, cotropitorii greci pun stăpânire pe palatul din Cnossos, ducând la decăderea civilizației minoice.

cca 1402 î.Hr. În Egipt domnește Amenophis III care conduce țara până la maxima înflorire.

cca 1358 î.Hr. În Egipt se urcă pe tron faraonul Tutankhamon care dă dovadă de o hotărâre de neclintit în privința unei restaurații religioase și politice.

cca 1319 î.Hr. Cu Ramses I începe dinastia a XIX-a egipteană.

cca 1300 î.Hr. În Asia Mică este distrus orașul Troia VI.

cca 1294 î.Hr. În Creta începe domnia regelui Minos II.

cca 1285 î.Hr. Faraonul Ramses II, la Qadesh, pe Orontes înfrânge o coaliție condusă de hititul Muwatallis.

cca 1280 î.Hr. Începe exodul evreilor din Egipt spre ținutul Madian, sub conducerea lui Moise.

cca 1270 î.Hr. Tratatul de pace încheiat de Ramses II cu regele hitit Hattusilis III.

ALTE REGIUNI

cca 1380 î.Hr. Decade regatul mesopotamic Mitanni.

cca 1360 î.Hr. Începe să se dezvolte puterea militară a asirienilor.

1350 î.Hr. Suppiluliuma extinde imperiul hitit până în Siria și Mesopotamia.

1330 î. Hr. În Mesopotamia este reconstruit orașul Ur.

1283 î.Hr. Regele hitit Hattusilis ajunge la un acord cu Ramses II în fața amenințării asiriene.

cca 1275 î.Hr. Salmanasar I conduce **expansiunea asiriană.**

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

cca 1450 î.Hr. *Prima* ***redactare a Vedelor*** *în India.*

cca 1400 î.Hr. *În Armenia este pusă la punct tehnica fierului forjat care rămâne un secret hitit. În Creta apare așa-numita scriere Linearul B.*

cca 1370 î.Hr. *Ahnaton (Ekhnaton) introduce în Egipt cultul monoteist al zeului Soare.*

cca 1350 î.Hr. *Este construit* ***mormântul faraonului Tutankhamon,*** *exemplu cel mai elocvent al unui mormânt regal egiptean.*

cca 1300 î.Hr. *La Byblos este perfecționat* ***alfabetul din Ugarit,*** *cu 22 de caractere. Din acesta se vor naște mai apoi alfabetele grec, etrusc, latin, indian și arab.*

sec. XIII î.Hr. *Hitiții perfecționează carul de război, introducând roata cu șase spițe care le va conferi superioritate militară.*

BAZINUL MEDITERANEAN	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
cca 1260 î.Hr. În Asia Mică se înregistrează distrugerea orașului Troia VII.		**cca 1260 î.Hr.** *Datorită faraonului Ramses II sunt completate multe din operele grandioase din regiunea Theba: sunt construcții sacre ale căror urme se pot vedea azi la Karnak și la Luxor.*
cca 1250 î. Hr. Evreii se stabilesc pe teritoriul Canaanului și adoptă stilul de viață sedentar.	**1235 î.Hr. În Babilon** este învins regele kasit Kaștiliaș III; **se instaurează dominația asirienilor**.	
	cca 1230 î.Hr. „Popoarele mării" supun definitiv imperiul hitit.	
cca 1200 î.Hr. De-a lungul coastelor Palestinei se stabilesc filistenii. În Grecia nord-occidentală pătrund **triburile doriene** care vor contribui la căderea civilizației miceniene.	**cca 1200 î.Hr.** Triburile ariene cuceresc definitiv India.	**1200 î.Hr.** *În jurul acestei date în* ***India este completată culegerea celor patru*** **Veda**, *texte religioase care constituie cel mai vechi document de literatură sacră în sanscrită.*
cca 1180 î.Hr. În Egipt, faraonul Ramses III consolidează dinastia a XX-a.		
1100 î.Hr. În Asia Mică **ultima distrugere a orașului Troia**, care rămâne depopulat până în anul 700 î.Hr. Începe colonizarea coastelor mediteraneene occidentale (Gades-Cadiz, Utica) de către colonii fenicieni din Tyr.	**cca 1078 î.Hr.** Mesopotamia de nord și Asiria sunt invadate de triburile arameice. Triburile semitice ale caldeilor se stabilesc în Babilon.	**sfârșitul sec. XI î.Hr** *În Asia Mică se introduc* ***șaua și călăritul cailor****. În Italia și Spania se răspândește tehnica de extracție și de prelucrare a fierului.*
cca 1030 î.Hr. La evrei, este ales rege Saul.	**1027 î.Hr.** În China, dinastiei Shang îi urmează dinastia Chou.	
cca 1004 î.Hr. În Palestina, regelui Saul, mort în bătălia împotriva filistenilor, îi urmează David.	**cca 1000 î.Hr.** În jurul acestei date Japonia este invadată de populațiile tunguse, provenind din Coreea, care înlocuiesc populațiile anterioare ainu de rasă albă.	**cca 1000 î.Hr.** *În India se amplifică cartea sacră* Rig-Veda.
990 î.Hr. Regele David unește Palestina și stabilește sediul regatului la Hebron.		
980 î.Hr. Regele David mută capitala regatului la Ierusalim.		
961 î.Hr. Regelui David îi urmează fiul său Solomon care va conduce regatul spre maxima înflorire.	**935 î.Hr.** Noua ascensiune a Asi datorată regelui Așur-dan II.	**950 î.Hr.** *La Ierusalim începe construirea grandiosului templu, dorit de David și terminat în 936 î.Hr. de către Solomon.*
922 î.Hr. În Palestina, urcă pe tron regele Roboam. Zece triburi din nord se desprind, formând **regatul Israel** sub conducerea regelui Ieroboam, în timp ce în sud se formează regatul Iudeii.		
918 î.Hr. Ierusalimul este jefuit de faraonul Șeșonk (Sheshonq) I, din dinastia a XXII-a.		

BAZINUL MEDITERANEAN	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE

cca 900 î.Hr. În Grecia se desăvârșește pătrunderea triburilor dorice, care ocupă Peleponesul și se stabilesc în Lacedemonia, pe colina Terapne. Mai apoi, vor construi acolo orașul Sparta.

891 î.Hr. La Atena se înregistrează pentru prima dată numele unui arhonte: Diognetes.

850 î.Hr. De această dată se leagă **constituția severă a Spartei, datorată lui Licurg.** În realitate este vorba de o retrodatare a unui corp de legi stabilit în jurul secolului VI î.Hr.

830 î.Hr. În Italia primele așezăminte în Tarquinia și Veii în Latium. Alte așezări protoistorice la Capua în Campania și la Torre dei Galli în Calabria.

814 î.Hr. Data tradițională a **întemeierii orașului Cartagina**.

800 î.Hr. Grecia este împărțită în trei mari regiuni, ocupate la nord (Thessalia și Beoția) de către eolieni, în centru (Atica și Eubeea) de către ionieni, în sud (Pelopones) de dorieni.

758 î.Hr. Colonizarea greacă se întinde și înspre est: la Marea Neagră este construită cetatea Sinope.

753 î.Hr. Conform tradiției, pe 21 aprilie, **Romulus întemeiază Roma**.

cca 750 î.Hr. Grecii încep activitatea de **colonizare a coastelor Italiei meridionale** (Metapont, Cumae, Pandosia).

743 î.Hr. În Grecia începe primul război messenian, prin care spartanii ocupă Peloponesul sud-vestic.

722 î.Hr. Regele asirian Salmanasar V înfrânge regatul Israel și deportează cca 30 000 de evrei.

853 î.Hr. La Qarqar în Siria se desfășoară o luptă decisivă între regele asirian Salmanasar și o ligă siriano-palestiniană, condusă de Hadadezer, rege al Damascului, care reușește să oprească amenințarea asiriană.

cca 845 î.Hr. Regele asirian Salmanasar III începe prima expediție militară împotriva perșilor, în podișul iranian.

841 î.Hr. Salmanasar III invadează Siria și trece sub influența sa Tyrul, Sidonul și regatul Israel.

828 î.Hr. În China dinastia Chou dă semne de decădere și împăratul Iwang este înlăturat. Intră în criză și sistemul feudal de guvernare.

cca 800 î.Hr. În Armenia se dezvoltă regatul Urartu.

cca 770 î.Hr. În China, populațiile din nord invadează imperiul și înlătură dinastia Chou de Est. Statul se fărâmițează în mici regate.

cca 750 î.Hr. În Africa, în sudul Egiptului, regatul puternic Napata, al cărui rege este Piankhi.

745 î.Hr. Cu Tiglatpileser (Tiglatpalasar) III, Asiria ajunge la apogeu.

cca 722 î.Hr. În China începe perioada așa-numitelor „primăveri și toamne" în care autoritatea împăraților este doar nominală.

ca 850 î.Hr. *În Sardinia este în plină dezvoltare* ***civilizația nuragică*** *caracterizată prin sate cu construcții tipice, apărate de fortificații cu bastioane. La Atena înflorește stilul geometric în aria ceramicii și a decorațiunilor.*

cca 840 î.Hr. *Puterea regelui Salmanasar III este proslăvită prin înălțarea zidurilor puternice de la Assur, capitala regatului Asiria, și a obeliscului negru.*

cca 825 î.Hr. *În Grecia este introdus alfabetul fenician.*

cca 800 î.Hr. *Apar* ***primele inscripții în alfabetul grec***. *În India este introdusă scrierea brahmi.*

776 î.Hr. *În Grecia, la Olimpia în Elida, se desfășoară prima* ***Olimpiadă***.

jumătatea sec. VIII î.Hr. *Este redactată* **Iliada** *homerică.*

cca 730 î.Hr. *În jurul acestei date este plasată elaborarea celuilalt mare poem homeric,* **Odiseea**.

BAZINUL MEDITERANEAN

cca 715 î.Hr. La Roma, lui Romulus îi urmează Numa Pompilius. În Egipt, se afirmă o nouă dinastie nubiană (a XXV-a).

706 î.Hr. Continuă colonizarea greacă pe coastele Italiei meridionale, coloni din Sparta întemeiază Tarentum.

673 î.Hr. La Roma, conform tradiției, lui Numa Pompilius îi urmează Tullus Hostilius. În timpul domniei sale romanii distrug cetatea rivală Alba Longa.

668 î.Hr. Prin al doilea război messenian, **spartanii își extind dominația** asupra întregului Pelopones.

657 î.Hr. În Corint se afirmă tirania lui Cipselos.

653 î.Hr. O mare invazie a sciților, provenind din Asia Centrală, ajunge să amenințe în Palestina regatul Iudeii.

cca 650 î.Hr. Începe să se afirme **puterea Cartaginei**.

cca 640 î.Hr. La Roma, Ancus Marcius îi succede lui Tullus Hostilius și-i înfrânge pe sabini și pe locuitorii din Veii.

621 î.Hr. La Atena, **Dracon**, primul legiuitor atenian, promulgă un **cod de legi** de o asprime proverbială („legi draconice").

cca 616 î.Hr. La Roma, lui Ancus Marcius îi urmează regele Tarquinius Priscus, primul dintre-o dinastie de suverani etrusci.

600 î.Hr. Începe pătrunderea celților în Peninsula Iberică.

594 î.Hr. Solon devine arhonte unic la Atena și modifică constituția în sens democratic.

586 î.Hr. Ierusalimul este distrus de invazia lui Nabucodonosor II, locuitorii îi sunt deportați (captivitatea babiloniană).

ALTE REGIUNI

689 î.Hr. Asirianul Sennaherib jefuiește Babilonul.

685 î.Hr. În Asia Mică, regele Gyges întemeiază regatul Lidia și stabilește capitala la Sardes.

660 î.Hr. În Japonia, conform tradiției, urcă pe tron **Jinmu Tenno, primul împărat**.

646 î.Hr. Regele asiran Assurbanipal cucerește Susa și supune tot Elamul.

625 î.Hr. Cyaxares întemeiază imperiul mezilor.

612 î.Hr. Căderea orașului Ninive în mâinile babilonienilor.

605 î. Hr. Babilonianianul Nabucodonosor îl înfrânge pe faraonul Nechao II pe Eufrat (bătălia de la Karkemiș). Anul următor devine rege al Babilonului.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

cca 700 î.Hr. *Fenicienii construiesc primele bireme.*

cca 680 î.Hr. *În Lidia, apoi în Ioni au apărut primele monede.*

675 î.Hr. *Din această perioadă datează fibula din Praeneste, care conține prima inscripție în limba latină.*

cca 669 î Hr. *Regele asirian Assurbanipal reconstituie biblioteca de la Ninive, care adăpostește un număr de 10 000 de tăblițe de lut. De la jumătatea sec. VII î.Hr. datează cele mai frumoase morminte etrusce.*

cca 624 î.Hr. *La Milet se naște Tales, primul filosof grec.*

cca 612 î.Hr. *Se naște poeta greacă Sappho.*

cca 600 î.Hr. *Fenicienii construiesc primele trireme (galere). În India se scriu cele mai vechi* Upanișade.

cca 588 î.Hr. *În* ***Persia****, profetul* ***Zoroastru (Zarathustra)*** *începe să predice noua religie mazdeismul.*

BAZINUL MEDITERANEAN

cca 578 î.Hr. La Roma, lui Tarquinius Priscus îi urmează Servius Tullius. Acestuia îi este atribuită construirea celui mai vechi cerc de ziduri de apărare din jurul Romei.

573 î.Hr. Nabucodonosor II cucerește orașul fenician Tyr.

cca 564 î.Hr. Regele Romei Servius Tullius obține prima victorie asupra etruscilor.

561 î.Hr. Pisistrate cucerește puterea la Atena și instaurează tirania.

555 î.Hr. La Atena, Pisistrate este obligat să ia calea exilului.

cca 550 î.Hr. Cartagina își extinde sfera de influență și pe coastele Siciliei și ale Sardiniei.

546 î.Hr. Pisistrate se reîntoarce la Atena și reia puterea.

538 î.Hr. Cyrus cel Mare le permite evreilor deportați în Babilon să se întoarcă pe teritoriul Israelului.

cca 534 î.Hr. La Roma, regelui Servius Tullius îi urmează Tarquinius Superbus.

527 î.Hr. La Atena, moare Pisistrate și îi urmează fiii Hippias și Hipparchos.

525 î.Hr. Suveranul persan Cambyses II cucerește Egiptul, dând naștere dinastiei a XXVII-a, numită persană.

514 î.Hr. La Atena, Hipparchos este ucis de către Harmodios și Aristogiton.

510 î.Hr. La Atena, Hippias este alungat de Clistene.

cca 509 î.Hr. Conform tradiției, **la Roma este alungat Tarquinius Superbus și este instaurată republica.**

ALTE REGIUNI

560 î.Hr. În Lidia urcă pe tron Cresus.

558 î.Hr. În Persia regele Cyrus II cel Mare îi urmează tatălui său Cambyses I.

550 î.Hr. În Persia, Cyrus cel Mare îi înfrânge definitiv pe mezi și ocupă Ecbatana, capitala lor.

546 î.Hr. Cyrus cel Mare îl înfrânge pe Cresus, regele Lidiei.

539 î.Hr. Cyrus cel Mare cucerește Babilonul, formând un imperiu care se întindea de la coastele Asiei Mici până în deșertul Sinai și până în podișul iranian.

529 î.Hr. Moare Cyrus cel Mare în lupta contra masageților. Îi urmează fiul său Cambyses II.

522 î.Hr. În Persia urcă pe tron regele Darius I.

513 î.Hr. Darius I lansează o campanie împotriva sciților. Traversează Dunărea și invadează câmpiile pontice.

509 î.Hr. Darius I al Persiei traversează Indusul și-și anexează statul Gandhara în India.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

566 î.Hr. *La Atena sunt instituite jocurile panatenee.*

cca 560 î.Hr. ***Se naște Siddharta Gautama, cunoscut sub numele de Buddha.***

cca 551 î.Hr. *Conform tradiției, într-un sat din Shantung (China) se* ***naște Confucius.***

cca 550 î.Hr. *În jurul acestei date au loc inventarea ancorei și perfecționarea tehnicilor de topire prin introducerea foalelor la cuptor.*

cca 534 î.Hr. *Matematicianul Pitagora ajunge în Magna Graecia.*

cca 516 î.Hr. *La Elea, în Magna Graecia, se naște Parmenide.*

510 î.Hr. *Se termină construcția orașului Persepolis, capitala imperiului ahemenid.*

509 î.Hr. *La Roma se sărbătoresc jocurile seculare (care se repetă la fiecare 110 ani).*

BAZINUL MEDITERANEAN

508 î.Hr. La Atena, Clistene promulgă o constituţie mai democratică.

506 î.Hr. Etruscii regelui Porsenna sunt învinşi de romani.

494 î.Hr. La Roma prima secesiune a plebeilor, pe Muntele sacru, este pacificată de Menenius Agrippa.

493 î.Hr. La Atena este arhonte Temistocle. La Roma, consulul Spurius Cassius iniţiază *foedus Cassianum.*

490 î.Hr. Primul război greco-persan. Trupele lui Darius sunt învinse la Maraton.

480 î.Hr. Al doilea război greco-persan. Are loc bătălia de la Termopile.

479 î.Hr. Grecii înfrâng trupele persane la Plateea şi flota la Mycale.

478 î.Hr. În Grecia este înfiinţată „Liga maritimă de la Delos", instrument al supremaţiei ateniene.

468 î.Hr. Atenianul Cimon învinge definitiv flota persană la Eurymedon.

462 î.Hr. În Egipt izbucneşte o revoltă antipersană.

461 î.Hr. La Atena, Pericle conduce partida popularilor.

457 î.Hr. Primele confruntări între Sparta şi Atena pentru supremaţia în Beoţia.

449 î.Hr. La Roma sunt elaborate Legile celor XII Table.

431 î.Hr. În Grecia **izbucneşte războiul peloponesiac**, dintre Sparta şi Atena.

429 î.Hr. Pericle moare de ciumă.

ALTE REGIUNI

cca 500 î.Hr. Singhalezii, popor de origine ariană, ajung în Ceylon.

485 î.Hr. În Persia, marelui rege Darius îi urmează fiul Xerxes.

465 î.Hr. Lui Xerxes, asasinat datorită unei conjuraţii, îi urmează Artaxerxes.

453 î.Hr. În China, statul Ch'in se fărâmiţează în trei regate care se alipesc statelor Ch'in, Lu, Sung şi Ch'u.

CULTURĂ ŞI SOCIETATE

cca 500 î.Hr. *Hecateu din Milet scrie un manual de geografie. În Grecia apare roata olarului. În perioada aceasta trăieşte filosoful chinez Lao-tzu, iniţiatorul taoismului.*

sec. V. *După reîntoarcerea evreilor din exilul în Babilon începe redactarea definitivă a* **Bibliei**.

484 î.Hr. *Poetul tragic Eschil obţine victori în întrecerile de tragedii.*

479 î.Hr. *Moare Confucius.*

478 î.Hr. *Lângă Atena se construieşte portul Pireu.*

469 î.Hr. ***Se naşte Socrate.***

468 î.Hr. *Prima victorie a poetului Sofocle în întrecerile de tragedii.*

cca 450-440 î.Hr. *În Occident se introduce prelucrarea sticlei. Herodot scrie istoria războaielor persane. La Atena, Fidias începe construirea* ***Partenonului***. *În China este calculat anul solar.*

438 î.Hr. *Euripide*, Alcesta.

428 î.Hr. *Sofocle*, Oedip rege.

427 î.Hr. ***Se naşte Platon.***

BAZINUL MEDITERANEAN

421 î.Hr. „Pacea lui Nicias". Se încheie prima perioadă a războiului peloponesiac.

420 î.Hr. Alcibiade este strateg.

415 î.Hr. Atena trimite o flotă în Sicilia împotriva Siracuzei.

413 î.Hr. Sparta trimite trupe în ajutorul Siracuzei; este reluat războiul peloponesiac.

411 î.Hr. Lovitură de stat oligarhică la Atena, care instaurează puterea celor 400. Va fi abrogată în anul următor.

406 î.Hr. Victorie ateniană la Arginuse. În Italia, Roma împotriva orașului etrusc Veii.

404 î.Hr. După înfrângerea de la Aigospotamos, Atena, asediată este cucerită de spartani care instaurează regimul oligarhic al celor 30 de tirani; **sfârșitul războiului peloponesiac**.

403 î.Hr. La Atena, Trasibul răstoarnă regimul celor 30 de tirani.

390 î.Hr. Galii, conduși de Brennus, ocupă Roma.

386 î.Hr. „Pacea regelui", negociată de spartanul Antalcidas, pune capăt războiului dintre Sparta și Persia.

378 î.Hr. Reîncep ostilitățile dintre Sparta și Atena.

371 î.Hr. O pace perpetură pune capăt conflictului dintre Sparta și Atena. Armata spartană este înfrântă la Leuctra de către tebani.

367 î.Hr. La Roma, prin Legile lui Licinius și Sextus, **plebeii obțin accesul la magistraturi**.

362 î.Hr. În urma bătăliei de la Mantineea se prăbușește supremația tebană asupra Greciei.

ALTE REGIUNI

424 î.Hr. În Persia moare Artaxerxes și urcă pe tron Darius II din dinastia ahemenizilor.

404 î.Hr. În Persia, devine rege Artaxerxes II, fiul lui Darius II.

403 î.Hr. Începe în China perioada „Statelor combatante".

401 î.Hr. În Persia, Cyrus, fratele regelui Artaxerxes II încearcă o revoltă, dar moare în bătălia de la Cunaxa.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

423 î.Hr. *Aristofan*, Norii.

421 î.Hr. *Euripide*, Rugătoarele.

404 î.Hr. *Xenofon*, Anabasis.

403 î.Hr. *Moare Tucidide, cel mai important istoric grec.*

cca 400 î.Hr. *În Indochina se răspândește „civilizația Dong-Son"*

399 î.Hr. *La Atena, Socrate este judecat și condamnat la moarte.*

387 î.Hr. *Platon înființează Academia.*

384 î.Hr. *Se naște Aristotel.*

BAZINUL MEDITERANEAN

359 î.Hr. Filip devine rege al Macedoniei.

343 î.Hr. Roma se angajează în primul război cu samniții.

340 î.Hr. În Latium izbucenşte războiul latinilor.

338 î.Hr. Filip al Macedoniei înfrânge la Cheroneea trupele Ligii panelenice. Ia sfârşit libertatea Greciei.

323 î.Hr. Marile oraşe greceşti se revoltă împotriva Macedoniei şi începe războiul lamiac.

310 î.Hr. În Africa, Agatocle, tiranul Siracuzei, atacă Cartagina.

304 î.Hr. Roma îi învinge pe samniți şi îşi extinde influența asupra regiunii Campania.

300 î.Hr. În Grecia se impune Liga etoliană.

290 î.Hr. Cel de-al treilea război cu samniții se încheie cu victoria Romei.

282 î.Hr. Izbucneşte conflictul dintre Roma şi Tarent.

281 î.Hr. În Italia, debarcă Pyrrus, regele Epirului, chemat în ajutor de tarentini împotriva romanilor.

ALTE REGIUNI

359 î.Hr. În China, reforma Wei Yang pune capăt anarhiei statului feudal.

350 î.Hr. Imperiul persan pierde controlul teritoriilor Punjab şi Sindah.

336 î.Hr. Filip II al Macedoniei este asasinat. Devine rege **Alexandru cel Mare**.

334 î.Hr. Alexandru cel Mare începe războiul împotriva Persiei. Victoria de la Granicos.

333 î.Hr. Victoria lui Alexandru cel Mare asupra lui Darius III la Issos. Macedoneanul descinde în Egipt.

331 î.Hr. Alexandru cel Mare ocupă Babilonul şi Persepolis.

327 î.Hr. Alexandru cel Mare ajunge pe malurile Indusului.

326 î.Hr. Alexandru cel Mare cucereşte Punjabul.

323 î.Hr. Moartea lui Alexandru cel Mare, la Babilon. Imperiul este împărțit între generalii lui.

312 î.Hr. Chandragupta, inițiatorul primei dinastii imperiale indiene (Maurya), urcă pe tronul statului Magadha.

301 î.Hr. Prin bătălia de la Ipsos în Frigia, în care se înfruntă succesorii lui Alexandru, se încheie perioada numită a diadohilor.

278 î.Hr. În China se măreşte regatul Ch'in în defavoarea altor state de graniță.

CULTURĂ ŞI SOCIETATE

351 î.Hr. *Demostene pronunță* Prima filipică.

cca 350 î.Hr. *Astronomii babilonieni inventează zodiacul.*

331 î.Hr. *Alexandru cel Mare întemeiază în Delta Nilului orașul Alexandria.*

330 î.Hr. *Aristotel*, Fizica.

321 î.Hr. *Menandru*, Heautontimorumenos

312 î.Hr. *Este trasată via Appia, primul dintre marile drumuri romane.*

306 î.Hr. *La Atena, Epicur înființează Grădina.*

300 î.Hr. *Babilonienii formulează conceptul de zero.*

290 î.Hr. *Euclid*, Elemente de geometrie. ***Este înființată Biblioteca din Alexandria.***

BAZINUL MEDITERANEAN

275 î.Hr. Pyrrus este învins de romani la Maleventum (Beneventum).

272 î.Hr. Capitularea Tarentului. Roma controlează orașele Italiei meridionale.

264 î.Hr. În Sicilia, pentru a controla Messana (azi Messina), Roma se confruntă cu Cartagina: **începe primul război punic**.

260 î.Hr. Flota romană, condusă de consulul C. Duilius îi înfrânge pe cartaginezi la Mylae.

256 î.Hr. Romanii atacă în Africa Cartagina.

255 î.Hr. Romanii sunt învinși lângă Tunis.

247 î.Hr. În Sicilia, consulul L. Caecilius Metellus îi învinge pe cartaginezi.

241 î.Hr. Cu victoria de la Aegates se termină primul război punic. Sicilia este sub controlul Romei.

238 î.Hr. Roma ocupă Sardinia și Corsica.

230 î.Hr. Romanii declanșează primul război iliric.

229 î.Hr. Cartagina se extinde în Spania.

226 î.Hr. Tratatul Ebrului care delimitează zona de expansiune a cartaginezilor de cea romanilor.

222 î.Hr. Înfrângerea galilor la Clastidium (Casteggio), **romanii ocupă Gallia cisalpina** (Italia de nord).

218 î.Hr. Izbucnește **al doilea război punic** datorită ocupării de către Hannibal a orașului iberic Saguntum (219); apoi, acesta traversează Alpii și invadează Italia; romanii sunt învinși la Ticinum și Trebia.

217 î.Hr. Romanii sunt din nou învinși la lacul Trasimene (Etruria).

216 î.Hr. Bătălia de la **Cannae**, soldată cu **cea mai gravă înfrângere a romanilor**.

ALTE REGIUNI

247 î.Hr. În China, urcă pe tron Ying-ch'eng din dinastia Ch'in.

245 î.Hr. Delegațiile chineze vizitează Funan (Cambodgia de azi), primul mare stat din Asia de Sud-Est.

232 î.Hr. În India moare Așoka. Imperiul Maurya decade rapid.

221 î.Hr. „Statele combatante" din China sunt unite de către împăratul Ying-ch'eng, care își extinde imperiul atât la nord cât și la sud.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

260 î.Hr. *Arhimede,* Despre plutirea corpurilor. *Euclid,* Secțiuni conice.

250 î.Hr. *Ctesibios inventează pompa cu apă. Eratostene calculează circumferința Pământului.*

246 î.Hr. *Calimah,* Cosițele Berenicei.

240 î.Hr. *În China este studiată cu regularitate cometa Halley.*

BAZINUL MEDITERANEAN	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ŞI SOCIETATE
212 î.Hr. Războiul se deplasează în Spania şi în Macedonia. Începe primul război macedonean împotriva lui Filip V.		**215 î.Hr.** *În China este completat Marele Zid.*
209-208 î.Hr. Publius Cornelius Scipio obţine succese repetate în campania din Spania.	**209 î.Hr.** În China au loc revolte care pun în pericol unitatea regatului. În urma problemelor dinastice este abolit titlul imperial.	
207 î.Hr. Înfrângerea cartaginezilor pe fluviul Metaurus.	**206 î.Hr.** În China este fondată **noua dinastie imperială Han.**	**207 î.Hr.** *Plaut,* Comedia măgarilor (Asinaria).
205 î.Hr. Pacea de la Phoinike între Filip V al Macedoniei şi Roma.		
202 î.Hr. În Africa, **la Zama Regia, cartaginezii sunt învinşi definitiv.**		
200 î.Hr. Începe al doilea război macedonean.		**200 î.Hr.** *Romanii încep să folosească betonul.*
197 î.Hr. Filip V este învins la Kynoskephalai, în Thessalia.		
193 î.Hr. Roma declară război lui Antiochos III al Si		**190 î.Hr.** *Este organizată faimoasă bibliotecă din Pergam.*
188 î.Hr. Pacea de la Apamei Antiochos este învins de romani.	**185 î.Hr.** Din destrămarea imperiului indian se nasc regatele Punjab, Kalinga, Satavahana, Magadha. India de nord-vest este cucerită de regatul elenistic Bactriana.	**188 î.Hr.** *Pitocrit sculptează* Nike din Samotrace.
171 î.Hr. Al treilea război macedonean. Roma luptă împotriva lui Perseus.		
168 î.Hr. Bătălia de la Pydna. Perseus este învins; se stinge monarhia macedoneană.		**166 î.Hr.** *Terenţiu,* Fata din Andros.
		165 î.Hr. *Terenţiu,* Soacra.
149 î.Hr. Începe **al treilea război punic.**		
148 î. Hr. În Macedonia o răscoală antiromană eşuează: regiunea devine provincie romană.		
147 î.Hr. Răscoală antiromană în Spania.		
146 î.Hr. Cartagina este distrusă. Grecia devine provincie romană.		**144 î.Hr.** *La Roma este construit apeductul Acqua Marcia, cu o lungime de 90 km.*
143 î.Hr. În Spania o nouă răscoală antiromană datorată celtiberilor.	**142 î.Hr. Mitridate I, regele parţilor, cucereşte Mesopotamia.**	**142 î.Hr.** *Peste Tibru este construit primul pod de piatră.*
138 î.Hr. În Portugalia, Roma înăbuşe răscoala lui Viriatus.	**140 î.Hr.** Regatul indo-grec Bactriana este invadat de saci, o populaţie nomadă indo-europeană.	

BAZINUL MEDITERANEAN

135 î.Hr. În Sicilia izbucnește o mare răscoală a sclavilor.

133 î.Hr. La Roma, Tiberius Sempromius Gracchus propune o lege pentru limitarea lafitundiilor și pentru reîmpărțirea proprietății funciare; este ucis în timpul unor tulburări. Regele Pergamului, Attalos III, lasă ca moștenitor al regatului poporul roman.

123 î.Hr. Caius Sempromius Gracchus este ales tribun al plebei. Reluarea propunerii privind legile agrare.

122 î.Hr. Al doilea tribunat al lui Caius Gracchus. Propunerea de extindere a cetățeniei romane către italici.

121 î.Hr. Moare Caius Gracchus. **Galia meridională devine provincie romană.**

118 î.Hr. În Numidia, regelui Micipsa îi succed fiii Adherbal și Hiempsal și nepotul Iugurtha.

112 î.Hr. Iugurtha îl elimină pe Adherbal și atacă, în Cirta, comunitatea romană.

110 î.Hr. Trupele romane debarcate în Africa sunt învinse de regele Numidiei, Iugurtha.

107 î.Hr. Războiul împotriva lui Iugurtha îi este încredințat consulului Caius Marius.

105 î.Hr. Marius reface structura legiunii; îl învinge pe Iugurtha. O nouă revoltă a sclavilor în Sicilia.

102 î.Hr. Marius îi învinge pe teutoni la Aquae Sextiae în Provincia (Provence) și în anul următor pe cimbri la Campi Raudi (lângă Vercellae).

100 î.Hr. În Sicilia este înăbușită a doua revoltă a sclavilor. Marius se retrage din viața politică.

91 î.Hr. Livius Drusus propune reînnoirea legilor agrare ale Gracchilor. Prin insurecția italicilor începe „războiul aliaților".

ALTE REGIUNI

127 î.Hr. Phraates II, regele parților, luptă împotriva sacilor din Bactriana.

121 î.Hr. În Pont, după o lungă dispută dinastică, Mitridate (Mithradates) Eupator rămâne unicul suveran.

119 î.Hr. Imperiul chinez începe să se extindă spre vest.

113 î.Hr. În Noricum, romanii sunt învinși de către cimbri.

111 î.Hr. Regatul Nam Viet este anexat imperiului chinez.

109 î.Hr. Romanii sunt din nou învinși de cimbri, care invadaseră Galia.

105 î.Hr. În Galia, legiunile romane sunt distruse de cimbri și de teutoni; legatul Marcus Aurelius Scaurus este prins și ucis.

100 î.Hr. În Peninsula Arabică se afirmă statul Saba, iar în India regatul Kalinga.

93 î.Hr. Mitridate VI din Pont atacă Cappadocia.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

135 î.Hr. *La Pompei este executat mozaicul din casa Faunului.*

130 î.Hr. *Hipparh din Niceea descoperă precesiunea echinocțiilor.*

126 î.Hr. *Chang Ch'ien, un funcționar chinez, a făcut o călătorie de 12 ani și a explorat regiunile de la granițele occidentale ale imperiului: Bactriana, Sogdiana, Fergana, Turkestan.*

120 î.Hr. *La Roma este înălțat primul arc de triumf în onoarea lui Q. Fabius Maximus.*

106 î.Hr. *Se naște Cicero.*

sfârșitul sec.II-sec I. î.Hr. *În America Centrală cunoaște o mare dezvoltare arhitectonică (temple și piramide) orașul Teotihuacán. În Siria este inventată tehnica suflării sticlei. Două preludii pentru citeră și „Epitaful lui Seikilos" sunt printre foarte puținele descoperiri muzicale grecești.*

BAZINUL MEDITERANEAN

88 î.Hr. La sfârșit „războiul aliaților": cetățenia romană este extinsă și către italici. **Începe primul război civil la Roma dintre Marius și Sulla.**

87 î.Hr. Marius intră în Roma și îi elimină pe prietenii lui Sulla.

82 î.Hr. Sulla îi învinge pe susținătorii lui Marius și intră în Roma unde își asumă titlul de dictator. El începe reforme oligarhice și sângeroase represiuni.

80 î.Hr. În Spania, o nouă revoltă antiromană condusă de Quintus Sertorius.

73 î.Hr. La Capua, sub comanda gladiatorului **Spartacus**, începe **răscoala sclavilor**.

72 î.Hr. În Spania, Pompeius pune capăt răscoalei lui Sertorius.

71 î.Hr. În bătălia de pe râul Silarius, răsculații lui Spartacus sunt înfrânți.

67 î.Hr. Pompeius obține comanda operațiunilor împotriva piraților în Mediterana orientală.

63 î.Hr. Cicero zădărnicește conjurația lui Sergius Catilina.

60 î.Hr. La Roma, **Caesar, Pompeius și Crassus încheie primul triumvirat.**

58 î.Hr. În Galia, Caesar începe campaniile militare.

55 î.Hr. Expedițiile lui Caesar împotriva germanilor.

54 î.Hr. A doua expediție a lui **Caesar în Britannia.**

ALTE REGIUNI

88 î.Hr. În Asia începe primul război mitridatic. Conducerea romană este preluată de Sulla. Atena se răscoală împotriva Romei și se aliază cu Mitridate VI.

86 î.Hr. Sulla învinge armatele lui Mitridate în Macedonia.

85 î.Hr. Cu pacea din Delos se încheie războiul mitridatic.

83 î.Hr. În Asia începe al doilea război mitridatic.

74 î.Hr. Începe al treilea război mitridatic.

72 î.Hr. Mitridate VI este înfrânt de mai multe ori.

68 î.Hr. În Asia, L. Licinius Lucullus, după înfrângerea regelui Armeniei, Tigranes II, ocupă Mesopotamia.

66 î.Hr. Pompeius îi învinge pe Mitridate VI și Tigranes II.

64 î.Hr. În Asia devin provincii romane Pontul, Bitinia și Siria.

55 î.Hr. Dacii încearcă să se extindă în Grecia.

54 î.Hr. Triumvirul Crassus intervine împotriva parților.

53 î.Hr. În Asia, la Carrhae, Crassus este înfrânt și ucis de parți.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

86 î.Hr. *În China moare Ssu-ma Ch'ien, părintele istoriografiei chineze antice, compilator al lucrării* Shih Chi (Memorii istorice), *o istorie generală a Chinei.*

80 î.Hr. *Cicero*, Pro Sexto Roscio Amerino.

70 î.Hr. *Cicero*, Verrine.

55 î.Hr. *Cicero*, De oratore.

54 î.Hr. *Moare la Sirmium C. Valerius Catullus.*

BAZINUL MEDITERANEAN

52 î.Hr. Răscoala generală din Galia sub conducerea lui Vercingetorix. Caesar îl învinge la Alesia, ducând la bun sfârşit **cucerirea Galiei**. La Roma izbucnesc tulburări de amploare.

49 î.Hr. Caesar trece Rubiconul; **începe războiul civil cu Pompeius**.

48 î.Hr. La Pharsalos, în Epir, Caesar îl înfrânge definitiv pe Pompeius.

47 î.Hr. Caesar pleacă în Siria şi apoi în Asia Mică, unde îl înfrânge pe Farnace.

46 î.Hr. Caesar îi învinge pe partizanii lui Pompeius la Thapsus, în Africa.

45 î.Hr. La Munda, în Spania, Caesar îi învinge pe ultimii partizani ai lui Pompeius.

44 î.Hr. Caesar este declarat *dictator perpetuus*. La 15 martie, este asasinat de o conjuraţie.

43 î.Hr. Se încheie **al doilea triumvirat** între Antonius, Octavian şi Aemilius Lepidus. Cicero este ucis.

40 î.Hr. Prin înţelegerea de la Brundisium, Antonius şi Octavianus întăresc triumviratul.

37 î.Hr. Antonius se căsătoreşte cu Cleopatra VII a Egiptului.

32 î.Hr. Antonius o repudiază pe Octavia şi începe războiul civil cu Octavianus.

31 î.Hr. În bătălia navală de la Actium, Octavianus îl înfrânge pe Antonius.

30 î.Hr. Antonius şi Cleopatra se sinucid.

27 î.Hr. Octavianus obţine titulatura de Augustus şi începe o reformă a statului care duce la instituirea principatului; începe **epoca imperială din istoria romană.**

ALTE REGIUNI

42 î.Hr. În Tracia, la Philippi, Antonius şi Octavianus îi înfrâng pe ucigaşii lui Caesar.

37 î.Hr. În Coreea apare regatul Koguryo.

19 î.Hr. În Coreea, On Cho cucereşte regatul Paekje, lărgind graniţele statului Koguryo.

CULTURĂ ŞI SOCIETATE

51 î.Hr. *Caesar*, De bello gallico.

50 î.Hr. *La Roma, Asclepiade deschide o şcoală de medicină.*

47 î.Hr. *Caesar*, De bello civili.

45 î.Hr. ***Caesar iniţiază reforma calendarului*** *(Calendarul iulian).*

40 î.Hr. *Vergiliu*, Bucolice.

38 î.Hr. *Vergiliu*, Georgice.

36 î.Hr. *M. Terenţiu Varro*, Antiquitatum libri XLI.

35 î.Hr. *Horaţiu*, Satire.

30 î.Hr. *Tibul*, Elegii.

27 î.Hr. *Vitruviu*, De Architectura.

23 î.Hr. *Horaţiu*, Ode.

19 î.Hr. ***Moare Vergiliu, autorul*** **Eneidei**.

14 î.Hr. *Ovidiu*, Amores.

BAZINUL MEDITERANEAN	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
12 î.Hr. Încep marile campanii militare romane în Noricum și în Pannonia.		**9 î.Hr.** *Titus Livius,* Istorii. *La Roma este inaugurată Ara pacis Augustae.*
8 î.Hr. Reforma administrativă în Italia; teritoriul este împărțit în 11 regiuni. Roma este subîmpărțită în 14 cartiere.		**8 î.Hr.** *La Roma mor Maecenas (Mecena) și Horațiu.*
		4 î.Hr. *Se naște la Cordoba L. Anneus Senecca.*
2 î.Hr. Augustus este proclamat *pater patriae.*		**2 î.Hr** *Este inaugurat Forul lui Augustus.*
1 d.Hr. Data convențională a **nașterii lui Isus Cristos**. Data reală trebuie plasată între anii 6 și 4 î.Hr.	**2 d.Hr.** În Asia romanii consolidează politic și militar regatele Armenia și pe cel al parților.	**3 d.Hr.** *Ovidiu,* Metamorfoze.
4 După moartea nepoților săi, L. Caesar și C. Caesar, Augustus îl adoptă pe Tiberius.	**5** În Germania, Tiberius începe o campanie militară împotriva marcomanilor.	
	8 În China ia sfârșit dinastia Han, înlocuită de dinastia Hsin cu domnia lui Wang Mang.	
14 Moare Augustus. Îi urmează ca împărat Tiberius.	**9** Germanii, conduși de Arminius, distrug armata romană, aflată sub comanda lui Varus, în Pădurea Teutoburgică.	
16 Germanicus, fiul adoptiv al lui Tiberius, îl învinge pe Arminius.		
17 Sunt create alte provincii romane în Asia: Cappadocia, Commagene.	**17** Grave revolte populare în China, conduse de către societatea secretă numită Sprâncenele Roșii.	
19 Germanicus moare în Asia. Tiberius îi alungă pe evrei de la Roma.		**19** *Moare Titus Livius, autorul istoriei Romei* Ab Urbe condita.
		20 *Moare Strabon, autorul unei* Geografii, *cel mai important text geografic antic cunoscut până acum.*
	25 În China prințul Liu Hs'an restaurează dinastia Han.	**25** *Fedru,* Fabule.
31 L. Aelius Seianus, prefectul gărzii pretoriene a lui Tiberius, este judecat și condamnat la moarte.	**30** În zona actualului Afghanistan se afirmă indo-sciții, care influențează regatul **kușan**. Mai apoi se extind spre India.	**30** *Celsus,* De re medica.
33 Data tradițională a **răstignirii lui Isus**.		
37 Moare Tiberius. Îi urmează **Caligula**, fiul lui Germanicus.		**37** *La Roma este consacrat Templul lui Augustus divus.*
39 Eșuează o conjurație împotriva lui Caligula.		**40** *Pomponius Mela,* De Chronographia.

BAZINUL MEDITERANEAN	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
41 Caligula este asasinat de pretorieni, care-l proclamă **împărat pe Claudius**. În Palestina, Irod Agrippa I reunifică regatul.	**42** În sudul peninsulei coreene se formează regatul Karak, de influență japoneză.	
	43 Expediții militare romane în Britannia; este fondat orașul Londinium (Londra). Tonkin și Annam devin parte a imperiului chinez.	**45** *Începe **prima călătorie cu caracter misionar a lui Pavel**.*
		46 *Se naște Plutarh, autorul* Vieților paralele.
48 Claudius o ucide pe soția sa, Messalina și se căsătorește cu Iulia Agrippina. Primul conciliu creștin de la Ierusalim.		
49 Printr-un edict, Claudius îi expulzează din Roma pe evrei și creștini.	**49** Se extinde stăpânirea romană în Britannia.	**49** *A doua călătorie cu caracter misionar a lui Pavel.*
50 Claudius îl adoptă pe Nero, fiul din prima căsătorie al Iuliei Agrippina.		**50** *Hieron din Alexandria, căruia îi sunt atribuite tratate de mecanică, optică și geometrie și inventarea ceasului cu apă. Columella,* De re rustica.
54 Moare împăratul Claudius. Îi urmează Nero.		**54** *Începe a treia călătorie cu caracter misionar a lui Pavel.*
59 Nero pune să fie omorâtă mama Agrippina.	**58** În Asia, romanii îl atacă pe Tiridate, regele Armeniei și ocupă capitala.	**58** *Printr-un decret imperial, în toate școlile chineze este înălțată o capelă în memoria lui Confucius.*
62 Nero o repudiază pe soția sa, Octavia și se căsătorește cu Popeea.	**61** O răscoală antiromană în Britannia este înecată în sânge. Un nou război în Armenia.	
64 Un incendiu distruge o parte din Roma. Conform tradiției, în acest an mor apostolii Petru și Pavel.		**64** *Pedanios Dioscoride, autorul unui tratat important despre plantele medicinale.*
65 Eșuează o conjurație împotriva lui Nero. Împăratul o ucide pe soția sa, Popeea.	**65** În China sunt atestate temple și călugări budiști.	**65** *Sinuciderea lui L. Annaeus Seneca și a lui M. Annaeus Lucanus.*
67 Revolta evreilor împotriva dominației romane dă naștere primului război iudaic. La Roma, lui Petru îi urmează episcopul Linus.		**66** *Se sinucide Petronius Arbiter, autorul* Satyriconului.
68 Nero se sinucide. Îi urmează **Galba**.		
69 Pretorienii îl ucid pe Galba în timp ce tronul este disputat de Salvius Otho, Vitellius și **T. Flavius Vespasianus**, care, în cele din urmă, este legitimat de către Senat. Începe **dinastia Flaviilor**.	**69** În Germania, izbucnește revolta batavilor.	

BAZINUL MEDITERANEAN	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
70 Fiul lui Vespasianus, **Titus, cucerește Ierusalimul** și distruge Templul.	**70** Revolta germanică se extinde în Galia, dar este înăbușită de trupele romane. În Japonia se urcă pe tron împăratul Keiko, al cărui fiu Yamatotakeru este amintit ca cel mai viteaz erou național.	**70** ***Evanghelistul Marcu își alcătuiește Evanghelia****, prima din cele patru canonice.*
73 Sunt curmate ultimele revolte antiromane ale evreilor, se termină primul război iudaic.		
	74 Chinezul Pan Ch'ao cucerește Asia Centrală.	
76 Cletus este ales episcop al Romei.		
	78 În India se constituie regatul autonom Malva, sub Castana, principe Saka.	
79 Moare împăratul Vespasianus. Îi urmează fiul, Titus.		**79** *O erupție a Vezuviului distruge Pompei, Herculanum și Stabiae. În timpul erupției moare Pliniu cel Bătrân, autor al lucrării enciclopedice* Naturalis Historia.
		80 *La Roma este construit Colosseum-ul.*
81 Moare Titus. Îi urmează fratele **Domițian**.		
	82-85 Continuă operațiunile militare în Britannia, care vor duce la explorarea Scoției și Irlandei.	**85** *Este alcătuită Evanghelia după Matei.*
86 Domițian îi învinge pe daci.		
88 La Roma este consacrat episcop Flavius Clement.	**89** Saturninus, guvernatorul Germaniei, se proclamă împărat.	**89** *Astronomul chinez Chia K'uei măsoară înclinația axei de rotație a Pământului.*
		90 *Evanghelistul Luca își alcătuiește Evanghelia.*
94 Începe persecuția anticreștină a lui Domițian.		
96 Domițian este ucis de o conjurație. Îi urmează **Cocceius Nerva**.		
97 Evaristus este ales episcop a Romei.		
98 Moare Nerva, urmează **Traian**.		**98** *Tacitus*, Germania.
	101-102 Traian începe primul război dacic; Decebal, regele dacilor, este învins.	**100** *Nicomachus din Gerasa publică manuale de matematică și de geometrie. Evanghelistul Ioan își alcătuiește Evanghelia.*
105 Alexandru I este episcop al Romei.	**105** Al doilea război dacic.	**105** *Eunucul Ts'ai Lun prezintă la curtea chineză o hartă făcută din fibre vegetale.*
	106 În Orientul Mijlociu, romanii anexează regatul Nabateea.	
	107 Dacia este transformată în provincie română.	
111 Traian începe a treia persecuție împotriva creștinilor.		
	114 Armenia devine provincie romană.	**112** *La Roma se completează grandiosul ansamblu al Forului Traian cu Columna lui Traian, Basilica Ulpia, Biblioteca și Piețele lui Traian.*
115 Este consacrat ca episcop al Romei, Elvidius Sixtus I.	**115** Traian, în Orient, invadează Armenia și regatul parților.	

BAZINUL MEDITERANEAN	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
117 Împăratul Traian moare la Selinus, în Cilicia. Îi urmează Hadrian.		**120** *Moare Tacitus, autorul* Analelor.
121 Hadrian începe prima călătorie de-a lungul provinciilor imperiului.		**122** *În Britannia începe construcția Valului lui Hadrian, o fortificație dorită de împărat.*
128 Începe a doua călătorie a lui Hadrian de-a lungul imperiului.		**127** *Moare Plutarh, autorul* Vieților paralele.
130 După trecerea lui Hadrian, Ierusalimul și întreaga Palestină se revoltă; începe al doilea război iudaic.	**130** În India, se extinde domnia dinastia Satavahana, care-și anexează teritoriul dinastiei Andhra.	**131** *Hadrian dă Edictul perpetuu, una dintre primele culegeri de legi codificate.*
135 Distrugerea Ierusalimului pune capăt celui de-al doilea război iudaic; **începe pentru evrei diaspora**.		
136 Grecul Hyginus este ales episcop al Romei.		
138 Moare Hadrian. Îi urmează **Antoninus Pius.**		
140 La Roma este consacrat episcop Pius I.		**140** *Claudiu Ptolomeu din Alexandria*, Almageston.
	143 În Britannia este înăbușită o revoltă antiromană.	**143** *În Britannia se construiește Valul lui Antoninus. În Asia, ajunge la înflorire arta din Gandhara.*
145 În Mauritania, romanii resping atacurile maurilor.	**144** În Afghanistan, în regatul Kushana, regele Kaniska își extinde supramația asupra Kashmirului.	
155 La Roma este consacrat episcop Anicetus.	**150** În India se afirmă regatul Kstrapa, care include Malva și Rajastan și fâșia de coastă a Indusului și Bombay. În Europa centrală, goții, sub conducerea regelui Filimer, se stabilesc pe pământurile cuprinse între Vistula, Carpați și Don.	**150** *La Roma, se afirmă tipul de locuință cunoscut sub numele de insula, cu mai multe etaje, împărțită în apartamente, cu o curte interioară.*
61 Moare la Roma împăratul ntoninus Pius. Îi urmează **Marcus urelius** care-l asociază la tron pe ratele lui, Lucius Verus.		**161** *Parții atacă garnizoanele romane.* **162** *La Roma ajunge Galenus, medic renumit.*
165 Începe cea de-a patra persecuție împotriva creștinilor.		
166 La Roma, este episcop Soterus din Campagna. În imperiu izbucnește o cumplită epidemie de ciumă.	**166** Se sfârșește războiul cu parții. **167-168** În China urcă pe tron Ling-ti. Romanii luptă împotriva marcomanilor și cvazilor.	**166** *Izvoarele chineze amintesc de o misiune romană în China.*
169 Moare împăratul Lucius Verus.		
172 În Spania începe o invazie a maurilor, o populație africană.	**170** Provincia dacică este atacată de longobarzi.	**170** *În Frigia se naște erezia montanistă.*

BAZINUL MEDITERANEAN	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ŞI SOCIETATE
	173 Graniţele danubiene ale imperiului sunt ameninţate de cvazi şi iazigi.	
175 La Roma este ales episcop Eleuterius din Epir.	175 Marcus Aurelius învinge definitiv triburile germanice. În Orient generalul Avedius Cassius este proclamat împărat de legiunile pe care le conduce.	
177 O nouă persecuţie anticreştină.		177 *Moare Aulus Gellius, autorul lucrării* Noctes Atticae.
180 Moare împăratul Marcus Aurelius. Îi urmează fiul **Commodus**.		180 *La Roma este amplasată statuia ecvestră din bronz a lui Marcus Aurelius. Moare Apuleius, autorul romanului* Măgarul de aur.
	184 În China izbucneşte răscoala „turbanelor galbene", avându-l în frunte pe călugărul Chang Chiao.	
186 Izbucnesc revolte antiromane în Spania, Galia şi Britannia.		
189 La Roma este consacrat episcop africanul Victor I.		
	190 În China, dinastia Han pierde întreaga putere; imperiul cade în mâinile lui Tung-cho, un demnitar de la curte.	190 *Irineu din Lyon,* Adversus haereses.
	191 Împăratul japonez Chuai atacă regatul coreean din Silla.	
192 La Roma, împăratul Commodus este ucis de o conjuraţie.	192 În Indochina, K'iu Lien întemeiază oraşul Champa, noua capitală a regatului din sudul Vietnamului.	
193 La Roma începe o perioadă de anarhie militară în care sunt aleşi diverşi împăraţi de către diverse legiuni. Rămâne **împărat Septimius Severus, care deschide dinastia Severilor.**	194 În Orient, legatul Pescennius Niger se proclamă împărat. Septimius Severus îl înfrânge de mai multe ori la Niceea şi la Issos.	196 *Astronomul chinez Liu Hung face descoperiri importante privind durata anului solar.*
197 Septimius Severus îl învinge pe Clodius Albinus. În Orient începe un nou război împotriva parţilor.	198 În Orient, Septimius Severus ocupă întreaga Mesopotamie.	197 *Tertulli n,* Ad nationes; Apologeticum.
199 La Roma este ales episcop romanul Zephyrinus.		199 *La Roma începe construirea catacombelor creştine.*
		200 *Aristide Quintillianus,* Despre muzică.
202 La Roma, Septimius Severus decretează a cincea persecuţie împotriva creştinilor.	207 În Britannia, graniţele romane sunt ameninţate de caledoni şi meaţi.	**începutul secolului III.** *În China începe producţia de oglinzi decorate. În lumea latină începe să nu mai fie folosit sulul de hârtie din papirus, care este înlocuit de pagini de pergament, legate precum codicele.*
211 În Britannia moare împăratul Septimius Severus. Îi urmează fiii săi, Caracalla şi Geta.	208 Septimius Sever se duce în Britannia pentru a se opune invaziei popoarelor nordice.	
212 Caracalla îşi ucide fratele şi promulgă Constitutio Antoniana prin care acordă **cetăţenia romană tuturor locuitorilor din imperiu.**		212 *La Roma începe constructi Termelor lui Caracalla.*

BAZINUL MEDITERANEAN

212-216 Caracalla duce campanii militare în Galia și în Tracia împotriva parților.

217 La Roma este ales episcop Domitius Calixt I. În Mesopotamia, unde ajunsese cu expediția militară, Caracalla este ucis de pretorieni, care-l aleg ca împărat pe prefectul Macrinus.

218 În Siria, legiunile îl aclamă împărat pe Varius Avitus Bassianus, zis Heliogabal (Elagabalus). Macrinus este ucis de trupele sale.

222 Heliogabal este ucis de pretorieni. Îi urmează **Aurelius Severus Alexander**. Episcop al Romei este Urban I.

230 Este ales episcop al Romei Calpurnius Pontianus.

235 Împăratul Severus Alexander este ucis de trupe în Germania. Legiunile îl aclamă pe Maximin Tracul. La Roma este ales episcop Anterus din Policastro. Începe a șasea persecuție a creștinilor. Episcop al Romei este Fabianus.

238 A doua „anarhie militară" la Roma: trupele aleg diferiți împărați. Se impune Gordianus III, în vârstă de 13 ani.

244 Gordianus III este ucis de pretorieni, care-l aclamă împărat pe **Filip Arabul**.

247 La Roma, Filip Arabul celebrează mileniul orașului.

249 Messius Decius este proclamat împărat de către legiunile din Pannonia. În confruntarea decisivă, Filip Arabul este ucis. Decius începe a șaptea persecuție a creștinilor.

251 La Roma este episcop Cornelius. Împăratul Decius cade în lupta împotriva goților. Trupele îl aclamă ca suveran pe Vibius Trebonianus.

ALTE REGIUNI

220 În China se constituie trei mari formațiuni statale autonome: la nord, cu generalul Ts'ao Ts'ao; de-a lungul Yang-tse-kiang cu Sun Ch'uan; și în Sze-chwan cu împăratul Liu-Pei.

224 În Persia se încheie dinastia arsacidă, înlocuită, prin Ardașir I, de dinastia sasanidă.

231 Severus Alexander se duce în Persia pentru a opune rezistență expansiunii sasanide.

241 Regelui sasanid Ardașir I îi urmează Șapur (Sapor) I, care inițiază o politică antiromană.

243 În Indochina se dezvoltă regatul Fu-nan.

245 Ofensiva goților și carpilor pe frontul dunărean.

249 În China, în regatul Wei, se afirmă puterea dictatorială a generalului Ssu-ma.

250 În Moesia, Decius îi învinge pe goți.

252 În Orient, regele persan Șapur I reia lupta împotriva Romei.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

216 *În Mesopotamia se naște persanul Mani, fondatorul religiei maniheiste.*

226 *În Persia, forma definitivă a operei* Avesta, *cartea sacră a mazdeismului.*

240 *Mani își începe activitatea misionară plecând în India.*

244 *Vine la Roma filosoful neoplatonic Plotin, autorul operei* Enneade.

250 *Diofant*, Aritmetica, *Longos Sofistul*, Daphnis și Chloe.

251 *Sarcofagul Ludovisi, monument fundamental al sculpturii romane.*

BAZINUL MEDITERANEAN	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
253 Legiunile îl aclamă împărat pe Aemilianus, care-l înfruntă în luptă și îl ucide pe Trebonianus Gallus. Legiunile din Germania îl aleg la rândul lor pe Valerian. Aemilianus este ucis de soldați. **Valerian** îl asociază la tron pe fiul său Gallienus. Lucius este episcop al Romei.		
254 Marcomanii invadează Italia, ajung până la Ravenna. Este consacrat ca episcop al Romei Ștefan I.	**254** Șapur I ocupă orașul Nisibi.	
256 Francii pătrund în Galia, alamanii jefuiesc Italia septentrională.		
257 A opta persecuție anticreștină. Este episcop al Romei Sixtus II.		
259 Lângă Milano, Gallienus îi învinge pe marcomani. La Roma este episcop Dionysius I.		
260 Împăratul Valerian, făcut prizonier în Persia de Șapur I, moare. Îi urmează fiul său **Gallienus**.	**260** În Galia are loc secesiunea generalului Cassianus Postumus. În Orient are loc secesiunea lui Macrinus.	**263** *Matematicianul chinez Liu Hui stabilește valoarea lui π la 3,14.*
267 În tot imperiul sunt proclamați uzurpatori. Goții jefuiesc Grecia.		
268 La Milano este ucis Gallienus. Trupele îl aclamă împărat pe **Claudius II Goticul**.		
269 În Macedonia, Claudius II îi învinge pe goți.		
270 Moare împăratul Claudius II Goticul. În Pannonia este aclamat împărat **Aurelian**.		
271 Aurelian îi învinge pe Metaurus și la Pavia pe alamani și pe vandali.	**272** Campania lui Aurelian împotriva Zenobiei, regina Palmyrei.	**271** *Pentru a se apăra împotriva invaziilor barbare, Aurelian inițiază construirea unui nou zid împrejmuitor (Zidurile aureliene, 18 km) în jurul Romei. În China este atestată folosirea busolei.*
274 La Roma, a noua persecuție anticreștină.	**273** Aurelian recucerește Galia și Britannia.	
275 Aurelian este ucis în Bitinia; este ales împărat senatorul Tacitus.		
276 Tacitus este ucis de soldați în Cappadocia. Îi succede fratele său, Florianus, asasinat și el puțin mai târziu. Este aclamat împărat Probus.		

BAZINUL MEDITERANEAN

282 Probus este ucis de către trupe. Îi succede Carus.

283 Moare Carus și îi succed fiii săi, Numerianus, în Orient și Carinus, în Occident.

284 La Perint este ucis Numerianus. Trupele îl aleg pe **Diocleţian**.

286 Diocleţian îl asociază la tron pe Maximian, căruia îi încredințează partea occidentală a imperiului.

293 Diocleţian reformează organizarea imperiului: îl asociază la tron, în Orient pe Galerius, cu titlu de cezar; în Occident, Maximian îl asociază pe Constantius Chlorus. O reformă generală administrativă a imperiului.

301 Diocleţian promulgă edictul de fixare a prețurilor maximale în imperiu.

303 Începe a zecea persecuție anticreștină.

305 Diocleţian și Maximian abdică. Îi înlocuiesc cei doi cezari Galerius și Constantius Chlorus. Flavius Severus și Maximinus Daia sunt noii cezari.

306 Moare Constantius Chlorus. Îi urmează Flavius Severus, noul cezar este Constantin, fiul lui Chlorus.

307 Moare Flavius Severus. **Constantin I este proclamat august** împreună cu Maxentius.

308 În Pannonia este numit august Licinius.

0 La Massalia (Marsilia) moare gustul Maximian.

2 Constantin se luptă în Italia cu laxentius, pe care-l înfrânge în apro-erea Romei.

313 În urma întâlnirii de la Milano, Constantin și Licinius își împart imperiul și promulgă **edictul de la Milano**, care acordă libertate de cult creștinilor.

ALTE REGIUNI

280 Împăratul dinastiei Chin de Vest Wu-ti cucerește statul Wu și reunifică imperiul chinez.

285 În Moesia, Diocleţian se confruntă cu Carinus, îl învinge și rămâne unicul împărat.

296 Constantius Chlorus în Britannia îi invinge pe picți și scoți.

298 Victorii importante ale lui Galerius împotriva perșilor. Roma recucerește Mesopotamia.

300 În Etiopia se afirmă regatul Axum (Aksum). Apar marile state civile din Mexic (Teotihuacán, Monte Albán).

304 Hunii (Hsiung-nu) invadează China.

317 Dinastiile de nord și de sud își împart imperiul chinez.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

290 Scriptores Historiae Augustuae *povestesc viețile împăraților de la Hadrian la Numerianus și Carinus. Pappus din Alexandria*, Colecția matematică.

300 *Sun-tzu*, **Cartea calculului**.

305 *La Roma sunt inaugurate Termele lui Diocleţian.*

308 *La Roma se construiește Bazilica lui Maxentius.*

312 *În Africa se declanșează schisma donatistă.*

315 *La Roma se înalță Arcul lui Constantin.*

318 *Începe* ***erezia ariană.***

BAZINUL MEDITERANEAN	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
	320 În India urcă pe tron Chandragupta I, fondator al dinastiei Gupta.	
324 Constantin îl învinge pe Licinius în Bosfor și rămâne singurul împărat.		**324** *Eusebius*, Istoria ecleziastică.
		325 ***Conciliul** ecumenic de la **Niceea** condamnă doctrina ariană ca eretică.*
		326 *La Roma este consacrată **Bazilica Sf. Petru.***
330 Bizanțul este **noua capitală a imperiului,** conform dorinței lui Constantin; se va numi **Constantinopol**.		
337 Moare Constantin; îi succed cei trei fii, Constantin II, Constant și Constantius II.	**338** Constantius II luptă împotriva lui Șapur II.	
340 Lângă Aquileia, Constantin II este învins și ucis în luptă de **Constant**, care rămâne unicul împărat din Occident.		
	348 În Mesopotamia, Constantius II este învins de Șapur II.	
350 Revoltă în Galia; generalul Magnentius se proclamă împărat și-l învinge pe Constant.		**350** *Aelius Donatus*, Ars grammatica.
352 Lângă Pavia, Constantius II învinge trupele lui Magnentius.		
353 Magnentius se sinucide la Lyon. Constantius II rămâne unicul împărat.		
355 Iulian, vărul împăratului, este numit cezar.		
357 În Galia, Iulian îi învinge pe franci și pe alamani.		
	359 Șapur II reia ostilitățile împotriva Romei.	
361 Moare Constantius II. Îi urmează **Iulian Apostatul.**		
363 Iulian Apostatul moare în lupta de la Ctesifon. Îi urmează Iovian.		
364 La Niceea, armata îl proclamă împărat pe **Valentinian I**, care-l asociază la tron pe fratele său, Flavius Valens.	**367** În Britannia, noi invazii ale picților, scoților și saxonilor.	**367** *Moare Hilarius din Poitiers, autorul lucrării* De trinitate.
		369 *Eutropius*, Breviarium ab Urbe condita.
374 Ambrozie este consacrat episcop de Milano.	**374** Theodosius luptă împotriva cvazilor, vizigoților și hunilor.	
375 Moare Valentinian I. Îi urmează fiul Grațian, care îl asociază pe fratele său Valentinian.	**375 În India se întărește imperiul Gupta**, prin urcarea la tron a lui Chandragupta II.	
378 Vizigoții invadează Peninsula Balcanică.		

BAZINUL MEDITERANEAN	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
379 Grațian îl asociază pe Theodosius I la tron, încredințându-i provinciile orientale.		
380 Cu **edictul de la Thessalonic**, Theodosius proclamă creștinismul religie a imperiului.		**380** *Theodosius construiește Poarta de Aur.*
		381 *Conciliul de la Constantinopol.*
	385 În China, prin asasinarea lui Fu Chien, imperiul se destramă în multe statulețe.	**385** *Chinezul Chiang Chi studi și explică eclipsele de Lună.*
392 Moare Valentinian II. Îi urmează în Occident Eugenius.	**391** Japonezii debarcă în peninsula coreeană și ocupă regatele Silla și Paikche.	**391** ***Hieronim realizează traducerea latină a Vechiului Testament.***
395 Moare Theodosius I și imperiul este împărțit între cei doi fii: provinciile orientale îi revin lui Flavius Arcadius, iar cele occidentale lui Flavius Honorius.	**399** În regatul Chin izbucnește răscoala „Nemuritorilor"	**400** ***Sfântul Augustin*, Confesiuni.**
402 Vizigoții conduși de Alaric invadează Italia, dar sunt opriți de generalul Stilicon la Verona.		
405 Italia este invadată de germanii conduși de Radagais.	**406** Alanii, suevii și vandalii invadează Galia.	
408 La Ravenna, Honorius ordonă asasinarea lui Stilicon. Moare Arcadius. Îi urmează Theodosius II.		
409 Alanii se stabilesc în Spania, suevii în Galicia, vandalii în Betica.		

Notă. Data convențională care marchează începutul Evului Mediu este stabilită în mod diferit de școlile istoriografice (a se consulta articolul de dicționar Evul Mediu din Dicționarul alfabetic). Datei tradiționale de 476, anul răsturnării ultimului împărat al Imperiului roman de Apus, i-a fost preferată data de 410, anul în care a fost jefuită Roma de către vizigoți și care marchează criza definitivă a aparatului politico-militar roman în fața invaziilor barbare.

MEDITERANA ȘI EUROPA	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
410 Vizigoții, conduși de Alaric, **jefuiesc Roma**.		
413-414 Burgunzii cuceresc Galia, alamanii, Alsacia și vizigoții Spania.	**412** În Coreea, după ce i-a înfrânt pe japonezi, moare Koang Kae T'o, rege al statului Koguryo.	**412** *Sfântul Augustin începe* De civitate Dei.
	420 În regatul Chinei de Sud al dinastiei Chin de Est urcă pe tron **Liu Yu, inițiatorul dinastiei Sung**.	**417-418** *Paulus Orosius scrie* Historiae adversus paganos.
429 Vandalii, conduși de Genseric, invadează, din Spania, Africa de nord.	**423-439** Împăratul T'ai-wu-ti din regatul Chinei de Nord al dinastiei Wei își extinde dominația asupra întregii Chine de nord.	
431 Francii se stabilesc în Galia septentrională.		**431** *La Efes, în Asia Mică, al treilea conciliu ecumenic condamnă monofizismul nestorian.*
433 Sfântul Patrick debarcă în Irlanda și începe creștinarea insulei.		
437 Hunii distrug regatul burgunzilor.		**438** *Theodosius II promulgă „Codexul Theodosian", cea mai importantă culegere de legi romane înainte de Iustinian.*
440 Vandalii invadează Sicilia.		
444 Attila, după moartea fratelui Bleda, rămâne unicul rege al hunilor.		
446 Attila îl învinge pe împăratul Imperiului roman de Răsărit, Theodosius II la Marcianopolis, în Tracia.		
449 Saxonii și anglii debarcă în Britannia.	**450-480** În regatul Chinei de Nord al dinastiei Wei, sub urmașii lui T'ai-wu-ti, se răspândește budismul. Decăderea dinastiei Sung în regatul Chinei de Sud.	**cca 450** *În India este înființată universitatea budistă din Nalanda. Construirea Mausoleului Gallei Placidia la Ravenna.*
451 Hunii, conduși de Attila, invadează Galia. Înfrânți de generalul roman Aetius, care avea sub comanda sa și contingente de franci și vizigoți, pe Câmpiile Catalaunice, traversează din nou Rinul.		**451** *La Calcedon are loc al patrulea conciliu ecumenic care-l condamnă pe Eutyches și monofizismul.*
452 Attila invadează Italia: papa Leon I îl convinge să se retragă.		**452-458** *La Ravenna este construit Baptisteriul neonian, sau al ortodocșilor.*
453 La Ravenna, Valentinian III ordonă uciderea lui Aetius. Attila moare în Pannonia.		
455 Vandalii conduși de Genseric jefuiesc Roma.		
456 Flota Imperiului roman de Apus distruge navele vandalilor în Corsica.		

MEDITERANA ȘI EUROPA

460 O flotă imperială este distrusă de vandali la Cartagena.

461 Burgunzii cuceresc valea Ronului, iar vizigoții Galia meridională.

472 Trupele burgunde și sueve jefuiesc Roma.

473 Ostrogoții conduși de prințul Theodoric ocupă zona de sud a Dunării.

476 Odoacru, comandantul milițiilor barbare în serviciul împăratului, **îl detronează pe ultimul împărat al Imperiului roman de Apus, Romulus Augustulus**.

480 Odoacru guvernează Italia și Sicilia.

481 Clovis, care va cuceri aproape în întregime Galia, devine regele francilor.

482 Odoacru cucerește Dalmația.

486 Francii, conduși de Clovis, îl înving pe galo-romanul Syagrius la Soissons și ocupă teritoriile dintre Sena și Loara.

488 Zenon îi determină pe ostrogoți să părăsească Imperiul roman de Răsărit și să se îndrepte spre Italia.

489 Theodoric, regele ostrogoților, **invadează Italia**.

490 Theodoric cucerește Milano și Cremona și-l obligă pe Odoacru să se refugieze la Ravenna. În Britannia saxonul Aella întemeiază regatul Sussex.

493 Theodoric cucerește Ravenna și-l ucide pe Odoacru.

496 Francii ripuari resping invazia alamanilor lângă Tolbiacum.

498 Clovis, regele francilor, se convertește la catolicism.

ALTE REGIUNI

460 O armată de huni heftaliți este oprită în India de Skandagupta, împărat din dinastia Gupta.

471 Împăratul Hsiao-wu-ti provoacă o reîntoarcere la confucianism în regatul Chinei de Nord al dinastiei Wei.

476 Urcă pe tronul indian Budhagupta (m. 495) ultimul suveran din dinastia Gupta.

478 Dinastia Ch'i înlocuiește dinastia Sung în regatul Chinei de Sud.

484 Hunii heftaliți îi înving pe perșii sasanizi și își extind dominația asupra bazinului Tarim și asupra Indiei de nord.

497 În Persia, conducătorul mișcării mazdakite, care predică abolirea proprietății, devine consilierul regelui Kavadah, care este foarte curând înlăturat de la putere de nobilii ce nu erau de acord cu reformele sale.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

463 *La Constantinopol se construiește biserica Sf. Ioan: este reluat modelul bazilicilor constantiniene de la Roma.*

470 *La Milano, este construită biserica cu cupolă S. Vittore in Ciel d'Oro.*

475 *Regele vizigoților, Euric (m. 484) promulgă* Codexul Euricianus, *prima culegere de legi germanice scrisă în latină.*

489 *Împăratul bizantin Zenon închide școala din Edessa, important centru religios și cultural al creștinătății orientale.*

MEDITERANA ȘI EUROPA

507 Clovis îi învinge la Vouillé pe vizigoții regelui Alaric II.

519 În Britannia dinastia regelui Cerdic întemeiază regatul Wessex.

527 În Britannia saxonul Echwin fondează regatul Essex.

533 Împăratul bizantin Iustinian începe recucerirea Mediteranei occidentale, staționând în Sicilia o armată condusă de Belizarie.

534 Belizarie cucerește Cartagina și pune capăt regatului vandalilor în Africa.

535 În Italia începe **războiul bizantino-gotic** (535-553). Belizarie ocupă Sicilia.

536 Belizarie cucerește Roma.

537 Regele got Vitiges asediază Roma.

538 Eșuând asediul asupra Romei, Vitiges se refugiază la Ravenna.

540 Belizarie cucerește Italia meridională și centrală, ocupă Ravenna și se întoarce la Constantinopol cu Vitiges, prizonier.

ALTE REGIUNI

cca 500 În India, imperiul Gupta se destramă în multe state mici.

530 Generalul bizantin Belizarie îi învinge pe perși la Dara (lângă Nisibi).

531 Perșii îl înving pe Belizarie pe Eufrat.

532 Împăratul bizantin Iustinian încheie cu regele persan Chosroe I o „pace perpetuă"

540 Regele perșilor Chosroe I profită de războiul bizantino-gotic ca să atace provinciile estice ale Imperiului bizantin.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

cca 500 *Primele mențiuni referitoare la imnul creștin* Te Deum laudamus, *a cărui paternitate este neclară.*

501 *Regele Gundobad adună legile burgunzilor în* Lex Burgundiorum.

506 *Regele vizigoților Alaric II promulgă* Lex Romana Visigothorum.

cca 520 *Matematicienii indieni elaborează conceptul de zero ca număr complet.*

524 *Severinus Boethius scrie în închisoare* De Consolatione Philosophiae.

cca 526 *La Ravenna este construit mausoleul lui Theodoric.*

529 *Iustinian decretează închiderea Școlii din Atena, simbolul tradiției filosofice clasice. Benedict de Nursia fondează mănăstirea din Montecassino.*

532-537 *La Constantinopol este înălțată biserica Sf. Sofia.*

533 ***Iustinian promulgă*** **Corpus iuris civilis.**

537 *La Roma sunt folosite pe Tibru mori plutitoare pentru măcinarea grâului.*

540 *Scriitorul Cassiodorus se retrage în mănăstirea Vivarium (Calabria) unde întemeiază o importantă bibliotecă.*

MEDITERANA ȘI EUROPA	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE

541 Totila este ales rege al goților și smulge bizantinilor teritoriile cucerite de Belizarie.

546 Iustinian îl trimite pe Belizarie în Italia, pentru a ține piept înaintării lui Totila până în 548.

552 Generalul bizantin Narses îl înfrânge și-l ucide pe Totila în bătălia de la Tagina (Gualdo Tadino).

557 Narses desăvârșește **cucerirea bizantină a Italiei**.

558 Clotar I reunifică pentru câțiva ani regatul francilor care, la moartea sa va fi împărțit între fii.

560 În Anglia, Ethelbert devine regele Kentului. Va supune aproape întreaga insulă.

568 **Longobarzii**, conduși de regele Alboin, **invadează Italia** și le lasă bizantinilor doar niște domenii din peninsulă, puține la număr și neînchegate.

569 Longobarzii asediază Pavia.

571 Leovigild, rege al vizigoților din Spania, începe o ofensivă împotriva bizantinilor, cărora le ia orașele Asidonia și Cordoba.

572 Longobarzii cuceresc Pavia, care devine capitala regatului.

574 La moartea lui Clef, urmașul lui Alboin, regatul longobarzilor cade în anarhie. Crește puterea ducilor.

584 Longobarzii îl aleg rege pe Autharic, fiul lui Clef.

586 Urcă pe tron Recared, rege al vizigoților din Spania, care va trece la catolicism.

545 Cu prețul unor mari concesii din partea bizantinilor, Iustinian încheie un armistițiu cu perșii.

550 În America Centrală, **civilizația maya ajunge la înflorirea maximă**.

552 În Asia Centrală se formează primul imperiu turc, având în frunte un kaghan. Expansiunea înspre vest a turcilor va duce la mari migrații ale triburilor nomade din câmpiile euro-asiatice.

560 Turcii, aliați cu regele Persiei, Chosroe I, distrug regatul heftaliților și cuceresc Sogdiana și Bactriana.

cca 570 La Mecca **se naște Mahomed**.

581 În China de Nord, Jang Chien întemeiază dinastia imperială Sui.

587 În Japonia, apărătorii budismului îi înving în lupta de pe muntele Shiga pe susținătorii șintoismului.

542 *Istoricul Procopius se retrage la Cezareea. În* Istoria războaielor lui Iustinian *prezintă principalele momente din războaiele epocii sale.*

547 *La Ravenna este sfințită biserica S. Vitale.*

549 *La Ravenna este sfințită biserica S. Apollinare in Classe.*

550 *În Europa centrală se răspândesc primele* ***pluguri montate pe roți****. În Europa apar primele foarfece. În Italia sunt construite primele clopote din folie de fier forjat.*

MEDITERANA ȘI EUROPA	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
	589 În China, **împăratul Wen-Ti**, din dinastia Sui, cucerește Nanking, îi alungă pe Ch'en din regatul Chinei de Sud și **reunifică imperiul**.	**591** *Papa Grigore cel Mare scrie* Regula pastorală, *important instrument de formare a clerului catolic.*
595 Papa Grigore I cel Mare (m. 604) încheie un armistițiu cu regele longobarzilor Agilulf, care încercase să cucerească Roma.		**593** *Grigore cel Mare scrie* Dialogurile, *care voi constitui modelul întregii hagiografii medievale.*
597 În Anglia, regele Ethelbert trece la catolicism și donează bisericii palatul Canterbury. **603** În Italia regele longobard Agilulf și ducii de Spoleto și Benevento se convertesc de la arianism la catolicism.	**602** Armata chineză eșuează în tentativa de a cuceri regatul Koguryo (Coreea).	**cca 600** *Se răspândesc în Persi* ***primele mori de vânt.*** *Alchimiștii bizantini inventează așa-zisul foc grecesc, lichid inflamabil folosit împotriva navelor și fortificațiilor dușmanilor. Sunt construite* stupa, *temple indiene cu cupolă, unde înflorește studiul budismului. Sfântul Columban răspândește în Scoția creștinismul și civilizația latin˘*
	605 Perșii smulg bizantinilor fortăreața Dara și ocupă Calcedonul.	**604** *Ethelbert, regele din Kent, promulgă prima culegere scrisă de legi engleze. În Japonia este introdus calendarul chinez.*
610 Heracliu (Herakleios) (m. 641) este încoronat împărat bizantin.	**cca 608 China ajunge mare putere** în Asia central-orientală. **611** Bizantinii recuceresc Cezareea.	**cca 610** *Încep predicile lui Mahomed către arabi.*
613 Avarii invadează și jefuiesc Friuli. **614** Slavii cuceresc principalele orașe din Peninsula Balcanică din mâinile bizantinilor, cărora perșii le iau Ierusalimul.	**613** Perșii le iau bizantinilor Damascul, Tarsul și Armenia.	**614** *Sfântul Columban înființează mănăstirea de la Bobbio (Emilia) care va fi un important centru de cultură al epocii carolingiene.*
616 În Spania încep persecuțiile împotriva evreilor. **619** Perșii cuceresc Egiptul. **622-627** Împăratul Heracliu conduce **răscoala bizantină împotriva perșilor,** cucerește Asia Mică și obține o mare victorie la Ninive.	**618** Pe tronul Chinei se află Kaotsu, fondatorul dinastiei T'ang, care redistribuie pământul și înlocuiește sistemul corvoadelor cu plata unui tribut.	**622** *Mahomed emigrează la Medina (Hegira); începutul calendarului islamic.*
	626 În China se urcă pe tron T'aitsung, care desăvârșește politica dinastiei T'ang.	**622-633** *Isidor din Sevilla scrie* Etimologii, *operă enciclopedică ce va avea un mare succes în tot Evul Mediu.*

636 Arabii cuceresc Siria.

638 Arabii cuceresc Ierusalimul.

639 Moare Dagobert, regele francilor, ultimul mare suveran merovingian. Începe hegemonia majordomilor în defavoarea „regilor trândavi".

641 În Italia, regele longobard Rothari le ia bizantinilor Liguria şi Lunigiana. Arabii cuceresc Egiptul.

643 Rothari emite Edictul care-i va purta numele.

674 Nave arabe cuceresc Creta şi asediază timp de câteva luni Constantinopolul.

679 Primul regat bulgar este recunoscut de bizantini.

628 Se prăbuşeşte imperiul persan din cauza luptelor interne şi a înfrângerii suferite, datorită bizantinilor, care obţin restituirea Armeniei, Mesopotamiei romane, Siriei, Palestinei şi Egiptului.

630 Mahomed cucereşte Mecca.

632 Mahomed moare la Medina. Îi urmează Abu-Bakr. Începe califatul electiv.

634 Califului Abu-Bakr îi urmează Omar.

637 Arabii supun Iranul şi înfrâng imperiul perşilor.

640 Arabii ocupă Mesopotamia.

644 Lui Omar îi succede 'Uthman din dinastia Omeyyazilor.

645 În Japonia luptele pentru putere se încheie cu înfrângerea clanului Soga şi începe „Marea transformare" Împăratul Kotuku împarte pământul în schimbul impozitelor şi corvoadelor.

649 Moare regele Sron-btsan-sgampo, în timpul căruia Tibetul a căpătat o mare importanţă în politica asiatică.

655 Arabii, o dată cu cucerirea Kabulului şi Kandaharului (din actualul Afghanistan) se apropie de Indus.

657 O armată chineză, după ce i-a înfrânt pe turcii occidentali, vine în contact cu arabii în Uzbekistanul de azi.

661 Uciderea califului Ali şi **instaurarea dinastiei omeyyade provoacă o schismă în lumea islamică între şiiţi şi sunniţi.**

638 *În Irak sunt fondate Basora (Basra) şi Kufra, primele exemple de oraşe islamice.*

650 *Zayd ibn Thabit, secretarul lui Mahomed,* ***încheie redactarea Coranului.***

676 *În China este sculptată statuia gigantică a lui Buddha din Lung-men.*

MEDITERANA ȘI EUROPA	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE

690 La Sebastopolis arabii îi înving pe bizantini.

692 *Construcția* ***Domului Stâncii de la Ierusalim****, primul monument mare al arhitecturii islamice.*

694 *Arabii învață de la perși să întrebuințeze scara de șa.*

697 Este ales primul doge al Veneției, Paoluccio Anafesto.

cca 700 În Africa apar primele informații despre **regatul Ghana**.

cca 700 *În Occident moneda de aur, înlocuită cu cea de argint, este pe cale de dispariție, în timp ce aurul continuă să circule în Orientul bizantin și musulman. În Europa sunt turnate primele clopote de bronz și apar primele clopotnițe. Matematicianul chinez Wang Hsiao-t'ung rezolvă ecuații de gradul III.*

711 Berberul Tariq ibn Zyad, la porunca emirului Marocului Musa ibn Nusair, **trece strâmtoarea Gibraltar** și-i învinge pe vizigoți, cucerind Sevilla, Cordoba și Toledo.

712 Emirul Marocului ocupă Estremadura.

712-715 Arabii cuceresc Samarkandul, cursul inferior al Indusului și Punjabul de sud, ajungând până la Turkestanul chinez de azi.

716 Arabii le smulg bizantinilor Sardes și Pergam și asediază Constantinopolul.

718 Regele vizigot Pelayo eliberează Asturia de est, care până la *Reconquista* va rămâne unica parte din Spania neislamizată.

725 *Călugărul anglo-saxon Beda Venerabilul în* Istoria ecleziastică a anglilor *introduce în Europa sistemul de datare „înainte de Cristos" „după Cristos"*

726 Împăratul bizantin Leon III Isauricul condamnă cultul imaginilor (**iconoclastia**). Izbucnește un conflict îndelungat cu papalitatea și cu călugării bizantini.

729 În Italia regele longobard Liutprand îi supune pe ducii de Spoleto și de Benevento.

733 În bătălia de la Poitiers, Carol Martel îi învinge pe arabi și stopează incursiunile în Galia.

737 Musulmanii traversează Caucazul și-l constrâng pe kaghanul khazarilor să se convertească la islamism și să se supună imperiului arab.

739 Papa Grigore III, în războiul cu Liutprand, cere ajutorul lui Carol Martel, dar acesta îl refuză deoarece are nevoie de ajutorul lui Liutprand împotriva arabilor.

740 În Anatolia, împăratul bizantin Leon III îi înfrânge pe arabi și-i îndepărtează din imperiu.

740 *Din Orient este introdusă în Europa folosirea scării de șa, care revoluționează cavaleria.*

750 În imperiul arab califatul trece de la Omeyyazi la Abbasizi și capătă trăsăturile absolutiste și teocratice ale tradiției persane.

750 *Tehnica de fabricare a hârtiei se răspândește din China în lumea islamică.*

751 În regatul francilor majordomul Pepin cel Scurt îl detronează pe Childerich III, ultimul rege merovingian.

751 Cu victoria de pe râul Talas, arabii frânează înaintarea imperiului chinez, care intră într-o fază de decădere fără oprire.

MEDITERANA ȘI EUROPA

752 **Pepin cel Scurt,** cu ajutorul papei Zaharia, **este ales rege al francilor.**

754 Pepin cel Scurt, chemat de către papa Ștefan II împotriva longobarzilor, invadează Italia și-l învinge pe regele longobard Aistulf.

756 Aistulf asediază Roma. Pepin se întoarce în Italia, îl învinge și-l obligă să-i cedeze papei teritoriile care vor forma **„patrimoniul Sfântului Petru".**

758 Pepin cel Scurt recucerește de la arabi Narbonne.

762 Bizantinii îi înfrâng pe bulgari la Anchialos, la Marea Neagră.

768 Moare Pepin cel Scurt. Regatul lui este împărțit între fiii săi, Carol cel Mare și Carloman.

771 Moare Carloman, iar **Carol cel Mare devine unicul rege al francilor.**

773 Papa Adrian I cere intervenția francilor împotriva regelui longobard Desiderius, care amenință Roma. Francii, conduși de Carol cel Mare, invadează Italia și-l asediază pe Desiderius la Pavia.

774 Francii cuceresc Pavia, iar Carol cel Mare își asumă titlul de rege al longobarzilor.

777 Hanul bulgarilor Telerig se convertește la creștinism împreună cu poporul său.

778 Carol cel Mare, regele francilor, organizează o expediție în Spania și le smulge arabilor Pamplona. Pe drumul de întoarcere ariergarda francă este zdrobită de basci la Roncesvalles.

785 Carol cel Mare îi supune definitiv pe saxoni.

ALTE REGIUNI

762 Califul abbasid al-Mansur construiește la **Bagdad noua capitală a imperiului arab.**

765 În India de nord-est poporul din Bengal îl alege ca rege pe Gopala, inițiatorul dinastiei Pala, care va domni până în secolul XII.

780 În China este introdus sistemul de taxare conform căruia impozitele sunt direct proporționale cu suprafața proprietății aparținând contribuabilului.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

758 *Împăratul bizantin Constantin V îi donează lui Pepin cel Scurt o orgă pentru biseria S. Cornelius din Compiègne. Este prima mențiune în legătură cu o orgă folosită în biserică. În Orient, aceasta rămâne un instrument profan.*

772 *Matematicienii arabi introduc în Occident sistemul de numerotare pozițional și conceptul de zero, învățate de la astronomii indieni.*

780 *Alchimiștii arabi obțin acidul sulfuric.*

781 *Alcuin din York se stabilește la curtea lui Carol cel Mare, unde pune bazele Școlii Palatine.*

787 *Paulus Diaconus termină* Istoria longobarzilor.

783 ***Carol cel Mare dispune instituirea școlilor pe lângă mănăstiri și episcopii.***

793 *La Bagdad apare prima fabrică arabă de hârtie.*

MEDITERANA ȘI EUROPA	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE

797 Se urcă pe tron Irina, prima împărăteasă bizantină.

799 La Roma papa Leon III este rănit grav în timpul unui complot și se refugiază la Paderborn, la Carol cel Mare. Puțin după aceea se întoarce în Italia cu Pepin, fiul lui Carol. În Spania, Guillaume, conte de Toulouse cucerește Lerida.

800 Pe 25.XII, papa Leon III îl încoronează la Roma **pe Carol cel Mare ca împărat. Începutul Sfântului Imperiu Roman.**

801 Ludovic cel Pios, fiul lui Carol cel Mare, reia ostilitățile împotriva arabilor din Spania și cucerește Barcelona.

803 Carol cel Mare și împăratul bizantin Nicefor (Nikephoros) încheie o alianță. Carol cel Mare îi supune definitiv pe avari.

805 Împăratul bizantin Nicefor nu-i recunoaște titlul imperial lui Carol cel Mare, care ocupă Dalmația.

807 Califul Harun-al-Rașid îi acordă lui Carol cel Mare anumite drepturi de trecere pentru pelerinii care se duc la Sfântul Mormânt.

811 Împăratul bizantin Nicefor distruge regatul bulgarilor, însă hanul Krum îl ucide în lupta de la Virbitza.

812 Împăratul bizantin Mihail I Rhangabe îi recunoaște lui Carol cel Mare titlul imperial.

813 Bizantinii sunt învinși lângă Adrianopol de bulgari, care ajung să amenințe Constantinopolul.

814 Moare Carol cel Mare.

816 Călugărul Benedict din Aniane aplică reforma mănăstirească dorită de Ludovic cel Pios, succesorul lui Carol cel Mare.

817 Ludovic cel Pios își împarte domeniile între fiii săi, Lothar, Ludovic și Carol.

820 Arabii din Africa atacă Sicilia.

800 În Africa, primele informații privind regatul Kanem lângă lacul Ciad. În India începe o perioadă de lupte între diferite regate din podișul Deccan, Kashmir și Hindustan.

815 În Tibet călugării budiști se afirmă ca grup social hegemon.

800 *Se răspândește în toată Europa săpunul, folosit până atunci numai în zona greco-romană și în parte, în Galia. Carol cel Mare construiește pe Dunăre un pod format din butoaie și bărci. Apar primele manuscrise bizantine care conțin o adnotare muzicală simplă.*

810 *Filosoful Fredegisus din Tours consacră expresia* nomina sunt consequentia rerum *(numele sunt consecințele lucrurilor).*

813 *Califul abbasid al-Ma'mum înființează Casa Înțelepciunii la Bagdad, unde vor fi traduse în arabă texte științifice latine, grecești și persane.*

819 *Rabanus Maurus, ales abate de Fulda, răspândește în Germania programul cultural al lui Alcuin.*

MEDITERANA ȘI EUROPA

824 Lothar, regele Italiei, prin *Constitutio Romana* stabilește că un reprezentant al împăratului trebuie să fie prezent la alegerea papei.

825 În Anglia, regele Egbert al Wessexului, învinge armata Merciei la Ellendun.

826 Pirații arabi smulg Creta bizantinilor.

827 Egbert, regele Wessexului, unifică aproape întreaga Anglie. De la această dată începe să se vorbească despre englezi în mod unitar.

838 Arabii cuceresc Brindisi.

839 Arabii ocupă Puglia.

842 Carolingienii Ludovic Germanicul și Carol cel Pleșuv, prin jurământul de la Strasbourg se aliază împotriva lui Lothar. Acest jurământ este formulat de cei doi în germana veche și în franceza veche. În Spania, regele Asturiei, Alfonso II, îi învinge pe arabi la Clavijo, în Rioja. Moare Teofil, ultimul împărat bizantin iconoclast.

843 Carol cel Pleșuv, Ludovic și Lothar se pun de acord asupra împărțirii imperiului.

845 Normanzii ajung la Paris și Hamburg și le jefuiesc.

846 Sarazinii ajung de-a lungul Tibrului la Roma, pe care o jefuiesc.

852 Danezii urcă Rinul și jefuiesc Aachenul.

cca 860 Varegul Rurik întemeiază în Rusia nord-vestică **cnezatul Novgorod**. Invazia pecenegilor îi împinge pe unguri spre Europa centrală.

868 În Anglia danezul Ioan fără Oase supune regatele East Anglia, Mercia și Northumbria.

ALTE REGIUNI

822 China și Tibetul, după un secol de războaie, stabilesc relații de pace printr-un tratat prin care chinezii recunosc cuceririle tibetane în China occidentală.

841 În Tibet izbucnește un război civil între budiști și întemeietorii vechii religii Bon. Această stare de anarhie duce la începerea decăderii Tibetului.

845 În China împăratul Wu-tsung încearcă să reintroducă confucianismul pentru a confisca bogățiile din mâinile călugărilor budiști.

850 Primele așezări din Noua Zeelandă ale grupurilor provenind din Polinezia. Dispare cultura clasică maya în America Centrală.

858 În Japonia începe perioada lungă a dominației familiei Fujiwara.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

826 *Împăratul bizantin Mihail II îi donează lui Ludovic cel Pios scrierile lui Pseudo-Dionisie Areopagitul. Ideea ierarhică existentă în operele respective va avea o mare importanță asupra gândirii politice occidentale din Evul Mediu.*

cca 850 *În Europa este introdusă folosirea manivelei și apar noi sisteme rigide de înhămare a cailor. Din anii 850-900 provine Coroana de Fier, păstrată la Monza și cu care vor fi încoronați regii Italiei.*

863 ***Chiril și Metodiu creează alfabetul slav sau chirilic.***

867 *Filosoful Ioannes Scotus Eriugena își scrie opera cea mai importantă* De divisione naturae.

MEDITERANA ȘI EUROPA

870 Împăratul Ludovic II îi învinge pe sarazini la Bari și eliberează Italia de arabi.

871 În Anglia, Alfred cel Mare, regele Wessexului, îi învinge pe danezi la Ashdown.

877 Carol cel Pleșuv promulgă **Capitularul de la Quierzy privind ereditatea beneficiilor.**

878 Alfred cel Mare își extinde domeniile în Mercia, Sussex și Kent. Restul Angliei le rămâne danezilor.

882 În Rusia apare **cnezatul Kievului**.

885 Discipolii lui Metodiu, alungați din Moravia, continuă **creștinarea slavilor**, intrând în Macedonia și Bulgaria.

888 Nobilii francezi îl detronează pe Carol cel Gros și-l aleg rege al Franței pe contele de Paris, Eudes. Carol cel Gros moare și începe disputa pentru coroana Italiei între Guido de Spoleto și Berengar de Friuli.

891 Sarazinii se stabilesc la Fraxinetum, pe Coasta de Azur.

894 Bulgarii îi înving pe bizantini, care cer ajutorul ungurilor.

895 Ungurii și bizantinii îi înving pe bulgari.

896 Ungurii se stabilesc în câmpia Dunării. Acolo își vor întemeia statul, susținut de descendenții lui Arpad, conducătorul lor. Se încheie lupta pentru coroana Italiei care i-a implicat pe Berengar de Friuli, Lambert de Spoleto și pe împăratul Arnulf de Carintia. Coroana Italiei îi revine lui Lambert.

898 Arnulf promulgă un capitular care este ultimul act legislativ al imperiului. Moare Lambert de Spoleto.

899 Ungurii invadează și jefuiesc Italia de nord.

ALTE REGIUNI

883 În China, după trei ani se încheie răscoala țărănească condusă de Huang-Ch'ao.

885 În Armenia prințul Așot I întemeiază un regat autonom condus de dinastia Bagratizilor, timp de două secole.

893 În sudul Indochinei este **întemeiat regatul Angkor**, care se afirmă ca cel mai important din Asia de sud-est și se extinde până în Birmania.

895 Regatul dinastiei Chola învinge statul condus de dinastia Pallava și devine cel mai important din sudul Indiei.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

871 *Alfred cel Mare traduce din latină în engleză* Istoria ecleziastică a anglilor *aparținând lui Beda Venerabilul.*

cca 880 *Este tradus din latină* Imnul Sfintei Eulalia. *Este una dintre cele mai vechi scrieri în langue d'oil.*

890 *Începe perioada clasică a culturii japoneze: romane, poezii, pictură peisagistică.*

MEDITERANA ŞI EUROPA

902 Emirul Tunisiei îi alungă pe ultimii bizantini din Sicilia, care se află complet în mâna musulmanilor.

909 În Africa de nord Fatimizii răstoarnă dinastia Aghlabizilor din Kairuan.

911 Normandul Rollon obţine feuda Normandia de la regele Franţei Carol cel Simplu.

913 Se urcă pe tron Gorm cel Bătrân, primul rege al Danemarcei, confirmat istoric.

915 Berengar de Friuli, regele Italiei, devine împărat.

917 Bizantinii suferă înfrângeri grave din partea lui Simeon, ţarul Bulgariei.

920 Fatimizii din Africa de nord cuceresc Balearele, Corsica, Malta şi Sardinia.

923 Rudolf II, duce de Burgundia, pătrunde în Italia şi se confruntă cu împăratul Berengar.

924 După moartea lui Berengar, Rudolf de Burgundia devine regele Italiei. După victoria asupra arabilor la Lemnos, bizantinii reiau controlul asupra Mării Egee.

926 Hugo de Provence îl înfrânge pe Rudolf de Burgundia şi este ales rege al Italiei.

941 O mare foamete se abate asupra Europei occidentale, timp de doi ani.

944 Bizantinii le iau arabilor oraşul Edessa.

946 Berengar II de Ivrea îl constrânge pe regele Hugo să-i dea coroana Italiei fiului său, Lothar, care va fi ucis la scurt timp (950).

ALTE REGIUNI

cca 900 În America Centrală populaţiile maya îşi abandonează oraşele şi se transferă la nord de Yucatán. Toltecii întemeiază Tula, capitala lor, lângă actualul oraş Ciudad de Mexico.

904 În China, generalul Chu Ch'uan-chung transferă capitala la Lo-yang.

907 În China Chu Ch'uan-chung îl ucide pe ultimul împărat din dinastia T'ang. Sunt create zece state regionale în sud şi în nord; se succed cinci dinastii într-o perioadă scurtă.

916 În Mongolia este întemeiat imperiul khitan.

918 În Coreea ia fiinţă statul Koryo.

923 În China de nord dinastia T'ang târzie înlocuieşte dinastia Liang.

935 Wang Kon întemeiază regatul Coreii şi începe o dinastie care va dura 500 de ani.

939 În Tonkin este întemeiat regatul Nam Viet, cu capitala la Co-Loa.

947 Tekuang, conducătorul mongolilor, cucereşte China de nord şi se proclamă împărat.

CULTURĂ ŞI SOCIETATE

cca 900 *În Anglia intră în funcţiune **primele mori hidraulice**. Se răspândesc în Europa primele potcoave fixate prin cuie. Astronomul arab al-Battani (858-929) îşi începe studiile legate de precesia echinocţiilor şi de înclinarea eclipticii. Odon din Cluny reface notarea muzicală bizantină şi foloseşte literele latine în locul celor greceşti.*

908 *Reginon din Prüm îşi termin˘* Cronica, *răspândită în tot Evul Medi*

910 *Ducele Guillaume de Aquitania întemeiază în Franţa mănăstirea Cluny.*

927 *În Bulgaria se răspândeşte secta bogomililor, ale cărei idei maniheiste vor influenţa ereziile din Occident.*

MEDITERANA ȘI EUROPA

951 Regele Germaniei Otto I inițiază prima sa campanie în Italia și se încoronează.

955 Otto I îi înfrânge pe unguri la Lechfeld lângă Augsburg și pune capăt jafurilor acestora.

961 Bizantinii le iau Creta arabilor.

962 Otto I primește la Roma coroana imperială.

966 Ducele Poloniei, Mieszko I, se convertește la creștinism.

973 Edgar cel Pașnic, regele întregii Anglii, este încoronat printr-o ceremonie asemănătoare cu cea franco-occidentală.

982 Împăratul Otto II pătrunde în Italia meridională pentru a lupta împotriva bizantinilor și musulmanilor, dar armata îi este distrusă în Calabria, lângă Punta Stilo, de către musulmani.

983 La moartea lui Otto II îi succede **Otto III**, care va încerca să realizeze idealul politic **Renovatio imperii**. Bulgarii invadează Thessalia și ajung până la Termopile.

985 Mieszko I, regele Poloniei, plasează Polonia sub protecția papală.

987 În Franța urcă pe tron Hugo Capet, strămoșul Capețienilor.

988 Vladimir, cneaz al Kievului, se convertește la creștinism și răspândește în cnezatul său limba și liturghia slavo-ortodoxă.

ALTE REGIUNI

969 Împăratul bizantin Nicefor Focas cucerește Antiohia și Alep.

975 Împăratul bizantin Ioan Tzimiskes cucerește Baalbek și Damasc în Siria.

977 În regiunea iraniană pătrund turcomanii și se convertesc la islamism. Începe dinastia selgiucidă.

979 În China dinastia Sung, după un deceniu de cuceriri, **reunifică imperiul**.

983 Navigatorul viking Erik cel Roșu ajunge pentru prima dată în Groenlanda.

cca 990 Expansiunea imperiului incas (actualul Perú).

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

950 *Medicul evreu Shabbetai Donnolo participă la întemeierea școlii medicale din Salerno.*

960 *În* Carta capuana *apare una dintre primele atestări ale limbii italiene „Sao ko kelle terre..."*

970 *În Grecia este întemeiată prima mănăstire de pe Muntele Athos. Matematicianul arab Abu l'Wafa dă la iveală primele tabele trigonometrice de sinusuri și tangente.*

cca 973 *Moare călugărița Rosvita de Gandersheim, autoarea unor drame în latină cu subiect sacru.*

976-978 *La Constantinopol este făurită Pala d'Oro, comandată de dogele Pietro Orseolo și așezată în bazilica San Marco din Veneția.*

990 *Gerbert d'Aurillac scrie două tratate despre astrolab și abac, fructificând cunoștințele dobândite de musulmanii din Spania.*

MEDITERANA ȘI EUROPA	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE

999 Este ales papă, cu numele de Silvestru II, Gerbert d'Aurillac, maestru și îndrumător spiritual al împăratului Otto III.

1000 Se deschide **pentru Occident o fază de avânt economic**, demografic, religios și cultural.

1001 Silvestru II îl încoronează pe regele Ungariei, Ștefan cel Sfânt. Otto III în calitate de „servitor al apostolilor" controlează Polonia și Ungaria, supuse formal papalității.

1002 După moartea lui Otto III, seniorii italieni îl aleg rege al Italiei pe Arduin de Ivrea. În Germania este ales împărat Henric II. În Irlanda, Brian Boru este recunoscut ca unicul rege al insulei.

1003 Regele Poloniei, Bolesław, rupe alianța cu imperiul și cucerește Boemia.

1004 Chemat de aceiași seniori italieni, Henric II descinde în Italia și se încoronează. Dogele Veneției, Pietro Orseolo II, îi învinge pe pirații ilirici și afirmă superioritatea Veneției în Marea Adriatică. Împăratul bizantin Vasile II îi învinge pe bulgari și cucerește Macedonia, Verria și Serbia.

1005 În Europa occidentală domnește foametea.

1013 Regele danez Sven, împreună cu fiul său Canut, cucerește o parte din Anglia și este aclamat rege după ce l-a detronat pe Ethelred. Boleslav cel Viteaz, regele Poloniei, este obligat să se supună împăratului Henric II.

1014 Pisanii și genovezii eliberează Corsica de sarazini.

1016 Pisanii îi alungă pe sarazini din Sardinia.

1000 În Africa sudsahariană apar primele regate ale populației hausa.

1006 **Vikingii în America:** plecând din Groenlanda, ajung în Țara lui Baffin și pe coastele de nord ale Labradorului.

1010 În Tonkin, Thai-to pune bazele dinastiei Li și stabilește capitala la Dai-la.

cca 1000 *Arabii din Spania introduc în Occident* ***tehnicile de producere și prelucrare a mătăsii și bumbacului****. Prima atestare a epocii fierului în Africa (Zimbabwe).*

1010 *Omul de știință arab Alhazen studiază experimental fenomenele optice de focalizare și mărire.*

1012 *Romuald din Ravenna întemeiază în Toscana mănăstirea de la Camaldoli.*

1014 *Papa Benedict VIII introduce în liturghie recitarea* Crezului.

MEDITERANA ȘI EUROPA	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1018 Împăratul bizantin supune întreaga Peninsulă Balcanică.	**1018** Mahmud din Ghasna își începe campaniile în estul Indiei și anexează Belucistanul.	
1019 Canut, regele Angliei, devine și rege al Danemarcei.		
1023 Împăratul Henric II încearcă zadarnic să cucerească domeniile bizantine din Italia meridională.	**1022** Mongolii își încep incursiunile în Coreea.	**1023** *În Normandia începe construirea bisericii Mont-Saint-Michel.*
1024 Henric II moare. Îi urmează Conrad II Salicul. La Pavia este incendiat palatul imperial.		**1025** *Sinodul din Arras (Franța) recomandă pictarea bisericilor pentru a-i introduce pe analfabeți în adevărul credinței.*
		1027 *Tratatul medicului chinez Wang-Wei-teh despre acupunctură.*
1030 În Italia, condotierul normand Rainulf Drainot devine conte de Aversa.	**1030** În Africa de nord-vest ia naștere mișcarea Almoravizilor.	**1030** *Avicenna publică cea mai importantă lucrare de medicină produsă de știința islamică,* Canonul medicinii, *care se răspândește în tot Occidentul medieval.*
1032 În Franța domnește foametea. Împăratul Conrad II ocupă regatul Arles.		
1034 În Spania, Sancho III, regele Navarrei, își împarte regatul între fiii săi, creând astfel cele trei coroane Navarra, Castilia și Aragón.		
1037 *Constitutio de feudis* acordată de către împăratul Conrad II, sosit în Italia, recunoaște caracterul ereditar și irevocabil al feudelor.	**1037-1042** În Orientul Mijlociu **crește puterea selgiucizilor**, care cuceresc Merv și Nișapur și anexează Balkh, Gurgan, Tabaristan și Khwarizm (Horezm).	
1039 Giovanni Gualberto întemeiază în Toscana ordinul mănăstiresc valombrozan. Henric III îi succede lui Conrad II în calitate de rege al Germaniei și Italiei.		cca **1040** *În Franța apare așa-numita* ***etică a cavalerilor*** *și* ***pătura socială a cavalerilor****.*
1042 Condotierii normanzi își iau titlurile nobiliare ale unor orașe din Italia de sud.		
1043 Se înregistrează o mare foamete în Europa occidentală.		
1044 Împăratul Henric III anexează imperiului Polonia și Ungaria.	**1044** Este fondat primul imperiu birmanez.	
1045 La Milano se dezvoltă mișcarea politico-religioasă Pataria.		
1046 Henric III destituie trei papi în luptă unul cu celălalt și determină alegerea protejatului său Clement II.		

MEDITERANA ȘI EUROPA

1049 Este consacrat papa Leon IX, fondatorul reformei în Biserică.

1053 Leon IX încearcă să stopeze invazia normanzilor din Italia meridională, dar este învins la Civitate. Normanzii se supun formal.

1054 Schisma din Orient. Biserica orientală se separă de Biserica de la Roma.

1056 Moare Henric III. Îi urmează Henric IV.

1059 Papa Nicolae II stabilește că alegerea papei revine colegiului cardinalilor și nu laicilor.

1061 Normandul Roger de Hauteville cucerește Calabria și debarcă în Sicilia.

1062 În Spania, regele Ferdinand I cel Mare și ducele Guillaume VIII de Aquitania încep ***reconquista***.

1064 Ungurii ocupă Belgradul, iar pecenegii devastează Balcanii.

1066 Ducele de Normandia, Wilhelm (William) Cuceritorul, invadează Anglia și-l învinge la Hastings pe Harold II de Wessex. De Crăciun, Wilhelm este încoronat la Westminster.

cca 1070 În Franța apare prima știre privind un oraș devenit comună: Mans.

1072 Normandul Roger de Hauteville cucerește Palermo.

1073 Este ales papă Grigore VII.

1075 Grigore VII interzice învestirea ecleziaștilor de către seniorii laici; începe **lupta pentru învestitură.**

1076 Împăratul Henric IV și papa Grigore VII se declară reciproc depuși.

ALTE REGIUNI

1055 Turcii selgiucizi ocupă timp de trei ani Bagdadul și căpetenia lor Tugril Beg își ia titlul de sultan.

1062 Almoravizii cuceresc Marocul, supunând regatul Ghana (Nigerul și Senegalul de azi).

1065 Selgiucizii ocupă Armenia.

1067 Selgiucizii jefuiesc Cilicia și Asia Mică și cuceresc Cezareea.

1070 În sudul Indiei se contopesc regatele Chola de est și de vest. **Selgiucizii ocupă Ierusalimul, Mecca și Medina.**

1076 Almoravizii cuceresc capitala regatului Ghana.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

cca 1050 *În Europa creșterea demografică îi împinge pe țărani să efectueze* ***munci importante de desțelenire****. Se răspândesc grapele.*

1060 ***În școala medicală din Salerno*** *activează Constantin Africanul care traduce opere medicale din arabă și greacă.*

1063 *Arhitectul Buscheto începe construirea catedralei din Pisa, terminată în 1118.*

1070 *Izbucnește polemica asupra euharistiei dintre Lanfranc de Bec, episcop de Canterbury și Berengar de Tours. Se naște trubadurul Guillaume de Aquitania.*

1072 *Moare sfântul Pier Damiani, reformator al Bisericii și mare scriitor.*

1074 *Papa Grigore VII stabilește celibatul preoților.*

1075 *Începe construirea bisericii celebrului sanctuar Santiago de Compostela.*

MEDITERANA ȘI EUROPA	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1077 Penitența lui Henric IV la Canossa; face pace cu Grigore VII.	**1077** Soliman întemeiază sultanatul selgiucid, Rum, în Asia Mică, având capitala la Niceea. Selgiucidul Malik-Șah ocupă Tabaristanul.	
1078 Normandul Robert Guiscard ocupă ducatul Benevento.		**1078** *În* Proslogion *filosoful Anselm de Canterbury (d'Aosta) folosește argumentul ontologic pentru a demonstra existența lui Dumnezeu.*
1080 Henric IV redeschide ostilitățile cu Grigore VII și determină alegerea unui antipapă. Grigore VII îl excomunică a doua oară.		**1080** *La Milano este inaugurată bazilica San Ambrogio.*
1081 La Pisa sunt atestați primii consuli: **în Italia se răspândește instituția comunelor**. Urcă pe tron împăratul Alexios I Comnenul.		
1084 Henric IV ocupă Roma și-l instalează papă pe Guiberto de Ravenna; Grigore VII se refugiază în Castelul Sant' Angelo și este eliberat de normanzi, care-l alungă pe împărat și jefuiesc orașul.		
1085 La Salerno moare Grigore VII.		**1088** *La Bologna predă dreptul roman juristul Irnerius.*
1091 Normanzii desăvârșesc cucerirea Siciliei.		
1095 Urban II predică cruciada împotriva turcilor selgiucizi; **prima cruciadă**.	**1092** Moare sultanul Malik-Șah și începe decăderea imperiului selgiucid, care se întinde de la Kașgar la bazinul Mediteranei. Acesta se va fărâmița în numeroase state.	
1096 Eșuează **„cruciada săracilor"**, condusă de Petru Eremitul.		
1097-1099 Se desfășoară cruciada I.		**1098** *Anselm de Canterbury termină* Cur Deus homo, *tentativă de interpretare rațională a mântuirii creștine.*
1099 Cruciații cuceresc Ierusalimul și întemeiază Regatul latin al Ierusalimului.		**1100** ***Se răspândește în Europa moara de apă și tehnica producerii hârtiei***. *Fondarea școlii medicale de la Montpellier. În Franța înflorește poezia trubadurilor și este compusă* La Chanson de Roland.
1106 Moare împăratul Henric IV și-i urmează Henric V. Henric I al Angliei și papa Pascal II se pun de acord asupra problemei învestiturii.		
1111 Împăratul Henric V și Pascal II ajung la Sutri la un prim compromis privind învestitura, imediat încălcat de ambele părți.		**1109** *Guillaume de Champeaux întemeiază abația Sf. Victor din Paris, centrul studiilor teologice și filosofice.*
1113 Henric I al Angliei cucerește Normandia.		

MEDITERANA ȘI EUROPA

1122 Henric V și papa Calixt II încheie **concordatul de la Worms** care pune capăt luptei pentru învestitură.

1125 Moare Henric V și se deschide disputa dintre casa de Bavaria și dinastia Hohenstaufen pentru succesiunea imperială, care se află la originea pozițiilor contrastante dintre **guelfi și ghibelini**.

1130 Începe lupta pentru succesiunea papei Honorius II dintre Inocențiu II (susținut de familia Pierleoni) și Anacletus II (susținut de familia Frangipani).

1139 Papa Inocențiu II îl învestește pe normandul Roger II cu regatul Siciliei ca vasal papal. Contele Alfons Henriquez îi învinge pe musulmani la Urique și se proclamă rege al Portugaliei.

1144 Turcii ocupă Edessa, sediul primului regat cruciat apărut în Asia Mică. La Roma, reformatorul politico-religios Arnaldo da Brescia însuflețește comuna romană.

1146-1149 Se desfășoară, cu rezultate dezastruoase, **cruciada a II-a**, predicată de Bernard de Clairvaux.

1147 De această dată sunt legate primele informații referitoare la orașul Moscova.

1152 Henric Plantagenet, conte de Anjou, se căsătorește cu Aliénor de Aquitania, fosta soție a lui Ludovic VII, regele Franței. Pe tronul Germaniei urcă Frederic I Barbarossa.

1154 Henric Plantagenet devine rege al Angliei și instaurează dinastia Plantageneților. Frederic Barbarossa descinde în Italia pentru prima dată și apără comunele mai mici de opresiunea celor mai mari.

1155 Frederic Barbarossa, după ce a distrus Chieri, Asti și Tortona, este încoronat rege al Italiei. La Roma îl închide pe Arnaldo da Brescia și-l predă papei Adrian IV.

ALTE REGIUNI

1121 În Coreea începe criza guvernului monarhic și dobândește importanță elementul nobiliar și militar.

1126 În nord-estul Indiei cade regatul Pala, leagănul ultimei înfloriri a civilizației hinduse.

1127 Regatul Chinei de Nord cade sub dominația tungușilor Jur-cheni (dinastia Chin). În regatul Chinei de Sud rămâne dinastia Sung.

1142 În China dinastiile Chin și Sung pun capăt unei perioade de lupte prin semnarea unei păci.

1147 În Maroc, almohazii îl ucid pe ultimul almoravid și-și stabilesc capitala la Marrakech.

cca 1150 În Africa apar comunitățile-stat ale populației yoruba (Nigeria).

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

1121 *Filosoful Pierre Abélard folosește în opera* Sic et non *metoda* quaestio *care va fi reluată de scolastică.*

1134 *Filosoful Abélard povestește în* Historia calamitatum mearum *povestea lui de dragoste cu Éloïse.*

1135 *Începe construirea catedralei din Chartres.*

1140 *Este scris poemul* Cantar del mío Cid, *capodoperă a literaturii spaniole medievale.*

1149 *La Ierusalim este ridicată noua biserică a Sfântului Mormânt, a cărei structură va influența arhitectura occidentală.*

1150 *Este perfecționata coasa.*

1153 *Moare Bernard de Clairvaux.*

MEDITERANA ȘI EUROPA	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1156 Normandul Guillaume I cel Rău îl învinge la Brindisi pe bizantinii care încearcă să recucerească Adriatica.		
1158 La **Dieta de la Roncaglia**, Frederic Barbarossa, descinzând a doua oară în Italia, promulgă *Constitutio de Regalibus* pentru a reorganiza imperiul și a supune comunele.		**1158** *Frederic Barbarossa acordă imunitate și privilegii* ***universității din Bologna.***
1159 Este ales papa Rolando Bandinelli sub numele de Alexandru III, căruia Frederic Barbarossa i-l opune pe Victor IV.		
1160 Frederic Barbarossa rade de pe fața pământului Crema.		**cca 1160** *La Modena sunt activi meșteri din Campione, constructori și sculptori lombarzi care vor munci pe diferite șantiere italiene până la 1300.*
1161 Ducele Bavariei, Henric Leul, promovează înființarea unei companii comerciale (Hansa) germane la Visby.		
1162 După un asediu prelungit, Barbarossa cucerește și distruge Milanul.		
1163 Împotriva lui Barbarossa, descins în Italia pentru a treia oară, se constituie Liga veroneză.		**1163** *Este fondată* ***catedrala Notre-Dame la Paris****. Începe epoca de aur a* ***artei gotice*** *nord-europene.*
1164 Prin Constituțiile de la Clarendon, Henric II al Angliei limitează autonomia clerului; intră în conflict cu Thomas Becket, arhiepiscopul de Canterbury, care este ucis din ordinul regelui.		
1166 Barbarossa descinde pentru a patra oară în Itaia.		
1167 La Pontida ia naștere Liga lombardă împotriva lui Barbarossa.	**cca 1170** În sudul Indiei devine independent față de Chola regatul Pandya, care aspiră la dobândirea hegemoniei asupra regiunii.	
	1171 Salah-al-Din (Saladin) cucerește Egiptul, îl detronează pe ultimul fatimid și pune bazele dinastiei Ayyubizilor.	
1174 A cincea descindere a lui Barbarossa în Italia.	**1174** Saladin cucerește Siria.	
1176 La Legnano, comunele distrug armata lui Barbarossa.		
1177 Prin pacea de la Veneția, Barbarossa se împacă cu papa.		**1178** *Pe șantierul catedralei din Parma lucrează sculptorul Benedetto Antelami.*

MEDITERANA ȘI EUROPA

1180 Urcă pe tron Filip II August al Franței.

1183 La Konstanz comunele italiene fac pace cu Barbarossa.

1184 A șasea descindere în Italia a lui Barbarossa.

1190 Începe **cruciada a III-a**. Moare Frederic Barbarossa.

1191 Cruciații cuceresc Saint Jean d'Acre.

1192 Se termină cruciada a III-a: Richard I Inimă de Leu, regele Angliei, încheie un armistițiu cu Saladin și obține litoralul de la Tyr la Iaffa.

1194 Henric VI, fiul lui Frederic Barbarossa, este încoronat împărat.

1197 Moare Hennric VI.

1198 Este ales papă Inocențiu III.

1204 În timpul celei de-a **IV-a cruciade**, cruciații latini cuceresc Constantinopolul și întemeiază **Imperiul latin de Constantinopol**.

1209 Inocențiu III organizează cruciada împotriva albigenzilor.

1212 Inocențiu III îi acordă lui Frederic II de Suebia, regele Siciliei, coroana Germaniei. În Spania, statele creștine triumfă asupra musulmanilor la Las Navas de Tolosa.

1214 La Bouvines, Filip II August îi învinge pe Ioan Fără de Țară și pe guelfii germani.

ALTE REGIUNI

1180 În India se stinge dinastia Pala din Bengal.

1185 În Japonia începe perioada Kamakura.

1187 Saladin cucerește de la creștini Ierusalimul, după ce a cucerit Egiptul, Siria, Arabia și Mesopotamia.

1192 Sultanul Muhammad din Ghur (Afghanistan) învinge la Taraori o coaliție indiană a regatelor din nord. Începe dominația musulmană asupra Indiei, care va dura 600 de ani. În Japonia împăratul numește un generalisim (șogun) care are putere militară, cu sediul la Kamakura.

1200 Afirmarea incașilor în Perú, la nord-vest de lacul Titicaca, cu capitala la Cuzco. **Aztecii se stabilesc în Valea Mexicului**.

1206 În urma dispariției dominației ghuride apare în India sultanatul din Delhi, susținut de dinastia mamelucilor până în 1526.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

1179 *În Lombardia începe construcția Marii Flote.*

1180 *Navele din Europa de nord încep să monteze cârma fixată la pupa.*

1194 *După un incendiu, reconstrucția catedralei din Chartres, care devine o capodoperă a arhitecturii gotice târzii.*

1198 *Moare filosoful Averroes, important comentator al lui Aristotel.*

cca 1200 ***Navigatorii italieni încep să folosească busola.***

cca 1202 *Moare Gioacchino da Fiore.*

1210 *Începe construcția catedralei din Reims în stil gotic.*

MEDITERANA ȘI EUROPA	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1215 La cel de-al IV-lea conciliu de la Lateran, Inocențiu III îi condamnă pe catari și pe valdenzi. **Ioan Fără de Țară emană *Magna Charta*,** care limitează puterea monarhiei și întărește nobilimea engleză.	**1215 Mongolii, conduși de Ginghis Han, ocupă Pekin** și fac să se clatine imperiul Chin (China de nord).	**1215** *Budismul zen se răspândește din China în Japonia.*
1217-1221 Cruciada a V-a. Cruciații cuceresc Damietta și resping ofertele sultanului de a schimba acest oraș cu Ierusalimul.		
1220 Frederic II devine împărat.		
1223 Mongolii, conduși de Ginghis Han, după cucerirea Asiei centrale îi înving la Kalka pe cnejii din Rusia de sud.		**1223** *Papa Honorius III autorizează regula călugărilor minoriți, scrisă de* ***Francisc de Assisi.***
1226 Pe tronul Franței urcă Ludovic IX cel Sfânt.		
1227 Papa Grigore IX îl excomunică pe Frederic II, care nu și-a respectat angajamentul de a organiza cruciada.	**1227 Moare Ginghis Han** și imperiul este împărțit între fiii săi.	
1228 Cruciada a VI-a. Frederic II, excomunicat de Grigore IX, negociază tratatul de la Iaffa prin care sultanul Egiptului îi cedează Ierusalimul, Bethleemul și Nazarethul.		**1228** *Este fondată bazilica Sf. Francisc la Assisi.*
	cca 1230 În Africa occidentală regatul Ghana este înlocuit de regatul musulman Mali.	
		1232 *La Padova încep lucrările pentru construirea bazilicii S. Antonio.*
	1234 În China mongolii, conduși de Ogodai, determină prăbușirea imperiului Chin.	
1235 Prin cucerirea Balearelor începe politica aragoneză de expansiune în bazinul Mediteranei.		**1235** *Începe construcția bisericii Sfânta Elisabeta la Marburg, prim biserică gotică din Germania.*
1236 Regele Castiliei, Ferdinand III, recucerește de la arabi sudul Spaniei. Mongolul Batu îi nimicește pe bulgarii așezați în Rusia, în regiunea Kama.		
1237 La Cortenuova, Frederic al II-lea învinge comunele din Liga lombardă.		
1238 În Spania arabii pun bazele regatului Granada. În Rusia mongolii cuceresc Moscova și Suzdal.		**1238** *Începe construcția palatului* ***Alhambra din Granada.***
1239 Grigore IX îl excomunică din nou pe Frederic II.	**1239** Mongolii invadează Tibetul și devastează mănăstirile budiste.	
1240 Mongolii cuceresc Kievul.		**1240** *Frederic II construiește Castel del Monte, lângă Bari.*
1241 Mongolii ocupă Ungaria.		
1244 Musulmanii cuceresc din nou Ierusalimul.		

MEDITERANA ȘI EUROPA	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1245 Conciliul de la Lyon îl depune pe Frederic II.	**1245** Sultanatul din Delhi respinge invazia mongolilor.	**1245** *Giovanni di Pian del Carpine scrie* Istoria mongolilor.
1248 La Parma comunele îl înfrâng pe Frederic II. Ludovic IX conduce **cruciada a VII-a**, care se îndreaptă fără succes împotriva Egiptului.		**1246** *Din ordinul lui Ludovic IX se construiește la Paris Sainte-Chapelle, capodoperă a goticului francez.*
1249 La Fossalta, bolognezii îl înving pe Enzo, regele Sardiniei, fiul lui Frederic II.		
1250 Moare Frederic II. În orașele italiene senioria înlocuiește comuna.		**cca 1250** *Apar în Europa roaba și primele războaie de țesut orizontale, prevăzute cu pedale. Jacques de Voragine scrie* Legenda aurea.
1251 Mongolul Batu întemeiază **hanatul Hoarda de Aur** în Rusia de sud.		**1252** *La Genova și Florența se bat monede de aur.*
1258 Manfred, fiul lui Frederic II, este încoronat rege al Siciliei.	**1258 Mongolii jefuiesc Bagdadul** și pun capăt califatului abbasid.	**1257** *La Paris este fondată* ***universitatea Sorbona***.
1259 Prin pacea de la Paris, Henric III al Angliei renunță la Normandia, Anjou și Poitou și se declară vasal al lui Ludovic IX pentru Aquitania.		
1260 În bătălia de la Montaperti, ghibelinii toscani îi pun pe fugă pe guelfii florentini.	**1260** Regatul Coreea, invadat de mongoli, își pierde independența. Mamelucii din Egipt îi opresc pe mongoli (bătălia de la Ain Djalut) și își refac califatul.	**1260** *În China este introdusă moneda din hârtie.*
1261 Sfârșitul Imperiului latin de Constantinopol; împăratul bizantin Mihail VIII Paleologul cucerește Constantinopolul.		**1261** *Sf. Bonaventura scrie* Legenda Maior, *care se vrea biografia oficială a lui Francisc de Assisi.*
1266 La Benevento, Carol de Anjou îl învinge pe Manfred de Hohenstaufen și se înscăunează în regatul Siciliei.		**1266-1274** ***Toma de Aquino scrie*** **Summa Theologiae**.
1267 La Florența guelfii îi alungă pe ghibelini din oraș.		
1268 La Tagliacozzo, Carol de Anjou îl învinge pe Conradin, ultimul exponent al dinastiei de Suabia.		**1268** *La Fabriano se construiesc primele fabrici de hârtie.*
1269 În Italia central-nordică triumfă guelfii în frunte cu Carol de Anjou.		
1270 Ludovic IX conduce cruciada a VIII-a împotriva Tunisului, dar moare fără a fi obținut vreun rezultat.	**1271** Marco Polo începe călătoria care-l va duce în China. Mongolul Kubilai Han se proclamă împărat și întemeiază dinastia Yüan.	

MEDITERANA ȘI EUROPA	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1273 Rudolf de Habsburg este ales rege al Germaniei.	**1273** Mongolul Kubilai Han cucerește Hsiang-yang și-și deschide calea spre dobândirea imperiului chinez al dinastiei Sung.	
1274 Conciliul de la Lyon pune formal capăt schismei dintre Roma și Biserica din Răsărit.	**1274** În Japonia un ciclon împiedică victoria invaziei mongole.	**1275** *Este redactată așa-zisa* Carta pisana, *cea mai veche hartă nautică ajunsă până la noi.*
1278 Rudolf de Habsburg îl învinge pe Ottokar II, regele Boemiei. **Austria** se desprinde din regatul Boemiei și **trece sub Habsburgi**.		**1276** *La Roma lucrează sculptorul Arnolfo di Cambio.*
	1279 Kubilai Han supune definitiv imperiul Chinei de Sud.	**1279** *Începe construirea bisericii S. Maria Novella la Florența.*
1282 La Palermo izbucnește revolta populară antifranceză „Vecerniile siciliene" Aragonezii smulg Sicilia dinastiei de Anjou.	**1281** O flotă mongolă care vizează Japonia este distrusă de un taifun.	**1280** *În Europa este introdusă din Orient vârtelnița.*
1284 Genova învinge definitiv Pisa în lupta de la Meloria .		**1284** *La Veneția este bătut ducatul de aur.*
1289 La Campaldino ghibelinii din Arezzo sunt învinși de liga guelfă a orașelor toscane.	**1288** Câteva triburi turce împinse de către mongoli spre Occident întemeiază în teritoriile bizantine din Asia Mică nord-vestică un nou regat, nucleu al dinastiei otomanilor.	**1286** *La Veneția sunt fabricați primii ochelari.*
1291 Cantoanele elvețiene Schwyz, Uri și Unterwalden se aliază împotriva Habsburgilor; este primul nucleu al confederației elvețiene.		**1290** *Omodeo Tasso din Bergamo creează o organizație de curieri internaționali care precede sistemele poștale moderne. Începe reconstruirea domului din Orvieto.*
1294 Papa Celestin V abdică după cinci luni. Îi succede Bonifaciu VIII.		**1293** *La Florența sunt promulgate* Reglementările juridice *ale lui Giano della Bella, exemplu de legislație împotriva magnaților.*
1297 La Veneția se promulgă legea pentru limitarea numărului de membri în Marele Consiliu („Serrata del Maggior Consiglio").		
1298 Genova învinge Veneția lângă insula Curzola și obține supremația asupra traficului în Mediterană. Albert de Habsburg devine rege al Germaniei.	**cca 1300** Statele hausa Kano și Katsina (Africa sudsahariană) adoptă religia islamică. Regatul Kanem își transferă capitala la Bornu. În Indonezia decăderea regatului sumatran Srivijaya marchează începutul islamizării.	**1298** *Marco Polo îi dictează* Milionul *lui Rustichello da Pisa.* **cca 1300** *În Italia se răspândește polița. În Europa se începe producerea fontei; din China este importată formula prafului de pușcă.*
1302 Războiul dintre Angevini și aragonezi se încheie cu pacea de la Caltabellotta, în urma căreia Sicilia revine aragonezilor.		**1302** ***Bonifaciu VIII promulgă bula* Unam Sanctam** *în care afirmă principiile teocrației papale.*

MEDITERANA ȘI EUROPA

1303 Regele Franței, Filip IV cel Frumos îl face prizonier pe Bonifaciu VIII la Anagni, dar poporul îl va elibera pe papă, care va muri în același an.

1308 În Germania Henric VII de Luxemburg îi succede împăratului Albert I.

1309 Începe așa-numita „captivitate babilonică" a papilor, după ce Clement V mută reședința papală de la Roma la Avignon.

1310 Henric VII vine în Italia pentru a restaura autoritatea imperială în peninsulă.

1312 Conciliul de la Vienne desființează Ordinul templierilor, ale căror bunuri sunt preluate de monarhia franceză.

1313 Moare Henric VII.

1314 Robert Bruce îi învinge pe englezi și proclamă independența Scoției. În Germania are loc o dublă alegere imperială: Ludovic V Bavarezul și Frederic de Habsburg.

1320 Vladislav I cel Scurt (Lokietek) devine rege al Poloniei și reface unitatea țării.

1322 Ludovic Bavarezul îl învinge și-l face prizonier pe Frederic cel Frumos.

1323 Sardinia devine posesiune aragoneză.

1324 Papa Ioan XXII îl excomunică și-l depune pe Ludovic Bavarezul.

1328 Ludovic Bavarezul pătrunde în Italia, îl depune pe papă și numește un antipapă.

1330 Ioan de Luxemburg, rege al Boemiei, cu încuviințarea guelfilor, devine senior al multor orașe italiene.

1333 Ioan de Boemia este constrâns să părăsească Italia de o ligă a orașelor italiene.

cca 1335 În Italia apar trupele de mercenari.

ALTE REGIUNI

1307 În Africa, regatul Mali ajunge la maxima prosperitate sub împăratul Kankan Musa.

1312 În India sultanul din Delhi supune regatul Yadava din Deccanul nord-vestic.

1323 În India sultanul din Delhi subjugă regatul Bengal.

1325 În Mexic, aztecii întemeiază orașul Tenochtitlán și încep să-și extindă dominația. În Africa, imperiul mandingo ajunge la apogeu sub Gongo Musa.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

1303 *Este întemeiată universitatea de la Roma.*

1307-1321 *Dante Alighieri scrie* Divina Commedia.

1308 *Începe reconstrucția catedralei din Lucca.*

cca 1313 *Dante,* Monarhia.

1314 *În Franța apar primele informații despre un ceas cu greutăți.*

1323 *Informații despre un furnal pentru producerea de fontă.*

1324 *Marsilio din Padova își termină tratatul politic* Defensor pacis.

1325 *În Germania, sunt fabricate primele tunuri din fier forjat.*

1334 *Giotto începe construirea clopotniței de la domul din Florența.*

MEDITERANA ŞI EUROPA

1337 Începe Războiul de o sută de ani dintre Franța şi Anglia (1337-1453).

1339 La Genova, prin alegerea lui Simone Boccanegra începe ducatul perpetuu (dogi aleşi pe viață). Prin cucerirea localității Treviso începe expansiunea venețiană pe uscat.

1343 În Franța regele Filip VI de Valois îi alungă de la Paris pe englezi, care cuceriseră deja Normandia.

1344 Constituirea **Ligii hanseatice** sau Hansa.

1346 Filip VI al Franței este învins la Crécy de către englezi.

1347 La Roma, Cola di Rienzo instaurează un guvern popular şi democrat.

1348 Izbucneşte în Europa „marea ciumă" sau „ciuma neagră".

1356 Împăratul Carol IV prin *Bula de aur* reglementează alegerea împăratului prin vor majoritar de un colegiu alcătuit din şapte prinți electori. La Poitiers, englezii îl înving şi-l fac prizonier pe regele Franței, Ioan cel Bun.

1359 Familia Visconti, cucerind Pavia, domină întreaga Lombardie.

1360 Prin pacea de la Brétigny se încheie prima fază a Războiului de o sută de ani.

1362 Turcii otomani le iau bizantinilor Adrianopolul.

1367 Papa, Carol IV al Boemiei şi unii seniori italieni formează liga antiviscontiană.

1370 Prin Pacea de la Stralsund se încheie războiul dintre Liga hanseatică şi Danemarca.

ALTE REGIUNI

1336 În Japonia, la curtea lui Yoshino, unde se găsesc împărații din familia Go Daigo, este susținută împotriva acestora familia Kyoto, protejată de şogunii Ashikaga, care dau numele **perioadei Ashikaga**.

1351 În India se acutizează criza sultanatului de Delhi, care controlează numai zona de nord a munților Vindhya.

1359 În China o revoltă țărănească condusă de Chu Yuan-chang devine luptă pentru eliberarea de sub dominația mongolilor şi se extinde în toată China de sud.

1368 Fundarea dinastiei Ming în China. Chu Yuan-chang îl alungă de la Pekin pe Yuan, ultimul împărat din dinastia mongolă.

1370 Tamerlan se proclamă descendent al lui Ginghis Han şi întemeiază statul autonom cu centrul la Samarkand.

CULTURĂ ŞI SOCIETATE

1339 *Apare în Japonia* Jinnoshotoki, *istorie națională cu puternice accente patriotice.*

cca 1340 *Este reconstruit Palatul Ducal din Veneția.*

1343 ***La Veneția este constituită prima comisie guvernamentală de igienă publică.***

1348 *Fundarea universității din Praga.*

1349-1353 *Giovanni Boccaccio scrie* Decameronul.

cca 1350 *În Europa, hârtia înlocuieşte pergamentul.* ***Apar primele arme de foc.***

1360 *Medicul Guy de Chauliac termină* Chirurgia magna, *tratat de anatomie fundamental până în secolul XVI.*

1369 *La Paris este construită Bastilia.*

1370 *La Nürnberg sunt produse primele ace de oțel.*

MEDITERANA ŞI EUROPA

1372 Englezii, învinşi în localitatea La Rochelle de către francezi, pierd Poitou şi Bretagne.

1377 Sfârşitul „captivităţii babilonice" a papilor la Avignon: papa Grigore XI readuce sediul papal la Roma.

1378 Alegerea lui Clement VII, antipapă, în defavoarea lui Urban VI, provoacă **schisma din Occident**. La Florenţa izbucneşte răscoala ciompilor. Războiul de la Chioggia dintre Veneţia şi Genova.

1379-1381 Victorioasă în războiul de la Chioggia, Veneţia elimină concurenţa Genovei în comerţul cu Orientul.

1382 La Florenţa cade guvernul ciompilor şi se instaurează guvernul aristocratic al celor şapte Arte (corporaţii) majore.

1389 Habsburgii recunosc independenţa Elveţiei. Otomanii supun Serbia.

1393 Bulgaria devine provincie otomană.

1395 Gian Galeazzo Visconti obţine de la împăratul Venceslas titlul de duce de Milano.

1397 Margareta I de Danemarca realizează **Uniunea de la Kalmar**, prin care sunt unite regatele Danemarcei, Suediei şi Norvegiei.

1400 Familia Visconti din Milano îşi extinde influenţa asupra Italiei centrale.

1404 Veneţia cucereşte Verona şi Vicenza şi uneşte tot Veneto.

1406 Florenţa cucereşte Pisa.

1409 La conciliul de la Pisa sunt depuşi Grigore XII şi Benedict XIII şi este ales papă Alexandru V.

ALTE REGIUNI

1380 Tamerlan îşi întăreşte dominaţia în Transoxiana şi printr-o serie de expediţii militare cucereşte Khorasan, Iranul occidental şi Fars, devastând regiunea caucaziană.

1388 Chinezii ocupă vechea capitală mongolă Karakorum.

1392 În **Japonia şogunii Ashikaga** supun curtea din sud (Daigo).

1393 Tamerlan cucereşte Bagdadul şi invadează Mesopotamia.

1395 Tamerlan distruge hanatul Hoardei de Aur.

1398 Tamerlan invadează India şi cucereşte Punjabul.

1401 Tamerlan cucereşte Damascul.

1402 Tamerlan îi înfrânge pe turci lângă Ankara.

1405 Tamerlan moare.

CULTURĂ ŞI SOCIETATE

1374 *Petrarca redactează ultim siune a* Canţonierului.

1378 *J. Wycliffe în* De Veritate Scripturae *şi în* De Ecclesia *exprimă principii dogmatice care vor fi reluate de protestanţi.*

1380 *Bartolino da Novara începe construirea castelului S. Giorgio la Mantova.*

1385 *La Ferrara începe construcţia castelului familiei Este.*

1386 *Începe construcţia domului din Milano.*

1387 *Geoffrey Chaucer cu* Povestiri din Canterbury *inaugurează literatura naţională engleză.*

1390 *La Bologna începe construirea bazilicii S. Petronio.*

1395 *Cancelar al universităţii din Paris este J. Gerson, teoretician al conciliarismului.*

cca 1400 *În Europa este introdus din India mercurul. În Italia sunt fabricate primele alambicuri din sticlă.*

1407 *La Genova este întemeiată Banca San Giorgio, prima bancă publică din Europa.*

MEDITERANA ȘI EUROPA

1410 În Franța izbucnește războiul civil dintre bourguignoni (ducii de Burgundia) și armagnaci (casa de Orléans). În lupta de la Tannenberg polonezii lui Vladislav Jagiełło îi înving pe cavalerii Ordinului teuton.

1415 La Azincourt englezii îi înving pe francezi și cuceresc Normandia.

1416 Veneția îi învinge pe turci la Gallipoli.

1417 La conciliul din Konstanz este ales papă Martin V și **se încheie Marea Schismă** din cadrul Bisericii catolice (schisma din Occident).

1421 Venețienii, în război cu împăratul Sigismund, cuceresc Udine, Friuli și Istria.

1427 La Maclodio trupele familiei Visconti sunt învinse de venețienii conduși de Carmagnola.

1429 Ioana d'Arc îi alungă pe englezi din Orléans și-i conduce pe francezi spre revanșă.

1431 Se deschide conciliul de la Basel. La Rouen, Ioana d'Arc este judecată pentru vrăjitorie și arsă pe rug de englezi.

1432 Senioria de Mantova a lui Gian Francesco Gonzaga este ridicată la rang de marchizat.

1433 Pacea de la Ferrara consfințește sfârșitul războiului dintre liga antiviscontiană (Veneția, Florența și papalitatea) și Milano, care pierde Bergamo și Brescia.

1434 La Florența conducerea este preluată de Cosimo de' Medici.

1435 Prin recunoașterea de către Franța a autonomiei burgunde ia sfârșit războiul dintre armagnaci și bourguignoni.

1436 Carol VII recucerește Parisul.

1438 Eugeniu IV transferă conciliul de la Basel la Ferrara.

ALTE REGIUNI

1418 În Vietnam, Le-Loi, capul unei familii de țărani, organizează o armată și conduce răscoala împotriva dominației chineze.

1431 Boromarach'a, rege în Ayuthia, cucerește Angkor și pune capăt **imperiului khmer**.

1435 Urcă pe tronul Chinei Ying-t'sung. În timpul domniei sale argintul va însoți hârtia monedă ca mijloc de plată a impozitelor.

1438 În Perú se urcă pe tron suveranul incas Pachacuti.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

1414 *Umanistul Poggio Bracciolini descoperă* De architectura *a lui Vitruviu, care va fi fundamentul teoretic al arhitecturii Renașterii.*

1418 *Încep expedițiile anuale de explorare promovate de prințul portughez Henric Navigatorul.*

1423 *La Veneția pe insula S. Mari di Nazareth se pun temeliile primei leprozerii pentru a-i găzdui pe bolnavii infecțioși.*

1430 *Construcția marelui brâu de piatră în Zimbabwe. Apar în Europa primele macarale rotative.*

1435 *În Olanda este construită prima navă pentru drenarea porturilor.*

MEDITERANA ȘI EUROPA	ALTE REGIUNI	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1439 La Basel, cardinalii reformiști îl aleg pe Felix V, antipapă; conciliul de la Florența hotărăște unificarea Bisericii occidentale cu cea orientală.	**1440** Cu Montezuma, **aztecii domină tot Mexicul** de mijloc și de sud.	
1442 Alfons I Mărinimosul cucerește regatul Neapole. Stăpânirea aragoneză o înlocuiește pe cea de Anjou.		
1444 Regele Poloniei și al Ungariei, Vladislav III, încearcă inutil să-i ajute pe bizantini împotriva turcilor, care-l înfrâng la Varna.	**1444** Navigatorul portughez Nuño Tristan ajunge în Senegal.	**1444** *La Florența, Cosimo de' Medici întemeiază Biblioteca Laurenziana.*
1447 La Milano se instaurează Republica Ambroziană.	**1447** În Tibet este **ales primul Dalai Lama**.	**1447** În Germania, la Mainz, **J. Gutenberg pune la punct primul sistem european de imprimare** cu caractere mobile, făcute din aliaj de plumb și antimoniu și tipărește Biblia, prima carte publicată în Europa.
1448 Armata milaneză condusă de Francesco Sforza îi învinge pe venețieni la Casalmaggiore și Caravaggio.		
1449 Felix V abdică, se încheie „mica schismă".		
1450 Francesco Sforza devine duce de Milano.	**1451** În India sultanul din Delhi abdică în favoarea guvernatorului afghan al Punjabului, Bahlol Lodi.	**cca 1450** *La Tombuctu funcționează o universitate islamică. În Europa se răspândesc strungurile cu pedală, ceasurile cu arc, primele veliere cu trei catarge.*
1453 Regele Franței este de acum stăpânul întregului teritoriu francez (cu excepția orașului Calais). Se încheie Războiul de o sută de ani. Turcii otomani cuceresc și jefuiesc Constantinopolul. **Cade Imperiul bizantin.**		**1453** *În operele istoricului Flavio Biondo apare conceptul de „Ev Medi "*
1454 Prin pacea de la Lodi se încheie războiul dintre Milano, Veneția, Florența și papă, care constituie Liga italică pentru a garanta echilibrul în Italia.		
1455 În Anglia începe **războiul „celor două roze"** dintre familiile Lancaster și York.		
1456 Turcii cuceresc Atena și folosesc Partenonul ca moschee.		**1456** *Filarete începe construcția edificiului Ospedale Maggiore din Milano.*
1458 Alegerea papei Pius II. Matia Corvin devine regele Ungariei.		**1458** *L.B. Alberti proiectează fațada de la S. Maria Novella din Florența.*
1459 Pius II propovăduiește zadarnic la Mantova o cruciadă împotriva turcilor.		**1459** *Cosimo de' Medici pune bazele Academiei Platonice de la Florența.*

MEDITERANA ȘI EUROPA

1460-1468 Turcii ocupă tot Peloponesul, Asia Mică, Bosnia și Albania.

1466 Galeazzo Maria Sforza devine duce de Milano.

1469 Lorenzo Magnificul preia conducerea Florenței împreună cu fratele său Giuliano. Trieste cade sub dominația austriacă (până în 1918). Isabela de Castilia se căsătorește cu Ferdinand de Aragon și pune bazele unificării Spaniei.

1476 Gian Galeazzo Sforza devi duce de Milano.

1477 Regele Franței Ludovic XI ocupă ducatul Burgundia, învingându-l pe Carol Temerarul.

1478 Este ucis Giuliano de' Medici (complotul condus de familia Pazzi).

1479 Veneția le cedează otomanilor domeniile sale din Grecia. La Guinegatte, Maximilian I de Habsburg îl învinge pe regele Franței, Ludovic XI, și cucerește Burgundia și Flandra.

1480 La Milano, Ludovico Sforza obține tutela lui Gian Galeazzo. Rusia iese de sub dominația mongolă a Hoardei de Aur prin victoria de la Ugra.

1482 Izbucnește războiul Ferrarei, dintre Veneția și Ferrara.

1484 Pacea de la Bagnolo încheie războiul Ferrarei.

1485 Matia Corvin, regele Ungariei, cucerește Viena.

1485-1486 În regatul Neapole este zădărnicit „complotul baronilor" sprijinit de către papă.

1489 Veneția obține stăpânirea Ciprului.

1490 Habsburgii recuceresc Viena. Vladislav II Jagiełło este regele Boemiei și Ungariei.

1492 Moare Lorenzo Magnificul. **Regii catolici spanioli, Ferdinand de Aragón și Isabela de Castilia, cuceresc regatul arab al Granadei (sfârșitul Reconquistei).**

ALTE REGIUNI

1464 Se afirmă în Africa regatul Songhai.

1468 Cu regele Ahuitzcotl imperiul aztec ajunge la apogeu.

1469 Sultanatul timurid pierde aproape tot Iranul, care trece sub stăpânirea sultanatului Ak Koiunlu („cei cu Oile Albe").

1471 În Perú urcă pe tronul incas Topa Inca Yupanqui, care-și extinde dominația la nord în Ecuador până la Quito, la sud până în centrul Chile și la est până în Bolivia Superioară.

1478 În Japonia începe o lungă perioadă de războaie civile între marii feudali, deja independenți față de șoguni.

1483 Navigatorul portughez Diego Cao ajunge la gurile fluviului Congo.

1488 Portughezul Bartolomeo Diaz înconjoară Capul Bunei Speranțe.

1492 Descoperirea Americii. C. Columb debarcă în S. Salvador și ajunge în Cuba și Haiti.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

1460 *La Anvers este fondată* ***prima bursă internațională.***

1468 *La Veneția este întemeiată Biblioteca Marciana.*

1476 *La Bruges, L. de Berquen inventează tehnica tăierii diamantelor.*

1478 *Sandro Botticelli pictează* Primăvara.

1479 *Se amenajează la Modena primele fântâni arteziene.*

1480 *În Spania este instituit Tribunalul Inchiziției. Între Provence și Piemont este săpat un tunel alpin, galeria Viso (75 m). În Europa sunt confecționate primele ceasuri de masă și de buzunar.*

1485 *L.B. Alberti,* De re aedificatoria.

1490 *Ridicarea mausoleului lui Tamerlan la Samarkand.*

1492 *Evreii sunt expulzați din Spania.*

EUROPA

1493 La moartea împăratului Frederic de Habsburg, fiul lui, Maximilian I, obține titlul imperial.

1494 Încep **războaiele pentru Italia**: **regele Franței, Carol VIII**, intră în Italia cu o armată puternică. La Milano, la moartea lui Gian Galeazzo Sforza, Ludovico Maurul obține învestitura ducală.

1495 Liga antifranceză, constituită pentru a-l alunga pe Carol VIII din Italia, alcătuită din papa Alexandru VI, Habsburgi, Spania, Veneția, Milano. Pe tronul Portugaliei urcă Manuel I cel Mare (Norocosul), după moartea tatălui său, João II.

1496 Maximilian de Habsburg descinde în Italia chemat de papa Alexandru VI.

1497 Ioan (Hans), regele Danemarcei și al Norvegiei, îl înfrânge pe rivalul său, Sten Sture și devine și regele Suediei, restabilind Uniunea de la Kalmar.

1498 Moare Carol VIII al Franței, îi urmează Ludovic XII. Anglia iese din liga antifranceză.

1499 Împăratul Maximilian I este învins de mai multe ori de armata cantoanelor elvețiene și este obligat să recunoască, prin pacea din Basel, independența Confederației Helvetice.

1500 Tratatul de la Granada, dintre Franța și Spania, prevede împărțirea sudului Italiei.

1501 În Polonia, la moartea lui Ioan Albert I Jagiełło, urmează pe tron fratele său Alexandru. Suedia se separă de regatul Danemarcei și Norvegiei.

1503 Moare Alexandru VI. După foarte scurtul pontificat al lui Pius III, este ales papa Iuliu II.

1504 Moare Isabela de Castilia: moștenește coroana Ioana cea Nebună, soția lui Filip cel Frumos de Habsburg. Între împăratul Maximilian și Ludovic XII al Franței este încheiat tratatul de la Blois, care prevede o nouă ordine în Europa, prin căsătoria dintre Carol, nepotul lui Filip și Claudia, fiica lui Ludovic.

1505 Vasili III îi urmează tatălui său, Ivan III, la tronul Moscovei.

1506 În Polonia este ales regele Sigismund Jagiełło, zis cel Bătrân, fratele regelui Alexandru I. Moare Filip cel Frumos de Habsburg.

1508 Liga antivenețiană de la Cambrai dintre împăratul Maximilian și regele Franței, Ludovic XII, la care aderă și Spania, papalitatea, Ungaria, dinastiile Savoia și Gonzaga și Florența.

1509 Veneția este lovită de excomunicarea papală. La Agnadello trupele Ligii de la Cambrai îi înfrâng pe venețieni. Henri VIII devine regele Angliei la moartea tatălui său, Henric VII.

1510 Papa Iuliu II ridică excomunicarea împotriva Veneției și declară război orașului Ferrara.

ASIA ȘI OCEANIA

1494 În Coreea sub regele Songjong dinastia Chosōn începe să decadă din cauza neînțelegerilor interne.

1495 Turcii otomani continuă expansiunea în Europa central-orientală și ajung până în Polonia.

1498 Portughezul **Vasco da Gama ajunge în India, înconjurând Africa**.

1499 Sultanatul Ak Koiunlu este atacat de triburile turcomane, conduse de exponenții dinastiei Safavizilor.

1502 În India, Vasco da Gama întemeiază o colonie portugheză.

1504 Sultanul din Delhi, Sikandar, întemeiază orașul Agra, noua capitală a statului.

1505 În China, împăratul Chêng-tê îi urmează lui Hung-chih.

1507 Portughezii se instalează la Colombo, în insula Ceylon.

1508 În Cambodgia este asasinat Damkhat Reachea de către un aventurier pe nume Kan, care-i uzurpă tronul.

1509 În India de sud urcă pe tron Krsnadeva Raya, cel mai mare suveran din această perioadă.

1510 Trupele portugheze intră la Goa. Ismail, șahul Persiei din dinastia Safavizilor îi alungă pe uzbeci din Khorasan.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1493 În timpul guvernării lui Askia Muhammad (1493-1528), regatul african Songhai ajunge la dezvoltarea maximă.	**1493** Columb începe a doua călătorie spre Americi.	
	1494 Tratatul de la Tordersillas: sunt delimitate zonele de influență colonială dintre Spania și Portugalia.	**1494** *La Veneția, A. Manuzio își începe activitatea de tipograf.*
1495 În Egipt moare sultanul Qa'itbay și îi succed o serie de sultani de importanță minoră.		**1495** *Leonardo da Vinci începe pictura* Cina cea de taină *în mănăstirea Santa Maria delle Grazie la Milano.*
		1496 *Michelangelo sculptează* Pietà *din Vatican.*
	1498 Columb începe a treia expediție spre America.	
	1499 Amerigo Vespucci explorează râul Amazon.	
1500 În Africa, triburile fulbe cuceresc zona Nigerului de sus.	**1500** Portughezul Alvares Cabral ajunge în Brazilia.	
1501 Sultanul Qansuh urcă pe tronul regatului mameluc din Egipt.		
	1502 Columb pleacă în a patra expediție.	**1502-1504** *Dürer execută gravurile din ciclul* Viața Fecioarei.
1503 Sub conducerea regelui Idris II (1503-1526) regatul Bornu de pe malurile lacului Ciad ajunge la puterea maximă.		**1503-1505** *Leonardo pictează* Gioconda.
		1506 *Bramante începe la Roma reconstrucția Bazilicii San Pietro.*
1508 Spania cucerește garnizoana din Veñon de la Gombra, de pe coastele actualului Maroc.		**1508** ***Michelangelo începe frescele din Capela Sixtină.***
		1509 *La Roma, Rafael pictează* Școala din Atena.
1510 Trupe spaniole cuceresc Tripoli și Alger.	**1510** Începe ocuparea Cubei de spanioli, precum și **un comerț regulat de sclavi** între Africa și coloniile spaniole din America.	

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA
1511 La Pisa se reunește un conciliu al episcopilor francezi, care erau împotriva lui Iuliu II, transferat apoi la Milano. Papa întemeiază **Liga sfântă** antifranceză, alcătuită din Veneția, Spania, Conferația Helvetică, Anglia.	**1511** Portughezii ocupă statul Malacca.
1512 Liga sfântă înfrânge trupele franceze care trebuie să plece din Italia. Este convocat al V-lea conciliu de la Lateran. Trupele spaniole cuceresc Navarra.	
1513 Moare papa Iuliu II, îi urmează Giovanni de' Medici sub numele de Leon X. Henric VIII al Angliei invadează Franța. Iacob IV al Scoției, aliatul francezilor, invadează Anglia, dar este învins și ucis.	**1513** Suveranul musulman din Demak răstoarnă dinastia javaneză Madjapahit. Începe convertirea Javei la islamism.
1515 Moare Ludovic XII al Franței și-i urmează la tron Francisc I. Acesta, ajungând în Italia îi învinge pe elvețieni la Marignano și cucerește zona Milano.	
1516 La moartea bunicului pe linie maternă, Ferdinand, Carol V de Habsburg moștenește toate domeniile monarhiei spaniole, inclusiv coloniile din America.	
1517 Ia sfârșit al V-lea conciliu de la Lateran. **Martin Luther afișează pe ușa bisericii din Wittenberg cele 95 de teze împotriva indulgențelor**: începe Reforma protestantă.	**1517** În China, o armată condusă de Wang Yang-ming înăbușă o revoltă importantă în Kingsi.
1519 Moare împăratul Maximilian I, **îi urmează nepotul său Carol V**, care moștenește astfel și proprietățile casei de Austria și domeniile di Burgundia.	
1520 Papa Leon X condamnă tezele lui Luther prin bula *Exsurge Domine*.	**1520** În Indochina ia puterea P'ot'isarat.
1521 În Dieta de la Worms, Carol V îl alungă din imperiu pe Luther. Moare Leon X.	
1522 La Roma este ales papă Adrian VI. În Germania, izbucnește așa-zisa răscoală a cavalerilor împotriva marii nobilimi laice și ecleziastice.	**1522** Turcii lui Soliman Magnificul cuceresc insula Rhodos, apărată de cavalerii din Ordinul Sf. Ioan.
1523 Moare Adrian VI, îi urmează Giulio de' Medici, papa Clement VII. Gustav Vasa, care a condus revolta națională suedeză împotriva Danemarcei, devine rege al Suediei sub numele de Gustav I.	
524 În Franconia și în Suabia izbucnește o mare răscoală antifeudală a ıranilor. Francisc I ajunge în Italia și cucerește Milano.	**1524** În regatul safavid al Persiei, la moartea șahului Ismail I, urcă pe tron fiul acestuia, Tahmasp I.
1525 Francisc I este învins în bătălia de la Pavia; făcut prizonier, este dus în Spania.	
1526 Francisc I semnează pacea de la Madrid și-și dobândește libertatea. Întorcându-se în Franța întemeiază Liga de la Cognac, cu obiective antiimperiale. Are loc prima dietă antiimperială de la Speyer. **La Mohács turcii îl înving pe Ludovic II al Ungariei** și ajung să amenințe Viena.	**1526 Babur**, descendent al lui Tamerlan îl înfrânge la Panipat pe sultanul din Delhi, Ibrahim și **pune bazele dinastiei Marilor Moghuli**.
1527 Trupele imperiale jefuiesc Roma.	**1527** În India moare ultimul rege Bahmani, Kalimullah. Amir Ali își asumă prerogativele regale.
1529 Francisc I și Carol V semnează tratatul de la Cambrai (pacea celor două doamne). Are loc a doua dietă imperială la Speyer.	
1530 Carol V este încoronat împărat și rege al Italiei de către papa Clement VII la Bologna. Se încheie asediul Florenței, cu intrarea trupelor imperiale.	**1530** Moare împăratul moghul Babur, suveran al Afghanistanului, Punjabului și văii Gangelui.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
		1511 *Erasmus din Rotterdam*, Elogiul nebuniei.
		1512 *În Elveția este alcătuită culegerea* Umer Tellenspiel, *povestiri despre Wilhelm Tell.*
	1514 În colonii se răspândește variola, adusă de soldații spanioli.	**1513** *N. Machiavelli scrie* Principele, *care va fi publicat postum în 1532.*
1515 Turcul Horuk (Aroudj) întemeiază statul Barberia pe coastele algeriene.		
		1516 *L. Ariosto*, Orlando Furiosul, *Thomas Morus*, Utopia.
1517 Turcii cuceresc Cairo. **Egiptul trece sub stăpânirea Imperiului otoman.**		
		1518 *La Veneția, Tizi n pictează* Înălțarea fecioarei *în biserica S. Maria dei Frari.*
	1519 H. Cortés cucerește Yucatánul în fruntea a 600 de oameni.	
	1522 Carol V îl numește pe H. Cortés guvernator al coloniei Noua Spanie. P. de Alvarado cucerește Guatemala.	**1522** *Ignațiu de Loyola scrie* Exerciții spirituale, *un important document al spiritualității iezuite.*
		1524 *Erasmus scrie* De libero arbitrio.
	1525 La moartea lui Huayna Capac, împărat al incașilor, este încoronat rege fiul său, Huescar. Fratele vitreg, Atahualpa, sprijinit de spanioli, se răzvrătește.	**1525** *În polemică cu Erasmus, Luther scrie* De servo arbitro. *Se răspândește în rândurile infanteriei imperiale archebuza de umăr cu țeava ghintuită.*
	1527 Coloniștii spanioli întemeiază *audiencia* din Mexic.	
1529 Cade fortăreața Peñon de Argel, ultima rămasă Spaniei, în Africa.		
		1530 *Medicul Girolamo Fracastoro publică micul poem* Syphillis sive de morbo gallico, *în care descrie evoluția și terapia flagelului, care de atunci se va numi sifilis.*

EUROPA

1531 Zwingli moare în bătălia de la Kappel.

1532 Carol V anulează edictul de la Augsburg. Turcii amenință din nou Viena.

1533 După ce a repudiat-o pe Caterina de Aragon, Henric VIII se căsătorește în secret cu Anne Boleyn. Clement VII îl excomunică pe suveranul englez.

1534 La moartea lui Clement VII, urmează papa Paul III. În Anglia, parlamentul, **printr-un Act de supremație îl recunoaște pe regele Henric VIII șeful Bisericii Angliei și susține schisma față de Roma**.

1535 Datorită refuzului de a sprijini schisma anglicană dorită de rege, sunt condamnați la moarte J. Fisher și Thomas Morus. Moare ducele de Milano, Francesco II, ultimul din casa Sforza.

1536 Trupele franceze invadează Savoia și Piemontul; ducele Carol III este alungat de pe tron. Carol V invadează Provence. În Danemarca, prin victoria lui Christian III, se încheie războiul civil.

1537 La Florența este asasinat ducele Alessandro de' Medici, îi urmează Cosimo de' Medici. Între Veneția și turci izbucnește un război: insula Corfu este luată cu asalt.

1538 Carol V și Francisc I semnează armistițiul de la Nisa. Veneția este învinsă de turci și trebuie să renunțe la ultimele baze din Moreea. Este înființată Liga de la Nürnberg de către prinții catolici din cadrul imperiului, promovată de Carol V.

1539 Carol V și Francisc I semnează tratatul de la Toledo.

1540 Între venețieni și turci se încheie pacea de la Constantinopol. Filip, fiul lui Carol V, este investit ca duce de Milano. Trupele lui Ferdinand de Habsburg asediază Buda.

1541 Carol V convoacă Dieta de la Regensburg pentru a încerca o împăcare între catolici și protestanți. **Sultanul Soliman Magnificul cucerește Buda și anexează Ungaria Imperiului otoman**.

1542 Francisc I îi declară război lui Carol V. Papa Paul III instituie Inchiziția romană. Anglia intră în război cu Scoția, în lupta de la Solway Moss moare regele Scoției, Iacob V și-i urmează fiica, nou-născută, Maria. Henric VIII își asumă coroana Irlandei.

1543 Henric VIII și Carol V încheie un tratat de alianță împotriva francezilor; trupele engleze se unesc cu cele imperiale în Flandra. Francisc I se aliază cu suveranul turc Soliman.

1544 Pacea de la Crépy. Francisc I renunță la Artois, la regatul Neapolelui și la Milano. Carol V renunță la Burgundia. În Germania este convocată Dieta de la Speyer. Turcii invadează Ungaria.

1545 **Se deschide conciliul din Trento**: protestanții refuză să participe. Se deschide Dieta imperială de la Worms. Carol V și Ferdinand de Habsburg semnează pacea cu Soliman.

1546 Moare Martin Luther. Este reluat războiul dintre Liga de la Schmalkalden și Carol V. Pacea de la Ardres pune capăt războiului Angliei împotriva Franței și Scoției

ASIA ȘI OCEANIA

1531 Tabinshwet'i (Tabinșwehti) din dinastia Toungoo devine suveran și-și extinde dominația în Birmania.

1533 În Vietnam, dinastia Lê revi la putere.

1534 Trupele lui Soliman invadează Persia și cuceresc Bagdadul și Mesopotamia.

1535 Împăratul moghul Humayun cucerește Gujarat și Malva.

1538 În India, împăratul moghul Humayun cucerește Bengalul.

1539 În Birmania, Tabinshwet'i cucerește regatul Pegu.

1540 În India, regele Sher Shah (Sher Șah) îl învinge pe împăratul moghul Humayun și devine conducătorul întregii Indii de nord.

1543 În Mongolia, moare Dayan Han (Daian hagan) și-i urmează Altan hagan, care-i va înfrânge de mai multe ori pe chinezii din dinastia Ming.

1545 În India moare Sher Șah în asediul de la Kalinjar și-i urmează Islam Șah.

1546 Birmania este unificată de către regele Tabinshwet'i, cu ajutorul trupelor portugheze.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
	1531 O expediție portugheză înspre Americi, condusă de M.A. de Sousa întemeiază colonia São Vicente în Brazilia.	
	1533 F. Pizarro cucerește Cuzco, capitala incașilor. Se extinde colonizarea înspre Yucatán.	
1534 Khayr al-Din, întemeietorul regatului barbaresc din Africa de nord, cucerește Tunisul.		**1534** *Ignațiu de Loyola, cu șase asociați, întemeiază primul nucleu al Ordinului iezuiților (**Societas Jesu**). **Luther termină traducerea Bibliei în germană.***
1535 O expediție organizată de Carol V, comandată de Andrea Doria, cucerește Tunisul de la pirații barbarești.	**1535** În Perú este întemeiată Lima.	**1535** *F. Rabelais publică romanul* Gargantua.
	1536 La gurile fluviului Río de la Plata spaniolii întemeiază Buenos Aires. În anul următor vor pune temeliile pentru Asunción de-a lungul râului Paraguay.	**1536** *J. Calvin*, Institutio christianae religionis.
		1537 *Paracelsus*, Labyrinthus medicorum errantium.
	1538 În Columbia, spaniolii întemeiază Santa Fé de Bogotá.	
		1539 *Las Casas*, Relación de la destrucción de las Indias. *F. Melanchton*, De officio principum.
1540 Forțele barbarești ale lui Khayr al-Din (Chaireddin), „Barbarossa" iau cu asalt Gibraltarul. În Etiopia, musulmanii lui Adal cuceresc regatul Tigré, alungându-l pe regele Lebna Denghel.		**1540** *F. Guicciardini*, Storia d'Italia. *În Europa începe cultivarea porumbului, adus din America.*
	1541 Spaniolii întemeiază Santiago de Chile. O altă expediție descoperă Mississippi.	
	1542 Posesiunile spaniole din Americi sunt organizate în două viceregate: Mexic și Perú și în *audiencia* din Guatemala.	**1542** *În Spania sunt elaborate „Noile legi"(Nuevas Leyes), prin care se introducea munca forțată petru indigenii din colonii.*
	1543 În viceregatul Perú izbucnește o revoltă secesionistă, condusă de G. Pizzaro.	**1543** *Copernic*, De revolutionibus orbium coelestium. *Andreas Vasalius, prin tratatul* De humanis corporis fabrica *pune bazele anatomiei moderne.*
	1545 Începe exploatarea intensă a minelor de argint din Potosí, în Bolivia.	**1545** *G. Cardano*, Ars Magna, *important tratat de algebră.*
	1546 În Mexic spaniolii reprimă o violentă revoltă a populației maya.	**1546** *G. Fracastoro*, De contagione et contagiosis morbis. *La Paris, P. Lescot începe refacerea Palatului Luvru.*

EUROPA

1547 Conciliul din Trento este transferat la Bologna după aprobarea decretului privind justificarea. Moare Francisc I al Franței, îi succede fiul său Henric II, soțul Caterinei de Medici. Moare Henric VIII al Angliei, îi urmează fiul, Eduard VI, în vârstă de șase ani. **La Moscova este încoronat țar Ivan IV cel Groaznic.**

1548 Moare regele Poloniei, Sigismund I Jagiełło, căruia îi urmează fiul său, Sigismund II August. În Dieta imperială de la Augsburg, Carol V propune un compromis religios (*Interim*) luteranilor.

1549 Moare Papa Paul III. Izbucnește un nou război între Franța și Anglia.

1550 Este ales papă Iuliu III. Anglia semnează pacea cu Franța.

1551 Se deschide a doua sesiune a conciliului din Trento. Turcii iau cu asalt insula Malta, dar sunt respinși de cavalerii Ordinului Sf. Ioan.

1552 Siena se revoltă împotriva trupelor imperiale. Henric II al Franței ocupă orașele episcopale Metz, Toul și Verdun. Lângă Innsbruck, Carol V este învins de prinții protestanți.

1553 În ducatul Savoia, la moartea lui Carol III, urmează Emanuele Filiberto. În Anglia moare Eduard VI și-i urmează Maria, fiica lui Henric VIII și a Caterinei de Aragon; începe o restaurație catolică. La Geneva este ars pe rug antitrinitarul Miguel Servet, acuzat de erezie.

1554 Maria Tudor, regina Angliei, se căsătorește cu Filip II de Habsburg, fiul lui Carol V. Începe un război între țarul Ivan cel Groaznic al Rusiei și Gustav Vasa al Suediei, pentru stăpânirea Finlandei.

1555 Moare papa Iuliu III. Succesorul său, Marcellus II moare și el, după câteva zile. Este ales papă Gian Pietro Carafa, sub numele de Paul IV Siena este cucerită de forțele imperiale. La Augsburg se reunește Dieta imperială, care consacră principiul *cuius regio eius religio.*

1556 Carol V abdică de la tronul Spaniei, în favoarea fiului său, Filip II și renunță la titlul imperial în favoarea fratelui său, Ferdinand I. Papa Paul IV refuză să-l recunoască pe noul împărat. La invitația papei, francezii descind în Italia pentru a cuceri regatul Neapole.

1557 Emanuele Filiberto de Savoia îi învinge pe francezi la Saint-Quentin. Papa semnează pacea cu Filip II, după nenumărate înfrângeri. Maria, regina Angliei, aliată a Spaniei, declară război Franței. Un nou conflict anglo-scoțian.

1558 Moare Carol V. Francezii îi alungă pe englezi de la Calais. La rândul lor, trupele franceze sunt învinse de o armată flamandă la Gravelines. Moare Maria I Tudor, **urcă pe tron Elisabeta I,** fiica lui Henric VIII și a Annei Boleyn.

1559 Este semnată **pacea de la Cateau-Cambrésis** dintre Spania, Franța și Anglia. Moare Paul IV; îi urmează Pius IV. Moare Henric II al Franței, îi urmează Francisc II, soțul Mariei Stuart a Scoției. În Anglia, parlamentul promulgă Actul de uniformitate (*Act of Uniformity*). Moare Christian III al Danemarcei, îi urmează la tron Frederik II.

ASIA ȘI OCEANIA

1548 Imperiul otoman reia expansiunea spre est, în detrimentul Imperiului persan. Este ocupat Tabrizul.

1550 Mongolul Altan hagan ia cu asalt Pekinul.

1551 În Birmania, după o gravă criză, e reluată expansiunea regatului Pegu.

1552 Țarul Rusiei, Ivan IV cel Groaznic, ocupă hanatul tătar al Kazanului.

1555 În India, Humayun înfrânge armata Suri și cucerește tronul din Delhi. În China, Nanking, capitala imperiului, este asediată de japonezi.

1556 Începe domnia **împăratului moghul Akbar**, care-i urmează tatălui său Humayun.

1557 Portughezii întemeiază colonia Macao.

1558 Vietnamul este împărțit în trei părți; nordul statului Dai-viet – dinastia Mac; partea centrală – familia Trinh; provincia din sud – familia Nguyen.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
		1547 *Glareanus*, Dodekachordon, tratat muzical, plin de exemple extrase din muzica contemporană.
	1548 João III, regele Portugaliei, instituie în Brazilia un guvernorat central.	**1548** *Umanistul F. Robortello publică versiunea latină a* Poeticii *lui Aristotel.*
1549 În Maroc, dinastia Beni Wattas este înlocuită de cea a Saadiților, care împiedică colonizarea portugheză.		**1550** *G. Vasari*, Viața celor mai de seamă arhitecți, pictori și sculptori.
1551 Turcii ocupă Tripoli.		**1551** *G. Della Casa începe să compună* Galateo. *Iezuiții întemeiază prima universitate din America.*
		1552 *P. de Ronsard*, Les amours, *opera cea mai importantă a Plei dei franceze.*
1553 Prima expediție engleză în Benin.		
1554 Conducătorul barbaresc Dragút cucerește baza spaniolă Mehdia din Tunisia.		**1554** *P. da Palestrina*, Missarum liber primus. *B. Cellini își termină statuia* Perseu.
1555 Încep misiunile iezuiților portughezi în Etiopia.	**1555** Francezii întemeiază o colonie în golful Rio de Janeiro.	**1555** *Michelangelo începe să scupteze* Pietà Rondanini. *Tintoretto pictează* Susanna și bătrânii. *Palestrina compune* Missa Papae Marcelli.
		1556 *Sunt construite primele foale rotitoare. Din Brazilia ajung în Franța primele semințe de tutun.*
	1557 În Mexic este introdus sistemul de rafinare a argintului cu mercur, ceea ce duce la creșterea însemnată a producției.	
		1558 *B. Cellini*, Viața; *A. Caro* Apologia; *V. Colonna*, Canzoniere.
		1559 *Papa Paul IV publică primul* **Index al cărților interzise.**

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA
1560 Moare Francisc II al Franței, îi succede Carol IX sub regența Caterinei de Medici. Moare Gustav I Vasa al Suediei, urcă pe tron fiul lui, Erik XIV.	**1560** În partea de est a Mediteranei, o flotă spaniolă suferă o gravă î frângere din partea turcilor.
1561 În Franța, edictul din Orléans pune capăt persecuției hughenoților. Prin cucerirea Tallinului, Erik XIV al Suediei începe expansiunea suedeză în Marea Baltică.	
1562 Se deschide a treia sesiune a conciliului din Trento. Maximilian, fiul împăratului Ferdinand, urcă pe tronul Boemiei. **Primul război religios în Franța.**	**1562** În India, împăratul moghul Akbar anexează regatul Malva.
1563 Se încheie conciliul din Trento. Maximilian de Boemia devi regele Ungariei.	
1564 Pacea de la Troyes dintre Franța și Anglia. Calvin moare la Geneva. Moare Ferdinand I de Habsburg, îi urmează fiul său, Maximilian.	**1564** În India, Akbar anexează regatul Gondwana. Ocupația spaniolă în Filipine.
1565 Moare papa Pius IV. Turcii iau cu asalt Malta, salvată printr-o intervenție spaniolă.	
1566 Este ales papă Pius V. În **Țările de Jos începe revolta împotriva dominației spaniole**.	**1566 Moare sultanul Soliman I Magnificul**, îi succede Selim II.
1567 În Franța începe al doilea război religios. În Scoția, Maria Stuart este detronată, îi succede fiul său, Iacob VI. Filip II îl trimite în Țările de Jos pe ducele de Alba.	**1567** O expediție spaniolă, plecată din Perú, ajunge în insulele Solomon.
1568 În Spania izbucnește revolta populației *moriscos* (musulmani creștinați). Regele Erik XIV al Suediei este declarat infirm mintal și înlocuit cu fratele lui, Johan III. Este semnată pacea dintre Maximilian II și sultanul Selim II.	**1568** În India împăratul moghul Akbar cucerește Rajasthanul.
1569 Al treilea război religios din Franța. În timpul Dietei de la Lublin, este hotărâtă unirea Poloniei cu Lituania (Reczpospolita Polska).	**1569** În India, Akbar cucerește Bundelkhand.
1570 Izbucnește conflictul dintre Veneția și turcii care asediază Ciprul. Prin pacea de la Sttetin, Danemarca recunoaște independența Suediei.	
1571 Papa Pius V instituie o Ligă sfântă pentru a-i combate pe turci; aceasta include Spania, Veneția, Savoia, Genova, Toscana și Malta. **Flota creștină învinge pe turci la Lepanto**. Tătarii din Crimeea cuceresc Moscova și o incendiază.	
1572 Moare Papa Pius V, îi urmează Grigore XIII. La Paris, masacrul hughenoților din noaptea Sf. Bartolomeu dă naștere celui de-al patrulea război religios. Tratatul de la Blois dintre Franța și Anglia. Moare Sigismund August al Poloniei.	**1572** În India, Akbar anexează regatul Gujarat.
1573 În Polonia este ales rege Henric de Valois, duce de Anjou, fratele lui Carol IX al Franței. Veneția semnează pacea de la Constantinopol cu turcii, cedând Ciprul și o mare sumă de bani.	
1574 În Franța, moare Carol IX, îi urmează fratele său, Henric III, ultimul din dinastia de Valois, care pleacă în secret din Polonia; izbucnește al cincilea război religios. La Florența moare marele duce Cosimo de' Medici, îi urmează fiul său, Francesco I.	**1574** Moare sultanul turc Selim II, îi urmează la tron fiul său, Murad III.
1575 În Polonia, în urma renunțării la tron a lui Henric III, este ales rege Ștefan Báthory.	**1575** În Tibet izbucnește revolta Karmapa care încearcă să cucerească orașul-capitală Lhasa.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
		1560 *G. Falloppio publică importante studii despre aparatul genital feminin.*
		1561 *La Nürnberg se construiește primul strung.*
1562 J. Hawkins începe comerțul englez cu sclavi negri africani.	**1562** O expediție franceză debarcă în Florida.	**1562** *G.B. da Vignola*, Regula celor cinci ordine ale arhitecturii.
1563 În Etiopia, regele creștin Sarsa Dengel trebuie să lupte împotriva triburilor galla și a musulmanilor.		**1563** *În împrejurimile Madridului se construiește Escorialul.*
	1564 În Florida, francezii întemeiază Fort Caroline.	**1564** *Pius IV promulgă un nou* Index al cărților interzise. *B. Eustachi*, Opuscula anatomica.
	1565 Portughezii distrug așezările franceze din Brazilia și întemeiază Rio de Janeiro. Spaniolii îi alungă pe francezi din Florida.	**1565** *La Veneția, A. Palladio ridică biserica S. Giorgio Maggiore.*
		1567 *P. Breugel pictează* Țara minunilor.
		1568 *G.B. da Vignola începe construcția bisericii Gesù la Roma.*
	1569 Spaniolii interzic instalarea industriilor textile în colonii.	
		1570 *A. Palladio*, Patru cărți de arhitectură. *Din America de Sud este introdusă în Europa cultivarea cartofului. L. Castelvetro publică o traducere a* Poeticii *lui Aristotel.*
1571 Se extinde regatul Kanem-Bornu (Ciad) sub regele Idris Alaoma (Alona).	**1571** În Perú, ultimul rege incas Tupac Amaru, după un îndelungat război de gherilă împotriva spaniolilor, este învins și ucis.	
1572 Invazia portugheză în regatul Monomotapa în Africa de sud-est.		
1573 Don Juan de Austria recucerește Tunisul.		**1573** *T. Tasso*, Aminta. *T. Brahe*, De Nova Stella. *În Anglia este inventat lochul, un instrument cu care se măsoară viteza navelor.*
1575 Portughezii se instalează în Angola, unde întemeiază São Paulo (Luanda) și încep un negoț nemilos de sclavi.		**1575** *T. Tasso*, Ierusalimul eliberat.

EUROPA

1576 Moare împăratul Maximilian II, căruia îi urmează fiul său, Rudolf II. Filip II îl trimite în Țările de Jos pe Don Juan de Austria. Cele 17 provincii din Țările de Jos formează Uniunea de la Gand, sub conducerea lui Wilhelm de Orania.

1577 În Franța izbucnește al șaselea război religios. În Țările de Jos, Don Juan de Austria nu reușește să înăbușe revolta independentistă; Wilhelm de Orania intră în Bruxelles și înlătură guvernul spaniol.

1578 În Țările de Jos moare Don Juan de Austria. Filip II îl trimite ca nou guvernator pe Alessandro Farnese, duce de Parma. Suedezii îi înving pe ruși la Wenden, în timpul conflictului pentru controlul asupra teritoriilor baltice.

1579 În Irlanda izbucnește o revoltă catolică, sprijină de Spania. În Țările de Jos, Uniunea de la Arras a provinciilor catolice meridionale se supune lui Filip II; provinciile din nord protestante întemeiază Uniunea de la Utrecht și continuă lupta împotriva Spaniei. Polonia atacă Rusia pentru controlul asupra teritoriilor baltice.

1580 În Piemont moare Emanuele Filiberto, îi urmează fiul său, Carlo Emanuele I. În Franța, al șaptelea război religios. La moartea cardinalului Henrique, rege al Portugaliei, cu care se stinge dinastia de Aviz, Filip II invadează țara și o anexează regatului Spaniei, împreună cu vastul ei imperiu colonial.

1581 Provinciile protestante din Țările de Jos se constituie într-o federație a Provinciilor Unite, sub conducerea lui Wilhelm de Orania.

1582 Rusia și Polonia semnează o pace de zece ani. Polonia își anexează Livonia.

1583 Este semnat un armistițiu între Suedia și Rusia; aceasta din urmă este obligată să cedeze o parte din Estonia.

1584 La Milano, moare cardinalul Carlo Borromeo. Moare Francisc de Anjou, moștenitor al tronului Franței. Protestantul Henric de Navarra rămâne unicul pretendent la titlu. Moare țarul Ivan IV cel Groaznic, îi urmează fiul său, Fiodor.

1585 Moare papa Grigore XIII, îi urmează Sixtus V. În Franța, izbucnește războiul „celor trei Henrici" pentru stabilirea succesiunii.

1586 Elisabeta I și Iacob VI al Scoției semnează un tratat de alianță. Moare Ștefan Báthory, regele Poloniei.

1587 După procesul pentru înaltă trădare, Maria Stuart este decapitată. În Polonia, urcă pe tron Sigismund III Vasa.

1588 După o importantă victorie asupra hughenoților, Henric I de Guise este asasinat din ordinul lui Henric III. **Invincibila Armada spaniolă este învinsă** în apropiere de insulele Hebride de o flotă engleză. Moare regele Danemarcei, Frederik II, îi urmează Christian IV.

1589 În Franța, Henric III este asasinat și se stinge dinastia de Valois; înlocuiește dinastia de Bourbon prin Henric de Navarra (Henric IV).

ASIA ȘI OCEANIA

1576 În India, împăratul moghul Akbar cucerește Bengalul și Orissa.

1577 În Japonia, șogunul Oda Nobunaga luptă împotriva puternicei familii Mori, care domnește peste insula Honshu.

1581 Începe expansiunea rusă în Siberia.

1582 Șeful de trib Nurhachu unifică Manciuria.

1583 Misionarul iezuit M. Ricci ajunge la Canton.

1585 Împăratul moghul Akbar ocupă Kabulul, în Afghanistan.

1587 În India, Akbar cucerește Kashmirul. În Persia urcă pe tron Abbas I, cel mai mare suveran safavid.

AFRICA

1578 Regele Portugaliei Sebastião I invadează Marocul, dar moare în luptă.

1581 Marocanii încep expansiunea în Sahara, dobândind Tombuktu.

AMERICILE

1577 Corsarul englez F. Drake, în cursul unei călătorii în jurul lumii, devastează proprietățile spaniole pe coasta pacifică a Americii Latine.

1584 Prima tentativă engleză de întemeiere a unei colonii pe coastele Americii de Nord (viitoarea Virginia).

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

1576 *J. Bodin*, Cele șase cărți ale Republicii. *T. Brahe construiește un observator astronomic la Uranienborg.*

1577 *El Greco pictează la Toledo* Adorația numelui lui Dumnezeu.

1579 *A. Palladio începe construcția Teatrului Olimpia din Vicenza. El Greco pictează* Espolio *pentru catedrala din Toledo.*

1580 *M.E. Montaigne*, Eseuri.

1581 *La Florența ia naștere Camerata Fiorentina, care elaborează principiile teoretice ale melodramei.*

1582 ***Papa Grigore XII promulgă reforma calendarului.*** *La Florența este întemeiată Academia della Crusca.*

1583 *Galileo definește legea izocronismului pendulei.*

1584 *G. Bruno,* De la causa principio et uno; De l'infinito, universo et mondi.

1585 *D. Fontana proiectează restructurarea urbanistă a Romei pentru Sixtus V. Mercator publică prima hartă geografică, cu proiectarea cilindrică.*

1589 *G. Botero*, Della ragion politica.

EUROPA

1590 Moare papa Sixtus V, îi urmează Urban VII, pentru un pontificat foarte scurt și apoi Grigore XIV.

1591 Moare papa Grigore XIV și este ales Inocențiu IX, care moare după numai două luni. Episcopii francezi îl recunosc ca rege legitim al Franței pe Henric IV.

1592 Este ales papă Clement VIII. Moare Johan III de Suedia, îi urmează fiul său Sigismund III, rege al Poloniei.

1593 Henric IV al Franței se convertește la catolicism.

1594 Henric IV este încoronat rege la Chartres.

1595 Henric IV îi declară război lui Filip II și recucerește unele teritorii din Burgundia. O nouă răscoală antiengleză în Irlanda. Dieta suedeză îl detronează pe regele Sigismund III și-l numește regent pe unchiul lui, Carol Vasa.

1596 Alianța antispaniolă dintre Anglia, Provinciile Unite și Franța. O expediție navală engleză atacă orașul Cadiz.

1597 Henric IV îi alungă pe spanioli din Amiens.

1598 În Franța, **edictul din Nantes** garantează protestanților libertatea de cult și controlul asupra unor fortărețe. Henric IV semnează pacea de la Vervins cu Filip II. Moare Filip II al Spaniei, îi urmează fiul lui, Filip III. În Rusia moare Fiodor I, cu care se stinge dinastia Rurikizilor și urcă pe tron regentul Boris Godunov. Papa Clement VIII începe războiul împotriva lui Cesare d'Este, nerecunoscându-l ca succesor al lui Alfons II.

1599 Eșuează o nouă tentativă spaniolă de invadare a Angliei.

1600 Henric IV invadează Savoia și cucerește Chambéry. Provinciile Unite conduse de Mauriciu de Orania înving trupele spaniole la Nieuwport. Este reluată insurecția irlandeză.

1601 Franța, Spania și Savoia încheie tratatul de la Lyon. După uciderea lui Mihai Viteazul, Rudolf II de Habsburg obține Transilvania.

1602 În Irlanda englezii îi înving pe rebeli. Ia ființă Compania Olandeză a Indiilor Orientale.

1603 Moare Elisabeta I a Angliei, îi succede fiul Mariei Stuart, Iacob VI, rege al Scoției, care-și ia numele de Iacob I. Acordul de la Hampton Court dintre Anglia și Franța pentru susținerea Provinciilor Unite împotriva Spaniei.

1604 În Franța este instituită o taxă, „Paulette", care consfințește dobândirea și transmiterea ereditară a sarcinilor publice. Spania și Anglia semnează pacea de la Londra. În Suedia, Sigismund III este detronat în mod formal, în locul lui devenind rege Carol IX.

ASIA ȘI OCEANIA

1590 Este semnată pacea dintre persani și turci, după treisprezece ani de războaie.

1591 În India, împăratul moghul Akbar cucerește Sindul.

1592 Japonezii încearcă o nouă invazie în Coreea.

1593 În Coreea, japonezii sunt respinși, datorită intervenției forțelor chineze.

1595 În India, prin cucerirea Kandaharului și Belucistanului, Akbar unifică sub imperiul moghul întreaga Indie de nord.

1596 Olandezii se instalează în insula Java.

1598 În Japonia moare regentul imperial Toyotomi Hideyoshi; îi urmează fiul minor, Hideyori.

1599 În Vietnam, familia Trinh ia puterea, lăsând guvernarea nominală împăraților din dinastia Lê.

1601 În India, împăratul moghul Akbar cucerește Kandeshul.

1602 Războiul dintre Turcia și Persia: perșii recuceresc Azerbaidjanul și Mesopotamia.

1603 Moare suveranul turc Mahomed III, îi urmează Ahmed I. **În Japonia, Tokugawa Ieyasu obține titlul de șogun.**

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1590 Suveranul Marocului Ahmed al-Mansur își extinde regatul, punând stăpânire pe Timbuktu și pe Nigeria Superioară și dezmembrând imperiul Songhai.		**1590** *G. Galilei*, De motu. *Caravaggio pictează* Bacchus.
1592 Portughezii se instalează la Mombasa.		
1595 Primele așezări olandeze pe coastele Guineii.		**1595** *Galileo construiește primul instrument pentru măsurarea temperaturii.*
		1596 *G. Kepler*, Mysterium cosmographicum.
1597 Moare regele Etiopiei Sarsa Dengel, îi succede Ya'qob.		**1597** *F. Bacon*, Eseuri; *F. Suarez*, Disputationes metaphisicae. *Shakespeare*, Romeo și Julieta.
1598 Olandezii cuceresc insulele Mauritius, în largul coastelor Madagascarului.		
		1599 *Este publicată* Ratio studiorum *a iezuiților. La Londra este construit celebrul teatru The Globe.*
		1600 *La Roma este ars pe rug Giordano Bruno, acuuzat de erezie.* ***W. Shakespeare*, Hamlet.**
		1601 *Caravaggio pictează* Convertirea Sf. Pavel.
		1602 *T. Campanella*, Cetatea soarelui.
1603 În Etiopia este uzurpat regatul, cu ajutorul iezuiților spanioli.	**1603** Primele **așezăminte coloniale franceze în Canada.**	**1603** *Este fondată la Roma Academia dei Lincei.*
	1604 Francezii se stabilesc în Antile și în Cayenne.	**1604** *Z. Jenssen începe să producă telescoape.* G. Kepler, Ad Vitellionem paralipomeni. *W. Shakespeare*, Othello.

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA
1605 Moare papa Clement VIII, îi succede Leon XI, dar și el moare la scurt timp și este ales Paul V. La Londra eșuează complotul „prafului de pușcă", împotriva lui Iacob I. În Rusia moare țarul Boris Godunov, îi succede fiul său, Fiodor II, asasinat însă de alți boieri care îl încoronează pe falsul Dmitri.	**1605 În India, moare Akbar**, întemeietorul puterii Moghulilor, îi urmează fiul său Jahangir (Gihanghir).
1606 Papa Paul V excomunică Veneția. În Rusia boierii îl ucid pe falsul Dmitri și-l aleg țar pe Vasili Șuiski.	
1607 Datorită intervenției franceze, papa ridică excomunicarea Veneției.	
1608 Împăratul Rudolf II, în condiții precare de sănătate mintală, îi cedează o mare parte din puterile sale fratelui său, Matthias.	
1609 Filip III al Spaniei îi expulzează pe *moriscos* și **recunoaște independența Provinciilor Unite**.	**1609** Englezii și francezii înființează baze comerciale la Hirado.
1610 Acordul de la Bruzolo, dintre Franța și Savoia împotriva Spaniei. Henric IV al Franței este asasinat, îi urmează Ludovic XIII sub regența mamei sale, Maria de Medici.	
1611 Christian II al Danemarcei declară război Suediei, unde lui Carol IX îi urmează fiul, Gustav II Adolf. Iacob I dizolvă parlamentul englez.	
1612 Moare împăratul Rudolf II, îi urmează fratele lui, Matthias.	
1613 În războiul pentru succesiune de la Monferrato spaniolii intervin în apărarea ducilor de Mantova împotriva familiei Savoia. Pacea de la Knäred pune capăt războiului din Kalmar dintre danezi și suedezi. Mihail Romanov este ales țar al Rusiei.	
1614 La Paris este convocată ultima sesiune a Stărilor Generale. Iacob I dizolvă încă o dată parlamentul englez. Gustav II Adolf al Suediei atacă Rusia în Marea Baltică.	**1614** În India, continuă expansiunea imperiului Marelui Moghul Jahangir.
1615 Carlo Emanuele I de Savoia invadează Lombardia, dar este învins de viceregele spaniol. Izbucnește un conflict între Austria și Republica Veneția.	**1615** În Japonia, Tokugawa Ieyasu reformează drepturile și îndatoririle nobilimii.
1617 Prin pacea de la Paris, Carlo Emanuele I renunță la Monferrato, care rămâne la Ferdinando Gonzaga. În Franța este asasinat ministrul C. Concini, în timp ce regenta Maria de Medici este îndepărtată de la curte. Pacea de la Stolbovo dintre Suedia și Rusia. Habsburgii de Austria și de Spania semnează un tratat de succesiune mutuală.	
1618 Prin „defenestrarea" de la Praga începe prima revoltă boemă, **prima fază a Războiului de treizeci de ani**. În Olanda este întemeiată Compania Africii Occidentale.	
1619 Moare împăratul Matthias de Habsburg, îi urmează fratele său Ferdinand II.	**1619** Olandezii întemeiază Batavia (Jakarta), care va fi baza principală a comerțului cu mirodenii.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
		1605 *M. de Cervantes, prima parte a lui* Don Quijote. *C. Monteverdi,* Quinto libro dei madrigali.
	1606 Iacob I autorizează **colonizarea Virginiei**.	**1606** *G.C.Croce,* Bertoldo și Bertoldino, *W. Shakespeare,* Macbeth.
1607 În Etiopia este detronat și ucis regele Ya'qob, îi succede Susenyos (Susneus, Susneyos), care se convertește la catolicism.	**1607** La Jamestown, în Virginia, prima așezare engleză.	**1607** *C. Monteverdi,* La favola d'Orfeo.
	1608 Grupuri de francezi întemeiază Québecul.	**1608** *W. Shakespeare,* Regele Lear, *C. Monteverdi,* L'Arianna.
	1609 Iezuiții întemeiază misiunea Sant'Ignazio di Guazu în Argentina.	**1609** *G. Kepler,* Astronomia Nova, *H. Grotius,* Mare liberum, *P.P. Rubens pictează* Bunavestire, *aflată astăzi la Viena.*
		1610 *Galileo,* Sidereus nuncius. *El Greco pictează* Apocalipsa.
		1611 G. Kepler, Dioptrica.
1612 Pașa din Tombuktu devine independent față de Maroc.	**1612** Olandezii folosesc insula Manhattan ca bază comercială. Englezii colonizează Bermudele.	**1612** *Este publicat* il Vocabolario della Crusca.
		1615 *G.L. Bernini sculptează* Capra Amaltea. *La Paris se construiește Palatul Luxemburg de către S. De Brosse.*
		1616 *Galileo este avertizat de Inchiziție. Este pusă la index opera lui Copernic* De revolutionibus orbium coelestium.
1617 Olandezii se stabilesc în insulele Capului Verde.	**1617** Sir W. Raleigh conduce o expediție colonială engleză în America de Sud și atacă garnizoanele spaniole din Orinoco.	
1618 Francezul P. Imbert ajunge la Tombuktu. Englezul G. Thompson urcă fluviul Gambia.		**1618** *D. Velázquez pictează* Bătrâna bucătăreasă.
	1619 La Jamestown, în Virginia, prima adunare reprezentativă a colonilor. Ajung în Virginia primii sclavi africani.	**1619** *P. Sarpi,* Istoria Conciliului tridentino. *C. Monteverdi* Settimo libro dei madrigali.

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA

1620 În Valtellina are loc „măcelul sacru": catolicii îi masacrează pe protestanți. În bătălia de la Muntele Alb, lângă Praga, forțele catolice domină armata protestantă. Gustav II Adolf al Suediei intră în război cu Polonia și ocupă Livonia.

1621 Moare papa Paul V, îi urmează Grigore XV. Trupele spaniole ocupă Valtellina. În Spania moare Filip III, îi urmează fiul său, Filip IV. Ludovic XIII al Franței începe o campanie militară împotriva hughenoților din orașul La Rochelle.

1622 Regele Iacob I dizolvă parlamentul englez și-l închide pe liderul parlamentar J. Pym. În cadrul Războiului de treizeci de ani Palatinatul este ocupat de trupele imperiale și catolice.

1623 Moare papa Grigore XV, este ales succesorul său, Urban VIII. Valtellina este ocupată de trupele papale. În **Anglia sunt abolite legile care limitează îngrădirea pământurilor comunale**.

1624 Franța ocupă Valtellina în timp ce Carlo Emanuele de Savoia atacă Genova, aliata spaniolilor. **Cardinalul Richelieu este numit prim-ministru**.

1625 Christian IV al Danemarcei intră în război împotriva Habsburgilor: începe **perioada daneză a Războiului de treizeci de ani**. Albert de Wallenstein este numit comandant general al trupelor imperiale. În Anglia moare Iacob I, îi succede fiul său, Carol I.

1626 Trupele imperiale și catolice înving forțele protestante la Dessau și pe Christian IV al Danemarcei la Lutter am Barenberge. Carol I decide o nouă dizolvare a parlamentului englez. Noua fază a conflictului dintre Polonia și Suedia.

1627 Cu moartea ducelui de Mantova, Vincenzo II, se stinge dinastia Gonzaga; începe războiul pentru succesiunea Mantovei. Trupele franceze încep asediul orașului La Rochelle, ajutat de pe mare de Anglia. Puterile imperiale cuceresc Holstein, Schleswig și Jütland.

1628 În Piemont, Carlo Emanuele I îi învinge pe francezi. În Franța, Richelieu cucerește La Rochelle.

1629 În Germania este promulgat edictul imperial de restituție. Christian IV este obligat să semneze pacea de la Lübeck; se încheie perioada daneză a Războiului de treizeci de ani. Se încheie conflictul dintre Suedia și Polonia; pacea de la Altmark. Carol I dizolvă parlamentul englez; nu va mai fi reconvocat până în 1640.

1630 Trupele franceze ocupă Piemontul. Moare Carlo Emanuele I de Savoia, îi urmează fiul lui, Vittorio Amedeo I. Spaniolii ocupă și jefuiesc Mantova. Împăratul Ferdinand II îl concediază pe Wallenstein. Suedia intervine împotriva Habsburgilor; începe perioada suedeză a Războiului de treizeci de ani.

1631 Tratatul de la Cherasco încheie războiul de succesiune pentru Monferrato. La moartea lui Francesco Maria II se stinge dinastia Della Rovere, ducatul de Urbino trece în stăpânirea Statului Bisericii. În Germania, Gustav II Adolf învinge de mai multe ori forțele imperiale; împăratul îl recheamă pe Wallenstein.

1632 Trupele suedeze avansează victorioase până în regiunile sudice din Germania. Wallenstein este învins în lupta de la Lützen, în timpul căreia moare însă regele suedez Gustav II Adolf, care o lasă pe tron pe tânăra sa fiică, Christina. În Polonia, moare Sigismund III Vasa, îi urmează fiul său, Vladislav IV.

ASIA ȘI OCEANIA

1622 Șahul persiei Abbas cucerește Kandaharul la granițele imperiului moghul al Indiei.

1623 Înscăunarea lui Murad IV; consolidarea Imperiului otoman.

1626 În Vietnam se confruntă Regatul de Nord sub familia Trinh cu Regatul de Sud sub familia Nguyen.

1627 În India moare împăratul moghul Jahangir. În China urcă pe tron Ch'ung-chen, ultimul împărat Ming.

1632 În India, împăratul moghul Șah Jahan îi expulzează pe portughezi de la Hungli.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
	1620 Sosirea pelerinilor puritani (Părinții pelerini) la Cape Cod (Massachussetts).	**1620** *F. Bacon*, Novum Organum.
		1621 *A. Tassoni*, La secchia rapita.
		1622 *Bernini sculptează* Apollo și Daphne.
	1623 Prima așezare engleză la New Hampshire.	**1623** *Galileo*, Il Saggiatore. *G. Marino*, Adonis.
	1624 Olandezii întemeiază pe insula Manhattan așezarea colonială Noul Amsterdam. În Brazilia, olandezii încearcă să sustragă Bahia portughezilor.	
		1625 *În Europa apar primele archebuze cu cremene. H. Grotius*, De jure belli et pacis. *La Roma, G.L. Bernini începe construcția palatului Barberini.*
		1626 *Rembrandt pictează* Tobias și Ana.
	1627 Englezii ocupă Bahamas.	**1627** *F.M.Richini execută fațada Colegiului Helvetic de la Milano.*
		1628 *B. Castelli*, Despre măsurarea apelor curente. *W. Harvey*, Despre circulația sanguină.
1629 În Africa sud-orientală, portughezii supun regatul Monomotapa.		
	1630 În Antile, bucanierii, pirați de diferite naționalități, întemeiază baza de la Tortuga.	**1630** *Galileo*, **Dialog despre cele două sisteme absolute**. *D. Velázquez pictează la Roma* Atelierul lui Vulcan.
	1631 Compania olandeză a Indiilor Occidentale întemeiază o așezare comercială de-a lungul râului Delaware.	**1631** *Rembrandt pictează* Sf. Anastasia meditând.
1632 În Etiopia, regele Susenyos este detronat de fiul lui, Fasilidas, care organizează o revoltă anticatolică.		**1632** *Chimistul francez J.Rey construiește primul termometru cu expansiune hidraulică. Rembrandt pictează* Lecția de anatomie. *În India este construit complexul Taj Mahal.*

EUROPA

1633 Liga de la Heilbronn dintre Suedia, Franța și principii protestanți. Carol I este încoronat rege al Scoției.

1634 Cardinalul Richelieu creează funcția de intendent regal. Franța intră în război împotriva Habsburgilor: **începe perioada franceză a Războiului de treizeci de ani.**

1635 Franța începe ostilitățile împotriva Spaniei. Este semnată pacea de la Praga între împăratul Ferdinand II și electorul de Saxonia. Tratatul de pace dintre Polonia și Suedia.

1636 Trupele savoiarde îi înving pe spanioli la Tornavento. O armată spaniolă pătrunde pe teritoriul francez al Țărilor de Jos, ajungând să amenințe Parisul. Victorie suedeză la Wittstock.

1637 În Italia mor Vittorio Amedeo I de Savoia, căruia îi urmează fiul său Francesco Giacinto și Carol I de Gonzaga-Nevers, duce de Mantova, căruia îi succede fiul său, Carol II. Pacea de la Milano transferă Valtellina cantonului elvețian Graubünden. Moare împăratul Ferdinand II, îi urmează fiul său Ferdinand III.

1638 Lui Francesco Giacinto de Savoia îi urmează la tronul ducal fratele său Carlo Emanuele II.

1639 În Germania, suedezii înving forțele imperiale lângă Chemnitz; trupele franceze pătrund în Alsacia. În Scoția izbucnește o răscoală împotriva regelui Carol I.

1640 În Portugalia începe un război de independență față de Spania; este încoronat rege João IV de Bragança. În Anglia, Carol I convoacă al patrulea parlament, numit Parlamentul Scurt, dizolvat imediat, fiindcă era ostil și apoi reconvocat (Parlamentul Lung).

1641 Izbucnește războiul de la Castro dintre papa Urban VII și Odoardo Farnese. Parlamentul englez îi prezintă regelui „Mustrarea cea Mare"

1642 În Franța moare cardinalul Richelieu, îi urmează în funcția de prim-ministru italianul Giulio Mazarino (Jules Mazarin). Francezii îi înving pe imperiali la Kempten; suedezii la Schweidnitz și la Breitenfeld. **În Anglia izbucnește războiul dintre Carol I și Parlament (Revoluția engleză).**

1643 Papa Urban VIII condamnă jansenismul. Moare Ludovic XIII al Franței; îi urmează fiul său, Ludovic XIV, în vârstă de numai 5 ani, sub regența Anei de Austria. Francezii îi înving pe spanioli la Rocroi. Izbucnește războiul dintre Danemarca și Suedia.

1644 Moare papa Urban VIII, îi urmează Inocențiu X. Pacea de la Ferrara încheie războiul de la Castro. Războiul civil englez implică și Scoția și Irlanda.

1645 Turcii ocupă insula Creta, izbucnește un nou război împotriva Veneției. În Anglia, trupele Parlamentului obțin o importantă victorie la Naseby. Pacea de la Brömsebro dintre Suedia și Danemarca. În Rusia moare țarul Mihail, îi urmează fiul său, Alexei.

1646 Carol I al Angliei, învins, se predă scoțienilor.

1647 La Neapole, Masaniello conduce o revoluție antispaniolă. Scoțienii îl predau pe Carol I Parlamentului englez. O. Cromwell mărșăluiește spre Londra și o ocupă.

ASIA ȘI OCEANIA

1633 În India continuă să se extindă Imperiul moghul care cucerește și Deccanul nord-vestic.

1635 În Japonia, shogunul Tokugawa Iemitsu interzice comerțul cu străinătatea și izolează țara de lume.

1636 Trupele manciuriene invadează Coreea. Începe o mare răscoală țărănească în China.

1637 Olandezii întemeiază o bază comercială la Pho-hien în Vietnam.

1638 Sultanul turc Murad IV recucerește Bagdadul, căzut în mâinile perșilor.

1641 Peninsula Malacca este abandonată de portughezi în favoarea controlului olandez.

1642 Olandezul Tasman ajunge în Oceania în insula care apoi îi va lua numele, în insula Tonga și în Noua Zeelandă.

1644 În China, prin sinuciderea împăratului Ch'ung-chen **se încheie dinastia Ming. Începe dinastia manciuriană Ch'ing.**

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
	1633 Este întemeiată o colonie engleză la gurile Potomacului, în Maryland și una olandeză în Connecticut.	**1633** *Galileo este condamnat de Sfântul Oficiu.* C. de la Barca, Marele teatru al lumii. *La Torino, C.de Castellamonte începe construcția Castelului Valentino.*
	1635 Începe colonizarea franceză în Martinica, la Guadelupa și în insula Hispaniola.	**1635** *B. Cavalieri*, Geometria Indivisibilibus Continuorum. *C. Jansenius*, Mars Gallicus; *C. de la Barca* Viața este vis.
	1636 Unii colonizatori din Massachusetts întemeiază Providence în Rhode Island și Hartford în Connecticut.	**1636** *John Harvard întemeiază la Cambridge, în Massachusetts, prima universitate americană (Harvard University).*
		1637 *Englezii construiesc prim navă cu trei punți. R. Descartes* Discursul asupra metodei. *B. Gracián*, El Héroe.
1638 Explorări franceze în insula Madagascar.	**1638** Suedezii întemeiază colonia de la Fort Christina în Delaware. **Iezuiții întemeiază primele „reducciones"** în America de Sud.	
		1639 *B. Pascal construiește prima mașină de calculat mecanică. G.L. Bernini construiește mormântul lui Urban VIII.*
		1640 *Iezuiții importă din Perú scoarță de chinină pentru a îngriji malaria. C. Jansenius*, Augustinus.
		1641 *R. Descartes*, Meditații filosofice.
1642 Olandezii preiau de la portughezi controlul asupra Coastei de Aur.	**1642** Colonizatorii francezi întemeiază Montrealul în Canada.	**1642** *P.Gassendi*, De motu. *Hobbes*, De cive. *Rembrandt pictează* Rondul de noapte.
	1643 Confederația Noii Anglii unifică Connecticut, New Haven, Plymouth și Massachusetts.	**1643** *E. Torricelli inventează barometrul cu mecur.*
		1645 *G. L. Bernini sculptează* Extazul Sf. Tereza.
		1647 *B. Cavalieri*, Exercitati Geometricae. *G. Fox întemeiază mișcarea religioasă a quakerilor.*

EUROPA

1648 Cu **pacea din Westfalia se încheie Războiul de treizeci de ani**, Franța rămâne în război cu Spania. Spania recunoaște formal independența Republicii Provinciile Unite. Parlamentul de la Paris începe opoziția față de Mazarin (Fronda Parlamentului). În Anglia, regele Carol I este supus unui proces. Moare Christian IV al Danemarcei, îi urmează fiul lui, Frederic III. Moare și Vladislav IV al Poloniei, căruia îi urmează fratele său, Ioan II Cazimir.

1649 În Anglia, regele Carol I este condamnat și decapitat, **Parlamentul abolește monarhia și proclamă Commonwealthul**. Scoțienii mențin monarhia și-l recunosc rege pe Carol II, care se refugiază în Olanda. La Paris se organizează „Fronda prinților" împotriva lui Mazarin.

1650 Carol II debarcă în Scoția, dar trupele scoțiene sunt înfrânte de Cromwell.

1651 Carol II, încoronat rege, este învins de Cromwell și trebuie să fugă în Franța. Ludovic XIV al Franței este declarat major la 14 ani.

1652 În Franța, trupele regaliste înfrâng „Fronda prinților". Ludovic XIV se întoarce la Paris. Emiterea Actului de navigație devine cauza **războiului dintre Anglia și Olanda.**

1653 În Anglia, Cromwell este proclamat Lord Protector pe viață. Englezii îi înving pe olandezi în largul Portlandului.

1654 Pacea de la Westminster dintre Anglia și Olanda. Regina Christina a Suediei abdică în favoarea vărului ei, Carol X Gustav și se convertește la catolicism. Un nou război dintre Rusia și Polonia.

1655 Moare papa Inocențiu X, este ales Alexandru VII. Cromwell dizolvă Parlamentul englez. Izbucnește **războiul nordic**.

1656 Moare João IV al Portugaliei, îi urmează fiul său, Afonso VI. Suedia i Brandenburg semnează tratatul de la Marienberg, care prevede împărțirea ʼloniei. Polonia se aliază cu Imperiul habsburgic.

:7 Războiul dintre Spania și Portugalia. Moare împăratul Ferdinand III. ınța antisuedeză dintre Polonia, Brandenburg și Danemarca.

658 Turcii asediază Creta. În Franța, spaniolii sunt învinși la Dunkerque la Gravelines. Moare O. Cromwell, îi urmează fiul său Richard. Leopold I de Habsburg este ales împărat. Suedia atacă Danemarca, dar este oprită de trupele Brandenburgului.

1659 Franța și Spania semnează pacea de la Pirinei. În Anglia, Parlamentul îl constrânge pe R. Cromwell să-și dea demisia.

1660 Parlamentul englez îl invită pe Carol II să se întoarcă în patrie. Moare Carol X al Suediei, îi urmează Carol XI. Se încheie războiul nordic (pacea de la Oliva).

1661 În Franța, moare cardinalul Mazarin. Ludovic XIV își asumă direct guvernarea regatului. **Carol II este reinstalat ca rege al Angliei.**

1662 Carol II al Angliei cedează orașul Dunkerque Franței.

ASIA ȘI OCEANIA

1648 Începe explorarea rusă în direcția strâmtorii Bering.

1649 Armata persană cucerește Kandaharul în Afghanistan.

1650 Olandezii încep colonizarea insulei Java.

1657 În Japonia, un imens incendiu distruge complet Edo (Tokyo).

1658 În India, urcă pe tron împăratul Aurangzeb; cu el **Imperiul Moghul ajunge la maxima înflorire.**

1660 Olandezii smulg portughezilor insula Ceylon.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
		1648 *G.L.Bernini execută Fântâna celor patru fluvii din piața Navona de la Roma.*
		1650 *În Anglia este introdusă cafeaua.*
		1651 *B. Gracián*, El Criticón. *Hobbes*, Leviathan.
1652 Olandezii întemeiează Capetown.		
	1653 Se prăbușește imperiul colonial olandez în Brazilia, se afirmă dominația portugheză.	
		1654 *La Regensburg, O. Guericke efectuează experimentul celor două emisfere de alamă supuse presiunii atmosferice. E. Tesauro*, Il cannocchiale aristotelico.
1655 Amiralul englez R. Blake distruge la Tunis flota barbarescă.	**1655** Englezii cuceresc Jamaica.	
		1656 *G.L. Bernini decorează Catedra Sf. Petru. D. Velázquez pictează* Las Meninas.
	1657 În Brazilia, izbucnește un nou război dintre Olanda și Portugalia.	**1657** *Sforza Pallavicino*, Istoria conciliului din Trento. *B. Pascal*, Scrisori provinciale.
		1658 *În India este terminată impozanta moschee din Delhi, de circa 9000 m³.*
1660 În Africa occidentală se afirmă două regate baMbara în defavoarea vechiului regat Mali.		**1660** *În Europa sunt fabricate primele anemometre cu rotor și palete.*
		1661 *M. Malpighi*, De pulmonibus. *R. Boyle*, The Sceptical Chymist.
1662 Englezii colonizează gurile Gambiei și obțin Tangerul de la Portugalia.	**1662** Carol II autorizează o constituție pentru Connecticut.	**1662** *Arnauld și Nicole*, Logique ou Art de Penser. *Molière*, Școala femeilor. *Este întemeiată la Londra* Royal Society.

EUROPA	ASIA ŞI OCEANIA
1663 Turcii declară război împăratului Rudolf II.	
1664 Turcii sunt învinşi de soldaţii imperiali la Saint Gothard.	
1665 Moare Filip IV al Spaniei, îi succede fiul său, Carol II. Izbucneşte al doilea război anglo-olandez. La Londra epidemie de ciumă.	
1666 Este semnată alianţa dintre Provinciile Unite, Danemarca, Brandenburg şi Braunschweig, având un caracter antifrancez.	**1666** În India, Imperiul moghul îşi anexează teritoriul Chitagongului.
1667 Moare papa Alexandru VII, îi urmează Clement IX. Trupele franceze invadează Ţările de Jos spaniole, începe **războiul de devoluţie**. Pacea de la Breda dintre Provinciile Unite, Franţa şi Anglia. Pacea de la Andrusovo dintre Polonia şi Rusia.	**1667** Suveranul persan Abbas II moare şi-i succede fiul său, Suleiman.
1668 Pacea de la Aachen pune capăt războiului de devoluţie dintre Franţa şi Spania. Tratatul de la Lisabona pune capăt conflictului dintre Spania şi Portugalia.	
1669 Moare papa Clement IX. Turcii cuceresc insula Creta. În Polonia după abdicarea regelui Ioan Cazimir, este ales Mihail Korybut Wiśniowiecki.	**1669** O navă franceză urcă pe Râul Roşu în Indochina.
1670 Este ales papă Clement X. Moare Frederik III al Danemarcii, îi urmează fiul lui, Christian V.	
1671 Turcia declară război Poloniei.	
1672 Anglia declară război Provinciilor Unite, invadate şi de Franţa.	
674 Prin pacea de la Westminster se încheie conflictul anglo-olandez. npăratul Leopold I declară război Franţei. În Polonia devine rege Ioan obieski, sub numele de Ioan (Jan) III.	**1674** În Vietnam, familia Trinh înlătură familia Lê şi dobândeşte titlul imperial.
1675 Moare Carlo Emanuele II, devine duce de Savoia Vittorio Amedeo II. Izbucneşte un nou război între Danemarca şi Suedia.	
1676 Moare papa Clement X; este ales Inocenţiu XI. Pacea de la Juravna dintre Turcia şi Polonia. Moare ţarul Rusiei Alexei, îi urmează fiul său, Fiodor III.	
1677 Flotele olandeză şi daneză o înfrâng pe cea suedeză. Trupele suedeze îl înving pe Christian V al Danemarcei la Kassel.	
1678 Pacea de la Nimwegen (Nijmegen) dintre Franţa şi Provinciile Unite; mai târziu, va adera şi Spania.	
1679 Împăratul Leopold I aderă la tratatul de la Nimwegen. În Anglia, Carol II dizolvă de mai multe ori Parlamentul de teamă că fratele său Iacob, catolic, va fi exclus de la succesiune. Danemarca şi Suedia semnează tratatul de la Lund.	
	1680 În India moare maharajahul Shivaji, întemeietorul regatului maharat.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
	1663 În Canada, Franța întemeiază colonia Noua Franță, cu capitala la Quebec.	
	1664 Englezii ocupă coloniile olandeze din America de Nord.	**1664** *Molière*, Tartuffe.
1665 Expediția franceză împotriva piraților berberi din Tunis și Alger.		**1665** *I. Newton elaborează metoda calculului diferențial.*
		1666 *Molière*, Mizantropul. *Ludovic XIV întemeiază* Académie Royale des Sciences.
	1667 Pe baza păcii de la Breda, **Provinciile Unite renunță la Noul Amsterdam** (New York).	**1667** *S. Pufendorf*, De statu imperi germanici. *J. Milton*, Paradisul pierdut.
		1668 F. Redi, Generația insectelor. *Molière*, Avarul. *Apare* „Giornale dei Letterati" *la Roma, primul periodic itali n.*
		1670 *B. Spinoza*, Tratatul teologico-politic.
1671 Este întemeiată Compania Franceză a Senegalului.	**1671** Pirații englezi distrug Panamá.	
1672 În Maroc, dinastia saadită este înlocuită de dinastia alaouită.		**1672** *S. Pufendorf*, De iure naturae et gentium.
		1673 *G.W. Leibniz inventează calculatorul mecanic. Molière*, Bolnavul închipuit.
	1674 Este desființată Compania Olandeză a Indiilor Occidentale.	
1675 În Etiopia, negusul Alaf întărește puterea centrală.	**1675** Războiul dintre coloniștii englezi și triburile de amerindieni wampanoag.	**1675** *În Anglia este construit observatorul de la Greenwich. G.W. Leibniz descoperă calculul diferențial, indepentent de Newton.*
	1676 În Virginia izbucnește o rebeliune a coloniștilor împotriva guvernului englez.	
1677 Francezii ocupă colonii olandeze în Senegal.		**1677** *A. von Leeuwenhoeck observă la microscop spermatozoizii. J. Racine*, Fedra.
	1679 New Hampshire devine o colonie autonomă.	
1680 La granița de sud a Etiopiei se constituie regatele Buganda, Banioro, Ankole, Ruanda, Burundi.	**1680** Portughezii întemeiază Colonia de pe Río de la Plata.	

EUROPA

1681 Trupele franceze asediază Strasbourgul. Carol II al Angliei reuneşte şi apoi dizolvă al cincilea parlament.

1682 Prin *Declaraţia celor patru articole* în Franţa se afirmă independenţa Bisericii galicane. Moare ţarul Feodor III, îi succede fratele său Ivan V.

1683 Noua alianţă dintre Provinciile Unite, Suedia, Spania şi Imperiul habsburgic împotriva Franţei. Republica Provinciilor Unite declară război Franţei. Moare Afonso VI al Portugaliei, îi succede fratele său Pedro II. **Turcii asediază Viena.**

1685 Republica Veneţia se aliază cu Austria şi Polonia împotriva turcilor. **Ludovic XIV revocă edictul din Nantes.** Moare Carol II al Angliei, îi urmează fratele său, Iacob II.

1686 Împotriva Franţei este constituită **Liga de la Augsburg** dintre Imperiu, Spania, Suedia, Saxonia, Palatinat şi Brandenburg.

1687 Vittorio Amedeo II de Savoia intră în liga antifranceză. Turcii sunt învinşi în bătălia de la Mohács; veneţienii cuceresc Atena şi întreaga Moree.

1688 Ludovic XIV declară război Imperiului şi Provinciilor Unite (războiul Ligii de la Augsburg). Parlamentul englez îl detronează pe Iacob II al Angliei şi-l invită pe Wilhelm de Orania, soţul Mariei Stuart, să îşi asume coroana engleză (**a doua revoluţie engleză**). Turcii părăsesc Belgradul, care este ocupat de trupele imperiale.

1689 Moare papa Inocenţiu XI, îi urmează Alexandru VIII. Ludovic XIV declară război Angliei. Wilhelm de Orania şi Maria sunt încoronaţi rege (sub numele William III) şi regină a Angliei. Iacob II debarcă în Irlanda. **Petru I cel Mare devine ţarul Rusiei.**

90 În Irlanda, William III al Angliei îl învinge definitiv pe Iacob II care refugiază în Franţa. Turcii recuceresc Belgradul.

1691 Moare papa Alexandru VIII, îi urmează Inocenţiu XII. William III încearcă să supună Irlanda coroanei engleze.

1692 În Provinciile Unite, armata franceză îl învinge pe William III.

1693 Ludovic XIV reneagă *Declaraţia celor patru articole*. Noi victorii franceze în Provinciile Unite şi în Palatinat.

1694 Trupele franceze invadează Spania.

1695 Vittorio Amedeo II de Savoia asediază Casale, ocupat de francezi. Petru cel Mare încearcă fără succes să cucerească portul Azov de la Marea Neagră.

1696 Este semnată pacea dintre Franţa şi ducatul de Savoia. Petru cel Mare cucereşte fortăreaţa Azov. Moare Ioan III Sobieski al Poloniei.

1697 Pacea de la Rijswijk (Ryswick) pune capăt Ligii de la Augsburg şi defavorizează Franţa. Frederic August de Saxonia este ales rege al Poloniei sub numele de August II. Moare Carol XI al Suediei, îi urmează fiul său, Carol XII.

ASIA ŞI OCEANIA

1682 Olandezii cuceresc Bantamul în insula Java.

1683 Chinezii recuceresc insula Formosa de la olandezi.

1686 În India, împăratul moghul Aurangzeb cucereşte Bijapur.

1687 La Constantinopol, Mahomed IV este detronat de o revoluţie şi înlocuit cu fratele lui, Soliman III.

1689 Prin tratatul de la Nercinsk, ruşii şi chinezii fixează graniţele celor două imperii.

1690 În India, englezul J. Charnock întemeiază Calcutta.

1691 Sultanului turc Soliman III îi succede Ahmed II.

1694 În Persia, moare şahul Suleiman, îi urmează Hussein.

1697 Rusul V. Atlasov explorează insula Kamceatka.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ŞI SOCIETATE
	1681 Carol II al Angliei îi concesionează lui W. Penn regiunea numită **Pennsylvania**.	**1681** *Bossuet*, Istoria universală. *R. Bournet*, Telluris theoria sacra.
1682 Danezii întemeiază o colonie pe Coasta de Aur.	**1682** Pe cursul sudic al fluviului Mississippi este întemeiată **colonia franceză Louisiana**.	**1682** *Este inaugurată curtea de la Versailles, dorită de Ludovic XIV.*
1683 Frederic Wilhelm de Brandenburg întemeiază o colonie pe Coasta de Aur.		**1683** *B. De Fontenelle*, Dialogul morților.
1684 Englezii abandonează Tangerul în favoarea Marocului.		
		1685 *F. Redi*, Bachus în Toscana.
	1686 Francezii întemeiază o colonie în Arkansas.	**1686** *E. Halley publică prima hartă a vânturilor.*
1687 Hughenoții francezi exilați se instalează la Capul Bunei Speranțe.		**1687** *I. Newton în* Philosphiae naturalis principia mathematica ***descrie principiul gravitației universale***.
1688 Francezii bombardează orașul Alger.		**1688** *C. Keller*, Historia Medii Aevi. *În perioada Genroku în Japonia se afirmă o viguroasă cultură artistică.*
	1689 Colonizatorii francezi din Montreal sunt masacrați de indienii irochezi. În Canada izbucnește un **război colonial între englezi și francezi**.	
		1690 *Mașina cu aburi și pistoane a lui D. Papin. J. Locke* Eseu asupra intelectului uman.
		1691 *C. Fleury*, Histoire ecclésiastique.
	1694 În Brazilia se intensifică extracția aurului.	**1694** *Academia Franței publică primul* Dicționar al limbii franceze.
		1696 *G.F.A. de l'Hôpital*, Analiza matematică a infinitului mic.
1677 Francezii încheie **colonizarea Senegalului**.		**1697** *P. Bayle*, Dicționar istorico-critic.

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA
1698 Puterile europene semnează un tratat de împărțire a domeniilor spaniole.	
1699 Nou tratat de împărțire a Spaniei. Rusia, Austria, Polonia și Veneția semnează pacea cu turcii (pacea de la Karlowitz). Christian V al Danemarcei moare, îi urmează Frederic IV.	
1700 Moare Inocențiu XII, îi urmează Clement XI. Carol II al Spaniei moare fără să lase moștenitori pe linie masculină. **Frederic de Brandenburg este recunoscut rege al Prusiei** de către împăratul Leopold I. Începe **al doilea război nordic**: Polonia, Rusia, Danemarca și Saxonia atacă Suedia.	**1700** Olandezii părăsesc Vietnamul.
1701 Filip de Anjou, nepotul lui Ludovic XIV, este încoronat rege al Spaniei: izbucnește războiul de succesiune la tronul Spaniei. Carol XII al Suediei cucerește Riga și se grăbește să invadeze Polonia.	
1702 În Franța, izbucnește răscoala „cămășarilor". În Anglia, moare William III, îi succede Ana, a doua fiică a lui Iacob II. Carol XII al Suediei ocupă Varșovia.	
1703 Carol de Habsburg este proclamat rege al Spaniei în detrimentul lui Filip V Carol XII al Suediei înfrânge trupele țarului Rusiei, Petru cel Mare, la Rultusk. Alianța dintre Savoia și Austria.	
1704 Forțele navale engleze ocupă Gibraltarul. În Polonia este înlăturat August II și este ales Stanislaw Leszczyński. Din ordinul lui Petru cel Mare începe construirea Petersburgului.	
1705 Englezii pun stăpânire pe Barcelona. Catalonia, Valencia și Aragonul îl recunosc rege al Spaniei pe Carol de Austria. Moare împăratul Leopold I, îi urmează fiul său, Iosif I.	
1706 Forțele franceze sunt înfrânte în Italia (Torino) și în Țările de Jos. Trupele portugheze invadează Spania și ocupă Madridul. Moare Pedro II al Portugaliei, îi urmează fiul său, João V. Carol XII al Suediei obține victorii asupra rușilor și saxonilor.	
1707 Anglia și Scoția se unesc într-un regat unic, Marea Britanie. Trupele imperiale ocupă Neapole și Lombardia.	**1707** În India, prin moartea împăratului Aurangzeb, începe **criza Imperiului moghul**.
1708 La moarea ducelui Carlo Ferdinando Gonzaga, împăratul Iosif I revendică suveranitatea ducatului de Mantova. Forțele navale britanice pun stăpânire pe Sardinia. În Polonia, o nouă victorie a lui Carol XII asupra rușilor.	
1709 Tratativele de pace de la Haga, dintre Franța și adversari, eșuează. Trupele rusești îi înving pe suedezi în lupta de la Poltava.	**1709** La Kandahar, afghanii se revoltă împotriva statului persan.
1710 În Spania, Carol III de Hasburg intră în Madrid; este însă alungat, puțin după aceea, prin reîntoarcerea lui Filip V. Turcia, sub presiunea lui Carol XII, declară război Rusiei.	
1711 Moare împăratul Iosif I, îi succede fratele său, Carol VII. Petru cel Mare este învins de turci pe Prut; Azovul revine la Turcia.	**1711** Afghanistanul obține independența de la Persia.
1712 Filip V de Bourbon renunță la orice pretenție la coroana Franței și o păstrează astfel pe cea spaniolă.	**1712** În India moare Marele Moghul, Bahadur Șah și începe o perioadă de instabilitate politică.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1698 Exploratorii englezi ajung în Etiopia, plecând din Egipt. Portughezii sunt respinși din diferitele așezări de pe coasta orientală de către arabii din Oman.	**1698** Spaniolii întemeiază Pensacola în Florida.	**1698** *În Anglia este brevetată prima pompă pentru ridicarea apei din mine.* **1699** *F. Fénelon*, Aventurile lui Telemach.
1700 În Africa sudsahariană se formează regatul Liptak.		**1700** *La Cremona, lutierul Stradivarius începe confecționarea renumitelor sale vi*
	1701 Coloniștii francezi întemeiază orașul Detroit.	**1701** *În Anglia este produsă prim semănătoare mecanică.*
	1702 Francezii colonizează golful Mobile în Louisiana.	
	1704 Ciocniri între englezi și francezi în Connecticut.	**1704** *I. Newton*, Optica.
1705 La Tunis ia puterea beiul Hussen ibn 'Ali, care întemeiază dinastia Husseinizilor.		
		1706 *G.B. Morgagni*, Adversaria anatomica.
	1707 Trupele engleze cuceresc teritoriile Acadiei franceze.	**1707** *D. Papin construiește un vapor cu aburi. T. Albinoni publică* Concerti a V, op.5.
	1708 În Brazilia izbucnește revolta *paulistas*, portughezi care practică sclavagismul în regiunile interne.	**1708** *A. Boerhaave*, Institutiones medicae.
		1709 *În Marea Britanie, furnalele cu cărbuni ale lui A. Darby.*
	1710 În regiunea Pernambuco din Brazilia izbucnește „războiul mascaților".	**1710** *G.B. Vico*, De antiquissima italorum sapientia.
1711 Tripoli devine independent față de Imperiul otoman, sub dinastia Caramanlizilor.	**1711** Forțele franceze intră în golful Rio de Janeiro și jefuiesc orașul.	**1711** *În Marea Britanie, J. Addison publică ziarul* „The Spectator".
1712 Francezii ocupă insula Madagascar.		**1712** *Este publicat* L'estro armonico *de A. Vivaldi.*

EUROPA

1713 Tratatele de pace de la Utrecht dintre Franța, Marea Britanie, Provinciile Unite, Prusia și Savoia pun capăt **războiului pentru succesiunea la tronul Spaniei**. Vittorio Amedeo II de Savoia obține Sicilia și titlul regal. Împăratul Carol VI emite „Pragmatica sancțiune" pentru a garanta succesiunea și în linie feminină fiicei sale, Maria Tereza. Moare Frederic I al Prusiei și îi succede Frederic Wilhelm I. Pacea de la Adrianopol dintre Rusia și Turcia. Bula papală *Unigenitus* condamnă definitiv jansenismul.

1714 Noul război dintre Veneția și Turcia. Tratatul de la Rastatt (Rastadt) dintre Franța și Imperiu. Filip V al Spaniei se căsătorește cu Elisabeta Farnese. Moare regina Ana a Angliei, coroana îi revine lui Georg Ludwig de Hanovra, George I al Marii Britanii.

1715 În Franța, moare Ludovic XIV, îi succede strănepotul Ludovic XV, de numai cinci ani. Veneția pierde Moreea. În Scoția, răscoala susținătorilor familiei Stuart. Carol XII, întors în Suedia, atacă Norvegia.

1716 Imperiul intră în război împotriva Turciei.

1717 Filip V al Spaniei trimite trupe pentru a ataca Sardinia și apoi Sicilia. Papa îi excomunică pe janseniștii „apelanți"

1718 Trupele spaniole cuceresc Sicilia. Marea Britanie declară război Spaniei. **Pacea de la Passarowitz dintre Imperiul habsburgic și Imperiul otoman**; Imperiul habsburgic ajunge la extinderea maximă. Moare Carol XII al Suediei, îi urmează sora sa, Ulrika Eleonora.

1719 Franța și Imperiul declară război Spaniei.

1720 Pacea de la Haga dintre Spania și puterile europene. În Franța, gravă criză financiară provocată de falimentul Băncii Generale din Paris datorat speculațiilor financiare ale scoțianului John Law. Regina Suediei, Ulrika Eleonora abdică în favoarea soțului ei, Frederik I.

1721 Moare papa Clement XI, îi urmează Inocențiu XIII. În Marea Britanie, Robert Walpole devine prim-ministru. Suedia și Rusia semnează tratatul de la Nystadt: **sfârșitul hegemoniei suedeze în Marea Baltică**.

1723 Moare la Florența marele duce Cosimo III de' Medici, îi succede Gian Gastone. Pactul de alianță de la Charlottenburg dintre Marea Britanie și Prusia.

1724 Moare papa Inocențiu XIII, îi urmează Benedict XIII.

1725 Tratatul de la Viena dintre Spania și Imperiu. Tratatul de la Hanovra dintre Franța, Marea Britanie și Prusia. Moare Petru cel Mare, îi succede soția sa, Ecaterina I.

1727 Izbucnește un conflict între Marea Britanie și Spania pentru stăpânirea Gibraltarului. Moare George I al Marii Britanii, îi urmează George II. Moare Ecaterina I a Rusiei, îi succede tânărul Petru II.

1728 Pactul de la Berlin dintre Carol VI de Habsburg și Frederic Wilhelm de Prusia. Copenhaga distrusă de un incendiu.

1729 Corsica se rupe de Genova printr-o insurecție.

ASIA ȘI OCEANIA

1715 Moare Mir Vais, fondatorul regatului Kandahar (Afghanistan).

1717 În China, împăratul K'ang-hsi anulează edictul de toleranță față de catolicism.

1719 Tibetul devine protectorat chinez.

1722 Mir Mahmud, rege al Kandaharului, invadează și cucerește Persia.

1724 Rusia și Turcia se pun de acord asupra împărțirii Persiei.

1725-1726 În Persia, șahul Ashraf împiedică împărțirea țării: îi înfrânge pe turci și avansează până la Isfahan.

1727 Chinezii semnează cu Rusia tratatul de la Kiakhta.

AFRICA

1713 Marea Britanie obține monopolul comerțului cu sclavi (*asiento*) din Africa spre America.

1721 În Etiopia împăratul Bacaffa supune populația galla.

1723 Marea Britanie colonizează regiunea Gambia.

AMERICILE

1714 Colonia portugheză Brazilia devine viceregat.

1715 Importantă mișcare de emigrație a germanilor, scoțienilor și irlandezilor înspre Pennsylvania.

1718 Francezii întemeiază orașul New Orleans în Louisiana.

1720 Spania începe colonizarea Texasului.

1722 Este interzis comerțul dintre coloniile britanice din America și Canada franceză.

1726 Guvernatorul New Yorkului încheie un tratat cu triburile seneca, cayuga, onondaga, oneida și mohawk.

1728 Rusia începe să colonizeze Alaska.

1729 Este întemeiat orașul Baltimore.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

1713 *A. Collins*, Discursul unui liber cugetător.

1714 *G. Leibniz*, Monadologia. *A. Corelli*, Concerti grossi, op.VI. *G.D. Fahrenheit confecționează termometrul cu mercur.*

1717 *La Londra apare „Marea Lojă" masonică. F. Juvarra începe construirea bazilicii din Superga.*

1719 *D. Defoe*, Robinson Crusoe. *B. Neumann începe lucrările la palatul rezidențial Würzburg.*

1721 *Ch. Montesquieu*, Scrisori persane.

1723 *P. Giannone*, Istoria civilă a regatului Neapole. *L.A. Muratori inițiază seria* Rerum Italicarum scriptores.

1724 *H. Boerhaave*, Elementa Chemiae. *Fahrenheit descrie scara termometrică. Metastasio*, Didona abandonată.

1725 *G.B. Vico*, Scienza nuova. *A. Vivaldi*, Anotimpurile, op.VIII.

1726 *J. Swift*, Călătoriile lui Guliver. *G.B. Tiepolo începe pictura la arhiepiscopia din Udine.*

1728 *A. Vallisneri*, De corpi marini.

1729 *G. Wheler descoperă conductibilitatea electrică. J.S. Bach*, Matthaeus Passion.

EUROPA

1730 În Piemont, Vittorio Amedeo II abdică în favoarea fiului său Carlo Emanuele III. Moare papa Benedict XIII, îi succede Clement XII. Moare Frederik IV al Danemarcei, îi urmează fiul său, Christian VI. Moare Petru II al Rusiei, îi urmează Ana, fiica lui Ivan V.

1731 Moare Antonio Farnese, ultimul duce de Parma, îi urmează Carol de Bourbon, fiul lui Filip V al Spaniei.

1732 Corsica revine sub dominația Genovei.

1733 Moare August II al Poloniei și izbucnește **războiul de succesiune la tronul Poloniei.** O armată rusă invadează Polonia și-l impune pe Frederic August II de Saxonia, sub numele de August III. În urma unor acorduri cu Franța și Spania, Carlo Emanuelle III de Savoia invadează Lombardia, după ce i-a înfrânt pe austrieci. Între diferitele case regale de Bourbon se încheie un „pact de familie"

1734 Carol de Bourbon, duce de Parma, invadează regatul Neapole și-l smulge austriecilor. Francezii ocupă Lorena.

1735 Începutul preliminariilor de pace la războiul de succesiune la tronul Poloniei.

1736 Germanul Th. de Neuhoff este ales rege al Corsicii sub numele de Teodor I.

1737 Moare marele duce de Toscana, Gian Gastone, ultimul descendent al familiei de' Medici; îi succede Francesco III Stefano di Lorena.

1738 Suedia se aliază cu Franța pentru un nou război împotriva Rusiei. Prin pacea de la Viena se încheie războiul de succesiune la tronul Poloniei: August III este confirmat rege al Poloniei. Stanislaw Leszczyński renunță la tronul polonez în schimbul Lorenei. Don Carlos de Spania obține regatul Neapole.

1739 Datorită eșecului ratificării tratatului de la Pardo, reizbucnește războiul 'ntre Marea Britanie și Spania. Turcii îi bat pe austrieci la Crocyka. Pacea · la Belgrad dintre Austria, Rusia și Turcia.

!0 Moare papa Clement XII, îi urmează Benedict XIV. Moare Frederic helm I al Prusiei, urcă pe tron fiul acestuia, Frederic II. Moare și împă- l Carol VI, căruia îi urmează fiica lui, Maria Tereza. Începe **războiul de ccesiune la tronul Austriei**: Frederic II invadează Silezia. În Rusia, inei Ana îi urmează Ivan VI, un copil de câteva luni.

41 Franța atacă Germania de sud. În timpul dietei de la Pressburg (Bratislava), nobilimea maghiară o recunoaște și o sprijină pe Maria Tereza. În Rusia, în urma unei lovituri de stat, se urcă pe tron Elisabeta, fiica lui Petru cel Mare. Începe un nou război între Rusia și Suedia.

1742 Dieta de la Frankfurt îl alege împărat pe Carol Albert de Bavaria. Carlo Emanuele III de Savoia se aliază cu Maria Tereza. Pacea de la Breslau dintre Imperiu și Prusia. În Marea Britanie cade guvernul condus de R. Walpole.

1743 Austria, Marea Britanie și Regatul Sardiniei semnează tratatul de la Worms, pentru a-i alunga pe Bourboni din Italia. Pacea de la Åbo dintre Rusia și Suedia.

1744 Se constituie Uniunea de la Frankfurt dintre Prusia, Bavaria, Palatinat și Hessa. Frederic II de Prusia invadează Saxonia.

ASIA ȘI OCEANIA

1730 În Persia, afghanii sunt învinși definitiv și este restaurată dinastia Safavizilor.

1731 Chinezii sunt înfrânți de mongoli în bătălia de la Kobdo.

1733 Persanii suferă o gravă înfrângere din partea turcilor la Kirkuk.

1735 Alianța dintre ruși și persani care duce la conflictul împotriva turcilor.

1736 În Persia se încheie dinastia safavidă.

1738 Persanii, sub conducerea lui Nadir, cuceresc Kandaharul în Afghanistan.

1739 Șahul Persiei, Nadir, înfrânge trupele împăraților moghuli lângă Delhi.

1740 Șahul Persiei Nadir ocupă Buhara și Khwarizm (Horezm).

1743 Reîncepe războiul dintre Persia și Turcia.

AFRICA

1730 În Etiopia urcă pe tron Jasu II, zis cel Mic.

1732 Spaniolii cuceresc Oranul în Algeria.

1741 Portughezii renunţă definitiv, în favoarea arabilor, la controlul asupra litoralului african de est, de la Mombasa până la Capo Delgado, păstrându-şi doar prezenţa în Mozambic.

AMERICILE

1733 În colonia Georgia este întemeiat oraşul Savannah.

1737 Coloniştii britanici întemeiază Richmond în Virginia.

1741 Atacuri britanice împotriva aşezărilor coloniale spaniole din Cuba.

1742 Spaniolii din Florida atacă coloniile britanice din Georgia. Revoltă antispaniolă în Perú.

1743 În colonii, începe „războiul regelui George", dintre Franţa şi Marea Britanie.

CULTURĂ ŞI SOCIETATE

cca 1730 *Începe să se răspândească stilul arhitectonic şi decorativ rococo.*

1731 *G.B. Tiepolo pictează frescele din palatul Archinti din Milano.*

1732 *Roma: N. Salvi amenajează Fontana di Trevi.*

1733 *J. Kay inventează „suveica zburătoare" pentru războaiele de ţesut.*

1735 *Ch. Linné*, Systema Naturae. În Arabia începe mişcarea wahhabită, *pentru purificarea Islamului.*

1737 *F. Algarotti*, Newtonismul pentru femei.

1738 *P. Maupertuis întreprinde o expediţie la Cercul Polar Arctic. În Marea Britanie este inventată prima maşină de ţesut mecanică.*

1739 *J.B. d'Alembert*, Despre calculul integral. *D. Hume*, Tratat despre natura umană.

1740 *În Marea Britanie începe producerea acidului sulfuric. S. Richardson*, Pamela. *G.F. Haendel*, Douăsprezece concerti grossi.

1742 *A. Celsius fabrică primul termometru cu scară centigradă.*

1743 *A.C. Clairaut*, Teoria figurii Pământului, *J.B. d'Alembert*, Tratat de dinamică.

1744 *L.A. Muratori*, Annali d'Italia.

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA
1745 Francisc Ștefan de Lorena, soțul Mariei Tereza, devine împărat sub numele de Francisc I. În Italia, austro-savoiarzii sunt învinși de franco-spanioli. Pacea de la Dresda dintre Prusia și Austria. A doua revoltă iacobină în Scoția. Carol Eduard, nepotul regelui Iacob, ocupă Edinburgh.	**1745** Persanii îi înfrâng pe turci în bătălia de la Kars.
1746 O nouă revoltă antigenoveză a Corsicii. Moare Filip V al Spaniei, îi succede al doilea fiu, Ferdinand VI. Maria Tereza se aliază cu Rusia pentru recucerirea Sileziei. Iacobinii scoțieni sunt învinși în lupta de la Culloden. Moare Christian VI al Danemarcei, îi succede fiul său, Frederik V.	**1746** Francezii le iau britanicilor Madras, pe coasta orientală a Deccanului.
1747 O armată franceză invadează Provinciile Unite.	**1747** În Persia este asasinat șahul Nadir.
1748 Este semnată **pacea de la Aachen, la sfârșitul războiului de succesiune la tronul Austriei**. Tratatul de neutralitate dintre Rusia și Turcia.	
1749 În Austria, crește influența principelui Kaunitz-Rietberg. În Prusia este promulgat *Codex iuris Fredericiani*.	**1749** În Palestina revolta antiturcă a arabilor din Daher-el-Omar.
1750 Moare João V al Portugaliei, îi succede José I; marchizul de Pombal devine prim-ministru. Marea Britanie se aliază cu Austria și cu Prusia.	
1751 Moare Frederik I al Suediei, îi urmează Adolf Frederik.	
1752 Tratatul de la Aranjuez dintre Spania și Imperi	**1752** Sub dinastia Durranilor este creat regatul autonom Afghanistan, care include Punjabul și Kashmirul.
1753 Principele Kaunitz-Rietberg devine cancelarul Mariei Tereza. Ludovic XV al Franței exilează parlamentul de la Paris.	
1754 Convorbirile anglo-franceze referitoare la granițele nord-americane.	
1755 Corsica se revoltă împotriva Franței, sub conducerea lui P. Paoli. Lisabona este distrusă de un cutremur.	
1756 La Versailles, Austria și Franța semnează un tratat de alianță (**răsturnarea alianțelor**). Frederic II al Prusiei invadează Saxonia; începe **războiul de șapte ani**. În Marea Britanie, W. Pitt cel Bătrân devine secretar de stat.	**1756** În India, suveranul Bengalului ocupă bazele comerciale ale Companiei Engleze a Indiilor.
1757 Imperiul declară război Prusiei; și Rusia, Polonia și Suedia se aliază cu Austria.	**1757** Englezii recuceresc bazele comerciale din Bengal.
1758 Moare papa Benedict XIV, îi urmează Clement XIII. Trupele ruse invadează Prusia, dar sunt respinse. Repetate înfrângeri prusace datorate Austriei.	
1759 Noul cadastru al proprietății funciare în Lombardia. Moare Ferdinand VI al Spaniei, îi urmează Carol III de Bourbon, rege al Neapolelui. Pe tronul Neapolelui urcă Ferdinand de Bourbon. Iezuiții sunt expulzați din Portugalia. Prusacii pierd Saxonia.	**1759** Împăratul chinez Ch'ien-lung supune bazinul râului Tarim din Asia Centrală.
1760 Trupele prusace, sub comanda lui Frederic II, recuceresc Saxonia. Rușii și suedezii ocupă și dau foc Berlinului. Moare George II al Marii Britanii, îi urmează George III.	
1761 În Marea Britanie, W. Pitt își dă demisia din funcția de secretar de stat. Franța și Spania semnează al treilea pact de familie.	**1761** În India, englezii sustrag francezilor regiunea Carnatic.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
	1745 În cursul războiului colonial, englezii ocupă Louisburg, un centru francez la gurile fluviului Saint Laurent.	**1745** *P. Van Musschenbroek descoperă fenomenul acumulării electrice (butelia de Leida).*
	1746 În America de Nord, francezii încearcă inutil să recucerească Cape Breton și Noua Scoție.	**1746** *D. Diderot*, Reflecții filosofice; *E. Condillac*, Eseu asupra originii cunoașterii umane.
	1748 Englezii ocupă Hispaniola și atacă flota spaniolă în Cuba.	**1748** *J. de La Mettrie*, Omul mașină. ***Ch. Montesquieu*, Spiritul legilor**. *În Italia sunt descoperite ruinele orașului Pompei.*
		1750 ***J.S. Bach*, Arta fugii.** *La Veneția începe construcția Palatului Grassi.*
		1751 *Apare primul volum al* **Enciclopediei.** *T. Gray*, Elegy.
		1752 *B. Franklin construiește primul paratrăsnet. L. Vanvitelli începe construirea palatului din Caserta.*
	1753 Francezii ocupă valea Ohio. Englezii se aliază cu irochezii.	
	1754 În Ohio, izbucnește „războiul franco-indian”	**1754** *J.J. Rousseau*, Discurs asupra inegalității dintre oameni.
	1755 Grava înfrângere a trupelor engleze în Ohio.	**1755** *L. Euler*, Elemente fundamentale de calcul diferențial.
	1756 Francezii îi înfrâng pe englezi la Oswego și la George, în regiunea Marilor Lacuri.	**1756** *J.-L. de Lagrange*, Cercetări asupra naturii și propagării sunetului.
1757 În regatul Marocului, se urcă pe tron Sidi Mohammed.		**1757** *D. Hume*, Istoria naturală a religiei.
1758 Englezii ocupă colonia franceză Senegal.	**1758** La Ticonderoga (New York) englezii sunt înfrânți de trupele franceze.	**1758** *A. Lucca, ediția italiană a* Enciclopediei. *F. Quesnay*, Tableau économique.
	1759 Englezii cuceresc Quebecul.	**1759** *Voltaire*, Candide.
1760 Olandezii continuă colonizarea Africii meridionale și pătrund în Namibia de azi.	**1760** Prin cucerirea Montrealului, **toată Canada trece sub controlul britanic.**	**1760** *C. Goldoni*, Bădăranii. *J. Macpherson*, Ossian.
		1761 *La Milano, P. Verri și C. Beccaria întemeiază Accademia dei Pugni.*

EUROPA

1762 Marea Britanie declară război Spaniei şi Regatului Neapolelui. Trupele spaniole invadează Portugalia. În Rusia moare împărăteasa Elisabeta, îi succede nepotul, Petru III; după numai şase luni de domnie, împăratul este asasinat şi urcă pe tron soţia lui, Ecaterina II cea Mare. Tratatul de alianţă dintre Prusia şi Rusia.

1763 Prin tratatul de la Paris şi de la Hubertsburg ia sfârşit războiul de şapte ani: Prusia păstrează Silezia. În Polonia moare regele August III. Începe o dură dispută pentru succesiune.

1764 Iezuiţii sunt expulzaţi din Franţa. În Polonia este ales rege Stanisław August Poniatowski.

1765 Moare împăratul Francisc I, îi urmează fiul său, **Iosif II, asociat mamei sale, Maria Tereza**. În Toscana, urcă pe tron arhiducele Pietro Leopoldo.

1766 La moartea lui Stanisław Leszczyński, Lorena este alipită Franţei. Moare Frederik V al Danemarcei, îi urmează Christian VII. W. Pitt este din nou prim-ministru britanic.

1767 Iezuiţii sunt expulzaţi din Spania şi mai apoi din Neapole şi Parma.

1768 Regele Neapolelui invadează Statul Pontifical, regele Franţei ocupă Avignonul. Genova cedează Franţei suveranitatea asupra Corsicii. Război civil în Polonia. Începe războiul ruso-turc.

1769 Moare papa Clement XIII, îi succede Clement XIV. Francezii pun capăt revoltei din Corsica.

1770 Marea revoltă ţărănească din Boemia. Flota rusă o înfrânge pe cea turcă în lupta de la Ceşme.

1771 În Franţa, Ludovic XV decide abolirea parlamentului. În Suedia moare Adolf Frederik, îi urmează Gustav III. Rusia ocupă Crimeea.

1772 Prin tratatul de la Petersburg se trece la **prima împărţire a Poloniei**. Gustav III al Suediei realizează o lovitură de stat şi impune puterea absolută.

1773 Papa Clement XIV desfiinţează Ordinul iezuiţilor. Moare Carlo Emmanuele III de Savoia, îi succede Vittorio Amedeo III. În Franţa, ia naştere loja masonică a Marelui Orient. În Rusia începe războiul ţărănesc condus de cazacul Emelian Pugaciov.

1774 Moare papa Clement XIV. Moare Ludovic XV al Franţei, îi urmează fiul său, Ludovic XVI. În Franţa este ministru de finanţe economistul A.R. Turgot. Pugaciov este învins şi condamnat. **Pacea de la Kuciuk-Kainargi** dintre Rusia şi Turcia.

1775 Este ales papă Pius VI.

ASIA ŞI OCEANIA

1763 Franţa renunţă la orice pretenţie colonială asupra Indiei.

1764 În Bengal, o revoltă antibritanică este reprimată: Compania Engleză a Indiilor îşi asumă controlul financiar al regatului.

1767 În India, izbucneşte primul război al englezilor împotriva statului Mysore. Englezul S. Willis atinge şi explorează Noile Hebride şi Tahiti.

1769 În Etiopia, negusul Joas este victima unui complot; ţara este controlată de căpetenii (ras) locale.

1770 Englezii încearcă să pătrundă în Persia, instalându-se la Basora (Basra).

1773 Exploratorul englez J. Cook, în timpul unei călătorii în Oceania, depăşeşte Cercul Polar Antarctic.

1775 În Persia, Karim-Kham cucereşte oraşul Basora.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
	1762 Marea Britanie ocupă Martinica franceză și insula Grenada. Spania schimbă Florida cu Louisiana franceză. Revoltă antibritanică în Ohio.	**1762** *J.-J. **Rousseau***, **Contractul social**; Émile. *C. Goldoni*, Evantaiul; Memorii.
1763 În Egipt, izbucnește o revoltă antiotomană, condusă de 'Ali Bey. Prin pacea de la Paris, Franța cedează Senegalul Marii Britanii.		**1763** *Voltaire*, Tratat despre toleranță. *E. Parini*, Il Giorno.
	1764 Parlamentul britanic aprobă *Sugar Act* și *Currency Act*.	**1764** *C. Beccaria*, Despre delicte și pedepse. *J.J. Winckelmann*, Istoria artei. *Voltaire*, Dicționar filosofic.
	1765 Parlamentul britanic votează *Stamp Act*: puternice proteste ale coloniilor.	**1765** *L. Spallanzani*, Sistemul generațiilor. *H. Cavendish descoperă hidrogenul.*
1766 'Ali Bey se proclamă suveran al Egiptului.	**1766** Parlamentul britanic abrogă *Stamp Act*.	
	1767 Parlamentul britanic aprobă „Legea Tawnshend" care impune noile taxe coloniale.	**1767** *P.-H. D'Holbach*, Creștinismul dezvăluit. *J.G. Herder*, Fragmente despre noua literatură germană. *J. Heargraves inventează mașina mecanică de filat.*
1768 Englezul J. Bruce explorează Etiopia de la Massaua la Gondar, până la Nilul Albastru.		
	1769 Spaniolii întemeiază San Diego și colonizează California de Nord.	**1769** *J. Watt inventează mașina cu aburi.*
	1770 În Massachusetts, trupele britanice provoacă „masacrul din Boston"	**1770** *F. Galiani*, Dialoguri despre comerțul cu cereale. *D'Holbach*, Sistemul naturii. *Francezul N.-J. Cugnot aplică sistemul mașinii cu aburi la un vehicul cu trei roți.*
		1771 *L. Galvani întreprinde primele experimente referitoare la electricitatea animală.*
		1772 *P.S. de Laplace*, Cercetări despre calculul integral.
1773 În Egipt, 'Ali Bey este înfrânt la Salahieh de turci, care redobândesc controlul asupra țării.	**1773** La Boston, unii cetățeni americani răstoarnă în mare o încărcătură de ceai (*Boston Tea Party*).	**1773** *W. Goethe*, Faust.
	1774 George III al Marii Britanii promulgă *Boston Act*. În Philadelphia se întrunește primul congres al delegaților din colonii.	**1774** *P. Frisi*, Cosmografie fizică și matematică. *W. Goethe*, Suferințele tânărului Werther.
	1775 Începe războiul pentru independență.	**1775** *A.J. Priestley și K.W. Scheele descoperă oxigenul.*

EUROPA | ASIA ȘI OCEANIA

1777 În Franța este numit ministru de finanțe J. Necker. Moare José I al Portugaliei, îi succede fiica sa, Maria I.

1778 Prusia declară război Austriei.

1778 În India, trupele britanice atacă posesiunile franceze.

1779 Spania declară război Marii Britanii și asediază Gibraltarul.

1780 În Boemia și în Ungaria este abolită servitutea corporală. Moare Maria Tereza de Austria, Iosif II rămâne unicul suveran. Marea Britanie declară război Provinciilor Unite.

1781 În Franța, datorită gravelor dificultăți financiare, Necker demisionează. Tratatul de alianță dintre Iosif II de Habsburg și Ecaterina II a Rusiei, care prevede împărțirea Balcanilor.

1781 În India, britanicii sunt antrenați în al doilea război împotriva statului Mysore.

1782 În Austria, **Iosif II începe o serie de reforme** administrative și ecleziastice cunoscute sub numele de iosefinism. La Paris sunt semnate preliminariile păcii dintre Marea Britanie și coloniile rebele.

1783 În Franța este ministru de finanțe Charles-Alexandre de Calonne. În Marea Britanie se formează guvernul condus de W. Pitt cel Tânăr. Ecaterina II a Rusiei anexează Crimeea.

1784 Este semnată pacea dintre Marea Britanie și Provinciile Unite.

1784 Mahadji Sindhia, regele maharaților, ocupă Delhi.

1786 Moare regele Prusiei, Frederic II cel Mare, îi succede nepotul, Frederic Wilhelm II.

1787 În Franța, Calonne este destituit și înlocuit de Brienne. Izbucnește un nou război ruso-turc.

1787 Englezul Billings întreprinde o nouă explorare a peninsulei Kamceatka.

1788 În Spania, moare Carol III. Îi urmează fiul său, Carol IV. Izbucnește un conflict între Rusia și Suedia în Baltică.

1788 Englezii debarcă în Australia.

AFRICA	AMERICILE	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
	1776 Massachusetts este declarat, de către parlamentul britanic, în stare de revoltă. Congresul din Philadelphia aprobă **Declarația de Independență a Statelor Unite ale Americii**.	**1776** *J. Bentham*, Fragmente despre guvernare. *A. Smith*, Cercetări asupra naturii și cauzei bogățiilor națiunilor.
	1777 Congresul Statelor Unite ale Americii adoptă Articolele Confederației.	**1777** *C.A. Coulomb inventează cântarul cu torsiune.*
	1778 Franța se aliază cu Statele Unite ale Americii.	**1778** *Este terminat Teatrul Scala, opera lui G. Piermarini.*
1779 Francezii recuceresc Senegalul, aflat sub stăpânirea britanicilor.	**1779** Spania și Provinciile Unite se aliază cu Statele Unite ale Americii.	**1779** *La Paris este construit primul velociped.*
	1780 Revoltă antispaniolă în Perú.	**1780** *G. Filangeri*, Știința legislației.
	1781 Forțele rebele cuceresc Yorktown.	**1781** ***I. Kant*, Critica rațiunii pure**.
	1782 Spaniolii ocupă toată Florida.	**1782** *J. Watt construiește prim mașină cu aburi rotativă.*
1783 Portugalia este obligată să cedeze orașul Mombasa arabilor din Oman.	**1783** Prin pacea de la Paris este **recunoscută independența Statelor Unite ale Americii (SUA).**	**1783** *În Franța zborul cu primul aerostat (mongolfier) al fraților Montgolfier.*
		1784 *David pictează* Jurământul Horaților. *E. Cartwright inventează războiul mecanic.*
		1786 *Scoția: prima batoză mecanică. W.A. Mozart*, Nunta lui Figaro.
1787 Marea Britanie dobândește de la indigeni Sierra Leone.	**1787** Convenția de la Philadelphia aprobă noua constituție a Statelor Unite ale Americii.	**1787** *F. Schiller*, Don Carlos. *W.A. Mozart*, Don Giovanni.
		1788 *I. Kant*, Critica rațiunii practice.

EUROPA | ASIA ȘI OCEANIA

1789 Izbucnirea Revoluției franceze: este convocată Adunarea Stărilor Generale (5.V); reprezentanții Stării a Treia se proclamă Adunare Națională (17.VI); o mulțime de meșteșugari și muncitori parizieni cuceresc Bastilia pe 14.VII; „marea spaimă" din cauza răscoalelor de la sate; sunt suspendate drepturile feudale (4.VIII); **Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului** (26.VIII); naționalizarea bunurilor clerului (2.IX). Insurecția Țărilor de Jos austriece: se naște Republica federală belgiană.

1789 Sultanul Selim III începe reforma în Imperiul otoman.

1790 Franța: constituția civilă a clerului (12.VII).

1791 Franța: Ludovic XVI este arestat la Varennes; prima ședință a Adunării Legislative. Prin declarația de la Pillnitz, Austria și Prusia sprijină monarhia franceză. Irlanda: se întemeiază United Irishmen.

1792 Franța declară război Austriei, Prusiei, Regatului Sardiniei. Proclamația ducelui de Braunschweig împotriva revoluționarilor francezi. La Paris, la 9.VIII, se instalează Comuna revoluționară; masacre în închisori (25.IX). Victorie franceză la Valmy. **Convenția Națională** votează abolirea monarhiei și proclamă **prima republică** (21.IX). Asasinarea lui Gustav III al Suediei.

1792 Japonia: rușii în Hokkaido. Sadanobu refuză deschiderea țării străinilor.

1793 Franța: decapitarea regelui Ludovic XVI (21.I). **Prima coaliție împotriva Franței**. Insurecție în Vandeea. La Paris ia naștere Comitetul Salvării Publice, dominat mai apoi de Robespierre; **„teroarea revoluționară"**: ridicarea maselor, legea „suspecților", mercurial general (*maximum*). **A doua împărțire a Poloniei.**

1793 China: se intensifică mișcările împotriva dinastiei manciuriene.

1794 Victorie franceză la Fleurus; **căderea lui Robespierre** (27.VII). Eșecul insurecției lui Tadeusz Kosciuszko în Polonia.

1795 În Olanda este proclamată Republica Batavă. **A treia împărțire a Poloniei** între Rusia, Austria și Prusia. Constituția anului III în Franța și instituirea Directoratului.

796 Începe **campania în Italia** a generalului Napoleon Bonaparte. Apare Emilia Republica Cispadană. În Franța eșuează „Conjurația Egalilor" a Babeuf și Buonarroti.

797 Italia: Bonaparte învinge la Rivoli și cucerește Mantova. Tratatul de la Tolentino dintre Pius VI și Franța (19.II). Iau naștere Republica Ligură și Republica Cisalpină. Pacea de la Campoformio (17.X). Austria, Franța și Republica Cisalpină își împart teritoriul ex-venețian.

1798 În Elveția este proclamată Republica Helvetică, în Italia Republica Romană. Pius VI este transferat în Franța. Începe expediția lui Napoleon în Egipt.

1799 Forțele legitimiste înfrâng Republica Partenopee, apărute la Neapole, și celelalte republici italiene. **Bonaparte,** întors la Paris, pune în aplicare lovitura de stat din 18 Brumar (9.XI), înlătură Directoratul și devine **prim consul.**

1799 Căderea statului Mysore în India.

1800 Victorii franceze în Bavaria și la Marengo; refacerea Republicii Cisalpine. Bonaparte instituie Banca Franței și prefectura. *Union Act* abolește parlamentul irlandez și orice autonomie a Irlandei, care este alipită Marii Britanii. Papa Pius VII îi urmează lui Pius VI.

1800 China: un decret imperial interzice importul de opiu și cultivarea macului.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1789 SUA: prima reuniune la New York a Congrsului federal. **G. Washington este primul președinte al SUA** (30 aprilie).	**1787-1810** Andrianampoinimerina, regele Madagascarului, întreprinde o acțiune de modernizare și de unificare.	**1789** *E. Sieyès*, Ce este Starea a Treia?; *J. Bentham*, Introducere în principiile moralei și legislației.
		1790 *E. Burke*, Reflecții asupra revoluției din Franța.
		1792 *W. Murdoch construiește prima instalație experimentală pentru producerea gazului de iluminat.*
		1793 *E. Whitney inventează mașina de cules bumbacul.*
1794 *Whiskey Rebellion*, revolta antifederală în Pennsylvania.		**1794** *J.G. Fichte*, Fundamentele doctrinei științei.
1794-1795 Tratatele de la Jay cu Marea Britanie, de la Pinkney cu Spania, de la Greenville cu pieile roșii, înlesnesc expansiunea spre Vest.		**1796** ***E. Jenner introduce vaccinul împotriva variolei.***
1797 SUA: federalistul John Adams este ales președinte.		
		1798 *R. Malthus*, Eseu asupra principiului creșterii populației. *Strungul pentru filetare al lui Maudslay.*
		1799 *A. Volta construiește prima pilă electrică cu discuri.*
1800 În SUA Thomas Jefferson este ales președinte.		**1800** *L. Sacco publică* Observații practice asupra folosirii vaccinului împotriva variolei *și difuzează în Italia metoda lui Jenner.*

EUROPA	ASIA ŞI OCEANIA
1801 Franţa semnează pacea de la Lunéville cu Austria şi Concordatul cu papalitatea. Pavel I al Rusiei este asasinat; îi succede fiul său, Alexandru I.	
1802 Republica Cisalpină devine Republica Italiană. Pacea de la Amiens dintre Franţa şi Marea Britanie. Bonaparte este consul pe viaţă.	
1803 Refuzul Marii Britanii de a pleca din Malta şi sfârşitul păcii din Amiens (16.V).	**1803** În India, englezii ocupă Delhi.
1804 Franţa promulgă Codul civil. **Napoleon I se proclamă împărat**. În Marea Britanie, W. Pitt organizează Coaliţia a III-a antifranceză.	
1805 Republica Italiană este transformată în Regatul Italiei. Victoriile lui Napoleon la Ulm şi Austerlitz. Flota franco-spaniolă este distrusă de cea britanică la Trafalgar (21.X).	
1806 Louis Bonaparte devine rege al Olandei. Napoleon creează în Germania Confederaţia Rinului, desfiinţează Sfântul Imperiu Roman, îi înfrânge pe prusaci în bătăliile de la Jena şi de la Auerstadt, decretează blocada continentală pentru comerţul cu Marea Britanie şi ocupă Varşovia.	
1807 Victoriile franceze de la Eylau şi Friedland împotriva ruşilor. Pacea de la Tilsit. Jérôme Bonaparte devine regele Westfaliei. Napoleon întemeiază Marele Ducat al Varşoviei; apoi invadează Portugalia (XI).	
1808 Ocuparea Romei de către francezi. Răscoala antifranceză la Madrid; Joseph Bonaparte devine regele Spaniei, Joachim Murat, rege al Neapolelui. Debarcarea britanică în Portugalia.	
1809 Statul papal este anexat Franţei. Austria, învinsă la Wagram, semnează pacea de la Schönbrunn.	**1809** În India, protectorat britanic asupra Punjabului.
1810 Napoleon se căsătoreşte cu Maria Luiza de Austria. Abdicarea lui Louis Bonaparte: Olanda este anexată Franţei.	**1810** În China este interzisă predicarea creştinismului.
1811 În Marea Britanie se răspândeşte mişcarea luddită. Mareşalul francez Masséna este învins în Spania.	
1812 Sicilia Bourbonilor adoptă o constituţie liberală. Cortesurile din Cadiz promulgă constituţia. Francezii sunt înfrânţi la Salamanca. Joseph Bonaparte abandonează Madridul. **La Grande Armée invadează Rusia**; Napoleon intră în Moscova; obligat să se retragă, este învins la Berezina.	**1812** China are 316 milioane de locuitori.
1813 **Napoleon este învins în bătălia de la Leipzig** (16-18.X). Aliaţii încep invadarea Franţei. Ferdinand VII de Bourbon se întoarce pe tronul Spaniei (11.XI).	
1814 Trupele aliate intră în Paris: abdicarea lui Napoleon şi retragerea sa în Insula Elba. Ludovic XVIII se întoarce pe tronul Franţei şi promulgă o constituţie. **Se deschide Congresul de la Viena.**	

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ŞI SOCIETATE
		1801 *V. Cuoco* publică Eseu istoric asupra revoluţiei de la Neapole din 1799.
		1802 *F.-R. de Chateaubriand* publică Geniul creştinismului.
1803 SUA cumpără de la Franţa Louisiana.	**1803** O expediţie franceză debarcă în Madagascar.	**1803** *R. Fulton omologhează cu succes pe Sena primul vapor cu aburi.*
1804 Independenţa insulei Haiti.	**1804** Danfodio creează imperiul Sokoto (Nigeria).	**1804** *R. Trevithick omologheaz˘ prima locomotivă.*
	1805-1815 Regatul Sabuhn în Waddai (Ciad).	**1805** *F.-R. de Chateaubri nd,* René.
1807 Locuitorii din Río de la Plata opun rezistenţă încercărilor de cucerire britanică.		**1807** *G.W.F. Hegel*, Fenomenologia spiritului; *U. Foscolo*, Mormintele. *În SUA, pe râul Hudson, începe un serviciu regulat cu vaporul cu aburi.*
1808 SUA: Congresul interzice comerţul cu sclavi.		**1808** *J.L. Gay-Lussac enunţă legea asupra compuşilor gazoşi. W. Goethe publică* Faust. *L. Van Beethoven compune* Simfonia a V-a şi Simfonia a VI-a.
1809 În Venezuela, S. Bolívar conduce o revoltă împotriva dominaţiei coloniale spaniole.		**1809** J.B. de Lamarck, Filosofia zoologică.
1810 În Mexic, primele insurecţii populare independentiste.		**1810** *Întemeierea universităţii din Berlin; J.G. Fichte devine rector.*
1811 Oraşul Buenos Aires, independent, trimite ajutoare militare altor provincii răsculate.		**1811** *A. Avogadro formulează ipoteza privind compoziţia moleculară a gazelor*
1812-1814 Războiul anglo-american cauzat de dispute comerciale şi de fixarea graniţelor Canadei.		**1812** *G.W.F. Hegel începe publicarea lucrării* Ştiinţa logicii.
1813 S. Bolívar ocupă Caracasul. Mexicul îşi proclamă independenţa. Spaniolii recuceresc Chile.		**1813** *Madame de Staël publică în Marea Britanie* Despre Germania, *manifest al romantismului european.*
1814 Uruguayul îşi proclamă independenţa.		**1814** *G. Stephenson omologhează cu succes* ***prima sa locomotivă cu aburi****. F. Goya pictează* 3 Mai.

EUROPA | ASIA ȘI OCEANIA

1815 Francisc I întemeiază Regatul lombardo-venețian. **Napoleon, după cele „100 de zile"**, este învins la Waterloo (18.VI). Victoria electorală a *ultras* în Franța. Wilhelm I de Orania dă Țărilor de Jos o constituție. „Sfânta Alianță" dintre Rusia, Prusia și Austria (26.IX).

1816 Criză economică în Marea Britanie: sunt adoptate măsuri protecționiste (*Corn Law*). Regatele Neapole și Sicilia sunt unite în „Regatul celor Două Sicilii" (8.XII).

1817 Tulburări sociale în Marea Britanie: sunt aprobate legi represive.

1818 Trupele coaliției antinapoleoniene sunt retrase din Franța.

1819 La Manchester, masacrarea unor manifestanți. Guvernul promulgă măsuri dure (*Six Acts*).

1820 Mișcările liberale și carbonare din Cadiz, Neapole și din Portugalia obțin autorizația de a se constitui ca atare. Puterile pregătesc o intervenție armată (Congresul Sfintei Alianțe de la Troppau). În Franța, asasinarea ducelui de Berry.

1820-1825 China: un deficit comercial tot mai mare, provocat de creșterea vânzării de opiu de către Compania Engleză a Indiilor Orientale.

1821 Înfrângerea guvernului constituțional napolitan. **Eșecul unei mișcări liberale în Piemont**. Grecii se revoltă împotriva dominației otomane. Moartea lui Napoleon.

1822 Adunarea Națională, convocată la Epidaur, proclamă independența Greciei. „Masacrul din Chios" al populației grecești de către turci.

1823 Trupele franceze înăbușă mișcarea liberală din Spania. Este ales papă Leon XII.

1824 Legalizarea asociațiilor muncitorești britanice. Carol X rege al Franței.

1825 Ofensiva turco-egipteană împotriva grecilor care cer protecția britanică. Nicolae I înăbușă mișcarea constituțională *decembristă* din Rusia.

1825-1836 Marea Britanie întemeiază cinci noi colonii în Australia.

1826 Constituție liberală în Portugalia. Turcii cuceresc Missolonghi și asediază Atena.

1827 Flota anglo-franceză o distruge pe cea turco-egipteană la Navarino (20.X).

1828 Războiul ruso-turc. În Marea Britanie este revocat *Test Act*.

1829 Pacea de la Adrianopol: otomanii acceptă **independența Greciei**; Rusia își asigură Delta Dunării. Devine papă Pius VIII.

1830 Revoluția din iulie în Franța: Carol X abdică; devine rege Ludovic Filip d'Orléans. Insurecția de la Bruxelles (25.VIII): **Belgia își proclamă independența** față de Țările de Jos. Răscoală antițaristă la Varșovia (29.XI): Polonia își proclamă independența. Recunoașterea independenței Greciei.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
		1815 *În SUA este lansat la apă primul vapor de război cu aburi.*
1816 Argentina: Congresul din Tucumán proclamă independența Provinciilor Unite Río de la Plata (9.VII).	**1816-1828** Regele Chaka întemeiază statul și societatea zulu.	**1816** *Reprezentarea la Roma a* Bărbierului din Sevilla *de G. Rossini.*
1817 J. Monroe este ales președintele SUA.	**1817-1837** În Sokoto, domnia lui M. Bello.	**1817** *D. Ricardo*, Principii de economie politică și de impozitare.
1818 Chile își proclamă independența.	**1818** Statul musulman Macina.	**1818** *Apare la Milano primul număr al revistei "Il Conciliatore"*
1819 Venezuela și Columbia își proclamă independența. SUA dobândește Florida de la Spania.		**1819** A. Schopenhauer, Lumea ca voință și reprezentare; *W. Scott*, Ivanhoe.
1820 San Martín începe invazia în Perú, care în anul următor își proclamă independența.		**1820** *J.-L. Ampère formulează primele legi ale electromagnetismului.*
1821 Spania recunoaște independența Mexicului.	**1821** Sudanul este cucerit de sultanul Egiptului, Mehmet Ali.	**1821** *G.W.F. Hegel*, Prelegeri de filosofia dreptului. *În Marea Britanie este omologată prima nav˘ construită în totalitate din fier.*
1822 A. Iturbide se proclamă împărat al Mexicului. Pedro I, împărat al Braziliei.	**1822** Prima așezare de sclavi eliberați în Liberia.	
1823 SUA: **proclamarea „Doctrinei Monroe".**	**1823** Regatul Ndembele (Africa sud-estică).	
1824 Proclamarea Mexicului ca republică.		**1824** *Prima execuție a* **Simfoniei a IX-a** ***a lui Beethoven.***
1825 Argentina și Brazilia își dispută Uruguayul.		**1825** *Prima linie de cale ferată (Stockton-Darlington) care folosește tracțiunea cu aburi.*
		1826 *L. Nobili construiește galvanometrul astatic.*
		1827 *G.S. Ohm formulează legea conducției electrice.*
1828 Uruguayului i se recunoaște independența.		**1828** *F. Wöhler pune bazele chimiei organice.*
1829-1837 SUA: A. Jackson ales președinte. Se dezvoltă capitalismul liberal.		**1829** *Locomotiva cu aburi Rocket, proiectată și construită de G. Stephenson.*
1830 Împărțirea Republicii Federative Marea Columbie în trei state.	**1830 Franța începe cucerirea Algeriei.**	**1830** *Stendhal*, Roșu și negru; *H. de Balzac publică primul volum al* Comediei umane; *A. Comte începe publicarea* Cursului de filosofie pozitivă.

EUROPA	ASIA ŞI OCEANIA
1831 Mazzini întemeiază „Tânăra Italie". Eşec al mişcărilor liberale în ducatele Modena, Parma şi Statul Papal. Ruşii ocupă Varşovia (8.IX). Grigore XVI devine papă.	
1832 Reformă electorală în Marea Britanie. Război civil în Portugalia: victoria lui Dom Pedro. Războiul turco-egiptean.	
1833 Război civil în Spania. Eşecul complotului mazzinian în Piemont. Parlamentul britanic desfiinţează sclavia în colonii şi reglementează munca minorilor şi a femeilor.	
1834 Uniunea vamală dintre diferitele state germane (**Zollverein**). Mişcările mazziniene suferă un eşec; Garibaldi fuge. Mazzini întemeiază „Tânăra Europă" la Berna. Revolte muncitoreşti la Lyon şi Paris.	
1835 Legi represive în Franţa, după atentatul împotriva regelui.	
1836 Se dezvoltă în Marea Britanie mişcarea **chartistă**. Continuă în Spania războiul civil dintre liberali şi carlişti.	**1836** Japonia: o gravă foamete în epoca Tenno.
1837 Marea Britanie: **urcă pe tron regina Victoria** (20.VI).	
1838 Marea Britanie: Liga împotriva legilor cerealelor.	
1839 Ia sfârşit războiul carlist din Spania. Parlamentul britanic respinge „Charta populară" prezentată de chartişti.	**1839** China: Lin Zexu interzice importul de opiu şi închide portul din Canton către străini. Izbucneşte conflictul anglo-chinez (**războiul opiului**).
1840 În Franţa suferă un eşec politica filoegipteană a lui A. Thiers.	
1841 Convenţia privind strâmtorile Bosfor şi Dardanele, care rămân închise pentru navele de război.	**1841** Noua Zeelandă este proclamată colonie britanică.
1842 Noul cod penal al Statului Papal.	**1842** Tratatul din Nankin: China este obligată să se deschidă faţă de comerţul occidental şi să cedeze Hong Kongul Marii Britanii.
1843 Reprimarea unei mişcări insurecţionale în Romagna.	
1844 Insurecţia din Calabria a fraţilor Bandiera este înfrântă.	**1844** China concesionează Franţei şi SUA importante avantaje comerciale.
1845 Eşecul unor mişcări republicane în Statul Papal. Izbucneşte foametea din Irlanda.	
1846 Aplicarea la Roma a unor reforme de către noul papă, **Pius IX**. În Marea Britanie sunt desfiinţate taxele pentru comerţul cu cereale. Mişcarea antiaustriacă la Cracovia.	
1847 Războiul Sonderbundului în Elveţia. Reforme în Piemont, Toscana şi Statul Papal.	

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1831-1889 Domnia lui Pedro II în Brazilia.		**1831** *Apar* Canti *de G. Leopardi. M. Faraday descoperă fenomenul inducției electromagnetice.*
	1833 Moshes grupează populațiile soto într-un stat.	**1833** *H. de Balzac*, Eugénie Grandet; *A. Pușkin*, Evgheni Oneghin.
1834 În Mexic, începe dictatura generalului A. López de Santa Anna.	**1834-1839** Burii emigrează din Colonia Capului înspre Orange și Transvaal (*Great Trek*).	**1834** *L. Braille pune la punct sistemul de citire pentru nevăzători. C. McCormick își brevetează secerătoarea.*
	1835-1847 Rezistența antifranceză a lui Abd-el-Kader în Algeria.	**1835** *A. de Tocqueville publică prima parte a lucrării* Despre democrație în America.
1836 Coloniștii texani întemeiază o republică independentă în New Mexico.		
		1838 *C. Dickens*, Oliver Twist. *Este inaugurat primul serviciu comercial de nave cu aburi între Anglia și SUA.*
1839 America Centrală se împarte într-o multitudine de state.	**1839** Războiul dintre Egipt și Imperiul otoman.	**1839** *Este inaugurată prima linie de cale ferată italiană (Neapole-Portici). L. Daguerre își prezintă procedeul fotografic.*
1840 „Actul de uniune" trece întreaga Canadă sub un guvern unic.	**1840 Egiptul, a cărui independență față de Imperiul otoman este recunoscută**, trebuie să renunțe la pretențiile asupra Siriei.	**1840** *J.P. Proudhon publică* Ce este proprietatea?. *J.P. Joule începe studiile asupra căldurii produse de un conductor de electricitate. În Marea Britanie este emis primul timbru din lume.*
		1841 *L. Feuerbach*, Esența creștinismului.
		1842 *N. Gogol*, Suflete moarte. *A. Manzoni termină redactarea definitivă a* Logodnicilor. *La Milano, G. Verdi prezintă* Nabucco.
	1843 În Africa meridională, Natalul devine colonie britanică.	
		1844 *R.W. von Bunsen inventează bateria cu electrozi. S. Morse transmite primul mesaj telegrafic în codul care îi va purta numele.*
1845 Texasul intră în componența SUA.		
1846-1848 Războiul SUA-Mexic: tratatul de la Guadalupe Hidalgo acordă SUA regiunile sud-vestice.		**1846** *Chimistul A. Sobrero descoperă nitroglicerina.*
1847 SUA: așezarea mormonilor în Utah.	**1847 Liberia se constituie într-o republică independentă.**	**1847** *J. Michelet*, Istoria Revoluției franceze. *În Anglia, experimente de iluminare electrică publică.*

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA
1848 Mișcări revoluționare în toată Europa. Revoltă separatistă în Sicilia (12.I). Reforme constituționale la Neapole, Roma, Florența, Torino. Revoluție în Franța (24.II); abdicarea lui Ludovic Filip și proclamarea Republicii. Insurecții la Viena, Budapesta, Berlin, Veneția, Milano (III). Primul război pentru independența Italiei, lucrările Adunărilor Naționale în Austria și Germania; răscoală antihabsburgică la Praga și reprimarea ei. Insurecția muncitorilor din Paris; Ludovic Napoleon Bonaparte devine președinte al Republicii franceze.	
1849 Guvern provizoriu în Toscana. Este proclamată Republica Romană. Ungaria se declară independentă față de Austria, dar este subjugată de austro-ruși. Este desființată Adunarea Națională germană. Carlo Alberto reia războiul împotriva Austriei dar, învins la Novara, abdică; Vittorio Emanuele II, rege al Sardiniei. Reprimarea de către austrieci a revoluției din Ungaria și Veneția și de către francezi la Roma.	**1849** În China începe mișcarea armată a țăranilor din provinciile de nord, a taipinilor (T'ai-p'ing), condusă de Hung.
1850 Legile Siccardi în Piemont. Franța: cotitura autoritară a lui Ludovic Napoleon.	
1851 Piemontul încheie tratate comerciale cu Belgia, Marea Britanie și Austria. Lovitură de Stat a lui Ludovic Bonaparte în Franța (2.XII).	
1852 Cavour este numit șef al guvernului sard. La Belfiore sunt spânzurați patrioții mazzinieni. **Ludovic Bonaparte devine Napoleon III, împăratul fracezilor**.	
1853 Mazzini întemeiază la Geneva Partidul acțiunii. Eșecul mișcării mazziniene la Milano. Războiul dintre Rusia și Imperiul otoman.	**1853** Nanking este capitala revoluționarilor taipini care amenință Pekinul.
1854 Războiul Crimeii: Franța, Marea Britanie și Imperiul otoman împotriva Rusiei. Holeră în Italia.	**1853-54** Contraamiralul Perry deschide Japonia către comerțul cu SUA.
1855 Piemontezii participă la războiul Crimeii; înfrângerea rusă la Sevastopol. Concordatul dintre Austria și Sfântul Scaun.	**1855** China: revolta musulmanilor în Yunnan.
1856 Congresul de la Paris: Marea Neagră este declarată neutră.	
1857 Ia ființă Uniunea Națională Italiană, favorabilă unificării Italiei. Eșecul expediției la Sapri a patriotului C. Pisacane.	**1857** India: începe **răscoala șipailor împotriva Marii Britanii**. China: izbucnește al doilea război al opiului.
1858 Acordurile de la Plombières dintre Cavour și Napoleon III.	**1858** India: *Government of India Act* transferă conducerea de la Compania Indiilor la coroană.
1859 Principatele Române Moldova și Valahia se unesc. Al doilea război pentru independența Italiei. Insurecții în Italia centrală. Austria este învinsă de franco-piemontezi la Solferino și la San Martino. Armistițiul de la Villafranca și demisia lui Cavour.	**1859** Francezii ocupă Saigonul în Cochinchina.
1860 Întoarcerea lui Cavour la guvernare: Toscana, ducatele emiliene și Legațiile pontificale sunt anexate Regatului Sardiniei. Savoia și Nisa sunt cedate Franței. Expediția celor O Mie de voluntari („cămășile roșii"): Garibaldi ocupă Regatul celor Două Sicilii (5.V-1.X). Regiunile Marche și Umbria sunt anexate regatului sard.	**1860** China: franco-englezii ocupă Tien-tsin, apoi Pekinul, unde, printr-un tratat (25 octombrie) obțin noi concesii economice.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1848 Cursa aurului în California. SUA: întemeierea partidului *Free-Soilers*: „libertatea pământului, a cuvântului, a oamenilor". Începutul guvernării parlamentare în Canada.		**1848** *K. Marx și F. Engels publică* **Manifestul Partidului Comunist**; *J.S. Mill*, Principii ale economiei politice. Great Britain *al lui I.K. Brunel este primul vapor cu elice în întregime din fier.*
1850 Abolirea sclaviei în statele Americii Latine, în afară de Cuba și Brazilia. Compromisul Clay: admiterea Californiei în SUA ca stat nesclavagist.		**1851** *Întemeierea agenției de presă Reuter. I.M. Singer brevetează prima mașină de cusut. Prima expoziție universală la Londra.*
1852 Înlăturarea dictatorului M. de Rosas în Argentina.	**1852** Marea Britanie recunoaște independența pentru Transvaal. El-Hadj Omar întemeiază imperiul tekrur în Nigeria.	
	1853 D. Livingstone își începe explorările.	**1853** *Primele reprezentații cu* **Trubadurul** *și* **Traviata,** *de G. Verdi.*
1854 SUA: se naște partidul republican.	**1854** Marea Britanie recunoaște independența teritoriului Orange. Francezii avansează în Senegal.	**1854** *Inaugurarea liniei de cale ferată Viena-Trieste.*
	1855 Teodor II este încoronat împărat al Etiopiei.	**1855** *Expoziția universală de la Paris.*
	1856 Colonii buri din Transvaal întemeiază Republica Sud-Africană Independentă.	**1856** *H. Bessemer perfecționează procesul de producție a oțelului.*
1857 Mexic: războiul civil dintre liberali și conservatori.		**1857** *C. Baudelaire*, Florile răului, *G. Flaubert*, Doamna Bovary; *E.G. Otis instalează la New York primul ascensor pentru persoane. A. Meucci construiește primul telefon.*
	1858 Egipt: Constituirea Companiei Canalului de Suez.	**1858** *I. Nievo* termină Confesiunile unui italian.
		1859 *C. Darwin*, **Despre originea speciilor**; *K. Marx*, Critica economiei politice; *J.S. Mill*, Libertatea. *A. Pacinotti construiește o mașină dinamoelectrică.*
1860 A. Lincoln președintele SUA.		**1860** *H. Bessemer realizează primul convertizor modern pentru producția oțelului. În SUA este fabricată pușca Winchester.*

EUROPA

1861 Wilhelm I devine regele Prusiei. Alexandru II abolește iobăgia în Rusia. **Proclamarea Regatului Italiei** sub Victor Emanuel II (17 martie).

1862 În Aspromonte, garibaldinii se confruntă cu trupele regulate italiene. **Bismarck** devine **cancelarul Prusiei**.

1863 Legea Pica pentru înlăturarea brigandajului în Italia. Revolta poloneză împotriva rușilor.

1864 Războiul prusaco-danez: Austria și Prusia cuceresc ducatele daneze Schleswig și Holstein. Rusia: reforma administrativă-Zemstvo (consilii elective locale). Convenția din septembrie dintre Franța și Italia: Roma rămâne sub dominația papei. Este întemeiată prima Internațională a muncitorilor. Pius IX publică Syllabus.

1865 Italia: unificarea administrativă și juridică; capitala este transferată la Florența; alianța cu Prusia.

1866 Războiul austro-prusac. Al treilea război pentru independența Italiei. Crearea Confederației Germane de Nord sub hegemonie prusacă. Italia primește Veneția (3.X).

1867 Imperiul habsburgic se transformă în monarhia austro-ungară. Reformă electorală în Marea Britanie. Italia: lega de lichidare a axei ecleziastice. Francezii îi înfrâng pe garibaldini la Mentana.

1868 În Italia este introdus impozitul pe măcinat. Liberalul W.E. Gladstone este prim-ministru în Marea Britanie, urmându-i lui Disraeli. Revoluție în Spania: Isabela II, ultimul reprezentant al dinastiei de Bourbon, abdică.

1869 Guvernul Lanza-Sella în Italia. În Germania este întemeiat Partidul Social-Democrat, de inspirație marxistă.

1870 Războiul franco-prusac: cade imperiul lui Napoleon III și în Franța este reconstituită republica. Italienii ocupă Roma.

ASIA ȘI OCEANIA

1861-1862 China: revolta musulmanilor în Shanxi și Xinjiang.

1863 Cambodgia acceptă protectoratul francez.

1864 China: căderea Nankinului.

1866 Japonia: alianța feudelor de sud-vest împotriva șogunatului și revolte populare. China: lichidarea mișcării T'ai-p'ing.

1867 China: Li Hongzhang înfrânge armata Nien, care amenință Pekinul. Japonia: restaurația puterii imperiale, sfârșitul șogunatului prin demisia lui Tokugawa Keiki.

1868 În Japonia începe epoca Meiji: începe modernizarea economică și socială a țării.

1869 Japonia: Tokyo, fostul Edo, devine capitala imperiului.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1861 În Mexic, victoria liberalilor lui B. Juárez, care suspendă plata datoriei externe, provocând intervenția Franței. **SUA: începe războiul de secesiune.**		**1861** *Frații von Siemens brevetează un procedeu nou de producere a oțelului.*
1862 Mexic: ocupația francezilor care-l numesc împărat pe Maximilian de Habsburg. În SUA, A. Lincoln decretează emanciparea sclavilor.	**1862-1866** Lat Dior, conducătorul Cayorului (Senegal) rezistă în fața ocupației franceze.	**1862** *I. Turgheniev*, Părinți și copii. *V. Hugo*, Mizerabilii.
1863 SUA: victoria de la Gettysburg marchează supremația Statelor Uniunii (nordiștii).		**1863** *E. Manet pictează* Dejunul pe iarbă. *J. G. Mendel enunță legile eredității.*
1864 SUA nu-l recunoaște pe împăratul Mexicului, Maximilian de Habsburg și continuă să-l sprijine pe B. Juárez. A. Lincoln e reales președinte. America Latină: Paraguay este înfrânt de Brazilia, Uruguay, Argentina.		**1864** *J.C. Maxwell*, Teoria dinamică a câmpului electromagnetic.
1865 SUA: victoria Uniunii pune capăt războiului de secesiune; al XIII-lea amendament al constituției desființează sclavia în SUA. Asasinarea lui Lincoln. A. Johnson devine președinte. Masacrarea populației cheyenne la Sand Creek. Începe războiul împotriva populației Sioux a Calului Nebun.		**1865** *L. Tolstoi începe să publice* Război și pace. *La Philadelphia se inaugurează prima rotativă pe bandă pentru imprimarea ziarelor. La Berlin: o instalație de poștă pneumatică.*
1867 SUA achiziționează Alaska de la Rusia. Mexic: executarea împăratului Maximilian; retragerea francezilor. B. Juárez revine la putere și începe o politică laică de modernizare.	**1867** Descoperirea zăcămintelor de diamante în Orange. D. Livingstone începe explorarea bazinului Congo.	**1867** *K. Marx publică prima parte a* Capitalului. *Perfecționarea cuptorului regenerator Siemens.*
1868 Al XIV-lea amendament al constituției SUA recunoaște drepturile civile ale tuturor persoanelor născute sau naturalizate în SUA. Cuba: începe războiul de independență față de Spania.; va eșua (1878).		**1868** *Se dezvoltă la Chicago industria că ii la conservă. M. Mussorgski prezintă* Boris Godunov.
1869 SUA: U. Grant este ales președinte. Este creat Comisariatul pentru probleme indiene. Se realizează legătura pe cale ferată de la o coastă la cealaltă, cu Pacific Railway.	**1869** Egipt: **deschiderea Canalului de Suez.**	**1869** *D.I. Mendeleev face public sistemul periodic de clasificare a elementelor chimice. Este deschis Conciliul Vatican I, care proclamă dogma infailibilității papei.*
1870: SUA: al XV-lea amendament al constituției acordă libertate de vot fără deosebire de rasă sau culoare a pielii.	**1870** În Africa de Sud începe extracția de diamante.	**1870** *F. De Sanctis*, Istoria literaturii italiene. *J.D. Rockfeller întemeiază Standard Oil.*

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA
1871 Italia: Legea garanțiilor. Transferarea la Roma a capitalei. La Versailles este proclamat imperiul german (al Doilea Reich) sub Wilhelm I. La Paris este proclamată Comuna revoluționară, înăbușită de guvernul lui Thiers. Franța cedează Germaniei Alsacia și Lorena (pacea de la Frankfurt). Germania: Bismarck inaugurează Kulturkampf; este întemeiat Partidul Centrului (Zentrum), catolic.	**1871** Japonia: desființarea feudelor și crearea prefecturilor. Eliberarea oficială a castelor supuse discriminărilor (*Eta Hinin*).
1872 Pactul (Alianța) celor trei împărați (Germania, Austria, Rusia). Franța: este reintrodus serviciul militar obligatoriu. Internaționala I, la Haga, expulzează aripa anarhică. Moare G. Mazzini.	**1872** Japonia: serviciul militar și instrucția elementară devin obligatorii. Este inaugurată prima linie ferată Tokyo-Yokohama.
1873 Spania: este proclamată republica. Criză financiară internațională; prăbușește bursa de la Viena.	**1873** Japonia: reforma impozitului financiar.
1874 *Non expedit* al lui Pius IX. Ia naștere în Italia Opera dei Congressi.	**1874** Prin tratatul de la Saigon, **Franța se afirmă în Vietnam**.
1875 Franța: constituția celei de-a Treia Republici. Insurecția antiturcă din Herțegovina și Bosnia. Legea privind sănătatea publică în Marea Britanie. Germania: fuzionarea celor două partide social-democrate la congresul de la Gotha.	
1876 Italia: guvernul Minghetti obține echilibrarea balanței; stânga ajunge la guvernare cu Depretis.	**1876** China: începe reprimarea revoltei în Xinjang. **Regina Victoria este proclamată împărăteasa Indiilor**.
1877 Italia: legea Coppino privind învățământul elementar. Războiul ruso-turc.	**1877** Japonia: noua armată imperială înăbușă revolta samurailor meridionali.
1878 Congresul de la Berlin: limitarea expansiunii Rusiei în Balcani; Austria ocupă Herțegovina și Bosnia; Cipru revine Marii Britanii. Moare Victor Emanuel II; Umberto I devine regele Italiei. Leon XIII îi succede lui Pius IX.	**1878** Trupele britanice invadează Afghanistanul.
1879 În Franța ia naștere un partid socialist de inspirație marxistă. Începe o criză agrară europeană. Legi protecționiste în Germania. Alianța dintre Austria și Germania în scop antirusesc.	**1879** China: prin tratatul de la Livadia, cea mai mare parte din provincia Ili trece sub controlul rus.
1880 Franța: amnistia pentru comunarzi. Marea Britanie: legea pentru indemnizație în cazuri de accidente de muncă.	
1881 Asasinarea țarului Alexandru II; succesorul lui, Alexandru III întărește caracterul reacționar al guvernului; pogromuri antievreiești în Ucraina. Proclamarea Regatului României. Epir și Thessalia trec în posesia Greciei.	**1881** Japonia: emiterea de monedă de hârtie. Întemeierea partidului liberal; dezvoltarea mișcării pentru libertatea și drepturile poporului.
1882 Italia: o reformă electorală lărgește dreptul de vot; ia naștere Partidul muncitoresc. Tripla Alianță dintre Italia, Germania, Austro-Ungaria. Moare G. Garibaldi.	

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ŞI SOCIETATE
1871 -1886 SUA: conflicte cu apaşii.	**1871** Capul Bunei Speranţe este anexat districtului diamantifer Kimberley.	**1871** *La Cairo este prezentată* Aida *de G. Verdi. Inaugurarea tunelului Fréjus.*
1872 SUA: U. Grant este reales preşedinte. **1873-1885** În Guatemala dictatura lui R. Barrios.		**1872** *F. Dostoievski,* Demonii. *Fraţii Solvay încep producţia de sodă, plecând de la clorura de sodiu şi de la bicarbonatul de amoniu.* **1873** *În SUA începe producţi serie a maşinilor de scris.*
	1874 Primele călătorii ale lui H.M. Stanley în Congo. **1875** Savorgnan de Brazzà începe explorarea în bazinul Congo Inferior.	**1874** *Sunt brevetaţi blue-jeans de J.W. Davies şi Levi-Strauss.*
1876 SUA: goana după aur în Dakota. Lupta de la Little Big Horn: siouxii distrug divizia generalului G.A. Custer. În Mexic începe dictatura lui P. Díaz: va dura până în 1911.	**1876** Eşecul planului britanic de constituire a unei federaţii sud-africane.	**1876** *Este înfiinţat „Corriere della Sera" K. von Linde inventează maşina frigorifică pe bază de amoniac. G. Bell realizează telefonul electric.*
	1877 Colonia britanică a Capului atacă Transvaal şi începe războiul împotriva populaţiei zulu.	**1877** *T.A. Edison pune la punct fonograful cu cilindru.*
		1878 *F. Dostoievski începe publicarea romanului* Fraţii Karamazov. *La New Haven este inaugurată* ***prima centrală telefonică*** din lume. *K.W. von Siemens realizează primele cuptoare electrice pentru producerea oţelului.*
1879-1883 Războiul din Pacific câştigat de Chile împotriva Boliviei şi Perú.	**1879-1882** Datoria Egiptului măreşte ingerinţa în afacerile egiptene a Franţei şi Marii Britanii.	**1879** *T.A. Edison creează* ***primul bec electric*** *cu incandescenţă. K.W. von Siemens prezintă la Berlin prima locomotivă electrică.*
1880 Sfârşitul războiului cu indienii în Argentina şi în Chile.	**1880** Răscoala din Transvaal împotriva britanicilor.	**1880** *L. Pasteur descoperă streptococul; K.J. Eberth, G.Th. A. Gaffky şi R. Koch, bacilii tifosului.*
	1881 Protectorat francez în Tunisia.	**1881** *G. Verga,* Familia Malavoglia. *G.A. Hansen descoperă bacilul leprei. L Pasteur dezvoltă vaccinul antirabic. La Appleton (SUA) este construită prima instalaţie hidroelectrică din lume. Se dechide Expoziţia internaţională de la Paris.*
1882 SUA: legea care exclude emigraţia chineză, reînnoită în 1892.	**1882** Intervenţia militară şi controlul britanic în Egipt. Italia dobândeşte micul golf Assab.	**1882** *R. Wagner termină de compus* Parsifal. *R. Koch descoperă bacilul tuberculozei.*

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA
1883 Germania: legea privind asigurarea împotriva bolilor.	**1883** Tonkin și Annam devin protectorate franceze.
1884 Sunt înființate oțelăriile de la Terni. Franța: legi privind sindicatele și divorțul. Reforma electorală în Marea Britanie: este înființată Fabian Society. Legea germană privind asigurarea împotriva accidentelor.	**1884** Japonia: revolta populară din Chichibu. China se opune protectoratului francez în Indochina, ceea ce produce un conflict. Germania și Marea Britanie își împart Noua Guinee orientală.
1885 Holeră și tulburări la Palermo: intervine armata. Războiul sârbo-bulgar: sârbii sunt învinși.	**1885** China recunoaște protectoratul francez asupra Vietnamului. Acordul anglo-rus, privind sferele de influență în Asia Centrală.
1886 Marea Britanie: este respins proiectul de autonomie a Irlandei (*Home Rule*). Italia: legea pentru reglementarea muncii minorilor. Pacea dintre Serbia și Bulgaria.	**1886** Birmania este anexată la Imperiul britanic.
1887 Italia: este aprobat primul guvern Crispi. Tratatul de alianță ruso-german. **1888** Italia: noua lege comunală și provincială; războiul vamal cu Franța. Wilhelm II devine împărat al Germaniei.	**1887** Crearea Uniunii indo-chineze care unește protectoratele franceze (Cochinchina, Annam, Tonkin și Cambodgia). China recunoaște apartenența teritoriului Macao la Portugalia.
1889 Italia: noul cod penal Zanardelli. Franța: fuge generalul Boulanger și învinge stânga. La Paris se naște Internaționala a II-a. Legea germană privind asigurarea pentru bătrânețe.	**1889** Japonia: este promulgată constituția imperială.
1890 Germania: **demisia lui Bismarck**: abrogarea legislației antisocialiste. Luxemburgul se desprinde de Țările de Jos, unde domnește Wilhelmina. Se sărbătorește pentru prima dată ziua 1 Mai. **1891** Enciclica lui Leon XIII, ***Rerum novarum***. La Milano este întemeiată prima Cameră de muncă. **1892** Italia: se înființează Partidul Socialist Italian. Marea Britanie: guvernul Gladstone. **1893** Marea Britanie: ia ființă Independent Labour Party. Italia: scandalul Băncii Romane, demisia lui Giolitti; este creată Banca Italiei. Acord militar franco-rus. Sufragiul universal pentru bărbați în Belgia.	**1890** Japonia: deschiderea parlamentului. Prima grevă muncitorească la Osaka.
1894 Mișcări țărănești (Fasci siciliani) și stare de asediu în Sicilia; înăbușirea mișcărilor în Lunigiana. Franța: asasinarea președintelui Sadi Carnot; se deschide cazul Dreyfus, ofițer evreu acuzat de spionaj. Nicolae II devine țarul Rusiei.	**1894-1895 Războiul chino-japonez**: prin tratatul de la Shimonoseki, China recunoaște propria înfrângere. Japonia revizuiește „Tratatele inegale" cu puterile europene.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
	1883 Pătrunderea francezilor în Nigerul Superior.	**1883** *R. Koch descoperă vibrionul holerei. G. Daimler brevetează primul motor cu ardere internă pe benzină.*
	1884 Protectorat german asupra Africii de Sud-Vest, Togo și Camerun. Conferința colonială la Berlin. Congo este recunoscut ca fiind independent, sub autoritatea regelui Belgiei.	**1884** *Înființarea laboratorului de cercetare Bayer. A. Nicolaier descoperă bacilul tetanosului.*
	1885 Portul Massawa este ocupat de italieni, Khartoum de către trupele sudaneze ale Mahdi-ului. Transvaal se aliază cu germanii.	**1885** *F. Nietzsche termină* Așa grăit-a Zarathustra. *E. Von Bergmann introduce asepsi în chirurgie.* ***K. Benz realizează primul automobil.***
1886 SUA Înființarea American Federation of Labor (AFL), federația sindicatelor de profil.	**1886** Angola și Mozambicul sunt recunoscute ca dominioane coloniale ale Portugaliei.	**1886** „New York Tribune" *folosește prima culegere linotip. G. Daimler construiește prima motocicletă.*
	1887 Înfrângerea italiană de la Dogali. Franța și Marea Britanie se pun de acord asupra internaționalizării Canalului de Suez.	**1887** *H.R. Hertz începe cercetările asupra undelor electromagnetice. G. Verdi prezintă* Othello.
1888 Emanciparea sclavilor î Brazilia.		**1888** *J.B. Dunlop brevetează primele anvelope. G. Eastman lansează pe piață primele aparate fotografice Kodak; începe producția de Coca-Cola.*
1889 Lovitură de stat în Brazilia: ființă republica.	**1889** Ras Menelik este proclamat împărat al Etiopiei; tratatul de la Uccialli, cu Italia. South Africa Company administrează teritoriul numit mai târziu Rhodesia.	**1889** *Construcția Turnului Eiffel cu ocazia Expoziției universale de la Paris.*
1890 SUA: guvernul aprobă Sherman Act împotriva monopolurilor și McKinley Tariff Act care înăsprește taxele vamale protecționiste. Masacrul indienilor la Wounded Knee. Este anunțată „închiderea graniței". Lovitură de stat și război civil în Chile.	**1890 Italia întemeiază colonia Eritrea.** Pactul anglo-german privind sferele de influență în Africa Orientală. Provincia Capului: începe guvernarea Rhodes.	**1890** *La Chicago este construit primul zgârie-nori cu schelet complet din oțel.*
		1891 *În Rusia începe construcți liniei ferate transsiberiene. Ia ființă în SUA General Electric.*
		1892 *R. Diesel brevetează motorul cu ardere internă și aprindere spontană.*
1893 SUA: G. Cleveland este ales președinte.	**1893** Negusul Menelik denunță interpretarea italiană a tratatului de la Uccialli. Convenția de la Pretoria: Swaziland este înglobat în Transvaal.	**1893** *E. von Behring descoperă serul antidifteric.*
1894 SUA: grevă la uzinele Pullman de la Chicago.	**1894** Protectoratul britanic asupra Ugandei.	**1894** *K. Schleich introduce practica anesteziei locale. A. Yersin și S. Kitasato descoperă bacilul ciumei.*

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA
1895 Ia ființă în Franța Confederația Generală a Muncii, de inspirație anarho-sindicalistă. Alegeri pentru Cameră în Italia: socialiștii obțin 20 de locuri.	
1896 Italia: demisia guvernului Crispi; alegeri pentru Cameră; guvernul lui Rudini: începe **„criza sfârșitului de secol"**.	**1896** Acordul anglo-francez privind zonele de influență din Indochina: neutralitatea Siamului. Revoltă anti-spaniolă în Filipine.
1897 Mișcări antiturcești în Creta. Rusia: măsuri antisemite; fenomenul de rusificare din Polonia și țările baltice.	**1897** Germania anexează Qing-dao în defavoarea Chinei.
1898 Mișcări împotriva nivelului scăzut de trai în Italia; reprimarea dură a manifestațiilor de la Milano de către generalul F. Bova Beccaris. Franța: E. Zola îl apără pe Dreyfus și acuză conducerea militară. Mișcări naționaliste în Boemia. Sufragiu universal pentru bărbați în Norvegia. În Rusia este înființat Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Rusia.	**1898** China: britanicii anexează Weihai, rușii Dalny și Port Arthur; sfârșitul politicii liberale a lui Kang Youwei și represiune.
1899 Italia: obstrucționism parlamentar față de legile autoritare Pelloux. În Franța, Dreyfus este amnistiat.	**1899** SUA proclamă doctrina „porților deschise" în China.
1900 Asasinarea regelui Umberto I; devine rege Victor Emanuel III. Ia ființă în Rusia Partidul Socialiștilor Revoluționari (eserii).	**1900-1901** China: boxerii (naționaliștii) asediază legațiile occidentale la Pekin, care vor fi eliberate de o forță multinațională, în timp ce rușii invadează Manciuria.
1901 Schimbare liberală în Italia: guvernul Zanardelli. Eduard VII, rege al Marii Britanii.	
1902 Revoltă antiturcă în Macedonia, cu sprijin austro-rusesc. Reglementarea muncii femeilor și a minorilor în Italia. Confiscarea bunurilor Bisericii Armene în Rusia.	**1902** Alianța dintre Japonia și Marea Britanie. Parlamentul australian acordă drept de vot femeilor.
1903 Rusia: pogrom la Gomel și Chișinău; Partidul Muncitoresc Social-Democrat se împarte în curentele menșevic și bolșevic. Guvernul Giolitti în Italia. Pius X îi succede papei Leon XIII.	
1904 Italia: prima grevă generală. Franța: este interzisă clerului activitatea de predare în școli. *Entente cordiale* (Antanta cordială) anglo-franceză.	**1904** Izbucnește războiul **ruso-japonez** pentru controlul asupra Coreii și Manciuriei.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1895 Război civil în Ecuador.		**1895** *W.K. Röntgen descoperă razele X. G. Marconi începe primele experiențe de radiotelegrafie. A. și E. Michelin pun pentru prima dată pneuri la un automobil. Frații Lumiere organizează la Paris **prima proiecție cinematografică în public**.*
1896 Insurecție antispaniolă în Cuba.	**1896** Bătălia de la Adua: italienii sunt înfrânți; Italia recunoaște suveranitatea Etiopiei. Madagascarul este anexat de Franța.	**1896** *G. Puccini prezintă la Torino opera* Boema. *G. Mosca*, Elemente de știință politică. *H. Becquerel descoperă fenomenul radioactivității. Atena: are loc **prima Olimpiadă modernă**. Th. Herzl*, Statul ebraic, *manifest al sionismului.*
1897 Război civil în Uruguay. Revolta *canudos*, în ținutul Bahia, în Brazilia.	**1897** Tratatul dintre Franța și Etiopia referitor la granițele Somaliei Franceze.	**1897** *G. Sanarelli descoperă bacilul febrei galbene. I.P. Pavlov publică primele rezultate ale experiențelor asupra reflexelor condiționate.*
1898 Războiul hispano-american: Cuba și Filipine sunt plasate sub protectoratul SUA. SUA anexează Hawaii.	**1898 Incidentul de la Fashoda** în Sudan: criza anglo-franceză; Franța renunță la expansiunea de-a lungul Nilului Superior.	**1898** *F. Bayer inventează aspirina. F W. Taylor produce oțeluri rapide. F. Hennebique realizează în Elveți primul pod de ciment armat. Soții Curie descoperă radiul și poloniul.*
1899 Război civil în Bolivia și în Venezuela; începe „războiul celor o mie de zile" în Columbia.	**1899** Ia ființă Sudanul anglo-egiptean. Izbucnește războiul anglo-bur în Africa meridională.	**1899** *E. Bernstein*, Supozițiile socialismului și îndatoririle social-democrației. *Ia ființă Fabbrica Itali na Automobili di Torino (FIAT).*
	1900 Englezii ocupă Pretoria.	**1900** ***S. Freud*, Interpretarea viselor.** *J. L Brandenberg inventează celofanul. W. Crookes izolează uraniul. F. von Zeppelin omologhează dirijabilul. M. Planck expune teoria cuantică.*
1901 SUA: asasinarea președintelui W. McKinley; este ales Th. Roosevelt.	**1901** Războiul de gherilă antibritanic al burilor.	**1901** *Th. Mann*, Casa Buddenbrook, *A. Cehov*, Trei surori. *Morgan întemeiază U.S. Steel Corporation.*
1902 Amendamentul Platt: SUA își atribuie dreptul de intervenție în Cuba.	**1902** Burii din Orange și Transvaal, învinși, acceptă suveranitatea britanică (pacea din Vereeniging).	**1902** *V.I. Lenin*, Ce-i de făcut?. *B. Croce*, Estetica, ca știință a expresiei și lingvistică generală. *W.M. Bayliss și E.H. Starling descoperă hormonii. A.D. Little brevetează teori radiațiilor.*
1903 Sprijinită de SUA, Panamá se desprinde de Columbia: SUA obține prin închiriere teritoriul pe care să construiască canalul Panamá.		**1903** *W. Einthoven inventează electrocardiograma. **Frații Wright realizează primul zbor** pe un biplan cu elice și motor cu benzină.*
	1904 Acord franco-britanic: Egiptul este recunoscut zonă de influență britanică, iar Marocul franceză.	**1904** *E. Rutherford și F. Soddy formulează teoria generală a radioactivității.*

EUROPA

1905 **Revoluție în Rusia**. Italia: naționalizarea căilor ferate. Separarea completă dintre stat și Biserică în Franța.

1906 Ia ființă Confederația Generală Italiană a Muncii (CGdL). În Franța, Dreyfus este definitiv reabilitat. În Rusia este convocat primul Parlament electiv (Duma). Alegeri britanice: victorie liberală.

1907 La Haga se ține prima conferință mondială pentru pace. Vot pentru femei în Norvegia.

1908 Portugalia: asasinarea regelui Carlos I. Bulgaria devine independentă. Austria anexează Bosnia-Herțegovina. Opt ore de muncă în minele britanice. Cutremurul de la Messina.

1909 Italia: alegeri politice și guvernul Sonnino. Marea Britanie: legea privind asigurarea de bătrânețe. Albert I devine regele Belgiei după Leopold II.

1910 La Torino este înființată Confindustria. Marea Britanie: George V devine rege. Portugalia: proclamarea republicii.

1911 Marea Britanie: este aprobat *Parliament Bill*, care reduce puterile Camerei Lorzilor. Italia: al patrulea guvern Giolitti; războiul împotriva Imperiului otoman pentru Libia.

1912 Italia: aprobarea sufragiului universal pentru bărbați; pacea de la Lausanne cu Turcia. Războiul statelor balcanice împotriva otomanilor, care sunt înfrânți. Ia naștere Albania independentă.

1913 Pactul Gentiloni în Italia: catolicii participă la alegerile politice. Al doilea război balcanic: România, Serbia, Turcia, înving Bulgaria. Serbia nu obține ieșire la mare.

1914 Italia: grevă generală și insurecții în „săptămâna roșie". Benedict XV, papă. Asasinarea la Sarajevo a lui Franz Ferdinand al Austriei (8.VI); izbucnește **primul război mondial** (28.VII-3.VIII). Frontul de est: victoriile germane asupra rușilor (Tannenberg, Lacurile Mazuriene); frontul de vest: francezii blochează ofensiva germană (Marna).

1915 O armată rusească este nimicită lângă Lacurile Mazuriene. **Italia** semnează cu puterile Antantei Pactul de la Londra (26.IV), **intră în război** (24.V); primele patru bătălii de pe Isonzo. La Ypres germanii blochează o ofensivă cu gaze asfixiante. Germania extinde războiul submarin la navele comerciale și provoacă ruperea relațiilor cu SUA. Ofensiva Imperiilor Centrale în Polonia. Bulgaria se aliază cu Germania (6.IX). Dizolvarea armatei sârbe; căderea Belgradului (9.X). Conferința internațională socialistă la Zimmerwald.

ASIA ȘI OCEANIA

1905 Pacea de la Portsmouth recunoaște victoria japoneză asupra Rusiei. China: Sun Yat-sen întemeiază Liga de alianță jurată.

1907 Acordul anglo-rus privind zonele de influență în Persia și Afghanistan.

1908 În Imperiul otoman revolta „Junilor turci" îl obligă pe sultanul Abdul Hamid II să accepte o constituție.

1910 Japonia anexează Coreea.

1911 China: la Nankin este constituit **guvernul republican Sun Yat-sen**. Abdicarea împăratului P'u yi.

1912 China: Sun Yat-sen întemeiază Kuomintang. Guvernul Yüan Shih-k'ai. Reforma sistemului de învățământ.

1913 Generalul Yüan Shih-k'ai instaurează în China un regim autoritar. Imperiul otoman: lovitură de stat a Junilor turci.

1914 Japonia declară război Germaniei. Turcia se aliază cu Imperiile Centrale.

1915 Tentativa anglo-franceză de a forța blocul turco-german în Dardanele. Ofensiva antiturcă a aliaților la Basora și Bagdad.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1905 SUA: apare sindicalismul revoluționar (International Workers of the World).	**1905** Prima criză marocană; neînțelegeri franco-germane.	**1905** *A. Einstein expune fundamentele teoriei relativității restrânse.*
	1906 Conferința de la Algeciras: puterile recunosc întâietatea intereselor franceze asupra Marocului.	**1906** *Proiectarea primei mașini de spălat electrice.*
	1907 Autonomie pentru Transvaal și Orange.	**1907** *P. Picasso pictează* Les Demoiselles d'Avignon. *Modernismul este condamnat de Pius X.*
		1908 *G. Sorel,* Reflecții asupra violenței.
1909 SUA: W.H. Taft este ales președinte.		**1909** *F.T. Marinetti publică* Manifestul futurist. *L. Blériot realizează prima traversare a Canalului Mânecii în aeroplan. R. Peary ajunge la Polul Nord. Are loc primul tur ciclist al Italiei.*
1910 Mexic: revoluția populară împotriva lui P. Díaz, condusă de F. Madero cu sprijinul lui E. Zapata și P. Villa.		**1910** *Perioada de dezvoltare a expresionismului. În SUA, H. Ford începe producția de automobile în serie.*
1911 Mexic: cade regimul lui P. Díaz, F. Madero este ales președinte.	**1911 Ocupația italiană în Libia.** A doua criză franco-germană în Maroc. Germania obține teritorii în Congo.	**1911** *R.E. Amundsen ajunge primul la Polul Sud.*
1912 În Argentina este introdus sufragiul universal.	**1912** Convenția de la Fez: instituirea protectoratului francez în Maroc.	**1912** *A. Schönberg compune* Pierrot lunaire.
1913 Mexic: o lovitură de stat îl aduce la putere pe generalul A. Huerta; începe o fază de războaie civile. SUA: mandat prezidențial pentru Th.W. Wilson.		**1913** *Întreprinderea chimică germană BASF realizează un proces economic de sinteză a amoniacului. Prima reprezentare a* Sărbătorii primăverii *de I. Stravinski. M. Proust,* Swann, *prima parte din ciclul* În căutarea timpului pierdut.
1914 SUA își declară propria neutralitate față de războiul european și intervine în Mexic.	**1914** Egiptul declară război Turciei și devine protectorat britanic.	**1914** *Este deschis canalul Panamá, care leagă Atlanticul de Pacific.*
1915 SUA ocupă Haiti.		**1915** *H. Junkers construiește primul aeroplan în întregime metalic.*

EUROPA

1916 Germania declară război Portugaliei (9.III). Revoltă națională în Irlanda și represiune britanică. Ofensiva austriacă (*Strafexpedition*) în platoul Asiago. Bătălia navală anglo-germană din Marea Nordului (Bătălia Iutlandei, 31.V). Ofensiva germană la Verdun. Ofensiva anglo-franceză pe Somme, sunt folosite pentru prima dată tancurile. Puterile Centrale ocupă România, aliată cu Antanta. **Moare Franz Joseph** al Austriei, îi succede Carol I. Marea Britanie: Lloyd George este șeful guvernului.

1917 Aliații proclamă obiectivele războiului: restituirea Alsaciei și Lorenei către Franța, restabilirea suveranității Belgiei și a Serbiei; aplicarea principiului naționalității tuturor minorităților. Germania începe războiul submarin nelimitat. Rusia: la Petrograd izbucnesc (8.III) mișcări populare (**revoluția din februarie**); țarul Nicolae II abdică și este format un guvern liberal democratic provizoriu. Sunt înființate *sovietele* (consilii) de muncitori și soldați. Lenin, revenit la conducerea partidului bolșevic, publică *Tezele din aprilie*; pace rapidă și instituirea unei republici sovietice. Grecia intră în război cu Antanta (27.VI). Contraofensiva austro-germană și dizolvarea armatei ruse. Frontul italian este străpuns la Caporetto (24-29.X); austriecii avansează până la Piave. Comanda supremă, retrasă lui Cadorna; îi este încredințată lui A. Diaz. **Revoluția din octombrie în Rusia** (6-7.XI): bolșevicii răstoarnă guvernul provizoriu și proclamă republica federativă a sovietelor. Lenin se află în fruntea Consiliului de comisari ai poporului și începe negocierile de pace.

1918 Pacea de la Brest-Litovsk dintre Rusia sovietică și Puterile Centrale. Începe războiul civil dintre bolșevici și contrarevoluționarii sprijiniți de Aliați. Ofensivă germană pe frontul de vest (III-VII). La Ekaterinburg, țarul și familia sa sunt executați de bolșevici (17.VII). Contraofensiva aliată în Argonne și în Balcani; Bulgaria și Turcia cer armistițiu (30.IX și 30.X). **Secesiunea Ungariei; independența Cehoslovaciei și Poloniei; nașterea Regatului sârbilor, croaților și slovenilor** (viitoarea Iugoslavie). Victoria italiană la Vittorio Veneto și armistițiul cu Austria (3.XI). Revoluție la Berlin (9.XI): împăratul Wilhelm II abdică; este proclamată republica. Armistițiul de la Rethondes dintre Germania și Aliați (11.XI). Austria: abdicarea lui Carol I.

1919 La Paris se deschide conferința de pace (18.I). Germania: sufragiul universal și nașterea **Republicii de la Weimar**. La Moscova ia ființă Internaționala comunistă (Comintern, 2.III). Italia: se naște Partidul Popular al lui don Sturzo; Mussolini întemeiează împreună cu alți intervenționiști Fasciile de luptă. Ia ființă **Societatea Națiunilor**; statele trebuie să renunțe la război ca mijloc de rezolvare a neînțelegerilor internaționale. Prin **Tratatul de la Versailles** (28.VI), Germania pierde coloniile, Alsacia și Lorena. Prusia occidentală acceptă „coridorul" polonez până la Danzig și demilitarizarea malului stâng al Rinului, angajându-se să plătească importante despăgubiri de război. Tratatul de la Saint-Germain (10.IX): Austria, devenită republică este limitată la teritoriul de limbă germană. G. D'Annunzio ocupă Fiume (12.IX). Bulgaria îi cedează Tracia apuseană Greciei (Tratatul de la Neuilly-sur-Seine, 27.XI).

1920 Intră în vigoare statutul Societății Națiunilor. Ungaria: regența amiralului Horthy după înfrângerea republicii sovietice instaurate de B. Kun; prin Tratatul de la Trianon (26.VI), țara este redusă la teritoriile maghiare. Războiul ruso-polonez. Înfrângerea contrarevoluținarilor ruși în Crimeea. Tratatul italo-iugoslav de la Rapallo (12.XI): Italia renunță la Dalmația; D'Annunzio trebuie să renunțe la regența asupra orașului Fiume, declarat „oraș liber". Italia: greve și ocuparea fabricilor; devin tot mai numeroase violențele fasciste. Marea Britanie recunoaște autonomia Irlandei.

ASIA ȘI OCEANIA

1916 China: după moarea lui Yüan Shih-k'ai, guvernatorii militari din Nord (seniorii războiului) se opun guvernului central. Ofensiva generalului rus A.A. Brusilov în Armenia; masacre și deportări.

1917 Ofensivă britanică în Orientul Mijlociu. Gherila populației arabe împotriva supremației turcești. Declarația ministrului britanic Balfour privind înființarea unui stat ebraic în Palestina; este legitimată emigrația sionistă.

1918 Trupele japoneze ocupă Vladivostokul, intră în Manciuria și Mongolia. India: Partidul Congresului cere ca India să devină dominion.

1919 Japonia participă la Conferința de la Versailles ca putere învingătoare și obține teritoriile chineze luate de la germani (Shandong). În India: **Gandhi lansează o campanie de nesupunere civilă**, într-o direcție anticolonială și independentistă; represiunea britanică („Baia de sânge" de la Amritsar).

1920 Tratatul de la Sèvres (10.X): Turcia pierde teritoriile ne-turce, strâmtorile și litoralul meridional anatolic sunt ocupate de Aliați. Mustafa Kemal continuă războiul împotriva Greciei.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1916 SUA: W. Wilson este realcs președinte. Intervenția militară și ocuparea Republicii Dominicane.	**1916** Zauditù devine împărăteasa Etiopiei. Franța și Marea Britanie se pun de acord asupra împărțirii fostelor colonii germane Togo și Camerun.	**1916** *T. Tzara pune bazele mișcării avangardiste a dadaismului.*
1917 SUA: *Literacy Test Act*: imigranților li se cere să știe să citească și să scrie. Tentativă de mediere a lui Wilson printr-un discurs în Senat despre „pace fără învingători" (22.I). **SUA intervine în primul război mondial**: declară război Germaniei (6.IV) și Austro-Ungariei (7.XII). Noua constituție și reforma agrară în Mexic.		**1917** *V.I. Lenin*, Imperialismul – faza supremă a capitalismului. *Ziaristul american J. Pulitzer instituie premiul literar omonim. Arhitectul olandez T. van Doesburg face cunoscute prin revista „De Stijl" principiile neoplasticismului.*
1918 Președintele SUA, W. Wilson formulează un program de pace în 14 puncte (8.I), printre care: libertatea navigației, autodeterminarea popoarelor, reintegrarea teritoriilor ocupate (Belgia, Serbia, România), reducerea taxelor vamale, crearea unui organism internațional, Societatea Națiunilor, pentru rezolvarea conflictelor dintre state.	**1918** Etiopia: este terminată linia de cale ferată Djibouti-Addis Abeba; crește influența anglo-franceză.	**1918** *În Rusia este adoptat calendarul gregorian. La New York sunt instalate primele semafoare cu trei culori pentru a reglementa traficul de automobile. Premiera filmelor* Viață de câine și Charlot soldat *cu C. Chaplin.*
1919 SUA renunță să intre în Societatea Națiunilor. Președintele Wilson paralizează. Legea Volstead privind prohibiția alcoolului în SUA; prohibiția declanșează un val de criminalitate.	**1919** Togo și Camerun, foste colonii germane sunt încredințate Franței și Marii Britanii. Uniunea Sud-Africană obține un mandat asupra Africii de Sud-Vest. Rwanda-Burundi se reîntorc la Belgia; districtul Kionga la Portugalia. Franța recuperează o parte din Gabon, pierdut în 1911. Britanicii îl exilează în Malta pe S. Zaghlul, șeful partidului naționalist egiptean Wafd. Revolta emirului Khaled în Algeria.	**1919** ***E. Rutherford realizează prima transmutație atomică.*** *W. Gropius întemeiază la Weimar Bauhaus, școala de arhitectură și artă aplicată.*
1920 SUA: amendamentul XX: drept de vot pentru femei. Republicanul W.G. Harding este ales președinte. Chile: noul președinte, A. Alessandri, introduce reforme sociale. În Mexic, A. Obregón îl înlătură pe Carranza și pune în aplicare reforma agrară.	**1920** Tunisia: ia ființă Destur (partidul liberal constituțional) care reclamă independența față de Franța.	**1920** *Crearea în Europa a primelor servicii aeriene internaționale pentru pasageri. G. Marconi creează în Anglia prima stație de radiotransmisie publică din lume.* ***În SUA încep transmisii radio regulate.***

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA
1921 La Livorno ia ființă Partidul Comunist Italian. Rusia: reprimarea insurecției marinarilor de la Kronstadt; Lenin inițiază NEP (noua politică economică). Italia: mișcarea fascistă se constituie în Partidul Național Fascist. Marea Britanie proclamă Statul Liber Irlanda, dominion al Commonwealth-ului.	**1921** Ia naștere Regatul Iran. La Shanghai ia ființă Partidul Comunist Chinez. Confruntări între arabi și evrei în Palestina.
1922 Papa Pius XI îi urmează lui Benedict XV. Asasinarea ministrului de externe german, W. Rathenau. Italia: „marșul asupra Romei" organizat de fasciști (28.X). Mussolini devine șeful guvernului. Crearea Marelui Consiliu Fascist. Proclamarea Statului Liber Irlanda (6 decembrie). Rusia: Stalin este secretar al Partidului Comunist; constituirea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste (URSS).	**1922** Japonia este nevoită să reducă puterea flotei (Conferința la Washington). Ofensiva turcă împotriva grecilor și recucerirea Smirnei. **Mustafa Kemal desființează sultanatul**.
1923 Italia: este instituită Miliția voluntară pentru siguranța națională; noua lege electorală, reforma Gentile a învățământului public. Germania: ocupația franceză și belgiană în Ruhr; hiperinflație monetară; guvernul Stresemann; eșecul loviturii de stat a lui Hitler la München. Spania: generalul Primo de Rivera instaurează o dictatură militară. Lovitura de stat reacționară în Bulgaria. George II al Greciei abdică. Primul guvern laburist în Marea Britanie.	**1923** Turcia devine republică cu suveranitate asupra Asiei Mici și Istanbulului (Tratatul de la Lausanne). China: alianța dintre comuniști și Kuomintang. Transiordania este stat autonom.
1924 **Moartea lui Lenin**; Stalin și Troțki luptă pentru putere. Italia: anexarea orașului Fiume; alegeri generale și asasinarea deputatului G. Matteotti; crearea Blocului Aventin (opoziția aventină), alcătuit din deputații partidelor antifasciste. Planul Dawes pentru eșalonarea datoriilor de război ale Germaniei și încheierea ocupației Ruhrului. În Grecia este proclamată republica.	**1924** Congresul național al Kuomintangului în China: crearea academiei militare de la Wampoa.
1925 Italia: Mussolini își asumă în fața parlamentului răspunderea „pentru tot ceea ce s-a întâmplat" (3.I); prin pactul încheiat în Palatul Vidoni întreprinzătorii recunosc numai sindicatele fasciste. Conferința de la Locarno: Germania, Italia, Marea Britanie, Franța și Belgia recunosc solemn granițele trasate după primul război mondial. Guvernul A. Briand în Franța.	**1925** China: moare președintele Sun Yat-sen; greve și boicotarea produselor străine. Japonia: lege represivă privind ordinea publică și sufragiul universal pentru bărbați.
1926 Italia: Mussolini dizolvă administrațiile locale elective, instituie „Tribunalul special pentru apărarea statului" și promulgă „legile extraordinare" care desființează libertățile politice; arestarea și condamnarea lui A. Gramsci. Polonia: lovitura de stat militară a lui Piłsudski și începutul dictaturii. Franța: guvernul Poincaré. Președinția generalului Carmona în Portugalia.	**1926** Hirohito este împăratul Japoniei. China: ruptura dintre comuniști și naționaliști. În Hunan Mao Zedong organizează ligi țărănești comuniste.
1927 Marele Consiliu Fascist adoptă „Carta muncii" URSS: la cel de-al XV-lea Congres al PCUS se decide expulzarea opoziției conduse de Troțki.	**1927** Reprimarea comuniștilor la Shanghai. La Nankin, Chiang Kai-shek înființează guvernul naționalist.
1928 Succes electoral al stângii în Germania. Pactul Briand-Kellog, la care subscriu cincisprezece state, pentru renunțarea la război. **În URSS este aprobat primul plan cincinal economic**. Noua constituție monarhică în Albania.	**1928** **În China** izbucnește **războiul civil dintre naționaliști și comuniști**. Reprimarea Comunei Canton.
1929 Semnarea **Acordurilor de la Lateran** dintre Italia și Sfântul Scaun (11.II) care pun capăt conflictului dintre stat și biserică. Ia naștere la Paris mișcarea antifascistă „Justiție și Libertate". Planul Young pentru despăgubirile de război germane; francezii și belgienii evacuează Renania. URSS: Stalin lichidează opoziția (Buharin și Rîkov) și inaugurează dictatura; colectivizarea forțată a agriculturii. Regatul sârbilor, croaților și slovenilor devine Regatul Iugoslaviei.	**1929** Chiang Kai-shek ocupă Pekinul. La sud de Jianxi ia ființă o republică sovietică.
1930 O gravă criză economică în Germania; în alegerile politice, național-socialiștii trec de la 12 la 107 mandate, în timp ce comuniștii obțin 107. Spania: retragerea lui de Rivera și guvern provizoriu condus de generalul Berenguer.	**1930** Arestarea lui Gandhi în India. Irakul devine independent.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1921 SUA: limite severe impuse emigrației. Tratatul de pace cu Germania.	**1921-1926** Războiul de eliberare națională a rifanilor din Maroc, condus de Abd el-Krim împotriva spaniolilor și francezilor.	**1921** *A. Berg compune* Wozzeck. *Transmiterea în Italia a primelor programe radiofonice regulate. Primul frigider electric.*
1922 SUA: agitații ale minerilor din extracția de cărbune și la căile ferate; mărirea tarifului pentru mărfurile de import. Trupele SUA încep să plece din Republica Dominicană.	**1922** Marea Britanie declară independența Egiptului; victoria mișcării naționaliste egiptene Wafd.	**1922** *J. Joyce*, Ulysse. *Este operativă prima navă portavion (Hosho) japoneză.*
	1923 Rhodesia de Sud devine colonie britanică.	**1923** *I. Svevo*, Conștiința lui Zeno. *A.H. Compton demonstrează natura fotonică a radiațiilor electromagnetice.*
1924 SUA: C. Coolidge președinte; nouă lege limitativă privind emigrația. În Perú este înființat APRA, primul partid popular latino-american.	**1924** Rhodesia de Nord devine colonie britanică. Libia: italienii controlează întreaga Tripolitanie. Marea Britanie impune retragerea egiptenilor din Sudan. Franța reorganizează administrația Madagascarului: mai multă putere funcționarilor indigeni. În Africa de Sud începe guvernarea J. Hertzog, făuritorul segregării rasiale.	**1924** *Sunt publicate* Manifestul suprarealismului *al lui A. Breton și* Muntele vrăjit *de Thomas Mann. Au loc primele Olimpiade pentru sporturile de iarnă.*
1925 În Cuba începe dictatura generalului Machado.		**1925** *S.M. Eisenstein realizează* Crucișătorul Potemkin. *Sunt publicate* Oase de sepie *de E. Montale și* Procesul *de Kafka. Este construită prima autostradă (Milano-Laghi).*
1926 Nicaragua: revoltă liberală și intervenția SUA; războiul civil ia proporții (până în 1934).	**1926** Înăbușirea revoltei rifanilor din Maroc.	**1926** *J.L. Baird realizează primul experiment de emisie televizată. U. Nobile survolează Polul Nord într-un dirijabil.*
1927 SUA: executarea anarhiștilor italieni N. Sacco și B. Vanzetti.	**1927** Regele Fuad I al Egiptului dizolvă parlamentul ostil Marii Britanii.	**1927** Cântărețul de jazz, *primul film sonor. Producerea cauciucului sintetic. Zborul fără escală New York-Paris al lui Lindbergh.*
	1928 Congo belgian: este inaugurată linia de cale ferată Leopoldville-Katanga.	**1928** *W. Disney creează personajul Topolino.*
1929 SUA: H. Hoover, președinte. Prăbușirea bursei din New York (Wall Street, 21-29.X) cu grave repercusiuni asupra întregii economii mondiale; începe **mare criză economică din 1929**.	**1929** Un nou tratat Egipt-Marea Britanie; este restabilit condominiul anglo-egiptean în Sudan. Victorie electorală a partidului egiptean Wafd.	**1929** *Sunt publicate* Zgomotul și furia *de W. Faulkner*, Indiferenții *de A. Moravia. În America 48 linii aeriene deservesc 355 aeroporturi. A. Fleming descoperă penicilina.*
1930 G. Vargas ia puterea în Brazilia. Criză economică și revolte militare în Argentina și Perú.	**1930** Egipt: constituția de tip autoritar; proteste antiguvernamentale. Hailé Selassié devine împărat al Etiopiei.	**1930** *R. Musil*, Omul fără însușiri. *Primele campionate de fotbal din lume. În jurul acestei date se naște existențialismul.*

EUROPA	ASIA ŞI OCEANIA
1931 Spania: Alfonso XIII părăseşte ţara după victoria electorală a stângii; proclamarea republicii. În Italia intră în vigoare noul cod penal (Codice Rocco): este restabilită pedeapsa cu moartea şi pentru delicte nepolitice. Germania: Hitler se aliază cu dreapta naţionalistă. Devalorizarea lirei sterline britanice.	**1931** Eşuează campania miliară a lui Chiang Kai-shek împotriva comuniştilor. **Japonia invadează Manciuria.**
1932 Germania: Hindenburg este reales preşedinte; cancelarul Brüning este înlocuit de filonazistul von Papen; la alegerile politice Partidul Nazist obţine majoritatea relativă. A. de Oliveira Salazar devine prim-ministru al Portugaliei. La Conferinţa de la Lausanne este anulată datoria de război a Germaniei.	**1932** Japonezii creează în Manciuria statul fantomă Manchukuo. Eşuează în Japonia o lovitură de stat a extremiştilor naţionalişti.
1933 În Italia este creat IRI (Institutul pentru reconstrucţie industrială). Victorie electorală a dreptei în Spania; ia fiinţă mişcarea fascistă „Falanga Spaniolă" Germania: **Hitler devine cancelar** (30.I); ia fiinţă Gestapoul, poliţia secretă de stat; este abolit sistemul federal în favoarea unui stat (Reich) militar; semnarea unui concordat cu Sfântul Scaun. Germania părăseşte conferinţa pentru dezarmare şi se retrage din Societatea Naţiunilor (14.X). URSS: al doilea plan cincinal.	**1933** Japonia extinde ocupaţia asupra Chinei de nord şi se retrage din Societatea Naţiunilor.
1934 În Italia sunt înfiinţate organizaţii corporatiste. Asasinarea cancelarului austriac Dollfuss; tensiune între Austria şi Italia. Germania: „noaptea cuţitelor lungi" (30.VI): naziştii elimină „detaşamentele de asalt" (SA) ale lui Röhm; Hitler devine preşedinte şi concentrează toate puterile statului în mâna sa. În URSS, cu asasinarea lui S. Kirov, colaborator apropiat al lui Stalin, începe perioada de teroare stalinistă (marile epurări). Asasinarea regelui Alexandru al Iugoslaviei.	**1934** Comuniştii chinezi încep „Marşul cel lung" pentru a rupe încercuirea naţionaliştilor.
1935 Regiunea Saar este anexată Reichului; Hitler denunţă Tratatul de la Versailles, reintroduce recrutarea obligatorie şi **promulgă legile rasiale (Legile de la Nürnberg):** evreii sunt discriminaţi şi pierd cetăţenia germană. La Conferinţa de la Stresa este criticată reînarmarea Germaniei. Tratatul de alianţă franco-sovietic. Societatea Naţiunilor adoptă sancţiuni economice împotriva Italiei, pentru agresarea Etiopiei. Restaurarea monarhiei în Grecia.	**1935** În China: Mao Zedong este ales preşedinte al Partidului Comunist; proclamarea la Yenan a Republici sovietice Shaanxi. Extinderea dreptului de vot în India.
1936 Victoria Frontului Popular în Franţa. Spania: victoria electorală a stângii; revolta militară condusă de F. Franco şi începutul **războiului civil spaniol** (18.VII). Germania ocupă Renania. Axa Roma-Berlin şi „Pactul anticomintern" dintre Germania şi Japonia. Lovitura de stat a lui Metaxas în Grecia.	**1936** Japonia: tentativă de lovitură de stat. Pactul anticomintern cu Germania. Revoltă arabă antibritanică şi antievreiască în Palestina.
1937 Spania: trupele franchiste cuceresc Malaga şi sunt sprijinite de trupele italiene şi de aviaţia germană (Guernica, bombardată la 26.IV). N. Chamberlain este prim-ministru în Marea Britanie. Italia aderă la Pactul anticomintern şi iese din Societatea Naţiunilor.	**1937** Începe războiul sino-japonez. Ocuparea de către japonezi a Shanghaiului şi Nankinului prin masacrarea populaţiei.
1938 Anexarea Austriei la Reichul german (**Anschluss,** 12.III). În Spania eşuează ultima ofensivă a republicanilor (bătălia de pe fluviul Ebro). La Conferinţa de la München, Hitler obţine regiunea sudetă din Cehoslovacia. Persecuţie antievreiască în Germania („noaptea de cristal", 9-10.XI). Legislaţie antisemită în Italia. Condamnarea lui Buharin în Uniunea Sovietică şi aprobarea celui de-al treilea plan cincinal.	**1938** Japonezii ocupă Hankou şi Canton. Comuniştii creează baze în spatele frontului japonez.
1939 Trupele germane la Praga (15.III). F. Franco cucereşte Madridul (28.III): sfârşitul războiului civil spaniol. Anexarea Albaniei la Italia (12.IV). „Pactul de oţel" italo-german. Pactul de neagresiune (Molotov-Ribbentrop) dintre URSS şi Germania (23.VIII). Trupele germane invadează Polonia (1.IX). Izbucneşte al doilea război mondial. Franţa şi Marea Britanie declară război Germaniei. Sovieticii invadează partea orientală a Poloniei şi atacă Finlanda.	**1939** Indochina: francezii declară ilegal Partidul Comunist Indochinez. Guvernul japonez avertizează ţările occidentale să suspende ajutoarele către China naţionalistă, care continuă să fie aprovizionată de URSS.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1931 SUA: președintele Hoover anunță suspendarea pe un an a plății tuturor datoriilor internaționale.	**1931** Asociația ulemalelor (teologilor) reformiști din Algeria. Statutele de la Westminster recunosc **independența Uniunii Sud-Africane**.	**1931** *Primul zbor stratosferic al lui A. Piccard. Bell instituie primul serviciu de telex. V. Zworykin construiește prima telecameră electronică.*
1932 SUA: democratul **F.D. Roosevelt este ales președinte**. Țara are 12 milioane de șomeri. „Războiul din Gran Chaco" dintre Bolivia și Paraguay.		**1932** *Se inaugurează la Veneția primul festival de artă cinematografică. Construirea în Marea Britanie a primului calculator electronic.*
1933 SUA: devalorizarea dolarului și controlul federal asupra lichidității bancare. Cu *National Industrial Recovery Act* (înțelegeri dintre industrii, stat și sindicate), **Roosevelt lansează** reformele economice și sociale cunoscute sub numele **New Deal**. Dictatura lui F. Batista în Cuba.		**1933** *Realizarea primului disc pe 78 de turații cu efect stereo.*
1934 R. Cárdenas președinte al Mexicului; ia avânt reforma agrară.	**1934** În Tunisia, Partidul Destur se scindează în Noul Destur și Vechiul Destur. Întemeierea Comitetului Național Marocan de Acțiune (dizolvat de francezi în 1937).	**1934** *Este oficializat realismul socialist în URSS.*
1935 SUA. Roosevelt aprobă *Social Security Act*, legea privind asistența socială. *Wagner-Connery Act* extinde drepturile sindicale.	**1935** Trupele italiene invadează Etiopia.	**1935** *G. Domagk experimentează sulfamida în cura infecțiilor bacteriene. R. Watson-Watt realizează primul aparat radar.*
1936 F.D. Roosevelt este realeș președinte al SUA.	**1936** Victor Emanuel III este proclamat împărat al Etiopiei. **Independența Egiptului**; zona Canalului de Suez rămâne sub control britanic.	**1936** *Apare FIAT Topolino. Germania: este omologat primul elicopter. Ch. Chaplin toarnă* Modern Times. *BBC începe transmisiuni regulate.*
1937 G. Vargas dă o nouă constituție în Brazilia (Estado Novo). SUA: o scurtă revigorare economică și greve în industria de automobile.	**1937** Întemeierea Partidului Poporului Algerian al lui Messali Hadj.	**1937** *P. Picasso pictează* Guernica. *La Roma este inaugurată Cinecittà. Este întemeiat trustul Volkswagen.*
1938 SUA: șomajul atinge 19 % din populația activă; salariul minim garantat și săptămâna de lucru de 40 de ore.	**1938** Alegeri în Egipt: dispare partidul Wafd; guvernul liberal Mahamud Pașa. În Algeria, Ferhat Abbas întemeiază Uniunea Populară Algeriană.	**1938** *J.P. Sartre,* Greața. *J. Renoir turnează* Iluzia cea mare. *În SUA începe producția industrială de nylon și exploatarea petrolului submarin. Frații Biro inventează pixul.*
1939 SUA promulgă *Neutrality Act*, față de războiul european (4.XI). Neutralitatea latino-americană față de războiul mondial.		**1939** *Pan American inaugurează primul serviciu aerian regulat dintre SUA și Europa. Apar* **primele avioane cu reacție**. *J. Ford regizează* Umbre roșii, *V. Fleming,* Pe aripile vântului. *J. Steinbeck publică* Fructele mâniei. *Intră în producție polietilena.*

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA
1940 Germania invadează Danemarca, Norvegia și Franța. De Gaulle însuflețește de la Londra rezistența franceză. URSS ocupă Lituania, Letonia, Estonia. Italia intră în război alături de germani (10.VI) și invadează Grecia. Aviația britanică împiedică invadarea de către Germania a Marii Britanii („Bătălia Angliei").	**1940** Wang Ching-huei creează la Nankin un guvern colaboraționist filo-japonez.
1941 Intervenția germană în Balcani și înfrângerea Greciei. **Germanii invadează URSS** (22.VI). Churchill și Roosevelt adoptă „Carta Atlanticului". Germania și Italia declară război SUA (11.XII).	**1941 Japonia declară război SUA și Marii Britanii.**
1942 Pătrunderea germanilor în cea mai mare parte din Europa. Se constituie ARMIR (Armata italiană din Rusia). Marea bătălie de la Stalingrad: bătălia de apărare și contraofensiva sovietică (IX-XI). Naziștii adoptă planul pentru exterminarea sistematică a evreilor.	**1942** Japonezii ocupă Birmania, Java, Sumatra; victoria SUA de la Midway.
1943 Armata a VI-a germană se predă la Stalingrad (2.II). Val de greve în fabricile din Italia de nord. Ofensivă sovietică în Ucraina. Anglo-americanii debarcă în Sicilia (10.VII). Căderea fascismului în Italia (25 iulie); armistițiu între Aliați și guvernul Badoglio (8.IX); constituirea CLN (Comitetul de eliberare națională); germanii ocupă Roma. Mussolini, eliberat de germani, proclamă la Salò Republica Socială Italiană (23.IX). Apar primele formațiuni de partizani.	**1943** Japonezii evacuează Guadalcanal. Debarcarea americană la Tarawa. Conferința de la Teheran dintre Roosevelt, Stalin și Churchill (28.XI-1.XII): se stabilește o debarcare pe coastele franceze.
1944 Aliații eliberează Roma (4.VI); se constituie guvernul de unitate națională Bonomi. **Debarcarea aliaților în Normandia** (6.VI) și eliberarea Parisului. Ofensivă sovietică în Europa orientală; România, Bulgaria și Finlanda cer armistițiu cu URSS. Contraofensivă germană în Ardeni.	**1944** Victoria americană în Pacific (insula Marshall, Guam și Filipine).
1945 Stalin, Roosevelt și Churchill participă la Conferința de la Yalta (4-11.II). Sovieticii intră în Viena (12.IV), se întâlnesc cu anglo-americanii pe Elba (25.IV) și ocupă Berlinul (28.IV). Insurecție generală în Italia de nord (25.IV); Mussolini încearcă să fugă și este executat la Giulino di Mezzegra, lângă lacul Como (28.IV): Sinuciderea lui Hitler (30.IV) și **predarea necondiționată a Germaniei** (7.V). Se deschide la Nürnberg procesul intentat criminalilor de război naziști (20.IX). Primul guvern De Gasperi în Italia (10.XII).	**1945** Victoria SUA la Iwo Jima și Okinawa. Debarcarea australienilor în Borneo; britanicii cuceresc Rangoon. **Bombardament atomic la Hiroshima și Nagasaki (6 și 9.VIII)**; **predarea necondiționată a Japoniei** (2.IX). URSS ocupă Manciuria.
1946 Conferința de pace de la Paris. Italia: Victor Emanuel III abdică; **referendum instituțional** (2.VI) **și proclamarea republicii**; este aleasă o Adunare Constituantă. Crearea *Welfare State* în Marea Britanie. Proclamarea republicii în Ungaria, Bulgaria și Albania. Succes electoral al comuniștilor în Cehoslovacia. Restaurarea monarhiei și război civil în Grecia.	**1946** Ho Chi Minh, președinte al Republicii Vietnam, războiul de independență împotriva Franței. Tokyo: procesul criminalilor de război. Sovieticii se retrag din Manciuria. Independența Filipinelor.
1947 Italia: social-democrații ies din PSI; comuniștii și socialiștii sunt excluși din guvern. Națiunile europene înfrânte, cu excepția Germaniei, semnează la Paris tratatele de pace (10.II). Uniunea vamală dintre Belgia, Olanda și Luxemburg (Benelux). Conferința de la Moscova dintre cele patru puteri învingătoare pentru a discuta problema Germaniei (10.III-24.IV). Comuniștii filosovietici își asigură puterea în Polonia, Bulgaria, Ungaria și România. Este creat Cominternul. Churchill la Fulton denunță „Cortina de fier" care împarte de acum Europa; **începe Războiul rece**.	**1947** Adunarea Generală a ONU votează împărțirea Palestinei între arabi și evrei. Independența Indiei și a Pakistanului. O nouă constituție în Japonia. Este reluat războiul civil în China.
1948 Intră în vigoare Constituția Republicii Italiene (1.I); succesul electoral al Democrației Creștine (8.IV); L. Einaudi, președinte al republicii. Printr-o lovitură de stat, comuniștii ajung la putere în Cehoslovacia. Iugoslavia lui Tito este exclusă din Comintern. Sovieticii pun în aplicare blocada Berlinului.	**1948** Ia naștere statul Israel: primul război arabo-israelian. Asasinarea lui Gandhi în India. Birmania este independentă. Ia ființă Republica Coreea la Seul; Nordul se desprinde.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1940 SUA: Roosevelt este reales președinte.	**1940** Ofensiva italiană pe frontul libian și contraofensiva britanică.	**1940** *D. Buzzati*, Deșertul tătarilor. *C. Chaplin*, Dictatorul.
1941 Atac japonez la baza navală de la **Pearl Harbor** (Hawaii 7.XII). Legea de „împrumut și închiriere" a armamentului (*Lend and lease Act*).	**1941** Succese britanice în Libia și Africa Orientală. Libia: contraofensiva lui Rommel.	**1941** *O. Welles*, Cetățeanul Kane.
1942 La Washington este semnată Declarația Națiunilor Unite (1 ianuarie).	**1942** Contraofensiva italo-germană în Cirenaica; **bătălia de la El-Alamein**.	**1942** *E. Fermi realizează prima reacție în lanț controlată în pila atomică. Începe producția de siliciu.*
1943 Brazilia trimite trupe în Italia alături de Aliați. Lovitură de stat în Argentina.	**1943** Conferința Aliaților de la Casablanca: se cere capitularea necondiționată a Germaniei. **Capitularea trupelor Axei în Africa de Nord** (12.V). F. Abbas în *Manifestul poporului algerian* cere abolirea regimului colonial în Algeria.	**1943** *L. Visconti prezintă filmul* Obsesie. *În Tennessee este pus în funcțiune primul reactor nuclear pentru producerea plutoniului. S.A. Waksman și Schatz izolează streptomicina (antibiotic).*
1944 Conferința monetară de la Bretton Woods. Roosevelt ales a patra oară președinte al SUA.	**1944** Partidul Istiqlal marocan solicită independența.	**1944** *J.-P. Sartre publică* Cu ușile închise.
1945 Guvern militar în Perú. SUA: moare F.D. Roosevelt; H.S. Truman președinte; Conferința Națiunilor Unite de la San Francisco: **constituirea ONU** (Organizația Națiunilor Unite – 26.VI).	**1945** Egiptul aderă la Liga arabă (22.III). Revolte și masacre la Sétif și Kabylia în Algeria (8.V).	**1945** *Este prezentat pe ecrane filmul* Roma, oraș deschis *al lui R. Rosellini: se afirmă neorealismul cinematografic.*
1946 Argentina: J.D. Perón ales președinte al republicii. Mexic: M. Alemán președinte al republicii; datorită unor masive investiții ale SUA începe o importantă dezvoltare economică.	**1946** ONU refuză Uniunii Sud-Africane dreptul de anexare a Africii de Sud-Vest.	**1946** SUA: *Este realizat primul calculator electornic. A. Hitchcock realizează filmul* Notorius; *R. Rosellini*, Paisá.
1947 SUA: enunțarea „doctrinei Truman"; rigidizarea relațiilor cu URSS; legea Taft-Hartley: limitarea dreptului la grevă.	**1947** Revolte naționaliste în Madagascar (30.III) și represiuni sângeroase.	**1947** *A. Camus*, Ciuma. *În SUA și URSS începe producția de avioane supesonice.*
1948 SUA: Congresul american aprobă Planul Marshall (5,3 miliarde de dolari ajutor pentru Europa); H. Truman e reales președinte. Începe războiul civil în Columbia.	**1948**: Africa de Sud: victoria partidului naționalist; regimul de segregare rasială (*apartheid*).	**1948 ONU adoptă Declarația universală a drepturilor omului.** *V. De Sica*, Hoții de biciclete. ***SUA: sunt inventați tranzistorii și discurile microsillon cu 33 de turații.***

EUROPA

1949 Aderarea multor state din Europa occidentală la **Tratatul Atlanticului de Nord**. Ia ființă CAER, organism de cooperare economică pentru țările comuniste. În Germania se înființează Republica Federală Germania și Republica Democrată Germană. Ungaria: victoria comuniștilor în alegeri. Primul experiment cu bomba atomică în URSS.

1950 Italia: sunt înființate sindicatele CISL și UIL; se înființează Casa per il Mezzogiorno; lege privind reforma agrară.

1951 La Paris este înființată Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului (CECO). Succes electoral al conservatorilor în Marea Britanie, al comuniștilor și gaulliștilor în Franța.

1952 Grecia și Turcia intră în NATO. Elisabeta II îi urmează la tron tatălui ei George VI (6.II) pe tronul britanic. Comuniștii fac epurări în Ungaria și Cehoslovacia.

1953 Italia: se constituie ENI (Ente Nazionale Idrocarburi); înfrângerea electorală a partidelor de guvernământ. URSS: **moare Stalin**; Hrușciov, secretar al PCUS.

1954 Acord italo-iugoslav privind împărțirea Teritoriului liber Trieste (5.X). La Conferința de la Paris este semnat actul de naștere al UEO (Uniunea Europei Occidentale), alianță defensivă a statelor din Europa Occidentală care prevede reînarmarea Germaniei federale.

1955 Italia: G. Gronchi devine președinte al republicii; planul Vanoni pentru dezvoltare economică; admiterea în ONU. Germania federală intră în NATO. **Tratatul de la Varșovia:** alianță militară a țărilor comuniste europene (Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, Germania de Est, Polonia, România, Ungaria, URSS) sub conducerea sovietică.

1956 Italia: crearea Curții Constituționale; este instituit principiul participării statale. URSS: al XX-lea Congres al PCUS: Hrușciov denunță crimele lui Stalin. Revoltă muncitorească în Polonia. Ungaria: ample mișcări de protest în întreaga țară; la **Budapesta izbucnește o insurecție anticomunistă**, reprimată de trupele sovietice (4.XI); liderul I. Nagy este arestat.

1957 La Roma este creată **Piața Comună** și Euratomul. URSS: Hrușciov prezintă un plan mai flexibil de planificare economică.

1958 Ungaria: I. Nagy este spânzurat. Moare papa Pius XII, îi succede Ioan XXIII. Criza celei de-a Patra Republici franceze; este aprobată noua constituție care instituie republica prezidențială; de Gaulle e ales președinte.

1959 Ioan XXIII anunță convocarea conciliului ecumenic Vatican II. Germania federală: la congresul de la Bad Godesberg social-democrații renunță la marxism.

ASIA ȘI OCEANIA

1949 Victoria comuniștilor în China: Mao Zedong proclamă **Republica Populară Chineză**. Indonezia obține independența.

1950 Izbucnește războiul dintre Coreea de Nord și Coreea de Sud. China ocupă Tibetul.

1951 Chinezii și nord-coreenii ocupă Seulul; americanii se stabilesc pe paralela 38. Iran: Mossadeq naționalizează companiile petroliere.

1952 Înfrângeri franceze în Vietnam. Se încheie ocupația Aliaților în Japonia. Hussein devine rege al Iordaniei.

1953 Armistițiu în Coreea: împărțirea în două state, la nord și sud de paralela 38.

1954 Vietnam: înfrângerea francezilor la Dien Bien Phu; acordurile de la Geneva recunosc împărțirea temporară a țării. Lovitură de stat în Siria.

1955 Conferința afro-asiatică de la Bandung: participă 29 de state nealiniate. Dezvoltarea cooperativelor agricole în China. Proclamarea Republicii Vietnamului de Sud.

1956 Războiul arabo-israelian. Colectivizarea satelor în China.

1957 În Vietnamul de Sud începe războiul de gherilă al Vietcongului. Independența Malaysiei.

1958 Siria și Egiptul înființează Republica Arabă Unită (RAU). China: campania „marele pas înainte" în economie, crearea „comunelor populare". Lovitură de stat în Irak și crearea republicii.

1959 Guvernul tibetan al lui Dalai Lama este dizolvat de chinezi. Criză sino-sovietică.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1949 SUA: la Washington sunt semnate acordurile care dau naștere Tratatului Atlanticului de Nord (4.IV).	**1949** ONU încredințează Italiei administrarea fiduciară a fostei colonii Somalia.	**1949** *G. Orwell*, 1984. *P. Showalter Hench descoperă cortizonul.*
1950 Campanie anticomunistă în SUA, dusă de J.R. McCarthy (maccarthismul).	**1950** Grave incidente rasiale în Africa de Sud.	**1950** *Este publicată cartea lui C. Pavese* Luna și flăcările.
1951 G.D. Vargas este președinte al Braziliei, iar Perón al Argenti Revoluție populară în Bolivia.	**1951** Libia este independentă: Idris al-Sanusi devine rege.	**1951** *Prima ediție a Festivalului cântecului de la San Remo. SUA: producerea electricității cu ajutorul energiei atomice.*
1952 SUA: D. Eisenhower este președinte.	**1952** Mișcare de independență în Tunisia. Mișcarea xenofobă „Mau-Mau" a populației kikuyu în Kenya. Lovitură de stat a organizației patriotice „Ofițerii liberi" în Egipt.	**1952** SUA: explodează prima bombă termonucleară (H).
1953 SUA: execuția soților Rosenberg, acuzați de spionaj în favoarea URSS.	**1953** Egiptul se proclamă republică suverană: M. Naghib președinte. Independența Sudanului.	**1953** ***Este descoperită structura elicoidală a ADN.*** *Prima emisiune în culori televizată în SUA.*
1954 SUA: lege împotriva segregării rasiale. Brazilia: pronunciamentul militar împotriva președintelui Vargas. Paraguay: Stroessner la putere.	**1954** Egipt: G.A. Nasser vine la putere. Algeria: începe războiul de eliberare împotriva dominației coloniale franceze.	**1954** *F. Fellini regizează* La Strada, *L. Visconti* Senso. *Primul vaccin antipoliomielitic. În Italia primele emisiuni TV.*
1955 Argentina: lovitură de stat și înlăturarea de la putere a lui Perón. SUA: fuziunea AFL și CIO, cele mai mari sindicate americane.	**1955** Acord de cooperare economico-militară între Egipt și țările comuniste.	**1955** *Primele experimentări ale trenurilor de mare viteză (Franța). Apare Fiat 600. Submersibilul Nautilus cu propulsie nucleară.*
1956 SUA: Eisenhower este reales președinte. F. Castro debarcă în Cuba și începe gherila.	**1956** Independența Marocului și a Tunisiei. **Criza Suezului**: Nasser naționalizează canalul; conflictul dintre Egipt și anglo-franco-israelieni.	**1956** *I. Bergman* realizează A șaptea pecete. *Sunt construite în SUA primele videotelefoane și videorecordere. A.B. Sabin descoperă un nou vaccin antipoliomielitic. În Marea Britanie este construită prima centrală atomică, de dimensiuni mari.* ***G. Pincus prepară pilula contraceptivă.***
1957 Grave incidente rasiale în SUA. F. Duvalier ia puterea în Haiti.	**1957** Independența Ghanei. Bătălia de la Alger: francezii în dificultate.	**1957** *Sunt publicate romanele* Doctor Jivago *de B. Pasternak* și Încurcătura *de C.E. Gadda. URSS plasează pe orbită primul satelit artificial Sputnik I.*
1958 SUA: înființarea agenției spațiale NASA.	**1958** Independența Guineii, fostă franceză. Revoltă în Sudan. Conferința statelor africane independente de la Accra (Ghana).	**1958** *Sunt produse în SUA primele* ***pick-up-uri stereofonice și circuitele integrate****. Primul satelit SUA pe orbită. Prima navă acționată de energia nucleară (Savannah - SUA). Sovieticii construiesc o rachetă balistică intercontinentală.*
1959 Cuba: succesul revoluției lui F. Castro; fuga lui F. Batista.	**1959** De Gaulle recunoaște dreptul la autodeterminare al popoarelor colonizate.	**1959** Nouvelle vague *al lui J.L. Godard și F. Truffaut. Premiul Nobel pentru E. Segrè și S. Quasimodo.*

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA
1960 Italia: manifestări antifasciste și incidente răstoarnă guvernul Tambroni; guvernul Fanfani. Ia naștere AELS (Asociația Europeană a Liberului Schimb). URSS: Brejnev este ales președinte; suspendarea oricărei forme de ajutor pentru China.	**1960** Ia ființă OPEC, acordul dintre țările producătoare de petrol (Iran, Irak, Kuwait, Arabia Saudită, Venezuela). Ruperea relațiilor dintre China și URSS.
1961 La Milano, Genova, Florența: constituirea primelor consilii municipale de centru-stânga. Guvernul Germaniei de Est închide granițele dintre cele două sectoare ale Berlinului (Zidul Berlinului). Enciclica *Mater et Magistra* a lui Ioan XXIII privind problemele sociale. Acte teroriste antiitaliene în Alto Adige. La Viena se întâlnesc Hrușciov și Kennedy (3-4.VI).	**1961** Park Chung Hee la putere în Coreea de Sud; o industrializare rapidă. Trupele indiene îi alungă pe portughezi din Goa. Lovitură de stat în Siria care iese din Republica Arabă Unită.
1962 Italia: Fanfani formează un guvern de centru-stânga cu sprijinul socialiștilor; naționalizarea industriei electrice și instituirea gimnaziului unic; A. Segni președinte al republicii. Franța: un referendum recunoaște alegerea directă a președintelui republicii. Este inaugurat **conciliul ecumenic Vatican II**.	**1962** China învinge India în conflictul din Tibet. Ofensiva Pathet Lao în Laos.
1963 Italia: primul guvern organic de centru-stânga în frunte cu A. Moro. La Moscova este semnat un acord asupra interzicerii experimentelor nucleare în atmosferă; Franța și China nu aderă. Ioan XXIII, înainte de a muri, promulgă enciclica *Pacem in terris*; îi urmează Paul VI.	**1963** Sukarno devine președinte pe viață în Republica Indonezia. Iran: proteste ale activiștilor islamici împotriva șahului. Irak: lovitură de stat a lui A. Aref.
1964 Italia: moare P. Togliatti; G. Saragat președinte ale republicii. Conferința asupra dezarmării de la Geneva. Malta devine independentă în cadrul Commonwealthului britanic. **URSS: înlăturarea lui Hrușciov** din toate funcțiile: Brejnev, noul secretar al PCUS. Victorie electorală a laburiștilor în Marea Britanie.	**1964** Vietnam: crește angajarea militară a SUA. Prima bombă atomică chineză. Ia ființă OEP (Organizația pentru Eliberarea Palestinei).
1965 Marea Britanie: moare W. Churchill. În Iugoslavia este introdus principiul autogestiunii întreprinderilor. Se încheie conciliul Vatican II.	**1965** Începe **revoluția culturală în China**. Conflictul dintre India și Pakistan pentru Kashmir. F. Marcos președinte al Filipinelor. **SUA bombardează Vietnamul de Nord**. Suharto la putere în Indonezia.
1966 Franța își retrage trupele din NATO; sunt retrase bazele militare americane din Franța. Germania Federală: guvernul de largă coaliție dintre democrat-creștini și social-democrați; ministrul de externe W. Brandt inaugurează politica deschiderii către Est (Ostpolitik).	**1966** India: I. Ghandi, fiica lui Nehru, este prim-ministru. Ajutoare sovietice pentru Vietnamul de Nord. Suharto, la putere în Indonezia.
1967 Enciclica *Populorum progressio* a lui Paul IV referitoare la dezvoltarea națiunilor. Lovitură de stat a coloneilor în Grecia; instaurarea unei dictaturi militare (21.IV); regele Constantin fuge. Italia: începe protestul studențesc.	**1967 Războiul de șase zile**: Israelul înfrânge o coaliție a statelor arabe. Un nou exod al palestinienilor.
1968 Mișcarea de protest studențească cuprinde toate țările occidentale. **Cehoslovacia: intervenția represivă a trupelor din Pactul de la Varșovia** (20.VIII) pune capăt perioadei de reforme ale lui A. Dubček. Victorie gaullistă în Franța	**1968** Ofensiva Vietcong și nord-vietnameză în Vietnamul de Sud. SUA suspendă bombardamentele asupra Vietnamului de Nord.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1960 SUA: este ales președinte democratul J.F. Kennedy.	**1960** Își dobândesc independența Togo, Madagascar, Dahomey, Niger, Volta Superioară, Coasta de Fildeș, Ciad, Republica Centrafricană, Gabon, Nigeria, Mauritania, Mali. Război civil în Congo.	**1960** *Apar filmele* La dolce vita *de F. Fellini*, Rocco și frații săi *de L. Visconti. A. Warhol lansează Pop Art. T.H. Maiman realizează laserul.*
1961 Cuba: în Golful Porcilor eșuează debarcarea refugiaților anticastriști, sprijiniți de SUA. Kennedy lansează programul „Alianța pentru progres" împreună cu America Latină.	**1961** Independență pentru Sierra Leone și Tanganyika. Uniunea Sud-Africană rupe contactele cu Commonwealthul și devine Republica Africa de Sud. Congo: asasinarea lui P Lumumba.	**1961** ***I. Gagarin efectuează primul zbor în spațiu.***
1962 Criza din Cuba: blocaj naval SUA pentru a împiedica URSS să instaleze baze pentru rachete în insulă; retragerea sovietică. În Argentina militarii iau puterea.	**1962** Algeria își dobândește independența (acordurile de la Evian). Continuă revoltele din provincii (Katanga) și războiul civil în Congo. Anexarea Eritreei la Etiopia, cauză a unui război de gherilă de eliberare de treizeci de ani.	**1962** *A. Soljenițîn*, O zi din viața lui Ivan Denisovici. *Primele emisiuni TV prin satelit. Formația Beatles cunoaște un succes mondial. În SUA se afirmă Bob Dylan. Moare starul Marilyn Monroe.*
1963 SUA: dezordini rasiale și manifestări pentru drepturi civile; **la Dallas este asasinat președintele Kennedy** (22.XI).	**1963** La Addis Abeba ia ființă OUA (Organizația Unității Africane); din aceasta fac parte 30 de țări independente. Independența Kenyei.	**1963** *Apare pe ecrane filmul* 8 și jumătate *de F. Fellini. B. Friedan*, Mistica feminității.
1964 Lovitură de stat militară în Brazilia. SUA: legea privind drepturile civile; L.B. Johnson este ales președinte. Acord comercial Cuba-URSS. Chile: E. Frei este ales președinte.	**1964** Egipt: este inaugurat digul de la Assuan. Zanzibar și Tanganyika alcătuiesc Tanzania. Malawi și Zambia devin independente.	**1964** *Premiul Nobel pentru pace lui M. L. King. Apare filmul* Deșertul roșu al lui M. Antonioni. *H. Marcuse*, Omul unidimensional.
1965 SUA: asasinarea liderului de culoare Malcolm X; dezordini rasiale în Alabama și la Los Angeles; manifestații împotriva intervenției în Vietnam: intervenție militară în Republica Dominicană.	**1965** Rhodesia de Sud cu I. Smith își proclamă independența. Insurecție în Ciadul de Nord; începe un lung război civil. Algeria: H. Boumedienne îl înlătură pe Ben Bella.	**1965** *Astronauții sovietici și americani „se plimbă" prin spațiu. A treia generație de computere cu circuite integrate. M. Quant lansează fusta mini.*
1966 La Havana, conferința popoarelor latino-americane, asiatice și africane; se afirmă o mișcare revoluționară a Lumii a Treia. Mișcări rasiale în SUA.	**1966** Ghana: Nkrumah este destituit. ONU revocă Africii de Sud mandatul asupra Africii de Sud-Vest (Namibia).	**1966** *Este introdus limbajul de programare Basic.*
1967 Bolivia: este ucis revoluționarul Ernesto Che Guevara.	**1967** Nigeria: secesiunea provinciei Biafra și un război civil sângeros.	**1967** *Chirurgul C.H. Barnard realizează primul transplant cardiac uman. În SUA sunt puse la punct rachetele MIRV cu focoase independente.*
1968 SUA: asasinarea liderului de culoare M.L. King și a senatorului R. Kennedy; R. Nixon este ales președinte.	**1968** Mali: președintele M. Keita este răsturnat printr-o lovitură de stat militară, condusă de M. Traoré.	**1968** *Premiera filmului:* 2001: Odiseea spațială *de S. Kubrick. Trei astronauți americani înconjoară primii Luna.*

EUROPA	ASIA ȘI OCEANIA
1969 Irlanda: grave incidente între catolici și protestanți; intră în acțiune IRA (Armata Republicană Irlandeză). Franța: demisia lui de Gaulle, înlocuit de G. Pompidou. Succes electoral al social-democraților în Germania Federală: guvernul Brandt se deschide către Est. La Helsinki încep convorbirile SUA-URSS pentru limitarea armamentului strategic. Italia: vaste mișcări sociale (**Toamna caldă**), masacrul din piața Fontana din Milano (12.XII).	**1969** Y. Arafat devine președintele OEP. Incidente între China și URSS de-a lungul râului Ussuri. China: Lin Piao este desemnat succesorul lui Mao. Vietnamul de Nord: moare Ho Chi Minh.
1970 Italia: primele alegeri regionale; sunt aprobate Statutul lucrătorilor și legea privind divorțul. Marea Britanie: succesul conservatorilor; ciocniri în Ulster. Polonia: mișcări împotriva creșterilor de prețuri la Gdansk; guvernul Gierek. Germania Federală și URSS recunosc inviolabilitatea frontierelor dintre cele două Germanii.	**1970** Cambodgia: lovitură de stat filo-americană; începe războiul de gherilă al khmerilor roșii. Iordania înăbușă mișcarea palestiniană (septembrie negru). Assad la putere în Siria.
1971 G. Leone președinte al Republicii Italiene. Franța: ia naștere Partidul Socialist condus de F. Mitterand.	**1971 Ia naștere Bangladeshul.** Este admisă la ONU China comunistă și exclusă Formosa.
1972 La Olimpiada de la München, teroriștii palestinieni îi masacrează pe atleții israelieni. Vizita în URSS a președintelui american Nixon. Italia: guvernul neocentrist Andreotti; E. Berlinguer devine secretarul Partidului Comunist.	**1972** Vietnam: bombardamente violente asupra Hanoiului. Normalizarea relațiilor dintre China și Japonia.
1973 Criză economică în toată Europa în urma războiului arabo-israelian și a scumpirii petrolului: se vorbește de „austeritate". Italia: masacru la aeroportul Fiumicino. Helsinki: se deschide conferința pentru securitate europeană. **Marea Britanie, Irlanda și Danemarca intră în CEE.** Parlamentul german federal aprobă tratatul care reglementează relațiile dintre cele două Germanii: Republica Federală și Republica Democrată sunt admise la ONU.	**1973** Războiul de Yom Kippur dintre Israel și Egipt; țările OPEC decid embargoul petrolier împotriva Occidentului.
1974 Marea Britanie: greva minerilor, alegeri anticipate și victoria laburiștilor. V Giscard d'Estaing, președinte al Republicii Franceze. Lovitură de stat militară în Portugalia și restabilirea democrației. Italia: se agravează criza economică; Brigăzile Roșii îl răpesc pe judecătorul Sossi; masacrul din Piața della Loggia din Brescia și din trenul Italicus; un referendum popular susține legea privind divorțul. Cade dictatura militară în Grecia: alegeri libere.	**1974** Retragerea israeliană din zona Suezului. O delegație a OEP este primită la ONU pentru a participa la dezbaterea privind Palestina.
1975 Italia: vârsta majoratului s-a redus la 18 ani; reforma codului familiei: este instituită egalitatea în drepturi a soției; succesul PCI la alegerile regionale; se naște „eurocomunismul". Cipru: este constituit un stat autonom turc în nord. Spania: moare F. Franco; urcă pe tron regele Juan Carlos I de Bourbon, care reia drumul spre democrație. Grecia: este aprobată constituția republicană.	**1975 Ia sfârșit războiul din Vietnam**; ocuparea de către Vietcong a Saigonului. Khmerii roșii iau puterea în Cambodgia. În China este consolidată puterea moderatului Chou En-lai.
1976 Italia: cutremurul de pământ de la Friuli. Contaminarea cu dioxină la Seveso; Brigăzile Roșii îl asasinează pe judecătorul Coco; alegeri și guvernul lui Andreotti; B. Craxi devine secretarul Partidului Socialist. Guvernul Suarez în Spania. Victoria socialiștilor în Portugalia. Acordul țărilor membre CEE pentru alegerea prin vot direct a Parlamentului european.	**1976** China: mor Chou-En-lai și Mao. Război civil în Liban. Cambodgia : începe dictatura feroce a lui Pol Pot. Ia naștere Republica Socialistă Vietnam.
1977 Val de acte teroriste ale extremei stângi în Italia și Germania Federală. Mișcarea studențească din '77 în Italia. La Madrid secretarii partidelor comuniste italian, francez și spaniol semnează „carta eurocomunismului". Noua constituție din URSS.	**1977** Israel: victorie electorală a dreptei conduse de M. Begin. China: înfrângerea „bandei celor patru".

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1969 Gherilele *tupamaros* în Uruguay și *montoneros* în Argentina; represiuni militare. Victorie electorală a stângii în Chile. Perú: reforma agrară; sunt stabilite relații cu URSS și țările comuniste.	**1969** Lovitură de stat militară în Libia: la putere colonelul M. Khaddafi. Generalul J. El Nimeiry la putere în Sudan.	**1969** ***Astronauții N. Armstrong și E. Aldrin coboară pe Lună*** *(21.VII). Cvadrireactorul supersonic Concorde. Un milion de tineri participă în SUA la festivalul rock de la Woodstock.*
1970 SUA: ample manifestări împotriva războiului din Vietnam; legea privind protecția mediului. Chile: devine președinte socialistul S. Allende.	**1970 Egipt: moartea lui Nasser**; îi succede Sadat. Siad Barre la putere în Somalia: instaurează un regim filosovietic.	**1970** *IBM realizează primul floppy-disk; Boeingul Jumbo Jet 747.*
1971 SUA: **este suspendată convertibilitatea dolarului în aur**	**1971** Uganda: lovitura de stat a lui Amin Dada, care instaurează o dictatură personală brutală.	**1971** *Sunt construite* ***primele microprocesoare*** *și primul ceas electronic digital.*
1972 SUA. izbucnește scandalul Watergate; realegerea lui Nixon în funcția de președinte.	**1972** Egipt: Sadat cere retragerea tehnicienilor și consilierilor militari sovietici. Madagascar: eliminarea lui Tsiranana.	**1972** *Stockholm: prima conferință internațională de ecologie. R. Thom propune teoria catastrofelor. Producerea primelor fibre optice.*
1973 Chile: lovitură de stat militară; asasinarea a lui S. Allende; dictatura generalului Pinochet. În Uruguay este suspendată constituția. Perón este ales președinte al Argenti	**1973** ONU recunoaște SWAPO (South West Africa People's Organisation) ca unic reprezentant al poporului din Namibia.	**1973** *Moare P Picasso. La Heidelberg este instalat laboratorul european de biologie moleculară. A. Macleod Cormack și G.N. Hounsfield pun la punct TAC (tomografia axială computerizată).*
1974 SUA: demisia lui Nixon; președinția lui G. Ford. Acordurile SUA-URSS privind limitarea armelor strategice. Violențe în Argentina; după moartea lui Perón, soția Isabela devine președinte.	**1974 Revoluție militară în Etiopia**: înlăturat împăratul Hailé Selassié; reformă agrară.	**1974** 72 de țări încep un program de cercetări privind condițiile generale ale atmosferei terestre.
1975 SUA începe recesiunea economică; anexarea ca stat liber asociat a Insulelor Mariane. Eșuarea unei lovituri de stat în Ecuador.	**1975** Egipt: redeschiderea Canalului de Suez. Revoluție socialistă în Madagascar. **Independența Angolei și Mozambicului** față de Portugalia. Spaniolii se retrag din Sahara Occidentală.	**1975** *Capsulele spațiale Apollo (SUA) și Soi z (URSS) se întâlnesc în spațiu.*
1976 SUA: democratul J. Carter este ales președinte. Guvern militar în Argentina; reprimarea dură a opoziției.	**1976** Revoltă în ghetoul negrilor din Soweto, la periferia Johannesburgului (Republica Africa de Sud).	**1976** *Sonda Viking 1 se deplasează pe Marte. „Apple" prezintă* ***primul computer personal.***
1977 Președintele american Carter denunță violarea drepturilor omului în URSS.	**1977** Mengistu la putere în Etiopia cu ajutorul URSS; războiul somalezo-etiopian în Ogaden.	**1977** *RAI începe să transmită în Italia programele TV în culori. Moare E. Presley.*

EUROPA	ASIA ŞI OCEANIA
1978 Italia: **Brigăzile Roşii îl răpesc şi-l ucid pe preşedintele Democraţiei creştine, A. Moro**; legea acceptării avortului; S. Pertini preşedinte al Republicii. Guvernele ţărilor CEE aprobă SME (Sistemul Monetar European). **Moare papa Paul VI**; îl urmează Ioan Paul I (26 VIII-28 IX), apoi cardinalul polonez K. Wojtyła sub numele de Ioan Paul II.	1978 Afganisan: lovitură de stat filosovietică. Iran: şahul înăbuşă manifestările populare. China: Deng Xiaoping stabileşte cu SUA relaţii diplomatice normale. Vietnamul invadează Cambogia.
1979 **Este ales primul Parlament european**. SUA şi URSS semnează la Viena tratatul Salt-2. Marea Britanie: victoria conservatorilor şi guvernul Margaret Thatcher.	1979 **Revoluţia islamică a lui Khomeini în Iran**. Invazia sovietică în Afghanistan. Irak: S. Hussein preşedinte al republicii.
1980 Italia: asasinarea lui S. Mattarella şi V. Bachelet; un nou val de terorism (atentate ale Brigăzilor Roşii, masacrul din gara din Bologna), cutremur în Campania şi Basilicata (circa 6000 de morţi). Iugoslavia: moartea lui Tito. URSS: este condamnat la exil omul de ştiinţă disident A. Saharov; olimpiada de la Moscova. Polonia: greva condusă de sindicatul liber Solidarność.	1980 Izbucneşte războiul Iran-Irak. India: victoria electorală a I. Gandhi. Israel: Ierusalimul este proclamat capitală.
1981 Franţa: socialistul F. Mitterand este ales preşedinte. Atentat împotriva lui Ioan Paul II. Italia: izbucneşte scandalul lojei masonice P2; un referendum popular confirmă legea avortului. Grecia intră în CEE. Polonia: generalul W. Jaruzelski decretează stare de asediu şi pune în afara legii Solidarność.	1981 Se agravează războiul civil în Liban. Anexarea de către Israel a unei părţi din Înălţimile Golan.
1982 Italia: asasinaţi de Mafie F. La Torre şi C.A. Dalla Chiesa. Germania Federală: guvernul democrat-creştin H. Kohl. URSS: moare Brejnev; I. Andropov este noul secretar al PCUS.	1982 Israelul invadează Libanul de sud; este trimisă o forţă de pace multinaţională la Beirut.
1983 Italia: alegeri anticipate şi înfrângerea Democraţiei creştine; guvernul socialist B. Craxi. Victoria electorală a creştin-democraţilor în Germania Federală, a conservatorilor în Marea Britanie. Parlamentele italian, german-federal şi britanic aprobă instalarea eurorachetelor.	1983 OEP este obligată să părăsească Libanul. Filipine: asasinarea lui B. Aquino, şeful opoziţiei.
1984 URSS: moare I. Andropov; K. Cernenko este noul secretar al PCUS. Italia: un nou concordat dintre stat şi Sfântul Scaun; masacru în trenul 904. Marea Britanie: o mare grevă a minerilor. Polonia: asasinarea preotului J. Popieluszko.	1984 India: este asasinată I. Ghandi; îi urmează fiul său Rajiv. Acordul anglo-chinez privind restituirea Hong Kongului.
1985 Italia: alegeri regionale; o descreştere a PCI.; F. Cossiga este ales preşedintele Republicii. Spania şi Portugalia intră în CEE. URSS: moare K. Cernenko; M. Gorbaciov este ales secretar al PCUS. La Geneva încep întâlnirile dintre Reagan şi Gorbaciov (19.XI).	1985 Israelul se retrage din Liban. Este reluat războiul Iran-Irak după o scurtă pauză; sunt bombardate multe oraşe.
1986 Suedia: asasinarea primului-ministru O. Palme. Franţa: victoria electorală a giscardienilor şi gaulliştilor. Spania: socialiştii obţin majoritate absolută. Reykjavik: întâlnirea la nivel înalt Reagan-Gorbaciov: dezacord asupra „scutului spaţial" de apărare al SUA. URSS: se afirmă linia reformelor (perestroika) lui Gorbaciov; este reabilitat Saharov.	1986 Filipine: fuga dictatorului Marcos de la Manila; devine preşedinte C. Aquino. Afghanistan: retragerea parţială a trupelor sovietice. Israel: guvernul de stânga Shamir.
1987 Italia: demisia guvernului Craxi şi alegeri anticipate; referendumul privind justiţia şi centralele nucleare. Victoria lui H. Kohl în Germania şi a lui Margaret Thatcher în Marea Britanie.	1987 Începe Intifada palestiniană în teritoriile ocupate de Israel.
1988 Italia: guvernul pentapartid De Mita. Franţa: F. Mitterand este reales preşedinte. URSS: la Moscova, a patra întâlnire la nivel înalt Reagan-Gorbaciov; M. Gorbaciov devine preşedintele Sovietului Suprem.	1988 Încetarea focului dintre Iran şi Irak. Sovieticii se retrag din Afghanistan. OEP acceptă existenţa Israelului.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1978 SUA: **acordurile de pace de la Camp David** dintre Egipt și Israel, mediate de președintele Carter.	**1978** Kenya: la moartea lui J. Kenyatta, devine președinte D. Arap Moi.	**1978** *În Marea Britanie se naște prima fetiță „in vitro"*
1979 Sandiniștii iau puterea în Nicaragua. Brazilia: sunt readmise partidele politice.	**1979** Căderea regimului Amin Dada în Uganda și a lui Bokassa în Republica Centrafricană.	**1979** *Lansarea rachetei europene Ariane. În comerț primele compact discuri. Sonda Voyager 2 zboară deasupra planetei Jupiter.*
1980 Salvador: asasinarea arhiepiscopului O.A. Romero, oponent al regimului militar. SUA: **R. Reagan este ales președinte**.	**1980** Primele incursiuni ale Republicii Africa de Sud împotriva Angolei. Liberia: lovitură de stat; președintele W.R. Tolbert este asasinat. Război civil în Ciad.	**1980** *Variola este declarată învinsă definitiv în lume.*
1981 Conflictul de graniță între Perú și Ecuador.	**1981** Activiștii islamici îl asasinează pe președintele egiptean Sadat. Tunisia: este înființată mișcarea Tendința islamică.	**1981** *SUA: lansarea primei navete spațiale reutilizabile (Space Shuttle); primele cazuri de SIDA.*
1982 Războiul din insulele Falkland (Malvine); Argentina este învinsă de Marea Britanie.	**1982** Ciad: luptătorii de gherilă ai lui H. Habré ocupă N'Djamena.	**1982** *SUA: primul implant permanent al unei inimi artificiale la un pacient.*
1983 Trupele americane intervin în insulele Grenada împotriva regimului filocubanez. În Argentina, căderea dictaturii militare, victoria electorală a radicalului R. Alfonsín.	**1983** Aviația sud-africană bombardează bazele Congresului Național African din Mozambic.	**1983** *Este identificat virusul SIDA.*
1984 SUA: Realegerea lui Reagan. Nicaragua: sandiniștii la putere cu D. Ortega; gherilele *contras*, ajutate de SUA.	**1984** Guineea: sfârșitul regimului Sékou Touré. Semnarea încetării focului dintre Republica Africa de Sud și Angola. Foamete mare în Etiopia și Africa neagră.	**1984** *În Australia, nașterea unui copil dintr-un embrion congelat. Dintr-o fabrică din Bhopal (India) iese un nor toxic care cauzeaz˘ 2500 morți.*
1985 Alegerea lui T. Neves în Brazilia; reîntoarcerea la democrație. Alegeri libere în Argentina.	**1985** În Africa de Sud este abrogată legea privind căsătoriile interrasiale; ample tulburări. S.K. Doe devine președintele Liberiei.	
1986 SUA: Reagan este supus unor cercetări pentru vânzarea de arme în Iran (scandalul Irangate).	**1986** Libia: bombardament american asupra orașului Tripoli. Mozambic: moare liderul J. Chissano. Africa de Sud: reprimarea de către poliție a protestelor negrilor.	**1986** *Explodează în zbor nava Challenger. URSS: un grav incident nuclear la Cernobîl. Sonda Voyager 2 zboară deasupra planetei Uranus. În SUA se afirmă Microsoft, producătoare de software.*
1987 Washington: întâlnire la nivel înalt Reagan-Gorbaciov: acord asupra dezarmării.		**1987** *Este descoperită pastila pentru întreruperea sarcinii.*
1988 Eșecul unei lovituri de stat militare în Argentina. SUA: G. Bush este ales președinte.	**1988** Africa de Sud: pentru prima dată votează negrii, chiar dacă separați de albi. Acord de pace între Africa de Sud și Angola.	**1988** *Cosmonauții ruși V. Titov și M. Manarov rămân 366 zile în spațiu.*

EUROPA

1989 Alegeri europene. Alegeri libere în Polonia: victoria Solidarność şi guvernul Mazowiecki. **Cad regimurile comuniste** şi în Ungaria, Cehoslovacia, Bulgaria şi Germania de Est (**căderea Zidului Berlinului** şi reunificarea oraşului, 9.XI). În România este executat dictatorul comunist N. Ceauşescu.

1990 Revolte populare şi criză politică în Albania. Iugoslavia: primele alegeri libere în Slovenia şi Croaţia: reacţii dure ale Serbiei. Polonia: L. Wałesa, lider al Solidarność, devine preşedinte. Tendinţe centrifuge ale republicilor sovietice; reformismului lui Gorbaciov i se opun comuniştii conservatori şi aripa radicală a lui B. Elţîn. **Reunificarea Germaniei** (3.X).

1991 Italia: PCI se transformă în PDS; ia naştere Rifondazione Comunista. **Independenţa ţărilor baltice (Estonia, Letonia şi Lituania), a Sloveniei şi Croaţiei.** Începe războiul civil sârbo-croat. Dizolvarea CAER şi a Pactului de la Varşovia. Eşecul loviturii de stat comuniste şi **dezmembrarea URSS**, demisia lui Gorbaciov: ia naştere Comunitatea Statelor Independente (CSI, 21.XII). Moştenirea internaţională a URSS este asumată de Rusia, sub preşedinţia lui Elţîn. Tratatul de la Maastricht: o mai mare integrare europeană.

1992 Criză în sistemul monetar european. **Războiul civil se acutizează în Bosnia-Herţegovina**, proclamată independentă; masacre ale populaţiei musulmane. Italia: atentate mafiote împotriva judecătorilor G. Falcone şi P. Borsallino; gravă criză politică şi economică; alegeri anticipate; O. L. Scalfaro preşedinte al Italiei, este începutul anchetei „Mâini Curate" care urmăreşte să dovedească legătura strânsă dintre politică şi lumea interlopă. În Rusia, Elţîn începe tranziţia la economia de piaţă.

1993 Scindarea Cehoslovaciei: se nasc Republica Cehă şi Slovacia. În Italia, referendum care introduce un sistem electoral majoritar; se accelerează criza şi disoluţia Democraţiei creştine şi a Partidului Socialist Italian; guvern de tranziţie încredinţat lui C.A. Ciampi. **Se naşte Uniunea Europeană** prevăzută de tratatele de la Maastricht. Belgia devine stat federal. În Rusia, confruntare dură dintre Elţîn şi Parlament (dizolvat cu ajutorul armatei). La Geneva 117 naţiuni semnează noul acord GATT privind tarifele şi comerţul.

1994 Noi alegeri şi victoria partidelor de centru-dreapta în Italia (guvernul Berlusconi: 10.V-22.XII). Primii paşi spre pace în Irlanda: IRA acceptă invitaţia la dialog din partea guvernelor de la Londra şi Dublin. După Polonia şi Lituania, victorii electorale ale formaţiunilor foste comuniste în Ungaria, Belarus şi Ucraina. Uniunea Europeană se lărgeşte înspre Austria, Suedia şi Finlanda (în Norvegia, un referendum respinge opţiunea guvernului). Rusia invadează Cecenia, republică federală care şi-a proclamat independenţa. Continuă războiul sângeros din Bosnia.

ASIA ŞI OCEANIA

1989 China: la Beijing ample manifestări ale studenţilor în piaţa Tien An Men; reprimare sângeroasă de către guvernul comunist. Cambodgia: retragerea Vietnamului. Iran: moartea lui Khomeini.

1990 Irakul lui S. Hussein invadează Kuwaitul; ONU votează sancţiuni economice împotriva Irakului. Pakistan: răsturnarea guvernului lui B. Bhutto. India: creşte conflictualitatea dintre hinduşi şi musulmani.

1991 Forţele ONU conduse de SUA înving Irakul în **războiul din Golf** (17.I-27.II); Kuwaitul este eliberat; S. Hussein rămâne la putere.

1992 Continuă gherila kurdă în nordul Irakului; represiune din partea lui S. Hussein. Afghanistan: căderea regimului filosovietic al lui Najibullah: gherilă între grupările moderate şi integriştii islamici.

1993 În Japonia liberal-democraţii pierd majoritatea absolută. B. Bhutto realeasă la conducerea guvernului în Pakistan. **Acordul de principiul dintre Y. Rabin şi Y. Arafat privind pacea dintre Israel şi palestinieni.**

1994 Începerea autoguvernării palestiniene în Gaza şi la Ierihon. Războiul civil în Yemen după reunificare, prin victoria nordiştilor. Moare liderul nord-coreean Kim-il-Sung.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ȘI SOCIETATE
1989 Chile: democrat-creștinul P. Aylwin este ales președinte, se încheie dictatura Pinochet. Salvador: A. Cristiani, susținut de dreapta, este președinte, stare de gherilă. Argentina: este ales președinte, peronistul C.S. Menem. Panamá: intervenția militară a SUA împotriva președintelui M. Noriega.	**1989** F. De Klerk, noul președinte al Africii de Sud, începe reforme prudente pentru anularea segregării rasiale.	**1989** *Crește în toată Europa occidentală presiunea imigranților din Lumea a Treia. Sonda Voyager 2 înconjoară planeta Neptun.*
1990 Alegeri libere în Haiti, după dictatura Duvalier: victoria lui J. B. Aristide. Perú: alegerea președintelui A. Fujimori; Nicaragua: președinte V. Chamorro; acordul de pace dintre *contras* și sandiniști.	**1990** Etiopia: criza regimului Mengistu; gherilă. Crește integrismul islamic în Algeria. Ciad: prăbușirea regimului Habré, învins în război de filolibianul I. Deby. Africa de Sud: este eliberat N. Mandela.	
1991 Nicaragua: este smuls sandiniștilor controlul armatei. Epidemie de holeră în Perú.	**1991** Somalia: cade regimul lui Siad Barre; război civil. Căderea lui Mengistu în Etiopia, victoria războiului de independență în Eritrea. Lovitură de stat în Mali. Africa de Sud: **abolirea apartheidului**.	
1992 Președintele brazilian Collor de Mello este implicat în scandaluri. SUA: la alegerile prezidențiale, victoria democratului B. Clinton.	**1992** Dramatică situație alimentară în Somalia: Intervenția ONU. Creșterea fundamentalismului islamic în Algeria și Egipt. Continuă războiul civil în Ciad.	**1992** *Este publicat noul* Catehism al Bisericii Catolice. *La Rio de Janeiro, conferința ONU privind mediul și dezvoltarea.*
1993 SUA semnează tratatul START II privind reducerea armamentului nuclear.	**1993** Independența Eritreei față de Etiopia. În multe țări, în ciuda tensiunilor persistente, au loc alegeri pluripartidice.	**1993** *Marele succes al lui S. Spielberg cu două filme foarte diferite:* Jurassik Park *și* Lista lui Schindler.
1994 Intră în vigoare NAFTA, tratat de liber schimb în America de Nord. Mexic: revolta indios din Chiapas. SUA impune întoarcerea lui Aristide la guvernare în Haiti.	**1994** Eșecul misiunii ONU în Somalia. **Primele alegeri libere multirasiale în Africa de Sud.** N. Mandela, președinte, F. De Klerk, vicepreședinte. Masacre în Rwanda, datorită războiului civil dintre hutu și tutsi. Se agravează violența în Algeria.	**1994** ***Este inaugurat Eurotunelul*** *de sub Canalul Mânecii, între Franța și Marea Britanie. Cairo: conferința mondială privind populația și dezvoltarea. Prin enciclica* Tertio millennio adveniente *papa Ioan Paul II proclamă marele jubileu pentru al treilea mileniu din istoria creștinismului.*

EUROPA

1995 **Pacea în Bosnia** este încheiată la Dayton (Ohio) între Izetbegović (Bosnia), Tudjman (Croaţia), Milošević (Sârbia) prin medierea americanului Richard Holbrooke. În Italia se formează un guvern de tehnocraţi, în frunte cu Lamberto Dini, cu sprijinul forţelor critice faţă de centru stânga. În cursul Reuniunii Europene de la Madrid, cei cincisprezece fixează la data de 1 ianuarie 1999 trecerea la **moneda unică europeană**, care este numită „euro" În Franţa este ales preşedinte al Repubicii neogaullistul Jacques Chirac; ţara este paralizată de greva personalului din căile ferate împotriva Planului Juppé de reformare a statului social. În Cecenia continuă confruntările dintre armata rusă şi separatiştii ceceni, printr-o implicare periculoasă a populaţiei civile. În Polonia este ales ca preşedinte al republicii fostul comunist Aleksander Kwasniewski.

1996 Un atentat la Londra întrerupe armistiţiul dintre IRA şi guvernul britanic. Printre bovinele din Regatul Unit se răspândeşte o epidemie mortală: temerea că este transmisibilă la om provoacă o scădere a consumului de carne în toată Europa. În Italia, coaliţia Ulivo (Măslinul), condusă de economistul Romano Prodi, câştigă alegerile politice (21.IV), stânga italiană revine la guvernare după aproape 50 de ani. În Spania se afirmă partidul de centru-dreapta al lui Aznar. În Portugalia, câştigă alegerile socialiştii lui Jorge Sampaio. În Rusia, într-o profundă criză economică, este reales Elţîn ca şef al statului; ruşii se retrag din Cecenia.

1997 Albania, după insurecţia din sudul ţării, împotriva preşedintelui Sali Berisha, este împărţită în două, o forţă multinaţională sub comandament italian debarcă în Albania; în acelaşi timp, mii de refugiaţi caută azil în Italia. Guvernul Prodi pune în practică o politică de reducere drastică a datoriei publice pentru a-i permite Italiei intrarea în sistemul monedei unice europene. **Partidul laburist câştigă după 18 ani alegerile din Marea Britanie.** Tony Blair este noul prim-ministru. Franţa: în alegerile anticipate dorite de Chirac, o victorie neaşteptată a socialiştilor al căror lider, L. Jospin, îşi asumă conducerea guvernării. Polonia: victorie răsunătoare a Solidarność, care revine la conducerea guvernului. Republica Cehă, Polonia şi Ungaria sunt invitate să adere, începând cu 1999 în NATO şi în Uniunea Europeană (la UE sunt invitate şi Cipru, Estonia şi Slovenia).

ASIA ŞI OCEANIA

1995 Yitzhak Rabin, premier israelian, unul dintre făuritorii procesului de pace în Orientul Mijlociu, este asasinat de un tânăr extremist evreu, Yigal Amir; îi urmează Shimon Peres. Japonia: secta religioasă a Adevărului Suprem înfăptuieşte un atentat în metroul din Tokyo prin răspândirea unui gaz care provoacă 12 morţi şi intoxică mii de persoane. Tensiune între ţările din Oceania şi Franţa datorită reluării testelor nucleare în Mururoa.

1996 Capitala Afganistanului, Kabul, cade în mâinile talibanilor („studenţi ai Coranului") care instaurează un regim rigid, teocratic şi interzic femeilor să muncească şi să studieze. Israel: victoria Likudului, sub conducerea lui B. Netanyahu, blochează procesul de pace cu palestinienii, care au avut primele alegeri în teritoriile autonome. În Japonia câştigă alegerile liberal-democraţii lui Hashimoto. În India, înfrângerea Partidului Congresului, datorată centru-stângii lui Davae Gowda. În Pakistan este destituită Benazir Bhutto.

1997 Hong Kong este restituit Chinei de Marea Britanie, la care se afla din 1839, din perioada războiului opiuului. În China moare, la 93 de ani, Deng Xiaoping, liderul care a deschis China către economia de piaţă, în cadrul regimului comunist. Israel: criza procesului de pace provocată de guvernul Netanyahu duce la confruntări foarte grave dintre palestinieni şi trupele israeliene la Hebron. Coreea de Nord: o foarte dură foamete face victime în rândul populaţiei. O criză financiară şi economică evidentă pune în discuţie modelul de dezvoltare al „tigrilor asiatici" (din Singapore până în Coreea de Sud) şi se răsfrânge asupra economiei japoneze. Coreea de Sud: pentru prima dată opoziţia câştigă alegerile.

AMERICILE

1995 Mexic: se agravează criza economică, peso se devalorizează într-o zi cu 45 %. SUA se angajează pentru un împrumut internațional, garantat cu petrolul mexican; după o tentativă inițială de reprimare, încetează operațiile antigherilă în Chiapas. În Perú câștigă alegerile prezidențiale Alberto Fujimori. Cuba se deschide spre capitalul străin.

1996 Bill Clinton este reales președinte al SUA, dar democrații sunt în minoritate în ambele Camere. Este semnată pacea dintre guvernul din Guatemala și forțele de gherilă, după 36 ani de violență.

1997 Perú: sunt eliberați după aproape cinci luni de închisoare ostaticii luptătorilor de gherilă Tupac Amaru, închiși în reședința ambasadorului japonez de la Lima. Mexic: creșterea electorală a stângii minează monopolul politic al Partidului Revoluționar Instituțional. Cuba: dezghețul dintre regimul castrist și Biserica catolică.

AFRICA

1995 Zair: izbucnește o epidemie a virusului Ebola. Noii oponenți politici sunt executați în Nigeria. Regimul din Lagos este condamnat de către organizațiile internaționale. Continuă războiul civil dintre hutu și tutsi în Rwanda. În Algeria este ales președinte al Republicii, în ciuda boicotului înarmat al integriștilor, Liamine Zéroual.

1996 Ciocnirea sângeroasă dintre etniile tutsi și hutu se extinde și în Burundi. În Zair, rebelii din etnia tutsi Banyamulenge atacă centrele de refugiați rwandezi unde se ascund hutu, vinovați de masacrele din 1994; milioane de refugiați sunt obligați să fugă. Liberia: este tot mai sângeroasă ciocnirea dintre facțiuni.

1997 **Zair**: rebelii din Alianța Forțelor Democratice de Eliberare, conduși de Laurent Kabila, îl obligă să **fugă pe dictatorul Mobutu** și iau puterea. Algeria: continuă masacrarea populației civile de către fundamentaliștii islamici și reprimarea sângeroasă de către regimul lui Zéroual.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

1995 *Se răspândește* ***Internetul****, rețea telematică: la prețul unui telefon urban, pune în contact computere de la un cap la altul al globului, oferind servicii de poștă electronică, acces la banca de date etc.; numărul abonaților distribuiți în 120 de țări urcă în câțiva ani până la 30 de milioane și continuă să crească amețitor. La Beijing se desfășoară a IV-a conferință ONU privind femeia.*

1996 *Moare Ella Fitzgerald, cântăreață de jazz. Teatrul La Fenice din Veneția este distrus de un incendiu provocat în mod voit. Lansarea pe orbită a satelitului Hot Bird II deschide și în Europa era televiziunii digitale prin satelit și contra cost.*

1997 *Oamenii de știință scoțieni anunță cu au reușit să cloneze o oaie: se numește Dolly. Un incendiu în domul din Torino afectează grav Capela Guarini. Un incendiu distrugător provocat în mod intenționat distruge peste 300 000 ha de păduri tropicale în Indonezia și Malaysia. La Kyoto, o conferință mondială ONU privind protecția mediului ia pentru prima dată decizii obligatorii pentru statele membre.*

EUROPA

1998 Premierul spaniol J.M. Aznar obţine de la ETA promisiunea unui armistiţiu pe termen nelimitat; la alegerile regionale din Ţara Bascilor (primele desfăşurate într-un climat de calm) se înregistrează o victorie a autonomiştilor. Istoric **acord de pace în Irlanda de Nord** între reprezentanţi catolici şi protestanţi, care aduce premiul Nobel pentru pace lui D. Trimble şi D. Hume. În Kosovo, o violentă contraofensivă sârbă împotriva atacurilor Armatei de eliberare a albanezilor produce numeroase victime şi un val de refugiaţi clandestini. **În Germania**, după ce 16 ani H. Kohl a deţinut funcţia de cancelar, **alegerile sunt câştigate de social-democraţi**, conduşi de G. Schröder (în alianţă cu partidul Verzilor). În Italia, respingerea noului sistem de impozite determină căderea guvernului R. Prodi; cu noul guvern de centru-stânga condus de M. D'Alema şi sprijinit de F. Cossiga (UDR), Italia este printre cele 11 ţări pregătite să adopte moneda unică europeană (**euro**).

1999 La 1.I. **euro** devine monedă oficială în 11 ţări din UE. Polonia, Republica Cehă şi Ungaria devin oficial membri NATO. Violenţele din Kosovo determină reacţia NATO, după eşuarea încercărilor de mediere ale UE: bombardamente NATO asupra Iugoslaviei (III-VI). Tribunalul Penal Internaţional de la Haga anunţă inculparea oficială a preşedintelui Slobodan Milošević (V). Încetarea din viaţă a preşedintelui Croaţiei, F. Tudjman pune capăt perioadei de autoritarism în istoria acestei republici ex-iugoslave. În Germania este inaugurat noul parlament, Reichstag, la Berlin. Fostul cancelar creştin-democrat H. Kohl este acuzat de fraudă. În Italia, fostul premier democrat-creştin G. Andreotti este absolvit de acuzaţia de asociere mafiotă. Instalarea primului guvern semiautonom în Irlanda de Nord. Vizita papei Ioan Paul II în România (V). B. Elţîn îşi anunţă pe neaşteptate demisia din funcţia de preşedinte al Federaţiei Ruse (31.XII.); preşedinte interimar devine V. Putin.

ASIA ŞI OCEANIA

1998 Criza economică determină puternice frământări politice şi sociale în multe ţări din Asi ; Japonia intră în recesiune; FMI intervine în ajutorul Coreii de Sud (54 miliarde de dolari); în Indonezia, populaţia organizează puternice manifestaţii de protest, soldate cu numeroase victime. China rezistă crizei asiatice, dar trebuie să facă faţă unor devastatoare inundaţii care afectează centrul ţării şi unei corupţii care ameninţă vârfurile puterii. **În Cambodgia moare Pol Pot**, liderul khmerilor roşii şi responsabil de moartea a 2 milioane de oameni. O nouă „strângere de mână" la Washington între Y. Arafat şi B. Netanyahu, dar acordurile de pace întârzie să devină efective. În Australia, alegerile federale îi confirmă la putere pe conservatorii lui J. Howard.

1999 Moartea regelui Hussein al Iordaniei (II), suveran din 1953. Liderul Partidului Muncitorilor din Kurdistan (PKK), A. Öcalan, este arestat; ulterior va fi condamnat la moarte de un tribunal din Turci vii proteste ale kurzilor în diferite capitale ale lumii. Violenţe deosebite în Indonezia, cu ocazia alegerilor prezidenţiale: într-un climat tensionat este ales preşedinte A. Wahid, lider al celui mai important partid musulman din ţară. În Israel, alegerile aduc la putere Partidul Muncii, condus de E. Barak. Tulburări şi acte de terorism în mica republică Daghestan din Caucaz, care îşi proclamă în mod unilateral independenţa. După 442 de ani de tutelă portugheză, fosta colonie Macao se reîntoarce la China. Lovitură de stat militară în Pakistan: noul preşedinte este generalul P. Musharaff. În referendumul din Timorul de Est se votează pentru independenţă faţă de Indonezia. Un referendum în Australia respinge proiectul de transformare a ţării în republică.

AMERICILE	AFRICA	CULTURĂ ŞI SOCIETATE

1998 Chile: este arestat la Londra fostul dictator A. Pinochet. SUA: B. Clinton este implicat într-un scandal de moralitate (Sexgate), riscând procedura de *impeachment*. Avioanele americane şi engleze bombardează instalaţiile militare ale Irakului, pe care ONU nu le poate inspecta din cauza obstrucţionării activităţii inspectorilor de către preşedintele S. Hussein. Perú şi Ecuador încheie un acord de pace care pune capăt disputei de frontieră începute în 1942. Uraganul Mitch devastează o zonă vastă, din Cuba până în Nicaragua. FMI intervine în favoarea Braziliei (41 miliarde de dolari).

1998 O mare parte din zona centrală a continentului este răvăşită de un sistematic genocid interetnic; în Sudan, seceta şi foamea agravează situaţia unei populaţii deja încercate de un război civil care durează de 15 ani; în Angola eşuează misiunea ONU din cauza unei noi ofensive UNITA; o revoltă militară în Guineea-Bissau cauzează mii de victime; rebelii tutsi congolezi, sprijiniţi de Uganda şi Rwanda ameninţă stabilitatea regimului lui L. Kabila (sprijinit de Angola, Namibia şi Zimbabwe).

1998 *Astronautul american J. Glenn, la 77 de ani, se întoarce în spaţiu la bordul navetei Discovery, la 36 de ani după prima sa misiune: noua misiune, reuşită, a servit ca experiment privind procesele de îmbătrânire în spaţiu. Începe în America, precum şi într-o serie de ţări europene, campania de comercializare a produsului Viagra, pilula împotriva impotenţei masculine. În Elveţia unele biserici încep să oficieze căsătorii între homosexuali.*

1999 Preşedintele SUA, B. Clinton, este achitat în procesul de sperjur şi obstrucţionare a justiţiei prilejuit de scandalul M. Lewinski; procedura de *impeachment* este anulată (II). În Argentina este ales preşedinte candidatul alianţei de centru-stânga, F. de la Rua. Canalul Panamá, concesionat în 1903 SUA, reintră în proprietatea statului (31.XII).

1999 Moartea suveranului Hassan II al Marocului. Preşedintele Tunisiei, Z. Ben Ali, este ales pentru un nou mandat. În Egipt, la alegerile prezidenţiale H. Mubarak este reconfirmat pentru al patrulea mandat. Noi tulburări în Sudan: decretarea stării de urgenţă şi dizolvarea parlamentului. În Africa de Sud parlamentul îl alege ca preşedinte pe T. Mbeki, preşedinte al CNA şi vicepreşedinte în timpul administraţiei Mandela, ca nou şef al statului. Lovitură de stat militară în Côte d'Ivoire.

1999 *Oamenii de ştiinţă americani realizează prima clonare a unui embrion uman. Premiul Nobel pentru pace este atribuit organizaţiei umanitare „Medici fără Frontiere"*

EUROPA

2000 În Austria, alegerile aduc în prim plan Partidul Libertăţii, de extremă-dreaptă, al lui J. Haider: cancelarul conservator W. Schüssel trebuie să accepte ca vicecancelar un membru al PL şi mai mulţi miniştri din acelaşi partid; puternice reacţii în Austria şi critici din partea UE. În Federaţia Rusă, alegerile îl confirmă la putere pe urmaşul desemnat al lui B. Elţîn, V. Putin (III). În luna august are loc naufragiul submarinului nuclear Kursk, în Marea Barents. Iugoslavia cunoaşte sfârşitul erei Milošević: manifestaţiile de stradă din Belgrad şi alte oraşe, precum şi alegerile duc la înfrângerea Partidului Socialist şi venirea la putere a opoziţiei democratice; noul preşedinte este moderatul V. Kostunića (X). În provincia Kosovo, alegerile locale aduc la putere Liga Democratică Albaneză, condusă de moderatul I. Rugova; militanţii Armatei albaneze de eliberare depun armele. În Finlanda, este aleasă prima femeie preşedinte, T. Halonen. În Marea Britanie se sărbătoreşte centenarul reginei-mamă, Elizabeth. În Polonia, o nouă victorie la alegerile prezidenţiale a candidatului stângii, fost comunist, A. Kwasniewski.

ASIA ŞI OCEANIA

2000 La alegerile legislative din Iran se înregistrează succesul reformatorilor lui M. Khatami. Summitul intercoreean de la Phenian ia în discuţie reconcilierea între cele două Corei, aprobând reunirea familiilor separate de războiul din 1950-1953. Noul preşedinte al Taiwanului, Chen Shui-bian, deschide dialogul cu China. În Siria este ales preşedinte Bashar al-Assad, fiul fostului preşedinte Hafez al-Assad. În mai, după 22 de ani de prezenţă militară, Israelul se retrage din sudul Libanului.

AMERICILE

2000 Sub patronajul preşedintelui B. Clinton, la Camp David încep noi negocieri de pace arabo-israeliene. În SUA au loc alegeri prezidenţiale, câştigate în urma unor dispute privind corectitudinea numărării voturilor de către republicanul George Bush Jr. În Mexic, după 71 de ani de supremaţie a Partidului Revoluţionar Instituţional, victoria opoziţiei de dreapta conduse de Vicente Fox. În Chile se decide ridicarea imunităţii parlamentare a fostului preşedinte, generalul A. Pinochet, pentru a fi judecat în urma acuzaţiilor de asasinare a unor oponenţi politici; alegerile prezidenţiale sunt câştigate de candidatul stângii, socialistul R. Lagos. În Perú, preşedintele A. Fujimori, puternic contestat de opoziţie, renunţă la al treilea mandat.

AFRICA

2000 La Cairo se deschide o conferinţă a Ligii Arabe, în sprijinul palesti ienilor. Flagelurile care lovesc continentul african, foametea, războaiele civile şi interetnice, ravagiile produse de virusul HIV fac obiectul unor conferinţe ale ONU şi ale OUA. Se deschide în Olanda procesul celor doi libieni, acuzaţi de atentatul de la Lockerbie (prăbuşirea unui avion al Companiei Panam, soldată cu 270 de victime).

CULTURĂ ŞI SOCIETATE

2000 *Anul 2000 este întâmpinat cu entuziasm în toate punctele de pe glob, mari comunităţi umane exprimându-şi speranţa că acest punct de trecere între secole şi milenii va aduce pace şi bunăstare pe toate meridianele.*

A

Aachen, oraş german din Renania de Nord-Westfalia. Întemeiat de romani în 150 d.Hr., a fost reşedinţa imperială a lui Carol cel Mare.

■ TRATATUL DE LA A. (812), Mihail I, împăratul roman din Orient, l-a recunoscut ca împărat pe Carol cel Mare, care a restituit imperiului din Orient Veneţia, Dalmaţia şi Iliria.

■ PACEA DE LA A. (2.V.1668) a pus capăt războiului de devoluţie (1667-1668): Suedia, Anglia şi Provinciile Unite l-au obligat pe regele Franţei, Ludovic XIV, să restituie Franche-Comté Spaniei şi i-a recunoscut Franţei numai o parte din Flandra.

■ PACE LA A. (18.X.1748). A încheiat războiul de succesiune austriac (1740-1748): Franţa a restituit tot ceea ce a cucerit; Filip de Bourbon a obţinut ducatele de Parma, Piacenza şi Guastalla; Maria Tereza, recunoscută ca împărăteasă, i-a cedat lui Frederic II de Prusia o parte din Silezia, lui Carlo Emanuele III de Savoia, Vigevano, regiunea Paviei şi comitatul Anghiera până la Bobbio.

■ CONGRESUL DE LA A. (29 VI-21 XI 1818). Puterile europene care l-au învins pe Napoleon au hotărât să-şi retragă trupele de ocupaţie menţinute în Franţa.

abaţie, instituţie fundamentală a monahismului (v.) medieval, formată dintr-o comunitate de călugări, condusă de un abate (din aramaică: *abbà*: tată), din clădirile care îi adăposteau (un fel de sat fortificat, ce se întindea în jurul unei mănăstiri-grădină), din bunurile care formează patrimoniul mănăstirii precum şi din teritoriul asupra căruia abatele îşi exercita jurisdicţia, având o autonomie totală faţă de autorităţile civile şi ecleziastice. În interiorul său, congregaţia călugărilor, reunită într-un capitlu (sau consiliu), îşi alegea abatele şi principalele ajutoare, pe prior (sau prepozit) şi pe chelar (sau econom). La începuturile Evului Mediu, între sec. VI şi XI, abaţiile au fost unicele centre de cultură, sprijinite de împăraţii carolingieni şi ottonieni şi o garanţie a unei guvernări bine organizate şi sistematice a teritoriului. În perioada aceasta principalele abaţii au fost Montecassino, Bobbio, Pomposa, Farfa în Itali ; Saint-Denis, Fleury, Cluny în Franţa; Sankt Gallen în Elveţia; Reichenau, Fulda, Corvey în Germania. Importanţa lor economică şi politică tot mai mare, datorată şi efectelor reformei cluniacense, a dus în sec. X şi XI la trecerea lor sub puterea regelui sau a împăratului, care, de multe ori, le transformase în feude date în beneficiul clericilor seculari sau laicilor (*abbacomites*: abaţi-conţi, care se bucurau de veniturile abaţiei, lăsând aspectele religioase în seama priorului). În sec. XII relansarea rolului lor originar, religios şi reacţia faţă de amestecul politic promovat de mişcarea cisterciană au dus la o nouă înflorire a sistemului abaţiilor, care, la sfârşitul sec. XIII număra peste 700 de centre noi, întemeiate în întreaga Europă (Cîteaux, Clairvaux, Fontenay în Franţa; Klosterneuburg, Ebrach, Heilingenkreuz în Austria şi Germania; Westminster, Fountains, Kirkstall în Anglia; Poblet, Moreruela, Gerona în Spania; Chiaravalle, Fossanova, Viboldone, S. Galgano în Italia). O mare parte a abaţiilor a decăzut în sec. XVI-XVII în urma reformei protestante, a crizei ordinelor monastice tradiţionale şi a procesului de centralizare, aplicat ierarhiei bisericeşti de către papii romani care nu se împăcau cu autonomia faţă de autoritatea episcopală de care se bucurau în mod tradiţional abaţii.

Abbadizi, dinastie arabă din Spania, întemeiată de Abu al-Kasim Muhammad ibn 'Abbad, cadiu de Sevilla din 1023, şi care a devenit autonom la căderea califatului omeyyad de Cordoba (1031). Fiul şi succesorul său, 'Abbad al-Mutadid (1042-1069) a extins domeniile regatului la teritoriile berberilor din Africa de nord. Cu ultimul său reprezentant Muhammad al-Mutamid (1069-1091), puterea Abbadizilor în Spania a atins punctul cel mai înalt, în timp ce Sevilla ajunge la deplinătatea splendorii artistice şi culturale. Pentru a rezista la tentativele de recucerire ale regelui Alfonso VI de Castilia, care în 1085 ocupase Toledo, al-Mutamid cere ajutorul Almoravizilor, care îl ucid, punând capăt dinastiei.

Abbas I cel Mare (n.1557-Qazvin, Mazandaran, 1629), şah al Persiei (1587-1629). A conferit o structură centralizată statului, limitând puterea feudalilor. A făcut să crească puterea internaţională a Persiei, ducând războaie victorioase împotriva uzbecilor (cucerirea Caucazului) şi otomanilor (cucerirea Bagdadului şi a Mesopotamiei) şi asigurându-şi controlul strategic al intrării în Golful Persic prin dobândirea insulei Ormuz.

Abbas, *Ferhat*, om politic algerian (Taher 1899-Oran 1985). Naţionalist moderat, deputat în parlamentul francez din 1946, la începutul războiului din Algeria a aderat la Frontul de Eliberare Naţională (1955). Preşedinte al guvernului provizoriu (1958-1961) şi, după cucerirea independenţei, al Adunării constituante a noii Republici Algeriene (1962), renunţă la politică în 1963 datorită unor neînţelegeri cu preşedintele Ben Bella.

Abbas Hilmi II (Alexandria 1874-Geneva 1944), khediv al Egiptului (1892-1914). Cu ajutorul trupelor britanice a înăbuşit în Sudan revolta naţională a mahdi-ului şi a adus ţara sub controlul Egiptului (1896-1898). La izbucnirea primului război mondial (1914), a lansat de la Constantinopol o proclamaţie pentru a-i invita pe egipteni să se ridice împotriva ocupaţiei britanice, care şi-a oficializat atunci propriul protectorat, iar la sfârşitul conflictului l-a declarat pe A.H. detronat (1922).

Abbasizi, dinastie arabă de califi, iniţiată în 749 de Abu al-Abbas (descendent din unchiul lui Mahomed, Abbas), şi dispărută în 1258. Smulgându-le califatul Omeyyazilor, Abbasizii ating cea mai mare expansiune politică şi economică în cursul primului secol al regatului, cu precădere sub al-Mansur, Harun al-Raşid şi al-Ma'mun. Aceeaşi perioadă a coincis cu transformarea imperiului arab într-o entitate multietnică, bazată nu pe elementul naţional arab i iţial, ci numai pe religia islamică. Organizarea guvernării s-a făcut după modelul monarhiei persane, trecându-se de la tradiţionalul sistem monarhic arab, patriarhal şi electiv, la unul absolutist şi centralizat, care avea în calif cea mai mare autoritate religioasă şi politică. Curând conducerea civilă este delegată unui vizir, după cum funcţia juridică unui cadiu, iar cea militară şi de guvernare a provinciilor periferice unor emiri. Începând din sec. X, aceştia din urmă tind să formeze dinastii proprii, devenind autonomi faţă de calif. În sec. XI, ocuparea capitalei Bagdad şi a regiunii înconjurătoare de către turcii selgiucizi i-a pus pe A. sub tutela acestora. În 1258, invazia mongolilor şi uciderea celui de-al 37-lea calif al-Musta'sim au marcat sfârşitul dinastiei.

'Abd al-Aziz ibn al Hasan (Marrakech 1878-Tanger 1943), sultan al Marocului (1894-1908). Încercările lui de a moderniza sistemul de guvernare au provocat o revoltă a nobilimii de la curte care, sprijinită de francezi şi condusă de fratele său, 'Abd al-Hafiz, l-a obligat î 1908 să abdice.

'Abd al-Aziz III ibn Saud (Riyadh, 1887-Taif 1953), rege al Arabiei Saudite (1932-1953). Din dinastia Banu Saud, între 1904 şi 1926 a unit regiunile Nejd şi Hedjaz. În 1932 a proclamat constituţia regatului arab saudit, mărit în 1943 în detrimentul Yemenului. A iniţiat creşterea economică a noului stat prin exploatarea sistematică a imenselor sale resurse de petrol. În 1943 a fost printre fondatorii Ligii arabe.

'Abd Allah ibn al-Husayn, v. Abdullah.

'Abd al-Rahman I (n. 731-Cordoba, 788), emir al Cordobei (756-788). Din dinastia califilor omeyyazi din Damasc, în 750 el a reuşit să scape din masacrul la care a fost supusă familia lui de către Abbasizi şi s-a refugiat în Spania, unde a cucerit Cordoba şi Sevilla. S-a proclamat emir al Andalucíei (756) iniţiind astfel dinastia Omeyyazilor din Spania. A extins dominaţia arabă din Peninsula Iberică până în regiunea Zaragoza, opunând rezistenţă tentativelor de recucerire ale lui Carol cel Mare.

'Abd al-Rahman III (n.889-Cordoba, 961), calif de Cordoba (929-961). Al optulea emir omeyyad al Cordobei, a dobândit titlul de calif, afirmând deplina autonomie a Abbasizilor. Domnia sa a marcat apogeul puterii musulmane în Spania (extinsă şi în regiunile berbere din nordul Africii) şi perioada de maximă splendoare artistică pentru oraşul Cordoba.

Abd el-Kader, emir algerian (Mascara 1807-Damasc 1883). A încercat să se opună ocupaţiei franceze din Algeria (1830) printr-o gherilă îndelungată, dar în ciuda sprijinului obţinut din partea Marocului, a fost nevoit să se predea în 1847. Dus ca prizonier în Franţa, a fost eliberat în 1852 şi s-a retras în exil la Damasc.

Abd el-Krim, *Muhammad ibn*, şef naţionalist marocan (Ajdir, 1882-Cairo, 1963). Timp de şase ani, începând din 1920, a condus rezistenţa triburilor berbere din regiunea Rif împotriva ocupaţiei spaniole, înainte de a fi obligat să se predea şi să plece în exil.

abdicare, renunţarea voluntară şi irevocabilă la tron de către un suveran. În aproape toate reglementările juridice, abdicarea nu este codificată şi oricum nu este prevăzută de legislaţie. Problemele privind legalitatea acesteia, în condiţiile în care poate să fie exercitată, sunt rezolvate în general pe baza precedentelor istorice. Dreptul canonic în schimb admite abdicarea papei şi dictează normele ei.

Abdül-Hamid II (Constantinopol, 1842-Magnesia 1918), sultan otoman (1876-1908). I-a succedat fratelui său Murad V, care a fost detronat de o revoltă liberală la izbucnirea războiului cu Rusia în Balcani (1876) şi a admis o constituţie liberală, inspirată de cea belgiană. Înfrângerea militară suferită în 1878 şi deliberările ulterioare din Congresul de la Berlin au dus la o schimbare bruscă în conducerea sa, într-o direcţie despotică şi de intoleranţa panislamică. În 1908 a fost răsturnat de revolta „Junilor turci" (v.).

Abdullah sau *'Abd Allah ibn al-Husayn* (Mecca 1882-Ierusalim, 1951), rege al Iordaniei (1946-1951). Al doilea fiu al regelui de la Hedjaz, Husayn, a fost proclamat rege al Irakului în 1920, dar a fost detronat de Marea Britanie şi numit emir al Transiordaniei, pe care a ridicat-o la rangul de regat autonom în 1946. În contextul primului conflict arabo-israelian din 1949, după anexarea Cisiordaniei, a schimbat numele regatului în Iordania şi a continuat planul de constituire a unui stat naţional arab (Siria Mare). A fost asasinat în 1951 de un naţionalist palestinian.

Abdül-Megid (Abdül-Medjid) I (Constantinopol 1823-1861) sultan otoman (1839-1861). Urmându-i tatălui său, Mahmud II, a promovat o serie de reforme

ABDICAREA ÎN ISTORIA OCCIDENTALĂ

305	Împăratul Diocleţian abdică şi se retrage la Split (Salonae), obligându-l să renunţe şi pe Maximian, lăsând puterea în mâinile celor doi cezari, Galeriu şi Constantin. Este unicul caz de abdicare din partea unui împărat roman.
1294	Papa Celestin V, la numai 5 luni de la alegerea în funcţia pontificală, demisionează şi revine la viaţa de pustnic, unicul caz di istoria Bisericii.
1556	Împăratul Carol V, după încheierea păcii de la Augsburg în urma unui lung război cu principii protestanţi, abdică şi-şi împarte ţinuturile între fiul său, Filip II şi fratele său, Ferdinand.
1814	Napoleon I, împărat al francezilor, în urma eşecului campaniei din Rusia şi a înfrângerii suferite la Leipzig, pe 30 martie, este constrâns să abdice şi este exilat în insula Elba.
1815	Napoleon I, învins la Waterloo, la sfârşitul celor 100 de zile, abdică definitiv în favoarea fiului său Napoleon II şi este deportat pe insula Sfânta Elena.
1821	Vittorio Emanuele I de Savoia, rege al Sardiniei, în urma mişcărilor liberale din regat, abdică în favoarea fratelui său, Carlo Felice.
1849	Carlo Alberto de Savoia, rege al Sardiniei, învins de austrieci la Novara, în primul război de independenţă, abdică în favoarea fiului său, Vittorio Emanuele II.
1936	Eduard VIII al Marii Britanii, după ce a domnit un an, abdică pentru a se putea căsători cu Wallis Warfield Simpson, americancă şi divorţată.
1946	Victor Emanuel III, rege al Itali i, compromiţându-se prin colaborarea cu fascismul şi datorită înfrângerii în al doilea război mondial, abdică la 9 mai în favoarea fiului său, Umberto II, locotenent regal şi se retrage în exil în Egipt.
1950	Leopold III al Belgiei, care în timpul celui de-al doilea război mondial ordonase capitularea faţă de germani, este obligat de către o opoziţie populară largă, mai întâi la exil şi apoi la abdicare în favoarea fiului său, Baudouin.

de factură liberală, puternic contestate de către nobilimea de la curte şi de neincetatele tensiuni create de mişcările autonomiste ale românilor şi druzilor. Pentru a se opune amestecului rus în Principatele Dunărene a luptat în războiul Crimeii (1853-1856).

Abélard, Pierre, filosof şi teolog francez (Nantes 1079-Chalons sur Saône 1142). A predat dialectica şi teologia, deschizând în 1113 o şcoală de importanţă europeană la Notre-Dame din Paris. Dragostea lui pentru tânăra Héloïse l-a costat emascularea şi l-a obligat să se retragă la mănăstire (*Historia calamitatum*, 1136). Şi-a continuat studiile în care, în ciuda condamnării din partea Conciliului de la Soissons (1121) şi a ciocnirilor cu Bernard de Clairvaux, a exprimat opinii de mare importanţă teologică. Susţinător al realismului moderat, a fost printre precursorii scolasticii (*Sic et non*, 1121; *Theologia*, 1123).

Aberdeen, *George Hamilton Gordon*, conte de, om politic britanic (Edinburgh, 1784-Londra 1860). Exponent al partidului conservator, a fost ministru de externe (1826-1830, 1841-1846) şi de război (1834-1835) în guvernele Wellington şi Peel, susţinând mereu necesitatea unor relaţii bune cu Franţa. Din 1852 până în 1855 a condus guvernul de coaliţie cu liberalii Palmerston şi Russell, iar în 1854 a declarat război Rusiei (v. Crimeea, războiul).

Abhazia, regiune istorică din Caucaz, aparţinând Georgiei (8600 km², 537 000 loc., cap. Suhumi) şi corespunzând Colhidei antice, locuită de populaţia circaziană a abhazilor (cunoscuţi în Antichitate sub numele de abasgi), care a format un regat independent în secolele VIII-X. Succesiv ţinut georgian, apoi otoman (sec. XVI), a devenit în 1810 protectorat al Rusiei, care şi-l anexează în 1864. Proclamată republică autonomă în 1919, a fost inclusă în Georgia în 1921, păstrând forme de autonomie. Revendicările separatiste au dus, după dezmembrarea URSS (1991) la formarea unei gherile împotriva autorităţilor de la Tbilisi şi la proclamarea unilaterală a independenţei (noiembrie 1994).

Abisinia, regiune central-nordică a Etiopiei, învecinată cu Eritrea; aici a avut loc, începând cu 1895, pătrunderea coloniştilor italieni, care adesea au folosit termenul în sens impropriu pentru a desemna întreaga Etiopie.

aboliţionism, mişcare pentru abolirea comerţului cu sclavi şi suprimarea sclaviei, care s-a dezvoltat în Europa şi în America de la sfârşitul sec. XVII până în sec. XIX. Punctul culminant a fost atins în SUA în timpul sec. XIX. Aici, pe lângă motivele cu caracter umanitar sau religios a intervenit diferenţa dintre statele din nord-est, a căror economie se baza pe folosirea intensă a maşinilor cu o tehnologie avansată şi statele din sud, cu o economie bazată în schimb pe exploatarea intensă a muncii sclavilor (cronologia în pagina următoare).

Vezi şi: sclavagism.

Abruzzi, *Luigi Amedeo de Savoia, duce de*, militar şi explorator italian (Madrid 1874- Villaggio Duca degli Abruzzi, Somalia, 1933). A condus campanii alpine în Alpi, în Alaska (prima ascensiune pe muntele S. Elia, 1897) şi în Africa (prima ascensiune pe Ruwenzori, 1906). Cu nava *Stella Polare* a ajuns la latitudinea de N maximă din vremea sa (1900). În primul război mondial (1915-1917) a fost comandant şef al forţelor navale italiene.

Abruzzo, regiune a Italiei central-sudice, între Apenini şi coasta adriatică, pe porţiunea delimitată de gurile

ETAPELE ABOLIȚIONISMULUI

1772 Judecătorul britanic Sharp stabileşte principiul conform căruia un sclav provenind din coloniile americane devine liber de îndată ce pune piciorul pe pământul Insulelor britanice.
1774 În America, Rhode Island aboleşte sclavia. Până în 1800 exemplul este urmat de toate celelalte state din Noua Anglie.
1783 Quakerii în Anglia promovează prima asociație aboliționistă, Abolition Society.
1789 Franța revoluționară declară abolirea sclaviei (reintrodusă totuşi de Napoleon I, şi din nou abolită pe parcursul celor 100 de zile).
1807 În Marea Britanie primăriile interzic comerțul cu sclavi în porturile care se află sub dominație britanică. Guvernul SUA interzice importul de noi sclavi din Africa.
1815 Congresul de la Viena ratifică interdicția internațională privind comerțul cu sclavi. Marina britanică îşi ia sarcina să blocheze navele care transportă sclavi.
1822 La inițiativa filantropilor antisclavagişti din SUA este întemeiată în Africa colonia sclavilor eliberați, numită Liberia.
1832 la ființă American Antislavery Society (Soci tatea antisclavagistă americană) care devi organizatoarea unor numeroase manifestări propagandistice şi întemeiază Underground Railroad (Căile ferate clandestine) o rețea care organizează transferarea clandestină în Canada a sclavilor evadați (peste 75 000 între 1832 şi 1863).
1833 Parlamentul britanic votează emanciparea sclavilor din colonii. Exemplul este preluat în anii următori de unele țări latino-americane.
1845 Permisiunea acordată de guvernul american Texasului pentru menținerea legislați i sclavagiste după intrarea în confederați înăspreşte confruntarea dintre statele aboliți iste şi cele sclavagiste.
1852 Romanul lui H. Beecher-Stowe „Coliba unchiului Tom" este vândut într-un milion şi jumătate de exemplare, devenind manifestul aboliționismului moderat.
1856 În Virginia aboliționistul alb John Brown, care este spânzurat pentru că i-a instigat la revoltă pe sclavii negri de pe plantații, va deveni simbolul luptei împotriva sclaviei.
1865 În SUA, la sfârşitul războiului de secesiune, care a opus statele sclavagiste din sud statelor aboliționiste din nord, al XIII-lea amendament al constituției federale stabileşte abolirea sclavi în toată țara.
1888 Împăratul Pedro II decretează abolirea sclaviei în Brazilia.
1926 Societatea Națiunilor instituie abolirea comerțului cu sclavi pentru statele membre.

râului Tronto la N şi Trigno la S. Cuprinde provinciile Chieti, L'Aquila (capitala regiunii), Pescara şi Teramo.

Sec. IX-VI î.Hr.
Stabilirea populațiilor italice (sabini, piceni, ecvi, vestini, marsi, peligni, frentani).
304 În urma victoriei obținute în cursul celui de-al doilea război cu samniții, Roma dobândeşte controlul regiunii.
90-92 Marsii se plasează în fruntea populațiilor italice, luptând împotriva lui Marius, Sulla şi Pompeius Strabon în victoriosul război social pentru a obține cetățenia romană.
27 În noul sistem imperial promovat de Augustus, A. este inclus în a IV-a regiune italică (Sabi Samnium, deci provincia Valeria).
sec. VI d.Hr.
A., invadat de longobarzi, este alipit ducatului Spoleto, căzut mai apoi în mâna francilor.
843 Înființarea comitatului autonom Marsica, cu capitala Celano.
1156 Prin tratatul de la Benevento, papa Adrian IV acordă ca feudă regiunea normandului Guillaume I cel Rău, regele Siciliei.
1194 Suabii dobândesc controlul asupra A., care devine teritoriu de garniță şi pământ de confruntări între imperiu şi papalitate.
1268 Victoria lui Carol de Anjou, aliat al papei asupra lui Corradino de Suevia, în bătălia de la Tagliacozzo, marchează începutul dominației de Anjou asupra Italiei meridionale. A. va urma destinul Regatului Neapole.
1734 Bourbonii împart regiunea în trei provincii (Ulteriore I, cu capitala la Teramo; Ulteriore II, capitala L'Aquila; Citeriore, capitala Chieti).
1860 După anexarea regatului Italiei, A. devine unul din focarele cele mai active ale haiduciei sudice.
1927 În locul celor trei provincii create în 1734, sunt create actualele provincii Chieti, L'Aquila, Pescara şi Teramo.
1963 Separarea A. de Molise, cu care a format anterior o singură regiune.

absolutism, formă de regim politic în care autoritatea supremă exercită puterea fără a depinde sau a fi controlată de alte instituții, superioare sau inferioare. Aceasta nu înseamnă că cel care deține puterea, definit *legibus solutus* (independent de lege) este lipsit de limite față de propriile decizii. Pentru el sunt valabile atât regulile fundamentale care țin de practica guvernării, cât şi cele naturale şi divine. Caracteristica a., care îl face diferit față de o dictatură sau o tiranie, poate fi remarcată numai dacă este observată o formă istorică anume, de

organizare a puterii: adică cea a statelor monarhice moderne din Europa, între sec. XV și XVII.

■ *Un termen specific*. În mod paradoxal, termenul de a. a apărut în perioada de sfârșit al sec. XVIII și prima jumătate a sec. XIX, chiar în momentul în care fenomenul respectiv dispărea o dată cu Revoluția franceză. Cuvântul dorea să sublinieze aspectele negative ale puterii monarhice nelimitate. Mai dificilă este identificarea originilor regimurilor absolutiste, ale căror anticipări ar trebui depistate chiar în sec. XIII și XV. Cu siguranță perioada definitorie a a. trebuie plasată între sec. XVI și XVIII, o dată cu dezvoltarea marilor monarhii naționale din Europa (cu toate că existau uneori diferențe importante între absolutismul francez, englez și german). Deși nu era folosit direct termenul de a., această politică a fost exprimată teoretic de gânditori precum J. Bodin și T. Hobbes.

■ *Centralizarea și raționalitatea puterii*. O trăsătură comună a acestor experiențe istorice a fost tendința suveranilor de a concentra în propria persoană toate puterile statului, chiar dacă prin forme și modalități operative diferite (a. lui Ludovic XIV al Franței a fost întemeiat pe dreptul divin, în timp ce al lui Frederic II al Prusiei a fost inspirat din principiile iluministe). Alte aspecte importante de a. s-au manifestat ca tendințe de lungă durată. Astfel a avut loc emanciparea definitivă a statelor (sau monarhiilor) față de puterile „universale", precum imperiul și papalitatea, în legătură cu procesul de separare a politicii de teologie și de religie. Un alt rezultat al a. a fost apariția unei birocrații și a unei administrații (v.), unitare, care au încercat să reducă la minim sfera de acțiune și autonomie a organelor locale și dorința lor de a participa la politica centrală. Funcția legislativă a fost atribuită statului, făcându-se astfel un pas decisiv în unificarea dreptului (creațiune a regelui și deci oricând supusă reformei) și suprimarea obiceiurilor și legăturilor tradiționale. S-a impus o armată de tip modern, permanentă și cu organizare uniformă. A existat tendința de subordonare a bisericii naționale – chiar dacă nu fără de confruntare – puterii suverane a statului (galicanismul francez sau Bisericile reformate ale statului german). Progresiv, s-a atenuat sistemul feudal, iar aristocrația agrară a fost înlocuită cu o nouă nobilime, fără tradiții și ridicată la atare rang prin bunăvoința monarhului. Strâns legată de aceste transformări a fost creșterea continuă a importanței bogăției monetare și mobiliare.

■ *Absolutismul și națiunea*. Sub multe aspecte și nu cu puține contradicții, a. a avut funcția de „incubator" în formarea naționalismului: consensul și coeziunea unor neamuri și etnii diferite în jurul figurii unui suveran pregătesc un sentiment național, care se va manifesta prin forme zgomotoase și opuse față de viziunea absolutistă, în Revoluția franceză. Emblematică în această privință a fost experiența de unificare pe care Franța a cunoscut-o sub domnia lui Ludovic XIV.

■ *Reformismul suveranilor*. Această politică de raționalizare a puterii a dus la apariția unor aspecte indiscutabil moderne. Suveranii luminați din sec. XVIII au realizat, de ex., opere de o extraordinară importanță pentru închegarea unui sistem juridic uniform și organic: reforma dreptului civil începută de Maria Tereza a Austriei a dus la publicarea în 1788 a unui cod civil general. Perioada principilor reformatori a fost cea care a lăsat amprentele evidente ale a. și în istoria italiană: Lombardia lui Iosif II, regatul Neapole cu Carol III, Toscana sub Pietro Leopoldo au fost cazuri tipice de state centralizate și conduse cu pricepere după modelul absolutist.

Bibliografie: P Anderson, *Lo stato assoluto. Origini ed evoluzione dell' assolutismo occidentale e orientale*, tr. it., Mondadori, Milano 1980.

Vezi și: administrație; Ancien Régime; birocrație; centralizare; constituție; despotism luminat; mercantilism; monarhie; rațiune de stat; Revoluția franceză; suveranitate; stat.

abținere de la vot (abstenționism), decizie motivată politic, de neparticipare la alegeri. Când această neparticipare este datorată dezinteresului sau neglijenței, este preferabil termenul de absenteism. Motivele a.d.l.v. pot să fie diferite. Poate să fie vorba de intenția de a nu recunoaște legitimitatea statului, așa cum s-a întâmplat cu abținerea de la vot a catolicilor italieni în a doua jumătate a sec. XIX (v. Non expedit), sau a unui regim, ca în cazul alegerilor sau plebiscitelor organizate de statele dictatoriale sau totalitare. Dezbaterile asupra a.d.l.v. au fost deosebit de vii și în cadrul mișcării socialiste datorită pozițiilor divergente dintre susținătorii unei participări electorale și susținătorii ideilor anarhice și insurecționale, ostile așadar intrării socialiștilor în instituții. În Italia, a.d.l.v. socialistă s-a încheiat în 1882 (alegerea lui A. Costa la Cameră). Tendințele de a.d.l.v. au apărut în formele extreme ale mișcării comuniste în faza sa de început, în jurul anului 1920 și în cadrul grupărilor de extremă stângă din anii '60 și '70. În alte cazuri, opțiunea de a.d.l.v. poate avea ca scop blocarea în alcătuirea cvorumului necesar pentru validarea consultărilor (ca în cazul pachetului de referendum propus de Partidul Radical în iunie 1997). Există însă și o abținere de la vot datorată unui protest față de o situație generală. De asemenea, a.d.l.v. poate fi înțeleasă ca expresia a neîncrederii față de sistemul politic în vigoare, după cum s-a întâmplat la alegerile italiene, începând cu sfârșitul deceniului opt. În unele sisteme juridice a.d.l.v. poate fi pedepsită prin sancțiuni de diferite feluri.

Abu Bakr (n.570-m.634), calif arab (632-634). Socru al lui Mahomed, îi succede acestuia, luând primul titlul de calif.

Abu Dhabi, v. *Emiratele Arabe Unite.*

Abukir, golf la NE de Alexandria din Egipt. La 1.VIII.1798, amiralul britanic Nelson a distrus aici o mare parte din flota lui Napoleon, aplicând o nouă tactică bazată pe concentrarea focului şi pe o manevră rapidă de încercuire a duşmanului în radă. Napoleon a susţinut o a doua luptă aici în iulie 1799, învingând un corp de debarcare turcească. Într-o a treia bătălie, în martie 1801, britanicii smulseseră definitiv A. francezilor.

abundenţei, funcţionari ai, magistraţi ai comunelor medievale, însărcinaţi cu aprovizionarea şi stocarea în magazii speciale a proviziilor necesare oraşului.

ab Urbe condita, locuţiune latină (de la întemeierea oraşului), cu care romanii indicau data iniţială a propriului sistem de calculare a timpului (întemeierea Romei, 753 î.Hr.).

abur, maşina cu, posibilitatea de a obţine forţă motrice din abur fusese întrevăzută încă din Antichitate (eolipilul lui Heron din Alexandria, sec. I î.Hr.), dar abia către sfârşitul sec. XVII au început primele experimente tehnice, din nevoia de a mecaniza activitatea de producţie. La început, eforturile (S. De Caus, G. Branca, D. Pain, E. Somerset) s-au canalizat spre acţionarea unor turbine sau pompe hidraulice: pompa cu abur realizată în 1698 de T. Savery şi îmbunătăţită în 1712 de T. Newcomen a avut o aplicare largă pentru extragerea apei din minele engleze de fier şi de cărbune. J. Watt (1763) a perfecţionat mult maşinile realizate până atunci reducând, în plus, şi pierderile de căldură şi de energie din cazanele cu abur alimentate cu cărbuni. ■ *Maşina cu abur în procesul de industrializare.* Prototipul lui Watt, devenit şi mai eficient prin adoptarea a trei invenţii franceze (cazanul cu tubulatură al lui M. Seguin, 1817; manometrul lui E. Bourdon, 1849; injectorul lui T. Gifford, 1858), a eliberat procesul de producţie industrială de forţa animală şi de roata hidraulică, permiţând, printre altele, plasarea fabricilor nu numai în vecinătatea cursurilor de apă ci, conform necesităţilor, în apropiere de mine, centre comerciale, oraşe, căi de comunicaţie. În afară de folosirea ei în mine, m. cu a. a început să fie utilizată pentru a pune în mişcare utilajele din industria engleză a bumbacului: au urmat aplicaţiile în fierării, în întreprinderile mecanice, în fabricile de bere. Din Marea Britanie, m. cu a. a ajuns în toate ţările care porniseră pe calea dezvoltării industriale. O dată cu sec. XIX, forţa motrice a aburului a dus la o a doua revoluţie fundamentală, prin crearea sistemului de transporturi: în 1807, R. Fulton a făcut să circule pe râul Hudson primul vapor cu propulsie mecanică, iar în 1814, G. Stephenson a construit prima locomotivă cu abur (v. căi ferate).

ROLUL MAŞINII CU ABUR IN PROCESUL DE INDUSTRIALIZARE
(energia aburului folosită HP / 1000 de locuitori)

ţara	*1850*	*1880*
Marea Britanie	62	256
Belgia	16	111
Germania	8	113
Franţa	8	81

acciză, impozit direct pe consum sau fabricaţie, proporţional cu volumul de achiziţionare sau de producţie al bunului taxat.

Accra, capitala Ghanei. În 1958, din iniţiativa primului-ministru K. Nkrumah, se desfăşoară aici două conferinţe (15-22.IV, prima conferinţă a statelor independente africane; 8-13.XII, conferinţa popoarelor africane) care au marcat o etapă importantă în dezvoltarea mişcării panafricane şi a neutralităţii active a statelor care au aderat.

Acerbo, legea, lege electorală majoritară, aprobată în Itali în 1923, elaborată de subsecretarul la preşedinţia consiliului din guvernul Mussolini, Giacomo Acerbo (1888-1969). Concepută pentru a întări fascismul aflat la putere, prevedea atribuirea a 2/3 din locurile din Camera Deputaţilor listei care a obţinut cel mai mare număr de voturi.

Acheson, *Dean Gooderham*, om politic din SUA (Middletown, Connecticut 1893-Saredy Spring, Maryland, 1973). Subsecretar de stat, a inspirat iniţiativele principale ale SUA în perioada de după război (de la acordurile de la Bretton Woods până la planul Marshall şi crearea NATO). Secretar de stat între 1949 şi 1953, a condus politica externă a preşedintelui H.S. Truman în perioada cea mai dură a Războiului rece.

aclamaţie, mod de alegere prin care o adunare decide de comun acord, fără a recurge la vot. În epoca târzie a imperiului, la Roma, prin aclamaţii soldaţii îi confereau comandantului victorios titlul de împărat. Aclamaţia a fost introdusă în lumea creştină pentru alegerea episcopilor, deliberările din cadrul sinodului, ungerea regilor şi împăraţilor. Adunarea războinicilor din cadrul monarhiilor germanice confirma prin aclamaţii hotărârile şefului.

ACLI, sigla Asociaţilor Creştine ale Muncitorilor Italieni, întemeiată în 1944 de sindicalistul Achille Grandi, cu sprijinul şi recunoaşterea ierarhiei ecleziastice (reprezentată în asociaţie de către preoţi asistenţi) în scopul formării unor oameni care să lucreze pe plan social şi moral şi pe care să-i pregătească pentru activitatea sindicală, organizând curentul creştin în CGIL. Au avut un rol important în ruptura experienţei sindicale unitare (1948) şi au furnizat cadrele de conducere pentru noua

confederaţie CISL (1950). După o lungă perioadă de paralelism cu DC (Democraţia Creştină), în cadrul căreia asociaţiile ACLI au încercat să reprezinte componenta muncitorească, în 1969 conducerea ACLI a afirmat principiul libertăţii votului pentru membrii ACLI, conturând mai târziu o ipoteză politică socialistă (1970). Lucrul acesta a dus la o ruptură cu ierarhia ecleziastică, care şi-a retras asistenţii şi la o serie de scindări interne (apariţia MCL, Mişcarea Creştină a Muncitorilor) care au provocat o profundă criză a mişcării acliste. În cursul anilor '80, organizaţiile ACLI au reconstruit în mod gradual o relaţie pozitivă cu episcopatul, propunându-se încă o dată ca un element activ al societăţii civile.

aconfesionalitate, caracteristică a unor forme de acţiune politică, promovată începând cu sfârşitul sec. XIX de către catolici, care revendicau autonomia faţă de ierarhia bisericească, refuzând să condiţioneze criteriile operative de politică de conţinuturile credinţei religioase.

acord, sistem de retribuţie care se bazează pe cantitatea de produse realizată de muncitor într-o unitate de timp. A. s-a răspândit odată cu naşterea industriei moderne, în scopul stimulării productivităţii: aplicarea lui a fost în mod special studiată şi raţionalizată de inginerul american F.W. Taylor la începutul sec. XX. Contestat de sindicate, în Italia a fost înlocuit treptat, începând cu anii '60, de forme de retribuţie fixă în funcţie de timp.

Acordul Monetar European, vezi *AME*.

ACP, sigla lui *African Caribbean Pacific*, uniune realizată în 1995 de 70 de state (cu precădere foste colonii ale ţărilor europene) din Africa, Caraibe şi Pacific, care beneficiază de ajutor economic prin intermediul Fondului european pentru dezvoltare şi Băncii europene pentru investiţii.

Acquaderni, *Giovanni*, om politic italian (Castel S. Pietro, Bologna, 1839-Bologna 1922). Printre iniţiatorii mişcării socialiste catolice, a fondat în 1867-1868 Societatea Tineretului Catolic Italian, nucleul din care a apărut apoi Acţiunea Catolică. Promotorul şi preşedintele Operei Congreselor (1871-1878), a înfiinţat cotidianul „L'Avvenire d'Italia" (1896).

Acquarone, *Pietro duce de*, om politic (Genova 1890-Sanremo 1948). General de brigadă, senator din 1934, ca ministru al Casei Regale a avut în 1934 un rol de prim plan în destituirea lui Mussolini şi în pregătirea armistiţiului cu Aliaţii.

acropolă, partea înaltă a oraşului antic, construită în vârful unei coline şi apărată de ziduri, în interiorul căreia se refugiau cetăţenii în caz de război. În Grecia a fost mai întâi loc de reşedinţă a regelui, apoi a devenit cu prioritate centru spiritual al cetăţii şi sediu al celor mai importante temple. Tipică pentru cetatea miceniană, a cunoscut o mare splendoare şi faimă la Atena.

ACS, sigla lui *Association of Carribean States* (Asociaţia statelor din Caraibe), fondată în 1994 şi care vizează integrarea economică şi coordonarea politică a statelor din Caraibe: Grupul celor Trei (Venezuela, Columbia şi Mexic), membri Caricom (v.), Costa Rica, Cuba, Rep. Dominicană, El Salvador, Guatemala, Haiti, Honduras şi Nicaragua.

acta, termen (lat.: acte) care, în Roma antică, desemna documentele oficiale care conţineau deciziile Senatului şi ale magistraţilor, ca şi dispoziţiile împăratului. Pe vremea lui Iulius Caesar s-a început şi publicarea de *acta diurna* (deciziile la zi), documente neoficiale care informau poporul asupra principalelor evenimente şi măsuri de peste zi. În hagiografia religioasă, termenul a fost utilizat pentru a indica culegerile de procese ale martirilor (*Acta Martyrum*) sau de vieţi ale sfinţilor (*Acta Sanctorum*). „Acta Apostolicae Sedis" reprezintă din 1909 periodicul oficial al Sfântului Scaun.

Action Française, mişcare naţionalistă franceză care s-a format în jurul revistei omonime fondate în 1899 de H. Vaugeois şi devenit cotidian în 1908. Condusă de E. Drumont, M. Barrès, L. Daudet şi Ch. Maurras, a fost însufleţită de sentimente antisemite şi xenofobe. A exaltat catolicismul ca expresie a unei nevoi de ordine, a adoptat poziţii antiparlamentare şi autoritariste, favorabile unei restauraţii monarhice. Multe din poziţiile adoptate de această mişcare, care a avut un credit larg în rândul nobilimii şi clerului, au anticipat ideologia nazistă şi fascistă. În 1926, papa Pius XI a condamnat mişcarea, care a traversat o criză profundă. Dizolvată în 1935, datorită unei agresiuni organizate împotriva reprezentantului socialist, L. Blum, A.F s-a refăcut după înfrângerea francezilor din 1940, în timpul celui de-al doilea război mondial şi a sprijinit regimul colaboraţionist al lui Pétain. A fost dizolvată definitiv în 1944.

Actium, promotoriu şi port în Grecia, la intrarea de sud a golfului Ambracia, unde Octavianus şi Agrippa l-au învins în 2.I.31 î.Hr. pe Marcus Antonius, într-o luptă navală. Bătălia de la A. a marcat virtual sfârşitul republicii romane şi al epocii elenistice, inaugurând epoca imperială a Romei.

Acton, *John Emerich Dalberg lord*, istoric şi om politic britanic (Neapole, 1834-Tegernsee, Bavaria, 1902). Deputat liberal (1859-1865) a fost printre cei mai mari exponenţi ai catolicismului liberal din timpul său. S-a opus dogmei infailibilităţii papei, proclamată în conciliul Vatican I (1870), dar nu a rupt relaţiile cu Biserica. Profesor de istorie modernă la Cambridge, în 1895, a aprobat proiectul pentru *Cambridge Modern History*.

Acton, *John Francis Edward*, om politic napolitan (Besançon 1736-Palermo 1811). Din tată englez, a devenit ministrul războiului, al finanţelor şi deci prim-ministrul (1789-1804) al regelui din Neapole, Ferdinand IV. Când s-a format Republica Napolitană (1799) s-a refugiat

împreună cu curtea în Sicilia, ca mai apoi să conducă în mod nemilos restaurația.

Actul de dispoziție (*Act of Settlement*), lege prin care parlamentul englez a reglat în 1701 succesiunea lui William III, rămas fără moștenitori. A fost desemnată la tron Sophia de Palatin, protestantă, descendentă a lui Iacob I și soția electorului de Hanovra, care a inițiat li ia suveranilor din casa Hanovra care au domnit până în 1834.

Actul de emancipare, lege care în 1829 le-a restituit catolicilor din Marea Britanie drepturile civile și politice ca și libertatea de cult de care fuseseră lipsiți după schisma anglicană din sec. XVI.

Actul de navigație (*Navigation Act*), ansamblu de dispoziții aprobate de parlamentul englez în 9.X.1651, la propunerea lui O. Cromwell, pentru a acorda sprijin schimburilor de mărfuri și marinei naționale. A. de n., pe lângă faptul că proteja comerțul de coastă numai pentru navele engleze, stabilea că schimburile cu coloniile americane, asiatice și africane, precum și importurile de pe continentul european puteau să fie efectuate numai de navele engleze sau ale țării exportatoare. Prevederile care urmăreau să slăbească dominația seculară olandeză asupra comerțului naval mondial, bazat cu precădere pe transportul mărfurilor pentru terți, au fost cauza a două războaie cu Olanda.

■ *Războaiele anglo-olandeze sau ale Actului de navigație*. Primul, care a izbucnit în 1652, s-a încheiat în 1654 prin înfrângerea la Scheveningen a flotei din Provinciile Unite, obligate prin pacea de la Westminster (V. 1654) să recunoască dictatul A. de n. din 1651. Înăsprirea măsurilor protecționiste hotărâte de parlamentul englez (1660) și ocuparea militară a unor baze coloniale olandeze (printre care, în 1664, a Noului Amsterdam) au dus la un al doilea conflict (1665-1667), încheiat într-un mod mai echilibrat decât cel anterior (înfrângeri coloniale olandeze; distrugerea flotei engleze ancorată în estuarul Tamisei). Prin pacea de la Breda, Provinciile Unite i-au cedat lui Carol II al Angliei teritoriile americane din Noul Amsterdam (rebotezat New York) și din New Jersey, obținându-se restituirea Surinamului și abolirea A. de n. pentru mărfurile germane, care au fost din nou importate de Anglia pe nave olandeze.

Actul de supremație (*Act of Supremacy*), aprobat în 1534 de parlamentul englez, îl recunoștea pe regele Henric VIII ca unicul conducător pe pământ al Bisericii engleze, numită „Anglicana Ecclesia". După restaurarea catolicismului, prin regina Maria a urmat, în 1559, sub Elisabeta I, un nou Act de Supremație, care a reafirmat Biserica anglicană, în timp ce un Act de uniformitate a proclamat-o ca unicul cult legal.

Actul de uniformitate (*Act of Uniformity*), numele unor legi care au instaurat în Anglia Biserica de stat anglicană. Primul A. de u. din 1549 a decretat înlocuirea cărților liturgice catolice cu *Book of Common Prayer* (Cartea rugăciunii comune). O revedere a acesteia din urmă a fost aprobată cu A. de u. din 1552. După paranteza catolică a domniei Mariei I, un nou A. de u. a reintrodus *Prayer Book*, a interzis orice alt tip de cult și a fost la originea persecuțiilor împotriva catolicilor. În final, după paranteza Cromwell, în 1662, un nou A. de u. a reintrodus Biserica de stat și a introdus o nouă *Prayer Book*.

Acțiunea Catolică, asociație ecleziastică de laici, care s-a dezvoltat din trunchiul mișcării catolice intransigente din sec. XIX (cu care era confundat la început conceptul de Acțiune Catolică). Expresia a identificat cu precădere componenta religios-educativă a mișcării catolice. Primele sale manifestări organizate se află în organizațiile de tineret, precum cele din Italia: Societatea Tineretului Catolic (1868), FUCI (Federația Universitarilor Catolici Italieni, 1896), Tineretul Feminin din A.C. (1919), din Franța: Asociația Catolică a Tineretului Francez (1886). În sec. XX, A.C. se raportează, în mod specific, la directivele date în anii '20 de Pius XI, care a făcut ca aceste asociații să devină prin excelență forma de viață ecleziastică pentru laici ("participarea laicilor la apostolatul ierarhic"). O mare răspândire în lume a avut-o schema tipică a A.C. italiene după reforma statutară din 1923, bazată pe organizații diferite („ramuri") pentru adulți (bărbați și femei) și tineri (băieți și fete), coordonate de un centru aflat sub un control strict ierarhic. Aceste asociații au dobândit repede caracter de masă, desfășurând o activitate concurențială, chiar dacă respectuoasă, față de regimurile dictatoriale de tip fascist. În zona franco-belgiană s-a răspândit însă un model de A. C. specializat pe categorii sociale și profesionale (muncitorească precum Jeunesse Ouvrière Catholique, studențească, țărănească etc.). În Italia au avut un rol important în elaborarea și formarea unei noi clase conducătoare mișcările de „intelectuali" din cadrul Alianței Catolice (FUCI și Mișcarea Licențiaților). După 1945, A.C. a cunoscut o nouă răspândire pe scară largă: în Italia punctul culminant al forței de organizare și al influenței politice asupra guvernelor democrat-creștine („colateralism") a fost sub conducerea lui L. Gedda (1952-1959), care a susținut un proiect deosebit, de condiționare a statului în sens confesional. Conciliul Vatican II, reevaluând misiunea de evanghelizare a laicilor creștini, a operat o schimbare puternică în cadrul A. C., care s-a specializat apoi într-un domeniu pastoral, educativ și religios. Prin reforma din 1969, condusă de V. Bachelet, A.C. italiană s-a definit ca o formă de serviciu a laicilor, făcută Bisericii și caracterizată printr-o relație strânsă și permanentă cu ierarhia ecleziastică.

Vezi și: catolicism; FUCI; mișcare catolică; Opera Congreselor.

aculturaţie, ansamblul proceselor de asimilare, adaptare şi transformare a elementelor culturale a două populaţii, într-un strâns contact una cu cealaltă. Cei mai importanţi factori de a. sunt migraţiile, schimburile umane şi comerciale, cuceririle militare, dominaţia politică şi economică, hegemonia culturală şi, în epoca contemporană, controlul asupra mijloacelor de comunicare în masă. Este indicat cu termenul de *deculturaţie* cazul limită al unui grup care, în mod forţat sau spontan, îşi abandonează complet propriul patrimoniu cultural şi originar pentru a se adapta la modul de viaţă şi de cultură al altuia, considerat superior cultural (cultura dominantă).

acumulare, în economie, proces prin care o parte a bunurilor disponibile este sustrasă consumului imediat de către sistemul economic şi destinată să mărească ulterior capacităţile productive ale sistemului însuşi. Potrivit lui Marx, care a reconstituit apariţia capitalismului, a. originară (sau acumularea primitivă de capital) este rodul unui proces multisecular care, prin exproprierea agriculturii comunitare de tip feudal şi abolirea solidarităţii şi a legăturilor de breaslă dintre meseriaşi, a dus la apariţia unei pieţe libere a forţei de muncă şi a unor condiţii libere de producţie. În acest context s-a născut o clasă de întreprinzători, dispuşi să investească capitalul acumulat în mâinile lor pentru a lărgi producţia manufacturieră, bazată pe inovaţia tehnică şi pe diviziunea muncii.

Acuto, *Giovanni*, numele italienizat al lui *John Hawkwood*, condotier englez (Sible Hedingham 1320-Florenţa, 1394). În serviciul lui Eduard III al Angliei în timpul Războiului de o sută de ani, din 1360 a acţionat în Italia în interesul oraşului Pisa, al familiei Visconti, al papei Grigore XI şi al Florenţei.

AD, sigla latină pentru Anno Domini (în anul Domnului), folosită pentru a indica date succesive naşterii lui Isus (d.Hr).

Adalbert (n. cca 932/936-Autun, cca 972/975), rege al Italiei (950-961). Fiu al lui Berengar II, a fost încoronat la Pavia în 940 alături de acesta. Înfrângerea pe care a suferit-o în 961 din partea împăratului Otto I a marcat sfârşitul dominaţiei longobarde în Italia.

Adams, *John*, om politic american (Quincy, Massachusetts, 1735-1826). În timpul războiului coloniştilor americani împotriva dominaţiei engleze, a redactat împreună cu Th. Jefferson *Declaraţia de independenţă* din 1776. Vicepreşedinte sub preşedinţia lui G. Washington (1789-1796), i-a urmat în funcţie acestuia (1797-1800). Tentativa sa de a întări puterile guvernului federal central a declanşat opoziţia din partea democrat-republicanilor lui Th. Jefferson, care l-a învins la alegerile prezidenţiale din 1800. Opere: *Apărarea constituţiei Statelor Unite* (1787).

Adams, *John Quincy*, om politic american (Quincy, Massachusetts, 1767-Washington, 1848). Fiul lui John, în 1817 a fost numit secretar de stat al preşedintelui J. Monroe. În 1823 a redactat declaraţia cunoscută ca „doctrina Monroe", prin care se afirmau interesele SUA pe întregul continent american. Ales preşedinte al SUA (1824-1828) a intensificat prezenţa ţării sale în America Latină. Învins la alegerile din 1828 de democratul Jackson, a fost printre cei mai mari animatori ai mişcării aboliţioniste.

Adams, *Samuel*, om politic din SUA (Boston, 1722-1803). Teoretician al dreptului de rezistenţă al coloniştilor americani împotriva deciziilor parlamentului britanic, în 1773 a fost printre organizatorii *Boston Tea Party*, primul act al revoluţiei americane al cărui protagonist a fost mai târziu. A luat parte la redactarea constituţiei federale.

Addington, *Henry*, om politic britanic (Londra 1757-1844). I-a urmat lui W. Pitt ca prim-ministru conservator în 1801. În 1802 a negociat pacea de la Amiens cu Napoleon. Dându-şi demisia în 1803, în 1812 ca mi istru de interne în cabinetul Liverpool a dus o politică represivă împotriva mişcărilor sociale şi muncitoreşti (masacrele din Manchester, 1819).

Addis Abeba, oraş întemeiat în 1887 de negusul Menelik II, devenit în 1889 capitala imperială etiopiană. Din 1936 până în 1941 a fost capitala Africii Orientale Italiene.

■ TRATATUL DE LA A.A., semnat după victoria forţelor etiopiene la Adua (1896), conţinea renunţarea italiană la protectoratul asupra Abisiniei.

■ CONFERINŢA DE LA A.A., a dat naştere (1963) organizaţiei pentru Unitatea Africană.

Adelaide, sfânta (n.931-Seltz 999), împărăteasă (962-999). Soţie a lui Lothar II, rege al Italiei (947) a fost închisă de Berengar II şi eliberată în 951 de împăratul Otto I, care s-a căsătorit cu ea. A avut mai apoi regenţa în numele fiului său Otto II (973-978) şi al nepotului Otto III (991-996), contribuind la restabilirea puterii imperiale în Italia şi susţinând reforma cluniacensă.

Adelaide, marchiză de Torino (n.1020?-Canischio 1091). Fiica şi moştenitoarea lui Olderic Manfredi, marchiz de Torino, în 1045 s-a căsătorit a treia oară cu Oddone de Moriana-Savoia, fiul lui Umberto Biancamano, căruia i-a adus ca zestre posesiunile ei, deplasând centrul puterii savoiarde în Italia.

Adelchi (m. după 788), rege al longobarzilor (759-788). Asociat la tron de tatăl său Desiderius în 759, este învins de franci în defileul Val di Susa (773) şi la Verona (774). După ce s-a refugiat la Constantinopol, a avut o tentativă nereuşită de a reveni în Italia cu ajutorul bizantinilor (788), dar nu a mai lăsat apoi nici o urmă. Faptele lui l-au inspirat pe A. Manzoni pentru a scrie tragedia cu acelaşi nume.

Adelfi, Società degli, *Adelfia*, societate secretă antinapoleoniană, de origine franceză, întemeiată în jurul anului 1799. S-a răspândit mai ales în Italia de nord, în

mod deosebit în Piemont, în timpul perioadei Restaurației. Influențată de F. Buonarroti, a avut caracter iacobin. Unindu-se în 1818 cu Societatea Maeştrilor Perfecți, a avut un rol în mişcările piemonteze din 1821.

adelingi, în vechile triburi germanice, nobili care făceau parte din familia regelui sau a şefului de trib.

Aden, oraş din Yemen, din golful cu acelaşi nume din Oceanul Indian. A avut un important rol strategic până când au apărut imperiile arab şi turc în sec. XI şi XVIII. Colonie britanică din 1839 până în 1967, şi-a mărit importanța în urma deschiderii Canalului de Suez. A fost capitala Republicii Populare Yemen până în 1990.

Adenauer, *Konrad*, om de stat german (Köln, 1876-Rhöndorf 1967). Dintr-o familie de mici burghezi renani, a aderat la partidul catolic Zentrum. Primar la Köln din 1917, în 1926 a fost însărcinat să formeze un nou guvern național, dar tentativa lui a eşuat. Venirea la putere a nazismului l-a obligat să se retragă în viața privată (1933). În 1934 şi 1944 a fost şi închis, pentru perioade scurte. După căderea regimului hitlerist, în 1945, A. a revenit printre protagoniştii politicii germane; a participat la întemeierea Uniunii Creştin-Democrate (CDU), al cărei lider a devenit (şi preşedinte până în 1966) şi a fost primul cancelar al Republicii Federale Germane (1949-1963); în 1951-1955 a fost şi ministru de externe.

■ *„Epoca Adenauer"* Personalitatea lui A. a marcat epoca de reconstrucție postbelică a Germaniei, caracterizată prin reconstrucția economică, consolidarea democrației şi revenirea Germaniei în cadrul comunității internaționale. A. s-a preocupat să redea demnitatea țării sale după ororile naziste, dar fără să renege complet trecutul național; lunga sa experiență personală a favorizat continuitatea cu evenimentele Germaniei imperiale şi apoi republicane. În ciuda unor inevitabile trăsături autoritare, centralizatoare şi rigide, care au făcut să se vorbească de *Kanzlerdemokratie* („democrația cancelarului"), A. a reuşit să lărgească bazele consensului democrației germane nou apărute, dându-i o mare stabilitate de guvernare. A. s-a caracterizat şi printr-un vehement anticomunism, care a devenit motivul determinant al politicii sale interne şi externe.

■ *Politica internă.* A. a urmărit să adune în jurul său cel mai mare număr de forțe politice şi sociale, pentru a evita acea fărâmițare care a favorizat în trecut victoria nazismului. A acționat prin inserarea paşnică a milioanelor de refugiați veniți din Est. A încercat să dea garanții depline întreprinzătorilor, refuzând cu toată puterea tezele „socialismului creştin", prezente totuşi în rândurile partidului său. Cu ajutorul decisiv al ministrului de finanțe L. Erhard a lansat sloganul „economiei sociale de piață", conform căruia deplinul respect al libertății de acțiune ar fi trebuit să fie moderat de măsuri concrete de economie socială (măsuri în favoarea victimelor de război şi de urbanism popular, plata salariilor pentru muncitori în caz de boală, îmbunătățirea sistemului pensiilor).

■ *Opțiunea pentru Occident.* Obsesia constantă față de pericolul reprezentat de URSS şi de comunism l-a împins pe A. să stabilească legături foarte strânse între RFG şi țările occidentale. A respins ideea unei Germanii neutre, „punte" între Est şi Vest, care după părerea sa ar fi favorizat pătrunderea treptată a comunismului. Învingând rezistența puternică internă, A. a început reînarmarea germană şi a obținut intrarea Germaniei în NATO (1954), transformând țara într-o „sentinelă avansată" a lumii occidentale. În consecință, reunificarea Germaniei (care ar fi presupus un acord între URSS şi SUA) a fost amânată la o dată neprecizată. A. a susținut oricum faptul că guvernul de la Bonn era reprezentantul autentic al întregului popor german, negând orice legitimitate Republicii Democrate Germane. În politica externă a lui A., relația privilegiată cu SUA a fost un punct de referință. Anticomunismul nu a eliminat totuşi realismul tipic al lui A., care nu a ezitat să se ducă în vizită oficial la Moscova, inițiind relații diplomatice regulate între RFG şi URSS (1955).

■ *Politica europeistă.* Europeismul lui A. s-a sprijinit pe diferite surse de inspirație: convingerea că epoca statelor naționale a apus, voința de a apăra valorile creştine tipice pentru civilizația europeană, dorința de a garanta SUA deplina colaborare, fără ca lucrul acesta să însemne subordonarea Europei. A. a condus Germania la aderarea la tratatele CECO (1951), CDE (Comunitatea Defensivă Europeană 1952) şi CEE (Piața Comună) (1957), beneficiind de relația de prietenie şi stimă cu francezul R. Schuman şi cu A. De Gasperi. Constatarea dificultăților în construirea unei Europe unite l-a împins către o politică de conciliere cu Franța. Cei doi duşmani tradiționali ar fi urmat să devină pentru A. pivotul şi elementul propulsator al viitoarei comunități europene (tratatul de prietenie franco-german din 1963).

a divinis, expresie (lat.: de la slujirea celor sfinte) care se referă la suspendarea pe care autoritatea eclezistică poate să o impună unui preot, datorită unor grave lipsuri doctrinare sau disciplinare. Suspendarea a divinis constă în interzicerea ținerii slujbei religioase şi a executării altor servicii de cult.

Adler, *Friedrich Wolfgang*, om politic austriac (Viena 1879-Zürich 1960). Fiul lui Viktor, a militat în aripa social-democrată radicală şi pacifistă. În 1916, în timpul primului război mondial, a atentat la viața primului-ministru austriac Stürghk; a fost amnistiat în 1918. În 1921 a animat Uniunea Internațională Socialistă pentru a înlesni o legătură între socialişti şi comunişti. Tentativa eşuând, a întemeiat Internaționala a II-a muncitorească socialistă, al cărui secretar a fost din 1923 până în 1939.

Adler, *Max*, sociolog şi filosof austriac (Viena 1873-1937), a fost principalul reprezentant al austro-marxismului (v.). Împreună cu R. Hilferding a condus „Marx-Studien". Opere: *Marx gânditorul* (1908) şi *Kant şi marxismul* (1925).

Adler, *Viktor*, om politic austriac (Praga 1852-Viena 1918). A fost printre cei mai importanţi exponenţi ai mişcării social-democrate europene la începutul sec. XX. Împreună cu K. Kautsky a redactat statutul şi programul pentru congresul socialist de la Hainfeld (1888-1889), în cadrul căruia a susţinut unitatea mişcării socialiste a diferitelor naţionalităţi din Imperiul habsburgic. În acelaşi an a întemeiat ziarul social-democrat „Arbeiter Zeitung". Deputat în Reichsrat din 1905, în 1914 a fost de acord cu intrarea în primul război mondial; a fost ministru de externe pentru o scurtă perioadă în 1918.

administraţia publică, expresie prin care este desemnată activitatea guvernului, decizia şi controlul politicilor statale, desfăşurate prin distribuirea resurselor publice şi coordonarea muncii din diferitele aparate ale statului, precum şi ansamblul de persoane, structuri şi funcţii numite în guvernul central şi local (v. birocraţie).

■ *Politica şi administraţia.* Termenul-concept modern de a.p. apare în vocabularul politic şi juridic începând doar din sec. XVIII, referindu-se în special la componenta executivă a procesului politic şi deci ca sinonim al aparatului instituţional al puterii statului (v.). Pe parcursul întregului sec. XIX, sistemele liberale s-au bazat pe teoria unei nete deosebiri funcţionale între acţiunea guvernului şi momentul administrativ, cu a.p. chemată să realizeze „binele comun" în virtutea unei acţiuni presupuse imparţiale (adică nu politică) şi bazate pe competenţa tehnică. Lucrul acesta era posibil datorită unei omogenităţi sociale între clasa conducătoare şi baza electorală îngustă. Aceeaşi logică avea ca suport şi diferenţa dintre funcţia cu orientare politică a guvernului central şi funcţia de gestionare şi executivă a instituţiilor locale.

■ *Puterea de guvernare sau autoritatea delegată.* Conceptul de a.p. evocă diferitele noţiuni de guvernare şi de executare subordonată, cu o aparentă ambiguitate. În latina clasică, dacă *minister* era subalternul destinat unui act de serviciu, *administrare* indica însă desfăşurarea unei activităţi specializate, care necesita o competenţă specifică; mai apoi, *ministerium* a început să desemneze o funcţie instituţionalizată, dotată cu puteri. Limba germană exprimă realităţi analoage printr-un termen foarte diferit, *Verwaltung*, care nu trimite, precum cuvântul latin, la executarea unei comenzi care vine de sus, ci se referă la ideea exercitării puterii autonome şi suverane.

■ *Politica administraţiei publice.* În lumina schimbărilor intervenite ca urmare a participării tot mai mari a maselor populare la structurile politice de stat, studiile sociologului german M. Weber (*Economie şi societate* 1922) au marcat o cotitură importantă în felul de a

ADMINISTRAŢIA PUBLICĂ

Putere şi administraţie

Puterea ne interesează aici în primul rând în ceea ce priveşte legătura ei cu administraţia. Fiecare putere se manifestă şi funcţionează ca o administraţie, şi fiecare administraţie, prin orientarea sa trebuie să pună puterile de decizie în mâinile cuiva şi solicită într-un anumit fel puterea. Puterea de a comanda e poate, aşadar, prezentă într-un mod neevident şi deţinătorul ei se poate simţi şi poate fi considerat ca un „servitor" al celor dominaţi: acesta este cazul care se înregistrează cu precădere în aşa-numita „administraţie democratică directă" [...]. *Pentru menţinerea fiecărei puteri bazate pe forţă este nevoie de anumite bunuri materiale externe, ca în cazul unei întreprinderi economice.*

Toate orânduirile de stat se pot clasifica verificând dacă respectivul aparat de persoane – format din funcţionari sau din alte categorii, pe a căror ascultare deţinătorul puterii trebuie să conteze – este în posesi mijloacelor proprii de administraţie fie în bani, clădiri, material de război, parcuri de maşini, cai sau altceva) sau dacă acesta este „separat" de mijloacele de administraţie, în acelaşi sens în care astăzi, perimetrul întreprinderii capitaliste, funcţionarul şi proletarul sunt separaţi de mijloacele de producţie materială: verificând deci dacă deţinătorul puterii are administraţia în mâinile sale, organizată în mod direct şi le-o încredinţează unor servitori personali sau unor funcţionari angajaţi, sau unor persoane de încredere, care nu sunt proprietarii – sau posesori de drept propriu – asupra mijloacelor materiale, ci sunt plasaţi în funcţie de către deţinătorii puterii, sau dacă este cazul contrar.

MAX WEBER, *Economie şi societate,*
tr. it, Edizioni di communità, Milano 1980, p. 55

considera a.p., precizând că orice formă din sfera politică are nevoie de un aparat administrativ care să garanteze o bază de consens pentru putere; furnizarea bunurilor şi serviciilor după criterii şi proceduri doar parţial codificate alimentează un continuu proces de mediere cu diferite realităţi sociale care concură de fapt la definirea „binelui comun". A.p. ar reprezenta, aşadar, imaginea în fapte a politicii, legată intim de aceasta, încât modifică şi modelul de subordonare care s-ar presupune că există între aparatul administrativ şi puterea politică: primul va avea tendinţa de a lărgi marginea discreţionară a acţiunii proprii până la a-şi urmări propriile interese, plasându-se ca subiect autonom coresponsabil în definirea orientării guvernului. Relevante în acest sens sunt funcţia de frână opusă în mod regulat de aparatele administrative faţă de încercările de reformă politică şi socială şi dificultăţile cauzate de persistenţa unor procedee şi sisteme de administraţie moştenite în cadrul unei realităţi statale profund reînnoite prin răsturnări politico-sociale (ca în cazul italian al trecerii de la modelul iniţial, statal, liberal şi fascist la actualul regim republican). Pe baza acestor probleme s-a dezvoltat ştiinţa administrativă chemată să facă mai raţionale procesele a.p., astfel încât să fie în măsură să răspundă la problemele puse de participarea tot mai activă a cetăţeanului la viaţa publică şi la relansarea sistemelor de autonomie locală (v.), faţă de o structură centralizată, inclusiv pe verticală, a statului (v. centralizare).

Adolf de Nassau (n. cca 1250-Göllheim, 1298), împărat al Sfântului Imperiu Roman (1292-1298). A fost ales de principii electori ecleziaşti care l-au preferat Habsburgilor. A încercat o politică antiaustriacă şi antifranceză, în alianţă cu Eduard I al Angliei, dar a fost învins de Albert I de Habsburg, fiind ucis în luptă.

Adorno, familie genoveză ajunsă la putere în urma unor mişcări populare cu *Gabriele* (1320-1383), care în 1363 i-a urmat ca doge lui Simon Boccanegra, până în 1370. *Antoniotto I* (1340-1398), doge de la 1384 până la 1390 şi în 1394-1397, a cedat puterea lui Carol VI al Franţei numai ca să învingă familiile rivale. *Giorgio* (cca 1350-1426), doge din 1413 până în 1415, a fost autor al reformelor instituţionale şi al reorganizării Băncii S. Giorgio. *Antoniotto II* (1476?-1530), doge de la 1522 până în 1527, a fost învins de Andrea Doria şi obligat să abandoneze oraşul.

Adorno, *Theodor Wiesegrund*, filosof, sociolog şi muzicolog german (Frankfurt, 1903-Visp, Elveţia, 1969). Întemeietor, împreună cu Marcuse şi Horkheimer al „şcolii de la Frankfurt", a utilizat concepte împrumutate din psihanaliză şi marxism pentru a analiza societatea de masă. A criticat miturile progresului şi al raţiunii dominante aflată la baza iluminismului şi societăţii capitaliste, analizând şi autoritarismul şi înclinaţia spre rasism. Opere: *Dialectica iluminismului* (cu Horkheimer, 1947), *Minima moralia* (1951), *Dialectica negativă* (1966).

ad quem, locuţiune latină (până la care), folosită în istoriografie pentru a indica termenul cronologic concluziv al unei perioade.

Adrian I (m.795), papă (772-795). Atacat de Desiderius, rege al longobarzilor, i-a cerut ajutor lui Carol cel Mare, care, coborând în Italia, l-a învins pe Desiderius la Pavia în 774 şi în 787 a confirmat papalităţii posesiunea asupra oraşelor Viterbo, Orvieto şi Soana, donate de Liutprand şi Pepin.

Adrian II (Roma 792-872), papă (867-872). L-a sprijinit pe Ludovic II împotriva lui Carol cel Pleşuv şi Ludovic Germanicul pentru succesiunea lui Lothar la tronul imperial. A condamnat schisma patriarhului de Constantinopol, Fotios (870).

Adrian IV (Nicholas Breakspear, Langley, cca 1100-Anagni 1159), papă (1154-1159). Cu sprijinul împăratului Frederic Barbarossa, a luptat împotriva lui Guillaume I de Sicilia (ale cărui cuceriri a trebuit până la urmă să le recunoască prin tratatul de la Benevento, 1156) şi l-a executat pe Arnaldo da Brescia. A fost unicul papă englez.

Adrian VI (A. Florensz Boeyens; Utrecht 1459-Roma 1523); papă (1522-1523). A încercat inutil să limiteze răspândirea protestantismului şi să-i concilieze pe Carol V al Spaniei cu Francisc I al Franţei. A fost ultimul papă neitalian înainte de Ioan Paul II.

Adrianopol, oraş antic din Tracia (Edirne de azi, î Turcia europeană). Cucerirea sa în 378 de către vizigoţi a marcat prima înfrângere militară a Imperiului roman în interiorul graniţelor sale.

■ Pacea de la A. (14.IX.1829) care a pus capăt războiului ruso-turc din 1828-1829; prevedea recunoaşterea de către turci a autonomiei greceşti, iar pentru ruşi libera navigaţie a vaselor comerciale prin Strâmtori, controlul asupra gurilor Dunării şi ocuparea temporară a Principatelor Dunărene.

Adriatică, Marea, sector al Mării Mediterane, cuprins între ţărmul italian de est şi cel balcanic. Şi-a luat numele de la oraşul Adria, întemeiat de veneţi în perioada preelenistică.

■ *Adriatica în Antichitate.* Bazinul adriatic a fost din Antichitate o importantă cale comercială pentru populaţiile ilirice şi italice care aveau ieşire la acesta, beneficiind de bogăţia de peşte şi adâncimile mici. Pe coastele sale s-au stabilit o serie de colonii greceşti (sec. VIII-VI î.Hr.). Pentru romani, după distrugerea regatului Iliria, A. a fost prima *mare nostrum* (181 î.Hr., întemeierea Aquileii). Şi după invaziile barbare, bizantinii au reuşit să exercite o anumită dominaţie navală bazată pe controlul asupra portului Ravenna.

■ *Puterea Veneției.* Începând cu sec. VI-VII d.Hr. a crescut progresiv influența Veneției în regiune, influență concretizată în 992, printr-un tratat comercial cu Imperiul bizantin și consolidată în epoca cruciadelor, astfel încât în sec. XVI A. a fost definită *Sinus Venetianus* (golful venețian). Hegemonia Veneției a fost însă mereu amenințată la sud de unguri și de slavi, și apoi de expansiunea otomană, pe care Republica a limitat-o mult timp, apărând cu înverșunare controlul asupra coastelor. Diminuarea comerțului cu Orientul – datorită blocajului reprezentat de Imperiul otoman – și importanța tot mai mare pe care o dobândea Atlanticul, au marginalizat în sec. XVII și XVIII regiunea adriatică față de principalele curente de navigație comercială și de cele mai importante centre de putere europeană.

■ *Între Italia, Austria și lumea slavă.* După 1797 A. a rămas sub controlul Habsburgilor. În timpul celui de-al doilea război de independență, A. a devenit teatrul confruntărilor navale italo-austriece (bătălia de la Lissa, 1866). În ciuda căderii Imperiului habsburgic după primul război mondial, veleitățile expansioniste italiene în regiune (care au fost la originea zbuciumatei „chestiuni adriatice") s-au dovedit efemere și datorită formării noului stat iugoslav pe coasta balcanică. Timp de 25 de ani, Italia a exercitat oricum o anumită dominație, care a culminat cu ocuparea Albaniei (1939). Criza regimurilor comuniste din Iugoslavia (care a determinat dezintegrarea federației și războiul din Bosnia, 1991-95) și din Albania a transformat din nou A. într-o zonă instabilă pe tabla de șah internațională. În timpul crizei economice balcanice și a conflictelor armate (Kosovo), apele A. au devenit principala cale de comunicație pentru zeci de mii de refugiați spre Italia.

Adua, oraș din Etiopia, capitala provinciei Tigré. La câțiva kilometri de Adua, în localitatea Abba Garima, la 1.III.1896 corpul expediționar italian, comandat de generalul O. Baratieri a fost alungat, datorită unor erori tactice, de către forțele etiopiene, mult superioare numeric, ale negusului Menelik. Lucrul acesta a pus capăt pentru mult timp iluziilor imperialiste italiene și a provocat căderea lui F. Crispi.

Adunarea Constituantă, adunare extraordinară care are sarcina să modifice orânduirea constituțională a statului. În Italia a fost aleasă prin sufragiu universal, la 2 iunie 1946. Președinții ei au fost G. Saragat și apoi V. Terracini. Redactarea Constituției (v.), republicane a fost încredințată unei comisii de 75 de membri, alcătuită din trei subcomisii însărcinate cu pregătirea articolelor privind drepturile și îndatoririle cetățenilor, organizarea statului și a drepturilor și îndatoririlor cetățenilor în sfera economică și socială. Și-au dedicat activitatea acestei sarcini principalii exponenți ai partidelor (cu precădere din rândul catolicilor și al stângii, în ceea ce privește principiile fundamentale). Textul a fost discutat în aulă, pe 4.III.1947 și aprobat în 22.XII.1947. A.C. a aprobat și legile electorale noi precum și statutul special al unor regiuni. A fost votată încrederea către guvern și ratificarea tratatului de pace. Și-a încheiat lucrările în 31.I.1948.

Adunarea Națională, definiție aleasă de adunarea Stării a Treia (Tiers État) în 17.VI.1789, în timpul întâlnirii Stărilor Generale, pentru a se autodefini ca reprezentantă și interpretă a voinței generale a națiunii, la propunerea abatelui E. Sieyès. Adeziunea la A. N. a deputaților din rândul nobilimii și al clerului a avut loc în 27.VI. A. N. a avut și îndatoriri legislative și constituante și s-a dizolvat la 30.IV.1791, după proclamarea noii constituții. De atunci termenul desemnează camera inferioară a parlamentului francez.

AEG (Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft), societate industrială germană, fondată în 1883 la Berlin de Emil Rathenau. Sub conducerea fiului acestuia, Walther, AEG a căpătat un renume mondial, împărțindu-și monopolul înfloritoarei piețe electromecanice din Germania cu firma Siemens și încheind acorduri cu coloșii din SUA pentru o serie de activități internaționale. AEG a cunoscut o mare expansiune după 1945, până la acordul cu Telefunken din 1967, care a transformat-o într-una din primele zece societăți din lume în sectorul producției de aparatură electrică.

Aehrenthal, *Aloys Lexa von*, om politic austriac (Hruba Skala, Boemia 1854-Viena 1912). Ambasador în Rusia (1899-1906) și apoi ministru de externe din 1906, a dus o politică de combatere a panslavismului (v.) promovat de Rusia, care a culminat cu anexarea Bosniei-Herțegovina (1908).

Aeronautica Militară Italiană, forță armată a statului. Prima utilizare într-un război a mijloacelor aeriene (baloane aerostatice), încadrate în armele de geniu, a avut loc în timpul campaniei din Etiopia în 1887-1888, dar o folosire pe scară mai largă s-a înregistrat în timpul primului război mondial: intrată în război cu 86 aeroplane, Italia, la sfârșitul operațiunilor avea 1683. Aeronautica a devenit a treia armă a Forțelor Armate prin înființarea Regiei Aeronautice (28.III.1923). În perioada dintre cele două războaie mondiale, a obținut un remarcabil prestigiu internațional datorită unei serii strălucite de traversări oceanice și de recorduri de viteză și a fost lăudată de regim ca „cea mai fascistă dintre arme". În timpul celui de-al doilea război mondial, Regia Aeronautică (care dispunea la începutul ostilităților de 3286 avioane) s-a dovedit inferioară adversarilor atât în ceea ce privește numărul cât și capacitatea de luptă a avioanelor, din cauza producției industriale care scăzuse și a greutăților în rezolvarea problemelor legate de aprovizionare și de piesele de schimb. În perioada de după

război, AMI a fost integrată în NATO şi echipată mai întâi cu materiale provenind în cea mai mare parte din SUA, apoi cu produsele noii industrii aeronautice naţionale şi comunitare europene.

aeroplan, v. *aviaţie*.

Aetius, *Flavius*, general roman (Durostorum, Bulgaria cca. 400-Roma 454). A avut un rol preponderent în timpul domniei lui Valentinian III; a luptat cu succes împotriva goţilor, a burgunzilor şi a francilor; în 451 i-a unit pe galo-romani şi pe vizigoţi împotriva hunilor lui Atila, pe care l-a înfrânt pe Câmpiile Catalaunice, fără însă a reuşi să-i împiedice să nu invadeze Italia. A fost victima unui complot pus la cale de Petronius Maximus cu sprijinul împăratului, care se temea de prea marea lui popularitate.

Afghanistan, stat în Asia central-occidentală. *Sup.*: 652 225 km². *Pop.*: 17 672 000 loc., cărora li se adaugă 2 734 000 refugiaţi în Pakistan şi India; este formată din grupuri din trunchiul iranian (afghani sau pashtuni, tadjici, cafiri şi darzi) şi mongol (hazarahi, uzbeci, kirghizi). *Capit.*: Kabul. *Limba*: pashtu (afghana) şi dari (persana). *Religia*: musulmană sunnită. *Vecini*: N Turkmenistan, Uzbekistan şi Tadjikistan; V Iran; S şi E Pakistan; NE China. *Forma de stat*: republică.

Mozaic format din populaţii de neamuri diferite, sub influenţă persoană şi indiană, Afghanistanul şi-a găsit unitatea şi autonomia abia în sec. XVIII, dar a reuşit să reziste presiunilor coloniale britanice. Poziţia sa a constituit un punct de fricţiune între tendinţele hegemonice ruse şi apoi sovietice, pe de o parte, şi lumea islamică, de altă parte.

sec. VI î.Hr.
Cucerirea de către împăraţii persani Cyrus şi Darius. A fost împărţită în satrapiile Drangiana, Aria şi Aracosia.

c. IV Supunerea faţă de Alexandru cel Mare, care stabileşte colonii în regiunile nordice din Bactriana.

321-231
Dominaţia dinastiei indiene Maurya.

250-50 Regatul elenistic al Bactrianei.

cca 50-480 d.Hr.
Domină dinastia indoscită Kushana, care formează un vast imperiu, incluzând India de nord.

sec. V-VI
Se succed în regiune invaziile hunilor albi şi ale Sasanizilor persani.

sec. VII-VIII
Invazia arabilor; islamizarea ţării.

962-1173
Dinastia turco-musulmană a Ghasnavizilor.

1173-1526
A. depinde de sultanatul din Delhi.

1222 Invazia lui Ginghis Han; formarea principatelor mongole.

1369 Invazia tătară a lui Tamerlan.

sec. XVI
În urma penetrării afghanilor, o populaţie de neam iranian, ţara a căpătat numele actual.

1526 Babur, întemeietorul dinastiei Moghulilor, ocupă Kabulul şi anexează imperiului indian o parte din A.

sec. XVI-XVII
A. este împărţit între Moghuli şi persanii Safavizi.

1747 Crearea regatului afghan de către Ahmed Şah Durrani; expansiunea spre India.

1773-1793
Timur Şah pierde provinciile indiene; la moartea lui începe o gravă criză dinastică.

1838-1842
Primul război anglo-afghan, motivat de intervenţia britanică în luptele dinastice.

1878-1879
Al doilea război anglo-afghan, încheiat prin recunoaşterea tutelei britanice, în opoziţie cu influenţa rusă.

1907 Acordul anglo-rus recunoaşte influenţa britanică asupra A.

1919 Asasinarea regelui Habib Ullah provoacă un al treilea război anglo-afghan; tratatul de la Rawalpindi (8 august) consfinţeşte independenţa afghană sub emirul Aman Ullah.

1921-1929
Aman Ullah devine rege, are o tentativă de modernizare, dar este detronat (1929).

1933 Mohammed Zahir Khan creează o monarhie ereditară constituţională.

1953 Guvernul lui Mohammed Daud. Neînţelegeri cu Pakistanul pentru teritoriile de graniţă.

1973 Mohammed Daud aboleşte monarhia şi îşi asumă preşedinţia republicii.

1978 Daud începe o politică filoiraniană şi anticomunistă. Lovitură de stat a miniştrilor filosovietici care instaurează un regim marxist, împotriva căruia se ridică gherila islamică.

1979 Intervenţia militară sovietică în sprijinul regimului, condus de Babrak Karmal.

1986 Noul şef al statului, Muhammad Najibullah inaugurează o politică de „reconciliere naţională"

1988-1989
Retragerea trupelor sovietice; continuă lupta dintre armata regulată şi gherilele mujahedinilor.

1992 Mujahedinii răstoarnă guvernul Najibullah şi obţin controlul asupra ţării; între diferitele grupări ale mujahedinilor izbucnesc conflicte armate sângeroase.

1993 Confruntări noi şi dure între trupele fidele preşedintelui B. Rabbani şi grupările fundamen-

taliste islamice conduse de primul-ministru G. Hekmatyar.
1996 Sprijiniţi de Pakistan şi Uzbekistan, talibanii („studenţi ai Coranului"), îşi asigură controlul asupra capitalei Kabul, iniţiind transformarea A. într-un stat islamic.
1997-1998
Talibanii ajung să controleze 85% din teritoriu. Regimul lor fundamentalist este acuzat de Iran de deviere de la principiile coranice şi de violare a drepturilor omului (mai ales faţă de femei).
2001-2002
Intervenţia americană pune capăt regimului talibanilor, permiţând întoarcerea la un regim civil.

AFL-CIO, sigla pentru American Federation of Labor-Congress of Industrial Organizations (Federaţia Americană a Muncii-Congresul Organizaţiilor Industriale), cea mai mare confederaţie sindicală din SUA. AFL a fost întemeiată de S. Gompers în 1886 pe baza unui „sindicalism de meserie", după deceniile dificile de afirmare a dreptului însuşi de existenţă a sindicatului, s-a dezvoltat la începutul sec. XX, ajungând la organizarea a 5 milioane de muncitori, cu precădere calificaţi. A cunoscut o încetinire în anii '20, pentru a se relansa în urma legislaţiei sindicale din cadrul *New Deal.* În 1935 o scindare a sindicatelor industriale mai combative, cu rădăcini puternice în rândul personalului calificat din marile fabrici, a dat naştere CIO. Diferenţa dintre cele două centrale sindicale a dobândit şi conotaţii politice în anii celui de-al doilea război mondial şi imediat după război, cu un caracter anticomunist mai puternic în cadrul AFL. Atacul împotriva rolului social al sindicatului, început prin normele restrictive ale Taft-Hartley Act (1946), a înlesnit totuşi o reunificare, înfăptuită la jumătatea anilor '50 sub preşedinţia lui G. Meany şi W. Reuther.

Africa,
al treilea continent ca întindere (30 310 000 km^2), şi al treilea ca populaţie (680 041 000 loc.) îşi ia numele de la tribul berber al awrighsilor, care locuiau pe teritoriul Cartaginei şi erau numiţi afri de către romani. Numele a fost dat de romani primelor provincii cucerite pe coastele nordice ale continentului (Tunisia şi o parte din Algeria) şi a fost extins apoi pentru tot continentul, începând din sec. XV.

■ *Africa între preistorie şi istorie.* Cele mai recente descoperiri paleo-antropologice, care datează strămoşii omului (australopitecii) acum cca 3,5 milioane de ani, au fost făcute în Africa (Etiopia-Kenya). Pe continent a avut loc o importantă dezvoltare a civilizaţiei preistorice, care a creat o artă rupestră în masivele sahariene, pe atunci acoperite cu vegetaţie (mileniul IX î.Hr.). În mileniul IV î.Hr. a luat fiinţă o civilizaţie egipteană înfloritoare, în timp ce deşertificarea contemporană a Saharei a împărţit profund şi pe durată continentul. Experienţa marilor state dinastice, născute în valea Nilului, a avut mai apoi o influenţă puternică asupra unei serii de formaţiuni statale ale A. continentale, precum regatul kushit nubian, care în sec. VIII î.Hr. a înlocuit rolul Egiptului, dar a fost, la rândul său, depăşit în sec. II d.Hr. de imperiul de la Axum. Regatele de caravane din regiunea Ciad asigurau legături comerciale slabe în zonele sudsahariene şi în A. mediteraneană, care a cunoscut mai întâi colonizarea feniciană (cu puterea Cartaginei) şi romană, iar mai apoi, formarea regatelor barbare şi prezenţa Bizanţului. Ocupaţia arabă, desăvârşită între 639 şi 710 şi islamizarea succesivă au marcat o cotitură decisivă, rupând puternicele legături politice, religioase şi economice ale Africii de nord cu Europa, îndeosebi după independenţa dobândită de dinastiile care domneau în Spania.

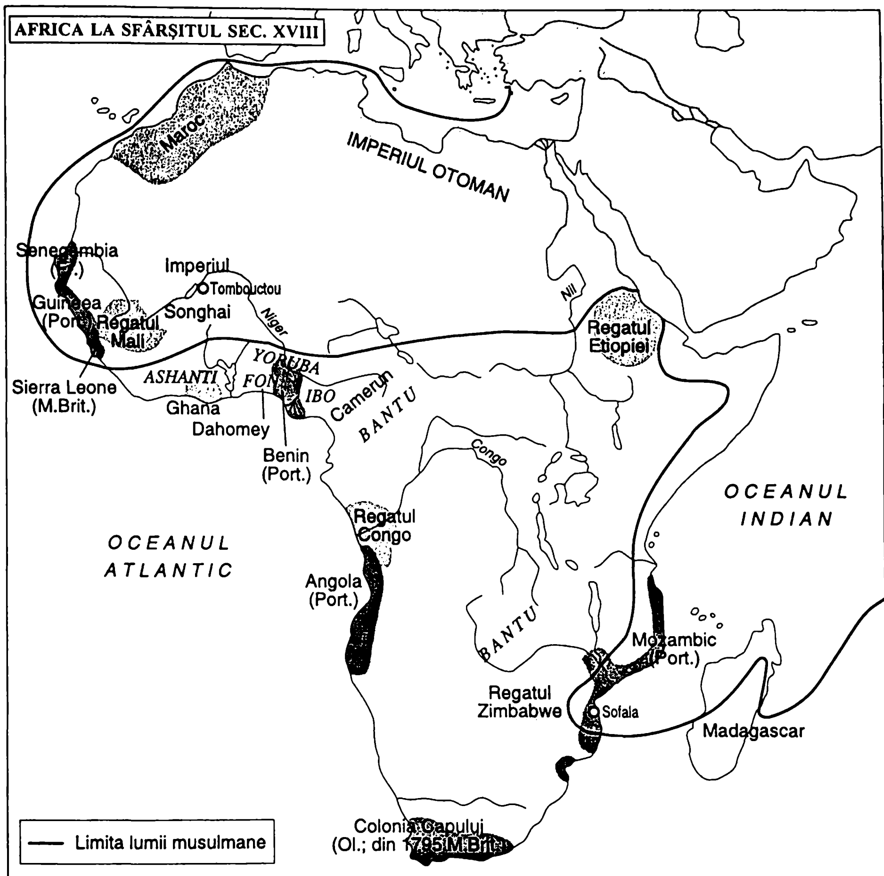
■ *Marile formaţiuni statale şi civilizaţiile autohtone.* Există puţine informaţii asupra civilizaţiei agricolă-metalurgică a A. continentale, care a trebuit să urmeze propriile cicluri de dezvoltare, mai ales în fâşia sudecuatorială (din sec. V î.Hr. există descoperiri de unelte din fier). În a doua jumătate a primului mileniu d.Hr. în A. sud-sahariană au înflorit civilizaţiile sudaneze în care se combinau culturi negroide şi clase dominante semite de provenienţă orientală (imperiul Ghana, regatul Kanem-Bornu, care a durat opt secole). Prezenţa creştinismului s-a limitat la vestigii copte care au constituit totuşi baza regatului creştin al Etiopiei, pe termen lung. Unificarea arabă a Maghrebului a durat puţin, lăsând locul unei diviziuni politice care trebuia să dăinuiască în timp, în ciuda instaurării unui control unitar din punct de vedere formal de către turci în sec. XVI şi care au format numeroase state vasale Imperiului otoman.

■ *Pătrunderea europenilor în Africa neagră.* La sud de Sahara, civilizaţia sudaneză a fost revoluţionată de bogatul regat de caravane islamic din Mali, dotat cu structuri politice şi civile complexe, înlocuit la sfârşitul sec. XIV de regatul Songhai, care a ajuns la apogeu în sec. XVI. În mod deosebit, pe coastele orientale s-a înrădăcinat pentru mult timp Islamul şi au prins viaţă înfloritoare oraşe-state. În zonele ecuatoriale şi australe populaţiile negre, în mod deosebit de etnie bantu, s-au organizat în structuri statale de importanţă politică, precum regatul Monomotapa (sec. XII) şi Marele Zimbabwe (sec. XIII-XV). Pătrunderea europeană a început în sec. XV, cu precădere datorită portughezilor, care au colonizat în diferite puncte coastele pe parcursul

DATE DIN ISTORIA AFRICII			
cca 3300 î.Hr.	Unificarea Egiptului sub dinastia thinită.	1876	Începe împărțirea colonială europeană a Africii.
2780	Începutul Regatului egiptean vechi de la Memphis.	1884	Congresul de la Berlin privind Congo și colonizarea africană.
1990	Începutul Regatului egiptean mijlociu.	1885	Revoltă mahdi în Sudan.
1780	Hicsoșii invadează Egiptul.	1896	Etiopienii îi înving pe italieni la Adua.
1527	Regatul egiptean nou. Apogeul Egiptului clasic.	1898	Criza anglo-franceză din Fashoda.
1150	Începe declinului Egiptului.	1899	Începutul războiului anglo-bur.
900	Independența regatului Kush în Nubi	1911	A doua criză marocană și războiul italo-turc pentru stăpânirea Libi
814	Întemeierea Cartaginei.		
660	Ocuparea de către asirieni a Egiptului.	1936	Independența Egiptului.
525	Persanii cuceresc Egiptul.	1948	Instaurarea apartheidului în Africa de Sud.
305	Dinastia ptolomeică în Egipt.	1954	Izbucnește războiul din Algeria.
264	Începe primul război punic dintre Cartagina și Roma.	1956	Intervenția militară anglo-franceză în Egipt după naționalizarea canalului de Suez.
146	Distrugerea Cartaginei și cucerirea de către romani a Africii de nord.	1960	„Anul Afri ”: 17 state dobândesc independența.
50 d.Hr.	Începe expansiunea etiopiană în Egipt.	1963	Este înființată Organizația pentru Unitatea Africană.
429	Invazia vandalilor pe coastele nord-afri	1970	Deșertificarea Sahelului duce la o perioadă foarte lungă de foamete în regiune.
639	Începe expansiunea arabă.		
710	Desăvârșirea controlului arab asupra Maghrebului.	1975	Sprijinită de ajutoarele economico-militare din partea URSS și Cuba, în multe regiuni începe perioada „socialismului african”
800	Înflorește regatul Kanem în zona Lacului Ciad.		
956	Nubienii ocupă Egiptul de Sus.	1980	Cu nașterea Republicii Zimbabwe se încheie decolonizarea Africii.
1220	Începutul decăderii Ghanei.		
1235	Imperiul Mali se extinde până în Ghana.	1991	Fundamentaliștii din Frontului Islamic de Salvare câștigă alegerile politice în Alger, anulate apoi de regim: începe o perioadă de masacre sângeroase.
1362	Regatul Bornu asimilează Kanemul.		
1490	Apogeul regatului Songhai în Africa occidentală.		
1491	Creștinarea regelui din Congo.		
1495	Încep explorarea și controlul portughezilor asupra coastelor africane occidentale.	1994	La primele alegeri libere multirasiale din Africa de Sud, victoria partidului African National Congress al noului președinte Nelson Mandela.
1500	Declinul regatelor creștine etiopiano-nubiene.		
1517	Cucerirea de către turci a Africii de nord.	1995	Eșecul misiunilor de pace ale forțelor ONU î Somalia și Rwanda; în Sierra Leone și Liberi continuă masacrele interetnice.
590	Dezmembrarea imperiului Songhai.		
50	Implantarea primelor colonii franceze, engleze, olandeze.	1997	După 32 de ani de despotism, Mobutu este răsturnat de la putere. Zairul este redenumit Congo.
0	Declinul imperiului Kanem-Bornu.		
5	Întemeierea complexului politic al triburilor ashanti.		
779	Războiul dintre buri și zulu.	1998	Genocid interetnic în A. centrală. În Algeri continuă actele teroriste.
795	Ocupația britanică a Coloniei Capului.	1999	Decretarea stării de urgență în Sudan.
1820	Zulu întemeiază un stat războinic în Natal.	2000	Apel al ONU în sprijinul refugiaților din țări africane.

explorării de către navigatori, în căutarea rutelor care înconjurau A. spre Orient. Multe națiuni europene au făcut din A. occidentală un rezervor al comerțului cu sclavi spre America (cca 15 000 000 între sec. XVI și jumătatea sec. XIX, când comerțul cu sclavi a fost definitiv declarat ilegal). Tragicul fenomen a avut un puternic impact asupra civilizațiilor africane și a provocat o fragmentare tribală difuză a diferitelor formațiuni statale precedente, cu excepția unor etnii bantu și zulu și a unor zone sudsahariene, unde civilizațiile artizanale evoluate (ashanti, benin, dahomey, oyo) au căutat să se sustragă influxului european. În sec. XIX asupra A. s-a concentrat tot mai mult interesul Europei, orientându-se intens înspre explorările geografice din zonele interne și spre activitatea misionarilor creștini de diferite confesiuni.

■ *Împărțirea Africii.* În afara unor centre izolate de colonizare portugheze și olandeze din secolele precedente și a unor cuceriri franco-britanice din primii ani ai sec. XIX, acest continent a devenit după 1870 obiectul cuceririlor coloniale europene. În decurs de douăzeci de ani Africa a fost aproape în întregime împărțită în sfere de influență între principalele puteri (Congresul de la Berlin din 1884-1885). Franța, prezentă deja în Algeria și Senegal, și-a extins dominația în A. occidentală; în timp ce de la bazele Coloniei Capului a început penetrarea britanică în A. australă și orientală, alte baze

erau instalate în Golful Guineea. Ocuparea Egiptului de către britanici (1882) a stârnit interesul pentru hinterlandul Nilului. Leopold II al Belgiei a ocupat Congo, în timp ce şi Germania şi-a asigurat colonii în A. orientală şi în Golful Guineea. Italia a ocupat Somalia şi Eritrea, în timp ce portughezii continuau să-şi aibă bazele în Angola şi Mozambic. Rivalităţile coloniale au dat naştere la diferite incidente şi episoade de tensiune (războiul anglo-bur, 1898-1902; incidentul anglo-francez de la Fashoda, 1898; tensiunea franco-germană, legată de Maroc, 1906 şi 1911). Colonizarea nu a fost făcută peste tot după acelaşi criteriu. Discriminarea cea mai importantă poate fi identificată în sânul regimurilor coloniale în care este preponderentă nevoia de control administrativ şi strategic şi de exploatare comercială şi în alte regimuri care doreau să instaleze în forţă o populaţie albă care devenea stăpâna unor proprietăţi agricole consistente, şi să exploateze intens resursele de minereu (acest sector a înghiţit, numai el, două treimi din capitalul european ajuns în Africa). În plus, s-a remarcat faptul că cea care a fragmentat cel mai mult ţesătura socială preexistentă a fost colonizarea franco-belgiană.

■ *Mişcarea de independenţă*. După primul război mondial au căpătat putere primele forme de rezistenţă politică şi anticolonială organizate (cu precădere în A. meridională şi în teritoriile arabe). Mai întâi, Marea Britanie a acceptat autonomia în cadrul Commonwealthului pentru unele colonii (Africa de Sud, Egipt). Procesul de dobân-

AFRICA

Factorii externi ai emancipării africane

În cadrul procesului de dezvoltare a dinamicii de emancipare a continentului față de prezența colonială europeană, putem identifica șase factori externi Africii. Primul a fost influența culturii coloniale implicate. Această influență a fost foarte variată. A fi african în „Africa britanică" însemna să înfrunți „aspecte ale ocupației" diferite de cele din „Africa franceză", iar a fi african într-un „teritoriu de coloniști" era de asemenea altceva față de a fi african într-o țară ostilă prezenței europene. Aceste diferențe au dus la reacții diferite, dar au generat toate forme noi de gândire.

Un al doilea factor a fost influența unor indivizi energici, provenind din afara Africii, care s-au identificat într-o oarecare măsură cu cauza progresului african.[...]

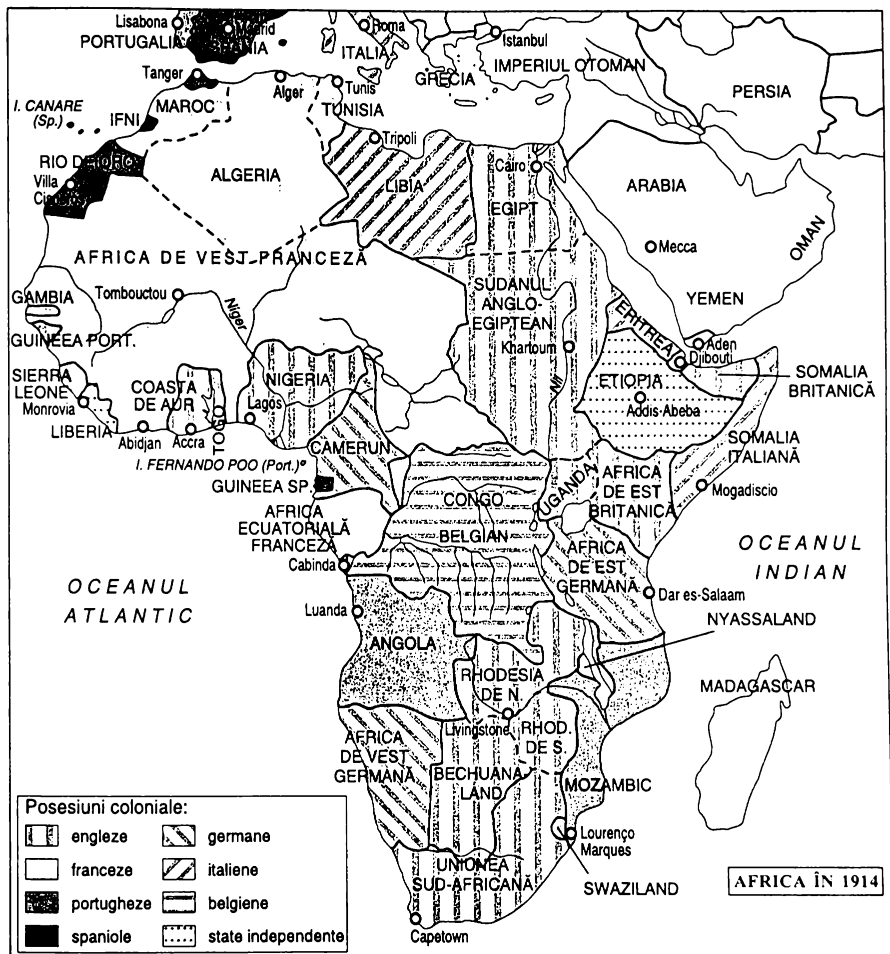
Prezența pe alte continente a constituit un al treilea factor formativ, chiar dacă aceasta era importantă pentru puține persoane culte care au putut să stabilească legături cu mișcările politice din țările imperialiste și cu mișcările din alte țări neimperialiste. Unii dintre primii „tribuni ai poporului" au cunoscut această influență.

Un al patrulea factor, de o deosebită importanță pentru oamenii din popor, care emigrau pentru munci, ține de prezența lor în afara propriului teritoriu.[...] Cele două războaie mondiale au reprezentat al cincilea factor extern care a contribuit la o schimbare „profundă și fundamentală", pentru a folosi vorbele unui fost guvernator britanic din Kenya, „în relațiile poporului african cu marea lume necunoscută care, dintr-o dată, s-a răsturnat peste el și a insistat să intre și să facă parte din el" Aceste războaie nu i-au afectat numai pe zecile de mii de persoane târâte într-un fel sau altul în luptă, ci și majoritatea popoarelor care au suportat consecințele vremurilor din perioada războiului în patria lor.

Influențele ideologice străine au constituit al șaselea factor, extrem de eficient. Pe lângă creștinismul rebel prezent în învățăturile unor oameni precum Booth, în capul listei se găsesc toate acele idei care au apărut în Africa în urma mișcărilor de eliberare din alte țări, având caracter social în Europa și naționalist în Asia. Exemplul Congresului Național Indian a avut un efect profund în Africa de Sud, unde a contribuit la promovarea Congresului Național African, iar în alte teritorii a generat numeroase alte mișcări. Însăși natura celui de-al doilea război mondial, antirasistă prin opoziția față de doctrinele nazisto-fasciste, anticolonială prin multe implicații ale sale, a permis o amplă dezbatere și a ridicat semne de întrebare asupra supremației albilor. [...] Și totuși este îndreptățită îndoiala că toate aceste influențe ar fi putut să permită combaterea cu succes a monstrului colonial, la jumătatea secolului XX, dacă acestea din urmă nu s-ar fi dovedit, el însuși, slab.

BASIL DAVIDSON, *Civilizația africană*, tr. it. Einaudi, Torino, 1972, pp.270-271.

dire a independenței națiunilor africane a început în perioada de după al doilea război mondial și a atins apogeul în 1960, cu prețul unor conflicte foarte dure (războiul din Algeria 1954-1962; secesiunea provinciei Katanga de Zair, 1961-1964), astfel încât se poate considera încheiat, în ansamblu, în anii '70, o dată cu emanciparea coloniilor portugheze. Tinerele state independente, adesea instabile din punct de vedere religios și etnic (și datorită granițelor, stabilite în mod artificial pe criterii coloniale), sunt încă în căutarea unui echilibru între tradițiile africane (negritudinea) și moștenirea perioadei coloniale, între dificultatea de durată în avântul economiei, care transformă A. în continentul cel mai sărac și definirea modelelor politico-sociale, capabile să garanteze drepturile civile și să medieze particularitățile tribale. Aceste probleme au condiționat puternic drumul spre adoptarea unor forme de democrație și multipartidism, favorizat în anii '90 de sfârșitul Războiului rece și bipolarismul internațional. Astfel, pe lângă evoluțiile instituționale opuse, precum cea nigeriană și sud-africană, ultimii ani ai secolului s-au caracterizat prin proliferarea unor conflicte de origine etnică foarte violente (când nu erau de-a dreptul tribale sau de clan) atât pe plan intern, cât și între state, cu situații deosebit de critice în Cornul Africii (Somalia, Etiopia, Eritrea) în regiunea Marilor Lacuri (Rwanda și Burundi) și în cea nigeriană (Senegal, Sierra Leone, Liberia). În aria mediteraneană fundamentalismul islamic a alimentat în schimb o spirală teroristă, care a lovit în mod deosebit Algeria, Egiptul și Sudanul.

Bibliografie: B. Davidson, *Africa, Storia di un continente*, tr. it., Mondadori, Milano 1996; J. Kizerbo, *Storia dell'Africa Nera. Un continente tra preistori futuro*, tr. it., Einaudi, Torino 1977.
Vezi şi: anglo-bur, războiul; arabi; ashanti; Axum, regatul; bantu; barbari; berberi; Berlin, congresul de la; bizantin, Imperiul; Cartagina; colonialism; Commonwealth; copţi; decolonizare; explorări geografice; Fashoda; Ghana, regatul; imperialism; islamism, Kanem-Bornu; Kush; Mali; Monomotapa; negritudine; Nil; Nubia; panafricanism; sclavie; Songhai, regatul; Suez, canalul de; zulu.

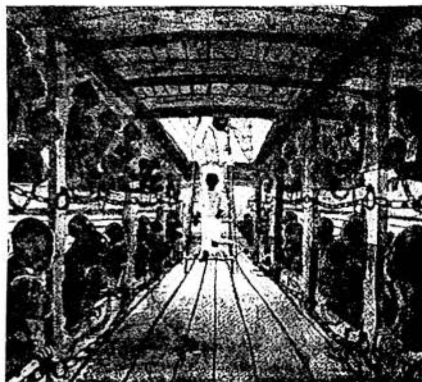
Africa de Sud, Republica, stat în Africa australă. *Sup.*: 1 123 226 km². *Pop.*: 41 244 000 loc., din care 54 % bantu, 15 % de origine europeană. *Capit.*: Cape Town (legislativă), Pretoria (administrativă), Bloemfontein (judiciară). *Limba*: engleza, afrikaans, bantu. *Relig.*: protestantă; culte tradiţionale. *Vecini*: N Namibia, Botswana şi Zimbabwe, NE, Mozambic, în rest Oceanul Indian şi Oceanul Atlantic; în teritoriul său sunt înglobate Lesotho şi Swaziland. *Forma de stat*: republică prezidenţială.

1

2

3

4

5

1. Locuitori din Gabon (sec. XVII). 2. Tăbăcari de piele în Sudan (sec. XIX). 3. Interiorul unei nave care transporta sclavi africani în America. 4. Un sat din Benin. 5. Nairobi, capitala Kenyei.

Rezultată în urma sosirii aproape concomitente în regiune (sec.XVII-XVIII) a coloniştilor olandezi (buri) şi a populaţiilor bantu care i-au supus pe indigenii boşimani şi hotentoţi, formarea Africii de Sud a avut loc printr-o serie de lupte pentru supremaţie duse în cadrul componentei etnice europene (între buri si englezi), şi între aceasta şi etnia bantu, stăpână peste zuluşi. Devenită independentă fată de dominaţia colonială britanică şi aflată sub stăpânirea minorităţii albe (1931) care a impus un regim rigid de segregaţie rasială (v. *apartheid*), în cursul anilor '90, R.A.S. a reuşit o transformare într-o democraţie pe baze multirasiale, devenind unul dintre statele de frunte ale „noii Africi"

sev. XVI-XVII
Triburile bantu, provenite din N, ajung până în Transvaal.

1652 Compania Olandeză a Indiilor Orientale îşi stabileşte o bază în zona Capului Bunei Speranţe şi, în 1657, permite stabilirea aici a primilor ţărani liberi (buri).

1688 Dezvoltarea coloniei olandeze a Capului, datorită sosirii unor refugiaţi francezi (hughenoţi), germani şi scandinavi, a aducerii de sclavi din Angola şi a unor deportaţi asiatici din Indonezia.

1779 Expansiunea bură către N îi împinge către interior pe boşimani şi pe hotentoţi şi provoacă o serie de ciocniri cu triburile bantu-nguni.

1787-1828
Întemeierea în nordul statului Natal a regatului zulus care, prin expansiunea sa, a provocat în regiune o răscoală etnică generalizată

1795-1814
Colonia Capului este cucerită de englezi.

1834-1839
Marele *Trek*: în urma abolirii sclaviei de către Marea Britanie, cca 12 000 de buri părăsesc Colonia Capului şi migrează către NE, unde fondează Statul Liber Orange şi Republica Natal (1836).

1843-1848
Natal devine colonie britanică; burii transfugi întemeiază la N de Vaal patru republici confederate, sub preşedinţia lui M. Pretorius (Transvaal 1846); Orange este anexată la Colonia Capului (1848).

1852-1854
Marea Britanie recunoaşte independenţa republicilor bure de la N de râurile Vaal şi Orange.

1860 Republicile bure se unesc în federaţia R. Sud-Africană.

1867 Descoperirea unor zăcămintelor de diamante în zona dintre râurile Vaal şi Orange.

1877 Britanicii ocupă Transvaal.

1879 În urma unei campanii sângeroase, trupele britanice cuceresc regatul zulus pe care-l anexează la statul Natal.

1880-1881
O insurecţie a burilor îi alungă pe britanici din Transvaal care se constituie din nou în R. Sud-Africană.

1886 Descoperirea de zăcăminte aurifere în Transvaal.

1895 Tentativă eşuată a guvernatorului Coloniei Capului, C. Rhodes, de a ocupa Transvaal.

1899-1902
Război anglo-bur: republicile bure devin colonii britanice.

1910 Coloniile engleze şi bure se unesc într-o confederaţie, Uniunea Sud-Africană, dominion al coroanei britanice condus de un guvernator şi beneficiind de o largă autoguvernare (31.VI). Comunitatea albă se organizează în Partidul Afrikaner.

1912 Naţionaliştii bantu fondează African National Congress (ANC).

1913 *Natives Land Act*: băstinaşii africani sunt închişi în rezervaţii şi le este interzis să cumpere terenuri din afara propriilor teritorii etnice.

1914-1918
Participând alături de Marea Britanie la primul război mondial, trupele sud-africane ocupă colonia germană Africa de Sud-Vest (1915), încredinţată Uniunii Sud-Africane prin mandat de administrare al Societăţii Naţiunilor (1920).

1924-1939
Guvern naţionalist al lui J. Hertzog: adoptarea limbii olandeze bure (afrikaans) ca limbă oficială alături de engleză (1925) şi politică de discriminare rasială; *Colour Bar Act* (1926) exclude negrii de la efectuarea oricăror lucrări care nu sunt manuale şi le interzice organizarea în sindicate; în 1934, prin *Pass Act*, negrii sunt obligaţi să posede permis de liberă trecere pentru a putea lucra în zonele locuite de albi.

1931 Decretele Westminsterului ratifică independenţa Uniunii Sud-Africane în cadrul Commonwealthului.

1939-1945
Un contigent sud-african participă la al doilea război mondial alături de Aliaţi.

1948-1954
Guvernul naţionalistului Malan: începe regimul de segregaţie rasială (*apartheid*, v.) ; anexarea în fapt a Africii de Sud-Vest (1949); sub conducerea lui A. Luthuli, lider al ANC, începe o campanie de nesupunere civilă (1952).

1954-1956
Guvern al naționalistului J.G. Strijdom: legi excepționale și procese pentru înaltă trădare intentate celor mai importanți militanți împotriva *apartheid*-ului, printre care și Luthuli.
1958-1966
Guvern al naționalistului H. Verwoerd: consolidarea politicii de „dezvoltare separată a raselor" (înființarea de *bantustane*, 1959); Uniunea Sud-Africană iese din componența Commonwealthului și își schimbă denumirea în R.A. de S. (31.VI.1961); sub conducerea lui N. Mandela, ANC trece la opoziție armată.
1966-1978
Guvern al naționalistului B. Voster: sprijin acordat regimului secesionist al lui J. Smith din Rhodesia și intervențiilor portugheze în Angola și Mozambic; ONU revocă mandatul (1966) asupra Africii de Sud-Vest; liderul zulu, M.Buthelezi, fondează partidul Inkhata (1975), din care fac parte grupuri militare (*impis)* autoare ale unor atentate asupra militanților din ANC; insurecție în *townships* (cartierele) negre din Soweto (1976) și la Johannesburg (1977), Guguleto și Cape Town (1978): reprimarea de către guvern face peste 600 de victime.
1978-1989
Guvern al naționalistului P. Botha: ONU condamnă politica de *apartheid* și hotărăște instituirea embargoului comercial împotriva R. A. de S. (1979); intervenție sud-africană în Angola și Mozambic (1981); acordarea de drepturi politice asiaticilor și persoanelor de culoare (*coloureds*), dar nu și negrilor (1983); proclamarea stării de urgență (care va rămâne în vigoare până în 1990); oprirea intervențiilor militare în Angola și Mozambic (1988).
1989 Botha demisionează; îi urmează la președinție F.W. De Klerk care începe o reformă a *apartheid*-ului și legalizează ANC.
1990-1993
Acordarea independenței Namibiei. Deschiderea de negocieri între guvern și ANC, sabotate de ultranaționaliștii neonaziști albi; acord De Klerk-Mandela în vederea pacificării naționale (1991): abrogarea principalelor legi segregaționiste ; un referendum popular consfințește abolirea *apartheid*-ului (1992); Inkhata comite masacre în cartierele negre aparținând ANC.
1994 Primele alegeri libere multirasiale (26-29.IV) din care iese victorios ANC. Mandela este ales președinte al republicii, iar De Klerk vicepreședinte.
1995 Înființarea unei „comisii pentru adevăr și reconciliere", prezidată de D. Tutu, laureat al premiului Nobel pentru pace, în vederea anchetării crimelor din perioada *apartheid*-ului și a amnistierii celor care-și recunoșteau vina. Este aprobată o nouă constituție (care va intra în vigoare în 1999) iar De Klerk anunță ieșirea din coaliția de guvernare a Partidului Național pe care-l conducea.
1997 De Klerk își anunță retragerea din politică. Mandela părăsește preșdinția ANC (îi va succeda T. Mbeki) după un discurs dur asupra lipsei de voință politică din partea comunității albe de a reface echilibrul puterii în noua Africă de Sud.
1999 La alegerile parlamentare ANC obține majoritatea, formând împreună cu Partidul Inkhata un guvern de coaliție

Africa de Sud-Vest, v. *Namibia*

Africa Ecuatorială Franceză, federația (1910-1958) coloniilor franceze Congo, Gabon, Oubangi-Chari (azi Republica Centrafricană) și Ciad; avea capitala la Brazzaville.

Africa Occidentală Franceză, denumire (din 1895 până în 1958) a federației coloniilor franceze Senegal, Mauritania, Guineea, Niger, Coasta de Fildeș, Dahomey (azi Benin), Sudanul Francez (apoi Mali), Volta Superioară (azi Burkina Faso), cu capitala Dakar.

Africa Occidentală Spaniolă, ansamblu de teritorii, posesiune a Spaniei, pe coasta atlantică africană (Sahara Occidentală și Teritoriul Ifni) până la 1958.

Africa Orientală Britanică, denumire dată la sfârșitul celui de-al doilea război mondial coloniilor care în prezent corespund Kenyei și Ugandei și mandatelor asupra Tanganyika și Zanzibar (azi Tanzania).

Africa Orientală Germană, ansamblu de teritorii stăpânite de Germania până la primul război mondial, pe coasta orientală a Africii, între Oceanul Indian și lacurile Victoria și Tanganyika (Tanganyika, Rwanda și Urundi).

Africa Orientală Italiană, din 1935 până în 1941, denumire comună coloniilor Eritrea, Somalia, iar, di 1936, și Etiopia.

African National Congress (ANC), partid sud-african, cel mai vechi din Africa, apărut ca reacție împotriva *apartheid*-ului. Întemeiat în 1912, ca reprezentant al negrilor de origine bantu, a devenit un partid de masă până la o implicare în rezistența pasivă împotriva segregării rasiale, începută în anii '50 și condusă de A. Luthuli. Intrat în clandestinitate după violente ciocniri (masacrul de la Sharpeville, 1960) s-a radicalizat prin apariția unor componente militare, în ciuda arestării multora dintre șefii săi (printre care liderul N. Mandela).

După ample represiuni în ghetourile de negri (1976-1977, 1984-1986), în 1989 partidul a început o politică de dialog cu guvernul, care a dus la legalizarea ANC. După o negociere dificilă, şi datorită diviziunii dintre grupările etnice de negri, ANC a triumfat la primele alegeri libere multirasiale (aprilie 1994). Mandela a fost astfel ales preşedinte al republicii.

Afrikakorps, oficial Deutsche Afrikakorps, corp expediţionar german care, în timpul celui de-al doilea război mondial, sub comanda feldmareşalului E. Rommel, a activat în Africa de nord în sprijinul trupelor italiene, din februarie 1941 până în primăvara anului 1943, când trupele italo-germane din Africa s-au predat Aliaţilor. A. a ajuns să cuprindă două divizii blindate, o divizie de infanterie, o brigadă de paraşutişti pe lângă divizii auxiliare.

afrikaner, populaţie albă din Republica Africa de Sud, care descinde din coloniştii buri (v.), şi vorbeşte *afrikaans*.

afro-americani, descendenţi ai sclavilor negri, deportaţi cu milioanele în sec. XVI-XIX din Africa în SUA (unde azi reprezintă 11 % din populaţia totală). Emanciparea lor a fost unul dintre motivele izbucnirii războiului de secesiune (v.). După desfiinţarea sclaviei (1865), a.-a. au rămas însă obiectul unor discriminări puternice şi a unor persecuţii feroce, opera unor organizaţii rasiale precum Ku Klux Klan. Procesul lent de dobândire a unei conştiinţe politice de grup a găsit un puternic stimulent în 1909 în crearea National Association for the Advancement of Colored People (Asociaţia naţională pentru progresul oamenilor de culoare), organizaţie pentru promovarea drepturilor civile şi politice ale a.-a., inspirată de principiile nonviolenţei gandhiene. Prezenţa albilor şi a a.-a. la locul de muncă, şi, mai ales, aportul comunităţii negre în timpul celui de-al doilea război mondial, au contribuit, pe de o parte, la erodarea multor prejudecăţi şi au făcut tot mai intolerabilă continuarea regimului segregaţionist. În anii '60, mişcarea politică a a.-a. s-a scindat în două direcţii: o aripă nonviolentă, condusă de M.L. King, care s-a opus grupării Black Power (Puterea neagră) a lui Malcolm X şi a Musulmanilor negri, inspirată din doctrinele lui Elija Muhammad. Noua formaţiune, pe lângă recurgerea la forţă a teoretizat şi refuzul integrării ei în societatea albă, în numele specificităţii intereselor a.-a.. Efectul a fost o recuperare şi o valorizare a tradiţiilor lor istorice şi culturale (structuri familiale şi de relaţionare socială; religia islamică), şi, mai apoi, promovarea unor forme proprii de exprimare, originale şi alternative (de la limbaj la ţinută sau la muzică).

Agadir, oraş din Marocul de sud, spre Atlantic. A fost scena unei acţiuni demonstrative a canonierei germane *Panther* (1.VII.1911) pentru a riposta împotriva ocupaţiei franceze în Fez, în contrast cu acordurile de la Algeciras din 1906. În urma acestui incident s-a născut a doua criză marocană dintre Franţa şi Germania.

Agatocle, tiran din Siracuza (Thermae, Sicilia, 361-m. 289 î.Hr.). A ajuns la putere în 317 î.Hr., susţinut de popor în lupta împotriva oligarhiei, aliată la Agrigentum cu cartaginezii. După un război victorios împotriva acestora din urmă, a controlat aproape toată Sicilia şi a încercat să ducă o politică ambiţioasă de hegemonie asupra Magna Graecia ca să o scoată de sub influenţa romană, în curs de afirmare.

Agenţia Ebraică, v. *sionism*.

ager publicus, în Roma antică, terenurile cultivabile din proprietatea publică, a căror utilizare este reglementată de legi agrare (v. *agrare, legi*).

Agesilaos II (n. cca 440-Cirene 360 î.Hr.) rege al Spartei (cca 400-360 î.Hr.). A afirmat hegemonia Spartei asupra Greciei şi a condus un război victorios împotriva perşilor (396-394). A trebuit apoi să înfrunte o coaliţie alcătuită din Atena, Corint, Teba şi Argos şi a fost învins de tebani la Mantinea în 362.

Agha Khan, titlu (turc.: mare suveran), acordat în epoca modernă de sultanii otomani imamului (şeful spiritual) ismaeliţilor.

Agha Mohammed Şah (n.1742-m.1797), şah al Persiei (1786-1797). Eunuc turkmen la curtea lui Karim Khan, a profitat de luptele dinastice care au apărut la moartea acestuia pentru a deveni stăpânul Teheranului, de unde a început procesul de unificare a Persiei sub autoritatea lui, mai întâi executându-l pe ultimul suveran zand, Luft Alì (1795), apoi cucerind Khorasan şi alungând-i pe ultimii urmaşi ai lui Nadir Şah (1796). A fost asasinat în timpul unei expediţii împotriva ruşilor din Georgia. A fost fondatorul dinastiei Kajarilor.

Aghlabizi, dinastie arabă din Africa de nord, întemeiată în anul 800 de generalul Ibrahim ibn al-Aghlab. Depinzând formal de califatul abbasid, a condus Maghrebul tripolitan şi algerian (Ifriqiyya) până în 909; a iniţiat pătrunderea arabă în Sicilia (827). A fost detronat de dinastia Fatimizilor în a doua jumătate a sec. X.

Agiazi, dinastia regilor Spartei. Agias I (sec. VI î.Hr.) a fost străbunul dinastiei. Agias II a domnit din 429 până în 399 î.Hr. şi a luptat împotriva Atenei, pe care a înfrânt-o la Mantineea (418 î.Hr.). Agias III, rege din 338 până în 331 î.Hr., a încercat să ridice Grecia împotriva lui Alexandru cel Mare, dar a fost învins şi ucis la Megalopolis. Agias IV, rege din 244 până în 241 î.Hr., a încercat să legifereze o reformă agrară radicală pentru a face faţă gravei crize sociale din Sparta, dar a fost ucis de eforii conduşi de Leonida, reprezentanţi ai marilor proprietari de pământuri.

Agilulf (m.615), rege al longobarzilor (591-615). S-a urcat pe tron datorită căsătoriei cu Teodolinda şi a

permis răspândirea creştinismului în rândurile poporului său, de comun acord cu papa Grigore cel Mare.

AGIP (Agenţia Generală Italiană a Petrolului), firmă fondată în 1926 la Roma, a fost centrul primului salt important al industriei petroliere italiene, bazată pe producţia de carburanţi din reziduuri sau din petrol brut. Fiind într-o situaţie de dificultate faţă de concurenţa străină, a fost sprijinită de ENI în 1953 şi orientată spre cercetarea autonomă a hidrocarburilor.

agit-prop, termen (născut din prescurtarea de la agitaţie şi propagandă) care-i indică pe militanţii partidelor comuniste, angajaţi în activităţile de propagandă şi mobilizare a maselor. A fost folosit de către adversari în special cu o conotaţie polemică şi peiorativă.

Agnadello, localitate lângă Cremona, unde, la 14.V. 1509, Liga de la Cambrai (v.) a învins forţele Veneţiei, care de atunci a fost obligată să renunţe la expansiunea sa în câmpia padană.

Agnelli, *Giovanni*, întreprinzător italian (Villar Perosa, Torino 1866-Torino 1945). Printre întemeietorii, în 1899, firmei FIAT, a devenit administratorul delegat al acestei în 1902 şi a extins-o, consolidându-o în timpul primului război mondial. În 1923 a fost numit senator.

Agnelli, *Giovanni*, cunoscut ca *Gianni*, întreprinzător italian (Torino, 1921). Nepot al celui dintâi, administrator delegat din 1963 şi apoi preşedinte al grupului FIAT din 1966 (preşedinte onorific din 1996) a fost promotorul extinderii firmei la nivel internaţional. Din 1974 până în 1976 a fost preşedintele Confindustriei, iar în 1991 a fost numit senator pe viaţă.

agora, piaţă centrală din vechile cetăţi greceşti. Loc de întâlnire pentru popor, constituia centrul religios, economic şi politic al *polis*-ului. A dobândit treptat şi o structură arhitectonică specifică, în formă octogonală, încercuită de porticuri.

agrare, legi, în Roma antică, un corp legislativ care reglementa utilizarea lui *ager publicus*, teren cultivabil din patrimoniul public, rezultat al cuceririlor militare, care era concesionat spre întrebuinţare numai cetăţenilor romani. Se deosebea de *ager privatus*, proprietate privată şi scutită de impozite. Modalităţile şi limitele de concesiune pentru *ager publicus* au constituit obiectul unor confruntări sociale dure (de ex., pentru concesionarea dreptului de proprietate plebeilor) şi al unor tentative diferite şi repetate de codificare (în jur de cincizeci de legi agrare începând din sec. V î.Hr.). În Italia, *ager publicus* a dispărut la începutul sec. II d.Hr. printr-o privatizare generală care va favoriza cu precădere pe veterani, în timp ce în provincii a existat un regim dublu până când reformele lui Diocleţian, din sec. III, au impus o taxă funciară comună.

CELE MAI IMPORTANTE LEGI AGRARE ROMANE

data	*denumirea*	*promotor*	*obiectul*
486 î.Hr.	Lex Cassia	Spurius Cassius	împarte pământurile cucerite de la hernici
377	Lex Licinia-Sextia	Licinius Stolone şi Sestius Lateranus	reduce dimensiunile latifundiilor până la 500 iugăre
133	Lex Sempronia I	Tiberius Gracchus	limitează la 1000 iugăre latifundiile şi distribuie poporului surplusul
123	Lex Sempronia II	Caius Gracchus	reia dispoziţiile din prima Lex Sempronia boicotate de patricieni
59	Lex Iulia	Iulius Caesar	confirmă împărţirea făcută de Sulla şi distribuie loturi mari persoanelor neînstărite.

agresiune, în relaţiile internaţionale, concept care defineşte nu numai atacurile militare, ci şi o serie de alte intervenţii „improprii" ale unui stat împotriva altui stat suveran (sprijinirea rebelilor, subvenţionarea războaielor civile, spionaj, control aerian, penetrare economică). În diplomaţia clasică recunoaşterea a. era decisivă pentru declararea *casus foederis* în cazul unor tratate defensive de alianţă. Între unele state se încheiau însă acorduri de „neagresiune" O lungă dezbatere juridică şi politică, care s-a dezvoltat cu precădere după naşterea Societăţii Naţiunilor (protocolul de la Geneva, 1924) şi a ONU, a căutat – dar cu rezultate minore până azi – să definească exact conceptul de a., pentru a-l diferenţia de acţiunile de autoapărare.

Agricola, *Cnaeus Iulius*, om politic roman (Forum Iulii, azi Fréjus 40-Roma 93). Legat în Britannia şi Aquitania sub Vespasian, a condus şi completat cucerirea Angliei până în Caledonia. Viaţa lui este povestită de Tacitus, ginerele lui, în *Agricola*.

agricultură,

trecerea de la culesul spontan al ierburilor şi fructelor la exploatarea raţională şi organizată a solului pentru cultivarea speciilor vegetale, care s-a dezvoltat în acelaşi timp cu domesticirea şi creşterea speciilor de animale, marchează apariţia a. şi reprezintă o cotitură de o mare

importanţă civilizatoare în istoria umanităţii, prin aspectele sale esenţiale privind creşterea disponibilităţii alimentare, a capacităţii de dominare a mediului şi a creativităţii.

■ *Originile.* Procesul de selecţie şi cultivare permanentă a unor specii vegetale s-a dezvoltat într-o zonă geografică bine determinată, corespunzând bazinului Mediteranei, Văii Iordanului şi „Semilunei fertile" dintre Siria, Irak şi Iordania, în jurul anului 8000 î.Hr. În ciuda dovezilor privind atare origine, este greu să-i fie precizate modalităţile. Din epoca neolitică, până în mileniul V î.Hr., a. s-a răspândit progresiv în toată Europa, în funcţie de deplasarea popoarelor seminomade. O dezvoltare asemănătoare a avut loc, în alte epoci, în celelalte zone ale planetei (Indus, Huang-He, Nil şi Mexic), printr-o precoce specializare geografică a culturilor de cereale dominante (grâu, orez, porumb etc.). Introducerea practicilor agricole a dus la o evoluţie a populaţiei nomade, care-şi găsea resursele de existenţă în vânătoare şi cules, la condiţia de sedentaritate (cel puţin relativă) şi la întemeierea primelor agregări urbane, şi, într-un sens mai larg, politice, legate şi de creşterea demografică pe care a. a determinat-o.

■ *Epoca antică.* Marile civilizaţii antice au avut o bază agro-pastorală. În zona mediorientală, mediteraneană şi europeană au fost perfecţionate în mod deosebit tehnicile fundamentale precum aratul câmpurilor cu ajutorul animalelor (surse de mari decalaje productive faţă de săpatul manual caracteristic multor zone), îngrăşarea pământului şi rotaţia culturilor pentru a reda fertilitatea solului (romanii practicau rotaţia bienală între cereale şi păşune, sau desţelenire). Antichitatea a elaborat astfel şi o agro-economie teoretică relativ dezvoltată. Relaţia dintre proprietatea asupra pământului şi rolul social a dobândit foarte repede o importanţă fundamentală în lumea clasică şi latină. Sistemul agrar roman se baza pe împărţirea rigidă a pământurilor, în funcţie de exigenţele oraşului şi pe distribuirea progresivă a *ager publicus* (terenuri cultivabile din proprietatea publică). Unitatea productivă s-a mărit şi s-au format latifundii, cultivate cu precădere de mâna de lucru a sclavilor. Dificultăţile au apărut însă din sec. II d.Hr., prin rărirea numărului de sclavi şi de coloni şi decăderea sistemului productiv. Începând din sec. IV-V în Europa devastată de invaziile barbare, tehnicile şi randamentul agricol au cunoscut un declin, până la generalizarea în spaţiul romano-germanic a unei înmănuncheri agro-silvo-pastorale, care a dus la abandonarea multor teritorii, cultivate anterior şi la o mare răspândire a gestionării colective şi comunitare a terenurilor agricole.

■ *Evul Mediu.* Sistemul feudal conecta puternic ierarhiile sociale în relaţii piramidale de dependenţă personală şi-i lega pe ţărani de pământ. Resursele agricole, în măsură să satisfacă, în Antichitate, nevoile unor oraşe foarte mari, au scăzut până la nivelul de supravieţuire pentru comunităţile mici. Numai din sec. X şi XI creşterea spaţiilor cultivate, prin lărgirea culturilor în Europa de nord, asanarea şi recuperarea terenurilor necultivate, întreprinsă de mănăstiri) a dus la o creştere progresivă a producţiei, concomitent cu creşterea demografică europeană după anul 1000. S-a vorbit mult despre o „revoluţie agricolă" în Europa sec. XII-XIII, pe baza folosirii unor inovaţii tehnice (trecerea de la rotaţia bienală la cea trienală, prin cultivarea leguminoaselor în intervalul dintre cereale şi păşune; noi sisteme de înjugare a animalelor pentru muncile agricole care măresc capacitatea de tracţiune; perfecţionarea plugului). Însă ritmul cu care aceste inovaţii s-au generalizat nu este suficient cunoscut şi poate fi foarte lent, în ciuda faptului că în sec. XIII a căpătat vigoare şi o agronomie teoretică. Spre sfârşitul Evului Mediu în unele regiuni a. a cunoscut progrese însemnate, care au permis o producţie nu numai destinată consumului, ci şi comerţului. Lucrul acesta a avut loc în Italia comunelor şi a seniorilor, în Flandra, în unele zone franceze şi germane. Punctul critic al multor zone a fost integrarea redusă dintre a. şi creşterea animalelor, care a împiedicat o îmbunătăţire reciprocă. Această slăbiciune structurală a a. a fost prezentă în criza sec. XIV când lungi perioade de foamete au coincis cu epidemii puternice, reducând la o treime populaţia europeană. După o atare criză, refacerea a fost lentă şi înlesnită foarte puţin de introducerea unor plante noi, provenite de pe continentul american, precum porumbul şi cartoful, care s-au afirmat ca alimente de bază numai din sec. XVII-XVIII.

■ *Revoluţia agricolă de la 1700.* Incontestabil a fost însă saltul de calitate efectuat de a. începând din sec. XVII şi care s-a intensificat cu precădere în Marea Britanie. O dezvoltare care a ajuns să se întrepătrundă cu rezultatele revoluţiei industriale. O concentrare progresivă a proprietăţii funciare şi reducerea terenurilor destinate gestionării şi utilizării comunitare (este tipic fenomenul de „enclosures" englez, împrejmuirea de către privaţi a pământurilor necultivate destinate folosirii în comun) au permis exploatarea mai adecvată a unor cote de pământ tot mai mari de către proprietari sau de către arendaşi întreprinzători care şi-au format o mentalitate capitalistă. Activitatea lor a fost orientată către piaţă, deci către producţiile care garantau cele mai mari profituri în comerţul pe o arie întinsă şi care nu erau condiţionate de exigenţele directe ale comunităţii săteşti. Aceste transformări, legate de noile tehnici în domeniul comercial şi în sistemul de transport, au rupt încetul cu încetul sistemul închis de derivaţie feudală. Au fost eliberate energiile întreprinzătorilor, dar şi părţi din forţa de muncă a ţăranilor săraci care-şi pierduseră resursele de existenţă şi deci erau obligaţi să emigreze

înspre oraş şi să-şi găsească de lucru în manufacturile care luau naştere. Agronomia a beneficiat de un nou interes în cadrul gândirii iluministe (şcoala economică de fiziocraţie, de ex., vedea în pământ o sursă de bogăţie a naţiunii). În plus, se începe practicarea pe scară largă a integrării a. cu creşterea animalelor, bazată pe o inovaţie care introducea o grădină artificială cu leguminoase în rotaţia culturilor. Randamentul culturilor a crescut concomitent cu extinderea pământului cultivat, asigurată de colonizarea de către europeni a unor imense teritorii din America de Nord şi din Australia, sau chiar şi din Africa. Dar răspândirea modului de producţie capitalist în agricultură a avut loc într-un mod inegal în funcţie de zonă; în Rusia, iobăgia a fost desfiinţată formal doar în 1861; în Italia formele de contract agricol au fost extrem de variate şi adesea înapoiate, timp de decenii după unificarea ţării, cu excepţia câmpiei padovane. În mult cazuri, transformarea în direcţia capitalistă a a. a dus la o înrăutăţire a condiţiilor de viaţă în rândul claselor ţărăneşti, care adesea au fost reduse la nivelul de salahori. Acest fenomen a determinat apariţia unor lupte acerbe în jurul proprietăţii asupra pământului şi contractelor dintre proprietari şi conducătorii fondurilor agricole.

■ *Agricultura contemporană.* Sfârşitul sec. XIX a coincis în ţările cele mai dezvoltate cu desăvâşirea revoluţiei agricole, aflată cu un pas mai înainte, datorită introducerii substanţelor chimice pentru fertilizare şi luptei împotriva paraziţilor plantelor cât şi specializării culturilor. Renunţarea la poziţia centrală acordată cerealelor a permis variaţii sofisticate şi rentabile, prin culturi arboricole şi horticole. Mecanizarea muncii agricole s-a răspândit progresiv peste tot. O dată cu afirmarea societăţii industriale începând cu jumătatea sec. XIX în mod gradual în Europa şi în alte zone de pe planetă,

DEZVOLTAREA AGRICULTURII ÎN BAZINUL MEDITERANEAN ŞI ÎN EUROPA

perioada	*regiunea*	*tehnici agricole*
neolitic (5000 î.Hr.)	Europa şi bazinul Mediteranei	însămânţare liberă; pregătirea terenului pentru plantaţii
3300-1500 î.Hr.	Imperiul egiptean	arat; asanare şi canalizare hidri ˇ; îngrăşarea pământului cu ajutorul animalelor
sec. IX-V î.Hr.	Grecia şi coloniile (Italia de Sud, Spania)	arat; îngrăşământ verde (îngrăşarea vegetală prin îngroparea plantelor ierboase); înmulţirea arbuştilor prin butaşi; altoirea copacilor
sec. IV î.Hr.-sec. I d.Hr.	Roma: perioada republicană şi prima perioadă imperială	asanare; canalizare, defrişare, rotaţie bienală între însămânţare şi pârloagă; îngrăşarea pământului cu ajutorul animalelor sau vegetaţiei; se ajunge la un randament al terenurilor de 5:1 (cinci boabe de grâu la unul însămânţat)
sec. II-IX	Imperiul roman şi Sfântul Imperiu Roman	preponderenţa latifundiilor; abandonarea unor terenuri însămânţate în favoarea pădurilor şi mlaştinilor; scăderea randamentului terenurilor la 2:1; dezvoltarea păşunatului şi a creşterii animalelor
sec. VIII-XII	Imperiul arab	vaste opere de canalizare şi irigare
sec. X-XIII	Europa continentală şi Insulele Britanice	asanare; defrişare; irigaţii; alternarea semănatului (ciclul trienal: pe aceeaşi bucată de pământ, culturi de cereale de primăvară – orz şi ovăz – după cele de iarnă – grâu sau secară – cărora le urmează un an de întrerupere); randamentul terenurilor trece de la 2:1 la 9:1 în sec. XIII
sec. XIV-XVII	Europa continentală şi Insulele Britanice	dezvoltarea păşunatului şi a viticulturii, randamentul terenurilor revine la 2:1
sec. XVIII-XIX	Europa continentală şi Insulele Britanice	revoluţia agricolă; rotaţia permanentă a semănatului; grâu sau orz şi ovăz, urmat de plante cu rădăcini pivotante şi mai apoi, în loc de pârloagă, plante furajere (este eliminată perioada de repaus a câmpului, fără compromiterea fertilităţii); folosirea primelor fertilizante chimice
sec. XX	Europa continentală şi Insulele Britanice	fertilizanţi şi antiparazitare chimică; producţia în seră cu ciclu continuu; manipulări genetice ale speciilor cultivate pentru creşterea productivităţii; agronica (utilizarea sistemelor informatice în gestionarea producţiei agricole)

ROTAȚIE BIENALĂ		
	câmpul A	*câmpul B*
primul an	cultivare	pârloagă
al doilea an	pârloagă	cultivare
al treilea an	cultivare	pârloagă

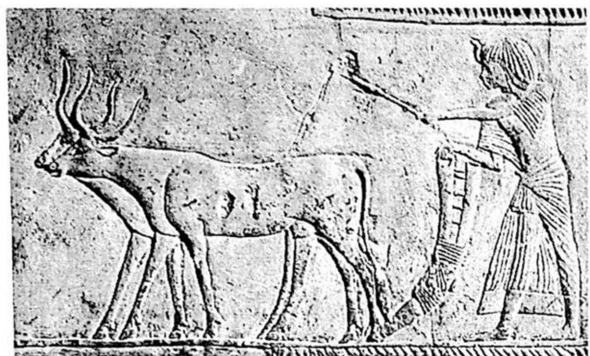
ROTAȚIE TRIENALĂ			
	câmpul A	*câmpul B*	*câmpul C*
primul an	culturi de iarnă	culturi de primăvară și vară	pârloagă
al doilea an	culturi de primăvară și vară	pârloagă	culturi de iarnă
al treilea an	pârloagă	culturi de iarnă	culturi de primăvară și vară

POPULAȚIA AGRICOLĂ ÎN LUME
(în milioane; în paranteză, procentul din totalul populației)

	1937	1950	1987
Europa (fără URSS)	133 (36%)	129 (33%)	49 (12%)
URSS	109 (57%)	90 (50%)	40 (14%)
Asia (fără China)	504 (73%)	518 (64%)	812 (68%)
China	339 (76%)	377 (69%)	630 (62%)
Africa	128 (76%)	166 (76%)	339 (70%)
America de Nord și Centrală	56 (31%)	52 (24%)	50 (13%)
America de Sud	52 (62%)	65 (59%)	76 (30%)
Oceania	3 (26%)	3 (22%)	1 (6%)
Total	1324 (62%)	1400 (56%)	1988 (40%)

DEZVOLTAREA AGRICULTURII ÎN BAZINUL MEDITERANEAN ȘI ÎN EUROPA – continuare

culturi caracteristice	*unelte noi*
cereale; legume	bastoane ascuțite de săpat; capete de piatră și lemn
grâu; bumbac; vii; copaci fructiferi	inventarea plugului de lemn, cu tracțiune animală; seceri, sape; greble
grâu; trestie de zahăr; susan; citrice; vii; măsli	coase, greble și sape de bronz; plug de lemn
arpacaș; grâu tare și moale; secară; mei; in; bob; viță-de-vie; măsli ; legume și verdețuri; copaci fructiferi	plugul întărit cu fier; moara de apă (care cunoaște o răspândire limitată datorită utili ˘ 'i forței de muncă a sclavilor)
citrice; bumbac; orez; trestie de zahăr; șofran; vinete; spanac; dud; curmale; grâu	
	plugul de fier cu cormană și roți pentru brazdă adâncă; noi modalități de înjugare a animalelor de tracțiune
în urma cruciadelor, introducerea în Occident a caisului și smochinului din India; din America ajunge cartoful, porumbul, roșia și tutunul	
se impun produsele americane: porumbul și cartoful devin alimentele de bază ale întregii populații; o revenire puternică la cultura dudului, dezvoltarea enormă a culturii de grâu, bumbac	unelte și pluguri de fier și oțel
	mecanizarea uneltelor; tractoare; săpătoare, autopluguri, semănători, secerători cu motor.

1

2

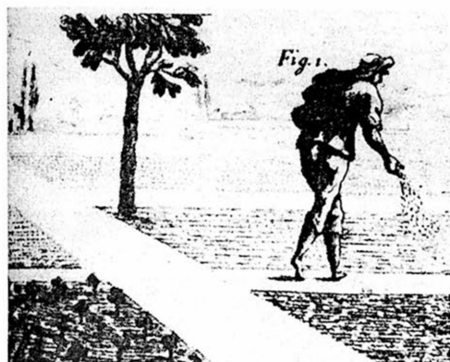

3

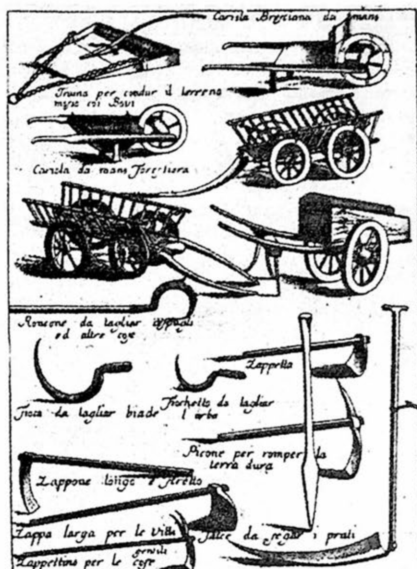

4

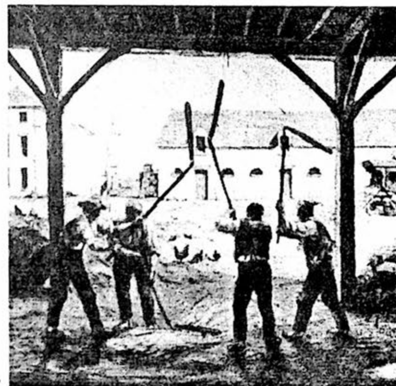
1. Plug cu „cui" în Egiptul antic. 2. Munca pe câmp în Evul Mediu timpuriu. 3. Plug cu brăzdar în sec. XI. 4. Plug cu roată în sec. XVI.

5

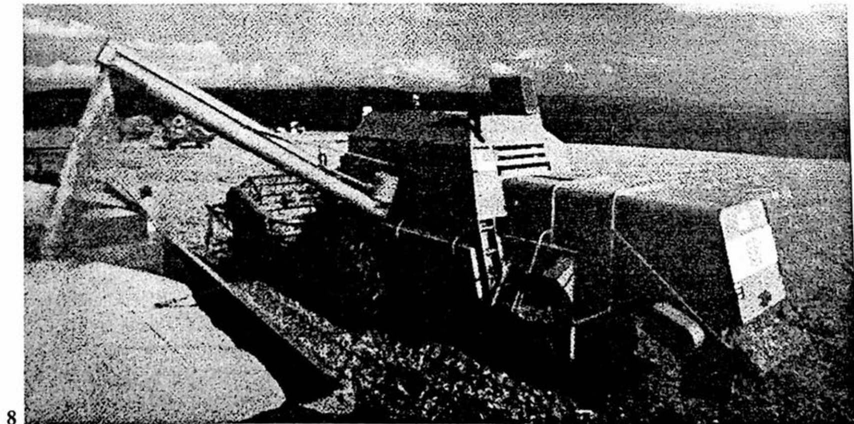

6

7

5. *Cultură de duzi în sec. XVIII. 6. Unelte agricole în sec. XIX. 7. Treierat cu îmblăciu în sec. XIX. 8. O secerătoare-treierătoare modernă.*

8

au existat împletiri noi dintre a. şi manufactura industrială. Acest proces a influenţat parţial doar ţările coloniale, în care, adesea, impunerea din exterior a unor monoculturi cu scopul de a exporta (zahăr, cafea, banane, cacao etc.) nu a permis o evoluţie echilibrată şi graduală a sistemului ţărănesc tradiţional, care astfel a intrat în situaţii de criză repetată cu intervale ulterioare de foamete periodică foarte grave. Generalizarea civilizaţiei industriale în a doua jumătate a sec. XX a plasat sectorul agricol într-o nouă poziţie în istoria economică. Reducerea personalului în procesul agricol, datorat şi urbanizării, s-a realizat concomitent cu îmbunătăţirea productivităţii şi cu împletirea puternică dintre producţia agricolă şi industria alimentară, chiar dacă, de cele mai multe ori, această integrare vede a. ca aflându-se pe o poziţie de subordonare. Aceasta răspunde într-un

AGRICULTURA

Contractele agrare în Italia secolului XIX

Stefano Jacini – unul dintre cei mai mari experţi în problemele agricole italiene – în Referatul său final, publicat în 1884 la încheierea unui amplu studiu agrar, scria că „în Italia au fost inventate şi aplicate toate modelele imaginabile şi posibile de contracte agrare... Este clar că natura contractelor existente azi nu se datorează întâmplării, ci condiţiilor locale, de climă, de teren, de piaţă, de apropierea sau depărtarea de centre mari sau aglomerate... şi fiecare tip de cultură, după gradul de efort mai mare sau mai mic cerut cultivatorului... determină mai mult au mai puţin cointeresarea acestuia...

Şi într-adevăr, în decursul secolului trecut se pot distinge, aplicate în diferitele sisteme agrare din peninsulă (exceptând „conducerea directă" sau în economia loturilor mici prezentă cu precădere în zona de munte, făcută de proprietarul cultivator) două mari tipologii de contracte care dovedesc stabilitatea mare la care se ajunsese. Primul se referă la dijma în parte, care prevede împărţirea prestabilită a produselor recoltate la sfârşitul anului, între proprietar şi cultivator (împărţire care va fi pe jumătate în arendă), al doilea este chiria, care prevede o valoare fixă, plătită în natură, adică în produse sau în bani şi stabilită în avans. Există apoi contracte minore pentru munca pământului şi creşterea animalelor prin relaţii de salarizare cu sau fără coparticipare. Ariile geografice în care primul tip de contract era predominant aparţineau agriculturii uscate sau de deal, care se practica din Piemont până în Veneto; era prezent însă şi în Abruzzi sau Molise, în Campania şi Sicilia. Sub forma arendei „cu jumătate perfectă" acesta se întâlnea cu precădere în Toscana, Umbria şi Marche.

În unele zone lombarde şi veneţiene se combina – tot sub formă de arendă, aplicată numai produselor arboricole precum viţa-de-vie şi dudul sau viermilor de mătase – cu închirierea în natură, aplicată produselor de însămânţare precum grâul; pe arii întinse în sud şi în insule, nu era aplicat tuturor produselor care se obţineau de pe teren: în general rămâneau în gestionarea economică a proprietarului acele culturi specializate care erau mai profitabile, precum viţa-de-vie şi citricele.

Închirierea contra cost – pe o durată care putea să varieze de la trei la optsprezece ani – se practica, aproape în exclusivitate, în zona padană, cu agricultură bazată pe irigaţii: aici contractul reglementa relaţia dintre un mare proprietar persoană fizică sau persoană juridică care încredinţa gestionarea terenului unui arendaş antreprenor şi care, la r^ndul său, recurgea la munca salariată, fixă, impusă sau cu ziua, în funcţie de nevoile fermei. Eficienţa acestei relaţii cu efecte în evoluţia continuă a agriculturii în asociere se explică prin logica aflată la baza modului de gestionare: arendaşul, sigur de prezenţa sa în cadrul proprietăţii funciare, investea pentru eficientizare şi pentru creşterea producţiei destinate pieţei precum şi pentru utilizarea maximă a flexibilităţii unui sistem agricol, în cadrul căruia irigaţiile permiteau pentru culturile intense – ca orezul şi plantele furajere – un mare randament, precum şi creşterea şeptelului (şi în cazul produselor aferente ca untul şi brânza), astfel încât cele mai mari încasări erau în beneficiul lui; proprietatea, prin valoarea chiriei, care urmărea preţurile pentru produse de pe piaţă, putea să-l stimuleze pe arendaş şi în acelaşi timp să mărească

venitul destinat reinvestiției. Chiria în natură (sau în natură și bani) era prezentă în zonele meridionale și în subariile uscate din diferite părți ale peninsulei, prin proprietăți funciare de dimensiuni modeste. Tot în Sud se găseau, în mică proporție emfiteoza și închirierile cu valoare mică dar cu obligația pentru administrator de a îmbunătăți proprietatea.

Atare tipologie esențială nu era în contrast cu varietatea mare de contracte despre care vorbește Jacini: diferențele importante priveau durata relațiilor, tranșele în care se puteau împărți produsele, atribuirea proviziilor în animale sau produse, sau plata impozitelor ce reveneau în mod inechitabil proprietarului și/ sau adminsitratrului; și în fine „plocoanele" suplimentare arendei, datorate, conform tradiției, proprietarului și a căror povară nu-i era indiferentă arendașului, precum zilele de muncă gratuite, produsele ogrăzii, diferitele servicii și în sfârșit corvezile la care era obligat împreun˘ cu membrii familiei sale.

În mai multe ocazii și în diferite foruri au avut loc dezbateri important de-a lungul sec. XIX pentru a schimba contractele agrare, cu scopul de a le face cât mai compatibile cu progresul agricol. Relația de arendare era puternic criticată pentru că se considera că aceasta reglementa o condiție în care nu erau precizate sumele destinate investițiilor și îmbunătățirilor, nici de către proprietar și cu atât mai puțin de către arendaș. Conform unor studii recente, arenda a garantat nu numai un mare echilibru social, ci a contribuit și la formarea unor aptitudini în sensul transformării economice a mediului în care era practicată. Cadrul relațiilor agrare astfel delimitat, nu era destinat transformărilor decât pe la sfârșitul secolului, legat și de primele transformări industriale care urmau să-și lase amprenta și în cadrul relațiilor sociale din mediul rural.

Tot la fel de rigidă a rămas și poziția proprietății funciare și a tehnicienilor săi – agronomi și economiști (cu puține excepții) privind neamestecul unor intervenții legislative directe pentru uniformizarea contractelor agrare· așa cum va afirma Jacini, acestea „trebuie să rămâne libere și modificabile pentru a permite evoluția agricolă"

SERGIO ZANINELLI
Universitatea Catolică din Milano

mod mult mai eficient decât în trecut nevoilor alimentare din partea unei populații aflate într-o creștere vertiginoasă, chiar dacă trebuie să facă față unor noi provocări, ca aceea a impactului de mediu și a necesității de a-și extinde cuceririle producției înspre țările mai sărace de pe planetă.

Vezi și: agrare, legi; alimentație; aristocrație; arendă; beneficiu; capitalism; chestiunea agrară; climă; colonialism; contracte agricole; cooperație; corvée; creșterea animalelor; demografie istorică; ecologism; emfiteoză; enclosures; FAO; feudalism; fiziocrație; foamete; foloase civice; grâu; întreprindere; junker; latifundie; nomadism; plug; populație; reforma agrară; revoluția industrială; revoluție verde; șerbie; târguri și piețe; troc; Treia, Lumea a; Uniunea Europeană.

Agrigento, oraș de pe coasta meridională a Siciliei; întemeiat de dorienii din Gela sub numele de Akragas (sec. VI î.Hr.), A. a oscilat între o alianță cu siracuzanii și una cu cartaginezii care l-au distrus prima oară în 406 î.Hr. În perioada romană și-a menținut caracteristicile proprii de oraș agricol bogat. În sec. XI a devenit o fortăreață a arabilor, care îl numiră Gerpent (până în 1927 a fost denumit Girgenti). Ocupat de normanzi (1087), s-a aflat sub domnia familiei Chiaromonte. În timpul Risorgimento-ului, a fost scena unei ridicări a maselor la știrea debarcării lui Garibaldi în Sicilia. În 1966 o alunecare de teren gravă, provocată de construcții neautorizate, a lovit zona de vest a așezării.

Agrippa, *Marcus Vispanius*, general și om politic roman (n. 64 sau 63-m.12 î.Hr.). consul pentru prima dată în 37 î.Hr., în timpul războiului civil a trecut de partea lui Octavianus, conducând operațiile de război din Naulochus împotriva lui Pompeius (36) și la Actium (31) împotriva lui Antonius. A. a fost printre cei mai importanți colaboratori ai lui Augustus (cu a cărui fiică, Iulia s-a căsătorit în 21 î.Hr.), în activitatea de întărire miliară și administrativă a principatului.

Agrippa, *Menenius*, consul roman (n. sec. VI-m. sec. V î.Hr.). Învingătorul sabinilor conform tradiției, este cunoscut datorită intervenției sale cu ocazia secesiunii plebeilor de pe Aventin (44): prin celebra metaforă privind nevoia de colaborare dintre stomac și membre pentru funcționarea corpului, i-a convins pe plebei să se întoarcă în oraș.

Ahaia, regiune de coastă nord-vestică a Peloponesului, locul de așezare a primilor ahei. În sec. V, cele 12

oraşe-stat ale sale au adoptat o structură federativă, alcătuind Liga aheană.

■ PRINCIPATUL A., cel mai mare dintre statele Imperiului latin din Orient, întemeiat în 1205 de Guillaume de Champlitte la sfârşitul celei de-a IV-a cruciade. Geoffroy de Villehardouin (1210) şi nepotul său Guillaume (1245-1278) i-au lărgit teritoriul până la includerea, pe lângă A., a Elidei şi a Messeniei. Pentru a face faţă ofensivei continue a Imperiului bizantin restaurat, Guillaume a trebuit să se plaseze sub tutela regelui Siciliei, Carol I de Anjou (1262). În 1381 a fost cedat cavalerilor de Rhodos, dar timp de douăzeci de ani a fost ocupat de o trupă de mercenari navarezi, apoi (1404) a fost supus guvernului genovez şi cucerit de despotul din Moreea, Toma Paleologul (1430). În 1460 sultanul Mahomed II anexează A. la Imperiul otoman.

ahei, cel mai vechi dintre cele patru neamuri care, conform tradiţiei, ar fi dat naştere poporului grec; cuprindea populaţiile care locuiau în Pelopones după anul 2000 î.Hr. şi înainte de invazia dorică. Homer îi numeşte pe greci, în general, a.

Ahemenizi, dinastie persană preislamică, iniţiată de Ahaimene (Achaimenes) (jumătatea sec. VII î.Hr.), dar care s-a reafirmat prin victoria lui Cyrus cel Mare asupra mezilor (550 î.Hr.), în urma căreia a ajuns să guverneze întreaga Persie. În timpul domniei sale, Darius I (522-485 î.Hr.) a unit în cadrul structurilor imperiale persane mare parte a lumii civilizate din epocă, din India până la Marea Egee şi Egipt. Dinastia s-a stins cu Darius III (330 î.Hr.) după înfrângerea suferită de la Alexandru cel Mare în 330 î.Hr. la Issos.

Ahmed I (Magnesia 1589-Constantinopol 1671), sultan otoman (1603-1617). Deşi a dat dovadă de o bună capacitate de administrare a imperiului, a suferit diferite insuccese pe plan politico-militar: la est a trebuit să cedeze o parte din teritoriile otomane în favoarea şahului Persiei, Abbas I; la vest a fost obligat să înceteze războiul (1653-1660) împotriva împăratului Rudolf II al Austriei, care a trebuit să-l recunoască, pentru prima dată, ca pe un egal al său.

Ahmed III (n.1673-m.1736), sultan otoman (1073-1730). După victorii temporare împotriva perşilor şi a lui Petru I al Rusiei (1711), a fost învins de austrieci la Petervaradin (1716) şi la Belgrad (1717) şi obligat la o pace umilitoare la Passarowitz (1718). Învins şi de perşi, a fost detronat de ieniceri (1730) şi otrăvit în închisoare.

Ahmed Şah Durrani (n. cca 1722-m. la Kandahar, 1773), rege al Afghanistanului (1747-1773). A fost şef militar în suita regelui Persiei, Nadir Şah, iar la moartea acestuia s-a proclamat rege al afghanilor; a iniţiat o politică agresivă de cotropire (invadarea Persiei, 1715, jaful din Delhi, 1756; victoria asupra maraţilor şi sikh, 1761-1762), care în douăzeci de ani a dus la o expansiune din Khorasan până în Tibet, de pe valea Indului până la Amudarja. A fost întemeietorul statului afghan.

Ahmosis sau *Amosi*, faraon egiptean (1575-1550 î.Hr.), întemeietorul celei de-a XVIII-a dinastiii şi al Regatului Nou, a luptat eficient împotriva cotropitorilor asiatici hicsoşi (v.), şi a reafirmat suveranitatea egipteană asupra Nubiei Inferioare.

Ahram, al-, cotidian egiptean întemeiat în 1875. Publicat în limba arabă, exprimă poziţiile guvernamentale egiptene şi reprezintă unul dintre cotidienele cele mai prestigioase şi răspândite din întreaga lume arabă.

A'isha (m. Medina, 678), fiica lui Abu Bakr, soţia favorită a lui Mahomed. După moartea profetului a fost o oponentă neînduratoare faţă de 'Ali ibn Abi Talib; răzvrătindu-se, după ce acesta a devenit calif, a fost învinsă în „bătălia cămilei" (656). Exclusă din lupta politică, s-a retras în oraşul Medina.

Aisne, râu în Franţa de nord, scena unor lupte dure din timpul războaielor mondiale. În timpul primului război a avut loc aici ofensiva eşuată a generalului francez R. G. Nivelle, din aprilie 1916 şi ultimul atac, parţial reuşit, al generalului german E. Ludendorff, la sfârşitul lunii mai 1918. În timpul celui de-al doilea război mondial, în iunie 1940, spargerea de către germani a frontului dintre Aisne şi Somme a dus la înfrângerea finală a Franţei.

Aistulf (Astolf), (m.756), rege longobard (749-756). A cucerit Ravenna de la bizantini în 750 şi a redeschis conflictul cu papalitatea pentru stăpânirea Romei şi a Ducatului Roman. A fost învins la Pavia în 754 şi în 756 de francii lui Pepin cel Scurt, aliatul papei Ştefan II, şi a fost obligat să cesioneze papei teritoriile pe care le-a smuls de la bizanti i (Exarhatul de Ravenna, Pentapolis).

ajutor mutual, societăţi muncitoreşti de, asociaţii apărute în a doua jumătate a sec.XIX la început în Piemont, apoi şi în restul Peninsulei Italice, pentru a furniza muncitorilor şi meşteşugarilor asistenţă în cazul invalidităţii, şomajului sau încetării lucrului. Urmând suspendării corporaţiilor meşteşugăreşti, au fost stimulate de transformările economice şi sociale ca urmare a procesului de industrializare. Finanţate de asociaţi prin plata unei cote fixe anuale, s.m. de a.m. şi-au extins câmpul de acţiune şi în cadrul educativ (învăţământ, alfabetizare). Au realizat dispensare farmaceutice şi servicii de cooperare, au acordat subsidii familiilor asociaţilor bolnavi sau mobilizaţi. Profund influenţate în prima fază de către Mazzini, care în 1864 a elaborat *Pactul de frăţie*, societăţile muncitoreşti şi-au pierdut rolul la începutul sec.XX, o dată cu răspândirea noilor forme de organizare puternic ideologizate în sens socialist sau catolic (sindicate, cooperative, ligi).

Akbar (Amarkot 1542-Agra 1605)., împărat moghul al Indiei (1556-1605). Urmându-i, la vârsta de 13 ani,

tatălui său Humayun, care fusese obligat să părăsească India, a reuşit în câţiva ani să restabilească puterea moghulă în India de nord. Cu o serie de campanii victorioase a reuşit să cucerească Gujarat (1572), Bengal (1576), Afghanistan (1581), Orissa (1592), şi Balucistan (1595). Sub el imperiul moghul a ajuns la apogeul său politic şi economic. Cu toate că era musulman, Akbar s-a interesat de îmbunătăţirea condiţiei ţăranilor hinduşi, lăsându-le deplina libertate religioasă şi a anulat impozitele pentru nemusulmani. Deosebit de atras de mistica islamică, a fost foarte tolerant cu diferite religii. Tocmai această atitudine, foarte sincretică şi tolerantă, a provocat o opoziţie tot mai violentă a mullahilor conservatori, care l-au acuzat că minează baza credinţei musulmane. Dintre răsculaţi, a făcut parte şi fiul lui, Salim, considerat responsabil de probabila otrăvire a lui A., şi succesor al lui, sub numele de Jahangir.

Akhenaton, nume asumat de faraonul Amenophis IV (v.), în urma reformei sale religioase.

akkadieni, populaţie semitică, condusă de regele Sargon, care în jurul lui 2350 î.Hr. a pus capăt dominaţiei sumeriene în regiunea râului Tigru. Fuziunea dintre sumerieni şi akkadieni a dus la constituirea unui regat puternic în Mesopotamia de sud cu capitala Akkad, leagăn al civilizaţiei babiloniene.

alamani, sau *alemani*, grup de populaţii germanice aşezate pe cursul Elbei. Din sec.III d.Hr. au ameninţat frontierele Imperiului roman. Respinşi de mai multe ori, au reuşit totuşi să înfăptuiască o anumită unitate politică în sec.IV şi V. În 496 Clovis i-a învins la Tolbiacum şi le-a inclus teritoriile în regatul franc. În sec.VI s-au convertit la creştinism.

Alamein, El-, bătălia de la, două lupte importante, duse în satul egiptean A., la 80 km vest faţă de Alexandria, în timpul celui de-al doilea război mondial între forţele Axei şi britanici. În prima (1-27 VIII.1942), britanicii au oprit avansarea lui Rommel, în a doua (23.X.-4.XI.1942), i-au înfrânt pe italo-germani, începând faza finală a campaniei din Africa. Printre italieni s-au remarcat cuirasatul Ariete şi divizia de paraşutişti Folgore.

Åland, arhipelag în Marea Baltică, care aparţine Finlandei cu drepturi de autonomie.

■ BĂTĂLIA DE LA Å. Victoria din 1714 a flotei ţarului rus, Petru cel Mare, asupra suedezilor în cadrul celui de-al doilea război nordic, a marcat începutul dominaţiei ruseşti în Marea Baltică.

Alaric I (370-Cosenza 410), rege al vizigoţilor (395-410). A invadat Balcanii în 395 şi Italia în 401, dar a fost înfrânt la Potenza de către Stilicon (402) şi s-a retras. În 408 a traversat din nou peninsula, jefuind Roma în 410. A coborât înspre Italia meridională, unde a murit, în timp ce se pregătea să ajungă în Africa.

Alaric II (m. 507), rege al vizigoţilor din Spania (484-507). S-a căsătorit cu Teodogota, fiica lui Theodoric, aliatul lui. Este cunoscut aşa-zisul *Breviarium Alaricianum*, în care sunt cuprinse legile romane valabile pentru supuşii galo-romani ai regatului. A murit în război cu francii, în lupta de la Vouillé împotriva lui Clovis. O dată cu moartea sa s-a încheiat dominaţia vizigotă asupra Galiei.

alawiţi sau *nusairi*, sau *ansariyya*, (de la regiunea muntoasă unde trăieşte cea mai mare comunitate), sectă secretă siriană din sec. IX, care profesează doctrine musulmane şiite extremiste, transmise în exclusivitate unui nucleu restrâns de adepţi. În ciuda numărului redus, circa 2 % din populaţia totală, în Siria a. controlează principalele funcţii politico-militare. Dintre aceştia a făcut parte şi preşedintele sirian Assad.

Alba, *Fernando Álvarez de Toledo*, duce de Alba, om politic spaniol (Petratrita 1507-Thomar, 1582). În fruntea armatei lui Carol V, a învins la Mühlberg (1547) trupele din Liga de la Schmalkalden. Guvernator al Flandrei sub Filip II, a înăbuşit cu cruzime revolta împotriva dominaţiei spaniole (1567). În 1580 a condus ocupaţia spaniolă a Portugaliei.

Alba Longa, vechi oraş din Latium, pe Muntele Albano, şi care, conform tradiţiei a fost întemeiat de Ascanius,

FORŢELE DESFĂŞURATE ÎN LUPTA DE LA EL-ALAMEIN

	Axa	*Marea Britanie*
comandant	feldmareşalul Rommel (în vizită în Germania, a fost înlocuit în prima fază de generalul Stumme)	generalul Alexander, comandantul frontului central-estic; generalul Montgomery, comandantul celei de-a VIII-a armate
oameni	104 000 (54 000 italieni şi 50 000 germani)	195 000 (cu unităţi indiene, australiene, neozeelandeze, greceşti şi din Franţa eliberată)
tancuri	497 (259 italiene, 238 germane)	1348
piese de artilerie	1743 (571 italiene, 1172 germane)	3257
aeroplane	675 (400 italiene, 275 germane)	750

fiul lui Enea; o listă de regi albani (dintre care şi Romulus) este foarte puţin credibilă. Necropola din Alba Longa conţine morminte din cca 1100 î.Hr. În fruntea unei federaţii de centre latine, oraşul a fost distrus probabil în sec. VII î.Hr., poate chiar de Roma.

Albania, stat în Europa balcanică. *Sup.*: 28.748 km^2. *Pop.*: 3.414.000 loc., din care 90% albanezi şi 10% greci. *Capit.*: Tirana. *Limba*: albaneza (împărţită în dialectele ghego şi tosco). *Relig.*: musulmană (70 %), creştin-ortodoxă (20 %), catolică (10 %). *Vecini:* N şi NV Iugoslavia, NE Macedonia, SE Grecia, V Marea Adriatică şi Canalul Otranto. *Forma de stat*: republică.

În ciuda originalităţii etnico-lingvistice legate de vechile origini ilirice şi a prezenţei sentimentelor naţionale, arareori, înainte de 1944, albanezii au reuşit să creeze o entitate politică autonomă. În sec. XX, A. s-a remarcat în panorama europeană datorită perioadei lungi de izolare statală, impusă de regimul comunist.

sec.VI-V î.Hr.
Dominaţiile succesive ale grecilor, macedonenilor şi Epirului.

sec. III î.Hr.
Regatul iliric de la Scodra (azi Scutari).

229 Începutul cuceri i romane.

168 Introducerea regiunii în provincia Illyricum.

395 d.Hr.
Includerea în Imperiul roman de Apus. În secolele următoare, suveranitatea imperială este doar formală, iar puterea revine de fapt principatelor sârbe autonome.

917-1019
Anexarea la regatul bulgarilor.

1019-1204
Bizantinii recuceresc regiunea care dobândeşte numele de Albania.

1204-1230
Ocuparea de către veneţieni în urma celei de-a IV cruciade.

1230-1259
A. este din nou anexată Bulgariei.

1259 Reîntoarcerea bizantinilor.

1272 Membrii familiei de Anjou din Neapole se stabilesc pe coastele albaneze.

1296 Regiunile interne ale A. sunt cucerite de Serbia.

1363 Veneţia îi înlocuieşte pe cei din familia Anjou în controlul coastelor.

1389 Înfrângerea sârbilor la Kosovo permite ocuparea ţării de către otomani.

1448-1468
Revolta naţională antiturcă condusă de prinţul albanez Gheorghe Castriota, zis Scanderbeg (Liga popoarelor albaneze).

1468-1478
Moartea lui Scanderbeg marchează, prin restaurarea dominaţiei otomane, exodul comunităţii albaneze în Italia meridională (Puglia, Calabria, Sicilia).

1501 Turcii recuceresc de la veneţieni Durazzo şi în1571 Antivari.

1690 Valona, ultimul bastion veneţian în A., este cucerit de turci.

1760 Revolta antiturcească condusă de Mehmet Bushati, paşa de Scutari.

1819-1822
Tentativa de dobândire a independenţei a lui Ali din Tepeleni, paşa din Ianina.

1878 Congresul de la Berlin şi reaşezarea Peninsulei Balcanice. A. este împărţită între statele de graniţă, dar noi răscoale menţin ţara instabilă.

1912 Izbucnirea primului război balcanic. Proclamarea la Valona a independenţei albaneze.

1913 La sfârşitul celui de-al doilea război balcanic comunitatea internaţională recunoaşte independenţa albaneză sub prinţul german Wilhelm de Wied.

1914 În ciuda declaraţiilor de neutralitate, la izbucnirea primului război mondial A. este ocupată de statele învecinate. Italienii se stabilesc la Valona.

1917 Italia se angajează să restaureze independenţa albaneză (proclamaţia de la Argirocaster).

1920 Conferinţa ambasadorilor confirmă independenţa albaneză în graniţele de la 1913. Grupuri importante de populaţie albaneză răı incluse în statele iugoslav şi grec.

1921 A. intră în Societatea Naţiunilor.

1925 Proclamarea republicii. Ahmed Zogu, preşedinte.

1927 Tratatul de alianţă dintre Italia şi A., care duce la o puternică influenţă italiană.

1928 Preşedintele Ahmed Zogu se proclamă rege sub numele de Zogu I şi instaurează un regim autoritar.

1939 Italia invadează A. (7 IV). Regele Zogu este obligat să fugă. Victor Emanuel III este proclamat rege al A. (12 IV.).

1940-1943
În timpul celui de-al doilea război mondial, A. este scena luptelor dintre italieni şi greci, care ocupă partea meridională. Intervenţie germană. Se intensifică rezistenţa partizană condusă de comunistul Enver Hoxha.

1944 Retragerea trupelor germane. Hoxha formează un guvern susţinut de trupele sovietice şi de Iugoslavia.

1946 Comuniştii rămaşi singuri la putere proclamă Republica Populară Albania, cu preşedinte Hoxha.

1949 În urma rupturii dintre Iugoslavia şi URSS, A. trece de partea URSS şi aderă la Comintern.
1955 Aderarea la Pactul de la Varşovia.
1961-1968
Opunându-se destalinizării, Hoxha rupe relaţiile diplomatice cu URSS, ca să se apropie de China lui Mao Zedong. Mai apoi, A. se retrage din Comintern (1962) şi din Pactul de la Varşovia (1968), acentuându-şi închiderea faţă de orice fel de influenţă străină.
1978 După moartea lui Mao Zedong, ruptura cu China populară.
1985 Moare Hoxha; îi urmează Ramiz Alia.
1990-1991
Sub presiunea populară şi a fugii masive a cetăţenilor în străinătate (16 000 încercând să ajungă în Italia), Alia admite pluralismul politic, permiţând primele alegeri libere din istoria ţării, câştigate pe neaşteptate de Partidul Socialist (fost comunist).
1992 Alegeri anticipate, câştigate de Partidul Democrat (PDA) al lui Sali Berisha, al cărui regim dobândeşte curând trăsături autoritare.
1996 După o reformă electorală foarte contestată a lui Sali Berisha, falimentul unor societăţi financiare duce la izbucnirea unor revolte populare şi împinge ţara înspre un război civil. O forţă internaţională de pace intervine pentru a permite noi alegeri.
1997 Socialiştii lui F. Nano câştigă alegerile. Continuarea crizei economice alimentează un nou şi masiv val de exoduri clandestine înspre Italia.
1998 Adoptarea unei noi constituţii democratice.
1999 Datorită conflictului din Kosovo, în A. se refugiază peste 450 000 de albanezi din provincia iugoslavă.

Alberico da Barbiano, condotier italian (Barberianus, Ravenna, circa 1348-Città della Pieve, 1409). Dupa ce a militat în serviciul lui Giovanni Acuto (John Hokwood) a creat Compagnia di San Giorgio, formată în întregime din trupe italiene.

Alberico di Roma, nobil roman (Roma, cca 912-954). Fiu al lui Alberico di Spoleto şi al Maroziei, din 932 a guvernat Roma şi Patrimoniul Sfântului Petru ca şef unic, lăsându-i papei doar puterea spirituală. În 955, după moartea sa, a avut loc alegerea fiului său, Ottaviano, ca papă (Ioan XII), împotriva voinţei împăratului Otto I.

Alberico di Spoleto, marchiz de Camerino şi duce de Spoleto (m.917). S-a căsătorit cu Marozia, fiica Teodorei şi a lui Teofilatto (Theophilact). A scos Roma şi papalitatea de sub controlul împăratului şi a întărit puterea familiilor romane, care au ales papi cu un scăzut nivel spiritual.

Alberoni, *Giulio*, om de stat şi cardinal spaniol de origine italiană (Fiorenzuola d'Arda, Piacenza 1644-Piacenza 1752). De origine umilă, a devenit protejatul ducelui de Vendôme, pe care l-a urmat în Spania în ultimele faze ale războiului de succesiune spaniol (1700-1713). Rămânând la Madrid ca ambasador al ducatului de Parma (1713), a reuşit să o căsătorească pe Elisabeta Farnese cu Filip V al Spaniei, care l-a numit, în 1714, prim-ministru. Devenit cardinal (1717) şi adept al unei politici ambiţioase de relansare a ptuerii spaniole, a fost obligat să fugă după înfrângerea Spaniei din războiul Cvadruplei Alianţe (1720). S-a refugiat mai întâi la Genova şi apoi la Roma, unde a fost închis de Clement XI. Reabilitat de către Inocenţiu XIII, şi-a reluat activitatea politică şi numit ca legat al Romagnei (1735-1739) a încercat să ocupe Republica San Marino. Sub Benedict XIV a fost guvernator al oraşului Bologna (1740-1743).

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN

Albert I de Habsburg (n. cca 1250 Brugg pe Reuss, Aargau 1308) rege al Germaniei şi împărat (1298-1308). Fiu al lui Rudolf I de Habsburg şi duce de Austria, i-a urmat lui Adolf de Nassau. Dorind să consolideze şi să mărească puterea teritorială a Habsburgilor, a încercat inutil să-i asigure familiei sale stăpânirea asupra Boemiei şi Moraviei. A limitat puterea feudalilor cu ajutorul oraşelor.

AUSTRIA

Albert III de Habsburg, zis Albert cel cu Coadă, duce de Austria (Viena cca 1349-Laxenburg, Viena 1395). Prin tratatul de la Neuburg (1379) a împărţit cu fratele lui Leopold III domeniile habsburgice, dând naştere liniilor succesorale albertină şi leopoldină. A fost excomunicat de Bonifaciu VIII pentru că a taxat clerul.

Albert de Habsburg, zis Albert cel Pios, arhiduce de Austria (Wiener Neustadt, 1559-Bruxelles 1621). Fiul împăratului Maximilian II, cardinal şi episcop de Toledo (1584), a fost viceregc al Portugaliei (1573-1596). A renunţat la haina clericală pentru a se căsători (1598) cu fiica lui Filip II, care a primit în dar de la tatăl său Ţările de Jos spaniole. Angajat în luptă împotriva Provinciilor Unite protestante, care erau conduse de Mauriciu de Nassau, a încheiat cu acesta armistiţiul de 12 ani (1609).

BELGIA

Albert I (Bruxelles 1875-Marche-les-Dames 1934), rege al belgienilor (1909-1934,. din dinastia Saxa-Coburg-Gotha, i-a urmat unchiului său Leopold II. În timpul primului război mondial a condus cu eficienţă armata împotriva cotropitorilor germani, cucerindu-şi titlul de *Roi Chevalier* (rege cavaler). Fiica lui, Marie José a fost soţia lui Umberto II de Savoia. A murit într-un accident de munte.

BRANDENBURG ŞI PRUSIA

Albert de Ballenstedt, zis *Albert Ursul* (Ballenstedt cca 1100-Stendal, cca 1170), margraf de Brandenburg

(1150-1170). Fiul lui Otto Creţul şi al Eilikăi de Saxonia, în 1125 obţine de la împăratul Lothar Ostmark şi Altmark, la nord de Saxonia, recunsocute ca feude imperiale în 1142. La moartea lui Pribislav de Brandenburg (1150), i-a moştenit posesiunile şi titlul de margraf, formând primul nucleu al viitoarei Prusii. A întemeiat dinastia askaniană.

Albert de Brandenburg (Ansbach 1490-Tapiau 1568), primul duce de Prusia (1525-1586). Fiul Sofiei de Polonia şi al lui Frederic Hohenzollern, a fost ales mare maestru al Ordinului teutonic (1512). Îmbrăţişând luteranismul (1523), a secularizat teritoriul ordinului, transformând Prusia într-un ducat ereditar sub suveranitate poloneză (tratatul de la Cracovia, 10.IV.1525). A întemeiat în 1543 universitatea luterană din Königsberg.

DIVERŞI

Albert da Giussano, condotier lombard (sec. XII). Tradiţia îl consideră organizatorul şi comandantul Companiei Morţii, care s-a grupat în jurul Carului de război (Carroccio) şi a contribuit la victoria Ligii lombarde împotriva lui Frederic Barbarossa (Legnano, 1176). În timpul Risorgimento-ului italian a fost exaltat ca simbol al independenţei naţionale faţă de dominaţia străină.

Albert de Hohenzollern, prinţ elector imperial (Berlin 1495-Magdeburg 1540). Fiul lui Johann de Hohenzollern, prinţ elector de Brandenburg, a cumulat funcţiile de arhiepiscop de Magdeburg, episcop de Halberstadt şi, în 1514, arhiepiscop de Mainz, devenind mare elector al Imperiului. În 1518 a fost făcut cardinal. Predica indulgenţelor din diocezele lui (1514-1520), încredinţate lui Johannes Tetzel, a constituit ocazia revoltei lui Luther faţă de Roma.

Albertario, *Davide,* preot şi ziarist italian (Filighera, Pavia 1846-Carenno, Lecco 1902). Director la cotidianul milanez „L'Osservatore cattolico", un viu polemist, a susţinut abstenţionismul electoral pentru a combate statul liberal italian. A fost adept al angajării sociale a catolicilor. Considerat ca unul dintre responsabilii mişcărilor din Milano de la 1898, a fost condamnat la trei ani de închisoare.

Alberti, familie florentină de bancheri şi negustori de stofe. Întemeietorul acestui neam a fost judecătorul Rustico, înregistrat la Florenţa în sec. XII. A. au fost mai întâi ghibelini şi apoi guelfi negri. Sub familia Medici au îndeplinit importante funcţii publice. Sunt de menţionat *Antonio,* om de litere şi politician (1360-1415), dar mai ales *Leon Battista,* mare arhitect şi literat (1404-1472).

Albertini, *Luigi,* ziarist şi om politic italian (Ancona 1871-Roma 1941). Director la „Corriere della Sera" din 1900 până în 1925, a făcut din acest ziar primul cotidian din Italia, prin tiraj şi prestanţă. A avut un rol politic important pe tot parcursul directoratului său, opunându-se lui Giolitti şi sistemului lui în numele idealurilor morale, mai mult decât a celor politice, ale Dreptei istorice. Numit senator în 1914, a influenţat în mod determinant intrarea Italiei în primul război mondial; mai apoi a fost membru al delegaţiei italiene la conferinţa pentru dezarmare de la Washington (1921). Opoziţia faţă de fascism i-au determinat pe proprietarii de la „Corriere della Sera" să-l îndepărteze de la conducerea ziarului. În ultimii ani s-a dedicat redactării memoriilor sale („Douăzeci de ani de viaţă politică", pst. 1950-1953) şi unei importante reconstituiri a „Originilor războiului de la 1914"

albigenzi, eretici medievali (sec. XII-XIII), al căror nume derivă de la Albi, oraş din Franţa meridională, care alături de Toulouse a fost centrul activităţii lor. Ramificaţie provensală din erezia catarilor (v.), în 1167 albigenzii şi-au întemeiat o dioceză a lor, autonomă; din momentul acela, Biserica catolică a încercat să-i readucă la matcă până când, în 1208, Pierre de Castelnau, invitat de papă să negocieze cu protectorul lor Raymond III, conte de Toulouse, a fost ucis. Papa Inocenţiu III a organizat atunci o cruciadă împotriva a., primită cu entuziasm de mica nobilime din Franţa de nord, dornică să-şi extindă proprietăţile în defavoarea marilor nobili din sud. Cruciada, condusă de Arnaud de Cîteaux şi Simon de Montfort, a durat până în 1299 şi s-a încheiat cu supunerea Provenţei către Ludovic XIII, rege al Franţei (v. cruciade). Lipsiţi de protecţie politică, a. au fost supuşi unor sângeroase masacre (în ciuda unei noi tentative de revoltă din 1240-1245); cei care au supravieţuit au fost persecutaţi de Inchiziţie, reprezentată de dominicani.

albi şi negri, facţiuni în care s-a împărţit la Florenţa partidul guelfilor către 1300. Albii, conduşi de familia Cerchi, erau împotriva intervenţiei papei şi a familiei Anjou în treburile oraşului, în timp ce negrii, având în frunte familia Donati, erau de acord cu astfel de ingerinţe. În 1302 albii au fost exilaţi şi s-au unit cu partidul ghibelin.

Albizzi, familie aristocratică florentină de negustori guelfi negri, înscrişi în Ordinul meşteşugăresc al lânei (l'Arte della lana). În sec. XIV şi XV au avut multe şi importante sarcini publice, conducând oraşul de la 1372 până la 1379 (când Pietro Albizzi a fost victima revoltei ciompilor) şi de la 1382 până în 1417. Aliaţi ai familiei Pitti, au încercat inutil să se opună familiei Medici.

Alboin, rege al longobarzilor (n. Verona 502). I-a înfrânt pe gepizi, ucigându-l pe regele Cunimond, cu a cărui fiică, Rosmunda, s-a căsătorit. În 568, plecând din Pannonia, a invadat Italia şi a cucerit regiunile Veneto, Milano şi Pavia, întemeind un puternic stat longobard, care a pus capăt unităţii politice a Peninsulei italice.

Albornoz, *Egidio Alvarez Carillo de,* om politic spaniol şi cardinal (Cuenca 1310-Viterbo 1367). Trimis al lui

Inocențiu VI în Statul Bisericii pentru a pregăti reîntoarcerea pontifului din exilul de la Avignon, într-un parlament ținut la Fano în 1337 a adunat toate legile în vigoare ale statului în *Constituțiile egidiene.*
Albright, *Madeleine*, om politic american (n. 1937). Reprezentantă a SUA în Consiliul de securitate al ONU din 1993 până în 1996, în 1997 a fost prima femeie care a devenit secretar de stat al SUA.
Albuquerque, *Afonso de*, navigator portughez (Alhandra 1453-Goa 1515). A cucerit Cochin (1503) și între 1510 și 1513, a pus stăpânire pe Goa, Malabar, Ceylon, Java și Ormuz, baze ale imperiului colonial portughez în Asia, pentru care A. a fost numit vicerege.
Alcalá Zamora y Torres, *Niceto*, om politic spaniol (Priego 1877-Buenos Aires 1948). A fost de mai multe ori ministru liberal (1917-1922), apoi oponent al dictaturii lui Primo de Rivera și al monarhiei. Șef al guvernului provizoriu la proclamarea republicii, a fost ales președinte (1931). Catolic și moderat, a încercat în mod inutil să se opună violențelor anticlericale. Destituit după victoria Frontului popular (1936), a plecat în exil.
alcalde, instituție de origine musulmană (arab.: *al-qadi*: judecător), care în regatele spaniole de după Reconquista s-a concretizat într-un funcționar cu rol dublu, de primar și judecător. Funcția juridică a dispărut prin constituția din 1812. Azi, a. este primarul din orașele spaniole.
Alcibiade, om politic și general atenian (Atena, cca 450-Melissa 404 î.Hr.). Înrudit pe linie maternă cu Alcmeonizii (v.), a fost crescut de vărul lui, Pericle, și a devenit elevul și prietenul lui Socrates. La moartea lui Cleon, în 422, a luat conducerea partidei democrate. În timpul războiului din Pelopones a împins Atena spre o alianță cu Argos împotriva Spartei până la înfrângerea de la Mantineea (418). A promovat atunci o expediție în Sicilia (415-413) împotriva Siracuzei, dar a fost acuzat de către adversarii săi politici de sacrilegiu și s-a salvat de proces refugiindu-se în Sparta. Aici a devenit promotorul luptei împotriva Atenei și a negociat o alianță dintre Sparta și perși, care a slăbit puternic pozițiile ateniene în Marea Egee. Intrând în conflict cu regele spartan Agias, a revenit în jocul politic atenian, și numit strateg a învins flota spartană la Abydos (411) și la Cyzicus (410). Alte insuccese ale flotei i-au fost imputate lui A., care a fost obligat să se exileze și și-a căutat un nou rol pe lângă satrapul persan Farnabases, care a poruncit să fie ucis. În alegerea fluctuantă a alianțelor a jucat un rol determinant natura temerară și ambiția lui A., care a fost cu siguranță una dintre personalitățile remarcabile ale acestei epoci cruciale din istoria greacă.
Alcmeonizi, familie aristocratică din Atena, descendentă din Alcmeon. A avut o mare importanță în istoria cetății antice, numărându-i printre membrii săi pe Clistene, Pericle, Alcibiade.
Alcuin, *Albinus Flaccus*, erudit anglo-saxon (York 735-Tours 804). Născut dintr-o familie nobilă, a predat la școala din York, în care se formase. În 780, în timpul unei călătorii în Italia, l-a cunoscut pe Carol cel Mare care, impresionat de cultura lui, l-a invitat la curte. A. a primit invitația și s-a dus (781) la Aachen, unde a întemeiat Școala Palatină (v.). Prieten și consilier al lui Carol cel Mare, a contribuit într-o măsură determinantă la munca de reînnoire și răspândire a culturii care capătă numele de renaștere carolingiană. Sub influența lui A. a avut loc și reforma privind învățământul, care și-a găsit în culegerea *De scholis* (789) expresia sa legislativă. Retrăgându-se în mănăstirea din Tours, în jurul anului 796, a întemeiat aici o școală și și-a continuat activitatea de profesor, scriind manuale școlare, texte teologice și practice.
Aldobrandini, familie florentină de jurisconsulți, oameni politici și ecleziaști. Principalii exponenți: *Ippolito* (1536-1605), papa sub numele de Clement VIII (1592), constructor de vile omonime la Roma și Frascati; *Cinzio* (1560-1610), cardinal, mecena, prieten al lui Torquato Tasso, primul posesor al frescelor din epoca augustă (numite *Nunta aldobrandină*), acum la Muzeele Vaticanului.
alegeri, forme simple pentru a-i alege pe reprezentanții politici ai unei colectivități, a. constau în Antichitate în aclamații sau ridicarea mâinii; a., în sensul propriu al cuvântului, apar o dată cu statele constituționale și democrate moderne.
■ *Reprezentarea și forțele politice.* A. se sprijină pe conceptul de reprezentare, tipic pentru instituțiile a căror temelie se bazează pe suveranitatea poporului. La început a fost vorba de reprezentarea unei societăți civile tradiționale, ca în cazul Angliei, ale cărei circumscripții, sau *corpuri*, erau constituite din orașe, comitate și universități, cel puțin până la prima reformă din 1832: sau reprezentarea unei voințe generale revoluționare, ca în cazul Franței după revoluția din 1789, prin crearea Adunării Constituante ca reprezentantă a națiunii și, mai târziu, prin împărțirea teritoriului în colegii electorale. Pe această bază, a. au dus la constituirea grupărilor politice prin dezvoltarea facțiunilor parlamentare. A. s-au calificat astfel ca momente de întâlnire-confruntare între formațiuni politice pentru obținerea majorității parlamentare și deci și a formării guvernelor.
■ *Dreptul de vot.* În sec.XIX problema principală în istoria electorală au reprezentat-o condițiile de obținere a dreptului de vot. Primele sisteme electorale s-au bazat pe cens (puteau să aibă acces la urne numai persoanele de sex bărbătesc care plăteau o anumită sumă ca impozit direct) sau pe cultură (puteau să voteze tinerii de sex bărbătesc care atinseseră majoratul și care știau să scrie și să citească). În regimurile liberal-burgheze censul și cultura erau condițiile necesare pentru ca cineva să se

poată ocupa de afaceri publice. Lupta pentru extinderea dreptului de vot a coincis cu lupta pentru trecerea de la sistemele liberale la sisteme democratice. Extinderea dreptului de vot a avut loc în Marea Britanie în 1832, în 1867 şi în 1887. În Italia în 1882 electoratul a trecut de la 2% la cca. 8% din populaţie. Sufragiul universal (pentru bărbaţi) s-a introdus în Franţa în 1852 după experienţa din 1793, din timpul Revoluţiei; în Reichul german în 1871; în Belgia în 1893; în Italia în 1912. Extrem de lung şi greu a fost drumul pentru extinderea sufragiului electoral în rândul femeilor (v. feministe, mişcări). Primele state care au recunoscut dreptul de vot al femeilor au fost Noua Zeelandă, Australia şi Norvegia (1893-1913); în SUA femeile au obţinut dreptul de vot, în funcţie de stat, între 1869 şi 1920; în perioada de după primul război mondial a fost obţinut în URSS, Germania şi Marea Britanie; Franţa şi Italia l-au acordat abia după al doilea război mondial.

■ *Sistemele electorale.* O primă distincţie trebuie făcută între a. directe şi a. indirecte. Prin sistemul direct poporul îşi alege în mod direct reprezentanţii, prin sistemul indirect poporul alege un grup de „mari electori", care, la rândul lor, aleg parlamentul şi pe şeful statului. Sistemul indirect este folosit în SUA în alegerea preşedintelui, în timp ce pentru alegerea parlamentului, a fost în vigoare, de ex. în Austria până în 1907, iar în Prusia chiar şi după unificarea Germaniei. O dată cu afirmarea partidelor de masă moderne, distincţia principală se face între sistemul majoritar şi sistemul proporţional. Sistemul majoritar acordă locuri candidaţilor care au obţinut majoritatea de voturi; el se prezintă în general, în formă uninominală, prin care fiecare colegiu elector, de mici dimensiuni, îşi alege un singur deputat. A. majoritare uninominale se pot face pe rând, când este ales imediat candidatul care a obţinut majoritatea relativă a voturilor, sau poate fi prevăzut un al doilea tur de balotaj, atunci când nici un candidat nu a depăşit un procent prestabilit de voturi. Votul proporţional prevede repartizarea locurilor din parlament proporţional cu voturile obţinute pe diferitele liste; alegerea fiecărui candidat se poate face prin voturi de preferinţă care se află alături de voturile pentru lista de candidaţi sau listele pot fi blocate, iar candidaţii sunt aleşi în funcţie de ordinea în care sunt înscrişi pe listă. În sec. XIX sistemele electorale au fost în general majoritare şi uninominale şi fiecare colegiu îşi alegea un parlamentar; în unele cazuri putea fi corectat sistemul printr-un al doilea tur de balotaj. Sistemul de reprezentanţă proporţională, susţinut de formaţiunile politice cele mai radicale din rândurile populaţiei, s-a afirmat în Italia în 1919. A fost reluat în 1946 pentru alegerea Adunării Constituante şi a rămas la baza sistemului electoral republican.

■ *Primele de majoritate.* Distribuirea locurilor între diferitele liste de candidaţi poate fi corectată prin validarea aşa-numitei prime de majoritate. În acest caz, listei care atinge procentul stabilit îi sunt atribuite mai multe locuri faţă de repartiţia proporţională normală, în timp ce celelalte liste îşi împart locurile rămase proporţional cu voturile obţinute. Un alt element corectiv al principiului proporţional este cel al pragului minim (sau „clauza de balotaj"): listele trebuie să obţină un anumit procent, bine stabilit, din voturi pentru a putea concura la împărţirea locurilor (de ex.: 5%, în alegerile din Bundestag-ul german).

Vezi şi: aclamaţie; abţinere de la vot; bonapartism; corporatism; democraţie; dreapta; guvern; liberalism; non expedit; parlament; partide politice; plebiscit; referendum; revoluţie; stânga; stat; sufragete; sufragiu universal.

alemani, v. *alamani.*

Alembert, *Jean-Baptiste Le Rond d'*, matematician şi filosof francez (Paris 1717-1783). S-a remarcat ca matematician şi a fost chemat la 23 de ani să facă parte din Academia de ştiinţe (printre primele scrieri ale sale, *Tratatul de dinamică*, 1743). A fost împreună cu Diderot printre creatorii *Enciclopediei*, pentru care a redactat (1751) *Discursul preliminar.*

Alesia, oraş din Gallia Transalpina al tribului mandubiilor, (azi Alise Sainte-Reine). A fost asediat şi cucerit de Iulius Caesar (52 î.Hr.) pentru a-l prinde pe Vercingetorix, care se refugiase acolo. Episodul descris în amănunte de către Caesar în *De Bello Gallico* a încheiat campania din Galia.

Alessandria, oraş în regiunea Piemont, apărut în jurul anului 1168 sub numele de Civitas nova, şi care şi-a luat denumirea actuală, puţin după aceea, în onoarea papei Alexandru III. Comună liberă din 1198, începând cu 1348 a intrat în posesiunea familiei Visconti. Cucerită de spanioli(1524), după războiul de succesiune la tronul Spaniei (1701-1714) A. a trecut în stăpânirea familiei Savoia. În 1821, aici izbucneşte insurecţia liberală care va duce la abdicarea lui Vittorio Emanuele I.

Alexander, *Harold Rupert Leofric*, mareşal britanic (Country Tyrone, Irlanda, 1891-Slough, Londra, 1969). În timpul celui de-al doilea război mondial a comandat forţele britanice în Orientul Mijlociu (1942-1943) şi a fost responsabil cu debarcarea în Sicilia şi la Salerno. Comandant suprem aliat în Mediterana (1944-1945) a condus campania din Italia. În 1945 a fost numit conte de Tunisia. După război a fost guvernator general al Canadei (1945-1952) şi ministru al apărării (1952-1954) în guvernul Churchill.

Alexandria, oraş egiptean întemeiat în 332-321 î.Hr. de Alexandru cel Mare pe locul unui vechi sat de pescari şi construit după un proiect al arhitectului macedonean Dinocrate. Capitală a Egiptului din anul 304 prin voinţa

lui Ptolemeu I, care a introdus cultul lui Serapis, s-a dezvoltat ca principal centru portuar pentru comerţul dintre Mediterana şi Orient. Timp de mai multe secole a fost principalul centru al culturii elenistice, cu muzeul şi foarte celebra bibliotecă, incendiate şi distruse în mare parte în 48 î.Hr., în timpul campaniei egiptene a lui Iulius Caesar. Cu precădere între 323 şi 30 î.Hr. (epoca alexandrină) s-a format aici interesul pentru ştiinţe (Euclid, Arhimede, Apollonios din Pergam, Eratostene), pentru filologie şi litere (Zenodot, Eratostene, Aristofan din Bizanţ, Aristarc din Samos, Calimah, Teocrit). O comunitate ebraică numeroasă locuia aici din sec. III î.Hr. şi a dezvoltat studii biblice (prima traducere în greacă a Bibliei, numită a celor Şaptezeci, *Septuaginta*). A fost unul dintre cele mai mari oraşe ale lumii şi în epoca romană, sediu al prefectului din Egipt. Din sec. II d.Hr. a fost un centru important al creştinismului; păgânismul persistent a suferit o grea lovitură prin distrugerea templului lui Serapis, hotărâtă în 391 de Thedosius I. În sec. IX oraşul şi-a pierdut supremaţia comercială în favoarea Antiohiei. Ocupat de arabi, şi-a început declinul după întemeierea oraşului Cairo (969). Noile curente comerciale şi ocupaţia turcă din sec. XVI l-au slăbit ulterior. Şi-a redobândit un rol comercial când a fost deschis Canalul de Suez (1869) şi a constituit o foarte importantă bază navală britanică din 1882 până la al doilea război mondial.

PAPI

Alexandru II (Anselmo da Baggio, m. Roma 1073), papă (1061-1073). A sprijinit reforma Bisericii, luptând împotriva simoniei şi a nicolaismului. A luptat împotriva lui Honoriu II, antipapă (Cadalus de Parma), care era susţinut de curtea imperială a lui Henric IV.

Alexandru III (Rolando Bandinelli, Siena, începutul sec. XII-Civita Castellana, Viterbo 1181), papă (1159-1181). Mare cercetător al dreptului canonic şi al teologiei, susţinător al prerogativelor papale asupra împăratului, s-a confruntat din acest motiv cu Frederic Barbarossa, care i-a opus un antipapă (1160). Aliindu-se cu normanzii şi cu comunele italiene din Liga lombardă (1168), după victoria de la Legnano (1176) a fost recunoscut ca papă şi de către împărat. A condamnat erezia catarilor.

Alexandru IV (Rinaldo, conte de Segni, m. Viterbo 1261), papă (1254-1261). A continuat politica predecesorilor, ostilă casei de Suabia şi a încercat să se opună intenţiei lui Manfred, fiul împăratului Frederic II, de a ocupa tronul Siciliei.

Alexandru VI (Rodrigo de Borja sau Borgia y Doms; Játiva, Valencia 1431-Roma, 1503), papă (1492-1503). Nepot al lui Calixt III, a fost numit de acesta episcop de Valencia, cardinal (1456) şi vicecancelar al Curiei (1567). A fost reprezentant al acesteia în Spania (1472-1473). Devenind papă, a dus o politică de interese dinastice, protejându-şi fiii pe care i-a avut de la Vanozza de'Cattanei, Cesare şi Lucreţia Borgia. Prin bula *Inter caetera* (1493), a împărţit între Castilia şi Portugalia noile teritorii de explorare şi cucerire colonială. A promovat Liga sfântă (1493), formată din Milano, Imperiu, Veneţia şi Aragon împotriva lui Carol VIII al Franţei. Apropiindu-se mai apoi de Franţa, a obţinut de la Ludovic XII titlul şi ducatul de Valentinois pentru fiul său, Cesare (1491), ale cărui planuri de cucerire a Romagniei le-a sprijinit, lărgind astfel domeniile aparţinând Statului Bisericii. Acuzat de simonie de către Savonarola, a reacţionat excomunicând Florenţa şi pe călugăr (1498).

BULGARIA

Alexandru I de Battenberg (Verona, 1857-Graz, 1893), prinţ (cneaz) al Bulgariei (1879-1886). Ales de Adunarea Naţională, atunci când Bulgaria a devenit independentă faţă de Imperiul otoman, a intrat în conflict cu Rusia, care l-a considerat un produs al său. După anexarea Rumeliei orientale, smulsă Serbiei (1885), în 1886 a fost obligat să abdice datorită unei lovituri de stat militare, organizată de elemente filoturce.

EPIR

Alexandru I Molosul, rege al Epirului (342-330 î.Hr.), unchiul lui Alexandru cel Mare, a întregit Epirul şi a întreţinut relaţii de alianţă cu Roma. A murit în Italia, luptând împotriva bruţilor în ajutorul coloniei greceşti din Tarentum.

GRECIA

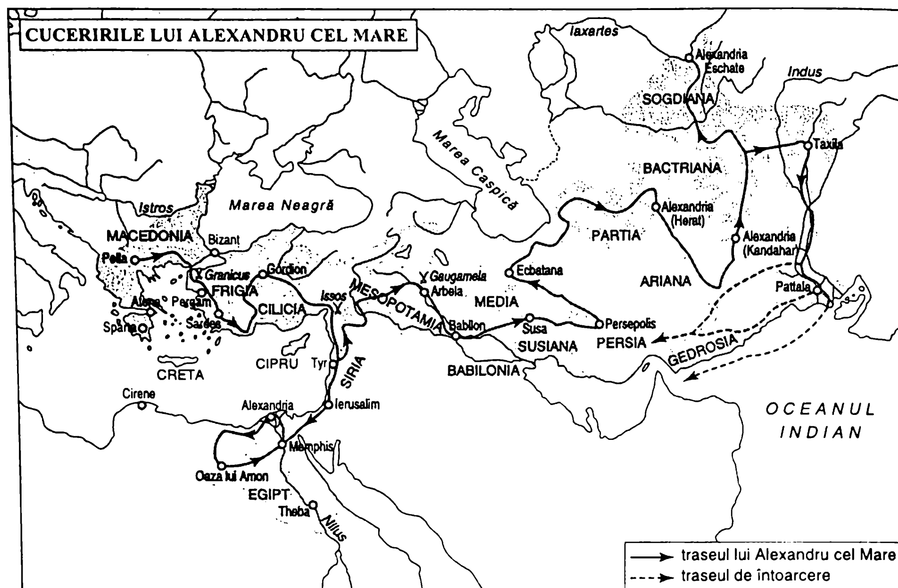
Alexandru I (Tatoi 1893-Atena 1920), rege al Greciei (1917-1920). Când, în primul război mondial, tatăl lui, Constantin I a fost detronat de Antantă, datorită politicii sale filogermane, i-a urmat acestuia şi a dus la intrarea ţării în război alături de Antantă.

IUGOSLAVIA

Alexandru I Karagjeorgjević (Cetinje, Muntenegru, 1888-Marsilia, 1934), rege al sârbilor, croaţilor şi slovenilor, 1921-1929), rege al Iugoslaviei (1929-1934). Regent al tronului Serbiei, a încercat în zadar să contopească diferitele naţionalităţi, strânse în regatul care a apărut după primul război mondial, iar din 1929 a condus într-o manieră autoritară. A fost asasinat, împreună cu ministrul de externe francez J.L. Barthou, de un terorist croat ustaş.

MACEDONIA

Alexandru cel Mare (Pella, 356-Babilon, 323 î.Hr.), rege al Macedoniei (336-323). Fiu al regelui macedonean Filip II şi al Olimpiadei din Epir, a fost educat de Aristotel. La vârsta de 16 ani, în timpul campaniei tatălui său împotriva Bizanţului, i-a fost încredinţată regenţa. Urcând pe tron, s-a ocupat mai întâi de consolidarea hegemoniei macedonene asupra Greciei, asigurându-şi graniţele de nord prin acţiuni împotriva triburilor din actuala Bulgarie, a geţilor şi ilirilor şi restabilind ordinea în interior (distrugerea Tebei, 335). S-a grăbit

apoi să pună în aplicare planul, moştenit de la tatăl său, de cucerire a Imperiului persan.

■ *Expediţia în Asia.* În primele luni ale anului 334, lăsând regenţa Greciei în seama generalului Antipatros şi avându-l alături în calitate de comandant şef pe Parmenion, A. a traversat Helespontul în fruntea trupelor selecţionate, formate din macedoneni şi din contingentele greceşti aliate. Obiectivul iniţial al campaniei era eliberarea oraşelor greceşti din Asia şi restaurarea independenţei egiptene. Prin victoriile de la Granicos (mai 334) şi Issos (noiembrie 333), asupra lui Darius III, A. şi-a asigurat părţile occidentale şi meridionale ale Asiei Mici, deschizându-şi posibilitatea de a intra în i ima Imperiului persan. În 332, supunerea Feniciei (cucerirea oraşului Tyr), a Siriei şi Egiptului au adăugat potenţialul militar al lui A. supremaţia navală. În Egipt, unde s-a oprit timp de şase luni, a vizitat faimosul oracol al lui Amon, manifestând astfel respect faţă de religia locală şi încercând să capete o legitimare sacerdotală. În 331 înaintarea a continuat în nord, înspre Babilon. O nouă victorie a lui A. asupra lui Darius la Gaugamela (lângă Ni ive) a însemnat pentru acesta din urmă începutul unei fugi de lungă durată, punctată de ocuparea tuturor marilor capitale persane (Babilon, Susa, Persepolis, Ecbatana) şi încheiată cu moartea, provocată de un satrap. A. şi-a luat atunci denumirea de *basileus* (mare rege), revendicându-şi ereditatea dinastiei persane a Ahemenizilor. Însuşirea progresivă a unor atitudini ideale de suveran oriental a trezit opoziţia tot mai mare a unor capi militari şi demnitari macedoneni. În mod deosebit a fost refuzat ceremonialul *proskynesis*, care cerea ca toţi acei care se prezentau în faţa suveranului să îngenuncheze şi să primească un sărut. Între 330 şi 327 a fost înfăptuită cucerirea Iranului, care a cunoscut serioase rezistenţe de natură naţională în Bactriana şi Sogdiana (azi Turkestan), doar în parte depăşite prin căsătoria dintre A. şi prinţesa sogdiană Roxana. Cucerirea Indiei, întreprinsă fără dificultăţi militare deosebite, a avut loc între anii 327 şi 325. Ajuns la Punjab, în faţa refuzului trupelor de a merge mai departe, A. a hotărât să se întoarcă pe uscat înspre Persia, traversând neprimitoarea Gedrosia, în timp ce o parte a armatei a urcat de-a lungul Indului până la gurile Tigrului, într-o călătorie care a dus la descoperiri geografice şi etnografice de o deosebită importanţă (periplul lui Nearhos). În primăvara lui 324, A. s-a reîntors la Susa, în timp ce o serie de răscoale (deosebit de gravă, revolta de la Opis a veteranilor macedoneni concediaţi, datorită reformei armatei, deschisă şi faţă de perşi), de uneltiri ale oponenţilor faţă de divinizarea persoanei regelui şi noile complicaţii interne din Grecia provocau criză a noului imperiu. În ajunul unei expediţii spre Arabia, în iunie 323, A. a murit de malarie.

■ *Imperiul „universal”.* Eliberarea lumii greceşti ionice şi victoria asupra inamicului persan reprezentau pentru

lumea greco-macedoneană obiective tradiţionale pe deplin asimilate de A. Asupra lui a avut o mare influenţă educaţia înaltă primită de la Aristotel, preceptorul lui, alături de curiozitatea de a explora necunoscutul şi dorinţa ambiţioasă de a răspândi cultura greacă până în regiunile atunci considerate marginile lumii locuite. După ce a căzut Persepolis şi după moartea lui Darius, totuşi în A. s-a închegat ambiţia de a deveni moştenitorul misiunii avute de monarhia persană îngenuncheată, plasându-se în fruntea unui nou „imperiu universal", unei mari dominaţii militare şi culturale, capabilă să dicteze legi oricărui alt popor. Din această perspectivă trebuie privită însuşirea de către A. a ritualurilor orientale de curte, cucerirea graniţelor istorice şi naturale din est ale Imperiului persan, opera de unificare administrativă şi culturală a regiunilor cucerite, precum şi o expansiune ulterioară înspre Occident (Italia, Sicilia, Spania şi Cartagina) care să suprapună regatul lui A. pe graniţele lumii cunoscute. Dacă în administrarea teritoriului, A. a făcut o distincţie între regiunile cele mai occidentale (Anatolia şi Siria pe care le-a încredinţat macedonenilor) şi cele de la est de Eufrat (unde a fost mai puternică adeziunea faţă de schemele ahemenide, cu sistemul satrapilor), crearea unei armate şi a unei clase de funcţionari micşti a fost eficientă pentru planul de fuzionare dintre populaţiile greceşti şi orientale (*koinonia*, comuniune), sprijinită de măsuri precum introducerea unei monede unice, a limbii greceşti ca limbă oficială comună (*koine*) precum şi grija deosebită faţă de reţeaua de comunicaţii stradale.

Bibliografie: M.A. Levi, *Alessandro Magno*, Rusconi, Milano 1997; *Alessandro Magno tra storia e mito*, a cura di M. Sordi, Jaca Book, Milano 1984.

ROMA

Alexander Severus, *Marcus Aurelius* (Arca Cesarea, Fenicia, 208-lângă Moguntiacum-Mainz, 235), împărat roman (222-235). A fost ultimul suveran din dinastia Severilor. Interpretarea domniei lui ridică numeroase probleme. Biografia care i-a fost dedicată de către *Historia Augusta* (alcătuită în medii senatoriale la sfârşitul sec. IV) a făcut din el un suveran ideal şi i-a atribuit o serie de reforme favorabile Senatului. Autori din sec. III, precum Dio Cassius şi Herodian, îl descriu ca pe un suveran cu o personalitate subjugată prefectului Ulpian şi mamei sale, Iulia Mamea. Este greu de stabilit dacă A. S. a reprezentat într-adevăr o ruptură faţă de predecesorii săi. Tolerant faţă de creştinism, a avut o politică externă neinspirată atât în Orient (eşecul unei expediţii împotriva parţilor), cât şi în Germania, unde a murit asasinat de soldaţi.

ROMÂNIA

Alexandru Ioan I Cuza (Bârlad 1820-Heidelberg 1873), principe al României (1859-1866). Prefect de Galaţi, a fost ales domnitor al Moldovei şi Valahiei, pe care le-a unificat. Datorită reformelor sale liberale a trezit duşmănia clerului şi a proprietarilor de pământuri şi a fost obligat să abdice. I-a urmat Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen.

RUSIA

Alexandru (Aleksandr) Nevski ((Vladimir 1220-Gorodeţ 1264), cneaz de Novgorod (1236-1252), mare cneaz de Vladimir (1252-1263). Suveran al Novgorodului, A. a dobândit puterea după moartea fratelui său (1236). I-a învins pe suedezi pe Neva (1240) şi în bătălia „gheţurilor" (1242) de pe lacul Peipus pe cavalerii teutoni. Învingându-i pe lituanieni (1252), a devenit mare cneaz de Vladimir, asigurând în felul acesta supremaţia politică şi comercială a Novgorodului în zona baltică. A obţinut de la mongolii din Hoarda de Aur, care controlau întreaga Rusiei, titlul de mare cneaz. După moartea lui, A. a fost sanctificat de către Biserica ortodoxă rusă.

Alexandru I (Sankt Petersburg 1777-Taganrog, 1825), ţar al Rusiei (1801-1825). I-a urmat tatălui său, Pavel I, asasinat în conspiraţia lui Pahlen. În politica externă a aderat la a treia coaliţie antinapoleoniană (1805-06), alături de Austria şi Marea Britanie, şi, după înfrângerea de la Austerlitz (1805), tot împreună cu Marea Britanie şi Prusia la a patra coaliţie (1806-1807). După înfrângerile suferite la Eylau şi Friedland (1807) a semnat separat, cu Napoleon, pacea de la Tilsit (9.VII.1807), participând mai apoi la blocajul contiental, cu urmări grave pentru economia rusă, din cauza prăbuşirii exporturilor. Un război împotriva Imperiului otoman i-a adus ocuparea Moldovei şi a Valahiei, deschizându-i calea înspre Marea Neagră. Alianţa dintre Franţa şi Austria l-a împins pe A. să se îndepărteze de Napoleon şi să stabilească relaţii diplomatice cu Marea Britanie, care a intervenit pentru încheierea conflictului cu Imperiul otoman (pacea de la Bucureşti, mai 1812). A înfruntat victorios invazia Rusiei de către Napoleon (iunie 1812) şi a devenit principalul susţinător al celei de-a şaseaa coaliţii (1813) care l-a învins pe Napoleon la Leipzig (1813). În timpul Congresului de la Viena (1814-15), A. s-a opus dezmembrării teritoriului francez şi pentru a asigura pacea Restauraţiei în Europa a creat sistemul Sfintei Alianţe, la care au aderat Austria şi Prusia. Convins susţinător al panslavismului (v.), Alexandru s-a proclamat şi protector al creştinilor ortodocşi, supuşi Imperiului turc: a susţinut mişcarea pentru independenţa Greciei (1821) şi a mizat pe o politică de expansiune care să ducă Rusia până la Mediterană. În politica internă teama că programele politice ale mişcărilor constituţionale puteau să aibă succes (1815-1821) a produs o schimbare radicală în atitudinea iniţială, liberală, a lui A., care în ultima perioadă a domniei sale şi-a întărit amprenta autoritară prin cenzură,

înăbuşind orice formă de asociaţie politică liberală şi sprijinindu-se pe Biserica ortodoxă. A murit în timpul unei călătorii în Crimeea.

Alexandru II (Moscova 1816-Sankt Petersburg 1881), ţar al Rusiei (1855-1881). I-a urmat lui Nicolae I, în timp ce Rusia era angajată în războiul Crimeii (1853-1856).O dată încheiat conflictul, prin pacea de la Paris (30.III.1856), A. a iniţiat un program de reforme care a dus la emanciparea celor 47 000 000 de iobagi (3.IX.1861), apoi la desfiinţarea pedepselor corporale şi la instituirea tribunalelor comune pentru toţi supuşii, a tribunalelor de castă (*soslovnie*), create de Ecaterina II (1863). A întemeiat instituţii locale constituite din reprezentanţi ai fiecărui strat social, *zemstvo*, care se bucurau de o largă autonomie de decizie şi de organizarea asistenţei medico-sanitare (1864). A reorganizat şi instrucţia şcolară de bază şi a dezvoltat comerţul, prin construirea unor linii numeroase de cale ferată internă. Revolta poloneză din 1864 şi un atentat îndreptat împotriva lui în 1866 au marcat sfârşitul politicii de reformă şi o cotitură autoritară, concretizată într-o serie de măsuri de siguranţă care au dus la închiderea cercurilor studenţeşti, la un control puternic asupra învăţământului, la cenzurarea presei, la reprimarea organizaţiilor politice şi, în 1874, la instituirea serviciului militar obligatoriu. În politica externă, A. a reluat războiul împotriva turcilor, ajungând să controleze Caucazul (1859) şi Asia Centrală, cucerind Buhara şi Samarkand (1868). A încheiat alianţe cu Persia (1869), urmărind să ameninţe India britanică în regiunea Afghanistanului; tot de pe poziţii antibritanice a fost şi Alianţa celor trei împăraţi, stipulată în 1873 cu Germania şi Austria. Un nou conflict cu imperiul turc (1877-78) s-a încheiat în mod pozitiv cu tratatul de la San Stefano, revizuit profund la Congresul de la Berlin (v.). A. a fost ucis într-un atentat cu bombă de către un anarhist.

Alexandru III (Sankt Petersburg 1845-Livadia 1894), ţar al Rusiei (1881-1894). A instaurat un guvern rigid şi centralist şi a persecutat minoritatea evreiască. Îndepărtându-se de Germania, a semnat cu Franţa tratatul Dublei Alianţe (1894) şi s-a apropiat de Marea Britanie. A continuat cucerirea Asiei centrale şi orientale (Turkestan) până în Pacific. A terminat construcţia căii ferate M. Caspică-Samarkand (1888) şi a Transsiberianului de la Moscova la Vladivostok (1891).

SERBIA

Alexandru I Obrenović (Belgrad 1876-1903), rege al Serbiei (1889-1903). Fiul lui Milan I, a urcat pe tron după abdicarea tatălui său. A ştirbit autoritatea consiliului de regenţă şi a abolit constituţia liberală (1889), repunându-o în drepturi pe cea restrictivă din 1869. În 1901, la presiunea partidelor politice, a promovat o nouă constituţie care prevedea sistemul bicameral, dar din cauza unor dezordini permanente a suprimat-o în 1903. Victimă a unui complot de ofiţeri, a fost asasinat împreună cu soţia lui, Draga Masin.

Alexei I Mihailovici (Moscova 1629-1676), ţar al Rusiei (1654-1676). Al doilea ţar al dinastiei Romanov, a înfăptuit o politică de reforme, a promulgat Codul de legi al Soborului (1649), rămas în vigoare până în 1835; a reglementat iobăgia, a desfiinţat privilegiile străinilor şi barierele vamale locale. În politica externă a scos Ucraina orientală de sub stăpânirea Poloniei şi a cucerit Smolensk şi Kiev. A înăbuşit revolta cazacilor de pe Don, condusă de S. Razin (1670-1671).

Alexie (Alexios) I Comnenul (Constantinopol 1048-1118), împărat al Bizanţului (1081-1118). Militar, a uzurpat puterea şi a întărit imperiul, întemeind dinastia Comnenilor. A reconciliat pentru o perioadă de timp Biserica din Răsărit cu cea latină şi a susţinut prima cruciadă, sperând să recupereze în favoarea imperiului teritoriile eliberate. A obţinut succese militare în Albania, Macedonia şi Tracia.

alfabet, ansamblu de semne, fiecăruia corespunzându-i o valoare fonetică constantă (numele derivă de la alfa şi beta, primele două litere ale alfabetului grecesc). Primul a. în sensul strict al cuvântului a fost cel fenician, care a început să fie folosit din primele secole ale mileniului II î.Hr. Din a. fenician s-au născut cel grecesc şi cele italice, dintre care cel etrusc, în care, la rândul său, şi-a avut originile a. latin, cel mai răspândit în lumea occidentală. Din a. grec s-a născut apoi şi a. chirilic, folosit de slavii ortodocşi din Rusia, Ucraina, Bulgaria şi Serbia. Din a. antic aramaic s-a dezvoltat a. siriac şi, din acesta, în sec. V-VII î.Hr., a. arab folosit cu unele modificări de perşi, turci, malaiezi, berberi (a se vedea şi *scriere*).

alfabetizare, v. *şcoală*.

Al-Fatah, formaţiune militară a OEP (Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei), fondată în 1956 şi condusă de Yasser Afarat. În ciuda înfrângerii usturătoare pe plan militar, suferită în Liban de la israelieni (1982) şi apoi de la palestienii filosirieni (1983) şi-a menţinut un important rol politic, în interiorul mişcării palestiniene.

Alfieri, *Dino Odoardo*, om politic şi diplomat italian (Bologna 1886-Milano 1966). Deputat fascist (1924), a fost subsecretar la corporaţii (1929-32) şi ministru al culturii populare (1936-1939). Ambasador pe lângă Sfântul Scaun şi în Germania (1939-1943), a încercat să protejeze libertatea de acţiune a Italiei faţă de aliaţii germani. Pe 25.VII.1943 a votat în favoarea ordinii de zi Grandi, care a dus la căderea lui Mussolini; s-a refugiat în Elveţia, salvându-se de la condamnarea la moarte în contumacie, care a fost pronunţată la procesul de la Verona.

Alfonsín, *Raul* (Chascomus 1926), preşedinte al Argentinei (1983-1989). Ales prin sufragiu popular la

sfârşitul regimului militar instaurat în 1976, a epurat conducerea armatei, numind mai apoi, într-o atmosferă de polemici, o comisie de cercetare a crimelor regimului precedent, care şi-a desfăşurat activitatea în ciuda unor enorme obstacole. A condus procesul de democratizare a Argentinei în mijlocul unor puternice tensiuni interne alimentate de o situaţie economică foarte gravă.

ARAGON ŞI NAVARRA

Alfonso I Războinicul (n. cca 1073-Polenino 1134), rege al Aragonului şi Navarrei (1104-1134). I-a urmat fratelui său, Pedro I. S-a căsătorit cu Urraca, moştenitoarea regatului Castilia şi a încercat să unifice cele două regate. Erou al Reconquistei spaniole împotriva arabilor, a ocupat Zaragoza în 1118.

Alfonso V Magnanimul (n. cca 1396-Napoli 1458), rege al Aragonului, Siciliei şi Sardiniei (1416-1458). Urmându-i lui Ferdinand I, a fost mai întâi adoptat şi apoi recunoscut de Ioana II, regină la Neapole. La moartea acesteia (1435), cu ajutorul familiei Visconti, a contestat familiei de Anjou tronul napolitan, pe care l-a obţinut în 1442, unind sub dominaţia aragoneză Sicilia cu sudul continental.

CASTILIA ŞI LEÓN

Alfonso VI cel Viteaz (n.cca 1030-Toledo 1109), rege al Leónului (1065-1109) şi al Castiliei (1072-1109). Angajat în Reconquista (a fost numit „lumină a Spaniei") le-a smuls arabilor Toledo, unde şi-a stabilit capitala (1085), reunificând teritoriul tatălui său, Ferdinand I cel Mare, aceasta şi graţie curajului lui Cid Campeador, generalul său. Învins de musulmani la Zallaqa în 1086, a întărit legăturile cu celelalte regate europene, făcând din Toledo un centru de schimburi culturale intense.

Alfonso X cel Înţelept (Toledo 1221-Sevilla 1284), rege în Castilia şi León (1252-1284). A luptat împotriva musulmanilor şi a încercat inutil să devină rege şi împărat al Germaniei. A fost detronat de fiul său, Sancho II. A scris unele opere poetice în limba vorbită castiliană şi a promovat studii juridice (faimos este codul *Las siete partidas*, unul dintre cele mai importante din Evul Mediu, nu numai în Spania), istorice şi ştiinţifice (la curtea sa au fost redactate hărţile astronomice numite Tabelele Alfonsine), încercând să promoveze o sinteză originală în civilizaţia spaniolă între gândirea creştină, arabă şi ebraică.

FERRARA, MODENA ŞI REGGIO

Alfonso I d'Este (Ferrara 1476-1534), duce de Ferrara, Modena şi Reggio (1505-1534). I-a urmat tatălui său, Ercole I şi datorită abilităţilor sale politice a reuşit să salveze domeniul de poftele papei, ale Veneţiei, Franţei şi Spaniei. A sprijinit artele şi literele, găzduindu-i la curtea sa fastuoasă pe Ariosto, Bembo şi Tizian.

NEAPOLE

Alfonso I (Napoli 1448-Messina 1495), rege în Neapole. I-a urmat lui Ferdinando I în 1494. A înfrânt revolta baronilor. Apărându-l pe Gian Galeazzo Sforza împotriva lui Ludovico il Moro, l-a înfruntat pe Carol VIII al Franţei, care l-a învins. În 1495 a abdicat în favoarea fiului său Ferdinando II.

PORTUGALIA

Alfonso (Afonso) I Cuceritorul (Guimarães 1109-Coimbra 1185), rege al Portugaliei (1143-1185). Fiul lui Henric de Burgundia, i-a înfrânt pe mauri la Urique (1139) şi apoi a fost aclamat rege. Titlul i-a fost confirmat de către papă după ce Cortesurile din Lamego au proclamat Portugalia independentă faţă de regatul León (1143). Continuând războiul împotriva maurilor, în 1142 a ocupat Lisabona şi a cucerit Galicia, Estremadura şi Elvas.

Alfonso (Afonso) V Africanul (Cintra, Lisabona, 1432-1481), rege al Portugaliei (1438-1481). I-a urmat tatălui său Edoardo (Duarte) şi a sprijinit politica de explorare promovată de unchiul său, Henric Navigatorul, care a dus la cunoaşterea Africii până î insulele Capului Verde. A luptat în Africa împotriva musulmanilor (1458-1471) cucerind Tanger.

SPANIA

Alfonso XIII de Bourbon (Madrid 1886-Roma 1941), rege al Spaniei (1902-1931). Fiu postum al lui Alfons XII, a dobândit puterea în 1902. Pentru a pune capăt gravelor neînţelegeri dintre partide, în 1923 i-a conferit puteri dictatoriale generalului Primo de Rivera, dar l-a demis în 1930. La alegerile administrative din 1931, partidele republicane, deşi minoritare la limită, au fost preponderente în marile oraşe. A., pentru a evita un război civil, a plecat, fără a abdica însă, din Spania, unde a fost proclamată republica.

Alfonso Maria de'Liguori, sfânt, sacerdot şi doctor al Bisericii (Marianella di Napoli 1669-Pagani 1787). În 1732 a întemeiat Congregaţia Preasfântului Mântuitor (*i redentoristi*). Din 1762 până în 1775 a fost episcop la Sant'Agata dei Goti, în regiunea Benevento. Autor al cărţii *Theologia moralis* (1748), care a cunoscut numeroase ediţii, a dat numele său unei importante orientări teologico-morale şi de compasiune (alfonsiană), într-un echilibru dintre riscurile laxismului şi rigorism.

Alfred cel Mare (Wartage cca 848-901) rege al Wessexului şi al anglo-saxonilor (871-901). Şi-a extins domeniile în dauna danezilor. A întărit regatul, unificând întreaga Anglie. A împletit tradiţiile anglo-saxone cu cultura clasică şi a pus să fie traduse în limba vorbită diferite scrieri aparţinând Părinţilor Bisericii.

Algeciras, oraş spaniol, plasat în faţa Gibraltarului, în apele căruia flotele franceză şi spaniolă au învins-o pe cea britanică în bătălia navală din 6 şi 12.VIII.1801.

■ CONFERINŢA INTERNAŢIONALĂ DE LA A. Desfăşurată de la 16.I. la 7.IV.1906 cu participarea a 13 ţări, dintre care şi Italia, pentru reglementarea problemei privind

Marocul, cauză de discordie între Germania şi Franţa (prima criză marocană şi incidentul de la Tanger, 1905). Franţa şi-a văzut recunoscută implicit dominaţia asupra Marocului, care a devenit din punct de vedere formal protectoral al său numai în 1912.

Alger, capitala Algeriei. A fost piaţă cartagineză şi apoi romană (Icosium). Distrus în timpul invaziilor barbare, a fost reîntemeiat de berberi în sec. X. Începând cu sec. XVI a fost capitala celui mai puternic stat barbaresc din nordul Africii. Cucerit de francezi în 1830, a găzduit în timpul celui de-al doilea război mondial guvernul provizoriu al Franţei libere (1944). În lupta de eliberare naţională a Algeriei, a fost locul unei bătălii grandioase, când generalul Massu a întreprins o razie în cartierele arabe (1957).

Algeria, stat în Africa de nord. *Sup.*: 2 381 741 km^2. *Pop.*: 27 325 000 loc. (excluşi rezidenţii în străinătate, cca 828 000), din care 81 % arabi, 17 % berberi. *Capit.*: Alger. *Limba*: araba (oficială), franceza şi dialectele berbere. *Relig.*: musulmană, minorităţi catolice. *Vecini*: N Marea Mediterană, E Tunisia şi Libia, S Niger, Mali şi Mauritania, V Maroc. *Forma de stat*: republică prezidenţială.

Istoria A. este caracterizată de prezenţa populaţiei berbere care, începând cu epoca antică, şi-a reafirmat î mod constant propria dorinţă de independenţă, mai întâi faţă de romani, iar mai apoi faţă de arabi şi de turci.Tot tradiţională este şi importanţa comerţului, de pe vremea fenicienilor şi cartaginezilor, pe coastele algeriene. Ultimele două secole din istoria algeriană au fost profund marcate de dominaţia franceză. După independenţă, A. a dus o politică externă de „nealiniere"

cca 240-148 î.Hr.
Massinissa din Numidia reuneşte regatele maseselilor şi masililor şi întemeiază cel mai puternic stat berber din Antichitate.

45 Numidia este unită cu provincia romană Africa sub numele de Africa Nova.

429-534 d.Hr.
Dominaţia vandalilor.

535-647
Dominaţia bizantină.

647-709
Cucerirea arabă şi islamizarea.

776-909
Dinastia locală a Rustamizilor.

909-972
Anexarea la domeniile Fatimizilor.

972-1061
Dinastiile locale ale Zirizilor şi Hammadizilor.

1061-1235
Anexarea la imperiul berbero-marocan al Almoravizilor şi apoi a Almohazilor.

1239-1554
Dinastia locală a Abdalwadizilor: spaniolii ocupă Mers el-Kebir (1505), Oran (1509) şi o insuliţă în apropierea Algerului (1510).

1516-1518
Piratul Khayr al-Din, zis Barbăroşie (Barbarossa), îi alungă pe spanioli şi întemeiază statul barbaresc din Alger, sub suveranitate otomană.

1518-1546
Domnia lui Khayr al-Din investit cu titlu de dey de Alger de către turci.

1551 Algerienii încheie ocuparea coastei prin cucerirea Tlemcenului.

1671 Puterea trece către dey-i aleşi de către garnizoanele de ieniceri.

1711 Dey-i din Alger obţin titlul de paşă, devenind independenţi faţă de sultanii otomani.

1830 Ocuparea franceză a Algerului.

1830-1847
Emirul Abd el-Kader conduce rezistenţa berberă împotriva francezilor.

1849-1857
Ocuparea franceză a regiunii Kabylia, în Micul Atlas, centrul naţiunii berbere.

1871 Insurecţia din Kabylia, înăbuşită de francezii care desăvârşesc cucerirea ţării.

1911 Naşterea partidului Tinerii Algerieni, care cere ca algerienii să participe la guvernarea coloniei.

1923 A. Messali Hadj întemeiază la Paris, printre emigranţii algerieni, mişcarea anticolonială Steaua Nord-africană.

1931-1938
Aspiraţiile naţionale se coagulează în formaţiuni politice: mişcarea Consiliului Ulema a lui Abd al-Hamid Badis, cu o bază religioasă (1931), Partidul Poporului Algerian al lui A. Messali Hadj (1937) şi Uniunea Populară Algeriană a lui F. Abbas (1938).

1942 În timpul celui de-al doilea război mondial, debarcarea trupelor anglo-americane; la Alger se formează guvernul provizoriu al Franţei Libere.

1943 F. Abbas publică *Manifestul poporului algerian*, care cere încetarea regimului colonial francez.

1945 Francezii înăbuşă o nouă revoltă în Kabylia.

1947 Proclamarea A. ca teritoriu metropolitan francez, cu autonomie limitată.

1954 O serie de acte insurecţionale din diferite părţi ale ţării (1.XI) duce la începutul războiului de eliberare împotriva Franţei.

1955 Principalele formaţiuni naţionaliste se unesc î Frontul de Eliberare Naţională (FLN): şefii istorici ai acestuia sunt, pe lângă F. Abbas, A. Ben Bella, B. Krim, Ben Khidder, J. Ben Khedda, M. Boudiaf.

1957 Brutală reprimare de către trupele franceze, sprijinită de nuclee teroriste formate de coloni extremişti care implică populaţia civilă (peste un milion de morţi pe perioada întregului conflict, la ceva mai mult de 10 milioane de locuitori), culminând cu razia din cartierele arabe ale capitalei („bătălia de la Alger").

1958 Răzvrătirea militarilor şi a extremiştilor francezi din Alger (13.III) determină venirea la putere în Franţa a generalului de Gaulle. FLN formează guvernul provizoriu al Republicii algeriene, prezidat de F. Abbas (19.IX).

1960-1961 Începutul tratativelor pentru încetarea ostilităţilor, în ciuda rezistenţei extremiştilor din „Action Française" („zilele baricadelor", ianuarie 1960; crearea Organizaţiei Armata Secretă, OAS), degenerează în „puciul din Alger" eşuat, al generalilor francezi Challe, Jouhaud, Salan şi Zeller (IV.1961).

1962 Semnarea armistiţiului (19.III). A. dobândeşte independenţa (3.VIII) ca republică, având o orientare socialistă sub preşedinţia lui Ben Bella, şi aderă la Liga arabă.

1965 O lovitură de stat militară îl aduce la putere pe colonelul H. Boumedienne, care naţionalizează resursele minerale şi petroliere ale ţării şi plasează A. în rândul ţărilor nealiniate.

1976 Promulgarea unei constituţii cu caracter socialist şi monopartid.

1979-1991 Preşedinţia lui Chadli Ben Djedid. Intensificarea manifestărilor populare de protest conduse de fundamentaliştii Frontului Islamic de Salvare (FIS) culminează cu mişcările sângeroase din 1988, care duc la legalizarea mai multor partide. În tururile electorale din 1990-1991 căderea FLN şi succesul uluitor al FIS. Pentru a îndepărta pericolul preluării puterii de către aceştia din urmă, militarii proclamă starea de urgenţă şi anulează rezultatele electorale.

1992-1997 Destituirea preşedintelui Ben Djedid: puterea trece în mâinile unui Înalt Comitet Militar prezidat de M. Boudiaf. Suspendarea constituţiei şi punerea în afara legii a FIS (martie 1992) dau semnalul unei spirale sângeroase a terorismului şi represiunii.

1994 Înaltul Comitet îi predă conducerea generalului Liamine Zéroual, numit preşedinte al Republicii.

1995 Într-o stare de război civil (cu zeci de mii de victime din rândul populaţiei) Zéroual organizează şi câştigă alegerile prezidenţiale, apoi îşi întăreşte puterea prin aprobarea printr-un referendum a unei noi constituţii (noiembrie 1996).

1997 Alegerile au confirmat majoritatea pentru forţele guvernamentale. Răspunsul fracţiunilor extremiste din mişcarea fundamentalistă la rezultatul de la urne şi la începerea unor tratative dintre guvern şi FIS pentru revenirea la normalitate a prilejuit un nou val de atentate nemiloase care au dus la creşterea violenţei.

1998 Scade preţul petrolului brut (principalul produs de export al ţării). O ruptură în sânul conducerii militare între adepţii tratativelor cu integriştii şi intransigenţii permanentizează haosul. Zéroual anunţă alegeri prezidenţiale anticipate (februarie 1999).

1999 Alegerile sunt câştigate de deţinătorul portofoliului Externelor, Abdelaziz Bouteflika. Acesta anunţă un plan de „reconciliere naţională" şi graţiază 5 000 de islamişti. Planul este însă respins de Grupele Islamice Înarmate, facţiune fundamentalistă care continuă atentatele.

algonchini, grup de populaţii indiene din America de Nord (abnaki, arapaho, chippewa, cheyenne, delaware, mohicani, shawnee), care au avut un rol foarte important în rezistenţa Picilor roşii faţă de cucerirea europeană. Algonchinii din Canada, implicaţi în războaiele dintre francezi şi irochezi pentru controlul Québecului, în sec. XVII au fost dispersaţi de aceştia.

'Ali ibn Abi Talib (Mecca 602-Kufa, 661), calif arab (656-661). Văr cu Mahomed, cu a cărui fiică, Fatima, s-a căsătorit. În ciuda sprijinului primit din partea multor credincioşi musulmani, nu a fost numit calif la moartea lui Mahomed, fiindu-i preferaţi de trei ori la rând alţi apropiaţi ai profetului. Ales după asasinarea lui Uthman, este considerat de către doctrina islamică ultimul dintre aşa-zişii „patru califi bine îndrumaţi", unicii recunoscuţi de întreg Islamul. Califatul lui a fost marcat de lupte interne, mai întâi împotriva văduvei lui Mahomed, A'isha, oponenta lui implacabilă, pe care a învins-o în 656, apoi împotriva guvernatorului Siriei, Mu'awiya, care-l considera coresponsabil de uciderea lui Uthman, ruda sa. În 657 sfârşitul ambiguu al bătăliei de la Siffin a înlesnit încheierea unui acord între cei doi duşmani, dar a provocat părăsirea sectei radicale a kharijiţilor de către aşa-numitul partid al lui 'Ali şi insurecţia lor. Reprimarea revoltei kharijite a slăbit poziţia lui A. În 661, învins de Mu'awiya, a fost asasinat de un kharijit.

Ali Paşa de Tepeleni, prinţ albanez (Tepeleni 1741-Ianina 1822). Vasal al sultanului otoman, care l-a numit paşă de Ianina (1787), a reuşit să-şi constituie un domeniu greco-albanez, de facto independent. Destituit şi condamnat la moarte de sultanul Mahmud II, A. a

opus rezistenţă cu hotărâre timp de doi ani la Ianina, înainte de a fi înfrânt.

Alianţa atlantică, v. Pactul atlantic

Alianţa Naţională, mişcare politică întemeiată în ianuarie 1994 de secretarul MSI, G. Fini, cu scopul de a forma o „dreaptă de guvernare". Promotoare, alături de Forza Italia (v.), a Polului Libertăţii cu ocazia alegerilor din 1994, în urma rezultatului bun obţinut, a făcut parte din guvernul Berlusconi. Înfrângerea electorală a dreptei din 1996 şi scăderea dramatică a sprijinului pe care l-a avut AN la alegerile administrative din 1997 l-au determinat pe Fini (care între timp a tăiat formal orice fel de legătură a partidului cu fascismul) să aducă în discuţie politica Polului. În1998, votând împotriva legii financiare, a contribuit la căderea guvernului Prodi.

Alianţa pentru progres, program de asistenţă economică pentru America Latină, promulgat în 1961 de preşedintele american J.F. Kennedy, care intenţiona să finanţeze reforma structurilor productive şi ale regimului de proprietate asupra pământului de către ţările care au aderat la OSA. A fost însă exploatat de către aparatele militare şi pentru reprimarea opoziţiei interne.

MARILE ALIANŢE DIN EPOCA MODERNĂ ŞI CONTEMPORANĂ

anul	*denumirea*	*ţările membre şi scopurile*
1686	Liga de la Augsburg	Realizată împotriva Franţei lui Ludovic XIV; au aderat împăratul, Provinciile Unite, Spania, ducii de Bavaria şi Savoia, prinţii renani şi, mai apoi, Anglia
1701	Marea Alianţă	Organizată împotriva Franţei, în vederea războiului pentru succesiunea spaniolă, de către împărat, Anglia, Provinciile Unite şi Prusia
1756	Răsturnarea alianţelor	Franţa se aliază cu Austria şi Rusia împotriva Marii Britanii şi Prusiei în războiul de şapte ani
1793-1813	şase mari coaliţii europene	Realizate împotriva Franţei revoluţionare şi napoleoniene, I coaliţie (1793): Austria, Prusia, Rusia, Marea Britanie, Spania, Portugalia, Statul Pontifical; a II-a coaliţie (1799): Marea Britanie, Rusia; a III-a coaliţie (1805): Marea Britanie, Rusia, Austria; a IV-a coaliţie (1806): Marea Britanie, Rusia, Prusia; a V-a coaliţie (1809): Marea Britanie, Austria; a VI-a coaliţie (1813): Austria, Rusia, Marea Britanie, Prusia
1815	Cvadrupla alianţă	Stipulată între Marea Britanie, Rusia, Prusia şi Austria pentru menţinerea orânduirii teritoriale şi politice de la Congresul de la Viena
1854	Alianţa franco-britanică	Realizată împotriva Rusiei (războiul Crimeii): la alianţă a participat şi Piemontul
1873	Alianţa celor trei împăraţi	Stipulată de Austria, Germania, Rusia pentru menţinerea statu quo-lui european. Reînnoită în 1881
1879	Dubla Alianţă	Începe relaţia preferenţială dintre Austria şi Germania, care durează până în 1918
1882	Tripla Alianţă	Alianţă defensivă între Austria, Germania şi Italia pentru menţinerea statu quo-ului în Europa. Reînnoită în 1887, 1891, 1902, 1907 şi 1912
1887	Tratatul de contraasigurare	Încheiat între Germania şi Rusia, ca o completare a sistemului bismarckian al alianţelor antifranceze. Nu a mai fost reînnoit în 1890 la solicitarea Germaniei
1894	Dubla Alianţă	Semnată de Franţa şi Rusia în opoziţie cu Tripla Alianţă
1904	Antanta cordială	Reface relaţia preferenţială dintre Franţa şi Marea Britanie. Extinsă în 1907 la Rusia (Tripla Înţelegere)
1915	Pactul de la Londra	Italia şi Tripla Înţelegere (Marea Britanie, Franţa şi Rusia) se aliază împotriva Germaniei şi Austriei
1939	Pactul de oţel	Germania şi Italia îşi asigură reciproc asistenţa militară
1947	Tratatul de la Rio	Primul sistem colectiv regional de apărare din perioada de după război (atacul împotriva unuia este considerat îndreptat împotriva tuturor membrilor) uneşte toate statele americane, cu excepţia Canadei, Nicaraguei şi Ecuadorului
1949	Pactul atlantic (North Atlantic Treaty)	Sistem de apărare euro-atlantic (după modelul Tratatului de la Rio) – format din Belgia, Canada, Danemarca, Marea Britanie, Franţa, Islanda, Italia, Luxemburg, Norvegia, Olanda, Portugalia, SUA. Lărgit către Turcia şi Greci în 1952, către Republica Federală Germană în 1955 şi Spania în 1982. În 1997 a acceptat intrarea în 1999 a Poloniei, Ungariei şi Republicii Cehe
1955	Tratatul de la Varşovia	Acord defensiv de asistenţă militară reciprocă dintre Albania (până în 1963), Bulgaria, Cehoslovacia, R.D.G., Polonia, România, Ungaria, URSS. Dizolvat în 1991

Profund redimensionat de Kennedy, în 1963, programul a fost suspendat de Nixon şase ani mai târziu.

alianţă, relaţie temporară sau permanentă, politică şi/sau militară, între două sau mai multe state, stabilită prin intermediul unui tratat. Alianţa poate avea un caracter general sau specific. În primul caz, statele aliate se angajează într-o politică generală comună (de ex., Sfânta Alianţă din 1815), în al doilea caz se limitează la urmărirea unor obiective specifice (de ex.: Mica Antantă din 1920-1921). Se pot remarca alianţe cu scopuri politice şi de pace şi alianţe militare. Acestea din urmă au scopul de a stabili o colaborare militară în caz de război şi pot fi defensive (de ex. Tripla Alianţa din 1882), ofensive (de ex. alianţa italo-prusacă din 1866) sau să aibă ambele scopuri (de ex. Pactul de oţel din 1939). În alianţele miliare o importanţă deosebită o capătă aşa-zisul *casus foederis* (v.). Pe lângă colaborarea în caz de război, alianţele militare prevăd în general alte obligaţii, precum consultările periodice dintre statele membre, schimbul de informaţii politice şi militare şi de material strategic, desfăşurarea unor manevre comune. O alianţă poate fi bilaterală sau multilaterală, după numărul de participanţi, temporară sau permanentă, în cazul în care există sau nu un termen limită al tratatului. Încetarea relaţiei de alianţă poate avea loc la termenul fixat de tratat, sau când însuşi tratatul prevede posibilitatea de întrerupere a acestuia în orice moment, sau când, în lipsa unei clauze de acest tip, partenerii consimt la anularea obligaţiilor. Dintre tratatele de alianţă se remarcă „tratatele de garanţie", care prevăd asistenţa militară a statului garant către cel garantat, dar nu şi o obligaţie de aceeaşi natură din partea ultimului. Pacea din Westfalia (v.) din 1648, stabilind o nouă ordine europeană bazată pe autonomia fiecărui stat în parte şi pe echilibrul de putere al acestora, marchează începutul epocii în care sunt mai frecvente tratatele de alianţă.

alimentaţie,

alimentaţia umană a fost întotdeauna legată de condiţiile de mediu şi climă, de gradul de dezvoltare socio-culturală la care s-a ajuns, de activităţile economice exercitate, de obiceiurile dobândite în diferite epoci istorice. Problema alimentară – mobilul principal al muncii agricole s-a transformat din Antichitate şi până azi, după cum, în timp, s-au schimbat şi regimurile dietetice ale grupurilor umane, în funcţie de normele igienice cunoscute, de obiceiuri sau de ritualurile religioase practicate, de gusturile care s-au impus. În preistorie omul se limita să culeagă şi să consume resursele alimentare disponibile (de ex.: fructe, ierburi) şi să vâneze animale. Apariţia agriculturii a dus la o diferenţiere a speciilor cerealiere preponderente şi a obiceiurilor alimentare pe arii geografice (grâu în aria mediteraneană, porumb în Americi şi orez în Orient).

■ *Populaţia şi disponibilităţile alimentare.* Printr-o lentă dar progresivă dezvoltare a creşterii animalelor şi agriculturii, cantităţile de alimente disponibile pentru popoare s-au mărit treptat, în ciuda fazelor ciclice negative de care erau condiţionate şi care se datorau unor evenimente diferite (lipsa de produse, inundaţiile, molimele animalelor, războaiele). Nivelul minim de subzistenţă era întotdeauna periculos de aproape, cu excepţia unor pături sociale privilegiate, în cadrul cărora a. era o ocazie de rafinament cultural. Răspândirea noilor specii vegetale de origine americană (de ex.: cartoful, roşia, porumbul) a constituit treptat o nouă bază alimentară în Europa. Disponibilitatea resurselor materiale şi alimentare a fost întotdeauna legată de creşterea cantitativă a populaţiei, numărându-se printre principalii factori care influenţează expansiunea sau reducerea demografică. În mod deosebit la nivelul teoretico-economic trebuie amintite studiile lui T.R.Malthus (*Eseu asupra principiulului populaţiei* 1798), care a pus î legătură creşterea populaţiei, penuria alimentară şı tendinţa de cultivare a noi terenuri tot mai puţin fertile. Azi, ca şi în trecut, insuficienţa resurselor alimentare în raport cu populaţia este printre principalele cauze de mortalitate precoce şi de răspândire a bolilor şi epidemiilor, atât din cauza unei slăbiri organice în ansamblu, produsă de o alimentaţie deficitară, cât şi de carenţele nutriţionale care stau la baza unor boli (de exemplu, pelagra a fost endemică în Italia, mai ales în sec. XIX). Şi revoluţia demografică înregistrată în Europa începând cu sec. XVIII trebuie pusă în legătură cu revoluţiile economice contemporane, care au îmbunătăţit condiţiile alimentare.

■ *Depăşirea condiţiei de subzistenţă.* Momentul de cotitură este marcat de revoluţiile strâns legate din agricultură, transporturi, comerţ şi industrie, în a doua jumătate a sec. XVIII. Noile tehnici agrare (cu rezultate mai bune şi mai constante), posibilitatea de a transforma

CONSUMURILE ALIMENTARE INDIVIDUALE ÎN ITALIA
(1861-1990: % din totalul consumurilor familiilor)

anul	*%*	*anul*	*%*
1861-1870	66,2	1931-1940	53,2
1871-1880	68,5	1941-1950	59,2
1881-1890	66,9	1951-1960	45,4
1891-1900	65,4	1961-1970	41,3
1901-1910	63,9	1971-1980	34,6
1911-1920	66,3	1981-1990	28,8
1921-1930	61,3		

ALIMENTAŢIA MEDIE PE CAP DE LOCUITOR ZILNICĂ (în kilocalorii) 1950-1989					
regiunea	*1950-1959*	*1960-1969*	*1970-1979*	*1980-1989*	*1950-1989 (var.%)*
Europa	2689	3420	3339	3477	+29,3
URSS	3020	3542	3388	3486	+12,2
America de Nord	3131	3492	3467	3624	+15,7
America Latină	2376	2413	2531	2591	+9,0
Asia	1924	2068	2192	2326	+20,9
Africa	2020	2165	2276	2311	+14,4
Oceania	3176	3432	3360	3257	+2,5
Total mondial	2253	2494	2537	2617	+16,2

şi păstra alimentele şi de a comercializa produsele pământului la preţuri tendenţial descrescătoare, au dus în unele ţări (începând cu Europa Occidentală) la un raport echilibrat între cerere şi resursele alimentare, astfel încât s-a mărit speranţa medie de viaţă, au fost învinse unele boli ale malnutriţiei şi s-a format o populaţie mai robustă. Atare transformări economice au avut loc în perioade şi în moduri foarte diferite, în regiuni diferite.

■ *Alimentaţia şi Lumea a Treia.* O mare parte din Asia, Africa şi America Latină a găsit astfel răsturnat un echilibru alimentar care a fost suficient secole de-a rândul şi a fost constrânsă, în sec. XX, să lupte împotriva foamei; şi azi se înregistrează, în numeroase zone, situaţii nutriţionale carente (media consumului alimentar pe cap de locuitor în cele trei continente este cu cca 1000 de calorii mai mică faţă de ţările industrializate) sau complet insuficiente. Şi din acest motiv, începând din 1945 funcţionează în cadrul ONU, FAO, care are scopul de a mări producţia agricolă şi de a îmbunătăţi condiţiile alimentare ale umanităţii.

Vezi şi: agricultură; boală; creşterea animalelor; demografia istorică; epidemii; FAO; foamete; Lumea a Treia; malthusianism; populaţie.

Alizi, descendenţii lui 'Ali ibn Abi Talib, consideraţi de către şiiţi ca singuri urmaşi legitimi ai lui Mahomed şi unici demni de a fi recunoscuţi imami (v.). Fiii lui 'Ali, Hasan şi Husayn, deşi foarte repede înfrânţi în timpul luptei pentru califat cu Omeyyazii, sunt obiectul unei eneraţii deosebite din partea şiiţilor. Cea mai mare ırte a A. a pierit în masacrul de la Karbala (680), :aşul sfânt pentru şiiţi.

Allenby, *Edmund Henry Hynman,* mareşal britanic (Southwell, Nottinghamshire 1861-Londra 1936). În timpul primului război mondial a fost comandant britanic în Orientul Mijlociu şi în decembrie 1917 a cucerit Ierusalimul. Sub comanda lui a acţionat locotenent-colonelul T.E. Lawrence (cunoscut ca „Lawrence al Arabiei"). Numit viconte în 1919, a fost înalt comisar în Egipt (1919-1925).

Allende Gossens, *Salvador,* om politic chilian (Santiago 1908-1973). Printre fondatorii din 1933 ai Partidului Socialist Chilian, ministru al sănătăţii în guvernul Frontului Popular al radicalului P. Aguirre Cerda (1938-1942), a fost candidat fără succes al stângii la alegerile prezidenţiale din 1952, 1958 şi 1964. Promotor în 1970 al Unidad Popular (coaliţia tuturor forţelor de stânga), a fost ales preşedinte în septembrie al aceluiaşi an cu o diferenţă minimă faţă de candidatul dreptei. Convins susţinător al posibilităţii de instaurare pe căi legale a socialismului în Chile, a aplicat un program de reforme economice radicale, conţinând printre altele naţionalizarea industriei cuprului (gestionată de multinaţionalele din SUA precum ITT), redistribuirea pământurilor. Opoziţia tot mai mare a claselor medii şi a armatei, pe lângă presiunea financiară a SUA au pus în dificultate guvernul său. La 11 IX 1973, Allende a fost ucis în timpul loviturii de stat militare, promovată de generalul A. Pinochet.

Almagro, *Diego de*, cel Bătrân, conchistador spaniol (Ciudad Real 1475-Cuzco, 1538). Ajuns în America în 1514 în suita guvernatorului de Panamá Pedrarias Davila, între 1526 şi 1534 a participat alături de F. Pizarro la descoperirea şi cucerirea imperiului incas, acumulând enorme bogăţii. Continuând fără succes în 1535 explorarea coastelor chiliene şi a teritoriului interior, la întoarcerea sa a avut o confruntare cu Pizarro privind guvernarea noii colonii şi a fost prins şi ucis de acesta.

Almagro, *Diego de*, cel Tânăr, conchistador spaniol (Panamá 1520-Cuzco 1542).Fiul metis al lui Almagro cel Bătrân, la moartea căruia a devenit şeful partidei adverse lui F. Pizarro.După asasinarea acestuia, a fost proclamat căpitan general al Perú-ului. În anul următor a fost învins de trupele trimise de Carol V şi decapitat.

Almeida, *Francisco de*, viceregc portughez în India (Lisabona cca 1450-Capo Saldanha, Africa de Sud 1510). Pentru a menține pozițiile cucerite de portughezi în Oceanul Indian, a stabilit relații comerciale cu Malacca și a distrus flota arabo-egipteană în lupta de la Diu (1509). Acuzat de corupție, l-a închis pe Albuquerque pe care regele l-a trimis să-l înlocuiască. Plecând spre Portugalia spre a se dezvinovăți, Almeida a fost masacrat de hotentoți în timpul unei escale.

Almirante, *Giorgio*, om politic italian (Salsomaggiore 1914-Roma 1988). Șef de cabinet al ministrului culturii populare din timpul Republicii Sociale Italiene, în 1946 a fost printre întemeietorii Mișcării Sociale Italiene (MSI). Deputat din 1948, a fost secretar național al MSI din 1948 până în 1954, și, după o perioadă în care a fost în fruntea opoziției intransigente, din nou, de la 1969 la 1987 ca secretar al lui A. Michelini. A condus partidul neofascist pe poziții legale.

almogavari, soldați mercenari (arab.: *al-mughawir*: care participă la o incursiune) dotați cu armament ușor, cunoscuți și sub numele de Compania catalană. Între sec. XII și sec. XIV au luptat în serviciul familiilor de Aragon, de Anjou și bizantinilor, împotriva cărora s-au revoltat, cucerind ducatul Atenei în 1305.

Almohazi, dinastie berberă musulmană care a domnit în sec. XII-XIII peste un vast teritoriu african, din Maroc până în Marele Sirte (Ifriqiyya) și Spania. S-a afirmat datorită legăturii sale cu secta religioasă a „unitarilor" (arab.: *al-Muwahhidun*), al cărei șef Abd al-Mum'in i-a detronat pe Almoravizi (1146). (v.). Sub el și sub cei doi urmași ai lui, Abu Ya'qub Yusuf (1163-1184) și Abu Yusuf Ya'qub (1184-1198), A. au cunoscut apogeul politic și au ajuns, în același timp, la un elevat nivel artistic și științific, ale cărui urme numeroase se întâlnesc în Spania. În sec. XIII, a început o rapidă decădere a lor, datorită victoriilor creștine din Spania (Las Navas de Tolosa, 1212) și a apariției dinastiilor rivale din Afica. În 1269, cu căderea Marrakech-ului, datorată Merinizilor, dinastia a fost doborâtă.

Almoravizi, dinastie berberă musulmană, care a domnit de la jumătatea sec. XI până în 1147 în Maroc, asupra unei părți din actuala Algerie și asupra Spaniei musulmane. Apăruți din sânul unei mișcări religioase musulmane de preoți războinici (arab.: *al-Murabitun*, luptătorii din Ribat, clădire fortificată), sub conducerea lui *Abd Allah ibn Yasin*, s-au transformat repede într-o forță compactă cu un caracter politic și militar. Primul sultan al A. este considerat *Yusuf ibn Tashufin*, care a reușit să unească Marocul (1061), stabilind capitala regatului în orașul Marrakech, întemeiat de el în 1062. Chemat de prinții arabi din Spania să lupte împotriva trupelor creștine, l-a învins la Zallaqa (1086) pe Alfonso VI de Castilia, supunându-i apoi chiar și pe prinții musulmani. La moartea sa (1106) a urcat pe tron fiul său, *Ali*, care și-a anexat Balearele. Repede însă a început decăderea dinastiei atacate – la început doar la nivel doctrinar – de puterea tot mai mare a Almohazilor. După moartea lui Ali, 1142, decăderea s-a accentuat rapid, până la prăbușirea definitivă prin subjugarea Marrakech-ului de către Almohazi (1147).

alobrogi, vechi popor celtic din Galia, care locuia în regiunea de azi Dauphiné și Savoia. Au fost învinși și subjugați de către romani în 121 î.Hr.

alodiu, în lumea antică târzie și medievală, totalitatea indivizibilă a bunurilor unei familii, conform normelor tipice prevăzute de dreptul germanic. Contactul cu viziunea individualistă asupra proprietății, caracteristică dreptului roman, i-a modificat caracterul, introducând divizarea a. între moștenitorii bunurilor aparținând capului familiei. În societatea feudală a., înțeles ca deplină și liberă proprietate privată a pământului, a fost pus în opoziție cu feuda, dată de senior vasalului său. În sec. X-XIII a. a scăzut ca număr datorită faptului că s-au afirmat seniorii1e teritoriale. În Italia sec. XIII, a. devenise foarte rar, dar a continuat să supraviețuiască până în sec. XVIII în unele zone ale Franței.

Alpii, cel mai important lanț muntos din Europa, care se află pe teritoriul Italiei, Franței, Elveției, Germaniei, Austriei, Sloveniei și Croației. Populațiile locale au păstrat de-a lungul secolelor caractere culturale comune, cu schimburi etno-lingvistice frecvente, deși cumpăna apelor este considerată tradițional granița naturală a diferitelor popoare, dintre care și cel italian. În epoca modernă, extinderea și mărimea lor nu au permis nici unui stat vreodată să-și asume controlul lor total, iar caracteristica de zonă de garnită s-a accentuat. Din Anti-

DESCHIDEREA PRINCIPALELOR CĂI ALPINE ÎN EPOCA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ	
1772	Pasul Brenner
1810	Pasul Mont Cenis
1822	Pasul Spluga
1825	Pasul Stelvio
1871	Tunelul feroviar Fréjus
1882	Tunelul feroviar St. Gotthard
1906	Primul tunel feroviar Simplon
1913	Tunelul feroviar Lötschberg
1921	Al doilea tunel feroviar Simplon
1965	Tunelul auto Mont Blanc
1967	Tunelul auto St. Bernard
1978	Tunelul auto Arlberg
1980	Tunelul auto St. Gotthard
1980	Tunelul auto Fréjus

chitate, A. nu au reprezentat un obstacol de netrecut în faţa comerţului şi a exigenţelor militare (a rămas celebră traversarea A. de către Hannibal şi armata sa, în 218 î.Hr.), datorită faptului că existau numeroase văi şi treceri naturale. Din a doua jumătate a sec. XVIII, austriecii pe versantul lombard şi venet şi francezii pe cel piemontez, din motive militare şi comerciale au permis deschiderea unor drumuri noi, la care s-au adăugat într-o perioadă recentă tunelele feroviare şi auto, care au uşurat traversarea munţilor.

alpini, corp de trupe italiene de infanterie de munte, instituit în 1872 de către mi istrul de război C. Ricotti Magnani la propunerea căpitanului G. Perrucchetti, în intenţia de a permite o rezistenţă în Alpi în cazul unor eventuale invazii. Participând la războaiele coloniale din Etiopia (Adua, 1896) şi Libia (1911-1912), a. s-au remarcat şi în primul război mondial în Alpi, şi în al doilea, în cursul dramaticelor campanii din Grecia şi Rusia (în timpul celei din urmă au avut pierderi foarte grave diviziile alpine Cuneense, Julia, Tridentina). A. au intrat în tradiţia populară datorită unui spirit de grup puternic şi a capacităţii de organizare dovedită şi în acţiunile civile, promovate de Asociaţia naţională a alpinilor (ANN).

Alsacia, regiune din Franţa de est, între Rin şi Vosgi. Locuită în Antichitate de populaţii celtice (secvani şi franci), din 58 î.Hr. până în sec. V d.Hr. a fost înglobată în Imperiul roman. Invadată de alamani şi cucerită apoi de franci (536), intră în regatul Austrasia. A făcut parte aşadar din Imperiul carolingian, ca să treacă apoi în posesiunea Casei de Suabia. Poziţia sa geografică a transformat-o într-un centru comercial între Germania centrală şi Elveţia. Slăbită în Evul Mediu de o fracţionare politică accentuată, a fost obiectul unor numeroase ispute. Cu Războiul de treizeci de ani (1618-1648), ıdgrafii din Alsacia Superioară şi Inferioară au trecut Franţa (pacea din Westfalia), în timp ce Ludovic V a ocupat Strasbourg-ul în 1681. Anexată Impe-.ului German, împreună cu o parte din Lorena, în rma războiului franco-prusac din 1870-1871 (pacea de la Frankfurt), A. a devenit simbolul îndelungatei şi aprinsei dispute franco-germane, până când a revenit la Franţa după primul război mondial (Tratatul de la Versailles).

Althusius, *Johann*, cunoscut şi sub numele latinizat Ioannes Altusio, jurisconsult şi politolog german (Diedenshausen 1557-Emden 1638). Calvinist, este considerat întemeietorul contractului social (v. contractualism). Susţinător al suveranităţii populare inalienabile, în opera sa majoră (*Politica methodice digesta et exemplis sacris et profanis illustrata*, 1603) a anticipat fundamentele democraţiei moderne.

Alto Adige, v. *Trentino-Alto Adige* şi *Tirol*.

Alviano, *Bartolomeo d'*, condotier din Umbria (Todi, Perugia 1455-Bergamo 1515). În slujba veneţienilor, a fost învins de trupele imperiale la Agnadello (1509). A contribuit la succesul francez de la Marignano în 1515.

Amalaric (n.cca 502-Barcelona 531), rege al vizigoţilor din Spania (507-531). I-a urmat tatălui său, Alaric II şi s-a căsătorit cu Clotilda, fiica lui Clovis, regele francilor. Tentativa de a o converti la arianism a provocat reacţia cumnatului ei, Childebert, care l-a învins la Narbona. A. a fost imediat după aceea ucis de vizigoţi.

Amalasunta, regina ostrogoţilor (m. Bolsena 535). Fiica lui Theodoric, regentă din 526 până în 534 a fiului său Atalaric, a continuat politica paternă echilibrată, întreţinând relaţii bune cu populaţiile latine şi cu Imperiul bizantin. Blocată de elemente intransigente, a fost închisă şi ucisă de către soţul ei, Teodat, asociat de ea la tron. Moartea ei i-a dat împăratului Iusti ian pretextul pentru războiul greco-gotic (535-553).

Amalfi, oraş în Campania, veche republică maritimă. În sec. VIII A., care făcea parte din Imperiul bizantin, a fost disputat între longobarzii din Benevento şi ducatul de Neapole. În 839 A. s-a revoltat, devenind o comună liberă autonomă şi numindu-l conte pe propriul condotier, Petru. După înfrângerea piraţilor sarazini (lupta de la Punta Licosa, 846 şi de la Ostia, 849), în 859 A. a devenit republică guvernată de prefecţi. În 958 Sergiu I a fost proclamat duce, cu ajutorul bizantinilor, sub împăratul cărora a fost subordonat oraşul în mod formal, cu privilegiul de a stabili colonii comerciale de-a lungul coastelor imperiului. În sec. X, A. a fost una dintre cele mai mari oraşe din Mediterana. În 1039 ducele longobard Guaimario din Salerno a supus A. cu ajutorul normanzilor. Oraşul a fost definitiv anexat la regatul Siciliei de către Roger (Ruggero) II în 1131, după ce, în 1073 pusese stăpânire pe el Robert I Guiscard.

Amalfitană, Tabla (Tabula), codul de drept nautic cel mai răspândit în Evul Mediu. În vigoare în regatul Neapole până în sec. XVI.

amanuensi, copişti de texte înainte de inventarea tiparului. În Antichitate copiştii erau sclavi instruiţi, activi în cadrul atelierelor administrate de negustori de cărţi. În Evul Mediu ei erau cu precădere călugări, care, într-o cameră alăturată bibliotecii mănăstirilor, numită *scriptorium*, copiau opere recente şi din trecut. A. au transcris opere literare, filozofice şi ştiinţifice din Antichitatea greacă şi romană, ajunse până la noi.

Amari, *Michele*, istoric şi om politic italian (Palermo 1806-Florenţa 1889). De orientare laică, a împărtăşit teza federalistă a lui Cattaneo şi separatismul sicilian. A fost senator şi ministru al instrucţiunii (1862-1864). Opere: *Războiul Vecerniilor Siciliene* (1842); *Istoria musulmanilor în Sicilia* (1854-1872).

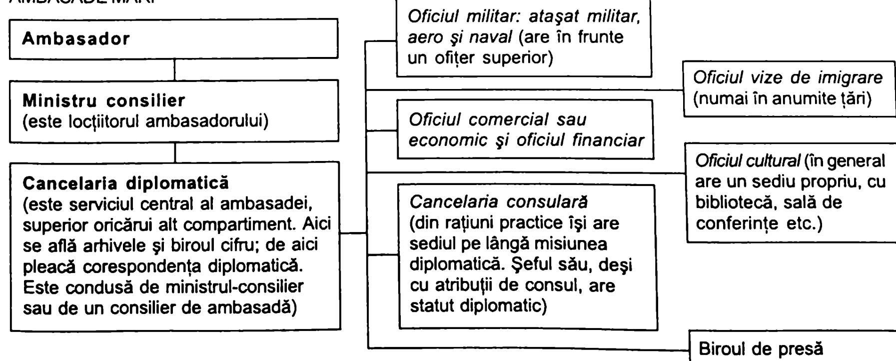
Amato, *Giuliano*, om politic italian (Torino, 1938). Socialist, ministru de finanţe în guvernele Craxi, Goria şi De Mita (1983-1989). La începutul scandalului Tangentopoli, a condus un guvern de tranziţie (1992-1993), iniţiind procesul de asanare a conturilor publice cu o iniţiativă financiară de 90 000 de miliarde. În 1995-1997 a fost şeful Comisiei Antitrust.

Amazonia, regiune din America de Sud, formată din bazinul fluviului Amazon (cel mai mare din lume) şi acoperit de o imensă pădure ecuatorială. Teritoriul este în momentul de faţă împărţit între Brazilia (63%), Venezuela, Columbia, Ecuador, Perú, Bolivia, Surinam şi Guyana. Exploatată cu precădere pentru producţia de cauciuc până în primul deceniu al sec. XX, are un subsol foarte bogat în minerale (fier, aramă, mangan, aur, diamante, petrol). Din anii '60 guvernul brazilian a început o politică de finanţare în vederea exploatării economice a regiunii, favorizată şi de deschiderea unui mare drum transamazonian, care a produs defrişarea unor enorme regiuni, cu daune climaterice şi de mediu la nivel planetar, pe lângă formele de aculturaţie forţată a ultimilor locuitori autohtoni indieni.

Amba Alagi, munte în Eritrea, scenă a două înfrângeri italiene. Pe 7.XII.1895, garnizoana maiorului P. Toselli a fost masacrată de abisinienii lui Ras Maconnen. Între 5 şi 20.IV.1941, în timpul celui de-al doilea război mondial, 4 000 de oameni sub comanda viceregelui Amedeo de Savoia, duce de Aosta, s-au concentrat asupra A., înconjuraţi de trupele britanice şi abisiniene. Garnizoana s-a predat în 19.V cu onorul armelor.

ambasadă, reprezentanţa diplomatică a unui stat pe lângă un altul. Evoluţia diplomaţiei în epoca modernă a dus la prezenţa permanentă a a., care în secolele precedente erau misiuni extraordinare şi temporare. Sarcinile fundamentale ale unei a. sunt: reprezentarea statului acreditant, protecţia intereselor şi a cetăţenilor, negocieri cu statul acreditar (gazdă), informarea propriului guvern asupra situaţiei acestuia din urmă, promovarea relaţiilor dintre cele două state în toate domeniile. Până la primul război mondial existau două tipuri de reprezentanţe diplomatice cu diferite ranguri şi titluri: 1) ambasada, condusă de un ambasador, înfiinţată numai de marile puteri pe lângă alte mari puteri sau state considerate oricum importante; 2) legaţia, condusă de un şef de misiune cu titlul de trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar. După cel de-al doilea război mondial, toate reprezentanţele diplomatice au fost ridicate la rangul de a. Cu toate acestea, deşi şeful unei a. primeşte titlul de ambasador, numai un număr limitat de mari ambasadori dobândesc şi gradul de ambasador, cel mai înalt din cariera diplomatică, în timp ce în alte ambasade au un grad inferior. A. poate fi condusă şi de un însărcinat cu afaceri care este *ad interim*, când îl înlocuieşte pe şeful misiunii, sau *ad hoc* (sau *en titre*) când, datorită unor dificultăţi în relaţiile dintre cele două state, nu este numit un şef de misiune în adevăratul sens al cuvântului. Acreditarea şefului misiunii necesită acceptul statului acreditar şi are loc pe lângă conducătorul acestuia din urmă, în timp ce însărcinatul cu afaceri nu are nevoie de acest accept şi funcţia lui este recunoscută de ministrul de externe. A. se bucură de imunitate, privilegii şi prerogative, cel mai important fiind extrateritorialitatea sau inviolabilitatea sediului şi a reşedinţei personalului diplomatic; mai există şi scutiri tributare sau de taxe vamale şi inviolabilitatea corespondenţei.

Amboise, oraş din Tourraine la confluenţa dintre Masse şi Loara. În castelul A. s-a născut şi a murit Carol VIII de Valois.

■ CONJURAȚIA DIN A. (17.III.1569), organizată de prințul Ludovic I de Condé și de șefii hughenoților pentru a-l îndepărta pe Francisc II de influența familiei de Guise, șefii partidului catolic; aceasta prevedea atacarea castelului din A., unde se refugiase curtea, de către nobilul La Renaudie. Decoperiți și abandonați de Condé, La Renaudie și 1500 de rebeli au fost prinși și spânzurați de bastioane.

■ EDICTUL DIN A. (19.III.1563), semnat de Ludovic I de Condé și de Caterina de' Medici, regentă a tronului Franței, acorda libertate de cult protestanților într-un singur oraș; le interzicea hughenoților să folosească bisericile catolice pentru cult; la Paris numai nobililor și familiilor lor le era permis să-și practice cultul reformat în formă privată.

Ambrosio, *Vittorio*, general italian (Torino 1879-Alassio 1958). A fost luptător în Libia, în primul război mondial. În ianuarie 1942, în timpul celui de-al doilea război mondial, a fost numit șeful Statului Major al armatei și din februarie 1943, șeful Statului Major general. A acționat într-o strânsă legătură cu regele pentru răsturnarea fascismului și în politica ambiguă de detașare a Italiei față de Germania, care a culminat la 8.X.1943 cu armistițiul. A inițiat apoi participarea la război alături de anglo-americani.

Ambrozie, sfânt, episcop de Milano și doctor al Bisericii (Augusta Trevirorum-Trier, Germania cca 339-Milano 397). De familie nobilă, a fost educat la Roma și în 370 a fost numit guvernator al provinciilor Liguria și Emilia. La moartea episcopului Ausențiu (374) a fost ales episcop de Milano, înainte chiar de a fi botezat. Din 379 a condus cu succes lupta de eliminare a arianismului din Italia și în același timp pentru afirmarea drepturilor Bisericii față de puterea politică imperială. ᐅe la împăratul Grațian a obținut abolirea titlului de ıfitex maximus care le revenea împăraților și înlătu-ʼa altarului zeiței Victoria din curtea Senatului ro-, ultimele reziduuri ale păgânismului. I-a impus însă :nitență împăratului Theodosius după masacrul de Thessalonic (390). Întâlnirea cu A. (387) a fost hotărâtoare în conversiunea Sfântului Augustin. A. a compus .ınuri și texte liturgice (inspirând ritul numit de el „ambrozian", în vigoare încă în dioceza milaneză). A scris și opere teologice inspirate de dorința de a difuza în Apus cunoștințele de teologie greacă din timpul său.

AME, sigla Acordului monetar european, înțelegere semnată în 1955 și devenită operativă în 1958 printre țările care au aderat la OECE în vederea înlesnirii schimburilor comerciale dintre țările semnatare, introducând măsuri destinate să limiteze dezechilibrele respectivelor bilanțuri de plată. AME înlocuia Uniunea europeană a plăților (UEP), al cărei mecanism de compensații multilaterale ale plăților internaționale îl menținea. În 1972 AME a fost înlocuit de un nou acord, între băncile centrale ale țărilor industralizate.

Amedeo Ferdinando de Savoia, duce de Aosta (Torino, 1845-1890; rege al Spaniei (1870-1873). Era al treilea fiu al lui Victor Emanuel II. După revoluția constituțională din 1868, care a detronat-o pe Isabela II de Bourbon, monarhii spanioli i-au oferit coroana Spaniei, dar după mai puțin de doi ani de domnie a preferat să abdice din cauza izolării sale în țară.

Amedeo V cel Mare (Bourget cca 1253-Avignon 1323), conte de Savoia (1285-1323). A înfăptuit o politică prudentă de expansiune a domeniilor sale înspre Piemont. Aliat al lui Filip cel Frumos și al împăratului Henric VII, a luptat împotriva Habsburgilor. A stabilit principiul ca titlul de conte să revină primului fiu pe linie masculină.

Amedeo VI, zis *Contele Verde* (Chambéry 1334-Campobasso 1383), conte de Savoia (1343-1383). A mărit prestigiul internațional al familiei Savoia printr-o atentă politică de cuceriri (Faucigny, Vaud; vaste teritorii din regiunea Biella și Vercelli, smulse de la familia Visconti). Considerat printre cei mai buni războinici ai timpului său, a luptat împotriva turcilor în 1366-1367 alături de bizantini.

Amedeo VII, zis *Contele Roșu* (Chambéry 1360-Ripaglia 1391), conte de Savoia (1383-1391). A obținut Nisa (1388), deschizând un drum înspre mare pentru posesiunile familiei Savoia.

Amedeo VIII cel Pașnic (Chambery 1383-Geneva, 1452), conte și apoi duce de Savoia (1391-1343). A cucerit regiunile Genovei, Vaud, Nisa, Vercelli și Valentinois, reunificând Savoia și Piemontul. În 1430 a promulgat Statutul Casei de Savoia. În 1434 s-a retras lângă lacul Geneva, după o criză spirituală. În timpul schismei din Occident a fost ales papă la conciliul din Basel (în opoziție cu papa în funcție, Eugen IV), sub numele de Felix V (1440; dar a abdicat în 1449). A fost ultimul antipapă din istorie.

Amendola, *Giorgio,* om politic italian (Roma 1907-1980). Fiul lui Giovanni, comunist din 1929, a avut un rol de conducere în Rezistență și a fost deputat al PCI la Adunarea Constituantă și apoi în toate legislaturile până la moarte. Membru al conducerii partidului său din 1955, în anii '70 a favorizat deschiderea europeană a PCI și s-a pronunțat pentru participarea comuniștilor la responsabilitățile guvernului și pentru o atitudine responsabilă și productivă în economie. Opere: *Scrisori la Milano* (1973), *O alegere de viață* (1976), *O insulă* (1980).

Amendola, *Giovanni,* ziarist și om politic italian (Neapole 1882-Cannes 1962). A lucrat la „Resto del Carlino" și la „Corriere della sera". Susținător al intrării Italiei în primul război mondial și voluntar, a fost cel care a stabilit o înțelegere cu populațiile slave. Deputat

din 1919, a fost ministrul coloniilor cu Facta (1922). S-a opus fascismului în numele principiilor liberal-democratice şi a fost printre şefii de la Aventin. A murit în urma unor lovituri primite datorită unei agresiuni fasciste.

Amenophis, sau Amenhotep, nume a patru faraoni egipteni, din a XVIII-a dinastie tebană. *Amenophis I* (1550-1528 î.Hr.), fiu al lui Ahmosis, a extins influenţa egipteană în Asia şi în Nubia. A fost primul faraon care şi-a construit mormântul în Valea Regilor. *Amenophis II* (1436-1413 î.Hr.), fiul lui Tutmosis III, a obţinut controlul asupra Nubiei şi a favorizat expansiunea egipteană înspre Eufrat. *Amenophis III* (1405-1367 î.Hr.), fiul lui Tutmosis IV, a condus Egiptul către una din fazele de cea mai mare prosperitate. A ridicat temple grandioase la Luxor şi la Theba. Grecii îl identificau cu miticul rege etiopian Memnon. *Amenophis IV* sau Akhenaton (1367-1350 î.Hr.): regatul său a avut o importanţă centrală sub aspect politic şi religios. De la Theba a mutat capitala la Tell el-Amarna şi a impus renunţarea la cultul lui Amon şi al divinităţilor tradiţionale în favoarea discului solar Aton (luând, de aceea, numele de Akhenaton) cu consecinţe inovatoare importante nu numai asupra clasei puternice a sacerdoţilor thebani, ci şi asupra limbii şi artei. După moartea lui, faraonul Tutankhamon i-a abolit reformele şi i-a condamnat memoria.

America,

continent extins între Oceanele Atlantic şi Pacific, între paralelele 71°N şi 56°S, cu o suprafaţă totală de 42 200 000 km² şi 747 000 000 locuitori; astfel numit din 1507 în onoarea navigatorului florentin Amerigo Vespucci, care a identificat în pământurile descoperite de Cristofor Columb în 1492 o regiune până atunci necunoscută europenilor.

■ *Primele aşezări şi culturi merindiene.* Popularea continentului ţine de epoca glaciaţiunii, care, între 40 000 şi 10 000 î.Hr. a creat o punte de gheaţă între extremitatea nord-estică a Asiei şi regiunile arctice din Alaska actuală, prin care vânătorii siberieni migrau în America de Nord formând populaţiile amerindiene. Acestea şi-au menţinut structura nomadă, dedicându-se vânătorii şi păstoritului, precum şi unor forme rudimentare de agricultură. Într-o a doua fază migratoare (cca 5000-2000 î.Hr.) unele grupuri au ajuns până pe platourile mexicane şi andine, punând bazele (3500-1500 î.Hr., cu întârziere faţă de alte civilizaţii din lume), unor aşezări stabile şi dezvoltând o activitate agricole complexă, care se sprijinea pe cultura dovleacului, porumbului, cartofului şi bumbacului.

■ *Civilizaţiile precolumbiene.* Între 1500 şi 200 î.Hr. şi-au avut originile primele civilizaţii precolumbiene (olmecii, mayaşii, zapotecii pe platourile mexicane şi coastele caraibe, quimbaya, chimú în Anzii de nord) structurate în oraşe-state cu regimuri rigid teocratice. Aceste culturi au dezvoltat foarte mult cunoştinţele astronomice şi ştiinţifice (calendarul) precum şi exprimarea artistică şi religioasă (piramidele cu scări, prelucrarea aurului, a argintului şi a ceramicii, incizii, sculpturi policrome şi picturi), în timp ce au rămas în urmă pe plan tehnologic: nu erau cunoscute întrebuinţarea roţii şi prelucrarea fierului. Aceste caracteristici s-au păstrat şi în civilizaţia naţiunilor războinice din sec. IV-XVI (toltecii şi aztecii, quechua, incaşii şi araucanii din Anzi), constituind cauzele înfrângerii suportate de către populaţiile americane când au intrat în contact cu cuceritorii europeni.

■ *Colonizarea hispano-portugheză.* Descoperirea continentului de către C. Columb (1492) şi explorarea lui în următorii douăzeci de ani au urmărit cu precădere descoperirea unei căi care să permită depăşirea obstacolului pe care „Lumea Nouă" îl ridica pe drumul înspre Indii. Înconjurând Ţara de Foc, F. Magelan a deschis calea spre sud-vest (1519-1522); mai grea a fost găsirea unei căi în nord, încheiată târziu, în 1727, cu descoperirea de către danezul V. Bering a unei strâmtori care-i poartă numele. Bazele care au fost puse în cursul acestor cercetări au fost utile pentru a ajunge în interiorul regiunilor, de îndată ce America a început să fie văzută ca o sursă potenţială de bogăţii şi nu numai ca un loc de trecere înspre Asia. Între timp, portughezii au început colonizarea Braziliei (1500-1531), fără a găsi civilizaţii complexe. Spaniolii s-au dedicat însă unui război de cucerire, devastând şi spoliind de mari bogăţii centrele civilizaţiilor seculare pe care le-au dominat cu foarte puţini oameni înarmaţi: cei 300 de oameni ai lui H. Cortés au cucerit în trei ani (1519-1522) întregul regat aztec, în timp ce, cu şi mai puţini soldaţi, F. Pizarro şi D. de Almagro au pus stăpânire, între 1531 şi 1534 pe întregul imperiu incas, care a ştiut să unească şi să conducă 10 milioane de supuşi. Când s-a terminat faza raziilor, exploatarea noilor colonii s-a bazat pe înfiinţarea unor *encomiendas*, enorme teritorii acordate în uzufruct de către coroană cuceritorilor, cu dreptul de a le impune indienilor tributuri în natură sau prestaţii şi obligaţia de a face comerţ exclusiv cu patria mamă. Nevoia mâinii de lucru, suplimentară faţă de cea locală, decimată de masacrele din faza de cucerire şi de epidemiile aduse de spanioli, a mărit considerabil comerţul cu sclavi importaţi din Africa (început deja de portughezi) şi a dus la o creştere ulterioară a populaţiei negre şi metise în coloniile iberice. Nu au lipsit acţiunile în apărarea indienilor, printre care şi experimentul iezuit al *reducciones*, comunităţi autonome de indieni în care există un regim de proprietate comună asupra pământurilor (1609-1767).

1

2

3

1. Aztecii întemeindu-şi capitala, Tenochtitlán. 2. Obiceiuri aztece. 3. Un cortegiu de muzicieni maya. 4. Dansuri ale indios caraibici 5. Ţărani incaşi.

4

5

AMERICILE ÎN SECOLUL XVIII
GROENLANDA
(Dan.)
ALASKA
(Rus.)
G. Hudson
LABRADOR
Terranova
CANADA
QUEBEC
Noua Scoţi
Boston
OCEANUL
ATLANTIC
Teritoriu
revendicat
de Rusia
San Francisco
NOUA
GALICIE
LOUISIANA
Los Angeles
Cele
treisprezece
colonii
Florida
NOUA
SPANIE
G. Mexic
Cuba
Santo Domingo
(Fr.)
Ciudad de Mexico
Jamaica
Belize
M. Caraibilor
Panama
Caracas
(M.Brit.)
(Ol.)
(Fr.)
GUYANA
NOUA
GRANADA
VENEZUELA
PERU
Lima
Bahia
OCEANUL
PACIFIC
Rio de Janeiro
CHILE
PARAGUAY
Buenos Aires
Santiago
Rio de la
Plata
PATAGONIA
Teritorii neexplorate
Posesiuni coloniale:
engleze
spaniole
portugheze
franceze

■ *Coloniile franceze şi engleze.* Colonizarea Americii de Nord a început cu un secol mai târziu faţă de cea a Americii de Sud (întemeierea coloniei engleze Jamestown din Virginia, în 1607; a Noii Franţe, de-a lungul râului St. Laurent pentru comerţul pieilor de preţ, 1604-1627; a Noului Amsterdam la gurile Hudson-ului, 1624). Companiile comerciale special create se angajau faţă de respectivele coroane să colonizeze noile teritorii, obţinând monopolul asupra schimburilor, pe care le-ar fi alimentat. Un element de noutate a fost totuşi introdus atunci când un număr tot mai mare de comunităţi religioase, persecutate în Europa, şi-au găsit refugiu peste ocean, formând primele colonii populate prin transferarea sistematică a unor întregi nuclee familiale, care intenţionau să întemeieze aşezări definitive şi nu doar nişte simple baze comerciale (cunoscuţi „părinţi pelerini", puritani englezi ajunşi în 1620 în Massachussetts pe nava „Mayflower"). Carta dată de rege le garanta posibilitatea de a se guverna conform principiilor proprii, cu condiţia respectării obligaţiilor economico-comerciale (exclusivitatea schimburilor cu patria de origine). Faţă de teritoriile hispano-portugheze, fizionomia acestor colonii nu imita pe cea a patriei de origine, caracterizându-se chiar printr-o extremă originalitate. În mod deosebit prezenţa unei proprietăţi funciare răspândite (pentru că era împărţită de drept între toţi membrii pe linie masculină din comunitate) a accentuat caracterul democratic al structurii de guvernare, creând

DATE DIN ISTORIA AMERICANĂ

cca 40000-10000 î.Hr.
Populaţiile nomade emigrează din Siberia pe pământurile americane de-a lungul Alaskăi, răspândindu-se înspre sud.
3500 Răspândirea agriculturii în aria mezo-americană.
1150 Civilizaţia olmecă din Mexic.
sec. VII d.Hr.
Apogeul civilizaţiei maya.
sec. IX Toltecii îi împing pe mayaşi în peninsula Yucatan.
sec. XI Expansiunea imperiului incas.
1325 Aztecii întemeiază oraşul stat Tenochtitlán î valea Mexicului.
1492 Cristofor Columb descoperă Lumea Nouă.
1494 Tratatul de la Tordesillas împarte Lumea Nouă între Spania şi Portugalia.
1500 Portughezii încep colonizarea Brazili
1519-1521
H. Cortés cucereşte imperiul aztec.
1522 F. Magellan înconjoară Ţara de Foc.
1531-1534
F. Pizarro cucereşte imperiul incas.
067 Primele aşezări engleze permanente în America (Jamestown în Virginia).
1608 Francezii întemeiază Quebec.
1609 Primele *reducciones* ale iezuiţilor în Paraguay.
1620 „Părinţii pelerini" debarcă în Noua Anglie.
1625 Olandezii întemeiază Noul Amsterdam.
1663 Englezii cuceresc Noul Amsterdam şi-l rebotează New York.
1627 V. Bering descoperă că America şi Eurasia sunt despărţite de strâmtoarea care-i poartă numele.
1673 Pacea de la Paris pune capăt războiului de şapte ani, Franţa cedează Canada Marii Britanii.
1675-1676
Distrugerea aşezărilor *reducciones* ale i ţilor din Paraguay.
1776-1783
Revoluţia americană şi naşterea SUA.
1808-1814
Mişcări de independenţă ale Americii spaniole.
1821-1825
Războaie de eliberare naţionale ale lui S. Bolivar şi J. de San Martín, independenţa fostelor dominioane spaniole.
1822 Împăratul Pedro I proclamă independenţa braziliană.
1823 Doctrina Monroe.
1830-1881
Războaiele SUA împotriva triburilor indiene.
1861-1865
Războiul de secesiune în SUA.
1867 Se constituie Federaţia Canadiană, cu statutul de dominion britanic.
1903 SUA încep politica *big stick* în America Centrală.
1910 Revoluţia mexicană.
1917 SUA intervin în primul război mondial.
1920 Neratificarea de către SUA a Tratatului de pace de la Versailles şi revenirea la izolaţionism.
1930-1954
Dictatura populistă a lui G. Vargas în Brazilia.
1933 Prima conferinţă panamericană la Montevideo.
1941 SUA intervin în al doilea război mondial.
1944 Perón ajunge la putere în Argentina.
1948 Întemeierea Organizaţiei Statelor Americane (OSA).
1959 Victoria revoluţiei castriste în Cuba.
1973 Lovitura de stat a generalului Pinochet în Chile.
1979 Revoluţia sandinistă din Nicaragua.
1983-1994
În urma mişcărilor populare sau a proceselor dirijate de autorităţile de la putere, au căzut toate regimurile dictatoriale din centrul şi sudul Americilor.
1994 Intră în vigoare NAFTA, subscri ˇ în 1992 de SUA, Mexic şi Canada.
1996 Un acord între MERCOSUR (în vigoare din 1995) şi Pactul Andin (semnat în 1991) unifică toate pieţele latino-americane.
1998 Cuba: întâlnire istorică între F. Castro şi papă. Brazilia intră într-o gravă criză financiară. Inundaţii catastrofale în America Centrală, mai ales în Honduras şi Nicaragua.

o legătură strânsă (decisivă în cadrul culturii americane în faza ei de apariţie) între conceptele de autonomie economică (bogăţie) şi libertate politică. În această acţiune de populare a coloniilor anglo-franceze nu a existat o confruntare cu civilizaţii structurate precum cea aztecă sau incasă, ci cu rezistenţa tenace a numeroaselor triburi indiene, împinse tot mai mult spre interior şi lipsite de teritoriile lor tradiţionale de vânătoare şi păşunat. Războaiele dintre albi şi indieni au marcat astfel o constantă a istoriei Americii de Nord în secolele următoare.

■ *Luptele pentru independenţă naţională.* Specificitatea tot mai mare a realităţii şi a intereselor nord-americane faţă de patria-mamă britanică s-a afirmat la sfârşitul războiului de şapte ani (1756-1763), când, pentru a evita ciocniri ulterioare cu populaţiile indiene, care în conflict îi susţinuseră pe francezi, colonilor le-a fost interzis printr-un decret regal să pătrundă în noile proprietăţi, aflate la vest de Munţii Apalaşi. Noi impozite, hotărâte de Parlamentul de la Londra în ciuda opoziţiei adunărilor locale, şi înăsprirea controalelor asupra comerţului maritim, pentru a combate practica răspândită a contrabandei cu porturile nebritanice, au dus la reacţia colonilor, transformată în Războiul de independenţă şi în apariţia Statelor Unite ale Americii (1776-1783). Valul revoluţionar francez a avut efecte directe în America Latină, unde proprietatea creolă a mobilizat masele împotriva guvernanţilor şi proprietarilor spanioli, fideli faţă de regele Spaniei, Ferdinand VII, detronat de Napoleon, înmănunchind perspectiva independenţei naţionale cu cea a unor schimbări profunde în structurile economice şi sociale (1810-1815). După căderea lui Napoleon şi întoarcerea la putere a regaliştilor s-a deschis o nouă fază de lupte pentru independenţă naţională, condusă de figuri precum S. Bolivar şi J. de San Martín, care s-au încheiat cu victorii în prima jumătate a anilor '20.

■ *Noile relaţii cu Europa.* SUA şi noile state latino-americane au manifestat de îndată interese şi exigenţe opuse: pentru SUA era importantă garantarea continuităţii în procesul avansat de dezvoltare economică, fiind pusă în discuţie ordinea comercială şi financiară mondială, dominată de Marea Britanie şi urmărindu-se punerea în valoare a specificităţii americane; pentru ceilalţi era puternică tendinţa claselor dominante de a realiza câştiguri imediate, introducându-se pe orbita engleză, cu preţul unei exasperante concurenţe reciproce. Astfel, pe lângă perspectiva panamericană enunţată pentru prima dată de SUA prin doctrina Monroe, din 1823, au apărut de îndată conflicte regionale ascuţite în America Latină şi eşecul proiectului lui S. Bolivar de a crea o mare naţiune latino-americană; o jumătate de secol, între 1830 şi 1880, a fost marcată de puternica dezmembrare a Republicii Marii Columbii (1830) şi a Confederaţiei Argentiniene (1864-1870), pe lângă războiul sângeros dintre Chile, Perú şi Bolivia (1879-1882). Desăvârşirea procesului de formare a SUA şi primii paşi în calitate de mare putere s-au plasat într-un context cu o deschidere tot mai mare faţă de problematicile Americii Latine, lucru care s-a evidenţiat şi prin chestiunea independenţei texane (1835-1845) şi războiul dintre SUA şi Mexic (1846-1848).

■ *America americanilor.* În SUA, de la jumătatea sec. XIX, reaşezările dificile interne, cerute de desăvârşirea teritorial-naţională şi apoi de problema sclavilor şi a războiului de secesiune (1861-1865), au plasat momentan chestiunile de politică externă într-o zonă periferică a evenimentelor americane. În ultimele două decenii ale secolului, totuşi SUA au reluat din plin proiectele de opoziţie faţă de dominaţia internaţională a Europei şi au acţionat astfel încât propriul potenţial economic, enorm, să poată să se exprime şi să fie tradus în pondere politică. Constituirea unei marine militare inegalabile (1883) şi uriaşele disponibilităţi financiare (diplomaţia dolarului) au devenit instrumentele privilegiate ale unei politici de mare putere care, începând de la conflictul cu Spania pentru Cuba (1898) şi în spatele afirmării dreptului unui comerţ într-o libertate absolută şi oriunde (politica „uşilor deschise", 1899) a avut ca prim obiect realitatea latino-americană. Crearea statului Panamá în defavoarea Columbiei (1903), pentru a-şi asigura deplinul control asupra canalului transoceanic în construcţie, a fost primul episod al politicii *big stick* (bastonul gros), teoretizată de preşedintele T. Roosevelt, ca un corolar al doctrinei Monroe (1904): începea practica intervenţiilor militare directe şi controlul economic asupra regiunilor din America Centrală şi din Caraibe. Un succes mai mic au avut încercările de amestec în evenimentele mexicane (opoziţia faţă de revoluţia liberală a lui F. Madero şi sprijinul pentru regimul reacţionar al lui V. Huerta, 1914) şi în restul Americii Latine, unde o burghezie întreprinzătoare opunea o tot mai mare rezistenţă faţă de blocul de interese dintre latifundiari şi militari, care a susţinut până atunci o lungă serie de regimuri dictatoriale personale. A fost o perioadă de expansiune economică puternică, care a alimentat fluxuri constante de imigranţi din Europa, cu precădere în Argentina, Venezuela şi Brazilia. În formaţiunile în curs de apariţie, cu tendinţe liberale şi populiste latino-americane, se năştea un puternic refuz faţă de sistemul imperialist SUA şi faţă de cultura yankee.

■ *Politica „bunei vecinătăţi"* Criza din 1929 a creat contextul de izolare faţă de Europa, îndelung căutat de SUA ca premisă pentru crearea unui sistem panamerican. Cu toate acestea, în America Latină, diferite guverne cu tendinţe radicale, social-comuniste şi populiste au adoptat măsuri de planificare, naţionalizare şi reformă

AMERICA

America americanilor

Formularea celei mai cunoscute dintre doctrinele de politică internațională purtând numele președinților americani, doctrina Monroe, trebuie privită în contextul situației europene și latino-americane din perioada Restaurației. Din 1811, SUA și-a manifestat simpatia față de lupta de independență a coloniilor spaniole, motivând-o pe baza concepției asupra împărțirii lumii în două sfere separate, delimitate deja în cunoscutul mesaj de adio al lui Washington cu 15 ani înainte: „Oricare ar fi fost sistemul de guvernare pe care americanii și-l vor alege – a spus el cu acea ocazie – va fi oricând un sistem de guvernare american. Statele europene constituie un sector deosebit de pe glob, poziția lor geografică le obligă să participe la un sistem aparte, ele au un ansamblu de interese particulare în care este mai bine pentru noi să nu ne amestecăm.

În realitate, după căderea lui Napoleon, forțele spaniole au avut poziția cea mai avantajoasă, și până în 1817 au dominat America Latină. În acest an însă, situația s-a schimbat total și perspectivele de independență a statelor latino-americane în curs de formare au crescut. Președintele Monroe, luându-și funcția în primire, și-a manifestat intenția de a le recunoaște, cel puțin pe cele mai stabile dintre ele, ca de exemplu republica argentini nă din La Plata. Urmând un proces de apropiere treptată față de insurgenți, guvernul SUA și-a afirmat în 1819 poziția de neutralitate față de fostele colonii spaniole și de Țara mamă; doi ani mai târziu și-a exprimat speranța că Spania va recunoaște independența noilor state; în ceea ce îl privea, guvernul SUA le-a recunoscut de facto din 1822, în timp ce în anul următor a ajuns să le sfătuiască oficial să rămână credincioase formei de guvernare republicană, singura – după cum a declarat – conformă cu „principiile americane"

De la diplomație la ideologie. *Ipoteza unei expediții a Sfintei Alianțe împotriva mișcării de independență a introdus în joc un nou element, punând accentul pe tradiționalele motive politico-strategice, preponderente în primele formulări ale politicii izolaționste, o diferențiere netă dintre America și Europa; pe de o parte, Europa Restaurației, pe de altă parte, un proces de emancipare colonială, alături de instaurarea unor regimuri în marea lor majoritate republicane, subliniind puternic distanța dintre Lumea Veche și cea Nouă.*

Izolaționismul din primii ani ai republicii nord-americane avusese o valoare a sa, în primul rând fiindcă exprima voința SUA de a nu interveni și, prin urmare, de a nu fi implicată în politica europeană; opoziția față de interferența europeană în emisfera occidentală rămăsese în umbră, după cum era de așteptat din partea unui guvern care dispunea de forțe economice și militare limitate. În viziunea influentului secretar de stat al lui Monroe, J. Adams, noul cadrul internațional făcea ca acest din urmă element să dobândească o importanță tot la fel de mare, dacă nu chiar mai mare decât primul. În iulie 1823, comentând inițiativele ruse privind controlul asupra teritoriilor din Alaska, Adams a declarat fără nici un echivoc în fața ministrului țarului că „noi intenționăm să-i contestăm Rusiei dreptul de posesiune asupr oricărei părți din teritoriul acestui continent și intenționăm să formulăm cu claritate principiul că cele două Americi nu sunt locuri unde se pot stabili noi colonii europene. Această declarație, introdusă în raportul de sfârșit de an privind politica externă a președinției, a devenit o parte din textul mesajului anual al președintelui, „asupra stării Uniunii" din 2 XII 1823, intrată în istorie ca doctrina Monroe. Discursul a fost elaborat însă de Adams: relativ moderat în formă, era foarte dur în substanță; dând prioritate principiului de „necolonizare a Americilor" de către puterile europene, accentuând puternic diferențele dintre cele două realități care, dacă erau evidente pe plan geografic, în mod mult mai profund se exprimau în sfera ideologică, instituțională, politică. Din acest punct de vedere a fost proclamată superioritatea instituțiilor americane, fiind calificată ca un pericol pentru SUA nu numai și nu atât o prezență „fizică" străină pe teritoriul american, cât orice manifestare și expansiune ale sistemului european în Lumea Nouă, indicație importată și pentru statele latino-americane, a căror viitoare și necesară „coerență" cu cadrul politic și economic al vecinului mai mare se făcea remarcată.

Exista deci o adevărată profesiune de credință, mai mult decât o simplă argumentare în sprijinul opoziției americane față de o nouă cucerire colonială: definirea unei diversități și superiorități americane, instrument de înțelegere a viitoarelor relații dintre malurile Atlanticului.

OTTAVIO BARIÉ
Universitatea Catolică din Milano

profundă a regimului de proprietate agrară, care au provocat tensiuni atât pe plan intern, cât și în relațiile cu puternicul vecin din nord. SUA a trebuit să-și modifice atitudinea, inaugurând „politica bunei vecinătăți", bazată pe angajamentul de neagresiune și neamestec în afacerile interne ale fiecărei țări (conferința de la Montevideo, 1933 și de la Buenos Aires, 1936). Obiectivul SUA de a exercita o conducere efectivă în cadrul unei organizații cu caracter permanent a trebuit să aştepte începutul Războiului rece (crearea OSA – Organizația Statelor Americane, 1948), dobândind un caracter defensiv extern și anticomunist, care confirma dificultatea de a găsi punte reale de convergență în interesul membrilor săi.

■ *Controlul SUA asupra Americii Latine.* În perioada de după război afirmarea în America Latină a guvernelor angajate în tentative de reformă a structurilor economice naționale a reprezentat un pericol serios pentru situația economică și politică, dominată de SUA, care erau sprijinite de oligarhii naționale restrânse. Anii '50 au înregistrat o revenire a SUA la practica intervenției directe sau de obicei indirecte în susținerea regimurilor militare anticomuniste. După eşecul tentativei de invadare a Cubei (1961), ambițiosul proiect kennedian de schimbare a direcției, care făcea din SUA garantul procesului de reînnoire și relansare economică a situației sud-americane, apt să asigure baze solide pentru instituțiile democratice prin intermediul unor importante ajutoare financiare (Alianța pentru progres, 1961-1963) s-a dovedit lipsit de forță. În anii '60 și '70, lupta politică internă din statele sud-americane a înregistrat opoziția tot mai puternică a mişcărilor naționaliste, anti-SUA și revoluționare, față de blocurile reacționare susținute de forțele armate și de sprijinul politic, financiar și adesea militar acordat de SUA. La tensiunea socială endemică, prezentă adesea sub forma luptei de gherilă și la fenomenele de reprimare violentă a opoziției, s-a adăugat situația dezastruoasă a economiilor naționale, cu o rată a inflației incontrolabilă și o creștere exponențială a datoriei externe. Anii '80 au înregistrat o revenire progresivă la pacea socială, prin căderea dictaturilor militare și începerea unui proces de reconstrucție economică, inspirat strict din principiile economiei de piață și condiționat de controalele riguroase ale Fondului Monetar Internațional. La începutul anilor '90 s-a dezvoltat un proces de integrare economică pe arii subregionale (Mercosur; Grupul Andin; NAFTA).

Bibliografie: *Storia del Nordamerica*, a cura di P Bairati, La Nuova Italia, Florența 1980; C. Gibson, M. Carmagnani, I. Oddone, *L'America Latina*, UTET, Torino 1986.

Vezi și: aboliționism; afro-americani; Amazonia; amerindieni; azteci; big stick; caudillism; conquistadores; frontieră; imperialism; incași; izolaționism; *manifest destiny*; maya; Mississippi; Monroe, doctrina; NAFTA; noua frontieră; olmeci; OSA; panamericanism; piei-roşii; uşii deschise, politica; precolumbiene, civilizații; *reducciones*; revoluția americană; sclavagism; secesiune, războiul de; şapte ani, războiul de; tolteci.

americanism, tendința unor grupuri sociale neamericane de a-şi însuşi modelul cultural, instituțiile politico-economice și sistemul social al SUA, susținând în politica externă interesele și pozițiile pe care s-a plasat această țară. În istoria recentă a Bisericii catolice, termenul de a. a desemnat în general atitudinea catolicilor din SUA deschişi către implicarea socială, către democrație, către separarea Bisericii de stat și către reconciliere cu societatea modernă. În jurul a. s-au creat în ultimul deceniu al sec. XIX polemici vii care s-au împletit mai apoi cu modernismul.

amerindieni, populație autohtonă din Americi (prescurtare din engl.: *american indian*) împărțită în două mari grupuri: indienii din aria franco-anglofonă din SUA și Canada (v. piei-roşii) și indios din America Latină. Ambele grupuri au structura socială tribală și o viață nomadă, dar în ochii colonizatorilor europeni au apărut foarte diferite; în timp ce unele populații din aria central-americană (maya, azteci) și andină (incaşi) formează civilizații agricole sedentare, evoluate în domeniul arhitectonic și științific, în America de Nord și în zonele marginale ale extremității sudice a subcontinentului a. păstrează caracteristici de popoare nomade, dedicate vânătorii, pescuitului și exploatării forestiere.

amficționie, în Grecia antică, ligă sacră a popoarelor și oraşelor care se aflau în jurul unui loc de cult comun. Începând din sec. VIII î.Hr., a. au dobândit în unele cazuri valoare de federații politice. Cea mai celebră a fost a. pilaico-delfică, care a avut drept centru sanctuarele Demetrei la Antela, lângă Termopile și al lui Apolo la Delfi.

AMG, sigla pentru Allied Utilitary Government (Guvernul miliar aliat), pe care în timpul celui de-al doilea război mondial anglo-americanii l-au însărcinat să controleze țările dușmane ocupate. În Italia s-a numit AMGOT (AMG of Occupied territories) până în octombrie 1943, iar din februarie 1944 a devenit o ramură a ACC (Allied Control Commision), la rândul său denumită (IX.1944) AC (Allied Commission).

Amiens, pacea de la, tratat de pace încheiat pe 25.III.1802, între Franța, Marea Britanie, Spania și Olanda: a restituit Franței Martinica, Guadelupa, Santo Domingo; Malta era restituită Cavalerilor Sf. Ioan, Egiptul intra în posesia Imperiului otoman, Insulele Ionice erau declarate independente. Franța napoleoniană renunța la Roma, Neapole și Portugalia, dar își vedea recunoscută propria supremație în Europa de către Marea Britanie.

Amin Dada, *Idi*, general și om politic ugandez (Kobobo, 1925). În 1971, printr-o lovitură de stat l-a înlăturat pe președintele M. Obote și a instaurat o dictatură personală sângeroasă. A expulzat din țară comunitatea de origine asiatică și a provocat conflicte la frontiera cu Kenya și Tanzania; în ciuda sprijinului libian a fost înlăturat de la putere de opoziția armată internă (1979).

Amiralitate, nume tradițional al ministerului britanic al marinei.

Ammianus Marcellinus, istoric latin (Antiochia cca 330-Roma, cca 400). Propunându-se ca un continuator ideal al istoriografiei lui Tacitus, în *Rerum Gestarum libri XXXI* a povestit întâmplările imperiale de la Nerva la Valens. Din operă n-au mai rămas decât ultimele 18 cărți, privind anii 353-378.

Amnesty International, organizație umanitară care, prin apeluri și petiții populare adresate autorităților politice și militare acționează pentru eliberarea prizonierilor politici și de opinie. Solicită procese drepte și timp pentru deținuți și se opune torturii, pedepsei cu moartea și oricărei violări a demnității umane. Este independentă față de orice formațiune politică sau religioasă și a apărut în Marea Britanie în 1961, fiind activă azi în peste 100 de țări. Are puteri consultative pe lângă UNESCO și Consiliul Europei. A primit premiul Nobel pentru pace în 1977.

amoniți, populație semită antică din Iordania, descendentă după Biblie din Ammon, fiul lui Lot, care a format un regat puternic cu capitala Rabath Ammon (azi Amman). Aflându-se într-o luptă continuă cu Israel, chiar din vremea judecătorilor și fiind înfrânți de David, după căderea regatului lui Israel, a. au înaintat până la Iordan (sfârșitul sec. VIII î.Hr.) de unde au fost alungați de Iuda Maccabeul (cca 165 î.Hr.). Regatul lor a supraviețuit până în sec. II d.Hr.

amoriți, populație nomadă antică, de păstori, din neam semit, originar din Siria. Sunt cunoscuți, pe baza unor surse (îndeosebi mesopotamiene) din sec. XXIII î.Hr. În jurul anului 2000 î.Hr. au pătruns în Mesopotamia, întemeind diferite dinastii orășenești, cea mai importantă fiind cea babiloniană. Numele lor a fost însă folosit, în special din a doua jumătate a mileniului II î.Hr., pentru a-i indica în mod generic pe locuitorii preisraelieni din Palestina și din Transiordania.

Amsterdam, capitala Olandei, pe cursul râului Amstel. Centru comercial pentru pește sărat și pentru cereale, a obținut drepturile de oraș în 1318, a extins rețeaua de comerț propriu de-a lungul Mării Nordului și, învingând Liga hanseatică și-a asigurat accesul liber către Marea Baltică. Sub dominația habsburgică i-a fost confirmat rolul de prim centru european pentru bursa grânelor. A trecut de partea provinciilor care s-au revoltat împotriva lui Filip II de Spania (25.V.1578). A oferit de atunci un adăpost sigur persecutaților politici și celor alungați, în special evreilor, care au creat aici tradiția tăierii și prelucrării diamantelor. După ce pacea din Westfalia (1648) le-a repartizat Țărilor de Jos spaniole gurile Scheldei, declinul orașului Anvers a coincis cu dezvoltarea Amsterdamului. Capitala Țărilor de Jos în timpul ocupației franceze (1795-1815), în 1810 orașul a fost inclus în imperiul lui Napoleon și a fost capitala departamentului Zuiderzee.

■ Tratatul de la A., acord politic încheiat în iunie 1997 între guvernele UE pentru a sancționa regulile de coexistență între statele comunitare. Respectarea drepturilor cetățenești, problema locurilor de muncă și aceea a liberei circulații sunt principalele obiective ale înțelegerii.

Amundsen, *Roald Engelbert*, explorator norvegian (Borge 1872-Marea Arctică 1928). În 1903-1906 a deschis drumul la nord-vest de Oceanul Atlantic înspre Pacific, ajungând la strâmtoarea Bering din Golful Baffin. În 1918-1920 a inaugurat și trecerea înspre nord-est, de-a lungul Siberiei. A fost primul care, după 1400 km de mers, a ajuns la Polul Sud (14.XII.1911), iar în 1926 a zburat deasupra Polului Nord în dirijabilul *Norge*, la numai după zile după americanul Byrd. În 1928 a căzut cu aeroplanul său, în cursul cercetărilor efectuate de expediția Nobile, care s-a pierdut în Marea Arctică.

Ana de Austria (Valladolid 1601-Paris 1666), regină a Franței (1615-1666). Fiică a lui Filip III al Spaniei, s-a căsătorit cu Ludovic XIII (1615) și a avut doi fii, Ludovic XIV (1638) și Filip de Orléans (1640). S-a opus politicii lui Richelieu și la moartea lui Ludovic XIII (1643) a devenit regentă, încredințând guvernul cardinalului Mazarin și sprijinind mereu politica de întărire a absolutismului și a puterilor regelui.

Ana de Boleyn (n. cca 1507-Londra, 1536), regină a Angliei (1533-1536). Doamnă de companiei a reginei Caterina de Aragon, soția lui Henric VIII, a devenit

amanta regelui, care, pentru a se căsători cu ea a rupt unitatea religioasă cu Roma. Încoronată ca regină la Westminster, a avut o fiică, viitoarea regină Elisabeta I (1533). Acuzată de Henric VIII de adulter, a fost decapitată.
Ana de Franța, zisă *Dame de Beaujeu* (n. 1461-Chantelle 1552), regentă a tronului Franței (1483-1491). Fiică a lui Ludovic XI, s-a căsătorit la 12 ani cu Pierre II de Beaujeu, și a condus Franța în timpul minoratului lui Carol VIII. S-a opus pretențiilor nobilimii, învingându-l pe Ludovic de Orléans (viitorul Ludovic XII) în lupta de la Saint-Aubin-du-Cormier (1488). L-a căsătorit (1491) pe Carol VIII cu Ana, moștenitoarea Bretaniei, care atunci a fost unită la coroana franceză.
Ana Ivanovna (Moscova 1693-Sankt Petersburg 1740), împărăteasă a Rusiei (1730-1740). A doua fiică a lui Ivan V, a restabilit autocrația și început reforma codurilor și a economiei. A condus în mod autoritar cu ajutorul propriului favorit, germanul E.G. Biron. A cucerit Danzig și la pacea din Belgrad (1739) a obținut Azovul de la turci.
Ana Stuart (Londra 1655-1714), regină a Marii Britanii și a Irlandei (1702-1714). A doua fiică a lui Iacob II, s-a căsătorit cu George de Danemarca (1683) și s-a urcat pe tron la moartea lui William III. În 1707 a realizat fuziunea dintre Scoția și Anglia, constituind Marea Britanie. Fără fii în viață, a fost ultima dintre Stuarți, și prin *Regency act* (1714) l-a desemnat la tron pe Georg Ludwig, elector de Hanovra.
anabaptism, mișcare religioasă apărută în sânul Reformei, fondată de Thomas Müntzer și Nikolaus Storck (1521-1522). Anabaptiștii au recunoscut numai autoritatea Bibliei și concepeau Biserica ca o comunitate de aleși, și de aceea îi rebotezau pe adulți (de aici le-a apărut numele), refuzând să considere valabil botezul copiilor. Au fost persecutați de Martin Luther, datorită extremismului lor teologic și social (războiul țărănesc german, 1524-1526; exterminarea „Noului Sion" creat de J. Matthys și J. Bokelszoon la Münster, 1535). Mai târziu și-au atenuat pozițiile (deja în 1527 fusese elaborată *Confesiunea de la Schleitheim*, care susținea nonviolența) și au dat naștere unor Biserici protestante, existente încă (menoniți, baptiști).
Anabasis, termen (gr.: *anabasis*, suiș) care indică o expediție militară de pe coastă înspre interiorul unei țări. Prin opere cu acest titlu Xenofon a povestit nefericita campanie a lui Cyrus cel Tânăr împotriva lui Artaxerxes II al Persiei, iar Arrian pe aceea a lui Alexandru cel Mare în Asia.
Anacletus II, antipapă (Pietro di Pierleoni, m. la Roma 1138). Ales în 1130, ca oponent al lui Inocențiu II. Schisma s-a încheiat cu moartea sa.
Anagni, atentatul de la, episodul care a avut loc la Anagni, unde își avea reședința papa Bonifaciu VIII, în 7.IX. 1303; Guillaume de Nogaret și Sciarra Colonna, emisari ai lui Filip cel Frumos, introducându-se în sala papală a tronului, l-au amenințat cu moartea pe Bonifaciu VIII, dacă nu retrăgea amenințarea de excomunicare, din bula *Unam Sanctam* și nu abdica; papa a răspuns că era mai degrabă gata să moară decât să cedeze. Nu este decât o legendă palma pe care Sciarra Colonna i-ar fi dat-o papei.
anahoreți, asceți care duceau o viață de însingurare în locuri pustii, în căutarea lui Dumnezeu. Apărând în Egiptul creștin din sec. III, anahoretismul s-a răspândit mai apoi în Occident.
anale, narațiune istorică ce urmărește o succesiune de evenimente împărțite rigid pe ani. A. au fost forma tipică de organizare a memoriei istorice în Roma, începând de la arhaicele tăblițe anuale, completate de pontifi. A. au fost definite mai apoi ca opere istorice al căror conținut se lega de timpurile străvechi.

PRINCIPALELE CULEGERI OCCIDENTALE DE ANALE	
Anale romane	*Tabulae dealbatae* (387-123 î.Hr.). *Annales maximi* (131-114 î.Hr.)
Anale france	*Analele imperiale*, întâmplări ale Imperiului carolingian (741-829 d.Hr.). *Analele din Fulda*, întâmplări ale regatului oriental (828-901 d.Hr.). *Analele din Xanten*, întâmplări din regatul central (831-873 d.Hr.). *Analele din S. Vaast*, întâmplări din regatul central (874-900 d.Hr.). *Analele din S. Bertino*, întâmplări din regatul occidental (830-882 d.Hr.).
Analele din Italia	culese de L.A. Muratori din 1744 până în 1749, acoperă faptele italiene, între sec. VI și XVIII

Annam, v. Vietnam.
anarhism, doctrină și mișcare politică, urmărind răsturnarea pe cale revoluționară a statului și a oricărei forme de autoritate și opresiune, care ar trebui înlocuite cu o societate de oameni liberi și egali, condusă printr-o organizare „naturală", spontană.

■ *Teoreticienii anarhismului.* Prezent în gândire din epoca Antichității și în sectele eretice din Evul Mediu, a. a fost teoretizat între sec. XVII și XIX într-un mod organic de câțiva scriitori și filosofi. Englezul W. Godwin (1756-1836) a susținut că legile, guvernele și instituțiile reușeau numai să împiedice înclinația înnăscută spre

ANARHISM

Libertatea după Bakunin

Pivotul în jurul căruia se grupează toate ideile lui Bakunin este conceptul de libertate [...]. libertatea trebuie să reglementeze relațiile dintre națiuni și dintre părțile lor componente; el este un „iubitor fanatic al libertății", pentru că o consideră ca „unicul mediu în care se pot dezvolta și pot progresa inteligența, demnitatea și fericirea oamenilor"
Bakunin nu admite ca libertatea individuală să fie limitată de libertatea celorlalți; cu această formulă are în vedere originea despotismului, deoarece organizarea societății concepută ca reglementare și limitare a libertății individuale s-a născut din acest despotism și îi corespunde; astfel, libertatea individuală, departe de a-și găsi o limită în libertatea celorlalți, trebuie să fie o confirmare a ei și să fie extinsă. Adevărata libertate este egalitatea în solidaritate, și se exprimă prin motto-ul „Unu pentru toți, toți pentru unu" [...]. Scopul fundamental al fiecărui om trebuie să fie așadar cucerirea propriei libertăți, a întregii sale libertăți. La care nu se ajunge dacă nu a fost realizată mai întâi o completă autonomie spirituală prin revolta împotriva societății și împotriva lui Dumnezeu [...]. Condiția primară și esențială a libertății, și în același timp libertatea primară și esențială, este ca fiecare om să aibă posibilitatea de a ajunge la deplina dezvoltare a tuturor facultăților sale, primind o pregătire și o educație adecvate.
Dar poate oare omul, în actuala organizare socială, să capete o pregătire și să fie educat dacă nu posedă mijloace potrivite? Evident că nu [..]. Iată deci necesitatea de revoltă împotriva statului, care garantează menținerea actualei rânduieli sociale. Trebuie desființat dreptul de proprietate, care creează o inegalitate atât de profundă printre oameni și dreptul de moștenire, care permite transmiterea privilegiilor; trebuie asigurate tuturor condiții egale de pornire"

NELLO ROSSELLI, *Mazzini și Bakunin. Doisprezece ani de mișcare muncitorească în Italia (1860-1872)* Einaudi, Torino, 1967, pp.143-145.

DATE ALE ANARHISMULUI

1793	Publicarea lucrării *Cercetare asupra principiilor justiției politice* de W. Godwin.
1845	M. Stirner publică *Unicul și proprietatea sa.*
1864-1867	Șederea lui Bakunin în Italia.
872	Congresul de la Haga al Primei Internaționale și expulzarea anarhiștilor care întemeiază o Internațională anarhistă.
1873	Congresul de la Bologna al Federației Italiene a Frăției Anarhice (150 de societăți muncitorești reprezentate).
1879	Scrisoarea lui A. Costa *Către prietenii mei din Romagna*, care motivează începutul orientării spre socialismul evoluționist.
1900	Asasinarea regelui Umberto I.
1911	Constituirea sindicatului Confederați i naționale a Muncii în Spania, cu o bază anarhistă puternică.
1914	Săptămâna roșie: agitații conduse de socialiștii intransigenți și anarhiști din Italia.
1944	Întemeierea ziarului periodic „L'Umanità nova" care devine punct de referință al anarhiștilor italieni.

bine a oamenilor. Francezul P.-J. Proudhon (1809-1865), preocupat să pună la adăpost omul de abuzurile puterii statale, a dat o coloratură anarhică socialismului său utopic. Alți teoreticieni și agitatori au fost Al. Bakunin și P.A. Kropotki în Rusia, M. Stirner în Germania. Datorită predicării itinerante a lui Bakunin, a. s-a răspândit la jumătatea sec. XIX ca o componentă importantă a mișcării muncitorești și democratice. Îndeosebi caracterul său antistatal și elanurile subversive au avut trecere pe lângă țărani și subproletariatul urban din țările mai puțin dezvoltate din punct de vedere industrial, precum Spania (unde mișcarea s-a radicalizat pe termen lung, până la războiul civil din 1936-1939) și Italia, unde a. a avut un rol important în apariția mișcării muncitorești organizate. După sosirea lui Bakunin, anarhiștii italieni au organizat diferite tentative insurecționale fără rezultat (la Bologna, în 1874 și în Beneventano, în 1877).

■ *Anarhism, socialism și terorism.* După 1870 anarhismul a intrat în conflict la Internaționala I cu principiile marxiste, care considerau prioritară lupta de clasă față de insurecția împotriva statului, iar anarhiștii au fost expulzați din Internațională. Și în Italia a existat o diferențiere progresivă între socialiști și anarhiști, care a culminat cu adeziunea la socialismul legal a liderului anarhic Costa, ales în Parlament în 1882. Plecând de la concepția insurecțională a luptei politice, un curent al a. s-a implicat, începând cu sfârșitul sec. XIX, în acte teroriste împotriva unor suverani și șefi de guvern, pentru

a lovi, prin ei, în simbolul puterii statului (uciderea preşedintelui francez M.F.S. Carnot, 1894; a preşedintelui Consiliului spaniol A. Cánovas del Castillo, 1897, a regelui Italiei, Umberto I, 1900; a preşedintelui S.U.A., W. McKinley, 1901). Un alt filon anarhic a continuat o predică utopistă şi nonviolentă, cu tonuri puternic anticlericale. Împrăştiate de fascişti, forţele anarhiste italiene s-au reorganizat în perioada de după război: unii dintre ei (P. Valpreda, G. Pinelli) au fost implicaţi în cercetările privind atentatele teroriste din epoca strategiei tensiunii (piaţa Fontana, 1969). Elementele de a. au pătruns în fracţiuni ale contestaţiei studenţeşti din anii '60 şi '70.

anarhosindicalism, componentă a mişcării sindicale, legată de mişcarea anarhică, ce a interpretat lupta sindicală în funcţie de o revoluţie socială şi politică mai vastă, susţinând eficienţa tipului de grevă fulgerătoare şi violentă. Aceasta a avut o importanţă deosebită în mişcările muncitoreşti de la sfârşitul sec. XIX din Europa de sud şi din America Latină. În Spania, anarhosindicalismul a contribuit la întemeierea Solidarităţii Muncitoreşti (1907) şi a organizat Confederaţia Naţională a Muncii (CNT, 1911), în cadrul căreia s-a dezvoltat Federaţia Anarhică Iberică (FAI), având sarcina de a salva idealurile anarhosindicalismului: în 1936 CNT a ajuns să aibă peste un milion de înscrişi şi a avut un rol important în convulsiile sociale ale Republicii şi în războiul civil spaniol.

Vezi şi: sindicalism revoluţionar.

Anatolia, sau Asia Mică, peninsulă occidentală din actuala Turcie asiatică, care se extinde la vest faţă de podişul armean dintre Marea Mediterană, Marea Marmara şi Marea Neagră. Locul de origine a unei antice şi înaintate, sub aspect tehnic, civilizaţii a bronzului, apoi a Imperiului hitit (secolele XVII-XIII î.Hr., cu capitala Hatttusas pe Halys), regiunea s-a dezvoltat datorită poziţiei geografice favorabile şi bogăţiilor din subsol. Pe ruinele Imperiului hitit, distrus de „popoarele mării", au apărut cu timpul state mai mici, cel mai important fiind regatul Frigia, strâns între puterea asiriană la est, iar la vest între aşezările unde dinainte de anul 1000 î.Hr. şi până în sec. IX – grecii s-au stabilit pe coastele ocidentale ale A. (prima colonizare). În jurul anului 680 regatul Frigia a fost învins de cimerienii caucazieni, oferind posibilitatea de afirmare a lidienilor, care prin regele Cresus (sec. VI) au reuşit să preia sub controlul lor oraşele greceşti de pe coasta anatoliană. Invazia persanului Cyrus II cel Mare, care mai întâi a subjugat Cappadocia, apoi l-a învins pe Cresus al Lidiei (546) a oferit peninsulei structuri politice unitare în cadrul Imperiului ahemenid. După semnalul revoltei ionice din anii 499 şi 494 î.Hr., o dată cu războaiele persane oraşele greceşti au obţinut un secol de independenţă. În ultima fază a războiului peloponesiac, coloniile greceşti s-au aflat sub protectoratul Spartei, care a fost totuşi obligată să le cedeze din nou în favoarea perşilor (386), până la recucerirea lor, după cincizeci de ani, de către Alexandru cel Mare. Luptele între diadohi au generat o fragmentare politico-administrativă, cu diferite regate conduse de aristocraţi locali sau de greci. A. a cunoscut forme de reunificare mai largi sub Seleucizi şi Attalizii din Pergam, dar cu precădere după cucerirea romană şi instituirea în 133 î.Hr. a primei provincii romane asiatice, Asia. În perioada imperială, A. a cunoscut o fază îndelungată de revigorare politică, economică şi culturală şi populaţiile din zonele intramontane au fost elenizate, chiar dacă numai parţial. Această stare de lucruri pozitive a fost compromisă de criza militară şi administrativă din sec. III, de noile ameninţări persane şi de brigandajul isaurilor din Cilicia, ca şi de descinderea goţilor. Începând cu sec. IV, A. avut capitala la Constantinopol (alte oraşe importante: Efes, Pergam, Smirna, Cezareea din Cappadocia, Niceea, Nicomedia). În timpul Evului Mediu, A. a fost stindardul Imperiului bizantin împotriva puterii perşilor şi arabilor, până când regiunea a căzut în mâinile turcilor selgiucizi (1071). Sediu pentru diferitele sultanate în sec. XI-XIII (cel mai mare a fost acela de la Iconium, cu capitala la Niceea), A. a fost reunită în structurile Imperiului otoman. La dezmembrarea acestuia după primul război mondial, A. a devenit parte componentă a noului stat republican turc (1923).

ANCI, sigla Asociaţiei Naţionale a Comunelor din Italia. Întemeiată ca o ligă liberă de comune în 1901, la iniţiativa, cu precădere, a administratorilor socialişti şi radicali, a sprijinit activitatea administrativă, de stimulare legislativă şi difuzare a valorilor autonomiei locale, prin colaborări interesante între catolici, liberal-democraţi şi socialişti. Fascismul a inclus-o în 1926 într-o confederaţie a instituţiilor autarhice, dar în perioada de după război şi-a reluat forma autonomă şi funcţia originară.

Ancien Régime, expresie (fr.: Vechiul Regim) creată de revoluţionarii francezi pentru a da o conotaţie negativă sistemului politic şi socio-economic din Franţa prerevoluţionară, opunându-l „noului regim", apărut în urma Revoluţiei. Definiţia de A. R. a fost apoi extinsă la societăţile europene din sec. XVI-XVIII. Deşi din 1788 se vorba despre A.R. într-un document nobiliar din Beaujolais, din 1790 a început să fie răspândită această expresia în rândul celor din Adunarea Constituantă. Chiar de la început a apărut o triplă accepţiune a termenului: politică, socială şi economică.

■ *Semnificaţia politică*. Indică o formă de stat, „statul monarhic absolutist", bazat pe concepţia puterii suverane prin drept divin: în persoana regelui este concentrată întreaga suveranitate naţională sau originea şi justi-

ficarea puterii statale. În persoana regelui sunt concentrate şi cele trei puteri fundamentale (legislativ, executiv, juridic). Regele, deşi absolut, conduce împreună cu colaboratorii, reuniţi în Consiliul regal, din care, treptat se desprind alte organisme până la periferia regatului. O atare concepţie a fost răsturnată de revoluţionarii francezi de la 1789-1791, conform cărora suveranitatea trebuia să rezide numai în popor, „naţiunea franceză" şi să fie exprimată prin metoda reprezentativă.

■ *Ancien Régime şi societatea.* Societatea din A.R. îşi vedea membrii stratificaţi în categorii separate, numite „ordine", „corpuri", „pături" sau „stări". În Franţa cele trei straturi sociale de bază erau constituite din cler („prima stare"), mai precis corpul ecleziastic, nobilimea („a doua stare") şi aşa-zisa stare a treia. Nobilimea era împărţită în interior în grupul mai restrâns al familiilor de origine militar-feudală (nobilimea de spadă) şi noua pătură (nobilimea de robă) a funcţionarilor şi magistraţilor înnobilaţi de puţin timp (între sec. XVI şi XVIII). La baza piramidei sociale se află „a treia stare", adică totalitatea neomogenă a tuturor laicilor care nu erau nobili şi care formau majoritatea strivitoare a francezilor, după cum au afirmat cu tărie deputaţii săi, în iunie 1789, declarând că reprezintă cel puţin 96 % din cetăţeni şi că sunt, prin urmare, naţiunea. Acestui regim, bazat pe deosebirile de origine, pe diferenţele de clasă, pe privilegiile politice şi fiscale, membrii Constituantei din 1789 i-au opus principiul fundamental al egalităţii la naştere a tuturor cetăţenilor.

■ *Ancien Régime în viaţa economică.* Sub aspect economic, A.R. apărea ca un sistem bazat pe agricultura cerealieră grevată de vechi drepturi feudale (sau nobiliare), de zeciuieli, de imunitate fiscală, de obligaţii de vânzare-cumpărare din partea proprietăţilor funciare. Un atare mozaic de elemente şi obiceiuri a fost desfiinţat de Adunarea Constituantă între 4 şi 11 VIII 1789. Procesul de desfiinţare a A.R. s-a prelungit, totuşi, dincolo de anii Revoluţiei, întrucât avea nevoie, pe de o parte de desăvârşirea centralismului politico-administrativ şi, pe de altă parte, de transformările industriale decisive şi de unificarea necesară a pieţelor regionale, naţionale şi internaţionale, care a avut loc în sec. XIX-XX.

■ *O evaluare echilibrată.* Istoriografia recentă tinde să depăşească conotaţiile negative date de Revoluţia franceză A.R., recunoscându-i o coerenţă interioară şi raţională, un soi de „cosmos" propriu, care caracterizează civilizaţia europeană din sec. XVI-XVIII în ansamblul ei, dincolo de diferenţele de religie sau de formele statale.

Vezi şi: aristocraţie; absolutism; burghezie; corporaţii; monarhie; nobilime; Revoluţia franceză; Stările Generale; stat.

Ancona, oraş din regiunea Marche, capitala provinciei şi a regiunii. Loc de aşezăminte preistorice şi centru al picenilor, în sec. IV-III î.Hr., a fost colonie a Siracuzei. În anul 268 î.Hr. a fost cucerită de romani. Rămânând în posesia bizantinilor, a fost cedată în 774 împreună cu alte oraşe din Pentapolis papei şi s-a dezvoltat ca o republică maritimă (a fost comună liberă între 1177 şi 1532). În 1808-1815 a făcut parte din Regatul Italic. O insurecţie împotriva dominaţiei papale din 1831 a fost înăbuşită de trupele franceze care au ocupat A., până în 1838.

Ancus Martius, al patrulea rege al Romei, după tradiţie (sec. VII î.Hr.). I-au fost atribuite opere edilitare în Roma (construirea podului Sublicius şi a apeductului de la Acqua Marcia, a fortificaţiilor din cartierul Gianicolo)

ANCIEN RÉGIME

Regele şi tradiţiile nobiliare

Deşi absolută, cu tot ceea ce derivă de la Dumnezeu, această monarhie este oricum rezultatul timpului. Regii francezi au edificat-o de-a lungul secolelor, cu precădere de la Henric IV, pe rămăşiţele vechii puteri teritoriale a nobililor şi prin aservirea politică a nobilimii, obligată să se subordoneze regelui şi servilismului de la curte, iar regele Franţei i-a atribuit acestei servituţi o natură dublă: el este tot acela care a fost şi la început, seniorul seniorilor, cel mai mare proprietar feudal din regat; dar monarhia absolută a fost construită trecându-se peste originile aristocrate, devenind simbol naţional, administraţie publică, sufletul şi controlul vieţii economice, arbitru în interesele sociale dominante. Puterea lui nu a abolit toate privilegiile locale din trecut, dar a ancorat autoritatea statală în fragilitatea economică şi în ierarhiile sociale din vechea Franţă. Acesta este vechiul sistem şi l'Ancien Régime [...]. bazat pe păstrarea privilegiilor, dar având la origine decăderea politică a nobilimii şi consimţământul religios al majorităţii, absolutismul regal este o putere de echilibrare care desăvârşeşte întregul [...] fără a-l pune vreodată în discuţie şi fără a compromite sistemul global.

FRANÇOIS FURET, *Revoluţia franceză,* tr. it., Laterza, Bari 1991, p. 7.

şi extinderea oraşului înspre gurile Tibrului, unde se aflau salinele, prin construirea portului Ostia.

Andaluzia (Andalucía), regiune din Spania de sud. Colonizată de fenicieni (sec. XI î.Hr.) şi de cartaginezi (sec. VI î.Hr.), care au întemeiat acolo Cartago Nova (Cartagena), a fost cucerită de romani în 208 î.Hr. şi a devenit (197 î.Hr.) provincie romană cu numele de Betica (de la râul Betis, azi Guadalquivir). Invadată de vandali (409 î.Hr.), a făcut parte mai apoi din regatul vizigot începând cu sec. V până în 711, când a apărut ocupaţia arabă, care şi-a lăsat o amprentă de neşters. Unită sub califii din Cordoba, s-a împărţit apoi în mici regate (sec. XI). În 1492 regii spanioli catolici, după ce s-a încheiat *reconquista* prin capitularea regatului Granada, au pus stăpânire pe aceasta. A fost scena (1568-1570; 1588) unor revolte eşuate, organizate de *moriscos* (musulmanii convertiţi din Spania, obiectul unor persecuţii feroce sub regii catolici).

Anders, *Wladislaw,* general polonez (Blonie 1892-Londra 1970). În timpul celui de-al doilea război mondial a luptat alături de anglo-americani în fruntea trupelor poloneze în Africa de nord şi în Italia. A. a fost protagonist în cucerirea oraşelor Montecassino (unde este înmormântat), Ancona şi Bologna.

Andorra, mic stat în Europa de sud-vest, situat la graniţa dintre Franţa şi Spania. *Sup.*: 453 km^2. *Pop.*: 54 507 loc., din care 27% andorrieni, 55% spanioli, 7% francezi. *Capit.*: Andorra la Vella. *Limba*: catalana. *Relig.*: catolică. Formând un pricipat care depinde, în acelaşi timp de episcopatul spaniol de Urgel (sec. IX) şi de Franţa (care prin Henric IV a căpătat drepturile care au aparţinut încă din sec. XII conţilor de Foix), reprezentaţi fiecare de un vicar, conform acordurilor din 1278. În 1993 a fost aprobată prima constituţie scrisă care a recunoscut suveranitatea poporului andorrian, codificând sistemul coprincipatului şi permiţând Andorrei intrarea în ONU.

Andrássy, *Gyula,* zis *cel Bătrân*, om politic maghiar (Kassa azi, Košice, Slovacia, 1823-Voloska, 1890). Condamnat la moarte de către austrieci ca unul dintre şefii revoltei maghiare din 1848, a fost amnistiat în 1857. A fost printre făuritorii *Ausgleich*-ului (v.), şi primul preşedinte al Consiliului ungar (1867). Ministru de externe austro-ungar (1871-1879), a dus o politică antislavă şi antirusească, ocupând în 1878 Bosnia-Herţegovina. Fiul omonim, numit A. cel Tânăr (1860-1929), a fost în 1918 ultimul ministru de externe al imperiului austro-ungar.

Andrei I Arpad (m.1060), rege al Ungariei (1047-1060). A luptat împotriva împăratului Henric III până a obţinut independenţa regatului său. A fost ucis de către fratele său, Béla, care i-a urmat la tron.

Andrei II Arpad Ierusalimiteanul (n.1175-m.1235), rege al Ungariei (1205-1235). A condus cruciada a V-a (1217) şi a promulgat Bula de aur (1222), prin care acorda multe privilegii nobililor, clerului şi adunărilor locale.

Andrei III Arpad (Veneţia 1250-1301), rege al Ungariei (1290-1301). Fiul lui Ştefan al Ungariei şi al unei Morosini, a fost educat la Veneţia. I-a urmat lui Ladislau IV, dar pentru a-şi păstra tronul a trebuit să lupte împotriva nobilimii, Habsburgilor şi celor din familia Anjou din Neapole. Cu el s-a încheiat dinastia Arpadienilor.

Andrei Bogoliubski, cneaz rus (Vladimir 1119-m. 1174). Suveran în Suzdal, a învins Kievul (1169) şi a cucerit vaste teritorii, punând bazele viitoarei Moscovia.

Andreoli, *Giuseppe,* patriot italian (San Possidonio, Modena, 1791-Rubiera, Modena, 1822). Sacerdot şi profesor, membru al Carboneriei, a fost arestat în 1822 şi lipsit de haina sacerdotală. Un tribunal special al ducatului de Modena l-a condamnat la moarte prin decapitare.

Andreotti, *Giulio,* om politic italian (Roma 1919). Format în cadrul FUCI şi activ în grupările de tineret ale Democraţiei Creştine, a fost subsecretar la preşedinţia Consiliului (1947-1953) cu A. De Gasperi. Deputat al Constituantei şi în toate legislaturile republicane, a fost ministru de interne (1954), de finanţe (1955-1958), al tezaurului (1958-1959), al apărării (1959-1966, 1974), al industriei (1966-1968), al bilanţului (1974-1976), de externe (1983-1998). A fost preşedinte al Consiliului în 1972-1973, în fruntea guvernului de restaurare centrist (DC, PSDI şi PLI), în 1976-1979, cu guvernul de unitate naţională susţinut şi de comunişti, în 1989-1991, cu un guvern pentapartid (DC, PSI, PRI, PSDI, PLI) şi în 1991-1992 cu un guvern cvadripartid (DC, PSI, PSDI, PLI). În DC a reprezentat componenta moderată, pragmatică şi atentă la gestionarea puterii şi a acordat o mai mare atenţie funcţiei din guvern decât sarcinilor de partid. În politica externă a întruchipat o linie de fidelitate atlantică, cu deschideri de credit semnificative către lumea arabă. În 1991 a fost numit senator pe viaţă. În 1993 a devenit obiectul unei anchete judiciare, scandaloase şi delicate, privind unele acuzaţii de colaborare cu mafia.

Andriscos, aventurier macedonean (sec. II î.Hr.). După ocuparea romană a Macedoniei, s-a dat drept Filip, fiul ultimului rege madeconean, Perseu, şi a reuşit să fie recunoscut ca rege (149 î.Hr.). I-a învins de mai multe ori pe romani, dar în final a fost învins (148) de Cecilius Metellus, dus la Roma şi executat.

Andronic I Comnenul (n. cca 1120-m. 1185), împărat bizantin (1183-1185). A luptat împotriva corupţiei funcţionarilor şi a limitat puterea nobililor. Metodele lui violente au constituit motivul unor comploturi împotriva lui. A fost asasinat când la Constantinopol a ajuns vestea cuceririi Thessalonicului de către Guillaume II de Sicilia.

Andronic II Paleologul (Niceea 1258-Constantinopol 1332), împărat bizantin (1272-1332). S-a urcat pe tron

în calitate de coîmpărat alături de Mihail VIII. S-a opus oricărei apropieri față de Biserica din Roma și a fost prudent în politica externă, a mărit taxele și a redus cheltuielile militare. În 1328 a fost obligat să abdice de către nepotul său Andronic III.

Andronic III Paleologul (Constantinopol, 1295-1341), împărat bizantin (1329-1341). I-a smuls puterea bunicului său, Andronic II. A recucerit teritorii din Thessalia și Epir, dar a pierdut Niceea și Nicomedia datorită otomanilor. În 1329 le-a luat genovezilor insula Chios.

Andronic IV Paleologul (n.1348-m.1385), împărat bizantin (1376-1379). A reușit cu ajutorul genovezilor să-i smulgă puterea tatălui său, Ioan V, care s-a reîntors pe tron datorită ajutorului obținut de la turci și venețieni și l-a iertat, permițându-i să guverneze în mod autonom unele orașe.

Andropov, *Iuri Vladimirovici*, om politic sovietic (Stavropol 1914-Moscova 1984). Ambasador în Ungaria din 1954 până în 1957, în 1967 a trecut la conducerea Serviciilor de Securitate ale Statului (KGB). La moartea lui L.I. Brejnev (1982) a devenit secretar al PCUS și președinte al Prezidiului Sovietului Suprem (șeful statului). A început o campanie pentru a elimina corupția și pentru a mări eficiența statului, dar sănătatea șubredă l-a împiedicat să o ducă la bun sfârșit. Conducerea lui a marcat o fază de trecere de la epoca lui Brejnev la cea a lui M.S. Gorbaciov.

Anelli, *Luigi*, istoric și patriot italian (Lodi 1813-Milano 1890). Preot cu idei republicane și federaliste, a făcut parte din guvernul provizoriu lombard în 1848 și a luptat împotriva fuziunii dintre Lombardia și Piemont. A scris o prețioasă *Istorie a Italiei de la 1814 'a 1867* (1868).

ngela Merici, sfântă (Desenzano del Garda 1474-rescia 1540). A întemeiat Compania Fecioarelor :intei Ursula sau ursulinele, autorizată în 1544 de apa Paul III. Împărtășind spiritualitatea activă și de caritate a Companiei Iubirii Divine, a îmbrățișat un ideal de viață în afara zidurilor mănăstirești, care a fost unul dintre elementele de cea mai mare noutate în redeșteptarea religioasă din primii ani ai sec. XVI.

Angevini, termen cu care sunt desemnate trei case titulare ale comitatului de Anjou, între sec. X și XV.

■ *Prima dinastie.* A avut originea în viconții de Angers, cărora Robert, fratele regelui franc Eudes, le-a acordat comitatul care a aparținut familiei Capețienilor; primul conte a fost Foulques I cel Roșu (880-942). Geoffroy II Martel (1040-1060) și-a extins domeniile în Maine. În 1131 Foulques V cel Tânăr, conte între anii 1109 și 1192, a devenit regele Ierusalimului, căsătorindu-se a doua oară cu Melisanda, fiica și moștenitoarea regelui Baudouin II. Urmașul lui la titlu a fost Geoffroy V cel Frumos, zis Plantagenetul, din 1129 până în 1151;

CONȚII PRIMEI CASE DE ANJOU

Foulques I cel Roșu (m. 942), conte din 930
|
Foulques II cel Bun (m. 960), conte din 942
|
Geoffroy I Grisegonelle (m. 987), conte din 960
|
Foulques III Nerra cel Negru (972-1040), conte din 987
|
Geoffroy II Martel (1006-1060), conte din 1040
|
Geoffroy III Bărbosul (1040-1096), conte în 1060-1068. Înlăturat de fratele său, Foulques IV
|
Foulques IV Certărețul (1043-1109), conte din 1068
|
Foulques V cel Tânăr (1095-1143), conte între 1109-1129
|
Geoffroy V cel Frumos Plantagenet (1113-1151), conte în 1129. În același an se căsătorește cu Matilda, moștenitoarea lui Henric I al Angliei și inițiază ramura Anjou-Plantagenet
|
Henric II Plantagenet (1133-1189), conte din 1151; rege al Angliei din 1154
|
Richard I Inimă de Leu (1157-1199), conte din 1189; rege al Angliei din 1189
|
Ioan Fără de Țară (1167-1216), fratele lui Richard I, rege al Angliei din 1199 și conte de Anjou, 1200-1202 Ramura Anjou-Plantagenet, regi ai Angliei, se stinge în 1485, cu Richard III de York.
|
Arthur I Postumul (1187-1203), nepotul lui Ioan Fără de Țară și al lui Richard I; moare fără urmași și este ultimul conte al primei case de Anjou, 1202.
|
În 1205 titlul de conte de Anjou este legat de Coroana Franței prin regele Filip II August.

DUCII CELEI DE-A TREIA CASE DE ANJOU-VALOIS

Carol I (1270-1325), fratele lui Filip IV rege al Franței; conte de Valois, în 1290 se căsătorește cu Margareta de Anjou-Neapole și dobândește titlul de conte de Anjou
|
Filip VI (1293-1350), rege al Franței (1328-1350)
|
Ioan II cel Bun (1319-1364), rege al Franței (1350-1364). În 1360 îi dă ca apanaj fiului său Ludovic I Anjou cu titlul ducal
|
Ludovic I (1339-1384), duce de Anjou (1360-1384)
|
Ludovic II (1337-1417), duce din 1384
|
Ludovic III (1403-1434), duce din 1417
|
René I cel Bun 91409-1480), fratele lui Ludovic III. Duce din 1434; rege de Neapole din 1435 până în 1442.
|
Carol (1436-1481), nepotul lui René I, moștenitorul ducatului Anjou în 1480. Moare fără urmași și titlul îi trece lui Ludovic XI, rege al Franței.

CONȚII CELEI DE-A DOUA CASE DE ANJOU

Filip II August (1165-1223), rege al Franței (1180-1223), anexează Coroanei comitatul de Anjou, 1205.

|

Ludovic VIII (1187-1226), rege al Franței (1223-1226)

|

Ludovic IX (1215-1270), rege al Franței (1226-1270). În 1246 dă ca feudă fratelui Carol, comitatul de Anjou.

|

Carol I (1226-1285), fratele lui Ludovic IX, în 1246-1285 conte, întemeietor al celei de-a doua case de Anjou; rege al Sicili i, 1266; rege titular al Ierusalimului, 1278.

|

Carol II (1248-1309), conte 1285-1290; rege al Sicili i, 1285; rege nominal al Ierusalimului, 1285; în 1270 se căsătorește cu Maria, fiica și moștenitoarea lui Ștefan V al Ungari i. De la el pornesc patru ramuri ale casei de Anjou.

ramura de Ungaria

Carol Martel (1271-1295); rege nominal al Ungari i, 1290

Carobert (1288-1342), rege al Ungariei, 1308

Ludovic I cel Mare (1326-1382), rege al Ungari i, 1342

Maria (1370-1395), regină a Ungariei, 1382; în 1385 se căsătorește cu Sigismund de Luxemburg. Se stinge ramura.

ramura de Neapole

Robert cel Înțelept (1278-1343), rege al Sicili i, 1309

Carol (1298-1328)

Ioana I (1326-1382), regină a Neapolelui, 1343; moare fără urmași și cu ea se stinge ramura.

ramura de Taranto

Filip (1280-1331), principe de Taranto, 1294; în 1313 se căsătorește cu Caterina II, împărăteasa nominală a Constantinopolului.

Robert (1320-1364), principe de Taranto, 1331

Filip III (1323-1373), fratele lui Robert, principe de Taranto; moare fără urmași și cu el se stinge ramura.

ramura de Dur

Ioan (1286-1335), duce de Durazzo, 1308

Carol (1323-1348), duce de Durazzo, 1335

Ludovic (1324-1362), fratele lui Carol, duce de Durazzo, 1348

Carol III (1345-1386), duce de Durazzo, 1362; rege al Neapolelui, 1381; rege al Ungariei, 1385

Ladislau (1377-1414), rege al Neapolelui, 1386; fără urmași, o numește moștenitoare pe sora sa Ioana II.

Ioana II (1371-1435), regină a Neapolelui, 1414; în 1415 se căsătorește cu Iacob II de Bourbon; cu ea se stinge ramura și cea de-a doua casă de Anjou.

acesta s-a căsătorit în 1129 cu Matilda, fiica regelui Angliei Henric I Beauclerc, dând naștere unei dinastii care, începând de la fiul său Henric II Plantagenetul, a domnit în Anglia până în 1485.

■ *A doua dinastie.* A derivat din Capețieni: în 1246, Ludovic IX, regele Franței, i-a conferit titlul de Anjou (pe care în 1205 Filip II August i-l smulsese regelui englez Ioan Fără de Țară), fratelui său Carol I. Același Carol I în 1266 a cucerit regatul Neapole, care a rămas în posesia A. până în 1442. Dominarea Italiei meridionale s-a bazat pe sprijinul papei, față de care A. s-au declarat vasali și căruia îi plăteau censul feudal. După Carol I, ramurile dinastiei de Anjou s-au înmulțit: ramura din Ungaria, prin Ludovic I cel Mare (1326-1382) a obținut Polonia, pe care acesta a moștenit-o de la mama sa, Elisabeta; ramura din Neapole a domnit în regatul Neapole până la Ioana I (1326-1382) și a fost înlocuit de ramura din Durazzo, care s-a stins cu Ioana II (1371-1435); ramura din Taranto, în sfârșit, a moștenit Imperiul latin din Constantinopol.

■ *A treia dinastie*. Are originile în fratele lui Filip cel Frumos, Carol de Valois, a cărui soție, Margareta de Anjou, i-a adus ca zestre Anjou și Maine în 1290. Ioan I cel Bun le- dat în apanaj cu titlul ducal fiului său, Ludovic I d'Anjou-Valois (1360), care adoptat de Ioana I de Neapole, împreună cu nepotul René, s-a amestecat în lupta pentru succesiune din regatul Neapole, dar a fost învins, mai întâi de ramura Durazzo și apoi de aragonezul Alfonso V Magnanimul. Ultimul Valois-Anjou, Carol VII (m.1461) i-a cedat drepturile asupra tronului napolitan lui Ludovic XI, regele Franței. Invocând atare drepturi, Carol VIII a pătruns în Italia în 1494-1495 pentru a cuceri Neapole.

Anghelos, dinastie bizantină începută de Constantin Anghelos și de Teodora Comnena, fiica lui Alexios I. Din aceasta fac parte Isac II, Alexios III și Alexios IV, împărați de la 1185 până la 1204. A. au fost despoți în Epir și Thessalia și împărați în Thessalonic (1222-1254) pe vremea Imperiului latin din Orient.

Anghiari, comună din provincia Arezzo. Pe 29.VI.1440 florentinii au învins aici trupele milaneze ale familiei Visconti, conduse de Niccolò Piccinino.

angli, populație germanică înrudită cu saxonii. Cunoscuți și de către Tacitus, au emigrat în Britannia în sec. V și au ocupat partea orientală a insulei (Northumbria, East Anglia, Mercia).

Anglia, v. Marea Britanie.

anglicanism, totalitatea doctrinelor și a organizării Bisericii Angliei după schisma față de Roma și sub influența Reformei protestante. Biserica anglicană a fost constituită de regele Henric VIII, care, prin *Actul de supremație* (*Act of Supremacy* XI.1534, v.), se substituia papei în conducerea Bisericii, datorită refuzului lui Clement VII de a-i acorda anularea căsătoriei cu Caterina le Aragon. Excomunicat de Clement VII (III.1534) și e Paul III (30.VI.1535), Henric VIII, cu toate că și-a ıs până la capăt opțiunea de a scoate Anglia de sub utoritatea papală, în cele *Șase articole* (VI.1539), a păstrat dogma catolică, fără a accepta principiile luteranismului și ale calvinismului, și a menținut ierarhia bazată pe episcopi numiți direct de către rege. Sub domnia lui Eduard II (1547-1553), s-au accentuat influențele calviniste în anglicanism, evidente în *Book of Common Prayer* (Cartea Rugăciunii comune), 1549, revizuită în 1552, când a fost publicată și o *Confesiune* în 42 de articole. După domnia Mariei Tudor, când a existat o tentativă de restaurare a catolicismului în Anglia, Elisabeta I a reînnoit *Actul de uniformitate* (*Act of Uniformity*, I.1559) și *Actul de supremație* (III.1559) prin care regele era recunoscut ca suprem conducător în problemele ecleziastice: acestea îi rezervau parlamentului controlul asupra predicilor și împărtășirii și impuneau folosirea lui *Book of Common Prayer*. În 1563, au fost publicate și în 1571 aprobate de către parlament *Articolele de religie*, cunoscute și ca *Cele treizeci și nouă de articole* (elaborate de M. Parker, arhiepiscop de Canterbury), care se deosebeau de catolicism prin doctrina sacramentală, conform unor direcții de calvinism moderat și care desființau celibatul ecleziastic, dar întăreau atât autoritatea Bisericii anglicane cât și puterea de control asupra ei din partea suveranului. După guvernul lui O. Cromwell (1649-1658), care a desființat a. ca Biserică de stat, Carol II Stuart a restabilit a., proclamând un nou *Act de supremație* (din 19.VI.1662) și *Book of Common Prayer*, care, împreună cu *Cele treizeci și nouă de articole* s-au răspândit în coloniile engleze și au rămas în vigoare în Biserica anglicană americană după formarea SUA. În sec. XIX, în cadrul Bisericii anglicane s-au format diferite curente: *High Church*, tradiționalistă și apropiată de catolicism; *Low Church*, critică față de liturghia tradițională și în favoarea cucerniciei individuale, activității misionare, a întâietății Bibliei (biblism) și a liberei interpretări teologice (*latitudinarism*); *Broad Church*, tinzând sub unele aspecte către un socialism creștin și susținătoare a separării Bisericii de stat. Anglicanismul este organizat într-o comunitate de dioceze, având în frunte pe arhiepiscopul de Canterbury și care, la fiecare 10 ani se întrunește într-un sinod (Conferința de la Lambeth). Între 1921 și 1925 cardinalul Mercier și lordul Halifax au inițiat întâlniri pentru reunificarea anglicanilor cu catolicii. Vizita arhiepiscopului Ramsey la Paul VI (1966) a oficializat dialogul teologic dintre cele două Biserici, creând o comisie mixtă, internațională, reînnoită de Ioan Paul II (1982).

Angliei, bătălia, a avut loc între august și septembrie 1940, în timpul celui de-al doilea război mondial, între aviația britanică (Royal Air Force, RAF) și germană (Luftwaffe). Scopul lui Hitler era de a slăbi rezistența engleză prin bombardamentul masiv al obiectivelor militare și civile și de a neutraliza aviația britanică în vederea invadării Angliei. Gravele pierderi suferite (Luftwaffe a pierdut 1733 de avioane față de cele 915 ale RAF) i-au făcut pe germani să suspende ofensiva.

anglo-bur, războiul, conflict care, între 1899 și 1902, a avut loc între Marea Britanie și coloniștii de origine olandeză (burii) din republicile Orange și Transvaal în Africa de Sud. Precedat de repetatele tentative britanice de a obține controlul asupra regiunilor sud-africane cu aur și diamante, conflictul a fost deschis în 1899 printr-o serie de victorii ale burilor, care au organizat și o gherilă eficientă în toată regiunea. Conduita drastică de război adoptată (crearea de lagăre de concentrare pentru prizonierii civili) i-a garantat Marii Britanii o dificilă victorie finală, obținută într-un climat de izolare internațională totală. Prin pacea de la Vereeniging (31.V.1902), cele

două republici bure, cu toate că şi-au pierdut propria independenţă, şi-au menţinut o deplină autonomie administrativă (prin confirmarea politicilor segregaţioniste) şi recunoaşterea limbii afrikaans ca limbă oficială.

Angola, stat în Africa de sud-vest. *Sup.*: 1 246 700 km^2. *Pop.*: 11 233 000 loc., 98% negri (ovimbundu, kimbunda şi kongo). *Capit.*: Luanda. *Limba*: portugheza; vorbite limbile bantu şi khoisan. *Relig.*: catolică (25%), protestantă (9%), culte tradiţionale. *Vecini*: NE Zair, E Zambia, S Namibia, V Oceanul Atlantic. Angolei îi aparţine de asemenea enclava Cabinda dintre Congo şi Zair. *Forma de stat*: republică populară.

Exemplu evident al împletirilor care s-au creat între colonialism, decolonizare şi Războiul rece, istoria recentă a A. este dominată de evenimente sângeroase pentru atingerea independenţei şi pentru cucerirea unei organizări interne stabile, într-un context marcat de ingerinţele potentaţilor economici internaţionali şi ale superputerilor.

Sec. XIV-XV
Teritoriile actualei A. de nord sunt unite într-un imperiu sub hegemonia bantu a regatului Mani-Kongo.

1482 Navigatorul porgughez D. Cão ajunge pe coastele A.

1489-1490
Portugalia stabileşte normale relaţii diplomatice cu ManiKongo, ai cărui suverani se convertesc la creşti ism.

1575 Expediţia militară portugheză a lui P. Dias de Novais, întemeierea Luandei şi începutul colonizării ţării, bazată pe traficul de sclavi.

1836 Abolirea oficială a traficului cu sclavi, care în realitate însă durează pe tot parcursul secolului.

1955 Angola devine provincie a Portugaliei.

1961-1974
Gherila independentistă antiportugheză condusă de naţionaliştii din MPLA (Mişcarea Populară pentru Eliberarea Angolei, de inspiraţie marxistă), din FNLA (Frontul naţional pentru Eliberarea Angolei, filooccidental) şi din UNITA (Uniunea pentru Independenţă Totală a Angolei, anticomunistă), în concurenţă.

1974 Revoluţia portugheză iniţiază procesul de decolonizare a Angolei.

1975 Independenţa Angolei (11.XI). Cu ajutorul trupelor cubaneze MPLA dobândeşte puterea şi prin preşedintele Neto pune bazele unui regim socialist, care începe o politică de naţionalizare. Pe de altă parte, în frunte cu J. Savimbi şi susţinută de Zair şi Africa de Sud (care în 1981-1982 intervine militar în ţară), UNITA declară război guvernului de la Luanda.

1991 Preşedintele J.E. des Santos (care i-a urmat lui Neto în 1979) şi J. Savimbi semnează un acord de reconciliere naţională.

1992 UNITA nu recunoaşte rezultatele alegerilor care au confirmat la putere MPLA şi sunt reluate acţiunile de război.

1994 Un nou acord între părţi şi intervenţia căştilor albastre ale ONU.

1997 Savimbi rupe contactele cu aripa politică a UNITA (care, aplicând acordurile din '94 a intrat într-un guvern de unitate naţională) şi reia lupta armată.

1998 A. intervine în cele două state Congo, în sprijinul lui Kabila şi Sassou Nguesso, confirmând astfel propriile ambiţii regionale. Stagnează şi negocierile de pace cu UNITA, care în decembrie declanşează o nouă ofensivă.

1999 Sute de mii de refugiaţi angolezi în Zambia şi R.D. Congo. ONU consideră acordul din 1994 anulat şi retrage personalul civil şi observatorii militari.

Aniello, *Tommaso*, v. Masaniello

Anjou, regiune istorică din Franţa (reşedinţă Angers), care în momentul de faţă corespunde departamentului Maine-et-Loire şi altor părţi limitrofe dintre Touraine şi Bretagne. Comitatul A. a aparţinut unui număr de trei dinastii angevine înainte de a fi cedat regelui Franţei în 1481.

Annales, Les, revistă istorică franceză fondată în 1929 la Strasbourg de M. Bloch şi L. Febvre. Rupând cu interesul tradiţional faţă de istoria politică, militară şi diplomatică, revista s-a îndreptat către istoria economică şi socială, dând atenţie şi geografiei, psihologiei, sociologiei. După al doilea război mondial, Febvre a creat la Paris, împreună cu Ch. Morazé şi E. Labrousse a VI-a secţie a Şcolii Practice de Înalte Studii (Ecole Pratique des Hautes Études), care a fost centrul „şcolii Analelor" Sub conducerea lui F. Braudel, revista şi-a îndreptat atenţia spre istoria cantitativă şi serială şi spre fenomenele colective, afirmându-se în toată lumea. Din anii '70, interesul său s-a concentrat asupra sistemelor culturale şi antropologice istorice, sub conducerea lui J. Le Goff.

Annan, *Kofi*, diplomat ghanez (n. 1938). Secretar general al ONU (1997). În 1995, în calitate de funcţionar ONU, s-a implicat în operaţiunile de pace din Iugoslavia.

annona, în Roma antică ansamblul de servicii pentru aprovizionarea alimentară a metropolei, dar şi impozitul în natură, datorat de marile provincii ale imperiului (provincii annonare) autorităţii centrale. O legislaţie autonomă detaliată a fost împământenită în Evul Mediu şi în perioada modernă – cu precădere prin activitatea unor autorităţi orăşeneşti – pentru a organiza distribuirea bunurilor alimentare (mercurialul preţurilor, achiziţio-

narea de provizii, controlul şi interzicerea exporturilor) cu precădere în vremuri de foamete. Regimul de obligaţie a fost încetul cu încetul abandonat, dar a fost reintrodus în Italia ca şi în alte state, în situaţii extraordinare (de ex., cele două războaie mondiale).

ANPI, Sigla Asociaţiei Naţionale de Partizani din Italia, întemeiată la Roma în 1944 de către partidele antifasciste şi de formaţiunile partizane, cu scopuri asistenţiale şi de salvare a idealurilor Rezistenţei. În 1948-1949, partizanii ideilor catolice şi laico-moderate au părăsit-o şi au înfiinţat organizaţii distincte (FIVL, FIAP).

Ansaldo, complex industrial, fondat la Genova în 1853 de Giovanni Ansaldo (1815-1859). A apărut cu scopul de a construi locomotive pentru căile ferate în curs de apariţie ale statului sard, de la care a obţinut cesiunea primului edificiu de la Sampierdarena. Ulterior, activitatea întreprinderii s-a extins la alte sectoare (şantiere în domeniul militar, mecanic) până când A. a devenit unul dintre cele mai importante grupuri industriale din Italia unită şi dintre cele mai influente şi pe plan politic. În perioada de după război, reconversiunea producţiei de război a produs pentru A. o gravă criză productivă şi comercială care a provocat falimentul Băncii Italiene de Scont, strâns legată de firma genoveză. Grupul a trecut sub controlul IRI în anii '30.

Anschluss, termen (germ.: anexare) folosit în mod uzual pentru a indica anexarea Austriei la Germania nazistă în 1938.

ETAPELE ANSCHLUSS-LUI

1918	Republica austriacă proclamă (18.XI) apartenenţa la Reichul german.
1919	Tratatele de pace de la Versailles (28.VI) cu Germania (art. 80) şi de la Saint-Germain (18.IX) cu Austria (art.88) interzic unificarea celor două ţări.
1931	Cele două ţări semnează (14.III) un proiect de uniune vamală, la care renunţă în septembrie din cauza opoziţiei celorlalte puteri.
1934	Tentativă eşuată de puci nazist (25.VI) în Austria, cu asasinarea cancelarului E. Dolfuss.
1936	Acordul austro-german (11.VII) care, recunoscându-i Austriei independenţa, măreşte totuşi influenţa nazistă.
1938	Ocuparea germană a Austriei (12-13.III); un plebiscit (10.IV) confirmă anexarea Austriei.

Anselm de Lucca, episcop şi specialist în drept canonic (Lucca 1036-Mantova 1086). Nepot al papei Alexandru II, a fost ales episcop de Lucca în 1073. A sprijinit mişcarea patarină şi a fost printre cei mai activi colaboratori ai lui Grigore VII în cursul luptei pentru învestitură.

Anspert, arhiepiscop de Milano (m.881), din 868 a fost primul ecleziast cu autoritate civilă şi politică asupra oraşului, pe care l-a înconjurat cu ziduri.

Antalcidas, amiral şi om politic spartan (m. după 367 î.Hr.), a încheiat cu perşii, la sfârşitul războiului din Corint (395-386 î.Hr.), pacea lui A.: aceasta stipula predarea către regele Persiei a oraşelor greceşti din Asia şi-i garanta Spartei, „jandarmul" său în Grecia, păstrarea hegemoniei asupra peninsulei, împotriva încercărilor de recuperare ateniene.

Antarctica, continent nelocuit care se întinde în jurul Polului Sud, cuprins aproape în întregime în Cercul Polar Antarctic. Tratatul internaţional asupra Antarcticii din 1959 a stabilit provizoriu împărţirea ei între Marea Britanie, Noua Zeelandă, Australia, Africa de Sud, Franţa, Norvegia şi SUA (cu Chile şi Argentina care revendică un control asupra unor sectoare occidentale), autorizând pe teritoriul acesta numai activităţi pacifice şi de cercetare ştiinţifică. Sediu a zeci de staţiuni ştiinţifice, A., deşi este foarte bogată în zăcăminte minerale, este slab exploatată economic, din cauza condiţiilor de climă şi a lipsei unei reglementări definitive privind cercetarea şi exploatarea resurselor sale, care din mai multe părţi se propune să fie internaţionalizate.

EXPLORAREA ANTARCTICII

1773	J. Cook zăreşte banchizele polare.
1838-1843	Explorarea coastelor A. (J.C. Ross; Ch. Wilkes; J. Dumont d'Urville).
1902-1908	R.F. Scott şi E. Shackleton explorează regiunile antarctice din interior.
1911	R. Amundsen ajunge la Polul Sud.
1929-1948	Explorările aeriene ale lui R.E. Byrd.

antiamericanism, orientare ideologică de opoziţie faţă de sistemul social, economic şi cultural din SUA şi faţă de răspândirea lui în alte realităţi naţionale. Prezent în propaganda nazisto-fascistă, care în anii '30 definea SUA ca o „plutocraţie sionistă", după cel de-al doilea război mondial a fost una dintre trăsăturile constante ale propagandei partidelor comuniste şi ale mişcărilor de stânga (cu precădere, ale celor pacifiste), dar s-a răspândit şi în rândul celor populiste latino-americane, în sânul curentelor fundamentaliste islamice şi din Lumea a Treia. O trăsătură comună a fost denunţarea caracterului imperialist al politicii externe a SUA, de la intervenţiile în Vietnam şi America Centrală până la sprijinul acordat regimurilor anticomuniste din Asia şi America Latină şi la ingerinţa în politica altor state pentru susţinerea intereselor multinaţionalelor SUA.

anticlericalism, totalitatea ideilor şi comportamentelor polemice faţă de cler şi de tendinţele puterii ecleziastice de a se insera în domeniul civil şi politic. A. îşi are rădăcinile

în criticile aspre aduse în Evul Mediu unui cler considerat prea îndepărtat de preceptele evanghelice. Relansat în timpul Renaşterii şi în cursul Reformei, a. şi-a găsit noi motivaţii prin raţionalismul iluminist, care a fost adesea antireligios, dacă nu declarat ateu. A. a devenit fenomen de masă numai cu Revoluţia franceză şi cu sec. XIX: puternica neînţelegere dintre Biserica catolică şi cultura modernă, alături de ciocnirile dintre Biserică şi stat, a înăsprit polemica dintre clericalism şi anticlericalism, cu precădere în ţările cu tradiţie catolică (Italia, Franţa, Spania, Portugalia, Belgia, America Latină). Opinia publică şi principalele forţe politice considerau în plus inacceptabilă persistenţa unor privilegii juridice şi economice ale Bisericii. A. centrat pe revendicarea totală a laicităţii statului şi susţinut de masonerie şi de „libera cugetare" de natură pozitivistă a fost o componentă a unor platforme politice pentru grupuri şi partide de inspiraţie democratică radicală şi socialistă şi a reprezentat elementul de divizare în episoade de confruntare politică şi revoluţionară (Mexic, Spania, în anii '30 ai sec. XX).
Vezi şi: clericalism, laicism.

Anticomintern, pactul, pact semnat de Japonia şi de Germania la Berlin în 25.XI.1936; Italia a aderat la 6.XI.1937 Avea o valabilitate de cinci ani şi era formal îndreptat nu împotriva URSS, ci a Internaţionalei comuniste (v. Internaţionala a III-a) sau Comintern; semnatarii se obligau să schimbe informaţii şi să stabilească măsuri pentru a face faţă ameninţării comuniste.

anticomunism, totalitatea poziţiilor ideologice şi politice contrare comunismului. S-a dezvoltat cu precădere după revoluţia rusă din 1917, atunci când s-a vorbit de extinderea unui „cordon sanitar" în jurul Rusiei bolşevice, pentru a împiedica contagierea revoluţionară. Regimurile autoritare de dreapta dintre cele două războaie mondiale au făcut din anticomunism şi antisovietism un însemn al lor, introducând măsuri represive pentru a împiedica răspândirea operelor marxiste şi propaganda partidelor comuniste (v. Anticomintern, pactul). A. a fost susţinut şi de Biserica catolică prin intervenţii doctrinare şi disciplinare (enciclica *Divini Redemptoris* a lui Pius XI, 1937; excomunicarea susţinătorilor şi divulgatorilor ideilor comuniste, 1949). A cunoscut o perioadă de dezvoltare în anii Războiului rece şi a culminat în SUA cu maccartismul (v.). A. a fost în anii '70 un element important în propaganda regimurilor dictatoriale din America Latină în favoarea „siguranţei naţionale".

Anti-corn-law-league (Liga împotriva legilor grâului), mişcare politică britanică, creată în 1838 de R. Cobden pentru abolirea taxelor pe importul de grâu. A mobilizat pe muncitori şi clasele medii, distribuind în 1843 9 milioane de broşuri. Sub presiunea mişcării, primul ministru conservator R. Peel a decretat în 1846 abolirea taxelor, iniţiind politica liber-schimbistă a Marii Britanii, dar provocând şi scindarea partidului său, în majoritate contrar acestui lucru.

antifascism, totalitatea formelor de critică, contestaţii şi revolte faţă de fascism şi în general, faţă de mişcările şi regimurile autoritare de dreapta. În sens propriu, defineşte activitatea individuală, a mişcărilor şi partidelor care s-au opus fascismului italian. Înainte de Marşul asupra Romei, a. a avut numai un caracter episodic, în parte datorită neînţelegerii fenomenului fascist.

■ *Primele experienţe antifasciste.* Datorită transformării fascismului în regim, în anii 1924-1926 s-a constituit o rezistenţă organică mai eficientă, legată de reflexia asupra elementelor care au condus fascismul spre victorie. Au fost protagoniştii acesteia liberalul G. Gobetti, PCI, exponenţii mişcării de combatere (mişcarea Italia Liberă) şi ai socialismului, fraţii C. şi N. Rosselli (în ziarul clandestin „Non mollare", 1925) şi P. Nenni (în revista „Il quarto Stato" 1926). În timp ce comuniştii îşi începeau activitatea clandestină în interiorul şi în afara Italiei, emigranţii socialişti şi republicani formau în Franţa, în 1927, Concentrarea Acţiunii Antifasciste, desfiinţată, apoi, în 1934. De un activism puternic şi în Italia a dat dovada mişcarea „Justiţie şi Libertate", întemeiată la Paris de C. Rosselli, G. Salvemini şi alţi antifascişti de inspiraţie liberal-socialistă, în 1929. Alte iniţiative antifasciste au existat cu grupul clandestin „neoguelf" al lui P. Malvestiti şi cu Alianţa Naţională a lui M. Vinciguerra (1930) din care a făcut parte L. De Bosis, care în octombrie 1931 a survolat Roma, lansând manifeste antifasciste.

■ *Dezvoltarea din anii '30.* Eficienţa represiunii poliţieneşti dovedită de activitatea intensă a Tribunalului Special şi creşterea consensului popular faţă de regim au făcut, în practică, imposibilă orice iniţiativă a antifasciştilor în Italia. Au fost efemere şi planurile comuniste de intensificare a activităţii clandestine în ţară şi constituirea unui centru în interiorul partidului. Fără nici un fel de efect s-au dovedit a fi şi planurile sau gesturile unor atentatori izolaţi la viaţa lui Mussolini. Victoria nazismului în 1933 a dus la regândirea acţiunii antifasciste şi la apropierea dintre comunişti şi socialişti (pactul unităţii de acţiune din 1934) până la confirmarea politicii „fronturilor populare" Izbucnirea războiului civil din Spania (1936) a determinat pe mulţi antifascişti italieni să devină voluntari (cca 3500) întru apărarea cauzei republicane (conform lozincii lui Rosselli „Azi în Spania, mâine în Italia") prin organizarea militară a „coloanei Rosselli" şi a batalionului Garibaldi, încadrate apoi în Brigăzile Internaţionale. După 1938 s-a dezvoltat în Italia un a. de tip nou, atât al tinerilor educaţi de fascism dar sufocaţi de regim, cât şi al persoanelor

ANTIFASCISM

Intelectualii din exil şi legăturile cu Italia

Emigraţi în afara Italiei şi având în cel mai fericit caz intenţia de a frâna propaganda fascistă în rândurile opiniei publice internaţionale, angajaţi într-o activitate clandestină în ţară, cu scopul adesea de a nu-şi risipi bazele sigure care le mai rămăseseră, sau constr^nşi la o tăcere decentă, cel mai adesea nutrită prin studii, antifasciştii au cunoscut poate în aceşti ani momentele cele mai întunecate ale existenţei lor. Discuţiile, adesea exasperate şi pur teoretice, care se încingeau în anii aceştia în sânul celor fugiţi şi în cadrul organizaţiilor lor erau semnul unei izolări mai mult sau mai puţin marcate de nevoile şi obiceiurile cotidiene ale maselor cele mai largi de populaţie.

În anii următori, voinţa de luptă a unor importante nuclee de muncitori, ţărani şi intelectuali din avangardă va permite recuperarea în parte a terenului pierdut, în timp ce conştientizarea caracterului dictaturii fasciste va reprezenta pentru cei mai lucizi exponenţi ai antifascismului italian premisa necesară pentru reluarea şi întărirea puternică a legăturii cu ţara, menţinându-şi rădăcinile în rândurile decizionale ale populaţiei care muncea şi în acelaşi timp pregătindu-şi armele pentru a interveni în evenimentele ulterioare. Va rămâne totuşi o rană adâncă şi greu de vindecat, în corpul întregii naţiuni, dihotomia care a apărut atunci între o minoritate redusă, hotărâtă să gândească şi să acţioneze în termeni politici, fără a avea o posibilitate autentică de a face politică şi de a determina destinul ţării, şi marile mase ale populaţiei pe care noul regim le încadra politic în numele şi sub semnul negării unei participări populare, autonome şi conştiente.

ERNESTO RAGIONIERI, *Istoria politică şi socială* în *Istoria Italiei IV De la Unificare până azi*, Einaudi, Torino, 1976, pg. 2197.

ostile alianţei dintre Italia şi Germania şi legislaţiei rasiale, care a produs primele fisuri în consensul popular faţă de fascism. Rezultatul acestor experienţe diferite a fost reprezentat de lupta înarmată şi de Rezistenţă (v.). După 1945 a. a fost prezent în opţiunile fundamentale ale Adunării Constituante şi a fost asumat – deşi adesea în termeni generici – ca valoare care a fundamentat democraţia republicană. Moştenitorii direcţi ai antifasciştilor se declară şi protagoniştii manifestărilor populare în 1960 împotriva guvernului Tambroni (susţinut de neofasciştii din MSI) şi din deceniile următoare, din perioada cea mai acută a contestaţiilor şi strategiei tensiunii, aflată sub influenţa unor evenimente străine (loviturile de stat militare din Grecia şi Chile).

Antigonos I Gonatas (n. cca 320-m. 239 î.Hr.), rege al Macedoniei (277-239 î.Hr.). Nepot al lui Antigonos Monophtalmos şi fiu al lui Demetrios Poliorcetes, a garantat Macedoniei o perioadă de renaştere; a înfrânt Atena în războiul lui Cremonides (267-262 î.Hr.), apoi a obţinut supremaţia în M. Egee prin două victorii navale asupra Egiptului, dar a fost alungat din Pelopones de Liga aheeană.

Antigonos II Doson (n. cca 263-m. 221 î.Hr.), rege al Macedoniei (227-221 î.Hr.). Înainte de a deveni rege a fost tutorele lui Filip V. A lărgit graniţele Macedoniei şi a instituit o confederaţie a ligilor greceşti. Învingând Sparta la Sellasia (222), a ocupat-o.

Antigonos Monophtalmos, general macedonean (n. 382-Ipsos 301 î.Hr.). general al lui Alexandru cel Mare, după moartea căruia a adunat în jurul său, în câţiva ani, zona de la Hellespont la Indus, prefigurându-se ca singurul urmaş al lui Alexandru în Asia. A fost primul dintre diadohi care şi-a luat titlul de rege (306 î.Hr.). A murit în lupta împotriva celorlalţi diadohi.

Antigua şi Barbuda, stat din Antilele Mici de est, format din insulele Antigua, Barbuda şi Redonda. *Sup.*: 442 km^2. *Pop.*: 83 000 loc., din care 93% negri. *Capit.*: Saint John's (pe insula Antigua). *Limba*: engleza (oficial), cu utilizare creolo-engleza. *Relig.*: protestantă (84 %), catolică (16%). Descoperită în 1493 de Columb, Antigua a fost colonizată de englezi din 1632. Stat asociat la Marea Britanie din 1967, a obţinut independenţa cu Barbuda şi Redonda la 1.IX.1981 în cadrul Commonwealthului.

antimachiavelism, orientare în gândire contrară teoriilor lui N. Machiavelli şi îndeosebi a afirmaţiei sale privind autonomia politică faţă de etică. A. s-a născut cu Contrareforma: judecată ca „imorală" şi „păgână", în 1559 opera lui Macchivaelli a fost pusă la index de Paul IV. Diferendul dintre detractorii şi susţinătorii lui Machiavelli a alimentat polemica privind raţiunea de stat în sec. XVII şi dezbaterile din sec. XVIII privind relaţia dintre suveran şi legi (*Antimachiavelli* de Frederic II al Prusiei, 1741).

Antiochia, oraş din Siria istorică (azi Antakya în Turcia). Întemeiată în 300 î.Hr., A. a fost capitala regatului Seleucizilor. Mai târziu, după o scurtă perioadă de dominaţie armeană (83-66 î.Hr.), a căzut datorită lui Pompei în mâinile puterii romane (64) şi a devenit reşedinţa provinciei Siria. Poziţia pe drumul comercial dintre Asia şi M. Mediterană şi produsele bogate de pe uscat i-au asigurat prosperitate şi în perioada imperială (a fost al treilea oraş ca importanţă după Roma şi Alexandria). În imperiul târziu a fost centru intelectual şi creştin (sediu al episcopului martir Ignaţiu). Jefuită de perşi, a fost mai târziu sediul principatului cruciat independent (1098-1287). În 1939 a fost inclusă în Turcia.

Antiochos I Soter (n. 325-m. 261 î.Hr.), rege al Siriei (281-261 î.Hr.). Urmându-i tatălui său, Seleucos I, a dus o luptă îndelungată împotriva suveranilor din Pergam. A dobândit numele de Soter (salvatorul) pentru că a respins invazia galatilor.

Antiochos III cel Mare (n. 242-Elymais 187 î.Hr.), rege al Siriei (223-187 î.Hr.). Urcat pe tron într-o perioadă de criză a imperiului seleucid, a recucerit teritorii în detrimentul Egiptului şi a extins dominaţia siriană în Asia (Armenia, Parţia, Bactriana, Palestina, Hellespont). În 192 s-a aliat cu etolienii, declarând război romanilor, dar a fost învins la Termopile (191) şi Magnesia (190) şi a trebuit să accepte pacea defavorabilă de la Apameia, prin care Roma îşi asigura hegemonia în Mediterana orientală.

Antiochos IV Epiphanes (n. cca 215-m. 163 î.Hr.), rege al Siriei (175-163 î.Hr.). Fiul lui Antiochos III, a planificat unirea regatelor Siria şi Egipt, dar a eşuat în urma intervenţiei diplomatice a Romei (168). Monarh de o mare cultură elenistică, a încercat să o impună şi evreilor, trebuind să ţină piept unei insurecţii (167) care a continuat şi după moartea sa (v. Maccabei). A murit în cursul unei expediţii în Orient.

antipapă, uzurpator al pontifului care, conform Bisericii, îşi exercită ilegal autoritatea de papă şi-şi atribuie denumirea acestuia.

Antipatros, general macedonean (n. cca 390- m. 319 î.Hr.). A primit de la Alexandru cel Mare, în momentul expediţiei din Asia, regenţa Macedoniei şi a Greciei, dar a fost înlăturat de Crater. După moartea lui Alexandru, în cadrul împărţirii făcute de diadohi, i-a fost desemnată Macedonia. A înfrânt în 322 mişcarea insurecţională greacă, dirijată de Atena (războiul lamiac). La moartea sa, i-a lăsat guvernarea Macedoniei lui Polysperchon.

antisclavagism, v. aboliţionism.

antisemitism, totalitatea manifestărilor ostile evreilor, atât în domeniul ideologic şi religios, cât şi în acela social şi politic. Atitudini antisemite existau deja în Antichitate: în epoca romană imperială evreii au fost uneori acuzaţi de prozelitism fanatic, de nesupunere faţă de legi, de practicarea unor forme abominabile de cult. Cicero, Iuvenal, Seneca şi Tacitus au scris împotriva evreilor. Răspândirea creştinismului a implicat şi răspândirea acuzaţiei de „deicid" faţă de evrei, datorită răstignirii lui Isus Cristos. A. a dobândit o pondere deosebită în urma răspândirii poporului evreu datorită împăraţilor Titus, Hadrian (73 şi 135 d.Hr.). În lumea arabă, în ciuda unor episoade izolate de discriminare sub Almohazi şi Almoravizi, evreii au fost integraţi cultural şi social pe scară largă. În Europa creştină s-a dezvoltat un virulent a. religios, la baza persecuţiei antiebraice. Erau răspândite legende asupra descendenţei demoniace a evreilor şi asupra ritualurilor lor de profanare a ostiei binecuvântate. În timpul cruciadelor au existat masacre ale evreilor în regiuni diferite din Europa occidentală. Refuzul de a renunţa la propria religie şi la propriile tradiţii le-a fost imputat evreilor ca o dovadă de izolaţionism şi ostilitate. În acelaşi timp, interdicţia de a avea pământ şi de a desfăşura mai multe profesii a răspândit printre evreii europeni obiceiul de a da împrumut cu dobândă (interzisă creştinilor deoarece era considerată o cauză de damnaţiune), punându-se bazele unei prejudecăţi antisemite de tip „economic" În sec. XIII, Inocenţiu III le-a impus evreilor să poarte un semn distinctiv pe haine; Ludovic IX al Franţei a ars pe rug manuscrise evreieşti socotite blasfemiatorii. Epidemiile din sec. XIV au ocazionat noi persecuţii împotriva evreilor, alungaţi încetul cu încetul din diferite ţări (Anglia 1290, Franţa 1306 şi 1394; Spania, 1492). Perioada

ANTIPAPII

Hippolytus, 217-235	Teodoric, 1100-1102
Novatian, 251	Albert, 1102
Felix II, 355-365	Silvestru IV, 1105-1111
Ursinus, 366-367	Grigore VIII, 1118-1121
Eulalius, 418-419	Celestin II, 1124
Laurentius, 498 şi 501-505	Anacletus II, 1130-1138
Dioscur, 530	Gregorio Conti, sub numele de Victor IV, 1138
Theodor, 687	Octavian, tot cu numele de Victor IV, 1159-1164
Pascal, 687	Pascal III, 1164-1168
Constantin, 767-769	Calixt III, 1168-1178
Filip, 768	Inocenţiu III, 1179-1180
Ioan, 844	Nicolae V, 1328-1330
Anastasius, 855	Clement VII, 1378-1394
Christofor, 903-904	Benedict XIII, 1394-1423
Bonifaciu VII, 974 şi 984-985	Alexandru V, 1409-1410
Ioan XVI, 997-998	Ioan XXIII, 1410-1415
Grigore, 1012	Clement VIII, 1423-1429
Benedict X, 1058-1059	Benedict XIX, 1425-1430
Honorius II, 1058-1072	Felix V, 1439-1449
Clement III, 1080 şi 1084-1100	

medievală a pus astfel bazele unui a. religios popular, pătruns de superstiții, devenit cauză a unor masacre și marginalizări. Începând din sec. XVI s-a extins practica de a-i obliga pe evrei, cărora nu le era recunoscut dreptul de cetățenie, să locuiască în ghetouri. Doar din sec. XVIII și odată cu Revoluția franceză aceste forme de segregare au fost condamnate; constituția franceză din 1791 a aprobat emanciparea evreilor. În a doua parte a sec. XIX însă, progresiva integrare socială a evreilor, în mod deosebit în Europa occidentală, a fost însoțită de o recrudescență a a., bazată pe ideologii ultranaționaliste și pe miturile pseudoștiințifice ale superiorității de rasă (H.S.Chamberlain, J.A.Gobineau). În Rusia, după atentatul la viața lui Alexandru II, au avut loc pogromuri (v.), violente și introducerea unor legi care impuneau diferite obligații evreilor, inclusiv acela de a locui în orașe (1882). În Franța, cazul Dreyfus a dezvăluit puterea și radicalizarea sentimentelor antisemite. În lumea de limbă germană au cunoscut o forță nouă acuzațiile împotriva evreilor, privind exploatarea socială și economică. De acestea s-au folosit și componentele mișcării catolice care au unit critica față de capitalism cu aceea a sionismului. La începutul sec. XX, un mare succes l-a avut un document numit „Protocoalele Înțelepților Sionului", al cărui conținut prefigura un plan evreiesc de cucerire a lumii (1903). Masacre ale evreilor au avut loc în timpul primului război mondial, cu precădere de către armatele albe rusești. Prezența multor evrei în vârful organizațiilor bolșevice a favorizat o lărgire a a. și în țări precum Marea Britanie. În Germania, înfrângerea militară din 1918 și întemeierea Republicii de la Weimar au fost cauza unor manifestații lterioare antisemite. Nazismul a identificat în evrei, rasă, pe dușmanul principal, și, ajuns la putere, a ;anizat în mod sistematic persecuții antievreiești; ;ile de la Nürnberg din 1935 impuneau, în afara disuminării juridice, politice și sociale a evreilor, interzicerea de raporturi sexuale și căsătorii dintre evrei și arieni; „noaptea de cristal" (1938) a marcat trecerea de la discriminări la persecuții violente. Și legislația italiană a fost influențată (legile rasiale din 1938). Începând cu 1941 regimul hitlerist a trecut la așa-zisa „soluție finală" a problemei evreiești, care prevedea exterminarea evreilor europeni și a produs circa 6 milioane de victime. Tragedia holocaustului a provocat o puternică reacție a conștiințelor din lumea civilizată împotriva a. În sfera catolică, revizuirea, inițiată de Conciliul Vatican II prin respingerea acuzației de „deicid" față de evrei și condamnarea oricărei forme de discriminare (declarația *Nostra Aetate*, 1965) s-a încheiat în 1997 prin invocarea publică a iertării, formulată prin gura lui Ioan Paul II, față de atitudinile antisemite din trecut ale Bisericii. În Europa, din contra, în anii '80 și '90 s-a înregistrat un avânt al a., cu precădere prin componenta programatică a mișcărilor organizate precum cele ale ultranaționalistului Le Pen din Franța sau ale *naziskin* germani.

Bibliografie: L. Poliakov, *Storia dell'antisemitismo*, tr. it., La Nuova Italia, Florența 1974-1990, 4 vol.; A Foa, *Ebrei in Europa. Dalla peste nera all'emancipazione, XIV-XVIII secolo*, Laterza, Bari-Roma 1992; R. De Felice, *Storia degli ebrei italiani sotto il fascismo*, Einaudi, Torino 1961.

Vezi și: diasporă; evrei; ghetou; holocaust; lagăre; marrani; noaptea de cristal; pogrom; sionism.

antitrust, legislație, norme care urmăresc să blocheze concentrarea unor întreprinderi și constituirea unor carteluri care pot împiedica libera concurență și legile de piață. Primele prevederi ale l. a. au fost adoptate în SUA începând cu sfârșitul sec. XIX, pentru a împiedica formarea unor poziții monopoliste în sectoarele strategice ale economiei (de ex. căile ferate, petrolul) din partea unor mari grupuri financiare, precum cele care-i aveau în frunte pe J.D. Rockefeller, A. Carnegie, J. P. Morgan, E. H. Harriman, W. V. Vanderbilt. L. a. este prezentă în politica economică a diferitelor state și în tratatul institutiv precum și în normele ulterioare din cadrul CEE. În Italia, după o primă l. a. privind industria editorială (1981), în 1990 a fost instituită o Autoritate pentru tutelarea concurenței.

Antologia, L', revistă întemeiată la Florența de G. Vieusseux în 1821. Sub aparența unei reviste literare și științifice, a avut o funcție civilă și politică, răspândind idei liberale. Două proteste succesive din partea Austriei

PRIMELE LEGI ANTITRUST APROBATE ÎN SUA

anul	*legea*	*conținutul*
1789	Sherman Act	prevederile împotriva limitării comerțului dintre state
1903	Elkins Act	fixarea tarifelor feroviare
1906	Hepburn Act	prevederi tarifare și norme privind legăturile dintre companiile feroviare, de navigație și carbonifere
1913	Federal Reserve Act	reorganizarea activităților de credit sub control federal
1914	Clayton Act	fixarea unor reguli generale antimonopoliste

au determinat guvernul toscan să decreteze suspendarea revistei (1833), care şi-a reluat apariţia în 1866 ca „Nuova Antologia". Au colaborat G. Leopardi, P. Colletta, G.D. Romagnosi, N. Tommaseo.

Antonelli, *Giacomo*, cardinal italian (Sonnino, Latina, 1806-Roma 1876). Secretar de stat al lui Pius IX (1849-1876), a fost un apărător intransigent al puterii temporale şi pentru aceasta a căutat sprijinul Austriei şi al Franţei. A fost făcut cardinal fără a fi fost vreodată preot.

Antonescu, *Ion*, general şi om politic român (Piteşti, 1882-Jilava, Bucureşti, 1946). Şef de stat major al armatei (1933), ministru al apărării (1938), simpatizant al organizaţiei filofasciste „Garda de Fier", în septembrie 1940 a fost numit de regele Carol II ca şef al guvernului. Antonescu l-a obligat pe Carol II să abdice în favoarea fiului său, Mihai şi s-a autointitulat conducător. A aderat la Pactul tripartit şi a intrat în al doilea război mondial alături de Germania, participând la atacarea URSS şi contribuind la exterminarea evreilor. Destituit şi arestat în august 1944, a fost judecat şi împuşcat.

Antoninus Pius, *Titus Aelius Hadrianus* (Lanuvium 86-Lorium 161), împărat roman (138-161). Adoptat de Hadrian ca succesor, A. a fost cu precădere un administrator atent: a acordat facilităţi fiscale, a fost un legislator sensibil faţă de destinul unor pături inferioare. Şi-a practicat cu convingere religia tradiţională (de unde porecla „Piosul"). Fără a împărtăşi abordarea cosmopolită şi elenizantă a lui Hadrian, nu a plecat niciodată din Italia, cu toate că a desfăşurat o acţiune diplomatică activă în Orient şi pe Dunăre, a întărit peste tot graniţele, împingându-le în Britannia până lângă râurile Forth şi Clyde (Valul lui Antoninus). Domnia lui este considerată în mod tradiţional ca apogeu al imperiului.

Antonius, *Marcus*, general şi om politic roman (n. 82-Alexandria 30 î.Hr.). Dintr-o familie de patricieni, locotenent al lui Caesar din 52 î.Hr., a participat la războiul civil împotriva lui Pompeius. Consul în 44 î.Hr., atunci când Caesar a fost ucis, A. a dobândit un rol de prim plan în evenimentele politice romane. Alianţa sa cu tânărul Octavianus şi cu Lepidus a dus la constituirea în 43 î.Hr. a celui de-al doilea triumvirat. Prin proscriere i-a eliminat pe republicani şi pe înverşunatul duşman Cicero. În cadrul împărţirii puterii, pecetluită prin căsătoria cu Octavia, fiica lui Octavianus, A. a obţinut controlul asupra Greciei şi Asiei, unde a încercat să mărească influenţa romană, plănuind cucerirea Parţiei. Confruntarea cu Octavianus, ajunsă între timp la punctul culminant, s-a accentuat prin distanţarea lui A. de Roma şi prin atitudinile sale de monarh oriental, exemplificate de „donaţia din Alexandria" (34) prin care a numit-o pe iubita lui, Cleopatra, „regină a regilor" şi prin împărţirea teritoriilor orientale romane între fiii săi egipteni, porecliţi Helios şi Selene (adică Soarele şi Luna). Izbucnind războiul din 32, declarat formal contra Cleopatrei, A. a fost învins la Actium şi s-a refugiat în Egipt, unde a murit sinucigându-se după căderea Alexandriei.

antropologie istorică, disciplină care cercetează evoluţia caracterelor fizice, a obiceiurilor şi comportamentelor umane. De aceea se deosebeşte total de istoria politică şi intituţională. Cu toate că a avut precedente în istoria culturii şi civilizaţiei, s-a dezvoltat sub influenţa etnologiei structuraliste franceze (C. Lévi-Strauss) şi a antropologiei sociale (*social antropology*) anglo-saxone. Se ocupă cu precedere de istoria corpului (sexualitate, boală, atitudine faţă de viaţă şi de moarte), a alimentaţiei şi a culturii materiale, de familie şi de rudenie, de mentalităţi şi sociabilitate, de credinţele populare şi trăirea religioasă, de ritualuri şi mituri.

Anvers, oraş belgian pe malul stâng al estuarului râului Schelda (Escaut); în sec. XIII i s-au recunoscut titlul şi drepturile de oraş. Feudă a lui Eduard III al Angliei, anexată Flandrei (1357) şi trecută apoi ducelui de Burgundia, a făcut parte ulterior din domeniile habsburgice la sfârşitul sec. XV. Declinul comercial al A. şi al portului său a început în 1609, când Provinciile Unite din Ţările de Jos, desprinse de Spania, au blocat gurile Scheldei. Refacerea A., începută în timpul dominaţiei lui Napoleon, s-a accelerat în cursul sec. XIX prin constituirea noului regat al Belgiei.

Anzio, centrul regiunii Lazio de sud, în apropierea căruia la 22.1.1944, în timpul celui de-al doilea război mondial, anglo-americanii au început o debarcare pentru evitarea liniei germane Gustav şi eliberarea Romei. Ratând surpriza, Aliaţii n-au reuşit decât să creeze un cap de pod care a ajuns să cuprindă 5 divizii pe un perimetru de 24 km. Numai în 23.V aceste forţe au rupt încercuirea, unindu-se cu cel de-al doilea corp de armată american în marşul său spre Roma.

ANZUS, pactul de securitate din Pacific, semnat la San Francisco la 2.IX.1951 de Australia, Noua Zeelandă şi SUA (sigla este formată de iniţialele acestor ţări). Este una dintre alianţele regionale promovate de SUA după modelul NATO în perioada Războiului rece. Constituirea ulterioară a SEATO (v.), a scăzut importanţa ANZUS, care a rămas totuşi în vigoare şi după desfiinţarea SEATO în 1977, în ciuda retragerii Noii Zeelande în 1986.

Aosta, reşedinţă a regiunii Valle d'Aosta. Colonie militară romană din 25 î.Hr. (Augusta Praetoria) şi prin urmare domeniu al ducilor de Burgundia, în sec. XI a fost cedată de aceştia lui Umberto Biancamano de Savoia. Ramurile cadete ale casei de Savoia şi-au luat titlul şi numele oraşului când acesta a fost declarat ducat în 1302.

Aosta, *Amedeo de Savoia, duce de*, vicerege al Etiopiei (Torino 1898-Nairobi, Kenya, 1942). A fost voluntar în primul război mondial; a participat la explorări şi operaţiuni militare în Africa. Din 1937 vicerege al Etiopiei, a dus o politică de pace şi de dezvoltare a activităţilor publice. S-a opus participării la al doilea război mondial, iar apoi a fost obligat să se predea pe Amba Alagi şi a murit ca prizonier la englezi.

Apameia, oraş antic din Siria, unde a fost încheiată pacea din 188 î.Hr. dintre romani şi Antiochos III cel Mare. Tratatul prevedea renunţarea din partea lui Antiochos la teritoriile din Asia Mică occidentală, determinând renunţarea din partea Seleucizilor la orice fel de influenţe asupra Mediteranei.

apanaj, instituţie de origine capeţiană, care stabilea împroprietăriri cu pământ sau rente în bani pentru fiii mai mici ai suveranului, ca despăgubire pentru excluderea de la ereditate. Obiceiul de a acorda a. a fost mai apoi adoptat de toţi feudalii, cu clauza ca beneficiul acordat ar fi fost cedat suveranului în cazul stingerii liniei de descendenţă masculină a beneficiarului. Azi a. este o concesionare de bani sau bunuri făcută de stat suveranului sau şefului statului ori unor eminente personalităţi politice.

apartheid, termen de origine bură, care indică politica de separare rasială aplicată în Africa de Sud din 1948, când a preluat puterea Partidul Naţional, susţinut de descendenţii colonilor olandezi (afrikaner). A. prevedea separarea tuturor mijloacelor de convieţuire şi teritoriale, dintre albi şi alte grupuri etnice (negri, asiatici, metişi). Între 1949 şi 1950 au fost introduse diferite legi care, printre altele, interziceau căsătoriile mixte şi relaţiile sexuale dintre persoanele care aparţineau unor grupuri etnice diferite. În 1959 au fost organizate unele antustane, teritorii rezervate negrilor şi cu autoguverre, dintre care patru, constituite ca state independente ranskei, 1976; Bophuthatswana 1977; Venda, 1979, skei, 1981), nu au fost recunoscute totuşi pe plan iternaţional. Radicalizarea politicilor de a. a dus la condamnarea formulată de ONU (1962), care a invitat ţările membre să rupă relaţiile diplomatice cu Africa de Sud şi să o boicoteze economic. În timp ce pe plan intern creşterea rezistenţa populaţiei negre faţă de a. prin acţiunile Congresului Naţional African (ANC), o reformă constituţională din 1983 a introdus un parlament cu trei camere, pentru albi, asiatici şi metişi, dar cu excluderea negrilor. Prin venirea la putere a lui F.W. De Klerk, a început procesul de desfiinţare a a.: abrogarea principalelor legi segregaţioniste a fost premisa începerii negocierilor dintre guvern şi ANC, condus de N. Mandela (1990). Doi ani mai târziu, un referendum în rândurile populaţiei albe stabilea abolirea definitivă a a., deschizând astfel drumul primelor alegeri multirasiale (1994). În noua constituţie, introdusă în 1996, fostele bantustane au intrat în contextul naţional sud-african.

apaşi, trib indigen din America de Nord, de limbă athabască, locuind în regiunea cuprinsă între Colorado, Texasul occidental, Arizona şi Mexicul de nord. Nomazi, a. trăiau din vânătoare şi razii (a. înseamnă „duşmani" în limba zunilor, populaţie supusă jafurilor acestora). Organizarea socială apaşă era formată din numeroase clanuri pe linie paternă, independente între ele, iar cultura lor a fost foarte simplă. După sosirea colonilor europeni s-au organizat în bande sub conducerea unor şefi aleşi (intraţi apoi în istorie precum Cochise, sau Kociss şi Geronimo) şi au luptat cu îndârjire până în 1886, când au fost definitiv învinşi şi supuşi de către trupele SUA. În momentul de faţă, descendenţii apaşilor, circa 8000, trăiesc segregaţi în rezervaţii din Arizona, în New Mexico şi în Oklahoma.

APEC, siglă engleză a Consiliului Economic din Asia şi Pacific, organism întemeiat în 1989 pentru a înlesni cooperarea regională într-una dintre zonele de dezvoltare mare. Lărgindu-se treptat până la 18 state (inclusiv Australia, China, Japonia şi SUA), din 1992 este coordonat de un secretar permanent cu sediul la Singapore.

apella, adunarea cetăţenilor soldaţi din Sparta. Erau admişi în aceasta toţi spartiaţii (oameni liberi din clasele dominante) care împliniseră treizeci de ani. Avea competenţă în diferite domenii: dreptul de familie, politica internaţională şi militară (hotăra în privinţa păcii şi a razboaielor), alegerea principalilor magistraţi.

apocrife, texte religioase iudaico-creştine, neincluse în textul canonic al Bibliei. Dintre numeroasele apocrife ale Vechiului Testament, cel mai mare interes îl au operele de inspiraţie profetico-apocaliptică: *Cartea jubileelor*, *Cartea lui Enoch*, *Testamentul celor doisprezece patriarhi* etc. În Noul Testament sunt numeroase apocrife ale Evangheliilor („evangheliile copilăriei", *Evanghelia evreilor* etc.), ale Faptelor (*Faptele lui Pavel şi ale Teclei*, *Povestea lui Petru şi Pavel* etc.), ale Epistolelor şi Apocalipsei. Evangheliile apocrife şi-au avut originea în cadrul comunităţilor creştine, primitive, care aveau nevoie să cunoască amănunte asupra vieţii lui Isus Cristos şi au fost adesea influenţate de curente eretice. În aceste texte îşi au originea multe legende şi reprezentări ale copilăriei Mariei şi a lui Isus, pe care tradiţia le-a menţinut vii până în zilele noastre. În rândurile protestanţilor sunt definite ca apocrife cărţile din Biblie pe care catolicii le numesc deuterocanonice şi sunt numite pseudoepigrafe a. propriu-zise.

apologetică, literatura teologică care a înflorit în primele secole d.Hr., şi a continuat în Evul Mediu în apărarea raţională a adevărurilor creştine împotriva păgânismului, islamismului, iudaismului, ereziilor. Au fost denumiţi apologişti Părinţii Bisericii (Aristide,

Iustin, Clement Alexandrinul dintre greci; Minuccius Felix şi Tertullian printre latini) care s-au implicat în această apărare.

Aporti, *Ferrante*, pedagog italian (San Martino dell'Argine, Mantova, 1791-Torino 1858). Faima sa este legată de instituţia grădiniţelor care s-au răspândit rapid în toate statele italiene. În polemica risorgimentală, a susţinut importanţa educaţiei ca instrument în formarea unei conştiinţe morale şi a unei politici unitare. Gândirea lui este expusă în *Manualul de educaţie şi de pregătire pentru grădiniţe* (1834) şi în *Elemente de pedagogie* (1847).

apoteoză, onorare divină (gr.: *apotheosis*, zeificare) în general postumă, acordată în Grecia şi în Orient personajelor deosebit de merituoase şi suveranilor elenistici. La romani, primul personaj care a obţinut apoteoza a fost Iulius Caesar (*divus Iulius*). În perioada imperială a fost o practică obişnuită proclamarea divinităţii principilor defuncţi, prin votul dat de Senat.

Appeasement, termen (engl.: pacificare) care desemnează politica de cedare faţă de tendinţele agresive ale Germaniei naziste şi ale Italiei fasciste, practicată între 1935 şi 1939 de guvernele britanice şi franceze, cu convingerea că vor reuşi să menţină pacea. Susţinătorii a. au fost în Marea Britanie primii-miniştri S. Baldwin şi N. Chamberlain şi ministrul de externe E.F.L. Halifax, oponenţi fiind W. Churchill şi A. Eden.

Appiani, sau *d'Appiano*, familie nobilă toscană. Seniori ai Pisei din 1392, A. şi-au cedat domeniile familiei Visconti în 1399, excepţie făcând Piombino şi Insula Elba, care au rămas un stat autonom până în 1624.

Appius Claudius Ciecus, om politic roman (sec.IV-III î.Hr.). De origine patriciană, cenzor (312) şi consul (307 şi 296), a elaborat un set de proiecte politice, a căror linie generală a fost o deschidere faţă de păturile subalterne (admiterea liberţilor în Senat, publicarea normelor procesuale, reforma triburilor). A început construcţia Viei Appia, de la Roma până la Capua şi a apeductului Appius.

Apple, societate întemeiată de S. Jobs şi S. Wozniak î California pentru producerea elaboratorilor electronici. La sfârşitul anilor '70, Apple a dezvoltat şi a lansat pe piaţă primele computere personale.

Appuleius Saturninus, *Lucius*, om politic roman (m. 100 î.Hr.), tribun al plebei (103 şi 100), a propus o lege agrară pentru a distribui pământuri africane veteranilor lui Marius şi o lege cerealieră care trebuia să-i aducă sprijinul proletarilor. A fost declarat proscris în 100 cu un „senatus consultus ultimus" şi apoi eliminat.

APRA, sigla Alianţei Populare Revoluţionare Americane, mişcare politică peruviană, întemeiată în 1924, considerată matcă a mişcărilor populiste latino-americane. Promotoare a primelor sindicate ţărăneşti şi muncitoreşti, între anii '30 şi '50 şi-a asigurat sprijinul intelectualilor, a maselor ţărăneşti şi a populaţiei indios, însă a fost supusă unor represiuni militare crude. Şi datorită unei reacţii faţă de extremismul organizaţiei Sendero Luminoso, în cursul anilor '80 APRA s-a plasat pe poziţii anticomuniste, până în 1985 când liderul său A. García i-a imprimat o orientare social-democrată.

Aquila, L', oraş din Abruzzo, reşedinţa regiunii şi a provinciei respective. A fost întemeiat în 1253 prin voinţa împăratului Frederic II, sub Anjou a devenit al doilea oraş al regatului după Neapole. În 1458 aici a fost întemeiată o universitate. A decăzut din cauza distrugerilor suportate în timpul războaielor dintre spanioli şi francezi (sec. XIV).

Aquileia, centrul regiunii Friuli, întemeiată în 181 î.Hr. de către romani, al căror port comercial important a fost. Devastată de Atilla în 452, A. a fost abandonată în 568 de către populaţie în urma invaziei longobarde. Sediu al patriarhatului cu jurisdicţie în Friuli şi Istria, a fost cucerită de Veneţia în 1420 şi în 1509 de Habsburgi, care au redus-o la dimensiunile unui centru minor până la abolirea patriarhatului în 1751.

Aquino, *Corazón*, zisă Cory, femeie politician filipineză (Manila 1933). După asasinarea soţului ei, Benigno (1983), sindicalist, oponent al dictatorului F. Marcos, a ajuns la conducerea mişcării populare care în 1986 a răsturnat regimul. Aleasă preşedintă a republicii (1987-1992), a apărat noua democraţie de numeroasele tentative de lovituri militare, fără a reuşi însă să aplice profundele reforme promise.

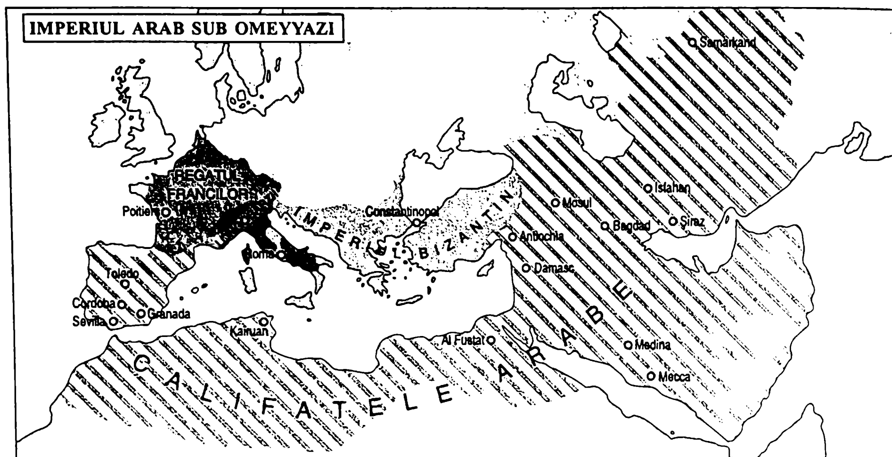
Aquitania (*Aquitaine*), regiune istorică din Franţa atlantică. Cucerită de Caesar în 56 î.Hr. a constituit una dintre cele trei părţi ale Galiei romane. Dominată mai apoi de vizigoţi (sec. V), a trecut sub franci în 507. Încet-încet a ajuns ducat independent (845), incluzând Poitou, Saintonge şi Angoumois. Adusă ca dotă lui Henric II al Angliei de către Aliénor d'Aquitaine, A. a revenit definitiv regelui Franţei la sfârşitul Războiului de o sută de ani (1453).

a quo, locuţiune latină (de unde, de la care), folosită pentru a indica punctul de referinţă iniţial sau data de început a unei perioade istorice.

arabi,

populaţie din ramura de vest a semiţilor, originară din sudul peninsulei arabice.

■ *De la origini până la Mahomed.* Înainte de Mahomed a. erau împărţiţi în populaţiile nomade (beduinii) din zonele interioare şi cele sedentare din regatele de pe margini. O vie civilizaţie urbană s-a dezvoltat în regiunile meridionale ale Yemenului. În interiorul peninsulei arabice, beduinii, deşi au întemeiat oraşe precum Yathrib (Medina) şi Mecca, au rămas nomazi. Mahomed (cca 570-632), întemeietorul

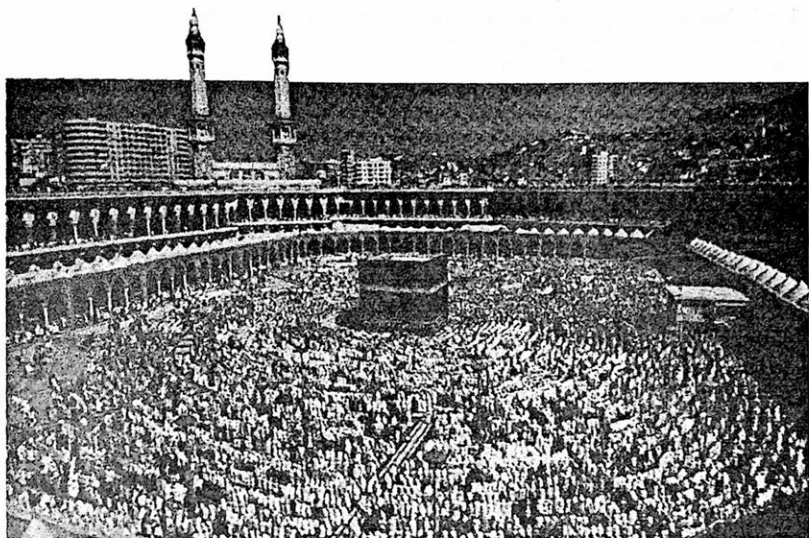
ARABI

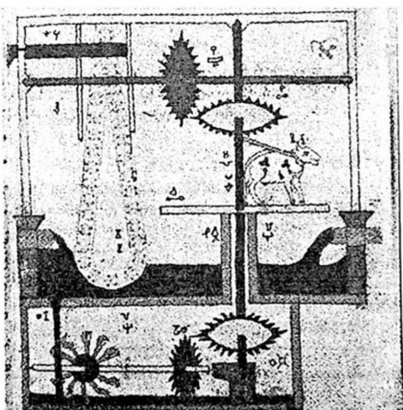
Rădăcinile expansiunii arabe

Grandiosul fenomen al cuceririlor arabe, care a pus acest popor – care se limitase până atunci la lupta extenuantă pentru supravieţuire în deşert – în contact cu civilizaţiile superioare ale Mediteranei şi Asiei Mici, i-a obligat la reflexie pe istorici şi sociologi, atât de mare apare disproporţia dintre mijloacele folosite şi rezultatele obţinute într-un timp foarte scurt [...]. Secretul acestei forţe irezistibile a fost mult timp identificat în entuziasmul religios pe care Mahomed l-ar fi trezit în concetăţenii lui [...]. Acestei ipoteze „religioase" istoriografia de acum o jumătate de secol (Castari, Becker) i-a opus o alta, economică şi socială. Arabii, ocazional şi superficial uniţi prin Islam, s-au răspândit în afara Peninsulei lor, împinşi de o nevoie acută de a-şi găsi noi locuri, resurse de trai şi bogăţie, în condiţiile unei sărăciri treptate a Arabiei, care încetul cu încetul a devenit aridă din cauza unor condiţii de climă foarte diferite faţă de epoca preistorică. Ambele ipoteze, prin formularea lor exclusivistă, par să ignore un aspect al realităţii. Entuziasmul sau fanatismul religios n-a fost în realitate singurul mobil al diasporei arabe, ultimul dintre marile valuri semite care au plecat în epoca istorică din Peninsulă (conform teoriei privind aşezămintele primitive ale semiţilor în Arabia, contrară celei care îi plasează în Babilon). Istoriografia arabă, ea însăşi, face referiri – chiar dacă numai prin unele observaţii referitoare la duşmani – la prezenţa unor impulsuri materiale mai concrete [...]. Şi dacă acestea din urmă au fost dominante în privinţa beduinilor mai primitivi, o altă conştiinţă superioară, trezită de Islam, animat clasa conducătoare în perioada cuceririlor; o superioritate relativă, desigur, care îi făcea pe arabi să privească dispreţuitor şi cu aversiune înspre duşmanul necredincios, dar toate acestea în numele a ceva superior faţă de simplul spirit de dominaţie. Acest „ceva", că este sau nu pe planul unei istoriografii strict economice sau clasiciste, l-a insuflat poporului său Mahomed, şi nu i se poate nega un rol vital pe care l-a avut în psihologia marilor victorii arabe, în epopeea dezordonată şi minunată a cuceririlor lor.

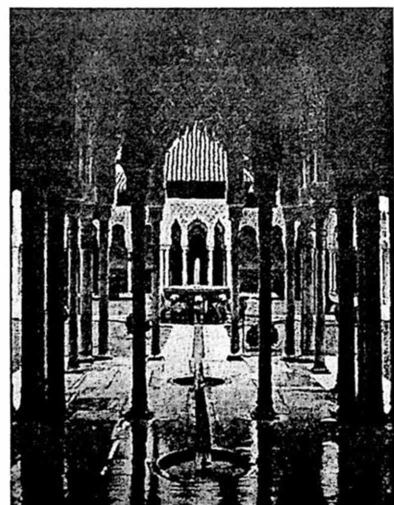
FRANCESCO GABRIELI, *Arabii*
Le Lettere, Florenţa, 1987, p.55-57

islamismului, a fost cel care le-a dat a. unitatea politică şi religioasă: alungat de la Mecca, s-a refugiat la Medina în 622 (Hegira, de la care începe cronologia musulmană), dar în 630, organizându-şi o armată, a cucerit Mecca. La moartea lui Mahomed, islamismul şi conducerea sa politică erau acceptate de aproape întreg poporul arab.

1

2

1. Pelerinaj la Mecca: Kaaba. 2. Schema unei pompe hidraulice dintr-un manuscris arab de la 1203. 3. Alhambra din Granada (sec. XIV). 4. Un studio de televiziune în Arabia Saudită

3

4

■ *Expansiunea sub Omeyyazi.* Sub urmaşii lui Mahomed (califii), statul naţional arab s-a transformat într-un imperiul teocratic: califul Omar (634-644) a cucerit Siria-Palestina, Egiptul, Africa fostă bizantină şi Persia, distrugând Imperiul sasanid. Odată cu dinastia omeyyadă (661-750) califatul a dobândit conotaţii puternic monarhice (din electiv a devenit ereditar) şi sediul i-a fost mutat la Damasc. Expansiunea arabă a continuat înspre Caucaz, Marea Caspică şi actualul Turkmenistan. După ce au cucerit Buhara şi Samarkand, din Persia meridională a. au ajuns în Valea Indului. În 711 Tariq ibn'Ziyad a trecut Strâmtoarea Gibraltarului, a invadat Spania şi i-a învins pe vizigoţii lui Roderic. Victoria lui Carol Martel la Poitiers (733), în ciuda valorii simbolice dobândite, nu a pus capăt presiunilor arabe asupra Occidentului. Unitatea culturală, politică şi economică din Mediterană luase însă sfârşit.

■ *Perioada abbasidă.* După Omeyyazi au urmat Abbasizii (750-1258), care au transferat capitala la Bagdad (726) şi au sprijinit elementul persan în cadrul imperiului. Califul era dublat de vizir, căruia îi revenea adevărata guvernare a imperiului. Cu toate că au dominat Mediterana până în sec. XI (cucerirea Siciliei s-a produs în 827) şi au cucerit India în sec. XII, sub Abbasizi a început dezagregarea imperiului printr-o creştere progresivă a autonomei pentru fiecare regiune condusă de guvernatori (emiri), numai formal supuşi califului din Bagdad, al cărui rol, din sec. IX, a fost acela de şef spiritual. În sec. X, suveranii Fatimizi din Cairo şi Omeyyazi din Cordoba au format califate disidente care din sec. XI au fost guvernate, mai întâi de Almoravizi şi apoi de Almohazi. În acelaşi timp, turcii selgiucizi, după ce au cucerit califatul din Bagdad şi Persia, au ţinut piept cruciadelor care au avut un prolog în reconquista (v). creştină a Peninsulei Iberice. În 1258 mongolii au distrus Bagdadul, au răsturnat califatul abbasid şi şi-au extins dominaţia până la Eufrat. Numai în Spania dominaţia arabă a durat până la 1492 (căderea Granadei). Dominaţia otomană a fost îndelungată în regiunile ocupate deja de populaţia arabă, cu excepţia unor încercări sporadice de recucerire a autonomiei (Wahhabiţii în peninsula arabă, sec.XIX). O redeşteptare arabă, pregătită de diferitele filoane culturale (laice sau religioase), a avut loc după primul război mondial şi după dizolvarea Imperiului otoman. După întemeierea diferitelor state arabe independente a urmat o serie de tentative de unificare a statelor şi diferitelor teritorii în urma unui apel etnic (v. panarabism). Problema arabă, împletindu-se cu dinamica Islamului modern, a devenit un aspect fundamental în echilibrul Orientului Mijlociu după 1945.

Bibliografie: F. Gabrieli, *Gli arabi*, Sansoni, Florenţa 1957; N. Daniel, *Gli arabi e l'Europa nel Medioevo*, tr. it., Il Mulino, Bologna 1981.

Vezi şi: Abbadizi; Abbasizi; Almohazi; Almoravizi; Baas; beduini; cadiu; calif; emir; islamism; Liga arabă; Orientul Miloci ; Mediterană, Marea; Omeyyazi; otoman, Imperiul; panarabism; wahhabiţi.

Arabia Saudită, stat în Asia sud-vestică, situat în Peninsula Arabia, a cărui supafaţă o ocupă în cea mai mare parte. *Sup.*: 2 153 168 km². *Pop.*: 17 947 000 loc., cei mai mulţi arabi, minorităţi indiene şi pakistaneze. *Capit.*: Riyadh. *Limba:* araba. *Relig.*: musulmană sunnită. *Vecini*: N Iordania şi Irak, NE Kuwait; E Qatar şi Emiratele Arabe Unite, S Oman şi Yemen, V Marea Roşie şi E Golful Persic. *Forma de stat*: monarhie absolută.

În istoria recentă a A. S., marcată de bogăţia extraordinară în petrol şi de disponibilităţile în „petrodolari", o politică internă conservatoare s-a îmbinat cu o opţiune politică externă puternic filoamericană, ca o garanţie faţă de posibilele ameninţări din partea puterilor învecinate, irakiană şi iraniană.

sec. VIII-III î.Hr.
Formarea primelor regate sud-arabe, dintre care se afirmă cel din Ma'in şi cel din Saba (Yemenul de azi).

sec. VII-I î.Hr.
Ascensiunea regatului nabateilor, cu centrul în Petra (azi Iordania) care unesc partea de centru-nord a regiunii şi devin apoi tributari Romei (60 î.Hr.)

sec. I î.Hr.-II. d.Hr.
Regatul nord-arab Palmyra (azi Siria) devine teritoriul roman de graniţă cu imperiul parţilor şi monopolizează traficul dintre Siria şi Mesopotamia.

106 Traian anexează regatul nabateilor şi creează provincia romană Arabia.

267-272
Zenobia, regina Palmyrei, cucereşte Egiptul şi Asia Mică, dar este învinsă şi detronată de împăratul Aurelian, care anexează Romei regatul acesteia (273).

cca 400
Întemeierea oraşului-sanctuar Mecca.

sec. V-VI
Afirmarea emiratelor arabo-creştine ale Ghassanizilor şi Lakhmizilor la nord, în timp ce în sud decade regatul Saba, în avantajul oraşului Mecca, înfloritoare cetate negustorească.

572-602
Perşii anexează regatul Saba şi emiratul Ghassanizilor, bizantinii pe acela al Lakhmizilor.

600-632
Mahomed predică Islamul: unificarea populației arabe.
632-661
Primii califi și începuturile expansiunii arabe în afara peninsulei.
750-1228
Calificatul Abbasizilor, cu capitala la Bagdad (762). Se destramă unitatea politică și religioasă a peninsulei, triburile nomade din interior își recuceresc independența, în timp ce în Yemen și în Oman se formează dinastii locale, mai ales șiite, în conflict între ele.
1171-1232
Dominația egipteano-yemenită asupra Arabiei occidentale sub dinastia Ayyubizilor.
1516-1517
Sultanul Selim I cucerește Arabia: începe dominația otomană care a durat trei secole.
cca 1745
Abd al-Wahhab reformează Islamul, dând naștere mișcării wahhabite.
cca 1780
Emirii din Negev, din dinastia wahhabită Banu Saud, încep unificrea triburilor beduine din Arabia de nord, care devin independente față de Imperiul otoman.
1803-1811
Expansiunea saudită în Arabia, cu ocuparea Meccăi și Medinei.
1812-1818
Khediv-ul din Egipt, Mehmet Ali, reafirmă suveranitatea turcă, respingându-i în Negev pe saudiți.
1904-1926
'Abd el-Aziz III ibn Saud cucerește Hasa, Shammar și Hedjaz, proclamându-se rege î Negev și Hedjaz.
1932 Constituirea regatului Arabia Saudită.
1953 Noul rege Saud începe o politică de colaborare intensă cu SUA.
1960 A. S. este printre fondatorii OPEC.
1964 Prințul Faysal îi urmează fratelui său, Saud.
1982 Urcă pe tron prințul moștenitor Fahd. A. S. își întărește rolul de putere regională, susținând formarea unui Consiliu de Cooperare în Golf.
1990-1991
A. S. est printre promotorii coaliției antiirakiene în războiul din Golf.
1992 Regele Fahd promulgă o lege fundamentală care instituie un Consiliu Consultativ de 60 de membri, toți numiți de rege.
1993 Instituțiile religioase sunt supuse autorității unui ministru pentru afaceri islamice.
1995 După 60 de ani concilierea în controversa cu Yemenul pentru controlul zonelor Asir, Najran și Jizan.
1996 Urmează atentate ale teroriștilor integriști împotriva bazelor militare americane.
1997 A. S. nu sprijină proiectul american al unei intervenții împotriva lui S. Hussein.
1998 Pentru prima dată în perioada modernă, scăderea prețului mondial al țițeiului provoacă un deficit bugetar în economia A. S.

arabo-israeliene, războaiele, conflicte armate care au opus statul Israel țărilor arabe vecine. Imigrația ebraică în Palestina a favorizat deja din anii '30 confruntări sângeroase între coloni și populația arabă, devenite constante după ce sioniștii (v. sionism) au obținut abandonarea teritoriului de către britanici și ONU a stabilit împărțirea Palestinei în două state (XI.1947). ■ *Războiul de independență.* Războiul civil s-a transformat în război deschis prin invadarea noului stat Israel, în mai 1948 de către armatele Ligii arabe (egiptene, iordaniene, irakiene, siriene și libaneze), care în ciuda superiorității numerice au fost respinse și învinse de armata israeliană, improvizată dar bine motivată (II.1949). Israelul și-a lărgit granițele prevăzute de planul ONU de împărțire înspre Galileea occidentală și Negev, legând partea evreiască a Ierusalimului de restul teritoriului. În urma acestui război a luat naștere și problema

RĂZBOAIELE ARABO-ISRAELIENE

anul	*numele*	*modalități/rezultat*
1947-1949	războiul de independență	atacarea Ligii arabe/lărgirea statului Israel
1956	războiul din Sinai	ofensiva de prevenire israeliană împotriva Egiptului/ocuparea temporară a Sinaiului și Gazei de către israelieni
1967	războiul de șase zile	atac rapid israelian, înfrângerea unei coaliții arabe/control definitiv israelian asupra Golanului și fâșiei Gaza, temporar însă asupra Sinaiului
1973	războiul de Yom-Kippur	atac prin surprindere egiptean/avantaje egiptene limitate

refugiaţilor palestinieni (peste 500 000 de arabi au părăsit rapid Israelul) în timp ce a rămas deschis conflictul profund dintre cele două populaţii, cu o tensiune permanentă în privinţa frontierelor israeliene.

■ *Războiul din 1956.* În 29.X.1956, profitând de izolarea Egiptului (care lansase o cruciadă împotriva Israelului şi încheiase acorduri cu ţările arabe care înconjurau Israelul) din cauza naţionalizării canalului de Suez, Israelul a dezlănţuit o ofensivă preventivă care, sub comanda lui M. Dayan, a dus la ocuparea temporară a Sinaiului şi a fâşiei Gaza. La acţiunea Israelului s-a adăugat intervenţia trupelor anglo-franceze din Port Fuad şi Port Said. Intervenţia ONU şi presiunile SUA şi URSS au determinat Israelul să se retragă (III.1957), în timp ce forţele ONU se plasau între egipteni şi israelieni.

■ *Războiul de şase zile.* În iunie 1967 o nouă tentativă de a întări solidaritatea dintre ţările arabe, făcută de Nasser şi urmată de cererea de retragere a forţelor de intervenţie ONU de la blocajul provocator al navelor israeliene din Golful Aqaba spre care se deschidea şi portul israelian Eilat, a creat motivul unui atac israelian ulterior. În ciuda amplitudinii coaliţiei arabe (susţinută nu numai de ţările învecinate, dar şi de Sudan, Maroc, Algeria şi Tunisia), armata statului evreiesc a obţinut, sub conducerea lui M. Dayan şi Y. Rabin, succese rapide pe toate fronturile, obţinând în şase zile (5-10.VI) controlul Sinaiului (revenit apoi Egiptului în 1979), al „fâşiei" Gaza, Cisiordaniei şi a celorlalte înălţimi de pe Golan, înspre Siria.

■ *Războiul de Yom-Kippur.* Tensiunea permanentă, susţinută şi de superputerile SUA (care sprijinea Israelul) şi sovietică (tinzând să dobândească un rol mediteranean, înarmând unele ţări arabe), a produs în 6. X. 1973 'n nou război, deschis de un atac egiptean de sărbăarea ebraică a Kippurului, blocat după incertitudinile ţiale de rezistenţa israeliană eficientă, angajată şi pe ilţimile Golanului de sirieni. Pe 22. X ONU a impus cetarea focului şi a trimis căştile albastre pentru a controla o fâşie demilitarizată din Canalul de Suez. Acordul de pace cu Egiptul din 1979 (acordurile de la Camp David) au stabilit retragerea israelienilor din Sinai.

■ *Pacea din 1993.* După invazia israeliană a Libanului, în 1982 (cu îndepărtarea ulterioară din zonă a prezenţei OEP), deschiderea unui front intern de luptă o dată cu Intifada în 1987 şi rachetele lansate împotriva Israelului de către S. Hussein în cursul războiului din Golf (1991), acordurile de pace semnate la Washington între Israel şi OEP în 1993 (urmate de cele cu Iordania în 1994 şi începerea tratativelor cu Siria) au pus bazele unei concilieri privind diferitele controverse regionale.

Arafat, *Yasser,* om politic palestinian (Ierusalim 1929). Refugiat palestinian, a fost unul dintre întemeietorii din Kuwait ai grupului de luptă Al-Fatah, al cărui lider a devenit. În 1969 a fost ales preşedinte al Organizaţiei pentru Eliberarea Palestinei şi graţie medierii lui Nasser, a pus capăt luptelor dintre palestinieni şi iordanieni, („Septembrie negru", 1970 v.); la întâlnirea la nivel înalt de la Rabat (1974) a fost recunoscut de lumea arabă ca unic reprezentant al palestinienilor şi a început să se bucure de o încredere internaţională. În 1978 a condamnat acordurile de pace separate de la Camp David, dintre Egipt şi Israel, şi a întrerupt relaţiile cu Egiptul, de care s-a apropiat apoi în 1983 în urma invaziei Libanului de către israelieni şi a înfrângerii Al-Fatahului datorită palestinienilor filosirieni. Deşi atacat de grupurile radicale, A. a reuşit din exilul în Tunisia să menţină conducerea OEP, impunând renunţarea la practicile teroriste şi pronunţându-se pentru o soluţionare pe calea negocierilor a problemei palestiniene. Semnând în 1993 cu Y. Rabin istoricul acord de pace israeliano-palestinian (care i-a adus Premiul Nobel pentru pace în 1994), a pus bazele autoguvernării în zonele Gaza şi Ierihon, fiind apoi ales preşedinte al Consiliului Autorităţii Palestiniene din 1996 cu 87 % din sufragii. În 1997 boicotarea acordurilor din '93 de către primul ministru israelian Netanyahu l-a determinat pe A. să devină mai rigid în poziţiile sale faţă de Israel; dialogul a fost reluat şi a dus la un nou acord (23.X.1998), care legitimează procesul de pace iniţiat în 1993.

Aragón, regiune în Spania de nord, care se întinde de la Pirinei la Munţii Iberici. Cucerit de romani în 28 î.Hr., A. a fost ocupat de suevi (452 d.Hr.), vizigoţi (470) şi arabi (714, cucerirea Zaragozei). După victoria de la Poitiers (733), francii au instalat aşezări militare şi au început un lung război împotriva musulmanilor. Regat independent cu Ramiro I (1035-1063), sub Pedro III (1276-1285) a început cucerirea Siciliei (Vecerniile, 1282-1304) şi expansiunea în Mediterana. Mai târziu, Iacob II (1291-1327) a pus stăpânire pe Sardinia (1323) şi a impus vasalitatea ducatului Atenei (1312). În schimbul unei implicări militare atât de mari, nobilimea i-a pretins regelui crearea unor organe de reprezentare, „Cortesurile" de la Zaragoza, Barcelona şi Valencia, care în sec.XIV au exercitat puterea legislativă. În 1412, Ferdinand I de Castilia îi urmează regelui Martin de A., mort fără de urmaşi. Fiul lui Ferdinand I, Alfonso V cel Bun a pus stăpânire pe regatul Neapole în 1443, după ce a fost adoptat de Ioana II de Anjou. Regatul A. i-a fost atunci încredinţat lui Juan II, fratele lui Alfonso V, al cărui fiu, Ferdinand II Catolicul, s-a căsătorit cu Isabela de Castilia în 1469 şi a făcut posibilă unificarea formală a regatelor de A. şi Castilia, încheiată în 1520 de Carol V.

Aragonezi, suveranii casei de Aragón, care au domnit în Sicilia şi în Italia meridională. Dominaţia Aragonului asupra Siciliei a fost marcată timp de 90 de ani de

rivalitatea cu Anjou, dornici să redobândească controlul asupra insulei, pierdut în 1282. Pentru a înfrunta necesitățile de război și a-și asigura fidelitatea nobililor, A. au trebuit să cedeze ca feude mari părți din teritoriile ce aparțineau coroanei. Marii baroni au obținut în plus și un parlament al lor, au controlat administrarea justiției și funcțiile cele mai importante din regat le-au făcut ereditare. Cucerirea regatului Neapole (1442) i-a pus pe A. în contact cu o situație internă puțin diferită față de cea din Sicilia. Alfonso V a trebuit să învingă cu mare abilitate diplomatică neîncrederea Genovei, Veneției, Florenței și Milanului, temătoare față de dezechilibrul creat de un regat atât de puternic în centrul Mediteranei.

ARAGONEZII DIN SICILIA ȘI NEAPOLE

regi ai Siciliei
Pedro I, Pedro III ca rege al Aragonului (1282-1285)
Iacob (Jaime) I (1285-1295)
Frederic II (1296-1335)
Pedro II (1337-1342)
Frederic III (1342-1377)
Martin I cel Tânăr (1392-1409)
Martin II cel Bătrân (1409-1410)
Ferdinand cel Drept (1412-1416)
Alfonso V (1416-1458)

regi în Sicilia și Neapole
Alfonso V, Alfons I ca rege al Siciliei și Neapolelui (1442-1458)
Ferdinand I (1458-1494)
Alfonso II (1494-1495)
Ferdinand II (1495-1496)
Frederic I (1496-1501)

Arbela, bătălia de la, desfășurată în 331 î.Hr. și câștigată de Alexandru cel Mare împotriva lui Darius III al Persiei lângă A., localitate care în momentul de față aparține Irakului sub numele de Irbil.

Arbenz Guzman, *Jacopo*, militar și om politic guatemalez (Querzaltenango 1913-Ciudad de Mexico, 1971). A fost printre protagoniștii revoluției progresiste din 1944-1945; ales președinte al Guatemalei (1951) a început un program radical de reforme care au culminat cu exproprierea unei treimi din latifundiile care au fost proprietatea multinaționalei din SUA United Fruit, pentru că nu erau cultivate (1952). În 1954 o sângeroasă lovitură de stat, susținută în mod deschis de SUA, și în mod deosebit de secretarul de stat F. Dulles, l-a obligat pe Arbenz să se exileze.

arbitraj, soluționarea unor controverse, efectuată de judecători specifici (arbitri) însărcinați de părțile în cauză și având puteri jurisdicționale adecvate. Aplicat și în dreptul privat, a cunoscut dezbateri aprinse în special în dreptul internațional. De la sfârșitul sec. XVIII se discută despre posibilități de atribuire a unor sarcini de judecare a controverselor dintre state unei autorități internaționale pe care cei interesați se angajează să le respecte. Rezultatele nu au fost strălucite, în ciuda creării unei Curți Permanente de Arbitraj (decisă la conferința de la Haga, 1899). Funcții similare ar fi trebuit să aibă Curtea Permanentă de Justiție Internațională, instituită în 1921 în Cadrul Societății Națiunilor și Curtea Internațională de Justiție sub egida ONU (1946). Mai controversat este rolul Curții de Justiție a Comunității Europene și cel al Curții Europene pentru Drepturile Omului.

Arcadia, regiune în Peloponesul central (Grecia). Arcadia a căzut sub influența spartană de la jumătatea sec. VI î.Hr. Mai târziu, s-a aflat pe rând în orbita Atenei, Tebei și din nou a Spartei. O ligă arcadică antispartană a fost condusă de Epaminonda. Din 250 î.Hr., A. a făcut parte din Liga aheeană.

Archidamos II, rege spartan (469-427 î.Hr.). A condus Sparta la invadarea Aticii în primii ani ai războiului peloponesiac, de unde și numele de „război archidamic", dat impropriu întregului deceniu de război (431-421).

ARCI, sigla Asociației de recreere culturală italiană, întemeiată în 1957. La început legată de Partidul Comunist Italian, a știut să-și cucerească o tot mai mare autonomie. Prezentă prin cercurile sale pe tot teritoriul italian, este activă în multe domenii (muzică, cinema, mediu, vânătoare, sport etc.).

Ardașir I (n.211-m.241), rege persan (226-241), întemeietorul noului imperiu sasanid, după uciderea ultimului rege arsacid Artaban V. Domnia lui s-a remarcat prin renașterea religioasă a statului persan (reluarea zoroastrismului, ca religie națională) și începutul unui program militar de expansiune, prin extinderea imperiului înspre Indus. A. a luptat împotriva lui Alexander Severus (230-232), smulgându-le romanilor avanposturile mesopotamiene din Carrhae și Nisibi (238).

Ardenne, regiune din Belgia care, în timpul celui de-al doilea război mondial a fost scena ultimei mari contraofensive a Germaniei. Începând atacul pe 16.XII.1944 cu 23 de divizii și 1200 tancuri, germanii au spart frontul anglo-american, dar apoi au fost obligați la o retragere lentă însă inevitabilă care, la 20.I.1945, i-a plasat pe pozițiile de plecare, după ce au pierdut jumătate din oamenii folosiți.

arditi, corp de asalt format în ianuarie 1917 în timpul primului război mondial, de către armata italiană în urma experienței Companiei de exploratori ai morții; cămașa neagră din uniforma lor a fost mai târziu însușită de fasciști.

arditi del popolo, organizație paramilitară de stânga, formată în primăvara anului 1921 pentru apărarea organizațiilor populare de violența fascistă; nu a fost însă sprijinită de socialiști și comuniști și a dispărut după 1922.

arditism, atitudine și concepție de viață inspirate din experiența arditilor, care s-au dezvoltat în mediul

futurist şi dannunzian. A. a fost una din componente fascismului.

Arduin de Ivrea (n. cca 955-Frattuaria, Torino, 1015), rege al Italiei (1002-1004). Din familia Arduinilor, a fost marchiz de Ivrea din 990. La moartea împăratului Otto III, duşmanul lui, a reuşit să fie ales ca rege al Italiei (1002), dar a fost obligat de Henric II să-i cedeze coroana în 1004. Scriitorii Risorgimento-ului italian au văzut în A. de I. precursorul independenţei naţionale.

Arduini, familie nobilă piemonteză de origine francă, care-şi datorează numele întemeietorului familiei Arduin. În sec. X-XI, A. au fost conţi şi marchizi de Ivrea, Torino, Susa şi Albenga, înainte de a fi asimilaţi de familia Savoia a urmare a căsătoriei dintre Adelaide, fiică a contelui Olderico Manfredi, cu Oddone, fiul lui Umberto Biancamano.

Arechi II (n. 734-Salerno, 787), duce longobard de Benevento (758-787). La căderea regatului longobard (774), a ridicat Benevento la rangul de principat şi a reuşit să rămână la putere numai plătind un tribut şi jurându-i credinţă lui Carol cel Mare.

arendă, contract agrar răspândit în Italia medievală din sec. VII, prin care concesionarul ceda spre folosinţă pământul său arendaşului pentru o perioadă de 29 de ani (sau pentru trei generaţii), în schimbul unei taxe, arenda, în bani sau produse, stabilite de contract şi cu obligaţia arendaşului de a îmbunătăţi fondul.

Arendt, Hannah, socioloagă americană de origine germană (Hanovra, 1906-New York, 1975). S-a angajat în mişcarea sionistă şi a plecat din Europa în SUA, în 1941, din cauza persecuţiilor antisemite naziste. Opera sa cea mai importantă, *Originile totalitarismului* (1951), dezvoltă conceptul de totalitarism, în măsură să analizeze atât regimurile nazi-fasciste cât şi stalinismul, concept folosit apoi de cercetarea istorică şi de politologie. Alte opere: *Despre revoluţie* (1963), *Eichmann la Ierusalim. Banalitatea răului* (1963), *Despre violenţă* (1970), *Teoria evaluării politice* (postumă, 1982).

arengo (Adunarea poporului), în comunele medievale, adunarea cetăţenilor care dezbăteau problemele publice şi avea funcţii de tribunal civil şi penal. Prin afirmarea seniorriilor rolul a. a fost redimensionat.

areopag, consiliu în antica Atenă aristocratică, care îl dubla pe rege sau pe magistratul suprem şi căruia îi era încredinţată exercitarea actului juridic. Atribuţiile a. (v.) au fost limitate în mod progresiv în urma instituirii unei instituţii mai democratice denumite *bulé* (adunarea celor cinci sute). Alcătuit din magistraţi superiori ieşiţi din funcţie, a. în sec. V î.Hr. şi-a menţinut jurisdicţia asupra crimelor.

Arezzo, oraş din Toscana. Aici a fiinţat una dintre şefiile supreme (v. lucumone) ale tribului etrusc. Devenit colonie romană, a avut o importanţă deosebită în perioada imperială. A făcut parte din marchizatul de Toscana sub longobarzi şi franci. Comună liberă în Evul Mediu, a luptat adesea împotriva oraşelor vecine, în special împotriva Florenţei (înfrângerea de la Campaldino, 1289). În 1384 a intrat definitiv sub controlul Florenţei, în ciuda numeroaselor revolte din secolele următoare.

Argentina, stat în America de Sud. *Sup.*: 2 780 092 km². *Pop.*: 34 180 000 loc., în majoritate argentinieni de origine spaniolă şi italiană; minorităţi amerindiene. *Capit.*: Buenos Aires. *Limba*: spaniola. *Relig.*: catolică. *Vecini*: N Bolivia şi Paraguay, NE Paraguay şi Brazilia, E Uruguay, V Chile; la SE este scăldată de Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică federală prezidenţială. O dată cu dobândirea independenţei, A. a cunoscut o dezvoltare economică excepţională în cursul sec. XIX (datorită puternicelor investiţii britanice şi a emigrării mâinii de lucru din Europa, cu precădere cea italiană). Un atare proces pozitiv s-a întrerupt în sec. XX prin şirul de conflicte sociale, guvernări inadecvate şi lovituri de stat militare. Perioada peronistă de după 1945 este controversată prin caracteristicile şi rezultatele obţinute. Deosebit de cruzi s-au dovedit a fi în A. anii '70, datorită gherilelor, terorismului politic, represiunilor militare sângeroase şi a unei foarte grave crize politice.

1516 Spaniolul J. Díaz de Solís descoperă estuarul Río de la Plata. Pe teritoriile A. de azi locuiau diferite populaţii amerindiene, printre care la NV diaguiţi (sau calchaquí), la S patagonezi (chona sau tehuelche) şi fuegieni (locuitori ai Ţării de Foc).

1536 P. de Mendoza se stabileşte la Santa María del Buen Aire (din 1580 Buenos Aires).

1617 Constituirea provinciei Buenos Aires şi întemeierea diferitelor oraşe, printre care Córdova şi Tucumán.

1776 Instituţia viceregatului spaniol din Río de la Plata, cuprinzând pe lângă Argentina, Bolivia, Uruguay şi Paraguay de azi. Sentimentele antispaniole se intensifică, întreţinute de monopolul comercial exercitat de Spania.

1810 Se înfiinţează la Buenos Aires o juntă revoluţionară creolă care, profitând de ocuparea napoleoniană a Spaniei, îl detronează pe vicerege şi creează un guvern provizoriu al Provinciilor Unite din Río de la Plata.

1812 Trupele revoluţionare, conduse de J. de San Martín, îi înving pe spanioli la San Lorenzo, pe râul Paraná.

1816 Independenţa Provinciilor Unite din Río de la Plata (congresul din Tucumán).

1819-1821
Începutul perioadei (care a durat până la jumătatea secolului) de lupte civile dintre federalişti,

expresia oligarhiei agrare, şi unitarieni, reprezentate de burghezia negustorească din Buenos Aires şi făuritorii unui guvern centralizat.

1825-1828
Războiul împotriva Braziliei pentru stăpânirea zonei Banda Oriental (Uruguay de azi), care s-a încheiat cu independenţa uruguayană.

1828-1852
Dictatura federalistului M. de Rosas, care a culminat cu „marele război" împotriva Uruguayului (1838-1852), din care A. iese învinsă.

1852-1860
Preşedinţia federalistului J.J. de Urquiza, care, înlăturându-l pe Rosas, promulgă o constituţie federală (1853).

1862-1868
Preşedinţia lui B. Mitre: colonizarea Patagoniei (începută de Rosas); războiul împotriva Paraguayului alături de Brazilia şi Uruguay (1865-70) şi anexarea unei părţi din Chaco Boreal.

1874-1880
Preşedinţia lui N. Avellaneda: colonizarea pampasului, dezvoltarea industriei, imigrarea europeană.

1889-1905
Primele mişcări muncitoreşti şi antioligarhice. Se înfiinţează Partidul Socialist (1890) şi Uniunea Civilă Radicală (1891)

1916-1930
Radicalii prin superioritatea lor întăresc drepturile civile şi sociale şi caută să controleze imixtiunile străine.

1930 Lovitura de stat a generalului J. Uriburu: militarii domină viaţa politică timp de cincisprezece ani.

1939-1945
A. rămâne neutră în al doilea război mondial până către sfârşitul ostilităţilor, când declară război Germaniei şi Japoniei (27.III.1945).

1946-1955
Preşedinţia populistului J.D. Perón, întemeietorul mişcării justiţialiste (v. peronism), care naţionalizează banca centrală şi societăţile străine.

1955 După o fază de involuţie accentuată şi autoritară, o lovitură militară îl răstoarnă pe Perón.

1958-1962
Preşedinţia lui A. Frondizi, care începe un program de reforme întrerupt de o nouă lovitură de stat. Problemele economice şi financiare ale A. se agravează.

1966 Militari naţionalişti îl înlătură pe preşedintele A. Illia, aducându-l la putere pe generalul J.C. Ongania; se intensifică luptele sociale şi gherila.

1973 Alegeri libere câştigate de J.D. Perón. La moartea lui (1974), soţia lui, Isabel Martínez îşi asumă preşedinţia A., în timp ce se intensifică terorismul politic.

1976 Revenirea la putere a miliarilor: dictatura generalului R. Videla, iar mai târziu (1980) a generalului L. Galtieri. Începe o perioadă de reprimări dure, prin folosirea torturii şi a fenomenului *desaparecidos* (persoane sechestrate şi ucise de militari).

1982 Războiul din Falkland (în spaniolă Malvinas) provocat de invadarea argentiniană a arhipelagului aflat sub suveranitate britanică (2. IV). În urma cuceririi insulei de către Marea Britanie (14 VI), Galtieri îşi dă demisia.

1983 Radicalul R. Alfonsín este ales în mod democratic ca preşedinte. Mandatul lui este marcat de polemici privind urmărirea exponenţilor vechiului regim şi o situaţie economică la un pas de colaps.

1989 Peronistul C.S. Menem îi urmează lui Alfonsín şi aprobă o riguroasă politică de însănătoşire economică şi de reformare a statului în direcţia liberalismului economic; a fost redusă în mod drastic inflaţia, a început un proces de dezvoltare economică, sprijinit şi de aderarea la MERCOSUR (1991).

1995 Imediat după realegerea sa ca preşedinte, Menem trebuie să facă faţă unei recesiuni puternice care ridică la 18 % procentul şomerilor şi a celor care muncesc la negru.

1997-1998
Cartelul opoziţiei progresiste câştigă alegerile politice. Criza economică ia amploare.

1999-2000
În ciuda măsurilor de austeritate, condiţiile economice se înrăutăţesc, şomajul este în creştere. Alegerile prezidenţiale sunt câştigate de F. de la Ruá (X.1999).

argint, metal cunoscut din cele mai vechi timpuri (primele zăcăminte exploatate au fost în Extremul Orient, în peninsula arabă şi cea iberică), folosit de civilizaţiile mari pentru unelte, ca obiecte de podoabă şi cu precădere pentru realizarea monedelor (v. monedă). Prelucrarea artistică a a. s-a dezvoltat la asiro-babilonieni, greci şi etrusci. La Roma (unde primii bancheri erau numiţi argintari) metalul a devenit cu precădere element pentru baterea monedelor. Din perioada carolingiană şi până în sec. XIII, a. (prelucrat şi ca bijuterie în mănăstiri şi ateliere artizanale) a rămas unicul material folosit pentru monede. Descoperirea Americii a dus la exploatarea minelor din Mexic şi Perú, cu tehnici de extracţie care permiteau folosirea zăcămintelor situate în adâncime.

Circulaţia monedelor din a. s-a dezvoltat în mod deosebit (plasând-se în aşa-zisa „revoluţie a preţurilor") şi acestea au fost folosite alături de monedele de aur (regimul monetar al bimetalismului). În cursul sec. XIX, a., pe lângă folosirea lui în fabricarea bijuteriilor şi pentru constituirea rezervelor de valori, a intrat ca materie primă în producţia industrială electrică, electronică, chimică şi fotografică.

Argolida, regiune istorică din Grecia, în Peloponesul oriental. Până în sec. VII, istoria acesteia a coincis cu cea a oraşului principal, Argos, rival tradiţional al Spartei în Pelopones; după moartea regelui Fidon (începutul sec. VI î.Hr.), multe oraşe-state din regiune au căzut în sfera de influenţă a Spartei şi au aderat apoi la Liga peloponesiacă. Alte oraşe importante din Argolida au fost Nauplia, Nemea, Epidaur.

Argonne, regiune de păduri din Franţa nord-orientală, scenă a unor bătălii sângeroase în timpul primului război mondial, cu precădere a ofensivei declanşate între 26-30.IX.1918, de armata I a SUA împotriva celei de-a V-a armate germane. În 1914 voluntarii italieni conduşi de Peppino Garibaldi au luptat în această zonă alături de francezi şi au fost numiţi „garibaldinii din Argonne"

Arhelaos (Archelaos) (m.399 î.Hr.), rege al Macedoniei (413-399 î.Hr.). Fiu natural al lui Perdicas II, a uzurpat tronul, demonstrându-se un mare suveran atât prin calităţile organizatorice, cât şi prin sensibilitatea culturală. Elenizarea Macedoniei s-a realizat în timpul domniei lui.

arheologia industrială, disciplină care se ocupă de salvarea şi studierea obiectelor de manufactură şi care furnizează mărturii asupra transformării peisajului în urma revoluţiei industriale. Fac parte din obiectul său de studiu nu numai fabricile propriu-zise, ci şi cuptoarele de cărămidă, maşinile, depozitele, gazometrele, pieţele acoperite, căminele muncitoreşti, locuinţele muncitorilor, mijloacele de comunicare legate de munca industrială (de ex., gări, poduri de fier, canale şi ecluze etc.). A. i. studiază aceste obiecte nu numai din punct de vedere arhitectonic sau tehnic, ci şi în relaţia lor cu producţia, cu condiţiile de muncă, cu relaţia dintre patron şi mâna de lucru. Atare disciplină foloseşte ca surse şi cartografia, publicistica de specialitate şi tehnica, documentaţia strânsă în arhivele întreprinderilor şi instituţiilor publice, materialul iconografic. În ultimii 20 de ani, au apărut primele muzee în aer liber de a. i., începând cu cel britanic de la Ironbridge de-a lungul fluviului Severn (1968).

LOCURI DE INTERES DEOSEBIT ARHEOLOGICO-INDUSTRIAL DIN ITALIA
Târguşor muncitoresc Leumann (Torino)
Întreprinderi textile de-a lungul râului Cervo (Biella)
Manufacturile din Borgosesia (Varese)
Manufacturile de bumbac Cantoni la Belluno (Lecco) şi Legnano (Milano)
Poduri de fier peste Adda (Paderno d'Adda, Lecco) şi Ticino
Ţesătoria Abegg şi muzeul mătăsii la Garlate (Lecco)
Centrala hidroelectrică pe Adda
Întreprinderi şi sate muncitoreşti la Crespi d'Adda, în comunele Brembate şi Capriate San Gervasio (Bergamo)
Ţesătorii, centrale electrice şi fabrici din Val Seriana (Bergamo)
Sate muncitoreşti la Nuova Schio şi Fabrica de lână Rossi la Schio (Vicenza)
Moara Stucky (Vicenza)
Topitoria Fallonia (Grosseto)
Fabricile din Terni şi din valea Nera (Terni)
Satul muncitoresc din San Leucio (Caserta)
Instalaţii miniere pentru extragerea sulfului din Sicilia

arheologie,
disciplină care studiază societăţile din trecut prin intermediul dovezilor materiale (de ex., locuinţe, morminte, obiecte de uz casnic, produse artistice şi de artizanat, urme lăsate de om pe pământ). A. este împărţită pe baza mediului istorico-cultural luat în consideraţie în: a. preistorică sau paleoetnologia, a. orientală, a. clasică (greacă şi romană), a. creştină, a. precolumbiană (civilizaţiile Americii), a. medievală etc. Epigrafia (v.) şi numismatica (v.), care se bazează pe săpături, trebuie considerate ca ştiinţe de sine stătătoare datorită autonomiei pe care o au metodele de lectură şi de interpretare caracteristice. Tehnicile de recunoaştere, în afara săpăturilor tradiţionale, includ fotografia din avion şi cercetările subacvatice, prospecţiile magnetice, sistemele telemetrice etc. Descoperirile arheologice au diferite întrebuinţări în cunoaşterea istorică.

■ *Stabilirea cronologiei.* În timp ce tehnicile de identificare cele mai recente şi sofisticate (precum bioarheologia, de care ţine dendrocronologia, adică citirea inelelor care s-au format în timp pe trunchiurile plantelor, măsurarea radiocarbonului, cercetarea polenului) furnizează elemente de datare, cu precădere pentru evenimente din epoci preistorice, pentru epocile istorice metoda principală de datare a materialelor rămân săpăturile stratigrafice. Această tehnică îi permite arheologului să reconstruiască în sens contrar diferitele faze ale unui sit (de ex., ordinea aşezărilor în Troia), ajungând să definească cronologia relativă (relaţia dintre diferitele nivele) şi apoi, prin

studierea mărturiilor (ceramica, sticla, metalele, oasele etc.) şi comparaţia cu toate celelalte dovezi, cronologia absolută (epoca precisă în care au avut loc evenimentele şi căreia îi aparţine contextul studiat).

■ *Contribuţia la istoria politică.* Mărturiile arheologice pot fi esenţiale în studierea constituirii unui oraş, fapt cu multiple implicaţii politice. În cazul Romei arhaice, de ex., săpăturile pe pantele de nord ale Palatinului, din 1988, au permis identificarea unui zid din aşchii de tuf vulcanic din sec. VIII î.Hr. care dovedesc deja, în această epocă, existenţa unei comunităţi organizate, conform celor transmise prin tradiţia literară; săpăturile din pardoseala Forului indică o fază de urbanizare a oraşului care duce la scheme arhitectonice etrusce şi confirmă importanţa fazei etrusce în monarhia romană. A. a mai demonstrat, contrazicând în acest caz informaţiile parvenite din surse literare, că fortificaţiile nu constituiau de loc o componentă obişnuită în centrele urbane din perioada istorică. (de ex., în unele colonii greceşti din Sicilia şi în diferitele oraşe romane din Gali şi Britannia, ceramicile găsite sub zidurile cele mai vechi sunt mai târzii faţă de alte ceramici, găsite în alte puncte ale sitului).

■ *Verificări ale istoriei militare.* În ceea ce priveşte istoria militară există corespondenţe interesante între sursele literare şi datele arheologice: în 1860-1865 săpăturile aduc la suprafaţă în Alesia lucrări de asediere, care corespund celor descrise de Caesar în *De Bello Gallico*. Şi cunoaşterea activităţii lui Agricola în Britannia între 79 şi 84 d.Hr. a fost ajutată de a. (prezenţa lui Agricola în Scoţia, noi informaţii asupra direcţiilor urmate de el). Cu ajutorul prospecţiilor aeriene, care permit identificarea unor urme care nu sunt vizibile direct pe sol, s-au îmbunătăţit cunoştinţele noastre privind lucrările defensive construite de soldaţi de-a lungul graniţei cu Imperiul roman.

■ *Cadrul istoriei materiale şi socioeconomice.* Depăşirea unei concepţii parţiale a a. (ca cea ancorată în curiozităţi de anticar sau în criterii estetice, sau vizând numai îmbogăţirea patrimoniului istorico-artistic) a dus la valorificarea unor produse manufacturiere „sărace", care constituie cea mai mare parte a descoperirilor arheologice. Studierea fragmentelor permite o individualizare a caracteristicilor standardizate şi identificarea locurilor de fabricaţie a produselor manufacturiere; dislocarea fragmentelor permite studierea deplasării mărfurilor şi a produselor agricole (deosebit de elocvente urmele de amfore şi obiectele de ceramică pentru masă). Forma vaselor interesează tot mai puţin ca mărturie a tendinţelor de gust şi stil artizanal şi este studiată, mai degrabă, sub aspect tehnologic, sau în funcţie de produsele transportate (de ex., amfore Dressel pentru vin). Din analiza aşezărilor cu coordonate locale şi temporale precise se pot obţine indicii credibile de natură demografică şi legate de modelele de aşezământ.

Bibliografie: M. Pallottino: *Che cos'è archeologia?*, Sansoni, Firenze, 1980; A. Carandini, *Storie della terra. Manuale di scavo archeologico*, Einaudi, Torino 1991.

arhitectură, proiectarea şi realizarea clădirilor şi lucrărilor asemănătoare, cu funcţii practice şi estetice. În istoric a. a preferat să se exprime în cadrul oraşului: aceleaşi tipuri de a. extraurbană (locuinţe rurale, vile, mănăstiri, castele) includ referiri la oraş prin legături complementare şi antitetice. De aici prezenţa, în fiecare operă de a., a unei componenţe urbanistice, tot mai sensibilă, odată cu dezvoltarea mai puternică a oraşului.

■ *Arhitectura antică.* Adevăratele începuturi ale a. pot coincide cu prima fază istorică în care materialul de construcţie a fost în prealabil prelucrat (piatra, roca) sau elaborat în mod artificial (cărămizi din pământ ars, teracotă etc.), lucru care a avut loc în Mesopotamia şi în Egipt, în jurul anului 3000 î.Hr. Noile tehnici de construcţie, alături de o mare dezvoltare a cunoştinţelor de geometrie, au permis construirea unor palate mari şi a unor clădiri funerare şi de cult, precum piramidele şi ziguratele. În civilizaţiile greacă, elenistică şi orientală, exemplele cele mai semnificative în a. se regăsesc în construcţiile templelor, spaţiilor sacre, teatrelor în aer liber, pieţelor şi în general în toate structurile necesare desfăşurării în aer liber a vieţii sociale, culturale şi economice. Repertoriul extraordinar şi perfect al formelor de a. greacă a fost imitat de mai multe ori în istoria lumii occidentale. A. romană, inspirată dintr-o concepţie monumentală şi scenografică, exprimând autoritatea şi puterea, s-a afirmat în sfera religioasă şi civilă şi în opere de mare importanţă din punct de vedere social: noile tehnici de construire a arcurilor şi a bolţilor de piatră au permis realizarea unor rezervoare, apeducte, terme şi bazilici.

■ *Arhitectura medievală.* Epoca medievală, începând cu experienţele paleocreştine şi bizantine, a ajuns la nivelul cel mai înalt de exprimare şi tehnico-constructiv prin înălţarea unor catedrale, bazilici şi ansambluri mănăstireşti. Folosirea sistematică a bolţilor cu nervaturi, a arcurilor ogivale a dus la realizarea unor clădiri care, sub forma lor graţioasă au fost simboluri grăitoare ale puterii bisericeşti, în contexte urbane, constituite din locuinţe modeste şi anonime. Când puterea politică şi-a cucerit autonomia proprie faţă de cea religioasă, s-a ajuns la construirea palatului municipal: la început a fost plasat lângă catedrală, iar mai târziu a fost pus într-o zonă diferită a oraşului şi a constituit un centru

civil, bine diferenţiat faţă de cel religios. În perioada medievală, a avut mare importanţă construirea unor castele, la început cu caracteristici austere, apoi mai complexe, astfel încât alături de fucţionalitate să aibă şi un înalt nivel estetic.

■ *Arhitectura renascentistă.* Noua viziune asupra omului şi asupra locului lui în lume a fost exprimată în arta renascentistă prin reinterpretarea tipologiilor greacă şi romană şi prin dezvoltarea cu precădere a a. civile. Palatul de locuit din sec. XVI, care se caracterizează printr-o curte interioară cu portic şi o organizare simetrică în adâncime şi pe faţadă, a contribuit la modificarea planului oraşului medieval. Prin elaborarea unor soluţii formale şi expresive de un nivel foarte înalt, s-a ajuns şi la înnoirea casei negustoreşti, a vilei din suburbie, a bisericii, a palatului civic, centrul puterii politice şi la definirea unor echipamente colective precum spitalele, colegiile, universităţile.

■ *Arhitectura modernă.* Revoluţia industrială i-a oferit a. nu numai teme monumentale, ci şi prozaice, precum realizarea unor locuinţe mediu burgheze şi populare şi a unor infrastructuri şi clădiri colective. Aceste exigenţe, împreună cu tehnica de construcţie în oţel, în beton armat şi sticlă, au dus, în primele decenii ale sec. XX, la realizarea tipologiei edilitare complexe printr-un limbaj formal esenţial. O importanţă deosebită a avut-o constituirea Bauhaus-ului, institutul de artă şi meserii, întemeiat în 1919 de W. Gropius, care, înfruntând problema producţiei industriale şi edilitare sub aspectele sale sociale şi expresive, a răspândit noile tehnologii, militând pentru crearea unui limbaj comun pentru diferitele forme artistice. Dilatarea mediului arhitectonic (de la obiectele de uz comun la organisme urbane), unificarea metodologiei de proiectare, o atenţie mai mare acordată exigenţelor producţiei industriale (care a dus la apariţia *industrial design*), elaborarea unei tehnici urbanistice (v. urbanistică), care nu mai este legată în mod exclusiv de organizarea reţelei de străzi, au dus în sec. XX la considerarea mediului uman în totalitatea sa.

Bibliografie: B. Zevi, *Saper vedere l'architettura*, Einaudi, Torino 1948; L. Benevolo, *Storia dell'architettura moderna*, Laterza, Bari 1960.

arhivă, complex organic de documente produse sau achiziţionate de o instituţie: organe şi birouri centrale şi periferice ale statului, magistraturii, instituţiilor publice teritoriale şi non-teritoriale; biserici, instituţii private, familii şi persoane. Originea arhivelor datează di epoci îndepărtate: existau la babilonieni, egipteni şi evrei. Roma a păstrat documentele cele mai importante în temple. În Evul Mediu, au avut o mare importanţă arhivele comunale, în timp ce consolidarea statelor naţionale a favorizat centralizarea documentaţiei. Arhivele sunt surse primare în munca de documentare a istoricilor. În Italia, arhivele de stat păstrează arhivele statelor italiene de dinainte de unificare, arhivele organelor statelor naţionale după unificare, arhivele notariale, precum şi alte arhive şi documente dobândite de către stat. Dintre arhivele statale trebuie amintite, datorită importanţei lor în scopuri de cercetare istorică, arhivele industriale, arhivele instituţiilor de asistenţă şi de binefacere, arhivele sanitare, arhivele ecleziastice, arhivele organizaţiilor internaţionale. Pentru fiecare instituţie există de obicei o a. *curentă*, pentru documentele care privesc afacerile în curs; o a. *de depozitare*, pentru documentele care mai sunt necesare pentru afacerile în curs, dar care nu sunt încă destinate păstrării şi consultării de către cercetători; o a. *istorică*, pentru documente referitoare la probleme soluţionate definitiv şi destinate, după operaţiile de selecţionare, păstrării şi conservării definitive şi consultării de către cercetători. Documentele selecţio-

PRINCIPALELE ARHIVE DIN LUME

ocalitate	*nume*	*materiale păstrate*
Londra	Public Record Office	material despre Imperiul britanic şi relaţiile internaţionale (sec. XVIII-XX)
Moscova	Gosudarstvennyi arkhivnyi fond	fonduri privind activitatea comunismului internaţional şi politica URSS
Paris	Archives nationales	documente despre istoria franceză şi europeană
Roma	Archivio Centrale dello State	materiale oficiale ale statului italian, dar şi foarte multe fonduri personale
Roma	Archivio Segreto Vaticano	un foarte bogat material despre istoria civilă şi religioasă a Occidentului: arhiva este deschisă pentru consultarea documentelor de dinainte de 1922
Simancas	Archivo general	documentaţia de bază pentru Europa din sec. XVI-XVIII şi America Latină
Viena	Staatsarchiv	materiale importante asupra Habsburgilor şi Italiei din sec. XVIII-XIX
Washington	National Archives	documentaţia fundamentală privind relaţiile internaţionale din sec. XX

nate pentru consultări permanente pot fi păstrate de instituția care le-a elaborat în secții separate de arhive (adesea se numește a. și localul unde instituția își păstrează propria a. curentă și unde o depozitează) sau le-a concentrat în instituții destinate recuperării și păstrării arhivelor de proveniențe diverse (de ex., arhivele de stat). În Italia, în afară de Arhiva Centrală de Stat, sunt foarte importante prin documentele păstrate arhivele capitalelor din statele preunitare (Torino, Neapole, Florența, Veneția, Milano, Mantova, Modena etc.).

arhonte, funcție supremă în orașele Greciei antice. În Atena, arhonții erau nouă la număr, cu funcții diferite: a. rege era autoritatea religioasă cea mai importantă; polemarhul, responsabilul militar al orașului; eponimul dădea numele anului în curs, în sfârșit, șase tesmoteți (păstrători ai legilor) administrau justiția. Aflați în funcție timp de un an, arhonții erau supuși controlului adunării *bulé* (v.).

arianism, crezie susținută de preotul alexandrin Arius (sec.IV) care nega divinitatea lui Cristos și identitatea cu Tatăl. Condamnat în cadrul conciliului din Niceea (325), a cunoscut o mare răspândire pe lângă popoarele germanice și în imperiul oriental, până când conciliul de la Constantinopol din 381 a impus ortodoxia.

Arías Sánchez, *Oscar,* om politic costarican (Heredi 1941). Progresist moderat, ca președinte al Republicii Costa Rica (1986-1990) a reușit să-i unească în jurul unei mese de negocieri pe reprezentanții tuturor țărilor centro-americane (Grupul de la Contadora) și a devenit promotorul unui plan de pacificare în regiune, care deși nu a avut urmări, i-a adus premiul Nobel pentru pace (1987).

Aribert de Intimiano, episcop de Milano (n.970/980-Milano, 1045). Ales în 1018, a fost cel mai puternic senior din Italia de nord în vremea sa. Mai întâi a fost sprijinit, iar mai târziu i s-a împotrivit împăratului Conrad II; când în 1037 acesta a luat cu asalt Milano, A. a încurajat rezistența cetățenilor. A fost primul care a adoptat simbolul carului de război cu însemnele comunei (*carroccio*).

Ariès, *Philippe,* istoric francez (Blois 1914-Paris 1984). Influențat de școala de la „Annales", după o primă lucrare privind istoria populației franceze (1948), a făcut studii istorice de pionierat asupra familiei și perioadei de copilărie (*Părinți și fii în Europa medievală și modernă* 1960), precum și asupra morții (*Omul și moartea din Evul Mediu până azi,* 1977).

arii sau *arieni,* populație indo-europeană care s-a stabilit pe podișul iranian și de acolo s-a deplasat spre India (cca 2000-1500 î.Hr.). În a doua jumătate a sec. XIX termenul a fost extins (impropriu) spre un grup întreg de populații indo-europene, inclusiv germanii, celții, grecii etc. În felul acesta teoriile asupra a. și a presupusei lor superiorități rasiale au intrat în gândirea teoreticienilor rasiști, precursori ai nazismului (J.A. Gobineau, H. Chamberlain). În Italia, unii exponenți ai antropologiei pozitiviste (v. pozitivism), printre care A. Niceforo, i-au opus tot atât de impropriu pe a. (sau celți) din Italia de nord „mediteraneenilor" din Italia meridională sau insulară.

arimani, denumire dată de longobarzi oamenilor liberi care obțineau posesiunea ereditară a pământurilor publice (care nu puteau fi înstrăinate) și făceau parte din armată.

Ariovist, căpetenie a suevilor (sec. I î.Hr.). După ce a traversat Rinul pentru a-i ajuta pe secvanii care luptau cu heduii, s-a așezat în actuala Alsacie și a stabilit relații prietenești cu Caesar (59), care, cu toate acesta, în anul următor l-a înfrânt, respingându-l peste Rin.

Aristide, om politic atenian (n. cca 540-m. 467 î.Hr.). A fost unul din cei zece strategi victorioși împotriva perșilor la Maraton (490). În 482, datorită opoziției sale față de proiectul lui Temistocle de a întări flota și de a face din Atena o putere maritimă, a fost alungat. Rechemat din exil, a luat parte la luptele de la Salamina și Plateea. În 477 a fost promotorul și organizatorul Ligii delio-atice.

aristocrație (literal „guvernul celor mai buni", în greacă *aristoi,* mai buni și *kratos,* conducere, dominare) unul din termenii împărțirii clasice a formelor de guvernare, care o vede în opoziție cu monarhia (guvernarea unei singure persoane) și democrația (guvernarea celor mulți). În lumea greacă, unde a apărut, definirea caracterului de „cel mai bun", care să ilustreze exercitarea puterii nu și-a găsit o formulare certă, astfel încât ideea de a. s-a intersectat adesea cu cea apropiată de oligarhie (guvernarea exercitată de puțini, în general deosebiți de ceilalți) sau de timocrație (în care venitul legitima dreptul de exercitare a guvernării). În opera sa „Politica", Aristotel întemeia a. pe virtutea care trebuie înțeleasă în accepția platonică de cunoaștere, înțelepciune; la rândul său, virtutea putea fi considerată prerogativă a celor în vârstă (gerontocrația), după cum și, prin nivelul de educație și de formare, a claselor cele mai elevate din societate. În alte contexte ale Greciei clasice, totuși (de ex., în Sparta), apartenența la a. era strâns legată de capacitățile militare exprimate (aristocrația războinică, sau de cucerire). Apare ca o caracteristică pentru cele mai mari organizații politice din Antichitate (de la monarhia etruscă la republica senatorială romană, de la Imperiul persan la cel chinez), constituirea unor grupuri restrânse de persoane care aveau funcții în guvern pe baza unei poziții de prioritate față de restul populației; poziție care, în scurt timp a tins să devină ereditară (aristocrație de sânge). Prin afirmarea sistemului feudal în Europa medievală, conceptul de a. a fost extins către întreaga clasă socială care exercită puterea înarmată

şi se bucura de unele privilegii care de acum se transmiteau în mod ereditar; ideea de a. era asociată definitiv celei de nobilime, indicând totalitatea elementelor care o constituiau pe aceasta din urmă. Diminuarea prerogativelor politice ale a. continuă de atunci paralel cu procesul îndelungat de transformare socio-politică (sec. XII-XIII), care va duce la crearea statului modern şi-şi va găsi consacrarea în opera juridică şi constituţională a Revoluţiei franceze: în Franţa sec. XVIII, lupta celei de-a treia stări burgheze faţă de aristocraţie s-a tradus cu precădere prin lupta împotriva privilegiilor acesteia, iar rezultatul ei va fi anularea oricărei sarcini politice pentru clasa nobilă. Lucrul acesta nu a înlăturat faptul că din sec. XIX (în special cu T. Carlyle), din diferite direcţii s-a reluat teoria (care dovedea o neobosită indiferenţă faţă de principiile egalitare) privind importanţa unei „corporaţii a celor mai buni" şi au fost relansate problemele care priveau definirea ei. Şi în sistemul politic de partide din sec. XX se regăseşte din plin asocierea dintre titularul puterii şi apartenenţa la un cerc restrâns de „cetăţeni de vază", care duce la o stratificare socială (adesea subterană), bazată pe privilegii. *Vezi şi*: elită; feudalism; guvern; monarhie; nobili ıe; partide politice; stat.

Aristogiton, v. Harmodios şi Aristogiton.

Aristotel, filosof grec (Stagira, Macedonia, 384-Calcis, Eubeea, 322 î.Hr.). Discipol al Academiei lui Platon, a fost preceptor al lui Alexandru cel Mare şi în 335 a întemeiat la Atena şcoala numită Liceu sau peripatetică. Format în sistemul platonic, a cultivat un ideal enciclopedic şi a considerat că fiecare ştiinţă trebuie să îmbrăţişeze totalitatea materiei, fără diferenţă între concept şi realitate. Cu o atenţie deosebită faţă de viziunea politică (fundamentală, dat fiind faptul că omul este prin natură „animal politic"), s-a angajat în analizarea Statului ideal, întemeiat însă pe date reale; semnificativ, în acest sens, a fost studiul pe care l-a făcut asupra formării oraşelor greceşti. Aristotel a elaborat diferenţa tipologică dintre cele trei forme de orânduire politică: guvernarea celor mulţi, celor puţini, a unuia singur. Datorită faptului că pentru fiecare din acestea are o versiune pozitivă şi una negativă (monarhia-tirania, aristocraţia-oligarhia, democraţia-guvernul mulţimii nediferenţiate), după A. este esenţial pentru sistemul politic ideal să fie perfecţionat conceptul de „justiţie", prezentat ca „virtute" socială şi civilă. Dintre operele lui A.: „Etica Eudemia", „Etica pentru Nicomah", „Marea Etică", „Economia", „Politica", „Constituţia Atenei".

aristotelism, totalitatea curentelor de gândire, a direcţiilor teoretice şi a sistemelor filosofice care sunt inspirate sau influenţate de doctrina lui Aristotel. Absent din gândirea Părinţilor Bisericii (dominată de platonism), în epoca postclasică a. a cunoscut momente de strălucire la arabi, cu precădere prin comentariile lui Averroes şi Avicenna. În mediul latin, gândirea lui Aristotel a fost transmisă Evului Mediu prin traducerile lui Severinus Boethius şi prin elaborarea întreprinsă de sfântul Toma de Aquino.

armagnaci şi bourguignoni, facţiuni politice în care s-a împărţit nobilimea franceză în prima jumătate a sec. XVI, în timpul ultimei faze a Războiului de o sută de ani; armagnacii, în frunte cu ducii de Orléans, rude ale regelui Carol VI şi sprijiniţi de marea nobilime din regat au luptat împotriva prezenţei engleze în Franţa, sprijinită de bourgognoni, conduşi de ducii de Bourgogne (Burgundia) şi susţinuţi de clasele populare.

Armata Italiană, ansamblul forţelor militare terestre, care împreună cu Marina şi Aeronautica formează Forţele Armate Italiene. După proclamarea Regatului Italiei în 1861, forţele savoiarde au abandonat numele de Armata Sardă pentru a-l lua pe cel de A. I. Aceasta a luat naştere, la început prin integrarea în vechile rânduri piemonteze a noi elemente provenite din formaţiunile voluntare ale lui Garibaldi sau din armatele statelor preunitare. În primii zece ani A. I. a fost alcătuită în parte din voluntari, în parte din cetăţeni cu deosebite calităţi fizice şi cu o vârstă mai mare de 21 de ani care erau recrutaţi pe bază naţională prin tragere la sorţi. Militarii extraşi la sorţi erau împărţiţi în două categorii: perioada de serviciu militar a celor din I categorie era de 5 ani, în timp ce din a II-a categorie, după o perioadă de instrucţie de mai puţin de o lună, rămâneau la dispoziţie, în rezervă, timp de 11 ani. După nefericita experienţă a celui de-al treilea război de independenţă (1866), a început să se afirme tot mai mult, în privinţa recrutării, principiul înrolării: crescând numărul cetăţenilor are trebuiau să presteze serviciu militar, a scăzut în mod treptat perioada serviciului militar de la cinci ani la trei ani. A. I. a ajuns să alinieze în timpul primului război mondial peste 6 000 000 de persoane faţă de 875.000 din anii imediat anteriori. A. I. a cunoscut o organizare stabilă odată cu Mussolini (1926), dar încercările de „fascizare" au fost împiedicate de comandamentele superioare. A. I. a intrat în al doilea război mondial: după armistiţiul din 8.IX.1943 cu Aliaţii, A. I. s-a dizolvat, chiar dacă unele trupe au rezistat în faţa nemţilor, iar alţii au luptat alături de Aliaţi în Corpul Italian de Eliberare (v.). În perioada de după război, serviciul militar deja limitat la 18 luni în 1923, a ajuns la 15 în anii '60 şi la 12 în 1976. În 1975 a fost iniţiat un program de reorganizare şi modernizare, în cadrul colaborării NATO, care a dus la o redimensionare, cu 30% din forţa totală, şi la o restructurare rapidă din punct de vedere organizatoric.

Armata Roşie, denumire (oficial A.R. a Muncitorilor şi Ţăranilor) până în 1948 a forţelor armate ale URSS. Formată la început din voluntari care-şi alegeau ofiţerii,

Armata Roşie a fost reorganizată de L. Troţki, M.D. Frunze şi K.E. Voroşilov, care au reluat ierarhia neeligibilă, introducând printre cadre numeroşi ofiţeri ţarişti şi serviciul militar obligatoriu. Controlată de Partidul Comunist pin intermediul comisarilor politici, A.R. (care, în 1948 şi-a schimbat numele în Armata Sovietică) a suferit sub Stalin epurări masive. În epoca brejnevistă a devenit un sector cu largi privilegii, legat de industria militară şi susţinut cu creşteri de la buget şi de efective (până la 4 milioane de oameni).

Armata Salvării, asociaţie religioasă înfiinţată la Londra în 1865 de un fost pastor metodist, W. Booth (1829-1912), pe baza unui creştinism redus la reguli morale, în vederea unei activităţi de asistenţă deosebit de răspândită în favoarea claselor populare. Membrii săi, bărbaţi şi femei, au uniformă şi încadrare militară şi sunt prezenţi în toate continentele în peste 80 de naţiuni.

arme şi armamente, se înţelege prin armă orice instrument folosit pentru a ataca sau a se apăra; prin armament, dotările de arme şi totalitatea mijloacelor necesare de luptă.

■ *Armele în epoca primitivă*. În cele mai vechi timpuri, producerea de arme (care coincideau adesea cu instrumentele de muncă, utilizate atât pentru vânarea animalelor cât şi pentru operaţiile de atac şi apărare faţă de alte fiinţe umane) a mers în pas cu diferitele stadii de dezvoltare a capacităţii de a prelucra mai întâi materialele disponibile (oase, pietre, lemn) apoi metalele (arama, bronzul, fierul). S-a trecut de la măciuca primitivă la unelte de piatră şi de la pumnale de silex la arme de atac de calitate superioară, precum pumnale metalice cu lamă lată, triunghiulară, săbii cu cele mai variate forme, săgeţi cu vârfuri metalice întărite. Producerea de arme cu părţi de metal a dus la diversificarea armamentului de apărare, precum scuturile şi platoşele (la început din lemn şi piele).

■ *Inovaţiile din marile imperii ale Antichităţii*. Interacţiunea dintre mijloace şi modalităţi de război şi comunitatea umană organizată apare în mod evident în dezvoltarea armelor şi a armamentului în cadrul marilor imperii din Antichitate; acolo unde există un suveran sau o elită cu surse financiare importante şi o influenţă socială pe măsură, se înregistrează o evoluţie a armelor şi a tehnicii de război. Este cazul carelor de război mesopotamiene, egiptene, miceniene şi chineze di epoca Shang (mileniul II î.Hr.), prin care s-a încercat să se combine raza de acţiune a armelor de azvârlire cu protejarea luptătorului şi rapiditatea însăşi a mijloacelor de transport, creând posibilitatea de înfrângere a unui duşman constrâns să acţioneze pe jos şi numai într-o confruntare de aproape. Un caz diferit este acela privind preponderenţa elementului de infanterie în civilizaţia greacă postmiceniană, cu falangele de hopliţi (şiruri strânse de război ici pedeştri cu lănci lungi, săbii şi

CLASIFICAREA ARMELOR		
arme convenţionale	arme albe	*de lovire*: harpon, baston, buzdugan, măciucă; *de lansare şi cu corzi*: arc, prăjină, arbaletă, bumeranguri, praştie, suliţă, lance dinţată; *de tăiere*: secure, iatagan, bardă; *cu vârf*: baionetă, lance, pumnal; *cu vârf şi lamă*: halebardă, cuţit, sabie, spadă
	arme de foc	*transportabile sau uşoare*: archebuză, bazooka (lansator de rachete transportabil), carabină, puşcă, mitralieră, flintă, pistol (cu una, două ţevi, cu tambur, automat); *netransportabile sau de artilerie (de câmp, navale şi contraaeriene)*: 1) uşoare sau de câmp: mortier, obuzier; 2) grele: tun, lansator de rachete grele
	arme complementare	granadă, lansator de grenade, aruncător de flăcări, aruncător de grenade lacrimogene, mină, torpilă
	arme balistice	rachetă antitanc, antinavă, aer-sol, aer-aer, sol-aer (cu focoase convenţionale sau nucleare)
arme neconvenţionale	arme nucleare	bomba atomică (de fisiune), bomba H sau cu hidrogen (de fuziune), bomba N sau cu neutroni
	ofensive chimice	gaz: iritant (lacrimogen sau de strănutat), neuro-toxic, vezicant
	ofensive biologice	microbi, paraziţi, viruşi patogeni, hormoni vegetali, toxine bacteriene

Atât rachetele cu focoase nucleare cât şi avioanele cu arme nucleare sunt clasificate în sectoarele de armament:
a) tactic (utilizat în ciocnirile limitate de către unităţile mai mici ale forţelor armate);
b) de regiune (zona de operare, considerată „intermediară", poate fi vastă precum Europa)
c) strategic (cu raza şi puterea distructivă maximă).

PRINCIPALELE SISTEME DE ARMAMENT	
armament terestru	a) autovehicule tactice: transportor, transportor amfibiu, camion, jeep; b) mijloace blindate de luptă: autoblindat, tanc
armament aerian	avion de atac la sol, de atac nuclear, de vânătoare, special (de recunoaştere şi antisubmarin), bombardier; elicopter
armament naval	torpilor, cuirasat, corvetă, corabie cu tr i catarge, fregată, galeră, crucişător, vedetă, portavion, submarin, corabie
armament spaţial	satelit antirachetă, satelit antisatelit

scuturi) lansate de oraşele-state greceşti şi de Alexandru cel Mare şi care se dovedesc în stare să distrugă cavaleria de temut a perşilor: egalitatea cetăţenilor în oraşele-state a avut un corespondent în planul armamentului, o creştere a importanţei politice şi a ponderii militare a infanteriei faţă de cavalerie – armă tipică a oligarhiei nobiliare. Pe de altă parte, enorma dezvoltare a armamentului naval atenian din sec. V şi VI î.Hr. a fost indisolubil legată de prezenţa în Atena a „theţilor", cetăţeni în deplinătatea drepturilor, dar săraciţi, care puteau să câştige ceva pentru a trăi din înrolarea ca vâslaşi pe triremele statului. Acelaşi tip de relaţie apare între cetăţenii romani (cu respectivele drepturi şi privilegii) şi serviciul militar în cadrul infanteriei din sânul legiunii, care a rămas adevăratul pivot al puterii romane, până când, în perioada târzie a imperiului (sec. III-V î.Hr.), în armata romană au fost înrolaţi în mod masiv mercenari germani.

■ *Evul Mediu şi cavaleria în Occident şi în Asia.* În Evul Mediu, invaziile barbare şi căderea Imperiului roman de Apus au împins în faţă o nouă clasă dominantă, nobilimea feudală. Folosindu-se de introducerea din Orient a scăriţei de şa, care permitea atacul cu lancea cu sprijinitoare, nobilimea feudală a asigurat preponderenţa militară a cavaleriei grele. Într-o lume fragmentată din punct de vedere politic şi economic, dispărând posibilitatea de a încadra şi a conduce în mod organic formaţiuni de infanterie mari, forţa militară a trebuit, în mod inevitabil, să se bazeze pe figura cavalerului (în măsură să susţină dotarea excesiv de costisitoare pentru epoca aceea) care, din când în când se integra în structura armatei feudale şi care de cele mai multe ori se angaja în lupte sporadice şi legate de conflicte de o importanţă locală limitată. Un alt exemplu semnificativ al relaţiei existente între decăderea politică şi militară a unei puteri unitare şi naşterea unei elite de războinici de profesie, care sfârşesc prin a-şi asuma un rol politic hotărâtor, se regăseşte în Japonia perioadei feudale (sec. XII-XVIII): daimyo, nobilimea legată de pământ şi care s-a transformat în aristocraţie războinică, şi vasalii lor, samuraii, cu caracteristicul lor cod de onoare au influenţat pe o perioadă lungă istoria acestei ţări, fărâmiţând autoritatea împăraţilor şi şogunilor, într-o constelaţie de potentaţi locali. În Europa, din contră, rolul politic şi militar al cavaleriei feudale (acoperită tot mai puternic şi mai mult de armuri complexe, pe care le foloseau luptătorii şi caii lor) a intrat în criză destul de repede, mai întâi datorită arcaşilor din lumea islamică, în timpul cruciadelor (sec. XI-XIII), apoi datorită miliţiilor pedestre (şi acestea dotate cu arcuri), din cadrul comunelor libere care ameninţau încet, dar inexorabil întregul sistem al feudalismului. Lovitura mortală dată armelor tipice ale cavaleriei grele a venit din reînvierea, în cantoanele elveţiene, a formaţiunilor închise de infanterişti înarmaţi cu lănci lungi de 4-6 m cu vârfuri de fier şi halebarde: companiile de mercenari elveţieni au fost dominante pe câmpurile de luptă europene mult timp.

■ *Introducerea prafului de puşcă.* Un salt de calitate excepţional în dezvoltarea armamentului a avut loc atunci când în Europa, datorită unei cunoaşteri avansate a tehnicii de topire a metalelor, a apărut ideea unei folosiri diferite a prafului de puşcă (amestec de nitrat de potasiu, carbon şi sulf, inventat în China în sec.I, dar obţinut în Europa doar în sec. XIV), care nu mai este substanţa explozivă de lansat cu catapulta, ci combustibil pentru mortier (realizat cu tehnici similare celei de topire a clopotelor) pentru a arunca proiectile împotriva grupurilor înarmate şi a fortificaţiilor. Apariţia primelor bombarde, tot în sec. XIV, şi a altor tipuri de arme de foc, transportabile sau nu, a dat naştere unei revoluţii ample şi pline de consecinţe în domeniul războiului şi al politicii. Armatele de cavaleri cu armuri şi arme albe, legate de seniorii feudali, au apus fără drept de apel; numai monarhiile statelor naţionale, pe punctul de a se naşte, puteau să ţină piept unei poveri financiare reprezentate de folosirea armelor de foc, organizând eficient structurile militare legate de noul tip de armament. Nu este întâmplător faptul că numele regelui Gustav II Adolf al Suediei, angajat în Războiul de treizeci de ani (1618-1648) a rămas legat atât de progresele tehnice importante în cadrul artileriei, cât şi de introducerea unor sisteme organice de comandă şi control al trupelor armate prin aceste noi instrumente de război. Şi dominaţia pe care Europa sec. XVI a început să o dobândească ulterior pe

arii tot mai vaste ale globului trebuie corelată, cel puţin parţial, cu prezenţa armelor de foc din arsenalele sale. Prin inventarea corabiei (noul tip de navă de război, înarmată cu zeci de tunuri, dispuse pe cele două laturi ale ambarcaţiunii) în sec XVI olandezii au revoluţionat şi războiul pe mare, până atunci legat de lupta corp la corp. ■ *Cursa înarmărilor în sec. XIX-XX.* Progresele înregistrate de cercetarea tehnologică în sec. XIX (inventarea sistemelor de ochire, cartuşelor şi sistemului de reîncărcare pentru armament portabil şi tunuri, a afeturilor pentru artilerie; dezvoltarea armelor cu repetiţie şi automate) au făcut să crească eficienţa armamentului într-o măsură de neconceput cu câteva decenii înainte şi au constituit condiţia importantă a unei agresive politici de putere pentru naţiunile europene şi SUA. Legătura tehnică necesară şi avantajoasă economic care s-a instaurat între marea industrie şi producţia militară a alimentat la rândul său cursa înarmărilor, punând la dispoziţia comunităţilor politice (mici sau mari, bogate sau sărace) un potenţial distructiv tot mai vast şi inovator. Primul război mondial a cunoscut folosirea, deloc marginală, pe câmpul de luptă a unor noi arme: chimice, avioane, submarine şi tancuri. Enormele pierderi umane din timpul conflictului i-au convins pe unii oameni politici să-şi pună în mod serios problema unui control al armelor. În cursul celui de-al doilea război mondial, armele experimentate în conflictul precedent au jucat un rol hotărâtor: a fost cazul tancurilor, încadrate în unităţi blindate şi al aviaţiei, care s-a dovedit hotărâtoare nu numai în luptele terestre, ci şi în cele navale, încât a dus la apariţia unui nou tip de navă de război: portavionul. După război, efectul combinat al descoperirii fisiunii nucleare (care a dus la producerea celor două bombe atomice care au explodat la Hiroshima şi Nagasaki) şi al confruntării politice şi ideologice dintre cele două superputeri, sovietică şi americană, a determinat o nouă fază de accelerare a cursei înarmărilor. La începutul anilor '50 şi-a făcut apariţia bomba H sau cu hidrogen, de sute de ori mai puternică decât primele bombe atomice. Rachetele (folosite deja de germani cu focoase convenţionale în timpul celui de-al doilea război mondial) au fost dotate cu focoase nucleare şi destinate să acopere distanţele intercontinentale. În aceste condiţii, fiecare din cele două superputeri, pentru a replica în mod adecvat unui atac al adversarului şi a-l descuraja pe duşman să înceapă cel dintâi un război nuclear, a fost nevoită să-şi întărească tot mai mult propriul arsenal şi să stimuleze, în acelaşi timp, cercetarea asupra unor noi instrumente, mai sofisticate, până la începerea în 1983 a programului american SDI (Iniţiativa de Apărare Strategică), centrat pe arme spaţiale şi sateliţi dotaţi cu raze laser pentru interceptarea rachetelor. Posibilitatea de folosire a armelor nucleare numai în cazul unui război total, a determinat o puternică relansare a armamentelor tradiţionale, şi acestea tot mai sofisticate. Între anii '80 şi '90 prăbuşirea regimurilor comuniste din Europa şi dispariţia URSS, implicând sfârşitul opoziţiei bipolare, au eliminat (cel puţin teoretic) premisele echilibrului de teroare nucleară. Faptul acesta nu influenţează dezvoltarea armelor convenţionale, obiect al unui comerţ foarte înfloritor dintre ţările industrializate producătoare şi ţările din Lumea a Treia.

Bibliografie: F. Battistelli, *Arme e armamenti*, Editori Riuniti, Roma 1985, M. Howard, *La guerra e le armi nella storia d'europa*, Laterza, Bari 1978.

Vezi şi: aviaţie; bătălie; bomba atomică; descurajare nucleară; dezarmare; fortificaţii; marină militară; rachetă; război; strategie.

Armellini, Carlo, om politic italian (Roma, 1777-Saint-Josse-ten-Noode, Bruxelles, 1863). Magistrat în Statul Papal, a fost în 1849 unul dintre triumvirii Republicii Romane (v.), în cadrul căreia a reprezentat elementul cel mai moderat. La restaurarea guvernării pontificale s-a refugiat în Belgia.

Armenia, stat în Asia de sud-vest. *Sup.*: 28 800 km² *Pop.*: 3 742 000 loc., din care 93% armeni, minorităţi azeri, ruşi şi kurzi. *Capit*: Erevan. Limba: armeană. *Relig.*: creştin-ortodoxă, catolică şi creştin-monofizită. *Vecini*: N Georgia, E Azerbaidjan, S Iran şi Turcia, V Turcia. *Forma de stat*: republică pezidenţială. Leagănul poporului armean este considerat regiunea Lacului Van din Anatolia centrală, sediu între 835 şi 714 î.Hr. al regatului hurit Urartu, distrus mai apoi de sciţi şi cimerieni şi în final, anexat (612 î.H.) regatului med al lui Cyaxares. După dominaţiile persană (549-331 î.H.), macedoneană (331-323 î.Hr.) şi seleucidă (323-189 î.Hr.), Armenia a fost împărţită între două satrapii: a lui Solfene (Armenia Maior) şi a lui Arzamene (Armenia minor), devenite regiuni independente în 189. Unificată de regele Tigran cel Mare, între 94/95 şi 55 î.Hr., Armenia a fost în fine anexată Imperiului roman (114 î.Hr.). în 117 a fost refăcut un regat al Armeniei. În 305, prin convertirea la creştinism a lui Tiridate III (290/298-330), Armenia a fost primul stat care a adoptat creştinismul ca religie oficială. O nouă împărţire a ţării a avut loc în 390 între bizantini şi Sasanizi. Între timp se elaborează decizii importante pe plan cultural şi religios prin adoptarea alfabetului armean (450), şi separarea creştinilor armeni de Roma (506). Supusă cuceririi arabe în 640, Armenia a încercat inutil şi în mai multe rânduri să-şi refacă un stat naţional propriu şi stabil, dar după cucerirea lui Tamerlan (1387), ţara a fost definitiv anexată Imperiului otoman (1473). Au urmat dezmembrări teritoriale prin anexarea părţii nord-orientale a Marii Armenii, mai întâi la Imperiul persan (1606) apoi la Rusia (1827).

Pentru armenii supuşi de către turci au început persecuţii sângeroase (1895-1896, 1909), care au căpătat dimensiunile unui adevărat genocid în timpul primului război mondial (de la 1,5 milioane la 2 milioane de morţi între 1915 şi 1916), accentuând diaspora populaţiei armene. În 1918, Armenia rusă s-a constituit într-o republică independentă, devenită socialistă în 1920. Doi ani mai târziu, Armenia a format împreună cu Georgia şi Azerbaidjan Republica Sovietică a Transcaucazului care intră în componenţa URSS. În 1936 s-a optat pentru o Republică Federativă Sovietică Autonomă. În 1990, după victoria electorală a Mişcării Naţionaliste armene, a urmat declaraţia unilaterală de independenţă faţă de URSS, oficializată în anul următor împreună cu aderarea la CSI. În vara lui 1992, redeschiderea unei dispute cu Azerbaidjanul pentru sprijinul dat de guvernatorul de la Erevan tendinţelor autonomiste din Nagorno-Karabah a degenerat într-un război deschis; după invadarea armeană a regiunii răsculate, problema s-a rezolvat în 1996 printr-un acord care făcea concesii ample cererilor formulat de rebeli. Pe plan intern, în timp ce rigoarea programelor de redresare economică duce la un împrumut uriaş de la FMI (1993), în 1995 o nouă constituţie accentua caracterul „forte" al preşedinţiei naţionalistului L. Ter-Petrosian. În 1998 primul ministru R. Kocearian, originar din Nagorno-Karabah, a fost ales preşedinte.

Armia Krajowa (pol.: Armata patriei) nume luat în februarie 1942, în timpul celui de-al doilea război mondial, de armata clandestină poloneză la ordinele guvernului în exil de la Londra. În vara lui 1944 număra circa 380 000 de oameni. Formaţiunile sale sub comanda generalului T. Borkomorowski s-au ridicat la Varşovia împotriva germanilor la 1.VIII.1944, dar fără ajutorul sovieticilor, care se aflau totuşi la porţile oraşului, s-au predat pe 2.X.

Armia Ludowa (pol.: Armata populară), forţe de rezistenţă poloneze constituite în ianuarie 1944 în timpul celui de-al doilea război mondial (încorporând Gwardia Ludowa) de Consiliul naţional de la Lublin, sub conducerea comunistă care se opunea guvernului în exil de la Londra. În vara lui 1944 A.L. număra cca 10 000 de oameni. Mai apoi a intrat în cadrul forţelor poloneze antrenate în URSS, formând armata naţională poloneză.

arminianism, confesiune protestantă, întemeiată de teologul olandez J. Arminius (1560-1609), care, contrar doctrinei calviniste a predestinării, a susţinut că voinţa umană trebuie să coopereze cu mila divină pentru salvare.

Arminius, căpetenie a germanilor cherusci (n. cca 18 î.Hr.-m. 19/20 d.Hr.). La început a luptat în rândul forţelor auxiliare romane (el însuşi era cetăţean roman), dar întorcându-se în patrie s-a plasat în fruntea unei coaliţii de triburi germanice şi a fost răspunzător de ambuscada din Teutoburg – Câmpiile teutoburgice (9 d.Hr.); în anii următori a continuat să conducă rezistenţa antiromană pe Rin.

ARMIR (Armata Italiană în Rusia) siglă pentru a VIII-a armată italiană angajată în timpul celui de-al doilea război mondial pe frontul sovietic de pe Don în 1942-1943. Constituită la 3.VI.1942 de Mussolini contra părerii militarilor, sub comanda generalului I. Gariboldi, a inclus CSIR (v.), şi a fost dotată cu mijloace şi arme depăşite şi insuficiente (a dispus doar de 55 de tancuri uşoare). Cuprindea Corpul de vânători de munte (diviziile Tridentina, Julia şi Cuneense) şi corpul II de armată (diviziile Cosseria, Ravenna şi Sforzesca), corpul XXXV de armată (fost CSIR cu diviziile Celere Duca D'Aosta, Pasubio şi Torino) şi diviziunea Vicenza, în spatele frontului. Din 230 000 de oameni, dintre care 7 000 de ofiţeri, pierderile au fost de 84 300 de oameni, căzuţi şi dispăruţi, 30 000 au fost cazurile de congelare. A fost repatriată în primăvara lui 1943.

armistiţiu, acord între state beligerante care suspendă total sau parţial ostilităţile, pe termen limitat sau nelimitat. Stipularea armistiţiului este de competenţa autorităţilor militare şi nu implică încetarea stării formale de război până când nu este încheiat un tratat de pace.

armistiţiul lui Dumnezeu, sau *pacea lui Dumnezeu*, în Evul Mediu, perioadă de întrerupere, dictată de Biserică, a războaielor private sau a expediţiilor de pedeapsă. În Franţa sec. XI, legat de a. lui D. a luat naştere un fel de mişcare pacifistă care avea drept scop garantarea siguranţei populaţiei, ameninţată în permanenţă de acţiunile cetelor de războinici.

Arnaldo da Brescia, reformator religios şi politic (m. Roma, 1155). A susţinut ideea că papalitatea şi Biserica trebuie să renunţe la puterea temporală şi la bogăţii ca să se întoarcă la sărăcia evanghelică. A aderat la comuna liberă, înfiinţată la Roma în 1156, după expulzarea pontifului; capturat de împăratul Frederic Barbarossa, a fost predat papei Adrian IV şi condamnat la moarte.

Aron, *Raymond,* sociolog şi politolog francez (Paris 1905-1983). A abordat o sociologie politică cu tendinţe liberale, criticând ideologiile, totalitarismul şi în mod deosebit marxismul. S-a ocupat de sistemul politic internaţional de după război, în structura sa bipolară şi în aspectele de echilibru militar. Dintre operele principale: *Etapele gândirii sociologice* (1972), *Gândind războiul* (1976).

Arpadieni, prima casă regală maghiară, întemeiată de Arpad, căpetenia maghiarilor de la 890 la 907. La sfârşitul sec. X, urmaşii lui au favorizat convertirea la catolicism şi dobândirea independenţei maghiare. În 1000 Ştefan I cel Sfânt a întemeiat regatul Ungariei, pe care A. l-au condus până în 1301, apărându-l de pretenţiile Habsburgilor şi ale familiei de Anjou.

Arras, oraş francez din Artois, pe râul Scarpe, reşedinţa departamentului Pas-de-Calais. În timpul Războiului de o sută de ani, aici au fost stipulate două tratate între prinţii francezi: primul (4.IX.1414) stabilea un armisti-

ţiu între bourguignoni şi armagnaci, care ocupaseră Parisul; prin cel de-al doilea (21.IX.1435), Carol VII al Franţei i-a cedat lui Filip cel Bun de Burgundia comitatul Auxerre şi Macon şi controlul asupra râului Somme, cu condiţia ca Burgundia să rupă alianţa cu englezii.

■ TRATATUL DE LA A. (23.XII.1482), încheiat între regele Franţei, Ludovic XI şi împăratul Maximilian de Habsburg, stabilea ca moştenitorul tronului francez, Carol, să se căsătorească cu Margareta, fiica lui Maximilian, care ar fi adus ca dotă Artois şi Franche-Comté; nu a avut o finalizare.

■ UNIUNEA DE LA A. (17.I.1579). pactul prin care Hainault, Artois şi provinciile catolice din Flandra valonă s-au supus dominaţiei lui Filip II al Spaniei. În replică, provinciile calviniste din nord s-au declarat independenţă faţă de Spania, semnând Uniunea de la Utrecht.

Artaxerxes I Mână Lungă, rege al Persiei din 465 până în 425 î.Hr. Fiul lui Xerxes, în 449 a semnat pacea lui Callias care a pus capăt în mod oficial războaielor persane. A dus o politică blândă faţă de minorităţile iudaică şi egipteană.

Artaxerxes II Mnemon (n.436-cca. 358 î.Hr.), rege al Persiei (404-358 î.Hr.). Fiu al lui Darius II, a înăbuşit revolta fratelui său, Cyrus, pe care l-a învins la Cunaxa în 410. Mai apoi s-a luptat cu grecii, cărora le-a impus în 386 pacea lui Antalcidas. Mai târziu a cunoscut un eşec în încercarea de a recupera Egiptul, în timp ce a avut succes în respingerea revoltei satrapilor (366-358).

Artaxerxes III Ochos, regele Persiei din 358 până în 338 î.Hr., succesorul tatălui său Artaxerxes II, a restaurat o guvernare puternică şi a dus o politică de forţă, recucerind Egiptul şi Asia Mică.

arte şi meserii, v. corporaţii.

artice, regiuni (sau Arctica), ansamblu de mări şi ţinuturi eurasiatice sau americane situat în jurul Polului Nord, fără a forma un continent (v. tabelul următor).

EXPLORAREA REGIUNILOR ARCTICE	
982	Erik cel Roşu întemeiază colonii vikinge în Groenlanda.
1497-1553	J. şi S. Cabot merg de-a lungul coastelor Groenlandei, Terranovei şi Labradorului.
1587	Englezul J. Davis explorează întreaga regiune a Golfului Baffin.
1594-1596	În trei călătorii succesive W. Barents a mers de-a lungul coastei Novaia Zemlia, a Insulei Urşilor şi a arhipelagului Spitzbergen.
1620	Englezul H. Hudson explorează golful larg care-i ia numele.
1727	Plecând de la Kamceatka, danezul J. Bering trece prin strâmătoarea omonimă şi stabileşte că Asia este separată de America.
1854	Americanul R. McClure deschide trecerea spre nord-vest explorând regiunea Alaska.
1909	După zece ani de explorări sistematice ale regiunilor arctice americane, R.E.Peary din SUA ajunge cu sania la Polul Nord.
1926	Americanul R.E.Byrd traversează primul cu avionul Polul Nord.
1958	Submarinul atomic american „Nautilus" ajunge la Polul Nord pe sub banchiză.

Articole de credinţă anglicană, v. *Treizeci şi nouă de articole.*

Articole organice, 77 dispoziţii legislative supuse la vot în 8.IV.1802 Corpului Legislativ francez de Bonaparte, în acelaşi timp cu concordatul semnat cu Biserica catolică în 16.VII.1801. A. o. supuneau activitatea bisericii unui control strict al statului, reducând drepturile papei şi reglementând exercitarea cultului.

Artigas, *José Gervasio*, general uruguayan (Montevideo, 1774-Ibary 1850). Membru al aristocraţiei creole din Montevideo, în 1811 a fost printre susţinătorii juntei revoluţionare argentiniene, dar în 1813 a afirmat dreptul la independenţă deplină a teritoriului Banda Oriental (azi Uruguay). Smulgând Montevideo de la argentinieni, a înfiinţat aici primul guvern naţional uruguayan (1815-16), ţinând piept atacurilor simultane duse împotriva lui de către regaliştii spanioli, de independentiştii argentinieni şi de armata braziliană. Învins definitiv în 1820, la Tamarombó, s-a refugiat în Paraguay într-un exil voluntar. Este considerat eroul naţional al Uruguayului.

artilerie, totalitatea armelor de foc netransportabile şi fără autopropulsie. Evoluţia a. se poate împărţi în două mari perioade: prima, din sec. XIV până la jumătatea sec. XIX, priveşte armele cu ţeavă netedă, fără caneluri interioare şi care lansau proiectile sferice; a doua perioadă, până în zilele noastre, a început prin folosirea unor caneluri elicoidale şi a unor proiectile cilindrice prevăzute în partea anterioară cu focoase. O atare inovaţie, îmbunătăţind stabilitatea traiectoriei, a permis o mai mare precizie a ochirii. Aproape în acelaşi timp, încărcarea pe la chiulasă a mărit viteza de tragere. După al doilea război mondial sunt destul de răspândite a. automată şi dotarea cu arme balistice sol-sol şi sol-aer. În funcţie de întrebuinţare, se distinge a. de munte, de câmp, antitanc, grea, de coastă, navală, antiaeriană. Diferitele componente se pot diferenţia, în funcţie de raportul dintre calibru şi lungimea ţevii, în tunuri, obuziere şi mortiere, la rândul lor subîmpărţite, pe baza diametrului ţevii, în piese de calibru mic, mijlociu şi mare.

Artois, regiune din Franţa de nord, situată între Picardia şi Flandra şi corespunzând în mare parte departamentului de azi Pas-de-Calais. Inclusă în teritoriile ducatului de Burgundia, a devenit posesiune a Habsburgilor (1477), faţă de care a fost fidelă, după tratatul Uniunii de la Arras (1579). Pacea din Pirinei (1659) a cedat Franţei

regiunea. În primul război mondial a fost scena atacurilor germane (X. 1914) şi a contraofensivei franceze (V-VII. 1915), anglo-franceze (IX-X. 1915) şi anglo-canadiene (IV. 1917).

Asahi Shinbun, cel mai mare cotidian japonez de informaţie, independent şi de orientare moderată. Fondat în 1879 la Osaka, a fost dublat de o ediţie pentru Tokyo în 1888; cele două ediţii s-au contopit în 1940.

asanare, ansamblu de operaţiuni în scopul îmbunătăţirii hidraulice, igienice şi economice a unui teritoriu. Se pot efectua cu ajutorul unor tehnici diferite în funcţie de situaţie şi de natura solului.

■ *Asanările în perioada antică.* Problema a. s-a pus imediat în cazul popoarelor care s-au stabilit de-a lungul cursului unei ape sau în vecinătatea mării sau a locurilor. De exemplu, în cazul civilizaţiilor mesopotamiană, chineză sau egipteană, a fost nevoie să se asaneze terenurile care erau în mod periodic sau permanent mlăştinoase, pentru a favoriza aşezările omeneşti sau culturile agricole. Din timpurile cele mai vechi şi popoarele italice au fost nevoite să ia măsuri pentru a. pământului. Aşa au făcut etruscii săpând canale de scurgere pe vaste suprafeţe din Maremma toscană; volscii s-au ocupat de Mlaştinile Pontine; Câmpia Padului este, în parte, rezultatul intervenţiilor făcute de mâna omului. Unele dintre primele colonii din Magna Graecia au luat naştere în zone marine supuse a. Mai târziu romanii au asanat zona Fucino, Val di Chiana şi Val Reatina.

■ *În perioada dintre Evul Mediu şi epoca modernă.* O dată cu invaziile barbare în Europa marile lucrări de ameliorare a pământului au fost abandonate. Lucrările de a. au fost reluate din sec. XI de către mănăstirile benedictine şi de unele comune. Republica Veneţia a regularizat cursul Padului, al râurilor Piave, Adige şi Brenta şi a apărat laguna de eventuale acoperiri cu pământ. A. hidraulice au fost întreprinse de seniorii din Florenţa, Milano, Ferrara, regii Neapolelui. Papa Clement VIII a început asanarea zonei Polesine. Dar poate lupta cea mai tenace împotriva apelor a fost dusă în Ţările de Jos: prin mari lucrări de asanare şi îndiguire (şi astăzi încă în plină desfăşurare), olandezii au sustras mării pământul pe care trăiesc şi îl cultivă, constituind adevărate districte numite *„polders“*.

■ *Cele mai recente asanări în Italia.* După unificare guvernul italian a alocat sume foarte mari pentru lucrările de a. care trebuiau să fie efectuate în zona Ferrarese, în Agro Romano şi Pontino, în Polesine. Parlamentul a promulgat o primă normativă complexă asupra a. (legea Baccarini, 1882). Au fost iniţiate impunătoare lucrări, iar în primii ani ai sec. XX au fost asanate cca. 400 000 ha de teren graţie intervenţiei statului, mai ales în Veneto, Lombardia şi Emilia. O dată cu venirea la putere a fascismului a fost stabilită ideea transformării integrale a unui teritoriu determinat. Prin planul de *„îmbunătăţiri funciare integrale“* (1928, completat cu aprobarea din 13.II.1933), statul şi-a asumat sarcina de a efectua lucrări de canalizare, irigare, împădurire şi creare de infrastructuri. Suprafeţele pe care s-a operat, sub conducerea economistului agrar A. Serpieri, numit subsecretar al îmbunătăţirilor funciare integrale, se extindeau pe cca 5 milioane de hectare. Cele mai mare rezultate s-au obţinut în Agro Pontino, unde s-au născut „oraşele noi" simbol al reuşitei acestor lucrări: Littoria (Latina de azi), Sabaudia, Pontinia, Aprilia şi Pomezia. Legea din 1933, rămasă în mod substanţial în vigoare şi după căderea fascismului a stat la baza unor intervenţii ale guvernului întreprinse în perioada de după cel de-al doilea război mondial în Basilicata, Sila, în delta Padului şi în Maremma.

asasini, sectă secretă musulmană ismaelită, întemeiată la sfârşitul sec. VI de persanul al-Hasan ibn al-Sabbah (1056-1124), care, autoproclamându-se mare maestru, şi-a organizat ierarhic şi militar adepţii. Plecând din bastionul din Alamut (1090), secta a cucerit numeroase fortăreţe în Persia de nord şi în Siria, devenind o putere locală sub Rashid al-Din Sinan, zis Bătrânul din Munte (m.1192). Consumând haşiş pentru a se pregăti pentru acţiunile de război (de unde numele de a., care în Europa a devenit sinonim cu criminal), au fost distruşi de mongoli în 1272, după un război care s-a prelungit mai mult de cincisprezece ani.

ascari, războinici din Eritrea, încadraţi în trupele coloniale italiene, din 1887, la început în „hoarde" auxiliare, mai apoi în batalioane cu uniforme proprii şi scări ierarhice după modelul turc.

ASEAN, siglă engleză a Asociaţiei Naţiunilor din Asia de Sud-Est, organism întemeiat în 1967 cu obiective de cooperare politică, economică şi socială, de către Thailanda, Malaysia, Indonezia, Filipine, Singapore şi Brunei. În 1995 a cuprins şi Vietnamul; în 1997, Laos şi Myanmar, cu aderarea programată a Cambogdiei, îngheţată datorită loviturii de stat împotriva primului ministru Norodom Ranariddh.

asediu, totalitatea operaţiunilor întreprinse în jurul unei fortăreţe pentru a o cuceri sau a o obliga să se predea. Un a. necesită folosirea armelor, materialelor şi măsuri speciale pentru izolarea completă a fortăreţei, astfel încât să nu poată primi ajutoare din exterior şi garnizoana sa să nu poată efectua ieşiri. Arta de a conduce a. a apărut în Antichitate: inventarea prafului de puşcă în întrebuinţarea artileriei în a., iniţiată în jurul anului 1340, a dus la pierderea avantajului pe care zidurile de împrejmuire le avuseseră asupra atacatorilor. În zilele noastre, folosirea aviaţiei şi a rachetelor a anulat în practică orice capacitate de rezistenţă a unei fortăreţe.

asediu, stare de, în dreptul de război, transferarea întregii puteri autorităţii militare în zona asediată de duş-

ASEDII FAIMOASE ÎN ISTORIE	
219 î.Hr.	Asediul şi cucerirea Saguntului, oraş din Spania orientală aliat cu Roma, de către Hannibal constituie începutul celui de-al doilea război punic.
147-146 î.Hr.	Asediul şi distrugerea Cartaginei de către Scipio Aemilianus.
52 î.Hr.	Iulius Caesar încheie cucerirea Galiei, capturând Alesia, unde se refugiase Vercingetorix.
1099	Godefroi de Bouillon, comandant al cruciadei I, asediază şi cucereşte Ierusalimul.
1453	Turcii otomani cuceresc Constantinopolul, punând capăt Imperiului bizantin.
1706	Torino, asediat de francezi, este eliberat de forțele imperiale şi piemonteze comandate de Eugeniu de Savoia.
1849	Asediul şi cucerirea Veneției de către austrieci şi a Romei de către francezi şi spanioli, după mişcările risorgimentale.
1855	Asediul şi predarea fortăreței ruse Sevastopol către turci şi anglo-francezi, în timpul războiului Crimeii.
1860-1861	Asediul şi predarea fortăreței bourbonice Gaeta către trupele piemonteze.
1870-1871	Asediul Parisului de către prusaci.
1904-1905	Japonezii cuceresc fortăreața rusă Port Arthur în Manciuria.
1941-1944	În timpul celui de-al doilea război mondial, germanii asediază Leningradul timp de mai bine de doi ani.
1942-1943	Bătălia de la Stalingrad: germanii asedi oraşul, dar sunt la rândul lor încercuiți şi capturați de sovietici.
1991-1995	Rebelii ˆrbo-bosniaci asediază şi bombardează oraşul Sarajevo, în timpul războiului civil din Bosnia-Herțegovina.

mani. În legislația modernă se denumeşte s. de a. situația care prevede suspendarea garanțiilor constituționale şi transferarea întregii puteri autorității militare în cazul unei grave tulburări a ordinii publice.

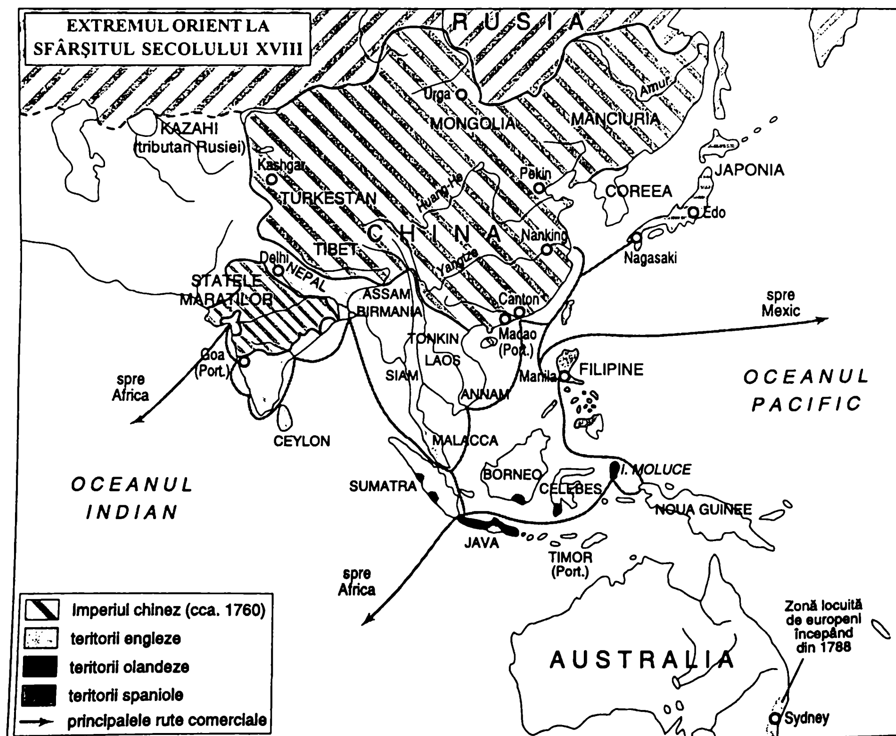
ashanti, populație africană din grupul akan, stabilită în părțile de nord ale Ghanei de azi, în jurul sec. XI şi care de la sfârşitul sec. XVII a format o confederație militară puternică, unită prin legături sacre (aşa-zisul „scaun de aur", simbolul autorității religioase şi politice). După ce au ținut piept cu succes încercărilor de penetrare portugheză (sec. XVII-XVIII), la începuturile anilor 1800 a., foarte pricepuți în prelucrarea aurului, au dus un război împotriva populației rivale a fanților, stabiliți pe coaste, cu scopul de a avea acces la comerțul cu europenii. Astfel au ajuns la ciocniri şi cu Marea Britanie (1806) care a dus patru războaie împotriva lor şi care s-au încheiat în 1869 cu instituirea protectoratului britanic asupra ținuturilor a..

Ashikaga, dinastie şogunală care a condus Japonia de la 1338 la 1573. În 1336, *Takauji* (1305-1358), plasându-se în fruntea facțiunii care s-a opus tentativei de restaurație imperială a lui Go-Doigo, a cucerit Kyoto şi l-a detronat pe suveran. Punându-l pe tron pe împăratul Komyo şi obținând de la aceasta titlul de şogun (1338), a început o luptă de lungă durată împotriva susținătorilor liniei imperiale legitime, în vederea controlului asupra țării (perioadă numită a curților de Nord şi de Sud, sau Namboku-cho). Când, în 1392, al treilea şogun *Yoshimitsu* (1358-1408) a pus capăt conflictului, puterea feudalilor care erau membri ai clasei de războinici (viitori daimyo) s-a întărit foarte mult, astfel încât autoritatea sa efectivă, deşi recunoscută formal, s-a limitat la regiunile care înconjurau capitala. În ciuda acestui fapt, domnia lui Yoshimitsu (care a eliminat formal persoana imperială şi nobilimea de curte), pe lângă o creştere economică şi comercială a țării, inaugurat una dintre perioadele culturale cele mai intense din istoria japoneză (perioada Muromachi, de la numele cartierului din Kyoto, reşedință a A.), care a durat până la 1573. Perioada a fost puternic marcată de gândirea şi acțiunea călugărilor budişti din secta zen, foarte influenți la curte (Yoshimitsu însuşi a abdicat în 1394 pentru a se face călugăr zen) precum şi de reluarea relațiilor cu China, pe care A. le-au încurajat, după aproape şase secole de întrerupere. Din contopirea doctrinelor tradiționale taoiste cu reflecțiile zen s-a născut acel „cult al amănuntului", exprimat în forme pe cât de diverse pe atât de specifice culturii nipone, precum ceremonia ceaiului (pe deplin formalizată în ultimii ani de putere a A.), cultul grădinii urbane şi a bonsaiului, naşterea şi deplina dezvoltare a teatrului *no*. Cu succesorii lui Yoshimitsu, totuşi, autoritatea politică a A. s-a redus datorită structurării puterii daimyo în adevărate seniorii teritoriale locale, independente şi înfloritoare. În 1473, dreptul la succesiune după cel de-al optulea şogun, *Yoshimasa* (1436-1490), retras într-o mănăstire zen, a provocat un violent război (războiul lui Onin), între fratele Gijn şi alți pretendenți, care a dus la distrugerea oraşului Kyoto şi la sfârşitul oricărei puteri efective a şogunilor A.; deşi, formal şi-au menținut funcțiile, au devenit prizonieri politici ai diferiților seniori locali pe care, încet-încet, au fost nevoiți să se sprijine. În 1573 Oda Nobunaga, daimyo al oraşului Owiri, l-a alungat definitiv din Kyoto pe cel de-al cincisprezecelea şi ultimul şogun A., *Yoshiaki* (1537-1597).

Asia,
primul dintre continente ca suprafaţă (43 713 947 km^2) şi ca număr de locuitori (3 407 000 000), îşi ia numele de la una dintre fiicele mitice ale lui Okeanos şi Thetis. Termenul a fost rezervat de către greci la început numai Asiei Mici şi extins asupra întregului continent pe măsură ce era cunoscut.

■ *Marile civilizaţii asiatice.* Pare sigur faptul că agricultura, prelucrarea metalelor şi tehnicile de excavare, precum şi organizările urbane (zidurile din Ierihon, 8000 î.Hr.) s-au dezvoltat în fâşia meridională din A. (Semiluna fertilă, Mesopotamia, bazinul Indului, aria chineză) unde au înflorit diferite culturi preistorice şi chiar unele din cele mai importante civilizaţii antice. În jurul anilor 3200-2800 î.Hr. odată cu sumerienii, dar în acelaşi timp şi în China, iar mai apoi în valea Indului, au apărut primele organizaţii sociale diferenţiate şi s-au format oraşele-state. În epocile următoare s-au dezvoltat civilizaţii ale bronzului în China (dinastia Shang, 1523-1028 şi Chou, 1027-506) şi în India (supremaţia arienilor, 1000-600). A. a fost şi leagănul marilor religii universale: după experienţa extraordinară a monoteismului ebraic (sec. XIII-VI î.Hr.), au înflorit în jurul sec. VI î.Hr. budismul, zoroastrismul iranian şi confucianismul. Anterior, în aria indiană s-a dezvoltat religia vedică (1500-900), care prin faza brahmanismului (900-400), a dus la hinduism, bazat pe conceptul de castă. În sec. III î.Hr., China a fost unificată de Shin Huang-ti, întemeietorul unui stat centralizat, care a fost tot mai bine organizat de dinastiile succesive. În acelaşi timp, în India, Aşoka a întemeiat primul mare regat indian, cu capitala Pataliputra şi a făcut din budism religia oficială a imperiului.

■ *Mişcările popoarelor şi culturilor.* O dată cu sosirea pe malurile Indului a lui Alexandru cel Mare (372 î.Hr.), după înfrângerea regelui persan Darius III, a început o fază care a marcat o răsturnare a marginalizării precedente şi a poziţiei subalterne a Europei faţă de A.: au fost iniţiate legături comerciale destul de strânse între cele două continente prin intermediari şi numeroase etape ulterioare (de ex., regatele indo-elenistice). În epoca romană erau importate în Europa mirodenii şi mătăsuri în schimbul aurului şi argintului, iar Europa începea să

se lege de polul chinezesc pe „calea mătăsii". (v. mătase). În sec. III-V. d.Hr., mişcările populaţiilor nomade din A. centrală şi nord-estică au atins civilizaţiile sedentare europene şi asiatice: marele imperiu universal condus de Roma a fost supus invaziilor barbare; China la nord de Yang-tze Kiang a fost devastată; imperiul populaţiei Gupta din India a fost răsturnat de huni, chiar şi imperiul persan a fost slăbit. Expansiunea islamismului în sec. VII şi dezvoltarea lui în Africa de nord, în Spania şi în zone vaste ale Asiei, rupând unitatea ariei mediteraneene, a redus schimburile comerciale dintre A. şi Europa, care au fost puternic reluate doar din perioada cruciadelor (sec. XII-XIII). Între timp, civilizaţia indiană a influenţat tot mai mult Indochina şi Insulinda, în timp ce aceea chineză, în perioada clasică a dinastiei T'ang (sec. VII-X) a influenţat două civilizaţii care luau naştere, cea japoneză şi cea vietnameză. În sec. XIII, A. a fost zguduită de mongolii conduşi de Ginghis Han, care au constituit un imperiu ce se întindea din China de nord până la Marea Neagră şi care au devastat prin incursiunile lor o arie care se întindea de la graniţele Germaniei până în Insulinda. Arabii şi-au extins între timp

DATE DESPRE ISTORIA ASIATICĂ

8000 î.Hr.	Ierihon, primul oraş cu ziduri din istorie	1737	Sfârşitul dinastiei safavide persane
3200-2800	Sumerienii se stabilesc în Mesopotamia	1840-1842	Războiul opiului dintre China şi Marea Britanie: China este supusă penetrării europene
2750	Începuturile civilizaţiei Indului	1868	Prin revoluţia Meiji Japonia adoptă sistemele economice şi organizatorice occidentale
1800-1375	Regatul vechi asirian	1887	Crearea Indochinei franceze
1600	Civilizaţia Shang în China	1900	Revoluţia antieuropeană a boxerilor din China
1027	Expansiuna arienilor în India	1904-1905	Războiul ruso-japonez; pentru prima oară în epoca modernă, o putere asiatică învinge o mare putere europeană
660	Jimnu Tenno, primul împărat al Japoni	1912	China este proclamată republică
560-483	Viaţa lui Buddha	1947	Independenţa Indiei şi a Pakistanului
551-479	Viaţa lui Confucius	1948	Naşterea statului Israel
550	Cyrus cel Mare întemeiază Imperiul persan	1949	Comuniştii la putere în China
327	Alexandru cel Mare ajunge la Indus	1950	Izbucnirea războiului în Coreea
272-231	Domnia lui Aşoka în India	1954	Înfrângerea francezilor la Dien Bien Phu
60 d.Hr.	Apare imperiul Kushana în aria indo-iraniană	1973	Retragerea SUA din Vietnam
221	Unificarea Chinei sub Qin	1979	Revoluţia islamică din Iran. Invadarea Afghanistanului de sovietici
320	Chandragupta I întemeiază imperiul Gupta în India	1989	Înăbuşirea în sânge, în piaţa Tien An Men, a protestului studenţilor chinezi pentru democraţie
570-632	Viaţa lui Mahomed	1991	Războiul din Golf ca urmare a invadării Kuwaitului de irakieni
1099	Întemeierea regatelor cruciaţilor lati Anatolia şi Siria	1997	Al XV-lea Congres al Partidului Comunist Chinez adoptă economia de piaţă
1206-1227	Domnia lui Ginghis Khan şi expansiunea mongolă	1998	Criza economică a ţărilor celor mai industrializate din Asia; ia amploare integrismul islamic.
1370-1405	Domnia lui Tamerlan		
1368	Începuturile dinastiei Ming în China		
1498	Portughezul Vasco da Gama soseşte la Calicut în India		
1526	Babur întemeiază dinastia Moghulilor în India		
1644	Manciurienii invadează China		
1707	Moartea lui Aurangzeb şi declinul Imperiului moghul.		

dominaţia înspre India, dar sunt la rândul lor învinşi de mongolul Tamerlan (1398-1399). Expansiunea „popoarelor din stepă" a continuat puţin după cea prin turcii islamizaţi, care s-au amestecat, până la urmă, cu popoarele supuse, fără a da viaţă unei civilizaţii originale.

■ *Consolidările politice şi contactele cu Occidentul.* Dorinţa de a deschide căi directe de comunicare şi de comerţ între Europa şi Orientul Îndepărtat a fost la originea explorărilor geografice europene între sec. XV şi sec. XVI. În 1498 Vasco da Gama, după ce a înconjurat Africa pe ocean, a aruncat ancora la Calicut, pe coasta sud-vestică a Indiei. Europenii, la începutul superiorităţii lor tehnologice, au găsit în diferite arii entităţi statale puternice şi înfloritoare, consolidate deja. Imperiul otoman dobândise moştenirea islamică, Imperiul moghul în India instaurase un modus vivendi între islamism şi hinduism, în timp ce Safavizii controlau încă Persia. Imperiul Ming din China era statul cel mai puternic şi avansat de pe glob, la 1500, tocmai atunci când şogunatul familiei Tokuagawa din Japonia stabiliza o populaţie deja foarte densă pe un teritoriu redus. Lucrul acesta a dus la o situaţie de echilibru destul de durabilă: singura cucerire directă de teritorii asiatice a fost cea a Filipinelor de către spanioli. Portughezii au creat însă o serie de escale pentru comerţul maritim cu mirodenii şi cu ţesături de lux, garantat de superioritatea de netăgăduit a flotei lor, chiar în momentul în care China începea să se închidă în sine şi să-şi demonteze marea sa flotă. La amurgul imperiului portughez, în A. au pătruns olandezii şi englezii. Din interiorul continentului începe procesul de colonizare a stepelor siberiene de către Rusia (sec. XVI şi XVII). Foarte mică sau inexistentă a fost de altfel influenţa europeană asupra societăţii din India, China sau Japonia.

■ *Epoca modernă.* Începând cu sfârşitul sec. XVIII situaţia s-a modificat în mod radical. Teritoriile asiatice au devenit o dată cu revoluţia industrială potenţiali furnizori de materii prime şi de pieţe pentru manufacturi industriale europene. Vechiul colonialism mercantilist s-a transformat în colonialism imperialist şi influenţa europeană a pătruns rapid şi în vechile societăţi asiatice, răscolindu-le profund. Începutul transformării a avut loc o dată cu cucerirea britanică a Indiei, înfăptuită de Compania Indiilor Orientale începând din 1757, şi datorită crizei din Imperiul moghul, însă consolidată şi formalizată numai în 1858. Europenii au încercat apoi să deschidă către comerţ întreaga A. China a fost obligată, după războiul opiului (v.), din 1839-1842 să cedeze Hong Kong-ul Marii Britanii şi să deschidă cinci porturi. În acelaşi mod, SUA prin misiunea contraamiralului M.G. Perry (1853-1854), a obligat Japonia să

se deschidă către comerțul cu Occidentul. Japonia a știut totuși să imite puterile occidentale, printr-un proces de centralizare politică și de modernizare economică (perioada Meiji), care au transformat-o într-o putere dominantă în Extremul Orient (războiul chino-japonez din 1895 și ruso-japonez din 1904-1905). China, însă, continuând să-și mențină o independență formală, a început să depindă tot mai mult de puterile străine (politica „ușilor deschise" anglo-saxonă, formarea ulterioară a unor zone de influență prin intermediul unor concesiuni), în timp ce, chiar de la sfârșitul anilor '60 din sec. XIX, Indochina a fost supusă dominației franceze.

■ *Emanciparea Asiei.* Imediat după primul război mondial a crescut controlul european prin dezmembrarea Imperiului otoman în 1918 și împărțirea Mesopotamiei, Siriei și Palestinei între Marea Britanie și Franța. Prestigiul puterilor europene a început să fie diminuat și peste tot s-au dezvoltat mișcări naționaliste. Pot fi amintite lupta pentru autoguvernare condusă de Gandhi în India sau mișcările antifranceze din Indochina. În China însă a început războiul civil dintre naționaliștii din Kuomintang și comuniști. Fermenții naționaliști au fost exploatați și de Japonia în expansiunea sa militară după 1931 și cu precădere în cursul celui de-al doilea război mondial, prin sloganul „Asia asiaticilor", în timpul luptei împotriva Puterilor Aliate. Imediat după război continentul a cunoscut un proces zbuciumat de emancipare: India a reușit să-și dobândească independența (1947), chiar cu prețul secesiunii teritoriilor majoritar musulmane, care au format Pakistanul. În China, puterea a fost preluată de comuniști în 1949, în timp ce guvernul naționalist se refugia în insula Taiwan. Încercarea chineză de a face presiuni asupra Coreii a provocat un război (1950-1953) în țara împărțită în două. Sângeros și îndelungat a fost procesul de independență din sud-estul asiatic, care s-a împletit cu ciocnirea dintre comuniștii și anticomuniștii din timpul Războiului rece. După ce au fost înfrânți francezii în 1954, în cele două zone ale Vietnamului a început un război în care a fost implicată SUA. Prin impunerea puternică a mișcărilor nealiniaților și ruptura Chinei de URSS, în anii '60-'70, A. părea destinată să rămână locul de experimentare a

ASIA

Asia se regăsește pe sine însăși

În deceniul 1945-1955 Asia s-a regăsit în sfârșit pe sine însăși. Occidentul, pe de altă parte, începe să înțeleagă faptul că mai mult de jumătate din populația lumii este formată din asiatici și că Europa și America, în ciuda mărimii lor actuale și a tradițiilor provenind dintr-un trecut splendid, nu mai sunt únicul exemplu, unica „unitate de măsură" a civilizației. E demn de remarcat faptul că această conștientizare a putut să se impună numai în momentul în care, pe toată suprafața pământului a început să se renunțe la „idealul comun de umanitate" pe care îl definim drept „civilizația occidentală"

Această nouă orientare a contribuit în mod decisiv la renașterea spirituală a Asiei. Cu siguranță asiaticii cunosc un progres inferior europenilor, americanilor și sovieticilor, sub aspectul tehnicii și al instituțiilor politice, dar cei care contestă, datorită acestui motiv, dreptul popoarelor din Asia la autodeterminare ar trebui întrebați câți europeni și americani au ajuns la concluzia, după primul război mondial, după criza din 1929, după devastările fasciste din anii 1935-1945, că „Occidentul nu se poate susține singur, nefiind matur pentru independență" Nu există nici o îndoială că o situație politică, chiar dacă istoric „coaptă" nu se poate modifica atât de ușor. Puțini europeni înțeleg însă că a fi matur pentru autoguvernare nu reprezintă suportul necesar al independenței, fiindcă este suficientă dorința de libertate. Aceasta este, cel puțin, părerea asiaticilor și a africanilor, care nu sunt singurii în susținerea ei, deoarece aspirațiile lor sunt sprijinite de întreaga istorie, europeană și americană. Dar chiar dacă lucrul acesta ar fi fost înțeles de un număr mai mare de europeni și americani, tendința naturală a tuturor popoarelor de a-și păstra bunurile pe care le posedă ar fi împiedicat puterile occidentale să se retragă în mod spontan din Asia. Războaiele din Indonezia, Indochina și Algeria au dovedit nu numai lăcomia, dar și obtuzitatea unor guverne europene, în timp ce plecarea englezilor din India și Pakistan a fost un exemplu semnificativ asupra importanței pe care pot s-o aibă înțelegerea față de libertatea celuilalt și conștientizarea limitelor proprii.

JAN ROMEIN, *Secolul Asiei*,
tr. it. Einaudi, Torino 1969, pg.489.

unui nou multipolarism; dezvoltarea aceasta a fost infirmată de caracterul endemic al situației sale economice foarte dificile. Exceptând Japonia și un grup de țări în curs de afirmare din Asia de est (primele noi țări industrializate, Coreea de Sud, Taiwan, Singapore, Hong Kong, la care s-au adăugat în anii '80 China, Indonezia, Malaysia, Thailanda și Filipine) al căror model de dezvoltare a intrat oricum într-o criză puternică în 1997, suprapopularea și sărăcia rămân trăsăturile cele mai caracteristice ale continentului. În același timp, focarele de agitație politică sunt numeroase: Orientul Mijlociu (devenit instabil, datorită problemei israeliano-palestiniene și luptei pentru controlul zăcămintelor de petrol), relansarea fundamentalismului islamic (revoluția iraniană din 1979, războiul civil din Afghanistan, tensiunile în Asia ex-sovietică); tensiunile etnico-religioase din India, sud-estul asiatic, care trebuie să înfrunte o perioadă post-comunistă dificilă, Filipine și Indonezia în căutarea unei democrații solide.

Bibliografie: J. Romcin, *Il secolo dell'Asia*, tr. it., Einaudi, Torino 1969; J. Chesneaux, *Asia Orientale nell'età dell'imperialismo*, tr. it. Einaudi, Torino 1969; G. Borsa, *La nascita del mondo moderno in Asi Orientale*, Rizzoli, Milano 1977.

Vezi și: APEC, arabi, arabo-israeliene, războaiele; arieni, asirieni; babilonieni; brahmanism; budism; chino-japoneze, războaiele; colonialism; cruciade; ebraism; hinduism; imperialism; Imperiul britanic; islamism; mazdeism; mătase; Orientul Mijlociu; mongoli; opiului, războiul; otoman, Imperiul; panarabism; ruso-japoneze, războaiele; șogunat; turci.

asiento, contract prin care guvernul spaniol reglementa comerțul cu sclavii africani pentru coloniile americane. A. era monopolul Spaniei, care le-a concesionat genovezilor aplicarea acestuia în sec. XVI, iar în sec. XVII portughezilor și mai apoi olandezilor și prin tratatul de la Utrecht (1713) Marii Britanii, care timp de 30 de ani l-a exercitat prin intermediul Companiei Mărilor de Sud. Abolit de Spania (1759) a. a fost liberalizat.

asignate, certificate de credit, create în 1789 în timpul Revoluției franceze de Adunarea Națională și eliberate proprietarilor de bunuri intrate în patrimoniul statului. Dobândind repede un curs legal și abandonând orice limitare cantitativă, asignatele au circulat ca bancnote, cunoscând o serie de devalorizări și alimentând o inflație puternică, până la abolirea lor, în 1797.

asimilare, politică colonială care invocă identitatea dintre colonie și patria-mamă. Dominantă în sistemele coloniale francez și portughez, se baza pe o concepție universalistă a relațiilor dintre rasele umane, care excludea în principiu inegalitățile de tratament, chiar dacă întreținea ideea superiorității culturale și civile a Europei în numele căreia indigenii trebuiau asimilați. Practica administrativă colonială desfășura în realitate o a. graduală și parțială: supușii coloniali puteau obține statutul de cetățean francez sau portughez numai atunci când demonstrau că ei corespundeau unei serii de exigențe (cunoașterea limbii, educația, comportamentul, religia). Numai după 1961, Portugalia a abolit diferențele dintre indigeni și asimilați, acordându-le tuturor, fără deosebire, dreptul de cetățenie.

Asinius Pollio, *Gaius,* scriitor și om politic roman (n. 76 î.Hr.-m. 5. d.Hr.). Adept al lui Caesar, a trecut apoi de partea lui Antonius și a fost guvernatorul Galliei Transpadane și proconsul în Dalmația (39 î.Hr.). A scris o „Istorie a războiului civil dintre Caesar și Pompei" care s-a pierdut.

asirieni, populație antică din Asia vestică de la care și-a luat numele Asiria. A. erau un amestec de semiți proveniți din sud (Babilon și Akkad) cu triburi nesemite din V și kurzi caucazieni. Civilizația lor, dependentă cultural de sumerieni, s-a format la nord de Babilon, pe podișurile de pe cursul Tigrului, actuala regiune Mosul (Irak): în perioada de expansiune maximă s-a extins de-a lungul întregii Mesopotamii. Asiria, la început sub sumerieni (mileniul III î.Hr.), apoi parte din regatul babilonian al lui Sargon I, a avut o istorie autonomă de la sfârșitul mileniului III, până în cca 612 î.Hr. În secolele XX-XVIII î.Hr., a. au avut capitala la Assur și au întemeiat diferite colonii comerciale în Anatolia. Păstrându-se relativ independenți față de Babilon, din sec. XV au căzut sub dominația regatului hurit Mitanni, până la eliberarea țării de către Assuruballit I (1363-1328 î.Hr.). Tiglatpileser I (1117-1087 î.Hr.) a împins cuceririle către V înspre Mediterana, înspre N, spre Marea Neagră și a reluat controlul asupra Babilonului, anexat temporar în epoca lui Tukulti-Ninurta I (1243-1207 î.Hr.). Dar apogeul imperiului a început sub domnia lui Tiglatpileser III (746-727 î.Hr). sub care a fost centralizat sistemul de guvernare și a fost aplicată o importantă reformă a armatei prin folosirea a. numai în cavalerie. Politica externă a lui Tiglatpileser III a fost ambițioasă, iar angajarea militară destul de puternică (recucerirea Armeniei și presiuni îndreptate împotriva Babilonului, Siriei și Egiptului). Sargon II (721-705 î.Hr.) a obținut la rândul său succese militare și a ajuns să supună regatul Israel. Sub Sennaherib (704-681 î.Hr.) și Assaraddon (681-669 î.Hr.), frontierele Asiriei au atins extinderea maximă, înglobând o arie care pleca din Cipru până în regiunile iraniene, locuite de mezi și perși, iar la nord până în regatul Urartu. Numai în ultimii ani ai domniei lui Assurbanipal (668-626) s-a înregistrat o micșorare a frontierelor și au existat semne de prăbușire iminentă: s-au

răsculat babilonienii, iar mezii au dat lovitura decisivă. Assur şi Ninive au fost cucerite şi arse. În anul 612 î.Hr. medul Cyaxares a ocupat Ninive. Sursele pentru reconstituirea istoriei a. (strâns legată de cea a Babilonului), sunt listele şi panegiricele regilor şi dinastiilor, alcătuite de învăţaţii babilonieni, cronicile campaniilor de război, un anumit număr de inscripţii şi documente juridice, scrisori particulare cu caractere cuneiforme. A. au creat unul dintre cele mai mari ansambluri administrative unitare din Mediterana şi din Orientul Mijlociu antic. Oraşele principale au păstrat de altfel o autonomie importantă, în timp ce subjugarea popoarelor anexate imperiului s-a manifestat cu precădere în plata tributurilor. Relativa slăbire a puterii statale explică succesiunea de răscoale şi recuceriri care sunt specifice imperiului asirian. Organizarea pe criterii de război şi colaborarea la conducere a clasei preoţeşti au fost dintr-un punct de vedere politico-administrativ elementele caracteristice ale acestui imperiu.

asistenţă, formă organizată de ajutor constant, acordat nevoiaşilor de către persoane sau instituţii publice sau private. A. este legată de spiritul de solidaritate al omului faţă de semenii săi care se află într-o situaţie de necesitate şi lipsuri, din cauza condiţiilor de trai (orfani, văduve, săraci, incapabili de muncă, bolnavi, bătrâni) sau datorită unor tragedii colective precum războiul, molimele, foametea, calamităţile naturale, crizele economice.

■ *Donaţii şi caritate.* În Antichitate a. exercitată de puterea politică era constituită în principal din distribuirea de alimente sau bani de către cei care se găseau în nevoie, cu scopul principal de a preîntâmpina revoltele sociale provocate de mizeria plebei urbane (*utilitas publica*). De la apariţia creştinismului, a. a fost activitatea de binefacere exercitată faţă de nevoiaşi şi a dobândit semnificaţia evanghelică de caritate, adică de acţiune inspirată de principii religioase. A. a devenit o datorie importantă a episcopului, care susţinea construirea de „hospitale", organizate ca o instituţie atât sanitară cât şi asistenţială. Cerşetorul sărac era de altfel şi figura integrată în contextul social. În perioada medievală a. a fost organizată de către Biserică prin ordinele de călugări-cerşetori (dominicani şi franciscani), asociaţiile laice (confraternităţile) şi ordinele militare cavalereşti (Cavalerii Sfântului Ioan; Ordinul teutonic), care au creat şi spitale şi ospicii.

■ *Intervenţia progresivă a statului.* În perioada Evului Mediu şi imediat următoare s-a înregistrat o schimbare a concepţiei asupra a. acordate săracilor şi nevoiaşilor, efectuată *propter Deum* (pentru a-i plăcea lui Dumnezeu) şi tipică pentru Biserică spre o alta, privind organizarea a. de către principe pentru care *pauperes Christi* (săracii lui Cristos) sunt supuşi care trebuie ajutaţi prin sprijinirea instituţiilor de caritate locale. Politica principelui privind a. a dus la apariţia nu numai a instituţiilor de caritate şi spitaliceşti din mediul urban, ci şi a instituţiilor complexe precum spitalele generale (de ex., în 1456 Ospedale Maggiore din Milano). Suveranul avea grijă să susţină atare instituţii, acordându-le scutiri şi imunităţi fiscale şi, în cazuri excepţionale, ajutoare financiare directe. Dar pe lângă aceste acţiuni care se bucurau de o mare autonomie chiar dacă erau susţinute de puterea politică, au rămas active şi au funcţionat şi organizaţiile laice precum *scholae* şi confraternităţile. În sec. XVI şi XVII în statele care au trecut la Reformă a fost întărit controlul statal asupra organizaţiilor de a., care a fost exercitat prin delegarea acesteia către comunităţile locale (relevant este cazul englez al *Poor laws*, care îi priveau pe nevoiaşi, dar şi persoanele în situaţia de şomaj temporar). În statele catolice, a. şi-a găsit noi forme datorită ordinelor de caritate întemeiate de Sf. Camillo de Lellis şi de Sf. Vincent de Paul sau de ordinele spitaliceşti precum Fatebenefratelli, care administrau spitale şi aziluri.

■ *De la asistenţă publică la Welfare State.* Statul şi-a asumat direct exercitarea asistenţei numai în sec. XVIII şi XIX, după principiile laicităţii şi raţionalităţii administraţiei publice, fiind adesea în conflict cu instituţiile ecleziastice. Conform normelor burgheze, sărăcia devenea o problemă care trebuia strict controlată. În Italia, de ex., au fost create în fiecare comună, prin legea Crispi din 1890, Congregaţiile de caritate, transformate în 1937 în Instituţii Comunale de Asistenţă (ECA). În statul liberal, a. a început să fie integrată unor forme mai închegate, precum mutualismul asociativ sau asistenţa sanitară publică (care s-a afirmat foarte încet: v. legislaţie socială), în timp ce numărul persoanelor care beneficiază de asistenţă publică se reducea. Doar din anii '30 (şi în Italia din anii '60), o nouă extindere, progresivă a acţiunilor asistenţiale ale statului în ţările industrializate (*Welfare State* v.) a creat un sistem articulat de instituţii publice în serviciul fiecărui sector şi a problemelor legate de nevoile sociale. Costurile excesive şi calitatea proastă, în general, a acestor prestaţii au dus oricum la desfiinţarea lor în cadrul revoluţiei neoliberiste demarate în Occident la începutul anilor '80. Lucrul acesta a contribuit la relansarea unor forme de a. motivate de solidaritatea privată sau de grup (de ex., voluntarismul) cu un rol de integrare şi stimulare a a. publice.

Aspromonte, podiş în Calabria de sud: în 29.VIII.1862, forţele armate italiene, conduse de colonelul Pallavicini au oprit circa 300 de garibaldieni care se îndreptau spre Roma pentru a răsturna guvernul pontifical; în luptă Garibaldi însuşi a fost uşor rănit şi arestat.

Asquith, *Herbert Henry*, om politic britanic (Morley, Yorkshire, 1852-Suttern Courtney, Berkshire, 1928). Liberal, a fost ministru de interne (1892-1895), de finanţe (1905-1908) şi prim-ministru (1908-1916). În

fața respingerii de către Camera Lorzilor a bugetului pe 1909 (care finanța reforme sociale și fiscale importante) a limitat drastic, cu ajutorul regelui George V, puterile camerei neelective. În politica externă a încheiat în 1907 un acord cu Rusia și i-a acordat Irlandei în 1912 *Home Rule*. Acuzat în 1916 de lipsă de fermitate și eficiență în conducerea guvernului, a fost înlocuit de Lloyd George, și el liberal. A urmat scindarea și slăbirea liberalilor. A. a rămas lider al liberalilor „oficiali" și în 1924 a sprijinit constituirea primului guvern laburist.

Assad, *Hafez al-*, militar și om politic sirian (Latakia 1928-Damasc 2000). Exponent al partidului Baas, a luat parte la lovitura de stat care l-a adus la putere pe generalul al-Atassi (1963), răsturnat de el printr-o nouă lovitură de stat în 1970. Ales președinte al republicii în 1971 reconfirmat în 1978, în 1985 și în 1991, s-a afirmat ca unul dintre cei mai mari lideri ai lumii arabe, impunând Siria ca arbitru al situației din Orientul Mijlociu. Astfel, în 1979 a condus „frontul fermității", împotriva Israelului, legându-se de URSS. În 1980, la izbucnirea războiului Iran-Irak, a fost unicul șef de stat arab care a sprijinit Iranul. În 1987 a ordonat invadarea Libanului, reușind să-l facă de facto un protectorat sirian. Considerat mult timp de SUA ca unul dintre inspiratorii terorismului internațional, s-a apropiat de lumea occidentală prin poziția anti-Irak din timpul războiului din Golf (1990-1991). Lipsit de tradiționalul partener sovietic, a beneficiat în 1998 de reapropierea europeană de liderii iranieni, în vederea unei normalizări a relațiilor cu lumea occidentală.

„assemblearism" (it), forma degenerată a unui regim politic reprezentativ. Se vorbește de a. acolo unde puterile adunării elective tind să se dilate astfel încât organele de guvernare sunt lipsite de autoritate față de funcțiile lor inițiale și se limitează la niște comitete de ratificare a voinței exprimate de majoritățile parlamentare (adesea instabile). Sistemul instituțional prezintă tendințe de paralizie în relațiile dintre puterea legislativă și puterea executivă.

Assicurazioni Generali, una dintre cele mai vechi companii de asigurări italiene, întemeiată la Trieste în 1831. Marea diversitate a competențelor (de la transporturi la activitățile industriale, de la contractele individuale la polițele asupra bunurilor imobile) și extinderea geografică progresivă a domeniului de acțiune au făcut din aceasta principala societate din domeniu. Importantă este și lărgirea activității în străinătate: până la începutul primului război mondial, înspre Europa și Orientul Mijlociu, iar după război înspre continentul asiatic și SUA.

Assietta, bătălia de la, luptă desfășurată (19.III.1747), pe colina Assietta, în Alpii piemontezi între Val di Susa și Val Chisone, în timpul războiului de succesiune austriacă: austro-piemontezii generalului G.B. di Bricherasio au înfrânt trupele franco-spaniole ale generalului Belle-Isle, împiedicând invadarea Piemontului.

Assurbanipal sau *Sardanapal*, rege asirian (cca 669-626 î.Hr.). A îmbogățit biblioteca din marea sa capitală, Ninive, cu texte religioase și literare, iar epoca sa reprezintă unul dintre momentele culminante ale dezvoltării civile și artistice (dar nu politice și administrative) a asirienilor. A delegat conducerea militară marilor ofițeri din regat, care au ocupat Egiptul (667) și au jefuit Teba (663). Sub conducerea sa, asirienii au cucerit și Babilonul (648) și au jefuit Susa (646).

Asti, oraș în Piemont, reședință de provincie. De origine ligură, a fost municipiu roman (sec.I î.Hr.), apoi ducat longobard și comitat franc (sec. VII-VIII). Comuna liberă la sfârșitul sec. X, din sec. XII a cunoscut o însemnată extindere teritorială și a fost un important centru bancar. Proprietate a marchizilor de Monferrato (sec.XIII), a trecut de la Savoia la Visconti înainte de a cădea în mâinile francezilor (1387). Prin pacea de la Cambrai (1529) a intrat definitiv în proprietățile familiei Savoia.

Asturia, regiune istorică din Spania de nord. Provincie romană din 22 î.Hr., a fost cucerită în 456 d.Hr. de către vizigoți. La scurt timp după invazia arabă, hispano-romanul Pelayo a reușit să creeze aici un mic regat independent, care a devenit centrul propulsor pentru reconquista spaniolă. La moartea regelui Alfonso III (910), curtea a fost transferată la León, dând naștere regatului León și Castilia.

așkenazi (*ashkenasim*), evrei din Europa centrală și de est, originari din Germania (din idiș, *Ashkenaz*, Germania). Diferiți de evreii sefarzi de origine spaniolă prin limbă (idiș, amestec de ebraică și germană), refuzul oricărei influențe culturale externe și folosirea unor formule liturgice și a unor practici rituale deosebite, a. din locurile în care s-au instalat de-a lungul Rinului (sec. XIV) s-au răspândit în regiunile Europei centrale (sec. XV), baltice și slave, dând naștere unor comunități înfloritoare, cu o viață culturală și literală efervescentă. Persecutați de regimul țarist în cursul sec. XIX, au alimentat un puternic curent de emigrație înspre SUA. Au fost obiectul unei acțiuni sistematice de exterminare nazistă: mare parte din cca 6 milioane de victime ale holocaustului (v.), au fost evrei a.

Așoka (m. cca 232 î.Hr.), suveran indian (272-232 î.Hr.). Din dinastia Maurya din Magadha, a dus o politică de expansiune puternică, creând un vast imperiu, care unea toată partea de nord a subcontinentului indian. Convertit la budism, i-a absorbit principiile morale și a încercat să pună în concordanță cu acesta administrarea imperiului său, continuând să respecte tradițiile brahmanismului.

AT&T, siglă pentru American Telephone and Telegraph, societate înființată în SUA în 1885 pentru realizarea și administrarea liniilor de telecomunicație. A monopolizat

telecomunicaţiile americane până în 1984, înainte de intervenţia federală pentru aplicarea normativei antitrust.

Atahualpa, ultimul suveran incas (Cuzco cca 1500-Cajamarca, 1533). Fiul lui Huayna Capac, după moartea căruia şi-a disputat tronul cu fratele său, Huascar, succesorul legitim cucerindu-l chiar în momentul în care ţara începea să fie cotropită de F. Pizarro (1532). S-a întâlnit cu Pizarro la Cajamarca, pe drumul de întoarcere spre Cuzco, iar A. a fost făcut prizonier de acesta, a fost botezat şi apoi ucis, în ciuda unei cantităţi mari de aur dată drept răscumpărare.

Atalaric (n.cca 516-m. 534), rege ostrogot (526-534). I-a urmat lui Theodoric în 526 sub tutela mamei sale, Amalasunta, care a vrut să-l educe după datinile romane. Nobilii goţi au pretins ca A. să înveţe tradiţiile barbare. A murit mult prea tânăr pentru a fi putut conduce î mod efectiv.

Atanagild (m. Toledo, 567), rege vizigot (554-567). L-a detronat pe Agila şi a preluat puterea, cu ajutorul bizantinilor, cărora a trebuit să le cedeze în schimb coastele Andaluziei şi ale Cartaginei. În ultimii ani din viaţă s-a convertit la creştinism.

Atatürk, v. Kemal Atatürk.

ateliers nationaux, expresie (fr.: ateliere naţionale) prin care sunt denumite cooperativele publice de producţie. Au fost înfiinţate de guvernul provizoriu al celei de-a Doua Republici franceze, după revoluţia de la Paris din 22-24 II 1848, cu scopul de a-i ajuta pe oameni, victime ale şomajului, angajându-i în munci de utilitate publică. Experimentul a fost întrerupt sub presiunea moderaţilor î iunie al aceluiaşi an, provocând o răscoală sângeroasă.

Atena, capitala Greciei, situată în Atica. A. a fost un oraş-stat protagonist al istoriei Greciei antice. În jurul centrului din A. şi-a avut originea, în epoca miceniană târzie, unirea centrelor mai mici din Atica (sinecism), atribuită prin tradiţie regelui Tezeu.

■ *Atena arhaică şi aristocratică.* După o fază arhaică sub regim monarhic, a urmat în sec. VIII î.Hr. un sistem de guvernare aristocrat, care, la început, şi-a exercitat funcţiile de conducere prin intermediul arhonţilor, care-şi exercitau prerogativele timp de 10 ani. După o tentativă eşuată a lui Cilon (636 î.Hr.) de a răsturna aristocraţia şi de a instala tirania (eşec datorat familiei Alcmeonizilor) în 624 î.Hr. a fost elaborată legislaţia lui Dracon, primul codificator al dreptului atenian.

■ *De la Solon la Clistene.* Ca multe alte polisuri (v.), A. a cunoscut între sec. VIII şi VI o perioadă de acute tensiuni sociale şi crize agrare, cu diferenţe foarte mari între cultivatori şi aristocraţia funciară şi o sărăcie răspândită. Arhonte în anii 594-593, Solon a intervenit atât în plan social cât şi politico-constituţional în favoarea micilor cultivatori, fără a revoluţiona însă vechiul sistem al proprietăţii ateniene. El a anulat datoriile şi a introdus un sistem politic cu funcţii atribuite conform venitului, bazat aşadar pe clasele înstărite. Etapă esenţială spre democraţie, opera lui Solon nu a rezolvat totuşi criza şi nici nu a asigurat pacea internă. Izbucnirea dezordinilor a dus o dată cu Pisistrate la tiranie (convulsiile din anii 561-560 până în 534-533 î.Hr). Sub Pisistrate, care a mizat pe dezvoltarea micii proprietăţi şi extinderea comerţului, A. a ajuns la o perioadă de stabilitate şi bunăstare relativă. Fiul lui Pisistrate, Hippias, a pus accentul pe o practică personală a puterii, potenţând elementele de erodare, caracteristice regimului tiranic. Expulzarea lui Hippias din Atena în 510 î.Hr a fost cu precădere opera aristocraţilor emigraţi din motive politice, care intenţionau să se reîntoarcă la conducere. O soluţie politică, care era pe placul claselor medii, a fost dată de Clistene (arhonte între 508 şi 507 î.Hr.) care, prin reforme radicale, a îndreptat A. spre o orânduire constituţională, ferm democrată, pe baze aproape exclusiv teritoriale, cu o conducere alcătuită dintr-o combinaţie care rezulta din elemente de vot şi tragere la sorţi (numai funcţia de strateg, care cerea competenţe militare evidente, trebuie stabilită exclusiv prin vot) şi care garanta tuturor cetăţenilor, prin durata scurtă a funcţiilor, participarea la viaţa politică. Împotriva sistemului democrat care lua naştere au încercat

STRUCTURA DEMOCRAŢIEI ÎN ATENA

30 „tritii"	districte teritoriale din Atica repartizate în zonele de coastă (10), de podiş (10) şi de munte (10)
10 triburi (*phyle*)	au caracter teritorial, fiecare fiind format dintr-o tritie a oraşului, una de pe coaste şi una din interior. Tribul era o unitate de bază militară (serviciul militar şi repartizarea cetăţenilor în armată, alegerea a 10 strategi) şi politică (alegerea celor 10 arhonţi şi repartizarea membrilor din bulé în 10 pritanii care prin rotaţie guvernau statul)
consiliul celor 500 (*bulé*)	compus din 50 de membri pentru fiecare trib, aleşi anual prin tragere la sorţi. Membrii fiecărui trib deţineau preşedinţia consiliului pentru a zecea parte din an (*pritania*).
adunarea (*ecclesia*)	alegea magistraţii şi aproba sau respingea propunerile venite de la bulé, delibera asupra problemelor grave din viaţa comunitară (pace şi război, condamnările capitale, ostracismul). Oricine putea propune amendamente sau moţiuni. Era formată din toţi cetăţenii liberi, având peste 20 de ani, fii ai cetăţenilor atenieni

să se ridice în mod inutil începând cu 506 î.Hr. beoţienii, calcidienii şi spartanii.

■ *Imperialismul atenian şi conflictul cu Sparta.* În primele secole de istorie, A. nu a avut un rol primordial faţă de celelalte centre din Grecia, iar conflictele sale externe au avut o relevanţă minimă (de ex. cu Megara, Calcis). Democraţia ateniană, consolidată rapid, a suportat o răsturnare prin intervenţia nefericită din timpul revoltei ioniene (499-494 î.Hr.), dar a dobândit un rol de conducere pentru întreaga Grecie în timpul celor două războaie persane (490 şi 480-479), cauză de altfel a unor neînţelegeri tot mai mari cu Sparta. Victoria asupra perşilor a marcat pentru A. începutul unei perioade de cincizeci de ani, plină de experienţe (definită „pentecontaetia") În 477 î.Hr. a fost creată Liga de la Delos, care includea pe lângă A. multe insule din Marea Egee şi oraşe de pe coasta Anatoliei şi Traciei. Atena a dobândit în cadrul ligii hegemonia politico-economică, obţinând prin controlul asupra fondurilor comune o extindere importantă a puterii sale navale şi atrăgându-i în orbita sa pe toţi componenţii alianţei. Controlul privind organizarea tributurilor, introducerea monedei ateniene în oraşele supuse, sprijinul acordat de A. regimurilor democrate indică nivelul de putere la care a ajuns oraşul. În 449 î.Hr. prin pacea lui Callias şi apoi în 445 prin pacea de treizeci de ani, Persia şi peloponesienii recunoşteau de fapt existenţa imperiului atenian. Protagonistul acestor ani şi promotorul extraordinarei dezvoltări politice, economice şi artistico-culturale a A. a fost fără îndoială Pericle, conducător al colegiului strategilor, timp de mai mulţi ani consecutivi. În 431 î.Hr. cele două sisteme, atenian şi spartan, au intrat într-un conflict distrugător care s-a prelungit 27 de ani (războiul din Pelopones, 431-404); un război de dominaţie din care A. a ieşit învinsă, cu pierderi mari demografice şi economice. Supunerea politică faţă de un regim oligarhic filo-spartan (cei „treizeci de tirani" v.), a durat numai un an. Prin posibilitatea oferită tuturor membrilor din corpul civil, prin baza teritorială a sistemului, rotaţia funcţiilor şi tragerea la sorţi, democraţia ateniană a fost poate un caz unic în lumea greacă (cu excepţia A., Tebei şi Spartei, informaţiile sunt foarte puţine). Ea se baza pe două caracteristici fundamentale: participarea directă la treburile publice, fără reprezentativitate, a tuturor cetăţenilor şi limitarea corpului civic numai la bărbaţii liberi, adulţi şi de origine ateniană, cu excluderea femeilor, a sclavilor şi metecilor (străini care locuiau acolo) şi care reprezentau marea majoritate a populaţiei active.

■ *De la perioada elenistică la epoca modernă.* În sec. IV î.Hr. Atena şi-a redobândit vigoarea şi a desfăşurat o politică echilibrată, mai întâi sprijinind Teba, care se opunea dominaţiei Spartei, iar după afirmarea Tebei (bătălia de la Leuctra 371 î.Hr.), legându-se de puterea dorică. Opoziţia faţă de expansiunea macedoneană a eşuat la Cheroneea (338 î.Hr). Sub influenţa macedoneană mai întâi, iar apoi sub dominaţia romană, oraşul, deşi a avut un rol de prim rang în cadrul Ligii aheene, şi-a pierdut capacitatea de conducător politic şi a rămas cu precădere un mare centru cultural, onorat foarte mult, până în Antichitatea târzie. Sub dominaţia bizantină (sec. VII-XII d.Hr.) A. a decăzut până la rolul de centru de provincie. Cucerită de latini în timpul celei de-a patra cruciade (1205) a fost sediul unui ducat, până la ocupaţia turcă. Rămasă sub otomani până în sec. XIX, a fost unul dintre centrele mişcării de insurecţie naţională greacă. În IX. 1834 a fost proclamată capitala noului stat independent al Greciei.

Athos, Muntele, ramificaţia orientală a Peninsulei Calcidice, sediul unei republici monastice autonome, formată din cel mai important ansamblu mănăstiresc ortodox. Începând să se constituie din sec. X, mănăstirile de pe Muntele Athos au avut un rol foarte activ în luptele politico-religioase din Imperiul bizantin, înmulţindu-se până în sec. XIV.

Atica, peninsulă din Grecia orientală, între Golful Saronic sau Egina şi Golful Petalia, care a avut ca reşedinţă Atena. În Antichitate a fost împărţită în trei regiuni de caracteristici geomorfologice şi socio-economice diferite: Diacria, muntoasă, Pedias, câmpie fertilă în jurul Atenei şi Paralia, de-a lungul coastei, mai potrivită pentru schimburi comerciale.

Atlantic, Oceanul, al doilea ocean al planetei ca mărime, se extinde de la un pol la celălalt între America, Europa şi Africa; linia de separare de Oceanul Indian este dincolo de Capul Bunei Speranţe, iar de Oceanul Pacific, dincolo de Capul Horn.

■ *Atlanticul în Antichitate.* Exceptând navigaţia fenicienilor (sec. VII î.Hr.) înspre Insulele Britanice şi înspre Madera şi Canare, în Antichitate O. A. a fost o regiune virtual neexplorată, plasată de civilizaţia mediteraneană dincolo de coloanele mitice ale lui Hercule (Strâmtoarea Gibraltar), care delimitau la vest lumea cunoscută. De altfel, oceanul n-a avut nici o importanţă în viaţa imperiilor americane şi africane din epocă, imperii cu caracteristici strict terestre. Numai în sec. VIII-IX î.Hr. vikingii, plecaţi de pe coasta scandinavă, au început să navigheze cu regularitate pe Atlanticul de nord, ajungând prin insulele subarctice până pe continentul american. Călătoriile lor nu au influenţat totuşi dezvoltarea civilizaţiei europene, care a continuat să se concentreze în Mediterana.

■ *Primele explorări.* Nevoia de a intensifica schimburile cu India a dus la (sfârşitul sec. XIII) primele tentative de explorare a căilor Atlanticului pentru a evita masa continentală africană şi obstacolul turco-islamic. Aceste

prime tentative au putut să fie susţinute de progresele tehnice în domeniul construcţiei de nave şi în cunoaşterea vânturilor (mişcarea circulară a alizeelor). În această fază, un rol hotărâtor l-a avut acţiunea prinţului portughez Henric Navigatorul. Lui i se datorează înfiinţarea unui centru de studii nautice şi impulsul dat studiului sistematic al coastei africane; lucrul acesta le-a permis portughezilor să traverseze Ecuatorul şi, graţie lui B. Diaz, să înconjoare Capul Bunei Speranţe (1487), deschizându-şi primii drumul maritim către Indii. Cinci ani mai târziu, Cristofor Columb a fost cel dintâi care a încercat să găsească un drum alternativ înspre Orientul Îndepărtat şi a înfruntat cu îndârjire călătoria în O. A., traversându-l şi ajungând în America.

■ *Revoluţia atlantică.* Principala consecinţă a formării imperiilor coloniale ale celor două puteri iberice (reglementată de tratatul de la Tordesillas din 1494) a fost deplasarea principalelor căi de navigaţie comercială pe rutele oceanice, determinând o decădere lentă, însă definitivă a bazinului mediteranean. De-a lungul întregului sec. XVI au ajuns în Europa prin Atlanticul de nord toate transporturile spaniole de aur şi argint, obiectul unor acţiuni pirateresti nenumărate, în timp ce portughezii controlau căile meridionale de aprovizionare cu mirodenii din Orient. În acelaşi timp, nevoia de a exploata cât mai bine coloniile de dincolo de ocean (mai ales după stabilirea portughezilor în Brazilia) a alimentat rapid un comerţ înfloritor de sclavi negri, cu convoaie care făceau în mod regulat naveta între Africa şi Lumea Nouă. Monopolul deţinut de Spania şi Portugalia asupra coastelor şi căilor atlantice (devenite în momentul acela cele mai folosite în lume) a fost repede însă pus în discuţie de navele şi cuiburile de piraţi ca şi de războiul de corsari, iar mai târziu de navele şi bazele companiilor comerciale olandeze, franceze şi engleze (sec. XVII-XVIII). Controlul pe care în final marina engleză a reuşit să-l obţină asupra O. A., bază a puterii coloniale britanice, a rămas de neatins până în ultimele decenii ale sec. XIX.

■ *Atlanticul, apărător al diversităţii americane.* Formarea SUA (1776-1783), şi revoluţiile naţionale din ţările latino-americane (din primele decenii ale sec. XIX) au dus la o schimbare radicală: oceanul, care iniţial a fost o cale de comunicare dintre colonii şi ţara-mamă s-a transformat în apărător al independenţei obţinute mai târziu de colonii. Emblematic a fost în acest sens blocajul total al schimburilor comerciale, efectuat de SUA (1806-1811) pentru a nu se lăsa atrase în războaiele napoleoniene, iar apoi războiul anglo-american din 1812-1814, când formularea de către americani a principiului libertăţii mărilor s-a opus pretenţiei britanice de a menţine un control absolut asupra căilor atlantice. În acest moment, O. A. era sortit să marcheze şi o graniţă ideologică între o Europă aproape în totalitate monarhică, şi o Americă în întregime republicană (cu excepţia puţinelor rămăşiţe coloniale europene şi Braziliei). În acelaşi timp, O. A. a devenit scutul diversităţii americane, susţinută în mod explicit de doctrina Monroe (1823) şi văzută ca o şansă (începând de la jumătatea sec. XIX), pentru milioane de europeni care, împinşi de cele mai diferite motive – politice, religioase, dar mai ales economice – au traversat oceanul, deschizând epoca marilor migraţii înspre Noul Continent. Scoaterea în afara legii a comerţului cu sclavi şi deschiderea Canalului de Suez au făcut să scadă în mod considerabil fluxul pe rutele atlantice din sud, care astfel au fost mai puţin folosite, mai ales după deschiderea Canalului Panamá (1914) dintre A. şi Pacific.

■ *De la rezervă a SUA la punct de convergenţă a lumii occidentale.* Războiul hispano-american din 1898 a dovedit hotărârea fermă a SUA de a dobândi deplinul control asupra căilor maritime din zona caraibiană şi din A. de nord. Patru ani mai târziu, blocarea unei expediţii navale europene împotriva Venezuelei i-a dat ocazia preşedintelui Roosevelt să declare explicit că le va reveni SUA dreptul exclusiv de a menţine ordinea în interiorul emisferei occidentale. Baza solidă a acestei pretenţii a fost paritatea dintre marina americană şi cea britanică, recunoscută de conferinţa navală de la Washington din 1921-1922. În timp ce creşterea dintre cele două războaie mondiale a schimbărilor SUA-Asia nu a afectat prioritatea relaţiilor comerciale atlantice, divizările internaţionale în cadrul Războiului rece i-au redat O. A. caracterul său originar, de element de continuitate dintre lumea europeană şi cea americană, făcându-l pivotul comunităţii democraţiilor euroatlantice care s-au grupat în NATO (1949) în opoziţie faţă de blocul comunist.

Attalizi, dinastia regală din Pergam, întemeiată în 282 î.Hr. A. au făcut din Pergam un centru important de civilizaţie şi una dintre cele mai mari puteri mediteraneene, aliata fidelă a Romei, cărei , în 133 î.H. i-a fost lăsat ca moştenire.

Attila (cca 400-453), rege al hunilor (434-453). În 441, a dezlănţuit o ofensivă împotriva Imperiului din Orient, care s-a încheiat doar în 447 cu un tratat de pace umilitor pentru Theodosius II. Honoria, sora lui Valentinian III, împăratul din Occident i-a oferit mâna sa, dar lucrul acesta nu l-a împiedicat pe A. să invadeze în 451 Galiile, distrugând Belgia şi oprindu-se numai în faţa trupelor conduse de generalul Aetius, care l-a învins în lupta de la Câmpiile Catalaunice (azi Chalons-sur-Marne, 451). Retrăgându-se în Pannonia, de acolo a traversat Alpii şi a pătruns în Italia, devastând Aquileia, Milano şi Pavia. Ajungând (452) la râul Mincio s-a oprit (conform unei legende creştine, convins fiind să se retragă de către papa Leon I, dar în realitate din cauza

epidemiilor care-i decimau armata) şi s-a întors în Pannonia, unde a murit la scurt timp. A. nu a întemeiat un adevărat regat, fiind împins în acţiunile sale militare de scopul de a jefui şi nu de a cuceri (tradiţia creştină l-a desemnat pentru posteritate ca „biciul lui Dumnezeu"). Hoardele hunice s-au împrăştiat după moartea sa.

Attilius Regulus, *Marcus*, general roman (m.247 î.Hr.). Consul în 267 şi în 256 î.Hr., i-a înfrânt pe cartaginezi în bătălia navală de Ecnomos (256). A dus războiul în Africa, însă după câteva succese iniţiale a căzut prizonier la cartaginezi (254). Trimis la Roma pentru a negocia schimbul de prizonieri şi pacea, sub angajamentul că se întoarce în Cartagina în cazul unui eşec al tratativelor, şi-a incitat concetăţenii să continue războiul. Întorcându-se în Cartagina, a fost, conform legendei, condamnat la moarte, prin închiderea într-un butoi care avea în interior vârfuri metalice şi a fost prăvălit la vale.

Attlee, *Clement Richard*, om politic britanic (Putney, Londra, 1883-Londra, 1967). Lider al Partidului Laburist din 1935, în timpul celui de-al doilea război mondial a fost vicepremier (1942-1945) în guvernul de coaliţie al lui Churchill. Prim-ministru (1945-1951), a realizat naţionalizări largi şi a creat *Welfare State* (statul bunăstării); în politica externă s-a plasat cu hotărâre pe poziţii filoatlantice în timpul Războiului rece; a acordat independenţa Indiei.

AUC, sigla pentru *Ab Urbe condita* (v.).

Aufklärung, nume german pentru Iluminism (v.).

Augsburg, oraş din Bavaria, sediu a numeroase diete ale Sfântului Imperiu Roman.

■ Confesiunea de la A. (25.VI.1530). A fost elaborată de F. Melanchton şi prezentată lui Carol V în timpul dietei din A. A reprezentat efortul cel mai mare de propunere teologică pentru apropierea dintre luterani şi catolici. A fost respinsă în mod oficial prin *Confutatio* catolică elaborată de J. Eck (VIII.1530).

■ Pacea de la A. (25.IX.1555). A fost semnată în timpul lucrărilor Dietei din A. de către Carol V şi principii luterani şi a afirmat principiul *cuius regio eius religio* (v.). Deşi nu a ţinut cont de confesiunea calvinistă, pacea de la A. a restabilit pacea religioasă în sânul Sfântului Imperiu Roman şi i-a permis lui Carol V să treacă, fără nici o dificultate puterea în favoarea fratelui său, Ferdinand I. A fost valabilă până la pacea de la Westfalia (1684).

■ Liga din A. (9.VII.1686). A fost creată de Suedia, Spania şi statele din Sfântul Imperiu Roman pentru a se opune politicii agresive a regelui Franţei, Ludovic XIV.

august, supranume (din lat.: *augeo*, măresc), care definea puterea supremă şi succesul în guvernare ale împăraţilor romani. Atribuit de către Senat, pentru prima dată într-o şedinţă din 16.I.27 î.Hr. lui Octavianus (v. Augustus, Caius Iulius Caesar Octavianus) a fost mai apoi însuşit de succesorii săi.

August I, principe elector de Saxonia (Freiberg 1526-Dresda, 1586). A moştenit ducatul la moartea fratelui său, Mauriciu (1553). S-a opus pretendentului Johann Friedrich şi, cu toate că era luteran, i-a sprijinit în mod constant pe Habsburgi şi şi-a dat osteneala să realizeze concilierea dintre catolici şi protestanţi.

August II (Dresda 1670-Varşovia 1733), principe elector de Saxonia, ca Friedrich August I cel Puternic (1694-1733) şi rege al Poloniei (1697-1733). Duce de Saxonia în urma renunţării fratelui său Johann Georg IV, s-a convertit la catolicism şi a fost ales rege al Poloniei la moartea lui Jan III Sobieski (1697). Aliat cu Danemarca şi Rusia, a fost învins de către Suedia (1706), dar a redobândit tronul după înfrângerea suedeză de la Poltava (1709).

August III (Dresda 1696-1763), elector de Saxonia ca Friedrich August II şi rege al Poloniei (1733-1763). Duce de Saxonia la moartea tatălui său, August II, cu sprijinul Rusiei şi al Austriei a devenit rege al Poloniei, împotriva candidatului susţinut de Franţa, Stanisław Leszczyński (începutul războiului de succesiune poloneză, v. 1733). Pentru a se opune puterii tot mai mari a Prusiei, a menţinut alianţa cu Austria şi cu Rusia. Sub domnia lui a fost accelerat procesul de decădere a Poloniei.

Augustin (Aurelius Augustinus), sfânt şi părinte al Bisericii (Tagaste, Numidia, 354-Hippona, azi Annaba în Algeria, 430). A studiat şi a predat retorica în Africa şi apoi la Roma şi la Milano. Întâlnirea de la Milano, după 384, cu episcopul Sf. Ambrozie precum şi lecturile din filosofii neoplatonici l-au împins la convertirea la creştinism şi botez (387). Reîntors în Africa, a avut o intensă activitate filosofică şi polemică (mai întâi împotriva maniheiştilor şi scepticilor, apoi împotriva ereticilor pelagieni şi donatişti) pe lângă cea de exegeză biblică şi teologică. A fost şi preot şi a strâns în jurul său o comunitate de discipoli. În 395 a fost hirotonisit episcop de Hippona. În 401 şi-a terminat *Confesiunile*, o sinteză biografică a unui drum spiritual şi intelectual de o mare importanţă în istoria creştinismului. Opere principale: *De libero arbitrio*, *Confesiuni*, *De Civitate Dei*.

Augustin din Canterbury, sfânt şi episcop (m. 604). Abate benedictin, în 596 a fost trimis de papa Grigore cel Mare în Anglia pentru a începe creştinarea. A fost primul arhiepiscop din ţară.

augustinism, ansamblul doctrinelor filosofice şi teologice inspirate din gândirea Sfântului Augustin, ale cărui metodologie sau reflecţii au fost dezvoltate. În Evul Mediu a reprezentat orientarea cea mai răspândită a filosofiei scolastice, *communis opinio*, căreia i s-a opus în sec. XIII aristotelismul tomist. A reafirmat teoria cunoaşterii bazată pe iluminare şi pe imposibilitatea de a deosebi filosofia de teologie, precum şi superioritatea voinţei asupra intelectului şi rolul primordial al harului în salvarea sufletului. Susţinea, de asemenea

(dincolo de gândirea lui Augustin) o anumită tendință spre teocrație, care a influențat puternic poziția Bisericii medievale în relația dintre papalitate și imperiu. Teme augustiniene au apărut periodic în istoria gândirii medievale și moderne, începând cu școala franciscană și până la Reformă, până la spiritualism, de la Descartes la Pascal.

Augustus, *Caius Iulius Caesar Octavianus* (63 î.Hr.-14 d.Hr.), primul împărat roman (27 î.Hr.-14 d.Hr.). Născut într-o familie din regiunea Campania, fără un prestigiu deosebit, Caius Octavius a fost adoptat de unchiul său, Iulius Caesar și de atunci s-a numit Caius Iulius Caesar Octavianus.

■ *Cariera până în momentul Actium.* S-a evidențiat după moartea lui Caesar, mizând pe rolul său de moștenitor. Consul în 43 î.Hr., a alcătuit împreună cu Marcus Antonius și Marcus Aemilius Lepidus al doilea triumvirat. După ce i-au eliminat pe cezaricizii Brutus și Cassius, triumvirii au reîmpărțit imperiul în sfere de control: Antonius a avut Galia și Orientul, Octavianus Occidentul cu excepția Africii, care i-a revenit celui mai puțin influent, Lepidus. După reînnoirea triumviratului, s-a ascuțit contrastul dintre Antonius, care se propunea ca urmaș al unei viziuni asupra puterii în stil oriental și care sprijinea pe regina Egiptului, Cleopatra și însuși Octavianus, reprezentant al unei vechi tradiții romano-italice. Eliminarea periculosului fiu al lui Pompeius Magnus, Sextus Pompeius (Naulochos, 36 î.Hr.), care de ani infesta Mediterana cu activități piraterești și marginalizarea lui Lepidus au dus la apariția inevitabilă a unei confruntări dintre cei doi șefi. Octavianus, care în 32 î.Hr. a cerut să i se depună jurământul de credință de către Italia (*coniuratio Italiae*), în 31 l-a învins definitiv pe rivalul său la Actium.

■ *Principele.* Stăpân asupra statului, între 31 și 27 î.Hr. Octavianus s-a angajat în reorganizarea acestuia. În ianuarie 27 Senatul a trecut la o primă definire a puterilor lui: i-a confirmat o putere militară (*imperium*) pe zece ani și conducerea unui anumit număr de provincii; în plus, Octavianus a primit titlul de Augustus și alte onoruri simbolice. În 23 î.Hr., A. a renunțat la funcția de consul pe care a îndeplinit-o din 31, a obținut o lărgire a *imperium* și totalitatea puterilor tribunilor (*tribunicia potestas*), respectiv fundamentul militar și civil al întâietății sale. În 23 î.Hr. erau așadar puse bazele constituționale ale principatului; alte caracteristici esențiale ale noului regim se vor închega mai târziu (de ex., *pontifex maximus*, 12 î.Hr.); titlul de „părinte al patriei", 2 î.Hr.). Ordinea augustă s-a bazat pe respectul formal față de tradițiile instituționale republicane și pe deosebirea dintre principat și regat, puterea supremă a fost obținută prin cumulul diferitelor funcții de conducere cu prerogative juridice bine specificate și nu putea fi gestionată în mod arbitrar; în plus, nu putea fi transmisă pe cale ereditară. A., care nu avea moștenitori masculini, i-a identificat repede pe posibilii succesori, pe care încetul cu încetul, i-a înfiat (îndeosebi pe Marcellus și pe nepoți, Caius și Lucius). Dar a trăit mai mult decât ei și de aceea a fost nevoit în anul 5 d.Hr. să-l înfieze pe generalul Tiberius și să-i atribuie recunoaștere instituțională, precum *potestas tribunicia* și *imperium proconsulare maius*.

■ *Pregătirea consensului.* Temeinicia politică a regimului lui A. era determinată de adeziunea poporului față de programul său de pace, bazat pe o vastă activitate ideologico-propagandistică, ai cărei susținători au fost pacea civilă (*pax Augusta*), recuperarea și refacerea istoriei glorioase a Romei, noua ordine morală (legislația matrimonială) și religia tradițională. Aceste mesaje erau răspândite prin toate canalele de comunicare disponibile în momentul acela (epigrafice, monede, obiecte de artă și monumente), în afară de activitatea cercului lui Mecena care-i includea pe cei mai mari artiști și oameni de litere din vremea aceea, precum Vergiliu, Horațiu și Titus Livius.

■ *Reformele administrative.* A. a reformat sistemul de servicii (corpurile de poliție, aprovizionarea cu hrană, încasarea taxelor, recensămintele periodice ale întregii populații etc.), administrarea orașului Roma (avându-l în frunte pe prefectul urban), a Italiei (împărțită în unsprezece regiuni) și a provinciilor (împărțite în imperiale, unde nu fusese adusă pacea și direct dependente de principe, și publice, supuse controlului Senatului. Egiptul a fost considerat proprietate privată a lui A. și a fost supus unei administrații deosebite). Personalul administrativ făcea parte nu numai din aristocrația senatorială, ci și din pătura ecvestră și a liberților imperiali.

■ *Armata și politica externă.* După victoria din războaiele civile, A. a micșorat la 28 numărul legiunilor. A alcătuit o gardă personală a principelui (garda pretoriană), comandată de doi prefecți ecveștri. Concedierea veteranilor a necesitat întemeierea unei colonii și instituirea unei case speciale, cu un buget militar (6 d.Hr.). Politica externă s-a bazat pe un ansamblu echilibrat de inițiative care începeau cu calmarea insulelor de răzmeriță (de ex., Spania nord-occidentală, Alpii), continua cu activitățile diplomatice (Armenia, Parția) și mergea până la încercările expansioniste (ajungerea la Dunăre; tentativele de a lărgi granițele de nord ale imperiului de la Rin la Elba).

■ *Economia și societatea.* Noul echilibru a garantat o revigorare generală a vieții civile și a economiei; la periferia imperiului a început o dezvoltare care în decurs de aproximativ un secol a dus la concurența dintre producția și comerțul provinciilor cu cele ale Italiei. Reorganizarea politică și administrativă a statului a produs, pe de o

parte, o ierarhizare mai precisă a societății, prin separarea netă dintre ordinul senatorial și cel ecvestru, iar pe de altă parte posibilități mai mari de avansare la toate nivelele, datorită ocaziilor tot mai numeroase de îmbogățire și a noii structurări a funcțiilor administrative.

Bibliografia: R. Syme, *La rivoluzione romana*, tr. it., Einaudi, Torino 1962; A.H.M. Jones, *Augusto*, tr. it. Laterza, Roma-Bari 1974; P. Zarker, *Augusto e il potere delle immagini*, tr. it. Torino 1989; A. Fraschetti, *Roma e il principe*, Laterza, Roma-Bari 1990.

Aung San, om politic birmanez (Natmauk 1915-Rangoon 1947). Lider al Ligii Populare Antifasciste pentru Eliberarea Birmaniei, întemeiată în 1944 pentru a lupta împotriva ocupației japoneze din timpul celui de-al doilea război mondial, și partid majoritar imediat după război, a fost adeptul unei politici de colaborare cu puterea colonială britanică. A fost ucis de elemente naționaliste.

Aung San Suu Kyi, lider politic birmanez (Rangoon, 1932). Fiică a generalului Aung San, a sfidat regimul militar la putere din 1988, întemeind Liga națională pentru democrație. În 1990, rezultatul electoral favorabil pe care l-a dobândit a fost anulat de juntă, care a obligat-o pe Aung la arest domiciliar până în 1995. După o scurtă perioadă de libertate au urmat alte noi restricții, datorită refuzului ei de a colabora la procesul de normalizare promovat de către regim. Premiul Nobel pentru pace în 1991.

aur, utilizat cu valoare de schimb (bucăți, lingouri, sau bătut în monede) de către toate marile civilizații antice, începând cu asirienii, egiptenii și fenicienii până la populațiile precolumbiene, aurului îi este, în genere, atribuită și o valoare simbolică care i-a favorizat întrebuințarea pentru realizarea de statui, ornamente prețioase, obiecte sacre. Devenit rar la începutul Evului Mediu din cauza epuizării filoanelor în aer liber sau ușor accesibil și prin întreruperea traficurilor cu Africa neagră, a. a fost practic înlocuit în lumea occidentală de argint (reforma monetară a lui Carol cel Mare). Cunoscând o nouă răspândire în sec. XIII, a. a continuat să fie folosit alături de argint (bimetalism). O adevărată masă de a. a invadat Europa din Lumea Nouă în urma cuceririlor spaniolilor, provocând un considerabil fenomen de inflație (revoluția prețurilor, sec. XVI). În a doua jumătate a sec. XX descoperirile bogatelor zăcăminte din California (1848), Australia (1851), Africa de Sud (1853), Klondike – Alaska (1896) au deschis epoca goanei după a., ceea ce a dus la o importantă creștere a producției sale și a întăririi sistemului monetar monometalic (*gold standard*, v.). Între cei mai mari producători de a. se remarcă Africa de Sud, Canada, SUA și Australia.

Aurangzeb (Duhad 1618-Ahmadnagar 1707), împărat moghul din India (1658-1707). Sub Aurangzeb Imperiul moghul a ajuns la expansiunea sa maximă, controlând întreaga Indie, din Bengal până în regiunea afghană. Fanatismul religios însă i-a îndepărtat sprijinul populației hinduse și sikh, ducând la o rapidă dezagregare a imperiului său.

Aurelian, *Lucius Domitius Aurelianus* (n. cca 214-m. 275), împărat roman (270-275). De origine panonică, proclamat împărat de către legionarii săi, la moartea lui Claudius II Goticul, A. a reafirmat autoritatea imperială asupra grupurilor rebele din Galia și Palmyra, a înăbușit răscoale în Egipt și a oprit incursiunile gotice. S-a ocupat de apărarea orașului Roma, prin construirea unui nou brâu de ziduri (Zidurile Aureliene) și a început împărțirea Italiei în districte provinciale. A accelerat procesul de orientalizare a monarhiei romane, adoptând semne exterioare (diademe) și epitete (*dominus et deus*) și impulsionând cultul soarelui. A murit asasinat.

Auriol, *Vincent*, om politic francez (Revel, Haute Garonne, 1884-Paris 1966). Socialist, ministru din 1936 până în 1938, în timpul celui de-al doilea război mondial a participat la rezistența împotriva germanilor și l-a urmat pe generalul de Gaulle la Londra. A fost președinte al Adunării Constituante (1946-1947) și al Adunării Naționale, precum și primul președinte al celei de-a Patra Republici (1947-1954).

Aurobindo, *Ghosh Sri*, filosof indian (Calcutta 1872-Pondicherry 1950). Lider al mișcării naționaliste, s-a consacrat elaborării unei sinteze între hinduism și gândirea occidentală.

Auschwitz, numele german al localității poloneze Oświęcim, la vest de Cracovia, sediul celui mai mare lagăr de exterminare nazist; deschis în 1940 și lărgit mai târziu prin deschiderea unui lagăr legat de Birkenau (cunoscut și sub numele de „A. II."). Din 1942 a fost centrul principal de exterminare a evreilor din întreaga Europă (v. Holocaust), folosiți la munca forțată în fabricile din apropiere, înființate special de industria germană, sau uciși direct în camerele de gazare. Aici au pierit cca 4 milioane de persoane. Supraviețuitorii au fost eliberați de ruși în 27.I.1945. Este cunoscută mărturia lui P. Levi în *Dacă acesta este un om* (1947).

Ausgleich, acord (germ.: compromis) din februarie 1867, care i-a acordat monarhiei habsburgice o structură dualistă, punând pe un plan de egalitate Imperiul austriac și Regatul Ungariei, pentru a da satisfacție aspirațiilor autonomiste maghiare. Atât Austria cât și Ungaria au avut un consiliu de miniștri propriu și au fost păstrate în comun numai ministerele de externe, de război și de finanțe. „Delegații" din cele două parlamente se reuneau periodic pentru a discuta afacerile comune.

Austerlitz, bătălia de la, desfășurată (2.XII.1805) la Austerlitz, localitate din Moravia, între Goldbach și Littawa. Napoleon a repurtat una dintre cele mai importante victorii, învingându-i pe austro-rușii din cea de-a treia coaliție (1805-1806), conduși de țarul Alexandru I

FORȚELE ÎN LUPTĂ ȘI PIERDERILE DE LA AUSTERLITZ	
Aliații	86000 oameni (113 batalioane de infanterie; 200 escadroane de cavalerie; 250 tunuri)
Napoleon	74000 oameni (96 batalioane; 80 escadroane, 200 tunuri)
Pierderi	ruși 21000 oameni (6000 prizonieri), austrieci 6000; francezi 7000

al Rusiei și Francisc II al Austriei (a fost denumită și „bătălia celor trei împărați").

Australia, stat în Oceania. *Sup.*: 7 682 300 km². *Pop.*: 17 843 000 loc. din care 228 000 aborigeni (australoizi). *Capit.*: Canberra. *Limba*: engleza. *Relig.*: protestantă și catolică. *Vecini*: N și E Oceanul Pacific, S și V Oceanul Indian. *Forma de stat*: stat federal independent în cadrul Commonwealthului.

Pământ al unor străvechi așezări umane, A. a intrat destul de târziu în istoria mondială, la început ca o colonie de populare, organizată de Marea Britanie, iar mai apoi ca țintă de imigrare internațională, și în sfârșit, ca democrație pe deplin integrată în mediul occidental. Aparentei sale marginalizări geografice i se opune poziția strategică centrală î interiorul noului pol economic mondial din Pacific.

15000 î.Hr.
Prezența pe continent a unor populații arhaice din familia tasmaniană.

13000 Separarea A. de Tasmania.

2400 Picturi rupestre din Devon Dows (South A.): strămoșii aborigenilor australieni actuali par deosebiți din punct de vedere cultural față de populațiile care s-au stabilit cu mult mai devreme.

cca 1000 d.Hr.
Apariția în A. de nord a motivului „figurii ghemuite" dovedește relațiile dintre aborigenii australieni și lumea melaneziană.

1606 Olandezul W. Janszoon ajunge în peninsula Capului York, luând-o ca pe o prelungire a Noii Guinee, în timp ce spaniolul L. Vaez de Torres traversează strâmtoarea care separă Noua Guinee de A.

1642-1644
Olandezul A. Tasman descoperă Țara lui Van Diemen (Tasmania) și explorează Golful Carpentaria.

1686-1699
Englezul W. Dampier ajunge pe coastele nord-occidentale ale A. și apoi explorează coasta orientală, încă necunoscută.

1679-1772
Englezul J. Cook înconjoară Noua Zeelandă și stabilește caracteristicile de insulă ale A., declarându-le proprietate britanică pe amândouă.

1788 Organizarea în New South Wales a unor colonii penale britanice în Port Jackson (azi Sydney)

1796-1799
G. Bass ajunge în statul Victoria de azi și descoperă strâmtoarea dintre A. și Tasmania.

1797 Este inițiată creșterea oilor merinos.

1813 Traversarea Munților Albaștri (expediția lui G. Blaxland, W. Lawson și W.C.Wentworth) creează posibilitatea colonizării întregii țări.

1817-1823
Deschiderea graduală către imigrație pentru colonii liberi, care se ocupau în special cu agricultura (*free settlers*), în același timp cu dezvoltarea unei pături de crescători care foloseau abuziv terenurile (*squatters*), cu precădere foști deportați, în ținuturi necultivate.

1824 New South Wales (incluzând și Noua Zeelandă) și Țara lui Van Diemen devin colonii ale coroanei britanice.

1831 În New Wales sunt introduse vânzarea și cumpărarea pământului în locul sistemului anterior de a-l atribui gratuit. În căutarea unor pământuri libere pe care să le ocupe dincolo de granițele coloniei, *squatters* emigrează înspre Queensland și Victoria.

1840 Sfârșitul (efectiv din 1849) regimului penitenciar din New Wales.

1840-1841
E.J. Eyre explorează Munții Flinders, Lacul Torrens, actualul Lac Eyre și ajunge în Albany, stabilind o legătură între A. meridională (South A.) și A. occidentală (Western A.).

1841 Noua Zeelandă este declarată colonie autonomă.

1842 Constituirea în New Wales de instituții reprezentative.

1844-1845
L. Leichhardt realizează prima explorare în Teritoriul de Nord.

1847 *Squatters* obțin recunoașterea drepturilor asupra pășunilor din interior și devin clasa economică și politică dominantă. Pentru a face față lipsei mâinii de lucru, New Wales se deschide imigrației asiatice.

1850 Lărgirea regimului reprezentativ către Tasmania, South A. și Victoria.

1851 În Victoria, recunoscută ca o colonie autonomă, este descoperit aurul. Începe o invazie a căutătorilor (*prospecters*) din întreaga Europă, care transformă economia țării; exporturile aurifere devin principala resursă a A., în timp ce se constată un declin pentru *squatters*.

1855 Autonomie pentru New Wales, Victoria și Tasmania.

1856-1857
Sindicatele obţin ziua de muncă de 8 ore. South A. obţine un guvern autonom şi împreună cu Victoria introduce sufragiul universal masculin.

1858 Adoptarea *Torrens Act* înlesneşte distribuirea de pământuri pentru micii cultivatori.

1859 Queensland devine colonie autonomă.

1861-1862
J. MacDouall Stuart realizează traversarea Australiei de la sud (Adelaide) la nord (Ţara lui Arnhem).

1872 Instrucţie obligatorie şi gratuită până la 14 ani.

1891 Întemeierea Partidului Laburist care, plasându-se între liberali şi conservatori, devine arbitrul situaţiei politice şi favorizează o legislaţie socială avansată.

1894 Femeile obţin dreptul de vot în South A.

1901 Este creat Commonweatlh of A., cu statutul de dominion al coroanei britanice (1.I); noua formaţiune statală confederează cele şase vechi colonii (New South Wales, Victoria, South A., Western A., Queensland, Tasmania).

1902 Promulgarea *Immigration Restriction Act*, care limitează imigraţia asiatică.

1906 Cu *Papua Act*, Papuasia intră în cadrul Commonwealth of A.

1910 Conducerea laburistă a guvernului federal.

1914-1918
În timpul primului război mondial, australienii formează împreună cu neozeelandezii un corp de armată (ANZAC) care sprijină trupele britanice.

1920 A. intră în Societatea Naţiunilor şi obţine mandat asupra Noii Guinee germane (ocupată în 1914).

1931 Statutul de la Westminster recunoaşte deplina suveranitate a Confederaţiei Australiene în cadrul Commonwealthului britanic.

1939-1945
Al doilea război mondial: corpuri de aviaţie australiene operează în Marea Britanie, Orientul Mijlociu şi Singapore; trupele australiene sunt angajate în Europa şi în Africa de nord; A. luptă în Oceanul Pacific alături de SUA împotriva Japoniei.

1949 Guvernul este format dintr-o coaliţie conservatoare (Partidul Liberal şi Partidul Naţional).

1951 Stipularea unei alianţe defensive între A., Noua Zeelandă şi SUA (ANZUS); A. se angajează să susţină SUA în războiul din Coreea.

1954 A. intră în pactul colectiv de apărare a Pacificului de sud-est (SEATO).

1965 Crearea unei zone de liber schimb între A. şi Noua Zeelandă. Trimiterea de trupe în Vietnam, alături de SUA.

1972 Revenirea la guvernare a laburiştilor. Recunoaşterea Chinei Populare şi a Vietnamului de Nord.

1975-1983
Revenirea la putere a conservatorilor coincide cu divergenţa cu Papua-Noua Guinee referitoare la chestiunea rămasă deschisă a declaraţiei sale de independenţă (1978).

1983-1995
Numeroase executive laburiste întâmpină dificultăţi în soluţionarea conjuncturii economie dificile în are se afla ţara. În 1988 începe protestul aborigenilor pentru revendicarea unor drepturi asupra teritoriilor care le-au fost smulse în trecut de către colonizatori; aprobarea în 1993 a unei „legi privind drepturile nativilor" deschide o dezbatere foarte dură între mediul rural şi urban şi între stat şi Biserică.

1996 Victorie electorală a conservatorilor.

1997 Este convocată o adunare pentru discutarea posibilităţii de transformare a A. într-o republică. Premierul J. Howard ameninţă cu alegeri anticipate în cazul în care este respinsă legislaţia propusă de el pentru limitarea drastică în aplicarea legii nativilor.

1998 Într-un climat economic instabil cauzat de criza din Extremul Orient, alegerile federale îi confirmă la putere pe conservatorii lui J. Howard.

1999 Referendumul din 6.XI respinge proiectul transformării A. într-o republică.

Austrasia şi Neustria, părţile orientale şi occidentale ale regatului franc, în care, de la moartea lui Clovis (511) până la afirmarea lui Pepin de Heristal (687) au fost conduse de suverani independenţi.

Austria,
stat în Europa centrală. *Sup.*: 83 857 km². *Pop.*: 8 030 000 loc. *Capit.*: Viena. *Limba*: germana. *Relig.*: catolică (90%) şi protestantă. *Vecini*: N şi N-V Germania, N Republica Cehă, E Slovacia şi Ungaria, S Slovenia şi Italia. V Elveţia, Liechtenstein şi Germania. *Forma de stat*: republică federală.

Din sec. XIII până în sec. XX istoria A. s-a identificat cu istoria Habsburgilor şi în consecinţă, cu exigenţele unui imperiu multinaţional cu dimensiuni şi interese europene. Prin intermediul unui proces de diferenţiere graduală, proprietăţile austriece ale Habsburgilor s-au configurat ca o entitate cu o anume originalitate faţă de spanioli, de Sfântul Imperiu Roman şi în sfârşit faţă de

Germania. Din sec. XIX, A. a întrupat încercarea de constituire a unor baze temeinice pentru coexistența dintre etnii și culturi diferite, destinată însă eșecului datorită exploziei naționalităților și naționalismelor. A. din sec. XX (un „corp mic cu un cap mare", capitala Viena), s-a străduit să-și găsească o imagine proprie, condiționată de autoritarismul din interior, presiunea germană și mai apoi, consecințele celui de-al doilea război mondial. Numai în perioada recentă, a știut să se configureze ca un „pod" inteligent dintre Estul și Vestul Europei.

Sec. II-VI
Actualele teritorii ale A., supuse dominației romane și împărțite în provinciile Rhaetia, Noricum și Pannonia superioară, cunosc invazii repetate ale unor popoare din nord și din est (marcomanii, hunii, avarii etc.).

803 După victoria asupra avarilor (796), Carol cel Mare întemeiază Marca Orientală (Ostmark), depinzând de ducatul Bavariei.

976 Împăratul Otto II desprinde Marca Orientală de Bavaria și i-o încredințează lui Leopold de Babenberg cu titlul de margraf.

996 Într-un document al împăratului Otto III apare termenul latin de Austria pentru a indica Marca Orientală (care coincide cu teritoriul din jurul Vienei).

1246 La moartea lui Frederic II, ultimul Babenberg, Ottokar II de Boemia reunește sub conducerea sa A. propriu-zisă și ducatele Stiria și Carintia.

1278 Rudolf de Habsburg îl învinge la Marchfeld pe Ottokar de Boemia și pune stăpânire pe proprietățile austriece.

1282 Rudolf îi conferă fiului său, Albert, titlul de duce de A. Începe stăpânirea habsburgică asupra A., care va dura până în 1918.

Sec. XIV
Încorporarea treptată a unor teritorii în A. habsburgică: Carniola (1335), Tirol (1363), o parte din Istria (1374), Voralberg (1375-1390) și Trieste (1382).

1386 Habsburgii, învinși la Sempach, își pierd proprietățile elvețiene.

1440 Frederic V de Habsburg este ales împărat și ridică ducatul de A. la rangul de arhiducat (1453).

1493-1519
Împăratul și arhiducele de A. Maximilian I începe politica habsburgică tradițională de alianțe matrimoniale. Habsburgii dobândesc drepturi asupra Burgundiei (1477), a Spaniei (1495) și a coroanei Boemiei și Ungariei (1526).

1521 Împăratul Carol V diferențiază posesiunile spaniole și din Burgundia de cele austriece, lăsate fratelui său Ferdinand I, care începe o politică de reorganizare a statului și de toleranță față de protestanți. Începe vocația „danubiană" a statului austriac.

1564 La moartea sa, Ferdinand I lasă A. împărțită între fiii săi: A., Ungaria și Boemia lui Maximilian II, Tirolul lui Ferdinand, Stiria, Carintia, Carniola și Gorizia lui Carol.

1576-1612
Domnia lui Rudolf II: intoleranța sa religioasă îl împinge pe luterani să se unească în Uniunea Evanghelică (1608), căreia i se opune Liga Catolică.

1612-1619
Domnia lui Matthias. Încearcă un compromis între Liga Catolică și Uniunea Evanghelică, dar tensiunile religioase provoacă revolta din Boemia și „defenestrarea din Praga" a reprezentanților împăratului (1618), care declanșează Războiul de treizeci de ani.

1618-1648
Războiul de treizeci de ani: domniile lui Ferdinand II (1619-37) și Ferdinand III (163-57). Prin pacea din Westfalia (1648), Habsburgii pierd definitiv posibilitățile de realizare a unei unități statale în Germania. Expansiunea A. este îndreptată înspre sud și est.

1658-1705
Domnia lui Leopold I, care se angajează să oprească expansiunea otomană. Confruntarea cu otomanii (susținuți de către unguri) va fi caracteristică pentru o lungă perioadă di istoria austriacă.

1683 Trupele regelui polonez Jan Sobieski eliberează Viena de asediul turcesc.

1699 Pacea de la Karlowitz: A. îi obligă pe otomani să renunțe la Ungaria și la Transilvania.

1701-1714
A. este angajată în războiul de succesiune spaniolă. Prin tratatul de la Utrecht și Rastatt, A. dobândește Flandra și posesiunile spaniole di Italia: Milano, Neapole, Sardi ia (schimbată în 1720 cu Sicilia).

1711-1740
Domnia lui Carol VI, care pune bazele dezvoltării maxime a statului austriac prin măsuri de tip financiar și economic. Pentru a-i asigura tronul fiicei sale mai mari, Maria Tereza, a elaborat (1713) „Pragmatica Sancțiune" care anulează legea salică, ce rezerva coroana numai moștenitorilor masculini.

1718 Pacea de la Passarowitz, după un nou război împotriva otomanilor, îi permite A. anexarea

Banatului de Timişoara, a Bosniei-Herţegovina şi a unei părţi din Serbia şi Ţara Românească, deschizându-i noi perspective în Balcani.

1736 Prin căsătoria Mariei Tereza cu Francisc I de Lorena începe dinastia Habsburg-Lorena.

1738 Pacea de la Viena, care încheie războiul de succesiune poloneză: A. pierde Regatul celor Două Sicilii, dobândeşte Marele ducat de Toscana, care-i revine lui Francisc de Lorena, şi Ducatul de Parma şi Piacenza.

1739 Pacea de la Belgrad. A. trebuie să-i restituie Imperiului otoman Bosnia-Herţegovina, Serbia şi Ţara Românească.

1740-1748
La moartea lui Carol VI, refuzul Franţei, Prusiei şi Spaniei de a o recunoaşte pe Maria Tereza determină războiul de succesiune austriacă, încheiat cu pacea de la Aachen, care-i recunoaşte coroana imperială Mariei Tereza, dar îi impune şi renunţarea la Silezia, Parma şi Piacenza, precum şi la proprietăţile italiene care se aflau la vest de Ticino.

1740-1780
Domnia Mariei Tereza, care începe o perioadă de reforme iluministe, menite să realizeze centralizarea puterii şi îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă ale supuşilor; restructurarea aparatului birocratico-administrativ, redactarea unui cod civil unic şi a unui cadastru general, instituirea unui Consiliu de Stat (Staatsrat), măsuri pentru instruirea poporului, abolirea unei părţi din corvezi.

1756-1763
Războiul de şapte ani împotriva Prusiei ratifică pierderea definitivă a Sileziei.

1772 După prima împărţire a Poloniei, A. dobândeşte Galiţia occidentală şi Bucovina.

1780-1790
Domnia lui Iosif II, asociat la tron de mama sa, Maria Tereza, din 1765: o complexă activitate de reforme (abolirea iobăgiei, a torturii), cu precădere în domeniul ecleziastic (edictul de toleranţă, legea de abolire a ordinelor de călugări cerşetori). Tentative de ulterioară centralizare rigidă a statului.

1792-1835
Domnia lui Francisc II.

1792-1815
A. participă la coaliţiile anti-franceze.

1797 Tratatul de la Campoformio, după victoriile napoleoniene în Italia: A. îi cedează Franţei Flandra şi Lombardia, anexând în schimb Veneţia şi posesiunile acesteia pe uscat, Dalmaţia şi Istria.

1804 Francisc II îşi ia titlul de împărat al A. (sub numele de Francisc I).

1805 Dezastrul militar de la Austerlitz urmat de pacea de la Presburg, prin care i se iau A. Veneto, Istria, Dalmaţia, Trentino şi Tirolul.

1806 Francisc I renunţă formal la titlul de împărat al Sfântului Imperiu Roman, care astfel dispare.

1809 Înfrângerea de la Wagram şi pacea de la Viena: alte pierderi teritoriale ale A. Prinţul Metternich devine cancelar de stat şi ministru de externe, începând o politică abilă de refacere, care a culminat cu victoria definitivă asupra lui Napoleon.

1815 După congresul de la Viena, A. renunţă la Belgia şi la Alsacia-Lorena, dar obţine din nou toate teritoriile ocupate de Napoleon şi îşi asigură o poziţie de superioritate în Germania şi Italia, unde este înfiinţat Regatul Lombardo-Venet care depinde de ea.

1815-1848
A. este unul dintre stâlpii Restauraţiei şi al Sfintei Alianţe, accentuând trăsăturile poliţieneşti şi represive şi bazându-se pe menţinerea rigidă a statu quo-ului său.

1835-1848
Domnia lui Ferdinand I.

1848 Mişcări revoluţionare la Viena, Budapesta, Praga, Milano, Veneţia. Demisia şi abdicarea lui Ferdinand I în favoarea nepotului său, Franz Joseph.

1848-1849
Primul război de independenţă italian: A. învinge Piemontul şi îşi reconfirmă dominaţia asupra Italiei.

1849 Revoluţia naţională maghiară este înfrântă cu ajutorul croaţilor şi al armatei ruse. În anii următori se înăspreşte situaţia în Germania, prin confruntarea dintre susţinătorii proiectului de unitate „mic-germană" în jurul Prusiei şi cei ai menţinerii relaţiilor cu Austria.

1859-1860
În urma înfrângerii în cel de-al doilea război de independenţă italian, A. pierde Lombardia.

1866 Războiul austro-prusac, cu intervenţia Italiei (al treilea război de independenţă): A., învinsă la Sadowa, este exclusă din Confederaţia Germanică şi pierde Veneto.

1867 După mai multe oscilaţii între linia federalistă şi cea centralizatoare, Franz Joseph optează pentru un compromis instituţional (*Ausgleich*) care-i recunoaşte pe maghiari ca naţionalitate conducătoare: ia fiinţă statul dual Austro-Ungaria, cu două părţi despărţite între ele de râul Leitha şi numite Transleithania şi Cisleithania.

1

3

2

1. Împărăteasa Maria Tereza. 2. Împăratul Iosif II îl primeşte la Viena pe papa Pius II. 3. Cancelarul Klemens Wenzel Lothar, prinţ de Metternich-Winneburg. 4. Împăratul Franz Joseph cu ocazia celor cincizeci de ani de domnie.

4

1878 Congresul de la Berlin încredinţează A. administrarea Bosniei-Herţegovina, implicând-o tot mai mult în Balcani.

1879-1893 Guvernul Taafe încearcă inutil să modereze naţionalismul slav, tot mai puternic, prin măsuri în favoarea bilingvismului. Ca răspuns, se intensifică naţionalismul de limbă germană.

1882 A., la remorca politicii externe a lui Bismarck, intră în Tripla Alianţă cu Germania şi Italia.

1884 În faţa protestului socialist şi muncitoresc tot mai puternic, guvernul declară stare de asediu la Viena, unde se intensifică şi fermentul antisemit.

1888 Ia naştere Partidul Social-Democrat Austriac condus de V. Adler.

1897 Alegeri generale printr-o nouă lege electorală, hotărâtă de guvernul Badeni. În parlament continuă confruntarea dintre naţionalităţi şi blocarea deciziilor.

1907 Este introdus sufragiul universal. Majoritatea parlamentară este câştigată de elementul slav.

1908 A. anexează Bosnia-Herţegovina, se intensifică criza cu Serbia şi Rusia şi devin tot mai dure relaţiile dintre slavi şi germani în cadrul imperiului.

1914 Asasinatul de la Sarajevo comis de un naţionalist sârb împotriva arhiducelui Franz Ferdinand, moştenitor al tronului, duce la ultimatumul acordat Serbiei, care face să izbucnească primul război mondial. A. luptă pe frontul de est, împotriva Rusiei şi în Balcani şi, din 1915, pe frontul italian.

1916 Moare Franz Joseph: îi urmează strănepotul său, Carol I.

1918 În faţa înfrângerii militare, Carol I încearcă să evite dizolvarea imperiului, printr-o constituţie federalistă. Cehoslovacii, polonezii, ungurii, croaţii şi slovenii optează pentru independenţă. Armistiţiul cu Italia (3.XI) şi sfârşitul Imperiului habsburgic. Abdicarea lui Carol I (11.XI) şi proclamarea republicii (12.XI).

1919 Adunarea Constituantă decretează expulzarea tuturor Habsburgilor de pe teritoriul austriac (2.IV). Prin tratatul de pace de la Saint-Germain-en-Laye (10.IX), A. renunţă la drepturile care fuseseră ale Casei de Habsburg, asupra teritoriilor din afara graniţelor sale şi respinge unirea (Anschluss) cu Germania fără consimţământul unanim al Societăţii Naţiunilor.

1922-1929 Guvernul cancelarului creştin-social J. Seipel, care nu ezită să înăbuşe prin forţă conflictele sociale şi manifestaţiile socialiste (1927). Constituirea miliţiilor de dreapta (*Heimwehren*) şi dezvoltarea mişcării naţional-socialiste.

1932 Creştin-socialul E. Dollfuss scoate în afara legii nazismul şi introduce un regim autoritar.

1934 Noi represiuni împotriva socialiştilor. Adoptarea unei constituţii corporative şi confesionale. Eşecul loviturii de stat naziste şi asasinarea lui Dollfuss (25.IV). Doar ameninţarea unei intervenţii armate italiene blochează Germania hitleristă.

1934-1938 Cancelarul K. von Schuschnigg încearcă să continue politica lui Dollfuss.

1938 Pe 12.III, A. este invadată de trupele germane şi încorporată Germaniei.

1945 După înfrângerea Germaniei în cel de-al doilea război mondial, A. obţine din nou independenţa, dar este supusă ocupaţiei celor patru puteri învingătoare. Acordul de guvern dintre Partidul Popular catolic şi Partidul Socialist.

1946 Acordul (De Gasperi-Grüber) dintre A. şi Itali în problema Alto Adige.

1955 Prin tratatul de pace de la Viena (15.V), A. reobţine deplina suveranitate, îşi proclamă neutralitatea permanentă şi este admisă la ONU.

1966 Alegeri: majoritatea absolută pentru Partidul Popular; un guvern monocolor rupe colaborarea de douăzeci de ani cu socialiştii.

1970 Se formează un guvern socialist minoritar, având-ul în frunte pe B. Kreisky, care va obţine majoritatea absolută la alegerile următoare din 1971, din 1975 şi din 1979, rămânând în funcţie până în 1983.

1972 Asocierea parţială la CEE.

1983 Socialiştii pierd majoritatea absolută. Formarea unui guvern socialist-liberal condus de F. Sinowatz.

1986 K. Waldheim, fost secretar general ONU, este ales preşedinte al republicii, în ciuda unei campanii privind „trecutul său nazist". A. suferă o relativă izolare internaţională. Cancelar devine socialistul F. Wranitzky.

1989 Cerere formală de adeziune la CEE.

1992 Este ales preşedinte candidatul Partidului Popular T. Klestil.

1994 Alegeri politice şi ascensiunea liberal-naţionaliştilor anti-europenişti ai lui J. Haider (dreapta populistă). Guvern de coaliţie popular-socialist al lui F. Wranitzky.

1995 A. aderă la Uniunea Europeană. Dizolvarea coaliţiei de guvernare datorită reducerii fon-

durilor sociale; alegerile anticipate nu modifică cadrul politic.
1996 Al IV-lea guvern Wranitzky. La europene, social-democraţii sunt înfrânţi atât de aliaţii populari, cât şi de opoziţia naţionalistă a lui Haider, care obţine 37 % din voturi.
1997 Demisia lui Wranitzky, înlocuit la conducerea guvernului de ministrul de finanţe V. Klima.
1998 Klestil este reales preşedinte; avânt al dreptei xenofobe.
1999 Alegerile parlamentare aduc pe locul doi Partidul Libertăţii (de extremă dreaptă) al lui J. Haider (10.X).
2000 Formarea unui guvern de coaliţie condus de W. Schussel şi incluzând reprezentanţi ai Partidului Libertăţii. Relativă izolare internaţională a A.

Bibliografie: A.J. May, *La Monarchia absburgica*, tr. it., Il Mulino, Bologna 1973; R.J.W. Evans, *Felix Austria L'ascesa della monarchia absburgica: 1550-1700*, tr. it. Il Mulino, Bologna 1981.

austromarxism, curent politico-teoretic de reviziune a marxismului care s-a afirmat în Austria în primii treizeci de ani din sec. XX. Influenţat de gândirea neokantiană, a căutat o bază etică a marxismului şi o nouă definire a relaţiei dintre democraţia politică şi socialism, ocupându-se în mod deosebit de problema naţională şi de reforme. Printre cei mai importanţi exponenţi, dintre care unii au fost conducători socialişti, Victor, Friedrich şi Max Adler, R. Hilferding, K. Renner şi O. Bauer.

austro-prusac, războiul, desfăşurat în 1866 între Imperiul Austriei, aliat cu statele germane mici şi Regatul Prusiei, aliat cu Italia (pentru care a fost al treilea război de independenţă). Datorat unor neînţelegeri privind administraţia ducatelor Schelswig şi Holstein, pe care Austria şi Prusia aliate i le luaseră Danemarcei în 1864, a fost de fapt dorit de cancelarul german O. von Bismarck pentru a stabili hegemonia prusacă în Germania. Învinsă la Sadowa (Königgrätz), Austria a trebuit să renunţe la orice fel de rol în Germania şi să-i cedeze Veneto Italiei, pe care o înfrânsese totuşi la Custoza şi Lissa.

autarhie, directivă de politică economică care vizează dobândirea unei tot mai mari independenţe a unui stat faţă de străinătate, reducându-i importurile şi mărindu-i exporturile. Definiţia a fost formulată în Italia fascistă, chiar dacă o atare linie a fost abordată şi de alte guverne în perioade de puternice tensiuni naţionaliste sau în caz de război. În Italia, regimul fascist a adoptat o serie de măsuri autarhice, începând cu 1936, după ce Societatea Naţiunilor a aprobat sancţiunile economice internaţionale împotriva Italiei, datorită atacării Etiopiei (1935-1936).

Autari (Autharic) (m. Pavia, 590), rege longobard (584-590). I-a urmat tatălui său, Clefi, după 10 ani de guvernare federală fără rege, dorită de ducii longobarzi; a urmărit să obţină bunăvoinţa populaţiei romane supuse, eliminând spolierea arbitrară făcută de longobarzi, prin intermediul unui tribut. După ce s-a căsătorit cu prinţesa bavareză catolică, Teodolinda (589), i-a alungat pe bizantini din Exarhat şi a respins atacurile francilor.

autocraţie, formă de guvernare în care puterea este rezervată unei singure persoane, independentă atât faţă de guvernanţi, cât şi de alte subiecte ale guvernării. În acest caz se vorbeşte de puterea absolută, întrucât hotărârile suveranului nu pot fi împiedicate sau limitate

AUTARHIA ÎN ITALIA FASCISTĂ

sector	*produse*	*măsuri adoptate*
activitatea extractivă	cărbune, fier, plumb, zinc, bauxită	monopolul importurilor atribuit instituţiilor şi întreprinderilor de stat; stimularea extracţiei de cărbuni în Sardinia
agricultură	cereale, seminţe oleaginoase, bumbac, lemnoase	depozite obligatorii, organizate de Federconsorzi
industria siderurgică şi chimică	oţel, fontă, cauciuc sintetic, fertilizanţi, hârtie	coordonarea producţiei (Finsider pentru siderurgie); măsuri de stimulare a industriei strategice (îndeosebi a celulozei)
industria textilă	lână, bumbac, fibre	întreruperea importurilor de materii prime; stimularea producţiei de cânepă şi ţesături mixte şi sintetice (rayon, lanital)
surse de energie	electricitate, petrol	dezvoltarea rafinării de produse petroliere, a cercetării metanifere (înfiinţarea AGIP şi ANIC) şi a producţiei hidroelectrice
produse alimentare şi de confort	cafea, ceai, tutun	interzis importul, spaţiu larg pentru înlocuitori şi produse din coloniile italiene

de alte puteri. Într-un sens mai larg, conceptul de a. a fost folosit în unele cazuri, în domeniul juridic şi politic, pentru a indica regimurile antidemocratice şi nedemocratice.

autodafé, ultimul act (sp.: act de credinţă) al procesului iniţiat de Inchiziţie împotriva celor vinovaţi de erezie (evrei, musulmani, protestanţi). Indică în mod deosebit o formă folosită în Spania, care urma un ritual determinat: conduşi în piaţa publică, în prezenţa poporului şi a suveranului, condamnaţii erau daţi pe mâna justiţiei de stat care trecea la executarea lor. Prin extensie, cu termenul a. este desemnat şi rugul la care acuzaţii erau condamnaţi. Primul şi ultimul a. au fost în Sevilla, în 1481 şi respectiv în 1781.

autodeterminare, manifestarea voinţei populare, prin care se pot lua decizii, în anumite circumstanţe, privind propria soartă politică. Conceptul s-a configurat în Revoluţia franceză şi în baza principiului conform căruia fiecare popor este stăpân absolut pe propriul teritoriu (şi stăpân să-şi aleagă propriul destin politic). Acest principiu şi-a găsit reprezentarea în cursul sec. XIX, în mod special datorită mişcărilor de independenţă naţională. Începând cu sfârşitul primului război mondial, a. s-a aflat în centrul dezbaterilor internaţionale referitoare la problema naţionalităţilor şi a statutului minorităţilor etnice în cadrul statelor multietnice. Aplicarea ei nu a fost lipsită de greutăţi, adesea existând controverse asupra identităţii naţionale a unei etnii sau comunităţi (problemele minorităţilor, incertitudinea metodei plebiscitelor).

autogestiune, desfăşurarea tuturor operaţiilor administrative şi productive ale unei întreprinderi sau instituţii de către cei care activează în cadrul acestora. Fără prezenţa unor grupuri de conducere străine, personalul de specialitate hotărăşte obiectivele şi modalităţile de acţiune din structura întreprinderii. Conceptul a fost aplicat descentralizarea deciziilor din întreprinderile publice adesea se apropie de modalităţile de administrare cooperatistă din întreprinderi. Exemple de a. a întreprinderilor economice de către funcţionari şi muncitori au fost experimentate în perioada de după al doilea război mondial, cu precădere în Iugoslavia, unde a. a fost considerată ca o caracteristică a socialismului lui Tito. A. şi-a găsit ecou şi în Italia, în dezbaterea politică de după război asupra consiliilor de admi istraţie, şi în alte ţări (Algeria, Polonia).

autoguvernare, termen, tradus din engleză (*selfgovernment*), care indică sistemul de autonomie locală, tipic pentru Marea Britanie. Termenul este folosit, mai puţin precis, pentru a indica orice formă de conducere prin care un popor (cu referire clară la fostele ţări coloniale) sau o comunitate locală se administrează prin proprii reprezentanţi.

automatizare, introducerea în procesul de producţie a unor proceduri automate pentru amplificarea sau înlocuirea intervenţiei umane. A. reprezintă aspectul central al celor mai recente faze din dezvoltarea modernă a industriei (v.) şi implică tendinţa de înlocuire a omului de maşini, care sunt în măsură să ia decizii simple (şi deci funcţii de supraveghere şi control), pe lângă operaţiile productive. Începută imediat după al doilea război mondial, a. s-a dezvoltat în paralel cu progresele umane, realizate de electronică şi informatică, provocând şi polemici vii datorită costurilor economice şi sociale, printre care diminuarea locurilor de muncă în industriile tradiţionale.

automobil, vehicul cu motor pentru transportul de persoane şi lucruri pe căi terestre, a cărui idee s-a născut acum două secole. În cursul sec. XVIII au existat diferite încercări de aplicare a cazanului cu abur pentru căruţe şi tricicluri de toate mărimile. Prototipuri au fost realizate de francezul Cugnot (1769), de americanul Evans (1804), de englezul Gurney (1827), de italianul Bordino (1836), de austriacul Marcus (1865). În cursul sec. XIX, atât în Europa cât şi în SUA au fost introduse nenumărate proiecte şi realizări care au folosit motoare cu petrol, gaz şi electrice. Între 1885 şi 1895 germanii Daimler şi Benz şi francezii Peugeot şi Renault au realizat unele modele cu posibilităţi efective de aplicare practică. Omologarea vehiculelor în primele probe sportive (Paris-Rouen, 1894; Paris-Bordeaux, 1895; Paris-Marsilia, 1896) a permis compararea dintre diferitele soluţii tehnice, confirmând superioritatea motorului cu explozie.

PRODUCŢIA ANUALĂ DE AUTOMOBILE (în mii)

Statul	*1951*	*1963*	*1975*	*1990*	*1996*
Franţa	446	1736	2861	3768	3591
Germania (RFG)	374	2668	3186	5163	4843
Japonia	39	1284	6942	13486	10346
Marea Britanie	734	2012	1648	1565	1924
Italia	147	1181	1459	2120	1545
URSS (CSI)	289	589	1964	1885	1037
SUA	6700	9109	8987	9780	11799

Primul a. de fabricaţie italiană poate fi considerat un triciclu proiectat de E. Bernardi şi realizat de un atelier mecanic din Padova în 1894.

■ *Producţia industrială a automobilului.* În sec. XX a dobândit o importanţă hotărâtoare atât ca produs industrial, cât şi ca instrument de locomoţie, destinat unei pieţe vaste, capabil să-şi pună amprenta asupra obiceiurilor sociale şi asupra organizării teritoriale. Răspândirea a. este legată de trecerea diferitelor societăţi în era consumului de masă. De la cele câteva mii de exemplare produse anual la nivel mondial, la începutul secolului, s-a ajuns la o producţie totală de 2 milioane de unităţi în 1928, la 6 milioane în 1950, la 13 în 1960, la 26 în 1970, la 36 milioane în 1973. În Europa au apărut, începând cu sfârşitul sec. XIX şi cu noul secol, casele automobilistice mari, franceze (Peugeot, Renault, Citroen, SIMCA), germane (Mercedes-Benz, Volkswagen, Opel, Porsche, BMW), britanice (Rolls-Royce, Austin, Bentley, Jaguar, Morris, Rover). În Italia, prima mare întreprindere de automobile a fost FIAT (1899), urmată imediat de Lancia, Isotta Fraschi , Autobianchi, Alfa Romeo, Maserati.

■ *Cazul american.* Producţia auto realizată în SUA nu a fost egalată de la înfiinţarea fabricilor din Detroit (Michigan): Oldsmobile, Ford, Chrysler. În 1913, H. Ford a început producţia Model T de mare succes, un automobil realizat pe scară largă (aplicând metoda benzii de montaj) şi vândut în milioane de exemplare la preţuri relativ moderate. În SUA au apărut mai apoi alte case producătoare (Chevrolet, Pontiac, Essex, Cadillac), care în multe cazuri au ajuns să fie grupate în coloşi din sector: General Motors (care este şi azi cea mai mare întreprindere din lume), Chrysler Corporation, Ford Motors Company. Toate acestea au permis răspândirea a. ca mijloc de transport în masă, în perioada dintre cele două războaie şi după al doilea război.

■ *Perioada automobilului în Europa.* Acelaşi fenomen pe continentul european este databil pentru a doua jumătate a anilor '50. În Italia primele automobile care au cunoscut o piaţă de masă au fost aşa-numitele utilitare: Seicento şi Cinquecento de la FIAT în perioada de boom economic. A. ca principal mijloc de locomoţie a contribuit la dezvoltare pe ansamblul industriei, dar a şi ridicat noi probleme privind funcţia mijloacelor de transport public, adaptarea la reţeaua de drumuri şi la organizarea oraşelor, procurarea din străinătate a hidrocarburilor de tracţiune. Nu trebuie uitate nici problemele cu caracter socio-comportamental şi de mediu (poluare) pe care răspândirea a. le-a ridicat. Toate acestea, în anumite cazuri, au dus la planuri de „austeritate", şi de limitare a traficului privat.

Autonomia Muncitorească, zona politică de extremă stângă, alcătuită dintr-o mulţime de organizaţii care începând de la mijlocul anilor '70 din sec. XX au căutat să provoace şi să desfăşoare în Italia o confruntare socială globală cu instituţiile (nu numai cu cele tradiţionale de stat, dar şi cu cele sindicale şi politice ale stângii istorice). Două dintre grupările sale au alimentat terorismul.

autonomie locală, instituţii publice locale care au capacitatea de a se guverna, exprimând o orientare politică originală şi o producţie de norme proprie. Din punct de vedere istoric, există diferite forme de autonomie locală, în dialectica dintre puterile locale şi puterea centrală, tipică pentru statele moderne. Rădăcinile instituţionale ale a. l. ţin de perioada *Ancien Régime* (v.) şi de articulaţiile sale, precum puterile locale de tip feudal, comunitar, rural sau corporativ. Aceste puteri aveau tendinţa de a face abstracţie de existenţa unei puteri politice centrale, considerându-se cel mult legate de orizontul universal al imperiului sau al creştinătăţii. În dezvoltarea statelor naţionale procesul de centralizare progresivă a cunoscut cel puţin trei modele. Deosebită s-a dovedit experienţa statelor federale apărute în urma integrării unor entităţi suverane printr-un nou acord constituţional (cantoanele elveţiene, sau mai semnificative, SUA sau Imperiul German de la 1870), în care entitatea originală îşi păstrează în cadrul noului stat margini de autonomie largi. Diferit este modelul britanic, în care centralizarea adusă de guvernul liberal nu s-a opus deschis autonomiei tradiţionale (comitat, universitate), însă treptat a recunoscut dreptul de gestiune asupra unor funcţii ale statului de către organele locale, prin intermediul corpurilor elective, cu reprezentare directă a cetăţenilor (*selfgovernment*, autoguvernare). Al treilea model a fost, în schimb, centralizarea puternică, tipică Franţei, adoptată în sec. XIX de numeroase state liberale, dintre care şi Italia. Statele acestea au introdus un sistem local binar, între instituţiile reprezentative (comune şi provincii-departamente) şi organele locale ale puterii centrale (prefectul) cu funcţii de control. Reluarea modelelor de tip autonom, într-o polemică mai mult sau mai puţin clară cu modelul de stat centralizat, a dus la revizuiri lente în cursul sec. XX. Constituţia italiană din 1948 prevede, recunoaşte şi garantează spaţiu de autonomie pentru organele locale, printre care noul organ al regiunii. A. l. decisă de legislaţia din 1990 şi 1993 s-a deplasat parţial în sensul unei întăriri, nu numai funcţionale (introducerea statutului comunal: alegerea directă a primarului). Tendinţa a devenit mai puternică prin indicaţiile elaborate în 1997 de Comisia bicamerală pentru reforme constituţionale.

autoritarism, ideologie sau regim politic având drept caracteristică centralitatea totală a noţiunii de autoritate, întemeiată pe ierarhie şi pe inegalitatea în drepturi a cetăţenilor. Din perspectivă democratică, a. apare ca un soi de degenerare a autorităţii. În tipologia sistemelor politice, în mod obişnuit sunt definite ca autoritare acele

MODELE DE FUNCȚIONARE A AUTONOMIILOR LOCALE

națiunea	*forma de stat*	*originea autonomiilor locale*
Franța	republică unitară, împărțită în interior în 96 de departamente (pe lângă cantoane și comune), grupate în 22 de regiuni (la care se adaugă departamentele și teritoriile de dincolo de ocean, instituite în zonele fost coloniale)	schema napoleoniană a departamentelor a fost integrată din 1973 la nivel regional; rolul departamentelor și al regiunilor a devenit important printr-o lege din 1982
Germania	republică federală, formată din 16 *Länder* (statele confederate) împărțite în comune	landurile sunt o dezvoltare a statelor și orașelor istorice, păstrate în momentul unirii Reichului (1870) și recunoscute de Carta fundamentală din 1949: 5 dintre acestea grupează districte din fosta RDG
Marea Britanie	monarhie unitară, formată din 47 comitate, împărțite la rândul lor în districte (o autonomie specială are, pe de o parte, Scoția, iar pe de altă parte, orașul Londra).	în urma evoluției sistemului de autoguvernare, comitatele și districtele au fost supuse unei reforme printr-o lege din 1972
Italia	republică împărțită în 20 de regiuni (din care 5 au statut special), provincii și comune	provinciile și comunele sunt din perioada statului condus de Savoia și devenit apoi unitar: regiunile sunt prevăzute de Constituția republicană din 1948 și au devenit efective în 1970; regiunile cu statut special au fost instituite între 1948 și 1963
SUA	republică federală, constituită din 50 de state (plus districtul federal Columbia, cu capitala Washington), organizate la rândul lor în comitate	statul s-a format prin integrarea federală a celor 13 colonii originare, și a teritoriilor constituite în stat, în mod treptat.

regimuri în care este supraevaluată importanța comenzii față de cea a consimțământului. Un regim poate fi considerat ca autoritar atunci când este caracterizat de un pluralism politic limitat, de legitimare istorică bazată pe valori generale și ambigui, de absența participării politice spontane, de prezența unui lider sau a unei elite restrânse, deținătoare a puterii și de existența unor limitări, prost definite din punct de vedere formal, în exercitarea unei atare puteri. Strâns legată de această situație este noțiunea sociologică și psihologică a personalității autoritare: o atitudine psihologică de obediență față de putere, care determină supunerea față de autoritățile și de valorile grupului precum și de raționamentele stereotipe, de ostilitatea direcționată înspre membrii altor grupuri sau categorii sociale mai marginalizate. O adevărată gândire autoritară s-a format ca reacție la ideologia liberală și democrată. Prima formulare organică a fost oferită la sfârșitul sec. XVIII de doctrina contra-revoluționară, îndeosebi a lui J. de Maistre și L. de Bonald, care a opus progresului tradiția și liberalismului, stabilitatea ordinii ierarhice. A. se regăsește și în gândirea germană, în special în sec. XIX, la început opunându-se unificării naționale și industrializării, apoi dorind să o dubleze și să o dirijeze (C.L. Haller și H. Treitschke). Era vorba despre o versiune a romantismului politic, care accentua originalitatea și inegalitatea (deci și naționalismul) împotriva cosmopolitismului iluminist. În anii '30 și '40 din sec. XX ideologia statului autoritar a găsit un teren fertil în Germania nazistă și în Italia fascistă, dar și în Franța lui Pétain. În aceste cazuri, ca și pentru comunism, este preferabil să se vorbească de totalitarism (v).

Avalos, *Alfonso, marchiz de*, militar spaniol (Ischia 1502-Milano 1546). Soldat curajos, a fost printre protagoniștii bătăliei de la Pavia (1525) și a moștenit marchizatul Pescara și Vasto de la vărul său, Ferdinando Francesco. În 1528, învins în bătălia navală din golful Salerno, a fost făcut prizonier de Filippino Doria, care în mod abil a reușit apoi să treacă de partea spaniolilor. În 1535, împăratul Carol V i-a încredințat comanda trupelor de uscat în expediția împotriva Tunisiei. S-a aflat în fruntea armatei imperiale în Lombardia (1536)

puterile autonomiilor locale
organele periferice sunt sediul descentralizării administrative de funcţiile statale, şi nu sediu al autonomiei: din 1981 sunt însă recunoscute drept „colectivităţi teritoriale"
landurile au puteri ample în domeniul finanţelor, economiei, justiţiei, instrucţi i, poliţiei pe baza principiului diferenţierii funcţiilor faţă de guvernul federal. Guvernele landurilor desemnează membrii Bundesratului (Consiliul Federal)
Selfgovernment, adică autonomia amplă a organelor periferice asupra transporturilor, serviciilor pentru persoane, poliţiei (comitat) şi planificării locale (districte)
regiunile au putere legislativă, în cadrul legilor statului (regiunile cu statut special se bucură de o autonomi amplă); comunelor le este recunoscută autonomia administrativă şi parţial, tributară (din 1990 şi autoritatea statutară); provinciile, cu aceeaşi autonomie ca a comunelor, din 1990 sunt organe de programare a serviciilor supracomunale şi de planificare a teritoriului
împărţirea rigidă a competenţelor între guvernul federal şi state, care au ample puteri şi formează cu reprezentanţii lor Senatul. Comitatele urmează modelul britanic

şi în 1539 a devenit guvernatorul statului Milano, menţinându-şi funcţia până la pacea de la Crépy (1544).

Avalos, *Ferdinando Francesco, marchiz de*, militar spaniol (Neapole 1490-Milano 1525). Căpitan în serviciul lui Ferdinand Catolicul şi apoi al împăratului Carol V, a fost rănit în timpul bătăliei de la Ravenna (1512) şi făcut prizonier. Eliberat în 1513, i-a învins pe veneţieni şi pe francezii conduşi de B. d'Alviano şi în anul următor a intrat în Padova, fără vărsare de sânge. Cucerind Milano (1521), la reluarea ostilităţilor cu Franţa, în 1522, s-a luptat cu curaj la Bicocca şi pentru cucerirea Genovei. În 1525, fiind efectiv comandantul suprem al forţelor spaniole, a contribuit la marea victorie de la Pavia.

Avalos, *Francesco, marchiz de* (n. cca 1530-Palermo 1571). Fiul lui Alfonso şi al Mariei de Aragon, în 1554 a fost comandant suprem al cavaleriei din armata spaniolă în Piemont şi Lombardia, prima etapă a unei cariere de succes în serviciul monarhiei spaniole. Din 1560 până în 1563 a fost guvernator al statului Milano, înlocuindu-l pe ducele de Sessa. În această perioadă a avut funcţia de reprezentant al lui Filip II la ultima sesiune a Conciliului din Trento (1562). În 1568 a fost numit vicerege al Siciliei cu sarcina de a pune în aplicare centralizarea administrativă şi politică, în conformitate cu noile orientări ale lui Filip II. Conducerea sa este amintită datorită administrării iscusite a justiţiei.

Avanti!, cotidian, organ naţional al Partidului Socialist Italian, întemeiat la Roma în 1896 şi condus de L. Bissolati şi C. Treves (sub care ziarul a fost transferat la Milano). Sub directorii B. Mussolini (1912-1914) şi G.M. Serroti (1914-1923) a exprimat tezele curentului maximalist din PSI. Numele îl are de la echivalentul „Vorwärts", prestigiosul ziar al social-democraţiei germane. Desfiinţat de fascism în 1926, a reapărut la Paris în acelaşi an. În Italia şi-a reluat publicarea după 25.VII.1943, ca organ al PSI, până la închiderea sa din 1993.

avari, veche populaţie nomadă de neam huno-tătar, originară din Mongolia. Cunoscuţi chinezilor sub numele de juan-juan, în sec. V au întemeiat un imperiu care se întindea din Coreea de nord până în Turkestanul oriental. Ajungând până în Balcani, dar blocaţi în josul Dunării de regele franc Sigebert (562), sub conducerea lui Baian (565-602) au reuşit să ocupe regiunile care corespund Ungariei şi Transilvaniei de azi, exterminându-i pe gepizi (566). Din Pannonia, au atacat apoi Imperiul bizantin, deschizând un nou conflict care se va prelungi mai mult de şaizeci de ani cu rezultate diferite, până la eşecul asediului asupra Constantinopolului di 626. În acelaşi timp au fost supuşi presiunilor tot mai mari exercitate de slavi şi de bulgari, care i-au constrâns să rămână în Bulgaria, unde, timp de două secole, au reprezentat o ameninţare continuă pentru Balcani, Italia de nord şi Bavaria. Numai Carol cel Mare a reuşit să-i supună şi să-i convertească la creştinism (791-803).

Avellino, oraş de reşedinţă în Campania. Centrul vechilor irpini, a devenit colonie romană (Veneria Abellinatium). A fost distrus de longobarzi şi inclus în ducatul Benevento. În 1820 a fost centrul de unde a plecat mişcarea constituţională a Regatului celor Două Sicilii. Pe 23.XI.1980, un cutremur i-a distrus centrul istoric.

Aventino, denumire luată de opoziţiile antifasciste care au abandonat şedinţele parlamentare, imediat după răpirea deputatului socialist reformist G. Matteotti (27.VI.1924), invocând desfiinţarea Miliţiilor Voluntare pentru Siguranţa Naţională şi restabilirea autorităţii legii. Intenţia era aceea de a slăbi conducerea fascistă, impunându-i activitatea parlamentară şi constrângând-o să demisioneze. Nu toate partidele antifasciste au fost de acord: comuniştii s-au disociat de Aventino, considerându-l o renunţare la luptă. În ciuda unei campanii vii în presă, a opoziţiei şi a dificultăţilor lui Mussolini, după descoperirea asasinatului lui Matteotti, indiferenţa regelui Victor Emanuel III, incapacitatea aventinianilor

de a defini un obiectiv politic univoc precum şi îmbunătăţirea situaţiei economice i-au permis guvernului să restabilească situaţia şi să elimine în scurt timp orice opoziţie.

Averescu, *Alexandru*, militar şi om politic român (Ismail 1859-Bucureşti 1938). Ministru de război, a înăbuşit răscoala din 1907. A fost şeful Statului Major în primul război balcanic şi unul dintre comandanţii armatei în primul război mondial. După război a întemeiat Partidul Poporului şi în 1920 a deţinut conducerea guvernului, care a făcut o vastă reformă agrară şi a creat o clasă de mici proprietari. A fost şi şeful guvernului în 1926-1927.

aviaţie, totalitatea activităţilor civile şi militare legate de folosirea vehiculelor aeriene. Primele servicii de transport poştal şi pasageri au fost inaugurate înainte de 1914, dar numai succesul unor survoluri şi raiduri

AVIAŢIA: DE LA MONTGOLFIER LA AVIOANELE SUPERSONICE

1506-1519	Leonardo da Vinci proiectează un elicopter şi efectuează studii pentru construirea unei paraşute.
1783	Zborul primului aerostat, numit şi mongolfier (după numele inventatorilor, fraţii J. şi E. Montgolfier).
1852	Primul zbor al unui dirijabil aerostat de formă cilindrică, prevăzut cu sistem de propulsie şi mijloace de ghidare, inventat de francezul H. Giffard.
1853	Un planor al englezului G. Cayley reali primul zbor planat cu un om la bord.
1877	Italianul E. Fontanini proiectează un elicopter acţionat de un motor cu aburi.
1891-1896	Experimente de zbor cu planoare mono şi biplane ale germanului O. Lilienthal.
1900	Începe fabricarea de dirijabile de către contele german F. von Zeppelin.
1903	Aeroplanul cu motor Flyer I, al fraţilor americani O. şi W. Wright, realizează primul zbor din istorie.
1909	Francezul L. Blériot traversează în zbor Canalul Mânecii.
1910	Francezul J. Chavez survolează Alpii. Este construit avionul de vânătoare britanic Sopwith Camel: biplan cu două locuri, prototipul tuturor avioanelor folosite în primul război mondial.
1913	R. Garros, tot francez, traversează Mediterana.
1915	Intră în acţiune avionul de vânătoare cu două locuri Junkers J1, primul avion acoperit în întregime cu tablă (ondulată în vremea aceea).
1919	Un dirijabil militar britanic, R34, traversează fără escală Atlanticul.
1920	Cu Ansaldo SVA A. Ferrarin zboară (în etape) de la Roma la Tokyo. Intră în producţie unul dintre cele mai bune avioane de transport din anii '20, germanul Junker G 24, trimotor cu aripă joasă, cabină închisă şi complet metalică.
1925	Italienii F. De Pinedo şi C. Del Prete pe hidroavioane monomotoare Savoia 16 ter realizează raidul Europa-Asia-Australia-Europa (55000 km.) în trei etape.
1926	Americanul R.E. Byrd realizează prima survolare peste Polul Nord.
1927	Americanul C. Lindbergh realizează prima traversare atlantică fără escală.
1929	Americanul R.E. Byrd realizează prima survolare a Polului Sud.
1930	Este activată prima legătură fără escală Paris-New York.
1931	Este activată prima legătură fără escală Tokyo-Washington.
1937	Cel mai mare dirijabil din lume, *Hindenburg*, german, ia foc în faza de aterizare la New York. Accidentul, care a cauzat 36 de morţi, marchează sfârşitul zborurilor pentru dirijabilele de transport pasageri. Un hidroavion bimotor sovietic Berlev BE 4 (echipaj: Gromov, Iumaşev, Danilin) zboară fără escală de la Moscova la San Jacinto în California (12370 km) obţinând recordul absolut (încă nedoborât) de zbor fără escală, pentru un avion de linie cu motor alternativ).
1939	Realizarea primului avion cu reacţie (turbo jet), germanul Heinkel He-178. Inginerul american de origine sovietică Igor Sikorsky proiectează VS 30, elicopter monomotor care însumează caracteristicile de mărime şi siguranţă ale elicopterului modern.
1952	În Marea Britanie sunt produse cvadrimotoarele turbopropulsoare Vickers Viscount.
1955	Avionul american North American E 100 Super Sabre este primul avion care depăşeşte bariera sunetului, în zbor orizontal.
1958	Avionul american Hawker Siddeley DH Comet 4 este primul avion comercial cu reacţie.
1966	Americanul R.G. Ferry, la bordul unui elicopter Hughes YOH 6 A realizează cel mai lung zbor fără escală pentru elicoptere (3561 km), legând Culver City din California cu Daytona din Florida.
1967	Intră în funcţiune avionul sovietic de vânătoare MIG-25: în 1973 bate recordul de altitudine (36200 m) iar în 1975 recordul de viteză (4230 km/h).
1969	Primul zbor al unui Concorde, cvadrireactor supersonic de pasageri de construcţie anglo-franceză.
1970	Intră în serviciu de zbor regulat americanul Jumbo Jet 747 Boeing, cel mai mare avion civil din lume (300 pasageri).
1976	Avionul de linie Concorde (128 pasageri, viteza de 2170 km/h) inaugurează primul serviciu civil cu avionul supersonic pe linia Londra-Washington şi Paris-Washington.
1986	Aparatul de zbor experimental, american, Voyager realizează primul înconjor al lumii fără escală şi fără alimentare în zbor.

realizate între 1919 şi 1933 a dovedit deplina fiabilitate a mijlocului aerian, dând un puternic impuls a. comerciale. Primul serviciu important de linie a fost pe ruta Amsterdam-Londra, inaugurat în 1920. Între cele două războaie mondiale au fost utilizate cu precădere hidroavioanele, atât pentru că erau considerate mai sigure faţă de aeroplane pentru zborurile lungi deasupra mărilor, cât mai ales pentru numărul mic de aeroporturi. Un mare succes datorat autonomiei lor şi al confortului l-au avut dirijabilele în zborurile transoceanice, până când, în 1937, dezastrul lui *Hindenburg* a dovedit periculozitatea acestor mijloace. În anii '50 răspândirea avioanelor cu reacţie a confirmat afirmarea definitivă a mijlocului şi transportului aerian în masă, cu o îmbunătăţire netă a sistemului de aeroporturi şi de asistenţă de zbor.

■ *Aviaţia militară.* În războaiele din Franţa revoluţionară (1793-1794), în războiul de secesiune american şi în cel franco-prusac (1870-1871) au fost utilizate aerostatele pentru lansarea manifestelor în liniile duşmane. Primele întrebuinţări militare ale aeroplanelor au apărut în cursul războiului din Libia (1911-1912) şi al războaielor balcanice (1912-1913) cu sarcini de recunoaştere şi bombardare. Primul război mondial a cunoscut o utilizare largă şi sistematică a aviaţiei, care nu era însă constituită într-o armă autonomă, în toate specializările sale, recunoaştere, vânătoare (doborârea avioanelor inamice), bombardament şi mitraliere aer-sol. În timpul celui de-al doilea război mondial s-a răspândit bombardarea în covor a teritoriului duşman, pentru a inspira teroare în populaţia civilă. A. şi-a găsit o largă întrebuinţare în transportul de trupe şi material greu: s-a dezvoltat cooperarea aero-navală, în special în Pacific, încât portavioanele au înlocuit cuirasatele ca forţă a flotei. Prima folosire a avioanelor cu reacţie şi a elicopterelor s-a înregistrat în războiul din Coreea (1950-53) şi în războiul din Vietnam, care au dovedit că acţiunea avioanelor pe câmpul de luptă nu putea să înlocuiască tehnicile de luptă terestră, tradiţionale. O utilizare tipică a aviaţiei în timpul Războiului rece a fost zborul neîntrerupt, 24 de ore din 24, al bombardierelor strategice, gata să declanşeze mecanismele atomice deasupra obiectivelor inamice.

Vezi şi: Aeronautica Militară Italiană; arme şi armamente; comunicaţii; strategie; transporturi.

Avignon, oraş în Franţa de sud-est. Colonie romană (Avenio), a fost cucerită de burgunzi (413), de ostrogoţi (508) şi de franci (536), sub a căror dominaţie a rămas până în 855, când a intrat în componenţa regatului Provenţa şi din 933 a celui din Arles. În 1209 aici a avut loc conciliul în cursul căruia le-a fost impus un jurământ conţilor castelani şi burghezilor să-i excludă pe evrei din toate funcţiile publice şi a fost excomunicat contele de Toulouse, Raymond V, susţinător al albigenzilor. Cucerit de regele Franţei, Ludovic VIII, în 1126, din 1305 până în 1377 A. a fost sediul papalităţii (captivitatea avignoneză) şi din 1379 până în 1414 al papilor francezi, opuşi celor italieni prin marea schismă din Occident. Regii francezi au încercat de mai multe ori să anuleze suveranitatea papei asupra oraşului Avignon, dar lucrul acesta a avut loc abia în 1791, în timpul Revoluţiei franceze.

Avraam, primul dintre patriarhii din Israel (cca sec. XVIII î.Hr.). Este şi primul personaj istoric din Biblie, a cărui experienţă este narată în capitolele 11-25 ale Genezei. Probabil întemeietorul unuia dintre triburile care s-au deplasat din Mesopotamia (Ur, în Caldeea) înspre Palestina, ţara Canaan, şi unde s-au stabilit după o lungă perioadă de viaţă seminomadă. Conform povestirii biblice, Dumnezeu a încheiat cu A. un pact, consfinţit prin circumcizie, promiţându-i pământ şi descendenţă (fiul Isaac s-a născut în mod miraculos atunci când A. şi soţia lui, Sara, erau deja foarte bătrâni). Din acest moment, poporul evreu a devenit poporul ales la lui Iehova. A. a avut un alt fiu de la sclava Agar, numit Ismael, pe care tradiţia îl consideră întemeietorul neamului arab. A fost numit „tată al tuturor credincioşilor", deoarece şi creştinii se consideră descendenţii săi întru credinţă.

Axa Roma-Berlin, expresie inventată de Mussolini într-un discurs ţinut la Milano în 1.IX.1936 pentru a defini înţelegerea politico-diplomatică dintre Italia şi Germania. Acordul, favorizat de condamnarea Italiei de către Societatea Naţiunilor din cauza războiului din Etiopia şi de sprijinul comun acordat de regimurile fascist şi nazist lui F. Franco în războiul civil spaniol, a devenit în 1936 o adevărat alianţă, o dată cu constituirea Pactului de oţel (v. Pactul de oţel).

Axum (Aksum), regatul, vechi regat african care şi-a dobândit numele de la Axum, aflat în Tigré din Etiopia de azi. Întemeiat de neamurile semite (exista certitudinea prezenţei acestuia, în sec. I) şi important pe o arie africană întinsă de-a lungul Nilului, a avut relaţii cu lumea romană şi apoi cu cea bizantină. Creştinat în jurul anilor 325-350, s-a aflat sub controlul Yemenului şi şi-a pierdut importanţa o dată cu dezvoltarea arabă deosebită, dispărând în sec. X, când a fost distrus. Lucrul acesta a părut să blocheze dezvoltarea unei entităţi statale creştine în Etiopia: dar şi-a revenit două secole mai târziu, cu o nouă denumire şi cu centrul de greutate deplasat mai spre sud.

ayatollah, titlu onorific (arab.: *ayyatollah*, miracolul lui Alah), atribuit în ţările islamice de credinţă şiită autorităţii religioase supreme. În Republica Islamică Iran, întemeiată în 1979, ayatollahii au avut un rol politic determinant.

Ayolas, *Juan de,* conchistador şi explorator spaniol (Briviesca, Burgos, cca 1510-Candelaria 1538). Ajuns

în America în 1535 în suita lui Pedro de Mendoza, a întemeiat împreună cu acesta (1536) orașul Buenos Aires și a fost însărcinat să exploreze regiunile din interior. A. a urcat mai întâi de-a lungul râului Paraná, iar apoi, căutând legendara Sierra de la Plata, a urcat de-a lungul râului Paraguay și a înălțat o bază fortificată la Candelaria. De aici a pătruns înspre Chaco, însă la întoarcere a fost ucis de către *indios*.

Ayyubizi, dinastie musulmană întemeiată de Yusuf ibn Ayyub Salah al-Din, zis Saladin, în 1171. La moartea acestuia (1193), sultanatul enorm creat de el (care se întindea peste Yemen, Palestina, Siria, Egipt, Mesopotamia) s-a destrămat într-o serie de stăpâniri mai mici exercitate de dinastia A., colaterală celei din Egipt, care s-a stins în 1250 o dată cu venirea sultanilor mameluci.

Ayyub Khan, *Muhammad*, general și om politic pakistanez (Abbottabad 1907-Islamabad 1974). Comandant suprem al Forțelor Armate (1954), în 1958 a dobândit puterea printr-o lovitură de stat violentă, iar în 1962 dat o nouă constituție, devenind președintele republicii. S-a distanțat de lumea occidentală și a condus în mod paternalist. În 1969, în urma unor proteste populare foarte violente, a trebuit să-i cedeze puterea generalului Yahya Khan.

Azaña y Díaz, *Manuel*, om politic spaniol (Alcalá de Henares, Madrid 1880-Montauban, Tarn-et-Garonne, 1940). După proclamarea republicii a devenit prim-ministru (1931-1933). Întemeietor al Stângii Republicane (1934), a fost președintele republicii din 1936, în timpul războiului civil. După victoria lui Franco (1939) s-a refugiat în Franța.

Azeglio, *Massimo Taparelli dei, marchiz de*, om de stat piemontez (Torino 1798-1866). Pictor și romancier (*Ettore Fieramosca*, 1833), în tinerețe a exprimat în *Ultimele cazuri din Romagna* (1846) și în *Programul pentru opinia națională italiană* (1847) o viziune moderată, influentă, asupra Risorgimento-ului. A luptat în primul război de independență, la sfârșitul căruia (1849), în polemică cu democrații, a acceptat propunerea regelui Vittorio Emanuele II de a forma un guvern. În 1852, „cuplul" Cavour-Rattazzi l-a obligat să demisioneze. Însărcinat mai apoi cu unele misiuni diplomatice, nu a fost e acord cu aspectele revoluționare ale evenimentelor din 1860. Biografia sa *I miei ricordi* („Amintirile mele", 1867) a trezit mare interes uman și istoric.

Azerbaidjan, stat în Asia de sud-vest. *Sup.*: 86 600 km^2. *Pop.*: 7 424 000 loc., din care 78 % azeri, 9% ruși, 9 % armeni. *Capit.*: Baku. *Limba*: azera și rusa. *Relig.*: musulmană șiită, minoritate creștină. *Vecini*: N Rusia, E Marea Caspică, S Iran, V Armenia și Georgia. *Forma de stat*: republică prezidențială; cuprinde republica autonomă Nahicevan și provincia autonomă Nagorno-Karabah. Populația turcă a azerilor, de la care își ia numele țara, s-a stabilit în zona cuprinsă între Caucaz și Marea Caspică, o parte din Armenia istorică, în timpul cuceririi Persiei occidentale de turkmeni (sec. XIV-XV), formând o serie de principate locale (dintre care cel mai important a fost acela al Șirvanului) tributari față de Tabriz. Revendicat mult timp de turci și perși, A. istoric a fost anexat definitiv Persiei în 1732. Partea nord-estică a regiunii, corespunzând statului de azi, a trecut la Rusia în urma cuceririi Daghestanului (1804-1813), apoi în întregime prin tratatul de la Adrianopol (1829). În 1918 mișcarea naționalistă Mosavat a proclamat o republică azeră independentă, răsturnată în 1920 de sovietici, care i-au anexat teritoriile la URSS, la început în cadrul Transcaucaziei (1922), apoi ca Republică Federativă Sovietică A., unită temporar cu Adjerbaidjanul persan în timpul celui de-al doilea război mondial (1942-1946). A. sovietic a dobândit deplina independență în 1991, aderând ulterior la CSI. Primii săi pași au fost condiționați de derularea negativă a conflictului care a izbucnit încă din 1988 cu independentiștii armeni din Nagorno-Karabah (susținuți militar de Armenia), care până în 1995 au preluat de sub controlul guvernului central 14 % din teritoriul național. Răsturnările militare continue minau autoritatea noului președinte ales și lider naționalist, E. Elcibey (susținătorul ieșirii din CSI și al unei strânse legături cu Turcia), destituit în 1993 de fostul șef al partidului comunist azer, G. Aliev. Acesta a limitat progresiv acțiunea partidelor de opoziție, devenit puternic și datorită noii constituții, introdusă în 1995 și a covârșitoarei majorități obținute la alegerile, contestate puternic de opoziție. După realegerea ca președinte în 1998 a lui G. Aliev, A. se află în centrul unei dispute între SUA, Rusia și Turcia pentru controlul rezervelor de petrol din Marea Caspică.

azil, drept de, în lumea greco-romană imunitate acordată celor care, bănuiți sau condamnați pentru o infracțiune, s-au refugiat într-o clădire sau într-un loc sacru. În perioada medievală și modernă instituția a renăscut a mediul creștin și a fost printre cele mai mari privilegii ale Bisericii. În dreptul internațional de azi, dreptul de azil politic se exercită în cadrul ambasadelor și consulatelor, în funcție de cazurile de persecuție politică.

Azincourt, localitate din Franța (Pas-de-Calais) unde, la 15.X.1415 a avut loc o importantă bătălie în cadrul Războiului de o sută de ani. Henric V al Angliei a învins aici armata franceză a lui Carol VI, obținând recunoașterea titlului de moștenitor al coroanei Franței.

Aznar, *José Maria*, om politic spaniol (Madrid, 1953). Președinte al Partidului Popular (care l-a împins spre victorie la alegerile din 1996) a devenit șeful guvernului de dreapta din Spania post-franchistă, constituit cu voturile hotărâtoare ale partidului autonomist catalan, obținute în schimbul unor mari concesii de autonomie

pentru acea regiune. În 1998, în urma contactelor cu ETA (v.), obţine un istoric armistiţiu.

azteci, sau *mexica*, populaţie amerindiană care a format un imperiu puternic în Mexicul central (sec. XIV-XVI), înainte de cucerirea spaniolă. Micul şi războinicul trib nomad, de sorginte nahua şi cu o limbă proprie (nahuatl), provenind din Mexicul de nord (au fost numiţi azteci de către spanioli, de la mitica lor ţară de origine Aztlán, „ţara bâtlanilor" sau „a soarelui") a căpătat un rol dominant începând din sec. XII, devenind sedentar şi înlocuindu-i pe tolteci şi jefuind sau supunând diferite triburi din Mexic. În jurul anului 1325, a. şi-au întemeiat capitala Tenochtitlán (pe locul de azi al oraşului Ciudad de Mexico), care a devenit cele mai mare centru urban din America precolumbiană (360 000 loc., în sec. XVI). Baza lor socială era în acelaşi timp şi războinică şi agricolă. Războaiele erau o condiţie permanentă a vieţii aztece şi erau adevărate campanii de jaf, pregătite adesea de avangarde cu rol de informare şi încredinţate negustorilor. Mai mult ca oricare alt aspect din viaţa aztecă, războaiele dobândeau motivaţii religioase, stabilindu-şi şi obiectivul obţinerii unor tributuri umane, care urmau să fie sacrificate în cultul zeului Soare. Cuceririle aztece în sec. XIV-XV se întindeau de la un ocean la celălalt şi au ajuns până în istmul centramerican. Triburile şi oraşele dominate erau ţinute strâns prin legături de alianţă-tribut foarte complexe, care, uneori, le dădeau posibilitatea celor supuşi să-şi menţină originalitatea culturală şi religioasă. Pe termen lung, lucrul acesta a devenit un factor de slăbiciune a statului aztec, care a format mai degrabă o confederaţie autoritară şi teocratică, garantată de garnizoane militare periferice, decât un imperiu adevărat. Baza agricolă a societăţii aztece se caracteriza printr-o exploatare nu foarte sofisticată (de ex., fără irigaţii sau pluguri evoluate din punct de vedere tehnic), centrată pe producţia de porumb, fasole, cartofi: pământul era considerat proprietate comună şi încredinţat de clan (*calpulli*) oricărui om în stare să-l muncească şi plătească fiscul (*macchually*, termen care indică în acelaşi timp suferinţa şi meritul). Simţământul puternic faţă de familie şi faţă de clan reprezintă baza unei structuri relativ democratice, cu o ierarhie nerigidă, în ceea ce priveşte meritele şi funcţiile (important în ascensiunea socială era meritul militar). Multe decizii erau luate în triburi, cu un consiliu de şefi ai clanului, în timp ce la vârful statului a fost constituit un consiliu al celor patru (*tlatoani*) care au dobândit funcţiile administrative cele mai importante. Punctul de referinţă suprem era şeful-semizeu (*Uei tlatoani*), ales de tlatoani pe baza criteriilor atât dinastice cât şi oligarhice. A., cel mai mare dintre „imperiile soarelui" cu care au venit în contact spaniolii, chiar în perioada de strălucire maximă a sa (regatul lui Montezuma II, 1502-1520), nu i-au opus o rezistenţă importantă lui H. Cortés, atât datorită fatalismului elitei lor, cât şi revoltei din alte triburi, sătule de opresiunea aztecă, tot mai apăsătoare, elemente care au fost exploatate de organizarea nemiloasă şi de tehnologia mai avansată a conchistadorilor. Ultima încercare de a rezista a tânărului Cuahtémoc (Guatimozino), vărul regelui, a fost înăbuşită în 1521.

Bibliografie: V.W. von Hagen, *Civiltà e splendore degli Aztechi*, Fratelli Melita, La Spezia 1986.

B

Baader-Meinhof, grup terorist de stânga, activ în primii ani '70 în Germania Occidentală. Şi-a luat numele de la Andreas Baader (1943-1977) şi Ulrike Meinhof (1935-1976), care au trecut de la contestaţia studenţească la lupta armată şi au înfiinţat RAF (*Rote Armee Fraktion*, Fracţiunea Armata Roşie), înfăptuind atentate împotriva instalaţiilor militare americane şi NATO, răpiri şi sechestrări. Arestaţi în 1972, au murit amândoi în închisoare: U. Meinhof s-a sinucis cu siguranţă, în timp ce există îndoieli privindu-l pe A. Baader, găsit mort la Stammheim, împreună cu alţi doi membri ai grupului.

Baas, partid politic (arab.: *al-ba'th*, renaştere), prezent în diferite state arabe, întemeiat ca Partid al renaşterii arabe în 1940 în Siria de Michel Aflaq şi Salah ed-Din el-Bitar. Principiile inspiratoare ale B., au fost panarabismul, socialismul şi modernizarea economică, tehnologică şi socială a lumii arabe. Cu toate că a combătut cu duritate materialismul comunist, B. s-a prezentat întotdeauna ca un partid laic, diferit faţă de mişcările panislamiste şi fundamentaliste. În Irak B. este la putere din 1963; din rândurile lui face parte şi Saddam Hussein.

Babel, sau *Babilon*, vechi şi important oraş (în akkadiană: Babili, poarta lui Dumnezeu) din Mesopotamia, plasat pe Eufrat. Datorită legăturilor fluviale cu Golful Persic şi cu Siria a fost un centru comercial de prim rang în relaţiile dintre Europa şi India. Existând probabil din perioada sumeriană, a fost capitala imperiului babilonian şi s-a menţinut prosper sub asirieni şi, în mod deosebit sub dinastia caldee şi dominaţia persană (din 539 î.Hr.). Erau celebre monumentele sale, precum templul cu opt etaje al lui Baal şi palatul lui Nabucodonosor cu grădi i suspendate. A decăzut sub Seleucizi până la ruinare, în sec. II î.Hr.

Baber, sau *Babur*, porecla (Tigrul) a lui Zahir al-Din Muhammad, primul împărat moghul din India (Ferghana 1482-Agra 1530). Descendent pe linie paternă din Tamerlan şi pe linie maternă din Ginghis Han, a fost întemeietorul dinastiei Moghulilor. Urmându-i tatălui său, la vârsta de numai 12 ani, în micul principat Ferghana, a obţinut prin lupte dure controlul asupra regiunii şi asupra Samarkandului. După unele răsturnări de situaţie de tip militar, a traversat lanţul Hindukuş şi a reuşit să cucerească Kabul (1504) şi Kandahar (1509). Din Afghanistan s-a îndreptat înspre India. După ce a cucerit Lahore (1524) a înfrânt forţele dinastiei Lodi în marea bătălie de la Panipat (1526) şi ceva mai târziu şi pe cele ale coaliţiei Rajput lângă Khanua, extinzându-şi astfel dominaţia asupra întregii Indii de nord. Şi-a stabilit capitala propriului imperiu în oraşul Agra.

Babeuf, *François-Noel*, zis *Gracchus*, om politic francez (Saint Quentin, 1760- Vendôme 1797). Precursor al ideologiei comuniste în forma sa egalitaristă, a susţinut plata egală a muncii, proprietatea comună asupra pământurilor, abolirea bogăţiei. În timpul Directoratului a organizat împreună cu F. Buonarroti „Conjuraţia egalilor" sau „Conjuraţia lui B.", o încercare extremă de revenire la politica iacobină şi robespierriană, ca şi la Constituţia din 1793 împotriva reacţiei thermidoriene. Conspiratorii descoperiţi au fost arestaţi (21.V.1796). În anul următor, B. a fost condamnat la moarte şi executat, după ce a încercat să se sinucidă.

babilonieni, locuitori ai regiunii mesopotamiene care se extindea din partea meridională a şesului dintre Tigru şi Eufrat până la o li ie la nord de Bagdadul de azi, făuritori ai vechiului imperiu şi al civilizaţiei din Babel (Babilon).

■ *Rădăcinile sumeriene şi akkadiene ale civilizaţiei babiloniene*. Începând cu sfârşitul mileniului IV î.Hr., regiunea a fost locuită de sumerieni, populaţie în mare majoritate nesemită, împărţită în oraşe-stat, adesea apărate de ziduri (celebru este cazul oraşului Uruk, ale cărui ziduri au fost construite de regele Ghilgameş, cca 2750). În fruntea rudimentarei organizaţii politice s-au aflat la început principii preoţi şi doar mai târziu s-a dezvoltat o putere politică diferită de cea a preoţilor. Prima încercare reuşită de unificare politic: a regiunii a fost realizată de întemeietorul dinastiei akkadiene, Sargon I (2414-2358), care, pe lângă Mesopotamia a cucerit o parte din Siria, din Asia Mică şi din Iran. După mai puţin de un secol şi jumătate, dificultăţile de menţinere a marelui imperiu şi invaziile gutilor au dus la sfârşitul regatului akkadian. În ultima parte a mileniului a redobândit teren componenta sumeriană, care şi-a avut centrul politic în Ur şi a cunoscut o importantă înflorire culturală.

■ *Primul imperiu babilonian*. Ultimul rege al Urului, Ibisuen, a fost supus de cotropitorii de origine semită care au instalat dinastii în Babilon, în Mari şi în alte oraşe din regiune. Prin Hammurabi, preponderenţa amoriţilor a dat naştere primului imperiu babilonian, care s-a extins până la Golful Persic, cuprinzând Asiria şi Siria. Hammurabi s-a proclamat „rege al Sumerului şi Akkadului", cu intenţia de a lega domnia sa de marile tradiţii din trecut. Asupra activităţii sale stă mărturie Codicele Hammurabi (v.). Pe de altă parte, prin urmaşul Samsuiluna (1750-1712) a început declinul care va duce la căderea imperiului în 1595, ca urmare a unor incursiuni hitite.

■ *Fărâmiţarea politică*. Sfârşitul puterii babiloniene a deschis drumul dominaţiei pentru kasiţi, populaţie indo-europeană, care provenea din podişul iranian. Regatul lor, care s-a extins după 1474 în toată regiunea şi a durat până la jumătatea sec. XII î.Hr., a fost caracterizat de o fărâmiţare a cadrului politic şi de o stagnare

a științei și artelor, care a continuat în perioada (cca 900-626) în care regiunea babiloniană a fost supusă în mod relativ stabil de asirieni, care i-au distrus capitala în 689. ■ *Al doilea imperiu babilonian și înflorirea clasică.* În 626 caldeanul Nabopolasar s-a proclamat rege al Babilonului și a întemeiat un nou imperiu, sustrăgându-se puterii Asiriei care era în faza de decădere și cucerind Mesopotamia occidentală, Siria și Palestina. Maxima înflorire a noului imperiu, care a devenit cea mai mare putere din Orientul Mijlociu, a avut loc sub urmașul lui Nabucodonosor II (605-562) care a învins Egiptul și a distrus Ierusalimul (587); Babilonul, în această perioadă, a fost împodobit cu opere urbanistico-arhitectonice fastuoase și a avut un rol economic și comercial de mare importanță în tot Orientul Mijlociu. În 539 perșii, a căror putere la est de Babilon s-a afirmat treptat, au cucerit sub Cyrus cel Bătrân întreaga regiune și au transformat-o, împreună cu o parte din Asiria, într-o satrapie a imperiului lor.

Bibliografie: G. Contenau, *La Mesopotamia prima di Alessandro*, tr. it. Il Sagittario, Milano 1962; P. Eisele, *Babilonia*, tr.it. Mondadori, Milano 1973.

Vezi și: akkadieni; asirieni; Babel; Semiluna fertilă; Mesopotamia; sumerieni; Ur.

babism, mișcare religioasă întemeiată de persanul Mirza 'Ali Muhammad (1820-1850), care în 1844 s-a proclamat *bab* (poartă). B. derivă din islamismul șiit, de care se deosebește prin teoria „revelației progresive" opusă revelației Coranului și prin faptul că propune frăția universală și toleranța. Bab a fost împușcat din ordinul șahului în 1850, iar 20 000 de adepți au fost masacrați.

baccelliere, tânăr nobil care-și făcea noviciatul înainte de a primi armura de cavaler. În universitățile medievale, termenul a început să-i desemneze pe studenții care datorită unor capacități deosebite erau chemați de rectori să-i sprijine pe învățați în activitatea de predare, deși nu obținuseră licența (bacalaureat).

Bach, *Alexander von*, om politic austriac (Loosdorf 1813-Schöneberg, 1893). Ministru de justiție (1848-1852) și de interne (1852-1859), convins fiind că imperiul avea „numai două baze sigure pentru unitatea sa: dinastia și religia" a impus o reformă centralistă a structurilor imperiale, întărind birocrația și punând în valoare elementul german față de celelalte minorități naționale; a încheiat mai apoi concordatul din 1855, eliminând ultimele rămășițe ale iosefinismului. Obligat să-și dea demisia în august 1859, a fost ambasador pe lângă Sfântul Scaun până în 1867.

Bachelet, *Vittorio*, jurist italian (Roma 1926-1980). Format în cadrul FUCI, a fost președinte (1964-1973) al Acțiunii Catolice Italiene, pe care a reformat-o conform ideilor Conciliului Vatican II. Profesor universitar de drept, numit membru parlamentar în Consiliul Suprem al Magistraturii, a devenit președintele acestuia (1976), acționând pentru refacerea diferitelor componente ale magistraturii. A fost asasinat de Brigăzile Roșii.

Baciocchi Bonaparte, *Elisa*, v. Elisa Bonaparte.

Bactriana, regiune istorică din Asia, căreia îi corespunde Afghanistanul de nord din zilele noastre. Cucerită de Cyrus (540 î.Hr.), și apoi de Alexandru cel Mare (329 î.Hr.), împreună cu diadohii a devenit satrapie a imperiului Seleucizicilor. În 250 î.Hr. satrapul Diodot a devenit independent și a format regatul eleno-bactrian, cucerit la sfârșitul secolului de Eutidem din Magnesia și mărit de fiul lui, Demetrios, până la Punjab. În jurul anului 130 î.Hr. au început invaziile popoarelor indo-scite (Kushana) care au dominat până în sec. III, fiind înlocuite apoi de hunii albi și mai târziu de turci. Prin cucerirea arabă, B. a fost complet islamizată.

Baden, regiune istorică germană. Locuită la început de celți, a fost ocupată în sec. I d.Hr. de romani, apoi de franci (sec. V-VIII), care au creștinat-o. Teritoriul acesteia, împărțit în secolele următoare, a fost în 1503 reunificat sub margraful Cristofor I, pentru a fi din nou împărțit, în timpul Reformei, în două principate, unul catolic, celălalt protestant. În 1771 margraful Karl Friedrich, aliat cu Napoleon, a reunificat regiunea obținând ridicarea sa la gradul de mare ducat (1806). Devenit monarhie (1815) și intrând în Confederația Germană, B. a fost primul stat din Germania care a adoptat sistemul parlamentar, prin constituția din 1818, dar puternica opoziție liberală l-a obligat în 1848 pe suveranul Leopold să fugă (reîntorcându-se pe tron datorită sprijinului prusac). Trecând de partea Austriei în 1866, B. a fost invadat și apoi obligat la o alianță cu Prusia. În 1871 a fost inclus în Imperiul German. S-a proclamat ca stat liber după primul război mondial, dar autonomia i-a fost ridicată de al Treilea Reich. Împărțit în două zone de ocupație după al doilea război mondial, din 1951 este contopit în landul Baden-Württemberg.

Baden-Powell, *Robert Stephenson Smyth*, militar englez (Londra 1857-Nyeri, Kenya, 1941). După ce și-a desfășurat activitatea în India, a fost trimis în 1876 în Africa de Sud și a participat la războiul anglo-bur. Succesul scrierilor sale privind explorarea (*Scoutism pentru tineret*, 1908) și înflorirea unor grupări de tineret inspirate de acestea l-au determinat să se consacre definitiv organizației Scout (v. scoutism) pe scena internațională, rămânând de-a lungul deceniilor un punct de referință fundamental.

Badoglio, *Pietro*, general și om politic italian (Grazzano Monferrato, acum Grazzano Badoglio, 1871-1956). Comandant al celui de-al XXVII-lea corp de armată învins de austrieci la Caporetto în timpul primului război mondial, nu a fost totuși atins de ancheta care a urmat asupra înfrângerii. Șef al Statului Major al armatei (1912-1921), în timpul fascismului a fost șeful Statului

Major General (1925-1940), guvernator al Libiei (1928-1933), responsabil pentru campania victorioasă din Etiopia (1935-1936). Adversar al participării la cel de-al doilea război mondial și al atacului împotriva Greciei, nu s-a opus totuși cu hotărâre la acestea: în decembrie 1940 a fost oricum înlocuit de generalul U. Cavallero. După căderea lui Mussolini (25.VII.1943), însărcinat de rege, a format un guvern de tehnicieni nefasciști, începând negocieri secrete cu anglo-americanii pentru semnarea armistițiului. Astfel, alături de monarhie, devenea făuritorul planului de a reprezenta continuitatea statului după căderea fascismului. La proclamarea armistițiului (8.IX.1943) ca să se salveze de germani, a plecat în grabă de la Roma, refugiindu-se la Brindisi cu regele și lăsând armata fără comandă, pentru a înfrunta reacția nazistă. Pe 13.X.1943 a declarat război Germaniei, inițiind cobeligeranța cu anglo-americanii, dar continuând să fie prost văzut de partidele antifasciste din cadrul CLN. A format însă cu acestea un nou guvern (22.IV.1944), și datorită sprijinului dat de liderul comunist P. Togliatti (cotitura de la Salerno), după ce a restabilit relațiile diplomatice cu URSS. Două luni mai târziu, o dată cu eliberarea Romei, a fost înlocuit de I. Bonomi.

Bagdad, capitala Irakului. Situat pe malurile Tigrului, a fost întemeiat în 762 ca să devină noua capitală (departe de Siria răzvrătită) a califatului abbasid. A ajuns la strălucirea maximă în secolele X-XI (peste două milioane de locuitori, unul dintre cele mai mari orașe din epoca premodernă). Devastat de mongoli (1258) și de Tamerlan (1401), a fost timp îndelungat obiectul unei dispute dintre perși și turcii otomani, cărora le-a aparținut mai târziu până în 1918. Capitala a Irakului din 1921, în 1991, în timpul războiului din Golf, a fost puternic bombardat de forțele coaliției antiirakiene.

Baglioni, *Malatesta,* condotier italian (Perugia 1491-Bettano, Perugia 1531). Fiul puternicului senior al Perugiei, Giampaolo, descendent dintr-o veche familie de aristocrați perugini, în timpul războaielor din Italia s-a pus mai întâi în serviciul venețienilor și apoi al florentinilor, pe care i-a trădat în timpul asediului imperial din 1530.

Bahadur Șah II (m. Rangoon, 1862), ultimul împărat moghul din India (1835-1857). În timpul marii răscoale indiene din 1857, regimentele de șipai (trupe coloniale în serviciul englezilor) s-au ridicat împotriva dominației britanice și l-au aclamat, în ciuda reticențelor lui, ca șef al trupelor revoltate. După înfrângerea răsculaților, a fost detronat și exilat de englezi.

bahaism, religie de sorginte islamică, întemeiată de Baba 'Allah (1817-1892), și care s-a autoproclamat ca manifestare divină anunțată de babism (v.). Pe lângă transcendența divină, b. afirmă că adevărul religios este relativ, motiv pentru care toate religiile sunt adevărate în originea lor.

Bahamas, stat în America de Nord, format dintr-un arhipelag al Mării Caraibilor, la NE de Cuba. *Sup.*: 13 864 km². *Pop.*: 227 000 loc., din care 72 % negri și 14 % metiși. *Capit.*: Nassau (pe New Providence). *Limba*: creolo-engleza. *Relig.*: protestantă (81 %), catolică (19 %). *Forma de stat*: stat independent în cadrul Commonwealthului.
Insula de azi Watling, în Bahamas, a fost primul pământ american pe care a ancorat Columb în 12.X.1492. Populația locală amerindiană, lucayo, a fost exterminată de spanioli în câțiva ani. Colonie britanică din 1718, în 1973 a obținut independența sub conducerea noului lider negru din Partidul Liberal Progresist, Lynden O. Pindling. Acesta a rămas fără întrerupere la putere, timp de 20 de ani, făcând din Bahamas un paradis turistic, fiscal (sediu al numeroase societăți *off shores*), precum și un nod al traficului internațional de narcotice. Noul guvern format în 1992 de H. Ingraham, după victoria electorală a Mișcării sale de Eliberare Națională s-a angajat într-un program de reforme sociale și de sprijinire a ocupării forței de muncă, care nu a blocat totuși o nouă și puternică emigrație.

Bahrein, stat din Asia de sud-vest, format dintr-un arhipelag situat în Golful Persic lângă coasta orientală a Peninsulei Arabia. *Sup.*: 678 km² *Pop.*: 557 000 loc., din care 68 % arabi, 24,5 % iranieni, indieni și pakistanezi. *Capit.*: Manama. *Limba*: araba. *Relig.*: musulmană (85 %). *Forma de stat*: monarhie ereditară. Sub suveranitate portugheză din 1507, persană din secolul XVI și protectorat britanic din 1810, a fost prima țară din Golful Persic care și-a dobândit independența (1971). Din 1961 se află pe tron Isa bin Sulman al-Khalifah, care în 1975 a suspendat Constituția promulgată în momentul independenței și a dizolvat Adunarea legislativă aleasă în 1973. În 1994 au început mișcări puternice și violente în vederea revenirii la democrație, influențate de opoziția bauta, susținută de Iran. Autoritățile au răspuns cu o mare duritate, indiferente față de protestele internaționale (ultimele din 1997, ale Uniunii Europene) și contând pe sprijinul SUA (a cărei Flotă a V-a o găzduiește) și al Arabiei Saudite.

Baiazid, I, sau Bayezid (n. 1354-m. 1403), sultan otoman (1389-1403). I-a urmat tatălui său, Murad I, a supus Serbia și Bulgaria și a asediat Constantinopolul (1384-1401). A încercat în zadar să se opună înaintării mongolilor lui Tamerlan: învins și făcut prizonier (1402), a murit la scurt timp.

Bainsizza, bătălia de la, nume sub care este cunoscută a XI-a bătălie de pe Isonzo (v. Isonzo, bătălia de pe) din primul război mondial.

baKongo, populație bantu, în Zairul inferior, între Kinshasa și Oceanul Atlantic. În general, termenul este mai folosit pentru a face referiri la diferitele triburi care

formau regatul Kongo, atunci când portughezii, în sec. XV, au pătruns în zonă, convertind la creştinism o bună parte a populaţiei. Regatul Kongo a decăzut în sec. XVII.

Bakunin, *Mihail Aleksandrovici*, om politic rus (Torceok, Tver, 1814-Berna, 1876). De familie nobilă, a locuit la Paris în jurul anului 1840. Condamnat la moarte pentru participarea la revoluţia din 1848, a fost mai apoi închis în Rusia şi deportat în Siberia, de unde a reuşit să fugă în 1861. S-a refugiat la Londra şi a stabilit contacte cu Mazzini, Garibaldi şi Kossuth. Şi-a continuat activitatea revoluţionară în Polonia şi apoi în Italia (1864), unde a organizat societăţi muncitoreşti şi o serie de tentative insurecţionale. Astfel, gândirea sa, de factură idealistă şi utopică, a fost orientată înspre colectivismul anarhic care trebuia pregătit de insurecţia revoluţionară („acţiunea directă") a maselor proletare (*Statul şi anarhia*, 1873). A aderat la Internaţionala I din 1876, dar a devenit foarte repede oponentul principal al lui Marx, cu care a rupt relaţiile la Congresul de la Haga (1872). A fost printre cei mai importanţi exponenţi ai anarhismului.

Balabanoff, *Angelica*, femeie politician italiană (Cernigov, Kiev 1877-Roma 1965). De origine rusă, a participat la evenimentele socialismului italian, începând din 1900 şi militând în aripa maximalistă. Întoarsă în Rusia după revoluţie, a fost secretar al Comitetului Executiv al Internaţionalei a III-a (1919). Expulzată din partidul bolşevic în 1924, îşi continuă activitatea de propagandă socialistă la Paris, apoi în SUA; în Italia, după eliberare a fost printre întemeietorii Partidului Socialist al Muncitorilor Italieni (1947).

Balaguer, *Joaquím*, om politic dominican (Santiago de los Caballeros 1907). Mult timp secretar al dictatorului Trujillo y Molina, în 1962, la moartea acestuia, a fugit din ţară. Întors după intervenţia militară SUA din 1965, a dominat viaţa politică dominicană până în 1996.

Balaklava, localitate din Crimeea, unde, în 25.X.1854, brigada uşoară a cavaleriei britanice sub comanda lordului Cardigan i-a atacat pe ruşi, dotaţi cu artilerie, într-o vale îngustă, lăsând pe câmpul de luptă 247 din cei 700 de oameni ai săi. Episodul, lipsit de importanţă în sine, a devenit un mit sub numele de „asaltul celor 600 sute"

Balbo, *Cesare*, om politic şi istoric piemontez (Torino, 1789-1853). Fiu al lui Prospero, intrat în administraţia napoleoniană în 1808, în timpul Restauraţiei s-a aflat la Madrid cu tatăl său, ambasador în Spania (1816-1819). Pe nedrept implicat în mişcările din 1821 a fost nevoit să rămână într-un castel al său, cu domiciliu forţat, până în 1826. S-a dedicat studiilor istorice (*Istoria Italiei*, 1830). În 1844 a publicat *Speranţele Italiei* în care (reluând idei ale moderatismului catolic „neoguelf", v. neoguelfism) ridica problema independenţei italiene sub hegemonie piemonteză, prin invitaţia făcută Austriei de a renunţa în mod spontan la regiunea lombardo-venetă în schimbul unor teritorii compensatorii din Balcani. Chemat de Carlo Alberto în martie 1849 să conducă primul guvern constituţional piemontez, a declarat război Austriei (primul război de independenţă); ministeriatul său a încetat după înfrângerea sa.

Balbo, *Italo*, militar şi om politic italian (Quartesana, Ferrara, 1896-Tobruk, Libia, 1940). Şeful fascismului ferrarez şi participant la marşul asupra Romei, a fost ministrul aeronauticii (1929-1933) şi prin croaziere aeriene spectaculoase a dobândit o popularitate internaţională, trezind gelozia lui Mussolini. Numit guvernator în Libia (1933) pe 28.VI.1940, în timpul celui de-al doilea război mondial, la întoarcerea dintr-o misiune a fost doborât din greşeală de antiaeriana itali

Balbo, *Prospero*, om politic piemontez (Chieri 1762-Torino, 1837). A continuat la Torino activitatea reformatoare a lui L. Bogino, în diferite domenii ale administraţiei publice. Ambasador la Paris (1796), a acceptat funcţia oferită de Napoleon de rector al universităţii din Torino (1806). Reîntors în serviciul familiei Savoia, a fost ambasador la Madrid (1817) şi mi istru de interne (1820). Un proiect al său de constituţie moderată nu a avut succes.

Balboa, *Vasco Nuñez de*, conchistador spaniol (Jerez de los Caballeros Estremadura, 1475-Acla, Panamá, cca 1517). A făcut parte din expediţia R. de Bastidas, care în 1510 a ajuns în regiunea Darien, unde a întemeiat în Golful Urala oraşul Santa Maria de la Antigua. Pe 29.IX.1513 a descoperit existenţa Oceanului Pacific, pe care l-a numit Marea Sudului. A dobândit titlul de guvernator de Coiba şi Panamá, însă faima la care a ajuns a trezit gelozia şi neîncrederea viceregelui Gil González de Avila, care a pus să fie arestat şi condamnat la moarte.

Balcani, termen cu care este desemnată Peninsula Balcanică, regiune la sud de râurile Kupa, Sava şi Dunăre, cuprinzând Albania, Bulgaria, Grecia, fosta Iugoslavie şi Turcia europeană (Tracia). Înfrângerea suferită în 378 d.Hr. la Adrianopol de împăratul roman Valens a deschis Peninsula Balcanică către invaziile vizigoţilor şi aliaţilor lor. Mai apoi popoare slave (precum sârbii) sau slavizate (precum bulgarii), convertite la creştinism, au întemeiat aici regate autonome. Prin luptele din Kosovo (1389) şi Târnovo (1393), turcii otomani au subjugat regatele Serbiei şi Bulgariei, au luat în stăpânire o mare parte a B., iar în 1453 au pus capăt Imperiului bizantin. Bătălia de la Mohács (1526) a marcat o înaintare otomană în detrimentul regatului Ungariei, care se întindea în Croaţia până la Adriatica. Eşecul care a urmat asediului Vienei (1683) a frânat înaintarea otomană, după care a urmat o perioadă lungă de tensiuni şi confruntări cu austriecii şi ruşii. Tratatul ruso-turc de la Kuciuk-Kainargi (1774), i-a recunoscut Rusiei drepturi asupra

Crimeii şi Ucrainei de sud şi a marcat începutul decăderii Imperiului otoman.

■ *Problema balcanică.* Decăderea Imperiului otoman a dat naştere „problemei balcanice", adică a problemei privitoare la configuraţia hărţii europene a imperiului, care coincidea cu regiunea B. Ţelurile expansioniste ruseşti şi austriece s-au împletit cu nevoia de independenţă a popoarelor creştine aflate sub dominaţie otomană, care-şi păstraseră identitatea culturală şi religioasă; de-a lungul sec. XIX şi până la primul război mondial, Rusia şi-a asumat postura de protectoare a slavilor ortodocşi împotriva Imperiului otoman (care a fost, în general, susţinut de Marea Britanie de pe poziţii antiruseşti), împinsă atât de motive etnice şi religioase, cât şi din perspectiva strategică de a obţine accesul la Mediterană prin controlul asupra Strâmtorilor sau a constituirii unei Bulgarii mari, care să iasă la Adriatică. În 1815 principatul Serbiei a obţinut autonomia, devenind apoi independent în 1856 după războiul din Crimeea (v.), atunci când şi România, formată în urma unirii principatelor Moldovei şi Ţării Româneşti (1859), a obţinut independenţa (1878). Un mic regat al Greciei se formase între timp în 1830, după un deceniu de lupte. La rândul său, Bulgaria a devenit autonomă în 1878, an în care Bosnia-Herţegovina a trecut sub administraţia Austro-Ungariei (de care a fost anexată în 1908). După ce războaiele balcanice (v.), au limitat seculara dominaţie turcă până la Edirne, dizolvarea Imperiului austro-ungar la sfârşitul primului război mondial a dus la formarea noului stat iugoslav, care i-a unit pe croaţi, sârbi şi sloveni (1919). Datorită imposibilităţii de trasare a unor frontiere nete între diferitele populaţii, B. au rămas o regiune marcată de contraste politice, etnice şi religioase (dintre croaţii catolici şi sârbii ortodocşi, dintre creşti ii şi musulmanii din Bosnia-Herţegovina, Macedonia şi Kosovo) care i-au transformat într-o pradă uşoară pentru totalitarismul nazi-fascist (ocupaţia italo-germană în 1941-1942 şi luptele partizane de mai târziu, de eliberare). În perioada de după război statele balcanice din est au intrat în blocul comunist, Iugoslavia a trăit experienţa originală a titoismului (v. Tito), în timp ce Grecia (după un război civil dur), în 1947 a ancorat în frontul democraţiilor occidentale. Prin prăbuşirea sistemului sovietic în 1989, vechile frământări etnice şi religioase au reizbucnit, marcând puternic tranziţia spre democraţie, cu precădere în Iugoslavia (războiul dintre republicile foste federale 1992-1995; reacutizarea cererilor autonomiste ale albanezilor din Kosovo; neînţelegerile dintre Macedonia şi Grecia). Atacurile Armatei de eliberare din Kosovo (1996-1997) au provocat în 1998 o dură contraofensivă sârbă, care a cauzat numeroase victime civile şi exodul populaţiei albaneze.

balcanice, războaiele, războaie duse între 1912-1913 pentru stăpânirea teritoriilor europene, supuse î ˇ Imperiului otoman.

■ *Primul război balcanic.* Imperiul otoman, slăbit de războiul din Libia cu Italia, a fost atacat pe 17.X.1912 de Bulgaria, Serbia, Muntenegru şi Grecia. Învins, prin preliminariile de pace de la Londra, din 30.V.1913, a renunţat la toate posesiunile sale europene, în afară de o mică parte din Tracia.

■ *Al doilea război balcanic.* A fost provocat de împărţirea Macedoniei între învingători. Bulgaria a fost atacată (VI.1913) şi învinsă de Muntenegru, Serbia, Grecia, Turcia şi România. Pacea de la Bucureşti, din 10.VIII.1913 a dat Dobrogea bulgară României, Salonicul Greciei şi mare parte din Macedonia Serbiei, restituind şi Edirne Turciei.

balcanizare, termen care în limbajul politic indică o situaţie de extremă fărâmiţare politică şi de gol de putere dintr-o regiune, după cum s-a întâmplat în Europa dunăreano-balcanică la sfârşitul primului război mondial, când prezenţa Imperiului austro-ungar a fost înlocuită de un mozaic de state mici, divizate pe plan intern şi opuse unul celuilalt, deci prăzi uşoare pentru puterile vecine.

Baldissera, *Antonio*, general italian (Padova, 1836-Florenţa 1917). În Eritrea a avut sarcina de a organiza din punct de vedere militar colonia italiană care lua fiinţă. Revenit în ţară, a plecat din nou în Africa, în 1896, cu sarcina de a negocia pacea cu Menelik, după înfrângerea de la Adua. Senator din 1904.

IERUSALIM

Balduin (Baudoin) I (n.1058?-m.1118), rege al Ierusalimului (1100-1118). Frate cu Geoffroy de Bouillon, l-a urmat pe acesta în prima cruciadă (1096). A participat la asediul Niceei, a ocupat Tars şi Edessa, unde a creat un comitat (1098). Urmându-i lui Geoffroy ca rege al Ierusalimului, a deţinut victorii importante asupra musulmanilor şi datorită ajutorului republicilor maritime italiene.

Balduin (Baudoin) III (n.1130-Beirut, 1163), rege al Ierusalimului (1143-1163). I-a urmat tatălui său, Foulques, la vârsta de numai treisprezece ani, a pierdut comitatul Edessa (1144) pentru recuperarea căruia a fost organizată, fără succes, cruciada a II-a. Le-a luat egiptenilor portul Askelon (1153), s-a aliat cu Bizanţul şi a luat cu asalt Damascul, fără a reuşi însă să împiedice unificarea musulmană a Siriei.

IMPERIUL LATIN DIN ORIENT

Balduin (Baudoin) I (Valenciennes 1171-Tracia 1205), împărat latin al Constantinopolului (1204-1205). Conte de Flandra din 1194, a participat la cruciada a IV-a (1203) şi, cucerind Constantinopolul, a fost ales împărat, cu puteri şi teritorii mult reduse faţă de cele ale altor prinţi cruciaţi. Înfrânt de bulgarii aliaţi cu bizantinii, a fost făcut prizonier la Adrianopol în 1205.

Balduin (Baudoin) II (Constantinopol 1217-Trani cca 1274), împărat latin al Constantinopolului (1228-1274). Fiu al împăratului Pierre de Courtenay, a condus împreună cu socrul său, Jean de Brienne, până la moartea acestuia în 1237. Atacat de bulgari şi de împăraţii bizantini din Niceea, i-a solicitat inutil sprijinul papei. În 1261, bizantinii conduşi de Mihail Paleologul i-au alungat definitiv pe cruciaţi de la Constantinopol, iar B. a trebuit să se refugieze în Italia.
Baldwin, *Stanley*, om politic britanic (Bewdley, Worcestershire, 1867- Stautport-on-Severn 1947). Deputat conservator, a fost prim-ministru în 1923, 1924-1929 şi 1935-1937. Pentru a face faţă crizei din 1929, a sprijinit în 1931 formarea unor guverne de coaliţie dintre conservatori şi laburiştii naţionali ai lui J.R. MacDonald.
Baleare, arhipelag din Mediterana, provincie spaniolă formată din patru insule mai mari (Mallorca, Minorca, Ibiza, Formentera). B. au fost locuite din epoca bronzului: din perioada aceea au rămas *talayots*, construcţiile conice, asemănătoare *nuraghilor* culturii sarde. Colonizate de fenicieni, greci şi cartaginezi (sec. VII î.Hr.), în 125 î.Hr. au fost cucerite de romani, sub conducerea lui Caecilius Metellus. În sec. V d.Hr. au făcut parte din posesiunile vandalilor. Trecute sub stăpânire arabă în 768, din sec. XI au devenit regat independent sub Mudjeid. Au fost ocupate de Iacob I de Aragón în sec. XII. În 1713 Minorca, elementul important al planului britanic de control asupra Mediteranei, a trecut sub stăpânirea Marii Britanii (pacea de la Utrecht), pentru a reveni apoi Spaniei în 1802 (pacea de la Amiens).
Balfour, *Arthur James*, om politic britanic (Whittinghome, East Lothian, 1848-Woking 1930). Deputat conservator din 1874, în 1902 i-a urmat ca prim-ministru unchiului său, marchizul de Salisbury. A încheiat în 1904 *Entente Cordiale* (v.), cu Franţa, a întărit armata şi marina şi a reformat sistemul educativ. Învins la alegerile din ianuarie 1906, a rămas lider al opoziţiei până în 1911. În mai 1915 a intrat în guvernul de coaliţie sub conducere liberală ca prim lord al amiralităţii (1915-1916) şi apoi ca ministru de externe (1916-1919). Apoi a fost lord preşedinte al Consiliului şi reprezentant britanic la Societatea Naţiunilor.
■ DECLARAŢIA B. Sub acest nume este cunoscută scrisoarea trimisă de Balfour prin hotărârea guvernului, pe 2.IX.1917 liderului sionist Ch. Weizmann, prin care se angaja să înlesnească, după primul război mondial, crearea în Palestina a unei „vetre naţionale evreieşti" (*National Home*).
balìa, putere aproape absolută (din franceza veche: *baillie*, conducere) acordată unui număr variabil de magistraţi (două sute la Orvieto în 1347; opt la Florenţa în 1363) din comunele italiene din sec. XIV. Era creată astfel un fel de dictatură, temporară şi electivă, pentru a pune capăt luptelor dintre diferitele facţiuni.
Balilla, porecla lui Giovanni Battista Perasso, copilul de 14 ani care, conform tradiţiei, pe 5.XII.1746, a dat semnalul începerii revoltei din Genova împotriva austriecilor. Fascismul i-a dedicat (1926) organizaţia de tineret Opera Nazionale Balilla.
baliv, funcţionar public (din franceza veche: baillif, guvernator) numit de rege (din sec. XII), pentru exercitarea puterilor administrative şi judecătoreşti într-o circumscripţie locală (baliaggio).
Baltică, Marea, mare internă între Peninsula Scandinavă, Jutlanda şi Europa orientală; comunică cu Marea Nordului prin strâmtorile Micul Belt, Marele Belt şi Sund. Malurile sale au fost colonizate din 1500 până în 500 î.Hr. de popoare indo-europene, provenind din câmpiile ruseşti (letoni, lituanieni). La nord, s-au impus populaţii neindo-europene, precum finicii. B. a dobândit o importanţă deosebită între sec. VIII şi X d.Hr., atunci când vikingii şi-au extins dominaţia de-a lungul malurilor şi le-au transformat într-un centru de schimburi care interesau Europa occidentală şi o legau de lumea bizantină prin drumurile de-a lungul marilor râurilor din Rusia actuală. Rolul lor a fost moştenit de cooperativele de negustori organizate de Hansă (1358) cu sediul la Lübeck, specializate în comerţul produselor locale (lemn şi metale din Suedia; blănuri şi chihlimbar din Novgorod; cereale din Lituania şi Polonia) şi al mărfurilor provenind din Flandra, Anglia şi Franţa. În aceleaşi secole s-au manifestat extinderea influenţei germane înspre est prin Ordinul teutonic, până la înfrângerea de la Tannenberg (1410) şi, mai târziu, puterea statului lituanian. Decăderea comercială a B. a coincis cu schimbarea căilor de trafic, la începutul sec. XVI. B. a cunoscut apoi confruntările dintre Suedia, Polonia şi Rusia, legate de controlul traficului local şi al litoralului de sud, ca bază pentru o prezenţă în politica Europei continentale: pacea de la Nystad (1721) a confirmat prezenţa Rusiei şi a iniţiat slavizarea progresivă a coastelor orientale. Afirmarea puterii germane după 1870 a supus B. unor noi tensiuni, care n-au mai pus însă în discuţie pluralismul influenţelor politice care-o înconjurau, după cum o dovedeşte prezenţa republicilor baltice Estonia, Letonia şi Lituania, independente în 1919-1940 şi apoi din 1991.
baLuba, grup etno-lingvistic african din regiunea Zair-Zambia. În sec. XV diferitele triburi b. au fost supuse de Kengolo, şeful songhe, şi unite într-un vast regat cu capitala Mwibele. Cu o structură federativă, cu o autoritate regală transmisă ereditar şi având un caracter sacru, regatul b. şi-a menţinut dominaţia asupra râului Congo (Zair), până la venirea colonizatorilor belgieni (a doua jumătate a sec. XIX). După proclamarea independenţei pentru Congo Belgian (Zair, 1960), b. au avut parte de evenimente complexe, legate de încercările separatiştilor din Katanga.

baLunda, populaţie bantu situată între Zairul de sud şi Angola de nord. În sec. XVII, datorită folosirii armelor de foc obţinute în urma comerţului cu portughezii, b. au format un regat mare şi solid, care a jucat un rol important în istoria Africii centrale. Cucerit de tribul tshioko la sfârşitul sec. XIX, regatul b. a trebuit până la urmă să se supună dominaţiei belgiene.

baMbara, populaţie africană de neam sudanez, situată pe malurile Nigerului mijlociu. În a doua jumătate a sec. XVII a întemeiat două regate, Segu pe malul drept al Nigerului şi Kaarta pe malul stâng, adesea în război între ele, în ciuda originii etnice comune, până când au căzut amândouă, la jumătatea sec. XIX, sub dominaţia toucoulorilor, conduşi de El Hadj-Omar.

Banat, regiune din Europa carpato-dunăreană, locuită de români, unguri, sârbi şi germani. B. a fost ocupat de sultanul Soliman Magnificul în sec. XVI; în 1719 a fost inclus în Imperiul habsburgic şi la căderea acestuia a fost împărţit prin tratatul de la Trianon (1920) între Iugoslavia, România şi Ungaria.

Banca Ambroziană, bancă de credit comun, apărută la Milano, în 1896, la iniţiativa mediilor catolice şi a Operei Congreselor cu scopul de a acţiona în serviciul intereselor economice difuze ale activităţilor sociale din cadrul mişcării catolice milaneze. Dobândind după al doilea război mondial o poziţie de prim rang la nivel naţional, B.A. nu a pierdut niciodată legătura strânsă cu finanţele vaticane. În 1982 a fost în centrul celui mai grav dezechilibru financiar de după război din Italia (legat de manevrele obscure şi ilegale ale preşedintelui său, R. Calvi). Falimentată, a fost lichidată şi înlocuită de Noua Bancă Ambroziană, din a cărei fuzionare cu Banca Catolică din Veneto s-a născut (1989) Banca Ambroziană Venetă.

banca centrală, instituţie destinată controlului şi funcţionării ordonate a sistemului de credit şi monetar dintr-un stat. Primele instituţii înfiinţate pentru a desfăşura această funcţie au apărut la sfârşitul sec. XVII. Banca regală a Suediei a fost creată în 1688, în timp ce Banca Angliei a apărut în 1694. Aceasta din urmă, înfiinţată ca o instituţie obişnuită, a obţinut dreptul de a emite monedă cu garanţie de convertibilitate, în schimbul unui împrumut uriaş pentru guvern, până când, în 1844, a obţinut dreptul exclusiv de emisiune monetară. Banca Angliei a fost naţionalizată în 1936. Un parcurs istoric asemănător l-a avut şi Banca Franţei, înfiinţată de Napoleon Bonaparte în 1800, cu intervenţia capitalurilor private: în 1848 a devenit unica instituţie de emisie monetară din ţară, şi a fost naţionalizată în 1946. Banca Belgiei a fost înfiinţată în 1850, cea din Olanda în 1875, dar are monopolul formal în emisiunea de monedă doar din anul 1948. Banca Federală Germană (Deutsche Bundesbank) a fost înfiinţată în 1957, pe urmele Reichsbank, la rândul său moştenitoare a Băncii Prusiei. Actualul Federal Reserve System (sistemul de rezervă federal) în SUA ţine de normativa aprobată în 1913 şi acţionează prin 12 Bănci ale Rezervei Federale, sub conducerea Consiliului de Guvernatori. Prevedea deci funcţii centralizate şi altele descentralizate, deşi rolul său de control centralizat al sistemului bancar a crescut, în special după criza din 1929. Banca Naţională din Japonia a fost înfiinţată în 1882, dar o lege din 1942 i-a redefinit funcţiile şi sarcinile.

PRINCIPALELE BĂNCI CENTRALE

anul constituirii	*Statul*	*monopolul de emisiune*
1694	Anglia	1844
1800	Franţa	1848
1850	Belgia	1850
1875	Olanda	1948
1882	Japonia	1882
1893	SUA	1926
1913	Italia	1913
1917	URSS	1922
1948	China	1948
1957	Germania-RFG	1957

Banca Centrală Europeană (BCE), autoritatea monetară a UE, responsabilă pentru politica monetară şi a taxei de schimb a monedei euro. Intrată în activitate la 30.VI.1998 la Frankfurt, are printre sarcinile principale stabilitatea preţurilor. Preşedinte: W. Duisenberg.

Banca Europeană pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare (BERD), creată în 1991 cu scopul de a sprijini tranziţia economiilor din Europa de Est către sistemul de piaţă.

Banca mondială, v. *World Bank.*

Banca Reglementărilor Internaţionale, instituţie interguvernamentală de cooperare între băncile centrale pentru înlesnirea unor operaţiuni financiare internaţionale; are sediul la Basel. Înfiinţată în 1930 cu capital mixt european, japonez şi american în plină criză economică, intenţiona la început să înlesnească cooperarea economică internaţională, folosind în acest scop cotele anuale de despăgubiri germane pentru război, stabilite de planul Young (1929) şi mai târziu, alte alocări hotărâte la conferinţa de la Laussane (1923).

Banca San Giorgio, instituţie financiară întemeiată la Geneva în 1408 de un consorţiu de creditori ai statului (numită pe atunci Casa San Giorgio) care, din sec. XII administra datoria publică şi se îngrijea de încasările fiscale în republica maritimă ligură. B.S.G. a avut un rol de prim rang în politica genoveză, controlând sectorul creditului

şi al economiilor. Devenită una dintre cele mai mari instituţii financiare europene, B.S.G. a cunoscut soarta şi bună şi rea a republicii genoveze şi a fost lichidată în 1816, o dată cu anexarea Genovei la Regatul Sardi

bancă,
instituţie care strânge economiile monetare şi le reinvesteşte, acordând împrumuturi sau cumpărând titluri publice sau private; desfăşoară şi servicii de intermediere pentru transferuri financiare (cecuri, poliţe, chitanţe bancare).

■ *Precursorii în perioada Antichităţii.* Chiar la cele mai vechi civilizaţii, asiatice şi mediteraneene, începând cu cea babiloniană, exista un sistem bancar primitiv care avea în principal rolul de depozitare şi păstrare a averilor familiilor regale şi a patrimoniului de stat. Mai târziu, şi averile persoanelor private au fost tot mai des încredinţate tutelei acestor „bancheri". În vechea Grecie activitatea de păstrare şi depozitare s-a desfăşurat la început în apropierea templelor şi pieţelor, unde venea un mare număr de persoane şi negustori. Bancherii (numiţi „trapezişti") s-au deplasat înspre oraşele-port, punându-se în serviciul tot mai numeroaselor schimburi maritime. Din Grecia, servicii bancare elementare au fost transmise civilizaţiei egiptene şi, prin intermediul coloniilor din Italia meridională, la Roma. Precursorii bancherilor moderni (numiţi „argintari") au avut la Roma un rol tot mai important, proporţional cu creşterea schimburilor dintre capitală şi provinciile supuse. Pe lângă „argintarii" romani, se pare că s-au dezvoltat unele forme de plată fără transfer de bani numerar şi au prins contur primele liste rudimentare de schimb monetar.

■ *Bancherii italieni medievali.* În Evul Mediu timpuriu, o dată cu declinul Imperiului roman şi invaziile barbare, s-a conturat un sistem mai închegat, care răspundea nevoilor pieţei. În activităţile de depozitare şi creditare, s-a impus protecţia dobânzilor, depăşindu-se în realitate cele mai rigide interpretări ale interdicţiilor canonice, care condamnau camăta pe motive religioase. Întreprinzătorii italieni (numiţi generic „lombarzi") au fost cei care au dezvoltat practicile, contractele şi serviciile financiare care s-au răspândit în toată Europa. Marile schimburi comerciale, care până în momentul acela au implicat periculoase deplasări de bani numerar, au început să fie reglementate prin transferurile de sume dintr-un cont de depozitare în altul, deschise de aceiaşi neguţători pe lângă bancheri. Chitanţele de depozitare a banilor la bancheri – numiţi şi agenţi de schimb valutar – au putut fi transferate prin gir (originea cecului). Italienii proveniţi din republicile maritime de la Florenţa, Lucca, Asti, Siena, au deschis birouri de împrumut (numite bănci, de unde s-a impus numele) în târgurile cele mai importante de pe continent: în Franţa, în Flandra, în Anglia. Din sec. XIV unii bancheri, care acumulaseră averi importante (de ex.: Frescobaldi, Peruzzi, Bardi) au devenit principalii creditori ai suveranilor europeni, condiţionând şi viaţa politică. Relaţiile cu potentaţii din epocă au implicat uneori, pe lângă îmbogăţiri rapide şi abuzuri şi pierderi de capital pentru creditori, care, în unele situaţii, s-au ruinat.

■ *Banca privată şi publică modernă.* Pe lângă bancherii italieni, au căpătat putere şi cei francezi (J. Coeur) şi germani (Fugger, Welser). Această reţea de creditare s-a răspândit o dată cu creşterea puternică de lichiditate internaţională, începând cu sec. XVI (o dată cu sosirea aurului şi argintului din America). Pe lângă b. private, au început să se afirme şi primele b. publice, care nu mai depindeau în totalitate de un patrimoniu de familie. Pe lângă funcţia de acum consolidată de subiecţi economici, aceste b. au însumat şi primele funcţii de reglementare a pieţei de capital şi schimb, încercând să asigure desfăşurarea ordonată a operaţiilor şi transferul de valori dintre pieţe. Acelaşi proces de formare a statelor moderne impunea prezenţa b. dependente de puterea centrală. După modelul Băncii San Giorgio, înfiinţată la Genova în 1408, au apărut b. publice din Veneţia (Banca Rialto, Banca Giro), din Siena (Monte dei Paschi) din Ţările de Jos, din Flandra, din statele germane. În 1668 a fost înfiinţată Banca Regală din Suedia, iar în 1694 a luat naştere Banca din Anglia, care au fost primele b. adevărate de emitere, adică autorizate de guvern să pună în circulaţie moneda convertibilă.

■ *Banca şi industria în epoca contemporană.* Prin profundele transformări economice din sec. XIX, b. a dobândit treptat funcţiile şi formele de organizare actuale. Revoluţia industrială şi dezvoltarea marilor aparate productive din Europa şi din SUA, după faza de pionierat, au avut nevoie de uriaşe capitaluri şi de existenţa unor servicii monetare şi financiare eficiente la nivel naţional şi internaţional, provocând o extindere a creditului bancar fără precedent. La început la Londra şi apoi pe continent, la Paris, Lyon, Amsterdam, Hamburg, Bruxelles, Milano ca şi în alte oraşe mai târziu, au apărut noile instituţii bancare, în măsură să deservească o piaţă naţională de credit, în strâns contact cu iniţiativele industriale şi comerciale pe cale de afirmare. Marile nume din finanţe (Rothschild şi Pereire) şi b. private s-au concentrat într-un circuit tot mai strâns legat de cheltuiala publică (titlurile de debit public ale diferitelor ţări au circulat în întreaga Europă). În acelaşi timp, legislaţia ţinea pasul prin desfiinţarea restricţiilor pentru împrumutul cu dobândă, înlăturarea barierelor în transferurile de capital dintre state, codificarea mai

sigură a dreptului comercial şi privat, acceptarea unei circulaţii tot mai largi a monedei de hârtie. Această combinaţie a sprijinit dezvoltarea industriilor textile, mecanice, siderurgice, a finanţat construirea fabricilor, instalaţiilor pentru producţia de energie, a liniilor feroviare: a permis dezvoltarea industriei de construcţii şi a serviciilor publice. În cursul sec. XX, sistemul bancar al statelor – care se baza pe un singur institut central de emisiune – a evoluat ulterior sub aspect tehnic şi normativ. În plus, au fost definite relaţiile bancare internaţionale atât între instituţiile publice (schimburi, rezerve, compensaţii) cât şi între cele private.

Bibliografie: L. Goldschmied, *Storia della banca*, tr.it., Milano 1954; R. Cameron, *Le banche e lo sviluppo del sistema industriale*, tr.it., Il Mulino, Bologna 1975; F.J. Fabozzi, F. Modigliani, *Mercati finanziari, strumenti e istituzioni*, Il Mulino, Bologna 1995.

Vezi şi: banca centrală; bursă; capital; camătă; casă de economii; casă rurală; finanţe publice; monedă; politică monetară; revoluţia industrială; târguri şi pieţe.

Banda celor patru, denumire dată de către adversari unui grup de extremă stângă din Partidul Comunist Chinez, care a avut-o în frunte, în anii '70, pe văduva lui Mao Zedong, Chiang Ch'ing, pe fostul viceprim-ministru Chang Ch'un-ch'iao şi pe ideologul revoluţiei culturale, Yao Wen-yuan. Acuzaţi de conspiraţie şi de alte delicte şi arestaţi imediat după moartea lui Mao (1976), cei patru politicieni au fost condamnaţi în 1981.

Bandaranaike, *Sirimavo*, femeie politician din Sri Lanka (Ratnapura 1916). La moartea soţului său, Solomon, a devenit liderul Sri Lanka Freedom Party şi a fost prima femeie din lume cu funcţia de prim-ministru (1960-1965 şi 1969-1977). A pierdut alegerile din cauza dificultăţilor economice din ţară şi a acuzaţiilor de nepotism. În 1994 a fost chemată la conducerea guvernului de către fiica sa, Chandrika Kumaratunga, aleasă preşedinte în Sri Lanka.

Bandaranaike, *Solomon*, om politic din Sri Lanka (Colombo 1899-1959). Lider al partidului de stânga Sri Lanka Freedom Party, în 1957 a devenit prim-ministru, angajându-se să aducă pacea în ţară, împărţită între tamilii hinduşi şi singalezii budişti şi să naţionalizeze economia. A fost asasinat în 1959 de un călugăr budist.

Bandiera, *Attilio* şi *Emilio*, patrioţi italieni (Veneţia 1810 şi 1819-Vallone di Rovito, Cosenza, 1844). Ofiţeri în armata austriacă, în 1841 au dezertat în numele unităţii şi al libertăţii Italiei şi au întemeiat societatea secretă Esperia, afiliată la „Giovine Italia". În ciuda sfatului lui G. Mazzini, au organizat o debarcare în Calabria (12-13.VI.1844), pentru a provoca o revoltă antibourbonică. Denunţaţi de un tovarăş de-al lor, au fost arestaţi şi împuşcaţi (25.VII.1844).

Bandung, conferinţa de la, organizată în oraşul indonezian B. (18-24.IV.1955) a cunoscut participarea a 29 de state afro-asiatice, cu un rol hotărâtor din partea Chinei, Indoneziei, Indiei şi Egiptului: la conferinţa de la B. au fost puse bazele mişcării ţărilor „nealiniate", care, pe lângă angajamentul de a fi echidistante faţă de blocurile din Războiul rece (aşa-zisul „neutralism activ") intenţionau să alcătuiască o personalitate autonomă a ţărilor care dobândiseră de puţin timp independenţa şi erau hotărâte să se sustragă condiţionărilor neocoloniale.

Bangladesh, stat din Asia meridională. *Sup.*: 143 998 km^2 *Pop.*: 113 707 000 loc., cei mai mulţi bengali, minoritate bihari. *Capit.*: Dacca. *Limba*: bengali (oficială), folosită engleza. *Relig.*: musulmană, minorităţi hinduse. *Vecini*: N, V şi E India, SE Birmania, S Golful Bengal. *Forma de stat*: republică populară. Integrat în Pakistan (a cărui provincie orientală a fost), după dominaţia colonială britanică, care s-a sfârşit în 1947, B. a devenit independent printr-o insurecţie din 1971, condusă de Mujibur Rahman şi susţinută de India. În ianuarie 1973 Rahman a desfiinţat sistemul parlamentar, dar a fost ucis după câteva luni, în timpul unei lovituri de stat care a deschis un deceniu marcat de succesiunea juntelor militare. O masivă mobilizare populară a dus în 1991 la alegeri libere, care i-au conferit conducerea guvernului liderului moderat al Partidului Naţional, Khaleda Zia. Imediat, invocând motive de ordin public, premierul a introdus o legislaţie foarte contestată, de stare de urgenţă. În 1993 demisia în bloc a deputaţilor din opoziţie a deschis o nouă fază de confruntări de stradă, care după sute de victime au dus, în 1996, la noi alegeri, câştigate de Liga Awami. Noul prim-ministru Hasina Wajed s-a angajat într-o dificilă revenire la normalitate, susţinută de Grupul de ajutorare a B. (care are unul dintre cele mai mici venituri naţionale din lume), alcătuit din diferite institute bancare, care acţionează în acord cu FMI.

Bani-Sadr, *Abdolhassan*, om politic iranian (Hamadan 1933). Ales preşedinte al republicii (I.1980) a încercat să opună rezistenţă întronării noii ordini islamice, promovată de integriştii lui Khomeini, sprijinind opoziţia Mujjahedinilor Poporului şi a studenţilor de stânga. Destituit în 1981, a obţinut azil politic în Franţa.

bantu, termen (dintr-un cuvânt indigen care înseamnă „oamenii") care grupează după un criteriu pur lingvistic populaţii negre din Africa subecuatorială, foarte deosebite între ele (cultură agricolă dominantă în zona Marilor Lacuri şi a podişurilor orientale; cultură pastoral-agricolă în SE), dar unite prin folosirea unuia dintre cele 600 de dialecte ale limbii b. Nu fac parte din grupul b.

populaţiile nilotice, boşimanii şi hotentoţii. Limba swahili (printre puţinele limbi b. care posedă o literatură scrisă) a devenit lingua franca a întregii Africi orientale. Legendele şi tradiţiile b. identifică originile acestor populaţii într-o încrucişare de grupuri care proveneau din regiunile sudsahariene, ce nu mai puteau fi locuite din motive de climă şi datorită stabilirii originare paleonegroide din conul de sud al continentului. Populaţiile b. au cunoscut grade de dezvoltare tehnologică însemnate chiar din sec. III-V (extracţia şi prelucrarea metalelor), dezvoltând din sec. XI şi forme de organizare politică elevate (oraşe-stat pe coasta orientală a Africii, Marele Zimbabwe, regatul Monomotapa).

Bao Dai, împărat al Annamului şi apoi al Vietnamului (Hue 1913). I-a urmat tatălui său în 1925, iar în timpul celui de-al doilea război mondial a colaborat cu japonezii, care l-au numit împăratul noului stat al Vietnamului (11.III.1945). Obligat să abdice la sfârşitul războiului, a fost repus pe tron de francezi în 1949, dar a fost detronat definitiv în 1955, printr-un referendum după cucerirea independenţei.

baptişti, confesiune protestantă, născută din anabaptiştii „tăcuţi" care refuzau botezul copiilor, fără a lua poziţii radicale, ci promovând un pacifism de care erau convinşi. Doctrina lor este marcată de individualismul teologic pe baza căruia fiecare creştin interpretează singur Biblia şi poate exercita funcţiile pe care le are Biserica pe baza apostolatului universal. B. s-au răspândit în sec. XVII în Olanda, în Anglia şi au promovat misiuni în Asia, în Africa, în Australia şi în coloniile engleze din America de Nord, unde au întemeiat American Baptist Foreign Missions Society (Societatea baptistă americană a misiunilor străine, 1814). În momentul de faţă, b. estimaţi la cca 30 de milioane în lume s-au unit în Alianţa baptistă mondială (1905).

Barbados, stat în America Centrală, format dintr-o insulă din Antilele Mici orientale. *Sup.*: 431 km^2. *Pop.*: 260 000 loc., din care 92 % negri. *Capit.*: Bridgetown. *Limba*: engleza. *Relig.*: protestantă (90,6 %), catolică (9,4 %). Descoperită în 1512 de spanioli şi cucerită de englezi în 1627, B. a obţinut independenţa pe 30.XI.1966 în cadrul Commonwealthului britanic.

barbari,

termen (gr.: *barbaros*, bâlbâit, pentru a-i indica pe străinii incapabili să pronunţe corect limba greacă), care se referă la popoarele străine de civilizaţia greacă şi romană şi la populaţiile germanice care s-au stabilit în interiorul Imperiului roman în sec. IV-VI, instaurând aşa-zisele regate romano-barbare. Dacă în epoca târzie a imperiului, barbar era sinonim cu duşman al Romei, feroce şi demn numai de dispreţ, istoriografia modernă s-a eliberat de această prejudecată, datorită în primul rând dobândirii unor cunoştinţe privind arta splendidă a acestor popoare, originare din Scandinavia (goţii, burgunzii şi vandalii) şi din Asia (hunii). Goţii au emigrat în sec. II înspre Marea Neagră, unde s-au împărţit în ostrogoţi şi vizigoţi, şi începând cu sec. VI s-au deplasat spre Occident, venind în contact cu Imperiul roman, datorită presiunii care se exercita dinspre Orient asupra lor de către huni.

■ *Societăţile şi instituţiile.* B. erau populaţii nomade, fără o relaţie durabilă cu un anumit teritoriu, exploatat pentru procurarea resurselor necesare unei economii bazate pe o agricultură rudimentară şi pe vânătoare. Cunoşteau însă şi prelucrarea metalelor. Lipsiţi de simţământul proprietăţii private, aveau ca valoare supremă războiul: societatea era structurată într-o singură clasă socială, a războinicilor, în timp ce adelingii sau nobilii (şefii grupurilor familiale, numite Sippe) nu exercitau

INVAZIILE BARBARE

172-257	Chattii, alamanii, goţii şi francii îi obligă pe romani să renunţe la linia fortificată Rinul de sus-Rhaetia şi la cea de pe Dunăre.	410-415	Vizigoţii ocupă Aquitania şi întemeiază regatul de Tolosa (Toulouse).
Sec. IV.	Barbarii se stabilesc ca *foederati* pe graniţele imperiului.	429	Vandalii conduşi de Genseric debarcă î Africa.
378.	În lupta de la Adrianopol, vizigoţii îi înving pentru prima oară pe romani pe teritoriile imperiului.	443	Burgunzii ocupă sud-estul Franţei.
400	Burgunzii ocupă teritoriul Rin-Main.	441-447	Hunii conduşi de Attila invadează Imperiul din Orient.
401-403	Vizigoţii invadează Italia, dar sunt respinşi de generalul roman de origine vandală Stilicon.	450	Iuţii, anglii şi saxonii cuceresc Anglia.
406-409	Vandalii traversează Rinul şi invadează Galia şi Spania.	452	Hunii lui Atila invadează Italia.
409	Suebii se stabilesc în NV Spaniei.	455	Vandalii lui Genseric jefuiesc şi devastează Roma.
410	Vizigoţii lui Alaric jefuiesc Roma.	486	Francii lui Clovis cuceresc teritoriul dintre Somme şi Loara.
		489	Ostrogoţii invadează Italia.
		568	Longobarzii conduşi de Alboi invadează Italia.

INVAZIILE BARBARE ÎN SECOLUL V

ANGLI
SLAVI
LONGOBARZI
OCEANUL ATLANTIC
SAXONI
SUEBI
BURGUNZI
FRANCI
Câmpiile Catalaunice
ALAMANI
VANDALI
HUNI
IMPERIUL ROMAN DE APUS
Ringul lui Attila
GOȚI
OSTROGOȚI
BURGUNZI
SUEBI
VIZIGOȚI
Dunărea
Marea Neagră
IMPERIUL ROMAN DE RĂSĂRIT
VIZIGOȚI
Roma
Constantinopol
VANDALI
Marea Mediterană

REGATELE ROMANO-BARBARE ÎN 526

BRITANI
ANGLO-SAXONI
SAXONI
OCEANUL ATLANTIC
BAVARI
ALAMANI
LONGOBARZI
SUEBI
CANTABRI
BASCI
BURGUNZI
OSTROGOȚI
BULGARI
VIZIGOȚI
Milano
Aquileia
Sirmium
Ravenna
Roma
Constantinopol
IMPERIUL ROMAN DE RĂSĂRIT
VANDALI
Cartagina
Antiochia
Alexandria

Limita teritoriilor cucerite de Iustinian

REGATELE ROMANO-BARBARE

Regatul vandalilor din Africa (429-534)
Este primul regat germanic întemeiat pe teritoriul Imperiului roman din Occident (442) şi domină Mediterana occidentală cu flotele sale, ameninţând mereu Roma. Regele Genseric stabileşte ca succesiunea la tron să-i revină celui mai în vârstă din cadrul familiei domnitoare. Regatul, slăbit de confruntarea dintre rege şi nobili şi de persecuţiile catolice, este cucerit de Iustinian în 534.

Regatul vizigot de Tolosa (419-507)
Cuprinde două treimi din Aquitania, admi istrate şi apărate de vizigoţi în calitate de *foederati* imperiali. Ajunge la înflorirea maximă cu Euric (466-484), în perioada căruia este redactat primul cod de legi germanic (*Codex Euricianus*, cca 470). Regatul este anexat de franci care, sub Clovis, îl înving pe regele Alaric II în lupta de la Vouillé.

Regatul vizigot din Spania (507-711)
Cu capitala la Toledo, includea aproape toată Peni sula Iberică, după ce vizigoţii au cucerit şi regatul i dependent al suebilor în 585. A păstrat structura administrativă şi pe funcţionarii din Imperiul roman. În 589 regele arian Recared trece la catolicism, care devine religia statului. Unificarea legilor vizigoţilor cu ale latinilor a fost înfăptuită în 654 cca cu compilarea *Lex Romana Visigothorum*. Regatul este cucerit de arabi în 711, prin înfrângerea regelui Roderic.

Regatul burgunzilor (443-534)
Se extinde în Franţa sud-orientală, între Rin şi Saône, la graniţa cu Provenţa vizigotă. Regele Gundobald (cca 480-516), redactează *Lex romana Burgundiorum*, în care include obiceiurile poporului său. Regatul este cucerit de franci în 534 (bătălia de la Autun).

Regatul ostrogoţilor din Italia (493-553)
Întemeiat de Theodoric după victoria asupra lui Odoacru, are la Ravenna şi Verona centrele principale. Theodoric căuta să realizeze o politică de coexistenţă paşnică între barbari şi romani, dându-le celor dintâi răspunderi militare şi celorlalţi administraţia statului. După moartea lui Theodoric (526), regatul este zguduit de dezordini pe plan intern, care culminează cu uciderea reginei Amalasunta. Prin războiul greco-gotic (535-553) împăratul Iustinian reuşeşte să-i alunge pe ostrogoţi din Italia.

Regatul francilor (481-800)
Din a doua jumătate a sec. IV, cu capitala la Pari , i clude cea mai mare parte a Galiei şi o bună bucată di Germania, după ce, în 507 (lupta de la Vouillé), Clovi cucereşte regatul vizigoţilor până la Pirinei, iar succesorii săi, din 531 până în 539, cotropesc regatele turingilor, burgunzilor, alamanilor, Provenţa şi Bavaria. Francii, în timpul lui Clovis, sunt primii barbari convertiţi la catolicism şi se mulţumesc să le confişte romanilor numai părţi minime din patrimoniul lor funciar. Lucrul acesta duce la o convieţuire paşnică între franci şi aristocraţia galoromană, căreia îi este încredinţată administraţia regatului.

o putere absolută, ci erau condiţionaţi de hotărârile adunării tuturor bărbaţilor înarmaţi. Aceeaşi adunare îl alegea şi pe rege, instrument sau proiecţie a intereselor colectivităţii, investit cu o putere lipsită de orice sacralitate. Religia barbarilor era caracterizată de cultul divinităţii care prezenta valorile sociale dominante: Odin (zeul magiei şi al victoriei), Thor (zeul tunetului), Tiuz (zeul dreptului şi al adunărilor). Goţii s-au convertit la creştinism când Ulfila, în sec. IV, a tradus Biblia din greacă în gotică şi a predicat arianismul, orientare religioasă care, curând, a devenit dominantă printre barbari.
■ *Barbarii şi Imperiul roman.* Din sec. III, împăraţii romani acceptaseră deja ca popoarele barbare să se stabilească între graniţele imperiului ca federaţi, cu funcţii de apărare şi au încurajat prezenţa tot mai mare a elementului barbar în armata romană pentru a-i completa rândurile. Nu s-au opus nici la accesul acestora la vârfurile ierarhiei militare sau politice, ca în cazul lui Stilicon. Totuşi, la începutul sec. IV, presiunea asupra graniţelor de nord a devenit insuportabilă, iar politica de asimilare cumpănită, adoptată de romani pentru a reglementa fluxul populaţiilor străine, nu a mai putut să facă faţă. Invaziile s-au succedat în ritm intens, şi în 476 Imperiul roman din Occident a încetat să mai existe şi din punct de vedere formal.
■ *Regatele romano-barbare.* Din fărâmiţarea imperiului au apărut mai multe regate, dominate de popoarele germanice care se stabiliseră pentru totdeauna în Occident. B., domici să-şi păstreze identitatea etnică, nu erau totuşi în măsură să-şi asume gestionarea unor structuri politice stabile, şi de aceea a trebuit să le încredinţeze mereu romanilor administrarea statului. Relaţiile de convieţuire cu populaţiile supuse au căpătat forme diferite: comportându-se ca trupe de ocupaţie pe pământ străin, barbarii au confiscat o treime din proprietatea romanilor, dar au acceptat coexistenţa dreptului roman cu propriile obiceiuri (cel puţin până când acestea nu au fost înscrise într-un codice) şi arianismul cu catolicismul. Dacă în regatul vandalilor ostilitatea faţă de catolici şi romani era absolută, în regatul ostrogot din Italia Theodoric a acordat privilegii pentru o anumită perioadă elementului roman şi a fost tolerant cu catolicii, fără a reuşi să refacă ruptura cu elementul gotic care, după moartea sa, a redevenit dominant. Diferit a fost însă „experimentul" francilor (asemănător cu cel al vizigoţilor din Spania), la baza căruia se afla o convertire puternică la catolicism (cu regele Clovis, 496), şi tendinţa de contopire cu galoromanii la toate nivelurile: lucrul acesta a permis o expansiune demografică, puternică, baza viitoarei hegemonii a

francilor asupra Occidentului, atunci când alte regate romano-barbare au fost zguduite mai întâi de revolta bizantină susţinută de Iustinian (sec. VI), iar apoi de înaintarea arabilor (sec. VII-VIII).

■ *Însemnătatea invaziilor barbare.* Periodizarea tradiţională identifica în anul 476 începutul Evului Mediu şi în căderea Imperiului roman din Occident, provocată de barbari, o cotitură de o importanţă majoră pentru istoria mondială. După istoricul belgian H. Pirenne, barbarii n-au modificat însă instrumentele esenţiale ale Imperiului roman, nici n-au pus capăt unităţii economice şi politice a Mediteranei. Din această perspectivă, cotitura epocală şi începutul Evului Mediu ar trebui plasate mai degrabă în sec. VII-VIII, o dată cu expansiunea arabă. Viziunea privind continuitatea „experienţei" barbare a găsit o nouă formulare la istoricii de azi prin introducerea sa în istoria mai amplă a emisferei de nord, care permitea analogii evidente cu invaziile mongole care, chiar din sec. III şi IV, au provocat căderea imperiului chinez, supus ca şi cel roman unei profunde crize politico-militare şi nu mai puţin economice (datorată scăderii demografice şi sărăcirii progresive a supuşilor), precum şi religioase (înlocuirea taoismului cu confucianismul). În ambele cazuri, dominanta militară a populaţiilor nomade nu a implicat şi o impunere a culturii acestora şi, prin urmare o ruptură definitivă cu trecutul, ci o asimilare progresivă, adesea într-o formă originală, a culturii imperiilor înfrânte.

Bibliografie: G. Pepe, *Il Medioevo barbarico d'Italia*, Einaudi, Torino 1941; G. Romano-A. Solmi, *Le dominazioni barbariche*, Vallardi, Milano 1940.

Vezi şi: arianism; bizantin, Imperiul; burgunzi; creştinism; franci; germani; nomadism; ostrogoţi; Roma; huni; vandali; vizigoţi.

Barbarigo, familie veneţiană care, în sec. XV-XVIII s-a remarcat în viaţa republicii. *Agostino* (1419-1501) a fost doge din 1486. Un alt *Agostino* (1514-71) a comandat flota veneţiană la Lepanto.

Barbarossa, vezi *Frederic I Barbarossa*, împărat al Sfântului Imperiu Roman.

Barberini, familie nobilă de origine toscană, transferată la Roma la aproximativ jumătatea sec. XVI. În 1623, *Maffeo* a fost ales papă sub numele de Urban VIII, a iniţiat o politică de afirmare a familiei şi de mărire a proprietăţilor, care l-a pus în opoziţie cu familia Farnese. Bunurile B., care s-au stins în 1738, au trecut familiei Colonna.

Barcelona, oraş din Spania, capitala Cataloniei, port la Marea Mediterană. Colonie a Focidei, a fost apoi sub dominaţie cartagineză, romană, vizigotă (415), arabă (713) şi francă (801). Comitat independent (864), apoi centru al dinastiei aragoneze, a cunoscut o lungă perioadă de înflorire comercială (sc. XII), întreruptă după unirea cu Castilia. În contrast cu politica centralizatoare a suveranilor spanioli, B. s-a revoltat împotriva lui Filip IV (1640) şi a fost ocupată de Ludovic XIII al Franţei, până în 1652 şi apoi de englezi (1705), şi francezi (1714) în timpul războiului de succesiune spaniolă. În epoca contemporană, B. a cunoscut o puternică dezvoltare industrială şi financiară, devenind şi centrul unor lupte muncitoreşti, influenţate adesea de anarhosindicalism. În 1934, la B. a fost proclamată republica catalană; în timpul războiului civil spaniol a fost sediul guvernului republican al lui J. Negrín până la ocuparea sa de către naţionalişti (26.I.1939). Oraşul este sediul guvernului autonom al Cataloniei (Generalidad), desfiinţat în perioada franchistă, reintrodus în 1977 şi întărit prin concesiile din 1997, făcute de guvernul Aznar.

■ Tratatul de la B. (18.I.1493). Carol VIII al Franţei i-a cedat lui Ferdinand de Aragón, Cerdagne şi Roussillon pentru a avea mână liberă în expediţia proiectată în Italia (1494).

■ Pacea de la B. (29.VI.1529). Semnată între împăratul Carol V şi papa Clement VII, care s-a angajat să-l încoroneze pe Carol V la Bologna şi să-i recunoască Spaniei dreptul de posesiune asupra Neapolelui. Carol V îşi lua angajamentul să îi reinstaleze pe Medici la Florenţa.

Bardi, familie florentină, cunoscută din sec. XI. Societatea comercială a familiei B., printre cele mai puternice din Europa din 1250, a falimentat în 1345 datorită neplăţii unui împrumut uriaş acordat regelui Angliei, Eduard III, angajat în Războiul de o sută de ani.

Barents, *Willem*, navigator olandez (Perschelling, 1550-Novaia Zemlia 1597). În căutarea unei treceri în nord-est, pe parcursul a trei călătorii succesive (1594-1596) a navigat de-a lungul coastelor scandinave, fiind primul care a explorat regiunile de la vest de Novaia Zemlia şi descoperind Insula Urşilor şi Spitzbergen.

Bari, oraş reşedinţă a regiunii Puglia, pe coasta Mării Adriatice la sud est de râul Ofanto. Colonie ilirică, a devenit un important municipiu roman în perioada imperială: datorită poziţiei constituia un nod de trafic cu Orientul. În sec. VII a format un ducat longobard, nominal dependent de bizantini, care au menţinut controlul asupra acestuia şi după ocupaţia arabă (841-975). Ocupat de normanzi (1071), care i-au suspendat instituţiile comunale şi l-au distrus în 1156 în urma unei revolte, B. a fost reconstruit de Frederic II şi a cunoscut o perioadă de prosperitate economică sub dinastia Suabilor şi, mai târziu, ca principat al familiei Sforza (1464-1548). În 1558 a fost anexat regatului Neapole şi a suferit un declin datorat crizei din traficul

mediteranean, incursiunilor turcești și deselor perioade de foamete și epidemii. În 1799 B. a aderat la Republica Partenopee. După 8.XI.1943 a găzduit o parte dintre birourile administrative ale guvernului Badoglio. În 28-29.I.1944 aici s-a ținut congresul partidelor antifasciste, care s-a pronunțat pentru abdicarea regelui și convocarea unei adunări constituante.

Barletta, sfidarea de la, episod întâmplat în timpul asediului orașului B. de către francezi (1502-1504), în cursul războiului franco-spaniol pentru dominarea Italiei: treisprezece cavaleri italieni conduși de E. Fieramosca i-au bătut (13.II.1503) pe tot atâția cavaleri francezi, conduși de Guy de la Motte, care le adresaseră acuzații grave de lașitate.

baroc, orientare artistică și literară care s-a afirmat în Italia și în alte țări din Europa și din America Latină, în sec. XVII-XVIII. În limbajul cercetătorilor sec. XVIII târziu, termenul b. a devenit expresie denigratoare pentru tot ce părea ciudat, bombastic, bizar, extravagant, iar această evaluare negativă a cântărit îndelung asupra producției artistice a unui întreg secol, unind sub o etichetă de artificialitate, retorism și declamație un ansamblu de fapte și fenomene, bine diferențiate între ele și caracterizate, însă, de o mare varietate a orientărilor și experiențelor. Apărut la Roma papală în jurul anului 1630, b. a cuprins diferite domenii ale culturii, de la teatru la muzică, de la poezie la știință, de la pictură la sculptură și la arhitectură. S-a răspândit foarte rapid în întreaga Europă, pe urmele iezuiților în America Latină, unde a dat viață, prin numeroase transformări și adaptări unei diversități de experiențe și rezultate. În felul acesta, b. a devenit stilul artistic și arhitectonic tipic pentru epoca absolutismului și a Bisericii Contrareformei. Caracteristicile sale fundamentale se pot rezuma în căutarea unor efecte cromatice și de lumină, în dinamismul compoziției, în bogăția ornamentului și în utilizarea materialelor (stucaturi, bronzuri, marmură policromă), în scenografia grandioasă a priveliștilor și interioarelor din biserici și palate, în iluzia perspectivei și a arhitecturilor false sugerate care dau viață „triumfurilor" și alegoriilor, în sistematizările urbanistice care tind să creeze o imagine unitară a orașelor.

baron, v. titluri nobiliare.

baronilor, complotul, organizat în 1485 de nobilii napoletani, protejați de papa Inocențiu VIII împotriva regelui Ferdinand de Aragón, care i-a învins pe rebeli în lupta de la Montorio (1486) și a înăbușit în sânge revolta.

baRotse, populație africană bantu din Zambia occidentală. În jurul sec. XVIII triburile s-au unit într-o federație sub autoritatea unui șef suprem, sprijinit de un consiliu al bătrânilor și de membrii familiei sale. A durat până în sec. XIX, când regatul b. a încheiat un tratat cu British South Africa Company (1890), care l-a inclus în procesul de colonizare engleză a Rhodesiei de Nord, cu recunoașterea însă a unei largi autonomii. Aceasta a fost menținută și mai târziu, când Barotseland a intrat în componența Republicii Zambia, constituită în 1964.

Barras, *Paul*, om politic francez (Fox Amphous, Provence, 1755-Chaillot, 1829). Deputat al Convenției, a fost unul dintre organizatorii loviturii din 9 Thermidor 1794, care a dus la căderea lui Robespierre. Membru al Directoratului, a sprijinit cariera lui Napoleon Bonaparte, care l-a obligat însă să renunțe la putere în 1799.

Barthou, *Jean-Louis*, om politic francez (Olorn-Sainte Marie, Bas Pyrénées 1862-Marsilia 1934). Deputat de centru dreapta din 1889, ministru de mai multe ori, a fost președinte al Consiliului în 1913. Imediat după primul război mondial a fost ministru de război, vicepreședinte al Consiliului, președinte al Consiliului pentru despăgubirile germane, susținând o politică intransigentă împotriva Germaniei. Ministru de externe din februarie 1934, a militat pentru un „pact al Estului", cu caracter antigerman și a sprijinit admiterea URSS în Societatea Națiunilor. A fost victima unui atentat împotriva lui Alexandru I al Iugoslaviei, când acesta s-a aflat în vizită în Franța.

Baruch, *Bernard Mannes*, om politic american (Camden 1870-New York 1965). Afirmat ca om de afaceri, a fost consilierul privat al președinților F.D. Roosvelt și H. Truman. La 14.VI.1946 a prezentat la ONU planul B., care propunea constituirea unei comisii de control în domeniul cercetării privind energia nucleară și a folosirii ei numai în scopuri pașnice; SUA ar fi renunțat la propriile arme atomice (asupra cărora aveau atunci monopolul) numai dacă structura și procedurile comisiei ar fi devenit operative. URSS a refuzat planul pentru că nu a văzut în el garanții de paritate.

Barzani, *Mustafa al-*, naționalist kurd (Sulaymaniyah, Irak, cca 1902-Washington 1979). A participat la luptele kurzilor împotriva irakienilor din anii '30, și a întemeiat în 1945 Partidul Democrat Kurd. Exilat în URSS, s-a întors în Irak în 1958, pentru a conduce o revoltă cu scopul de a obține autonomia, dar a fost din nou obligat să se exileze.

Barzini, *Luigi*, ziarist italian (Orvieto 1874-Milano, 1947). Trimis special al cotidianului „Corriere della Sera" din 1898 (sunt faimoase articolele lui despre răscoala boxerilor, războiul ruso-japonez, precum și corespondențele asupra raliurilor automobilistice Pekin-Paris din 1907); în 1922 a înființat la New York „Corriere d'America", foaie de propagandă fascistă. Revenit în Italia, a fost numit senator (1934). În perioada Republicii de la Salò a fost președintele agenției Stefani.

Basarabia, regiune din Europa răsăriteană, între Marea Neagră și râurile Prut și Nistru. Și-a luat numele de la principele Basarab, fondator al principatului Țării

Româneşti (1330). Zonă strategică de acces spre gurile Dunării, a fost în repetate rânduri disputată de tătarii din Crimeea, de turci şi de ruşi, care au ocupat-o în 1812 (tratatul de la Bucureşti). Unită cu România în 1918, în ciuda protestelor sovietice, a fost retrocedată URSS după al doilea război mondial (tratatul de la Paris, 1947) şi împărţită între Ucraina şi Moldova.

basci, populaţie probabil de origine mediteraneeană şi de limbă neindo-europeană, stabilită pe cei doi versanţi ai Pirineilor occidentali, în provinciile Biscaya, Guipúzcoa, Alava şi Navarra din Spania şi în departamentul Pyrénées Atlantiques din Franţa. Chiar dacă n-a existat un stat basc cu adevărat, poporul din această zonă a păstrat de-a lungul secolelor trăsături comune, rezistând la amestecul cu ulteriorii dominatori ai regiunii (romani, vizigoţi, arabi şi franci). În Evul Mediu, muntenii basci reprezentau un pericol pentru toţi călătorii care traversau ţinuturile acelea: b. (transformaţi apoi de legendă în sarazini) au fost războinicii care au distrus ariergarda lui Carol cel Mare la Roncevaux în 778. Începând cu sec. VIII b. au format mici principate (printre care Asturias şi Navarra), anexate mai apoi la regatul Castiliei şi la cel al Franţei. Ţărilor basce spaniole le-au fost însă garantate scutiri fiscale şi autonomii deosebite (*fueros*), pe care suveranii trebuiau să jure că le respectă, în momentul urcării pe tron. În sec. XIX b. spanioli au luptat împotriva politicii centralizatoare a Madridului şi i-au susţinut pe carlişti (v.), dar au văzut încetul cu încetul cum le erau luate privilegiile tradiţionale: după primul război carlist de la cei din Navarra (1839), iar după al doilea război carlist, de la cei din Alava, Guipúzcoa şi Biscaya (1876). În 1894, Sabino de Arana a întemeiat Partidul Naţionalist Basc (PNV), separând naţionalismul de carlism şi sprijinindu-se pe religia catolică tradiţională împotriva „liberalilor" din Madrid. B. au reobţinut unele forme de autonomie la a doua republică, în 1931. Izbucnirea războiului civil spaniol în 1936 i-a împărţit pe b.: unii, în numele tradiţionalismului carlist, au luptat pentru Franco, în timp ce alţii, pentru a-şi revendica vechile autonomii, au luptat cu republicanii, întemeind şi o efemeră republică (Euzkadi). Victoria lui Franco i-a lipsit pe b. de orice autonomie. În 1959 a fost înfiinţată ETA (Euzkadi ta Azkatasuna, Ţara Bascilor şi Libertatea), organizaţie care de atunci cere, chiar prin intermediul unor atentate teroriste sângeroase, autodeterminarea naţională. După sfârşitul dictaturii franchiste provinciile basce au obţinut o amplă autonomie regională (Statutul de la Guernica, 25.X.1979), care a dus la constituirea unui parlament şi unui guvern regional autonom. Aripa militară ETA nu a încetat totuşi activităţile teroriste decât după o diminuare a acţiunilor legate de succesul „războiului murdar" înfăptuit de forţele speciale guvernamentale (a cărui dezvăluire a constituit una dintre cauzele căderii politice a premierului spaniol F. Gonzales în 1996); în 1997 au cunoscut o recrudescenţă care a împins noul guvern al lui J. Aznar să condamne, sub acuzaţia de apologie a crimei, întreg grupul conducător al braţului politic al ETA, Herri Batasuna. În 1998 ETA acceptă armistiţiul propus de Aznar în schimbul unui tratament mai puţin dur pentru separatiştii aflaţi în închisori. Primele alegeri (25.X) regionale desfăşurate într-un climat de calm au înregistrat o netă victorie a autonomiştilor.

Basel, oraş în Elveţia, pe râul Rin, la graniţa dintre Franţa şi Germania.

■ CONCILIUL DE LA B. S-a desfăşurat (1431-1449) în timpul schismei din Occident şi s-a inspirat din ideile lui J. Gerson, care urmăreau să subordoneze activitatea papei autorităţii conciliului. Faţă de papa Eugen IV, care a poruncit transferarea acestuia la Ferrara (1438), conciliul de la B. a reacţionat declarându-l destituit şi alegându-l pe antipapa Amedeo VIII de Savoia în locul lui, sub numele de Felix V (1440). A continuat până în 1449, când Felix V a abdicat în faţa lui Nicolae V, care i-a urmat lui Eugen IV.

■ PACEA DE LA B. (1499). A consfinţit recunoaşterea independenţei Confederaţiei Helvetice de către împăratul Maximilian I de Habsburg.

■ TRATATUL DE LA B. Prin primul tratat (5.IV.1795), Prusia, retrăgându-se din prima coaliţie antifranceză, i-a cedat Franţei teritoriile de pe stânga Rinului, şi a dat garanţii asupra propriei neutralităţii. Prin al doilea tratat (22.VII.1795), Franţa i-a restituit Spaniei teritoriile iberice pe care anterior i le luase în schimbul părţii spaniole din colonia Santo Domingo.

BASF, prescurtare pentru Badische Anilin & Soda Fabrik, societate chimică germană, înfiinţată în 1865 pentru producerea de coloranţi şi antidăunători. Între sfârşitul sec. XIX şi începutul sec. XX s-a dezvoltat asimilând alte societăţi până acolo încât a devenit un colos chimic, care între 1925 şi 1945 şi-a luat denumirea de I.G. Farbenindustrie. În timpul celui de-al doilea război mondial a suferit daune importante la instalaţiile productive. După război, BASF şi-a lărgit sfera şi spre materialele plastice şi produsele de larg consum.

basileus, nume care în Grecia antică îl desemna pe rege. La Atena era titlul (probabil o reminiscenţă a vechii monarhii) celui de-al doilea arhonte, care avea funcţii religioase. A fost atribuit şi regilor Persiei şi suveranilor absoluţi din regatele elenistice şi mai târziu a constituit titlul împăraţilor Bizanţului.

Basilicata, regiune din Italia meridională, între Puglia, Campania, Marea Tireniană, Calabria şi Marea Ionică (Golful Taranto). Include provinciile Potenza (reşedinţa regiunii) şi Matera.

sec. VIII î.Hr.
Regiunea este colonizată de-a lungul coastelor de greci (Heracleea, Metapont, Siris).
sec. VII-V
Populaţia lucană, care ocupa interiorul regiunii, înaintează, ameninţând oraşele de coastă.
272 Coaliţia lucanilor, aliaţi cu Tarentum şi cu Pyrrus, regele Epirului, este învinsă de romani, care-şi extind controlul asupra B., care va deveni a III-a regiune a administraţiei imperiale.
sec. V-VIII d.Hr.
B. este disputată de bizantini, goţi şi longobarzi.
1130 Începe să fie folosit numele de Basilicata, care derivă probabil de la *basilikos*, denumirea unui funcţionar bizantin.
sec. XI-XII
Începe pătrunderea normanzilor, care împart regiunea, stabilindu-şi capitala la Melfi.
1231 Frederic II de Suabia promulgă *Constitutiones melfitanae*.
1266 B. trece sub dominaţia familiei de Anjou.
1442 Trecerea sub dominaţia aragoneză; B. se leagă de destinul Regatului Neapole.
1484-1485
Complotul baronilor: B. este scena unor revolte ale aristocraţiei feudale, recalcitrante împotriva seniorilor străini. Dominaţia spaniolă succesivă a adus o perioadă de pace.
1861 B. intră în componenţa Regatului Italiei; devine unul dintre centrele principale ale brigandajului.
sfârşitul sec. XIX
Situaţia B. este obiectul unui studiu pentru gânditorii meridionali, care o iau drept paradigmă a condiţiei de dificultate a Sudului. Începe un flux migrator important.
1904 O lege specială în favoarea B., cu scopul de a-i înlesni dezvoltarea economică.
1932. Fascismul redă regiunii vechiul nume de Lucania.
1948. În Constituţia republicii este recuperat numele de B.

Bastilia, fortăreaţă pariziană, emblema absolutismului monarhic, destinată să fie închisoare. Unul dintre episoadele iniţiale ale Revoluţiei franceze a fost asaltul parizienilor asupra Bastiliei, care se afla în mâinile unei garnizoane de 110 oameni, conduşi de un guvernator, De Launay (14.VII.1789). În momentul căderii ei, î Bastilia se aflau numai 7 deţinuţi.

Bastogi, *Pietro*, om politic şi finanţist italian (Livorno 1808-Florenţa 1899). Unul dintre cei mai mari bancheri italieni, a fost ministru de finanţe (1861-1862) şi a iniţiat politica financiară a dreptei, realizând unificarea datoriei publice a diferitelor state dinaintea unirii Italiei. Fondator al Băncii Toscane (1862) şi al societăţii Italiene pentru Căile Ferate Meridionale şi interesat de Creditul Mobiliar, a susţinut în parlament (a fost numit senator în 1890) o politică economică liber-schimbistă şi privată.

Batista y Zaldívar, *Fulgencio*, militar şi om politic cubanez (Banes, Cuba 1901-Marbella, Spania 1973). Sergent în armată, omul forte al loviturii de stat militare din 1933, a devenit preşedinte în 1940, a aprobat o constituţie după modelul SUA, dar a fost înfrânt în alegeri (1944). Printr-o lovitură de stat a redobândit puterea (1952) şi a inaugurat o politică dictatorială, legând ţara de interesele SUA. Din 1956 a trebuit să ţină piept gherilei castriste, iar când aceasta a ieşit victorioasă, a trebuit să fugă în străinătate (1959).

Batlle y Ordóñez, *José*, om politic uruguayan (Montevideo 1856-1929). Ziarist şi şef al Partidului Colorado (Blancos y Colorados) a fost preşedintele republicii (1903-1907 şi 1911-1915). A promovat o legislaţie socială în favoarea păturilor muncitoreşti, colegialitatea puterii executive, separarea dintre stat şi Biserică, precum şi libertatea de presă şi de opinie.

Baudouin I (Bruxelles 1930-1993), rege al Belgiei (1951-1993). I-a urmat tatălui său, Leopold II, nevoit să abdice. În 1989 s-a autosuspendat temporar, pentru a nu trebui să semneze legea avortului, aprobată de parlament. În 1960 s-a căsătorit cu Fabiola de Mora y Aragón.

Bauer, *Otto*, scriitor şi om politic austriac (Viena 1881-Paris 1938). Social-democrat, a fost iniţiatorul şcolii de austromarxism (v.), unind chestiunile sociale cu cele naţionale. Susţinător al ideii de autodeterminare pentru naţionalităţi şi al unirii Germaniei cu Austria, a devenit ministru de externe în 1918. Pentru a se salva de represiunile antisocialiste care au urmat după eşecul mişcărilor socialiste din februarie 1934, s-a refugiat la Paris.

Bava Beccaris, *Fiorenzo*, general italian (Fossano, Cuneo, 1831-Roma 1924). Veteran al războiului din Crimeea şi al celui de-al doilea şi al treilea război de independenţă, a fost numit comisar extraordinar în provincia Milano în perioada mişcărilor populare din mai 1898, pe care le-a înăbuşit în sânge. De aceea a primit de la Umberto I marea coroană a Ordinului militar de Savoia şi numirea ca senator.

Bavaria, regiune din Germania. Locuită în epoca antică de celţi, a făcut parte din Rhaetia romană şi a fost apoi invadată de bavari, de la care şi-a dobândit numele. Ducat dependent de franci, a susţinut lupte grele pentru a-şi menţine autonomia faţă de imperiu. Sub Henric X cel Trufaş din familia Welfilor (1126-1138) a cunoscut culmea puterii. Din 1180 începe dominaţia familiei Wittelsbach, care a deschis o perioadă lungă de împărţiri şi fărâmiţări. Doar în sec. XVII Maximilian I a reuşit să dea B. soliditate militară şi financiară, făcând din ea un stâlp al catolicismului Contrareformei. În sec. XVIII B. a fost ostilă Habsburgilor, iar suveranul ei, Karl

Albert a luptat împotriva Mariei Tereza în războiul de succesiune austriacă. Aliată cu Napoleon, a fost ridicată la rangul de regat în 1806. După formarea Imperiului German (1871), B. s-a bucurat de o relativă autonomie. Revoluția din 1918 l-a alungat pe ultimul suveran Wittelsbach și a proclamat republica. Încercarea de a-i da un caracter comunist (republică a sfaturilor muncitorilor și soldaților, 1919) a fost înăbușită. Nazismul, care în B. a făcut primii săi pași, a înlăturat spațiile de autonomie. Acestea au fost redeschise după al doilea război mondial prin proclamarea statului liber al Bavariei, land al Republicii Federale Germane, a cărui viață politică a fost dominată de Uniunea Creștin-Socială, înființată de F.J. Strauss.

Baybars I (Turkestan 1223-Damasc 1277), sultan mameluc din Egipt (1260-1277). S-a dovedit un administrator priceput și un războinic viteaz, consolidând puterea mamelucă în Orientul Mijlociu și reconstruind regiunea după cuceririle mongole. A luptat împotriva cruciaților în Siria și a supus secta asasi ilor.

Bayer, societate chimico-farmaceutică, înființată în Germania în 1863 de Friedrich Bayer (Bremen 1825-Würzburg 1880). Din 1925 până în 1945 a fost absorbită de I.G. Farbenindustrie. De la producția originară de coloranți și-a extins progresiv activitatea înspre fibrele sintetice, produsele farmaceutice, materiale plastice și insecticide. A preluat controlul unor industrii dintre care Agfa Gevaert (material fotografic).

bătălia grâului, companie de propagandă lansată de Mussolini în 1925 pentru mărirea producției de grâne cu scopul de a ajunge la autosuficiența cerealieră a Italiei. Obiectivul a fost declarat împlinit în 1931 cu o producție evaluată la 81 milioane de chintale de grâu.

bătălie, acțiune complexă condusă de o singură persoană sau în colaborare a marilor unități militare și care, prin obținerea unui obiectiv strategic tinde spre soluționarea războiului. Evoluția criteriilor și metodelor de conducere a unei b. trebuie privită în funcție de evoluția strategiei militare și a artei războiului.

Vezi și: arme și armament; asediu; război; strategie. Pentru unele bătălii principale: Adua; Alamein, El'; Alesia; Anghiari; Ardeni; Austerlitz; Azincourt; Actium; Balaklava; Benevento; Berezina; Bezzecca; Borodino; Bouvines; Cannae; Cheroneea; Custoza; Falkland; Pharsalos; Philippi; Gualdalajara; Hastings; Isonzo; Jutland; Kynoskephalai; Legnano; Lepanto; Leipzig; Magenta; Melegnano; Melonia; Mentana; Midway; Milvius; Muntele Alb; Montaperti; Morgarten; Navarino; Okinawa; Piave; Poitiers; Richmond; Sadowa; Salamina; Sedan; Solferino; Stalingrad; Tannenberg; Trafalgar; Trebiae; Tsushima; Valmy; Verdun; Waterloo; Zama.

Bătrânilor, Consiliul, adunare legislativă instituită în Franța de Constituția din anul III (1795). Constituit din 250 de membri, aproba sau refuza deciziile Consiliului celor Cinci sute. A fost desființat în urma loviturii de Stat din 18 brumar 1799 a generalului Bonaparte.

Beatrice d'Aragón (Neapole 1457-1508), regină a Ungariei (1476-1500). Fiica lui Ferdinand I de Aragón și a Isabellei de Chiaromonte, s-a căsătorit în 1475 cu Matia Corvin și a devenit coregentă a Ungariei. Rămasă văduvă (1490) s-a căsătorit cu Vladislav Jagiełło, regele Boemiei care, după ce a obținut regatul, a repudiat-o. S-a reîntors la Neapole, după anularea căsătoriei de către papa Alexandru VI (1500).

Beauharnais, familie nobilă franceză, originară din Orléans. *Alexandre*, general (Fort Royal, Martinica, 1760-Paris 1794), s-a căsătorit cu Josephine Tascher de la Pagerie (viitoarea soție a lui Napoleon Bonaparte); comandant al armatei de pe Rin (1793), a fost ghilotinat pentru că a fost considerat responsabil de capitularea de la Mainz. *Eugène* (Paris 1781-München, 1824) fiul celui dintâi și al Josephinei; fiul vitreg al lui Napoleon I, a fost vicerege în Regatul Italiei (1805-1814). *Hortense* (Paris 1783-Arenberg, Elveția 1837), sora precedentului, s-a căsătorit în 1802 cu Louis Bonaparte, devenit rege al Olandei și a fost mama lui Napoleon III.

Beaulieu, edictul de la, tratat de pace semnat pe 7.V.1576 în timpul războaielor religioase din Franța, între catolici și hughenoți; hughenoții au obținut libertate de cult (cu excepția Parisului) și opt fortărețe în Franța central-meridională.

Beauvoir, *Simone de*, scriitoare franceză (Paris 1908-1986). Discipol și tovarășă de viață a lui J.P. Sartre, a fost autoarea unor eseuri filosofice inspirate din existențialism și a numeroase romane. Cu eseul *Al doilea sex* (1949) și romanul *Mandarinii* (1954) a abordat problemele legate de condiția femeii în societatea contemporană și rolul intelectualilor de stânga. A participat activ la mișcarea feministă și la manifestațiile politice din anii '60 și '70 în Franța.

Bebel, *August-Friedrich*, om politic german (Köln 1840-Passugg, Zürich 1913). În 1864 a luat parte la constituirea Internaționalei I, iar în 1867 a fost deputat în parlament, unde s-a opus expansionismului militar al lui Bismarck. În 1869 a întemeiat, împreună cu W. Liebknecht, Partidul Social-Democrat German, opunându-se în anii următori pozițiilor revizioniste ale lui E. Bernstein.

Beccaria, *Cesare*, jurist și om politic milanez (Milano, 1738-1794). Iluminist, făcând parte din cenaclul „Caffè", a îndeplinit diferite functii în guvernul habsburgic din Lombardia (1771-1794), în diferitele magistraturi de la Camere. A devenit celebru în toată Europa datorită cărții *Despre delicte și pedepse* (1764) cu care a preconizat o reformă a sistemului de justiție în Lombardia, denunțând deformările și îndeobște arbitrariul și nerespectarea regulilor în proceduri, absența unor garanții pentru

inculpat, practica torturii în faza de anchetare, cruzimea pedepselor; a susţinut desfiinţarea pedepsei capitale.

Beck, *Józef*, om politic polonez (Varşovia 1894-Stăneşti, Bucureşti, 1944). Colonel, vicepreşedinte al Consiliului (1926-1930) şi ministru de externe (1932-1939) a dus o politică naţionalistă; în 1934 a încheiat un pact de neagresiune cu Germania nazistă şi în 1938 a obţinut districtul carbonifer cehoslovac Česky Tesin (Teschen). În 1939 a refuzat anexarea Gdanskului (Danzig) la Germania. După înfrângerea poloneză s-a refugiat în România, unde a fost internat.

Beck, *Ludwig*, general german (Biebrich, Wiesband 1880-Berlin, 1944). Şef al Statului Major, şi-a dat demisia în 1938, pentru că nu a fost de acord cu Hitler. A fost condamnat la moarte după eşecul atentatului împotriva lui Hitler din 20.VII. 1944, ca unul din promotorii acestuia.

Becket, *Thomas*, v. Thomas Becket

beduini, populaţii nomade din Siria, Iran, Irak, Iordania, Arabia şi Africa de nord. Organizaţi în triburi, îşi procură necesarul pentru trai din păstorit. Termenul de b. derivă dintr-un cuvânt arab care înseamnă „locuitor al stepei" şi nu are o referire etnică precisă. B. au fost printre elementele cele mai importante de răspândire a islamismului, chiar dacă în unele triburi au fost menţinute practici păgâne şi ritualuri magice.

Beernaert, *August*, om politic belgian (Ostende 1829-Lucerna 1912). De mai multe ori ministru şi în 1884-1894 preşedinte al Consiliului, a obţinut premiul Nobel pentru pace (1909), datorită angajării sale internaţionale în favoarea adoptării funcţiei de arbitraj şi a limitării armamentelor.

beghini, comunitate de bărbaţi (begardi) şi femei (beghine) care s-au răspândit în Belgia şi apoi în Germania şi în Franţa, în sec. XII şi XIII şi care aspirau la o existenţă ascetică, practicau castitatea şi sărăcia şi îşi dedicau viaţa bolnavilor. Trăiau în comun, în mici aşezări îngrădite din interiorul oraşelor. Recunoscuţi verbal de Honorius III (1216), b. au fost de multe ori acuzaţi de devieri eretice datorită „quietismului" lor mistic şi panteismului, motiv pentru care au fost interzişi de conciliul de la Vienne (1311).

Begin, *Menahem*, om politic israelian (Brest Litovsk, Polonia 1913-Tel Aviv 1992). A ajuns în Palestina în 1942, unde s-a aflat în fruntea grupului paramilitar terorist Irgun Zwai Leumi. Deputat al partidului Herut, în 1967 a făcut parte din guvernul de unitate naţională L. Eshkol. În fruntea unei coaliţii de partide de dreapta (Likud), a câştigat alegerile din 1977 şi a devenit prim-ministru, ducând Israelul într-o direcţie de intransigenţă naţională. Totuşi, B. a început negocierile directe cu Egiptul (întâlnirea de la Camp David) care i-au adus lui şi preşedintelui egiptean Sadat premiul Nobel pentru pace (1978) şi care s-au încheiat cu tratatul de pace de la Washington din 29.III.1979. A continuat însă politica de colonizare a teritoriilor arabe ocupate, intensificând pătrunderea în Liban. Dificultăţile economice şi opoziţia din interior tot mai puternică l-au determinat să-şi dea demisia în 1983.

bei, titlu la început atribuit în Imperiul otoman unei persoane nobile sau unui principe din familia domnitoare. Ulterior a fost conferit şi altor funcţionari administrativi şi căpeteniilor militare (comandant de oaste, guvernator al unui oraş sau al unei provincii).

Beirut, capitala Libanului. Important centru fenician din sec. XV î.Hr. (Berit), distrus şi apoi reconstruit de romani (sec. II î.Hr.), a avut un rol important în timpul cruciadelor, dar a decăzut după cucerirea otomană (1516). A cunoscut o dezvoltare reală numai în sec. XIX, datorită, în special, iniţiativei franceze. Războiul civil libanez care a început în 1975 a avut grave consecinţe pentru B., devenit câmp de luptă şi împărţit între diferitele fracţiuni care se confruntau (aşa-zisa „linie verde" separa B. de V, aflat în mâna musulmanilor legaţi de Siria, de B. de E, în mâna creştinilor maroniţi). Deosebit de apăsătoare au fost consecinţele acţiunii militare israeliene din 1982, când trupele israeliene şi-au deschis drumul cu ajutorul artileriei înspre inima capitalei pentru a desfiinţa cartierul general al OEP, are-şi avea sediul acolo. După evacuarea forţată a tuturor luptătorilor lui Arafat, au urmat o serie de masacre îndreptate împotriva refugiaţilor palesti ieni, adunaţi în taberele de la Sabra şi Chatyla. Revenirea la o normalitate parţială şi frământată a început numai în 1990, prin redobândirea controlului asupra oraşului de către armata libaneză, susţinută de cea siriană.

Bela IV (m.1270), rege al Ungariei (1235-1270). Din dinastia Arpadienilor, fiul lui Andrei II, a trebuit să fugă din faţa invaziei mongolilor (1241) şi a refăcut ţara după ce aceştia s-au retras. A cucerit Serbia (1268), dar a trebuit să cedeze zona republicii Veneţia, în 1243. În 1267, printr-o Bulă de aur, le-a acordat privilegii nobililor, pentru a obţine ajutorul lor împotriva revoltei fiului său, Ştefan II.

Belarus, stat din Europa răsăriteană. *Sup.*: 207 600 km^2; *Pop.:* 10 355 000 loc., din care 78% bieloruşi, 13% ruşi, 4% polonezi, 3% ucrainieni, 1,4% evrei. *Capit.:* Minsk; *Limbă:* bielorusa; *Relig.:* creştin-ortodoxă, minorităţi catolice şi evreieşti. *Vecini:* N şi NE Rusia, S Ucraina, V Polonia, NE Lituania şi Letonia. *Forma de stat:* republică prezidenţială. Zonă în care s-au stabilit slavii din sec. V-VI, începând cu sec. X mare parte a regiunii a intrat în orbita Kievului. Ocupată de lituanieni (sec. XIII-XIV) prin uniunea de la Lublin (1569) B. a devenit parte integrantă a Poloniei, dar a fost pe urmă anexată Rusiei ca urmare a împărţirii Poloniei (1772-1795). În 1919 a fost proclamată Republica Sovietică Bielorusă

(1 ianuarie), ocupată apoi de polonezi (septembrie). Tratatul de la Riga (1921) a retrocedat Bielorusia occidentală Poloniei, dar la izbucnirea celui de-al doilea războiul mondial URSS a început să controleze din nou întreaga țară. După ce și-a revendicat suveranitatea deplină și separarea de URSS în 1990, la 25.VIII.1991, în urma prăbușirii regimului comunist în URSS, B. și-a proclamat independența și a promovat împreună cu Ucraina și Rusia crearea Comunității Statelor Independente (CSI). Privatizând economia și introducând o nouă constituție cu o puternică susținere a prerogativelor prezidențiale, în 1994, președintele nou ales A. Lukașenko (ex-comunist) a început o reapropiere de Rusia, care a dus în 1996 la aderare la o Comunitate a Statelor Suverane (CSS), organism dotat cu un Consiliu Suprem (care îi reunește pe președinți, pe primii miniștri și pe președinții Parlamentelor celor două țări) și un Comitet Executiv. Regimul autoritar instaurat de Lukașenko a asigurat stabilitatea economică, dar a determinat OSCE să trimită la Minsk o comisie permanentă pentru supravegherea încălcării drepturilor civile și politice.

Belfiore, martirii de la, grup de 9 patrioți afiliați la Comitetul Național Italian al lui G. Mazzini (preoții E. Tazzoli, președintele comitetului mantovan și G. Grioli, pe lângă C. Poma, C. Montanari, T. Speri și P.F. Calvi, B. de Canal, P.D. Frattini, A. Scarsellini) și executați de către austrieci în fortul B. la Mantova, între septembrie 1851 și iulie 1855.

Belgia, stat în Europa de vest. *Sup.*: 30 518 km². *Pop.*: 10 072 000 loc. și 868 757 rezidenți străini. *Capit.*: Bruxelles. *Limba*: olandeza (dialectul flamand) 57,6 %, franceza (dialectul valon) 31,95 %, bilingvi 9,8 %, germana (dialectul fouron) 0,7 %. *Relig.*: catolică (88,8 %), protestantă (0,5 %), ebraică (0,4 %). *Vecini*: N și NE Olanda, E. Germania și Luxemburg, S și V Franța, N Marea Nordului. *Forma de stat*: monarhie constituțională (federală). În epoca modernă și contemporană în istoria B. a dobândit o pondere tot mai mare chestiunea etnico-lingvistică, prin atracția exercitată asupra B. de cultura și limba franceză, pe de o parte, și de cea flamandă, pe de alta.

58-51 î.Hr.
Caesar cucerește Galia de nord (Belgica), locuită de o populație germanică, belgii.

sec. IV-V d.Hr.
Invadarea nordului țării și a Flandrei de către triburile germanice ale francilor salieni și ripuari.

sec. VI B. este anexată la Austrasia.

843 Tratatul de la Verdun împarte B. între Carol Pleșuvul (Flandra) și Lothar (Lotharingia).

870-879
În urma tratatului de la Mersen (870) și Ribemont (879), Lotharingia orientală trece la regatul Germaniei, în timp ce Flandra și Lotharingia occidentală devin franceze.

sec. XII-XIII
În Lotharingia Superioară și Inferioară (Lorraine și Lothier) se formează diferite principate independente, printre care ducatul de Brabant și comitatul Hainaut; nobilii din Flandra revendică o autonomie mai mare față de coroana Franței.

sec. XIII-XIV
Dezvoltarea mișcării comunale în Flandra (Ypres, Courtrai, Gand, Bruges) care-și continuă comerțul cu Anglia în timpul Războiului de o sută de ani, accentuându-și autonomia față de Franța.

1339 Un tratat unește Franța cu ducatele de Brabant și Hainaut.

1384 Comitatul Flandra trece sub suveranitatea Burgundiei.

1435 Devenind independent față de regele Franței (tratatul de la Arras), Filip cel Bun de Burgundia creează Țările de Jos, împărțite în 17 provincii.

1477 Maria de Burgundia se căsătorește cu Maximilian de Habsburg, aducându-i ca dotă Țările de Jos.

1555 Împăratul Carol V abdică și lasă Țările de Jos fiului său, Filip II, regele Spaniei.

1567 Încep revoltele naționaliste împotriva spaniolilor, motivate de luptele interne dintre protestanți și catolici.

1579 Cu Uniunea de la Arras (v.), provinciile catolice din zona sudică a Țărilor de Jos se supun dominației spaniole, în contrast cu provinciile din nord, protestante, care se declară independente în Uniunea de la Utrecht (v.).

1713 Tratatul de la Utrecht atribuie Țările de Jos spaniole casei de Austria.

1789 Prin revoluția brabantină provinciile meridionale sunt eliberate de sub dominația austriacă și este proclamată independența Statelor Belgiene Unite (1790).

1792 Cucerirea B. de către francezi și anexarea succesivă la imperiul napoleonian.

1814 Provinciile unite, Țările de Jos belgiene și principatul de Liège sunt unite de Congresul de la Viena în cadrul Regatului Unit al Țărilor de Jos, condus de Wilhelm I de Orania. Apar imediat confruntări între populațiile olandeze și belgiene.

1830 Printr-o răscoală (25-30. VIII), B. își cucerește independența față de Olanda (recunoscută la Conferința de la Londra de puterile europene) și devine o monarhie constituțională ereditară sub Leopold I de Saxa-Coburg-Gotha (1831-1865).

1865-1909
Domnia lui Leopold II: creșterea industrială puternică și extinderea colonială în Congo

(1885-1908) au făcut din B. a patra putere comercială din lume.

1894 Introducerea sufragiului universal.

1909 Începe domnia lui Albert I.

1914 B. neutră este invadată de germani. Timp de patru ani regele, armata şi populaţia vor opune o rezistenţă îndârjită ocupaţiei.

1919 Prin tratatul de la Versailles, B. obţine de la Germania Eupen, Malmédy şi Moresnet, iar în Africa, mandat asupra coloniilor foste germane, Rwanda şi Urundi.

1930 Constituirea celor două regiuni lingvistice confirmă bilingvismul (franceza şi flamanda).

1934 Urcă pe tron Leopold III.

1940-1944 Ocupaţia germană a B. din tipul celui de-al doilea război mondial: Leopold III dă ordin de predare şi devine prizonier în mâinile nemţilor; Parlamentul îl declară incapabil să guverneze.

1950 Chestiunea regală: socialiştii, comuniştii şi liberalii se opun întoarcerii lui Leopold III, sprijinit de catolici. Un referendum popular (II) şi majoritatea obţinută de Partidul Creştin-Social la alegeri permit revenirea în ţară a regelui.

1948 Uniunea vamală dintre Belgia, Olanda şi Luxemburg (Benelux).

1951 Leopold III abdică în favoarea fiului său, Baudouin.

1957 Aderarea la tratatele de la Roma care instituie CEE. Bruxelles este desemnat să găzduiască sediul Comisiei CEE.

1960 Acordarea independenţei pentru Congo.

1978 Aprobarea legii propuse de premierul creştin-social L. Tindemans, de acordare a unor puteri autonome pentru Flandra şi Valonia.

1979-1987 Criză economică şi socială, cu ciocniri între flamanzi şi valoni. Creştin-socialul W. Martens conduce o coaliţie de centru-dreapta cu liberalii.

1987 Prin victoria socialistă la alegerile politice începe o nouă coaliţie de guvern dintre aceştia şi creştin-sociali, reconfirmată şi în 1991 şi 1995.

1991 Asasinarea fostului prim-ministru socialist A. Cools deschide un caz care scoate la lumină o vastă reţea de corupţie (afacerea Augusta pentru comenzi militare), care implicau personalităţi înalte din politica statului.

1993 O revizuire constituţională îi dă B. o configuraţie federală definitivă.

1995 Desfăşurarea anchetei privind asasinarea lui A. Cools îl implică pe secretarul NATO şi ex-ministrul socialist W. Claes precum şi pe alţi exponenţi de prim rang din partid. Apariţia altor episoade de corupţie, numeroase, aruncă ţara într-o gravă criză politică, chiar în momentul în care apare ca urgentă o reformă radicală a *Welfare state*.

1996 O amplă manifestaţie populară de protest, în capitală (peste un milion de persoane) împotriva ascunderii de către poliţie şi magistraţi a unor episoade de pedofilie, care-l obligă pe primul-ministru creştin-social J.L. Dehaene să pună chestiunea morală pe primul loc în agenda politică.

1997-1998 Grave scandaluri de corupţie tulbură viaţa politică a B.

1999 Alegerile parlamentare sunt câştigate de o coaliţie compusă din liberali, socialişti şi ecologişti.

Belgioioso-Este, *Cristina Trivulzio Barbiano di*, patrioată şi scriitoare italiană (Milano 1808-1871). Fiica principelui Girolamo Isidoro Trivulzio, s-a căsătorit cu prinţul Emilio Barbiano di Belgioioso-Este, de care s-a despărţit foarte tânără. Discipolă a lui Mazzini, a finanţat în 1834 expediţia în Savoia; în 1848-1849 a recrutat şi finanţat un batalion de 200 de voluntari, s-a bătut pentru anexarea Lombardiei la Piemont şi a participat la apărarea Republicii Romane. Exilată la Paris, a devenit o cavouriană înfocată, continuându-şi după unificare activitatea ziaristică şi literară.

Belgrad, oraş pe malul drept al Dunării, capitală a Iugoslaviei şi a Serbiei.

■ BĂTĂLIA DE LA B. În timpul războaielor austro-turce, armata imperială condusă de Eugeniu de Savoia a luat cu asalt B. (8.VI.1717), apărat de 24 000 de turci, ocupând înălţimile Visnitiga, şi a învins întăririle turceşti (15.VIII), conduse de marele vizir venit în ajutorul oraşului, care s-a predat în faţa imperialilor (17.VIII).

■ TRATATUL DE LA B. (18.XI.1739). Imperiul otoman i-a impus Austriei restituirea Olteniei, a Banatului Timişoarei şi a Serbiei de nord ocupate prin tratatul de la Passarowitz (1718 v.); Rusiei i-a fost impusă renunţarea la Moldova, Crimeea şi la navigaţia pe Marea Neagră, în timp ce i-a fost recunoscută dominaţia asupra Azovului.

Belgrano, *Manuel*, general şi om politic argentinian (Buenos Aires 1770-1820). Aristocrat creol de origine italiană, a studiat economia în Europa. A fost unul dintre şefii revoluţiei antispaniole din 1810 şi a condus armata Provinciilor Unite Río de la Plata în războiul împotriva spaniolilor (victoriile de la Tucumán şi Salta, 1813), opunându-se secesiunii Uruguayului şi Paraguayului. A susţinut autonomia statului în raport cu Biserica şi poziţii economice liber-schimbiste. Este considerat unul din întemeietorii Argentinei.

Belizarie, general bizantin (Miria ca 500-m. 565). În serviciul împăratului Iustinian, i-a învins pe vandali la Tricamaro (533-534). Trimis în Italia, ca să-i alunge pe

ostrogoţi, în ciuda succeselor obţinute (cucerirea Siciliei, Romei, Neapolelui 535-540) a fost înlocuit de Narses. Trimis din nou în Italia să-i ţină piept regelui got Totila, nu a reuşit să împiedice căderea Romei (546). Le-a ţinut piept cu succes însă bulgarilor care ameninţau Constantinopolul (559), înainte de a fi acuzat de conspiraţie împotriva împăratului. Nu are nici o bază legenda despre B. orb şi nevoit să cerşească în ultimii săi ani de viaţă.

Belize, stat în America Centrală. *Sup.*: 22 956 km_2. *Pop.*: 204 000 loc., din care 40 % negri, 33 % metişi, 7 % amerindieni. *Capit.*: Belmopan. *Limba*: engleza (oficială), vorbite şi spaniola şi creolo-engleza. *Relig*: catolică (62 %) şi protestantă. *Vecini*: N Mexic, V şi S Guatemala, E Marea Antilelor. Locuit de populaţii maya, a fost jefuit de H. Cortés (1524). Începând cu 1634 a fost colonizat de piraţii englezi, cărora le-a fost disputat de spanioli până la sfârşitul ec. XVIII, când a trecut sub suveranitatea engleză, sub numele de Honduras britanic. Rebotezat Belize (VI.1973) a obţinut independenţa de stat (21.IX.1981), ca membru al Commonwealthului.

Bellarmino, *Roberto* v. Roberto Bellarmino.

Belle époque, locuţiune franceză (Frumoasa epocă) folosită pentru definirea perioadei finale a sec. XIX şi pentru primii cincisprezece ani din sec. XX, până la primul război mondial. B. é. a reprezentat o perioadă de dezvoltare economică şi viaţă veselă şi nepăsătoare pentru burghezia pariziană, cu mai mult timp liber la dispoziţie şi răspândirea comodităţilor introduse de industrializare în viaţa cotidiană.

Belluno, oraş din Veneto, reşedinţă de provincie. Aşezare importantă a veneţilor, apoi municipiu roman (sec. I) şi centru longobard (sec. IV), în sec. VIII a trecut sub franci. Feudă episcopală în sec. XI-XII, devenită comună liberă (sec. XIII) s-a apărat de celelalte seniorii venete până în 1404, când a fost supus de Veneţia. Trecut sub austrieci (1797), a făcut parte din Regatul Lombardo-Venet până la unirea cu Italia (1866). Centru activ al rezistenţei partizanilor (1944), a primit medalia de aur pentru merite militare.

Beloch, *Karl Julius*, istoric german (Petschkendorf 1854-Roma 1929). Din 1877 a predat la Universitatea din Roma, ocupându-se cu precădere de istoria greacă antică. Operele cele mai importante sunt: *Istoria greacă* (1893-1904), *Istoria populaţiei italice* (postumă, 1937-1961).

Ben Barka, *Mohammed Mehdi*, om politic marocan (Rabat 1920-Paris 1966). Şeful stângii marocane, condamnat la moarte în absenţă în 1963, s-a exilat la Paris, de unde a fost răpit în plin centru de poliţişti francezi, care acţionau la ordinele ministrului de interne marocan, generalul Oufkir, şi asasinat.

Ben Bella, *Ahmed*, om politic algerian (Marnia, Oran, 1916). Exponent de vârf al Frontului de Eliberare Naţională (FLN) a fost închis în 1956 şi internat într-un lagăr în Franţa, până la încheierea acordurilor de pace de la Evian (1962). Revenit în patrie, a devenit şeful guvernului, apoi (1963) primul preşedinte al Algeriei independente, contribuind în mod decisiv la politica ei de neutralitate. Îndepărtat de la putere de lovitura de stat a colonelului H. Boumedienne (1965), a avut domiciliul forţat până în 1980 şi apoi a fost exilat. În 1990 s-a reîntors în Algeria.

Ben Gurion, *David*, om politic israelian (Plonsk, Polonia 1886-Tel Aviv 1973). A aderat la sionism şi s-a transferat în Palestina în 1906. Printre întemeietorii confederaţiei sindicale ebraice Histadrut, al cărei secretar general a fost (1921-1935), a înfiinţat în 1930 partidul Mapai, în care a reuşit să grupeze diferitele tendinţe socialiste. Conducător al organizaţiei paramilitare Haganah, a condus opoziţia faţă de Marea Britanie şi în 14.V.1948 a proclamat statul Israel, al cărui şef de guvern a fost din 1948 până în 1953 şi din 1955 până în 1964. În 1964 şi-a dat demisia din Mapai, înfiinţând partidul Rafi, şi apoi Lista de stat (1966), care s-au unit cu Likud-ul lui M. Begin.

Ben Zvi, *Isaac*, om politic israelian (Poltava, Ucraina 1884-Ierusalim 1963). Lider sionist în Palestina, a participat cu D. Ben Gurion la constituirea printre coloniii evrei a sindicatului Histadrut, a partidului Mapai, a organizaţiei paramilitare Haganah, care au stat la baza structurii politice, sociale şi militare a noului stat israelian. A fost şeful statului Israel din 1952 până la moarte.

Benedict de Norcia (Nursia), sfânt, a fost întemeietorul ordinului benedictin (Norcia, cca 480-Montecassino 547). Dintr-o familie nobilă, a fost trimis la Roma pentru a urma cursuri de retorică. Retrăgându-se într-o viaţă de sihăstrie în zona Subiaco, în jurul anului 500, i-a grupat în 12 mănăstiri pe tinerii care i s-au adresat pentru a primi ajutor şi sfat spiritual. Transferându-se la Montecassino (525), a construit aici două mănăstiri, una pentru femei, sub conducerea surorii lui, Scolastica şi una pentru bărbaţi pentru care a scris *Regula* (540), baza întregului monahism (v.) occidental.

Benedict VIII (Teofilact, din familia conţilor de Tuscolo; m.1024), papă (1012-1024). I-a urmat lui Sergius III împotriva voinţei împăratului Henric II, care sprijinea familia Crescenzi. În ciuda acestui fapt, B. în 1014 l-a încoronat pe Henric II, obţinând de la acesta recunoaşterea propriei alegeri. Tot alături de Henric II a dus un război fără succes împotriva bizantinilor din Italia meridională. S-a dovedit un papă pios şi un reformator moderat.

Benedict IX (Teofilact, din familia conţilor de Tuscolo; m. 1056), papă (1032-1044; 1047-1048). Fiu al lui Alberico da Roma, care a impus alegerea sa în 1032, corupt şi venal, a avut o atitudine ambiguă faţă de

imperiu. Alungat de la Roma în 1044, a fost înlocuit de Silvestru III şi a renunţat la pontificat în 1045. Întorcându-se la Roma în 1047 a fost obligat de trupele imperiale să-i cedeze pontificatul lui Damasus II.
Benedict XI (Niccolò Boccasini; Treviso 1240-Perugia 1304), papă (1303-1304). Maestru general al dominicanilor şi cardinal, i-a urmat lui Bonifaciu VIII, al cărui susţinător înfocat a fost. A încercat să restabilească pacea dintre papalitate şi Filip cel Frumos.
Benedict XII (Jacques Fournier; Saverdun, Toulouse cca 1280-Avignon 1342), papă (1334-1342). A fost al treilea papă din Avignon. Cistercian şi episcop, a fost făcut cardinal în 1327 datorită zelului dovedit în lupta împotriva ereziei călugărilor din sectele franciscane. A început constituirea palatului papal din Avignon şi a întemeiat universitatea din Grenoble.
Benedict XV (Giacommo della Chiesa; Geneva 1854-Roma 1922) papă (1914-1922). De familie nobilă genoveză, preot în 1878, subsecretar de stat (1901), în 1907 a fost numit arhiepiscop de Bologna de către Pius X, care l-a făcut cardinal cu câteva luni înainte de conclavul care l-a ales papă. Hotărât să readucă pacea în sânul Bisericii după tulburările produse de modernism, a modificat unele măsuri luate de predecesorul său. În prima fază a pontificatului său a intervenit în favoarea păcii prin enciclica *Ad beatissimi* (1.XI.1914), şi în special prin nota către marile puteri beligerante din 1.VIII.1917, în care făcea propuneri precise pentru a pune capăt primului război mondial, definit de el ca „masacrul inutil" Acuzat de puterile Antantei că a fost influenţat de simpatii filogermane, B. a fost exclus de la conferinţa de pace, şi datorită rezistenţei opuse de ministrul de externe italian S. Sonnino. În 1919 nu s-a opus naşterii Partidului Popular Italian, abrogând şi *non expedit* (v.), în perspectiva alegerilor iminente. Prin enciclica *Maximum illud* (1919) le-a dat o nouă organizare misiunilor, acordând cu larg spaţiu pentru clerul indigen şi luând distanţe faţă de colonialism.
benedictini, ordin religios întemeiat în jurul anului 529 de Sf. Benedict de Norcia (Nursia), a cărui Regulă o respectau, iar pentru ramura feminină de Sfânta Scolastica, sora lui Benedict. Începând din sec. VI b. din Italia s-au răspândit în toată Europa, cu precădere datorită misiunilor promovate de Grigore cel Mare şi legislaţiei suveranilor carolingieni, care au sprijinit întemeierea mănăstirilor lor (capitularul din Aachen, 817). În sec. IX-XII abaţiile benedictine au fost în centrul vieţii religioase, politice, economice şi culturale din Occident. Din sec. XI s-a format unele congregaţii care grupau mănăstiri din diferite regiuni sub puterea stareţului din mănăstirea mamă (de ex., Cluny şi Cîteaux), fără ca lucrul acesta să ducă la o adevărată conducere centralizată a ordinului.
beneficiu, în terminologia feudală, totalitatea bunurilor imobiliare (pământuri, castele etc.) cedate gratuit de un senior către vasalul său pentru a-i permite o întreţinere legitimă şi pentru a-l pune în condiţiile necesare de a-i furniza seniorului serviciul cerut. Amploarea şi consistenţa patrimonială a beneficiului variau în funcţie de importanţa persoanelor care se legau prin relaţia feudală. La început caracteristica esenţială a beneficiului a fost caracterul inalienabil al bunurilor obţinute şi imposibilitatea pentru vasali de a le lăsa moştenire propriilor urmaşi. În 877, Carol cel Pleşuv, prin Capitularul de la Quierzy, codificând o practică de acum răspândită, a stabilit că fiii vasalilor regali şi ai vasalilor lor puteau să moştenească beneficiile paterne după ce deveneau vasalii aceluiaşi senior. Moştenirea beneficiilor mai mici a fost stabilită de împăratul Conrad II prin *Constitutio de feudis* (1037).
Benelux, siglă formată din unirea primelor litere de la Belgique (Belgia), Nederland (Olanda) şi Luxembourg (Luxemburg): prin ea este desemnată uniunea vamală semnată la londra în 5.IX.1944 de cele trei ţări şi intrată în vigoare la începutul lui 1948. Anterior, pe 25.VII.1921, Belgia şi Luxemburgul încheiaseră o uniune economică, care a rămas în vigoare. Cele trei ţări au urmat şi o politică externă în mare parte comună.
Beneš, *Edvard*, om politic cehoslovac (Kozlany 1884-Sezimovo Ustí 1948). Elev şi colaborator apropiat al lui T.G. Masaryk, legat de masonerie, în timpul primului război mondial a organizat în străinătate rezistenţa împotriva Austro-Ungariei şi a fost printre fondatorii Cehoslovaciei, al cărei ministru de externe a fost între 1918 şi 1935. În 1921 a încheiat Mica Antantă cu Iugoslavia şi România şi şi-a orientat politica în direcţia prieteniei cu Franţa şi URSS (acordul din 1935). În 1935 i-a urmat lui Masaryk ca preşedinte al republicii. Şi-a dat demisia în octombrie 1938 şi a plecat în exil în semn de protest faţă de acordurile de la München (v.) privind problema sudeţilor. După izbucnirea celui de-al doilea război mondial a alcătuit un guvern cehoslovac în exil. În 1943 a reînnoit cu URSS alianţa din 1935, iar în 1945 a fost reales preşedinte al republicii, cu un prim-ministru comunist. Deşi nu s-a opus loviturii de stat comuniste din februarie 1948, în iunie a fost obligat să-şi dea demisia.
Benevento, oraş in Campania, reşedinţă de provincie. Romanii i-au schimbat numele originar de Maleventum în urma victoriei obţinute asupra lui Pyrrus (275 î.Hr.). Centru al ducatului lombard omonim (571), a intrat în patrimoniul Bisericii în 1051 pentru a fi mai bine apărat de normanzi şi a rămas proprietate pontificală (disputată de regii din Neapole), până în 1860. A fost locul bătăliei în care la 26.II.1266 Manfred a fost învins şi ucis de Carol I de Anjou care, prin aceasta victorie, a cucerit regatul Siciliei.

Bengal, regiune istorică din nord-estul subcontinentului indian. Numele l-a preluat de la vechea populație indo-europeană banga. Cucerit de musulmani în sec. XIII, în 1576 a intrat în Imperiul moghul. Sub dominație britanică din 1765, în 1947 a fost împărțit într-o parte occidentală, ridicată la nivel de stat al Uniunii Indiene și într-o parte orientală (musulmană) integrată în Pakistan. Aceasta din urmă, în 1971, a devenit independentă sub numele de Bangladesh.

Benin, stat în Africa occidentală. *Sup.*: 112 622 km^2. *Pop.*: 5 235 000 loc., din care 25 % fon, 13 % yoruba, 12 % bariba, 11 % agia, 5 % aizo. *Capit.*: Porto Novo. *Limba*: franceza (oficial), alte idiomuri locale. *Relig.*: culte tradiționale (63 %), catolică (19 %), musulmană (15 %). *Vecini*: V Togo, N Burkina Faso și Niger, E Nigeria, S Oceanul Atlantic (Golful Guineea). *Forma de stat*: republică prezidențială. Coasta țării, stăpânită de clanul Yomba care provine, conform tradiției, din vechiul B. (Nigeria de azi) și la originea regatului allada (vizitat de portughezi în 1484) a fost ocupat în sec. XVI-XVII de regatul rival Dahomey, care a început un trafic intens de sclavi prin intermediul pieței pentru negri din Ouidah și Porto Novo. De aici (1863) a început pătrunderea Franței, care a culminat cu cucerirea Dahomey-ului (1890-1893), protectorat, apoi (1899) colonie din Africa Occidentală Franceză. Obținând independența în 1960 ca Republica Dahomey, în 1972 a fost scena unei lovituri de stat a maiorului M. Kérékou, care, instaurând un regim dictatorial, de inspirație comunistă, în 1975, a schimbat numele națiunii în B. Presiunile populare l-au obligat în 1990 să accepte pluripartidismul și să adopte o nouă constituție. Ales să-i urmeze liderul partidului Renașterea din Benin, N. Soglo, pentru a face față neînțelegerilor puternice cu opoziția parlamentară legată de fostul dictator a ajuns să guverneze prin decret (1994). În 1996 Kérékou a fost reales la conducerea B.

Bentinck, *William*, militar și om politic britanic (Portland 1774-Paris 1839). În perioada războaielor napoleoniene (1811-1814) a fost trimis la curtea Bourbonilor în calitate de ambasador și comandant al trupelor britanice din Sicilia, unde, trecând peste instrucțiunile din partea guvernului său, a susținut instituirea unui regim constituțional. În 1814 i-a incitat pe italieni la răscoală împotriva lui Napoleon și a cucerit Genova. Din 1827 până în 1835 a fost guvernator general în Bengal și apoi în India.

Bentivoglio, familie bologneză guelfă care s-a aflat în fruntea seniorieі din Bologna, cunoscând situații alternative din 1401 în 1506 cu *Giovanni I* (1401), *Anton Galeazzo* (1420), *Annibale I* (1443-1445), *Sante* (1446-1463), *Giovanni II* (1463-1506), care în, cele din urmă i-a cedat papei Iuliu II Bologna.

Beoția, regiune istorică din Grecia, situată la N de Atica și de Golful Corint, ocupată (sec. XII î.Hr. cca) de populația eoliană a beoților. În perioada clasică destinul ei s-a identificat cu acela al Ligii beoțiene, care a avut un rol important în disputa dintre Atena și Sparta. Înfrângerea în bătălia de la Cheroneea (338 î.Hr.), desfășurată pentru a susține independența greacă față de Macedonia, apoi răscoala antimacedoneană din 335 au dus la căderea Ligii boețiene.

berberi, populație autohtonă din Africa de nord, de tip hamitic, cu o structură socială tribală și o unitate lingvistică puternică. Răspândiți din Antichitate de-a lungul întregii fâșii mediteraneene din Africa, și cunoscuți de fenicieni și romani, au fost definiți prin diferite denumiri (mauri, numizi, garamanți, getuli, libici). Au întemeiat și unități statale relativ puternice (cu Massinissa și Iugurtha, care s-au înfruntat cu romanii). Spirite independente și puțin dispuse la o coeziune politică, nu s-au lăsat influențați pe termen lung de latinitate, controlând zonele muntoase ale Maghrebului. Supuși, de la jumătatea sec. VII expansiunii arabe, au rezistat îndelung, dar încet-încet au fost arabizați și islamizați, continuând însă să-și mențină trăsăturile originale. Prezența lor a influențat dinastiile arabe africane până la unificarea Maghrebului de dinastia Almoravidă și Almohadă. Din nou împărțiți, păstrează azi obiceiuri și tradiții originale, cu precădere în Maroc (Rif), în Algeria și în Sahara (de origine berberă sunt tuaregii).

Berengar I (m. 924), rege al Italiei (888-924). Fiu al lui Eberard, duce de Friuli, i-a urmat acestuia în 872. Încoronat ca rege al Italiei la Pavia în 888, a fost învins pe Trebbia și detronat de Guido de Spoleto (889). În 899 a reluat puterea, iar în 915 a fost ales împărat. Rudolf II, rege al Burgundiei, l-a învins în 923, obligându-l să se retragă la Verona, unde a murit.

Berengar II (m. Bamberg 966), rege al Italiei (950-960). Nepot a lui Berengar I. A fost dușmanul lui Hugo de Provence, regele Italiei și al fiului acestuia, Lothar, căruia a reușit să-i succeadă. Nu s-a putut opune însă pretențiilor lui Otto I, care în 951 l-a făcut vasalul său și după o încercare de revoltă l-a învins definitiv (963) și l-a închis până la moarte.

Berezina, bătălia de la, bătălie decisivă dusă în timpul retragerii expediției napoleoniene în Rusia. Armata franceză (25 000 oameni și 40 000 rătăciți de corpul principal) a fost surprinsă (26-28.XI.1812) de armata rusă în timp ce încerca să treacă peste Berezina (afluent de dreapta al Niprului) înghețată. Ariergarda napoleoniană s-a angajat în luptă, dar artileria rusă a lovit suprafața înghețată a râului, provocând moartea a 10 000 de francezi.

Bergamo, oraș în Lombardia, reședință de provincie. Probabil întemeiat de galii cenomani, a trecut sub dominația romană în cca 200 î.Hr., și a obținut statutul de

municipiu în 49 î.Hr. prin voința lui Iulius Caesar. Devastat de mai multe ori de invaziile barbare, a fost sediul unui ducat lombard și al unui comitat franc (sec. VIII-IX). S-a constituit în comună la începutul sec. XII și a aderat la prima Ligă lombardă împotriva împăratului Frederic Barbarossa (1176). În 1293 a intrat în posesia familiei Visconti, până când a fost cucerit de Carmagnola pentru republica Veneției (1427), sub care s-a bucurat de o mare autonomie și s-a dezvoltat economic ca unul dintre cele mai mari centre italiene pentru producerea armelor și prelucrarea mătăsii. În 1797 a fost inclus de Napoleon în Republica Cisalpină: în timpul Restaurației a trecut sub stăpânire austriacă și a fost cucerit de Garibaldi în 1859 și anexat regatului Sardiniei.

Beria, *Lavrenti Pavlovici*, om politic sovietic (Merheuli, Georgia, 1899-Moscova 1953). A aderat la partidul bolșevic în 1917. Șeful Ceka și GPU (1921-1931) și secretar al Partidului Comunist (1931-1938) în Georgia, în 1938 a fost chemat la Moscova ca să conducă poliția politică și ministerul de interne (NKVD). A fost apoi membru al Biroului Politic și al Consiliului Suprem de apărare în timpul celui de-al doilea război mondial. A construit un sistem polițienesc eficient și nemilos și s-a remarcat în executarea epurărilor staliniste. După moartea lui Stalin a fost din nou ministru de interne și vicepreședinte al consiliului, timp de câteva luni, dar a fost acuzat apoi de înaltă trădare și executat.

Bering, *Vitus Joannsen*, explorator danez (Horsens 1681-Insula Bering 1741). În serviciul țarului Petru cel Mare pentru a cerceta coastele siberiene, a urcat de-a lungul peninsulei Kamceatka și continuând înspre nord, a traversat marea care i-a luat numele, descoperind strâmtoarea care separă Asia de America (1727-1728). A pierit în cursul celei de-a doua călătorii (1741), când intenționa să exploreze coastele nord-occidentale ale Alaskăi.

Berlin, capitala Germaniei. La început alcătuit din cele două orașe Berlin și Kölln, întemeiate în sec. XIII și unite sub Frederic I de Prusia în 1709, B. a devenit capitala electoratului din Brandenburg și reședința familiei Hohenzollern. A fost apoi capitala Prusiei și a Germaniei. Centru și simbol al Reichului nazist, a fost distrus aproape în întregime în timpul celui de-al doilea război mondial și a fost ocupat de sovietici. În urma acordurilor dintre puterile victorioase în cel de-al doilea război mondial a fost împărțit în patru sectoare și administrat ca o entitate separată în interiorul zonei de ocupație sovietică din Germania. Din iunie 1948 până în mai 1949 URSS a blocat toate căile de acces terestru și fluvial spre oraș („blocada B.") cu scopul de a-i exclude pe foștii aliați occidentali, care au recurs însă cu succes la un pod aerian pentru aprovizionare. Astfel s-a ajuns la un echilibru precar prin împărțirea orașului în două zone distincte, B. de Vest și B. de Est, acesta din urmă capitală a Republicii Democrate Germane. La 13.VIII.1961, RDG a ridicat așa-numitul „zid al B." pentru a împiedica exodul continuu al locuitorilor din B. de Est spre vest. În încercarea de a trece „zidul rușinii", numeroși germani au fost uciși de paznicii de la graniță. Zidul a fost dărâmat în noiembrie 1989 în momentul de criză definitivă a regimului comunist în Germania de Est. Orașul s-a întors apoi treptat la rolul său de capitală a Germaniei unite (după decizia Bundestagului din 20.IV.1991).

■ CONFERINȚA DE LA B. (15.IX.1884-26.II.1885). Convocată de cancelarul german O. von Bismarck printre marile puteri europene pentru a defini sferele reciproce ale influenței în Africa. A fost stabilit principiul ca fiecare nouă ocupație teritorială de pe coastă să fie notificată celorlalte puteri și să dea dreptul ocupării uscatului până la limitele sferei de influență a unei alte puteri. În plus a fost recunoscut Statul Liber Congo sub suveranitatea personală a regelui Belgiei, Leopold II.

■ CONGRESUL DE LA B. (13.VI-13.VII. 1878). Convocat pentru a modifica clauzele tratatului de la San Stefano (3.III.1878), impus de Rusia Imperiului otoman după încheierea războiului din 1877-1878. Au participat Germania, Marea Britanie, Franța, Imperiul otoman și Italia. România, Serbia și Muntenegru au obținut independența, în timp ce Rumelia Orientală și Bulgaria au devenit principate autonome, supuse unui tribut față de Imperiul otoman. Față de tratatul de la San Stefano a fost redusă suprafața Bulgariei, care a pierdut ieșirea la Marea Egee. Rusia a obținut Basarabia și o parte din Armenia, Marea Britanie Cipru, iar Austro-Ungaria administrația Bosniei-Herțegovina. Congresul de la B. a marcat începutul dezmembrării Imperiului otoman și a provocat criza Alianței celor trei împărați (Germania, Austria, Rusia), realizată de Bismarck în 1873.

Berlinguer, *Enrico*, om politic italian (Sassari 1922-Padova 1984). Provenind dintr-o familie cu largi vederi culturale și politice (tatăl lui, Mario, a fost un cunoscut exponent socialist și acționist), a aderat la PCI în 1943 și a fost închis pentru activitatea sa antifascistă. Pus de Togliatti în fruntea mișcării de tineret comuniste, a fost animatorul Frontului Tineretului și al FGCI (1949-1956). Președinte al Federației Mondiale a Tineretului (1950-1953), a avut ocazia să-i cunoască pe principalii lideri ai comunismului. După ce a condus școala de partid a intrat în secretariatul PCI în 1958 și în conducere în 1960. Deputat din 1968. A fost în fine secretar adjunct (1969) cu L. Longo și secretar al PCI (din 1972 până la moarte). Prezența lui B. în fruntea PCI s-a identificat cu perioada de maximă afirmare a partidului, în special la alegerile din 1975 și din 1976 și cu sprijinul comunist dat guvernelor de „solidaritate națională". În acești ani, B. a fost promotorul a numeroase propuneri înnoitoare, dintre

care în 1973 aceea privind „compromisul istoric" (v.), văzut ca un acord între comunişti, socialişti şi catolici – marile componente ideale şi populare ale politicii italiene – cu scopul de a garanta şi realiza pe deplin democraţia în Italia. B. a condus PCI spre o distanţare de URSS şi de modelul acestuia de socialism (opunându-i „eurocomunismul" democrat şi reformator, „a treia cale" dintre capitalism şi socialismul autoritar şi birocratic) şi o acceptare definitivă a prezenţei italiene în comunitatea europeană şi în NATO. În numeroase intervenţii B. a subliniat şi necesitatea urgentă de a face faţă „chestiunii morale" şi „austerităţii", ambele constituind condiţii pentru rezolvarea crizei italiene în anii '70 şi reînnoirea democraţiei.

Berlusconi, *Silvio*, întreprinzător şi om politic (Milano 1936). În 1961 şi-a înfiinţat prima societate care activa în domeniul construcţiilor. În 1980 a înfiinţat Canale 5, primul post de televiziune privat din Italia; în 1983-1984 a cumpărat şi proprietatea asupra postului Italia 1 (înfiinţată de editorul Edilio Rusconi) şi Rete 4 (emanaţie a editurii Mondadori); apoi controlul asupra reţelei de magazine Standa, asupra echipei de fotbal Milano şi asupra grupului editorial Mondadori. În ianuarie 1994 a înfiinţat noua formaţiune politică Forza Italia (FI), devenită partid majoritar la alegerile din anul respectiv, pe care le-a câştigat împreună cu Liga Nord şi Alianţa Naţională în cadrul Polului Libertăţii. Numirea sa ca preşedinte al Consiliului a dat naştere unei dezbateri dure privind legăturile dintre interesele sale private industriale şi rolul public, înainte ca retragerea Ligii din coaliţie să-i provoace căderea. Lider al opoziţiei, este obiectul unor numeroase anchete legate de Tangentopoli (v.). În 1997 poziţia de conducere a lui B. în cadrul Polului a fost pusă în discuţie de aliaţi.

Bermude, arhipelag din Oceanul Atlantic, dependent de Marea Britanie, al cărei suveran este reprezentat de un guvernator. Descoperite în 1515 de J. de Bermúdez, insulele au fost colonizate începând cu 1612. Încorporate coroanei engleze în 1684, au constituit cartierul general al flotei britanice, începând din 1797. Din 1940 şi SUA pot să-şi stabilească aici bazele navale şi aeriene. ■ CONFERINŢA DIN B. Convocată la iniţiativa preşedintelui Eisenhower în scopul de a examina principalele probleme internaţionale ale momentului (4-7.XII 1953). Au luat parte şefi de guvern şi miniştri de externe din SUA, Marea Britanie şi Franţa.

Berna, oraş din Elveţia, întemeiat în 1191 de ducele Berold V de Zähringen şi trecut imediat sub tutela directă a împăratului. Între sec. XII şi XIII s-a angajat la început în lupta pentru învestitură, apoi în conflictul dintre Habsburgi şi familia Savoia pentru controlul asupra actualei Elveţii romanice. Centru al Reformei protestante, în sec. XVII a devenit refugiu a mii de hughenoţi fugiţi din Franţa. Din 1848 este sediul guvernului federal helvetic.

Bernadotte, dinastie conducătoare în Suedia. Întemeietorul ei a fost mareşalul napoleonian Jules-Jean-Baptiste B., care, apreciat pentru calităţile sale militare şi iubit în Suedia pentru umanitatea cu care i-a tratat pe prizonierii suedezi, a fost ales ca prinţ moştenitor de către regele Carol XIII de Holstein-Gottorp, lipsit de urmaşi, şi a domnit sub numele de Carol XIV (1818-1844). Urmaşii lui au fost *Oscar I* (1844-1859), *Carol XV* (1859-1872), *Oscar II* (1872-1907), *Gustav V Adolf* (1907-1950), *Gustav VI Adolf* (1950-1973), *Carol XVI Gustav* (din 1973).

Bernadotte, conte de Wisborg, *Folke*, diplomat suedez (Stockholm 1895-Ierusalim 1948). Nepot al lui Gustav V de Suedia, la sfârşitul celui de-al doilea război mondial a fost intermediarul ofertei de capitulare germană, prezentată de H. Himmler aliaţilor. Preşedinte al Crucii Roşii (1946) şi al organizaţiei Boy Scouts din Suedia în 1948 a fost trimis ca mediator ONU în Palestina, unde a fost asasinat de un terorist evreu, din grupul Stern.

Bernard de Clairvaux, sfânt, călugăr francez, doctor al Bisericii (Fontaine, Dijon, 1109-Clairvaux 1153). Dintr-o familie nobilă, în 1112 a intrat în mănăstirea Cîteaux. În 1115, la ordinul stareţului Etienne Harding a întemeiat mănăstirea Clairvaux, curând devenită centru important de iradiere a reformelor cisterciene asupra vieţii monastice. Fără a acoperi vreo funcţie bisericească importantă, B. a exercitat un rol fundamental în biserica epocii. În 1128 a făcut astfel încât sinodul din Troyes să aprobe regulile Templierilor, în sprijinul cărora a scris *Laude pentru noua miliţie*. În timpul schismei din 1130, izbucnită datorită alegerilor papale duble ale lui Anacletus II şi Inocenţiu II, B. a trecut de partea acestuia din urmă, contribuind în măsură hotărâtoare la succesul final. În 1140, la conciliul din Sens, B. a condamnat doctrina raţionalistă a lui Abélard, după cum şi-a manifestat dezacordul faţă de Arnaldo da Brescia datorită ideilor sale antitemporaliste: la conciliul de la Reims (1148) a determinat condamnarea doctrinei lui Gilbert Porretano şi l-a obligat să semneze o profesiune de credinţă. Ales papă Eugen III (1145), şi el călugăr din Clairvaux, B. i-a devenit consilier, susţinând printre altele a doua cruciadă (1146-1147). Canonizat în 1174, B. a fost definit „doctor mellifluus" (doctor plin de miere) datorită calităţilor sale de scriitor. Printre variatele sale opere se remarcă în mod deosebit scrierile despre teologia monahală, tratatul despre viaţa contemplativă *De Consolatione*, *Sermones* şi un epistolar consistent.

Bernheim, *Ernst*, istoric german (Hamburg 1850-Greifswald 1942). A inovat dialectica istoriei şi s-a ocupat de metodologie. Opera sa principală este *Manualul metodei istorice şi al filosofiei istoriei* (1889), mult timp model de abordare ştiinţifică a istoriei.

Bernstein, *Eduard*, om politic german (Berlin 1850-1932). În 1872 a aderat la socialism, dar a trebuit să se refugieze în Elveţia, unde a publicat ziarul „Sozialdemokrat" În 1888 s-a transferat la Londra, unde i-a cunoscut pe F. Engels şi K. Kautsky şi a fost influenţat profund de socialismul englez. În 1898 cu *Premisele socialismului şi îndatoririle social-democraţiei* (prin care combătea teza prăbuşirii finale a capitalismului şi opunea tezei revoluţionare acţiunea reformatoare din cadrul statului democrat-burghez) a devenit cel mai mare teoretician al revizionismului (v.) marxist şi reper pentru reformismul european. Revenit în Germania în 1901, a fost de mai multe ori deputat (1902-1928). În 1914 a votat creditele de război, dar a formulat critici vii la adresa politicii militariste a Germaniei, înfiinţând Partidul Social-Democrat Independent.

Berry, *Carol Ferdinand de Bourbon, duce de* (Versailles 1778-Paris 1820), fiul contelui de Artois (viitorul Carol X), în timpul Revoluţiei franceze a emigrat în Anglia, iar după Restauraţie a devenit şeful partidului de ultraregalişti; a fost asasinat în 1820. Lucrul acesta a provocat un val revoluţionar (căderea guvernului Decazes).

bersalieri, specializare a infanteriei italiene, cuprinsă în trupele blindate, unde acţionează în unităţi de soldaţi motorizaţi, în sprijinul tancurilor. Au fost înfiinţaţi ca un corp de trăgători de elită pe lângă unităţile rapide ale regelui Carlo Alberto în 1836, la propunerea căpitanului Alessandro La Marmora, care a fost primul lor comandant, şi au cunoscut botezul focului în bătălia de la Goito din timpul primului război de independenţă (1848). Numele lor era legat de cucerirea Romei (1870).

Bertani, *Agostino*, om politic italian (Milano 1812-Roma 1866) Medic, a participat de pe poziţii mazziniene la insurecţia celor Cinci zile ale oraşului Milano şi la apărarea Republicii Romane. După al doilea război de independenţă (1859), în timpul căruia a condus serviciile sanitare ale Vânătorilor de munte din Alpi, a fost ales deputat. În timpul expediţiei celor O Mie a fost numit de către Garibaldi secretar al dictaturii (1860). Aderând la masonerie, a fost susţinătorul unui reformism deosebit de atent la problemele sociale, contribuind la constituirea unui grup radical, care de la sfârşitul anilor '70, s-a diferenţiat de Stânga istorică.

Bertelsmann, una dintre principalele societăţi care acţionează la nivel mondial în sectorul comunicării de masă, fondată la Gütersloh (Germania) în 1835. Căpătând caracterul de mare industrie tipografică, B. s-a impus între sec. XIX şi XX în domeniul activităţii editoriale, extinzându-se activitatea mai ales după al doilea război mondial la discografie şi producţiile de radio şi televiziune. Între '70 şi '80 a obţinut controlul şi asupra altor societăţi, printre care casa discografică din SUA RCA.

Bertrand de Pouget, cardinal şi teolog francez (Pouget, Agnac, cca. 1280-Avignon 1352). A predat drept civil şi canonic şi a fost făcut cardinal de către Ioan XXII, care l-a trimis în Italia în 1319 pentru a restaura puterea Statului Papal. A cucerit Bologna şi Romagna, dar în 1333 a fost înfrânt de familia Visconti la Ferrara şi obligat să se reîntoarcă în Franţa.

Betancourt, *Rómulo*, om politic venezuelean (Guatire, Miranda, 1908-New York 1981). Fondator în 1941 al partidului de stânga nemarxist „Acţiunea Democratică", a condus un guvern reformator între 1945 şi 1948. Demis de dictatorul M. Pérez Jiménez, după restaurarea democraţiei a fost ales preşedinte al republicii (1959-1964). A dus o politică socialistă moderată, dar a trebuit să facă faţă unei gherile de inspiraţie castristă.

Bethlen, *Gabriel* (Illye 1580-Alba Iulia 1629), principe al Transilvaniei (1613–1619). Devenit principe cu ajutorul otomanilor, calvinist, a luat parte la Războiul de treizeci de ani (1618–1648) împotriva lui Ferdinand II de Habsburg şi a fost ales rege el Ungariei (1620-1622). A fondat universitatea de la Alba Iulia.

Bethlen, *István*, om de stat maghiar (Gernyeszeg, Transilvania, 1874-m. 1947). Deputat progresist din 1901, a luptat pentru extinderea dreptului de vot. A reprezentat Ungaria la conferinţa de pace după primul război mondial şi a fost şef al guvernului din 1921 până în 1931. În timpul celui de-al doilea război mondial a propus o pace separată cu Marea Britanie. A reuşit să scape de Gestapo, dar nu şi de ruşi, care în 1945 l-au deportat în URSS unde a murit.

Bethmann-Hollweg, *Theobald von*, om politic german (Hohenfinow, Brandeburg, 1856-1921). A fost ministru de interne al Prusiei (1905), secretar de stat imperial (1907) şi cancelar al Imperiului German (1909-1917), ducând o politică imperialistă (a definit tratatele internaţionale „nişte bucăţi de hârtie"). Nu a reuşit să controleze puterea militarilor şi iniţiativele împăratului Wilhelm II şi a sfârşit prin a se supune deciziilor, precum a fost războiul submarin fără nici un fel de deosebire din timpul primului război mondial, pe care-l dezaproba. Demisia sa în iulie 1917 a marcat supremaţia militarilor şi sfârşitul perspectivelor unei păci de compromis.

Beust, *Friedrich Ferdinand von*, om politic german (Dresda 1809-Altenberg 1886). Din 1848 până în 1858 a fost ministru de externe şi interne, iar din 1858 până în 1866 preşedinte al Consiliului Regatului Saxoniei. Adversar al hegemoniei prusace în Germania, a trecut în serviciul Austriei, devenind şeful guvernului austriac (1867) şi ministru de externe (1867-1871). Printre făuritorii Ausgleich-ului (v.) şi-a dat demisia în 1871 şi a fost mai târziu ambasador în Marea Britanie şi Franţa.

Bevan, *Aneurin*, om politic britanic (Tredegar, Monmouthshire, 1897-Asheridge, Chesham, 1960). Miner, depu-

tat al stângii laburiste din 1929, în 1939 a fost exclus temporar din partid pentru că a propus un front unic cu comuniştii. Ministru al sănătăţii (1945-1951), a introdus asistenţa obligatorie şi gratuită. În anii '50 s-a opus reînarmării germane şi forţei nucleare britanice.

Beveridge, *William Henry*, economist şi om politic britanic (Rongpur, Bengal, 1879-Oxford 1963). Cercetător, chiar din primii ani ai sec. XX, al problemelor sociale, legate de muncă şi şomaj, deputat liberal (1944-1945). Raportul său *Social Insurance and Allied Services* (Asigurări sociale şi servicii legate de acestea) mai bine cunoscut ca *Planul B.* (1942), a stat la originea creării *Welfare State* (v.) în Marea Britanie. A fost director al London School of Economics şi rector al University College din Oxford.

Bevin, *Ernest*, om politic britanic (Winsdorf 1881-Londra 1951). În al doilea război mondial a fost ministru al muncii laburist în guvernul de coaliţie al lui W. Churchill, obţinând o maximă mobilizare a muncitorilor în efortul pentru război. În iulie 1945 a fost chemat să conducă politica externă a guvernului Attlee. Şi-a bazat politica pe colaborarea cu ţările europene, pe relaţii mai complexe cu Commonwealth şi pe o cooperare mai strânsă şi paritară cu SUA. A încercat mult timp să stabilească un acord cu URSS, dar la sfârşitul lui 1947 a contribuit în mod hotărâtor la consolidarea blocului occidental antisovietic şi în special la crearea alianţei nord-atlantice.

Bezzecca, localitate în provincia Trento, în apropierea căreia Garibaldi şi corpul său de voluntari, la 21.VII.1866 i-au înfrânt pe austrieci în timpul celui de-al treilea război de independenţă (1866). Primind ordinul de retragere din cauza armistiţiului survenit între timp, generalul a răspuns de la Bezzecca, la 9 august, cu celebrul „*Mă supun*"

Bhutan, stat în Asia central-sudică. *Sup.:* 47 600 km^2; *Pop:* 1 614 000 loc., din care 63% bhutia, 16% gurunsi, 13% assamezi, 8% alţii. *Capit:* Thimpu (de vară), Punakha (de iarnă). *Limba:* dzongkha (oficială). *Relig.:* budismul mahayana, minorităţi hinduse. *Vecini:* N. China, S şi E India, V Sikkim. *Forma de stat*: monarhie constituţională. Colonizat de tibetani în sec. XVII şi din totdeauna considerat de China ca un teritoriu al său, B. a devenit în sec. XVIII protectorat de fapt al Marii Britanii, care printr-un tratat din 1910 s-a angajat să-i garanteze independenţa în schimbul controlului politicii externe şi al apărării. Acest drept i-a fost transferat în 1949 Indiei. Monarhie absolută până în 1969, când fost introdus un regim reprezentativ limitat, din 1988 ţara este sfâşiată de conflictele dintre majoritatea drupka (tibetană şi budistă) şi minoritatea nepaleză (hinduistă, din care mare parte emigrată în Nepal), la care s-a adăugat din 1990 sângeroasa reprimare (cu sute de morţi) a mişcărilor studenţeşti pentru instaurarea unei democraţii depline.

Bhutto, *Benazir*, femeie politician pakistaneză (Karachi 1953). Fiica lui Zulfiqar Ali, a fost prima femeie care a devenit prim-ministru într-o ţară islamică (1988-1990), după ani de exil şi de domiciliu forţat în timpul regimului generalului Zia ul-Haq. Destituită de preşedintele republicii Ishaq Khan în 1990 cu acuzaţia de corupţie şi nepotism, s-a întors la putere în 1993, fără să reuşească însă să rezolve enormele probleme economico-financiare ale ţării şi fiind într-un permanent conflict cu partidul islamic al lui N. Sharif. La sfârşitul lui 1996 a fost din nou îndepărtată de la putere şi a fost în mod zdrobitor înfrântă în alegerile din februarie 1997, care au dus la ieşirea ei definitivă din scenă.

Bhutto, *Zulfiqar Ali*, om politic pakistanez (Larkana, Sind, 1928-Rawalpindi 1979). Fondator în 1967 al Partidului Poporului Pakistanez (PPP), a devenit preşedinte al republicii în 1971, după separarea de Bangladesh. Într-o perioadă de puternică criză politică şi socială, a fost destituit printr-o lovitură de stat de generalul Zi ul-Haq în 1977 şi apoi executat.

Biafra, regiune orientală din Nigeria, locuită de populaţia ibo, pe care colonelul O. Ojukwu a proclamat-o în mod unilateral independentă la 30.V.1967 A urmat un sângeros război civil, care s-a prelungit până în 1970 şi a provocat mai mult de un milion de morţi, în cea mai mare parte din cauza foamei. În cele din urmă forţele nigeriene, sprijinite de Marea Britanie şi de URSS au reuşit să ocupe din nou B. Conflictul întreţinut de diferenţele etnice între ibo, haussa şi yoruba, s-a împletit cu rivalităţile de interese dintre societăţile multinaţionale British Petrolum (BP) şi Gulf Oil în legătură cu resursele petroliere din regiune.

Bianca Maria Visconti (Settimo Borgnasco 1425-Melegnano 1468), ducesă de Milano. Fiică a lui Filippo Maria, s-a căsătorit cu Francesco Sforza şi i-a înlesnit ascensiunea spre ducat. Împreună cu soţul său a întemeiat şi Ospedale Maggiore din Milano (1456).

Bianchi, *Michele*, om politic italian (Belmonte Calabro, Cosenza, 1883-Roma 1930). Conducător socialist, a aderat în 1905 la sindicalismul revoluţionar. Fervent susţinător al intervenţionismului, a fost în 1919 printre fondatorii Fasciilor de luptă. Primul secretar al Partidului Naţional Fascist (1921), a fost unul dintre cvadrumvirii Marşului asupra Romei. Membru al Marelui Consiliu al Fascismului, a îndeplinit diferite funcţii în guvern.

Biblia (gr.: *ta biblia*, cărţile) culegere de texte sacre ale religiilor ebraică şi creştină. Cuprinde două mari părţi: „cartea sfintei uniri", căreia îi aparţine iudaismul şi pe care creştinii o numesc Vechiul Testament şi „cartea noii uniri" pe care creştinismul o aşază alături de prima carte, drept Noul Testament. Originile B. trebuie căutate în însemnările poporului evreu cu privire la extraordinara lui experienţă de unire cu Dumnezeu-Jahvé, transmisă din generaţie în generaţie în forma orală, iar târziu strânsă în culegeri folosite în diferite scopuri în viaţa comuni-

	CĂRŢILE BIBLIEI	
	părţi	*cărţi*
CANONUL EBRAIC	Tora (Legea sau Pentateuh)	Facerea, Exodul, Leviticul, Numerii, Deuteronomul
	Profeţi	Iosua, Judecători, Samuel, Regi, Isaia, Ieremia, Iezechiel; Osea, Amos, Ioil, Avdie, Iona, Naum, Avacum, Sofoni Agheu, Zaharia, Maleahi
	Scrieri	Psalmi, Iov, Proverbele, Cântarea Cântărilor, Ruth, Plângerile, Eclesiastul, Estera, Daniel, Ezdra-Neemia, Cronici
CANONUL CATOLIC	Pentateuh	Facerea, Exodul, Leviticul, Numerii, Deuteronomul
Vechiul Testament	Cărţi istorice	Iosua, Judecători, Ruth, Samuel I şi II, Regi I şi II, Cronici I şi II, Ezdra, Neemia, Tobia[1], Judith[1], Estera, Macabei I şi II[1]
	Cărţi poetice şi didactice	Iov, Psalmi, Proverbele, Qohelet (sau Eclesiastul) Cântarea Cântărilor, Cartea înţelepciunii[1], Sirah (sau Eclesiasticul)[1]
	Cărţi profetice	Isaia, Ieremia, Plângerile, Baruh[1], Iezechiel, Daniel; profeţii minori: Oseea, Ioil, Amos, Avdie, Iona, Michea, Naum, Habacuc, Sofonie, Hagai, Zaharia, Maleahi
Noul Testament	Evangheliile	Matei, Marcu, Luca şi Ioan
	Faptele Apostolilor	
	Epistolele Sf. Pavel	către Romani, I şi II Corinteni, către Galateni, către Efeseni, către Filipeni, către Coloseni, I şi II, Tesaloniceni către Timotei I şi II, către Tit, către Filimon; către Evrei.
	Epistole soborniceşti	a lui Iacov; I şi II a lui Petru; I, II şi III a lui Ioan; a lui Iuda;
	Apocalipsa lui Ioan	

1. Cărţi canonice ale Deuteronomului (scrise şi parvenite în greceşte), neacceptate de evrei şi protestanţi.

tăţii (legală, culturală, istorică), refăcute şi reorganizate ulterior. De aici prezenţa în B. a unor stiluri literare diferite, a unor dublete, repetiţii, inadvertenţe (printre care şi două povestiri diferite cu privire la originea omului, în cartea Facerii). Cele mai vechi texte scrise (de la cca 1000 la 750 î.Hr.) care pot fi identificate în general cu Pentateuhul urmează tradiţia elohistă şi jahvistă (numite astfel pentru că folosesc, spre a-l desemna pe Dumnezeu, respectiv numele de Elohim-Dumnezeu şi de Jahvé-Domnul). Acestora trebuie să le adăugăm scrierile privitoare la tradiţia Sfinţilor Părinţi (caracterizată prin prezenţa a numeroase texte legislative în Deuteronom, care ne conduc la preoţii din templul de la Ierusalim) şi la tradiţia profetică (cca 750-500 î.Hr. şi ulterioară exilului evreilor în Babilon). Forma literară a acestor texte şi a celor ulterioare este dintre cele mai variate, adaptată de-a lungul timpului la schimbările intervenite în condiţiile politice şi de viaţă socială ale poporului evreu, cât şi la aspectele multiple ale experienţei sale în unirea cu Dumnezeu. Cărţilor istorice (împletite de altfel şi ele cu referiri doctrinare, liturgice, parabole) li se adaugă fragmente disparate de culegeri legislative, scrieri profetice, didactice, apocaliptice, cărţi poetice. Iudaismul şi-a întemeiat propria experienţă colectivă pe B. dezvoltându-i caracteristicile de *„religie a cărţii"*. În această viziune B. a fost de-a lungul secolelor adnotată, comentată şi interpretată de un corpus doctrinar foarte amplu (Midraşim, Mişna, Talmud). „Sfintele Scripturi" ale B. au fost păstrate prin permanenta recopiere a sulurilor de papirus originale, a pergamentelor, a codicelor (o descoperire importantă a fost aceea a „Sulurilor de la Marea Moartă" la comunitatea eseniană din Qumran în 1948). Creştinii au adăugat cărţii unirii scrierile privind experienţa lui Isus Hristos (cele patru Evanghelii) şi a apostolilor săi: ele constituie acel *corpus* denumit al Noului Testament, scris între 51-52 şi începutul sec. II d.Hr. Atât iudaismul cât şi creştinismul recunosc caracterul de inspiraţie divină directă şi în consecinţă caracterul de lege pentru credinţa lor a unei liste („canon") variate de cărţi, care a fost precizată de-a lungul timpului. Istoria rolului B. în creştinism este cu totul specială, împletindu-se cu restricţia treptată de a se sprijini pe textul scris numai învăţaţii (clerul). Locul de frunte căpătat de ea în cadrul Reformei, mai ales activitatea lui M. Luther (cu afirmarea principiului credinţei bazate pe *sola scriptura*) a determinat o deosebită precauţie din partea catolicismului modern în divulgarea în rândul maselor a B., precauţie care abia în timpurile mai apropiate de noi a fost abandonată de Conciliul II Vatican. Între sec. XIX şi XX, în plus, B. a fost supusă unei foarte atente examinări istorico-filologice realizate după criteriile

PRINCIPALELE BIBLIOTECI DIN LUME

oraş	*bibliotecă*	*caracteristici*
Florenţa	Biblioteca Naţională Centrală	aici există obligaţia de a depozita o copie a tuturor titlurilor publicate în Italia; este cea mai importantă din Italia, cu peste 4 milioane de cărţi
Londra	British Library	fondată în 1759, numără 15 milioane de volume
Moscova	Biblioteca de Stat „Lenin"	este cea mai mare bibliotecă din Europa, cu 16 milioane de volume
Paris	Bibliothéque Nationale	nume dat o dată cu epoca revoluţionară Bibliotecii Regilor, fondată în sec. XIV
Roma	Biblioteca Apostolică Vaticană	foarte bogată în manuscrise şi codice cu miniaturi
Washington	Library of Congress	fondată în 1789, este cea mai mare din lume, doar cu puţin sub 100 de milioane de cărţi

ştiinţelor istorice moderne şi care s-a afirmat nu fără polemici (ca şi în cazul modernismului, v.)

Bibliografia: AA. VV, *I libri di Dio. Introduzione generale all S. Scrittura*, Marietti, Casale Monferato 1975.

Vezi şi: apocrife; catolicism; ebraism; modernism; Reforma protestantă.

bibliotecă, primele biblioteci despre care avem informaţii sunt cele din Ebla (sec. XXIV î.Hr.) şi din cetatea sumeriană Lagaş (sec. XXI î.Hr.). În Antichitate a fost foarte celebră b. din Alexandria, care adăpostea 700 000 opere; fondată în anul 284 î.Hr., a fost parţial distrusă de un incendiu în anul 47 î.Hr. Importante b. au existat de asemenea şi la Atena şi Roma, unde în perioada imperială au ajuns să existe chiar până la 28 b. publice. În Evul Mediu însemnate colecţii de cărţi au fost conservate pe lângă mănăstirile benedictine. Înflorirea universităţilor a dus la constituirea unor b. orăşeneşti. Umanismul mai întâi, iar mai apoi controversele religioase legate de Reformă şi de Contrareformă au favorizat naşterea unor importante b., când s-a reafirmat şi principiul utilităţii lor publice. În sec. XVIII erudiţia şi enciclopedismul au acordat o şi mai mare atenţie problemelor de catalogare.

bicameralism, sistem parlamentar caracterizat pri coexistenţa a două adunări legislative dotate cu puteri egale (bicameralism perfect adoptat, de ex., de art. 53 al Constituţiei italiene din 1948) sau una fiind superioară celeilalte (de ex.: Camera Comunelor şi Camera Lorzilor britanice). B. poate răspunde necesităţii de a da o importanţă reprezentativă diferenţiată multiplelor interese economico-sociale prezente în orice comunitate naţională, precum şi de a asigura o mai atentă şi chibzuită elaborare a legilor. În structurile de stat federale (de ex., SUA) camera superioară (Senatul) reprezintă, pe o bază mai mult sau mai puţin paritară, fiecare stat în parte, faţă de Camera inferioară care are reprezentanţă directă din întreaga naţiune.

Bidault, *Georges*, om politic francez (Moulins 1899-Cambo-les-Bains, Bayonne, 1983). În timpul celui de-al doilea război mondial l-a înlocuit pe Jean Moulin ca preşedinte al Consiliului Naţional al Rezistenţei (1943). Preşedinte al Mişcării Republicane Populare (MRP), din 1944 până în 1954, a fost în mai multe rânduri ministru de externe şi preşedinte al Consiliului (1949-1950). Anticomunist şi europeist, a fost totuşi un fervent apărător al intereselor naţionale ale Franţei. A fost împotriva lichidării imperiului colonial francez, chiar din timpul războiului din Indochina; după ce a încercat, fără succes însă, să creeze un partid democrat creştin, a fondat în 1959, cu generalul J. Soustelle, Adunarea pentru Algeria Franceză (RAF), legată de grupul terorist OAS, al cărui şef a devenit după eşuarea „puciului din Alger" (1961). Condamnat pentru complot împotriva siguranţei Statului, în 1963 s-a refugiat în Brazilia, de unde s-a reîntors în Franţa în 1969.

Bierut, *Bolesław*, om politic polonez (Rury Jezuickie, Lublin, 1892-Moscova 1956). Printre conducătorii comunişti ai Rezistenţei poloneze, a fost preşedinte al republicii (1947-1952) şi, după reforma constituţională din 1952, şef al guvernului. A încercat să pună în practică modelul economic sovietic în Polonia. După moartea lui Stalin, poziţia lui a pierdut din importanţă şi a trebuit să cedeze funcţia de prim-ministru (1954) păstrând însă funcţia de secretar al partidului obţinută în 1948.

big stick, expresie derivată dintr-o maximă familiară englezească (*speak low and carry a big stick*, vorbeşte încet, dar adu cu tine şi o bâtă groasă), repetată de mai multe ori de preşedintele SUA Th. Rosevelt (1901-1908) pentru a-şi prezenta în mod plastic politica de intervenţie diplomatică şi militară în America central-meridională, derivată dintr-o nouă interpretare a doctrinei Monroe, care conferea SUA o „putere de poliţie internaţională" pe continent („corolarul Roosevelt").

Bikini, atol din Oceanul Pacific în arhipelagul Insulelor Marshall, amenajat între 1946 şi 1956 ca poligon pentru experimentele atomice ale SUA. Aici au avut loc explozii atomice în atmosferă şi în adâncul mării. Explozia unei bombe în atmosferă la 1.III.1954 i-a contaminat grav pe câţiva tehnicieni americani şi 23 de pescari japonezi.

Bill of Rights (engl.: Carta drepturilor), declaraţie solemnă a „vechilor drepturi şi libertăţi" ale poporului

englez, elaborată de Camerele Lorzilor şi a Comunelor şi acceptată în februarie 1869 de Wilhelm de Orania şi de soţia sa Maria Stuart ca o condiţie pentru a urca pe tronul Angliei, după alungarea lui Iacob I Stuart. Cele 13 articole ale sale reglementează admi istrarea justiţiei, capacitatea de a întreţine o armată şi sistemul taxelor. Documentul a întărit puterea Parlamentului, fără consensul căruia suveranii Angliei n-au mai putut de atunci să preia puterea.

bimetalism, sistem monetar care prevede circulaţia legală a monedelor emise fie în aur, fie în argint. Atât în Antichitate cât şi în Evul Mediu au existat numeroase exemple de regimuri monetare bazate pe b., care a cunoscut un puternic avânt după descoperirea Americii, prin cantitatea mare de aur şi argint care s-a revărsat pe pieţele europene. Dificultatea de a menţine stabil raportul de schimb între cele două metale a sfârşit, totuşi, prin a orienta statele lumii spre adoptarea unui regim monometalic în aur.

biografie, naraţiune organizată cronologic a vieţii unei persoane ilustre. Naraţiunile propriu-zise biografice au luat naştere în Grecia şi la Roma. De la o simplă sugestie pentru nararea faptelor de vitejie colective (Xenofon, *Cyropedia* sec. V-IV î.Hr.; Cornelius Nepos, *Oamenii iluştri* sec. I î.Hr.) sau divagaţii etico-filosofice (literatura didactică), personajul devine centru de interes specific: în *Vieţile paralele* ale lui Plutarh (45–125 d.Hr.) introducerea analizei psihologice creează un model narativ exemplar pentru tot secolul XIX, aşa cum modelul b. erudite şi anecdotice este *Vieţile celor 12 Cezari* a lui Suetoniu (70-140). Forme speciale de culegeri biografice sunt cunoscute încă din China antică, ca şi în tradiţia arabo-persană. În Evul Mediu b. este în mod esenţial hagiografică (Tommaso da Celano, *Legenda prima* 1227-1228, şi *Legenda secunda,* 1246-1247, despre viaţa Sf. Francisc, chiar şi când exaltă dincolo de adevărul istoric vieţi „laice" de regi sau împăraţi (*Vita Karoli,* de Eginhard, 770-840). Umanismul readuce în actualitate exemplaritatea individului în termeni care, pe lângă tradiţionalele trăsături de capacitate politică sau militară (N. Machiavelli, *Viaţa lui Castruccio Castracani,* 1520) pun în valoare datul cultural (*Mic tratat întru lauda lui Dante*, 1355-1370, al lui Boccaccio) şi artistic (G. Vasari, *Vieţile celor mai de seamă pictori, sculptori şi arhitecţi,* 1550). În Anglia, dezvoltarea biografismului, care dincolo de simpla enumerare cronologică a faptelor se concentrează pe dinamica interioară a protagonistului, este favorizată de folosirea în mod obişnuit a introspecţiei de către protestantism, cu accent pe raportul direct om-Dumnezeu. În Franţa iluministă începe în schimb să se impună din nou biografismul ca mijloc de divulgare ideologică şi politică (Voltaire, *Istoria lui Carol XII*, 1731). Romantismul pune alături de seriozitatea abordării istoriografice o sistemică ridicare în slăvi a marilor făuritori ai istoriei (T. Carlyle, *Despre Eroi*) sau a instanţelor naţionale (C. Balbo, *Viaţa lui Dante,* 1839). Pozitivismul oferă o cheie de reinterpretare adeseori radicală a figurilor trecutului (E. Renan, *Viaţa lui Isus,* 1863), în timp de psihanaliza favorizează aprofundarea conceptului originar grecesc de biografism ca reconstituire sistematică a unui suflet. Dicţionarele biografice moderne, al căror prototip este *Biografia Universală* a lui J. F. Michaud, se raportează la repertoriile biografice generale compilate în Franţa încă din 1541. Biografismul ca specie istoriografică de amplă răspândire este cultivat astăzi în mod excepţional în lumea anglo-saxonă.

Biondo, *Flavio,* umanist şi istoric italian (Forlì 1392-Roma 1463). A fost secretar papal în vremea papei Eugen IV (1434). Urmând drumul lui L. Bruni, a scris *Historiae* (12 cărţi, 1401-1441) care narau evenimente contemporane. Cu vădită înclinaţie spre erudiţie şi Antichitate, şi-a compus operele cele mai de seamă *Historiarum ab inclinatione romani imperii decades* (1453) şi *Roma triumphans* (1456-1459) cu privire la instituţiile publice şi private din Roma antică.

bipartitism, sistem reprezentativ caracteristic democraţilor de tip anglo-saxon, unde prezenţa a numai două partide mari le pune în situaţia de a intra în competiţie pentru majoritatea absolută a locurilor electorale. Partidul învingător guvernează deci singur sprijinindu-se pe o majoritate parlamentară cu tendinţă stabilă, în timp ce al doilea partid exercită o acţiune politică de control şi critică, propunând direcţii alternative la deciziile guvernului. Se poate vorbi de b. numai în cazul în care alternanţa la putere a celor două formaţiuni rămâne o probabilitate reală.

Birmania, (Myanmar), stat din Asia de sud-est. *Sup.:* 678 083 km^2.; *Pop.:* 45 555 000 loc., din care 69% birmani, 9% karen, 6% shan, 2% mon, 14% alţii; *Capit.:* Rangoon; *Limba:* birmana; *Relig.:* budistă (88%); *Vecini:* N India şi China, E China, Laos şi Thailanda, S Bengal, Bangladesh şi India; *Forma de stat:* republică federală condusă de o dictatură militară.

Vatră a unei înfloritoare civilizaţii, a fost scena unor tensiuni între populaţiile de diferite neamuri (mon, birmani, thai), până când a intrat în orbita imperialismului englez; în perioada postcolonială a cunoscut numeroase experienţe autoritare.

sec. III Regatele protobirmane Skrishetra şi Dvaravati (actualul Thaton).

sec. X-XI Întemeierea regatului birman pe cursul superior al fluviului Irrawaddy, cu capitala la Pagan. Sub Anoratha (1044-1077), cucerirea ţinutului Thaton.

1287 Mongolii cuceresc oraşul Pagan şi pun capăt primului regat birman.

sec. XIV-XVI
Asupra B. Superioare stăpâneşte populaţia thai din neamul shan, fondatori ai unei serii de dinastii cu reşedinţa la Ara; B. Inferioară este unificată de populaţia mon, care stabileşte capitala la Pegu.

1511 Sosirea portughezilor.

1531 Regele birman Thabinsveti îi supune pe mon şi întemeiază dinastia Taungu.

1551-1581
Sub domnia lui Bayinnaung B. este reunificată cu ajutorul portughezilor (căderea oraşului Ava, 1555)

1752 Insurecţia populaţiei mon din delta fluviului Irrawaddy pune capăt dinastiei Taungu.

1752-1760
Alaungpaya I învinge populaţia mon, unifică pentru a treia oară B. şi întemeiază oraşul Rangoon (1755), dând naştere dinastiei Alaungpaya.

1782-1819
Sub Bodopaya sunt cucerite districtul Arakan şi o parte din Peninsula Malaieză.

1819-1837
Odată cu Bagyido înaintarea birmană spre India aprinde conflictul cu Marea Britanie, care în urma unui război (1824–1826) obţine districtele Assam, Arakan şi Tenasserim.

1852–1853
Al doilea război şi cucerirea de către englezi a districtului Pegu.

1885 Cu un al treilea război Anglia îl detronează pe ultimul rege Alaungpaya şi anexează întreaga B. imperiului Indiilor.

1937 B. este separată de India şi se instalează un guvern autonom.

1942–1945
În timpul celui de-al doilea război mondial, ocupaţiei japoneze (favorizată de un guvern colaboraţionist) i se opune generalul naţionalist Aung San.

1948 Independenţa B., care se constituie într-o republică federală (Uniunea Birmană).

1948–1961
Şeful guvernului şi liderul Partidului Naţional Birman U Nu trebui să înfrunte gherila comunistă şi insurecţiile naţionaliste ale minorităţilor etnice.

1962 O lovitură de stat a generalului Ne Win îl dă jos de la putere pe U Nu şi deschide „calea birmană spre socialism“: neutralitate internaţională, politică de izolare a ţării, autarhie economică, naţionalizarea proprietăţilor străine.

1974 B. este proclamată republică socialistă cu partid unic. Preşedinte este Ne Win, care impune un regim sângeros (130 000 morţi).

1986 Constituirea Frontului Naţional Democrat de către principalele mişcări pentru autonomie care alcătuiesc şi o forţă unilaterală unită pentru a conduce lupta împotriva lui Ne Win.

1988 Una dintre nenumăratele revolte populare înăbuşite în sânge duce la instaurarea guvernului militar al generalului Saw Maung, care schimbă numele ţării în Myanmar.

1990 Manifestările continue ale opoziţiei conduse de doamna Aung San Sun Kyi (lider al Ligii Naţionale pentru Democraţie, NLD), cât şi lupta alimentată de zeci de mişcări insurecţionale cu caracter etnic, împing regimul să stabilească alegeri pentru o Adunare constituantă, anulate însă în faţa clarei afirmări a NLD.

1995 Este încheiat războiul cu formaţiile de gherilă. După ce este eliberată Aung San, în faţa refuzului ei de a colabora cu regimul, junta militară operează un nou tur de forţă împotriva opoziţiei, arestând numeroşi exponenţi din rândul acesteia şi împiedicând începutul lucrărilor Adunării constituante aleasă în 1990.

1997 După asocierea la ASEAN şi în timp ce continuă înfruntările cu opoziţia politică şi etnică, junta militară îşi schimbă numele din „Consiliul de Stat pentru restabilirea legii şi a ordinii" în „Consiliul de Stat pentru pace şi dezvoltare"

1998 Reprimarea mişcării democratice culminează cu arestarea a 110 exponenţi ai NDL (6.IX); guvernul se confruntă cu un nou val de proteste, generate de criza economică.

birocraţie, în sens literal, „guvern de funcţionari", „puterea birourilor", cu referinţă la corpul de funcţionari din admi istraţia publică. Termenul de b. pare să fi fost folosit pentru prima dată în jurul anului 1770 de fiziocratul francez V. de Gournay pentru a denunţa intervenţia prea mare a statului în economie. A început atunci să se vorbească de b. în sens negativ, criticând cârdul de funcţionari ai monarhiei absolute care-şi apărau propriile privilegii şi blocau procesul de liberalizare economică. Începând cu sec. XIX termenul a început să desemneze administraţia publică înţeleasă în ansamblul ei şi a căpătat un sens şi mai pregnant negativ (ca „lentoare decizională" şi „proastă administrare"): acesta este un fenomen tipic modern şi contemporan, legat de extinderea puterilor şi funcţiilor statului, iar ulterior de înmulţirea ministerelor, serviciilor, birourilor, atribuţiilor atât la nivel central, cât şi periferic. Dacă se ia în consideraţie termenul de b. în sensul său mai general de aparat stabil de funcţionari şi de administraţie publică,

se poate observa o dezvoltare istorică a b. mult mai dilatată în timp.

■ *Birocrația în epoca antică.* În timp ce în orașele grecești rotația funcționarilor între cetățeni a împiedicat formarea unei pături de funcționari, în alte state ale Antichității și din motive de extindere geografică s-a ajuns curând să se creeze un corp de persoane dependente de suveran: deja Hammurabi a stabilit în Babilon ierarhii stricte și indicații cu privire la activitatea funcționarilor săi. Și în Egipt administratorii și scribii funcționau ca „ochii" și „mâna" regelui. Monarhiile elenistice au introdus noi tipuri de funcționari, cu atribuții de control, financiari și fiscali, de cancelarie etc. Imperiul roman a cunoscut o substanțială creștere a aparatului birocratic, prin organizarea de birouri centrale destinate să primească rapoarte de la periferie, să țină contabilitatea grâului, încasarea impozitelor, să se ocupe de petițiile și chestiunile juridice etc., alături de un fel de secretariat general care îl informa pe împărat cu privire la diverse treburi ale imperiului. O ierarhie precisă de titluri și de retribuții reglementa corpul funcționarilor imperiali. Importanța acestei pături a crescut atât de mult încât a avut o influență din ce în ce mai mare asupra autorității politice, ajungând chiar să hotărască și alegerea împăratului.

■ *Birocrația medievală și modernă.* Odată cu destrămarea Imperiului roman și dispariția unor unități statale trainice, și b. a dispărut sau s-a redus la forme minime. În Imperiul carolingian administrația centrală a fost cât se poate de rudimentară, chiar dacă au fost introduse tipuri ca *missi dominici* cu atribuția de a păstra legătura și controlul asupra zonelor periferice ale statului. Caracteristica întregii epoci feudale și medievale a rămas, oricum, fidelitatea personală a funcționarilor față de suveran. Procesul de formare a statului modern s-a desfășurat dimpotrivă nu numai sub semnul concentrării puterilor în mâinile suveranului, dar și sub cel al depersonalizării atribuțiilor, limitând în mod treptat tot ceea ce apărea drept sursă de abuzuri, conflicte și tendință spre autonomie din partea funcționarilor înșiși. S-a pierdut deci caracterul de beneficiu al funcțiilor, cumulul și transmiterea ereditară a acestora, chiar dacă a continuat să existe practica cumpărării-vânzării posturilor din administrația statului. Exemplar a fost cazul Franței, cu introducerea continuă de noi funcții (ca de ex. intendenții din sec. XVII), cu scopul de a le ține sub control pe cele deja existente, într-atât de consolidate și ramificate încât puteau să devină autonome chiar și față de suveran. Mai ales începând din sec. XVIII b. a căpătat caracteristici și mai largi și mai stabile legate de noile atribuții propuse statului de către despotismul luminat și de schimbarea raporturilor dintre suveran, stat și populație.

■ *Birocrația în epoca contemporană.* Între 1700 și 1800 s-a format deci o b. întinsă și solidă, legată de clasele burgheze, pusă la dispoziția statului (și deci nemaifiind legată în mod personal de suveran sau de guvernul în funcție). A căpătat importanță și imaginea birocratului modern, de atâtea ori descris în literatura sec. XIX, cu mentalitatea sa meticuloasă, precisă, „cenușie", dar și cu mândria sa de castă și cu „sentimentul datoriei" și al legilor. Dezvoltarea organismelor centrale ale guvernului în capitală a favorizat concentrarea a numeroși funcționari, apropiați și prin reședință și prin obiceiuri de viață. În cursul sec. XX lărgirea atribuțiilor statului și în sfera economiei și a socialului a amplificat b., contribuind la consolidarea unei pături de birocrați cu o mare putere politică și cu mare influență socială. Dacă situația limită în această direcție este reprezentată de regimurile comuniste, nu se poate neglija importanța administrației publice, atât centrală cât și periferică, în toate statele existente în prezent. S-a pus în felul acesta problema eficienței, productivității, calificării profesionale, în afară de problema reacției critice față de excesele b., înțeleasă ca o limitare la participarea democratică și la exercitarea drepturilor de către cetățeni. Fenomenul a interesat și formele de organizare inițial „private", precum partidele politice, supuse în cursul sec. XX, în special în Europa, unui intens proces de birocratizare (prin formarea unui „aparat" de funcționari), paralel în multe cazuri cu acela de suprapunere peste instituțiile statului.

■ *Studiile despre birocrație.* Extraordinara dezvoltare a b. în sec. XIX a solicitat atenția cercetătorilor, începând cu K. Marx, G. Mosca și V. Pareto. Extinderea fenomenului birocratic în interiorul partidelor politice a făcut obiectul reflecțiilor lui R. Michels. Fundamentală a fost contribuția dată de M. Weber, care a descris b. – cu caracteristicile sale fundamentale, piramidă ierarhică, continuitate și competență ca fenomen colateral și inevitabil al raționalizării sistemului politic și al democrației de masă. B. a devenit în continuare obiect de studiu pentru numeroase discipline, de la sociologie la știința administrării, de la drept la diferite ramuri ale economiei.

Bibliografie: S. F: Romano, *Breve storia della birocrazia dall'antichità all'età contemporanea*. Cappelli, Bologna 1965; S. Cassese, *Il sistema amministrativo italiano*, Il Mulino, Bologna 1983.

Vezi și: absolutism; administrație publică; cancelarie, despotism luminat; partide politice; stat.

Biserica catolică, v. catolicism.

Biserica tăcerii, expresie folosită în perioada de după cel de-al doilea război mondial chiar și în documentele oficiale ale Sfântului Scaun pentru a desemna bisericile din țările Europei răsăritene cu regim comunist, în special cele din Polonia, Ungaria și Cehoslovacia, perse-

cutate de autoritățile politice locale și deci constrânse să-și mărturisească credința lor „în tăcere".

Bismarck-Schönhausen, *Otto von*, om de stat german (Schönhausen, Magdeburg, 1815-Friedrichsruh 1898). A fost făuritorul unificării naționale a Germaniei sub hegemonia Prusiei. Pentru metodele sale autoritare și hotărârea de nezdruncinat de care a dat dovadă în urmărirea obiectivului de a face din Germania o mare putere stăpânitoare în Europa, a fost supranumit „cancelarul de fier"

■ *Unificarea germană.* Exponent al uneia dintre marile familii ale aristocrației, ales deputat în 1847 în Landtag-ul Prusiei, a fost lider al dreptei *Junker* (v.), împotriva unificării germane pe baze democratice. L-a sfătuit deci pe regele Frederic Wilhelm IV să refuze coroana germană oferită de Parlamentul de la Frankfurt (1849). În ciuda conservatorismului său, a fost primul care a recunoscut inevitabilitatea unei înfruntări cu Austria, dacă se dorea să fie asigurată hegemonia Prusiei în Germania. În acest sens a acționat în anii '50 ca ambasador la dieta din Frankfurt, în Rusia și în cele din urmă în Franța. În 1862, cu sprijinul regelui Wilhelm I, a devenit șeful guvernului din Prusia, în ciuda împotrivirii majorității liberale din parlament, care refuza să voteze bugetul militar elaborat de el pentru întărirea armatei. În opt ani, prin trei războaie și o diplomație foarte abilă, a obținut unificarea Germaniei. Și-a asigurat mai întâi neutralitatea binevoitoare a Rusiei prin convenția de la Alvensleben (1863) și a Franței prin acordul de la Biarritz (1865). Atrăgându-i pe austrieci în războiul ducatelor împotriva Danemarcei (1864), sub pretextul unor neînțelegeri cu privire la administrarea lor, B. a provocat, în alianță cu Italia, războiul care a urmat, încununat de victorie în 1866 împotriva Austriei, cu scopul de a distruge, o dată pentru totdeauna, orice influență a acesteia asupra Germaniei. Dizolvată fiind vechea Confederație Germanică condusă de împăratul Austriei, s-a constituit o Confederație a Germaniei de Nord (1867), sub hegemonia Prusiei. Aceste succese, lăsând pe planul doi autoritarismul lui B., i-au asigurat o majoritate formală prin unirea liberalilor conservatori și naționaliști. Războiul franco-prusac, provocat cu abilitate (1870) de B. prin telegrama de la Ems (v.) a dat ocazia unei adevărate încercări „naționale" la care chiar și statele germane din sud, care până atunci gravitau în sfera de influență a Austriei, au fost constrânse să adere. S-a ajuns astfel la triumfala proclamație a celui de-al Doilea Reich german (Versailles, 18.I.1871), al cărui prim cancelar a devenit. Unificarea se realizase prin „foc și sabie" cum a spus însuși B. recurgând la cel mai crud realism politic și separând principiul național de cel liberal.

■ *Politica internă a imperiului.* Guvernarea lui B. s-a bazat pe prioritatea politicii externe față de politica internă: după părerea sa poziția geopolitică a Germaniei impunea ca politica externă să fie condusă numai sub suveranitatea nelimitată a unui guvern monarhic independent de parlament. Puternica dezvoltare industrială și demografică cunoscută de imperiu sub guvernarea lui B. a favorizat creșterea mișcării muncitorești, pe care cancelarul a încercat s-o stăvilească nu numai prin legile excepționale antisocialiste din 1878 (abrogate în 1890), ci promovând de asemenea o legislație socială unică în Europa, astfel încât a făcut să se vorbească de un „socialism de stat" (asigurări de boală, 1883; asigurări de accidente, bătrânețe și invaliditate, 1884). Pentru a înlătura orice rezistență a forțelor favorabile autonomiei față de hegemonia prusacă, puternice mai ales în regiunile de sud catolice, B. a dezlănțuit campania anticatolică *Kulturkampf* (lupta pentru cultură, 1872-1875), care totuși nu a știrbit forța partidului catolic Centrul. B. a trebuit chiar să se alieze cu acesta din urmă, când în 1879 i-a fost retras sprijinul din partea liberalilor din cauza noii sale politici economice de tendință protecționistă.

■ *Sistemul diplomatic al lui B.*. Relațiile internaționale între 1870 și 1890 au fost dominate de personalitatea lui B. și de sistemul său de alianțe, vizând menținerea păcii în Europa, pentru a permite Germaniei să se consolideze și să valorifice puterea obținută prin unificare. B. a căutat să strângă legătura cu toate puterile pentru ca Franța să rămână izolată, dușmanul principal al noii ordini europene și care dorea să recucerească Alsacia și Lorena pierdute în 1871; îndeosebi a încercat să mențină prietenia cu Rusia, pentru a nu trebui să facă față unui război pe două fronturi. Prima etapă a sistemului lui B. s-a bazat pe acordul dintre cei trei împărați: ai Germaniei, Austriei și Rusiei (1873), cu un conținut oarecum general și care a intrat în criză ca urmare a Congresului de la Berlin din 1878, în care B. a încercat, în calitate de „onest mediator", să reglementeze chestiunea balcanică, atrăgând nemulțumirea Rusiei în favoarea Austriei. În 1879 a fost apoi încheiată alianța austro-germană, care a durat până în 1918. A doua etapă a fost caracterizată de Alianța celor trei împărați (1881), care a refăcut pe baze mai exacte acordul din 1873, și de Tripla Alianță din 1882 dintre Germania, Austria și Italia. Ultima etapă a avut în vedere tratatul de contraasigurare ruso-germană din 1887 ca o ultimă tentativă de a menține Rusia alături, după eșecul definitiv al Alianței celor trei împărați din cauza conflictelor dintre austrieci și ruși în Balcani, în timp de acordurile mediteraneene din același an între Austria, Italia și Marea Britanie legau într-o oarecare măsură pe aceasta din urmă de sistemul bismarckian. Prin Congresul de la Berlin din 1885 a fost reglementată împărțirea Africii între puterile europene, dar B., al cărui orizont a rămas european și nu maritim, abia în ultimii ani s-a lansat

într-o politică colonială. În martie 1890 B. a fost constrâns să-şi dea demisia din cauza dificultăţilor interne provocate de rezultatele electorale din acel an, dar mai ales din cauza nemulţumirii pe care tânărul împărat Wilhelm II o manifesta faţă de personalitatea covârşitoare a marelui om de stat, căruia, printre altele, îi reproşa politica de prietenie cu Rusia, considerând-o incompatibilă cu alianţa cu Austria. După ce a fost îndepărtat B., sistemul lui complex şi sofisticat s-a dezmembrat î câţiva ani în mâinile unor succesori nepricepuţi.

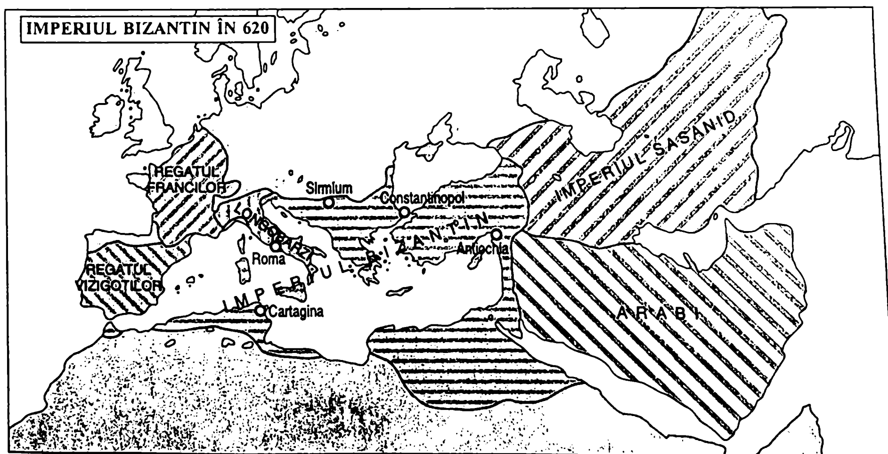
Bibliografie: L. Gall, *Bismarck*, tr.it., Rizzoli, Milano 1982.

Bissolati Bergamaschi, *Leonida*, om politic italian (Cremona 1857-Roma 1920). Consilier comunal şi asesor la Cremona în tinereţe, la sfârşitul anilor '80 s-a apropiat de socialism, ataşându-se grupului de la Milano al lui F. Turati şi A. Kuliscioff. A fost printre fondatorii PSI (1892), a condus ziarul „Avanti!" din 1896 în 1902 şi din 1908 până în 1910. Ales deputat în 1897, a condus campania împotriva derivei autoritare a guvernelor Pelloux şi a apărat obstrucţionismul parlamentar, la care a participat în mod direct. Favorabil colaborării socialiştilor cu forţele progresiste burgheze, a fost şeful curentului reformist de dreapta al partidului. A fost exclus din PSI împreună cu I. Bonomi la congresul din Reggio Emilia (1912), pentru poziţia sa în favoarea războiului din Libia şi a fondat, imediat după această dată, Partidul Socialist Reformist. Susţinător al intervenţiei italiene alături de Antantă în primul război mondial, a plecat voluntar pe front. Ministru în guvernele Boselli şi Orlando (1916-1918) şi-a dat demisia fiind împotriva politicii naţionaliste a lui S. Sonnino în problema raporturilor cu Iugoslavia. Poziţia sa, favorabilă recunoaşterii naţionalităţilor şi apropiată celei a preşedintelui american W. Wilson, a fost violent contestată şi de naţionalişti şi de futurişti.

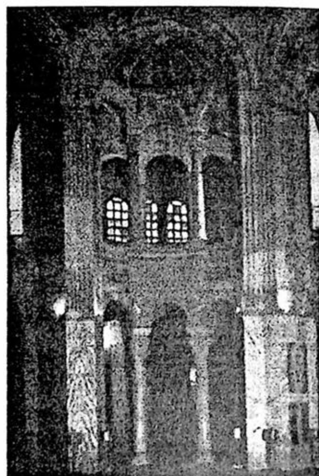
Bitinia, regiune istorică a Asiei Mici, pe coasta de SV a Mării Negre. Şi-a luat numele de la populaţia tracă a bitinienilor, care au creat aici un regat propriu (sec. VIII a.Hr.) supus mai întâi de lidieni, iar apoi de persani. Devenită din nou independentă o dată cu Nicomede I (279–255 î.Hr.) B. a fost lăsată moştenire romanilor în anul 74 î.Hr. de Nicomede III. A făcut parte din provincia Asia, apoi din aceea a B. şi Pontului.

Bixio, *Gerolamo*, zis *Nino*, general şi om politic italian (Genova 1821-Atjeh, Sumatra, 1873). A luptat alături de Garibaldi pentru apărarea Republicii Romane (1849) şi în cadrul Vânătorilor de munte din Alpi (1859). A fost unul dintre organizatorii şi protagoniştii expediţiei celor O Mie (1860), distingându-se în toate bătăliile, de la Calatafimi şi până la Volturno; a fost trimis să reprime răscoala ţărănească desfăşurată în estul Siciliei (masacrul de la Bronte). Intrat în armata oficială a luptat la Custoza (1866) şi a comandat o divizie în lupta pentru cucerirea Romei (20.IX.1870). Deputat şi senator, a murit de holeră în timp ce naviga pe nava sa *Maddaloni*.

bizantin, Imperiul,
denumire luată de Imperiul roman de Răsărit (de la numele capitalei sale, Bizanţ) după căderea Imperiului roman de Apus care a avut loc în 476. De-a lungul istoriei sale milenare I. b. a reprezentat elementul de continuitate între civilizaţia medievală şi tradiţia romană, topind într-o originală sinteză politică şi religioasă aparatul de stat romano-imperial deosebit de

1

2

1. Împăratul Iustinian și curtenii săi. 2. Interiorul bazilicii San Vitale, Ravenna (sec. VI). 3. Biserica Catolică din Stilo, în Calabria (sec. X). 4. Exteriorul Bisericii Sf. Sofia (sec. VI) la Istanbul. 5. Turcii asediază Constantinopolul în 1453.

3

4

5

DATELE IMPORTANTE ALE IMPERIULUI BIZANTIN

476 Împăratul roman de Apus, Romulus Augustulus, este detronat de herulul Odoacru; bizantinul Zenon rămâne unica autoritate imperială.

527-565 Iustinian I reorganizează imperiul şi încearcă să recucerească Apusul (ocupă părţi din Italia; distruge regatele vandalilor şi ostrogoţilor).

565-610 Sub domnia lui Iustinian II şi a lui Focas Imperiul bizantin suferă atacuri în acelaşi timp din partea longobarzilor în Italia, a avarilor în regiunea Dunării, a persanilor în Siria şi Asia Mică, a slavilor în Balcani şi Grecia.

610-717 Domnia dinastiei Heracli ilor. Imperiul se concentrează asupra apărării teritoriilor din Răsărit. Alungarea persanilor Sasanizi din Siria şi Palestina (622-630). Expansiunea arabă este blocată de asediul asupra Constantinopolului (674-677), care eşuează. Începe confruntarea cu bulgarii în Tracia.

717-820 Domnia dinasti i isauriene. Leon III Isauricul respinge o nouă ofensivă arabă şi recucereşte o parte a Asiei Mi i (717-718). Lupte iconoclaste şi războaie civile (726-843). Războaie cu bulgarii (750-869). Pierderea posesiunilor italiene.

820-867 Domnia dinastiei amoriene. Începe o perioadă de adânci conflicte interne şi războaie continue care fac să crească puterea generalilor.

867-1057 Domnia dinastiei macedonene. Vasile I restabileşte situaţia internă şi reorganizează din temelii statul. O politică de contraofensivă în Răsărit dă prilejul recuceririi de la arabi a Mesopotamiei, Armeniei, Ciliciei şi Siriei. Un nou război cu bulgarii (976–1026), încheiat cu anexarea teritoriului lor la Imperiul bizantin. Rusia, creştinată (988) intră în sfera de influenţă a Bizanţului. Schisma între Biserica de la Roma şi cea răsăriteană (1054). Din 1025 se deschide o nouă perioadă de dezordini interne (răzvrătiri ale feudalilor împotriva autorităţii centrale) şi presiuni externe (revolte ale bulgarilor şi sârbilor; invazia normandă în Italia de Sud; ameninţarea turcească în Răsărit).

1057-1185 Domnia dinasti i Comnenilor. Lupte între generali şi nobilimea de curte pentru cucerirea tronului imperial, care contribuie la înrăutăţirea situaţiei militare în teritoriile de la graniţă (cucerirea Asiei Mici de către turci; presiunea pecenegilor în regiunea Dunării). Cu Alexios I Comnenul (1081) partida aristocraţiei militare se impune asupra celei de curte. Întărirea hotarelor (alungarea normanzilor din Balcani, victoria asupra pecenegilor, recucerirea Asiei Mici). Prima cruciadă (1097) restabileşte raporturile cu lati ii din Apus, care devin imediat dificile cu principatele latine care se afirmaseră în regiunile recucerite de la turci. Cu Ioan al II-lea (1118-1143) autoritatea bizantină este temeinic restabilită în regiunea danubiano-balcanică. Manuel I (1143-1180) încearcă în zadar să înlocuiască în Apus autoritatea suveranilor germani i cu cea bizantină, oferindu-i papalităţii sprijinul său; între timp Asia Mică este definitiv pierdută (victoria turcilor la Myriokefale, 1176). O revoltă a nobililor duce la prăbuşirea dinastiei Comnenilor.

1185-1204 Domnia dinastiei Anghelos. Domneşte numai cu numele peste o ţară împărţită între mii de potentaţi locali. Starea de anarhie favorizează reluarea revoltelor sârbilor, naşterea unui nou stat bulgar. Bizanţul în timpul celei de a IV-a cruciade este cucerit de latini (1203-1204), marcând sfârşitul imperiului greco-bizantin.

1204-1261 Imperiul latin din Orient. Cuceririle Bizanţului sunt împărţite între Veneţia (Bizanţ, Tracia şi insulele Egee), cruciaţi (Regatul Thessalonicului; Ducatul Atenei); principatul şi regatele greceşti independente din Epir, Trebizonda şi Niceea. Suveranii din acest ultim regat, începând cu 1222, obţin din ce în ce mai mult controlul unei bune părţi a Greciei continentale şi, cu Mihail Paleologul, din Bizanţ, restabilesc cu numele Imperiul bizantin.

1261-1453 Dinastia Paleologilor. Imperiul supravieţuieşte timp de două secole rezistând la început în faţa pericolului sârb în Apus şi mai apoi a celui otoman în Răsărit (luarea Niceei, 1330; trecerea în Europa, 1357) Imperiul bizanti se reduce doar la regiunea din jurul capitalei, care în cele din urmă este asediată şi cucerită de sultanul Mahomed II (1453).

---

puternic şi bine organizat, cât şi religia creştină şi cultura elenistică.

■ *Concepţia cu privire la funcţia imperială.* În vârful sistemului se afla *basileul,* monarh cu putere pământeană nelimitată întrucât era considerat „locţiitor al lui Dumnezeu pe pământ" şi „prieten al lui Cristos care stăpâneşte în virtutea emanaţiilor imperiale cereşti" după expresia folosită de susţinătorii caracterului sacru al funcţiei sale. De aici rezulta că basileul, în afară de împărat, era şi duhovnic al adevăratei credinţe (de unde şi angajarea lui în misiunea evanghelizatoare a populaţiilor slave şi ruse) şi apărător al ortodoxiei (izvor al unui îndelungat conflict mai întâi cu arabii, mai târziu cu turcii, cât şi al zelului depus în reprimarea ereziilor şi în problema iconoclastă). În virtutea acestei funcţii, împăraţilor bizantini le revenea aşadar o largă disponi-

bilitate de intervenție în viața religioasă a imperiului, în cadrul unei deosebite supuneri a Bisericii ortodoxe față de puterea politică (după teoria cezaropapismului, v.). De la lumea romanică bizantinii și-au însușit concepția nonpatrimonială a funcției și a bunurilor împăratului (de fapt erau transmisibile pe cale ereditară, dar nu și divizibile), în total contrast cu ideea barbară a puterii care s-a afirmat în Occident pe toată perioada Evului Mediu timpuriu. Iar spre a confirma faptul că îndeplinea o funcție înaltă, fiecare împărat trebuia să accepte proclamarea sa de către armată și popor, ratificarea de către senat și încoronarea sa de către patriarh în Sf. Sofia.

■ *Elementul birocratic-militar.* Elenistică și romană a fost în schimb originea structurii administrative, extrem de ramificate, care dirija guvernarea imperiului și exercita o funcție fundamentală mai ales în încasarea impozitelor. Venitul provenit din impozite fiscale, la rândul lui garanta eficiența unui aparat militar impunător și cu caracter profesionist. Importanța deosebită a funcțiilor birocratice și a celor militare este dovedită de rolul pe care nobilimea de curte și generalii l-au jucat în cadrul evenimentelor politice ale imperiului, ajungând adesea să se lupte între ei sau cu aristocrația latifundiară, pentru a pune mâna pe tron sau pe importante poziții de influență asupra suveranilor.

■ *Imperiul bizantin și lumea occidentală.* Religia și cultura bizantină au fost în cele din urmă profund tributare gândirii grecești și influențelor orientale: s-a accentuat în felul acesta o îndepărtare treptată de lumea latină occidentală, culminând cu marea schismă religioasă definitivă din 1054 și care s-a evidențiat în mod dramatic, în toată importanța ei politică și militară, în cursul contactelor forțate între cele două realități cu prilejul cruciadelor. Concept ideologic, mai înainte de a deveni o realitate bine definită din punct de vedere teritorial, I. b. a îndeplinit timp de un mileniu funcția de bastion de apărare al Apusului european cu prețul unei mari izolări față de acesta. Prăbușirea sa finală, sub avântul presiunii musulmano-turce (1453), a avut loc tocmai când Apusul ajungea la deplina lui maturitate, în momentul în care acesta își făcea apariția pe noul pământ american și în regiunile asiatice, își proiecta propriul sistem la scară universală, realizând ceea ce fusese dintotdeauna aspirația constantă a lumii bizantine.

Bibliografie. G. Ostrogorsky, *Storia dell'Impero bizantino*, tr. it., Einaudi, Torino 1968; A. Ducellier, *Bisanzio*, tr. it. Einaudi, Torino 1988.

Bizanț, oraș (actualul Istanbul) întemeiat de către locuitorii din Milet în sec. VI î.Hr. între Propontida și intrarea în Bosfor, astăzi în Turcia. Distrus de persani în timpul revoltei ionice, a renăscut repede căpătând o deosebită importanță datorită poziției sale strategice. După devastări repetate suferite la sfârșitul sec. II d.Hr., în cursul luptei pentru tronul imperiului dintre Septimius Severus și Pescennius Niger, în 330 a fost ales ca reședință imperială de către împăratul Constantin și botezat cu un nou nume, Constantinopol: a devenit apoi capitală a Imperiului bizantin până la căderea sa sub stăpânirea turcească în 1453.

Black Power (engl.: putere neagră), mișcare revoluționară afro-americană care s-a desfășurat la începutul anilor '60 în jurul ideilor lui S. Carmichael și R. Brown, care teoretizau refuzul integrării negrilor în sistemul american și lupta politică violentă. A cunoscut o maximă răspândire în anii 1965-1967, în perioada conflictelor rasiale din marile orașe din NE SUA, în opoziție cu pacifismul lui M.L. King, dar nu a rezistat în fața acțiunii de reprimare foarte energice a poliției.

Blair, *Tony*, om politic britanic (Edinburg 1953). Exponent al secțiunii moderate a Partidului Laburist, a devenit secretar în iulie 1994 în baza unei repudieri a ideologiei marxiste în favoarea unui reformism pragmatic, bazat pe productivitate și eficiență. În 1997 a pus capăt lungii menţineri la putere a conservatorilor, inițiată de M. Thatcher în 1979, conducându-i pe laburiști la victorie electorală. Noutatea leadership-ului său a avut prilejul să se exprime și prin inițierea negocierilor directe cu organizația Sinn Fein (v.) nord-irlandeză și acordarea unei largi autonomii Scoției.

Blanc, *Louis*, om politic francez (Madrid 1811-Cannes 1882). În monumentala sa *Istorie a revoluției franceze* (1847-1862) a pus în valoare programul social al Convenției și al montagnarzilor. Susținător al unei socializări treptate a mijloacelor de producție și al creării unei societăți colectiviste, ca membru al guvernului provizoriu în 1848 a conceput *ateliers nationaux* (v.). Exilat apoi până în 1870, în anul următor a fost ales în Adunarea națională și s-a aflat printre fondatorii Partidului Radical Socialist în 1876.

Blancos y Colorados (albi și colorați), definiție a celor două partide tradiționale din Uruguay care alternează la putere din 1831. Partidul Blanco își are rădăcinile în marea proprietate de pământ conservatoare, catolică și naționalistă; Partidul Colorado, în burghezia liberală.

Blanqui, *Louis-Auguste*, om politic francez (Puget-Théniers, Nisa 1805-Paris, 1881). Membru al mișcării carbonare, a participat la revoluția din iulie 1830, dar dezamăgit de monarhia lui Ludovic Filip, s-a alăturat lui F. Buonarroti, cu care a fondat societatea Prietenilor Poporului (1831), republicană și socialistă. Condamnat la moarte pentru că a condus insurecția de la 12.V.1839,

i-a fost comutată pedeapsa în închisoare pe viaţă şi a fost eliberat de revoluţia din 1848. Organizator al tentativei insurecţionale din 15.V.1848, a fost condamnat la 10 ani de închisoare. Eliberat în 1859, arestat din nou în 1861, a evadat în 1865 şi s-a refugiat în Belgia. Revenit la Paris în 1870, arestat în martie 1871, n-a putut lua parte la Comuna din Paris, care a fost puternic influenţată de ideile sale şi de discipolii săi. Condamnat în închisoare pe viaţă, a fost graţiat în 1879 şi şi-a petrecut ultimii ani din viaţa ca director al ziarului „Ni Dieu ni maître" (Nici Dumnezeu nici stăpân). De la el şi-a luat numele blanquismul, teoretizare a luării puterii de către proletariat prin insurecţie şi lovitură de stat organizate de grupuri clandestine reduse.

blindate, trupe, trupe de infanterie care se servesc de mijloace blindate şi în special de tancuri. Unităţi de t.b. au fost înfiinţate în mod oficial în cadrul armatelor din ţările europene (şi în Italia) la sfârşitul anilor '20, dar încă din timpul primului război mondial tancurile îşi făcuseră apariţia pe câmpurile de luptă. Folosirea unor mari unităţi autonome de t.b., susţinută din mai multe părţi, în perioada dintre cele două războaie mondiale, a fost experimentată pentru prima dată de către Germania nazistă, ale cărei divizii blindate (Panzer Divisionen) au dat exemple strălucite la începutul celui de-al doilea război mondial (v. Blitzkrieg). În timpul campaniilor din Africa şi Rusia (1941-1943) nemţii au folosit în mod eficient t.b. atât în plenul ofensivei cât şi al defensivei, determinând Marea Britanie, SUA şi URSS să dea un puternic impuls propriilor lor t.b. La sfârşitul războiului, englezii şi americanii au demobilizat aceste unităţi, iar mai târziu NATO a acordat doar o funcţie auxiliară marilor unităţi blindate, considerându-le drept o ţintă prea uşoară pentru rachetele adversarilor. URSS şi aliaţii săi au continuat însă să le acorde un rol determinant în strategia generală. În anii '70 disproporţia excesivă dintre mijloacele blindate existentă între forţele Pactului de la Varşovia şi cele ale NATO l-a împins pe acesta din urmă să-şi reconsidere propriile idei: convingerea, deja răspândită, cu privire la imposibilitatea unui conflict care să angajeze numai şi numai armele nucleare a readus în atenţie armele convenţionale, printre care t.b. puteau avea un rol decisiv, aşa cum au demonstrat-o în războaiele arabo-israeliene şi în războiul din Golf.

Blitzkrieg, expresie germană („război fulger") care desemnează strategia concepută de ofiţerul şi teoreticianul războiului, britanicul B.H. Liddel Hart şi de către generalii H. Guderian (german) şi Ch. de Gaulle (francez) în perioada dintre cele două războaie mondiale, care susţinea folosirea combinată a trupelor motorizate şi blindate, sprijinite de aviaţie şi paraşutişti pentru a rupe rapid şi în profunzime liniile adversare. B. a fost pusă în practică în timpul celui de-al doilea război mondial de către armata germană sub conducerea aceluiaşi Guderian, cu succes total împotriva Poloniei (1939) şi a Franţei (1940-1941), cu rezultate doar parţiale în URSS (1941).

blocada continentală, închiderea împotriva Angliei a tuturor porturilor europene, din dispoziţia lui Napoleon, la 21.XI.1806, ca reacţie la decretul englez care instituia starea de blocadă pentru mărfurile franceze în toate porturile dintre Brest şi Hamburg. La rândul ei Anglia a reacţionat supunând la o suprataxă vamală orice navă neutră provenind din porturile Franţei sau din ţările aliate sau care se îndrepta spre acestea, provocând printre altele şi opoziţia deosebit de vehementă a americanilor, ceea ce a dus la războiul din 1811-1812. Pentru a face eficientă b. c. şi pentru a pune capăt contrabandei care s-a răspândit pe o scară largă imediat după declararea ei, Napoleon a fost constrâns să preia controlul Portugaliei şi al Spaniei (1807), al Olandei, al oraşelor Hansei şi al Statului Papal (1810-1811). Creşterea rezistenţei puterilor europene (ultima fiind cea rusă care i-a oferit prilejul lui Napoleon să întreprindă campania din 1812) şi lipsa de eficienţă evidentă a dus la înlăturarea ei.

Bloc Naţional, termen cu care a fost denumită concentrarea de forţe politice liberale şi conservatoare cu scop antisocialist realizată pentru prima dată cu ocazia alegerilor administrative italiene din 1920. În alegerile politice din 1921, Giolitti a folosit o formulă pentru a distinge, dar fără prea mare succes, cele două partide de masă, socialist şi popular, prezentând liste alcătuite din liberali, naţionalişti, agrarieni, radicali, reformişti şi fascişti. În alegerile din 1948 sub emblema B.N. al libertăţii s-au prezentat principalii exponenţi ai liberalismului prefascist ca B. Croce, F.S. Nitti, V.E. Orlando, I. Bonomi.

Bloch, *Marc,* istoric francez (Lyon 1886-Les Roussilles, Lyon, 1944). A predat istorie medievală la universitatea din Strasbourg şi la Sorbona. Împreună cu L. Febvre a fondat în 1929 revista „Annales" (v.) S-a plecat cu deosebită atenţie asupra istoriei tehnicilor agrare şi a peisajului (*Caracterele originale ale istoriei rurale franceze* 1931), s-a arătat sensibil la influenţa psihologiei istorice (*Regii taumaturgi,* 1924) şi a sociologiei. Pentru a depăşi metoda tradiţională a istoriografiei s-a dedicat istoriei structurilor sociale, în opera sa majoră *Societatea feudală* (1930-1940). S-a ocupat şi de probleme metodologice (*Apologia istoriei,* postumă 1946). În timpul celui de-al doilea război mondial a participat la lupta partizanilor în zona Lyon şi a fost împuşcat de nemţi.

Bloemfontein, oraş din Africa de Sud, capitală a provinciei Orange. În iunie 1852 aici s-a desfăşurat o conferinţă a reprezentanţilor tuturor locuitorilor europeni din Orange, care s-a pronunţat pentru menţinerea administraţiei britanice. În ciuda acestui fapt, guvernul de la Londra, la

23.II.1854 a semnat convenţia de la B., prin care-şi transfera puterea burilor, care au şi preluat-o la 11 martie.

Blois, oraş francez pe Loara, capitală a departamentului Loire-et-Cher, vândut de englezi lui Ludovic d'Orléans (1397).

■ TRATATELE DE LA B. Prin tratatul din 22.IX.1504 semnat de regele Franţei Ludovic XII, de împăratul Maximilian de Habsburg şi de fiul acestuia, Filip cel Frumos, duce de Burgundia, Ludovic al XII-lea a obţinut învestitura ducatului de Milano; fiul lui Filip cel Frumos, Carol de Habsburg, a fost logodit cu Claudia, fiica lui Ludovic XII. Prin tratatul din 12.X.1505 Ludovic XII a cedat drepturile asupra regatului Neapole regelui Aragónului, Ferdinand Catolicul, care s-a căsătorit cu nepoata acestuia Germaine de Foix.

Blücher von Wahlstatt, *Gebhard Leberecht, prinţ de*, feldmareşal prusac (Rostock 1742-Krieblowitz, Silezi 1819). S-a distins în campaniile împotriva Franţei revoluţionare (1793-1794). Învins de mai multe ori de Napoleon (1806 şi 1814), a contribuit la victoriile forţelor aliate de la Leipzig (1813) şi, cu o intervenţie decisivă, la Waterloo (1815).

Blucher, *Vasili Konstantinovici*, mareşal sovietic (Rîbinsk 1889-m. 1938). După ce a luptat în Siberia împotriva armatelor contrarevoluţionare ale lui Kolceak şi Wranghel (1918-1920), a fost trimis în 1924 să organizeze, după model sovietic, noua armată chineză a Kuomintang. În fruntea trupelor sovietice din Extremul Orient (1929-1938), a fost victima epurărilor staliniste.

Blum, *Léon*, om politic francez (Paris 1872-Jony-en-Josas, Versailles, 1950). Evreu, s-a apropiat de politică în perioada afacerii Dreyfus, aderând la partidul socialist SFIO (Secţia Franceză a Internaţionalei Proletare), al cărui secretar a şi devenit. A prezidat primul guvern al Frontului Popular (1936-1937, v.), realizând importante reforme sociale (recunoaşterea drepturilor sindicale, extinderea concediilor plătite pentru toţi lucrătorii, săptămâna de lucru de 40 de ore). Guvernul a căzut datorită neînţelegerilor cu privire la intervenţia în favoarea republicanilor în războiul civil spaniol, căreia B. i se opunea. A fost din nou şef al guvernului timp de câteva săptămâni în primăvara lui 1938 şi, după ce a fost internat în lagăr de către nemţi în timpul celui de-al doilea război mondial, în 1946-1947, de data aceasta în fruntea unui guvern monocolor socialist de tranziţie.

boală,

legăturile dintre diversele b. şi structura şi cultura diverselor societăţi sunt multiple: prin interdependenţa dintre condiţiile igienico-sanitare şi răspândirea b., dar şi din cauza apariţiei unor elemente religioase şi/sau superstiţii în prezenţa b., cum, de exemplu, s-a întâmplat în perioada antică cu lepra. Până la începuturile epocii industriale a fost puternică prezenţa b. epidemice, fiind una din cauzele profundelor răsturnări demografice şi culturale (v. epidemie). În societăţile agrare europene (şi chiar şi în Italia sfârşitului de secol XIX) mortalitatea era provocată mai întâi de toate de b. gastro-enterice şi de b. ale aparatului respirator, cauzate de proastele condiţii igienico-alimentare şi de unii factori climaterici şi ambientali. Chiar şi mortalitatea infantilă foarte ridicată era determinată în principal de carenţele ambientale şi alimentare. Evoluţia medicinei a dus la deprinderea în mod gradual a măsurilor igienice preventive, la introducerea de agenţi antiseptici, a mediului aseptic şi a vaccinărilor, şi chiar recurgerea la structurile spitaliceşti şi la medic (v. sănătate), ceea ce a schimbat radical tabloul social al b.

■ *Pelagra.* Exemplul pelagrei în Italia sec. XVIII şi XIX demonstrează bine legăturile întrepătrunse dintre b. şi structura socială. Pelagra aparţine b. cauzate de lipsa vitaminelor şi era legată de trecerea ţăranilor la o alimentaţie bazată aproape exclusiv pe porumb (mămăligă, pâine din porumb), ca urmare a transformărilor contractelor agrare şi a preţului ridicat al grâului, al cerealelor. Din această cauză pelagra a lovit practic doar regiunile din centrul şi nordul Italiei. Îmbunătăţirea şi diversificarea alimentaţiei, plus intervenţia medicilor au dus la înfrângerea bolii.

■ *Tuberculoza şi malaria.* Între sec. XIX şi XX o atenţie deosebită din partea statului a fost acordată acestor două boli determinate de proastele condiţii sociale şi de igienă. Împotriva endemiei tuberculoase intervenţia statului italian a fost mai eficace după primul război mondial, prin răspândirea vaccinării, înmulţirea dispensarelor antituberculoase şi a sanatoriilor specializate. Ca şi în alte ţări industrializate, şi în Italia s-a redus drastic mortalitatea cauzată de tuberculoză. În cazul malariei, a cărei răspândire era datorată mai ales prezenţei zonelor mlăştinoase, o lovitură decisivă a fost dată de iniţiativa începerii « lucrărilor de asanare » îndrumate de guvernul fascist, mai ales în Agro Pontino (v. asanare).

■ *Bolile (maladiile) profesionale.* Avântul industrializării a determinat apariţia de noi b. care, mai ales în sec. XIX, au căpătat aspecte dramatice. Asupra unei populaţii fragile şi cu carenţe fizice, orarul şi condiţiile de muncă au provocat răspândirea nu numai a tuberculozei, dar şi a altor forme de anemie, otrăvire (de la plumbul din tipografii, de fosforul alb pentru fabricarea chibriturilor, silicoza la minieri, etc), slăbirea organică (mai ales la muncitoare, cu consecinţe de tip ginecologic). Nu pot fi trecute cu vederea accidentele de muncă şi malformaţiile apărute ca urmare a gesturilor nenaturale

din procesul de producţie. Introducerea măsurilor adecvate de protecţie a fost laborioasă (v. legislaţie socială).

■ *Bolile secolului XX.* Transformările socio-economice ale ţărilor industrializate în cursul sec. XX au schimbat radical tabloul b. Multe dintre ele au dispărut, cum ar fi holera, sau cel puţin efectele negative au fost reduse la minim (de exemplu în ceea ce priveşte bolile copilăriei ca pojarul, difteria, poliomielita, etc). În Italia în ultimii douăzeci de ani ai sec. XIX principalele cauze ale deceselor erau gastroenterita (peste 300 pe an la fiecare 100 000 locuitori), bronşita (250), pneumonia (230), tuberculoza (200) etc. După 100 de ani prevalează bolile sistemului circulatoriu (peste 400) şi tumorile (circa 240). Noi b. au apărut în lumea industrializată, consecinţă directă a înrăutăţirii condiţiilor de mediu (de exemplu, diverse forme de alergie, proliferarea tumorilor). Caz răsunător – şi datorită ecourilor asupra psihologiei sociale şi a comportamentului, care a făcut să fie numită «lepra lui Două mii» provocând reacţii extreme şi iraţionale – este b. SIDA, diagnosticată pentru prima dată în 1981 şi care a lovit în mod virulent şi celelalte continente, cum ar fi Africa.

Bibliografie AA. VV., *Storia d'Italia. Annali 7. Malattia e medicina,* a cura di, F. della Peruta, Einaudi, Torino 1984. A de Bernardi, *Il mal della rosa. Denutriyione e pellagra nelle campagne itali ne fra '800 şi '900,* Franco Angeli, Milano 1984.

Vezi şi: epidemii, legislaţie socială, sănătate.

CAZURI DE SIDA ÎN LUME (1998)

Areal	*Număr de cazuri*
Africa subsahariană	22 500 000
Asia de sud şi sud-est	6 700 000
America latină	1 400 000
America de Nord	890 000
Europa Occidentală	500 000
Africa de nord şi Orientul Apropiat	210 000
Europa Răsăriteană şi Asia Centrală	27 000
Australia	12 000

boat people, expresie englezească (oamenii bărcilor) folosită pentru a desemna pe refugiaţii vietnamezi în războiul cu Cambodgia (1978), care au fugit în masă pe mare, cu tot felul de ambarcaţiuni, în condiţii adesea inumane şi pline de primejdii.

Bobbio, *Norberto,* filosof al dreptului şi al politicii italian (Torino 1909). Format la şcoala lui G. Solari, s-a ocupat de istoria doctrinelor politice (cu studii despre Pareto, Mosca, Cattaneo, Marx, Gramsci). Gândirea sa politică şi juridică s-a inspirat din raţionalismul laic al tradiţiei liberal-democratice al lui H. Kelsen şi al pozitivismului juridic. Este un protagonist de prestigiu al dezbaterii culturale şi politice, de pe poziţiile unui riguros socialism liberal. Din 1984 este senator pe viaţă.

Boccanegra, familie nobilă genoveză din care au făcut parte: *Guglielmo,* primul căpitan al poporului din Genova (1257-1262), care a semnat tratatul de la Nymphaion cu Imperiul bizantin; *Simone* (m. 1363), primul doge al Genovei din 1339, care i-a bătut pe turci, tătari şi sarazini şi i-a alungat pe Visconti din oraş.

Bodin, Jean, magistrat, gânditor politic şi economist francez (Angers 1530-Laon 1596). A exercitat avocatura la Paris, a fost consilier politic al ducelui de Alençon şi deputat al nobilimii în Stările Generale din 1576. Implicat în controversele politico-religioase din vremea lui, în lucrarea sa *Cele şase cărţi ale Republicii* (1576) a susţinut necesitatea unei politici de toleranţă bazată pe absolutismul regal (monarhic). În concepţia lui B., regele, întrucât este situat deasupra oricărei secte religioase sau partid politic, şi este deci suveran absolut, liber de orice autoritate sau legitimare din partea unor terţe persoane, devenea garantul major al păcii, al ordinei şi al unităţii naţionale, şi deci al existenţei înseşi a statului.

Boeing, societate din SUA care beneficiază de primatul la nivel mondial în domeniul producţiei aeronautice. Fondată în 1916 la Seattle (Washington) de către William Edward Boeing, industria s-a afirmat începând din anii '30 producând aeroplane militare (bombardierele B29 şi B52) şi civile pentru transportul pasagerilor (B727, B747 cunoscut drept Jumbo).

Boemia, regiune istorică a Europei centrale cuprinzând bazinul superior al Elbei şi al afluenţilor săi. Numele îi vine de la populaţia celtică a boiilor, care a locuit aici din sec. VII până în sec. I î.Hr. Trecând sub stăpânirea popoarelor germanice (cvazi şi marcomani), a fost ocupată în sec. VI d.Hr. de către slavi. În sec. IX a fost anexată imperiului Moraviei Mari şi creştinată. Sub dinastia Premyslizilor (894-1306) B. s-a înălţat la rangul de regat (1198) şi a trecut în stăpânirea familiei de Luxemburg în 1310-1437. La începutul sec. XV mişcarea husiţilor (v.), cu lupta lor pentru reformă religioasă şi independenţă politică, a contribuit la formarea unei puternice conştiinţe naţionale în B. Intransigenţa catolică a Habsburgilor, sub suveranitatea cărora B. trecuse în 1526, a provocat răzmeriţa boemilor („defenestrarea din Praga", 1618), care a dus la declanşarea Războiului de treizeci de ani, în urma căruia B. a pierdut pentru o perioadă de trei secole orice fel de autonomie. Revoluţia industrială de la începutul sec. XIX a făcut din B. una din zonele cele mai avansate din punct de vedere economic din Europa. Din 1918 până în 1992 a făcut parte din Cehoslovacia, iar între 1939 şi 1945, sub ocupaţia

nazistă, a fost integrată în aşa zisul Protectorat al Boemiei şi Moraviei. De la 1.I.1993 face parte integrantă din noua Republică Cehă.

Boethius, *Severin*, filosof şi literat (Roma cca. 480-Pavia 526). A fost consilier al regelui ostrogot Teodoric, care mai târziu l-a întemniţat şi condamnat la moarte cu acuzaţia de a fi complotat în favoarea împăraţilor din Răsărit şi de a se fi opus arianismului. B. a tradus din greceşte lucrările de logică ale lui Aristotel şi a scris opere de muzică şi matematică ce s-au bucurat de mare faimă în Evul Mediu. În închisoare a compus tratatul *De consolatione Philosophiae,* în care prelua valorile umaniste ale perioadei clasice.

Bogino, *Giambattista Lorenzo*, om politic piemontez (Torino 1701-m. 1784). Consilier al regelui Vittorio Amedeo II, conte (1749), ministru de stat (1750), a iniţiat organizarea marinei militare savoiarde. Din 1759 până în 1773 a fost însărcinat cu administrarea Sardiniei, unde, printre altele, a impus folosirea limbii italiene în actele publice în locul limbii spaniole.

bogomili, sectă creştină cu caracter eretic, susţinătoare a unui dualism cosmic între bine şi rău şi spirit şi materie, apărută în Bulgaria în sec. X şi care s-a afirmat în Bosnia în sec. XII. Crâncen persecutată de ortodocşi şi catolici, a fost absorbită de Islam prin masive convertiri în urma cuceririi otomane a Balcanilor.

Bohemond de Hauteville, principe al Antiohiei (n. cca 1051-Canosa 1111). Fiu al lui Robert Guiscard, a luat parte la prima cruciadă, în timpul căreia a cucerit Antiohia devenind suveranul ei (1098) în lupta împotriva Imperiului bizantin, care revendica stăpânirea principatului.

Böhm-Bawerk, *Eugen von*, economist şi om politic austriac (Brno 1851-Viena 1914). Profesor de economie politică la universităţile din Innsbruck şi Viena, a fost unul din principalii reprezentanţi ai şcolii marginaliste. Printre lucrările cele mai semnificative, *Teoria pozitivă a capitalului* (1884-1912). A fost de mai multe ori ministru de finanţe între 1895 şi 1905 şi a contribuit la reforma legislaţiei fiscale austriece.

boicot, acţiune organizată cu scopul de a provoca pagube de natură economică industriilor sau statelor încetând să le mai furnizeze materii prime şi să le achiziţioneze produsele. Termenul b. derivă de la Ch. C. Boycott (1833-1897), administrator al moşiilor irlandeze ale lordului Erne: ţăranii din subordinea lui au refuzat să mai muncească din cauza tratamentului inuman la care erau supuşi (1880).

boieri, termen folosit la început pentru a-i desemna pe capii nobilimii bulgare învestiţi cu importante funcţii politice. Mai târziu i-a desemnat pe capii militari din slujba domnitorilor şi care erau recompensaţi cu concesiuni de pământ şi robi (iobagi) în Ţările Române. În Rusia, b. erau nobilii mari proprietari de pământuri care, fiind în slujba ţarului au făcut să capete o mare importanţă funcţia lor de administratori locali şi finanţatori ai casei domnitoare. Au căpătat o putere locală, adeseori aproape absolută, pe care au încercat în zadar s-o instituţionalizeze în timpul regenţei deţinute de ei în perioada cât a fost minor Ivan cel Groaznic (1533-1547). În 1714 Petru cel Mare a abolit titlul de b. şi l-a înlocuit cu titluri folosite în Europa apuseană. Abolirea iobăgiei (1861) reducându-le mult din puterea economică, le-a redus şi puterea politică.

Boissy d'Anglas, *François conte de*, om politic francez (Saint-Jean-Chambre, Ardèche, 1756-Paris 1826). Preşedinte al Convenţiei după 9 Thermidor, a dat dovadă de deosebită fermitate în timpul răscoalei iacobine de la 1 Prairial (20.V.1795). Conte în imperiul napoleonian, a aderat la cauza Bourbonilor. Din 1816 a fost şi membru al Institutului Franţei.

Bokassa, *Jean Bedel*, om politic din Republica Centrafricană (Bobangui, 1921-Bangui 1996). Fost colonel în armata franceză, şef al forţelor armate după independenţă, a pus mâna pe putere în 1965 detronându-l pe vărul său D. Dacko. Megaloman şi sângeros, a dorit să transforme statul într-un imperiu, şi a obţinut pentru câtva timp sprijinul Franţei, care însă, după tulburări violente, întreţinute de protestele studenţilor, a contribuit la detronarea lui (1979). Condamnat la moarte în contumacie, s-a reîntors în patrie (1987), unde condamnarea i-a fost comutată în închisoare pe viaţă.

BOEMIA

Boleslav I (n. 909-m. 967), cneaz al Boemiei (929-967). I-a urmat fratelui Venceslav (Václav) după ce l-a asasinat. În 950 a trebuit să se supună împăratului Otto I după o lungă rezistenţă. A cucerit Moravia şi a introdus ordinul benedictinilor în Boemia.

Boleslav III cel Roşu (n. 955-m. 1037), cneaz al Boemiei (999-1003). Fiu al lui Boleslav II, i-a urmat tatălui său într-un moment de mare criză a statului şi a fost detronat de Bolesław I al Poloniei.

POLONIA

Bolesław I cel Viteaz (n. 967-m. 1025), cneaz (992-1000) şi rege al Poloniei (1000-1025). A creat o puternică armată permanentă cu care a garantat independenţa Poloniei faţă de imperiu şi a cucerit Lusacia, o parte din marca Meissen şi oraşul Kiev (1002-1018) şi a ocupat Boemia şi Moravia, uzurpându-le coroana (1003).

Bolesław II cel Mărinimos (n. 1039-m. 1081), cneaz (1058-1076) şi rege al Poloniei (1076-1081). Aliat al papei Grigore VII în lupta pentru învestitură împotriva împăratului Henric IV, a fost detronat şi trimis în exil de fratele său Vladislav Herman.

Bolesław III Gură Strâmbă (n. 1086-m. 1138), rege al Poloniei (1102-1138). Fiu al lui Vladislav Herman, a creştinat Pomerania după ce a smuls-o din imperiu (1135).

Boleslaw IV cel Creț (n. 1125-m. 1173), rege al Poloniei (1146-1173). Al doilea fiu al lui Bolesław III, l-a detronat pe fratele său Vladislav II și a reușit să respingă o expediție a împăratului Frederic I Barbarossa, la care Vladislav apelase.

Bolingbroke, *Henry Saint John viconte de*, om politic englez (Battersea, Surrey, 1678-1751), *Tory*, membru al guvernului din 1704 până în 1714 (din 1711 ministru de externe), a fost unul din principalii autori ai păcii de la Utrecht (1713). Obligat să se exileze în Franța, la venirea pe tron a familiei de Hanovra (1714), pentru sprijinul acordat cauzei Stuarților, a revenit în patrie în 1725 și a fost timp de zece ani cel mai mare oponent al politicii filofranceze a guvernelor *Whig* conduse de R. Walpole.

Bolívar, *Simón*, general și om politic sud-american (Caracas, Venezuela, 1783-San Pedro Alejandrino Santa Marta, Columbia, 1830). Fiu al uneia din marile familii de plantatori de pe coasta venezueleană, a fost educat în Spania și a călătorit în Europa. Întors în 1807 la Caracas, a îmbrățișat cariera militară și a susținut junta care adoptase o poziție revoluționară față de uzurparea napoleoniană în patria-mamă Spania. Trimis în Marea Britanie pentru a cere sprijin, s-a ocupat de studiul instituțiilor acestei țări. A susținut apoi cu hotărâre proclamarea independenței Venezuelei (1811), dar în anul următor înfrângerea tânărului stat de către armata spaniolă l-a determinat să se adăpostească la Cartagena, în Nueva Granada. Aici a elaborat *Manifestul de la Cartagena*, în care și-a exprimat ideile în favoarea independenței, republicii și federalizării pentru America Latină și a susținut în același timp necesitatea unor guverne puternice împotriva tendințelor anarhice și a conflictelor sociale. Conducând armata din Nueva Granada, a cucerit Caracasul în 1813, și a fost numit dictator, căpătând numele de *El Libertador* (eliberatorul). Învins din nou de către spanioli, s-a retras la Bogotá, apoi în Jamaica și în Haiti, dar în 1816 a debarcat din nou pe continent și sprijinit de alți patrioți gata de luptă a ocupat regiunea venezueleană. În 1819, printr-o manevră militară îndrăzneață, a traversat Anzii și i-a înfrânt pe spaniolii din Columbia, pe care a declarat-o republică federală anexată Venezuelei și Ecuadorului, fiind ales președinte. Întâlnindu-se cu argentinianul J. de San Martín, a reușit să obțină mână liberă din partea lui pentru a ataca ultima țară controlată de către spanioli, Perú, care a fost eliberat în 1824 (victoria de la Ayacucho). Teritoriile din partea de nord ale Perúului s-au constituit în republica Bolivia, care i-a luat numele. Visând să unească și Mexicul și Río de la Plata la federația sa, a convocat un congres în Panamá, care însă a dat greș (1826). Popularitatea lui a scăzut însă repede în urma dificultăților întâmpinate în guvernare: pus în minoritate la congresul de la Ocaña (1828), a fost nevoit să accepte despărțirea de Venezuela și războiul dintre Columbia și Perú, până când a fost obligat să părăsească, dezamăgit, guvernul Columbiei, puțin înainte de a muri.

Bolivia, stat în America de Sud. *Sup.:* 1 098 581 km²; *Pop.:* 6 600 000 loc., din care 42% amerindieni, 30% metiși, 28% creoli și europeni. *Capit.:* Sucre-La Paz. *Limba:* spaniola, quechua și aymar (oficiale). *Relig.:* predominant catolică. *Vecini:* N și E Brazilia, S Paraguay și Argentina, V Chile și Perú. *Forma de stat:* republică prezidențială.

Își ia numele de la *El Libertador* S. Bolívar. Existența sa ca stat independent a fost tulburată de grave probleme legate de granițe.

sec. XV
Incașii se impun în fața culturii andine di Tiahuanaco (sec. V–XIV).

1538-1542
Cucerirea spaniolă condusă de F. și G. Pizarro. B. este încorporată în viceregatul Perú, sub numele de Charcas sau Perú Superior, apoi (1776) în viceregatul Río de la Plata.

1780-1782
Revolta indienilor condusă de Tupac Amaru înăbușită de spanioli.

1825 Locotenentul lui S. Bolívar, A.J. Sucre, proclamă independența Perúului Superior față de Spania. Regiunea, în onoarea lui Bolívar, își ia numele actual.

1829-1839
Dictatura generalului A. de Santa Cruz, care anexează Perú și înființează o confederație boliviano-peruviană, desființată după un război distrugător împotriva statului Chile (1836–1839).

1879-1884
Războiul Pacificului împotriva statului Chile: învinsă, B. trebuie să cedeze statului Chile singura ei ieșire la mare.

1903 Războiul împotriva Braziliei, căreia B. trebuie să-i cedeze districtele Roraima și Acre.

1932-1935
Războiul districtului Chaco împotriva Paraguayului, încheiat cu pierderea unei mari părți a regiunii de către B.

1952 Revoluția Mișcării Naționale Revoluționare a lui din V. Paz Estenssoro: naționalizarea minelor de cositor, vot universal, reformă agrară.

1964 Lovitura de stat a generalului R. Barrientos inaugurează lunga serie a dictaturilor militare care vor conduce țara până în 1982.

1967 Ernesto „Che" Guevara este ucis în timp ce conducea gherila împotriva regimului militar.

1982 Reîntoarcerea la democrație nu este suficientă pentru a face țara să iasă din situația dramatică

de înapoiere economică şi socială agravată şi de daunele serioase provocate de corupţia deosebit de întinsă şi de traficul de droguri.

1991 Adeziunea preşedintelui J. Paz Zamora la planul lansat de SUA şi ONU de luptă împotriva traficanţilor de droguri declanşează un protest deosebit de violent din partea indienilor, care duce la suspendarea proiectului.

1993-1996
Preşedinţia lui G. Sanchez de Losada: deşi aflat într-o situaţie de mare instabilitate, realizează un original proiect de „capitalizare" bazat pe un drastic program de privatizare a principalelor întreprinderi şi servicii de stat (în cea mai mare parte în favoarea unor companii străine), ale căror profituri sunt utilizate pentru o serie de reforme sociale şi politice (învăţământ, asigurări sociale, sănătate, descentralizarea funcţiilor guvernamentale).

1997 Victoria generalului H. Banzer Suarez (dictator în anii '70) la alegerile prezidenţiale pune sub semnul întrebării programele guvernamentale de reformă.

1998 În provincia Chapares izbucneşte o confruntare violentă între cultivatorii de coca (*cocaleros*) şi guvern, din cauza deciziei acestuia de a proceda la o distrugere sistematică a recoltelor, în cadrul campaniei împotriva traficului de stupefiante.

bollandişti, societate a iezuiţilor belgieni, fondată de Jean Bolland (Liège, 1596-1665) cu scopul de a publica *Acta Sanctorum*, adică biografiile, reconstituite ştiinţific, ale sfinţilor cunoscuţi. Din 1882 se publică *Analecta Bollandiana*, ediţii de texte hagiografice şi studii critice.

Bologna, oraş-reşedinţă a regiunii Emilia-Romagna. Locuită de populaţii protoitalice, aparţinând aşa numitei civilizaţii Villanova (sec. X-IX î.Hr.) a devenit mai târziu cetate etruscă (*Felsina*, sec. VI î.Hr.). Colonie romană din 189 î.Hr. (*Bononia*), a avut de câştigat după deschiderea viei Emilia (187). În epoca invaziilor barbare a cunoscut rând pe rând incursiunile vizigoţilor (410 d.Hr.), ale longobarzilor (728) şi ale francilor, apoi a fost cedată Bisericii. Important centru de studii juridice, în sec. XI aici a luat naştere cea mai veche universitate din Italia. Comună liberă în 1116, prin victoria facţiunii guelfe (1274) a revenit din nou sub stăpânirea papală pentru a rămâne astfel, cu excepţia unei perioade de independenţă sub familia Bentivoglio (1446-1506), până în 1859. La 2.VIII.1980 a fost scena unui atac terorist deosebit de grav în Gara Centrală, cu 85 de victime.

■ CONGRESUL DE LA B. (XII.1529 -I.1530). La acesta au participat papa Clement VII, Carol V şi reprezentanţii principalelor state italiene; s-a stabilit, printre altele, încredinţarea ducatului de Milano lui Francesco II Sforza, reîntoarcerea familiei Medici la Florenţa, încredinţarea oraşelor Modena, Reggio-Emilia şi Ferrara lui Alfonso d'Este şi încoronarea ca împărat a lui Carol V.

bolşevici, termen (rus.: majoritari) cu care a fost desemnată aripa stângă a Partidului Muncitoresc Socialist-Democrat Rus (PMSDR), condusă de Lenin, care s-a dovedit a avea majoritatea la cel de-al II-lea congres (Bruxelles şi Londra, 1903). Susţinători ai unei concepţii despre partid ca avangardă politică cu o disciplină rigidă şi constituit din revoluţionari de profesie, b. se opuneau menşevicilor („minoritari"), susţinători ai unui program mai deschis care trebuia să pregătească revoluţia burghezo-democratică în Rusia înainte de luarea puterii. A urmat o primă sciziune şi menşevicii n-au participat la congresul al III-lea (Londra, 1905) care a aprobat tactica alianţei dintre clasa muncitoare şi ţărănime pentru a se ajunge la revoluţia socialistă şi la dictatura proletariatului trecând peste etapa burgheză. După o reunificare trecătoare, la congresul al IV-lea (Stockholm, 1906), cele două facţiuni s-au separat definitiv în 1912, şi b. au dat viaţă PMSDR (bolşevic), care avea drept organ de presă „Pravda" După revoluţi rusă (v.) din februarie 1917, Lenin şi alţi conducători bolşevici din exil s-au reîntors în Rusia: b. au fost sufletul revoluţiei din octombrie care a instaurat regimul sovietic (6-7.11.1917). În 1918 PMSDR (bolşevic) s-a transformat în Partidul Comunist (bolşevic).

Bolzano, oraş din Trentino Alto-Adige, reşedinţă a provinciei autonome omonime. Antică aşezare romană, în Evul Mediu *Bauzanum* era supus episcopilor din Trento, cărora le-a fost dată în dar de către împăratul Conrad II în 1207, şi s-a afirmat ca centru comercial. A aparţinut pe urmă Habsburgilor, cu excepţia perioadei napoleoniene (1805-1814), din 1531 până în 1918, atunci când a fost anexat Italiei.

bomba atomică, armă capabilă să dezvolte energii deosebit de mari prin procesele de fisiune nucleară a uraniului şi plutoniului (bomba A) sau prin fuziunea nucleară a hidrogenului (bomba H).

■ *Construirea şi folosirea bombei.* Primele experienţe de control a fisiunii nucleare datează din anii '30. În 1942, în timpul celui de-al doilea război mondial, guvernul SUA a iniţiat „proiectul Manhatan", care, aplicând aceste cunoştinţe, în trei ani a dus la experimentarea primului prototip de bombă atomică (16.VII.1945). Noul preşedinte H.S. Truman a accelerat cercetările cu intenţia de a grăbi sfârşitul războiului pe frontul din Pacific, dar şi din dorinţa de a da o dovadă a puterii sale militare pentru restabilirea echilibrului dintre state în anii de după război. Nu s-a ţinut cont de rezervele serioase existente cu privire la folosirea bombei atomice, cu un uriaş potenţial distructiv, exprimate de o parte a

comunității științifice înseși, responsabilă în egală măsură de realizarea ei. La 6 și 9.VIII.1945 două dispozitive atomice au fost lansate asupra orașelor japoneze Hiroshima și Nagasaki, provocând aproape 300 000 de morți și tot atâția răniți.

■ *Monopolul atomic și puterea internațională.* În intenția SUA, monopolul dobândit în domeniul armamentului atomic trebuia să reprezinte factorul decisiv în conflictul deschis la sfârșitul războiului cu puterea sovietică: amenințarea cu folosirea b. a. trebuia să îndeplinească o dublă funcție: de descurajare militară în lansarea unui atac convențional inamic și instrument de presiune pentru a schimba orientările politice considerate incompatibile cu siguranța națională (politică de dezangajare). Condiția inițială avantajoasă de care s-a bucurat SUA (și pe care planul Baruch din 1946 a încercat fără succes s-o instituționalizeze) a dispărut foarte curând odată cu explozia primei b. a. sovietice (23.IX.1949). SUA a încercat să restabilească raporturile de forță anterioare prin construirea (1950-1952) unei bombe termonucleare (bomba H) de o mie de ori mai puternică decât cea atomică. Teoria strategică a „represaliilor masive" exprima dorința de a folosi bomba atomică în special ca instrument de descurajare. Din această perioadă datează prima largă mobilizare populară împotriva armelor nucleare, cu strângerea de semnături pentru interzicerea lor promovată de Partizanii păcii (manifestul de la Stockholm, 19.III.1950).

■ *Echilibrul terorii și coexistența pașnică.* URSS a rupt de altfel încă o dată monopolul strategic-nuclear american (prima bombă H, 12.VIII.1953, și primul bombardier intercontinental, în vara lui 1954). Între

EVOLUȚIA ARMELOR NUCLEARE

1934 E. Fermi produce în laborator fisiunea nucleelor de uraniu. În 1942 va construi la Chicago o pilă atomică, primul reactor nuclear.

1939 A. Einstein îl invită pe președintele F.D. Roosevelt (2.VIII) să i ițieze cercetările pentru realizarea unui dispozitiv atomi înaintea Germaniei.

1942 „Proiectul Manhatan" în SUA pentru crearea bombei atomice.

1945 *Raportul Frank* (3.VI): un grup de cercetători angajați în construirea bombei atomice avertizează guvernul SUA asupra riscurilor legate de o viitoare cursă a înarmării nucleare: raportul este respins la 16.VI. Experiența de la Alamogordo (SUA) a primei bombe atomice (16.VIII). Lansarea a două bombe atomice asupra orașelor japoneze Hiroshima (6.VIII) și Nagasaki (9.VIII).

1949 Prima explozie atomică sovietică (23.IX).

1950 Apelul de la Stokholm la cel de-al II-lea Congres al Partizanilor păcii pentru interzicerea armelor atomice.

1952 Prima bombă atomică britanică (26.X) și prima explozie termonucleară (bomba H) americană (31.X).

1953 SUA enunță principiul „represaliilor masive" 12.III – sovieticii experimentează propria bombă H.

1954 Primul bombardier intercontinental sovietic (TU95 Bear)

1955 Declarația publică asupra pericolului termonuclear redactată de B. Russell (9.VII) la care subscriu A. Einstein și opt dintre cei mai cunoscuți savanți din lume.

1957 Prima rachetă intercontinentală (ICBM) sovietică.

1958 Prima lansare americană a unui ICBM (7.X).

1960 Franța detonează prima sa bombă atomică.

1962 SUA enunță teoria „ripostei flexibile".

1963 Acord între SUA, URSS, Marea Britanie cu privire la un moratoriu asupra experiențelor nucleare (5.VIII).

1964 China detonează prima sa bombă atomică.

1967 SUA și URSS inițiază cercetările pentru realizarea unor sisteme de apărare antirachetă (ABM).

1968 Tratat de neproliferare nucleară semnat (1.VII) de către 62 de țări (nu și de China și Franța).

1969-1972 Negocieri SUA-URSS pentru limitarea armelor strategice (SALT I).

1970 Primele rachete americane cu focoase multiple (MIRV) capabile să contracareze acțiunea sistemelor ABM.

1972-1977 Tratative SUA-URSS pentru SALT II (neratificat niciodată de Congresul american).

1974 SUA și URSS inițiază realizarea de rachete nucleare adaptabile la rampele mobile (CBM MX), ale unor noi submarine pentru lansarea de rachete și a rachetelor cu rază medie Cruise (SUA) și SS (URSS). India experimentează propria bombă atomică.

1979 NATO decide să instaleze rachete cu rază medie de acțiune în Europa („eurorachetele") pentru a da o replică moderni rii rachetelor SS 20 sovietice.

1982 Tratative SUA-URSS cu privire la „eurorachete" În Europa occidentală vastă mișcare împotriva desfășurării lor.

1983 Instalarea americană a eurorachetelor și inițierea (23.III) cercetărilor asupra unui sistem antibalistic cu raze (SDI, sau „scutul spațial").

1987 Acord SUA-URSS cu privire la retragerea eurorachetelor.

1991 Acord START I între SUA și Rusia pentru reducerea armelor strategice.

1993 Semnarea tratatului START II (3. I) între SUA și Rusia pentru reducerea unei treimi din respectivele arsenale atomice în zece ani.

1995 Franța lui Chirac reia experiențele în aer liber.

1996 ONU aprobă tratatul pentru interzicerea totală a experiențelor nucleare.

timp războiul din Coreea (1950-1953) a pus în evidență limita intrinsecă a armelor nucleare: caracterul de „armă ultimă" limita în realitate folosirea lor doar în cazul extrem al unui război total între două superputeri. Abia în 1962 strategia SUA a recunoscut acest fapt (doctrina „ripostei flexibile", în funcție de tipul de amenințare). Dincolo de eficiența efectivă militară, totuși, deținerea de armament nuclear devenise de acum un element indispensabil pentru a defini statutul de mare putere stimulând nu numai marile puteri tradiționale (Marea Britanie și Franța) să o realizeze, dar și națiunile pe cale de afirmare, cu un rol evident „regional", precum China și Israelul, cât și țări din Lumea a Treia precum India. O asemenea răspândire a fost în mod teoretic limitată în 1968 prin semnarea de către mai multe țări a unui tratat de neproliferare nucleară. Paritatea nucleară („echilibrul terorii") a sfârșit prin a deveni baza coexistenței forțate dintre cele două blocuri, deplasând din nou confruntarea lor pe planul economic și ideologic și lăsând relativa lor supremație strategică pe seama rolului mai mult sau mai puțin direct desfășurat în acțiuni militare convenționale (de la războaiele din sud-estul Asiei din anii '60-'70, la războaiele postcoloniale de pe întinse regiuni africane); în același timp, continuă căutarea unui avantaj hotărâtor în fața adversarului printr-o spirală calitativă (sisteme de atac și de apărare nucleară din ce în ce mai sofisticate și mai costisitoare, hotărâtoare devenind prin anii '70 submarinele nucleare) și cantitativă (*escalation*) „Complexele militar-industriale" care s-au dezvoltat în Uniunea Sovietică și în cele mai mari țări occidentale erau atât produsul cât și cauza unei asemenea situații. Întâlnirile reciproce pentru limitarea–reducerea unor asemenea arme (discuțiile SALT sau START) nu au dus la rezultate definitive. O asemenea spirală în schimb se va dovedi decisivă în înfruntarea dintre superputeri prin costurile sale economice, care au contribuit într-o măsură covârșitoare la prăbușirea sistemului sovietic.

■ *Sfârșitul chestiunii nucleare?* „Politica pe marginea prăpastiei" (anii '50-'80) a avut momentele sale de maximă tensiune prin introducerea rachetelor cu rază medie de acțiune sau „de teatru" (1974) și instalarea lor pe cele două fronturi ale Europei, care a făcut din armele nucleare instrumente nu numai de descurajare, dar și utilizabile în mod teoretic într-un conflict convențional, fără a fi o soluție finală (răspândirea în același timp a bombei atomice „tactice", de folosit pe câmpul de luptă). În acest sens, disputa din jurul eurorachetelor și a programului american de viitor de „scut spațial" (1982-1983) a marcat momentul de vârf al înfruntării dintre SUA și URSS; ea a pus de asemenea foarte bine în evidență totala subordonare politică a Europei în interiorul logicii „ordinii atomice". Această etapă a determinat și o amplă luare de conștiință din partea maselor a problematicii complexe și diferențiate a chestiunii nucleare (mișcări pentru pace la începutul anilor '80), care a permis să se răspândească idei, reflecții până atunci limitate la medii intelectuale restrânse (B. Russell, A. Einstein, K. Jaspers, G. Anders, R. Aron, N. Bobbio) asupra importanței și riscurilor bombei atomice. Dezmembrarea URSS din 1991 a pus problema unui control atât al arsenalului nuclear al fostelor republici sovietice cât și al răspândirii cunoștințelor tehnico-științifice ale aparatului militar sovietic. Multe alte țări sunt însă suspectate că acționează pentru intrarea în așa numitul „club atomic", iar acest fapt demonstrează că sfârșitul Războiului rece nu a pus capăt chestiunii nucleare, în ciuda faptului că ONU a luat hotărârea de a se interzice experimentele nucleare viitoare (1996) și a deschis discuțiile în vederea interzicerii producerii de materiale fisionabile pentru armele nucleare (1997). Asupra acestui ultim punct tratativele s-au împotmolit datorită cererilor prezentate de țările în curs de dezvoltare de a se demola mai întâi orice bază atomică existentă, și care s-au izbit de refuzul ferm al tuturor puterilor nucleare.

Bibliografie: R. Jungk, *Gli apprendisti stregoni. Storia degli scienziati atomici*, tr. it., Einaudi, Torino 1958; A. Gambrino, *Vivere con la bomba. La logica nucleare da Hiroshima alle guerre stellari*, Laterza, Bari 1986.

Vezi și: arme și armamente; coexistență pașnică; descurajare nucleară; dezarmare; destindere; eurorachete; pacifism; Partizanii păcii; război; roll back; strategic.

Bonald, *Louis-Gabriel-Ambroise viconte de*, filosof și scriitor politic francez (Millau 1754-Lyon 1849). Împreună cu J. de Maistre a fost cap de coloană al școlii catolice contrarevoluționare, care a respins principiile liberale și a apărat conceptul de autoritate legitimă a dreptului divin (*Teoria puterii politice și religioase în societatea civilă*, 1796).

Bonaparte, familie de origine italiană din care o ramură s-a stabilit în Corsica în sec. XVII și a fost naturalizată franceză în sec. XVIII. La baza succeselor sale rapide a stat ascensiunea lui Napoleon (v.), cel de-al doiea fiu al lui *Carlo Maria* (Ajaccio 1746-Montpellier 1785) și al *Mariei Letizia Ramolino* (Ajaccio 1750-Roma 1836). Dintre frații și surorile lui Napoleon, *Joseph* (Corte 1768-Florența 1844) a fost rege al Neapolelui (1806) și al Spaniei (1808-1813); *Lucien* (Ajaccio 1775-Viterbo 1840), principe de Canino; *Maria Anna*, numită *Eliza* (Ajaccio 1777-lângă Trieste 1820), principesa de Luca și Piombino, apoi mare ducesă de Toscana; *Louis* (Ajaccio 1778-Livorno 1846), rege al Olandei; *Maria Paoletta*, numită *Pauline* (Ajaccio 1780-Florența 1825) principesă Borghese și ducesă de Guastalla; *Maria Annunciata*, denumită *Caroline* (Ajaccio 1782-Florența 1839), soția lui Joachim Murat

şi regină a Neapolelui; *Jérôme* (Ajaccio 1784-Villegenis, Massy, 1860), rege al Westfaliei.

bonapartism, curent politic apărut în Franţa în perioada Restauraţiei şi care dorea reîntoarcerea lui Bonaparte pe tron. După moartea fiului lui Napoleon I, speranţele bonapartiştilor s-au îndreptat către Ludovic (Louis) Napoleon, fiul lui Louis rege al Olandei, care după revoluţia de la 1848 a reuşit să fie ales preşedinte al republicii şi s-a proclamat apoi împărat cu numele de Napoleon III. În limbaj politic b. avea tendinţa de a se folosi de prestigiul obţinut prin acţiuni militare pentru a instaura un regim.

Boncompagni, familie originară din Bologna (sec. XIII); acesteia i-a aparţinut *Ugo* (1502-1585) ales papă (1572) cu numele de Grigore XIII. Seniori de Vignola, de Sora şi de Arpino, prin *Gregorio* (1642-1707), în 1702, în urma căsătoriei dintre acesta şi Maria Eleonora Ludovisi, familia B. a căpătat un dublu nume: Boncompagni-Ludovisi şi principatele Piombino şi Venosa, pe care le-a deţinut până în 1801.

boneta frigiană, obiect pentru acoperirea capului, de origine anatoliană şi simbol al liberţilor în Roma antică, a fost adoptat de Revoluţia franceză, ca emblemă a eliberării umanităţii şi s-a răspândit ulterior peste tot acolo unde au ajuns armatele Franţei. A fost un simbol republican în statele Americii Latine, eliberate de Spania. Figurează de asemenea şi pe sigiliul Senatului SUA

Bonghi, *Ruggiero,* literat şi om politic italian (Neapole 1826-Torre del Greco, Neapole 1895). Având idei liberale, după 1848 s-a transferat de la Neapole la Florenţa şi apoi în Piemont. Amic al lui A. Rosmini şi al lui A. Manzoni, s-a ocupat de studii filosofice şi literare, fiind convins de inutilitatea oricărei revoluţii politice care nu este însoţită şi de o reînnoire religioasă şi morală. Deputat de dreapta din 1860, s-a ocupat în special de politica ecleziastică şi a condus gazeta „La Perseverenza" din Milano (1866-1874). Ministru al învăţământului în guvernul M. Minghetti (1874-1876), a fost printre fondatorii societăţii „Dante Alighieri" (1889) pentru a conserva italienitatea teritoriilor aflate î sub ocupaţie străină.

Bonhoeffer, *Dietrich,* teolog protestant german (Wrocław 1906-Flossenburg 1945). Exponent al bisericii confesionale chiar din 1933, în 1936 a fost destituit din învăţământ de către nazişti, care în 1943 l-au aruncat în închisoare pentru activitatea lui din timpul Rezistenţei. A fost spânzurat în lagărul de la Flossenburg. Gândirea lui a influenţat în mod deosebit teologia actuală, punând problema sfârşitului teologiei tradiţionale într-o „lume devenită adultă" care respingea concepţia unui „Dumnezeu care astupă găurile" sentimentelor şi istoriei. *Etica* (1949), *Rezistenţă şi cedare* (scrisori şi însemnări din închisoare, 1951).

Bonifaciu I, sfânt (m. 422), papă (418-422). A obţinut funcţia papală datorită intervenţiei împăratului Honorius, care a luat măsuri să-l destituie pe Eulalius ales în mod ilegal. A reafirmat autoritatea Bisericii de la Roma susţinând printre altele lupta pe care o ducea Sf. Augustin împotriva ereziei pelagiene.

Bonifaciu VIII (Benedetto Caetani; Anagni cca 1235-Roma 1303), papă (1294-1303). Numit cardinal de Martin IV în 1281, i-a urmat lui Celestin V, reorganizând administraţia financiară a papalităţii şi conducând cu mână fermă Statul Papal. Prin bula „*Clericis laicos*" (1296) a interzis stabilirea de taxe pentru cler fără aprobarea specială a papei: ţinta acestei admonestări erau suveranii Franţei şi ai Angliei care, pentru a finanţa războiul pe care-l duceau între ei pentru stăpânirea provinciilor Guyenne şi Gascogne, impuseseră taxe clerului. Drept represalii regele Franţei, Filip IV cel Frumos, a interzis exportul metalelor preţioase, al aurului şi al banilor din regatul său, astfel încât să-l împiedice pe papă să-şi încaseze taxele din Franţa. B. a căutat în zadar să smulgă Sicilia din mâna aragonezului Frederic II (1297-1299) şi să integreze Toscana în Statul Papal. La Florenţa a favorizat ascensiunea guelfilor negri asupra celor albi (ceea ce i-a atras judecata deosebit de negativă din partea lui Dante). În 1300 B. a proclamat jubileul, care a atras la Roma mulţimi uriaşe de peleri i şi a făcut să crească prestigiul papalităţii în comparaţie cu regii din Apus. Conflictul cu Filip cel Frumos (domolit temporar în 1297) s-a redeschis în 1301, când B. a pretins să fie readus la catedra de la Pamiers episcopul Bernard Saisset, demis de către rege: în bulele *Ausculta fili* şi *Unam sanctam* (1302) B. a declarat superioritatea absolută a puterii spirituale faţă de cea temporală, provocând reacţia lui Filip cel Frumos, care a răspuns cu o intensă propagandă antipapală şi i-a trimis la reşedinţa papală de la Anagni pe Sciarra Colonna şi Guillaume de Nogaret ca să-l aresteze pe B. O mişcare populară l-a eliberat pe B., care umilit, s-a retras la Roma, unde la puţin timp după aceasta a murit.

Bonifaciu de Toscana, (n. cca. 985-m. 1052) marchiz de Toscana (1027-1052). Fiu al lui Tedaldo de Canossa, a fost numit marchiz de împăratul Conrad II şi a fost unul dintre cei mai puternici seniori italieni din vremea sa. În 1047 a organizat o revoltă împotriva împăratului Henric III, dar a trebuit la sfârşit să se supună autorităţii sale. Din căsătoria sa cu Beatrice de Lorena s-a născut Matilda de Canossa.

Bonomi, *Ivanoe,* om politic italian (Mantova 1873-Roma 1951). A aderat la socialism şi din 1895 a colaborat la „Critica Sociale", de pe poziţii apropiate revizionismului şi reformismului. Deputat din 1909, a susţinut necesitatea raporturilor cu forţele burgheze progresiste. Fiind favorabil războiului cu Libia, a fost expulzat din

PSI la congresul de la Reggio Emilia (1912) împreună cu L. Bissolati, cu care a fondat Partidul Socialist Reformist. A sprijinit intrarea în primul război mondial şi a plecat voluntar pe front; a fost pe urmă ministru al lucrărilor publice în guvernele Boselli (1916) şi Orlando (1919). A fost reales deputat în 1919 în calitate de candidat din partea unui bloc intervenţionist. Ministru de război în guvernele Nitti şi Giolitti (1920-1921) a devenit preşedintele Consiliului (1921-1922), fără a reuşi să pună frâu violenţei fasciste în continuă creştere. Învins în alegerile din 1924, s-a retras din viaţa politică şi a publicat o importantă operă istorică: *Politica italiană de la Porta Pia la Vittorio Veneto* (1944). Şi-a reluat activitatea politică o dată cu căderea fascismului (1943), a fost preşedinte al Comitetului de Eliberare Naţională (CLN) şi, după eliberarea Romei, preşedinte al Consiliului (1944-1945). Ales în Constituantă, a fost pe urmă membru de drept al primului senat republican, al cărui preşedinte a fost până la sfârşitul vieţii.

Borghese, veche familie din Siena, care la jumătatea sec. XVI s-a mutat la Roma, odată cu faimosul jurist-consult Marcantonio. În 1605 primul fiu Camillo s-a urcat pe tronul papal cu numele de Paul V. Mai apoi B. au devenit cei mai mari feudali din regiunea Lazio.

Borghese, *Junio Valerio*, militar italian (Roma 1906-Cadiz 1974). Ofiţer din 1941 al Flotilei a X-a MAS, a luat parte la acţiuni îndrăzneţe împotriva flotei britanice în timpul celui de-al doilea război mondial, obţinând medalia de aur pentru vitejie militară. După armistiţii a pus flotila X MAS, pe care o comanda din mai 1943, la dispoziţia marinei germane şi a condus-o în lupta împotriva partizanilor. Preşedinte de onoare al MSI în 1951, a rupt legăturile cu partidul şi a întemeiat în 1968 mişcarea neofascistă Frontul Naţional. Acuzat de a fi încercat o lovitură de stat în noaptea de 7.XII.1970, s-a refugiat în Spania.

Borgia, familie spaniolă originară din Borja în Aragón. Exponenţii cei mai iluştri (în afară de Cesare şi Lucrezia), au fost *Alfonso* (Calixt III), papă între 1455-1458; *Rodrigo* (Alexandru VI), papă între 1492-1503 şi *Francesco* (1510-1572), sfânt.

Borgia, *Cesare*, prinţ şi condotier (n. 1476-Viana, Pamplona, 1507). Cel de-al doilea fiu al lui Rodrigo Borgia, a obţinut din partea tatălui său, devenit papa Alexandru VI, episcopatul de Valenza, apoi titlul de cardinal (1492). Abandonând viaţa religioasă, a obţinut (1498) de la Ludovic XII al Franţei feuda şi titlul de duce de Valentinois, de unde i se trage şi supranumele de Valentino. Devenit puternic prin sprijinul acordat de tatăl său, soldat viteaz şi cu mare iscusinţă militară, a iniţiat cucerirea sistematică a regiunii Romagna şi a Italiei centrale (eliminând chiar fizic pe seniorii locali) cu scopul de a face din ele un stat personal. La moartea lui Alexandru VI a fost întemniţat de papa Iuliu II şi predat regelui Aragónului. Evadând, s-a refugiat în Navarra. A murit în luptă în serviciul cumnatului său Juan d'Albat la asedierea Pamplonei. Viaţa şi activitatea lui politică au inspirat *Principele* lui N. Machiavelli.

Borgia, *Lucrezia*, ducesă de Ferrara (Roma 1480-Ferrara 1519). Fiică a viitorului Alexandru VI, a fost atrasă de tatăl şi fratele său să le urmeze planurile politice. S-a căsătorit cu Giovanni Sforza, senior de Pesaro (1492), dar căsătoria a fost anulată de Alexandru VI (1497), care i-a impus să se căsătorească cu Alfonso II de Neapole (1498), asasinat mai târziu din porunca lui Cesare Borgia (1500). A devenit în cele din urmă soţia lui Alfonso d'Este (1501), duce de Ferrara (1505).

Boris I (m. 907), han al bulgarilor (852-889). A încheiat cu împăratul Mihail III (864) o alianţă care a reprezentat un armistiţiu în lungul conflict cu Imperiul bizantin. După ce a reuşit să-i convertească pe bulgari la creştinism, s-a retras într-o mănăstire în 889.

Boris II (n. cca 949-m. 979), ţar al bulgarilor (969-972). După ce a eliberat Bulgaria de prezenţa boierilor şi a ruşilor care o invadaseră, a trebuit însă să se supună bizantinului Ioan I Tzimiskes (972), care şi-a anexat regatul acestuia punând să fie întemniţat.

Boris III (Sofia 1894-m. 1943), rege al Bulgariei (1918-1943). Din dinastia Saxa-Coburg-Gotha, s-a urcat pe tron la abdicarea tatălui său Ferdinand I, după înfrângerea din primul război mondial. În 1930 s-a căsătorit cu Giovanna de Savoia, fiica regelui Victor Emanuel III. A abrogat constituţia (1934) şi a instaurat un regim absolutist. A încercat să rămână neutru în cel de-al doilea război mondial, deci se situase pe orbita germană. A murit la 20.VIII.1943, după o convorbire cu Hitler, probabil otrăvit de germani pentru refuzul său de a declara război URSS.

Boris Godunov (n. cca. 1551-Moscova 1605), ţar al Rusiei (1598-1605). Favorit al lui Ivan cel Groaznic, a devenit regent în timpul domniei lui Fiodor I (1584-1598), iar la moartea acestuia a fost proclamat ţar. În politica externă a stins conflictul cu Polonia şi Suedia, a ocupat Carelia şi a respins incursiunile tătarilor. În timpul regenţei sale a emis un decret care-i lega pe ţărani de pământ şi instituţionaliza iobăgia (1597); a întemeiat patriarhia de la Moscova, făcând-o independentă de Constantinopol (1598).

Bormann, *Martin*, om politic german (Halberstadt, Saxonia-Anhalt 1900-probabil Berlin 1945). A aderat la nazism în 1925 şi a lucrat cu R. Hess, fiindu-i secretar şi şef de cabinet. Aflat la conducerea Cancelariei din 1941, a fost printre cei mai intimi colaboratori ai lui Hitler în ultima perioadă a celui de-al doilea război mondial. Dispărut în noaptea dintre 1 şi 2.VI.1945, a fost condamnat la moarte în contumacie de tribunalul de la Nürnberg. Despre el nu au mai existat informaţii sigure.

Borneo, insulă din arhipelagul Sonda. Gravitând deja pe orbita thalassocraţiei javaneze din Madjapahit, a fost islamizată de malaiezi, care au creat aici o serie de principate independente (sec. XIV-XV). În cursul sec. XVII-XVIII a fost colonizată de olandezi şi englezi, care printr-un tratat (1891) au stabilit graniţele respectivelor domenii. După ocupaţia japoneză din al doilea război mondial (1942–1945), în 1950 olandezii au cedat partea lor (Kalimantan) Republicii Indonezia, în timp ce partea britanică, după ce a fost exclus sultanatul din Brunei, a intrat să facă parte din Malaysia, formând cele două state Sarawak şi Sabah (1963).

Borodino, *bătălia de la,* sau *Moscovei,* a avut loc la 7.IX.1812, în timpul campaniei lui Napoleon în Rusia, lângă satul Borodino, aproape de Moscova, între francezii conduşi de însuşi Napoleon şi ruşii conduşi de M. Kutuzov. Bătălia, deşi sângeroasă, nu s-a dovedit decisivă. Ruşii s-au retras, iar Napoleon a ocupat Moscova părăsită în mare parte de către locuitori.

Borromeo, familie aristocrată din Milano de origine toscană. Şi-a întemeiat averea pe o înfloritoare activitate de bancheri, care chiar din sec. XV avea filiale la Veneţia, Roma, Florenţa, Milano, Bruges, Londra şi Barcelona. În 1406 *Vitaliano Vitaliani* a fost chemat la Milano de Filip Maria Visconti care i-a acordat cetăţenia milaneză, titlul de conte de Arona şi funcţia de vistier ducal (1445). Urmaşii, începând cu *Filippo* (n. 1464) i-au sporit posesiunile, în special în teritorii din jurul Lacului Maggiore, ajungând să obţină titlul princiar, graţie şi unei atente politici de alianţe matrimoniale, care a făcut ca familia B. să fie înrudită cu unele din cele mai importante familii din Italia şi Europa (Brandenburg, Savoia, Della Rovere). Printre personajele cele mai ilustre, se menţionează *S. Carlo* (1538-1584) şi *Federico* (1564-1631), amândoi cardinali arhiepiscopi de Milano. *Carlo* (1657-1734), fiul lui Renato şi al Giuliei Arese, a fost vicerege de Neapole şi comisar imperial al feudelor italiene de la 1710 la 1713.

Bosch, *Juan,* om politic şi scriitor dominican (La Vega 1909). Literat, fondator al Partidului Revoluţionar Dominican (1963), a fost ales preşedinte al republicii, dar reformistul său prudent a provocat nemulţumiri în rândurile conservatorilor şi a fost răsturnat de la putere un an mai târziu. A încercat să recucerească puterea în 1965, dar a fost împiedicat de o intervenţie militară a SUA şi de forţe ale OSA.

Bose, *Subhas Chandra,* om politic indian (Chuttack, Orissa 1890-Taiwan 1945). Lider al aripii radicale a Congresului Naţional Indian favorabil independenţei, în 1937 i-a devenit preşedinte, dar destul de curând şi-a dat demisia din cauza neînţelegerilor cu moderaţii Nehru şi Gandhi. A înfiinţat atunci Liga pentru Independenţa Indiei, iar în 1943 a creat, în exil, un guvern indian-marionetă filojaponez.

Bosforul Cimerian (Bosporan), regat greco-elenistic, apărut la începutul sec. V î.Hr., în jurul cetăţii Panticapaion, colonie milesiană întemeiată în strâmtoarea care unea mlaştinile Meotide (Marea de Azov de azi) cu Pontul Euxin (Marea Neagră de azi). De mare importanţă economică mai ales pentru producţia sa de grâu, regatul a fost incorporat în cel al Pontului de către Mitridate şi mai târziu de Roma în sec. I î.Hr.

Bosnia-Herţegovina, stat în Europa balcanică. *Sup.:* 51 129 km^2. *Pop.:* 4 459 000 loc., din care 44% bosniaci, 31% sârbi şi 17% croaţi. Capit.: Sarajevo. *Limba:* sârbo-croata. *Relig.:* musulmană (40%), creştin-ortodoxă (30%), catolică (20%). *Vecini:* N şi V Croaţia, E Iugoslavia, S Marea Adriatică. *Forma de stat:* republică prezidenţială. Anexată provinciei romane a Ilirici, în sec. I d.Hr., B. a ajuns ulterior să facă parte din Imperiul bizantin. Între sec. VII şi VIII bazinul râului Bosna (de la care îşi trage ţara numele) a fost ocupat de triburi slave meridionale care au creat aici un principat condus de un ban. Între 927 şi 1180 regiunea a fost supusă pe rând dominaţiei bulgare, bizantine, ungare, afirmându-şi şi propria autonomie în 1180 sub banul Kulin. Pentru că a îmbrăţişat erezia bogomilică, populaţia din Bosnia a făcut obiectul a două cruciade (1239 şi 1245). Începând cu 1332 Ştefan II Cotromanič şi-a asigurat stăpânirea asupra Bosniei şi a litoralului până la Ragusa. Nepotul său Tvrtko I a unit coroana Serbiei şi a Bosniei (1377) şi a luptat împotriva turcilor în bătălia de la Kosovo (1389), în timp ce sub Tvrtko II (rege din 1404 până în 1409), au avut loc incursiuni ungare împotriva bogomililor bosniaci (1404, 1407 şi 1410-1411). Cucerită de turci între 1463 şi 1466, Bosnia a fost asimilată Islamului, graţie converti i în masă a bogomililor. Începând cu 1875 au avut loc răscoale antiturceşti în Herţegovina şi Bosnia, care, de la congresul de la Berlin din 1878, au fost date spre administrare Austro-Ungariei, menţinându-se doar cu numele suveranitatea turcă. Atunci când în 1908 Austria a hotărât anexarea B.-H., s-au înregistrat mişcări iredentiste din partea naţionaliştilor bosniaci şi sârbi, culminând cu asasinarea la Sarajevo a arhiducelui Franz Ferdinand, moştenitorul tronului Austriei (1914). După primul război mondial regiunea s-a integrat în noul Regat al sârbilor, croaţilor şi slovenilor (XI.1918), mai târziu Iugoslavia. Ocupată din 1941 de trupele naziste în timpul celui de-al doilea război mondial, a fost anexată Croaţiei. În 1945 B.-H. s-a aflat printre statele fondatoare ale Republicii Federative Socialiste Iugoslavia, cu care şi-a împărţit soarta constituind de altfel un model de convieţuire plurietnică şi plurireligioasă – până la dizolvarea ei. În 1991 preşedintele Republicii Bosniei-Herţegovinei, naţionalistul A. Izetbegovici, a propus transformarea federaţiei iugoslave într-o comunitate de state suverane, dar luând act de

secesiunea Sloveniei şi Croaţiei, care avusese deja loc în 1992, a proclamat la rândul său independenţa republicii, aprobată printr-un referendum popular (III.1992). În acest moment componenta sârbă a populaţiei, potrivnică separării de Belgrad, înfiinţează o Republică separată a Poporului Sârb din B.-H., ale cărei forţe armate, sprijinite de armata federală, supun asediului oraşul Sarajevo şi dezlănţuie un război aprig împotriva miliţiilor croate şi musulmane. Au urmat trei ani de ciocniri de o cruzime rar întâlnită (dar şi între croaţi şi musulmani, 1993-1994) şi de masacre în rândul populaţiei civile, urmărindu-se purificarea etnică a zonelor ocupate. Comunitatea internaţională a fost în realitate neputincioasă, în ciuda trimiterii de contingente de căşti albastre ale ONU şi antrenarea formală a forţelor NATO şi UEO, iar războiul a luat sfârşit numai prin intervenţia decisivă a SUA. Pregătit de crearea unei federaţii croato-musulmană în Bosnia (1994), de o puternică reînarmare a combatanţilor musulmani care a dus la răsturnarea situaţiei militare în zonă, până atunci net favorabilă sârbilor, şi de intrarea în acţiune a aviaţiei NATO împotriva forţelor care asediau Sarajevo, acordul de pace de la Dayton semnat în noiembrie 1995 recunoştea de fapt împărţirea, care deja avusese loc, a ţării în entităţi separate din punct de vedere etnic, deşi prevedea o complexă structură federală. În 1996 alegerile politice din „noua" B.-H. au condus la afirmarea în aceste regiuni a partidelor naţionaliste, în timp ce în 1997 efectivele Forţei multinaţionale de pace (IFOR) au iniţiat operaţiuni pentru capturarea criminalilor de război. Într-un climat de incertitudine, alegerile legislative (IX.1998) au înregistrat o victorie categorică a naţionaliştilor la preşedinţia tripartită şi la parlamente (cel al Federaţiei croate-musulmane şi cel al entităţii sârbe).

Bossuet, *Jacques Bénigne*, predicator şi scriitor francez (Dijon 1627-Paris 1704). Episcop de Condom şi de Meaux şi preceptor al delfinului Franţei, a fost unul dintre predicatorii cei mai străluciţi şi mai ascultaţi din această perioadă. A participat la controversa cu protestanţii, s-a pronunţat împotriva jansenismului, a fost partizan al galicanismului. În oraţiile sale funebre arta oratorică barocă franceză atinge poate culmile sale cele mai înalte. Scriitor prolific, în *Politica extrasă cu propriile cuvinte din Sfânta Scriptură* (scrisă în 1670 cca., dar publicată în 1709) a teoretizat originea divi ˇ dreptului suveranilor.

Boston, oraş din SUA, capitala statului Massachusetts. A fost fondat în 1630 de o comunitate de burghezi puritani bogaţi persecutaţi de Anglia, care sub conducerea lui J. Wintrop au emigrat în Lumea Nouă, făcând din noua colonie un puternic centru maritim şi comercial. În 1663 a luat fiinţă în înprejurimi prestigioasa Harvard University. La B. şi-a avut începutul rezistenţa împotriva politicii fiscale impusă de Anglia coloniilor americane (1770, „masacrul de la B.", conflict armat între trupele britanice şi coloniştii revoltaţi). În 1773 scufundarea în portul B. a încărcăturilor de ceai englezesc (*Boston tea party*), a declanşat războiul de independenţă american.

boşimani, expresie de origine olandeză (oamenii din tufişuri) folosită pentru a desemna populaţia san, una dintre cele mai vechi din Africa de Sud-Vest. Popor nomad cu o origine incertă, organizat în triburi cu familie monogamă unite între ele, purtător al unei culturi materiale extrem de sărace în contrast cu deosebita sensibilitate religioasă şi estetică. Astăzi aproape au dispărut.

Botero, *Giovanni*, scriitor politic italian (Bene Vagienna, Cuneo 1540-Torino 1617). Prelat, secretar al Sf. Carlo Borromeo şi preceptor al casei regale de Savoia, în opera sa *Raţiunea de stat* (1589) a reafirmat, în polemică cu poziţiile lui N. Machiavelli, legăturile strânse care trebuie să existe între politică şi morală.

Botha, *Louis*, general şi om politic bur (Graytown, Natal, 1862-Rusthof, Transvaal, 1919). A comandat armata bură în războiul împotriva Marii Britanii (1899-1902). După înfrângere s-a angajat într-o politică de conciliere între buri şi coloniştii britanici. Ca prim-ministru al Uniunii Sud-Africane din 1910 până în 1919 a trecut alături de Marea Britanie în primul război mondial şi a făcut parte din cabinetul imperial de război.

Botha, *Pieter Willem*, om politic sud-african (Bezirk, Orange, 1916). În 1978 a devenit prim-ministru al Africii de Sud. Cu intenţia de a salva supremaţia albilor, începând din 1983, a atenuat aspectele cele mai izbitoare ale apartheidului, acordând drepturi politice asiaticilor şi metişilor (dar nu şi negrilor). A instaurat apoi o republică prezidenţială, al cărei preşedinte a devenit în 1984. În acelaşi an a normalizat relaţiile cu Mozambicul şi în 1988 cele cu Angola. În august 1990 i-a încredinţat funcţia mai progresistului F.W. De Klerk.

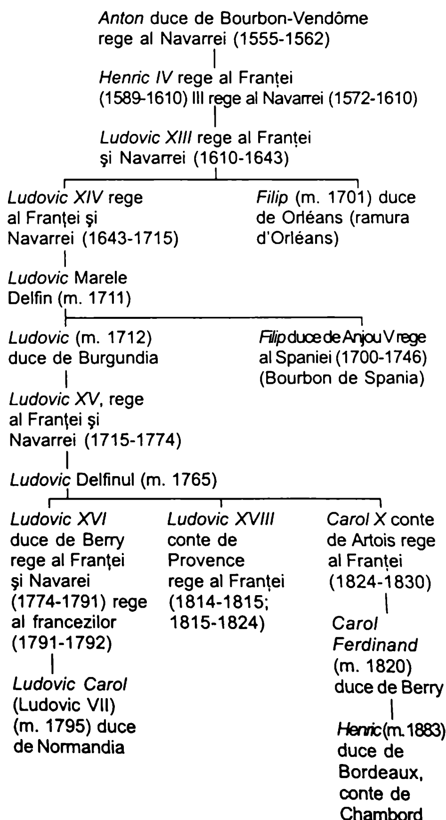
Botswana, stat în Africa meridională. *Sup.:* 600 372 km^2. *Pop:* 1 487 000 loc. din care 76% tswana, 12% shona, minorităţi boşimane şi hotentote. *Capit.:* Gaborone. *Limba:* engleza (oficială) şi setswana. *Relig.:* culte animiste, creştine (catolici şi protestanţi) 15%. *Vecini:* V şi N Namibia, NE Zambia şi Zimbabwe, E şi S Republica Africa de Sud. *Forma de stat:* republică prezidenţială. Populată la început de boşimani şi hotentoţi, ocupată în sec. XVI–XVII de etnia bantu a botswanilor, a devenit protectorat britanic din 1885 (Bechuanaland). Şi-a căpătat independenţa în cadrul Commonwealthului la 30.VI.1966, luând numele actual. Din 1980 preşedinte este liderul partidului democrat Quett Ketumile Joni Masire (confirmat în 1994 pentru a şaptea oară consecutiv la alegerile politice), care a garantat ţării o nemaiîntâlnită stabilitate internă.

Bottai, *Giuseppe*, om politic italian (Roma 1895-1959). Voluntar şi decorat în primul război mondial, s-a aflat printre fondatorii Fasciei de Luptă din Roma (1919). În 1921 a devenit deputat, dar alegerea a fost anulată pentru că nu avea încă vârsta prevăzută de lege. A participat în 1922 la Marşul asupra Romei. Reales în 1924, a fost subsecretar (1926) şi apoi ministru (1929-1932) al corporaţiilor, colaborând la redactarea *Cartei muncii* şi la instruirea Consiliului Naţional al Corporaţiilor (1930). Guvernator al Romei (1935-1936) a plecat voluntar în războiul pentru cucerirea Etiopiei. La întoarcere a fost numit ministru al educaţiei naţionale (1936-1946), făcând să fie aprobată *Carta şcolii*, o reformă temeinică care a introdus, printre altele, grădiniţa şi şcoala medie cu predarea limbii latine. Fascist „critic", chiar dacă în limitele unei adeziuni bazată pe convingere la regim, a încercat să-i lărgească orizonturile culturale printr-o intensă activitate de organizator al culturii şi prin promovarea unor reviste precum „Critica fascista" şi „Primato" Îndepărtându-se de Mussolini, a votat în favoarea ordinii de zi Grandi în şedinţa Marelui Consiliu din 24.VII.1943. Condamnat la moarte în contumacie de către Republica de la Salò, s-a înrolat sub un nume fals în Legiunea străină. Reîntors în Italia în 1948, a comentat întâmplări din Legiune în revista „A.B.C.", fondată de el în 1953.

Boulanger, *Georges*, general francez (Rennes 1837-Ixelles, Belgia 1891). A participat la diferite campanii militare şi la reprimarea Comunei din Paris (1871). General de divizie (1884), ministru de război (1886-1887), a devenit deosebit de popular pentru trecutul său militar, pentru patriotismul său, atitudinea sa fermă faţă de Germania şi reformele introduse în armată. S-a aflat în felul acesta în fruntea unei ample şi eterogene mişcări a opiniei publice naţionaliste (boulanjism), care-i strângea pe cei nemulţumiţi de a Treia Republici, minată de instabilitate şi scandaluri. A fost susţinut de republicani ca G. Clemenceau, naţionalişti din Liga Patrioţilor, monarhişti şi bonapartişti. Trecut în rezervă de guvern în 1889, a fost ales deputat în numeroase departamente şi părea gata să pună mâna pe putere. Declarat de către guvern drept duşman al republicii, nu s-a dovedit a fi la înălţimea unui dictator aspirant şi a fugit în Belgia. Aceasta a părut că-i confirmă vinovăţia, aşa încât la 14.VIII.1889 B. a fost condamnat la închisoare pe viaţă, în timp ce boulanjismul, lipsit de conducătorul său şi-a pierdut foarte repede forţa. Doi ani mai târziu s-a sinucis.

Boumedienne, *Houari*, pseudonim al lui *Mahomed Bonkharouba*, om politic algerian (Guelma, Bona 1927-Alger 1978) a fost printre liderii istorici ai FLN, conducându-i operaţiunile de gherilă împotriva Franţei la graniţa cu Tunisia, devenind în 1960 şeful statului major al Armatei de Eliberare Naţională. Ministru al apărării şi şef al forţelor armate după independenţă (1962), l-a susţinut pe A. Ben Bella până în 1965, când a pus la cale o lovitură de stat, devenind preşedinte al Consiliului revoluţiei. Preşedinte al republicii din 1976, a condus Algeria pe drumul socialismului, dar în respectul valorilor tradiţionale ale Islamului.

Bourbon, veche familie de origine franceză, seniori de Bourbon-l'Archambault. Urcată pe tronul Franţei în 1589, s-a menţinut neîntrerupt timp de mai bine de două secole; a marcat momentul de maximă strălucire a monarhiei franceze şi a ocupat, datorită unei atente politici matrimoniale şi unei eficiente acţiuni diplomatice, multe alte tronuri europene (Neapole, Spania, Parma). ■ *Bourbonii din Franţa*. În sec. X seniorii de B., vasali ai conţilor de Bourges, au obţinut, prin abuz ereditar,

BOURBONII DE NEAPOLE

Carol VII (m. 1788) rege al Neapolelui (1734-1759)
|
Ferdinand IV rege al Neapolelui (1759-1799; 1799-1806; 1815-1816)
Ferdinand III rege al Siciliei (1759-1816)
Ferdinand I rege al celor Două Si ilii (1816-1825)
|
Francisc I rege al celor Două Sicilii (1825-1830)
|
Ferdinand II rege al celor Două Sicilii (1830-1859)
|
Francisc II (m. 1894) rege al celor Două Sicilii (1859-1860)

BOURBONII DE PARMA

Carol I duce de Parma şi Piacenza (1731-1734)
|
Filip duce de Parma, Piacenza şi Guastalla (1748-1765)
|
Ferdinand (m. 1802) duce de Parma şi Piacenza (1765-1801)
|
Ludovic I (m. 1824) rege al Etruriei (1801-1803)
|
Carol Ludovic (m. 1883)
Ludovic II rege al Etruriei (1803-1807)
Carol Ludovic duce de Lucca (1815-1847)
Carol II duce de Parma şi Piacenza (1847-1849)
|
Carol III duce de Parma şi Piacenza (1849-1854)
|
Robert (m. 1907) duce de Parma şi Piacenza (1854-1859).

BOURBONII DE SPANIA

Filip V duce de Anjou rege al Spani (1700-1724; 1724-1746)

- *Ludovic I* rege al Spaniei (1724)
- *Ferdinand VI* rege al Spaniei (1746-1750)
- *Carol I* duce de Parma şi Piacenza (1731-1734) *Carol VII* rege al Neapolelui (1734-1759) *Carol II* rege al Spaniei (1759–1788)
  - *Carol IV* (m. 1819) rege al Spaniei (1788-1808)
    - *Carol V* (don Carlos) pretendent (m. 1825) (ramura pretendenţilor carlişti)
    - *Ferdinand VII* rege al Spaniei (1808, 1814-1833)
      |
      Isabela II (m. 1904) regină a Spaniei (1836-1868)
      |
      Alfonso XII rege al Spaniei (1875-1885)
      |
      Alfonso XIII rege al Spani (1886–1931)
      |
      Don Juan conte de Barcelona – pretendent
      |
      Juan Carlos rege al Spaniei (1976)
  - *Ferdinand* (m. 1825) *Ferdinand IV* rege al Neapolelui *Ferdinand III* rege al Sicili i *Ferdinand I* rege al celor Două Sicilii (Bourbon de Neapole)
- *Filip* duce de Parma şi Piacenza (Bourbon de Parma)

posesiunea feudei, primind învestitura asupra pământurilor lor direct din partea regelui Franţei. În sec. XI, graţie unei înţelepte politici matrimoniale, B. au devenit una dintre familiile feudale cele mai puternice ale regatului. În 1327 au obţinut din partea regelui Carol IV permisiunea ca senioria lor să se constituie în ducat; s-a format astfel ramura ducală a familiei care a continuat până în 1503. În paralel s-au format ramurile mai mici ale Bourbonilor-La Marche (care s-a stins în 1438) şi a Bourbonilor-Vendôme. Aceştia au urcat pe tronul Franţei în 1589 odată cu *Henric de Navarra* (Henric IV), ai cărui urmaşi au domnit până în 1830, legând numele dinastiei de instaurarea regimului absolutist, datorită personalităţii unor suverani precum *Ludovic XIII* (1610–1643) şi *Ludovic XIV* (1643-1715). Urmaşii lui, *Ludovic XV* (1715-1774) şi *Ludovic XVI* (1774-1792) au fost în schimb protagoniştii unor evenimente istorice care au dus Franţa la revoluţie şi la proclamarea republicii. O dată cu prăbuşirea imperiului napoleonian, B. au revenit pe tronul Franţei prin persoana contelui de Provence, frate al lui Ludovic XVI, care şi-a luat numele de *Ludovic XVIII* (1824-1830). Dinastia a continuat cu Carol X (1824-1830) un alt frate al lui Ludovic XVI, care a fost detronat de revoluţia din iulie (1830) în favoarea lui Ludovic Filip de Orléans, la rândul lui moştenitor al unei alte ramuri mai mici a dinastiei de B. ■ *Bourbonii din Spania.* În Spania, B. au venit la tron în 1700, atunci când Carol II de Habsburg l-a numit drept moştenitor al său pe Filip de Anjou, nepot al lui Ludovic XIV, declanşând războiul de succesiune spaniolă (1701-1714). Dinastia a continuat cu *Fer-*

dinand VI (1746-1759), *Carol III* (1759-1788), deja la vremea aceea duce de Parma şi rege al Neapolelui, *Ferdinand VII* (1814–1833), care neavând moştenitori-bărbaţi, a lăsat tronul fiicei sale Isabela. După o serie de lupte dinastice, a fost rechemat pe tron fiul acesteia, *Alfonso XII* (1875-1885). Urmaşul lui, *Alfonso XIII* (1885-1931), a trebuit să părăsească tronul în urma proclamării republicii, în timp ce nepotul, *Juan Carlos*, a devenit rege la moartea dictatorului F. Franco (1975).

■ *Bourbonii din Neapole.* Casa de B. a început să domnească în regatul Neapole odată cu Carol, fiul lui Filip V de Spania şi al Elisabetei Farnese, care în 1734 a pus stăpânire pe regat şi în 1738, în urma păcii de la Viena, la sfârşitul războiului de succesiune poloneză, a obţinut recunoaşterea internaţională a titlului său cu numele de *Carol VII*. I-a urmat fiul său *Ferdinand IV* (1759), care a domnit până la constituirea Republicii Partenopee şi după căderea lui J. Murat a revenit pe tron cu numele de *Ferdinand I*, rege al celor Două Sicilii. După el au urcat pe tron fiul său *Francisc I* (1825-1830), nepotul *Ferdinand II* (1830-1859), fiul acestuia, *Francisc II* (1859-1860), care s-a adăpostit la Roma pe timpul ocupaţiei garibaldiene şi a trăit apoi în exil.

■ *Bourbonii de Parma.* În ducatul de Parma, datorită manevrelor diplomatice ale Elisabetei Farnese, soţia lui Filip V de Spania, B. au început să domnească o dată cu *Carol I* (1731-1734). După o scurtă ocupaţie austriacă, au revenit mai întâi cu *Filip* (1748–1765) şi apar cu *Ferdinand* (1761-1801). În perioada ocupaţiei napoleoniene, ducatul de Parma a fost anexat imperiului francez, iar urmaşii lui Ferdinand au ajuns să conducă Toscana sub numele de regi ai Etruriei: *Ludovic I* (1801-1803), *Ludovic II* (1803-1807) care a obţinut, după Congresul de la Viena, ducatul de Lucca, fiind mai apoi integrat în posesiunile legitime ale Parmei la moartea Mariei Luiza de Habsburg. I-a urmat fiul *Carol III* (1849-1854) şi în sfârşit *Roberto* (1854-1859) detronat de mişcarea populară care a dus la anexarea ducatului la Regatul Italiei.

bourbonic, adjectiv dispreţuitor, determinat de proasta faimă a ultimilor regi ai Neapolelui, devenit sinonim cu ineficienţa politică şi administrativă.

Boutros-Ghali, *Boutros*, diplomat egiptean (Cairo, 1922). Consilier al preşedintelui Sadat, a pregătit acordul de pace de la Camp David (1978). Secretar general al ONU în 1992-1996, a impus şi susţinut o viziune a organizaţiei ca un adevărat guvern supranaţional al noii ordini postbipolare şi care, manifestată în înmulţirea misiunilor umanitare sau de pace a căştilor albastre (Somalia, Angola, Cambodgia, Bosnia), ca şi în convocarea unor importante conferinţe internaţionale (Rio, despre mediul înconjurător; Beijing, despre condiţia femeii), a făcut să nu mai fie bine văzut de marile puteri, care la sfârşitul mandatului i-au blocat reconfirmarea.

Bouvines, localitate în Franţa lângă Lille, unde la 27.VII.1214 s-a dat bătălia câştigată de Filip II August, regele Franţei, împotriva lui Ioan Fără de Ţară, regele Angliei, şi Otto de Braunschweig, care a trebuit să renunţe la orice pretenţii la coroana imperială.

Boves, comună în provincia Cuneo, teatru în cel de-al doilea război mondial a unor atroce represalii desfăşurate la 19.IX.1943 de trupele SS naziste, care au dat foc aşezării şi au ucis 23 de persoane printre care parohul şi comisarul prefecturii.

boxers, nume (engl.: boxeri) dat de către europeni persoanelor afiliate la o asociaţie secretă chineză din Shandong al cărei nume iniţial de „Societatea pentru dreptate şi concordie" a fost greşit tradus drept „Pumni pentru dreptate şi concordie". Înfiinţată pentru a apăra pe cei săraci de rapacitatea funcţionarilor imperiali manciu, societatea s-a orientat apoi spre combaterea influenţei occidentale în China. În 1900, din îndemnul împărătesei Tzü-hsi, b. au atacat reşedinţele misionarilor occidentali din Shandong şi din Manciuria, unde au fost ucişi sute de străini şi de chinezi convertiţi la creştinism. În iunie b. au asediat timp de 55 de zile cartierul unde îşi aveau reşedinţa legaţiile occidentale. O expediţie internaţională (Japonia, Rusia, Marea Britanie, SUA, Franţa, Austria, Italia şi Germania) a intrat în Pekin şi a eliberat cartierul legaţiilor, în timp ce împărăteasa a trebuit să fugă. China a fost silită mai târziu să intenteze proces căpeteniilor revoltei şi să plătească o sumă imensă de bani drept despăgubire pentru daunele aduse occidentalilor. Eşecul revoltei a accentuat şi mai puternic amestecul economico-politic occidental în China.

Boyer, *Jean Pierre*, om politic haitian (Port-au-Prince 1776-Paris 1850). Mulatru, educat la Paris în spiritul idealurilor revoluţionare, s-a opus politicii lui Toussaint de a crea un stat condus de negri şi a favorizat naşterea republicii în partea de sud a insulei Haiti. Devenit preşedinte în 1818, a unificat întreaga insulă şi a obţinut din partea Franţei recunoaşterea independenţei. În 1843 a fost constrâns de liberali să-şi dea demisia.

Brabant, regiune istorică din Europa occidentală, la vest de cursul mediu ala râului Meuse. În Antichitate locuit de nervi, a fost ocupat în sec. V de către franci şi în timpul Evului Mediu a fost de mai multe ori divizat şi unificat. Din sec. XII ducat independent, a fost alipit regiunii Burgundia de Filip cel Bun (1430) pentru a trece mai târziu sub dominaţia Habsburgilor în 1477. După revolta Provinciilor Unite, tratatul din Westfalia (1648) a acordat partea de nord Olandei; partea de sud în 1794 a trecut sub stăpânirea Franţei şi apoi a intrat să facă parte mai întâi din Regatul Ţărilor de Jos (1815), iar după aceea din Belgia (1830).

Braccio da Montone, *Andrea Fortebraccio* zis, condotier italian (Perugia 1368-Aquila 1424). A înfiinţat o

companie armată pe care a pus-o în slujba mai multor seniori. În 1416 a supus Perugia și aproape toată Umbria.

Bragadìn, *Marcantonio,* general venețian (Veneția 1523-Famagusta 1571). Numit comandant al Ciprului (1569), s-a opus împreună cu 4000 de soldați invadării insulei de către otomani, care au asediat Famagusta (V.1571) cu 150 de nave și 80 000 de soldați. Obținând din partea comandantului turc Ali Pașa promisiunea de a-i cruța viața, lui și celor 20000 de supraviețuitori, a predat orașul (4.VIII.1571), dar a fost jupuit de viu în piața publică din Famagusta.

Bragança (Braganza), dinastie ce a domnit în Portugalia din 1640 până în 1910, și în Brazilia din 1821 până în 1889. Primul care a pus bazele acestei dinastii a fost un fiu natural al regelui Portugaliei, João I, *Afonso* care a obținut în 1418 titlul de duce de B. Ducele João I (1543-1614) s-a căsătorit cu fiica lui Manuel cel Mare. Această înrudire le-a permis celor din familia B. să aspire la coroană, atunci când s-a stins dinastia Aviz și a izbucnit o revoltă populară împotriva unirii regatului portughez cu cel spaniol (1640). În timpul invaziei napoleoniene João VI (1792-1826) s-a refugiat cu toata familia în Brazilia, unde a fost considerat suveran legitim. Fiul său *Pedro* a fost recunoscut împărat constituțional al Braziliei în 1822, în timp ce João recucerea tronul Lisabonei. Dinastia a fost răsturnată o dată cu monarhia de către revoluția republicană din X.1910.

brahmanism, ansamblu de școli filosofice și secte religioase indiene care se întemeiază pe autoritatea brahmanilor (care-și iau numele de la principiul suprem, *brahman*) și deci, pe lângă străvechea tradiție a textelor sacre (Veda), și pe literatura brahmană ortodoxă (Upanișade și Brahmana). De aceea sunt excluse din b. religiile heterodoxe ca budismul și jainismul. Din punct de vedere istoric, termenul de b. definește structura socio-religioasă indiană din perioada vedică (mileniul II î.Hr.) până la afirmarea hinduismului propriu-zis (sec. VII d.Hr.). Legat de concepțiile religioase ale b. (care constituie un ansamblu ce s-a dovedit a fi permeabil diferitelor influențe și obiectul unor transformări de-a lungul timpului), funcționează un foarte rigid sistem cultural și de împărțire socio-politică a populației indiene în caste și subcaste. Sistemul castelor după b. reflectă diferitele nivele de puritate atinse de oameni și, ca consecință, necesitatea de a nu contamina nivelele superioare cu cele inferioare; în vârful său stă casta brahmanilor, singurii care pot să îndeplinească în mod complet ritualurile sacre complexe cerute de cultele brahmanice.

Brandenburg, regiune din Germania, scăldată de râurile Havel și Spree. A fost locuit de saxoni, frisoni și slavi în timpul lui Carol cel Mare; devenit margraviat (marcă) în sec. XIII, sub familia Wittelsbach i-a fost recunoscută demnitatea electorală (1356). În 1417 a trecut în stăpânirea familiei de Hohenzollern, iar în 1618 a fost alipit ducatului Prusia. În sec XVIII a cunoscut o extraordinară dezvoltare demografică, industrială (lână și mătase) și agricolă (cartofi și sfeclă de zahăr). După al doilea război mondial a fost împărțit între Polonia (voivodatul Zielona Góra și o parte din voievodatul Szceczcin și Republica Democrată Germană (districtele Potsdam, Frankfurt pe Oder și Cottbus). Această ultimă parte, după unificarea Germaniei, constituie actualul land B.

Brandt, *Willy*, pseudonimul lui *Herbert Frahm,* om politic german (Lübeck 1913-Unkel am Rhein 1992). După ce aderase la Partidul Social-Democrat (SPD), s-a dovedit un antinazist atât de tenace încât a emigrat în Norvegia (1933) și a luptat împotriva regimului hitlerist. În 1938 i-a fost ridicată cetățenia germană. Reintors în 1945, s-a dedicat jurnalismului și politicii devenind deputat în 1949. Ales primar al Berlinului în 1957, a rămas în funcție până în 1964, în perioada traumatizantă a construi 'i „zidului". A fost și președinte al SPD din 1964 până în 1987. În 1966 a intrat ca ministru de externe în guvernul „marii coaliții" prezidat de G. Kiesinger, căruia i-a succedat în funcția de cancelar în 1969. ■ *Făuritor al Ostoplitik.* B. a caracterizat guvernarea sa pe plan internațional drept angajarea în depășirea celei mai acute etape a Războiului rece și ca act de conștiință pentru faptul că Germania trebuia să-și încheie socotelile cu propriul trecut nazist și să accepte ordinea europeană rezultată după al doilea război mondial pentru a-și aduce propria contribuție la pacea lumii. Din această perspectivă a întreprins procesul de destindere dintre Germania și țările comuniste din est (*Ostpolitik,* v.), semnând tratatele cu Moscova și Varșovia din 1970, prin care se recunoșteau efectele celui de-al doilea război mondial. Simbolic și celebru a rămas gestul de a îngenunchea la Varșovia în fața monumentului victimelor represiunii naziste din Ghetou. Pentru această politică a primit premiul Nobel pentru pace (1971). B. a trebuit să renunțe la putere în urma „cazului Guillaume", de la numele colaboratorului său apropiat, care s-a dovedit a fi agent al serviciilor secrete ale Republicii Democrate Germane (1974). De atunci s-a angajat și mai mult în activitatea Internaționalei Socialiste, al cărui președinte a fost din 1976 și pentru o politică de destindere, contribuind în mod substanțial la punerea în evidență a diferențierii dintre Nordul și Sudul lumii (obiectul celebrului *Raport Brandt,* din 1984), intrată apoi în limbajul geopolitic curent.

Branting, *Karl Hjalmar,* om politic suedez (Stockholm 1860-1925). Printre fondatorii Partidului Social-Democrat din Suedia timp de 30 de ani (1886-1917) a condus organul său de presă „Social Demokraten". A fost prim-ministru în 1920, 1921-1923 și 1924-1925.

Delegat suedez la conferinţa de la Paris din 1919, activitatea sa de mediator i-a adus în 1921 premiul Nobel pentru pace.

Brasidas, general spartan (m. 422 î.Hr.). S-a distins în prima etapă a războiului peloponesiac când unele din operaţiunile sale în Peninsula Calcidică între 424 şi 422 î.Hr. au avut drept consecinţă dezlipirea de Atena a multor oraşe aliate. A murit în lupta de la Amfipolis în 422.

braţul secular, expresie care defineşte în mod specific organele puterii civile însărcinate să se ocupe cu punerea în practică a prevederilor adoptate de tribunalele ecleziaste, în special sentinţele capitale. A fost abolit în perioada despotismului iluminat, iar în Itali , în mod definitiv în 1871, o dată cu legea actelor de garanţie.

Brauchitsch, *Walter von,* general german (Berlin 1881-Hamburg 1948). Numit şef al statului major al Wehrmachtului în 1938, a condus între 1939 şi 1941 ofensivele încununate de victorie din Polonia, Franţa şi URSS. A fost destituit de la comanda armatei prin decizia lui Hitler din cauză că a ratat cucerirea Moscovei.

Braudel, *Fernand,* istoric francez (Lunéville-en-Ornois 1902-Paris 1985). Numele său este legat de faima mondială a grupului de la „Annales" (v.), revistă pe care a condus-o din 1956, urmându-l pe maestrul său L. Febvre. Concepea istoriografia ca o viziune a trecutului în mai multe dimensiuni (istoria locală legată de istoria „cea mare") şi ca istoric „globală" de structuri geografice, economice şi sociale, în afara celor tradiţionale politico-militare. Operele sale principale sunt *Civilizaţiile şi imperiile din Mediterană în epoca lui Filip II* (1949) şi *Civilizaţie materială, economie şi capitalism, sec. XV-XVIII* (1979). Un articol al său din 1958, publicat în „Annales" a arătat importanţa dimensiunii de „durată lungă" în analiza istorică.

Braunschweig, familie princiară germană care şi-a luat numele de la ducatul de B., constituit în 1235 din teritorii care au aparţinut iniţial familiei Welfen, al cărei prim strămoş a fost fiul lui Alberto Azzo II d'Este, *Welfen IV* (m. 1101), din care descinde *Henric Leul,* duce de Saxonia. Neamul s-a împărţit apoi în mai multe ramuri (principalele fiind B.-Lüneburg, Wolfenbüttel, Dannenberg, Götting, Bevern). Familia B. a obţinut în 1692 rangul de principi electori de Hanovra.

■ MANIFESTUL DE LA B. Proclamaţia semnată şi lansată de la Koblenz la 25.VII.1792 în timpul Revoluţiei franceze, de către ducele Karl Wilhelm Ferdinand de B., comandantul şef al armatelor austro-prusace. Redactat la cererea reginei Maria Antoaneta, lansa ameninţarea de a abandona Parisul jafului, în eventualitatea că ar fi fost aduse injurii la adresa familiei regale franceze; ceea ce a stârnit exasperarea revoluţionarilor parizieni şi a fost una din cauzele prăbuşirii monarhiei.

Brazilia, stat din America de Sud. *Supr.:* 8 511 996 km². *Pop.:* 153 725 000 loc., din care 55% albi, 35% mulatri şi metişi, 11% negri, 0,1% amerindieni. *Capit.:* Brasilia. *Limba:* portugheza. *Relig.:* catolică (cca. 90%) şi protestantă, culte tradiţionale. *Vecini:* N Venezuela, Guyana, Surinam şi Guyana Franceză; V Columbia, Perú şi Bolivia; S Paraguay, Argentina şi Uruguay; E Oceanul Atlantic. *Forma de stat:* republică prezidenţială. Una dintre cele mai întinse şi mai bogate ţări din lume, B. a împărtăşit multe dintre caracteristicile istorice ale altor ţări din America Latină, deşi posedă o specificitate lingvistică proprie (pentru că a fost colonie portugheză şi nu spaniolă) şi etnică (datorită prezenţei masive a sclavilor negri şi indios). După ce şi-a căpătat independenţa în 1812, ţara a asistat, în special în sec. XX, la alternarea perioadelor de democraţie cu perioadele de dictatură, legate de repetate dificultăţi economice şi de puternice conflicte interne determinate şi de foarte adânci diferenţe între clasele sociale.

1500 Debarcarea pe actuala coastă braziliană, locuită de amerindienii tupi-guaranì, a portughezului P. Alvares Cabral.

1533 João III al Portugaliei împarte B. în 12 *capitanias,* teritorii concesionate nobililor credincioşi (*donatários*) transformaţi curând în mari seniori cu puteri aproape absolute. Este introdusă cultivarea trestiei de zahăr şi iniţiat importul de sclavi din Africa.

1548 Pentru a evita pericolul secesiunii, João III numeşte un guvernator general al B., cu reşedinţa la Bahia.

1558 Întemeierea oraşului Sao Paolo de către iezuiţi.

1580-1654 Bande de vânători de sclavi indios (*bandeirantes*) deschid drumul colonizării în interiorul B. Colonii resping tentativele de pătrundere a englezilor, francezilor, olandezilor.

1717 B. se constituie în viceregat.

1756-1777 Politica reformatoare a marchizului Pombal: centralizarea puterii politico-administrative în mâinile viceregelui în defavoarea *donatários* şi a iezuiţilor (expulzaţi în 1759); transferarea capitalei la Rio de Janeiro (1763); abolirea sclaviei *indios* (1775).

1808 În urma invaziei napoleoniene João VI al Portugaliei se refugiază la Rio de Janeiro.

1821 João VI se reîntoarce la Lisabona, lăsându-l ca regent în B. pe fiul său Pedro. Ocuparea zonei Banda Oriental (Uruguay de azi).

1822 Pedro proclamă independenţa B.; devine împărat cu numele de Pedro I.

1825-1828 Război cu Argentina pentru posesiunea asupra zonei Banda Oriental, care se încheie cu independenţa Uruguayului.

1831-1840
Pedro I abdică în favoarea fiului său, încă minor Pedro II. În timpul perioadei de regență (încheiată în 1840), provinciile sunt dotate cu parlamente locale (1834-1835).

1836-1842
Tentativă secesionistă a republicii Rio Grande do Sul sprijinită de Garibaldi.

1850-1852
B. intervine în favoarea Uruguayului în „războiul cel mare" împotriva Argentinei, favorizând căderea dictatorului argentinian J.M. de Rosas.

1860 Introducerea culturii cafelei în provinciile Rio de Janeiro și Sao Paolo: „baronii cafelei" detronează vechea clasă conducătoare a plantatorilor de bumbac și trestie de zahăr din Nordeste. Intensificarea imigrației europene și dezvoltarea căilor ferate.

1865-1870
Războiul Paraguayului alături de Argentina și Uruguay: anexarea regiunii de la N de râul Apa.

1888 Abolirea definitivă a sclaviei.

1889-1891
O revoluție nesângeroasă îl constrânge pe Pedro II să abdice. Proclamarea republicii și adoptarea (1891) unei constituții federale.

1903 Război împotriva Boliviei: anexarea districtelor Roraima și Acre.

1926-1930
Scăderea prețurilor cafelei: declinul economiei și agitații sociale.

1930-1937
G. Vargas, candidat al Partidului Liberal-Progresist este ales președinte al republicii. Acordarea votului pentru femei (1934). Puternică creștere a industrializării.

1937 După dizolvarea parlamentului și a partidelor, Vargas instaurează o dictatură bazată pe o constituție autoritară, centralistă și corporatistă (Estado Novo).

1945-1946
Vargas este înlăturat printr-o lovitură de stat militară; adoptarea unei constituții democratice și federale.

1950-1954
Realegerea de către popor a lui Vargas la președinție; un nou moment naționalist și radical.

1954 Rebeliune militară a forțelor conservatoare împotriva lui Vargas, care se sinucide.

1956-1960
Președinte social-democratul J. Kubitschek, perioadă caracterizată de o puternică industrializare și mari lucrări publice (construcția orașului Brasilia, 1960). Evidentă înrăutățire a situației financiare, cu inflație galopantă și dublarea datoriei externe.

1961-1964
Perioadă sub președinția creștin-democratului J. Goulart, care încearcă să țină piept crizei economice (80% – inflația anuală în 1963) lansând o reformă agrară și naționalizarea companiilor petrolifere.

1964 Lovitură de stat (31.III) a mareșalului H. Castelo Branco, care desființează partidele politice și inaugurează dictatura denumită a *gorillas*, adoptând o politică de liberalism economic care accentuează inegalitățile sociale.

1969 Președinte – generalul E. Garrastazu-Medici. O nouă perioadă de creștere a industrializării face să se vorbească despre „miracolul economic brazilian", căruia îi va pune capăt criza din 1973.

1974-1979
Președinte – generalul E. Geisel: legalizarea unui singur partid de opoziție (Mișcarea Democrată Braziliană, MDB).

1979-1985
Președinte – J. Figueiredo: o lege electorală redă legalitatea tuturor partidelor politice, în afară de cel comunist; drastică reducere a salariilor pentru a frâna tendința inflaționistă duce la manifestări de stradă reprimate prin forță (1980).

1984 Manifestații la Rio de Janeiro și la Sao Paolo duc la reluarea alegerii directe a șefului statului.

1985 T. de Almeida Neves, din MDB, este ales președinte, dar moare trei luni mai târziu. Îi urmează vicepreședintele său J. Sarney, care pune în aplicare un plan de consolidare a democrației, deși în paralel cu creșterea dificultăților financiare și a tensiunilor sociale.

1989 La primele alegeri libere după 25 de ani de dictatură militară, este ales președinte al republicii F. Collor de Mello, lider al nou-constituitului Partid al Reconstrucției Naționale, de tendință liberal-conservatoare.

1991 Brazilia aderă la Mercosur, piața comună a Americii de Sud.

1992 Într-o situație economică în continuare dezastruoasă congresul îl destituie pe președintele Collor acuzat de corupție, evaziune fiscală și export de valută.

1993 Un referendum confirmă regimul prezidențial.

1994 Ministrul finanțelor social-democrat, F.H. Cardoso, obține funcția de președinte și lansează un vast și bine articulat plan de reforme care sub semnul privatizării și al austerității financiare reușește să oprească hiperinflația

(de la 250% în 1993 la 5% în 1995), să relanseze economia națională și să stabilizeze frontul social.

1997 Puternic prin popularitatea câștigată grație reușitei în luptă pentru redresare economică, Cardoso reușește să obțină un amendament constituțional care îi permite să candideze din nou pentru un al doilea mandat prezidențial.

1998 Fuga de capitaluri aruncă țara într-o criză economică, dar programul de austeritate al lui Cardoso convinge FMI să aprobe un plan de intervenție trienal pentru B.

Brătianu, *Ion I. C. (Ionel)*, om politic român (Florica 1864-București 1927). După ce și-a făcut studiile în Franța, a preluat conducerea Partidului Național Liberal și a fost de mai multe ori șef al guvernului (1909-1911; 1913-1919; 1922-1926; 1927). A fost în favoarea intrării României în primul război mondial alături de Antantă (1916). În perioada de după război a susținut încheierea Micii Antante (1921) și a încercat să împiedice succesiunea la tron a viitorului rege Carol II (1926-1927).

Breda, oraș din Brabantul de Nord (în Țările de Jos), la confluența râului Aa cu Marckt.

■ COMPROMISUL DE LA B. (5.IV.1566). Peste 2000 de nobili și burghezi calviniști conduși de Ludovic de Nassau, Filip de Marnix și Henric de Brederode i-au prezentat aici o petiție Margaretei de Parma, regentă în Țările de Jos, cerând abolirea Inchiziției și libertate religioasă.

■ DECLARAȚIA DE LA B. (4.V.1660). Carol II Stuart a acordat amnistie generală pentru delictele în timpul revoluției engleze (1642-1649), a recunoscut titlurile acordate după confiscarea bunurilor din aceeași perioadă și a confirmat toleranța religioasă.

■ TRATATUL DE LA B. (31.VIII.1667). Semnat de Anglia, Danemarca, Provinciile Unite și Franța. Carol II al Angliei a acordat libertate de comerț și de acostare în porturile engleze pentru navele olandeze și a păstrat stăpânirea asupra orașului Noul Amsterdam (New York); Franța și-a recuperat colonia americană Acadia.

Brejnev, *Leonid Ilici*, om politic sovietic (Dneprodzerjinsk, Ucraina 1906-Moscova 1982). Înscris în PCUS în 1931, inginer metalurgist, în timpul celui de-al doilea război mondial a fost comisar politic pe lângă diferite comandamente ale armatei. A avut diferite funcții de conducere în Ucraina, Moldova și Kazahstan. În 1952 a fost ales membru al Comitetului Central și a devenit secretarul acestuia în 1956; în 1957 a intrat în Prezidiul Sovietului Suprem al URSS; în 1960 i-a urmat lui K. Voroșilov în funcția de președinte al Sovietului Suprem (șef al statului). Când oligarhia de partid a reușit să-l destituie pe N. Hrușciov (1964), B. a devenit secretar general al PCUS, constituind împreună cu A. Kosîghin, șef al guvernului și cu N. Podgornîi, șef al statului, *troika*, organism care trebuia să înlocuiască atât de criticata gestiune personală a liderului înlăturat. În realitate B. s-a impus foarte curând ca figură dominantă, grație și superiorității sarcinii care i s-a încredințat.

■ *O epocă de stagnare.* Grupul conducător reunit în jurul lui B. a întrerupt procesul de destalinizare inițiat de Hrușciov: s-a pus capăt timidei deschideri a „dezghețului", în timp ce era reluat cultul ortodoxiei și al monolitismului și persecuția disidenților. Când în 1977 B. a preluat și funcția de șef al statului deținută de Podgornîi, sănătatea sa era deja șubredă, așa încât în ultimii ani de viață adeseori s-a aflat în imposibilitatea de a urmări direct treburile statului. Această combinație de incapacitate fizică și de conservatorism politico-ideologic a caracterizat și emblematic epoca lui B. ca o epocă de stagnare și imobilitate, în care a proliferat o corupție extrem de ramificată practicată și de membrii familiei liderului. B. a murit după o lungă perioadă de boală și în consecință de efectivă sustragere de la exercitarea puterii, care a contribuit la accelerarea procesului de dezagregare a colosului sovietic.

■ *Criza destinderii.* În politica externă B. a marcat o perioadă de criză a destinderii și de accentuată sfidare a Occidentului. Deși n-a repudiat formal coexistența pașnică (URSS a semnat în 1975 actul de la Helsinki privind cooperarea și securitatea în Europa), B. a avut drept obiectiv principal întărirea puterii militare sovietice, angajându-se într-o continuă cursă a înarmării (desfășurarea rachetelor „de teatru" în Europa, 1979), care a avut drept rezultat militarizarea unei mari părți a economiei sovietice, împovărată de cheltuieli pe care nu era în stare să le susțină decât reducând în mod dramatic nivelul de trai intern și condamnând la înapoiere sectoarele care nu erau legate de producția strategică. Pe planul imediat politic, inițiativa lui B. a dorit să acrediteze URSS ca o superputere în stare să intervină direct în sprijinirea gherilelor și regimurilor marxiste din Lumea a Treia (în special Angola, Mozambic, Etiopia), politică ce a culminat cu invazia sovietică în Afghanistan (XII.1979). În raporturile cu țările satelite din Europa de Est, B. a teoretizat „suveranitatea limitată", revendicând dreptul URSS de a interveni în treburile lor interne în apărarea modelului sovietic de socialism („doctrina Brejnev"). Un astfel de „drept" a fost exercitat în 1968 în cazul invadării Cehoslovaciei pentru a împiedica experimentarea „socialismului cu față umană", dorit de comuniștii cehoslovaci sub conducerea lui A. Dubček, în timp ce Polonia a evitat la începutul anilor '80 să împărtășească o soartă asemănătoare doar în urma loviturii de stat a generalului W. Jaruzelski.

Brennus, conducător al galilor senoni (sec. IV î.Hr.). Sub comanda sa galii senoni i-au înfrânt pe romani lângă Allia în 387 î.Hr., ceea ce le-a facilitat cucerirea

Romei. Lui i se atribuie expresia *vae victis!* („vai de cei învinşi!"), cu care şi-ar fi aruncat spada pe balanţa cu care se cântărea aurul pentru răscumpărarea oraşului, în felul acesta făcând să crească greutatea peste ceea ce fusese stabilit. S-a retras din Roma după şapte luni prin intervenţia lui Furius Camillus.

Brescia, oraş din Lombardia, capitală de provincie. Fondată de liguri, a trecut în stăpânirea romanilor în 220 î.Hr. cu numele de *Brixi* ; a fost prădată de Attila în 402 şi a devenit apoi reşedinţă a ducatului longobard. Comună liberă în 1120, din sec. XIII a suportat mai multe ocupaţii până la anexarea sa la Veneţia (1428-1797). După ce a fost încorporată Regatului Italiei al lui Napoleon, în 1815 a trecut sub stăpânirea austriacă.

■ CELE ZECE ZILE ALE B. Insurecţie a oraşului împotriva austriecilor (23.III.-2.IV.1849). Pregătită în vederea reluării războiului Piemontului împotriva Austriei, a izbucnit în ziua bătăliei de la Novara datorită unor informaţii eronate cu privire la desfăşurarea războiului. Insurgenţii, conduşi de T. Speri şi P. Boifava, au pus stăpânire pe oraş, dar au fost nevoiţi să dea înapoi la întoarcerea austriecilor, după o îndârjită rezistenţă, care i-a adus B. numele de „Leoaica Italiei"

Breslau, v. Wrocław

Brest-Litovsk, localitate în Bielorusia (astăzi Brest) unde la 3.III.1918 s-a semnat tratatul de pace separată între Rusia sovietică şi Germania, fiind o consecinţă a armistiţiului din 15.XII.1917. Pentru a-şi consolida puterea în interior, punând capăt cu orice preţ războiului, bolşevicii au acceptat o pace oneroasă care a însemnat pentru Rusia pierderea Finlandei, a unor teritorii poloneze şi baltice, a Ucrainei şi a unor zone din Caucaz (cedate Turciei). După înfrângerea Germaniei, în primul război mondial, guvernul sovietic a denunţat tratatul la 11.XI.1918, recuperând doar o minimă parte a teritoriilor pierdute.

Bretagne, peninsulă în NV Franţei. Este antica Armorica locuită de populaţie celtică. În sec. V î.Hr. a fost invadată de diferite popoare din Europa centrală; printre acestea, veneţii au fost aprigi duşmani ai lui Caesar. Recunoscând hegemonia Romei (58 î.Hr.) şi-a păstrat cu mare grijă obiceiurile, limba, religia, aşa încât în epoca creştină a ştiut să continue obiceiuri şi tradiţii legate de învăţăturile druizilor. Numele actual vine de la britanni, care s-au refugiat aici în sec. V î.Hr. în urma atacurilor popoarelor anglo-saxone. Ducat independent în epoca carolingiană (autonomia i-a fost recunoscută în mod formal de către Carol cel Pleşuv în 846) a fost apoi sub suveranitatea ducilor de Normandia şi apoi a coroanei Angliei. A fost anexată regatului Franţei în 1532. În timpul revoluţiei de la 1789 B. a reprezentat un zid împotriva răspândirii ideilor noi, rămânând fidelă regelui şi Bisericii.

Brétigny, pacea de la, încheiată lângă Chartres la 8.V.1360 între Franţa şi Anglia, a pus capăt primei perioade a Războiului de o sută de ani. Prin ea, regele Angliei Eduard III renunţa la pretenţiile asupra coroanei franceze în schimbul suveranităţii asupra Franţei de SV.

Bretton Woods, localitate în SUA (New Hampshire) unde la propunerea americanilor s-a desfăşurat de la 1 la 22.VII.1944, în timpul celui de-al doilea război mondial, o conferinţă a 44 de ţări ostile Axei pentru a pune bazele sistemului economic financiar internaţional postbelic. Aici s-a discutat despre stabilizare monetară, despre redresarea sistemului de plăţi internaţionale, despre reconstrucţia postbelică şi despre ajutoarele acordate ţărilor înapoiate, într-o perspectivă vizând valorificarea principiilor şi experienţelor sistemului capitalist şi ale comerţului multilateral. A marcat sfârşitul izolării economice a SUA, prin consacrarea supremaţiei dolarului asupra altor valute. În încheierea conferinţei de la B. W. au fost instituite Fondul Monetar Internaţional (v.) şi Banca Mondială (v. World Bank).

brevă, în epoca romană, document administrativ constând dintr-o listă de intrări şi ieşiri. În Evul Mediu, notă prin care erau chemate părţile extreme dintr-o situaţie juridică precedentă acţiunii de redactare a unui document de notariat. În prezent, tip de document în uz pe lângă cancelaria vaticană şi scrisoare papală care nu tratează teme de doctrină.

Briand, *Aristide,* om politic francez (Nantes, 1862-Paris 1932) socialist, deputat din 1902, a fondat în 1904 cu J. Jaurès „l'Humanité" În 1905, refuzând disciplina de partid, l-a părăsit, continuând totuşi să se declare socialist independent. Referent al legii cu privire la separarea dintre stat şi Biserică (1905), s-a îngrijit de aplicarea ei ca ministru al instrucţiei publice şi al cultelor în cabinetul Sarrien. Devenit în 1909 prim-ministru, a făcut să fie aprobată o lege cu privire la pensiile muncitorilor, dar a reprimat cu mână fermă grevele feroviarilor din 1910. Şi-a îndepărtat foarte mult simpatiile vechilor camarazi socialişti, dar le-a câştigat pe cele ale burgheziei moderate. A fost în continuare ministru al justiţiei (1912-1915), înainte de a reveni la şefia guvernului în timpul primul război mondial (1915-1917). În perioada de după război a înfiinţat împreună cu G. Clemenceau, R. Poincaré şi A. Millerand Blocul Naţional, care a câştigat alegerile din 1919, dar s-a detaşat de aceştia prin poziţia lui mai puţin rigidă în ceea ce priveşte despăgubirile de război care trebuiau impuse Germaniei. Din nou prim-ministru (1922), a fost constrâns să se retragă şi a fost înlocuit de rigidul naţionalist Poincaré. Ministru de externe aproape fără întrerupere din 1925 până în 1932, a acţionat împreună cu ministrul de externe german G. Stresemann pentru apropierea franco-germană (conferinţa de la Locarno, 5-16.X.1925)

lucru care i-a fost recunoscut prin acordarea premiul Nobel pentru pace (1926). Între 1926 şi 1928 B. a elaborat împreună cu secretarul de stat american F.B. Kellogg un „pact de renunţare generală la război" (semnat la 27.VIII.1928 şi cunoscut şi ca „pactul Briand-Kellogg") la care au aderat rând pe rând 57 de state. În 1929 a pronunţat în adunarea Societăţii Naţiunilor un important discurs în care propunea crearea unui fel de federaţie europeană, care, chiar dacă nu a avut rezultate imediate, a făcut din B. un precursor al europeismului.

brigandaj, termen care desemnează în general activitatea criminală a bandelor de persoane declarate în afara legii, şi în special, fenomenul observat în Italia meridională după unificare, când s-au constituit bande formate din adevăraţi briganzi, dar şi din ţărani, militari din fosta armată bourbonică, susţinători ai monarhiei italieni sau străini. Deşi alimentat de bourbonici şi de Statul Papal, b. a avut rădăcini economice şi sociale: sărăcia nemaiîntâlnită a ţăranilor meridionali, introducerea de noi impozite de către statul italian (deosebit de impopulare impozitele pe pâine şi pe sare), serviciul militar obligatoriu, care nu fusese cunoscut sub Bourboni. Bandele atacau notabilităţile liberale, impuneau răscumpărări şi şantaje, dădeau foc arhivelor din birourile de impozite şi din birourile de recrutare. Statul italian a iniţiat din octombrie 1860 o companie de reprimare condusă de generalul E. Cialdini; acesta a fost însă ţinut în şah de briganzi care foloseau tehnica gherilei. Atunci a fost aprobată o lege excepţională (legea Pica, 1863), care a adus în stare de asediu aproape toată Italia meridională, cu excepţia provinciilor Neapole, Teramo şi Reggio Calabria. Folosirea masivă a armatei (120 000 de persoane sub comanda generalului E. Pallavicini di Priola) a dus în 1865 la înfrângerea b. şi la uciderea a peste 5000 de briganzi. B. totuşi a rămas în formă endemică în satele din sud până în 1870.

Brigăzile Internaţionale, formaţiuni de voluntari care au luptat alături de republicani în timpul războiului civil din Spania (1936-1939). Participarea italiană, organizată prin Brigada Garibaldi, a fost substanţială (cca. 3 300 de persoane) şi a avut exponenţi de marcă dintre comunişti (P. Togliatti, V. Vidali, L. Longo), socialişti (P. Nenni), republicani (R. Pacciardi) şi din „Justiţie şi Libertate" (C. Rosselli).

Brigăzile Roşii (B.R.), organizaţie teroristă de extremă stângă care a activat în Italia în special din 1970. Fondată de exponenţi ai mişcării studenţeşti din Trentino (R.

BRIGANDAJ

Dezagregare socială şi brigandaj

În prima perioadă a evoluţiei economico-sociale din Mezzogiorno, înainte de unificare, brigandajul s-a dezvoltat în strânsă legătură cu apariţia crizelor periodice precum războaie, invazii, sărăcie şi tot cu ele era destinat să şi dispar˘ fenomen endemic într-o societate agrară săracă cu o cerere de mână de lucru redusă şi populaţie excedentară. În 1860 s-a întâmplat însă altfel. Criza unificării a transformat brigandajul endemic în banditism social adevărat, adică în „ceva în plus" faţă de simpla creştere a numărului unor oameni plini de vigoare, aflaţi la vârsta când puteau să muncească şi care preferau să jefuiască decât să moară de foame: ceva care oglindea „dezagregarea unei întregi conexiuni sociale, ascensiunea unor clase şi structuri sociale noi, rezistenţa unor întregi comunităţi şi populaţii în faţa distrugerii propriului lor mod de viaţă." (E.J. Hobsbawm).

Tot în această „rezistenţă" se înscria şi faptul că bandiţii sociali nu erau în general revoluţionari, ci mai curând, aşa cum s-a şi spus, nişte „reformişti": în sensul că, fără a depăşi limitele societăţii ţărăneşti din care făceau parte, puneau în discuţie principiul proprietăţii private sau pe cel al împărţirii în servitori şi stăpâni în numele unei „legi agrare" ci năzuiau doar la o reducere a gradului de exploatare. Şi totuşi aceste caracteristici, atât culturale, cât şi sociale, au apărut în Mezzogiorno, după unificare, ca nişte trăsături extreme şi de nesuportat.

Descompunerea societăţii agrare tradiţionale a implicat de fapt nu numai comunităţi izolate, ci o întreagă naţiune; şi în afară de aceasta „reformismul" bandiţilor incapabil de a se transforma în revoluţie socială a devenit mai curând „o revoluţie distrugătoare" însoţită de atrocităţi, de multe ori gratuite, de violenţă şi masacre, ca expresie a unei voinţe generale de distrugere, aşa cum se regăseşte exprimată în mod expres în povestirile ţăranilor meridionali şi ale eroilor lor legendari [...].

ALFREDO CAPONE
Dreapta şi stânga de la Cavour la Crispi
UTET, Torino 1981, pag. 46

Curcio, M. Cagol) de ex-militanţi comunişti (A. Franceschini) şi de conducători ai nucleelor extremiste din fabrici (M. Moretti), a fost influenţată de experienţa străină asemănătoare, precum grupul german Baader-Meinhof. Primele acţiuni au lovit prin atentate şi sabotaje fabricile din Milano ale societăţilor Sit-Siemens şi Pirelli. Activitatea B. R. s-a orientat apoi spre jefuirea băncilor pentru autofinanţare şi spre răpirea persoanelor cu funcţie de conducere din industrie şi a judecătorilor (M. Sossi, 1974). Primele victime ale B.R. au fost însă doi militanţi din MSI din Padova (10.VII.1974. La 8.XI.1074 au fost arestaţi Franceschini şi Curcio, dar acesta din urmă a fost eliberat pe 18.II.1975 de un comando al B. R. condus de tovarăşa sa de viaţă, M. Cagol, care a fost ucisă în iunie în acelaşi an într-o ciocnire armată cu forţele de ordine. Curcio a fost definitiv arestat în 1976. Începând cu acest an atentatele B.R. s-au înmulţit pentru a duce lupta în „inima statului"; asasinatele s-au înmulţit: de la cel al judecătorului F. Coco şi a escortei sale (1976) şi a ziaristului C. Casalegno (1977), până la răpirea şi uciderea lui A. Moro (9.V.1978). În ciuda întăririi măsurilor de securitate şi a numeroaselor arestări ale „capilor istorici" ca M. Moretti, B. R. au continuat să lovească până la începutul anilor '80, când au început să dispară ca urmare a colaborării cu justiţia a numeroşi membri ai B. R. „spăşiţi" În această ultimă fază a activităţii lor, B. R. au suferit schimbări interne remarcabile, o dată cu afirmarea superiorităţii aşa zisei „aripi militariste". În ciuda altor atentate împotriva unor intelectuali (E. Tarantelli, 1985), militari (generalul L. Giorgieri, 1987) şi oameni politici (R. Ruffilli, 1988), B. R., din ce în ce mai izolate pe plan politic, au mers spre dispariţie.

Brindisi, oraş din Puglia, capitală de provincie. De origine ilirică, a fost reşedinţa unor colonii romane din 246 î.Hr., port activ pentru comerţul cu Orientul şi refugiu al lui Sulla (83 î.Hr.) şi al lui Pompeius (49 î.Hr.) în timpul războaielor civile. În Evul Mediu a fost cucerit de sarazini şi normanzi şi a fost port de îmbarcare pentru cruciaţi. A fost stăpânit de aragonezi, de veneţieni (sec. XV) şi de spanioli. Sediu al conducerii aliate în primul război mondial, le-a oferit adăpost în septembrie 1943 lui Badoglio şi lui Victor Emanuel III care fugiseră de la Roma şi a fost sediu oficial al guvernului italian până în februarie 1944.

Brissot, *Jacques Pierre,* zis şi *Brissot de Warville,* om politic şi scriitor francez (Chartres 1754-Paris 1793). Antisclavagist şi republican, în timpul Revoluţiei franceze deputat în Adunarea Legislativă şi în Convenţie, a fost unul din capii girondini (care de la el s-au numit *brissotini*). A susţinut necesitatea războiului împotriva puterilor europene (1792), dar prin poziţiile sale moderate a intrat în conflict cu montagnarzii. A fost arestat şi ghilotinat în timpul Terorii. Opere principale: *Teoria legilor criminale* (1781), *Despre Franţa şi despre Statele Unite* (1787).

Britannicus, *Tiberius Claudius Caesar* (n. 41-m. 55). Fiu al împăratului Claudius şi al Messalinei, a fost îndepărtat de la tron şi apoi otrăvit de Agrippina, cea de-a doua soţie a lui Claudius, pentru a-i asigura succesiunea fiului său Nero.

British Petroleum (BP), companie petroliferă engleză, al cărei nucleu iniţial a fost înfiinţat în 1909, cu capital public predominant şi cu denumirea de Anglo-Iranian Oil Company. Societatea s-a ocupat de exploatarea bogatelor zăcăminte de ţiţei iraniene. În anii '50, după naţionalizarea societăţii Anglo-Iraniene prin acţiunea guvernului din Iran, au fost revizuite convenţiile privitoare la exploatarea sondelor de petrol, care a fost încredinţată BP, apărută în 1954 ca un consorţiu de societăţi petrolifere. Activitatea i-a fost mai târziu diversificată (explorări, producţie, rafinare) şi extinsă şi la zăcămintele din Irak, Kuwait şi Alaska.

broletto, termen (din latinescul *brogilum,* grădină sau parc) cu care în Evul Mediu era denumit palatul-sediu al magistraturii consulare, apoi palatul municipal, care în diferite comune era înconjurat de spaţii amenajate ca grădini sau parcuri.

Bronte, comună în provincia Catania, unde la 2.VIII.1860, în timpul cuceririi Siciliei de către trupele garibaldiene, a avut loc o răscoală cu caracter social însoţită de violenţe şi jafuri. Deoarece zona era feudă a descendenţilor amiralului Nelson, consulul englez i-a cerut lui Garibaldi să intervină. La 6.VIII.1860 Nino Bixio a declarat stare de asediu şi după un proces sumar a pus să fie împuşcaţi 5 agitatori („masacrul de la Bronte"). În continuare alţi 37 au fost condamnaţi la închisoare pe viaţă.

bronzului, epoca, *v. epoca bronzului.*

Brown, *John,* militant împotriva sclaviei din SUA (Torrington 1800-Charlestown 1859). Susţinător al luptei violente pentru abolirea sclaviei în statele din sud, a încercat să stârnească o insurecţie a negrilor în Virginia, dar a fost prins şi spânzurat împreună cu alţi şase tovarăşi; episodul a avut o mare rezonanţă populară şi figura lui B. a devenit simbol al cauzei antisclavagiste.

Bruce, sau *de Brus,* familie scoţiană de origine normandă. Făcând parte din suita lui Wilhelm (William) Cuceritorul, a obţinut câteva feude în nordul regatului Angliei. Primul strămoş al familiei a fost *Robert de Bruce.* Robert I Bruce a devenit rege al Scoţiei în 1306 şi familia B. a domnit în Scoţia până în 1371, când la moartea lui David I coroana a revenit familiei Stuart.

Bruges, oraş din Belgia, capitală a Flandrei de Vest. În sec. VII este atestat în acte ca Municipium Brugense. În 1134, ajutat de o furtună care i-a remodelat coastele, s-a unit cu un port din Marea Nordului şi în sec. XIII

a devenit capitala comercială a Europei de nord, centru de greutate în traficul de coastă de la Marea Baltică până la Mediterană şi al unei înfloritoare manufacturi de lână. Rival al Veneţiei (sec. XIV-XV) în comerţul cu Orientul, a decăzut în sec. XVI după ce portul său a fost acoperit progresiv de nisip şi a fost înlocuit în rolul pe care l-a jucat de oraşul Anvers.

Brumar, lovitura de stat din 18, acţiune prin care Napoleon Bonaparte a răsturnat (9-10.IX.1799) Directoratul şi a pus mâna pe putere în Franţa. Complotul a fost pus la cale de E.J. Sieyès pentru a imprima o evoluţie autoritară în situaţia Franţei şi a mizat pe marea popularitate a lui Napoleon. Totuşi, pentru a învinge opoziţia Adunării Legislative a celor Cinci sute a fost necesară intervenţia grenadierilor lui Joachim Murat. Bonaparte, cu Sieyès şi Roger-Ducos, a instituit un consulat provizoriu în cadrul căruia s-a detaşat ulterior ca figură centrală, conducătoare.

Brunei, stat în Asia de sud-est, situat de-a lungul coastei de NV a insulei Borneo. *Sup.:* 5 765 km². *Pop.:* 275 000 loc., din care 70% malaiezi, 17% chinezi, 8% indieni. *Capit.:* Bandar Seri Begawan. *Limba:* malaieza, dialecte engleze şi chineze. *Relig.:* musulmană (63%), budistă (14%), creştină (10%). *Forma de stat:* sultanat islamic. Puternic sultanat malaiez în sec. XVI, a cărui autoritate se întindea pe toată coasta de nord a insulei Borneo şi asupra unei părţi din insulele Sulu, în arhipelagul Filipine, a decăzut mai târziu prin presiunea conjugată a teritoriului Sarawak şi a englezilor şi a devenit protectorat britanic în 1888. În 1959 a obţinut autonomia parţială, fiind cuprins în proiectul de creare a Federaţiei Malaysia, la care n-a mai aderat. Şi-a obţinut independenţa la 1.I.1984, în cadrul Commonwealthului britanic. Din 1998 partidele sunt în afara legii. Printre cele mai bogate state din lume, B. a fost atins, dar în mai mică măsură, de criza financiară asiatică din 1997.

Brunhilda, regină merovingiană (Spania cca 534-Renève Burgundia, 613). Fiică a vizigotului Atanagild, s-a căsătorit cu Sigisbert I de Austrasia (567). Pentru a o răzbuna pe sora sa Galesvita, ucisă din ordinul lui Chilperic, rege al Neustriei, l-a îndemnat pe soţul său să declare război Neustriei, punând apoi la cale mai multe comploturi până când a fost prinsă şi omorâtă de Clotar II, urmaşul lui Chilperic.

Bruni, *Leonardo,* umanist şi istoric din Toscana (Arezzo cca 1374-Florenţa 1444). A fost secretar al republicii Florenţa din 1427 până la sfârşitul vieţii. Opera sa principală este *Historia Florentina*, în 12 cărţi (1415-1440), întemeiată pe o riguroasă documentaţie.

Brüning, *Heinrich,* om politic german (Münster 1885-Norwich, Vermont, 1970). Secretar al sindicatelor catolice germane (1921-1930), deputat al Partidului Centrul catolic din 1924, a devenit cancelar în 1930. Pentru a putea face faţă crizei economice mondiale începută în 1929, a urmărit o politică de deflaţie economică, reducând salariile şi ajutoarele de şomaj şi înăsprind presiunea fiscală. Lipsit de o majoritate stabilă în parlament, a guvernat în virtutea puterilor extraordinare oferite de constituţie. Răsturnat ca urmare a creşterii puterii naziştilor, a fost silit să-şi dea demisia (V.1932). După venirea la putere a lui Hitler a plecat în SUA pentru a preda la Universitatea Harvard.

Bruno sau *Brunone*, sfânt (Köln cca 1030-Serra San Bruno de azi, Catanzaro 1101), călugăr; a ctitorit lângă Grenoble o mănăstire (Grande Chartreuse), primul nucleu al ordinului certozinilor; în Calabria (Serra San Bruno), a ctitorit alte două mănăstiri.

Bruno, *Giordano,* filosof italian (Nola 1548-Roma 1600). Intrat în 1565 în mănăstirea dominicană de la Neapole, a fost numit preot (1572) şi a obţinut diploma în teologie (1575). Iar pentru a se sustrage unui prim proces pentru erezie, ce i-a fost intentat de superiorii săi, în 1576 a renunţat la rasa călugărească şi s-a refugiat mai întâi la Roma, apoi în Liguria şi în cele din urmă la Paris, unde a ajuns în 1581. Au început astfel peregrinările sale prin întreaga Europă, care l-au dus din Franţa în oraşele elveţiene reformate (Geneva şi Zürich), apoi în Germania, la Londra, la Praga, unde şi-a scris operele sale de filosofie, logică, fizică şi mnemotehnică. În cele din urmă, la invitaţia patricianului veneţian Giovanni Mocenigo, a ajuns la Veneţia în 1591. În anul următor, în urma denunţului făcut de însuşi Mocenigo, a fost arestat şi judecat pentru erezie. Transferat la Roma în 1593, a fost supus procesului intentat de Inchiziţie, care a durat timp de aproape şapte ani, în timpul cărora B. a trimis scrisori şi memorii întru apărarea sa. G. B. a fost condamnat şi ars pe rug.

bruti (*brutti*) străvechi popor italic de limbă oscă, locuind în partea de S a actualei Calabrii (Bruzio). Căpătându-şi independenţa la jumătatea sec. IV î.Hr. de sub stăpânirea lucanilor, care îi supuseseră, au constituit o organizaţie federală cu capitala la Consentia (Cosenza). Opunându-se romanilor, în 280 î.Hr. b. au participat la bătălia de la Heracleea de partea lui Pyrrus, în timp ce în al doilea război punic s-au aliat cu Hannibal, după înfrângerea căruia au fost supuşi de romani.

Brutus, *Decimus Iunius Albinus,* om politic roman (n. 81-m. 43 î.Hr.). După ce a fost un fidel susţinător al lui Iulius Caesar, sub comanda căruia s-a distins prin faptele sale vitejeşti în mai multe războaie, a sprijinit conjuraţia împotriva acestuia din 44. După ce a obţinut conducerea Galliei Cisalpine, a fost asediat la Modena de Antonius, care a pus să fie ucis.

Brutus, *Lucius Iunius sau Brutus cel Bătrân*, fondator legendar al republicii romane (sec. VI î.Hr.). Nepot al lui Tarquinius Superbus, a stârnit poporul să se ridice

împotriva acestuia pentru a răzbuna onoarea Lucreției, soția lui Collatinus, ultragiată de Sextus, fiul tiranului; a contribuit astfel la sfârșitul monarhiei la Roma (509 î.Hr.). A murit luptând împotriva lui Arruntas, care încerca să-l readucă pe Tarquinius la Roma cu ajutorul etruscilor și locuitorilor Veii.

Brutus, *Marcus Iunius* sau *Brutus cel Tânăr,* om politic roman (Roma 85-Philippi 42 î.Hr.). În momentul izbucnirii războiului civil dintre Caesar și Pompeius a fost de partea celui din urmă. Grațiat de Caesar după înfrângerea de la Pharsalos și acceptat printre prietenii săi, s-a aflat totuși în fruntea conjurației din 44 ca reacție la instaurarea dictaturii pe viață a lui Caesar. S-a sinucis după ce a fost înfrânt de Antonius în lupta de la Philippi din 42.

Bruxelles, capitala Belgiei și reședință a provinciei Brabant. Întemeiat de franci în sec. VII, s-a dezvoltat în sec. XII ca centru comercial și manufacturier specializat în stofe de lână. Capitală a ducatului de Brabant în sec. XIV, a trecut împreună cu acesta sub stăpânirea Habsburgilor în sec. XV. Industria inului și a goblenurilor au făcut din Bruxelles unul dintre principalele centre economice din regiune. Habsburgii de Spania au făcut din el unul dintre orașele cele mai importante din Europa. Cedat Austriei în 1714 (pacea de la Rastatt), a fost ocupat de francezi din 1794 până în 1814 și inclus mai târziu în Regatul Țărilor de Jos. În august 1830 aici s-a aprins scânteia mișcării separatiste care a dus la independența Belgiei. Este sediul Consiliului de Miniștri al Uniunii Europene și al comisiilor sale economice (CEE, CECA, CEEA).

■ Pactul de la B. Stipulat la 17.III.1948 între Marea Britanie, Franța și țările din Benelux (Belgia, Olanda, Luxemburg), pentru asistență militară reciprocă; încorporat, în anul următor, în Pactul nord-atlantic (NATO). În 1954, prin aderarea Italiei și a Republicii Federale Germania, s-a constituit și dezvoltat din el UEO (v.).

■ Tratatul de la B. Semnat la 8.IV.1965 prevedea fuziunea CECA, Euratom și MEC cu suspendarea (de la 1.VIII.1968) a drepturilor vamale între țările Comunității Europene.

Bruzòlo, *tratatul de la,* încheiat la 25.IV.1610 la B., în provincia Torino, între Henric IV, regele Franței și Carlo Emanuele I, duce de Savoia: stabilea o alianță între cele două state în vederea unui război împotriva Spaniei care trebuia purtat în Lombardia. Această regiune ar fi fost pe urmă cedată ducelui de Savoia, care se angaja să cedeze două fortărețe francezilor. Tratatul nu a devenit operant din cauza asasinării lui Henric IV.

Bùccari, nume dat de Gabriele D'Annunzio acțiunii întreprinse în timpul primul război modial, în noaptea de 10 spre 11.II.1918, de către trei MAS-uri sub comanda lui C. Ciano împotriva flotei comerciale austriece urmărită până la Buccari, port de pe coasta dalmată, la SE de Fiume.

Buchanan, *James,* om politic american (Stony Batter, Pennsylvania, 1791-Wheatland, Pennsylvania, 1868). Democrat, a căpătat o remarcabilă experiență diplomatică în funcția de ambasador în Rusia (1831-1833) și Marea Britanie (1853-1856), apoi ca secretar de stat (1845-1849). Ales președinte al Statelor Unite (1856-1860), cu sentimentele sale favorabile cauzei statelor sclavagiste din sud a contribuit la accelerarea crizei care a dus la războiul de succesiune.

Buchenwald, localitate germană din Turingia, lângă Weimar. Aici a existat unul din cele mai importante lagăre de concentrare naziste, deschis deja în 1937 pentru a-i găzdui pe criminalii de drept comun și pe adversarii politici. În timpul celui de-al doilea război mondial au fost închiși la B. și evrei ruși și polonezi folosiți la munca forțată pe lângă diferitele întreprinderi industriale din zonă și la instalațiile subterane folosite la fabricarea rachetelor V_1 și V_2. Au murit aici peste 50 000 de prizonieri, printre care și liderul comunist german E. Thälmann.

Buckingham, *George Villiers duce de,* om politic englez (Brooksby 1592-Londra 1628). Ministrul favorit al regilor Angliei Iacob I și Carol I Stuart, a dus o politică oscilantă în favoarea și împotriva Spaniei și Franței, târând țara într-o serie de aventuri militare nefericite. Împotriva guvernării sale absolutiste Parlamentul a aprobat Petiția drepturilor (1628). Urât pentru concesiile făcute catolicilor, în ciuda tardivelor ajutoare trimise hughenoților francezi, a fost asasinat de un ofițer puritan.

Buckingham Palace, reședință a suveranilor britanici. Primul suveran care a locuit aici a fost regina Victoria.

Bucovina, regiune istorică din Europa de Est, între Munții Carpați și râul Nistru. Parte a principatului independent Moldova în sec. XIV, apoi sub suzeranitate otomană (1482-1769) și stăpânire austriacă (1772-1918). Cedată prin tratatul de la Saint-Germain-en-Laye (1919) României, între cele două războaie mondiale a fost obiectul unei controverse între România și URSS, până când în 1947 a fost împărțită între cele două state.

București, capitala României. Deja reședință sezonieră a voievozilor valahi și fortăreață otomană, în 1698 aici s-a instalat suveranul valah. De mai multe ori devastat de austrieci și ruși, în 1862 a devenit capitala Principatelor Unite ale Moldovei și Țării Românești, care au format România. În timpul primului război mondial a fost ocupat de austro-germani (XII.1916), iar în timpul celui de-al doilea război de către sovietici (VIII.1944).

■ Pacea de la B. La 28.V.1812 a fost stipulată pacea între Rusia și Imperiul otoman care punea capăt războiului început în 1806. Rusia obținea Basarabia, în timp ce Imperiul Otoman obținea restituirea suzeranității asupra Moldovei și Țării Românești. La 10.VIII.1913

a fost semnat tratatul de pace în urma celui de-al doilea război balcanic (v.). Din 7.V.1918 datează pacea separată între Imperiile Centrale și România, care încălca în felul acesta tratatul din 1916. Pentru a fi admisă la conferința de pace, România a declarat mai târziu război in extremis Germaniei la 8.XI.1918.

■ TRATATUL DE LA B. (17.VIII.1916). Tratat prin care România se angaja să intre în primul război mondial alături de Antantă și să nu încheie o pace separată, obținând în schimb Transilvania, Banatul și Bucovina.

Budapesta, capitala Ungariei. De origine celtică, nucleul său cel mai vechi (Obuda) a devenit colonie romană (Aquincum), faimoasă pentru izvoarele sale termale. În sec. XI pe malul stâng al Dunării s-a ridicat Pesta, locuită în cea mai mare parte de negustori. În urma invaziilor mongole (1241), viața publică și comercială a fost concentrată pe un deal de pe malul drept al Dunării, care a constituit cel de-al treilea nucleu al orașului, acela al Budei. Sub Matia Corvin (sec. XV) Buda a devenit unul dintre cele mai vii centre ale umanismului european. Între 1541 și 1686 s-a aflat sub dominația otomană. În sec. XVIII a început noua dezvoltare a Pestei, care a atins un nivel deosebit de înalt în sec. XIX (a fost printre altele și sediul Parlamentului ungar). Buda și Pesta, legate de un pod, de la jumătatea sec. XIX, s-au unificat administrativ în 1873 (înglobând și Obuda) și și-au luat numele actual. B., capitala Ungariei autonome în sânul Imperiului austro-ungar, apoi a Ungariei independente, a fost scena, în octombrie 1956, a unei revolte cu caracter național și democratic împotriva dictaturii comuniste, care a fost înăbușită prin intervenția armatei sovietice.

Buddha, nume (în sanscrită „Iluminatul") dat lui *Siddharta Gautama,* întemeietor al budismului (Kapilavastu, Nepal, cca 560 î.Hr.-Kusinagara, Uttar Pradesh, 483), probabil fiu al regelui tribului sakya, de unde și apelativul de Sakyamuni („înțeleptul tribului sakya"). Nenumărate sunt legendele în jurul figurii sale: conform tradiției, după ce a dus timp de ani de zile o viață aristocratică, și-a părăsit familia și fiul pentru a ajunge la cunoașterea adevărului printr-o viață de meditație și de practici ascetice deosebit de aspre. Dar nici această cale nu i-a satisfăcut dorința de cunoaștere și atunci el a apucat „calea de mijloc", renunțând atât la plăceri cât și la chinurile ascetice. La puțin timp după această decizie, în timpul unei nopți petrecute la poalele „copacului clarviziunii" (*bodhivrksa*), lumina adevărului l-a străfulgerat pe neașteptate și Siddharta a devenit *Buddha* sau „cel care a atins înțelegerea". A început astfel perioada sa de intens apostolat, care a durat 40 de ani, în timpul cărora mesajul său și comunitățile sale s-au răspândit rapid în regiune.

Budionîi, *Semion Mihailovici,* mareșal sovietic (Koziurin, Rostov, 1883-Moscova 1973). Subofițer în cavaleria țaristă trecut de partea revoluției, s-a remarcat în războiul civil și în războiul cu Polonia din 1919–1920. Mareșal în 1935, a reprezentat unul din simbolurile Armatei Roșii, dar a fost destituit din funcțiile de conducere după înfrângerile în fața înaintării naziste în cel de-al doilea război mondial.

budism, religie fondată în sec. VI î.Hr. în India de către Siddharta Gautama, zis Buddha. Învățătura (*dharma*) lui Buddha se sprijină pe doctrina reîncarnărilor și pe aceea a legii recompensării meritelor (*Kharma*). Pentru a se elibera de șirul acesta de vieți și suferințe, Buddha propune „cele patru adevăruri nobile": 1) tot ceea ce există este durere, mizerie, vremelnicie; 2) această stare nefericită este cauzată de dorință și neștiință; 3) este posibilă o depășire a acestei stări, tot așa cum este posibilă și salvarea; 4) calea ce duce la o asemenea eliberare este „cărarea cu opt răspântii" (părerea dreaptă, ținta dreaptă, vorba dreaptă, fapta dreaptă, meseria dreaptă, truda dreaptă, atenția dreaptă, concentrarea dreaptă). Acest mesaj care invită la detașarea de lucruri și întâmplări și la liniștea interioară a influențat profund populațiile care au venit în contact cu b. o dată cu expansiunea lui. Începând cu sec. III î.Hr., cu împăratul Așoka, convertit la b. pentru că a fost tulburat de ororile războaielor sale de cucerire, b. a căpătat o mare importanță în toată India, răspândindu-se mai târziu prin predicile călugărilor misionari în Asia Centrală, de sud și de est (Nepal, Tibet, Ceylon, Coreea, Indochina, China și Japonia). Lipsa unei autorități doctrinare centrale și capacitatea b. de a se adapta la credințele și realitățile locale a favorizat proliferarea diferitelor curente, adeseori deosebit de sincretice și divergente între ele (de la agnosticismul pragmatic al b. *theravada* sau mai târziu *hinayana,* la religiozitatea populară și politeistă a b. *mahayana*). Încet, încet subminat în India de hinduism (sec. VII-VIII d.Hr.) și împiedicat în răspândirea sa în China de confucianism, b. s-a răspândit în Japonia începând cu sec. VI; în Tibet, unde pătrunsese în cursul sec. VII, a suferit transformări originale, punând bazele unei religii care s-a dezvoltat în sens teocratic (lamaism – v. *Dalai Lama*). Misionarul indian Bodhidharma (sec. V) a răspândit în China și în Coreea o formă de b. care acordă atenție aspectelor de introspecție individuală bazate pe *dhyana* (concentrare): o asemenea formă a trecut în sec. XII în Japonia și e cunoscută sub numele de Zen.

Buenos Aires, capitala Argentinei. Fondat în 1536 de către P. de Mendoza la vărsarea fluviului Río de la Plata, s-a transformat în scurt timp dintr-o bază de sprijin spaniolă precară într-un adevărat oraș colonial. Sediu al episcopatului în 1620 și capitală a viceregatului Río de la Plata în 1776, s-a dezvoltat grație libertății de a face comerț acordate de Spania în 1778. A constituit punctul nevralgic și de referință și în timpul luptei

PRINCIPALELE BULE PAPALE

data	pontiful (papa)	titlu	conținut
1302	Bonifaciu VIII	*Unam sanctam*	în polemică cu Filip cel Frumos, declară puterea statului dependentă de cea a papei
1520	Leon X	*Exurge Domine*	îl excomunică pe Luther
1544	Paul III	*Laetare Jerusalem*	tablă de materii a Conciliului din Trento
1569	Pius V	*In Coena Domini*	afirmă absoluta supremație a papei asupra tuturor suveranilor
1713	Clement XI	*Unigenitus*	condamnă jansenismul

pentru independență de la 1810. După mai mulți ani de separare ca stat autonom, în 1869 a intrat în federația Provinciilor Unite din Río de la Plata. Devenită capitală a Argentinei în 1880, s-a dezvoltat rapid până la a adăposti o treime din populația argentiniană.

Buffalo Bill, nume sub care este cunoscut *William Frederick Cody*, pionier american (comitatul Scott, Iowa 1846-Denver, Colorado, 1917). Curier călare, explorator și vânător de bizoni, a făcut mai târziu parte din armata americană și a luptat în războiul de secesiune și în războaiele împotriva indienilor cheyenne și sioux. Deputat de Nebraska în 1872. A fondat apoi (1883) un celebru circ care a prezentat spectacole în SUA și în Europa.

bugetul de stat, v. *finanțe publice*.

Buharin, *Nikolai Ivanovici*, om politic sovietic (Moscova 1888-m. 1938). Cel mai tânăr dintre conducătorii bolșevici ai revoluției din octombrie, a fost membru al Comitetului Central al partidului din 1917 până în 1929 și președinte al Internaționalei a III-a din 1926 până în 1929. Printre cei mai lucizi teoreticieni ai marxismului sovietic (*Teoria materialismului istoric*, 1921; *Imperialismul și acumularea capitalului* 1925), a dezvoltat o teorie despre trecerea la socialism bazată pe rolul decisiv al Sovietelor și a dat definiția fascismului ca „dictatură a marelui capital" rămasă la baza tuturor analizelor ulterioare ale fenomenului făcute de către comuniști. Susținător al NEP și al opțiunii pentru construirea unei „păci civile" bazată pe dezvoltarea unei economii țărănești private, și-a oferit sprijinul lui Stalin împotriva lui Troțki, Zinoviev și Kamenev. La sfârșitul lui 1927 s-a îndepărtat de Stalin, criticând proiectul acestuia de colectivizare forțată a agriculturii. Acuzat de deviaționism de dreapta, a fost îndepărtat din activitatea politică până în 1934, când a devenit redactor șef al ziarului „Izvestia" și a contribuit la redactarea Constituției din 1936. Implicat în marile „epurări" staliniste, a fost executat în 1938. Memoria sa a fost reabilitată de curtea supremă a URSS și de către partid în 1988.

Bula de aur, denumire dată constituției promulgate în 1356 de împăratul Carol IV de Luxemburg pentru a reglementa alegerea împăratului, aceasta fiind încredințată unui număr de șapte principi germani numiți principi electori (arhiepiscopii de Köln, Trier și Mainz, regele Boemiei, contele palatin al Rinului, ducele Saxoniei și margraful de Brandenburg).

bula papală, scrisoare a papei (care de obicei presupune o elaborare deosebit de solemnă) scrisă în lati[illegible] și autentificată de cancelaria apostolică cu sigiliile papei. Este numită cu primele cuvinte ale scrisorii.

bulé, în Grecia antică, organ de conducere în orașele-stat alături de adunarea poporului pentru ale cărei deliberări trebuia să prevadă măsurile de execuție. La Atena b. era compusă din 500 de membri trași la sorți din cele 10 triburi. Orice membru putea face parte din b. cel mult de două ori. Începând cu 461 î.Hr. membrilor b. le-a fost acordată o indemnizație zilnică.

Bulganin, *Nikolai Alexandrovici*, om politic sovietic (Nijni Novgorod 1895-Moscova 1975). Comunist din 1917, președinte al Sovietului din Moscova și președinte al Băncii de Stat (1938-1941), viceministru al apărării cu titlu de mareșal. Vicepreședinte al Consiliului (1949-1955), a făcut parte din grupul care a condus URSS după moartea lui Stalin. Urmându-i lui G. Malenkov ca președinte al Consiliului (1955-1958), a reluat legăturile cu liderul comunismului iugoslav Tito și a colaborat la politica „dezghețului" și a primei destinderi. Considerat apropiat al „grupului antipartid", contrar destali izării, a fost destituit de Hrușciov.

bulgari, străveche populație asiatică, de origine turco-mongolă, stabilită pe urmele hunilor, spre sfârșitul sec. V între Dunărea de Jos și cursul mediu-inferior al Volgăi. În această regiune au întemeiat un puternic regat războinic (hanatul lui Bolgar, lângă Kazan), care în sec. VI-VII a amenințat de mai multe ori Constantinopolul, dar care a fost distrus de mongoli în sec. XIII. O ramură a lor occidentală, stabilindu-se în Bulgaria și contopindu-se cu populațiile locale, a dat naștere populației actuale din Bulgaria.

Bulgaria, stat din Europa balcanică. *Sup.:* 110 994 km^2; *Pop.:* 8 443 000 loc., din care 89% bulgari, 8% turci, 1,6% țigani, minorități macedonene, române, evreiești. *Capit.:* Sofia. *Limba:* bulgara; *Relig.:* creștin-ortodoxă (83%), minorități musulmane, catolice și evreiești. *Vecini:* N România, E Marea Neagră, S Grecia și Turcia,

V Iugoslavia şi Macedonia. *Forma de stat:* republică parlamentară.

Zonă de tranzit între Asia de vest şi Europa de sud-est, leagăn al civilizaţiei tracilor, B. îşi datorează numele şi prima organizare politică bulgarilor, a căror pronunţată identitate etnică i-a conferit mai întâi o puternică vocaţie de hegemon în aria balcanică, apoi în timpul ocupaţiei otomane o precoce conştiinţă naţională. B. a suferit o diminuare a importanţei ca urmare a includerii sale pe orbita URSS, căreia i-a fost până la criza de la sfârşitul anilor '80 cel mai fidel şi obedient satelit.

sec. VI Tracia de nord este ocupată de populaţii slave meridionale (679).

679 Bulgarii de origine turco-mongolă, conduşi de hanul Asparuch, se instalează în Dobrogea.

sec. VIII
În Tracia de nord bulgarii se contopesc cu populaţiile locale slave şi trace.

803-814
Hanul Krum extinde posesiunile bulgare până la Serdica (actuala Sofia).

852-889
Domnia lui Boris I: convertirea bulgarilor la creştinism, adoptarea limbii slave şi a alfabetului chirilic.

893-927
Simeon I, ţarul bulgarilor, întemeiază Bulgaria Mare, cuprinzând Serbia până la Belgrad, Macedonia de vest şi Albania.

927-969
Domnia lui Petru I: apogeul primului imperiu bulgar, care se întinde din Tracia până în Muntenegru, în Bosnia orientală. Răspândirea sectei eretice a bogomililor.

1014 Împăratul bizantin Vasile II Bulgaroctonul distruge primul imperiu bulgar şi iniţiază dominaţia bizantină.

1186 Revolta antibizantină condusă de fraţii Ioan şi Petru Asan, care restabilesc suveranitatea bulgară asupra Moesiei.

1187-1280
Cel de-al doilea imperiu bulgar sub dinastia familiei Asan, care face din B. principala putere balcanică. Decăderea începe în 1272 o dată cu năvălirile mongole, care fărâmiţează B. în mici autorităţi locale.

1323-1371
Reunificarea ţării sub dinastia Şişmanizilor.

1396-1878
Dominaţie otomană: decăderea economică şi oprimarea poporului bulgar, care-şi găseşte sprijin şi identitate în Biserica ortodoxă.

1870 Biserica bulgară devine autonomă faţă de patriarhia de la Constantinopol: primul pas către independenţa naţională.

1876 Insurecţie împotriva turcilor cu sprijinul Rusiei.

1878 Congresul de la Berlin: instituirea unui principat bulgar autonom, fără Macedonia şi Rumelia orientală, sub tutelă turcească.

1879-1886
Alexandru de Battenberg este ales principe cu sprijinul ţarului Alexandru II. Anexarea Rumeliei orientale după un scurt război încununat de victorie împotriva Serbiei (1885).

1887 În urma abdicării lui Alexandru de Battenberg, este încoronat Ferdinand de Saxa-Coburg: începutul unei politici de colaborare cu Germania.

1908 B. este proclamată regat independent.

1912-1913
B. se angajează în războaiele balcanice, prin intermediul cărora primeşte o parte din Macedonia, dar pierde Dobrogea de sud în favoarea României (pacea de la Bucureşti, 1913).

1915-1918
B. se alătură Imperiilor Centrale în primul război mondial. Tratatul de pace de la Neuilly (1919) o privează de cuceririle precedente şi de accesul la Marea Egee.

1918-1943
Domnia lui Boris III: în 1943 regele abrogă constituţia şi guvernează dictatorial. Anexarea Dobrogei de sud (1940).

1941 În timpul celui de-al doilea război mondial B. se aliază cu puterile Axei, fără ca totuşi să participe la războiul împotriva URSS.

1944 Invazia armatei sovietice. B. trece în tabăra aliaţilor.

1946 Un guvern de coaliţie convoacă un referendum instituţional: sfârşitul monarhiei, căreia îi ia locul o republică populară condusă de liderul comunist Gh. Dimitrov.

1949 Aderare la CAER.

1955 Aderare la Tratatul de la Varşovia.

1971 Este aprobată o nouă constituţie: T. Jivkov, secretarul Partidului Comunist şi prim-mi istru din 1962, devine şeful statului.

1989 Demisia lui Jivkov sub presiunea marilor manifestări populare în favoarea democraţiei. Îi urmează reformatorul P. Mladenov.

1990 Guvernul convoacă alegeri libere: Partidul Socialist (ex-comunist) obţine majoritatea relativă, dar incapabil să facă faţă unui impresionant val de manifestaţii muncitoreşti şi studenţeşti, este obligat să-şi asocieze la putere opoziţia, reprezentată de Uniunea Forţelor Democratice.

1991 Adoptarea unei constituţii democratice. Noile alegeri aduc majoritatea Uniunii Forţelor Democrate, al căror lider, F. Dimitrov, devine prim ministru (imediat înlocuit de L. Berov).
1992 Confirmat la preşedinţie, J. Jelev (şi el din UFD) dă curs procesului de privatizare a întreprinderilor publice şi de redresare a sistemului de producţie naţional, suscitând o amplă nemulţumire populară.
1994 Socialiştii câştigă alegerile anticipate.
1995 Numirea în fruntea guvernului a liderului socialist J. Videnov inaugurează o dificilă coabitare între preşedinte şi premier, care complică ulterior procesul de restructurare şi relansare a economiei şi agravează tensiunile sociale.
1996 Candidatul moderat P. Stoianov câştigă alegerile prezidenţiale şi încearcă zadarnic să relanseze reformele.
1997 Evidentă afirmare electorală a UFD sub conducerea noului lider I. Kostov, susţinător al unei serii de reforme radicale de liber-schimb care să poată permite integrarea Bulgariei în structurile NATO şi UE.
1998 Guvernul de centru-dreapta, în acord cu FMI, iniţiază reforme radicale pentru a asana finanţele şi a relansa economia.
1999 Acord între premierii B. şi Macedoniei prin care diferendul lingvistic dintre cele două ţări este considerat închis.

Bülow, *Bernhard von*, om politic şi diplomat german (Klein Flottbeck, Altona 1849-Roma 1929). Ambasador la Roma (1894-1897), s-a căsătorit cu prinţesa de Camporeale şi a strâns în felul acesta importante legături cu mediul politic italian. Secretar de stat la externe (1897-1900), a promovat o politică de construcţii navale care a determinat relaţii foarte tensionate cu Marea Britanie. Cancelar al Reichului (1900-1909) a urmărit o politică de mare putere care, mai ales după prima criză marocană (1905-1906), a lăsat din ce în ce mai izolată Germania. În 1914 a fost trimis la Roma în încercarea zadarnică de a împiedica intervenţia Italiei în primul război mondial.

bumbac, cultivarea bumbacului se pare că datează din sec X î.Hr.; din India cultura s-ar fi răspândit spre Occident, ajungând, prin Persia şi Mesopotamia, pe malurile Mediteranei. Arabii au adus planta în Sicilia şi Spania, dând naştere unei înfloritoare activităţi meşteşugăreşti textile. La sfârşitul Evului Mediu, cultivarea b. s-a dezvoltat în Asia Mică, Siria şi Cipru, de unde, pe vremea cruciaţilor, statele din Europa importau mari cantităţi de produs brut. Între sec. XIV-XVI a fost introdus şi în Germania, Franţa şi Anglia. America însă, cu plantaţiile sale deosebit de întinse, s-a impus ca principal furnizor de materie primă pentru filaturile europene.

■ *Avântul revoluţiei industriale.* În sec. XVIII cultivarea şi industria b. au căpătat o importanţă crescândă, datorită inovaţiilor tehnice care au făcut din manufactura b. sectorul înaintemergător al revoluţiei industriale engleze. B. era într-adevăr potrivit pentru producerea pe scară largă a ţesăturilor trainice şi de largă folosinţă populară. Între timp statele producătoare americane acaparaseră aproape complet furnizarea de materie primă pentru industria b. din Europa, dar când războiul de secesiune americană (1861-1865) a produs aşa-numita penurie a b., ţări precum Italia, Spania, Franţa, Anglia au fost obligate să introducă sau să sporească cultivarea directă, în special în colonii. După încetarea războiului, SUA şi-a recăpătat supremaţia, deşi producţia a început să fie supusă unor crize periodice atât datorită bolilor plantei, cât şi, de cele mai multe ori, datorită unor cauze legate de speculă. Statele europene nu au încetat să încerce să obţină, cel puţin în parte, o cantitate autosuficientă în acest sector. O dată cu sfârşitul perioadei coloniale, s-au afirmat, totuşi, ca ţări producătoare, în afară de SUA, Uniunea Sovietică (în special Uzbekistan), China şi India, în timp ce toate ţările industrializate au continuat să importe b. brut. Începând cu anii '20 însă, prin concurenţa fibrelor sintetice, cota de participare a b. la industria textilă pe scară mondială este în continuă scădere (de la 80% în 1900 până la 51% în anii '80).

Bundesrat (Consiliu federal), organ reprezentativ al statelor germane aparţinând Confederaţiei Germane de Nord (1866-1871), Imperiului (1875-1918) şi Republicii Federale (din 1949, cu funcţii de cameră superioară). În Austria B. a existat în perioada republicană 1918-1938 şi a fost refăcut după 1945. În Elveţia B. este cel mai înalt organ executiv al statului.

Bundestag (Dieta federală), adunare reprezentativă germană instituită în timpul Confederaţiei Germane (1815-1866) în prezent (după Legea fundamentală federală din 1949) camera principală a parlamentului Germaniei, reînnoită la fiecare patru ani.

bunuri ecleziastice, totalitatea bunurilor imobile, proprietate a Bisericii, rod al donaţiilor făcute de credincioşi. În Antichitatea târzie, împăraţii romani au admis scutirea de plată a taxelor pentru acestea, privilegiu de care Biserica s-a bucurat şi în Evul Mediu, când b. e. au fost împărţite în beneficii, legate de desfăşurarea anumitor sarcini bisericeşti. În practică însă s-a înregistrat o uzurpare a b. e. de către laici şi chiar, adesea, o acumulare a beneficiilor (un singur posesor se bucura de mai multe beneficii, în detrimentul activităţii pastorale legată de de sarcinile cumulate). Sistemul de beneficii ca formă de gestionare a b. e. a durat, cu multe schimbări, până în perioada contemporană. Din punct de vedere istoric capătă mare importanţă confiscarea b. e. de către stat pentru a face faţă necesităţilor din bugetul propriu:

Adunarea Constituantă din Franța revoluționară în 1789, la propunerea lui Talleyrand, a confiscat b. e. cu scopul de a acoperi prin încasările din urma vânzării lor emisiunea de „asignate" Tot la fel, în 1866, guvernul Regatului Italiei a luat bunurile congregațiilor și ordinelor religioase pentru a acoperi deficitul bugetar de stat, angajându-se să verse în fondul cultului un venit de 5 %.

Buonaiuti, *Ernesto,* istoric italian (Roma 1881-1946). Figură eminentă a modernismului (v.) italian, reprezentând aripa cea mai radicală a lui prin convingerile dogmatice pragmatiste și prin orientarea politică inspirate din „socialismul creștin" Profesor de istoria creștinismului la Roma, a îngrijit ediția critică a scrierilor lui Gioacchino da Fiore (1931). Operele principale: *Eseuri despre creștinismul primitiv* (1923); *Istoria creștinismului* (1942-1943), axată în special pe spiritualismul medieval.

Buonarroti, *Filippo,* revoluționar din Toscana naturalizat francez (Pisa 1762-Paris 1831). A aderat la iacobinism în 1793 și a fost comisar la Oneglia pentru teritoriile italiene ocupate de francezi. A organizat alături de G. Babeuf „Conjurația egalilor", eșuată, evitând compromisurile cu regimul napoleonian. În timpul Restaurației și-a reluat activitatea conspirativă, în sens extremist și egalitarist, în câteva societăți secrete masonice controlate de el („Adelfi") sau create („Sublimii Maeștri Perfecți" și „Lumea") cu baze în Elveția, care au obstrucționat acțiunea mazziniană a Tinerei Italiei.

Burckhardt, *Jacob,* istoric elvețian (Basel 1818-1897). A aparținut curentului Kulturgeschichte, adică istoriei civilizației, culturii și obiceiurilor. Opera lui principală a fost *Civilizația Renașterii în Italia* (1860), unde a prezentat Renașterea ca o perioadă istorică unitară și ca un concept istoriografic, opunându-l Evului Mediu.

Burdach, *Konrad,* istoric și filolog german (Königsberg 1859-Berlin 1936). A susținut continuitatea dintre Evul Mediu și Umanismul renascentist. Opere principale: *Din Evul Mediu până la Reformă* (1893-1937); *Reform` Renaștere, Umanism* (1918).

burghezie,

grup social, caracteristic societății europene occidentale, de origine medievală, dar care s-a dezvoltat mai ales în epoca modernă și contemporană. Termenul a apărut spre sfârșitul Evului Mediu (sec. XI-XII) și i-a desemnat, mai ales în spațiul francez și german, pe locuitorii târgurilor și orașelor, care începeau să se dezvolte di nou după perioada de „eclipsă" anterioară.

■ *Emanciparea juridică a orașelor.* Cel puțin la început b. desemna o condiție juridică: emanciparea locuitorului orașului de monarhul sau seniorul feudal („aerul orașului te face liber"). Nu era deci vorba de o clasă socială legată de activități economice specifice. Abia mai târziu termenul a început să desemneze o clasă de persoane care trăia din comerț, din operațiuni financiare, din artizanat și din primele activități industriale rudimentare. Dar tot burghezi erau considerați și notarii, avocații, medicii, spițerii, literații, adică toți cei care contribuiau la administrarea orașului și-i dominau viața intelectuală.

■ *Starea a treia.* În epoca modernă, pe parcursul așa-numitului *Ancien Régime* (v.), termenul b. a început să delimiteze o comunitate socială lipsită de privilegii, opusă în plan juridic și formal nobilimii și clerului: cea de-a treia dintre cele trei „stări". Era vorba de o comunitate socială lipsită de conștiință (sau orgoliu de clasă), lucru demonstrat printre altele și de puternica dorință a componenților săi de a trece îndată ce se ivea ocazia în clasa superioară a nobilimii, asumându-și caracteristicile ei de viață: tipice au fost, de ex., goana după obținerea titlurilor nobiliare legate de funcții, în special în Franța, sau înnobilarea prin căsătorii sau cumpărarea de proprietăți funciare. Necesitățile din ce în ce mai complexe ale administrației statului modern, care au avut drept consecință creșterea birocrației, au deschis un alt domeniu important de dezvoltare pentru b. În această funcție b. a fost folosită în opoziție cu nobilimea: în Franța, de ex., unde monarhia s-a folosit de funcționari burghezi ca intendenți în admi istrația periferică, pentru a controla mai bine nobilimea locală.

■ *O conștiință de clasă burgheză.* Rocada nobilimii la propriile privilegii (controlul funcțiilor de la curte, monopolul asupra armatei, scutiri fiscale și jurisdicționale etc.) și încercarea de a face cât mai dificilă „înnobilarea" contribuie la dezvoltarea unei conștiințe de clasă burgheză. „Starea a treia" (sau mai precis, partea superioară, mai bogată, a acesteia) voia să obțină dreptul de a guverna, așa cum scria abatele E.J. Sieyès: „Ce este starea a treia? Totul. Ce a fost până acum în organizarea statală? Nimic. Ce dorește? Să devină ceva." Revoluția franceză a marcat începutul afirmării b. drept clasă dominantă grație și desfășurării aproape în același timp a revoluției industriale.

■ *Societatea burgheză.* Timp îndelungat, în orice caz, bogăția b. a rămas în mod precumpănitor legată de pământ, dar s-a împletit, sporind în acest sens, cu noul avânt al activității economice. Caracteristica b. din sec. XIX a devenit posibilitatea teoretică a fiecărui individ de a avea acces la această stare, cu condiția să fie capabil să ajungă la nivelul necesar de bogăție prin muncă. O asemenea schemă a fost asimilată de experiențele liberale din sec. XIX. Societățile burgheze s-au bazat deci pe capacitatea personală a cetățeanului (exprimată de ex., în limitarea dreptului de vot doar la persoanele cu avere sau cultură). Astfel de elemente au făcut să se structureze

BURGHEZIE

„Burghezia" şi „alte burghezii"

Identificarea burgheziei cu grupurile de întreprinzători este o simplificare istorică. Dimpotrivă modalităţile de dezvoltare din sec. XIX–XX ale Occidentului operează o selecţie a elitelor de întreprinzători reducând numărul celor care au controlul efectiv al procesului de producţie şi care deţin „puterea" economică şi favorizând dezvoltarea altor sectoare burgheze: profesionişti, funcţionari particulari, birocraţi publici. Este oare normal să-i includem pe toţi într-una şi aceeaşi clasă socială? Sau poate va trebui să vorbim mai degrabă de burghezii? Într-o categorie obişnuită de burghezie se pot găsi grupuri capitaliste care controlează sistemul de producţie, şi grupuri lipsite de orice fel de proprietate sau capital; lucrători independenţi, lucrători dependenţi; sectoare care au cote substanţiale de autoritate şi altele care nu au deloc; activităţi ce se desfăşoară în domenii îndepărtate ca agricultura, comerţul, industri arii profesionale cu caracteristici proprii. Şi pe urmă diferenţele de venit şi de dimensiuni: marile şi micile întreprinderi, marii şi micii profesionişti, înalta birocraţie sau cea minoră, nivelele de funcţionari etc. În sfârşit, pentru a rezuma aceste diversificări, evantaiul multiform de culturi şi „lumi" adeseori atât de depărtate unele de altele; tipologiile familiilor şi ale reşedinţelor, sistemul de consum, gradul de instruire, aptitudinile politice, capacităţile de organizare, opţiunile ideologice şi religioase etc.

Societatea contemporană occidentală, dacă este rezultatul unui proces de „ascensiune a burgheziei" cu caracter multilateral, prezintă însă burghezii din ce în ce mai puţin omogene, de multe ori nu tocmai bine definite şi artificiale. Burghezia întreprinzătoare constituie doar un segment al acesteia, din ce în ce mai redus. Iar ceilalţi, majoritatea, funcţionarii, birocraţii, profesioniştii, sub ce formă sunt ei „burghezie"? Problema poate fi rezolvată în termenii de raporturi de forţă şi de hegemonie din interiorul clasei burgheze? Există, adică, o „burghezie economică", un nucleu dominant şi hegemon în jurul căruia gravitează sectoare dominate şi hegemonizate ale micilor burghezii, ale burgheziilor lipsite de proprietate şi de putere? Greu de dat un răspuns răspicat. Dar este o realitate că alte burghezii îndeplinesc adesea roluri sociale şi politice care uimesc prin gradul lor de autonomie. Nu sunt doar simpli sateliţi ai „clasei-mamă" În ce constau atunci celelalte burghezii? În parte ele sunt un fenomen istoric repetabil, care nu priveşte doar societatea contemporană. Şi în Vechile Regimuri existau şi prosperau profesionişti, birocraţi şi o întreagă armată a „micii burghezii" meşteşugari, vânzători en detail, agricultori mijlocii care deţineau într-adevăr controlul asupra mijloacelor de producţie, dar gestionau întreprinderi de mică anvergură şi care nu se puteau compara cu manufacturile, cu reţelele industriei la domiciliu, cu întreprinderile comerciale mari şi cu marile ferme rurale; nici nu aveau în subordine mână de lucru, în afară de cea din familie sau era vorba de muncă salariată de proporţii reduse şi întâmplătoare, un ucenic, un argat, câţiva zilieri la vremea recoltelor În parte, celelalte burghezii iau naştere o dată cu noile sisteme de producţie din sec. XIX–XX şi cu transformarea instituţiilor şi a statului, în aceşti ultimi 100–150 ani. sunt grupurile micii burghezii dependente, funcţionarii angajaţi de întreprinderile industriale, comerciale, financiare, pe măsură ce dimensiunile lor cresc, iar munca, în interiorul lor, se specializează şi se diversifică; sau funcţionarii, tot mai numeroşi, ai birocraţiei publice, pregătiţi pentru a desfăşura funcţii administrative, educative, juridice pe care statele îi angajează la sfârşitul sec. XIX şi în primele decenii ale sec. XX. Societatea occidentală este caracterizată de o birocratizare a funcţiilor, atât publice cât şi private, fără precedent în istorie.

PAOLO MACRY,
Societatea contemporană
O introducere istorică,
Il Mulino, Bologna 1992, pag. 262–265.

în chip elitist, afirmându-se mai ales puterea păturilor de vază şi a b. capitaliste în ascensiune. O dată cu revoluţia industrială se năştea şi noua clasă antagonistă, proletariatul: tendinţa către polarizare părea de netăgăduit.

■ *Structurarea burgheziei.* Începând cu sfârşitul sec. XIX au început însă să apară mult mai evident diferenţe între înalta burghezie, cea de mijloc şi mica burghezie, constituită cea dintâi din marii întreprinzători capitalişti sau din bancheri, a doua şi cea de a treia din cei care exercitau diferite profesiuni, comercianţi, mici proprietari, funcţionari de diferite categorii economico-sociale. Graniţele dintre aceste structuri sociale ale b. erau mai curând elastice. Unii istorici preferă deci să vorbească de mai multe burghezii, care se diferenţiază în mod net prin activităţi profesionale, stil de viaţă, mentalitate.

■ *Spaţiul anglo-saxon.* În spaţiul anglo-saxon, termenul b. nu există şi este înlocuit cu termenul *middle class*, clasa de mijloc. Acest lucru derivă dintr-un tip de evoluţie socială specială a societăţii engleze, dar mai ales a celei nord-americane. Diferenţele mari de ordin social şi economic dintre cele două ţări nu împiedică existenţa unei ierarhii sociale fără discontinuităţi, caracterizată de o mobilitate socială (atât în sus cât şi în jos) mult mai accentuată decât cea întâlnită în Europa continentală.

Burghiba, *Habib ibn Ali,* om politic tunisian (Monastir 1903-1999). Şi-a luat diplomă în drept la Paris; avocat militant al partidului naţionalist Destur, a fost arestat de mai multe ori de francezi. În 1934 a fondat Noul Destur (mai târziu Partidul Socialist Desturian), cu intenţia de a realiza o Tunisie independentă şi laică. În perioada de după război a reluat lupta pentru independenţă, care a fost obţinută în 1956. Şef al guvernului, a proclamat abolirea monarhiei (1957) şi a devenit preşedintele republicii. Susţinător al unei politici laice, moderată şi filooccidentală, B. a instaurat un regim autoritar şi a reuşit să fie confirmat ca preşedinte pe viaţă în 1974. În 1987 a fost destituit pentru incapacitate psihofizică de către preşedintele Consiliului, Ben Ali.

burgmeister, funcţie electivă, la început cu atribuţii administrative şi de poliţie fiscală (printre care controlul de greutăţi şi măsuri), din sec. XIII funcţie de şef al consiliului orăşenesc în oraşele germane.

Burgundia (Bourgogne), regiune istorică din Franţa centrală cu capitala la Dijon. Alte centre importante sunt Bourg-en-Bresse, Macon, Chalons-sur-Saône, Auxerre. Locuită în Antichitate de ecvi, mandubi, secvani şi lingoni, a fost supusă de Caesar şi cucerită de burgunzi în sec. V. A trecut în stăpânirea francilor în 534 şi a făcut parte din Imperiul carolingian. În sec. IX partea de la est de Ron (B. Inferioară) a constituit comitatul de B., care a fost inclus de Rudolf II în regatul de Arles (933) doar formal alipit la Imperiu din 1034 până la 1347. Partea de la vest de Ron (B. Superioară), a constituit, în schimb, ducatul de B., fondat în 884 şi trecut în stăpânirea sa în 1363 de către Ioan II cel Bun, rege al Franţei, care i l-a dat fiului său Filip Temerarul. Acesta a pus bazele unei noi dinastii de duci care au rămas de fapt independenţi până în 1477, când B. a fost anexată definitiv Franţei. În Evul Mediu, B. a fost atât leagănul monahismului cluniacens cât şi a celui cistercian.

burgunzi, străveche populaţie germană probabil de originea scandinavă intrată în contact cu romanii în sec. III-IV şi stabilită în jurul anului 400 în regiunea cuprinsă între Metz şi Mainz. În 437, după ce au ocupat provincia Belgica, au fost învinşi de Aetius. S-au stabilit atunci în zona lacului Geneva, punând bazele unui stat autonom (443). În 490 au coborât în Italia venind în ajutorul lui Odoacru împotriva lui Theodoric şi au prădat valea Padului. Învinşi în 500 de francii lui Clovis, au fost obligaţi să-i plătească tribut, pentru a fi mai târziu supuşi definitiv (534) după înfrângerea suferită la Autun.

buri, nume (oland.: *boeren*, ţărani) cu care sunt desemnaţi descendenţii coloniştilor olandezi şi germani sosiţi printre primii în Africa de sud, pentru a-i deosebi de coloniştii care au venit mai târziu, de origine britanică. Prima expediţie a unui grup de 90 de persoane din Compania Olandeză a Indiilor Orientale a ajuns în 1652 lângă Capul Bunei Speranţe, constituind primul nucleu al Coloniei Capului şi confruntându-se cu indigenii hotentoţi şi bantu. B. chiar de la început au teoretizat şi au aplicat discriminarea rasială (*apartheid*). Când Colonia Capului a fost cucerită definitiv de Marea Britanie (1806), suprimarea autonomiilor, imigrarea coloniştilor britanici, abolirea sclaviei i-au împins pe b. la o emigrare în masă (Marele Trek) spre interior (1834-1839), unde au constituit statele Transvaal şi Orange. Descoperirea zăcămintelor aurifere în Transvaal a reacutizat tensiunea, ducând la războiul anglo-bur, câştigat de Marea Britanie nu fără dificultate (1899-1902). În 1906 statele Transvaal şi Orange au obţinut o oarecare autonomie, în timp ce în 1910 a fost constituit *dominionul* Uniunii Sud-Africane, astăzi Africa de Sud, constituită din provinciilor Cape, Natal, Transvaal şi Orange, ai cărei primi miniştri au fost b. până în 1994.

Burke, *Edmund,* scriitor şi om politic britanic de origine irlandeză (Dublin 1729-Beaconsfield, Buckinghamshire, 1797). Anglican din mamă catolică, a intrat pentru prima dată în parlament în 1766 ca *whig*, susţinând aici o politică de conciliere cu coloniile americane, abolirea discriminărilor împotriva catolicilor, reforma legilor penale şi abolirea sclaviei. În 1790 şi-a publicat opera

fundamentală, *Reflecții asupra Revoluției din Franța,* unde și-a exprimat poziția de negare totală a principiilor și practicii Revoluției franceze, prevăzând consecințele violente ale acesteia din anii următori și opunând raționalismului revoluționar al Franței progresul bine organizat al Marii Britanii în respectul fidel față de tradiții. Părăsindu-i pe *whigs,* B. a sprijinit politica lui W. Pitt cel Tânăr împotriva Franței revoluționare.

Burkina Faso, stat în Africa de vest. *Sup:* 274 200 km²; *Pop.:* 10 179 000 loc., din care 48% mossi. *Capit.:* Ouagadougou; *Limba:* môre, peul și malinké. *Relig.:* culte tradiționale (45%), musulmană (43%), creștină (12%); *Vecini:* V și N Mali, E Niger, Benin, S Ghana și Togo, S și SV Côte d'Ivoire; *Forma de stat:* republică prezidențială. În cursul sec. XI triburile sudaneze au ocupat regiunea din bazinul superior al fluviului Volta, iar mai târziu (sec. XIII-XIV) au dat naștere celor două regate rivale: Ouagadougou și Yatenga. În 1896 Franța a transformat în protectorat cele două regate și ulterior (1919) întreaga regiune a fost anexată Africii Occidentale Franceze cu numele de Volta Superioară. După obținerea independenței (1960) ca republică prezidențială, națiunea a trebuit să înfrunte între 1966 și 1980 perioada de mare sărăcie ca urmare a procesului de deșertificare a Sahelului. Pe plan politic un lung șir de lovituri de stat militare a culminat cu luarea puterii (1984) de către căpitanul T. Sankara care a schimbat numele țării în Burkina Faso (țara celor onești), impunându-i o evoluție filosocialistă. Situându-se apoi pe poziții moderate și de deschidere spre Occident, Sankara a fost asasinat de către colaboratorii săi (1987), care au instituit un regim bazat pe un partid unic (Frontul Popular) și l-au desemnat ca șef al statului pe căpitanul B. Campaoré. Acesta, după ce a eliminat aripa radicală a Frontului Popular, în 1991 a deschis țara spre pluripartidism, promulgând o nouă constituție democratică, abandonând definitiv raporturile cu marxism-leninismul și fiind confirmat ca președinte. În 1992 partidul lui câștiga majoritatea absolută a locurilor din parlament. În noul guvern erau incluși și exponenți ai opoziției, în cadrul unui proces de normalizare care s-a consolidat în următorii cinci ani.

bursă, piața de desfacere organizată pentru negocierea de titluri publice sau private și de valută (b. de valori) sau de mărfuri (b. de mărfuri).. Caracteristicile contractărilor realizate de b. s-au definit progresiv începând cu activitatea cămătarilor medievali și, mai mult chiar, cu aceea a negustorilor din sec. XV și XVI. Denumirea însăși își are originea în operațiunile de vânzare-cumpărare care aveau loc în sec. XVI la Bruges (Flandra), în palatul familiei de bancheri Van de Bursen. B. a devenit locul de întâlnire al negustorilor și, mai mult, în general, termenul a început să indice operațiunile înseși cu mărfuri, valută, titluri. Între sec. XVI și XVII marile orașe europene (Anvers, Lyon, Amsterdam, Londra, Paris), s-au dotat cu clădiri destinate în mod special tranzacțiilor bursiere. În cursul sec. XIX, o dată cu afirmarea industrializării, b. s-au impus ca centre de întâlnire între cererea și oferta de capital și s-a produs definitiva separare între b. de valori și cele destinate schimbului de mărfuri. B. din principalele orașe italiene au luat naștere, cu excepția celei de la Trieste, nu mai înainte de sec. XIX. Dar a fost cea de la Milano care a căpătat prioritatea tratativelor, în funcție de dezvoltarea economică și financiară de neegalat atinsă de acest oraș. În momentul izbucnirii primului război mondial, b. de la Paris și cea de la Londra au cedat în schimb supremația afacerilor celei din New York (care își ia numele de la strada pe care este situată, Wall Street), alăturându-i-se, prin importanță, în perioada de după război, b. de la Frankfurt și Tokio.

ANUL FONDĂRII PRIMELOR BURSE ITALIENE ȘI STRĂINE

an	*orașe*	*an*	*orașe*
1775	Trieste	1531	Anvers
1802	Roma	1546	Lyon
1808	Milano	1549	Toulouse
1808	Florența	1564	Londra
1810	Neapole	1613	Amsterdam
1850	Torino	1724	Paris
1855	Genova	1817	New York

Burundi, stat în Africa central-orientală. *Sup.:* 27 834 km²; *Pop.:* 6 134 000 loc. din care 82% hutu, 14% tutsi. *Capit.:* Bujumbura; *Limba:* kirundi și swahili; *Relig.:* catolică (63%), culte animiste. *Vecini:* N Rwanda, V, Zair, E și S Tanzania; *Forma de stat:* republică prezidențială; Locuit de populația bantu din triburile bahutu, a fost ocupat în sec. XVI de tutsi (vatussi), al căror regat a fost anexat la Africa Germană de Est în 1885. Atribuit spre administrare Belgiei în 1919 ca parte a teritoriului Rwanda-Urundi, s-a separat de aceasta în 1961 și a devenit independentă în 1962 păstrând regimul monarhic. În 1966 colonelul Micombero l-a detronat pe regele Mwambutsa IV și a proclamat republica, ai cărei primi ani de viață au fost marcați de sângeroase conflicte etnice între majoritatea hutu și oligarhia tutsi. După o dictatură militară (1987-1992), primele alegeri multipartinice din 1993 s-au încheiat cu victoria lui M. Ndadaye (reprezentant al majorității hutu, de treizeci de ani exclusă de la guvernare de elita tutsi), care s-a impus asupra candidatului sprijinit de armată (controlată de tutsi), președintele care-și terminase mandatul, maiorul P. Buyoya. Asasinatul pus la cale de ofițerii

tutsi împotriva noului preşedinte (X. 1993) şi a succesorului său C. Ntaryamira (IV.1994) a provocat izbucnirea războiului civil pe bază etnico-tribală, care în doar câteva săptămâni a provocat peste 200 000 de victime, în timp ce un milion şi jumătate de refugiaţi, în cea mai mare parte hutu, au căutat refugiu în Zair. Un acord între părţi pentru o gestiune comună a puterii (IX.1994) a eşuat datorită creşterii progresive în interiorul partidului tutsi (UPROMA) a facţiunii mai radicale, potrivnică dialogului. La reluarea conflictelor în 1996, ONU şi OUA au dispus trimiterea unui contingent de pace: pentru a împiedica trimiterea acestuia, armata a preluat puterea destituindu-l pe preşedinte şi pe primul ministru hutu şi instalându-l în locul lor pe maiorul Buyoya. La sfârşitul anului 1998, sub presiune occidentală, Buyoya a acceptat reînfiinţarea partidelor politice.

Bush, *George,* om politic american (Milton, Massachusetts, 1924). Republican, a avut funcţii diplomatice şi a fost directorul CIA din 1976. În 1981 a fost ales vicepreşedinte în administraţia R. Reagan şi i-a urmat la preşedinţia SUA în 1988. Perioada în care a fost preşedinte s-a caracterizat mai ales prin angajare internaţională: chemat să administreze echilibrul dificil existent după căderea comunismului în Europa şi în URSS şi, deci, după sfârşitul bipolarismului SUA-URSS, a reafirmat leadership-ul american, angajând puterea acestuia drept garanţie a stabilităţii ordinii internaţionale, în special în războiul din Golf (v. 1991) şi a perseverat în politica de dezarmare (acordul asupra reducerii armamentului nuclear cu preşedintele rus B. Elţîn, 1993). În interior a menţinut politica economică a lui Reagan, fără să reuşească însă să relanseze creşterea economică şi să atenueze nemulţumirile sociale.

bushido (jap.: morala războinicului), un ansamblu de norme care reglementează disciplina morală (loialitatea, fidelitatea conjugală, politeţea, grija filială) şi comportamentul de război al castei militare a samurailor din Japonia; a fost unul din punctele de plecare ale naţionalismului japonez din sec. XX.

Byrnes, *James Francis,* om politic american (Charleston 1879-Columbia 1972). Făcând parte din Partidul Democrat, a avut diferite funcţii în administraţia F.D. Roosevelt şi a fost secretar de stat din 1945 până în 1947, când H. S. Truman, considerând prea conciliantă politica sa în raporturile cu URSS, a hotărât să-l înlocuiască. A fost după aceea guvernator în Carolina de Sud (1951-1955), funcţie în care şi-a menţinut poziţia conservatoare în problema rasială.

C

Cabet, *Etienne,* om politic şi scriitor francez (Dijon 1788-Saint Louis, Missouri, 1856). A fost procurator în Corsica (1830-1832) şi deputat republican. Condamnat pentru atacurile sale violente împotriva regelui Ludovic Filip (1834), s-a refugiat la Londra. Şi-a expus teoriile sale comuniste utopice în *Călătoriile şi aventurile Lordului William Carisdall în Icaria* (1840) şi a încercat să-şi realizeze idealul înfiinţând centrul Icaria în Texas (1856).

Cabot, *Sebastian,* navigator (Veneţia 1476-Londra 1557). În serviciul spaniolilor (1526) a urcat în amonte Río de la Plata şi estuarul Paraná. Pentru coroana Angliei (1508) a refăcut ruta urmată de tatăl său în 1497 şi a descoperit golful Hudson; într-o călătorie ulterioară în căutarea trecătorii de nord-est a ajuns, prin Marea Arctică, la gurile Dvinei (1553) deschizând rutele comerciale între Londra şi portul rusesc Arhanghelsk.

Caboto, *Giovanni,* (Cabot, John) cartograf şi navigator italian (Genova 1450-Bristol 1498). S-a aflat mai întâi în serviciul Veneţiei (1476) apoi în serviciul regelui Angliei (1490) în calitate de cartograf. În 1497 a organizat o expediţie cu intenţia de a găsi o cale maritimă spre China urmând o rută mai spre nord de aceea urmată de C. Columb. A întâlnit în felul acesta în cale insulele Terranova şi Labrador, descoperind existenţa continentului nord-american.

Cabral, *Amilcar,* om politic din Guineea (Bafatá, Capul Verde, 1921-Conakry, Guineea, 1973). Cercetător în economie agrară, în 1956 a întemeiat Partidul African pentru Independenţa Guineei şi a Capului Verde (PAIGC), iar din 1963 s-a aflat în fruntea lui în lupta armată împotriva dominaţiei portugheze. Când a fost asasinat de disidenţi din PAIGC, probabil agenţi portughezi, mai mult de două treimi din ţară fusese eliberată şi se bucurase de o organizare economică şi politică eficientă.

Cabral, *Pedro Alvares,* navigator portughez (Belmonte 1467-Santarém 1520). În fruntea unei flotile de 13 nave, îndreptându-se spre Indii, în aprilie 1500 a atins primul coastele Braziliei, punând stăpânire pe regiune (numită de el Terra di Vera Cruz) în numele coroanei Portugaliei; după ce a ajuns la Calcutta, s-a reîntors la Lisabona în vara anului 1502.

cadastru, înregistrare a proprietăţilor imobiliare (terenuri şi construcţii) realizată în scopuri fiscale de către stat. Instituirea primelor forme de c. datează din vremea celor mai mari civilizaţii ale lumii antice (de ex. egipteni şi greci), care foarte curând au înţeles utilitatea măsurării proprietăţilor funciare. Romanii au instituit censul financiar cu scop atât fiscal, cât şi juridic (recunoaşterea dreptului de proprietate). Instituirea de cadastre poate fi întâlnită atât în epoca medievală la comunele libere, cât şi în sec. XVI şi XVII: cel mai cunoscut este cel comandat de împăratul Carol V în 1546.

■ *Cadastrele moderne.* Operaţiuni de determinare cadastrală întemeiate pe criterii moderne de relevare (planuri geometrice /de parcelare cât şi descrieri de terenuri) s-au înregistrat începând din sec. XVIII în unele state italiene, în special în Lombardia sub stăpânirea habsburgică, dar şi în Statul Papal şi în cel savoiard, în Regatul de Neapole şi în ducatul Modena. Era vorba şi de o adevărată reformă fiscală, tinzând spre o distribuire echitabilă a funcţiilor şi la o depăşire a privilegiilor acordate în special proprietăţilor feudale şi ecleziastice nesupuse până atunci impozitelor. Tot în sec. XVIII au fost iniţiate operaţiuni cadastrale în Franţa, în Spania şi în Imperiul habsburgic. Aceste cadastre şi-au luat ca punct de referinţă criteriile folosite pentru c. de la Milano încheiat în 1760, cunoscut drept c. Mariei Tereza. După unificarea Italiei s-a procedat la o reorganizare a sistemului pentru a reunifica cadastrele statelor preunitare, făcute după criterii diferite iar uneori chiar opuse. Criteriile pentru noul c. au fost fixate prin legea din 1.III.1886. În ciuda numeroaselor integrări şi modificări (îndreptate printre altele în special spre egalizarea impozitelor financiare mai degrabă decât spre recunoaşterea cadastrală a teritoriului) c. a funcţionat în mod inegal în diferitele zone în care fusese împărţit teritoriul în acest scop. Reunificarea tuturor actelor normative cadastrale a fost realizată prin textul unic din 8.X.1931. O lege din 13.IV.1939 a introdus c. edilitar urban, care constituie baza actualelor dispoziţii cadastrale italiene.

cadiu, judecător musulman, iniţial delegat al califului în admi istrarea justiţiei, cu putere de decizie unică şi definitivă. Din sec. XIX jurisdicţia sa nu se mai extinde la tot dreptul civil şi penal, ci este limitată doar la dreptul familial.

Cadiz, oraş spaniol din Andaluzia, principal port pentru rutele atlantice, a fost asediat de mai multe ori de către piraţii barbareşti, apoi de englezi, olandezi şi francezi între sfârşitul sec. XVI şi sec. XIX. În 1812 aici a fost proclamată o constituţie liberală, abrogată mai târziu de Ferdinand VII (1814). A fost teatru de luptă, în 1820, al revoltei trupelor care plecau să reprime insurecţia din America Latină şi care s-a transformat în revoluţia liberală.

Cadorna, *Luigi,* mareşal al Italiei (Pallanza 1850-Bordighera 1928). Fiu al lui Raffaele, senator al regatului din 1912, în iulie 1914 a fost numit şef al Statului Major al armatei. Revendicând deplină autonomie în conducerea operaţiunilor din primul război mondial, a susţinut până la capăt (chiar şi printr-un regim disciplinar foarte sever) o strategie de atacuri frontale pe frontul de est care

s-a dovedit curând pe cât de costisitoare pe atât de ineficientă. După înfrângerea de la Caporetto a fost înlocuit de A. Diaz (8.XI.1917) şi numit membru al comitetului consultativ militar interaliat de la Versailles.

Cadorna, *Raffaele*, general italian (Milano 1815-Torino 1897). A luat parte la cele trei războaie de independenţă şi la războiul Crimeii. Ministru de război în guvernul provizoriu din Toscana în 1859, după unificare a condus operaţiunile militare împotriva brigandajului (v.) în Sicilia şi Abruzzo. În 1870 a comandat corpul de expediţie care a cucerit Roma. De mai multe ori deputat, senator din 1871.

Cadorna, *Raffaele*, general italian (Pallanza 1889-1973). Fiul lui Luigi, a participat la primul şi al doilea război mondial. Sub conducerea sa divizia blindată Ariete a luptat împotriva germanilor la Roma în septembrie 1943. În vara lui 1944 a fost numit comandant general al Corpului de Voluntari pentru Libertate şi paraşutat în nord cu însărcinarea de a garanta echilibrul între diferitele componente ale Rezistenţei şi adaptarea luptei partizanilor la strategia Aliaţilor. Şef al Statului Major al armatei după război (1945-1947), a fost senator independent pentru DC în 1948-1963.

CAER (în Occident Comecon), abreviere pentru Consiliul de Ajutor Economic Reciproc), organ pentru planificarea economică comunitară înfiinţat la Moscova în 1949 de URSS, Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia, România şi Ungaria. Mai târziu au aderat Albania (1949; s-a retras în 1961), Republica Democrată Germană (1950), Mongolia (1962), Cuba (1972) şi Vietnam (1978); Iugoslavia a aderat în 1964 ca membru asociat. De la sfârşitul anilor '80, criza regimurilor comuniste a antrenat şi C., care în aprilie 1991 a fost dizolvat.

Caesar, *Caius Iulius*, om politic şi scriitor roman (Roma 100-44 î.Hr.). Aparţinând familiei de patricieni Iulia, C. s-a aflat curând în tabăra popularilor, din motive de rudenie: în afară de faptul că era nepotul lui Marius, în 84 a devenit ginerele lui Cinna, şef al partidului democratic şi un foarte înverşunat adversar al lui Sulla; în felul acest s-a expus unui mare risc atunci când acesta a luat puterea în 82 î.Hr. Părăsind Roma, s-a reîntors numai după moartea dictatorului şi a îndeplinit mai multe funcţii publice (pontif şi tribun militar în 73 î.Hr.; în 68 cvestor; edil în 65; pontifex maximus în 63, funcţie pe care a deţinut-o până la moarte; pretor în 62) După ce a exercitat cu succes funcţia de propretor în Hispania ulterior în 60 î.Hr., a reuşit să câştige alianţa celor mai puternice două personalităţi politice ale epocii; Pompeius şi Crassus, cu care va da naştere aşa-numitului triumvirat.

■ *Consulatul şi cucerirea Galiei.* Pe baza pactului stipulat C. a obţinut consulatul în anul 59 î.Hr. şi a impus cu multă duritate, fără a ţine cont de veto-urile colegului Bibulus, să fie aprobată concesionarea de pământ veteranilor lui Pompeius şi ratificarea sistematizării făcute de acesta în Orient. O lege specială i-a conferit ulterior lui C. timp de cinci ani dreptul de a guverna Gallia Cisalpina (guvernarea Galliei Transalpine i-a fost dată de Senat) şi a provinciei Illyricum, funcţie care îi dădea dreptul să dispună de o armată. În următorii nouă ani s-a dedicat supunerii în întregime a Galiei la vest de Rin, aceasta şi datorită faptului că i-a fost prelungită funcţia de conducere acordată de ceilalţi triumviri cu ocazia întâlni i lor care a avut loc la Lucca în 56 î.Hr. După ce a împrăştiat populaţiile galice, în 55 î.Hr., a trecut Rinul în apropiere de Confluentes (Koblenz) şi timp de doi ani consecutivi a făcut incursiuni în Britannia. În 52 î.Hr. a trebuit să înfrunte marea revoltă a populaţiilor din Galia centrală conduse de Vercingetorix: după ce a fost cucerită Alesia şi a reuşit să captureze căpetenia revoltei, în 51 î.Hr., a înăbuşit ultimele focare ale rebeliunii.

■ *De la războiul civil la dictatură.* După ce a murit Crassus (53 î.Hr.), apropierea treptată a lui Pompeius de partida senatorială a făcut ca la 7.I.49 Senatul să-i impună lui C. să predea armata. Hotărârea de a trece împreună cu trupele sale Rubiconul (hotar al provinciei care se afla în stăpânirea sa) la 10.I., a dus la războiul civil, care a durat timp de cinci ani, mai întâi împotriva lui Pompeius (49-48) şi mai apoi (48-45) împotriva urmaşilor lui. Punând foarte repede stăpânire pe Roma şi Italia C. a debarcat (I.48) în Epir şi s-a îndreptat spre Thessalia, unde se refugiase Pompeius, învingându-l la Pharsalos în august 47 Urmându-şi rivalul în Egipt, după moartea acestuia a trecut această ţară sub stăpânirea romană, pentru a-l învinge pe urmă pe regele din Pont Farnace (47), pe partizanii lui Pompeius la Tapsus în Africa (46) şi apoi (45) resturile armatei republicane la Munda, în Spania. Rămas de-acum fără adversari C. s-a dedicat unei serii de reforme interne de natură economică şi socială care i-au atras sprijinul maselor populare şi al veteranilor. Consul din 48 î.Hr. şi după aceea, în 46 a fost numit dictator pe o perioadă de zece ani, iar de la începutul anului 44 dictator pe viaţă. O asemenea acumulare de onoruri şi putere a provocat resentimentul chiar al celor din propriul partid, care l-au acuzat că ar aspira la coroana regală. La 15.III.44 a căzut victimă unei conjuraţii condusă de Brutus şi Cassius.

■ *Opera literară.* Om de rafinată cultură, C. ocupă un loc de mare importanţă în istoria literaturii latine: de la el s-au păstrat şapte cărţi de comentarii despre războiul galic (*De bello Gallico*), completate de o a opta carte (în general atribuită locţiitorului său, Aulus Hirtius) şi trei asupra războiului civil (*De bello civili*), opere care se disting printr-o eleganţă evidentă şi prin sobrietatea stilului.

Bibliografie: L. Canali, *Giulio Cesare*, Editori Riuniti, Roma 1977; J. Carcopino, *Giulio Cesare*, tr. it., Rusconi, Milano 1982.

Caetano, *Marcelo,* om politic portughez (Lisabona 1906-Rio de Janeiro 1980). Rector al universității din Lisabona (1959-1962) şi colaborator apropiat al dictatorului Salazar, i-a urmat în 1968 încercând o liberalizare plină de prudență a regimului. A fost răsturnat în urma loviturii de stat militaro-democratice din 1974.

Càffaro, om politic şi cronicar genovez (Serra Ricco, Genova. cca 1080-Genova 1166). În fruntea flotei genoveze i-a învins pe pisani (Piombino, 1125) şi pe sarazini (Minorca, 1146). A îndeplinit diverse misiuni diplomatice la curtea lui Frederic Barbarossa şi în Spania. A fost autorul *Analelor genoveze,* sursă fundamentală pentru istoria republicii, între anii 1100 şi 1165.

Caffè, Il, ziar literar şi cultural, publicat la Milano o dată la zece zile (VI. 1764-V.1766) a fost organul asociației „Società dei Pugni" din Milano. A dezbătut temele cele mai î intate ale iluminismului căpătând un rol de frunte în societatea lombardă. Au colaborat, printre alții, Pietro şi Alessandro Verri, C. Beccaria, G. Visconti, P. Secchi, A. Longo, P. Frisi, G. R. Carli, L. Lambertenghi.

Cagliari, oraş în Sardinia, capitală de provincie şi regiune. Aşezare feniciană (sec. IX î.Hr.), a fost o bază comercială cartagineză (sec. VII î.Hr.) şi municipiu roman din 48 î.Hr. Cucerit de vandali în 455 şi de bizantini în 534, a fost supus jafurilor sarazinilor şi altor diferite invazii şi ocupații: a Pisei (1127), a aragonezilor (1326) şi a austriecilor (1708). Cedat Savoiei în 1758, a devenit reşedința suveranilor din Piemont (1799-1814).

Cagliostro, *Alessandro, conte de,* pseudonim al lui *Giuseppe Balsamo,* aventurier sicilian (Palermo 1743-San Leo Pesaro, 1795). Medic, alchimist şi cercetător în domeniul ştiințelor oculte, la Londra a fondat o sectă masonică de „rit egiptean" (1776-1777). Celebru în toată Europa ca vrăjitor şi vindecător (vraci) şi implicat în intrigi de curte în Franța, a fost condamnat la moarte de către Inchiziție (pedeapsă comutată apoi în închisoare pe viață, 1789) pentru că a încercat să introducă la Roma loja sa masonică.

cagoulards (cagularzi) membri ai Comitetului Secret de Acțiune Revoluționară (CSAR) apărut în Franța ca reacție a elementelor de extremă dreaptă față de victoria Frontului Popular (v.) în alegerile din 1936. *Cagoule* (glugă, cu două găuri pentru ochi, pe care adepții o foloseau pentru a nu fi recunoscuți) era denumirea folosită de presa vremii pentru a desemna asociația. Conduşi de E. Deloncle, c. au pus la cale atentate şi asasinate politice, printre care şi cel al fraților C. şi M. Rosselli (1937). În al doilea război mondial, în timpul ocupației germane în Franța, cea mai mare parte a c. a fost de partea guvernului colaboraționist de la Vichy.

cahiers de doléances, sub *l'Ancien Régime,* memorii adresate regelui Franței din partea nobilimii, a clerului şi a Stării a Treia, pentru a exprima revendicări şi reclamații. C.d.d. redactate pentru convocarea Stărilor Generale din 1789 reprezintă o sursă importantă de informații cu privire la revendicările şi cererile diferitelor categorii sociale din Franța prerevoluționară.

Caillaux, *Joseph-Marie,* om politic francez (Le Mans, 1863-Mamers, Sarthe, 1944). Radical, a militat pentru introducerea impozitului progresiv pe venit şi pentru o politică externă de reapropiere față de Germania, cu care, în calitatea sa prim-ministru, în 1911, a rezolvat neînțelegerile coloniale (cedarea unei părți din Togo francez în schimbul libertății de acțiune în Maroc). Situându-se chiar de la începutul primului război mondial pe o poziție favorabilă unei păci de compromis, în ianuarie 1918 a fost arestat din ordinul lui G. Clemenceau pentru a fi complotat împotriva siguranței statului şi ținut în închisoare timp de 3 ani. A fost după aceea senator şi ministru al finanțelor.

Cairo, capitala Egiptului, situată la gurile deltei Nilului, la 120 km de M. Mediterană. A fost întemeiat în 969 de dinastia arabă a Fatimizilor pe un nucleu mai primitiv (al-Fustat). Numele îi vine din arabul *al-Qahir,* cel victorios. S-a impus foarte curând ca o nouă capitală artistică şi culturală a Islamului. Sub domnia mamelucilor (care în 1261 au chemat un Abbasid fugit din Bagdad să se stabilească la C. în calitate de calif) a devenit cel mai mare centru comercial din Orientul Apropiat, rol pe care şi l-a menținut până la crearea de noi rute comerciale în O. Atlantic (sec. XVI).

■ Conferința de la C. S-a desfăşurat în noiembrie 1943, în timpul celui de-al doilea război mondial. Au participat: preşedintele SUA, F. D. Roosevelt, primul ministru britanic, W. Churchill şi generalul chinez Chiang Kai-shek. S-a hotărât continuarea până la capăt a războiului împotriva Japoniei şi stabilitatea postbelică a Pacificului.

■ Conferința de la C. Ținută în 1958 între câteva țări afro-asiatice, a constituit o etapă importantă în mişcarea țărilor nealiniate.

Cairoli, familie de patrioți din Pavia din perioada Risorgimento-ului. Părinții Carlo şi Adelaide au avut 5 fii, dintre care 4 au murit în luptă sub comanda lui Garibaldi: *Ernesto,* mort în 1859 voluntar în corpul Vânătorilor de munte alpini, *Luigi* mort în 1860 la Neapole în timpul expediției celor O Mie; *Enrico,* mort în 1867 la Villa Glori, apărând Republica Romană; *Giovanni,* mort în 1869 ca urmare a unei răni căpătate cu 2 ani în urmă la Villa Glori. Primul născut a fost *Benedetto* (v.).

Cairoli, *Benedetto,* om politic italian (Paris 1825-Neapole 1889). Neoguelf (v. neoguelfism) în tinerețe, apoi mazzinian, a aderat în cele din urmă la politica lui Cavour. A luptat în rândurile Vânătorilor de munte alpini şi a celor O Mie. Deputat de stânga, a reprezentat sufletul intransigent al acesteia, opunându-se transformismului (v.)

lui A. Depretis. Devenit însă preşedinte al Consiliului (1878 şi 1879-1881), nu a reuşit să se distanţeze de politica predecesorului său, în ciuda faptului că a încercat să aplice într-o măsură mult mai largă libertăţile statutare. A fost rănit în timpul atentatului lui G. Passanante (v.) împotriva regelui Umberto I (17.XI.1878). Guvernele conduse de el au căzut pentru că au fost considerate prea slabe în politica externă (incapacitatea politicii „mâinilor nepătate", de renunţare la avantajele teritoriale la congresul de la Berlin, 1878; dezamăgirea faţă de ocuparea Tunisiei de către francezi în 1881).

Calabria, regiune a Italiei meridionale, între Basilicata, Marea Ionică şi Marea Tireniană. Cuprinde provinciile Catanzaro (capitală), Reggio Calabria, Cosenza, Crotona şi Vibo Valentia.

sec. VIII î.Hr.
C. devine nucleul unei civilizaţii deosebit de înfloritoare ca urmare a celei de a doua colonizări greceşti (întemeierea oraşelor Sibaris, Crotona, Regium)

sec. IV Se dezvoltă federaţia oraşelor brutilor.

sec. III Romanii instalează garnizoane la Crotona, Locri şi Regium şi-şi arogă dreptul de control asupra regiunii la sfârşitul războiului dus împotriva oraşului Tarentum (272).

sec. V-VI d.Hr.
C. sub dominaţia goţilor. Casiodor întemeiază lângă Squillace Vivarium unul din primele centre monastice din Occident.

553 În urma războiului gotic C. este ocupată de către bizantini.

847 Longobarzii destramă unitatea C., anexând Cosentino la ducatul de Benevento, iar mai târziu la principatul de Salerno.

sec. X Reunificată o dată cu reîntoarcerea bizantinilor, C. va fi puternic elenizată, devenind centru al monahismului bazilian.

1050-1060
Este cucerită de către normanzi care, prin dominaţia lor bine organizată şi sigură, prin redeschiderea traficului pe mare şi pe uscat, prin sprijinirea procesului de latinizare a clerului şi a monahismului benedictin, încurajează o puternică redresare a ei.

1214 Trecerea sub stăpânirea casei de Suabia.

1266 Regiunea este cucerită de familia de Anjou, a cărei dominaţie este caracterizată prin extinderea latifundiilor feudale şi printr-o politică fiscală abuzivă.

1442 Aragonezii pun stăpânire pe C.; creşte puterea baronilor locali, nemulţumirile populaţiei se manifestă în revolte pline de violenţă; C. urmează destinul politic al Regatului de Neapole.

1810 C. este ocupată de armatele lui Napoleon după o crâncenă rezistenţă.

1844 Eşuează, lângă Cosenza, tentativă i ţională a fraţilor Bandiera.

1860 La Melito di Porto di Salva debarcă Garibaldi. Regiunea este anexată Italiei.

1944 Decretele Gullo, care dădeau pământurile necultivate ţăranilor pentru a se reuni în cooperaţie, încearcă să răspundă mişcării de ocupare a pământurilor.

1950 Este promulgată (12.V.) „legea pentru Sila", program de reformă agrară regional.

1970 Dezordini în urma disputelor dintre Reggio şi Catanzaro cu privire la rolul de capitală.

Calamandrèi, *Piero,* jurist şi om politic italian (Florenţa 1889-1956). Profesor de drept procesual civil (1915), a fost voluntar în primul război mondial. Semnatar al manifestului intelectualilor antifascişti (1925), în perioada fascismului s-a dedicat studiilor şi a colaborat la noul cod de procedură civilă (1942). Printre fondatorii Partidului Acţiunii, a fost membru al Comisiei Consultative naţionale şi al Adunării Constituante. A fondat şi a condus revista „Il Ponte" şi a fost deputat social-democrat în prima legislatură (1948-1953), luptând cu tenacitate pentru punerea în practică a Constituţiei.

Calatafimi, comună în Sicilia în provincia Trapani, teatru al primei bătălii încununate de succes a celor O Mie ai lui Garibaldi împotriva armatei Bourbonilor (15.III.1860). A fost o înfruntare însufleţită între aproape 2000 de garibaldieni (printre care şi bandele de sicilieni) şi 3 000 de partizani ai Bourbonilor care au fost nevoiţi să se retragă numai datorită incompetenţei comandantului lor, generalul F. Landi.

Calcedon, oraş din Bitinia la extremitatea de sud a Bosforului, vizavi de Bizanţ. Colonie a Megarei, a fost distrusă de perşi în 494 î.Hr. în urma unei revolte a ionienilor. În 451 d.Hr. a fost locul de desfăşurare a celui de-al IV-lea conciliu ecumenic unde s-a reafirmat, împotriva monofizismului (v.), existenţa simultană în persoana lui Cristos atât a materiei umane cât şi a celei divine.

Calcutta, oraş din India, capitala statului Bengalul Occidental. A fost întemeiată, cu numele de Fort William, de către englezi în 1690 ca piaţă de desfacere pentru Compania Indiilor Orientale, în apropiere de satul indian Kalikata, şi a cunoscut o oarecare dezvoltare după cucerirea britanică a Bengalului (1757). A cunoscut o dezvoltare rapidă după ce a devenit în 1834 sediul Companiei şi al guvernatorului posesiunilor britanice din India, rămânând capitala ei administrativă până în 1912, când aceasta a fost mutată la Delhi.

caldei, v. *babilonieni.*

Calderari, societate secretă reacţionară care a acţionat în Regatul celor Două Sicilii în timpul Restauraţiei. Originile

ei trebuie căutate în sectele antifranceze din 1799 şi 1806-1808. Principele de Canosa a încercat să-i folosească pe calderari pentru apărarea tronului şi a religiei împotriva carbonarilor şi masonilor. Alcătuită în special din oameni din popor, în 1821 secta aproape dispăruse.

calendar, sistem de împărţire a timpului, determinat pe baza fenomenelor astronomice. Dintre cele trei tipuri principale de c. (lunar, solar şi lunaro-solar), primul, care face să corespundă în modul cel mai exact cu putinţă anul cu fazele lunare, a fost şi cel mai folosit în Antichitate (în China, Mesopotamia, Persia, la incaşi). Lunar este şi c. musulman (data cu care începe este aceea a fugii lui Mahomed la Medina, hegira, în 622) în vigoare şi astăzi. Lunaro-solar (care ţine cont atât de fazele lunii, cât şi de periodicitatea solară: 8 ani solari echivalează cu 99 de faze lunare) este c. ebraic, care începe cu anul 3760 î.Hr.; data facerii lumii după tradiţia biblică. Astăzi, în cea mai mare parte a lumii c. utilizat este cel de tip solar, pentru care anul corespunde timpului de care are nevoie Pământul pentru a realiza o revoluţie completă în jurul Soarelui.

calende, prima zi a lunii în calendarul roman, dedicată Iunonei. În epoca imperială c. din ianuarie, prima zi a anului, a înlocuit încet încet Saturnaliile ca festivitate principală, în care exista obiceiul de a se schimba daruri.

calif, şef suprem al Islamului. Teoretic funcţia a fost întotdeauna electivă, chiar şi atunci când (sub Omeyyazi şi Abbasizi) s-a transmis pe cale dinastică. La căderea califatului din Bagdad (1258-1258) titlul a fost uzurpat de o ramură colaterală a Abbasizilor transferată în Egipt şi preluat de sultanii otomani după cucerirea ţării (1517). Califatul a fost abolit definitiv în 1924.

Caligula, *Caius Caesar Germanicus* (Antium 12-Roma 41) împărat roman (37-41) Fiu al lui Germanicus şi al Agrippinei, a căpătat porecla de Caligula după încălţămintea militară (*caliga*) pe care obişnuia să o poarte.

PRINCIPALELE CALENDARE

nume	*origini*	*caracteristici*
Calendarul iulian	introdus de Iulius Caesar în 46 î.Hr. pentru a reforma calendarul tradiţional (al lui Romulus)	Adoptat de întreaga creştinătate până la 1582, a eliminat orice fel de dependenţă de calendarul fixat după ciclul lunar şi a stabilit că după fiecare 3 ani de 365 de zile trebuie să urmeze un an de 366 de zile.
Calendarul ebraic	adaptat după calendarul babilonian fixat definitiv în sec. IV d.Hr.	Are bază lunaro-solară şi este împărţit în 12 sau 13 luni; anul 1 considerat pe baza tradiţiei biblice, aceea a facerii lumii, coincide cu anul 3760 î.Hr.
Calendarul musulman	stabilit în 637 de califul Omar şi adoptat de toate statele musulmane	Are bază lunară şi este împărţit în 12 luni; anul 1 corespunde datei hegirei (fuga lui Mahomed la Medina, 622 al erei creştine).
Calendarul gregorian	este calendarul iulian corectat în 1582 de papa Grigore XIII	Erorile, acumulate de-a lungul secolelor din cauza duratei diferite a anului tropical faţă de cel prevăzut de calendarul iulian, au fost corectate, făcând să-i urmeze imediat după 4.X.1582 data de 15.X.1582. S-a stabilit, în afară de aceasta, că vor fi bisecţi anii divizibili cu 4 şi începutul fiecărui secol dacă este divizibil cu 400. Adoptat imediat în ţările catolice, a fost adoptat abia în 1700 de către protestanţi, şi între 1916 şi 1923 de către ţările ortodoxe.
Calendarul republican	introdus în timpul revoluţiei franceze în vigoare din 22.X.1792 până la 1.I.1806.	Constituie prima încercare de calendar perpetuu (continuu), adică astfel încât succesiunea zilelor să se reproducă exact de la an la an. Cele 12 luni erau împărţite cu 30 de zile, cu 5 zile suplimentare (sau 6 la fiecare 4 ani) la sfârşitul anului. Au fost stabilite nume noi pentru luni (pluviôse, ventôse, germinal, floréal, prairial, messidor, thermidor, fructidor, vendémiaire, brumaire, frimaire, nivôse).
Calendarul masonic	se foloseşte în actele oficiale ale masonilor	Păstrează zilele şi lunile din calendarul gregorian, dar în locul numelor lunilor se folosesc numerele romane începând din martie; numărătoarea anilor începe din anul 4000 î.Hr.
Calendarul fascist	folosit în Italia din 1922 până în 1945, alături de cel tradiţional	Începea de la 28.X.1922 (marşul asupra Romei) şi număra anii în cifre romane.

Urmându-i lui Tiberius, la început a guvernat cu moderaţie, dar curând, din cauza unei boli şi sub influenţa prefectului Macro s-a dedat la acte despotice şi arbitrare. Informaţiile cu privire la presupusa sa nebunie provin de altfel din surse ale anturajului senatorial care-i erau potrivnice. A încercat cu orice preţ să obţină simpatia poporului, opunându-se aristocraţiei şi Senatului. A dat ordin să fie condamnate la moarte multe din rudele sale şi a vrut să se căsătorească cu sora sa Drusilla, încheind cu ea o căsătorie după obiceiul egiptean, care readucea fastul despoţilor orientali. În 39-40 s-a îndreptat spre Germania, ajungând, fără rezultate durabile, până la Canalul Mânecii. A căzut victimă unei conjuraţii urzită de pretorieni în ianuarie 41.

Calimala, *breasla lui,* importantă corporaţie din Florenţa angajată în comerţul stofelor de lână care s-a dezvoltat în sec. XII-XIV. În culmea splendorii sale, în a doua jumătate a sec. XIII, şi-a câştigat un loc de frunte pe pieţele franceze, după declinul cărora s-a limitat doar la comerţul local.

Calixt II (Guy de Bourgogne; n. cca 1060-m. 1124) papă (1119-1124). După ce l-a înlăturat pe contracandidatul din partea imperială, Grigore VIII, a semnat împreună cu împăratul Henric V concordatul de la Worms (1122), cu care s-a şi încheiat lupta pentru învestitură (v.)

Calixt III (Alfonso Borgia; Játiva, Valencia 1378-Roma 1458), papă (1455-1458). Îndată ce a fost ales, a anunţat o cruciadă împotriva otomanilor, care cu doi ani în urmă cuceriseră Constantinopolul; nu a reuşit însă să antreneze cele mai mari puteri europene şi cruciada a dus doar la eliberarea Belgradului (1456).

Calles, *Plutarco Elias,* general şi om politic mexican (Guayamas 1877-Ciudad de Mexico 1945). Discipol al preşedintelui A. Obregón, de mai multe ori ministru şi prim-ministru între 1920-1923, a fost ales preşedinte al republicii în 1924. S-a angajat într-o politică de reforme agrare şi de naţionalizare a minelor, ceea ce a provocat ostilitatea Marii Britanii şi a SUA. Lupta sa violentă împotriva clerului (naşterea unei Biserici schismatice) l-a adus în conflict cu Vaticanul şi a suscitat revolta *cristeros* (1928–1932).

Callias, om politic din Atena (sec. V î.Hr.). A tratat cu Persia pacea care-i poartă numele (cca. 449 î.Hr.). Persia a recunoscut autonomia oraşelor greceşti din Asia Mică, dar fără a renunţa la drepturile sale de suveranitate şi la impozite fiscale. Din această cauză, atenienii nemulţumiţi l-au amendat pe C. cu 50 de talanţi.

Callistene din Olint, istoric grec (n. cca. 370-m. cca. 327 î.Hr.) Istoriograf oficial din suita lui Alexandru cel Mare în Asia, a compus *Faptele de vitejie ale lui Alexandru* şi o *Istorie helenică* în 10 cărţi.

calmuci, populaţie din parte de vest a Mongoliei, cunoscută în Evul Mediu sub denumirea de oiraţi (confederaţi). În sec. XV au format în Asia Centrală, (între lacul Baikal şi Mongolia Interioară de azi) un vast imperiu care, sub presiunea chinezilor şi a mongolilor din partea de răsărit, în sec. XVI s-a împărţit în două. C. rămaşi în Asia Centrală au creat imperiul dzungar, supus de chinezi în sec. XVIII. Ceilalţi (torguţii) au migrat spre vest, stabilindu-se între cursul inferior al Donului şi al Volgăi, unde au pus bazele unui regat propriu, încorporat în cursul sec. XVIII în teritoriul Rusiei. După 1920 s-au stabilit într-un teritoriu autonom din URSS, dar au fost persecutaţi după 1943 pentru că au colaborat, în marea lor majoritate, cu invadatorii nazişti în timpul celui de-al doilea război mondial.

Calonne, *Charles Alexandre de,* om politic francez (Douai 1734-Paris 1802). Controlor general al finanţelor (1783), a încercat să refacă echilibrul bugetului de stat printr-o reformă a fondurilor publice şi a fiscului care prevedea şi un impozit funciar pentru cler şi nobilime. Adunarea autorităţilor a respins proiectul; regele i-a retras sprijinul (1787) şi C. s-a stabilit în Anglia, întorcându-se în Franţa abia în 1802.

Caltabellotta, *pacea de la,* semnată de Frederic II de Aragón şi de Carol de Anjou la 31 VIII.1302, a pus capăt stăpânirii franceze în Sicilia. De fapt a însemnat desprinderea Siciliei (devenită de-acum aragoneză) din regatul Italiei meridionale rămas sub stăpânirea familiei Anjou.

Calvin, *Jean (Cauvin),* reformator religios francez (Noyon 1509-Geneva 1564). Şi-a făcut studiile teologice şi de drept la Orléans, Bourges, (unde a intrat în contact cu mediile umaniste şi cu reformatorii luterani) şi Paris. În 1533 a colaborat la redactarea discursului de deschidere a cursurilor de la Sorbona al rectorului N. Cop, conţinând aluzii la tezele luterane. Obligat din această cauză să fugă din Paris, s-a refugiat mai întâi la Chaillot apoi la Angoulême, la Nérac, la curtea Margaretei de Navarra, în sfârşit la Basel, unde a publicat *Instituţia religiei creştine* (1536). În acelaşi an a fost invitat la Geneva de predicatorul G. Farel să participe la organizarea religioasă a oraşului, care trecuse de puţin timp la Reformă. Rigiditatea lui C. şi a lui Farel în privinţa disciplinei sacramentale a provocat conflicte cu autorităţile orăşeneşti şi a dus la alungarea lor (1538). Retrăgându-se la Basel şi mai târziu la Strasbourg, după trei ani a fost rechemat la Geneva, unde a putut să pună în practică realizarea unei societăţi modelate după principiile sale teologice şi religioase. În *Ordonanţe ecleziastice* (1541) a definit schema organizatorică a Bisericii din Geneva, constând într-o adunare a pastorilor şi a reprezentanţilor magistraturilor orăşeneşti (Consistoriu), căreia i s-a încredinţat misiunea de a veghea cu străşnicie asupra moralităţii şi condiţiei credincioşilor, putând să recurgă chiar şi la mijloace poliţieneşti. În ciuda noilor conflicte foarte

dure cu autoritățile civile, C. și-a continuat opera de reformare religioasă și socială, angajând și comunitățile rurale aparținând Genevei. În același timp s-a implicat în aprinse dispute teologice cu reformații germani cu privire la chestiunea predestinării absolute și a tainelor, caracterizându-se printr-o apărare intransigentă a propriilor poziții, ceea ce a provocat reacții chiar și printre exponenții mișcării sale, ca de exemplu S. Castellion, refugiat la Basel și M. Servet, care a fost acuzat de erezie și ars pe rug (27.X.1553). Obținând în 1555 pe deplin controlul politic al Genevei, C. a accentuat ulterior caracterul teocratic și moralizator al formei de guvernare inspirată de el. În 1559 a inaugurat o academie teologică încredințată spre conducere lui Théodore de Bèze.

calvinism, confesiune religioasă creștină inspirată din doctrina teologică a lui J. Calvin. C. se prezintă din punct de vedere teologic și ecleziastic mai bine structurat decât confesiunea luterană (v. luteranism) cu care are în comun autoritatea absolută și indiscutabilă a Bibliei. Concepția despre om și despre istoria umană propusă de c. a fost mai pesimistă decât cea luterană și a ajuns să descopere cauza mântui 'i omului numai în darul liber al lui Dumnezeu (predestinare). Tainele înseși (botezul și euharistia) au fost reduse la simple funcții simbolice. Pe aceste premise a luat naștere, însă, o morală a acțiunii: o înaltă conștiință și responsabilitate a omului care se simte un ales, alesul lui Dumnezeu, și care trebuie să-l conducă spre angajarea tuturor forțelor sale în viața civilă și în organizarea religioasă. C. accentuează

CALVINISM

Spiritualitatea calvină și activitatea economică

Pare la început o adev˘rată enigmă faptul că se poate asocia superioritatea indiscutabilă a calvinismului în organizarea socială cu tendința aceea a individului de eliberare interioară din cele mai strânse legături, cu care lumea îl ține înlănțuit. Dar ea provine tocmai – oricât de straniu ar părea la prima vedere – din coloratura specială pe care creștineasca dragoste de aproape a trebuit să o ia sub presiunea izolării interioare a individului generate de credința calvinistă [...]. Lumea este destinată unui țel unic, acela de a servi glorificării lui Dumnezeu, iar Creștinul ales există numai pentru a face să sporească, prin rolul său, gloria lui Dumnezeu în lume, prin executarea poruncilor sale. Dar Dumnezeu dorește ca acest Creștin să acționeze în societate, deoarece el dorește ca forma socială a vieții să se organizeze conform poruncilor sale și în așa fel încât să corespundă acestui scop. Activitatea socială a calvinistului în lume este în exclusivitate activitate „in majorem gloriam Dei“ Această caracteristică o are așadar și activitatea profesională care este în serviciul vieții terestre a comunității [...] Dragostea de aproape, deoarece trebuie să fie numai în folosul gloriei lui Dumnezeu și nu al ființelor, se manifestă în primul rând în îndeplinirea îndatoririlor profesionale impuse de lex naturae *și capătă astfel caracterul obiectiv și impersonal de serviciu adus organizării raționale a lumii sociale care ne înconjoară. Întrucât forma și organizarea, în mod splendid supuse unui țel, din această lume, care chiar după revelația biblică dar și după fireasca inteligență, este în mod manifest destinat să servească necesităților rasei umane, duc la recunoașterea faptului că activitatea în folosul acestei impersonale necesităţi sociale se întoarce spre sporirea gloriei lui Dumnezeu și de aceea de însuși Dumnezeu este dorită. [...]. Luase naștere un ethos specific burghez.*

Cu conștiința că este în grația deplină a Domnului și de el este în mod evident binecuvântat, întreprinzătorul burghez, dacă se păstra în limitele unei corectitudini formale, dacă conduita lui morală era ireproșabilă, iar felul în care-și folosea averea nu era bătător la ochi, putea să-și vadă liniștit de propriile interese, la chiar era obligat s-o facă. Forța pe care o dă asceza religioasă punea la dispoziția sa, pe lângă aceasta lucrători serioși, credincioși, cu capacități extraordinare și cu deosebit atașament față de muncă cât și față de rostul vieții dorit de Dumnezeu. Ea îi dădea și acea senină siguranță că împărțirea inegală a bunurilor din această lume este o operă specială a providenței lui Dumnezeu care, prin aceste diferențe, ca și prin grația-i deosebită își urmărește scopurile tainice, necunoscute nouă.

Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului,* (1922) tr. it. Sansoni, Florența 1970, p. 183-187; 298-299.

deci aspectul etic al vieţii creştine, predicând necesitatea disciplinei şi a corectitudinii în comportament şi în viaţa de fiecare zi. În acest sens a fost un teren fertil pentru dezvoltarea spiritului întreprinzător în economie. C., spre deosebire de luteranism, s-a organizat într-o Biserică, creând în oraşul-stat Geneva unde a acţionat Calvin. Consistoriul format din deputaţi (cei Bătrâni) din fiecare biserică locală în parte. C. s-a răspândit, începând cu experienţa de la Geneva, în teritorii care îmbrăţişaseră deja luteranismul, extinzându-şi apoi influenţa mai ales în Franţa (unde calviniştii au fost numiţi hughenoţi), în Ţările de Jos (unde provinciile calviniste, unindu-se în Uniunea de la Utrecht, au ieşit de sub dominaţia spaniolă) şi chiar şi în Marea Britanie (dând naştere puritanismului, v., şi Bisericii presbiteriene scoţiene). În domeniul politic c. a legat strâns religia şi politica: a încurajat şi a susţinut, unde a fost posibil, forme de guvernare oligarhice ca alternativă la absolutismul monarhic şi a recurs, în alte situaţii, la rezistenţa sau răscoala împotriva suveranului care dorea să limiteze libertatea religioasă; acolo unde era la putere, a legiferat metode intransigente pentru afirmarea credinţei.

camaldolezi, ordin religios fondat în 1012 de Sf. Romuald, care-şi ia numele de la Camaldoli, lângă Arezzo, loc al primei mănăstiri. C. urmează regula benedictină, accentuându-i latura de penitenţă şi de pustnicie. Din sec. XIII se împart în cenobiţi şi eremiţi.

Cámara, *Hélder,* episcop brazilian (Fortalezo 1905). Preot activ în formarea laicilor, în reînnoirea pastorală şi în angajarea socială, a fost episcop auxiliar de Rio de Janeiro şi arhiepiscop de Recife (1964–1985) în nord-estul Braziliei. Începând cu anii '60 a devenit unul din simbolurile Bisericii din America Latină prin lupta sa în slujba dreptăţii sociale.

camarilă, termen de origine spaniolă (diminutiv de la *cámara,* sală în faţa camerei regale) folosit pentru a desemna o clică politică capabilă să influenţeze, pe căi oculte şi în scopuri private, organismele instituţionale ale puterii. Exemplu tipic de c. a fost aceea care a condiţionat hotărârile lui Ferdinand VII de Spania după reîntoarcerea sa pe tron în 1814.

camătă, împrumutul acordat cu o dobândă foarte mare, peste limitele permise de lege sau prevăzute pe piaţa financiară; este pedepsită ca delict împotriva patrimoniului. Încă din epoca romană, statul fixa limite legale pentru dobânda la împrumuturi în bani (în general, 12 %). Când, în epoca imperială, s-a afirmat tradiţia ebraico-creştină, adversară decisă a c., aceasta a dus la scăderea dobânzilor la 4-8 % care, totuşi, erau ocolite de obicei prin împrumuturi în natură (pentru care se percepeau dobânzi între 100 şi 200 %). Biserica a interzis şi ea împrumutul cu dobândă practicat de cler (sec. IV) şi, în continuare, pentru toţi creştinii (sec. V şi sec. XI). Cu toate acestea, în ultima fază a Evului Mediu, dezvoltarea activităţilor productive şi a schimburilor comerciale a dus la o nevoie mai mare de credite, punând în discuţie poziţia rigidă a religiei împotriva dobânzii (în mod normal, evitată prin împrumutul cu gaj): creditul a fost practicat de toscani, lombarzi şi evrei care au obţinut derogări speciale. În sec. XV, franciscanii au creat instituţia Muntelui de pietate, pentru a oferi o posibilitate de împrumut pentru cei aflaţi în dificultate. Liberalizarea împrumuturilor în bani s-a petrecut începând de la ţările protestante, în sec. XVII, şi, în sec. XIX, c. s-a redus la un fenomen marginal din punct de vedere economic.

Cambodgia, stat în Asia de sud-est, în Indochina. *Sup.:* 181 035 km^2; *Pop.:* 9 568 000 loc., din care 93% khmeri; *Capit.:* Phnom Penh. *Limba:* khmera; *Relig.:* budistă theravada; *Vecini:* V Thailanda, N Thailanda şi Laos, E şi SE Vietnam, SV Marea Chinei de Sud (Golful Siam). *Forma de stat:* monarhie constituţională.

Leagăn al celor mai străvechi şi rafinate civilizaţii din SE Asiei (Fu-nan, Imperiul khmer), în declin din sec. XVI din cauza luptelor dinastice şi a invaziilor străine, situaţia C. este emblematică pentru agitata istorie indochineză contemporană, frământată de rivalităţi etnice (khmerii reprezintă o enclavă în sine în mozaicul de populaţii ale peninsulei) şi de lupte fratricide, de dominaţii coloniale (cea franceză) şi neocoloniale (cea vietnameză), de războaie nesfârşite (cel din Indochina, cel din Vietnam), intrigi şi conflicte internaţionale şi locale care au condamnat acest colţ din Asia la un dureros regres material şi civil.

sec. I-VI
Regatul indianizat Fu-nan în bazinul Mekongului inferior.

sec. VI-VII
Khmerii cuceresc Fu-nan şi crecază regatul hi duist de la Chen-la (sau Kambuja)

sec. VIII
Afirmarea dinastiei budiste javaneze a familiei Sailendra.

802-850
Regatul lui Jayavarman II, care eliberează C. de sub dominaţia javaneză.

sec. IX-XII
Perioada de aur a civilizaţiei khmere, în jurul oraşului sanctuar Angkor. Războaie împotriva triburilor chan (1123, 1145-1149) şi annamiţilor (1128-1129 şi 1150) şi expansiune în peninsula malaieză.

1177 Triburile san invadează C. şi distrug Angkorul.

1181-1218
Regatul lui Jayavarman VII: reconstruirea şi înfrumuseţarea oraşului Angkor (Angkor Thom) şi apogeul imperiului khmer.

1352-1594
Războaie cu Siamul: ocuparea oraşului Angkor (1353-1357 şi 1431). Tranferarea capitalei khmere la Phnom Penh (1434). Siamezii îşi impun suveranitatea asupra C. (1594)
sec. XVII-XVIII
În urma unei serii de lupte dinastice între principii cambodgieni C. intră în orbita de influenţă a stăpânirii vietnameze a familiei Nguyen, care ocupă partea de sud (1690).
1859-1909
Sub lunga domnie a lui Norodom se instituie protectoratul francez asupra C. (1863), ulterior încorporată în Indochina franceză (1887).
1941 În timpul celui de-al doilea război mondial Thailanda, cu sprijinul japonezilor, ocupă C. de nord.
1945 Urcă pe tron Norodom Sihanuk, care proclamă independenţa ţării (III); C. revine sub protectorat francez (VIII).
1946-1954
Războiul din Indochina: participarea C. la războiul antifrancez.
1953 Franţa recunoaşte independenţa C.
1954 Acordul de la Geneva, la sfârşitul războiului din Indochina, duce la retragerea trupelor străine din ţară.
1955 Sihanuk abdică în favoarea tatălui său Norodom Suramit şi întemeiază partidul Sangkum Reastr Niyum (Comunitatea socialistă populară).
1960 La moartea lui Suramit, Sihanuk refuză succesiunea la tron şi este ales şeful statului. C. adoptă o politică de nealiniere.
1964 SUA îl acuză pe Sihanuk că-i susţine pe războinicii Vietcong şi antrenează C. în bombardamentele din Vietnamul de Nord.
1970 Lovitura de stat militară (III): destituirea lui Sihanuk şi ascensiunea la putere a generalului Lon Nol; invadarea C. de către trupele sud-vietnameze sprijinite de SUA. Sihanuk, exilat la Beijing, constituie FUNK (Frontul Unit Naţional Khmer), care luptă alături de mişcarea comunistă a khmerilor roşii.
1970-1975
Război civil. Fuga lui Lon Nol (1.IV.1975), ocuparea oraşului Phnom Penh de către FUNK (17.IV), proclamarea Republicii Democrate Kampuchia (14.XII) şi numirea lui Sihanuk ca şef al statului.
1976 Demisia lui Sihanuk. Cei doi mari lideri ai khmerilor roşii Pol Pot şi Khieu Samphan (primministru şi preşedinte al republicii) instaurează un regim de teroare care va provoca aproape 1 milion de morţi.
1979 După doi ani de conflict la frontieră, vietnamezii invadează C.: prăbuşirea regimului lui Pol Pot şi proclamarea Republicii Populare din C., în realitate un protectorat al Vietnamului. Forţele monarhice legate de Sihanuk şi khmerii roşii se aliază împotriva invadatorilor vietnamezi şi în 1982 dau naştere unui guvern în exil, recunoscut de către ONU.
1989 Armata vietnameză se retrage din C., continuă acţiunile de gherilă ale khmerilor roşii împotriva guvernului condus de Partidul Cambodgian al Poporului (comunist)
1993 Alegerile politice sunt câştigate de partidul monarhic al prinţului Norodom Chakrapong (fiul regelui Sihanuk). Se constituie un guvern de uniune naţională, avându-l în frunte chiar pe Chakrapong şi pe secretarul comunist Hun Sen, în timp ce Adunarea Constituantă reintroduce monarhia şi îl recheamă pe Sihanuk la tron.
1994 În timp ce continuă acţiunile de gherilă ale khmerilor roşii, activitatea guvernului este paralizată de disputele dintre cei doi primi miniştri.
1997 Pol Pot (în lunile din urmă de mai multe ori dat drept mort) este arestat şi judecat de către oamenii săi după încă una din nenumăratele epurări violente făcute printre cei mai apropiaţi colaboratori ai săi. Hun Sen capătă puteri depline, denunţând un complot al prinţului Chakrapong (refugiat în Thailanda) în alianţă cu khmerii roşii. Lovitura îngheaţă admiterea Cambodgiei în ASEAN.
1998 Moare Pol Pot (15.IV.). La alegerile politice (26.VII.), care cunosc un excepţional aflux la urne, Partidul Cambodgian al Poporului al lui Hun Sen obţine o victorie netă; opoziţia condusă de Ranariddh denunţă nereguli electorale. Khieu Samphan se predă.
1999 În aprilie, C. este admisă în ASEAN, punând capăt izolării diplomatice.

Cambrai, oraş francez din Hainault, pe râul Schelda (Escaut).

■ Liga de la C. (10.XII.1508) încheiată între papa Iuliu II, împăratul Maximilian de Habsburg, Ludovic XII, regele Franţei şi Ferdinand de Aragón împotriva Veneţiei, care era la apogeul influenţei sale în Italia.

■ Pacea de la C. (5.VIII.1529) zisă şi a celor două doamne, pentru că este semnată de Margareta de Habsburg a Ţărilor de Jos şi mătuşa lui Carol V şi Luiza de Savoia, mama lui Francisc I, regele Franţei. Franţa a reconfirmat angajamentele asumate de Francisc I după înfrângerea de la Pavia (1525), dar Carol V renunţă la controlul efectiv asupra Burgundiei.

Cambronne, *Pierre,* viconte, general francez (Nantes 1770-1842). Strălucit ofiţer al lui Napoleon, rănit la

Waterloo (1815), unde comanda regimentul I de vânători pedeştri din garda imperială, la cererea de a se preda avansată de către inamic, ar fi răspuns: „Merde!"

Cambyses I, rege persan (sec. VI î.Hr.), tatăl lui Cyrus II cel Mare.

Cambyses II (m. 522 î.Hr.), rege al Persiei (529-522 î.Hr.). Fiul lui Cyrus II cel Mare, a continuat avântul expansionist al politicii externe a tatălui său: a cucerit Egiptul în 525 î.Hr. învingându-l pe regele Psametic, dar a întreprins fără nici un rezultat o expediţie în Etiopia. Printre consecinţele acestei campanii a fost închiderea accesului comerţului grecesc în partea de răsărit a Mediteranei.

camelots du roi, expresie franceză (ambulanţi ai regelui) folosită pentru a defini pe studenţii monarhişti care în epoca afacerii Dreyfus (v.) răspândeau ziarul grupării *Action Française*, având autorizaţie reglementară de vânzători ambulanţi: mai târziu s-a extins desemnând pe militanţii monarhişti din Franţa.

Camera Comunelor, adunare electivă care, împreună cu Camera Lorzilor (v.) constituie parlamentul britanic. În mod convenţional cele două adunări se mai numesc şi Camera inferioară (Comunele) şi Camera superioară (Lorzii). Originile sale datează din sec. XIII, o dată cu decizia suveranului de a-i convoca pe delegaţii oraşelor şi comitatelor pentru a le comunica, a stabili şi a aproba impozitele fiscale. Cu timpul delegaţii au căpătat obiceiul de a prezenta suveranului cereri şi petiţii. Reprezentanţii micii nobilimi, ai cavalerilor şi ai burghezilor s-au alăturat atunci lorzilor: o separare propriu-zisă între cele două camere a avut loc însă numai sub domnia lui Eduard III (1322-1377). Sub Elisabeta I prestigiul C. C. a crescut în mod simţitor; în sec. XVII, sub dinastia Stuart, a luat naştere un puternic conflict între C. C. şi monarhie care s-a încheiat cu revoluţia engleză din 1688. Lărgirea treptată a prerogativelor C. C. a culminat în 1911, când i-a fost recunoscută în mod formal supremaţia faţă de Camera superioară prin atribuirea de competenţe exclusive în probleme financiare.

Camera de comerţ, industrie, (meşteşuguri) şi agricultură, instituţie publică înfiinţată în toate provinciile dintr-un stat occidental. Desfăşoară printre altele şi funcţie de reprezentanţă, orientare şi consultanţă în activităţi economice şi de producţie. Foarte importante sunt în mod special atribuţiile sale de certificare (redactarea listelor de preţuri, ţinerea registrelor întreprinderilor etc.). Din punct de vedere istoric, pare să existe o legătură între camerele de comerţ şi breslele medievale, chiar dacă primele organisme cu adevărat asemănătoare cu cele actuale au apărut în Franţa abia la sfârşitul sec. XVI. În Italia, camerele de comerţ au apărut la jumătatea sec. XIX: ele au fost reglementate pentru prima dată de o lege din 20.VIII.1862 şi declarate instituţii publice în 1924. Actuala denumire reiese din legislaţia emanată în 1966.

Camera della Sommaria, organ jurisdicţional din Regatul Neapolelui care-şi avea originile în Biroul de revizie a conturilor instituit în sec. XIII din iniţiativa lui Carol I cu denumirea de Summaria Audientia Rationum, unit mai târziu la rândul său de către Alfonso de Aragón cu Magna Curia Rationalium, organ financiar suprem. Sub Ferdinand I C. d. S. a deţinut, de asemenea, şi jurisdicţia fiscală.

Camera Deputaţilor, adunare reprezentativă, care, împreună cu Senatul (v.) constituie în Italia parlamentul. În Italia prima C. D. a fost aleasă, în baza art. 39 din statutul albertin şi a legii electorale din Piemont în ianuarie 1861. În perioada liberală au fost reintroduse modificări electorale apte să-i lărgească baza reprezentativă (1882, extinderea dreptului de vot; 1912, sufragiu universal pentru bărbaţi; 1919 introducerea unui sistem electoral proporţional). În urma venirii la putere a regimului fascist a fost introdusă în 1923 o nouă reformă electorală majoritară (v. Acerbo, legea). În 1929 a fost în sfârşit impusă „lista" electorală unică naţională, care a confirmat şi pe plan formal sfârşitul posibilităţii de alegere liberă a C. D. În martie 1939 C. D. a fost definitiv înlocuită de Camera Fasciilor şi a Corporaţiilor. Constituţia din 1948 (partea a II-a, titlul I), a instituit din nou o C. D., aleasă pe baza sufragiului universal şi direct; durata normală a fiecărei legislaturi este de 5 ani, membrii sunt în număr de 630, iar principalele sale funcţii sunt cea legislativă şi de control politic şi financiar asupra activităţii guvernului.

Camera Fasciilor şi a Corporaţiilor, adunare consultativă a statului fascist: neelectivă, era formată din componenţii Consiliului naţional al Corporaţiilor, ai Consiliului naţional al Partidului Fascist şi ai Marelui Consiliu al Fascismului. La 19.I.1939 a luat locul Camerei Deputaţilor.

Camera Imperială (germ.: *Reichskammergericht*) tribunal suprem al Sfântului Imperiu Roman, instituit în 1495 de Maximilian I cu scopul de a garanta unitatea imperiului, prin rezolvarea neînţelegerilor dintre statele germane: a fost deci un tribunal personal al împăratului. Membrii săi arau aleşi din toate statele, iar jumătate trebuia să fie de confesiune protestantă. Şi-a pierdut din importanţă o dată cu trecerea timpului şi a fost abolită în mod formal o dată cu sfârşitul Sfântului Imperiu în 1806.

Camera înstelată, tribunal regal englez instituit în 1487; şi-a luat numele (*Star Chamber*) de la decoraţiunile clădirii palatului regal de la Westminster, unde se întrunea pentru a lua decizii cu privire la probleme de natură în special politică, care nu erau supuse magistraturii obişnuite. Puternic instrument de represiune politică, a fost abolită în 1641.

Camera Lorzilor, adunare neelectivă a parlamentului britanic, formată din membri care au acces prin drept

ereditar, prin numire regală sau prin deținerea titulară a unor funcții publice deosebit de importante. Lorzii erau vechii feudali puşi direct de către rege în posesia unei feude; baronii, conții şi marchizii se bucurau deci de acest titlu şi o dată cu intrarea în vigoare a *Magna Charta* (1215), au constituit tocmai C. L. Purtătoare a unor puternice valori tradiționale, această adunare (zisă şi Camera superioară sau a Pairilor) se bucură astăzi de competențe mai reduse față de Camera Comunelor (nu poate respinge legile financiare). C. L. are şi funcția de curte supremă de apel.

cameralism, complex de teorii politice apărute în lumea germană în sec. XVII şi XVIII, corespunzând etapei centrale de formare a statului german modern. Termenul de c. duce cu gândul la o instituție tipică a statului bazat pe proprietate: camera, organ dintr-un grup restrâns de experți din cercul apropiat suveranului care-l ajută pe acesta în afacerile lui. Principalul obiectiv al susținătorilor c. (printre care cei mai de seamă J. H. von Justi şi J. von Sonnenfels) era o admi istrare corectă şi bine organizată a bunurilor statului în vederea realizării bunăstării generale, printr-o abordare unitară în analiza problemelor economice, politice şi administrative.

Camera Muncii, formă de organizare sindicală care s-a dezvoltat în Franța în sec. XIX (*Bourse du travail*). Camerele Muncii reuneau pe muncitorii de toate categoriile din cadrul unei aceleiaşi zone geografice şi le protejau interesele în ceea ce priveşte locurile de muncă, asistența şi contractele. C. M. italiană a fost fondată la Milano în 1891; i-au urmat, în doar câțiva ani, cele din Bologna, Brescia, Cremona, Florența, Padova, Parma, Pavia, Piacenza, Roma, Torino, Veneția. Primul congres național din 1893 a instituit Federația Camerelor Muncii. În ciuda declarației de apolitism de la început, Camerele Muncii au căpătat o orientare socialistă şi au devenit punctul de referință pentru organizarea luptelor muncitoreşti din perioada giolittiană. Dizolvate de guvern în urma mişcărilor din 1898, au fost recreate deja în 1900: în primii ani ai sec. XX au cunoscut o oarecare răspândire teritorială (şi în Italia de sud) şi o creştere constantă a asociaților. Crearea federațiilor sindicale pe meserii, apărute printre muncitorii cei mai calificați, nu a slăbit structura C. M., chiar dacă o dată cu înființarea Confederației Generale a Muncii (1906) nu puține au fost disputele în legătură cu programul şi competențele reprezentanților. Organismele „orizontale" (precum însăşi C. M.) tindeau să devină punctul de referință al revendicărilor politice generale ale muncitorilor, cu modalități de acțiune mai radicale față de cele „verticale" (federațiile pe meserii), mai atente la problemele specifice ale fiecărei categorii în parte şi mai disponibile la contractele cu partea cealaltă. În 1926 C. M. au fost suprimate de fascism pentru a lăsa locul organizațiilor corporative. Au fost reconstituite în 1943 după căderea regimului. Prin semnarea pactului de unitate sindicală din 1944, Camerele Muncii au căpătat rolul de circumscripții teritoriale ale CGIL. O dată cu scindarea unității forțelor sindicale (1948), Camerele Muncii au rămas în CGIL, în timp ce CISL şi UIL şi-au creat organizații proprii asemănătoare (respectiv Uniunile Sindicale şi Camerele Sindicale).

camera regia, în epoca medievală şi modernă, totalitatea bunurilor şi a beneficiilor suveranului care, în concepția „patrimonială" a puterii tindea să se identifice cu statul însuşi. Pentru administrarea acestor resurse erau desemnați slujbaşi numiți şambelani. La început, de fapt prin cuvântul „camera" se înțelegea locuința suveranului; slujitorii numiți pentru aceasta se ocupau de hainele, bijuteriile şi bunurile personale ale regelui, dar în acelaşi timp aveau şi funcții politice deosebite.

camerarius sau *camerlengo*, slujbaş care în Evul Mediu şi în epoca modernă, pe lângă curțile şi admi istrațiile ecleziastice sau civile (regale, comunale etc.), îndeplinirea funcția de trezorier, supraintendent pentru încasarea impozitelor, custodia şi distribuirea rentelor. Funcția era acordată laicilor şi era ereditară. Pe lângă Curia pontificală cardinalul era cel care administra bunurile Colegului cardinalilor şi ale întregii Biserici în cazul în care scaunul papal era vacant, iar în această funcție convoca conclavul.

Camerun, stat în Africa ecuatorială. *Sup.:* 475 442 km^2; *Pop.:* 12 871 000 loc., în special bantu şi semibantu în S şi sudanezi în N (fulbe, haussa); *Capit.:* Yaoundé; *Limba:* limbi bantu şi sudaneze; *Relig.:* culte tradiționale (40%), musulmană (22%), catolică (21%). *Vecini:* N Nigeria şi Ciad, E Republica Centrafricană şi Congo, S Gabon şi Guineea Ecuatorială, V Oceanul Atlantic (Golful Guineea); *Forma de stat:* republică prezidențială. În sec. XV grupul bantu din tribul duala, stabilit în regiunea aflată în fața Muntelui Camerun, a venit în contact cu primii exploratori portughezi ai coastelor africane şi a dat naştere pieții de desfacere pentru comerțul cu sclavi negri de la Douala. Celelalte populații din podişul central au fost unificate în cursul sec. XIX sub hegemonia triburilor bamum, în timp ce nordul țării, locuit de populație sudaneză de neam haussa, a fost cucerit de triburile fulbe (v.) care au creat aici regatul Adamaua. În urma explorărilor lui G. Nachtigal (1884) C. a devenit colonia germană, iar hotarele sale au fost delimitate în urma unor acorduri ulterioare cu Marea Britanie şi Franța (1886-1911). Ocupat de anglo-francezi în timpul primului război mondial (1914-1916), a fost mai târziu împărțit între două mandate de încredere: britanic şi francez. La C. francez, devenit independent în 1960 sub numele de Republica C., s-a alipit în 1961 C. britanic (în afară de teritoriile din nord

care s-au alipit la Nigeria). Preşedinte al republicii de la cucerirea independenţei şi până în 1982 a fost moderatul A. Ahidjo, care în 1972 printr-o nouă constituţie a transformat C. în stat unitar cu regim monopartid. Succesorul său P. Biya a iniţiat o tranziţie democratică care s-a soldat cu reintroducerea pluripartidismului în 1992, an în care el câştiga atât în alegerile politice cât şi în cele prezidenţiale. Manifestările de stradă ale opoziţiei care denunţau manevre electorale, intensificarea conflictelor tribale din nordul ţării şi invadarea peninsulei Bakassi (în golful Guineea) de către Nigeria au aruncat C. într-o situaţie de maximă instabilitate, la care guvernul a reacţionat proclamând stare de urgenţă (1994-1996). Între timp procesul de îndepărtare de tradiţionala influenţă franceză s-a accentuat prin aderarea C. la Commonwealth (1995). După ani de criză, ţara pare să se îndrepte (1998) pe calea unei gestionări mai bune a economiei şi a banului public. Continuă însă confruntările cu nigerienii pentru ţinutul Bakassi.

camilliani, sau **camillini,** familie religioasă fondată de Sf. Camillo de Sellis în 1582 cu numele de Compania Slujitorilor celor Invalizi; a fost aprobată în 1586 de Sixtus V şi a devenit ordin itinerant în 1591. La cele trei jurăminte obişnuite pentru oamenii Bisericii (ascultare, castitate, sărăcie) c. adaugă un al patrulea: pentru asistenţa spirituală şi trupească a celor bolnavi. Se mai numesc şi cruciferi.

Camillus, *Marcus Furius*, om politic şi general roman (m. 365 î.Hr.). Patrician, a fost cenzor în 403 î.Hr. şi tribun cu puteri consulare în mai multe rânduri din 401. În calitate de dictator, a cucerit Veii în 396, punând capăt unui asediu deosebit de lung. Îi sunt atribuite, de asemenea, alungarea din Roma a celţilor lui Brennus în 390 şi victoriile asupra volscilor, ecvilor şi etruscilor. Istoriografia romană a făcut din el unul din marile exemple de virtute romană.

Camino, *da,* familie de origine probabil longobardă, care încă din sec. XII poseda mai multe feude între Cenedo, Belluno şi Cadore. Cu *Gherardo* (cca. 1240-1306) şi-a exercitat de fapt dominaţia asupra oraşelor Treviso, Feltre şi Belluno în a doua jumătate a sec. XIII. Lui Gherardo în 1301 i s-a asociat la guvernare fiul său *Rizzardo* (cca. 1274-1312) care a devenit temporar şi căpitan general în Friuli.

camisarzi, nume dat calviniştilor francezi din Cevennes, care din 1702 până în 1710 au reacţionat prin diferite insurecţii armate împotriva brutalelor represiuni dezlănţuite de trupele lui Ludovic XIV după revocarea edictului din Nantes (1685).

camorra, asociaţie secretă a lumii interlope din Campania, al cărei nume derivă dintr-un termen napolitan, probabil legat de „morra", adică „gaşcă, turmă, bandă". ■ *Vechea camorra.* Existând la Neapole încă din epoca spaniolă, a dobândit mare putere în epoca bourbonică şi în special în timpul domniei lui Ferdinand II (1830-1859), când şi guvernul s-a folosit de ea în operaţiuni speciale de poliţie. Nici liberalii nu s-au sfiit să aibă contacte cu camorriştii în lupta lor împotriva absolutismului bourbonic, în special după 1848. C., dotată cu un cod propriu de comportament şi organizată pe criterii ierarhice şi teritoriale („familii"), controla contrabanda, loteria clandestină, jocurile de noroc şi obţinea un anumit procentaj din câştigurile obţinute prin prostituţie şi prin mici negustorii la limita legalităţii. S. Sparenta, ministrul poliţiei al Locotenenţei din 1861, a luptat cu înverşunare împotriva ei, dar fără a reuşi să o desfiinţeze. În 1901 o comisie de anchetă, prezidată de senatorul G. Saredo şi numită în urma condamnării deputatului A. Casale pentru apartenenţă la c., a adus la cunoştinţa publicului mai multe jafuri şi delapidări din banii publici făcute de unii administratori din Campania legaţi de c. Un mare proces ţinut la Neapole în 1911 s-a încheiat cu pronunţarea a numeroase condamnări severe, dând o puternică lovitură c., care a reuşit totuşi să se reorganizeze. ■ *Noua camorra.* Moştenirea vechii organizaţii criminale a fost preluată de aşa-numita „noua camorra organizată", a cărei putere a început să se afirme din ce în ce mai mult din anii '70 graţie şi reinvestirii câştigurilor obţinute din traficul cu stupefiante şi din contrabanda cu ţigări, din domeniul antrepozitelor publice şi din construcţiile edilitare. Au luat naştere în felul acesta veritabile întreprinderi economice în adevăratul sens al cuvântului de tip camorrist, care aveau grijă să recicleze banii proveniţi din operaţiuni ilicite, şi a apărut astfel o reţea obscură de legături între delincvenţa de drept comun şi viaţa politică şi economică din Campania. În ciuda controalelor introduse de legea antimafia din 1982, noua c. a reuşit să-şi extindă din ce în ce mai mult raza de acţiune, şi să controleze un cerc de afaceri estimat, în 1992, la peste 1000 de miliarde de lire pe an. Lupta dusă de stat împotriva c. nu a dat până acum rezultate deosebit de semnificative. Un proces, care a avut loc la Neapole în 1985, a dus la condamnarea unui număr însemnat de persoane acuzate de activitate camorristă, dar după recurs (1986) multe pedepse au fost simţitor reduse. În a doua jumătate a anilor '80 s-a observat o legătură din ce în ce mai strânsă între diversele componente ale criminalităţii organizate camorriste şi cele ale mafiei, cu puternice ramificaţii în întreaga Italie şi în special pe piaţa financiară din Milano, determinând statul să introducă noi norme şi noi aparate represive. ***Vezi şi:*** mafia; n'drangheta.

Campanella, *Tommaso,* filosof italian (Stilo, Reggio Calabria, 1568-Paris 1639). Intrat în 1583 în ordinul dominican, a ajuns în conflict cu autorităţile ecleziastice locale, nefiind de acord cu formele lor învechite de învăţământ. Stabilindu-se la Neapole, i-au fost intentate

mai multe procese pentru erezie. În 1599 a pus la cale un complot împotriva spaniolilor pentru a instaura o republică; descoperit, a rămas în închisoare până în 1626. Stabilindu-se la Roma, sub protecţia lui Urban VIII, şi mai târziu la Paris, în ultima perioadă a vieţii sale s-a ocupat de strângerea şi publicarea scrierilor sale. În gândirea lui îşi găsesc ecou aspiraţiile renascentiste spre o mai largă înţelegere cât şi încrederea plină de mândrie în posibilităţile şi măreţia omului. Din această cauză au găsit consonanţă în tezele naturaliste ale lui B. Telesio şi în scrierile lui Galilei. Operele cele mai cunoscute: *Cetatea Soarelui* (1602, proiect utopic al unui stat comunist şi teocratic); *Despre sensul lucrurilor şi despre magie* (1620).

Campania, regiune din Italia meridională la Marea Tireniană, între gură de vărsare a râului Garigliano şi Golful Policastro. Cuprinde provinciile: Neapole (capitală), Salerno, Caserta, Benevento şi Avellino. Fac parte din regiune şi insulele Capri, Procida şi Ischia.

sec. VIII î.Hr. C., locuită deja de populaţii de origine samnită, cunoaşte primele ocupaţii coloniale greceşti (Ischia, 770; Cumae, 740).

sec. VI Etruscii ajung să controleze o mare parte a regiunii, în special zona fertilă din interiorul regiunii, unde se înalţă oraşul Capua.

sec. V Etruscii sunt învinşi la Cumae de către grecii din Siracuza (474). Samniţii, de pe colinele din interiorul regiunii, încep să pătrundă în câmpia C.

343 Primul război samnitic, dintre romani şi samniţi, pentru a obţine controlul asupra oraşului Capua, încheiat fără rezultate deosebite: marchează î începutul pătrunderii romane în regiune.

327 Începe cel de-al doilea război samnitic, încheiat cu victoria romanilor (304): C. trece în întregime sub controlul lor.

90-89 Este acordată cetăţenia romană locuitorilor C. care pe vremea domniei lui Augustus devine parte integrantă din prima regiune cu numele de *Latium Campania*.

sec. V d.Hr. C. este ocupată succesiv de heruli, goţi, bizantini, dar îşi păstrează unitatea administrativă moştenită de la romani.

sec. VI O dată cu venirea longobarzilor regiunea se împarte în ducatele: Benevento, Capua, Salerno, Gaeta, Amalfi. Bizantinilor le rămâne Neapole (împreună cu coasta centrală), care însă în sec. VIII devine ducat autonom.

1037 Rainulf Drengot obţine de la ducele de Neapole comitatul Aversa; încep să pătrundă normanzii.

1130 Roger II, rege al Siciliei, obţine de la antipapa Anacletus II învestitura asupra provinciilor Sicilia, Puglia, Calabria şi Capua: C. este reunificată şi pierde orice autonomie.

1282 Familia Anjou, după ce i-au învins pe Suabi la Benevento (1266) şi la Tagliacozzo (1268), mută capitala regatului de la Palermo la Neapole. De atunci regiunea trece prin aceleaşi evenimente politice ca şi sudul Italiei, devenind centrul politic şi administrativ al acestuia.

1860 Cu bătălia de la Volturno (1-2.X.) se încheie expediţia lui Garibaldi şi a celor O Mie. Neapole este oraşul cel mai populat din Italia unificată, dar pierderea rolului de capitală marchează decadenţa teritoriului său, care se dezvoltase până atunci în serviciul birocraţiei statului bourbonic.

1943 În septembrie Neapole se răscoală împotriva ocupanţilor germani; din acel moment Aliaţii folosesc C. drept cel mai mare sediu logistic din Italia. Debarcarea la Salerno marchează începutul întoarcerii armelor în peninsulă.

1980 Irpinia (Avellino) este lovită de un cutremur distrugător.

Camp David, acordul de la, încheiat în septembrie 1978 între preşedintele egiptean A. el-Sadat şi primul ministru israelian M. Begin, cu intermedierea preşedintelui SUA J. Carter şi ratificat la Washington la 29.III.1979: punea capăt stării de război dintre Egipt şi Israel, între care se instituiau relaţii diplomatice şi economice şi prevedea restituirea către Egipt a Sinaiului, cucerit de către Israel în războiul arabo-israelian (v.) din 1967. Cuprindea şi o schemă pentru acordarea autonomiei palestinienilor din teritoriile ocupate de Israel, care însă nu a avut nici un rezultat.

Campobosso, oraş din Molise, capitală a provinciei şi regiunii. Centru medieval, a fost proprietate a familiei Monforte, care l-a antrenat, în sec. XV, în repetate războaie împotriva aragonezilor. Cucerit în cele din urmă de către aceştia, a trecut apoi în proprietatea papei Iuliu II, a familiei Gonzaga (sec. XVI) şi a familiei Carafa în 1688. Eliberat de legăturile feudale, a fost sediul unui guvern oligarhic din 1727.

Campofòrmio (acum Campofòrmido), comună în provincia Udine unde a fost semnat la 17.X.1797 tratatul care pecetluia pacea dintre Franţa şi Austria la încheierea campaniei încununate de victorii în Italia a lui Bonaparte. Austria a obţinut teritoriile republicii Veneţia, dar i-a recunoscut Franţei dreptul asupra Belgiei, asupra ţărilor din stânga Rinului şi insulelor din M. Ionică, cât şi existenţa independentă a Republicii Cisalpine.

Canaan, vechi nume dat regiunii de pe coasta siriano-palestiniană cuprinzând Fenicia, Siria de sud şi Palestina. În Biblie denumeşte regiunea unde a emigrat Avraam, cucerită după exod de către triburile lui Israel („Ţara făgăduinţei"), aşadar doar Palestina.

canaaneeni, populaţie stabilită pe teritoriul Canaanului înainte de cucerirea lui de către Israel; în sens larg, adjectivul c. denumeşte grupul nordic al limbilor semite occidentale (ebraică, feniciano-punică, moabitică).

Canada, stat în America de Nord. *Sup.:* 9 970 610 km²; *Pop.:* 29 251 000 loc, în cea mai mare parte de origine europeană, cu minorităţi de amerindieni şi eschimoşi; *Capit:* Otawa; *Limba:* engleza şi franceza (oficiale); *Relig.:* catolică (47%) şi protestantă (39%); *Vecini:* N Oceanul Îngheţat de Nord, E Oceanul Atlantic, V SUA (Alaska) şi Oceanul Pacific, S SUA; *Forma de stat:* stat federal în cadrul Commonwealthului britanic.

Regiune de acces pentru populaţiile paleosiberiene care au populat continentul american şi probabil loc de debarcare pentru expediţiile vikingilor dincolo de Groenlanda (sec. XI), C. a fost şi cale de intrare pentru primii colonişti europeni din America de Nord. Teatru de război pentru conflictele franco-engleze până la jumătatea sec. XVIII, ţara a avut un rol economic marginal până aproape de sfârşitul sec. XIX, când căile ferate dinspre Pacific şi dezvoltarea SUA au dat frâu liber unei puternice dezvoltări industriale şi au pus bazele unei treceri paşnice spre independenţă. Puternic ancorată de SUA şi de lumea occidentală, reprezentând unul din vârfurile cele mai înaintate ale acesteia, C. totuşi, este, încă ţară de frontieră, a cărei unitate este în mod constant ameninţată de chestiunea încă nerezolvată a Québecului.

1534-1535
J. Cartier, în serviciul lui Francisc I al Franţei, ajunge în golful Saint Laurent şi urcă pe cursul fluviului până în satul algonchin Hochelaga (azi Montreal).

cca. 1570
Liga naţiunilor irocheze se stabileşte în regiunea lacurilor Erie şi Ontario, în timp ce confederaţia rivală a huronilor se stabileşte în bazinul de la Saint Laurent.

1604-1608
În Acadia, S. de Champlain întemeiază Port Royal, prima colonie franceză permanentă (1604-1605) şi Québec (1608)

1627 Compania Noua Franţă se angajează în colonizarea ţării în schimbul monopolului comerţului cu blănuri şi al dreptului de stăpânire asupra noilor colonii.

1642 Întemeierea Montrealului şi primele confruntări între francezi şi irochezi.

1663 În urma destrămării Companiei Noua Franţă, colonia este administrată de coroana franceză.

1670 Compania Golfului Hudson deschide calea englezilor în C.

1701 Pacea de la Montreal pune capăt unei jumătăţi de secol de războaie franco-indiene, în urma faptului că liga irocheză şi alte 38 de triburi amerindiene se predau.

1713 La sfârşitul războiului pentru succesiune spaniolă, tratatul de la Utrecht cedează Marii Britanii Acadia (mai târziu Noua Scoţie), Terranova şi Golful Hudson.

1756-1763
Ostilităţile dintre francezi şi englezi în cadrul războiului de şapte ani se extind şi asupra posesiunilor coloniale din America. Pacea de la Paris (1763) ratifică cedarea Noii Franţe în favoarea Marii Britanii.

1774 *Quebec Act* recunoaşte franco-canadienilor dreptul de exercitare a cultului catolic, de folosire a limbii franceze şi dreptul lor privat.

1791 *Constitutional Act* împarte C. în două provincii: C. Superioară, cu majoritate anglo-saxonă, cu capitala la York (azi Toronto) şi C. Inferioară, cu majoritate franceză, cu capitala la Québec.

1812-1814
Război anglo-american pentru ocuparea C. Superioare şi pacea de la Gand, care lasă neschimbată graniţa cu SUA.

1844-1854
Act of Union pune întreaga regiune sub conducerea unui guvernator, asistat de o adunare legislativă. Formarea de guverne locale care dau socoteală în faţa adunărilor elective locale; abolirea drepturilor feudale; delimitarea definitivă a graniţelor şi acordul comercial cu SUA.

1867 *British North America* acordă C. statutul de dominion federal, format din patru provincii: Noul Brunswick, Noua Scoţie, C. Superioară (Ontario) şi C. Inferioară (Québec).

1869-1873
C. capătă teritoriile aparţinând Campaniei Golfului Hudson şi creează provincia Manitoba (1870): ulterior intră în federaţie Columbia Britanică (1871), Insula Principele Eduard (1873), Alberta şi Saskatchewan (1905).

1896 După treizeci de ani de guvernare conservatoare, liberalii vin la putere o dată cu W. Laurier.

1911-1921
Guvern conservator al lui R. Borden şi intrarea în primul război mondial alături de Marea Britanie.

1921-1930
Guvern liberal al lui W. Mackenzie King.

1926 C. aderă la Commonwealthul britanic.

1930-1935
Guvern conservator, al lui B. Bennet.

1931 Deplina independenţă a C.

1935-1948
Întoarcerea la guvernare a liberalului W. Mackenzie King și participarea la al doilea război mondial.
1948-1957
Guvern liberal condus de L. Saint-Laurent: Terranova intră în federația canadiană (1949); adeziune la NATO.
1957-1963
Guvern conservator al lui J. Liefenbaker.
1963-1979
Guvernele liberale ale lui L. Pearson (1963-1968) și P. Trudeau (1968-1979).
1970-1976
Acte teroriste la Québec din partea mișcărilor separatiste francofone; la alegerile legislative din 1976 în regiune se afirmă Partidul pentru Independență Francofon.
1980-1984
Nou guvern liberal al lui Trudeau. Victorie a răspunsurilor *nu* (negative) la referendumul asupra separării Québecului (1980), care, însă, refuză să ratifice noua constituție federală (1982).
1985-1993
Guvern de conservatori al lui B. Mulroney. Eșuează cele două încercări de a rezolva problema Québecului (care dimpotrivă amenință în mod deschis cu separarea) recunoscându-l drept „Stat aparte" (1987 și 1992), în timp ce apar iar cererile de independență ale comunităților de amerindieni din Ontario (cărora în 1993 le sunt recunoscute multiple autonomii). Între timp o puternică recesiune economică antrenează C. și-l determină pe primul ministru să-și prezinte demisia.
1993 Victoria electorală a partidelor regionaliste și a liberalilor lui J. Chrétien; noul premier pune relansarea economică înaintea chestiunilor instituționale, reducând deficitul cu însemnate reduceri de cheltuieli și relansând producția (dar crește și șomajul, 9,7%).
1994 C. aderă la NAFTA.
1995 Într-un nou referendum asupra independenței secesioniștii din Québec sunt învinși cu o diferență de numai 50 000 de voturi.
1997 Confirmare electorală a liberalilor, chemați să reformeze *Welfare State*. În „Declarația de la Calgary", guvernele provinciilor anglofone recunosc „unicitatea" Québecului, dar în interiorul Canadei. Curtea Supremă acceptă considerarea istoriei orale a populațiilor autohtone la fel de validă ca și documentele scrise.
1998 Guvernul cere Curții Supreme să se pronunțe asupra legitimității unei declarații unilaterale de independență.
1999 Guvernul federal recunoaște atribuții sporite în domeniile financiar, social și educațional provinciilor componente ale C.

Canaris, *Wilhelm Otto Ludwig*, amiral german (Aplerbeck, Dortmund, 1887-Flossenbürg, Bavaria, 1945). Șef al Abwehr (spionaj și contraspionaj militar) din 1935 până în 1944, începând cu 1941 s-a situat pe poziții contrare lui Hitler, până la a participa chiar la complotul din 10.VII.1944 împotriva lui. Arestat și torturat, a fost spânzurat la 9.IV.1945.

cancelarie, înalt organism de conducere administrativă (în diferite state indică astăzi Ministerul de Externe); termenul este folosit și pentru a se referi la funcții și prestații proprii domeniului judiciar.

■ *Imperiul roman.* Din punct de vedere istoric, c. poate fi întâlnită chiar în Imperiul roman. Sub Claudius și până târziu pe tot parcursul sec. I d.Hr. era dependentă de împărat; împărțită în patru oficii (corespondență, cereri, instrucție-dosare, documentare) organiza și ordona materialul pe care se baza mare parte din activitatea admi istrativă și juridică a imperiului. În ierarhia inferioară a imperiului titlul de *cancellarius* apărea pentru a denumi funcții nu deosebit de înalte, în special cea de scrib, încredințate liberților. Cu timpul însă, considerația de care se bucura această atribuție a crescut, poate legată fiind și de numărul din ce în ce mai mic al persoanelor în stare să stăpânească bine scrisul, și c. a devenit, începând cu sec. IV, serviciul cel mai important din imperiu.

■ *Evul Mediu imperial.* Exemplul c. de pe vremea Imperiului roman a fost preluat de regatul longobard și merovingian. Carol cel Mare a dat o mare importanță acestui organism, iar Ludovic II l-a structurat pe criterii teritoriale: o cancelarie pentru Franța occidentală (Aquitania), una pentru Franța orientală (Burgundia) și cea imperială pentru Italia și Lotharingia. Cancelarul era întotdeauna un ecleziast și atribuțiile sale se împleteau cu funcția de supraveghere a funcțiilor de la curte și din capela regelui; era în plus însărcinat să conducă secretariatul regelui, să-i redacteze actele și să le valideze cu pecetea suveranului. În felul acesta cancelarul exercita un fel de supervizare a măsurilor luate de către rege. Pe de altă parte, atribuirea unei funcții atât de delicate unor ecleziaști, excluzându-se transmiterea funcției pe cale ereditară, îi permitea suveranului să mențină acest oficiu sub propriul control.

■ *Epoca modernă.* Instituția se schimbă din ce în ce mai mult o dată cu formarea statelor naționale (Franța și Anglia) și a republicilor italiene (Veneția, Pisa, Genova). În special, în Franța lui Filip cel Frumos funcția de cancelar a început să fie îndeplinită de funcționari laici,

care încet-încet au înlocuit personalul ecleziastic. Lărgirea şi diversificarea atribuţiilor c., cât şi progresiva autonomie a funcţionarilor destinaţi ei, reprezintă un important moment instituţional al procesului de centralizare a puterii care a caracterizat evoluţia statului (v.) modern începând cu sec. XIV.

■ *Cancelaria papală* (sau apostolică). Defineşte serviciul alcătuit după modelul c. imperiale, având atribuţia de a înregistra, redacta şi expedia documentele papale. S-a dezvoltat în epoca medievală şi a continuat să aibă o mare importanţă până la jumătatea sec. XIV, dar mai târziu a cunoscut o lentă decădere datorată în special împărţirii atribuţiilor între diferitele oficii ale Sfântului Scaun. A fost abolită în 1973.

Vezi şi: administraţie publică; absolutism; birocraţie; camerarius.

Candeloro, *Giorgio,* istoric italian (Bologna 1909-Roma 1988). Elev al lui G. Gentile, a studiat iniţial istoria doctrinelor politice, cu lucrări despre J. de Maistre. A. Tocqueville, D. Hume şi despre gândirea politică î Antichitate. Depărtându-se de idealismul gentilian şi de fascism, a aderat la mişcarea liberal socialistă şi la Partidul Acţiunii, participând la Rezistenţa organizată în oraşul Roma. În perioada de după război s-a înscris în PCI. O deschidere spre ideile lui Gramsci este vizibilă în operele sale de maturitate: *Mişcarea catolică în Italia* (1953) şi importanta *Istorie a Italiei moderne* (1956-1986, în 11 vol.).

Candia, nume dat de veneţieni insulei Creta şi capitalei sale (Iraklion).

■ RĂZBOIUL DIN C. (1648-1669). A fost iniţiat de sultanul Ibrahim I, care a trimis o armată impresionantă să debarce pe insulă (aflată sub stăpânirea veneţiană din 1204) şi a asediat-o. Dar aceasta, sub conducerea lui Francesco Morosini, a rezistat timp de douăzeci şi unu de ani înainte de a se preda în faţa otomanilor conduşi de marele vizir Koprülü, care le-a acordat supravieţuitorilor onoruri militare cuvenite pentru vitejia de care au dat dovadă.

Cane, *Facino,* condotier piemontez (Casale Monferrato cca 1360-Pavia 1412). A slujit familiile Scala, Carrara, Visconti, creându-şi din 1404 un vast domeniu care a ajuns să cuprindă Alessandria, Novara, Tortona şi Piacenza. La moartea sa domeniile lui au trecut în stăpânirea lui Filippo Maria Visconti, care s-a căsătorit cu văduva lui.

Cangrande della Scala v. *Della Scala*

Cannae, străvechi oraş din Apulia pe malul râului Ofanto, în hinterlandul localităţii Barletta, teatru în 216 î.Hr. al celei mai mari victorii repurtate vreodată de cartaginezii lui Hannibal împotriva romanilor în timpul celui de-al doilea război punic. Decisivă în această luptă a fost încercuirea romanilor, aflaţi sub comanda celor doi consuli Terentius Varro şi L. Emilius Paulus de către detaşamentele de cavalerie ale galilor şi numizilor din armata cartagineză. După această înfrângere, mai multe oraşe italiene aliate s-au desprins de Roma.

Canning, *George,* om politic britanic (Londra 1770-Cheswuck 1827). Deputat tory din 1794, a fost ministru de externe (1807-1809, 1822-1827) şi prim-ministru (1827). Discipol al lui W. Pitt cel Tânăr şi maestru al lui Palmerstone şi Gladstone, C. a fost un liberal-conservator combătut de aripa cea mai reacţionară din partidul său şi de regele George IV, care nu-i puteau ierta printre altele, originea nearistocratică. Ca ministru de externe s-a detaşat de politica lui Castlereagh de cooperare cu puterile europene conservatoare, acordând mai multă atenţie opiniei publice liberale din Marea Britanie: s-a opus deci intervenţiei, considerate ca fiind legitimă, în sprijinul regelui Spaniei (1823), i-a susţinut pe greci în lupta lor pentru independenţă, cât şi coloniile spaniole din America Latină. A fost favorabil emancipării catolicilor şi reducerii taxelor vamale pentru grâu: guvernul condus de el a durat însă doar 3 luni.

canon, în limbajul religios denumeşte lista oficială a cărţilor care alcătuiesc Biblia (v.). Pentru catolici c., aprobat de conciliul din Trento în 1546, include şi cărţile deuterocanonice, (canonice secundare) neacceptate de către protestanţi. Tot c. se numeşte şi lista sfinţilor recunoscuţi de Biserică, cât şi aceea a clericilor care slujesc o anumită biserică având totodată şi datoria de a se ocupa de întreţinerea ei. Accepţiunea juridică a termenului defineşte în schimb orice decret dogmatic sau disciplinar emanat de sinoduri, concilii sau alte scrieri ale dreptului canonic (scrierile Sfinţilor Părinţi ai Bisericii, scrisori ale papilor etc.). Tot c. se numeşte şi partea centrală a slujbei (de la Sanctus la Pater Noster) care până la Conciliul II Vatican era rostită în şoaptă de cel care o celebra.

canonic, iniţial, cleric înscris în canonul unei biserici. Mai târziu a fost numit c. clericul membru al colegiului unei catedrale, în timp ce c. regular este clericul care trăieşte în comun cu alţi clerici după anumite reguli.

canonic, drept, ansamblu de norme juridice care reglementează viaţa Bisericii catolice. Formarea dreptului canonic a fost lentă şi treptată. Până la jumătatea sec. XII legile Bisericii erau strânse în mai multe culegeri canonice, diferite prin conţinutul lor în funcţie de exigenţele comunităţilor ecleziaste care le comandau. În 1140 călugărul camaldolez Giovanni Graziano a alcătuit aşa-zisul *Decretum Gratiani*, în care a reunit normele cele mai importante. Alcătuirea de norme canonice a continuat cu scrisorile papilor (decretalii) până la Bonifaciu VIII, incluse în *Corpus iuris canonici,* rămas în vigoare până în 1917, an în care Benedict XV a promulgat *Codex iuris canonici*. Din 1983 este în vigoare noul *Codex iuris canonici* promulgat de Ioan Paul II.

Canossa, azi cătun din Ciano d'Enzo (Reggio Emilia), în Evul Mediu a fost locul unde se afla castelul care a dat numele familiei de marchizi Attoni (sau de Canossa). Marchizii de C. în sec. X şi XI şi-au creat un vast domeniu în actualele regiuni ale Toscanei şi Emiliei. Primul strămoş al familiei a fost *Adalberto Atto* (m. 988), căruia i-au urmat *Tedaldo* (marchiz din 988 până în 1013), *Bonifaciu de Toscana* şi Matilda, cu care dinastia s-a stins. Chiar la C., datorită intervenţiei Matildei, în 1077 a avut loc actul de supunere al împăratului Henric IV în faţa papei Grigore VII („umilirea de la Canossa"), care a marcat un armistiţiu parţial în lupta pentru învestitură (v.).

Canosa, *Antonio Capece Minutolo principe de,* om politic napolitan (Neapole 1763-Pesaro 1838). Catolic reacţionar, în timpul Restauraţiei a fost ministru al poliţiei în Regatul celor Două Sicilii (1816 şi 1821) şi s-a făcut cunoscut prin reprimarea violentă a liberalilor. Îndepărtat din cauza metodelor sale considerate excesive, mai târziu a îndeplinit aceeaşi funcţie sub Francisc IV de Modena.

canossiene, sau *Fiice ale Carităţii,* congregaţie religioasă alcătuită din femei, întemeiată la Verona şi Vicenza (1810-1812) de către Magdalena de Canossa (1774-1825). Aprobate de Leon XII în 1828, c. s-au răspândit cu mare rapiditate atât în Italia cât şi în străinătate, implicându-se în mod special în educarea şi instruirea fetelor din categoriile sociale mai puţin avute, înfiinţând şi conducând şcoli şi grădiniţe şi pentru surdo-mute.

Canterbury, orăşel în Kent (Marea Britanie) în care a fost construită una din cele mai mari catedrale gotice din insulă, reşedinţă a arhiepiscopului din Anglia încă din sec. XII. În 1170 aici a fost asasinat arhiepiscopul Th. Becket (v. Thomas Becket).

cantoane, circumscripţii politico-administrative (districte, regiuni) în unele state europene din epoca modernă. Acelaşi termen desemnează şi cele 23 de unităţi politice (împărţite în 26 de state) care alcătuiesc Confederaţia Helvetică, pe baza constituţiei din 1848 (supusă revizuirii în 1874 şi apoi de mai multe ori îmbunătăţită) care a pus în funcţiune între cantoanele elveţiene un legislativ bicameral şi un executiv unitare.

Cantù, *Cesare,* istoric şi scriitor italian (Brivo, Como, 1804-Milano 1895). Catolic de orientare liberală moderată, a fondat „Arhiva Istorică Lombardă" şi a fost primul preşedinte al Societăţii Istorice Lombarde (1874). A fost autorul a numeroase opere de popularizare printre care şi *Istoria oraşului şi a diocezei Como* (1829-1831); *Lombardia în sec. XVII* (1854); *Istoria universală* (1883-1891, în 52 vol.).

Canuleius, *Caius,* tribun al plebei romane, în 445 î.Hr. a promovat o lege (*Lex Canuleia*) care autoriza căsătoria dintre patricieni şi plebei, în mod oficial interzisă cu cinci ani înainte prin cele Douăsprezece Table (v.).

caodaism, sectă religioasă vietnameză, fondată în 1919 de Ngo Van Chien, care a încercat să contopească budismul, creştinismul, confucianismul, taoismul şi doctrinele teosofice. Şi-au luat numele de la Cao Dai („Fiinţa supremă"). Puternic organizat şi dotat cu miliţie proprie, c. a intervenit în evenimentele politice din Vietnamul de Sud în sprijinul ocupaţiei japoneze în timpul celui de-al doilea război mondial, iar, mai târziu, în sprijinul puterii coloniale franceze în războiul cu Vietminh; şi-a mai păstrat un anumit rol până în 1955, când trupele caodaiste au trecut sub autoritatea preşedintelui Ngo Dinh Diem.

Capello, *Luigi,* general italian (Intra 1859-Roma 1941). În timpul primului război mondial, comandant al armatei a II-a, a condus operaţiunile de pe Isonzo şi ofensiva victorioasă de la Bainsizza (VIII-IX. 1917), dar a fost mai târziu trecut în rezervă fiind considerat unul dintre cei răspunzători de înfrângerea de la Caporetto (X.1917). După delictul Matteotti a devenit opozant al fascismului, la care aderase la început. Implicat în atentatul lui T. Zaniboni asupra lui Mussolini (XI.1925) a ispăşit 10 ani de puşcărie.

capete rotunde, (engleză: *Roundheads*), termen peiorativ folosit de regalişti pentru a-i desemna pe membrii partidului parlamentar în timpul primei revoluţii engleze (v.): obiceiul lor de a purta părul tăiat scurt (nobilii îl purtau lung) era considerat un semn de condiţie modestă.

Capeţieni, (Capetingi), dinastie care a urmat Carolingienilor pe tronul Franţei. Îşi ia numele de la *Hugo Capet* (987-996) căruia i-au urmat cincisprezece suverani: *Robert* (996-1031), *Henric I* (1031-1060), *Filip I* (1060-1108), *Ludovic VI* (1108-1137), *Ludovic VII* (1137-1180), *Filip II August* (1180-1223), *Ludovic VIII* (1223-1226), *Ludovic IX* (1226-1270), *Filip III* (1270-1285), *Filip IV* (1285-1314), *Ludovic X* (1314-1316), *Ioan I* (1316), *Filip V* (1316-1322), *Carol IV* (1322-1328). C. plecând din Île-de-France, şi-au întins dominaţia spre sudul Franţei prin alipirea regatelor care apăruseră o dată cu căderea Imperiului carolingian, şi pe care l-au apărat de regii englezi şi de împăraţii germeni. Au conferit puterii lor un caracter sacru, exprimat prin formule ca: „rege prin graţia lui Dumnezeu" şi „rege prea creştin" (sec. XIV). Încă din sec. XII au impus teoria „regelui împărat în regatul său" ceea ce a constituit premisa ideologică a dezvoltării unei puternice monarhii (v.) naţionale.

capital, ansamblul bunurilor (bani, materiale, utilaje) destinate producerii altor bunuri. Termenul a luat naştere în practica negustorească medievală, pentru a desemna o sumă de bani producătoare de dobânzi, fiind diferită însă de dobânzi. Economia politică modernă îl defineşte prin ansamblul mijloacelor de producţie (c. fix şi c. circulant). În procesul de formare a economiei

contemporane c. a reprezentat elementul de bază al marilor transformări economice care au avut loc în Europa între sec. XV–XVIII. Banii acumulați de întreprinzătorii negustori, de familiile aparținând burgheziei și de marii proprietari de pământ au permis investiții de pionierat în activitățile manufacturiere, prin introducerea în procesul de producție a mașinilor recent inventate. C. financiar și-a sporit în cursul sec. XIX funcția de remorcă a economiei capitaliste.

capitală, scriere, tip de scriere folosit în centrele de scriere ale culturii romane din sec. I-VIII. Se distinge în scrierea capitală: *s.c. de carte* (apare în manuscrisele cele mai prețioase: de ex., codicele care conțin scrierile lui Vergiliu) și *s.c. cursivă* (mai puțin elegantă și de uz cotidian).

capitalism,

sistem economic bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și a capitalului și pe rolul central al pieței în determinarea raporturilor de schimb. Termenul a fost folosit pentru prima dată în scrierile lui L. Blanc, la jumătatea sec. XIX, în timp ce K. Marx, care totuși a contribuit în mod decisiv la destinul său, a preferat să folosească întotdeauna expresia „mod de producție capitalist"

■ *Originile.* Chestiunea originilor c. este cât se poate de controversată. După unele interpretări, elementul central al c. ar fi răspândirea comerțului și a economiei bazate pe monedă: în acest sens unii istorici (G. von Schmoller, Th. Mommsen), au dilatat fenomenul până la unele faze ale Antichității clasice. Istorici ai Evului Mediu sau ai epocii moderne (ca H. Pirenne și F. Braudel) au susținut că, de fapt, capitalul a apărut începând cu sec. XII, o dată cu redeșteptarea centrelor orășenești. În orașele din Italia de nord, în orașele din Flandra și din Germania de nord-vest, marii negustori, care adesea exercitau și activitatea de bancheri, au căpătat un rol social determinant și adesea au ajuns să influențeze producția artizanală și manufacturieră, sustrăgându-se de sub tutela marilor proprietari de pământ și a nobilimii feudale. O asemenea evoluție impunea o schimbare drastică a mentalității față de activitatea economică, considerată, în general, ca fiind lipsită de demnitate în cultura clasică, privită cu neîncredere de creștinismul medieval, în timp ce acum pătura burgheză care tocmai se afirma o situa pe primul loc pe scara de valori. Unele inovații tehnologice (perfecționarea velei, busola, morile de vânt) au permis mai târziu extinderea progresivă a activității negustorești (v. comerț), atât în sensul de a o extinde spre zone mai înainte excluse (facilitarea transporturilor v. descoperiri geografice), cât și în sensul de a îmbunătăți și a spori producția bunurilor de consum Astfel, între sec. XV și XVI începe marele ciclu expansionist al comerțului mondial, condus de către Europa nord-occidentală.

■ *Capitalism și spirit burghez.* Importanța spiritului de inițiativă și a spiritului rațional burghez pentru a explica nașterea c. este fundamentală în viziunea lui W. Sombart (*Capitalismul modern,* 1902). Pornind de la observațiile asemănătoare ale lui M. Weber (*Etica protestantă și spiritul capitalismului,* 1904), Sombart a subliniat rolul eticii bazate pe acțiune a unor confesiuni religioase reformate (în primul rând calvinismul v.) în constituirea unui teren favorabil pentru dezvoltarea spiritului capitalist. Aceasta ar putea să explice și răspândirea geografică de la începuturi, mai târzie în țările rămase legate de Contrareformă (v.). După aceste interpretări c. nu este numai o structură economică, ci capătă conotațiile unui sistem de convingeri, de idei. Nu departe de astfel de filoane s-au dezvoltat și studiile moderne (J. Schumpeter) cu privire la personajul întreprinzătorului ca un aspect cu adevărat decisiv al inovației capitaliste.

■ *Capitalism și mercantilism.* Creșterea schimburilor comerciale impunea în mod imperios abolirea numeroaselor bariere vamale existente și o mai mare securitate a drumurilor, cât și a rutelor maritime, iar un stat național modern putea mai bine să garanteze libertatea și siguranța necesară dezvoltării c.: nu întâmplător acesta s-a dezvoltat mai mult în Anglia, Franța , Țările de Jos, în timp ce a bătut pasul pe loc în Italia și Germania. Iar aceasta s-a întâmplat mai ales în acele state naționale în care s-a dezvoltat (sec. XVI și XVII) spiritul comercial (v. mercantilism): suveranii, pentru a garanta dezvoltarea propriei țări, considerau necesar să dispună de materii prime la prețuri mici pentru a le transforma în produse de manufactură industrială, iar în acest scop au inițiat o politică de cuceriri coloniale, de promovare a marilor companii comerciale (v.) și de dezvoltare a unei industrii naționale protejată de taxe vamale. Disponibilitatea financiară de la începutul sec. XVIII i-a împins pe posesorii de capital să-l investească în operațiuni comerciale din ce în ce mai îndrăznețe, ba chiar uneori falimentare.

■ *Etapa decisivă a afirmării capitalismului.* În viziunea clasică a lui K. Marx (*Capitalul,* 1867), sistemul feudal a fost cu adevărat depășit de modul de producție capitalist o dată cu revoluția industrială (v.), după o fază numită de „acumulare primitivă". Răspândirea din ce în ce mai mare a muncii la domiciliu la țară i-a transformat puțin câte puțin pe meșteșugarii mici producători (în general țesători) în salariați dependenți de un negustor, care, la rândul lui, devenea un adevărat întreprinzător. Ameliorarea și în același timp, creșterea producției agricole, care cerea investiții mari, a favorizat la rândul

CAPITALISM

Diferite concepții despre capitalism

Capitalul reprezintă puterea economică a societății burgheze care domină totul. El trebuie să constituie punctul de plecare ca și punctul de sosire... Burghezia nu poate exista fără a revoluționa în mod continuu uneltele de producție, relațiile de producție și deci, toate relațiile sociale [...] Continua revoluționare a producției, permanenta stare de agitație a tuturor situațiilor sociale, nesiguranța și mișcarea perpetuă caracterizează și diferențiază epoca burghezilor *de toate perioadele precedente [...] În timpul stăpânirii sale de clasă numai de un secol burghezia a creat forțe de producție într-o cantitate cu mult mai mare și mai voluminoase decât ar fi făcut împreună toate celelalte generații din trecut. Supunerea forțelor naturii, mașinile, utilizarea chimiei în industrie și în agricultură, navigația pe bază de abur, căile ferate, telegraful electric, defrișarea unor continente întregi [...]; cine din secolele anterioare putea să-și închipuie că în sânul muncii sociale stăteau în amorțire asemenea forțe de producție? [...]. În aceeași măsură în care se dezvoltă burghezia, adică capitalul, se dezvoltă și proletariatul, clasa muncitorilor moderni, care trăiesc atâta timp cât găsesc de lucru și care găsesc de lucru atâta timp cât munca lor face să sporească capitalul [...]. Condiția cea mai importantă pentru existența și pentru dominația clasei burgheze constă în acumularea bogăției în mâinile unor persoane particulare, formarea și sporirea capitalului; condiția capitalului este munca salariată.*

KARL MARX, *Introducere la „Critica economiei politice"* în *Critica economiei politice* tr. it., Editori Riuniti, Roma 1969, p. 195 și KARL MARX și FRIEDRICH ENGELS, *Manifestul Partidului Comunist,* tr. it., Einaudi, Torino, 1967, p. 103-117.

În timp ce ideea de forță, căreia o bună parte a capitalismului își datorează originea, este de natură preponderent aristocratică, ideea de contract s-a înrădăcinat în special în acele straturi ale populației care fuseseră excluse de la putere în cadrul statului și în special în cazurile în care individul ieșise din rândurile comunității și fusese constrâns să meargă pe propriul său drum. În primul rând era vorba de anumite cercuri burgheze care exercitau ca profesiune comerțul pe uscat. Încă din Evul Mediu aceste cercuri își afirmaseră un mod al lor tipic de a vedea viața pe care l-au numit spirit

său concentrarea proprietății funciare și afirmarea marilor arendași de suprafețe agricole care foloseau muncitori salariați. Mulți mici cultivatori au fost nevoiși să-și vândă propriile terenuri și să caute un mod de existență la oraș. Emanciparea de lanțurile feudale între timp se extindea. Alți țărani au fost expulzați de pe câmpurile lor din cauza practicii din ce în ce mai răspândite a îngrădirii terenurilor comunale de către potentați privați (*enclosures* v.). Modernizarea zonelor de la țară a eliberat mâna de lucru pentru activitățile industriale în curs de apariție. Se crea în felul acesta o nouă clasă socială „proletară", lipsită de orice mijloace de producție și liberă doar să-și vândă propria muncă. Au participat, în orice caz, în mod concomitent mai mulți factori favorabili (acumularea de capital de către negustori, întreprinzători sau proprietari de pământ; afluxul de materii prime, la prețuri scăzute, din posesiunile coloniale; inovațiile tehnologice, prezența mâinii la lucru într-un număr din ce în ce mai mare și mai ieftină) care au permis în sec. XVIII, la început în Anglia, apariția fazei de maturitate a c. (sau, după alte interpretări, nașterea c.) o dată cu revoluția industrială.

■ *Capitalismul clasic.* Revoluția industrială a făcut să se extindă progresiv „sistemul de fabrică", bazat pe o disciplină severă de lucru, cu orare precise și o riguroasă diviziune a atribuțiilor. Împărțirea procesului de producție în mai multe faze elementare, introducerea utilajelor mecanice și exploatarea energiei produsă de aburi au permis o creștere extraordinară a producției. Condițiile de lucru în aceste ateliere din prima etapă a industralizării erau din cale afară de grele: mase întregi de muncitori, femei și copii inclusiv, trebuiau să muncească timp de 12-14 ore pe zi în medii insalubre, pentru niște salarii la limita subzistenței, locuind în centre urbane mizere. Exploatarea clasei muncitoare era, de altfel, în concepția lui K. Marx, o condiție inevi-

burghez şi care în sine nu are nimic de-a face cu ideea de contract sau cu capitalismul, dar poate să existe şi printre meşteşugari şi rentieri. Dar combinându-se cu ideea de contract şi alăturându-se spiritului întreprinzător, dă naştere unei noi forme caracteristice a spiritului care se diferenţiază profund [...] de spiritul aventurier şi pirateresc îndreptat spre câştig şi care constituie spiritul specific burghez şi capitalist, care s-a afirmat în mod continuu până în zilele noastre [...].
Spiritul de natură burgheză este caracterizat în primul rând (în mod formal) de simţul metodic, raţional şi orientarea sa spre un anumit scop [...] Virtuţile cardinale ale burghezului care aspiră să devină întreprinzător capitalist sunt în mod esenţial două: 1) să fie credincios contractelor; 2) „economia"

WERNER SOMBART, *Capitalismul modern*, tr. it., UTET, Torino, 1967, p. 335-337.

Nu numai moderna fabrică mecanizată şi volumul producţiei care rezultă din ea, nu numai tehnologia modernă şi moderna organizare economică, dar şi toate caracteristicile şi realizările civilizaţiei moderne sunt, în mod direct sau indirect, rod al procesului capitalist şi trebuie să fie înţelese în ansamblul său, ca de altfel şi în orice judecată de valoare cu privire la ce este fast sau nefast în el.
Există dezvoltarea ştiinţei raţionale cu lungul şir al aplicaţiilor sale. Avioane, frigidere, televizoare şi alte asemenea obiecte, sunt, în mod nemijlocit, rezultate evidente ale economiei bazate pe profit. Dar şi spitalul modern, oricât nu s-ar lega în mod obişnuit de profit, este totuşi un produs al capitalismului [...].
Există în sfârşit tot ceea ce am putea reuni în jurul figurii simbolice centrale a liberalismului [...] niciodată aşa ca în societatea capitalistă nu a existat atâta libertate pentru toţi *în trup şi în suflet, atâta disponibilitate spre a-i tolera şi chiar a-i finanţa pe duşmanii de moarte ai clasei dominante, atâta simpatie activă pentru suferinţele adevărate sau false, atâta promptitudine în a accepta obligaţii; şi, în afara comunităţilor rurale, democraţia s-a dezvoltat din punct de vedere istoric ca urmare a capitalismului.*

JOSEPH SCHUMPETER, *Capitalism, socialism, democraţie*, tr. it., Etas Libri, Milano, 1967, p. 121-122.

tabilă pentru funcţionarea c. pentru a-şi asigura profitul: capitalistul sustrăgea de la muncitor diferenţa dintre valoarea produsului său şi salariul său (teoria plusvalorii, bazată pe ideea că numai munca ar crea creştere de valoare). Dezvoltarea c. industrial a dus la o revizuire a doctrinelor mercantiliste; noii întreprinzători cereau libertate completă din partea statului, care ar fi trebuit să se dezintereseze de chestiunile legate de muncă şi să lase absolut liber comerţul. Acesta a fost momentul naşterii liberismului (liberalism economic) (v.) teoretizat de economia politică clasică, şi în special de şcoala de la Manchester. Entuziasmul pentru liberul-schimb era caracteristic Angliei, la început singura adevărată putere industrială de lume, capabilă până la sfârşitul sec. XIX să înfrângă, cu sistemul de producţie, concurenţa altor ţări europene. Acestea, dar şi Japonia, au reuşit să dea viaţă unei industrii naţionale numai adoptând, în primele faze de dezvoltare, tarife vamale protecţioniste pentru a rezista concurenţei engleze. În SUA, în schimb, procesul de industrializare s-a dezvoltat rapid, fiind favorizat de relativa sa izolare şi de dinamismul unei pieţe interne în continuă expansiune.

■ *Crizele periodice şi avântul capitalismului naţional.* Când aceşti noi coloşi industriali s-au afirmat cu autoritate, s-au intensificat raporturile comerciale care au dus la integrarea economică mondială. În faţa declinului dezvoltării industriale provocat de „marea depresiune" dintre 1870 şi 1900, c. a răspuns prin concentrarea unor întregi sectoare industriale: au luat naştere atunci marile societăţi pe acţiuni (v.), trusturile monopoliste în unele sectoare-cheie (oţel, electricitate, transport) şi „cartelurile"(v.), înţelegeri ale mai multor întreprinderi cu privire la preţuri şi tarife, uneori şi la nivel internaţional. Înăsprirea concurenţei între industriile naţionale a dus la apariţia unor noi bariere vamale, în timp ce nevoia de a-şi procura materii prime şi pieţe de desfacere

pentru producţie a fost printre primele cauze care au determinat statele europene să relanseze întrecerea pentru obţinerea de colonii. Studiile asupra noii faze a c. au pus în lumină rolul crescând al finanţelor (R. Hilferding) şi înăsprirea concurenţei între state, ajungând să prevadă inevitabilitatea unui conflict final între marile puteri (V.I. Lenin, *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, 1917). Primul război mondial a supus efectiv unei încercări foarte dure sistemul capitalist, dar a lăsat loc unei ulterioare faze de expansiune î perioada de după război.

■ *Marea criză din 1929 şi noul echilibru capitalist.* Marea criză economică din 1929 a părut unora să adeverească previziunile cu privire la colapsul sistemului capitalist. Economia capitalistă a reuşit însă din nou să se relanseze, găsind treptat-treptat un echilibru între competiţia privată şi rolul statului în experienţele avute de *New Deal* (v.) american şi de social-democraţia europeană. Privatizarea nelimitată a fost corectată prin intervenţia cu rol de amortizor şi regulator a puterii publice, care s-a implicat direct atât în stimularea cererii (printr-o politică de lucrări publice finanţate de creşterea deficitului după teoriile economistului englez J. M. Keynes), cât şi în redistribuirea profitului (prin crearea *Welfare State*, statul bunăstării). Între timp industrializarea forţată prin planificarea centralizată în URSS (şi mai târziu în ţările socialiste), făcea ca unii critici să născocească expresia paradoxală „c. de stat". În perioada de după cel de-al doilea război mondial dezvoltarea extraordinară a ţărilor capitaliste a făcut să crească decalajul faţă de zonele subdezvoltate ale Lumii a Treia, în care nu a avut loc dezvoltarea pe care au cunoscut-o Europa, America de Nord şi unele zone restrânse din Asia. Mulţi cercetători definesc de-acum c. ca un sistem economic mondial integrat, şi totuşi caracterizat de raporturi inegale între ţările industrializate, ţările din Lumea a Treia producătoare de materii prime şi pe cale de dezvoltare şi periferia ţărilor sărace lipsite de resurse naturale importante.

■ *Capitalismul în Asia.* Scenariul economic internaţional începând cu anii '80 a înregistrat o schimbare de o deosebită importanţă, reprezentată de afirmarea Asiei ca o zonă de vârf în evoluţia sistemului capitalist. Ascensiunea Japoniei la rangul de a doua putere internaţională şi de primă ţară creditoare în lume a fost fenomenul cel mai evident, care a servit drept mobil în „decolarea" industrială a unei serii de state din SE Asiei (aşa numitele NICS, v. sau „tigrii asiatici"). Marele potenţial al noului c. asiatic (care în mod diferit de modelul occidental iniţial, în general, nu e legat de instituţii politice liberale), s-a manifestat de asemenea prin extrem de rapida dezvoltare economică a Chinei post maoiste şi prin intrarea Indiei pe piaţa mondială. Pe de altă parte, dezechilibrul său structural a ieşit în evidenţă, cu o dramatică claritate, cu ocazia gravei crize financiare care a implicat regiunea la sfârşitul lui 1997.

Bibliografie: F. Braudel, *La dinamica del capitalismo*, tr. ., Il Mulino, Bologna 1983; I. Wallerstein, *Il capitalismo storico*, tr. it., Einaudi, Torino 1985; R. Skidelsky, *Il mondo dopo il comunismo*, Ed. di Comunità, Milano 1996.

Vezi şi: acumulare; agricultură; burghezie; calvinism; capital; ciclu economic; colonialism; comerţ; companii comerciale; criza economică din 1929; dumping; economie mixtă; enclosures; imperialism; industrie; întreprindere; liberism; marea depresiune; mercantilism; New Deal; politică economică; proletariat; protecţionism; revoluţia industrială; revoluţia preţurilor; Welfare State.

capitano del popolo (căpitan al poporului), magistrat comunal care, în sec. XIII–XIV, reprezenta şi se afla în fruntea „poporului" organizat în asociaţii pe meserii şi pe cartiere. Comanda oştile şi avea puteri politice deosebite. Adesea provenea din afara oraşului şi rămânea în această funcţie timp de un an sau şase luni. În concurenţă cu puterea exercitată de şeful de justiţie (il podestà), expresie a oligarhiei orăşeneşti, i-a preluat multe din prerogative.

capitano di ventura (comandant de oşti mercenare), în Evul Mediu şi în Renaştere, comandant de soldaţi mercenari recrutaţi de el însuşi pentru ca să lupte în slujba, provizorie şi remunerată a comunelor sau principilor. Unii comandanţi de oşti mercenare au reuşit să aibă domenii teritoriale independente, pe care, însă, aproape niciodată n-au reuşit să le transmită mai departe urmaşilor lor.

capitaţie[1], impozit personal (*tributum capitis*), care în epoca Imperiului roman greva asupra populaţiei rurale cu capacitate de muncă. În timpul principatului c. era plătită în bani de cei care nu aveau *status* (statut) de cetăţean roman. O dată cu reforma fiscală generală înfăptuită de Diocleţian (sfârşitul sec. III d.Hr.) aplicată în mod diferit, în funcţie de zonă, c. (care a căpătat numele de *capitatio*) a fost percepută în natură. În epoca medievală şi modernă termenul este folosit pentru a denumi orice formă de impozit.

capitaţie[2], în Evul Mediu, obligaţie a şerbului faţă de stăpân, care consta în plata unui impozit pe persoană, „pentru capul său "; nu era prea mare, dar prin plata lui şerbul recunoştea situaţia sa de dependenţă faţă de senior.

Capitini, *Aldo,* filosof italian (Perugia 1899-1968). Antifascist, a contribuit împreună cu G. Calogero la elaborarea

gândirii liberal-socialiste şi a pus la punct o foarte personală concepţie religioasă despre viaţă, în polemică cu Biserica catolică. Apropiindu-se de învăţăturile nonviolente ale lui Gandhi, după sfârşitul celui de-al doilea război mondial s-a aflat printre promotorii unor forme de democraţie directă, susţinând în plus necesitatea de a recunoaşte şi a proteja obiecţiile de conştiinţă. Fondator al Mişcării nonviolente pentru pace, a animat începând din 1961 „marşul păcii“ Perugia-Assisi. Printre opere: *Elemente ale unei experienţe religioase* (1937), *Italia nonviolentă* (1949), *Tehnicile nonviolenţei* (1967).

capitlu, în limbajul ecleziastic, reuniune de clerici, de călugări sau de membri ai ordinelor cavalereşti de natură religioasă, reuniţi pentru a discuta treburi de interes comun. În timp ce c. *canonical* au o structură permanentă şi au personalitate juridică, celelalte c. se reunesc în mod periodic, pentru că sunt organe deliberative ale fiecărei comunităţi religioase. De o importanţă deosebită în istoria bisericii sunt c. *catedrale*, care hotărăsc alegerea episcopilor. În mănăstirile benedictine c. este constituit din toţi care au depus jurământul, iar rolul său în conducerea comunităţii s-a afirmat începând cu sec. XII; datează din 1119 prima atestare, legată de mănăstirea din Cîteaux a unui c. general care-i reunea pe toţi abaţii mănăstirilor cisterciene; în 1215 conciliul IV de la Lateran a impus tuturor ordinelor religioase (v.) să înfiinţeze c. generale.

Capitoliu, una dintre cele şapte coline ale Romei. Este formată din două vârfuri: vechea *arx*, unde se înalţă acum biserica S. Maria în Aracoeli şi *Capitolium* pe care se înălţa templul lui Iupiter Optimus Maximus şi unde Michelangelo s-a ocupat de sistematizarea actualei pieţei, cu Palatul Senatorial şi Palatul Conservatorilor, existente deja dinainte, Muzeul Capitolin, construit de la început, având în centru statuia ecvestră a împăratului Marcus Aurelius. Este numit C. datorită, în general, unei asemănări cu complexul monumental roman, şi sediul Camerei Deputaţilor şi al Senatului american de la Washington.

capitularii, acte legislative date de regii merovingieni şi de împăraţii carolingieni pentru organizarea regatului franc şi a Sfântului Imperiu Roman. C. se împărţeau în *capitula* sau paragrafe, care, la rândul lor se împărţeau, după conţinut, în c. ecleziastice (legate de posesiunile, persoanele şi organele Bisericii) şi c. mundane, referitoare la indivizii laici.

capitulaţii, regim de, sistem juridic care garanta privilegii speciale cetăţenilor occidentali aflaţi pe teritoriul unor ţări din Asia şi Africa (printre care Imperiul chinez şi cel otoman), în general numite „state din afara creştinătăţii“ Prevedea de fapt înlocuirea dreptului teritorial local cu cel personal pentru cetăţenii occidentali, asupra cărora jurisdicţia nu era exercitată de către autorităţile locale, ci de către consulatele statelor de unde proveneau. Instituit încă din sec. XVI de Franţa pe teritoriul Imperiului otoman cu aprobarea sultanului, în cursul sec. XIX a căpătat pur şi simplu caracter de regim impus de europeni, generalizându-se. O dată cu intrarea capitalismului în faza de maturitate şi cu crearea unor guverne europene în colonii, regimul c. a decăzut rapid; a fost definitiv abandonat după primul război mondial.

Capodistria (sau Capo d'Istria), *Giovanni Antonio conte de,* om politic grec (Corfu 1776-Nauplia 1831). Ministru de interne şi de externe al Statului Insulelor Ionice tributar otomanilor (1802-1807), în 1809 a trecut în serviciul ţarului Alexandru I al Rusiei cu intenţia de a orienta politica rusă în favoarea independenţei Greciei. Din 1811 a fost ambasador pe lângă curtea austriacă şi a avut un rol de frunte în Congresul de la Viena; în continuare a fost ministru de externe al Rusiei, din 1816 până în 1822. Printre fondatorii societăţii secrete patriotice greceşti Eteria, din 1822 (congresul

PRINCIPALELE CAPITULARII

an	*denumire*	*conţinut*
cca. 800	Capitulare de villis	Dat de Carol cel Mare, definea organizarea şi metodele de conducere a marilor gospodării agrare (*villae*) aflată în proprietatea regelui.
802	Capitulare de scholis	Dat de Carol cel Mare cu colaborarea lui Alcuin, instituia şcolile ecleziastice episcopale la care aveau acces şi laicii din familiile importante.
782 sau 785	Capitulare de partibus Saxoniae	Carol cel Mare a stabilit condiţiile cărora trebuiau să li se supună saxonii după cucerirea de către franci. Prevedea, printre altele, pedeapsa capitală pentru cei care n-ar fi acceptat să se convertească la creştinism.
818 sau 819	Capitulare eclesiasticum	Dat de Ludovic cel Pios, care a expus aici regulile considerate de el necesare pentru a reda demnitatea morală clerului şi pentru a reforma Biserica.
877	Capitularul de la Quierzy	Carol cel Pleşuv a stabilit ereditatea beneficiilor acordate vasalilor regelui şi vasalilor acestora.

de la Epidaur) a luat parte la mişcările de independenţă izbucnite în Grecia împotriva Imperiului otoman, încercând de la Geneva să obţină sprijinul marilor puteri europene. În 1827 a fost ales regent al noii republici greceşti, ale cărei baze a reuşit să le pună, înainte de a muri asasinat din motive personale.

Caporetto, localitate în Slovenia (Kobarid), unde la 24.X.1917 în timpul primului război mondial, armata a XIV-a a generalului O. von Below (compusă din 8 divizii austriece şi 7 germane) a rupt frontul italian susţinut de armata a II-a a generalului L. Capello. A urmat o înfrângere generală a armatei italiene, care la 26.X. s-a retras pe râul Tagliamento, iar la 9.XII s-a repliat ulterior pe malul drept al râului Piave, unde a reuşit să oprească înaintarea inamicului. Printre cauzele înfrângerii italiene au fost: epuizarea trupelor în urma războiului în tranşee şi a ofensivelor sângeroase şi fără nici un rezultat din anii precedenţi, cât şi dezacordul dintre comandantul suprem L. Cadorna, favorabil unei tactici defensive şi cel al armatei a II-a, Capello, susţinătorul unei tactici ofensive. Italienii au suferit pierderi deosebit de grave (40 000 de morţi şi de răniţi, pe lângă 265 000 de prizonieri cât şi enorme cantităţi de materiale capturate de către inamic). Înfrângerea însă nu a însemnat căderea frontului italian aşa cum mulţi s-au temut. În urma ei, totuşi V. E. Orlando l-a înlocuit pe P. Bosselli în calitate de preşedinte al Consiliului şi A. Diaz l-a înlocuit pe Cadorna ca şef al Statului Major al armatei.

Cappadocia, regiune istorică din Anatolia interioară, între bazinul râului Halys şi prima parte a cursului fluviului Eufrat. Greu accesibilă şi muntoasă, a fost vechiul centru al Imperiului hitit. A făcut parte mai târziu (sec. VI î.Hr.) din regatul Lidia, apoi din statul persan şi din imperiul lui Alexandru cel Mare. La începutul sec. III î.Hr. C. şi-a recăpătat independenţa sub dinastia iraniană a Ariaraţilor, politic legaţi de seleucizi. Prin bătălia de la Magnesia (190 î.Hr.) regiunea a intrat în sfera de influenţă a Romei: regat clientelar în cadrul administrativ al imperiului lui Augustus, sub Tiberiu a devenit provincie (17 d.Hr.), în cele din urmă despărţită de Dioclețian în şapte circumscripţii mai mici. În perioada târzie a imperiului aici a înflorit creştinismul: din această zonă au provenit trei dintre cei mai mari Părinţi ai Bisericii din sec. IV: Grigore de Nazianz, Grigore de Nyssa, Vasile din Cezareea.

Capponi, *Gino,* scriitor şi om politic italian (Florenţa 1792-1876). A manifestat interes pentru diverse domenii, de la studii istorice (*Despre dominaţia longobarzilor în Italia,* 1844; *Istoria republicii florentine,* 1875; *Istoria lui Pietro Leopoldo,* 1877), până la pedagogie şi economie (a înfiinţat în 1829 prima Casă de economii din Florenţa). Cu G. P. Viesseux a dat viaţă revistei politico-literare „Antologia". Exponent al catolicismului liberal, în 1859 a fost de partea unirii Toscanei cu Piemontul. A fost numit senator în 1860.

Capponi, *Piero* (Florenţa 1446-Pisa 1496). Gonfalioner al republicii florentine (1494) a fost nevoit să trateze cu regele Franţei Carol VIII, care a intrat în Florenţa după alungarea familiei Medici. În faţa pretenţiilor suveranului francez a ameninţat, cu mult curaj, cu o insurecţie a populaţiei din Florenţa („Voi veţi face să sune trompetele, iar noi vom face să sune clopotele").

Caprivi di Caprara di Montecuccoli, *Georg Leo von,* general şi om politic german (Charlottenburg 1831-Skyren 1899). Şef al amiralităţii (1883–1888) a fost numit de Wilhelm II cancelar în locul lui Bismarck (1890) pentru a fi interpretul „noului curs" al politicii externe germane. A introdus obligativitatea serviciului militar de doi ani (1893), iar printr-un tratat comercial cu Rusia (1894) a inaugurat o politică de reducere a tarifelor vamale care, însă, a provocat în rândul agricultorilor asemenea reacţii încât l-au obligat să-şi dea demisia.

captivitatea de la Avignon, expresie prin care este definită perioada când papalitatea şi-a avut reşedinţa la Avignon şi nu la Roma (1308-1377). Se vorbeşte de captivitate, adică de prizonierat, pentru că papalitatea era subordonată voinţei suveranilor francezi şi nu se bucura de independenţă faţă de puterea politică.

Capua, principatul de, din 900 principat autonom longobard, a exercitat o acţiune deosebit de importantă în Italia meridională în primele decenii ale sec. X (cucerirea oraşelor Neapole, Gaeta şi Montecassino prin acţiunea lui Pandolfo IV). În 1059 a trecut sub stăpânirea normanzilor, iar în 1155 a fost anexat la regatul Siciliei.

capucini, ramură a ordinului franciscanilor apărută în sec. XVI din iniţiativa lui Matteo de Bascio (m. 1552) cu intenţia principală de a face să renască, după modelul Sf. Francisc, idealurile iniţiale de sărăcie totală şi de predicare itinerantă. În 1528 Clement VII le-a acordat privilegiul de a respecta întru totul „prima regulă" a Sf. Francisc, de a predica oriunde şi de a îmbrăca un strai din stofă rudimentară având şi o glugă cusută (de unde şi numele). În 1542 ordinul a trecut printr-un moment de criză gravă prin fuga şi apostazia lui Bernardino Ochino, şeful lor general şi un foarte cunoscut predicator, care s-a refugiat în Elveţia pe lângă reformaţii protestanţi. Mai târziu, totuşi, împreună cu iezuiţii, c. s-au făcut remarcaţi prin opere de reînnoire internă a Bisericii şi de recâştigare a populaţiilor convertite la protestantism, pe lângă opera de misionarism printre populaţiile orientale şi islamice.

Capul Verde, stat-arhipelag în Africa de vest, situat în Oceanul Atlantic în largul coastei senegaleze. *Sup:* 4 033 km². *Pop.:* 350 000 loc., 71% mulatri, 28% negri; *Capit.:* Praia; *Limba:* purtugheza (oficială); cea

folosită este creola-portugheză; *Relig.:* catolică (90%); *Organizare de stat:* republică prezidențială. Descoperite în 1456 de venețianul A. Ca' da Mosto aflat în slujba Portugaliei, Insulele Capului Verde au devenit colonie a acesteia în 1460. Lupta pentru independență de sub stăpânirea Portugaliei, inițiată în 1962, a luat sfârșit în 1975. În 1980 regimul comunist condus de Partidul African pentru Independență a întrerupt orice legătură cu Guineea-Bissau (cu care insulele fuseseră întotdeauna unite) și a impus (1981) un regim monopartinic, care a rezistat până în 1990. Primele alegeri pluripartinice din 1991 au înregistrat victoria opoziției prin afirmarea Mișcării pentru Democrație (repetată în 1995), al cărei lider A. Mascarenhas Monteiro a devenit președinte (funcție confirmată în 1996). În 1995 un acord de cooperare economică a făcut să fie reluate relațiile cu Guineea-Bissau.

carabinieri, armă a Forțelor Armate italiene, având atribuții de apărare internă și de poliție militară, de securitate publică și de poliție judiciară. C. au fost instituiți de Vittorio Emanuele I de Sardinia în 1814, cu denumirea de Corp al carabinierilor regali. Reprezentau un corp special, înarmat cu carabină (pușcă scurtă de mare precizie), destinat menținerii ordinii publice. La proclamarea Regatului Italiei (1861), c. au fost constituiți ca armă și încadrați în unități tactice pe criterii teritoriale, diferite de cele ale armatei (legiuni), organizate în posturi de carabinieri răspândite pe tot teritoriul național. C. s-au afirmat pe câmpurile de luptă de la Pastrengo (1848), de la Monte Podgora (1915) și de la Culquabert, în Etiopia (1941). În mod obișnuit sunt numiți „corazzieri", (cuirasieri) c. care formează escadronul special însărcinat cu garda personală a șefului statului.

Caracalla, *Marcus Aurelius Antoninus Bassianus* zis (Lyon 188-Carrhae 217), împărat roman (211-217), și-a căpătat porecla de Caracalla de la un tip de veșmânt galic cu care obișnuia să se îmbrace. Fiu al lui Septimius Severus și al Iuliei Domna, l-a înlăturat de la putere pe fratele său Geta, alături de care devenise august (sfârșitul lui 211). A încercat apoi să capete legitimitate și consensul maselor prin două linii directoare: o politică externă expansionistă, după modelul lui Alexandru cel Mare (cu bune rezultate în 213 împotriva alamanilor și cu nici un rezultat, de fapt, în campania împotriva parților, 214) și impunând supușilor săi să fie adulat printr-un cult religios, după tradiția monarhilor orientali (așa cum se vede și după noua monedă de argint ce-i poartă efigia, *antoninianus*, bătută din ordinul lui și pentru a pune capăt dezordinii monetare). A acordat cetățenie romană tuturor locuitorilor imperiului (*Constitutio Antoniniana,* numită și „edictul lui Caracalla", 212). Linia sa politică și legislativă a fost caracterizată de tendințe egalitare și favorabile promovării sociale a veteranilor. A murit în timpul războiului împotriva parților în urma unui complot pus la cale de către prefectul pretoriului Macrinus, care i-a urmat la domnie.

Caracas, capitala Venezuelei. Întemeiată de spaniolul Diego de Losada în 1567, capitală a provinciei Nueva Grenada din 1731, a fost locul de desfășurare a numeroase tentative de insurecție împotriva spaniolilor în cadrul acțiunilor lui S. Bolívar (1806, 1811).

Caracciolo, familie nobilă napolitană care s-a divizat după sec. XII în mai multe ramuri (Rossi, Canella, di Capua, Carafa). Dintre membrii săi: *Giovanni* (m. 1431) a fost consilierul favorit și deosebit de influent al reginei din Neapole, Ioana II; *Marino* (Neapole 1469-Milano 1538), cardinal, ambasador al ducelui de Milano, a fost trimis de papa Leon X în Germania pentru a cere electorului de Saxonia ca Martin Luther să-i fie predat; trecând în serviciul împăratului Carol V, i-a fost ambasador la Veneția și guvernator la Milano; *Domenico* (Malpartida de la Serena, Estremadura, 1715-Neapole 1789), diplomat și vicerege al Siciliei din 1780, a urmat programul reformator al lui B. Tanucci.

Caracciolo, *Francesco,* amiral napolitan (Neapole 1752-1799). A luptat împotriva francezilor pentru a apăra Regatul Neapole (1793-1794), dar a aderat pe urmă la Republica Partenopee (1799), preluând comanda flotei și angajându-se în apărarea orașului. O dată cu restaurarea monarhiei, a fost condamnat la moarte și spânzurat.

Caraibe, nume cu care în trecut era desemnată regiunea Mării Caraibilor și în special arhipelagul Antilelor, din America Centrală. Insulele cele mai mari (sau Antilele Mari) sunt Cuba, Jamaica, Haiti și Puerto Rico. Își iau numele de la populația amerindiană a caraibilor. Cel dintâi avanpost al colonizării Lumii Noi, între sec. XVI și XVIII a fost obiect de dispută între puterile europene, atât datorită economiei înfloritoare a plantațiilor, care a întreținut aici un intens trafic cu negri, cât și datorită vecinătății cu coloniile spaniole de pe continent, ceea ce a făcut ca zona să devină locul de predilecție al piraților, corsarilor și aventurierilor (v. piraterie tolerată sau recunoscută). S-a ajuns mai târziu la o împărțire de fapt a insulelor între Spania, Franța, Anglia și Olanda. În 1804 republica negrilor din Haiti a fost primul stat din C. care și-a câștigat independența. Pe tot parcursul sec. XX acest proces s-a manifestat, în mod treptat, în întreaga zonă. Vechile colonii englezești fac parte din Commonwealthul britanic. Mici resturi de posesiuni coloniale au fost păstrate de Franța (Guadelupa și Martinica), de Olanda (Curaçao, Bonaire etc.), de Marea Britanie (Cayman, Anguilla etc.) și de Statele Unite (Puerto Rico, Insulele Virgine ale SUA etc.).
Vezi și: Caricom.

caraibi, nume în mod tradițional atribuit uneia dintre primele populații de amerindieni întâlnite de c. Columb,

în momentul sosirii sale pe continentul american. C. erau un trib nomad de vânători, dedaţi antropofagiei rituale (din deformarea denumirii lor etnice, *kannibi*, derivă termenul de canibali), organizaţi în clanuri în linie paternă. Răspândiţi în trecut pe o arie vastă, din Antile până în Amazonia, c. au fost în mare parte exterminaţi de către europeni, iar din cultura lor supravieţuiesc puţine urme.

Carboneria, societate secretă care a jucat un rol important în prima etapă a Risorgimento-ului italian. Începuturile sale sunt legate de asociaţiile politice franceze apărute la sfârşitul sec. XVIII în Franche-Comté, unde societatea *charbonniers*-ilor îşi disimula propriile programe politice prin asociaţii cu caracter de întrajutorare profesională (*compagnonnage*). C. a fost introdusă în sudul Italiei de către ofiţerii francezi din suita lui Joachim Murat. În Italia s-a caracterizat prin idealul de independenţă şi prin revendicarea unor forme de guvernare monarho-constituţionale. C. s-a afirmat în felul acesta în rândurile burgheziei liberale şi ale acelei părţi a aristocraţiei care s-a dovedit a fi mai deschisă progresului. Pentru a miza pe sentimentul religios al maselor, C. a adoptat un ritual şi un simbolism derivat din cultul Sf. Teobald şi din patimile lui Cristos. C. se împărţea în secţiuni numite „vendite", iar membrii lor se chemanu „veri buni"; era organizată într-o ierarhie rigidă (ucenic, maestru, mare maestru), pe baza căreia erau eşalonate nu numai sarcinile, dar şi cunoaşterea însăşi a programului secret. După 1814 C. s-a răspândit în toate regiunile Italiei întâlnindu-se cu alte formaţiuni secrete (Filadelfi, Adelfi, Federaţii) şi şi-a asumat în multe cazuri conducerea activităţilor politice şi insurecţionale (de ex., în Marche, în mişcarea eşuată de la Macerata din 1817). În 1817-1818, unele „vendite" au fost descoperite de poliţia austriacă la Rovigo şi Milano, unde represiunea s-a soldat cu condamnarea la închisoare a unor cunoscuţi intelectuali, printre care S. Pellico şi P. Marincelli. Activitatea C. a culminat cu mişcările pentru adoptarea constituţiei din 1820-1821, al cărei faliment a marcat însă şi începutul declinului acestei societăţi secrete, fiind înlocuită în scurt timp de alte asociaţii, în special Tânăra Italie (v.) a lui Mazzini. A eşuat şi încercarea pusă la cale la Paris de Filippo Buonarroti de a readuce la viaţă resturile C. într-o direcţie republicană şi democratică (1832-1833).

carceră, la greci şi romani (cu excepţia câtorva perioade speciale) şi la popoarele barbare nu exista c. înţeleasă ca loc unde se ispăşea o pedeapsă constând în privarea de libertate personală pentru o perioadă de timp determinată. În Antichitate c. trebuia să garanteze în mod substanţial prezenţa inculpatului la proces, asimilându-se ceea ce astăzi se numeşte „închisoare preventivă" sau reţinându-l în vederea administrării unor pedepse corporale sau a execuţiei capitale.

■ *Evul Mediu şi epoca modernă.* În epoca comunelor c. a început să fie destinată unor persoane care, prin rangul lor social, nu puteau fi supuse unor pedepse corporale ori infamante, sau celor care fuseseră condamnate la sancţiuni pecuniare, până când nu-şi plăteau datoriile. Între sec. XVI şi XVIII în Anglia, Olanda şi Germania a apărut regimul carceral care folosea munca forţată în scopuri de reeducare atât pentru delincvenţi cât şi pentru cei care trăiau la marginea societăţii (vagabonzi, alcoolici, nebuni, prostituate etc.). În sec. XVIII s-a generalizat principiul regimului carceral destinat pedepsei cu privare de libertate a celor care violaseră legea penală, în timp ce se recurgea la pedeapsa capitală sau la cele corporale din ce în ce mai puţin. Lăsând la o parte coloniile penale (în general insule unde erau transferaţi condamnaţii) şi munca forţată, în Europa, în instituţiile de pedepsire era predominantă viaţa în comun a condamnaţilor, pentru a putea fi mai uşor controlaţi. În SUA s-a folosit, în schimb, metoda izolării, la început totală, mai târziu limitată doar la perioada nopţii, a meselor şi a perioadelor de odihnă.

■ *Regimul carceral astăzi.* În sec. XX a început să se afirme principiul conform căruia regimul carceral n-ar trebui să fie doar un mijloc prin care societatea trebuie protejată de cei care comit fapte penale, ci şi ca mijloc de reeducare a celui inculpat. S-a generalizat mai târziu crearea de instituţii pentru minori, pentru a-i apăra de contactul cu delincvenţi cu experienţă mai mare. În timpurile mai recente creşterea cantitativă şi calitativă a criminalităţii, în special cea organizată, a creat noi probleme, riscând să transforme aceste spaţii în locuri favorabile dezvoltării activităţilor criminale prin marea concentrare a delincvenţilor deosebit de periculoşi. Aceasta a făcut ca diferite ţări să-şi creeze noi locuri de detenţie de maximă siguranţă, unde disciplina este extrem de severă, pentru a evita nu numai evadările, dar mai ales pentru a nu se putea reface structurile tipice crimei organizate. În acelaşi timp, în diferite ţări (printre care şi Italia) au fost introduse legi cu privire la tratamentul din închisori, care permit accesul la muncă în interiorul cât şi în afara locului de detenţie, acordare de permisii-premiu, până la o întreagă serie de măsuri alternative pentru detenţie.

Carcopino, *Jerôme,* istoric francez (Verneuil-sur-Avre, Normandia, 1881-Paris 1970). Elev al lui G. Bloch, a predat istoria romană la Sorbona. Opere principale: *Gracchii* (1928); *Sulla şi monarhia ratată* (1931); *Caesar* (1936): *Viaţa cotidiană la Roma la apogeul imperiului* (1939).

Cárdenas y del Río, *Lázaro,* om politic mexican (Jiquilpan 1895-Ciudad de Mexico 1970). Susţinător al revoluţiei din 1924, a fost preşedinte al republicii din 1934 până în 1940. A realizat o amplă reformă agrară prin care au fost redistribuite ţăranilor 16 milioane

de hectare şi a redresat stabilitatea socială a ţării după dezechilibrul din perioada revoluţionară şi a dictaturii lui P. E. Calles. A naţionalizat companiile petroliere străine şi a promovat o serie de reforme atât în domeniul învăţământului cât şi în cel sanitar, înfiinţând de asemenea Confederaţia Mexicană a Muncii. Mai târziu a fost ministru al apărării (1942-1945) şi comandant şef al armatei.

Cardijn, *Joseph,* cardinal belgian (Schaerbeek 1882-1967). Vicar în Laeken, a fost animator al sindicalismului de inspiraţie creştină şi a manifestat interes în mod special faţă de problemele muncitorilor tineri. Pentru ei a înfiinţat în 1924 JOC (Tineretul muncitor creştin), care s-a răspândit rapid în Belgia şi Franţa, devenind un modul pentru organizaţiile de Acţiune Catolică în mediile de muncă. A fost făcut cardinal de Paul VI în 1965.

cardinal, titlu dat celor mai înalţi prelaţi ai Bisericii catolice, membri ai Sfântului Colegiu. Începând cu sec. VI preoţii care conduceau cele 25 de biserici titulare din dioceza Romei au căpătat numele de *„presbyteri cardinales*" (sau presbiteri, sau preoţi, care îndeplinesc o funcţie de bază, principală), din sec. VIII au fost denumiţi c. şi cei şapte episcopi ai diocezelor din împrejurimile Romei (*suburbicariae*), iar din sec. XI diaconii palatini (dintre care cele trei ordine de c.-episcopi, c.-preoţi şi c.-diaconi, denumiţi în felul acesta şi astăzi, chiar dacă de la sfârşitul sec. XIX toţi c. erau cel puţin preoţi, iar din 1962 pot fi numiţi c. numai prelaţii care au fost episcopi). Deţinători, din 1059, ai dreptului exclusiv de a-l alege pe papă, numărul c. în sec. XII-XIII s-a redus uneori la mai puţin de 20, a fost stabilit la 70 de către papa Sixtus V şi ridicat până la 120 de către Paul VI. Sunt numiţi c. titularii celor mai importante dioceze şi ai celor mai înalte funcţii ale Curiei romane. Purpura în care se îmbracă este simbolul angajamentului de a-şi da şi sângele pentru Biserică.

Caria, regiune istorică a Anatoliei de SV, care se învecinează la N cu Lidia şi la S cu Licia. Colonizată de greci (aici s-au dezvoltat importantele colonii dorice şi ionice din Milet, Cnidos, Halicarnas, sec. XI–IX î.Hr.), a fost satrapie a Persiei din 545 î.Hr. A înflorit în special sub dinastia locală a Hecatomnizilor (395-334 î.Hr.). După ce a fost cucerită de către Alexandru cel Mare a aparţinut Seleucizilor şi apoi Pergamului şi Rhodosului. În 129 î.Hr. a fost înglobată provinciei romane Asia.

Caricom, prescurtare a Carribean Community (comunitatea caraibiană), instituită în 1973 (tratatul de la Chaguaramas) pentru a promova unitatea ţărilor din Arhipelagul Antilelor de limbă engleză. Fac parte din C.: Antigua şi Barbuda, Bahamas, Barbados, Belize, Dominica, Jamaica, Grenada, Guyana, Montserrat, Saint Kitts şi Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent şi Grenadine, Trinidad şi Tobago, insulele Turks şi Caicos şi Insulele Virgine britanice.

Carintia, regiune istorică din Austria de sud. Locuită încă din sec. V î.Hr. de carni, în anul 15 î.Hr. a fost cucerită de romani şi anexată provinciei Noricum. Marcă a Imperiului carolingian din 788 împreună cu Stiria şi Carniola, în sec. IX a trecut în stăpânirea Bavariei. Ducat independent în sec. X, în 1335 a devenit domeniu al Habsburgilor, care au făcut din ea un avanpost militar împotriva turcilor. Pe vremea imperiului lui Napoleon a fost parţial anexată Franţei, ca parte di Provinciile Ilirice.

carlişti, facţiune politică spaniolă care susţinea pretenţiile la tronul Spaniei ale lui Carlos Maria Isidro de Bourbon, fratele regelui Ferdinand VII şi, ulterior, pe cele ale descendenţilor săi, reuniţi prin orientarea tradiţionalistă şi opoziţia faţă de sistemul monarhic constituţional. Moartea prematură a lui Ferdinand VII şi vârsta fragedă a fiicei sale Isabela II au aprins speranţele c., care, invocând legea salică, au dat naştere la o serie de războaie (numite tocmai războaie carliste, 1833-1839, 1847-1848, 1872-1876) destinate să se încheie fără succes. În timpul războiului civil din Spania (1936-1939) c. şi formaţiunile lor militare (*requetés*) au sprijinit cauza generalilor rebeli, conduşi de F. Franco, dar au trecut în opoziţia când acesta l-a desemnat drept succesor al său şi viitor rege al Spaniei pe Juan Carlos de Bourbon şi nu pe pretendentul carlist Xavier de Bourbon-Parma.

Carlo Borromeo, sfânt, cardinal (Arona 1538-Milano 1584). Fiu al lui Gilberto Borromeo şi al Margheritei Medici, sub îndrumarea lui Francesco Alciati şi-a făcut studiile juridice la Pavia unde şi-a luat şi diploma (1559). Chemat la Roma de unchiul său Pius IV, a devenit secretar de stat, protonotar apostolic şi cardinal, îndepli ind şi funcţia de administrator cu procură al arhiepiscopului de Milano (1560). S-a străduit alături de Pius IV să redeschidă şi să încheie conciliul din Trento (1560-1564), afirmându-şi între timp hotărârea de a primi legămintele sacre. Numit arhiepiscop de Milano (1564) s-a angajat în realizarea reformei ecleziastice şi religioase stabilite de conciliul din Trento şi în împiedicarea infiltrării ereziilor luterane şi calviniste. C. B. a reactualizat exerciţiul vizitei pastorale parcurgând întreaga dioceză, a reorganizat bisericile locale şi s-a îngrijit în mod special de formarea clerului prin înfiinţarea primului seminar (1564). În această acţiune s-a bucurat de sprijinul iezuiţilor şi a înfiinţat congregaţia pioşilor. Sub aspect normativ, întinsa activitate a lui C.B. s-a concretizat în convocarea a 11 sinoduri diocezane (rezervate doar clerului local) şi a 6 concilii provinciale, la care au fost convocaţi şi episcopii diocezelor din subordinea oraşului Milano. Actele acestor adunări

se concretizau în dispoziţii cu caracter general privind administrarea parohiilor, înregistrarea botezurilor, a căsătoriilor şi deceselor, controlul confreriilor laice, prevenirea infiltrărilor eretice, controlul asupra răspândirii cărţilor, instrucţiuni pentru construirea şi ornamentarea clădirilor sacre. C.B. a fost un susţinător neînduplecat al drepturilor Bisericii, aflându-se deseori într-un conflict deschis cu magistraţii şi reprezentanţii puterii politice spaniole de la Milano. Pasiunea sa religioasă ferventă cât şi rigoarea morală şi ascetică, pe lângă exemplul oferit de o activitate pastorală deosebită, l-au recomandat drept un exemplu tipic de episcop şi pastor al Contrareformei. S-a distins prin asistenţa acordată populaţiei în timpul ciumei care a bântuit la Milano în 1576. A fost proclamat sfânt în 1610.

PARMA şi PIACENZA

Carlo Ferdinando (Lucca 1823-Parma 1854), duce de Parma şi Piacenza (1849-1854), fiu al lui Carol II şi al Mariei Tereza de Savoia, s-a arătat ostil faţă de orice aspiraţie liberală şi a domnit prin metode aspre şi represive. A murit înjunghiat, din răzbunare personală, de către Antonio Carra, şelarul curţii.

Carlo Ludovico (Parma 1799-Nisa 1883), duce de Lucca (1824-1847) şi duce de Parma şi Piacenza (1847-1849). Fiu al lui Ludovic I, rege al Etruriei şi al Mariei Luiza de Bourbon-Spania, i-a urmat la tron tatălui său cu numele de Ludovic II din 1803 până în 1807, când Napoleon a anexat regatul Etruriei la imperiul francez. Duce de Lucca după moartea mamei (1824), i-a urmat Mariei Luiza de Habsburg-Lorena în ducatul Parma şi Piacenza (1847). După ce au izbucnit mişcările din 1848, a promulgat constituţia şi a abdicat în favoarea fiului său, Carol III Ferdinand.

Carloman (715-Vienne, Drôme, 754), fiu al lui Carol Martel, în 741 i-a urmat tatălui său în funcţia de majordom al Austrasiei împreună cu fratele său Pepin cel Scurt, căruia i-a lăsat ulterior puterea (747) pentru a îmbrăţişa viaţa monastică.

Carloman (751-Samoussy, Laon, 771), rege al Austrasiei (768-771). Fiu al lui Pepin cel Scurt, regele francilor, în 754 a fost distins împreună cu tatăl şi fratele său Carol (viitorul Carol cel Mare) cu titlul de *patricius romanorum* de către papa Ştefan II. După moartea tatălui, a împărţit tronul cu Carol, obţinând partea de sud-est a regatului cu Burgundia, Provence, Septimania, Alamania, Alsacia, şi o parte din Aquitania. Relaţiile dintre cei doi fraţi n-au fost dintre cele mai bune, astfel încât Carloman i-a refuzat lui Carol ajutorul militar pentru a potoli o răzmeriţă în Aquitania. La moartea sa, Carol a hotărât să-i excludă pe moştenitorii lui C. de la succesiune, obligând-o pe văduva acestuia, Gerberga, să se refugieze împreună cu fiii ei la tatăl său, Desiderius, regele longobarzilor.

Carloman (n. 829-m. 880), rege al Bavariei (876-880) şi al Italiei (877-880). La moartea tatălui său, Ludovic II Germanicul a obţinut Bavaria şi Marca Orientală. A coborât în Italia în 877 venind în ajutorul lui Berengar, marchiz de Friuli, împotriva papei Ioan VIII şi a lui Carol cel Pleşuv. A obţinut coroana de rege al Italiei, dar îmbolnăvindu-se s-a întors în Germania, lăsând domnia fratelui său Carol cel Gros.

Carlos de Bourbon, duce al Madridului, pretendent la tronul Spaniei (Laibach 1848-Varese 1909). Nepot al lui Carlos Maria Isidro, a fost proclamat de partidul carlist rege al Spaniei cu numele de Carol VII (1863). Prin cel de-al treilea război carlist (1872-1876) a încercat să se opună mai întâi domniei lui Amedeo de Savoia (1870-1873) şi apoi domniei lui Alfonso XIII, fiul Isabelei, proclamat rege al Spaniei în 1874. Fiind înfrânt, a părăsit Spania.

Carlos, don, principe de Asturia (Valladolid 1545-Madrid 1568). Fiu al lui Filip II şi al Mariei de Portugalia, a manifestat destul de curând semnele retardării sale mintale, cu frecvente crize de violenţă necontrolată. Simţindu-se persecutat de tatăl său şi de curte, don Carlos a plănuit să fugă de la curtea regală şi să se refugieze în Ţările de Jos. Filip II a preîntâmpinat, însă, acest plan, arestându-l şi închizându-l în castelul Arévalo până la moarte. Povestea lui a inspirat opere teatrale, printre care *Filip* (1783) de V. Alfieri şi *Don Carlos* (1787) de F. Schiller, după care a fost scris şi libretul pus pe muzică de G. Verdi (1867).

Carlos Maria Isidro de Bourbon, conte de Molina, pretendent la tronul Spaniei (Madrid 1788-Trieste 1855). Frate al lui Ferdinand VII al Spaniei, a fost îndepărtat de la succesiunea la tronul Spaniei în urma publicării (1830) *Pragmaticei Sancţiuni* (1789) care-i permitea Isabelei (1830-1904), fiica lui Ferdinand VII şi a celei de a patra soţii, Maria Cristina de Bourbon, să urce pe tron. La moartea lui Ferdinand VII C. nu a recunoscut succesiunea şi a dezlănţuit împotriva regentei Maria Cristina primul război carlist (1833-1839). Înfrânt şi exilat, l-a sprijinit pe fratele său Carlos Luis în al doilea război carlist (1847-1848). Încercările de a-i lua domnia Isabelei II fiind sortite eşecului, C. şi Carlos Luis au fost luaţi prizonieri, apoi au fost eliberaţi şi exilaţi după ce au acceptat să renunţe la orice pretenţie la tronul spaniol.

Carlowitz, v. *Karlowitz*.

Carmagnola, *Francesco Bussone* zis şi (Carmagnola, Torino, cca 1380-Veneţia 1432), condotier piemontez. S-a aflat în serviciul lui Facino Cane, senior al Novarei, Alessandriei şi Piacenzei, şi mai târziu al văduvei acestuia, Beatrice di Tenda, care s-a recăsătorit cu Filip Maria Visconti. A devenit unul din principalii executori ai planului de expansiune al familiei Visconti, ocupând mai multe

orașe ale Lombardiei (1415-1420) și, în 1421, Genova, unde a fost trimis în calitate de guvernator (1422-1424). Alungat de către Visconti în 1424, a trecut în serviciul venețienilor și a avut un rol determinant în constituirea ligii împotriva Visconților, ligă care în 1425-1426 a reunit Florența, Veneția (unde C. conducea armata), Ferrara, Mantova, Monferrato și Savoia. Carmagnola i-a învins pe milanezi la Maclodio (1427), dar după această victorie Veneția l-a suspectat pe C. de reapropiere față de Visconti. C., invitat la Palatul Ducal, a fost arestat și, în urma unui proces, a fost decapitat pentru înaltă trădare.

carmeliți, călugări aparținând ordinului itinerant al Preafericitei Fecioare Maria de la Muntele Carmel. Originile carmeliților nu sunt cunoscute. După o legendă, ar fi fost pustnici care s-au adunat în Palestina în jurul profetului Ilie. În 1154 Sf. Bertoldo i-a transformat în călugări, iar în sec. XIII au trecut în Occident. Inocențiu IV în 1248 a atenuat caracteristica de pustnicie a carmeliților și a făcut din ei un ordin itinerant, care și-a asumat sarcina de a fi prezent în universități și de a răspândi în rândurile poporului *cultul marian*. În sec. XV s-au împărțit în conventuali și observatori, dând naștere la diferite congregații reformate, precum și la al doilea și al treilea ordin (format respectiv, din femei și din laici). În 1562 și 1568 Sf. Tereza de Ávila și Sf. Ioan al Crucii au reformat ordinul accentuându-i caracteristica contemplativă și pe cea de penitență personală (de unde și adăugarea apelativului de „desculți").

Carnesecchi, *Pietro,* umanist și reformator religios italian (Florența 1508-Roma 1567). Într-un prim moment a îndeplinit funcția de protonotar apostolic pe lângă Curia de la Roma. Ulterior s-a apropiat de cercurile evanghelismului italian și pentru aceasta a fost supus la început unor procese și condamnat de către Inchiziția de la Roma. Prins în cele din urmă în 1566 la Florența și transferat la Roma, a fost judecat, condamnat și executat.

Carniola, regiune istorică din Slovenia. În vremea Romei antice a fost anexată provinciei Pannonia. Ocupată î sec. V d.Hr. de către sloveni și avari, a împărtășit aceeași soartă cu Carintia. Incorporată în Iugoslavia în 1918, împărțită între Germania și Italia în 1941, a fost reconfirmată ca făcând parte din Slovenia după al doilea război mondial (1947).

Carnot, *Lazare*, om politic și matematician francez (Nolay, Bourgogne, 1753-Magdeburg 1823). Inginer militar, a aderat la revoluția franceză; ca mentor al Comitetului Salvării Publice (1793) a organizat armata și companiile militare ale republicii. Membru al Directoratului (1795), l-a înfruntat pe P. Barras. Napoleon și l-a dorit ministru de război (1800), dar el s-a opus constituirii imperiului, retrăgându-se din viața politică. În 1815 a fost exilat ca regicid, pentru că a votat condamnarea la moarte a lui Ludovic XVI.

Carnot, *Marie-François-Sadi,* om politic francez (Limoges 1837-Lyon 1894). Nepot al lui Lazare C., a fost prefect al Senei Superioare (1870), ministru al lucrărilor publice (1879 și 1886), în sfârșit președinte al republicii (1887) ales cu o mare majoritate. A ținut piept agitației boulangiste și a murit asasinat de anarhistul italian Sante Caserio.

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN

Carol cel Mare (n. 742-Aachen 814), rege al Neustriei (758-814), rege al Burgundiei (768-814), rege al francilor (771-814), rege al longobarzilor (774-814), împărat al Sfântului Imperiu Roman (800-814). Fiu al lui Pepin cel Scurt și al Bertei, fiica lui Caribert, conte de Laon. Împreună cu părinții și fratele Carloman, în 754 Carol cel Mare a fost distins de către papa Ștefan II cu titlul de *patricius romanorum*, care implica atribuții de apărare a orașului Roma și care revenea prin tradiție exarhului Ravennei. Pepin l-a desemnat pe C. rege al Neustriei (758) și al Burgundiei (768), iar la moartea sa a fost continuat obiceiul regilor franci de a-și împărți regatul între fiii C. și Carloman și de a conferi amândurora titlul regal. Lui C. i-au revenit Austrasia, Frisia occidentală, Hessa, Franconia, Turingia, Neustria și o parte din Aquitania. Relațiile dintre cei doi moștenitori ai lui Pepin au fost foarte proaste. Mama lor, Berta, a încercat să-i împace pe cei doi fii ai săi în cadrul unei tentative de destindere între franci și longobarzi, punând la cale căsătoria lui C. și a lui Carloman, respectiv cu Ermengarda și Gerberga, fiicele lui Desiderius, regele longobarzilor. Totuși, la moartea lui Carloman (771) C. i-a exclus pe moștenitorii fratelui său de la succesiune, a obligat-o pe văduva Gerberga să se refugieze în Italia la tatăl său Desiderius și a impus să fie recunoscut drept unic rege el francilor. ■ *Politica expansionistă a lui Carol cel Mare.* Inevitabilul conflict cu longobarzii, provocat și de repudierea Ermengardei, a degenerat în invadarea Italiei de către C. (778), când papa Ștefan II i-a cerut să intervină după ce Desiderius ocupase teritoriile papale ale exarhatului ajungând până la Viterbo. C. i-a înfrânt pe longobarzi la Chiuse di Susa și a asediat Pavia și Verona, unde se refugiaseră Desiderius și fiul său Adelchi, cucerindu-le în 774. S-a proclamat rege al Italiei și, restituind papei teritoriile care îi fuseseră luate de către longobarzi, a pus bazele constituirii unui puternic stat al Bisericii în centrul peninsulei; nu a realizat totuși unitatea politică a Italiei, așa cum a reușit să facă în schimb pentru Germania. Din 772 până în 804 a condus o serie de campanii în urma cărora i-a supus pe saxoni, care ocupau malul drept al Rinului și i-a convertit prin forță la creștinism. A cucerit pe urmă ducatul Bavariei, învingându-l în 787 pe Tassilo și obligându-l să abdice în favoarea sa în 794. Între 791 și 796 i-a învins pe avari, aliați cu Tassilo și pe teritoriul lor a constituit

Marca Orientală, care corespunde Austriei actuale. Între timp C. organizase (778) o expediţie împotriva arabilor din Spania, dar fusese învins lângă Zaragoza şi Roncesvalles; războiul a continuat timp de mai mulţi ani cu episoade când mai bune, când mai rele şi abia în 812 a fost semnată pacea cu emiratul de Cordoba, care a dus la constituirea de către C. a Mărcii Hispanice între Pirinei şi Ebru, cu capitala la Barcelona.

■ *Idealul imperiului creştin.* Dominaţia de necontestat asupra Occidentului şi succesele obţinute de C. în apărarea şi răspândirea catolicismului au constituit premisele naşterii unui organism politic nou, Sfântul Imperiu Roman, care a vrut să refacă tradiţia Imperiului roman, deşi s-a numit în mod special ca *Imperium Christianum*. Confirmarea juridică a puterii obţinute de C. a avut loc în noaptea de Crăciun a anului 800, când a fost încoronat în biserica Sf. Petru de către papa Leon III, după un ceremonial care amintea de cel rezervat împăraţilor bizantini (care, de fapt, au considerat această încoronare drept o uzurpare). Totuşi Imperiul carolingian a fost, pe drept, un imperiu universal, întrucât era creştin, dar era încă legat din multe puncte de vedere de tradiţiile barbare, aşa cum demonstrează şi faptul că suveranul, şi după proclamarea lui ca împărat, şi-a păstrat titlurile regale barbare şi întru totul în spiritul concepţiei patrimoniale despre putere, proprie suveranilor germanici, a stabilit ca la moartea sa imperiul să fie împărţit între moştenitorii săi. Conflictele cu bizantinii au fost foarte dure: după eşecul încercărilor de mediere întreprinse de împărăteasa Irina între anii 799 şi 801, a urmat o perioadă de grave tensiuni cu împăratul bizantin Nicefor I, care au dus la războiul ce a avut loc în Veneto (806-810) şi s-a încheiat în 812 cu pacea dintre C. şi Mihail I, urmaşul lui Nicefor I. Cele două imperii se deosebeau mai ales prin faptul că în cel bizantin predominau elemente absolutiste din tradiţia romană, iar în cel carolingian elemente ale concepţiei barbare despre putere. C. a împrumutat de fapt din tradiţia germanică tendinţa de a face din aristocraţia militară temelia sistemului politic şi pentru a o recompensa pentru contribuţia ei la expansiunea imperiului, a acordat vasalilor săi pământuri şi feude spre folosinţă. Şi marile circumscripţii în care era împărţit imperiul (comitate şi mărci) au fost acordate spre folosinţă vasalilor mai importanţi; în scurt timp s-a manifestat tendinţa ca acestea să devină ereditare, sustrăgându-se autorităţii suveranului. Conştient de forţele centrifuge care se manifestau în ele, C. a încercat să-şi asigure controlul asupra imperiului convocând în fiecare an o mare adunare de laici şi ecleziaşti (*placitum generale* sau câmpul lui mai), ale cărei deliberări erau rezumate în *capitularia* (capitularii). Trimişilor (*missi dominici*) lui C. în toate regiunile imperiului le revenea în schimb sarcina de a controla activitatea comiţilor. Însă, de fapt, imperiul s-a menţinut prin carisma personală a lui C. şi prin calităţile sale de războinic şi legislator. Curtea lui C., cu sediul la Aachen (Aix-la-Chapelle), a fost locul aşa-zisei „renaşteri carolingiene": deşi, el personal, nu era prea cult, a adunat în jurul său, în Şcoala palatină, pe cei mai de seamă intelectuali ai timpului său (Paulus Diaconus, Alcuin), Teodulf din Orléans), promovând pe tot cuprinsul imperiului, cu ajutorul episcopilor, răspândirea şcolilor apte să formeze o clasă de funcţionari pregătiţi şi fideli statului.

Bibliografie: H. Pirenne, *Maometto e Carlomagno*, *L'impero carolingio*, tr. it., Laterza, Bari 1980; G. Fichtenau, *L'impero carolingio*, tr. it., Laterza, Bari 1972.

Carol II cel Pleşuv (Frankfurt pe Main 823-Avrieux, Savoia, 877), rege al Franţei (840-877), împărat (875-877). Fiu al lui Ludovic cel Pios. Prin tratatul de la Verdun (843), stipulat împreună cu fraţii Lothar şi Ludovic Germanicul pentru a-şi împărţi imperiul între ei, a obţinut Marca Hispanică şi Franţa (cu excepţia Bretagniei). A trebuit să-şi apere regatul de invaziile danezilor şi norvegienilor. În interior, stabilitatea regatului a intrat în criză din cauza tensiunii existente între nobilimea laică şi cea ecleziastică, în frunte cu episcopul Hinkmar din Reims, consilier al lui C. Prin tratatul de la Mersen (870) C. a împărţit cu Ludovic Germanicul moştenirea lui Lothar II, mort cu puţin timp în urmă. După moartea lui Ludovic Germanicul, C. a fost încoronat împărat, iar în 876 rege al Italiei de către papa Ioan VIII. În iunie 877 a promulgat *Capitularul de la Quierzy*, prin care stabilea dreptul ereditar asupra celor mai mari feude deţinute până atunci cu titlu temporar.

Carol III cel Gros (n. 839-Neidingen pe Dunăre 888), împărat (881-887), rege al Germaniei (882-887), rege al Franţei (884–887). Fiu al regelui Germaniei Ludovic II, a reunificat în mâinile sale întregul imperiu carolingian. A fost detronat de latifundiarii germani la dieta din Trier pentru că nu a reuşit să-i înfrângă pe normanzi (887).

Carol IV de Luxemburg (Praga 1316-1378), rege al Germaniei (1346-1378), Carol I ca rege al Boemiei (1347-1378), împărat (1355–1378). Fiu al lui Ioan de Luxemburg, regele Boemiei, C. a fost ales rege al romanilor în 1346, opunându-se lui Ludovic Bavarezul, iar în 1355 a primit coroana imperială la Roma din partea unui delegat al papei Inocenţiu VI. Nu a fost interesat de problemele Italiei, în ciuda invitaţiilor insistente ale lui Cola di Rienzo şi ale lui F. Petrarca. În Boemia a creat o puternică monarhie centralizată, adăugând la domeniile moştenite (Luxemburg, Boemia, Moravia şi Goerlitz) margrafiatul Lusacia, ducatul Sileziei, o parte din Palatinatul superior şi margrafiatul de Brandenburg. A stabilit capitala imperiului la Praga şi tot aici a stabilit sediul arhiepiscopatului în 1344. Tot la Praga a întemeiat în 1348 prima universitate din Europa centrală. În 1356

a promulgat *Bula de aur*, care reglementa alegerea împăratului de către şapte mari principi electori germani, excluzându-l însă de la aceasta pe papă.

Carol V (Gand 1500-Iuste 1558), Carol I ca rege al Aragónului (1516-1556) şi împărat (1519-1556). Fiu al lui Filip cel Frumos de Burgundia şi al Ioanei Nebuna, C. a fost educat în climatul flamand al umanismului creştin sub îndrumarea lui Adrian Florensz (mai târziu papa Adrian VI) şi a lui Guillaume de Croy, senior de Chièvres.

■ *Bazele domniei lui Carol V.* La moartea tatălui (1506), C. a devenit duce de Burgundia sub tutela bunicului său, împăratul Maximilian I şi sub regenţa mătuşii Margareta de Habsburg, până când a fost declarat major de către Statele Generale din Burgundia (1515). La moartea bunicului său, Ferdinand de Aragón (1516), Carol a moştenit regatele: Aragón, Neapole şi Silicia şi, nu fără conflicte (revolta *comuneros*, 1520-1521), a devenit chiar şi guvernator general al Castiliei în numele mamei sale Ioana Nebuna. La moartea lui Maximilian I (1519) a moştenit împreună cu fratele său, Ferdinand, domeniile austriece ale Habsburgilor, propunându-se drept candidat la coroana Sfântului Imperiu Roman. Graţie sprijinului financiar acordat de marii bancheri germani Fugger, C. a reuşit să cumpere voturile marilor electori, care l-au ales împărat, preferându-l lui Henric VIII, regele Angliei, lui Frederic cel Înţelept, elector al Saxoniei (susţinut de Sfântul Scaun) şi lui Francisc I regele Franţei (sprijinit de bancherii italieni). În acel moment C. realizase o deosebit de mare concentrare de domenii (Castilia şi coloniile americane, Aragónul cu Sicilia şi Neapole, Burgundia, statele moştenite de la Habsburgi), care împreună cu coroana imperială au făcut din el cel mai puternic suveran din Europa în prima jumătate a sec. XVI, în imperiul căruia „soarele nu asfinţea niciodată!"

■ *Concepţia despre imperiu a lui Carol V.* Atât prin formaţia sa culturală cât şi prin sfaturile consilierilor săi, printre care se afla şi cancelarul Mercurino Arborio de Gattinara (1465-1530), a urmărit idealul politic al unei autorităţi monarhice universale care să facă să reînvie universalismul Sfântului Imperiu Roman prin realizarea unei *Respublica Christiana*: o Europă cu mai multe state, în care împăratul să fie recunoscut drept conducătorul politic şi moral al creştinătăţii în lupta împotriva Islamului. Totuşi scindarea religioasă a creştinătăţii apărută în urma Reformei protestante şi lupta deschisă dusă împotriva lui C. de Francisc I al Franţei au făcut imposibilă atingerea unui asemenea proiect politic. De asemenea şi dorinţa lui C. de a asigura succesiunea la tronul imperiului a fiului său Filip a întâmpinat opoziţia principilor germani, care au impus separarea domeniilor austriece habsburgice şi a demnităţii imperiale de coroana Spaniei.

■ *Politica externă.* C. a întărit legăturile cu Portugalia iniţiate de către Habsburgi şi de către bunicii săi, Ferdinand de Aragón şi Isabela de Castilia, căsătorindu-se cu Isabela a Portugaliei (1526). Faţă de Imperiul otoman a păstrat o prudentă atitudine defensivă când Soliman II a reluat înaintarea în Balcani, dar după ce fratele său, Ferdinand, a devenit rege al Ungariei, în urma morţii lui Ludovic II Jagiełło (1526), înfrânt de otomani la Mohács, a fost nevoit să lupte pentru a-şi păstra hotarele de sud ale propriilor sale domenii până la a trebui să apere şi Viena asediată (1529). În Mediterană a acţionat împotriva formaţiunilor arabe din Africa de nord, care ameninţau rutele comerciale dintre Italia şi Spania, reuşind să cucerească Tunisul (1535), în timp ce lipsită de succes a fost expediţia din Alger (1541). Politica de conciliere cu Franţa a slăbit după alegerea lui ca împărat: de atunci C. a trebuit să înfrunte ostilitatea făţişă a lui Francisc I, care s-a găsit înconjurat de domenii habsburgice. În prima fază a conflictului (1521-1529) C. i-a învins pe francezi în bătălia de la Pavia (1525) şi l-a luat prizonier pe Francisc I. Prin tratatul de la Madrid (1526) i-a impus să plătească 2 milioane de scuzi de aur pentru eliberarea celor doi fii ai săi, lăsaţi drept ostatici în Spania, căsătoria cu Eleonora de Habsburg, părăsirea domeniilor Artois, Flandra şi Bourgogne. Dar imediat după aceasta a trebuit să înfrunte Liga de la Cognac (1526), care-i avea pe Clement VII, Milano şi Anglia drept aliaţi ai lui Francisc I, care reluase lupta. În timpul acestei etape armata imperială aflată în Italia a ajuns la Roma pe care a supus-o unui jaf distrugător (6-14.V.1527). După ce Andrea Doria a trecut în serviciul său, împăratul a reuşit să facă un compromis cu papa (tratatul de la Barcelona, 1529) şi să ratifice cu Franţa pacea de la Cambrai (1529). Drept rezultat al instalării păcii generale a fost încoronarea lui ca rege al Italiei şi consacrarea sa ca împărat de către papă (22-24.II.1530) la Bologna. Dar echilibrul era doar aparent. Din acel moment C. a fost nevoit să lupte pe mai multe fronturi: împotriva neclintitului Francisc I (1536-1538 şi 1542-1544): împotriva otomanilor, aliaţi din 1536 ai Franţei; împotriva principilor germani luterani susţinuţi de Francisc I. Cu Franţa a încheiat armistiţiul de la Nisa (1538) şi în sfârşit, pacea de la Crépy (18.IX.1544) care i-a adus confirmarea stăpânirii asupra Milanului. După moartea lui Francisc I (1547), războiul a fost continuat în 1552 cu fiul acestuia, Henric II, după care a fost întrerupt prin armistiţiul de la Vaucelles (1556).

■ *Problemele religioase.* După ce l-a condamnat pe Luther în dieta din Worms (1521) C. a încercat în permanenţă să-l convingă pe papă să convoace un conciliu general al Bisericii şi s-a străduit să apere unitatea politică şi religioasă a imperiului. Eşuând în

tentative de conciliere cu luteranii (Dieta de la Augsburg, 1530) C. i-a înfruntat pe principii germani protestanţi, care alcătuiseră Liga de la Smalkalden şi doreau să devină autonomi, învingându-i la Mühlberg (24.IV.1547). La sfârşit a trebuit, însă, să accepte armistiţiul de la Passau (1552), preludiu al păcii de la Augsburg (1555), în care s-a stabilit principiul *cuius regio, eius religio* (adică libertatea cultului pentru principii luterani şi obligaţia supuşilor lor de a accepta confesiunea suveranului), care confirma împărţirea religioasă a Germaniei.

■ *Abdicarea.* Fiind obosit şi văzând că se prăbuşeşte proiectul său de creare a unui imperiu universal, C. a hotărât să abdice. Printr-o ceremonie solemnă la Bruxelles a renunţat la Ţările de Jos (25.X.1555) în favoarea fiului său Filip II, pe care deja din 1554 îl învestise drept suveran în Milano şi în Regatul de Neapole, tot în favoarea fiului său Filip II a renunţat şi la regatele de Aragón, Sicilia, Castilia şi la coloniile din America (16.I.1556). Fratelui său Ferdinand, care era deja rege al Boemiei şi Ungariei, i-a lăsat domeniile austriece şi l-a propus drept candidat pentru titlul imperial (21.XI.1556). S-a retras să ducă o viaţă privată în mănăstirea San Jerónimo de Yuste, în Estremadura.

Bibliografie: K. Brandi, *Carlo V*, tr. it., Einaudi, Torino 1961; F. Chabod, *Carlo V e il suo imperio*, Einaudi, Torino, 1985.

Carol VI (Viena 1685-1740), împărat (1711-1740). Cel de-al doilea fiu al lui Leopold de Habsburg, a fost desemnat pentru tronul Spaniei (1700) împotriva lui Filip V din Franţa, nepot al lui Ludovic XIV şi desemnat ca moştenitor de către Carol II şi susţinut de Franţa. Aceasta a provocat războiul de succesiune spaniolă 1701-1714). Murind fratele său Iosif I (1711), C. a devenit împărat şi a renunţat la Spania prin tratatul de la Rastatt (1714) obţinând Sardinia, Neapole, Ţările de Jos belgiene şi statul Milano. A depus toate eforturile diplomatice şi politice pentru a fi recunoscută de către puterile europene *Pragmatica Sancţiune* (1713), prin care abolea legea salică, asigurând succesiunea la tronul imperiului a fiicei sale Maria Tereza. După războiul Cvadruplei alianţe (1720), a cedat Sardinia familiei Savoia, în schimbul Siciliei. Învingător în lupta împotriva otomanilor, le-a impus pacea de la Passarowitz (1718) prin care a obţinut Banatul, Bosnia de N, Serbia şi o parte din Ţara Românească (Oltenia); mare parte din aceste cuceriri au fost pierdute, însă, în urma războiului dezastruos din 1736-1739 şi a păcii de la Belgrad (1739). În timpul războiului de succesiune polonez (1733-1738), l-a susţinut pe August III şi prin pacea de la Viena (1738) a cedat Spaniei Sicilia şi Neapole, obţinând Marele ducat al Toscanei pentru ginerele său Francisc Ştefan, care cedase Lorena candidatului francez Stanisław Lesczyński.

Carol VIII Albert de Wittelsbach (Bruxelles 1697-München 1745), principe elector al Bavariei (1726-1745), împărat (1742-1745). Fiu al lui Maximilian Emanuel de Bavaria, s-a căsătorit cu Maria Amalia (1722), fiica împăratului Iosif I. La moartea împăratului Carol VI (1740), nu a recunoscut *Pragmatica Sancţiune* şi i-a contestat Mariei Tereza coroana imperială prin războiul de succesiune austriacă (1740-1748). Cu ajutorul Franţei a cucerit Boemia şi s-a încoronat rege (1741) şi împărat la Frankfurt (1742). Austriecii însă au ocupat Bavaria, iar el a reuşit să revină doar cu ajutorul Prusiei, dar după ce a renunţat la coroana imperială (1744).

ANGLIA

Carol I Stuart (Dunfermline 1600-Londra 1649), rege al Angliei, Scoţiei şi Irlandei (1625-1649). Cel de-al doilea fiu al lui Iacob I şi al Annei de Danemarca. A accentuat tendinţele absolutiste ale tatălui. Puterea fără margini de care se bucura ducele de Buckingham la curte (1625-1629) a subminat definitiv relaţiile dintre suveran şi Parlament: expediţia impusă de acesta în apărarea hughenoţilor francezi asediaţi de Richelieu la La Rochelle (1627) l-a obligat pe C. să ceară din nou mijloace financiare Parlamentului, care drept răspuns i-a prezentat *Petiţia drepturilor* (1628), la care suveranul a trebuit să-şi dea aprobarea.

■ *De la conflict la războiul cu Parlamentul.* În 1629, în faţa permanentei opoziţii a Parlamentului, C. a hotărât să-l dizolve, inaugurând o perioadă de guvernare autoritară („lunga tiranie" 1629-1640). Lipsa resurselor financiare i-a determinat şi politica externă, împingându-l la pacea cu Franţa (1629) şi cu Spania (1630). Colaboratorii săi cei mai apropiaţi au fost în aceşti ani lordul Stafford şi W. Laud, episcop al Londrei şi un îndârjit opozant al calvinismului şi al doctrinelor presbiteriene. Tocmai această politică şi încercările permanente de a impune Scoţiei presbiteriene modelul liturgic al Bisericii anglicane au dus la revolta scoţienilor, care au semnat *National Covenant* (1638), un angajament de a nu se supune la asemenea inovaţii. Pentru a finanţa o expediţie împotriva *covenanters* suveranul a trebuit în cele din urmă să convoace Parlamentul, dizolvat imediat după aceea („Parlamentul Scurt" 13.IV.1640-5.V.1640) din cauza opoziţiei lui. Totuşi incapacitatea coroanei de a se susţine fără noi impozite fiscale l-a constrâns pe suveran să convoace un nou parlament („Parlamentul Lung" 1640-1653), care sub conducerea lui Pym a reuşit să-l condamne la moarte pe lordul Stafford şi pe W. Laud şi să impună suveranului o serie de condiţii care-i limitau puterea. O încercare de lovitură de stat a lui C. a aruncat ţara într-un război civil (1642); suveranul putea să conteze pe teritoriile din nord şi vest şi pe sprijinul claselor conservatoare şi feudale, în timp ce

Parlamentul avea de partea sa oraşele de la mare şi burghezia, în afară de avantajul de a putea dispune de o armată naţională (*New Model Army*, Armata de tip nou), constituită şi condusă de către O. Cromwell (1599-1658). Înfrânt în repetate rânduri de trupele Parlamentului (Marston Moor, 1644; Naseby, 1645), C. a fost constrâns să se adăpostească la scoţieni, care l-au predat Parlamentului. Judecat ca vinovat de înaltă trădare, a fost decapitat la 30.V.1649.

Carol II Stuart (Londra 1630-1685), rege al Angliei, Scoţiei şi Irlandei (1660-1685). Fiu al lui Carol I şi al Henrichettei Maria de Bourbon, după bătălia de la Naseby (1645) a fugit la Paris. La moartea tatălui său a organizat rezistenţa în Scoţia, unde a fost încoronat rege în 1651. Înfrânt în acelaşi an de O. Cromwell, s-a adăpostit din nou la Paris şi a rămas acolo nouă ani în exil. La moartea lui Cromwell a reuşit să negocieze restaurarea monarhiei cu generalul Monck, comandant al unei armate republicane, angajându-se să acorde o amnistie şi libertatea de conştiinţă, în ciuda profesiunii sale de credinţă catolică. Reintors în Anglia, a fost proclamat rege în 1660. În ciuda garanţiilor constituţionale acordate înaintea restaurării (declaraţia de la Breda, 1660), a încercat să instaureze un regim absolutist şi a domnit lungi perioade de timp fără sprijinul Parlamentului. Dependente de sprijinul financiar al Franţei, a trebuit să se supună voinţei politice a lui Ludovic XIV, îndepărtându-şi ulterior sprijinul supuşilor săi.

AUSTRIA

Carol I de Habsburg (Persenbeug 1887-Funchal, Madera 1922), împărat al Austro-Ungariei (1916–1918). Fiu al lui Otto, a fost îndreptat spre cariera militară şi s-a căsătorit cu Zita de Bourbon-Parma (1911). După asasinarea la Sarajevo a unchiului său Franz Ferdinand (1914), deşi era moştenitorul tronului, a fost ţinut departe de viaţa politică. Era împărat la moartea lui Franz Joseph (1916) şi a încercat să trateze cu Aliaţii o pace separată pentru a evita destrămarea imperiului la sfârşitul primului război mondial. A promulgat o amnistie (VII.1917) şi un proiect pentru reorganizarea pe baze federative a imperiului (X.1918) care însă nu a împiedicat destrămarea lui în momentul înfrângerii. Refugiindu-se în Elveţia fără să abdice, a încercat de două ori să restaureze monarhia în Ungaria (1921), dând greş datorită opoziţiei făţişe a regentului maghiar M. Horthy şi a Marii Britanii. Arestat, a fost exilat pe insula Madera.

BURGUNDIA

Carol Temerarul (Dijon 1433-Nancy 1477), duce al Burgundiei, conte de Flandra, conte de Artois (1467-1477). Fiu al contelui Filip cel Bun, nutrea ambiţia de a crea un mare regat occidental independent de monarhia franceză şi inclus doar formal în imperiu. A condus şi a susţinut Liga Binelui public, care reunea pe toţi marii feudali care se opuneau monarhiei franceze şi l-a învins pe regele Franţei Ludovic XI în bătălia de la Monthléry (1465). Ludovic XI i-a făcut totuşi mari concesii, dar numai după căsătoria cu Margareta de York, sora lui Eduard IV al Angliei, temându-se de o invazie engleză. Acelaşi Eduard IV a încheiat un acord în 1475 cu Ludovic XI pentru a-i obţine neutralitatea şi pentru a constitui o ligă antiburgundă care cuprindea printre altele imperiul şi oraşele elveţiene. Dar chiar elveţienii l-au înfrânt la Granson şi la Morat (1476) pe C., care a murit în anul următor în timpul asediului de la Nancy.

FRANŢA

Carol I v. *Carol cel Mare*, împărat.

Carol II, v. *Carol II cel Pleşuv*, împărat.

Carol III cel Simplu (cca 879-Péronne 929), rege al Franţei (898-922), fiu postum al lui Ludovic II cel Gângav. Şi-a văzut puterea serios limitată de către feudalii mari ai regatului, care mai întâi l-au detronat, iar apoi l-au aruncat în închisoare, marcând astfel punctul culminant al anarhiei feudale în Franţa.

Carol IV cel Frumos (n. 1294-Vincennes 1328) rege al Franţei (1322-1328), Carol I ca rege al Navarrei (1322–1328). Fiu al lui Filip cel Frumos, a acordat privilegii burgheziei din comerţ şi celei intelectuale, provocând în felul acesta nemulţumirile marii nobilimi. A murit fără a avea moştenitori masculini şi cu el s-a stins dinastia capeţiană.

Carol V cel Înţelept (Vincennes 1338-castelul Nogent-sur-Marne 1380), rege al Franţei (1364-1380). Regent pentru tatăl său, Ioan II cel Bun, prizonier al englezilor (1356-1360) în timpul Războiului de o sută de ani, a încheiat cu aceştia armistiţiul de la Bordeaux (1357), a înăbuşit răscoalele ţărăneşti din nord şi insurecţia municipală de la Paris, condusă de Etienne Marcel (1358). În 1360 a încheiat cu Eduard III al Angliei tratatul de la Brétigny şi pacea de la Calais. Devenind rege şi reluând războiul în 1369, C., cu ajutorul Castiliei şi de Scoţiei a repurtat victorii importante asupra englezilor, graţie priceperii condotierului său B. du Guesclin. A construit Bastilia şi reşedinţa regală de la Poitiers.

Carol VI cel Nebun (Paris 1368-1422), rege al Franţei (1380-1422). Fiu al lui Carol V cel Înţelept şi al Ioanei de Bourbon, a fost supranumit la început cel Preaiubit pentru capacităţile de care a dat dovadă în reorganizarea statului, dar şi-a căpătat apelativul definitiv în 1392, când a căzut pradă unei crize de nebunie. Domnia sa a fost umbrită mai întâi de conflictele cu unchii săi (ducii de Anjou, Burgundia, Berry şi Bourbon), apoi de războiul civil dintre armagnaci şi bourguignoni, izbucnit după asasinarea lui Ludovic d'Orléans, fratele lui C. din porunca ducelui de Burgundia Ioan Fără de Frică, aliat al engle-

zilor în Războiul de o sută de ani (1407). C. a încheiat cu Henric V al Angliei, care-i învinsese pe francezi la Azincourt (1415), tratatul de la Troyes (1420), prin care se stabilea că succesiunea la tronul Franței va reveni unui eventual moștenitor al lui Henric V, căruia C. i-o dăduse pe fiica sa Caterina drept soție.

Carol VII cel Triumfător (Paris 1403-Mehun-sur-Yèvre 1461), rege al Franței (1422-1461). Fiu al lui Carol VI și al Isabelei de Bavaria, i-a fost închisă calea spre tron prin tratatul de la Troyes. Devastat de Războiul de o sută de ani, regatul trecea printr-o stare de totală anarhie, iar lui C., care fusese totuși recunoscut ca rege, îi rămâneau doar mica sa curte de la Bourges și parlamentul din Poitiers. Titlul regal și-a recăpătat semnificația adevărată numai atunci când C. a declarat război englezilor și cu ajutorul Ioanei d'Arc a eliberat de sub asediu orașul Orléans și a fost încoronat cu mare solemnitate la Reims (1429). C. s-a împăcat cu ducele Burgundiei Filip cel Bun în 1435, punând capăt conflictului dintre armagnaci și bourguignoni, iar între 1433 și 1452 le-a luat englezilor toate orașele cucerite pe teritoriul francez, în afară de Calais. Importante au fost elementele noi introduse de C. în structura de stat a regatului Franței: *la taille* a devenit un impozit permanent, administrat de Camera de conturi și de Tribunalul Taxelor; în 1445 a fost, în schimb, instituită o armată permanentă, formată din Compania de Ordonanță și din milițiile comunale. Prin *Pragmatica Sancțiune* de la Bourges (1438) a făcut să scadă autoritatea papei asupra clerului francez și a revendicat dreptul de a interveni în numirea episcopilor.

Carol VIII de Valois (Amboise 1470-1498), rege al Franței (1483-1498). Fiu al lui Ludovic XI și al Charlottei de Savoia, a domnit până în 1490 sub regența sorei sale Anne de Beaujeu. S-a căsătorit cu Anne de Brétagne (1491) și a anexat această provincie coroanei, întărindu-și propria poziție față de pretențiile nobilimii. A plănuit o descindere în Italia pentru a revendica drepturile familiei Anjou asupra Neapolelui și pentru a găsi noi posibilități de comerț cu Orientul. Pentru a-și realiza acest plan, C. și-a asigurat neutralitatea Angliei prin tratatul de la Etaples (1492), a pus capăt disputei cu Ferdinand de Aragón cedându-i prin tratatul de la Barcelona (1493) Cerdagne și Roussillon, iar prin tratatul de la Senlis (1493) a cedat Artois și Franche-Comté împăratului Maximilian I. În 1494, fără a întâmpina nici un fel de obstacol, C. a coborât în Italia: a obținut supunerea Florenței, i-a impus un tratat de pace foarte dur papei Alexandru VI și ajuns la Neapole, a reușit să fie încoronat rege (1495). Cucerirea s-a dovedit a fi însă efemeră, pentru că C. a trebuit să refacă drumul înapoi spre N peninsulei pentru a înfrunta armat Ligii sfinte (31.III.1495), constituită din Alexandru VI, Veneția, Maximilian I, Ferdinand de Aragón și Ludovic Maurul, care, îngrijorați de puterea lui C., intenționau să-l împiedice să se reîntoarcă în Franța. C. a învins oricum armata Ligii la Fornovo pe Taro (6.VII.1495) și, în ciuda pierderilor substanțiale, a reușit să ajungă în Franța. Pierzând regatul de Neapole, ocupat din nou de aragonezi, a murit în castelul de la Amboise în urma unui accident, în timp ce punea la cale o nouă expediție în Italia.

Carol IX (Saint-Germain-en Laye 1550-Vincennes 1574), rege al Franței (1560-1574). Cel de-al doilea fiu al lui Henric II și al Caterinei de Medici, a urcat pe tron sub regența mamei, care a exercitat o influență permanentă asupra opțiunilor sale politice. A încercat o împăcare religioasă între catolici și hughenoți, dând-o în căsătorie pe sora sa Margareta lui Henric de Bourbon, șef al partidului hughenot, dar a provocat masacrul hughenoților veniți la Paris pentru a sărbători nunta (noaptea Sfântului Bartolomeu, 23-24.VIII.1572). S-a căsătorit cu Elisabeta de Austria și, murind fără urmași, a lăsat tronul fratelui său Henric, duce de Anjou și rege al Poloniei.

Carol X (Versailles 1757-Gorizia 1836), rege al Franței (1824-1830). Frate al lui Ludovic XVI și Ludovic XVIII, conte de Artois, în 1789 a emigrat la Torino organizând contrarevoluția. A fost șeful partidului ultraregalist sub Ludovic XVIII, la moartea căruia s-a urcat pe tron. A devenit curând impopular prin concepțiile sale absolutiste bigote, susținute prin guvernarea autoritară a lui J.-B. Villèle (1824–1828). După scurta guvernare liberală moderată a lui J. B. Martignac (1828), l-a numit ca prim-ministru pe reacționarul principe de Polignac și a dizolvat parlamentul care nu-i acordase încrederea (1829). În ciuda succesului obținut prin luarea Algerului (1830), noile alegeri au fost din nou în favoarea opoziției și C. a răspuns cu „cele patru ordonanțe" (25.VII.1830) care suspendau libertatea presei, dizolvau parlamentul abia ales, restrângeau corpul electoral, convocau noi alegeri. Aceasta a provocat insurecția Parisului (revoluția din iulie, 27-29.VII.1830) și abdicarea lui C. (2.VIII).

MANTOVA ȘI MONFERRATO

Carol I de Gonzaga-Nevers (Paris 1580- Mantova 1637), duce de Mantova și Monferrato (1631-1637). Moștenitor al lui Ludovic, cel care a pus bazele dinastiei Gonzaga-Nevers, senior de Nevers, Rethel și Maine. La moartea lui Vincenzo II, ultimul duce din ramura italiană a familiei Gonzaga, a reușit să obțină pentru fiul său Carol, duce de Rethel, căsătoria cu Maria de Gonzaga, unica moștenitoare în linia domnitoare italiană, iar pentru sine dreptul de succesiune la ducatul din câmpia Padului. Pentru importanța strategică și economică a celor două teritorii Mantova și Monferrato, înainte de a intra în posesia ducatului a trebuit să facă față unui conflict foarte dur (războiul de succe-

siune pentru Mantova şi Monferrato, 1628-1631), dus în cadrul Războiului de treizeci de ani, pentru a se opune candidaturii lui Cesare Gonzaga, senior de Guastalla, care era sprijinit de trupele imperiale. A reuşit să intre în Mantova de-abia în 1631, graţie ajutorului dat de Franţa.

Carol II de Gonzaga-Nevers (Mantova 1629- 1665), duce de Mantova şi Monferrato (1637-1665). Fiu al lui Carol, duce de Rethel şi al Mariei Gonzaga, i-a urmat bunicului Carol I în ducatul Mantova sub regenţa mamei (1637-1647). S-a apropiat de politica imperiului, fiind numit vicar şi generalisim în Italia, dar a trebuit să facă faţă atacurilor francezilor, care au ocupat Monferrato, cât şi celor ale ducelui de Modena, care a ocupat provincia Mantovano, până la pacea din Pirinei (1659).

NEAPOLE ŞI SICILIA

Carol I de Anjou (1226-Foggia 1285), rege al Neapolelui şi al Siciliei (1266-1285), fiu al regelui Franţei Ludovic VIII şi al Biancăi de Castilia. De la tatăl său a primit în prerogativă comitatul de Anjou, care a dat numele dinastiei Anjou, al cărei fondator a fost C. În 1246 s-a căsătorit cu Beatrice, fiica lui Raimond Berengar V de Provence. A participat la cruciada a VI-a (1248-1254) şi, reîntors în Occident, a dus o politică personală, independentă de cea a regelui Franţei Ludovic IX, fratele său. Cu ajutorul papalităţii şi al principalelor forţe guelfe din Italia de nord şi centrală, C. a organizat o expediţie militară pentru a cuceri Regatul Siciliei, obţinând în mod preliminar din partea papei Clement IV învestitura în acest regat (1265).

■ *Domnia familiei Anjou în Italia meridională.* Ocuparea regatului a devenit efectivă în februarie 1266, când C. l-a înfrânt pe Manfred de Suabia în bătălia de la Benevento şi a fost consolidată în 1268 prin eliminarea lui Conradin de Suabia după bătălia de Tagliacozzo, stabilindu-şi capitala la Neapole, unde a întreţinut o curte splendidă şi în mare lux, în care au înflorit artele şi literatura. Ambiţia lui C. de a ridica un imperiu mediteranean şi de a extinde propria influenţă în Italia a dus la o mare creştere a cheltuielilor militare, iar pentru a le putea face faţă a sporit în mod deosebit presiunea fiscală asupra supuşilor săi şi a acordat largi privilegii membrilor aristocraţiei din regat. În Italia i-a sprijinit mereu pe guelfi (în special la Florenţa, ai cărei bancheri guelfi administrau şi susţineau financiar regatul). Politica mediteraneană a lui C. tindea în schimb să slăbească puterea arabă şi bizantină; din 1277 până în 1281 s-a implicat, cu ajutorul Veneţiei, în organizarea unei noi cruciade, dar a eşuat. Ambiţiile de hegemonie ale lui C. au fost contracarate de revolta din Sicilia cunoscută sub numele de Vecerniile Siciliene (1282) şi de cucerirea Siciliei de către aragonezi care i-a urmat. C. a încercat să recucerească insula, dar a murit în cursul operaţiunilor militare.

Carol II de Anjou cel Şchiop (1248-Neapole 1309), rege al Siciliei (1285-1309), fiu al lui Carol I de Anjou şi a Beatricei de Provence. S-a căsătorit cu Maria de Ungaria, fiica regelui Ştefan V, în 1270, iar în anul următor a devenit moştenitor al tronului Siciliei cu titlul de prinţ de Salerno şi locţiitor al tatălui său în partea continentală a regatului. După o perioadă de domnie în Provence, C. s-a întors în Italia la începutul revoltei siciliene cunoscută sub numele de Vecernii (1282). A fost exilat şi făcut prizonier în apele Procidei de flota siculo-aragoneză comandată de Roger de Lauria (05.I.1284). Eliberat după lungi tratative şi cu preţul unor condiţii împovărătoare, a fost încoronat rege al Siciliei de către papa Nicolae IV (1289). Încercările lui C. de a recuceri Sicilia s-au dovedit a fi deşarte şi el a trebuit să semneze cu Frederic II de Aragón pacea de la Caltabellota (1302), prin care renunţa la insulă. C. a continuat politica expansionistă a tatălui său înspre Italia şi înspre răsărit, obţinând succese doar parţiale (recucerirea Epirului şi a Ahaiei, anexarea ducatelor de Alba şi de Monferrato).

Carol III de Anjou-Durazzo (cca 1345-Vişegrad 1386), rege al Neapolelui (1381-1386), rege al Ungariei (1385-1386). Nepot al lui Carol II cel Şchiop, a fost chemat pe tronul regatului de Neapole de către papa Urban VI, după excomunicarea reginei Ioana I. În urma unor neînţelegeri apărute între el şi papă, în 1385 a hotărât să părăsească Neapole pentru a cere şi a obţine coroana Ungariei, pe care familia Anjou o deţinea de aproape un secol. A murit otrăvit.

Carol IV v. *Carol V,* împărat.

Carol V v. *Carol II al Spaniei.*

Carol VI v. *Carol VI*, împărat.

Carol VII v. *Carol III al Spaniei.*

PARMA şi PIACENZA

Carol I v. *Carol III al Spaniei.*

Carol II Ludovic v. *Carlo Ludovico.*

Carol III Ferdinand v. *Carlo Ferdinando.*

PORTUGALIA

Carol (Carlos) (Lisabona 1863-1908), rege al Portugaliei (1889-1908), fiu al lui Ludovic I şi al Mariei Pia de Savoia, a urcat pe tron în 1889 şi a încercat să facă o reformă a partidelor politice. O reacţie violentă l-a împins pe suveran la suspendarea constituţiei, acordându-i lui João Francó puteri dictatoriale. A fost asasinat împreună cu cel mai mare dintre fiii săi, Ludovic Filip.

ROMÂNIA

Carol I (Sigmaringen 1839-Sinaia 1914), principe (1866-1881) şi apoi rege al României (1881-1914). Făcând parte din familia germană de Hohenzollern – Sigmaringen, a fost ales ca suveran de parlamentul român la abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza, graţie sprijinului intern al liderului liberal Ion Brătianu şi al celui

internaţional al cancelarului german Bismarck cât şi al lui Napoleon III. Câştigând independenţa faţă de Imperiul otoman în cursul războiului ruso-turc din 1877-1878, a avut un rol decisiv în consolidarea României moderne, păstrând în permanenţă o atitudine favorabilă faţă de Germania şi Austria, în opoziţie cu simpatiile franceze ale politicienilor români.

Carol II (Sinaia 1893-Estoril, Portugalia 1953), rege al României (1930-1940). În 1925 a renunţat la drepturile sale la tron pentru a-şi putea continua relaţia cu Elena Lupescu, pentru care în 1928 a divorţat de soţie, prinţesa Elena a Greciei. În 1930, totuşi, guvernul l-a chemat la tron pentru a avea un conducător sigur într-un moment de gravă criză politico-economică (rege legitim era de fapt fiul său, Mihai I, care avea numai nouă ani). De orientare liberală, a iniţiat o politică externă bazată pe promovarea unor raporturi de alianţă între statele danubiano-balcanice şi democraţiile occidentale, care s-a izbit însă de ostilitatea politicienilor pe plan intern. În 1938 Carol II a dizolvat partidele politice şi a promulgat o constituţie autoritară în încercarea de a împiedica venirea la putere a mişcării fasciste „Garda de Fier" a lui C. Codreanu (arestat şi asasinat din ordinul său). Orientarea dominantă filofascistă din interior şi presiunile naziste din ce în ce mai mari l-au făcut în cele din urmă să abdice în favoarea fiului său Mihai şi să plece în exil în Portugalia.

SPANIA

Carol I, v. *Carol V*, împărat.

Carol (Carlos) II (Madrid 1661-1700), rege ale Spaniei şi al Neapolelui şi Siciliei (1665-1670), fiu al lui Filip V şi al Mariannei de Austria. Caracter slab, a fost dominat pe rând când de facţiunile filofranceze, când de cele filoaustriece de la curte, în timp ce alegerea neinspirată a miniştrilor din rândul favoriţilor săi nu a făcut decât să slăbească autoritatea coroanei şi să accelereze declinul Spaniei. Lipsit de moştenitori, înainte de a muri l-a desemnat drept succesor al său pe Filip de Bourbon, nepot al lui Ludovic XIV, dând naştere la războiul de succesiune spaniolă (1701-1714) în care s-au implicat Anglia, Olanda, Austria şi Prusia coalizate (Marea Alianţă) împotriva Franţei lui Ludovic XIV.

Carol (Carlos) III (Madrid, 1716-1788), rege al Neapolelui şi al Siciliei (1734-1759) şi rege al Spaniei (1759-1788). Fiul cel mai mare al lui Filip V şi al celei de-a doua soţii a acestuia, Elisabeta Farnese, a fost duce de Parma, cu numele de Carol I (1732). Suveran luminat, a iniţiat încă de la Neapole un program de reforme, ajutat de câţiva miniştri foarte capabili, ca B. Tanucci şi marchizul de Squillace. Şi-a continuat acţiunea de reformare şi în Spania, când, la moartea lui Ferdinand VI, a devenit suveran, după ce renunţase la Regatul de Neapole în favoarea fiului Ferdinand. Aliat al Franţei (printr-un tratat de familie, 1761), a pus în aplicare o politică externă antiengleză, ceea ce l-a făcut să participe la războiul de şapte ani şi să se alieze cu SUA în războiul de independenţă împotriva Angliei. Reformele administrative şi economice promovate de el şi care se datorează în bună parte şi miniştrilor P.P.A. de Aranda, J. U. Floridablanca şi P.R. Campomanes, au contribuit la redresarea ţării. Pe plan religios a aplicat o politică regalistă, a încercat să ţină sub control Inchiziţia şi a hotărât expulzarea iezuiţilor (1767).

Carol (Carlos) IV (Neapole 1746-Roma 1819), rege al Spaniei (1788-1808). Cel de-al doilea fiu al lui Carol III de Bourbon şi al Mariei Amalia de Saxonia. Urcat pe tron, s-a lăsat dominat de soţia sa Maria Luiza de Bourbon-Parma şi de favoritul său M. Godoy, care a devenit adevăratul arbitru al politicii spaniole. Politica sa filofranceză a impus ţării mari sacrificii economice şi teritoriale. În 1805, aliindu-se din nou cu Franţa împotriva Angliei, Spania şi-a pierdut întreaga flotă în bătălia de la Trafalgar. În 1807 tratatul de la Fontainebleau a ratificat aservirea totală a Spaniei faţă de Napoleon (1808), care l-a numit rege al Spaniei pe propriul său frate, Joseph Bonaparte. Carol IV şi-a petrecut ultimii ani din viaţă mai întâi în Franţa şi pe urmă la Roma.

SUEDIA

Carol (Karl) VIII Knutsson (n. 1409-m. 1479), rege al Suediei (1448-1479). A fost ales rege al Suediei după dizolvarea Uniunii de la Kalmar (1397) care unea Norvegia, Danemarca şi Suedia. În timpul domniei sale a apărat independenţa Suediei împotriva danezilor.

Carol (Karl) IX (Stockholm 1550-Nyköping 1611), rege al Suediei (1604-1611). Fiu al lui Gustav Vasa. În timpul absenţei fratelui său Sigismund (moştenitor la tron, ales rege al Poloniei în 1587) a pus mâna pe putere (1592) şi a devenit rege (1604). A proclamat luteranismul religie de stat şi a cucerit Finlanda, smulgând-o ruşilor.

Carol (Karl) X Gustav (Nyköping 1622-Göteborg 1660), rege al Suediei (1654-1660). Fiu al lui Johann Kasimir din Renania-Palatinat şi al Katerinei, fiica lui Carol IX al Suediei, a urcat pe tronul suedez după abdicarea verişoarei sale Christina. A întărit poziţia coroanei recuperând teritoriile uzurpate de nobilime. A elaborat proiectul unui mare stat nordic hegemon asupra Mării Baltice. Aliat al Brandenburgului în primul război nordic, i-a învins pe polonezi în bătălia de la Varşovia (1656) şi a ocupat Polonia; s-a confruntat apoi cu Danemarca, căreia i-a impus, prin pacea de la Roskilde (1658), cedarea părţii sudice a Suediei (Scania, Halland, Blekinge), a teritoriului Trondheim (Norvegia centrală) şi a insulei Bornholm; în luptă cu o coaliţie formată din împărat, Brandenburg, Olanda şi Polonia, C. a trebuit să renunţe la Polonia, dar a obţinut Pomerania şi Lituania (1660).

Carol (Karl) XI (Stockholm 1655-1697), rege al Suedi (1660-1697). Fiu al lui Carol X Gustav şi al Edwigăi de Holstein. A rămas sub regenţă până în 1672. Aliat al lui Ludovic XIV al Franţei împotriva Danemarcei, Olandei şi Brandenburgului, a suferit o grea înfrângere din partea Brandenburgului la Fehrbellin (1675), în timp ce Suedia era ocupată de către danezi; a reuşit totuşi să-i respingă şi să recupereze teritoriile pierdute prin pacea de la Lund (1679). A normalizat relaţiile cu Danemarca, luând de soţie pe Ulrike Eleonora de Danemarca. Şi-a început acţiunea de consolidare a autorităţii regale recuperând pământurile acordate nobilimii (1680) şi a impus Dietei să aprobe declaraţia de suveranitate (1682), care i-a recunoscut puteri nelimitate, ca şi funcţia de judecător peste toate clasele sociale. A reformat armata, flota de război şi flota comercială a Mării Baltice (crearea portului Karlskrona).

Carol (Karl) XII (Stockholm 1682-Fredrikshald 1718), rege al Suediei (1697-1718). La moartea tatălui său Carol XI a fost ales rege de Dieta suedeză. Pentru a afirma hegemonia Suediei asupra Mării Baltice şi-a asigurat alianţa Angliei şi a Olandei şi a înfruntat coaliţia antisuedeză formată din Danemarca, Rusia, Saxonia-Polonia în al doilea război nordic (1700-1721). A obligat Danemarca să încheie pace şi i-a învins pe ruşi în bătălia de la Narva (1700). A cucerit Polonia, silindu-l pe Frederic August II să părăsească tronul (impunându-l ca rege pe Stanisław I Leszczyński) şi i-a impus Saxoniei pacea de la Altranstädt (24.IX.1706). După ce a strâns alianţa cu cazacii şi otomanii, a reluat războiul împotriva Rusiei dar, înfrânt de Petru cel Mare la Poltava (1709), a trebuit să se refugieze în Moldova şi apoi la otomani. Aici a rămas timp de patru ani, timp în care Suedia şi-a pierdut toate cuceririle: Frederic August a revenit pe tronul Poloniei; Rusia a ocupat Livonia şi a cucerit Stettin; Danemarca şi-a reluat partea de sud a Suediei şi a ocupat ducatul Brema; Georg de Hanovra a luat Veerden. După o cavalcadă de 18 zile C. s-a întors atunci în Suedia, dar în 1716 nu mai avea nici o posesiune pe pământ german. Printr-o atentă politică diplomatică, ajutat de baronul german von Goertz, a încercat să distrugă coaliţia antisuedeză mizând fără succes pe neînţelegerea care exista între Rusia şi Anglia. În 1718 a întreprins o nouă campanie militară împotriva Norvegiei, dar a fost rănit mortal în timpul asediului de la Fredrikshald.

Carol (Karl) XIII (Stockholm 1748-1818), rege al Suediei ((1809-1818) şi al Norvegiei (1814-1818). A fost desemnat rege de către Dietă care îl declarase decăzut din drepturile sale pe Gustav IV Adolf şi pe toţi moştenitorii săi. Prin cedarea Finlandei a obţinut pacea cu Rusia (1809) şi cu Napoleon (1810), acceptând blocada continentală. Lipsit de moştenitori, după ce a murit principele de Holstein-Gottorp, moştenitorul desemnat (1810), l-a adoptat în cele din urmă pe Jules Jean-Baptiste Bernadotte. În 1814 i-a smuls Danemarcei Norvegia şi s-a încoronat ca rege.

Carol (Karl) XIV Ioan (Johan), nume dinastic al lui *Jules Jean-Baptiste Bernadotte,* mareşal francez (Pau 1763-Stockholm 1844), rege al Suediei şi al Norvegiei (1818-1844). În timpul revoluţiei franceze a făcut o rapidă carieră militară devenind general de brigadă (1794) şi a fost trimis să-l susţină pe Napoleon în Italia (1797). A fost ambasador la Viena (1798) şi ministru de război (1799). A refuzat să participe la lovitura de stat a lui Napoleon din 18 Brumar, dar a fost totuşi numit mareşal al Franţei, guvernator de Hanovra (1804) şi duce de Pontecorvo (1806). Rănit la Spanden de ruşi (1807), a fost trimis ca guvernator cu puteri militare în zona Hamburg, Fionia şi Jütland. Calităţile sale de mare abilitate şi echilibru politic demonstrate în această funcţie i-au atras o mare simpatie în Suedia şi l-au convins pe Carol XIII al Suediei, fără moştenitori masculi i, să-l adopte pentru a-l face succesorul său. Devenind principe al Suediei (20.VIII.1810) s-a despărţit de Franţa din cauza blocadei continentale. A luptat împotriva lui Napoleon (Leipzig, 1813) şi împotriva Danemarcei, căreia i-a impus prin pacea de la Kiel (14.I.1814) cedarea Norvegiei în favoarea Suediei. Recunoscut de către Congresul de la Viena drept moştenitor al lui Carol XIII, la moartea acestuia (1818) a devenit rege al Suediei.

Carol (Karl) XV (Stockholm 1826-Malmö 1872), rege al Suediei şi al Norvegiei (1859-1872). Nepot al lui Carol XIV, datorită îmbolnăvirii tatălui său, Oskar I, şi-a asumat regenţa (1857). Devenit rege, a încredinţat conducerea guvernului lui L. De Geer. A abolit privilegiile nobilimii şi ale Bisericii suedeze, introducând principiul libertăţii religioase; a promovat reforma dreptului penal şi civil. A abolit dreptul de reprezentare în Dietă al celor patru facţiuni (nobilime, cler, burghezie, ţărani), creând un sistem liberal bicameral (1866).

Carol Albert (Carlo Alberto) (Torino 1798-Oporto 1849), rege al Sardiniei (1831-1849).

■ *Anii tinereţii.* Aparţinând ramurii mai tinere a familiei Savoia-Carignano, a fost educat în Franţa şi în Elveţia după principiile liberale ale părinţilor săi. Napoleon l-a făcut conte al Imperiului şi sublocotenent de dragoni. La revenirea pe tron a lui Vittorio Emanuele I (1814) s-a întors în Piemont, fiind al doilea în ordinea succesiunii, pentru că membrii familiei Savoia din ramura mai veche nu aveau moştenitori masculini. C. A. privit cu suspiciune la curte, se temea să nu fie exclus de la succesiune în favoarea ginerelui regelui Vittorio Emanuele I, reacţionarul Francisc IV, duce de Modena. Şi pentru acest motiv, prin intermediul prietenilor săi liberali C. Balbo, S. di Santarosa şi C. di San Martino, C. A. a

intrat în contact cu mediile carbonare, sperând să devină mediator între secte şi coroană. În ianuarie 1821 şi-a manifestat simpatia faţă de studenţii universitari răniţi de poliţie în tulburările de stradă şi s-a grăbit să-şi dea adeziunea la mişcările în curs de organizare, pentru ca imediat după aceea să şi-o retragă. În faţa revoltei câtorva regimente, Vittorio Emanuele I a preferat să abdice, în timp ce fratele şi succesorul său Carol Felix se afla la Modena: ca regent C. A. a promulgat constituţia (14.III.1821), dar a fost dezavuat de Carol Felix, care i-a poruncit să părăsească Torino şi să se alăture la Novara trupelor aliate. C. A. s-a supus, iar în deceniul următor a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru ca gestul să-i fie uitat, până la a lupta chiar şi la asediul oraşului Trocadero (1823) în cadrul expediţiei franceze care a avut loc în Spania pentru a reprima revoluţia liberală.

■ *Anii de domnie.* Urcat pe tron în 1831, s-a dovedit a fi campion al legitimismului, fiind partizan al opoziţiei bourbonice împotriva lui Ludovic Filip în Franţa şi al carliştilor în Spania. În 1833-1834 a ordonat represiunea carbonarilor şi a mazzinienilor, după încercarea de insurecţie din Savoia. Prin diverse reforme (printre care un nou cod civil) a modernizat statul savoiard, bazat însă tot pe principii absolutiste şi clericale. În decursul deceniului '30-'40 politica sa externă (condusă de contele C. Solaro della Margarita) s-a bazat pe prietenia cu Austria (convenţia militară din 1831). În anii '40 C.A. s-a apropiat din nou, însă, de susţinătorii unităţii şi independenţei italiene, stimulat de neoguelfism şi de alegerea papei Pius IX, care-i mai atenuau scrupulele de catolic fervent. Deşi a aderat la ideile naţionale, în momentul izbucnirii mişcărilor liberale din 1848, cu o mare reticenţă, şi numai după ce alţi suverani italieni au procedat în acest fel, a acordat şi el Statutul (4.III.1848). Sub impulsul revoltei antiaustriece a celor Cinci zile din Milano, C.A. a declarat război Austriei, adoptând steagul tricolor cu scut savoiard. După câteva victorii de început, a fost exilat la Custa (25.VII.1848) şi a încheiat un armistiţiu (v. independenţă italiană, războaiele de). Suspectat pentru trecutul său, acuzat că doreşte mai curând să mărească Piemontul decât să elibereze Italia, criticat pentru felul în care s-a comportat în război, C.A. a acceptat să reia ostilităţile (20.III.1849) în ciuda condiţiilor nefavorabile. Înfrânt la Novara (23.III.1849), a abdicat şi a plecat în exil în Portugalia. Contradicţia atât de stridentă dintre multiplele opţiuni ale lui C.A. a fost pusă, în cea mai mare parte, pe seama unor slăbiciuni structurale ale personalităţii sale (atât de evidentă încât a fost supranumit „regele şovăială" de către popor şi „Hamlet italian" de către Carducci). În realitate neînţelegerile cu restul familiei, datorate sensibilităţii politice diferite, cât şi îngrădirile obiective interne şi internaţionale au pus piedici, şi nu dintre cele mai mici, încercării lui C.A. de a uni impulsurile naţionaliste şi liberale din ce în ce mai mari, prezente în Italia de nord într-o soluţie politico-instituţională favorabilă coroanei. Fapt e că Statutul din 1848 şi primul război de independenţă au pus bazele viitorului proces de identificare treptată a aspiraţiilor de independenţă şi unitate cu Regatul Sardiniei.

Carol August (Karl August) (Weimar 1757-Graditz 1828), duce (1758-1815), apoi mare duce de Saxonia-Weimar (1815-1828). După moartea tatălui său Ernst August II, a rămas sub regenţa mamei Anna Amalia până în 1775. L-a avut drept preceptor pe poetul Ch. M. Wieland, a fost prieten cu Goethe şi a înfiinţat teatrul din Weimar (1791), făcând din acest oraş un strălucit centru cultural. A dat în 1816 o constituţie liberală pentru statul său.

Carol de Habsburg, arhiduce al Austriei şi duce de Teschen (Florenţa 1771-Viena 1847). Cel de-al treilea fiu al împăratului Leopold II, a fost ministru de război (1806) şi a încercat să reorganizeze armata austriacă. În timpul celei de a V-a coaliţii (1809) l-a învins pe Napoleon la Aspern, dar a fost învins la rândul său şi rănit în lupta decisivă de la Wagram. Urât de curtea regală, s-a retras din viaţa politică.

Carol Emanuel (Carlo Emanuele) I de Savoia (Rivoli 1562-Savigliano 1630), duce de Savoia (1580-1630). Fiu şi moştenitor al lui Emanuele Filiberto şi al Margaretei de Valois, a continuat, deşi cu succese atenuate de eşecuri, politica tatălui său de expansiune şi cucerire. În 1585 s-a căsătorit cu Caterina de Spania, cea de-a doua fiică a lui Filip II. A încercat să cucerească Geneva şi să anexeze marchizatul de Saluzzo şi comitatul Provence, dar în cazul acesteia din urmă, după o ocupaţie efemeră, a fost nevoie să se retragă în Piemont şi să suporte, la rândul său, ocupaţia franceză. Conflictul a fost rezolvat în 1601 prin pacea de la Lyon, prin care C. E. păstra marchizatul de Saluzzo, în schimbul unor teritorii ale familiei Savoia pe care le-a cedat francezilor. Ulterior s-a aliat cu Franţa (tratatul de la Bruzolo, 1610) într-o coaliţie antispaniolă sperând să cucerească Lombardia, dar, rămas izolat la moartea lui Henric IV al Franţei, a fost urmărit de ghinion în timpul primului război pentru Monferrato (1612-1617). Aliindu-se mai târziu cu Spania, nu s-a putut opune invadării de către francezi a Piemontului în cel de-al doilea război pentru Monferrato (1628-1631).

Carol Emanuel (Carlo Emanuele) II de Savoia (Torino 1634-1675), duce de Savoia (1638-1675). Fiu al lui Vittorio Amedeo I şi a Cristinei (Madama Reale), s-a urcat pe tron, copil fiind, sub regenţa mamei sale. C.E. şi-a văzut ameninţat dreptul la succesiune de pretenţiile unchilor săi Maurizio, cardinal, şi Tommaso, principe de Carignano, care au dezlănţuit un război

civil, prelungit până în 1642, când ambițiile celor doi pretendenți au fost anulate de intervenția armată franceză. După ce a luat puterea direct în mâinile sale în 1663, la moartea mamei sale, C.E. a încercat în zadar să pună stăpânire pe Geneva și Vaud. Și-a îndreptat atunci privirile spre Genova, participând la complotul lui Raffaele della Torre și trimițând o expediție militară, care a fost înfrântă de genovezi la Castelvecchio în 1672. A desfășurat mai ales o acțiune de consolidare economică a statelor sale și a promovat la Torino construcția unor importante opere arhitectonice (Palatul Regal, Teatrul Regal, Palatul Carignano).

Carol Emanuel (Carlo Emanuele) III de Savoia (Torino 1701-1773), rege al Sardiniei (1730-1773). Fiul cel mai mic al lui Vittorio Amedeo II și al Annei de Franța, s-a urcat pe tron după abdicarea tatălui său. A dus o politică îndreptată spre afirmarea absolutismului monarhic în interior și spre expansiune teritorială înspre Milano. În timpul războiului de succesiune polonez (1733-1738) s-a aliat cu Franța și cu Spania împotriva Imperiului și a ocupat statul Milano, dar la pacea de la Viena (1738) a reușit să păstreze doar Novara și Tortona. În cursul războiului de succesiune austriacă (1740-1748) a fost aliat al Austriei împotriva Franței și Spaniei, iar prin pacea de la Aachen din 1748 a reușit să desăvârșească acapararea teritoriilor din răsărit până la Ticino. În a doua parte a domniei sale a întreprins o intensă activitate reformatoare, atât în posesiunile sale de pe continent, cât și în administrarea și dezvoltarea Sardiniei (înființarea universităților din Cagliari și Sassari).

Carol Emanuel (Carlo Emanuele) IV de Savoia (Torino 1751-Roma 1819), rege al Sardiniei (1796-1802). Fiul cel mai mare al lui Vittorio Amedeo III și al Mariei Antonia Ferdinanda de Bourbon-Spania, s-a căsătorit în 1775 cu Maria Clotilda, sora lui Ludovic XVI. S-a urcat pe tron în 1796 într-un moment foarte greu pentru regat, după intrarea generalului Napoleon Bonaparte în Italia. În 1798, după doi ani de mari tensiuni cu guvernul Franței, C.E. a fost constrâns să abdice și să se retragă în Sardinia, la Cagliari. Ulterior s-a stabilit la Neapole și apoi la Roma; aici, constatând că este imposibil să-și recupereze regatul, a abdicat în favoarea fratelui său Vittorio Emanuele I, retrăgându-se din viața politică. În 1815 a intrat în Ordinul iezuit.

Carol Felix (Carlo Felice) (Torino 1765-1831), rege al Sardiniei (1821-1831). Cel de-al unsprezecelea fiu al lui Vittorio Amedeo III, s-a refugiat în Sardinia cu fratele său Carol Emanuel IV când acesta a fost obligat să abdice de către francezi în 1798; din 1799 până în 1821 a fost vicerege al Sardiniei, unde a trăit doar până în 1816; a condus insula cu mare înțelepciune, construind străzi și alte opere publice. Și ca suveran și-a demonstrat preferința pentru Sardinia, promulgând în 1827 un corp de legi care-i erau destinate în mod special. C.F. a urcat pe tron în martie 1821 prin abdicarea fratelui său Vittorio Emanuele I în fața mișcărilor revoluționare. De la Modena, unde se afla, a dezavuat actul regentului Carol Albert de promulgare a constituției. Reacționar convins, neavând moștenitori a privit cu teamă perspectiva succesiunii la tron a lui Carol Albert, suspectat de liberalism; s-a gândit, în consecință să-l desemneze ca moștenitor pe nepotul său Francisc IV, dar a fost constrâns de către cancelarul austriac, prințul Metternich, să renunțe să facă un gest care contravenea legitimismului.

carolină, scriere, tip de scriere din Evul Mediu (sec VIII-XIII), care-și ia numele de la Carol cel Mare, cel care a impulsionat renașterea culturală a Sfântului Imperiu Roman și răspândirea pe domeniile sale a acestui scris special, mărunt, de tip rotund și foarte clar. Din scrierea c. a derivat scrierea gotică.

Carolingieni, cea de-a doua dinastie a suveranilor franci, după cea a Merovingienilor, căreia i-a urmat după detronarea lui Childeric III. Și-a luat numele de la cel mai ilustru dintre membrii săi, Carol cel Mare. Originile istorice ale c. pornesc de la *Arnulf*, episcop de Metz în prima jumătate a sec. VII, din care au descins Ansegisel, Pepin II de Héristal, Carol Martel, Pepin III cel Scurt și Carol cel Mare. Prestigiul familiei a crescut o dată cu dobândirea funcției de majordom de Neustria și Austrasia și a titlului de *dux francorum* de către *Pepin de Héristal* după victoria de la Tertry, lângă S. Quentin (687). Pepin de Héristal i-a transmis puterea fiului său *Carol Martel*, învingătorul de la Poitiers (732). După moartea lui Carol Martel (741), i-a urmat ca majordom *Pepin cel Scurt*, pe care papa Zaharia l-a recunoscut ca rege în locul merovingianului Childeric III în 751. Pepin, înainte de a muri, și-a împărțit regatul între fiii săi Carol (cel Mare) și *Carloman* (768). La moartea fratelui său, Carol cel Mare a reunificat regatul și a întemeiat Sfântul Imperiu Roman. În acest imperiu puterea politică și militară a francilor se unea cu autoritatea religioasă a Bisericii, așa încât cuceririle teritoriale ale C. erau întotdeauna implicit și campanii de evanghelizare a popoarelor supuse. La moartea lui Carol cel Mare, imperiul creat de el a fost lăsat moștenire fiului său Ludovic cel Pios, dar după o lungă perioadă de lupte a fost împărțit între urmașii acestuia prin tratatul de la Verdun (843) care i-a acordat lui *Lothar* titlul de împărat, Italia și așa-numita Lotharingie, lui *Carol II cel Pleșuv* Franța și Marca Hispanică, iar lui *Ludovic Germanicul* Germania. Domeniile imperiale au fost reunificate doar pentru o scurtă perioadă de timp (884-887) de către fiul lui Ludovic Germanicul, *Carol cel Gros*. Prin detronarea și moartea sa Imperiul carolingian a luat sfârșit în mod oficial, fărâmițându-se în mai multe regate (Italia, Franța, Germania, Lorena, Bretagne, Burgundia, Aquitania și

CAROLINGIENI

Imperiul carolingian şi naţiunile europene

Europa modernă, totuşi, nu se bazează direct pe guvernele locale, ci pe cele naţionale. Roma antică topise naţionalismele primitive într-un patriotism universal; naţiunile au fost un produs al Evului Mediu, iar epoca carolingiană a contribuit la formarea lor, chiar fără să ştie şi făr˘ să vrea. Există o mare diferenţă între solidaritatea de trib şi de popor, aşa cum au cunoscut-o desigur barbarii, şi naţionalismul bazat pe legătura unui popor cu o datorie. Această legătură începuse în mod vag printr-o lungă şedere a longobarzilor în Lombardia, a bavarilor în Bavaria şi, în toate regiunile, prin contopirea treptată a barbarilor cu băştinaşii, dar universalismul pragmatic al Carolingienilor nu favoriza dezvoltarea unor naţiuni de acest tip. Este adevărat că punctul lor de vedere, încă influenţat de tradiţia barbară, nu interzicea ca fiecare individ să-şi păstreze propriile obiceiuri atavice. Tocmai sub Carolingieni apar în documentele legale formule curioase, conform cărora fiecare persoană interesată declară că „trăieşte după dreptul franc" (longobard, alaman, vizigot, roman, după caz) „în virtutea naşterii sale" (ex natione). Dar „naţiune" în aceste documente avea o semnificaţie cu totul diferită de cea pe care o dăm noi; făceau abstracţie de cadrul geografic şi de diviziunile administrative, ţinând cont doar de sânge.
Trăiai după dreptul franc nu pentru că te născuseşi pe pământ franc, ci pentru că erai descendent al francilor [...] A trebuit să treacă mai multe secole înainte de a se afirma un naţionalism adevărat, dar condiţiile preliminare pentru transformarea imperiului unitar într-o triadă de state naţionale confederate au apărut foarte curând datorită luptelor pentru succesiune. Repetatele divizări ale statului carolingian sub urmaşii lui Ludovic cel Pios au căpătat contururi familiare pentru carta naţionalităţilor moderne, cu o insistenţă pe care cu mare greutate o putem atribui întâmplării. Cu atât mai mult cu cât ele corespund în mare unor frontiere lingvistice despre care epoca carolingiană ne-a transmis primele mărturii sigure. În 813 Conciliul de la Tour a recomandat clerului să traducă predicile în limba romanică sau germanică pentru ca poporul să le poată înţelege. Douăzeci şi nouă de ani mai târziu, cei doi fii mai mici ai lui Ludovic cel Pios şi soldaţii lor s-au angajat printr-un jurământ să se ajute reciproc împotriva fratelui mai mare, împăratul Lothar: soldaţii lui Carol cel Pleşuv au jurat în limba romanică, cei ai lui Ludovic Germanicul în germană [...]. Totuşi este sigur că acest criteriu al naţionalităţii n-a avut nici o importanţă în împărţirea de la Verdun şi că aceasta a avut loc din motive trecătoare, întâmplătoare. Era vorba să se alcătuiască trei părţi aproximativ egale din punct de vedere al resurselor economice şi militare, adăugând la regiunile deja aflate în stăpânirea fiecăruia dintre fraţi regiunile învecinate necesare pentru ca posesiunile lor să fie egale.
Fraţii mai mici – adevăraţii învingători – şi-au rezervat părţile cele mai compacte, deşi au lăsat fratelui mai mare cele două capitale, Roma şi Aachen care îi reveneau de drept, împreună cu rangul imperial. Pe de altă parte, „experţii" care au primit însărcinarea de a ţine socoteala abaţiilor şi comitatelor încredinţate celor trei fraţi, fără îndoială nu se gândeau la lingvistică şi nici nu erau în stare – din lipsa hărţilor geografice – să aibă o imagine clară a diferitelor configuraţii ale statelor create în felul acesta. Este adevărat în orice caz că două dintre regatele constituite în 843 erau destinate să reziste tuturor schimbărilor viitoare şi să formeze nucleul Franţei şi al Germaniei moderne. Cel de-al treilea, în schimb, tăiat în două de Alpi şi populat de neamuri care nu se înţelegeau între ele, s-a dezmembrat aproape imediat. Franţa şi Germania au atras încet încet provinciile limitrofe.

ROBERTO S. LOPEZ, *Naşterea Europei. Sec. V-XIV*, Einaudi, Torino 1980, pag. 110-112.

Marca Hispanică). C. au dominat în Lotharingia până în 869, în Italia până în 879, în Germania până în 911, iar în Franţa până în 987, când, la capătul unui conflict care a durat aproape un secol, Hugo Capet (iniţiatorul dinastiei Capeţienilor) i-a urmat lui *Ludovic V cel Trândav*, ultimul dintre C., care a murit fără a lăsa moştenitori.

Carol Martel, principe franc (685-Quierzy-sur-Oise 741). Fiu al lui Pepin de Héristal şi al concubinei sale

Alpaida, la moartea tatălui său a fost aruncat în închisoare de Plectrude, văduva lui Pepin, la Colonia (Köln), dar a evadat în 716 şi a dus o politică personală foarte îndrăzneaţă. Strângând forţele Austrasiei a recucerit Neustria, care se răsculase şi a devenit majordom al palatului. În mai multe rânduri, între 733-741, a reuşit să înăbuşe rebeliunea separatistă a Burgundiei. În 732 a înfrânt la Poitiers armata emirului Abd al- Rahman, punând capăt înaintării arabe spre Europa. În 753 C.M. a anexat Aquitania şi, reluând politica expansionistă a tatălui său, între 733 şi 740 a înfruntat în luptă alte populaţii germanice (frisoni, saxoni, alamani şi bavari). Nu cu totul lipsită de finalitate politică a fost acţiunea misionară înspre Germania încurajată de C.M., care a dus la creştinarea frisonilor, alamanilor, locuitorilor din Hessa şi turingilor. C.M. s-a aflat adesea în conflict cu Biserica, de la care a confiscat multe posesiuni pentru a le da spre folosinţă propriilor săi militari. După ce a recurs la mai mulţi regi lipsiţi de putere efectivă (Dagobert II, Chilperic II, Teodoric IV) pentru a salva măcar formal continuitatea dinastiei merovingiene, C.M., începând din 737 şi-a exercitat direct puterea asupra regatului. În 739 a înăbuşit revolta lui Mauront, duce de Provence, care lăsase cale liberă arabilor să pună stăpânire pe Avignon şi pe alte oraşe din sudul Franţei, pe care C.M. însă le-a recucerit, cu o singură excepţie: Narbonne. La moartea lui C.M. rangul de majordom a revenit celor doi moştenitori ai săi, Carloman şi Pepin.

Carr, *Edward Hallett*, istoric britanic (Londra 1892-1982). Diplomat şi ziarist de formaţie liberală, este autor al unei fundamentale şi riguros documentate *Istorii a Rusiei Sovietice* (14 vol. 1950-1978), în care analizează revoluţia bolşevică ca fiind o cotitură în istoria lumii şi defineşte clar involuţia din perioada totalitarismului stalinist. În *Şase lecţii despre istorie* (1961) subliniază caracterul relativ şi neobiectiv al cunoaşterii istorice.

Carranza, *Venustiano*, om politic mexican (Cuatro Ciénegas, Coahuila, 1859-Tlaxcalaltongo, Puebla, 1920). A participat la revoluţia din 1910 condusă de F. Madero şi a contribuit la adoptarea unei constituţii cu caracter autoritar şi centralizat. Preşedinte al republicii din 1915, a încercat să pună capăt luptei de gherilă condusă de P. Villa în nord şi de E. Zapata în sud. În februarie 1917 a promulgat o nouă constituţie („de Querétaro") cu caracter reformist şi radical. Demis în 1920 ca urmare a ostilităţii SUA şi a nemulţumirii suscitate de aplicarea ratată a reformei agrare, a fost asasinat în cursul campaniei electorale prezidenţiale din acelaşi an.

Carrara, da sau *Carraresi*, familie din Padova, deja cunoscută în sec. XI, care şi-a sporit puterea în secolele următoare prin căderea lui Ezzelino da Romano (1259), când a profitat de lupta dintre guelfi şi ghibelini pentru a pune mâna pe senioria oraşului, pe care au păstrat-o din 1318 până în 1405. A atins puterea maximă cu Francisc I cel Bătrân (1355-1388) şi cu fiul său Francisc II cel Tânăr (1391-1405), învins de veneţieni.

Carrero Blanco, *Luis*, amiral şi om politic spaniol (Santona 1903-Madrid 1973). Prieten personal şi colaborator al lui F. Franco, începând din 1951 a exercitat o discretă dar importantă influenţă ca ministru secretar pe lângă preşedinte. Vicepreşedinte al guvernului din 1967, în iunie 1973 a fost ales succesor al şefului de guvern chiar de Franco însuşi, când acesta a hotărât să exercite doar funcţia de şef de stat, dar în decembrie a fost ucis într-un atentat de către teroriştii basci din ETA.

Carrillo, *Santiago*, om politic spaniol (Gijon, Asturia, 1915). Devenit în 1960 secretar al Partidului Comunist Spaniol (PCE) din exil, l-a condus mai târziu, după restaurarea democraţiei în Spania (1977). Susţinător al acordului „eurocomunist" împreună cu francezul G. Marchais şi italianul E. Berlinger, C. nu a reuşit să facă din PCE o forţă hotărâtoare în politica spaniolă şi în 1982 şi-a dat demisia din funcţia de secretar al partidului, din care a şi fost exclus în 1985.

carroccio, car mare tras de boi în jurul căruia se adunau şi luptau trupele comunelor medievale italiene. Purta o prăjină cu crucea şi cu steagul comunei, un altar şi un clopot numit „martinella", „clopot de război". Era apărat de o trupă aleasă denumită chiar „compagnia del C." Tradiţia îi atribuie invenţia lui Ariberto d'Intimiano. Din Lombardia s-a răspândit în restul Italiei şi dincolo de graniţele ei până în sec. XIV.

Cars, podiş calcaros la nord de Monfalcone (C. monfalconese) teatrul unor crâncene bătălii între italieni şi austrieci în timpul primului război mondial. Luptele din C. (VIII.1915-X.1917) încadrate în bătăliile de pe râul Isonzo (v.) au angajat armata a III-a italiană sub comanda ducelui de Aosta şi a V-a armată austro-ungară a lui S. Boroević von Bojna; luptele au fost deosebit de înverşunate pe Muntele S. Michele, pe podişurile de la Doberdò şi Bainsizza, dealul Hermada, Castagnevizza.

Carson, *Christopher*, zis *Kit*, explorator american (Comitatul Madison, Kentucky, 1809-Fort Lyon, Colorado, 1878). A condus numeroase expediţii în California şi în Munţii Stâncoşi, devenind o figură aproape legendară. A luptat în războiul SUA împotriva Mexicului (1846-1848) şi în războiul de secesiune (1861-1865), conducând trupele federale împotriva triburilor indiene din New Mexico. În 1985 a fost numit brigadier general al armatei.

Carta atlantică, document semnat de primul ministru britanic W. Churchill şi de preşedintele SUA, F.D. Roosevelt, în cadrul întâlnirii lor în largul insulei Terranova (9-12.VIII.1941): a fost documentul ideologic al iniţiativei anglo-americane în cel de-al doilea război mondial, iar mai târziu a fost semnată de alte 26

de ţări la 1.I.1942. A reprezentat mai ales angajamentul SUA, care nu intrase încă în război, de a colabora la înfrângerea Germaniei. Marea Britanie şi SUA au declarat că nu vizează nici un fel de extindere teritorială, că vor să respecte voinţa popoarelor în ceea ce priveşte teritoriile şi formele de guvernământ, că vor să promoveze colaborarea între naţiuni pentru securitate şi libertate, dezarmând naţiunile agresive.

„Carta de logu", ansamblu de prevederi (sardă: carta locului) promulgat în jurul anului 1400 de către Eleonora d'Arborea. Pentru Sardinia a fost cea mai de seamă sursă de inspiraţie a dreptului până la începutul sec. XIX.

Cartagina, colonie feniciană din nordul Africii, în golful Tunis de astăzi. După istoricul Timeu apariţia oraşului datează din 814 î.Hr., dar cele mai vechi mărturii arheologice sunt din prima jumătatea a sec. VIII. După ce a instaurat raporturi de pace cu indigenii libieni, C. a constituit curând un stat teritorial şi i-a urmat patriei mamă Tyr, de-acum în declin, ca un mare port comercial şi bază maritimă bine echipată din punct de vedere militar. Oraşul a avut o organizare constituţională (sufeţi ca magistraţi supremi, senat, consiliul celor o sută ca tribunal, adunarea populară, care s-a bucurat de un deosebit prestigiu la autori ca Isocrate, Aristotel, Cato şi Polibiu. Graţie numeroaselor colonii şi pieţelor de desfacere fondate în Spania, Sardinia şi Sicilia, C. a avut un rol fundamental în apărarea intereselor feniciene în Mediterana occidentală. Această acţiune a dus C. spre un inevitabil conflict cu concurenţa grecească, primind la început sprijinul etruscilor şi al romanilor (cu care C. a semnat o alianţă formală în 509). În sec.VI şi V au avut loc confruntări cu foceenii (535), iar mai apoi cu siracuzanii (480). Cu aceştia din urmă s-a angajat într-un conflict care a durat două secole pentru obţinerea hegemonei asupra Siciliei. Intervenţia regelui Epirului, Pyrrus, alături de grecii din Sicilia a pus capăt aspiraţiilor cartagineze. După ce a apus puterea Siracuzei, reluarea tentativelor de expansiune ale C. a provocat reacţia Romei, care intenţiona să preia controlul deplin pe rutele mediteraneene atât din raţiuni comerciale cât şi din interes strategico-militar. Lunga şi dura evoluţie a celor trei războaie punice (v.) care au urmat s-a încheiat cu distrugerea C. în 146 î.Hr. şi dispariţia ei ca putere regională autonomă. Reîntemeiată de Caesar ca o colonie în 44 î.Hr., a devenit capitală a provinciei Africa Proconsulară până în perioada imperiului târziu, reluându-şi rolul de important centru al activităţilor economice şi culturale (a fost şi locul unei importante comunităţi creştine), atingând un nou apogeu sub dinastia Severilor. Genseric a făcut din C., începând din 439 d.Hr., capitala regatului vandalilor.

Bibliografie: B.H. Warmington, *Storia di Cartagine*, tr. it. Einaudi, Torino 1968; S. Moscati, *I Fenici e Cartagine*, UTET, Torino 1972.

Carta muncii, document constituit din treizeci de declaraţii programatice care sintetizau principiile fundamentale ale regulamentului sindical-corporativ fascist (prioritatea iniţiativei private în domeniul economic, crearea sindicatului unic, instituirea dreptului muncii). Emanată la 21.IV.1927, în 1928 a devenit sursa de inspiraţie a normelor juridice pe baza a două decrete care impuneau sindicatelor să se inspire în contractele lor din preceptele sale şi autorizau guvernul să le pună în întregime în aplicare. În realitate sistemul corporativ precizat de ea a fost iniţiat abia în 1934. Introdusă în codul civil în 1941, C. m. a fost abolită în 1944.

cartel, acord între întreprinderi aparţinând aceluiaşi sector productiv, cu scopul de a obţine dominaţia pieţei limitându-şi reciproc concurenţa. Cartelurile, în sens modern, au apărut în a doua jumătate a sec. XIX în Germani (unde s-au făcut simţite poziţii monopoliste în ramura chimică, siderurgică, textilă, a combustibililor) şi în SUA. Au atins maxima dezvoltare în perioada celui de-al doilea război mondial, în ciuda diverselor încercări ale legislaţiei antitrust (v.).

TIPURI DE CARTELURI INDUSTRIALE

tipul de cartel	*subiecţi sau tip de acord*	*obiect*
orizontal	întreprinderi care produc aceleaşi bunuri de consum prin procese industriale asemănătoare	fixarea preţurilor şi/sau delimitarea sferelor de influenţă
vertical	întreprinderi care acţionează în faze succesive pentru a obţine un produs (de ex.: materie primă, semiprelucrat, produs finit)	colaborarea reciprocă şi fixarea preţurilor respectivelor produse
de preţuri	determinarea preţurilor de vânzare a unui produs	fixarea preţurilor minime şi maxime
de zone	subdivizarea pieţei pe sfere de influenţă	repartizarea unei zone de vânzare pentru fiecare întreprindere
de producţie	fixarea cantităţii de produse de lansat pe piaţă	atribuirea unui procent din producţia totală fiecărei întreprinderi

Carter, *James Earl* zis *Jimmy*, om politic american (Plains, Georgia, 1924). Senator democrat (1962) şi guvernator al statului Georgia (1970), în 1976 a devenit cel de-al 39-lea preşedinte al SUA. A întâmpinat greutăţi în înfruntarea situaţiei economice interne (criza energiei şi creşterea inflaţiei). Angajându-se într-o campanie foarte fermă în respectarea drepturilor omului, a reacţionat la ocuparea Afghanistanului de către Uniunea Sovietică prin boicotarea Olimpiadei de la Moscova, în timp ce eşecul dezastruos al încercării de a-i elibera pe ostaticii americani din ambasada de la Teheran (1979) a contribuit în mare măsură la înfrângerea sa în întrecerea electorală cu Reagan în 1980. Printre succesele sale se numără promovarea acordurilor de pace israeliano-egiptene de la Camp David (v.) şi întărirea legăturilor cu China de după Mao. A fost şi reprezentant special al preşedinţilor americani sau al ONU în numeroase misiuni diplomatice (printre altele în Bosnia, 1994)

Cartier, *Jacques*, navigator francez (Saint-Malo 1491 sau 1494-m. 1554 sau 1557). Plecat în căutarea unor noi rute prin NV spre Asia, a atins Terranova şi coasta peninsulei Labrador, punând stăpânire pe ele în numele lui Francisc I (24.VII.1534). A explorat cursul râului Saint Laurent în timpul celei de a doua călătorii (1535), întorcându-se în 1541: a pus bazele controlului francez asupra Canadei, pe care, însă, la vremea aceea, suveranul nu a vrut să-l ducă mai departe.

cartism, mişcare de reformă politică desfăşurată în Marea Britanie, de către sindicatele muncitoreşti (*Trade Unions*) care şi-a luat numele de la manifestul-program denumit *Carta Poporului* (redactat în 1838 de către W. Lovett şi F. Place). Documentul cerea: vot universal pentru bărbaţi, garantarea votului secret, o nouă reformă a colegiilor electorale (după cea din 1832 în favoarea burgheziei), abolirea necesităţii censului pentru eligibilitate, acordarea unei indemnizaţii deputaţilor şi reînnoirea anuală a Camerei. C. a fost prima mişcare muncitorească care a impus cu vigoare revendicări politice şi a rămas activă în anii care au urmat, printr-o serie de manifestaţii, mitinguri, greve, care nu de puţine ori au degenerat în confruntări violente cu forţele de ordine, ca de exemplu în vara lui 1839. Totuşi nu a reuşit să obţină nici unul din obiectivele sale, epuizându-se în cele din urmă în 1848, datorită lipsei de coeziune a mişcării (divizată între susţinătorii „forţei morale" precum Lovett, şi cei ai „forţei fizice", conduşi de O'Connor) şi pentru că liderii de la *Trade Unions* abandonaseră treptat agitaţiile cu caracter politic pentru a se concentra asupra revendicărilor cu caracter economic.

cartografie, elaborarea de hărţi geografice. Acestea erau cunoscute încă de pe vremea egiptenilor şi a babilonienilor (mileniul III î.Hr.): hărţilor cadastrale rudimentare ale proprietăţilor funciare li se adaugă bogate reprezentări ale lumii cunoscute însoţite de lungi liste descriptive, a căror funcţie era mai mult decorativă sau religioasă (mărturie a puterii şi măreţiei divinităţii). Între sec. VIII şi VII î.Hr. la persani, fenicieni şi chinezi a apărut obiceiul de a trasa pe fel de fel de suporturi itinerarii terestre şi peripluri pe mare ca un fel de călăuză pentru deplasările în scop comercial.
■ *Cartografia în epoca clasică.* Totuşi producţia cartografică a început să aibă o bază ştiinţifică abia la greci, când noţiuni geografico-matematice avansate au fost aplicate în reprezentarea locurilor geografice. Lui Anaximandru (sec. VI î.Hr.) i se atribuie realizarea primei hărţi a lumii cunoscute (o masă terestră circulară înconjurată de ocean), în timp ce Eratostene din Cirene (sec. III î.Hr.), în afară de faptul că a calculat cu extremă precizie circumferinţa terestră, a creat hărţi marcate de o reţea de linii perpendiculare utilă pentru măsurarea distanţelor. Inovaţia a fost perfecţionată în sec. II d.Hr. de Claudius Ptolemeu prin introducerea grilei cu meridiane şi paralele care permitea o plasare a locurilor reprezentate pe baza latitudinii şi longitudinii respective. C. romană a avut o evidentă orientare practică, urmărind finalităţi administrative (cadastru) şi militare.
■ *Hărţi ale lumii din Evul Mediu şi atlase moderne.* După o perioadă de decădere în epoca invaziilor barbare, sub arabi (sec. X) c. a început să înflorească din nou prin apariţia unor hărţi nautice foarte bune ale Mediteranei şi Oceanului Indian. În Europa medievală reprezentările cartografice au început din nou să sufere o puternică influenţă a celor mai largi concepţii teologice, o dată cu multiplicarea acelor *mappae mundi* (hărţi ale universului) după aşa-zisul model „în T", cu Marea Mediterană introdusă în triada continentelor cunoscute (Asia în partea de sus, iar în partea de jos Europa la dreapta şi Africa la stânga). Descoperirile geografice din sec. XV şi XVI au determinat un salt înainte al cunoştinţelor geografice, în timp ce instrumente din ce în ce mai sofisticate au făcut posibile progresele în tehnica releveului determinate de creşterea numărului călătoriilor şi a schimburilor comerciale. Toţi aceşti factori şi, nu în ultimul rând, inventarea tiparului, au stat la originea răspândirii producţiei cartografice în timpul Renaşterii, în spiritul căreia alcătuirea de atlase (colecţii de hărţi geografice, tematice sau generale) a devenit unul din modurile de a afirma capacitatea din ce în ce mai mare a omului de a lua în stăpânire întreaga realitate terestră. Printre operele cele mai semnificative ale acestei perioade sunt hărţile flamandului G. Kremer zis Mercator (1512-1594), inventatorul sistemului de proiectare care se foloseşte şi azi pentru hărţile nautice şi *Theatrum Orbis Terrarum*, primul atlas modern (1570), tot al unui flamand, A. Ortelius.
■ *Statele naţionale şi releveele cartografice.* În uriaşa dezvoltare a c. sec. XVII şi XVIII un rol central l-a

jucat şi factorul politic, prin suveranii statelor naţionale interesaţi în delimitarea şi cunoaşterea exactă a propriilor domenii, descriere nu numai în dimensiunile lor fizice, dar şi în indicaţiile anexe privitoare la particularităţi, de exemplu economice, ale fiecărui loc reprodus. Astfel J. Collins a primit în 1681 însărcinarea din partea coroanei engleze de a trasa relieful coastelor ţării; finanţat de guvernul francez, C.F. Cassini a realizat în schimb prima hartă topografică (scara: 1:86 400) riguros geometrică a unui teritoriu naţional (1746); pentru preşedintele G. Washington însărcinarea dată unui grup de militari de a cartografia relieful SUA (obligaţie executată până în 1809) a devenit unul din primele moduri de afirmare a autonomiei şi specificităţii noii naţiuni. Pentru Italia acţiunea de a face hărţi, sporadică şi individuală, a unor distinşi cartografi din secolele anterioare a devenit unitară şi naţională după proclamarea unităţii politice a ţării prin înfiinţarea în 1872 a Institutului Geografic Militar. În 1891, în sfârşit a căpătat viaţă proiectul realizării unei hărţi a lumii la scara 1:1 000 000, relansat şi perfecţionat începând din 1953 sub egida ONU, ţinându-se cont de noile posibilităţi oferite de tehnica releveului aerian şi de observaţiile făcute din sateliţii artificiali. ■ *Diversificarea cartografiei şi atlasele istorice.* În cursul sec. XIX c. s-a diferenţiat din ce în ce mai mult din punctul de vedere al funcţiilor sale: ea putea să reprezinte de-acum relevee geologice, cercetări meteorologice şi climatice, clasificări economico-comerciale şi industriale. În special reflecţiile etnogeografului german F. Ratzel (1844-1904) cu privire la rolul spaţialităţii în procesul evoluţiei marilor imperii istorice au stat la originea atât a geopoliticii, cât şi a geografiei istorice şi antropogeografiei. În atlasele istorice realitatea geografică nu se limitează doar la reproducerea statică, ci este reconstituită în aspectele sale dinamice şi indică grafic evoluţia aşezărilor urbane şi rurale (populări, emigraţii, asanări, defrişări, colonizări, structuri agrare şi sisteme financiare, aglomeraţii urbane), modificări în geografia economică, cât şi distribuirea spaţială a fenomenelor sociale (de ex.: procente de alfabetizare) şi a evenimentelor politice (de ex. geografia electorală).

cartular, culegere de documente referitoare la un subiect, volum manuscris (lat.: *chartula,* act, document) în care în Evul Mediu bisericile, seniorii laici şi instituţiile politice strângeau documentele cele mai importante. Primele cartulare ale unor aşezăminte religioase datează din sec. IX, în timp ce primăriile orăşeneşti au început să le redacteze în jurul anului 1200.

Cartwright, *Edmund,* inventator englez (Marnham, Nottinghamshire, 1743-Hastings 1823). A conceput şi a perfecţionat războiul de ţesut mecanic, construind în 1784 primul model utilizabil pe scară industrială, care a avut un rol important în procesul de industrializare. În 1789 C. a brevetat o maşină de dărăcit lâna.

Casa Albă, edificiu în stil neoclasic construit la Washington între 1792-1799, din 1800 locuinţă oficială a preşedintelui SUA. La început denumită *Executive Mansion* (casa guvernului), a căpătat actuala denumire (de la culoarea faţadei) începând din 1814.

Casa de Contratación de las Indias, primul organism creat în Peninsula Iberică pentru controlul traficului spre Lumea Nouă. Fondată la Sevilla de regii catolici în 1503 ca depozit pentru mărfurile care soseau sau plecau, şi-a extins treptat funcţiile dincolo de domeniul comercial, administrativ şi fiscal şi în materie de navigaţie (înzestrându-se cu prima şcoală publică de navigaţie şi de cartografie) şi de drept comercial. S-a bucurat de autonomie aproape completă până în 1524, când a luat fiinţă Consiliul Indiilor. În 1717 sediul Casei s-a mutat de la Sevilla la Cadiz. Abolirea monopolului comerţului cu coloniile în epoca lui Carol III (1776) a diminuat importanţa Casei, care a fost desfiinţată în 1790.

Casa de Economii a Provinciilor Lombarde, cunoscută şi sub numele abreviat *Cariplo,* instituţie de credit înfiinţată la Milano în 1823 de către Comisia centrală de binefacere, cu sprijinul guvernului austro-ungar. Impunându-se imediat în contextul social şi economic lombard, creând o puternică reţea de filiale, şi-a păstrat mult timp caracterul de bancă de depuneri, evitând operaţiuni de finanţare industrială sau alte speculaţii. A căpătat astfel o structură solidă care i-a permis să depăşească, fără a fi atinsă, criza prin care trecea sectorul bancar italian la sfârşitul sec. XIX. În anii '70 şi '80 Cariplo şi-a confirmat rolul de lider printre casele de economii italiene şi a devenit una din primele instituţii de credit ale ţării, preluând şi controlul altor bănci, printre care şi Institutul Bancar Italian.

Casa de economii, întreprindere de credit a cărei origine datează din sec. XVIII, prin înfiinţarea la Hamburg a primei *Sparkasse* (1778), cu scopul de a strânge modestele depuneri ale categoriilor mai puţin avute. Fără a avea intenţia de câştig, c. de e. îşi propuneau să ofere mici împrumuturi cu dobândă limitată. Acest tip de instituţie s-a răspândit, în afara Germaniei, în diferite ale ţări europene. În Italia primele c. de e. s-au înfiinţat în 1822 la Veneţia, Padova şi Rovigo, iar în 1823 şi la Milano. Au fost ulterior constituite în multe alte oraşe (Florenţa 1829, Roma 1836, Bologna 1837, Genova 1846), iar la sfârşitul sec. XIX se puteau număra cca 200. Activitatea caselor de economii a căpătat din ce în ce mai mult caracterul tipic al unor bănci de credit obişnuit (v. bancă); a fost reglementată printr-un act normativ din 1888, care a suferit modificări în 1929 şi 1938. Au caracter de instituţie morală şi sunt reunite din 1911 în Asociaţia caselor de economii, din iniţiativa căreia a fost

constituit în 1921 Institutul de Credit al Casei de Economii Italiene sau Italclasse. În cursul sec. XX unele case de economii au ocupat primele locuri în clasamentul instituţiilor bancare italiene.

Casale Monferrato, comună din Piemont, în provincia Alessandria. Centru roman, a fost începând din sec. IX feudă a episcopilor din Vercelli. A fost comună liberă începând din sec. XIII. Carol V a promis-o ulterior familiei Gonzaga (1536), care a intrat în posesia ei abia prin pacea de la Cateau-Cambrésis (1559). În timpul războaielor de succesiune pentru Monferrato (1612, 1627), a fost disputată între familia Savoia, spanioli şi francezi: a aparţinut acestora din urmă din 1640 până în 1713, când pacea de la Utrecht a încredinţat-o definitiv familiei Savoia.

Casandru (n. cca 358-m. 297 î.Hr.), general şi rege al Macedoniei (305-297). Fiu al lui Antipatros, a fost unul din protagoniştii luptelor dintre diadohi: după ce l-a demis din funcţie pe regentul Polipercohon s-a aliat cu Lisimah pentru a respinge tentativele de hegemonie ale lui Antigonos I şi a participat la bătălia finală de la Ipsos (301), după care a pus stăpânire pe o mare parte din Macedonia şi Grecia, luându-şi titlul de rege al Macedoniei. Moartea lui a deschis calea spre o perioadă de mare instabilitate politică în zonă.

Casaroli, *Agostino,* cardinal italian (Castel San Giovanni, Piacenza, 1914-1998). Diplomat în serviciul Sfântului Scaun, a fost printre principalii făuritori ai deschiderii Vaticanului spre ţările comuniste, iniţiată de papa Paul VI şi urmată cu mai multă rigoare în perioada în care Casaroli a fost secretar de stat (1979-1990), de Ioan Paul II, care l-a numit cardinal în 1979.

casa rurală, instituţie de credit constituită sub formă de societate-cooperativă cu responsabilitate limitată sau nelimitată, răspândită în Germania începând cu jumătatea sec. XIX din iniţiativa lui F. W. Raiffeisen şi a lui H. Schulze. Casele rurale, al căror obiectiv iniţial şi principal era exercitarea creditului în sprijinul agricultorilor, au fost constituite în Italia începând cu ultimii douăzeci de ani ai sec. XIX. După publicarea enciclicei sociale *Rerum Novarum* în 1891, au fost create numeroase c. r. datorită impulsului dat de mişcarea socială catolică. În ajunul primului război mondial se numărau aproape 2000, răspândite mai ales în regiunile din nord. Denumirea tipică de „casa rurală şi meşteşugărească" a fost acordată prin actul normativ din 1937, care a suferit modificări în 1955 şi care reglementa activitatea şi competenţele caselor rurale reunite în Institutul Central al Caselor Rurale şi Meşteşugăreşti (ICCREA).

Casati, *Gabrio,* om politic italian (Milano 1798-1873). Primar al oraşului Milano din 1837, a sprijinit revolta din cele Cinci zile şi a prezidat guvernul provizoriu al oraşului (1848). A susţinut unirea Lombardiei cu Regatul Sardiniei, fiind pentru câteva săptămâni preşedinte al consiliului după unirea de scurtă durată. Exilat în Piemont, după restaurarea dominaţiei austriece în Lombardia a sprijinit politica lui Cavour. Senator din 1853, ministrul al învăţământului în 1859, a supus spre aprobare legea care-i poartă numele şi care instituia un sistem de învăţământ public, după care s-au orientat regulamentele şcolare din Italia unificată.

Caserta, oraş din Campania, capitală de provincie. Nucleul antic, Caserta Vecchia, a luat naştere pe locul unui centru roman existent anterior, probabil la începutul sec. VIII, din iniţiativa longobarzilor din Capua. Ridicată la rangul de comitat în epoca dominaţiei normande, în prima jumătate a sec. XII, C. a împărtăşit din acel moment destinul politic al Italiei meridionale. În 1544 a fost ridicată la rangul de principat o dată cu venirea la putere a familiei Acquaviva din Aragón. În 1635 a trecut în stăpânirea familiei Cartani din Sermoneta care a vândut principatul Bourbonilor (1750). Aceştia au făcut să se dezvolte în jurul curţii oraşul de astăzi, iar în 1818 l-au ridicat la rangul de capitală a ţinutului. În timpul celui de-al doilea război mondial aici a fost stabilit comandamentul suprem al forţelor aliate (1943) iar la 29.IV.1945, generalul german von Vietinghoff a semnat aici actul de predare necondiţionată a trupelor prezente pe teritoriul Italiei.

Casiodor, *Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus,* om politic şi literat roman (n. cca 485-m. 580). Membru al aristocraţiei senatoriale care locuia în împrejurimile oraşului Squillace, şi-a împlinit cariera la curtea lui Theodoric. În 507 a fost numit cvestor cu sarcina de a redacta într-o limbă elegantă edictele regale, în 514 a obţinut consulatul, iar prefectura pretoriului între 533 şi 537. C. s-a folosit de poziţia sa pentru a-i uni pe goţi şi romani în preocuparea comună pentru binele Italiei şi pentru a păstra viu respectul faţă de Roma antică. Între 526-533 a scris o *Istorie a goţilor* în 12 cărţi, din care ne-a parvenit doar compendiul călugărului got Iordanes. Când în 538 a fost evident declinul puterii gotice, C. s-a retras din viaţa politică şi a fondat (553), pe una din proprietăţile sale, mănăstirea de la Vivarium, care a devenit unul din cele mai importante centre culturale din peninsula italică. În *Instituţii* a oferit călugărilor un îndreptar spre studiu.

Cassibile, comună în provincia Siracuza, unde la 3.IX.1943 în timpul celui de-al doilea război mondial, generalii G. Castellano şi W. Bedell Smith au semnat aşa numitul „armistiţiu scurt" (care conţinea numai clauze militare), prin care se punea capăt ostilităţilor celui de-al doilea război mondial dintre Aliaţi şi Italia. A fost făcut public pe 8.IX. şi a fost urmat de un „armistiţiu lung" semnat la Malta pe 20.IX., conţinând clauze politice şi economice.

Cassino, comună în provincia Frosinone, fortăreață a *„liniei Gustav"* organizată de germani în cursul celui de-al doilea război mondial. De la sfârșitul lui 1943 până în mai 1944 a fost scena unor înfruntări extrem de violente cu Aliații, care au provocat și distrugerea celebrei abații de la Montecassino.

Cassius, *Longinus,* om politic roman (n. cca 80-Philippi 42 î.Hr.). Tribun al plebei în 49 î.Hr. și susținător al lui Pompeius, a fost grațiat de Caesar după înfrângerea partizanilor lui Pompeius. S-a aflat printre cei care au pus la cale complotul împotriva lui Caesar (44 î.Hr.) și a fost unul dintre asasini. Obținând conducerea Siriei și a Macedoniei, și-a luat viața la Philippi după ce a fost învins de Octavianus și Antonius.

Cassius, *Spurius,* om politic roman (sec. VI-V î.Hr.). De trei ori consul (502, 493, 486 î.Hr.), numele său este legat de *foedus Cassianum,* pactul din 493 î.Hr. prin care se reglementau în mod permanent relațiile dintre Roma și latini, și de *lex Cassia* (486), cea mai veche lege agrară romană.

„castaldo" sau *gastaldo,* la longobarzi administrator al bunurilor coroanei, căruia regele îi acorda pe o anumită perioadă de timp puteri juridice, civile și militare.

castă, grup social închis, căruia îi aparții prin naștere, care-și propune să transmită prin moștenire patrimoniul său religios, biologic și profesional, integrat într-un sistem organizat ierarhic, cu interdicția contactului dintre c. superioare și c. inferioare. Exemple de c., în sens propriu, sunt întâlnite în Africa (regiunea Lacurilor), unde populații de păstori nomazi sau transhumanți s-au afirmat asupra populațiilor stabile bantu, impunând un sistem rigid de diferențiere socială. În unele insule din Polinezia este în vigoare un sistem de c. bazat pe meserii, printre care se evidențiază constructorii de ambarcațiuni, a căror profesie este transmisă ereditar. Însă în India există exemplul cel mai complet al sistemului social bazat de c.. Probabil a fost creat (cca. 2000 î.Hr.) cu scopul de a conserva „puritatea" biologică a arienilor față de populațiile indigene mai închise la culoare (dravida, vedda), așa încât termenul indian pentru c., *varna,* înseamnă chiar „culoare". În epoca vedică târzie (600-200 î.Hr.), castele, cărora populația hindusă le atribuia caracter sacru, erau deja fixate și împărțite în subcaste (derivate adesea din meseriile practicate) și în *gotra* (diferențieri teritoriale). Cu timpul se consolidează diferențele dintre c. superioare vegetariene și c. inferioare carnivore, interdicțiile cât și opreliștile de contacte intercaste (era însă permisă hipergamia, sau căsătoria unui bărbat cu o femeie dintr-o castă inferioară). Sistemul hinduist al c. a ajuns practic intact în 1947, când a fost abolit de constituția Indiei independente. De fapt, însă, diferențele ierarhice și ostracizarea celor din afara c. mai dăinuiesc chiar și azi, în special la sate.

CASTELE INDIENE

casta	*funcția*
Brahmani	preoți și cercetători ai textelor sacre, singurii abilitați în celebrarea ritualurilor sacre
Ksatriya	războinici, reprezentanți ai categoriei sociale politico-administrative
Vaisya	clasa producătoare (meșteșugari, negustori, crescători de vite)
Sudra	servitori, însărcinați cu îndeplinirea treburilor interzise arienilor
Paria	cei care nu aveau acces nicăieri, adică erau în afara castelor

castel, complex arhitectonic fortificat cu funcție atât militară cât și rezidențială.

■ *Castelele în epoca romană și în Evul Mediu timpuriu.* În epoca romană c. era o fortăreață ridicată în zonele de frontieră cu funcția de apărare și de observație. În urma invaziilor barbare, care au provocat depopularea orașelor și o crescândă nesiguranță a căilor de comunicare, din c. constituite în perioada imperiului târziu au apărut c. private din Evul Mediu timpuriu. Acestea au fost reședințe ale seniorilor feudali, apărate de ziduri, având poziție distinctă față de sate sau chiar în interiorul acestora, având forma unei cetăți. Răspândirea reședințelor fortificate (*incastellamento*) a căpătat o mare importanță în perioada anarhiei feudale (sec. X-XII), când jafurile ungurilor și sarazinilor și mai ales fărâmițarea autorității politice au făcut din c. un centru de putere politică și de control al teritoriului (*castellania*). Tendința de construire a reședințelor fortificate a fost deosebit de puternică în Spania, unde o întreagă regiune a luat numele de Castilia tocmai în urma marii răspândiri a c. Un proces analog a avut loc și în Franța și în Italia, unde teritoriile cu castele au căpătat adesea conotații de adevărate circumscripții publice. În Germania, în schimb, prezența unei autorități monarhice recunoscute a frânat instituția cunoscută sub numele de castellania până târziu, în tot sec. XII. C. au fost construite în locuri izolate, care însă, aveau, aproape întotdeauna, control asupra văilor și căilor de comunicație și, curând, în jurul lor au răsărit burguri și târguri, nuclee inițiale ale unor noi așezări orășenești.

■ *Castelul în Evul Mediu târziu și în epoca modernă.* Experiența cruciadelor a determinat o transformare arhitectonică a c. întrucât au fost reintroduse în Europa tehnicile arhitecturale militare romane, pe care, timp de secole, numai arabii și bizantinii le-au mai aplicat. Conformația originară a c. bazată pe valuri de pământ înconjurate de palisade având în centru un turn de lemn

şi doar în mod cu totul excepţional de piatră, a fost încet-încet înlocuită, din sec. XIII, cu o structură mai articulată şi stabilă, care prevedea un sistem defensiv făcut în întregime din piatră, prevăzut cu ziduri, turnuri şi şanţuri, un donjon (sediu al tezaurului, al capelei şi al arsenalului), şi palatul rezidenţial al seniorului. În Italia sec. XIV şi XV evoluţia civilizaţiei comunelor a implicat extinderea formelor arhitectonice proprii c., atât la edificiile comunale (de ex.: Palazzo Vecchio şi Bargello din Florenţa) cât şi la reşedinţele familiilor care preluau senioria oraşului (de ex. palatele familiei Gonzaga la Mantova, ale familiei Este la Ferrara, ale familiei Visconti şi Sforza la Pavia şi Milano). În Franţa, în cursul sec. XV-XVI, afirmarea monarhiei absolute a făcut ca aceste castele să-şi piardă orice funcţie în favoarea celei exclusiv rezidenţială (de ex.: castelele de pe Loara).

Castelfidardo, comună în provincia Ancona, teatru în 18.IX.1860 al bătăliei în care piemontezii, comandaţi de generalul E. Cialdini au înfrânt armata papală condusă de generalul C. Lamoricière. Lupta, de proporţii modeste şi cu pierderi reduse, a determinat căderea Anconei şi a deschis calea trupelor piemonteze spre Regatul celor Două Sicilii, aproape în întregime ocupat în urma acţiunii garibaldienilor.

Castelo Branco, *Humberto,* general şi om politic brazilian (Messejana 1900-Fortaleza 1967). Printre autorii loviturii de stat militare (1964) care l-a răsturnat pe preşedintele constituţional J. Goulart, l-a înlocuit în funcţie din 1964 până în 1967. A dizolvat partidele politice şi a inaugurat o perioadă de douăzeci de ani de guverne militare cunoscută în Brazilia ca dictatura *gorillas.*

Castilia, regiune din Spania centrală. A constituit un vechi regat, înfiinţat în jurul sec. X în timpul *Reconquistei,* în zona de frontieră între domeniile creştine şi cele musulmane, în mod tradiţional împărţită în Castilia Veche, cu capitala la Burgos, şi Castilia Nouă cu capitala la Toledo (înlocuită în 1561 de Madrid).

■ *Epoca Reconquistei.* La început era condusă de conţi vasali regatului Asturiilor şi Leónului. În 961 F. Gonzales a obţinut de la regele din León recunoaşterea libertăţii castiliene şi a asigurat ţării deplina autonomie. În 1028, Sancho III rege al Navarrei şi senior de Aragón şi León a anexat la domeniile sale Castilia Veche. Fiul său, Ferdinand I cel Mare, căruia i-a revenit coroana Castiliei (1035), a reuşit în 1038 să pună stăpânire pe León; unind cele două regate şi extinzându-şi ulterior domeniile, a declarat război musulmanilor. De mai multe ori separate în anii următori, C. şi León au fost definitiv reunite sub Ferdinand III cel Sfânt (1230). Atât acest suveran cât şi cei care i-au urmat, printre care Alfonso X cel Înţelept (1221-1284) au extins domeniile castiliene şi au făcut din C. simbolul şi forţa conducătoare a *Reconquistei.* Imposibilitatea de a popula toate teritoriile luate de la musulmani a determinat dezvoltarea păstoritului, destinat să devină un element de susţinere a economiei castiliene. Între timp starea de război permanent ducea la întărirea unei aristocraţii feudale şi militare. Cu Henric IV de Trastamara, la jumătatea sec. XV, s-a atins apogeul uneia dintre cele mai frământate epoci din istoria C. Războaiele civile şi anarhia existentă în rândurile nobilimii au slăbit foarte mult ţara până la urcarea pe tron a Isabelei (1474), care în 1469 se căsătorise cu Ferdinand de Aragón. După instaurarea păcii în C. şi după căderea Granadei (1492), ultima posesiune a arabilor în Spania, „regii catolici", cum au fost denumiţi Ferdinand şi Isabela, s-au dedicat reorganizării administrative a ţării.

■ *În centrul istoriei spaniole.* La moartea Isabelei (1504), C. şi Aragónul s-au despărţit pentru o scurtă perioadă de timp pentru a se uni din nou mai târziu, o dată cu venirea la putere în Spania a dinastiei de Habsburg în persoana lui Carol I (1516), ales ulterior împărat cu numele de Carol V (1519). Deşi nu a unificat din punct de vedere instituţional regatele spaniole, el le-a considerat ca pe un tot organic şi din acel moment evenimentele din C. s-au identificat cu cele ale monarhiei spaniole. Tendinţa de a privilegia componenta castiliană, căreia i se datorează caracterul original al puterii spaniole, a fost totuşi întotdeauna prezentă şi chiar s-a accentuat în perioada următoare şi a dus la încercrea de a extinde instituţiile politice castiliene şi la celelalte regate iberice, realizată pe deplin o dată cu centralismul absolutist al Bourbonilor (decretul de la Nueva Planta, 1716).

Castlereagh, *Robert Stuart, marchiz de Londenderry, viconte de,* om de stat britanic (Mount Stewart, Irlanda 1769-North Cray Place, Kent, 1822). Membru al parlamentului irlandez din Dublin (1790-1800), a fost unul din promotorii abolirii lui, după revolta antibritanică din 1798, şi a unificării parlamentare cu Marea Britanie (1800), atrăgându-şi ura naţionaliştilor irlandezi. *Tory* în aripa cea mai conservatoare, ministru de război şi al coloniilor (1805-1806) în al doilea guvern al lui W. Pitt cel Tânăr şi ministru de război (1807-1809) în cabinetul ducelui de Portland, a fost obligat să-şi dea demisia din cauza neînţelegerilor cu ministrul de externe G. Canning după nefericitele operaţiuni militare din La Coruña (Spania) şi Walcheren (Olanda) împotriva trupelor napoleoniene.

■ *Ministru de externe.* Devenit ministru de externe în guvernele lordului Liverpool (1812-1822), a jucat un rol hotărâtor în realizarea coaliţiei care a dus la înfrângerea lui Napoleon. Dar capodopera lui C. a fost alianţa de la Chaumont (9.III.1814) încheiată între Marea Britanie, Austria, Rusia şi Prusia. La fel de important, fundamental chiar, a fost rolul pe care l-a avut în reconstrucţia Europei de la Restauraţie până la Congresul de la Viena (1815), unde şi-a manifestat un punct de vedere apropiat şi în ceea ce privea problema italiană

cu cancelarul austriac Metternich. Marea Britanie şi Austria, interesate în menţinerea echilibrului european, erau într-o opoziţie evidentă faţă de expansionismul Prusiei şi Rusiei. C. nu a aderat la Sfânta Alianţă, denumită de el un noian de „prostii sublime" căreia i-a contrapus Cvadrupla Alianţa (20.XI.1815) care reconstituia alianţa de la Chaumont şi instituia sistemul *diplomacy by conference* (diplomaţia congreselor), reuniuni periodice ale marilor puteri pentru a duce la bun sfârşit problemele europene.

■ *Obstacole în politica sa.* C. nu intenţiona totuşi să-şi dea acordul cu privire la principiul susţinut de Metternich, cel al unui „intervenţionism universal", oriunde se manifesta un fenomen revoluţionar. Astfel, după acordul deplin al celor patru puteri ale confederaţiei de la Aachen (1818) a apărut o neînţelegere între Marea Britanie şi puterile conservatoare (Austria, Rusia şi Prusia); s-a hotărât să se intervină în Spania împotriva revoluţiei constituţionaliste. C. tocmai se pregătea să-şi reconsidere poziţia noninterventionistă la conferinţele de la Viena şi Verona, când, cuprins de o criză depresivă, s-a sinucis în august 1822.

Castracani degli Antelminelli, *Castruccio,* militar şi senior al oraşului Lucca (Lucca 1281-1328). Născut într-o familie de bancheri aparţinând facţiunii guelfilor albi, a sprijinit venirea la putere a lui Uguccione della Faggiuola şi a obţinut din partea acestuia conducerea Lunigianei. În 1316 locuitorii oraşului Lucca, răsculându-se, l-au chemat pe C. la conducerea oraşului împreună cu Pagano dei Quartigiani, pe care el în 1320 l-a exilat, devenind senior absolut. Şef al ghibelinilor toscani, s-a opus guelfilor albi care stăpâneau Florenţa, cât şi venirii familiei de Anjou, aliaţii lor (cucerirea Pistoiei, 1324; victoria asupra florentinilor la Altopascio, 1325). În 1327 împăratul Ludovic Bavarezul l-a numit vicar imperial.

Castriota, *George, v. Skanderberg*

Castro, războiul din, purtat (1641-1649) pentru a pune stăpânire pe feuda Castro, în partea de nord a Laţiului, aflată în proprietatea familiei Farnese şi care a fost ocupată de papa Urban VIII, pentru a recupera datoriile contractate de ducele Ottavio Farnese la bancherii din Roma. Sub presiunile Veneţiei, Modenei şi Florenţei papa a fost constrâns să restituie feuda cât şi oraşul familiei Farnese (1644). Asasinarea episcopului de Castro, C. Giarda (18.III.1649) de către şase ucigaşi plătiţi, probabil din ordinul familiei Farnese, a provocat reacţia imediată a lui Inocenţiu X, care a supus oraşul Castro unui asediu, l-a înfrânt şi l-a ras de pe faţa pământului, integrând definitiv atât oraşul cât şi teritorial în Statul Papal.

Castro Ruz, *Fidel,* om de stat cubanez (Biran, Santiago de Cuba, 1928). Fiu al unui înstărit plantator de origine spaniolă, a fost educat de iezuiţi. A exercitat profesia de avocat la Havana, câştigându-şi o bună faimă ca apărător al celor mai săraci *campesinos*.

■ *Revoluţia cubaneză.* Adversar al dictaturii dominată de corupţia lui F. Batista, s-a convins că e imposibil să poată lupta cu arme legale şi paşnice şi la 26.VIII. 1953 a organizat un asalt asupra cazărmii Moncada din Santiago de Cuba pentru a-şi procura mijloacele cu care să ducă lupta armată. Arestat şi condamnat la 15 ani de închisoare, a fost amnistiat la 11.V.1955 şi a plecat mai întâi în SUA, pe urmă în Mexic, unde a pus bazele, împreună cu alţi exilaţi cubanezi, Mişcării 26 iulie. La 2.XII.1956 a debarcat în Cuba în fruntea unui grup de vreo optzeci de persoane. După mai multe înfruntări cu trupele lui Batista, a reuşit să se instaleze împreună cu vreo zece tovarăşi care supravieţuiseră, printre care şi fratele său Raul şi medicul argentinian Ernesto „Che" Guevara, în Sierra Maestra, de unde a condus operaţiunile de gherilă. Cu sprijinul populaţiei, atrasă de un program ce prevedea o reformă agrară şi dezgustată de corupţia regimului, începând din toamna anului 1958 a lansat împotriva lui Batista o ofensivă de mari proporţii, care l-a dus în cele din urmă la intrarea triumfală în Havana alături de combatanţii săi (*barbudos*) la 8.I.1959.

■ *Trecerea spre comunism.* Devenit prim-ministru, a luat măsuri în plan economic care au lovit în interesele SUA, în special în industria prelucrării zahărului şi a petrolului. SUA a început atunci să-i susţină pe adversarii politici ai noului regim şi a redus la jumătate importurile de zahăr cubanez. Ca reacţie, C. a naţionalizat toate bunurile întreprinderilor americane, iar puţin mai târziu, şi pe cele ale altor societăţi private. Cuba a devenit astfel prima ţară de pe continentul american care avea un guvern socialist. În 1961 C. a înfiinţat Partidul Unic al Revoluţiei Socialiste (din 1975 Partidul Comunist Cubanez), care a adoptat ideologia marxist-leninistă, iar în 1962 a acceptat să fie instalate pe teritoriul cubanez rachete sovietice, a căror descoperire de către SUA a dus la o criză internaţională foarte gravă.

■ *Politica în favoarea Lumii a Treia şi autoritarismul.* Începând cu anii '70 C. a intenţionat să facă din Cuba, unde eliminase foarte operativ orice fel de opoziţie internă, punctul de referinţă pentru mişcările de eliberare din ţările Lumii a Treia şi în special din Africa, neezitând să trimită chiar trupe în Angola, în Mozambic şi Etiopia. Implicările în plan internaţional ale Cubei, care avantajau politica de putere a URSS, au făcut să se înrăutăţească situaţia economică din insulă, deja izolată de blocada economică impusă de SUA, făcând-o din ce în ce mai dependentă de ajutorul economic sovietic. În 1980 C. a încercat să îmbunătăţească imaginea internaţională a regimului său, autorizându-i pe cubanezii care doreau să părăsească insula s-o facă; exodul a fost

atât de mare (127 000 de persoane în cinci luni), încât aprobarea a trebuit să fie retrasă. Prim secretar al partidului de la înființare și președinte al Consiliului de Stat (șef al statului) de la reforma constituțională din 1976, chiar și după criza comunismului internațional din 1989-1991, C. a refuzat să introducă reforme democratice în Cuba, în timp ce a deschis calea capitalului spre economia țării. Urmările extrem de grave ale embargoului impus de SUA împotriva regimului lui C. nu au avut efectul scontat și anume de a-i submina stabilitatea ba chiar, dimpotrivă, a determinat o „contraofensivă diplomatică", care a făcut ca Fidel C. să devină protagonistul conferinței ONU pentru dezvoltare și care s-a ținut la Roma în 1997 și al unei reapropieri de Vatican de mare răsunet, cu ocazia vizitei papei Ioan Paul II în Cuba în 1998.

casus belli (lat.: cauza războiului), locuțiune care definește un eveniment invocat de către statul care-l suportă drept motiv pentru declararea războiului. Exemple de c. b. sunt: atacarea teritoriului național, agresiunea armată împotriva navelor și aeronavelor, nerespectarea unor tratate deosebit de importante.

casus foederis (lat.: motiv al alianței), împrejurare, care, dovedindu-se reală, face obligatorie intervenția părților contractante ale unui tratat de alianță militară. C.f. este specificat în mod expres într-unul sau mai multe articole ale tratatului, constituind în acest fel atât limita specifică, cât și semnificația politică a unui anumit acord.

Catalonia, regiune din Spania, pe coasta Mediteranei, în NE Peninsulei Iberice, între Aragón și Valencia și frontiera franceză. Poziția sa geografică a făcut din ea calea de pătrundere și de contact între Spania și restul Europei.
■ *Epoca antică și Evul Mediu.* Locuită chiar din epoca paleolitică, provincia romană *Hispania citerior* (începând cu anul 218 î.Hr.), a fost cucerită de vizigoți (476 d.Hr.), care au stabilit la Barcelona capitala regatului lor. Cucerirea arabă (sec. VIII) a transformat C. în teritoriu de frontieră. Ocupată de către Carol cel Mare, a devenit centrul Mărcii Hispanice (802). Căsătoria Petronillei de Aragón cu Ramón Berenguer IV, conte de Bercelona, a unit cele două coroane fără să schimbe situația respectivelor instituții (1137). Politica catalană în Marea Mediterană a început prin intervenția lui Petru (Pedro) II cel Mare de Aragón (1282), în Sicilia. C. a avut inițial o organizare aristocratică și feudală, dar s-a transformat încet-încet, în ultimii ani ai Evului Mediu, într-o zonă comercială cu o puternică burghezie orășenească, care a făcut să devină prima putere comercială din Marea Mediterană. Dinastia Trastamara, instaurată în 1412, a favorizat expansiunea maritimă, dar căderea Mediteranei răsăritene în mâna turcilor (1453) și deplasarea căilor comerciale spre Atlantic au ruinat economia țării, slăbită deja de o perioadă de continue revolte împotriva lui Ioan (Juan) II (1462-1479).
■ *Apărarea autonomiei.* Prin unirea coroanelor Castiliei, Aragónului, Cataloniei și Valenciei sub regii catolici Isabela și Ferdinand (1474), C. s-a integrat în realitatea politică spaniolă păstrându-și însă instituțiile și privilegiile sale locale (*fueros*). În sec. XVII decăderea comerțului catalan, datorată circumstanțelor generale ale epocii, dar și politicii centralizatoare dusă de contele-duce de Olivares, ministrul lui Filip IV, a provocat o mare revoltă în 1640, sprijinită de Ludovic XIII al Franței. Criza s-a încheiat în 1652 cu recunoașterea din partea regilor de Habsburg a libertății catalane. Venirea la putere a Bourbonilor, în urma războiului de succesiune spaniolă (1713), și politica de centralizare a lui Filip V au însemnat pentru C. pierderea tuturor privilegiilor constituționale și subordonarea ei față de administrația centrală (decretul de la Nueva Planta, 1716). Puternicul spirit de originalitate și autonomie al C. (catalanism) a răbufnit totuși în mai multe rânduri, în special în a doua jumătate a sec. XIX. Începând cu 1880 s-a remarcat în zonă cea mai semnificativă dezvoltare industrială din Spania, o dată cu creșterea unei puternice mișcări muncitorești. Obținând o puternică autonomie în cadrul republicii (1930-1933), C. a fost ultima redută republicană în războiul civil spaniol. Regimul franchist a abolit orice fel de autonomie pentru C. și a persecutat și cultura populară și limba catalană. Numai o dată cu restaurarea democrației C. și-a recuperat autonomia tradițională (1979).

Catania, oraș din estul Siciliei, capitală a provinciei cu același nume. Colonie greacă fondată de Calcis, (jumătatea sec. VII î.Hr.), probabil pe o mai veche așezare a siculilor, pentru o scurtă perioadă s-a aflat sub dominație siracuzană (sec. V î.Hr.). În timpul etapei siciliene a războiului peloponesiac (415-413 î.Hr.) a fost aliata Atenei. A fost cucerită de Roma (263 î.Hr.) în timpul primului război punic. După căderea Imperiului roman de Apus a aparținut, la început, goților, apoi Bizanțului și în cele din urmă arabilor (sec. IX) și normanzilor (1071). Foarte prosperă din punct de vedere economic, prin dubla ei vocație de oraș agricol, dar și comercial, a fost sub aragonezi și spanioli unul din principalele centre comerciale italiene. A suferit grave pagube în urma erupției vulcanului Etna din 1669 și a cutremurului din 1693.

catapan, înalt oficial bizantin cu funcția de guvernator de provincie și comandant militar. În sec. X–XI a fost numit catapan al Italiei guvernatorul bizantin din Apulia și Calabria, care-și avea reședința la Bari.

catari, nume (gr.: *katharos,* pur) dat unui ansamblu de secte eretice creștine apărute în sec. XI–XII în Europa și care s-au concentrat în mod special în sudul Franței lângă Toulouse și Albi (de unde și numele de albigenzi),

în Flandra (publicani) şi în Lombardia (unde s-au răspândit în zona dintre Concarezzo şi Desenzano şi au fost cunoscuţi sub denumirea de patarini). Influenţaţi probabil de secta bulgară a bogomililor, concepţia lor etico-religioasă provine dintr-o viziune puternic dualistă, bazată pe existenţa celor două principii, Binele şi Răul, la fel de puternice şi mereu în luptă între ele. C. nu credeau în încarnare (fiind de neconceput pentru ei ca Dumnezeu să se fi putut înjosi până la a fi din carne, sursă a tuturor viciilor şi a tuturor păcatelor) şi nu recunoşteau tainele. Din Biblie acceptau doar cărţile Profeţilor şi Noul Testament, din care-şi trăgeau inspiraţia pentru a predica şi a practica un ascetism sever şi o organizare socială bazată pe egalitatea şi abolirea proprietăţii private. Structurată ierarhic, Biserica catară îi împărţea pe adepţii săi în perfecţi şi credincioşi, după cum primiseră *consolamentum* (botez spiritual prin depunerea mâinilor) în viaţă sau numai în momentul morţii. Au cunoscut declinul după cruciada papală din 1209 organizată împotriva albigenzilor (v.).

Catay sau **Cataio**, nume dat în mod obişnuit în Europa Evului Mediu pentru a denumi China.

Cateau-Cambrésis, centru în Franţa de nord în departamentul Nord.

■ PACEA DE LA C.-C. (3.IV.1559). Semnată de Henric II al Franţei şi de Filip II al Spaniei, a pus capăt conflictului franco-habsburgic. Franţa a păstrat Calais, luat de la englezi şi episcopatele de Metz, Toul şi Verdun, dar a trebuit să cedeze Charolais, Bugey şi Bresse şi toate posesiunile din Italia. Spania a devenit puterea stăpânitoare în Italia, unde a obţinut şi Statul Garnizoanelor [*Stato dei Presidi*] (Talamon, Orbetello, Porto Ercole, Porto S. Stefano, Piombino şi Elba). A fost reconstituit şi ducatul de Savoia, cu scop antifrancez. Pacea de la C.-C. a fost întărită prin căsătorii între Filip II şi Elisabeta de Valois, fiica lui Henric II şi între Emanuele Filiberto, duce de Savoia, cu Margareta de Franţa, sora lui Henric II.

catedrală, biserica cea mai importantă a unei dioceze. Îşi ia numele de la catedra episcopală, care împreună cu obiectele sfinte şi spaţiile liturgice specifice (corul şi sala colegiului canonicilor, capela confirmării) o face să se deosebească de celelalte biserici. Încă din cele mai vechi timpuri ale creştinismului, prin crearea diocezelor romane, au început să apară c. (prima este bazilica S. Giovanni in Laterano). În Evul Mediu, la început în Italia şi mai târziu în restul Europei, c. a devenit simbol şi cel mai de seamă punct de referinţă al comunităţilor orăşeneşti, nu numai religios, ci şi cultural şi politic. Rod, din această pricină, al unor însemnate eforturi economice, care antrenau mai multe generaţii, în evoluţia structurii lor, c. demonstrează cât se poate de clar succesiunea stilurilor arhitectonice şi a tehnicilor de construcţie.

Caterina Cornaro (Veneţia 1454-1519), regină a Ciprului (1472-1489). Fiică a lui Marco Cornaro, s-a căsătorit cu Iacob II de Lusignan, regele Ciprului. Rămasă văduvă (1473) şi murindu-i fiul, Iacob III (1474), C. a domnit timp de paisprezece ani sub influenţa politică şi militară a republicii Veneţia, care dorea să păstreze controlul asupra insulei. Temându-se de comploturi ale susţinătorilor aragonezi C. a fost nevoită să renunţe la tron în favoarea republicii venețiene (14.III.1489) şi s-a retras la Asolo, pe care aceasta i-l acordase spre a-l stăpâni pe viaţă.

Caterina de Aragón, regină a Angliei (Alcalá de Henares 1485-Kimbolton Castle 1530). Fiică a lui Ferdinand II de Aragón şi a Isabelei de Castilia, în 1501 s-a căsătorit cu Arthur, fiul lui Henric VII al Angliei, moştenitor al tronului, care a murit după patru luni. În 1509 s-a căsătorit cu fratele acestuia, regele Henric VIII, cu care nu a avut nici un fiu. În 1527 regele, fiind atras de Anna Boleyn, i-a cerut în zadar papei Clement VII să-i anuleze căsătoria cu C. Totuşi, în 1533, arhiepiscopul de Canterbury a declarat nulă căsătoria. C. şi-a petrecut ultimii ani i vieţii sale exilată la Kimbolton, fără măcar să-şi poată vedea fiica Maria, viitoare regină a Angliei.

Caterina de' Medici, regină a Franţei (Florenţa 1519-Blois 1589). Fiică a lui Lorenzo II de'Medici şi a Magdalenei de la Tour d'Auvergne, s-a căsătorit cu fiul lui Francisc I, rege al Franţei, Henric (28.X.1533). După moartea soţului (1559) şi a primului său fiu, Francisc II (1560), a fost declarată regentă pentru fiul său Carol IX, devenit rege la doar zece ani. Sprijinită de ministrul M. de l'Hôpital, a dus o politică de conciliere cu hughenoţii. A iniţiat conferinţa de la Poissy (1561), a semnat edictul de toleranţă de la Saint-Germain (1562) şi a acordat libertate de cult hughenoţilor prin pacea de la Amboise (1563). Cu al doilea edict de la Saint-Germain (1570) a acordat hughenoţilor conduşi de G. de Coligny unele fortăreţe cu totul independente de controlul regelui. Pentru a întări monarhia a încheiat căsătoria dintre fiica sa Margareta şi Henric de Bourbon, capul nobilimii hughenote şi viitorul rege Henric IV (1572). Împotriva lui Coligny, de a cărui putere se temea, a organizat în 1572 un atentat care a eşuat şi l-a îndemnat pe suveran să aprobe măcelul hughenoţilor din noaptea Sf. Bartolomeu (24.VIII.1572). După ce a murit Carol IX (1574), influenţa politică a C. nu a scăzut sub domnia celui de-al treilea fiu al său, Henric III. A reuşit să-l convingă pe rege să semneze edictul de la Beaulieu (1576) în favoarea hughenoţilor şi împotriva puterii excesive a partidului catolic şi a susţinătorilor familiei de Guise. C. este importantă şi pentru activitatea ei de mecenat care a introdus Renaşterea în Franţa.

Caterina de Siena, sfântă (Siena 1347-Roma 1380). Fiică a lui Iacopo Benincasa şi a Lapei Piagenti, a fost iniţiată în viaţa religioasă de către fra Tommaso della Fonte, iar în 1363 a intrat în al treilea ordin dominican de călugăriţe denumite „mantellate" A îmbinat viaţa contemplativă cu angajarea în acţiuni de caritate, ca, de exemplu, acordarea de asistenţă celor bolnavi şi leproşi şi a desfăşurat o intensă activitate de împăcare între facţiunile şi familiile din Siena aflate în conflict. Foarte curând faima şi influenţa ei au depăşit graniţele Toscanei. C. a reuşit astfel să-l convingă pe papa Grigore XI să mute din nou reşedinţa papală de la Avignon la Roma (1376) şi s-a angajat în pregătirea unei cruciade care să elibereze Sfântul Mormânt de sub musulmani şi pentru a rezolva schisma din Occident. A fost canonizată în 1461. Preţioase pentru reconstituirea biografiei sale sunt cele 381 de scrisori în italiană dictate de ea discipolilor săi (*Scrisori,* 1370-1380).

Catilina, *Lucius Sergius,* om politic roman (Roma cca 108-Pistoia 62 î.Hr.). Născut într-o familie nobilă decăzută, a fost partizan al lui Sulla, iar în 68 a fost pretor în Africa. Ulterior a făcut tot felul de manevre pentru a obţine funcţia de consul, înainte de 64 şi apoi în 63, dar fără să reuşească. A strâns atunci (62) în jurul său pe toţi nemulţumiţii din orice facţiune, aristocraţi şi oameni din popor, în special veterani ai lui Sulla, dezamăgiţi în speranţele lor de a primi terenuri agricole, urmărind să pună mâna pe putere. Cicero, informat cu privire la intriga pe care o punea la cale, l-a acuzat în mod deschis în Senat, rostind cele patru discursuri numite *Catilinare*. În timp ce cea mai mare parte a conjuraţilor aflaţi la Roma au fost prinşi şi condamnaţi, C. a fugit la Fiesole unde se strânseseră forţele sale, dar a fost înfrânt la Pistoia de armata consulară: a murit în luptă după ce s-a bătut până la ultima suflare.

Catinat, *Nicolas,* mareşal al Franţei (Paris 1637-Saint-Gratien, Paris, 1712). În timpul războiului Ligii de la Augsburg a fost trimis de regele Ludovic XIV în Italia, unde a înfrânt armata spaniolă, austriacă şi piemonteză (1690-1693), obligându-l pe ducele de Savoia Vittorio Amedeo II să se retragă din conflict (1696). În timpul războiului de succesiune spaniol a fost înfrânt la Capri de Eugeniu de Savoia (1701).

Cato cel Tânăr, Cato Uticensis, *Marcus Porcius,* om politic roman (n. 95-Utica 46 î.Hr.). Strănepot al censorului, istoric, de o consecvenţă morală de mare intransigenţă, a fost un susţinător convins al cauzei republicii senatoriale. Fiind de partea lui Pompeius în timpul războiului civil, a preferat să-şi ia viaţa mai curând decât să accepte iertarea pe care Caesar i-o acordase.

Cato Cenzorul, Cato cel Bătrân, *Marcus Porcius,* om politic şi istoric roman (Tusculum 234-149 î.Hr.). Cvestor în Sicilia (204), pretor (198) în Sardinia, a fost ales consul în 195. Proconsul în Spania în 194, a obţinut funcţia de censor în 184, funcţie pe care a îndeplinit-o cu extremă vigoare. A susţinut cu mare implicare necesitatea distrugerii Cartaginei. Apărător al tradiţiilor latine împotriva pătrunderii culturii greceşti, a fost autorul lucrării *Origines* (7 cărţi care povestesc istoria Romei de la întemeierea oraşului până în epoca sa) din care ne-au rămas doar fragmente. De la el se păstrează şi un important tratat despre agricultură.

catolici comunişti, mişcare a unor catolici antifascişti care, schimbând mai multe denumiri (Mişcarea Cooperativistă Sinarhică, Partidul Comunist Creştin, Stânga Tineretului Catolic, Partidul Stângii Creştine), au activat între finele anilor '30 şi 1945, propunând unificarea forţelor populare, refuzând unitatea politică a tuturor catolicilor şi considerând materialismul istoric compatibil cu orientarea religioasă. Printre animatorii c. c. s-au numărat A. Ossicini, F. Rodano şi filosoful F. Balbo. După dezavuarea din partea Bisericii şi autodizolvarea Partidului Stângii Creştine (1945), c.c. au ales drumuri politice diferite: numai unii dintre ei au intrat în PCI.

catolicism,

confesiunea creştină şi comunitatea a cărei organizare se întemeiază pe primatul episcopului de la Roma (papa), care are puteri deosebite şi decisive de conducere şi de jurisdicţii faţă de episcopii bisericilor locale. Termenul (gr.: *katolikos,* universal) a fost folosit de-a lungul secolelor spre a defini „adevărata credinţă" pentru a o distinge de alte experienţe creştine. Dintre bisericile creştine este cea mai răspândită, cu aproape 900 de milioane de credincioşi.

■ *Primatul Romei.* În cadrul creştinismului (v.) şi al dezvoltării sale treptate în interiorul imperiului, Biserica de la Roma a căpătat curând un rol proeminent, care s-a consolidat în perioada destrămării imperiului, a mutării capitalei la Constantinopol şi a invaziilor. În vidul de putere politică Biserica a devenit principalul pol de agregare pentru lumea occidentală şi a căpătat în epoca invaziilor barbare misiunea de a conduce popoarele şi din punct de vedere temporal. Numeroşi episcopi au devenit „apărători ai cetăţii", iar papa Leon I cel Mare a reuşit să oprească hoardele lui Attila (452) şi Genseric (455). Importanţa episcopului de la Roma a crescut în sec. V şi VI, când papalitatea, sprijinindu-se pe popoarele barbare, a devenit independentă de imperiul de Răsărit în timpul pontificatului lui Grigore cel Mare (590-604). Originile unei Biserici latine cu un patrimoniu propriu, original, cu caracter doctrinar, liturgic şi spiritual trebuie căutate în activitatea lui.

■ *Papalitatea și imperiul.* Dintre toate popoarele barbare, Biserica a avut relații deosebit de strânse cu francii, al căror rege, Pepin cel Scurt, a donat papei exarhatul Ravennei și ducatul Romei (756), care au constituit primul nucleu teritorial al puterii temporale a papilor. Alianța papalității cu francii a fost pecetluită de încoronarea ca împărat a lui Carol cel Mare, care a avut loc la Roma cu ocazia Crăciunului din anul 800. A luat naștere, însă, atunci acel conflict dintre puterea temporală și puterea spirituală care a caracterizat epoca medievală. Protecția pe care împărații carolingieni o acordau Bisericii i-a condus la ingerințe și în chestiuni de doctrină și de organizare și a fost curând considerată sufocantă de către papi. Mai târziu, dezmembrându-se Imperiul carolingian la sfârșitul sec. IX, feudalii romani au fost cei care au exercitat presiuni deosebite asupra capului Bisericii, impunând alegerea papilor și condiționând alegerea lor în funcție de interesele temporale. Semne de redresare din partea Bisericii s-au făcut simțite abia la jumătatea sec. XI, când conciliul din Lateran din 1059 a hotărât să lase numirea papei în seama cardinalilor pentru a o sustrage bunului plac al aristocrației romane și al împăraților. Cu puțin timp înainte, prin schisma (v.) din 1054, avusese loc ruptura definitivă dintre Biserica catolică din Apus și cea ortodoxă din Răsărit. Mișcarea reformatoare a fost sprijinită de reînnoirea spirituală, promovată de călugării de la Cluny (v. cluniacensi), care au rechemat Biserica catolică la puritatea ei inițială. Un impuls deosebit i-a dat reformei Bisericii papa Grigore VII (1073-1085), luptând împotriva simoniei, a corupției clerului, dar mai ales împotriva ingerinței puterii temporale și în mod deosebit împotriva învestiturii (v.) laice a episcopilor. Conflictul care s-a declanșat atunci și care i-a avut ca primi protagoniști pe papa Grigore VII și pe împăratul Henric IV, a continuat timp de aproape două secole cu rezultate alternative. În 1122 împăratul Henric V a trebuit să accepte concordatul de la Worms, prin care s-a stabilit separarea învestiturii spirituale de cea temporală. Mai târziu Frederic Barbarossa a intrat în conflict cu papa și i-a contrapus un antipapă (1160). Grigore IX l-a excomunicat de două ori pe Frederic II (1227 și 1239), iar papa Inocențiu IV l-a depus din demnitatea imperială (1245). Dincolo de pretextele invocate, conflictul dintre imperiu și papalitate viza primatul celor două puteri. La sfârșit a ieșit triumfătoare din această luptă papalitatea, care a impus principiul conform căruia papa, întrucât este locțiitorul lui Isus pe pământ, putea să-i judece pe principii creștini și chiar pe împărat, iar dacă era cazul chiar să-i detroneze din rațiuni spirituale.

■ *Biserica în Evul Mediu.* Spre sfârșitul Evului Mediu Biserica catolică căpătase o putere enormă atât în plan politic cât și cultural. Reușise să-i convingă pe principii creștini să participe la cruciade (1095-1272), să-i mobilizeze împotriva ereziilor (cruciada împotriva albigenzilor 1202-1229), inspirase reconquista spaniolă împotriva maurilor. În sânul său apăruseră ordine religioase militare și cavalerești, dar și marile ordine de călugări cerșetori (călugări itineranți), precum franciscanii (1209), carmeliții (1209), dominicanii (1215), care în numele sărăciei evanghelice renunțau la proprietăți, chiar și colective, și se dedicau învățăturii și predicării. În același timp au încurajat renașterea studiilor în universități, unde o mare parte dintre profesori provenea din ordinele religioase, precum dominicanul Toma de Aquino, care în a sa *Summa Teologica* a definit termenii, modalitățile, limitele și misiunea credinței și a rațiunii. După ce au ieșit învingători împotriva pretențiilor împăraților, papii au fost nevoiți să cedeze în fața noilor monarhii naționale. Confruntarea dintre Bonifaciu VIII și Filip cel Frumos al Franței a umilit papalitatea, constrânsă după aceea să se mute la Avignon (1309-1376) sub controlul direct al monarhiei franceze. Marea schismă din Occident (1378-1417), care la un moment dat a prilejuit de-a dreptul înfruntarea dintre trei papi, a fost dovada că monarhiile naționale doreau un papă care să fie un instrument în mâna lor și nu o călăuză a creștinătății. O dată depășită schisma prin alegerea lui Martin V (1417) la conciliul de la Konstanz, s-a impus, pentru o scurtă perioadă de timp, teoria conciliară, care susținea supremația consiliului episcopilor chiar asupra papei însuși. „Captivitatea de la Avignon", marea schismă, teoriile conciliare au făcut să scadă importanța universală a papalității în favoarea bisericilor naționale. Între sec. XV și XVI papalitatea a căpătat, din punct de vedere politic, o dimensiune aproape exclusiv italiană. Adesea, uitând de misiunea lor spirituală, s-au succedat pe tron papi care practicau nepotismul, recurgeau la orice fel de mijloace pentru a face rost de bani și pentru a întreține o curte plină de fast și lux, duceau o viață scandaloasă precum Alexandru VI Borgia (1492-1503) sau se amestecau în războaiele italienești precum Iuliu II (1503-1513). Cererile vizând o reformă radicală, care să readucă Biserica la spiritualitatea ei inițială au devenit din ce în ca mai numeroase, dar au rămas fără efect și acest lucru a fost una din cauzele Reformei protestante, inițiată de Martin Luther în 1517.

■ *Reforma și Contrareforma.* În fața Reformei protestante, care a lipsit Biserica catolică de o mare parte din Germania și Elveția, Țările de Jos, țările nordice, Anglia și Scoția, primele reacții ale catolicismului au venit din partea noilor ordine religioase apărute, ca de exemplu teatinii (1524), barnabiții (1530), iezuiții (1534), camillianii (1582). Cele mai mari schimbări au fost însă făcute de conciliul din Trento (1545-1563), care a definit aspectele dogmatice și a precizat chestiunile discipli-

nare, restabilind ordinea în sânul Bisericii. A fost reafirmată autoritatea tradiţiei în interpretarea scripturilor în opoziţie cu examinarea liberă a protestanţilor, au fost reconfirmate dogmele transsubstanţierii euharistice, ale graţiei şi justificării. De asemenea, li s-a impus episcopilor să locuiască în diocezele lor, li s-au impus reguli precise de comportament preoţilor, au fost reglementate seminariile pentru recrutarea clerului. În acest moment al istoriei Bisericii trebuie căutate multe precepte şi datini destinate în mare parte să dureze până în sec. XX. Noile energii declanşate de conciliul din Trento i-au permis catolicismului să recucerească o parte din ţările care trecuseră deja de partea Reformei şi au dat un mare impuls activităţii misionare în teritoriile descoperite recent în America Latină. În ţările extraeuropene, printre altele, Biserica a putut conta pe activitatea unor personaje de mare importanţă (François Xavier, Matteo Ricci, Bartolomeo de las Casas ş.a.), care în moduri diferite au pus problema *inculturaţiei* (posibilitatea de a accepta obiceiuri şi datini ale indigenilor) şi a protejării populaţiilor locale.

■ *Iluminismul şi Revoluţia franceză.* Logica statelor absolutiste i-a împins pe suverani să controleze din ce în ce mai îndeaproape bisericile naţionale în sec. XVII şi XVIII. *Declaraţia clerului galican* (1682) susţinea că şi autoritatea papei trebuia să fie supusă legilor în vigoare pe teritoriile stăpânite de regele Franţei. Aceste probleme s-au intersectat şi cu dispute cu caracter doctrinar, ca de exemplu cele legate de jansenism. În sec. XVIII, „secolul luminilor", toate statele au dorit să exercite un control strict asupra numirii ecleziaştilor şi asupra raporturilor dintre biserica locală şi Roma. Au fost atacate şi cele mai puternice ordine religioase, precum iezuiţii, care au fost expulzaţi din Portugalia, Franţa, Spania şi Neapole. Atacul împotriva iezuiţilor a fost atât de puternic, încât papa Clement XIV a trebuit să desfiinţeze ordinul (1773). Politica în domeniul jurisdicţional a statelor absolutiste tindea să priveze Biserica de multe din privilegiile ei seculare şi să intervină în existenţa ei internă în aşa măsură încât împăratul Iosif II, de pildă, a supus directivelor statului până şi manifestările liturgice şi de cult. O dată cu Revoluţia franceză puterea Bisericii asupra lumii civile a fost drastic redusă. Confiscarea bunurilor ecleziastice iniţiată în Franţa în 1789 a fost imitată în întreaga Europă. Pius VI, deposedat de teritoriile Bisericii (1798), a fost deportat în Franţa şi a murit în exil. Napoleon, însă, şi-a dat seama de importanţa Bisericii catolice pentru a avea controlul asupra societăţii şi a semnat împreună cu Pius VII un concordat (1801), chiar dacă ulterior raporturile dintre papalitate şi Imperiul francez au fost departe de a fi idilice. Revoluţia franceză a eliberat Biserica de multe din legăturile sale temporale care-i limitau misiunea spirituală, demonstrând în acelaşi timp forţa credinţei catolice, în ciuda persecuţiilor la care fusese supusă.

■ *Lupta pentru liberalism.* Epoca revoluţionară a adus probleme deosebit de grave pentru Biserică, întrucât i-a tulburat organizarea, a dus la închiderea seminariilor şi la pierderea bunurilor materiale, la împrăştierea clerului şi a credincioşilor, la laicizarea moravurilor. O dată cu Renaşterea a avut loc în schimb o redresare generală a spiritului religios, care a însemnat şi o redresare a ordinelor religioase şi înfiinţarea altora noi, cât şi o reîntoarcere treptată la normalitatea vocaţiei pentru sacerdoţiu şi a structurilor diocezane şi parohiale. Restauraţia a fost martoră şi la realizarea alianţei între tron şi altar, un acord instrumental împotriva liberalismului, duşman comun al statelor absolutiste şi al Bisericii. Gânditori catolici (printre care J.M. de Maistre) au teoretizat caracterul reacţionar şi antirevoluţionar al acestei alianţe. Grigorie XVI în enciclica *Mirari vos* (1832) a condamnat cu vehemenţă liberalismul şi ideile acelor catolici care încercau să găsească o cale de conciliere între liberalism şi doctrina Bisericii. Aceeaşi poziţie a avut-o şi urmaşul său Pius IX, care prin enciclica *Quanta cura* (1864) şi anexa ei *Catalog* (Syllabus) *al erorilor lumii moderne* i-a condamnat pe principii liberali în mod clar şi răspicat, făcând să crească prăpastia dintre Biserică şi lumea modernă. După cucerirea Romei de către Italia (1870) şi după pierderea puterii temporale, papa s-a închis în palatele de la Vatican, considerându-se prizonier şi refuzând împăcarea pe care statul italian i-o oferea prin Legea garanţiilor (1871); lua astfel naştere „chestiunea romană" (v.), destinată să marcheze timp de jumătate de secol viaţa Bisericii. Pontificatul lui Pius IX, caracterizat prin intransigenţă faţă de principiile liberalismului, s-a închis în semn de izolare: dacă de fapt raporturile cu Italia erau dintre cele mai rele, desigur că nu mai bune erau cele cu celelalte state (*Kulturkampf* în Germania, relaţii deosebit de încordate cu Elveţia, Franţa, Rusia). Pentru Biserică era vorba de fapt să-şi revizuiască definitiv propriile poziţii tradiţionale, conştientă fiind de caracterul ireversibil al transformărilor care aveau loc. Paşi importanţi au fost făcuţi datorită activităţii multor catolici în domeniul social (v. mişcarea catolică). Şi structurile parohiale au fost încet încet schimbate, recurgând la mijloace moderne de acţiune (de ex., presa). În special apariţia şi dezvoltarea mişcărilor Acţiunii Catolice au determinat ca lumea laică să capete noi sensibilităţi şi responsabilităţi.

■ *Biserica între 1800 şi 1900.* Izolării Bisericii catolice pe plan internaţional i-a pus capăt papa Leon XIII (1878-1903) printr-o acţiune diplomatică plină de răbdare. Dar partea cea mai semnificativă a pontifica-

1

2

3

4

5

6

7

8

1. Papa Leon XIII. 2. Papa Pius X. 3. Papa Benedict XV. 4. Papa Pius XI. 5. Papa Pius XII proclamă dogma Înălțării Maicii Domnului. 6. Papa Ioan XXIII. 7. Papa Paul VI îl primește pe arhiepiscopul de Canterbury Michael Ramsay, primat al bisericii anglicane. 8. Papa Ioan Paul II îl întâlnește în sinagoga din Roma pe rabinul șef Elio Toaff.

tului lui Leon XIII rămâne legată de intervențiile sale pentru a conduce Biserica de la o atitudine de închidere defensivă către un rol dinamic și hotărât. Leon XIII a intervenit printr-o serie de enciclice cu privire la toate chestiunile principale ale societății moderne (familie, autoritate civilă, raporturi între stat și Biserică), încoronându-și opera cu *Rerum novarum*, în care a abordat problemele sociale. Leon XIII a dat de asemenea un nou impuls și studiilor biblice, istorice și teologice și a făcut din filosofia tomistă doctrina filosofică oficială a bisericii (*Aeterni patris*, 1879). Tensiunile interne ale Bisericii în această delicată etapă de înnoire au explodat, însă, la începutul sec. XX sub pontificatul lui Pius X, când s-au confruntat între ei susținătorii tradiției („integriștii") și inovatorii („moderniștii"). Pozițiile rigide asumate de papă împotriva moderniștilor (v. modernism) au contribuit la blocarea procesului de transformare și de confruntare cu cultura contemporană.

■ *Biserica și lumea contemporană*. În perioada dintre cele două războaie mondiale Biserica a trebuit să înfrunte problemele puse de afirmarea regimurilor dictatoriale și totalitare. Dacă extrem de categorică și fără nici un fel de rezerve a fost condamnarea comunismului (*Divini Redemptoris* 1937) și a nazismului (*Mit Brennender Sorge*, 1937), mai elastică a fost poziția față de fascism. N-au lipsit de fapt nici conflictele, ca în 1931, dar nici momentele de apropiere, ca în cazul războiului din Etiopia (1935) și al războiului civil din Spania (1936). În general a fost, totuși, mai accentuat și în cazul Bisericii caracterul de autoritarism și de

CATOLICISM

Efectele Conciliului Vatican II

Cei care vor privi istoria sec. XX în Occident vor cădea de acord probabil, în viitor, asupra faptului că Conciliul Vatican II a fost unul dintre evenimentele cele mai semnificative ale secolului nostru, și nu numai în ceea ce privește Biserica catolică care este o componentă extrem de semnificativă chiar a Occidentului însuși, dar și în ceea ce privește istoria însăși a lumii.

Din punct de vedere intern pentru Biserică, Conciliul Vatican II a marcat definitiva reconciliere dintre Biserică și societatea modernă: desigur, nu cu toată societatea în întregime, cu acea parte a ei care, surprinsă în nucleul său cel mai profund, dincolo de îndelungile neînțelegeri istorice, reflecta o ultimă rădăcină evanghelică. Așa s-a întâmplat cu progresul științelor, cu afirmarea democrației politice, cu recunoașterea laicității statului, cu instaurarea între oameni și între popoare a unor noi raporturi de colaborare și de solidaritate. Ceea ce fusese considerat multă vreme incompatibil cu creștinismul era acum reinterpretat și legat de cea mai îndepărtată, dar nu și inexistentă, inspirație evanghelică, iar evenimentele care avuseseră loc în Occident erau reconsiderate nu în termeni de abandonare progresivă a rădăcinilor creștine – cum se pretinsese multă vreme, mai ales în perioada luptei directe, care în sec. XIX a implicat Biserica și statul, situându-se pe poziții autentice – ci dintr-o perspectivă plină de „discernământ" – care permitea să fie denunțate părțile întunecate, dar să fie recunoscute și părțile luminoase. Pe această linie căpăta o deosebită importanță tema Conciliului cu privire la „sărăcia Bisericii" înțeleasă ca o detașare de bogății și mai ales de putere (aceasta fusese marea tendință a creștinismului medieval).

În viziunea Conciliului Vatican II Biserica își recăpăta vocația sa inițială întru slujirea, și nu atât întru slujirea instituției bisericești, cât mai ales întru slujirea omului însuși, recunoscut și redescoperit în valorile sale originare. Detașarea de orice fel de perspectivă temporală îi permitea Bisericii să capete rapid o autoritate și un prestigiu moral probabil necunoscute niciodată în trecut și aproape să-și asume, și în ochii necredincioșilor sau ai celor de altă credință, rolul de „conștiință critică" a societății. De la papa Ioan XXIII până la Paul VI și Ioan Paul II, papii care vegheau la mersul înainte al Conciliului Vatican II și propuneau să-și însușească moștenirea lui, sfârșeau prin a propune un „model de Biserică", care desigur, nu rupea definitiv cu trecutul, dar se deosebea de el printr-o serie de puncte de vedre distincte: locul central al Scripturii recâștigat de acum; o nouă și mai echilibrată legătură între preoți și laici; o liturghie care se dovedise „populară" și pe înțelesul tuturor; o organizare bisericească renovată și deschisă impulsurilor venite de partea Bisericilor neoccidentale, recunoscute pentru autenticitatea lor și respectate și valorificate pentru cultura lor.

ostilitate față de democrație, tipic acelor vremuri. În cursul celui de-al doilea război mondial Biserica catolică a venit în ajutorul victimelor războiului, chiar dacă nu a ajuns la o condamnare oficială a politicii de exterminare nazistă pentru a nu provoca represiuni și mai grave. Anii Războiului rece au grevat adânc asupra Bisericii, în care s-a înrădăcinat un profund spirit anticomunist și datorită persecuțiilor care aveau loc în Europa răsăriteană („*Biserica tăcerii*"). Biserica a trebuit să se confrunte cu probleme noi, printre care și laicizarea maselor, puternica mobilitate socială, impactul cu noile mass media, criza structurilor parohiale, refuzul din ce în ce mai evident al normelor morale și al unor precepte considerate rigide sau anacronice. Între timp, profunde transformări presupuneau tot mai mult revalorizarea chiar a temeliei c., o dată cu dezvoltarea Bisericii în Lumea a Treia (în special în America Latină și în unele regiuni ale Africii). Aceasta presupunea adaptarea pastorală și liturgică la culturi diferite, dar în același timp și confruntarea cu probleme precum subdezvoltarea și foametea, formarea unui cler și a unui episcopat autohton, recunoașterea unor limite în autonomia bisericilor locale, discutarea unor propuneri teologice noi (de ex. teologia eliberării în anii '70 și '80). Atitudinea Bisericii s-a schimbat în general o dată cu pontificatul lui Ioan XXIII și cu enciclicele *Mater et magistra* (1961) și *Pacem in terris* (1963), dar mai ales o dată cu convocarea Conciliului Vatican II (1959-1965), dus la bun sfârșit de urmașul său Paul VI (1963-1978), când s-a reușit restabilirea unui dialog fecund cu

Dintr-un punct de vedere exterior Bisericii, Conciliul Vatican II impunea o nouă conștiință critică în drumul istoric al Occidentului. Experiența totalitarismelor încă actuale în anii Conciliului Vatican II și foarte prezente în atenția celor mai mulți episcopi care au luat parte la el, punea în evidență un vid de idei și de valori în care fusese posibil să se insinueze și, întrucâtva, să se justifice un radical dispreț față de om. Eclipsarea persoanei apărea, în acest fel, cariul care rodea Occidentul, și nu întâmplător Conciliul Vatican II, în special în constituția despre Biserică și lumea contemporană, Gaudium et Spes, *punea accentul tocmai pe redobândirea locului central de către om pentru a putea prospecta un nou curs, mai autentic umanist, în mersul înainte al Occidentului.*

Din această luare de poziție foarte francă în sens umanist derivau o serie de propuneri și de opțiuni care puneau în discuție multe din achizițiile care păreau definitive: raportul dintre om și bunurile oferite de natură; dintre om și respectul față de viață; dintre om și folosirea conștientă a naturii și a resurselor ei. Ridicarea în slăvi a omului tehnologic și consumist nu-și găsea loc într-un discurs care reproducea marea lecție a umanismului occidental: o lecție pe care chiar Biserica părea uneori să o fi uitat și al cărei rost și înțeles îl presupunea o dată cu Conciliul Vatican II, fără a revendica priorități, ci plasându-se efectiv chiar în istoria omului. În special, din învățătura Conciliului Vatican II ieșea în mod definitiv justificată opțiunea pentru pace, pentru dezvoltare și dreptate ca o sarcină prioritară a Bisericii, nefiind străină de misiunea sa evanghelizatoare, ci parte integrantă, chiar dacă nu unică, din aceasta. Slujirea omului și angajarea în sprijinul lui erau în felul acesta readuse la aceeași misiune „religioasă" a Bisericii, cu o decisivă lărgire a categoriei înseși de „religiozitate" și cu părăsirea definitivă a unei înclinări a ei în sens exclusiv privat și intimist. Ceea ce se iniția prin celebrarea și încheierea Conciliului Vatican II era însă un drum de lungă durată și pe lângă aceasta, plin de ostilități când evidente și când, mai ales, ascunse. Susținătorii unei tradiții înțelese în sens fixist și obtuz sfârșeau prin a se apropia lupta împotriva Conciliului Vatican II de cei care îl considerau prea timid, încă prea occidentalist, prea legat de cultura lumii burgheze. Printre nostalgicii trecutului și profeții unui viitor îndepărtat se deschidea, în Biserică, o cărăruie îngustă, aceea a medierii, parcursă, și nu de către toți, printre tot felul de dificultăți și obstacole. Dar în ciuda tuturor acestor lucruri, Biserica Conciliului Vatican II își continua drumul strecurându-se cu iscusință printre pericolele răbufnirilor autoritare și a mersului rapid înainte. După Conciliu Biserica și lumea însăși n-ar mai fi putut să fie ceea ce fuseseră înainte.

GIORGIO CAMPANINI, Universitatea din Parma

oamenii, indiferent de credinţa şi ideologia pe care o împărtăşeau.

■ *După Conciliul Vatican II.* Paul VI a trebuit să supravegheze îndeplinirea, deloc uşoară, a hotărârilor Conciliului, neacceptat de aripa tradiţională reprezentată de monseniorul francez Lefebvre şi considerat de aripa progresistă doar ca începutul unei cotituri radicale. Făcând pe mediatorul între cele două tendinţe, Paul VI a reuşit să evite schismele, chiar dacă n-a putut împiedica o frământare spirituală în sânul Bisericii care uneori a dus chiar la abandonarea rasei monahale de către unii preoţi. O dată cu Paul VI s-a accentuat tendinţa ecumenică a Bisericii, caracterizată prin călătoriile papei în întreaga lume. Polemici extrem de aprinse au existat în legătură cu unele aserţiuni doctrinare, ca de exemplu în cazul enciclicei *Humanae vitae* (1968) care confirma ilegalitatea morală a anticoncepţionalelor. Recunoaşterea de către Conciliu a rolului lumii laice, împletită cu o criză destul de răspândită a identităţii clerului şi cu o scădere a vocaţiei lui, a fost însoţită de eforturi abia simţite şi nu întotdeauna foarte hotărâte pentru a restabili importanţa hotărâtoare a ierarhiei în raport cu instanţele comunitare şi responsabilităţile comune. O dată cu pontificatul lui Ioan Paul II, a cărui alegere a marcat revenirea, după patru secole, a unui papă neitalian pe scaunul pontifical, a fost continuată li ia pastoral-ecumenică a lui Paul VI, cu călătorii lungi şi frecvente mai ales în ţările Lumii a Treia, şi – în lumina reafirmării locului central al demnităţii omului ca element fundamental al predicilor Bisericii – o aspră critică a pretenţiilor de autosuficienţă a regimurilor politico-ideologice predominante. În acest sens, dacă papa a avut în mod cert un rol de primă importanţă în momentul intrării în criză a regimurilor comuniste, nu mai puţin radicală a apărut şi critica de mai târziu, adresată celor mai recente tendinţe de dezvoltare ale sistemului capitalist. Caracteristică a fost şi intenţia de a întâmpina marea scadenţă a sfârşitului de mileniu cu un examen profund şi critic, făcut cu deosebit curaj, faţă de multe poziţii pe care le-a avut Biserica în trecut (faţă de ştiinţă şi de modernitate; faţă de modalităţile folosite pentru a converti populaţiile necreştine; în materie de antiiudaism) şi o puternică relansare a dialogului şi a confruntării cu celelalte confesiuni religioase.

Bibliografie: R. Aubert – L.J. Rogier – M.D. Knowles, *Nuova storia della Chiesa*, tr. it. Marietti, Torino 1970-1977, 5 vol.; A.A.V V *Storia della Chiesa*, a cura di H. Jedin, tr. it. Jaca Book, Milano 1975-1980, 10 vol.; G. Martina, *La Chiesa nell'età dell'assolutismo, del liberalismo, del totalitarismo*. Morceliana, Brescia 1984[5]; A.A.V V *Storia vissuta del popolo cristiano*, a cura di J. Delumeau, F. Bolgiani, SEI, Torino 1985.

Vezi şi: cler; conciliu ecumenic; conferinţă episcopală; Contrareforma; cruciade; doctrina socială a Bisericii; episcop; galicanism; jansenism; învestitură, lupta pentru; modernism; mişcare catolică; ordine religioase; papa; Reforma protestantă; schisma din Occident; schisma din Răsărit; secularizare.

catolicism democratic, curent filosofic şi de acţiune politică care tindea să introducă credinţa religioasă în toiul luptelor pentru democraţie. Apărut încă de pe vremea Revoluţiei franceze, în micile grupuri care considerau „principiile de la '89" în concordanţă cu Evanghelia, s-a dezvoltat pe ascuns în sec. XIX. F. Ozanam şi H. D. Lacordaire au susţinut în 1848 că pentru Biserică a sosit momentul de „a trece în slujba noilor barbari", adică masele populare în ascensiune, părăsind legătura dintre tron şi altar. C. d. s-a dezvoltat mai târziu în nucleul filonului catolic intransigent (v. intransigenţă catolică) şi a cunoscut momentul său cel mai semnificativ în perioada de la sfârşitul sec. XIX şi începutul sec. XX. În numeroase ţări a provocat o reînnoire a formelor de acţiune politică a catolicilor în sens democratic (v. democraţia creştină) dincolo nu numai de regretele reacţionare ale intransigenţilor de modă veche, dar şi de compromisurile moderate şi conservatoare din alte componente catolice, care căutau în politică o simplă protecţie a intereselor ecleziastice. În general c. d. dorea să dea conţinut politic democratic instanţelor tradiţionale ale mişcării catolice, propunând reforme politice (sufragiu universal, legislaţie socială, lege electorală proporţională) şi reluând acţiunea socială prin iniţiativa sindicală. Relansat în perioada de după primul război mondial în Italia de proiectul popular al lui L. Sturzo, c.d. a rămas o componentă semnificativă, nu întotdeauna majoritară, în Democraţia Creştină de după 1945, dar a inspirat şi alte experienţe de angajare politică.

catolicism liberal, curent filosofic religios şi politic care s-a născut şi dezvoltat în sec. XIX în mai multe ţări europene. Apărut ca reacţie la catolicismul puternic reacţionar din vreme Restauraţiei, c. l. a cunoscut cea mai mare dezvoltare a sa în Franţa graţie lui F.R. de Lamennais (1782-1854). Catolicii liberali s-au convins că restaurarea societăţii creştine era imposibilă în cadrul statului absolutist şi că pentru a apăra interesele Bisericii era nevoie, în schimb, să fie de partea celor care luptau pentru libertăţile moderne. O asemenea deschidere spre modernitate ar fi avantajat Biserica, conducând-o spre recuperarea interiorităţii şi spiritualităţii. Aceste idei, răspândite de ziarul „Avenir", au fost condamnate de Grigore XVI în enciclica „*Mirari vos*" (1832), care a considerat ca inacceptabilă orice libertate

modernă (de conştiinţă, de asociere, de presă). În ciuda faptului că au fost condamnate de către papa, ideile c.l. s-au afirmat în Belgia (unde au constituit baza teoretică a colaborării în interiorul guvernului între catolici şi liberali) şi în diferite ţări europene. În Italia necesitatea de reînnoire a Bisericii a favorizat pătrunderea c. l. Printre catolicii liberali italieni, filosoful A. Rosmini Serbati (1797-1855), A. Manzoni (1785-1873), abatele R. Lambruschini (1788-1873) şi V. Gioberti (1801-1852), cel mai de seamă exponent al neoguelfismului, care s-au străduit, trecând peste multe obstacole, să împace credinţa religioasă cu mişcarea naţională şi liberală. După revoluţia din 1848 c.l. a pierdut mult teren faţă de intransigentismul catolic. Enciclica *Quanta cura* (8.X.1864) şi anexa *Catalog al erorilor lumii moderne* a lui Pius IX au condamnat încă o dată tezele sale. În Italia moştenirea c.l. a fost preluată de mediile politico-culturale catolice conservatoare, care au căutat un acord practic cu liberalii, în încercarea de a evita marginalizarea catolicilor faţă de viaţa culturală şi politică şi de a realiza concilierea dintre stat şi Biserică. Semnificativ este motto-ul revistei „Rassegna Nazionale": „catolici cu Papa şi liberali cu statul" Un filon al moştenirii catolico-liberale a însufleţit în sec. XX poziţiile catolice interesate de libertatea conştiinţei în a-şi mărturisi încrederea în viaţa socială şi politică.

Cattaneo, *Carlo,* istoric, economist şi om politic italian (Milano 1801-Castagnola, Lugano, 1869). De familie modestă, a fost elev al lui G.D. Romagnosi, şi-a luat diploma în jurisprudenţă şi timp de câţiva ani a predat la gimnaziu. În 1839 a întemeiat la Milano revista „Il Politecnico" Deşi s-a ţinut departe de politica activă, a propus un program de reforme care să ducă Lombardia şi Veneto spre autonomie în cadrul unei federaţii a popoarelor din Imperiul austriac. În timpul celor Cinci zile ale lunii martie 1848 a condus consiliul de război, opunându-se uni i Lombardiei cu Piemontul (şi rupând în această privinţă relaţiile cu Mazzini). Din 1848 până în 1859 a fost exilat mai întâi la Paris şi apoi la Castagnola. Şi-a elaborat ulterior viziunea democratică şi republicană asupra viitorului Italiei, bazată pe un federalism care să respecte rolul autonomiilor locale şi al diferitelor experienţe regionale existente în tradiţia italiană. În 1860 l-a ajuns din urmă pe Garibaldi la Neapole, unde a susţinut formarea parlamentelor pentru Sicilia şi zona Neapole, care să negocieze unirea cu Piemontul, evitând o simplă anexiune. A refuzat în 1861 alegerea sa ca deputat, acceptând-o mai târziu în 1867, dar fără să participe la lucrările Camerei pentru a nu depune jurământul de fidelitate faţă de coroană. Prin studiile sale a introdus în Italia aplicarea pozitivismului la ştiinţele speciale. Opere: *Informaţii naturale şi civile despre Lombardia* (1844); *Despre insurecţia de la Milano din 1848 şi despre războiul ce a urmat* (1849).

Catulus, *Quintus Lutatius,* om politic şi general roman (n. cca 140-m. 86 î.Hr.). În 102 î.Hr. a reuşit să obţină consulatul după ce a candidat de trei ori fără succes, cu ajutorul lui Marius, împreună cu care, în 101, i-a învins pe cimbri la Vercellae. Trecând de partea lui Sulla a devenit unul dintre cei mai îndârjiţi duşmani ai lui Marius, iar când acesta s-a înapoiat la Roma în 87 î.Hr., s-a sinucis.

Caucaz, regiune situată între Marea Neagră şi Marea Caspică, împărţită în două regiuni: Ciscaucazia la N şi Transcaucazia la S. Aici s-a dezvoltat regatul antic Urartu; a fost disputată între romani şi parţi şi mai târziu de Sasanizi. Ciscaucazia a fost ocupată de alani, huni şi kazahi (sec. VII î.Hr.); între sec. XIII şi XVI regiunea a fost dominată de mongolii Hoardei de Aur, apoi a căzut sub influenţa rusă. Transcaucazia, în care au înflorit numeroase comunităţi creştine, a fost îndelung disputată între bizantini şi Sasanizi; ocupată de arabi (sec. VII), pe urmă invadată de mongoli în sec. XIV, a fost cucerită de Tamerlan. Disputată de otomani, persani şi ruşi, a fost ocupată de cei din urmă abia în a doua jumătate a sec. XIX. Între 1922 şi 1936 a constituit Republica Sovietică Transcaucazia. După dezmembrarea URSS C. este, din punct de vedere politic, fragmentat: Ciscaucazia aparţine Rusiei (dar este împărţită în regiuni şi provincii autonome), Transcaucazia este împărţită între statele Armenia, Azerbaidjan şi Georgia, în prezent sfâşiate de conflicte interetnice.

caudillism, denumire dată formelor autoritare de guvernare tipice pentru America Latină şi Spania din sec. XIX şi XX. C. s-a afirmat în ţările latino-americane devenite de curând independente, caracterizate de profunde diferenţieri sociale şi de o fragilitate extremă a instituţiilor democratice: *caudillos* erau acei proprietari de pământuri care pentru a proteja interesele propriei clase sociale erau gata să ia arma în mână şi s-o pornească în marş asupra capitalei pentru a soluţiona prin forţă chestiunile politice apărute. Stabilizarea treptată a situaţiei politice nu a reuşit să influenţeze acest obicei, înrădăcinat de-a lungul timpului în mentalitatea latino-americană, determinând o înclinaţie spre soluţionarea armată a crizelor politice. La baza c. se află declaraţia de garanţie şi de fidelitate reciprocă dintre *caudillo* şi susţinătorii lui, apelul constant la valorile patriotismului şi ale dreptăţii, cât şi extrema personalizarea a politicii.

caudillo, titlu (sp.: şef, conducător) atribuit în Spania şi în America Latină şefilor militari şi politici. În 1938 generalul F. Franco, care fusese deja proclamat şef al statului de către naţionalişti în timpul războiului civil spaniol, a căpătat titlul de *caudillo por la gracia de Dios* (caudillo prin mila lui Dumezeu).

Cavaignac, *Louis-Eugène,* general şi om politic francez (Paris, 1802-Ourne, Sarthe, 1857). De orientare republicană, după revoluţia din februarie 1848 a fost numit guvernator al Algeriei, apoi ministru de război. În 24.VI.1848 a fost investit cu puteri dictatoriale şi a înăbuşit în sânge revolta muncitorilor din Paris. Candidat la preşedinţia republicii, a fost înfrânt de Ludovic Napoleon (10.XII.1848) şi s-a opus apoi celui de-al Doilea Imperiu.

cavaleri, în vechea Atenă constituiau a doua din cele 4 clase soloniene: făceau parte din ea cei care aveau un venit anual de 300 de drahme de argint. În epoca romană c. erau cei care aparţineau categoriei ecvestre (*equites*), care se dezvoltase din primele centurii de cavalerie ale comiţiilor centuriate (v. comiţie). În perioada de mijloc şi târzie a republicii, ca şi cămătarii şi perceptorii de impozite, c. au speculat din plin perspectivele de îmbogăţire oferite de expansiunea Romei. Începând din 123 î.Hr. când pentru prima dată au putut fi numiţi judecători în infracţiunile de extorcare, au căpătat un rol din ce în ce mai important în lupta politică romană. În timpul imperiului, categoria ecvestră era de-acum un ordin în sens restrâns, caracterizat de un aparat exterior precis şi de funcţii administrative şi atribuţii militare rezervate lui; cariera ecvestră culmina cu prefectura Egiptului sau cu prefectura pretoriului.

cavalerie[1], instituţie politică şi socială care s-a răspândit în lumea creştină din Occident în timpul Evului Mediu.

■ *Cavaleria la începuturile sale.* Încă de la începuturile Evului Mediu s-a format un fel de castă militară a cavalerilor, adică luptători care puteau dispune pe proprie cheltuială de un cal, de o spadă, de scut şi de armură. Numai cei care aparţineau categoriilor sociale superioare puteau pe-atunci să dispună de un asemenea echipament foarte costisitor. Caracterul militar şi cel aristocrat al c. a determinat formarea unei etici speciale a cavalerilor, caracterizată printr-o îmbinare de motive religioase şi politice. Cavalerii aveau într-adevăr datoria de a-l ajuta pe principele de care erau legaţi prin legături de vasalitate, în apărarea celor slabi (clerici, călugări, femei, văduve, săraci, orfani) şi în apărarea ordinii. Exercitarea unor asemenea funcţii le garanta în schimb dreptul de a fi întreţinuţi de către seniori şi imunitatea fiscală. Biserica, pe de o parte, a condamnat înclinaţia cavalerilor de a deveni instrumente de oprimare împotriva aceloraşi oameni lipsiţi de apărare pe care ar fi trebuit să-i apere; pe de altă parte, începând din sec. XI, a făcut din ei *milites Christi* (soldaţii lui Cristos), protagonişti ai sfântului război cruciat pentru a lupta împotriva duşmanilor interni şi externi ai creştinătăţii. În acest sens Biserica a vrut să intervină până şi în ceremonialul de iniţiere al cavalerilor (*adoubement:* învestitură), binecuvântându-le spada în cadrul unui ritual asemănător cu cel al încoronării regale.

■ *Cavalerii de curte.* În Franţa sec. XII totuşi a înflorit la curţile marilor seniori feudali o ideologie cavalerească, care a reuşit să se sustragă influenţei Bisericii şi care a păstrat din etica iniţială doar respectarea cu străşnicie a loialităţii faţă de senior şi faţă de alţi cavaleri. La aceasta s-au adăugat noi valori, ca de exemplu bravura (curajul şi capacitatea de a mânui armele), generozitatea (înţeleasă ca dezinteres faţă de bogăţie) şi mai ales curtoazia, care consta în capacitatea de a respecta un cod special de comportament faţă de doamnele din aristocraţie. Această stilizare a idealului cavaleresc s-a manifestat în practica foarte răspândită a turnirurilor (lupte simultane reglementate de reguli extrem de riguroase) şi în înflorirea dragostei pline de curtoazie (amorul curtean) la toate curţile europene. Curând, însă, cavalerii n-au mai constituit un grup social distinct de alte grupuri nobile care şi-au însuşit şi au transfigurat treptat modelul cultural. În sec. XIV şi XV consolidarea monarhiilor naţionale şi ascensiunea grupurilor de negustori care atentau la monopolul bogăţiei rezervat nobilimii au dus la o profundă transformare a conceptului şi rolului cavalerilor. Înfiinţând ordine cavalereşti laice, în care se putea intra prin numirea personală şi directă făcută de către suveran (primul a fost Ordinul Jartierei, întemeiat de Eduard III al Angliei în 1344), monarhiile au dorit să-şi creeze în jurul lor elite restrânse chiar în interiorul grupurilor de aristocraţi: apartenenţa la c. nu mai coincidea de-acum cu apartenenţa la un anumit grup social, ci era semnul distinctiv al unor raporturi speciale de bunăvoinţă existente între cavaler şi autorităţile statului, care se traducea în conferirea unei decoraţii şi a titlului de cavaler (cu un înţeles care s-a menţinut până astăzi).

cavalerie[2], trupele care luptau pe cal sau pe un atelaj: s-au bucurat de o deosebită importanţă de pe vremea armatelor asiriene (sec. IX î.Hr.) şi persane (sec. V î.Hr.) şi au fost adesea decisive în tactica folosită de cartaginezi şi de suveranii din perioada elenistică (sec. VII-I î.Hr.). Au avut în schimb un rol secundar, de cercetare şi de acoperire, în formaţiile militare din Grecia în perioada clasică şi din Roma republicană şi imperială până în sec. II d.Hr. C. a devenit din ce în ce mai numeroasă şi importantă în armatele din perioada târzie a Imperiului roman prin acceptarea mercenarilor aparţinând populaţiilor germanice nomade care făceau presiuni la graniţe şi erau obişnuite să lupte pe cai.

■ *Epoca de aur a cavaleriei.* Decisivă în dezvoltarea c. a fost ataşarea (probabil de provenienţă hună) a scării la şa, care a mărit în mod considerabil eficienţa şarjei directe chiar şi în cea individuală, permiţându-i cavaleristului să-şi ţină suliţa în sprijinitoare şi în acelaşi timp să lovească din goana calului fără a fi aruncat din şa. În timpul Evului Mediu, c. a fost arma prin excelenţă din întreg continentul eurasiatic: importantă în China, esenţială la

CAVALERIE

La originile cavaleriei medievale

O istorie univocă a cavaleriei europene, cu privire la originile sale cât şi ale dezvoltării sale, nu ar fi de conceput. Schema generală este poate valabilă oriunde: necesitatea unui armament greu şi costisitor a făcut să se dezvolte în tot Occidentul, începând din sec. VIII-IX – ajungând la forme stabile în sec. X şi formându-şi mai târziu o cultură şi o conştiinţă de sine – o categorie de profesionişti ai armelor, în general de condiţie liberă (dar nu chiar întotdeauna, în zone precum, de exemplu, Flandra, Lorena, Germania) înzestraţi cu bunuri sub formă de beneficia *sau de alodii capabile să întreţină echiparea lor, sau care făceau parte din suita unui senior care le punea la dispoziţie tot ceea ce aveau nevoie, îi înzestra cu arme şi cai şi-i recompensa cu donaţii.*

Orice definiţie a cavalerului prea rigidă şi generală trebuie aşadar eliminată. Vechea echivalenţă, propusă de Guilhiermoz, între conceptul de miles *şi acela de* nobilis, liber, vassus *şi a acestora din urmă între ele, nu a rezistat criticii; părăsită, pe urmă, reluată şi rediscutată a fost ideea lui Bloch în parte independent de Guilhiermoz după care cavaleria ar fi fost matriţa nobilimii feudale.* Miles *nu era sau nu putea să fie „nobil" din moment ce nobilimea era un fapt legat mai ales de origine, dar şi de putere şi de deţinerea unei seniorii cu exercitarea prerogativelor corespunzătoare, în timp ce cavaleria la originea ei a fost şi a rămas pentru multă vreme un fapt prin excelenţă personal, legat de un serviciu de natură militară prestat şi independent de circumstanţe. Nu se poate susţine nici echivalenţa dintre cavalerie şi vasalitate, chiar dacă în realitate numeroşi cavaleri puteau să fie vasali, aparţinând unor vechi familii, nobile sau nu, din moment ce se aflau printre aceştia şi cavaleri a căror condiţie era de liberi beneficiari a unor alodii. În sfârşit, nu poate fi acceptat oriunde raportul dintre cavalerie şi libertate – care ar fi devenit firesc în Franţa la sfârşitul sec. XII şi în sec. XIII – pentru că au existat şi cavaleri prin ocupaţie, adică cei care, din punct de vedere personal, nu erau liberi. Dacă diferite erau rangul, condiţia personală, nivelul social şi economic al cavalerilor, asemănător trebuia să fie de asemenea şi „tipul lor de viaţă" Ceea ce-i deosebea pe toţi de cei care, liberi sau nu, nu purtau arme şi erau deci supuşi sancţiunii seniorului, era faptul că erau scutiţi de ea. Pentru ei care, în caz de război, trebuiau să-i sară în ajutor seniorului respectiv – chiar şi atunci când nu trăiau în anturajul lui, în calitate de componenţi ai* mesnie-*ei sale, el era nu* dominus, *stăpânul, ci senior-ul, „bătrânul": apelativ în care se implementau teama şi afectuoasa familiaritate soldăţească, care defineşte o legătură frăţească, camaraderească, rezultând dintr-o comuniune de viaţă şi de experienţe ce lasă la o parte şi în plan secund orice altă diferenţă. Cercetările lui Georges Duby au stabilit că în Burgundia, şi mai precis, în documentele de la Cluny, cuvântul* miles *a apărut în 971, pentru a înlocui treptat toţi termenii care iniţial defineau supunerea feudală (*vassus, fidelis*) sau naşterea dintr-o familie ilustră (*nobilis*); substituirea era deja totală, continuă ilustrul istoric francez, spre sfârşitul primelor trei decenii ale secolului următor [...].*

Între sfârşitul sec. X şi prima jumătate a sec. XI s-a afirmat şi perfectat, practic în întreaga Franţă, distincţia persoanelor civile în două mari categorii: milites *– nume care a sfârşit prin a fi în general purtat şi de cei care aparţineau rangurilor celor mai înalte ale feudalităţii – şi* rustici. *O asemenea distincţie a căpătat valoare şi importanţă politico-socială o dată cu instaurarea senioriei bannale, între sfârşitul secolului X şi începutul celui următor, care i-a supus pe* rustici *judecăţii şi obiceiurilor seniorale, de care* milites *erau scutiţi. Superioritatea acestora din urmă faţă de primii reieşea deci din trei aspecte: cel tehnic (marea funcţionalitate a omului călare în vreme de război), cel social (legătura dintre folosirea calului şi tipul de viaţă superioară), cel juridic-instituţional (limitarea serviciului militar la o* élite *scutită de a se supune ordinelor serviciului – bannus). În special ca titlu personal, folosit adică cu funcţie de opoziţie,* miles *a tins să înlocuiască un alt termen,* nobilis, *faţă de care avea avantajul de a fi mai clar: în concluzie,* miles *desemna de-acum „les hommes libres de la classe supérieure qui ne connaissent pas la contrainte, mais seulement des obligations vassaliques".*

FRANCO CARDINI, *La originile cavaleriei medievale*, La Nuova Italia, Firenze, 1987, pp. 316-317

mongoli (care graţie c. şi-au creat rapid un imperiu foarte întins), în Europa a dominat fără a putea fi învinsă pe câmpul de luptă cel puţin până în sec. XIV. Relansarea forţelor de infanterie înarmate cu suliţe lungi (greu de asaltat cu şarjele lente ale cavaleriei prevăzută cu un echipament greoi), dar mai ales răspândirea armelor de foc au obligat c. să se adapteze noilor tactici, să adopte alte arme decât cele tradiţionale, ca de exemplu în cazul dragonilor din sec. XVI, archebuzieri care puteau să lupte şi călare şi pe jos. Folosirea c., coordonată însă strâns cu infanteria (a fost perfecţionată tactica voltei, cu ajutorul căreia cavalerii se apropiau de duşman trăgând cu pistoale şi muschete, iar pe urmă se retrăgeau pentru a-şi reîncărca armele), a avut o şi mai mare importanţă între sec. XVII şi XIX, o dată cu Gustav II Adolf al Suediei (care i-a redat importanţa armei albe), Frederic II al Prusiei şi Napoleon. Ultimul a folosit cu rezultate optime c. nu numai ca forţă de atac, dar şi cu sarcini de cercetare, diversiune şi urmărire.

■ *Decadenţa şi dispariţia cavaleriei.* Progresele tehnice care au avut loc în decursul sec. XIX în domeniul armamentelor, făcând să crească considerabil volumul tirului de foc, au condamnat cavaleria la o lentă, dar inevitabilă decadenţă. Progresul motorului cu explozie, cât şi noile tehnici de protecţie, au permis crearea mijloacelor blindate (utilizate deja cu multă eficienţă în timpul primului război mondial din 1914-1918) care au dat lovitura de graţie cavaleriei. Sectoare ale cavaleriei au continuat totuşi să rămână în structurile organice a numeroase oştiri până la cel de-al doilea război mondial (mare admiraţie a stârnit curajul disperat cu care cavaleria poloneză a atacat trupele blindate germane). Un regiment italian, Cavaleria Savoia, a fost protagonistul ultimei şarje de cavalerie în bătălia de la Isbuşenski (24.VIII.1942) în Rusia, în al doilea război mondial.

Cavalerii Libertăţii, societate secretă piemonteză, organizată la sfârşitul anului 1830 pentru a răspândi ideile constituţionale. Îşi recruta membrii mai ales dintre ofiţerii armatei. A fost descoperită în 1831, din imprudenţa unuia dintre fondatori, I. Ribotti de Molières. Unii dintre membrii au fost închişi, iar alţii s-au salvat prin exil.

cavalerilor, războiul, a fost dus în Germania (1522-1523) de către cavalerii imperiali, exponenţi ai micii nobilimi, împotriva suveranilor lor. Aflaţi în declin economic şi lipsiţi de dreptul de a participa la dieta Sfântului Imperiu Roman, cavalerii sperau să obţină avantaje politice şi o mare parte din proprietăţile mănăstireşti secularizate de suveranii statelor germane: sub conducerea lui F. von Sickingen (1481-1523) şi a lui U. von Hutten (1488-1523) cavalerii s-au ridicat împotriva principilor Sfântului Imperiu Roman şi au asediat cetatea Trier, unde a murit von Sickingen. Armata ligii formată din principii Palatinatului şi din Hessa i-a înfrânt. Hutten s-a refugiat la Zürich lângă Zwingli, unde a murit.

cavalerişti (*corazzieri*), din garda şefului statului italian, jandarmi călare cu scut pectoral şi coif, alcătuită din soldaţi înalţi de cel puţin 1,90 m, înfiinţată în 1868 cu atribuţia de gardă personală şi escortă de onoare a regelui Italiei, iar din 1946 a şefului statului republican.

cavaliers (eng.: cavaleri), termen cu care erau denumiţi susţinătorii regelui Carol I al Angliei începând din 1640 în conflictul cu Parlamentul şi mai târziu în războiul civil. Aproape toţi anglicani sau catolici, cavalerii contau pe majoritatea nobililor şi numărul lor era predominant în Anglia de vest şi de nord, şi mai mult la sate decât la oraşe. După restaurarea lui Carol II, începând din 1671, cavalerii au fost numiţi *tories* (v. *tory* şi *whig*).

Cavallero, *Ugo,* mareşal al Italiei (Casale Monferrato 1889-Frascati 1943). În ultima fază a primului război mondial a fost director al oficiului operaţiuni al comandamentului suprem. Subsecretar de stat la Ministerul de Război (1925-1928), senator (1926) a părăsit din 1919 până în 1936 armata pentru a deveni preşedinte al societăţii Ansaldo. A fost şef al Statului Major General (XII.1940-I.1943) în prima fază a celui de-al doilea război mondial. Considerat filogerman, a fost arestat o dată cu căderea fascismului. La 8.IX.1943 a fost eliberat de nemţi şi condus la înaltul lor comandament din Frascati pentru a-l determina să colaboreze cu Germania, dar a fost găsit mort, în circumstanţe nu foarte clare, probabil sinucigându-se.

Cavallotti, *Felice,* om politic şi scriitor italian (Milano 1842-Roma 1898). A luptat alături de cei O Mie ai lui Garibaldi, iar pe urmă în cel de-al treilea război de independenţă (1866). S-a bucurat de o oarecare notorietate şi ca literat (printre dramele sale *Zdrenţăroşii* 1871; *Agnese* 1873; *Alcibiade,* 1874; *Locuitorii din Messenia,* 1877) şi a aderat la mişcarea literară cunoscută sub numele de *scapigliatura*: a condus „Gazzettino rosa", ziar apărut la Milano cu tendinţe democrat-republicane. Ales deputat în 1873, ca lider al Partidului Radical, situându-se de partea extremei stângi parlamentare, a avut un rol de opoziţie combativă între anii '80 şi '90, la început împotriva transformismului lui A. Depretis, apoi împotriva tendinţelor autoritare şi imperialiste ale lui F. Crispi. Împotriva adversarilor şi-a măsurat puterile în numeroase dueluri, dintre care ultimul, cu deputatul F. Macola, i-a fost fatal.

Caviglia, *Enrico,* mareşal al Italiei (Finale Ligure, Savona 1862-1945). Combatant în războiul din Abisinia (1896) şi în războiul din Libia (1911-1912), a comandat armata a VII-a în primul război mondial. Ministru de război (I-VII.1919), în 1920 a condus expediţia din oraşul Fiume care i-a împrăştiat pe legionarii lui D'Annunzio. În cel de-al doilea război mondial a făcut

presiuni asupra regelui pentru a părăsi alianța cu Germania. Din 9 până în 14.IX.1943 a luat comanda orașului Roma în starea de derută creată de părăsirea orașului de către rege și guvern.

Cavour, *Camillo Benso conte de,* om de stat italian (Torino 1810-1861). Cel de-al doilea fiu al marchizului Michele și al genovezei Adela di Sellon, prin care a suferit influența cercurilor calviniste, C. a fost în tinerețe ofițer al armatei. Părăsind viața militară în 1831, timp de patru ani a călătorit prin Europa, studiind în mod special efectele revoluției industriale în Marea Britanie, Franța și Elveția și însușindu-și principiile economice și socio-politice ale sistemului liberal de tip britanic.

■ *Ucenicia unui liberal.* Reîntors în Piemont în 1835, s-a ocupat mai ales de agricultură (făcând din ferma de la Leri o gospodărie model, publicând diferite studii și articole tehnice, înființând împreună cu alții, în 1842, Asociația agrară) și de căile ferate și de răspândirea școlilor și grădinițelor. Grație activității sale comerciale și bancare (s-a aflat printre fondatorii Băncii din Torino). C. a devenit unul dintre oamenii cei mai bogați din Piemont. Apariția, în decembrie 1847, a cotidianului „Il Risorgimento" a marcat orientarea angajării sale politice, gândită în strânsă legătură cu activitatea desfășurată până atunci: numai o profundă restructurare a instituțiilor politice piemonteze și crearea unui stat întins din punct de vedere teritorial și unit în Italia ar fi făcut cu-adevărat posibil, după părerea lui C., acel proces de dezvoltare și creștere economico-socială promovat prin inițiativele din anii precedenți. În paginile ziarului i-a cerut imediat (7.I.1848) regelui Carlo Alberto să promulge constituția, stimulându-l apoi să pornească împotriva Austriei la aflarea veștii despre cele Cinci zile ale orașului Milano prin articolul rămas celebru *Ora supremă a monarhiei savoiarde.* Ales în parlament în iunie 1848, s-a ridicat împotriva reluării primului război de independență aducând argumente pline de realism, sprijinind guvernul d'Azeglio în apărarea libertăților constituționale recent dobândite, în special libertatea presei. Apăreau astfel deja definite bazele viitoarei acțiuni politice a lui C.: liberalismul intern și provocarea unei schimbări a echilibrului internațional în direcție antiaustriacă, care să permită crearea unui nou subiect național în jurul coroanei savoiarde.

■ *Deceniul pregătirilor.* Afirmându-se printr-un discurs (1859) în apărarea legilor Siccardi (v.) C. a fost chemat (nu fără a-l lăsa perplex pe regele Vittorio Emanuele II) să facă parte din cabinetul d'Azeglio ca ministru al agriculturii, al comerțului și al marinei (1851); în această funcție a realizat tratate comerciale bazate pe liber schimb cu Marea Britanie, Franța și Belgia. În februarie 1852 C. a pus în practică împreună cu U. Rattazzi „fuziunea", reunind elementele cele mai progresiste ale dreptei cu moderații stângii într-o nouă mare grupare de centru; pe această bază l-a înlocuit pe M. d'Azeglio în funcția de prim-ministru (2.XI.1852), formând ceea ce apoi s-a numit „marele guvern" și apucându-se să pună în aplicare o profundă modernizare a Piemontului și a intervenției sale în diplomația europeană. În această acțiune a sa C. a trebuit să combată diferitele reacții ale dreptei catolice (condusă de fostul ministru de externe C. Solaro della Margarita) și chiar ale lui Vittorio Emanuele II pe de o parte, contrare laicizării structurilor statului promovată de C., o dată cu accentuarea caracterului parlamentar al sistemului politic; și ale mazzinienilor și democraților, pe de altă parte, susținători ai regimului republican și i soluționării pe cale insurecțională a chestiunii naționale. Pe plan intern, primul deceniu al guvernării cavouriene se caracterizează prin amplitudinea reformelor structurale promovate. S-a dezvoltat rețeaua feroviară piemonteză (care în 1859 a ajuns la jumătatea întregii rețele din peninsula italiană) și au fost promovate noi sisteme de culturi agricole și de irigații; s-a inaugurat o politică vamală extrem de liberă, care a introdus Piemontul în comerțul internațional. Armata a fost la rândul ei supusă reformelor prin activitatea lui Lamarmora și a fost creat un arsenal maritim în portul La Spezia. În 1855, în ciuda opoziției clerului și a regelui (așa-numita „criză Calabiana") statul a fost laicizat pe baza formulei „o Biserică liberă într-un stat liber", creându-se astfel unul din elementele care au favorizat replierea vechilor republicani – printre care D. Manin și G. Garibaldi – în jurul programului savoiard, sub auspiciile Societății Naționale Italiene (1857). În politica externă, prin participarea la războiul Crimeii, C. a înscris Piemontul în concertul diplomatic european în detrimentul Austriei, așezând în mod oficial în spațiul internațional (congresul de la Paris, 8.IV.1856) chestiunea națională italiană.

■ *Unificarea națională.* Mizând pe convergența intereselor franceze, britanice și prusace în redimensionarea puterii austriece, C. a trecut în acel moment la faza realizării practice a procesului de independență a peninsulei, susținut din punct de vedere militar de Napoleon III în urma acordurilor de la Plombières (21.VII.1858), unde s-a pus la cale crearea unei confederații din patru state, condusă de către papă, dar în realitate dominată de suveranul savoiard, care ar fi trebuit să-și extindă regatul asupra întregii Italii de nord. Al doilea război de independență a dus la alipirea Lombardiei, dar armistițiul de la Villafranca l-a făcut pe C. să se îndepărteze de conducerea guvernului (VII.1859). Revenit la președinția Consiliului (I.1860), el a reușit totuși să folosească în propriul său avantaj răceala de moment apărută în relațiile cu Franța, când în fața reluării i ițiativei

democratice o dată cu expediţia celor O Mie şi eliberarea Italiei meridionale a putut să ordone în mod deschis invadarea concomitentă a Statului Papal (IX.1860), tolerată de Franţa şi bine văzută de Marea Britanie. Abilitatea diplomatică a lui C. de-a păstra de partea sa consensul puterilor europene şi fidelitatea lui Garibaldi în privinţa lozincii „Italia şi Vittorio Emanuele" au dus, astfel, la proclamarea Regatului Italiei la 17.III.1861. C. (care a murit la 6.VI.1861) şi-a dedicat ultimele luni din viaţă mai ales chestiunii romane, iniţiind contacte utile în vederea materializării votului parlamentului (27.III.1861) care ceruse ca Roma să fie capitală.

Bibliografie: A. Omodeo, *L'Opera politica del conte di Cavour*, La Nouva Italia, Florenţa 1940, 2 vol.; R. Romeo, *Cavour e il suo tempo*, Laterza, Roma – Bari 1977-1984, 3 vol.

cazaci, triburi din stepele cuprinse între Marea Neagră şi Marea Caspică (din turc. *qazaq*, vagabond, hoinar). Din sec. XV au fost numiţi c. cei ce făceau parte din triburile seminomade din S Rusiei şi care se stabiliseră pe Don şi pe Nipru, organizate din punct de vedere militar şi conduse de căpetenii alese (hatmani). Din sec. XVI Polonia a încercat să-i asimileze şi să-i catolicizeze. Ca reacţie c. de pe Nipru s-au supus ţarului Rusiei (1654). C. de pe Don şi-au apărat propria autonomie împotriva polonezilor şi a ruşilor pornind mari răscoale conduse de Stenka Razin (1667), Mazepa (1709) şi Pugaciov (1774). Ecaterina II a declarat desfiinţate triburile de c. de pe Nipru (1775) şi de atunci c. au fost treptat asimilaţi şi încadraţi în armata rusă, sub formă de contingente de cavalerie.

cazier politic, fişier care strânge date şi documentaţie referitoare la persoane considerate periculoase din punct de vedere politic pentru diferite instituţii. În Italia a fost instituit de Ministerul de Interne în 1896 pentru afiliaţii la partidele subversive. Începând cu 1926, după aprobarea textului unic al legilor securităţii publice, dimensiunile c. p. au crescut în mod considerabil, ajungând să conţină circa 160 000 de fişe în momentul desfiinţării sale (1945). Fasciculele cazierului politic care conţin în general o fişă biografică, note informative, procese verbale de la interogatorii, uneori chiar şi corespondenţă sau publicaţii, reprezintă o importantă sursă pentru istoricii care se ocupă de perioada liberală sau fascistă.

Cazimir I Restauratorul (n. cca. 1016-m. 1058), cneaz al Poloniei (1034-1058). A încercat să pună capăt anarhiei răspândite în Polonia sub domnia tatălui său Mieszko II, dar a fost alungat în urma unei revolte populare (1038). Întors în patrie cu ajutorul împăratului Henric III (1040) a obţinut din nou controlul asupra Sileziei invadată între timp de boemi.

Cazimir II Drept (n. 1138-m. 1194), cneaz al Poloniei (1177-1194). Fiu al cneazului Bolesław III, care-şi împărţise posesiunile între fiii săi, a uzurpat tronul fratelui său Mieszko III cu ajutorul clerului şi al armatei. Pentru a-şi consolida puterea a dus o politică de reforme fiscale, a abolit senatul polonez (1180) şi a făcut să devină, în cele din urmă, ereditar titlul cnezial, extinzând cnezatul spre sud, prin cucerirea Volîniei şi Lituaniei.

Cazimir III cel Mare (Kowal 1310-Cracovia 1370), rege al Poloniei (1333-1370) Fiu al lui Vladislav I, este considerat creatorul statului polonez. A încheiat pacea cu Ordinul teutonic (1343) şi cu Boemia (1346). A pus bazele dreptului polonez prin Statutul de la Wislica (1347) şi a fondat la Cracovia prima universitate poloneză (1364). Cu el s-a stins dinastia Piastilor şi i-a urmat nepotul Ludovic I de Anjou, regele Ungariei.

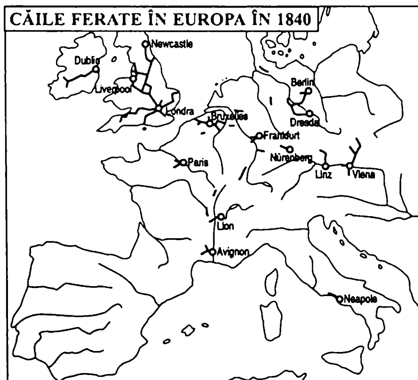
Cazimir IV Jagiello (n. 1427-m. 1492), mare duce al Lituaniei (1440-1492) şi rege al Poloniei (1447-1492). Sprijinit de mic nobilime poloneză (*szlachta*), căreia i-a acordat numeroase privilegii (Statutele de la Nieszawa, 1454), a luptat împotriva ungurilor şi şi-a extins posesiunile înspre Prusia, obţinând Pomerania şi accesul la mare prin Danzig, smulse cavelerilor teutoni după un lung război (1454-1466). Şi-a instalat fiul Vladislav pe tronul Boemiei (1471) şi al Ungariei (1490).

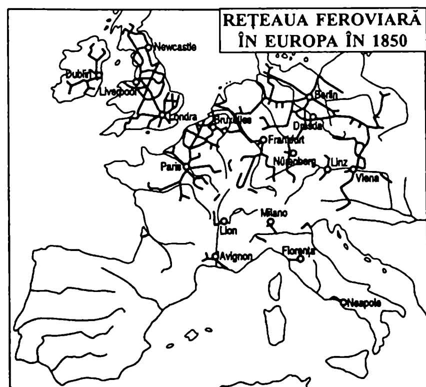
căi ferate, preluând şi dezvoltând elementele drumului de fier şi ale tracţiunii mecanice folosite în mină, inginerul englez R. Trevithick a conceput şi realizat (1802-1804) primele modele de locomotivă, aplicându-i ca forţă motrice cazanul cu aburi al lui J. Watt. Între 1814 şi 1827 G. Stephenson a construit mai multe locomotive cu două sau trei osii împerecheate cu toate roţile motrice, rezolvând în felul acesta problema alunecării roţilor pe şine. În 1825 industriaşul E. Pease i-a dat comanda să construiască primul drum de fier pentru a lega minele de la Darlington cu portul Stockton. În 1830 au fost inaugurate primele c.f. publice, la Liverpool-Manchester, iar în Franţa, Saint Etienne-Lyon.

■ *Dezvoltarea construcţiilor feroviare.* Dezvoltarea ulterioară a c.f. a fost atât de intensă încât a devenit simbolul unei noi faze impetuoase a revoluţiei industriale; ea a interesat înainte de toate Marea Britanie, Franţa, Germania, SUA, Canada şi India şi a atins apogeul la sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX. În Italia, unde prima cale ferată Neapole-Portici a fost inaugurată în 1839 în Regatul celor Două Sicilii, liniile de cale ferată construite înainte de unire se întindeau pe o distanţă puţin mai mare de 2 000 km; în primii ani ai sec. XX erau în stare de funcţionare circa 15 000 km de c.f. În SUA primele c.f. s-au răspândit în formă de raze dinspre porturile de la Oceanul Atlantic spre interior; în timpul războiului civil a început construcţia primei linii transcontinentale: legătura s-a făcut în 1869 la Promontory, în statul Utah. În Rusia cele mai mari realizări au fost obţinute prin calea ferată transcaucaziană,

care a legat Marea Caspică de Marea Neagră (1880-1890) şi calea ferată transsiberiană Moscova-Vladivostok (1891-1917), cu o întindere de peste 10 000 km.

■ *Probleme legate de căile ferate şi rolul lor.* Succesul c.f. a pus noi probleme tehnice şi economico-politice. Pentru a face mai sigur, mai rapid şi mai comod transportul pe şine au fost construite poduri de fier şi din beton armat pe trecerea peste cursurile de apă, în timp ce pentru a depăşi obstacolul reprezentat de lanţurile muntoase s-a recurs la tuneluri. Spre sfârşitul sec.XIX inovaţiile tehnice priveau folosirea unor forţe motrice diferite de cea a aburului (locomotive electrice, 1883; automotoare Diesel, 1912), reglementarea traficului (consens telegrafic, semafoare, semnalizări), siguranţa (studii asupra roţilor şi a sistemului de frânare). C.f. au avut un rol deosebit de important în sistematizarea teritorială a naţiunilor, făcând să fie reproiectat adeseori sistemul de legături dintre sate şi oraşe, dintre zonele de producţie şi pieţe, cu efecte imediate asupra transferărilor şi concentrării ansamblurilor de producţie. O asemenea importanţă strategică a determinat intervenţia guvernelor care au preluat locul persoanelor private în construirea şi administrarea c.f. (în Italia statul a preluat gestionarea directă a celei mai mari părţi din c.f. în 1905). La rândul său, construirea de şine şi de material rulant a stimulat producţia în numeroase sectoare industriale, a făcut necesară o mai intensă activitate a industriei extractive (cărbune, fier) şi siderurgice (oţel) şi a dat un mare avânt construcţiilor şi producţiei de cherestea. În timpurile mai recente, după o perioadă de decadenţă în faţa concurenţei transporturilor rutiere şi a celor aeriene, creşterea vitezei medii de mers (până la folosirea celor mai moderne trenuri de mare viteză), concurenţa din ce în ce mai mare în ceea ce priveşte preţurile, extinderea şi integrarea reţelelor continentale (cca 1 300 000 km de c.f. în lume) au dus la o puternică relansare a transporturilor feroviare.

EXPANSIUNEA CĂILOR FERATE

anul	*km de căi ferate*
1831	332
1841	8 591
1851	38 022
1856	60 148
1861	106 886
1871	235 375
1876	309 641
1900	749 793
1913	1 086 107

cămăşile albastre, denumire dată celor care aderau la diferite formaţiuni paramilitare: naţionaliştii italieni „Întotdeauna gata" care au trecut apoi la partidul fascist (1923); falangiştii spanioli înfiinţaţi de Primo de Rivera (1923) şi reorganizaţi de Franco (1937); grupurile de tineret egiptene din Wafd; membrii Gărzii Naţionale irlandeze ai generalului O'Duffy (1923); portughezii din mişcarea Sindicalismului Naţional al lui R. Preto (1932).

cămăşile brune, denumire dată celor care aderau la partidul nazist german, după culoarea uniformei. Proprie la început Trupelor de Asalt (SA), formaţiuni paramilitare create în 1923, uniforma cămăşilor brune a fost îmbrăcată de către toţi membrii partidului din 1925.

cămăşile negre, element al uniformei voluntarilor în timpul primului război mondial, cămăşile negre au fost apoi adoptate de legionarii de la Fiume ai lui D'Annunzio şi în 1919 de Fascia de Luptă, de unde au trecut apoi la Partidul Naţional Fascist. Expresia a devenit astfel denumirea dată fasciştilor italieni şi numele oficial al compo-

nenţilor Miliţiei Voluntare pentru Siguranţa Naţională destinaţi să îndeplinească misiuni militare.

cămăşile roşii, uniformă şi denumire dată voluntarilor garibaldieni în timpul luptelor din perioada Risorgimento-ului italian, a războiului din Creta (1897) şi a primului război mondial. Au fost îmbrăcate pentru prima dată de Legiunea Italiană constituită de Garibaldi în 1844 în Uruguay, la Montevideo. După o primă versiune, culoarea a fost adoptată pentru că imita pampasul roşcat; după o altă versiune a fost aleasă stofa rămasă disponibilă din cea destinată cămăşilor celor care lucrau în abatoare.

cărbune, substanţă combustibilă solidă, constituită în special din carbon. C. fosil, clasificat pe baza procentului de carbon conţinut şi a duratei procesului de carbonizare (turbă, lignit şi antracit), se deosebeşte de cel artificial, obţinut prin procesul de pirogeneză din c. fosil (cocs), din lemn sau alte reziduuri vegetale sau animale (mangal, c. animal).

■ *Istoria folosirii cărbunelui.* Cele mai vechi urme ale folosirii c. fosil drept combustibil datează din perioada de tranziţie dintre epoca pietrei şi epoca bronzului (cca mileniul II î.Hr.), când a avut loc stabilirea unor populaţii pe teritoriul Italiei şi al Greciei. Astfel de urme au fost găsite şi în China, datând din anul 1000 î.Hr. şi din epoca romană în Britannia. Combustibilul fosil a fost utilizat încă din Evul Mediu în zonele în care erau prezente zăcăminte la suprafaţă (Anglia) pentru încălzirea locuinţelor în locul lemnului. În sec. XIII, tot în Anglia, exista o industrie extractivă primitivă, care alimenta varniţele şi cărămidăriile, cât şi alte forme de prelucrări de mai mică importanţă. C. a căpătat o valoare cu totul nouă abia în sec. XVIII, când, în Anglia, a fost inventată maşina cu aburi (v.), iar utilizarea multiplă a acestei invenţii a contribuit în mod hotărâtor la revoluţia industrială. Cazanul cu aburi al lui Watt, cu nenumăratele utilizări pentru care a fost adaptat (sursă de energie pentru utilajele industriale, pentru locomotive şi pentru nave), cerea cantităţi substanţiale de c., care au fost extrase prin metode din ce în ce mai perfecţionate (aplicarea pompei cu abur inventată de T. Newcomen) din minele britanice de la Shropshire, din Staffordshire, din Ţara Galilor şi din zăcămintele existente în regiunile din nord ale insulei. Şi industria siderurgică a avut nevoie de mult c., în special după invenţia lui A. Darby, care în prima jumătate a sec. XVIII a extras din c. fosil cocsul, capabil să obţină temperaturi mai ridicate şi, în consecinţă, o calitate superioară de oţel.

■ *Importanţa economică a cărbunelui.* În sec. XIX a dispune de c. a devenit unul din elementele de diferenţiere a principalelor state europene în procesul de industrializare. Minele din Marea Britanie, Belgia, Franţa, Germania (Ruhr, Silezia), au furnizat acestor ţări combustibil din abundenţă şi ieftin. Pentru ţările sărace în cărbune (precum Italia, în afara unor modeste zăcăminte în Sardinia şi în Val d'Aosta), factorul energetic a constituit o problemă în plus în favoarea unui aparat productiv modern. Producţia anuală de c. fosil a fost dominată pe tot parcursul sec. XIX de Marea Britanie, care pentru o perioadă lungă de timp a ajuns să extragă singură peste jumătate din producţia mondială totală. La începuturile sec. XIX cantitatea totală extrasă era în jur de 20 milioane de tone anual, în 1850 producţia mondială urcase la 100 milioane de tone. De la începutul sec. XX SUA a devenit principalul producător, în timp ce URSS, Polonia, China, Cehoslovacia, India, Africa de Sud şi Australia au început să dezvolte încet-încet activitatea extractivă proprie. Producţia mondială, egală cu cca 300 milioane de tone anual în 1870, a urcat la 1,2 miliarde de tone în 1910, la 1,4 miliarde tone în ajunul celui de-al doilea război mondial şi la 1,6 miliarde de tone la începutul anilor '60. În cursul sec. XX c. şi-a găsit aplicaţii ulterioare în industria materiilor plastice şi a fibrelor sintetice, a explozibililor şi a coloranţilor, pentru producerea gazului necesar şi pentru încălzirea locuinţelor. Rolul economic al c. a scăzut totuşi în mod simţitor, prin concurenţa pe care i-o face petrolul.

EXTRAGEREA CĂRBUNELUI FOSIL (în milioane de tone)

anul	*Belgia*	*Franţa*	*Germania*[1]	*Regatul Unit*	*SUA*	*URSS*[2]
1840	4	3	4	32		
1870	12	14	31	117	40	
1913	23	40	190	292	571	
1955	29	55	132	225	447	276
1962	21	52	140	200	385	386
1976	7	23	96	124	586	494
1995		8	59	53	859	237

1. Din 1955 până în 1976 datele se referă la Republica Federală Germania.
2. Pentru anul 1995 datele se referă la Rusia.

căsătorie, în mod tradițional concepută ca un acord între două entități (triburi, clanuri, familii de origine) sau persoane singure, a fost în mod universal subordonată și unor norme (cum ar fi tabuul incestului) având ca scop împiedicarea c. între persoane de același sânge. ■ *Căsătoria în cultura modernă.* Caracteristică culturii occidentale moderne a fost înfiriparea treptată a unei concepții a c. considerată ca o decizie „personală" între doi indivizi. Acest proces a fost influențat treptat de către concepțiile iluministe, romantice, liberale și socialiste. C. a fost din această cauză redefinită ca raport între două persoane, fundamentat pe dragostea reciprocă și având ca finalitate „realizarea" lor personală, făcând chiar abstracție de recunoașterea social-instituțională și de finalitatea procreativă (puse în schimb pe primul loc de către învățăturile tradiționale ale creștinismului). ■ *Căsătoria religioasă și căsătoria civilă.* O dată cu evoluția culturală începută în sec.XVIII s-a dezvoltat și conflictul, din acest punct de vedere, dintre stat și Biserică. De-a lungul secolelor Biserica și-a asumat în Europa monopolul regularizării c. Contestarea acestui monopol a dus la începerea unei lungi serii de conflicte pornind de la Revoluția franceză și continuate de statele sec.XIX. Statul laic revendica nu numai deplina sa putere legislativă în materie de c., dar și predominarea propriilor norme față de cele ale Bisericii. În Italia liberală aceasta a dus printre altele la celebrarea c. atât la primărie cât și la Biserică. ■ *Divorțul.* Un conflict asemănător a apărut și în problema divorțului. Forme de divorț apar prezente la numeroase civilizații încă din Antichitate, inclusiv cea romană, dar creștinismul îi opune o concepție a c. bazate pe indisolubilitate, care admitea numai ipoteza anulării, adică a declarației făcute de autoritatea religioasă a inexistenței unei legături matrimoniale prin lipsa uneia sau mai multor condiții considerate ca indispensabile. Divorțul a fost introdus în 1792 de către Franța revoluționară. Codul napoleonian l-a menținut, chiar dacă a redus din motivele prevăzute. În cursul sec. XIX aproape toate statele europene introduseseră legislația divorțului. În Italia, însă, proiectele elaborate de statul liberal au fost zadarnice (cum ar fi: proiectul Villa, 1881; proiectul Zanardelli-Cocco Ortu, 1902). Divorțul a fost introdus abia în 1970 o dată cu legea Fortuna-Baslini: opoziția catolică a culminat cu un referendum abrogativ în 1974, care, însă, a obținut majoritatea favorabilă menținerii divorțului. Și eforturile pentru elaborarea unui drept de familie mai echilibrat și mai modern în raporturile dintre soți a trebuit să mai aștepte până la a se putea afirma. În Italia, o reformă completă în materie datează din 1975.

Bibliografie: G. Campanini, *Matrimonio e famiglia nella riflessione contemporanea,* Città Nuova, Roma 1977; P. Ungari, *Storia del diritto di famiglia in Italia,* Il Mulino, Bologna 1974.

căștile albastre, denumire (după culoarea căștii) prin care sunt desemnate în mod obișnuit forțele armate ale ONU. Aceste forțe, alcătuite din militari puși la dispoziție de țările membre, dar care acționează sub însemnele ONU, se constituie pentru fiecare intervenție luată prin decizia Consiliului de Securitate și sunt puse sub conducerea secretarului general. C. a. pot avea funcția de simpli observatori sau de control, sau pot fi însărcinate să îndeplinească „orice acțiune care este necesară pentru menținerea și restabilirea păcii și a securității internaționale" (art. 42 al Cartei ONU).

câmpul lui martie și câmpul lui mai, la franci (respectiv sub Merovingieni și sub Carolingieni) adunările anuale ale oamenilor liberi apți să presteze serviciul militar. La început îl alegeau și îl aclamau pe rege, apoi serveau la strângerea de oști în vederea campaniilor militare.

câmpurilor cu urne, cultura, civilizație, probabil originară din Lusacia sau din Transilvania, răspândită începând cu sfârșitul epocii de bronz (cca. 1200 î.Hr.), în mare parte din Europa occidentală și centrală (din Bretagne până la Vistula și din Renania până în Italia). A fost caracterizată prin practica construirii de cimitire cu urne cu cenușă îngropate în pământ, cu sutele, una lângă alta.

CDU, v. *Uniunea creștin-democrată.*

Ceaușescu, *Nicolae,* om politic român (Scornicești, 1918-Târgoviște 1989). Membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Român în 1948 și al Biroului Politic în 1955, în 1965 a obținut funcția de secretar general al partidului, iar în 1967 a cumulat-o și pe cea de președinte al Consiliului de Stat (șef al statului). C. a accentuat orientarea României spre un comunism național, atenuând dependența de URSS atât în domeniul economic, cât și în politica externă. În 1968 a dezaprobat intervenția trupelor Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia, situându-se în mod categoric împotriva doctrinei Brejnev (v.). A accentuat controlul polițienesc asupra populației și a dus o politică de rigidă austeritate pentru a putea destina cea mai mare parte a producției spre export și pentru a reduce astfel datoria externă, fără însă a reuși să salveze economia românească de la dezastru. Regimul lui C. s-a manifestat din ce în ce mai mult, o dată cu timpul, ca o rigidă dictatură, atât personală cât și a familiei sale, bazată pe un cult al personalității fără nici un fel de limită. A fost executat împreună cu soția sa în timpul insurecției izbucnite în decembrie 1989, care l-a răsturnat de la putere.

CECA v. Uniunea Europeană

Cecenia, regiune caucaziană locuită de populația cecenă. Parte a republicii autonome a Ceceno-Ingușeției

MISIUNI ALE CĂŞTILOR ALBASTRE

Data rezoluţiilor	Ţinta misiunii	Scop
1950[1]	Coreea	să susţină Coreea de Sud împotriva atacului Coreei de Nord şi al Chinei
1956	Egipt	să supravegheze sfârşitul ostilităţilor dintre Egipt, Israel, Marea Britanie şi Franţa după criza canalului de Suez şi războiul arabo-israelian din Sinai
1958	Liban	să împiedice amestecul sirian în teritoriul libanez
1960-1961	Congo	să asigure ordinea internă după independenţa de sub stăpânirea Belgiei şi să împiedice războiul civil
1962	Noua Guinee Occidentală	să administreze teritoriul după sfârşitul ostilităţilor între Indonezia şi Olanda până la anexarea regiunii de către Indonezia
1963	Yemen	să supravegheze sfârşitul ingerinţelor egiptene şi saudite în războiul dintre Yemenul de Nord şi Yemenul de Sud
1964	Cipru	să menţină pacea între majoritatea greacă şi minoritatea turcă după proclamarea independenţei de sub stăpânirea Marii Britanii
1973-1974	Egipt	să facă să fie respectat armistiţiul dintre Egipt şi Israel după războiul arabo-israelian de Yom Kippur
1978	Liban	să asigure retragerea Israelului din Libanul de sud
1988	graniţa Iran-Irak	să supravegheze „încetarea focului" între Iran şi Irak
1988	Afghanistan	să supravegheze retragerea trupelor sovietice din ţară
1988	Angola	să verifice retragerea trupelor cubaneze din ţară
1989	Namibia	să supravegheze desfăşurarea alegerilor libere în ţară şi să garanteze sfârşitul amestecului sud-african
1990	Croaţia	să supravegheze activitatea forţelor sârbe şi croate după dezmembrarea Iugoslaviei
1990	Kuwait	să reinstaureze independenţa Kuwaitului după anexarea lui din partea Irakului (războiul din Golf)
1991	Cambodgia	să garanteze pacea şi să organizeze alegeri libere
1992	Bosnia-Herţegovina	să aibă rol de intermediar în războiul civil din fostul stat al Iugoslavi
1992	Mozambic	să menţină pacea după războiul civil
1992	Somalia	să garanteze distribuirea ajutoarelor internaţionale şi să dezarmeze diferitele facţiuni antrenate în război
1994	Rwanda	apărare umanitară şi protecţia refugiaţilor din războiul civil
1996	Zair	misiune umanitară şi protecţia a 700 000 refugiaţi rwandezi

[1] Unicul caz de delegare totală a acţiunii acordată unui grup de ţări, care au condus operaţiunile sub comanda unificată a SUA

cuprinsă în Federaţia Rusă, în 1992 C. îşi declara în mod unilateral independenţa şi îl alegea drept preşedinte pe ex-generalul aviaţiei sovietice D. Dudaev, liderul naţionalist care reuşise să reunească triburile cecene rivale în jurul spiritului naţional şi islamic. Presat de generalii săi, în decembrie 1994 preşedintele rus Elţîn a dispus intervenţia armată pentru a doborî regimul rebel. Conflictul deosebit de sângeros care a urmat invaziei, timp de 20 de luni, nu a reuşit să supună rezistenţa cecenă, în ciuda distrugerii capitalei, Groznîi, şi a uciderii în luptă a lui Dudaev. În 1996 un acord între părţi a stabilit retragerea trupelor ruse din regiune şi amânarea până în 2001 a soluţionării definitive a problemei independenţei. În 1997 noul preşedinte cecen A. Maşhadov accentua procesul de islamizare a noului stat adoptând *sharia* drept cod juridic naţional.

Cecil, *William, baron Burghley,* om politic englez (Bourne 1520-Londra 1598). Venit la curte în 1547 în serviciul lorzilor protectori ai regelui Eduard VI, a fost mai târziu principalul ministru şi consilier al Elisabetei I, ca secretar (1558-1572) şi apoi lord trezorier (din 1572). A consolidat Biserica anglicană împotriva catolicilor şi a puritanilor, şi începând din 1571, s-a alăturat Franţei împotriva Spaniei, care îi sprijinea pe catolicii englezi.

CED, sigla Comunităţii Europene de Apărare, prevăzută în tratatul semnat la Paris la 27.V.1952 de către

Franța, Republica Federală Germania, Italia, Belgia, Olanda, Luxemburg. CED își are originea în necesitatea, susținută în mod deosebit de SUA după izbucnirea războiului din Coreea, de a reînarma Germania Federală, pentru a contribui la apărarea Europei Occidentale î fața amenințării sovietice. După lungi discuții apte să înfrângă opoziția Franței față de reînarmarea germană, s-a ajuns la semnarea tratatului care, prin inițiativa în special al lui A De Gasperi, prevedea și un proces pentru a se ajunge la o federație politică a Europei printr-o veritabilă adunare constituantă. În aprilie 1954 Marea Britanie s-a asociat la CED, iar SUA și-a făcut cunoscută intenția de a-i menține trupele în Europa. Președintele Consiliului de Miniștri francez, P. Mendès-France, nereușind să obțină concesii ulterioare în sprijinul intereselor naționale, Parlamentul francez a respins (30.VIII.1954) de fapt CED. Tratatul, căruia îi lipsea încă ratificarea italiană, n-a intrat deci în vigoare. Reînarmarea germană s-a realizat mai târziu, în 1955, prin intrarea Germaniei în NATO și în UEO (v.), dar perspectiva uniunii politice europene a suferit o evidentă stagnare.

Cefalonia, insulă grecească în Marea Ionică. A fost leagănul civilizației premiceniene și miceniene, iar mai apoi a fost influențată de invazia doriană (sec. XII-XI î.Hr.). De la jumătatea sec. V î.Hr. s-a unit cu Atena, apoi (sec. III î.Hr.) cu Liga etoliană. A fost cucerită de romani în 189 î.Hr. Prin crearea Imperiului latin de Răsărit (1204) a intrat în sfera de interes a Veneției. În 1479 a fost cucerită de otomani; recucerită de Veneția (1500), a rămas posesiune venețiană până în 1797. Sub stăpânire britanică din 1809, a fost anexată Greciei în 1863. Ocupată de italieni în timpul celui de-al doilea război mondial (1.V.1941), a fost scena unor bătălii deosebit de îndârjite în 1943 între garnizoana italiană (divizia Acqui) și foștii aliați germani. După ce italienii s-au predat, 347 de ofițeri și 4750 de soldați au fost împușcați de armata germană.

Cehă, Republica, stat în Europa centrală. *Sup.* 78 864 km²; *Pop.* 10 339 000 loc. *Capit.:* Praga. *Limba:* ceha. *Relig.:* majoritar catolică, câteva procente de protestanți. *Vecini:* N și V Germania, N Polonia, E Slovacia, S Austria. *Organizare de stat:* republică parlamentară. Cu o mare omogenitate etnico-lingvistică și socio-economică, este țara cea mai vizibil orientată spre Occident dintre țările ex-comuniste, și datorită clasei conducătoare liberale care o guvernează. Republica Cehă lua naștere la 1.I.1993 prin intrarea în vigoare a noii constituții care hotăra despărțirea de Slovacia (în conformitate cu o delimitare a graniței definitiv stabilită de un tratat din 1996) și dizolvarea Cehoslovaciei (v.). V. Havel (v.) a fost ales președinte, iar liderul Partidului Civic Democratic, V. Klaus, a fost confirmat la conducerea guvernului. Klaus a inițiat un proces de privatizare îndrăzneț, dar și încununat de succes a sistemului de producție și de consolidare financiară a statului, înaintând, de altfel, încă din 1994 cererea de aderare la UE și NATO. Costurile sociale ridicate ale „tratamentului liberului-schimb" au condiționat rezultatul primelor alegeri politice după separare (1996), care înregistrau o răsunătoare revenire a Partidului Social-Democrat (ex-comunist) și pierderea majorității absolute de către coaliția guvernamentală. Constituindu-se un nou cabinet minoritar, în fața înrăutățirii indicatorilor economici (creșterea șomajului și a inflației, încetinirea ritmului de producție) Klaus își dădea demisia la sfârșitul lui 1997. Parlamentul a ratificat aderarea la NATO (IV.1998). Alegerile legislative anticipate (VI.1998) au adus la putere un guvern minoritar social-democrat (M. Zeman). La 12.III.1999 R. C. a devenit efectiv membru NATO.

Cehoslovacia, republică în Europa central-răsăriteană care a existat din 1918 până în 1992. Apărută după primul război mondial, în urma dezmembrării Imperiului austro-ungar, prin unirea Boemiei (v.), Moraviei (v.), Sileziei cehe, Slovaciei (v.) și Ruteniei, s-a resimțit de pe urma propriei sale origini atât de eterogene. Bipolarismului economic (unei Boemii puternic industrializate i se opunea o Slovacie aproape exclusiv agricolă) i s-a adăugat și rivalitatea dintre cehi, slovaci, germanii din Sudeți și maghiari, rivalitate care a stat la baza conflictelor cu statele vecine. În lumina acestor dezechilibre vor trebui interpretate și ulterioarele două separări ale C., prima în 1938-1939, iar cea de-a doua în 1992, în urma crizei regimului comunist.

1918 Dezmembrarea Imperiului habsburgic, în urma înfrângerii în primul război mondial, duce la întemeierea C. independente (28.X). Constituirea unui guvern de coaliție între toate partidele politice. T. Masaryk este ales primul președinte al republicii.

1920 Aprobare unei contribuții democratice și parlamentare.

1921 C., Iugoslavia și România înființează Mica Antantă, care se opunea oricărei revizuiri a acordurilor stabilite prin tratatele de la Paris după primul război mondial.

1927 Slovacii obțin descentralizarea admi istrativă și alegerea unei adunări proprii.

1933 Se formează Frontul Patriotic al Sudeților germani, care urmărește o politică fățiș iredentistă.

1935 E. Beneš îi succede lui Masaryk la președinția republicii, continuând politica progresistă a acestuia.

1936 Germania începe o violentă campanie pentru anexarea Sudeților, în timp ce Slovacia își accentuează mișcarea separatistă condusă de monseniorul J. Tiso.

1938 Prin pactul de la München (29-30.IX.) puterile europene dau mână liberă germanilor care anexează regiunea Sudeţilor. Pe de altă parte polonezii anexează şi ei regiunea Teschen (Český Tešín), iar ungurii sudul Slovaciei. Slovacii şi rutenii obţin autonomie. Beneš pleacă în exil la Londra, unde înfiinţează un Comitet Naţional Cehoslovac.
1939 Slovacii şi rutenii îşi proclamă independenţa (14.III.). Germanii ocupă Praga (15.III) şi înfiinţează Protectoratul Boemiei şi al Moraviei, guvernat de „protectorul Reichului" K. von Neurath (1939-1941).
1939-1944
În timpul celui de-al doilea război mondial se desfăşoară o puternică rezistenţă împotriva ocupaţiei germane (protectorul Reichului, R. Heydrich, este asasinat de către partizani, 1942). În Anglia Beneš constituie un guvern cehoslovac în exil.
1945 Eliberarea C. de către trupele sovietice (9.V.). Rutenia subcarpatică este cedată URSS. Refacerea Republicii Cehoslovace, iar Beneš din nou preşedinte.
1946 Alegerile din 26.V. se vor încheia în favoarea forţelor de stânga, care iniţiază un program de naţionalizare economică participând totuşi la guvernarea de coaliţie democratică.
1948 Probă de forţă a Partidului Comunist: K. Gottwald alcătuieşte un guvern predominant comunist şi îl constrânge pe preşedintele Beneš să demisioneze. Fiul lui T. Masaryk, Jan, ministru de externe, moare în circumstanţe obscure. Se trece la colectivizarea agriculturii şi la eliminarea totală a sectorului privat. Instaurarea unui regim opresiv şi stalinist rigid.
1949 C. aderă la CAER.
1951-1952
Epurări în Partidul Comunist; secretarul R. Slánský este condamnat la moarte.
1955 C. aderă la Tratatul de la Varşovia.
1957 A. Novotný, secretar al Partidului Comunist din 1953, devine şi preşedinte al republicii.
1968 Încercarea comuniştilor cehoslovaci, sub conducerea noului secretar al partidului comunist, A. Dubček, de a instaura un „socialism cu faţă umană" („primăvara de la Praga" v.) este reprimată de trupele Tratatului de la Varşovia (21.VIII.).
1969 Dubček este înlocuit de G. Husák, care iniţiază o politică de „normalizare".
1975 Husák este ales şi preşedinte al republicii (confirmat în 1980 şi în 1985).
1977 Ia naştere mişcarea disidentă Charta 77, care se angajează să lupte pentru respectarea drepturilor omului. În anii următori, exponenţii mişcării sunt supuşi unor măsuri represive şi condamnaţi la închisoare.
1987 Husák cedează conducerea partidului comunist lui M. Jakes.
1988 Praga semnează acorduri cu CEE şi cu Sfântul Scaun şi reia relaţiile diplomatice cu Israelul. Creşte nemulţumirea populaţiei faţă de regim.
1989 Începe retragerea trupelor sovietice din Cehoslovacia. În faţa impresionantelor manifestări populare şi a unei greve generale, regimul se destramă (XI): Husák şi capii Partidului Comunist îşi dau demisia. Dubček este ales preşedinte al Adunării Federale, iar V. Havel, liderul Chartei şi al noului Forum Civic, preşedinte al republicii. Guvern nou cu majoritate non-comunistă.
1990 Este adoptată o constituţie federală care dă naştere Republicii Federative Cehe şi Slovace. Alegerile înregistrează o clară afirmare a Forumului Civic. Se alcătuieşte un guvern care-i exclude pe comunişti, prezidat de slovacul M. Calfa. Confirmarea lui Havel ca preşedinte.
1991 Este aprobată legea prin care sunt eliminaţi din viaţa publică cei ce au avut responsabilităţi în regimul comunist. Tensiuni între cehi şi slovaci.
1992 Val masiv de privatizări. Alegerile politice marchează separarea politică a Cehoslovaciei: dreapta liber-schimbistă a lui V. Klaus iese câştigătoare în Boemia-Moravia; stânga naţional-populistă a lui V. Meciar în Slovacia. Klaus şi Meciar iniţiază tratative care stabilesc dezmembrarea paşnică a republicii federative.
1993 De la 1 ianuarie Cehoslovacia încetează de a mai exista. În locul său apar două state independente: Republica Cehă şi Republica Slovacia.

Ceka, prescurtare de la Comisia Extraordinară, creată (20.XI.1917) de guvernul sovietic în Rusia imediat după revoluţia din octombrie cu scopul de a lupta împotriva contrarevoluţiei şi a sabotării noului regim sovietic. Condusă de F.E. Dzerjinski, Ceka a luat forma unei poliţii politice, care a eliminat fără a sta prea mult pe gânduri grupurile de opoziţie (anarhişti, social-revoluţionari, menşevici). În 1922 Ceka a fost abolită, iar funcţiile sale au fost preluate de Ghepeu (GPU).

Celestin, V, sfânt (Pietro da Morrone; Isernia cca. 1215-Castello di Fumone, Frosinone, 1296), papă (1294). Îmbrăţişând viaţa pustnică, a întemeiat congregaţia celestinilor (sau a eremiţilor Sf. Damiano). A fost ales papă la 5.VII.1294 pentru faima sa de sfânt, dar curând a devenit un instrument al politicii regelui Neapolelui, Carol II de Anjou. După 5 luni de pontificat (13. XII.

1294) dezamăgit de mondenitatea curiei papale, a abdicat (caz unic în istoria Bisericii) și s-a întors la viața de pustnic, lăsându-i drum liber lui Benedetto Caetani, care a devenit papă cu numele de Bonifaciu VIII.

celtiberi, populații din Peninsula Iberică (celți care au pătruns în Iberia sau, după o altă ipoteză, iberi care au pătruns în aria celtică) care s-au așezat cu precădere în podișul central Meseta. Fără a reuși să realizeze vreodată o unificare politică, dar manifestând deosebite capacități militare, c. i-au atras pe romani în sângeroase bătălii între 181 și 133 î.Hr. Căderea Numantiei (133) a marcat sfârșitul puterii lor.

celți, grup de populații indo-europene care s-au stabilit inițial (începutul mileniului II î.Hr.) în zona limitrofă cursului superior al Dunării și în Franța de răsărit.

■ *Expansiunea celților.* Răspânditori ai civilizației fierului pe tot continentul european (2000-1700 î.Hr.), în epoca culturii Halstatt (sec. VII-VI î.Hr.) trecuseră deja Rinul și ajunseseră în Franța centrală și de nord cât și în Belgia, păstrând însă drept centru predilect al așezărilor lor regiunea de pe cursul superior al Dunării. Expansiunea a continuat apoi spre insulele britanice și Peninsula Iberică (unde au dat naștere celtiberilor, v.). În sec. V î.Hr. a luat naștere, în zona cuprinsă între cursul mijlociu al Rinului, Champagne și Marna, prima civilizație în întregime celtică, La Tène (localitate în Elveția, lângă Neuchâtel), care până în sec. I î.Hr. a dominat aproape întreaga Europă continentală și, prin trecătorile Alpilor, a intrat în contact cu popoarele din bazinul mediteranean. În această etapă au cunoscut o însemnată dezvoltare economică și culturală. În jurul anului 400 î.Hr. c., denumiți gali de către romani, s-au deplasat prin ample migrări spre Italia (în 390 au cucerit și jefuit Roma), pe urmă spre Balcani, unde au supus populațiile de origine ilirică și s-au stabilit de-a lungul cursului mijlociu al Dunării. Încercarea lor de a cuceri Macedonia și Grecia a eșuat la Delfi în 280 î. Hr., dar un grup de celți a reușit să se stabilească în Asi Mică (galati).

■ *Civilizația celților.* La baza societății celtice se afla tribul format din familii și guvernat de un rege. Teritoriul unui trib era, în general, întins, organizat în mai multe așezări, dintre care una era aleasă ca centru al apărării comune și sediu al activității comerciale și religioase. Structura tribală, determinată de aristocrația militară, a împiedicat orice posibilitate de a se constitui federații stabile și durabile sub o autoritate unică, capabilă de a da naștere unui mare imperiu. Etapa expansionistă a luat sfârșit definitiv în sec. II-I î.Hr. în fața obstacolului pe care-l reprezenta puterea romană și a presiunii exercitate de popoarele de origine germanică care veneau din răsărit, cărora celții nu le-au opus rezistență solidă, manifestând cu precădere tendința de a se contopi cu populațiile locale. Dintre toate așezările celtice din Europa, singura care a reușit să-și păstreze intacte caracteristicile originale (transmise și printr-o înflorire a unei literaturi bogate în poeme epice și legende) a fost cea a scoților și gaelilor din insulele britanice (din care o parte a fost nevoită în 490 d.Hr. în urma invaziei anglilor, să se refugieze în Bretagne). În special gaelii, deși au suferit presiunea și influența, rând pe rând, a vikingilor, norvegienilor, danezilor și normanzilor, au păstrat o puternică identitate culturală și datorită constituirii timpurii a unei Biserici creștine misionare în Irlanda (singurul stat astăzi cu o majoritate celtică compactă).

cenobiți, în monahismul creștin, călugării care trăiesc în comunități (cenobiu = chinovie), spre deosebire de anahoreți care trăiesc izolați.

cens, instituție romană a cărei realizare este atribuită lui Servius Tullius (sec. VI î.Hr.), dar introdusă mai degrabă în a doua jumătate a sec. V î.Hr. Avea scopul de a reglementa în mod echitabil obligativitatea dărilor și a serviciului militar. Supuse impozitelor și deci și declarării lor erau doar terenurile, exclus fiind *ager publicus*. Estimarea trebuia repetată în fiecare an și urmată de un sacrificiu de purificare. Începând din 366 î.Hr. această funcție a fost încredințată la doi magistrați denumiți tocmai *censores*. Cu ocazia recensământului, fiecare cetățean major defila pe câmpul lui Marte în fața cenzorilor și dădea declarații sub jurământ despre situația personală și despre avere. În consecință cenzorul îi împărțea pe cetățeni în clase și în centurii de cavaleri.

CENTO, siglă pentru *Central Treaty Organization* (Organizația Tratatului Central, numele pe care și l-a luat în 1959 Pactul de la Bagdad (alianță semnată în 1955 între Irak, Turcia, Marea Britanie, Pakistan și Iran), după retragerea Irakului în urma căderii monarhiei. CENTO, pact de cooperare reciprocă și securitate, s-a dizolvat în 1979, în urma ieșirii Iranului din alianță, din cauza revoluției khomeiniste, și apoi a Pakistanului și a Turciei.

Centrafricană, Republica, stat în Africa ecuatorială *Sup.:* 622 436 km^2. *Pop.:* 3 335 000 loc., din care 98% sudanezi. *Capit.:* Bangui. *Limba:* franceza și bango. *Relig.:* culte tradiționale (57%), catolică (16%), protestantă (15%), musulmană (18%). *Vecini:* N Ciad și Sudan, E Sudan, S Zair și Congo, V Camerun. *Forma de stat:* republică prezidențială. Gravitând pe orbita imperiilor din Sudanul central, regiunea a fost ocupată de francezi între 1887 și 1905 și a alcătuit colonia Oubangui-Chari, Anexată Africii Ecuatoriale Franceze în 1910 și rebotezată cu numele actual în 1958, R.C. și-a căpătat independența în 1960. Din 1966 a fost supusă sângeroasei dictaturi a generalului J.B. Bokassa, care a ajuns să se proclame împărat în 1976. Acesta a fost destituit în 1979 de generalul D. Dacko, care a reinstaurat repu-

blica. În 1981 venirea la putere a generalului A. Kolingba a coincis cu instaurarea unui regim monopartinic care s-a prelungit timp de 11 ani, în cursul cărora dictatorul a reluat şi consolidat relaţiile cu Franţa şi a promovat iniţiativa privată în economie. Presiunea populară din ce în ce mai mare l-a obligat să lase în sfârşit drum liber pluripartidismului (noua constituţie din 1992). Alegerile prezidenţiale libere care au avut loc în 1993 au adus la conducerea ţării pe fostul prim-ministru al lui Bokassa, A. F. Patassé. Izbutind să facă să se aprobe o întărire a prerogativelor prezidenţiale (1994), acesta a fost pus în mare dificultate de o serie de revolte ale armatei cât şi de refuzul forţelor din opoziţie de a participa la un guvern de coaliţie naţională (1996). Situaţia s-a normalizat în 1997 graţie unei intervenţii militare a 6 state (Burkina Faso, Ciad, Gabon, Mali, Senegal şi Togo), care a înlesnit formarea unui guvern de unitate naţională condus de M. Gbezerabria. În 1998 forţa interafricană a fost înlocuită de trupe ONU.

centralism democratic, expresie folosită încă de la congresul partidului bolşevic rus din 1905 pentru a defini principiul organizatoric intern al partidului (definit cu o mai mare exactitate în statutul din 1934 al Partidului Comunist din URSS); toate organele de conducere ale partidului trebuia să fie elective, dar hotărârile luate de organismele superioare se dovedeau a fi constrictive pentru organismele inferioare şi pentru toţi membrii partidului, limitându-se de fapt însuşi dreptul la critică. C. d. a fost deci principiul inspirator al vieţii interne a diferitelor partide comuniste din lume.

centralizare, în organizarea statului, atribuirea puterii maxime de decizie unor organe centrale, în defavoarea celor locale. Modelul clasic de stat centralizat este cel naţional francez, constituit chiar de la 1300 şi raţionalizat în forma sa definitivă în epoca absolutistă şi în măsură mai mare, sub imperiul napoleonian. C. a apărut în forma unui proces treptat prin care monarhia a dobândit nişte prerogative care, conform obiceiurilor feudale, reveneau unor puteri autonome precum cele ale corporaţiilor, jurisdicţiei nobilimii, din oraşe şi provincii şi ale organelor reprezentative (Stările Generale). Acest proces de c. s-a perfecţionat prin introducerea ofiţerilor regali (intendenţii) în vederea administrării în mod direct a regiunilor sau a provinciilor. Aceştia au constituit modelul pentru prefectul modern, reprezentant in loco al administraţiei centrale a statului, mai presus de organele locale. Statul italian unitar a cunoscut de la început o puternică centralizare, sprijinită de monarhia savoiardă şi indirect, de modelul francez. Legile de unificare administrativă din 1865 au extins normele din Regatul Sardiniei la întreaga ţară, deşi existau (de exemplu în Lombardia) regulamente locale confirmate şi eficiente. Alegerea a fost dictată cu precădere de temerea că organizarea autonomă a statului (dată fiind baza socială şi politică limitată a clasei conducătoare a Risorgimento-ului) ar fi putut să obţină consimţământul foştilor suverani deposedaţi sau ar fi produs chiar noi veleităţi separatiste. În epoca liberală o serie de reforme au temperat centralismul şi datorită polemicilor provocate de grupuri de opinie minoritare, dar foarte puternice (de orientare democratică, dar şi conservatoare). Treptat au devenit electivi toţi primarii, iar deputăţiile (organe guvernamentale ale provinciilor) au fost scose de sub controlul prefecturilor. Fascismul a restabilit şi întărit directivele centralizatoare, înlocuindu-i chiar pe primarii aleşi cu primari numiţi de guvern şi reducând provinciile la simple circumscripţii administrative lipsite de organe elective. Constituţia republicană din 1948 recunoaşte o largă autonomie, dar polemica asupra centralizării politice şi administrative a statului a continuat şi după război, şi datorită întârzierilor în aplicarea unor norme fundamentale: organizarea regiunilor a fost decretată numai în 1970 şi doar în 1990 o lege nouă a redefinit sistemul autonomiilor pentru localităţi şi provincii (v. autonomii locale). În 1997, plasându-se într-o perspectivă federalistă, Comisia Bicamerală pentru reforme constituţionale s-a prezentat în domeniul guvernării locale propuneri susţinute de criterii privind o puternică descentralizare a puterilor statului.

centrism, formulă politică întemeiată pe colaborarea şi conducerea între partidele democratice de centru (DC, PLI, PSDI şi PRI), realizată în Italia între 1947 şi 1958. C. s-a născut în decembrie 1947, când De Gasperi, introducând în uniunea guvernamentală social-democraţi şi republicani, definitiva colaborarea dintre cele trei mari partide populare antifasciste.

■ *Anticomunism, democraţie şi liberism.* Compoziţia cvadripartită a rămas axa guvernelor centriste. După victoria electorală democrat-creştină din 1948 formula a fost confirmată şi a căpătat o semnificaţie din ce în ce mai mare de linie strategică de apărare a democraţiei în direcţie anticomunistă şi filooccidentală, în perioada cea mai întunecată a Războiului rece (aderarea Italiei la Pactul nord-atlantic în 1949). Caracterul eterogen al coaliţiei a generat, însă, o serie de tensiuni (de ex. între rezistenţa liberală şi presiunile aripei dosettiene din DC pentru o politică de intervenţie publică în economie). Medierile degasperiene au dus în mod substanţial la urmărirea unei orientări de liberism (aşa-numita linie Einaudi-Pella).

■ *Impulsuri reformatoare şi de apărare faţă de presiunile reacţionare.* Aceasta nu a exclus o serie de intervenţii reformatoare, concentrate în perioada 1950-1951 (în afară de reforma agrară, înfiinţarea Casei pentru Sudul Italiei şi reforma fiscală Vanoni), cu caracter, de altfel, episodic. Teza degasperiană a „*democraţiei protejate*"

a însemnat şi închidere faţă de presiunile reacţionare sau solicitările unei lumi catolice care în unele compartimente ale sale lua hegemonia democrat-creştină drept o ocazie pentru instaurarea unui stat confesional. Lupta împotriva dreptei şi a stângii şi-a găsit un debuşeu în reforma electorală majoritară din 1953, înfierată de forţele de stânga ca „lege-escrocherie"), care intenţiona să consolideze c., dar a eşuat.

■ *Lungul declin al centrismului.* C. i-a supravieţuit celui mai de seamă inspirator al său, De Gasperi, pe tot timpul celei de-a doua legislaturi (1953-1958) şi în bună parte din cea următoare, fără de altfel să demonstreze soliditate şi stabilitate (guvernele Scelba şi Segni, alternate cu experimente pestriţe). Slăbirea opoziţiei frontale dintre Est şi Vest, destinderea, separarea PSI de PCI, perspectiva reunificării socialiste şi în acelaşi timp evoluţia conservatoare a PLI, toate acestea au fost motive de criză pentru această formulă.

Centrul catolic (*Zentrum*), Partidul, înfiinţat în 1870 de către catolicii germani cu intenţia de a apăra, în cea mai strictă legalitate, interesele Bisericii, a susţinut ideea unei organizări federale a statului în opoziţie cu proiectele centralizatoare ale cancelarului O. von Bismarck. S-a declarat autonom faţă de ierarhia catolică şi confesională, chiar dacă de fapt nu şi-a extins niciodată baza sa electorală în afara lumii catolice. Primul său lider mai important a fost L. Windthorst, care s-a opus lui Bismarck în perioada Kulturkampf (v.). Spre sfârşitul sec. XIX au apărut în P. C. programe de legislaţie socială. După primul război mondial P C. s-a deplasat spre poziţii din ce în ce mai conservatoare şi a devenit unul din principalele partide ale Republicii de la Weimar. Exponenţi săi (K. Fehrenbach, J. Wirth, W. Marx şi H. Brüning) s-au aflat la conducerea unei întregi serii de guverne. C. a fost divolvat o dată cu venirea la putere a nazismului în 1933.

Centrul Naţional Italian, organizaţia politică înfii ţată în 1924 cu scopul de a-i reuni pe exponenţii catolici domici să susţină regimul fascist. N-a avut o importanţă prea mare şi şi-a epuizat rolul după semnarea Tratatului de la San Giovanni in Laterano, dizolvându-se în 1930.

centru-stânga, formulă politică constând în colaborarea la guvernare între DC, PSI, PSDI şi PRI, realizată în Italia între 1962 şi 1976.

■ *Faze pregătitoare.* Criza centrismului şi erodarea bazei sale parlamentare, evoluţia situaţiei internaţionale şi politica de autonomie din ce în ce mai mare faţă de comunişti a PSI a lui Nenni au provocat încă din 1953 o amplă dezbatere cu privire la posibila lărgire înspre socialişti din partea majoritară a guvernului. Ipoteza a căpătat o profundă semnificaţie înnoitoare. În ea se putea vedea posibilitatea de a „lărgi bazele statului" integrându-i-se un partid reprezentant al clasei muncitoare rămasă în marginile reconstrucţiei şi de a recupera posibilitatea unui amplu proiect reformator bazat pe planificarea dezvoltării economice. Ipoteza a suscitat mari rezistenţe, în SUA, în ierarhia bisericească, în mediile industriale ; numai dramaticul episod al guvernului Tambroni (v.) din 1960, care se susţinea prin voturile MSI, a arătat necesitatea unei cotituri.

■ *Primul centru-stânga.* Experimentată la nivel local şi ulterior cu un guvern Fanfani de tranziţie, deschiderea spre stânga a putut să se realizeze în 1962 prin aprobarea pe care Moro a obţinut-o la Congresul de la Neapole al DC, profitând de noul climat inaugurat în lumea catolică de papa Ioan XXIII şi de cotitura în politica americană iniţiată de preşedintele J.F. Kennedy. Guvernul Fanfani a obţinut (II.1962) sprijinul condiţionat al PSI în ceea ce priveşte un ambiţios program de planificare economică şi a realizat naţionalizarea industriei electrice şi introducerea şcolii medii unice. În ciuda acestui fapt, reacţiei conservatoare i s-a adăugat o deziluzie faţă de cei mai fervenţi reformatori, pe urma deplasării voturilor în alegerile din 1963 spre opoziţia de dreapta şi stânga. Guvernul Moro, în care pentru prima dată intrau miniştri socialişti (XII.1963), lua naştere, de fapt, deja slăbit. Recesiunea economiei internaţionale în 1963 a încetinit procesul de dezvoltare şi guvernul a reacţionat întorcându-se la vechile orientări deflaţioniste tradiţionale. În 1964 centrismul a trebuit să suporte ameninţătorul „zgomot de săbii" al încercării unei lovituri de stat militare a generalului de carabinieri G. De Lorenzo.

■ *Sfârşitul mişcării de centru-stânga.* Sub presiunea reacţiei conservatoare, în imposibilitatea de a duce până la capăt programul reformator (în ciuda aprobării Statutului lucrătorilor din 1969 şi inaugurării regiunilor cu statut obişnuit în 1970), guvernele de c.-s. au suferit o puternică lovitură la sfârşitul anilor '60 din partea contestaţiei studenţeşti (1967-1968) şi muncitoreşti („toamna caldă" din 1969) cât şi din partea şirului obscur de atentate teroriste cunoscut sub numele de „strategia tensiunii" (v.). Redresarea c.-s. în prima jumătate a anilor '70 s-a dovedit a fi obosită şi inutilă, şi a găsit noi motive de criză în divizarea majorităţii cu privire la chestiunea legii divorţului (1970-1974). Progresul electoral înregistrat de PCI între 1975 şi 1976 a făcut definitiv imposibilă continuarea pe li ia c.-s.

centuriaţie, în epoca romană, măsurarea şi împărţirea corespunzătoare a unui teritoriu în mari suprafeţe pătrate de 200 de iugăre (50 ha), denumite centurii, prin încrucişarea axelor ortogonale privitoare la extremitatea nord-sud (*cardo*) şi la cea est-vest (*decumanus*). Centuriile constituiau baza cadastrală pentru darea în folosinţă a pământurilor de către statul roman şi pentru reorganizarea agronomică a terenurilor agricole.

centurie, formă de repartizare fundamentală a populaţiei din Roma antică în scopuri militare şi politice,

atribuită regelui Servius Tullius. C. reprezintă la origini o unitate de o sută de persoane, dar această cifră a devenit curând doar formală. C. care se reuneau pentru a alcătui împreună comiţii centuriate, principala adunare politică, erau 193: 18 de cavaleri, 179 de infanterişti şi 5 de necombatanţi. C. era şi unitatea de bază a legiunii romane, care cuprindea 60 de centurii, grupate în 10 cohorte şi comandate de centurioni.

cenzor, magistrat roman însărcinat cu censul. C. au fost creaţi în 444 î.Hr., dar magistratura a fost reglementată abia în 366 prin *Lex Aemilia:* cei doi *censores* (eligibili începând din 339 şi din rândurile plebeilor) rămâneau în această funcţie timp de 18 luni; în afara importantelor sarcini privitoare la cens (administrarea patrimoniului public şi încasarea impozitelor), exercitau un fel de jurisdicţie morală asupra moravurilor cu dreptul de a da sancţiuni celor care încălcau legile morale, printre care şi sancţiunea aşa-numită *nota censoria*. Prin *Lex Ovinia* (312) c. au avut şi sarcina de a numi pe noii senatori şi de a-i îndepărta din Senat pe cei ce se dovediseră a fi nedemni. Bucurându-se de cel mai mare prestigiu, c. erau aleşi doar dintre foştii consuli.

cerchezi, populaţie caucaziană islamizată în sec. VIII şi stabilită la început în Ciscaucazia de NV, unde în sec. XII a înfiinţat o serie de principate, în mare parte supuse de către ruşi după ocuparea Astrahanului (sec. XVI). Obligaţi să emigreze spre sud din cauza expansiunii ruseşti, mai târziu au fost anexaţi la Imperiul rus în 1859-1864; după proclamarea URSS au alcătuit Republica autonomă Cabardino-Balkară şi provinciile autonome Karakajevo-Cerchezia şi Adigezia, actualmente făcând parte din Rusia.

Cernaia, râu în Crimeea de sud, teatru, în 16.VIII.1855 al unei bătălii, în timpul războiului Crimeii, între 28 000 franco-piemontezi şi 70 000 de ruşi. Primii, aliniaţi pe malul drept al râului în apărarea celor care asediau Sevastopolul, i-au respins pe ruşii care încercau să pună capăt asediului din exterior, învingându-i.

Cernenko, *Constantin Ustinovici,* om politic sovietic (Bolşaia Tes, Krasnoiarsk, 1911-Moscova 1985). Şef al departamentului de propagandă al Comitetului Central al PCUS (1956-1960), protejat al lui L. Brejnev, a devenit membru al Comitetului Central al PCUS în 1976 şi al Biroului Politic în 1978. Vechea oligarhie brejneviană l-a impus în 1984, la moartea lui I. Andropov, ca preşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem (şef al statului) şi secretar general al PCUS, dar Cernenko a murit după numai 13 luni.

Cernîşevschi, *Nicolai Gavrilovici,* scriitor rus (Saratov 1828-1889). Colaborator la revistele „Analele patriei" şi „Contemporanul" şi susţinător al emancipării iobagilor, pentru ideile sale revoluţionare a petrecut peste douăzeci de ani în închisoare (1862-1883), unde a scris opere de critică literară şi artistică şi cu tematică economică şi socială. Printre lucrările sale cele mai cunoscute se numără romanul „Ce-i de făcut?" (1863), model de literatură radicală şi populistă rusă.

Cernobîl, localitate din Ucraina la 130 km de Kiev. La 26.IV.1986 o defecţiune la centrala electronucleară „Lenin" din C. a provocat formarea unui nor radioactiv care s-a propagat deasupra unei mari părţi a Europei. În accident au pierit vreo 30 de persoane şi o vastă zonă contaminată a trebuit să fie evacuată. Întâmplarea a avut ca efect creşterea în întreaga lume a ostilităţii faţă de utilizarea energiei nucleare ca sursă de producţie energetică.

certozini, ordin monastic înfiinţat în 1084 de S. Bruno din Köln la La Grande Chartreuse, în împrejurimile oraşului Grenoble, de la care îşi ia numele atât ordinul cât şi mănăstirile sale numite *certose* (loc retras, liniştit). C. urmează statutul redactat de Pierre Guy de Chastel (al cincilea prior al Marii Mănăstiri) şi aprobat de papa Alexandru III în 1176. El reinterpreta regula Sf. Benedict accentuând în mod riguros aspectul eremit: călugării c. trăiesc în celule separate, adunându-se doar pentru rugăciunea liturgică şi pentru mesele în comun în zilele de sărbătoare. Fiecare mănăstire în parte este autonomă, dar depinde de un capitlu general care se reuneşte la fiecare doi ani în Grande Chartreuse.

Cerularios, *Mihail* v. *Mihail Cerularios*

cetăţenie, condiţie juridică personală a persoanelor care aparţin unui stat în baza căreia acestea sunt titulare ale unor drepturi şi îndatoriri şi sunt ocrotite de autorităţile statului. Din punct de vedere istoric se vorbeşte despre c. încă de pe vremea Greciei antice, unde se numea *politeia* (termen care înseamnă şi „constituţie") şi era nedespărţit de *polis* (oraş): a fi cetăţean însemna a fi om liber şi a participa la conducerea oraşului. În Roma antică c. este iniţial legată de teritoriul restrâns al capitalei. După războiul social (90-88 î.Hr.) a fost atribuită tuturor oamenilor liberi din oraşele italice şi în 212 d.Hr. tuturor oamenilor liberi din imperiu. În Evul Mediu cetăţenia şi-a pierdut o parte din valoarea politică, limitându-se la a defini doar faptul de a avea reşedinţă în interiorul zidurilor unui oraş. O dată cu noua înflorire din perioada Renaşterii a centrelor urbane şi noua extindere a teritoriilor deţinute de oraş, se revine la concepţia originară de c. ca apartenenţă. Aceasta se va afirma definitiv în sec. XVIII o dată cu Revoluţia franceză, potrivit căreia cetăţeanul este titular al unor drepturi pentru că este membru al unei comunităţi politice.

cetnici, termen (din sârbo-croată, partizani) care în sec. XIX denumea grupurile de patrioţi sârbi care luptau împotriva dominaţiei otomane. În timpul celui de-al doilea război mondial i-a desemnat pe partizanii monarhiei, conduşi de colonelul sârb D. Mihajlovič, care au

luptat atât împotriva ocupanţilor germani cât şi împotriva formaţiunilor comuniste ale croatului Tito. După dizolvarea Iugoslaviei (1991), sunt denumite cu acest nume miliţiile neregulate sârbe care luptă în războiul civil.

Ceylon, v. *Sri Lanka*

cezarism, dictatură politică care se întemeiază pe legitimarea şi consensul popular. Termenul a intrat în uz la jumătatea sec. XIX, găsindu-şi origine în legătura ideală realizată atunci între regimul instaurat la Roma de către Iulius Caesar şi formele de guvernare reprezentate de cei doi Bonaparte. Termenul de c. a făcut carieră în special în literatura marxistă: l-a folosit K. Marx, iar în Italia, Antonio Gramsci.

cezaropapism, sistem de raporturi între stat şi Biserică, în care autoritatea politică exercită puteri care în mod tradiţional sunt rezervate autorităţii religioase, având drept scop unirea puterii temporale cu puterea spirituală. La originea lui se află ideea, tipică în Roma antică, potrivit căreia religia interesează înainte de toate comunitatea şi abia în al doilea rând individul şi din această cauză face parte din realităţile supuse autorităţii statului. Astfel edictul lui Theodosius a proclamat creştinismul drept religie de stat, în timp ce în 754 împăratul bizanţului Constantin V i-a declarat pe împăraţi „egalii Apostolilor", asumându-şi titlul şi dreptul de a fi uns ca Pontifex Maximus (suprema funcţie religioasă care în Roma precreştină era atribuită împăratului). După un model cezaropapist s-au inspirat şi împăraţii Sfântului Imperiu Roman şi monarhii feudali, dar dezaprobarea faţă de afirmarea supremaţiei capului spiritual şi religios impusă în mod ferm de către papalitate a provocat lupta pentru învestitură (sec. XI–XII), iar c. nu a prins în Occident. A rămas însă viu în imperiul ţarist din Rusia (unde erau puternice remi iscenţele teoriilor bizantine).

CGdL, sigla Confederaţiei Generale a Muncii din Italia, constituită în 1906 (congresul de la Milano) cu scopul de a uni într-o confederaţie la nivel naţional organizaţiile italiene din această categorie. A avut o amprentă evident socialistă şi n-au aderat la ea nici sindicaliştii revoluţionari şi nici anarhiştii. Conducătorii săi au aspirat de asemenea şi spre asumarea conducerii politice a mişcării muncitoreşti, accentuând propria autonomie faţă de Partidul Socialist. O asemenea orientare a fost urmată în special de R. Rigola, secretar al CGdL din 1907 până în 1918. CGdL s-a dezvoltat foarte repede, atingând apogeul în perioada de după primul război mondial (peste 3 milioane de înscrişi). A păstrat o atitudine moderată şi cu ocazia gravelor conflicte sociale precum ocuparea fabricilor (1920). Tardivă şi nesigură a fost riposta sa la violenţele fasciste (eşecul „grevei legale" din vara lui 1922). După marşul asupra Romei n-au lipsit atitudini de deschidere din partea unor conducători din CGdL (G. Baldesi, L. D'Aragona) faţă de Mussolini. Discreditată de Pactul de la Palatul Vidoni semnat între reprezentanţii Confederaţiei Corporaţiilor Fasciste şi ai Confindustriei (2.10.1925), CGdL s-a dizolvat în ianuarie 1927.

CGT, siglă a Confédération Générale du Travail (Confederaţia Generală a Muncii), principala centrală sindicală franceză, înfiinţată în 1895. S-a unit în 1902 (congresul de la Montpellier, de unii considerat adevăratul congres de constituire) cu Fédération des Bourses du Travail (Federaţia Burselor de Muncă). A fost condusă în primii ani de către sindicalişti revoluţionari, dar după 1906 a preluat conducerea curentul reformist. În 1921 revoluţionarii au ieşit din CGT, dând naştere la Confédération Générale du Travail Unitaire (CGTU), de orientare comunistă. După ce a fost restabilită unitatea în 1936, CGT a participat în mod activ la Rezistenţă. În perioada de după război, anarho-sindicaliştii (1946) şi socialiştii (1947) au ieşit din CGT, care a rămas sub hegemonie comunistă.

Chabod, *Federico,* istoric italian (Aosta 1901-Roma 1960). A studiat teme de istorie etico-politică şi religioasă, pe care le-a tratat în opere fundamentale: *Statul Milano în imperiul lui Carol V* (1934) ori *Despre istoria religioasă a statului Milano în timpul stăpânirii lui Carol V* (1938). A participat la Rezistenţă în Valle d'Aosta. În perioada de după război a condus Institutul pentru studii istorice înfiinţat la Neapole de B. Croce şi s-a dedicat istoriei contemporane italiene cu *Istoria politicii externe a Italiei de la 1870 la 1896, I. Premisele* (1951). De menţionat şi *Istoria ideii de Europa* şi *Ideea de Naţiune* (postume, 1961).

Chaco, *r˘zboiul pentru,* s-a desfăşurat între Paraguay şi Bolivia din 1928 până în 1938 pentru stăpânirea regiunii Chaco Boreal, pământ prin tradiţie disputat între cele două ţări. După zadarnice tentative de a se ajunge la un acord paşnic, conflictul a izbucnit şi din cauza interesului crescând al Boliviei de a avea ieşire la Río de la Plata. Înfrântă, Bolivia a trebuit să recunoască Paraguayului dreptul asupra a peste 2/3 din teritoriul disputat (tratatul de pace de la Buenos Aires, 1938).

Chaka (Shaka), suveran zulu (n. 1787-m. 1828). Pentru calităţile sale de luptător, în 1816 a fost ales şeful populaţiei zulu; a pus la punct atunci o structură militară de o excepţională eficienţă, bazată pe sistemul de viaţă celibatară în comun a războinicilor (înarmaţi cu o lance scurtă şi specializaţi în lupta corp la corp) asemănător celui spartan. Într-un deceniu a cucerit şi a integrat în regatul zulu o foarte vastă regiune între Limpopo şi Zambezi, pe care a condus-o cu dârzenie plină de violenţă înainte de a cădea victimă unui atentat.

Chamberlain, *Arthur Neville,* om de stat britanic (Edgbaston, Birmingham, 1869-Heckfield, Reading, 1940). Fiu al lui Joseph C. Mai întâi primar al Birminghamului

(1915-1916), a fost deputat conservator din 1918, cancelar al Tezaurului (ministru de finanţe – 1923-1924, 1931-1937) şi prim-ministru în 1937-1940. Numele său este strâns legat de politica de *appeasement* (v.), prin care mai întâi a încercat să despartă Italia de Germania (acordurile din 16.IV.1938), apoi s-a străduit să ajungă la o înţelegere cu Germania hitleristă, ceea ce părea să se fi realizat prin conferinţa de la München (v., 29-30.IX.1938). Totuşi, când în martie 1939 Hitler a dezmembrat ceea ce mai rămăsese din Cehoslovacia, C. a garantat ajutorul britanic statelor ce păreau să fie potenţiale victime ale Germaniei. După declararea celui de-al doilea război mondial (IX.1939), a păstrat în permanenţă o atitudine defensivă. Numai ofensiva germană pe frontul francez (V.1940), criticile opoziţiei şi neînţelegerile din chiar mediile conservatoare l-au împins pe C. să-şi dea demisia (10.V.1940) în favoarea lui Churchill.

Chamberlain, *Austen,* om politic britanic (Birmingham 1863-Londra 1937). Fiu al lui Joseph C. A fost ministru de finanţe (1903-1905) şi secretar de stat pentru India (1919-1921). Lider al conservatorilor (1921-1922), a fost ministru de externe (1924-1929). Premiul Nobel pentru pace în 1925.

Chamberlain, *Houston Stewart,* filosof german de origine engleză (Portsmouth 1855-Bayreuth 1927). S-a căsătorit cu fiica compozitorului R. Wagner şi şi-a luat cetăţenie germană. A susţinut primatul rasei ariene şi a pus la baza filosofiei sale conceptele de intuiţie şi energie creatoare. Ideile sale rasiste au influenţat mai târziu nazismul. Opere principale: *Căile esenţiale ale gândirii mele* (1919); *Om şi Dumnezeu* (1927).

Chamberlain, *Joseph,* om politic britanic (Londra 1836-Birmingham 1914). Tatăl lui Arthur Neville şi Austen. Exponent al aripii radicale a partidului liberal, ministru comerţului (1880-1886), a rupt legăturile cu primul ministru W.E. Gladstone, nefiind de acord cu politica acestuia cu privire la autonomia Irlandei şi a înfiinţat partidul liberalilor unionişti, care s-au unit mai târziu cu conservatorii. Ministru al coloniilor (1895-1905), susţinător hotărât al politicii imperiale britanice, a angajat Marea Britanie în războiul contra burilor (1899-1902). S-a străduit să întărească unitatea imperiului printr-un sistem de tarife comerciale preferenţiale printre membrii săi, care abolea politica britanică tradiţională a liberului schimb. În politica externă a susţinut ideea necesităţii de a pune capăt „splendidei izolări", căutând să aibă raporturi cu SUA, Japonia şi Franţa. Unioniştii (coaliţie a conservatorilor şi liberalilor imperialişti) au fost înfrânţi în 1905, iar C. a abandonat viaţa politică.

Chamoun, *Camille,* om politic libanez (Deir-el-Kamal 1899-Beirut Est 1987). Creştin maronit şi şef al partidului liberal-naţional, a fost unul dintre liderii cei mai importanţi ai Libanului. Deputat din 1936, apoi ministru, a devenit preşedinte al republicii din 1952 până în 1959. În 1958 a reuşit să obţină debarcarea la Beirut a 10 000 soldaţi americani pentru a se opune ameninţării naţionalismului arab promovat de Nasser.

Championnet, *Jean Etienne,* general francez (Valence 1762-Antibes 1800). Susţinător convins al Revoluţiei franceze, s-a distins prin victoria de la Fleurus (1794) şi a cucerit Juliers, Köln, Düsseldorf. Comandant militar al Romei (1798), a cucerit Neapole (1799) şi a organizat Republica Partenopee.

Champollion, *Jean-Francois,* egiptolog francez (Figeac, Lot 1790-Paris 1832). În 1814 a publicat opera *Egiptul sub faraoni,* în care aduna rezultatele cercetărilor sale asupra geografiei, religiei, limbii, scrierilor şi istoriei Egiptului. În 1822, printr-un studiu al pietrelor funerare de la Rosetta (un decret sacerdotal redactat în vechea limbă egipteană, cu scriere hieroglifică şi demotică, şi în greacă), a descoperit cheia pentru interpretarea hieroglifelor. În 1831 a fost înfiinţată special pentru el, la Collège de France, catedra de egiptologie, disciplină al cărei întemeietor a fost.

Chandragupta, suveran indian (n. cca 332-m. 298 î.Hr.). Rege militar, întemeietor al dinastiei Maurya, a unificat mai întâi India de N, opunându-se influenţelor elenistice.

Chandragupta II, suveran indian (375-411) fondator al dinastiei Gupta şi urmaşul lui Samudragupta, tatăl său. A extins imperiul anexând Malwa, Gujarat şi Saurashtra. Domnia lui a reprezentat o perioadă de stabilitate politică şi socială şi de progres economic şi a însemnat înflorirea unei culturi originale în care s-au contopit influenţe indiene, greceşti şi scite.

Charlemagne, *v. Carol cel Mare,* împărat al Sfântului Imperiu Roman.

Charta 77, mişcare de apărare a drepturilor omului care a acţionat în Cehoslovacia între 1977 şi 1989. Şi-a luat numele de la documentul dat publicităţii la 7.I.1977 şi semnat de aproape 300 de intelectuali cehoslovaci disidenţi faţă de regimul comunist (printre care şi scriitorul, viitor preşedinte al republicii, V. Havel) care cerea guvernului respectarea drepturilor omului prin aplicarea acordurilor de la Helsinki. Grupul C. a exercitat în anii următori o acţiune de control asupra violării acestor drepturi, în ciuda încercărilor autorităţilor de atunci de a-i împiedica activitatea prin arestări şi măsuri represive. La căderea regimului comunist, în 1989, mişcarea a devenit principala forţă a coaliţiei politice Forumul Civic, care sub conducerea lui Havel a câştigat primele alegeri libere din 1990.

Chattanooga, oraş din Tennessee (SUA).

■ Bătălia de la C. (23-25.XI.1863). A avut loc în timpul războiului de secesiune: nordiştii (72 000 de soldaţi, conduşi de generalul U.S. Grant), i-au înfrânt pe sudişti (51 000 de soldaţi, conduşi de generalul B. Bragg).

Chemin-des-Dames, vechi drum în Franţa de nord, numit aşa după *Dames royales,* fiicele regelui Ludovic XV. În timpul primului război mondial a fost ocupat alternativ de francezi (V. 1917) şi de germani (V.1918), iar ulterior a fost definitiv recucerit de armata a V-a şi a X-a franceză, ajutate de corpul II al armatei italiene (IX-X.1918).

Cherasco, centru în provincia Cuneo la confluenţa dintre Stura di Demonte cu Tanaro.

■ PACEA DE LA C. (VI.1631). A fost semnată între Franţa, Austria şi Vittorio Amedeo I de Savoia la sfârşitul războiului de succesiune pentru ducatul de Mantova şi pentru marchizatul de Monferrato. Mantova a trecut în stăpânirea familiei Gonzaga-Nevers; o parte din Monferrato a trecut în stăpânirea familiei Savoia; Franţa a ocupat fortăreţele de la Casale şi Pinerolo.

■ ARMISTIŢIUL DE LA C. (27.IV.1796). Semnat de Napoleon Bonaparte, comandant al armatei revoluţionare franceze şi Vittorio Amedeo III regele Sardiniei. Acestuia i-a fost impusă ruperea alianţei cu Austri cedarea în favoarea Franţei a Savoiei, a teritoriului Nisa, Tenda şi Breglio, libera trecere a trupelor franceze prin teritoriul piemontez.

cherokee, grup meridional al triburilor irocheze, care locuia, înainte ce colonizarea europeană, pe versantul vestic al Munţilor Allegheny. Eşuând încercarea iniţială de integrare cu europenii, a luptat cu îndârjire împotriva coloniştilor albi (1759-1794), dar în 1833 a fost deportat în Indian Territory, unde şi-a creat o organizare politică proprie cu parlament, legi şi scriere proprie. În 1906 SUA le-a impus să le dizolve, iar c. au fost împrăştiaţi în rezervaţiile din Oklahoma şi Carolina de Nord.

Cheroneea, vechi oraş din Grecia, în Beoţia, unde s-au desfăşurat două celebre bătălii.

■ BĂTĂLIA DE LA C. În 388 î.Hr. Filip II al Macedoniei a înfrânt aici Liga aheeană, asigurându-şi hegemoni asupra Greciei. În 86 î.Hr. romanul Sulla a învins aici armata lui Mitridate, în timpul primului război mitridatic.

cherusci, trib germanic stabilit în câmpia nord-vestică a regiunii germanice, supusă de Drusus (12-9 î.Hr.) şi de Tiberius (4 d.Hr.). În anul 9 d.Hr. au participat la bătălia în care germanii au învins armata romană condusă de Varus. În anul 15-16 d.Hr. au fost înfrânţi definitiv de Germanicus.

chestiunea agrară, problema rolului economic şi social al agriculturii şi al ţăranilor într-o societate în care activitatea aducătoare de modernizare este industria. În societăţile tradiţionale, agricultura era structura de bază a vieţii economice şi, prin urmare, se reducea posibilitatea unei dezbateri asupra diferitelor încercări de dezvoltare: singura manifestare a unor nemulţumiri erau numeroasele răscoale ţărăneşti provocate de condiţiile insuportabile de trai (*jacqueries*, v.).

■ *Chestiunea economică.* Modul de organizare a producţiei în agricultura modernă a fost obiectul unor vii dezbateri. Tezele care susţineau marea întreprindere agricolă, modernizată prin folosirea într-o măsură tot mai mare a îngrăşămintelor chimice şi a maşinilor (începând, cel puţin, de la sfârşitul sec. XIX), urmăreau să integreze în mod direct agricultura în dinamica economică a capitalismului, ducând astfel la transformarea ţăranilor în muncitori salariaţi. Laudele aduse micii proprietăţi a cultivatorilor direcţi, sau chiar şi sistemului arendei, ca garanţie a respectării terenului agricol şi a unei valorificări mai raţionale şi rentabile a muncii, alimentau rezistenţa ţărănească faţă de introducerea noului şi prezentau lumea satului ca pe o rezervă în vederea conservării sociale şi politice. O asemenea confruntare s-a combinat cu efectele penuriei provocate de reducerea treptată a ponderii economice şi sociale a lumii agricole, datorată marii crize agrare de la sfârşitul sec. XIX şi progresului înregistrat de industrializare.

■ *Chestiunea socială.* Problema posesiei asupra pământului a devenit din ce în ce mai acută datorită şi aşteptărilor masei ţărăneşti, după o lentă şi continuă erodare a relaţiilor feudale din acest domeniu. La luptele pentru reforma contractelor agricole (v.) şi pentru generalizarea micii proprietăţi, s-a adăugat mişcarea orăşenească de inspiraţie socialistă care milita pentru socializarea pământului. Formele de organizare ale ţăranilor au făcut progrese atât pe plan sindical şi profesional (asociaţii ale zilierilor, uniuni cooperatiste), cât şi pe cel politic. Condiţii speciale, cum erau acelea de pe latifundiile Italiei meridionale, au dus la forme de luptă cum ar fi ocuparea pământurilor necultivate (în special în perioadele agitate care au urmat după cele două războaie mondiale). Reformele agrare iniţiate de guvernele democrate sau socialiste în sec. XX şi determinate de gravitatea acestor tensiuni sociale au avut ca obiective fie fărâmiţarea proprietăţii, fie crearea unei proprietăţi colective. Dacă în URSS şi în alte ţări comuniste colectivizarea forţată a avut consecinţe dezastruoase pe plan social şi productiv, dovedindu-se a fi o soluţie neviabilă, rezistenţa politică a păturii proprietarilor precum şi costurile umane şi economice ale modernizării agriculturii fac din c. a. o problemă care continuă să fie crucială pentru ţările în curs de dezvoltare.

Vezi şi: agricultură; capitalism; contracte agricole; colhoz; latifundiu; reformă agrară; revoluţie verde; sindicat.

chestiunea domeniilor coroanei, totalitatea problemelor apărute în privinţa destinaţiei domeniilor coroanei din Italia meridională începând de la reformele înfăptuite în perioada napoleonică de regii din Neapole, Joseph Bonaparte şi Joachim Murat (abolirea legislaţiei feudale şi a unor privilegii care reveneau latifundiarilor). Anularea acestor măsuri după restauraţia bourbonică (1815)

a dus la numeroase răscoale ţărăneşti în Regatul celor Două Sicilii, făcând din c. d. c. un element deosebit de important al chestiunii meridionale constituind, în plus, şi una dintre cauzele brigandajului (v.).

chestiunea meridională, contrastul apărut pe planul dezvoltării economice, sociale şi civile între Sud şi restul Italiei era evident încă din momentul unificării (1861). Structura agrară înapoiată (marea proprietate absenteistă, productivitatea scăzută de pe latifundii, mizeria populaţiei rurale), viaţa civilă şi culturală slab organizată, discrepanţa dintre oraşe şi sate, întinsele zone lovite de malarie, lipsa unei pături dinamice burgheze şi de mici întreprinzători, erau caracteristicile multor regiuni din Sud. Lipseau, mai ales, oportunităţile înnoitoare existente în Nord. Pe această bază, în mai multe regiuni din Sud a apărut şi s-a accentuat o nemulţumire care a avut şi manifestări violente de brigandaj (v.) care au luat, uneori, şi forme de rebeliune antistatală.

■ *Politica guvernelor de după unificare.* Guvernele de dreapta (1861-1876) au adoptat în Sud o politică represivă, de simplă ocupaţie militară, considerând brigandajul, criminalitatea mafiotă endemică şi tendinţele separatiste drept o simplă problemă de ordine publică. Imaginea unei înapoieri a Sudului cauzată, în mod fatal, de factori geografici şi climatici se combina cu punerea tuturor responsabilităţilor pe seama proastei guvernări a Bourbonilor, inducând un comportament de totală pasivitate faţă de contrastele existente între zonele ţării. Această atitudine n-a fost prea mult modificată până la începutul secolului XX, în ciuda denunţării ei vehemente (*Scrisorile meridionale* ale lui P. Villari, 1861 şi, din nou, în 1875; ancheta întreprinsă de S. Sonnino şi L. Franchetti asupra Siciliei, din 1876). Guvernele conduse de Giolitti n-au modificat linia substanţial „nordistă", deşi au iniţiat o politică timidă în favoarea Sudului, prin legi speciale pentru finanţarea unor lucrări publice importante (apeductul din regiunea Puglia, legi referitoare la Neapole şi la regiunea Basilicata). Nici în perioada fascistă nu au apărut cotituri vizibile, deşi au existat acţiuni de asanare şi o mult mediatizată, dar nu prea eficientă, luptă împotriva criminalităţii organizate.

■ *Meridionalismul.* Pe la sfârşitul sec. XIX a început să se manifeste o gândire „meridionalistă", care considera că problemele cruciale ale vieţii italiene se aflau în sistemul politic naţional şi în subdezvoltarea Sudului. Un curent conservator, ai cărui exponenţi de frunte au fost S. Sonnino şi L. Franchetti, considera că adevărata problemă a Sudului trebuia căutată în condiţiile de viaţă ale ţăranilor şi în rămăşiţele feudale, cerând intervenţii care să permită crearea micii proprietăţi agricole, susţinută prin descentralizarea administrativă. Un alt curent, cu nuanţe radicale (G. Fortunato, A. De Viti De Marco, G. Dorso), socialist-disidente (G. Salvemini) şi catolice (L. Sturzo), şi-a îndreptat polemica în primul rând împotriva protecţionismului: taxa vamală pe grâu va garanta veniturile şi, prin urmare, imobilismul marii proprietăţi latifundiare, adevărata plagă a Sudului. La această polemică asupra liberului-schimb se adăuga problema salvării maselor ţărăneşti din situaţia grea în care trăiau, prin cererea de a se extinde dreptul de vot şi tentativa organizării lor sindicale şi politice. Alianţa între ţăranii din Sud şi clasa muncitoare din Nord a fost tema centrală a gândirii lui A. Gramsci în privinţa strategiei pe care ar fi trebuit s-o urmeze revoluţia italiană în anii '20 şi '30. Mai puţin difuzată a fost, în schimb, poziţia lui F. S. Nitti care susţinea necesitatea unei intervenţii guvernamentale capabile să aducă modernizarea industrială a Sudului.

■ *Intervenţia statului în Sud.* O dată cu perioada de după al doilea război mondial, un nou meridionalism inspirat de acelaşi Nitti (P. Saraceno, M. Rossi Doria) a făcut ca guvernele republicane să adopte o politică de intervenţii statale în Sud (Fond de ajutorare pentru Sud, 1950; reforma agrară, 1950-1952). Era vorba despre dirijarea investiţiilor publice în vederea creării unor infrastructuri necesare dezvoltării economice (transporturi, electrificare, îmbunătăţiri funciare, reţele de alimentare cu apă, învăţământ). Politica de industrializare a Sudului a constituit obiectul unei a doua faze de intervenţie extraordinară, între anii '60 şi '70, cu crearea unor centre industriale cu capital preponderent de stat (Neapole; Bari-Brindisi-Taranto; Augusta-Siracuza-Gela; Ottana-Porto Torres). Deşi fuseseră alocate sume uriaşe, marile întreprinderi industriale nu au dus la apariţia unei reţele vitale de producţie, astfel încât au fost denumite, ironic, „catedrale în deşert" Contrastul economic şi social dintre Nord şi Sud s-a agravat chiar, în anii '60: s-a intensificat polemica asupra caracterului asistenţial al intervenţiei statului în Sud, acţiune orientată pur si simplu spre susţinerea consumului, fără a crea oportunităţi reale pentru dezvoltarea economică. În acest sens, au fost dezvăluite implicaţiile acţiunii afaceriştilor clientelari, aceştia având drept scop cointeresarea clasei politice locale şi naţionale. Începând cu anii '90, pornind de la lupta dramatică împotriva criminalităţii organizate (în cadrul căreia s-au înregistrat cazuri inedite şi semnificative de revoltă a conştiinţei civice), a apărut şi s-a răspândit o nouă convingere şi anume aceea că schimbarea în bine a societăţii meridionale poate veni numai de la mobilizarea energiilor şi a voinţelor celor din Sud, în locul aşteptării umile a „ajutoarelor" de la stat.

Bibliografie: M.L. Salvadori, *Il mito del buongoverno. La questione meridionale da Cavour a Gramsci*, Einaudi, Torino 1962.

Vezi și: camorra; centralizare; chestiunea agrară; dezvoltare economică; latifundi ; mafia; n'drangheta; protecționsim; reformă agrară.

chestiunea Orientului (chestiunea orientală), în limbaj politico-diplomatic, expresie prin care au fost desemnate, începând din sec. XVII, problemele puse în fața statelor europene de criza Imperiului otoman (v.) în Balcani, în Asia Mică, în Siria și în Mesopotamia. Încercând să rezolve, fiecare în favoarea lor, aceste probleme, s-au confruntat Austria și Rusia, interesate, una în cucerirea teritoriilor otomane în Balcani, cealaltă în găsirea unei ieșiri la Marea Mediterană (v. chestiunea Strâmtorilor), în timp ce Anglia și Franța urmăreau, în schimb, să mențină imperiul turcesc, împiedicând expansiunea ulterioară a celorlalte două țări. Rusia care, prin Ecaterina II, își realizase obiective importante (tratatul de la Kuciuk-Kainargi, 1774, ca și anexarea Crimeii, 1783), a fost înfrântă în războiul Crimeii (1854-1856) și și-a pierdut pozițiile câștigate anterior. În 1878, profitând de insurecțiile antiturcești izbucnite în Bosnia, Herțegovina și Bulgaria, Rusia a încheiat pacea de la San Stefano (Constantinopol), obținând Basarabia, recunoașterea independenței Serbiei, Muntenegrului și României, precum și crearea unui mare stat bulgar. Reacția celorlalte puteri europene la expansiunea rusească a dus, totuși, la Congresul de la Berlin (1878), unde Austria a obținut administrația Bosniei-Herțegovina, iar Anglia cedarea Ciprului, în timp ce Bulgaria si-a văzut redus în mare parte teritoriul care nu mai ajungea pe malul Mediteranei. Începând din acest moment, crizele intervenite în raporturile dintre marile puteri devin din ce în ce mai acute și mai dese, și din cauza aspirațiilor naționaliste și către independență apărute în teritoriile dominate de Austria. În 1908, Austria, având asentimentul Rusiei, a anexat Bosnia-Herțegovina; în 1911-1912, Italia le-a luat otomanilor Libia; în 1913, în urma războaielor balcanice, apare noul stat Albania; situația din această regiune a rămas foarte încordată, iar contradicțiile, agravate de războaiele balcanice, au dus, în cele din urmă, la izbucnirea primei conflagrații mondiale. C.O. s-a închis prin tratatele de pace din 1919 și prin dispariția Imperiului otoman care, după pierderea teritoriilor din Europa, a fost distrus prin revoluția lui Kemal Atatürk.

chestiunea romană, conflictul apărut între statul italian (care, pentru a-și desăvârși unitatea, provocase sfârșitul Statului Pontifical) și Sfântul Scaun care considera că menținerea puterii temporale ar fi fost o garanție indispensabilă a libertății și independenței sale. Chestiunea, care a marcat întreaga durată a Risorgimento-ului, a căpătat o dimensiune concretă politică o dată cu întemeierea Regatului Italiei și cu declararea publică a dorinței de a face din Roma capitala noului stat (1861). În următorul deceniu, au existat multe și diferite tentative de a o rezolva: de la tratativele cu papa, inițiate de Cavour, la proiectele diplomatice susținute de Marea Britanie și de Franța (1861-1864), la expedițiile asupra Romei întreprinse de Garibaldi, în 1862 și 1867. Prin Convenția din septembrie, din 1864, între Italia și Franța, problema a fost abandonată pentru un timp, dar retragerea trupelor franceze din Roma în urma războiului cu Prusia (1870) a permis Italiei să ocupe regiunea Lazio, rămasă pontifului după 1860, și să cucerească Roma (breșa de la Porta Pia, 20.IX.1870), punând capăt puterii temporale a papei. Raporturile cu papa au fost reglementate în 1871, prin *Legea garanțiilor* (v.) care a fost, însă, respinsă de Pius IX în virtutea viziunii sale mai generale asupra problemei raporturilor dintre Biserică și stat, de la cărui viață politică toți credincioșii catolici au fost invitați să se abțină în baza principiului *non expedit* (v.). Criza de autoritate de la sfârșitul secolului, pericolul socialist și schimbarea liberală din perioada lui Giolitti i-au determinat pe catolici să renunțe treptat la abținerea de a participa la viața politică. Pe plan diplomatic, c. r. rămânea, în continuare, deschisă: contactele inițiate de președintele Consiliului, V. E. Orlando, în 1919, n-au dat rezultate din cauza refuzului de a i se acorda papei suveranitatea asupra unui teritoriu. Acest punct delicat a fost, totuși, depășit de Mussolini și, în preambulul la Pactele (Tratatele) de la Lateran (v.) din 1929, Sfântul Scaun a fost de acord cu „rezolvarea definitivă și irevocabilă a c. r."

chestiunea Strâmtorilor, evenimente legate de controlul asupra Strâmtorilor Bosfor și Dardanele care asigură comunicația dintre Marea Neagră și Marea Mediterană, aflate, începând din sec. XV, sub dominația otomană. Decadența acestui imperiu a deschis c. S. ca unul dintre aspectele celei mai importante ale chestiunii Orientului (v.). Rusia dorea să controleze Strâmtorile pentru a avea acces la Marea Mediterană și, totodată, pentru a-și pune flota la adăpost în Marea Neagră, fiind împiedicată în realizarea acestui obiectiv de Marea Britanie care susținea șubredul Imperiu otoman. Tratatele ruso-turce de la Kuciuk-Kainargi, din 1774 (v.) și de la Unkiar-Skelesi, din 1833, au asigurat flotei ruse controlul Strâmtorilor, iar următoarea convenție, din 1841, a stabilit ca, pe timp de pace, acestea să fie închise doar pentru navele de război. Pacea de la Paris, din 1856, la încheierea războiului din Crimeea (v.), a demilitarizat Marea Neagră printr-o clauză foarte dură pe care Rusia a reușit s-o anuleze în 1871. Ultimele evenimente ale c. S. au fost tratatele de la Sèvres (1920), de la Lausanne (1923) și convenția de la Montreux (1936, aflat încă în vigoare) care au redat treptat Turciei suveranitatea deplină asupra Strâmtorilor.

cheyenni, trib de piei-roșii din America de Nord, de limbă algonchină, care locuiește de-a lungul versantului

răsăritean al Munţilor Stâncoşi (Wyoming şi Colorado). Agricultori seminomazi, au devenit vânători de bizoni după introducerea calului în America de către europeni. Au luptat împotriva coloniştilor de origine europeană până în 1886, când au fost învinşi şi exilaţi în rezervaţiile din Montana şi Oklahoma.

Chiang Kai-shek sau *Jang Jeshi,* om politic şi general chinez (Zhejiang 1887-Taipei, Taiwan 1975). A făcut studii militare în Japonia şi a participat la revoluţia republicană din 1911. În timpul primului război mondial a aderat la Kuomintang (v.) şi a devenit cel mai de seamă exponent al acestuia după moartea lui Sun Yat-sen (1925). Aliat iniţial cu comuniştii în lupta împotriva „seniorilor războiului" care aruncaseră ţara în anarhie, în 1927, după formarea unui guvern naţionalist la Nankin, a făcut o cotitură bruscă îndreptându-şi trupele împotriva bastioanelor comuniste din sudul Chinei (masacrul de la Shanghai, IV.1927). În 1928 şi-a consolidat propriile poziţii prin numirea sa ca generalisim şi preşedinte al republicii. Guvernarea sa, devenită de-acum dictatură militară şi legată de puterile occidentale, n-a reuşit totuşi să ţină sub un control efectiv ţara, atacată de gherilele comuniste, atac care s-a transformat într-un adevărat război civil la începutul anilor '30, şi nici să împiedice expansionismul Japoniei, care a pus stăpânire pe Manciuria (1931), iar mai târziu şi pe provinciile din China nord-orientală (1933-1936). În urma presiunilor propriilor trupe, care în 1936 l-au sechestrat în oraşul Xian, a trebuit să consimtă să încheie un armistiţiu cu comuniştii şi să stabilească o alianţă naţională cu ei împotriva Japoniei, care în 1937 a atacat China. În numele frontului unit antijaponez, în timpul celui de-al doilea război mondial, C. a fost numit comandant-şef al armatei (1942) şi confirmat drept preşedinte al republicii (1943). În 1945 însă, la sfârşitul războiului împotriva Japoniei, a încetat armistiţiul dintre naţionalişti şi comunişti şi a fost reluat războiul civil. În ciuda ajutorului militar şi financiar al SUA, regimul lui C. s-a dezmembrat sub presiunea înaintării comuniste, subminat şi de neînţelegeri interne. În 1949 victoria comuniştilor l-a constrâns pe C. să se refugieze în Taiwan, unde a creat un stat independent, Republica China, al cărui preşedinte a fost până la moarte.

Chiaramonte, familie nobilă siciliană cunoscută încă din sec. XI ca stăpânitoare a feudelor de la Capua şi Basilicata. Familia C. s-a afirmat în Sicilia pe vremea Angevinilor, dar au contribuit la cucerirea de către aragonezi a insulei, devenind în sec. XIV familia cea mai importantă de aici. S-au opus reîntoarcerii Angevinilor şi afirmării aristocraţiei catalane emigrată aici.

Ch'ien-lung sau **Qianlong** (n. 1711-m. 1799), împărat chinez (1736-1796). Printr-o serie de războaie (1750-1760) a stabilit definitiv hotarele Chinei, anexând Tibetul şi Turkestanul oriental. Confucian ortodox, a interzis activitatea misionară creştină. Cheltuielile imense ale curţii şi rigiditatea sistemului feudal au provocat răscoale populare şi naţionale (1775 şi 1793), ceea ce l-au făcut să abdice, chiar dacă el a continuat de fapt să-şi exercite puterea.

Ch'ing v. *Manciu.*

Chigi, familie nobilă de bancheri din Siena care îşi are originea în sec. XIII. În sec. XV *Agostino Magnificul* (cca. 1465-1529) a mutat o ramură a familiei la Roma; alegerea în 1655 a lui *Fabio* (1599-1667) pe tronul papal, cu numele de Alexandru VII, a introdus familia Chigi în aristocraţia de la Roma; ramura romană s-a contopit cu familia Albani în 1852.

Childeric III, rege al francilor (m. Sithin, Saint-Berti lângă Saint-Omer, 755), a fost ultimul rege merovingian. A domnit numai în 743, când împotriva lui papa Zaharia a stabilit că Pepin cel Scurt era regele legitim al francilor.

Chile, stat în America Latină. *Sup.:* 756 626 km²; *Pop.:* 13 994 000; *Capit.:* Santiago; *Limba:* spaniola; *Relig.:* catolică (89%); *Vecini:* Peru la N, Bolivia la NE, Argentina la E, Oceanul Pacific la V; *Forma de stat:* republică prezidenţială.

Statul C. de astăzi era locuit în vechime de araucani, care graţie unei organizări de stat foarte puternice au reuşit să oprească în sec. XV înaintarea incaşilor, opunând mai târziu o rezistenţă aprigă în faţa cuceririi spaniole. Dezvoltarea economică a statului C. modern este legată de exploatarea pe scară largă a rezervelor sale de nitraţi şi de aramă, care s-a desfăşurat – în absenţa unei burghezii întreprinzătoare locale – sub semnul întreprinderilor străine cu inevitabila condiţionare a evenimentelor politice din partea acestora.

1535 Diego de Almagro ajunge în C. locuit de populaţii arancane, dar încercarea lui de a-l cuceri eşuează.

1541 Pedro de Valdivia, în ciuda rezistenţei îndârjite a araucanilor, întemeiază Santiago (1541) şi Concepción (1550).

1553-1555 Araucanii, conduşi de şeful lor Lautaro, contraatacă cu succes: Valdivia este ucis, Concepción cucerit.

1557 Lautaro este omorât în luptă, este restabilită dominaţia spaniolă (chiar dacă rezistenţa rămâne endemică până în sec. XVIII), iar teritoriul chilian este organizat în *Capitanía general* în cadrul viceregatului Perú.

1781 Concepción, centru al mişcării de independenţă cu C. de sub spanioli, este scena unei prime revolte.

1810-1814 Liberalul B. O'Higgins proclamă independenţa C. de sub stăpânirea Spaniei, dar este învins la

Rancagua (1814) şi se refugiază în Argentina, unde luptă alături de J. de San Martín.

1817 San Martín şi O'Higgins îi înving pe spanioli la Chacabuco şi ocupă Santiago.

1818 Proclamarea independenţei statului Chile.

1818-1823
O'Higgins, şeful statului, promovează o serie de reforme ample, dar ostilitatea oligarhiei conservatoare îl obligă să-şi dea demisia.

1830-1841
Preşedinţia lui J. Prieto: constituţie autoritară şi conservatoare (1833) şi război încununat de succes (1836-1839) împotriva federaţiei peruviano-boliviene.

1876-1886
Liberalii iau puterea: în timpul preşedinţiei lui A. Pinto, o dată cu războiul din Pacific (1879-1883) împotriva unei noi alianţe peruviano-boliviene, C. cucereşte Tacna şi Arica, împreună cu fâşia de coastă din Atacama.

1886-1891
Preşedintele J.M. Balmaceda pune în aplicare un amplu program de reforme lovind în interesele claselor dominante.

1891 Printr-o lovitură de stat J. Montt îi readuce pe conservatori la putere, dar o răzmeriţă populară instituie un regim parlamentar republican.

1920-1925
Alianţa liberală, formată din liberali, radicali şi socialişti democraţi îl aduce ca preşedinte pe A. Alessandri Palma, care introduce legi în favoarea muncitorilor; o lovitură de stat militară îl obligă să ia calea exilului (1924), dar curând reuşeşte să ia din nou puterea (1925), propunând spre aprobare o nouă constituţie.

1927-1931
Dictatura generalului C. Ibáñez del Campo, care favorizează interesele SUA.

1932-1938
Revenirea stângii, care instituie un guvern al frontului popular cu C. Davila şi ulterior cu Alessandri Palma.

1938-1945
În ciuda pătrunderii ideologiei naziste în C., partidele democrate îl aleg drept preşedinte al republicii pe P. Aguirre Cerda şi pe urmă pe J.A. Ríos, care declară război Germaniei.

1946-1964
Puterea este din nou în mâinile conservatorilor prin preşedinţii G. González Videla, Ibáñez del Campo şi J. Alessandri Rodríguez; alianţă cu SUA, pusă la index de către comunişti, dificultăţi economice şi sociale.

1964-1969
Este ales preşedinte democrat-creştinul E. Frei Montalva: reformă agrară şi şcolară, participarea statului la exploatarea minelor de aramă.

1970 Unidad Popular (comunişti, socialişti, radicali, social-democraţi şi democraţi creştini de stânga) câştigă alegerile şi îl aduce la preşedinţie pe socialistul S. Allende.

1973 O lovitură de stat militară răstoarnă guvernul Unidad Popular. Allende este omorât şi se instaurează o dictatură având în frunte pe generalul A. Pinochet: sunt suprimate toate libertăţile democratice, sunt dizolvate Camera şi Senatul, are loc o reprimare deosebit de violentă a opozanţilor regimului.

1980-1988
Introducând o nouă constituţie care îi garantează puterea până în 1996, Pinochet promovează o drastică politică de redresare economică în spiritul liberismului care (şi datorită puternicului sprijin american) aduce o nouă creştere anuală a PIB cu peste 5%; apoi în 1988 reinstaurează drepturile civile şi propune un referendum pro sau contra regimului, pierzându-l în mod surprinzător.

1989-1990
Candidatul unic al opoziţiei, democrat-creştinul P. Alwyin, câştigă alegerile prezidenţiale. La scadenţa normală a mandatului, Pinochet se retrage, păstrând totuşi comanda Forţelor armate. Procesul de reîntoarcere la democraţie continuă, în ciuda tensiunilor create de refuzul categoric al militarilor de a propune acţiuni penale împotriva crimelor în timpul dictaturii pentru reprimarea adversarilor.

1994 Continuă şi sub mândatul prezidenţial al democrat-creştinului E. Frei creşterea economică a C., stimulată şi de aderarea la Mercosur (1995).

1995 Violente proteste ale militarilor împotriva condamnării unor ofiţeri implicaţi în uciderea opozanţilor regimului în anii '70.

1998 Arestarea lui Pinochet la Londra (17.X.) îngheaţă lenta normalizare a raporturilor dintre guvern şi forţele armate şi deschide un caz complex de justiţie internaţională între C., Marea Britanie şi Spania (care solicită extrădarea lui Pinochet pentru a fi judecat în legătură cu dispariţia unor cetăţeni spanioli în timpul regimului său).

1998-2000
Detenţia lui Pinochet la Londra provoacă confruntări între partizanii şi adversarii lui, încheiate prin întoarcerea acestuia în C.

chimică, industrie, aplicarea cunoştinţelor şi a proceselor chimice la activitatea productivă.

■ *Originile.* Moştenind un patrimoniu de cunoştinţe teoretice şi de experienţe empirice care s-a dezvoltat o dată cu trecerea secolelor, i. c. a furnizat înainte de toate substanţele şi procedeele pentru albirea şi vopsirea primelor produse textile industriale, pentru transformarea carbonului fosil în cocs, pentru producerea de gaz de iluminat şi îngrăşăminte pentru agricultură. Progrese enorme s-au făcut în sec. XIX în producerea sodei (folosită, de ex., în metalurgie, în fabricarea sticlei şi a săpunului), graţie procesului descoperit, în 1863, de belgianul E. Solvay. Acidul sulfuric (folosit în prepararea fertilizatorilor, a explozibililor, a hârtiei şi a cauciucului), a fost produs, până la jumătatea sec. XIX, folosindu-se sulful sicilian, care a fost ulterior înlocuit de piritele spaniole şi de sulful provenit din minele americane. Rezultatele studiilor asupra plantelor ale germanului J. von Liebig au stimulat producţia de fertilizanţi, pentru care s-au folosit nitraţi (proveniţi din America Latină), fosfaţi, potasiu (extras din Germania şi Alsacia). Nitraţii au stat şi la baza producerii de explozibili, a căror fabricare s-a bazat pe cercetările întreprinse de sudezeul A. Nobel.

■ *Dezvoltarea industriei chimice între 1800 şi 1900.* Spre sfârşitul lui 1800 primatul producţiilor chimice industriale a trecut din Franţa şi Anglia în Germania, unde principalele complexe industriale (Hoechst, Bayer, BASF) s-au specializat în coloranţi şi medicamente. La începutul sec. XX industria chimică din SUA a obţinut rezultate remarcabile în producerea de explozibili (Du Pont) şi în chimia fundamentală (Dow Chemical), punând bazele obţinerii ulterioare a primatului mondial în acest domeniu. Secolul XX a deschis noi orizonturi pentru i. c. prin noi prelucrări privind fibrele sintetice, petrochimia, materiile plastice, produsele de consum.

China,
stat în Asia de est. *Sup.:* 9 536 499 km^2. *Pop.:* 1 192 300 000 loc. (în afară de cei 11 743 320 chinezi rezidenţi în străinătate), din care 93,3% aparţinând grupului han; minorităţile etnice: 67 233 254 loc., repartizaţi în 55 de etnii (printre cele mai de seamă: zhuang, hui, uiguri, yi, miao, manciurieni, tibetani, mongoli, tujia, bouyei, coreeni, dong). *Capit.:* Beijing. *Limba:* oficială chineza modernă medie (standard); turca uigură (în Xingjiang), tibetana (Tibet, Qinghai, Sichuan apusean) şi mongola (mai ales în Mongolia Interioară). *Relig.:* confucianistă (18%), budistă (13%), musulmană (4%), taoistă (3%); minorităţi creştine (dintre care cca. 4 000 000 catolici). *Vecini:* N Rusia şi Mongolia; NE Coreea de Nord; S Vietnam, Laos, Birmania, India; SV Bhutan, Nepal, India, Pakistan, Afghanistan, Tadjikistan, Kârgâzstan şi Kazahstan; E şi SE Marea Galbenă, Marea Chinei de Est şi de Sud. *Organizare de stat:* republică populară.

C. are o istorie scrisă de aproape trei milenii. În ciuda eterogenităţii etnice şi de poziţie geografică, care caracterizează imensul spaţiu uman şi geografic chinez, făcând din el prin multe aspecte un univers de sine stătător, ţara prezintă un nucleu teritorial şi cultural (aşa-numita C. Interioară situată în bazinele fluviilor Huang-He şi Yang-tze Kiang) şi fundamental unitar din punct de vedere istoric. Se pot delimita cel puţin trei constante fundamentale în istoria C.: alternarea sistematică a elitelor sale conducătoare prin ruptură revoluţionară, în urma revoluţiilor populare şi a invaziilor; extraordinara continuitate a sistemului de putere central şi periferic, datorită unei tradiţii consolidate prin aparate şi cadre administrative (mandarinat) care a făcut din statul chinez un model *ante litteram* de socialism birocratic; o puternică capacitate a civilizaţiei autohtone *han* de a asimila civilizaţii externe (aşa numitul sincretism chinezesc), care i-a permis C. să-şi extindă propria hegemonie politică şi culturală asupra unei mari părţi a Asiei răsăritene. Şi occidentalizarea C., pe care europenii au încercat să o impună în repetate rânduri începând din sec. XVII şi care a culminat în invazia colonială din a doua jumătate a sec. XIX, a fost absorbită şi transformată în cursul sec. XX într-o formă singulară de comunism naţional, unul din factorii care au dominat scena internaţională a perioadei de după al doilea război mondial, făcând din vechiul „imperiu de mijloc" unul din polii politicii mondiale din epoca postcomunistă.

cca. 3000-2205
Neoliticul chinez. Epoca celor „cinci suverani", legendari înţelepţi-împăraţi.

2205-1766
Eneoliticul chinez. Dinastia Hsia fondată de Yu cel Mare (2205-2197).

1766-1027
Dinastia Shang (Henan Shaanxi orientală). Inventarea scrierii.

1027-770
Dinastia Chou de vest (Shanxi-Henan). Organizare politică feudală. Introducerea armelor de bronz şi a carului de război.

770-256
Dinastia Chou de est. Arme şi unelte din fier, care determină o remarcabilă dezvoltare a agriculturii.

770-445
Lungă perioadă de conflicte între seniorii feudali rivali (perioada „primăverilor şi a toamnelor"). Începuturile confucianismului şi ale taoismului.

TABELUL DINASTIILOR CHINEZE

Dinastia HSIA (cca 2205-1766 î.Hr.)

Dinastia SHANG sau YIN (cca 1766-1027 î.Hr.)

Dinastia CHOU DE VEST (1027-770)

Dinastia CHOU DE EST (770-256)
Perioada „primăverilor şi toamnelor" (722-481)
Perioada „statelor combatante" (403-221)

Regatul CH'IN (246-206)
Din 221 primul imperiu chinez extins asupra întregii Chine de nord şi de sud.

Dinastia HAN TIMPURIE (206 î.Hr.-8 d.Hr.)
Kao Tsu (206-195); Lu (195-180); Wen Ti (180-157); Wu Ti (141-87); Hsuan Ti (74-49); Cheng Ti (33-7).

Domnia lui WANG MANG (8 d.Hr.-23 d.Hr.)

Dinastia HAN TÂRZIE (25-222)
Kuang Wu Ti (25-57); Ming Ti (57-75); perioada eunucilor şi a împărăteselor (75-146); Huan Ti (146-167); Hsein Ti (189-220)

Epoca celor TREI REGATE (220-280)

Regatul CHIN (280-290)
Chin Wu Ti reunifică China.

Epoca DINASTIILOR DIN NORD ŞI DIN SUD (250-589)
La sud dinastiile Chin de est (316-420); Liu Sung (420-479); Ch'i de sud (479-502); Liang (502-557); Ch'en (557-589). La nord urmează unul după altul cele Şaisprezece Regate (304–386): Wei de Nord (386-534); Wei de vest şi de est (534-557); Chou de nord (557-581); Sui (581-589)

Dinastia SUI (589-618)
Wen Ti (581-604 reunifică China). Yang Ti (604-618).

Dinastia T'ANG (618-907)
Kao Tsu (618-626); T'ai Tsung (626-649); Kao Tsung (649-683); împărăteasa Wu (683-705); Hsuang Tsung (712-756). Dezmembrarea imperiului în regate barbare locale (757-907).

Epoca celor ZECE REGATE DE SUD şi a celor CINCI DINASTII DE NORD (907-960)

Dinastia SUNG (960-1126)
T'ai Tsu (960-976), iniţiază reunificarea Chinei.
T'ai Tsung (976-997) desăvârşeşte reunificarea Chinei.
Jen Tsung (1022-1065); Shen Tsung (1067-1085); Hui Tsung (1110-1126)

Dinastiile CHIN (sau KIN) DE NORD (1126-1134) şi SUNG DE SUD (1127-1179)

Dinastia YUAN (1271-1367)
Kubilai Han, nepotul lui Ginghis Han, conducătorul mongolilor din 1260 şi al întregii Chine din 1279 până în 1294; Timur (1294-1307); perioada celor şapte suverani (1307-1333); ultimul suveran mongol (1333-1367).

Dinastia MING (1368-1644)
Hung-Wu (1368-1398); Yung-Jo (1403-1424); Ch'eng-hua (1465-1487); Chia-ching (1522-1566); Whan-li (1573-1629); stăpânirea eunucilor de la curte şi opoziţia partidului Tung-in (1621-1629); domniile personale în nord ale lui Li Tzu-ch'eng (1628-1644) şi Chang Hsien-Chung (1630-1647)

Dinastia CH'ING (1636-1912)
Abahai, conducătorul naţiunii mongole, întemeietor al dinastiei (1636-1661); K'ang-hsi (1662-1722); Yung-cheng (1722-1736); Ch'ien-lung (1736-1795); Chia-ch'ing (1796-1820); Tao-kuang (1821-1850); Kuang-hsu (1875-1908); P'u Yi (1908-1912).

445-256
Perioada „statelor combatante" cu fragmentarea potentaţilor feudali. Formarea celor cinci regate Ch'in (Shaanxi), Ch'i (Shandong), Chin (Shanxi), Ch'u (Hubei) şi Sung (Henan). Apariţia la nord a populaţiei hsiung-nu, strămoşi ai hunilor.

256-206
Regatul Ch'in absoarbe şi unifică „statele combatante". În 221 regele său Shih Huang-ti se declară prim împărat, centralizând puterea cu ajutorul armatei, al monedei, al legislaţiei unice pentru toată ţara. Încep lucrările de construcţie la Marele Zid.

206 î.Hr.- 8 d.Hr.
Dinastia Han timpurie întemeiată de Liu Pang, care limitează puterea feudalilor şi creează o clasă de funcţionari ştiutori de carte.

140-87 î.Hr.
Regatul lui Wu-ti marchează o deosebită expansiune militară: stăpâneşte Gansu la N (126); la S anexează Guangdong şi Nam-Viet până la Tonkin (111); la NE cucereşte Coreea (108).

8-23 d.Hr.
Uzurpatorul Wang Mang se proclamă împărat al dinastiei Hsin, dar o răscoală ţărănească (18) îl detronează

23-220 Dinastia Han târzie care stabileşte capitala la Loyang.

73-91 Generalul Pan Ch'ao îi învinge pe hsiung-nu din nord, consolidează stăpânirea asupra Xingjiang-ului şi-şi asumă controlul asupra Drumului mătăsii.

166 Solie a împăratului roman Marcus Aurelius la curtea dinastiei Han.

220-280
Sfârşitul primului imperiu chinez şi perioada celor trei regate militare: Wei, Shu şi Wu, reunite de dinastia Chin.

265-316
Regatul familiei Chin de vest.

317-386
Invadarea C. de nord de către popoarele din stepă („şaisprezece regate barbare") provoacă ruptura unităţii C.
317-420
Dinastia familiei Chin de est mută capitala la Nankin şi întemeiază imperiul de sud.
386-557
C. de nord este unificată de dinastia turcă a lui Tabgac Wei, care se converteşte la budism.
589-605
Wen-ti reunifică C. şi întemeiază dinastia Sui.
605-618
Domnia familiei Sui Yang-ti, care organizează expediţii pline de succes în Vietnam (605) şi în Coreea (612-614). Creşterea nemulţumirii faţă de taxele fiscale impuse de imperiu duce la revoltă şi la o nouă împărţire a imperiului.
618–907
Dinastia T'ang.
627–649
Domnia lui T'ai-tsung: restrângerea ariei de dominaţie a turcilor la Mongolia şi Turkestan; Tibetul devine tributar C. (641).
649-683
Domnia lui Kao-tsung, care impune protectoratul asupra Coreii (668) şi a zonei Annam (679).
712-756
Domnia lui Hsüan-tsung: alianţa cu turcii uiguri care ocupă Mongolia (734) şi expediţii împotriva Tibetului (747 şi 759); Coreea îşi capătă independenţa (755).

CHINA

Reacţia diferită a Chinei şi a Japoniei faţă de Occident

Istoria succesului Japoniei din perioada Meiji între 1868 şi 1912 face şi mai evident eşecul Chinei din aceeaşi perioadă. Ambelor ţări le fuseseră impuse tratate inechitabile care le limitau suveranitatea şi le ameninţau independenţa economică, într-o perioadă în care puterile economice aflate în plin avânt, separate de rivalităţi din ce în ce mai mari, transformau în colonii regiunile din afara Europei. Forţa militară şi navală occidentală covârşitoare se întemeia pe o tehnologie industrială, un comerţ şi un sistem financiar superioare şi era susţinută de instituţii de învăţământ, juridice şi parlamentare care constituiau, de fapt, o civilizaţie complet diferită.
Pentru Japonia atingerea nivelului acestei lumi occidentale în toată complexitatea lui, depăşind barierele de limbă şi cultură, rivalitatea cu aceasta, dar de pe poziţii de egalitate şi, în sfârşit, victoria asupra uneia din cele mai mari puteri ale lumii, într-un război modern pe scară largă (şi toate acestea în decursul unei singure generaţii) au reprezentat o acţiune aproape incredibilă. Incapacitatea Chinei de a proceda la fel este mai de înţeles decât succesul Japoniei. Unul din motivele foarte simple ale realizărilor Japoniei a fost capacitatea ei atunci când a fost împinsă pe neaşteptate spre epoca naţionalismului, de a acţiona ca o naţiune, cu acelaşi grad de mobilizare patriotică pe care naţionalismul îl cerea de la popoarele occidentale. Ca şi în ţările occidentale acest profund naţionalism şi-exercitat influenţa şi asupra istoriografiei şi deci şi asupra înţelegerii noastre asupra evenimentelor. Perioada Meiji a fost bine studiată şi consemnată în documente de către istoricii japonezi, fireşte deosebit de mândri de realizările ţării lor, iar acest entuziasm i-a influenţat în mod inevitabil şi pe cercetătorii străini.
În China aceleiaşi perioade căderea vechii orânduiri s-a bucurat de atenţia doar a câtorva cronicari demni de luat în seamă, care au fost nevoiţi să consemneze doar o lungă tragedie. Fără îndoială istoriile paralele ale ascensiunii Japoniei şi ale căderii Chinei, unul din marile contraste ale istoriei, ne-au fost transmise împreună cu o anumită prejudecată în favoarea celor care şi-au văzut acţiunea încununată de succes [...]. Izvoarele şi relatările occidentale ocupă un loc mai important în literatura istoriografică despre China în perioada de sfârşit a sec. XIX decât în cea referitoare la Japonia. Rolul mare pe care l-au jucat străinii, prin acţiunile şi studiile lor, reflectă prin comparaţie slăbiciunea naţionalismului în China, unde străinii au participat la modernizare sau au dirijat-o pe o perioadă de timp mult mai lungă decât le-ar fi permis japonezii [...]. Principalii factori care au determinat reacţia Chinei trebuie căutaţi în societatea chineză şi nu în afara ei. Primul dintre aceşti factori a fost un

755-763
Noi invazii barbare şi gravă criză economică şi socială.

907 Răsturnarea dinastiei T'ang şi anarhie feudală: perioada celor „zece regate" în C. de nord (907-960) şi a celor „cinci dinastii" în C. de sud (907-979); crearea imperiului Liao în Manciuria (907-1125).

939 Annam îşi capătă independenţa.

960-1126
Dinastia Sung de nord, care începe unificarea treptată a imperiului: inventarea prafului de puşcă şi a busolei, perfecţionarea tiparului, introducerea banilor de hârtie.

1125-1234
Dinastia tungusă a familiei Chin se impune asupra imperiului Liao şi stăpâneşte în Manciuria, luând familiei Sung C. de nord şi adoptând repede modul de viaţă al chinezilor.

1127-1279
Dinastia Sung de sud.

1209-1260
Epoca invaziilor mongole: Ginghis Han (1209-1227) cucereşte regatul Chin şi întreaga C. de nord; fiul său, Ögodei, cucereşte Manciuria şi Coreea (1229-1241).

1260-1368
Dinastia mongolă Yüan fondată de Kubilai Han cu capitala la Ta-tu (Beijing).

1279-1291
Cucerind imperiul Sung din sud, Kubilai reunifică C. şi se proclamă împărat. Expediţii împotriva Japoniei (1274 şi 1291) şi Java

fel de inerţie psihologică, ca şi când eforturile de occidentalizare din anii '60 ai sec. XIX şi din perioada imediat următoare n-ar fi fost decât reacţii superficiale şi efemere în faţa unui pericol imediat, destinate să mai scadă din intensitate pe măsură de se îndepărtau de pericol.
China tradiţională n-ar fi putut de altfel niciodată să se modernizeze aşa cum a făcut Japonia, pentru că structura societăţii chineze era atât de specială încât făcea imposibilă adoptarea unor modele de organizare occidentală. Din acest punct de vedere o Chină modernizată nu putea să fie edificată decât desfăcând bucată cu bucată o mare parte din structura vechii societăţi, atât de trainică, deşi decadentă. Acest proces a fost în mod inevitabil mai lent decât în Japonia, care are o suprafaţă cu mult mai redusă şi era înzestrată cu o mai mare capacitate de reacţie la stimuli. Această explicaţie a lentei modernizări a Chinei este de natură sociologică şi instituţională. Ea este diferită de explicaţia dată de marxişti, conform căreia societatea chineză nu era întru totul diferită de Occident şi care atribuie, aşadar, ritmul lent de modernizare, înainte de toate, influenţei primejdioase şi umilitoare a „imperialismului" occidental. În forma sa extremă, o asemenea concepţie, făcându-se aproape ecoul conservatorilor chinezi din sec. XIX, consideră toate contactele cu Occidentul ca fiind nocive şi, pe scurt, vede aproape în orice contact cu străinătatea o formă de „imperialism"
Această atitudine ofensată, dacă este de înţeles ca resentiment patriotic, nu explică, însă, de ce o influenţă atât de operativă şi covârşitoare ca aceea a „imperialismului" a provocat, în China şi în Japonia, rezultate atât de diferite. Lipsa unei reacţii iniţiale a Chinei s-a datorat în realitate trăsăturilor speciale ale statului şi societăţii confuciene [...] produs a trei milenii de civilizaţie extrem de specială şi deosebit de înaintată, cu o tradiţie şi cu o continuitate de neegalat. Atât economia cât şi administraţia s-au dovedit capabile să-şi continue existenţa în mod statornic, după vechile formule, fără să răspundă la noile sfidări cu forme noi. Inerţia era mai mare în sfera guvernării, unde nevoia de ordine, interesele literaţilor-birocraţi şi ale categoriilor sociale din agricultură, ideologia conservatoare a confucianismului se conjugau susţinându-se reciproc. În consecinţă, reacţia fundamentală a Chinei anilor '60 la dubla ameninţare, a agresiunii străine şi a rebeliunii interne, a fost nu atât de modernizare a structurilor sale, cât de reafirmare sau restaurare a vechiului sistem confucian.

JOHN F. FAIRBANK, EDWIN O. REISCHAUER, ALBERT M. CRAIG, *Storia dell'Asia orientale. II. Verso la modernità*, tr. it., Einaudi, Torino 1974, p. 368-370, 376-377.

1

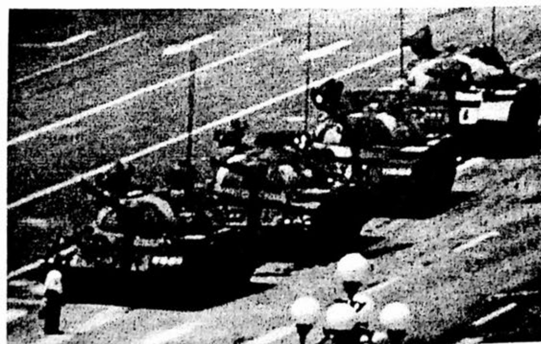
2

3

4

5

1. Prima adunare a republicanilor chinezi la Shanghai în 1911 (în primul rând, cu pălăria pe genunchi, Chiang Kai-shek; cel de-al cincilea, la stânga lui, este Mao Zedong). 2. Sun Yan-sen (stând jos) și Chiang Kai-shek. 3. Mao Zedong (la stânga) în 1963. 4. Deng Xiaoping în 1984. 5. Tancurile intervin pentru a reprima manifestațiile din piața Tien An Men (1989).

(1292-1293). Primele contacte cu Occidentul: 1271-1291, călătoriile lui Marco Polo; 1294 călătoria lui Giovanni da Montecorvino, care devine primul arhiepiscop de Beijing (1307)

1355-1368
Revolta populară națională Han condusă de Chu Yüan-chang, care-i alungă pe mongoli și se urcă pe tron, luând numele de Hung-wu și întemeind dinastia Ming.

1368-1644
Dinastia Ming. Dezvoltarea unei impunătoare organizări birocratice centrale și periferice, care se conduce după idealurile confuciene și este selecționată printr-un proces rigid de formare și prin examene (v. mandarin). Facțiunile de la curte ale eunucilor (servitori personali) și ale marilor secretari (funcționari de carieră) dau naștere la conflicte de putere deosebit de înverșunate pentru a obține influență asupra împăratului. Restabilirea tradițiilor premongole din perioada T'ang și Sung.

1402-1404
Sub domnia lui Yung-lo Beijing este reconstruit (construirea Orașului Interzis, reședința împăratului): puternică dezvoltare a navigației și a comerțului pe rutele Oceanului Indian, întreruptă pe neașteptate cu o izolare în sine a C.

1557 Portughezii se stabilesc la Macao.

1580-1626
Formarea în Manciuria răsăriteană a regatului războinic al populației manciu sub conducerea lui Nurhatsi.

1640-1644
Chemați în ajutor de dinastia Ming pentru a potoli o răscoală țărănească care ajunsese să pună stăpânire pe Beijing, manciu recuceresc capitala și pun mâna pe putere.

1644-1911
Dinastia manciu a familiei Ch'ing.

1662-1722
Domnia lui K'ang-hsi: extinderea imperiului în Yunnan (1681), în Taiwan (1683), în Turkestan (1696), în Mongolia (1697) și în Tibet (1720). Răscoală antimanciuriană a societății secrete han a Triadelor.

1736-1796
Domnia lui Ch'ien-lung; cucerirea Asiei centrale; revoltele din Henan ale sectei budiste han a Lotusului Alb (1775 și 1793-1802).

1839-1842
Primul război al opiului împotriva Marii Britanii: prin tratatul de la Nankin C. trebuie să deschidă 5 porturi comerțului britanic cu tarife preferențiale și să-i cedeze Hong Kong.

1844 SUA și Franța obțin concesiuni asemănătoare cu cele britanice.

1851-1864
Răscoala antimanciuriană xenofobă a mișcării țărănești a taipinilor, înăbușită prin intervenție anglo-americană venită în sprijinul împăratului.

1856-1860
Al doilea război al opiului: Franța, Marea Britanie și Rusia smulg noi piețe comerciale și un statut privilegiat pentru concetățenii lor stabiliți aici.

1884-1885
Război franco-chinez: C. renunță la protectoratul asupra regiunii Annam.

1894-1895
Războiul chino-japonez: C. cedează Taiwanul și insulele Pescadores și renunță în mod formal la protectoratul asupra Coreii.

1898 Împărțirea C. în zone de influență, impusă de Germania, Franța, Rusia și Marea Britanie; SUA, exclusă, cere politica „ușilor deschise" (libertate de acces în toate porturile). Încercarea de modernizare a țării întreprinsă de împăratul Kuang-hsiü este întreruptă de împărăteasa văduvă Tzä-hsi.

1900-1901
Revolta „boxerilor" (mișcare țărănească și populară antidinastică și xenofobă) reprimată de un corp expediționar internațional euroamerican.

1904-1905
Războiul ruso-japonez: Japonia ia locul Rusiei în ceea ce privește drepturile asupra Manciuriei.

1908 Sun Yat-sen întemeiază Liga Uniunii Revoluționarilor pe baza celor „trei principii ale poporului": naționalism, democrație, dreptate socială.

1911 La Nankin este proclamată republica (XII), avându-l ca lider provizoriu de Sun Yat-sen.

1912 Abdicarea lui P'u Yi, ultimul împărat (12.II) Sun Yat-sen cedează președinția republicii generalului Yüan Shih K'ai și întemeiază Kuomintangul (Partidul Național al Poporului).

1913-1915
Yüan Shih K'ai instaurează o dictatură personală și scoate în afara legii Kuomintangul.

1915 Japonia impune guvernului de la Beijing tratatul celor „21 de solicitări", care marchează pierderea suveranității chineze

1916 Moartea lui Yüan Shih K'ai declanșează războiul civil între șefii militari („seniorii războiului") pentru succesiune.

1918 La Canton Sun Yat-sen formează un guvern naționalist în opoziție cu cel de la Beijing.

1919 Tratatul de la Versailles, care pune capăt primului război mondial, recunoaşte preluarea de către Japonia a drepturilor Germaniei asupra concesiunilor în C.

1921 Înfiinţarea Partidului Comunist Chinez (PCC).

1922 Sprijinită de Japonia şi URSS Manciuria îşi proclamă independenţa faţă de C.

1925 La moartea lui Sun Yat-sen, conducerea Kuomintangului este preluată de Chiang Kai-shek, reprezentant al aripii drepte.

1925-1927 Alianţa dintre comunişti şi naţionalişti extinde revoluţia naţională democratică în toată ţara. Un guvern naţionalist prezidat de Chiang Kai-shek (III.1927) intră în criză când acesta ordonă masacrul comuniştilor în Shanghai, Canton şi Nankin (IV.1927). Comuniştii înfiinţează Armata Roşie şi încep lupta de gherilă împotriva Kuomintangului.

1928 Chiang Kai-shek continuă reunificarea C., recucerind regiunile din nord rămase în mâinile militarilor.

1931-1937 Război civil între comunişti şi naţionalişti, concomitent cu invazia japoneză în Manciuria (1931) şi în regiunea Shanghai (1932)

1932 Întemeierea statului-marionetă filo-japonez Manchukuo în fruntea căruia se află fostul împărat P'u Yi.

1934-1936 „Marşul cel lung": comuniştii, înconjuraţi de naţionalişti în Jiangxi se refugiază, după ce parcurg 12 000 km, în provincia de nord Shaanxi.

1935 Mao Zedong devine preşedinte al PCC.

1936 Alianţă între comunişti şi Chiang Kai-shek în lupta împotriva japonezilor.

1937-1945 Război chinezo-japonez, în timpul celui de-al doilea război mondial.

1945-1949 În momentul când Japonia se predă, acordul ratat dintre naţionalişti şi comunişti cu privire la crearea unui regim parlamentar democratic declanşează un nou război civil (1946) care se încheie cu proclamarea Republicii Populare Chineze (1.X.1949) şi numirea lui Mao Zedong ca preşedinte şi a lui Chou En-lai în funcţia de prim-ministru. Guvernul naţionalist al lui Chiang Kai-shek, care se refugiase în Taiwan, este recunoscut de SUA ca singurul reprezentant legitim al Chinei.

1950-1953 Războiul din Coreea: intervenţia voluntarilor chinezi în sprijinul nord-coreenilor.

1950 Veto din partea SUA la admiterea în ONU a Republicii Populare Chineze. Tratat de prietenie între China şi URSS. Reforma agrară. Ocuparea Tibetului (7.X).

1954-1958 Politica „marelui salt înainte"; organizarea pe baze colective a agriculturii (1956-1957) şi crearea „comunelor populare", unităţi socio-economice şi administrative de bază cu autonomie decizională limitată, care ar fi trebuit să fie centre de promovare a unui plan de dezvoltare economică pe etape forţate (1958-1959).

1959 Recesiune economică şi foamete. Mao Zedong cedează funcţia de preşedinte al Republicii lui Liu Shao-chi, păstrând-o doar pe cea de preşedinte al partidului. Reprimarea unei revolte în Tibet şi înlăturarea lui Dalai-lama.

1960-1963 Ruptura ideologică şi politică cu URSS, acuzată de „revizionism" pentru că începuse procesul de destalinizare.

1962 Război cu India: ofensivă chineză în Assam şi Kashmir.

1964 Explozia primei bombe atomice chineze.

1966-1969 „Revoluţia culturală" (v.): mobilizarea maselor de tineret promovată de Mao Zedong în spiritul egalitarismului şi voluntariatului, împotriva aparatului de partid şi a statului. Mişcării, care ia forme paramilitare (Gărzile Roşii) şi sfârşeşte prin a paraliza viaţa ţării, i se opun Comitetele Revoluţionare, sprijinite de ministrul apărării Lin Piao, pe care Congresul IX al PCC (1969) îl desemnează drept urmaş al lui Mao Zedong.

1971 Moartea lui Lin Piao. Admiterea Republicii Populare Chineze în ONU (25.X), în locul Chinei naţionaliste (Taiwan).

1973 Congresul X al PCC: afirmarea direcţiei pragmatice a lui Chou En-lai. Deng Xiaoping e numit prim-ministru.

1976 La moartea lui Chou En-lai (II), Deng Xiaoping este exclus din guvern. Moartea lui Mao Zedong (IX), căruia îi urmează Hua Kuo-feng. Arestarea văduvei lui Mao, Chiang Ch'ing şi a principalilor săi colaboratori („banda celor patru"), anulează ultimele rămăşiţe ale revoluţiei culturale.

1977 Revenirea la putere a lui Deng Xiaoping, care promovează o nouă orientare bazată pe industrializarea internă şi reapropierea de Occident (vizita în SUA, în 1979).

1982 După înlăturarea lui Hua Kuo-feng (1981), Congresul XII al PCC aprobă „socialismul de

piaţă", teoretizat de Deng Xiaoping (restructurare radicală a sistemului de producţie în sensul eficientizării lui datorită „adaptărilor" din economia capitalistă, strâns legată de apărarea foarte strictă a aparatului instituţional existent şi de relansarea verificată a practicilor liberale).

1986 Normalizarea raporturilor chino-sovietice.

1988 Reprimare cu sprijinul armatei a unei revolte din Tibet şi reapropierea de India.

1989 Recunoaşterea prin constituţie a proprietăţii private şi deschiderea spre capitalul extern determină înmulţirea întreprinderilor locale şi *joint ventures*. Reprimarea mişcării studenţeşti din piaţa Tien An Men la Beijing din ordinul lui Deng Xiaoping şi valul de arestări şi de execuţii capitale din rândul opozanţilor regimului, care i-a urmat, provoacă izolarea pe plan internaţional a Chinei.

1992 Deng Xiaoping părăseşte în mod oficial toate funcţiile (dar rămâne adevăratul „cârmaci" al ţării)

1993-1996 Învingând concurenţa liberalului Qiao Shi, secretarul PCC Jian Zemin ocupă şi funcţia de preşedinte al republicii, în timp ce „durul" Li Peng rămâne prim-ministru (1993): politica lor confirmă separarea procesului de dezvoltare a sistemului economic pe de o parte şi a drepturilor omului pe de altă parte.

1997 Moartea lui Deng Xiaoping. Cel de-al XV-lea Congres al PCC decretează în mod oficial adoptarea economiei de piaţă. Hong Kong este retrocedat C.

1998 Economia rezistă crizei asiatice, dar mari inundaţii în centrul ţării provoacă daune imense. Numeroase cazuri de corupţie în aparatul de stat.

1999 Relaţiile chino-americane şi chino-ruse cunosc momente de vârf.

Bibliografie: P. Corradini, *La Cina*, UTET, Torino 1968; J. Gernet, *Il mondo cinese. Dalle prime civiltà alla repubblica popolare*, tr. it., Einaudi, Torino 1978.

China, Republica Naţionalistă, v. *Taiwan*

chino-japoneze, războaie, conflicte declanşate de politica de expansiune a Japoniei la sfârşitul sec. XIX. Primul (1894-1895) a fost dus pentru controlul asupra Coreii: prin pacea de la Shimonoseki, China a trebuit să renunţe la Taiwan, la insulele Pescadores şi la protectoratul asupra Coreii. După ocuparea de către japonezi a Manciuriei (1932) şi a altor teritorii chineze (1933-1936), al doilea război chino-japonez (1937-1945) s-a suprapus peste cel de-al doilea război mondial şi s-a încheiat cu recunoaşterea Chinei ca o mare putere.

Chioggia, războiul din, a avut loc (1378-1381) în urma încercării republicii Genova de a pune piedici în calea libertăţii de acţiune a veneţienilor pe uscat, ocupând oraşul Chioggia. A luat sfârşit datorită intervenţiei lui Amedeo VI de Savoia prin revenirea Chioggiei sub stăpânirea Veneţiei, care a trebuit să cedeze genovezilor insula Tenedos din Dardanele, protectoratul asupra Ciprului şi să acorde libertate oraşului Trieste (pacea de la Torino, 1381).

Chirac, *Jacques*, om politic francez (Paris 1932). Exponent al partidului gaullist, după ce a îndeplinit mai multe funcţii ministeriale a fost prim-ministru pe vremea lui V. Giscard d'Estaing (1974-1976), pentru ca mai târziu să fie ales primar al Parisului (1977). Din nou premier în 1986-1988 într-un guvern de „coabitare" cu preşedintele socialist F. Mitterand, şi-a exprimat dezaprobarea faţă de politica economică iniţiind un amplu plan de privatizări. În 1995 i-a urmat aceluiaşi Mitterand, învingându-l în alegerile prezidenţiale pe candidatul socialist L. Jospin, care ieşind învingător în alegerile legislative din 1997, a revizuit temeinic planurile de relansare a „măreţiei" în politica externă (deosebit de contestata reluare a experienţelor nucleare la Mururoa, 1996) şi de „revoluţie liberistă" în interior.

Chiril din Salonic, sfânt, misionar greco-bizantin (Salonic cca. 827-Roma 869). Discipol al patriarhului Fotios, împreună cu fratele său Metodiu a iniţiat, începând din 863, convertirea la creştinism a popoarelor slave, în a căror limbă (paleoslava) a tradus Biblia. De la el îşi ia numele alfabetul chirilic.

Choiseul, *Etienne-Francois duce de*, om politic francez (Nancy 1719-Paris 1785). Ministru de externe (1758-1761, 1766-1770), a întărit alianţa cu Austria, a promovat „pactul de familie" (v.) între Bourbonii din Europa şi a obţinut pentru Franţa anexarea Lorenei (1766) şi a Corsicii (1768).

Chombe, *Moise*, om politic congolez (Musumba, Katanga, 1919-Alger 1969). Fondator al partidului Conakat (1959), care avea menirea să organizeze etnia baLunda, după independenţa statului Congo fost belgian (Zair), s-a aflat în fruntea acţiunii de succesiune a bogatei provincii miniere Katanga (1960-1963), ceea ce a provocat un război civil sângeros şi care a fost curmat prin intervenţia forţelor ONU. După un scurt exil a fost rechemat în patrie ca prim-mi istru (1964-1965), dar a fost destituit printr-o lovitură de stat militară.

Chosroe I cel Mare, rege al Persiei (n. 531-m. 579). A dus o acţiune de stabilizare, impunând un sistem de impozite fixe, restabilind religia mazdeistă împotriva

ereticilor mazdakiţi. A intrat în război cu împăratul Iustinian, iar în 540 a cucerit Antiochia, dar a fost obligat să încheie pace (562) de către generalul Belizarie. A cucerit Yemenul (570) şi a reafirmat dreptul de stăpânire asupra Armeniei. Este considerat unul dintre cele mai mari monarhi sasanizi.

Chosroe II, rege al Persiei (n. 590-m. 627). Sasanid, şi-a apărat tronul cu sprijinul împăratului bizantin Mauriciu, căruia a trebuit să-i cedeze în schimb Armenia; a recăpătat-o mai târziu, cucerind şi Siria, Palestina şi Egiptul. Învins în 627 la Ninive, a fost detronat de fiul său şi ucis.

Chou En-lai, sau *Zhou Enlai,* om politic chinez (Shao-shing 1898-Beijing 1976). Intrat în Partidul Comunist Chinez (PCC) în timp ce se afla în Europa (1920-1924), a devenit şeful secţiei europene. Întors în China, după ruptura lui Chiang Kai-shek cu comuniştii (1927), a condus insurecţia de la Nanchang, apoi s-a dedicat organizării Armatei Roşii de pe Jianxi, al cărui comisar politic a devenit (1932) şi a luat parte la „Marşul cel Lung" (1934-1936). Când în 1936 Chiang Kai-shek a fost arestat de propriile sale trupe la Xian, C. a negociat cu Chiang alianţa dintre comunişti şi naţionalişti pentru a conduce lupta împotriva japonezilor. Considerat împreună cu Mao Zedong părintele fondator al Republicii Populare Chineze (1949), a dominat timp de aproape trei decenii viaţa politică în calitate de ministru de externe şi prim-ministru, afirmându-se printre principalii protagonişti ai politicii internaţionale contemporane. Înzestrat cu o viziune strategică a intereselor chineze, dar capabil şi de o extremă flexibilitate în relaţiile cu Occidentul (ceea ce i-a adus numeroase critici), a dat naştere la acea orientare pragmatică de centru care de mulţi ani domină în politica chineză.

chouans, nume (fr.: *chat-huant – pisică urlătoare,* cărora le imita strigătul ca o chemare şi ca semn de recunoaştere), dat ţăranilor monarhişti din NV Franţei (Bretagne, Maine, Normandia), care din 1793 s-au ridicat împotriva guvernului revoluţionar republican şi au organizat o gherilă generalizată (*chouannerie*), care a fost înăbuşită abia în 1800.

Christian I (n. 1426-Copenhaga 1481), rege al Danemarcei (1448-1481), al Norvegiei (1450-1481) şi al Suediei (1457-1464). A pus bazele dinastiei de Oldenburg care a domnit în Danemarca până în 1863. S-a urcat pe tronul Danemarcei la moartea lui Christofor şi a obţinut în dieta Uniunii din Bergen (1450) şi coroana Norvegiei. A fost recunoscut ca rege al Suediei (1457), dar o rebeliune a suedezilor l-a silit să renunţe la coroană (1464). La moartea unchiului său Adolf VIII, duce de Schleswig şi conte de Holstein (1471), i-a moştenit domeniile.

Christian II (Nyborg 1481-Kalundborg 1559), rege al Danemarcei şi Norvegiei (1513-1523). Urcat pe tron, a încercat să cucerească Suedia (1520) reînnoind Uniunea de la Kalmar, dar a fost învins de o mişcare populară condusă de Gustav Vasa (1523). O revoltă a nobililor l-a obligat să părăsească Danemarca (1523). A încercat să-şi recapete tronul (1531), dar a fost capturat de unchiul său Frederic de Gottorp şi a murit în închisoare.

Christian III (Gottorp 1503-Kolding 1559), rege al Danemarcei şi Norvegiei (1534-1559). A fost recunoscut rege după ce a învins facţiunea care-l susţinea pe Christian II. De credinţă luterană, a secularizat bunurile Bisericii şi a introdus Reforma în Danemarca şi Norvegia. I-a susţinut pe principii germani în lupta împotriva împăratului Carol V.

Christian IV (Frederiksborg 1577-Copenhaga 1648) rege al Danemarcei şi Norvegiei (1588-1648). Fiu al lui Frederic II, până în 1596 a fost ajutat de un consiliu de regenţă. Cu sprijinul financiar al Angliei şi al Provinciilor Unite a intervenit în Războiul de treizeci de ani împotriva forţelor imperiale (1625), dar, învins de Tilly şi de Wallenstein, a semnat pacea de la Lübeck (1629). În 1643 a intrat în război cu Suedia, căreia a trebuit să-i cedeze (pacea de la Brömsebro, 1645) Gotland şi Ösel, renunţând la dreptul de a impune taxe vamale navelor suedeze care traversau strâmtoarea Sund. A întemeiat (1624) Cristiania, Oslo de astăzi.

Christian V (Flensburg 1646-Copenhaga 1699), rege al Danemarcei şi Norvegiei (1670-1699). A pus capăt, fără succes însă, războiului împotriva Suediei pentru Scania (1675-1679). A anexat ducatul Holstein Gottorp (1684).

Christian VIII (Copenhaga 1786-Plon 1848), rege al Danemarcei şi Norvegiei (1839–1848). Urcat pe tron, a instaurat un guvern autoritar care a dus la revendicarea autonomiei din partea ducatelor Schleswig şi Holstein, care în 1848 s-au declarat independente şi au aderat la Confederaţia Germană.

Christian IX (Gottorp 1818-Copenhaga 1906), rege al Danemarcei (1863-1906). Fiu al ducelui Wilhelm de Glücksburg, a fost desemnat să ocupe tronul de către Frederic VII, ultimul din familia Oldenburg; a trebuit să cedeze Prusiei ducatele Schleswig şi Holstein (războiul ducatelor 1864).

Christian X (Charlottenlund 1870-Copenhaga 1947), rege al Danemarcei şi Islandei (1912-1947) A rămas neutru în timpul primului război mondial (1914-1918). A aprobat o nouă constituţie care stabilea egalitatea celor două camere ale parlamentului şi a acordat drept de vot femeilor (1915). În timpul celui de-al doilea război mondial (1939-1945) a rezistat cu mare demnitate în faţa ocupaţiei germane (1940). În 1944 a recunoscut definitiv independenţa Islandei.

Christina (Stockholm 1626-Roma 1689), regină a Suediei (1632-1654). Ultima descendentă a dinastiei

Vasa, fiică a lui Gustav II Adolf şi a Mariei de Brandenburg, a fost proclamată regină la 6 ani sub tutela ministrului A. Oxenstierna. Din 1644 a preluat conducerea politică a Suediei şi a pus capăt Războiului de treizeci de ani semnând pacea din Westfalia (1648), care i-a asigurat Suediei controlul asupra Mării Baltice. S-a apropiat de catolicism şi a abdicat în favoarea vărului său Carol X Gustav (1654), părăsind Suedia şi îndreptându-se spre Bruxelles, unde a primit botezul. Dând greş în încercarea de revenire în Suedia, la moartea lui Carol X Gustav (1660), s-a autopropus, însă fără succes, ca regină a Poloniei (1667). S-a retras la Roma, unde a încurajat viaţa artistică şi literară.

Christophe, *Henri,* om politic haitian (Grenada 1767-Port-au-Prince 1820). Sclav eliberat, a participat la războiul de independenţă american şi apoi la revolta antifranceză a negrilor din San Domingo alături de Toussaint-Louverture. După proclamarea independenţei în Haiti, a fost ales preşedinte (1807) şi s-a proclamat rege cu numele de Henric I (1811).

Chrysler, societate constructoare de automobile din SUA, înfiinţată la Detroit în 1925 de către W. Parcy Chrysler. Îşi are originea în restructurarea Maxwell Motor Co.; s-a dedicat în mod special producerii de automobile de lux. În 1928 şi-a lărgit în mod considerabil dimensiunile, absorbind Dodge. Capacităţile de producţie crescute i-au permis să concureze cu coloşii americani ai automobilului (General Motors şi Ford). În perioada de după război şi-a extins controlul asupra altor case automobilistice, printre care Plymouth şi cea franceză Simca. Pe la mijlocul anilor '70 s-a resimţit din cauza crizei care tocmai implica întregul sector al automobilelor. Sub conducerea lui L. Iacocca (preşedinte al societăţii din 1979 până în 1993) s-a confruntat cu o drastică restructurare, cedând, printre altele, partea sa europeană grupului Peugeot-Citroën şi a început în anii '80 să fie din nou competitivă la nivel internaţional.

Chrzanowski, *Wojciech,* general polonez (Cracovia 1788-Paris 1861). A luptat cu Napoleon şi pe urmă cu insurgenţii polonezi în 1830-1831. În 1848, în vederea reluării ostilităţilor cu Austria în primul război de independenţă, Carlo Alberto i-a încredinţat comanda armatei piemonteze, avându-l alături, ca şef de stat major, pe A. Lamarmora. Experienţa sa de conducere redusă pe timp de război şi invidia comandanţilor piemontezi au jucat un rol nu lipsit de importanţă î înfrângerea definitivă de la Novara (1849).

Churchill, *Randolph Henry Spencer,* om politic britanic (Blenheim Palace, Woodstock, 1849-Londra 1895), cel de-al treilea copil al ducelui de Marlborough. Deputat conservator din 1874, a militat pentru un „conservatorism progresist", înfruntându-l pe lordul Salisbury, împreună cu care a fost ministru pentru India (1885-1886) şi ministru de finanţe (1886). Şi-a dat demisia atunci când i-a fost respins un proiect de reforme sociale şi îmbolnăvindu-se de o maladie nervoasă, a trebuit să se retragă din viaţa politică. A fost tatăl lui Winston C.

Churchill, *Winston Leonard Spencer,* om de stat britanic (Blenheim Palace, Woodstock 1874-Londra 1965). Fiu al lordului Randolf C. şi al americancei Jessie Jerome, a fost una dintre personalităţile politice cele mai relevante şi multilaterale din sec. XX: ofiţer combatant, strateg, ziarist, scriitor şi istoric de o rară eficienţă, orator deosebit de abil, pictor diletant foarte apreciat, om de stat.

■ *Strălucit, dar controversat om politic.* C. a luptat în India şi în Sudan ca ofiţer de cavalerie (1897-1898). Părăsind armata a fost corespondent de război în Africa de Sud, unde, luat prizonier de buri, a evadat printr-o fugă romanescă (1899). Ales deputat conservator în 1900, a fost susţinător al liberismului şi din această cauză, în 1904, a trecut la liberali, intrând în diferite guverne ca ministru al comerţului (1908-1910) şi de interne (1910-1911). Din octombrie 1911 a fost prim lord al amiralităţii; convins de inevitabilitatea războiului cu Germania, a modernizat marina, s-a interesat de aviaţie şi a promovat construirea primului tanc. În cursul primului război mondial, pentru a depăşi impasul unui război de poziţie distrugător pe frontul occidental, a promovat în martie 1915 expediţia împotriva Imperiului otoman în strâmtoarea Dardanele, al cărei faliment a determinat îndepărtarea sa din guvern. Prietenul său, D. Lloyd George, devenit prim-mi istru, l-a numit, în iunie 1917, ministru al aprovizionării armatei. Ministru de război şi al aviaţiei (1919-1920) a fost un fervent susţinător al intervenţiei armate împotriva Rusiei bolşevice în apărarea armatelor contrarevoluţionare. Intrat din această pricină în conflict cu Lloyd George, a trebuit să accepte ministerul coloniilor (1921-1922), negociind independenţa Irlandei. În 1922 a părăsit Partidul Liberal, pe care-l acuza de filosocialism şi s-a întors la conservatori.

■ *Conservator înfrânt în anii '30.* În octombrie 1924 a fost reales deputat conservator şi a devenit ministru de finanţe (1924-1929). A promovat revenirea lirei sterline la paritatea bazată pe aur, a introdus pensiile pentru văduve şi orfani şi a înfruntat energic greva generală din 1926. Vizitând Roma, şi-a exprimat admiraţia faţă de Mussolini şi fascism. Prin înfrângerea conservatorilor în 1929, C. a rămas în afara guvernului timp de 10 ani, iar în 1931 şi-a dat demisia din guvernul-fantomă, pentru că a avut o atitudine critică faţă de concesiile făcute naţionaliştilor indieni. Au fost „anii pustiului", în care C. a fost un om politic izolat şi considerat terminat: suspect pentru laburişti datorită antisocialismului, susţinător al regelui Eduard VIII împotriva *establishment*-ului care i-a atras abdicarea, mai ales adversar declarat al politicii de *appeasement* (v.) faţă de

nazism practicată de conservatori (a definit conferința de la München din 1938 „o înfrângere fără război").
■ *Lider în război.* La izbucnirea celui de-al doilea război mondial a fost imediat numit prim lord al amiralității, iar la 10.V.1940 parlamentul a apelat la el ca la un conducător capabil să găsească resursele necesare pentru a apăra națiunea. Prim-ministru și ministru al apărării în guvernul de coaliție, cu majoritate conservatoare, de liberali și laburiști (1940-1945), C. a promis națiunii „sânge, sudoare și lacrimi" și a declarat „nu ne vom preda niciodată". Darul său oratoric și figura sa au constituit elemente importante în consolidarea rezistenței britanice în ceasurile cele mai grele. Hotărârea lui de a-l înfrânge pe Hitler cu orice preț l-a făcut să-și depășească anticomunismul inveterat și să acorde sprijin URSS. Fundamentală a fost legătura sa personală stabilită cu președintele F.D. Roosvelt, de la care a primit cel mai mare sprijin încă înainte de intrarea în război a SUA: nave și ajutoare de tot felul în baza Legii de împrumut și închiriere (III.1941, v.), angajamentul de a colabora la înfrângerea Germaniei prin *Carta Atlantică* (VIII.1941) Churchill a participat la diferite întâlniri cu Roosevelt, Stalin și cu amândoi (conferințele de la Teheran, Ialta și Potsdam). Îngrijorat că URSS își va extinde stăpânirea asupra întregii Europe răsăritene, pe de o parte a încercat să realizeze un acord foarte exact cu Stalin cu privire la zonele de influență (Moscova, X.1944), pe de alta s-a străduit să-l facă pe Roosevelt să demonstreze o mai mare fermitate în relațiile cu sovieticii și în apărarea democrației în Polonia și în alte țări ocupate de armatele sovietice. A eșuat însă în ambele obiective.
■ *Perioada de după război.* În alegerile din iulie 1945 electoratul britanic, deși îl ridica în slăvi pe Churchill ca făuritor al victoriei, a acordat mai multă atenție problemelor sociale interne, dând câștig de cauză laburiștilor. În martie 1946 C. a pronunțat la Fulton faimosul discurs în care a denunțat existența unei „cortine de fier" care împărțea Europa în două; în aceeași ani s-a bătut pentru unitatea europeană, chiar dacă europeismul său a fost mereu subordonat relațiilor privilegiate cu SUA și atașat legăturilor imperiale („cele trei cercuri" ale politicii externe britanice). În octombrie 1951 a fost din nou numit prim-ministru, iar prezența sa a mascat în parte decăderea Marii Britanii ca o mare putere. După moartea lui Stalin (III.1953) a susținut necesitatea unei întâlniri la vârf cu noii conducători sovietici. În politica internă nu a atacat *Welfare State* creat de laburiști. Nu fără părere de rău, la peste 80 de ani, în aprilie 1955 a transmis conducerea partidului și a guvernului lui A. Eden. Pentru asidua lui activitate de istoric a primit în 1953 premiul Nobel pentru literatură.
Bibliografie: M. Gilbert, *Winston Churchill*, tr. it., Mondadori, Milano 1992.

Chu Teh, sau *Zhu De*, general chinez (Man-shang, Si-chuan, 1866-Beijing 1976). A participat la revoluția republicană din 1911, iar în 1922 a aderat la Partidul Comunist. Printre organizatorii insurecției comuniste din Nanjing (1927), a fost întemeietorul Armatei Roșii, pe care a condus-o din 1931 în calitate de comandant șef. După proclamarea Republicii Populare Chineze (1949), și-a păstrat funcția de șef al forțelor armate, iar în 1954 a fost numit vicepreședinte al republicii. A părăsit această funcție în 1959 din cauza neînțelegerilor cu Mao Zedong cu privire la dezvoltarea forțată a economiei („marele salt înainte").

CIA, siglă a *Central Intelligence Agency* (Agenția centrală de informații), organizație federală instituită de Congresul SUA în 1947 pentru a coordona și controla toate activitățile de spionaj și contraspionaj desfășurate de diferite instituții din SUA. În fruntea CIA (care-și are sediul central la Langley, în statul Virginia) președintele SUA numește un director, care răspunde în fața președintelui, și care este membru de drept în consiliul de securitate națională. CIA a fost deosebit de activă, în timpul Războiului rece, în înfruntarea cu serviciile de informații ale URSS. Organizația, în plus, a intervenit adeseori în țări străine, prin acțiuni acoperite, în sprijinul politicii externe a SUA. În ani '70 puterea sa a fost restructurată în urma depășirii evidente a competențelor care-i erau în mod normal atribuite.

Ciad, stat în Africa central-nordică. *Sup:* 1 284 000 km²; *Pop.:* 6 445 000 loc., din care 40% sudanezi, 26% arabo-sudanezi, 23% saharieni; *Capit.:* N'Djamena; *Limba:* franceza și araba (oficiale); *Relig.:* musulmană (44%), creștină (33%), culte tradiționale; *Vecini:* N Libia, E Sudan, S Republica Centrafricană, V Camerun, Lacul Ciad (Nigeria) și Niger; *Forma de stat:* republică prezidențială. Zonă lacustră și mlăștinoasă în era neolitică (6000-3000 î.Hr.) și așezare a unor civilizații pastorale care s-au dezvoltat între Tibesti și Ennedi (triburi tubu), C. a intrat în epoca istorică odată cu nașterea regatului Kanem (v. sec. IX). Islamizat în sec. XI și aflându-se la originile celui mai mare imperiu din Sudanul central (Kanem-Bornu), el a exploatat controlul exercitat pe drumurile caravanelor din Sahara care se îndreptau spre Mediterana. Începând din sec. XVI-XVII, hegemonia sa asupra regiunii a fost contestată de ascensiunea regatelor Baghirmi și Uadai, în care au început să se afirme din ce în ce mai multe dinastii arabo-berbere. Slăbite de luptele pentru hegemonie, cele trei state din C. au fost cucerite între 1886 și 1893 de emirul sudanez Rabah, care a făcut din ele un imperiu negroid, cucerit de francezi în 1900. Incorporat în Africa Ecuatorială Franceză în 1910, dar supus abia în 1922, în timpul celui de-al doilea război mondial C. a constituit o importantă bază militară, aliată în urma

adeziunii guvernatorului F. Eboné la Franţa liberă (1940). De la independenţă (1960) C. a fost frământat de un război civil endemic, pe fond etnic şi religios, pe care s-au grefat aspiraţiile expansioniste mai întâi ale Sudanului (1968-1969), apoi ale Libiei (1981-1987), a căror intervenţie a fost respinsă cu ajutorul trupelor franceze. Regimul autoritar al lui I. Déby (în funcţie din 1990) în 1993 s-a făcut în sfârşit promotorul unui acord de pacificare între diferitele facţiuni armate în luptă, care prevedea constituirea unui Consiliu Superior de Tranziţie, însărcinat să ducă ţara spre democraţie. După numeroase amânări şi reluări ale înfruntărilor, î 1996 o nouă constituţie introducea pluripartidismul şi desfăşurarea unor alegeri libere, care-l confirmau pe Déby la preşedinţie.În 1998, rebelii creştini şi animişti din Forţele armate pentru o republică federală, active în sud (bogat în petrol), au negociat o amnistie cu guvernul musulman al lui Déby.

Cialdini, *Enrico,* militar italian (Castelvetro, Modena, 1811-Livorno 1892). A fost protagonist al campaniilor militare din Risorgimento; în 1862, ca locţiitor al regelui Neapolului, l-a oprit pe Garibaldi pe Aspromonte. A preluat comanda supremă a armatei italiene în timpul celui de-al treilea război de independenţă (1866), dar slaba coordonare cu Lamarmora şi ezitările sale de a trece Padul au contribuit la eşecul campaniei.

Ciampi, *Carlo Azeglio,* economist italian (Livorno 1920). Guvernator al Băncii Italiei din 1979, tocmai datorită funcţiei sale a fost chemat în 1993 (în plin „Tangentopoli", primul neparlamentar din istoria Italiei) la conducerea unui guvern tehnic care să continue opera de redresare financiară iniţiată de demisionarul G. Amato, în aşteptarea desfăşurării alegerilor anticipate fixate în 1994. „Superministru" al economiei (la tezaur şi buget) în guvernul Prodi (1996) a condus cu succes reîncadrarea Italiei în parametrii propuşi de tratatul de la Maastricht pentru a putea avea acces la moneda unică europeană în 1999. Din 13.V.1999 a devenit preşedinte al Italiei.

Ciano, *Galeazzo,* om politic italian (Livorno 1903-Verona 1944). Fiu al politicianului Costanzo C., în 1925 a intrat în viaţa diplomatică. În 1930 s-a căsătorit în Edda Mussolini, fiica ducelui. În 1935 a devenit mi istru al presei şi al propagandei, iar în iunie 1939 ministru de externe: despre el se vorbea ca despre un posibil succesor al lui Mussoli i, care i-a favorizat ascensiunea deosebit de rapidă. Iniţial a fost filogerman şi a avut un rol de prim plan în participarea Italiei la războiul civil din Spania (1936-1939) şi în ocuparea Albaniei (IV.1939). Începând, însă, din vara lui 1939, dându-şi seama că politica Germaniei naziste ducea în mod inevitabil la un război european cu rezultate incerte, a luat distanţă faţă de alianţa cu Germania şi s-a opus intrării în război a Italiei, încercând să transforme starea de nonbeligeranţă în neutralitate propriu-zisă. Aceste poziţii au rămas însă mereu ascunse, lipsindu-i curajul de a se opune în mod deschis socrului său. În februarie 1943 Mussolini şi-a asumat personal conducerea Ministerului de Externe, iar Ciano a fost desemnat drept ambasador pe lângă Sfântul Scaun. În şedinţa Marelui Consilu din 25.VII.1943 a votat în favoarea ordinii de zi Grandi ostilă lui Mussolini. Din această cauză a fost judecat la Verona, împreună cu alţi conducători, de către fasciştii Republicii Sociale Italiene şi împuşcat la 11.I.1944. *Jurnalul* său (1937-1943) publicat în 1946, reprezintă o importantă sursă istorică.

Cicerin, *Gheorghi Vasilievici,* om politic sovietic (Karaul, Tambov 1872-Moscova 1936). Constrâns să se expatrieze în 1904 pentru ideile sale revoluţionare, a revenit în Rusia în 1918 şi i-a urmat lui L. Troţki în calitate de comisar al poporului la afacerile externe. În această funcţie a reuşit să rupă izolarea diplomatică sovietică, strângând legăturile cu Germania prin acordurile de la Rapallo din 1922 şi obţinând recunoaşterea guvernului sovietic din partea Marii Britanii, a Italiei şi a Franţei în 1924. Nefiind în bune condiţii de sănătate şi dezaprobând aderarea URSS la pactul Briand-Kellog, începând din 1928 a lăsat în mod treptat comanda externelor vicecomisarului M. Litvinov, chiar dacă şi-a menţinut funcţia până în 1930.

Cicero, *Marcus Tullius,* literat şi om politic roman (Arpinum 106 î.Hr.-Formium 43 î.Hr.). Făcând parte dintr-o familie din aristocraţia municipală, şi-a îndeplinit serviciul militar în 89-81 î.Hr., sub Pompeius Strabon, tatăl lui Pompeius şi şi-a făcut debutul ca avocat în 81 î.Hr.

■ *Cariera de tinereţe.* Notorietatea şi-a căpătat-o în 79 î.Hr. prin strălucita apărare a lui Sextus Roscius într-un proces cu periculoase implicaţii politice, din moment ce acuzatorul era un protejat al lui Sulla. Şi-a început cariera politică executând funcţia de cvestor la Lilibeum în Sicilia, în 75 î.Hr. Capacităţile sale oratorice au avut o nouă ocazie de a se manifesta în 70 î.Hr. cu ocazia procesului pentru extorcare intentat de sicilieni lui Caius Verres, guvernator al insulei din 73 până în 71, şi căruia C. a reuşit să-i demonstreze vinovăţia. În 69 î.Hr. a fost ales edil, iar în 66 a obţinut pretura. În calitatea de pretor şi-a ţinut primul său discurs politic important, când a susţinut să i se confere lui Pompeius comanda în războiul împotriva lui Mitridate.

■ *Consulatul şi exilul.* C. a fost un adept convins al alianţei dintre aristocraţia senatorială şi cavaleri şi un înverşunat adversar al democraţilor. Consulatul din 63 î.Hr. a reprezentat încoronarea activităţii politice a lui C. Cea mai mare implicare a sa în anul exercitării acestei funcţii a fost rezervată reprimării conjuraţiei lui Catilina, când Senatul a decretat stare de urgenţă la 22.X.. La 8.XI. C. a pronunţat primul său discurs împotriva lui

Catilina (care a părăsit oraşul în aceeaşi noapte), iar la 5.XII a obţinut condamnarea la moarte a conjuraţilor. Faptul că aceştia au fost condamnaţi fără a face apel la popor, i-a oferit celui mai neînduplecat adversar al său, tribunul plebei Publius Claudius, pretextul de a intenta un proces împotriva lui C., obligându-l să ia calea exilului (58). În 57 î.Hr. datorită acţiunii lui Pompeius şi a tribunului Milo, a fost rechemat în patrie.

■ *Maturitatea şi moartea.* După o perioadă de izolare din viaţa publică, în opoziţie faţă de alianţa dintre Pompeius şi Caesar, în 51 î.Hr. a acceptat să fie guvernator în provincia Cilicia. Aliindu-se cu partidul pompeienilor în timpul războiului civil, s-a reîntors la Roma după bătălia de la Pharsalos (48 î.Hr.) după ce a obţinut o garanţie de impunitate din partea lui Caesar, în moartea căruia nu a avut nici un amestec. C. s-a reîntors deci, cu hotărârea de a reintra în viaţa politică, opunându-se lui Antonius, împotriva căruia a pronunţat 14 violente discursuri denumite *Filipice*, între septembrie 44 şi aprilie 43 î.Hr. şi situându-se de partea şi în favoarea fiului adoptiv al lui Caesar, Octavianus, pe care spera să-l poată influenţa în favoarea cauzei senatoriale. A fost una dintre primele victime ale triumviratului constituit din Antonius, Octavianus şi Lepidus în 43: proscris de către Antonius, a fost ucis de asasini plătiţi de acesta în vila sa din Formium la 7.XII.43 î.Hr.

■ *Opera.* În afara operelor filosofice (care răspândeau filosofia greacă) şi a unui bogat epistolar, de la C. ne-a rămas un număr considerabil de discursuri oratorice (peste 50, chiar dacă nu toate în formă completă) dintre care multe sunt adevărate capodopere ale artei oratoriei politice: acela cu privire la comanda ce trebuia acordată lui Pompeius în războiul împotriva lui Mitridate din 66, cele 4 Catilinare din 63, *Pro Sestio* din 56, cele 14 Filipice din 44-43. C. a scris pe urmă, între 54 şi 51 î.Hr. două tratate fundamentale de filosofie politică inspirate după modelul platonic, în care-şi definea programul de reformă a statului roman, *De republica* şi *De legibus*.

Bibliografie: S.C. Utčenko, *Cicerone e il suo tempo*, tr. it., Editori Riuniti, Roma 1975; P. Grimal, *Cicero*, tr. it., Garzanti, Milano 1987.

Ciclade, arhipelag grecesc, în Marea Egee. C., bogate în resurse minerale (obsidian, marmură, aramă) în perioada denumită cicladică veche (mileniul III î.Hr.) au constituit locul unor raporturi comerciale intense cu Asia Mică şi cu Grecia şi au dezvoltat o artă rafinată, exportată în cea mai mare parte a Mediteranei răsăritene. În decursul mileniului II î.Hr. au trecut sub hegemonia culturală şi politică a civilizaţiei minoice şi miceniene. Pe la anul 1000 au fost ocupate de populaţii ionice, iar în sec. V î.Hr. aici s-a afirmat supremaţia ateniană.

ciclu economic, expresie folosită în economie pentru a indica fluctuaţiile recurente din activitatea economică.

■ *Ştiinţa economică şi ciclurile economice.* Orice sistem economic a cunoscut fluctuaţii datorate alternării anotimpurilor sau evenimentelor accidentale, ca de exemplu foamete, război, epidemii. O dată cu afirmarea revoluţiei industriale şi a modernelor economii de piaţă, fluctuaţiilor datorate anotimpurilor sau celor accidentale li s-au adăugat variaţii de un tip nou: aşa-numitele c. e., sau fluctuaţii cu caracter recurent şi periodic. Perioada c. e. se exprimă prin alternanţe de faze de dezvoltare sau de recesiune, ce pot fi reprezentate grafic printr-o

CICLURI ALE ECONOMIEI CONTEMPORANE
(adaptare a schemei lui Kondratiev)

ani	*tendinţa*	*caracteristici*
1780-1815	Expansiune	începe revoluţia industrială engleză; războaiele napoleoniene constituie un impuls spre dezvoltare
1815-1850	Recesiune	stagnarea Restauraţiei, perioade de foamete, ritm lent de dezvoltare industrială
1850-1873	Expansiune	relansare a economiei: mare dezvoltare industrială europeană
1873-1896	Recesiune	aşa-zisa „mare depresiune" Crize de creştere ale economiilor industriale, revoluţii ale transporturilor, mare criză agrară
1896-1914	Expansiune	răspândire a industrializării în ţările periferice, mare avânt comercial în rivalităţile imperialiste, afirmarea puterii economice americane; formarea bazei industriale în Italia
1914-1945	Recesiune	dificultăţi economice în perioada de după război; marea criză din 1929; scădere a schimburilor şi recesiune industrială mondială, atenuată doar de producţia de război
1945-1973	Expansiune	mare boom al capitalismului mondial, care cunoaşte indici de dezvoltare inediţi şi generalizează propria influenţă pe glob; „boom economic" în Italia
1973-	Criză de restructurare	profundă restructurare a sistemului industrial în urma crizei petrolifere; revoluţia informatică; globalizare a economiei capitaliste

linie de formă sinusoidală. Recesiunea nu comportă în mod necesar o diminuare absolută a venitului, ci doar o încetinire a creşterii lui.

■ *Ciclurile economice în societatea industrială modernă.* Numeroşi economişti au formulat teorii şi interpretări cu privire la durata şi recurenţa fazelor economice care s-au succedat de la revoluţia industrială engleză până în sec. XX. Englezul W.S. Jevons (1835-1882) a fost primul cercetător care a recunoscut caracterul recurent al fazelor de creştere şi de recesiune, instituind o confruntare cu durata ciclurilor solare. Jevons a relevat existenţa, între 1721 şi 1878, a şaisprezece cicluri referitoare la economia engleză, cu o durată de circa 10 ani şi jumătate fiecare. Alţi cercetători au afirmat existenţa aşa numitelor *„valuri lungi"*, adică cicluri cu o durată chiar mai mare de o jumătate de secol. Sovieticul N.D. Kondratiev (1892-1930) a definit o structură ciclică de vreo 60 de ani studiind statisticile istorice ale producţiei şi preţurile din câteva ţări europene. Aceeaşi analiză a fost făcută de americanul J.A. Schumpeter (1883-1950), care a stabilit un val lung între 1787 şi 1842 (cu o fază descendentă în urma războaielor napoleoniene), perioadă care coincide cu prima revoluţie a sistemului manufacturier englez, cu punerea în aplicare a invenţiei maşinii cu aburi şi cu progresele industriei bumbacului şi ale celei metalurgice. Al doilea val lung identificat de Schumpeter ar putea fi datat în perioada 1842-1897 (epoca dezvoltării siderurgiei şi a căilor ferate). În cursul sec. XX cercetătorii care au încercat să traseze liniile ciclice ale dezvoltării economice au identificat cu certitudine câteva faze de recesiune după primul şi al doilea război mondial, după marea criză economică din 1929 şi criza petrolului din anii '70. După al doilea război mondial, fluctuaţiile au fost totuşi mai puţin violente, iar ţările industrializate s-au arătat mai pregătite să reacţioneze coordonat la crize.

Cid Compeador, titlu dat cavalerului spaniol Rodrigo Díaz de Bivar (Bivar, Burgos 1043-Valencia 1099), erou naţional spaniol. Mercenar, a servit coroana Castiliei sub Sancho II şi sub urmaşul lui, Alfonso VI, trecând apoi (1081) în dependenţa principelui de Zaragoza, pentru care a luptat împotriva arabilor recucerind Valencia (1093). Aici a instaurat până la moartea sa o seniorie personală. Din faptele sale de vitejie s-a inspirat *El Cantar de mío Cid,* capodoperă a epicii medievale spaniole.

CIL, sigla Confederaţiei Italiene a Lucrătorilor, înfiinţată în 1918 cu scopul de a uni organizaţiile sindicale profesionale şi teritoriale de inspiraţie catolică. Secretari i-au fost G.B. Valente, G. Corazzin, G. Gronchi şi A. Grandi. Programul său refuză conceptul de luptă de clasă, favorizând participarea muncitorilor şi a instituţiilor de arbitraj. A respins monopolul sindicatului fascist instaurat în 1925, dar a trebuit să se dizolve de fapt în noiembrie 1926.

Cilicia, regiune istorică din Asia Mică, la sud de Taurus, în Turcia de azi. Aşezare a statelor neohitite, a trecut sub stăpânirea asirienilor între sec. VIII şi VII î.Hr. Pe la jumătatea sec. VI î.Hr. partea sa răsăriteană a fost supusă de către regatul neobabilonian. Cucerită de persanul Cyrus în a doua jumătate a sec. VI, a trecut mai târziu sub dominaţia macedonenilor (sec. IV î.Hr.) şi în sfârşit a Seleucizilor. Provincia romană (sec. I î.Hr.), a fost cuib al piraţilor învinşi de către Pompeius (64 î.Hr.). În Evul Mediu timpuriu îşi dispută hegemonia asupra regiunii bizantinii, persanii şi arabii. Între 1063 şi 1072 a fost cucerită de turcii selgiucizi.

cimbri, populaţie germanică locuind în Peninsula Jutland. Au invadat Galia împreună cu teutonii la sfârşitul sec. II î.Hr. învingându-i cu duritate, în mai multe rânduri, pe romani. Au fost învinşi la Vercellae de către Lutatius Catulus în 101.

cimerieni, veche populaţie asiatică, probabil de origine tracă, stabilită în mileniul I î.Hr. în Crimeea. În sec. VIII î.Hr. au invadat Asia Mică, devastând regatul Urartu. Respinşi de asirieni, au fost definitiv înfrânţi de regele Lidiei Aliates (cca. 600 î.Hr.).

Cimon, general şi om politic atenian (n. 504-Cizic, Cipru 449 î.Hr.). Şef al partidului conservator atenian şi adversar al lui Temistocle, a fost un neînduplecat duşman al persanilor, împotriva cărora a luptat între 469 şi 466 î.Hr. Exilat din Atena în 461 î.Hr. din voinţa lui Pericle, a fost rechemat în patrie în 457 şi a reuşit să încheie un armistiţiu de cinci ani cu Sparta după înfrângerea de la Tanagra. A murit luptând împotriva persanilor lângă Cizic.

Cinci sute, Consiliul celor, după constituţia franceză din anul al III-lea (1795) era camera inferioară care avea iniţiativa legilor. C.C. rămânea în funcţie o perioadă de trei ani şi era reînnoită o treime din el în fiecare an.

Cinci zile ale oraşului Milano, cele, insurecţie a populaţiei din Milano împotriva austriecilor. A izbucnit pe 18.III.1848, când la aflarea veştii despre izbucnirea revoluţiei la Viena şi a insurecţiei de la Veneţia, populaţia oraşului Milano a ridicat baricade şi s-a angajat în lupte de stradă cu garnizoana austriacă. Pe 20 democraţii au constituit un consiliu de război (C. Cattaneo, E. Cernuschi, G. Clerici, G. Terzaghi) pentru a duce la capăt insurecţia, în timp de conducerea politică a fost luată de un guvern provizoriu, cu majoritate moderată, condusă de G. Casati. La 23 martie insurgenţii l-au constrâns pe mareşalul Radetzky, comandantul trupelor austriece, să părăsească Milano şi să se retragă spre Verona şi spre celelalte fortăreţe din Patrulater. În luptă (care i-a costat pe insurgenţi moartea a peste 300 de persoane) s-au distins Enrico şi Emilio Dandolo, L. Manara şi A. Anfossi.

Cincinnatus, *Lucius Quintius,* om politic roman (sec. V î.Hr.). Consul în 460 î.Hr. a condus o expediţie încununată de succes împotriva volscilor, iar la terminarea mandatului s-a retras la proprietatea lui de la ţară. În 458 î.Hr. a fost chemat din nou pentru a prelua funcţia de dictator şi pentru a-i înfrunta pe ecvi şi sabini: obţinând victoria în 16 zile, s-a retras din nou la ţară.

Cinna, *Lucius Cornelius,* om politic roman (n. cca 130-Ancona 84 î.Hr.). Exponent de seamă al popularilor lui Marius, a obţinut consulatul în 87 î.Hr. şi a reuşit să-l reînnoiască, în mod legal, graţie intervenţiei lui Marius, până în 84, când şi-a găsit moartea într-o răscoală a soldaţilor din Ancona. Şi-a legat numele de metodele pline de cruzime cu care a luptat împotriva lui Sulla.

CIO, v. *AFL-CIO.*

ciompilor, răscoala, insurecţie a salariaţilor din breasla lânii din Florenţa (care se numeau chiar ciompi) care la 21.VII.1378 l-au impus cu forţa în funcţia de gonfalonier al oraşului pe reprezentantul lor, Michele di Lando. A urmat constituirea unui nou grup de bresle (breslele „poporului lui Dumnezeu", care reuneau, în afară de ciompi, pe croitori şi vopsitori), care s-a integrat în sistemul corporaţiilor garantându-li-se o treime din funcţiile oficiale ale oraşului. După numai o lună însă, Michele di Lando a găsit o posibilitate de înţelegere cu oligarhia restrânsă a negustorilor şi a bancherilor florentini, a abolit noile bresle şi a reprimat cu asprime o nouă încercare de revoltă populară.

Cipriani, *Amilcare,* om politic italian (Anzio, Roma 1844-Paris, 1918). A luptat alături de Garibaldi în al doilea şi al treilea război de independenţă şi pe Aspromonte. A participat la Comuna din Paris (1881): condamnat la moarte, a fost deportat (1872-1880) în Noua Caledonie. Reîntors în Italia, a rămas în închisoare (1881- 1888) din cauza unei întâmplări obscure de ordin personal. A apărat poziţiile anarhiştilor la congresul socialist din 1893. O primă alegere a sa ca deputat (1897) a fost anulată; reales în 1913, a refuzat să depună jurământul.

Cipru, stat format din insula cu acelaşi nume din Marea Mediterană. *Sup.:* 9 251 km². *Pop.:* 734 000 loc., 4/5 vorbitori de limbă greacă, iar 1/5 vorbitori de limbă turcă. *Capit.:* Nicosia. *Limba:* greaca şi turca. *Relig.:* populaţia greacă este creştin-ortodoxă, turcii sunt musulmani. *Forma de stat:* republică.

Leagăn al unor civilizaţii foarte vechi, C. a căpătat de secole o importanţă strategică în controlul Mediteranei răsăritene, factor care a determinat ocuparea sa în mai multe rânduri şi interferenţe străine.

Sec.XI-V î.Hr.
Colonizare greacă, feniciană, asiriană, egipteană, persană şi din nou greacă.

22 î.Hr. Devine provincie romană.

649 d.Hr.
Ocupaţie arabă a insulei.

cca. 965
Recucerire bizantină.

1191 Cucerirea insulei de către regele Angliei Richard Inimă de Leu în timpul cruciadei a III-a.

1192 C. devine regat autonom sub stăpânirea principilor de Lusignan.

1489 Regina Caterina Cornaro abdică şi cedează C. Veneţiei.

1571 Prin cucerirea Famagustei, C. este ocupat de otomani, care o stăpânesc timp de trei secole.

1878 La Congresul de la Berlin Marea Britanie obţine administrarea insulei.

1914 Anexarea insulei de către englezi, căpătând statut de colonie (1925). Ciprioţii greci cer unirea (*énosis*) cu Grecia, dar soluţiei i se opun ciprioţii turci.

1950-1959
Lupta pentru autodeterminare condusă de arhiepiscopul Makarios III. Acţiuni teroriste ale grupului radical grec EOKA (1955-1959).

1960 Marea Britanie îi acordă independenţa. Arhiepiscopul Makarios, ales preşedinte, încearcă în zadar să realizeze convieţuirea dintre comunitatea greacă şi cea turcă.

1974 O lovitură de stat împotriva lui Makarios din partea susţinătorilor acţiunii de *énosis* provoacă intervenţia Turciei, care ocupă 40% din ţară.

1983 Ciprioţii turci proclamă separarea şi creează Republica Turcă a Ciprului de Nord, nerecunoscută de comunitatea internaţională.

1997 Convorbiri între guvernul grec şi turc şi între reprezentanţii celor două entităţi existente în insulă lasă chestiunea cipristă nerezolvată, care riscă astfel să blocheze aderarea la Uniunea Europeană a C. Tensiunea amplificată de anunţul ciprioţilor greci privind instalarea unui sistem de rachete de apărare de provenienţă rusă.

1998 Ciprioţii greci se declară dispuşi să renunţe la rachete dacă autorităţile turce acceptă deschiderea de negocieri privind demilitarizarea insulei. Cererea de intrare în UE este blocată din pricina menţinerii tensiunii intercipriote.

Cirenaica, regiune istorică din N Africii, între golfurile Sirtelor şi Bomba. Locuită de libieni din sec. XII î.Hr. a fost colonizată de către greci în sec. VII î.Hr. A trecut apoi sub stăpânirea lui Alexandru cel Mare (332 î.Hr.), a Ptolemeilor din Egipt, a romanilor (provincie, împreună cu Creta, din 75 î.Hr.). Cucerită de arabi în 624 d.Hr., din 1517 se află sub control turc, în subordinea guvernului de la Tripoli. Colonie italiană în 1912 până în 1942, mai târziu sub administraţie britanică,

în 1951 s-a unit cu Tripolitania şi Fezzan în noul regat independent al Libiei.

Cirene, străvechi oraş din Cirenaica, întemeiat în 630 î.Hr. de colonişti greci, a fost un înfloritor centru de desfacere pe drumurile comerciale ale fenicienilor. Cucerit de romani în 96 î.Hr., a dat numele a cinci edicte ale lui Augustus (7-4 î.Hr.) privitoare la reglementarea raporturilor dintre Roma şi provinciile sale.

Cisiordania, regiune din Palestina, la vest de râul Iordan, care corespunde unei părţi din vechea Iudee şi din Samaria. Anexată noului regat al Iordaniei care a fost creat după conflictul arabo-israelian din 1948, în timpul „războiului de şase zile" din 1967 a fost ocupată de Israel, care a favorizat afluxul de colonişti evrei, păstrând-o în statutul de „teritoriu ocupat". Epicentru, din 1988, al *Intifadei* (v.) palestiniene, după renunţarea la orice fel de revendicare din partea Iordaniei şi după acordurile de pace dintre Israel şi OEP din 1993, începând cu zonele Ierihon şi Hebron a devenit locul primelor experimente de autoguvernare palestiniană şi nucleu iniţial al proiectatului stat naţional. Din această cauză din 1994 este scena unui nou val de violenţe teroriste datorate facţiunilor extremiste (gherila palestiniană Hamas; colonişti israelieni intransigenţi), care se opun procesului de pace. În negocierile de la Washington (X.1998), palestinienii au obţinut restituirea a 13% din C. ocupată, dar acordul întârzie să devină efectiv.

CISL, siglă a Confederaţiei Italiene a Sindicatelor Muncitoreşti, apărută în 30.IV.1950 din contopirea CIGL Liberă (nume pe care şi l-a luat curentul sindical creştin ieşit din CGIL în 1948), cu majoritatea FIL, formată din republicanii şi social-democraţii care au ieşit din CGIL în 1949. Deşi formată în cea mai mare parte din muncitori catolici, CISL nu s-a manifestat ca un sindicat confesional şi şi-a propus să-i reunească pe toţi muncitorii care nu se recunoşteau în CGIL social-comunistă. Sub conducerea energică a lui G. Pastore (1950-1959), care concepea sindicatul ca pe un mijloc de integrare a muncitorilor în sistemul democratic, CISL a susţinut un sindicalism atent faţă de interesele diferitelor categorii sociale şi faţă de compatibilităţile economice. Sindicaliştii catolici din CISL s-au organizat ca un curent (Forţe sociale, mai târziu Forţe noi) în interiorul DC pentru a susţine o orientare politică deschisă instanţelor sociale. Întemeindu-se pe probleme legate de producţie, şi-a propus să realizeze contracte pe întreprinderi, complementare contractelor colective naţionale. În anii '70 CISL a aderat la politica de unitate sindicală care a dus la pactul federativ cu CGIL şi UIL. În 1984 s-a declarat în favoarea decretului de reducere a incidenţei de „contingenţă" pe salarii propus de guvernul Craxi şi s-a opus referendumului de abrogare promovat de PCI şi sprijinit de majoritatea din CGIL. La conducerea lui s-au succedat ca secretari, după Pastore, B. Storti (1959-1976), L. Macario (1976-1979), P. Carniti (1979-1985), F. Marini (1985-1991), S. D'Antoni (din 1991).

Cisleitania, una din părţile în care a fost împărţit imperiul austriac, după Ausgleich-ul (v.) din 1867.

cistercieni, ordin călugăresc întemeiat de Robert de Molesme în 1098 la Cîteaux (în latină *Cistercium*, de unde şi numele). Programul c. (*Charta caritatis*) a fost elborat în 1119 de Etienne Harding şi aprobat în acelaşi an de papa Calixt II. În polemica implicită cu ordinul cluniacensilor (cărora c. le reproşau excesiva bogăţie şi luxul), ei îi chemau pe călugări la respectarea textuală a regulii Sf. Benedict şi puneau din nou în valoare practicarea sărăciei şi a muncii agricole manuale. Abaţiilor ciesterciene le era acordată o largă autonomie: coordonarea ordinului era garantată de vizita disciplinară anuală a abatelui de la Cîteaux şi de capitlul general. Rapida extindere a monahismului cistercian s-a datorat operei Sf. Bernard de Clairvaux şi afinităţii de spiritualitate a c. cu instanţele de reînnoire a Bisericii care se răspândiseră în Europa în sec. XII. Una din principalele noutăţi introduse de către c. a fost crearea exploatărilor agricole (*granges*), care aveau în proprietatea lor pământuri lucrate nu cu argaţi, ci cu fraţi laici (numiţi *conversi* – slujitori laici) sub îndrumarea unui călugăr.

Ciuikov, *Vasili Ivanovici*, mareşal sovietic (Serebrianie Prudii, Moscova 1900-Moscova 1982). În timpul celui de-al doilea război mondial a fost protagonistul apărării Stalingradului în faţa asediului german (1942). La 24.IV.1945 a ajuns cu armatele sale la porţile Berlinului, care i s-a predat la 2 mai.

ciukci, populaţia paleoasiatică stabilită în peninsula cu acelaşi nume din Siberia nord-răsăriteană în Republica autonomă a c. (capitala Agadîr), din Federaţia Rusă. În special crescători de reni şi pescari, îşi păstrează o puternică identitate etnică şi multe elemente de cultură tradiţională (regim tribal endogamic, şamanism).

ciuvaşi, populaţie turco-tătară din Europa răsăriteană stabilită în regiunea Samara şi Kazan (cursul mediu al Volgăi). Tributari bulgarilor de pe Volga (sec. VIII-X), apoi hanatului mongol al Hoardei de Aur (sec. XIII-XV), în sec. XVI au fost supuşi de către ruşi. Alcătuiesc republica cu acelaşi nume din Rusia.

Civiltà Cattolica, La, revistă bilunară a Companiei lui Isus, întemeiată la Neapole în 1850 din iniţiativa părintelui C.M. Curci şi la care au colaborat chiar de la început cele mai de seamă inteligenţe din rândul iezuiţilor italieni: L. Taparelli d'Azeglio, M. Liberatore, A. Bresciani. Mutată la Roma în acelaşi an 1850, după ocuparea Romei (1870) s-a transferat la Florenţa şi a revenit definitiv la Roma în 1887. A devenit oficiosul papei şi una din revistele cele mai prestigioase şi autorizate ale catolicismului. Revista este şi astăzi redactată de iezuiţi, membri

ai unui colegiu de scriitori înfiinţat în mod special, constituit de Pius IX în 1866 şi reconfirmat de Leon XIII în 1890.

clan (din gaelicul: *clann*, descendent, familie) grup de descendenţi unilineari (din partea tatălui sau a mamei), prelungit mult în timp şi ramificat. În general se leagă de un strămoş comun idealizat sau mitizat (de multe ori cu caracter de totem). C. constituie un grup intermediar între familie şi trib, şi la unele populaţii preistorice şi istorice a reprezentat celula fundamentală a unirii sociale şi a structurii politice.

Clara (Chiara) de Assisi, sfântă (Assisi 1193-1253). Fiica lui Favarone, din familia conţilor Coccorano şi a Ortolanei, a fost fascinată de experienţa spirituală a lui Francisc de Assisi şi în 1211 a părăsit casa părintească pentru a i se alătura în biserica de la Porziuncola. Francisc i-a încredinţat sarcina de a institui cel de-al doilea ordin de fraţi minoriţi (care după moartea C. a fost numit al clariselor). Sărăcia a fost axa programului C., trasat în *Privilegium paupertatis* (privilegiu al sărăciei) şi confirmat în statutul ordinului pe care l-a redactat în 1247 (aprobat de papa Inocenţiu IV în 1253).

Clarendon, *Edward Hyde conte de,* istoric şi om politic englez (Dinton 1609-Roma 1674). Intrat în Camera Comunelor, în 1640 a fost susţinătorul regelui Carol I în timpul războiului civil şi consilier al lui Carol II în timpul Restauraţiei, când a fost prim-ministru (1660-1667). Cu numele de *Codul C* este denumită o culegere de legi care reafirmă predominanţa Bisericii anglicane faţă de celelalte confesiuni. A fost exilat în Franţa după ce a fost destituit din cauza războiului pierdut împotriva olandezilor. Între multele sale lucrări, *Istoria revoluţiei şi a războaielor civile în Anglia* (1702-1704).

Clarendon, *George William Frederick Villiers conte de,* om politic britanic (Londra 1800-1870). Aparţinând partidului *whig,* a fost ambasador în Spania în timpul primului război carlist (1833-1839); din această experienţă a luat naştere scepticismul său cu privire la posibilitatea existenţei unor regimuri constituţionale în ţările latine, drept care nu a împărtăşit entuziasmul faţă de unificarea Italiei al celorlalţi *whigs.* Ministru în diferite guverne, în special la externe (1853-1858, 1865-1866, 1866-1870) a avut o contribuţie importantă la evenimentele diplomatice ale războiului din Crimeea.

Clareno, *Angelo,* călugăr franciscan (Chiarino, Cingoli, 1255-S. Maria d'Aspro Lucania, 1337). Intrat în ordin în 1270, a fost unul din capii grupării spiritualilor. Luând apărarea sărăciei absolute a fost de mai multe ori condamnat şi în sfârşit obligat să ia calea exilului de către papa Bonifaciu VIII şi Ioan XXII.

clarise, ramură feminină (al doilea ordin) a ordinului franciscan, întemeiat în 1212 de către Sf. Clara (v.) şi de Sf. Francisc de Assisi. Se conduce după normele aprobate în 1224, asemănătoare cu cele franciscane, dar cu obligaţia de claustrare.

clasă socială, ansamblu de indivizi care se găsesc într-o poziţie identică în structura raporturilor politice şi economice dintr-o societate. În termenul latin *classis* (care înseamnă convocare, reuniune, dar şi flotă), iniţial referitor la grupul de cetăţeni recrutaţi pentru flotă, este implicat şi sensul de „subdiviziune" moştenit mai târziu în limbile moderne. Conform tradiţiei, încă în Grecia antică Solon a împărţit populaţia în patru mari clase bazate pe veniturile anuale: la sfârşitul epocii monarhice (sec. VI î.Hr.) şi societatea romană era structurată în cinci grupări bazate pe avere. Din Evul Mediu şi până în sec. XVIII însă stratificarea socială era reprezentată de „categorii" sau „stări", fiecare caracterizată prin drepturi şi îndatoriri speciale care nu se supun unor criterii pur economice.

■ *Teoria marxistă a claselor.* Pentru a putea preciza în sens modern conceptul de c. s. trebuie să avem în vedere opera lui K. Marx şi F. Engels. În lumina impunerii noului sistem de producţie de fabrică şi a inegalităţilor create de el, întreaga istorie a fost înţeleasă ca o succesiune de lupte pentru supremaţie între grupuri sociale omogene din punct de vedere al poziţiei asumate în raport cu mijloacele de producţie. În orice societate ar exista de fapt, o clasă dominantă, cea a proprietarilor, faţă de o clasă dominată, întrucât este lipsită de mijloace de producţie proprii.

■ *Clase sociale şi clasă politică.* În gândirea lui M. Weber, c. s. are întotdeauna o bază economică, dar se distinge prin elemente de status (precum prestigiul sau stilul de viaţă) şi se prezintă ca o realitate multiformă şi mult mai stratificată decât cea marxistă, aşa încât Weber preferă să se refere la ea cu termenii de „categorie" sau „partidă" Clasei economice şi celei sociale politologul G. Mosca (1884-1925) i-a adăugat clasa politică (sau *élite* a guvernanţilor): un grup social distinct, în baza raporturilor sale cu exerciţiul puterii. În societatea sec. XX sociologia şi ştiinţele politice au aprofundat studiile asupra procesului de formare şi asupra compoziţiei c. s., identificând numeroase elemente (putere, venit, bogăţie, mentalitate comună, convingeri, grad de autoritate politică) care determină clasarea unui subiect într-o clasă specială, care nu este din această cauză reductibilă la un simplu agregat social.

Bibliografie: R. Dahrendorf, *Classi e conflitto di classe nella società industriale,* tr. it., Laterza, Bari 1963; P. Sylos-Labini, *Saggio sulle classi sociali,* Laterza, Bari 1974.

Vezi şi: burghezie; capitalism; cetăţenie; comunism; marxism; proletariat.

Claudius, *Tiberius Drusus Germanicus* (Lyon 10 î.Hr.-Roma 54 d.Hr.), împărat roman (41-54 d.Hr.). Fiu al fratelui lui Tiberius, Drusus Maior şi al Antoniei Mi-

nor, a dus până la 50 de ani o viaţă izolată, dedicată studiilor. A fost proclamat împărat de către pretorieni după uciderea lui Caligula. S-a sprijinit pe clasa cavalerilor şi a acordat cetăţenia romană categoriilor sociale mai înalte din provincii. A dat ordin să se construiască portul Ostia şi apeductul care-i poartă numele, unul din cele mai importante din vechea Romă, lung de 69 km. Mult timp dominat de liberţii Polibius, Narcisus şi Pallas şi de cea de-a treia soţie, Messalina, a cărei ucidere a poruncit-o (48), s-a căsătorit cu Agrippina, pe al cărei fiu, Nero, l-a adoptat. Sub domnia lui au fost anexate Mauritania, Iudeea şi Tracia şi a fost desăvârşită cucerirea Britanniei (44). A murit otrăvit, aproape sigur de către Agrippina.

Claudius II Goticul, *Marcus Aurelius* (n. cca 214-Sirmium, Pannonia, 270), împărat roman (268-270). Distingându-se în funcţiile militare pe care le-a avut în calitate de colaborator al lui Valerian şi Galienus, a fost proclamat împărat de către ofiţerii care-l asasinaseră pe cel din urmă. Obţinând o mare victorie asupra goţilor la Naissus, aceasta i-a permis să reinstaureze pacea în regiunea danubiană. A murit de ciumă.

Clausewitz, *Karl von,* general şi scriitor militar prusac (Burg 780-Breslau 1831). Din 1792 până în 1815 a participat la toate campaniile împotriva Franţei republicane şi napoleoniene. Elev al generalului G.J. von Scharnhorst, unul dintre reformatorii armatei prusace, a fost director al şcolii de război (1818-1830) şi şef al statului major al armatei (1830-1831). Opera sa cea mai importantă este *Despre război* (1832).

Clay, *Henry,* om politic american (Hanover County, Virginia 1777-Washington 1852). Ales în Congres în 1811, a fost până la sfârşitul vieţii una dintre personalităţile sale dominante. Graţie abilităţii sale de negociator, au fost depăşite crize grave între guvernul federal şi unele state din sud: în 1820 cu Missouri asupra chestiunii sclaviei; în 1833 cu Carolina de Sud cu privire la tarifele vamale, în 1850 din nou despre sclavie. A fost învins de două ori în alegerile prezidenţiale (1832 şi 1844).

Clearhos, general spartan (n. cca 450-Babilon 401 î.Hr.). Distingându-se în timpul războiului din Pelopones în operaţiunile împotriva atenienilor, a fost trimis în 403 î.Hr. să apere colonia Byzantion de traci. Alungat din oraş de către spartani pentru regimul de teroare pe care-l instaurase, a fugit la Cyrus cel Tânăr pentru care a organizat o armată de mercenari greci şi a participat la lupta de la Cunaxa (401 î.Hr.). Şi-a găsit moartea într-o ambuscadă pe drumul reîntoarcerii sale de lungă durată în Grecia.

clefti, bande de rebeli greci care, deplasându-se din bazele lor din munţi, au întreprins acţiuni permanente de gherilă împotriva dominaţiei otomane între sec. XVIII şi XIX, contribuind la lupta pentru independenţa Greciei.

Clemenceau, *Georges,* om politic francez (Mouilleron-en-Pareds, Vandeea, 1841-Paris 1929). Medic, devine primar în Montmartre după înfrângerea de la Sedan în războiul franco-prusac (1870). Deputat de Sena din 1871, s-a aliat extremei stângi radicale şi a militat pentru învăţământul obligatoriu şi laic şi pentru separarea Bisericii de stat. După ce a contribuit la căderea guvernului L. Gambetta (1882) şi J. Ferry (1885), căruia îi dezaproba politica colonialistă, în 1886 l-a susţinut pentru scurt timp pe generalul G. Boulanger. În 1893 n-a mai fost reales deputat pentru că a fost considerat ca fiind implicat în scandalul canalului Panama. În 1881, în sprijinul politicii sale, a întemeiat ziarul „La Justice", iar din 1897 până în 1900 a colaborat la „L'Aurore", din paginile căruia a fost unul din cei mai fervenţi apărători ai lui Dreyfus. Senator din 1902, mi istru de interne în 1906, din octombrie al aceluiaşi an până în iulie 1909 a fost şeful unui guvern de radicali şi socialişti independenţi, care a dus până la capăt separarea dintre stat şi biserică. Deşi s-a opus uneori sindicatelor, a încercat să-şi realizeze programul său de dreptate socială şi a înfiinţat Ministerul Muncii. În 1913 a scos ziarul „L'homme libre", pe care l-a rebotezat, după introducerea cenzurii de război, în urma izbucnirii primului război mondial, „L'homme enchaîné", din coloanele căruia a atacat conducerea operaţiunilor militare şi orice formă de defetism. Ca o extremă încercare de a pune capăt efortului de război, într-o perioadă de demoralizare în rândurile trupelor şi populaţiei civile, la 19.IX.1917 a fost numit la conducerea guvernului. Acestei sarci i C. i s-a dedicat fără teama de a se confrunta cu colegii de partid, făcând să fie deferiţi Curţii Supreme şi condamnaţi pentru defetism Malvy şi Caillaux. Pentru tenacitatea cu care a urmărit succesul în afara metodelor drastice folosite, şi-a meritat numele de „Tigrul" şi „Tatăl victoriei" A avut un rol decisiv în formularea tratatelor de pace de la Paris, care au hotărât ordinea postbelică în Europa: a reuşit să obţină o pace punitivă faţă de Germania, impunând exigenţele implacabile ale realismului faţă de „noua diplomaţie" a preşedintelui american Wilson. În 1920 C. a fost în mod surprinzător învins în alegerile pentru preşedinţia republicii de către moderatul P. Deschanel şi s-a retras din viaţa politică.

Clement V (Bertrand de Got; Villandraud, Gironde, 1264-Roquemaure, Gard, 1314), papă (1305-1314). Sub presiunea regelui Franţei, Filip cel Frumos, în 1309 a mutat reşedinţa papală la Avignon, inaugurând perioada „captivităţii de la Avignon" A suprimat Ordinul templierilor. A promulgat în 1314 o culegere de legi de drept canonic (care conţinea şi unele decretalii emise de Bonifaciu VIII şi Benedict XI), care de la el a luat denumirea de *Constitutiones clementinae*.

Clement VII (Giulio de'Medici; Florenţa 1478-Roma 1534), papă (1523-1534). În urma adeziunii sale la Liga de la Cognac (v.) a asistat la jefuirea Romei de către trupele imperiale şi a trebuit să se supună lui Carol V (1527), pe care l-a încoronat la Bologna, obţinând în schimb suprimarea Republicii Florentine şi revenirea Medicilor la conducerea oraşului. În 1534 a refuzat să anuleze căsătoria lui Henric VIII, dând naştere schismei anglicane.

Clement IX (Giulio Rospigliosi: Pistoia 1600-Roma 1669), papă (1667-1669). Nunţiu în Spania din 1644, a fost mai târziu secretar de stat (1657), pe vremea papei Alexandru VII. Devenit papă, a încercat să realizeze o împăcare cu jansenismul (pacea clementină, 1668). În politica externă a fost promotorul păcii de la Aachen (1668) care a pus capăt războiului de devoluţie dintre Franţa şi Spania.

Clement XI (Giovan Francesco Albani; Urbino 1649-Roma 1721), papă (1700-1721). În războiul de succesiune spaniolă, a fost la început favorabil lui Filip V al Spaniei, pe urmă l-a sprijinit pe Carol VI de Habsburg. Pontificatul său a fost caracterizat de numeroase dispute de ordin doctrinar: în 1713 a promulgat bula *Unigenitus*, prin care condamna doctrinele janseniste ale lui P. Quesnel; în 1715 a adoptat o poziţie de mare rigiditate în privinţa „riturilor chinezeşti", privind practicile liturgice al catolicilor din China, convertiţi de la confucianism.

Clement XIV (Giovanni Vincenzo Ganganelli; Sant' Arcangelo di Romagna 1705-Roma 1774), papă (1769-1774). În 1723 a intrat în rândurile minoriţilor conventuali, iar în 1740 a fost chemat la Roma de Benedict XIV drept consultant al Sfântului Oficiu. În timpul pontificatului său, controversa jurisdicţională cu statele europene s-a ascuţit puternic, în special în urma suprimării Companiei lui Isus (iezuiţii) şi a cererilor suveranilor de a avea putere de control asupra bisericilor naţionale. Dată fiind situaţia politică dificilă şi izolarea Sfântului Scaun, C. a trebuit să consimtă, prin bula *Dominus ac Redemptor* (1773), să-i desfiinţeze pe iezuiţi. Pe domeniile papale a îmbunătăţit administraţia publică şi a iniţiat asanarea mlaştinilor pontine.

Clementis, *Vlado,* om politic cehoslovac (Tisovec, Slovacia,1900-Praga 1952). Comunist, a devenit ministru de externe în 1948, după moartea lui J. Masaryk. Ideile sale panslaviste (deja exprimate în cartea: *Panslavismul: trecut şi prezent* (1943), au oferit conducerii staliniste un pretext pentru a-l condamna la moarte (1951) sub acuzaţia de deviere naţionalistă şi legături cu titoismul. A fost reabilitat în 1964.

Cleomene I, rege al Spartei din 520 până în 487 î.Hr., a contribuit la creşterea puterii oraşului luptând cu succes împotriva Agrosului (520), a tiranului atenian Hippias (511) şi a Eginei (492). A încercat în zadar, însă, să împiedice succesul mişcării democratice a lui Clistene la Atena.

Cleomene III (n. cca 260-m. 219 î.Hr.), rege al Spartei (235-222). A preluat proiectele de reformă ale lui Agis IV şi a declarat război Ligii ahee (229). Învins în 222 la Sellasia de regele Macedoniei Antigonos Doson, aliat al aheilor, s-a refugiat în Egipt. A murit sinucigându-se.

Cleon, om politic atenian (n. cca 460-Amfipolis 442 î.Hr.). A condus aripa cea mai radicală a partidului democrat de la Atena după moartea lui Pericle. Adversar deosebit de înverşunat al aristocratului Nicias, în 425 î.Hr., în timpul războiului peloponesiac a comandat operaţiunile militare împotriva Spartei, obligând-o să se predea la Sfracteria. A murit luptând împotriva spartanilor.

Cleopatra VII (Alexandria 69-31 î.Hr.) regină a Egiptului (51-31 î.Hr.). Fiică a lui Ptolemeu XII, s-a asociat la tron, prin dorinţa tatălui său, cu fratele ei, Ptolemeu XIII. Obligată apoi să fugă din Alexandria datorită ostilităţii miniştrilor, s-a asociat la putere cu celălalt frate Ptolemeu XIV (47 î.Hr.), prin voinţa lui Caesar (de la care probabil l-a avut pe fiul Cesarion). C. l-a urmat pe Caesar la Roma, dar s-a întors în Egipt după asasinarea lui. S-a ataşat de Antonius şi l-a sprijinit în lupta împotriva lui Augustus. Bătălia de la Actium (31) şi victoria definitivă a lui Augustus au pus capăt ambiţiilor sale. C. şi-a luat viaţa, potrivit legendei, lăsând să fie muşcată de o viperă.

cler, în Bisericile creştine, totalitatea celor care au fost hirotonisiţi preoţi. La începuturile Bisericii, exercitarea unei funcţii înalte nu implica o condiţie socială şi ecleziastică specială în interiorul comunităţii. Au apărut totuşi curând diferenţe între funcţii, drept care a început să se vorbească de „presbiteri" („vârstnici", de la care cuvântul „preot") şi de „episcopi" (supraveghetori). Din sec. II s-a trecut la o practică bisericească care afirma în mod definitiv o separare netă între condiţia de laici şi condiţia sacerdotală. În c. occidental s-a afirmat modelul de viaţă celibatară (devenit obligatoriu în 1139, de la Conciliul Lateran II, dar numai în Biserica latină), în timp ce hirotonisirea sacerdotală din ce în ce mai frecventă a călugărilor a dus la distincţia dintre c. „regular" aparţinând unui ordin (adică legat de regulile unui ordin religios) şi c. „secular" (integrat direct în „saeculum", adică în viaţa socială). În comunităţile rurale parohul a căpătat în mod treptat un rol de călăuză chiar şi în problemele sociale, aşa că autoritatea c. a devenit un factor determinant în viaţa civilă. Conciliul din Trento (1545-1563) a înfruntat şi chestiunea c. A fost stabilită în mod special obligaţia de a înfiinţa, în fiecare dioceză, un seminar pentru formarea lui, chiar dacă nu a fost stabilită obligaţia de a fi frecventat din partea candidaţilor la preoţie (lucru care se va întâmpla

abia la începutul lui 1900, o dată cu papa Pius X). În cea mai mare parte a bisericilor reformate, dimpotrivă, nu există un rol instituțional precum acela al c. catolic. *Vezi și:* catolicism; Contrareformă; democrație creștină; modernism; mișcarea catolică; ordine religioase; secularizare.

clericalism, termen folosit pentru a denumi, adesea în mod polemic, o politică subordonată intereselor temporale ale Bisericii. „Clericali" au fost denumiți în Franța și Belgia, la jumătatea sec. XIX, catolicii angajați în politică și organizați în grupuri sau partide (v. intransigență catolică); termenul s-a răspândit mai târziu în Italia și Spania, mai puțin pe teritoriul german și deloc în aria anglo-saxonă. Desemnează deci situații tipice din zone în care predomină catolicismul și unde pot apărea mai ușor probleme în raportul dintre societatea religioasă și societatea civilă.

clericofascism, ansamblu de atitudini și mișcări ale catolicilor favorabile fascismului, care a început să se dezvolte în timpul crizei din anii 1919-1922. Mai întâi Uniunea Națională a lui C.O. Cornaggia Medici (1919), pe urmă Centrul Național Italian al lui P. Mattei Gentili și E. Martire (1924), au provocat sciziuni la dreapta Partidului Popular și au reunit grupuri de catolici filofasciști. Intenția lor de a determina politica fascismului, sprijinindu-l prin mișcări autonome, s-a dovedit a fi foarte curând iluzorie. Inițial bine văzuți de Mussolini, după afirmarea regimului, clericofasciștii au fost puternic marginalizați, așa cum n-au avut nici un rol semnificativ în cadrul Bisericii, poate doar unul diplomatic în soluționarea chestiunii romane.

clericomoderatism, linie politică care a condus în Italia, în epoca giolittiană, la acorduri preelectorale între Uniunea Electorală catolică și o serie de candidați, în cea mai mare parte provenind din rândurile liberale moderate (chiar dacă nu numai dintre giolittieni). Votul garantat de primii ar fi avut drept răsplată o atitudine politică plină de respect față de interesele ecleziastice din partea celor din urmă. Susținut cu multă prudență de papa Pius X, îngrijorat de tendințele anticlericale din epocă, ca fiind un rău mult mai mic față de nașterea unui adevărat partid catolic (de care el se temea ca de o sursă a unor posibile sciziuni în cadrul Bisericii), c. a fost înfierat de către catolicii democrați ca „prostituare pentru un vot" Inițial timid prin alegerile din 1904, c. a cunoscut apogeul prin „pactul Gentiloni" (v.) din 1913 care a implicat foarte multe colegii. În cadrul c. au fost însă aleși candidați emanați direct din mișcarea catolică (așa numiții „catolici deputați").

cleruhie, în vechea Grecie, formă de colonizare specială la Atena ; consta în trimiterea cetățenilor în teritoriile care se dorea să fie supravegheate într-un mod mai eficient. Cleruhiile se caracterizau, spre deosebire de colonii, prin lipsa autonomiei politice și administrative; cele mai faimoase erau Lemnos, Imbros și Scyros, în Chersones.

Cleveland, *Stephen Grover*, om politic american (Caldwell, New Jersey 1837- Princeton 1908). Democrat, guvernator al New-York-ului (1883), în 1884, într-o campanie electorală dominată de tema luptei împotriva corupției, pentru faima căpătată datorită onestității sale, a fost ales președinte cu sprijinul republicanilor independenți. Înfrânt în 1888 (politica sa de reducere a tarifelor vamale stârnise nemulțumire), a fost reales în 1892.

client, în Roma antică, omul liber care se punea la dispoziția unui stăpân, primind în schimb protecție și asistență.

clientelism, ansamblul relațiilor de fidelitate personală dintre indivizi bazat pe interes (schimburi de servicii, dorința de a obține beneficii, prestări de servicii etc.). Termenul c. duce cu gândul la, „clientelă", instituție tipică din Roma antică. C. supraviețuiește în lumea modernă ca un fel de articulație între sfera privată și sfera politică; uneori indivizi care de drept sau de fapt dețin puterea politică („notabilități" v.) acordă protecție și ajutor propriilor adepți, în cea mai mare parte din cazuri, în schimbul unui sprijin electoral; de obicei un asemenea sistem implică folosirea personală a unor resurse publice din partea clasei politice.

climă, fluctuațiile climatice pe Pământ au avut o influență puternică asupra așezărilor omenești și asupra vieții lor economice, în special în agricultură și în creșterea vitelor. Cercetările științifice recente au putut să reconstituie date despre evoluția c. foarte verosimile chiar și pentru perioade mai vechi, exploatând cunoștințele dendrocrinologiei (studiul inelelor de creștere ale arborilor seculari), ale fenologiei (studiul variațiilor timpului de maturizare a speciilor vegetale), ale studiului morfologic al ghețarilor și al fazelor lor de avansare și retragere. Pe această bază s-au construit ipoteze asupra marilor fluctuații ale climei la nivel continental sau mondial, care trebuie însă coroborate cu microfluctuațiile locale pentru a avea un cadru demn de crezut.

Bibliografie: E. Le Roy Ladurie, *Tempo di festa, tempo di carestia. Storia del clima dall'anno Mille*, tr. it. Einaudi, Torino 1982.

Clinton, *Bill* (William Jefferson), om politic american (Hope, Arkansas, 1946). Timp de cinci mandate consecutive guvernator democrat al statului Arkansas, în 1992 l-a învins în alegeri pe președintele care tocmai își termina mandatul: G. Bush. Politica lui economică a obținut rezultate bune, grație unor măsuri de stimulare a producției, a acordului cu privire la schimburile mondiale (GATT 1993) și a intrării în funcțiune a proiectului NAFTA (v., 1994). N-a avut, însă, succes ambițiosul proiect al unui „nou New Deal", în special reforma asistenței sanitare publice. În politica externă, în ciuda retragerii din Somalia (1995), a adoptat o poziție de

MARILE FLUCTUAȚII CLIMATICE ALE ARIILOR TEMPERATE		
ani	*fenomene*	*caractere și consecințe*
acum 125 000 de ani	perioadă interglaciară	temperaturi asemănătoare cu cele actuale, nivelul mării mai înalt și o restrângere a teritoriilor uscatului; începutul perioadei de răcire
acum 60 000 de ani	ultima mare glaciațiune	minim de temperatură, maximă extindere a ghețarilor și a teritoriilor uscatului; apare omul de Neanderthal
acum 20 000 de ani	perioada de vârf a glaciațiunii	începutul perioadei de încălzire; în Europa se afirmă Homo sapiens
7000-2000 î.Hr.	„Mare *optimum*" climat atlantic	data de naștere aproximativă a agriculturii în aria de temperaturi medii mai ridicate de 2°C
1400-1300 î.Hr.	nou moment de vârf al extinderii ghețarilor	
1200-900 î.Hr.	perioadă interglaciară	
900-300 î.Hr.	lungă perioadă de răcire	corespunde epocii fierului din Europa. Înaintare maximă a ghețarilor din Groenlanda în Alpi, în Patagonia și în Noua Zeelandă
300 î.Hr.-400 d.Hr.	retragere a ghețarilor	corespunde epocii romane
400-720 d.Hr.	perioadă de răcire a climei	migrare spre SV a populațiilor asiatice și barbare. Unii cercetători emit ipoteza legăturii cu variațiile climatice
750–1150	„Mic *optimum* climatic"	corespunde în mare parte epocii carolingiene și marilor desțeleniri de pământuri din Evul Mediu timpuriu. Tendință de secetă în Europa și transformarea în deșert a SV actualei SUA. Deplasarea spre N a limitei pădurilor
1150-1350	nouă avansare a ghețarilor	unor ani cu recolte agricole proaste li se adaugă mari epidemii
1350-1590	scădere moderată a frigului	o ușoară retragere a ghețarilor
1590-1850	„mica glaciațiune" modernă	dificultăți ale agriculturii din nord și a celei montane: efecte minore la nivelurile mai temperate
1850-1970	tendință continuă de încălzire	

intervenție directă a SUA ca garant al ordinii mondiale (acordurile de pace Israel-OEP de la Camp David din 1993 și medierea pentru reluarea procesului de pace și respectarea acordurilor de la Camp David în 1998; intervenția în Bosnia și acordurile de pace de la Dayton, 1995; bombardamente anglo-americane asupra Irakului, care împiedica inspecțiile ONU la instalațiile sale militare, 1998) și a reconsiderat politica de intervenție americană în America Latină, incluzând și o atenuare a boicotului împotriva Cubei (I.1999). Reales în 1996, în politica internă a deschis perspectiva unor intervenții semnificative în domeniul educației, al sănătății și al asistenței păturilor celor mai defavorizate din societate. Implicat în 1998 într-un scandal sexual (*sexgate*), a fost acuzat de sperjur și obstrucționarea justiției. Împotriva lui a fost inițiată procedura de *impeachment*, dar Senatul l-a absolvit de vină (1999).

Clistene, legislator atenian (n. cca. 565-m. cca. 550 î.Hr.). Șef al familiei Alcmeonizilor, în 510 î.Hr. l-a alungat pe tiranul Hippias și inspirându-se din faptele lui Solon, a pus în practică o reformă care a dus Atena spre democrație: a împărțit populația Aticii în zece triburi, care îi alegeau pe magistrați și își aveau proprii reprezentanți în *bulé*; adunarea generală a cetățenilor din Atena (*ecclesia*) deținea maxima autoritate. A introdus sistemul coloniilor militare, serviciul militar obligatoriu și instituția ostracismului (v.)

Clive de Plassey, *Robert,* baron, general și administrator britanic (Styche, Staffordshire, 1725-Londra 1774). Este considerat fondatorul imperiului britanic din India, unde a ajuns în 1743 ca funcționar al Companiilor Indiilor Orientale. În 1751 a condus o expediție care a cucerit de la francezi Arcot, capitala regiunii Carnatic. Învingându-l pe nababul din Bengal la Plassey în cadrul războiului de șapte ani (1757), a asigurat stăpânirea britanică asupra Bengalului, Biharului și Orissei. Guvernator al Bengalului (1757-1760 și 1765-1767), a constituit o armată colonială eficientă bazată pe milițiile indigene ale șipailor (*sepoys*). Acuzat de corupție, a fost absolvit de Parlament, dar s-a sinucis în anul următor.

CLN, sigla Comitetului de Eliberare Națională (Comitato di Liberazione Nazionale), constituit la Roma la 9.IX.1943, în timpul celui de-al doilea război mondial, imediat după armistițiu și invazia germană, de către șase partide antifasciste (PCI, PSIUP, DC, PLI, Partidul Acțiunii și Democrația Muncii) pentru a coordona lupta împotriva germanilor și fasciștilor. La nivel local s-au constituit CLN regionale, provinciale și comunale, în timp ce în Italia ocupată de germani s-a constitui la Milano CLNAI (CLN Alta Italia), prezidat de independentul A. Pizzoni și compus din cinci partide, exceptând Democrația Muncii. CLNAI, uneori în conflict cu CLN central, și-a asumat conducerea acțiunii de rezistență a partizanilor. Prezidat de I. Bonomi, CLN central, la congresul de la Bari din ianuarie 1944 a luat poziție împotriva regelui Victor Emanuel III și a guvernului Badoglio. A colaborat apoi cu monarhia în guvernele Bonomi. Guvernul Parri (VI-XII.1945) a fost expresia CLN. S-a dizolvat o dată cu alegerea Adunării Constituante (II-VI.1946).

Clodius, *Pulcher*, om politic roman (n. cca 85-m. 52 î.Hr.). Susținător al lui Catilina și prieten al lui Iulius Caesar, a fost ales tribun al plebei în 58 î.Hr. și a reușit să obțină condamnarea la exil a lui Cicero, dușmanul său cel mai înverșunat. Puternic prin susținerea poporului, a stăpânit Roma prin teroarea bandelor sale armate, până când a fost omorât de Milo pe Via Appia.

Clotar I (n. 497-Compiègne 561), rege franc (558-561). Fiu al lui Clovis I, a moștenit Soissons (511); dupa ce i-a învins pe turingi și pe burgunzi (531-534), la moartea fraților săi a reunit sub stăpânirea sa întregul regat franc (558).

Clotar II (n. 584-m. 629), rege franc (584-629). I-a urmat tatălui Chilperic I la numai 4 luni. După ce i-a eliminat pe regina Austrasiei, Brunhilda, și pe regele Burgundiei, Teodoric II, a reunificat regatul franc. În 614 a semnat edictul care îi dădea dreptul să-i numească conți numai pe exponenții nobilimii locale.

Clotilda, sfântă, regină a francilor (Lyon cca. 475-Tours 575). Fiică a regelui burgunzilor Chilperic, s-a căsătorit în 493 cu Clovis, regele francilor, influențând convertirea lui la catolicism. La moartea soțului, s-a retras la mănăstirea Sf. Martin din Tours, unde a și murit.

Clovis I (Chlodovech) (n cca 465-Paris 511) rege al francilor salieni (481-511) și fondator al dinastiei merovingiene. În 486 l-a învins pe Syagrius (ultimul reprezentant al autorității romane în Galia) la Soissons și a cucerit Galia de nord. Căsătorindu-se cu burgunda Clotilda (493), s-a convertit împreună cu poporul său la catolicism. În afară de faptul că a făcut mai ușoară conviețuirea dintre franci și populațiile galo-romane, acest lucru i-a adus sprijinul Bisericii care l-a recunoscut drept unicul rege legitim dintre barbari. După ce i-a învins pe alamani la Tolbiac (496) și pe vizigotul Alaric II la Vouillé (507), a cucerit Aquitania și a făcut din Paris capitala noului regat franc.

club, asociație privată ai cărei membri se reunesc pentru a cultiva interese comune. Practica reunirii în cluburi s-a afirmat mai întâi în Anglia, unde acestea au căpătat o mare importanță politică începând cu sec. XVIII. În Franța primul c. a fost fondat abia în 1780. O dată cu Revoluția franceză au devenit adevărate centre vitale ale politicii revoluționare c. iacobinilor, al cordelierilor, al folianților și al girondinilor, toate fondate între 1789 și 1791; cercuri politice care-i adunau la un loc pe cetățeni pe baza diferitelor tendințe ideologice. Sunt considerate precursorii actualelor partide.

cluniacensi, ordin religios întemeiat în 910 la Cluny, în Burgundia, de către Sf. Bernon pe pământurile donate de Guillaume III cel Pios, duce de Aquitania. Ordinul cluniacens a avut o expansiune rapidă și impunătoare, încât a devenit centrul de greutate al renașterii benedictine în Occident. La începutul sec. XII el număra circa 10 000 de călugări răspândiți în Franța, Germania, Anglia, Italia, Spania și poseda o imensă avere funci ˉ Aceasta a avut drept consecință o activitate administrativă din ce în ce mai intensă, cât și exercitarea unei activități de guvernare a teritoriului, considerate din ce în ce mai puțin conforme cu inspirația monastică de la începuturi. Întemeierea ordinului cistercian a apărut ca o reacție la bogăția și fastul pe care le activaseră comunitățile cluniacens, care din acel moment au început să decadă, deși au supraviețuit până în 1790.

Cnossos, vechea capitală a insulei Creta, existând din mileniul II î.Hr., reședință a regelui Minos și principal centru al civilizației minoice. C. a opus o înverșunată rezistență cuceririi sale de către Roma. C. a făcut obiectul unor foarte importante săpături arheologice conduse de A. J. Evans la începutul sec. XX.

Cobden, *Richard*, om politic englez (Dunford Farm, Sussex, 1804-Londra, 1865). Având idei liberale, deputat al parlamentului britanic în 1841, a susținut bătălia în favoarea liberului schimb a *Anti-Corn Law League*. până la abolirea legilor protecționiste (1846).

cobeligeranță, poziția acelor state care, deși fiind î război împotriva aceluiași dușman alături de alte puteri, nu sunt legate de acestea prin acorduri sau alianțe, dar se găsesc pe un plan de inegalitate juridică și de subordonare. Exemplu tipic de c. a fost cel al Italiei în al doilea război mondial: când Italia a declarat război (13.X.1943) Germaniei și a început să colaboreze pe plan militar cu anglo-americanii, cu care încheiase armistițiul de la Cassibile, a continuat să rămână în ipostaza mai curând de putere învinsă decât de aliat.

Coca-Cola, societatea alimentară din SUA, înființată la Atlanta de A. Candler, care din 1888 produce și comercializează băutura nealcolizată cea mai cunoscută

în lume. Societatea a acordat chiar de la început o deosebită atenție aspectelor de piață (imaginea produsului, publicitate, distribuire), care i-au permis să obțină o poziție de prioritate atât productivă cât și economică neatinsă de nici un alt concurent.

cod, culegere complexă de norme care cuprinde toate dispozițiile legislative care reglementează un anumit sector juridic. În sens mai general, în istoria dreptului (v.) c. înseamnă orice ansamblu de norme ordonate cronologic sau sistematic. Deosebit de importante în a ne transmite bazele dreptului roman, au fost C. Gregorian (291-292), Ermogenian (293-294), Theodosian (438) și cel al lui Iustinian (v. *Corpus iuris civilis*, 534). ■ *Codurile juridice moderne.* Ideea actuală de c. s-a afirmat în sec. XVIII și în special cu Revoluția franceză. În cursul sec. XVII, sub imperiul ideilor absolutiste, asistăm la consolidarea legilor suveranilor prin intermediul compilațiilor care, deși uneori puse în ordine și armonizate, nu puteau să ia locul numeroaselor izvoare juridice și a interpretărilor judecătorilor. Apariția c. juridice moderne a fost stabilită de Adunarea Constituantă din Franța la 2.IX.1791, cu hotărârea de a redacta un nou c. civil mai complex. În 1795 a fost proiectat *C. delictelor și pedepselor* (care va duce la publicarea în 1804 a unui *C. de procedură criminală*). ■ *Codul napoleonian.* Activitatea de întocmire a unor c. în Franța a culminat în perioada napoleoniană cu promulgarea între 1804 și 1810 a unui c. civil (adică referitor la relațiile dintre persoane private), a unui c. penal (referitor la infracțiuni, delicte, contravenții, și la pedepsele corespunzătoare), a unui c. de procedură civilă și a unui c. de procedură penală (care reglementau procesele civile și penale), a unui cod de comerț. De o mportanță deosebită s-a bucurat în mod special c. civil, :are a influențat fundamental cultura juridică europeană a întregului sec. XIX. În regatul Italiei, c. valabile pentru tot teritoriul național au fost promulgate între 1861 și 1866; c. penal a întârziat până în 1889 și a luat numele ministrului de justiție G. Zanardelli. O a doua perioadă importantă în promulgarea de c. a concis în Italia cu regimul fascist: la 1.VIII.1931 a intrat în vigoare un nou c. penal (c.l Rocco, după numele creatorului său, ministrul de justiție A. Rocco), iar la 21.04.1942 un nou c. civil, amândouă – chiar dacă cu multe amendamente – încă în vigoare astăzi.

Codex Iuris Canonici (lat.: Cod al dreptului canonic), culegere în 5 cărți a dispozițiilor cu caracter juridic în cadrul Bisericii catolice. Promulgată de papa Benedict XV la 27.V.1917, a fost înlocuit de un nou cod promulgat de Ioan Paul II (25.I.1983).

Codreanu, *Corneliu Zelea,* om politic român (Iași 1899-Jilava 1938). Manifestând tendințe antisemite și filofasciste, a înființat Garda de Fier (1930). În 1934 a înființat partidul „Totul pentru țară", care la alegerile din 1937 a obținut 16% din voturi. În 1938 regele Carol II, care suspendase constituția pentru a putea face față amenințării fasciste, a dat ordin să fie arestat și pe urmă ucis.

Codul lui Hammurabi, cel mai amplu text juridic al civilizațiilor mesopotamiene și unul din cele mai vechi din lume (sec. XVIII î.Hr.). Nu este vorba de o culegere unitară: a fost opera suveranului babilonian Hammurabi, care a vrut ca la sfârșitul domniei sale sentințele sale să fie gravate pe pietre funerare și să fie expuse în temple.

Codul social de la Malines, document publicat în 1927 de Uniunea Internațională de Studii Sociale, înființată în 1920 de cardinalul D. Mercier: în lumina moralei catolice și a doctrinei sociale a Bisericii, înfrunta principalele probleme sociale ale epocii.

Coeur, *Jacques,* negustor și om politic francez (Bourges, cca 1395-Chios 1456). Printre cei mai importanți negustori francezi, a intrat în serviciul regelui Carol VII, pe care-l finanțase pentru a duce războiul împotriva englezilor, reorganizându-i finanțele; a încurajat dezvoltarea industriei mătăsii și construirea unei flote comerciale pentru a face să crească prezența și puterea comercială a Franței în M. Mediterană. Acuzat de promovarea intereselor personale, a fost arestat și bunurile i-au fost confiscate (1451).

coexistență pașnică, teorie enunțată de N. Hrușciov la al XX-lea congres al PCUS în 1956: afirma posibilitatea de conviețuire a statelor cu sisteme politice și sociale antagoniste renunțând la război ca mijloc de rezolvare a neînțelegerilor dintre ele. C. p. nu implica renunțarea la provocarea politică, la competiția economică și la antagonismul ideologic. Teoria c. p. a fost respinsă în anii '60 de către comuniștii chinezi, care i-au acuzat pe sovietici de substituirea folosi 'i violenței ca instrument necesar în victoria revoluției.

cogestiune, participarea muncitorilor la deciziile cu caracter economic și tehnic ale întreprinderii în care prestează munca. C. a reprezentat în sec. XX obiectivul ideologic al unor curente de idei (în special catolice și social-democrate), ca formă concretă de colaborare între clase. În țări cu economie de piață experiențe oficiale de c. (*Mitbestimmung*) s-au desfășurat doar în Germania: legile din 1951 și 1952 din Republica Federală Germania, modificate mai târziu prin Statutul de fabrică din 1972, au acordat organelor alese de muncitori o anumită putere de intervenție în opțiunile de dezvoltare în privința serviciilor, a personalului, a planurilor de producție ale întreprinderii. În Italia Constituția din 1948 recunoaște (art. 46) posibilitatea c., preluând experiența Consiliilor de gestiune introduse de muncitori în fabrici în perioada Rezistenței și în cea imediat următoare războiului. Dar în anii care au urmat nu s-au înregistrat experiențe în acest domeniu.

Cognac, *Liga de la,* alianţă încheiată în 1526 între Francisc I, regele Franţei, Clement VII, statul Milano şi republica Veneţia, cu sprijinul lui Henric VIII, regele Angliei, împotriva împăratului Carol V, cu scopul de a menţine în stăpânirea familiei Sforza statul Milano şi a pune frâu puterii excesive a lui Carol V după bătălia de la Pavia din 1525.

cohortă, unitate a armatei romane care întrunea 500 sau 1000 de persoane şi se afla sub comanda prefecţilor. O legiune cuprindea 10 c., fiecare din acestea fiind împărţită în 6 centurii. Ca unitate tactică c. a înlocuit manipulul din ordinul lui Marius (sfârşitul sec. II î.Hr.). În tezele auxiliare c. erau numite unităţile de infanterie. În c. erau organizate şi trupele orăşeneşti.

cointeresare statală, formă de intervenţie a statului în economie, prin achiziţionarea unor cote majoritare de capital acţionist la unele societăţi pe acţiuni, astfel încât să determine în aceasta anumite opţiuni strategice. C.s. s-a răspândit în unele ţări europene, după primul război mondial, dând naştere unui sistem de „economie mixtă" (v.) în forme diferite de cele rezultate din gestionarea de către administraţia publică sau din crearea de regii autonome. Adoptată, cu caracteristici naţionale distincte, de Franţa, Spania, Germania, c.s. a acţionat în mod determinant şi în economia italiană.

■ *Cointeresarea statală în Italia.* Reconversia industriei militare după primul război mondial a implicat guvernele în salvarea multor societăţi private (primul caz a fost acela al întreprinderilor Ansaldo în 1921). C.s. a dobândit un rol fundamental în economia naţională prin înfiinţarea Institutului Mobiliar Italian (1931) şi a Institutului pentru Reconstrucţia Industrială (1933). În 1953, este înfiinţată ENI (Societatea Italiană pentru Hidrocarburi v.), pentru a acţiona în domeniul energetic, şi în 1956 a fost înfiinţat Ministerul Cointeresării statale. În continuare, au fost create EGAM (întreprinderi metalurgice şi de valorificare a minereurilor, 1958-1977), EFIM (pentru activitatea financiară, 1962-1992), Societatea cinematografică, Regia Autonomă pentru Gestiunea Întreprinderilor Termale, GEPI (Gestiuni şi Cointeresare în Industrie, înfiinţată în 1971 cu scopul de a salva unele întreprinderi industriale). Începând din anii'70 c. s. (care dobândise un rol de frunte în economia italiană) şi-a asumat şi sarcina de a deveni un amortizator economico-social; aceasta a fost una dintre cauzele pentru care cea mai mare parte dintre întreprinderile interesate s-au dovedit necompetitive, supradimensionate în privinţa forţei de muncă şi în permanentă criză financiară, aplanată doar datorită intervenţiei fondurilor de stat. În cursul anilor '80 s-au intensificat criticile faţă de sistemul c. s. şi datorită faptului că aceasta era condiţionată de partidele politice, până când s-au luat unele decizii ca: privatizarea unor societăţi economice publice, numirea administratorilor după regulile valabile în societăţile pe acţiuni şi desfiinţarea Ministerului Cointeresării Statale aşa cum stabilise referendumul popular din 18.IV.1993.

colaboraţionism, în timpul celui de-al doilea război mondial, sprijinul acordat de forţele politice ale naţiunilor ocupate ocupanţilor germani, italieni sau japonezi.

Cola di Rienzo, om politic roman (Roma 1313-1354). De origine modestă, notar, cu sprijinul papalităţii de la Avignon a devenit promotorul unei revolte împotriva aristocraţiei de la Roma (1347). Proclamându-se tribun al Romei, a iniţiat un proiect de unificare a Italiei, primit favorabil de multe oraşe din peninsulă, în faţa căruia Biserica a preferat reîntoarcerea la putere a nobililor. Obligat să fugă din Roma, a fost trimis înapoi în 1353 de Inocenţiu VI, hotărât să restaureze autoritatea papală în Italia, dar autoritarismul regimului instaurat de el l-a costat viaţa în timpul unei mişcări populare.

Colbert, *Jean-Baptiste,* om de stat francez (Reims 1619-Paris 1683). În calitate de controlor general al finanţelor şi ministru al lui Ludovic XIV, s-a dedicat reorganizării administraţiei publice (consolidarea birocraţiei prin intendenţi), a simplificat încasarea impozitelor, a încercat să extindă bazele impozitelor fiscale, a redus dobânda pe datoria publică. A reuşit astfel să sporească intrările în bugetul statului, parte esenţială a unui program pentru a întări puterea absolută a monarhiei şi a asigura hegemonia Franţei în Europa. Dezvoltând la maxim practica mercantilismului (care de la el şi-a luat şi numele de „colbertism" în Franţa), a favorizat dezvoltarea industriei şi comerţului prin crearea „manufacturilor regale" şi printr-o serie de tarife de protecţie şi de regulamente (printre care şi primul cod comercial al statelor moderne – 1673). Ca ministru al marinei (1669) a dat un deosebit impuls marinei comerciale şi a înfiinţat companiile Indiilor Occidentale şi ale Indiilor Orientale (1664), a Nordului (1669-1684), a Levantului (1670-1690). A favorizat expansiunea colonială prin proprietăţi în Canada (Noua Franţă). A întemeiat Academia de Ştiinţe (1666), Academia Franţei la Roma (1666) şi Academia Regală de Arhitectură (1671).

colbertism, politica economică practicată de J.B. Colbert (v.)

Cole, *Georges Douglas Howard,* istoric englez (Cambridge 1889-Oxford 1959). A militat în mişcarea laburistă şi a fost preşedinte al Fabian Society (1939-1946 şi 1948-1950). A studiat istoria mişcării muncitoreşti britanice şi internaţionale: opera sa principală şi fundamentală este *Istoria gândirii socialiste* (1953-1960, 5 vol.).

colectivism, doctrină care propune realizarea unui sistem socio-economic în care mijloacele de producţie să fie gestionate de forme de proprietate colectivă (coopera-

COLABORAŢIONISMUL ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

stat	*guverne şi/sau forţe colaboraţioniste*
Belgia	Alianţa Naţională Flamandă a lui Staf de Clerq; Asociaţia de Prietenie germano-flamandă a lui Jef Van de Wiele; „rexismul" lui Léon Degrelle
Birmania	Partidul Wunthann, de inspiraţie budistă.
China	guvern filojaponez de la Nankin condus de Wang Tsing Wei, care declară război anglo-americanilor
Croaţia	*Ustăşia* lui Ante Pavelić, şef al guvernului Regatului Croaţiei creat de italo-germani; Volksdeutsche (minoritate etnică germană) a lui Branimir Altgayer
Danemarca	Partidul Naţional-Socialist al Muncitorilor Danezi, care formează şi o legiune de voluntari SS
Estonia	Consiliul Teritorial Eston, condus de Hjalmar Mäea şi format din aderenţi la Asociaţia Luptătorilor din Freiekorps (WABSE)
Filipine	José P. Maurel prezidează un guvern sprijinit de japonezi care, după ce a fost proclamată independenţa, declară război anglo-americanilor
Franţa	este încă obiect de discuţii dacă „Statul francez" cu sediul la Vichy ar trebui să fie considerat cu adevărat un regim colaboraţionist în perioada în care l-a avut în frunte pe mareşalul Pétain (VI.1940-IV.1942). A fost cu siguranţă în timpul când Pierre Laval a fost şeful guvernului (18.IV-XI.1942) şi în timpul ocupaţiei germane care a urmat în întreaga ţară. Printre forţele deschis colaboraţioniste, le Parti Populaire Français al lui Jacques Doriot, le Parti Franciste al lui Bucard, le Rassemblement National Populaire al lui Marcel Déat
Grecia	guvernul filogerman al generalului Tsalakoglou
India	Subas Chandra Bose, lider naţionalist, formează la Singapore pe 21.X.1943 un „guvern al Indiei libere" care declară război Marii Britanii şi SUA, înrolând o „armată naţională indiană" de 30 000 de persoane care va trece de partea Japoniei. India nu va fi totuşi niciodată ocupată
Indonezia	un Consiliu Consultativ Central condus de Ahmed Sukarno colaborează cu japonezii şi proclamă independenţa faţă de Olanda
Italia	Republica Socială Italiană proclamată de Mussolini cu ajutorul direct al forţelor armate germane (1943-1945) denumită şi „Republica de la Salò"
Letonia	Directorat General Leton prezidat de generalul Dankers; Mişcarea Perkonkruts (Cruce de Tunet) care înrolează voluntari în SS
Lituania	batalioane de SS Polizei sub comanda generalului Kubiliounas
Malaiezia	Uniunea Malaieză şi Mişcarea Tineretului Malaiez
Africa de Nord Franceză	cca 550 de algerieni se înrolează într-o Legiune nord-africană, comandată de El Moadi, alături de germani. Câteva mii de tunisieni se înrolează în Deutsche-Arabische Truppen, î Falanga Africană şi în divizia SS Handschar
Norvegia	guvern prezidat de Vidkun Quisling, al cărui nume a intrat în limbajul curent ca sinonim al colaboraţionismului
Olanda	Mişcarea Naţional-Socialistă a lui Anton Mussert, care speră să constituie, cu sprijinul germanilor, o „Olandă Mare"; olandezii s-au dovedit a fi, în cele din urmă, occidentalii cei mai numeroşi în efectivele SS
Palestina	Marele Muftiu al Ierusalimului, Hadj Amin el-Husseini lansează de la Berlin un apel la războiul sfânt al musulmanilor împotriva „iudeo-bolşevismului". Palestina nu este ocupată.
România	Volksdeutsche români conduşi de A. Schmidt
Rusia	Generalul Andrei Vlasov, luat prizonier de către germani, alcătuieşte un Comitet Rus anticomunist şi înrolează o armată care luptă alături de Germania; tot aşa şi generalul Piotr Krasnov, emigrat după revoluţia bolşevică, care alcătuieşte o armată de cazaci
Serbia	guvern al generalului Nedič susţinut de Partidul Fascist Sârb al lui Liotič
Slovacia	Volksdeutsche conduşi de F. Karmasin, agent al Germaniei
Slovenia	guvernul generalului Rupnik
Ucraina	Consilii Naţionale Ucrainiene şi Organizaţia de Eliberare Ucraina, care înregimentează o divizie SS şi unităţi ale armatei germane
Ungaria	Crucile cu săgeţi ale lui Ferenc Szalasi, din octombrie 1944 şef al guvernului; Liga Naţională a Germanilor condusă de Franz Basch.

Notă: în SS şi în armata germană a militat un număr de voluntari suficient de mare pentru a forma mai multe divizii, cu efective provenind din următoarele ţări: Franţa, Uniunea Sovietică, India, Belgia, Olanda, Danemarca, Norvegia, Spania, Elveţia, Luxemburg, Marea Britanie, SUA, Irlanda, Suedia, Albania, Croaţia, Serbia, Slovenia, Slovacia, Ungaria, Boemia-Moravia, Italia, România, Bulgaria, Finlanda, Letonia, Estonia, Ucraina, Algeria, Tunisia, Bosnia.

tistă sau de stat). Susţinut de mişcările socialiste şi anarhice chiar de la începutul sec. XIX, preluat de comunism, c. în forma sa de stat a fost experimentat pe scară largă în URSS, în special începând cu sfârşitul anilor '20 (etatizarea industriei şi comerţului, colectivizarea forţată a pământurilor, 1928-1932) şi în China (sistemul comunelor agricole, 1958-1960).

Coligny, *Gaspard II de Chatillon senior de,* amiral şi om politic francez (Châtillon-sur-Loing 1519-Paris 1572). Amiral din 1552, după pacea de la Cateau-Cambrésis (1559) s-a convertit la calvinism. În timpul războaielor religioase din Franţa (1562-1598) C. a preluat, împreună cu prinţul de Condé, conducerea militară a hughenoţilor. A fost asasinat în timpul masacrului din noaptea Sf. Bartolomeu.

Collatinus, *Lucius Tarquinius,* om politic roman (sec. VI î.Hr.). Nepot al lui Tarquinius Superbus. Pentru a reacţiona împotriva actelor de violenţă săvârşite de Sextus Tarquinius asupra soţiei sale Lucreţia, s-a aliat cu Iunius Brutus pentru a-i alunga din Roma pe Tarquini. Numit consul o dată cu venirea lui Brutus la putere în 509 î.Hr., a fost constrâns de acesta să-şi dea demisia pentru că el însuşi era membru al familiei Tarquinilor şi s-a retras la Lanuvium.

Colleoni, *Bartolomeo,* condotier lombard (Solza, Bergamo 1400-Malpaga, Bergamo, 1475). În serviciul Veneţiei, a luptat mult timp împotriva familiei Visconti alături de Gattamelata (1430-1441). Neobţinând comanda supremă, a părăsit tabăra şi a condus armata Republicii Ambroziene din 1442 până în 1447, când, suspectat de trădare, a fost aruncat în închisoare. Fugind şi întorcându-se în serviciul Veneţiei (1448), a fost înfrânt de Francesco Sforza (1451) şi s-a pus în slujba lui. După pacea de la Lodi (1454) a revenit în solda Veneţiei, în calitate de comandant suprem, dar a fost exilat în castelul său din Malpaga.

Colletta, *Pietro,* istoric şi om politic din Neapole (Neapole 1775-Florenţa 1831). A aderat la Republica Partenopee (1799) şi a îndeplinit funcţii admi istrative în timpul domniei lui Joachim Murat. A participat la mişcările de la Neapole din 1820 şi a fost ulterior exilat de Bourboni. S-a adăpostit în Moravia şi apoi în Toscana, unde s-a aliat cu G. Capponi şi a scris opera sa cea mai de seamă *Istoria regatului Neapole din 1734 până în 1825* (publicată postum în 1834, prin grija lui Capponi), din care transpar sentimentele sale liberale sincere.

Colombo, *Emilio,* om politic italian (Potenza 1920). Deputat pentru DC din 1946, a fost ministru al tezaurului (1963-1970, 1974-1976) şi de finanţe (1973-1974) şi a prezidat un guvern de centru-stânga între 1970 şi 1972. Preşedinte al Parlamentului european (1977-1978), a fost mai târziu ministru de externe (1980-1983 şi 1992-1993).

colonialism,

politică îndreptată spre cucerirea de teritorii sau spre anexarea lor la un stat prin legături de dependenţă economică şi politico-administrativă. În particular, prin termenul de c. se defineşte expansiunea şi dominaţia Europei asupra altor continente începând cu sec. XV.

■ *Primele imperii coloniale: Spania şi Portugalia.* Imperiul portughez a fost primul care a început să se dezvolte, o dată cu expediţiile maritime din sec. XV. A avut mai ales caracterul unei reţele comerciale eficiente, bazându-se pe doar câteva fortăreţe şi pieţe de desfacere în Africa şi Asia pe o arie prea intensă pentru a putea fi apărată prin posibilităţile militare şi financiare reduse ale coroanei portugheze. Astfel în sec. XVII Portugalia a pierdut o mare parte din teritoriile din Oceanul Indian şi Pacific, în timp ce Brazilia s-a desprins de patria-mamă în 1822. Totuşi Portugalia, prima care a iniţiat expansiunea colonială, a fost şi ultima care a cedat în faţa decolonizării, acordând independenţă Angliei şi Mozambicului abia după căderea regimului lui Salazar în 1974. Imperiul spaniol din America a fost, în schimb, un imperiu de exploatare şi de populare, administrat de un guvern centralizat, cu o complexă structură birocratică, apărat şi menţinut de armate şi flote stabilite în mod permanent pe teritoriul lui. Cucerirea continentului sud-american de către Spania a avut loc între 1492 şi 1546, începând cu insulele Caraibe pentru a se extinde apoi înspre regiunile locuite de maya şi azteci (1517-1546) şi de incaşi (1519-1521). Spania şi-a pierdut aproape tot imperiul american în anii 1815-1825, ca o consecinţă a mişcării de independenţă dusă de populaţia creolă.

■ *Imperiile britanic, francez şi olandez.* Insula Terranova din Canada a fost prima cucerire colonială a Angliei (1583). Acţiunea de expansiune ulterioară a avut loc în strânsă legatură cu motivaţii economico-comerciale fie din iniţiativa coroanei, fie a unor capitalişti privaţi, asociaţi în companii comerciale privilegiate. Un puternic impuls a venit şi din partea emigraţiei în America a unor importante comunităţi persecutate în Marea Britanie din motive religioase (puritani, quakeri, catolici). Stăpânirea asupra Indiei, cucerită pe la jumătatea sec. XVIII, în dauna Franţei, a influenţat întreaga politică externă şi colonială a Angliei, ducând la ocuparea multor teritorii pentru a putea apăra drumul spre India. Imperiul colonial englez, extins pe toate continentele, s-a structurat într-un complex bine închegat de baze navale şi comerciale, colonii de populare şi de exploatare legate şi ocrotite de supremaţia navală britanică. Independenţa celor 13 colonii americane care au alcătuit SUA (1776) a pus capăt primei

etape a c. britanic. Franţa a intrat cu oarecare rezistenţă şi târziu pe scena colonială, împinsă de ambiţia suveranilor săi, de zelul misionarilor iezuiţi (care au fost şi mari călători şi exploratori), pe lângă interesele unui grup restrâns de negustori şi armatori. În ciuda acestui fapt Franţa a ajuns să posede cel mai vast imperiu colonial european în America de Nord, alcătuit din Canada şi Louisiana; el însă a căzut repede sub loviturile Angliei, în urma păcii de la Utrecht (1713) şi a războiului de şapte ani (1756-1763). Imperiul olandez a apărut din i iţiativa unor negustori şi din motive strict economice, excluzând orice fel de finalităţi religioase sau de dominare politică. Olanda a întemeiat colonii comerciale şi de exploatare în arhipelagul indonezian, în India, în Noua Guinee, în Africa şi în America (Antile şi Surinam). Singura colonie de populare a fost cea de la Cape, nucleu al actualei Africa de Sud, întemeiată în 1652 de colonişti olandezi din care au provenit apoi burii.

■ *Colonialismul în sec. XIX şi XX.* Primele trei sferturi din sec. XIX, după pauza impusă de luptele revoluţionare şi napoleoniene, au înregistrat o reluare destul de redusă a activităţii coloniale: liber-schimbismul dominant considera coloniile mai mult o povară decât un avantaj. Noile achiziţii britanice (numeroase, dar cu o suprafaţă limitată) aveau drept scop siguranţa comunicării cu India, unde Compania Indiilor a ocupat teritorii întinse, care au trecut sub controlul direct al coroanei după revolta *sepoys*-ilor (militari indigeni ai armatei britanice) din 1858. Pentru Franţa, Algeria a reprezentat unica cucerire importantă, iniţiată de Carol X în 1830. În jurul anului 1880 ritmul expansiunii coloniale europene a cunoscut o puternică accelerare, aşa încât perioada până în 1914 este definită, pentru a o distinge de cele precedente, perioada imperialismului (v.) colonial. Motive legate de putere, politice şi economice, legate de dezvoltarea capitalismului şi protecţionismului, au împins marile puteri, şi chiar şi pe cele medii, să ocupe un număr cât mai mare de teritorii, în defavoarea Africii în special, unde în ajunul primului război mondial rămăseseră două state independente (Liberia şi Etiopia). Cele mai de seamă protagoniste ale imperialismului colonial au fost Marea Britanie şi Franţa, la care s-au adăugat Germania, Italia, Belgia, Olanda, Rusia şi, destul de limitat, în Africa, Spania şi Portugalia. Dintre puterile pe cale de afirmare, Japonia s-a mărginit să exploateze dificultăţile Rusiei din timpul primului război mondial pentru a-şi spori influenţa în Manciuria. În ceea ce priveşte SUA, deşi a refuzat întotdeauna să folosească termenul de „colonii" pentru propriile-i posesiuni (denumite „teritorii" sau „posesiuni"), ea a devenit de fapt o putere colonială în urma anexării Filipinelor şi Cubei şi mai mult în urma repetatelor intervenţii militare în regiunile americane din zona central-sudică (Panamá,

COLONIALISM

Colonialism şi imperialism

Se cuvine [...] să fie făcută o distincţie între imperiile coloniale şi imperialismele coloniale: imperiile coloniale îşi au începuturile în sec. XV (Portugalia şi Spania) şi în sec. XVI şi XVII (Olanda, Anglia şi Franţa); iar imperialismele coloniale la sfârşitul sec. XIX. Deşi folosit şi pentru fenomene din perioada antică şi modernă – se vorbeşte, într-adevăr, de imperialismul babilonian, persan, roman etc.; de imperialismul din epoca protecţionistă şi din epoca liberului-schimb – termenul a sfârşit prin a căpăta un sens tehnic, obiect al unei polemici de mai bine de cincizeci de ani, între marxişti şi antimarxişti, adică de imperialism ca ultimă fază, după expresia lui Lenin, a capitalismului financiar-industrial european de la sfârşitul sec. XIX şi începutul sec. XX. Cu alte cuvinte posesiunea câtorva colonii (ca în cazul Spaniei şi al Portugaliei de azi) nu e suficientă pentru a atribui calificarea de imperialist unui stat. Politica imperialistă şi politica colonială sunt două fenomene diferite, care uneori coincid la una şi aceeaşi putere (Anglia, Franţa) şi atunci se poate vorbi de imperialism colonial, alteori nu coincid şi atunci trebuie să se vorbească cu mai multă modestie de politică sau expansiune colonială, de imperiu colonial. În sfârşit, există şi cazuri de imperialism anticolonialist; în felul acesta pot fi considerate imperialismul din epoca liberului-schimb şi cel al SUA după al doilea război mondial. Obţinerii de colonii, chiar dacă n-au fost definite cu acest nume, i s-au dedicat şi Rusia, SUA, Japonia. Totuşi expansiunea colonială a fost în mod predominant considerată o manifestare fizică a statelor europene în ultimele cinci secole.

CARLO GIGLIO, *Colonizare şi decolonizare*, Mangiarotti Editore, Cremona 1964, p. 21-22.

PRINCIPALELE ETAPE ALE EXPANSIUNII COLONIALE

1415	Portugalia cucereşte Ceuta, pe coasta mediteraneană a Marocului.
1434	Principele portughez Henric Navigatorul promovează explorarea coastelor atlantice africane.
1492-1493	Prima călătorie a lui C. Columb: Hispaniola este prima colonie spaniolă din America.
1494	Tratatul de la Tordesillas delimitează zonele de proprietate spaniolă şi portugheză pe pământ american.
1500-1511	Portughezii pun primele baze în Brazilia; ocupă Goa, pe coasta occidentală a Indiei (1510) şi Malacca, în Malaiezia (1511).
1519	H. Cortés cucereşte imperiul aztec în Mexi
1532	F. Pizarro cucereşte imperiul incas în Perú.
1557	Portugalia ocupă Macao, în China.
1571	Crearea de colonii portugheze în Angola; Spania cucereşte Filipine.
1581	Rusia iniţiază colonizarea Siberiei; coastele Pacificului vor fi atinse în 1638.
1606	Englezii întemeiază colonia Virginia în America.
1608	Francezii fondează colonia Québec, în Canada.
1619	Olandezii fondează Batavia (Jakarta) în Indonezia.
1620	„Părinţii pelerini" puritani întemeiază coloniile din Noua Anglie.
1625	În America olandezii fondează Noul Amsterdam, care în 1664 va trece în stăpânirea englezilor (New York).
1652	În Africa de sud olandezii întemeiază colonia Capului.
1682-1684	R. de la Salle explorează regiunea Mi issippi şi întemeiază colonia franceză a Louisianei.
1690	Englezii întemeiază Calcutta, în India.
1751-1761	Controlul francez asupra zonei Deccan şi Carnatic în India provoacă conflictul cu interesele englezilor; bătălia de la Plassey (1757) impune stăpânirea engleză; în 1761 pierderea zonei Pondicherry marchează sfârşitul prezenţei franceze în India.
1756-1763	Războiul de şapte ani; Canada trece î întregime sub dominaţia engleză.
1776-1783	SUA îşi capătă independenţa faţă de Anglia.
1788-1829	Extinderea suveranităţii engleze asupra întregii Australii.
1808-1828	Procesul de independenţă al Americii Lati de sub stăpânirea Spaniei şi Portugali
1819-1824	Englezii întemeiază Singapore şi cuceresc Birmania şi Assam.
1830	Ocuparea Algerului de către francezi.
1845-1849	Cucerirea de către englezi a Punjabului şi Kashmirului.
1858	Coroana engleză îşi asumă administrar directă a posesiunilor indiene ale Compani Indiilor.
1860	Din Senegal Franţa începe propria expansi colonială în Africa de vest.
1863-1893	Franţa stabileşte protectorate asupra Cambodgiei, Cochinchinei (1865), Annamului (1874) şi Laosului (1893).
1876	Regina Victoria devine împărăteasa Indiei.
1881	Protectorat francez asupra Tuni iei.
1882	Primele cuceriri coloniale italiene în Eritrea.
1884	Întemeierea coloniei germane Africa de Sud-Vest.
1885	Conferinţa internaţională de la Berlin pentru Africa stabileşte împărţirea continentului între puterile europene.
1896	Italienii sunt înfrânţi la Adua de către etiopieni.
1898	În incidentul de la Fashoda culminează rivalitatea anglo-franceză din Africa; în urma războiului hispano-american, SUA anexează Guam, Puertorico şi Filipine.
1899-1902	Războiul anglo-bur.
1903	SUA pun stăpânire pe zona canalului Panamá.
1911-1912	Protectorat francez asupra Marocului; rirea Libiei de către Italia.
1914	Protectorat englez asupra Egiptului.
1936	Constituirea imperiului italian din Etiopia.

Costa Rica, Nicaragua), independente în mod formal, dar de fapt având regim de suveranitate limitată. După primul război mondial a început refluxul c., ale cărui mutaţii istorice trebuie să fie încadrate în fenomenul de decolonizare (v.). Singurele excepţii, anacronice faţă de climatul istoric dominant, politica de expansiune a Japoniei în China şi proclamarea imperiului italian în Etiopia în 1936.

Bibliografie: D.K. Fieldhouse, *Gli imperi coloniali dal XVIII secolo*, tr. it., Faltrinelli, Milano, 1967; W. Reinhard, *Storia dell'espansione europea*, tr. it., Guida, Neapole 1987.

Vezi şi: Africa; America; Asia; asimilare; autoguvernare; azteci; Berlin, congresul de la; big stick; colonie; comerţ; Commonwealth; companii comerciale privilegiate; conquistadores; decolonizare; encomienda; explorări geografice; Fashoda; imperialism; imperiu britanic; incaşi; maya; neocolonialism; protectorat; protecţionism; reduceri; revoluţia americană; sfere de influenţă; Tordesillas, tratatul de la; Uniunea franceză.

colonie, complex de persoane care se transferă din patria-mamă într-un teritoriu dat (numit şi el colonie) pentru a-l locui, a-l cultiva, a-l civiliza. În Antichitate importantă a fost experienţa oraşelor greceşti, care au întemeiat colonii, cu deplină autonomie faţă de oraşul-mamă, în diferite zone din Mediterană (v. Magna Graecia). În Roma antică c. era o comunitate de cetăţeni romani instalată într-un teritoriu inamic, cu sarcina de a construi un oraş şi de a împărţi pământurile. În epoca modernă, începând cu descoperirile geografice din sec. XV şi XVI, termenul a definit teritoriile extraeuropene supuse de puterile europene (v. colonialism).

Colonna, familie din nobilimea romană datând din sec. XI. Influenţa familiei, devenită deja remarcabilă după alegerea ca papă a lui *Oddone* (Martin V, 1417), a fost ulterior sporită de *Prospero* (1452-1523), comandant militar la început în serviciul lui Carol VII al Franţei şi mai târziu al împăratului Carol V în timpul războaielor Italiei. Odată cu cardinalul *Pompeo* (1479-1532), familia C. a obţinut titlul de principi asistenţi ai tronului papal. Printre exponenţii familiei, trebuie amintit şi *Marcantonio* (1535-1584), care fiind timp de mai mulţi ani în serviciul Spaniei, a fost numit în 1570 de către papa Pius V amiral al flotei papale; în anul următor s-a aflat printre artizanii victoriei de la Lepanto împotriva turcilor.

Columb, *Cristofor,* navigator genovez (Genova cca 1451-Valladolid 1506). Fiu al lui Domenico Colombo şi a Susanei Fontanassa, s-a dedicat încă de tânăr navigaţiei comerciale. În 1478 s-a stabilit în Portugalia şi s-a căsătorit cu Filipa Moniz Prestrello, de la care a avut un fiu, Diego. Între 1482 şi 1484 a făcut mai multe călătorii pe coastele Guineei, aflându-se în serviciul Portugaliei. Între timp căpăta contur planul său de călătorie care să-l ducă în Indii, navigând spre vest, de-a lungul unei rute care trebuia să fie cea mai scurtă şi convenţională pentru trafic, bazându-se pe presupunerea că Pământul este rotund, dar şi pe o eronată evaluare a întinderii continentului asiatic spre est şi deci a distanţei efective dintre Europa şi Indii.

■ *În serviciul Spaniei.* Când proiectul a fost respins de João II al Portugaliei, C. s-a mutat în Spania pentru a încerca sa obţină sprijinul suveranilor Isabela şi Ferdinand (1486). După o lungă aşteptare proiectul a revenit în atenţie (1492) graţie intervenţiei şi călduroaselor recomandări ale ducelui Medinaceli şi ale lui J. Pérez, dar în special intervenţiei lui L. De Santangel şi F. Pinelli, trezorieri la Santa Hermandad, care au oferit coroanei jumătate din banii necesari pentru a finanţa acţiunea, Suveranii spanioli s-au angajat în cazul succesului acţiunii să-i acorde lui C. titlul de amiral şi cel de vicerege al pământurilor cucerite pentru Spania, pe lângă o zecime din profiturile provenite din descoperiri (Capitulaţiile de la Santa Fé, IV.1492).

■ *Expediţiile dincolo de ocean.* Plecat cu trei nave mici (Niña, Pinta şi Santa María) din portul Palos la 3.VIII.1492, a atins pământul la Guanahani, denumit de el San Salvador, la 12.X.1492. Au urmat alte trei călătorii (1493-1496, 1498-1500, 1500-1504), în timpul cărora C. a explorat multe din insulele Caraibe, printre care Cuba, Haiti (Hispaniola), Guadelupa, Puertorico, Trinidad, până când a atins pământul american (1498). Revoltele continue din colonii şi presiunile duşmanilor săi de la curte i-au convins pe Isabela şi pe Ferdinand de necesitatea de a-i lua dreptul de guvernare a insulelor şi de a-l numi în locul său pe Ferdinand de Bobadilla, care a pus să fie arestat şi l-a trimis înapoi în Spania (1500). Şi-a petrecut ultimii ani din viaţă înconjurat de ostilitatea şi ingratitudinea generală, lipsit de onoruri, de puterea şi bogăţia care-i fuseseră promise cu ocazia primei sale călătorii. A murit sărac, convins până la urmă că a atins localităţi noi şi neexplorate din Asia, şi nu un nou continent.

Bibliografie: P. E. Taviani. *Cristoforo Colombo. La genesi della grande scoperta*, De Agostini, Novara 1982.

Columbia, stat în America de Sud. *Sup.:* 1 141 748 km². *Pop.:* 33 951 000 loc. *Capit.:* Santa Fe de Bogotá. *Limba:* spaniola; amerindienii din zona podişului folosesc limba chibcha, iar cei din zona văilor – idiomuri amazoniene. *Relig.:* catolică (95%). *Vecini:* N Marea Antilelor, E Venezuela şi Brazilia, S Brazilia, Perú şi Ecuador, V Oceanul Pacific, Panamá. *Forma de stat:* republică prezidenţială.

Înainte de colonizarea europeană, actualul teritoriu al C. era locuit de populaţii chibcha, făuritorii unei înfloritoare civilizaţii, foarte bine organizată în oraşe-stat. Viaţa politică a C. a fost marcată de alternarea perioadelor de dictatură şi democraţie şi de lupta dintre două partide principale: liberal şi conservator. În ultimii ani ţara, afectată serios de subdezvoltare şi lupta de gherilă, a atins un relativ echilibru în raport cu străinătatea, dar economia sa (şi însăşi viaţa socială şi politică) se dovedeşte a fi puternic condiţionată de traficanţii de cocaină şi de mişcările de gherilă.

1536 G. Jiménez de Quesada îi învinge definitiv pe chibcha şi întemeiază Santa Fa de Bogotá (1538).

sec. XVI şi XVIII
Colonizarea spaniolă: este înfiinţată în C. o colonie numită Noua Granada şi administrată în cadrul viceregatului Perú.

1717 Crearea unui viceregat care cuprinde Columbia, Venezuela şi Ecuador.

1815-1819
Război de independenţă de sub stăpânirea Spaniei sub conducerea lui S. Bolívar.

1819 Proclamarea independenţei. Bolívar înfiinţează republica Marea Columbie, care cuprinde şi Venezuela şi Ecuador.

1830 Separarea C. de Venezuela şi Ecuador. C. se proclamă Republica Noii Granade (1832).
1863 În contextul unei temporare priorităţi a partidului liberal (laic şi burghez) asupra celui conservator (catolic şi legat de interesele proprietarilor de pământ), noua Republică a Statelor Unite ale C. realizează separarea dintre stat şi Biserică.
1880 Conservatorii revin la putere (şi vor rămâne până în 1930); printr-o nouă constituţie anulează structura federalistă a ţării (1886), în timp ce un concordat cu Biserica catolică întăreşte influenţa clerului (1887).
1894-1903
Război civil între liberali şi conservatori.
1903 SUA obţine secesiunea zonei Panamá.
1930-1953
Liberalii ajung la putere. Amendament al Cartei din 1886 în spirit laic. În perioada de după război scăderea preţului cafelei provoacă o criză economico-socială extrem de gravă.
1953 Lovitură de stat a generalului R. Pinilla, care nu reuşeşte totuşi să aducă liniştea în ţară.
1957 Demiterea lui Pinilla. Pentru a asigura stabilitatea ţării, cele două partide, liberal şi conservator, ajung la un acord de pace (reprezentanţă paritară în Congres; alternarea respectivilor candidaţi la preşedinţie).
1962 Se amplifică la ţară prezenţa comuniştilor, care în 1964 constituie FARC (Forţele Armate Revoluţionare ale C.), cărora li se alătură puţin mai târziu ELM (Armata de Eliberare Naţională, filocubaneză).
1970-1978
Revenirea la putere a lui Pinilla în fruntea unei mişcări populiste întrerupe practica consensuală dintre liberali şi conservatori şi aruncă din nou ţara în instabilitatea politico-socială din trecut. Amplificării evidente a acţiunilor de gherilă comunistă, regimul îi răspunde prin instaurarea stării de asediu şi printr-o feroce represiune (1976). Se întăresc între timp „cartelurile" de traficanţi de droguri internaţionali legate de piaţa cocainei (prosperă în ţară), care preiau controlul asupra unor întregi regiuni din ţară.
1978-1986
Preşedinte este liberalul J. Turbay Ayala, iar mai târziu conservatorul B. Betancour, care se dovedesc incapabili să înfrunte „contraputerea" narcotraficanţilor şi a luptelor de gherilă.
1986 Cu sprijinul SUA preşedintele V. Barco Vargas declară război narcotraficanţilor, care răspund cu o serie de atentate sângeroase cu mari pierderi printre politicieni, magistraţi, militari şi civili.
1991-1994
Armistiţiul ambiguu încheiat cu narcotraficanţii, cu concursul noului preşedinte C.G. Trujillo, este aspru criticat de SUA. Reluării conflictelor (în 1993 este ucis de către militari şeful „cartelului" de la Medellín, P. Escobar) i se adaugă o nouă ofensivă militară a FARC şi ELM (1994).
1995 Cade propunerea de negociere avansată gherilierilor comunişti de către preşedintele liberal E. Samper. Voinţa sa declarată de a continua lupta înverşunată împotriva narcotraficanţilor contrastează cu implicarea unui număr foarte mare de exponenţi guvernamentali în tot felul de anchete pentru legături şi acţiuni de favorizare a acestora.
1996 Samper însuşi este acuzat de colaborare cu narcotraficanţii, dar este absolvit de acuzaţii de o comisie de anchetă parlamentară. Izolare internaţională a C. promovată de SUA.
1997 Se intensifică la ţară acţiunile „escadroanelor morţii", formaţiuni paramilitare anticomuniste hotărâte să-i încercuiască pe gherilieri. Îngheţarea creditelor externe impusă de SUA duce între timp C. pe marginea colapsului economic
1998 Continuă spirala violenţei promovate de narcotraficanţi, organizaţiile de gherilă şi grupurile paramilitare, ca şi răpirile de persoane.

comanşi, trib de piei roşii din America de Nord (nume naţional: Nerm). Aparţinând grupului *şoşon*, locuia pe teritoriul actualului Wyoming (SUA). Deplasându-se sub presiunea coloniştilor albi în câmpie, c. s-au luptat îndelung cu aceştia, până când au fost exilaţi în 1875 într-o rezervaţie din Oklahoma.

combattentismo, mişcare italiană a foştilor combatanţi din primul război mondial, care din idealizarea experienţei lor de luptă şi din afirmarea spiritului de solidaritate dintre foştii combatanţi au dezvoltat intenţii de acţiune politică. C., care cuprindea atât instanţe reacţionare cât şi democrate, a rămas mult timp ezitant faţă de fascism şi s-a divizat în ceea ce priveşte aderarea la regim. Pe 2.III.1925 Mussolini a dizolvat comitetul central al Asociaţiei Naţionale a Combatanţilor.

Combes, *Justin-Louis-Émile,* om politic francez (Roquecourbes 1835-Pons 1921). Şef al guvernului francez din 1902 până în 1905, a dus la ultimele ei consecinţe laicizarea celei de-a Treia Republici, dizolvând congregaţiile religioase, denunţând concordatul din 1801 şi rupând relaţiile diplomatice cu Sfântul Scaun. În ianuarie 1905 a fost constrâns să-şi dea demisia când s-a descoperit că, cu colaborarea masoneriei, ministrul de război îi lua în evidenţă pe ofiţeri în funcţie de opiniile lor religioase.

comerț,
există dovezi că schimburi comerciale la distanțe mari au existat încă din epoca neolitică și au cunoscut o puternică dezvoltare în jurul anului 2500 î.Hr.

■ *Comerțul pe vremea civilizațiilor antice.* Marile civilizații antice din Extremul Orient și din Orientul Mijlociu, întemeiate pe locul unor așezări urbane stabile, au organizat în mod sistematic c. între centrul de locuit și zona înconjurătoare, sau au plănuit de la centru și schimburile pe o rază mai largă. Babilonul exporta produse agricole în schimbul metalelor și al lemnului (materii prime reduse în câmpia aluvionară) și a început în epoca akkadiană să facă c. pe mare cu popoarele de pe Indus. Egiptenii au avut raporturi comerciale pe Nil cu interiorul continentului african. Fenicienii și grecii, începând din sec. XVII-XVI î.Hr., au constituit adevărate hegemonii comerciale care, în concurență între ele, s-au extins pe toate coastele Mediteranei și au intrat în legătură cu interiorul continentului. S-a dezvoltat în felul acesta o primă economie monetară, în timp ce necesitatea unor înregistrări comerciale a favorizat răspândirea alfabetului și a scrierii.

■ *Sistemul roman.* Romanii și-au extins influența în Italia și în Europa, păstrându-și la început caracteristicile de popor de războinici și agricultori. În ciuda acestui fapt, ei au creat între sec. II și I î.Hr. un sistem comercial, care avea drept scop central susținerea în primul rând a capitalei. În imperiu circulația mărfurilor între zone diferite se baza pe 80 000 km de drumuri, cât și pe diferite centre urbane cu funcție de noduri de trafic (Lyon, Augusta Trevirorum, Aquileia). Au fost stabilite linii de c. cu Orientul, până în China (de unde proveneau mătasea și mirodeniile în schimbul aurului și argintului) și până în India, prin intermediul negustorilor greci sau fenicieni care se îndreptau spre Alexandria din Egipt. Încă de atunci era evident locul central pe care-l ocupa în cadrul c. Persia, unde se aflau centre ca Palmyra sau Petra, fiind străbătută de drumurile caravanelor spre Asia Centrală (așa numitul drum al mătăsii). În Extremul Orient China constituia un alt mare pol al c. interregional cu o hegemonie din ce în ce mai evidentă asupra Indiei și a insulelor din jur și a Indochinei.

■ *Reducerea comerțului în Evul Mediu.* C. la distanțe mari a cunoscut o perioadă de regresie o dată cu dezmembrarea Imperiului roman și cu dezordinea provocată de invaziile barbare. Și schimburile locale s-au redus o dată cu afirmarea sistemului de economie închisă din Evul Mediu timpuriu. Și totuși'n-a scăzut niciodată rolul marilor căi de comunicație romană, oricât ar fi fost de nesigure și în paragină datorită neglijenței, nici n-a fost întreruptă rețeaua de c. pe rază scurtă, care făcea legătura între sistemele economice ale diferitelor comunități. Bizantinii au păstrat o sferă comercială

VOLUMUL COMERȚULUI MONDIAL 1850-1991
(indici, egal cu 100 în 1913)

anul	indice	anul	indice
1850	10,1	1938	103
1896-1900	57	1948	103
1913	100	1953	142
1921-1925	82	1963	407
1930	113	1971	520
1931-1935	93	1991	660

mediteraneană și chiar și imperiul arab care a preluat monopolul comunicațiilor dintre Orient și Occident după sec. VIII nu a întrerupt un sistem de trafic bine consolidat. Rețeaua de târguri periodice, în centre aflate într-o poziție strategică, a permis să fie continuate unele schimburi hotărâtoare și pe continentul european.

■ *Relansarea comerțului după anul 1000.* Din sec. XI redresarea generală a condițiilor economice europene a relansat, prin târguri și piețe periodice, c. între orașe și sate care, la rândul său, a făcut să renască c. interregional. Unele târguri (de ex.: cele din Champagne după 1150) au căpătat și rolul de punct de legătură între circuitul comercial nord-european și cel mediteranean. Primul își avea centrul în Flandra și pe valea Rinului și se întindea până la M. Baltică, unde începea să se afirme Hansa, care deținea hegemonia comerțului cu Scandinavia și Rusia. Tradiționalul circuit mediteranean și-a găsit noul centru de propulsare în orașele maritime italice (în primul rând Veneția), care administrau c. spre Constantinopol și Alexandria. C. mediteranean a cunoscut o puternică dezvoltare o dată cu cruciadele și a avut un rol central timp de mai multe secole. Și comunele din Lombardia și Toscana au participat la relansarea c. european: la Florența s-a bătut în 1252 acel florin de aur care a devenit baza schimburilor comerciale și de intermediere financiară europeană. C. la distanțe mari s-a dezvoltat o dată cu avântul pe care l-a luat navigația cu corăbii cu pânze față de cea cu vâsle și o dată cu perfecționarea sistemelor bancare și financiare în sprijinul întreprinderilor comerciale (polițe, virament, contracte tip, commenda). Europa a început să exporte produse manufacturiere în schimbul aurului, care era monopol islamic și a mărfurilor orientale. Criza din jurul anului 1300 s-a manifestat și în dificultățile comerciale; turcii au blocat drumurile meridionale, căderea imperiului mongol a făcut să devină din nou instabile căile de comunicație din Asia, China în vremea dinastiei Ming s-a închis, plină de orgoliu în sine, autoizolându-se. Toate aceste fapte au contribuit la stimularea căutării de noi rute pe Oceanul Atlantic pentru comerțul cu India.

■ *„Lărgirea lumii" în sec. XV-XVII.* La sfârşitul sec. XV navigaţia în jurul Africii şi descoperirea Americii au deschis epoca hegemoniei iberice. Rolul Veneţiei, încă centru al c. mondial la sfârşitul sec. XV, a scăzut treptat prin emarginarea căilor de navigaţie mediteraneană. Expansiunea europeană în America a avut în primul rând caracter comercial: e adevărat că Spania şi Portugalia au creat colonii, dar obiectivul lor principal era oricum spolierea bogăţiilor din Lumea Nouă. Pe rutele înspre Indiile orientale, în schimb, portughezii mai întâi şi apoi olandezii, englezii şi francezii au stabilit numai posturi de observaţie comerciale. De la Casa de Contratación de las Indias din Sevilla metalele preţioase americane au început să vină în mari cantităţi în Europa, provocând revoluţia preţurilor. Monopolului de stat asupra c. intercontinental, propriu puterilor iberice, Anglia, Olanda şi Franţa i-au opus sistemul companiilor comerciale privilegiate cu capital privat. Pe rutele orientale ale Oceanului Indian puterea portugheză a fost curând înlocuită de navigaţia olandeză, care a făcut din Amsterdam, la începutul sec. XVII, sufletul c. european. Marele port monopolizează c. cu mirodenii (pe vremea acea esenţiale în conservarea produselor alimentare perisabile) şi este legat de înfloritorul circuit din M. Baltică, de unde importă cereale şi lemn pentru construcţii.

■ *Mercantilism şi legături atlantice.* În sec. XVII Anglia Elisabetei I şi a lui O. Cromwell au creat şi dezvoltat o putere maritimă militară, care s-a angajat la început să împiedice hegemonia altor state, recurgând chiar şi la războiul rapid. Mai târziu flota de război engleză a garantat punerea în aplicare a Actului de navigaţie (1651), care excludea navele străine (în special pe cele olandeze) din comerţul cu coloniile şi insulele britanice. Se afirma în felul acesta, cu ajutorul armelor, teoria mercantilistă, care făcea să se identifice puterea naţiunii cu activul bugetului comercial şi posedarea celei mai mari cantităţi de metale preţioase, ceea ce se putea asigura prin limitarea cât şi printr-un control strict din partea statului a c. internaţional. Legătura strânsă dintre c. şi puterea naţională a dat naştere unui întreg şir de conflicte (între Spania, Olanda, Anglia şi Franţa) pentru supremaţie, mai ales pe rutele Atlanticului. În sec. XVIII, c. atlantic a devenit de departe cel mai important; a fost organizat într-un sistem triunghiular care privea c. cu sclavii negri din Africa spre America, expedierea de aur şi argint (dar şi cantităţi mari de zahăr, tutun şi bumbac) din America spre Europa, exportul de ţesături, arme şi produse europene spre Africa şi America. În cursul înfloririi acestor circuite, s-a afirmat o clasă de negustori de mare importanţă socială, care va cunoaşte declinul abia o dată cu revoluţia industrială.

■ *Europa exportatoare.* După avântul din secolele anterioare revoluţia industrială nu a adus cu sine imediat şi o nouă dezvoltare a c.. Un nou salt calitativ s-a înregistrat o dată cu revoluţia transporturilor, la jumătatea sec. XIX (construirea unei reţele feroviare foarte dense, dezvoltarea navigaţiei pe bază de abur, completarea sistemului de canale iniţiat anterior). Deschiderea canalelor Panamá şi Suez a scurtat în mod sensibil rutele comerciale transoceanice. C. internaţional, administrat de europeni, a cunoscut atunci o creştere remarcabilă. Hegemonia britanică s-a întărit după înfrângerea Franţei napoleoniene o dată cu optarea pentru liberul-schimb comercial ca motor al dezvoltării: supremaţia comercială britanică, garantată de posibilitatea de a exporta produse de masă cu preţ redus şi de protecţia marinei militare, a căpătat o nouă forţă prin abolirea oricărei bariere comerciale în ţările extraeuropene. Această abolire era uneori impusă cu forţa, ca de exemplu în cazul războiului opiului, care a obligat China să-şi deschidă pieţele (1840-1842). Concurenţa din ce în ce mai mare a SUA (devenită masivă după 1865, la sfârşitul războiului de secesiune) şi Germaniei (în plin avânt începând din anii '80) a situat totuşi Marea Britanie pe poziţii defensive la sfârşitul secolului. Puterile industriale pe cale de afirmare din Europa au înţeles colonialismul ca posibilitate de a-şi crea arii comerciale protejate. Acestei concepţii SUA i-a opus logica „uşilor deschise", sigură pe propriile capacităţi productive. La rivalităţi comerciale extrem de dure puteau să ducă unele din cele mai grave conflicte dintre puterile europene, dar arma protecţionismului vamal, larg utilizată după anii '80, nu a împiedicat comerţul mondial să crească până la primul război mondial într-un ritm nemaicunoscut până atunci.

■ *De la marea criză din 1929 până la perioada postbelică.* Dacă Europa a trebuit să facă faţă efectelor tulburărilor determinate de primul război mondial, avântul american din anii '20 şi înlocuirea lirei sterline cu dolarul ca monedă de plată internaţională au părut că pot garanta un cadru de stabilitate. Marea criză economică din 1929 a contrazis aceste perspective. Dramatica recesiune a economiilor statale s-a repercutat într-o bruscă şi semnificativă cădere a c. internaţional, care şi-a revenit abia după 1945. Multe ţări au adoptat un regim autarhic sau foarte intens protecţionist. S-au creat zone monetare şi comerciale închise: cea a lirei sterline între Marea Britanie şi Commonwealth legate prin sistemul „preferinţelor imperiale"; cea continentală americană a dolarului; aceea a aurului, limitată la Franţa, Italia, Belgia şi Elveţia; sistemul german; cel japonez în Extremul Orient. Conflagraţia mondială a fost şi semnul acestei imposibilităţi de colaborare economică mondială. În perioada de după război, sub impulsul mai ales al americanilor, restabilirea unui sistem comercial multilateral organizat a fost considerată drept

o trecere-cheie spre reconstrucție (acordurile de la Bretton Woods din 1944 și GATT, Acordul general pentru tarife și comerț). În acest cadru, dolarul a devenit, în mod instituționalizat, moneda curentă de plată internațională.

■ *Colaborare și imperialism în sec. XX.* Reducerea progresivă a contingentării și a barierelor vamale în lumea industrializată n-a fost nici de scurtă durată și nici simplă. În ciuda înființării unor instituții supranaționale, ca de exemplu CEE, precaritatea echilibrelor monetare după 1971 a încetinit liberalizarea completă a schimburilor. Reîntoarcerea repetată la practicile obstrucționiste s-a opus tendinței agresive a Japoniei și a țărilor recent industrializate (NICS v.) de a cuceri o cotă parte din comerțul mondial. În afară de aceasta perioada de după război, în ciuda epuizării domeniilor coloniale, a cunoscut fenomenul schimburilor inechitabile dintre țările industriale dezvoltate și țările producătoare de materii prime din Lumea a Treia, o dată cu înrăutățirea continuă a relațiilor de schimb în defavoarea celor din urmă. Și exceptarea țărilor producătoare de petrol, care au exploatat în propriul lor interes, între 1973 și 1979, colaborarea lor cu OPEC pentru a ridica prețul produsului lor strategic, s-a petrecut, în bună măsură în anii '80. Schimbările rapide ale modalităților de distribuire împământenite și tradiționale care au avut loc de atunci pentru a se adapta la necesitățile de producție și de consum în masă, au făcut să se vorbească de o adevărată „revoluție comercială", caracterizată de fenomene diverse, dar care acționează concomitent, ca de exemplu globalizarea piețelor, organizarea la scară planetară a producției, integrarea financiară favorizată de tehnologiile informaticii.

Bibliografie: AA.VV *Traffici e mercati negli antichi imperi. Le economie nella storia e nella teoria,* a cura di K. Polanyi, tr. it. Einaudi, Torino 1978; R.S. Lopez, *La rivoluzione commerciale del Medievo,* Einaudi, Torino 1975; R. M. Gardner, *Politica economica e ordine internazionale,* tr. it. Etas Libri, Milano 1978.

Vezi și: agricultură; autarhie; bancă; burghezie; bursă; Bretton Woods; Casa de Contratación de las Indias; colonialism; commenda; companii comerciale privilegiate; companiile Indiilor Orientale; criză economică; criza economică din 1929; curteană, economie; dolar; drumuri; GATT; Hansa; imperialism; industrie; liberschimb; mercantilism; mirodenii; monedă; navigație; OPEC; protecționism; sclavie; Lumea a Treia; târguri și piețe; transporturi; troc; Uniunea Europeană; vămi.

Cominform, abreviere pentru Oficiul de Informare a partidelor comuniste, înființat în septembrie 1947 în Polonia de reprezentanții partidelor comuniste din URSS, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria, Iugoslavia, Italia și Franța. Scopul C. era acela de a coordona activitatea partidelor comuniste europene după dizolvarea Internaționalei a III-a și în cadrul Războiului rece. Primul sediu al C. (la care mai târziu au aderat și partidele comuniste olandez și albanez) a fost la Belgrad, dar după ruptura dintre URSS și Iugoslavia, sediul a fost transferat la București. Instrument tipic al opoziției între blocul comunist și blocul occidental, C. a fost dizolvat în 1956, în consens cu începuturile politicii de coexistență pașnică inițiată de liderul sovietic N. Hrușciov.

Comintern v. Internaționala a III-a.

comitagii, bande armate apărute în 1893 din inițiativa macedonenilor bulgari pentru a lupta împotriva dominației otomane. O insurecție antiturcească a fost reprimată în 1903. C. s-au angajat de partea Bulgariei în războaiele balcanice și în primul război mondial, iar între 1919 și 1929 au desfășurat o activitate iredentistă împotriva Greciei.

Comitete Civice, organisme de mobilizare și propagandă politică înființate de Luigi Gedda pentru campania electorală italiană din 1948, în sprijinul DC. Prezente peste tot în parohii, au rămas în funcțiune și după victorie, inspirându-se dintr-un foarte categoric anticomunism și încercând să influențeze chiar DC.

Comitetul de Siguranță Generală, organism creat în Franța în 1792 de către Convenție pentru a conduce poliția revoluționară; a fost abolit în 1795.

Comitetul Salvării Publice, în timpul Revoluției franceze, organism creat de Convenție (IV.1793) cu scopul de supraveghea activitatea miniștrilor și de a lua măsuri pentru apărarea internă și externă a republicii; a fost desființat în octombrie 1795. Pentru a face față războiului și gravei crize economice C.S.P., care sub conducerea lui Robespierre (și printre alții, Saint-Just, Couthon, Carnot, Barrère) preluase direcția politică și militară a statului, a inaugurat politica Terorii (v.).

comiție, în vechea Romă, loc de adunare a poporului în partea de nord a forului, lângă Capitoliu, și, prin extensie, adunarea populară care se reunea aici. În funcție de faptul că poporul participa la aceasta fiind împărțit în curii, centurii sau triburi, c. erau numite curiate, centuriate sau tribute. C. cele mai vechi erau cele curiate, ale căror competențe în epoca republicană erau destul de reduse. C. centuriate le revenea alegerea celor mai înalți magistrați, declararea războiului, judecarea proceselor criminale. C. tribute îi alegeau pe magistrații de rang mai mic.

commenda, contract, care s-a răspândit în sec. XI și XII în orașele maritime italiene, prin care un negustor

sau un navigator primea de la un capitalist o sumă de bani (sau o anumită cantitate de mărfuri) pentru a o investi în operaţiuni comerciale, cu obligaţia de a restitui, în afară de finanţarea primită, o parte din câştigurile obţinute. O dată cu sec. XV c. a căzut treptat în desuetudine, fiind înlocuită de forme mai sofisticate de operaţiuni financiare.

Commodus, *Marcus Aurelius* (Lanuvium 161-Roma 192), împărat roman (180-192). Fiul mai mare al lui Marcus Aurelius, în 177 a fost numit coregent. Devenit împărat, a instaurat o politică de violentă represiune antisenatorială, care a dus la condamnarea la moarte a soţiei sale Crispina şi a prefecţilor pretoriului Tarruntenus Paternius şi Perenis. C. a fost omorât în cursul unei conjuraţii pusă la cale de prefectul pretoriului Leto.

common law (engl.: drept comun), sistem juridic care s-a dezvoltat în Anglia, iar de aici s-a răspândit în diferite ţări anglo-saxone (SUA, Canada, Australia etc.). Specificul său constă în faptul că a fost constituit pe cale predominant jurisprudenţială; judecătorii creează dreptul, plecând de la fiecare caz în parte dintre cele cu care s-au confruntat. Legea are deci o funcţie de referinţă şi de consolidare, şi nu are acea importanţă centrală pe care a căpătat-o în sistemele juridice derivate din dreptul roman. Termenul a apărut în epoca lui Eduard I (1272-1307) pentru a indica legea generală, valabilă pentru tot regatul, în opoziţie cu fiecare decret şi ordonanţă, cu obiceiurile locale şi cu legislaţia ecleziastică. Ea era rodul unei centralizări treptate a funcţiei judiciare în cadrul monarhiei, şi în epoca Tudor (sec. XVI-XVII) s-a concretizat într-un cod organic de norme. Alături de ea au devenit din ce în ce mai importante, cu funcţie integrativă, sentinţele din *Equity* (emanate de lordul cancelar al regelui asupra recursurilor la justiţia suverană), care în 1873 s-a contopit cu c. l.

Commoner, Barry, biolog şi scriitor american (New York 1917). Este unul din punctele de referinţă în gândirea ecologistă. A elaborat o viziune a problemelor de mediu contrară oricărui mathusianism şi critică faţă de raporturile de putere capitaliste. Printre operele sale: *Ştiinţă şi supravieţuire* (1966), *Cercul care se închide* (1971), *A face pace cu planeta* (1990).

Commonwealth (engleză: comunitate, confederaţie), asociaţie liberă a Marii Britanii şi a fostelor sale colonii, devenite state independente, care îl recunosc pe suveranul britanic ca simbol al legăturii lor şi deci şi ca şef al C. Termenul a fost introdus la conferinţa imperială din 1926 şi oficializat o dată cu statutul de la Westminster din 1931, care a consfinţit constituirea lui *British Commonwealth of Nations* (Confederaţia britanică a naţiunilor), ai cărei membri erau Marea Britanie şi dominioanele (*dominions*): Canada, Australia, Noua Zeelandă, Terranova (care s-a contopit cu Canada mai târziu, în 1948), Uniunea Sud-Africană, Irlanda. Din 1949 termenul de dominion a fost înlocuit de cel de stat membru şi, pentru a nu exclude India au fost admise ca state membre şi republicile, cu condiţia să-l recunoască pe suveran ca şef al C. Aproape toate coloniile britanice, obţinând independenţa, au aderat la C., care numără azi 51 de state membre, cu un total al populaţiei egal cu circa un sfert din populaţia mondială.

Commynes, *Philippe de,* diplomat şi istoric francez (Dunkerque cca 1447-Châteauroux 1511), În serviciul ducelui Burgundiei Carol Temerarul, a desfăşurat mai târziu importante misiuni diplomatice pentru regele Franţei, Ludovic XI. La moartea suveranului (1483) a fost exilat, pentru că a fost acuzat de a fi complotat împotriva urmaşului acestuia, Carol VIII, şi a putut reveni în Franţa abia în 1490, participând ulterior la campaniile din Italia. A scris o importantă culegere de *Memorii* în 8 vol., dedicate istoriei Franţei între sec. XV şi XVI.

Comneni, dinastie bizantină care a deţinut titlul imperial din 1057 până în 1059 prin *Isac I,* iar din 1081 până în 1185 prin *Alexios I* (1081-1118), *Ioan II* (1118-1143), *Manuel I* (1143-1180), *Alexios II* (1180-1183), *Andronic I* (1183-1185). Oprind înaintarea turcă, C. au căutat să restaureze Imperiul bizantin după criza profundă ce a urmat după sfârşitul dinastiei Macedonenilor, acordând privilegii elementelor militare în defavoarea birocraţilor din capitală; cu ajutorul cruciaţilor au recucerit Niceea (1097); pentru a-şi impune stăpânirea asupra principatului normand din Antiohia s-au aliat temporar (sec. XII) cu împăraţii Germaniei şi cu Veneţia. Redobândită, stabilitatea internă a imperiului s-a dovedit totuşi doar aparentă, fiind pusă în stare de criză, în mod treptat, de pătrunderea comercială a republicilor maritime italiene şi de progresiva înfeudare a pământurilor statului.

Como, oraş din Lombardia, reşedinţă a provinciei. De origine celtică, a fost ocupat în 196 î.Hr. de către romani, de la care a obţinut drepturile de oraş (49 î.Hr.). Sub franci a fost centrul comitatului. Comună liberă în sec. XI, în rivalitate cu Milano, a fost de partea împăratului Frederic I Barbarossa. Între 1335 şi 1402 a trecut în stăpânirea familiei Visconti. Intrat definitiv în orbita ducatului milanez în 1451, i-a împărtăşit soarta în secolele următoare. S-a dezvoltat în cursul sec. XIX ca important centru al industriei textile (mătase).

Comonfort, *Ignacio,* om politic mexican (Puebla 1812-Celaya 1863) a condus împreună cu J. Álvarez revoluţia din 1854-1855 împotriva dictaturii generalului A. L. de Santa Anna. În 1857 a devenit preşedinte al republicii. Reformele împotriva privilegiilor ecleziastice şi militare promovate de el au provocat o lovitură de stat a conservatorilor care l-a silit să fugă în SUA (1858). S-a întors ulterior în patrie pentru a lupta împotriva

STATE MEMBRE ALE COMMONWEALTH (1997)

stat	*anul aderării*	*stat*	*anul aderării*
Antigua şi Barbuda	1981	Nauru	1968
Australia[1]	1931 (1901)	Nigeria (exclusă în 1995)	1960
Bahamas	1973	Noua Zeelandă[1]	1931 (1907)
Bangladesh	1971	Pakistan (ieşit în 1972, readmis în 1989)	1947
Barbados	1966	Papua Noua Guinee	1975
Belize	1981	Regatul Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord	1931
Botswana	1966	Republica Sud-Africană (Africa de Sud) (ieşită în 1961, readmisă în 1994)	1931 (1910)
Brunei	1984	St. Kitts şi Nevis	1983
Camerun	1995	St. Lucia	1979
Canada[1]	1931 (1867)	St. Vincent şi Grenadine	1979
Cipru	1960	Samoa Occidentală	1970
Dominica	1978	Seychelles	1976
Gambia	1965	Sierra Leone	1961
Ghana	1957	Singapore	1965
Grenada	1974	Solomon	1978
Guyana	1966	Sri Lanka	1948
Jamaica	1962	Swaziland	1968
India	1947	Tanzania	1964
Kenya	1963	Tonga	1970
Kiribati	1979	Trinidad şi Tobago	1970
Lesotho	1966	Tuvalu[2]	1978
Malawi	1964	Uganda	1962
Malaysia	1963	Vanuatu	1980
Maldive	1982	Zambia	1964
Malta	1964	Zimbabwe	1980
Mauritius	1968		
Mozambic	1995		
Namibia	1990		

1. Membre fondatoare ale Commonweathului (în paranteză data când au devenit *dominions*.
2. Membrii speciali participă la toate activităţile în afară de reuniuni ale şefilor de stat.

francezilor care-l susţineau pe împăratul Maximilian de Habsburg (1862), dar a fost ucis într-o ambuscadă.

Comore, stat insular în Africa meridională, în Oceanul Indian. *Sup.:* 1862 km²; *Pop.:* 532 000 loc, din care 97% comoriani; *Capit.:* Moroni (în Grande Comore). *Limba:* franceza şi araba (oficială); răspândită swahili. *Relig.:* musulmană. *Forma de stat:* republică federală islamică cu caracter prezidenţial. Descoperite în sec. XVI, insulele C. au devenit colonie franceză în 1891-1898; din 1947 teritoriu de peste mări francez. La proclamarea independenţei, care a avut loc unilateral în 1975, nu a aderat insula Mayotte, favorabilă menţinerii legăturii cu Franţa. În 1978 părintele independenţei Ahmed Abdallah, înfrânt în alegeri, a instaurat un regim dictatorial extrem de violent, dar a fost omorât în 1989 de aceeaşi mercenari care-l susţinuseră până atunci. Şi succesorul său, Said M. Djohar, în 1996 a fost victima unei lovituri de stat, prilej pentru o intervenţie a „marines" francezi, care au reintrodus în arhipelag forme de viaţă democratică. Alegerile libere au fost câştigate de liderul Uniunii Naţionale pentru Democraţie, Mohamed Taki. În 1997 insulele Anjouan şi Moheli au proclamat separarea de Republică pentru a obţine din nou statutul de dependenţă franceză.

Compagni, *Dino,* om politic şi istoric florentin (Florenţa cca 1255-1324) a fost gonfalonier de justiţie şi prior în 1301, împreună cu Dante Aligheri şi a încercat să-i împace pe guelfii albi cu cei negri. Ajungând la putere Negrii, în urma intervenţiei lui Bonifaciu VIII, C. a fost îndepărtat din funcţia de prior, dar fără a fi exilat. A fost autorul *Cronicii faptelor din vremea sa* scrisă între 1310 şi 1312 şi care prezintă (în mod partizan), evenimentele extrem de agitate istorico-politice din istoria Florenţei între 1280 şi 1312.

Compagnia di Gesù, *Compania lui Isus,* v. *iezuiţi.*

compagnie di ventura (unităţi de mercenari), bande de soldaţi mercenari care în Europa sec. XI-XVI au luptat în serviciul regelui, al seniorilor feudali şi al oraşe-

lor. A recurge la mercenari era o practică pentru monarhii englezi, francezi, înainte de formarea statelor naționale, dar mai ales în Italia. C.d.v. au căpătat un rol fundamental în istoria comunelor și senioriilor. Conduse de condotieri (căpitani de mercenari), cu puteri aproape nelimitate asupra soldaților pe care-i aveau în subordine, constituite din minim 3000 până la maxim 10 000 de persoane, au trecut cu multă dezinvoltură să lupte de la un senior la altul. Unii condotieri (printre care Alberico da Barbiano, Facino Cane și Braccio da Montone) au reușit să-și constituie domenii personale pentru scurt timp. Crearea armatelor naționale și, în Italia, consolidarea statelor regionale au pus capăt activității lor.

companii comerciale privilegiate, asociații de negustori apărute în sec. XVI-XIX pentru a dezvolta comerțul cu teritoriile de peste mări sau pentru a pune în practică un proiect de colonizare. C. c. p. au luat naștere începând din sec. XVI; printre primele au fost cele engleze de la Moscova (1555) și din Levant (1581). În momentul constituirii, c.c.p. primeau de la stat (care putea în felul acesta să atragă capital privat spre întreprinderile coloniale) un document care le conferea drepturi și privilegii (monopoluri comerciale, scutire de impozite, proprietăți de teren) pe care le puteau exercita în teritorii bine determinate. În Marea Britanie, colaborarea dintre coroană, nobilime și burghezia comercială a dus la crearea de întreprinderi precum Compania Regală Africană (1588) sau Compania Indiilor Orientale (1599). În Olanda, marile companii (Compania Indiilor Orientale, 1602, Compania Indiilor Occidentale, 1621) s-au constituit numai din inițiativa burgheziei. În Franța intervenția puterii centrale a fost decisivă pentru formarea și dezvoltarea Companiei Indiilor Occidentale (1664). În Spania monopolul de stat al comerțului cu teritoriile de peste mări și al oricărei inițiative privitoare la colonizarea lor a continuat să existe până în timpul domniei lui Filip V și abia în 1728 a fost creată prima societate cu capital acționar, Compania din Guipuzcoa, Caracas și Venezuela. C. c. p. au primit privilegii foarte largi, care mergeau până la exercitarea puterii legislative militare și diplomatice în zonele de competență, dar n-au reușit, în general să se autofinanțeze în mod permanent; lipsa unor câștiguri importante și creșterea disponibilității de capital și a siguranței călătoriilor pe mare au dus la decăderea lor. Până prin 1750 c. c. p. au avut caracter public și semipublic, apoi au intrat în sectorul privat și până la jumătatea sec. XIX dispăruseră aproape toate. În ultimii douăzeci de ani ai sec. XIX se înregistrează o parțială reluare a c. c. p. cu privilegii și suveranitate mult mai limitate și sub strictul control al respectivelor guverne: dintre cele mai importante: Compania Sud-africană, engleză (1889) și Compania Africii Occidentale, germană (1884).

companiile Indiilor Orientale, companii comerciale privilegiate pentru controlul comerțului și al dezvoltării așezărilor din Asia, care au operat în contul diferitelor guverne europene în sec. XVI-XIX. Prima a fost Compania Portugheză a Indiilor Orientale, înființată în 1587 și dizolvată în 1640.

■ *Compania Olandeză a Indiilor Orientale.* Apărută la Amsterdam ca asociație a negustorilor, a obținut în 1602 monopolul comerțului din teritoriile cuprinse între Capul Bunei Speranțe și Strâmtoarea Magellan, cu dreptul de a cuceri teritorii, de a deține trupe, de a înarma navele, de a bate monedă. A cucerit insulele Ceylon și Formosa (1658) și a cucerit poziții importante pe coastele de la Malabar (1663), obținând monopolul mirodeniilor. La începutul sec. XVIII, alături de piper, care era principalul produs de schimb, au căpătat o importanță din ce în ce mai mare ceaiul și cafeaua. În 1795 privilegiile n-au mai fost reînnoite de către guvern, care începând din 1798 a preluat administrarea directă a posesiunilor companiei, care s-a dizolvat.

■ *Compania Engleză a Indiilor Orientale.* Înființată în 1599, a fost recunoscută oficial de Elisabeta I în 1600 printr-un privilegiu care îi atribuia jurisdicție asupra „tuturor [...] locurilor din Asia, Africa și America [...] între Capul Bunei Speranțe și strâmtoarea Magellan" Constituită din 125 acționari, a obținut imediat profituri importante și datorită numeroaselor tratate comerciale cu principii locali. În sec. XVIII decăderea Olandei și deschiderea imperiului portughez spre Anglia (tratatul lui Methuen, 1703) au facilitat politica de expansiune a companiei, care a pus la cale cucerirea teritorială a Indiei. În 1784 primul ministru W. Pitt i-a limitat puterile, supunând controlului statului toate operațiunile sale administrative, militare și fiscale. O dată cu *India Act* din 1833 a fost lipsită de privilegiile comerciale, iar în 1858 a cedat coroanei suveranitatea directă asupra Indiei.

■ *Compania Franceză a Indiilor Orientale* A fost înființată de J.-B. Colbert cu drept de monopol în activitatea maritimă și comercială la răsărit de Capul Bunei Speranțe. S-a afirmat începând din 1676 prin înființarea pieței indiene de desfacere de la Pondicherry și mai târziu de la Chandernagor și Calicut. Prin războiul de șapte ani (1756-1763) a pierdut cea mai mare parte a domeniilor sale în favoarea Angliei. În 1791 s-a unit cu Compania din Occident.

Compiègne, oraș în nordul Franței, reședință a regilor merovingieni.

■ ARMISTIȚIILE DE LA C. Semnate într-un vagon de cale ferată lângă gara de la Réthondes, în pădurea de la Compiègne. Primul (11.XI.1918) a însemnat capitularea Germaniei și sfârșitul primului război mondial. Al doilea, pe care Hitler a vrut să-l încheie în același loc, a fost semnat de generalii Huntziger, francez, Keitel,

german, şi a însemnat capitularea Franţei în cel de-al doilea război mondial (21.VI.1940).

Comuna din Paris, guvern revoluţionar al municipalităţii din Paris, care şi-a exercitat puterea din 18.III până la 28.V.1871. În timpul asediului prusac, în cursul războiului franco-prusac (18.X.1870-28.I.1871), Parisul a fost guvernat de fapt de Garda Naţională, formată din aproape 400 0000 de persoane, care a dat naştere la organisme de autoguvernare în cartierele oraşului. Suferinţele provocate de asediu, intrarea prusacilor în oraş (1.03.1871), veştile cu privire la tratatul de pace şi componenţa monarhică şi conservatoare a Adunării de la Versailles, au împins populaţia din Paris să reacţioneze faţă de încercarea guvernului provizoriu al lui A. Thiers, de a dezarma Garda Naţională (18.III.1871). Comitetul central al Gărzii Naţionale a pus mâna pe putere, alegând (26.III.1871) un consiliu municipal (Comuna) format în majoritate din neoiacobini, discipoli ai lui P.-J. Proudhon şi L. A. Blanqui, internaţionalişti, radicali şi câţiva republicani moderaţi. Guvernul lui Thiers a văzut în Comună un exemplu periculos de guvernare proletară şi o ameninţare a ordinii şi a hotărât suprimarea ei cu ajutorul armelor. La 21.V armata regulată a reuşit să intre în oraş şi în săptămâna următoare „săptămâna de sânge" (21-28.V.1871) s-a înfruntat, stradă cu stradă, cu membrii Comunei, care i-au ucis pe ostaticii căzuţi în mâna lor, printre care şi arhiepiscopul Parisului, G. Darboy, şi au incendiat o mulţime de monumente precum Tuileries; guvernanţii au purces la execuţii sumare (la sfârşit s-au numărat circa 20 000 morţi) şi la deportarea celor care se făceau responsabili de izbucnirea insurecţiei.

comună[1],
în Evul Mediu formă de autoguvernare orăşenească sau rurală răspândită în Europa începând din sec. XI.

■ *Originile comunei.* Originile fenomenului comunal reprezintă o problemă de istoriografie rămasă încă deschisă. După unii cercetători (F. von Savigny, E. Mayer), c. ar fi o derivare din tradiţia municipală romană, după alţii (R. Gabotto şi susţinătorii originilor seniorale feudale), c. ar fi mai degrabă rezultatul evoluţiei societăţii feudale; o a treia ipoteză (R. Sohm, H. Pirenne) afirmă că c. a apărut acolo unde negustorii şi meşteşugarii, străini de lumea medievală, au construit un *burgus* (de unde şi denumirea de „burghezi"), impunându-i un sistem juridic nou şi special. Dincolo de diferitele ipoteze, rămâne însă valabil faptul că marea diversitate de tipuri de c. medievală a luat naştere din nevoia de a găsi o formă de reorganizare stabilă a puterii după căderea Imperiului carolingian şi după anarhia care i-a urmat în sec. X şi XI.

■ *Oraşele italiene în Evul Mediu timpuriu.* În Italia, viaţa în oraşe nu a fost întreruptă prin căderea Imperiului roman; centrele urbane au păstrat două elemente care i-au protejat identitatea, zidurile şi reşedinţa episcopală. În perioada anarhiei feudale (sec. IX şi X), oraşele au putut fi calificate drept locuri de apărare împotriva invaziilor ungare şi sarazine, dar mai ales împotriva bandelor dezordonate de cavaleri înarmaţi care oprimau populaţia. În această perioadă a crescut puterea episcopilor, cărora încă din timpul împăraţilor ottonieni le-au fost atribuite prerogative de conţi. Pe plan social s-au afirmat membrii feudalităţii de tip minor (locuind în oraş sau oricum strâns legaţi de lumea oraşului), care s-au adunat în jurul episcopului (sau, unde exista, în jurul contelui) pentru a deveni vasalii lui. Grupul conducător orăşenesc s-a completat cu acei profesionişti (notari, judecători, experţi juridici) pe care creşterea exigenţelor juridice şi administrative ale oraşului îi atrăgea în interiorul zidurilor sale.

■ *De la „coniurationes" la comune.* Spre sfârşitul sec. XI aceste noi *élites* au început să se reunească în asociaţii legate prin jurământ (*coniurationes*) şi să-şi aleagă proprii magistraţi (consuli), cu misiunea de a aplana conflictele interne şi de a promova şi apăra imunităţile şi privilegiile membrilor lor. Aceste noi instituţii au reuşit să erodeze autoritatea marilor feudali (conţi, marchizi şi viconţi) atât în centrele urbane, cât şi la ţară. Expansiunea c. orăşeneşti nu rareori a sufocat şi autonomia comunităţilor rurale, care printr-o îndelungată obişnuinţă de a exista independente, sau datorită conflictelor cu puterea seniorului, soldate cu victorii, se constituiseră deja în c. rurale. Conflictul cu împăraţii Germaniei a devenit deschis, atunci când Frederic I Barbarossa a încercat să reformeze sistemul administrativ al imperiului, pretinzând de la c. din centrul şi nordul Italiei restituirea drepturilor imperiale (*regalia iura*) care-i fuseseră uzurpate. Războiul (1158-1183) s-a încheiat cu înfrângerea lui Barbarossa, care a fost obligat să recunoască c. aceleaşi prerogative ca şi feudalilor, în schimbul recunoaşterii formale a suveranităţii împăratului.

■ *Evoluţia instituţională a comunelor italiene.* Conflictualitatea endemică internă s-a dovedit a fi mult timp factorul prim al slăbiciunii politico-instituţionale a c.: născut pentru a garanta înţelegerea şi pacea în interiorul zidurilor, consulatul s-a dovedit a fi nepotrivit pentru a răspunde cu eficienţă sarcinilor de guvernare. Spre sfârşitul sec. XII consulii au fost înlocuiţi în multe oraşe de *podestà* (şefi ai justiţiei şi armatei) străini, de la a căror imparţialitate aşteptau responsabilitatea de a face să fie respectate legile comunei. Între timp au căpătat din ce în ce mai mare importanţă economică şi

COMUNĂ

Criza libertăților comunale

Numeroşi cercetători, începând cu Nicola Ottokar, au redimensionat în mod clar, în analiza lor asupra comunelor din sec. XIII, acele aspecte de puternică ascensiune a categoriilor sociale noi, în special „populare", burghezii, în opoziție cu vechea „feudalitate" [...]. În rândul magnaților au putut fi recunoscuți nu neapărat membrii unor grupuri de aristocrați sau feudali, ci un partid, opus celui dominant în comună; este luat în discuție, din ce în ce mai serios, conceptul de nobilime. Şi în mod special acel „popor" acele „bresle" care ar da o tentă populară şi democratică ultimei perioade din viața comunei, au apărut adesea ca nişte facțiuni care, dacă spre deosebire de altele, se sprijineau în mod preponderent pe categoriile inferioare ale populației, nu se constituiau totuşi într-o reprezentanță politică a ei. Afirmarea lor ar constitui nu atât dovada ascensiunii la puterea publică a categoriilor populare, ci pur şi simplu alăturarea sau înlocuirea cu o nouă aristocrație a celei vechi, o lărgire a bazei politice, dar fără o substanțială detaşare în practica tradițională. Iar confruntarea nobilime-popor, care de la Sismondi încoace şi mai târziu a avut adesea caracterul prestigios de opoziție între două momente dialectice din istoria societății italiene, apare adesea redusă la o luptă între familii, grupuri, facțiuni.

Paralel cu recunoaşterea adevăraților protagonişti ai luptelor comunale, nu în grupurile sociale foarte largi, ci în acelea oligarhic restrânse, cărora le era permisă o reală incidență în viața publică, au fost privite cu mare scepticism formele de guvernare largi, în care participarea populară ar fi găsit cea mai sigură garanție a sa; ele însă au apărut golite de substanța lor cea mai reală, o fațadă subțire juridic-publicistă pusă pentru a acoperi acțiunile celor puternici. Iar cât este de iluzoriu să te opreşti la analiza formelor instituționale şi cât este de necesar să desluşeşti aceste concepte de guvernare largă, de participare a categoriilor inferioare la conducerea comunelor, cu o sporită capacitate decizională a poporului, printr-o analiză reală şi concretă a vieții politice, o demonstrează cât se poate de bine tocmai acel exemplu al Florenței, care s-a oferit adesea ca model de interpretare general valabil pentru întreaga istorie italiană.

Pe drumul deschis de revizuirea ottokariană, azi mai mult ca niciodată, de-a lungul întregii istorii, din sec. XIII până în sec. XV, chiar şi în perioadele net „democrate" există tendința de a se recunoaşte supremația constantă a unor oligarhii limitate, care ajung cu uşurință să stăpânească forme largi de guvernare, prin intermediul unor abile şi elaborate mecanisme electorale. Aceste motivări, în ultimele decenii au fost repetate adesea, şi chiar cu un oarecare gust iconoclast, împotriva unei tradiții istoriografice care părea prea dispusă să accentueze libertatea comunală. În realitate, mai mult decât despre o nouă interpretare, este vorba de o schimbare de accent, apărută din nevoia de a vedea comuna nu numai ca un moment de depăşire revoluționară a feudalismului, sau ca o perioadă unică şi excepțională de libertate, ci ca o etapă organic legată de cele precedente, cât şi de cele ulterioare, în evoluția societății italiene. Şi tocmai într-o astfel de perspectivă, contestarea fragilității pe care instituțiile orăşeneşti o demonstrează în sec. XIII a dus la sublinierea limitei şi epuizării experienței. Comuna se situase la început ca centru de coagulare a unor grupuri sociale care, chiar dacă nu în afara lumii feudale, aveau nevoie totuşi de forme noi şi potrivite lor de organizare socială: iar din momentul constituirii lor, începuse să capete din ce în ce mai mult o mai mare conştiință publică, consolidându-şi, treptat, structurile politice şi administrative.

Dar în sec. XIII ceea ce este incomplet şi imperfect în organizarea comunală se evidențiaz˘ mod izbitor: se constată că nu reuşeşte să se afirme în mod real un stat, o entitate deasupra partidelor aflate în luptă, care să nu se identifice cu ele şi să poată deveni un centru stabil de organizare a forțelor politice active într-un cadru teritorial determinat [...]. S-a insistat asupra multitudinii de asociații, de la clanurile familiare la partide, la corporații care, deşi în mod teoretic erau supuse comunei, prin strânsele legături existente între membrii ei, prin organizarea lor rigidă (statute interne cu magistraturi proprii şi proprii puteri jurisdicționale) şi adesea dis-

punând de organizații paramilitare, constituiau în realitate grupuri și instituții autonome, necoordonate în cadrul mai general al orânduielilor comunale. S-a observat faptul că persistă, în formele de guvernare largă, nu numai autoritatea prea mare a celor puțini, ci mai ales o practică aristocrată de tip privat, din care partidele populare n-au reușit să constituie un solvent definitiv. Între sec. XIII și XIV, atât în Romagna rurală cât și în Florența marilor dinastii de negustori, certurile private sunt chestiuni ce se cer rezolvate în afara competenței publice, ba chiar justiția este considerată ca o „prerogativă privată mai curând decât o responsabilitate publică"; răzbunarea a continuat să constituie una din instituțiile cele mai constante în societatea comunală.

GIORGIO CHITTOLINI,
Formarea statului regional și instituțiile din teritoriu. Secolele XIV și XV,
Einaudi, Torino 1979, p. 6–9.

politică breslele sau corporațiile (v.); noile categorii (*populus* de negustori de origine rurală și de meșteșugari), organizate în bresle au constituit o *commune minus* (c. minoră) care a luat locul preexistentei *commune maius* (c. majoră) a aristocrației orășenești, și și-au ales un magistrat propriu, căpitanul poporului (capitano del popolo). În jurul anului 1250 s-a aprins lupta dintre „magnați" „populari"

■ *De la comună la seniorie.* Luptele între facțiuni s-au soldat de fapt cu hegemonia familiilor de bancheri, mari negustori, mari producători de țesături, care tindeau din ce în ce mai mult să-și însușească modul de viață și cultura nobilimii. În sec. XIV necesitatea de a garanta securitatea căilor de comunicație, indispensabilă comerțului, a încurajat expansiunea c. majore, care au constituit formațiuni statale la nivel regional, supunând c. minore limitrofe. Dar starea permanentă de conflictualitate internă nu a încetat nici sub *podestà*, iar oligarhiile orășenești au sfârșit prin a încredința puterea seniorilor, chemați să exercite un fel de dictatură militară pe o perioadă limitată. Aproape întotdeauna seniorii au reușit să mențină în continuare puterea și să-i dea o coloratură dinastică, lipsind progresiv de semnificație reală instituțiile comunale și dând naștere perioadei seniorilor.

■ *Comunele în sudul Italiei și în Europa.* Civilizația comunală a înflorit în acele regiuni ale Italiei supuse doar cu numele imperiului, dar lipsite de putere centrală solidă. În sudul peninsulei, în prezența monarhiilor cu o puternică organizare, autonomiile orășenești n-au putut să se dezvolte, iar suveranii (normanzi, din familiile Anjou și Aragón) s-au limitat să acorde documente de autonomie celor mai înfloritoare orașe din punct de vedere economic. În Franța formele de autonomie urbană, destul de reduse însă, au fost înlăturate începând cu a doua jumătate a sec. XIII, o dată cu afirmarea monarhiei capețiene. În Germania, orașele episcopale, î

EVOLUȚIA INSTITUȚIILOR COMUNALE ÎN EVUL MEDIU

Perioada apariției	*Denumire*	*Caracteristici instituționale*
Sec. XI	comună rustică sau rurală	formă de autoguvernare a comunităților rurale independente de mult timp de regimul senioral sau care s-au eliberat de sub puterea seniorilor feudali printr-o recunoaștere scrisă a prerogativelor lor de autoguvernare
Sfârșitul sec. XI	comună consulară	regim de organizare a micii nobilimi și a marii burghezii orășenești care-i deleagă pe proprii magistrați (consuli) să exercite puterea juridică și executivă
Sfârșitul sec. XII	regim bazat pe existența unui *podestà* (șef al justiției și armatei)	pentru a găsi un arbitru deasupra facțiunilor aflate în luptă în interiorul orașului, comuna numește pentru o scurtă perioadă (șase luni sau un an) un *podestà* străin acordându-i largi puteri de guvernare
Sec. XIII	comună a poporului	corporațiile cele mai importante opun cu succes instituțiilor comunale preexistente o comună a lor, care se inspiră din acestea și are în *capitano del popolo* un omolog pentru *podestà*
Sfârșitul sec. XIII	comună a breslelor	apartenența la o corporație devine condiția esențială pentru a participa la viața politică a comunei
Sec. XIV	seniorie	pentru a pune capăt conflictualității endemice interne, oligarhia care controlează instituțiile orășenești acordă unui senior autoritatea absolută, magistratură care îi conferă puteri depline asupra orașului; se instaurează de fapt o dictatură militară, care lipsește de semnificație reală instituțiile comunale

din sec XII, au obţinut din partea împăraţilor statute care le acordau forme de autoguvernare în fază embrionară şi pe care au încercat să le păstreze şi atunci când, în sec. XIII, criza puterii centrale a favorizat constituirea principatelor teritoriale. Autonomiile orăşeneşti, spre deosebire de Italia, n-au implicat nobilimea, ci au fost creaţii exclusiv burgheze. În Ţările de Jos, viaţa citadină a apărut din dialectica dintre seniori şi *burgenses*. Aceştia din urmă s-au asociat în corporaţii, ghildele, ai căror reprezentanţi, începând cu sec. XIV, stăteau alături de funcţionarii seniorali în consiliile orăşeneşti, dând naştere unor sisteme bazate pe adunări ale poporului asemănătoare cu cel consular italian.

Bibliografie: H. Pirenne, *Le città nel Medievo*, tr. it., Laterza, Bari 1971; K. Bosi, *Il risveglio dell'Europa. L'Italia dei comuni*, tr. it., Il Mulino, Bologna 1985.

Vezi şi: capitano del popolo; ciompilor, răscoala; consul; corporaţii; feudalism; Florenţa; guelfi şi ghibelini; învestitură, lupta pentru; Liga lombardă; oraş; podestà; seniorie.

comună², în epoca modernă, unitate publică teritorială de bază, căreia legile statului îi acordă o mai mare sau mai mică autonomie în funcţie de diferitele reglementări juridice.

■ *Naşterea comunei moderne.* O dată cu afirmarea monarhiilor naţionale, c. au pierdut în aproape toată Europa continentală prerogativele de care se bucuraseră în Evul Mediu. În cursul sec. XIV, suveranii au limitat şi au suprimat autonomia c., refuzându-le dreptul de a impune taxe sau de a avea atribuţii judecătoreşti. În sec. XV c. devenise de acum numai un organ al administraţiei de stat, fiind sub controlul acesteia. Adunările orăşeneşti erau prezidate de un reprezentant al regelui şi nu se puteau întruni fără permisiunea lui. Revoluţia franceză şi imperiul napoleonian au permis să se transmită într-o mare parte a Europei şi în diferite state ale Italiei structura franceză a administraţiilor locale, în care reprezentanţii puterii centrale puteau anula acţiunile c. şi-i putea revoca pe administratorii ei. Sistemul francez se baza pe rolul prefectului, reprezentant al puterii centrale la nivel provincial, care îi numea pe primari şi pe asesorii comunali.

■ *Comuna în Italia unificată.* După modelul napoleonian s-a inspirat legea Rattazzi (23.X.1859), care reglementa sistemul administraţiilor locale în Piemont şi a fost extins în restul Italiei de legile Ricasoli din octombrie 1861. Ele prevedeau existenţa unui primar numit de către guvern; c. trebuia să aibă însă, în vedere unele cheltuieli obligatorii, distinse cu exactitate de cele care erau facultative. Controlul asupra activităţii administrative era atribuit prefectului. Legile Ricasoli au eliminat orice posibilitate de autonomie locală propusă de diferite curente din Risorgimento, după exemplul Marii Britanii, unde c. nu era supusă controlului organismelor superioare şi avea atribuţii foarte largi. O dată cu legea din 30.XII.1888 s-a hotărât ca în c. cu o populaţie mai mare de 10 000 de locuitori primarul să fie ales de Consiliul comunal, procedură care a fost extinsă în toate comunele în 1898. Fascismul a pus în fruntea administraţiei comunale un *podestà*, numit prin hotărâre guvernamentală, care întrunea în funcţia lui competenţele primarului, ale juntei şi ale Consiliului comunal. O dată cu constituţia republicană din 1948, c. împreună cu consiliile alese prin vot universal (din 1993 şi primarii sunt aleşi în mod diferit) şi-au recăpătat vechea autonomie, dar în cadrul unui sistem deosebit de centralizat care o supune controlului legitimităţii acţiunilor sale.

Vezi şi: autonomie locală; centralizare; prefect; regionalism; stat.

Comunelor, Camera v. *Camera Comunelor.*

comuneros, locuitori ai oraşelor din Castilia, care în 1520, conduşi de J. de Padilla, s-au răsculat împotriva lui Carol V, pentru a-şi apăra autonomiile comunale împotriva tendinţei de centralizare a Habsburgilor. C. au fost înfrânţi la Villalar în 1521.

comunism,

doctrină şi sistem social întemeiat pe proprietatea comună asupra mijloacelor de producţie şi a produselor economice, membrii comunităţii participând într-o egalitate deplină la administrarea, dar şi la folosirea lor. Idee asemănătoare, dar totuşi diferită de cea de socialism (v.) şi colectivism(v.).

■ *Originile.* Prima formulare cu privire la o societate comunistă îi este atribuită lui Platon, care în cetatea ideală descrisă în *Republica* prevedea abolirea proprietăţii private şi a instituţiei familiei pentru a anula orice fel de conflict între interesele personale şi cele ale statului; un asemenea model era aplicat, însă, numai elitei conducătoare, în timp ce nu exista nici un fel de referinţă la o emancipare a categoriilor inferioare. În orice caz, o dată cu apariţia creştinismului au apărut primele idealuri comuniste cu caracter universal; învăţăturile evanghelice, oricât erau de atenuate de îndemnurile Sf. Pavel de a-şi accepta cu supunere propria condiţie socială, au determinat primele comunităţi creştine să-şi pună în comun bunurile materiale (cf. Faptele Apostolilor, 2, 44-45; 4, 34-37; 5, 1-4). Acest precedent a inspirat într-o

oarecare măsură experimentele ordinului franciscan şi ale mişcărilor eretice din sec. XII-XIV (catari, valdenzi, călugării apostolici ai lui Fra Dolcino, predicile lui Gioacchino da Fiore). Chiar din primii ani ai sec. XVI. T. Müntzer, căpetenia ţăranilor protestanţi în lupta împotriva principilor, a îndemnat la restaurarea în comunităţile creştine a egalităţii existente la începuturile lor.

■ *Utopii şi schimbări economice.* Primele utopii comuniste, în sensul propriu al cuvântului, au fost expuse în sec. XVI-XVII (o dată cu afirmarea clasei burgheze, cu dezvoltarea manufacturilor şi cu criza a numeroase comunităţi rurale). În acest contact, Thomas Morus a scris (1516) *Utopi* , insulă imaginară unde nu existau nici proprietate privată şi nici bani, bunurile aparţineau statului, cetăţenii lucrau şase ore pe zi, iar forma de organizare era democratică şi electivă. Idealul unei lumi organizate astfel încât să satisfacă şi nevoile comunităţii şi pe cele egoiste ale fiecărui individ şi-a găsit o formă nouă în scrierile lui T. Campanella (*Cetatea soarelui,* 1643). Aspiraţia spre o nouă formă de organizare so-

COMUNISM

Comunismul văzut de comunişti

Toate puterile din vechea Europă se aliază pentru a alunga fără milă aceste spectru (spectrul comunismului): fie papa şi ţarul, Metternich şi Guizot, radicalii şi militariştii germani [...] Ce sunt comuniştii faţă de proletari în general? Comuniştii nu constituie un partid în sine, faţă de alte partide muncitoreşti. Ei nu au interese proprii, care să fie net deosebite de cele ale proletariatului, în ansamblul său. Nu propun principii aparte, după care să modeleze pe urmă mişcarea proletară [...] Intenţia imediată a comuniştilor este una şi aceeaşi cu a tuturor celorlalte partide proletare: formarea proletariatului ca clasă, distrugerea dominaţiei burgheze, cucerirea puterii politice de către proletariat. Enunţurile teoretice ale comuniştilor nu se sprijină câtuşi de puţin pe idei sau principii pe care unul sau altul dintre cei care doresc să revoluţioneze lumea le-au inventat sau descoperit. Aceste enunţuri sunt doar expresia generalizată ale condiţiilor de fapt a unei lupte de clasă care există cu adevărat, care se desfăşoară sub ochii noştri [...].

Ceea ce caracterizează comunismul nu este abolirea proprietăţii în general, ci este abolirea proprietăţii burgheze. Dar proprietatea burgheză modernă este ultima şi cea mai perfectă expresie a acelei forme de producţie şi de apropriere, care se sprijină pe antagonismele de clasă şi pe exploatarea unora de către alţii. Iar în acest sens comuniştii pot sintetiza doctrina lor în această unică expresie – abolirea proprietăţii private.

KARL MARX, FRIEDERICH ENGELS,
Manifestul Partidului Comunist,
tr. it. de A. Labriola, Mursia, Milano 1973
p. 17, 51-53.

Atâta timp cât va exista statul, nu va exista libertate; când vom avea libertatea, nu va mai exista statul. Condiţia economică a dispariţiei definitive a statului constă în aceea că societatea comunistă va trebui să atingă un grad atât de înalt de dezvoltare încât orice conflict de muncă, intelectual sau fizic, să dispară şi să dispară deci şi una din principalele surse ale inegalităţii sociale contemporane, sursă pe care simpla socializare a mijloacelor de producţie sau simpla expropriere a capitaliştilor nu poate să o distrugă imediat. Această expropriere va determina o dezvoltare uriaşă a forţelor de producţie [...] Statul va putea dispărea definitiv atunci când societatea va reuşi să realizeze principiul: „De la fiecare după capacităţi, fiecăruia după nevoi" adică atunci când oamenii se vor obişnui atât de mult să respecte normele fundamentale de convieţuire socială, iar munca va deveni atât de productivă, încât ei vor munci de bună voie după capacităţile lor [...]. Până la atingerea „celei mai înalte faze" a comunismului, socialiştii cer din partea societăţii şi a statului să exercite cel mai riguros control al dimensiunii muncii şi al dimensiunii consumului; dar acest control trebuie să înceapă cu exproprierea capitaliştilor şi trebuie să fie exercitat nu de statul funcţionarilor, ci de statul muncitorilor înarmaţi [...]. De aici urmează că în etapa comunistă vor coexista, pentru o perioadă de timp, nu numai dreptul burghez, dar şi statul burghez fără burghezie.

VLADIMIR I. LENIN
Statul şi revoluţia,
tr. it. Editori Riuniti, Roma 1976,
p. 99-102.

cială s-a aflat, pe la jumătatea sec. XVII, la baza mişcării engleze a „săpătorilor" (*diggers*), aripa extremă a mişcării radical-democrate a „nivelatorilor" (*levellers*, v.); ei propuneau ca o premisă inevitabilă pentru eliminarea inegalităţilor economice şi sociale înlăturarea proprietăţii asupra pământului (scrierile lui G. Winstanley). În 1649 încercarea lor de a face o comunitate rurală de tip comunist a fost reprimată prin forţă.

■ *Revoluţia franceză şi revoluţia industrială*. Gândirea iluministă a adus o contribuţie fundamentală la dezvoltarea ideilor comuniste. În special lucrările lui J.-J. Rousseau şi ale lui Morelly (care considerau proprietatea privată, primul – ca o degenerare a unei stări naturale primitive şi ideale, iar cel de-al doilea – ca izvorul oricărei tare sociale) au deschis calea mişcării conduse, în paralel cu Revoluţia franceză, de către F.-N. Babeuf: „babeufismul" aspira, de fapt, la un comunism de tip distinct, adică la un sistem în care puterea politică să fie preocupată de organizarea aproape în exclusivitate a activităţii economice şi de împărţirea în mod egal a

Ce forţă vor putea căpăta sentimentele muncitorului, care, aplecat deasupra maşinii, face şi reface timp de opt ore pe zi gesturile profesionale, monotone ca şi înşirarea mătăniilor din cercul închis al unui şirag de rugăciune? [...] Faptul însuşi că muncitorul mai reuşeşte să gândească, deşi este silit să lucreze fără să ştie cum şi pentru ce face această activitate, nu este un miracol? Acest miracol al muncitorului care zilnic îşi câştigă autonomia spirituală şi propria libertate de a construi în ordinea ideilor, luptând împotriva oboselii, a plictiselii, împotriva monotoniei gestului care tinde să-l mecanizeze şi deci să-i distrugă viaţa interioară, acest miracol se realizează în Partidul Comunist, în viaţa de luptă şi de creaţie revoluţionară care se exprimă în Partidul Comunist [...].

Partidul Comunist este instrumentul şi forma istorică a procesului de eliberare prin care muncitorul din executor devine iniţiator, din masă devine şef şi conducător, din braţ devine creier şi voinţă; în formarea Partidului Comunist îi este dat să culeagă germenele libertăţii care va avea o dezvoltare şi o deplină înflorire după ce statul muncitoresc îi va organiza condiţiile materiale necesare [...]. Muncitorul intrând să facă parte din Partidul Comunist [...] colaborează pentru a „descoperi" şi a „inventa" modalităţi de existenţă originale, [...], este organizator mai mult decât subiect supus organizării, [...] simte că edifică o avangardă care merge înainte trăgând după sine întreaga masă populară. Partidul Comunist şi ca simplă organizare s-a dovedit a fi o formă specială a revoluţiei proletare [...]. Partidul Comunist, născându-se din cenuşa partidelor îşi neagă opiniile democratice şi parlamentare şi-şi demonstrează caracteristicile esenţiale care sunt originale în istorie; revoluţia rusă este revoluţia înfăptuită de oamenii organizaţi în Partidul Comunist, care în cadrul partidului şi-au plăsmuit o personalitate nouă, au căpătat noi sentimente, au realizat o viaţă normală care tinde să devină conştiinţă universală şi scop pentru toţi oamenii.

ANTONIO GRAMSCI
Ordinea nouă (1919-1920)
Einaudi, Torino 1955, p. 157-158

Ce înseamnă posibilitatea victoriei socialismului într-o singură ţară? Înseamnă posibilitatea de a rezolva contradicţiile dintre proletariat şi ţărani sprijinindu-se pe forţele interne ale ţării noastre, înseamnă posibilitatea luării puterii de către proletariat şi a folosirii puterii pentru a construi o societate socialistă pe de-a-ntregul în ţara noastră, bucurându-se de simpatia şi sprijinul proletariatului din celelalte ţări, dar fără ca revoluţia proletară să fi triumfat în celelalte ţări. Dacă o asemenea posibilitate nu ar exista, construi socialismul ar însemna a construi fără perspectivă, a construi fără a avea siguranţă că vom putea duce la bun sfârşit construirea socialismului. Este imposibil să construieşti socialismul dacă nu suntem siguri că e posibil să ducem la bun sfârşit construirea lui, dacă nu suntem siguri că înapoierea tehnică a ţării noastre nu este un obstacol de netrecut în construirea unei societăţi socialiste depline.

IOSIF STALIN, *Problemele leninismului*, tr. it., Edizioni Rinascita, Roma 1952, p. 169-170

1. Lenin (în centru, stând jos) în 1897. 2. Roza Luxemburg vorbeşte la un miting spartakist la Berlin (1919). 3. Stalin (în prim plan) cu Kirov. 4. Antonio Gramsci. 5. Fidel Castro în 1954, în timpul mişcării de gherilă împotriva lui F. Batista.

1

2

3

4

5

produselor muncii. În 1796, „conjurația Egalilor" a lui Babeuf a pus bazele acelei concepții de „dictatură a insurecției" (adică posibilitatea de a recurge la acțiuni politice extreme pentru a instaura o societate comunistă), care va avea o importanță atât de mare în desfășurarea ulterioară a mișcării comuniste. Și totuși, curentele de gândire socialiste și comuniste, care în prima jumătate a sec. XIX s-au dezvoltat ca reacție la problemele economice și sociale din ce în ce mai mari, provocate de revoluția industrială, n-au mers pe drumul babeufismului, tinzând mai degrabă spre schimbări nonnviolente. Astfel, Ch. Fourier a teoretizat falansterele (mici comunități autarhice lipsite de orice fel de interese), în timp ce R. Owen a elaborat proiectul comunelor (sate agricole bazate pe cooperare, constituite pe pământul dat în folosință șomerilor). Pe de altă parte, E. Cabet a imaginat, în schimb, un sistem riguros comunist (lipsit de orice fel de proprietate privată) la nivel național, devenit posibil prin eliminarea oricărei deosebiri sociale și prin controlul colectivității asupra mijloacelor de producție. Punctul cel mai înalt al acestei tendințe de gândire a fost atins de Ch.-H de Saint-Simon, primul care, în mod inechivoc, a introdus idealurile comuniste în lumea nouă industrială: din ideile lui Saint-Simon reieșea clar condamnarea unei societăți în care un pumn de oameni se îmbogățeau exploatând munca celor mulți.

■ *Gândirea filozofică a lui Marx.* K. Marx și F. Engels și-au propus să construiască o teorie științifică a comunismului, bazată pe o analiză amănunțită a dinamicii economice și sociale și nu pe invenția utopică doar a unui singur gânditor. Ei au identificat originea capitalismului modern în creșterea și afirmarea clasei burgheze care monopolizase mijloacele de producție, transformându-i pe muncitori în „proletari", obligați să-și vândă forța de muncă pentru a trăi. În viziunea celor doi teoreticieni modul de producție capitalist era străbătut de contradicții care, cu timpul, ar fi devenit de necontrolat de către burghezie, dând naștere la crize din ce în ce mai violente. Dispariția treptată a categoriilor mijlocii, absorbite, în dinamica industrială, de către proletariat, ar fi adus în cele din urmă în stare de conflict elita restrânsă a capitaliștilor și majoritatea covârșitoare constituită din muncitorii-proletari. Aceștia, puternici prin numărul lor mare, ar fi putut să impună răsturnarea proprietății private și instaurarea unei societăți fără clase, unde fiecare și-ar fi adus contribuția după propria-i capacitate și ar fi primit după nevoi. Mișcarea socialistă de după Marx a început să se diferențieze din ce în ce mai mult în două mari filoane; pe de o parte cei care vedeau socialismul ca rezultat al unei lărgiri treptate a democrației burgheze, garantat de inevitabila cădere a capitalismului datorită propriilor sale contradicții interne; pe de altă parte, cei care, în special după sângeroasa reprimare a Comunei din Paris de la 1871, susțineau necesitatea unei intervenții care să-și pună problema cuceririi puterii de către avangarda proletariatului, forțând cursul istoriei și nelăsând destinele comunismului pe seama unor procese economico-sociale spontane. Confruntarea dintre cele două orientări a parcurs istoria partidelor socialiste în Internaționala I și a II-a (v.) și a ajuns la o separare definitivă o dată cu primul război mondial, văzut de mulți ca o confirmare a neputinței capitalismului de a-și rezolva contradicțiile decât aruncând lumea în conflicte dezastruoase. Revoluția bolșevică din 1917 din Rusia a dus la crearea primului stat socialist din istorie și a Internaționalei a III-a comuniste (1919, v.); din acel moment istoria c. a devenit pe de o parte un permanent și de multe ori, incoerent și oportunist ansamblu de idealuri și teorii, dar și realizări politico-instituționale, pe de altă parte.

■ *Experiența sovietică.* Fără nici o îndoială, personalitatea lui V. I. Lenin, prin interpretarea teoretico-programatică pe care a dat-o marxismului (leninismul), s-a impus ca protagonist al acestei etape. În cadrul mișcării revoluționare ruse, grupul bolșevic condus de Lenin s-a deosebit prin refuzul ideii prăbușirii capitalismului ca rezultat al luptelor economice spontane ale muncitorilor și prin importanța deosebită pe care o acorda conștiinței teoretice și politice în lupta revoluționară. Se configura în aceste fel rolul Partidului Comunist ca avangardă conștientă, reprezentant al clasei muncitoare și garant al cuceririi puterii de stat. Curând după revoluția rusă din 1917, proiectul de a instaura o democrație muncitorească a sovietelor a deschis calea spre luarea puterii de către Partidul Comunist, acțiune justificată de înăsprirea conflictului de clasă în interior și prin „încercuirea" revoluției de către puterile internaționale capitaliste. Regimul comunist rus s-a caracterizat printr-un centralism deosebit de puternic și prin identificarea statului cu partidul, ceea ce tindea să anuleze libertățile și drepturile individuale. Trăsăturile autoritare au fost accentuate până la paroxism de sistemul de putere creat de Stalin între 1924 și 1953: la impunerea unei concepții monolitice a partidului și la cultul personalității conducătorului, care au făcut să dispară orice posibilitate de dezbatere politică, s-au adăugat persecuții deosebit de severe împotriva dușmanilor reali și potențiali. Stalin a justificat acest sistem prin necesitatea de a construi socialismul „într-o singură țară" într-un context internațional ostil, subordonând exigențelor statului sovietic pe cele ale mișcării revoluționare din Occident, împotriva tezei „revoluției permanente" avansată de L. Troțki. În timp ce pe vremea lui Lenin s-a experimentat conviețuirea regimului colectivist cu formele de proprietate privată, în special la sate, Stalin a optat definitiv pentru

colectivizarea forţată a agriculturii şi planificarea centrală a întregii dinamici economice după „planuri cincinale", axate pe dezvoltarea rapidă a industriei grele. În jurul acestei opţiuni a avut loc ruptura dintre Stalin şi N. Buharin şi au fost iniţiate marile „epurări" din rândurile partidului şi ale statului, care au făcut milioane de victime în anii '30. Victoria în cel de-al doilea război mondial a permis exportarea regimului comunist mai întâi în ţările din Europa Răsăriteană rămase sub influenţa URSS, apoi în Cuba şi în urma procesului de prăbuşire a sistemului colonial, şi în unele state din Africa şi din Asia de sud-est.

■ *Experienţa chineză.* Un model destul de diferit de cel sovietic a fost propus după război de cealaltă mare revoluţie comunistă, care a dus în 1949 la apariţia Republicii Populare Chineze. Mao Zedong a întreprins o profundă reinterpretare a idealurilor comuniste, luând în consideraţie contribuţia clasei ţărăneşti, determinantă în realitatea ţărilor în curs de dezvoltare în comparaţie cu un proletariat slab dezvoltat. Maoismul a evidenţiat într-un mod şi mai pregnant necesitatea de a planifica o dezvoltare mai echilibrată între agricultură şi industrie şi de a păstra în permanenţă viu spiritul revoluţionar pentru a împiedica reapariţia privilegiilor şi a stratificării claselor. Totuşi ideea maoistă a unei revoluţii permanente s-a confruntat cu o puternică rezistenţă chiar în interiorul Partidului Comunist, a început din ce în ce mai mult să fie lăsată de o parte şi a primit o lovitură definitivă o dată cu moartea lui Mao (1976).

■ *De la destalinizare la prăbuşirea regimurilor din Est.* Trăsăturile dictatoriale ale sistemului stalinist au fost supuse criticii de către Hruşciov chiar din 1956. Destalinizarea şi abandonarea celor mai opresive metode n-au fost suficiente totuşi pentru a frâna alunecarea comunismului sovietic spre un elefantiazis birocratic sclerotic, dar au contribuit mai ales la slăbirea legăturilor cu unele partide comuniste europene din Occident (PCI primii), care, conştiente de înfruntarea dintre „socialismul real" din ţările comuniste şi exigenţele de libertate înrădăcinate în Occident, au ajuns în câţiva ani la elaborarea democratică a principiilor marxiste. Cotitura politică radicală realizată în URSS de către M. S. Gorbaciov în 1985, întemeiată pe altoirea treptată a elementelor democratice în sistemul politic şi de economie de piaţă în sistemul economic sovietic, dacă a avut succes în crearea unei opinii publice embrionare în ţară, a unor forme de pluralism şi a unei noi participări politice şi în aducerea unei destinderi în relaţiile cu Occidentul şi a unei categorice îmbunătăţiri a imaginii internaţionale a URSS, nu a reuşit să realizeze totuşi o reformă în profunzime a sistemului şi să redreseze o economie de-acum istovită de stagnarea birocratică şi de un aparat militar împovărător. Prăbuşirea regimurilor comuniste, care începând din 1989 a antrenat toate ţările comuniste din Estul Europei şi a dus chiar la dezmembrarea URSS în 1991, îşi găseşte motivaţiile, în afară de colapsul economiei şi al aparatului birocratic de partid, într-o multitudine de factori: scăderea tensiunii în raporturile cu SUA, creşterea tensiunilor etnice şi naţionale în imperiul sovietic, dorinţa de a face să crească consumurile individuale la un nivel cel puţin comparabil cu cel din democraţiile occidentale, afirmarea libertăţilor politice, civile, religioase şi culturale ale tuturor cetăţenilor. Prăbuşirea comunismului în Europa Răsăriteană a avut ecouri semnificative şi în multe partide comuniste din Lumea a Treia şi din Occident, în interiorul cărora a început să se atenueze din ce în ce mai mult apelul la idealurile şi tradiţia comunistă (în 1991 Partidul Comunist Italian şi-a schimbat denumirea în Partidul Democratic al Stângii), în timp ce modelele de luptă de clasă au fost reconsiderate drept idealuri de solidaritate socială.

Bibliografie: M. L. Salvadori, *Storia del pensiero comunista da Lenin alla crisi dell'internazionalismo,* Mondadori, Milano 1984; K. Lenk, *Teorie della rivoluzione,* Laterza, Bari 1976.

Vezi şi: anarhism; capitalism; clasă socială; colectivism; eurocomunism; Internaţionala I; Internaţionala a II-a; Internaţionala a III-a; Internaţionala a IV-a; internaţionalism; maoism; marxism; NEP; Partidul Comunist Chinez; Partidul Comunist al Uniunii Sovietice; Partidul Comunist Italian; perestroika; planificare economică; proletariat; revoluţia culturală; revoluţia rusă; social-democraţie; socialism; socialism real; spartakism.

Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului (CECA), v. *Uniunea Europeană*

Comunitatea Europeană a Energiei Atomice (Euratom), v. *Uniunea Europeană*

Comunitatea Europeană de Apărare v. CED

Comunitatea Europeană, asociaţie politico-economică între 15 state europene: Austria, Belgia, Danemarca, Finlanda, Franţa, Germania, Grecia, Irlanda, Italia, Luxemburg, Marea Britanie, Olanda, Portugalia, Spania, Suedia, guvernată de organisme de reprezentanţă şi de conducere supranaţionale, care acţionează în cadrul unei pieţe unice. În 1993 a luat numele de Uniunea Europeană (v.).

Comunitatea Franceză, organizaţie a statelor şi teritoriilor franceze de peste mări legate de Franţa, după modelul Commonwealthului britanic. Prevăzută în Constituţia celei de a Cincea Republici, a fost concepută de generalul Ch. de Gaulle pentru a rezolva problema

decolonizării (retragerii din colonii). Celor 19 teritorii franceze de peste mări le-a fost acordată posibilitatea de a alege, în decursul a 6 luni, dacă vor deveni state autonome membre ale C.F. sau își vor menține situația în care se aflau. Doar Guineea a ales independența imediată. Dintre celelalte teritorii, 12 au acceptat să devină autonome în cadrul C.F: Côte d'Ivoire, Dahomey, Volta Superioară, Mauritania, Nigeria, Senegal, Sudan, Ciad, Oubangui-Chari, Congo Francez, Gabon și Madagascar, iar 6 au hotărât să rămână teritorii de peste mări (Saint-Pierre-et-Miquelon, Coasta franceză a Somaliei, Comore, Noua Caledonie, Wallis și Futuna, Polinezia franceză). Începând cu 1960 cea mai mare parte a țărilor autonome a obținut o independență totală, deși a păstrat cu Franța raporturi prietenești de cooperare, dar lipsind C.F. de orice semnificație.

Comunitatea Statelor Independente, v. C.S.I.

Concentrarea Antifascistă, organizație politică italiană înființată în Franța în 1927 prin acțiunea unor emigrați antifasciști din toate partidele, cu excepția popularilor și a comuniștilor. A avut drept organ de presă săptămânal, „La Libertà" condus de C. Treves. Acțiunea ei nu a avut nici un fel de eficiență în Italia și a sfârșit prin a se limita doar la păstrarea legăturilor dintre diferitele componente ale antifascismului din exil. A fost dizolvată la 5.V.1934 în urma unor conflicte de nerezolvat între exponenții socialiști și cei ai Justiției și Libertății.

concesiuni, în dreptul internațional, teritorii pe care un stat le acordă sub formă de împrumut și spre administrare temporară unui alt stat, fără a renunța la suveranitatea asupra lor. Practica concesiunii a avut o importanță deosebită în relațiile dintre China și puterile occidentale între 1800 și 1900: cele mai mari au fost impuse de Germania, Rusia și Marea Britanie; în 1902 și Italia a obținut o concesiune la Tientsin care a durat până în 1947. Regimul concesiunii reglementează și închirierea de baze militare între-un stat străin sau, de exemplu administrarea zonei Canalului Panamá de către SUA.

conciliarism, doctrină care susține superioritatea conciliului ecumenic al Bisericii asupra tuturor membrilor ierarhiei ecleziaști și chiar asupra papei, care trebuia să accepte fără modificări orice document elaborat de un conciliu de episcopi. Teoria conciliului a fost formulată de specialistul în drept catolic Uguccio din Bologna (1210) și de dominicanul Jean din Paris (1306) și reluată de Marsilio din Padova (1342) și William Occam (1349, pentru a se opune centralizării birocratice, administrative și politice exercitate de Curia din Roma și de către papi.

Conciliatore, Il, periodic editat la Milano în 1818-1819 de un grup de liberali din înalta societate lombardă, printre care conții L. Porro-Lamberthenghi și F. Confalonieri. Au colaborat, printre alții, G. Berchet, G.D. Romagnosi, S. Pellico. S-a ocupat de probleme literare, istorice, juridice și economice și fără să abordeze explicit teme politice a încercat să formeze o conștiință civică critică față de stăpânirea austriacă, până când autoritățile i-au impus încetarea existenței (22.X.1819).

conciliu ecumenic, adunarea generală a tuturor cardinalilor, patriarhilor, arhiepiscopilor, episcopilor, a superiorilor generali ai congregațiilor și ordinelor religioase, a reprezentanților asociațiilor de laici, convocată direct de papă, care o prezidează personal sau prin intermediul unor delegați numiți de el, pentru a dezbate și delibera în probleme de credință și de disciplină. Decretele votate în adunările plenare ale conciliului ecumenic au valoare de lege pentru întreaga Biserică atunci când sunt ratificate de papă.

Bibliografie: H. Jedin, *Breve storia dei concili*, tr. it., Morcelliana, Brescia 1978; G. Albergio, a cura di, *Storia dei concili ecumenici*, Queriniana, Brescia 1990.

Vezi și: catolicism; papă; Trento, conciliul din; Vatican I; Vatican II.

conclav, adunare a cardinalilor într-o izolare strictă, pentru a-l alege pe papă. O asemenea modalitate a fost stabiltă de Grigore X: cardinalii trebuiau să-l aleagă pe papă într-un loc închis cu cheia (de aici numele), fără posibilitate de contact cu exteriorul (constituția *Ubi periculum*, 1274). Primul papă ales în conclav a fost Inocențiu V (1276). Pe baza dispozițiilor emanate de Paul VI în 1970 (motu proprio *Ingravescentem aetatem*), nu participă cardinalii care au depășit optzeci de ani: în prezent conclavul se desfășoară în Capela Sixtină. Alegerea, pe baza votului secret, cu o majoritate de două treimi, este urmată de un semnal dat cu ajutorul fumului: negru – dacă rezultatul votului este negativ, alb, dacă se ajunge la alegerea papei.

concordat ecleziastic, convenție solemnă pe care Biserica catolică și statul o stabilesc pentru a reglementa raporturile reciproce și competențele în „materiile mixte" De mai mică solemnitate decât c. e. sunt „acordurile", care dacă au caracter provizoriu sunt denumite *modus vivendi*. C.e. este stabilit în numele papei: episcopatele pot doar să încheie o „convenție ecleziastică". Primul c. e. este considerat cel de la Worms, care a pus capăt luptei pentru învestitură (1122), dar termenul de c. e. a apărut pentru prima dată abia în sec. XV. C. e. este un contract internațional autentic care îngrădește juridic cele două părți. De-a lungul istoriei au stabilit un concordat ecleziastic în ansamblu 31 de state, în cea mai mare parte europene și sud-americane. În timpul pontificatul lui Pius XI Sfântul Scaun a stabilit mai multe c. e., în timp ce Conciliul Vatican II, adoptând o linie mai separatistă în raporturile dintre Biserică și stat, pare să fi pus capăt, lăsând la o parte cazul Italiei (un nou c. e. a fost stipulat la 18.II.1984 în locul Tratatului de la San Giovanni in Laterano), epocii c. e.

CONCILIILE ECUMENICE		
nume	*data*	*temele principale tratare*
1. conciliul de la Niceea	20.V-25.VII.325	convocat de Silvestru I, a condamnat doctrina lui Arie şi a stabilit consubstanţialitatea Fiului cu Tatăl
2. conciliul I de la Constantinopol	V–VII. 381	convocat de Damasus I, a stabilit simbolul niceno-constantinopolitan şi caracterul divin al Sfântului Duh
3. conciliul de la Efes	22.VI-17.VII.431	convocat de Celestin I împotriva doctrinelor lui Nestorie, a stabilit maternitatea divină a Mariei
4. conciliul de la Calcedon	8.X-1.XI.451	convocat de Leon cel Mare, a confirmat cele două naturi în persoana unică a lui Isus Cristos
5. conciliul II de la Constantinopol	5.V-2.IX.553	convocat de Vigilius, a condamnat doctrina nestorienilor
6. conciliul III de la Constantinopol	7.XI.680-16.IX.681	convocat de Agaton, a condamnat doctrina (monotelism) care afirmă că există în Cristos o singură voinţă şi anume cea divină
7. conciliul II de la Niceea	24.IX-23.X.787	convocat de Adrian I, a stabilit legitimitatea cultului imaginilor, împotriva mişcării iconoclaste
8. conciliul IV de la Constantinopol	5.X.869-28.II.870	convocat de Adrian II, a condamnat schisma lui Fotios
9. conciliul I de la Lateran	18.III.-6.IV.1123	convocat de Calixt II, a confirmat concordatul de la Worms (1122)
10. conciliul II de la Lateran	IV.1139	convocat de Inocenţiu II, a condamnat schisma lui Anacletus II
11. conciliul III de la Lateran	5-22.III.1179	convocat de Alexandru III, i-a condamnat pe catari
12. conciliul IV de la Lateran	11-30.XI.1215	convocat de Inocenţiu III, a stabilit o confesiune de credinţă împotriva catarilor, principiul transsubstanţierii în euharistie
13. conciliul I de la Lyon	28.VI-17.VII.1245	convocat de Inocenţiu IV, l-a depus pe împăratul Frederic II
14. conciliul II de la Lyon	7.V-17.VII.1274	convocat de Grigore X, a stabilit regulamentul pentru conclav, a stabilit unirea temporară cu Biserica greacă
15. conciliul de la Vienne	16.X.1311-6.V.1312	convocat de Clement V, a desfiinţat Ordinul templierilor, a discutat problema sărăciei franciscanilor, a emis normativa pentru controlul ecleziastic asupra Locurilor Sfinte şi a spitalelor
16. conciliul de la Konstanz	5.XI.1414-22.IV.1418	a permis pregătirea marii schisme o dată cu detronarea papei de la Roma, Grigore XII, a celui ales de conciliu, Ioan XXIII şi a celui de la Avignon, Benedict XIII şi alegerea lui Martin V; l-a condamnat pe Jan Hus; a promulgat decretul cu privire la supremaţia conciliului asupra papei
17. conciliul de la Basel	23.VII.1431-7.V.1437; Ferrara, 18.IX.1437-15.I.1439; Florenţa de la 16.I.1438; Roma, 25.IV.1442-6.VII.1445	convocat de Eugen IV care l-a transferat în cele din urmă la Roma, a rămas nerezolvată chestiunea superiorităţii papei asupra conciliului; a stabilit unirea cu Biserica greacă
18. Conciliul V de la Lateran	10.V.1512-16.III.1517	convocat de Iuliu II, încheiat de Leon X, a condamnat conciliul de la Pisa convocat de Ludovic XII al Franţei; a confirmat că sufletul omenesc individual este nemuritor împotriva tezelor filosofice ale lui P. Pomponazzi
19. conciliul de la Trento	13.XII.1545-4.XII.1563	convocat de Paul III, încheiat de Pius IV, a respins tezele lui Luther, a definit doctrina despre Scriptură, tradiţie, păcatul originar, Sfintele Taine şi justificarea; a reformat disciplina ecleziastică
20. conciliul Vatican I	8.XII.1869-18.VII.1870	convocat de Pius IX, a fost suspendat prin ocuparea Romei de către trupele italiene (20.IX.1870). A definit dogma infailibilităţii papei când predică *ex cathedra* în materie de credinţă şi morală
21. conciliul Vatican II	1.X.1962-8.XII.1965	convocat de Ioan XXIII, a fost încheiat de Paul VI cu scopul de a actualiza prezenţa Bisericii în faţa societăţii şi a culturii contemporane. A promulgat 4 constituţii, 9 decrete şi 3 declaraţii

PRINCIPALELE CONCORDATE DIN ISTORIE

data	*subiect*	*obiectul concordatului*
23.IX.1122	concordatul de la Worms între papa Calixt II și împăratul Henric V	două declarații separate (*privilegium imperatoris* și *privilegium pontificis*) reglementează problema investiturilor ecleziastice și a respectivelor privilegii temporale
17.II.1448	concordatul de la Viena între papa Nicolae V și principii electori imperiali	papa a obținut recunoașterea drepturilor papale în materie de beneficiu și episcopate; în schimb îl va încorona pe Frederic III împărat la Roma în 1452
18.VII.1516	concordatul de la Bologna între papa Leon X și regele Franței Francisc I	reglementează condițiile ecleziastice în Franța și cele politice din Italia abolind Pragmatica Sancțiune de la Bourges (1438)
26.XI.1737	între papa Clement XII și regele Spaniei Filip V	restaurează imunitățile ecleziastice, reprimând abuzurile dreptului de inviolabilitate acordat celor refugiați într-o biserică
2.VI.1741	între papa Benedict XIV și Carol III de Neapole	reduce scutirile și privilegiile fiscale ale clerului
20.I.1784	între papa Pius VI și împăratul Iosif II	reglementează numirile ecleziastice în ducatele Mantova și Milano
15.VII.1801	între papa Pius VII și Republica franceză cu Napoleon I prim consul	reorganizează, după Revoluția franceză, structura Bisericii în Franța, recunoscând religia catolică ca „religie a majorității francezilor"; conținutul său va fi parțial și unilateral modificat de Articolele organice emise de Napoleon în aprilie 1802
11.VI.1817	între papa Pius VII și Ludovic XVIII regele Franței	abolește Articolele organice din 1802 și restabilește, prin reguli noi, concordatul din 1516
16.II.1818	între papa Pius VII și Ferdinand I regele celor Două Sicilii	recunoaște religia catolică drept „singura religie a Regatului" și stabilește instruirea din școli și din universități conform cu principiile doctrinei catolice
25.IV.1851	între papa Pius IX și Leopold II mare duce de Toscana	stabilește deplina libertate a episcopilor în exercitarea misiunii lor și competența tribunalelor ecleziasticee în cauzele matrimoniale
18.VIII.1855	între papa Pius IX și Franz Joseph I, împăratul Austriei	stabilește deplina libertate și condiția privilegiată a Bisericii catolice în tot imperiul și controlul ei asupra instruirii din școli
26.IX.1862	între papa Pius IX și republica Ecuador	recunoaște religia catolică ca religie de stat, reprezentând voința președintelui G. Moreno de a face din țara sa un model de stat catolic
11.II.1929	între papa Pius XI și Italia	prin tratatul de la Lateran și convenției financiară alcătuiește „Pactele lateranense", care constituie chestiunea romană, recunoscând religiei catolice caracterul de „singura religie a statului"; această recunoaștere a fost eliminată prin revizuirea din 18.II.1984
20.VII.1933	între papa Pius XI și Reichul german	reconfirmă concordatele precedente cu Bavaria (1924), Prusia (1929) și Baden (1932), încercând să apere libertatea Bisericii și a organizațiilor sale după venirea la putere a lui A. Hitler
7.V.1940	între papa Pius XII și Portugalia	recunoaște „personalitatea juridică" și „libera exercitare a autorității Bisericii catolice", cu un „acord mi ionar", în anexă, pentru coloniile portugheze
27.VIII.1953	între papa Pius XII și Spania	recunoaște religia catolică ca „unică religie a națiunii spaniole" și drepturile și prerogativele sale... în conformitate cu legea divină și dreptul canonic"; normele sale au fost revizuite după sfârșitul regimului autoritar al lui Franco

Condé, familie princiară franceză, ramură colaterală a Bourbonilor, întemeiată în 1567 de Ludovic I și dispărută în 1830.

Condé, *Louis*, denumit *Marele Condé,* general francez (Paris 1621-Fontainebleau 1686). Educat de iezuiți, s-a căsătorit cu Clara de Maillé-Brésé, nepoată a lui Richelieu (1641). A obținut comanda armatelor franceze în timpul ultimei etape a Războiului de treizeci de ani și a repurtat victorii decisive împotriva spaniolilor în bătălia de la Rocroi (1643) și a armatelor imperiale comandate de F. de Mercy în bătălia de la Nordlingen (1645). În timpul Frondei (v.) parlamentului s-a situat de partea

lui Ludovic XIV, i-a înfrânt pe frondişti şi i-a obligat să accepte pacea de la Reuil (1549). Înfruntându-l pe cardinalul Mazarin, a fost închis la Vincennes, iar după eliberarea sa (II.1651) s-a situat în fruntea Frondei principilor şi a trecut în serviciul Spaniei. A fost iertat de Ludovic XIV după pacea din Pirinei (1659) şi în serviciul lui a cucerit Franche-Comté (1668). A pus la cale războiul împotriva Olandei (1672) şi l-a înfrânt pe Wilhelm III de Orania la Seneffe (1674). A fost unul dintre cei mai străluciţi comandanţi de armată ai timpului său.

Condorcet, *Marie-Jean-Antoine Caritat, marchiz de,* savant şi filosof francez (Ribemont 1743-Bourg-la Reine 1794). Pentru lucrările sale ştiinţifice a fost ales secretar permanent al Academiei de Ştiinţe (1769). A colaborat la *Enciclopedie.* Deputat al Adunării legislative (1791) şi al Convenţiei (1792), a prezentat un vast plan de instruire publică; acuzat ca girondin, s-a otrăvit în închisoare. Lucrarea sa *Schiţă a unui cadru istoric al progreselor spiritului uman* poate fi considerat manifestul concepţiei bazată pe progresul istoriei tipică Iluminismului.

conetabil (din latinescul *comes stabuli*, administrator al grajdurilor), titlu de demnitar; la curtea împăraţilor romani, şeful grajdurilor imperiale; sub Carolingieni, una din cele mai înalte funcţii militare ale regatului; pe lângă coroana franceză, engleză şi spaniolă, începând din sec. XIV, comandantul militar suprem.

Confalonieri, *Federico,* om politic din Lombardia (Milano 1785-Hospenthal, Elveţia, 1846). Liberal, s-a opus dominaţiei napoleoniene şi guvernului austriac. Pentru a răspândi ideile liberale a înfiinţat ziarul „Il Conciliatore" (1818). Afiliat la mişcarea carbonarilor, la izbucnirea mişcărilor din Piemont în 1821 s-a străduit să organizeze o revoltă şi la Milano. Arestat la 13.XII.1821 a fost condamnat la moarte (1823), dar pedeapsa i-a fost comutată în închisoare pe viaţă la Spielberg; a fost graţiat în 1835.

Confederaţia Germană, a fost constituită de congresul de la Viena (1814-1815) pentru a înlocui deja dizolvata Confederaţie a Rinului şi a întrunit 39 state: Imperiul austriac; regatele Prusia, Bavaria, Danemarca, Ţările de Jos, Hanovra, Saxonia, Württemberg; 7 mari ducate; 9 ducate; 11 principate şi 4 oraşe imperiale (Hamburg, Bremen, Frankfurt pe Main, Lübeck). Dieta C. G. a avut sediul la Frankfurt pe Main; preşedinţia a fost exercitată de Austria şi vicepreşedinţia de Prusia. A fost declarată dizolvată prin pacea de la Praga (1866) care a pus capăt războiului austro-prusac.

Confederaţia Germană de Nord, alianţă defensivă şi ofensivă concepută de cancelarul prusac O. von Bismarck în 1866 şi alcătuită din Prusia (care încorporase domeniile Hanovra, Hessa, Holstein, Schleswig, Nassau şi Frankfurt pe Main) şi alte 21 state mai mici. Prusiei îi revenea conducerea politică şi militară a Confederaţiei. După intrarea ei în vigoare (1.VIII.1867) C. G. d. N. a căutat colaborarea comercială şi militară a Confederaţiei Germane de Sud, apărută şi ea în 1866 şi alcătuită din statele din Germania meridională (Baden, Bavaria, Württemberg). C.G.d.N. a fost dizolvată atunci când Wilhelm de Prusia a fost proclamat împărat al Germaniei la Versailles (18.I.1871).

Confederaţia Rinului, a fost stabilită de Napoleon prin tratatul de la Paris (12.VII.1806), care a declarat sfârşitul Sfântului Imperiu Roman. La ea au aderat regatele Bavariei şi Württemberg şi 14 principate germane. Napoleon s-a autoproclamat „protector" al C.R. şi comandant al armatei confederate. În 1811 cuprindea regatele Saxoniei, Bavariei, Württemberg şi Westfalia şi 32 state mai mici. A fost dizolvată în 1813, după înfrângerea lui Napoleon.

confederaţie, uniune politică a mai multor state, care rămân independente unele faţă de altele şi suverane, pentru urmărirea unor obiective comune; confederaţia se diferenţiază în acest sens de federaţie, ale cărei state acceptă supremaţia unui guvern central şi nu se bucură de personalitate juridică internaţională.

conferinţa episcopală, organism de guvernare pastorală a unei biserici locale. C. e. s-au dezvoltat la unele naţiuni încă din sec. XIX, dar au cunoscut un impuls decisiv în doctrina despre conducerea Bisericii catolice, realizată de papă şi colegiul cardinalilor, enunţată la Conciliul Vatican II (1962-1965). Prin c. e. episcopii dintr-un teritoriu cooperează pentru a-şi exercita şi mai eficient îndatoririle lor pastorale. Fiecare conferinţă trebuie să aibă un statut propriu aprobat de Sfântul Scaun şi, în anumite cazuri, deliberările sale pot avea valoare juridică.

confesionalism, concepţie politico-religioasă, prin care statul, în exercitarea activităţilor sale autonome în sfera temporală, nu numai că n-ar trebui să aducă prejudicii principiilor şi legilor Bisericii ci dimpotrivă, ar trebui să favorizeze în mod pozitiv urmărirea şi realizarea lor, asumându-şi în special normele morale ale Bisericii ca bază determinantă a propriei legislaţii şi a propriei politici. În caz de dispută în materie spirituală, judecător în soluţionarea conflictului ar trebui să fie Biserica, căreia statul ar trebui în mod necesar să i se supună. Acest sistem de raporturi (care nu s-a realizat niciodată complet) a fost tipic pentru secolele cuprinse între Evul Mediu şi epoca modernă. A fost depăşit de afirmarea, în statele absolutiste, a jurisdicţionalismului (v.) şi de definitiva afirmare a teoriilor despre deplina laicitate a statului, între sfârşitul sec. XVIII şi sec. XX. Termenul de c. poate fi totuşi aplicat şi mişcărilor şi partidelor politice care-şi pun propria acţiune în slujba directă a intereselor spirituale şi materiale ale Bisericii, identificându-şi propriul program cu al acesteia.

confesiune de credinţă, în creştinism, expresie care defineşte atât actul de credinţă al celui credincios, cât şi formularea scrisă şi orală a credinţei. C. d. c., în special în perioada Reformei protestante, defineşte în mod esenţial declaraţia principiilor fundamentale, în care se recunoaşte Biserica şi fiecare comunitate reformată. Între principalele c. d. c. *Confesiunea de la Augsburg* (1530), *Catehismul de la Geneva* (1537) *Articolele credinţei anglicane* (1536). În catolicism este temelia unităţii Bisericii, întrucât exprimă adeziunea la doctrina recunoscută de biserica însăşi, formulată în *Crez*.

Confindustria (Confederaţia Generală a Industriei Italiene), organism reprezentativ al organizaţiilor din categoria întreprinderilor italiene.

■ *Originile Confindustriei.* Nucleul originar al C. îşi are originea în prima Confederaţie Italiană a Industriei, înfiinţată la Torino în mai 1910 cu intenţia de a reuni într-o singură asociaţie uniunile întreprinzătoare di Piemont, Liguria şi Lombardia. Industrializarea ţării (în special a zonelor din nord) favorizase apariţia organizaţiilor muncitoreşti şi socialiste, în faţa revendicărilor cărora întreprinzătorii au creat un organism propriu de reprezentanţă, care-şi propunea să le asigure şi o prezenţă parlamentară. În 1919 preşedintele C. D. Ferraris, a preluat funcţia de ministru al industriei, iar în 1920 C. s-a reconstituit într-o dimensiune naţională, graţie fuziunii organizaţiilor patronale locale. Prin tratatul de la Palazzo Vidoni din 1925, C. a introdus termenul de „fascist" în denumirea sa, recunoscând sindicatele fasciste drept reprezentant unic al lumii muncitoreşti şi continuând astfel să exercite un rol determinant în relaţiile industriale şi după introducerea sistemului corporativ.

■ *Confindustria în perioada de după cel de-al doilea război mondial.* După căderea regimului fascist (VII.1943), organizaţiile de muncitori se refac şi iniţiază primele tratative sindicale libere. În 1944 a fost în mod oficial reînfiinţată C. Dezvoltarea accelerată a economiei italiene în perioada de după cel de-al doilea război mondial a permis C. să exercite o remarcabilă forţă de presiune chiar şi asupra puterilor publice, în special în anii când preşedinte era A. Costa (1945-1955; 1966-1970). Perioadele cele mai dificile pentru economia ţării, începând de la sfârşitul anilor '60 şi vigoarea revendicativă căpătată de sindicatele muncitorilor au creat mari dificultăţi politicii industriale tradiţionale a C. Totuşi o dată cu avântul economic din anii '80 şi cu slăbirea contestaţiei sindicale, C. şi-a recuperat deplina capacitate de intervenţie în interiorul fabricilor, cât şi faţă de guvern.

confrerii, asociaţii religioase de laici create în scop de asistenţă reciprocă şi de binefacere. Statutele c. sunt aprobate de Sfântul Scaun. Apărute în epoca medievală, c. reuneau grupuri de credincioşi aparţinând unor categorii omogene sau unor profesiuni şi participau în mod activ la viaţa religioasă şi socială a oraşului. Prestau servicii de asistenţă specială membrilor c. (confraţi) şi celor nevoiaşi (ajutorarea copiilor abandonaţi, îngrijirea bolnavilor, întreţinerea rudelor şi a orfanilor, însoţirea defuncţilor la cimitir, vizitarea deţinuţilor, sprijin religios acordat condamnaţilor la moarte). După Reforma luterană, c. au cunoscut un nou impuls şi au desfăşurat activităţi spirituale şi devoţionale (c. Sfântului Rozariu, a Sfintei Împărtăşanii) sau de educaţie religioasă (c. sau şcoli ale Doctrinei Creştine) sau de cult special (c. mariane) sub conducerea parohiilor şi sub controlul strict al episcopilor. Răspândirea lor a fost unul din aspectele semnificative ale redresării Bisericii catolice după conciliul din Trento.

confucianism, sistem filosofico-religios derivat din învăţătura lui Confucius şi care s-a dezvoltat de-a lungul secolelor prin contribuţia mai multor filozofi: Mencius (Mentzi – sec. IV î.Hr.), Hsün-tze (sec. III î.Hr.), Chu Hsi (1130-1200) şi Wang Yang-ming (1472–1529). Este un ansamblu de doctrine morale, politice şi sociale care de bazează pe studiul sistematic al textelor antice (*Ching*) şi pe practica altruismului şi a omeniei (*jen*): scopul este de a fi în armonie cu *Tao* (calea), înţeles ca lege universală care conduce şi organizează lumea. Un puternic sentiment al destinului conduce c. spre a găsi cheia vieţii omeneşti în adaptarea omului la împrejurări. Oricum Confucius nu s-a considerat niciodată fondatorul unei noi religii, cât mai ales reformatorul unei înţelepciuni străvechi având drept scop buna funcţionare a societăţii. În ciuda răspândirii sale şi în afara graniţelor Chinei (în special în Coreea şi în Japonia), c. a rămas strâns legat de imperiul chinez, devenid liantul său ideologic şi religios. Confucius, într-adevăr, nu-şi propunea atât evaluarea fiecărui individ, cât mai ales dezvoltarea armonioasă a statului şi a societăţii chineze, ierarhizată foarte rigid şi feudală. C. a ritualizat şi a justificat, în lumina legilor cosmice, comportamente şi inegalităţi sociale, furnizând o extraordinară platformă culturală şi ideologică diferitelor dinastii din imperiul chinez. Combătut de puterea centrală în timpul dinastiei Ch'in, care a dat ordin să fie distruse cărţile din *corpus*-ul confucian (213 î.Hr.), c. a început destul de curând să fie susţinut de curtea imperială în timpul dinastiei Han (sec. III î.Hr.-sec. III d.Hr.), care l-a ridicat la rangul de cult religios. Din această perioadă datează formalizarea canonului celor 5 cărţi *Ching* şi a ortodoxiei sale. O dată cu dinastia Sung (sec. X-XIII) c. s-a îmbogăţit cu tematici metafizice, datorită influenţei taoismului şi budismului, aşa încât se poate vorbi de un neoconfucianism. Fundamentul etic al c. a rămas, în ciuda acestui fapt, acelaşi, continuând până în sec. XX să formeze clasele conducătoare chineze.

Confucius, fondator al confucianismului (K'ung, Lu, Shantung, 551-479 î.Hr.), în chineză K'ung fu-tzü

(maestrul K'ung). Profesor de scriere, calcul și muzică, C. a trăit în sărăcie mulți ani, străduindu-se să-și transmită întreaga doctrină în formă de cod. Pe la vârsta de cincizeci de ani a devenit ministru al justiției pe teritoriul feudei Lu, dar foarte curând a fost constrâns să plece în exil (cca 496-483), căutând zadarnic un suveran care să-i accepte sfaturile cu privire la buna administrare (armonie și înțelepciune) a statului. Reîntors la Lu, și-a reluat activitatea didactică, în convingerea că transmiterea înțelepciunii ar fi primul pas pentru renașterea chineză. După moartea sa învățăturile sale au fost sistematizate într-o formă religioasă.

Congo, Republica Democrată, nume al statului Zair (v.) din 1960 până în 1971 și reintrodus în mai 1997 după prăbușirea regimului Mobutu.

Congo, Republica Populară, stat în Africa ecuatorială. *Sup.:* 342 000 km². *Pop.:* 2 775 000 loc., din care 98% bantu-congolezi. *Capit.:* Brazaville. *Limba:* franceza (oficială); graiuri ale limbilor bantu. *Relig.:* culte tradiționale (47%), catolică (32%), protestantă (19%), musulmană (2%). *Vecini:* N Camerun și Republica Centrafricană, E și S Zair, SV Angola (Cabinda) și Oceanul Atlantic, V Gabon. A fost reședință începând din sec. XIV al hegemonilor bantu din populația baVili (pe coastă) și din populația baTeke (în interior), tributare lui Manikongo și cucerite de portughezi la sfârșitul sec. XV. Teritoriile care formează statul actual au intrat în orbita franceză prin acțiunea exploratorului P. Savorgnan din Brazza, care a încheiat un tratat de protectorat (1880) cu makoko (regele) populației baTeka, amenințată de populația rivală baSundi. Colonia Congoului francez (1891) a constituit nucleul originar și centrul politic al Africii Ecuatoriale Franceze (1910). După obținerea independenței în 1960, din 1963 a fost condusă de guverne militare cu caracter socialist, care s-au bucurat de sprijinul constant al Franței (căreia i-a fost recunoscut monopolul exploatării bogatelor zăcăminte de petrol *off shores*). În 1991 generalul D. Sassou-Nguesso (la putere din 1987) s-a văzut obligat să promulge o nouă constituție și să stabilească noi alegeri în care a fost învins de frontul unit al opoziției. Autoritatea noului președinte P. Lissoube (care imediat după instalarea sa în 1993 a revocat monopolul francez în sectorul petrolifer) nu a fost însă niciodată, de fapt, recunoscută de fostul dictator, care sigur de sprijinul armatei și de cel tacit de la Paris, în mai 1997 invada, cu miliția sa, capitala, iar după patru luni de confruntări extrem de violente, își recăpăta puterea, suspendând constituția.

congregație religioasă, societate religioasă ai cărei membri sunt legați prin jurăminte simple, perpetue sau temporare. C. r. se deosebesc de ordine (monastice sau itinerante), în care se pronunță jurăminte solemne. Deși asociațiile de călugări terțiari franciscani sau dominicani, alcătuite din laici de ambe sexe, apărute în sec. XIII și beghini răspândiți în Franța și Belgia în sec. XV și XVI, reprezintă modele originare ale c. r. moderne, acestea preiau mai direct structura comunităților de clerici regulari, apărute în sec. XVI. Aceste comunități practicau îndemnurile evanghelice de sărăcie, castitate și supunere și se îndeletniceau cu îngrijirea sufletului; în viața lor comunitară avea mai puțină importanță oficierea slujbei corale față de practica existentă în ordinele monastice. În general autonomia fiecărei case era mi imă și s-a făcut simțită tendința spre centralizare. După conciliul din Trento (sec. XVI) s-a înregistrat o mare înflorire a c. r. care răspundeau exigenței de a pune de acord necesitatea de reînnoire a Bisericii cu cea a societății.

congregaționalism, formă organizatorică a unor biserici reformate, în special de origine puritană, răspândită în SUA și Anglia, ai căror membri sunt organizați în congregații independente de orice jurisdicție care să nu fie o autoritate a congregației înseși.

Congres, adunare parlamentară a SUA constituită dintr-o Cameră a Reprezentanților, aleasă pe bază națională, prin vot proporțional, și de un Senat, alcătuit din doi senatori pentru fiecare stat, aleși prin sistem majoritar.

Congresul Național Indian, partid politic indian, înființat în 1885. Din 1915, condus de Gandhi și Nehru (lider al aripii sale stângi și șef al partidului din 1929), a devenit principala forță de opoziție împotriva dominației engleze în India, întemeiată pe lipsa de cooperare și pe boicot. Din momentul independenței (1947) până în 1996 (în afară de o scurtă întrerupere o perioadă de trei ani (1977-1980) a fost partid majoritar și de guvernământ sub conducerea lui Nehru, iar apoi a fiicei sale, Indira Gandhi (din 1966) și a fiului acesteia, Rajiv (1984). Continuitatea tradiționalei „leadership de familie" a partidului s-a întrerupt în 1991, când soția lui Raijiv (italianca Sonia Maino) a refuzat să preia succesiunea soțului (mort asasinat, ca și mama lui), iar funcția i-a fost încredințată lui N. Rao. Confruntările interne în istoria C.N.I. (care a suferit trei sciziuni în 1969, 1978 și 1995) au fost legate atât de nepotismul și corupția des întâlnită la mulți exponenți ai partidului (favorizată de monopolizarea puterii de care acesta se bucura), cât și de conflictul ideologic dintre componenta majoritară progresistă (inspirată de socialismul „a la Nehru") și sectoarele moderate. În 1995 situația de criză viu manifestată și continua creștere electorală a opoziției dreptei hinduiste l-au îndemnat pe Rao să imprime o direcție liberistă politicii de partid, care n-a fost suficientă, totuși, pentru a împiedica o înfrângere categorică în alegerile din 1996 (pierderea majorității și ratarea participării la noul guvern).

conjunctură, complex de fenomene care caracterizează o situație economică specială. Analiza conjuncturală a

căpătat o valoare din ce în ce mai mare în sec. XX în raport şi cu studiile cu privire la dezvoltarea ciclică a economiei. În 1920 s-a constituit în SUA National Bureau of Economic Research, care s-a specializat în cercetarea ciclurilor şi a c. În Italia astfel de cercetări au fost încredinţate în 1953 unui comitet de studii instituit pe lângă preşedinţia Consiliului, în timp ce în 1959 a fost creat în mod special ISCO (Institutul Naţional pentru Studiul Conjuncturii).

conjuraţia Egalilor, tentativă insurecţională pe fond socialist împotriva Directoratului, avându-l în frunte pe F.-N. Babeuf (1760-1797) în timpul Revoluţie franceze. Constituindu-se la 30.III.1796 un „comitet insurecţional al conspiraţiei pentru Egalitate", pe 6.IV.1796 a fost redactat „Manifestul Egalilor", care cerea „binele comun sau comunitatea bunurilor" şi abolirea „proprietăţii individuale asupra pământului". Poliţia a descoperit c. E. şi la 21.V.1796 i-a arestat, printre alţii pe Babeuf, mai târziu ghilotinat, şi pe italianul F. Buonarotti, condamnat la deportare.

connubio (fuziune), coaliţie parlamentară realizată în 1852 în Piemont de C. Cavour între facţiunea de centru dreapta, reprezentată de el, şi cea de centru-stânga, condusă de U. Rattazzi. C. a permis ascensiunea lui Cavour la preşedinţia Consiliului.

Conon, amiral atenian (Atena cca 444-Cipru 392 î.Hr.). De mai multe ori strateg, din 414-413 î.Hr., în timpul războiului Peloponesului, când flota ateniană a fost înfrântă de spratani la Aigospotamos s-a refugiat în Cipru. Primit în mod triumfal la Atena, C. s-a străduit să reconstruiască zidurile lungi care uneau oraşul de portul Pireu. Cotitura filospartană a politicii persane a dus la căderea lui. A murit probabil în închisoare.

conquistadores, cuceritorii spanioli ai Lumii Noi, ajunşi pe continentul american în sec. XVI. În serviciul monarhiei spaniole, c. au făcut să se prăbuşească imperiile triburilor aztece, maya, incase şi au fost însărcinaţi (cu titlul de *adelantados* sau guvernatori) să administreze teritoriile cucerite. În acţiunea lor s-au împletit setea de câştig şi spiritul de aventură cu politica de impunere a puterii spaniole şi intenţia de a-i creştina pe indigeni, puse în practică prin metode atroce, care au degenerat într-un adevărat genocid. Cei mai renumiţi au fost H. Cortés, F. Pizarro, D. de Almagro.

Conrad de Landau, denumit şi *Contele Lando* (m. 1363), căpitan de mercenari german. Comandant din 1354 al Companiei Mari (cea mai mare companie armată alcătuită din mercenari activă atunci în Italia), a luptat în serviciul reginei Neapolelui, Ioana I, a marchizului de Monferrato, Giovanni II şi al lui Bernabò Visconti.

Conrad II Salicul (n. cca 990-Utrecht 1039), împărat (1027-1039). Urmându-i pe tronul Germaniei în 1024 vărului său Henric II, a pus bazele dinastiei de Franconia. A acordat privilegii micii nobilimi împotriva marilor feudali, promulgând *Constitutio de Feudis* (1037) cu privire la dreptul de moştenire asupra feudelor mici. Şi-a impus autoritatea imperială asupra Poloniei şi Burgundiei.

Conrad IV de Suabia (Andria, Bari, 1228-Lavello, Potenza, 1254), împărat (1250-1254). Cel de-al doilea fiu al împăratului Frederic II, rege al Germaniei la numai nouă ani, în 1250, în ciuda opoziţiei papei Inocenţiu IV, a fost ales împărat, iar în 1251 a intrat în Italia pentru a pune din nou stăpânire pe regatul Siciliei, uzurpat de fratele său vitreg Manfred; a murit în timpul acestei acţiuni armate, lăsându-l urmaş pe fiul său Conradin.

Conrad von Hötzendorf, *Franz,* conte, feldmareşal austriac (Penzing, Viena, 1852-Mergentheim, Württemberg, 1925). Şef al Statului Major al armatei austro-ungare din 1906 până în 1917, a condus operaţiunile din prima etapă a primului război mondial. Înfrângerea în ofensiva Podişurilor din Alpi carintici (1916) a dus la destituirea lui. Trecând la comanda grupului de armate din Tirol, a fost destituit în iunie 1918 după bătălia de la Piave.

Conradin de Suabia (Wolfstein, Bavaria 1252-Neapole 1268), rege al Siciliei (1254-1258) şi al Ierusalimului (1254-1268). Fiu al lui Conrad IV de Suabia, a primit prin moştenire dreptul asupra ducatului Suabiei, asupra regatului Siciliei şi al celui al Ierusalimului. Încă adolescent, a venit în Italia la chemarea comunelor ghibeline pentru a încerca să recucerească regatul Siciliei, pe care, între timp, papalitatea i-l dăduse în stăpânire lui Carol de Anjou (1263), dar a fost înfrânt la Tagliacozzo (23.VIII.1268). Câteva zile mai târziu C. a fost prins şi decapitat.

Consalvi, *Ercole,* cardinal italian (Roma 1757-Anzio 1824). Cardinal secretar de stat al lui Pius VII, a negociat concordatul cu Napoleon I (1801), care însă i-a impus îndepărtarea din cadrul secretariatului (1806). Şi-a reluat funcţia în 1814 şi a condus până în 1823 în spiritul unui reformism moderat în politica internă şi cu spirit de independenţă în cea externă.

conservatorism, tendinţă politică care urmăreşte menţinerea organizării de stat şi a relaţiilor sociale existente, în opoziţie cu programele forţelor progresiste. Deşi c. nu s-a constituit într-un sistem doctrinar bine definit (în aşa fel încât unii cercetători l-au înţeles pur şi simplu ca pe o atitudine psihologică prezentă în poziţii politice destul de diferite) tendinţa gândirii conservatoare s-a precizat mai ales începând din sec. XVIII, ca reacţie la schimbările inspirate de ideile iluministe şi înfăptuite de Revoluţia franceză. În acest sens primul teoretician al c. poate fi considerat englezul E. Burke, care a criticat Revoluţia franceză dintr-un punct de vedere antiraţionalist, tradiţionalist şi liberal. În cursul sec. XIX gândirea conservatoare a căpătat consistenţă în diferite

forme prin opera lui L. de Bonald, J. de Maistre, F.-R. Lamennais, F. von Gentz, K. L. von Metternich. În Italia, în timpul Restaurației, au fost exponenți ai conservatorismului radical principele Canosa, C. Solaro della Margherita și M. Leopardi. Abia pe la mijlocul sec. XIX s-a afirmat o tendință mai liberală și atentă la mișcările naționale și democratice, care a intervenit în evenimentele risorgimentale (C. Balbo, M. d'Azeglio, G. Durando). C. modern s-a identificat în felul acesta din ce în ce mai mult cu o politică moderată, care a acționat ca o frână în calea reformelor radicale. În sistemele bipartite, în mod tradițional, un partid se face în mod evident apărătorul unor asemenea poziții (de exemplu, conservatorii englezi), în timp ce în cele pluripartinice c., lipsit în mod obișnuit de o expresie politică univocă, se identifică cu pozițiile de centru dreapta din parlament.

Consiliul Europei, organizația internațională înființată la 5.V.1949 cu misiunea de a promova unitatea europeană. Importanța sa în cadrul europeismului a trecut în planul secund o dată cu constituirea MEC (1957). C. E. a îndeplinit o funcție importantă în domeniul drepturilor omului, prin instituirea Comisiei Europene a Drepturilor Omului (1959). Din C. E. fac parte toate țările din Europa Occidentală; după 1990 au aderat multe țări foste comuniste.

consistoriu, adunare solemnă a cardinalilor sub președinția papei, instituită în sec. XII. Se numește astfel și organul suprem al Bisericilor calvinistă și luterană.

consociativism, mod de a lua deciziile într-un guvern în care concurează majoritatea și opoziția, în afara respectivelor roluri parlamentare, considerat ca o deviere de la principiile constituționale. Practici de asociere au fost în realitate frecvente în perioade excepționale de criză sau de tranziție politică, sau, precum în cazul Italiei, începând din anii '70 ca încercare de a depăși un sistem care nu permitea o alternanță de alianțe politice la guvernare.

Consorteria, curent politic conservator italian constituit în iunie 1862 de deputatul toscan U. Peruzzi, care i-a reunit pe deputații toscani și lombarzi din Dreapta istorică ostili politicii guvernului Rattazzi și „hegemoniei piemonteze". Primul ministru Minghetti (1863-1864) a fost expresia Consorteriei, iar Peruzzi a fost ministru de interne.

Constant I, *Flavius Iulius Constans* (n. 323-Illiberis, Spania 350), împărat roman (337-350). În 333 a fost numit cezar de către tatăl său, Constantin I, care i-a încredințat spre stăpânire Italia, Iliria și Africa. Numit august în 337, împreună cu frații săi, Constanțiu II și Constatin II, a intrat în conflict cu acesta din urmă pentru stăpânirea Traciei, Macedoniei și Ahaiei; învingându-l (340) a cucerit domeniile acestuia Galia, Spania și Britannia, rămânând unicul stăpân al Occidentului. A luptat după aceea împotriva francilor (342-343). A murit căzând victimă complotului lui Magnentius, șeful gărzilor sale.

Constant II Heracliu (n. 630-Siracuza 668), împărat bizantin (641-668). Fiu al lui Constantin III, a împiedicat expansiunea arabă și i-a respins pe slavii din Macedonia și Thessalia (652-659), înainte de a încerca, zadarnic însă, să recucerească Italia (663-668).

Constant de Rebecque, *Henri-Benjamin*, scriitor și om politic francez (Lausanne 1767-Paris 1830). A analizat Revoluția franceză și experiența Terorii în eseul *Reacții politice și efectele Terorii* (1797): respingerea radicalismului iacobin a pus tema politică a libertății în centrul gândirii sale (*Libertatea anticilor comparată cu cea a modernilor*, 1819). S-a opus regimului napoleonian, interpretat de el prin ideea de „uzurpare", în lucrarea sa *Despre spiritul de cucerire și de uzurpare* (1813). Ales deputat în 1819, s-a aflat printre părinții liberalismului parlamentar, alimentând opoziția față de Ludovic XVIII și Carol X.

ROMA

Constantin I cel Mare, *Flavius Valerius Aurelius Claudius Constantinus* (Naissus cca. 285-Nicomedia 337), împărat roman (306–337). Fiu al lui Constanțiu Clorus (cezar al lui Dioclețian și august după abdicarea lui) și al concubinei sale, Elena, a fost proclamat august de legiunile din Britannia, la moartea tatălui său (306).

■ *Lupta pentru putere.* S-a aliat cu socrul său, împăratul Maximian, până când acesta a complotat împotriva lui și a fost omorât (310). Moartea împăratului Galerius, în 311, a dus la sfârșitul a ceea ce mai rămăsese din sistemul tetrarhiei organizat de către Dioclețian. C. a început atunci lupta împotriva lui Maxențiu care, din 305, se proclamase împărat la Roma și l-a învins la Pons Milvius (312). C. a fost pe urmă recunoscut drept *augustus maximus* de către Senat și a inițiat politica sa favorabilă față de creștini, confirmată în 313, împreună cu împăratul din Orient, Licinius, prin așa numitul edict de la Milano, care acorda libertate de cult creşti ilor și le restituia bunurile care le fuseseră luate. Dar și acordul cu Licinius a durat puțin: un prim război, izbucnit în 314 sau 316, s-a încheiat în favoarea lui C.; conflictul final a avut loc în 324, atunci când C. a intervenit în Tracia, care era pe punctul de a cădea sub stăpânirea lui Licinius, pentru a lupta împotriva goților. Victorios la Adrianopol și la Chrysopolis, C. l-a obligat pe Licinius să abdice și l-a executat. Domnia lui C., devenit de-acum împărat unic, a fost tulburată de lupta de palat între soția sa, Fausta și fiul cel mare, Crispus, a căror execuție a poruncit-o în 326. Ultimii ani ai domniei sale s-au aflat sub presiunea amenințărilor exercitate

de către barbari şi persani. În 332 goţii au fost respinşi la Dunăre şi zeci de mii de sarmaţi au fost primiţi în interiorul imperiului. C. a murit în timp ce se pregătea să-l înfrunte pe regele persan Şapur (Sapor) II care ameninţa provinciile orientale.

■ *Constantin şi creştinismul.* C., care iniţial a fost păgân, potrivit tradiţiei, s-ar fi convertit la creştinism în urma unui vis, care, în ajunul bătăliei de la Pons Milvius, i-ar fi sugerat să pună pe însemnele legiunilor monograma lui Cristos. Deşi s-a lăsat botezat abia pe patul de moarte, începând din momentul bătăliei C. a adoptat faţă de creştinism o politică din ce în ce mai favorabilă, care mergea dincolo de acordurile încheiate cu Licinius la Milano în 313: într-o scrisoare adresată populaţiilor din est în 324 a ajuns chiar să-i îndemne pe supuşi să îmbrăţişeze creştinismul. A fost deosebit de preocupat să păstreze unitatea Bisericii creştine, aşa cum o dovedesc intervenţiile sale în controversa cu privire la donatism din 312, şi în special convocarea conciliului de la Niceea din 325, pentru a pune capăt controversei ariene. Chiar întemeierea oraşului Constantinopol, pe locul vechiului Bizanţ, care a avut loc în anul 326, se explică, probabil, în afară de raţiuni de ordin strategic, prin intenţia de a dispune de o capitală care să nu se mai supună niciunei tradiţii păgâne.

■ *Reformele lui Constantin.* Importanţa istorică a lui C., în afară de epocala schimbare a raporturilor dintre imperiu şi creştinism, rezidă şi în activitatea lui de desăvârşire a reorganizării statului începută de Diocleţian. A creat o armată puternică sub comanda a doi generali, unul de infanterie şi unul de cavalerie, subordonaţi direct împăratului. A desăvârşit separarea funcţiilor civile de cele militare şi a mărit aparatul birocratic, reînnoind în special funcţiile centrale încredinţate comiţilor sau *agentes* care au înlocuit vechile funcţii cu caracter republican. A stabilit definitiv ca împăratul să fie un monarh absolut de tip oriental, înconjurat de un nimb sacru. A introdus o nouă monedă de aur, soldul, care a provocat o rapidă devalorizare a dinarului. Politica lui de reunificare a imperiului a fost contrazisă de dispoziţiile testamentare, care împărţeau puterea între fiii Constant, Constanţiu II şi Constantin II şi cei doi nepoţi Dalmatius şi Hanibalian. Luptele care au urmat au dat o puternică lovitură structurii unitare a imperiului roman.

Bibliografia: A. Alföldi, *Constantino tra pagenesimo e cristianesimo*, Laterza, Bari 1976; S. Mazzarino, *Antico, tardoantico ed era costantiniana*, Dedalo, Bari 1980.

Constantin II (Flavius Claudius Constantinus) (Arles 317-Aquileia 340), împărat roman (337-340). Fiu al lui Constantin I, a fost numit cezar la puţin timp după naşterea sa. În 332 i-a învins pe goţi la Dunăre. Desemnat împărat de către tatăl său, i-a urmat în 337 împreună cu fraţii Constant şi Constanţiu II; în luptele care au urmat a fost ucis luptând împotriva lui Constant.

BIZANŢ

Constantin XI Dragases (n. 1403-Constantinopol 1453), ultimul împărat bizantin (1449-1453). În 1452 a proclamat unirea Bisericii de la Roma cu Biserica din Orient în speranţa deşartă de a obţine sprijin împotriva turcilor. A murit în timpul apărării Constantinopolului asediat de turci.

GRECIA

Constantin I (Atena 1868-Palermo 1923), rege al Greciei (1913-1917, 1920-1922). I-a urmat tatălui său George I, când acesta a fost asasinat. În timpul primului război mondial s-a aflat în conflict cu primul ministru E. Venizelos, favorabil intervenţiei alături de Antantă şi a fost obligat de francezi să abdice. I-a urmat cel de-al doilea fiu al său Alexandru, la moartea căruia a fost rechemat la tron printr-un plebiscit, dar a fost ulterior obligat din nou să abdice din cauza înfrângerii suferite în războiul cu Turcia.

Constantin II (Atena 1940), rege al grecilor (1964-1974). I-a urmat la tron tatălui său, Paul I; conflictul său cu primul ministru G. Papandreu şi atitudinea oscilantă faţă de partide au favorizat lovitura de stat militară a „coloneilor" (21.IV.1967). C. a încercat în zadar să răstoarne regimul dictatorial (13.XII.1967), plecând apoi în exil la Londra. „Coloneii" au numit un regent, iar în 1974 au proclamat republica.

Constantinopol v. Bizanţ.

Constanţa de Altavilla (Constance de Hauteville), împărăteasă şi regină a Siciliei (n. 1154-Palermo 1198). Fiică a lui Roger II, în 1186 s-a căsătorit cu Henric VI, fiu şi moştenitor al lui Frederic I Barbarossa, căruia i-a adus drept zestre regatele Siciliei şi Apuliei. Încoronată împărăteasă alături de soţul său în 1191, după moartea acestuia a condus singură Sicilia, limitând influenţa componentei germane şi încoronându-l ca rege pe fiul său Frederic II (1198).

Constanţiu I Clorus (Flavius Valerius Constantius Chlorus) (n. 250-York 306), împărat roman. General însărcinat cu apărarea Spaniei, Galiei şi Britanniei, a fost adoptat (293) de către Maximian şi numit cezar; a devenit august în 305, după abdicarea lui Maximian şi Diocleţian. A fost tatăl lui Constantin cel Mare.

Constanţiu II (Flavius Iulius Constantius) (Sirmium 317-Mopsucrene 361), împărat roman (337-361). La moartea tatălui Constantin I a obţinut conducerea provinciilor orientale. Şi-a dedicat mare parte din timpul guvernării sale pentru a lupta, de altminteri fără mare succes, împotriva perşilor. În 355 l-a numit cezar în Galia pe vărul său, Iulianus, care în februarie 360 a fost proclamat împărat la Paris de către soldaţi. A murit în Cilicia în timp ce se afla în drum spre a-l înfrunta pe Iulianus.

Constituţia civilă a clerului, decret votat de Adunarea Constituantă franceză la 12.VII.1790, ratificat mai apoi

de Ludovic XVI, prin care clerul laic era organizat după normele administrației civile și după principiile galicane. Pius VI a condamnat-o (10.V.1791), provocând o schismă în biserica din Franța între *preoții constituționali*, care acceptau C. c. a c. și *preoții refractari*, care au păstrat o opoziție deschisă și imposibil de depășit față de ea.

constituție, complexul normelor juridice fundamentale scrise care stau la baza oricărei alte activități legislative sau guvernamentale. În mod obișnuit în legătură cu c., se face distincția între c. flexibile (care mai pot fi încă revizuite prin demersul legislativ cunoscut) și rigide (intervenția asupra lor cere proceduri speciale denumite „forme agravate").

PRINCIPALELE CONSTITUȚII ALE EPOCII MODERNE

Națiune (an)	*Principalele caracteristici*
SUA (1787)	constituție federală în vigoare și astăzi; executiv prezidențial puternic; sistem bicameral diferențiat (Congres: reprezentanță națională proporțională în Cameră; reprezentanță regională paritară în Senat, cu două locuri pentru fiecare stat); Curte Supremă (9 membri aleși pe viață prin numire prezidențială), organ suprem de evaluare a constituționalității prevederilor legislative
Franța (1793)	constituție republicană realizată sub impulsul egalitarist al ideologiei iacobine; vot universal; puteri concentrate în Adunarea Legislativă
Franța (1795)	constituție republicană din perioada Directoratului (1795-1799); legislativ bicameral; executiv colectiv (Directorat din 5 membri); vot cenzitar; separarea totală a puterilor
Franța (1779)	constituție consulară din anul VIII; funcție legislativă împărțită între mai multe organe (Tribunat, Corp legislativ, Consiliu de stat, Senat), puternic executiv colectiv (trei consuli, dar primul consul având puterea cea mai mare)
Franța (1830)	constituție monarhică; vot cenzitar; se afirmă sistemul parlamentar (miniștrii răspund în fața camerelor și nu a regelui)
Belgia (1831)	monarhie constituțională reprezentativă; două camere legislative cu același electorat activ, dar cu senatori aleși pe bază cenzitară, executiv care răspunde în fața parlamentului; descentralizare administrativă și largă recunoaștere a autonomiilor locale
Franța (1848)	republică prezidențială; vot universal (definitiv introdus în organizarea de stat a Franței), legislativ monocameral opus categoric executivului
Piemont (1848)	constituție monarhică autorizată (adică acordată poporului de suveranul Carlo Alberto și din această cauză numită și Statutul albertin); alcătuită după exemplul constituți i franceze din 1830 și al celei belgiene din 1831, devenită mai târziu constituția Regatului Italiei, în vigoare până la întemeierea Republicii; legislativ bicameral (Senat și Camera Deputaților); executiv numit de rege. dar răspunzător în fața camerelor
Germania (1919)	constituția Republicii de la Weimar; o cameră electivă (*Reichstag*) în fața căreia răspunde cancelarul, șef al consiliului de miniștri numit de președintele republicii; cea de-a doua cameră (*Reichsrat*) reprezentativă pentru regiuni (*Länder*); recunoașterea autonomiilor locale, dar cu puternică îngrădire din partea statului; președintele republicii este organul suprem de coordonare a puterilor; instituția referendumului
URSS (1936)	constituție socialistă de tip federal; afirmarea proprietății de stat asupra tuturor mijloacelor de producție; federalism pe bază etnică cu forme de autonomie rigid controlate; depășirea principiului diviziunii puterilor printr-un sistem de alegeri la toate nivelele (soviet); organul superior al puterii de stat se numește Sovietul Suprem
Italia (1948)	constituția republi ii constituite în 1946 conține o parte importantă cu privire la drepturile și îndatoririle cetățenilor în diferite sfere de activitate; sistem bicameral cu atenuarea puterii executivului, autonomii locale; introducerea unei Curți Constituționale, dat fiind caracterul rigid al constituției
Germania (1949)	„Lege fundamentală" a Republicii Federale: sistem de guvernare parlamentară, cu deosebită pondere a șefului executivului (cancelarul); două camere cu componență diferită: *Bundestag* (Dieta federală) ales prin vot universal direct, *Bundesrat* ca reprezentanță a landurilor
Franța (1958)	prezentată de generalul De Gaulle pentru a înlocui constituția anterioară din 1946 (a Patra Republică) aprobată printr-un referendum popular și temelie a celei de-a Cincea Republici; puternică tendință prezidențială în defavoarea puterii parlamentului; cu amendamente î 1962 prin introducerea alegerii directe a președintelui republicii de către cetățeni
Rusia (1993)	prezentată de B. Elțîn și aprobată printr-un referendum. Stabilește supremația președintelui asupra organelor legislative și atenuează federalismul

■ *Istoria conceptului*. În lumea romană definea actul administrativ: se vorbea astfel de c. imperiale referitoare la acele acte formale emanate de către principi care deveneau surse de drept. În mod asemănător, în tot cursul Evului Mediu erau definite drept c. documentele promulgate în mod solemn de către un principe sau de către un senior, în general pentru a acorda privilegii sau libertăți propriilor supuși. Abia în sec. XVIII revoluția americană și franceză au confirmat, prin redactarea documentelor constituționale scrise, triumful noțiunii de c. ca un fapt juridic întemeietor al națiunii. În sec. XIX c. a definit, în opoziție cu statele absolutiste, un tip de sistem politic în care respectul față de libertățile și drepturile cetățenilor în fața oricărui abuz de putere era garantat de norme ferme și îngrăditoare („Orice societate în care garantarea drepturilor nu este asigurată și nici separarea puterilor nu este categorică, nu are constituție" se spunea în art. 16 din *Declarația drepturilor omului* din Franța în 1789)

Constitutio de Feudis, măsură legislativă (denumită și *Edictum de Beneficiis*) prin care împăratul Conrad II Salicul a recunoscut în 1073 ereditatea feudelor minore.

consuetudinar, drept, complex de norme nescrise derivate din experiența și obiceiurile unei comunități. A fost dominant în societățile barbare până când au venit în contact cu civilizația juridică romană bazată pe conceptul de drept scris. Irelevant în dreptul modern din Europa continentală, în țările anglo-saxone își păstrează și astăzi importanța centrală, constituind bază pentru *Common Law* (v.). Un alt cadru dependent de d. c. este în mare parte cel al dreptului internațional.

consul, suprem magistrat civil și militar în Roma antică republicană. După tradiție instituirea consulatului datează din 509 î.Hr., când au fost alungați regii, de la care c. ar fi moștenit puterea, cu limitarea la caracterul anual și colectiv al funcției. C. dețineau comanda militară numai pentru Roma, dreptul de a convoca și prezida adunările Senatului și ale poporului și de a propune legi, jurisdicția civilă și criminală și administrarea financiară. C. erau aleși de comițiile centuriate: începând cu 364 î.Hr., în funcția de c. putea fi ales și un plebeu. C. au pierdut o mare parte a puterii lor în epoca imperială.

Consulat, regim politic apărut în Franța în urma loviturii de stat din 18 Brumar (9.XI.1799) și care a durat până la proclamarea imperiului lui Napoleon I (18.V.1804). După Constituția din anul VIII (1799), executivul era încredințat uni număr de trei consuli, din care doi aveau funcții pur consultative, în timp ce puterea efectivă aparținea doar primului consul, Napoleon Bonaparte. Puterea legislativă era împărțită între patru adunări (Consiliul de Stat, Senatul, Tribunatul, Corpul Legislativ). Regimul C., ostil atât unei restaurări monarhice cât și radicalismului iacobin, era centrat pe deținătorii de proprietăți, pe administrația prefecților și pe armată; el a marcat venirea la conducerea statului a lui Napoleon, a cărui putere personală a căpătat cu timpul caracter dictatorial, până la încredințarea C. pe viață (2.VIII.1802).

Consulta Nazionale (*Consilul Național*), organism consultativ instituit prin decret, la 5.IV.1945 de guvernul lui I. Bonomi cu scopul de a exprima păreri care să nu obstrucționeze activitatea legislativă a guvernului și să-i controleze acțiunile. Alcătuită din 430 membri aleși dintre personalitățile politice prefasciste și dintre exponenții partidelor antifasciste, s-a reunit pentru prima dată la 25.IX.1945 și a activat până la alegerea Adunării Constituante (2.VI.1946).

consum, utilizarea economică a bunurilor puse la dispoziție de aparatul productiv al unei societăți. C. până în pragul epocii moderne, când partea cea mai mare a populației trăia din autoconsum (sau cel mult din c. mărfurilor schimbate pe o rază mică), nu a constituit o problemă teoretică specială. Lărgirea sferei c. a fost consecința revoluției industriale, care a pus la dispoziție cantități crescânde de bunuri la prețuri reduse.

CONSUMURILE ÎN ȚĂRI CU NIVELE DE DEZVOLTARE DIFERITE (procente din total)

țara	*alimente*	*locuințe*	*sănătate*	*transporturi*	*energie (a)*	*televizoare (b)*
SUA	15	14,3	15,5	11,4	10 815	210,5
JAPONIA	23,9	5,3	2,7	9	4 796	77
GERMANIA	19,5	16,3	9,5	18	5 791	45,2
FRANȚA	17,9	16	9,7	15,9	5 428	23,7
ITALIA	18,8	11,4	6,7	12,1	4 029	24,5
RUSIA	34,8	2,7	n.d.	n.d.	6 937	55
CHINA	53,8	2,3	2,2	11,4	861	35,9
INDIA	52,2	6,1	2,4	10,6	353	36
BRAZILIA	35	9	6	8	829	32
NIGERIA	48	3	3	3	228	3,2

a) pe cap de locuitor, kg/cărbune echivalent; b) x 1.000.000

Sursă: ONU, anul 1991.

■ *„Legea generală a consumului*". În acest cadru a rămas valabilă aşa-numita „lege generală a consumului" formulată de statisticianul prusac E. Engel în 1895, după care procentul cheltuielilor pentru alimente ale unei familii sau ale unei colectivităţi este cu atât mai ridicat în raport cu cheltuielile totale, cu cât este mai mic venitul familiei sau al colectivităţii. O asemenea observaţie a fost mai târziu nuanţată şi bine articulată prin studii economice şi de psihologie socială, dar niciodată discutată mai substanţial. Locul central căpătat de chestiunea c. chiar faţă de organizarea producţiei a caracterizat cea de-a doua etapă a experienţei capitaliste a ţărilor industrializate. Încă din anii '20 se delimita în SUA o societate a c. (în care căpătau un loc strategic central bunuri de c. individual precum automobilul): începea să determine în activitatea economică problema *marketingului* şi a distribuţiei pentru a putea orienta alegerea consumatorului.

■ *Consumismul.* Locul central ocupat de c. în economia bunăstării, evident după anii '60 în tot Occidentul dezvoltat, a acordat un rol tot mai mare bunurilor secundare sau obiectelor de lux.Conceptul de consumism, elaborat de câţiva critici ai dinamicilor sociale (şcoala de la Frankfurt, ecologism, curente ale gândirii sociale creştine) din aceste societăţi, face aluzie la costurile crescânde, în termeni de pierdere a autonomiei personale şi de degradare a mediului, impuse de exigenţa unei continue şi nediferenţiate expansiuni a c. (care ar sfârşi prin a determina un c. mai mare decât nevoile indivizilor) proprie economiei capitaliste dezvoltate.

Contarini, familie nobilă din Veneţia, ale cărei origini datează din sec. XI. A avut 8 dogi, printre care *Domenico,* doge din 1043; *Andrea* (1368-1382) care a luptat împotriva oraşelor Trieste şi Genova; *Domenico* (1659-1675), care a pierdut Candia (Creta) în favoarea turcilor (1669); *Alvise,* doge din 1676. Faimos este şi cardinalul *Gaspare* (1483-1542), adept al reformei catolice, care a fost reprezentant plenipotenţiar al papei Paul III la dieta de la Regensburg (1541) pentru a încerca o conciliere cu luteranii.

conte, la origine (sec. VI) tovarăş de arme al regelui (de la latinescul *comes,* tovarăş), care îl ajuta pe suveran în administrarea regatului. În epoca feudală a devenit un funcţionar însărcinat cu guvernarea unei părţi a regatului (*comitatus,* comitat) cu funcţie care a devenit curând ereditară. Sub Carolingieni era numit *conte paladin,* şef al tribunalului regal.

contestaţia tineretului, mişcare de protest din domenii variate ale tineretului, desfăşurată în anii '60 şi '70 împotriva ideologiilor sociale dominante în ţările industriale. Născută pe teren studenţesc, s-a desfăşurat iniţial ca o reacţie împotriva autoritarismului şi a conceptualismului şcolii tradiţionale. În SUA s-a alăturat mişcării pacifiste împotriva războiului din Vietnam şi pentru drepturile civile ale populaţiei afro-americane, începând din 1963-1964. În alte ţări a căpătat trăsături specifice, care, însă, n-au modificat caracteristicile sale esenţiale.

■ *Cauzele şi răspândirea protestului.* C. t. s-a răspândit printr-o largă şi spontană contaminare în multe ţări europene occidentale, în special în Germania, Franţa şi Italia, cu ecouri în Cehoslovacia, Polonia şi Iugoslavia, dar şi în Japonia sau în Mexic. Era vorba despre o reacţie împotriva modelelor culturale ale generaţiei anterioare, care trecuse prin războiul mondial şi prin reconstrucţie: noile generaţii, numeroase, nu erau convinse că ar avea roluri precise care s-ar integra în situaţia existentă, în timp ce prima fază a răspândirii bunăstării făcea să se deplaseze atenţia spre aspectele legate de calitatea vieţii, mai curând decât asupra veniturilor; în plus, răspândirea culturii de masă şi creşterea subiectivismului tindeau să estompeze tradiţionalele deosebiri de clasă socială, dar în acelaşi timp făceau să apară o nouă clasă socială intermediară, antagonistă în raport cu centrele de putere economică, socială şi culturală tradiţionale. De altfel şi conjunctura politică internaţională a jucat un rol determinant. Pe de o parte, angajarea SUA în războiul din Vietnam şi în lupta împotriva agitaţiilor revoluţionare din America Latină făceau ca, într-un fel, c. t. să capete nuanţe antiimperialiste şi î favoarea Lumii a Treia. Pe de altă parte eşecul destalinizării şi reprimarea armată a „primăverii de la Praga" din Cehoslovacia alimentau critica anarhică a „socialismului real" şi a forţelor tradiţionale ale stângii europene. Contestaţia „generaţională" a atins apogeul în mişcările din 1968, dar a lăsat urme adânci.

■ *Ideile contestaţiei.* Revolta s-a manifestat în forme asemănătoare şi în perioade de timp apropiate în diferite ţări, dar a fost caracterizată de asemenea de o mare eterogenitate a punctelor de vedere culturale şi a direcţiilor de dezvoltare ale programului ei. În ea se întâlneau elemente anarhice şi practice ale gândirii individualiste şi liberale americane (mişcarea *hippy,* teoreticienii revoluţiei sexuale şi ai feminismului), utopismul evanghelic şi referinţe la cultura şi religia specifice lumii orientale, mitologizări ale experienţelor revoluţionare din Lumea a Treia (maoism, castrism) şi curente ale marxismului critic (demitizarea miturilor progresiste şi a raţionalităţii capitaliste a şcolii de la Frankfurt; critica „toleranţei represive" a lui H. Marcuse, analiza economică a imperialismului şi a capitalismului monopolist a lui P. Baran şi P. Sweezy; şcolile gândirii disidente din Est). Elementele comune ale acestui amalgam erau un sever antiautoritarism şi sublinierea elementului egalitarist. Cât priveşte instituţiile, ele au dat o ripostă foarte rigidă c. t., văzând în aceasta în special o problemă de ordine publică.

■ *De la mişcare la grupările din Italia.* Italia a cunoscut din 1966 un val de proteste studenţeşti culminând cu ocuparea sediilor universitare şi cu conflictele cu poliţia în anul universitar 1967-1968. Împletirea cu luptele muncitoreşti într-o formă specială („toamna caldă" din 1969), cu criza politică şi instituţională a ţării, manifestată în dificultăţile cu care se înfruntau forţele de centru-stânga şi în izbucnirea „strategiei tensiunii", au făcut şi mai dificilă o ripostă echilibrată la instanţele c. t. Mişcarea a cunoscut foarte repede o evoluţie paralizantă: divizarea în grupuri ideologizate de tip sectar i-a delimitat aria de consens clar şi de mişcare. În deceniul care a urmat, istoria c. t. se confundă cu aceea a mişcărilor extraparlamentare (v.). În ciuda acestui fapt influenţele sale au rămas evidente în mentalitatea şi experienţa tineretului.

contraasigurare, tratat de, pact secret încheiat pe o perioadă de 3 ani semnat la 8.VI.1887 de Germania şi Rusia: prevedea neutralitatea benvolă a semnatarului contractului în cazul unui război în care era implicat unul dintre ei cu o terţă mare putere, cu excepţia eventualităţii unui război de agresiunea al Germaniei împotriva Franţei şi al Rusiei împotriva Austriei. A caracterizat ultima fază a alianţelor lui Bismarck şi n-a mai fost reînnoit de către urmaşii săi.

contract colectiv, practică în relaţiile industriale potrivit căreia contractele de muncă individuală trebuie să fie legate de contractele naţionale stipulate între asociaţiile sindicale ale muncitorilor şi cele ale patronilor. Primele c. c. în Italia au fost semnate în perioada de după primul război mondial şi se refereau la salariile minime, pe urmă, treptat-treptat s-au extins la elemente normative mai ample. Sistemul corporativ fascist a impus contracte generale cu caractere de lege. C. c. a fost reluat după perioada fascismului, iar în anii '50 a fost recunoscută, chiar dacă numai în fapt, valabilitatea *erga omnes* a contractelor de categorie stipulate la nivel naţional de către cele mai mari sindicate.

contracte agricole, raporturi care se constituie între cei angajaţi în procesul de producţie agricolă (v. agricultură), atunci când cultivarea pământului este preluată de o persoană diferită de cea a proprietarului de drept. Nevoia de a reglementa raporturile între proprietarii de pământ, eventualii conducători ai întreprinderii agricole şi muncitorii manuali a apărut în Europa o dată cu declinul sistemului feudal şi abolirea servituţii. C. a. de închiriere şi de colonie de muncă în arendă au devenit, cu multe variante, cele mai comune.

■ *Contractele de închiriere.* În zonele în care progresul agriculturii a fost mai intens *marea închiriere capitalistă* a devenit relaţia tipică. Proprietarul închiria moşii chiar şi foarte întinse (cu anexe pentru locuit, grajduri, dreptul de folosire a apelor, reţea de irigaţie, eventuale instalaţii de amenajare) unui întreprinzător care avea capital de investit, şi care-şi lua obligaţia conducerii administrative a fermei. În cooperare cu numeroşi lucrători fără pământ, angajaţi în mod constant (salariaţi) sau cu ziua (zilieri), arendaşul se bucura integral de profiturile obţinute şi oferea proprietarului pământului o cotă parte fixă de bani. *Mica închiriere* era încheiată, în schimb, între proprietarul de drept şi ţăranul-arendaş, căruia îi era încredinţat un teren de dimensiuni relativ modeste, care era cultivat cu ajutorul familiei şi, uneori, cu salariaţi sau cu personal angajat ocazional.

■ *Colonia şi variantele sale.* În alte zone s-au afirmat însă diferite forme de *colonii de muncă* în care proprietarul terenului şi familia arendaşului erau asociaţi în afacere, împărţind între ei cheltuielile şi produsele obţinute. C. a. sub formă de colonie se înfăţişau diferit de la zonă la zonă: forma cea mai cunoscută a fost *mezzadria* (arendarea în parte) denumită astfel pentru că presupunea distribuirea (mezzo = jumătate) în părţi egale a cheltuielilor şi veniturilor. O deosebită răspândire a cunoscut şi *închirierea mixtă,* care prevedea un fel de „compromis" între închirierea clasică şi colonie. Printre contractele agricole folosite în peninsula italiană trebuie menţionate *emfiteoză* (v.) şi *coparticipaţiile* (asociaţiile agricole – acestea din urmă într-o mare varietate de combinaţii între raporturi de colonie şi de salariat) şi *soccida*, care se încheia când două sau mai multe persoane se asociau în scopul de a creşte animale. Principalele tipologii de c. a. au dat naştere la multe variante, denumite în mod diferit în funcţie de diferitele zone agricole. În cursul sec. XX, procesul de modernizare şi transformare în spirit capitalist, intervenit în agricultura italiană, şi începuturile activităţii sindicale şi printre lucrătorii agricoli au contribuit la redefinirea în mod substaţial a c. a. supuse şi unei severe legiferări din partea statului, care, printr-o lege din 1982, a stabilit transformarea tuturor c. a. sub formă de colonie (colonie de muncă în arendă, în parte, soccida, adică asociere pentru creşterea animalelor) în contracte de închiriere cu fond rustic.

contractualism, doctrină filosofică şi juridică potrivit căreia organizarea socială se bazează pe un acord tacit (consens) sau exprimat (contract) între părţile cu responsabilitate politică, distingându-se acordul care îi leagă pe indivizi de convieţuirea socială de pactul de supunere care-i introduce într-o ierarhie şi-i obligă la supunere faţă de o instanţă suverană. C. s-a afirmat începând din sec. XVII şi XVIII, când a intrat în declin ideea originii divine a puterii politice şi i s-a căutat o fundamentare legitimă în istoria omenirii: teoreticieni ai c. au fost Altusius, B. Spinoza, Th. Hobbes, J. Locke, J.-J. Rousseau şi mai târziu I. Kant, G. W. Hegel şi J. Fichte. După o perioadă de declin, doctrinele c. au revenit în forţă spre sfârşitul sec. XIX, o dată cu ideea că contractul n-ar trebui să fie înţeles ca origine a vieţii sociale, ci ca un scop la care aceasta tinde (Spencer).

Contrareforma,
acțiune a Bisericii catolice în vederea reorganizării propriei sale structuri și a apărării integrității doctrinei și disciplinei sale pusă în discuție de Reforma (v.) protestantă. Premisele C. pot fi regăsite în tezele susținute de exponenții cei mai de seamă ai umanismului creștin (Erasmus din Rotterdam, Thomas Morus) și ai reformei catolice (V. Querini, P. Giustiniani). Punctul central al C. l-a constituit convocarea, desfășurarea și aplicarea decretelor conciliului din Trento (1545-1563). Îndeosebi iezuitul Roberto Bellarmino a oferit bazele doctrinare pe care s-au reorganizat Biserica și ierarhia catolică.
■ *Deciziile papilor.* Încercările de reformă au fost inițiate de Paul III (1534-1549) și continuate de papii următori. Pius IV (1559-1565) a instituit Congregația Conciliului (30.XII.1563) pentru evaluarea, confirmarea și punerea

CONTRAREFORMA

Reforma protestantă și reforma catolică

Dacă precizarea dogmatică realizată la Trento este din punct de vedere didactic inseparabilă, pe plan istoric, de apariția și dezvoltarea noii teologii reformate, de formarea unei noi spiritualități creștine, și reînnoirea Bisericii, la baza căreia s-a aflat „aplecarea reflexivă asupra propriei persoane realizată de Biserică în conformitate cu idealul de viață catolică care poate fi atins printr-o reînnoire interioară" (Jedin), trebuie să fie privită în legătura ei dialectică inevitabilă cu Reforma. Apariția „m^ntuirii sufletelor" ca principală misiune a Bisericii s-a datorat și redimensionării pe care sciziunea creștinătății a operat-o asupra importanței „politice" a organismului catolic: o dată destrămată unitatea creștină și consacrată această destrămare prin recunoașterea faptului că au fost stabilite puterile ei politice, Biserica de la Roma nu a putut să mai pretindă într-un mod adecvat un rol de călăuză unică a societății, și chiar importanța internațională a Sfântului Scaun s-a dovedit a fi iremediabil diminuată. Dar, lăsând la o parte aceasta, rămâne faptul că restaurația catolicismului a avut nevoie, pentru a se afirma, de sprijinul puterii laice, iar în acest scop a obligat-o să furnizeze o garanție „supranaturală" a rânduielilor, a unor rânduieli care aveau nevoie de îngrijirea sufletelor, și care erau înainte de orice o punere în ordine a inteligențelor și conștiințelor, dar erau și o pătrundere în lumea „corpurilor" în care conștiințele și inteligențele își aveau în mod firesc lăcașul. Așa încât îngrijirea sufletelor nu înseamnă câtuși de puțin renunțare la afirmarea temporală, ci mai curând o nouă și mai eficientă metodologie de a pătrunde și de a fi prezent în societatea civilă și politică [...].
Rămâne totuși de luat în considerație contribuția Conciliului din Trento și a restaurației catolice în planul specific vieții Bisericii [ ] Caracteristica evidentă a papalității, după Conciliu, a fost aceea de a se fi eliberat, o dată pentru totdeauna, de sub tutela marilor dinastii politice și financiare italiene și de a fi o papalitate, din punct de vedere funcțional, contrareformistă aceasta înseamnă o ruptură radicală cu politica nepotismelor și o reînnoire substanțială a elitei conducătoare a Bisericii [...] În general, opera de reînnoire și de reviriment catolic a avut un mare succes și a dovedit nu numai capacitatea de redre ci și capacitatea de extindere a Bisericii După Trento deci – așa cum s-a spus nu a existat doar Contrareforma, adică numai marea bătălie de reprimare, de frânare și de recucerire împotriva revoluției protestante și calviniste, ci și reînnoirea Bisericii la toate nivelurile: Biserica post-Trento s-a dovedit a fi la înălțimea demnilor săi adversari.
Au luat naștere astfel două lumi profund separate: în amândouă există o impunătoare măreție, dar cu semn diferit, pentru că activismul desfășurat de amândouă avea temelii antitetice, care își implantau rădăcinile în concepții opuse ale vieții creștine. Într-una, omul era singur în fața lui Dumnezeu, la bunul plac al grației divine, cu responsabilitatea fiecăruia față de munca proprie, care era vocație și apostolat; în cealaltă omul era încadrat într-o instituție de salvare care mijlocea relațiile lui cu Dumnezeu și împărțea grația prin intermediul unei ierarhii și acționa într-o societate cu structuri rigid construite.

FRANCO GAETA
Renașterea și reforma (1378-1598), vol. I.
Noua ordine a Europei,
UTET, Torino 1976, p. 574-578.

în aplicare a decretelor de la Trento, aprobate prin bula *Benedictus Deus* (26.I.1564) şi a promulgat un nou *Index al cărţilor interzise* care l-a înlocuit pe cel precedent promulgat de Paul IV (1555-1559), prezentând şi criteriile pe baza cărora cărţile ar fi trebuit să fie apreciate. Pius IV şi Pius V (1566-1572) au iniţiat acţiunile de centralizare a puterii şi a controlului papal asupra structurilor ecleziastice asemeni acţiunilor întreprinse în acest sens de către marile monarhii naţionale. În această etapă a fost elaborat *Catehismul roman* (1566) pentru a pune la dispoziţia preoţilor cartea de bază pentru însuşirea şi propovăduirea doctrinei creştine; a fost reformat breviarul (1568); a fost publicat *Messale* (Liturghierul; 1570), care a uniformizat celebrarea slujbei religioase. Grigore XIII (1572-1585) a întărit relaţiile diplomatice oficiale cu puterile catolice, extinzând sistemul nunţiaturilor şi a instituit vizita apostolică, care-i dădea dreptul papei de a trimite în dioceze diverşi prelaţi pentru a controla situaţia administrativă, financiară şi disciplinară şi pentru a rezolva conflictele episcopului cu ordinele religioase şi cu instituţiile politice. Sixtus V (1585-1590) a completat noul sistem organizatoric al Sfântului Scaun şi prin bula *Romanus pontifex* (20.XII.1585) a instituit *„relationes ad limina"* adică obligaţia tuturor episcopilor de a se duce periodic la Roma pentru a prezenta o dare de seamă asupra propriei activităţi pastorale. Prin bula *Immensa aeterni Dei* (22.I.1588) a pus capăt sistemului consistorial şi a creat 15 congregaţii, dependente direct de papă, pentru a coordona şi controla fiecare sector administrativ, financiar, juridic, politic şi pastoral al Sfântului Scaun.

■ *Contrareforma în dioceze şi ordinele religioase.* Activităţii Sfântului Scaun i s-a alăturat implicarea pastorală şi reformatoare a unor mari episcopi: Carlo Borromeo la Milano, D. Bollani la Brescia, P. Burali la Piacenza, G. Paleotti la Bologna. Iniţiativei lor pastorale li s-au alăturat activitatea plină de abnegaţie a confreriilor laice şi activitatea ordinelor religioase reformate sau nou instituite, angajate în domeniul educativ (iezuiţi, teati barnabiţi, somaschi, filipini, scolopi, oblaţi) sau în asistenţa spitalicească şi caritabilă (Fatebenefratelli, Surorile carităţii ale Sf. Vincent de Paul).

■ *Contrareforma în istoria Bisericii.* C. a constituit o perioadă de revenire a Bisericii catolice la rangul de mare putere, aproape un fel de reîntemeiere. Structura ecleziastică a fost consolidată şi modernizată: cler şi seminarii, spiritualitate şi devoţiune, principii doctrinare şi precepte morale s-au aflat în centrul acţiunii C.. Într-o asemenea perspectivă pare de-a dreptul minimalizator să vorbim despre C. ca despre o simplă reacţie la Reforma protestantă. De o importanţă extraordinară au fost efectele C. în plan politic şi social: este suficient să ne gândim la importanţa pe care foarte repede au căpătat-o ordinele religioase precum iezuiţii (v.) sau la dezvoltarea gândirii teologice din sec. XVIII şi influenţa ei asupra problemelor statului şi a relaţiilor sale cu Biserica. C. a inspirat şi noi manifestări ale spiritualităţii (de la misticismul Sf. Teresa de Ávila până la cel al lui Sf. Ioan al Crucii, Mariei Maddalena de Pazzi şi alţii), ale predicării, ale carităţii populare (cu reînflorirea practicilor procesiunilor, a pelerinajelor, a cultului euharistic şi o foarte largă răspândire în popor a mătăniilor). Şi manifestările artistice s-au dovedit a fi puternic influenţate de spiritul C. care a inspirat epoca barocă.

Bibliografie: J. Delumeau, *Il cattolicesimo dal XVI al XVIII secolo*, tr. it., Mursia, Milano 1976; H. Jedin, *Il Concilio di Trento*, vol. I-IV, tr. it., Morcelliana, Brescia 1973-1981; M. Rosa, ediţie îngrijită de, *Chiesa e Società nell'Italia moderna*, Laterza, Bari 1992.

contras, mişcări de gherilă din Nicaragua, care din 1979 până în 1990 au luptat împotriva guvernului sandiniştilor (v.), până în 1998 cu sprijinul financiar al SUA, care s-a îngrijit şi de pregătirea lor militară.

convenţia din septembrie, acord încheiat la 15.IX.1864 la Paris între guvernul italian prezidat de M. Minghetti şi Franţa lui Napoleon III: prevedea angajamentul Italiei de a nu ataca teritoriul Statului Papal şi pe cel al Franţei de a-şi retrage propriile trupe din Roma. Pe baza unei clauze secrete, capitala Regatului Italiei a fost transferată de la Torino la Florenţa.

Convenţia Naţională, adunare constituantă a Revoluţiei franceze: i-a urmat Adunării Legislative la 21.IX.1792, a întemeiat Prima Republică şi a guvernat până la 26.X.1795. O dată cu sfârşitul monarhiei (10.VIII.1792), fiind abrogată Constituţia din 1791, C. N. a fost aleasă cu vot aproape universal. Agitată de lupta dintre girondini (v.), montagnarzi (v. Montagne) şi Marais (v.), C. N. a delegat funcţii deosebit de importante Comitetului de Siguranţă Generală şi Comitetul Salvării Publice (v.), a votat condamnarea la moarte a lui Ludovic XVI (19.I.1793) şi Constituţia anului I (1793) şi pe cea a anului III (1795).

Convenţie (Convention), reuniunea delegaţilor partidelor din SUA aleşi în fiecare stat pentru a desemna candidatul la preşedinţie, platforma electorală şi comitetul naţional.

Cook, *James*, navigator englez (Marton, Yorkshire, 1728-Hawaii 1779). Înrolat în marina regală (1755), datorită abilităţii sale de cartograf a fost însărcinat de guvern să efectueze trei expediţii cu misiune ştiinţifică: observarea trecerii planetei Venus prin faţa Soarelui

(1761-1768), explorarea regiunilor antarctice (1772-1775), căutarea unui loc de trecere prin NV între Atlantic şi Pacific în regiunile arctice (1776-1779). În timpul acestor călătorii a explorat Australia şi Noua Zeelandă, punând stăpânire pe ele în numele Marii Britanii, regiunile din Antarctica şi Artica, a descoperit insulele Sandwich şi strâmtoarea care-i poartă numele. A fost omorât de indigeni în Hawaii în timpul celei de-a treia expediţii. Alături de C. Columb şi F. Magellan este considerat unul dintre cei mai mari navigatori din istorie.

Coolidge, *Calvin,* om politic american (Plymouth Notch, Vermont, 1872 – Northampton, Massachusetts – 1933. Guvernator republican de Massachusetts (1919-1920), vicepreşedinte în timpul lui W. Harding în 1920, i-a urmat la preşedinţie în 1923 şi a fost reales în 1924; s-a retras la sfârşitul mandatului în 1929. Calvinist, susţinător intransigent al acelui liberalism conservator care a avut un rol însemnat în marea criză din 1929, în politica externă a acţionat pentru a rezolva în mod favorabil problema despăgubirilor de război ale Germaniei (planul Dawes).

cooperaţie, activitate economică administrată în chip solidar de asociaţi care-şi pun în comun resursele şi mijloacele de producţie pentru a obţine sau a oferi bunuri sau servicii în condiţii mai bune decât cele oferite de piaţă. Principiul natural care reglementează c. se exprimă în excluderea speculării personale şi în forma de democraţie internă a societăţii cooperative.

■ *De la utopie la primele experimentări.* Mişcarea cooperatistă s-a născut printr-o teoretizare originală şi o serie de experimentări de pionierat în prima jumătate a sec. XIX, în cadrul societăţilor industriale moderne, în special în Marea Britanie. O serie de gânditori şi utopişti i-au stabilit idealurile opunându-le principiilor economiei de piaţă. Dintre aceştia s-a distins industriaşul din industria textilă, englezul R. Owen (1771-1858), neobosit susţinător al iniţiativelor cu caracter cooperatist apte să suprime orice formă de profit şi de concurenţă. Prima experienţă cooperatistă care a avut succes a fost iniţiativa a 28 de ţesători din Rochdale, în Lancashire („bravii pionieri din Rochdale"), care în 1844 s-au unit pentru a înfiinţa o cooperativă de consum care achiziţiona şi redistribuia produse de strictă necesitate la preţuri convenabile, antrenându-i pe consumatori în vederea profitului activităţii. În anii '60 acest exemplu a dat roade şi c. s-a răspândit în diferite ţări. În Franţa s-a integrat ideilor socialiste ale lui Ch. Fourier, C. H. de Saint-Simon şi L. Blanc, dând naştere unor întreprinderi meşteşugăreşti şi industriale. În Germania a fost promovată de socialistul F. Lassalle şi de liberalii H. Schulze-Delitsch şi F. W. Raiffeisen, pionieri ai cooperativei de credit (bănci populare şi case rurale) angajate în lupta împotriva plăgii cametei prin disponibilizarea unui mic credit în condiţii echitabile. C. nu a prins în mod semnificativ în SUA, în timp ce a înflorit în sec. XX în întreaga Europă şi chiar şi în Commonwealthul britanic. Străină însă de spiritul mutual şi democratic al c. experimentat până atunci a fost experienţa sovietică, unde modelele cooperativelor au fost impuse din 1924 în agricultură (colhozurile) în timpul campaniei de colectivizare forţată a pământului.

Copenhaga, capitala Danemarcei. Mic centru de pescari în sec. XI, a devenit fortăreaţă şi reşedinţă episcopală din sec. XII. În 1284 a căpătat rangul de oraş liber; devenită un activ centru comercial într-o competiţie deschisă cu Hansa, în cursul sec. XIV a fost ţinta unor atacuri frecvente din partea oraşelor germane. În 1443 a fost ridicată la rangul de capitală a regatului danez. În cursul sec. XVI s.a afirmat ca pricipal centru comercial din Marea Baltică.

Copernic, *Nicolaus (Mikolaj),* astronom polonez (Torun, 1473-Frombork 1543). A studiat la Cracovia şi pe urmă în Italia (1496-1504). În *De revolutionibus orbium coelestium* (1543) a expus teoria heliocentrică, care recunoştea că Pământul şi planetele se învârtesc în jurul Soarelui. Ideile sale au fost confirmate abia în sec. XVII datorită studiilor lui Kepler, Galilei, Newton. Aşa-numita „revoluţie copernicană" a influenţat puternic cultura europeană.

copilărie, reflecţia asupra c. ca temă antropologică şi istoriografică – a câştigat importanţă în epoca recentă, o dată cu dezvoltarea pedagogiei, psihologiei şi psihanalizei, pusă în legătură cu importante modificări demografice cauzate mai întâi de scăderea mortalităţii, apoi de natalitate (v. populaţie).

■ *Copilul ca „produs".* În Antichitate c. era total subordonată dorinţelor adulţilor: fenomene ca pruncuciderea, abandonul, comercializarea, violenţele sexuale erau frecvente şi acceptate de aproape toate popoarele. Pruncuciderea era practicată ca instrument de selecţie, fiind eliminaţi copiii debili, handicapaţi şi cei ilegitimi; mai era practicată şi pentru selecţie sexuală, având ca victime mai mult fetele decât băieţii. Supravieţuirea şi educaţia erau subordonate exigenţelor clanului familial (v. familie). Acestea erau condiţiile c. în Europa Evului Mediu. O dată cu creştinismul au fost introduse noi concepte legate de c., între care condamnarea pruncuciderii şi ideea de inocenţă a c., adică considerarea ei ca vârstă de tutelat şi protejat.

■ *Primirea minorilor.* Originea instituţiilor pentru primirea copiilor abandonaţi sau a orfanilor se află în Evul Mediu. Începând din sec. XIV şi XV apar metode ca „roata" (v.) ce se învârtea în deschizătura zidului şi primea din afară copii abandonaţi deoarece erau ilegitimi sau părinţii nu aveau posibilitatea să-i crească. Între sec. XVIII şi XIX acest obicei atinsese cifre foarte ridicate.

Orfelinatele au fost în mod dramatic celebre pentru procentul foarte ridicat al mortalității. În Italia „roțile" au fost desființate treptat până în a doua jumătate a sec. XIX.

■ *Mutația culturală.* Iluminismul a adus o profundă schimbare de comportament în ceea ce privește c., impunând o atenție reală pentru necesitățile specifice. J.-J. Rousseau în *Émile* (1762) a prezentat o teorie nouă asupra educației, subliniind originalitatea vârstei infantile și a adolescenței. S-au intensificat presiunile asupra mamelor pentru a-și alăpta copii și a nu mai apela la doici. S-a observat tendința de pune sub control graviditatea și nașterea. În noua familie burgheză c. a devenit obiect de preocupare prin control educativ rigid. În sec. XIX și XX au fost introduse primele măsuri de tutelă legală pentru c., mai ales pentru a evita munca precoce în fabrici.

■ *Copilăria în epoca contemporană.* În cursul sec. XX, cel puțin în țările dezvoltate (în țările Lumii a Treia se întâlnesc și azi subnutriția, abandonul și exploatarea copilului), s-a format conceptul de c. ca vârstă decisivă în formarea adultului, copilul fiind privit ca o persoană dotată cu exigențe și sentimente specifice ce trebuie respectate. Acest lucru s-a tradus în răspândirea unor structuri publice pentru îngrijirea copiilor în case de copii, instituții de asistență medicală sau de tutelă legală. Au fost stabilite prin lege reglementări pentru adopția și încredințarea minorilor. Pedagogia contemporană a sugerat schimbări în educație, chiar și în domenii marginale cum ar fi jocul. Tendința contemporană de contracarare a exploatării minorilor, instituționalizată în 1998 la Geneva, a pus în mod dramatic problema exploatării muncii copiilor în țări în curs de dezvoltare, în perspectiva globalizării: un copil din patru muncește mai mult de 9 ore pe zi, mai ales în sectoare nocive sau periculoase și în condiții înjositoare. Potrivit rapoartelor UNICEF, munca minorilor în fabrici sau în medii antreprenoriale este acceptabilă numai dacă durează câteva ore pe zi și nu compromite frecventarea școlii.

Bibliografie: Ph. Ariès, *Padri e figli nell' Europa medievale e moderna*, tr. it. Laterza, Roma-Bari 1968; F. Cambi, S. Ulivieri, *Storia dell'infanzia nell'Itali liberale*, La Nuova Italia, Florența 1988.

Vezi și: boală; educație; familie; femeie; legislație socială; populație; roată; școală.

Coppino, *Michele,* om politic italian (Alba 1822-1901). A predat retorică și elocință italiană la Universitatea din Torino al cărei rector a fost. Mason, a fost deputat de Alba din 1861 până la sfârșitul vieții. A fost ministru al învățământului în 1867, 1876-1878, 1878-1879, 1885-1888 și și-a legat numele de legea din 15.VII.1877, care a introdus obligativitatea învățământului elementar gratuit și laic pentru copiii între 6-9 ani.

copți, nume (derivat din transcrierea cuvântului grecesc *Aigyptios*, Egipt) al populației autohtone egiptene care se opunea ingerințelor grecești din sec. IV și V. Această denumire a fost adoptată de Biserica din Alexandria și de alte biserici locale monofizite după condamnarea monofizismului la conciliul de la Calcedon (451). În Etiopia Biserica coptă datează din timpul creștinării regiunii, de pe vremea regatului Axum (sec. IV); astăzi copții reprezintă 55% din populația etiopiană, fiind organizați într-o Biserică autonomă foarte influentă. O mică parte aparține Bisericii catolice, deși păstrează un rit propriu.

Coran (arab.: *Qu'ran*, recitare, declamare), carte sacră a Islamului, dictată de Dumnezeu profetului Mahomed prin arhanghelul Gabriel (cca. 610). Mahomed nu a așternut această revelație într-un singur text; compilarea C. s-a realizat prin hotărârea celui de-al treilea calif Uthman (644-655), care s-a îngrijit de redactarea lui definitivă. C. este alcătuit din 114 *sure* (capitole), împărțite în versete de diferite lungimi și ordonate, cu excepția primului, în ordinea mărimii, de la cele mai lungi la cele mai scurte, fără nici un fel de grijă față de ordinea lor cronologică.

Corbulo, *Cnaeus Domitius,* general roman (n. cca 10-Corint 67). Nero i-a încredințat comanda armatei împotriva parților pentru a pune stăpânire pe Armenia, iar în 58 l-a impus pe Tigran pe tronul armean. În 63 i-a înfrânt din nou pe parți. A fost obligat să se sinucidă din ordinul lui Nero.

Corday d'Armont, *Charlotte de,* revoluționară franceză (Saint Saturnin-des-Ligneries, Alençon 1768-Paris 1793). Excesele revoluționare ale montagnarzilor și proscrierea partidului girondinilor, cărora le era apropiată, au determinat-o să-l ucidă pe J.-P. Marat, împlântându-i un pumnal în piept pe când se afla în baie (13.VII.1793). Din această cauză a fost ghilotinată patru zile mai târziu.

cordelieri, club revoluționar francez, de tendință republicană radicală, întemeiat la Paris în iulie 1790 (Societatea prietenilor drepturilor omului și ale cetățeanului) și care s-a stabilit în fosta mănăstire a c. (frați minoriți franciscani). Printre conducătorii săi s-au aflat G.-J. Danton, J-P. Marat, C. Desmoulins, J.-R. Hébert. S-a dizolvat după condamnarea hebertiștilor, care rămăseseră singurii care-l mai susțineau (24.III.1794).

Córdoba, sau *Cordova,* oraș din Andaluzia (Spania). A fost o colonie romană înfloritoare și patria lui Lucanus și a lui Seneca. Ocupată de vizigoți (572) și mai târziu de arabi (711), în 756 a devenit capitală a emiratului independent (califat din 929) al Omeyyazilor și centru cultural deosebit de înfloritor. A fost recucerită de sub dominația musulmană de către Ferdinand III de Castilia în 1236.

Coreea, peninsulă în Asia de est, între Marea Galbenă şi Marea Japoniei, învecinându-se la N cu China şi cu Rusia. Este împărţită în două state independente, Republica Populară Democrată Coreeană la N şi Republica Coreea la S, separate de o linie de armistiţiu care se întinde pe cca 250 km de la SV la NE, la nivelul paralelei 38°N.

■ REPUBLICA POPULARĂ DEMOCRATĂ COREEANĂ (sau Coreea de Nord) *Sup.:* 120 538 km², *Pop.:* 23 483 000 loc. *Capit.:* Pyeongyang (Phenian). *Limba:* coreeana. *Religia:* budism, confucianism, şamanism. *Vecini:* N. China şi Rusia, S Coreea de Sud. *Forma de stat:* republică populară.

■ REPUBLICA COREEA (sau Coreea de Sud). *Sup.:* 99 143 km²; *Pop.:* 44 453 000 loc. *Capit.:* Seul. *Limba:* coreeana. *Religia:* budistă (36%), creştină (29% în special protestanţi), confucianistă (24%), culte tradiţionale (12%). *Vecini:* N. Coreea de Nord. *Forma de stat:* republică prezidenţială.

C. şi-a făurit propria identitate istorică, nu numai pe baza specificităţii sale etnice, ci şi printr-o luptă multiseculară dusă pentru a se elibera de sub tutela Chinei, iar mai târziu de ambiţiile hegemonice ale Japoniei. Dominată mult timp de o aristocraţie feudală, care, în plină epocă modernă, a închis timp de 250 de ani peninsula în faţa oricărei influenţe externe, C. a fost brusc proiectată pe scena politică internaţională în epoca contemporană, antrenată în conflictele imperialiste dintre Rusia şi Japonia pentru deţinerea controlului asupra Extremului Orient, apoi obiect al expansiunii japoneze pe continent, până la cel de-al doilea război mondial şi, în cele din urmă, a fost implicată în Războiul rece, care a dus la împărţirea ei nefirească în două state adversare.

2332 î.Hr.
Tangun întemeiază după tradiţii regatul Choson („prospeţimea dimineţii") în bazinul fluviului Taedonggang.

1122 î.Hr.
Introducerea culturii chineze în Choson.

108-157 d.Hr.
Cucerirea Chosonului de către chinezi. În S C. se formează confederaţiile semiindependente, cunoscute sub numele de Cei Trei Han: Mahan la V, Chin-han la E şi Pyon-han în centru.

57 î.Hr.-668 d.Hr.
Slăbirea dominaţiei chineze în C.; apar regatele: Koguryo (N), Paekche (S) şi Silla (E) în conflict între ele pentru hegemonie în bazinul fluviului Han.

668-935
Unificarea C. de către regatul Silla.

935-1368
Dominaţia regilor din Koryo, care adoptă o structură centralizată după modelul chinez.

1236-1368
Koryo, cucerit de mongoli, devine tributar Chinei dinastiei Yüan.

1368 Căderea dinastiei mongole Yüan în China atrage după sine căderea dinastiei care stăpânea în Koryo, răsturnată în urma unei revolte naţionale condusă de generalul Yi-Son-gye.

1392 Yi Song-ye pune bazele dinastiei Yi.

1592-1598
Generalul japonez Hideyoshi încearcă în două rânduri să ocupe C., dar este respins.

1644-1895
Sub protectorat chinez C. este supusă unei politici de izolare severă.

1876 Tratatul de la Ganghua deschide calea Japoniei şi puterilor occidentale spre C.

1895 Japonezii impun Chinei să renunţe la protectoratul aupra C.

1904-1905
Războiul ruso-japonez, al cărui sfârşit lasă mână liberă Japoniei în C.

1910-1945
Japonia anexează C.

1945 La sfârşitul celui de-al doilea război mondial, pe baza acordurilor de la Ialta, URSS ocupă zona de la N de paralela 38°, iar SUA ocupă pe cea de la S.

1948 Proclamarea Republicii C. de Sud (15.VIII), având în frunte pe filoamericanul Syngman Rhee, şi a Republicii Populare Democrate a C. de Nord, cu un regim comunist sub conducerea lui Kim Il Sung (Kim Ir Sen) (9.IX).

1950-1953
Războiul din C. (v.).

1960 În C. de Sud preşedintele Syngman Rhee, acuzat de abuz de putere, corupţie şi fraudă electorală, este silit să-şi dea demisia.

1961-1963
În C. de Nord se consolidează dictatura comunistă a lui Kim Il Sung, care încheie tratate de prietenie şi ajutor reciproc cu URSS şi China. În C. de Sud o serie de lovituri de stat militare îl aduc la putere pe generalul Park Chung Hee (1963) care instaurează un regim dictatorial de tip poliţienesc filoamerican.

1972 Deschiderea dialogurilor intercoreene la Panmunjon: este permisă reunificarea familiilor separate prin războiul coreean.

1979 Park Chung Hee este asasinat şi îi urmează Chun Doo Wan (1980). Într-un cadru politic care rămâne autoritar, C. de Sud iniţiază o etapă de dezvoltare economică rapidă (cu investiţii americane şi japoneze).

1984 Violente revolte studenţeşti în C. de Sud împotriva lui Chun Doo Wan, pentru restabilirea democraţiei şi unificarea ţării.
1987 Alegeri prezidenţiale, pentru prima dată prin vot universal în baza unei reforme constituţionale: iese învingător candidatul guvernamental Roh Tae Woo, care promite o liberalizare a sistemului politic.
1990 Manifestările populare din C. de Sud obligă regimul să realizeze o deschidere parţială a frontierelor cu C. de Nord.
1991 Noi demonstraţii studenţeşti în C. de Sud. Cele două ţări instituie relaţii la nivel interguvernamental (pact de neagresiune şi de denuclearizare a peninsulei).
1992 Kim Il Sung cedează puterea fiului său Kim Jong Il.
1993 Tensiuni între C. de Nord şi SUA în legătură cu controlul dispozitivelor nucleare. În C. de Sud este ales preşedinte al republicii, pentru prima dată, un civil, Kim Yong Sam, având un larg program de reforme.
1994 Moare Kim Il Sung; se accentuează izolarea internaţională a C. de Nord.
1995-1996
În C. de Sud anchete judiciare asupra corupţiei politice vor duce la trimiterea în închisoare a foştilor dictatori Roh Tae Woo şi a lui Chun Doo Wan şi chiar îl vor ameninţa şi pe Kim Yong Sam; înrăutăţirea situaţiei economice şi introducerea unei noi şi controversate legislaţii a muncii determină un evident progres al opoziţiei în alegerile din 1996.
1997 Teribilă perioadă de lipsuri şi foamete se abate asupra C. de Nord; adăugându-se insuficienţei structurale a sistemului de producţie şi embargoului economic căruia, de fapt, a fost supusă ţara, efectele sale seceră sute de mii de vieţi din rândurile populaţiei. Se deschid negocierile între cele două C., SUA şi China pentru definitivarea unor chestiuni legate de graniţe rămase în suspensie din 1953. C. de Sud este antrenată din plin în dramatica criză financiară care zdruncină la sfârşitul anului pieţele din SE Asiei, punând în criză „modelul NICS"; alegerile sunt câştigate de liderul opoziţiei Kim Dae Yong.
1998 Kim Jong Il este reales de parlamentul C. de Nord în fruntea Comisiei de apărare naţională şi, ca urmare a modificării Constituţiei care abrogă funcţia de preşedinte, îşi asumă puterea supremă. Continuă teribila foamete din C. de Nord. Preşedintele Kim Dae Jong acceptă planul propus de FMI.

Coreea, războiul din, a avut loc (1950-1953) în peninsula cu acelaşi nume între trupele nord-coreene şi chinezi şi un corp expediţionar al ONU, alcătuit în mod deosebit din forţe ale SUA, trimis în sprijinul Coreii de Sud. S-a înscris printre episoadele culminante ale Războiului rece şi a căpătat pentru contemporani o puternică semnificaţie simbolică, alimentând psihoza unui iminent război mondial. Şi astăzi încă mai sunt controversate şi nesigure motivele specifice care i-au determinat pe nord-coreeni să atace, chiar dacă nu pot fi neglijate conflictele armate continue în zona de graniţă provizorie dintre cele două Corei, existente încă din 1945.
25.VI.1950
Trupe nord-coreene traversează paralela 38° prin unsprezece puncte. Consiliul de Securitate al ONU cere încetarea ostilităţilor şi retragerea imediată a trupelor nord-coreene.
27.VI.1950
Consiliul de Securitate, în absenţa reprezentantului URSS, cere membrilor ONU să acorde ajutor Coreii de Sud, SUA acceptă imediat invitaţia.
8.VII.1950
Preşedintele SUA, H.S. Truman, îl desemnează pe generalul D. MacArthur comandant şef al trupelor ONU.
5.IX.1950
Maximă înaintare a trupelor nord-coreene, până aproape de Pusan.
30.IX.1950
Trupele ONU contraatacă şi ating paralela 38°
30.X.1950
Trupele ONU înaintează până aproape de graniţa chineză.
26.XI.1950
Cu ajutorul forţelor chineze, nord-coreenii resping trupele ONU până la paralela 38°.
4.I.1951
Oraşul Seul este cucerit de trupele chineze şi nord-coreene. Va fi recucerit de ONU la 14.III.1951. În cursul anului frontul se stabilizează la paralela 38°.
1.II.1951
Adunarea generală a ONU acuză China de agresiune.
10.IV.1951
MacArthur, care vrea să ducă războiul până la capăt, chiar cu preţul intrării pe teritoriul chinez, este înlocuit de generalul M. B. Ridgway.
8.VII.1951
Începutul negocierilor de armistiţiu, care durează doi ani, cu o serie de suspendări şi reluări.

26.VII.1953
Semnarea la Panmunjon, a armistițiului care ratifică separarea dintre Coreea de Nord și Coreea de Sud prin paralela 38°.

Corfu, insulă a Greciei, în arhipelagul Insulelor Ionice. Colonie a Corintului (cca. 734 î.Hr.), vechea Corcira a fost în epoca arhaică și clasică (sec. VIII-V î.Hr.) un înfloritor nod comercial pe rutele între Elada și orașele din Magna Graecia. Intrat în orbita romană chiar din timpul războaielor ilirice (229-228; 219 î.Hr.), C. a aparținut în continuare bizantinilor, normanzilor, familiei de Anjou de la Neapole. În 1386 a fost dat Veneției care l-a păstrat (apărându-l în mai multe rânduri împotriva turcilor) până în 1797. Trecut în stăpânirea Franței și în cele din urmă, în 1814, în stăpânirea Angliei, a fost cedat de aceasta, împreună cu alte insule din Marea Ionică, Greciei (1864). În 1923 a fost bombardat și apoi ocupat de italieni, drept recompensă pentru despăgubirile cerute Greciei, ca urmare a masacrului de la Ianina a cărui victimă a fost misiunea italiană care trebuia să stabilească, la invitația Societății Națiunilor, granița greco-albaneză.

Corint, oraș din Grecia, situat în parte de NE a Peloponesului. Înfloritor încă de la începutul primului mileniu î.Hr., C. a luat parte activă la colonizarea grecească. A atins culmea dezvoltării sale în timpul domniilor tiranilor Cipselos și Periandru (657-582 î.Hr.). Aliat al Spartei în timpul războiului peloponesiac, a intrat imediat după acesta în conflict cu ea (războiul din Corint, 395-387 î.Hr.). În 146 î.Hr. a fost ocupat și incendiat de către romani. A fost întemeiat din nou în anul 44 î.Hr. ca o colonie romană; în epoca imperială s-a bucurat de o prosperă viață economică.

Coriolanus, *Cnaeus Marcius,* patrician roman (n. la sfârșitul sec. VI-m. 488 î.Hr.). A fost supranumit astfel pentru că a cucerit orașul Corioles, capitala volscilor. În 493 î.Hr. s-a răzbunat pentru că nu a fost ales consul, opunându-se donațiilor de grâu în favoarea plebei. Condamnat la exil, s-a așezat în fruntea volscilor și a pornit împotriva Romei. Convins să renunțe la această acțiune la rugămințile mamei și ale soției sale, a fost omorât de volsci.

Cormons, orășel în provincia Gorizia unde la 12.VIII.1866 generalul italian A. Petitti di Roreto și austriacul Moring au semnat armistițiul care a pus capăt celui de-al treilea război de independență.

Corn Laws, legi care reglementau, în spirit protecționist, importul și exportul de cereale în Marea Britanie, în vigoare din sec. XVII. Împotriva lor s-a desfășurat o vastă opoziție în sec. XIX care, grație acțiunii *Anti-corn-law-league* (v.) a lui R. Cobden, a dus la abolirea lor în 1846.

Cornaro, *Caterina* v. *Caterina Cornaro*

Cornelius Nepos, istoric latin (n. 92-m. 32 î.Hr.). Originar din Gallia Cisalpina, a fost prietenul lui Cicero, al lui Atticus și al lui Catul și autor al mai multor opere istorice cu caracter erudit: dintre acestea nu ne-a parvenit decât o parte din culegerea de biografii a unor personaje ilustre, *De viris illustribus*, în 16 cărți.

Cornwallis, *Charles,* general englez (Londra 1738-Ghazipur, Benares, 1805). A fost membru al Camerei Comunelor (1770-1772), iar din 1772 al Camerei Lorzilor. A comandat armata care a luptat împotriva coloniilor americane în lupta pentru independență din 1776 și a trebuit să asiste la capitularea orașului Yorktown (1781). Trimis în India ca guvernator general, a ocupat teritorii întinse (1792). A fost vicerege al Indiei (1798-1805).

coroana de fier, coroană de aur, cu pietre prețioase, briliante și având în interior o tablă subțire din fier, obținută, conform tradiției, dintr-un cui de pe Cruce. Cu ea au fost încoronați regii Italiei de la Berengar I (888) până la Napoleon I (1805). Este păstrată în domul din Monza.

Corp Italian de Eliberare (Corpo Italiano di Liberazione) nume căpătat de unitățile armatei italiene care au luptat alături de anglo-americani în campania din Italia în timpul celui de-al doilea război mondial. Înființat în aprilie 1944, urmând primului Grup motorizat, a fost comandat de generalul U. Utili și a acționat pe frontul adriatic. A ajuns să cuprindă 25 000 de oameni din care 350 au murit, iar 750 au fost răniți. A fost dizolvat în septembrie 1944 pentru a da naștere la 4 Grupuri de Luptă, fiecare având componența unei divizii, în total 50 000 de persoane.

corpi santi (corpuri sfinte), veche definiție a părții de teritoriu a unui oraș italian situată în afara zidurilor ei, adesea protejată de imunitate ecleziastică. C. s. era și numele comunei care înconjura orașul Milano, dincolo de zidurile spaniole: locuită în 1864 de 49 000 de locuitori, a fost comună până în 1873, când s-a contopit cu Milano; unificarea vamală s-a realizat totuși abia în 1898.

corporatism, doctrină care-și propune să organizeze colectivitatea prin asociații reprezentative pentru interesele profesionale (corporații) și să elimine, atenueze sau neutralizeze prin intervenția statului conflictele sociale. C. se inspiră din experiența medievală a comunelor italiene, în care corporațiile (v.), exercitând funcția de reprezentanță în afară și normativă față de proprii membri, controlau și organizau diferite meserii și activitățile politice și economice legate de acestea.

■ *Corporatism catolic și fascsist.* Două sunt filoanele principale ale c.: cel catolic și cel fascist. Luând naștere din enciclica *Rerum Novarum* a lui Leon XIII (1891), s-a dezvoltat în anii de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX (dar cu epigoni și în sindicalismul anilor '50) un c. de inspirație catolică care a avut drept șef de școală

pe economistul şi sociologul G. Toniolo, caracterizat de un puternic spirit de solidaritate şi de interclasism şi de un fundamental refuz al individualismului doctrinelor liberale. Între anii '20 şi '40, în interiorul regimului fascist, s-a afirmat în schimb un c. „dirijist", ale cărui principii generale au fost enunţate în 1927 de către Carta muncii şi instituţionalizate între 1934, o dată cu crearea corporaţiilor (care-i reuneau pe întreprinzătorii şi pe muncitorii din diferite categorii) şi 1939, o dată cu înfiinţarea Camerei Fasciilor şi a Corporaţiilor. C. fascist a oferit exemplul (de fapt opus celui de tradiţie catolică, conform căruia corporaţiile reprezentau în mod potenţial o formă de antistat) unor asociaţii profesionale strict subordonate statului şi instrumentului său de control politic. Sistemul corporativ fascist a fost desfiinţat după căderea regimului, între 1943 şi 1945.

■ *Neocorporatism.* Începând cu anii '70 a început să se vorbească de neocorporatism pentru a denumi experienţele politice ale democraţiilor occidentale unde statul, fără să reglementeze ca autoritate relaţiile dintre categoriile sociale, în procesul de formare a opţiunilor politice, recunoaşte de fapt un rol politic organizaţiilor sociale, stabilind forme de colaborare între guvern, sindicatele muncitoreşti şi asociaţii ale patronilor.

Bibliografie: C. Schwarzenberg, *Il sindicalismo fascista*, Mursia, Milano 1972; M. Maraffi, *La società neocorporatista*, Il Mulino, Bologna 1981.

corporaţii, asociaţii care unesc la un loc persoane care exercită aceeaşi profesie, supunându-le unei discipline colective pentru a apăra interesele comune.

■ *Corporaţiile în Antichitate.* În vechea Romă c., cunoscute sub numele de *collegia artificum*, au fost instituţionalizate în perioada imperiului: Traian a înfiinţat colegiul brutarilor, iar Alexander Severus a reorganizat întregul sistem de *collegia*. *Collegia* aveau personalitate juridică, iar membrii săi se bucurau de avantaje de natură fiscală şi scutire de serviciu militar. În Evul Mediu, în Germania, ghildele s-au inspirat după sistemul corporativ roman; erau conduse în mod democratic de o adunare anuală, care controla conturile funcţionarilor publici care-şi încetau misiunea şi lua deciziile cele mai importante pentru viitor.

■ *Epoca de aur a corporaţiilor.* În sec. XIII c., denumite *arti*, au acordat competenţe tehnice şi structuri organizatorice dezvoltării economice a comunelor italiene. La Florenţa c. au atins maxima lor expansiune şi au influenţat într-o măsură hotărâtoare evoluţia instituţională şi politică a oraşului. Peste tot era evidentă deosebirea dintre „arti maggiori" sau corporaţiile cele mai bogate şi mai puternice şi, „arti minori", lipsite de o importanţă politică reală pentru că îi reuneau pe muncitorii din sectoarele mai puţin importante ale economiei oraşului. Şi cei care exercitau profesii liberale (învăţători, notari, medici şi judecători) se reuneau în bresle, devenind curând protagonişti ai vieţii politice comunale. În statele şi comunele cele mai puternice (de ex.: Veneţia), breslele au fost obligate să se supună controlului autorităţilor politice, dar în alte părţi ele au devenit instituţii alternative şi, fie chiar şi pentru o scurtă perioadă, au reuşit să se impună, făcând să fie excluse nobilimea şi aristocraţia din guvernul comunei (Genova, 1257-1270; Florenţa, 1282). Chiar şi acolo unde exista o puternică forţă centrală, c., oricum, li s-a delegat exercitarea jurisdicţiei penale şi civile în chestiuni specifice activităţii economice a asociaţiilor lor. Sistemul c. a intrat în criză în sec. XVIII, când revoluţia industrială şi creşterea demografică au făcut ca c. să nu-şi mai poată păstra, în propriile sectoare, regimul de monopol al muncii şi al producţiei care constituise temelia eficienţei şi puterii lor.

Corpul de Voluntari ai Libertăţii (Corpo Volontari della Libertà – CVL) *Corpul de voluntari ai Libertăţii*, organizaţia militară unitară a forţelor de partizani italieni care au luptat împotriva germanilor şi a fasciştilor. Comandamentul general al CVL a fost constituit în iunie 1944 de către CLN din Italia de nord. În noiembrie 1944 a fost trimis spre a-l comanda generalul R. Cadorna, susţinut de către Aliaţi şi de guvernul italian, ajutat de F. Parri (acţionist) şi L. Longo (comunist) în calitate de vicecomandanţi. CVL s-a dizolvat în iunie 1945.

Corpus inscriptionum latinarum, principală culegere de inscripţii latine publicată în 16 volume, dintre care unele în mai multe tomuri, începând cu a doua jumătate a sec. XIX. C. i. l. se datorează iniţiativei Academiei de Ştiinţe de la Berlin, cât şi capacităţii de savant şi bun organizator a primului cercetător care s-a îngrijit de strângerea lor, Th. Mommsen. Inscripţiile sunt clasificate conform unei ordonări în special de natură geografică.

Corpus iuris canonici, culegere de legi ecleziastice, rămase în vigoare până la introducerea lui *Codex iuris canonici* al lui Benedict XV în 1917. Cuprindea *Decretum Gratiani, Decretalii Gregorii IX, Liber sextus* al lui Bonifaciu VIII, *Clementinae* ale lui Clement V, *Extravagantes* a lui IoanXXII şi *Extravagantes communes*.

Corpus iuris civilis, nume dat începând din sec. XIII celor patru mari colecţii juridice promulgate de împăratul Iustinian în sec. VI, izvoare ale dreptului roman în epoca bizantină: *Institutiones* (533), *Digesta* sau *Pandectae* (533), *Codex repetitae praelectionis* (534) şi *Novellae* (535-565). În Occident au căzut în uitare până în sec XII, când fiind redescoperite *Pandectae*, a avut loc o adevărată renaştere a studiului dreptului roman şi a ştiinţei juridice.

Corrado, marchiz de Monferrato (n. cca 1146-m. 1192). Fiu al lui Wilhelm V, s-a aflat alături de împăratul Frederic I Barbarossa în lupta împotriva Ligii lombarde;

proclamat principe al oraşului Tyr, în timpul celei de-a treia cruciade, a murit fiind victima unor ucigaşi plătiţi musulmani.

Correggio, da, familie nobilă din Emilia care a devenit puternică prin numirea lui *Gherardo* (sec. XIII) ca podestà la Parma, Modena, Reggio şi Genova. Nepotul *Ghilberto* a obţinut senioria Parmei în 1303, dar a pierdut-o în 1316; fiul său *Azzo* a reuşit s-o recâştige în 1341, dar în 1344 a vândut domeniul familiei d'Este, păstrând doar micul principat Correggio, rămas independent până când s-a stins şi ultimul urmaş al familiei în 1711.

Correnti, *Cesare,* om politic italian (Milano 1815-1888). A luat parte la insurecţia celor Cinci zile ale oraşului Milano în 1848 şi a fost secretar general al guvernului provizoriu lombard. Exilat în Piemont, a fost deputat în parlamentul piemontez. Ministru al învăţământului (1867, 1869-1872), a desfiinţat facultatea de teologie şi a înlăturat instruirea religioasă în şcolile secundare.

Corriere della Sera, cotidian înfiinţat la Milano în 1876, l-a avut ca prim director pe E. Torelli Viollier. De orientare liberală moderată şi antigiolittiană, sub conducerea lui L. Albertini (din 1900), a devenit cel mai prestigios şi răspândit cotidian din Italia (800 000 de exemplare în timpul primului război mondial). După câteva ezitări, s-a situat de partea adversarilor fascismului, dar în 1925 proprietarii, industriaşi din industria bumbacului, fraţii Crespi, l-au obligat pe Albertini să părăsească ziarul, care din acel moment a început să susţină fascismul, sub direcţia lui U. Ojetti. După Eliberare, C. a fost condus de M. Borsa, îndepărtat pentru orientarea sa considerată prea progresistă şi pentru că a sprijinit opţiunea republicană în referendumul din 2.VI.1946. Următoarele conduceri: a lui G. Emanuel (1946-1952), M. Missiroli (1952-1961), A. Russo (1961-1968) şi G. Spadolini (1968-1972) au adus din nou C. pe poziţiile sale tradiţionale de centru, în timp ce P. Ottone (1972-1977) a deschis coloanele ziarului unor intelectuali de stânga precum P. P. Pasolini. În 1977 fraţii Crespi i-au cedat dreptul de proprietate lui A. Rizzoli, iar direcţia i-a fost încredinţată lui F. Di Bella (1977-1984), implicat în evenimentele legate de loja masonică P2. În 1984 a fost cumpărat de un grup legat de firma FIAT (RCS Editori) şi sub direcţia lui P. Ostellino (1984-1987), U. Stille (1987–1992), P. Mieli (1992-1997) şi F. De Bortoli (din 1997) şi-a recâştigat tradiţionalul prestigiu care face din el cel mai prestigios şi difuzat cotidian italian.

corsari, (*bucanieri*), iniţial plantatori şi vânători (numele lor derivă din termenul francez *boucan*, grătar pentru a afuma carnea) în Antile, alungaţi de pe pământurile lor de englezi şi spanioli, au început (1630) să facă acţiuni de piraterie pe scară largă împotriva Spaniei, aliindu-se cu flibustierii (v.). Flota lor s-a pus adesea în serviciul Angliei (sau Olandei şi Franţei) în scopuri antispaniole. Au atins forţa maximă între 1671 (sub conducerea lui H. Morgan au cucerit Panamá) şi 1685: activitatea lor a luat sfârşit după tratatul de la Utrecht (1713).

Corsica, insulă franceză din Marea Mediterană, la nord de Sardinia. Ocupată de colonii greci din Foceea şi mai târziu (540 î.Hr.) de către cartaginezi, a trecut, o dată cu primul război punic, în stăpânirea Romei (259 î.Hr.), care a administrat-o împreună cu Sardinia; în anul 6 d.Hr. a devenit provincie imperială autonomă. În Evul Mediu a trecut în stăpânirea bizantinilor şi a longobarzilor până când, în 774, Carol cel Mare a dăruit-o papei. Administrată, din sec. XI, de episcopul din Pisa, a trecut sub dominaţia genovezilor, care-i învinseseră pe pisani în bătălia de la Meloria din 1284. În sec. XV administraţia ei fost încredinţată Băncii di San Giorgio (căreia Genova îi cedase drepturile în 1453) de către Franţa care, în lupta cu imperiul lui Carol V, dorea să aibă o bază navală în Marea Tireniană. Devenită din nou genoveză, a fost în sec. XVIII scena mai multor mişcări pentru independenţă, adesea incitate de Franţa, căreia genovezii au sfârşit prin a i-o ceda în 1768. Zguduită de o puternică mişcare autonomistă, în 1982 a fost transformată în regiune autonomă, având o adunare legislativă cu şaizeci şi unu de membri. În 1998 (26.I.), Frontul corsican de eliberare naţională, ignorând acţiunile guvernului francez, a anunţat sfârşitul armistiţiului şi reluarea campaniei pentru independenţă.

Corsini, familie din Florenţa activă din sec. XIII, angajată în comerţul cu lână, prin care şi-a realizat o avere considerabilă. Culmea puterii sale a fost atinsă în 1730, când *Lorenzo* (1652-1740) a fost ales papă cu numele de Clement XII.

Corsini, *Neri,* om politic din Toscana (Florenţa 1771-1845). Pe timpul lui Napoleon a făcut parte din Consiliul de stat francez şi a fost numit conte. A reprezentat Marele ducat al Toscanei la Congresul de la Viena şi în calitate de ministru de interne şi mai târziu de prim ministru (1844-1845) a contribuit la progresul său civil şi cultural.

Cortes, adunări politice consultative din Spania, formate, începând cu sfârşitul Evului Mediu şi până la sfârşitul sec. XVIII, din reprezentanţi ai nobilimii, clerului şi burgheziei orăşeneşti. Din 1808, C. au devenit un parlament în sensul modern al cuvântului; din 1978 reprezintă una din cele două ramuri ale parlamentului spaniol, ales prin vot universal şi direct.

Cortés, *Hernán,* conchistador spaniol (Medellín 1485-Sevilla 1547). Descendent dintr-o familie din mica nobilime, în 1504 a plecat din Spania îndreptându-se spre Indiile occidentale. După ce a dus la bun sfârşit explorarea peninsulei Yucatan, a pornit (II.1519) la cucerirea

Mexicului. Cu 1600 de voluntari, 11 nave, 16 cai şi tot atâtea tunuri, a pus stăpânire pe capitala imperiului aztec, Tenochtitlán (IX.1519) şi l-a făcut prizonier pe regele Montezuma II. Numit de Carol V guvernator şi căpitan general al Noii Spanii (1522), a reconstruit capitala, a organizat din punct de vedere administrativ noile posesiuni şi a dus până la capăt cucerirea tuturor teritoriilor din confederaţia aztecă. Obligat să se dezvinovăţească pentru metodele brutale de guvernare folosite, i-a fost luată puterea şi şi-a reluat călătoriile cu scop explorativ care l-au dus la descoperirea peninsulei Californiei de Sud (1535).

cortina de fier, expresie folosită de W. Churchill la 5.III.1946 într-un discurs ţinut la Fulton, în SUA, pentru a defini separarea categorică provocată de URSS între Europa Occidentală, liberal-democrată şi Europa de Est, supusă influenţei comuniste.

corupţie politică, expresie prin care se definesc infracţiuni precum corupţia propriu-zisă şi abuzul de putere, atunci când în acestea sunt implicaţi oameni politici sau funcţionari publici. Este vorba de un delict de corupţie atunci când i se oferă unui funcţionar public bani sau alte avantaje pentru a săvârşi, omite sau întârzia o faptă necesară sau pentru a-l determina să îndeplinească o faptă contrară propriilor sale îndatoriri. Este vorba de abuz de putere când funcţionarul public este cel care pretinde un avantaj pentru a săvârşi, omite sau întârzia fapta pentru care a fost angajat prin însăşi raţiunea funcţiei sale. În unele ţări împletirea c.p. cu fenomenele de clientelism şi proastă administrare a banului public a fost favorizată de absenţa schimbării în cadrul partidelor de la guvernare; acesta a fost cazul Italiei şi al Japoniei. În diferite contexte legătura dintre crima organizată şi organe ale statului a fost atât de strânsă încât i-a influenţat în mod covârşitor activitatea; cazul cel mai scandalos a fost cel al Columbiei, dar fenomenul priveşte şi multe dintre statele nou apărute şi care au făcut parte din URSS. Sigur este însă faptul că c.p. reprezintă o ameninţare a solidităţii structurilor democratice, întemeiate în mod esenţial pe respectul normelor date chiar de către statul de drept.

corvée (corvoadă), termen francez (din latina târzie *corvata* sau *corrogata opera,* activitate pretinsă), prin care, în Evul Mediu, erau denumite prestaţiile pe care cultivatorii dependenţi de o *curtis,* pe baza unei legislaţii imperiale specifice, datând din sec. IV, trebuia să le facă în favoarea proprietarului acesteia, muncind pe *pars dominica,* adică pe acele terenuri a căror gestiune şi-o rezerva seniorul. C. a fost elementul esenţial al economiei de curte (v. curte, economie de), în mod special garantat în dreptul feudal şi recunoscut de monarhiile naţionale ca număr de zile lucrătoare în care supuşii puneau la punct şi păstrau în stare de funcţionare căile de comunicaţie.

CAZURI CELEBRE DE CORUPŢIE POLITICĂ ÎN EPOCA CONTEMPORANĂ

1892-1893
Italia. Scandalul Băncii Romane: bancă de emisiune a cărei proastă gestiune a fost tolerată de persoane din guvern, printre care F. Crispi şi G. Giolitti, care au primit împrumuturi consistente. Scandalul a atras după sine căderea guvernului Giolitti.

1933-1934
Franţa. Scandalul Stavisky: punând mâna pe o bancă franceză graţie unor complicităţi politice, un aventurier de origine ucraineană, S.A. Stavisky, emite bonuri de credit care la scadenţă nu sunt plătite. Şeful guvernului C. Chautemps este obligat să-şi dea demisia.

1975-1976
Italia, Olanda, Marea Britanie, Spania şi Japonia. Scandalul Lockheed: firma aeronautică americană Lockheed recunoaşte că a plătit unor exponenţi politici din diferite ţări sume în valoare de peste 24 milioane de dolari pentru a favoriza cumpărarea avioanelor sale. În Olanda prinţul consort Bernard trebuie să demisioneze din funcţiile publice pe care le deţinea, în Japonia fostul prim ministru K. Tanaka este închis (1976), în Italia sunt condamnaţi exponenţi ai Aeronauticii Militare şi fostul mi istru al apărării M. Tanassi (III.1979)

1992
Brazilia, Parlamentul îl destituie pe preşedintele F. Collor de Mello (primul ales în mod democratic după 30 de ani de dictatură) sub acuzaţia de corupţie, evaziune fiscală şi export de capital.

1992-1995
Italia. Scandalul cunoscut sub denumirea de Tangentopoli; magistraturile din Milano şi Roma scot la iveală o reţea deasă de cazuri de corupţie şi de abuz de putere care-i implică în mod direct pe miniştri şi lideri de partide.

1996-1997
Coreea de Sud. Prin descoperirea unei serii întregi de mite plătite de grupul industrial Hanbo sunt implicaţi foştii dictatori Roh Tae Woo şi Chun Doo Wan şi este suspectat chiar preşedintele Kim Yong Sam.

Corvin, *Matia* v. *Matia Corvin.*

Cosa Nostra v. *mafia*

Cosgrave, *William Thomas,* om politic irlandez (Dublin 1880-1965). Închis de englezi pentru că participase la revolta din ziua de Paşte a anului 1916, a fost eliberat în 1917. Membru deja al guvernului provizoriu, în august 1922 a devenit şeful guvernului Statului Liber al Irlandei, constituit în anul acela. Şi-a păstrat funcţia până în 1932, când partidul său, Fine Gael, a fost înfrânt de Fianna Fail al lui E. De Valera.

Cosimo I de' Medici (Florența 1519-1574), duce al Florenței (1537-1569), mare duce de Toscana (1569-1574). Aparținând unei ramuri minore a familiei Medici, fiu al lui Giovanni dalle Bande Nere și al Mariei Salviati, a fost chemat să-i urmeze ducelui Alessandro, care fusese asasinat (1537), iar succesiunea a fost confirmată de împăratul Carol V. Fidel politicii imperiului, a reușit să-și extindă propriul stat, cucerind Siena în 1555, și să obțină de la Pius V titlul de mare duce de Toscana (1569). În politica internă, a promovat dezvoltarea marelui ducat, întărind forța militară prin crearea unei flote și prin dezvoltarea porturilor Livorno și Portoferraio. A guvernat în mod absolutist, limitând puterile nobilimii și reprimând tentativele de restaurare a republicii.

cosmopolitism, doctrină care-i consideră pe toți oamenii drept cetățeni ai unei patrii universale unice; prin aceasta c. se opune curentelor filosofice care accentuează diferențele existente între oameni (naționalism, rasism) și se diferențiază de internaționalism, care pornește de la recunoașterea diferențelor naționale. Idei cosmopolite au existat încă în Grecia antică, unde filosofii ci ici (Diogene) și cei stoici (Zenon) au refuzat organizările politice ca fiind impuse în mod artificial și limitând sfera libertăților individuale. Tendințe de c. se regăsesc și în universalismul juridic roman și în ideea de *Respublica christiana* (stat universal creștin) care a unit Europa în Evul Mediu. Semnificația actuală a termenului se afirmă începând cu sec. XVIII, când gânditorii iluminiști, în numele unei „Rațiuni" comune tuturor oamenilor, au susținut edificarea unei ordini mondiale care să-i unească pe toți indivizii întrucât sunt ființe raționale, independent de diferențele legate de locul de origine. O dată cu afirmarea diferitelor forme de naționalism termenul a fost folosit și cu o nuanță negativă, ca un refuz voluntar de a se integra în sânul unei comunității naționale.

Cossiga, *Francesco,* om politic italian (Sassari 1928). Deputat, apoi senator din partea DC din 1958, a fost ministru pentru reforma birocratică (1974-1976) și ca ministru de interne din 1976 până în 1978 a trebuit să se confrunte cu perioada cea mai cruntă a terorismului, dându-și demisia după asasinarea lui A. Moro. Din 1979 până în 1980 a fost ales președinte al Consiliului. În 1985 a fost președinte al republicii, funcție pe care a păstrat-o până la 28.IV.1992, atunci când și-a dat demisia cu puțin timp înainte de expirarea mandatului, fiind în polemică cu „oligarhia partidelor".

Costa *Andrea,* om politic italian (Imola 1851-1910). Înscris din 1871 în Internaționala I, a fost un organizator foarte activ al federației italiene. Închis (1874-1876), după eșecul unei mișcări insurecționale organizată împreună cu Bakunin la Bologna, s-a adăpostit în Elveția după mișcările soldate cu înfrângerea din Matese. În 1879, prin scrisoarea deschisă, *Prietenilor mei din Romagna* a părăsit insurecționismul anarhic pentru a se dedica socialismului reformist; a înființat Partidul Socialist Revoluționar din Romagna (1881), devenit mai târziu Partidul Socialist Revoluționar Italian (1884). În 1882 a fost ales în parlament, fiind primul deputat socialist italian.

Costa Rica, stat în America Centrală. *Sup.:* 51 000 km². *Pop.:* 3 268 000 loc. Capit.: San José. *Limba:* spaniola. *Relig.:* catolică. *Vecini:* N Nicaragua, E Marea Antilelor, S Panama, V Oceanul Pacific. *Forma de stat:* republică prezidențială. Costa Rica este semnalată în istoria Americii Latine printr-o neobișnuită stabilitate democratică (din 1917 nu s-au mai înregistrat lovituri de stat militare).

1502 Regiunea a fost descoperită de C. Columb. În secolele următoare are loc pătrunderea spaniolilor, conduși de J. Vázquez de Coronado. Țara este inclusă în viceregatul Noii Spanii (Mexic).

1821 Proclamarea independenței.

1824-1839 C. aderă la Confederația Provinciilor Unite di America Centrală.

1870 Societatea multinațională nord-americană United Fruit inițiază producția intensivă de banane.

1906-1940 Succesiunea de guverne democratice întreruptă de dictatura lui F. Tinoco (1917-1919).

1940-1948 Perioadă de reforme democratice a președintelui Calderón Guardia, izbindu-se de ostilitatea producătorilor de cafea și a SUA.

1949 O nouă constituție desființează armata, ordinea publică este menținută de Garda Civilă și de Garda Rurală.

1951 J. Figueres înființează Partidul Eliberării Naționale (PNL), partid progresist, care domină timp de treizeci de ani viața țării și este promotorul unui avansat sistem de *Welfare State.*

1978 Criza economică, provocată de scăderea prețului cafelei și bananelor și de datoria publică enormă, duce guvernul la crearea Coaliției pentru Unitate a lui R. Carazo (de centru-dreapta).

1983-1994 Alternare de președinți progresiști și social-creștini. Mișcările revoluționare sandiniste din Nicaragua vecină influențează viața țării, care primește mari ajutoare economice din partea SUA, interesate să mențină aici stabilitatea.

1986 Planul de pacificare generală a Americii Centrale propus de președintele O. Arías Sanchez îi aduce premiul Nobel pentru pace.

1997 Pentru a face față recesiunii economice în 1996, președintele J. Figueres (fiul omului de stat cu același nume) inițiază o drastică restructurare

a statului social, alături de un substanțial program de investiții în sectorul informaticii.
1998 Criza economică îl determină pe președintele M.A. Rodriguez să promoveze o strategie „chiliană" de integrare în comerțul internațional.

Costello, *John Aloysius,* om politic irlandez (Dublin 1891-1976). Lider al partidului Fine Gael, a fost prim-ministru în cadrul unor coaliții cu laburiștii, în 1948-1951 (când Irlanda a rupt orice urmă de legătură cu coroana britanică și și-a luat numele de Republica Irlanda), și în 1954-1957.

cotă, predarea, în general obligatorie, către o instituție statală, a întregii recolte a unui produs agricol, cu scopul de a garanta guvernului unei țări controlul producției și consumului, reglementarea prețurilor și distribuția justă a unui bun considerat strategic în anumite perioade (timp de război sau de recesiune). În Italia cotele au dobândit un important rol economic în timpul celor două războaie mondiale și în faza anarhică a regimului fascist (1936: cotele obligatorii ale cerealelor, legumelor, fibrelor naturale).

Côte d'Ivoire, stat în vestul Africii. *Sup.:* 322 463 km^2. *Pop.:* 13 436 000 loc., din care 58% guineeni (akan, krou), 42% sudanezi (malinke, mandingo) și voltaici. *Capit.:* Yamoussoukro. *Limba:* franceza (oficială); uzuale limbi kwa și sudaneze. *Relig.:* culte tradiționale (60%), musulmani (29%), catolici (19%). *Vecini:* N Burkina Faso și Mali, E Ghana, S Golful Guineea, V. Guineea și Liberia. *Forma de stat:* republică prezidențială. Nordul țării a gravitat pe orbita imperiilor din Sudanul occidental, în timp ce partea de centru-sud a fost, începând din sec. XII, sediul unor hegemonii guineene create de populațiile akan, intrate în contact cu portughezii din sec. XVI. Pătrunderea treptată a francezilor (începută încă din sec. XVII) s-a soldat, în 1899, cu integrarea regiunii în Africa Occidentală Franceză. În 1960 și-a câștigat independența sub conducerea lui F. Houphouët-Boigny, rămas după aceea la conducerea, până când a murit (1993), unui regim plebiscitar moderat și filo-francez, care în 1990 s-a deschis, numai în mod formal, spre pluripartidism. Urmașul desemnat, Henri Konan Bédié, s-a prezentat, de fapt, la alegerile prezidențiale din 1995 drept candidat unic, după ce i-a înlăturat pe cei ai opoziției, care, drept reacție, au boicotat alegerile.

Coty, *René,* om politic francez (Le Havre 1882-1962). Republican de stânga, ministru al reconstrucției (1947-1948), în 1953 a fost ales președinte al republicii; în 1958, în fața ascuțirii crizei algeriene, l-a chemat în fruntea guvernului pe generalul de Gaulle, care în 1959 i-a urmat ca președinte, inaugurând cea de-a Cincea Republică.

Coubertin, *Pierre de,* diplomat francez (Paris 1863-Geneva 1937). Promotor al Olimpiadelor (v.) moderne (Atena, 1896), a constituit primul Comitet Internațional Olimpic (al cărui președinte a fost din 1896 până în 1925).

Couve de Murville, *Maurice,* diplomat și om politic francez (Reims 1907-Paris 1999). Ambasador în Egipt, în SUA și în Germania Occidentală (1950-1958), ministru de interne (1958-1968), a fost un interpret fidel al politicii externe a guvernului de Gaulle. Șef al guvernului (1968-1969), și-a dat demisia împreună cu de Gaulle.

Covenanters, partid scoțian care în 1638 s-a angajat, subscriind la *National Covenant* (Pactul național), să apere calvinismul presbiterian de încercările regelui Carol II de a impune anglicanismul. A continuat să lupte până la venirea la putere a lui William III care a recunoscut biserica presbiteriană (1688).

Coventry, oraș din Anglia centrală, care, în timpul celui de-al doilea război mondial, a fost victimă, la 14.XI.1940, unui dezastruos bombardament în timpul nopții din partea aviației germane. Aproape 500 de avioane au făcut să cadă 600 de tone de exploziv de mare putere și mii de bombe incendiare, distrugând complet centrul orașului și omorând 400 de persoane. În zilele următoare posturile de radio germane declarau că și alte orașe vor fi „coventrizate"

Cranmer, *Thomas,* prelat și reformator englez (Aslacton 1489-Oxford 1556). Consilier al lui Henric VIII și arhiepiscop de Canterbury (1533), a declarat nulă căsătoria dintre Henric VIII și Caterina de Aragón (1533). L-a sprijinit pe suveran în controversa lui cu papa care a dus la schisma anglicană (v. anglicanism) și la ratificarea în Parlament a Actului de supremație (1534) prin care Henric își afirma suprema autoritate asupra Bisericii din Anglia. A redactat *Common Prayer Book* (1549) și cele 42 de articole (reduse mai târziu la 39 de Elisabeta I), care stau la baza Bisericii anglicane. Arestat și închis de Maria Tudor (1554), a fost condamnat la moarte pentru erezie.

Crassus, *Marcus Licinius,* om politic roman (n. 115-Carrhae 53 î.Hr.). Partizan al lui Sulla, s-a distins în 71 î.Hr. în suprimarea revoltei sclavilor condusă de Spartacus. În 70 î.Hr. i s-a alăturat lui Pompeius la consulat. În 60 î.Hr. a dat naștere, împreună cu Pompeius și Caesar, primului triumvirat. A trecut mai târziu să guverneze Siria (55 î.C:) și a primit comanda războiului împotriva parților, în cursul căruia cele 7 legiuni ale sale au fost complet distruse, iar el însuși a fost ucis.

Craxi, *Benedetto,* zis *Bettino,* om politic italian (Milano 1934-Tunisia 2000). Vicesecretar al PSI în 1970, alăturându-se poziției autonomiste a lui P. Nenni, în 1976 a fost ales secretar al partidului, înlocuindu-l pe F. De Martino. Primul prim-ministru socialist din istoria Italiei (1983), a condus cel mai durabil guvern de după război, rămânând în funcție până în 1987. Printre succesele obținute (urmărind o politică programatică cu

un stil de muncă caracterizat de un decizionism accentuat) s-au înscris semnarea noului concordat cu Biserica (1984) şi confirmarea prin referendum a decretului cu privire la constituirea scării mobile. Implicat în ancheta „Mâi ilor curate" (care a dezvăluit că se afla printre cei mai de seamă protagonişti ai atât de ramificatului mecanism de corupţie politico-afacerist care căpătase rădăcini adânci în cursul anilor '80), şi-a dat demisia din funcţia de secretar al PSI (1993). Puţin mai târziu, pentru a se sustrage arestării, s-a adăpostit în Tunisia, unde şi-a stabilit domiciliul. În 1996-1997 Curtea de Casaţie a declarat ca fiind definitive primele sentinţe de condamnare care-i fuseseră stabilite.

Creditul Italian, bancă înfiinţată la Genova în 1895 prin transformarea Băncii din Genova, fondată în 1870. Având caracteristicile unei bănci mixte, cu capital predominant german, şi-a mutat direcţia centrală la Milano (1907). În 1933 a trecut sub controlul IRI şi trei ani mai târziu a fost declarată bancă de interes naţional. A fost privatizată în 1993.

Cremona, oraş din Lombardia, capitală de provincie. Centru al galilor cenomani, a fost colonie romană de drept latin din 218 î.Hr. şi *municipium* din 90 î.Hr., important nod de comunicaţie stradal şi fluvial. În 69 d.Hr. l-a susţinut pe Vitellius şi, din această cauză, a fost distrusă din ordinul lui Vespasian. Comună liberă din sec. XI, în rivalitate cu Milano şi Crema, a fost de orientare ghibelină şi l-a susţinut pe Frederic I Barbarossa şi pe Frederic II. În sec. XIII-XV s-a aflat sub senioria familiilor Pallavicino, Cavalcabò şi Visconti, iar în 1441 a trecut în stăpânirea lui F. Sforza; în continuare a împărtăşit aceeaşi soartă ca şi ducatul de Milano, cu excepţia unei scurte paranteze de stăpânire veneţiană.

creoli (sp.: *criollos*), termen folosit din sec XVI pentru a desemna persoanele născute în America Latină din părinţi de origine europeană. Au fost animatorii luptelor de independenţă faţă de Spania la începutul sec. XIX.

Crépy, pacea de la (19.IX.1544), semnată de Francisc I al Franţei şi împăratul Carol V, a confirmat tratatele de la Madrid (14.I.1526) şi Cambrai (5.VIII.1529). Cei doi suverani se angajau reciproc să-şi restituie teritoriile cucerite după 1538.

Crespi, familie de industriaşi din Lombardia. *Cristoforo Benigno* (1833-1920) s-a numărat printre pionierii industriei bumbacului din Italia şi a înfiinţat întreprinderi la Capriate d'Adda (unde a construit satul muncitoresc Crespi d'Adda), Vigevano şi Ghemme. Fratele său *Benigno* (1848-1910) s-a numărat printre fondatori, iar mai târziu a fost unul din cei mai de seamă acţionari la „Corriere della Sera" (care a rămas în proprietatea familiei până în 1977). *Silvio Benigno* (1868–1944), fiu al lui Cristoforo, a fost preşedinte al Băncii Comerciale Italiene (1919-1930).

Cresus, ultimul rege din Lidia (n. cca 560-m. 546 î.Hr.). A supus oraşele greceşti din Asia Mică, dar a întreţinut relaţii de prietenie cu lumea elenă, în care bogăţia lui era legendară. Ascensiunea puterii persane i-a adus sfârşitul. C. a murit când Sardes a fost cucerit de Cyrus.

creşterea animalelor, cea mai mare parte a istoricilor sunt de acord în a considera că primele forme de utilizare sistematică a animalelor domestice pentru nevoile oamenilor coexistă cu fazele de formare a comunităţilor agricole seminomade. Comunităţile de vânători-culegători din Paleoliticul târziu trăiau, aproape în mod cert, în comensualism cu unele animale, folosite pentru vânătoare. Crearea acestei prime forme de supunere a animalului a determinat popoarele să le ţină în captivitate pe cele mai folositoare. Câinele a fost primul animal folosit în scopuri utilitare, din Paleoliticul târziu (mileniul XI î.Hr.). Printre populaţiile agricole din Neolitic, specii noi sunt domesticite fie pentru a avea o rezervă alimentară constantă, fie pentru a le exploata pielea şi blana, fie pentru sacrificiu. Printre descoperirile arheologice din zona cuprinsă între Anatolia şi Iran, din mileniul VII î.Hr. apar resturi nu numai de capre şi oi (prezenţe tipice în rândul populaţiilor nomade), ci şi de pui, porci, animale puţin mobile şi deci în măsură să fie ţinute în captivitate. Din motive magico-religioase au fost crescute şi animale greu de domesticit datorită naturii lor, precum pisica şi alte feline, diferite păsări, şerpi, crocodili; unele dintre acesta (linxul, ghepardul, şoimul, cormoranul) au fost domesticite de unele civilizaţii pentru vânătoare şi pescuit.

■ *Creşterea animalelor mari.* Domesticirea bovinelor a fost realizată între mileniile V şi IV î.Hr. (Egipt, Palestina, Mesopotamia, Iran, Turkestan). Posibilitatea de a creşte animale mari în captivitate a dus la formarea unor comunităţi pastorale nomade cărora li se datorează probabil şi domesticirea cabalinelor şi camelidelor. Interesele comunităţii de crescători au intrat imediat în contrast cu cele ale populaţiilor agricole sedentare. Primii doreau ca marile terenuri agricole să fie destinate păşunatului, iar ultimii doreau protejarea producţiei agricole. C. a. a fost una dintre cauzele hotărâtoare ale migraţiei nomazilor şi invaziilor şi războaielor provocate de aceştia. Integrarea progresivă în agricultură a dus la o îmbunătăţire reciprocă, acolo unde s-a folosit pe scară largă munca animalelor, fertilizarea naturală a solului, exploatarea rotaţiei de culturi pentru hrana animalelor. Nu acelaşi lucru s-a întâmplat cu controlul uman asupra marilor turme lăsate în stare de sălbăticie, precum bizonii în America de Nord sau renii laponilor. Forma cea mai puternică şi specializată de creştere a animalelor a părut în sec. XX, într-o relaţie directă cu evoluţia industriei alimentare.

creştinism,
religia celor care împărtăşesc credinţa în Isus Cristos, recunoscându-l drept Fiu al lui Dumnezeu şi purtător al unui mesaj universal de mântuire, de desăvârşire definitivă a pactului de alianţă încheiat între Dumnezeu şi poporul lui Israel. Spre deosebire de alte religii, ale căror doctrine s-au sedimentat în timp, c. îşi trage originea de la un întemeietor şi de la predicile sale şi se caracterizează prin monoteismul său, conform de altfel cu matricea originară ebraică. Nucleul fundamental al credinţei creştine constă în afirmarea lui Dumnezeu drept creator al universului şi deci şi al omului, ca fiinţă iubitoare şi paternă, constituit din trei persoane egale şi distincte (Tatăl, Fiul şi Duhul Sfânt, după dogma trinitară). În Isus Cristos este recunoscută natura dublă şi întreagă de om şi de Dumnezeu, confirmată de moartea sa pe cruce şi de învierea sa. Din predicile sale (Evanghelia, adică „bunavestire") iau naştere, potrivit c., nu numai vestea unei mântuiri finale a omului şi cosmosului, dar şi angajarea într-o morală caracterizată de dragostea pentru aproape şi de relativizarea propriei vieţi faţă de Dumnezeu. Fundamentală în creştinism este totuşi referirea la dimensiunea comunitară: credincioşii în Isus Cristos sunt într-adevăr chemaţi să participe direct la viaţa comunităţii (Biserica). C. poate fi definit, de asemenea, şi ca „religie a cărţii", tocmai datorită faptului că se referă la textele revelaţiei strânse în Biblie. Aceste conţinuturi doctrinare esenţiale au fost totuşi de-a lungul secolelor elaborate în mod diferit şi au dat naştere la o mulţime de confesiuni religioase, care în moduri diferite se inspiră din acest patrimoniu doctrinar comun. Principalele deosebiri s-au manifestat în timp în legătură cu adevărata natură a lui Isus Cristos, cu gradul de libertate a omului în cadrul planului de mântuire divi ˘ cu tipul de organizare instituţională a comunităţii creştine, cât şi cu raporturile cu puterea politică. În jurul acestor probleme de fond s-au manifestat în plus divergenţe în creştinism în legătură cu interpretarea exactă a textelor revelate, cu tainele sfinte, cu ritualurile liturgice şi cu reunirea normelor morale într-un cod.

■ *Creştinismul la începuturile sale.* Primelor comunităţi creştine apărute în urma predicilor ţinute direct de Isus Cristos şi de apostolii săi li s-au adăugat curând cele apărute în urma apostolatului lui Pavel din Tars, care a contribuit la depăşirea caracterului iudaic al creştinismului, introducându-l într-un context mai larg, atât din punct de vedere geografic cât şi cultural (convertirea păgânilor). Aceasta însă n-a însemnat că nu s-au manifestat şi conflicte delicate în interiorul diferitelor comunităţi, relatate şi în Faptele Apostolilor şi chiar în scrisorile lui Pavel. Răspândindu-se apoi în tot bazinul Mediteranei în cursul sec. I d.Hr., c. la începuturile sale a avut de asemenea şi o netă fizionomie urbană, întrucât centrele cele mai importante ale adoptării sale s-au dovedit a fi Antiochia, Corint, Efes, Alexandria şi, în sfârşit, Roma. Aceasta a favorizat adecvarea modalităţilor de transmitere a conţinuturilor doctrinare creştine la categoriile proprii locuitorilor din Imperiul roman de limbă fie greacă, fie latină. În primele trei secole ale erei creştine, în ciuda apariţiei unor crize interne datorate unor divergenţe doctrinare (gnosticism, maniheism, docetism, nestorianism, montanism, pelagianism etc. v. erezie), care au dus la apariţia unor biserici cu caracteristici autonome, c. a continuat să pătrundă pe teritoriul Imperiului roman. El n-a putut fi oprit de numeroasele persecuţii periodice dezlănţuite împotriva lui de împăraţii Romei, motivate şi prin faptul că c. refuza să recunoască caracterul divin al împăratului însuşi, proclamându-şi totuşi fidelitatea faţă de alte legi civile. Printre cele mai importante persecuţii au fost cele ale lui Decius (249-251), Valerian (257-258) şi Galerius (303-311). În această perioadă istorică trebuie plasată marea dezvoltare pe care a cunoscut-o apologetica, înţeleasă ca autoapărare a c. (Tertullian, Clement, Origene, Eusebiu din Cezareea etc.). Între timp, o dată cu edictul de la Milano al împăratului Constantin (313) şi cu edictul de la Thessalonic al împăratului Theodosius (380) c. a devenit un element, la început, tolerat, iar mai târziu, constitutiv al Imperiului roman. Împăraţilor le-au fost recunoscute largi posibilităţi de a interveni în viaţa Bisericii, printre care şi convocarea conciliilor ecumenice (v.), care în vremurile acelea s-au înfruntat în special cu controversele tri itare şi cristologice, ajungând la definiţii dogmatice mai precise şi durabile (*Crezul* sau simbolul niceno-constantinopolitan, sec. IV). O caracteristică a c. din această perioadă a fost şi dezvoltarea meditaţiei doctrinare realizată de Părinţii Bisericii (Augustin, Ambrozie, Ioan Crisostom, Ioan Damaschinul etc.).

■ *Creştinismul în Evul Mediu.* Integrarea c. cu puterea imperială a fost întreruptă în Occident o dată cu invaziile barbare, dar a supravieţuit în imperiul Bizanţului, în forme şi în conţinuturi care denotau tendinţa spre o crescândă sacralizare a persoanei împăratului, unic deţinător al puterii politice şi religioase. Şi barbarii care invadaseră Imperiul de Apus fuseseră deja, în mare parte creştinaţi, dar după doctrinele eretice ale arianismului: de aici un intens efort al Bisericii de la Roma – care în vidul de putere determinat de căderea imperiului căpăta din ce în ce mai mult relief şi o tot mai mare importanţă civilă prin convertirea populaţiilor barbare. În general totuşi c. în regatele romano-barbare şi-a pierdut importanţa politică pe care şi-o căpătase în epoca imperială, şi s-a exprimat mai ales în monahism, axat pe detaşarea de lume. Chiar de la începuturile c. s-a manifestat de altfel un riguros ascetism eremit (părinţii

din pustiu) care din sec. V în Occident a luat forma monahismului benedictin. În Evul Mediu timpuriu mănăstirile au devenit curând singurele centre de iradiere nu numai a spiritualităţii, dar şi a tradiţiei culturale a Occidentului; ele au oferit, de asemenea, scheletul economiei medievale, încadrând populaţiile în unităţi agricole stabile şi contribuind la acţiunea treptată de despădurire şi de antropomorfizare a teritoriului. Reîntoarcerea la modelul împăratului Constantin de colaborare între stat şi Biserică care s-a manifestat în epoca carolingiană n-a schimbat în mod substanţial această situaţie. Mult mai importantă a fost schimbarea intervenită în bazinul Mării Mediterane începând cu sec. VII, o dată cu cucerirea arabă şi cu definitiva islamizare a Africii de nord. În acelaşi timp au fost creştinate populaţiile germanice, supuse de Carol cel Mare, şi slavii înspre care şi-au îndreptat activitatea misionară bizantinii Chiril şi Metodiu în a doua jumătate a sec. IX.

■ *Despărţirea Bisericilor.* Diferitele evenimente istorice din Imperiul de Răsărit şi din Apusul romano-barbar au accelerat un proces de diferenţiere a c. care era, de mai mult timp, în curs de desfăşurare. El privea atât aspectele doctrinare, cât şi formulele liturgice şi criteriile de disciplină internă. Această stare de tensiune se manifestase deja în criza iconoclastă din sec VIII, provocată de refuzul imaginilor sacre din partea unor segmente ale c. (v. iconoclastia), şi în schisma patriarhului de la Constantinopol, Fotios (sec. IX). Ruptura definitivă a avut loc în 1054, cu excomunicarea reciprocă a Bisericii de la Roma şi a celei bizantine. Din acest moment c. ortodox se va dezvolta accentuându-şi caracterul său organizatoric „autocefal", constând în deplina autonomie a fiecărei biserici naţionale, deşi într-un unic cadru comun doctrinar şi liturgic (se poate vorbi astfel de Biserica ortodoxă rusă, cea sârbo-ortodoxă, cea greco-ortodoxă etc.). În Răsărit au rămas totuşi biserici fidele Romei sau care au revenit mai târziu la raporturi complexe cu Roma („biserici răsăritene catolice" sau „unite", printre care cea armeană, ruteano-ucraineană, caldeică, copto-catolică diferită de cea copto-etiopiană etc.). În cadrul Bisericii romano-catolice – caracterizată, dimpotrivă, printr-o dezvoltare tot mai crescândă a centralizării în jurul persoanei papei şi instituţiei politice publice a Sfântului Scaun – au avut loc mişcări de contestare, în repetate rânduri, pe tot parcursul Evului Mediu, care au dus la rupturi ulterioare, oricât de minore ar fi ele faţă de marea schismă cu Biserica din Răsărit. Ele trebuie legate de afirmarea treptată în Occident a idealurilor teocratice, care a coincis cu tentativa de creştinare definitivă a societăţii şi cu afirmarea superiorităţii puterii papale faţă de cea imperială. Rezistenţa faţă de această evoluţie şi faţă de deteriorarea treptată a moravurilor clerului s-a manifestat fie prin mişcări interne ale Bisericii de la Roma (noi ordine religioase), fie schismatice sau eretice, împotriva cărora n-au fost precupeţite nici un fel de măsuri represive (în sec. XI-XIII, albigenzii, catarii, valdenzii etc.). Împletirea crescândă între Biserica catolică şi puterea politică s-a aflat printre altele la originea unor fapte ulterioare violente sau traumatizante, cum a fost declararea cruciadelor (v.), pentru eliberarea Locurilor Sfinte din Palestina, transferarea reşedinţei papale la Avignon, schisma din Occident (1378-1417, v.) şi răspândirea teoriilor conciliare. Ruptura cea mai importantă şi cea mai plină de consecinţe din interiorul c. a avut loc, totuşi, în sec. XVI, o dată cu afirmarea Reformei „protestante", care-şi are în opera lui M. Luther şi în situaţia specială a Germaniei originile sale imediate, dar care foarte repede a antrenat întreaga Europă centrală şi de nord, deşi cu caracteristici specifice legate de condiţiile naţionale diferite (formarea Bisericii anglicane, predicile lui J. Calvin, H. Zwingli etc.). Procesul de ruptură a c. a atins toate nivelele: cel teologic, cu interpretările diferite cu privire la libertatea individului în raport cu binecuvântarea şi damnarea (disputele cu privire la „predestinare"), cel liturgic – sacramental –, disputele cu privire la Sfintele Taine şi în special la împărtăşanie; cel ierarhic şi disciplinar: raporturile dintre magister şi libera interpretare a Scripturii; structura episcopală, chestiunea celibatului ecleziastic; cel organizatoric, cu refuzul obişnuit de a recunoaşte autoritatea indiscutabilă a papei de la Roma.

■ *Creştinismul în epoca modernă.* Începând cu sec. XVI rupturile interne din c. occidental s-au împletit cu neînţelegerile de ordin politico-militar dintre statele naţionale şi Imperiu, dând o conotaţie specială întregii istorii europene (epoca „războaielor religioase", v.). Aceste războaie religioase, fiind încheiate prin pacea din Westfalia (1648), dezvoltarea c. a fost din ce în ce mai influenţată de două noi elemente: pe de o parte puternica expansiune misionară în America şi Asia, iar pe de altă parte afirmarea în sec. XVIII a unor curente culturale precum iluminismul, care mizau pe o reconsiderare critică a întregului fenomen religios creştin, independent de diferenţele existente între diferitele confesiuni. În ceea ce priveşte primul aspect, trebuie remarcat faptul că procesul de creştinare a Americii s-a făcut prin modalităţi strâns legate de echilibrul politic pe care statele europene au reuşit să-l impună aici. În teritoriile colonizate de statele catolice s-a dezvoltat catolicismul (răspândit în special în America Centrală şi de Sud), în timp ce în acelea care depindeau de suverani protestanţi s-a răspândit protestantismul (America de Nord). Răspândirea creştinismului înspre Asia, fără a se sprijini decât foarte târziu pe cuceriri teritoriale, s-a dovedit a fi, dimpotrivă, foarte dificilă şi puţin fructuoasă: continentul asiatic a rămas în mod substanţial

impermeabil față de pătrunderea c. și datorită prezenței aici a islamismului. În ceea ce privește, în schimb, noua cultură iluministă, ea a contribuit la inițierea unui proces de descreștinare (sau secularizare, v.) care mai întâi a implicat clasele culte și mai apoi nobilimea, burghezia și clasele populare. Iluminismul a influențat profund politica ecleziastică a statelor, determinate să-și reafirme, în numele binelui comun, dreptul lor de a interveni în domeniul religios (despotism luminat, iosefinism, jurisdicționalism). Prăbușirea *l'Ancien Régime* a pus, în orice caz, capăt, fie chiar și pentru scurt timp și nu în toate statele simbiozei dintre c. și puterea politică, în timp ce răspândirea culturii raționaliste și științifice a făcut ca c. să apară doar ca una dintre numeroasele forme de viață și concepții despre lume, alături de alte tradiții culturale și religioase de pe continentele de dincolo de granițele Europei. N-au lipsit, în sec. XVIII și XIX, noi încercări de reconsiderare a c., care aduceau, chiar și în forme diferite, elemente milenariste și apocaliptice, făcând apel la o interpretare ad litteram a Bibliei și la o intensă operă de misionarism: de la metodiștii instituiți de J. Wesley (jumătatea sec. XVIII), până la diferitele biserici adventiste, la comunități de inspirație creștină precum mormonii (instituiți de J. Smith, cca 1830), sau Martorii lui Iehova (cca 1878) etc. Noi confesiuni au apărut în urma unor fracturi ulterioare, ca de exemplu „vechii-catolici", ostili dogmei cu privire la infailibilitatea papei proclamată de Conciliul Vatican I. În timp ce se răspândeau cam peste tot semne ale unei redeșteptări a c., chiar și în confesiunile tradiționale (mișcarea biblică, renașterea liturgică, atenția spre problemele sociale etc.), c. a atins, probabil, în sec. XIX apogeul crizei sale, care a implicat în mod special Biserica catolică chiar și în legătură cu sfârșitul puterii temporale a papilor. Doctrine politice precum liberalismul și socialismul s-au răspândit împletindu-se în mod diferit cu cultura pozitivistă, laică și chiar atee, care a pus într-o și mai mare dificultate c. Chiar răspândirea c. în țările de dincolo de granițele Europei – acum în special Africa și Asia – nu a putut să se sustragă legăturilor și condiționărilor de tip politic, împletindu-se strâns cu colonialismul statelor europene.

■ *Creștinismul în sec. XX.* În sec. XX c. a trebuit să-și încheie socotelile cu fenomenele politice, sociale și culturale ale acestui secol, inclusiv cu dezvoltarea comunismului și a ateismului militant și cu constituirea regimurilor inspirate de ele, afirmarea regimurilor totalitare interesate într-un amestec al c. cu doctrinele rasiste și cu tendință păgână (nazismul), pe lângă secularizarea din ce în ce mai largă a comportamentelor și valorilor de masă. Biserica catolică s-a resimțit în mod negativ de pe urma crizei moderniste (v. modernism). În general, însă, o mișcare de reînnoire a străbătut toate confesiunile creștine, propunând noi sinteze teologice (deosebit de bogat filonul teologiei protestante, de la K. Barth la R. Bultmann, de la D. Bonhoeffer la J. Moltmann etc.) și noi propuneri de spiritualitate care implicau chiar lumea laică (institute seculare, Acțiunea Catolică) și care avansau experiențe religioase de ultimă oră (noi congregații și noi mișcări). Bisericile ortodoxe au fost nevoite, în cea mai mare parte, să se confrunte cu problema propriei lor supraviețuiri, după instaurarea regimului comunist în Rusia și într-o mare parte a Europei de Răsărit. Fenomen cu totul nou în cadrul c. sec. XX a fost apariția ecumenismului, înțeles ca impuls, dacă nu spre reunificare (din multe direcții totuși dorită în mod sincer), cel puțin spre dialog și colaborare între diferitele confesiuni creștine. Apărut în interiorul câtorva confesiuni protestante (1910), ecumenismul s-a extins în mod treptat în toate confesiunile creștine, învingând până și ostilitatea catolicilor (în 1960 Ioan XXIII a instituit Secretariatul pentru unitatea creștinilor) și căpătând un rol de seamă o dată cu Conciliul Vatican II (1962-1965, v.), care, printre altele, a reelaborat directivele care trebuie să stea la baza raporturilor dintre catolicism atât cu societatea contemporană, cât și cu alte religii. De un deosebit succes s-au bucurat în plus inițiative ecumenice precum cele ale comunității interconfesionale din Taizè, în Franța. În ultimele decenii ale sec. XX a fost inițiat un ulterior proces de transformare de o anvergură epocală: centrul de gravitate al c. s-a deplasat de fapt din Europa și America de Nord în țările din Lumea a Treia, deschizând perspective cu totul inedite pe plan instituțional, cultural și liturgic, ale căror efecte mai trebuie să fie încă serios evaluate. La sfârșitul sec. XX c. este religia cu cel mai mare număr de credincioși cu 890 milioane de catolici, 450 milioane de protestanți și 170 milioane de ortodocși, dintr-un total de peste 1 miliard și jumătate de persoane.

Bibliografie: R. Kottje, B. Moeller, *Storia ecumenica della Chiesa*, tr. it., Queriniana, Brescia 1980-1981 3 vol.; H. C. Puech, *Il cristianesimo*, tr. it., Laterza, Bari 1988, 2 vol.

Vezi și: Biblie; calvinism; catari; catolicism; conciliu ecumenic; Contrareformă; copți; cruciade; ecumenism; erezie; luteranism; metodism; modernism; monahism; ortodoxe, Biserici; papă; parohie; penticostalism; protestantism; reforma catolică; Reforma protestantă; schisma din Occident; schisma din Răsărit; valdenzi.

Creta, insulă din Marea Mediterană, la SE de Pelopones. Locuită încă din epoca neolitică (cca 6000 î.Hr.), aici s-a dezvoltat civilizația minoică (3000-1450 î.Hr.), cu o origine necunoscută, desigur neindo-europeană, dar ca

nivel social, artistic şi arhitectonic incomparabil superioară zonei înconjurătoare. Ea a înflorit graţie poziţiei geografice privilegiate a insulei, care a făcut din ea un nod esenţial al traficului maritim în estul Mării Mediterane (deosebit de dezvoltat era cel cu Egiptul). Principalele surse ale bogăţiei sale au fost metalurgia, prelucrarea aurului, meşteşugul ţesătoriei şi al ceramicii. Hegemonia economică s-a datorat controlului de necontestat pe care l-a avut asupra Mării Egee (thalassocraţia, putere maritimă). Perioada 1600-1400 î.Hr. a marcat apogeul civilizaţiei minoice şi a regelui din Cnossos, care a unificat insula. Slăbită în urma unei serii de cataclisme, insula a fost prădată şi cucerită de ahei (cca 1400 î.Hr.), intrând astfel în orbita civilizaţiei miceniene. Invaziile doriene (sec. XII î.Hr.) au marcat sfârşitul puterii sale. Ocupată de romani în 67 î.Hr., a devenit provincie odată cu Cirene. Mai târziu, cu excepţia unei perioade (823-961 d.Hr.) când s-a aflat în mâinile sarazinilor (care au întemeiat aici Candia), a rămas posesiune bizantină până în sec. XIII, când a trecut în stăpânirea veneţienilor, cărora le-a fost smulsă de către turci în 1669. În 1897 populaţia greacă s-a ridicat împotriva stăpânirii turceşti, iar în 1908 Creta a fost anexată Greciei.

crime de război şi împotriva umanităţii, definiţie juridică în care sunt cuprinse grave acte de violenţă comise de persoane sau instituţii pe scară largă şi din cele mai diferite motive (politice, ideologice, rasiale) în timp de război sau de pace. Rădăcinile delictului denumit astfel trimit la Convenţiile de la Geneva din 1864, 1929 şi 1949, care se află la baza dreptului internaţional de război. Primele cazuri de aplicare a acestor norme datează din perioada de după război, atunci când aliaţii au hotărât să convoace tribunalele militare internaţionale la Nürnberg şi Tokyo pentru a pedepsi crimele comise în Europa de nazişti şi în Asia de către japonezi. Ulterior ONU a încercat în mai multe rânduri să perfecţioneze instrumentele juridice pentru a ocroti drepturile omului şi libertăţile fundamentale. Deşi în absenţa unor normative internaţionale îngrăditoare care să facă obligatorie exercitarea justiţiei împotriva unor astfel de crime, Consiliul de Securitate al ONU a instituit în anii '90 două tribunale penale internaţionale: unul (prezidat iniţial de italianul A. Cassese 1993-1997) pentru a judeca crimele comise în timpul războiului din Bosnia; celălalt (prezidat de senegalezul L. Kama, 1994) pentru masacrele etnice din Rwanda. În 1997 în Africa de Sud guvernul prezidat de ANC a instituit un „tribunal de pacificare" (fără putere de a condamna, dar care garantează amnistia pentru toţi cei care-şi recunosc vina) prezidat de deţinătorul premiului Nobel pentru pace D. Tutu, cu intenţia de a face lumină în problema violenţelor comise de regimul anterior de *apartheid.*

Crimeea, republică autonomă (27 000 km², 2 596 000 loc.), peninsulă între Marea Neagră şi Marea de Azov, unită cu restul continentului pri istmul Perekop. A făcut parte din Federaţia Rusă până în 1954, când a fost incorporată Republicii Ucraina. În urma proclamării independenţei Ucrainei (v. CSI), în 1992 populaţia (rusă în proporţie de 62%) şi-a proclamat independenţa, mulţumindu-se apoi cu autonomia internă. Instanţele separatiste au fost activate în 1994, pe fondul agravării crizei economice din Ucraina, printr-un proiect de constituţie secesionistă. În 1998 majoritatea rusă a cerut separarea de Ucraina şi întoarcerea sub tutela Moscovei.

■ *Crimeea, războiul din*, a fost purtat din octombrie 1853 până în ianuarie 1856, între Rusia şi Imperiul otoman; în aprilie 1854 Marea Britania şi Franţa (potrivnice expansiunii ruse înspre Balcani şi Mediterană) au intervenit în sprijinul turcilor, fiind ulterior sprijinite de Piemont. Căderea, după un lung asediu, a fortăreţei ruseşti de la Sevastopol (8.XI.1855) şi ultimatumul Austriei, unită cu anglo-francezii şi turcii, l-au obligat pe ţarul Alexandru II să ceară pace. Congresul de la Paris (v., 25.II.1856-30.III.1856) a stabilit condiţii foarte grele pentru Rusia.

Crispi, *Franceso*, om politic italian (Ribera, Agrigento, 1819-Neapole 1901). De origine albaneză, mazzinian, a fost adversar al Bourbonilor şi a participat în 1848 la insurecţia de la Palermo. Exilat în Piemont, a fost expulzat în 1853 pentru luările de poziţie republicane şi a trăit în diferite ţări. În 1860 a participat la expediţia celor O Mie a lui Garibaldi şi a fost ministru de interne în guvernul provizoriu sicilian. Deputat din 1861, a reprezentat iniţial extrema stângă republicană, dar în 1864 a acceptat monarhia, rămânând totuşi printre liderii opoziţiei democratice. La căderea dreptei, a fost ales preşedinte al Camerei (1876-1877). Ministru de interne (1877-1878), a fost constrâns să-şi dea demisia ca urmare a unei acuzaţii de bigamie. Reintors în guvern, tot ca ministru de interne, în 1887, la moartea lui Depretis, în acelaşi an şi-a asumat preşedinţia Consiliului şi Ministerul de Externe, pe care le-a menţinut până în februarie 1891, când a fost constrâns să-şi dea demisia ca urmare a înfrângerii în războiul vamal cu Franţa şi a criticilor la adresa politicii sale financiare. A fost din nou preşedinte al Consiliului şi ministru de interne din decembrie 1893 până în martie 1896.

■ *Politica internă*. Cinic în raporturile cu lumea economică şi în modul de obţinere a consensului, a căpătat din partea adversarilor apelativul de „cancelar" pentru gestiunea autoritară a puterii care l-a făcut să prelungească timp de luni întregi sau să dizolve Camera dacă aceasta i se împotrivea. Mare admirator al cancelarului german Bismarck, a fost un duşman înverşunat al socialismului

(în 1894 a decretat dizolvarea PSI) şi nu a ezitat să folosească armata şi legea marţială la orice simptom de dezordine, ca şi împotriva mişcării socialiste a Fasciilor siciliene şi a anarhiştilor din Lunigiana (1893-1894). Guvernele sale au introdus totuşi şi legi liberale, precum cea a sănătăţii publice (1888), extinderea principiului electiv în administraţiile locale, reforma sistemului carceral, înfiinţarea de tribunale administrative şi aprobarea codului penal, opera lui G. Zanardelli, care abolea pedeapsa cu moartea şi a rămas în vigoare până în 1930.
■ *Politica externă*. În politica externă C. a fost un hotărât susţinător al Triplei Alianţe (v.), pricină pentru care a reprimat dur iredentismul antiaustriac. A dat totuşi o interpretare forţată acestei atitudini, subliniindu-i aspectul antifrancez şi considerând-o „ca o asociere profitabilă", utilizabilă în sprijinirea pretenţiilor coloniale ale Italiei. Astfel C., care promovase o politică colonială activă în Africa, a participat de unul singur la războiul din Abisinia, iar înfrângerea suferită de corpul expediţionar italian la Adua (1896) i-a provocat căderea definitivă.

Cristina a Franţei, denumită şi *Madama Reale*, ducesă de Savoia (Paris 1606-Torino 1663). Fiică a regelui Franţei Henric IV şi a Mariei de Medici, s-a căsătorit cu Vittorio Amedeo I de Savoia şi a fost regentă pentru fiii săi Francesco Giacinto şi apoi Carlo Emanuele. Politica sa filofranceză a provocat reacţia cumnaţilor săi Tommaso şi cardinalul Maurizio, filospanioli, care au fost în cele din urmă cooptaţi în consiliul de regenţă (1642).

Critias, om politic atenian (n. cca 460-403 î.Hr.). De familie aristocratică, elev al lui Gorgias şi Socrate, unchi al lui Platon (care i-a dedicat un dialog), a fost adversarul democraţiei ateniene. Exilat în timpul resurecţiei democratice din 407, a revenit la Atena (404) la sfârşitul războiului peloponesiac şi a făcut parte mai târziu din guvernul celor treizeci de tirani, demonstrându-şi deschis simpatiile filospartane. A căzut luptând împotriva democraţilor.

Critica fascista, ziar bilunar editat de Roma din 1923 până în 1943, condus de G. Bottai; a fost unul din centrele cele mai vii ale culturii oficiale a celor douăzeci de ani de fascism, având drept programe evidenţierea originalităţii ideologice a fascismului.

Critica sociale, revistă bilunară socialistă înfiinţată la Milano în 1891 de către F. Turati şi A. Kuliscioff, care au condus-o până în 1926, când a fost suprimată de regimul fascist. A fost expresia teoretică cea mai înaltă şi cea mai tipică a socialismului reformist italian, legată de un marxism cu evidente ascendenţe pozitiviste. Reapărută în 1945 sub direcţia lui U.G. Mondolfo, s-a opus politicii socialiste legate de PCI şi a sprijinit sciziunea social-democrată din 1947.

criza economică din 1929, excepţională pri întindere şi durată, a fost deschisă de căderea bursei din Wall Street la New York în 29.X.1929.
■ *Criza în SUA*. Profunda criză agricolă provocată în SUA de o redresare categorică a producţiei în ţările europene a dus la ruină numeroşi agricultori, şi legat de aceştia şi acele bănci care acordaseră împrumuturile necesare pentru a finanţa mecanizarea activităţilor lor. Ca urmare a rămas o foarte mică sumă de bani disponibilă pentru investiţiile în industrii, din care multe au fost obligate să-şi închidă porţile sau să ia măsuri de restructurare. Valoarea acţiunilor industriale, în mod artificial ridicată datorită speculaţiilor economice răspândite la toate nivelele în anii '20, a scăzut rapid şi i-a împins pe posesori la o vânzare masivă, care a provocat căderea bursei. Concedierile operate de întreprinderile lovite de criză au dus la o scădere a cererii, blocând aproape complet economia americană. Indicele producţiei industriale a coborât cu aproape 50% între 1929 şi 1932.
■ *Criza în afara SUA*. Criza s-a propagat rapid în toate ţările care aveau strânse relaţii economice şi financiare cu SUA, de la America Latină până la Marea Britanie, Austria şi Germania, unde retragerea împrumuturilor americane a făcut să sară în aer complexul şi delicatul sistem al despăgubirilor de război, antrenând în criză şi Franţa şi Italia. În toate aceste ţări asistăm la o drastică scădere a producţiei urmată de o scădere a preţurilor, crahuri la bursă, falimente şi închiderea unor întreprinderi, bănci, creşterea numărului şomerilor (12 milioane în SUA, 6 în Germania, 3 în Marea Britanie). În 1931 Marea Britanie a abandonat *gold standard*, fiind imediat urmată de ţările scandinave. În 1934 lira sterlină şi dolarul s-au devalorizat substanţial.

INDICII PRODUCŢIEI INDUSTRIALE
DUPĂ CRIZA DIN 1929 (1929 = 100)

Statul	*1930*	*1931*	*1932*	*1933*	*1934*	*1935*
SUA	83	69	55	63	69	79
Marea Britanie	94	86	89	95	105	114
Franţa		99	85	74	83	79
Germania	86	72	59	68	83	96
Austria		91	78	66	68	75
Italia		93	84	77	83	85
Suedia		102	97	89	93	111
Cehoslovacia		91	64	60	67	70
Ungaria		87	82	88	99	107
Bulgaria		104	107	103	98	103
România			105	82	101	126

■ *Consecințe politice și economice.* Eșecul încercărilor inițiale de a găsi soluții comune pe plan internațional pentru rezolvarea crizei a determinat, pe de o parte, ca toate țările să ia măsuri protecționiste și să creeze „arii economice închise" (exemplul cel mai bun a fost sistemul de „tarife preferențiale" dintre statele din Commonwealthul britanic stabilit în 1932); pe de altă parte guvernele au fost determinate să experimenteze pe o scară foarte largă forme de participare directă a statului la viața economică națională. Statele au îndeplinit în felul acesta o funcție de întreprinzători (recurgând la cheltuielile publice ca element structural și central al dinamicii economice naționale) și de prevedere (prin punerea în aplicare a unor măsuri legislative de siguranță socială), așa cum s-a întâmplat, de ex. în SUA cu New Deal (v.) și în Italia cu înființarea IRI (v.). În Germania criza, aducând milioane de șomeri, a oferit o bază de consens pentru aducerea la putere a nazismului (1933).În general, în ciuda unei încercări de revenire, începând din 1933, criza n-a fost depășită complet până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Bibliografie: C.P. Kindleberger, *La grande depressione nel mondo 1929-1939*, tr. it., ETAS, Milano 1982.

criză economică, etapă a ciclului economic caracterizată de o bruscă încetinire a activității de producție și a schimburilor, de o creștere a ratei șomajului, de un nivel scăzut al prețurilor și veniturilor. În societățile tradiționale cu caracter agrar, mai mult decât de c. e. în sens propriu, dat fiind echilibrul precar dintre nevoi și resurse, este preferabil să se vorbească de crize de subproducție agricolă, care se manifestau în special ca perioade de penurie și foamete.

■ *Crizele economice în societatea industrială modernă.* O dată cu evoluția sistemului economic (transformarea agriculturii și a creșterii animalelor, revoluția comercială, procesul de industrializare) în sec. XIX și XX c. e., din ce în ce mai rar localizate în anumite regiuni sau legate de un singur sector de producție, au căpătat caracter universal, antrenând întreaga economie a unui stat și răspândindu-se și la nivel internațional. C. e. se prezintă atât ca niște crize de subproducție, cât mai curând ca niște crize de supraproducție, când capacitatea de producție a sistemului depășește capacitatea de absorbție a pieței (locală sau națională sau universală). Se cunosc crize de reconversie, legate de transformările de structură ale producției, de inovațiile tehnologice, de noi orientări ale piețelor. Trebuie de asemenea arătat cum crizele economiilor industrializate au demonstrat o anumită periodicitate în timp, așa cum au dovedit-o studiile cu privire la ciclul economic (v.). Cea mai cunoscută a fost criza economică din 1929 (v.).

Croația, stat în Peninsula Balcanică. *Sup.:* 56 538 km². *Pop.:* 4 821 000 loc. *Capit.:* Zagreb. *Limba:* sârbo-croata. *Relig.:* catolică, cu minorități ortodoxe. *Vecini:* NV Slovenia, N Ungaria. E Serbia, S Bosnia-Herțegovina și Muntenegru, la V este scăldată de Marea Adriatică. *Forma de stat:* republică parlamentară; președintele republicii – care are puteri deosebite – este ales de un parlament tricameral (Sabor). În Antichitate locuită de iliri, regiunea a fost colonizată de greci și începând din 229-228 î.Hr., o dată cu cele două războaie ilirice, a devenit parte din provincia romană Pannonia. După o ocupație ostrogotă temporară a fost anexată Bizanțului (356). Cucerită în 568 de către avari, a fost supusă, di sec. VII, pătrunderii treptate a croaților, popor de rasă slavă, care s-a stabilit în zona situată între Sava și Drava de-a lungul coastei adriatice. În 877 a fost restabilită dominația bizantină, dar în 924 principele croat Tomislav a constituit un stat croat independent, iar în anul următor a obținut titlul de rege. În 1102 dinastia croată s-a extins, iar coroana a trecut în mâna lui Coloman, rege al Ungariei, sub ai cărei suverani C. a rămas până în 1526, atunci când trupele ungaro-croate au fost înfrânte de turci la Mohács. Dominația turcă a durat până în 1699, în ciuda încercărilor de rezistență croată. O dată cu pacea de la Karlowitz (v.), C. a intrat în domeniile habsburgice și a fost încorporată Ungariei. După paranteza ocupației napoleoniene, dominația habsburgică s-a confruntat, în cursul sec. XIX, cu afirmarea sentimentului național, în puternică opoziție cu elementul dominant maghiar. La sfârșitul primului război mondial C. s-a unit cu Slovenia și Serbia dând astfel naștere Iugoslaviei, dar au rămas încă puternice mișcările naționaliste antisârbești (ustași). Ocupația germană din 1941 a oferit ustașilor posibilitatea de a constitui un stat independent în C., satelit al Germaniei naziste, oferind coroana principelui italian Aimone d'Aosta, dar sub controlul dictatorial al lui A. Pavelić. Viața noului stat s-a caracterizat printr-o acerbă persecuție față de sârbi. După înfrângerea nazistă și victoria partizanilor croatului Tito, C. a intrat, ca republică autonomă, în Republica populară federală a Iugoslaviei. Dar prin aceasta n-au încetat tendințele autonomiste care au condus, prin anii '70 și la reafirmarea activității teroriste a ustașilor. Primele alegeri libere, ținute în 1990 au înregistrat afirmarea naționaliștilor din Uniunea Democratică Croată (HDZ), care l-au adus ca președinte pe liderul lor F. Tudjman. Declararea independenței, anunțată unilateral în iunie 1991, a aprins un aprig conflict cu armata federală iugoslavă și cu formațiunile armate ale minorităților sârbe din Slovenia și Krajina (care la rândul lor s-au pronunțat în 1993 pentru unirea cu sârbii din Bosnia-Herțegovina). Conflictul s-a extins și în Bosnia vecină. În vara anului 1995 o ofensivă victorioasă punea capăt confruntării cu rebelii din Krajina, preludiu al alteia cu sârbo-bosniacii, care la sfârșitul anului ducea la acordurile de

la Dayton (v.). Succesele militare au rezolvat problemele interne din ce în ce mai crescânde ale lui Tudjman, care, deşi criticat pentru caracterul din ce în ce mai evident autoritar imprimat propriului regim, a condus partidul spre victorie la alegerile politice din 1995. În 1997 Tudjman a dizolvat autoritatea unor serii de municipalităţi câştigate de către opoziţie (printre care şi cea a capitalei) şi a fost reconfirmat în funcţia de preşedinte. Vizita papei la Zagreb (X. 1998) a marcat începutul unei reconcilieri între componentele etnice, religioase şi politice ale ţării, conducând la o democratizare a societăţii. Moartea lui Tudjman (10.XII.1999) a însemnat încheierea unei etape istorice. Victoria forţelor de opoziţie la alegerile parlamentare din I.2000 şi alegerea lui Stipe Mesić ca preşedinte au deschis o pagină nouă în viaţa politică a C.

Croce, Benedetto, filozof şi istoric italian (Pescasseroli, L'Aquila, 1866-Neapole 1952). De tânăr a suferit influenţa lui A. Labriola (discipol mai întâi al lui J.F. Herbart şi apoi a lui K. Marx) şi a studiat marxismul pe care l-a criticat cu înverşunare, reducându-l la o metodă de interpretare istorică.

■ *Filosofia idealistă.* Asocierea cu G. Gentile (din 1896) l-a dus la dezvoltarea unei filosofii antipozitiviste şi idealiste în sens neohegelian, chiar dacă a negat întotdeauna „filosofia istoriei" a lui Hegel (*Ceea ce este viu şi ceea ce este mort în filosofia lui Hegel*, 1906). Sistemul său filosofic a fost formulat în tetralogia: *Estetica* (1902), *Logica* (1905), *Filosofia practicii* (1908), *Teoria şi istoria istoriografiei* (1917). Influenţa gândi i lui C. asupra filosofiei şi culturii italiene, încă din primii ani ai sec. XX şi până la moartea sa, a fost hotărâtoare: el a devenit un punct de referinţă, pozitiv sau negativ, pentru orice fel de formă de experimentare culturală, chiar şi îndepărtată de idealism.

■ *Croce şi istoria.* C. şi-a definit filozofia „istoricism absolut", pentru că susţinea coincidenţa dintre istorie şi filosofie. Totuşi, afirmând distincţia dintre trecutul faptic (*res gestae*) şi cunoaşterea trecutului (*historia rerum gestarum*), C. stabilea o separare între teorie şi practică: cunoaşterea istorică putea să pregătească, dar nu să şi determine acţiunea (*Istoria ca gândire şi acţiune,* 1938). Chiar de la eseurile din tinereţe de istorie locală (publicate în revista „Napoli nobilissima", înfiinţată de el), C. s-a dedicat cercetării istorice pe care a însoţit-o întotdeauna cu atenţia acordată istoriei istoriografiei (*Istoria istoriografiei italiene în sec. XIX,* 1921). Tetralogia sa istorică cuprinde *Istoria Regatului de Neapole* (1925), *Istoria Italiei de la 1871 până la 1915* (1928), *Istoria epocii baroce în Italia* (19129), *Istoria Europei în sec. XIX* (1932). În aceste opere C. şi-a exemplificat idealul său de istoriografie etico-politică manifestat mai ales în ultima lucrare, credinţa sa în „religia libertăţii".

■ *Angajarea politică a intelectualului.* Cu convingeri liberale conservatoare, C. a fost ministru al învăţământului în ultimul guvern Giolitti (1920) şi după o iniţială simpatie faţă de Mussoli i, s-a situat pe poziţia unui antifascism intransigent. În timpul dictaturii, revista sa, „La Critica" (înfiinţată în 1903), a fost una din puţinele voci libere, de opoziţie morală şi intelectuală faţă de fascism, pe care C. îl interpreta ca pe o boală morală şi ca o nefastă „paranteză" în istoria Italiei unite. În perioada de după război a contribuit la renaşterea liberalismului şi a PLI.

Cromwell, *Oliver,* general şi om de stat englez (Huntingdon 1599-Londra 1656). Descendent dintr-o familie care aparţinea nobilimii de ţară, a studiat şi a locuit la Cambridge, pe care l-a reprezentat în Camera Comunelor în 1626-1629.

■ *Revoluţia engleză.* Având rădăcini adânci în puternicul puritanism religios care l-a caracterizat încă din tinereţe, opoziţia sa faţă de Biserica anglicană oficială s-a extins curând şi la nivelul puterii monarhice care o legitima: reales atât în Parlamentul Scurt cât şi în cel Lung în 1640, a fost foarte curând recunoscut drept lider al partidului celor care cereau să se pună capăt absolutismului regal. După izbucnirea războiului civil (1642), a organizat regimentul de cavalerie *Ironsides* (v.) distingându-se alături de acesta în bătăliile de la Marston Moor şi Newbury (1644). Însărcinat de Parlament să procedeze la reorganizarea armatei (*New Model Army*), în 1645 a pus pe fugă trupele monarhice la Naseby. A avut grijă în acel moment să dezamorseze opoziţia, care începea să se facă tot mai mult simţită, dintre armată şi Parlament, dornic să reafirme supremaţia puterii civile, supunând spre aprobare norma care împiedica, exceptând doar propria-i persoană, cumulul de funcţii politice şi militare.

■ *Crearea regimului republican.* C. a participat după aceasta la complexele negocieri dintre suveran şi diferitele partide care se formaseră în cursul revoluţiei, interesat în special ca, în rândurile opozanţilor regimului absolutist, calviniştii presbiterieni să nu pună mâna pe putere şi să impună o nouă uniformizare religioasă, negând astfel principiile de independenţă şi libertate confesională pe care C. le considera valori la care nu trebuia să se renunţe. Reluarea ostilităţilor ca urmare a fugii lui Carol I în Scoţia (1647) i-a dat lui C. posibilitatea de a distruge definitiv forţele regaliste (victoria de la Preston 1648) şi o dată cu aceasta de a opera o epurare a majorităţii presbiteriene din Parlament, care se opunea executării suveranului, decretată mai târziu de restul adunării (*Rump Parliament*) în 1649. După proclamarea republicii (Commonwealth) a devenit membru al Consiliului de Stat şi a păstrat comanda armatei.

■ *Guvernarea personală.* C. a înfruntat cu maximă hotărâre necesitatea de a întări fragila structură republicană: prin campanii militare deosebit de dure a supus Irlanda (1649) şi Scoţia (1650-1651); Actul de navigaţie (v.) din 1651 a sfidat în schimb supremaţia morală şi comercială a Olandei, căreia C. i-a pus capăt ducând la bun sfârşit şi cu mult succes două războaie (1654); acestea şi cel următor cu Spania (1659) au fost manifestările cele mai evidente ale unei politici externe agresive, politică bazată pe o rapidă afirmare militară a marinei engleze şi inspirată de o atitudine rigid mercantilă, astfel încât să nu mai existe nici un fel de dependenţă faţă de pieţele străine (tratate comerciale cu Suedia, Danemarca şi Portugalia din 1657). Alături de această acţiune de promovare a unui nou rol internaţional pe care trebuia să-l joace Anglia, C. a încercat să dea o bază mai temeinică schimburilor radicale la nivelul instituţiilor care avuseseră loc o dată cu revoluţia; în 1653 C. a făcut în aşa fel încât militarii să dizolve *Rump Parliament,* ultima expresia a regimului trecut, creând o nouă adunare cu 140 de membri pe care a pus-o să-i acorde titlul de lord protector al republicii, devenind astfel singura autoritate afectivă a naţiunii. În anii următori a realizat unificarea parlamentară a Angliei, Irlandei şi Scoţiei şi a abolit Biserica anglicană de stat, lăsând cale liberă unei mai mari varietăţi de secte şi confesiuni religioase, care se puteau bucura de o libertate a presei nemaiîntâlnită în restul Europei. Stilul dictatorial al guvernării sale, justificat în parte de continua stare de război în care a trăit Anglia în anii aceia, a sfârşit totuşi prin a anihila până şi rolul acelui parlament aşezat în mod ideal în centrul noului sistem republican, în favoarea unei administrări a puterii şi mai personală şi mai autoritară. Aceasta stârnit o stare de nemulţumire care l-a împiedicat pe fiul lui C., Richard, desemnat drept succesorul său, să-şi exercite puterea, iar mai târziu a favorizat restaurarea monarhiei.

Cromwell, *Thomas,* conte de Essex, om politic englez (Putney 1485- Londra 1540). De origine umilă, a fost ales în Camera Comunelor în 1523 şi a devenit din 1531 cel mai influent consilier al lui Henric VIII. Imediat după schisma anglicană (1534) a fost zelosul executor al politicii suveranului şi a luat măsuri de a desfiinţa mănăstirile şi de a le confisca bunurile. Căzut în dizgraţie, a fost condamnat la moarte.

cronologie, disciplină auxiliară a istoriei care studiază metoda şi modalităţile de a ordona şi a situa evenimentele în timp. Tehnica fundamentală este cea a datării care permite realizarea de c. „absolute", unde avem o situare temporală exactă a evenimentului, în timp ce c. „relativă" a inspirat de exemplu istoriile genealogice. Primele exemple de c. absolută au fost date de istoriografia greacă (de ex., sistemul bazat pe înşiruirea Olimpiadelor). Eusebiu din Cezareea a sintetizat o c. universală din punct de vedere creştin (sec. IV). Relansată de erudiţia modernă şi esenţială în mod absolut în viziunea pozitivistă a istoriei, c. a fost redimensionată de concepţiile istoriografice cele mai recente, care au pus în evidenţă importanţa „duratei istorice" (dincolo de fiecare episod databil), au problematizat legătura cauză-efect şi au discutat despre continuitatea timpului istoric.

Crotona, oraş din Calabria, capitală de provincie. Colonie aheeană întemeiată pe la jumătatea sec. VIII î.Hr., în cursul sec. VI a luptat cu succes cu Locri şi Sibaris pentru supremaţie în Magna Graecia. Decăzută după cucerirea romană (277 î.Hr.), a fost un important centru comercial sub normanzi (sec. XI) şi ridicată la rangul de marchizat de către familia de Anjou (sec. XIII-XIV).

Crucea Roşie Internaţională, organizaţie asistenţială întemeiată în 1864 din iniţiativa filantropului elveţian H. Dunant (care a avut această idee asistând la bătălia de la Solferino în timpul celui de-al doilea război de independenţă italian). S-a constituit în 1919 în Liga Societăţilor naţionale a C. R. cu sediul la Geneva, la care aderă şi asociaţiile Semilunei Roşii din ţările musulmane. Are scopul de a acorda asistenţă răniţilor de război şi de a interveni, pe timp de pace, când au loc grave calamităţi naturale.

cruciade, expediţii militare ale popoarelor creştine din Europa pentru eliberarea Pământului Sfânt (în special Ierusalimul împreună cu Sfântul Mormânt) de sub stăpânirea musulmană, care devenise şi mai aspră după ce Palestina căzuse în mâna turcilor selgiucizi (1076).

■ *Cavaleri şi cruciade.* C. au reprezentat efectul direct al redeşteptării sociale, economice, politice şi demografice a Occidentului creştin în sec. XI: reforma lui Grigore VII întărise papalitatea, de-acum în stare să se proclame drept călăuză spirituală şi, în parte, chiar politică a creştinătăţii. Redobândirea stabilităţii politice a dus însă, la nivel social, la marginalizarea cavalerilor, până atunci protagonişti ai endemicei conflictualităţi interne a Occidentului şi, în acest moment, un element periculos al unor potenţiale tulburări în noul cadru politic şi social. Cavalerilor Biserica le-a oferit posibilitatea să-şi folosească energiile împotriva musulmanilor în schimbul mântuirii de păcate şi a unor bogate prăzi de război.

■ *Ritualurile cruciadelor.* C. au căpătat trăsăturile spirituale şi de penitenţă tipice pelerinajului spre Sfântul Mormânt. Ca şi pelerinii, cruciaţii primeau o binecuvântare specială la plecare şi se bucurau de protecţia Bisericii asupra bunurilor şi a familiilor până la întoarcerea lor. Ei purtau pe hainele lor crucea bine pusă în evidenţă, ca semn al acestei condiţii deosebite. Actul *Ad liberandam Terram Sanctam* emis de al IV-lea conciliu de la Lateran (1215) a codificat instituţia cruciadei, a cărei organizare revenea papalităţii, care strângea fondurile economice

CRUCIADE

Cruciada împotriva ereticilor

La începutul sec. XIII Inocențiu III a luat o hotărâre deosebit de importantă: în martie 1208 a expediat mai multe scrisori prin care invita toate forțele ecleziastice și laice din regatul Franței să se mobilizeze împotriva ereziei și ereticilor din sudul Franței. Toți trebuiau să devină „milites Christi" în apărarea legii catolice, beneficiind în felul acesta de indulgențele și de privilegiile de care se bucurau deja „cruciații" Măsura, care aducea în interiorul creștinătății occidentale un instrument de apărare a „credinței" folosit mai înainte doar împotriva „necredincioșilor" de dincolo de mare din Peninsula Iberică și din teritoriile slave nord-r˘ ˘ritene, avea o posibilă justificare în faptul că în ianuarie 1208 fusese ucis trimisul Petru de Castelnau; dovadă că papalitatea nu reușea să găsească în sud supunerea și suportul celor care dețineau puterea politico-jurisdicțională. De altfel, în lumea creștină se făcuseră manifeste critici și deziluzii în legătură cu evoluția falimentară a cruciadei de pe Pământul Sfânt, care tindeau chiar să exagereze pericolul heterodox. Nu lipseau, însă, și argumente mai temeinice și de dată mai îndepărtată. Încă de la canonul Sicut ait beatus Leo *prezentat la conciliul III de la Lateran din 1179, situația sudului Franței este prezentată într-o perspectivă în care motive religioase și tulburări politico-militare se amestecă într-o manieră extrem de complicată și se propune să fie tratați în același fel cei care pun mâna pe arme aici pentru a apăra „pacea" și „credința" ca și cei care, în alte părți ale lumii deveneau „cruciați" Pe de altă parte, chiar de la începuturile pontificatului său, Inocențiu III apare hotărât să rezolve „chestiunea albigenzilor"– „bunii creștini" dualiști, catarii din sud au fost numiți „albigenzi" după orașul Albi, termen care a cunoscut o aplicare prin extensie: încă din aprilie 1198 invita toate neamurile din Languedoc să răspundă afirmativ la apelul trimișilor papali care le chemaseră la lupta împotriva ereziei.*

Apelul acela a rămas însă fără ecou: și zece ani mai târziu papa declară cruciada. De data aceasta apelul a fost receptat mai ales de către cavalerii din nordul Franței: comanda lor militară a fost preluată de către Simon de Montfort, răsplătit pentru angajamentul asumat cu calificative de extraordinară prețuire („vir armis strenuissimus, fide devotissimus ac totis viribus persequi desiderans haereticam pravitatem" „miles Iesu Christi" etc). Cum era de prevăzut în cazul oricărui război, oricât de „sfânt" ar fi fost el, s-au înregistrat o mulțime de violențe și masacre. După sângeroasa cucerire a orașului Béziers, trimișii papali, Arnaldo și Milone i-au mărturisit papei satisfacția lor față de un eveniment pe care-l considerau excepțional și în deplină concordanță cu voința divină – să menționăm că această scrisoare a fost înscrisă în registrul oficial din cancelaria papei Inocențiu III pentru a-i atesta importanța: „Orașul Béziers a fost cucerit și pentru că ai noștri nu s-au uitat nici la demnități, nici la sex, nici la vârstă, aproape douăzeci de mii de oameni au murit de spadă. Făcându-se astfel un foarte mare măcel de oameni, orașul a fost jefuit și trecut prin foc și sabie; în felul acesta l-a lovit pedeapsa cerească cea demnă de toată admirația." Să nu ne surprindă tonul fragmentului redat mai sus: se cuvine într-adevăr să amintim, printre altele, că trimișii aceștia luaseră parte la o intensă operă misionară care eșuase însă, în intențiile lor de a convinge sau, mai bine zis, instrumentul folosit, și anume simpla predică, nu dăduse nici un rezultat, și chiar și acești trimiși – Arnoldo, Milone și alții – exercitaseră presiuni asupr papei pentru a găsi o soluție radicală și definitivă pentru chestiunea albigenzilor.

Cruciada împotriva „bunilor creștini" dualiști din sudul Franței s-a prelungit când cu perioade de război, când cu momente de nonbeligeranță, timp de douăzeci de ani. În 1229 la Paris s-a ajuns la pace prin medierea regelui Franței, care a și fost cel care a tras cele mai mari foloase politice din aceasta, afirmându-și supremația asupra unui vast teritoriu care anterior începuse să capete o structură politico-instituțională autonomă și o deosebită fizionomie culturală și civilă. Bisericile catare din sud au fost decapitate și „perfecții" – indivizii care se dedicau unei vieți de penitență riguroasă și de predicare după ce primiseră „Duhul Sfânt" în timpul ceremoniei de consolare – supraviețuitori

s-au împărţit în toate părţile şi s-au ascuns în clandestinitate. După lunga perioadă de război, întreruptă de intervale de pace, ierarhicii bisericii au elaborat o acţiune pastorală polivalentă, care prevedea, pe de o parte o acţiune permanentă de reprimare antieretică încredinţată unor specialişti din ordinul fraţilor predicatori – inchizitorii – iar, pe de altă parte, o amplă iniţiativă de recatolicizare, de reculturalizare catolică, prin acţiunea intensă pe întreg teritoriul a clerului diocezan şi, mai ales, a membrilor noilor ordine religioase de tip itinerant. O dată cu conciliul IV de la Lateran, din 1215, cruciada contra ereticilor a devenit o instituţie a lumii creştine de la Roma. Totuşi ea nu şi-a găsit o aplicare semnificativă – în ciuda faptului că a fost de mai multe ori ameninţată şi, în parte, chiar pusă în practică, împotriva celor care se opuneau la „mandata" papalităţii, printre care şi adversarii lui politici – chiar de la începutul sec. XV, când în Boemia cea „eretică" au avut consecinţe deosebit de importante poziţiile lui Jan Hus, iar din acestea luase naştere mişcarea politico-religioasă a taboriţilor.

GRADO G. MERLO, Universitatea din Milano

necesare prin prevederi fiscale instituite în mod special. Necesităţii de a avea nişte conducători militari stabili pe Pământul Sfânt, Biserica a încercat să-i răspundă instituind ordinele militaro-religioase (templieri, călugări ospitalieri ai Sf. Ioan). De la jumătatea sec. XII au fost denumite c. şi războaiele împotriva slavilor păgâni şi împotriva mongolilor, care ameninţau Occidentul.

■ *Decăderea spiritului cruciat.* Metodele folosite în c. au fost extinse şi în lupta împotriva duşmanilor interni ai creştinătăţii, precum ereticii (c. împotriva albigenzilor, 1208-1229) şi a adversarilor politici ai papalităţii. Declinul idealului religios al c. a început încă din sec. XIII, o dată cu opoziţia faţă de folosirea violenţei în raporturile cu musulmanii, care, cu Sf. Francisc de Assisi a atins expresia cea mai elocventă. La aceasta s-a mai adăugat şi condiţionarea c. de interesele comerciale şi politice ale statelor europene, în special Veneţia şi fracţionarea prezenţei cruciaţilor în Orientul Apropiat şi în Grecia într-o serie de state feudale care nu erau unite între ele. În afară de aceasta a început să se consolideze din ce în ce mai mult hegemonia turcească în partea de răsărit a Mediteranei, în faţa căreia Occidentul a trebuit să renunţe la orice pretenţie de cucerire, mărginindu-se la a exercita o acţiune de simplă opoziţie.

1095 La conciliul de la Clermont-Ferrand papa Urban II predică războiul sfânt pentru eliberarea Ierusalimului.

1096 Cruciada „cerşetorilor" sau a „inocenţilor" o mulţime indisciplinată de bărbaţi, femei, copii, conduşi de Petru Eremitul şi Gautier Fără Avere, este masacrată de bulgari şi turci.

1096-1099
PRIMA CRUCIADĂ. Cruciaţii, avându-l în frunte pe trimisul special al papei, Adhémar de Monteil, ajung la Constantinopol în 4 grupuri comandate de Hugues de Vermandois, Raymond de Toulouse, Godefroi de Bouillon, Tancred şi Bohémond de Hauteville (1096). Aliindu-se cu bizantinii, în 1097 cuceresc Niceea. În 1098 Bohémond de Hauteville cucereşte Antiohia; Baldovin (Baudoin), fratele lui Godefroi de Bouillon, Edessa. Asediul şi cucerirea Ierusalimului (1099), cu ajutorul genovezilor, încheie cruciada, căreia îi urmează formarea diferitelor state creştine din Orient.

1147-1149
A DOUA CRUCIADĂ. Declarată de papa Eugen III în urma căderii Edessei în mâinile turcilor (1144), se bucură de participarea lui Ludovic VII al Franţei şi a împăratului Conrad III, care, învinşi la Dorilea, (1147) încearcă în zadar să cucerească Damasc şi Askelon.

1187 Saladin îi conduce pe musulmani în lupta pentru recucerirea Ierusalimului.

1189-1192
A TREIA CRUCIADĂ. La chemarea papei Clement III pentru recucerirea Ierusalimului răspund Guillaume II al Siciliei, împăratul Frederic I Barbarossa, Filip II August al Franţei şi Richard Inimă de Leu, regele Angliei. Moartea lui Frederic Barbarossa în râul Salef în Cilicia (1190) duce la împrăştierea armatei sale; în acelaşi an, Richard Inimă de Leu ocupă Ciprul, apoi împreună cu Filip II cucereşte Saint-Jean-d'Acre (1191). Deşi îl înfrânge pe Saladin la Arsuf şi Iaffa, încercările cruciaţilor de a elibera Ierusalimul se dovedesc a fi zadarnice (1192). Saladin şi Richard Inimă de Leu semnează un armistiţiu pe trei ani. Formarea celui de-al doilea regat al Ierusalimului (limitat doar la Acra) încredinţat lui Conrad de Monferrato.

1202-1204
A PATRA CRUCIADĂ. Declarată de papa Inocenţiu III; la aceasta au participat seniori francezi şi italieni sub ordinele lui Baldovin IX de Flandra, Thibaud de Champagne şi Bonifaciu I

de Monferrato. Evoluția ei se dovedește a fi puternic condiționată de finanțarea acordată de Veneția în schimbul ajutorului pe care cruciații trebuiau să i-l dea pentru a recuceri orașul Zara care se răsculase (1202). În 1203, dogele Enrico Dandolo se așază în fruntea cruciaților, dar în loc să încerce cucerirea Egiptului, țintește spre Constantinopol și este, din această cauză, excomunicat de papă. După cucerirea Constantinopolului (1204), cruciații îl detronează pe împăratul Isac II și-l urcă pe tron pe Baldovin de Flandra, dând naștere Imperiului latin de Răsărit.

1208-1229
Sudul Franței este devastat de cruciada împotriva albigenzilor (v.) convocată de papa Inocențiu III.

1217-1221
A CINCEA CRUCIADĂ. Declarată de către papa Honorius III, iau parte la ea Andrei II al Ungariei, Leopold VI al Austriei și Jean de Brienne, rege titular al Ierusalimului. Reunindu-se toți la Acra (1217) cruciații încearcă în zadar să cucerească fortăreața de pe Muntele Tabor: cucerirea Damiettei după un lung asediu (1219) le deschide drumul spre Ierusalim. După ce au ajuns în apropiere de El-Mansura (1221), ultima fortăreață în drumul spre capitală, sultanul Egiptului cere pace și se oferă să cedeze Ierusalimul în schimbul Damiettei, dar trimisul papei refuză orice fel de tratative. Urmează o înfrângere dezastruoasă a cruciaților. Jean de Brienne este obligat să cedeze Damietta și să părăsească Egiptul.

1228-1229
A ȘASEA CRUCIADĂ. Frederic II semnează împreună cu sultanul Egiptului al-Kamil tratatul de la Iaffa în baza căruia Ierusalimul, Bethleemul, Nazarethul trec în stăpânirea cruciaților.

1248-1254
A ȘAPTEA CRUCIADĂ. A participat la ea doar Ludovic IX al Franței pentru eliberarea Ierusalimului, recucerit de musulmani în 1244. Debarcând în Egipt și ocupând Damietta (1249), cruciații sunt înfrânți la El-Mansura, unde Ludovic IX este făcut prizonier (1250). Eliberat în schimbul Damiettei, se retrage la Acra timp de patru ani, sperând să poată relua armele, dar în fața dezinteresului manifestat de ceilalți suverani creștini se întoarce în patrie.

1270 A OPTA CRUCIADĂ. Declarată de papa Clement IV și întreprinsă de către Ludovic IX pentru a salva ceea ce mai rămăsese din domeniile creștine din Siria, a fost întreruptă chiar de la început de o epidemie de ciumă care-i surprinde pe cruciați de îndată ce au debarcat în Tunisia: moare Ludovic IX și Carol de Anjou negociază pacea cu beiul Tunisului.

crucile cu săgeți denumire sub care este cunoscut Partidul Voinței Naționale, înființat în 1935 în Ungaria de către F. Szalasy, de inspirație nazistă. În timpul celui de-al doilea război mondial acest partid a format (1944) un guvern colaboraționist cu Germania nazistă.

Crucile de Foc, mișcare a dreptei naționaliste franceze, înființată în 1929 de M. Hanot ca asociație a unor vechi combatanți. Sub conducerea colonelului de la Rocque, sprijinit de industriașul F. Coty, s-a transformat în cea mai importantă ligă paramilitară a dreptei, fiind dizolvată de guvern în 1936 și transformată în Partidul Social Francez.

CSCE, sigla Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, inițiată la Helsinki la 3.VIII.1973, continuată la Geneva din 18.IX.1973 până în 21.VII.1975, încheiată la Helsinki la 1.VIII.1975. CSCE a reunit reprezentanți a 33 de state europene (inclusiv URSS), Canada și SUA și observatori din unele țări din Africa de nord și din Orientul Mijlociu. În documentul final sau carta de la Helsinki au fost înscrise principiile coexistenței pașnice, ale dezarmării generale controlate și ale cooperării în domeniul umanitar, cultural și social. Conferința a fost instituționalizată pentru a controla aplicarea acordurilor referitoare la securitate, la cooperare economică și tehnică și la drepturile omului: reuniuni s-au ținut și la Madrid (XI.1980-III.1981), Bonn (IV.1990, cu privire la cooperarea economică) și Paris (VI.1990, cu privire la drepturile omului și ale minorităților). În noiembrie 1990 a fost semnat un tratat cu privire la reducerea armamentului convențional. În 1994 s-a transformat într-o organizație regională permanentă (OSCE), dotată cu organisme și secretariat. S-a extins și asupra ariei asiatice a ex-URSS (54 de țări în 1997), cu obiectivul de a preveni conflictele și de a controla felul în care sunt puse în aplicare drepturile omului.

CSI, sigla Comunității Statelor Independente, apărută ca o asociere între 11 republici ex-sovietice (Rusia, Ucraina, Belarus, Moldova, Armenia, Azerbaidjan, Kazahstan, Kârgâzstan, Tadjikistan, Turkmenistan, Uzbekistan), care-și păstrează deplina suveranitate și independență națională. În 1993 a aderat și Georgia. Instituită în urma dizolvării URSS (21.XII.1991) la Alma Ata, prin extinderea unui acord precedent între președinții Rusiei, Ucrainei și Belarus, CSI a trăit o primă fază frământată și haotică, ajungând să unească, totuși în cele din urmă, toate statele ex-URSS (cu excepția celor trei state baltice). Funcționarea sa a coincis cu recuperarea rolului de ghid politic și economic de către Rusia, recunoscut de ceilalți membri ca

necesar, nu fără oarecare tensiuni, dovada acestora fiind şi lipsa unor structuri cu funcţie executivă permanente. CSI n-a reuşit totuşi să intervină în mod eficient în conflictele interne din zonă (Armenia – Azerbaidjan, Georgia – Abhazia), iar „comanda sa militară comună" a rămas doar pe hârtie. Semnarea a numeroase acorduri de cooperare între statele membre nu a atins delicatele probleme de fond (minorităţile ruse, flota Mării Negre, armamentele strategice, raportul dintre noile monede), în ciuda faptului că un tratat din IX.1993 implică prezenţa a 9 membri care să realizeze unificarea economică şi financiară.

CSIR, sigla Corpului Expediţionar Italia-Rusia, implicat în al doilea război mondial pe frontul sovietic începând din august 1941. Era alcătuit din aproximativ 70 000 de soldaţi comandaţi de generalul G. Messe; în iunie 1942 s-a contopit cu ARMIR.

Cuba, insulă şi stat în America Centrală, în Marea Caraibilor. *Sup.:* 111 000 km². *Pop.:* 10 892 000 loc. *Capit.:* Havana. *Limba:* spaniola. *Relig.:* catolică. *Vecini:* este situată între Oceanul Atlantic, Marea Antilelor şi Golful Mexic, cca 200 de km. în largul coastelor de sud ale Floridei (SUA). *Forma de stat:* stat socialist în care şeful statului este şi şeful guvernului.

Colonie spaniolă, controlată cu stricteţe de SUA după independenţă (1898) şi supusă unor guverne dictatoriale, a căpătat un rol internaţional după revoluţia lui Castro, care a făcut din ea, timp de mai multe decenii, un caz ieşit din comun în regiunea Caraibilor şi în acelaşi timp un model pentru numeroasele mişcări din Lumea a Treia şi pentru mişcările revoluţionare.

1492 Debarcarea lui Columb (28.X)

1511 D. de Velásquez cucereşte insula şi începe colonizarea ei.

1523 C. este administrată ca o *Capitanía General* a viceregatului Noii Spanii (Mexic).

sec. XVII
C. devine un mare centru de producere a zahărului,

1815 Începutul mişcărilor antispaniole.

1868 C.M. de Céspedes marchează începutul războiului de independenţă contra Spaniei.

1878 Prin pactul de la Zanjón, Spania acordă amnistie insurgenţilor, aplică reforme administrative şi recunoaşte abolirea sclaviei (efectivă abia în 1887).

1895 Neîndeplinirea reformelor promise provoacă o nouă insurecţie antispaniolă condusă de J. Martí.

1898 SUA, în urma naufragiului cuirasatului *Maine* în portul Havana, declară război Spaniei, care, înfrântă, cedează SUA Guam, Filipine, Puerto Rico şi administrarea C., recunoscută ca independentă (pacea de la Paris, 10.XII).

1900-1902
Elaborarea unei constituţii prezidenţiale (SUA impun „amendamentul Platt" care le dă dreptul la intervenţie militară). Alegerea primului preşedinte T. Estrada Palma.

1906-1924
Împotriva insurecţiei liberale Estrada Palma cere intervenţia SUA, care instituie un guvern provizoriu.

1925-1933
Dictatura generalului G. Machado; mişcări ţărăneşti şi studenţeşti.

1933 Lovitură de stat militară condusă de F. Batista y Zaldívar, care, cu ajutorul SUA, instaurează un regim dictatorial.

1944 Batista e înlocuit de liderul reformator R. Grau San Martín.

1952 Lovitură de stat a lui Batista care pune di mâna pe putere.

1953 Atac eşuat la cazarma Moncada din Santiago de Cuba (26.08), condus de F. Castro.

1956 Castro, reîntors din Mexic, debarcă în C. şi organizează lupta de gherilă.

1959 Victoria gherilei castriste (1.I). Batista fuge în SUA; instituirea unui regim revoluţionar; reformă agrară şi naţionalizarea rafinăriilor.

1960 Guvernul, în care ocupă o poziţie predominantă fratele lui Castro, Raul şi E. „Che" Guevara, expropriază societăţile străine (SUA răspund suspendând importul de zahăr), recunoaşte China Populară şi semnează contracte comerciale în URSS şi ţările socialiste.

1961 Ruptură a relaţiilor diplomatice cu SUA (I); eşuează încercarea unor exilaţi cubanezi, sprijiniţi de SUA, de a răsturna regimul castrist (debarcarea din Golful Porcilor, 17.IV); C. se declară republică socialistă (1.XII).

1962 SUA pun în aplicare blocajul C. (X) din cauza instalării de baze pentru rachetele sovietice pe insulă; URSS renunţă la baze, iar SUA acceptă *statu quo* cubanez.

1964 OSA expulzează C., considerată ţară-satelit a URSS. Acord cu URSS, care face să fie depăşită criza zahărului.

1966 Castro convoacă la Havana o conferinţă „tricontinentală" şi creează Organizaţia Latino-Americană de Solidaritate (OLAS) pentru sprijinirea acţiunilor revoluţionare în toate ţările latino-americane.

1974-1975
Soldaţi cubanezi sunt trimişi în Africa (Angola, Mozambic, Etiopia) în sprijinul mişcărilor de independenţă.

1976 O nouă constituție: Castro își asumă funcția de președinte al Consiliului de Stat (șef al guvernului și președinte al republicii).

1980 Peste 120 000 cubanezi se refugiază în străinătate, în timpul unei liberalizări temporare a emigrației imediat însă revocată.

1989-1991 Castro se pronunță împotriva noii orientări a lui Gorbaciov (care răspunde prin refuzul angajării sovietice în sprijin economic) și izolează din punct de vedere politic insula cubaneză, care cade vertiginos într-o extrem de gravă criză economică.

1993 Confirmarea în urma alegerilor a lui Castro, care deschide insula investițiilor străine.

1996 Congresul SUA impune sancțiuni întreprinderilor care colaborează cu C.

1997 Contraofensiva diplomatică a lui Castro (deschidere spre Biserica catolică) atenuează izolarea politică a insulei.

1998 Întâlnire istorică între Castro și papa Ioan Paul II (18.I.), care se pronunță împotriva embargoului american.

Cubilai Han, v. *Kubilai Han.*

cuius regio eius religio, (credința prințului e aceea a supușilor) principiu stabilit de dieta de la Augsburg (1555), după războaiele religioase care au urmat Reformei, conform căruia principilor din Sfântul Imperiu Roman le era acordată deplina libertate de a-și alege și profesa confesiunea luterană sau catolică. Supușii săi trebuiau să accepte confesiunea religioasă aleasă de principe sau puteau să emigreze într-un stat al imperiului în care să fie profesată confesiunea lor religioasă. Era exclusă alegerea confesiunii calviniste. Pacea din Westfalia (1648) a extins principiul libertății confesionale și asupra supușilor și pentru calvinism.

Culloden, bătălia de la, a avut loc la 16.IV.1746: ducele englez de Cumberland a înfrânt aici trupele scoțiene ale lui Carol Eduard Stuart, nepotul lui Iacob II (care, revendicând tronul Scoției, pusese stăpânire pe Edinburg) spulberând pentru totdeauna speranțele de autonomie a Scoției.

cultul personalității, formulă prin care a fost definită exaltarea gândirii și operei lui Stalin, căruia i-au fost atribuite calități de infailibilitate, dar și orice decizie luată de guvernul țării. Denunțat de Hrușciov în timpul celui de-al XX-lea congres al PCUS (1956) drept cauză primară a deviațiilor stalinismului, cultul personalității a stat la baza altor regimuri de tip personal: Mao, Castro, Ceaușescu, Kim Il Sung.

Cumae, vechi oraș din Campania, prima colonie greacă din Italia, întemeiată de Calcis în jurul anului 750 î.Hr. În cursul sec. VI, cu ajutorul Siracuzei, i-a alungat pe etruscii din regiunea Campaniei, impunându-și propria stăpânire; a întemeiat mai multe orașe, printre care și Neapole. Atacată de samniți la sfârșitul sec. V î.Hr. a intrat în orbita Romei, care în 338 i-a recunoscut statutul de *civitas sine suffragio* și prin urmare, pentru fidelitatea deosebită în timpul primului război punic, cetățenia (202).

Cunaxa, bătălia de la, Artaxerxes II a învins aici, în 401 î.Hr., armata fratelui său, Cyrus cel Tânăr, care se răzvrătise împotriva lui. Lupta, povestită în *Anabasis* de Xenofon, a înregistrat participarea, alături de prințul învins, a unor trupe grecești comandate de spartanul Clearhos.

cuneiforme, scriere caracteristică asiro-babilonienilor și altor popoare din Orientul Apropiat din Antichitate. La origine era ideografică; trecerea la fonetism a determinat adoptarea unor semne grafice care, simplificate în mod treptat, au căpătat în cele din urmă forma unor caractere alcătuite din una sau mai multe prisme triunghiulare (*cumen*); aceste caractere erau gravate de la stânga la dreapta cu un stilum ascuțit pe tăblița de argilă.

Cuneo, oraș din Piemont, capitală de provincie. Întemeiat în jurul anului 1198, a fost comună liberă până la jumătatea sec. XIII, când a trecut sub stăpânirea lui Carol de Anjou (1259) care i-a acordat statut propriu, privilegii speciale, cât și dreptul de a bate monedă. Între 1281 și 1382 a fost disputat de către familiile de Anjou, Saluzzo, Visconti și Savoia, căreia i-a aparținut în mod definitiv.

Cuoco, Vincenzo, om politic și istoric din Neapole (Civita campomarano, Molise, 1770-Neapole 1823). Influențat de gândirea lui G. B. Vico, a aderat la Republica Partenopee (1799). Exilat la Milano după restaurația bourbonică, a publicat *Eseu istoric asupra revoluției de la Neapole* (1801), în care definea Republica Partenopee o „revoluție pasivă”, întrucât a fost realizată de un grup restrâns de intelectuali fără nici cea mai mică legătură cu doleanțele și conștiința populară.

Curia romană, structură administrativă a Bisericii catolice, a cărei definire s-a realizat, o dată cu confirmarea primatului evident al Scaunului papal de la Roma, în jurul persoanei papei. Din sec. XI lungul șir al colaboratorilor și înalților funcționari a căpătat structuri și funcții precise care, adesea, au servit drept model pentru birocrațiile monarhiilor europene în momentul înfiripării lor. Cancelaria se ocupa de treburile administrative, camera apostolică (condusă de trezorier, se ocupa de finanțe, în timp ce trei tribunale exercitau funcția judiciară. Colegiul cardinalilor (consistoriul) colabora îndeaproape la funcția de guvernare exercitată de papă. Sixtus V (1585-1590) a înființat congregațiile cardinalilor (din acest moment adevărate axe de susținere ale Curiei romane), înzestrate cu o largă autoritate în cadrul unor problematici specifice și acaparate în mod

treptat de către prelaţii italieni. C. r. a căpătat un rol din ce în ce mai important în sec. XIX, o dată cu procesul de centralizare în jurul Romei şi cu exaltarea persoanei papei. În 1908 Pius X şi în 1967 Paul VI au luat măsuri de reformare a ei şi au decretat statutul central pe care-l ocupa în ierarhie Secretariatul de Stat, propunând chiar internaţionalizarea Curiei romane.

curiales, în Imperiul roman târziu, cei care aparţineau consiliilor municipale; se putea intra în aceste organisme graţie unor însuşiri speciale, ca de exemplu: naşterea sau domiciliul în oraşul respectiv sau condiţia de libert. Iniţial electivă, numirea în funcţiile de c. devenit mai târziu obligatorie şi ereditară.

Curiaţi, v. *Horaţi* şi *Curiaţi*.

curie, cea mai veche diviziune politică a poporului roman, datând din epoca regală, bază a organizaţiei militare şi a sistemului de reprezentare în adunarea cetăţenească. C. erau în număr de 30, 10 pentru fiecare din triburile originare, fiecare având în frunte un *curio* şi un loc propriu de cult.

Curius Dentatus, *Manlius*, comandant militar roman (cca 330-270 î.C:). Consul în 290 şi în 275 î.Hr., a luptat şi i-a învins pe samniţi şi sabi i şi pe galii senoni (al căror teritoriu l-a anexat până la Rimini) şi s-a opus cu succes lui Pyrrus (275) şi lucanilor (274). Simplitatea şi integritatea lui au făcut din el arhetipul romanului antic.

curs forţat, regim de circulaţie monetară în care biletele de bancă trebuie să fie acceptate pentru plată, lipsite fiind de valoare intrinsecă, dar nu pot fi convertite în aur, sau, din 1971, în urma suspendării convertibilităţii dolarului în aur, în alte valute. În Italia a fost declarat în 1866 de guvernul Lamarmora pentru a putea face faţă, printr-o amplificare a mijloacelor circulante, cheltuielilor necesare iminentului război de independenţă; a fost abolit în 1882 de către guvernul Depretis.

cursus honorum, organizarea, fixată prin lege în 180 î.Hr., conform căreia erau ocupate funcţiile publice în Roma antică: pentru cei care aparţineau ordinului senatorial succesiunea era asigurată de cvestură, pretură şi consulat; pentru ordinul ecvestru c. h. era mai puţin rigid şi culmina cu învestirea în prefecturi prestigioase, precum cea din Egipt şi cea de preferat al pretoriului.

Curtatone, comună în provincia Mantova, locul unei bătălii din 29.V.1848, în timpul primului război de independenţă, împreună cu învecinata Montanara, între 7000 de voluntari toscani şi 40 000 de austrieci care încercau să-i ia prin surprindere pe piemontezii angajaţi în asediul oraşului Peschiera. Deşi constrânşi, în cele din urmă, să se retragă, prin rezistenţa lor voluntarii au facilitat victoria piemontezilor lui Goito din ziua următoare.

Curte Constituţională, organ al statului care are drept de judecată asupra controverselor legate de legitimitatea constituţională a legilor şi a actelor cu caracter de lege emanate de către stat şi de către regiuni, asupra conflictelor privind atribuţiile dintre puterea de stat şi regiuni, asupra acuzaţiilor aduse preşedintelui republicii şi miniştrilor, asupra posibilităţii admiterii propunerilor pentru referendumul de abrogare. În Italia, C.C. este alcătuită din 15 membri, numiţi o treime de către preşedintele republicii, o treime de Parlament şi o treime de Curtea de Casaţie, de Consiliul de Stat şi Curtea de Conturi. Prevăzută prin Constituţie, Curtea Constituţională a fost înfiinţată în 1995.

curte, reşedinţă a suveranilor şi, prin extensie, a întregului personal angajat pentru îngrijirea ei. Până la apariţia statului modern şi a parlamentelor, administraţia c. şi administraţia statului (reprezentat de către suveran) au coincis.

■ *Curtea în Antichitate*. Încă din Egiptul antic trăiau la curte guvernatorul provinciilor din sud şi câţiva înalţi funcţionari care supravegheau felul în care erau administrate justiţia, tezaurul şi agricultura. În jurul regilor persani au apărut c. destul de bine orânduite, dar abia o dată cu monarhiile elenistice (sec. III-II î.Hr.) se poate vorbi de o c. organizată după o ierarhie bine definită şi cu continuitate de-a lungul timpului: alături de rudele regelui şi de persoanele recrutate dintre familiile nobile stăteau aici comandanţii gărzilor de corp, prietenii şi slujitorii regali, slugile care veneau în contact direct cu persoana regelui (primii ca importanţă erau camerierul sau marele şambelan, iniţial având în grijă curăţenia camerelor personale ale suveranului şi în curând principalul lui sfetnic; marele vânător şi marele paharnic, responsabili cu aprovizionarea; scutierul, cu responsabilităţi militare; medicul regelui). Regele în activitatea lui de conducere se folosea şi de un consiliu special sau un sinedriu, de un secretar pentru a se ocupa de relaţiile cu ceilalţi suverani şi cu nobilimea (secretar de stat), cât şi de un redactor de scrisori care întocmea scrisorile şi păstra sigiliul regelui, prin care garanta autenticitatea documentelor emanate de cancelarie. Modelul elenistic a fost copiat de împăraţii romani, în special în timpul lui Constantin (sec. IV); o deosebită importanţă au căpătat prefectul pretoriului (şeful gărzii de corp), responsabilii cu cheltuielile curţii, şefii secretariatului şi ai oficiului de decrete şi petiţii şi funcţionarii care-l ajutau pe împărat în exercitarea dreptăţii.

■ *Curtea carolingiană*. Carol cel Mare, urmând tradiţia germană, a avut o c. itinerantă până în 794, când la Aachen a construit un palat mare care a devenit sediu pentru administraţia de stat şi pentru *Schola Palatina*, unde i-a strâns pe cei mai mari oameni de cultură din regat, după un model reprodus la scară mică în tot Evul Mediu de către seniorii locali. Din ce în ce mai mult c. a devenit mediul privilegiat al artelor şi literelor î care se dovedea a fi dominant aspectul formal al unui

ceremonial reglementat în cele mai mici amănunte printr-o etichetă rigidă.

■ *Curtea modernă.* Instalarea la c. a unor birocraţi de profesie, de provenienţă nearistocrată, a caracterizat c. marilor monarhii din epoca modernă, în care suveranul s-a separat treptat de restul lumii izolându-se în viaţa de la c. Guvernarea statului era lăsată pe seama birocraţiei (v.), în timp ce aristocraţiei (v.) îi erau încredinţate funcţii onorifice lipsite de importanţă politică reală. Celebru – nu numai prin importanţa avută în istoria Franţei, dar şi ca model pentru întreaga Europă – a fost exemplul c. reunite de suveranii Franţei la reşedinţa de la Versailles, construită în sec. XVIII de către Ludovic XIV. O dată cu afirmarea monarhiilor constituţionale în sec. XIX, curtenii şi-au pierdut treptat din semnificaţia politică.

curte, economie de (economie închisă), sistem economic din Europa în Evul Mediu timpuriu. Îşi ia numele de la *curtis*, forma de gospodărire agricolă cea mai răspândită, în care se distingea o *pars massaricia*, împărţită în loturi de pământ (*mansi*) încredinţate cultivatorilor în schimbul unei părţi din recoltă şi a unor prestări de servicii sub formă de muncă (*corvées*) pe pământul administrat în mod direct de către proprietar (*pars dominica*).

■ *Evoluţia sistemului de economie de curte. Curtis* a luat naştere, după căderea Imperiului roman, prin grefarea unor raporturi tipice societăţii germanice pe structura latină târzie a *villei*. Abia din sec. VIII s-a afirmat în Italia un embrion de economie închisă împărţită între *pars dominica* şi *pars massaricia*, în timp ce corvées au fost introduse în Italia de către franci, în a doua jumătate a sec. VIII. În paralel a crescut marea proprietate în dauna celei mici, în ciuda numeroaselor încercări ale regilor carolingieni de a-i apăra pe micii proprietari liberi (*exercitales*) pentru a nu-i lăsa pe marii proprietari din regat să devină prea puternici. În Italia centrală şi meridională neocupată de franci nu s-a răspândit e. de c. şi terenul agricol era dat în întregime spre concesionare cultivatorilor. E. de c. nu era – aşa cum s-a crezut multă vreme – un sistem economic închis, pentru că *curtis* nu era o gospodărie întru totul autosuficientă. Alături de ea au înflorit schimburi comerciale, dar cel mai adesea aveau raporturi cu abaţiile (v.) sau cu parohiile.

■ *Pierderea libertăţii şi declinul economiei de curte.* Tot în Italia s-a răspândit în sec. IX contractul de nivel prin care micii proprietari îşi încredinţau propriile bunuri în schimbul protecţiei unui senior care le dădea din nou tot lor spre administrare. O astfel de pierdere a proprietăţii a atras după sine şi pierderea substanţială a libertăţii personale a cultivatorilor, care în sec. XI au fost integraţi în proprietatea funciară a seniorului. E. de c. a intrat în criză atunci când a dispărut de fapt deosebirea dintre lucrătorii cu statut de şerb şi lucrătorii liberi şi deci şi cea dintre *pars dominica* şi *pars massaricia*. De-acum toţi lucrătorii erau şerbi care cultivau pământurile unui senior fără să-şi mai păstreze o parte din recoltă.

Curtea de Conturi, suprem organ de control al statului, care îndeplineşte şi funcţii jurisdicţionale: exercită controlul preventiv al legitimităţii acţiunilor guvernului şi cel ulterior asupra gestiunii bugetului de stat; exercită funcţia jurisdicţională faţă de angajaţii de stat cu privire la responsabilitatea lor civilă şi contabilă.

Curtea europeană a drepturilor omului, organ internaţional de justiţie, instituit prin Convenţia pentru apărarea drepturilor omului, pe care statele membre sunt obligate să le garanteze. Este alcătuită din 17 judecători sau în compoziţie restrânsă (gradul I) din 5 judecători. Din 1998 a inclus şi Comisia europeană a drepturilor omului.

Curtea Internaţională de Justiţie, organ al ONU care exercită activitate jurisdicţională pe baza unui drept internaţional, garantând şi forme de arbitraj voluntar. Este alcătuită din 15 judecători aleşi, independent de naţionalitatea lor, dintre jurişti cu cea mai înaltă probitate morală şi competenţă în dreptul internaţional. Instituită în 1946, pe trunchiul unui organ anterior al Societăţii Naţiunilor, are sediul la Haga.

Curtea penală internaţională (ICC, *International Criminal Court*), organ juridic internaţional constituit în scopul de a judeca pe cei responsabili individual de crime împotriva umanităţii. Instituirea ei, stabilită la Roma în 1998 sub egida ONU, a trebuit să fie ratificată de cel puţin 60 de state. Sediul este la Haga.

Curzon of Kedleston, *George Nathaniel I, marchiz de,* om politic britanic (Kedleston 1859-Londra 1925). Conservator, viceregе al Indiei (1899-1905), a realizat în această ţară reforme administrative importante şi eficiente. Ministru de externe (1919-1924), s-a opus ocupării de către francezi a bazinului Ruhr şi a fost primul care a propus linia de frontieră ruso-poloneză, neacceptată în acel moment, dar care a devenit graniţa dintre cele două ţări după cel de-al doilea război mondial.

cuşiţi v. *Kush*

Custer, *George Armstrong,* militar american (New Rumley, Ohio, 1839-Crow Agency, Montana, 1876). Cu gradul de locotenent-colonel, din 1866 a condus regimentul 7 de cavalerie împotriva triburilor indiene din marile preerii. I-a masacrat pe cheyennii din sud, la Washita (1868). Surprins de tribul sioux lângă râul Little Big Horn, la 25.VI.1876 şi-a pierdut viaţa împreună cu tot regimentul său.

Custoza, localitate în provincia Verona, scenă a două bătălii din perioada Risorgimento-ului. În primul război de independenţă mareşalul austriac Radetzky i-a învins pe piemontezii comandaţi de regele Carlo Alberto

(23-25.VII.1848). În cel de-al treilea război de independență, austriecii comandați de arhiducele Albert de Habsburg, deși erau inferiori ca număr, i-au învins pe italieni, comandați de A. La Marmora, din cauza greșelilor și neînțelegerilor dintre generalii italieni (23.VI.1866).

Cvadrupla alianță, numele a patru tratate internaționale: 1) Acordul semnat la Londra, în iulie-august 1718, între Marea Britanie, Franța, Olanda și Imperiul habsburgic pentru a pune capăt planului de recucerire a teritoriilor italiene de către Spania. 2) Alianța încheiată la 20.XI.1815 între Marea Britanie, Austria, Rusia și Prusia: obliga puterile respective să-i excludă de la tronul francez pe membrii familiei Bonaparte și să mențină clauzele tratatului de pace cu Franța, inițiind un sistem de contacte diplomatice regulate (v. *diplomacy by conference*). 3) Acordul semnat la 22.IV.1834 de Marea Britanie, Franța și guvernele constituționale ale reginelor Isabela II a Spaniei și Maria II a Portugaliei: prevedea colaborarea dintre cele două suverane și sprijinul franco-britanic împotriva pretendenților reacționari Don Carlos și Don Miguel.

cvazi (quazi), popor germani din Antichitate, aparținând etniei suebilor. În anul 8 î.Hr., s-au stabilit în actuala Moravie. În sec II d.Hr., împreună cu marcomanii au întreprins multe atacuri împotriva Imperiului roman și, în timpul lui Marcus Aurelius, un raid al lor a ajuns până la Aquilea (cca 166), dar au fost înfrânți și au încheiat o pace cu împăratul Commodus. În sec.IV, și-au reluat incursiunile în regiunile Illirium, Norico și Pannonia. În sec. V, s-au unit cu vandalii și cu alanii în vederea cuceririi Spaniei.

cvestor, magistrat roman numit de către consuli, la început însărcinat să cerceteze crimele de omucidere. În perioada republicană, competențele c. (al căror număr a crescut până la 20) s-au extins la controlul activităților financiare și fiscale, apoi la guvernarea unor provincii. Funcția de c., în care titularul era numit, de obicei, între 27 și 30 de ani, era prima treaptă din *cursus honorum*.

cviriți (quiriti), sinonim (de obicei folosit în formulele oficiale) pentru „cetățeni romani"; conform tradiției, se referea la primii locuitori de pe Quirinal, sabinii, care vor fi părtași la întemeierea Romei.

CVL v. *Corpul de Voluntari ai Libertății*

Cyaxares, rege al mezilor (n. 625-m. 584 î.Hr.). Fiu și urmaș al lui Fraorte (633 î.Hr.) a distrus puterea asiriană și capitala Ninive (612), datorită alianței cu babilonienii.

Cybo, familie nobilă de origine genoveză, căreia i-a aparținut și *Giovanni Battista* (1432-1492), papă cu numele de Inocențiu VIII (1484-1892). Familia C. a pus stăpânire mai târziu pe marchizatul Massa și Carrara datorită căsătoriei dintre *Lorenzo* (1500-1549) și Ricciarda Malaspina. Fiul său *Alberico I* (1529-1623) a fost adevăratul inițiator al senioriei de Massa și a căpătat dublul nume de familie de Cybo-Malaspina.

Cyrankiewicz, *Josef*, om politic polonez (Tarnów 1911-Varșovia 1989). Secretar al Partidului Socialist, a promovat fuziunea acestuia cu comuniștii în Partidul Muncitoresc Unificat Polonez (POUP, 1948). Șef al guvernului (1947-1952 și 1955-1970), a fost îndepărtat din funcție în urma protestelor populare din decembrie 1970.

Cyrus cel Mare (n. cca. 590-m. 529 î.Hr.) suveran persan (558-529 î.Hr.), fondator al dinastiei Ahemenizilor. I-a urmat tatălui său Cambyses, i-a eliberat pe persani de sub stăpânirea mezilor, pe al căror rege Astyages l-a învins, ocupându-i teritoriile (553-550 î.Hr.); a cucerit Lidia (546), făcându-l prizonier pe regele Cresus, orașele grecești din Asia Mică și Babilonul (539). Între 546 și 540 a supus provinciile din răsăritul Persiei până la râul Iaxartes. A murit în 529 luptând împotriva sciților masageți. În Biblie este amintit pentru că i-a eliberat pe prizonieri din Babilon și le-a permis să se întoarcă în patrie. A fost renumit în lumea antică pentru toleranța sa religioasă, clemența față de cei învinși, grija față de supuși și spiritul de dreptate: imaginea lui de suveran ideal a fost prezentată de către Xenofon în *Cyropedia*.

Cyrus cel Tânăr, fiul mai mic al regelui Persiei, Darius II (n. 423-Cunaxa 401 î.Hr.). Numit vicerege al Asiei Mici (408), la moartea tatălui său, în 404, a încercat să-l asasineze pe fratele său mai mare, Artaxerxes, iar mai târziu a organizat împotriva lui o armată de mercenari greci. Și-a pierdut însă viața în bătălia de la Cunaxa. Viața sa a fost povestită de Xenofon în *Anabasis*.

Cyzic, oraș din Asia Mică pe coasta de sud a Propontidei. Colonie a Miletului, a fost supus de lidieni și persani. Eliberat de sub dominația lor, a intrat în Liga ateniană. În împrejurimile C., Alcibiade a obținut o victorie navală asupra flotei spartane în 410 î.Hr.

Czartoryski, familie princiară poloneză care a avut o deosebită influență în evenimentele din Polonia din sec. XVIII-XIX. *Adam Jerzy* (1770-1861) a fost ministru de externe al țarului Alexandru I, iar la congresul de la Viena (1815) a obținut reconstituirea regatului Poloniei, dar nu și independența lui; a fost unul din protagoniștii revoluției antirusești din 1830-1831.

D

Dabormida, *Giuseppe,* general şi om politic piemontez (Verrua, Savoia, Torino, 1799-Buriasco, Torino, 1869). Ministru de război şi comandant al armatei în războiul de independenţă din 1848, apoi ministru de externe (1852-1855), a demisionat din cauza neînţelegerilor în privinţa participării la războiul Crimeii; a fost din nou ministru de externe în guvernul La Marmora (1859-1860).
Dabrowski, sau **Dombrowski,** *Jan Henryk,* militar polonez (Pierszowice 1755-Winagora 1818). După ce a luptat împotriva ruşilor în 1794, a fost exilat în Franţa şi a participat la toate campaniile lui Napoleon la comanda unei legiuni poloneze. A dat numele imnului naţional al republicii poloneze.
Dachau, localitate germană în apropiere de München, din 1933 sediu al primului lagăr de concentrare nazist administrat de S.S., destinat criminalilor de drept comun şi adversarilor politici, iar după *Anschluss*-ul cu Austria evreilor din această ţară. Prizonierii au fost adesea obiectul unor experimente medicale şi pseudoştiinţifice. Aici şi-au pierdut viaţa, după unele estimări, circa 70 000 de persoane.
Dacia, regiune istorică echivalentă cu România de azi. La sfârşitul sec. I d.Hr., triburile dace sub conducerea lui Decebal au ameninţat frontiera danubiană a Imperiului roman, provocând, mai întâi, reacţia lui Domiţian şi apoi pe cea a lui Traian, care prin două campanii (101 şi 105) a supus regiunea, care a fost părăsită de Aurelian în 271 în urma invaziilor goţilor.
Dahomey, v. *Benin.*
Dahrendorf, *Ralph,* sociolog şi politolog german (Hamburg 1929). A studiat conflictele sociale din societăţile avansate (*Clase şi conflicte de clasă în societatea industrială,* 1957), criticând atât marxismul, cât şi liberalismul clasic. Este printre cei mai autorizaţi susţinători ai unui neoliberalism atent atât la drepturile cetăţeneşti, cât şi la problemele sociale (*Libertatea care se schimbă,* 1979; *Cvadratura cercului,* 1996).
daiaci, sau **dayak,** populaţie paleo-indoneziană din Borneo, agricultori muncind pământul cu sapa, crescători de animale şi vânători. Trăiesc în locuinţe lacustre multifamiliale. Grupurile sunt împărţite după criterii teritoriale şi pe categorii de vârstă, caracterizându-se prin ritualuri de trecere care implică mutilări rituale de o rară sălbăticie.
Daimler Benz, societate germană constituită în 1926 la Untertürkheim (Stuttgart) pentu producerea de autovehicule şi motoare pentru nave, avioane şi locomotive. Născută prin fuziunea dintre Daimler Motoren Gesellschaft din Berlin şi Benz & C. din Mannheim, se află la vârfurile sectorului mondial al automobilismului de calitate cu marca Mercedes. Controlează întreprinderi în sectorul aparatelor electrice de uz casnic şi a instrumentarului aerospaţial.
daimyo, seniori feudali (jap.: *mare nume*) japonezi. Şi-au afirmat autonomia ca urmare a slăbirii puterii şogunilor (a doua jumătate a sec. XV), dând naştere unei serii de mici principate aflate în permanenţă în luptă între ele. O dată cu venirea la putere a dinastiei Tokugawa (sec. XVII), au fost din nou supuşi controlului şogunilor.
Daladier, *Edouard,* om politic francez (Carpentras 1884-Paris 1970). Deputat radical socialist, prim-ministru în 1933-1934, s-a aflat printre promotorii Frontului Popular şi a fost ministru al apărării în guvernele lui L. Blum (1936-38). Din nou şef al guvernului, a dus o politică de *appeasement* (v.), faţă de Germani şi Italia (1938), semnând acordul de la München şi împiedicând o înţelegere cu URSS cu caracter antihitlerist. În ajunul celui de-al doilea război mondial a scos în afara legii partidul comunist în urma tratatului germano-sovietic (1939). A declarat război Germaniei (IX.1939) după ce aceasta a invadat Polonia. Demisionar în 1940, a fost predat nemţilor de guvernul de la Vichy şi a fost deportat (1943). După război a revenit în viaţa politică.
Dalai-lama, şeful suprem al budiştilor tibetani; cuvântul înseamnă „maestru a cărui înţelepciune este mare cât oceanul" D.-l., şef al mănăstirii de la Lhasa, este considerat ca reîncarnarea lui *bodhisattva* (bărbat luminat care renunţă la Nirvana şi se reîncarnează pentru a contribui la progresul spiritual al omenirii) Avalokitesvara: când moare, călugării budişti hotărăsc în ce copil se va reîncarna; copilul devine în mod automat noul D.-l. În 1577, mongolii i-au recunoscut pe D.-l. drept suverani ai Tibetului, care au devenit în felul acesta o monarhie absolută teocrată. Al 14-lea D.-l., Tenzin Gyatso, a fost obligat să ia calea exilului (1959) de ocupaţia chineză din Tibet; în 1989 a obţinut premiul Nobel pentru pace.
D'Alembert, *Jean-Baptiste, v. Alembert, Jean-Baptiste Le Rond d'*
Dalhousie, *James Brown-Ramsay, marchiz de,* om politic britanic (Dalhousie Castle, Scoţia, 1812-1860). Guvernator general al Indiei (1848-1856), a modernizat şi centralizat administrarea teritoriilor supuse Companiei Indiilor. În urma războiului împotriva triburilor sikh şi a celui de-al doilea război anglo-birmanez, a anexat Punjabul şi Pegu.
Dalla Chiesa, *Carlo Alberto,* general de carabinieri italian (Saluzzo 1929-Palermo 1982). În 1974 a organizat un nucleu special antiterorism care a obţinut strălucite victorii împotriva Brigăzilor Roşii. Numit prefect de Palermo (2.IV.1982), nu s-a bucurat de o susţinere

politică adecvată. A fost ucis împreună cu soţia şi un agent din escorta sa într-un atentat mafiot în 3.IX.1982.

Dalmaţia, regiune istorico-geografică de coastă din Peninsula Balcanică. La început locuită de populaţii de origine iliră şi colonizată în sec. IV î.Hr. de greci, a fost cucerită de Roma în 117 î.Hr. Din sec. V a fost ocupată de heruli, ostrogoţi, avari şi croaţi, până când, în sec. VIII, a fost integrată în Imperiul de Răsărit. În sec. XI a trecut sub protecţia Veneţiei, care şi-a disputat-o timp îndelungat cu Ungaria; după dizolvarea republicii veneţiene (1797), D. a trecut sub stăpânirea Austriei. Promisă Italiei prin tratatul de la Londra (1915), după primul război mondial a fost, însă, cedată Iugoslaviei. Ocupată de trupele italiene şi de forţele croate în timpul celui de-al doilea război mondial, a revenit Iugoslaviei după război, fiind teritorial împărţită între republicile Croaţia, Bosnia-Herţegovina şi Muntenegru. În 1991-1992 a fost implicată în conflictele armate dintre sârbi şi croaţi.

Damasc, oraş arab, capitala Siriei. Originile sale datează probabil din sec. XIX î.Hr.; s-a aflat mult timp sub controlul egiptean (cca sec. XV-XI î.Hr.) şi pentru scurt timp sub stăpânirea Israelului (epoca lui David, cca 1000 î.Hr.). Devenind capitala unui stat aramaic, a reuşit să controleze o mare parte a traficului de caravane din zonă. În 732 î.Hr. a fost supus de asirieni, apoi de babilonieni (610), de perşi (538) şi de seleucizi. În 66 î.Hr. a fost cucerit de Roma şi a rămas în mâinile romanilor, iar mai târziu ale bizantinilor până la cucerirea arabă (633 î.Hr.). Capitală a imperiului omeyyad, a decăzut o dată cu venirea la putere a Abbasizilor (750 d.Hr.). După ce a rezistat în faţa încercărilor de cucerire ale cruciaţilor, a fost ocupat de otomani (1516-1918). Din 1945 este capitala noului stat sirian.

Damiani, v. *Pier Damiani.*

Dampier, *William,* navigator englez (East Coker cca 1652-Londra 1715). Corsar împotriva spaniolilor în Caraibe, a cercetat coastele Australiei (1699) şi a explorat Timorul şi Noua Guinee.

Dandolo, familie de nobili veneţieni datând din sec. X. A dat Veneţiei patru dogi. *Enrico* (Veneţia, cca 1108-1205), ales în 1192, a fost cel care a instaurat puterea politică şi comercială a Veneţiei în Orient, cucerind în timpul celei de a IV-a cruciade (1202) Zara, Cicladele, Candia, Insulele Ionice şi Eubeea. *Giovanni* (m.1289), ales doge în 1280, a luptat împotriva rebelilor din Trieste, sprijiniţi de patriarhul din Aquileia. *Francesco* (m. 1339), doge de la 1329 până în 1339, a extins domeniile veneţiene pe uscat, luându-i familiei Scala Treviso şi Bassano. *Andrea* (Veneţia cca 1307-1354), doge de la 1343 până la 1354, a luptat împotriva republicii Genova şi împotriva turcilor şi a alcătuit culegeri de tratate şi documente istorice ale republicii Serenissime.

Danemarca, stat în Europa de nord. *Sup.*: 43 093 km². *Pop.*: 5 205 000 loc. *Capit.*: Copenhaga. *Limba*: daneza. *Relig.*: protestantă. *Vecini*: N şi V Marea Nordului, E Marea Baltică, S Germania. *Forma de stat:* monarhie constituţională.

Evenimentele istorice din D. sunt strâns legate de posibilitatea ei de a controla accesul la Marea Baltică. Protagonistă a istoriei europene între Evul Mediu şi epoca modernă, D. a trebuit mai târziu să cedeze locul unor vecini puternici, precum Suedia şi Germania, consolidându-şi între sec. XIX şi XX un regim de monarhie constituţională şi înregistrând un înalt nivel de bunăstare şi de progres civil.

Cca 500 d.Hr.
Vikingii se instalează în teritoriile ocupate până atunci de cimbri, iuţi şi angli.

Sec. VIII-X
Crearea unui regat unitar sub conducerea mai multor dinastii războinice; convertirea la creştinism a regelui Harald Dinte Albastru (cca 960).

986-1014
Domnia lui Sven Barbă Bifurcată: ocuparea Angliei (1013).

1014-1042
Canut (Knud) cel Mare este încoronat rege al Angliei (1016), al D. (1018) şi al Norvegiei (1028), obţinând în felul acesta controlul asupra Mării Nordului în întregime. La moartea sa, regatul se dezmembrează, iar D. va fi stăpânită de Norvegia.

1157-1182
Domnia lui Valdemar I cel Mare, care orientează puterea daneză spre Marea Baltică.

1259-1286
Domnia lui Erik V: opoziţia înverşunată a nobilimii îl constrânge să semneze o *Magna Charta* prin care stabilea ca Dietele să se ţină anual.

1286-1370
Războaie împotriva Norvegiei, Suediei şi Hansei, încheiate cu pacea de la Stralsund (1370), care asigură D. hegemonia asupra Mării Baltice.

1397 Uniunea de la Kalmar: regina Margareta uneşte coroanele D., Norvegiei şi Suediei.

1523 Uniunea de la Kalmar se dezmembrează prin proclamarea independenţei Suediei.

1534-1559
Domnia lui Christian III: luteranismul devine religie de stat (1536); războaie civile şi persecuţii împotriva catolicilor.

1588-1648
Sub Christian IV D. ia parte la Războiul de treizeci de ani şi este învinsă de Suedia (pacea de la Brömsebro, 1645)

1670-1730
Sub Christian V şi Frederik IV D. este angajată în noi războaie împotriva Suediei: sfârşitul lor nefavorabil marchează redimensionarea definitivă a puterii daneze.
1751-1810
Epoca reformelor interne, în special sub ministrul J.F. Struensee: abolirea şerbiei şi a breslelor, recunoaşterea libertăţilor individuale şi a presei, toleranţă religioasă.
1800-1814
Antrenată în războaiele napoleoniene, D. se aliază cu Franţa; trebuie să cedeze (pacea de la Kiel) Norvegia Suediei şi schimbă cu Prusia Pomerania pentru ducatul de Lauenburg.
1849 Frederik VII acordă o constituţie liberală; război pentru Schleswig cu Prusia.
1863-1906
Domnia lui Christian IX, care pune temelia dinastiei Sonderburg-Glücksburg.
1864 Războiul ducatelor cu Prusia, care se încheie cu înfrângerea D. şi cu pierderea teritoriilor Schleswig, Holstein şi Lauenburg.
1906-1912
Domnia lui Frederik VIII.
1912-1947
Domnia lui Christian X.
1915 Este aprobat votul universal pentru femei.
1920 După primul război mondial, în timpul căruia D. a rămas neutră, teritoriul Schleswig de nord este anexat D. în urma unui plebiscit.
1924-1942
Ample programe de reforme sociale ale guvernelor social-democrate ale lui Th. Stauning.
1940-1945
Ocupaţia germană în timpul celui de-al doilea război mondial.
1947-1972
Domnia lui Frederik IX.
1947-1968
Guverne social-democrate.
1949 Danemarca aderă la Pactul Nord-Atlantic.
1953 O nouă constituţie introduce un sistem parlamentar unicameral. Groenlanda obţine un regim de autonomie internă.
1971 Revenirea la putere a social-democraţilor (până în 1973), care formează guverne de coaliţie.
1972 Margareta II îi urmează lui Frederik IX.
1973 Aderarea la Comunitatea Europeană.
1984-1993
Guverne cu majoritate conservatoare ale lui P. Schlüter. În 1992, 50, 7 % din alegători resping aderarea la tratatul comunitar de la Maastricht.
1993 Social-democraţii revin la guvernare într-o coaliţie cu forţele de dreapta, radicale şi creştin-populare. Premierul P.N.Rasmussen, după ce obţine derogări importante în materie de apărare, monedă unică şi politică socială, propune şi obţine un nou referendum cu privire la tratatul de la Maastricht (56 % din răspunsuri afirmative).
1994 Creşte numărul de voturi antiaderare la Comunitatea Europeană la alegerile europene, câştigă teren liberalii la alegerile politice anticipate. Rasmusen rămâne la conducerea unei noi coaliţii de centru-stânga.
1998 Alegerile legislative îl confirmă pe P.N. Rasmussen la putere. Populaţia acceptă Tratatul de la Amsterdam (55% voturi favorabile).
1999-2000
Tendinţe independentiste în Insulele Feroë şi în Groenlanda.

D'Annunzio, *Gabriele*, scriitor şi om politic (Pescara, 1863-Gardone Riviera 1938). Cel mai de seamă reprezentant al decandentismului italian, deputat între 1897 şi 1901, şi-a demonstrat şi în politică concepţia estetizantă despre acţiune: ales de extrema dreaptă, în timpul unei şedinţe din martie 1900, a trecut într-o manieră teatrală în banca forţelor de stânga, proclamând că „merge spre viaţă". Poet al naţionalismului italian, care tocmai începuse să se afirme, şi aflându-se printre protagoniştii intervenţionismului, s-a înrolat ca voluntar în primul război mondial (celebre au rămas zborul său cu avionul deasupra Vienei de la 9.VIII.1918 şi participarea la farsa de la Buccari, la 11.II.1918). Din septembrie 1919 până în ianuarie 1921, în fruntea câtorva mii de „legionari" a ocupat oraşul Fiume (v.), a cărui anexare la Italia era mult discutată în acea vreme. În ciuda enormei popularităţi, nu a avut totuşi nici un rol în venirea la putere a fascismului şi nici în cadrul acestui regim, care, deşi i-a dat toate onorurile, l-a izolat în mod treptat.

Dante Alighieri, poet, scriitor, şi om politic italian (Florenţa 1265-Ravenna 1321). A participat la bătălia de la Campaldino (1289) de partea guelfilor triumfători. În 1300 a fost ales prior. În lupta internă din cadrul partidului guelf s-a situat de partea Guelfilor Albi şi a fost mai târziu demis şi condamnat la moarte în contumacie în 1302, când Guelfii Negrii au ajuns la putere. De atunci şi până la sfârşitul vieţii, D. a peregrinat, aflându-se în exil, pe la diferite curţi de nobili din Italia, punându-şi zadarnic speranţa în împăratul Henric VII pentru a se putea întoarce la Florenţa. În afară de *Divina Comedie* (în care aluziile politice sunt numeroase) D. a scris opere de interes politic: *Banchetul* şi tratatul *De Monarchia*, în care a prezentat o viziune foarte idealizată a imperiului universal, lipsit de orice tutelă a papalităţii, ca un instrument al păcii şi al libertăţii.

Danton, *Georges-Jacques*, om politic francez (Arcis-sur-Aube 1759-Paris 1974). Avocat al consiliului regelui (1789-1791), după izbucnirea Revoluției franceze a întemeiat clubul cordelierilor (1790) și s-a remarcat ca un mare agitator al maselor.
■ *Tribun revoluționar.* După tentativa de fugă a lui Ludovic XVI (1791), s-a situat în fruntea mișcării care cerea detronarea regelui și instaurarea republicii. Numit ministru al justiției (11.VIII.1792), a fost considerat responsabil, alături de alți revoluționari, de masacrarea persoanelor suspecte aflate în închisorile din Paris (masacrul din septembrie). Ales în Convenție, a devenit unul din capii montagnarzilor. Deși acuzat de abuz de putere de către Marat, Robespierre și de girondini, a avut un rol de prim ordin în conducerea politică a Franței, propunând și făcând să fie aprobată instituirea unui tribunal revoluționar și a Comitetului Salvării Publice, al cărui membru a și fost.
■ *Politica externă.* În interiorul Comitetului, D. a contribuit la orientarea politicii externe a Franței revoluționare, negociind neutralitatea Marii Britanii și inițiind tratative separate cu Prusia și Savoia. În ianuarie 1793, sprijinindu-se pe doctrina „granițelor naturale" a cerut anexarea Belgiei și a făcut să se aprobe și apoi să i se încredințeze generalului Dumouriez recrutarea a 300 000 de oameni. După trădarea acestuia, cât și în urma eșecurilor militare, D. a fost înlăturat din Comitet (10.VII.1793).
■ *Împotriva Terorii.* Din acel moment D., devenit capul facțiunii moderate, a „toleranților", a cerut să se pună capăt Terorii, intrând într-un conflict deschis cu Comitetul Salvării Publice condus de M. Robespierre. Implicat în scandalul falimentului Companiei Indiilor, a fost acuzat de trădare, condamnat la moarte de tribunalul revoluționar și ghilotinat împreună cu cea mai mare parte dintre susținătorii săi.

Danzig (Gdańsk), oraș din Polonia, în golful omonim din Marea Baltică. Aflat sub controlul Cavalerilor teutoni din 1309, membru al Hansei (1361), s-a declarat autonom în sânul Poloniei și a aparținut Prusiei din 1793 până în 1919. După primul război mondial a fost declarat oraș liber sub protecția Societății Națiunilor, prin Tratatul de la Versailles (1919). Refuzul Poloniei de a accepta anexarea orașului D. la Germania a constituit pretextul imediat al celui de-al doilea război mondial. Anexat Poloniei în 1945, în 1980 a fost leagănul sindicatului liber *Solidarnosć.*

Darius I, (m.486 î.Hr.), rege al Persiei (522-486 î.Hr.). Făcând parte din dinastia Ahemenizilor, după moartea lui Cambyses, l-a răsturnat de la putere pe uzurpatorul Gaumata, instalându-se în locul lui (522 î.Hr.). Printr-o serie de reforme importante a impus Imperiului persan sistemul de organizare care s-a păstrat și după venirea la putere a monarhiilor elenistice: a împărțit regatul în douăzeci de satrapii (respectându-se deplin deosebirile etnice și religioase din interiorul imperiului), administrate de funcționari civili și militari, aflați sub autoritatea unui secretar regal; după ce a bătut o monedă unică, a stabilit o taxă anuală regulată care i-a permis să mențină aparatul birocratic și armata, pe care a consolidat-o în mod evident; controlul guvernului central a fost garantat și prin grija manifestată față de sistemul de comunicații și prin instituirea unui serviciu poștal eficient. Acțiunea lui D. nu s-a bucurat de același succes și pe plan militar: încercând, în zadar, să realizeze o expansiune în nord-vest, împotriva sciților (513 î.Hr.), în anul 500 a trebuit să înfrunte revolta cetăților ioniene din Asia Mică, sprijinite de Atena. Reușind s-o potolească după șapte ani, și-a propus să supună întreaga Grecie, dar o primă expediție (492 î.Hr.) s-a soldat cu un eșec, ca urmare a distrugerii flotei sale, în timpul unei furtuni, în timp ce în anul 490 armata persană a fost oprită la Maraton de către atenienii lui Miltiade. Înfrângerea a determinat revolta Babilonului și a Egiptului, pe care D. tocmai se pregătea să o reprime în momentul când a murit.

Darius III (m.330 î.Hr.), ultimul rege al Persiei din dinastia Ahemenizilor (335-330 î.Hr.). Urmându-i la tron tatălui său, Artaxerxes III, a fost învins de Alexandru cel Mare în bătăliile de la Issos și de la Arbela (331). Refugiindu-se în provinciile răsăritene ale imperiului, a fost ucis de satrapul Bessus, în timp ce încerca să organizeze o armată pentru a încerca să le recucerească.

Darlan, *François*, amiral și om politic francez (Nérac 1881-Alger 1942). Șef al statului major (1936) și ministru al marinei (1940), după capitularea Franței în al doilea război mondial a fost desemnat de către Pétain drept succesor al său, vicepreședinte al Consiliului, ministru de externe, de interne și al informației în cadrul regimului colaboraționist de la Vichy (1941-1942). La Alger, în momentul debarcării aliaților a încheiat un armistițiu cu aceștia, dezavuat de Pétain și foarte criticat de Rezistență.

darwinism, teorie științifică bazată pe studiile naturalistului britanic *Charles R. Darwin* (1809-1882). Axat pe evoluția speciilor, în baza selecției naturale, a reprezentat un aspect caracteristic al culturii pozitiviste. A cunoscut o largă și răspândită aplicare, dincolo de domeniile originare, în plan social și politic. D. a fost primit favorabil de către adepții socialismului științific, dar a fost recunoscut și de către ideologiile aristocrate și rasiste, în sensul larg al cuvântului. S-a aflat în centrul unei înverșunate controverse religioase, axată pe tema facerii lumii.

datorie publică, suma datoriilor pe care statul le contractează pe lângă organismele de economisire, fie naționale, fie străine, pentru a putea obține încasări substanțiale cu ajutorul cărora să poată face față deficitului bugetar. Din epoca medievală d. p. a fost contractată de

către suverani pentru a-şi întreţine armatele şi a face faţă cheltuielilor de război. Regele garanta cu propria avere obligaţiile financiare pe care şi le asuma sau acorda creditorului administrarea unor impozite sau dări. O dată cu sec. XX începe să se contureze din ce în ce mai mult forma actuală a d. p. contractate de către stat pentru a finanţa deficitul pe plan intern. D. p. a căpătat o importanţă din ce în ce mai mare în politica economică a statelor contemporane, în special o dată cu afirmarea teoriilor keynesiene (v. Keynes, J.M.).

Dauphiné, regiune istorică franceză corespunzătoare actualelor departamente Isère, Drôme şi Hautes-Alpes. Parte (879) a regatului Provence, apoi (933) a celui de Arles şi în cele din urmă a Sfântului Imperiu Roman, a fost dobândită de Filip VI al Franţei (1349), cu condiţia să păstreze autonomia feudei ţinând-o separată de celelalte domenii ale coroanei şi să-i fie încredinţată primului născut şi moştenitor al tronului Franţei cu obligaţia de a purta titlul de „delfin". D. a fost anexată coroanei (1456), iar titlul a rămas onorific şi distinctiv pentru moştenitorii tronului Franţei.

David (n.cca 1010-m.961 î.Hr.), rege al Israelului, fondator al dinastiei care a domnit în regatul lui Iuda până la căderea sa, în 587 î.Hr., în mâinile babilonienilor. Şi-a instalat capitala la Ierusalim şi a înfruntat cu succes populaţiile din jur (filisteni, amoniţi, aramei, moabiţi şi edomiţi), făcând din străvechea confederaţie de triburi de păstori a lui Israel o naţiune unită şi puternică. În tradiţia ebraică, D. reprezintă modelul „unsului lui Dumnezeu", mesia chemat să aducă, prin domnia sa, dreptatea şi belşugul care ar fi trebuit să caracterizeze Israelul ca pământ al făgăduinţei. Este autorul multor psalmi din Biblie. După Evanghelii, din neamul lui coboară Isus. Este venerat de musulmani ca profet cu numele de Da'ud.

Davis, *Jefferson Finis*, om politic american (Todd-Contuy, Kentucky, 1808-Beauvoir, Mississippi, 1889). Senator democrat de Mississippi şi secretar al ministrului de război sub administraţia Pierce (1853-1857), a fost printre promotorii secesiunii statelor din Sud din februarie 1861 (v. secesiune, războiul de) şi preşedinte al Confederaţiei sudiste (1861-1865), căreia i-a dat o formă de guvernământ centralizată în opoziţie cu alţi ideologi care tindeau să apere prerogativele statelor. Luat prizonier de nordişti în 1865, a fost ulterior eliberat.

Dawes, *Charles Gate*, bancher şi om politic american (Marietta, Ohio, 1865- Evanston 1951). În timpul primului război mondial a condus Biroul de aprovizionare al SUA din Europa. În 1924 a propus planul D. pentru soluţionarea problemei despăgubirilor de război datorate de germani, pe baza plăţilor pe termen lung, stabilite în funcţie de posibilităţile financiare ale Germaniei, căreia ar fi trebuit să i se acorde împrumuturi internaţionale. Premiul Nobel pentru pace (1925); a fost vicepreşedinte al SUA sub republicanul C. Coolidge (1925-1929).

Dayan, *Moshe*, general şi om politic israelian (Degania 1915-Tel Aviv 1981). Şef al Statului Major al armatei din 1953, a fost autorul victoriei în războiul arabo-israelian din 1956. Ministru laburist al agriculturii, apoi al apărării, a condus armata în războiul de şase zile (1967), dar şi-a dat demisia după „războiul de Yom-Kippur" (1973), din cauza criticilor care i s-au adus pentru proasta pregătire a forţelor armate.

Dayton, acordurile de la, prin medierea hotărâtoare a SUA, în noiembrie 1995 preşedinţii Serbiei, Bosniei-Herţegovinei şi Croaţiei au semnat în orăşelul Dayton (Ohio) un plan de pace care a pus capăt conflictului izbucnit în Bosnia în 1992, dând naştere unui nou stat federal bosniac, constituit dintr-o confederaţie croato-musulmană, cuprinzând 51% din teritoriu, şi o republică sârbă pe 49% din suprafaţă.

De Bono, *Emilio*, mareşal al Italiei (Cassano d'Adda 1866-Verona 1944). Fascist, quadrumvir al marşului asupra Romei, a fost ministru al coloniilor (1929-1935) şi a comandat forţele italiene în prima etapă a războiului din Etiopia (1935). A votat în favoarea ordinei de zi Grandi în şedinţa Marelui consiliu din 25.VII.1943 şi pentru aceasta a fost judecat la Verona şi împuşcat de adepţii Republicii Sociale.

Debré, *Michel*, om politic francez (Paris, 1912-1996). Ministru al justiţiei sub de Gaulle (1958-1959), a elaborat constituţia celei de a Cincea Republici. Prim-ministru (1959-1962), mi istru de finanţe, de externe şi al apărării din 1966 până în 1973, a reprezentat aripa naţionalistă şi conservatoare a regimului de Gaulle.

Decazes, *Élie, duce de Glucksberg şi de*, om politic francez (Saint-Martin-de-Laye, Gironde, 1780-Decazeville 1860). Mi istru al poliţiei (1815) al lui Ludovic XVIII, l-a convins să desfiinţeze „la Chambre introuvable" reacţionară. Şef al guvernului (1819) a trebuit să demisioneze după asasinarea ducelui de Berry (1820).

decembrişti, conspiratori ruşi, exponenţi ai armatei şi aristocraţiei, care la moartea lui Alexandru I, în decembrie 1825 (de aici numele de decembrişti), au organizat o insurecţie armată pentru a împiedica încoronarea lui Nicolae I, sperând să-l poată instala pe tron pe fratele său, Constantin, şi să obţină o constituţie liberală. Aflându-se în fruntea unor segmente din armată, au refuzat să depună jurământul de credinţă în faţa noului ţar şi au asediat palatul Senatului din Sankt Petersburg, dar revolta a fost înăbuşită de trupele fidele ţarului Nicolae I.

decemviri, cei zece membri însărcinaţi în Roma antică cu magistratura obişnuită. În 451 î.Hr., d. extraordinari, în exclusivitate patricieni, au primit sarcina de a elabora un cod de legi după ce studiaseră în prealabil legislaţia

Atenei; în anul următor, fiind numit un nou colegiu, în care existau câteva locuri rezervate plebei, au fost publicate cele 12 Table.

Decius, *Caius Messius* (Budalia, Pannonia, cca 200-în Tracia 251), împărat roman (249-251). Guvernator al Moesiei, s-a răsculat împotriva împăratului Filip Arabul şi l-a ucis. A încercat să reinstaureze religia tradiţională, încurajând persecuţiile sistematice împotriva creştinilor şi numind comisii speciale cu sarcina de a-i controla pe cetăţeni dacă îndeplinesc ritualurile de cult prescrise. A murit în lupta împotriva goţilor.

decolonizare, procesul prin care popoarele şi ţările supuse regimurilor coloniale şi-au căpătat independenţa. Fenomenul s-a desfăşurat în special în perioada de după al doilea război mondial, atingând apogeul între 1947 şi 1962.

■ *Primele manifestări.* Revolta coloniilor engleze din America de Nord în sec. XVIII şi eliberarea Americii Latine de sub ocupaţia Spaniei în sec.XIX au fost uneori interpretate drept primele îndepărtate exemple de decolonizare. Dar aceste fapte au caracteristici cu totul proprii, fie pentru că lupta a fost condusă în mare parte de către colonişti europeni (şi nu de către populaţiile autohtone), fie pentru că în Europa lipsea o adevărată conştiinţă colonială deplină, care s-a făcut manifestă abia în epoca imperialismului. Puterea cea mai activă în colonialism, Marea Britanie, a fost, în orice caz, prima care a acceptat forme de autonomie în unele teritorii *(dominions)* care erau dependente de ea (Canada, 1867).

■ *Etapa dintre cele două războaie.* În cursul primului război mondial au luat naştere în sânul multor popoare coloniale sentimente de autonomie, legate de noua conştiinţă de sine, care a apărut în urma contribuţiei date în război de partea Antantei; fenomenul privea *dominioanele* britanice, dar şi populaţiile arabe stimulate să lupte împotriva Imperiului otoman. Preşedintele american Th. W. Wilson (1919) a pus problema unei revizuiri a colonialismului, printre obiectivele „noii diplomaţii" al cărei susţinător a fost, dar posibilitatea de a atribui pregătirea independenţei popoarelor supuse, prin intermediul unor „trimişi" ai Societăţii Naţiunilor, a fost limitată doar la fostele colonii germane. Aceasta a întărit oricum opiniile anticoloniale exprimate de mai mult timp în domenii importante ale opiniei publice europene şi care au devenit un element constant în luările de cuvânt ale URSS în materie de politică externă. Totuşi pentru mult timp încă, luptele de independenţă au fost limitate şi în cea mai mare parte doar formale (Egipt, 1922; Irak, 1932).

■ *Rezultatele celui de-al doilea război mondial.* Propaganda antifascistă a Aliaţilor şi în special declaraţia din *Carta atlantică* (1941) cu privire la dreptul la autodeterminare al popoarelor au favorizat relansarea tendinţelor autonomiste ale elitelor naţionaliste în multe ţări. Elementul declanşator al procesului de d. a fost, în orice caz, rezistenţa autentică a multor ţări din Asia în faţa acţiunii de recucerire întreprinsă de puterile coloniale europene, după ce înfrângerea Japoniei le lăsase liber locul. Olanda în Indonezia, în ciuda unei intervenţii militare, a fost constrânsă să cedeze suveranitatea (1949). Franţa în Indochina a fost înfrântă după opt ani de război dur (1946-1954). Marea Britanie, în schimb, a hotărât să cedeze în mod paşnic în faţa mişcării naţionaliste din India şi o asemenea opţiune (1947) s-a manifestat şi în cazul independenţei Birmaniei şi a Ceylonului.

■ *De la Asia la Africa.* Obţinerea definitivă şi deplină a independenţei de către ţările din Asia a stimulat acţiunile popoarelor africane, şi prin solidaritatea exprimată de ţările „nealiniate" ale Lumii a Treia la conferinţele de la New Delhi (1949) şi de la Bandung (1955). Între 1952 şi 1962 procesul s-a realizat în cea mai mare parte. Dintre posesiunile britanice a rămas deschis doar cazul Rhodesiei, prin opoziţia înverşunată pe care a manifestat-o clasa conducătoare a populaţiei albe locale. Tot fără mari tensiuni, în ciuda încercărilor de a crea o provizorie Comunitate Franceză, a avut loc şi experienţa din Africa de vest şi centrală, ocupată de francezi. O excepţie dramatică a reprezentat-o Congo belgian. Tensiunile din Africa mediteraneeană au fost însă legate de prezenţa coloniştilor europeni mult mai numeroşi. Aceasta n-a împiedicat Marocul şi Tunisia să obţină independenţa în 1956, în timp ce Algeria a trebuit să plătească pentru independenţa sa preţul unui lung şi sângeros război (1954-1962). Portugalia, implicată în sângeroase războaie de eliberare în Angola şi în Mozambic, a cedat abia în 1974-1975, când a căzut regimul Salazar.

Bibliografie: R.von Albertini, *La decolonizzatione. Il dibattito sull'amministrazione e l'avvenire delle colonie tra il 1919 e il 1960,* tr.it., SEI, Torino 1971.

Vezi şi: colonialism; Commonwealth; dominion; imperialism; imperiul britanic; Lumea a Treia; mandat; neocolonialism; panafricanism; panarabism; Societatea Naţiunilor.

De Coubertin, *Pierre,* **v. Coubertin,** *Pierre de.*

Decretum Gratiani, culegere redactată între 1140 şi 1142 de către călugărul camaldolez Graziano a diferitelor izvoare din epocă pentru reglementarea juridică a problemelor legate de credinţă şi din această cauză denumită şi *Concordantia discordantium canonum.* D. G. a avut o mare autoritate şi a marcat începutul ştiinţei dreptului canonic.

decurioni, în Imperiul roman erau membrii consiliilor municipale; recrutaţi dintre foştii magistraţi cu ocazia recensământului cincinal, rămâneau în funcţie pe viaţă. Condiţiile cerute erau vârsta, averea, condiţia socială,

reputaţia. În competenţa lor erau administraţia şi finanţele locale.

Decurtins, *Kaspar,* om politic elveţian (Truns, Grisons, 1855-1916). A încurajat protecţia ţăranilor şi a meseriaşilor şi introducerea unei legislaţii sociale internaţionale, pentru care a organizat congresul internaţional de la Zürich din 1897. Este considerat unul dintre pionierii mişcării sociale catolice europene.

De Felice, *Renzo,* istoric italian (Rieti 1929-Roma 1996). Elev al lui D. Cantimori şi F. Chabod, s-a ocupat mai ales de istoria fascismului. Atent la discuţiile istoriografice şi interpretative (*Interpretările fascismului,* 1969), primind şi sugestii provenite din sociologie (G. Germani) şi din filosofia istoriei (A. Del Noce), a dezvoltat distincţia dintre fascismul-mişcare (renovator în tendinţă) şi fascismul-regim (interpret al unei modernizări reacţionare). Opera sa principală este biografia neterminată şi atât de discutată a lui Mussolini (1965-1997).

defenestrarea de la Praga, v. Praga.

defensor civitatis, (lat.: apărător al cetăţeniei), în *municipia* romane începând din sec. IV, era magistratul însărcinat cu apărarea cetăţenilor împotriva abuzurilor administratorilor locali.

defensor ecclesiae (lat.: apărător al Bisericii), era la început (sec. IV), reprezentantul legal al Bisericii cu sarcina de a asista la procese; treptat a căpătat însărcinări diplomatice ca delegat al papei şi de înalt funcţionar administrativ.

defensor fidei (lat.: apărător al credinţei), titlu conferit în 1521 de către papa Leon X regelui Angliei, Henric VIII, pentru că a apărat credinţa catolică împotriva lui Luther. În urma schismei anglicane din 1538, papa Paul III i-a revocat titlul, care a fost însă conferit din nou suveranului de către parlamentul englez în 1544, rămânând din acel moment o prerogativă a coroanei britanice.

deflaţie, conjunctură economică caracterizată printr-o diminuare a nivelului general al preţurilor şi o stagnare a producţiei, a venitului şi a integrării populaţiei în muncă. Politica deflaţionistă de reducere a circulaţiei monetare şi de restrângere a creditului şi investiţiilor a fost prezentată de economia politică clasică ca fiind capabilă să înfrunte fenomenul inflaţiei şi a fost larg adoptată în sec. XIX-XX. Începând cu anii '30, afirmarea teoriilor economice ale lui J.M. Keynes (v.) a limitat aplicarea rigidă a acestor politici, în sprijinul unei şi mai largi folosiri a deficitului public cu funcţie antirecesiune. Cea mai drastică măsură deflaţionistă din Italia datează din anii 1926-1927, când guvernul Mussolini a continuat „bătălia lirei" în apărarea monedei naţionale de mult timp slăbită şi fluctuantă, factor de instabilitate pentru economia ţării.

De Gasperi, *Alcide,* om de stat italian (Pieve Tesino, Trento, 1881-Sella di Valsugana, Trento, 1954), aflat printre protagoniştii istoriei italiene din sec. XX, a fost unul dintre făuritorii reconstrucţiei politice şi economice în perioada de după cel de-al doilea război mondial. A fost fără întrerupere preşedinte al Consiliului din 1945 până în 1953, în perioada care a fost denumită „epoca lui De Gasperi", pentru caracterul eficient şi durabil al acţiunilor întreprinse de el.

■ *În regiunea Trentino habsburgică.* În timpul studiilor la Viena unde şi-a luat diploma în filologie, D. G. a avut posibilitatea de a veni în contact cu experienţele mişcării sociale catolice austriece şi germane, pe care le-a grefat pe tranziţia italiană, devenind chiar de la înfiinţare (1904) un exponent de seamă al Uniunii Politicii Populare din Trentino. Apropiat colaborator al episcopului din Trento, C. Endrici, a însufleţit organizaţiile studenţeşti catolice, a condus cotidianul „Il Trentino" şi a fost mai târziu ales consilier comunal în Trento, deputat în dieta de la Innsbruck şi în parlamentul de la Viena (1911).

■ *De la Partidul Popular la DC.* În perioada de după primul război mondial a participat la iniţiativele Partidului Popular, iar în 1921 a fost ales în parlamentul italian, în care a primit funcţia de preşedinte al grupului parlamentar, orientându-l spre poziţii mai puţin rigide decât cele ale lui L. Sturzo pe tema colaborării cu fascismul triumfător. Din 1924, însă, atitudinea sa a devenit mai critică. Ca secretar naţional (1924-1925) a condus PPI în timpul celor câteva luni cât s-a aflat la Aventino (v.), dar mai târziu a fost nevoit să-şi dea demisia din această funcţie şi a fost declarat decăzut şi din funcţia de deputat (1926). Arestat sub acuzaţia de tentativă de părăsire clandestină a ţării şi condamnat la patru ani de închisoare (1927), a fost graţiat şi eliberat după un an. În 1929 şi-a găsit de lucru pe lângă Biblioteca Vaticană; s-a dedicat cercetării istoriei mişcării catolice europene şi din 1933 până în 1938 a colaborat la „Illustrazione vaticana" cu comentarii despre situaţia politică internaţională. După izbucnirea celui de-al doilea război mondial a intensificării relaţiile cu foştii membri ai Partidului Popular şi cu mulţi tineri catolici, care s-au soldat între 1942 şi 1944 cu întâlnirile promovate de el pentru definirea programelor Democraţiei Creştine care era în curs în de apariţie. A fost secretarul noului partid până în 1946 şi mai târzi din 1953 până în 1954.

■ *În fruntea guvernului.* Reprezentant al DC în cadrul CLN, după eliberarea Romei, a devenit ministru fără portofoliu în guvernul Badoglio şi ministru de externe în al doilea guvern Bonomi (1944) şi în guvernul Parri (1945); în decembrie 1945 i-a urmat acestuia din urmă în funcţia de preşedinte al Consiliului. De atunci a condus opt coaliţii guvernamentale diferite, alcătuite, la început, din toate partidele din CLN, iar din mai 1947, după expulzarea din guvern a social-comuniştilor, din DC, PLI, PRI şi PSDI (v. centrism).

■ *Liniile politice ale lui De Gasperi.* Conştient de fragilitatea democraţiei republicane nou născute, D.G. a încercat să-i consolideze bazele obţinând consensul Bisericii (angajându-se să obţină recunoaşterea în cadrul Constituţiei a Acordurilor de la Lateran), şi căutând să-şi asigure încrederea clasei de mijloc şi a întreprinzătorilor. Atitudinea lui faţă de PCI a devenit încet-încet mai rigidă, chiar dacă a avut grijă (secondat fiind în aceasta de către Togliatti) să nu ajungă la un conflict general: la începutul anilor '50, a crescut şi preocuparea sa faţă de revenirea neofascismului şi tocmai pericolele reprezentate de „extreme" i-au inspirat măsurile de „democraţie protejată", cât şi noua lege electorală majoritară propusă de el în ultimii ani de guvernare. În politica economică D.G. a aderat cu totul la politica liberului schimb personificată de oameni precum E. Corbino, L. Einaudi şi G. Pella, trebuind în această privinţă să înfrunte nu numai opoziţia forţelor de stânga, dar şi criticile din ce în ce mai aspre chiar din partidul său, ale grupului care-l avea în frunte pe G. Dossetti. Original şi hotărâtor a fost rolul exercitat de el în politica externă. Stăpânit de conştiinţa izolării internaţionale a Italiei după înfrângerea din război şi de dimensiunea nevoilor sale materiale, orientarea de bază a fost aceea a unei strânse legături de încredere, chiar şi personală, cu SUA, pecetluită de adeziunea la Pactul atlantic, la care D.G. a ajuns învingând uriaşe rezistenţe interne, dar şi rezistenţa altor puteri occidentale. De o deosebită importanţă a fost şi angajarea sa în lupta pentru integrare europeană, susţinută şi de formaţia sa central-europeană şi de legătura de încredere foarte strânsă cu K. Adenauer şi R. Schuman: într-o Europă unită, legată de SUA, dar având propriile sale zone de autonomie, el vedea şi o contribuţie la stabilitatea internă a Italiei şi la reintegrarea paşnică a Germaniei în comunitatea internaţională.

■ *Partid, Stat, Biserică.* Om de guvern mai înainte de a fi om de partid, D.G. a afirmat mereu primatul guvernului şi al instituţiilor în faţa partidului, concepând DC ca pe un instrument electoral funcţional pentru a atrage consensul lumii catolice şi al întreprinzătorilor. Faţă de Biserică atitudinea sa a fost elastică: pe de o parte a solicitat sprijinul ierarhiei pentru a favoriza unitatea politică a catolicilor în jurul DC, iar pe de altă parte a acţionat cu hotărâre pentru a limita tendinţele confesionale exprimaţe de argumente ale dreptei catolice şi de către Acţiunea Catolică a lui L.Gedda.

Bibliografie: M.R. Catti de Gasperi, *De Gasperi uomo solo,* Mondadori, Milano 1964; P. Scoppola, *La proposta politica di De Gasperi,* Il Mulino, Bologna 1977; *Scritti politici di De Gasperi,* a cura di P. Zunino, Feltrinelli, Milano 1979.

de Gaulle, *Charles,* v. Gaulle, *Charles de.*

Degrelle, *Léon,* politician belgian (Bouillon, 1906-Malaga, 1994). Militant al tineretului studenţesc creştin, a întemeiat în 1932 revista „Rex", în care şi-a avut originea o mişcare naţionalistă de orientare fascistă; rexismul (1935). A colaborat cu naziştii după 1940; la conducerea unei legiuni valone a luptat în Uniunea Sovietică alături de trupele germane.

De Klerk, *Frederik,* om politic sud-african (Johannesburg, 1936). Luându-i locul lui P. Botha la conducerea Partidului Naţionalist în 1989, a fost ales preşedinte al Republicii Sud-Africane. Prin neaşteptata eliberare a liderului negru al ANC, N. Mandela, în 1990, a început rapida eradicare a regimului de *apartheid* până la primele alegeri multirasiale din 1994. Numit vicepreşedinte al republicii, şi-a păstrat funcţia şi a participat la guvernul de coaliţie format de Mandela până la aprobarea noii constituţii (1996). Preluând conducerea opoziţiei, s-a retras de pe scena politică în 1997.

De Launay, *Claudio Gabriele conte,* general şi om politic savoiard (Duingt, Savoia, 1786-Torino 1850). Vicerege al Sardi iei (1843-1848), a fost mai târziu comandant al diviziei din Genova, dar a fost destituit de către ministrul Gioberti pentru că nu era bine văzut de către democraţi. După înfrângerea de la Novara (1849), Victor Emanuel II l-a numit preşedinte al Consiliului, dar acuzat ca reacţionar şi filoaustriac, a fost înlocuit în funcţie de M. d'Azeglio după câteva săptămâni.

Delcassé, *Théophile,* om politic francez (Pamiers, 1858-Nisa 1923). Radical, ministru al coloniilor (1894-1895) şi de externe (1898-1905), a încercat să izoleze Germania şi a sprijinit reapropierea de Italia şi Marea Britanie prin *Entente Cordiale,* dar pentru rigiditatea de care a dat dovadă în timpul primei crize marocane a trebuit să demisioneze (1905); a fost din nou ministru de externe în 1914-1915.

Delfi, vechi oraş din Focida, locul unde se afla un sanctuar al lui Apollo şi al unui oracol care făcea din el cel mai important centru religios din Grecia antică. Cel mai mare prestigiu l-a atins între sec. IX şi V. î.Hr., când a exercitat o mare influenţă în viaţa întregii Grecii. Concesiile făcute forţelor devenite predominante î diferite perioade au făcut totuşi ca oracolul să devină treptat impopular.

Delfin, v. Dauphiné.

Delhi, oraş din India, situat în regiunea Punjab, cuprinde oraşul istoric tradiţional şi New Delhi, construit în 1911 de către englezi drept centru administrativ al Imperiului britanic din India şi astăzi capitală a Uniunii indiene. Important nod al traficului comercial dintre lumea arabă şi Extremul Orient, D. a devenit foarte curând unul dintre oraşele cele mai bogate ale continentului. A fost cucerit de şeful irano-afghan Muhammad, în 1193.

■ *Sultanatul de la Delhi.* În 1206 generalul lui Muhammad, Qutb ad-Din Aibak, l-a proclamat capitală a unui sultanat care şi-a extins influenţa asupra întregii Indii centrale şi de nord şi a cunoscut o maximă înflorire sub dinastia Tughlag (cca 1320-1414). Prădat de Timur Lenk (1398), D. a devenit mai apoi sediu al dinastiei afghane Lodi (1451-1526) şi în cele din urmă capitala a Imperiului moghul.

Della Rovere, familie nobilă italiană, l-a avut drept iniţiator pe *Francesco* (Celle Ligure 1414-Roma 1484), papă sub numele de Sixtus IV (1471-1484), care, printr-o politică caracterizată de un nepotism deşănţat, a adus bogăţia şi puterea familiei. Printre cei mai iluştri exponenţi: *Giuliano* (Albisola 1443-Roma 1513), ales papă cu numele de Iuliu II (v., 1503-1513); *Giovanni* (1457-1501) a fost primul care a avut o seniorie proprie, aceea de la Senigallia. Familia s-a stins o dată cu *Francesco Maria II* (1548-1631).

Della Scala sau **Scaligeri,** familie nobilă din Veneto, titulară a senioriei din Verona din sec. XIII până în sec. XIV. Situându-se în fruntea guvernului poporului la moartea lui Ezzelino da Romano (1259) cu *Mastino I* (m.1277), care a fost podestà şi capitano del popolo din 1260, au exercitat, din 1263, cu sprijinul imperiului, o putere absolută asupra oraşului, care s-a continuat şi sub *Alberto* (m.1301), *Bartolomeo I* (m.1304), şi *Cangrande* (Verona 1291-Treviso 1329), vicar imperial la Vicenza, care a extins dominaţia asupra oraşelor Feltre, Belluno, Padova şi Treviso. Din 1313 până în 1318 l-a găzduit la curtea sa pe Dante Alighieri, care l-a menţionat în *Divina Comedie* (Paradis, XVII). *Mastino II* (1308-1351) a cucerit Brescia, Parma şi Lucca, dar coaliţia alcătuită din Veneţia, Florenţa şi Milano l-a împiedicat să continue (pacea de la Veneţia 29.I.1339). Conflictele cu familia Carrara au făcut să slăbească ulterior puterea familiei D. S. în timpul senioriei lui *Cansignorio* (1340-1375) şi a lui *Antonio* (m.1388), care în 1387 a fost deposedat de seniorie de către Gian Galleazo Visconti.

Della Torre sau **Torriani,** familie nobilă din Milano, originară din Valsassina, care a deţinut senioria oraşului Milano din 1257 până în 1277 datorită guelfului *Pagano* (m.1241), care a salvat armata milaneză înfrântă l Cortenuova (1237) de împăratul Frederic II.

Del Noce, *Augusto,* filosof italian (Torino 1910-Roma 1989). De formaţie catolică, a fost cercetător al filosofiei politicii (*Sinuciderea revoluţiei,* 1978) şi al filosofiei istoriei (*Problemele ateismului,* 1964; *Epoca secularizării,* 1970). A formulat o interpretare teoretică a fascismului, ca mişcare revoluţionară cu totul specială a epocii secularizării (apropiată de tezele lui E. Nolte) şi o viziune a istoriei contemporane ca „istorie filosofică", ale cărei fapte politice reflectă conflictele dintre sistemele de idei.

Delors, *Jacques,* politician francez (Paris 1925). Catolic, sindicalist, apropiat al lui de Gaulle, a fost ministru de finanţe şi al economiei în guvernul socialist Mauroy (1981). Din 1985 până în 1994 a condus Comisia CEE, întărindu-i rolul şi prestigiul şi aducând o contribuţie esenţială la dezvoltarea Uniunii Europene (v.), prin definirea tratatului de la Maastricht (1991, v.) şi prin insistenţa de a nu-i conferi o abordare exclusiv tehnico-contabilă, ci şi una atentă faţă de problemele integrării în muncă.

Delos, insulă din arhipelagul Cicladelor, loc de naştere mitic al lui Apollo şi al zeiţei Artemis. Capitală religioasă a confederaţiei maritime ateniene (Liga delio-atică, v.), D. a rămas aproape în mod neîntrerupt sub stăpânirea Atenei. În epoca elenistică a devenit principala piaţă din estul Mediteranei, până când insula a fost implicată în războaiele numite mitridatice (sec.II-I î.Hr.) şi şi-a pierdut importanţa comercială.

De Martino, *Ernesto,* etnolog şi istoric italian (Neapole, 1908-Roma 1965). De formaţie croceană, a încercat să transforme din punct de vedere istoric etnologia eliminând orice fel de poziţie naturalistă (*Naturalism şi istoricism în etnologie,* 1941). A fost interesat de mentalitatea primitivă şi de lumea populară, analizând magia (*Lumea magică,* 1948) şi elementele de permanenţă ale vechilor culturi în bocetul meridional şi în folclorul din Taranto (în trilogia operelor sale principale: *Moarte şi bocet ritual în lumea antică,* 1958; *Sudul şi magia,* 1959; *Pământul remuşcării,* 1961).

De Martino, *Francesco,* jurist şi om politic italian (Neapole 1907). Profesor de istoria dreptului roman, a fost mai târziu secretar al PSI în 1963-1966 şi din 1972 până în 1976, când, în faţa profundei crize a partidului, a fost înlocuit de B. Craxi; a fost vicepreşedinte al Consiliului în 1968-1972.

Demetrios I Poliorcetes (n.cca 336-Apameia 283 î.Hr.), rege al Macedoniei (294-288). Fiu al diadohului Antigonos, a avut un rol importat în campaniile pentru succesiunea la tron de după Alexandru cel Mare, cucerind mai multe oraşe din însărcinarea tatălui său. Porecla de P. („Cuceritorul de oraşe") i-a venit de la inventarea unei maşini de război experimentată în asediul de la Rhodos (305). La moartea lui Casandru (297) a reuşit să pună stăpânire pe Macedonia şi să devină rege (294). Detronat de Pyrrus (288), a încercat să se refugieze în Asia Mică, unde însă a fost prins de Seleucos.

Demetrios I Soter (m.149 î.Hr.), rege al Siriei (162-149). Fiu al lui Seleucos IV, a fost trimis de tatăl său ca ostatic la Roma în 175, în timp ce pe tronul Siriei se succedau Antiochos IV şi Antiochos V. Când i s-a permis să se întoarcă în patrie a pus mâna pe tron, omorându-l pe Antiochos V şi înăbuşind răscoalele lui Iuda Maccabeul. A murit în luptă împotriva unui nou pretendent care se bucura de sprijinul romanilor.

Demetrios II Nicator (n.161-m.126 î.Hr.), rege al Siriei (146-126). Fiu al lui Demetrios Soter, a recucerit regatul de la uzurpatorul Alexandru Bala cu ajutorul lui Ptolemeu Filometor în 146. În 140 a fost făcut prizonier de către parți, fiind eliberat în 129. A reușit să recucerească regatul, dar l-a pierdut trei ani mai târziu.

Demetrios din Faleron, om politic atenian (Faleron, Atena, cca 350-Egipt cca 283 î.Hr.). Elev al lui Teofrast, în 317 a fost numit arhonte de către regele macedonean Casandru și adus la cârma Atenei. Răsturnat de la putere de către Demetrios Poliorcetes în 307, s-a refugiat în Egipt, la Alexandria, unde a fost consilierul lui Ptolemeu Lagos. Alungat de urmașul acestuia, Filadelfos, și-a pus capăt zilelor.

Demirel, *Suleiman*, om politic turc (Islamkoy, 1924). Lider al Partidului Căii Juste, a fost prim-ministru din 1965 până în 1971 și din 1975 până în 1981, dar în ambele cazuri a fost destituit prin lovituri de stat militare. După democratizarea parțială a țării și după victoria partidului său în alegeri (1991), a devenit din nou șef al guvernului, iar în 1993 l-a înlocuit pe Özal ca președinte al republicii.

De Mita, *Ciriaco*, om politic italian (Nusco, Avellino, 1928). S-a aflat printre liderii curentului de bază di DC, ministru al industriei (1973-1974), al comerțului exterior (1974-1976), pentru problemele Sudului (1976-1997); a fost secretar (1982-1989) într-o perioadă de mare concurență cu PSI și președinte (1989-1993) al DC. În 1988-1989 a fost președinte al Consiliului într-un guvern de coaliție alcătuit din cinci partide.

Democrația Creștină (DC), partid politic apărut în Italia în 1942, în timpul celui de-al doilea război mondial; a guvernat în Italia neîntrerupt, împreună cu diferitele coaliții, din 1945 până la dizolvarea sa, care a avut loc în 1993.

■ *DC a lui De Gasperi*. DC s-a născut prin confluența exponenților Partidului Popular care se dizolvase, tineri formați la școala Acțiunii Catolice, intelectuali și participanți la Rezistență, reuniți în jurul documentelor programatice din *Ideile reconstrucției DC* și din *Programul de la Milano*, care mergeau în continuarea tradiției mișcării catolice, dar având importante inovații în direcția unei intervenții cu caracter social în domeniul economic (Codul de la Camaldoli). DC a obținut conducerea guvernului prin A. De Gasperi în 1945, iar la alegerile pentru Constituantă în 1946 s-a afirmat ca partid al majorității relative. Sprijinul tot mai mare acordat de Biserică a făcut foarte curând ca DC să fie calificată drept partidul „catolicilor", dar politica aconfesională a lui De Gasperi a provocat neînțelegeri cu dreapta catolică și chiar cu Acțiunea Catolică. Dorința de consens, care a atins perioada de vârf în alegerile din 18.IV.1948, a favorizat conotația interclasistă a partidului, în interiorul căruia se regăseau componente eterogene (clasele medii, segmente populare și din rândul întreprinzătorilor, puternice organizații colaterale precum Coldiretti și Acțiunea Catolică). Elementul religios și spiritul anticomunist au jucat rolul de liant, sprijinind o politică cu tendință conservatoare care, în anii centrismului (v.), s-a impus asupra ipotezelor de „partid programatic" susținute de Dossetti și de grupul său.

■ *DC de la Fanfani la dorotei*. După ce a fost marginalizată generația ex-popularilor, în primii ani ai deceniului VI conducerea partidului a fost preluată de „Inițiativa democratică", curent în care s-au reunit discipolii lui De Gasperi și foști adepți ai lui Dossetti. Sub secretariatul lui A. Fanfani (1954-1959) a fost întărită organizarea partidului și a început procesul de integrare directă în instituțiile de stat, începând cu ENI a lui E. Mattei. Activismul lui Fanfani a provocat în partid reacții care s-au coagulat în 1959 în jurul opoziției „doroteilor" (v.), care, prin A. Moro, au ajuns la conducerea partidului. Acesta a sprijinit inaugurarea orientării de „centru-stânga", care lărgea aria de guvernare spre socialiștii cu o dorință declarată de reforme și a promovat în același timp un efort remarcabil de reflecție asupra identității DC cu întrunirile de la S. Pellegrino (1961-1963). A doua jumătate a anilor '60 a fost, în orice caz, caracterizată de o administrare moderată a partidului și guvernului, lipsită de capacitatea unor soluții hotărâte: evenimentele din 1968 și criza anilor '70 au surprins DC nepregătită și în stare de oboseală.

■ *DC a lui Moro și Zaccagnini*. În prima jumătate a anilor '70, revenirea lui Fanfani la conducerea unei DC, de-acum în mod structural divizată în curente organizate, a determinat o relansare a activismului, încheiată însă cu înfrângerea de la referendumul cu privire la divorț din 1974. Alegerile din 1975-1976 au confirmat slăbirea partidului în fața înaintării PCI. Moro a fost cel care a încercat să relanseze rolul DC printr-o mai mare deschidere spre problemele societății și prin atribuirea secretariatului lui B. Zaccagnini (1975-1980), care a contribuit la regăsirea consensului chiar și în sectoarele catolice cele mai exigente. Încercarea de extindere a unor responsabilități din guvern spre PCI a fost î blocată de răpirea și asasinarea lui Moro de către Brigăzile Roșii (1978).

■ *Anii '80 și desființarea*. La al XIV-lea Congres național (1980), aprobarea unui „preambul" la documentul final, care excludea orice posibilitate de colaborare cu PCI a însemnat victoria componentelor moderate ale partidului (secretar F. Piccoli); acest lucru a coincis, însă, cu pierderea conducerii guvernului pentru prima dată după 1945 (guvernele Spadolini și Craxi). Forțele de stânga au revenit în vârf o dată cu numirea lui C. De Mita ca secretar (1982-1989), căruia i-a urmat A. Forlani (1989-1992), susținător la unei solide alianțe cu PSI-ul lui B. Craxi pentru

sprijinirea guvernului condus de G. Andreotti. Între timp, însă, gravele probleme ale țării, criza generală a lipsei de încredere în sistemul partidelor, separarea unor segmente ale lumii catolice (începând cu ex-primarul orașului Palermo, L. Orlando, fondator al mișcării „La Rete" și cu liderul mișcării pentru reformă electorală, M. Segni), afirmarea Ligii Lombarde, scandalul mitei au venit să submineze într-un mod cu totul nou bazele consensului acordat DC. După înfrângerea în alegeri din 1992 și afirmarea unor noi sisteme electorale majoritare, atât la nivel administrativ cât și politic (în urma referendumului din 1993), secretariatul lui Martinazzoli a dirijat un proces de constituire controversat, care s-a încheiat cu o dizolvare traumatizantă a DC și cu nașterea unui nou Partid Popular Italian (ianuarie 1994), la care totuși nu au aderat componente moderate și conservatoare (CCD, CDU), acestea îndreptându-se spre dreapta în Polul Libertății. În 1997, în mai multe rânduri, a fost luată în considerație, în diverse modalități, posibilitatea de reconstituire a partidului de către exponenți ai vechii DC.

Bibliografie: A. Giovagnoli, *Il partito cristiano, Stori della DC, 1945-1993*, Laterza, Bari 1997

Vezi și: catolicism democrat; centrism; centru-stânga; democrație creștină; mișcarea catolică; Partidul Popular Italian.

Democrația Muncii, partid politic italian înființat în 1943 din inițiativa câtorva oameni politici prefasciști precum I. Bonomi și M. Ruini, din sfera radicală sau social-democrată. Membru al CLN, DM a condus prin Bonomi primele guverne (1944-1945). În 1946 s-a prezentat la alegerile pentru Constituantă împreună cu liberalii sub sigla de Uniunea Democrată Națională, obținând alegerea a doar 14 deputați din rândurile sale.

democrație,
formă de guvernământ (gr.: *demos*, popor și *kratos*, dominație, putere), în care deținerea puterii este atribuită poporului. Atât în manifestările sale instituționale cât și în expresia ei teoretică, d. a căpătat de-a lungul secolelor caracteristici din cele mai diferite.

■ *Democrația în Antichitate.* Ideea de d. care a apărut în Grecia antică a fost alăturată unor concepte ca „isonomie" (egalitatea tuturor în fața legilor), „libertate" (condiție pentru exercitarea drepturilor politice), „isocrație" (egalitatea puterii), „isogorie" (egală libertate de exprimare). Modul de a concepe această „guvernare a poporului" a fost însă deosebit de bine structurat. Chiar Herodot a indicat calitățile și defectele formelor de guvernământ: doar d. ar realiza egalitatea, libertatea și isonomi ; aristocrația ar putea fi preferată pentru că înseamnă guvernarea celor mai buni; monarhia s-ar distinge prin capacitate decizională. În tipologia lui Platon d. este guvernarea celor mulți, dar și a celor săraci. Pentru Aristotel d. este situată între formele degenerate, ca putere exercitată nu „de cei mulți", ci „pentru cei săraci", adică în vederea unui interes părtinitor. Modelul aristotelic (care consideră ca fiind, în cele din urmă, formele de guvernământ cele mai indicate formele „mixte") va fi acceptat în repetate rânduri de gândirea occidentală.

■ *Polisul grecesc.* Realizările instituționale concrete a ceea ce azi am putea numi democrația greacă s-au dezvoltat în interiorul *polis*-ului (v.), structurându-se în special în adunarea cetățenilor (v. Atena). Acest model a fost transmis și orașelor din Liga delio-atică, iar mai târziu din Magna Graecia. Conflictele dintre orașele-stat au dus însă la predominarea sistemelor oligarhice (Sparta), dând o puternică lovitură tendințelor democratice.

■ *Experiența romană.* Nu mai mică este și influența pe care experiența Romei a exercitat-o asupra ideii de d. În special perioada republicană oferă un important model instituțional. S-a afirmat liberul acces al cetățenilor la diferitele funcții după ce *Legea celor XII Table* (451 î.Hr.) stabilise egalitatea juridică dintre patricieni și plebei. Adunările comițiilor exercitau puterea legislativă și judiciară. Chiar rolul moderator pe care-l juca Senatul (care rămânea o emanație a patriciatului) se reînnoia prin cooptarea și a celor care ocupaseră în trecut funcții publice. Între timp, o organizare juridică tot mai rafinată conferea siguranță normelor.

■ *Componente democratice ale gândirii medievale.* În epoca medievală redescoperirea filozofiei politice clasice, în special a celei aristocratice, dar și egalitarismul gândirii evanghelice creștine și în cele din urmă înflorirea primelor teorii contractualiste au îndreptat din nou interesul spre d. Alături de tradiționala idee a originii divine a puterii a început să se afirme principiul legitimității populare, folosit în special de către imperiu pentru a se opune papalității. Treptat a căpătat formă, sub efectul teoriilor lui Aristotel, preluat de către Sf. Toma de Aquino, ideea unui contract originar, prin care membrii societății se supuneau principelui. Fundamentată în acest sens este lucrarea *Defensor pacis* (1324) a lui Marsilio din Padova: puterea suverană constă în a face legi, al căror beneficiar este întotdeauna poporul *(universitas civium)* sau acea parte a lui care este predominantă *(valentior pars)*. Legislatorului îi revine și puterea de a-l pedepsi și eventual de a-l detrona pe principe în vederea unui avantaj comun.

■ *De la comune la statul modern.* Marsilio cunoștea bine experiența guvernelor comunale italiene (v. comune). Dar în acest sistem, bazat pe ierarhia și pe

aparatul corporativ (v. corporații), lipsea complet orice idee de egalitate între indivizi. Mai târziu, Machiavelli a recunoscut doar două forme de guvernământ: monarhia și republica, care nu se identificau cu d., dar aveau unele din caracteristicile ei (de ex., împărțirea puterii între mai multe grupuri colective). J. Althusius (*Politica*

DEMOCRAȚIE

Forme, idealuri și norme ale democrației

Prima formă de democrație este aceea care-și ia numele în special de la egalitate. Într-adevăr, este o lege a acestei democrații egalitatea, adică cei săraci să nu aibă nimic mai mult decât cei bogați, și ca nici unul din cele două grupuri să nu fie stăpân (adică să participe mai mult decât celălalt la guvernare), ci amândouă să se afle pe un plan de paritate. Dacă este adevărat că în democrație important este mai ales criteriul libertății, așa cum presupun unii, și la fel și criteriul egalității, ele s-ar realiza în și mai mare măsură dacă toți ar participa, cât mai eficient și pe același plan, la elaborarea constituției [...].
Un alt tip de democrație constă în a-i face pe toți să participe la exercitarea autorității, dar întrucât, în mod incontestabil, sunt cetățeni și se află sub imperiul legilor Mai mult, democrație este aceea în care toți iau parte la magistraturi, cu condiția să fie cetățeni în general, dar și sub imperiul legilor. Într-o altă formă de democrație există aceleași condiții ca și în altele, dar autoritatea supremă o reprezintă masele și legea, aceasta se întâmplă ori de câte ori se bucură de autoritate decretele (deliberate de către adunare în condiții speciale) și nu legea. Aceasta se întâmplă din cauza demagogilor.
În democrațiile guvernate conform legii nu există demagogi, ci cei mai buni cetățeni se află în primele rânduri (adică se bucură de funcții), în timp ce acolo unde legile nu sunt suverane, ies la iveală demagogii.

ARISTOTEL, *Politica*,
ediție îngrijită e L. Sichirollo,
Le Monnier, Florența 1980, pg.106-107

Forțele democrației sunt uriașe. Dumnezeu, legea lui educativă, aspirațiile gânditorilor, instinctele și nevoile mulțimii, vinile și greșelile dușmanilor săi, se luptă pe întrecute pentru ea. Noi câștigăm, prin mișcarea de talaz care se ridică, teren în fiecare zi. De la Paris la Viena, de la Roma la Varșovia, ideea de democrație br˘zdează pământul european, conduce și leagă gândurile națiunilor [...]. E clar pentru fiecare că vremurile astăzi sunt pregătite pentru punerea în practică a principiilor sale. Ceea ce nu era, cu șaizeci de ani în urmă, decât o clarviziune în timp a geniului, astăzi este o realitate, realitatea care marchează și stăpânește toate manifestările existente în epocă. Viața omenirii aparține de-acum înainte, orice-am face, credinței care spune libertate, asociere, progresul tuturor prin efortul tuturor [...] Credem, recapitulând, într-o orânduire socială care-l va avea pe Dumnezeu și legea lui în vârf, poporul, universalitatea cetățenilor liberi și egali, la temelie, progresul drept normă de urmat, asocierea ca mijloc, sacrificiul ca botez, genul și virtutea drept sfătuitori pe calea ce trebuie urmată.

GIUSEPPE MAZZINI, *Manifestul Comitetului central democrat european* (1850) în *Scrieri politice*, ediție îngrijită de T Grandi și A. Combra, UTET, Torino, 1972, pg.672 și 677.

Singurul mod de a ne înțelege când vorbim despre democrație, în măsura în care se opune formelor de guvernare autocrată, este de a o considera ca fiind caracterizată de un ansamblu de norme (primare sau fundamentale) care stabilesc cine este autorizat să ia deciziile colective și prin ce proceduri [...]. Acum în ceea ce privește persoanele chemate spre a lua (sau pentru a colabora la luarea de) decizii colective, un regim democratic se caracterizează prin atribuirea acestei puteri (care întrucât este autorizată de legea fundamentală devine un drept) unui număr foarte mare de membri ai grupului [...]. În ceea ce privește modalitățile de decizie, regula fundamentală a democrației este regula majorității.

NORBERTO BOBBIO,
Viitorul democrației,
Einaudi, Torino 1991, pg.4-5

methodice digesta, 1603) a făcut încă un pas spre suveranitatea poporului, recunoscând dreptul de opoziție față de cel care ar fi pretins să guverneze împotriva voinței celor guvernați. Imaginea poporului suveran s-a conturat în bună parte încă din perioada războaielor religioase: principele primește puterea de la popor și trebuie s-o exercite în limitele acestei însărcinări, fără a pretinde să se amestece în materie de credință. Această evoluție a dat un puternic impuls și legitimitate luptelor duse în sec. XVII de către Parlamentul englez împotriva coroanei (v. revoluția engleză).

■ *Democrația în epoca modernă.* În gândirea iluministă (Montesquieu și Rousseau, în special) și în ideologiile revoluționare din America și Franța s-au afirmat principiile democratice în mod definitiv împotriva absolutismului. Rousseau a îmbinat în teoria contractului social ideea existenței unei voințe generale (inalienabilă și indivizibilă) a colectivității, refuzul oricărei voințe politice individuale sau de partid, învățătura oferită de puținele exemple de d. directă și aspirație spre un sistem egalitar în care toți să ia parte la elaborarea legilor. D. care se putea realiza în practică nu era însă, pentru Rousseau, cea directă (propric doar statelor mici), ci cea reprezentativă. Această idee și-a găsit aplicarea la sfârșitul sec. XVIII în constituția SUA (și a fiecărui stat care face parte din SUA) ca și în cele create de Revoluția franceză. De atunci conceptul de d. a fost indisolubil legat de cel de reprezentare politică și de existență a unei adunări alcătuite din delegați ai poporului.

■ *De la liberalism la democrație.* În sec. XIX atenția teoreticienilor d. s-a îndreptat spre garantarea libertăților și drepturilor fundamentale ale cetățenilor, ocrotind o zonă privată și evitând excesele iacobi ilor din d. revoluționară, care s-a dorit să se impună prin teroare. Un curent de gândire „garantist" și liberal (de la B. Constant până la J.S. Mill) a concentrat atenția asupra aspectelor juridico-formale ale d., în timp ce Alexis de Tocqueville în lucrarea sa *Democrația în America* (1835-1840) a recunoscut că există o mai mare participare politică în America față de Europa. În dezbaterea politică conceptul de d. a fost în mod esențial opus liberalismului, tinzând spre integrarea maselor populare în stat și militând împotriva restricțiilor de tip censitar asupra dreptului de vot. O răspândire reală a d. în Europa în acest sens a existat abia după primul război mondial. Ideea unei d. directe, descentralizate, cu un puternic control de jos în sus, organizată la locul de muncă s-a aflat în centrul elaborării gândirii marxiste și a fost preluată, cel puțin la nivel teoretic, după revoluția bolșevică, de către Lenin în așa-zisa „democrație a sfaturilor", conform căruia statul ar fi trebuit să se întemeieze pe soviete și pe structurile lor la nivel teritorial și de întreprindere.

■ *Formalismul contemporan.* În opoziție cu aceste modele se află viziunea elitistă a teoriei clasice politice (G. Mosca și V. Pareto), care a dus la reinterpretarea d. ca o modalitate – printre multe altele – de selectare și recrutare a deținătorilor puterii. Mai precis, în anii '40 ai sec. XX, J. Schumpeter susținea că există d. acolo unde se obține puterea printr-o luptă care are drept scop votul poporului. Pe aceeași linie s-a situat și gândirea lui K. Popper sau a lui H. Kelsen. În felul acesta d. s-a îndepărtat treptat de înțelesul generic de „guvern al poporului", pentru a fi definită pe baza existenței unor condiții formale și procedurale imposibil de evitat: libertatea de asociere, de gândire, de informare; dreptul de vot și alegeri libere; dreptul liderilor politici de a se confrunta între ei în vederea obținerii consensului; posibilitatea de acces la funcțiile publice; controlul politicii forțelor aflate la guvernare din partea opoziției și alternarea la guvernare. În ciuda acestui fapt a persistat o viziune care opune o d. „de substanță" celei pur și simplu „formale": ea a avut o mare influență în cursul evoluției sistemelor democratice în promovarea drepturilor sociale ale cetățenilor *(Welfare State)*. Aceste dinamici, împletite cu moștenirea liberală, au dus la configurarea, în lumea occidentală cu economie capitalistă, a experiențelor așa-numitelor regimuri „liberal-democrate"

Bibliografie: M.I. Finley, *La democrazia degli antichi e dei moderni*, tr.it. Laterza, Bari 1973; G. Sartori, *Democrazia e definizioni*, Il Mulino, Bologna 1969

Vezi și: alegeri; anarhism, aristocrație, absolutism; bonapartism, burghezie, catolicism democratic; clasă socială; comunism, conservatorism; contractualism; constituție; democrații populare; drepturile omului; guvern; liberalism; masă, societate de; mit politic; monarhie; oligarhie; opinie publică; plebiscit; referendum; republică; revoluția americană; revoluția franceză; revoluția engleză; socialism; stat.

democrație creștină, sintagmă prin care se definește ansamblul mișcărilor și partidelor de inspirație catolică care au apărut în Europa și în America Latină începând de la sfârșitul sec. XIX sub impulsul pontificatului lui Leon XIII.

■ *Democrația creștină în sec. XIX.* Încă din epoca Revoluției franceze expresia a fost folosită pentru a defini posibilitatea unei legături între credința catolică și principiile democratice, dar abia la sfârșitul sec. XIX, după publicarea enciclicei *Rerum Novarum* de către Leon XIII (1891), d.c. s-a afirmat ca o mișcare de mari proporții, mai ales în Belgia, Italia și Franța. În Franța, în ciuda angajării a numeroși preoți tineri (***abbés démocrates***) în domeniul publicistic, sindical și politic,

care a permis desfăşurarea a trei congrese naţionale (1896-1898), nu s-a creat o organizaţie stabilă. În Belgia, un puternic curent al d. c. s-a unit cu partidul catolic aflat la putere, contribuind la reînnoirea lui. În Italia experienţa s-a derulat în interiorul Operei Congreselor, prin înfruntări îndârjite cu conducerea conservatoare. În cadrul generaţiei democrat-creştine s-au format viitorii lideri catolici precum L. Sturzo, F. Meda şi R. Murri. Murri a intrat curând în conflict în ierarhia, în special după ce prin enciclica *Graves de Communi* (1901), Leon XIII a acceptat d.c., conferindu-i însă un conţinut caritabil şi social şi nu politic. Dizolvarea Operei Congreselor (1904) a adus după sine dispersarea democrat-creştinilor; în timp de Sturzo s-a implicat în special în activitatea unor organizaţii locale, Murri a înfiinţat Liga Democratică Naţională (1905), dar încercarea lui de a grefa moştenirea catolico-liberală pe trunchiul democrat-creştin a fost condamnată de Pius X.

■ *Democraţia creştină şi „partidul catolic".* Experienţa primei d. c. a pus problema depăşirii schemei tipice pentru sec. XIX a partidului catolic confesional şi legat de ierarhie, atent doar la apărarea intereselor Bisericii, în favoarea unui partid de inspiraţie creştină întemeiat pe conceptele de laicitate, aconfesionalitate, autonomie faţă de ierarhie, democraţie internă, capabil să promoveze un program de reforme atent la toate problemele ţării. Rod al acestei elaborări a fost Partidul Popular Italian (1919), care a preluat multe din elementele democrat-creştine şi a reprezentat un model pentru încercările asemănătoare din Franţa (Partidul Democrat Popular, 1924) şi din Spania (Partidul Social Popular, 1922).

■ *Democraţia creştină după 1945.* Partidele de inspiraţie catolică apărute (sau reapărute) după cel de-al doilea război mondial au recuperat o parte din patrimoniul precedent al mişcărilor democrat-creştine, dar au dorit să obţină un consens cât mai mare reunind în interiorul lor toate sau aproape toate componentele lumii catolice. D. c. italiană s-a orientat în manieră foarte diferită faţă de d. c. de la sfârşitul sec. XIX şi chiar faţă de PPI, absorbind moşteniri clerico-moderate şi conservatoare, în mod asemănător cu CDU germană, fondată cu ajutorul catolicilor şi protestanţilor moştenitori ai formaţiilor politice moderate şi conservatoare prenaziste. În general, s-a dovedit a fi limitată tendinţa de a da noilor partide democrat-creştine un caracter programatic mai accentuat şi de „stânga", în special în domeniul politicii economice, chiar dacă o trăsătură comună a partidelor democrat-creştine a fost susţinerea autonomiilor locale, a unei intervenţii moderate a statului şi a unei politici sociale favorabile *Welfare State*-ului, într-un cadru de susţinută fidelitate faţă de principiile catolice şi faţă de doctrina socială a Bisericii; şi mai clară, în sfârşit, s-a dovedit atitudinea filoamericană în politica externă. După anii '50, partidele de inspiraţie democrat-creştină s-au răspândit şi în America Latină, propunând un fel de „a treia cale" printre regimurile militare conservatoare şi ipotezele revoluţionare. Relevant a fost succesul d.c. chiliene cu E. Frei. Noi formaţii care au fost influenţate de d.c. au apărut şi în Europa de Est după căderea regimurilor comuniste. În 1976 partidele democrat-creştine din Europa comunitară au constituit Partidul Popular European.

Bibliografie: G. Vecchio, *La democrazia cristiana in Europa (1891-1963)*, Mursia, Milano 1979; J.M. Mayuer, *Partiti cattolici e democrazia cristiana in Europa, '800-'900*, tr.it., Jaca Book, Milano 1983.

Vezi şi: catolicism democrat; Centrul, Partidul; Democraţia Creştină; Opera dei Congressi; Partidul Popular Italian; Uniunea Creştin-Democrată; Uniunea Creştin-Socială.

democraţii populare, regimuri care s-au afirmat în perioada de după cel de-al doilea război mondial în ţările din Europa Răsăriteană supuse hegemoniei sovietice. În practică au folosit metodele planificării şi administrării puterii ale URSS, excluzând orice posibilă „cale naţională" spre socialism.

demografie istorică, disciplină auxiliară a istoriei, care studiază populaţiile umane şi transformările lor, prin analize de tip statistic, care s-a dezvoltat prin anii '50 (L. Henry şi l'Institut d'Études Démographiques). Importante sunt cercetările de d. i. referitoare la Europa modernă, în special în timpul *Ancien Régime*, adică într-o perioadă în care n-au existat recensăminte, registre de stare civilă şi de evidenţă a populaţiei; sursele sunt arhivele parohiale, cu registrele lor de botezuri, căsătorii şi morţi. Studiile de demografie istorică au permis reconstituirea unor curbe de natalitate, nupţialitate şi mortalitate şi prin aceasta evaluarea efectelor perioadelor de epidemie, secetă, variaţii ale preţurilor pe arii restrânse (microanalize). Alte surse sunt „situaţiile sufletelor" (registre de familie pentru controlul împărtăşaniei de Paşte) şi „consemnări despre populaţie" (recensăminte aproximative şi sporadice), efectuate din motive fiscale din ordinul puterii civile. D. i. şi-a îndreptat atenţia şi spre migraţiuni şi urbanism, în afară de studiul structurilor de familie şi de rudenie, ceea ce a permis progresul cercetărilor de istorie a familiei.

Demostene, orator şi om politic grec (Atena 384-Calauria 322 î.Hr.). Pierzându-şi tatăl la o vârstă fragedă şi deposedat de avere de către tutorii săi, D. şi-a început propria carieră oratorică intentând cu succes un proces împotriva unuia din aceştia, Afobos. Din 355 s-a dedicat vieţii publice şi s-a angajat în apărarea libertăţii Atenei. S-a arătat preocupat de stabilitatea finanţelor publice, condiţie considerată de el ca fiind indispensabilă pentru o politică externă eficientă. Începând din anul 350 D. şi-a concentrat toate eforturile pentru a-i pune în gardă pe concetăţenii săi cu privire la pericolul

pe care-l reprezentau planurile de hegemonie ale lui Filip, convingându-i prin *Filipicele* sale și prin cele trei *Olintiace* pronunțate cu ocazia cuceririi Olintului de către macedoneni. Când Filip a asediat Byzantion, D. a reușit să promoveze o alianță între Atena și Teba, dar în 338, la Cheroneea, forțele orașelor aliate au fost învinse de cele macedonene. D. a continuat să trăiască la Atena, înconjurat de mare prestigiu, până când în 324 a fost îndepărtat, sub acuzația de a-l fi ajutat pe intendentul regelui macedonean Alexandru să fugă din oraș cu întregul tezaur, după moartea acestuia. Reîntors la Atena s-a aflat printre promotorii revoltei grecești împotriva generalului Antipatros, care după ce a înă-bușit-o (322) i-a condamnat la moarte pe capii ei, printre care și pe D. Acesta, fugind din Atena, s-a refugiat în templul lui Poseidon, la Calauria, unde s-a sinucis cu puțin timp înainte de a fi prins.

Deng Xiaoping sau **Teng Hsiao-ping,** om politic chinez (Kuang-an, Sechuan, 1904-Beijing, 1997). A aderat la Partidul Comunist în 1924 în Franța; după o perioadă de ședere în URSS, s-a reîntors în China și a luat parte la evenimentele revoluționare. După constituirea Republicii Populare a ocupat numeroase funcții politice, susținând o orientare politică moderată și pragmatică, contrară exceselor ideologice. Atacat cu îndârjire pentru aceasta în timpul revoluției culturale (v.), exclus în 1969 din Comitetul Central, a revenit în fruntea guvernului și a partidului în 1973-1976, sprijinit de Chou En-lai. La moartea lui Mao a devenit cel mai important lider chinez, lichidând moștenirea maoistă și introducând modelul „socialismului de piață", bazat pe deschiderea treptată spre forme de economie de piață și pe noi relații internaționale, mai destinse cu Occidentul, paralel cu respingerea practicilor democrate liberale. Retră-gându-se în mod formal din toate funcțiile în 1992, D. X. a condus în realitate politica Chinei până la sfârșitul vieții, reușind să treacă și peste reacția conservatorilor, care a urmat după reprimarea mișcărilor studențești din piața Tien An Men (1989), de altfel din ordinul lui.

De Nicola, Enrico, om politic italian (Neapole 1887-Torre del Greco 1959). Deputat al stângii liberale, a fost președintele Camerei (1920-1923), senator din 1929. În 1944 a formulat compromisul dintre coroană și partidele antifasciste care a dus la locotenența principelui Umberto. Monarhist, a fost șeful provizoriu al statului după referendumul care a dus la instaurarea republicii (1946-1948), apoi prim președinte al Curții Constituționale (1956-1957).

Denikin, Anton Ivanovici, general rus (n.1872-Ann Arbor, 1947). A fost șeful Statului Major general după revoluția din februarie 1917. Împreună cu Kornilov și Alekseev a fost unul din capii rezistenței antibolșevice și a comandat armatele „albe" din sudul Rusiei. În 1919, cu sprijinul Marii Britanii și al Franței, a înaintat victorios spre Moscova, dar în aprilie 1920, fiind înfrânt, a părăsit Rusia.

Departament de Stat, nume dat ministerului de externe în SUA; este condus de secretarul de stat.

Depretis, Agostino, om politic italian (Mezzana Corti, Pavia, 1813-Stradella, Pavia, 1887). Deputat în parlamentul piemontez în 1848, a fost mazzinian până în 1853 și adversar al guvernului. În 1859 s-a apropiat de Cavour, a fost numit guvernator de Brescia și pe urmă trimis în misiune pe lângă Garibaldi în Sicilia, unde a fost prodictator din 22.VII. până în 14.IX.1860. Ministru al lucrărilor publice în guvernul Rattazzi (1862), al marinei și al finanțelor în guvernul Ricasoli (1866-1867), a rămas apoi în opoziție, preluând conducerea forțelor de stânga la moartea lui Rattazzi (1873). Cu ajutorul unor elemente de centru și de dreapta, la 18.III.1876 a învins guvernul Minghetti, datorită „revoluției parlamentare", care a adus stânga la putere. Ulterior a fost aproape în mod neîntrerupt președinte al Consiliului, aflându-se în fruntea a 11 guverne până la sfârșitul vieții sale.

■ *Transformism și reforme.* Chiar din octombrie 1876 D. a manifestat intenția de a susține transformarea partidelor (v. transformism), care va deveni trăsătura caracteristică a întregii sale activități în guvern, puternic contracarat de stânga intransigentă. În timpul guvernării sale a fost promulgată legea Coppino (1877), cu privire la învățământul elementar obligatoriu; au fost abolite taxa pe măcinat și cursul forțat al lirei (1881-1882); a fost aprobată o reformă electorală care a făcut să crească de patru ori numărul persoanelor cu drept de vot (1882). În schimb, dezvoltarea evidentă a lucrărilor publice (străzi și căi ferate) nu a fost scutită de deturnări de fonduri și corupție, în timp ce prefecții au întețit la maxim presiunile în dauna candidaților opoziției.

■ *Politica externă.* D. nu s-a ocupat direct de politica externă: personal fiind filofrancez și filobritanic, s-a limitat să semneze aderarea la Tripla Alianță (1882) împreună cu Germania și Austria, în timp ce dezastrul de la Dogali (1887) a pus capăt primei încercări de expansiune colonială a Italiei în Abisi ia, întreprinsă pentru a lăsa liberă emigrarea populației din Mezzogiorno.

Derby, *Edward George Geoffrey Smith Stanley, conte de*, om politic britanic (Knowseley Park, Lancashire, 1799-1869). Urmaș al uneia dintre cele mai mari familii ale aristocrației *whig*, a demisionat din guvernul Grey în apărarea Bisericii de stat anglicane în Irlanda și s-a apropiat de *tories*. A fost prim-ministru și trei guverne conservatoare minoritare (1852, 1858-1859, 1866-1868), dintre care ultimul a aprobat o reformă care a lărgit dreptul de vot.

deregulation, termen (engl.: dereglementare), care desemnează politica economică neoliberală aplicată în

anii '80 în Marea Britanie şi în SUA de administraţiile conduse respectiv de M. Thatcher şi R. Reagan. Abolirea unor normative care împiedicau activitatea întreprinderilor, mai ales în numeroase sectoare ale serviciilor (transporturi, energie, telecomunicaţii), avea drept scop să limiteze costurile de gestiune şi să reducă preţurile acestor servicii.

dervişi, călugări musulmani (persană: *darvish,* cerşetor, itinerant) aparţinând unor confrerii mistice. Călugări contemplativi dar şi predicatori itineranţi, d. sunt veneraţi de popor ca nişte sfinţi, ghicitori şi vindecători.

De Sanctis, *Francesco*, critic literar şi om politic italian (Morra Irpina, azi Morra de Sanctis, Avellino, 1817-Neapole, 1883). A fost cel mai de seamă exponent al criticii literare romantice din Italia şi a dat naştere unui filon cultural care l-a influenţat pe B. Croce şi pe marxişti; opera sa cea mai cunoscută este *Istoria literaturii italiene* (1870). A participat în 1848 la revoluţia de la Neapole, a ispăşit trei ani de închisoare şi a plecat în exil la Torino şi Zürich. Ca ministru al învăţământului în anii 1861-1862, 1878 şi 1879-1881 a încercat, însă fără succes, să introducă în sistemul şcolar criterii educative de inspiraţie laică şi democratică.

De Sanctis, *Gaetano*, istoric italian (Roma 1870-1957). Elev al lui K.J. Beloch, a predat istoria antică la universităţile din Torino şi din Roma. Catolic şi anti-fascist, a fost destituit din învăţământ în 1931, pentru că a refuzat să depună jurământ de credinţă pentru regim. Reintegrat după căderea fascismului, a fost senator pe viaţă şi preşedinte al Institutului Enciclopediei Italiene. Operele cele mai importante: *Atthis* (1898); *Istoria Romanilor* (1907-1964); *Istoria Grecilor* (1939).

desaparecidos, termen (sp.: dispăruţi), devenit comun pe continentul sud-american pentru a-i desemna pe cei care, consideraţi suspecţi sau vinovaţi că se opun guvernelor dictatoriale şi militare, au fost închişi şi judecaţi clandestin de către forţele de poliţie sau de trupe paramilitare. Fenomenul d. a căpătat proporţii importante în Argentina în anii dictaturii militare (1976-1982), când se estimează că 30 000 de persoane au dispărut.

descamisados, termen (sp.: fără cămaşă) introdus de monarhiştii spanioli în 1820 pentru a-i desemna pe liberalii apărători ai Constituţiei de la Cadiz din 1812. Într-o perioadă mai recentă, d. au fost numiţi în Argentina susţinătorii cei mai fanatici ai lui J. Perón, care proveneau din straturile populare.

descurajare nucleară, formă specială de descurajare care s-a dezvoltat în cadrul Războiului rece, bazată pe ameninţarea cu recurgerea la arma atomică. Strategiile superputerilor de la sfârşitul anilor '50 (echilibru atomic şi dezvoltarea rachetelor nucleare) se întemeiau pe starea de aşteptare creată de imposibilitatea de a da o lovitură decisivă adversarului şi deci, în ultimă analiză, pe funcţia de descurajare a aşa-numitului „echilibru al terorii" Faptul că această capacitate efectivă de temperare a d.n. a fost direct legată de entitatea cantitativă şi calitativă a armamentului nuclear posedat a stat la originea fenomenului de *escalation* nucleară din anii '60-'80 (v. dezarmare).

Desiderius (m. Corbie cca 774), rege al longobarzilor (756-774). În luptă cu Rachis (Ratchis) pentru succesiunea la tron după Aistulf (Astolf), a urcat pe tron cu ajutorul papalităţii şi l-a asociat la putere pe fiul său, Adelchi (759). Într-o primă perioadă a păstrat relaţii bune cu papalitatea şi cu francii, punând la cale dubla căsătorie a fiicelor sale, Ermengarda şi Gerbera, respectiv cu francii Carol şi Carloman. Atunci când papa i-a sprijinit împotriva lui pe ducii de Spoleto şi Benevento, D. a invadat Statul Papal şi a intrat în Roma (772). Papa Adrian I a cerut ajutorul francilor, care conduşi de Carol cel Mare i-au învins pe longobarzi la Chiuse di Susa şi l-au obligat să se refugieze la Pavia, unde l-au ţinut sub asediu până în 744, în timp ce Adelchi era înfrânt la Verona. După ce s-a predat (abdicând în favoarea lui Carol cel Mare şi punând capăt monarhiei longobarde), D. a fost dus în prizonierat în Franţa, unde a murit.

Desmoulins, *Camille*, publicist şi om politic francez (Guise, Aisne, 1760-Paris, 1794). Membru al clubului cordelierilor, a susţinut activ mişcarea revoluţionară prin jurnalele sale: „Révolutions de France et de Brabant" (1789-1791), şi „Vieux Cordelier" (1793). A murit ghilotinat.

despotism,

formă de guvernare în care puterea este exercitată în mod absolut, fără limite. După *Politica* lui Aristotel, existenţa unei puteri lipsită de orice fel de limite este comună mai multor tipuri de regim, în timp ce d. este favorizat de firea şi temperamentul supuşilor înclinaţi spre obedienţă; există comunităţi (în special monarhiile popoarelor barbare şi orientale) unde raportul dintre guvernanţi şi guvernaţi este asemănător cu raportul dintre stăpân *(despotes)* şi sclavii săi. Ideea aristotelică a d. a avut un mare succes în Evul Mediu: mulţi gânditori (Toma de Aquino şi Marsilio din Padova), au delimitat în special un despotism „oriental" opus libertăţilor europene. În mod analog, N. Machiavelli a făcut distincţia dintre un principat în care puterea principelui era mediată de o aristocraţie de sânge şi un principat despotic (exemplificat prin Imperiul otoman), unde numai unul singur era principe, iar toţi ceilalţi servitori. O tratare

DESPOTISM LUMINAT

Reformele Mariei Tereza şi ale lui Iosif II

A devenit o obişnuinţă din a face să coincidă mişcarea reformatoare a monarhiei austriece cu jumătatea de secol care cuprinde domniile Mariei Tereza (1740-1780) şi a lui Iosif II (1780-1790), chiar dacă elemente şi încercări de reformă s-au întâlnit încă din timpul domniei lui Carol VI (bazele cadastrului „terezi n" în Lombardia, de exemplu, au fost puse de prima comisie regală între 1718 şi 1733), şi chiar dacă dorinţa de reînnoire n-a dispărut în timpul domniei de doi ani a lui Leopold II (1790-1792), deşi a trebuit uneori să cedeze în faţa forţelor tradiţionale, fapt impus de situaţia internă şi internaţională deosebit de dificilă. Schimbările care au avut loc în această jumătate de secol, în cele mai variate domenii de viaţă, au fost, în orice caz, prin recunoaşterea unanimă, mai radicale şi incisive decât în orice altă experienţă europeană a „absolutismului luminat"

Atenţia istoricilor s-a concentrat îndelung în trecut asupra personalităţilor contrastante ale celor doi suverani: figura maternă a Mariei Tereza, străină de universul Luminilor, dar plină de grijă faţă de binele popoarelor sale şi „împăratul filosof" împins de un avânt doctrinar şi de o furie nivelatoare, lipsit de răbdare în faţa obstacolelor şi fără a fi preocupat de trăsăturile specifice ale diferitelor teritorii din imperiu. Numai în timpurile mai apropiate nouă, un asemenea contrast, în bună parte artificial şi schematic, a lăsat locul unei periodizări mai subtile şi unei mai atente evaluări a rolului pe care l-au avut colaboratorii şi consilierii, condiţiile economice şi interacţiunea dintre stat şi societate. S-a afirmat în felul acesta în prim plan legătura dintre război şi reforme, atât în primul deceniu de domnie al „suveranei binefăcătoare", dominat de figura contelui de Haugwitz şi de proiectele lui de creştere a veniturilor, de centralizare administrativă, de discreditare a puterii grupurilor sau Stände *(care, în toate teritoriile împărţeau suveranitatea cu principele), cât şi în timpul războiului de şapte ani (1756-1763), când s-a afirmat în mod hotărâtor autoritatea predominantă a contelui (şi mai târziu prinţ) de Kaunitz nu numai în politica externă, ci şi în afacerile interne, prin crearea unui Consiliu de stat, însărcinat să coordoneze şi să îndrume activitatea diferitelor ministere.*

Între cele două etape ale epocii tereziene se schimbă nu numai protagoniştii, ci şi orientările şi caracteristicile intervenţiei guvernamentale, dominate, în prima perioadă de douăzeci de ani, de exigenţa primordială de a garanta, printr-o radicală transformare a organelor centrale şi periferice ale statului, supravieţuirea monarhiei ca mare putere, după criza extrem de gravă traversată în anii '30 şi '40, orientată în a doua perioadă de 20 de ani spre obiectivul „fericirii publice", care trebuia obţinută prin extinderea frontului de reforme la raporturile dintre stat şi Biserică, la justiţie, la instrucţie, la sănătate şi asistenţă, la condiţiile de viaţă ale ţăranilor Dimpotrivă, mult mai puţin clară apare, din această perspectivă, ruptura dintre domnia Mariei Tereza şi cea a lui Iosif II, în ceea ce priveşte conţinutul de bază al politicii reformatoare; chiar dacă, desigur, nu sunt de neglijat schimbările de stil şi chiar de ritm al intervenţiilor, care, în deceniul 1780-1790, devin mai radicale, mai rapide şi mai uniforme pe tot întinsul teritoriilor supuse, cu riscul chiar de a declanşa fenomene de revoltă în provincii care în trecut fuseseră ocolite de astfel de fenomene, precum Belgia şi Ungaria. În istoriografia austriacă o amplă dezbatere a fost acordată în special acelor orientări din politica ecleziastică care, în mod obişnuit, sunt definite cu termenul de „iosefinism" Împotriva poziţiilor lui E. Winter, care i-a descoperit originile în instanţele reformei religioase şi bisericeşti, maturizate chiar din prima jumătate a secolului, în chiar rândurile clerului, sensibil la influenţele adepţilor lui Muratori, a janseniştilor şi febronianilor, a intervenit iezuitul F. Maas, după care ofensiva împotriva privilegiilor şi imunităţii Bisericii ar fi fost cu precădere opera minţii, foarte deschise şi pătrunsă adânc de ideile iluministe, a lui Kaunitz, de a cărui cancelarie depindea din 1757 Lombardia, terenul de experimentare şi de pornire al acestei politici. Astăzi Reformkatholizismus *şi* Staatskirchentum *nu mai apar ca termeni con-*

trastanți, ci complementari, apți să caracterizeze afirmarea simultană și convergentă a unor impulsuri spre reînnoire din sânul Bisericii și a unor exigențe, din partea statului, de a-și afirma și în acest sector crucial puterea superioară de reglementare și de control.

În acest sector, ca și în altele, Iosif II nu a făcut decât să ducă până la ultimele consecințe, cu intransigența care-l caracteriza, programe și direcții de intervenție formulate încă din timpul domniei mamei sale: este suficient pentru toți exemplul codului penal din 1787, unde sunt pentru prima dată afirmate principiile deplinei autosuficiențe a normativei, ale legalității pedepsei și ale egalității juridice a tuturor indivizilor, și cel al reformei agrare promulgate în 1788 (și care mai târziu n-a mai fost aplicată din cauza rezistenței nobililor și a morții premature a împăratului), care prevedea convertirea prestațiilor de muncă gratuite ale țăranilor de pe pământurile seniorilor în plata în bani stabilită în mod riguros de către lege. Dincolo de nereușita acesteia, cât și a altor inițiative ale lui Iosif II, care par să depășească cadrul însuși al absolutismului luminat, astăzi există tendința de a sublinia succesul în ansamblu al unei opere de cincizeci de ani de modernizare a instituțiilor și societății, fără rezultatele cărora (consolidarea armatei și a birocrației dar și fascinația exercitată de curți asupra aristocrației și atracția exercitată de Viena ca centru economic și ca ambianță a unei rafinate civilizații artistice și literare) n-ar putea fi înțeleasă „statica grandioasă" (termenul îl aparține lui C. Magris) care a ținut strâns unită heteroclita și multinaționala monarhie danubiană până la primul război mondial.

CARLO CAPRA, Universitatea din Milano

aprofundată a formei de guvernare despotice i-o datorăm lui Montesquieu, care în lucrarea sa *Spiritul legilor* (1748) a făcut distincția dintre d., întrucât era o formă de guvernare fără limite a voinței unui singur om, bazată pe frica celorlalți și monarhie și republică. Tot în cursul sec. XVIII, în paralel cu tensiunile antimonarhice – preludiu al Revoluției franceze – s-a afirmat o semnificație polemică mai generală a despotismului înțeles ca guvern arbitrar al unui monarh care nu ținea cont de drepturile poporului. Această idee, clar exprimată în *Eseu despre despotism* (1776) de G.H. Mirabeau, a fost folosită împotriva domniei lui Ludovic XVI și a devenit parte din gândirea secolului XIX: în 1812 B. Constant de Rebecque a atacat regimul lui Napoleon pentru că era despotic. Și tot în cursul sec. XVIII, în cadrul gândirii fiziocrate s-a născut și noțiunea de „despotism luminat" (v.).

despotism luminat, sau **absolutism luminat,** sistem de guvernare prin care, în Europa sec. XVIII, a fost promovată, prin acțiunea unor suverani absoluți, modernizarea statului și a aparatului său. Expresia, curentă în sec. XIX, a fost folosită pentru prima dată de către M. Grimm (1723-1807) în *Corespondență literară.* Suveranii și-ar fi inspirat activitatea lor reformatoare din teoriile filosofice ale timpului, denumite, în ansamblu, iluminism.

■ *Absolutismul și gândirea iluministă.* În realitate, este vorba de întâlnirea dintre două procese istorice distincte. Pe de o parte, absolutismul regal sau consolidarea treptată a puterii monarhice, cu centralizarea funcțiilor statului, în defavoarea tradiționalelor grupuri conducătoare (nobilime, aristocrație orășenească, categorii de târgoveți). Pe de altă parte, evoluția gândirii științifice și filosofice în sec. XVII și XVIII și, în consecință, formarea unei culturi noi punea la baza progresului civil al popoarelor și statelor valori precum libertatea, toleranța, rațiunea, instruirea și egalitatea. O astfel de cultură, apanaj al unei elite cosmopolite, aristocrate și din înalta burghezie, a fost determinantă pentru formarea unei „opinii publice" în sens modern, de care chiar suveranii au demonstrat că țin cont. D. l. s-a dezvoltat totuși mai mult ca răspuns la unele exigențe specifice, de consolidare militară și de reorganizare administrativă și financiară, decât ca rezultat al unei adeziuni depline a suveranilor la ideile și propunerile făcute de *philosophes.*

■ *Suveranii reformatori.* Frederic II al Prusiei (1740-1786) a fost primul care s-a declarat discipolul „luminilor" și care s-a înconjurat de o adevărată „curte filosofică" O politică asemănătoare a fost pusă în practică de Ecaterina II (1762-1796) în Rusia, de Maria Tereza de Habsburg (1740-1780) și de fiul său, Iosif II (1780-1790), de Carol III de Bourbon mai întâi la Neapole (1734-1759), și pe urmă în Spania (1759-1788). Și în statele mai mici, principi și miniștri au încercat să urmeze criteriile despotismului luminat: marchizul de Pombal în Portugalia, Leopold de Habsburg-Lorena în Toscana, Du Tillot la Parma, Gustav III în Suedia.

■ *Succese și eșecuri ale reformelor.* Reformele despoților luminați au avut loc și au fost mai incisive în Prusia și în statele habsburgice, adică în zone unde economia, societatea și cultura erau mai înapoiate decât în Franța,

Olanda şi Anglia. Graţie d. l., unele monarhii absolute au putut în felul acesta să recupereze o întârziere însemnată faţă de alte state mai moderne. În alte ţări, reformele d. l. s-au izbit de structurile şi privilegiile existente. În Franţa au eşuat planurile de redresare financiară (1774-1788). În Rusia reformele Ecaterinei II au rămas în cea mai mare parte în stadiu de proiect, în timp ce s-au înăsprit condiţiile de viaţă ale iobagilor şi au fost reconfirmate privilegiile nobilimii (*Carta nobilimii*, 1785). La Neapole, introducerea sistemului de cadastru funciar şi unele intervenţii de natură mercantilă în favoarea dezvoltării economice nu au reuşit să dărâme jurisdicţiile feudale şi să influenţeze cu ceva înapoierea agriculturii.

Bibliografie: F. Venturi, *Settecento riformatore*, Einaudi, Torino 1969-1976, 3 vol.

Vezi şi: absolutism; Ancien Régime; aristocraţie; feudalism; fiziocraţie; iezuiţi; iluminism; justiţie; mercantilism; monarhie; stat; şcoală;

destalinizare, politică iniţiată în URSS la puţin timp după moartea lui Stalin, care a atins apogeul la al XX-lea congres al PCUS (14-25.II.1956), când N. Hruşciov a denunţat cultul personalităţii şi crimele dictatorului defunct. D. era legată de încercarea de destindere în relaţiile dintre cele două lagăre promovată de Hruşciov şi tindea să atribuie stalinismului degenerarea sistemului socialist, încercând să refacă legătura cu moştenirea leninistă. Au fost reabilitate unele dintre victimele epurărilor din primii ani ai deceniului VI atât în URSS, cât şi în ţările din Europa de Est şi au început să fie cunoscute unele fapte şi procese din anii obscuri ai „marilor epurări" D. a provocat contralovituri şi în alte ţări, începând cu Polonia şi Ungaria, dar reflecţiile sale critice au fost treptat abandonate încă din primii ani ai deceniului VII.

destindere, proces prin care cele două superputeri, SUA şi URSS, şi-au atenuat atitudinea reciprocă de suspiciune şi ostilitate pe care o avuseseră în timpul Războiului rece. Punctul de plecare al d. l-a constituit moartea lui Stalin (5.III.1953), chiar dacă încă înainte dictatorul rus îşi exprimase, într-un interviu acordat ziarului „New York Times" (25. XII.1952), convingerea că un conflict SUA-URSS poate fi evitat. O manifestare simbolică a destinderii a fost conferinţa la vârf de la Geneva (18-23.VII.1955), prima întâlnire între şefii de stat ai SUA şi URSS după Conferinţa de la Potsdam din 1945. În această etapă s-a vorbit şi despre „dezgheţ", pentru a sublinia depăşirea treptată a unei etape de răcire dusă la extrem a raporturilor diplomatice dintre cele două lagăre. D. a devenit posibilă datorită stabilizării raporturilor de forţă din Europa între sferele de influenţă ale SUA şi URSS şi convingerii că o confruntare nucleară ar fi dus la distrugerea întregii planete. D. a transformat Războiul rece în coexistenţă competitivă, prin care cele două superputeri s-au angajat să-şi demonstreze propria superioritate în domeniul economic, cultural, social, sportiv, al explorării spaţiale, excluzând recurgerea directă la forţă. După speranţele deşteptate la începutul anilor '60 (întâlnirile Kennedy-Hruşciov), procesul de d. a cunoscut, spre sfârşitul deceniului, o încetinire, în ciuda câtorva paşi înainte făcuţi în domeniul dezarmării (convorbirile SALT). Noile dificultăţi de la sfârşitul anilor '70, cu tensiunile provocate de iniţierea programului american de instalare a bazelor de rachete pe continentul european, au făcut loc pentru reluarea destinderii o dată cu *perestroika* lui Gorbaciov. Dizolvarea comunismului şi a URSS în 1991 a marcat sfârşitul definitiv al logicii opoziţiei dintre cele două lagăre şi al Războiului rece.

De Valera, *Eamon*, om politic irlandez (New York 1882-Dublin 1975). A participat la revolta antiengleză de la Dublin din 1916 şi a fost preşedintele mişcării naţionaliste Sinn Fein. S-a opus tratatului din 1921 care acorda independenţă Irlandei, obligând-o însă să păstreze legătura cu coroana britanică. După ce a fondat partidul Fianna Fail, a fost de mai multe ori prim-ministru din 1932 şi preşedinte al republicii (1959-1973).

De Vecchi, *Cesare Maria*, om politic italian (Casale Monferrato 1884-Roma 1959). A aderat la fascism, în cadrul căruia a reprezentat curentul cel mai legat de monarhie. Quadrumvir în Marşul asupra Romei, a fost guvernator al Somaliei şi al Dodecanezului, ambasador pe lângă Sfântul Scaun (1929-1935), ministru al educaţiei naţionale (1935-1936). Pentru că a votat în favoarea ordinii de zi Grandi, la 25.VII.1943 a fost condamnat la moarte în contumacie la procesul de la Verona.

devoluţie, războiul de, războiul pentru posesiunea Flandrei spaniole dus de către regele Franţei, Ludovic XIV împotriva Spaniei, Angliei, Olandei şi Suediei (1667-1668). Legea Brabantului stabilea că doar fiii din prima căsătorie aveau dreptul la moştenire paternă; extinzând această normă la dreptul internaţional, la moartea lui Filip IV, regele Spaniei (1665), Ludovic XIV, a avut pretenţii asupra Ţărilor de Jos spaniole în numele soţiei sale, Maria Teresa, fiica lui Filip IV împotriva drepturilor lui Carol II. Ludovic XIV a declarat război şi a ocupat Flandra şi Franche-Comté (1668). Anglia, Olanda şi Suedia, îngrijorate de iniţiativa francezilor, au convocat Tripla alianţă (Haga, 1668) şi prin pacea de la Aix-la-Chapelle (2.V.1668) au obligat Franţa să restituie Spaniei Franche-Comté, recunoscându-i doar oraşele cucerite Tournay, Charleroi şi Lille.

dezarmare, problema repudierii războiului ca mijloc de rezolvare a conflictelor între state, prin adoptarea

unor forme de control a armamentului şi a arbitrajului internaţional, s-a pus încă din sec. XVIII (de ex., opera lui I. Kant, *Pentru pacea eternă*, 1795), dar abia în sec. XX a devenit de stringentă actualitate. La sfârşitul sec. XIX, în faţa unei producţii industriale de armament în continuă creştere, a devenit cu adevărat evident pericolul pe care-l reprezintă pentru pace simpla existenţă a arsenalelor militare. Pentru a pune capăt unei asemenea dezvoltări necontrolate s-a propus convocarea unor întâlniri internaţionale (conferinţa de la Haga, 1899 şi 1907), de altfel fără rezultate semnificative.

■ *Societatea Naţiunilor şi dezarmarea.* După pierderile umane extrem de grave provocate de primul război mondial (1914-1918), problema dreptului a fost pusă din nou de largi categorii ale opiniei publice şi de către unii oameni politici, dintre care s-a remarcat preşedintele SUA Th.W. Wilson. În timp ce puterile care ieşiseră învingătoare i-au impus Germaniei prin tratatul de la Versailles (1919) o dezarmare forţată, la conferinţa de la Washington (1921-1922) Marea Britanie, SUA, Japonia, Italia şi Franţa stabileau limitarea respectivelor forţe navale. Societatea Naţiunilor nou născută şi-a propus în mod explicit să reducă armamentul, chiar şi al popoarelor care ieşiseră învingătoare, la nivelele minime compatibile cu apărarea şi securitatea statelor asociate. Principiul acordurilor de d. multilaterale negociate în cadrul societăţii a devenit însă greu de realizat în practică prin încălcarea lor de către SUA şi prin excluderea iniţială a ţărilor învinse din cadrul Societăţii.

■ *Dificultăţile anilor '30.* O dată cu conferinţa de la Londra (1930), Marea Britanie, SUA şi Japonia au stabilit nişte limite în construirea de portavioane şi submarine: acordul a fost însă foarte curând denunţat de către Japonia. Din 1932 până în 1934 a avut loc la Geneva conferinţa generală asupra d., promovată de Societatea Naţiunilor: tratativele s-au împotmolit însă în faţa militarismului crescând (Germania hitleristă a părăsit lucrările înainte de încheierea lor). Un alt eşec a fost conferinţa de la Londra din 1935 cu privire la d. navală: Japonia şi Italia fascistă s-au sustras acordului semnat de Marea Britanie, SUA şi Franţa.

■ *Dezarmarea blocată de Războiul rece.* După al doilea război mondial, atât lucrările organismelor ONU, cât şi propunerile avansate pe rând de către SUA şi URSS cu privire la d. n-au avut nici un fel de rezultat. Situaţia a părut că se deblochează o dată cu destinarea (suspendarea unilaterală a experienţelor nucleare în URSS şi SUA în 1958; propunerea lui Hruşciov cu privire la un plan de d. generală, 1960). Conferinţele de la Paris şi Geneva, convocate în mod special în acest scop, au eşuat din cauza unei noi ascuţiri a tensiunii dintre SUA şi URSS (criza rachetelor din Cuba, 1962). În 1968, în schimb, circa 60 de state, între care SUA şi URSS, au ajuns la un acord împotriva răspândirii armamentului nuclear în noi ţări. În Occident s-au ridicat mai multe voci pentru a arăta că unica posibilitate de restabilire a unui climat de încredere internaţională îl reprezintă începutul unor iniţiative de d. unilaterală. Un deosebit efect şi impact a avut în acest sens mişcarea pentru pace şi d. răspândită în Europa Occidentală în acelaşi timp cu evenimentele legate de eurorachete (1979-1983, v.). Stabilitatea echilibrului internaţional bipolar şi a

NEGOCIERI ŞI TRATATE SUA-URSS (mai târziu Rusia) cu privire la dezarmare

anul	*denumirea*	*temă*
1969-1979	SALT[1]	negocieri cu privire la limitarea armamentelor strategice atât ofensive cât şi defensive
1972	SALT[1]	tratat de limitare a rachetelor ABM (rachete antirachetă balistică)
1972-1989	MFR[2]	negocieri între NATO şi Tratatul de la Varşovia cu privire la reducerea reciprocă a forţelor armate prezente pe continentul european
1979	SALT II[1]	tratat de limitare a instalării unui singur tip de rachetă ICBM[3] cu rază de acţiune mai mare de 5500 km
1982-1983; 1985	START[4]	negociere pentru reducerea forţelor strategice şi nucleare
1991	START I	tratat cu privire la reducerea focoaselor nucleare până în 1998 la 10 395 pentru SUA (de la 12.081) şi până la 8040 pentru URSS (de la 10 841).
1993	START II	tratat cu privire la reducerea focoaselor nucleare de la sol până în 2003 la 3500 pentru SUA şi 3 000 pentru Rusia; eliminarea rachetelor MIRV[5]; înjumătăţirea numărului rachetelor care se pot lansa de pe submarine.

1) Sigla SALT (*Strategic Arms Limitation Talks Treaty:* convorbiri/tratat pentru limitarea armelor strategice) indică atât negocierile cât şi tratatele la care s-a ajuns, acestea din urmă distingându-se prin cifre romane.
2) MRF: Mutual Force Reduction, reducere reciprocă de forţe.
3) ICBM: InterContinental Ballistic Missile, rachetă balistică intercontinentală.
4) START: Strategic Arms Reduction Talks Treaty: convorbiri/tratat pentru reducerea armelor strategice.
5) MIRV: Multiple Independently Targetable Re-entry Vehicle; rachetă cu focoase multiple pentru obiective independente.

logisticii sale, legate de creşterea pieţei armamentelor alimentată de războaiele locale din Lumea a Treia, nu a permis, până la sfârşitul anilor '80, să se iniţieze procedee concrete de d., ci doar să se ajungă la acorduri parţiale cu privire la controlul armamentului după logica „echilibrului terorii" (negocierile SALT). O dată cu venirea la putere a lui Gorbaciov (proiectul său politic de reformare a sistemului sovietic a avut printre principalele sale premise înlăturarea rapidă a aparatului militar deosebit de împovărător) şi neaşteptatul sfârşit al Războiului rece, o evidentă accelerare a iniţiativelor de d., atât nucleară, cât şi convenţională, a caracterizat, în schimb, anii '90 (tratatele START), martori, însă, şi ai unei recrudescenţe şi a unei înmulţiri a conflictelor locale (adesea pe fundal etnico-tribal), care împreună cu revendicările legate de programele de apărare ale statelor ex-sovietice nou create, au dat un nou impuls industriei şi pieţei armamentelor.
Vezi şi: appeasement; arme şi armamente; bomba atomică; eurorachete; ONU; pacifism; Războiul rece; Societatea Naţiunilor.

dezgheţ, termen cu care a fost definit în URSS climatul de toleranţă culturală instaurat în urma destali izării; dezgheţul s-a aplicat şi relaţiilor internaţionale înăsprite de Războiul rece (v. destindere).

dezindustrializare, reducerea sau eliminarea prezenţei industriei în unele zone este un fenomen care revine în istoria economică. Printre exemplele istorice de masivă d. pot fi amintite, între sec. XVIII şi XIX, înlăturarea unor înfloritoare activităţi manufacturiere (mătase şi bumbac) în Asia orientală şi în India şi a activităţilor din industria textilă (in, mătase şi lână) în Flandra şi Italia, distruse de concurenţa unor produse noi, mai convenabile. La sfârşitul sec. XIX au cunoscut aceeaşi soartă câteva sectoare din Anglia, înlocuite pe piaţa internaţională de economiile mai active din SUA şi din Germania, ţări recent industrializate. În Occidentul de azi fenomenul interesează diferite regiuni (de ex., tradiţionala arie de producţie a automobilelor americane din jurul oraşului Detroit: sectorul legat de cărbune în Marea Britanie) şi este legat de dezvoltarea cu precădere a sectorului terţiar al economiei, de îmbătrânirea instalaţiilor, de concurenţa ţărilor asiatice care încep să se afirme.

dezvoltare economică, creşterea constantă a cantităţii de bunuri produse şi a eficienţei producţiei, favorizată de transformările din sistemul economic (v. revoluţie industrială), realizată începând din sec. XIX în ţările din Europa Occidentală şi în SUA. Deşi această fază a coincis cu o creştere demografică importantă, creşterea exponenţială a venitului disponibil a făcut să crească şi venitul pe cap de locuitor şi standardul mediu al vieţii (chiar dacă au existat excepţii semnificative şi dezechilibre între clase sociale şi între regiunile globului). Studiile istorice asupra d. e. (W. Rostow; A. Gerschenkron) au scos în evidenţă importanţa crucială a unei faze de „decolare", înţeleasă ca iniţiere a unei serii de dinamici economice care fac ca procesul să devină ireversibil. Dezbaterea asupra extinderii d. e. a devenit aprinsă după al doilea război mondial, implicându-se în ea şi organisme politice internaţionale (în primul rând ONU), atingând şi problema existenţei ţărilor înapoiate, numite chiar „în curs de dezvoltare" Ieşirea din starea de înapoiere economică a aşa-numitei Lumi a Treia (interpretată, deseori, ca o consecinţă a neocolonialismului practicat de statele occidentale) a constituit obiectivul unei serii de politici de cooperare în vederea d. e. O abordare optimistă a posibilităţii de depăşire a contrastelor a fost, treptat, adusă în situaţia de criză de rezultatele economice din deceniile care au urmat. În special în America Latină, noţiunea de *desarollo* (dezvoltare) devine principiul de bază al unui proiect politic de mijloc, între politica reacţionară dusă de oligarhia funciară susţinută de militari şi revoluţiile de factură castristă.

diadohi, principalii ofiţeri ai lui Alexandru cel Mare, care la moartea sa (323 î.Hr.) au guvernat diferite provincii ale imperiului. Rivalitatea care s-a iscat curând între ei şi urmaşii lor a marcat o jumătate de secol de lupte care au dus la dezmembrarea imperiului macedonean.

diaspora, dispersarea poporului evreu (v. evrei) în afara Palestinei, impusă de romani după revoltele iudeilor şi după distrugerea Templului şi a Ierusalimului (70, 135 d.Hr.). Termenul este aplicat şi pentru dispersarea armenilor în urma genocidului săvârşit de turci (1894-1918).

Diaz, *Armando*, mareşal al Italiei (Neapole 1861-Roma 1928). În primul război mondial a comandat al XXIII-lea corp de armată pe frontul din Cars, iar după înfrângerea de la Caporetto, a fost ales personal de rege pentru a-i urma lui L. Cadorna ca şef al Statului Major. A ocupat această funcţie până în noiembrie 1919, angajându-se într-o dificilă acţiune de restabilire a încrederii trupelor în comandanţii de elită, iar mai târziu a fost ministru de război în primul guvern Mussolini (1922-1924).

Díaz, *Bartholomeu*, navigator portughez (n.1450 ?-Capul Bunei Speranţe 1500). Trimis de João II, regele Portugaliei, să exploreze amănunţit coastele Africii, a dublat în cursul uneia din aceste expediţii (1486-1487) Capul Bunei Speranţe, deschizând drumul primei călătorii spre India (a cărei comandă a fost încredinţată totuşi lui Vasco da Gama, 1497). Ulterior l-a însoţit pe A. Cabral în a doua expediţie spre India, care a atins coastele Braziliei (IV.1500) şi a permis Portugaliei să-şi afirme suveranitatea asupra acestor teritorii.

Díaz, *José Porfirio*, om politic mexican (Oaxaca 1830-Paris 1915). Preşedinte al republicii (1876-1911), a impus un regim antiliberal susţinut de o categorie restrânsă de proprietari de pământ şi de marile companii

străine, cărora le-a concesionat exploatarea resurselor subsolului. Excepţionala dezvoltare economică din această perioadă nu a reuşit să îmbunătăţească, însă, condiţiile de viaţă ale poporului. Răsturnat de la putere de revoluţia condusă de F. Madero, a plecat în exil.

Díaz del Castillo, *Bernal*, istoric spaniol (Medina del Campo cca 1492- Mexic cca 1581). A participat la expediţia lui H. Cortés şi i-a narat povestea *(Adevărata poveste a cuceririi Noii Spanii*, postum, 1632), unde îl pune în evidenţă nu numai pe Cortés, ci şi pe ceilalţi *conquistadores*, valorificând şi figura lui Montezuma şi a lui Guatimozino.

dictatură, formă de guvernare în care toată puterea este deţinută în mod exclusiv de o persoană sau de un organism, fără să existe posibilitatea de control asupra exercitării sale. D. îşi are originea în persoana magistratului roman *(dictator)* care, în epoca republicană, era în mod temporar înzestrat cu depline puteri pentru a face faţă unei situaţii excepţionale. Ideea de d. a apărut în Franţa în timpul revoluţiei o dată cu teoria „dictaturii revoluţionare", pentru a putea ţine piept ameninţării militare externe şi conflictelor contrarevoluţionare interne. Ideea de d. revoluţionară s-a îmbinat cu viziunea marxistă a „d. proletariatului", tipică etapei de tranziţie de la capitalism la comunism, cu scopul de a pregăti perioadă de depăşire a valabilităţii statului. Teoria politică modernă deosebeşte o d. „simplă" care este exercitată prin mijloace obişnuite de dominare, precum armata sau poliţia; o dictatură „cezaristică", care se bazează pe consensul populaţiei, obţinut prin plebiscit; o dictatură „totalitară", care produce un înalt grad de tensiune ideologică, considerându-se drept purtătoarea unei viziuni înnoitoare globale.

Dictatus Papae, culegere în 27 de propoziţii a principiilor inspiratoare ale reformei bisericeşti, promulgată de Grigore VII în 1075. Aici erau afirmate cu putere prerogativele papei pentru a limita posibilităţile împăratului de a interveni în viaţa Bisericii.

Diderot, *Denis*, scriitor şi filosof francez (Langres 1713-Paris 1784). S-a aflat printre protagoniştii culturii iluministe, şi ca iniţiator al *Enciclopediei* (1751-1772). A dovedit interes pentru domeniul ştiinţelor, al artei şi literaturii, susţinând o concepţie deistă şi negând orice finalitate a naturii.

Dien Bien Phu, fortăreaţă franceză în Vietnamul de Nord, a cărei cucerire de către forţele de gherilă comuniste, conduse de generalul Giap, după un asediu care a durat 55 zile, a marcat sfârşitul angajării miliare şi a dominaţiei coloniale a Franţei în Indochina (7.V.1954).

dietă, instituţie a Sfântului Imperiu Roman, în care principi laici şi ecleziaşti, cei mai mari latifundiari şi reprezentanţii oraşelor imperiale deliberau asupra principalelor probleme, precum pacea şi războiul şi promulgau legile cele mai importante. Instituită în sec. IX, d. imperială avea sarcina de a-l numi pe împărat, până la instituirea principilor electori în 1356 (v. Bula de Aur). După Războiul de treizeci de ani (1618-1648), d. imperiale au pierdut din importanţa lor politică, în faţa întăririi puterii principalelor state are alcătuiau Sfântul Imperiu Roman. Din 1663 sediul ei a fost stabilit la Regensburg. În cursul sec. XVIII d. a acţionat mai ales ca tribunal: rezolva cauze legate de titlul de proprietate supra feudelor imperiale. Instituţia a existat până la dispariţia Sfântului Imperiu Roman în 1806.

dijmă (decima), parte din recoltă plătită ca tribut. În Italia o zecime din recolta de grâu produsă de *ager publicus* era vărsată la tezaurul public roman. În epoca imperială d. a fost treptat înlocuită de un impozit în bani. Mai târziu, sistemul d. a fost larg aplicat şi de către Biserică.

Dilthey, *Wilhelm*, filosof şi istoric german (Biebrich, Renania, 1833-Siusi, Bolzano, 1911). Ostil faţă de orice filosofie a istoriei, atât de tip hegelian, cât şi pozitivist, a afirmat o concepţie istoricistă, făcând o distincţie netă între ştiinţele naturii (caracterizate de o metodă obiectivă şi cauzală) şi ştiinţele spiritului (bazate pe experienţele trăite, pe afinitatea spirituală substanţială dintre subiect şi obiect şi pe o metodă psihologico-hermeneutică; *Introducere în ştiinţele spiritului*, 1883). A aplicat aceste idei la o istorie a „spiritului european", introducând noţiunea de *Weltanschauung* (viziune a lumii).

Dimitrov, *Gheorghi*, om politic bulgar (Kovacevski, 1882-Moscova, 1949). Fondator al Partidului Comunist Bulgar. Secretar general al Internaţionalei a III-a (1935-1943), a fost principalul inspirator al politicii fronturilor populare (Congresul VII al Cominternului, 1935). În 1945 s-a întors în Bulgaria, unde a ocupat funcţia de premier, din 1946 până la sfârşitul vieţii.

Dini, *Lamberto*, om politic italian (Florenţa, 1931). După ce a ocupat funcţii înalte la Banca d'Italia şi în FMI, a fost ministru de finanţe în guvernul Berlusconi (1994), urmându-i acestuia ulterior ca preşedinte al unui guvern tehnic de tranziţie (1995-1996), care a iniţiat printre altele şi reforma sistemului de pensii. Prezentându-se la alegerile din 1996, pe o listă proprie în cadrul coaliţiei Măslinului, în acelaşi an a fost numit ministru de Externe în guvernul Prodi. În octombrie 1998 a îndeplinit aceeaşi funcţie în guvernul D'Alema.

Dio Cassius Cocceianus, istoric grec (Niceea, Bitinia, cca 155-Bitinia cca 235). Senator sub Commodus, a ajuns la funcţia de consul în 229. Retrăgându-se din viaţa publică spre a duce o viaţă obişnuită, a scris o importantă *Istorie romană* în 80 de cărţi, de la origine până în 229, din are au ajuns până la noi, în întregime, cărţile care acoperă perioada din 68 până în 10 î.Hr.

dioceză, circumscripţie administrativă a Imperiului roman şi, o dată cu afirmarea creştinismului, circumscripţie

eclezіastică, supusă jurisdicţiei unui episcop. Apostolii nu au cunoscut noţiunea de limitare teritorială în exercitarea misiunii lor, dar urmaşii acestora, adică episcopii, au devenit capii unor comunităţi foarte precise. De la sfârşitul sec. II, în Asia şi în Africa, se pare că fiecare comunitate creştină îşi avea episcopul său. În Occident, districtele bisericeşti s-au suprapus peste cele civile din Imperiul roman. D. din sec. IV erau foarte întinse, iar episcopii locuiau la oraş: o legătură directă între episcop şi comunitate se stabilea mai greu. În cursul Evului Mediu asistăm, în schimb, la o proliferare a d., în special în Italia, care a devenit necesară datorită înmulţirii centrelor orăşeneşti.

Diocleţian, *Caius Valerius Diocletianus* (243-313), împărat roman (284-305). Guvernator al Rhaetiei şi prefect al pretoriului, a fost proclamat împărat de către soldaţi la Nicomedia, dar a împărţit puterea cu tovarăşul său de arme, Maximian, pe care l-a ridicat la rangul de cezar, iar în 286, la cea de august.

■ *Împărţirea şi reorganizarea imperiului.* D. i-a încredinţat lui Maximian sarcina de a guverna în Occident şi de a reprima revoltele din Galia şi din Britannia, iar el a condus personal mai multe campanii cu intenţia de a consolida graniţele dinspre răsărit, a înăbuşit o rebeliune din Egipt, pe urmă s-a angajat într-o amplă acţiune de reorganizare a imperiului. A reglementat înainte de toate organizarea teritorială sporind numărul provinciilor şi înfiinţând, între provincii şi prefecturi, cele 12 districte intermediare ale diocezelor. În conducerea locală a separat definitiv puterea civilă de cea militară, unificând dreptul; la nivel central, cu intenţia de a reglementa procesul de succesiune şi a preveni astfel situaţiile de uzurpare, în 293 a creat aşa-numita tetrarhie, în baza căreia, puterea supremă era împărţită între cei doi auguşti, cărora li se supuneau cei doi cezari, în chip de urmaşi desemnaţi. Cele două părţi ale imperiului erau unite însă prin caracterul sacru pe care-l avea persoana împăratului. D. duce astfel până la capăt intenţia centralizatoare şi absolutistă a unora din predecesorii săi, inaugurând epoca „dominatului" (v.).

■ *Dificultăţile absolutismului.* Revendicând pentru sine conducerea Răsăritului, D. a încercat să-i consolideze finanţele stabilind un plafon al salariilor şi al preţurilor (edictul din 301) şi impunând un regim de dublă impozitare, pe proprietate *(iugum)* şi pe persoană *(caput)*. În 303, în faţa opoziţiei suscitată de relansarea ideii caracterului divin al împăratului, a promulgat o serie de edicte de persecuţie împotriva creştinilor. În 305, bolnav, împreună cu Maximian, a lăsat puterea în favoarea celor doi cezari, Galerius şi Constantin, retrăgându-se într-o fastuoasă vilă de pe coasta dalmată şi ducând o viaţă obişnuită.

Diodor din Sicilia, istoric grec (Agyrion, Sicilia, cca 90-cca 20 î.Hr.), a fost autor al unei istorii universale în 40 de cărţi *(Biblioteca istorică)*, din care a mai ajuns până în zilele noastre doar o parte, din epoca mitică până în anul 60 î.Hr., cuprinzând istoria egiptenilor, asi lor, babilonienilor, mezilor şi indienilor.

Dionis Agricultorul (Lisabona 1261-Santar 1325), rege al Portugaliei (1279-1325). Urmându-i tatălui său, Afonso III, s-a căsătorit în 1282 cu Isabela, fiica lui Pedro III de Aragón. A stabilit relaţii bune cu papalitatea şi a încurajat dezvoltarea economică a regatului, stimulând marina comercială şi agricultura. A introdus limba portugheză în actele juridice. În 1290 a înfiinţat la Lisabona prima universitate din Portugalia.

Dionis (Dionysios) din Halicarnas, istoric grec (n. cca 60-m.7 î.Hr.). A trăit la Roma, începând din anul 30 î.Hr. Autor al mai multor cărţi de retorică, în ale sale *Antichităţi romane* în 20 de cărţi a acoperit perioada de la originile Romei până în 264 î.Hr. Primele 10 cărţi, care au ajuns până la noi, reprezintă un fel de completare a operei lui Titus Livius.

Dionysios cel Bătrân (n. cca 432-m.367 î.Hr.), tiran al Siracuzei (407-367 î.Hr.). Cucerind puterea în cursul războaielor duse împotriva Cartaginei, a instaurat un regim antinobiliar, care s-a bucurat de o deosebită apreciere din partea poporului, datorită măsurilor adoptate (eliberarea sclavilor, rechiziţionarea pământului de la aristocraţie pentru a fi împărţit poporului). D. a nutrit ambiţia de a-i uni pe grecii din regiunile vestice, dedicându-se unui program de expansiune militară, prin coloniile militare impuse în teritoriile cucerite.

Dionysios II cel Tânăr (n.cca 395-m. 330 î.Hr.), tiran al Siracuzei (367-344 î.Hr.). Urmând tatălui său, Dionysios I, şi-a propus să pună în practică o serie de reforme cu scopul de a atenua caracterul despotic al regiunii, aducându-l în acest scop la curtea sa pe Platon. A fost izgonit de unchiul său Dio între 357 şi 347 î.Hr.

diplomacy by conference (engl.: diplomaţia prin conferinţe), practică diplomatică promovată de Austria, Rusia, Prusia şi Marea Britanie, care au aderat la Cvadrupla Alianţă din 20.XI.1815, menită să rezolve problemele Europei postnapoleoniene prin întâlniri periodice între oamenii de stat şi suverani. Susţinută de lordul Castlereagh şi de prinţul Metternich şi realizată prin conferinţele de la Aachen (1818), Troppau (1820-1821) şi Laibach (1821), d.b.c., a intrat în criză la conferinţa de la Verona (1822) prin opoziţia crescândă a Marii Britanii faţă de poziţiile reacţionare ale celorlalte puteri.

diplomatică, disciplină care, cu ajutorul altor discipline (paleografia, cronologia, istoria dreptului), studiază documentele (diplomele) şi fixează criteriile necesare pentru a le stabili autenticitatea şi valoarea de mărturie istorică.

diplomaţie,
complex de norme, obiceiuri şi organisme de care se folosesc statele în mod normal pentru a reglementa relaţiile dintre ele şi cu instituţiile înzestrate cu personalitate juridică internaţională.

■ *La naştere diplomaţia permanentă.* În Antichitate şi Evul Mediu, activitatea diplomatică a fost doar un mijloc de recunoaştere ocazională (solii de ceremonie) şi de negocieri mai puţin obişnuite. În sec. XII mai multe oraşe italiene au înfiinţat consulate cu scopul de a-i proteja pe proprii săi conaţionali din oraşele străine. În timpul Războiului de o sută de ani dintre Franţa şi Anglia (sec. XIV-XV), s-a afirmat tendinţa de a da continuitate personalului diplomatic, astfel încât să faciliteze soluţionarea complicatului contencios al tratatelor; în acest scop au fost aleşi de preferinţă jurişti şi ecleziaşti aparţinând cancelariilor (procuratori). Transformarea diplomaţiilor ocazionale în misiuni stabile s-a realizat înainte de toate în Italia, în sec. XV, când echilibrul dintre state era atât de delicat încât era necesară o continuă supraveghere reciprocă, sau existau importante interese economice de apărat în străinătate (Veneţia şi Genova). A apărut funcţia diplomatică de informare cu privire la statul-gazdă (celebre sunt relatările ambasadorilor veneţieni). Marile monarhii au fost iniţial reţinute în a imita exemplul italian, din suspiciune şi din motive de prestigiu, care împiedicau relaţii de reciprocitate cu state considerate de rang inferior: Habsburgii au fost, în orice caz, cei mai rapizi (sec. XVI), în timp ce papa Leon X a numit o serie de nunţii.

■ *Diplomaţia clasică de la pacea din Westfalia până la primul război mondial.* Procesul lent de generalizare a relaţiilor diplomatice în Europa a avut loc după pacea din Westfalia (1648), care la sfârşitul Războiului de treizeci de ani a făcut să devină, începând de atunci, dominantă problema echilibrului de putere. A început faza diplomaţiei clasice, care s-a prelungit până la jumătatea sec. XIX, şi în care au excelat personalităţi ca Alberoni, Kaunitz, Talleyrand, Metternich. În toate statele au apărut şi s-au consolidat ministerele de externe şi s-au specializat funcţiile diplomatice. Revoluţia franceză şi mai târziu epoca liberalismelor naţionale, a naţionalismelor şi a democraţiei au obligat însă d. să iasă dintre secretele cancelariilor şi să se „politizeze" Din ce în ce mai mult d. a fost condiţionată de opinia publică, de rezultatele electorale, de curentele politico-ideologice.

■ *Sec. XX: o diplomaţie publică, ideologică, multilaterală.* Primul război mondial a adus schimbări profunde în concepţia cu privire la relaţiile internaţionale: preşedintele SUA, Th.W. Wilson, cu cele „14 puncte" ale sale din 1918, a definit trăsăturile unei „noi d.", care trebuia să fie publică, în opoziţie cu d. secretă, expresie clasică a vechii Europe; în acelaşi timp, Societatea Naţiunilor se substituia vechiului „concert european" al marilor puteri. Se inaugura astfel d. multilaterală, care s-a dezvoltat mai târziu la maxim prin ONU şi multiplele organizaţii internaţionale apărute în perioada de după cel de-al doilea război mondial. În ceea ce priveşte URSS, aceasta a adus un alt element de noutate, punând elementul ideologic pe primul plan în relaţiile internaţionale: alături de d. oficială şi naţională a aşezat relaţiile cu diferite partide comuniste, adesea apelând la masele populare pe deasupra guvernelor. După cel de-al doilea război mondial facilitarea de deplasare şi

DEZVOLTAREA DIPLOMAŢIEI

sec. VI-VIII
Papa păstrează un ambasador permanent, numit apocrisar, pe lângă împăratul roman din Răsărit.

sf. sec. VIII
În Imperiul roman de Răsărit, logothetul (ministrul) poştelor imperiale este însărcinat cu organizarea ambasadelor în străinătate.

jumătatea sec. XI
Dezvoltarea instituţiei legaţilor papali, sărcinări religioase şi politice.

Sec. XII
Veneţia, Genova, Pisa, Marsilia, Barcelona şi alte cetăţi îşi păstrează consulii în străinătate.

Sec. XIV
În Anglia custodele sigiliului privat este însărcinat cu corespondenţa cu străinătatea.

1450 La Milano se instalează primul ambasador permanent al Florenţei. Statele italiene schimbă între ele ambasade permanente.

cca 1515
Papa Leon X instituie o amplă reţea de ambasade (nunţiaturi) permanente.

1648 Pacea din Westfalia duce la recunoaşter rolului esenţial al diplomaţiei permanente.

1758 E. De Vattel, jurist elveţian, publică *Dreptul popoarelor.*

1815 Congresul de la Viena aprobă *Regulamentul pentru rangul de agent diplomatic.*

1919 Instituţia Societăţii Naţiunilor.

1930 Femeile sunt admise în cariera diplomatică în SUA. Admiterea lor va avea loc în 1946 în diferite ţări europene.

1945 Înfiinţarea Organizaţiei Naţiunilor Unite (ONU).

1961-1969
Aprobarea, sub egida ONU, a convenţiilor cu privire la relaţiile diplomatice, relaţiile consulare, dreptul tratatelor şi mi ' ile speciale.

de comunicare a favorizat dezvoltarea d. directe prin întâlniri personale la vârf între şefii de stat şi funcţionarii responsabili cu politica externă din diferite state. Diplomaţii au devenit, în consecinţă, în special „senzori" ai realităţilor locale şi colaboratori la lucrările de pregătire a conferinţelor şi întâlnirilor la vârf internaţionale.

Bibliografie: E. Serra, *Manuale di storia dei trattati e di diplomazia*, ISPI, Milano 1980.

Directorat, formă de guvernare şi regim politic care a existat în Franţa, din 26.IX.1795, după lovitura de stat din Thermidor, până la 9.XI.1799. Constituţia din anul III (1795) atribuia puteri executive în domeniul militar D., constituit din 5 membri numiţi de cele două camere ale puterii legislative. Regimul D. a fost marcat de instabilitate internă, ameninţat de o dublă spaimă: radicalismul iacobin şi restaurarea monarhiei. Necesitatea unei orientări autoritare s-a coagulat în jurul lui Napoleon Bonaparte, care prin lovitura de stat din 18 Brumar 1799 a pus capăt regimului directoratului.

dirijism, politică de intervenţie şi de conducere a economiei de către stat. Exercitat în mod autoritar asupra întregii dinamici a vieţii economice în ţările comuniste, d. şi-a găsit o aplicare parţială şi în multe ţări cu economie de piaţă, prin controlul şi planificarea de către stat a dezvoltării sistemului de producţie şi comerţ. Un exemplu de dirijism în SUA a fost *New Deal* (v.).

discursul coroanei, în Marea Britanie, discurs cu care în noiembrie suveranul deschide sesiunea parlamentară, citind, în Camera Lorzilor, şi în prezenţa şi a unor membri din Camera Comunelor, documentul programatic redactat de guvern pentru anul următor.

disidenţă, definiţie dată începând cu anii '70 ansamblului de grupuri, mişcări sau simpli indivizi care, în URSS şi în ţările comuniste din Europa de Răsărit, au luat poziţie critică împotriva regimului, în special pe tema nerespectării drepturilor omului. În URSS d. s-a manifestat prin răspândirea clandestină (*Samizdat*) a unor texte poetice, romane şi, mai târziu, a unor scrieri politice. Printre cei mai importanţi disidenţi sovietici îi amintim pe A. Siniavski, Y. Daniel, A. Soljeniţîn şi fizicianul A. Saharov. După conferinţa de la Helsinki asupra drepturilor omului (1975) au apărut în URSS numeroase grupuri care cereau respectarea acordului: regimul a răspuns prin condamnarea la închisoare a lui I. Orlov, A. Ginzburg şi A. Şcearanski (1978), şi la exilarea lui A. Saharov (1980) la Gorki. Şi în ţările din Estul Europei s-au născut grupuri asemănătoare, precum Carta 77 în Cehoslovacia şi Mişcarea pentru Apărarea Drepturilor omului sau KOR în Polonia. Mulţi reprezentanţi ai acestor grupuri, după căderea regimului comuniste din 1989, au fost investiţi cu funcţii de mare responsabilitate (precum liderul Cartei 77, V. Havel, în Cehoslovacia).

Disraeli, *Benjamin, conte de Beaconsfield,* om de stat britanic (Londra, 1804-1881). Fiu al unor evrei de origine italiană, a fost ulterior botezat după ritul Bisericii anglicane. ■ *Lider parlamentar.* Figură bizară pentru *establishment* prin origini, lipsa studiilor regulate, personalitate excentrică (s-a căsătorit în 1839 cu o văduvă mai în vârstă cu 12 ani decât el), din 1826 a publicat o serie de romane cu fundal social care s-au bucurat de succes. În 1837 a fost ales în parlament din partea conservatorilor. În 1846 s-a aflat printre capii revoltei conservatorilor protecţionişti împotriva măsurilor liber-schimbiste ale lui Peel. În doar câţiva ani a reuşit să se afirme, în numele unui „conservatorism renovat", ca unul dintre cei mai de seamă lideri parlamentari di istoria Angliei, iar în 1867 a devenit prim-ministru. ■ *Un conservator reformist.* În această ipostază, a propus spre acceptare partidului său o reformă electorală, extinzând dreptul de vot la capii de familie din centrele urbane. Adversar de temut al liberalului W.E. Gladstone, D. a personificat, alături de acesta, spiritul epocii victoriene. Încă o dată prim-ministru din 1874 până în 1880, a introdus legi în favoarea muncitorilor, ceea ce a făcut să fie considerat creatorul „democraţiei tory" ■ *Politica externă.* Guvernul condus de el s-a dedicat însă, mai ales, politicii externe şi coloniale, pentru a accentua caracterul de putere imperială al Angliei. În 1875, D. a cumpărat pentru guvern o importantă cotă de acţiuni ale Companiei Canalului de Suez, deschizând în felul acesta calea controlului britanic asupra Egiptului. În 1876 a discreditat definitiv Compania Indiilor Orientale în guvernul Indiei şi a făcut să fie proclamată împărăteasă regina Victoria, cu care a stabilit o legătură politică deosebit de strânsă. În 1878, la Congresul de la Berlin, a reuşit să impună o creştere a influenţei britanice asupra Imperiului otoman şi prin posesiunea asupra Ciprului, în timp ce al doilea război anglo-afghan a contribuit la extinderea influenţei engleze şi asupra Afghanistanului.

divan, termen prin care era desemnată conducerea Imperiului otoman, după camera în care se întrunea consiliul de miniştri.

diviziunea muncii, principiu organizatoric al producţiei care preuspune împărţirea îndatoririlor muncitorilor cu scopul de a obţine o mai mare productivitate. Experimentată încă din sec. XVIII, d. m. a fost teoretizată pentru prima dată de A. Smith în 1776 şi criticată de K. Marx drept cauză a alienării muncitorului. În sec. XX a fost relansată de către F.W. Taylor ca bază a organizării ştiinţifice a muncii (v. taylorism).

Djibouti, stat în Africa de est. *Sup.*: 23 200 km². *Pop.*: 569 000 loc. *Capit.*: Djibouti. *Limba:* franceza (oficială); vorbite limbi kushite. *Relig.*: musulmană sunnită. *Vecini:* NV şi S Etiopia, SE Somalia, E Golful Aden. *Forma de stat:* republică parlamentară. Sediu al sultanatelor musulmane, a fost ocupat de francezi cu începere din 1862 şi transformat în colonie în 1884, cu numele de Coasta Franceză a Somaliilor. În 1888 s-a construit portul Djibouti, legat prin calea ferată de Addis Abeba. Rebotezat în 1967 Teritoriul Francez al populaţiilor Afar şi Issa, Djibouti şi-a luat numele actual prin actul de independenţă (27.VI.1977), dobândită sub conducerea liderului Ligii Populare pentru Progres (RPP) Hassan Gouled Aptidon. În 1981 acesta a instaurat un regim monopartid favorabil componentei etnice issa, majoritară în ţară şi împotriva căreia, în 1991, s-au mobilizat luptătorii afar ai Frontului Revoluţionar pentru Unitate şi Democraţie (FRUD). În 1995, o nouă constituţie şi un guvern de unitate naţională nu au izbutit să pună capăt războiului civil, continuat de aripa militară a FRUD, adversară compromisului politic.

Djilas, *Milovan*, om politic iugoslav (Polija, Muntenegru, 1911-Belgrad 1995). Conducător comunist în lupta partizanilor din timpul celui de-al doilea război mondial, sub regimul lui Tito a fost vicepreşedinte al guvernului (1953). Favorabil democratizării regimului, a fost îndepărtat de la putere în 1954 şi în 1957 a fost arestat şi ţinut în închisoare până în 1966. În lucrarea *Noua clasă* (1957) a denunţat involuţia birocratică şi autoritară a regimurilor comuniste.

Dmitri, zis şi *Falsul Dmitri,* uzurpator al tronului Rusiei (1605-1606). După misterioasa dispariţie a lui Dmitri V (1583-1591), fiul lui Ivan cel Groaznic, călugărul răspopit Grişka Otrepiev, cu ajutorul lui Sigismund II al Poloniei şi al Sfântului Scaun, s-a dat drept moştenitor al tronului. L-a înfrânt pe Boris Godunov şi după moarea acestuia s-a proclamat ţar al Rusiei. A fost asasinat de către boieri pentru politica sa făţişă filopoloneză.

Dmitri IV Donskoi (n.1350-m.1389), mare cneaz al Moscovei (1359-1389) şi al oraşului Vladimir (1362-1389). Fiu al marelui cneaz Ivan II, a fortificat Moscova şi i-a înfrânt pe lituanieni şi tătari (1380), afirmând supremaţia cnezatului moscovit asupra celorlalte state ruse. În 1382 n-a reuşit însă să se opună jefuirii oraşului Moscova de către tătari, cărora a trebuit să le plătească tribut până la moarte.

Dobrogea, regiune istorică din Europa de Est, pe coasta de vest a Mării Negre. Ocupată de sciţi (sec. V î.Hr.), a aparţinut Romei din sec. I. În sec. VII, Bizanţul a cedat-o bulgarilor, care i-au alungat de aici pe avari şi au constituit primul nucleu al statului lor. În 1394 a căzut sub stăpânirea otomană. Congresul de la Berlin (1878) a împărţit Dobrogea între România şi Bulgaria. După al doilea război balcanic, în 1913 România a obţinut şi partea bulgară (tratatul de la Bucureşti), pe care a restituit-o Bulgariei în 1940.

doctrina socială a Bisericii, complex de principii şi norme prin care Biserica catolică, începând din sec. XIX intervine în probleme sociale, oferind direcţii de acţiune pentru credincioşi. Prima formulare a doctrinei sociale a bisericii a fost realizată de papa Leon XIII (1878-1903), prin enciclica *Rerum Novarum* (1891), cu privire la moderna „chestiune muncitorească". Între urmaşii lui Leon XIII au fost Pius XI şi Pius XII, cei care au extins orizonturile d. s.: Biserica era capabilă să ofere omenirii „un model" de organizare socială şi politică, întemeiat în mod raţional şi universal valabil, aproape ca un fel de „sociologie catolică" O dată cu Ioan XXIII conceptul „clasic" al d. s. a B. a atins apogeul, primind însă imbolduri semnificative spre o mai mare consideraţie a dinamicii istorice. Conciliul Vatican II şi papa Paul VI (în special cu *Octogesima Adveniens,* 1971 au confirmat schimbarea direcţiei: d. s. a B. trebuie înţeleasă nu ca un *corpus* de doctrine rigide, ci ca un ansamblu de valori şi orientări pe care comunitatea creştină ar fi trebuit după aceea să le realizeze în situaţii concrete. Teme centrale au devenit raportul dintre ţările industrializate şi Lumea a Treia şi chestiunile legate de menţinerea păcii. Cu Ioan Paul II d. s. a B. a căpătat o nouă subliniere: ea a fost plasată în domeniul teologiei morale (deci fără nici un fel de pretenţie de a oferi un „model" prefabricat de societate) şi a fost legată şi mai strâns în revelaţia creştină.

Bibliografie: G. Vecchio, *La dottrina sociale della Chiesa. Profilo storico dalla Rerum Novarum la Centesimus Annus,* Coop. In dialogo, Milano 1992.

Vezi şi: catolicism; mişcarea catolică; Pacem in Terris; Populorum progressio; Rerum Novarum; Syllabus; Vatican II, Conciliu.

doctrinarilor, partidul, înfiinţat în Franţa în jurul anului 1820, şi având în frunte pe P.-P.Royer-Collard şi F. Guizot, a manifestat o orientare progresistă moderată, fiind susţinător al unei interpretări extensive a cartei constituţionale. S-a opus tendinţelor grupului *ultras* monarhic şi regelui Carol X. Sub Ludovic Filip, doctrinarii au ajuns să se situeze pe poziţii din ce în ce mai conservatoare.

Dodecanez, grup de insule din partea de sud-est a Mării Egee, în faţa coastelor Asiei Mici. În Evul Mediu a aparţinut Cavalerilor Ospitalieri, apoi (1523) turcilor, sub care s-a bucurat de o administrare autonomă. Ocupat de Italia, o dată cu sfârşitul războiului italo-turc (1912), a căpătat numele de D. A fost transformat în colonie o dată cu venirea la putere a fascismului (1930). Prin tratatul de pace din 1947, Italia a predat D. Greciei.

Dogali, sat din Eritrea, în apropiere de Massaua, unde, la 27.I.1887, o coloană de 500 de soldați italieni comandată de locotenent-colonel T. De Cristoforis a fost complet distrusă de abisinienii comandați de *ras* Alula.
doge, magistratura cea mai înaltă din republicile Veneția și Genova. La Veneția d. era ales printr-un sistem de voturi și trageri la sorți care, în mod treptat limitau cercul candidaților patricieni, cu scopul de a preveni fraudele și favoritismele. Funcția era pe viață, și nu era admisă posibilitatea de demisie din partea celui ales. Autoritatea d. a fost treptat limitată (interdicția de a se înrudi cu principi străini, 1275; interdicția de a poseda bunuri în afara republicii, 1367; excluderea fiilor din orice fel de magistratură; interdicția de a părăsi Veneția fără permisiunea Marelui Consiliu) pentru a împiedica poziții autoritare sau pentru a preveni eventualele lovituri de stat care să amenințe stabilitatea instituțională a republicii. D. era capul Senioriei, guvernul executiv al republicii. Funcția de d. la Veneția n-a cunoscut nici un fel de întrerupere de la Paolo Lucio Anafesto (697-717), până la Lodovico Manin (1789-1797). La Genova, în schimb, instituția d., are a fost introdusă în 1339, spre deosebire de Veneția, nu a avut caracter de continuitate. Primul d. al Genovei a fost Simon Boccanegra (1339), ultimul d. a fost Gerolamo Durazzo (1805).
doi ani roșii, cei (*Biennio Rosso*), intervalul de doi ani (1919-1920), în Italia, caracterizat printr-o puternică mobilizare socialistă și muncitorească și prin frecvente manifestații de stradă, care au ajuns să capete un caracter preinsurecțional, o dată cu ocuparea fabricilor în septembrie 1920.
dolar, unitate montează din SUA și din alte țări, printre care Australia și Canada. Numele derivă din taler (thaler), o monedă de argint, bătută în sec. XVI în Saxonia, pe are spaniolii o numeau *dolera*. În sec. XVIII, desemna, în coloniile americane, monedele (*pesos*) spaniole de argint. În 1792 a devenit moneda SUA prin *Coinage Act*, care a instaurat sistemul bimetalic stabilind o paritate în argint și una în aur (19,39 d. pentru uncia de aur). Devalorizat în schimbul în aur în 1834, și-a menținut mai târziu stabilă valoarea (20,67 d. pentru o uncie) timp de un secol. În 1900 a încetat să mai funcționeze sistemul bimetalic și d. și-a menținut convertibilitatea numai în aur *(gold standard)* până în 1934 când a fost devalorizat și neconvertibil pentru o scurtă perioadă de timp prin decizia președintelui F.D. Roosevelt. Suveran pe o amplă arie comercială încă din anii '30, a fost recunoscut ca monedă de rezervă în sistemul internațional al plăților, stabilit în 1944 la Bretton Woods. Sistemul a durat până în august 1971, când președintele R. Nixon a suspendat convertibilitatea dolarului în aur, marcând în felul acesta începutul unei perioade de generală instabilitate monetară, într-un sistem de schimburi fluctuante.
Dolcino, fra, pseudonimul lui *Davide Tornielli*, eretic italian (Val d'Ossola, cca 1250-Novara, 1307). Urmându-i lui G. Segarelli la conducerea unei secte apostolice care reactualiza doctrina lui Gioacchino da Fiore, s-a ridicat împotriva bogăției Bisericii, propovăduind comunitatea absolută asupra bunurilor și sfârșitul papalității. Și-a răspândit doctrina în Lombardia și în Trentino, dar după o lungă rezistență, a fost prins și ars de viu din ordinul papei Clement V, care proclamase o cruciadă împotriva lui.
Dollfus, *Engelbert*, om de stat austriac (Texing 1892-Viena, 1934). Exponent al Partidului Creștin-Social, numit cancelar în 1932, a instaurat un regim autoritar antisocialist (III.1933), adoptând o constituție de inspirație clericală și corporativă (V.1934). A fost asasinat în timpul unei tentative de *puci* nazist care dorea să promoveze *Anschluss*-ul (anexiunea) Austriei la Germania.
Dombrowski, *Jan H.*, vezi Dabrowski, *Jan H.*
domeniul statului, *(demanio)*, complex al bunurilor inalienabile aparținând statului și persoanelor juridice publice. Termenul, în uz din sec. XVI (derivat din latinescul *dominium)*, a fost mai târziu folosit în codul lui Napoleon și utilizat în Italia pentru a denumi în mod generic proprietatea publică. În Codul civil italian din 1942 (art.822) au fost enumerate bunurile aparținând statului, printre care țărmul mării, plaja, rada și porturile, râurile, cursurile de apă și lacurile, operele destinate apărării naționale (*d.s. necesar)*, drumurile și autostrăzile, căile ferate, aeroporturile, apeductele (d.s. *accidental*).
dominat, termen din istoriografie, prin care este definită acea perioadă din istoria Imperiului roman care se întinde de la Dioclețian până la căderea imperiului (284-476), caracterizată prin absolutismul puterii imperiale. Spre deosebire de perioada anterioară, a principatului, împăratul era considerat stăpân *(dominus)* și nu de același rang cu ceilalți aristocrați, complet autonom față de orice fel de control din partea senatorilor, el situându-se chiar deasupra normelor juridice. Această concepție s-a reflectat și în accentuarea caracterului sacru al persoanei monarhului, care retras în izolarea propriei locuințe a devenit inabordabil pentru cetățeni și chiar și pentru senatori.
Dominic (Domingo) de Guzmán, sfânt, monah spaniol (Calaruega 1170- Bologna 1221). De familie nobilă, și-a făcut studiile universitare la Palencia, în 1196 a fost hirotonisit preot. Cu intenția specială de a combate erezia catară, în 1206 a întemeiat o comunitate de credincioși pe lângă biserica Prouille, căreia i-a alăturat un grup de preoți, dedicați predicării itinerante, aceasta transformându-se curând în ordinul itinerant al dominicanilor, aprobat în 1216. La Roma și la Bologna, D. însuși a instruit prima generație de frați dominicani și a putut să asiste la difuzarea ordinului său în Europa de nord. A fost canonizat de Grigore IX la 3.VII.1234.

Dominica, insulă şi stat independent în America Centrală. *Sup.*: 751 km², *Pop.*: 72 000 loc. *Capit.*: Roseau. *Relig.*: catolică. *Vecini:* situată în arhipelagul Antilelor Mici, între Martinica şi Guadelupa. *Forma de stat:* republică independentă în cadrul Commonwealthului. Locuită de triburi caraibiene, descoperită de Columb în 1493, insula a rezistat multă vreme încercărilor de colonizare spaniolă. Aflată sub ocupaţie franceză din 1632, a trecut sub dominaţia Marii Britanii în 1793. Plantaţiile de cafea şi trestie de zahăr au fost înlocuite (în sec. XX) cu producţia de banane şi citrice, unica sursă de venit a insulei. Din 1967 - stat asociat Marii Britanii, a devenit independent în 1978; guvernele sale au fost acuzate de violarea drepturilor civile şi politice. Abia în iulie 1990 au avut loc alegeri generale democratice.

Dominicană, Republica, stat în America Centrală. *Sup.*: 48 442 km². *Pop.*: 7 245 000 loc. *Capit.*: Santo Domingo. *Limba*: spaniola. *Relig.*: catolică. *Vecini*: ocupă partea orientală a insulei Hispaniola, în centrul Antilelor Mari. *Forma de stat:* republică prezidenţială. Descoperită de Columb în timpul primei sale călătorii (1942), a rămas multă vreme principala bază în colonizarea spaniolă a regiunii caraibiene. Împărţită cu Franţa în 1697 şi supusă incursiunilor corsarilor englezi şi francezi, a fost definitiv cedată Franţei în 1795. Şi-a cucerit independenţa în 1806, dar a rămas de fapt legată de Haiti până în 1844, când, în urma unei revoluţii, a fost proclamată deplina suveranitate a Republicii Dominicane. Istoria ei s-a caracterizat printr-o permanentă stare de dificultate economică, prin tensiuni cu republica vecină, Haiti, şi prin repetate intervenţii ale SUA, care au ocupat-o din punct de vedere militar între 1916-1924. Din 1930 până în 1961, ţara a fost dominată de dictatura lui R.L.Trujillo Molina şi de succesorii săi. După o scurtă paranteză democratică (alegerile libere din 1962) şi un război civil înăbuşit în 1965 de o nouă intervenţie a SUA, din 1966 o serie de lovituri şi contralovituri de stat a făcut să vină alternativ la putere J. Bosch, şeful partidului revoluţionar şi J. Balaguer, lider al guvernelor revoluţionare, al cărui regim a căpătat curând caracter autoritar. În 1994, la a treia sa reconfirmare consecutivă, a fost puternic contestat de către opoziţie, care cu sprijinul SUA i-a impus să-şi reducă la jumătate mandatul. Următoarele alegeri anticipate din 1996 au adus succesul candidatului L. Fernandez, care a continuat opera dificilă de reconversie a sistemului economic naţional, aflat într-o criză profundă după căderea pieţei internaţionale a zahărului.

dominicani, călugări itineranţi aparţinând Ordinului predicatorilor *(Ordo predicatorum),* întemeiat de spaniolul Sf. Dominic (Domingo) de Guzmán în 1206 şi aprobat de papa Honorius III în 1216. D. respectă regula Sf. Augustin printr-o constituţie proprie şi desfăşoară, alături de viaţa contemplativă, inspirată din tradiţia monahismului, o activitate intensă de studiu şi de predicare, care este principala funcţie exercitată de către acest ordin. Un asemenea ideal de viaţă este sintetizat în motto-ul latin „contemplata aliis tradere" (a transmite altora lucrurile care au fost contemplate). A fost determinant rolul d. în lupta împotriva ereziei, în special împotriva ereziei albigenze şi valdenze; împreună cu franciscanii, ei au prezidat tribunalele Inchiziţiei. În perioada de la origini şi până la sfârşitul sec. XIV, d. au numărat în rândurile lor câteva dintre cele mai de seamă intelecte ale Occidentului medieval, precum filosofii şi teologii Albertus Magnus, Toma de Aquino şi Joannes Eckhart, specialistul în drept canonic Raymond din Peñafort şi Caterina de Siena. În sec. XV şi XVI s-a realizat o reformă profundă a d. printr-o reîntoarcere la valorile experienţei primitive a ordinului. În această perioadă, cei mai de seamă exponenţi d. au fost Girolamo Savonarola, Bartolomé de Las Casas şi artiştii Beato Angelico şi Bartolomeo della Porta. Dificultăţile ivite în raporturile cu puterea civilă au marcat în sec. XVIII şi XIX viaţa ordinului.

dominion, termen introdus în 1907 pentru a desemna coloniile britanice care aveau guvern autonom. Prin statutul de la Westminster (1931), *old* (bătrânele) dominioane cu populaţie majoritar albă (Canada, Australia, Noua Zeelandă, Uniunea Sud-Africană şi Irlanda) au căpătat deplina suveranitate în cadrul Commonwealthului (v.); acelaşi lucru s-a întâmplat în 1947 pentru *new* (noile) dominioane India şi Pakistan. Din 1948 terenul a ieşit din uz, fiind înlocuit de cel de „stat membru" al Commonwealth.

Domiţian, *Titus Flavius Domitianus* (Roma, 51-96), împărat roman (81-96). Cel de-al doilea fiu al lui Vespasian, i-a urmat la tron fratelui său Titus în 81. În politica externă a dorit în special să consolideze graniţele existente, angajându-se în campanii împotriva chattilor şi dacilor regelui Decebal, în timp ce în Britannia dominaţia romană a fost consolidată de succesele generalului său Agricola. A reformat administraţia provinciilor, controlând mai strâns activitatea guvernatorilor locali. A nemulţumit Senatul prin accentuarea pe care a imprimat-o aspectelor absolutiste ale principatului şi împotriva lui au fost puse la cale mai multe conjuraţii. A căzut victimă ultimei din aceste conjuraţii, urzită de către prefecţii pretoriului şi chiar de soţia sa, Domiţia Longina.

Donati, *Corso*, om politic din Florenţa (m. Florenţa, 1308). Membru al unei importante familii guelfe, podestà la Bologna şi Pistoia, s-a aflat de partea guelfilor Negri, sprijinind venirea la Florenţa a lui Carol de Valois (1302) şi căutând fără succes să impună un guvern personal.

Donaţia lui Constantin, document apocrif din sec. VIII-IX în care se narează convertirea împăratului

Constantin şi cum acesta, din recunoştinţă faţă de papa Silvestru I, i-ar fi oferit pontifului puterea temporală asupra Italiei şi primatul faţă de celelalte biserici. Documentul a fost adesea folosit pentru a justifica naşterea puterii temporale a papilor, dar falsitatea lui a fost demonstrată de umanistul Lorenzo Valla în 1440.

Dönitz, Karl, amiral german (Grünau, Berlin, 1891-Hamburg 1980). A comandat flota de submarine germane în timpul celui de-al doilea război mondial, dând un mare impuls războiului submarin. Desemnat cancelar al Reichului de către Hitler, i-a urmat după sinuciderea acestuia (30.IV.1945), iar la 7.V. a fost constrâns să accepte ca Germania să se predea fără condiţii. La procesul de la Nürnberg a fost condamnat la 10 ani de recluziune.

Dòria, familie din Genova ale cărei origini datează din sec. XII, de facţiune ghibelină. A cunoscut puterea cea mai mare în cadrul oraşului în sec. XVI, obţinând şi senioria oraşelor Melfi, Torriglia, Moneglia şi asupra altor posesiuni. Dintre membrii săi, *Gian Andrea* (Genova 1539-1606) a pus capăt conflictelor dintre diferitele facţiuni orăşeneşti, impunând o nouă constituţie de tip aristocratic (1576).

Dòria, *Andrea*, condotier italian (Oneglia 1466-Genova, 1560). Între 1503 şi 1506 a luptat în Corsica împotriva francezilor, pe care i-a alungat din Genova în 1512. Ajungând ulterior la înţelegere cu spaniolii, a obţinut de la Carol V deplina independenţă pentru republica Genova (convenţia de la Madrid, 1528). A reprimat mai multe comploturi puse la cale împotriva republicii, printre care şi cel al familiei Fieschi din 1547, iar în Corsica răscoala lui Sampiero di Bastelica stârnită de francezi şi turci.

dorieni, populaţie de origine indo-europeană care a invadat Grecia, venind din nord, la începutul mileniului I î.Hr. Din regiunile muntoase din nord s-au deplasat în teritoriile ocupate de ahei şi în întreg Peloponesul, iar de acolo, distrugând în mare parte civilizaţia miceniană, în Asia Mică şi în insulele din Mare Egee. D. s-au distins prin caracterul conservator şi militarizat al instituţiilor lor politice, care au avut în Sparta exemplul cel mai semnificativ.

Doriot, *Jacques*, om politic francez (Bresles, Oise, 1898-Mengen, Germania, 1945). Deputat comunist din 1924, în 1934 a fost expulzat din partid din cauza tendinţelor sale filonaziste. În 1936 a înfiinţat un Partid Popular Francez. În timpul celui de-al doilea război mondial a colaborat activ cu Germania, înrolând o legiune de voluntari, care a luptat împotriva URSS.

dorotei, membri ai unui curent din DC italiană, care a fost alcătuit în urma unei reuniuni a celor mai de seamă exponenţi ai grupului de Iniţiativă democratică (P.E. Taviani, M. Rumor, E. Colombo) în mănăstirea de maici Sf. Dorothea (III.1959), la Roma, în opoziţie cu secretariatul liderului Iniţiativei, A. Fanfani, care a trebuit să-şi dea demisia. D. au jucat apoi un rol principal în conducerea DC şi a vieţii politice din Italia, exprimând o vocaţie caracteristică moderată şi de mediere în gestiunea puterii.

Dossetti, *Giuseppe*, om politic şi preot italian (Genova, 1913-Monteveglio, Bologna 1996). Profesor de drept canonic, a luat parte activă la rezistenţă. A devenit mai târziu lider al grupului de „profesoraşi", care aspirau la o complexă reînnoire spirituală, culturală şi deci şi politică a lumii catolice. Intrat în 1945 în conducerea la nivel naţional a DC şi ales deputat, a inspirat între 1947 şi 1951 grupul de la „Cronici sociale", fiind un adversar tenace al conducerii lui De Gasperi şi exprimându-se în favoarea unui rol organizat şi decizional al partidului, a statului social şi a intervenţiei publice în economie. Retrăgându-se din politică în 1951, a întemeiat o comunitate monastică şi a participat la lucrările Conciliului II Vatican. În 1994 a revenit în toiul dezbaterilor politice participând la înfiinţarea de Comitete de apărare ale Constituţiei şi contribuind la formularea programului instituţional al Măslinului (v.).

două roze, războiul celor, război civil englez, izbucnit pentru succesiunea la tron în 1455 între familiile Lancaster (care avea drept emblemă un trandafir roşu) şi York (care avea drept emblemă un trandafir alb), amândouă descendente din Eduard III Plantagenet, rege al Angliei (1327-1377). A luat sfârşit prin înfrângerea lui Richard III de York la Bosworth Field (21.VIII.1485) de către Henric Tudor, conte de Richmond şi cap al familiei Lancaster. Acesta s-a căsătorit cu Elisabeta, fiica lui Eduard VI, ultima descendentă a familiei York şi a fost recunoscut drept rege al Angliei.

Două Sicilii, Regatul celor, stat italian preunitar, care cuprindea regiunile de sud şi Sicilia. Încă din 1443 Alfons de Aragón se proclama *rex ultriusque Siciliae* (rege al celor D.S.), titlu preluat mai târziu de Bourboni în 1734. În mod formal, totuşi, Regatul celor Două Sicilii a fost constituit abia prin legea din 22.XII.1816, care a unificat din punct de vedere administrativ statul, în timp ce Ferdinand IV al regatului de Neapole şi III al Siciliei a căpătat titlul de Ferdinand I al celor Două Sicilii. Lui i-au urmat Francisc I (1825-1830), Ferdinand II (1830-1859) şi Francisc II (1859-1860).

■ *Instituţii şi administraţie.* Codul legislativ lăsat din epoca lui Napoleon a fost păstrat în vigoare de Ferdinand I, exceptând divorţul. A fost completat cadastrul comandat de J. Murat. Ministrul L. De Medici a încercat să faciliteze „concilierea" dintre susţinătorii lui Murat şi susţinătorii Bourbonilor, în cadrul unei clase conducătoare, chiar dacă povara fiscală excesivă, oprimarea exercitată de birocraţie şi reintroducerea serviciului

militar au trezit nemulţumirea. Sub imperiul revoluţiei spaniole, aceasta a stimulat mişcările carbonarilor din 1820-1821, în frunte cu G. Pepe. Ferdinand II a promulgat Constituţia, dar profitând de nesiguranţa moderaţilor şi izolarea lor faţă de popor şi primind şi ajutorul Austriei (solicitat de el la conferinţa de la Laibach I.1821) a restabilit absolutismul. Delicate au fost şi relaţiile dintre Neapole şi Sicilia. Extinderea formelor de organizare napolitane a avut drept scop o stimulare a procesului de modernizare, dar de fapt n-a făcut altceva decât să provoace resentimente ulterioare. Mişcările din 1820 au stat la originea unei stări de revoltă şi anarhie care a durat până în 1824.

■ *Prăbuşirea Regatului.* Caracterul reacţionar al guvernării absolutiste a fost personificat în special de Ferdinand II care cu multă diplomaţie a făcut ca cele Două Sicilii să rămână izolate, încercând să se menţină într-o stare de echilibru între „apa sfântă şi apa sărată" (adică între Statul Papal şi mare). Persecuţiile antiliberale s-au soldat cu exilul a numeroşi intelectuali; nici chiar sfaturile de pacificare ale austriecilor nu au fost ascultate. De fapt, Bourbonii au refuzat orice dialog cu *les élites* sociale. Epidemiile de holeră din 1836-1837 au fost considerate de către popor ca fiind provocate din pricina dezinteresului guvernului şi în Sicilia au avut loc noi revolte urmate de reprimări sângeroase. Evenimentele din 1848 (v. revoluţiile de la 1848) agravează ruptura dintre Bourboni şi ţară. Când tronul i-a revenit lui Francisc III, tânăr şi lipsit de experienţă, cele Două Sicilii au devenit o pradă uşoară pentru garibaldieni, care au cucerit aproape tot regatul (V-X. 1860, v. celor O Mie, expediţia) şi datorită incompetenţei generalilor bourbonici. La 21.X.1861 un plebiscit a votat anexarea R. c. D. S. la Piemont. Cucerirea militară nu a coincis totuşi cu un proces mai profund de integrare cu restul peninsulei.

Douăsprezece table, Legea celor, cea mai veche legislaţie romană, elaborată între 451 şi 449 î.Hr.; un prim colectiv extraordinar alcătuit din zece membri, toţi patricieni, care fusese la Atena, în mod special pentru a-i studia legislaţia, a pregătit zece table de legi; un al doilea colectiv, din care făceau parte şi plebei, a mai adăugat alte două table. După ce au fost restaurate magistraturile obişnuite, legile au fost expuse pentru popor pe douăsprezece table de bronz în 449 î.Hr. şi au oferit o bază juridică comună convieţuirii dintre patricieni şi plebei.

Douglas-Home, *Alexander Frederik*, om politic britanic (Londra 1903- Coldstream 1995). Conservator, ministru pentru Scoţia (1951-1955) şi de externe (1960-63), a fost prim-ministru în 1963-1964. Înfrânt în alegerile generale, în 1965 a lăsat *leadership*-ul conservatorilor lui E. Heath, în guvernul căruia a fost din nou ministru de externe (1970-1974), promovând intrarea Marii Britanii în Piaţa Comună Europeană.

Doumergue, *Gaston*, om politic francez (Aigues Vives, Gard, 1863-1937). Radical-socialist, a fost şef al guvernului (1913-1914), al senatului (1923) şi al republicii (1924-1931). După mişcările social-comuniste din februarie 1934 i-au fost acordate puteri depline, dar încercarea lui de a reforma constituţia a eşuat prin opoziţia radicalilor.

Dow Chemical, complex chimic înfiinţat în 1897, la Midland (SUA). Iniţiativa întreprinderii i se datorează lui Herbert H. Dow (1866-1930), care a pus la punct un proces tehnologic pentru extragerea bromului şi a clorului din apa mării prin oxidare. Aflat printre coloşii mondiali din sectorul chimico-farmaceutic, a materiilor plastice şi a îngrăşămintelor, D. C. a cucerit pieţele americane şi europene, deschizând unităţi productive în numeroase state.

Dow Jones, indice care măsoară evoluţia cursurilor de la bursa din New York, elaborat pe baza mediei celor 30 de titluri principale tratate. Îşi datorează numele economiştilor C.H.Dow şi E.D. Jones, primii care l-au elaborat. Din 1882 datează D.J. & Co., agenţia care calculează numărul-indice şi furnizează în plus informaţii economice şi financiare.

Downing Street, stradă în centrul Londrei care din 1732 găzduieşte la nr.10 reşedinţa oficială a primului ministru britanic, iar la nr.11, din 1805, pe cea a ministrului de finanţe.

Dracon (a doua jumătate a sec. VII î.Hr.), cel mai vechi legislator atenian, a fost autorul primului cod de legi scris al cetăţii (621 î.Hr.), caracterizat prin pedepse deosebit de severe. În epoca clasică s-au păstrat legile sale cu privire la delictele criminale, în timp ce altele au fost abrogate de Solon.

dragoni, detaşament de cavalerie, instruite să lupte şi pe jos. Provin din archebuzieri călare folosiţi în sec. XVI ca trupe rapide, care descălecau pentru a lupta. Primul regiment de d. în Italia a fost constituit la 26.I.1683, de Vittorio Amedeo II de Savoia.

Dragut, corsar turc (Mugla 1485-Malta 1565). A luptat sub Khair al-Din Barbarossa. A participat la bătălia navală de la Prevesa (1538) împotriva trupelor imperiale. Luat prizonier de către G. Doria (1540) a fost răscumpărat de Barbarossa şi a intrat în serviciul lui Soliman (1556). Guvernator de Tripoli, a murit în timpul asediului Maltei.

Drake, *Francis*, amiral englez (Crowndale cca 1540-Portobello 1596). A luat parte la campaniile piratereşti împotriva spaniolilor de-a lungul coastelor mexicane. A realizat prima călătorie în jurul lumii sub steag englez (1577-1580), etapă semnificativă în planul foarte amplu de expansiune pe mare, încurajat de Elisabeta I. La întoarcerea în patrie, încărcat cu mirodenii din insulele Moluce şi cu pradă de război capturată de la spanioli,

a obținut mari onoruri și a fost făcut baronet și vice-amiral. În 1587 a atacat orașul Cadiz și a distrus un mare număr de nave din flota spaniolă, care se pregătea să atace Anglia, iar în 1588 a contribuit la distrugerea Invincibilei Armade.

dravidian, denumire generală dată diferitelor populații indiene neariene, cu pielea închisă la culoare; vorbesc limbi non-indoeuropene (limbi dravidice) și constituie un ansamblu deosebit de eterogen din punct de vedere etnic. D. care constituie substratul etnic protoistoric al Indiei (au fost, se pare, creatorii civilizației hinduse) au fost încet-încet împinși de migrațiile ariene în regiunile din sud și îndepărtați spre nivelele cele mai de jos ale sistemului de caste.

dreapta, complexul forțelor politice conservatoare sau reacționare: se numesc așa pentru că în parlament stau, printr-o tradiție împământenită din adunarea revoluționară franceză din 1789, în partea dreaptă a semicercului față de președinte. În parlamentele liberale din sec. XIX d. era reprezentată uneori de reacționari și de legitimiști. În istoria parlamentară italiană se vorbește într-un sens special de Dreapta istorică (v.). Acestei d. clasice, existentă și în alte țări europene (de ex., conservatorii britanici) și nu întotdeauna ostilă regimului liberal, i s-au alăturat la începutul sec. XIX mișcările naționaliste și imperialiste. Și d. italiană a căpătat în mare măsură conotațiile unor forțe dornice de răsturnări politice, antiparlamentare și neliberale, care s-au materializat în lovitura de stat și în dictatura fascistă. Începând cu anii '80, sub impulsul politicii duse de premierul englez M. Thatcher și a președintelui american R. Reagan, a început să se vorbească de o „nouă dreaptă", care, părăsind orice trimitere la conținuturi autoritare și neliberale, a devenit promotoarea unei reînnoite propuneri radicale a principiilor individualismului liberist, atât pe plan ideologic cât și pe cel operativ, politico-economic.

Dreapta istorică, denumire dată clasei de guvernământ din Italia dintre anii 1861-1876, o grupare politică mobilă, formată în mare parte din partizanii de centru-dreapta ai politicii cavouriene. I-a avut printre cei mai de seamă exponenți ai săi pe piemontezii G. Lanza, Q. Sella, G. Ponza di S. Martino; lombarzii G. Casati, E. Visconti Venosta, S. Jacini; emilianii: L.C. Farini și M. Minghetti; toscanii R. Ricasoli, U. Peruzzi și L.Gambray-Digny; meridionalii R. Bonghi, S. Spaventa, G. Pisanelli, A. Scialoja.

■ *Cultura politică a Dreptei.* Oamenii D. i. aveau în comun fidelitatea față de monarhie și un deosebit simț al statului și al moralității individuale, împotriva arbitrariului și a corupției în administrația de stat. Comună le era și o concepție elitistă a vieții politice, confirmată și de o lege electorală cenzitară și de o riguroasă centralizare instituțională. Fidelă programului lui Cavour „Biserică liberă într-un stat liber"; D. i. a promovat legi pentru suprimarea unor organisme ecleziastice (1867), fără însă a manifesta indulgență față de anticlericalism, ci căutând o soluție negociabilă a chestiunii romane (legea garanțiilor, 1871). În domeniul economic, D. i., chemată să dea o bază financiară solidă noului stat unitar, a urmat o politică riguros bazată pe liberul schimb, și a tins, printr-o puternică politică fiscală (taxa pe măcinat, 1868) să redreseze finanțele publice (ajungând în 1876 la o echilibrare a bugetului).

■ *Politica externă a Dreptei.* În politica externă, D. i. a trebuit, înainte de toate, să desăvârșească unitatea Italiei: regiunea Veneto a fost câștigată în 1866, prin alianța cu Prusia împotriva Austriei; în ceea ce privește Roma, după blocarea chestiunii, pecetluită prin convenția din septembrie 1864 cu Franța, a urmat ocuparea orașului la 20.IX.1870. Ulterior D. i. (cu tendința filofranceză) a dus o politică externă de restrângere și prudență, conștientă de limitele impuse acțiunii diplomatice a Italiei de condiția sa de ultima dintre marile puteri. Divizarea în grupuri regionale (dintre care s-a impus „facțiunea" toscană și lombardă) s-a dovedit a fi mai târziu una din cauzele principale ale căderii D. i. („revoluția parlamentară" din 1876), care, în special, în ultimii ani a pierdut susținerea regiunilor din sud, unde erau mult mai aspre condițiile de ordin economic și social.

drept, complex de norme (legislative, administrative, cutumiare) care reglementează raporturile în interiorul unui grup social.

■ *Norme și reguli din Antichitate.* Ideea existenței ansamblu de reguli de conduită a însoțit formele vieții sociale încă de la origini, dar în Antichitate aceasta a fost strâns legată de convingerile religioase, ca de pildă în Egipt sau în codul sumero-babilonean al lui Hammurabi, socotit de origine divină. Nevoia de a putea prevedea acțiunile celorlalți și sentimentul abaterii de la ce se cuvine au devenit din ce în ce mai puternice o dată cu creșterea activității economice și lărgirea entităților politice. Ordinea socială potrivită a fost concepută inițial ca un reflex al unei mai generale ordini universale. În lumea Greciei antice individul nu era deținătorul unor drepturi și îndatoriri ca atare, ci pentru că era o parte a armoniei naturale superioare și a unei ordini politice reprezentată de *polis*.

■ *Elaborarea dreptului roman.* Noțiunea modernă de d. s-a născut în lumea romană: termenul căruia îi corespunde este *ius* (*jus* – rădăcină etimologică a termenilor de azi ca „just", „justiție", „juridic"). În mentalitatea romană atenția se deplasa de la speculația teoretică la realitate practică. *Ius* s-a bazat deci în mod esențial pe puterea unui subiect de a vrea și de a acționa: nu degeaba d. roman a fost, cu puține excepții, d. relațiilor personale între cetățenii romani. Efortul de reglementare înfăptuit

pe vremea romanilor a reprezentat cheia de boltă a întregului sistem juridic occidental.

■ *Amalgamul romano-creştin.* În faţa decăderii organizării politice în perioada Evului Mediu timpuriu, popoarele barbare au introdus noţiunea de personalitate a d., adică a unui d. valabil pentru cei care aparţineau unui neam, nu pentru cetăţenii unui teritoriu. Aceasta a făcut necesar un remarcabil efort de sinteză, care şi-a găsit actorul în creştinism. Criteriul de reglementare a relaţiilor sociale a dus atunci la sancţionarea religioasă: era considerată dreaptă (adică conformă cu d.) numai o acţiune conformă cu legea lui Dumnezeu, interpretată în Biserică. Redescoperirea gândirii clasice a făcut să se distingă trei tipuri de legi: cea divină, cea naturală şi cea umană. Recuperarea d. roman prin opera glosatorilor din universităţi a pus din nou în lumină ultimele trei cărţi din Codul lui Iustinian, referitoare la ceea ce azi numim „drept public", materie complet neglijată în Evul Mediu. A fost inaugurată o cercetare juridică menită să stabilească cu precizie izvoarele d. în originile istorice romane ale legilor şi obiceiurilor.

■ *Laicizarea dreptului.* În jurul sec. XV, o dată cu începutul transformărilor aduse de Renaştere şi de Reforma protestantă, s-a realizat o desprindere treptată a d. de teologie şi s-a precizat imaginea unei instanţe politice legislative: d. natural a fost considerat cognoscibil cu ajutorul raţiunii, viaţa socială a fost văzută ca având-şi originile într-un pact între supuşi, a început să fie conceput un d. valabil „între popoare" În mod diferit, opera lui H. Grotius, S. Pufendorf, J. Locke, Th. Hobbes şi a gânditorilor iluminişti a dus, în mod treptat, între sec. XVII şi XVIII, la ideea unor norme elaborate în mod raţional şi ştiinţific.

■ *Statul de drept şi reunirea normelor în coduri.* Pe acest teren s-au afirmat constituţionalismul Revoluţiei franceze şi reunirea normelor în Codul lui Napoleon, care au îndepli it un rol de importanţă fundamentală văzând în stat unicul izvor de legitimitate juridică, fără posibilitate de intervenţie a arbitrariului („statul de drept"). Din acel moment a început organizarea şi structurarea diferitelor ramuri ale d. actual.

Bibliografie: M. Elia, *Origini e funzioni del diritto*, Eri, Torino 1972; G. Tarello, *Storia della cultura giuridica moderna*, Il Mulino, Bologna 1976.

Vezi şi: administraţie publică; barbari; birocraţie; canonic, drept; căsătorie; cod; common low; comună; contractualism; corporaţii; constituţie; familie; dreptului natural, teoria; justiţie; iluminism; instituţii; închisoare; legislaţie socială; legitimism; magistrat; ordalie; ordonanţă; organicism; pedeapsa cu moartea; proprietate; Roma; seniorie şi principat; stat; umanism.

dreptului natural, teoria, doctrină filosofico-juridică ce susţine existenţa unui drept natural compus din norme de conduită anterioare legilor (drept pozitiv) al căror model şi fundament ar trebui să le constituie. În gândirea antică (a sofiştilor, a stoicilor, a Părinţilor Bisericii) se întâlneşte ideea prezenţei simultane a diverselor reglementări inspirate de divinitate, de raţiune sau de instinct. Făuritorul t.d.n. este considerată H. Grotius (*De iure belli ac pacis*, 1625), care a stabilit că legea naturală dictată de raţiune este fundament al unui drept valabil pentru toate popoarele. Mulţi gânditori (J. Locke, S. Pufendorf, I. Kant, J.-J. Rousseau) au dezvoltat această linie de gândire într-o viziune laică a originii legii, şi în consecinţă a raportului dintre libertatea individuală şi puterea statului, în opoziţie cu pozitivismul juridic care considera dreptul ca rezultat doar al voinţei statului. Expresie naturală a acestei reflecţii culturale au fost declaraţiile drepturilor omului şi constituţiile franceză şi americană de la sfârşitul sec. XVIII. În cursul sec. XIX, t.d.n. fost pusă în umbră de ampla codificare a dreptului pozitiv iar conceptul de drept natural a apărut numai în sec. XX ca susţinător al reacţiei împotriva regimurilor totalitare, deci un ajutor pentru lupta de afirmare şi de respectare a drepturilor omului (v.).

drepturile omului, complexul de drepturi recunoscute fiecărei fiinţe umane luate ca atare; d. o. se deosebesc de obicei de drepturile civile, drepturile politice şi drepturile economice, sociale şi culturale. Achiziţie recentă a culturii juridice, d. o. au fost stabilite în mod solemn în *Declaraţia universală a drepturilor omului* aprobată de ONU la 10.XII.1948. Anterior pot fi totuşi găsite în unele expresii ale dreptului natural, ale gândirii politice liberal-democrate şi socialiste europene, dar mai ales în experienţa care s-a maturizat în interiorul celor trei mari revoluţii: engleză, americană (cu revendicarea conţinută în *Declaraţia de independenţă* din 1776 a dreptului la viaţă, la libertate, la căutarea fericirii) şi franceză (a cărei *Declaraţie a drepturilor omului şi ale cetăţeanului* din 1789 a fost simbolul şi matricea oricărei pronunţări ulterioare în acest sens). La fel de semnificative apar şi ideile favorabile unei noi concepţii despre drepturi, care trebuie recunoscute fiecărui om ca atare, prezente în mesajele transmise la radio cu ocazia Crăciunului de către papa Pius XII în 1942 şi 1944, cât şi cele „patru libertăţi" (a cuvântului, de exprimare, religioasă şi a nevoilor la care trebuiau adăugate aceea de autodeterminare şi de condamnare a cuceririlor teritoriale) conţinute în *Carta Atlantică* (v.), redactată în 1941 de către F.D. Roosevelt şi W. Churchill. Necesitatea de a specifica anvergura afirmaţiilor generale conţinute în *Declaraţia universală* din 1948 a dus la formularea unor declaraţii ulterioare (importantă este Declaraţia acordurilor de la Helsinki din 1975, care a introdus tema respectului d. o. în agenda oficială a diplomaţiei internaţionale). Acestea au rămas totuşi în

cea mai mare parte simple declarații de intenții fără prea mare angajare, dată fiind și dificultatea crescândă de a declina conceptul însuși al d. o. (cât și al normelor juridice și politice pentru promovarea și apărarea lor) în termeni care să fie împărtășiți și de marea majoritate a lumii de formație culturală neoccidentală. În raportul anual (1996) publicat pe această temă de Amnesty International (v.), au fost denunțate violențe și abuzuri în materie de d. o. în 114 țări (v. și: crime de război și împotriva umanității). În 1998 a fost constituită Curtea penală internațională (v.).

Dresda, oraș german din Saxonia, pe fluviul Elba. Capitala a Saxoniei din 1485, a atins maxima splendoare în timpul domniei lui Frederic August I cel Puternic (1697-1733). În 1756 a fost ocupat de prusaci. În timpul celui de-al doilea război mondial (1939-1945) a fost distrus de un bombardament al Aliaților (13-14.II.1945), care a provocat peste 200 000 de morți.

■ PACEA DE LA D. (25.XII.1745). În cursul războiului de succesiune pentru tronul Austriei, a fost confirmată posesiunea Sileziei de către Frederic II al Prusiei, care, drept răsplată, l-a recunoscut drept împărat pe Francisc de Lorena, soțul Mariei Tereza de Habsburg.

■ CONGRESUL DE LA D. (23.XII.1850-30.V.1851). Convocat de Austria și Prusia după mișcările din 1848-1849, a reinstaurat situația din 1815 în cadrul Confederației Germane, a restabilit sistemul federal, a întărit poziția de control a Austriei asupra întregii organizări politice a Confederației, a promulgat legi restrictive pentru controlul presei.

Dreyfus, afacerea, scandal politic care a zguduit puternic Franța la sfârșitul sec. XIX. Și-a luat numele de la Alfred Dreyfus (Mulhouse 1859-Paris 1935), ofițer evreu alsacian în serviciu pe lângă Statul Major. Arestat pentru spionaj în urma descoperirii unei scrisori anonime adresată atașatului militar german la Paris, în care se anunța trimiterea unor date tehnice cu privire la artileria franceză, a fost condamnat pentru înaltă trădare la degradare și la deportare pe viață în Insula Diavolului (XII.1894). În 1896 forțele politice radicale și socialiste conduse de G. Clemenceau și J. Jaurès au redeschis cazul (date fiind îndoielile existente cu privire la vinovăția lui Dreyfus), inițiind o violentă campanie împotriva partidelor naționaliste și conservatoare și împotriva armatei, acuzată de sectarism și rasism (Dreyfus era singurul ofițer evreu din Statul Major), campanie care a culminat cu publicarea faimosului articol al lui E. Zola în „Aurore" cu titlul *J'accuse:* în timp ce Ministerul de Război se opunea revizuirii procesului, Franța s-a împărțit net între *dreyfusarzi* (intelectuali și politicieni laici și progresiști, cu puternică influență masonică), strânși în jurul Ligii Drepturilor Omului și *antidreyfusarzi* (conservatori, naționaliști, apărători ai „prestigiului armatei") din care a luat naștere și *Action Française* (v.). Au ieșit la iveală falsificări ale actelor de acuzație, iar în 1898 a trebuit să-și dea demisia chiar ministrul de război. Trimis de Curtea de Casație în fața Consiliului de Război (1889), Dreyfus a asistat la comutarea pedepsei în 10 ani de detenție, obținând mai târziu grațierea și fiind definitiv achitat și reintegrat în armată în 1906. În 1930 s-au

PRINCIPALELE DECLARAȚII ȘI CONVENȚII CU PRIVIRE LA DREPTURILE OMULUI

anul	*promotorul*	*titlu/conținut*
1789	Adunarea națională constituantă franceză	Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului / Afirmarea drepturilor de libertate, egalitate, de gândire și opinie
1948	Adunarea generală a ONU	Declarația universală a drepturilor omului / Principiul absolut al egalității între toți oamenii: drepturi fundamentale la viață, libertate și securitate; drepturi civile, economice, sociale și culturale
1959	Adunarea generală a ONU	Declarația drepturilor copilului / Copii trebuie să se bucure de protecție socială și să le fie asigurată o dezvoltare normală pe plan fizic, moral, spiritual și social
1961	Consiliul Europei	Carta socială europeană / Reglementare juridică a drepturilor economice și sociale prevăzute în Declarația universală (1948)
1966	Adunarea generală a ONU	Pact internațional referitor la drepturile economice, sociale și culturale; pact privind drepturile civile și politice cu valoare obligatorie pentru semnatari
1969	Adunarea generală a ONU	Convenție privind eliminarea oricărei discriminări rasiale
1973	Adunarea generală a ONU	Convenție privind eliminarea apartheidului
1975	Acordurile de la Helsinki (CSCE)	Respectarea drepturilor omului, a celor civile și politice; protecția minorităților
1979	Adunarea generală a ONU	Convenție privind eliminarea discriminării femeilor
1984	Adunarea generală a ONU	Convenție împotriva torturii

confirmat suspiciunile asupra vinovăției maiorului de infanterie W. Esterházy, care se refugiase deja în Anglia.

Droysen, *Johann Gustav*, istoric german (Treptow 1808-Berlin 1884). Cercetător al istoriei Greciei antice (*Alexandru cel Mare*, 1883; *Istoria formării sistemului de stat elenistic*, 1843) și în special al elenismului (*Istoria elenismului*, 1877-1878). Susținător al superiorității politice prusace și admirator al lui Bismarck, a redactat o *Istorie a politicii prusace*, în 14 volume (1855-1886). A scris și o scurtă culegere de metodologie istorică (*Sumar Historica*, 1868).

druizi, preoți ai populațiilor celtice, care constituiau cea mai importantă clasă socială, îndeplinind, în afară de funcția religioasă și funcții juridice, medicale și de sfătuitori în activitatea de guvernare a regilor. Au avut un rol central în organizarea rezistenței pe care au opus-o celții față de cucerirea romană, cu caracter cultural, chiar mai înainte de fi politico-militar.

drumuri, au fost dintotdeauna fundamentale în procesul de civilizare (garantând circulația bunurilor, a știrilor și a persoanelor), ca și un element strategic de prim ordin în operațiunile militare și în vederea unei guvernări centralizate.

■ *Epoca antică*. Primele d. datează din mileniul II î.Hr., datorită asirienilor și babilonienilor: din pământ bătătorit, doar pe porțiuni scurte (în general, în apropierea celor mai mari centre urbane) erau pavate cu cărămizi și bitum. Tehnica pregătirii terasamentului d. și a acoperirii ulterioare cu pietre de râu sau cu lespezi de piatră era cunoscută în zona minoică. Primul exemplu de organizare sistematică a rețelei de d. datează din vremea Imperiului persan, sub Darius I (522-486): satrapiile au fost legate între ele printr-un sistem de d. poștale parcurse în mod regulat de mesageri și de soldați. Sistemul a fost preluat și perfecționat de Alexandru cel Mare. Mai dificilă a fost dezvoltarea rețelei de d. în regiuni muntoase, cum era Grecia, unde, pentru traseele montane, era prevăzută doar săparea de trepte în rocă pentru circulația pietonală. Această tehnică a fost utilizată și de incași în Perù (sec. XIV), aceștia realizând două d. imperiale impunătoare care parcurgeau întregul lanț al Anzilor („șoselele Soarelui"), destinate circulației pietonale deoarece această populație nu cunoștea nici calul, nici roata. Cartaginezii au fost aceia care au realizat primele d. largi de munte prin tehnica serpentinelor.

■ *Drumurile romane*. Tehnica de construire a d. a atins un nivel foarte înalt în lumea romană: fără a urma denivelările terenului, erau trasate în linie dreaptă, trecând peste obstacole prin umpluturi cu pământ, viaducte și poduri. În plus, erau gândite pentru a răspunde mai multor cerințe: lărgimea lor (de la 3,60 la 5,40 m) permitea realizarea unei benzi centrale (2,30 m) rezervată carelor și deplasării călare, pe un terasament acoperit cu lespezi mari de piatră îmbinate între ele, pe lateral erau prevăzute două trotuare pentru circulația pietonilor. Rețeaua de d. măsura, în Imperiul roman, 140 000 km. Realizarea d. pe distanțe lungi era în grija statului, dar de cele locale erau obligați în mod explicit să se ocupe proprietarii terenurilor traversate de aceste drumuri.

■ *Declinul medieval și epoca modernă*. Orânduirea feudală, cu fărâmițarea autorității politice, a cunoscut și declinul sistemului rutier roman. Obiceiul de a impune taxe pentru trecerea peste puținele poduri existente sau pentru folosirea d. care mai rămăseseră utilizabile a agravat treptat blocajul din comunicații, cele mai afectate fiind schimburile comerciale pe distanțe lungi. Până în sec. XVIII, toate d. au rămas, practic, la nivelul d. locale: strâmte, accidentate, peste măsură de întortocheate pentru că nu se intervenea în nici un fel pentru a se depăși obstacolele naturale. Începând din sec. XVIII, relansarea comerțului și cerințele deplasării rapide a artileriei grele au readus în atenție necesitatea unor d. solide și bine întreținute. S-a impus soluția construirii unui terasament solid cu un prim strat de piatră mare peste care era turnat pietriș mai mărunt pentru a completa spațiile rămase; profilul convex de-a lungul axei centrale ușura scurgerea apei pluviale.

■ *Epoca modernă și apariția automobilului*. Relansarea construcției de d. comparabile cu cele din epoca romană a avut loc sub Napoleon care a inițiat și lucrări gigantice de trecători și tunele alpine (v. Alpi). După o pauză îndelungată, în care dominant a fost progresul căilor ferate, rețeaua rutieră a înregistrat un adevărat boom ca urmare a răspândirii automobilului (v. transporturi) în sec. XX: readaptarea căilor de comunicație locale (traficul rutier fiind deosebit de dificil în unele regiuni europene cu o densitate urbană ridicată) s-a combinat cu crearea unei foarte dense rețele de autostrăzi.

Drusus, *Marcus Livius*, om politic roman (n. 124-m. 91 î.Hr.). Tribun al plebei în 91 î.Hr., a devenit promotorul unui ansamblu de propuneri de legi privitoare la cele mai acute probleme politice ale momentului: de la chestiunile agrare, la acordarea de cetățenie romană populațiilor italice, la cea de constituire a juraților în procesele pentru delictele de abuz de putere. Opoziția suscitată de aceste propuneri a dus la asasinarea lui.

druzi, sectă ezoterică musulmană din Liban și Siria. A luat naștere în Egipt în sec. XI, de factură șiită, și a propus o doctrină proprie puternic heterodoxă (convingerea în reîncarnarea periodică a lui Dumnezeu în formă umană). Atacați de sunniții ortodocși, iar în perioada colonială de francezi, d. se bucură de deosebită autonomie administrativă și politică, cucerită încă din timpul dominației otomane. În războiul civil libanez s-au opus direct creștinilor maroniți.

Duarte, *José Napoléon*, om politic din Salvador (San Salvador 1931-1990). Preşedinte al republicii din 1980 până în 1989 cu sprijinul SUA şi al dreptei moderate, a încercat să reinstaureze stabilitatea în ţară. N-a reuşit însă să controleze nici escadroanele morţii ale reacţionarului D'Aubuisson nici gherila FMLN.

Dubček, *Alexander*, om politic cehoslovac (Uhrovec, Slovacia, 1921-Praga 1992). Înscriindu-se în Partidul Comunist Slovac în 1939, a participat la revolta antinazistă din 1944. A îndeplinit diferite funcţii în partid, până când a devenit secretar în 1962. Opunându-se politicii staliniste şi birocratice a lui A. Novotný, a reuşit să-l submineze şi să-i la locul la conducere (5.I.1968). D. a promovat atunci „primăvara de la Praga", cu „noul curs", mai democratic al partidului în vederea construirii unui „socialism cu faţă umană" Intervenţia sovietică din august 1968 a dus la capitularea lui D., arestat şi dus la Moscova. Îndepărtat din funcţia de secretar în aprilie 1969, a fost trimis pentru o scurtă perioadă ambasador în Turcia şi în cele din urmă înlăturat din partid (1970) şi supus unei supravegheri stricte. După „revoluţia de catifea" din 1989, care a doborât regimul comunist, a fost ales preşedinte al parlamentului; a murit în urma sechelelor unui accident rutier.

Dublin, din 1922 capitala Republicii Irlanda. Cu numele de *Eblana*, a fost o aşezare strategică la Marea Irlandei, creştinat în 450 de Sf. Patrick. Capitală din 1172 a Irlandei engleze, s-a aflat într-o luptă permanentă cu forţele de ocupaţie. În 1486 s-a supus lui Henric VII. După schisma anglicană, D. a rămas catolic; în 1649 Cromwell a debarcat aici pentru a pacifica rebeliunea irlandeză. În timpul insurecţiei naţionale din 1916 a fost scena unor conformări violente între mişcarea pentru independenţa Sinn Fein şi armata engleză.

Duby, *Georges*, istoric france (Paris 1919-Aix-en-Provence, 1996), cercetător al istoriei medievale. A dezvoltat într-un mod original metoda de la „Annales", ocupându-se de istoria mentalităţii cu lucrări despre psihologia colectivă *(Anul 1000. Istorie religioasă şi psihologie colectivă,* 1967), despre cultura feudală *(Oglinda feudalismului,* 1978), despre căsătorie *(Cavalerul, femeia, preotul,* 1981), despre femei *(Puterea femeilor în Evul Mediu,* 1996) şi, împreună cu M. Pezzot, importanta operă colectivă *Istoria femeilor în Occident,* 1990-1992) şi de asemenea despre structurile militare feudale (*Duminica din Bouvines,* 1973).

Ducas, familie din aristocraţia bizantină, care pretindea că descinde din Constantin cel Mare. Acestei familii i-au aparţinut împăraţii sec. XI *Constantin X* şi fiul său *Mihai VII,* iar în sec. XIII, *Alexios V Murzuflos.* Ulterior, mulţi suverani bizantini au adăugat numelui lor apelativul Ducas, fără să descindă însă din această familie.

ducat, la longobarzi, teritoriu supus jurisdicţiei ducelui, şef militar investit de rege cu funcţie de conducere; în Europa medievală şi modernă, stat independent de coroană din punct de vedere politic, supus suveranităţii unui duce.

ducatelor, războiul, dus între ianuarie şi iulie 1864 de către austro-prusaci împotriva lui Frederik VII al Danemarcei, care, în 1863 hotărâse anexarea ducatelor Schelswig, Holstein şi Lauenburg (până atunci guvernate în uniune personală cu coroana Danemarcei) împotriva pretenţiilor ducelui de Augustenburg, sprijinite de statele germane. După înfrângerea Danemarcei, cele trei ducate au fost cedate Austriei şi Prusiei, act care s-a constituit ca o premisă pentru următorul război austro-prusac din 1866.

duce, în Roma antică, titlu neoficial *(dux)* dat comandanţilor militari, iar în sec. III şi IV d.Hr., comandanţilor legiunilor din provinciile imperiale şi trupelor de frontieră. Titlul a fost adoptat de B. Mussoli i şi oficializat în 1938 prin formula „şef al guvernului şi duce al fascismului", folosită de atunci în actele publice.

Duchesne, *Louis-Marie-Olivier*, ecleziast şi istoric francez (Saint-Servan, Bretagne 1843-Roma 1922). S-a ocupat de editarea cărţii *Liber pontificalis* (1886-920 şi a aplicat metoda istorico-critică la istoria originilor creştinismului; de aceea opera sa principală *Istoria veche a Bisericii* (3 vol., 1906-1910, un al IV-lea volum a fost publicat postum în 1925), i-a atras acuzaţia de modernism şi a fost pusă la Index (1912).

Duclos, *Jacques*, om politic francez (Louey, Hautes-Pyrénées, 1896-Montreuil-sous-Bois, Paris, 1975). Secretar al Partidului Comunist Francez din 1931, a fost printre cei mai de seamă exponenţi ai Frontului Popular (1936) şi al rezistenţei faţă de ocupaţia nazistă în timpul celui de-al doilea război mondial; la alegerile prezidenţiale din iunie 1959 a strâns 21 % din voturi.

duel judiciar, v. **ordalie.**

Du Guesclin, *Bertrand*, militar francez (La Motte Broons cca 1320- Chateauneuf-de-Randon 1380). În 1370 în timpul Războiului de o sută de ani a fost numit de Carol V conetabil al Franţei şi în zece ani a recucerit Bretagne de la englezi.

Dühring, *Karl Eugen*, filosof şi economist german (Berlin 1833-Nowawes 1921). Susţinător al unui „socialism natural" care refuza revoluţia şi repunea în valoare individul, s-a aflat în polemică cu teoriile marxiste şi a fost criticat de F. Engels în eseul *Anti-Dühring.* Printre operele sale: *Istoria critică a economiei naţionale şi a socialismului* (1871) şi *Filosofia realităţii* (1895).

Duilius, *Caius*, consul roman (n. cca 295-m. 230 î.Hr.). Consul în 260, în frunta flotei romane, a distrus-o pe cea cartagineză lângă insulele Lipari, în timpul primului război punic. În Forul roman a fost înălţată o coloană din bronz decorată cu resturile navelor inamice capturate.

confirmat suspiciunile asupra vinovăţiei maiorului de infanterie W. Esterházy, care se refugiase deja în Anglia.

Droysen, *Johann Gustav*, istoric german (Treptow 1808-Berlin 1884). Cercetător al istoriei Greciei antice *(Alexandru cel Mare*, 1883; *Istoria formării sistemului de stat elenistic*, 1843) şi în special al elenismului *(Istoria elenismului*, 1877-1878). Susţinător al superiorităţii politice prusace şi admirator al lui Bismarck, a redactat o *Istorie a politicii prusace*, în 14 volume (1855-1886). A scris şi o scurtă culegere de metodologie istorică *(Sumar Historica*, 1868).

druizi, preoţi ai populaţiilor celtice, care constituiau cea mai importantă clasă socială, îndeplinind, în afară de funcţia religioasă şi funcţii juridice, medicale şi de sfătuitori în activitatea de guvernare a regilor. Au avut un rol central în organizarea rezistenţei pe care au opus-o celţii faţă de cucerirea romană, cu caracter cultural, chiar mai înainte de fi politico-militar.

drumuri, au fost dintotdeauna fundamentale în procesul de civilizare (garantând circulaţia bunurilor, a ştirilor şi a persoanelor), ca şi un element strategic de prim ordin în operaţiunile militare şi în vederea unei guvernări centralizate.

■ *Epoca antică*. Primele d. datează din mileniul II î.Hr., datorită asirienilor şi babilonienilor: din pământ bătătorit, doar pe porţiuni scurte (în general, în apropierea celor mai mari centre urbane) erau pavate cu cărămizi şi bitum. Tehnica pregătirii terasamentului d. şi a acoperirii ulterioare cu pietre de râu sau cu lespezi de piatră era cunoscută în zona minoică. Primul exemplu de organizare sistematică a reţelei de d. datează din vremea Imperiului persan, sub Darius I (522-486): satrapiile au fost legate între ele printr-un sistem de d. poştale parcurse în mod regulat de mesageri şi de soldaţi. Sistemul a fost preluat şi perfecţionat de Alexandru cel Mare. Mai dificilă a fost dezvoltarea reţelei de d. în regiuni muntoase, cum era Grecia, unde, pentru traseele montane, era prevăzută doar săparea de trepte în rocă pentru circulaţia pietonală. Această tehnică a fost utilizată şi de incaşi în Perù (sec. XIV), aceştia realizând două d. imperiale impunătoare care parcurgeau întregul lanţ al Anzilor („şoselele Soarelui"), destinate circulaţiei pietonale deoarece această populaţie nu cunoştea nici calul, nici roata. Cartaginezii au fost aceia care au realizat primele d. largi de munte prin tehnica serpentinelor.

■ *Drumurile romane*. Tehnica de construire a d. a ati un nivel foarte înalt în lumea romană: fără a urma denivelările terenului, erau trasate în linie dreaptă, trecând peste obstacole prin umpluturi cu pământ, viaducte şi poduri. În plus, erau gândite pentru a răspunde mai multor cerinţe: lărgimea lor (de la 3,60 la 5,40 m) permitea realizarea unei benzi centrale (2,30 m) rezervată carelor şi deplasării călare, pe un terasament acoperit cu lespezi mari de piatră îmbinate între ele, pe lateral erau prevăzute două trotuare pentru circulaţia pietonilor. Reţeaua de d. măsura, în Imperiul roman, 140 000 km. Realizarea d. pe distanţe lungi era în grija statului, dar de cele locale erau obligaţi în mod explicit să se ocupe proprietarii terenurilor traversate de aceste drumuri.

■ *Declinul medieval şi epoca modernă*. Orânduirea feudală, cu fărâmiţarea autorităţii politice, a cunoscut şi declinul sistemului rutier roman. Obiceiul de a impune taxe pentru trecerea peste puţinele poduri existente sau pentru folosirea d. care mai rămăseseră utilizabile a agravat treptat blocajul din comunicaţii, cele mai afectate fiind schimburile comerciale pe distanţe lungi. Până în sec. XVIII, toate d. au rămas, practic, la nivelul d. locale: strâmte, accidentate, peste măsură de întortocheate pentru că nu se intervenea în nici un fel pentru a se depăşi obstacolele naturale. Începând din sec. XVIII, relansarea comerţului şi cerinţele deplasării rapide a artileriei grele au readus în atenţie necesitatea unor d. solide şi bine întreţinute. S-a impus soluţia construirii unui terasament solid cu un prim strat de piatră mare peste care era turnat pietriş mai mărunt pentru a completa spaţiile rămase; profilul convex de-a lungul axei centrale uşura scurgerea apei pluviale.

■ *Epoca modernă şi apariţia automobilului*. Relansarea construcţiei de d. comparabile cu cele din epoca romană a avut loc sub Napoleon care a iniţiat şi lucrări gigantice de trecători şi tunele alpine (v. Alpi). După o pauză îndelungată, în care dominant a fost progresul căilor ferate, reţeaua rutieră a înregistrat un adevărat boom ca urmare a răspândirii automobilului (v. transporturi) în sec. XX: readaptarea căilor de comunicaţie locale (traficul rutier fiind deosebit de dificil în unele regiuni europene cu o densitate urbană ridicată) s-a combinat cu crearea unei foarte dense reţele de autostrăzi.

Drusus, *Marcus Livius*, om politic roman (n.124-m. 91 î.Hr.). Tribun al plebei în 91 î.Hr., a devenit promotorul unui ansamblu de propuneri de legi privitoare la cele mai acute probleme politice ale momentului: de la chestiunile agrare, la acordarea de cetăţenie romană populaţiilor italice, la cea de constituire a juraţilor în procesele pentru delictele de abuz de putere. Opoziţia suscitată de aceste propuneri a dus la asasinarea lui.

druzi, sectă ezoterică musulmană din Liban şi Siria. A luat naştere în Egipt în sec. XI, de factură şiită, şi a propus o doctrină proprie puternic heterodoxă (convingerea în reîncarnarea periodică a lui Dumnezeu în formă umană). Atacaţi de sunniţii ortodocşi, iar în perioada colonială de francezi, d. se bucură de deosebită autonomie administrativă şi politică, cucerită încă din timpul dominaţiei otomane. În războiul civil libanez s-au opus direct creştinilor maroniţi.

Duarte, *José Napoléon*, om politic din Salvador (San Salvador 1931-1990). Preşedinte al republicii din 1980 până în 1989 cu sprijinul SUA şi al dreptei moderate, a încercat să reinstaureze stabilitatea în ţară. N-a reuşit însă să controleze nici escadroanele morţii ale reacţionarului D'Aubuisson nici gherila FMLN.

Dubček, *Alexander*, om politic cehoslovac (Uhrovec, Slovacia, 1921-Praga 1992). Înscriindu-se în Partidul Comunist Slovac în 1939, a participat la revolta antinazistă din 1944. A îndeplinit diferite funcţii în partid, până când a devenit secretar în 1962. Opunându-se politicii staliniste şi birocratice a lui A. Novotný, a reuşit să-l submineze şi să-i ia locul la conducere (5.I.1968). D. a promovat atunci „primăvara de la Praga", cu „noul curs", mai democratic al partidului în vederea construi unui „socialism cu faţă umană" Intervenţia sovietică din august 1968 a dus la capitularea lui D., arestat şi dus la Moscova. Îndepărtat din funcţia de secretar în aprilie 1969, a fost trimis pentru o scurtă perioadă ambasador în Turcia şi în cele din urmă înlăturat din partid (1970) şi supus unei supravegheri stricte. După „revoluţia de catifea" din 1989, care a doborât regimul comunist, a fost ales preşedinte al parlamentului; a murit în urma sechelelor unui accident rutier.

Dublin, din 1922 capitala Republicii Irlanda. Cu numele de *Eblana*, a fost o aşezare strategică la Marea Irlandei, creştinat în 450 de Sf. Patrick. Capitală din 1172 a Irlandei engleze, s-a aflat într-o luptă permanentă cu forţele de ocupaţie. În 1486 s-a supus lui Henric VII. După schisma anglicană, D. a rămas catolic; în 1649 Cromwell a debarcat aici pentru a pacifica rebeliunea irlandeză. În timpul insurecţiei naţionale din 1916 a fost scena unor conformări violente între mişcarea pentru independenţa Sinn Fein şi armata engleză.

Duby, *Georges*, istoric france (Paris 1919-Aix-en-Provence, 1996), cercetător al istoriei medievale. A dezvoltat într-un mod original metoda de la „Annales", ocupându-se de istoria mentalităţii cu lucrări despre psihologia colectivă *(Anul 1000. Istorie religioasă şi psihologie colectivă*, 1967), despre cultura feudală *(Oglinda feudalismului*, 1978), despre căsătorie *(Cavalerul, femeia, preotul*, 1981), despre femei *(Puterea femeilor în Evul Mediu*, 1996) şi, împreună cu M. Pezzot, importanta operă colectivă *Istoria femeilor în Occident*, 1990-1992) şi de asemenea despre structurile militare feudale (*Duminica din Bouvines*, 1973).

Ducas, familie din aristocraţia bizantină, care pretindea că descinde din Constantin cel Mare. Acestei familii i-au aparţinut împăraţii sec. XI *Constantin X* şi fiul său *Mihai VII*, iar în sec. XIII, *Alexios V Murzuflos*. Ulterior, mulţi suverani bizantini au adăugat numelui lor apelativul Ducas, fără să descindă însă din această familie.

ducat, la longobarzi, teritoriu supus jurisdicţiei ducelui, şef militar investit de rege cu funcţie de conducere; î Europa medievală şi modernă, stat independent de coroană din punct de vedere politic, supus suveranităţii unui duce.

ducatelor, războiul, dus între ianuarie şi iulie 1864 de către austro-prusaci împotriva lui Frederik VII al Danemarcei, care, în 1863 hotărâse anexarea ducatelor Schelswig, Holstein şi Lauenburg (până atunci guvernate în uniune personală cu coroana Danemarcei) împotriva pretenţiilor ducelui de Augustenburg, sprijinite de statele germane. După înfrângerea Danemarcei, cele trei ducate au fost cedate Austriei şi Prusiei, act care s-a constituit ca o premisă pentru următorul război austro-prusac din 1866.

duce, în Roma antică, titlu neoficial *(dux)* dat comandanţilor militari, iar în sec. III şi IV d.Hr., comandanţilor legiunilor din provinciile imperiale şi trupelor de frontieră. Titlul a fost adoptat de B. Mussoli i şi oficializat în 1938 prin formula „şef al guvernului şi duce al fascismului", folosită de atunci în actele publice.

Duchesne, *Louis-Marie-Olivier*, ecleziast şi istoric francez (Saint-Servan, Bretagne 1843-Roma 1922). S-a ocupat de editarea cărţii *Liber pontificalis* (1886-920 şi a aplicat metoda istorico-critică la istoria originilor creştinismului; de aceea opera sa principală *Istoria veche a Bisericii* (3 vol., 1906-1910, un al IV-lea volum a fost publicat postum în 1925), i-a atras acuzaţia de modernism şi a fost pusă la Index (1912).

Duclos, *Jacques*, om politic francez (Loucy, Hautes-Pyrénées, 1896-Montreuil-sous-Bois, Paris, 1975). Secretar al Partidului Comunist Francez din 1931, a fost printre cei mai de seamă exponenţi ai Frontului Popular (1936) şi al rezistenţei faţă de ocupaţia nazistă în timpul celui de-al doilea război mondial; la alegerile prezidenţiale din iunie 1959 a strâns 21 % din voturi.

duel judiciar, v. **ordalie.**

Du Guesclin, *Bertrand*, militar francez (La Motte Broons cca 1320- Chateauneuf-de-Randon 1380). În 1370 în timpul Războiului de o sută de ani a fost numit de Carol V conetabil al Franţei şi în zece ani a recucerit Bretagne de la englezi.

Dühring, *Karl Eugen*, filosof şi economist german (Berlin 1833-Nowawes 1921). Susţinător al unui „socialism natural" care refuza revoluţia şi repunea în valoare individul, s-a aflat în polemică cu teoriile marxiste şi a fost criticat de F. Engels în eseul *Anti-Dühring*. Printre operele sale: *Istoria critică a economiei naţionale şi a socialismului* (1871) şi *Filosofia realităţii* (1895).

Duilius, *Caius*, consul roman (n. cca 295-m. 230 î.Hr.). Consul în 260, în frunta flotei romane, a distrus-o pe cea cartagineză lângă insulele Lipari, în timpul primului război punic. În Forul roman a fost înălţată o coloană din bronz decorată cu resturile navelor inamice capturate.

Dulles, *Allen Welsh*, oficial american (New York 1893-Washington 1969). În cel de-al doilea război mondial a condus centrala serviciilor secrete americane la Berna, păstrând legătura cu Rezistenţa italiană şi negociind capitularea germanilor în Italia. Între 1953-1961 a fost şef al Central Intelligence Agency (CIA), dar a fost înlăturat în urma încercării eşuate de invadare a Cubei.

Dulles, *John Foster*, om politic american (Washington 1888-1959). Secretar de stat al preşedintelui republican D. Eisenhower (1953-1959), a promovat admiterea Germaniei Occidentale în NATO, a extins reţeaua de alianţe antisovietice prin SEATO (1954) şi prin pactul de la Bagdad (1955) a sprijinit Taiwanul împotriva Chinei comuniste şi a iniţiat angajarea SUA în Vietnam.

Duma, camera inferioară a parlamentului instituit în Rusia ţaristă după revoluţia din 1905. Membrii reprezentau cele şase curii (clase) în care era împărţit corpul electoral, având un sistem de vot care favoriza categoriile sociale superioare. Primele două dume (1906-1907) au fost dizolvate după 74 şi respectiv 103 zile; a treia (condusă după norme care penalizau ulterior opoziţia) a durat din 1907 până în 1912; cea de-a patra (1912-1917) a ţinut doar câteva şedinţe. Prin constituţia din 1993 aceeaşi denumire a fost preluată de camera inferioară a parlamentului din noua Federaţie Rusă.

Dumbarton Oaks, conferinţa de la, ţinută la D.O., localitate în apropiere de Washington, din 2.IX. până în 7.X.1944, de delegaţiile din SUA, URSS, Marea Britanie şi China: au fost definite caracteristicile viitoarei Organizaţii a Naţiunilor Unite (ONU), ajungându-se la acordul cu privire la instituirea Consiliului de Securitate, cu un statut permanent pentru cei 4 participanţi la conferinţă.

Dumézil, *Georges*, istoric francez (Paris 1898-1986). Elev al lui M. Mauss, a dezvoltat ştiinţa comparatisticii vechilor civilizaţii şi religii indo-europene, susţinând că la baza lor se află o structură ideologică având trei funcţii: suveranitate (magico-religioasă şi juridică), forţă fizică, fecunditate. Opere principale: *Zeii indo-europenilor* (1952); *Religia romană arhaică* (1966); *Mit şi epopee* (1968-1973).

Dumouriez, *Charles-François du Perrier*, zis, general francez (Cambrai 1839-Turville Park, Anglia, 1823). Girondin, a fost ministru de externe (1792); pe urmă în fruntea armatei de nord a învins în bătăliile de la Valmy (20.IX.1792) şi de la Jemappes (6.XI.1972), şi a cucerit Belgia. Eliberat din funcţia de conducere după înfrângerea de la Neerwinden (1793), a trecut în slujba Austriei.

dumping, formă de vânzare a mărfurilor la preţuri artificial reduse pentru a cuceri piaţa. Condamnată în repetate rânduri în conferinţele economice internaţionale, întrucât leza libera concurenţă, practica aceasta a fost interzisă prin tratatul instituit de CEE.

Dunkerque, port francez la Marea Mânecii de unde, în al doilea război mondial, între 27.V şi 4.VI.1940 a fost evacuat corpul de expediţie britanic care luptase împotriva naziştilor alături de francezi şi risca să fie înconjurat. 853 de ambarcaţiuni au dus în Marea Britanie 344 000 de persoane, din care 111 000 francezi.

Dupleix, *Joseph François*, administrator colonial francez (Pondichery 1697-Paris 1763). Guvernator în Chandernagor, în 1742 a preluat conducerea Companiei franceze a Indiilor Orientale, ducând o politică expansionistă în India care s-a confruntat cu interesele Marii Britanii. Politica sa prea aventuroasă şi dorinţa lui Ludovic XV de a ajunge la relaţii paşnice cu englezii au determinat chemarea lui în patrie (1754).

Du Pont de Nemours, societate chimică americană, fondată în 1802 în Delaware de chimistul francez Eleuthere-Irénée du Pont de Nemours (1771-1834) pentru producerea prafului de puşcă. Du Pont de Nemours a devenit în sec. XX una din cele mai importante societăţi din lume pentru producţia de fibre sintetice şi artificiale, punând pe piaţă nylonul (1939), orlonul (febra acrilică, 1950), dacronul (poliesterul) şi lycra (poliuretan).

Dupont de Nemours, *Pierre-Samuel*, economist francez (Paris 1739-Eleutherian Mills, Delaware, 1817). Discipol al lui Quesnay, exponent al fiziocraţiei (el a creat acest termen) împreună cu Turgot şi Calonne a încercat în zadar să reformeze finanţele în Franţa; în timpul Revoluţiei a fost deputat pentru starea a treia (1789-1791).

Durando, *Giacomo*, general şi om politic italian (Mondovi 1807-Roma 1894). Ofiţer piemontez, exilat după 1831 pentru ideile sale liberale, a scris în 1846 *Despre naţionalitatea itali nă*, în care a prezentat o viziune federală realistă a Risorgimento-ului. A luptat în 1848, a fost mai târziu ministru de externe (1862) şi preşedinte al Senatului (1884-1887).

Durkheim, *Émile*, sociolog francez (Epinal 1858-Paris 1917). A aplicat metoda pozitivistă şi empirică la studiul fenomenelor sociale, descoperind obiectul de cercetare specific în manifestările „conştiinţei colective" (morală, religie, sisteme normative), sinteză a unor tendinţe personale. Printre operele sale, *Diviziunea muncii sociale* 1893), *Regulile metodei sociologice* (1895), *Sinuciderea: studiu de sociologie* (1897).

Duroselle, *Jean-Baptiste*, istoric francez (Paris 1917-1994). Este unul dintre cei mai de seamă experţi î istorie contemporană franceză (opere principale: *Originile catolicismului social în Franţa*, 1951; *Franţa şi francezii 1900-1920*, 1973 *Clemenceau*, 1988) şi în diplomaţia sec. XX *(Istoria diplomaţiei din 1919 până în zilele noastre*, 1953) revizuită de mai multe ori, *De la Wilson la Roosevelt*, 1957.

Duvalier, *François*, om politic haitian (Port-au-Prince, 1907-1971). Preşedinte al Republicii Haiti din 1957, a instaurat dictatura personală pe viaţă în care a îmbinat reevaluarea culturii negre, paternalismul (a fost numit Papa Doc), şi represiunea plină de cruzime cu ajutorul bandelor *Tontons macoutes*. La moartea lui a fost înlocuit de fiul său, *Jean-Claude (Baby Doc)*, care s-a aflat la putere până în 1986.

Duverger, *Maurice*, sociolog francez (Angoulême 1917) Profesor de sociologie politica la Paris, editorialist, a adus o importantă contribuţie la studierea regimurilor politice, aprofundând în special rolul partidelor şi raportul dintre documentele constituţionale şi organizarea instituţională. Printre operele sale: *Partidele politice* (1951), *Sociologie politică* (1973), *Republica cetăţenilor* (1982).

E

Eanes, *Antonio dos Santos Ramalho*, general şi om politic portughez (Alcains-Castello Branco 1935). A luat parte la revoluţia din 1974 împotriva regimului lui Caetano şi a fost printre susţinătorii înlăturării de le guvernare a militarilor de extremă stângă (25.IX.1975). Preşedinte al republicii (1976-1986) a favorizat normalizarea vieţii politice portugheze.

Ebert, *Friedrich*, om politic german (Heidelberg 1871-Berlin 1925). Lider social-democrat, a sprijinit intrarea Germaniei în primul război mondial. În urma revoluţiei din 9.IX.1918 care a dus la proclamarea republicii, a devenit şeful guvernului. Ostil extremismului spartakiştilor (v. spartakism), a reprimat insurecţia acestora cu ajutorul militarilor monarhişti (I.1919). În februarie 1919 a fost ales şeful statului, iar în 1922 a fost confirmat. Fără a întrerupe continuitatea cu imperiul lui Wilhelm, a încercat să-i asigure Germaniei de la Weimar o conducere stabilă în faţa crizei morale şi economice de care era subminată şi care favoriza ridicarea partidelor extremiste. În politica externă a susţinut eforturile lui G. Stresemann de conciliere cu Franţa.

Ebla, oraş-stat antic din Siria, printre cele mai importante din epocă, adus la lumină de o misiune arheologică italiană în 1973. Zonă obligatorie de trecere pentru cei care, plecând din Mesoptamia, voiau să ajungă în Anatolia sau pe coasta siriano-palestiniană, între 2500 şi 2250 î.Hr. E. a reuşit să unească întreaga Sirie sub autoritatea sa. Constituirea imperiului akkadian în Mesopotamia a dus la declinul E., care a fost distrusă în jurul anului 2250 î.Hr.

ebraism, cea mai veche dintre religiile monoteiste, s-a întemeiat de la început pe alianţa semnată între Dumnezeu (Yahve) şi Avraam (Abraham). Totuşi Moise a fost cel care, după ce a condus ieşirea din Egipt a populaţiilor semite ţinute în robie de faraonul Ramses II (cca. 1290-1224 î.Hr.), a iniţiat elaborarea conceptului religios ebraic în jurul mediului central constituit din noua alianţă strânsă dintre Yahve şi poporul lui Israel pe muntele Sinai. Tablele Legii, care reglementează acest pact, au fost mult timp păstrate în Chivotul Legii, centru sacru al comunităţii ebraice până la construirea templului de la Ierusalim. În dezvoltarea e., o funcţie fundamentală au avut-o profeţii, care au încercat să impună viaţa spirituală interioară şi esenţială a legii divine asupra aspectelor pur formale.

■ *Doctrina.* În forma deplinei sale maturităţi (sec. VII-VI î.Hr. epoca profeţilor şi a redactării Deuteronomului) nucleul e. constă în mărturisirea credinţei într-un singur Dumnezeu, care s-a autoprezentat în parabola „rugului aprins" drept „cel care este cu", pentru a sublinia legătura intimă stabilită de către Dumnezeu cu poporul credincioşilor. Din ideea de stăpânire a lui Dumnezeu asupra naturii şi istoriei derivă lipsa oricărui dualism şi afirmarea unei desfăşurări liniare a istoriei din momentul creaţiei şi până la sfârşitul lumi.

■ *Norme şi practici religioase.* Credinciosul evreu spune în fiecare zi, dimineaţa şi seara, formula amintirii şi mărturiei cu aşa-zisul *Shema'Israel* („ascultă Israele, Domnul este dumnezeul nostru, Domnul este unul"). Ascultarea se îndeplineşte în mod concret prin respectarea legii mozaice care cuprinde atât doctrina scrisă în *Tora* (v. primele cinci cărţi ale Bibliei), cât şi doctrina orală din *Mişna*, alcătuită din comentariile Bibliei făcute de rabini. Exegeza ulterioară a *Mişnei* a fost strânsă în *Gemara* şi amândouă s-au unit în cele din urmă în *Talmud*, o bogată expunere de întâmplări etico-rituale, temelie a practicii religioase ebraice, minuţios reglementată de precepte şi interdicţii. Elementul de bază al legii mozaice este respectarea sabatului, timp de odihnă care trebuie dedicat în exclusivitate lui Dumnezeu. Principalele sărbători ale e. sunt comemorarea eliberării din robia egipteană (*Pesah* sau Paştele), alegerii drept popor sfânt pe muntele Sinai (*Savuot*), rătăcirii lor prin deşert (Capanne sau *Sukkot*), pe lângă marile sărbători dedicate practicilor de penitenţă din *Kippur* (sau *Ispăşirea*) şi Anului Nou.

Bibliografie: H. C. Puech, *L'ebraismo*, Saterza, Bari 1988.
Vezi şi: Biblia, evrei; esenieni; farisei; hasidism; profeţi; saduchei; Tora; zeloţi.

Ecaterina I (Jacobstadt, Kurlanda, 1684-Sankt Petersburg, 1727), ţarină a Rusiei (1725-1727). De origine ţărănească poloneză, Marfa Skavronskaia a ajuns în Rusia ca deportată după ocuparea oraşului Marienburg (1702). A devenit amanta prinţului Menşikov şi a ţarului Petru cel Mare, care s-a căsătorit cu ea în secret (1707). La moartea lui Petru a preluat puterea şi a fost încoronată împărăteasă cu numele de Ecaterina (1725). A condus cu ajutorul lui Menşikov.

Ecaterina II cea Mare (Stettin 1729-Sankt Petersburg 1796), ţarină a Rusiei (1762-1796). Fiică a principelui Christian August de Anhalt-Zerbst şi a Johannei de Holstein-Gottorp, E. a purtat iniţial numele de Sofia Federika Amalia. În 1745, devenind ortodoxă şi luând numele de Ecaterina, s-a căsătorit cu Petru de Holstein-Gottorp, care, urcat pe tronul Rusiei (I.1762) cu numele de Petru III, a devenit antipatic nobilimii şi armatei prin dorinţa lui de a imita modelul prusian. Puternică prin sprijinul Bisericii ortodoxe şi al curţii, E. a monopolizat puterea, obligându-şi soţul să abdice (10.VII.1762) şi să se retragă la Ropsa, unde a fost asasinat.

■ *O politică externă de forţă.* Ajutată la început de N. Panin, pe urmă de A. Bezborodko şi în sfârşit de G. Potemkin, E. a reluat proiectele de expansiune ale lui

Petru cel Mare. Acordul cu Frederic II al Prusiei a dus de alegerea candidatului rus Stanisław Poniatowski (deja amantul său) la tronul Poloniei (1764). Reacţia nobililor polonezi reuniţi în Confederaţia de la Bar (1768) a provocat intervenţia directă a Rusiei în Polonia şi împotriva Imperiului otoman care-i susţinea pe polonezi; prin tratatul de la Skt. Petersburg (prima împărţire a Poloniei, 1772), E. a obţinut o parte din Bielorusia cu Gomel, Poloţk şi Vitebsk). Războiul împotriva Imperiului otoman (1768-1774) s-a încheiat cu pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), care i-a recunoscut Rusiei dreptul asupra Azovului, Kerci şi libertatea de navigaţie în Marea Neagră. Printr-un al doilea război împotriva puterii otomane (1787-1792) Rusia şi-a anexat Crimeea şi coasta Mării Negre dintre Bug şi Nistru. E. a întărit ulterior poziţia Rusiei ca mare putere europeană prin a doua împărţire a Poloniei (1793), când, în înţelegere cu Prusia şi Austria, a obţinut o parte din Podolia, Volînia şi Minsk. După ce a reprimat insurecţia din Polonia condusă de T. Kosciuszko (1794), a participat, cu Prusia şi Austria, la a treia împărţire a Poloniei (1795), căpătând Volînia de vest, Kurlanda, o parte din Lituania şi ce mai rămăsese din Podolia.

■ *Despotismul luminat.* Susţinătoare a principiilor iluminismului, E. a promovat secularizarea bunurilor mănăstireşti (1764), care a determinat trecerea în stăpânirea statului a peste un milion de ţărani legaţi de proprietăţile mănăstirilor; a favorizat libertatea presei prin decretul care permitea oricui să înfiinţeze şi să administreze tipografii (1783); a înfiinţat instituţii de învăţământ primare şi superioare în toate capitalele şi districtele de provincie (1786) deschise fetelor şi băieţilor. Prin *Carta oraşelor* (1785), E. a instituit în toate oraşele un consiliu executiv ales, compus din reprezentanţi ai diverselor categorii sociale. E. a promovat răspândirea ideilor şi culturii iluministe la curtea sa, printre nobili şi elitele intelectuale. Sub domnia E. limba franceză a devenit limbă de curte; E. însăşi a întreţinut legături de corespondenţă cu Grimm, Diderot şi Voltaire.

■ *Personalitate autoritară.* Aceste elemente nu ascund aspectele de înapoiere socială şi civilă din Rusia. Dezvoltarea manufacturilor şi a industriei ţării s-a realizat şi prin exploatarea fără nici un fel de limită a instituţiei iobăgiei. Cu *Decretul asupra ţăranilor* (1767), E. a interzis iobagilor să-i denunţe pe propriii lor stăpâni cu excepţia situaţiei în care ei se făceau vinovaţi de înaltă trădare. Domnia E. a suferit o cotitură autoritară după răscoala lui E. Pugaciov (1773-1774), acesta proclamându-se ţar cu numele de Petru III; cu ajutorul cazacilor a ridicat masele ţărăneşti şi a ameninţat Moscova, dar a fost înfrânt şi decapitat. Prin *Scrisoarea de privilegii pentru nobilime* (1785) E. a acordat nobililor imunitate faţă de pedepsele corporale, dreptul de a fi judecaţi de tribunale speciale şi distincte, de a fi chemaţi să alcătuiască şi să conducă guverne locale, de a poseda pământuri şi ţărani în exploatare în deplină independenţă faţă de stat. E. cea iluministă şi-a încheiat viaţa fiind scandalizată de Revoluţia franceză.

Bibliografie: I de Madariaga, *Caterina di Russi* Einaudi, Torino 1988.

ecclesia, adunare populară în oraşele-stat din Grecia antică. La Atena participau cu drept de a lua cuvântul cetăţeni cu vârste de peste 18 ani; pentru a le permite să participe şi cetăţenilor mai săraci, Pericle a introdus plata unei indemnizaţii pentru fiecare adunare la care se participa.

Ecevit, *Bülent*, ziarist şi om politic turc (Istanbul 1925). Susţinător al socialismului european, a câştigat alegerile libere din 1973, relansând Partidul republican al poporului, înfiinţat de Atatürk. Prim-ministru de mai multe ori, alternând cu S. Demirel între 1974 şi 1979, a fost arestat după lovitura de stat din 1980. Eliberat în 1982, în 1991 a fost ales deputat al Partidului democrat de stânga.

ecologism, complex de idei şi mişcări care presupune necesitatea unui nou raport între om şi mediul natural în societatea industrializată. Bazat pe o disciplină ştiinţifică (ecologia, fondată de E. H. Haeckel), s-a răspândit în opinia publică în anii 1970 (raportul prezentat de Maussachusetts Institut of Technology despre *Limitele dezvoltării*, 1972), concentrându-se în general asupra necesităţii de a opri distrugerea de resurse care nu se mai pot reface şi de a opri poluarea mediului, aşezând aceste probleme într-o perspectivă naţională şi internaţională. E. inspiră în mod direct grupurile politice ale Verzilor (v.), care s-au afirmat începând cu anii '80 în multe ţări europene.

economie mixtă, sistem economic în care statul intervine în activitatea de producţie şi financiară prin intermediul unor întreprinderi cu capital public. Primele experienţe de e. m. au fost iniţiate între cele două războaie mondiale pentru a salva întreprinderi greu lovite de marea criză economică din 1929 sau pentru a redresa anumite sectoare strategice. În Italia intervenţia publică în economia iniţiată de IRI în 1933 a fost ulterior consolidată, în perioada de după război, prin crearea ENI (1953), a ministerului participării statului (1956), naţionalizarea industriei electrice şi constituirea EFIM (1962).

Economist, The, revistă săptămânală engleză de actualitate economică şi politică, independentă şi de orientare liberală, se bucură de o deosebită influenţă în mediile financiare mondiale. A fost înfiinţată în 1843 la Londra de către J. Wilson, socrul economistului W. Bagehot, care i-a fost mult timp director.

ECOWAS, siglă a Comunităţii Economice a statelor din Africa de Vest, instituită în 1975 prin tratatul de la Lagos şi reformată în 1993, cu intenţia de a coordona

politica economică şi comercială a celor 16 ţări care au aderat la ea.

ECU, sigla lui *European Currency Unit* (Unitate monetară europeană), unitate monetară convenţională instituită în 1979 o dată cu intrarea în vigoare a SME (v.).

Ecuador, stat în America de Sud. *Sup*: 283 561 km^2. *Pop.*: 10 985 000 loc. *Capit*: Quito. *Limba*: spaniola, printre amerindieni răspândită quechua şi alte idiomuri. *Relig.*: catolică. *Vecini*: N Columbia, E Columbia şi Perú, S Perú, V Oceanul Pacific. *Forma de stat*: republică prezidenţială.

Printre ţările cele mai sărace din America de Sud, E. a avut o istorie marcată de caudillism şi de populism; statele învecinate s-au extins în mai multe rânduri anexând diferite porţiuni din teritoriul său.

Sec. XII
Triburile indiene din regiune au fost învinse şi colonizate de incaşi.

1533 E. este ocupat de spanioli, care-l integrează î viceregatul Noii Grenade (1717).

1822-1830
Eliberat de sub stăpânirea spaniolă, E. mai întâi face parte din Grande Colombia, apoi se constituie într-un stat autonom (1830).

1859-1875
Perioadă în care este preşedinte, având un foarte acentuat caracter confesional, G. García Moreno.

1895-1911
Liberalul A. Alfaro promovează o politică de separare între stat şi Biserică şi reforme în domeniul economic şi social.

1940-1972
Război cu Perù: E. este lipsit de întinse zone din regiunea Amazonului.

1944-1972
Armata îl impune ca preşedinte pe progresistul J. M. Velasco Ibarra. Deşi contestat prin repetate lovituri de stat, acesta rămâne la putere până în 1972 şi luptând împotriva analfabetismului, încercând să redreseze agricultura, promovând exploatarea resurselor zăcămintelor de minereuri şi petroliere naţionale, pune bazele unui adevărat boom economic în cursul anilor '70.

1972-1978
Regim militar în repetate rânduri; naţionalizarea industriei petroliere (1976); o puternică mişcare populară duce la o nouă constituţie democratică şi la alegeri libere.

1979-1981
Preşedinţia lui J. Roldós, suţinător al unui amplu program de reforme sociale, întreruptă de moartea sa într-un accident de avion.

1981-1995
Preşedinţii social-democraţi F. Hurtado (1981) şi R. Borja (1988) cât şi neoliberalii conservatori F. Cordero (1984) şi S. Duran (1992) nu reuşesc să facă faţă gravei recesiuni economice determinate de scăderea preţurilor pe plan internaţional a materiilor prime. În 1992 protestele suscitate de planurile guvernamentale de austeritate şi de privatizare a întreprinderilor de stat sunt calmate doar prin intervenţia armatei.

1996 Noul preşedinte roldosist (populist) A. Bucaram, hotărât să atenueze politica de redresare economico-financiară impusă de Banca Mondială, este demis de către Congres pentru corupţie.

1997 Preşedintele protempore F. Alarcón propune pentru 1998 alegeri pentru constituirea unei adunări care să revizuiască constituţia E., făcând din el un stat multietnic, la cererea puternicei majorităţi amerindiene.

1998-2000
Creştin-democratul J. Mahuad, ales preşedinte, iniţiază un program de guvernare îndreptat spre reconstrucţia zonelor devastate de calamităţi şi lupta împotriva corupţiei organismelor de stat. E. trece printr-o perioadă de gravă criză economică, care împinge ţara pe lista statelor în imposibilitatea de a-şi plăti datoriile externe.

ecumenism, mişcare pentru unitatea creşti ilor de diferite confesiuni. Apărută în sec. XIX (mişcarea de la Oxford în anglicanism, asociaţii de tineret internaţionale) s-a dezvoltat mai întâi între Bisericile protestante (Conferinţa misionară mondială de la Edinburg, 1910). Un Consiliu Mondial pentru Credinţă şi Constituire a promovat în 1937 crearea Consiliului Ecumenic al bisericilor (World Council of Churches, WCC), care a intrat în dialog şi cu Bisericile ortodoxe şi mai târziu şi cu Biserica catolică. E. catolic s-a dezvoltat mai ales după Conciliul Vatican II şi instituirea din iniţiativa lui Ioan XXIII a unui Secretariat pentru unirea creştinilor (1960). Dialogul dintre doctrine s-a desfăşurat nu fără asperităţi, în timp ce adunările ecumenice au atacat teme de actualitate (la Basel în 1989, la Seul în 1990).

ecvi (*aequi*), veche populaţie care locuia în regiunea dintre valea superioară a râului Aniene şi lacul Fucino. Aliaţi ai volscilor, au fost mult timp un duşman de neînvins pentru Roma. Înfrânţi mai întâi de Cincinnatus în 458 î.Hr., pe urmă de Camillus în 389, au fost definitiv supuşi în 304 î.Hr. de Sempronius Sofo.

Eden, *Anthony*, om politic britanic (Windlestone, Durham, 1897-Alvediston 1977). Deputat conservator din 1923, ca ministru de externe (1935-1938) s-a opus acţiunii italiene din Etiopia şi şi-a dat demisia în semn de protest împotriva politicii de cedare în faţa lui Hitler

şi a lui Mussolini (*appeasement*), propusă de primul ministru N. Chamberlain. În timpul celui de al doilea război mondial Churchill l-a numit ministru de război (V.1940), iar mai târziu ministru de externe (XII.1940); în această calitate E. a participat la toate tratativele şi întâlnirile la vârf ale puterilor aliate, cu o atenţie specială pentru organizarea de după război. Din nou ministru de externe din 1951 până în 1955, desemnat de Churchill, E. s-a dovedit a fi un negociator abil, dar lipsit de o viziune de largă anvergură: cel mai mare succes l-a repurtat în remedierea falimentului CED, prin crearea UEO şi admiterea Germaniei în NATO. Prim-ministru din aprilie 1955, a fost obligat să-şi dea demisia la începutul lui 1957 în urma eşecului atacului anglo-francez asupra Egiptului, care naţionalizase Canalul de Suez în acelaşi timp cu declanşarea războiului arabo-israelian (IX. 1956).

Edessa, vechi oraş din Asia Mică, importantă fortăreaţă romană şi bizantină împotriva perşilor, a fost cucerită de Baldovin de Flandra în 1097, în timpul primei cruciade şi a devenit primul principat latin din Orient (1144). Recucerirea ei de către arabi a dus la cea de a doua cruciadă, care, însă, n-a reuşit să o ia din nou în stăpânire.

edict, în Roma antică mesajele adresate poporului şi ordonanţele emise de magistraţii investiţi cu *ius edicendi* (consul, pretori, guvernatori şi cvestori din provincii, edili curuli). Izvoare de drept erau e. publicate la începutul anului de către pretorii orăşeneşti, cărora le era încredinţată administraţia civilă (e. pretorian). O dată cu Augustus dreptul de a publica e. i-a fost recunoscut împăratului, iar e. imperiale au căpătat cu timpul o adevărată valoare de lege. În 130 d.Hr. Hadrian a dat ordin să fie strânse într-un cod edictele pretoriene, care puteau fi schimbate doar de împărat. În regatele romano-barbare au căpătat nume de e. unele culegeri de obiceiuri barbare şi de norme preluate din dreptul roman.

edili, magistraţi romani creaţi în 493 î.Hr. ca auxiliari (e. plebei) ai tribunilor plebei cu misiunea de a păzi templul zeiţei Ceres şi arhivele publice. Adăugându-se în 367 încă doi e. *curuli* aleşi dintre patricieni, funcţia a devenit o magistratură a întregului popor. Atribuţiile e. erau siguranţa oraşului, supravegherea străzilor şi a clădirilor, a pieţelor şi preţurilor. Funcţia era electivă şi anuală.

Eduard I (Winchester 1239-Carlisle 1307), rege al Angliei (1272-1307). L-a ajutat pe tatăl său, Henric III să înăbuşe revolta baronilor (1263-1267) şi a participat la cruciada a şaptea (1270). Urcat pe tron, a iniţiat o puternică politică de expansiune: a anexat Wales (Ţara Galilor-1283), a supus Scoţia (1292-1298) şi a recuperat Gascogne (1303). În 1290 i-a expulzat pe evrei din Anglia. Intensă a fost şi activitatea legislativă: a dat o extraordinară stabilitate juridico-instituţională domniei sale prin codicele administrativ de la Westminster (1270) şi prin statutul de la Mortmain (1279), care limita jurisdicţia bisericească şi împiedică donaţiile de terenuri pentru Biserică fără consimţământul coroanei. Dar mai ales, sub domnia lui a început să fie alcătuită culegerea de procese-verbale ale procedurilor judiciare (*Yearbooks*) care au stat la originea dreptului consuetudinar din Anglia. A condus cu ajutorul unui consiliu privat (*Curia Regis*) încercând să apere drepturile coroanei şi să reducă puterea baronilor şi a curţilor feudale. În 1295, cu Scoţia şi Wales în plină răscoală şi în timp ce se profila la orizont un nou război cu Franţa, E. a convocat o adunare reprezentativă formată din nobilime, cler, cavaleri şi burghezie (*Model Parliament*) care a constituit prototipul tuturor parlamentelor ulterioare.

Eduard III (Windsor 1312-Sheen, Richmond, 1377), rege al Angliei (1327-1377). Sub domina sa a căpătat o mare importanţă Camera Comunelor, chemată spre a finanţa Războiul de o sută de ani împotriva Franţei (victoriile de la Crécy, 1346 şi de la Poitiers, 1356). Incapacitatea lui de plată a provocat falimentul bancherilor din Florenţa, Bardi şi Peruzzi. A întemeiat (1348) Ordinul Jartierei.

Eduard IV (Rouen 1442-Londra 1483), rege al Angliei (1461-1483). Fiu al lui Richard, duce de York, a continuat războiul celor două roze, opunându-se lui Henric VI de Lancaster, până când, prin victoria de la Mortimer's Cross, a obţinut coroana (1461). Bogăţia sa personală, în afara unei politici fiscale precedente, i-au permis ca, practic, să guverneze fără ajutorul parlamentului.

Eduard VI (Hampton Court 1537-Greenwich 1553) rege al Angliei (1547-1553). Fiu al lui Henric VIII, s-a urcat pe tron foarte tânăr, aflându-se sub influenţa, mai întâi, a unchiului său, ducele de Somerset, şi mai târziu a lui J. Dudley, duce de Northumberland, care au fost în favoarea evoluţiei în spirit protestant a Bisericii anglicane (v. anglicanism). Înainte de a muri a desemnat-o drept moştenitoare la tron pe lady Jane Grey, înlăturându-le pe Maria şi pe Elisabeta de la succesiune.

Eduard VII (Londra 1841-1910), rege al Marii Britanii şi al Irlandei, împărat al Indiei (1901-1910). Primul născut al reginei Victoria, a fost ţinut departe de treburile statului şi a călătorit foarte mult în străinătate. Ajuns la tron, a fost ultimul suveran englez care a exercitat o influenţă efectivă asupra treburilor politice, jucând un rol important în încheierea Entente Cordiale (v.) cu Franţa.

Eduard VIII (Richmond, Londra 1894-Paris 1972), rege al Marii Britanii şi al Irlandei, împărat al Indiei (1936). Primul născut al regelui George V, căruia i-a urmat la 20. I. 1936, a abdicat la sfârşitul aceluiaşi an în favoarea fratelui său, George VI, pentru a depăşi opoziţia guvernului şi a Bisericii anglicane faţă de căsătoria sa cu americanca divorţată W. Warfield Simpson. Primind titlul de duce de Windsor, a trăit în străinătate.

Eduard cel Bătrân (n. cca 870-Farndon 924), rege al anglo-saxonilor (899-924). Fiu şi urmaş al lui Alfred cel Mare, în 910 i-a înfrânt pe danezi la Tettenhall. În 918 a anexat Mercia, devenind rege al întregii Anglii de la sud de râul Humber, pe care a unificat-o şi din punct de vedere ecleziastic, monetar şi administrativ.

Eduard Confesorul, sfânt (Islip cca 1003-Westminster 1066), rege al anglo-saxonilor (1042-1066). Urmându-i în 1042 lui Knud III, a făcut să crească influenţa normanzilor în regat, dând naştere la conflicte dure cu elementul saxon. Măsurile juridice emise de el (*legile lui E.*) reprezintă primul *corpus* de referinţă din dreptul comun englez. A pus să se construiască abaţia Sf. Peter la Westminster.

Eduard Prinţul Negru, prinţ de Wales (Woodstock 1330-Westminster 1376). Primul născut al lui Eduard III, s-a dovedit a fi unul din cei mai de seamă condotieri ai vremii sale în Războiul de o sută de ani împotriva francezilor (victoria de la Poitiers, 1356); unicul său fiu a devenit rege cu numele de Richard II.

educaţie, procesul de transmitere la noile generaţii a unor valori, cunoştinţe, competenţe ale diferitelor grupuri umane a avut întotdeauna o importanţă deosebită în experienţa socială.

■ *Iniţiere, ucenicie, paideia.* E. în societăţile premoderne nu era o funcţie specializată, încredinţată unor anumite instituţii. Se desfăşura mai curând ca o activitate colectivă şi difuză, îndreptată spre iniţierea copilului în viaţa socială prin intermediul unui grup de aceeaşi vârstă şi prin legăturile directe cu cei mai mari în vârstă, imediat după prima perioadă de creştere maternă. Printre altele era larg răspândită o viziune care reducea copilăria la un moment de trecere rapidă la o vârstă adultă atinsă foarte devreme. Foarte curând au apărut însă forme de transmitere a cunoaşterii specifice (de ex. scribul, războinicul) cu modele prioritar magico-sacre. Tipică pentru educarea în spiritul competenţelor practice şi de muncă a fost ucenicia, care a durat timp îndelungat chiar şi în epoca modernă, cu cele două dimensiuni strâns legate: a învăţării şi a slujbei (între casă şi muncă adesea există o identitate şi continuitate). Sustragerea copiilor de sub tutela familiei pentru a marca o e. comunitară îndreptată în mod riguros spre a-i forma ca militari a fost practicată în Sparta. În Grecia clasică şi apoi în cea elenistică a căpătat formă pentru prima dată o metodă educativă şcolară, bazată pe cultura retorico-umanistă şi pe antrenamentul fizic, integrată într-o viziune mai largă de formare permanentă a omului (paideia).

■ *Educaţia religioasă şi apariţia tiparului.* Problema e. în lumea creştină medievală s-a integrat pe un fundal de iniţiere religioasă. Modelul scolastic n-a dispărut: în epoca carolingiană, dimpotrivă, s-a diferenţiat un sistem de şcoli pentru învăţarea chestiunilor elementare ale cunoaşterii în parohii, diferite de cele diocezane de nivel elevat, îndreptate spre formarea păturii conducătoare a Bisericii. Monopolul ecleziastic al e. populare în Occident a durat până prin sec. XVIII-XIX. Răspândirea limitată a ştiinţei de carte acordă spaţiu larg modelelor de instruire şi e. vizuale, prin poveştile redate în fresce sau vitralii. O dată cu sec. XVI răspândirea tiparului şi a umanismului, revoluţia ştiinţifică, Reforma şi Contrareforma au dat un puternic impuls unor sisteme formative organizate, în schimb, în jurul cuvântului scris. Reformatorii protestanţi au susţinut alfabetizarea pentru a răspândi cunoaşterea Bibliei. Reforma catolică s-a întemeiat pe ordinele religioase cu finalitate educativă (fie iezuiţi pentru clasele conducătoare, fie multe altele implicate în instruirea poporului) şi a generalizat structura seminarului pentru formarea clerului. Iluminismul şi Revoluţia franceză au iniţiat epoca marilor discuţii în jurul sistemelor pedagogice pentru formarea cetăţeanului, într-o dimensiune laică, adesecori într-o puternică polemică împotriva controlului exercitat de Biserică, şi cu un rol crescând al statului în e.

■ *Şcolarizarea educaţiei.* A fost nevoie însă să aşteptăm până în sec. XIX, pentru ca statele liberale mai avansate să promoveze un sistem de şcoli elementare publice, pentru a garanta alfabetizarea generală a maselor populare. Instruirea devenea un obiectiv de justiţie socială: obligativitatea, gratuitatea şi caracterul laic au devenit deci bătălii fundamentale ale formaţiunilor democrate, însă progresele au fost foarte lente. Ucenicia a rămas metoda formativă pentru clasele neşcolarizate. Instituţionalizarea treptată a e. într-un sistem axat pe şcoală a avut loc în acelaşi timp cu afirmarea unor relaţii părinţi-copii în cadrul familiei restrânse, după modelul burghez, şi cu descoperirea unei specificităţi a copilăriei şi a adolescenţei, printr-o limitare a muncii infantile. Marea epocă a şcolarizării în masă a început, însă, abia după al doilea război mondial. E. a devenit obiect important de confruntare politică: în timp ce regimurile totalitare au avut drept obiectiv central politizarea şi controlul ideologic rigid al e., în ţările democrate dezbaterea s-a axat pe pluralism şi toleranţă, pe raportul dintre instituţiile de specialitate şi formarea generală, pe legătura cu lumea muncii. Necesitatea conflictuală a antrenării active a copilului în procesul educativ a deschis astfel calea spre o nouă meditaţie asupra multiplicităţii canalelor de e.: de la familie la grupul celor de vârsta copilului, de la şcoală la mass-media, de la asociaţionism la mişcările sociale şi politice sau chiar la partidele politica populare.

Bibliografie: AA.V.V., *Storia mondiale dell'educazione*, trad. it., Città Nuova, Roma 1986, 4 vol.

Vezi şi: copilărie; familie; iluminism; muncă; şcoală; universitate.

Efes, oraş din vechea Lidie pe coasta Mării Egee. Colonie ioniană, printre cele mai mari oraşe ale lumii antice; a

fost cucerit de mai multe ori de către perşi şi a devenit capitala provinciei romane Asia în 129 î.Hr. A fost unul dintre cele mai mari centre creştine din Orient, locul unde s-a desfăşurat în 431 cel de-al III-lea conciliu ecumenic. A fost devastat de goţi (263) de arabi (655) şi a fost cucerit definitiv de turci (1426), sub stăpânirea cărora a decăzut, devenind doar un sat oarecare.

Efes, *conciliile de la*, v. conciliu ecumenic.

efori, cea mai importantă dintre magistraturile spartane. E. erau cinci şi rămâneau în funcţie timp de un an; şi-au sporit în mod treptat puterea în defavoarea regilor, iar din sec. V î.Hr. au ţinut sub control viaţa statului. Era în atribuţia lor conducerea politicii externe, a războiului, supravegherea finanţelor şi convocarea instituţiei numite *apella* (v.).

EFTA, siglă a European Free Trade Association (Asociaţia europeană a liberului schimb), instituţie economică creată în 1960, din iniţiativa Marii Britanii împreună cu Austria, Suedia şi Elveţia, cu scopul de a favoriza schimburile comerciale reciproce între ţările rămase în afara Pieţei Comune Europene. Ulterior au intrat să facă parte din asociaţie Finlanda şi Islanda, în timp ce au ieşit din ea Marea Britanie şi Danemarca (1973) şi Portugalia (1985) pentru a adera la CCE. EFTA, care are sediul la Geneva, după un acord de colaborare cu CEE din 1972, a creat împreună cu aceasta un spaţiu economic european comun, ca zonă de liber schimb (1994). Prin aderarea la UE a Austriei, Finlandei şi Suediei, EFTA a fost de fapt lipsită de consistenţă (1995).

egalitarism, concepţie politico-socială care-şi propune ca obiectiv egalitatea şi dreptatea socială, urmărite în special printr-o distribuire egală a bunurilor materiale între toţi membrii comunităţii. E. a inspirat în orice epocă numeroase doctrine şi mişcări (în special socialism, v. şi comunism, v.) şi şi-a exprimat câteva revendicări fundamentale: proprietatea colectivă asupra pământului şi a mijloacelor de producţie, abolirea drepturilor de moştenire şi a privilegiilor, dreptul la condiţii egale de viaţă socială.

Egee, Marea, mare între peninsula grecească şi cea a Anatoliei. Pe această arie, între mileniul III şi II î.Hr. s-au succedat culturi asemănătoare între ele în plan economic şi social. Prima formă relevantă de civilizaţie autonomă a existat în arhipelagul Cicladelor (cca 2500-2200 î.Hr.) când aceste insule au atins un anumit grad de prosperitate economică şi datorită zăcămintelor de obsidian, piatră deosebit de căutată pentru fabricarea diferitelor unelte. În două din insulele Ciclade au fost construite primele două temple din lumea greacă. Cea mai mare civilizaţie din M. E. a fost cea minoică (v. Creta).

Eginhard, istoric franc (Maingau cca 770-Selingstad 840), autor al *Vieţii lui Carol*, importantă biografie a lui Carol cel Mare alcătuită după modelul biografiilor lui Suetoniu.

Egipt (antic),

primele documente scrise ale civilizaţiei egiptene datează din anul 3000 î.Hr. Înainte de această dată ţara era împărţită în două regate: cel al E. de Jos, la nord, cuprinzând zona deltei, mai avansat din punct de vedere economic şi cel al E. de Sus, care cuprindea valea Nilului şi, date fiind suprafeţele mici de teren cultivat, avea o economie mai fragilă, pe care o compensa prin desele incursiuni făcute în ţările vecine, dispunând de o armată eficientă. Cel care a realizat procesul de unificare a ţării a fost E. de Sus în jurul anului 3000 î.Hr.: coroana dublă purtată de suverani, albă – simbol al văii, roşie – simbol al deltei, trebuia să simbolizeze cele două realităţi pe care se sprijinea noul stat.

■ *Regatul Vechi*. E. a cunoscut cea mai înfloritoare perioadă din istoria sa între mileniul III şi II î.Hr.: au existat 21 de dinastii de faraoni, astăzi periodizate în Regatul Vechi (3000-2000), Regatul Mijlociu (2000-1700) şi Regatul Nou (1570-1100). Prima capitală, Thinis, a dat numele primelor două dinastii, denumite thinite; în timpul lor a început să se definească organizarea birocratică-administrativă (cca. 3000-2700 î.Hr.). Transferarea capitaliei la Memphis a marcat începutul puterii egiptene. În această perioadă faraonul mai important a fost Zoser, căruia i se datorează grandiosul complex funerar de la Saqqara. Urmaşii săi, Kheops, Khephren şi Mykerinos, au lăsat prin mormintele lor, piramidele de la Ghizeh, un grandios simbol al nivelului atins de civilizaţia egipteană. O perioadă de criză, „prima perioadă intemediară" (2200-2050 î.Hr.) s-a constatat atunci când principii provinciali au încercat să iasă treptat de sub autoritatea faraonului.

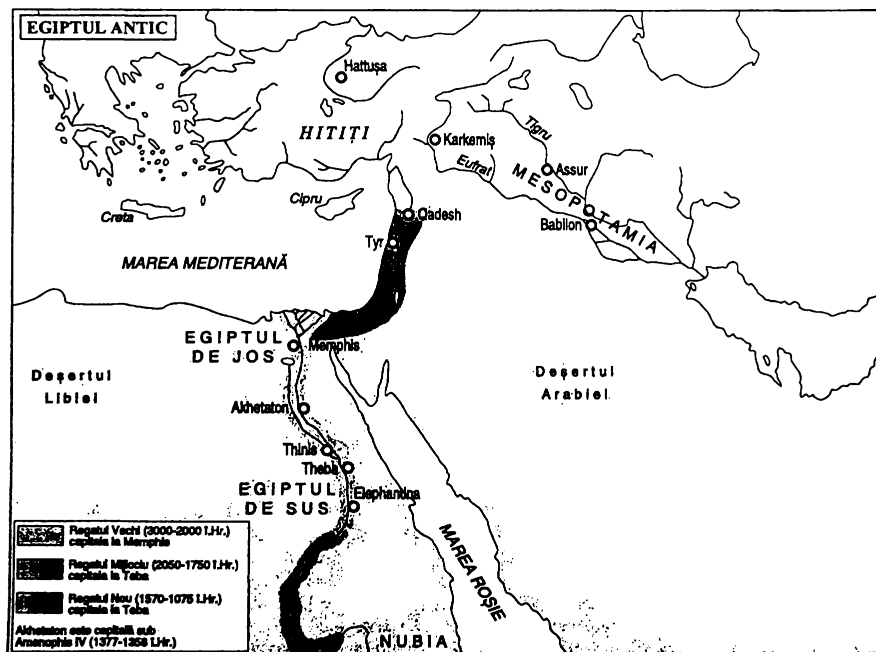
■ *Regatul Mijlociu*. Criza a fost depăşită prin suveranii din dinastia a XI-a, care au ştiut să readucă ţara la vechea ei splendoare; au supus Nubia, bogată în mine de aur, au întreprins campanii în Asia Mică şi au făcut lucrări de asanare în zona Fayum, extinzând cât se poate de mult terenurile cultivate. O dată cu dinastiile XIII şi XIV (1780-1670 î.Hr.) care au domnit în timpul aşa-numitei „a doua perioadă intermediară", a apărut un nou moment de slăbire internă a statului egiptean, de care au profitat hicsoşii pentru a pătrunde în ţară şi a se instala în zona deltei.

■ *Regatul Nou*. Redresarea a avut loc o dată cu dinastiile tebane (XVIII-XX: 1570-1085 î.Hr.); invadatorii hicsoşi au fost alungaţi şi E. a redevenit o mare putere. Ramses II (sfârşitul sec. XIII) a apărat posesiunile din Palestina şi Siria şi i-a înfruntat în bătălia de la Qadesh pe hitiţi,

încheind cu ei un important tratat. În sec. XI a început așa-numita „epocă târzie" în care a avut loc o criză ireversibilă datorită apariției unor forțe centrifuge și a unor procese de dezmembrare. Capitala religioasă era la Theba, cea politică la Tanis. După dominația unei dinastii originare din Libia, a urmat cea a unei dinastii sudaneze, până când E. a fost supus de asirieni în sec. VII î.Hr. O ultimă perioadă de prosperitate și de putere pentru E. a fost cea a dinastiei a XXVI-a (660-525), denumită saită, de la numele principalului oraș, Sais, care se ridica în delta Nilului.

■ *Pierderea definitivă a independenței.* E. n-a reușit, însă, să reziste în fața puterii persane și în 525 î.Hr., înfrânt de Cambyses, a fost redus la o simplă provincie a Imperiului persan. Cucerirea de către Alexandru cel Mare (332 î.Hr.) a adus E. în sfera de influență a culturii greco-elenistice. La împărțirea imperiului, care a avut loc la moartea lui Alexandru cel Mare, E. a fost încredințat lui Ptolemeu Lagos, întemeietor, cu numele de Ptolemeu I Soter, al dinastiei ptolemeice care a domnit din 321 până în 30 î.Hr. Dinastia Ptolemeilor a dat naștere unei stăpâniri bazate pe o eficientă structură birocratică, care a dat impuls comerțului, agriculturii și culturii (întemeierea orașului Alexandria). Din punct de vedere politic, sub Ptolemei, aflați în frecvente conflicte dinastice, E. a început să slăbească treptat o dată cu regina Cleopatra VII, evenimentele sale s-au intersectat periculos cu cele ale Romei: după victoria lui Octavianus asupra lui Antonius la Actium, în 31 î.Hr., E. a devenit provincie romană. Roma i-a rezervat totuși un tratament special E., considerat ca posesiune particulară a împăraților, în care era interzisă intrarea senatorilor. O dată cu reforma lui Dioclețian, E. a fost împărțit în trei provincii și integrat în dioceza orientală, cu capitala la Antiochia. Invazia arabă din sec. VII și integrarea E. în lumea religioasă și culturală islamică au reprezentat pentru țară o cotitură istorică hotărâtoare.

■ *Organizarea Egiptului în vremea faraonilor.* Exigențele unui stat foarte întins au impus crearea unei organizări birocratice complexe. Imediat după faraon urma vizirul, un fel de prim-ministru, ales de cele mai multe ori din sânul familiei regale, după care veneau guvernatorii provinciilor. Trei clase sociale se diferențiau de restul populației: preoții, scribii și militarii. Preoții, care erau destinați acestei cariere după o perioadă lungă de ucenicie, răspundeau și de cultivarea pământurilor aflate în proprietatea faraonului. Scribii, care dețineau monopolul scrisului, reprezentau o componentă decisivă în

1

2

3

1. Zeul Anubis pregăteşte mumia unui mort. 2. Faraonul Akhenaton în adoraţie către Soare (sec. XIV î.Hr.). 3. Faraonul Amenophis II în carul său de luptă (sec. XV î.Hr.). 4. Lucrări ale câmpului de-a lungul Nilului. 5. Mormântul faraonului Ramses II (sec. XIII î.Hr.)

4

5

organizarea birocratică a regatului. Importanța militarilor a oscilat, însă, în funcție de perioadă, fiind evident mai mare sub faraonii susținători ai unei politici de expansiune. ■ *Religie și cultură.* Multitudinii de culte dedicate unor divinități protectoare, câte una pentru fiecare oraș în parte, de cele mai multe ori zoomorfe (trup de om și cap de oaie, de vacă, de câine, de șoim), i s-a alăturat în epoca istorică o afirmare tot mai mare a cultului solar, în care zeul Soare (Atum-Ra la Heliopolis, Ptah la Memphis, Thoth la Hermopolis, până când, sub dinastia a XII-a s-a impus deasupra tuturor figura lui Amon, care-și avea lăcașul în complexul de temple de la Karnak) era adorat ca învingător al haosului originar și creator al lumii, centru al unui sistem cosmogonic care, printre alte divinități majore, îl numără și pe Osiris (zeul Nilului și al vegetației, mai târziu, stăpân al morții) și sora - soție a sa, Isis, Hathor și Nut (zeițe ale cerului), Seth (zeul răului, frate și adversar al lui Osiris); imanența acestor divinități favoriza practicile magice și divinatorii, sporind influența vrăjitorilor și a preoților, considerați ca fiind capabili să intre în contact cu ele. La fel de importante erau și credințele despre supraviețuirea după moarte și despre un tribunal al morților care orânduia metempsihoza (reîncarnarea sufletului în trupuri de oameni și de animale), din care deriva grija deosebită pe care o acordau egiptenii riturilor funebre – de la ofrandele pentru morți până la mumificare, pentru conservarea trupurilor și până la arhitectura mormintelor. Amenophis IV (1353 - 1336 î.Hr.) „faraon eretic", a realizat o adevărată revoluție religioasă, înlocuind cultul lui Amon cu cel monoteist al lui Aton, discul solar, zeul unic și universal generator de Shu (aer) și Tefnut (umiditate), la rândul lor născători ai lui Geb (pământul) și Nut (cerul), din care coborau și Osiris, Isis și Nefti; capitala politică și religioasă a fost mutată de la Theba la Akhetaton („acolo unde strălucește Aton"), în timp ce însuși Amenophis își schimbă numele în Ekhnaton („iubit de Aton"), punând accent pe esența divină a propriei persoane.

Bibliografie: A. Gardiner, *La civiltà egizia*, Einaudi, Torino 1971; S. Donadoni, *L' Egitto*, UTET, Torino 1981.

Egipt, stat în nordul Africii. *Sup.*: 1 001 449 km². *Pop.*: 57 851 000 loc. *Capit.*: Cairo. *Limba*: araba. *Relig.*: musulmană. *Forma de stat*: republică prezidențială. Centru politic, cultural și economic al Islamului timp de secole, după decăderea perioadei otomane, E. cu greu și-a asumat rolul de conducător în lumea arabă, slăbit de o presiune demografică permanentă și de o dezvoltare economică nesatisfăcătoare, în ciuda unui proces secular de modernizare.

641 Cucerirea de către arabi a E., care sub Fatimizi (969) devine centru economic și cultural al Islamului.

1172 Domnia Ayyubizilor, care marchează apogeul E. postclasic.

1617 Cucerirea otomană și decadența.

1798 Campania lui Napoleon în E. provoacă redeșteptarea culturală și politică a țării.

1805 Mehmet Ali aduce independența E. de sub stăpânirea sultanului și inițiază un proces de modernizare, căruia i se opun puterile europene.

1859-1869 Construirea Canalului de Suez și începutul pătrunderii economiei franco-engleze.

1881 Revolta xenofobă a lui Arabi Pașa duce la ocuparea țării de către englezi, care a luat sfârșit doar formal, în 1922.

1940-1943 În timpul celui de al doilea război mondial, E. a devenit bază militară principală pentru englezi.

1948 Războiul împotriva Israelului și înfrângerea egiptenilor.

1952-1953 Colonelul M. Nagib îl detronează pe regele Faruk și proclamă republica.

1955 Nagib este doborât de la putere de G. Abdel-Nasser.

1956 Naționalizarea Canalului de Suez în urma hotărârii lui Nasser provoacă intervenția militară anglo-franceză, la care se aliază și Israelul, dar opoziția SUA și a URSS pune capăt agresiunii.

1958-1961 Constituirea, împreună cu Siria și Yemen, a RAU (Republica Arabă Unită).

1967 Războiul de șase zile cu Israelul; E. pierde provinciile Sinai și Gaza; închiderea Canalului de Suez.

1970-1972 Urmându-i lui Nasser, A. El-Sadat schimbă alianțele, îndepărtându-se de URSS.

1973 Războiul de Kippur împotriva Israelului, după primele succese, se sfârșește cu o înfrângere.

1975 Redeschiderea Canalului de Suez.

1977-1978 Conferința de la Camp David dintre premierul israelian M. Begin și Sadat și semnarea tratatului de pace de la Washington, care prevedea retrocedarea Sinaiului (1979). Egiptul este expulzat din Liga arabă.

1981 Integriștii islamici îl ucid pe Sadat, căruia îi urmează H. Mubarak; este începutul gherilei pusă la cale de fundamentaliștii islamici.

1990-1991
Deşi aderă la alianţa antiirakiană, Mubarak tinde spre o soluţie arabă a războiului din Golf care să cuprindă întreaga problematică din Orientul Mijlociu.

1992 Pentru a face faţă terorismului din ce în ce mai puternic al integriştilor, este pusă în vigoare o nouă legislaţie de urgenţă, care printre altele, pune moscheele sub controlul direct al statului; radicalizarea confruntării (prin intensificarea atentatelor împotriva intelectualilor laici şi a străi ilor) duce la militarizarea regimului, deja aflat într-o mare dificultate în planul redresării economice.

1993-1995
Victoria plebicitară a lui Mubarak la alegerile prezidenţiale şi a listei de guvernare la alegerile politice, în ciuda a numeroase reclamaţii ale opoziţiei cu privire la fraude şi abuz de putere, şi a unei constante înrăutăţiri a situaţiei economice şi a ordinii publice (atentat eşuat împotriva lui Mubarak, 1995).

1997 Un adevărat masacru al turiştilor la porţile oraşului Cairo pus la cale de un comando de fundamentalişti dezminte asigurările date de guvern cu privire la succesul luptei împotriva terorismului.

1998 Parlamentul aprobă privatizarea băncilor şi a companiilor de asigurări.

1999 Preşedintele Hosni Mubarak beneficiază de un nou mandat de 6 ani, în urma unui plebiscit.

egiptologie, disciplina care studiază civilizaţia Egiptului antic. A cunoscut un impuls decisiv prin venirea în Egipt a multor cercetători în suita lui Napoleon în 1798-1799; rezultatele cele mai importante le-a obţinut J. Fr. Champollion, care descifrând hieroglifele de pe pietrele funerare de la Rosetta a deschis calea spre înţelegerea vechii limbi egiptene. Opera sa a fost continuată în Germania în sec. XIX, mai întâi de R. Lepsius şi mai târziu de K. Sethe. În Franţa i-a fost dat un impuls e. de arheologi precum A. Mariette şi G. Maspero. În Anglia o mare contribuţie la cunoaşterea Egiptului a fost dată de Egypt Exploration Society, în special prin meritele lui W. M. Flindey Petrie.

Egmont, *Lamoral prinţ de Grave şi conte de*, om de arme olandez (La Hamaide, Hainaut, 1522-Bruxelles 1568). General al lui Filip II al Spaniei, s-a distins în bătăliile de la San Quentin şi Gravelines (1557-1558) şi a fost numit căpitan general al Flandrei şi consilier de stat. Pentru politica sa tolerantă faţă de protestanţi şi faţă de revendicările de autonomie ale Ţărilor de Jos, a căzut în dizgraţie şi a fost condamnat la moarte de ducele de Alba; executarea lui a provocat revolta Ţărilor de Jos împotriva dominaţiei spaniole.

Eichmann, *Karl Adolf*, ofiţer german (Solingen 1906-Tel Aviv 1962). Membru SS din 1932, împuternicit cu problemele evreilor, din 1941 a coordonat deportarea evreilor din întreaga Europă în lagărele de exterminare pentru a ajunge la „soluţia finală" (v. holocaust). La sfârşitul războiului a fugit în Argentina, unde a fost descoperit şi răpit de agenţii secreţi israelieni (1960). Supus unui proces în Israel, a fost condamnat la moarte şi executat.

Einaudi, *Luigi*, economist şi om politic italian (Carrù, Cuneo 1874-Roma 1961). Luându-şi licenţa în drept, în 1902 era deja profesor de ştiinţa finanţelor la Universitatea din Torino, iar în 1905 a trecut la Universitatea Bocconi din Milano şi a ocupat catedra de economie politică şi legislaţie industrială de pe lângă Politehnica milaneză. În octombrie 1919 F. S. Nitti l-a numit senator. Colaborator la „Corriere della Sera", a părăsit ziarul când regimul fascist l-a obligat pe L. Albertini să se retragă. Din 1908 până în 1935 a fost director al revistei lunare „La Riforma sociale" şi aceasta interzisă de către regimul fascist. A editat în continuare „Rivista di storia economica" După 25.VII.1943 a fost chemat să îndeplinească funcţia de rector la Ateneul din Torino şi a reluat colaborarea la „Corriere" Când a fost anunţată semnarea armistiţiului, la 8.IX., s-a refugiat în Elveţia. Reintors în Italia, din 5.I.1945 a fost numit guvernatorul Băncii Italiei. Ales din rândurile PLI în Constituantă în funcţia de vicepreşedinte al Consiliului şi de ministru al bugetului în al patrulea cabinet De Gasperi (1947-1948) a fost făuritorul politicii economice care-şi propunea stabilizarea lirei printr-o strictă şi severă reţea de credite. Ales preşedinte al republicii (11.V.1948), perioada de şapte ani petrecută la Quirinale în această funcţie s-a caracterizat printr-o extremă corectitudine instituţională. Opera: *Principii de ştiinţa finanţelor* (1932); *Eseuri despre economisire şi despre impozite* (1941); *Buna guvernare* (1954); *Predici inutile* (1956-1959).

Einstein, *Albert*, savant de origine germană (Ulm 1879-Princeton 1955). A studiat şi a predat în Elveţia, unde, a publicat, în 1905, prima lucrare despre teoria relativităţii. Din 1914 până în 1933 a condus Kaiser Wilhelm Institut pentru fizică de la Berlin; a primit premiul Nobel pentru fizică în 1921. La venirea la putere a nazismului s-a transferat în SUA şi a predat la Institutul de Studii Superioare de la Princeton. În 1939 l-a sfătuit pe preşedintele F. D. Roosvelt să promoveze cercetările asupra energiei atomice şi a lucrat alături de alţi oameni de ştiinţă la „proiectul Manhattan", care a permis fabricarea bombei A (1945) devenind, însă, după război, un aprig adversar al acesteia.

Eisenhower, *Dwight David*, general şi om politic american (Denison, Texas, 1890-Washington 1969). Gene-

ral brigadier, în timpul celui de al doilea război mondial a fost numit la conducerea forțelor aliate ce trebuiau să debarce în Africa în noiembrie 1942. A coordonat debarcarea din Sicilia (10.VII.1943), care a constrâns Italia să se predea (8.IX.1943). La 13.I.1944 a preluat la Londra comanda supremă a forțelor aliate destinate să debarce în Normandia și să elibereze Europa occidentală, o sarcină care i-a dat posibilitatea să-și pună în evidență însușirile sale de bun organizator și diplomat. În coordonarea fazei finale a războiului din Europa, E. a luat decizia atât de controversată de a lăsa sovieticilor cucerirea Berlinului, fără să cedeze în fața presiunilor părții engleze pentru a înainta cu trupele sale cât mai la răsărit posibil. La sfârșitul războiului (7.V.1945), a fost guvernator militar în Germania până în noiembrie 1945, când l-a înlocuit pe G. C. Marshall în funcția de șef al Statului Major al armatei. Părăsind în 1948 serviciul activ a fost numit prim comandant suprem aliat al NATO în Europa (1950-1952).

■ *Cele două mandate prezidențiale* E. a fost ales pentru două mandate (1953-1961) împotriva democratului A. Stevenson, avându-l vicepreședinte pe R. Nixon. În politica internă a pus accent pe orientarea spre liberul schimb, dar n-a desființat de tot deschiderea dirijată realizată prin *New Deal*, lansată de guvernele democrate anterioare. A luat primele măsuri concrete împotriva discriminării rasiale, trimițând, printre altele, armata în Arkansas pentru a garanta admiterea afro-americanilor în școlile destinate albilor. Exprimându-se în favoarea limitării cheltuielilor pentru înarmare, a denunțat pericolul politic ce decurge din interferența de interese între aparatul militar și marile industrii de război (ceea ce a fost denumit drept complex militaro-industrial). În politica externă a lăsat mână liberă inițiativei secretarului de stat J. F. Dulles, deși nu împărtășea întrutotul rigiditatea lui ideologică; printre altele, în 1957 a enunțat „doctrina E.", care prevedea intervenția SUA în cazul unui atac sovietic asupra unui stat din Orientul Mijlociu, ceea ce s-a și pus în aplicare prin debarcarea marinarilor americani în Liban (1958). Murind Dulles (1959), E. a deschis calea unei noi faze diplomatice, vizitând capitale europene și invitându-l în SUA pe liderul sovietic N.S. Hrușciov (întâlnirea de la Camp David, X.1959). Acest început de destindere a dus la întâlnirea la vârf la Paris (V.1960) între SUA, URSS, Marea Britanie și Franța, dar doborârea unui avion de spionaj american care zbura deasupra teritoriului sovietic a dus la eșecul întâlni 'i la vârf și anularea vizitei lui E. La Moscova.

Eisner, *Kurt*, om politic german (Berlin 1867-München 1919). A reprezentat aripa radical-pacifistă a social-democrației germane. În noiembrie 1918 s-a aflat în fruntea revoluției republicane la München, fiind șeful Consiliului muncitorilor, soldaților și țăranilor din Bavaria și punând la cale instaurarea unui regim de tip sovietic. A fost asasinat de un naționalist, după ce a dispus publicarea unor documente cu privire la responsabilitatea Germaniei în declanșarea primului război mondial.

Ekaterinburg, oraș din Rusia, în munții Urali, din 1924 până în 1991 denumit Sverdlovsk. La 16.VII.1918, în timpul războiului civil care a urmat revoluției bolșevice, aici au fost asasinați, de către sovietici, țarul Nicolae II, țarina, cei cinci copii ai lor și alți membri ai familiei imperiale. Se pare că hotărârea a fost luată de autoritățile bolșevice locale și mai târziu aprobată de Moscova.

El Salvador, v. *Salvador, El.*

Eladei, civilizația, civilizație care a înflorit în Grecia continentală începând din epoca de bronz până la sfârșitul epocii miceniene. În mod convențional este împărțită în trei perioade: antică (2800-2100 î.Hr.), mijlocie (2100-1600) și târzie (1600-1200) care corespunde etapei miceniene (v. miceniană, civilizație).

Elagabal, v. *Heliogabal.*

El-Alamein v. *Alamein El.*

elamiți, vechi popor locuind în regiunea de la vest de cursul inferior al Tigrului, cu capitala Susa. Între sec. XIII și sec. XII î.Hr., au pus stăpânire pe o mare parte a Mesopotamiei, dar expansiunea lor a fost oprită de babilonieni care, sub Nabucodonosor, au cucerit Susa la sfârșitul sec. XII.

ELAS, siglă pentru Ellenikos Laikos Apeleutherotikos Stratos (Armata populară de eliberare națională), principala mișcare de rezistență a partizanilor constituită în Grecia la 16. II.1942 de către Partidul Comunist împotriva ocupanților italo-germani. După eliberare, ELAS a refuzat demobilizarea membrilor săi și a încercat să-și asigure controlul asupra Atenei, provocând reacția trupelor britanice prezente în Grecia și intervenția lui Churchill, care au impus un armistițiu în vederea alegerilor. Deși n-a fost sprijinită de Stalin, care considera Grecia drept zonă de influență britanică, ELAS, sub conducerea lui V. Markos, a refuzat să recunoască plebiscitul care restaura monarhia (IX.1946) și a fost anihilată în timpul războiului civil care a urmat (1946-1949).

electori imperiali, v. *principi electori.*

electricitate, cunoașterea fenomenelor electrice a cunoscut un progres deosebit de la jumătatea sec. XVIII și până la jumătatea sec. XIX. De la construirea primelor aparate de acumulare a energiei („butelia de Leyda", 1745) până la descoperirea conductorilor, a rezistențelor, a paratrăsnetelor (B. Franklin, H. Cavendish, C. A. Coulomb), s-a ajuns la pila cu coloană a lui A. Volta (1799) și la generatorul de curent (1821).

■ *Descoperirile lui Edison și aplicațiile electricității.* Numeroase aplicații ale e. fuseseră inițiate încă de la

jumătatea secolului (de ex. telegraful, electromagnetica 1837-1838). Dar mai ales invențiile lui Th. A. Edison au făcut din e. o formă de energie utilizabilă din punct de vedere tehnic și economic: becul cu incandescență (1878) și un sistem de distribuire a curentului continuu (1881). Becul a stat la baza noilor proiecte privind iluminatul mai întâi al fabricilor, apoi al străzilor din marile orașe și mai târziu al locuințelor private. Pentru producerea de curent, turbina hidraulică (hidroelectricitatea) s-a alăturat mașinii cu aburi alimentată cu cărbune, diversificând în felul acesta sursele de energie primară și permițând utilizarea la distanță a energiei hidraulice și deci și amplasarea industriilor în locuri cât mai diferite.
■ *O a doua revoluție industrială.* E. este o sursă de energie omniprezentă, controlabilă, furnizabilă cu mare exactitate; răspândirea ei a marcat un al doilea mare pas înainte al industrializării, o a doua revoluție industrială, care poate fi plasată între 1890 și 1914. Au fost inițiate în SUA, în Marea Britanie, în Germania, în Franța și în Italia construirea unor mari centrale electrice, activarea de linii de înaltă tensiune și a unor lacuri de acumulare și diguri. De la iluminat s-a trecut rapid la folosirea e. în domeniul tracțiunii (electrificarea căilor ferate), al industriei chimice și metalurgice, ajungându-se la o largă aplicare în funcționarea utilajelor din fabrică. Marea dezvoltare a industriei germane s-a axat pe folosirea prioritară a e., domeniu în care Germania a depășit curând Marea Britanie. Marea răspândire a aparatelor electrocasnice în locuințe a avut loc după primul război mondial în SUA și după al doilea în Europa.
elenism, termen, folosit pentru prima dată de G. Droysen pentru a defini perioada civilizației grecești care ține de la moartea lui Alexandru cel Mare (323 î.Hr.) până la unificarea Mediteranei de către Augustus (30 î.Hr.). În general este vorba de o perioadă caracterizată prin întâlnirea dintre cultura greacă și culturile din Orientul Mijlociu, cu consecințe diferite în funcție de aria geografică și de gradul de pătrundere al culturii elene. În plan politic e. a fost caracterizat de împărțirea imperiului lui Alexandru de către diadohi, care au dat naștere regatelor autonome. Egiptul a fost dominat de Ptolemei, Asia Mică și Siria au devenit apanajul Seleucizilor, iar Macedonia a revenit Antigonizilor. E. a reprezentat o perioadă de progres economic datorită și noilor posibilități ale comerțului internațional favorizat de stabilirea unor contacte regulate între Orient și Occident. Una dintre caracteristicile cele mai evidente ale civilizației elenistice a constituit-o dezvoltarea de noi orașe care, construite în special pentru a găzdui colonii militare, și-au asumat funcția unor centre negustorești active. E. a constituit și o perioadă de progrese remarcabile și în domeniul științelor, în special în matematică, în geografie, în medicină, astronomie, filologie, disciplină care a avut la Alexandria centrul principal de dezvoltare.

Eleonora (Aliénor) de Aquitania, regină a Franței și a Angliei (n. cca 1122 Fontevrault 1204). Fiica ducelui de Aquitania, Guillaume IX, în 1137 s-a căsătorit cu regele Franței, Ludovic VII. Repudiată în 1152, în același an s-a recăsătorit cu Henric II al Angliei. Din 1189 până în 1194 a deținut regența regatului Angliei în locul fiului său, Richard Inimă de Leu, angajat în cea de-a III-a cruciadă.
Eleonora de Arborea, judecătoare din Arborea (m. cca 1404) fiica lui Marino IV, i-a urmat la tron în 1383 fratelui său Ugone III. În 1395, după ce Ioan (Juan) de Aragón l-a luat prizonier pe Brancaleone Doria, soțul său, E. cu ajutorul genovezilor a luptat împotriva aragonezilor și și-a extins dominația asupra aproape întregii Sardinii. A promulgat *Carta de logu*, cod al dreptului public și civil sard.
Eliade, *Mircea*, istoric al religiilor român (București 1907-Chicago 1986). Susținător al unei abordări fenomenologice a istorie religiilor și ostil, din această cauză, interpretărilor istoriciste sau sociologice, și-a dezvoltat această viziune în mai multe cercetări speciale (despre șamanism, yoga, alchimie) și de asemeni în opere de sinteză (*Tratat de istoria religiilor*, 1949; *Istoria credințelor și ideilor religioase*, 1976-1983).
Elias, *Norbert*, istoric și sociolog german (Breslau 1897-Amsterdam 1990). Părăsind Germania după venirea la putere a lui Hitler, în *Procesul civilizării* (1938) și în *Societatea de curte* (1969), a delimitat „civilizația bunelor maniere": modernizarea europeană s-a realizat ca afirmare treptată a raționalității asupra impulsurilor primare, favorizată fiind de centralizarea puterii în stat.

ANGLIA

Elisabeta I (Greenwich 1533-Richmond 1603), regi a Angliei și a Irlandei (1558-1603). Fiică lui Henric VIII și a Anei Boleyn, a fost declarată nelegitimă în 1536. Dreptul de a-i urma la tron sorei sale vitrege, Maria Tudor, i-a fost acordat de către Henric VIII în Actul de succesiune (1544) și confirmat prin testamentul său (1546), în scopul evitării disputelor, în special cu catolicii, care susțineau drepturile reginei Scoției, Maria Stuart, pentru că era nepoata surorii regelui, Margareta.
■ *Anii de formație.* E. a primit o educație de tip umanist, dobândind o remarcabilă stăpânire a limbilor, chiar și a celor vechi. La moartea fratelui său, Eduard VI, E. a susținut dreptul la tron al surorii sale vitrege, Maria, împotriva pretențiilor lui Jane Grey (altă urmașă a lui Henric VIII) dar a reușit să evite adoptarea religiei catolice pe care Maria și-ar fi dorit ca ea s-o îmbrățișeze. În acești ani l-a cunoscut pe W. Cecil, ministru al lui Eduard VI, care pentru tot restul vieții va rămâne unul dintre consilierii săi cei mai de încredere.
■ *O prudentă politică religioasă.* La moartea Mariei (1558) E. a fost imediat recunoscută ca regină de către

parlament şi s-a găsit în situaţia de a trebui să hotărască asupra viitorului religios al Angliei. Prin Actul de supremaţie (IV.1559) a anulat reîntoarcerea la catolicism atât de dorită de Maria, iar prin Actul de uniformitate (V. 1559) şi cele Treizeci şi nouă de Articole (1563) a consolidat Biserica anglicană. Fiind împotriva atât a catolicismului, cât şi a puritanismului, a încercat să realizeze un compromis religios care să contribuie mai ales la întărirea autorităţii statului. În 1570 E. a fost excomunicată de papa Pius V. Convinsă că ameninţarea cea mai mare venea din partea catolicilor, le-a limitat libertatea de cult şi de mişcare. În acelaşi timp a pus frâu actelor de nesupunere socială şi politică ale puritanilor.

■ *O politică externă deosebită.* E. a apărat cu tenacitate independenţa şi dezvoltarea Angliei de încercările de ingerinţă ale Franţei şi Spaniei. Între 1558 şi 1568 şi-a apărat tronul de pretenţiile Mariei Stuart, între timp devenită soţia delfinului Franţei (1558), viitorul Francisc II, care era sprijinită de familia de Guise şi de papă. A invadat Scoţia şi a susţinut facţiunea hughenotă în timpul războaielor religioase din Franţa. După ce a întemniţat-o pe Maria Stuart în Anglia (1568), a încheiat pacea cu Franţa. Între timp a iniţiat transformarea Angliei în putere maritimă şi comercială, în stare să ameninţe monopolul colonial spaniol, după cum o dovediseră acţiunile întreprinse de corsarul F. Drake şi înfiinţarea coloniei Virginia în America. Conflictul cu Spania a degenerat într-un război deschis (1585-1588). Uciderea Mariei Stuart (1587) l-a determinat pe Filip II să atace Anglia cu ajutorul Invincibilei Armada, care a suferit cea mai mare înfrângere din istoria marinei spaniole (1588). E. a continuat să-i susţină, din punct de vedere financiar şi militar, pe duşmanii lui Filip II, Olanda lui Mauriciu de Nassau şi Franţa lui Henric IV, şi să sprijine războiul pirateresc împotriva imperiului colonial spaniol. S-a angajat, de asemeni, în încercarea de a aduce la supunere Irlanda, unde revoltele continue, susţinute cu ajutor spaniol, au fost definitiv potolite abia în 1603.

■ *Epoca elisabetană.* Domnia E. a însemnat nu numai începutul afirmării Angliei ca o mare putere pe scena europeană, dar a fost caracterizată şi de o mare dezvoltare culturală şi civilă, care a intrat în istorie sub denumirea de „epoca elisabetană". O asemenea înflorire s-a manifestat în literatură (Ph. Sidney, E. Spenser, J. Lyly) şi mai ales în teatru, în special prin W. Shakespeare, C. Marlowe, B. Jonson, J. Webster, J. Ford. O mare dezvoltare au cunoscut şi muzica (W. Byrd, J. Bull, O. Gibbons, J. Dowland) şi arhitectura, influenţată de cultura Renaşterii italiene şi de cea flamandă.

Bibliografie: K. Dara, *Elisabetta d'Inghilterra. Una donna al potere*, tr. it., Rusconi, Milano 1984.

Elisabeta II (Londra 1926) regină a Marii Britaniei şi a Irlandei de Nord şi conducător al Commonwealthului (1952). I-a urmat tatălui său George VI. În 1947 s-a căsătorit cu Filip de Mountbatten, duce de Edinburg.

Elisabeta Farnese, regină a Spaniei (Parma 1692-Madrid 1766). S-a căsătorit (1714) cu Filip V al Spaniei şi a condus de fapt statul prin cardinalul G. Alberoni, cel care a pus la cale căsătoria sa, şi pe care, în 1716 l-a impus ca prim-ministru. Prin participarea la războiul de succesiune pentru tronul Poloniei, i-a asigurat fiului său, Carol, regatul de Neapole şi pe cel al Siciliei (1735), în timp ce prin războiul de succesiune pentru tronul Austriei a obţinut ducatul Parmei şi al Piacenzei pentru fiul său Filip (1748). Moartea lui Filip V (1746) a marcat sfârşitul puterii sale la curte.

Elisabeta Petrovna (Kolomenskoie 1709-Petersburg 1762) ţarină a Rusiei (1741-1762). Fiica lui Petru cel Mare, i-a urmat la tron lui Ivan VI, detronat în urma unei conjuraţii militare. I-a învins pe suedezi (1743), obţinând Finlanda. În timpul războiului de succesiune pentru tronul Austriei (1733-1738) a trecut de partea Austriei şi Angliei, împotriva Prusiei şi Franţei, iar în războiul de şapte ani (1756-1763), aflându-se tot alături de Austria, i-a înfrânt pe prusaci la Kunersdorf (1759) şi a dat ordin să fie ocupat Berlinul. În politica internă a reinstaurat privilegiile senatului şi ale nobilimii care fuseseră abolite de tatăl său. A înfiinţat Universitatea din Moscova (1755). Nu s-a căsătorit niciodată şi l-a desemnat ca moştenitor al tronului pe nepotul său Petru III.

Elisée, palat din Paris construit în 1718; din 1873 (dar încă din 1848-1852) este reşedinţa preşedintelui republicii franceze.

elită, grup restrâns de persoane care într-o societate deţine o deosebită capacitate de influenţare asupra unor medii diferite (economic, politic, cultural) din societatea respectivă. După G. Mosca şi V. Pareto (iniţiatorii în sec. XIX şi sec. XX ai teoriei politologice a e.) existenţa unei e. conducătoare reprezintă o constantă fundamentală şi inevitabilă în viaţa societăţii umane. Această teză, aplicată de R. Michels la studiul partidelor de masă, pune în evidenţă faptul că şi în interiorul marilor organizaţii se observă fenomenul de concentrare a puterii („oligarhii"). Elitismul – întemeiat pe necesitatea prezenţei e. – s-a opus în prima jumătate a sex. XX tendinţei mişcărilor democratice şi socialiste de a ridica masele la rolul de protagoniste ale vieţii politice. A căpătat o mare importanţă şi în cadrul concepţiei politologice americane de după război; analizând diferite medii sociale (economia capitalistă, birocraţia), mai întâi H. Laswell şi mai târziu Ch. Wright Mills au susţinut că afirmarea e. nu contravine în mod necesar concepţiilor democrate, întrucât realizarea unui regim democrat depinde nu de absenţa e., ci de modalităţile de a le selecţiona din rândul maselor.

Elţîn, *Boris Nikolaevici*, om politic rus (Sverdlovsk 1931). Marginalizat de PCUS pentru poziţiile reformatoare pe care s-a situat ca secretar al partidului la Moscova (1985-1987), şi-a dat demisia din partid şi a devenit cel mai popular lider al opoziţiei democrate. Ales prin vot universal preşedinte al Federaţiei Ruse (1990), a fost cel care a provocat eşecul loviturii de stat conservatoare comuniste din august 1991, şi se evidenţiază mai târziu ca personaj-cheie al organizării postcomuniste a ţării, impunându-i lui Gorbaciov să-şi dea demisia, impunând dezmembrarea URSS şi dificila tranziţie la economia de piaţă. Supunând în 1993, prin intervenţia tancurilor, rezistenţa vechiului parlament cu majoritate comunistă, faţă de demersurile sale reformatoare, a obţinut în acelaşi an validarea unei noi constituţii, care-i consolida foarte mult puterea. În ciuda unei puternice scăderi a popularităţii, legată de dificila situaţie economică a ţării, de criza din Cecenia (v.) şi de lungile absenţe datorită stării sale precare de sănătate, la sfârşitul lui 1996 a fost reconfirmat în funcţia de preşedinte, relansând în cursul anului 1997 vastul său program de privatizare care până atunci fusese primit cu ostilitate şi care reprezenta axul central al programului său economic de guvernare. La sfârşitul anului 1999 şi-a anunţat retragerea din funcţie şi numirea ca preşedinte interimar a lui Vl. Putin.

Elveţia, stat în Europa centrală. *Supr.*: 41 285 km². *Pop.*: 7 039 000 loc. *Capit.*: Berna. *Relig.*: protestanţi (44,3 %), catolici (47,6 %). *Vecini*: N Franţa şi Germania, E Austria, Liechtenstein şi Italia, V Franţa. *Forma de stat*: republică federală.

Exemplu de coeziune naţională în ciuda prezenţei unor etnii şi culturi diferite, E. a ştiut să construiască pe parcursul secolelor o solidă tradiţie a independenţei şi neutralităţii internaţionale. Aceasta a favorizat dezvoltarea economică şi, mai ales, financiară a ţării. Tradiţionalul „izolaţionism" elveţian a fost subiect de discuţie în ultimii ani în contextul dezvoltării Comunităţii Europene, dar a rămas nemodificat.

15 d.Hr.
Romanii desăvârşesc cucerirea, începută de Caesar, a teritoriului locuit de helveţi.

sec. V-VI
Alamanii, burgunzii şi francii îşi impun, pe rând, dominaţia asupra regiunii.

843 Tratatul de la Verdun separă partea occidentală (dată lui Lothar) şi partea orientală (dată lui Ludovic Germanicul) a viitoarei E.

1032 Teritoriul helvet este reunificat în cadrul Imperiului germanic.

sec. XI-XII
Concomitent cu crearea unor feude ecleziastice în jurul oraşelor Basel, Geneva, Chur şi altele, familia Zahringen (stinsă în 1218) îşi extinde dominaţia asupra zonei de N a E.

1291 Tratatul defensiv de la Grütli între locuitorii din Schwyz, Uri şi Unterwalden.

sec. XIV-XV
Perioadă dominată de lupta împotriva Imperiului habsburgic. Victorii militare ale elveţienilor la Morgarten (1315) şi Sempach (1386). Aderarea altor cantoane (Lucerna, Berna, Zürich etc.), numărul cantoanelor elveţiene ajungând la opt. Recunoaşterea autonomiei elveţienilor de către suveranii de Habsburg (1389). Expansiune către Aargau şi Saint-Gall. Conflicte interne între cantoane, înlăturate datorită medierii Sf. Nikolaus din Flue (1481). Victorie militară împotriva lui Carol Temerarul, ducele Burgundiei (1476).

1499 Tratatul de la Basel: împăratul Maximilian I recunoaşte definitiv independenţa de fapt a E. şi separarea acesteia de imperiu (formal, aceasta se va întâmpla în 1648 prin pacea din Westfalia). Expansiunea elveţiană se îndreaptă spre sud (valea Ticinului, valea Ossola, Valtellina), iar infanteria îşi câştigă o faimă şi o forţă deosebite, datorită şi înrolării de mercenari.

1515 Înfrângerea de la Marignan în faţa lui Francisc I al Franţei pune capăt expansiunii E.

1519 Începe Reforma protestantă, mai ales datorită activităţii lui H. Zwingli şi J. Calvin, în E. germană şi, respectiv, la Geneva. Dispute religioase între cantoane (bătălia de la Kappel, 1531).

sec. XVII-XVIII
E. nu participă la Războiul de 30 de ani, chiar dacă se mai înregistrează unele ciocniri interne pe motive religioase. E. oferă adăpost protestanţilor francezi refugiaţi după revocarea edictului din Nantes (1685). Prezenţă activă a ideilor iluministe. Persistă lipsa unei puteri centrale unitare, cantoanele având o autonomie lărgită.

1792-1815
Influenţe ale Revoluţiei franceze: Napoleon ocupă Geneva (1792); ia din cantonul Grisons, Valtellina şi Valchiavenna (1797); impune constituirea Republicii Helvetice (1798) de tip centralizat şi, în cele din urmă, reface sistemul federal sub control francez (*Actul de mediere*, 1803), creând cantoane noi ca Ticino, Saint-Gall şi altele.

1815 Un nou pact de consolidare a federaţiei la care aderă 22 de cantoane. Recunoaştere internaţională a neutralităţii helvete. Va urma o perioadă de democratizare în diferite regimuri cantonale, cu abolirea cutumelor feudale şi luarea puterii de către liberali.

1845-1847

Ciocnire între catolici şi protestanţi, ajungându-se la războiul din interiorul ligii Sonderbund, soldat cu înfrângerea catolicilor şi cu premisa unei reorganizări a statului, transformat din confederaţie de state într-un stat federal (constituţia din 1848), cu capitala la Berna. Adunarea Naţională este împărţită în Consiliul naţional şi Consiliul statelor care aleg un Consiliu federal (=guvern) compus din şapte membri.

1874 Nouă Constituţie care prevede sufragiul universal pentru bărbaţi şi referendumul.

sec. XX

E. îşi menţine o neutralitate strictă în timpul celor două războaie mondiale şi primeşte numeroşi refugiaţi şi persoane persecutate; devine sediu pentru conferinţe şi organizaţii internaţionale (Societatea Naţiunilor, birourile ONU etc.); îşi întăreşte industria; devine ţinta imigraţiei mâinii de lucru străine care va provoca reacţii xenofobe; dobândeşte o stabilitate politică deosebită prin colaborarea celor trei partide principale (socialist, liberal şi catolic) asigurată prin repartizarea tradiţională a locurilor din Consiliul federal („formula magică").

1960 Elveţia devine membru fondator al EFTA (v.)

1978 Constituirea cantonului Jura.

1986 E. respinge propunerea de a adera la ONU.

1992 Aderarea la noul spaţiu economic european (CEE şi EFTA) este respinsă prin referendum.

1993 Guvernul declară că vrea să depună din nou cererea de aderare la UE, dar alte referendumuri blochează calea E. spre o politică europeană comună.

1995 În alegerile politice iese învingător blocul de centru-stânga care deţinea puterea din 1959.

1997 Congresul Mondial Evreiesc cere guvernului elveţian să restituie 7 miliarde de dolari victimelor nazismului ale căror bunuri au fost confiscate şi depozitate la bănci din Confederaţie; cele mai mari trei instituţii naţionale de credit creează în acest scop un fond de 100 de milioane de franci elveţieni care se adaugă la cele 65 donate de Asociaţia Oamenilor de Afaceri şi la alte 100 puse la dispoziţie de Banca Naţională.

1997-1998

Ia fiinţă UBS, al doilea grup bancar mondial. Banca Centrală a E. hotărăşte să menţină stabilitatea francului faţă de euro.

Emanuele Filiberto, zis *Cap de Fier* (Chambéry 1528-Torino 1580), duce de Savoia (1553-1580). Şi-a început activitatea politică şi militară în slujba împăratului Carol V în războiul împotriva Franţei, care ocupase teritoriul savoiard. În 1553 a fost numit comandant suprem al armatei imperiale din Flandra, iar în 1556 guvernator general în Ţările de Jos. I-a învins pe francezi în bătălia de la Saint Quentin (1557). Prin pacea de la Cateau-Cambrésis, E. F. a obţinut retrocedarea ducatului savoiard şi a întărit pacea cu Franţa, căsătorindu-se cu Margareta de Valois, fiica lui Francisc I. S-a dedicat atunci reorganizării şi consolidării statului său, introducând printre altele limba italiană în legislaţie şi mutând capitala de la Chambéry la Torino (1562).

emfiteoză, drept permanent sau temporar de folosire a unei proprietăţi străine, care implică pentru titular obligaţia de a-i îmbunătăţi rentabilitatea agrară şi de a plăti anual o cotă parte în bani sau în natură. De origine romană, e. s-a răspândit în perioada medievală în multe regiuni ale Italiei.

emigraţie, fenomen social prin care grupuri de persoane se deplasează dintr-o regiune în alta sau dintr-un stat în altul în special în căutare de lucru. Se vorbeşte şi despre e. politică: în afară de e. unor comunităţi religioase nonconformiste în America încă din sec. XVII şi XVIII, trebuie amintită cel puţin e. polonezilor şi a italienilor în sec. XIX în legătură cu evoluţia luptelor pentru independenţă, a ruşilor după revoluţia sovietică din 1917, a italienilor antifascişti, a germanilor antinazişti şi a evreilor în perioada dintre cele două războaie mondiale.

■ *Emigrarea determinată de cauze economice*. În sec. XIX presiunea demografică (v. populaţie) din ce în ce mai mare şi persistenţa sărăciei în satele de la câmpie din Europa au provocat un extraordinar val de emigraţie din Europa înspre America, înainte de toate, şi apoi în Australia: din 1859 până în 1914 au plecat peste 40 de milioane de persoane, din care mai mult de jumătate s-a îndreptat spre SUA. După primul război mondial, e. a fost mai redusă, fie prin restricţiile introduse de ţările-ţintă ale imigraţiei (în anii '20 şi '30 în SUA şi Canada), fie prin perspectivele economice, mai puţin atractive, în special după criza economică din 1929, fie şi prin măsurile luate de unele state europene dornice să limiteze valurile de e. Aceste deplasări ale populaţiei europene au fost reluate în perioada de după al doilea război mondial, dar au fost în general mai modeste şi n-au mai fost îndreptate dincolo de ocean, ci dintr-un stat în altul. Fenomen cu totul nou şi de dată recentă este e. din ţările Lumii a Treia spre Europa occidentală, care începând cu anii '80 a avut numeroase repercusiuni de ordin social şi politic.

■ *Emigraţia italiană*. În Italia fenomenul a fost într-o permanentă creştere până la primul război mondial. În perioada 1875-1900 s-au expatriat în medie 210 000 de persoane pe an, în timp ce în primii 13 ani ai sec. XX media anuală a urcat la peste 600 000 de plecări (1913: 872 000). În 1901 s-a instituit Comisariatul

General al Emigrației, pentru a-i organiza și a oferi asistență emigranților. Valurile de emigranți au fost reluate după război cu o anumită intensitate (cu o medie anuală de 320 000 plecări), până în 1927, când regimul fascist a aprobat o normativă pentru a limita expatrierile. Media plecărilor a rămas mai mică de 90 000 până la al doilea război mondial, în timp ce a devenit destul de mare fluxul de repatrieri. Din perioada de după cel de al doilea război mondial și până la criza economică internațională din anii '70, care a făcut mai puțin îmbietoare expatrierea, e. a dus în străinătate cca 7 milioane de italieni; s-a accentuat în plus caracterul provizoriu al transferului în străinătate.

EMIGRAȚIA ITALIANĂ 1891-1988
(medie anuală)

deceniul	*spre țările din Europa*	*spre țările din afara Europei*
1891-1900	128 000	154 673
1901-1910	251 201	351 468
1911-1920	169 645	213 162
1921-1930	136 242	118 822
1931-1940	41 422	28 843
1941-1950	127 698	97 846
1951-1960	176 712	117 029
1961-1970	212 821	51 878
1971-1980	76 948	24 574
1981-1988	55 587	16 723

Sursă: ISTAT

Emilia Romagna, regiune din Italia de nord. Cuprinde provinciile: Piacenza, Parma, Reggio Emilia, Modena, Bologna (capitala), Forlì-Cesena, Rimi Ferrara, Ravenna.

Sec. IX-VII î.Hr.
În regiune locuiesc, în vest, populațiile aparținând așa-numitei culturi de tip Villanova, iar în est umbri.

Sec. VIII-VI î.Hr.
Venirea etruscilor, care întemeiază orașele Felsina (Bologna), Marzabotto și Spina.

Sec. IV î.Hr.
Prezența galilor boii.

268 î.Hr.
Se ridică Ariminum (Rimini), prima colonie latină de pe acest teritoriu. Tribunul C. Flaminius întreprinde construirea Viei Flami ia, de la Roma la Rimini.

222 î.Hr.
Prin victoria de la Clastidium (Casteggio) împotriva galilor, romanii pun stăpânire pe regiune.

187 î.Hr.
Consulul M. Emilius Lepidus dă numele său regiunii și pune să se construiască Via Emilia de la Rimini la Piacenza.

568 d.Hr.
Longobarzii ocupă E. propriu-zisă, care este separată de Romagna (*Romania*), rămasă la romano-bizantini.

751 Longobarzii cuceresc și Ravenna și Exarhatul: papii solicită intervenția francilor, al căror rege Pepin cucerește Romagna și i-o dăruiește papei.

Sec. XIII-XVI
Lupta între familiile de seniori împiedică unificarea regiunii, care devine obiect de cucerire și rivalitate între puterile externe, printre care Visconti, Veneția și papalitatea.

1559 Pacea de la Cateau-Cambrésis împarte E. R. între familia Farnese (duci de Parma și Piacenza), familia d'Este (duci de Ferrara, Modena și Reggio) și Statul Papal (Romagna). Este o situație care, cu excepția schimbărilor dinastice, va rămâne stabilă timp de cca trei secole.

1797-1814
În perioada ocupației lui Napoleon, Modena, Reggio, Bologna și Ferrara sunt anexate, mai întâi la Republica Cispadană și apoi la Republica Cisalpină. Parma și Piacenza sunt, în schimb, anexate Franței (1802).

1814 Congresul de la Viena reinstaurează stăpânirea papală la Bologna, Ravenna și Ferrara; îi dă lui Francisc IV de Habsburg-Este ducatul Modenei, Mariei Luiza de Austria ducatul de Parma, destinat să revină din nou Bourbonilor după moartea ei.

1831 Modena, Bologna și Romagna se ridică la luptă: se constituie un guvern al Provinciilor Unite, cu capitala la Bologna; sunt reprimate prin intermediul Austriei.

1859 În strânsă legătură cu al doilea război de independență locuitorii din Emilia se ridică la luptă împotriva vechilor suverani și se unesc sub dictatura lui L. C. Farini.

1860 Un plebicist consacră unirea E. R. cu Piemontul și, în consecință și cu Regatul Italiei (1861).

Sfârșitul sec. XIX-începutul sec. XX
Înmulțirea treptată a organizațiilor socialiste, agitațiile țăranilor, răspândirea ligilor și a cooperativelor fac din E. R. bastionul socialismului.

1920-1922
Organizațiile fasciste agrare lovesc în organizațiile țărănești și socialiste.

1943-1945
În E.R. se duce o puternică luptă de partizani împotriva naziștilor și a fasciștilor.

După 1945

Succes din ce în ce mai mare şi de durată al PCI în regiune, care cunoaşte o puternică dezvoltare economică şi este propusă ca „model" de administraţie comunistă.

emir, în lumea arabă, din sec. VIII, înalt funcţionar militar sau civil propus de către calif la conducerea unei regiuni din imperiu. Din sec. XI e. au încercat să devină independenţi, constituind regate locale doar formal supuse autorităţii centrale. Astăzi titlul este preluat de unii suverani arabi.

Emiratele Arabe Unite, stat în Asia de sud-vest, care cuprinde şapte emirate: Abu Dhabi, Dubai, Sharjah, Ajaman, Umm al Qaiwain, Ras al Khaimah şi Fujayrah. *Sup.*: 86 300 km². *Pop.*: 2 125 000 loc., din care 90% arabi, minorităţi indiene şi pakistaneze. *Capit.*: Abu Dhabi. *Limba*: araba. *Relig.*: musulmană, în special sunnită. *Vecini*: N Qatar, Golful Persic şi Oman, E Golful Oman şi Oman, S şi V Arabia Saudită. *Forma de stat*: federaţie de monarhii ereditare absolute. Mici regate musulmane dedate pirateriei şi comerţului cu sclavi, au devenit protectorat britanic în 1853 cu numele de Statele Armistiţiului (*Trucial States*) şi au căpătat denumirea actuală prin actul de independenţă din 1971. Poziţia lor strategică, la intrarea în strâmtoarea Ormuz şi resursele petroliere extraordinare de care dispun le oferă o deosebită importanţă politică în regiunea Golfului Persic. Legăturile cu Arabia Saudită şi cu SUA reprezintă un element de stabilitate în politica lor externă. Din 1992 Iranul ocupă trei insuliţe la intrarea în strâmtoarea Ormuz pentru a împiedica SUA de a le folosi ca baze navale.

Ems, telegrama de la, scrisoare oficială trimisă la 13.III.1870 de Wilhelm I al Prusiei de la băile din Ems (lângă Koblenz) cancelarului Bismarck, pentru a-i relata convorbirea avută cu ambasadorul francez Benedetti, în cursul căreia a negat retragerea candidatului principal Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul Spaniei. Bismarck a răspândit scrisoarea după ce a modificat-o, aşa încât s-o facă şi mai jignitoare şi a împins Franţa să declare război Prusiei.

enciclică, scrisoare cu caracter doctrinar (gr.: *enkyklios*, scrisoare circulară) adresată de papă episcopilor şi întregii Biserici. E. au devenit frecvente începând cu jumătatea sec. XIX. În afară de e. cu conţinut social (v. doctrina socială a Bisericii), trebuie menţionate printre cele mai importante: *Pascendi* (Pius X, 1907, împotriva modernismului), *Mystici corporis* (Pius XII, 1943, despre teologia „corpului mistic"), *Humani generis* (Pius XII, 1950, despre unele curente teologice şi filosofice), *Ecclesiam suam* (Paul VI, 1964, despre misiunea Bisericii şi dialogul cu lumea), *Humanae vitae* (Paul VI, 1968, despre reglementarea naşterilor), *Centesimus annus* (Ioan Paul II, 1991, despre riscurile capitalismului) şi *Fides et ratio* (Ioan Paul II, 1998, despre drumul spre înţelepciune). Titlul uzual al e. vine de la primele cuvinte ale textului latinesc în care sunt redactate.

enclavă, teritoriu cu întindere limitată, în întregime înconjurat de teritoriul altui stat (sau al altor regiuni, al altor provincii, al altei comune). Avignon a fost e. papală pe teritoriu francez până în 1791; e. spaniole Ceuta şi Melila se află pe teritoriu marocan; Campione d'Italia este o e. italiană pe teritoriu elveţian; comuna Badia Tebalda, aparţinând provinciei Arezzo, este o e. în regiunea Marche.

enclosures (engl.: împrejmuiri), acţiuni de privatizare a câmpurilor deschise de folosinţă comună răspândite în Anglia începând din sec. XVI, şi în mod special între 1760 şi 1840, cu scopul de a transforma în păşuni terenurile necultivate sau de a intensifica cultivarea. Au stat la baza revoluţiei agricole engleze. E. s-au răspândit mult mai încet pe continent.

encomienda, în perioada colonizării spaniole în America, întins teritoriu dat în folosinţă conchistadorilor sau coloniştilor de către regele Spaniei. Colonistul (*encomendero*) se angaja să garanteze ocrotirea indigenilor şi creştinarea lor, obţinând în schimb dreptul de exploatare asupra pământului şi a mâinii de lucru indigene. În faţa tendinţei coloniştilor de a-şi crea adevărate feude ereditare, regii spanioli au încercat în zadar să limiteze fenomenul (legile lui Carol V, 1542-1543). E. au intrat apoi în criză în urma decimării populaţiei indigene din cauza bolilor aduse de europeni şi a violenţei la care au fost supuşi.

Encyclopédie, operă enciclopedică (Enciclopedia, sau mai pe larg „Dicţionar explicativ de ştiinţe, arte şi meserii") care a influenţat profund istoria culturii europene: coordonată de Diderot şi d'Alembert, a fost publicată la Paris între 1751 şi 1772 (17 volume de text şi 11 volume cu ilustraţii) şi a devenit cel mai eficient instrument al ideilor iluministe, străbătute de raţionalism antidogmatic. În afară de D. Diderot şi J. d'Alembert au mai colaborat Montesquieu, Voltaire, Rousseau, d'Holbach, Buffon, Quesnay, Turgot. A fost în mod deschis atacată de iezuiţi şi de partidul fidel curţii şi a fost condamnată de papa Clement VIII (1759).

Engels, *Friedrich*, filosof şi om politic german (Barmen 1820-Londra 1895), apropiat de poziţia stângii hegeliene. Din 1844 a fost prieten şi colaborator al lui K. Marx, împreună cu care a scris *Sfânta familie* (1845), *Ideologia germană* (1845-1846) şi *Manifestul partidului comunist* (1848). Importantă rămâne cercetarea sa cu privire la situaţia socială precară datorată dezvoltării capitalismului în industrie (*Situaţia clasei muncitoare în Anglia*, 1845). După moartea lui Marx, s-a îngrijit de publicarea postumă a vol. II (1885) şi a vol. III (1894) din *Capitalul*. A propus o interpretare a marxismului ca

materialism dialectic, în care reunea cercetarea istorico-socială a materialismului istoric și a concepției dialectice despre natură, văzută ca un complex intercondiționat de procese (*Anti-Dühring*, 1873, *Dialectica naturii*, postum 1925). A luat parte la conducerea Internaționalei I și II.

Entente Cordiale (fr.: înțelegerea cordială), termen prin care este definită politica de apropiere dintre Franța și Marea Britanie oficializată prin tratatul din 8.IV.1904. Premisă a unor mai vaste raporturi de alianță între cele două națiuni, tratatul a constituit baza Triplei Înțelegeri (v.).

Enver Pașa, om politic și general turc (Istanbul 1881-Dușambe, Buhara, 1922). A condus trupele turcești angajate în Libia în războiul împotriva invaziei italiene (1911). Ministru de război (1914-1918), a încurajat intervenția Turciei în primul război mondial alături de Imperiile Centrale și s-a făcut răspunzător de genocidul armenilor. Exilat după înfrângere, a dat naștere unei mișcări armate panislamice în Turkestan și a fost ucis în lupta cu bolșevicii.

Eolida, regiune istorică din Asia Mică, care cuprinde coasta de NV a peninsulei Anatolia și insula Lesbos care se află în fața ei, unde în jurul anului 1000 î.Hr. un grup de coloniști greci, provenind din Beoția și din Thessalia au întemeiat colonii. Printre orașele din E. mai importante se menționează Cyme, Larissa, Pitane, Smirna, Assos. O ligă a reunit orașele din sudul E.

Epaminonda, general din Teba (Teba cca. 415-Mantineea 362 î.Hr.). În 371 î.Hr. a învins la Leuctra armata spartană, punând bazele hegemoniei Tebei asupra Greciei. În anii următori a invadat de trei ori Peloponesul pentru a-i ajuta pe arcadieni să iasă de sub stăpânirea spartană. A conceput tactica falangelor înarmate cu lănci lungi, perfecționată mai târziu de macedoneni și a încercat, de asemeni, să înzestreze Teba cu o marină de război eficientă pe care să o poată opune celei ateniene. A murit în urma rănilor căpătate în bătălia de la Mantineea împotriva atenienilor și a spartanilor coalizați împotriva hegemoniei tebane.

epidemie,

prezente încă din Antichitate, e. au fost timp de secole un factor decisiv în evoluția demografică. Apariția unei epidemii ducea la o bruscă și violentă creștere a mortalității care era, și așa, destul de ridicată; consecințele sale puteau dura timp de mai multe decenii, înainte de a se ajunge la un echilibru. Într-adevăr, orice e. provoca numeroase efecte colaterale: părăsirea zonelor infectate, paralizarea activităților economice și comerciale, scăderea numărului de căsătorii și deci o scădere și a natalității etc. În istorie e. au provocat, în plus, repercusiuni și în plan cultural și social, prin răspândirea superstițiilor și a persecuțiilor declanșate împotriva celor care erau acuzați ca fiind răspânditori voluntari ai molimei: de ex., evreii în Evul Mediu; „ungătorii" de ciumă în epoca modernă și chiar autoritățile publice, ca de exemplu în cazul holerei din Italia în sec. XIX, care a dus la izbucnirea unor mișcări populare.

■ *Ciuma*. Provocată de un bacil răspândit de unele specii de purici, la rândul lor transportate de unele specii de șoareci (în cazul ciumei bubonice) sau transmisă de la om la om, prin tuse și strănut (ciuma pulmonară), ciuma atinge cote de mortalitate extrem de ridicate. Prezentă în Europa, încă din Antichitate, a dispărut timp de câteva secole și a rămas, în schimb, endemică în Orient. Pe la jumătatea sec. XIV a reapărut în Europa, adusă de navele care veneau din porturile Mării Negre. Primul val epidemic (așa-numita ciumă neagră) a provocat în Europa moartea a cca 30 de milioane de locuitori între 1347 și 1351. De atunci și până în sec. XVIII ciuma a fost un element constant al istoriei europene, cu apariții periodice, care adeseori se împleteau cu momente de sărăcie și foamete, de război (ca de exemplu în timpul Războiului de treizeci de ani) sau cu alte forme de epidemie. Cu privire la atenuarea, și mai târziu, la dispariția ciumei din Europa în cursul sec. XVIII au fost formulate diferite ipoteze (înlocuirea unor specii de șobolani cu altele, mai rezistente la puricele purtător de bacil; îmbunătățirile locative; ameliorarea măsurilor de prevenire etc.).

■ *Tifosul*. Tifosul „exantematic" (transmis de păduchi) era un fenomen care apărea iarna, favorizat de supraaglomerarea din mediile închise și de lipsa de igienă. Tifosul „abdominal" își avea cauza principală în răspândirea sa în ape sau alimente contaminate de fecale. Prezența sa în Europa și în Italia este în strânsă legătură cu lipsa unei canalizări adecvate și cu crizele de subnutriție (ca în Italia în 1816-1818, în perioada de după războaiele lui Napoleon). Este și astăzi endemic pe continentul asiatic și african.

■ *Variola*. Cunoscută în China și în India încă din mileniul I î.Hr., variola era mult mai puțin mortală decât ciuma, dar consecințele sale demografice erau la fel de grave, dat fiind faptul că boala lovea mai ales pe cei mai tineri. În Europa modernă, răspândirea ei a fost favorizată de creșterea numărului populației de la orașe, fiind o boală cu transmitere de la om la om. Prezentă sporadic în secolele anterioare, variola a fost foarte răspândită între sec. XVII și XIX, până când progresul tehnicilor de vaccinare (descoperită de E. Jenner în jurul anului 1790) a dus treptat la învingerea acestei boli. În 1990 a fost anunțată eradicarea definitivă și totală în lume.

■ *Holera*. Este provocată de vibrionul holerei (bacilul virgulă); răspândirea ei este determinată de condiții igie-

nico-sanitare precare (apă şi alimente infectate) şi favorizată de lipsuri alimentare. Endemică în India, holera s-a manifestat în Europa în jurul anului 1817, răspândindu-se în cursul unei perioade de cincisprezece ani pe întregul continent (1829: Rusia; 1832: Franţa; 1835: Italia). Valurile de epidemii care s-au abătut asupra Italiei au afectat mai ales oraşele. Holera rămâne şi astăzi prezentă în formă endemică în diferite ţări din Lumea a Treia.

Bibliografie: L. Del Panta, *Le epidemie nella storia demografica italiana* (sec. XIV-XIX), Loescher, Torino 1980; W. H. Mc. Neill, *La peste nella storia. Epidemie, morbi e contaggio dall'antichità all'epoca contemporanea*, Einaudi, Torino 1983.

Vezi şi: boală; moarte; populaţie; sănătate.

epigrafie, disciplină auxiliară a istoriei, care se ocupă cu studiul textelor scrise pe materiale durabile, ca de exemplu piatra şi bronzul. E. studiază atât forma, cât şi conţinutul inscripţiilor şi se împleteşte din această cauză cu alte discipline, precum paleografia şi filologia. Cele mai vechi inscripţii epigrafice greceşti datează din sec. VIII î.Hr.; cele latineşti sunt din sec. VII şi VI î.Hr. (fibula prenestină şi piatra funerară din Forul roman). E. modernă a fost iniţiată în epoca Renaşterii, dar impulsul decisiv l-a primit în sec XIX, când Academia de Ştiinţe din Berlin a încurajat alcătuirea unor mari culegeri de inscripţii greceşti şi latineşti (*Corpus Inscriptionum Graecarum* şi *Corpus Inscriptionum Latinarum*).

Epir, regiune muntoasă din Peninsula Balcanică, între Albania şi Grecia, ai cărei locuitori, probabil de origine ilirã, erau împărţiţi în mai multe neamuri independente. E. a fost unificat în sec. IV î.Hr. de regii molosilor. Momentul de maximă înflorire E. l-a cunoscut la începutul sec. III î.Hr. în timpul domniei lui Pyrrus, care a venit în Italia să lupte împotriva romanilor. Ulterior E. a cunoscut o rapidă decădere. Alianţa sa cu Macedonia în 170 î.Hr. a provocat represalii extrem de dure din partea Romei, care au dus la anexarea E. la provincia Macedonia (148 î.Hr.).

episcop, preot învestit cu puterea de a conduce Biserica, fiind consacrat ca urmaş al apostolilor. În Biserica catolică are jurisdicţie asupra unei dioceze. În Evul Mediu, e. a exercitat şi puterea politică şi a fost ales mai întâi de membrii clerului din dioceză, apoi de papă (sec. IX). Pretenţia împăratului de a numi şi el e. a dat naştere unei lupte pentru învestituri (v.). În sec. XVIII-XIX, noi conflicte între Biserică şi diferite state au avut loc în privinţa prerogativelor episcopale (v. jurisdicţionalism): în Italia, a fost problematică, în urma apariţiei chestiunii romane, acordarea aşa-numitului *exequatur* (consimţământul statului la numirea episcopilor). Raportul dintre episcopii şi papalitate a avut şi el momente conflictuale, cum ar fi acela din perioada polemicilor asupra conciliarismului (v.). În perioada contemporană, chiar dacă unele voci mai solicită centralismul decizional al Romei, a ieşit în evidenţă importanţa episcopului în biserica locală şi a fost acordată o pondere sporită conferinţelor episcopale regionale sau naţionale.

episcopalism, teorie eclesiologică, opusă doctrinei care susţine primatul papalităţii, care conferă prioritate episcopilor, cărora le revine sarcina definirii dogmelor şi a deliberării disciplinare. E. a avut o mare trecere în sec. XVII şi XVIII în bisericile din diferite state aflate sub controlul suveranilor absoluţi. Se bazau pe o structură episcopală în special Biserica anglicană şi bisericile aliate ei (Biserica episcopală scoţiană, Biserica din Irlanda), ai căror credincioşi în sec. XVII-XIX au fost numiţi episcopalieni. Biserica episcopală din SUA este asemănătoare întru totul anglicanismului, cu excepţia doar a relaţiei ei cu statul, faţă de care este independentă.

epoca bronzului sau **calcolitic**, etapă a preistoriei, ulterioară neoliticului şi epocii aramei, din punct de vedere cronologic situată între începutul mileniului III î.Hr. (când folosirea bronzului din Orientul Apropiat a început să se răspândească şi în Europa) şi jumătatea mileniului II (atunci când a început să se răspândească folosirea fierului). Punerea la punct a unor tehnici adecvate de topire şi, ca o consecinţă a acestui fapt, generalizarea folosirii unui aliaj din aramă şi cositor în folosirea uneltelor şi armelor, au reprezentat un remarcabil salt calitativ pentru cultura materială (inventarea plugului, aplicarea roţilor la vehicule în Orientul Mijlociu), în care îşi are originea şi o dezvoltare hotărâtă a relaţiilor comerciale şi a civilizaţiilor urbane, care au împins Egiptul, bazinul Mediteranei, India şi China spre începuturile timpurilor istorice.

epoca fierului, etapă a civilizaţiei umane caracterizată prin introducerea fierului (care va înlocui bronzul) ca material pentru fabricarea armelor şi a uneltelor casnice. În Europa centrală şi de răsărit e. f. a înregistrat afirmarea civilizaţiei celţilor în două mari perioade: Hallstatt (sec. XV-X î.Hr.) şi La Tène (sec. IX-III î.Hr.). În partea de răsărit a Mediteranei începuturile sale se pot plasa în jurul anului 1400 î.Hr., în prezenţa unui grad destul de ridicat de dezvoltare socială, politică şi civilă. Creşterea activităţii războinice favorizată de introducerea fierului a obligat multe populaţii care se ocupau cu păstoritul şi agricultura să adopte o structură defensivă (dezvoltarea oraşelor). În această epocă şi-a avut începutul istoria greacă, în timp ce în Italia s-a impus puterea etruscă.

epoca pietrei, prima etapă în evoluţia istoriei omeneşti, împărţită în două mari perioade: paleolitic şi neolitic. Paleoliticul este la rândul său subîmpărţit în paleoliticul

inferior (de la apariţia omului până la ultima glaciaţiune, în jurul anului 80 000 î.Hr.), mijlociu (80 000-40 000 î.Hr.) şi superior (40 000-10 000 î.Hr.). Neoliticul (10 000-3 000 î.Hr.) – despre care se spune uneori că a fost precedat, în clasificările arheologice, de o fază de tranziţie denumită mezolitic (16 000-8 000 î.Hr.) – a marcat o etapă fundamentală în evoluţia istorică a omenirii: uneltele din piatră au căpătat forme elaborate, în timp ce instrumentele au devenit mai funcţionale prin mânerele cu care au fost prevăzute; în această perioadă oamenii au învăţat să crească animale şi şi-au însuşit tehnicile agricole indispensabile pentru a da viaţă unor aşezări stabile. Asistau în felul acesta la apariţia primelor forme de viaţă urbană organizată şi apare de asemenea şi prima industrie manufacturieră, o dată cu introducerea unor tehnici pentru măcinarea cerealelor, fabricarea argilei, ţesutul hainelor.

epoca revoluţiilor, concept istoriografic care a căpătat înţelesuri diferite plecând de la curente de studii specifice. Este aplicabil de fapt la perioada marii dezvoltări a tehnicii în sec. XIX-XX, ca şi la cea care este cuprinsă între revoluţiile engleze din sec. XVII până la Revoluţia franceză şi care marchează sfârşitul absolutismului. Alţi istorici (L. Bergeron, F. Furet, R. Koselleck) definesc e. r. perioada 1780-1848, văzută ca perioadă a revoluţiei industriale şi a revoluţiilor burgheze din Europa sau (J. Godechot) perioada 1770-1799 cuprinzând revoluţia americană şi cea franceză.

epurare, îndepărtarea din funcţiile politice şi din administraţia publică a unor elemente „indezirabile", în urma unei răsturnări politice radicale. În Italia, termenul se referă, în special, la îndepărtarea din slujbă a funcţionarilor publici compromişi în perioada fascismului, după Eliberare. În asemenea scop a fost instituit (13.IV.1944) Înaltul Comisariat pentru E., avându-l ca preşedinte pe I. Zaniboni, şi ulterior pe C. Sforza şi P. Nenni şi a fost desfiinţat la 6.I.1946. Hotărârile sale au dat naştere fie unor nemulţumiri datorate discriminărilor în tratamentul celor vizaţi (de ex.: între marii şi micii funcţionari), fie unor proteste ale antifasciştilor mai radicali faţă de ineficienţa masivă a măsurilor luate, care adeseori au fost revocate de magistratura obişnuită.

Erasmus din Rotterdam, umanist olandez (Rotterdam cca 1466-Basel 1536). Format pe lângă mănăstirea călugărilor augustinieni Sf. Grigore din Steyn, a fost consacrat preot în 1492.

■ *Un umanist european.* A frecventat universitatea din Paris şi a obţinut bacalaureatul în teologie (1497). În 1499 s-a dus la Oxford, unde l-a cunoscut pe Thomas Morus şi pe J. Colet şi a fost atras de filosofia neoplatoniciană. Educaţia şi raţionalitatea au devenit pentru el temelia unei atitudini culturale echilibrate. A locuit apoi la Bologna (1506) şi la Veneţia (1507), pe lângă marele tipograf Aldo Manuzio. Mai târziu, la invitaţia lui Thomas Morus, s-a întors în Anglia, atras fiind şi de speranţele deşteptate de venirea pe tron a lui Henric VIII Tudor.

■ *Între catolicism şi Reformă.* A decis atunci să-şi publice operele cele mai importante, începând cu „*Elogiul nebuniei*" (1511). Reîntors în Ţările de Jos, a scris şi a publicat *Institutio principis christiani* (1516), un tratat politic în care se dădea o mare importanţă principiilor morale ale activităţii de conducere. Dar opera sa cea mai importantă a fost editarea Noului Testament în limba greacă, tipărit la Basel în 1516, care a avut o influenţă extraordinară asupra studiilor umaniste şi filologice. În urma reformei protestante E. s-a mutat în 1522 la Basel, unde a devenit un intermediar între papalitate, catolici şi exponenţii cei mai de seamă ai mişcării protestante. A polemizat însă cu Luther cu privire la doctrina acestuia care nega libera voinţă a omului (*De Libero arbitrio*, 1542) E. a fost cel mai renumit dintre umaniştii renascentişti şi cu siguranţă cel mai influent, întrucât a ştiut să unească dragostea pentru Antichitatea clasică şi pentru studiul filologic cu pasiunea pentru căutarea adevărului şi pentru reformarea Bisericii şi a societăţii într-un spirit de toleranţă şi de dialog.

Ercole I d'Este (Ferrara 1431-1505), duce de Ferrara, Modena şi Reggio (1471-1505). Fiu al lui Niccolò III şi al Ricciardei de Saluzzo, s-a căsătorit cu Eleonora de Aragón, fiica lui Ferdinand regele Neapolului (1474). A urmărit o politică matrimonială extrem de atentă, unindu-i pe fiii săi cu cele mai importante case regale italieneşti (Gongaza, Sforza). L-a ajutat pe regele Franţei, Carol VIII de Valois, în timpul expediţiei sale în Italia. A înfrumuseţat Ferrara, aducând-o la cel mai înalt fast al strălucirii renascentiste.

erezie, pentru teologia creştină, doctrină (gr.: *háiresis*, alegere) care se opune unui adevăr revelat de Dumnezeu şi propus ca atare de către Biserică. Conceptul de e. şi-a precizat sensul chiar de la începuturile istoriei creştinismului, când conciliile ecumenice (sec. IV-VIII) au definit, cu o exactitate din ce în ce mai mare, doctrina cristologică şi trinitară. Alături de e. care priveau natura lui Cristos şi legătura lui cu Dumnezeu, s-a afirmat în Africa maniheismul, doctrină caracterizată de puternice elemente dualiste care se vor reverbera asupra e. apărute în Occident în sec. XI-XIV (a albigenzilor, catarilor, a lui fra Dolcino). Încă din sec. V e. a fost considerată un adevărat delict politic, în afară de cel religios, în baza faptului că autoritatea politică avea o temelie religioasă. *Vezi şi:* albigenzi; arianism; bogomili; catari; husiţi; Inchiziţie; monofizism; nestorianism.

Erhard, *Ludwig*, om politic german (Fürth 1897-Bonn 1977). A studiat economia şi s-a angajat pe lângă Institutul de cercetări industriale din Nürnberg, rămânând departe de viaţa politică în timpul perioadei naziste. În

1945-1946 a fost ministru al economiei în Bavaria, iar în 1949 a îndeplinit în guvernul federal condus de K. Adenauer aceeaşi funcţie, pe care a deţinut-o până în 1963. Pentru sprijinul acordat iniţiativei private şi economiei de piaţă, a fost considerat principalul făuritor al „miracolului" economic german. În 1963 i-a urmat lui Adenauer în funcţia de cancelar, dar succesul din ce în ce mai mare al social-democraţiei şi dificultăţile interne din cele două partide democrat-creştine au dus la demisia sa în 1966.

Erik VII (n. cca. 1382-Rugenwalde 1459), rege al Norvegiei (1389-1442), Danemarcei şi Suediei (1396-1439). Duce de Pomerania, din dorinţa mătuşii sale, regina Margareta a Danemarcei, a obţinut coroanele Norvegiei, Danemarcei şi Suediei, unite în 1397 (Uniunea de la Kalmar). În 1439 a fost detronat, în urma revoltelor nobililor, de pe tronul Suediei şi al Danemarcei, iar trei ani mai târziu şi de pe tronul Danemarcei. După ce a exercitat pirateria în insula Gotland. E. s-a retras în Pomerania.

Erik cel Roşu, navigator viking (Jaeren cca. 940-cca 1007). Din Islanda a ajuns în Groenlanda (985), de unde a început colonizarea, continuată de fiul său Leif (970-1021), care a ajuns probabil până în Terranova şi Labrador, în jurul anului 1000.

Eritrea, stat din Cornul Africii. *Sup.*: 121 143 km^2. *Pop.*:3 437 000 loc. *Capit.*: Asmara. *Limba*: tigrina şi araba. *Relig.*: musulmană (50%) şi coptă (50%). *Vecini*: N şi E Marea Roşie, S Etiopia şi Djibouti, V şi N Sudan. *Forma de stat*: republică. Locuită din mileniul I î.Hr., de populaţii semite provenind din peninsula arabică, s-a aflat sub stăpânirea dinastiei Ptolemeilor egipteni (304-30 î.Hr.), pe urmă a făcut parte din regatul Axum (sec. II-III). Între sec. XI şi XIII a devenit provincie a regatului etiopian, dominată de notabilităţi musulmane şi feudali creştini. În sec. XVI aici s-au stabilit turcii. Din 1882 a suferit invazia italienilor, care au pus stăpânire pe Massaua (1885), Asmara şi Cheren (1889), ducând în final la proclamarea coloniei E. (1890). Bază a penetrării italiene în Etiopia, după ocuparea acesteia în 1936, E. a fost inclusă în Africa Orientală Italiană. După al doilea război mondial, uniunea federală (1952) şi anexarea ulterioară la Etiopia (1960) au dus la constituirea unui Front Popular de Eliberare a E. şi la un lung conflict armat, care s-a soldat cu căderea regimului etiopian al lui Mengistu (1991), permiţându-i FPLE să proclame în 1993 independenţa regiunii. În aşteptarea unei noi constituţii (la sfârşitul lui 1997), toate puterile au fost rezervate exponenţilor Partidului Poporului din E. pentru Democraţie şi Dreptate (ex-FPLE). Viaţa noului stat a fost, în orice caz, imediat marcată (în afara unei situaţii endemice de criză economică) de conflicte care au apărut în relaţiile cu ţările vecine (confruntări la frontiere cu Sudanul, 1994 şi 1997, războiul, încheiat cu succes cu Yemenul pentru controlul asupra insulei Hanish din Marea Roşie, 1995; confruntări armate cu Djibouti, 1996). În vara lui 1998, o problemă de frontieră nerezolvată, în zona Bademme, a degenerat într-un conflict armat cu Etiopia; confruntările au fost reluate în 1995, ducând la mii de morţi şi refugiaţi.

Erlander, *Tage*, om politic suedez (Varmland 1901-Stockholm 1985). Deputat social-democrat în 1933, a devenit ministrul învăţământului în 1945. În 1946 a fost numit prim-ministru, funcţie pe care a deţinut-o până în 1969, păstrând neutralitatea Suediei şi organizând *Welfare State*.

Erzberger, *Matthias*, om politic german (Buttenhausen 1875-Bad Griesbach 1921). Deputat din partea Partidului catolic Centrul (Zentrum) (1903), a reprezentat aripa cea mai democrată a acestuia. S-a aflat în fruntea delegaţiei care a semnat armistiţiul de la Réthondes (1918), recunoscând înfrângerea Germaniei în primul război mondial.

eschimoşi, locuitori din regiunile arctice ale Americii, între Groenlanda şi Alaska şi ale Asiei orientale, la capătul Peninsulei Ciukci. De origine asiatică (prezintă trăsăturile somatice tipice populaţiilor mongole şi o limbă apropiată de cele uralo-altaice), e. au început în jurul anului 1000 î.Hr. expansiunea spre est. În 600 î.Hr. au atins coasta răsăriteană a Canadei, iar în epoca creştină, Groenlanda. E. trăiesc în sate locuite de vreo 10 familii. Economia se bazează pe vânătoare (odinioară a mamiferelor marine, astăzi de caribu) în timp ce religia este de tip animist.

Eschine, orator şi om politic grec (Atena cca 390-Rhodos 322 î.Hr.). Reprezentant de seamă al partidului filomacedonean de la Atena şi înverşunat adversar al lui Demostene, căruia nu-i era inferior ca abilitate oratorică, a fost învins în procesul intentat de el lui Ctesifon şi din această cauză silit să ia calea exilului spre insula Rhodos.

Escorial sau *Mănăstirea San Lorenzo*, complex monumental construit în apropiere de Madrid din dorinţa regelui Spaniei Filip II în amintirea victoriei de la Saint Quentin (1557) şi ca loc de veci al membrilor dinastiei.

Esdra, preot şi scrib evreu (sec. V î.Hr.). În Biblie (*Cartea lui Esdra şi a lui Neemia*) se povesteşte activitatea lui de reinstaurare a Legii, după ce regele persan Cyrus îi promisese că se va întoarce la Ierusalim din exilul sau în Babilon cu câteva mii de coreligionari (458 î.Hr.). Împreună cu Neemia a dus la bun sfârşit construcţia celui de-al doilea templu din Ierusalim. A fost considerat una din figurile centrale ale ebraismului, cel care a strâns învăţăturile iudaismului într-un cod.

esenieni, sectă religioasă evreiască despre care avem primele informaţii în sec. II î.Hr. şi în sec. I d.Hr. Faţă de saduchei şi farisei, e. se deosebesc prin rigoarea deosebit de strictă cu care puneau în practică normele

religioase tradiţionale, locuind în regiunea deşertului Qumran în comunităţi unde, în absenţa proprietăţii private şi renunţând la căsătorie, se dedicau rugăciunii şi studiului scrierilor sfinte.

Este, veche familie italiană, care îşi datorează numele castelului d'Este. Iniţiatorul dinastiei poate fi considerat *Alberto Azzo II* (m. 1097), al cărui fiu, Folco, a obţinut titlul de marchiz de E. O dată cu *Obizzo I* (m. 1193), familia E. s-a stabilit definitiv la Ferrara. Cu *Obizzo II* (1247-1293), familia E. a obţinut definitiv senioria Ferrarei, la care au adăugat-o şi pe cea a Modenei (1288) şi a oraşului Reggio (1289), acţionând cu abilitate printre puternicii săi vecini. În 1452, *Borso d'E.* (1413-1471) a reuşit să obţină titlul de ducat pentru Modena şi Reggio (feude imperiale) iar în 1471, pentru Ferrara (feudă papală). Sub domnia lui şi a fratelui său vitreg *Ercole I* (1431-1505), Ferrara a devenit unul din centrele culturale şi artistice cele mai active în perioada Renaşterii italiene. Ducele *Alfonso II* (1533-1597), neavând urmaşi, a reuşit să obţină recunoaşterea succesiunii ducatelor de Modena şi Reggio pentru *Cesare* (1552-1628), descendent dintr-o ramură secundară a familiei E., fără să poată împiedica să fie cedate Bisericii la moartea sa. Mutând definitiv capitala la Modena, statul familiei E. a fost victima unor frământări şi invazii în timpul războaielor din sec. XVIII, dar prin căsătoria lui *Ercole III Rinaldo* (1727-1803) cu Maria Teresa Cybo (1741) a moştenit şi ducatele Massa şi Carrara. O dată cu moartea lui Ercole III Rinaldo dinastia s-a stins, iar drepturile i-au fost aduse ca zestre, de fiica sa Beatrice, lui Ferdinand de Hasburg, întemeind linia dinastică Austria-Este.

Estonia, stat în Europa de nord-est. *Sup.*: 45 100 km^2. *Pop.*: 1 499 000 loc., din care 59% estoni, 29% ruşi, 4% ucrainieni, 3% bieloruşi, 2% finlandezi. *Capit.*: Tallinn. *Limba*: estona (oficială); răspândită şi rusa. *Religie*: predominant luterană şi rusă-ortodoxă. *Vecini*: N Golful Finlandei, E Rusia, S Letonia, V Marea Baltică. *Forma de stat*: republică parlamentară. Regiunea a fost locuită începând cu sec. VIII de către estoni, populaţie fino-ugrică, supusă, însă, unor repetate invazii ale populaţiilor scandinave şi ruse. Influenţa germană a crescut o dată cu înaintarea spre E., condusă de cavalerii gladiferi (şi ulterior de Ordinul teutonic) care au iniţiat creştinarea forţată a estonilor (1209). În 1346 cavalerii teutoni au eliberat definitiv regiunea de sub stăpânirea Danemarcei, făcând să se afirme aici un sistem feudal dominat de aristocraţia germană şi transformându-i pe estoni în şerbi. În 1561 E. a căzut sub dominaţia Suediei, care a introdus luteranismul şi a fondat universitatea de la Tartu. Tratatul de la Nystad (1721), în urma celui de-al doilea război nordic, a dus la anexarea ei la teritoriul Rusiei, deşi păstrându-se în societatea locală dominaţia baronilor baltici de origine germană. Înfrângerea imperiului ţarist şi revoluţia din 1917 au determinat proclamarea republicii independente a E. (24.II.1918), recunoscută de ruşi abia în 1920 (tratatul de la Tartu). Între cele două războaie mondiale, colaborând strâns în cadrul Alianţei baltice cu Letonia şi Lituania, a cunoscut o evoluţie internă de orientare autoritară, care a culminat în 1934 cu dictatura lui K. Päts. În urma tratatului Ribbentrop-Molotov, în iunie 1940, Uniunea Sovietică a ocupat ţara proclamând Republica Socialistă Sovietică Estonă (21.VI.1940), parte a URSS. Supusă unui proces de rusificare care, însă, n-a dus niciodată la rezultatele scontate, E. a profitat de slăbirea imperiului sovietic pentru a-şi proclama unilateral independenţa (1990), devenită efectivă în 1992 (chiar dacă abia la sfârşitul lui 1994 armata rusă a părăsit ţara). Guvernul naţionalist şi conservator al noului preşedinte L. Meri a pus în aplicare, cu mult succes, un rapid şi radical proces de privatizare şi liberalizare a sistemului economic, care în 1995 a deschis E. calea spre asocierea la UE (în 1997 s-a deschis calea spre negocierile de admitere). Dificultăţi mult mai mari au fost întâmpinate pentru a potoli protestul violent al puternicei minorităţi rusofone (37% din populaţie), căreia în momentul independenţei nu-i fusese acordată cetăţenia. Un proces de normalizare internă legat şi de o destindere a relaţiilor cu Moscova şi cu aplicarea unei politici de apropiere de Europa unită a fost promovat de noua coaliţie progresistă condusă de T. Vahi, învingătoare la alegerile din 1995. Coaliţia de centru-dreapta, câştigătoare a alegerilor din 1999, îşi stabileşte ca priorităţi aderarea la NATO şi la UE.

Estremadura, regiune istorică din Peninsula Iberică, de-a lungul cursului mediu-inferior al râului Duero, între Spania şi Portugalia. A fost anexată provinciei romane Lusitania, iar în 569 regatului vizigoţilor. După invazia arabă din 711 a aparţinut califatului de Cordoba. În 960 s-a constituit ca regat autonom. În sec. XII o parte a E. a fost anexată Portugaliei, în timp ce restul regiunii, smuls arabilor în 1229 de către Alfons IX, a fost anexat la regatul Castiliei de Ferdinand III.

ETA, siglă pentru Euzkadi Ta Azkatasuna (Ţara Bascilor şi Libertatea), organizaţie clandestină bască înfiinţată în 1958 pentru cucerirea independenţei provinciilor spaniole (v. basci) realizabilă prin continue acţiuni teroriste şi de gherilă, continuate chiar şi după acordarea unor largi autonomii din partea autorităţilor postfranchiste. Într-un cadru de tot mai mare izolare politică, după o perioadă mai flexibilă în cursul anilor '80 şi în primii ani ai deceniului zece, datorită eficienţei acţiunilor nucleelor speciale antiterorism ale guvernului, în 1997 s-a înregistrat o recrudescenţă a terorismului, care a determinat noul guvern al lui J.M. Aznar să condamne, sub acuzaţia de apologie a crimei, întregul grup conducător al lui Herri Batasuna, braţul politic al ETA.

Etelbert (n. cca 552-m. 616) rege al Kentului (560-616). A fost primul suveran anglo-saxon care s-a convertit la creştinism (597), întâmpinând misiunea lui Augustin de Canterbury trimisă de Grigore cel Mare. A publicat primul cod de legi scris din Anglia.

Eteria, societate secretă naţionalistă greacă, iniţial înfiinţată la Viena în sec. XVIII, mai târziu recreată la Odesa (1814) şi transferată la Istanbul (1818). Condusă de fraţii Ipsilanti, a organizat insurecţia împotriva dominanţei otomane în Moreea (1821-1822), care a marcat începutul războiului de independenţă naţională.

Etiopia, stat în Africa de est. *Sup.*: 1 130 139 km^2. *Pop.*: 53 384 000 loc. *Capit.*: Addis Abeba. *Limba*: amhara. *Relig.*: creştină monofizită coptă, musulmană. *Vecini*: NE Eritrea, E Djibouti şi Somalia, SE Somalia, S. Kenya, V şi NV Sudan. *Forma de stat*: republică democrată federală.

Stat creştină cu o identitate multimilenară îndelung păstrată graţie izolării sale, a asistat la colapsul structurii sale interne în urma integrării sale în politica internaţională de după cel de al doilea război mondial.

Sec. I-X
Regatul Axum (Aksum), care are un rol important în comerţul din Marea Roşie; apogeul său (sec. II-IV), coincide cu cucerirea regatului nubian Meroe, adoptarea creştinismului monofizit şi crearea alfabetului etiopian. În sec. VII-VIII expansiunea arabă izolează regatul de lumea externă şi-i pecetluieşte decăderea.

1140-1270
Dinastia creştină Zagué relansează statul etiopian: Lalibelé (1190-1225) întemeiază oraşul sfânt Roha şi este primul care-şi ia titlul imperial de *negus neghesti* („rege al regilor").

1270-1543
Yekuno Amlé (1270-1285) îi detronează pe cei din dinastia Zagué şi inaugurează dinastia Salomonizilor, care dă viaţă unui sistem feudal bazat pe sprijinul bisericii copte şi al şefilor locali (*ras*). Un lung război împotriva statelor musulmane orientale, respinse în cele din urmă cu ajutorul portughezilor.

1540 Începutul pătrunderii în partea de SE a populaţiei nomade kushite Galla.

1755-1855
„Perioada judecătorilor": creşte importanţa politică a triburilor Galla; independenţa capilor (*ras*) din Tigré şi Shoa.

1855-1889
Restaurarea unei puterii imperiale centrale iniţiată de Theodor II (1855-1868) şi continuată de Ioan (Yohannes) IV (1871-1889) este împiedicată de presiunea colonială britanică, franceză şi italiană.

1889-1913
Domnia lui Menelik II: este recunoscut iniţial protectoratul italian (tratatul de la Uccialli, 1889), dar victoria din primul război italo-etiopian (1896) impune recunoaşterea independenţei E.

1928 Printr-o lovitură de stat *ras* Tafari Makonnen impune proclamarea sa ca negus, iar mai târziu (1930) ca împărat cu numele de Hailé Selassié.

1935-1936
Italia invadează E şi unind Eritrea şi Somalia italiană constituie Africa Orientală Italiană.

1942 Hailé Selassié este readus pe tron după cucerirea teritoriilor italiene de către Anglia.

1960 După anexarea regiunii Ogaden (1955) anexarea Eritreii la imperiul etiopian declanşează acţiunile de gherilă ale Frontului Popular de Eliberare a Eritreii.

1974 O lovitură militară condusă de generalul T. Banti îl detronează pe împărat şi proclamă Republica; „calea etiopiană a socialismului" axată pe o radicală reformă agrară.

1977-1991
Dictatura colonelului Hailé Mariam Mengistu în regim de stare de urgenţă, cauzată de gherila mişcărilor de eliberare din Somalia şi Eritrea. După un conflict dur cu Somalia pentru supremaţie în Ogaden (1977-1978) Mengistu instaurează un regim autoritar de orientare socialistă sprijinit de URSS, transformat, zece ani mai târziu, într-o republică populară cu partid unic.

1984-1987
Situaţia economică internă deosebit de diferită este agravată de secetă (peste un milion de morţi).

1991 Retragerea sprijinului sovietic după 1989 şi succesele militare ale naţionaliştilor din Eritrea, Tigré şi Oromo provoacă căderea lui Mengistu care se refugiază în străinătate, în timp ce rebelii se îndreaptă spre capitala Addis Abeba, unde constituie un guvern provizoriu format din reprezentanţi ai tuturor grupurilor de opoziţie.

1993 Secesiunea Eritreii nu duce însă la eliminarea puternicelor conflicte etnice care ameninţă unitatea ţării, aflate în prada unei crize economice din ce în ce mai grave.

1995 Intră în vigoare o nouă constituţie care instituie un stat federal împărţit în 9 regiuni pe baze etnice prevăzute cu o foarte largă autonomie. Alegerile care vor urma (primele pluripartnice din istoria ţării) se vor încheia cu victoria zdrobitoare a Frontului Democrat Revoluţionar al Poporului Etiopian (EPRDF, expresie a componentei din Tigré). Premierul M. Zenawi de-

vine promotorul unui guvern de coaliţie interetnică dornic să sprijine concilierea naţională.

1997 PIB creşte cu 12%, dar reprimarea implacabilă a mişcărilor „istorice" pe baze etnice din Ogaden şi din Somalia de către guvernul central provoacă recrudescenţa terorismului.

1998-1999
În vara lui 1998 izbucneşte un conflict armat cu Eritrea din cauza unor dispute de graniţă în zona Bedemme; confruntările sunt reluate în 1999.

Etolia, regiune istorică din NV Greciei. În sec. IV î.Hr. etolienii s-au unit în Liga etoliană şi au ajuns să domine o mare parte din Grecia centrală. Supuşi presiunii de către Macedonia, au fost înfrânţi de Liga aheeană sprijinită de Filip Macedoneanul (războiul celor două Ligi, 220-217 î.Hr.). La început aliată a Romei, iar mai târziu a Siriei, Liga etoliană a fost silită în 189 î.Hr. să semneze un tratat de subordonare faţă de Roma şi E. a fost încorporată în Ahaia.

Etruria, *Regatul*, regat creat de Napoleon I în Toscana prin tratatul de la Lunéville (1801) şi oferit lui Ludovic de Bourbon, duce de Parma. În 1807 încorporat Franţei, s-a constituit în mare ducat pentru Elisa Baciocchi, sora lui Napoleon (1809).

etrusci, veche populaţie din Italia centrală, locuind iniţial în zona cuprinsă între Arno şi Tibru.

■ *Înflorirea şi decadenţa puterii etrusce.* Civilizaţia etruscă a fost rod al altoi 'i unor elemente străine (despre care nu avem informaţii sigure) pe cultura Villanova preexistentă. Prin excelenţă de tip orăşenesc, ea s-a organizat în oraşe-stat (Volterra, Fiesole, Arezzo, Cortona, Perugia, Chiusi, Todi, Orvieto, Veio, Tarquinia etc.) conduse de regi şi magistraţi aleşi dintre membrii castei aristocrate a lucumonilor. O primă etapă de expansiune (sec. VIIII-VI î.Hr.) i-a adus pe e. în situaţia de a-şi disputa cu grecii şi cu cartaginezii controlul asupra rutelor comerciale din M. Adriatică şi M. Tireni şi de a-şi extinde stăpânirea din câmpia Padului până în Campani , întemeiind noi centre precum Bologna, Mantova, Piacenza, Pesaro, Rimini, Ravenna, pe lângă Roma, pe care tradiţia o considera ca fiind condusă de regi e. din 616 până în 509 î.Hr. Autonomia Romei şi în continuare creşterea puterii sale se împletesc cu decăderea e., accelerată după înfrângerea suferită la Cumae în 474 î.Hr. prin acţiunile grecilor din Siracuza. Campania a fost pierdută la puţin timp după aceasta, în urma acţiunilor samniţilor, iar, în paralel, galii au năvălit şi s-au răspândit în câmpia Padului. De la distrugerea oraşului Veii (395 î.Hr.), până în sec. III î.Hr., Roma a pus stăpânire pe toată Etruria.

■ *Cultura etruscă.* Insuficienţa unor informaţii precise despre etrusci pleacă de la faptul că limba lor s-a dovedit a fi greu de interpretat (în ciuda faptului că utilizau un alfabet de origine greacă) din lipsa unor texte suficient de lungi, deoarece textele descoperite sunt, în cea mai mare parte, din inscripţii funerare. Unor preoţi speciali (haruspici, a căror faimă a rămas încă vie şi în epoca romană) le era încredinţată sarcina de a prevede viitorul şi de a înţelege voinţa zeilor observând cu mare atenţie viscerele animalelor sacrificate şi analizând mai ales ficatul. Importanţa deosebită a cultului morţilor la e. este atestată de numeroasele necropole şi morminte răspândite peste tot în Toscana şi Lazio: convinşi că defunctul îşi păstrează individualitatea legată de rămăşiţele sale pământeşti, e., au conceput mormântul ca pe o locuinţă subterană, mobilată cu paturi, mese, unelte şi împodobită cu fresce pline de viaţă.

Eubeea, insulă grecească. Aici au înflorit (sec. VIII-VII î.Hr.) oraşele negustoreşti Calcis şi Eretria, care au întemeiat colonii în peninsula calcidică, în Sicilia (Naxos) şi în Magna Graecia (Cumae, Neapole). În 506 E. a fost supusă de către Atena. După bătălia de la Cheroneea (338 î.Hr.) a trecut în stăpânirea macedonenilor şi în continuare (191 î.Hr.) a romanilor. Ocupată de cruciaţi în 1204, posesiune veneţiană din 1351, în 1470 a fost supusă dominaţiei Imperiului otoman.

Eudes (n.cca 860-La Fère 898), rege al Franţei (888-898). Fiu al contelui de Paris, Robert I cel Puternic, după depunerea regelui Carol cel Gros a obţinut coroana pentru că apărase oraşul de normanzi (885-887). I s-a opus carolingianul Carol III cel Simplu şi E. a trebuit să-l recunoască drept succesor (897).

Eugen III (Bernardo Paganelli; m. Tivoli 1153) papă (1145-1153). Călugăr cistercian, discipol al lui Bernard de Clairvaux, a fost ales în toiul luptei papale împotriva senatului de la Roma condus de Arnaldo da Brescia. A trebuit să se stabilească la Viterbo. În 1145 a iniţiat cea de a II-a cruciadă. S-a întors la Roma, mai întâi cu ajutorul regelui normand Roger II în 1149-1150 şi mai târziu definitiv, în 1152.

Eugen IV (Gabriele Condulmer; Veneţia 1383-Roma 1447) papă (1431-1447). În timpul schismei din Occident i-a urmat lui Martin V. În 1434, a fost silit să fugă în faţa ostilităţii familiei Colonna. În 1438-1439 a proclamat o uniune temporară a bisericilor din Răsărit şi din Apus în conciliul de la Ferrara-Florenţa. Întors la Roma, s-a opus antipapei Felix V, ales de conciliul de la Basel (1440), şi-a consolidat puterea şi cu ajutorul dietei de la Frankfurt din 1446 a iniţiat soluţionarea schismei, în evident regres la puţin timp după moartea sa.

Eumene, general grec (Cardia 362-m. 316 î.Hr.). Secretar al lui Filip Macedoneanul şi al lui Alexandru cel Mare cu sarcina de a ţine jurnalul regal (efemeride), la moartea lui Alexandru a rămas fidel regentului legitim Perdicas, luptând împotriva diadohilor. Învingându-l

pe Crateros în 321 î.Hr., în 317 a fost învins de Antigonos şi condamnat la moarte.

eupatrizi, în Grecia, cei ce aparţineau familiilor din cea mai veche nobilime de la ţară. În Atena începutului de sec. VI î.Hr. au păstrat monopolul funcţiilor înalte, până când reformele lui Solon au făcut să scadă din importanţa lor.

Euratom, v. *Uniunea Europeană.*

euro, numele monedei unice din Uniunea Europeană. A fost adoptat de Consiliul Europei în 1995; şi-au anunţat aderarea la această monedă iniţial (1998) 11 ţări. La 31.XII.1998 au fost fixate ratele de schimb definitive între monedele naţionale şi euro. E. a fost pus în circulaţie la 1 ianuarie 1999. De la 1.II. 2002 noua monedă este fizic în circulaţie, urmând să înlocuiască toate valutele naţionale din ţările membre, cât şi ECU (European Currency Unit), unitate monetară convenţională instituită în 1977 în interiorul Comunităţii Europene şi funcţionând de la intrarea în vigoare în 1979 a SME (Sistemul monetar european).

eurocomunism, orientare politică adoptată de câteva partide comuniste din Europa Occidentală. Apărut în iulie 1975 în urma întâlnirilor secretarilor partidelor italian (E. Berlinguer), spaniol (S. Carrillo) şi francez (G. Marchais), respingea doctrina supremaţiei sovietice asupra mişcării comuniste mondiale şi proclama deplina adeziune la principiile democraţiei.

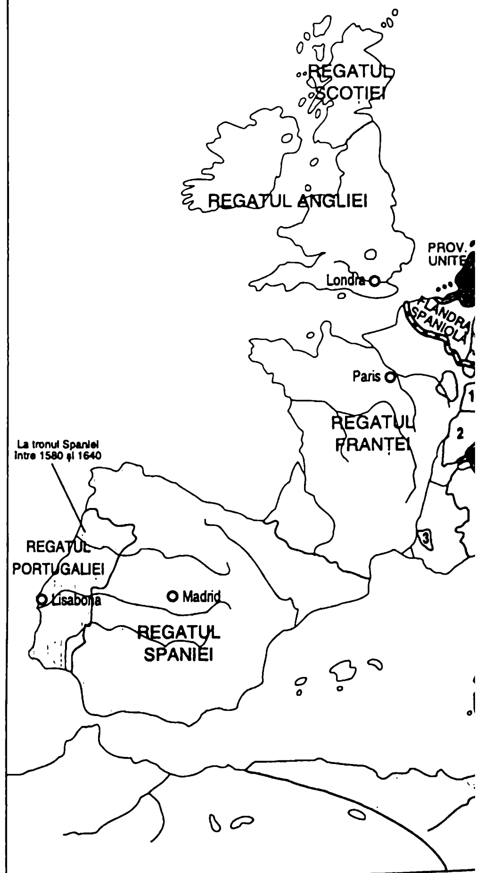
eurodolari, termen folosit în mod curent pentru a defini valuta SUA depozitată în băncile europene sau care circulă în Europa.

Europa,

continentul european poate fi considerat ca un apendice peninsular al marelui trup asiatic, întinzându-se spre Oceanul Atlantic (pe o întindere de 10 519 512 km² şi cu o populaţie estimată în 1994 la 701 021 000 de locuitori), bogată în interiorul ei în zone înconjurate de lanţuri muntoase şi de defilee adânci. O asemenea configuraţie geografică a influenţat istoria E. (începând cu numele, care este cel al unei semizeiţe feniciene, deci de origine asiatică, răpită de Zeus şi dusă apoi tocmai înspre E.), determinând o extremă varietate şi diversitate a culturilor sale şi a populaţiei ei şi, în acelaşi timp, o vocaţie a acestora spre deschidere, spre ieşirea din propriile hotare.

■ *Culturi paleolitice şi influenţe orientale.* Deşi cele mai vechi mărturii artistice europene, dar nu şi cele mai vechi dovezi arheologice, datează din paleoliticul superior (Lascaux şi Altamira, cca 15 000 î.Hr.), din motive greu de explicat se constată în mod sigur o evidentă întârziere din partea Europei în a beneficia de revoluţia neoliticului (iniţiată în jurul mileniului IX î.Hr. în Orientul Mijlociu), care a însemnat introducerea agriculturii şi a creşterii animalelor şi apariţia culturii orăşeneşti. În jurul anului 4000 î.Hr. civilizaţia neolitică europeană (pentru care stau mărturie complexe constituite din mari blocuri de piatră răspândite pretutindeni) nu putea rezista unei comparaţii cu sofisticatele civilizaţii din Egipt şi Orientul Mijlociu contemporane lor.

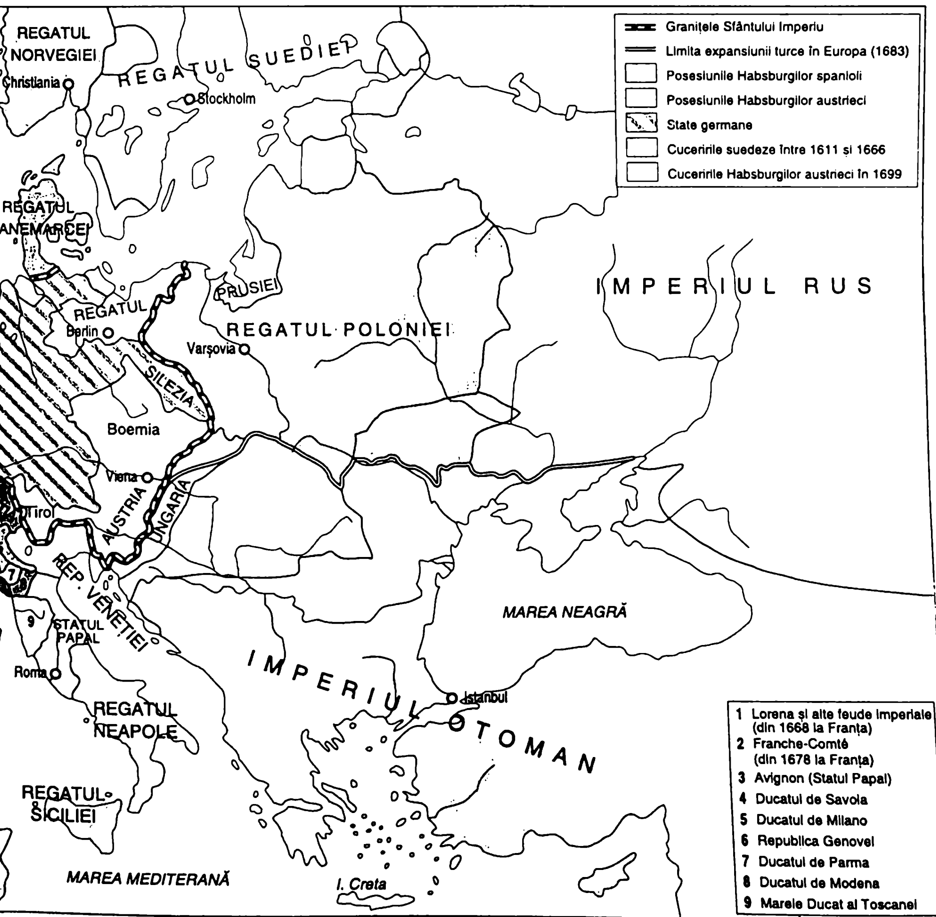
■ *Sosirea indo-europenilor: celţii şi latinii.* Influenţele orientale sunt, în schimb, evidente în aşa-numita „cultură a câmpurilor cu urne" tipică pentru ultima etapă a mileniului II î.Hr. şi răspândită pe întregul continent.

Ea a fost introdusă de primii indo-europeni de origine iraniană împinşi spre E. de alte migraţiuni. Lor le-au urmat cei mai evoluaţi dintre celţi. Redeşteptarea Occidentului din sec. VIII - I î.Hr. trebuie legată de evoluţia celţilor (civilizaţia Halstatt şi La Tène) neam de ţărani cu o aristocraţie campestră, cu meşteşuguri dezvoltate şi o clasă de oameni specializaţi, conform unor direcţii de dezvoltare care, în aceeaşi perioadă, atingeau deplină maturitate la greci şi lati i.

■ *Conştiinţa europeană a grecilor şi a romanilor.* În Grecia clasică (sec. VII-V î.Hr.) s-a dezvoltat o primă conştiinţă a originalităţii europene, surprinsă în caracterul liber al instituţiilor sale politice opuse tiraniilor asiatice şi presupusei lipse totale de civilizaţie a neamurilor din nord. Totuşi civilizaţia greacă s-a răspândit pe continent numai datorită capacităţii sale de a-i influenţa pe cuceritorii romani. Într-adevăr, Roma a fost cea care a unit o bună parte din E. dându-i o durabilă bază culturală şi civică comună: elemente de bază i-au fost limba latină şi complexa concepţie politico-administrativă cu privire la *res publica*, structurată într-un temeinic ansamblu de norme juridice.

■ *Invaziile popoarelor germanice şi răspândirea creştinismului.* Între sec. I şi IV d.Hr. creştinismul s-a răspân-

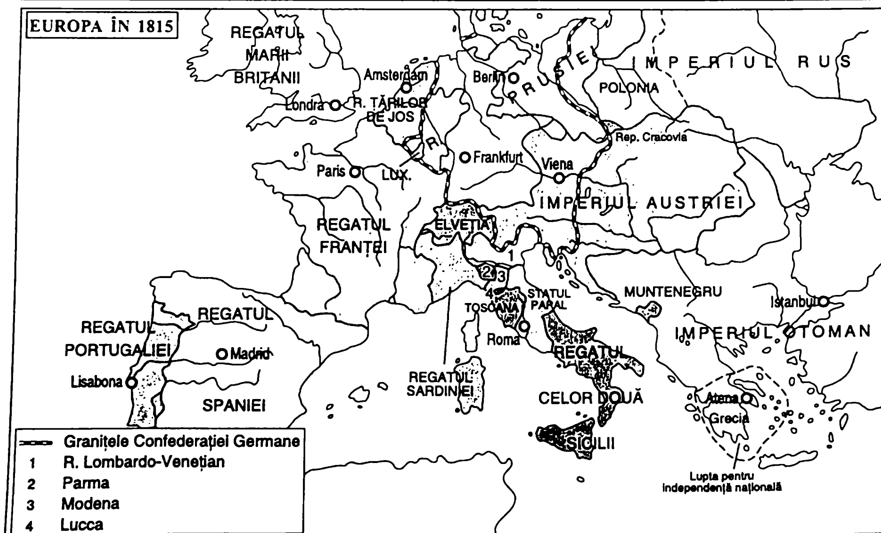

EUROPA

Rădăcinile ideii de Europa între 1700 şi 1800

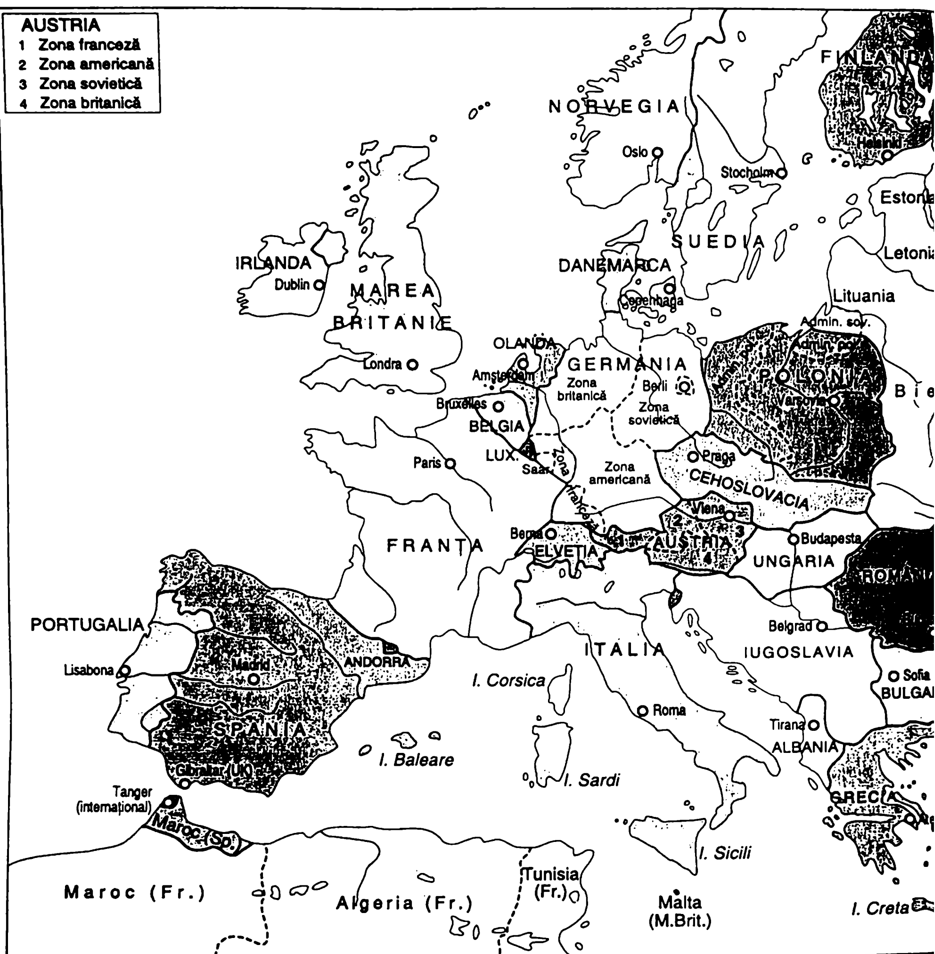
Şi într-adevăr de atunci [din secolul XVIII] ideea de Europa, ca o entitate civică şi morală, mai mult decât geografică, a căpătat viaţă şi a avut succes. Aşa cum am primit-o, această idee este o elaborare tipică sec. XVIII [...]. Sensibilitatea europeană este o sensibilitate de netă influenţă iluministă. Nu înseamnă că epocile ulterioare n-au adus, şi ele, ceva caracteristic lor în această sensibilitate. Iar schimbarea fundamentală care a avut loc în conceptul de Europa datorată romantismului, a fost cu siguranţă sfârşitul atitudinii polemice faţă de religie şi în special faţă de Biserica catolică [...]. Romantismul înseamnă, deci, reevaluare, exaltare a factorului religios în viaţa omului şi deci, şi în istorie şi în viaţa europeană; el se leagă în acest sens de cea mai veche tradiţie din sec. XVI, fără însă a avea patosul propagandistic al acesteia, dar manifestând aceeaşi sensibilitate faţă de problemele legate de Dumnezeu şi Biserică. Iar de aici urmează reevaluarea Evului Mediu [ ]. La tradiţia clasică greco-romană, baza întregului progres de mai târziu al gândirii europene, la Renaştere, la secolul lui Ludovic XIV, romantismul adaugă, pe drept cuvânt, şi Evul Mediu: perioada care a pus o amprentă creştină de neşters pe chipul Europei, epoca datorită căreia gândirea şi modul de a simţi al europenilor nu pot să nu se sprijine pe baze creştine, pe lângă cele greco-romane [...]. Dar, cine se uită cu atenţie observă că nu este o schimbare care să altereze fizionomia Europei aşa cum se formase ea în sec. XVIII [...]. Şi a rămas de atunci, din sec. XVIII, imaginea despre Europa ca despre un mare corp civic, din punct de vedere cultural unul singur (republica literelor), din punct de vedere politic împărţit, este adevărat, într-o mulţime de state, dar toate legate de o permanentă, neîntreruptă împletire de relaţii, care îşi găseau expresia într-un „drept public" european şi într-o doctrină a echilibrului; un corp care avea deprinderi, particularităţi de viaţă proprii, un corp, în sfârşit, pe care ştiinţa îl conducea înainte pe drumul progresului.

FEDERICO CHABOD *Istoria ideii de Europa*, ediţie îngrijită de E. Sestan şi A. Saitta, Laterza, Bari 1964, pg. 161-164.

DATE DIN ISTORIA EUROPEI

6500 î.Hr.
Răspândirea agriculturii în Grecia şi bazinul M. Egee.
4000 Apare cultura megalitică.
3200 Începuturile civilizați i cicladice.
1600 Înflorirea civilizației miceniene.
1000 Etruscii pătrund în Italia.
753 Data tradițională a întemeierii Romei.
700 Cultura Halstatt în Europa centrală.
505 Reforma lui Clistene marchează începutul democrației în Atena.
480 Grecia respinge invazia persană.
450 Cultura celtică La Tène în Europa centrală şi apuseană.
331 Alexandru cel Mare îşi extinde imperiul în Asia.
146 Grecia cade sub stăpânire romană.
27. d.Hr.
August proclamă puterea imperială la Roma.
238 Primele invazii ale goților.
476 Sfârşitul Imperiului roman de Apus.
486 Clovis (Chlodovech) întemeiază regatul francilor.
533 Iustinian reinstaurează puterea imperială în Italia.
680 Bulgarii invadează Balcanii.
711 Invazia musulmană din Spani .
732 Prin victoria de la Poitiers francii opresc expansiunea arabă în Europa.
800 Carol cel Mare este încoronat împărat la Roma.
862 Vikingul Rurik întemeiază Novgorodul.
969 Anglo-saxonii unifică Anglia.
1016 Începe dominația daneză asupra nordului Europei.
1054 Marea schismă religioasă.
1066 Cucerirea de către normanzi a Angliei.
1073 Grigore VII inițiază disputa dintre imperiu şi papalitate.
1096 Începe prima cruciadă.
1140 Colonizarea germană a teritoriilor slave.
1215 Regele Angliei Ioan Fără de Țară este constrâns să promulge *Magna Charta.*
1241 Invazia mongolă care ajunge până în Boemi
1291 Naşterea Confederației Helvetice.
1337 Începutul Războiului de o sută de ani dintre Franța şi Anglia.
1348 Marea epidemie de ciumă depopulează Europa.
1389 Otomanii dețin controlul definitiv în Balcani.
1410 Polonezii opresc expansiunea cavalerilor teutoni.
1453 Sfârşitul Războiului de o sută de ani cu redeşteptarea națională a Franței. Cucerirea Constantinopolului de către turci.
1492 Începutul *reconquistei* spaniole.
1521 M. Luther începe Reforma protestantă.
1545 Conciliul din Trento deschide drum liber Contrareformei catolice.
1598 Edictul din Nantes pune capăt războaielor religioase din Franța.
1609 Se constituie Republica Provinciilor Unite.
1618-1648
Războiul de treizeci de ani. Pacea din Westfalia pune capăt conflictelor religioase din Europa.
1642-1649
Prima revoluție engleză.
1667 Ludovic XIV afirmă puterea Franței în Europa.
1709 Învingându-i pe suedezi la Poltava, Rusia se afirmă ca o mare putere.
1763 Prima victorie în războiul de şapte ani; Anglia se impune drept cea mai mare putere colonială.
1789 Izbucneşte Revoluția franceză.
1804 Împăratul Napoleon afirmă hegemonia franceză în Europa.
1815 Congresul de la Viena şi începutul Restaurației.
1830 În Franța revoluția din iulie impune un regim liberal. Independența Belgiei.
1848 Revoluție liberală şi națională în multe părți ale Europei.
1861 Constituirea Regatului Italiei.
1870 Războiul franco-prusac şi proclamarea Imperiului German.
1914-1918
Primul război mondial.
1917 Revoluția rusă.
1919 Pacea de la Versailles şi constituirea Societății Națiunilor.
1925 Tratatele de la Locarno şi începutul destinderii europene.
1933 Hitler ajunge la putere în Germania.
1936-1939
Războiul civil spaniol.
1939-1945
Al doilea război mondial.
1947 Împărțirea în blocuri a Europei între regimurile comuniste şi democrațiile occidentale. Divizarea Germaniei.
1956 Destalinizarea în URSS. Revolta ungară împotriva regimului comunist.
1957 Este înființată Piața Comună Europeană.
1962 Ia sfârşit decolonizarea franceză şi britanică.
1967 Regimul coloneilor în Grecia.
1968 Contestația studențească. Reprimarea „Primăverii de la Praga" de către sovietici.
1975 Reinstaurarea democrați i în Portugalia, Grecia şi Spania.
1979 Primele alegeri politice europene.
1982 Criza eurorachetelor.
1985 Gorbaciov inițiază *perestroika* în URSS.
1989 Căderea zidului Berlinului şi a regimurilor comuniste în Europa de Est.
1990 Unificarea Germani
1991 Prăbuşirea regimului sovietic şi dezmembrarea URSS. Dezmembrarea Iugoslaviei şi războiul dintre republicile iugoslave.
1993 Cehoslovacia se separ˘ în două state independente; CEE se transformă în Uniunea Europeană.
1994 Conferința cu privire la securitate şi cooperare europeană devine organizație permanentă (OSCE).
1995 Acordurile de pace în Bosnia-Herțegovina.
1997 Polonia, Ungaria şi Republica Cehă sunt admi în NATO.
1998 Acorduri de pace în Ulster. Conflictul din Kosovo dintre sârbi şi autonomiştii albanezi.
1999 Este stabilită paritatea dintre euro (cu circulație efectivă din 1 ianuarie 2002) şi monedele țărilor aderente (11).

dit în Imperiul roman până când a devenit, o dată cu Constantin, religia privilegiată şi, prin aceasta, element cultural caracterizant, tocmai în timp ce tradiţionala structură instituţională romană se prăbuşea sub presiunea invaziilor germanice. Diferitele regate barbare între care a fost împărţită E. timp de patru secole s-au caracterizat iniţial prin altoirea unor elemente originale pe structură juridică şi religioasă anterioară. Cu mare greutate şi în mod treptat creştinismul şi-a regăsit structuri comune în feudalism şi în monahismul de tip eremitic, în timp ce se adânceau din ce în ce mai mult diferenţele religioase şi culturale dintre Occident şi Imperiul bizantin.

■ *Europa carolingiană*. Spre a confirma o asemenea diferenţiere, în sec. VIII şi IX zona centrală şi occidentală a E. a încercat, sub hegemonia francilor lui Carol cel Mare, să pună în aplicare un nou proces de unificare (*Renovatio imperii*) care a apărat-o în faţa înaintării musulmanilor în Spania şi a popoarelor slave şi saxone în nord-est. Renaşterea carolingiană a marcat unirea

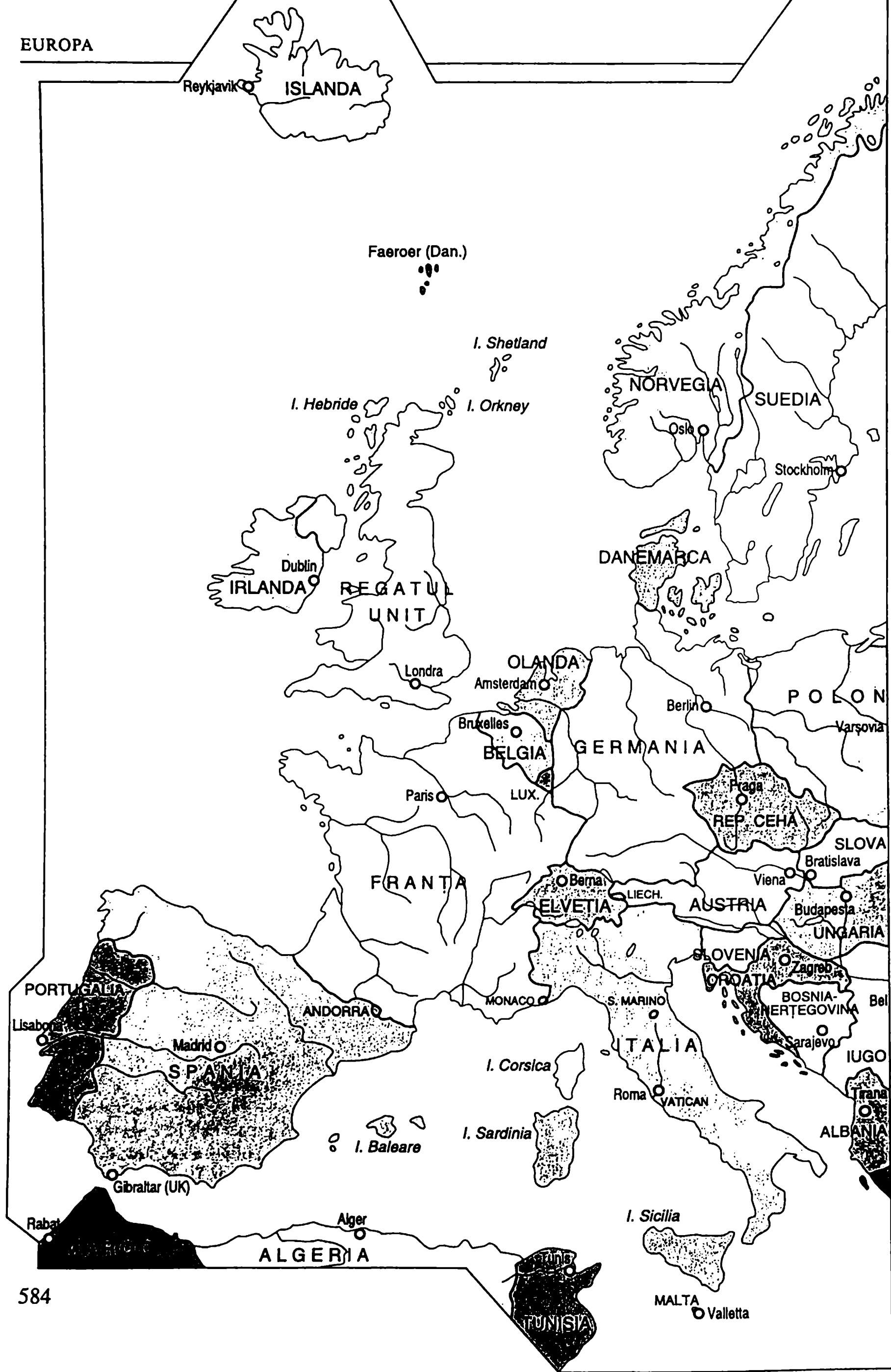

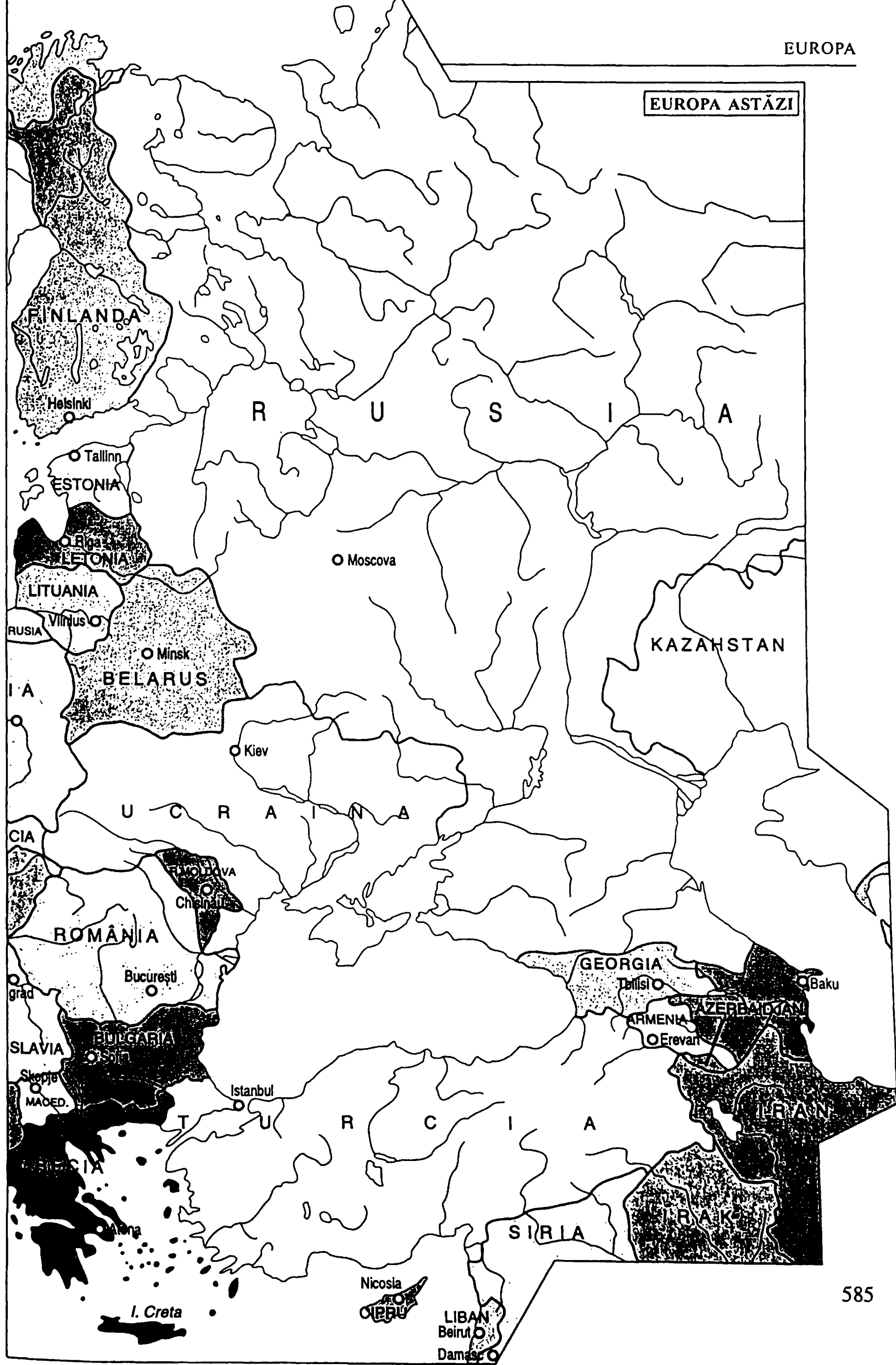
definitivă dintre moştenirea romano-latină şi cea germanică într-o originală sinteză, cea a „creştinătăţii occidentale", concepţie destinată să supravieţuiască după dezmembrarea, destul de rapidă, a eşafodajului politic carolingian. Realitatea imperiului a fost într-adevăr curând restrânsă doar la aria germanică, în timp ce marea schismă religioasă din 1054 a făcut ca separarea celor două arii, până atunci considerate mereu ca fiind complementare, să devină definitivă şi permanentă. Noi invazii şi puternice presiuni din partea popoarelor migratoare au introdus în timpul Europei factori înnoitori destinaţi să lase urme durabile: de la cea a arabilor (sarazinilor) pe coastele mediteraneene, la cea vikingilor-normanzi în Anglia şi Franţa şi a ungurilor în Balcani.

■ *„Christinitas" universală şi criza sa.* Structura universală a unităţii creştine a Occidentului a ţinut piept, în faţa apariţiei unor entităţi politice diferite, puternicelor dispute teologice din viaţa creştină, mişcărilor pentru reînnoirea Bisericii şi tensiunii dintre cele două puteri (temporală şi spirituală) din interiorul *christianitas* însăşi. Lupta pentru investitură dintre papalitate şi imperiu a fost expresia cea mai înaltă a manifestărilor acestei tensiuni, dar a dus la un asemenea echilibru încât să poată susţine etapa de dezvoltare din Evul Mediu târziu (sec. XII-XIV), în care s-au împletit renaşterea demografică şi economică, avântul dorinţei de expansiune legată de începuturile *reconquistei* din Spania şi de cruciade, marile experienţe intelectuale ale filosofiei scolastice şi ale universităţilor care tocmai apăreau, cizelarea treptată a obiceiurilor (cavaleria, dragostea specifică vieţii de curte, civilizaţia urbană). Între timp sistemul privilegiilor feudale a determinat apariţia potentaţilor locali, care au dat naştere la puternice dinastii doritoare să se elibereze de sub tutela împăratului sau a papei. Afirmarea acestor experienţe a deschis calea unei perioade de războaie endemice (războiul franco-englez de o sută de ani 1337-1453) într-un cadru agravat de mari perioade de foamete şi epidemii în sec. XIV

■ *Începuturile Europei statelor.* Monarhia franceză şi engleză au fost primele două din cele mai complete experimente de afirmare deplină a principiului conform căruia „regele este împărat în regatul său" Pe drumul monarhiei unitare au pornit şi Spania, Portugalia, Polonia, Ungaria şi regatele scandinave, în timp ce în Germania şi Italia sistemul privilegiilor de tip feudal sau de tip *signoria* a rezistat încă mult timp. Emanciparea de sub tutela tradiţionalelor puteri universale şi crearea unor domenii teritoriale permanente a fost rodul consolidării instituţiilor monarhice structurate în jurul suveranului şi a curţii sale. Procesul a fost întărit de criza papalităţii (captivitatea de la Avignon şi marea schismă a Occidentului) şi de primele deficienţe ale unităţii şi stabilităţii doctrinare a Bisericii prin răspândirea ereziilor şi a mişcărilor reformatoare cu puternice caracteristici naţionale. În ultimii ani ai sec. XV, o dată cu începutul marii expansiuni în afara continentului (expresie a vitalităţii noilor subiecţi naţionali precum monarhiile iberice), E. găsea premisele pentru a-şi exercita capacitatea de dominaţie mondială.

■ *Reforma şi luptele pentru hegemonia europeană.* O dată cu eşuarea încercării de a-şi impune hegemonia pe întregul continent, întreprinsă de Carol V în prim

Reykjavik
ISLANDA
Faeroer (Dan.)
I. Shetland
I. Hebride
I. Orkney
NORVEGIA
SUEDIA
Oslo
Stockholm
DANEMARCA
Dublin
IRLANDA
REGATUL
UNIT
Londra
OLANDA
Amsterdam
Berlin
POLON
Varșovia
Bruxelles
BELGIA
GERMANIA
LUX.
Paris
Praga
REP. CEHĂ
SLOVA
Bratislava
Viena
Berna
LIECH.
ELVEȚIA
AUSTRIA
Budapesta
UNGARIA
FRANȚA
SLOVENIA
Zagreb
CROAȚIA
BOSNIA-
HERȚEGOVINA
Bel
Sarajevo
IUGO
PORTUGALIA
Lisabona
ANDORRA
MONACO
S. MARINO
Madrid
SPANIA
ITALIA
I. Corsica
Roma
VATICAN
Tirana
ALBANIA
I. Sardinia
I. Baleare
Gibraltar (UK)
I. Sicilia
Rabat
Alger
ALGERIA
Tunis
MALTA
Valletta
TUNISIA

EUROPA ASTĂZI
FINLANDA
Helsinki
Tallinn
ESTONIA
Riga
LETONIA
LITUANIA
Vilnius
RUSIA
Minsk
BELARUS
R U S I A
Moscova
KAZAHSTAN
Kiev
U C R A I N A
MOLDOVA
Chişinău
ROMÂNIA
Bucureşti
BULGARIA
Sofia
Skopje
MACED.
SLAVIA
GRECIA
Atena
I. Creta
Istanbul
T U R C I A
GEORGIA
Tbilisi
Baku
AZERBAIDJAN
ARMENIA
Erevan
IRAN
IRAK
SIRIA
Nicosia
LIBAN
Beirut

jumătate a sec. XVI, s-a dovedit a fi anacronică orice viziune care tindea să ducă la unitate realitatea europeană deosebit de pestriță. În planul concepției despre om, umanismul și raționalismul renascentist au consolidat în mod substanțial în E. spiritul particularismului și al individualismului. O cotitură radicală a fost marcată prin ruptura unității religioase a continentului ca urmare a Reformei protestante. La început a părut imposibil să se găsească o posibilitate de conviețuire pașnică între noile confesiuni apărute și catolicism: E. a fost însângerată, timp de peste un secol, de războaie sângeroase (până la pacea din Westfalia din 1648), care pe de o parte au dus la o întărire viitoare a statelor naționale, iar pe de altă parte, au făcut loc concepției, tipic europene, a unei distincții dintre stat și religie în favoarea toleranței și a conviețuirii pașnice între cetățenii de confesiuni religioase diferite. Între timp Spania și-a cucerit dreptul de control asupra continentului sud-american, în timp ce Portugalia a obținut monopolul comerțului pe rutele spre India ocolind Africa. Dar E. trebuia în continuare să se ferească de amenințarea otomană, care ieșise din Balcani și ajunsese până la porțile Vienei. Noi forme de echilibru au apărut în sec. XVII, o dată cu deplasarea înspre nord a axei puterii economice europene: din Mediterana și din Peninsula Iberică, căile comerciale s-au mutat în Atlantic, favorizând Țările de Jos, Franța și Anglia. Luptele pentru hegemonie dintre statele europene au continuat, într-un cadru de acum însă dominat de un remarcabil echilibru între forțele aflate în luptă.

■ *Cosmopolitism și epoca revoluțiilor*. În sec. XVIII, secolul „lumi ilor", modelul cultural francez a avut o mare influență asupra conștiințelor europene, promovând valorile cosmopolitismului și ale toleranței. În același timp, avântul transformării industriale inițiat în Marea Britanie în anii 1770 a consolidat hegemonia tehnică a E. asupra restului lumii. Revoluția franceză a dus la confruntarea decisivă dintre vechiul regim, nobiliar și absolutist și noile ideii de liberate, egalitate și fraternitate. Pe urmele revoluției, „marea națiune" franceză a exportat, în vârful baionetelor armatelor lui Napoleon, noua orânduire burgheză aproape pe întregul continent, în ciuda tenacei opoziții a Marii Britanii și a afirmării, pline de mândrie, a originalității spaniole, ruse și germanice.

■ *Restaurație, liberalism și naționalitate*. Restaurația din 1815 a adus din nou în culmea puterii E. suveranilor și a puterilor tradiționale reunite pentru prima dată într-un „concert european", dar rămânea deschis conflictul dintre legitimism și principiile liberale și naționale. Revoluția, care în 1848 a cuprins o bună parte a E., a eșuat în obiectivele ei democratice, dar avântul burgheziei transforma jumătatea occidentală a E. în pământul liberalismului și al drepturilor națiunilor. E. romantică a libertăților și a națiunilor independente părea să promită deschiderea unei etape de colaborare între popoare (așa cum prevedeau G. Mazzini, C.H. Saint-Simion, Ph. Buchez), dar războiul franco-prusac din 1870 a pus în evidență o E. a puterilor militare și a conflictelor naționaliste, hotărâtă să transfere întrecerea pentru hegemonie din interiorul ei la restul globului pământesc, într-o cursă pentru extindere și control colonial și imperialist asupra celorlalte continente. „*La belle époque*" a marcat astfel apogeul supremației europene, dar politica din ce în ce mai agresivă și militaristă a sfârșit prin a precipita E. într-un conflict de proporții incontrolabile, aprins de pulberăria balcanică unde agonia Imperiului otoman lăsa loc liber pentru numeroasele naționalisme locale agresive și conflictului dintre împăratul austriac și cel rus.

■ *Sfârșitul supremației europene*. Primul război mondial (1914-1918), război european total, a marcat nu numai eșecul echilibrului european, dar și declinul supremației europene în lume. Anul 1917 a marcat punctul de cotitură radicală prin intrarea în război a SUA (care a devenit prima putere financiară și militară din lume) și începutul revoluției sovietice, destinată să afirme la porțile E. experiența unui imens stat socialist. Războiul a dus la căderea a trei mari imperii autocrate și multinaționale (Rusia țaristă, Imperiul habsburgic și Imperiul otoman) și afirmarea, în aparență definitivă, a unei E. a națiunilor conduse de guverne democrate. Dar războiul a lăsat în urma sa o grea moștenire, plină de ranchiună și conflicte, care au fost agravate de tratatele de pace cu caracter punitiv impuse de către puterile învingătoare. Marea criză economică din 1929 a provocat închistarea statelor în spații naționale apărate. Venirea la putere a formațiunilor politice autoritare și fasciste în Italia și Germania a creat premisele unui nou conflict militar, care între 1939 și 1945 a implicat planurile lui Hitler de hegemonie a Germaniei în E., dar în același timp a dat și lovitura definitivă eurocentrismului și dorinței de supremație europeană asupra lumii.

■ *Dezvoltarea economică și tendințele de unificare*. Unul din rezultatele celui de al doilea război mondial a fost împărțirea E. în zone de influență între cele două „superputeri", SUA și URSS și conflictul Războiului rece: „cortina de fier" s-a lăsat pentru a separa tabăra democrațiilor occidentale de cea a regimurilor socialiste din E. Răsăriteană. Puterile coloniale europene se vedeau deocamdată înlăturate de procesul de decolonizare care le-a privat, în răstimp de două decenii, de imperiile lor. Din aceste dificultăți a luat naștere forța de a încerca noi forme de integrare europeană, prin crearea primelor instituții supranaționale, chiar dacă limitate doar la dimensiunea economică (v. Uniunea Europeană) și la cele șase țări ale E. „carolingiene", și extinse abia în anii '70 la Marea Britanie, Grecia, Spania și Portugalia. E.

Occidentală a cunoscut astfel o perioadă de expansiune economică fără precedent, care a plasat-o pe poziții tehnologice și de producție asemănătoare cu cele ale SUA. E. Răsăriteană, supusă dominației imperiului sovietic, a cunoscut la sfârșitul anilor '80 o rapidă evoluție care a dus în 1989 la prăbușirea regimurilor comuniste, iar în 1991 chiar la dezmembrarea URSS, o dată cu începutul unei etape de democratizare plină de convulsii într-un cadru de mare dificultăți economice. Criza comunismului, dacă pe de o parte a permis reunificarea Germaniei și a creat premisele pentru participarea statelor din E. de Est la un dialog comun european, pe de altă parte a deschis o etapă de instabilitate politică o dată cu tendințele de dezintegrare și ale naționalismelor, degenerate în războiul dintre republicile fostei Iugoslavii, cu masacrele din Bosnia. În același timp, E. Occidentală, care a devenit din ce în ce mai evident punctul de referință pentru toate statele, s-a aflat într-un echilibru precar între aprofundarea propriilor structuri integrate (tratatul de la Maastricht și nașterea Uniunii Europene, 1993), lărgirea prin noi membri (fie în UE însăși, fie în Consiliul Europei sau în OSCE, deschisă spre statele asiatice ex-sovietice) și dificultăți de a admi istra o politică economică comună și mai ales o politică externă și de securitate univocă. Prin aderarea la tratatul de la Amsterdam (1997), cele 15 țări din UE au stabilit obligațiile și drepturile cetățenilor, în vederea realizării unei complementarități economice devenite problematice în urma crizelor internaționale. După succesele stângii în Italia, Franța, Marea Britanie, și în Germania a venit la putere un guvern de stânga, social-democrați și verzi. Această configurație politică a influențat primii pași în adoptarea monedei unice, euro.

Bibliografie: F. Chabod, *Storia dell'idea d'Europa*, Laterza, Bari 1961; J. B. Duroselle, *Storia dell'Europa*, tr. it., Bompiani, Milano 1990.

Vezi și: absolutism; Balcani; Baltică, M.; barbari; catolicism; celți; o sută de ani, Războiul de; colonialism; comunism; creștinism; cruciade; decolonizare; democrație; democrație creștină; democrații populare; diplomație; emigrație; epidemic; eurocomunism; eurorachete; europeism; fascism; feudalism; germani; Grecia (antică); iluminism; imperialism; învestitură, lupta pentru; liberalism; Mediterană, M. mondiale, războaie; naționalism; național-socialism; națiune; normanzi; Occident și Orient; otoman, Imperiul; populație; Războiul rece; reconquista; religioase, războaie; Restaurație; Reformă; Renaștere; revoluție industrială; Roma; Sfântul Imperiu Roman; slavi; socialism; Societatea Națiunilor; treizeci de ani, Războiul de; umanism; Versailles, tratatele de la; Uniunea Europeană; Westfalia, pacea din; vikingi.

europeism, mișcare de idei și politică care-și propune integrarea statelor și popoarelor europene într-o mai largă organizare supranațională.

■ *Apariția europeismului.* În cursul epocii moderne intelectualii și oamenii de stat au visat în repetate rânduri să refacă unitatea continentului european, în special în sec. XIX, filosofi și scriitori romantici precum F. Schlegel și Novalis și politicieni precum G. Mazzini și C. H. Saint-Simon. E. ca mișcare ia naștere, însă, după primul război mondial și primele proiecte concrete au fost realizate după cel de-al doilea război mondial: mobilul principal al e. a fost constatarea crizei Europei și conștiința sfârșitului hegemoniei sale politice, economice și culturale.

■ *Mișcări europeiste.* Prima mișcare europeistă, înființată la Viena în 1923 de contele R. Coudenhove Kalergi, a fost Uniunea Paneuropeană. Primul proiect de unitate europeană, în care se vorbea și despre o „piață comună", a fost prezentat în 1929-1930 de ministrul de externe francez A. Briand. La 27.VIII.1943 ia naștere la Milano Mișcarea Federalistă Europeană, care, împreună cu alte 27 mișcări, a dat viață în 1946-1947 Uniunii europene a federaliștilor (Union Européenne des Fédéralistes). În 1947 liderul conservator W. Churchill a creat la Londra Mișcarea Europa Unită (United Europe Movement). Aceasta și alte mișcări au ținut un congres la Haga, între 7 și 10.V.1948; în octombrie a luat naștere Mișcarea Europeană, având drept președinți onorifici oamenii de stat precum W. Churchill, L. Blum, P. H. Spaak și A. De Gasperi.

■ *Federalism și funcționalism.* Federaliștii susțineau necesitatea unui transfer al suveranității politice a statelor naționale spre un adevărat stat supranațional. Diferită ca metodă, dar nu în ceea ce privește scopurile ultime, era calea „funcționalistă" propusă de francezul J. Monnet, conform căreia unificarea economică (în etapa inițială realizată doar în unele sectoare), ar fi trebuit să preceadă și să netezească drumul spre unificarea politică. Întrucâtva mai diferit era e. oamenilor de stat ca W. Churchill, A. de Gasperi, R. Schuman și K. Adenauer, conceput în termeni mai tradiționali, ca o modalitate de întărire a colaborării între statele europene și a rezistenței lor în fața amenințării sovietice, dar mai ales pentru a păstra identitatea și rolul autonom al Europei între cele două superputeri. E. s-a împletit deci cu Războiul rece și i-a suportat loviturile, chiar și în etapa în care luau naștere primele realizări instituționale (v. Uniunea Europeană). Eșecul proiectului de a provoca un salt calitativ politic prin CED și prin convocarea unei Adunări constituante europene a stopat entuzias-

mul mişcărilor europeiste faţă de instituţiile supranaţionale „fundamentaliste". Concepţia avansată de preşedintele francez Ch. de Gaulle cu privire la o „Europă a patriilor" fără delegări ale suveranităţilor naţionale în organisme supranaţionale, a încetinit dezvoltarea e. în ciuda constituirii MEC (1957).

■ *Progresele recente ale europeismului.* Dezvoltarea CEE începând din anii '70 a cunoscut un puternic impuls şi datorită relansării e. care a găsit teren fertil în alegerea directă a parlamentului european din 1979 şi în hotărârea de a dezvolta ulterior uniunea politică a Comunităţii Europene, confirmată de tratatul de la Maastrich (1991) prin crearea Uniunii Europene (1993) şi introducerea monedei euro.

Bibliografie: B. Olivi, *L'Europa difficile. Storia politica della Comunità Europea*, Il Mulino, Bologna 1993.

eurorachete, definiţie curentă dată rachetelor nucleare, cu rază lungă de acţiune destinate spre a fi folosite în Europa. Modernizarea celor sovietice (SS 20) în 1979 a determinat NATO să amplaseze 572 e. de concepţie nouă în Germania, Marea Britanie, Olanda, Belgia şi Italia. După polemici aprinse, primele e. au fost instalate în 1983, dar în 1987 un acord SUA-URSS a stabilit eliminarea lor de ambele părţi.

Eusebiu din Cezareea, istoric şi ecleziast grec (Palestina cca. 260-340). Episcop în Cezareea în 314, deşi a aderat la hotărârile conciliului de la Niceea, a fost un moderat susţinător al lui Arie, a cărui viaţă a şi povestit-o. Opera sa cea mai importantă este *Istoria Ecleziastică,* de la începuturi şi până în 324.

Eutichie, preot grec (n. 378-m. 154). A susţinut că în Cristos există o singură natură, cea divină, teorie care a inaugurat erezia monofizită (v. monofizism).

Eutropius, *Flavius*, istoric latin (a doua jumătate a sec. IV). Din ordinul împăratului Valens a redactat „*Compendiu istoric de la întemeierea Romei*, în 10 cărţi, de la originile oraşului până la 364. Simplă şi lipsită de pretenţii literare, opera este de apreciat pentru spiritul de imparţialitate al autorului.

evanghelişti, credincioşi ai bisericilor reformate, în special luterani. În ţările anglo-saxone termenul defineşte grupurile religioase legate de metodişti şi baptişti. În Germania Biserica evanghelică a fost întemeiată (1822) de către Frederic Wilhelm III în încercarea de a reunifica bisericile reformate şi a fost puternic contestată de către calvinişti. În SUA Biserica evanghelică a fost înfiinţată de pastorul metodist J. Albright (1759-1808); din viitoarea unire a Bisericii evanghelice cu Fraţii uniţi întru Cristos (1946) a luat naştere Biserica fraţilor evanghelici uniţi. Biserica evanghelică reformată s-a marcat prin reunirea luteranilor germani rezidenţi în SUA.

Evola, *Giulio*, zis *Julius*, filosof şi pictor italian (Roma 1898-1974). A fost exponentul curentului artistic dadaist italian, a făcut studii filosofice şi ezoterice. În *Sinteză a doctrinei despre rase* (1941) a introdus conceptul de „rasă a spiritului" (opus rasei antropologice biologice), pentru a da o bază teoretică conceptului de „om nou italian" visat de Mussolini. În perioada de după al doilea război mondial a fost reconsiderat de mişcările neofasciste, ca unul dintre cei mai mari teoreticieni ai extremei drepte europene.

evrei,

populaţie semitică compusă dintr-un grup de triburi nomade care la începutul mileniului II î.Hr. şi-au lăsat locurile de baştină din Mesopotamia şi au emigrat în etape succesive spre Siria şi Palestina (ţara Canaan), iar de acolo în Egipt, unde au ajuns în sec. XVIII în epoca invaziei hicsoşilor. Când în sec. XVI aceştia au fost alungaţi, e. pe care egiptenii nu-i iubeau pentru că erau străini, datorită unei presupuse complicităţi cu vechii invadatori şi din cauza monoteismului rigid pe care-l practicau şi în baza căruia susţineau superioritatea Dumnezeului lui Avraam (Yahve) asupra tuturor celorlalte divinităţi (v. ebraism), au fost supuşi unor dure persecuţii. O nouă emigraţie, datând de la jumătatea sec. XIII şi pe care tradiţia biblică o doreşte condusă de către Moise, a făcut ca populaţia ebraică să iasă din Egipt (exodul) şi să se stabilească în Palestina în urma unui lent şi controversat proces de aşezare (perioada judecătorilor) care s-a prelungit pe o perioadă de mai bine de două secole.

■ *Monarhia.* După ce au pus stăpânire pe acel teritoriu considerat drept Pământul făgăduit părinţilor de către Dumnezeu, în jurul anului 1000 î.Hr., cele douăsprezece triburi iniţiale s-au unit între ele, dând naştere unui regim monarhic consolidat şi dus pe culmile puterii de către cel de-al doilea suveran al său, David (începutul sec. X î.Hr.), care i-a învins pe filisteni şi pe aramei şi a stabilit capitala regatului la Ierusalim. Fiul său, Solomon, (cca. 961-922 î.Hr.) a întărit caracterul teocratic al stăpânirii, care şi-a avut centrul în templul construit din porunca lui la Ierusalim. La moartea lui Solomon, o revoltă a triburilor din nord a dus la împărţirea ţării în două state: regatul lui Iuda în sud, rămas fidel urmaşilor lui Solomon şi regatul lui Israel, în nord, care a ieşit de sub stăpânirea lor şi şi-a stabilit propria capitală în oraşul Samaria. Imixtiunile puternice dintre religia tradiţională şi politeismul popoarelor învecinate au constituit de-a lungul timpului cauza numeroaselor intervenţii ale profeţilor împotriva deteriorării obiceiurilor şi a credinţei, considerate cauză şi a decadenţei politice a naţiunii ebraice.

1

2

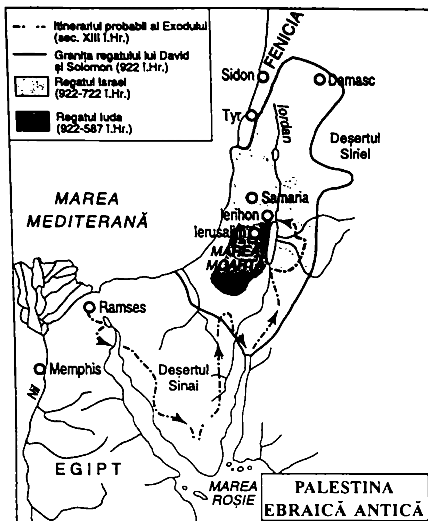

3

1. Zidul de Apus (denumit şi al „Plângerii"), singurul care a mai rămas din vechiul Templu din Ierusalim. 2. Interiorul unei sinagogi europene din sec. XVIII. 3. Ghetoul vechi de la Veneţia. 4. Germanii fac o razie în ghetoul din Varşovia în timpul celui de al doilea război mondial. 5. David Ben Gurion proclamă naşterea statutului Israel (1948).

4

5

■ *Decadență și exil.* Slăbirea puterii provocată de separare a dus la decăderea ambelor state: regatul lui Israel a fost cucerit de către asirieni în 772, iar regatul lui Iuda a fost cucerit în 587 î.Hr., de către regele babilonian Nabucodonosor, care, după ce a distrus Ierusalimul, a deportat în Mesopotamia o foarte mare parte a populației ebraice (captivitatea babiloniană). Exilul a luat sfârșit când regele Persiei, Cyrus II, le-a permis e. să se reîntoarcă în țara lor (538 î.Hr). Încă despărțiți și conduși de fapt de autoritățile religioase, e. nu și-au mai recăpătat independența politică și au rămas în continuare supuși perșilor și macedonenilor, pentru a fi mai târziu implicați în conflicte dintre Seleucizi și Ptolemei, care au dus o mare parte din e. în orașul Alexandria, unde s-au stabilit definitiv. Persecuțiile religioase instituite de Antiochos IV Epiphanes (175-164 î.Hr.) au provocat revolta Maccabeilor, iar în 141 e. au obținut recunoașterea autonomiei lor, sub dinastia Hasmoneilor. Persistența unor diviziuni interne în partidele religioase (saduchei, farisei, esenieni) a permis amestecul Romei, care și-a impus protectoratul (63 î.Hr.). Roma a tolerat o anumită autonomie a evreilor, dar în fața rezistenței religioase și naționale susținute de către zeloți a intervenit în forță, cu armata: în 70 d.Hr. Titus a distrus templul, în timp ce în urma unei noi tentative de revoltă în 135 Ierusalimul a fost ras de pe fața pământului.

■ *Diaspora.* Interdicția de a mai locui în Palesti impusă de către romani e. a marcat începutul diasporei, împrăștierea populației ebraice în întreaga lume antică, având sinagoga („loc de reuniri") drept unic punct al unei ideale unități naționale și al continuității cu tradiția trecutului. Numeroși exilați s-au adăpostit în Babilon, unde în jurul anului 500 s-a definitivat redactarea *Talmudului* (culegere de norme doctrinare și juridice ale rabinilor), iar de aici s-au îndreptat spre Persia și în regiunile armeano-caucaziene; în interiorul imperiului multe comunități s-au stabilit în schimb în Asia Mică și în Balcani, dar mai ales în N Africii, iar de aici în Spania. În cursul sec. V-VI legi emanate de împărații creștini (Constantin, Theodosius, Iustinian) i-au privat de o parte din drepturile civile și politice pe e., care au cunoscut o situație sensibil îmbunătățită sub dominația arabă.

■ *Evreii în epoca medievală și modernă.* În Europa creștină e. au făcut obiectul unor prejudecăți ca presupus popor „deicid" și al unor discriminări sociale și politice (interdicția de a avea pământ și de a face parte din bresle i-a împins pe mulți e. spre activitatea financiară și împrumutul cu dobândă, interzis creștinilor, de unde a luat naștere acuzația tradițională de camătă). Intoleranța față de evrei s-a accentuat în vremea cruciadelor (sec. XI-XIII), prin numeroase masacrări, și a dus la izolarea instituționalizată a e. în interiorul orașelor, în ghetouri amenajate în mod special (instituită în 1215, de către Conciliul IV de la Lateran). A urmat un lung șir de persecuții și expulzări (Anglia 1290; Germania 1347-1354; Franța 1306 și 1394); deosebit de dură s-a dovedit acțiunea de persecutare întreprinsă de Inchiziția spaniolă, care a culminat cu alungarea din Spania în 1492, extinsă și (1496) la evreii convertiți (marani). Evreii expulzați din Spania (sefarzi) s-au stabilit în special în Olanda, Turcia, N Africii, Italia și Balcani, în timp ce aceia care fugiseră din Germania (așkenazi) și-au găsit refugiu mai ales în Polonia, Rusia și Ungaria, unde s-au concentrat cele mai numeroase minorități ebraice din Europa. Răspândirea iluminismului în sec. XVIII și mai târziu Revoluția franceză au dus la eliminarea ghetourilor și a discriminărilor juridice împotriva e., care au putut astfel să se integreze ca atare în diferite națiuni, chiar dacă se mai menține un antisemitism destul de puternic (v.) rasial și social. O excepție a constituit-o Rusia, unde comunitățile evreiești, supuse unor persecuții din cale afară de aspre (v. *pogrom*) în sec. XVII (cazacii au masacrat peste 100 000 e. în Ucraina), și de asemeni în sec. XIX, când au făcut obiectul a numeroase pogromuri puse la cale chiar de către autorități, au început să furnizeze puternice fluxuri de migrație spre SUA mai întâi, și apoi spre Palestina, guvernată de englezi, în funcție de orientările sionismului (v.). Exterminarea sistematică a e. din Europa realizată de regimul nazist (v. holocaust) a jucat un rol important în decizia adoptată de ONU (1947) de a reda națiunii ebraice un loc al său, contribuind în 1948 la constituirea statului Israel.

Bibliografie: M. Noth, *Storia d'Israele*, Paideia, Brescia 1975.
Vezi şi: antisemitism; aşkenazi; Biblia; canaaneeni; diaspora; ebraism; esenieni; farisei; ghetou; holocaust; Iudeea; iudeocreştini; Inchiziţie; Israel; judecători; lagăr; marani; Palestina; pogrom; profeţi; saduchei; Samaria; sefarzi; sionism; Tora; zeloţi.

Evul Mediu, termen cu care istoriografia occidentală indică perioada cuprinsă între Antichitate şi epoca modernă.

■ *Naşterea conceptului de Ev Mediu.* Această periodizare a derivat din convingerea, proprie umaniştilor italieni din sec. XV, că o lungă perioadă de barbarie îi separă de Antichitatea greacă şi latină. Primul care a numit-o „perioadă de mijloc" a fost în 1469 G.A. Bussi, utilizând expresia *media tempestas*. În mod analog, la autorii de la jumătatea sec. XVI se regăsesc expresii ca *media aetas, media tempora, media antiquitas*. În 1604 M. Goldast a vorbit despre *medium aevum*, în timp ce în *Remains* a englezului W. Camden (1605) se poate citi expresia *middle ages*. Diversitatea punctelor de vedere ale şcolilor istoriografice tinde să aşeze începutul E.M. în jurul lui 400 şi sfârşitul la 1490. De această poziţie se diferenţiază soluţiile propuse de H. Pirenne, care mută începutul E.M. în perioada de ruptură a unităţii mediteraneene ca urmare a expansiunii arabe (sec. VIII), şi de istoricii francezi de la „Annales" care îi amână sfârşitul în 1750, momentul avântului revoluţiei industriale, considerate adevărata răscruce a condiţiilor umanităţii faţă de lungul E.M. preindustrial.

■ *Interpretările Evului Mediu.* În concepţia umanistă asupra E.M. este implicită o judecată negativă care a exercitat o influenţă puternică asupra istoriografiei şi a opiniei comune. Prejudecata antimedievală a animat şi Reforma protestantă şi revoluţia ştiinţifică a sec. XVII. Mai aspre au fost consideraţiile iluminiştilor, care considerând E.M. ca o perioadă de credinţă oarbă şi de intolerantă au făcut din acesta una din principalele lor ţinte. Voltaire a fost cel care în lucrarea sa *Eseu despre moravuri* (1756) a individualizat ca preponderent în civilizaţia medievală elementul religios. În sec. XVIII a înflorit şi o vastă erudiţie însoţită de publicarea izvoarelor (de exemplu L.A. Muratori) pentru cunoaşterea civilizaţiei medievale. O deplină şi conştientă reevaluare a E.M. s-a obţinut doar o dată cu romantismul, în sec. XIX. Pentru oameni ca Novalis, Saint-Simon, Chateaubriand, idealurile E.M. au apărut ca unicele forţe în stare să reconstruiască unitatea morală şi spirituală a Europei după perioada revoluţionară. Istorici germani, francezi şi italieni au fost preocupaţi de E.M. cu intenţia de a redescoperi rădăcinile profunde ale experienţelor naţionale. Începe să se afirme o concepţie tot mai puţin negativă asupra E.M., punându-se în relief (cum a făcut de exemplu J. Huizinga) numeroasele legături culturale şi artistice cu epoca renascentistă care a urmat. Ultimele decenii au dus la o nouă înflorire a studiilor asupra E.M., datorate în special istoriografiei franceze (M. Bloch, G. Duby, J. Le Goff), care a dat o mai mare atenţie vieţii cotidiene, familiei, vieţii femeii, mentalităţilor etc.

Bibliografie: G. Falco, *La polemica sul Medievo*, 2 ed., Guida, Neapole 1988; O. Capitani, *Medievo passato prossimo*, Il Mulino, Bologna 1979.

DATE ALE EVULUI MEDIU

Când începe

410	Vizigoţii lui Alaric devastează Roma
476	Odoacru îl înlătură pe Romulus Augustulus, ultimul împărat roman al Occidentului (concepţii istoriografice tradiţionale).
cca 750	Cucerirea arabă pune capăt unităţii mediteraneene (teza lui H. Pirenne).

Când se sfârşeşte

1250	Moartea lui Frederic II, ultimul împărat medieval, dar autor al unei noi concepţii despre stat (O. Capitani).
1453	Constantinopolul cade în mâna turcilor. Sfârşitul Imperiului bizantin (viziune centrată pe deschiderea Orient-Occident).
1469	Căsătoria lui Ferdinand de Aragón cu Isabela de Castilia şi unificarea Spaniei (istoriografia spaniolă).
1485	Venirea pe tronul Angliei a dinasti i Tudor (istoriografia anglo-saxonă).
1492	Descoperirea Americii (datare tradiţională utilizată în istoriografia italiană).
1494	Carol VIII invadează Italia (istoriografia franceză vede aici începutul Renaşterii în Franţa).
1520	Reforma protestantă şi sfârşitul unităţii religioase a Occidentului creştin (istoriografia germană).
1750	Revoluţia industrială schimbă fizionomia Occidentului (şcoala franceză de la „Annales").

Exarhat, formă de guvern militar instituit începând cu ultimii ani ai sec. VI pe teritoriile bizantine din Italia şi din Africa. E. de la Ravenna, care includea şi oraşele Ferrara, Bologna şi Adria, a fost învins în 751 de Aistulf (Astolf), regele longobarzilor, pe urmă cedat lui Pepin, regele francilor, în 756 şi de acesta dăruit apoi papei Ştefan II. E. din Africa, cu reşedinţa la Cartagina, a căzut în mâna arabilor (709, luarea Ceutei).

Exchequer (Eşichier), denumirea tezaurului de stat din Anglia începând din sec XII; vine de la tabla cu pătrăţele (ca de şah-eşichier) folosită de funcţionarii angajaţi aici pentru efectuarea calculelor, până la adoptarea cifrelor arabe. Din sec. XIII au existat Curtea E. (desfiinţată în 1873) şi funcţia de cancelar E.

(Chancelor of the E.) care, în sec. XIX, a căpătat o mare importanţă, iar astăzi deţinătorul ei este unul dintre cei mai importanţi membri ai guvernului, având atribuţii asemănătoare miniştrilor tezaurului, finanţelor şi bugetului din alte ţări europene.

exequatur, în sec. XVII-XIX, dreptul de control al monarhilor asupra publicării şi executării actelor autorităţii ecleziastice şi de confirmare a numirii episcopilor. În Italia e. a fost definitiv abolit de concordatul din 1929.

exil, îndepărtarea de patrie era aplicată ca o pedeapsă încă din Antichitate la diferite popoare. La Atena, cu excepţia formei de ostracizare (v.), era pedeapsă judiciară pentru delictele sângeroase. La Roma e. (la început voluntar) era pedeapsă acordată pentru delictele de lezmajestate, crime prin otrăvire premeditată, incendiere şi era însoţită de confiscarea bunurilor; căpătă numele de *deportatio* când impunea o şedere temporară în teritoriile dependente de jurisdicţia Romei. În obiceiurile germane mai riguroase „alungatul" putea fi ucis de oricine, în eventualitatea că se reîntorcea în ţară. În Italia pe vremea comunelor, e. consta în alungarea din oraş. Legislaţiile moderne au abolit e. ca pedeapsă.

existenţialism, complex de poziţii filosofice care s-au dezvoltat în special după cel de al doilea război mondial în Franţa (J.-P. Sartre, M. Merleau Ponty, G. Marcel) şi în Germania (M. Heidegger, K. Jaspers), apropiate prin viziunea existenţei umane ca o relaţie problematică şi precară cu tot ce există (ceilalţi, lumea, Dumnezeu) în raport de care individul îşi determină propria realizare. E. care a preluat meditaţia reflexivă de la Kierkegaard, Nietzsche şi lecţia fenomenologiei de la Husserl, a influenţat în mod deosebit climatul cultural şi moravurile europene din perioada respectivă.

explorări geografice, explorarea de teritorii dincolo de graniţele lumii cunoscute în mod tradiţional a fost la început legată de exigenţe de schimb comercial. În sec. VIII - X d.Hr. arabii şi vikingii au fost protagoniştii a două mari mişcări de explorare: primii au ajuns în Extremul Orient; ceilalţi pe coastele de nord-vest ale Americii.

■ *Spre Indiile Orientale*. Europenii au desfăşurat o activitate de explorare sistematică în urma cruciadelor, când comercianţii şi misionarii s-au lansat de-a lungul drumului mătăsii (v.) în dorinţa de a descoperi Orientul (călătoriile lui M. Polo şi ale călugărilor franciscani Giovanni da Pian del Carpine şi Odorico da Pordenone, sec. XIII-XIV). Dezvoltarea comerţului cu India a făcut să devină urgentă deschiderea unei căi maritime care să înconjoare Africa şi care să aibă acces la Oceanul Indian, ocolind Imperiul otoman, pentru a-l face să se desfăşoare cu mai multă uşurinţă şi frecvenţă: intenţie care a fost finalizată de coroana portugheză prin încercările lui B. Díaz (1487) şi V. da Gama (1497).

■ *Explorări şi cuceriri americane*. Între sfârşitul sec. XV şi începutul sec. XVI, C. Columb, dorind să ajungă în India traversând Atlanticul, a dat peste pământul Americii (1492-1504). Expediţiile lui H. Cortés (1519-1535), F. Pizarro (1531-1535), J. Cartier (1534-1541) au inaugurat practica statelor europene de a pune stăpânire pe pământurile recent descoperite, în timp ce explorările de pe coastele atlantice ale continentului american căutau o trecătoare maritimă spre regiunile Indiei şi ale Pacificului (G. şi S. Cabot, 1497, 1508, 1553-1557; A. Vespucci, 1499-1501, V. de Balboa, 1513-1515; F. Magellan, 1519-1522; G. da Verrazzano, 1524; W. Barents, 1594-1596; H. Hudson, 1607-1610; V. Bering, 1727; R. Mc Clure, 1850-1854; A. Nordenskiöld, 1878-1883).

■ *Misiunile coloniale şi ştiinţifice din sec. XVIII - XX*. În sec. XVII-XVIII scena celor mai mari acţiuni de explorare a fost Pacificul: în călătoriile lui A. Tasman (1642-1643), L. de Bougainville (1767-1768), A. von Humboldt (1799-1804), dar mai ales J. Cook (1768-1779), scopurile comerciale şi politico-militare s-au împletit cu cele ştiinţifice. În sec. XIX-XX această multitudine de interese a caracterizat pătrunderea europeană în Africa; cercetările făcute în bazinele râurilor Niger, Nil, Congo şi Lacul Ciad (M. Park, 1795-1805; A. Laing, 1819-1827; D. Livingstone, 1849-1873; H.M. Stanley, 1874-1884; V. Bottego, 1892-1897) au dus la formarea marilor posesiuni coloniale. Aspectul ştiinţific s-a dovedit în schimb a fi prioritar la capitolul explorării regiunilor polare, care a putut beneficia şi de mijloace aeriene (W. E. Perry, 1819-1827; J. C. Ross, 1829-1843; C. Wilkes, 1838-1842; F. Nansen, 1888-1896; R. E. Peary, 1891-1909; R. F. Scott, 1902-1911; R. E. Amundsen, 1903-1912; U. Nobile, 1926-1928; R. E. Byrd, 1926-1948).

expoziţie universală, expunere de produse industriale şi comerciale realizată pentru a permite schimbul de informaţii şi pentru a confrunta rezultatele proceselor de producţie economice. E. u. au constituit între sec. XIX şi XX prilej de comparaţie şi competiţie internaţională în perioada celor mai intense şi profunde transformări economice şi sociale. Prin prezentarea lor periodică şi spectaculoasă şi-au asumat un rol nu mai puţin important şi în răspândirea unei ideologii a progresului industrial. Printre e. u. cele mai vechi se numără cele de la Londra (1851 şi 1862), de la Paris (1855, 1889 şi 1900), de la Viena (1873), de la Philadelphia (1876), de la Sydney (1879) de la Milano (1881 şi 1906) şi de la Torino (1911). Succesul e. u. a continuat şi în perioada de după primul război şi după cel de al doilea război mondial. Weissenhof (1927), Barcelona (1929), Chicago (1933), Paris (1937), Bruxelles (1958), Seattle (1962), New York (1964), Montreal (1967), Osaka (1976), Vancouver (1986), Sevilla (1992), Lisabona (1998).

EXPLORĂRI GEOGRAFICE

„Descoperirea" Mongolilor

În 1245 preoții conciliari, strânși la Lyon sub conducerea lui Inocențiu IV, s-au ocupat, printre alte chestiuni grave și importante și de problema tătarilor. Cu acest nume cu rezonanță amenințătoare, infernală și demonică, erau denumite populațiile periculoase din stepă – mongolii – care speriaseră lumea creștină occidentală cu incursiunile lor rapide și deosebit de violente în câmpurile din Răsăritul Europei. Preoții au invitat popoarele din Răsărit să ia măsuri în vederea unor pregătiri de apărare adecvate – șanțuri, ziduri, alte construcții sau artificii militare –pentru a putea face față cât mai bine, preoții înșiși ar fi solicitat sprijin pentru a veni în ajutorul celor care ar fi devenit primele victime ale viitoarelor atacuri ale acestor „neamuri nelegiuite" În realitate, o împrejurare întâmplătoare – moartea marelui han Ogodai în 1241 – a silit armata mongolă, implicată în invaziile din Europa răsăriteană, să-și întrerupă acțiunile războinice, pentru a reveni în „patrie" Era pentru a doua oară când incursiunile mongole suscitau o vie îngrijorare, deoarece în 1223 câteva din trupele lor de avangardă ajunseseră până în Occident, reușind poate să vadă, de pe cine știe ce înălțime chi r și Marea Adriatică; dar și în acest caz a intervenit moartea marelui han, și anume a lui Ginghis Han, întemeitorul puterii mongole, ceea ce i-a făcut să abandoneze această incursiune în Occident.

Despre toate acestea, cât și despre implicările avute nu știm prea bine dacă și de ce fel de cunoștințe și informații dispuneau ierarhiile ecleziastice. Însă, pe la jumătatea sec. XIII, vârfurile Bisericii s-au arătat îngrijorate în fața unui pericol, a cărui violență fusese deja dovedită, dar despre care nu se știa nimic altceva: așa încât însuși Inocențiu IV, cu ocazia conciliului de la Lyon, a hotărât să trimită câțiva călugări în misiune chiar până la curtea marelui han. Se deschide astfel un capitol extraordinar de plin de farmec în ceea ce privește relațiile lumii creștine în plin Ev Mediu cu populații și țări atât de diferite și necunoscute; și tocmai de aceea pline de atracții și fascinație și chiar mai mult decât atât. Misionarii franciscani – urmați mai târziu de negustori italieni – au ajuns până la curtea din Karakorum, la început, iar mai târziu până la Pekin, descoperind atât în prima, cât și în cea de a doua un grup eterogen de europeni (călugări ruși, negustori, aventurieri, vrăjitori, pe lângă meșteșugari aduși aici împotriva voinței lor). Au început să se afle multe lucruri despre mongoli, chiar dacă aproape întotdeauna deformate de transfigurarea literaturii și a legendei. S-a ajuns astfel la primele raporturi diplomatice – drept dovadă păstrându-se un obiect deosebit de prețios, adică scrisoarea lui Güyük Han adresată papei, scrisă în limba persană și purtând pe ea un sigiliu imperial – și să se nutrească speranțe iluzorii în legătură cu posibilitatea unei alianțe cu mongolii în scop antiislamic, potrivit legendei, deja foarte răspândite în Europa, a preotului Ioan, suveranul creștin din „ținuturile îndepărtate" care ar fi fost protagonistul definitivei afirmări asupra musulmanilor. Existența mongolilor alimenta, așadar, dorința de cunoaștere și, în același timp, stârnea visuri de stăpânire universală, în timp ce dădea apă la moară viziunilor apocaliptice și milenariste. Cu mult mai concretă, însă, a fost inițiativa care a luat naștere în urma hotărârilor conciliului de la Lyon.

Giovanni da Pi n del Carpine este numele călugărului minorit însărcinat de Inocențiu IV să ajungă la curtea marelui han din Karakorum. El părăsește curtea papală în aprilie 1245 și se reîntoarce în noiembrie 1247. Tot ce el, în calitate de ambasador al papei, a văzut și a cunoscut în lunga lui călătorie cât și în timpul șederii sale în capitala mongolă este descris de el însuși în opera cu titlul Historia Mongolorum, *în care informațiile reale se împletesc cu fantezia și legenda. În orice caz, mongolii erau prezentați acum în Occident prin ochii unui observator atent, care descrie teritoriul, religia, obiceiurile și tradițiile, organizarea politică și formele de guvernare ale acelui popor îndepărtat, pe lângă acțiunile r˘zboinice întreprinse de Ginghis Han și de urmașii săi. Putem lua, deci, darea de seamă a călugărului Giovanni drept simbol al deschiderii lumii catolice de la Roma și în general, a lumii creștine occidentale spre țările imensului continent asiatic. Continentul spre care călugări aventurieri și negustori nu mai puțin aventurieri, precum cunoscuții venețieni Niccolò, Matteo și Marco Polo, vor fi din ce în ce mai atrași. Să nu uităm că, în toiul acestor sporadice inițiative de călătorie din a doua jumătate a sec. XIII, în 1307, călugărul franciscan Giovanni di Montecorvino a fost numit de papa Clement V arhiepiscop de Cambaluc, vârful instituțional al „lumii" catolice din China.*

GRADO G. MERLO, Universitatea din Milano

extraparlamentare, mişcări, grupuri politice de extremă dreapta şi extremă stânga cu atitudine critică faţă de sistemul democrat parlamentar. M. e. s-au răspândit în Europa şi în Italia mai ales în urma agitaţiilor studenţeşti de la sfârşitul anilor '60. Grupurile de stânga italiene se inspirau când din comunismul chinez, când de pe poziţiile socialismului anarhic şi al celui privitor la viaţa muncitorilor în condiţiile industrializării (*operaismo*). Câţiva membri ai acestor grupuri în anii '70 au intrat în clandestinitate şi au început lupta armată împotriva statului (Brigăzile Roşii, Prima Linea). Cea mai mare parte a m. e. de stânga (Manifest, Luptă continuă, Avangardă muncitorească, Mişcarea Lucrătorii pentru Socialism etc.) s-a integrat în schimb în sistem, participând la alegeri (1975-1976). M. e. de dreapta, apărute în cea mai mare parte în opoziţie cu mişcarea studenţească din universităţi, au încercat să atragă MSI pe poziţii intransigente. Şi cei care au aderat la aceste grupuri au organizat ulterior atentate teroriste (Nucleele Armate Revoluţionare).

extremism, curent ideologic al mişcării comuniste internaţionale, care s-a format după primul război mondial (A. Pannekoek; S. Pankhurst). E. nu recunoştea posibilitatea de a exporta experienţa bolşevică şi identifica în naţiunile europene occidentale centrul de greutate al unei revoluţii proletare radicale. În anii '60 şi '70 termenul a desemnat în special poziţiile pe care s-au situat mişcările politice ale stângii extraparlamentare şi revoluţionarii radicali (maoişti, troţkişti) în contrast cu acţiunile parlamentare ale stângii tradiţionale (partidele socialiste, social-democrate, comuniste).

Exxon Corporation, nume luat în 1973 de compania Standard Oil of New Jersey, societate constituită în 1882, şef de grup al trustului petrolier al lui J. D. Rockefeller, care controla trei sferturi din rafinăriile SUA. Printre întreprinderile lider ale pieţii nord-americane şi mondiale, E. C. a fost una din cele „şapte surori" care au constituit în perioada de după război cartelul internaţional al petrolului.

Eylau, *bătălia de la*, dată în Prusia Orientală la 8 februarie 1807 de către Napoleon, care a repurtat aici una din cele mai mari victorii ale sale asupra armatei ruso-prusace din coaliţia a IV-a, comandată de prusacul Benningsen şi de rusul Bagration.

Eyskens, *Gaston*, om politic belgian (Lierre, Anvers 1905-1988). Democrat-creştin, a fost ministru de finanţe (1945-1949), prim-ministru în 1949-1950, apoi în 1958-1961 (coincide cu momentul acordării independenţei Congolului) şi în cele din urmă în 1968-1973, în fruntea unei coaliţii cu socialiştii, care au iniţiat transformarea Belgiei în stat federal.

Ezzelino da Romano, senior al Vicenzei, Veronei şi Padovei (Onara 1194-Soncino 1259). A creat o puternică seniorie ghibelină în Marca Trevigiana şi a ajuns să ameninţe Milano. Printre principalii susţinători ai împăratului Frederic II, s-a căsătorit cu fiica acestuia, Selvaggia. Excomunicat ca eretic de papa Inocenţiu IV, în înţelegere cu Veneţia, a înăbuşit în sânge revoltele din Padova şi Brescia, dar, înfrânt la Cassano d'Adda (27.IX.1259) de o ligă guelfă, a fost rănit şi luat prizonier; transferat la Sancino s-a sinucis tăindu-şi venele.

MIŞCĂRI EXTRAPARLAMENTARE ITALIENE

nume	*anul înfiinţării*	*componente*	*organ de presă*	*dizolvare*
Avangarda Naţională	1960	ex-apartenenţi la Ordinea Nouă şi neofascişti		
Avangarda Muncitorească	1968	Comitete Unitare de Bază şi mişcare studenţească	„Cotidianul celor ce muncesc"	1977
Frontul Naţional	1967	înfiinţată de V. Borghese cu intenţii de lovitură de stat de dreapta		
Lupta Continuă	1969	mişcare studenţească şi a muncitorilor de la FIAT	„Lupta continuă"	1976
Manifest	1969	militanţi PCI	„Manifestul"	1974
Mişcarea Lucrătorii pentru Socialism	1972	mişcare studenţească		1976
Ordinea Nouă	1957	înfiinţată de P. Rauti cu membri ai extremei drepte	„Ordinea nouă"	1973[1]
Puterea Muncitorească	1966-1968	militanţi PCI, noua stângă muncitorească	„Puterea muncitorească"	1973
Uniunea Comuniştilor italieni marxist-leninişti	1969	mişcare studenţească	„Să serveşti poporul"	1972

(1) din ordinul ministrului de interne

F

Fabian Society, mişcare politică socialistă din Anglia, înfiinţată în 1883 de E. Pease; i-a avut printre membri pe scriitorii G.B. Shaw şi H.G. Wells, economiştii B. şi S. Webb. Adeptă a unui refor ism treptat (de unde şi numele, în amintirea lui Fabius Maximus Cunctator), F.S. dorea să găsească o „cale englezească spre socialism" Programul său cuprindea: cele opt ore de lucru, egalitate salarială între bărbaţi şi femei, limitarea muncii infantile. A avut un rol important în apariţia Partidului Laburist (1906).

Fabius Maximus Cunctator, *Quintus* (Temporizatorul), consul roman (Roma cca 275-203 î.Hr.). De mai multe ori consul, a fost ales dictator în 217 î.Hr. în timpul celui de-al doilea război punic, după ce romanii au fost înfrânţi la lacul Trasimene de către Hannibal. A adoptat o strategie de hărţuire, ferindu-se de confruntarea frontală cu adversarul (de unde şi porecla); aspru criticată, deşi s-a dovedit a fi eficientă, a fost abandonată, din ordinul comandantului cavaleriei, Minucius Rufus, aducându-le romanilor înfrângerea de la Cannae (216).

Fabius Pictor, *Quintus,* istoric roman (a doua jumătate a sec.III î.Hr.). *Analele* sale, scrise în limba greacă şi din care s-au păstrat doar puţine fragmente, reprezintă prima operă istorică despre Roma, de la origini şi până la războaiele punice.

Facta, *Luigi,* om politic italian (Pinerolo, Torino, 1861-Roma 1930). Deputat în 1891, apropiat colaborator al lui G. Giolitti, conducea guvernul în momentul Marşului asupra Romei organizat de fascişti (28.X.1922), căruia abia târziu a încercat să i se opună, propunând să se proclame starea de asediu, propunerea lui nefiind î acceptată de Victor Emanuel III.

faida, (drept de răzbunare), în dreptul consuetudinar al popoarelor germanice, starea de duşmănie permanentă dintre două persoane şi familiile lor, în urma unei ofense sau a unei greşeli, în baza cărora partea lezată avea dreptul la răzbunare, chiar şi cu vărsare de sânge. Ulterior, oferta unei sume de bani cu titlu de compensaţie a devenit o practică obişnuită pentru a-i pune capăt.

Falanga spaniolă, mişcare politică filofascistă, înfiinţată în 1933 de J.A. Primo de Rivera, adept al unei organizări pe baze autoritariste şi corporatiste a statului. După izbucnirea războiului civil şi împuşcarea lui Primo de Rivera de către republicani (XI. 1936), generalul F. Franco a decretat fuziunea ei cu *Requetés* carlişti (IV. 1937). A fost partid unic sub regimul franchist, dar din 1945 lipsit de orice fel de putere reală.

falangă, formaţie de luptă a infanteriei greceşti din epoca clasică, concepută de Epaminonda din Teba, şi desăvârşită de Filip II al Macedoniei şi de Alexandru cel Mare (f. macedoneană): soldaţii erau orânduiţi în 8 şiruri compacte şi înarmaţi cu lănci lungi de 5-7 m (sarise) care erau purtate frontal în primele rânduri şi pieziş, pentru a proteja flancurile formaţiei, în ultimele.

falanster, comunitate de tip colectivist autosuficientă, teoretizată de utopistul francez Ch. Fourier (1771-1837) ca un prim nucleu al unui nou sistem de producţie şi social. F., conceput pentru 1600 de persoane, prevedea un sistem egalitar de diviziune internă a muncii, a capitalului, a spaţiilor şi posibilităţilor de manifestare a „talentelor personale" Au existat mai multe încercări de a-l pune în practică, dar fără succes.

falaşi, populaţie etiopiană de origine ebraică stabilită în bazinul lacului Tana. În 1985, în timpul crizei economico-politice extrem de grave din Etiopia, f. au fost transferaţi aproape în totalitate în Israel, printr-un uriaş pod aerian.

Falco, *Giorgio,* istoric italian (Torino 1888-1966). S-a aflat printre semnatarii Manifestului intelectualilor antifascişti din 1925. Din 1938 şi până în 1945 a fost îndepărtat din învăţământul universitar în urma legislaţiei antisemite fasciste. În operele sale de seamă, *Polemică asupra Evului Mediu* (1933) şi *Sfânta Republică Romană* (1942) a adoptat teoriile istoriografice ale lui Benedetto Croce.

Falkland sau **Malvine,** arhipelag din Oceanul Atlantic, colonie britanică din 1883, revendicat de Argentina, care la 2.IV.1982 l-a ocupat, provocând reacţia primului ministru britanic M.Thatcher, care a trimis aici flota de război britanică. În scurt timp, argentinienii au fost constrânşi să se predea (14.VI).

Famiglia Cristiana, revistă săptămânală catolică de actualitate, înfiinţată la Alba (CN) în 1931 de către Pia Società di San Paolo din iniţiativa lui don G. Alberione; a devenit cea mai difuzată revistă italiană.

familie,

deşi considerată în general entitate „naturală", f. a suferit numeroase schimbări de ordin cultural şi social, de multă vreme făcând obiectul unor studii antropologice şi sociologice, dar abia de curând obiect al unei cercetări de ordin istoric.

■ *Familia în Antichitate.* Deşi cu diferenţe remarcabile între ele, în familiile din societatea antică din Mesopotamia, Egipt, Grecia, Roma şi China, cât şi din numeroase regate africane, chiar şi din epoci mai apropiate de noi, se pot întâlni unele trăsături comune: caracterul, î mod evident, predominant al bărbatului ca şef al familiei (în special la Roma, unde *pater familias* era unicul subiect de drept, căruia i se supunea întreaga familie); o puternică legătură cu clanul de provenienţă, exprimată în cultul strămoşilor; caracterul contractual personal al

căsătoriei, stipulat de familiile cărora le aparţineau cei doi soţi; răspândirea unui model monogamic, moderat pentru bărbat de posibilitatea de a avea concubine; existenţa divorţului sau a instituţiei repudierii. Dacă în Grecia şi Roma conceptul de f. includea şi cercul rudelor apropiate şi al servitorilor, populaţiile barbare au fost purtătoarele unui model familial legat de o mai largă reţea de raporturi în interiorul tribului *(sippe)*.

■ *Din Evul Mediu până în epoca modernă.* Biserica a influenţat f., împiedicând poligamia şi divorţul şi reunind normele cu privire la căsătorie într-un adevărat cod, până la a-şi revendica competenţa exclusivă în această problemă. În epoca medievală atât f. de la oraş, cât şi cea de la ţară au fost în Europa Occidentală, în cea mai mare parte, de tip nucleic simplu; mult mai răspândită în Europa de Răsărit a fost situaţia mai multor perechi locuind sub acelaşi acoperiş sau împreună cu alte rude. În general, un tip mai complex au prezentat, în schimb, familiile aristocrate. În epoca modernă, tipologia f. de ţărani a fost determinată de tipul de contract care o lega de pământ; de tip nucleic cea a lucrătorilor cu ziua, multiplă cea a arendaşilor, în timp ce, atât într-un caz cât şi în celălalt, f. era considerată tot ca unitate productivă.

■ *Noua familie din sec. XIX.* Cultura iluministă şi a Revoluţiei franceze a dorit să afirme caracterul privat şi laic al căsătoriei şi al f., încercând să o sustragă dimensiunii religioase şi să înrădăcineze o puternică legătură afectivă şi de egalitate între soţi. În acelaşi timp, răspândirea şcolilor şi spitalelor publice a preluat, într-o oarecare măsură, din sarcina f. o parte din obligaţiile

FAMILIE

Taţi, mame, copii în Europa Occidentală

Dintre cele mai profunde şi incisive „revoluţii tăcute" pe care omenirea le-a cunoscut în evoluţia ei istorică, trebuie, fără îndoială, să o enumerăm pe aceea care, în Occident, strâns legată de afirmarea treptată a modernităţii, a implicat relaţiile dintre părinţi şi copii şi, mai mult decât atât, înseşi categoriile de maternitate şi paternitate, multă vreme subordonate unor extrem de dure determin˘ri de ordin biologic şi material. Tinerii se căsătoreau de timpuriu şi nu mulţi erau cei care ajungeau la vârsta adultă având încă părinţi. Sarcină, lăuzie, alăptare, grijă faţă de copii se succedau de regulă, una după alta, sfârşind prin a face să coincidă feminitatea adultă cu maternitatea. Condiţiile de locuit ale celei mai mari părţi a familiilor erau de aşa natură încât nu putea exista o adevărată intimitate, ci doar promiscuitate sau, dimpotrivă, depărtarea şi despărţirea, dat fiind faptul că fiii erau de timpuriu destinaţi muncii câmpului extrem de aspre şi necesitând tip îndelungat şi adeseori îndepărtaţi din sfera familiei (care nu le putea asigura supravieţuirea) pentru a munci ca argaţi, ca paji, ca soldaţi sau ca marinari. Viaţa aspră din aproape toate familiile împiedica de fapt, un dialog între părinţi şi copii şi chiar între soţi, care să nu aibă alt scop decât satisfacerea nevoilor de fiecare zi şi să nu fie deci puternic determinat de acestea.

O dată cu afirmarea societăţii industriale şi a acelei „familii burgheze" care reprezintă reflectarea ei în viaţa particulară, decorul cunoaşte o schimbare profundă, chiar dacă mai lentă, pe măsură ce noul model de intimitate familială ajunge la mase şi-i modelează viaţa de cuplu.

Introducerea treptată a controlului natalităţii, care este unul din aspectele cele mai importante ale procesului de modernizare, creează condiţii pentru o nouă şi diferită relaţie, între părinţi şi copii. Apare şi se afirmă categoria de „intimitate" iar relaţiile dintre generaţii, într-un context mai puţin dominat de determinări materiale, devin mai profunde şi, în acelaşi timp, mai libere. În conştiinţa comună, paternitate şi maternitate devin pentru prima dată categorii spirituale şi morale (deci culturale) şi nu numai realităţi care ţin de sfera biologică. Apare, concomitent, sentimentul „copilăriei" şi corespondentul ei în plan pedagogic, puerocentrismul: şi nu este lipsit de importanţă faptul că aceste situaţii noi – împreună cu alte schimbări, precum prezenţa prelungită pentru multă vreme a fiilor în sânul familiei – sunt toate strâns legate de revoluţia industrială şi de noile condiţii pe care aceasta le determină, fie în termeni de bunăstare materială sporită, cât şi sub aspectul ameliorării condiţiilor de viaţă şi de creştere chiar a indicelui de probabilitate de supravieţuire. Pentru prima dată, eliberaţi de coşmarul foamei, al bolilor, al morţii, părinţi şi copii se întâlnesc în sfera familiei.

Acest proces, în sine pozitiv, a plătit, totuşi, un preţ prea mare în ceea ce priveşte relaţia părinţi-

tradiţionale de instruire şi asistenţă, contribuind la procesul ei de transformare. Acest proces a fost ulterior accentuat de răspândirea în rândul categoriilor sociale urbane subalterne a muncii extrafamiliale a femeii, care o împiedica să-şi exercite rolul matern şi tradiţionalele funcţii de administrare a familiei. În f. burgheză, dimpotrivă, deosebirea cu totul nouă dintre viaţa de familie şi viaţa de la serviciu (absentă în societatea rurală) a avut o influenţă directă asupra folosirii spaţiilor casnice (răspândirea salonului ca loc de întâlnire a membrilor familiei), a timpului (introducerea conceptului de timp liber), a diviziunii rolurilor (responsabilităţile femeii restrânse la administrarea casei).

■ *Schimbările din sec. XX.* Reducerea numărului persoanelor care formau nucleul familial, prin scăderea natalităţii, a caracterizat, în societăţile occidentale, f. contemporană. Modelul burghez de f. (nucleic, cu roluri asimetrice ale celor doi soţi, închisă faţă de societatea exterioară), a devenit în cursul sec. XX, dominant şi în acelaşi timp obiectul unor puternice contestaţii. Au fost puse ulterior în discuţie bazele materiale ale f. (preluând indicaţii proprii marxismului), caracterul represiv şi autoritar în plan sexual şi psihologic (de la W. Reich şi R. Laing şi reprezentanţi ai psihiatriei critice), nerespectarea drepturilor femeii (mişcările feministe), până la a teoretiza „moartea f." (D. Cooper). Din punct de vedere practic, diferitele modele de f. tind astăzi să se uniformizeze ca o consecinţă a atenuării tradiţionalelor inegalităţi sociale, a impactului bunăstării şi al mass-mediei şi, în special, a extinderii,

[redacted]

copii. Puternica mobilitate – care a fost, la începuturile revoluţiei industriale, una din condiţiile pentru o mai bună utilizare a resurselor umane – a traversat din interior viaţa de familie şi adesea a zdruncinat-o şi a răvăşit-o: mobilitatea domiciliului a însemnat adesea şi mobilitate a sentimentelor şi, deci, separare şi divorţ, adică despărţirea copiilor de părinţi. Intimitatea familială devenită posibilă prin accesul, aproape generalizat, la case, în sfârşit, demne de acest nume a fost puţin câte puţin subminată de intruziunea mecanismelor de comunicare în masă, care au făcut să devină din nou mai dificil şi indiferent dialogul dintre părinţi şi copii. Munca extradomestică a bărbatului şi adeseori chiar şi a femeii a făcut loc familiilor cu dublă carieră, în care aspiraţia spre succes şi, în orice caz, interesele profesionale ale părinţilor să fie adeseori predominante faţă de grija pentru educaţia copiilor, care sunt din nou singuri, aşa cum, în multe privinţe, erau înainte de revoluţia industrială...

În special, două riscuri apasă asupra relaţiei părinţi-copii, în societatea postmodernă.

Primul este acela că de la „reaproprierea" deplină şi pozitivă a maternităţii (şi chiar, deşi poate într-o formă mai redusă, a paternităţii) se trece la o exacerbare a calităţii de părinţi, adică la transferul asupra copiilor a unui sistem de speranţe şi aşteptări care riscă, tocmai pentru că sunt prea mari, să nu poată fi satisfăcute şi devin în consecinţă promisiuni care nu pot fi îndeplinite. Scăderea natalităţii care duce, de multe ori, la restrângerea sau la eclipsarea acelei „societăţi frăţeşti" care a modelat atât de puternic viaţa bărbaţilor şi femeilor din generaţiile anterioare – a determinat o foarte puternică concentrare afectivă asupra unui singur copil, pentru că în prezent atât doresc să aibă şi căruia îi sunt încredinţate funcţii gratificante, de recompensare, consolatorii, de asistenţă şi de autorealizare a părinţilor. Paternitatea şi maternitatea riscă astfel să se autodistrugă şi să-şi piardă caracteristicile specifice de gratuitate şi dăruire.

Cel de-al doilea risc este acela al unei anormale, nefireşti prelungiri a adolescenţei şi a tinereţii. Casa părintească a devenit un cuibuşor cald, primitor, senin, din care ne smulgem cu efort şi greutate. De multe ori, în traiul în comun al tinerilor perechi este prezentă, ca o stare nostalgică, amintirea casei paterne şi materne din care ies cu mare efort şi în care s-ar întoarce cu plăcere. Dar, în felul acesta, se uzează şi poate se şi stinge acea capacitate de aventură şi de risc, care, la bine şi la rău, l-a modelat pe occidental. Bogăţie şi sărăcie a familiei, aşadar, într-un apogeu al istoriei în care vechile formule au devenit de-acum cu totul incompatibile şi în timp ce părinţi şi copii se află în căutarea unor noi şi dificile forme de echilibru.

GIORGIO CAMPANINI, Universitatea din Parma

1

2

4

3

5

1. Familia unui bogat negustor francez din sec. XV. 2. Familia ducelui de Calabria, la începutul sec. XIX. 3. O familie burgheză italiană în a doua jumătate a sec. XIX. 4. O familie de ţărani în primii ani ai sec. XX, stând de veghe într-un grajd. 5. O familie italiană în anii '50.

în rândul categoriilor burgheze, a integrării în muncă a femeii. În timp ce au devenit utopice experimentele cu privire la comunităţile de f. efectuate prin anii '60, fragilitatea f. contemporane a ieşit la iveală în lumina noilor probleme puse de prelungirea vârstei medii de viaţă, de mobilitatea socială, de căutarea, încă nerezolvată, a unui nou echilibru în relaţiile dintre bărbat şi femeie, de determinările de ordin profesional.

Bibliografie: A.A.V.V., *Storia universale della famiglia*, ediz. it., a cura di A. Leone, Mondadoni, Milano 1988; A.A. VV, *La famiglia italiana dall'Ottocento a oggi*, a cura di P. Melograni, Laterza Roma-Bari 1988; M. Barbagli, *Sotto il stesso tetto. Mutamenti della famiglia in Italia dal XV al XX secolo*, Mulino, Bologna 1988.
Vezi şi: căsătorie;copilărie; femeie; feministe, mişcări; legislaţie socială; matriarhat; populaţie; prostituţie; sexualitate.

Fanfani, *Amintore*, om politic italian (Pieve S. Stefano, Arezzo, 1908-1999). Profesor de istorie a economiei şi membru al grupului dossettian al „profesoraşilor" de la Universitatea Catolică din Milano, în 1946 a intrat în Consiliul Naţional al DC şi a fost ales în Adunarea Constituantă. Ministru al muncii (1947-1950), a propus un vast plan pentru construirea de case populare; a fost ministru al agriculturii (1951-1953) şi de interne (1953-1954). Secretar al DC din 1954 până în 1959, i-a dat partidului o structură organizatorică autonomă şi eficientă. După alegerile din 1958 a constituit un guvern împreună cu social-democraţii în vederea unei posibile deschideri spre PSI; reacţia din interiorul partidului, a „doroteilor" (v.), l-a obligat însă iniţial să părăsească funcţia de preşedinte al Consiliului şi de secretar al partidului (1959). Din nou şef al guvernului (1960-1963), a putut, în sfârşit, să iniţieze experienţa de centru-stânga. Devenit ministru de externe (1965-1968), a prezidat cea de-a XX-a a adunare a ONU (1965), implicându-se în problema rezolvării definitive a ostilităţilor din Vietnam. Numit senator pe viaţă în 1972, în anul următor a revenit în funcţia de secretar al DC; ostil „compromisului istoric" cu PCI, şi-a dat demisia în urma înfrângerilor suferite de democrat-creştini în referendumul asupra divorţului (1974) şi în alegerile administrative (1975). A fost pe urmă preşedinte al Senatului (1968-1973 şi 1976-1982) şi al Consiliului (1982-1983 şi 1987), ministru de interne (1987-1988) şi al bugetului (1988-1989).

Fanti, *Manfredo*, general italian (Carpi, 1808-Florenţa 1865). Conspirator, alături de C. Menotti, în 1831, mazzinian, a intrat mai târziu în armata piemonteză, a luptat în Crimeea (1855) şi în al doilea război de independenţă (1859). Ministru de război (1860-1861), a fost primul care a organizat armata Italiei unite.

FAO, siglă pentru Food and Agriculture Organization of the United Nations (Organizaţia Naţiunilor Unite pentru Alimentaţie şi Agricultură), instituită în 1944 în vederea soluţionării problemei subnutriţiei prin promovarea producţiei agricole mondiale, a absorbit Institutul Internaţional de Agricultură, în funcţie din 1905.

fara, grupuri unite prin legături de rudenie, în care era împărţită populaţia longobardă, cărora după ocuparea Italiei le-au fost încredinţate funcţii de conducere politico-militare locale.

faraoni, suverani din Egiptul antic. Termenul („casă mare") denumea la început palatul regal şi abia începând cu Tutmosis III (sec. XV î.Hr.) a început să se refere la persoana suveranului. F. le erau destinate cinci nume care defineau raporturile lor cu una sau mai multe divinităţi, pentru a subli ia caracterul divin al autorităţii absolute exercitate de ei. Cele două coroane pe care le purtau pe cap simbolizau diferitele zone ale ţării (tiara albă pentru Egiptul de Jos, iar coroana roşie pentru Egiptul de Sus) unite în persoana lor.

Farinacci, *Roberto*, om politic italian (Isernia, 1892-Vimercate, Milano, 1945). Şef al organizaţiilor fasciste din Cremona, a reprezentat aripa extremistă, antimonarhică şi rasistă a fascismului. Foarte devotat lui Mussolini şi susţinător convins al alianţei cu Germania, a aderat la Republica Socială Italiană. A fost executat de către partizani.

Farini, *Luigi Carlo*, om politic italian (Russi, Ravenna, 1812-Quarto, Genova, 1866). A redactat *Manifestul de la Rimini*, care cerea o reformă a Statului Papal (1845). Emigrat în Piemont, a fost apropiat colaborator al lui Cavour. Dictator în Emilia (1859), ministru de interne (1860), locotenent general în Regatul celor Două Sicilii (1860-1861), a fost preşedinte al Consiliului în 1862-1863; şi-a dat demisia datorită apariţiei unei boli mintale.

farisei, mişcare religioasă ebraică care a luat naştere î timpul Maccabeilor (sec. II-I î.Hr.). Adepţi ai unei extrem de riguroase respectări a Torei, care trebuia însă să fie integrată în legea mozaică transmisă pe cale orală, afirmau necesitatea de a-i alunga din comunitate pe cei păcătoşi. S-au aflat printre protagoniştii luptei împotriva romanilor, iar după distrugerea Templului (70 d.Hr.) influenţa lor s-a dovedit a fi hotărâtoare în redactarea în scris a legii orale (Mişna), care a avut un rol atât de important în istoria ebraismului. Importante teme fariseice (providenţa divină, libertatea umană, credinţa în viaţa veşnică, reînvierea trupului) au fost preluate de creştinism.

Farnace (Pharnaces) I (m. 169 î.Hr.), rege în Pont (185-169 î.Hr.). Fiu al lui Mitridate III, în 183 î.Hr. a cucerit Sinope şi a încercat să creeze un mare regat în

Asia Mică, dar a fost înfrânt (179) de coaliţia regilor din Bitinia, Pergam şi Cappadocia. A întemeiat oraşul Pharnacea pe coasta de sud a Mării Negre.

Farnace (Pharnaces) II (n. 97-m. 47 î.Hr.), rege al Bosforului (63-47 î.Hr.). Fiu al regelui din Pont, Mitridate VI, în 63 s-a ridicat împotriva tatălui său, aliindu-se cu romanii, care în frunte cu Pompeius i-au încredinţat regatul Bosforului; profitând de războaiele civile romane, F. şi-a extins regatul ocupând Colchida, Armenia Mică şi o parte din Cappadocia, dar a fost înfrânt de Caesar la Zela în 47 î.Hr. şi ucis de Asandru, un guvernator de-al său rebel.

Farnese, familie italiană originară din provincia Lazio. Începând cu sec. XI câţiva dintre membrii familiei au ocupat poziţii civile şi militare de mare importanţă la Orvieto, Siena şi Florenţa, integrându-se în orbita politică a papalităţii. *Ranuccio cel Bătr`n* (sec. XV), graţie serviciilor aduse Bisericii, a reuşit să creeze micul ducat Castro; dar familia F. a căpătat o putere deosebită după alegerea lui *Alessandro* ca papă, cu numele de Paul III (1534). Acesta l-a numit pe propriul său fiu *Pier Luigi* (1503-1504) gonfalonier al Bisericii şi deci şi duce de Parma şi Piacenza (1545). Ducatul a rămas în stăpânirea familiei F. până în 1731, când *Antonio,* ultimul fiu al ducelui Ranuccio II, a murit fără moştenitori.

Farnesina, nume prin care este definit Ministerul de Externe italian, din Roma, în care îşi are sediul din 1960.

Faruk (Cairo, 1920-Roma, 1965), rege al Egiptului (1932-1952). Urmându-i la tron tatălui său, Fuad, a trebuit să înfrunte presiunile naţionaliştilor care se opuneau prezenţei britanice în ţară. Tratatul anglo-egiptean semnat de el în 1936 punea capăt în mod teoretic protectoratului britanic, dar în mod practic nu s-a realizat niciodată. În perioada de după război caracterul despotic al domniei sale, din ce în ce mai slăbită, însă, din cauza ocupanţilor britanici, şi corupţia care se răspândise foarte mult au dus la victoria unui puci (1952) pus la cale de coloneii Naghib şi Nasser, care l-au obligat pe F. să ia calea exilului.

fascie, în Roma antică simbol al *imperium*-ului, constituit dintr-un mănunchi de beţe strâns legate cu curele şi având în mijloc o secure, purtat de lictorii care-l escortau pe rege şi ulterior pe dictator, pe consuli şi alţi magistraţi. În sec. XIX şi XX termenul a fost adoptat pentru a denumi mai multe formaţiuni proletare (v. Fasciile siciliene); mai târziu a fost folosit şi de către catolici (Fascia democrat-creştină, Milano, 1899) şi de către intervenţioniştii revoluţionari (Fasciile Acţiunii Revoluţionare, 1914); Fasciile de Luptă înfiinţate în 1919 de Mussolini au dat naştere fascismului.

Fasciile siciliene, sau **Fasciile muncitorilor,** organizaţie proletară care s-a afirmat în Sicilia în 1891-1894. După constituirea primei fascii la Catania, răspândirea mişcării în întreaga Italie a fost imediată, şi la numeroasele F.s. au aderat circa 300 000 de muncitori cu ziua din agricultură, mineri, meşteşugari, dar şi mici proprietari şi comercianţi. Deşi conduşi de oameni de orientare socialistă (G. De Felice Giuffrida, N. Barbato, R. Garibaldi Bosco), F.s. au fost mai ales o mişcare spontană de protest împotriva dramaticelor condiţii economice din Sicilia şi împotriva tiraniei „oamenilor cumsecade" din administraţiile locale; au degenerat în mari greve (ca aceea din Corleone din 1893), în revendicări de abolire a taxei vamale pe făină şi în alungarea de pe moşii a latifundiarilor. Au fost toleraţi de Giolitti, dar Crispi a decretat (1893) starea de asediu în Sicilia (care s-a prelungit până în 1894), i-a arestat pe conducători şi a ordonat dizolvarea lor.

fascism,

mişcare politică italiană, înfiinţată de Benito Mussolini în 1919; a condus guvernul italian cu metode dictatoriale între 1922 şi 1945. (Vezi şi Italia*).*

■ *Originile* (1919-1920). Socialist şi director al ziarului „Avanti!", dar aflându-se în relaţii proaste cu partidul în privinţa intervenţiei în primul război mondial, Mussolini a înfiinţat Fasciile Italiene de Luptă la Milano la 23.III.1919, împreună cu un grup de intervenţionişti revoluţionari, foşti combatanţi (deosebit de îndrăzneţi) futurişti, republicani şi anarhosindicalişti. Într-o sală din piaţa San Sepolcro a fost redactat un manifest în care dorinţa unei politici externe „dinamice" în contrast cu „puterile plutocratice" se împletea cu dorinţe vagi de reînnoire socială totală. Concepută de către Mussolini ca un pol de referinţă pentru stânga intervenţionistă, în lunile următoare mişcarea a apărut ca având importanţă doar la Milano, unde în alegerile din 1919 a suferit totuşi o dureroasă înfrângere, reuşind să strângă mai puţin de 5000 de voturi.

■ *Afirmarea fascismului* (1920-1922). Mussolini n-a dispărut totuşi de pe scena politică, graţie sprijinului acordat acţiunii întreprinse de D'Annunzio la Fiume şi folosirii unui limbaj de tip naţionalist cu priză extrem de rapidă în rândul mulţimilor, în climatul acela de „victorie mutilată". F. revoluţionar de la începuturi se transformă între timp într-o formaţiune angajată în restabilirea ordinii sociale tulburate de subversiunea socialistă: în câmpiile din Emilia şi Valea Padului s-a afirmat un f. agrar, finanţat de proprietarii de pământ, bazat pe echipe (*squadre*) de acţiune (v. squadrism), care puneau la cale expediţii de pedepsire împotriva organizaţiilor politice sindicale şi a cooperativelor socialiste şi populare. Şi categoriile medii de la oraşe,

afectate de lipsa de siguranţă şi stabilitate de după război, au văzut în f. instrumentul potrivit pentru a-şi putea recăpăta, în cadrul societăţii italiene, rolul pe care evenimentele din perioada celor „doi ani roşii" (*biennio rosso*) le-au făcut să-l piardă. Cât priveşte statul liberal, s-a mărginit să încerce doar să canalizeze într-o formulă constituţională mişcarea fascistă, în speranţa că-i va frâna manifestările violente şi-i va stăpâni accesele de rebeliune. Mussolini s-a folosit cu multă abilitate de această încercare de recuperare a legalităţii mişcării (proclamând, de exemplu, în mod oficial, acceptarea monarhiei), aşa încât candidaţii fascişti au fost acceptaţi în 1921 în „blocurile naţionale" giolittiene. La congresul de la Roma din noiembrie 1921, mişcarea fascistă, care număra acum 2200 de fascii şi peste 300 000 de înscrişi, s-a transformat în Partidul Naţional Fascist (PNF). Sub impusul evidentei epuizări a mişcărilor muncitoreşti, fasciştii au luat hotărârea să acţioneze, iar la Congresul de la Neapole (24.X.1922) s-a dat cale liberă marşului asupra Romei (v.) al organizaţiilor fasciste pentru a cere preluarea puterii. Presiunea asupra instituţiilor s-a concretizat în numirea lui Mussolini în fruntea guvernului (30.X.1922).

■ *Fascismul la putere* (1922-1926). Primul guvern de coaliţie cu populari, naţionalişti, democrat-sociali, exponenţi ai forţelor armate şi independenţi s-a bucurat de puteri depline. Mussolini a reuşit să demonstreze că ştie să normalizeze situaţia, păstrând sub control organizaţiile fasciste de acţiune şi încercând să integreze organismele fasciste în structurile statului. După ce a avut loc unirea PNF cu partidele naţionaliste şi s-a creat o forţă poliţienească de partid, prin transformarea organizaţiilor fasciste de acţiune în Miliţia Voluntară pentru Securitate Naţională (1923), s-a propus spre aprobare o lege electorală majoritară (v. Acerbo, legea). „Lista" fascistă (care cuprindea câteva din numele de seamă ale clasei conducătoare liberale, precum A. Salandra şi V.E. Orlando) a obţinut la alegerile din 1924 un succes răsunător. Violenţele şi intimidările din timpul alegerilor au fost totuşi denunţate în parlament de către

FASCISM

Caracterele specifice ale fascismului

Cu riscul unor inevitabile schematizări, vom încerca [...] să rezumăm elementele de care, după părerea noastră, trebuie să ţinem cont pentru a înţelege, din punct de vedere istoric, fenomenul fascismului. Primul dintre aceste elemente este de ordin geografico-cronologic: fascismul a fost un fenomen european care s-a desfăşurat într-un arc de timp cuprins între cele două războaie mondiale: condiţii, rădăcini, existau, fără îndoială, înainte de primul război mondial, atât de ordin moral, cât şi social [...]. Aceste condiţii sau rădăcini erau însă „marginale" şi nimic nu ne dă dreptul să credem că s-ar fi putut dezvolta fără criza traumatizantă determinată, în mod direct sau indirect, de primul război mondial şi de consecinţele sale imediate sau cu efect întârziat (marea criză din 1929) [...]. Al doilea element, de care trebuie să ţinem seama pentru a înţelege din punct de vedere istoric fenomenul, este legat de baza lui socială. Cine a susţinut, aşa cum a făcut-o Croce, că fascismul n-a fost expresia unei anumite determinate clase sociale, ci că şi-a găsit susţinători şi adversari în toate clasele, are deplină dreptate. Dar şi mai mare dreptate au cei care, precum Fromm, au observat că, în timp ce în rândurile clasei muncitoare şi ale burgheziei liberale şi catolice a fost, în general, predominantă o atitudine negativă şi resemnată faţă de fascism, el şi-a găsit cei mai ferventi susţinători în rândurile micii burghezii [ ] Alte elemente [...] se referă la aspectele economice, birocratice, instituţionale, sociale ale statelor fasciste. Pentru a înţelege realitatea istorică a regimurilor fasciste nu se poate face abstracţie de caracterul lor totalitar. Acesta nu trebuie însă confundat (şi, deci, trebuie să procedăm la o adevărată vivisecţie a fenomenului pentru a-i distinge diferitele componente) cu dezvoltarea şi transformarea funcţiilor statului care – aşa cum a subliniat cât se poate de bine Löwenthal – sunt tipice pentru societatea capitalistă modernă [...] Ultimul element de care trebuie să ţinem seama în judecarea istorică a fenomenului fascismului este caracterul net revoluţionar pe care l-a avut fascismul, [...], noutatea pe care a adus-o el faţă de regimurile autoritare şi conservatoare clasice şi faţă de revoltele din trecut, ocazionale şi fără o efectivă consecinţă instituţională.

RENZO DE FELICE,
Interpretări ale fascismului,
Laterza, Bari 1969, p. 254-277.

1

2

1. Mussolini defilează la Neapole împreună cu cămășile negre cu câteva zile înainte de Marșul asupra Romei (1922). 2. O organizație fascistă de acțiune. 3. Mussolini vorbește din balconul Palatului Veneția unei „adunări oceanice". 4. Mussolini dă mâna cu Victor Emanuel III în timpul unei vizite la o stațiune agrară experimentală. 5. Mussolini la München, împreună cu Hitler, în 1937.

3

4

5

G. Matteotti, care din această cauză a fost răpit (10.VI.1924) şi asasinat de câţiva fascişti. Opoziţia s-a retras pe „Aventino" (v.), dar n-a avut forţa necesară de a-l face pe rege să reacţioneze, iar Mussoli i a profitat pentru a realiza cotitura autoritară care trebuia să înlăture definitiv opoziţia, lichidând în substanţă, dacă nu şi formal, libertăţile statutare (discursul din 3.I.1925). Au fost dizolvate partide şi sindicate din opoziţie, a fost creată o poliţie politică secretă (OVRA), şi un Tribunal Special pentru Apărarea Statului, au fost interzise grevele şi întrunirile, a fost recunoscut doar sindicatul fascist.

■ *Statul fascist* (1926-1935). Deşi a lăsat formal în vigoare Statutul albertin, f. l-a golit de semnificaţie, privind parlamentul de orice funcţie: şeful guvernului (şi, cum din ce în ce mai des se va intitula, duce al f.) răspundea de acţiunile sale numai în faţa regelui; puterea legislativă era exercitată, de regulă, de guvern (legea din 24.XII.1925); capătă caracter instituţional Marele Consiliu al f., a cărui opinie era obligatorie în chestiunile de natură constituţională. Mussolini a accentuat structura autoritară şi totalitară a statului, marginalizându-i pe liderii fascişti şi pe membrii organizaţiilor fasciste de la începuturi; chiar rolul politic al PNF a fost drastic limitat. Societatea civilă a început să fie controlată în fiecare manifestare a sa, iar formele de opoziţie reprimate cu străşnicie, dar o dată cu trecerea timpului şi cu consolidarea regimului, a crescut şi consensul populaţiei, mobilizat de un aparat de propagandă deosebit de întins şi eficient. Soluţionarea îndelungatei chestiuni a Romei prin Acordurile de la Lateran (11.II.1929, v.) i-a atras de partea f. pe mulţi catolici, chiar dacă relaţiile cu Sfântul Scaun n-au fost întotdeauna idilice (incidentele din 1931 în legătură cu Acţiunea Catolică şi divergenţele din 1938 cu privire la legile rasiale). Ideologia f. s-a consolidat în spirit naţionalist (cu impulsuri agresive imperialiste, relansate după 1935 o dată cu cucerirea Etiopiei), corporativ (chiar dacă Carta Muncii, v. din 1927 a avut o eficienţă scăzută), dar şi rural şi familist (planuri de asanare a terenurilor şi politica de creştere demografică): în exaltarea noilor calităţi ale individului fascist şi a sintezei sale vitale de acţiune şi de voinţă au fost uitate valorile tradiţionale ale societăţii burgheze.

■ *Apropierea de nazism şi criza de război.* Atitudinea ostilă a puterilor democrate cu prilejul cuceririi Etiopiei (sancţiuni economice împotriva Italiei au fost votate de Societatea Naţiunilor), l-a făcut pe Mussolini să se orienteze spre Germania lui Hitler, privită cu suficienţă până atunci. În octombrie 1936 a fost stabilită Axa Roma-Berlin şi alinierea s-a consolidat prin intervenţia italo-germană în războiul civil din Spania (1936-1939), până la a determina regimul să adopte o politică rasistă şi o legislaţie antisemită (1938) de tip nazist şi să se laese antrenat în cataclismul declanşat de al doilea război mondial. Iluzia lui Mussolini cu privire la o acţiune de război în pas de defilare şi „paralelă" cu cea nazistă s-a preschimbat curând într-o rapidă pierdere a consensului opiniei publice şi în dura realitate a înfrângerilor militare. Imediat după debarcarea pe pământul italian a Aliaţilor (10.VII.1943), arestarea lui Mussolini (25.VII.1943), deja pus în minoritate de Marele Consiliu, din ordinul regelui, a provocat căderea regimului. Încercarea lui Mussolini cu puţine şanse de reuşită, întreprinsă pe teritoriul Italiei ocupate încă de germani, cu scopul de a relansa f. de la începuturile sale, dând naştere Republicii Sociale Italiene (v.), s-a transformat într-o definitivă supunere faţă de germani şi a naufragiat în sângerosul război civil împotriva forţelor din Rezistenţă (v.), marcând o iremediabilă ruptură între f. şI Italia democrată care ieşise din tragedia războiului.

Bibliografie: R. De Felice, *Le interpretazioni del fascismo*, Laterza, Bari 1969; E Collotti, *Fascismo, fascismi*, Sansoni, Florenţa, 1989; D Veneruso, *L'Italia fascista*, Il Mulino, Bologna, 1990.

Vezi şi: centralizare; Acerbo, legea; antifascism; autarhie, bătălia grâului; doi ani roşii, cei; Blocul Naţional; centralizare; clericofascism; combattentismo; corporatism; duce; Marele Consiliu al fascismului; intervenţionism; masă, societatea de; Miliţia Voluntară pentru Securitate Naţională; mobilizare; naţionalism; neofascism; OVRA; Quota 90; rasism; Republica Socială Italiană; Rezistenţa; sancţiuni economice; squadrism.

Fashoda, localitate din Sudan în care a ajuns la 10.VII.1898 o expediţie franceză, iar două săptămâni mai târziu, o expediţie britanică comandată de lordul Kitchener, hotărât să pună stăpânire asupra Sudanului; la 4.XI. francezii au fost constrânşi să se retragă. Incidentul, încheiat în mod paşnic, a marcat apogeul rivalităţii franco-britanice pentru împărţirea colonială a Africii.

faste, zile din calendarul roman în care se puteau desfăşura activităţi politice sau judecătoreşti; prin extensie, termenul a desemnat mai târziu listele magistraţilor (eponimi) care dădeau numele anului în curs (f. consulare), lista trimfurilor (f. triumfale) şi listele preoţilor (f. sacerdotale).

Fatimizi, dinastie musulmană întemeiată în Tunisia la începutul sec. X de către *Ubayd Allah* (m.913), cel care a răspândit doctrina ismailitică (v. ismailiţi), care, în 910, a reuşit să-i dea jos de la putere pe Aglabizii din Africa de nord cu ajutorul triburilor berbere şi să facă să fie recunoscut drept imam. Adepţii săi şi urmaşii *el-*

Kaim (934-936) şi *el-Mansur* (946-953), proclamându-se califi, au extins stăpânirea fatimidă asupra întregii Tripolitanii şi Maghrebului, în timp ce *el-Muizz* (953-975) a cucerit Egiptul (969), Palestina şi Siria (971). Decadenţa F. a coincis cu afirmarea selgiucizilor în Siria şi a fost agravată de cruciade. În 1171 ultimul calif fatimid al Egiptului, *al-Adid*, a fost detronat de Saladin.

Faure, *Edgar*, om politic francez (Béziers 1908-Paris 1988). Deputat radical-socialist, prim-ministru în 1955-1956, a recunoscut independenţa Marocului şi a Tunisiei. Neînţelegându-se cu stânga din partid condusă de P. Mendès-France, a sprijinit revenirea la putere a generalului de Gaulle (1958). După revolta studenţească din mai 1968 a promulgat, ca ministru al învăţământului, reforma universitară.

Faysal I (Mecca 1883-Berna 1933), rege al Irakului (1921-1933). Conducător al revoltei antiotomane instigată de englezi în 1916, în 1920 a fost aclamat ca rege al Siriei, dar a fost imediat alungat de către francezi. Englezii, care obţinuseră mandatul Societăţii Naţiunilor asupra Irakului, i-au oferit atunci coroana ţării, al cărei prim suveran a fost.

Faysal ibn'Abd-al'Aziz (Riyadh 1905-1975), rege al Arabiei Saudite (1964-1975). Urmându-i fratelui său detronat Saud, a întărit legăturile economice cu Occidentul şi cu SUA şi şi-a disputat cu Nasser, într-o formulă panislamică, conducerea lumii arabe. A hotărât naţionalizarea instalaţiilor petrolifere saudite (1973). A fost asasinat de un nepot, din motive rămase neelucidate.

FBI, siglă pentru Federal Bureau of Investigation (Biroul Federal de Investigaţii), poliţia federală din SUA aflată la ordinele ministrului de justiţie. Înfiinţată în 1908, anchetează cazurile de violare a legilor federale şi delictele deosebite (răpire, şantaj, cazuri de spionaj) în care se poate substitui poliţiilor din statele respective.

febronianism, mişcare de reformă a Bisericii catolice, inspirată din principiile unui accentuat episcopalism şi opusă centralizării puterii bisericeşti în jurul papei. Şi-a luat numele de la Febronio, pseudonim sub care episcopul german J.N. vor Honthein (1701-1790) a publicat *De statu Ecclesiae* (1763), unde ataca aceste teme.

Febvre, *Lucien*, istoric francez (Nancy 1878-Saint Amour, Jure, 1956). A criticat determinismul istoriografiei pozitiviste şi a conceput un mod de a înţelege legătura dintre istorie şi geografie. *(Pământul şi evoluţia omenirii,* 1922), insistând asupra importanţei monografiilor regionale (*Filip II şi Franche-Comté,* 1911). A fondat, împreună cu M. Bloch în 1929 revista „Annales", subliniind importanţa unei istorii a emoţiilor colective (dragoste, teamă, sentimentul morţii), a sensibilităţilor şi mentalităţilor *(Problema necredinţei în sec. XVI,* 1942).

fedayin, termen care desemna la început pe luptătorii antiisraelieni din Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei, pe urmă extins la toţi militanţii organizaţiilor combatante din Orientul Mijlociu.

federalism, doctrină politică, în opoziţie cu modelul de stat unitar şi centralizat (v. centralizare), care propune organizarea unui stat pe baza unor legături federative între mai multe state membre, fiecare dintre acestea având o largă autonomie legislativă şi administrativă (v. autonomii locale), cu excepţia câtorva chestiuni care stau în competenţa exclusivă a guvernului federal (politică externă, apărare, politică monetară).

■ *Originile federalismului.* Ligile între oraşele-state greceşti reprezintă primul exemplu de f., dar chiar din Evul Mediu termenul de „confederaţie", alături de cel de „uniune" şi „ligă" desemna raporturi stabilite de alianţă, de ex., între comune. Totuşi conceptul de f. (care implică, dincolo de simpla existenţă a unor asociaţii între state în vederea unui scop comun, definiţia esenţei înseşi a statului, v.) îşi regăseşte primele elemente de formulare în gândirea lui Kant, fiind contextual cu afirmarea ideii de stat şi de suveranitate naţională şi cu pericolul ce derivă de aici, reprezentat de un sistem prin excelenţă anarhic de relaţii internaţionale între subiecţi din ce în ce mai numeroşi: pentru Kant condiţia fundamentală a păcii era lărgirea dreptului de a se creea relaţii între sate, şi, ca un corolar logic al acestui drept, crearea unei federaţii mondiale capabile să evite recursul la violenţă pentru rezolvarea conflictelor.

■ *Sistemul din SUA.* Această soluţie punea deci problema asocierii dintre state în termeni de confederaţie, adică de acord voluntar negarantat de o instanţă aflată mai presus de oricare dintre realităţile naţionale. Coloniile nord-americane care se emancipaseră de sub stăpânirea Marii Britanii au reprezentat în schimb primul exemplu de pact federativ între state, care, chiar rămânând autonome, erau supuse unui guvern central: subordonarea teritoriului şi a cetăţenilor faţă de două centre diferite de putere, deşi apăra unitatea de decizie, a fost rezultatul unui efort teoretic, exprimat de *Federalist* (1787-1788) al lui A. Hamilton, J. Madison şi J. Jay, care dorea să organizeze, cu spirit realist, o comunitate pestriţă din punct de vedere cultural şi diferenţiată din punct de vedere etnic, aşa cum era aceea a SUA. În interiorul său, guvernul central (format dintr-un preşedinte ales direct de popor şi şef ale executivului; dintr-o Cameră aleasă pe bază naţională şi dintr-un Senat alcătuit din reprezentanţii diferitelor state) şi guvernele locale păstrau un echilibru între ele datorită priorităţii de care se bucură Constituţia asupra tuturor puterilor. Modelul american a făcut obiectul unei largi dezbateri în Franţa revoluţionară, dar în cele din urmă a fost respins în numele unei concepţii politice care tindea mult mai mult să uniformizeze diferenţele profunde existente în interiorul sistemului naţional decât să le valorifice apărându-le. Încă de la

FEDERALISM

Ideal şi instituţii federale

Popoarele, ca state, ar putea fi considerate ca nişte indivizi izolaţi care trăind în stare naturală (adică independenţi de legile exterioare), îşi fac nedreptăţi chiar şi numai pentru simplul fapt că sunt vecini; de aceea fiecare dintre ei, pentru propria siguranţă, poate şi trebuie să ceară celuilalt să intre împreună cu el într-o structură analoagă celei civile, în care să i se poată garanta fiecăruia drepturile. Aceasta ar fi o federaţie a popoarelor.

IMMANUEL KANT
Scrieri politice şi de filosofie a istoriei şi a dreptului
trad. it., UTET, Torino 1956, p. 297.

Orice popor poate avea multe interese de discutat în comun cu alte popoare; dar există şi interese pe care le poate discuta el singur; pentru că doar el le simte şi le înţelege. Şi există, în plus, pe lângă acestea, în fiecare popor şi conştiinţa propriei fiinţe şi mândria propriului nume şi gelozia faţă de pământul strămoşesc. Dincolo – dreptul federal sau dreptul popoarelor; care trebuie şi el să-şi aibă locul său, alături de dreptul naţiunii, alături de dreptul omenirii.
Oamenii frivoli, uitând de micimea intereselor în numele cărora vorbesc, cred că e suficient, numai pentru a respinge principiul federal, să repete mereu că este sistemul vechilor „republicuţe" Le vom răspunde zâmbind, arătându-le cu degetul dincolo de Ocean, imensa Americă.

CARLO CATTANEO, *Antologie de scrieri politice*,
Il Mulino, Bologna 1962, p. 161-162.

Federalismul a fost singura idee politică nouă care a luat naştere din catastrofa celui de-al doilea război mondial. Atunci susţineam că pentru ţările europene, care erau gata să renască din propria lor cenuşă, cea mai bună organizare politică ar fi fost uniunea federală a popoarelor sale libere, şi că nu era vorba doar de un vis de viitor, ci de o datorie politică care trebuia înfăptuită imediat. Am greşit în două privinţe: în privinţa timpului de realizare, pe care îl credeam relativ scurt, şi în acceptarea inconştientă a mitului că Europa este centrul lumii, datorită căruia, prin organizarea Vechiului Continent, s-ar fi realizat pacea în mod automat. Dar aceste greşeli de perspectivă nu ştirbesc cu nimic din valoarea proiectului. Federalismul n-a reuşit încă să determine în mod decisiv construcţia europeană, dar de aici a reieşit că aceasta este până în acest moment incompletă şi nu prea coerentă. Federalismul a rămas conştiinţa cea rea a acestei construcţii şi la el trebuie să ne întoarcem ori de câte ori trebuie să ne gândim cum să mergem înainte.

ALTIERO SPINELLI
Bătălia mea pentru o Europă diferită,
Lacaita editore, Manduria, 1979, p. 27

începutul sec. XIX, P.-J. Proudhon denunţa limitele democratice însemnate ale unui sistem de împărţire a puterilor exclusiv funcţionale, bazat pe un stat centralizat care dădea directive de conducere de sus, şi nu permitea realizarea unei autoconduceri locale.
■ *Federalismul în Italia de la Risorgimento până în epoca contemporană.* Şi în Italia ideile federaliste au fost preluate de la curente importante, dar nu şi triumfătoare ale mişcării risorgimentale. Mulţi gânditori vedeau într-o organizare federală soluţia procesului de unitate naţională. În mediile moderate predomina o concepţie despre federalism ca o sumă a statelor existente: papa după G. Gioberti, sau suveranul din Piemont, după C. Balbo, ar fi trebuit să fie puşi în fruntea unei ligi federale a statelor italiene. Spre respectarea deplină a autonomiei şi a diferenţelor dintre statele regionale preunitare, în spirit democratic şi republican, se îndrepta federalismul lui C. Cattaneo şi G. Ferrari. Dar, de fapt, noul stat unitar constituit sub monarhia savoiardă (1861) s-a caracterizat printr-un puternic centralism, dând naştere la aprigi polemici cu privire la „piemontizarea" Italiei. Aceeaşi orientare centralistă a predominat şi în Adunarea Constituantă a republicii (1946-1947), pentru a se asigura înrădăcinarea noilor instituţii republicane şi democratice (chiar şi regiunile, deşi prevăzute prin constituţie, au devenit funcţionale abia în 1970). Instanţele federaliste au revenit în atenţie abia în cursul anilor '80, pe fundalul intrării în criză a „Republicii partidelor", prin acţiunile Ligii Nordului (v.), care le-a dat treptat o valenţă separatistă şi secesionistă, şi, mult mai echilibrat, în lucrările Comisiei Bicamerale, instituită în 1997 pentru a propune reforme constituţionale.

Federal Reserve System (Sistemul Rezervei Federale), ansamblu de organe şi instituţii care în SUA îndeplinesc funcţii de bancă centrală. A fost creat (1913) prin stabilirea a 12 districte federale, fiecare având o Bancă de Rezervă Federală supusă controlului unui Federal Reserve Board, însărcinat şi cu reglementarea emisiunii de bancnote, cu determinarea ratei de scont şi cu verificarea condiţiilor de credit şi de lichiditate.

Federati, societate secretă de tip risorgimental răspândită în Lombardia și în Piemont. Fondată în 1818 ca emanație a organizației sectare a lui F. Buonarroti, a avut un rol hotărâtor în mișcările piemonteze din 1821. În Lombardia austriecii i-au arestat pe conducători, printre care și pe F. Confalonieri.

federați, populații cu care Roma semnase un pact de ajutor reciproc, pe baze egale (raporturi de alianță) sau inegale (raporturi impuse).

Federico de Montefeltro (Gubbio 1422-Ferrara 1482), duce de Urbino (1474-1482). Condotier abil, după moartea fratelui său Oddantonio (1444), a preluat senioria orașului Urbino. S-a aflat la început în serviciul familiei Sforza și ulterior în slujba Statului Bisericii, motiv pentru care a fost făcut duce de Urbino de papa Sixtus IV (1474). Sub senioria sa, orașul Urbino s-a îmbogățit cu monumente, biserici și biblioteci.

Feisal v. *Faysal I.*

femeie,

poziția socială a femeii a devenit obiect de cercetare istoriografică abia în ultimele decenii. În diferite epoci istorice s-au afirmat figuri extraordinare de femei regine sau împărătese, sfinte sau protagoniste ale vieții artistice și sociale, dar aceasta nu a afectat, cel puțin până în sec. XX, o condiție subalternă.

■ *Femeia din Antichitate până în Evul Mediu.* În cadrul civilizației sumeriene și babiloniene, f. se bucura de o anumită independență juridică, spre deosebire de Egipt, unde totuși putea să stăpânească ca regină. La evrei condiția ei era de netă inferioritate față de bărbat, chiar dacă nu lipsesc în Biblie exemple de femei celebre și respectate și pentru rolul lor public. Tendința dominantă în civilizațiile antice era, însă, să izoleze femeia din societate și în special din viața politică: așa s-a întâmplat în China, în India, în Grecia, la Roma, în lumea barbară și în cea arabă după apariția Islamului. Creștinismul a acordat importanță figurii feminine, având în vedere modelul Mariei. Mari figuri de femei și-au adus contribuția la facerea istoriei în Evul Mediu, printre altele Caterina de Siena și Sf. Clara, pe lângă femei de înalt nivel cultural (precum Eloisa, Rosvita din Gandersheim, Hildegard din Bingen etc.), fără totuși să poată înlătura inferioritatea juridică și ierarhică, confirmată de procesul de clericalizare al Bisericii.

■ *Din epoca modernă până în sec. XIX.* Renașterea și epoca modernă n-au adus schimbări substanțiale în condiția f. Nici n-au dispărut suspiciunile de tot felul – care deja dăduseră avânt vânătorii de „vrăjitoare", chiar din Evul Mediu (v. vrăjitoria) – față de practicile care scăpau controlului bărbaților (domeniul sexualității și al nașterii, cu transmiterea de ritualuri și de leacuri de la o femeie la alta, până când, în sec. XVIII și sec. XIX se va impune din ce în ce mai mult puterea clasei medicale și în domeniul obstetricii). Primele încercări timide de egalizare între bărbați și femei s-au manifestat o dată cu Revoluția franceză (Constituția din 1791, legea divorțului din 1792). Codul lui Napoleon a reafirmat totuși întâietatea juridică a bărbaților.

■ *Schimbările din sec. XIX.* Tradiționala inegalitate dintre bărbat și f. a fost pusă în discuție pe tot parcursul sec. XIX, începând cu SUA, Anglia, Germania. Revendicările fundamentale priveau căpătarea dreptului de vot (v. sufragete) și egalitatea juridică. Un deosebit impuls l-au dat mișcările socialiste, în cadrul cărora un rol semnificativ l-au avut multe femei. Ceea ce trebuie reținut este, însă, faptul că transformările socio-economice din sec. XIX puneau de acum în discuție rolul tradițional al f., care într-o societate de tip rural era, deși subordonat, legat de munca nu numai în sânul familiei. În societatea burgheză, cu distincția netă între casă și muncă, între sentimente și producție, f. era pusă în rolul său specific de „casnică", idealizându-i-se funcția de „păstrător al căminului" și de organizatoare a vieții familiale (v. familie). Începea să se răspândească o presă specific feminină, fie cu caracter practic-pedagogic, fie pur și simplu de evaziune și modă. Întregul proces de industrializare i-a implicat însă în mod grav și pe minori, iar femeile din familiile de muncitori au fost supuse unor condiții de muncă deosebit de grele în fabrici, și au fost protejate de o legislație socială destul de târzie.

■ *Femei în sec. XX.* În primele decenii ale sc. XX au dispărut în mod treptat formele cele mai grave de inegalitate juridico-politică dintre bărbați și femei, o dată cu introducerea în legislația multor țări occidentale a dreptului de vot (în Italia, abia în 1946) și a deplinei autonomii în domeniul economic. Aceasta n-a însemnat, însă, o egalitate totală, dată fiind persistența unor norme diferențiate și discriminatorii sub diferite aspecte. Nu trebuie, de asemenea, să fie subapreciate cuceririle obținute în domeniul prevederilor sociale, în special în ceea ce privește maternitatea (v. legislație socială). Față de idealul propus de cultura familial-burgheză din sec. XIX, f. din Occident a pus în practică modele de viață din ce în ce mai autonome, recuperând semnificația (și în multe cazuri necesitatea) unei munci extrafamiliale, punând în discuție, o dată cu feminismul (v. feministe, mișcări) roluri fixe în familie și în societate legate de diferențele sexuale și revendicând „o șansă egală" de muncă (atât ca posibilitate de acces spre anumite cariere, cât și ca mod de a fi tratate din punct de vedere juridico-economic). Un moment semnificativ l-a constituit primul

FEMEIE

Femeia şi familia în Roma antică

Celula fundamentală a societăţii romane a fost familia, principalul vehicul prin care-i erau transmise individului statutul şi averea, codurile de norme comportamentale şi patrimoniul cultural. Ba chiar se poate spune că mecanismele structurale ale organismului familial au fost împrumutate din alte sfere ale vieţii publice: politica, economia, administraţia, religia. Pornind de la faptul că documentaţia noastră priveşte mai ales clasele de mijloc, trebuie să considerăm că în arcul de timp multisecular al istoriei Romei familia, împreună cu întreaga societate, a cunoscut profunde transformări, determinate de trecerea de la unicul oraş-stat din zona arhaică a Laţiului la condiţia de mare stat regional italic şi în cele din urmă la aceea de imperiu universal multietnic.

O tradiţie a gândirii filosofice care datează din vremea reintroducerii dreptului roman în Europa în Evul Mediu târziu, identifică în autoritatea absolută a lui pater familias *caracteristica cea mai evidentă a organizării familiei romane. În realitate, numai în perioada monarhică şi în primele secole ale republicii* familia *a constituit un grup larg de indivizi supuşi faţă de* patria potestas *prin legături de descendenţă biologică şi de subordonare: soţie, fii, nepoţi, fii adoptivi şi toţi descendenţii comuni în linie bărbătească: fraţii celibatari şi însuraţi ai lui* pater, *surori, fii ai fraţilor (dar nu şi i surorilor), cât şi sclavi, clienţi şi bunurile lor. În legislaţia veche, femeia, element exterior familiei, căsătorindu-se prin ritul definit de formula* cum manu, *trece din* auctoritas *paternă în cea a soţului, zestrea ei devine bun al acestuia şi, în cazul morţii lui fără testament, ea moşteneşte o parte egală cu cea a fiilor.*

Încă din timpul republicii timpurii în legislaţia şi în practica socială cea mai comună predomin˘ familia modernă: soţ, soţie, fii; iar această formă de nucleu familial va continua să constituie modelul predominant în toate perioada imperiului. În general, căsătoria era celebrată sine manu*: adică femeia rămâne în familia propriului* pater, *dispune în mod independent de bunurile pe care le moşteneşte, iar zestrea îi aparţine soţului numai pe durata căsătoriei. La rândul ei, unirea poate fi desfăcută printr-o simplă înştiinţare a acestei intenţii din partea unuia dintre soţi. Familia este deci o unitate afectivă şi nu economică, dat fiind că bunurile personale rămân distincte. În mod legal, deci, femeile romane se bucurau de o independenţă mai mare faţă de alte societăţi agricole premoderne şi faţă de lumea antică atât greacă cât şi orientală. Atât în interiorul, cât şi în afara zidurilor casei, spre deosebire de femeile din Grecia, ele nu erau izolate de universul bărbaţilor, ci participau la banchete, ceremonii, chiar şi la manifestări ale vieţii publice şi politice. Colective sacerdotale de femei, precum acelea ale vestalelor, aveau o funcţie importantă în religia oficială. Această superioritate, totuşi, era supusă unor corecţii severe care restabileau* auctoritas *paternă şi în general, a bărbaţilor. Înainte de toate valorile sociale îndeobşte recunoscute acordau femeii o condiţie de subordonare. Femeia trebuia să acţioneze în mediul casnic şi să nu-l depăşească trecând în sfera publică, rezervată bărbaţilor; femeia ideală era* univira, *adică dedicată în mod exclusiv unui singur soţ, fiind colaboratoarea lui fidelă. În plus, după un obicei răspândit, căsătoriile din pătura de sus a claselor medii erau puse la cale de către părinţi în baza unor consideraţii de convenienţă socială şi nu de afecţiune, şi de obicei exista o diferenţă considerabilă de vârstă între soţia adolescentă şi soţul mult mai matur (între douăzeci şi ceva de ani şi treizeci) care era imposibil să nu ducă la o relaţie lipsită de echilibru. Este de presupus că în păturile sociale de jos, femeia implicată în economia familiei nu era chiar atât de tânără şi deci era mai pricepută. Comună diferitelor straturi era tendinţa de a lega căsătorii în interiorul propriei categorii sociale şi de a nu depăşi tacite bariere sociale care adesea erau stabilite în mod explicit şi prin legi: înainte de toate, interdicţia de căsătorie între indivizii liberi şi sclavi. Un principiu în permanenţă respectat de legislaţia în vigoare a fost că fiii proveniţi din uniuni considerate nelegitime urmau condiţia mamei.*

Juristul Gaius (sec.II d.Hr.) afirmă că „trăsătura cea mai evidentă a cetăţeanului roman este patria potestas, *pentru că nici o altă persoană*

nu dispune de o putere atât de mare asupra fiilor" *De fapt, ca şi în cazul soţiei, poziţia fiilor în familia romană oscila între un autoritarism accentuat al legislaţiei care acorda lui* pater familias *toate drepturile (inclusiv cel de viaţă şi moarte,* vitae necisque potestas*) şi o puternică moderaţie a acestei puteri datorită unei practici sociale mai elastice şi a inevitabilelor legături afective care-i uneau pe taţi şi fii. Legea i-a acordat întotdeauna tatălui dreptul de a nu-şi recunoaşte copilul nou născut, care în felul acesta era abandonat (una dintre formele cele mai răspândite de control demografic al familiei, mult mai obişnuit decât pruncuciderea), devenind sclavul oricărei persoane care îl lua sub oblăduire sa; iar premisa unei căsătorii legitime era aprobarea tatălui. Şi totuşi, această severitate era temperată de evoluţia mai liberală a mentalităţii şi, treptat, de legislaţia din imperiu, care a înregistrat aceste schimbări. Pentru a limita puterea efectivă a tatălui asupra fiilor intervenea şi diferenţa mare de vârstă, datorită căreia mai mult de jumătate din fiii adolescenţi erau orfani de tată şi, căsătorindu-se la o v^rstă destul de înaintată, puteau să hotărască singuri în privinţa căsătoriei şi a altor aspecte esenţiale ale existenţei lor; în schimb, mamele, căsătorindu-se încă adolescente, puteau să-şi exercite în continuare influenţa asupra familiei, contracarând astfel, din raţiuni pur biologice, hegemonia bărbatului, caracteristică organizării sociale romane.*

DOMENICO VERA,
Universitatea din Parma

război mondial, când femeile au fost chemate să îndeplinească roluri în mod tradiţional considerate „bărbăteşti", din cauza chemării bărbaţilor sub arme. În bisericile creştine este şi mai acută cerere de a li se încredinţa funcţii ecleziastice mai importante femeilor, care, în unele confesiuni protestante şi în Biserica anglicană au obţinut dreptul de a deveni preoţi. În multe ţări din Lumea a Treia aceste procese de emancipare au fost frânate de condiţiile socio-economice sau au fost respinse prin renaşterea unor forme religioase integriste, ca în diferite ţări islamice.

Bibliografie: AA.VV. *Storia delle donne in Occidente*, a cura di G. Duby şi M. Perrot, tr.it. Laterza, Bari 1991-1992, 5 vol.; M.De Giorgio, *Le italiane dall'Unità a oggi*, Laterza, Bari 1992.

Vezi şi: căsătorie; familie; feministe, mişcări; copilărie; legislaţie socială; prostituţie; sănătate; sufragete; vrăjitorie.

feministe, mişcări,
mişcări care revendică emanciparea femeilor din condiţia de inferioritate juridică şi socială şi eliberarea lor de condiţionările impuse de modelele predominante ale bărbaţilor în relaţiile dintre sexe.

■ *Lupta pentru emancipare.* Primele revendicări de egalitate între cele două sexe s-au manifestat spre sfârşitul sec. XVIII, având rădăcini adânc înfipte în „cultura drepturilor" din perioada iluministă şi în schimbările structurale aduse rolului femeii după modelul familiei burgheze (v. familie). În cercurile de femei apărute în Franţa în timpul Revoluţiei o mare răspândire au avut *Declaraţia drepturilor femeii şi ale cetăţenei*, redactată de Olympia de Gourges (1790) şi *Revendicarea drepturilor femeilor*, a engelzoaicei Mary Wollstonecraft (1792). Codul napoleonian şi Restauraţia au blocat însă în faşă procesul de emancipare.

■ *Chestiunea sufragiului.* El a fost relansat la jumătatea sec. XIX în SUA şi Marea Britanie de mişcarea sufragetelor (v.), care revendica dreptul de vot şi pentru femei. Spre sfârşitul sec. XIX mişcări şi congrese ale femeilor au lărgit din nou dimensiunile dezbaterilor dincolo de simpla problemă electorală, datorită şi impulsului dat chestiunii feminine de mişcarea socialistă; în puternică discrepanţă şi în interiorul unui cadru mai tradiţional decât m.f. de tip laic şi socialist, a fost în schimb contribuţia dată de organizaţiile de femei catolice. În Italia A.M.Mozzoni a înfiinţat în 1881 Liga promotoare a intereselor femeilor, în timp ce A. Kuliscioff în lucrarea sa *Monopolul bărbaţilor* (1890), a pus problema inferiorităţii sociale şi juridice a femeii. M.f. s-au dezvoltat şi în Rusia ţaristă, iar prezenţa mai multor femei în grupul conducător bolşevic (I.Armand, A. Kollontai, C. Zetkin) a încurajat aprobarea unor legi privitoare la emanciparea femeii după revoluţia din 1917. În sec. XX dreptul de vot al femeilor (deja acordat între 1893 şi 1908 în Noua Zeelandă, Australia, Finlanda şi Norvegia, cât şi în mai multe state din SUA între 1869 şi 1920) a fost recunoscut cu întârziere (1918, Austria şi Germania; 1928, Marea Britanie; 1945, Franţa; 1946, Italia), dar între timp se maturizaseră premisele pentru noi revendicări pe plan juridic, profesional, salarial şi asistenţial, din 1910 mereu amintite în ziua de 8 martie, ziua internaţională a femeii, instituită de consiliul mondial al m.f.

1

2

3

4

1. O manifestaţie de sufragete în Marea Britanie la începutul sec. XX. 2. Emmeline Pankhurst, lider al mişcării sufragetelor britanice, este arestată în timpul unei manifestaţii. 3. La Londra, o manifestaţie a Women Institute, din 1938, înfăţişează, prin vestimentaţia specifică diferitelor epoci, etapele luptei şi cuceririlor mişcării femeilor. 4. O manifestaţie feministă în Italia în anii '80.

■ *Feminismul.* În perioada de după al doilea război mondial în Italia temele complexe ale protecției și asistenței femeilor au fost puse în discuție de Uniunea Femeilor Italiene, legată de partidele de stânga, în timp ce în domeniul catolic acționa Centrul Italian al Femeilor. Începând cu anii '60 s-au afirmat în SUA (Women's Lib) și în Europa (Mișcarea de eliberare a femeilor), curente filosofice care au dat naștere feminismului (emblematică a fost contribuția americancei B. Friedan cu lucrarea ei *Mistica feminității,* 1963): chestiunea femeii înceta de a mai fi pusă doar în termeni exclusivi de revendicare a unei egalități juridice, pentru a antrena în mod și mai radical elementele structurale ale relațiilor cu lumea bărbaților, începând cu sfera sexualității (unde era criticată condiția subalternă a femeii față de tradiționalele modele dominante ale masculinității), în căutarea și spre valorificarea identității feminine specifice. În această acțiune, o deosebită importanță a avut-o, chiar și într-o dimensiune elitistă, activitatea micilor grupuri de „autoconștiință". Bătălia pentru „eliberarea" femeii a avut în Italia rezultate semnificative în anii '70, o dată cu instituirea divorțului, aprobarea noului drept al familiei, care decreta egalitatea soțului și a soției, și nepedepsirea avortului. În anii '80, atenția s-a concentrat asupra „acțiunilor pozitive" pentru a face să devină efective în societate drepturile câștigate în plan juridic și pentru a asigura „șanse egale" de realizare profesională și de reprezentanță politică. În anii '90 înseși fondatoarele mișcării feministe (cu B. Friedan în frunte) au inițiat o revizuire critică a unor poziții luate în materie de maternitate și de egalitate a rolurilor, a căror funcție, la început accentuat polemică, risca să încurajeze mai degrabă o omologare a modelelor masculine decât o depășire originală a lor.

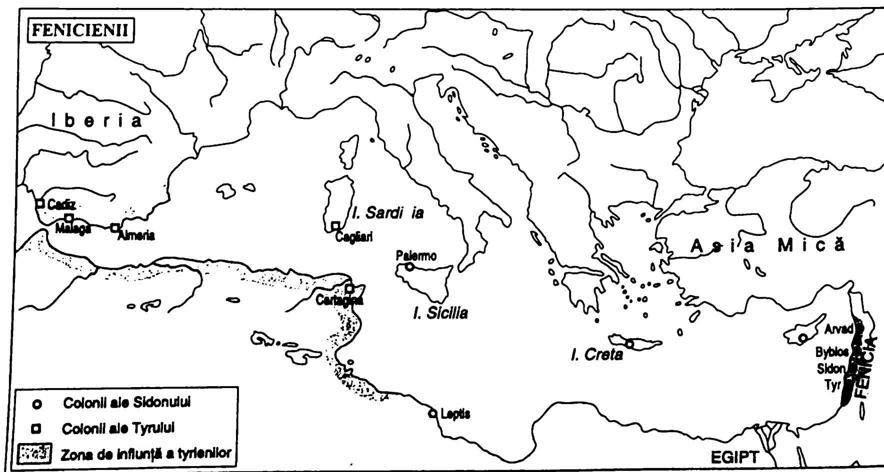
Vezi și: căsătorie; femeie; familie; legislație socială; sexualitate; sufragete.

feniani, societate secretă revoluționară irlandeză, înființată în 1858 de J. O'Mahonny pentru obținerea independenței Irlandei de sub stăpânirea Marii Britanii, chiar și cu ajutorul terorismului. A avut o răspândire de masă și a fost desființată printr-o acțiune represivă a forțelor engeze din 1865-1867.

fenicieni, nume dat de greci popoarelor semite care locuiau pe coastele actuale ale Libanului și Israelului.

■ *Orașe-state maritime.* Vechi și puternice au fost legăturile primelor așezări feniciene cu cultura canaaneană de pe coasta siriană. Dacă portul Byblos intrase în relații cu Egiptul încă de la începuturile mileniului III î.Hr., îndeplinind împreună cu Ugarit un rol important în comerțul din regiune, f. s-au dedicat unei activități maritime regulate abia în a doua jumătate a mileniului II î.Hr. Așa cum o atestă și descoperirile din arhiva din Tell-el-Amarna, principatele de coastă precum Byblos și Tyr intrau pe deplin în acea epocă în ansamblul de relații internaționale din aria mediteraneană, cu pământul lor fertil așezat strategic între cele mai bogate două zone din lumea cunoscută (Egiptul și Mesopotamia) în mod firesc chemat spre a avea o funcție de intermediere.

■ *Influența în toată M. Mediterană.* Răsturnările provocate în Mediterana de invazia „popoarelor mării"

(v.). în jurul anului 1200 î.Hr. au determinat dezvoltarea puterii f., exemplu de expansiune economico-comercială, fără intervenţie militară. Între sfârşitul mileniului II şi începutul mileniului I î.Hr., f. au îndeplinit un rol de primă importanţă, mai ales datorită activităţii celor două oraşe-port: Sidon şi Tyr: mai întâi regele Tyrului, Hiram, care în sec. X a întreţinut relaţii cu regele Israelului, Solomon, a extins influenţa feniciană asupra Ciprului; mai târziu, o serie de colonii au fost create în Africa şi Spani Cartagina (v.) şi Tartesus au fost cele mai celebre. În această epocă, f. s-au bucurat de o hegemonie culturală care a dus, printre altele, la răspândirea scrierii lor alfabetice. Supremaţia lor navală a trebuit să se confrunte curând cu prezenţa oraşelor greceşti, dar puterea asirienilor a fost cea care a pus capăt dezvoltării civilizaţiei feniciene. Sidonul a căzut în 675 î.Hr. şi un secol mai târziu, oraşul Tyr a trebuit să se supună stăpânirii Babilonului. Coloniile au continuat să păstreze viu rolul tradiţional de promovare a comerţului şi de mediere culturală; o oarecare autonomie a fost recăpătată sub dominaţia persană: Fenicia a fost transformată în provincie imperială, iar flota sa a constituit un punct de rezistenţă pentru Ahemenizi. Când Alexandru cel Mare a cucerit regiunea, oraşul Tyr a încercat să reziste, dar a trebuit să capituleze după un lung asediu în 332 î.Hr. ■ *Instituţii politice şi religioase.* F. erau divizaţi din punct de vedere politic: fiecare oraş era suveran, guvernat de un monarh, în general ereditar, ajutat de un sfat al bătrânilor, expresie a oligarhiei formată din negustori şi armatori care îi limitau puterea. Religia de tip naturalist şi politeist nu se deosebea de aceea a altor popoare din regiune; este atestat faptul că apelau şi la sacrificiile umane. **Bibliografie:** S. Moscati, *Il mondo dei Fenici*, Mondadori, Milano 1979.

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN

Ferdinand I de Habsburg (Alcalà de Henares 1503-Viena 1564), rege al Boemiei şi Ungariei (1526), împărat (1556-1564). Fratele împăratului Carol V, s-a căsătorit cu Anna Jagiełło, sora lui Ludovic II, regele Ungariei şi al Boemiei, ale cărui coroane le-a moştenit la moartea lui. Desemnat drept urmaş de către Carol V, F. a contribuit la împăcarea dintre protestanţi şi catolici, negociind pacea de la Augsburg (1555; v.), şi, o dată ajuns împărat, a promovat mai multe iniţiative de reformă catolică. Pe domeniile sale directe şi-a organizat într-o manieră mai modernă guvenarea instituind Consiliul aulic de război. A lăsat moştenire domeniile fiilor săi: Maximilian (Imperiul, Boemia, Ungaria şi Austria Inferioară), Ferdinand (Austria Anterioară) şi Carol II (Austria Interioară).

Ferdinand II de Habsburg (Graz 1578-Viena 1637), împărat (1619-1637). Fiu al lui Carol II, rege al Boemiei (1617) şi al Ungariei (1618), a acentuat politica de restaurare catolică în Boemia, provocând o revoltă împotriva trimişilor săi la Praga (1618), ceea ce a dus la declanşarea Războiului de treizeci de ani. Încoronat ca împărat (1619), graţie victoriilor asupra electorului palatin Frederic, ales rege al Boemiei (bătălia de la Muntele Alb, 1620), şi asupra regelui danez Christian IV (1629) i-a bătut pe principii protestanţi germani, pe care, prin Edictul de restaurare (1629) i-a privat de drepturile obţinute. Însă nu a reuşit să împiedice intervenţia în conflict a Suediei (1631) şi Franţei, care s-a dovedit a fi fatală pentru visele sale de hegemonie.

Ferdinand III de Habsburg (Graz 1608-Viena 1657), împărat (1637-1657). Fiu al lui Ferdinand II, în timpul Războiului de treizeci de ani i-a învins pe suedezi la Nordlingen (1634), dar silit apoi să semneze pacea din Westfalia (1648), a văzut prăbuşindu-i-se visele de expansiune cultivate de către Habsburgi.

ARAGÓN

Ferdinand II Catolicul (Sos 1452-Madrigalejo 1516). F.V. ca rege al Siciliei (1468-1516) şi al Castiliei (1474-1504), rege al Aragónului (1479-1516), F. III ca rege al regatului Neapole (1503-1516). În 1469 căsătorindu-se cu Isabela de Castilia a realizat unirea personală a regatelor Aragón şi Castilia, care au continuat totuşi să fie guvernate separat, păstrându-şi fiecare propriile instituţii juridico-administrative. După încheierea *reconquistei* împotriva arabilor prin cucerirea Granadei (1492), F. şi Isabela (numiţi „Regii catolici") au centralizat structurile de conducere ale domeniilor lor şi au acordat sprijin călătoriilor peste Ocean şi în primul rând celei a lui C. Columb. Obţinând înfiinţarea unei Inchiziţii spaniole (v.), în 1492 F. a decretat expulzarea evreilor din Castilia, iar în 1502 pe cea a musulmanilor neconvertiţi la creştinism. În politica externă a urmărit o orientare antifranceză constantă, reuşind să dobândească Cerdagne şi Roussillon (1493), regatul Neapole (1503) şi Navarra (1512).

AUSTRIA

Ferdinand I (Viena 1793-Praga 1875), rege al Ungariei (1830-1848), împărat al Austriei (1835-1848), fiu al lui Francisc I. Bolnav de epilepsie, a guvernat ajutat de un Consiliu de stat condus de Metternich. În urma mişcărilor revoluţionare din 1848, a fost silit să părăsească Viena şi, pentru a salva continuitatea monarhiei habsburgice, a fost convins să abdice în favoarea nepotului său Franz Joseph.

BULGARIA

Ferdinand de Saxa-Coburg-Gotha (Viena 1861-Coburg 1948), prinţ (1887-1908) şi ţar al Bulgariei (1908-1918). Chemat de parlament să-i urmeze lui Alexandru de Battenberg, a proclamat totala independenţă a ţării de sub dominaţia Imperiului otoman, devenind ţar (1908). A dus o politică expansionistă, urmărind obiectivul creării unei „Bulgarii mari".

Aliindu-se cu Imperiile Centrale în primul război mondial, după înfrângere a fost silit de armată să abdice în favoarea fiului său, Boris.

CASTILIA ŞI LEÓN

Ferdinand III cel Sfânt (n. 1199-Sevilla 1252), rege al Castiliei (1217-1252) şi al Leónului (1230-1252). Fiu al lui Alfons IV de León şi al Berengariei de Castilia, a realizat unificarea administrativă a domeniilor sale. A recucerit, luându-le înapoi de la arabi, Cordoba (1236), Murcia (1243), Sevilla. A înfiinţat universitatea de la Salamanca (1239) şi a impus limba castiliană ca limbă naţională. Papa Clement X l-a proclamat sfânt (1671).

NEAPOLE

Ferdinand I, sau **Ferrante** (n. circa 1435-m. 1494), rege al Regatului Neapole (1458-1494). Fiu natural al lui Alfons V de Aragón, şi-a văzut regatul în permanenţă ameninţat de familia de Anjou, susţinută de baronii ostili centralismului său. Politica sa diplmatică abilă i-a permis să-şi păstreze totuşi tronul şi să facă din Neapole unul din cele mai de seamă centre ale Renaşterii.

PARMA ŞI PIACENZA

Ferdinand de Bourbon (Parma 1751-1802), duce de Parma şi Piacenza (1765-1802). Fiu al lui Filip de Bourbon şi al Luizei Elisabeta a Franţei, după căsătoria (1769) cu Maria Amalia, fiica Mariei Tereza de Austria, a schimbat politica filofranceză a tatălui său şi şi-a îndreptat atenţia spre Viena. După ce a pierdut tronul în urma ocupaţiei napoleoniene a ducatului (pacea de la Lunéville, 1801), a refuzat titlul de rege al Etruriei care i-a fost oferit şi l-a cedat fiului său, Ludovic.

REGATUL CELE DOUĂ SICILII

Ferdinand I de Bourbon (Neapole 1751-1825), rege al celor Două Sicilii (1816-1825), deja F. IV ca rege al regatului Neapole (1759-1816) şi F. III ca rege al Siciliei (1759-1816). Urmându-i tatălui său Carol VII, după ce acesta primise coroana Spaniei, câtva timp i-a continuat politica reformatoare, păstrând în slujba lui pe ministrul B. Tanucci, dar după căsătoria cu Maria Carolina de Habsburg (1768) şi-a îndreptat atenţia în mod hotărât spre Austria. Intrând în război cu Franţa, a trebuit să se refugieze în Sicilia, în timp ce la Neapole era proclamată Republica Partenopee (1798). Reîntors la Neapole puţin mai târziu, s-a răzbunat cu cruzime împotriva republicanilor, dar a trebuit din nou să se refugieze în Sicilia în 1806, când Napoleon l-a impus ca rege al regatului Neapole, mai întâi pe fratele său Joseph, şi mai târziu pe Joachim Murat. Reinstaurat în regatul Neapole în 1815, F. a unificat regatul Neapole şi Sicilia în Regatul celor Două Sicilii. Mişcările liberale din 1820 l-au obligat să promulge constituţia, dar F. a reuşit să obţină sprijinul armat al Austriei şi a iniţiat o represiune extrem de dură.

Ferdinand II de Bourbon (Palermo 1801-Caserta 1859), rege al Celor Două Sicilii (1830-1859). Fiu şi urmaş al lui Francisc (Francesco) I, după o deschidere iniţială spre reforme (răsturnarea feudalismului în Sicilia, 1841) a dus o politică de reprimare violentă a mişcării liberale. Forţată şi provizorie a fost şi promulgarea constituţiei în 1848, an în care a înăbuşit în sânge revolta siciliană, dând ordin să fie bombardată Messina şi meritându-şi numele de „Regele Bombă" care i s-a dat din această cauză. În ciuda atenţei pe care a acordat-o problemelor economice şi comerciale (a pus să se construiască prima linie feroviară din Ialia: Neapole-Portici, 1839), domnia sa a devenit din nefericire faimoasă în toată Europa ca un exemplu de absolutism obscurantist.

SPANIA

Ferdinand VII (San Ildefonso 1784-Madrid 1833), rege al Spaniei (1808 şi 1814-1833). Fiu al lui Carol IV, s-a urcat pe tron după abdicarea forţată a tatălui său î faţa invaziei franceze, dar a fost la rândul său silit să abdice de către Napoleon şi ţinut prizonier în Franţa până în 1814. Reîntors în Spania, a instaurat un regim de teroare, a abolit constituţia în 1812 şi a dizolvat Cortesurile, provocând revolta din Cadiz (1820). În timp ce n-a reuşit să pună capăt nicicum rebeliunii simultane din coloniile din America, a înăbuşit mişcările liberale din interior cu ajutorul Sfintei Alianţe (1823), suprimând constituţia, pe care fusese obligat să o pună din nou în vigoare în 1820. Revocarea legii salice, hotărâre luată de el în 1830 în favoarea fiicei sale Isabela II, privându-l în felul acesta, pe fratele său, Carlos, de dreptul la succsune, a stat la originea primului război carlist (v. carlişti).

TOSCANA

Ferdinand I de Medici (Florenţa 1549-1609), mare duce al Toscanei (1587-1609). Cardinal, fiul mai mic al lui Cosimo I, a revenit la condiţia laică pentru a-i putea urma la conducere fratelui său Francesco I. A contribuit la dezvoltarea portului Livorno şi a lucrărilor de asanare din zonă. A încercat o apropiere de Franţa, căsătorindu-se cu Maria Cristina de Lorena, dar marele ducat a rămas de fapt sub influenţă spaniolă.

Ferdinand III de Lorena (Florenţa 1769-1824), mare duce al Toscanei (1790-1824). Urmându-i tatălui său Pietro Leopoldo devenit împărat, a dat mână liberă celor care se opuseseră reformelor sale. Destituit de trupele lui Napoleon între 1796 şi 1799 şi din nou în 1801, a recâştigat definitiv tronul în 1814, iar opera sa de restaurare s-a caracterizat prin sprit de toleranţă şi eficienţă administrativă.

Ferrara, oraş din Emilia-Romagna, capitală de provincie. De origine medievală timpurie (sec. VI), cedat papalităţii de Carol cel Mare în 774, s-a constituit în comună liberă în jurul anului 1100. În 1267 Obizzo II d'Este a obţinut titlul de „signore perpetuo" (senior perpetuu) al oraşului. Sub dinastia familiei d'Este, F. a

devenit un centru activ de producție agricolă, favorizată fiind de lucrările de asanare din teritoriu. În sec. XV-XVI a atins momentul de maximă splendoare, capitală a ducatului familiei d'Este, centru de importanță europeană în domeniul artistic și literar. În 1598 papa Clement VIII, profitând de o serioasă criză dinastică, a obținut din nou controlul direct asupra F., care, după ce familia d'Este s-a mutat la Modena, și-a pierdut astfel rangul de capitală.

■ CONCILIUL DE LA F., deschis la 8.I.1438, ca o continuare a celui de la Basel, s-a ocupat de reapropierea de Biserica ortodoxă, și a fost transferat în 1439 la Florența.

■ RĂZBOIUL F. (1482-1484), l-a opus pe papa Sixtus IV și Republica Veneția ducelui F., Ercole I d'Este, căruia i s-au aliat Ferdinand I de Neapole, Florența, Milano și Mantova. Conflictul s-a încheiat cu cucerirea regiunii Polesine de către Veneția.

Ferrari, *Andrea Carlo,* cardinal italian (Lalatta, Parma, 1850-Milano 1921). Episcop de Guastalla (1890-1891) și Como (1891-1894), în 1894 a fost numit cardinal și arhiepiscop de Milano. În această calitate a încercat să atenueze conflictele dintre catolicii moderați și intransigenți și să aibă relații destinse cu autoritățile civile după mișcările populare din 1898. A acordat multă atenție sectorului educativ și angajării sociale și a fost suspectat, din această cauză, de toleranță față de ideile moderniste, de către Curia romană.

Ferrari, *Giuseppe,* filosof și om politic italian (Milano 1811-Roma 1876). Elevul lui G. D. Romagnosi și prieten al lui C. Cattaneo, din timpul exilului său voluntar în Franța (1838-1859), în lucrările sale *Filosofia revoluției* (1851) și *Istoria revoluției în Italia* (1858) a devenit susținătorul unei soluții de tip federalist, republican și democrat în chestiunea națională. A opus filosofiilor idealiste și spiritualiste, cât și tradiției religioase, o „revelație științifică" destinată se pună bazele hegemoniei rațiunii și egalității tuturor oamenilor într-o societate de inspirație socialistă. La reîntoarcerea sa în Italia a fost ales deputat radical și senator.

Ferrucci, *Francesco,* om de arme din Florența (Florența 1489-Gavinana 1530). A jucat un rol de prim ordin în apărarea republicii Florența împotriva asediului armatei imperiale. Rănit și luat prizonier la Gavinana în încercarea de a respinge asediul, a fost omorât de către F. Maramaldo, după ce i-a adresat fraza devenită de-acum celebră: „Tu omori un om mort"

Ferry, *Jules-François-Camille,* om politic francez (Saint Dié 1832-Paris 1893). Radical și anticlerical, primar al Parisului (1870-1872) și ministru al învățământului (1879-1880 și 1883) a fost președinte al Consiliului (1880-1881, 1883-1885). Pe plan intern, a inaugurat o politică de riguroasă laicizare; dizolvând câteva ordine religioase (1880), a introdus învățământul primar laic, obligatoriu și gratuit (1883); a promulgat legile cu privire la liberatea de întrunire și a presei (1881) și de organizare sindicală (1884). Susținător al imperialismului colonial, a impus protectoratul asupra Tunisiei (1881), a cucerit Tonkin (1884) și a ocupat Congo și Madagascar (1885).

feudalism,

orânduirea politică, economică și socială predominantă în Europa medievală. Numele derivă de la feudă (din franconă *feh-od,* posesie de vite), care desemna bunurile mobile și imobile donate de o căpetenie soldaților săi în schimbul serviciilor aduse. Pe baza acestui aspect material (echivalent cu beneficiul, v.), s-a ridicat un sistem complex de relații personale. Istoriografia de dată recentă a încercat să deosebească un triplu nivel de instituții: 1) organizarea publică, care cuprindea ansamblul instituțiilor politice (regate, comitate, mărci etc.); 2) raporturile de vasalitate și feudele miliare legate de fielitatea față de seniori; 3) puterile seniorului crescând pe baza marilor posesiuni de teren și a protecției pe care cei puternici o exercitau asupra populației rurale.

■ *Clientela de vasali în Imperiul carolingian.* Contopirea dintre instituțiile barbare și moștenirea romană (în special relația dintre *clientes* și stăpâni, cărora li se supuneau în mod liber) a contribuit la nașterea vasalității, legătură specială de fidelitate personală prin care, încă din sec. VII, suveranii barbari îi legau de ei pe colaboratorii lor. Tendința societății de a se organiza pe baza unor raporturi personalitate de fidelitate a fost utilizată pe deplin de suveranii carolingieni. Astfel, vasalitatea a avut o mare importanță în Occident, reprezentând un puternic liant de coeziune politică. Prin ritualul *immixtio manum* (încrucișarea mâinilor), vasalul se lega de monarh, încredințându-i propria persoană *(commendatio)* și realizând un raport bilateral înte subiecți inegali pe plan social, pecetluit printr-un jurământ de credință. Apelul la legăturile de vasalitate pentru a-și asigura fidelitatea propriilor armate a devenit curând o obișnuință și pe lângă cei mai puternici reprezentanți ai nobilimii. Asemenea raporturi, deși necontrolate în mod direct, au fost recunoscute de puterea regală și de cea imperială întrucât constituiau un instrument eficient pentru convocarea armatei. Răspândirea rețelei de legături de vasalitate autonome a dus la apariția unor potentați militari dispunând de o largă autonomie politică, întărită prin instituția imunității, prin care suveranul îi acorda vasalului scutirea de jurisdicția funcționarilor regali. Inițial acordată doar mănăstirilor și bisericilor episcopale, imunitatea a fost revendicată de mulți seniori laici, când în epoca postcarolingiană a slăbit controlul puterii centrale asupra periferiei imperiului.

■ *Feuda-beneficiu în sec. IX și X.* Vasalitatea presupunea prestarea unui *servitium*, de cele mai multe ori de tip militar de la vasal la senior, dar cerea și o recompensă. În sec. VIII aceasta se reducea doar la întreținerea vasalului pe cheltuiala seniorului, dar curând s-a transformat în concesionarea unor porțiuni din posesiunile sale de pământ (feudă sau beneficiu). În sistemul carolingian și funcțiile publice au căpătat forma dublă de *servitium* ce trebuie recompensat și de *beneficium*, întrucât implicau o serie de avantaje, precum dreptul de a participa la intrările în vistierie și de a se bucura de ospitalitatea gratuită când funcționarul se plimba în interiorul provinciei sale (privilegiul „albergaria", găzduire). În sec. IX, concomitent cu afirmarea ideii că feuda-beneficiu încredințată ar trebui să fie proporțională cu entitatea serviciului prestat de vasal, datează și primele atestări cu privire la multitudinea omagiilor: obținând o multitudine de beneficii de la diferiți seniori, unii vasali au adaptat în favoarea lor raporturile de vasalitate. În 877 *Capitularul de la Quierzy* al lui Carol cel Pleșuv admitea ca feudele mai mari și funcțiile legate de acesta să devină ereditare.

FEUDALISM

Omagiul în epoca feudală

Iată, unul în fața celuilalt, doi oameni. Unul care vrea să slujească, celălalt care acceptă și dorește să fie șef. Primul își împreunează mâinile și le pune, așa unite, în m^inile celuilalt: un simbol clar de supunere, a cărui semnificație era uneori subliniată și mai tare de gestul de îngenunchere. Personajul care își oferă mâinile pronunță în același timp și câteva cuvinte, scurte, prin care se recunoaște „omul" celui care stă în fața lui. Pe urmă, șef și subordonat se sărută pe gură; simbol al înțelegerii și al prieteniei. Acestea sunt gesturile – foarte simple, și tocmai din această cauză, capabile să emoționeze, în cel mai înalt grad, sufletele atât de sensibile la aparențe – care aveau darul să creeze una din cele mai puternice legături sociale pe care le-a cunoscut epoca feudală. Ceremonia, de sute de ori descrisă sau menționată în texte, pe sigilii, în miniaturi, în basoreliefuri se numea omagiu (în germană Mannschaft*). Pentru a desemna persoana superioară pe care o crea, se folosea simplul nume, cât se poate de general, de „senior" Subordonatul e adesea numit, pur și simplu, „omul" acestui senior. Uneori, pentru mai multă precizie, „omul său cu gura și cu mâinile" Dar sunt folosiți și termeni mai specifici: vasal, sau cel puțin până la începuturile sec. XII,* accommendato*. Conceput în felul acesta, ritualul era lipsit de orice amprentă creștină. O asemenea carență, explicabilă în baza îndepărtatelor origini germanice ale simbolisticii sale, nu putea să dăinuie într-o societate în care aproape nu era posibil să admiți ca fiind valabilă o promisiune care să nu-l aibă pe Dumnezeu drept garant. Acest omagiu, în forma sa, n-a fost schimbat niciodată: dar, după cât se pare, încă din epoca carolingiană, i s-a suprapus un al doilea ritual chiar religios: cu mâna întinsă pe Evanghelie și pe relicve, noul vasal jura credință seniorului. Era așa-numita „credință" (în germană* Treue *și în vechime* Hulde*). Ceremonialul se desfășura, așadar, în două etape. Cele două faze, totuși, nu aveau câtuși de puțin aceeași valoare.*

„Credința" într-adevăr, nu avea nimic specific. Existau mii de motive care considerau necesar jurământul de fidelitate, într-o societate agitată, unde neîncrederea constituia o regulă, iar recursul la pedeapsa divină părea să fie una din puținele piedici care aveau o anumită eficacitate. Era folosit în momentul intrării într-o funcție de către ofițerii regelui sau ai seniorului din orice clasă. Era cerut de bunăvoie de căre prelați clericilor; uneori de către stăpânii de pământuri țăranilor. Spre deosebire de omagiu care, angajându-l pe individ dintr-o dată și în întregime, era considerat, în general, ca irepetabil, această aproape banală promisiune putea fi repetată de mai multe ori față de aceeași persoană. Există deci mai multe acte de „credință" În plus, când cele două ritualuri erau unite, superioritatea omagiului reieșea, de asemeni, din locul pe care-l ocupa în cadrul ceremoniei. Era întotdeauna primul. Era, de altfel, singurul care făcea să fie implicați în strânsă uniune, cei doi bărbați; credința vasalului constituia o obligație unilaterală, căreia rar îi corespundea, din partea seniorului, un jurământ paralel. Omagiul, într-un cuvânt, era cel care creea cu adevărat relația de vasalitate, sub dublu aspect: de dependență și protecție. Legătura creată în acest fel dura, în mod teoretic, cât timp durau viețile celor pe care-i unea. Se desfăcea, însă, îndată ce moartea punea capăt uneia sau alteia dintre cele două vieți.

MARC BLOCH, *Societatea feudală*, tr. it., Einaudi, Torino 1949

1. Un cavaler înfățișat într-un gest de omagiu înaintea seniorului. 2. Ceremonia de investitură a unui cavaler. 3. Un senior îi întâmpină pe vasali, în timp ce soldații îi cheamă pe oameni la strânsul recoltei pe câmp. 4. Împăratul Carol cel Pleșuv, care prin Capitularul de la Quierzy din 877 a recunoscut transmiterea ereditară a feudelor mari.

■ *Prima perioadă feudală.* În sec. X şi XI dezvoltarea seniorilor de *ban* (v. senioria) şi dreptul de ereditate asupra funcţiilor publice neutralizaseră de-acum de fapt puterea regelui asupra teritoriilor pe care le stăpânea în mod formal, dar pe care le concesionase sub formă de feude. Şi împăraţii din casele de Saxonia şi Franconia, când acordau persoanelor laice sau ecleziaştilor privilegii sau imunităţi, nu făceau altceva decât să confirme nişte situaţii de fapt, independente de voinţa lor. În 1037 *Constitutio de Feudis* a împăratului Conrad II Salicul a stabilit dreptul de ereditate şi a feudelor mici, pentru a încerca să slăbească puterea vasalilor mari (de care depindeau aceste feude) şi care de-acum scăpaseră definitiv de sub controlul său. De aceste procese Biserica nu a fost străină: în a doua jumătate a sec. XI reforma lui Grigore VII a încercat să impună controlul papalităţii asupra diocezelor şi abaţiilor (v.), sustrăgându-le complexului de interese politice şi economice în care le atrăsese practica răspândită de a fi considerate beneficii feudale care puteau fi atribuite unor seniori laici. Pentru sec. X şi XI nu se poate, însă, vorbi de un stat feudal ca atare, pentru că puterile feudale erau lipsite de orice formă de coordonare bazată pe structuri ierarhice şi norme juridice bine precizate şi general acceptate.

■ *Feudalismul clasic.* După prima perioadă feudală a urmat, începând din sec. XII, perioada f. clasic (sau a doua perioadă feudală), în care vasalitatea şi feuda au fost organizate într-o orânduială deplin formalizată şi întemeiată pe culegeri sistematice de obiceiuri şi legi feudale. Fenomenul priveşte în mod special regatele normande din Anglia şi sudul Ialiei, dar şi principatele franco-latine care se formaseră în Răsărit prin intermediul cruciadelor, regatul Franţei sub Capeţieni şi principatele germane. În Italia centrală şi de nord expansiunea comunelor a împiediat deplina dezvoltare a orânduirii feudale, deşi era puternic reprezentată la ţară. Principala diferenţă între prima şi a doua perioadă feudală constă în faptul că în timp ce în epoca carolingiană acordarea de funcţii publice din partea regelui avea loc într-un context privat, ca o concesionare benevolă din partea suveranului către vasalul său, în sec. XII ne aflăm de-acum în faţa a două puteri publice bine consolidate: pe de o parte suveranul, pe de altă parte seniorul feudal, căruia îi erau transferate în permanenţă funcţii şi drepturi transmisibile pe cale ereditară. Posibilitatea din ce în ce mai mare a monarhiilor naţionale, care tocmai se năşteau, de a împiedica formarea de noi nuclee autonome de putere politico-militară şi de a se impune asupra potentaţilor feudali deja existenţi a permis integrarea puterilor feudale autonome într-o organizare statală centralizată: puterea vasalului se încadra într-o ierarhie de seniorii feudale, printr-o reţea de învestituri care racorda puterea celui mai mic dintre seniorii locali la o autoritate regală care-şi regăsise eficienţa şi puterea. Raporturile de subordonare personală tipice Evului Mediu timpuriu au fost astfel folosite pentru o aşezare ierarhică în interiorul regatului a puterilor feudale, care au fost golite de rolul lor politic prin folosirea din ce în ce mai masivă de către suveran a unei birocraţii profesioniste de funcţionari ca instrument de guvernare.

Bibliografie: M. Bloch, *La società feudale*, tr. it., Einaudi, Torino 1949; F.L. Ganshof, *Che cos'è il feudalesimo?*, Einaudi, Torino 1989.

Vezi şi: barbari; beneficiu; bizantin, Imperiul; birocraţie; Carolingieni; comună; curte; franci; guelfi şi ghibelini; învestitură, lupta pentru; longobarzi; monahism; normanzi; papalitate; Sfântul Imperiu Roman; seniorie şi principat; stat; şerbie.

Fianna Fail, partid politic irlandez întemeiat în 1927 de către E. De Valera, prin separarea aripii din Sinn Fein contrară tratatului de la Londra din 1921, care recunoştea independenţa Irlandei meridionale păstrând însă legături constituţionale cu coroana britanică. Partid cu majoritate relativă din 1932, F.F. a rămas la putere pentru o lungă perioadă în ultimii 60 de ani.

FIAT, siglă pentru Fabbrica Italiana Automobile Torino, înfiinţată la Torino, în 1899 de un grup de industriaşi, printre care şi Giovanni Agnelli. În 1903 a fost iniţiată producţia de vehicule industriale, urmată de cea de motoare marine şi pentru aeroplane şi, în ajunul primului război mondial, de vehicule militare. În perioada de după primul război mondial, activitatea a fost extinsă la sectorul siderurgic, feroviar şi de maşini agricole. Prin boom-ul de pe piaţa automobilistică de la sfârşitul anilor '50, FIAT, sub conducerea lui V. Valletta (1946-1966), a devenit cel mai mare complex industrial privat italian: maşinile sale utilitare (de la vechea Balilla până la Topolino, până la FIAT 600 şi 500) au fost protagonistele motorizării de masă în Italia. Prezidată de Gianni Agnelli din 1966, a căpătat structura unui holding multinaţional. A absorbit şi alte fabrici de automobile (Autobianchi, Lancia, Abarth, Alfa Romeo, Ferrari) şi controlează societăţi din sectoare diferite (Rinascente, Toro Assicurazioni, Snia Viscosa şi – indirect – Rizzoli - Corriere della Sera).

Fichte, *Johann Gottlieb,* filosof german (Rammenau, Dresda, 1762-Berlin 1814). Plecând de pe poziţii kantiene, a devenit, împreună cu Schelling şi Hegel, unul dintre cei mai de seamă exponenţi ai idealismului clasic german. A apărat Revoluţia franceză şi iacobinismul

(Contribuții la rectificarea părerilor publicului cu privire la Revoluția franceză, 1793) și în perioada războaielor napoleoniene a devenit un teoretician al pangermanismului și al naționalismului german *(Discursuri către națiunea germană,* 1807).

fier, răspândirea posibilității de prelucrare a fierului (cunoscut încă din mileniul III î.Hr.) a marcat sfârșitul perioadei preistorice (v. Epoca fierului): începând din sec. XII î.Hr., la început în Orientul Mijlociu, și mai târziu în Egipt și în cele din urmă (sec. IX-VIII î.Hr.), în Europa, f. a fost în mod sistematic întrebuințat la fabricarea uneltelor și a armelor.

■ *Evoluția prelucr˘rii fierului.* După o tehnică de prelucrare folosită până târziu în Evul Mediu, minereul de f. era topit, supunându-l unei temperaturi ridicate, la început în contact cu cărbunele de lemn, iar mai târziu în cuptoare speciale. Se forma în felul acesta o grămadă de fier ca spuma (spumă de fier) din care zgura era eliminată supunând-o în această stare incandescentă lovirii cu un ciocan (forjare). F. forjat obținut oferea posibilitatea de a putea fi modelat, prelucrat, cât și rezistență la coroziunea atmosferică. Cuptoarele primitive au fost supuse unor modificări care le-au permis să atingă temperaturi din ce în ce mai înalte, până când a făcut posibilă topirea spumei de fier, care deja din sec. XIV a dus la obținerea fontei; prin rafinarea fontei s-a ajuns la obținerea fierului î stare păstoasă mult mai ușor de prelucrat (sec. XVIII) și pe urmă în stare lichidă (sec. XIX), putând fi modelat în matrițe. În sec. XX fierul a fost încet-încet înlocuit în industrie de către oțel (v.).

Fieramosca, *Ettore,* om de arme napolitan (Capua, circa 1476-Valladolid 1515). A luptat pentru aragonezi în timpul venirii francezilor în regatul Neapole (1494). Mai târziu a fost șeful celor treisprezece cavaleri italieni în faimoasa bătălie de la Barletta (v.). În tradiția risorgimentală din sec. XIX a fost considerat ca un simbol al vitejiei italiene.

Fieschi, familie genoveză de orientare guelfă, a dat numeroși cardinali și doi papi: *Sinibaldo* (Inocențiu IV, 1243-1254) și *Ottobono* (Adrian V, 1276). *Gianluigi cel Tânăr* (1522-1547) a pus la cale „conjurația familiei F." împotriva lui Andrea Dòria (2.I.1547), care însă a fost descoperită.

Figaro, Le, cotidian francez publicat la Paris. Fondat în 1825 ca un săptămânal satiric, s-a transformat în cotidian politic în 1867. De orientare monarhică și ulterior republicană, conservator și moderat, chiar și astăzi exprimă o tendință de centru-dreapta.

Fiji, stat-arhipelag în Oceania. *Sup.:* 18 272 km². *Pop.:* 784 000 loc., din care 48,6 % indieni, 46,3 % fijieni, 1,7 % europeni. *Capit.:* Suva (pe insula Viti Levu). *Limba:* engleza (oficială), dialectele hindi și fijian. *Relig.:* creștină (53 %, predominant metodistă), hinduistă (38 %), musulmană (8 %). *Poziție geografică:* Oceanul Pacific de sud-vest, în Melanezia. *Forma de stat:* republică parlamentară. Explorată de către englezii J. Cook și W. Bligh în a doua jumătate a sec. XVIII, a devenit colonie britanică în 1874. În deceniile următoare, numărul de imigranți indieni a sfârșit prin a-l depăși pe cel al melanezienilor. După declararea independenței și integrarea în Commonwealth (1970), victoria electorală din 1987 a unei coaliții cu bază etnică indiană a provocat lovitura de stat militară a col. S. Rabuka (fijian), care a abrogat constituția și a hotărât ieșirea F. din Commonwealth. În 1990 o nouă constituție le interzicea indienilor accesul la funcții de conducere, provocând un exod în masă care a grevat extrem de greu asupra economiei arhipelagului, încât l-a determinat în 1997 pe însuși Rabuka să instituie o comisie pentru revenirea la un guvern multirasial și să avanseze o cerere de a fi readmis în Commonwealth.

Filangieri, *Gaetano,* jurist din Neapole (Neapole 1752-Vico Equense 1788). Consilier al lui Ferdinand IV, a devenit celebru în special pentru lucrarea sa *Știința legislativă* (1780-1785) care, întemeiată pe raționalismul iluminist, punea în evidență cu multă claritate multe tare istorice ale regatului Neapole (abuzuri feudale, disproporțiile dintre proprietățile funciare, privilegiile clerului, mizeria țăranilor).

Filioque, formulă, adăugată la Crezul niceno-constantinopolitan de către Biserica latină, care definește derivarea Sfântului Duh *(Qui ex Patre Filioque procedit)* din Tată și din Fiu. A fost cauza disensiunii dintre Biserica greacă și cea latină.

Filipine, stat insular în Asia de sud-est. *Sup.:* 300 000 km² Pop.: 68 278 000 loc., din care 96 % filipinezi. *Capit.*: Manila. *Limba*: tagalog (oficială), răspândite limba engleză și spaniolă. Relig.: catolică (minorități musulmane). *Poziție geografică*: între Oceanul Pacific și Marea Chinei de Sud și Marea Celebes. *Forma de stat:* republică prezidențială.

Dominația colonială extrem de îndelungată a arhipelagului, mai întâi din partea Spaniei și apoi a SUA, a creat o grea moștenire de sfâșieri etnice, religioase și sociale, pe care regimurile independente din sec. XX au avut numeroase dificultăți în a le soluționa.

Sec. XV-I î.Hr.
: În arhipelagul deja locuit de pigmoizi (negritos) populațiile indoneziene introduc cultivarea orezului și metalurgia.

Sec. I-VI d.Hr.
: Răspândirea influenței indiene prin intermediul statului indonchinez Fu-Nan.

Sec. X-XV
: Insulele F. intră în sfera de influență a regatelor indoneziene Srivijaya și Madjapahit. Răspândirea islamismului.

1521 F. Magellan descoperă arhipelagul.
1542 R. López de Villalobos explorează arhipelagul, căruia îi dă numele de F. în onoarea viitorului rege al Spaniei Filip II.
1565-1898
Dominaţia spaniolă. Cucerirea insulei Luzon şi întemeierea oraşului Manila (1571). Creştinarea populaţiei (cu excepţia locuitorilor din Mindanao rămaşi musulmani şi din această cauză numiţi *moros).* Insulele F. îndeplinesc un rol de prim plan în comerţul mondial al mătăsii şi devin o bază pentru misiunile catolice în Extremul Orient.
1872 Mişcări ale ţăranilor împotriva ocupaţiei spaniole şi naşterea mişcării naţionaliste.
1896-1897
Revolta armată condusă de E. Aguinaldo; J. Rizal, fondator al Ligii Filipineze, este executat de spanioli (1896).
1898 Război hispano-american. Aguinaldo proclamă independenţa insulelor F., dar tratatul de la Paris cedează ţara SUA.
1899-1935
După reprimarea mişcării de independenţă a lui Aguinaldo (1899-1901), SUA acordă insulelor F. o autonomie limitată (1907), mai târziu autoguvernarea (1916) şi o constituţie proprie.
1941-1945
În timpul celui de-al doilea război mondial grupuri naţionaliste colaborează cu ocupanţii japonezi, împotriva cărora luptă, în schimb mişcarea comunistă de rezistenţă Hukbalahap (Armata Populară Antijaponeză, Huk), care la sfârşitul războiului refuză să depună armele şi păstrează sub control o bună parte a ţării.
1946-1954
Declaraţia de independenţă şi proclamarea republicii. Guvernul filipinez rămâne în sfera de influenţă a SUA: pact de asistenţă militară (1947), tratat de apărare (1951), aderarea la SEATO (1954)
1965-1986
Preşedinţia, apoi dictatura lui F. Marcos. Se reia lupta de gherilă a grupului filochinez Noua Armată a Poporului (NPA) şi a Frontului Moro de Eliberare Naţională (MNLF), împotriva cărora Marcos proclamă în 1972 legea marţială.
1983 Principalul exponent al opoziţiei, Benigno Aquino, este asasinat la reîntoarcerea din exil.
1984 În ciuda victoriei electorale a opoziţiei, Marcos rămâne la conducere.
1986 La alegerile prezidenţiale se afirmă candidata opoziţiei Corazón Aquino, văduva lui Benigno; o revoluţie populară nonviolentă îl constrânge pe Marcos să-şi dea demisia, după care fuge în SUA.
1986-1992
C. Aquino iniţiază tratative cu gherila. Încercările de lovitură de stat sunt dejucate prin loialitatea armatei conduse de generalul F. Ramos. Se agravează recesiunea economică şi datoria externă, este blocat proiectul de reformă agrară.
1992 Generalul Ramos iese invingător în alegerile prezidenţiale. Desfiinţarea bazelor militare americane şi relansarea dialogului cu luptătorii gherilei islamice şi comuniste.
1996 Acord pentru crearea unei zone autonome musulmane în insulele de sud ale arhipelagului. Nu încetează în schimb acţiunea NPA.
1997 C. Aquino şi cardinalul Sin, promotorii revoluţiei paşnice din 1986, conduc mişcarea de protest împotriva modificării constituţiei cerută de Ramos pentru a putea concura la un nou mandat prezidenţial.
1998 Liderul Partidului luptei maselor populare filipineze, J. Estrada, este ales preşedinte, într-o conjunctură socio-politică încărcată de mizerie şi corupţie.

BURGUNDIA

Filip II cel Îndrăzneţ (Pontoise 1342-Hal, Brabant, 1404) duce de Burgundia (1363-1404). A moştenit de la tatăl său, Ioan II cel Bun, regele Franţei, ducatul Burgundiei în 1363, iar prin căsătoria cu Margareta de Flandra a moştenit Flandra, Artois şi Franche-Comté (1384). În 1380 a devenit tutorele regelui Carol VI, în numele căruia a condus regatul din 1392, stârnind rivalitatea lui Ludovic d'Orléans, de aici luând naştere conflictul dintre armagnaci şi bourguignoni (v.).

FRANŢA

Filip II August (Paris 1165-Nantes 1223), rege al Franţei (1180-1223). Fiu şi urmaş al lui Ludovic VII, prin lupta lui hotărâtă împotriva marilor familii de feudali a fost primul suveran capeţian care a asigurat consistenţă teritorială şi stabilitate puterii monarhice în Franţa. Tot în politica antifeudală s-a înscris şi războiul dus împotriva lui Henric II al Angliei, care, prin domeniile sale din Aquitania şi Normandia, era vasal al regelui Franţei. F. s-a aliat mai întâi cu fiul acestuia, Richard Inimă de Leu, ajutându-l să-i urmeze tatălui său la tron, în defavoarea fratelui său, Ioan Fără de Ţară, şi participând alături de el la cea de-a III-a cruciadă (1190-1191), dar, reîntors în Franţa, a ocupat domeniile lui Richard din Normandia. Înfrânt la Fréteval (1194) şi Courcelles (1198) F. a trebuit să-i restituie feudele cucerite lui Richard, care însă a murit la puţin timp după aceea (1199). F. a reluat atunci lupta împotriva lui Ioan Fără de Ţară şi i-a smuls stăpânirea asupra

provinciilor Normandia, Anjou, Maine şi Touraine graţie victoriei decisive obţinute la Bouvines (1214).
Filip IV cel Frumos (Fontainebleau 1268-1314), rege al Franţei (1285-1314), fiu al lui Filip III cel Îndrăzneţ şi al Isabelei de Aragón. A consolidat structurile economice ale regatului revitalizând administrarea bunurilor statului, perfecţionând sistemul fiscal şi, prin schimbarea greutăţii şi a sistemului de batere a monedei, a revigorat moneda. Întărirea monarhiei a trecut apoi prin confruntarea dură cu marii feudali ai regatului, în primul rând cu regii Angliei şi aliatul lor, contele de Flandra, Guy de Dampierre: capturându-l în 1300, F. i-a luat comitatul. Oraşele flamande totuşi s-au revoltat, învingând armata franceză într-o bătălie crâncenă la Courtrai (1302) şi abi în 1304, prin bătălia de la Mons-en-Pévèle, F. a reuşit să-şi impună stăpânirea. Simultană acestor evenimente a fost apriga confruntare cu papa Bonifaciu VIII. După o primă răcire a relaţiilor, determinată de intenţia sa de a le impune taxe călugărilor francezi, în 1301 F. a revendicat dreptul de a judeca un episcop acuzat de a fi complotat împotriva coroanei regale. Bonifaciu VIII a convocat un conciliu al clerului francez pentru a judeca comportamentul suveranului şi prin bula *Ausculta fili* i-a cerut lui F. să renunţe la intenţia sa. F. a reacţionat convocând şi el, la rândul lui, pe reprezentanţii nobililor, ai clerului şi burgheziei (1302) într-o reuniune care le-a interzis episcopilor să participe la conciliul convocat de papă. Bonifaciu, prin bula *Unam Sanctam*, a enunţat atunci principiile superiorităţii papei asupra tuturor autorităţilor pământeşti şi l-a excomunicat pe F., care, drept răspuns, i-a trimis la rezidenţa papală de la Agnani pe consilierii săi Guillaume de Nogaret şi Sciarra Colonna pentru a-l aresta. După ce a murit Bonifaciu, F. şi-a sărbătorit triumful, făcând să fie ales pe tronul papal, cu numele de Clement V, francezul Bertrand de Got (1305) care în 1309 a transferat reşedinţa papalităţii la Avignon, sub controlul definitiv şi total al coroanei Franţei.
Filip VI de Valois (n. 1293-Nogent-le-Roi 1350), rege al Franţei (1328-1350). Fiu al lui Carol de Valois, la moartea vărului său Carol IV, ultimul dintre Capeţieni, a fost numit rege al Franţei. Dar şi-a văzut contestată coroana de Eduard III al Angliei, nepotul lui Filip IV cel Frumos, care a iniţiat Războiul de o sută de ani. Înfrânt la Écluse (1340) şi la Crécy (1346), a pierdut şi Calais şi a fost silit să accepte un armistiţiu.

HESSA

Filip Generosul (Marburg 1504-Kassel 1567), landgraf de Hessa (1509-1567). A aderat la luteranism (1524) şi a fondat universitatea reformată de la Marburg (1527). După reprimarea revoltei ţăranilor din Turingia, a fondat şi a condus Liga de la Schmalkalden (1531) în lupta împotriva împăratului Carol V. Înfrânt la Mühlberg (1547), a fost întemniţat de Carol V şi eliberat în 1552.

MACEDONIA

Filip II (n.382-Aigai 336 î.Hr.), rege al Macedoniei (359-336 î.Hr.). După ce a unificat ţara, eliminându-i pe principii locali, a fost preocupat de consolidarea graniţelor ei, luptând împotriva ilirilor, tracilor şi tesalienilor. Cucerirea cetăţilor Amfipolis, Potideia şi a altor centre legate de Atena l-a adus curând în stare de conflict cu acest oraş, în ciuda faptului că pacea semnată în 346 î.Hr. îi garanta supremaţia asupra Thessaliei. Prin *Filipicele* sale, Demostene i-a chemat pe toţi atenienii şi pe toţi grecii să facă front comun împotriva planurilor de hegemonie evidente ale lui F., care totuşi i s-au îndeplinit în urma victoriei de la Cheroneea, în 338 î.Hr.: Atena a trebuit să renunţe la Chersones, în timp ce au fost impuse o garnizoană macedoneană la Teba şi guverne oligarhice filomacedonene în tot Peloponesul. F. a încercat apoi să creeze o ligă elenică permanentă, cu arbitraj şi comandă militară macedoneană, iar pentru a o consolida a plănuit o mare expediţie împotriva perşilor. Convocând în Corint delegaţii din toate oraşele greceşti pentru a pune la punct organizarea ei, a căzut victimă unui complot de palat.
Filip V (n. 237-Amfipolis 179 î.Hr.), rege al Macedoniei (221-179 î.Hr.). Ajuns pe tron foarte tânăr, s-a aliat cu Hannibal în timpul celui de-al doilea război punic. Dorinţei lui de a pune mâna pe Rhodos şi Pergam i s-a opus o coaliţie între atenieni şi romani, care l-au înfrânt la Kynoskephalai în 197 î.Hr. De atunci a întreţinut relaţii bune cu Roma, dar încercând să-şi întărească stăpânirea asupra Greciei.

SPANIA

Filip II (Valladolid 1527-Escorial, Madrid, 1598), rege al Spaniei (1556-1598) şi al Portugaliei (1580-1598), fiu al lui Carol V şi al Isabelei de Portugalia.
■ *Formarea şi debutul politic.* F. a crescut la curtea mamei, într-un climat de catolicism auster, formându-şi un caracter rece, meticulos şi rigid în plan religios. Numit regent al Spaniei (1544), a întreţinut contacte epistolare constante cu tatăl său, de la care primea directivele politice. Din 1548 până în 1551 a călătorit prin toate domeniile coroanei Spaniei şi ale Imperiului. S-a căsătorit cu Maria Emanuela a Portugaliei (1543), de la care l-a avut pe don Carlos (m. 1568); apoi cu Maria Tudor, regina Angliei (1554), cu Elisabeta de Valois (1560) şi în sfârşit cu Anna de Austria (1570), care i-a dăruit cinci fii, dintre care doar Filip III a supravieţuit.
■ *Politica externă.* Abdicarea de la Bruxelles (1556) a lui Carol V a făcut din F. şeful recunoscut al Habsburgilor, oferindu-i posibilitatea de a duce o politică de dominaţie absolută în Europa şi în lume, graţie coroanei Castiliei (împreună cu imperiul colonial american), Aragónului, Siciliei şi regatului de Neapole, ducatului Milano şi a Ţărilor de Jos. Prin pacea de la Cateau-Cambrésis (1559), F. a pecetluit controlul absolut al Spaniei

asupra peninsulei italiene. Siguranţa rutelor comerciale în sudul Mediteranei a fost asigurată prin victoria de la Lepanto împotriva turcilor (1571), care i-a permis să semneze un armistiţiu de durată cu sultanul (1578), dar politica de expansiune a atins apogeul atunci când prin stingerea dinastiei portugheze, Portugalia a trecut printr-o uniune personală în stăpânirea lui F. (1580). Politica de uniformizare religioasă şi administrativă pusă în practică de F. în teritoriile spaniole a dus la opoziţia, şi, mai tâziu, la revolta Ţărilor de Jos, susţinute de Anglia şi Franţa; în ciuda reprimării, încredinţate ducelui de Alba şi mai târziu a încercării de recucerire pusă la cale de Alessandro Farnese (1586), înfrângerea Invincibilei Armada de către englezi (1588) l-a împiedicat să pună stăpânire pe provinciile protestante rebele care, în 1579, se aliaseră în Uniunea de la Utrecht, proclamându-şi independenţa. F. a intervenit şi în războaiele religioase din Franţa, aliindu-se cu Liga catolică (1584) pentru a susţine, împotriva lui Henric IV de Bourbon, dreptul la tron al fiicei sale Isabela Clara Eugenia. Opoziţia Stărilor Generale (1593) şi convertirea lui Henric IV de Bourbon la catolicism l-au silit, însă, să încheie pacea cu el la Vervins (1598).

■ *Politica internă.* F. a extins în toate domeniile sale sistemul castilian, după o viziune centralizatoare, care şi-a găsit expresia simbolică în transferarea capitalei la Madrid (1561) şi în construirea Escorialului (v.), devenit reşedinţa lui din 1583. F. a stăpânit cu ajutorul consiliilor care răspundeau direct în faţa lui şi supravegheau şi administrau toate sectoarele vieţii statului: dintre cele deja existente au fost confirmate cel al Castiliei, al Inchiziţiei, al Ordinelor Militare, al Cruciadei, al Aragónului, iar în cadrul Consiliului Regal, cel al statului (politica externă), al Indiilor (domeniile coloniale), de război, de finanţe, al lucrărilor publice şi al pădurilor; au fost, pe lângă acesea, instituite Consiliul Italiei (1559), al Portugaliei (1582), al Flandrei (1588). Lupta pentru apărarea ortodoxiei catolice s-a realizat în Spania prin anihilarea protestanţilor şi prin controlul strict exercitat de coroană asupra numirii episcopilor, a beneficiilor şi a instrucţiei clerului, adeseori punând condiţii grele chiar papalităţii; împotriva evreilor şi a *moriscos* musulmani F. a dus o politică de convertire forţată şi de persecuţii care au degenerat în rebeliunile *moriscos* din Granada (1568-1570), reprimate cu asprime. În Ţările de Jos încercarea de a restaura catolicismul şi de a introduce Inchiziţia spaniolă a dus la declanşarea insurecţiei şi la desprinderea provinciilor protestante.

Bibliografie: F. Braudel, *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II,* tr.it., Einaudi, Torino, 1953; G. Parker, *Un solo re, un solo impero. Filippo II di Spagna,* tr.it., Il Mulino, Bologna 1985.

Filip III (Madrid 1578-1621), rege al Spaniei, al regatului Neapole, al Siciliei şi, ca F. II, al Portugaliei (1598-1621). Fiu şi urmaş al lui Filip II, a dus la bun sfârşit războaiele întreprinse de tatăl său împotriva Angliei (1604) şi a Provinciilor Unite din Ţările de Jos (armistiţiul de 12 ani, 1609). La începutul Războiului de treizeci de ani (1618) l-a susţinut pe împăratul Ferdinand II. Alungându-i pe *moriscos* musulmani, pricepuţi agricultori, în 1609, a accelerat declinul agriculturii spaniole.

Filip IV (Valladolid 1605-Madrid 1665), rege al Spaniei, al regatului Neapole, al Siciliei (1621-1665) şi, ca F. III, al Portugaliei (1621-1640). Fiu al lui Filip III, a încredinţat conducerea ţării favoriţilor săi (Olivares 1621-1643; L. de Haro, 1643-1661). Starea de decadenţă ireversibilă pentru Spania, pecetluită prin pacea din Westfalia (1648), la încheierea Războiului de treizeci de ani, şi prin pacea din Pirinei (1659) care a pus capăt nefericitului război împotriva Franţei. Autoritatea prea scăzută de care se bucura a dus la declanşarea unor revolte interne în Portugalia, care şi-a recucerit independenţa (1640) în Catalonia (1640-1652), în Sicilia (1647) şi la Neapole (1647).

Filip V de Bourbon (Versailles 1683-Madrid 1746), rege al Spaniei (1700-1746). Nepot al regelui Franţei, Ludovic XIV, a fost primul Bourbon care a urcat pe tronul Spaniei. Prin tratatul de la Utrecht (1713) şi Rastatt (1714), la sfârşitul războiului de succesiune pentru tronul spaniol, a reuşit să-şi păstreze tronul şi posesiunile coloniale doar cu preţul a numeroase concesii teritoriale. După căsătoria cu Elisabeta Farnese (1714), a încredinţat conducerea cardinalului G. Alberoni, susţinător al unei politici militare agresive, care s-a dovedit a nu avea nici un rezultat pozitiv. În 1724 a abdicat în favoarea fiului său Ludovic, dar a trebuit aproape imediat să ia din nou puterea din cauza morţii acestuia. La sfârşitul războiului de succesiune la tronul Poloniei (tratatul de la Viena, 1739) a obţinut regatul Neapole şi Sicilia pentru fiul său, Carol, în acel moment duce de Parma. A încheiat cu Ludovic XV primul pact de familie (1743).

Filippo Maria Visconti (Milano 1392-1447), duce de Milano (1412-1447). Fiu al lui Gian Galleazzo, a pus stăpânire pe domeniile şi armatele lui Facino Cane căsătorindu-se cu văduva acestuia, Beatrice di Tenda. După ce a potolit, cu ajutorul lui Carmagnola, numeroase oraşe din Lombardia care se ridicaseră împotriva tatălui său, a reconstruit statul, consolidându-i aparatul funcţionăresc şi acordând feude credincioşilor săi. Politica sa de expansiune, o dată cu cucerirea provinciilor Ossola, Ticino şi mai ales a oraşului Genova (1421-1435), l-a antrenat într-o serie de războaie împotriva Florenţei şi Veneţiei, care l-au învins la Maclodio (1427) şi i-au luat oraşele Bergamo şi Brescia (1433), obligându-l să renunţe definitiv la planurile sale, în timp ce însuşi condotierul său, Francesco Sforza, îl părăsea. O dată cu moartea lui s-a încheiat şi stăpânirea familiei Visconti.

Filippo Neri, sfânt (Florența 1515-Roma 1595). Studios al filosofiei și teologiei la Roma, a părăsit studiile pentru a se dedica apostolatului și acțiunilor de caritate. În 1548 a instituit congregația Prea Sfintei Treimi. Preot în 1551, a obținut în 1575 instituirea canonică a Congregației Oratoriului. Influența lui F.N. asupra Contrareformei a fost amplă și profundă atât prin opera de predicare, cât și prin activitatea de consilier al lui Clement VIII și a Sf. Carlo Borromeo.

filisteni, populație stabilită pe coastele Palestinei, în jurul sec. XIII î.Hr. în adrul invaziilor așa-numitelor „popoare ale mării" (v.), când au întemeiat cele cinci orașe ale pentapolisului filistean (Gaza, Askelon, Asdod, Akkaron, Gat) de-a lungul coastei siriene. Intrând în conflit cu evreii, au fost învinși de regele David (sec. X î.Hr.) și n-au mai reușit să creeze un stat unitar, sfârșind prin a fi supuși mai întâi de către imperiul babilonian și mai târziu de cel persan.

Filopemene, comandant de oști grec (Megalopolis 253-Messina 182 î.Hr.). A fost de șapte ori strateg al Ligii aheene începând cu 207 î.Hr. Timp de un deceniu (191-182) a jucat un rol de prim ordin pe scena politică a Greciei prin încercarea lui de a unifica Peloponesul.

Financial Times, cotidian economic și financiar englez înființat la Londra în 1880. Are un tiraj de 300 000 de exemplare și este difuzat pe plan internațional; se bucură de mare autoritate prin bogăția și acuratețea informațiilor.

finanțe publice,
ansambul mijloacelor financiare ale statului, care se poate analiza în componentele sale de intrări (fiscalitate, impozite, datorie publică) și de cheltuieli.

■ *Administrarea finanțelor în Antichitate.* În orașele-state și în imperiile antice era greu de întâlnit un sistem administrativ bine structurat, capabil să adune în mod regulat resurse pentru folosul public, dat find și caracterul limitat al economiei monetare. Încasările - contribuții aveau de obicei un caracter extraordinar, în special pentru finanțarea războaielor. Au început să facă excepție sistemul fiscal atenian și cel elenistic, în mod organic și stabil întemeiate pe posesiunile de pământ. Romanii, pentru a întreține statul și pentru a finanța operațiunile de război, au instituit o taxă sistematică (decima asupra recoltelor, *stipendium* fix) care greva asupra provinciilor, dar nu și asupra cetățenilor romani. *Fiscus* (de la numele coșului în care se strângeau monedele), zestre personală a împăratului, s-a adăugat o dată cu împăratul Traian, la vistierie, adică la tezaurul public, controlat până atunci de Senat.

■ *Statul patrimonial.* Epoca medievală a fost caracterizată printr-un sistem de contribuții, drepturi, impozite și vămi complex și fragmentat. Tezaurul public se afla la început în proprietatea regelui („statul patrimonial"), dar puterea exclusivă a suveranului a fost cu timpul limitată: disputa cu privire la modul de alcătuire și administrare a f. p. a avut într-adevăr o mare importanță în procesul de formare a instituțiilor statelor moderne. În Anglia s-a afirmat principiul „nici o taxă fără reprezentanță", ax central al sistemului de libertăți parlamentare, pentru că regele nu putea să exercite sistemul de fiscalitate făcând abstracție de părerea organismului reprezentativ al nobililor. Și în Franța Stările Generale au încercat să controleze prerogativele fiscale ale regelui, în timp ce autonomiile orășenești se afirmau tocmai administrând ca un tot colectiv obligațiile față de feudal sau monarh. Din sec. XVI suveranii, pentru a putea finanța acțiunile militare, au fost nevoiți de mai multe ori să contacteze datorii pe lângă bancheri sau aristocrați în schimbul garanțiilor regale (gestionarea unor contracte sau vămi, perceperea de impozite).

■ *Sistemul de resurse ale statului modern.* Raționalizarea fiscului realizată în cadrul monarhiei absolute, bazată pe cadastru sau pe extinderea impozitării pe pământuri (bisericești sau nobiliare) până atunci scutite, a apărut o dată cu creșterea deosebită a cheltuielilor publice determinată de creșterea unei administrații de stat stabile (armata permanentă, colonii, structura centralizată a statului). Chiar dacă au rămas predominante impozitele indirecte (vamale, asupra consumurilor) și pe familii, îmbunătățirea sistemului administrativ a permis răspândirea unui impozit real pe pământ. Dezvoltarea comerțului intern și internațional a determinat ca impozitarea să devină mai regulată. Chestiunea fiscală a dat naștere la numeroase controverse politice și episoade revoluționare: de la lupta împotriva impozitelor fiscale din Anglia (1763-1776), care a dus la emanciparea coloniilor americane, la revolta nobililor împotriva încetării scutirilor fiscale, care a aprins scânteia Revoluției franceze (1789).

■ *Creșterea cheltuielilor publice.* În sec. XIX-XX schimbările din structura economică au avut loc o dată cu creșterea puterii statului: guvernele din Europa au inițiat o politică de infrastructuri (drumuri, poduri, porturi, căi ferate) și au instituit sisteme de învățământ public și armate prin înrolarea obligatorie. Cheltuielile pentru realizarea acestora au fost susținute recurgându-se masiv la datoria publică (emisiune de titluri de stat asupra piețelor interne și internaționale), prin creșterea încasărilor vamale legată de dezvoltarea vertiginoasă a comerțului internațional și, de asemeni, prin folosirea unor sisteme fiscale mai eficiente. În acest ultim domeniu o cotitură decisivă a reprezentat-o impozitul

personal pe venit, cu progresivitatea asumată (destul de lent) ca criteriu de echitate. Abia după primul război mondial şi după criza economică din 1929 conceptul de neutralitate a f. p. a fost depăşit: după doctrina lui Keynes s-a afirmat în ţările occidetale o concepţie a cheltuielilor publice „active", înţelese ca utilizare a resurselor în scopul echilibrării economiei şi de redistribuire a veniturilor *(Welfare State)*.

Vezi şi: absolutism; birocraţie; feudalism; monedă; parlament; vămi.

Finlanda, stat în Europa de nord. *Sup.:* 338 145 km^2. *Pop.:* 5 088 000 loc., din care 93 % finlandezi (minorităţi suedeze şi lapone). *Capit.:* Helsinki. *Limba:* finlandeza şi suedeza (oficiale). *Relig.:* evanghelică luterană. *Vecini:* N Norvegia, E Rusia, S şi V Golful Finlandei şi Golful Botnic, NV Suedia. *Forma de stat:* republică semiprezidenţială. Multă vreme un fel de apendice al Suediei şi Rusiei, după ce şi-a căpătat independenţa F. s-a aflat în situaţia, până în 1991, de a fi considerată o punte între Europa Occidentală şi lumea comunistă.

Sec. I-VIII
Finlandezii, sau suomii împing treptat înspre nord populaţiile lapone preexistente.

cca 1175
Cruciada împotriva finlandezilor, organizată de regele Suediei, Erik IX cel Sfânt şi răspândirea creştinismului. Dominaţiei suedeze asupra F. i se opune cnezatul Novgorod.

1284 F. este ridicată la rangul de ducat al Suediei (Oesterland), cu centrul la Åbo (în finlandeză, Turku).

1527 Gustav I Vasa al Suediei introduce reforma luterană şi secularizarea proprietăţilor bisericeşti. Întemeierea oraşului Helsingfors (viitorul Helsinki, 1550).

1617 Tratatul de la Stolbovo dintre Rusia şi Suedia: anexarea provinciilor Ingria şi Karelia de sud la F.

1710-1721
Perioada denumită *Isoviha* (marea furie): F. este devastată şi prădată în timpul celui de-al doilea război nordic de trupele ruseşti, care cuceresc Vîborg, Ingria şi Karelia de sud.

1743 Pacea de la Turku: teritoriile din estul F. trec în stăpânirea Rusiei.

1809 Pe baza acordurilor de la Tilsit cu Napoleon (1807) ţarul Alexandru I obţine anexarea F. la Rusia.

1860-1869
Ţarul Alexandru II instituţionalizează autonomia marelui ducat al F.: monedă şi armată naţională, drepturi comunale, convocarea periodică a Dietei finlandeze.

1906 Ţarul Nicolae II transformă Dieta în camera electivă cu sufragiu universal, dar afirmarea Partidului Social-Democrat duce la dizolvarea adunării.

1914 Rusia suprimă autonomia marelui ducat şi anexează F.

1917 La izbucnirea revoluţiei ruse, Dieta este reînfiinţată şi proclamă independenţa.

1919 Adoptarea constituţiei republicane.

1920 Prin tratatul de la Tartu (14.X). Rusia sovietică recunoaşte independenţa F.

1939-1940
La izbucnirea celui de-al doilea război mondial URSS cere demilitarizarea fortificaţiilor finlandeze de pe istmul Kareliei şi concesionarea de baze militare. Refuzul F. duce la războiul finlandezo-sovietic. După trei luni, finlandezii trebuie să se supună cerinţelor sovietice (pacea de la Moscova, III.1940).

1941-1944
F. se aliază cu Germania nazistă şi ia parte la invadarea URSS.

1946-1955
Avându-l ca preşedinte pe J.K. Paasikivi, F. încearcă să ducă o politică de neutralitate şi de echilibru între Est şi Vest.

1948 Pact de prietenie şi cooperare cu URSS.

1956-1981
U. Kekkonen preşedinte: consolidarea politicii de echilibru între cele două blocuri şi progresul unui stat social avansat. F. aderă la EFTA (1961)

1981-1994
Dublu mandat prezidenţial al lui M. Koivisto. Grava recesiune economică duce, în 1987, la restructurarea statului social prin acţiunea coaliţiilor de centru-dreapta.

1992 Un nou tratat de bună vecinătate cu Rusia care-l înlocuieşte pe cel din 1948 cu URSS.

1994 Alegerea ca preşedinte a social-democratului M. Athisaari. Aderarea F. la Uniunea Europeană.

1995-1997
Victoria social-democraţilor în alegerile politice. Premierul P. Lipponen continuă politica de însănătoşire (creştere anuală de 4 % din PNL, dar şi a şomajului cu 15 %) şi-şi intensifică eforturile pentru integarea Estoniei în UE.

1998 F. face parte din cele 11 ţări care din 1999 vor adopta moneda unică (euro).

1999-2000
O nouă constituţie sporeşte atribuţiile parlamentului în dauna preşedintelui.

Fiodor I (n.1557-m. 1598), ţar al Rusiei (1584-1598). Fiu al lui Ivan IV, s-a lăsat călăuzit în guvernare de cumnatul său, Boris Godunov, regent din 1588. De la patriarhul din Constantinopol, Ieremia, a obţinut instituţia patriarhiei Moscovei (1589). A pus capăt printr-o victorie războiului împotriva Suediei (1595), recuperând teritoriile baltice pierdute în 1583. O dată cu moartea sa s-a stins dinastia Rurikizilor, care domnea în Rusia din 860.

fisc, v. finanţe publice

Fisher, *John* v. *John Fisher*

Fiume, chestiunea, controversă internaţională, apărută la sfârşitul primului război mondial, cu privire la cedarea oraşului Fiume (Rijeka de astăzi), oraş situat în Golful Quarnaro în nordul Mării Adriatice. În ciuda faptului că marea majoritate a locuitorilor erau italieni, F. nu a fost revendicat de Italia prin tratatul de la Londra (v.) din 1915, pentru că trebuia să rămână port al unui nou imperiu austro-ungar, reorganizat; dar dispariţia acestuia la sfârşitul primului război mondial i-a determinat pe reprezentanţii italieni de la conferinţa de pace să ceară anexarea oraşului Fiume, izbindu-se mai ales de opoziţia preşedintelui SUA Th. W. Wilson. La 12.IX.1919 G. D'Annunzio a ocupat oraşul în fruntea a 2600 de legionari, instituind aici Regenţa italiană de la Quarnaro. La 12.IX.1920, prin tratatul de la Rapallo, guvernul italian al lui Giolitti şi cel iugoslav au ajuns la o înţelegere cu privire la constituirea statului liber F. din care armata italiană l-a alungat pe D'Annunzio (31.XII.1920). Veşnicele neînţelegeri din oraş între fascişti, ex-legionari şi autonomişti, cât şi o situaţie diplomatică în general mai favorabilă Italiei, au dus la tratatul de la Roma (27.I.1924), prin care Mussolini a obţinut anexarea oraşului F.

FIVL (Federaţia Italiană Voluntarii Libertăţii) organizaţie a partizanilor italieni, de orientare politică catolică şi liberală, apărută în 1948 în urma scindării ANPI (v.).

fiziocraţie, curent al gândirii economico-politice, care s-a afirmat în Franţa sec. XVIII şi care vedea în pământ şi în agricultură sursele reale ale bogăţiei. Termenul de f. (gr.: *physis*, natură şi *kratos*, stăpânire) a fost folosit pentru prima dată în 1767 de către P.S. Du Pont de Nemours drept titlu al unei antologii de scrieri aparţinând unor autori ce acordau o deosebită atenţie studiului resurselor naturale. Mişcarea îşi are originile în operele lui F. Quesnay şi, în special, în *Tableau économique* (1758), în care erau analizate diversele sectoare economice şi interconexiunile dintre ele, cât şi relaţiile dintre clase. Acţiunea fiziocraţilor răspundea necesităţii de depăşire a profundei crize economice şi financiare în care se afla Franţa, aşa încât să garanteze echilibrul social din *Ancien Régime* (v.). F. a inspirat unele măsuri de reformă ale ministrului de finanţe Turgot, dar după moartea lui Quesnay (1774) şi-a pierdut foarte curând influenţa datorită opoziţiei cercurilor industriale şi financiare. Opus mercantilismului (v.) dominant pe vremea aceea, f. susţinea faptul că singura sursă de bogăţie este doar pământul, unica realitate capabilă să creeze un surplus faţă de capitalul anticipat şi consumat. Producătorii agricoli trebuiau, deci, să aibă posibilitatea de a-şi urma în mod liber propriul interes, care ar fi dus la o creştere a bogăţiei generale şi la o mai accentuată bunăstare a comunităţii (aspect care a influenţat liber-schimbismul economiei politice clasice). Suveranul trebuia doar să creeze instituţiile necesare pentru a facilita dezvoltarea sectorului primar şi să reunească diferitele taxe impuse agricultorilor într-o taxă unică pe venit.

Flamininus, *Titus Quintius,* consul roman (n.229-m.174 î.Hr.). Consul în 198 î.Hr. a câştigat la Kynoskephalai (197) bătălia decisivă din cel de-al doilea război macedonean. În 196 î.Hr., la Corint a publicat declaraţia prin care Roma se făcea garantul libertăţii Greciei. După ce l-a alungat pe regele Nabis din Sparta, a dat ordin (194 î.Hr.) să fie evacuate armatele romane din Grecia, rămânând aici ca ambasador.

Flaminius, *Caius,* om politic roman (m. 217 î.Hr.). Tribun al plebei, în 232 a obţinut aprobarea unei legi prin care pământurile din Picenum, luate de la galii senoni, erau împărţite plebei. Consul în 223 şi mai târziu cenzor, a construit în 220 drumul care-i poartă numele şi care unea Roma de M. Adriatică până la Rimi În 218 a susţinut plebiscitul claudian, care interzicea senatorilor să facă comerţ pe scară largă. A murit înfrânt de Hannibal, la Trasimene.

Flandra, regiune situată între Marea Nordului, Schelda şi colinele din Artois, din punct de vedere politic împărţită între Franţa, Belgia şi Olanda. Locuită de celţi şi cunoscută în epoca romană drept *Gallia belgica,* în sec. V a fost colonizată de franci. A fost ridicată la rangul de marcă de la graniţă (circa 866) şi încredinţată conţilor de F.; aceştia au profitat de dezmembrarea Imperiului carolingian pentru a-şi extinde teritoriul (sec. IV-X) până când au constituit Flandra imperială, înfeudată de Henric IV lui Baudoin (Balduin) V (1056). Înflorirea agriculturii şi a creşterii oilor, industria lânii şi facilitatea comunicării cu exteriorul au favorizat apariţia în interiorul ei a unor centre comerciale de mare faimă: Bruges, Gand, Arras, Anvers. Când în 1384 F. a intrat sub influenţa ducatului de Burgundia, principalele oraşe au păstrat o autonomie aproape completă, administrativă şi politică. Căsătoria fiicei ducelui Carol Temerarul, Maria, cu Maximilian I de Habsburg (1477) a făcut ca regiunea să treacă sub suveranitatea Habsburgilor. Împăratul Carol V, născut şi educat la Gand, a respectat tradiţia privilegiilor şi autonomiei F. Nu la fel a procedat şi fiul său, Filip II, al cărui catolicism rigid a dus la revolta ei şi la separarea provinciilor catolice de cele

calviniste, care au devenit independente. În a doua jumătate a sec. XVII Habsburgii din Spania au fost nevoiți să cedeze multe centre flamande Franței (tratatele de la Aachen, 1668, de la Nijmegen, 1678; de la Rijswijk, 1697). Ceea ce a mai rămas din teritoriile ei a trecut în stăpânirea Habsburgilor din Austria în urma războiului de succesiune pentru tronul Spaniei (tratatul de Rastatt, 1714). Ocupată în întregime de francezi în 1795, prin congresul de la Viena (1815) F. a fost încredințată lui Wilhelm I, suveranul Regatului Unit al Țărilor de Jos, dar în 1830 a fost atribuită Belgiei, devenită independentă. În epoca contemporană, F. a fost protagonista unor puternice tensi i cu componenta francofonă a Belgiei.

Flavieni, numele a două dinastii imperiale romane. Prima, de origine sabină, a domnit din 69 până în 96 prin *Vespasian* (69-70), *Titus* (79-81) și *Domițian* (81-96). În sec. IV, împărații, începând cu Constanțiu Chlorus și până la Theodosiu, și-au luat numele de Flavius; în special *gens* a lui Constanțiu Chlorus și Constantin, de origine, probabil, ilirică, este considerată cea de a II-a dinastie a F.

Fleurus, bătălia de la, a avut loc în acest orășel din Belgia la 26.VI.1794 și a marcat victoria definitivă a armatelor revoluționare franceze asupra englezilor aliați cu olandezii. Atenuând climatul de stare de război imediată, a contribuit la căderea lui Robespierre.

Fleury, *André-Hercule de,* cardinal și om politic francez (Lodève 1653-Issy-les-Moulineaux, 1743). Preceptor al lui Ludovic al XV-lea, cardinal și prim-ministru, pentru a face posibilă o redresare financiară a statului a urmărit o politică de pace bazată pe echilibru în Europa și pe alianța cu Spania, neputând, însă, să împiedice implicarea Franței în războaiele de succesiune la tronul Poloniei și al Austriei. A dat ordin să fie executată condamnarea janseniștilor (bula *Unigenitus).*

flibustieri (neerl.: vrijbuiter), pirați francezi, olandezi și englezi care, din sec. XVII au invadat rutele din Marea Caraibilor, punând la cale razii împotriva navelor și bazelor spaniole și alcătuind comunități liber organizate în insulele caraibiene (S. Domingo, Tortuga).

Florența, oraș din Toscana, capitală de provincie și de regiune, întemeiată de romani *(Florentia),* la poalele orașului etrusc Fiesole. Puține sunt informațiile despre oraș în perioada Evului Mediu timpuriu; în orice caz, a făcut parte din Tuscia longobardă și a fost capitală de comitat în marchizatul Toscanei, înfeudat puternicei familii Canossa.

■ *Dezvoltarea în Evul Mediu.* În sec. XII orașul a crescut în mod simțitor, iar zidurile de împrejmuire s-au extins pe malul stâng al râului Arno. Noi magistraturi și noi organizări politico-sociale au urmat după obținerea unui rol din ce în ce mai important de către pătura burgheză: de la comună consulară (a cărei primă atestare datează din 1134) s-a trecut la comuna *podestarile* (1193); pe urmă, în 1252, a fost instituită funcția de căpitan al poporului. Supremația categoriilor de meseriași și negustori organizați în bresle s-a realizat prin preluarea directă a conducerii de către priorii din „artele majore" (1282) și prin *Ordinamenti di giustizia* ale lui Giano delle Bella (1293), care prevedeau și introducerea funcției de gonfalonier de justiție. Lupta politică a fost dominată mai întâi de conflictul dintre guelfi și ghibelini, iar după înfrângerea acestora din urmă (1268), dintre acțiunile guelfilor albi și a guelfilor negri, și a determinat o orientare din ce în ce mai accentuată a comunei în spirit popular. Pe plan internațional, F. s-a aliat cu guelfii, mai întâi cu liga comunelor toscane împotriva lui Henric IV (1197), apoi împotriva lui Frederic II și a lui Manfredi, în cele din urmă sprijinind expediția lui Carol de Anjou în Italia, care a dus la înfrângerea ghibelinilor. A continuat și expansiunea în afara granițelor ei, fiind cucerite Pistoia (1331), Arezzo (1337) și Colle di Val d'Elsa (1338). Pe la jumătatea sec. XIV o conjunctură economică nefastă, legată de războaiele cu Pisa și Milano a provocat o gravă criză internă, care a culminat (1378) cu răscoala ciompilor (v.). Restaurarea puterii oligarhice în 1382 a readus pacea. Opunându-se cu succes expansiunii familiei Visconti și cucerind Pisa (1406), F. va cunoaște o nouă perioadă de strălucire urbanistică și arhitectonică, materializată în inițierea lucrărilor la impunătoarea cupolă a lui Brunelleschi de la biserica Santa Maria del Fiore (1421).

■ *Florența în timpul domniei familiei Medici.* Regimul oligarhic a dus în 1434 la instaurarea seniorici familiei Medici. Cosimo cel Bătrân n-a înlăturat în mod formal organizarea instituțională a comunei, dar a făcut ca puterea sa să devină ereditară. Prin Lorenzo Magnificul și prin politica sa echilibată, F. s-a aflat în centrul politicii italiene. Opoziția poporului a profitat, însă de venirea lui Carol VIII, pentru a-i înlătura pe Medici (1494): republica florentină a fost susținută prin predicile vehemente ale lui G. Savonarola, dar în 1512 alegerea lui Giovanni de'Medici ca papă, cu numele de Leon X, a făcut posibilă reîntoarcerea Medicilor la conducerea orașului, grație sprijinului spaniol. O a doua tentativă de instaurare a republicii a fost înăbușită în 1527. Din acest moment soarta orașului se identifică cu soarta statului Medicilor, mare ducat în 1569, a cărui capitală a fost F. (v. Medici).

■ *Florența în epoca modernă.* După ce s-a stins dinastia Medici în 1737, marele ducat a trecut în stăpânirea familiei Habsburg-Lorena, care a guvernat-o, în afara parantezei napoleoniene, până în 1859. În timpul Restaurației, F. a fost sediul unei vii activități culturale și politice, grație prezenței lui G.P. Vieusseux, B. Ricasoli, G. Capponi, R. Lambruschini, C. Ridolfi.

În urma convenţiei din septembrie, F. a devenit capitala Regatului Italiei, din 1865 până în 1871.

■ CONCILIUL DE LA F. Din 1439 până în 1442 la F. s-a desfăşurat cea de-a treia sesiune a conciliului de la Basel, dedicat discuţiei cu privire la reunificarea bisericii latine cu cea greacă (acordul la care se ajunsese în 1439 n-a avut însă nici un fel de efect), încercării de a stabili din punct de vedere teologic că Sfântul Duh purcede din Tată şi din Fiu, cât şi definirii doctrinei cu privire la primatul papei.

florin, monedă din Florenţa, bătută pentru prima dată în jurul lui 1180, şi-a luat numele de la crinul-simbol al oraşului, pe care-l avea pe faţa monedei. În 1252 florinul de aur (circa 3,5 g) a marcat, împreună cu *genovino* revenirea la monedele de aur în Europa medievală.

foamete, situaţie de mare lipsă de alimente pentru populaţia dintr-o anumită arie geografică sau stat întreg sau dintr-un grup de state. Perioadele de f. în istoria omenirii sunt numeroase şi se întâlnesc în special în acele societăţi unde condiţiile de alimentaţie se află deja la limitele subzistenţei. Cauzele pot fi multiple, atât de ordin natural (lungi perioade de secetă, inundaţii, boli ale plantelor sau animalelor etc.), cât şi de ordin social (războaie, revoluţii, crize şi dezordine internă etc.). făcând abstracţie de perioadele de f. a căror amintire se pierde pe vremea Antichităţii. Europa a cunoscut asemenea evenimente de mai multe ori, în special în jurul anilor 941-942, 1005-1006, 1124-1126, 1195-1197, 1348-1349 (legată de marea epidemie de ciumă neagră), 1628-1630 (legată de Războiul de treizeci de ani şi de ciumă). În Italia au fost deosebit de grave perioadele de foamete repetate din sec. XIV, când s-a creat un puternic dezechilibru între resursele disponibile şi creşterea numerică a populaţiei.

Foch, *Ferdinand*, mareşal al Franţei (Tarbes 1851-Paris 1929). Ofiţer de artilerie, şef al şcolii superioare de război (1907-1911), la începutul primului război mondial a comandat grupul de armate Nord în bătălia Flandrei (X-XI.1914) şi apoi în ofensiva de pe Somme (VII-IX.1916). Şef al Statului Major general (V.1917) şi din aprilie 1918 comandant suprem al armatelor aliate, a organizat şi condus magistral bătălia Franţei (VII-IX.1918) care a dus la încheierea războiului.

Focida, regiune istorică din Grecia centrală cuprinsă între Locris, Etolia şi Beoţia; centrul cel mai important era Delfi, cu sanctuarul lui Apollo. Organizată din sec.VI î.Hr. într-o federaţie, adversară tradiţională a Tebei, a fost ocupată de Filip II al Macedoniei (353 î.Hr.). Aliată cu Filip V al Macedoniei împotriva Ligii aheene şi a Romei (200 î.Hr.), F. a căzut sub stăpânirea romană în 146 î.Hr.

CELE MAI MARI PERIOADE DE FOAMETE DIN EPOCA CONTEMPORANĂ

Perioadă	*Ţara*	*Caracteristici*
1816-1817	Italia	puternică scădere a producţiei agricole; creşterea preţului cerealelor
1846-1849	Irlanda	o boală a cartofilor (aliment de bază naţional) zădărniceşte recolta; creşterea mortalităţii (de la jumătate de milion la un milion de morţi) din cauză de malnutriţie şi puternic impuls de emigrare
1876-1879	China	trei ani consecutivi de secetă; se estimează cca 10-12 milioane de morţi din cauza malnutriţiei
1921-1922	Rusia	criza agricolă după revoluţia comunistă şi războiul civil este agravată de succesiunea unor perioade de secetă
1943	Bengal (India)	disponibilul de orez scade şi creşterea necontrolată a preţurilor provoacă cca 2 milioane de victime din cauza foamei
1960-1961	Congo	războiul civil care urmează proclamării independenţei provoacă o puternică reducere a disponibilului de alimente
1968-1969	Biafra (Nigeria)	războiul civil urmat de separarea Biafrei de Nigeria provoacă scăderea producţi de bunuri alimentare şi decimarea populaţiei prin foamete
1974	Bangladesh	recoltelor agricole scăzute li se adaugă o puternică diminuare a veniturilor clasei celei mai sărace
1984	Etiopia şi Africa centrală (Sahel)	seceta prelungită şi lipsa tehnicilor agricole adecvate reduc la zero producţia agricolă şi provoacă moartea animalelor
1988-1990	Bangladesh	o serie de cicloane şi inundaţii distrug plantaţiile de orice fel şi provoacă sute de mii de victime
1991-1992	Somalia	efectele combinate ale războiului civil şi al foametei duc la mi iunea umanitară ONU *„Restore hope"* (redarea speranţei)
1996-1997	Coreea de Nord	calamităţi naturale şi ineficienţa sistemului economic provoacă o stare de urgenţă alimentară

Focion, om politic atenian (cca 397-318 î.Hr.). Strateg de 45 de ori, de tendinţă oligarhică, a susţinut împreună cu Eschine şi împotriva lui Demostene o politică de înţelegere cu puterea macedoneană, fiind unul dintre guvernatorii Atenei sub dominaţia lui Alexandru cel Mare. A fost condamnat la moarte în 318, când guvernul oligarhic al Atenei a fost răsturnat.

Folianţi (les Feuillants), club revoluţionar din Paris (1791-1792), care şi-a luat numele de la sediul pe care-l avea pe lângă mănăstirea de călugări cistercieni omonimă. I-a reunit pe iacobinii moderaţi, susţinători ai monarhiei constituţionale, printre care La Fayette, Sieyès, Barnave, Duport şi fraţii Lameth.

folosinţă civică, drept cutumiar de folosinţă asupra terenurilor aflate în proprietate publică sau privată (inclusiv culegerea lemnelor uscate sau a fructelor de sub copacii din pădure, vânatul sau păşunatul vitelor) de către o parte dintre membrii unei comunităţi. Consolidată în Evul Mediu, f. c. a fost obiectul unor conflicte permanente între ţărani şi seniori. Începând din sec. XVIII, vânzarea către proprietarii privaţi a unei mari părţi din bunurile comunale a dus la o reducere drastică a f. c. În Italia, drepturile de f. c. au fost abolite în 1927.

fondaco, în centrele urbane medievale, clădirea în care negustorii străini îşi depozitau mărfurile, făceau trafic comercial şi adesea îşi găseau şi adăpost. Instituţia acestor f. a înflorit între sec. XI şi XIV, în epoca marelui comerţ din M. Mediterană şi a republicilor maritime: instituirea lor a devenit obicei al unor acorduri specifice între state, iar ţara-gazdă percepea taxe pe schimburile comerciale care se desfăşurau aici. Celebre au fost f. din Damasc, Ierusalim, Sevilla, Barcelona, Lisabona, Genova, Amalfi, Pisa, Ancona, Florenţa şi Neapole. La Veneţia au fost create mai multe f., cel mai cunoscut dintre toate fiind „f. dei tedeschi" (f. germanilor) care datează din 1288.

Fondul Monetar Internaţional (FMI), organism înfiinţat la Washington în 1945 în urma acordurilor de la Bretton Woods (v.) cu scopul de a promova cooperarea internaţională în domeniul monetar. FMI trebuie să asigure stabilitatea schimburilor, atenuând dezechilibrul balanţelor de plăţi, prin împrumuturi condiţionate, în momentul primirii lor, de măsuri de reechilibrare economică, în cadrul unei economii de piaţă, din partea ţărilor beneficiare. Ţările membre se obligă să verse la FMI cote proporţionale cu importanţa lor în economia mondială, determinante la rândul lor în stabilirea puterii de vot. FMI îndeplineşte rolul delicat şi controversat legat în special de problema datoriilor externe ale ţărilor ex-comuniste după 1989 şi a celor afectate de criza asiatică (1997-1998). De la cele 48 iniţiale, astăzi cuprinde 170 de ţări.

fonduri publice, v. *finanţe publice*.

Fontainebleau, oraş din Franţa, în departamentul Seine-et-Marne, reşedinţă regală din sec. XIII.

■ EDICTUL DE LA F. Emis la 18.X.1685 de către Ludovic XIV, a revocat edictul din Nantes din 1598, care acordase libertate de cult hughenoţilor; a avut drept consecinţă emigrarea forţată a peste 200 000 de persoane.

■ TRATATUL DE LA F. Semnat la 11.IV.1814, de către Napoleon, după ce a renunţat la tronul imperial, cu Austria, Rusia şi Prusia, i-a acordat fostului împărat suveranitatea asupra insulei Elba, iar Mariei Luiza de Austria ducatul Parma, Piacenza şi Guastalla.

force de frappe, expresie (fr.: forţă de şoc) prin care este desemnat în Franţa armamentul nuclear autonom. Realizarea sa (iniţiată la 13.II.1960) prin explozia primei bombe atomice franceze, a fost propusă de de Gaulle, care considera protecţia militară a SUA fiind insuficientă, în afară de faptul că, din punct de vedere politic, impunea prea multe condiţii.

Ford, *Gerald Rudolph*, om politic american (Omaha, Nebraska, 1913). Vicepreşedinte al SUA sub R. Nixon în 1973, a devenit preşedinte după ce scandalul Watergate l-a obligat pe Nixon să-şi dea demisia (4.VIII.1974), căruia i-a acordat o criticată absolvire juridică. Alături de un Congres cu majoritate democrată a înfruntat cu mari dificultăţi conjunctura economică determinată de criza petrolului şi a încheiat retragerea americanilor din Vietnam. La alegerile din 1976 a fost înfrânt la o diferenţă mică de J. Carter.

Ford Motor, societate industrială din SUA, specializată în producţia de automobile, înfiinţată în 1903 de Henry Ford (Greenfield, Michigan, 1863-Dearborn, 1947). În 1908, a produs prima maşină utilitară de serie, modelul T, care s-a vândut în milioane de exemplare la un preţ mic, graţie benzii rulante, care a standardizat şi a sporit producţia generală, făcând să-i scadă preţul. La nivelul relaţiilor industriale, F. M. a urmat o politică de acrodare a unor salarii mari şi de motivare a productivităţii muncii lucrătorilor sub forma unor prime de producţie. Dotată cu o structură multinaţională, cu numeroase ramificaţii în Europa, în perioada de după război s-a afirmat ca a doua întreprindere industrială din SUA şi din lume, după General Motors.

Foreign Office, denumire a Ministerului de Externe al Marii Britanii. A fost constituit în 1782 sub regele George III.

Forlani, *Arnaldo*, om politic italian (Pesaro, 1925). Deputat al DC din 1958, a fost secretarul partidului (1969-1973) şi ministru al apărării sub A. Moro (1974-1976). Preşedinte al unui guvern de centru-stânga (1980-1981) şi vicepreşedinte al consiliului sub Craxi (1983-1987), în 1989 a fost reales secretar al DC. Şi-a dat demisia în 1992 după înfrângerea, deosebit de dură, în alegeri a DC şi a candidaturii sale la funcţia de preşedinte al republicii.

Formgeschichte (germ.: istoria formei), metodă de critică a Bibliei care s-a dezvoltat în Germania constând în demitizarea textului biblic, prin studiul istoric al genurilor literare din Israelul antic. A fost aplicată pentru prima dată de H. Gunkel la Vechiul Testament cu comentarii la Profeți (1915), Facerea (1922) și Psalmi (1926 și 1933). Suscitând numeroase polemici, R. Bultmann (1884-1976) a extins folosirea metodei istorice a formei și la studiul Noului testament.

Formosa, v. Taiwan

Fornovo, bătălia de la, în apropiere de râul Tara, lângă Parma, la 6.VII.1495, armata Ligii Sfinte comandată de Gian Giacomo Trivulzio l-a învins pe Carol VIII al Franței (care, totuși, a reușit să se refugieze în Franța), punând capăt campaniei sale din Italia.

fortificații, fortificația, făcută în scop de apărare a unor ansambluri rezidențiale sau a unor orașe întregi, a fost o practică larg răspândită printre culturile urbane antice, începând cu mileniul II î.Hr.: împrejmuirile cu ziduri ale marilor orașe din Mesopotamia, Egipt, India. La Roma, ultimul și cel mai mare zid de împrejmuire a fost construit pe vremea lui Aurelian în 270-275 d.Hr. La zidurile de împrejmuire ale orașelor se adaugă uneori lucrări mai complexe, ca la Atena, unde, după invazia persană, „zidurile lungi" legau orașul de portul Pireu. Un sistem de f. pentru a apăra un hotar întreg, Marele Zid, a fost început în China de împăratul Shi Huang Di (221-209 î.Hr.), iar în secolele următoare a fost extins de la 2500 km lungime, inițial, la 6500: la fel și romanii au luat măsuri de apărare a unor porțiuni întregi din hotarul de nord al imperiului, cât și în Britannia (Valul lui Hadrian, 117 km de linii de apărare realizate între 122-127 d.Hr.). În Evul Mediu, atât în Europa cât și în Asia, f. și-au păstrat aspectul de castele izolate (posturi de control pe teritoriul unde locuitorii de pe feuda respectivă se refugiau în caz de pericol) până la renașterea urbană din sec. XII-XIV, când orașele au început din nou să fie prevăzute cu ziduri de împrejmuire.

■ *Fortificațiile în epoca modernă și contemporană.* Apariția artileriei (v. arme și armament) a provocat în sec. XV o adevărată revoluție în domeniul f.: zidurile orașelor au fost mult reduse ca înălțime, pentru a le face mai puțin expuse la focul dușmanului și prevăzute cu valuri de pământ, în timp ce au fost construite bastioane ieșind în afară (fațadă fortificată) pentru a facilita tirul artileriei de apărare. În sec. XVII Țările de Jos și Franța au pus la punct sisteme integrate de fortărețe legate între ele. În declin din sec. XIX, f. permanente și-au dovedit propriile limite în comparație cu tehnicile moderne de luptă în cursul primului război mondial, care în cea mai mare parte a fost un război purtat în tranșee. În ciuda acestui fapt, Franța a hotărât, prin anii '30, să fortifice toată granița cu Germania construind Linia Maginot, ușor de ocolit pentru germani, în cel de-al doilea război mondial. Aceștia, la rândul lor, au fortificat coastele atlantice ale Franței ocupate, prin Valul Atlantic, care, de asemenea, nu a împiedicat debarcarea aliaților în Normandia în 1944. Armele aeriene și nucleare au făcut, în fine, ca f. permanente să devină cu totul anacronice.

Fortis, *Alessandro*, om politic italian (Forli 1842-Roma 1909). Republican înfocat și mazzinian, arestat la Rimini în 1874 sub acuzația că pune la cale o insurecție antimonarhică, a trecut pe poziții legale și a fost ales deputat în 1880. Ministru al agriculturii sub Pelloux (1898-1899), devenit giolittian, a condus guvernul care a realizat etatizarea liniilor de cale ferată (1905-1906).

Fortunato, *Giustino*, om politic italian (Rionero in Vulture 1777-Neapole 1862). A aderat la Republica Partenopee din 1799 și a făcut parte din administrația franceză a lui Napoleon. După Restaurație s-a apropiat de Bourboni și, în calitate de președinte al Consiliului (1849) a reprimat germenii liberalismului în Regatul celor Două Sicilii.

Forza Italia, mișcare politică înființată de Silvio Berlusconi în 1993, s-a dovedit a fi prima forță de coaliție a Polului Libertăților, învingătoare în alegerile din 1994. Destul de slab organizată din punct de vedere structural, este răspândită pe teritoriul Italiei printr-o rețea de cluburi, în timp ce conducerea politică este în întregime încredințată liderului care a întemeiat-o, ajutat de colaboratorii săi personali cei mai apropiați. În alegerile din 1996 cu 20,6% din voturi după cota proporțională, a pierdut majoritatea relativă în favoarea PDS, confirmând însă, propriul leadership în interiorul Polului Libertății.

Fosse Ardeatine, cariere de gresie de la periferia Romei, unde la 24.III.1944 naziștii au masacrat 335 prizonieri politici și evrei, drept represalii la atentatul care avusese loc cu o zi înainte la Roma, pe strada Rasella, organizat de membrii grupurilor de partizani din GAP și care a costat viața a 33 de soldați germani.

Fotios *(Photios)*, patriarh al Constantinopolului (Constantinopol, cca 820-cca 892). A fost de mai multe ori condamnat și demis pentru că nu a acceptat introducerea expresiei *Filioque* (v.) în Crez.

Fourier, *Charles*, filosof și gânditor politic francez (Besançon 1772-Paris 1837). Printre principalii teoreticieni ai socialismului utopic, a elaborat doctrina armoniei universale (*Teoria celor patru mișcări. Noua lume armonioasă*, 1808), care ar fi trebuit să ducă la o nouă societate liberă și egalitaristă capabilă să secondeze pasiunile oamenilor, bune de la natură (*Noua lume industrială și societară*, 1829). Critic față de concepțiile altor socialiști utopici ca Saint-Simon și Owen, după spusele sale prea strâns legați de productivism, ca mișcare centrală a experienței umane, în centrul sistemului său F. a pus comunitatea model a falansterului (v.).

Fox, *Charles James*, om politic britanic (Londra 1749-Chiswick 1806). Leader al whigs, rival al lui Pitt cel Tânăr, a fost primul titular (1782-1783) al Foreign Office-ului, ministru de externe englez şi în această funcţie a semnat pacea de la Paris (1783) care a pecetluit independenţa coloniilor americane. A receptat în mod favorabil principiile Revoluţiei franceze, dar a fost un susţinător convins al imposibilităţii unei păci cu Napoleon.

France Libre, v. *Franţa Liberă*.

Francesca Saverio Cabrini, sfântă (Sant'Angelo Lodigiano 1850-Chicago 1917). A întemeiat Congregaţia Misionarelor Inimii Sacre – Sacro Cuore – (1880), aprobată de Leon XIII în 1887 cu misiunea de a se dedica emigranţilor italieni în SUA, unde s-a transferat (1889). În aproape treizeci de ani de activitate a întemeiat şcoli, orfelinate, spitale. Beatificată de Pius XI în 1938, a fost canonizată în 1946.

MILANO

Francesco Sforza (San Miniato 1401-Milano 1466), duce al Milanului (1450-1466). Fiu al lui Muzio Attendolo zis Sforza şi al Luciei de Torsciano, ca şi tatăl său a îmbrăţişat meseria armelor, devenind un preţuit condotier şi căpitan de mercenari şi stabilindu-şi curând ca obiectiv constituirea unei proprietăţi teritoriale ereditare. A fost timp de mai mulţi ani în serviciul lui Filippo Maria Visconti, a cărui fiică Bianca Maria a luat-o în căsătorie, luptând împotriva Veneţiei pentru supremaţia asupra Lombardiei de răsărit. Prin dispariţia supremaţiei familiei Visconti, a devenit omul forte al Republicii Ambrosiene şi a fost recunoscut duce prin aclamare populară (1450). A urmat de atunci o politică de pace şi stabilitate, încheind cu Neapole şi Florenţa o triplă alianţă pentru echilibrul italian. A domnit sub influenţa culturii umaniste, patronând înfrumuseţarea urbanistică şi arhitectonică a oraşului Milano.

MODENA ŞI REGGIO

Francesco III d'Este (Modena 1698-Varese 1780), duce de Modena şi Reggio (1737-1780). Fiu al lui Rinaldo I, pentru a rezolva problema dinastică a acceptat căsătoria nepoatei şi moştenitoarei Maria Beatrice cu arhiducele Ferdinand de Habsburg, dând în felul acesta naştere ramurii de Austria-Este. În schimb, F. a fost numit guvernator al Lombardiei şi s-a stabilit la Milano până în 1771.

Francesco IV de Austria-Este (Milano 1779-Modena 1846), duce de Modena şi Reggio (1814-1846). Fiu al arhiducelui Ferdinand şi al Mariei Beatrice, s-a reîntors în statele estense după sfârşitul dominaţie napoleoniene (1814). Căsătorit cu Maria Beatrice de Savoia (1812), a cultivat ambiţii de succesiune la tronul dinastiei de Savoia, neezitând să folosească mişcarea carbonară a lui E. Misley şi C. Menotti. A reprimat cu o duritate extremă mişcările liberale din 1831, devenind liderul reacţionarilor din întreaga Italie.

Francesco Maria I Della Rovere (1490-Pesaro 1538), duce de Urbino (1508-1538). A participat, în calitate de căpitan general al Bisericii, la războiul Ligii de la Cambrai împotriva Veneţiei. În 1516 papa Leon X l-a excomunicat şi l-a deposedat de ducatul de Urbino în favoarea Medicilor. A luat din nou în posesie ducatul în 1521, după ce luptase împotriva trupelor împăratului Carol V.

Francesco Maria II Della Rovere (1548-Urbino 1631), duce de Urbino (1574-1631). A luptat la Lepanto (1571), Devenit duce, nu a acceptat în propriul teritoriu nici Inchiziţia, nici iezuiţii şi i-a protejat pe evrei. În 1625, sub presiunile papei Urban VIII, a fost obligat să cedeze puterea unui guvernator ecleziast şi la moartea lui, ducatul a fost înglobat în Statul Bisericii.

Franche-Comté, regiune istorică în estul Franţei, capitala la Besançon. Ocupată în sec. IV î.Hr. de către secvani, în 52 a fost cucerită de Caesar, apoi de alamani, burgunzi (457) şi franci (534). Încorporată de către suveranii merovingieni în regatul Burgundiei, în momentul dizolvării Imperiului carolingian a devenit comitat şi a făcut parte, ca feudă germanică, din regatul Suabiei (1148-1169) şi mai târziu (1335-1477) din ducatul Burgundiei. Trecând din nou sub stăpânirea Franţei, o dată cu Ludovic XI, prin tratatul de la Senlis (1493), Carol VIII a cedat-o lui Maximilian de Habsburg. Moştenind-o, Carol V a anexat-o Spaniei în 1558. Invadată de Richelieu în 1636 şi de Ludovic XIV în 1668 şi 1674, F.C. a devenit definitiv franceză o dată cu pacea de la Nijmegen (1678).

franchism, regim dictatorial instaurat în Spania la sfârşitul războiului civil (1939) de către generalisimul F. Franco şi care a durat până la moartea lui (1975). Până la terminarea celui de-al doilea război mondial f. s-a inspirat substanţial din fascism, exercitând puterea prin partidul unic Falanga (v.). După 1945 Falanga şi-a pierdut orice importanţă politică reală: pivoţii sistemului au devenit armata şi Biserica, făcând ca f. să vireze spre o variantă autoritară a tradiţionalismului catolic. Biserica a condiţionat viaţa publică printr-o reprezentare directă în stat (câţiva episcopi participau de drept în Cortesuri şi în Consiliul de Stat) şi prin activitatea organizaţiilor sale laice, Asociaţia Catolică Naţională a Propagandiştilor şi mai ales Opus Dei (v.). Cu toate că declarase în 1947 Spania o monarhie, Franco a continuat până la moarte să rămână capul unui stat monarhic fără rege (în 1969 a fost desemnat Juan Carlos de Bourbon). Strâns legat de întemeietorul său, f. a dispărut la scurt timp după moartea lui Franco.

franci, denumire luată din secolul III de către o confederaţie de triburi germanice (chamavi, ampsivari, chatti,

chasuari) stabilite de-a lungul Rinului mijlociu şi inferior. Se împărţeau în f. ripuari (stabiliţi între Trier şi Köln, pe malul drept al fluviului) şi f. salieni (de-a lungul Rinului inferior până la mare).

■ *Regatul franc.* F. salieni, după căderea Imperiului roman de Apus (476), au constituit un regat romano-barbar care sub Clovis (481-511), din dinastia Merovingienilor, a obţinut supremaţia asupra f. ripuari, ajungând la începutul secolului VI să controleze întreaga Galie. Primul suveran barbar care s-a convertit la creşti ism, Clovis a sprijinit amestecul între f. şi membrii aristocraţiei galo-romanice. Aceştia din urmă, moştenitori ai tradiţiei administrative şi juridice imperiale, au constituit structura birocratică a regatului în care f. au altoit concepţia patrimonială a puterii tipică populaţiilor barbare, după care puterea regală făcea parte din patrimoniul personal al regelui şi era transmisibilă pe cale ereditară împreună cu teritoriile stăpânite chiar dacă în mod fracţionat. Cu timpul, reţelei de funcţionari statali romani, f. i-au substituit *comites* („tovarăşii" regelui, conţi), războinici sau mari proprietari de pământ, care guvernau regiunile în numele regelui, compensaţi cu o parte din amenzi sau venituri fiscale. În jurul conţilor s-au adunat clientele de oameni de arme legaţi între ei prin raporturi de vasalitate pe care f. le-au răspândit în întregul Occident, contribuind în măsură determinantă la formarea societăţii feudale (v. feudalism).

■ *Puterea majordomilor.* Cel mai important dintre conţi era *maior domus* (majordom sau maestru de palat), care administra pământurile coroanei şi fiscul. Regatul f. a fost divizat în Neustria şi Austrasia, iar urmaşii lui Clovis, „regii trândavi", s-au consumat în lupte dinastice, substituiţi de fapt în exercitarea puterii de către majordomi. Între aceştia s-au remarcat Pepinizii, care prin Carol Martel i-au oprit pe musulmani la Poitiers (733). Papalitatea a sprijinit ascensiunea Pepinizilor în speranţa că va fi ajutată în stăvilirea expansiunii musulmane şi, mai ales, a celei longobarde. În 751 papa Zaharia a declarat legitimă destituirea lui Childeric III de către Pepin cel Scurt, fiul lui Carol Martel, şi i-a recunoscut titlul regal. Pepin a fost ales rege în chip solemn la Soissons (752), înveşmântându-şi persoana cu o aură sacrală care făcea din regele f. alesul lui Dumnezeu: se deschidea, astfel, drumul spre acea hegemonie politică şi religioasă a f. asupra Occidentului care şi-a aflat maxima realizare în Carol cel Mare, fiul lui Pepin cel Scurt.

SFINŢI

Francisc de Assisi, sfânt (Assisi 1182-1226). Fiu al Pietro Bernardone, bogat negustor din Assisi, şi al Giovannei, a participat în tinereţe la viaţa uşuratică a tinerilor din clasa sa şi la luptele purtate de comuna Assisi, în cursul cărora a fost făcut prizonier de către perugini (1202).

■ *Convertirea.* În mod divers descrisă (consecinţa unei boli, sau a unui vis în ajunul unei expediţii militare, sau chiar a unor cuvinte atribuite crucifixului Sf. Damian „Du-te şi repară casa mea care se ruinează", convertirea lui F. s-a încheiat spre sfârşitul primului deceniu după 1250. Curând câţiva tovarăşi s-au adunat în jurul lui pentru a-i împărtăşi experienţa lui religioasă bazată pe rugăciune, predicarea Evangheliei, îngrijirea bolnavilor şi a nevoiaşilor. Însuşi F. i-a denumit fraţi minori şi din această minoritate el a făcut axa propunerii sale creştine: valoarea ei se concretiza în practica ascultării, a absolutei sărăcii (personală şi comunitară, recurgând la pomeni pentru a se susţine), a blândeţii şi a refuzului oricărei logici a puterii.

■ *Întemeierea unei noi experienţe religioase.* Perfectul spirit de ascultare faţă de Biserică al lui F. a împiedicat ca asupra ordinului său să se îngrămădească bănuiala de erezie care izbise alte experienţe pauperistice ale epocii: în 1200 a obţinut de la Inocenţiu III aprobarea orală a *Regula primitiva* (pe care apoi avea s-o reformuleze în *Regula bullata* aprobată de Honorius III în 1223). În 1219 (deschizând o tradiţie a călătoriilor în Orient continuată de confraţii săi), F. a pornit spre Sfântul Mormânt şi, în timp ce cruciaţii asediau Damietta, l-a vizitat pe sultanul al-Malik al-Kamil, care l-a primit binevoitor, pentru a-i vesti Evanghelia. Cu toată hotărâta lui înclinare către viaţa contemplativă, F. a continuat să se dedice predicării în Italia, Franţa şi Spania. Ultimii săi ani au fost marcaţi de drama interioară de a vedea ordinul pe care a refuzat să-l conducă cu o altă autoritate în afara exemplului personal, că devine tot mai asemănător ordinelor preexistente. F., care a primit stigmatele la Verna în Casentino în septembrie 1224, a fost canonizat de Grigore IX la numai doi ani de la moarte.

Bibliografie: G. Miccoli, *Francesco d'Assisi*, Einaudi, Torino 1991.

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN

Francisc I de Lorena (Nancy 1708-Innsbruck 1765), împărat (1745-1765). Fiu, al doilea născut al ducelui Leopold de Lorena şi succesorul lui (1729), a luat în căsătorie pe Maria Tereza de Austria, fiica împăratului Carol VI. Prin pacea de la Viena (1738) a cedat Lorena în schimbul Marelui ducat de Toscana, vacant prin dispariţia Medicilor, şi al ducatelor de Parma şi Piacenza, cedate în 1748 lui Filip de Bourbon. La moartea lui Carol VI (1740) a fost declarat coregent al imperiului cu Maria Tereza şi a trebuit să-şi apere coroana lui şi a soţiei în războiul de succesiune la tronul Austriei; în 1745 a fost încoronat împărat şi a guvernat în umbra soţiei.

Francisc II de Habsburg-Lorena (Florenţa 1768-Viena 1835), ultimul împărat al Sfântului Imperiu Roman (1792-1806), împărat al Austriei ca Francisc I (1806-1835).

Fiu al lui Leopold II, a participat la coaliţiile contra Franţei revoluţionare şi napoleonice. Continuele înfrângeri l-au costat pierderea Ţărilor de Jos şi a numeroase teritorii italiene. A proclamat sfârşitul Sfântului Imperiu Roman (6.VIII.1806), sub presiunea lui Napoleon căruia a trebuit să-i dea în căsătorie pe fiica sa Maria Luiza. La Congresul de la Viena (1814), graţie politicii primului său ministru Metternich, F. a recuperat multe din teritoriile pierdute, obţinând pentru Austria un rol-cheie în Restauraţie. A tutelat interesele fiicei Maria Luiza făcând să-i fie atribuit ducatul de Parma, Piacenza şi Guastalla şi s-a declarat tutore al fiului lui Napoleon (ducele de Reichstadt). A aderat la Sfânta Alianţă.

AUSTRIA

Francisc I, v. Francisc II, împărat al Sfântului Imperiu Roman.

FRANŢA

Francisc I de Valois (Cognac, 1494-Rambouillet 1547), rege al Franţei (1515-1547). Fiu al lui Carol de Orléans, conte de Angoulême şi al Luizei de Savoia, i-a urmat vărului său Ludovic XII. A reluat politica italiană a predecesorilor săi şi a repurtat asupra elveţienilor din slujba lui Massimiliano Sforza victoria de la Marignano (1515), care i-a adus ducatul de Milano.

■ *Rivalitatea cu Habsburgii.* A rivalizat cu Carol V pentru coroana imperială, dar adversarul său a fost recunoscut împărat şi Franţa s-a aflat înconjurată de domeniile Habsburgilor. De atunci politica lui F. a fost marcată de opoziţia faţă de Carol V. Pentru a reechilibra raporturile de forţă a încercat zadarnic să încheie o alianţă cu Henric VIII al Angliei (1520). Situaţia s-a precipitat în urma înfrângerilor de la Bicocca (1523) şi Pavia (1525), unde însuşi F. a căzut în mâinile imperialilor. Deportat la Madrid, F. a reobţinut libertatea numai după acceptarea durelor clauze ale unui tratat (1526) care îl obliga să-i cedeze lui Carol V, în afara ducatului de Milano, şi Burgundia. Întors în Franţa, a denunţat, totuşi, tratatul ca fiind impus. Acuzat de „felonie" de către împărat, F. a activat pentru crearea unei mari alianţe antihabsburgice, Liga de la Cognac (1526), care însă nu a obţinut rezultate importante. Pacea de la Cambrai (1529) a permis Franţei şi Spaniei să se pună de acord cu respectivele zone de influenţa, dar F. nu a încetat politica sa antihabsburgică, apropiindu-se de principii luterani germani şi încheind chiar o alianţă militară cu Soliman, sultanul otoman, spre marele scandal al creştinătăţii. A reluat ostilităţile cu imperiul în 1636, dar, cu toată cucerirea Nisei şi a Savoiei, pacea de la Crépy (1544) a confirmat o situaţie staţionară.

■ *Centralizarea politică.* În politica internă, atitudinea lui F. relativă la calviniştii francezi (hughenoţi) a oscilat de la o toleranţă inspirată de simpatiile erasmiene ale surorii sale, Margareta de Navarra, la represiune şi persecuţie (1534). Domnia lui, care a cunoscut şi un moment de grave dificultăţi financiare pentru Franţa, a realizat o centralizare administrativă prin oficiali regali şi comisari trimişi în provincie şi prin suspendarea dreptului de protest al parlamentarilor. Viaţa de la curte a fost noua dimensiune oferită de F. unei nobilimi care avea tot mai puţină greutate politică. Un amplu interes l-a manifestat faţă de arte şi a fost un mare admirator al Renaşterii italiene, invitând printre alţii alături de el pe Leonardo da Vinci şi B. Cellini.

REGATUL CELOR DOUĂ SICILII

Francisc de Bourbon (Neapole 1777-1830), rege al celor Două Sicilii (1825-1830). Fiu al lui Ferdinand I şi-a urmat tatăl în Sicilia după ocupaţia franceză a Neapolelui (1806). A oscilat între moderaţie şi reacţiune în faţa mişcărilor liberale din 1812 şi 1820. Urcat pe tron, a continuat politica represivă şi reacţionară a tatălui.

Francisc II de Bourbon (Neapole 1836-Arco di Trento 1894), rege al celor Două Sicilii (1859-1860). Fiu al lui Ferdinand II, cunoscut şi cu ironicul nume de Franceschiello, a fost ultimul dintre Burboni care a domnit la Neapole – se urcase de puţin timp pe tron când statul său s-a prăbuşit în faţa expediţiei lui Garibaldi (v. Expediţia celor O Mie). A părăsit Neapole şi s-a retras la Gaeta, unde a fost asediat de trupele piemonteze. A plecat apoi în exil la Roma şi în Franţa.

franciscani, ordin religios întemeiat de Francisc de Assisi, la originile căruia se află micul grup care în 1208 s-a strâns în jurul sfântului pentru a împărtăşi împreună cu el experienţa întru sărăcie. În 1210 papa Inocenţiu III a aprobat verbal *Formula vitae* a f., în timp ce în 1223 Honorius III a confirmat *Regula bullata.* Cu colaborarea Clarei de Assisi, Francisc a întemeiat şi ramura feminină a f., clarisele (1212-1214) şi al treilea ordin laic, „terţiarii f." (1221).

■ *Tensiunile în sânul ordinului.* Conflicte aprige au apărut în sânul ordinului după moartea lui Fancisc (1226), care au culminat în separarea dintre spirituali (printre care Angelo Clareno, Pietrio di Giovanni Ulivi şi Ubertino da Casale), care cereau respectarea cu scrupulozitate a normei sărăciei şi cerşetoriei şi conventuali (călugări din mănăstiri), mai înclinaţi să îmblânzească rigoarea, admiţând şi posibilitatea ca mănăstirile să deţină bunuri. Papaliatea i-a condamnat de mai multe ori pe spirituali. F. au desfăşurat o activitate intensă de predicare itinerantă, în special promovând armonia şi înţelegerea în viaţa comunelor medievale, caracterizată de conflicte violente şi sângeroase. S-au insinuat de asemeni şi în universităţile pe cale de apariţie în vremea aceea, până la a obţine prestigioasa catedră de teologie de la Paris, elaborând un curent filosofic original de natură augustiniană (R. Bacon, Duns Scot, William Occam).

■ *Continuitate și reforme*. În secolul XIII ordinul a avut o expansiune foarte rapidă în întregul Occident, răspândindu-se în cele două secole următoare și în afara Europei. Ca o reacție față de decadența moravurilor din secolele XIV-XV, a reapărut la câțiva călugări denumiți „practicanți" (între ei Bernardino da Siena, Giovanni da Capestrano, Diego de Alcalá) exigența de a restaura practica riguroasă a regulii originale. În 1517 papa Grigore X a decretat, prin bula *Ite vos*, separarea conventualilor de practicanți, pe care Matteo da Bascio (în 1552) i-a organizat în noua mișcare a capucinilor (v.). În 1897 Leon XIII a reunit cele patru familii de frați în Ordinul Fraților Minori (Ordo Fratrum Minorum, OFM), astfel încât de atunci frații călugări se împart în minoriți, capucini și conventuali. În prezent, zonele de intervenție tipice ale ordinului franciscan – alături de activitatea pastorală, misionară și de studiu – sunt dezvoltarea păcii internaționale, asistența marginalizaților, ocrotirea naturii.

Francisco Xavier, călugăr spaniol, sfânt (Xavier, Navarra, 1506-Insula Sangchuan, China, 1552). Studios al filosofiei, s-a decis să-l urmeze pe Ignațiu de Loyola în micul grup care a constituit Compania lui Cristos. În 1537 a fost hirotonisit preot la Veneția și s-a dus să predice la Bologna și la Roma. De aici, la cererea regelui João III al Portugaliei, a plecat în 1540 spre Indiile orientale, petrecând un deceniu de intensă activitate misionară în India, Ceylon, Moluce, China și Japonia. Canonizat de Grigore XV în 1622, a fost numit de Pius X patronul misiunilor în străinătate.

francize, în Evul Mediu feudal reprezentau orice tip de scutire, privilegiu sau drept acordat sau recunoscut de către o autoritate superioară (de exemplu, de către împărat față de vasal; de către feudal față de populația locală). F. particulare au fost privilegiile acordate de către împărat cetăților italice, fundament juridic al autonomiilor comunale.

Franco Bahamonde, *Francisco*, militar și om politic spaniol (El Ferrol, Galicia, 1892-Madrid, 1975). Fiu al unui militar, a fost student al Academiei militare din Toledo. Intrat în armata colonială în Maroc, a servit apoi la Oviedo și din nou, în 1920 în Maroc, devenind general de brigadă (1926). Cariera a continuat și sub republică și în 1935 a fost numit șeful Statului Major al armatei.

■ *Pronunciamiento și războiul civil*. În februarie 1936 noul guvern de front popular a încercat să-l marginalizeze pentru ideile sale antidemocratice, trimițându-l în Canare. Când la 17.VII.1936 armata din Maroc s-a revoltat împotriva republicii, F., care fusese unul dintre organizatorii *pronunciamiento*-ului, a plecat în Africa și s-a impus ca cel mai autoritar dintre militarii naționaliști rebeli; la 29.IX.1936 Junta apărării naționale l-a numit generalisim și șef al statului. Reorganizând partidul Falangei (v.) al lui Primo de Rivera, în 1937 F. s-a proclamat *caudillo*. Cu ajutorul Germaniei naziste și al Italiei fasciste și contând în interior pe sprijinul Bisericii, a dus victorios la capăt sângerosul război civil (v. spaniol, războiul civil), cucerind Madridul la 28.III.1939.

■ *Fundarea regimului*. Franco a inițiat construcția unui regim filofascist (v. franchism), dar, cu toate strânsele raporturi cu Italia și Germania, a reușit să țină Spania în afara celui de-al doilea război mondial. În 1945 s-a aflat într-o dificilă situație internațională, izolat atât de democrațiile occidentale cât și de regimurile comuniste, dar profitând de Războiul rece, a reușit puțin câte puțin să-și câștige prietenia Statelor Unite, cu care a încheiat acorduri economice și militare (1953). În 1953 a stipulat un concordat cu Biserica catolică (27.VIII), călăuzind regimul spre o orientare catolico-conservatoare. În 1955 a obținut admiterea Spaniei la ONU. După numirea lui Juan Carlos de Bourbon ca moștenitor al tronului, în 1969, în 1973 a transmis sarcina de prim-ministru lui L. Carrero Blanco.

Franconia (Franken), regiune istorică a Germaniei. Formată ca ducat în urma expansiunii francilor spre est (sec. VI), a fost destinată să apere hotarele răsăritene de năvălirile slavilor. După împărțirea suferită în urma tratatului de la Verdun în 1843, numele de F. a rămas pentru a indica numai partea orientală a ducatului, atribuită lui Ludovic Germanicul. În 1027 Conrad II Salicul dat naștere casei imperiale de F., care a domnit până în 1125. Regiunea s-a reunificat în 1500 când a devenit un departament al imperiului lui Maximilian I. Între 1806 și 1811 Franconia orientală a trecut aproape în întregime la Bavaria. După 1919 teritoriile ducatului au fost împărțite între diversele landuri.

franco-prusac, războiul, conflict care a contrapus Franța și Prusia în 1870-1871. A fost cauzat de ostilitatea lui Napoleon III față de proiectele cancelarului prusac Bismarck de a unifica Germania sub conducerea Prusiei, din teama că aceasta ar fi constituit premisa hegemoniei germane în Europa. Modificând telegrama de la Ems (v.), Bismarck a făcut să pară că Franța a fost aceea care a declarat război Prusiei la 19.VII.1870, provocând în felul acesta izolarea ei diplomatică. Superioritatea strategică și organizatorică a armatei prusiene, comandată de H. von Moltke, a dus la înfrângerea franceză de la Sedan, unde la 1.IX.1870 germanii, pierzând numai 9 000 de oameni, au făcut prizonieri 104 000 francezi, între care și împăratul Napoleon III. Înfrângerea a provocat imediata abdicare a lui Napoleon și căderea celui de-al Doilea Imperiu francez. Wilhelm I al Prusiei a fost proclamat la Versailles împărat german (18.I.1871). Prin tratatul de pace de la

Frankfurt (10.V.1871) Franța a cedat Germaniei Alsacia și Lorena.

François de Sales, doctor al Bisericii, sfânt (Thorens, Savoia, 1567-Lyon 1622). Paroh al catedralei din Geneva și vicar al episcopului din același oraș (1599), i-a urmat în 1602, dar fiindcă orașul era condus de calviniști, și-a mutat sediul la Annecy. Lupta împotriva doctrinelor calviniste i-a caracterizat acțiunea pastorală. În 1610 a întemeiat Congregația Vizitațiunii, a fost autorul unor opere spirituale între care *Introducere în viața cucernică* (1609) și *Tratatul despre iubirea divină* (1616), în care a înfățișat un model de cucernicie pentru aceia care duc o viață activă, bazat pe o atitudine de profund optimism creștin.

Frankfurt pe Main, oraș în Germania (Hessa), așezat pe cele două maluri ale Mainului. De origine romană, în secolul IX devine capitală a francilor orientali (regatul Germaniei). Instituția Bursei (1585) i-a stabilit importanța ca centru bancar și financiar. După 1815 a fost sediul Dietei Confederației Germane. În 1848-1849 a găzduit Adunarea Națională germană, aleasă prin vot universal pentru a construi unitatea germană pe baze liberale-naționale.

Frankfurter Allgemeine Zeitung, este, din 1949, unul dintre principalele ziare germane, de orientare liberală. Continuă tradiția lui „Frankfurter Zeitung", apărut di 1856 până în 1943.

Franklin, *Benjamin*, om de știință și politician din SUA (Boston 1706-Philadelphia 1790). Tipograf și ziarist, în 1730 a cumpărat „Pennsylvania Gazette", din care a făcut unul dintre principalele cotidiene ale epocii. Între timp a întreprins unele cercetări experimentale asupra fenomenelor electrostatice, culminând cu publicarea *Experimentelor și observațiilor asupra electricității*, operă care alături de inventarea paratrăsnetului a contribuit la faima sa devenită internațională. În 1751, o dată cu alegerea în Adunarea Pennsylvaniei, a început cariera politică a lui Franklin; în 1753 a fost numit responsabil regal al poștelor și al drumurilor coloniilor americane; în 1755 a propus adunării delegaților coloniali reuniți la Albany un proiect de uniune federală, care va fi prototipul viitoarei constituții federale. Din 1757 până în 1775 a reprezentat la Londra interesele coloniștilor americani în fața Parlamentului și coroanei. Întors în patrie, a fost printre redactorii *Declarației de independență* (1776); trimis la Paris pentru a trata o alianță cu Franța (1776) a rămas aici ca plenipotențiar în tot timpul războiului cu Marea Britanie. În 1785 a participat la redactarea Constituției federale care a adoptat multe din pozițiile exprimate de el cu treizeci de ani mai înainte, relative la necesitatea unei solide structuri federale a noii națiuni americane.

Franța,

stat în Europa de vest. *Sup.*: 543 965 Km^2 *Pop.*: 57 903 000 locuitori. *Capit.*: Paris. *Limba*: franceza. *Relig.*: catolică, cu minorități musulmane (circa 2 500 000), protestante (800 000), ebraice (650 000). *Vecini*: N Marea Nordului, NE Belgia, Luxemburg, E Germania, Elveția și Italia, S Marea Mediterană și Spania, V Oceanul Atlantic, NV Canalul Mânecii. *Forma de stat:* republică semiprezidențială.

Până în 1789, istoria F. a fost strâns legată pe plan instituțional de aceea a „regilor preacreștini", care au constituit națiunea franceză unificând puțin câte puțin diversele ei regiuni. Cu domnia lui Ludovic XIV, monarhia a atins apogeul forței sale, iar F. culmea puterii sale. În această perioadă s-a organizat în F. modelul de stat modern, dotat cu puternică forță centrală, personalizată în monarhul absolut, în stare să asigure o guvernare autoritară a teritoriului prin intermediul unui aparat birocratic centralizat. Pe plan internațional istoria F. în epoca modernă a fost caracterizată de lupta pentru hegemonie în Europa, care a făcut-o să se confrunte rând pe rând cu Habsburgii, cu Anglia, cu Germania, și de construirea unui imperiu colonial, al doilea după cel britanic. Revoluția franceză din 1789, ale cărei principii de libertate, egalitate și fraternitate au fost purtate în toată Europa de către armatele lui Napoleon, a însemnat începutul erei contemporane și a făcut din F. leagănul democrației republicane bazate pe drepturile omului. Puternică prin prestigiul cultural și cetățenesc indiscutabil, în cursul secolelor XIX și XX F. a fost centrul evenimentelor europene prin relațiile sale cu Germania: în timp ce lupta lor pentru hegemonia continentală a avut un rol decisiv în dezlănțuirea celor două războaie mondiale, construcția unei inedite axe de pace între F. și Germania a reprezentat pilonul procesului de integrare economică și politică a Europei.

Mileniul I î.Hr.

Celții se stabilesc pe teritoriile care constituie F. de astăzi și pe care romanii o numesc Galia (Gallia).

Sec. V î.Hr.

Se afirmă civilizația celtică La Tène printr-o bogată prelucrare a fierului.

55-51 î.Hr.

Caesar cucerește Gali

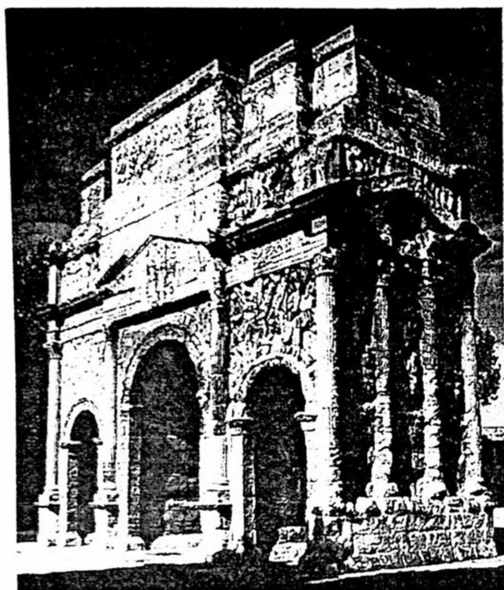
Sec. V d.Hr.

Galia este împărțită între vizigoți și burgunzi în sud, franci și alamani în nord.

481-511

Domnia lui Clovis, întemeietorul dinastiei merovingiene: creștinarea francilor; supunerea alamanilor (496) și a vizigoților (507).

511-561
Domnia lui Clotar I: unirea teritoriilor franceze (558) în regatele Austrasiei, Neustriei şi Burgundiei.
613-751
Clotar II, rege al Neustriei, unifică cele trei regate franceze (613). Perioada „zeilor trândavi" dominaţi de majordomi, între care se distinge Pepin de Heristal. Fiul acestuia, Carol Martel, opreşte la Poitiers înaintarea arabă în Europa (733).
751-768
Domnia lui Pepin cel Scurt, care l-a îndepărtat pe Childeric III, ultimul rege merovingian: campanie în Italia împotriva longobarzilor (753); anexarea Aquitaniei.
768-814
Domnia lui Carol cel Mare, fiul lui Pepin: supunerea longobarzilor (774) şi a saxonilor dintre Rin şi Elba (772-804). Întemeierea Sfântului Imperiu Roman (800).
814-840
Ludovic cel Pios reunifică teritoriile imperiului, împărţite între fraţii Carol şi Pepin.
840-877
Ani de domnie ai lui Carol cel Pleşuv, primul rege al F. în baza tratatului de la Verdun (843).
884-888
Domnia lui Carol cel Gros, ultimul rege carolingian: asediu normand al Parisului (886); depunerea lui Carol şi proclamarea contelui de Paris Eudes ca rege al Franţei (888-898); separarea F. de Sfântul Imperiu Roman.
898-987
Perioadă a anarhiei feudale. Cucerirea normandă a Normandiei (911).
987-996
Hugo Capet, întemeietorul dinastiei Capeţienilor.
1066 Ducele Normandiei Wilhelm Cuceritorul cucereşte coroana engleză.
1180-1223
Domnia lui Filip II August: cucerirea Normandiei (1204) şi a domeniilor engleze de pe teritoriul F. Cruciada împotriva albigenzilor (1208-1229).
1226-1270
Ludovic IX întăreşte centralismul monarhic.
1285-1314
Domnia lui Filip cel Frumos: conflict cu papa Bonifaciu VIII (1303) şi transferarea Sfântului Scaun la Avignon (1309).
1328 Stingerea dinastiei Capeţienilor.
1337-1453
Războiul de o sută de ani: în prima fază Filip VI de Valois (1328-1350) şi Ioan cel Bun (1350-1364) sunt învinşi de către englezi, cărora trebuie să le cedeze Aquitania şi Calais. Rebeliune pariziană condusă de Etienne Marcel (1356-1358) şi răscoale ţărăneşti (*jacqueries*).
1364-1380
Carol V cel Înţelept reprimă *jacqueries* şi reia războiul împotriva englezilor (1369).
1380-1422
Domnia lui Carol VI cel Nebun; lupte între armagnaci şi bourguignoni, invazia engleză în Franţa (bătălia de la Azincourt, 1415) şi ocuparea Parisului; tratatul de la Troyes (1420) îl recunoaşte pe Henric V al Angliei moştenitor al tronului francez: fiul lui, Henric VI, este proclamat rege al Franţei (1422).
1422-1461
Carol VII de Valois se opune lui Henric VI (1422); Ioana d'Arc eliberează Orléans (1428); Carol VII este încoronat la Reims rege al F. (1429) şi recucereşte de la englezi toate teritoriile din F., punând capăt războiului (1453).
1461-1483
Ludovic IX, prin anexarea domeniilor Angevinilor, unifică întreg teritoriul naţional.
1483-1498
Domnia lui Carol VIII: război cu Spania pentru controlul Italiei (1494-1495).
1498-1515
Ludovic XII cucereşte ducatele Milanului şi Neapolelui.
1515-1547
Francisc I încearcă să se opună hegemoniei împăratului Carol V, dar prin pacea de la Cambrai (1529) şi Crépy (1544) este constrâns să renunţe la posesiunile italiene, la Savoia, Flandra şi Artois.
1547-1559
Henric II luptă împotriva Imperiului, Angliei şi Spaniei. Pacea de la Cateau-Cambrésis (1559) păstrează unitatea teritorială a F., eliminându-i însă orice influenţă în Italia.
1562-1589
Lupte religioase între hughenoţi (protestanţi), conduşi de Bourboni şi catolici: sub regenţa Caterinei de Medici (1560-1574), masacrul hughenoţilor în noaptea Sfântului Bartolomeu (1572); domnia lui Henric III de Valois (1574-1589) şi „războiul celor trei Henrici" (1585-1589), încheiat cu asasinarea lui Henric III şi sfârşitul dinastiei Valois.
1593-1610
Henric de Bourbon se converteşte la catolicism, este încoronat rege ca Henric IV (1594) şi iniţiază dinastia Bourbonilor; prin edictul din

1

2

3

4

5

1. Arcul de triumf de la Orange, construit în secolul I d.Hr. pentru a celebra ridicarea oraşului la rangul de colonie romană. 2. Carol cel Mare pe tron între papa Leon III (la stânga) şi episcopul Turpin. 3. Ludovic XIV, Regele Soare. 4. Napoleon Bonaparte în bătălia de la Rivoli, în 1797. 5. Un episod din revoluţia pariziană din iulie 1830.

6

7

6. Napoleon III. 7. Georges Clemenceau (al doilea din dreapta) la Conferința de pace de la Versailles, după victoria în primul război mondial. 8. Léon Blum, șeful guvernului Frontului Popular în 1936. 9. Generalul Charles de Gaulle după eliberarea Parisului în 1944. 10. Președintele François Mitterand (la dreapta) împreună cu cancelarul german Helmut Kohl.

8

10

9

Nantes (1598) acordă libertate şi egalitate hughenoţilor; politică antiaustriacă. Începutul colonizării regiunilor canadiene (1608).

1610-1643
Sub Ludovic XIII, guvern al cardinalului Richelieu (1624-1642): politică antinobiliară, antiprotestantă (asediu al fortăreţei hughenote La Rochelle, 1622-1628) şi antihabsburgică (intervenţie în Războiul de treizeci de ani, 1635).

1643-1715
Domnia lui Ludovic XIV şi guvern al cardinalului Mazarin (1643-1661): cu pacea din Westfalia (1648) F. devine putere hegemonă în Europa; fronda parlamentară şi insurecţia din Paris (1648-1649), fronda principilor condusă de prinţul Condé (1650-1653) şi război victorios cu Spania (1658-1659); la moartea lui Mazarin (1661), Ludovic XIV îşi asumă în mod direct guvernarea ţării.

1661-1715
Politica protecţionistă a lui Colbert (1665). Războiul pentru Flandra împotriva Spaniei, Olandei şi Angliei (1667-1668). Războiul di Olanda (1672-1678) şi cucerirea provinciei Franche-Comté (pacea de la Nijmegen). Revocarea edictului din Nantes (1685). Război împotriva Ligii de la Augsburg (1688-1697): tratatul de la Rijswijk anulează cuceririle păcii de la Nijmegen, în afară de Strasbourg. Războiul de succesiune spaniolă (1701-1714) pentru susţinerea pretenţiilor lui Filip V, nepotul lui Ludovic XIV: tratatele de la Utrecht şi Rastatt menţin integritatea teritorială a F., care însă trebuie să cedeze Angliei câteva posesiuni canadiene.

1715-1774
Domnia lui Ludovic XV: războiul de succesiune poloneză (1773-1738); războiul de şapte ani (1756-1763) alături de Austria şi Spania: prin pacea de la Paris, F. cedează Canada şi posesiunile din India Angliei şi Louisiana Spaniei; anexarea Lorenei şi Corsicei (1768).

1774-1792
Domnia lui Ludovic XVI: tentativele de reformă fiscală şi economică ale miniştrilor Turgot şi Necker, boicotate de nobilime; criză financiară a statului şi convocarea Stărilor Generale pentru a impune noi taxe (1789).

1789 Izbucnirea Revoluţiei franceze: proclamarea Adunării Naţionale Constituante (20.VI); cucerirea populară a Bastiliei (14.VII) şi răscoale ţărăneşti („frica cea mare"); aprobarea *Declaraţiei drepturilor omului şi ale cetăţeanului* (26.VIII).

1791 Încercare de fugă a lui Ludovic XIV, blocat la Varennes (21.VI); intrarea în vigoare a noii constituţii (4.IX) şi formarea Adunării Legislative (1.X).

1792 Guvernul girondinilor (cărora li se opun iacobinii) şi declaraţie de război Austriei şi Rusiei (20.V); poporul din Paris impune arestarea lui Ludovic XVI şi sfârşitul monarhiei (10.VIII); victoria de la Valmy asupra austro-prusacilor (20.IX) opreşte invazia teritoriului naţional; proclamarea republicii (21.IX).

1793 Executarea lui Ludovic XVI (21.I). Guvern al Convenţiei Naţionale: declaraţie de război Angliei şi Olandei (1.II) şi formarea primei coaliţii antifranceze; răscoale contrarevoluţionare în Vandeea (III); instituirea şi Guvernul Comitetului Salvării Publice, dominat de Danton (6.V); eliminarea girondinilor şi guvernare a iacobinilor, dintre care se distinge Roberspierre: noua constituţie a anului I introduce votul universal (2.VI); începutul Terorii (17.IX).

1794 Robespiere îi elimină pe opozanţi (execuţia lui Danton, Desmoulins şi Hébert, V); lovitura de Stat din 9 Thermidor (27.VII) şi execuţia lui Robespierre, Saint-Just şi Couthon; reacţia thermidoriană şi guvernarea Directoratului.

1795 Pacea de la Basel între Franţa şi Prusia (6.IV); o nouă Constituţie aboleşte votul universal (17.VIII) şi dizolvă Convenţia (27.X).

1796 Conspiraţia Egalilor împotriva Directoratului condusă de Babeuf şi Filippo Buonarroti (V); campanii victorioase ale lui Napoleon Bonaparte împotriva austriecilor în Italia (1796-1797) şi expediţia în Egipt (1798).

1799 Cea de-a doua coaliţie antifranceză şi victorii asupra austriecilor şi ruşilor (III-X 1799); lovitura de Stat din 18 Brumar (9.X); Napoleon Bonaparte dizolvă Directoratul şi obţine să fie numit prim consul.

1800-1804
Consulatul: cea de-a doua campanie victorioasă antiaustriacă în Italia (1800-1801). Napoleon Bonaparte este numit consul pe viaţă (1802); pace cu Anglia (27.III).

1804-1814
Primul Imperiu: Napoleon se încoronează împărat; promulgarea Codului civil (1804).

1805 Cea de a treia coaliţie antifranceză: înfrângerea de la Trafalgar, intrarea în Viena.

1806 Cucerirea regatelor Neapolelui şi Olandei; cea de-a patra coaliţie antifranceză: intrarea lui Napoleon în Berlin şi Varşovia; proclamarea blocadei continentale; alianţa anti-

britanică cu Rusia ((1807); ocuparea Spaniei (1808).

1809 Anexarea Statului Pontifical; cea de-a cincea coaliție antifranceză și pacea de la Schönbrunn (X), care atribuie F. Tretino și provinciile ilirice.

1812 Campania în Rusia (VI-XI) ca urmare a părăsi 'i rusești a blocadei continentale (1810): după înfrângerea de la Berezina (XI) Napoleon se întoarce la Paris.

1813-1814
Cea de-a șasea coaliție antifranceză: înfrângerea în bătălia de la Leipzig (19.X.1813) determină prăbușirea sistemului napoleonian prin eliberarea Germaniei, Olandei și Italiei. După intrarea aliaților în Paris (31.III.1814), Napoleon este constrâns să abdice și este exilat pe insula Elba (6.IV); cu Ludovic XVIII Bourbonii se întorc pe tronul F.; Congresul de la Viena (1814-1815).

1815 Cele o sută de zile ale lui Napoleon: fugit din Elba (20.III), reintră în Paris, dar este înfrânt la Waterloo și exilat pe insula Sfânta Elena (22.VI).

1815-1824
Domnia lui Ludovic XVIII: Franța este re-admisă în „concertul european"

1824-1830
Domnia lui Carol X: politica lui reacționară provoacă revoluția din iulie (27-29.VII.1830) și alungarea lui.

1830-1848
Domnia lui Ludovic Filip de Orléans: revolte muncitorești la Lyon (1831); cucerirea Algeriei (1830-1847). Guvernul conservator al lui F. Guizot (1840-1848): dezvoltarea industrială, creșterea opoziției republicane, bonapartiste și socialiste.

1848 Revoluție la Paris, abdicarea lui Ludovic Filip și proclamarea celei de-a Doua Republici (25.II).

SUVERANI ȘI ȘEFI DE STAT AI FRANȚEI

Carolingieni
768-814 – Carol cel Mare cu Carloman (până la 771)
814-840 – Ludovic cel Pios
843-877 – Carol II cel Pleșuv
877-879 – Ludovic cel Gângav
879-884 – Carloman (cu Ludovic până în 882)
884-887 – Carol cel Gros
888-898 – Eudes (capețian)
893-923 – Carol III cel Simplu (cu Eudes până la 898)
922-923 – Robert I (capețian, opus lui Carol III)
923-936 – Raul
936-954 – Ludovic IV (Louis d'Outremer)
954-956 – Lothar
966-987 – Ludovic V

Capețieni
987-996 – Hugo Capet
996-1031 – Robert II cel Pi
1031-1060 – Henric I
1060-1108 – Filip I
1108-1137 – Ludovic VI cel Gros
1137-1180 – Ludovic VII cel Tânăr
1180-1223 – Filip II August
1223-1226 – Ludovic VIII
1226-1270 – Ludovic IX cel Sfânt
1270-1285 – Filip III cel Îndrăzneț
1285-1314 – Filip IV cel Frumos
1314-1316 – Ludovic X
1316 – Ioan I
1316-1322 – Filip V cel Lung
1322-1328 – Carol IV cel Frumos

Valois
1328-1350 – Filip VI
1350-1364 – Ioan II cel Bun
1364-1380 – Carol V cel Înțelept
1380-1422 – Carol VI cel Nebun
1422-1461 – Carol VII
1461-1483 – Ludovic XI
1483-1489 – Carol VIII
1498-1515 – Ludovic XII
1515-1547 – Francisc I
1547-1559 – Henric II
1559-1560 – Francisc II
1560-1574 – Carol IX
1574-1589 – Henric III

Bourboni
1589-1610 – Hemic IV
1610-1643 – Ludovic XIII
1643-1715 – Ludovic XIV
1715-1774 – Ludovic XV
1774-1792 – Ludovic XVI

Primul Imperiu
1804-1814,1815 – Napoleon I

Restaurația
1814-1815, 1815-1824 – Ludovic XVIII
1824-1830 – Carol X
1830-1848 – Ludovic Filip

A Doua Republică
1848-1851 – Ludovic Napoleon Bonaparte

Al Doilea Imperiu
1852-1870 – Napoleon III

A Treia Republică
1871-1873 – Adolphe Thiers
1873-1879 – Marie-Edmé-Patrice de Mac-Mahon
1879-1887 – Jules Grévy
1887-1894 – Sadi Carnot
1894-1895 – Jean Casimir Périer
1895-1899 – Félix Faure
1899-1906 – Emile Loubet
1906-1913 – Armand Falli`res
1913-1920 – Raymond Poincaré
1920 – Paul Deschanel
1920-1924 – Alexandre Millerand
1924-1931 – Gaston Doumergue
1931-1932 – Paul Doumer
1932-1940 – Albert Lebrun
1940-1944 – Philippe Pétain

A Patra Republică
1947-1954 – Vincent Auriol
1954-1958 – René Coty

A Cincea Republică
1958-1969 – Charles de Gaulle
1969-1974 – Georges Pompidou
1974-1981 – Valéry Giscard d'Estaing
1981-1995 – François Mitterrand
1995- – Jacques Chirac

Reforma socială şi crearea atelierelor naţionale (*ateliers nationaux*, III); victoria moderaţilor la alegeri (IV); revolta muncitorească din Paris reprimată de armată (VI); noua constituţie prezidenţială şi alegerea lui Ludovic Napoleon Bonaparte (XI).

1848-1851
Guvernarea lui Ludovic Napoleon: intervenţie în favoarea lui Pius IX împotriva Republicii Romane (1849).

1851-1870
Al Doilea Imperiu: după ce a dizolvat parlamentul (1851), printr-un plebiscit Ludovic Napoleon se proclamă împărat cu numele de Napoleon III (1852). Războiul Crimeii alături de Anglia şi Piemont şi cuceriri coloniale în Algeria, Senegal şi Indochina. Acorduri antiaustriece la Plombières cu Cavour (1858) şi intervenţie în al doilea război de independenţă italian, cucerirea Nisei şi Savoiei (1859-1860), ocuparea Cochinchinei şi protectorat asupra Cambodgiei (1862-1863). Războiul franco-prusac: învins la Sedan (2.IX.1870), Napoleon III abdică.

1870 Proclamarea celei de-a Treia Republici (4.IX).

1871 Insurecţia proletară a Comunei din Paris (18.III-18.V), reprimată sângeros de către guvernul Thiers. Tratatul de la Frankfurt (10.V) închide conflictul cu Prusia. Franţa pierde Alsacia-Lorena.

1873-1879
Preşedenţia mareşalului Mac-Mahon: tentativa de restauraţie monarhică a contelui de Chambord şi faliment al tentativei prezidenţiale de lovitură de stat autoritar (16.V.1879).

1879-1887
Preşedenţia republicanului J. Grévy: reforme anticlericale (1880-1884); protectorat francez asupra Tunisiei (1881), Annamului, Tonkinului şi Madagascarului (1885) şi constituirea Uniunii Indochineze (1887).

1887-1894
Preşedinţia lui F.S. Carnot: scandaluri financiare şi creşterea opoziţiei de dreapta monarhică şi naţionalistă, compromisă în eşuata lovitură de stat a generalului Boulanger (1889); asasinarea lui Carnot (22.VI.1894) şi începutul afacerii Dreyfus (v.).

1895 Formarea Confederaţiei Generale a Muncii. Crearea Africii Occidentale Franceze.

1898 Redeschiderea cazului Dreyfus, cerută de „blocul republican" al lui E. Zola, G. Clemenceau şi J. Jaurès provoaca reacţia dreptei, care se organizează în *Action Française* a lui Ch. Maurras.

1899-1905
Măsuri anticlericale ale guvernelor blocului radical-socialist.

1904 *Entente cordiale* cu Marea Britanie.

1906-1909
Primul guvern Clemenceau: reabilitarea lui Dreyfus (1906); iniţierea unei vaste legislaţii sociale, dar ruptură cu socialiştii în privinţa afilierii politice a grevelor.

1911 Protectorat francez asupra Marocului.

1912-1913
Divizările stângii favorizează formarea guvernului conservator al lui R. Poincaré: politică revanşardă sprijinită de G. Clemenceau şi contracarată de J. Jaurès.

1914 Victoria electorală socialistă. La izbucnirea primului război mondial, guvern de *union sacrée* a tuturor partidelor sub preşedinţia lui R. Viviani.

1917 Constituirea celui de-al doilea guvern Clemenceau.

1919 Tratatul de pace de la Versailles atribuie F. Alsacia-Lorena şi mandatele asupra Siriei şi Ciliciei; victorie electorală a blocului naţional al lui Clemenceau şi Poincaré.

1923-1925
Ocupaţia franceză a Ruhr-ului pentru a obţine plăţile germane ale reparaţiilor de război (1923). Victoria electorală a stângii (1924). Pactul de la Locarno încearcă să atenueze tensiunile franco-germane (1925).

1926-1929
Guvern Poincaré de unitate naţională între toate forţele în afară de stânga: depăşirea crizei financiare şi politica de destindere a ministrului afacerilor străine A. Briand faţă de Germania.

1930-1935
Gravă criză financiară şi alterarea coaliţiilor radical-socialiste şi conservatoare.

1935-1937
Frontul Popular (1935: comunişti, socialişti, radicali) câştigă alegerile (1936), dar comuniştii nu sprijină guvernul socialistului Blum; politică de nonintervenţie în războiul civil spaniol; reforme sociale. Criza economică fărâmiţează Frontul Popular.

1938-1940
Guvern Daladier: depline puteri pentru a înfrunta criza economică şi conflict cu stânga; pactul de la München şi politica de cedare în faţa Germaniei naziste.

1939-1945
Cel de-al doilea război mondial: invazia germană şi ocuparea Parisului (14.VI.1940); mareşalul

Pétain semnează armistiţiul (22-24.VI) şi constituie guvernul de la Vichy pe teritoriul neocupat de germani (16.VI); generalul Charles de Gaulle la Londra dă viaţă Franţei Libere care înglobează şi forţele Rezistenţei din interior; de Gaulle instalează la Alger un Comitet de Eliberare Naţională (1943). Debarcare aliată în Normandia (6.VI.1944) şi insurecţie antigermană la Paris (19.VIII); de Gaulle formează un guvern din împuternicirea forţelor Rezistenţei (IX).

1946 Demisia lui de Gaulle (I); proclamarea celei de-a Patra Republici (13.X); începutul războiului din Indochina.

1947-1954
Preşedinţia socialistului V. Auriol: criză economică şi adeziune la planul Marshall, eliminarea comuniştilor din guvern (1947); primele revolte antifranceze în Algeria. Franţa este între membrii fondatori ai Alianţei Atlantice (1949); întărirea „Rassemblement du Peuple Français" a lui de Gaulle, adept al unui regim prezidenţial; politică favorabilă unităţii europene a lui Schuman şi Monnet (1950-1953).

1954-1958
Preşedinţia lui R. Coty: independenţa Vietnamului, Laosului şi Cambodgiei (1954); începutul războiului de independenţă algeriană (1954-1962). Independenţa Tunisiei şi Marocului (1956); intervenţie anglo-franceză în Egipt după naţionalizarea Canalului de Suez (X-XII). Adeziune la CEE (1957). Puci al militarilor la Alger (v. 1958), depline puteri lui de Gaulle (1.VI) şi proclamarea celei de-a Cincea Republici (28.IX).

1959-1969
Preşedinţia lui de Gaulle: prima bombă atomică franceză (1960) şi politica externă de autonomie faţă de SUA. Independenţa Algeriei (1962). Opoziţie faţă de intrarea engleză în MEC şi tratat de cooperare franco-germană (1963). Relaţii diplomatice cu China populară (1962). Ieşire din organismele militare NATO şi călătoria lui de Gaulle în URSS (1966). Revolte studenţeşti şi muncitoreşti (maiul francez, 1968); dizolvarea Adunării Naţionale şi majoritate absolută a gaulliştilor la alegeri (VI). Demisia lui de Gaulle (VI).

1969-1974
Preşedinţia lui G. Pompidou: importantă creştere economică, unită cu profunde dezechilibre sociale care măresc conflictualitatea internă.

1974-1981
Preşedinţia lui V. Giscard d'Estaing: criză economică, guvernele neoliberale Chirac şi Barre; scindarea mişcării gaulliste.

1981-1987
Prima preşedinţie a socialistului F. Mitterand, susţinut de comunişti care intră în guvern (până în 1984); vast plan de naţionalizări industriale şi financiare. Victorie la alegerile politice a gaulliştilor lui J. Chirac, numit prim-ministru şi adeptul unui nou plan de privatizări (1986).

1988-1993
Al doilea mandat al lui Mitterand; guvernele socialiste ale lui M. Rocard, E. Cresson şi P. Bérégovoy; înrăutăţirea situaţiei economice; implicarea exponenţilor guvernului în scandaluri franceze. În 1993 zdrobitoare victorie electorală de centru-dreapta a lui G. d'Estaing şi Chirac, guvern Balladur.

1995 Ales preşedinte prin înfrângerea socialistului L. Jospin, Chirac îşi inaugurează mandatul cu o foarte contestată reluare a experienţelor nucleare în atolul Mururoa. Planul de reformă radicală a *Welfare State* prezentat de primul ministru A. Juppé alimentează un val de greve care paralizează ţara.

1997 Intenţionând să relanseze programul de desfiinţare a statului social, Chirac dizolvă parlamentul şi anunţă noi alegeri, câştigate însă în mod covârşitor de către socialiştii lui L. Jospin. Numit premier, acesta se angajează să distribuie asupra tuturor categoriilor sociale sarcinile conexe efortului de a îndeplini parametrii de la Maastricht.

1998 Franţa face parte din primul grup care adoptă euro; alegerile regionale confirmă forţele stângii, în timp ce în anumite zone câştigă teren dreapta xenofobă a lui J.M. Le Pen.

Bibliografie: G. Duby (a cura), *Storia della Francia*, tr. it., Bompiani, Milano 1987, 2 voll.; D. Thomson, *Storia della Franci moderna*, tr. it., Garzanti, Milano 1963.

Franţa liberă, forţele voluntare care au aderat la apelul generalului de Gaulle (18.VI.1940) de a continua lupta împotriva Germaniei în al doilea război mondial, compuse în principal din detaşamentele evacuate în Anglia de la Dunkerque şi din trupele provenind din coloniile franceze. În iulie 1942 a luat numele de Franţa Combatantă, regrupând şi pe partizanii care operau pe teritoriul metropolei.

Franz Ferdinand de Habsburg, arhiduce al Austriei (Graz 1863-Sarajevo 1914). Nepot al împăratului Franz Joseph, la moartea arhiducelui Rudolf (1889) a devenit moştenitorul tronului austro-ungar. Pentru a eli-

mina amenințarea naționalismului slav a propus reorganizarea dublei monarhii pe baza treimii austriacă, ungară și slavă. Asasinarea lui de către naționalistul sârb G. Princip a provocat izbucnirea primului război mondial.

Franz Joseph (Viena 1830-1916), împărat al Austriei (1848-1916), rege al Ungariei (1867-1916). Îndelung deformată în Italia de către retorica risorgimentală și numai recent reconsiderată, figura lui F. J. este considerată simbolul Imperiului habsburgic, asupra căruia a domnit 68 de ani.

■ *Tânărul împărat.* Fiu al arhiducelui Francisc Carol, frate al împăratului Ferdinand, F. J. a fost proclamat împărat la 2.XII.1848 în urma abdicării unchiului și a renunțării la tron a tatălui. După evenimentele revoluționare din 1848, urcarea sa pe tron a fost partea inițială a acelui program de restaurare a autorității imperiale care, trasat cu mână fermă de prințul Schwarzenberg, riscase să fie zădărnicit încă de la început de slăbiciunea de caracter a lui Ferdinand și Francisc Carol. Deceniul 1850-1860 a reprezentat perioada de aur a domniei lui F. J., care a guvernat în mod absolutist imperiul reorganizat pe baze centraliste și administrat de către eficienta și capabila birocrație dirijată de către ministrul de interne von Bach. Concordatul din 1855 cu Sfântul Scaun a sancționat condiția de privilegiată a Bisericii catolice, în acord cu profunda religiozitate a lui F. J. Urmând sfaturile ministrului de externe K.F. Buol-Schauenstein, după multe ezitări s-a aliniat alături de Franța și de Anglia împotriva Rusiei în războiul Crimeii: înstrăinându-și simpatiile țarului fără a câștiga pe acelea ale puterilor liberale, Austria și-a trasat în felul acesta premisele izolării sale în timpul celui de-al doilea război de independență italiană.

■ *Pierderea Italiei și a Germaniei.* În cursul anilor '60 Austria a pierdut poziția predominantă de care se bucura în Italia (al doilea și al treilea război de independență) și prin înfrângerea în războiul austro-prusian din 1866 a fost definitiv îndepărtată de Germania, îndreptată către unificare sub hegemonia Prusiei. Modificarea raporturilor de forță internaționale a avut consecințe profunde asupra sistemului imperial: s-a pus capăt absolutismului, și cu *Ausgleich* (v.) din 1867 statul a fost reorganizat pe baze dualiste (imperiul Austriei și regatul Ungariei) echivalând elementul austriac și elementul ungar, dar succesul naționalismului maghiar a rupt delicatele echilibre ale raporturilor între diversele naționalități prezente în imperiu, minând în felul acesta temeliile monarhiei habsburgice. F. J., care în 1871 se gândise să accepte încoronarea ca rege al Boemiei, s-a definit totdeauna ca „părinte al popoarelor sale", pentru el egale, dar nu a avut energia de a impune o reformă a statului care să acorde mai mult spațiu minorităților. Nemaifiind patron absolut al statului său, a trebuit să accepte din partea guvernului liberal abolirea concordatului (1870), asistând neputincios la sfârșitul puterii temporale a papei, pe care în 1866 el o declarase inviolabilă.

■ *Apusul aurit.* În timp ce maghiarii dominau regatul Ungariei fără a se preocupa de minorități, în Austria, după supremația catolicului conte Taaffe (1879-1893), prieten personal al lui F.J., a fost mereu mai dificilă formarea unor majorități guvernative și împăratul a trebuit să recurgă deseori la decrete. În politica externă Tripla Alianță constituită în 1882 s-a dovedit a fi un instrument mult mai favorabil aliaților germani și italieni decât Austro-Ungariei. Ocuparea (1878) și apoi anexarea (1908) Bosniei-Herțegovina au fost, în realitate, unicele succese pe care F.J. le-a putut enumera în acest domeniu. El nu a avut un rol direct în evenimentele diplomatice care au dus la izbucnirea primului război mondial. Lungimea domniei sale a făcut ca F. J. să reunească în sine atât figura monarhului de drept divin cât și aceea de suveran prim-servitor al statului, rol în care a demonstrat un mare simț al datoriei și spirit de sacrificiu; devenit o legendă vie, el a fost unul dintre ultimii factori de coeziune a imperiului austro-ungar.

Bibliografie: F. Herre, *Franceso Giuseppe*, tr. it. Rizzoli, Milano 1980; A. Dimargutti, *L'imperatore Franceso Giuseppe*, Fratelli Melita, La Spezia 1990.

Frassati, *Alfredo*, ziarist și om politic italian (Pollone-Vercelli, 1869-Torino 1961). Proprietar și director al ziarului „Stampa" din 1901, senator din 1913, a sprijinit politica lui Giolitti. La venirea fascismului s-a retras din politică și în 1925 a fost constrâns să părăsească și ziaristica. A fost senator de drept după cel de-al doilea război mondial (1948-1953).

fratrie, cea mai veche formă de asociație spontană din Grecia clasică, cuprinzând mai multe familii descinzând dintr-un strămoș comun. Create pentru a răspunde exigențelor militare și sociale, din secolul VI î.Hr., în fața tendinței de a da viață unor grupări mai mari (triburi), f. și-au asumat un rol religios și administrativ.

Frații Musulmani, mișcarea fundamentalistă islamică întemeiată în 1928 la Ismailia (Egipt) de către Hasan al-Banna. Creată ca asociație pentru asistența școlară și sanitară, s-a transformat în mișcare politică orientată spre plenara islamizare a societății și refuzul oricărei influențe occidentale, răspândită în Egipt și în mare parte a țărilor arabe. Operează în clandestinitate și este responsabilă de numeroase atentate în Orientul Mijlociu, între care asasinarea președintelui egiptean Sadat (1981).

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN

Frederic I Barbarossa (Waiblingen cca 1123-râul Salef, Cilicia 1190), împărat (1152-1190). Din familia Hohenstaufen, duce de Suabia la moartea tatălui său (1147), l-a determnat să participe la cruciada a II-a pe unchiul său Conrad III; urmându-i acestuia pe tronul

Germaniei (1152), a căpătat dreptul la coroana Italiei şi la cea imperială.

■ *Visul de restaurare a imperiului.* F. a avut o concepţie foarte înaltă cu privire la puterea imperială şi la misiunea religioasă legată de aceasta, considerându-se (conform idealului augustinian, readus în discuţie în vremea lui, de Otto de Freising) vicar al lui Cristos şi călăuză a Cetăţii Pământeşti înspre cea Cerească. Aceste doctrine au stat la baza unui amplu program de reorganizare a imperiului, în dorinţa de a constitui o ierarhie a puterilor locale racordate între ele şi cu împăratul prin legământul feudal. Marii feudali germani au acceptat o asemenea perspectivă fără prea mare dificulatte, nevăzându-şi ameninţate propriile prerogative şi convinşi fiind că relansarea elementului religios ar putea chiar să le întărească ulterior poziţiile.

■ *Conflictul cu comunele italiene şi cu papa.* În Itali dimpotrivă, pentru F. era vorba de recuperarea prerogativelor *(iura regalia,* drepturi regale) uzurpate de comune, care de fapt aboliseră instituţiile imperiale. Într-o primă dietă ţinută la Roncaglia (1154) i-a informat pe reprezentanţii comunelor că doreşte să instaleze în fiecare oraş un podestà numit de el. Încoronat rege al Italiei la Pavia şi împărat la Roma de papa Adrian IV, în a doua dietă de la Roncaglia (1158) a pretins din partea comunelor să-i restituie drepturile regale şi să accepte instalarea unui podestà. Între timp creştea şi starea de tensiune cu Biserica, din cauza amestecului lui F. în investitura episcopilor şi a tendinţei sale de a se considera superior papei. O primă reacţie s-a manifestat o dată cu dieta de la Besançon (1157), unde primatul papei a fost reconfirmat de delegatul papal R. Bandinelli. Când în 1159 acesta a fost ales papă cu numele de Alexandru III, F. i l-a opus pe antipapa Victor IV, determinând alianţa dintre Alexandru, bizantini, Veneţia şi regele Siciliei. Dornic să-şi impună propria autoritate, F. a intrat de mai multe ori în Italia, distrugând Crema (1160) şi Milano (1162), pentru că ei respinseseră pe podestà imperiali şi ocupând pentru scurt timp Roma (1166). La 7.IV. 1167 reprezentanţii comunelor din Valea Padului au constiutit Liga lombardă, lansând o nouă provocare împăratului. Victoria Ligii în bătălia de la Legnano (29.V.1176) l-a obligat pe F. să încheie pace cu papa la Veneţia (1177) şi un acord definitiv cu comunele (pacea de la Konstanz, 1183). Acest acord, recunoscând formal autoritatea împăratului, dar atribuind prerogativele regale comunelor, confirma de fapt falimentul visului lui F. de a reinstaura pe deplin puterea imperială.

■ *Ultimii ani.* Luându-i în 1180 lui Henric Leul ducatul Bavariei sub pretextul infidelităţii acestuia, F. a dovedit în orice caz că mai deţine încă controlul asupra marilor feudali germani. Căsătoria (1186) dintre fiul său, Henric, şi Constanţa de Altavilla, moştenitoarea tronului normand din Sicilia, a deschis calea spre unificarea celor două regate ale Italiei sub un suveran german. Preluând conducerea celei de a III-a cruciade după recucerirea Ierusalimului de către musulmani (1187), F. a murit înecat, în zona muntoasă a Ciliciei, în încercarea de a traversa râul Salef.

Bibliografie: F. Cardini, *Barbarossa,* Mondadori, Milano 1985.

Frederic II (Iesi, Ancona, 1195-Castel Fiorentino, Lucera, 1250), împărat (1220-1250). Trebuie enumerat printre marii suverani din istorie pentru vioiciunea sa intelectuală, orizonturile culturale şi religioase largi şi indiscutabila capacitate de conducător.

■ *Venirea la putere.* Fiu al împăratului Henric VI şi al Constanţei de Altavilla, la moartea lor a fost dat în grija papei Inocenţiu III (1198). Încoronat rege al Siciliei în 1197 şi al Germaniei în 1212, abia după ce Filip II August al Franţei l-a înfrânt la Bouvines (1214) pe Otto de Braunschweig, care aspira la tronul imperial, F. a putut să-şi exercite cu adevărat puterea. Alegerea lui ca împărat (1220), reunind în persoana sa coroana imperială şi pe cea siciliană, a trezit suspiciunile papalităţii: Grigore IX l-a excomunicat sub pretextul că n-a reuşit să organizeze o cruciadă pe care totuşi o promisese. Atunci (1228) F. a plecat spre Pământul Sfânt, unde a încheiat un tratat cu sultanul Egiptului, al-Malik al-Kamil, în virtutea căruia a recuperat în favoarea creşti ilor Ierusalimul, Bethleemul şi Nazarethul. În acest timp, Grigore IX instiga la revoltă împotriva lui F., care, reîntors în Italia, în peninsulă, a reuşit să-i impună pacea de la Ceprano (1230).

■ *Domnia în Sicilia şi în Germania.* F a reorganziat administraţia domeniilor sale din Sicilia după tradiţia normandă de centralizare birocratică şi supunere faţă de marii feudali. Prin *Constituţiile de la Melfi,* din 1231, a stabilit dări împovărătoare, dar evaluate cu obiectivitate, şi simultan a luat măsuri pentru a încuraja comerţul şi activitatea manufacturieră. Dovadă a înfloririi pe care a cunoscut-o regatul Siciliei este baterea primei monede de aur din Occident de la Carolingieni încoace („augustal"). În Germania, încredinţându-i stăpânirea fiului său, Henric, F. a acordat, în schimb, largi privilegii marilor seniori feudali; simţindu-se frustrat prin aceste măsuri, Henric s-a răsculat împotriva lui cu sprijinul oraşelor în 1234, dar a fost înfrânt şi ţinut prizonier în Italia până la sfârşitul vieţii (1242), în timp ce coroana Germaniei i-a fost dată fratelui său, Conrad.

■ *Noul conflict cu comunele şi cu papa.* Noi motive de neînţelegeri au apărut o dată cu revendicările de autonomie ale oraşelor din Italia centrală şi de nord şi cu reluarea ostilităţilor de către Biserică, în urma încurajării date de F. renaşterii comunei din Roma (pe care dorea s-o ridice la rangul de capitală a imperiului său) şi a

ridicării la titlul de regat autonom, pentru fiul său Enzo (1238), a Sardiniei, care era deja feudă a Sfântului Scaun. F. a fost din nou excomunicat de papa Grigore IX în 1239, iar la conciliul de la Lyon, succesorul acestuia, Inocențiu IV, l-a declarat detronat, absolvindu-i pe supușii săi de jurământul de fidelitate (1245). Alianța cu puternicii seniori feudali italieni ca Ezzelino da Romano cât și fidelitatea Boemiei, Austriei și Bavariei păreau oricum că vor putea garanta încă pentru mult timp puterea lui F., atunci când a murit pe neașteptate, în urma unei boli.

■ *Frederic și cultura.* Sub domnia lui F. a cunoscut o mare dezvoltare școala de medicină din Salerno și a fost înființată universitatea de la Neapole (1224), cu intenția deschisă de a opune o școală juridică „laică" școlii din Bologna și de a pregăti funcționari capabili să gestioneze structurile administrative ale regatului. Poliglot, F. a urmat studii filosofice, astrologia, geografia și științele. A fost un poet talentat, iar la curtea lui a înflorit poezia școlii siciliene. Apropiindu-se cu respect și interes de Islam, a primi la curtea sa învățați provenind din toate regiunile mediteraneene, atrăgând asupra sa suspiciunea de erezie și dând ocazie campaniilor denigratoare ale guelfilor, care, și datorită extremei ambiguități a politicii sale față de Biserică, au văzut în el întruchiparea Anticristului. Susținătorii săi, recurgând la teme apropiate gândirii lui Gioacchino da Fiore, l-au considerat, dimpotrivă, un „al doilea Cristos", apărut pentru a aduce Biserica și lumea întreagă pe calea salvării.

Bibliografie: E. Kantorowicz, *Federico II imperatore*. Garzanti, Milano 1988; D. Abulafia *Federico II: un imperatore medievale*, Einaudi, Torino, 1990.

Frederic III de Habsburg (Innsbruck 1415-Linz 1493), împărat (1440-1493). Încoronat în 1452 la Roma, a reunificat temporar toate posesiunile Habsburgilor, moștenind de la Ladislau Postumul Ungaria și Boemia, și a ridicat Austria la rangul de arhiducat. N-a reușit totuși să împiedice ca Boemia și Ungaria să-și recapete autonomia și să aibă suverani proprii. A pus bazele viitoarei expansiuni habsburgice, căsătorindu-l pe fiul său Maximilian cu Maria de Burgundia.

PRUSIA

Frederic I Hohenzollern (Königsberg 1657-Berlin 1713) principe elector al Brandenburgului ca Frederic III (1688-1701), rege al Prusiei (1701-1713). Fiul lui Frederic Wilhelm, a fost un credincios aliat al împăratului Leopold în războaiele împotriva turcilor și împotriva lui Ludovic XIV al Franței, numai pentru a putea obține titlul de rege al Prusiei. A mutat la Berlin capitala domeniilor sale.

Frederic II cel Mare (Berlin 1712-Potsdam 1786), rege al Prusiei (1740-1786). Fiu al lui Frederic Wilhelm I, a fost suveranul tipic al epocii despotismului luminat (v.) din sec. XVIII. Raționalist și admirator al culturii franceze (pe care a încercat să o imite și în construirea reședinței sale de la Sans-Souci din Potsdam), a domnit totuși continuând tradițiile prusace.

■ *Educația și venirea la tron.* Educația i-a fost în mod strict hotărâtă de tatăl său, care dorea să facă din el un bun administrator și un militar perfect, deși i-a permis și o asiduă lectură a operelor celor mai de seamă reprezentanți ai iluminismului, cu care, începând cu Voltaire, F. a intrat în corespondență din 1783. În lucrările sale: *Considerații asupra situației prezente a corpului politic din Europa* (1737-1738) și în tratatul *Antimachiavelli* (1739) F. a expus teoria cu privire la funcția suveranului ca „prim-servitor al statului"

■ *Politica externă.* Urcat pe tron, la moartea lui Carol VI de Habsburg (1740) pentru a recunoaște dreptul de succesiune al Mariei Tereza (v. succesiune austriacă, războiul de) a pretins drept compensație cedarea Sileziei, pe care a obținut-o, o dată învinși austriecii cu ajutorul Franței, prin pacea de la Breslau (1742) și tratatul de la Dresda (1745). După un deceniu de pace, F. s-a aliat cu Anglia (tratatul de la Westminster, 1756) în scop antihabsburgic și antifrancez, provocând așa-numita „răsturnare a alianțelor" În războiul de șapte ani (1756-1763 v.), datorită capacităților sale strategice a obținut strălucite victorii asupra austro-francezilor (1757), dar nu a reușit să oprească înaintarea rușilor, care au invadat Prusia și au ocupat Berlinul (1760). Retragerea din coaliție a țarului Petru III, care-i urmase la tron mamei sale, Elisabeta, și care era un fanatic admirator al lui F. (1762), i-a permis totuși să-și revină, să cucerească Silezia și să constrângă Austria să semneze tratatul de la Hubertsburg (1763). F. a participat pe urmă la prima împărțire a Poloniei, asigurându-și dominația asupra Prusiei occidentale (1772).

■ *Politica internă.* F. și-a întemeiat organizarea statului și propria putere pe sprijinul aristocrației de țară (v. Junker). Deși a înlocuit prestările de *corvées* cu contribuții fixe în bani, i-a menținut pe țărani în stare de supuși ai justiției feudale. A încurajat stabilirea coloniștilor germani pe noile posesiuni prusace din est și a întărit învățământul prin înființarea a numeroase institute superioare. Deosebit de importantă a fost activitatea de reformă în domeniul dreptului: a abolit tortura (1742), a limitat folosirea pedepselor corporale și a reformat sistemul de închisori, a inițiat structurarea dreptului prusac într-un cod. În domeniul militar a mărit efectivele armatei la 88 000 de oameni, care, datorită sistemului de încorporare obligatorie, puteau ajunge la 200 000 în vreme de război; grija extremă pentru instituirea trupelor le-a transformat în mașini perfecte de luptă.

Bibliografie: T. Schieder, *Federico il Grande*, tr.it., Einaudi, Torino 1989.

Frederic August I de Hohenzollern (Dresda 1750-1827), rege al Saxoniei (1806-1827). Prinț elector al Saxoniei, ca și Frederic August III (1763-1806), a luat parte la a patra coaliție împotriva lui Napoleon, dar a semnat o pace separată cu Franța după bătălia de la Jena (1806), obținând astfel ca Saxonia să fie ridicată la rangul de regat și posesiunea marelui ducat al Varșoviei. Din cauza alianței cu Napoleon, Congresul de la Viena (1815) l-a silit să cedeze o mare parte din teritoriul său Prusiei, deși i-a permis să-și păstreze titlul de rege.

Frederic Wilhelm de Hohenzollern, zis și *Marele Elector* (Berlin 1620-Potsdam 1688), prinț elector de Brandenburg și duce al Prusiei (1640-1688). Fiul lui Georg Wilhelm, a fost întemeietorul statului prusac. Preluând puterea în cursul Războiului de treizeci de ani, prin pacea de la Osnabrück (1648) a obținut posesiunea Pomeraniei orientale, a episcopatelor Cammin, Halberstadt, Minden și dreptul de succesiune asupra Magdeburgului (realizat în 1680). S-a aliat apoi cu Suedia împotriva Poloniei în primul război nordic (1655-60), obținând (pacea de la Oliva, 1660) suveranitatea asupra Prusiei orientale și emanciparea Prusiei de sub vasalitatea față de Polonia. Întorcându-se în cele din urmă împotriva Suediei, a învins-o în bătălia decisivă de la Fehérbellin (1675). S-a străduit atunci să omogenizeze cele trei părți ale domeniilor sale (Brandenburg, Clève, Prusia orientală) aducând aici funcționari numiți direct de coroană. Alături de o largă operă de reorganizare a structurilor administrative ale statului, a dus o politică de tip mercantil și tolerantă din punct de vedere religios, oferind (1685) adăpost hughenoților fugiți din Franța prin revocarea edictului din Nantes. A instituit o armată permanentă de 23 000 de soldați și a marcat începutul politicii coloniale prusace, întemeind baza de la Gross-Friedrichsburg (1685) în Africa de Vest.

Frederic Wilhelm I, zis *Regele Sergent* (Berlin 1688-Potsdam 1740), rege al Prusiei (1713-1740). Fiu al lui Frederic I, a inițiat o reorganizare completă a statului, ocupându-se personal de fiecare aspect cu o disciplină militară împletită cu luciditate politică.

■ *Instituțiile statului.* F.W. a realizat o efectivă unificare și centralizare a conducerii diferitelor posesiuni ale Hohenzollernilor prin instituirea Cabinetului regelui, un corp de secretari particulari, care-i permitea să țină sub control orice problemă administrativă. A urmat, după aceea, crearea Directoratului general pentru controlul finanțelor (1723), a Ministerului de Externe (1728), de justiție și al Consiliului de Stat pentru Culte, legislație și învățământ (1738). Pentru a stabiliza vistieria țării, F.W. a încurajat o politică protecționistă care a dus la înăsprirea taxelor vamale asupra mărfurilor externe și la controlul activității meșteșugărești și industriale a țării, sporită prin acceptarea refugiaților politici și a persoanelor persecutate din punct de vedere religios din celelalte țări.

■ *Reforma militară.* F.W. și-a îndreptat atenția în special spre reforma armatei. Extinderea obligativității serviciului militar și la populația rurală (1733) a permis organizarea de contingente stabile în fiecare provincie prusacă; cariera militară a fost în schimb rezervată strict pentru aristocrație. Armata prusacă a devenit astfel o mașină militară deosebit de puternică, alcătuită din 85 000 soldați, perfect organizați, element determinant în politica externă deosebit de activă a suveranului, care după războiul de succesiune la tronul Spaniei a fost de partea Hanovrei, în cel de-al doilea război nordic, împotriva Suediei (1715), obținând prin pacea de la Stockholm Pomerania interioară și Stettin.

Frederic Wilhelm III (Potsdam 1770-Berlin 1840), rege al Prusiei (1797-1840). Fiu al lui Frederic Wilhelm II, a aderat la a IV-a, a VI-a și a VII-a coaliție împotriva lui Napoleon, făcând astfel încât la Congresul de la Viena să fie reconfirmat și sporit rolul de mare putere al Prusiei. Pe plan intern, a propus o unire a Bisericilor reformate pentru a contracara prezența catolică (1822) și a instituit Uniunea vamală (*Zollverein*, 1834).

Frederic Wilhelm IV (Berlin 1795-Potsdam 1861), rege al Prusiei (1840-1861). Fiu al lui Frederic Wilhelm III, sub impulsul revoluției din 1848 a promulgat constituția (pe care a modificat-o imediat după aceea, însă în sens restrictiv), dar a refuzat coroana de împărat al Germaniei, oferită de dieta din Frankfurt. A sprijinit proiectul ministrului Radowitz de a realiza o uniune a statelor germae din nord, separată de Confederația Germanică și aflându-se sub controlul direct al Prusiei, dar a fost silit, în urma unei intervenții a Austriei, să renunțe („umilirea de la Olmütz" 1850). Lovit de apoplexie (1858) a lăsat regența tronului fratelui său Wilhelm.

Fregoso, familie genoveză. Apărută pe scena politică a cetății în secolul XII, s-a afirmat în secolul următor prin *Domenico* (circa 1325-1390), doge din 1370 până în 1378, care a cucerit Ciprul (1373) și a început războiul pentru Chioggia. F. a îndeplinit un rol important în viața politica genoveză până în secolul al XVI-lea.

Frei Montalva, *Eduardo*, om politic chilian (Santiago, 1911-1982). În 1935 a întemeiat mișcarea de tineret a Falangei Naționale, transformată în 1958 în Partidul Democrat Creștin. Președinte al republicii din 1960 până în 1974, politica lui de „revoluție în libertate" s-a caracterizat prin reforma agrară și participarea statului la industria minieră. În politica externă a accentuat colaborarea interamericană. În opoziție față de guvernul lui S. Allende, de la președinția senatului s-a abținut să critice lovitura de stat militară a lui A. Pinochet, de al cărui regim s-a îndepărtat ulterior.

FRELIMO, siglă a Frontului de eliberare a Mozambicului. Apărut în 1962, din 1964 a condus războiul de eliberare de sub ocupaţia portugheză. După recunoaşterea independenţei Mozambicului (1975), liderul său S. Machel a devenit şeful statului. Dezvoltând o ideologie de factură marxist-leninistă, F. a centralizat toate puterile (1977) asumând caracteristicile de partid unic, anulate de constituţia din 1990. A câştigat primele alegeri pluraliste din 1994, după administrarea unei tranziţii complexe.

Freud, *Sigmund*, medic austriac (Freiberg 1856-Londra 1939). A studiat bolile nervoase plecând de la aplicaţia terapeutică a hipnozei. A elaborat apoi treptat metoda analizei viselor şi a liberelor asociaţii mentale, care din 1905 a constituit premisa psihanalizei (*Interpretarea viselor*, 1900, *Eul şi sinele*, 1923). A aplicat el însuşi metoda psihanalitică la studiile sociale (*Neajunsurile civilizaţiei*, 1930) şi antropologice (*Totem şi tabu*, 1912-1913). Mişcarea psihanalitică a avut un rol central în istoria secolului XX şi aplicaţii chiar asupra cercetării istorice (v. istoriografie).

Friedman, *Milton*, economist american (New York, 1912). Exponent de frunte al şcolii de la Chicago, premiul Nobel pentru economie în 1976, lui i se datorează reformularea teoriei cantitative a monedei ca bază în anii '80 a politicilor economice neoliberale şi de *deregulation* (v.), cu care au guvernat R. Reagan în SUA şi M. Thatcher în Marea Britanie.

Frisia, regiune istorico-geografică a Europei nord-occidentale, de-a lungul coastelor Mării Nordului, între Olanda şi Germania. Locuită de germani frisoni, a fost cucerită de romani în 9 î.Hr. În 785 a fost anexată şi creştinată în întregime de către Carol cel Mare. În 1289 F. occidentală a fost înglobată în comitatul Olandei şi în 1523 a fost anexată imperiului, împreună cu F. centrală, de către Carol V. O dată cu Reforma protestantă regiunea a aderat la Uniunea de la Utrecht şi a devenit una dintre Provinciile Unite ale Ţărilor de Jos. F. orientală, comitat independent din 1454, a trecut la Prusia în 1744.

Friuli-Veneţia Giulia, regiune cu statut special a Italiei nord-orientale, împărţită în patru provincii: Pordenone, Udine, Gorizia şi Trieste (capitala).

sec. V î.Hr. Aşezări ligure şi populaţii veneto-ilirice.

181 î.Hr. Romanii întemeiază colonia Aquileia.

sec. I î.Hr. Aquileia devine un foarte important centru economic. Se dezvoltă Forum Iulii (actuala Cividale, întemeiat de Iulius Caesar), Tergesta (Trieste) şi Pietas Iulia (Pola).

452 Hunii distrug Aquileia; capitala regiunii devine Forum Iulii.

568 Cucerită de către longobarzi, regiunea devine sediu al primului lor ducat; bizantinii menţin controlul Istriei.

794 F. devine o marcă a regatului franc.

sec. X Împăratul Otto I anexează F. şi Istria ducatului de Bavaria şi Carintia (954).

1077 Patriarhul Aquileii, Sigeardo, este învestit de către împăratul Henric IV cu comitatul Friuli şi Carniola.

1335 Habsburgii din Austria cuceresc Carniola, apoi Istria (1374) şi Trieste (1382).

1509 Veneţia este constrânsă să cedeze Gorizia Habsburgilor.

1797 Prin pacea de la Campoformio F. devine austriac.

1815 La Congresul de la Viena regiunea este împărţită: Gorizia, Trieste şi Fiume intră în Regatul Ili Friuli în Lombardo-Veneto.

1863 Glotologul G.I. Ascoli creează numele Veneţia-Giulia, pentru a exprima aspiraţiile naţionale ale populaţiilor italofone ale litoralului austro-iliric.

1866 F. este anexat Regatului Italiei.

1918 Trieste şi Gorizia, împreună cu Istria, sunt incluse în statul italian.

1945 La sfârşitul celui de-al doilea război mondial Iugoslavia revendică Trieste şi Gorizia.

1947 În timp ce Trieste rămâne sub ocupaţia internaţională, este constituită Regiunea autonomă cu statut special Friuli-Veneţia Giulia.

1954 Un acord italo-iugoslav recunoaşte drepturile Italiei asupra oraşului Trieste.

1975 Tratatul de la Osimo hotărăşte hotarele între Italia şi Iugoslavia.

1976 Un violent cutremur cauzează mai mult de 1000 de morţi.

Fronda, termen prin care se obişnuieşte a se desemna revoltele izbucnite în Franţa în timpul minoratului lui Ludovic XIV (1648-1653), când parlamentul şi nobilimea au încercat să recupereze autoritatea pierdută profitând de dificila situaţie politico-economică generală şi de ostilitatea cu care era înconjurat primul ministru J. Mazarin.

■ *Fronda parlamentului* (1648-1649). A fost generată de refuzul parlamentului din Paris să înregistreze (13.III.1648), edictul regal care reînnoia pentru nouă ani acordarea dreptului unei retribuţii anuale membrilor celor patru curţi suverane (Parlamentul din Paris, Camera de conturi, Curtea de subsidii, Marele consiliu), cu condiţia ca ultimele trei să renunţe la retribuţie pentru primii patru ani. Sub îndemnul lui Broussel şi P. de Gondi parlamentul din Paris a votat actul de uniune (13.V.1648) prin care se angaja să-şi asume împreună cu curţile suverane controlul afacerilor de stat şi să împiedice orice nouă propunere de impozit. Arestarea conducătorilor parlamentului ordonată de Mazarin a provocat revolta

Parisului (26.VIII.1648) şi l-a constrâns pe Mazarin să-i elibereze pe Broussel şi Gondi. Curtea a părăsit Parisul răsculat, în timp ce armata condusă de Condé îl asedia. Parlamentul a trebuit până la urmă să accepte pacea de la Rueil (11.II.1649), renunţând la orice pretenţie de guvernare şi obţinând în schimb o amnistie generală.
■ *Fronda principilor* (1649-1652). Însufleţită de către Condé, a fost orientată pentru a-l răsturna pe Mazarin şi pentru a impune controlul marii nobilimi asupra regelui şi statului. După arestarea lui Condé, Gondi şi Longueville (18.I.1650) ordonată de Mazarin, o insurecţie a parlamentului şi a populaţiei din Paris l-a constrâns pe Mazarin să se refugieze în străinătate (I. 1651). Condé aliindu-se cu Spania, a pus stăpânire pe Paris, dar, părăsit de Turenne, care reintrase în serviciul regentei Anna de Austria, a fost constrâns să se refugieze în Ţările de Jos spaniole. La reîntoarcerea în Paris a curţii şi a regelui (21.X.1652) a urmat rechemarea la guvern a lui Mazarin din partea regentei. Cucerirea oraşului Bordeaux (VIII. 1653) şi condamnarea la moarte în contumacie decretată împotriva lui Condé de către parlamentul din Paris au încheiat Fronda principilor.

frontieră, în istoria SUA a secolelor XVII-XIX, teritoriile obiect al colonizării, la vest de coasta atlantică. În ele marginalizarea, duritatea condiţiilor de viaţă şi absoluta lipsă de piedici şi de limite a iniţiativei personale a coloniştilor au favorizat exaltarea individualismului şi a independenţei pionierilor, garantată de proprietatea plenară a pământului; în felul acesta f. a devenit locul privilegiat şi aproape mitic al realizării idealurilor americane de libertate şi democraţie. *Far West* (extremul occident) a fost în acelaşi timp şi teatrul distrugerii culturilor indigene. Far West s-a epuizat atunci când pionierii, la sfârşitul secolului XIX, au ajuns la coastele Pacificului, completând popularea interiorului SUA. Conceptul de f. şi valorile culturale şi civile ataşate ei a fost considerat de către istoriografie ca unul dintre elementele de bază ale societăţii şi instituţiilor SUA, plecând de la teoretizările lui F.J. Turner din 1893.

Front popular, denumire a alianţelor politice încheiate de socialişti, comunişti, republicani şi radicali cu finalitate antifascistă între anii 1934 şi 1939. Politica F. p. era consecinţă a schimbării liniei stabilite de cel de-al VII-lea Congres al Internaţionalei comuniste, până în acel moment orientată să aşeze pe acelaşi plan pe reacţionari cu socialişti, în urma luării puterii de către nazişti în Germania. Pactul de unitate de acţiune stipulat între comunişti şi socialişti în Franţa a condus la afirmarea electorală din 3. V. 1936, care a adus la putere pe socialistul L. Blum, ca şef al unui guvern radical socialist sprijinit în parlament de către comunişti; guvernele Frontului popular conduse succesiv de către radical-socialiştii C. Chautemps şi E. Daladier au intrat în criză în 1938. În Spania F. p. (republicani, socialişti, sindicalişti, comunişti) a ajuns la putere după victoria la alegerile din 16.II.1936 cu guvernul lui M. Azaña, dar împotriva lui s-au ridicat cea mai mare parte a armatei şi forţele conservatoare, provocând războiul civil spaniol (1936-1939). În Italia, F. p. a fost numele dat coaliţiei electorale a comuniştilor şi socialiştilor înfrântă sever în alegerile din 18.IV.1948.

frumentarizare, în Roma antică, distribuirea către cetăţeni la început a grâului (*frumentum*) şi apoi a pâinii, de către vistierie. La început excepţională, f. a devenit o regulă instituţională în 123 î.Hr. (legea Sempronia) şi un punct programatic tipic al conducătorilor populari republicani. În timpul imperiului, f. simboliza raportul privilegiat între principe şi plebea capitalei.

Frundsberg, *Georg von*, condotier german (Mindelheim 1473-1528). În slujba împăratului Maximilian I a organizat corpul lanskeneţilor (mercenarilor). Sub Carol V i-a învins pe francezi la Bicocca (29.IV.1522) şi la Pavia (24.II.1525). Coborând în Italia cu un puternic corp de lanskeneţi, a ocupat Piacenza şi Parma, dar lovit de apoplexie a fost readus în Germania, în timp ce soldaţii săi jefuiau Roma (1527).

Frunze, *Mihail Vasilievici*, militar sovietic (Pispek, din 1927 Frunze, 1885-Moscova, 1925). Bolşevic din 1904, după revoluţia din octombrie (1917) a comandat trupele sovietice în Crimeea, învingând armatele albe (1919-1920); a fost printre principalii organizatori ai Armatei Roşii.

Fuad I (Cairo 1868-1936), rege al Egiptului (1917-1936). Fiu al *khedivului* Ismail, şi-a făcut studiile în Italia.

FRONTURILE POPULARE LA PUTERE

ţara	*anii*	*politicile urmărite şi problemele înfruntate*
Franţa	1936-1938	reforme sociale (40 de ore de lucru pe săptămână, concediul plătit, naţionalizarea industriei de război); suspendarea grupărilor fasciste; trebuie să înfrunte ostilitatea marii industrii.
Spania	1936-1939	proiect de reformă agrar˘; loviţi de *pronunciamiento* militar, apără zadarnic republica în războiul civil.
Chile	1938-1947	dezvoltarea învăţământului, a sănătăţii, a siguranţei sociale; susţinerea producţiei industriale.

întors în patrie, a fost numit sultan în 1917 şi în 1922 rege al Egiptului independent. În 1923 a acordat o constituţie, suspendând-o însă în 1928 şi modificând-o în sens autoritar şi neliberal în 1930.

FUCI, sigla Federaţiei Universitare Catolice Italiene. Creată în 1896 de grupuri influenţate de prima democraţie creştină a lui R. Murri, şi-a asumat caracterul de federaţie de cercuri dedicate aprofundării spirituale, teologice şi culturale. În anii '30, din îndemnul asistentului naţional G.B. Montini (viitorul papă Paul VI) a avut un rol important în a apropia elitele catolice de cultura modernă. Ideea unei „soluţii catolice" a crizei civilizaţiei occidentale a pregătit mentalitatea generaţiei conducătoare la sfârşitul celui de-al doilea război mondial (A. Moro, G. Gonella, P.E. Taviani, G. Andreotti). Acţiunea sa s-a dezvoltat şi într-o mişcare a licenţiaţilor catolici. A rămas de atunci un concentrat, dar influent punct de referinţă pentru tinerii intelectuali catolici.

fueros, privilegii, imunităţi, scutiri acordate în Spania medievală de către seniori şi suverani cetăţilor, comunelor, instituţiilor ecleziastice. Au o particulară importanţă f. acordate provinciilor basce. F. mai erau denumite şi culegerile juridice promovate de suveran.

Fugger, familie germană originară din Graben, a cărei avere îşi are originea în sec. XIII, prin comerţul cu stofe şi aromate. Începând cu sec. XIV, a fost prevalentă pentru F. activitatea bancară. Finanţând expediţiile Habsburgilor au obţinut, drept garanţie a împrumuturilor alocate, dreptul de exploatare a minelor de argint din Tirol şi apoi a minelor de aramă din Ungaria. Prezenţi în străinătate prin numeroase filiale (25 la începutul secolului XVI), au obţinut de la Curia pontificală exclusivitatea în colectarea fondurilor indulgenţelor de pe întreg teritoriul german şi slav. Importanţa economică a F. a devenit evidentă când au finanţat alegerea imperială a lui Carol V de Habsburg (1519), asigurându-i cu mai mult de 850 000 de florini votul marilor electori. În 1521 F. au instituit la Augsburg Fuggerei, o fundaţie de ajutorare care prevedea construirea unui cartier popular care să furnizeze, în condiţii favorabile sau chiar gratuit, o locuinţă pentru muncitori şi meşteşugari. În 1534 au obţinut de la Carol V privilegiul de a bate monedă. Din secolul XVII a început declinul financiar al F., datorat dificultăţii de a opera pe piaţa Amsterdamului sau a altor centre din cauza conflictelor religioase sau a insolvabilităţii coroanei Spaniei, până la falimentul declarat de Filip III (1607), în care F. au fost implicaţi cu 2 500 000 ducaţi de aur. Abandonând activitatea de bancheri internaţionali, F. s-au limitat să administreze considerabilele proprietăţi funciare acumulate de familie.

führer, titlu (germ.: călăuză), asumat de Hitler ca şef al nazismului şi al statului german. *Führerprinzip* acorda valoare de lege oficială a statului manifestărilor de voinţă personală ale lui Hitler.

Fujiwara, familie nobilă japoneză din epoca Heian (794-1185), al cărei strămoş a fost Nakatomi-no-Kamatari (m. 669). Graţie unei inteligente politici matrimoniale cu familia imperială, F. au reuşit să monopolizeze funcţia de maestru de palat (*Kampaku*), instituită în 885 şi aceea de regent (*sessho*), asigurându-şi şi gestiunea efectivă a puterii pentru aproape două secole, respectând totuşi autoritatea împăraţilor. Ajungând pe culmea puterii cu Michigana (966-1027), au fost reduşi ca importanţă de către împăratul Go-Sanjo (1034-1073) şi, în fine, îndepărtaţi de către clanul Minamoto, care a întemeiat şogunatul. Familia F. este amintită în calitate de creatoare a uneia dintre perioadele de maximă splendoare artistică şi literară a Japoniei.

fumărit, impozit medieval perceput pe familie (adică pe foc, vatră) indiferent de numărul membrilor ei.

fundamentalism islamic, termen prin care în Occident sunt desemnate mişcările islamice contemporane, adepte ale unei societăţi modelate după mesajul originar al Islamului, şi deci, a unei depline valorificări a „fundamentelor" mesajului său religios.

■ *Fundamentalismul şi renaşterea arabo-islamică.* Mişcările fundamentaliste e integrează în fenomenul renaşterii (sau trezirii) islamice ce a urmat după lungul declin al Imperiului otoman şi după expansiunea colonială europeană din sec. XVIII-XIX. Deziluzia încercată faţă de eşecul constituirii, la sfârşitul ambelor războaie mondiale, a unui mare stat arab, a suscitat în lumea musulmană mişcări care se încadrează în două tipologii diferite: mişcări laice panarabe (v. panarabism), care vedeau trezirea naţiunii arabe în cadrul unui model de dezvoltare occidentală; mişcările panislamice (v. panislamism) care construiesc noi formule politice în jurul fenomenului religios, nelimitându-se prin urmare doar la lumea arabă.

■ *Experienţa contemporană.* Substanţialul faliment al perspectivei laice panarabe a coincis cu dificultăţile întâmpinate de principalii săi promotori (Egiptul lui Nasser; Siria lui Assad; Irakul lui Saddam Hussein; Algeria FLN) şi de Partidul Baas (v.), legate de înfrângerile provocate de Israel şi de inferioritatea economică şi tehnologică faţă de Occident. Acest lucru a fost însoţit de avântul, în toată lumea musulmană al mişcărilor islamiste, care au găsit noi impulsuri şi sprijin în regimurile fundamentaliste instaurate în Libia de Khaddafi (1969) şi în Iran de Khomeini (1980), deşi fiecare mişcare locală a urmat căi autonome, în raport du diversele probleme naţionale. Printre aceste mişcări, cele mai importante şi mai cunoscute în lumea arabă sunt mişcarea wahhabită (v.) şi Fraţii Musulmani (v.). În Pakistan, Societatea Islamică şi Societatea Islamică a Ulemalelor se revendică din doctrina gânditorului indian

Mawdudi, extrem de critic față de Occidentul materialist, dar aflat pe poziții categoric reformiste. În Algeria, Egipt, Turcia mișcările fundamentaliste au intrat în conflict deschis cu guvernele autoritare și/sau occidentalizante. În Afghanistan f. i. s-a suprapus diferențelor etnice și tribale în conflictele care au urmat după retragerea sovietică. Diverse partide și mișcări din Asia centrală ex-sovietică (Alash, Partidul Renașterii Islamice) se așază în general pe poziții extremiste față de minoritățile religioase și etnice nemusulmane. În numele f. i. s-au produs grave violări ale drepturilor omului în ceea ce privește femeile (Afghanistan, Arabia Saudită, Egipt).

furci caudine, jug, constituit dintr-o lance dispusă orizontal peste alte două înfipte în pământ, sub care a fost silită să treacă, în semn de umilință, armata consulilor romani Postumius și Veturius Calvinus, înfrântă de samniții conduși de Pontius Telesinus (321 î.Hr.).

Furet, *François*, istoric francez (Paris 1927-1997). Critic față de istoriografia marxistă și influențat de școala „Analelor", a stimulat o reinterpretare a Revoluției franceze (*Revoluția franceză*, 1965, scrisă în colaborare cu D. Richet; *Critica revoluției franceze*, 1978) care să reconsidere aspectele politice ale creației noilor forme de putere democratică față de acelea ale transformării sociale. Împreună cu M. Ozouf a dirijat *Dicționarul critic al Revoluției franceze* (1988). În ultima sa operă (*Trecutul unei iluzii*, 1995) a schițat o reconstituire a ideologiei comuniste, care a fost în centrul unei aprinse dezbateri politico-istoriografice.

Fustel de Coulanges, *Numa-Denis*, istoric francez (Paris 1830-Massy, Essonne, 1889). A scris o *Istorie a instituțiilor politice în vechea Franță* (1875-1892) în care susține derivația romană a instituțiilor franceze, negând o decisivă influență a tradițiilor germanice. În opera sa cea mai faimoasă a încercat să reconstituie „modelul" *Cetății antice* (1864).

futurism, mișcare culturală și artistică întemeiată în 1909 de F.T. Marinetti, care predica ruptura cu trecutul și adeziunea la dinamismul vieții moderne. F. și-a asumat și un caracter politic, amestecând în programul său tendințe subversive generice cu motive voluntariste și naționaliste, fermenți anarhici și vagi aspirații de reînnoire socială și politică. Hotărâți intervenționiști în 1914, futuriștii au luptat în primul război mondial, adesea în detașamentele de asalt. În 1918 au relansat un program radical de reînnoire în sens republican, dar din 1919 s-au îndreptat spre mișcarea fascistă.

G

gabella, impozit indirect asupra schimburilor şi consumurilor (deosebit de important era acela asupra sării), prezent deja în structurile fiscale greceşti şi romane. Multiplicate în mod dezordonat în epoca medievală de către feudali şi reglementate de către comune, g. au constituit şi pentru statele moderne principala sursă de venituri fiscale.

Gabon, stat în Africa ecuatorială. *Supr.*: 267 667 km^2. *Pop.*: 1 028 000 loc., aproape toţi de etnie bantu. *Capit.*: Libreville. *Limba*: franceza (oficială); bantu. *Relig.*: prevalent creştină (catolică 65%, protestantă 16%). *Vecini*: N Guineea Ecuatorială şi Camerun, E şi S Congo, V Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Zona de coastă a ţării, sediu al populaţiilor bantu tributare ManiKongo-ului, a fost atinsă în 1484 de către portughezi, care au făcut din ea unul dintre cele mai importante centre de comerţ cu negri, în timp ce regiunile septentrionale au fost populate de populaţia fang în sec. XVIII. Colonizarea franceză, începută în 1839 prin crearea unei baze navale pentru reprimarea comerţului cu sclavi, devenită apoi centru de primire a sclavilor eliberaţi (Libreville, 1849), a culminat în 1889 cu anexarea Gabonului la Congo şi apoi la Africa Ecuatorială Franceză (1910). După dobândirea independenţei în 1960, caracterul autoritar şi filooccidental al regimului primului preşedinte L. M'Ba a fost accentuat de către succesorul său O. Bongo, care în 1968 a făcut din Partidul Democrat Gabonez unicul partid admis în ţară. Numai în 1990 crescânda presiune populară l-a obligat pe Bongo să se deschidă către pluripartidism şi, după o foarte contestată realegere în 1993, să creeze un guvern de unitate naţională cu opoziţia pentru a pregăti o reformă constituţională (1995) şi fixarea de noi alegeri (1997).

galati, nume cu care grecii desemnau populaţiile celtice emigrate în Anatolia între 280 şi 270 î.Hr. în zona dintre fluviile Sangarios şi Halys, de atunci numită Galatia, provincie romană din 25 î.Hr.

Galba, *Servius Sulpicius* (Fondi circa 3 î.Hr.-Roma 69 d.Hr.), împărat roman (68-69), guvernator al Spaniei Tarragoneze (Hispania Tarragonensis). Revoltându-se împotriva lui Nero (care, învins, s-a sinucis), şi-a văzut confirmată propria putere imperială de către Senat, ale cărui interese totuşi nu le-a putut concilia cu acelea ale militarilor. A fost ucis de către pretorieni.

Galbraith, *John Kenneth*, economist american (Iona Station, Ontario, 1908). Profesor la Harvard, a fost între consilierii economici ai preşedintelui J.F. Kennedy. A studiat rolul marilor monopoluri în sistemul capitalist şi intervenţiile statului pentru garantarea satisfacerii nevoilor reale ale cetăţenilor. Lucrări: *Societatea belşugului* (1958), *Noul stat industrial* (1967), *Ştiinţa economică şi interesul public* (1973), *Epoca nesiguranţei* (1977).

Galen, *Clemens Augustinus von*, episcop german (Dinklage 1878-Münster 1946). Episcop al Münsterului din 1933 (cardinal din 1946), a denunţat în mod repetat şi public caracterele păgâne şi rasiste ale nazismului.

Galerius, *Caius Valerius Maximianus* (Iliria ? cca 250-Roma 311), împărat roman (305-311). Adoptat şi numit *cezar* de către Diocleţian în cadrul primei tetrahii, a fost, în sfârşit, august al Orientului. I-a învins pe persianii lui Narses (298), i-a persecutat pe creştini, dar înainte de a muri a emis (311) un important edict de toleranţă religioasă.

Galia (*Gallia*), denumire romană a regiunii care cuprinde teritoriile aflate între Rin, Oceanul Atlantic, Pirinei şi câmpia padană, ţintă începând cu începuturile primului mileniu î.Hr. a migraţiilor celţilor (v.), în latină *galli*. După cucerirea romană a G. Cisalpine (locuită de galii insubri, boii şi senoni) în secolele III-I î.Hr.., cu numele de G. s-a indicat numai regiunea transalpină. Aici romanii au intervenit pentru prima oară în 128 î.Hr., în apărarea aliatei Marsilia (Massilia), şi au constituit o provincie pe teritoriul actualei Provence (121-118 î.Hr.). Între 58 şi 50 î.Hr. Iulius Caesar a cucerit restul G. O organizare administrativă regulată a fost dată regiunii de către Augustus, care a instituit provinciile G. Narbonensis, Aquitania, Celtica şi Belgica. În timpul imperiului, romanizarea G. a favorizat dezvoltarea centrelor urbane (între altele, Narbonne, Lyon, Arles, Trier) şi, cu toate numeroasele revolte cu caracter naţionalist, a dat viaţă unei înfloritoare şi integrate civilizaţiei galo-romane. Din 406 d.Hr. regiunea a fost năpădită de invaziile barbare, care în cursul sec. V au întemeiat regatele burgund, franc şi vizigot. Ultimul nucleu politic roman a fost regatul lui Syagrius între Loara şi Rin, cucerit la sfârşitul sec. V de către regele francilor (v.) salieni, Clovis.

galicanism, complex al doctrinelor care susţin autonomia Bisericii franceze faţă de Roma şi ascultarea clerului francez de directivele regelui. Asemenea orientări şi-au găsit expresia clară în *Pragmatica Sancţiune* (v.) emanată de Carol VII (1438). În timpul luptei dintre Ludovic XIV şi Sfântul Scaun, episcopul J.B. Bossuet a sintetizat în *Patru articole ale galicanismului* tezele aprobate de către un consiliu naţional al episcopilor convocat la Paris (*Declaraţia clerului galican*, 1682): în chestiunile temporale nu era recunoscută nici o putere superioară celei a regelui, care deci nu putea să fie declarat îndepărtat de către papă prin dezlegarea supuşilor de obligaţia de supunere; se mai afirma şi autoritatea superioară a consiliului faţă de pontif precum şi intangibilitatea tradiţiilor şi privilegiilor Bisericii galicane.

Recuzate de Sfântul Scaun, cele *Patru articole* au fost retractate de Ludovic XIV în 1693. Din a doua jumătate a sec. XVIII, g. s-a regăsit în cele mai generale doctrine şi politici jurisdicţionale (v. jurisdicţionalism) şi anticuriale.

Galilei, *Galileo*, om de ştiinţă italian (Pisa 1546-Arcetri 1642). Din 1604 a răspândit teoriile lui Copernic, despre imobilitatea Soarelui şi mişcarea Pământului; convocat la Roma de către Inchiziţie în 1615, a trebuit să asiste la condamnarea teoriei heliocentrice. După alegerea ca papă a lui Urban VIII, crezând posibilă o schimbare a atitudinii Bisericii, a publicat – expunând din nou tezele coperniciene – *Dialog asupra celor dou˘ mari sisteme ale lumii* (1632), dar a fost judecat de către Inchiziţie, condamnat şi silit la abjurare. Cazul lui a devenit simbolul ciocnirii dintre Biserica catolică şi cultura ştiinţifică modernă, argument de aspre polemici până la reabilitarea lui Galileo şi la recunoaşterea erorii înfăptuite de Biserică (1992, cu Ioan Paul II).

Galicia, regiune istorico-administrativă a Spaniei. Colonizată de celţi (secolul VI î.Hr..), cucerită de romani (136 î.Hr..), a fost apoi supusă de suebi (411 d.Hr..), vizigoţi (585) şi arabi (734). După recucerirea creştină, din sec. X prezenţa sanctuarului de la Santiago de Compostella a făcut-o una din principalele ţinte ale pelerinajelor religioase. Unită cu regatul León în 914, va fi anexată celui al Castiliei în 1126.

Galiţia, regiune istorică a Europei orientale. După dezmembrarea principatului Kievului (secolul al XII-lea) s-a constituit ca principat autonom polonez din sec. XIV, a trecut la Austria după prima împărţire a Poloniei (1772); s-a reîntors la Polonia în 1919; în 1945 partea orientală cu Lvov a fost anexată Ucrainei.

galla, sau *cromo*, popor de origine hamitică din Etiopia, care de pe coasta somaleză a Adenului în sec. XVI s-a deplasat spre platoul Abisiniei. Atacat mult timp dar cu succese reduse de către neguşii etiopieni, este astăzi una dintre principalele etnii (circa 16 000 000) ale Etiopiei.

Galla Placidia, principesă romană (n. cca 390-Roma 450), fiica lui Theodosius I. Luată ostatică de către regele vizigot Alaric în 410, a luat în căsătorie pe cumnatul acestuia Ataulf. După moartea acestuia s-a căsătorit cu patricianul Constant, a fost regentă (435-437) pentru împăratul Valentinian III, fiul ei, şi a menţinut un raport de fidelitate cu papa.

Gallienus, *Publius Licinius* (n. cca 218-Milano 268), împărat roman (253-268). Asociat la domnie de către tatăl său Valerian (253-260), a trebuit să lupte împotriva alamanilor şi a presiunilor dezagregatoare în Galia şi Orient. Pentru a înfrunta invaziile barbare a întreprins o profundă reorganizare a armatei: a hotărât excluderea senatorilor de la comanda legiunilor şi a creat o rezervă de trupe de cavalerie (*comitatus*) pentru a interveni în punctele de criză ale imperiului. A fost asasinat în timp ce asedia la Milano pe locotenentul Aureolus, care se revoltase.

Gama, *Vasco da*, navigator portughez (Sines 1469 ?-Cochin, 1524). În fruntea primei expediţii portugheze spre Indii (1497), a trecut de Capul Bunei Speranţe şi a ajuns în 1498 la Calicut, stabilind o nouă rută comercială între Europa şi Orient. Din nou trimis în Indii (1502-1503 şi 1524) ca vicerege, a proclamat monopolul comercial portughez asupra Oceanului Indian.

Gambetta, *Léon*, om politic francez (Cahors 1838-Ville d'Avray 1882). Avocat, republican radical, la ştirea înfrângerii de la Sedan în războiul franco-prusian (1870) a proclamat cu J. Favre cea de-a Treia Republică, devenind ministru de interne şi al apărării în guvernul provizoriu de apărare naţională, însufleţind rezistenţa faţă de invazia prusacă; a demisionat în urma refuzului opus de guvern propunerii sale de a declara ca ineli˯ibili pentru Adunarea naţională pe toţi cei care deţinuseră funcţii publice sub cel de-al Doilea Imperiu (1871). A condus extrema stângă în parlament de pe poziţii laice, susţinând impozitul progresiv pe venit şi a condus o intensă campanie împotriva oricărei speranţe de restauraţie monarhică, dirijând opoziţia faţă de Mac-Mahon (1877). Însărcinat cu conducerea guvernului (1881), a trebuit să demisioneze după câteva săptămâni din cauza unei generale opoziţii generată de propunerile sale de revizuire a constituţiei, orientate spre întărirea puterii executive.

Gambia, stat în Africa occidentală. *Supr.*. 11 295 km^2 *Pop.*: 1 065 000 locuitori. *Capit.*. Banjul. *Limba*: engleza (oficială); dialecte sudaneze. *Relig.*. musulmană. *Vecini*: N, E şi S Senegal, V Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Gravitând în orbita regatului Mali, regiunea fluviului Gambia a fost atinsă de portughezi la sfârşitul secolului XV şi colonizată de negustorii de sclavi englezi în cursul secolului următor. Posesiune engleză din 1783, mai târziu colonie autonomă (1883) şi protectorat (1935), sub conducerea liderului Partidului Progresist D. Jawara în 1965 G. a obţinut independenţa, transformându-se în 1970 din monarhie constituţională în republică prezidenţială. Puternicile tensiuni cu Libia (în 1981 inspiratoarea chiar a unei neizbutite lovituri de stat), l-au împins pe Jawara să promoveze unificarea cu Senegalul (1981), dând viaţă Confederaţiei Senegambia, dizolvată în 1989. Reales la preşedinţie pentru a şasea oară în 1992, în 1994 Jawara a fost răsturnat de o lovitură de stat militară condusă de căpitanul Y. Jammeh. După ce o nouă constituţie a pus capăt regimului dictatorial (1996), în 1997 noi alegeri l-au confirmat la preşedinţie pe Jammeh, chiar dacă fusese implicat într-un scandal financiar.

Gamelin, *Maurice-Gustave*, general francez (Paris, 1872-1958). La izbucnirea celui de-al doilea război mondial comandant suprem al forţelor anglo-franceze,

a fost înlocuit în urma rapidei înaintări germane (1940) şi judecat ca responsabil al înfrângerii.

Gandhi, *Indira*, om de stat indian (Allahabad 1917-New Delhi 1984). Fiica lui J. Nehru, i-a urmat la conducerea Partidului Congresului (1959, v.). Prim-ministru între 1966 şi 1977, a condus o politică de modernizare şi de control a sectoarelor fundamentale ale economiei, nu lipsită însă de aspecte autoritare şi clientelare. În politica externă, chiar dacă într-un cadru de „nealiniere", s-a apropiat de URSS şi a susţinut separarea de Pakistan a Bangladeshului (războiul indo-pakistanez din 1971). În 1975, acuzată şi condamnată pentru fraude electorale, a declarat starea de urgenţă şi a suspendat libertăţile democratice. Învinsă la alegerile din 1977, a întemeiat o nouă formaţie politică (Congresul Indira) cu care s-a întors la conducerea guvernului în 1980. Valul de violenţă trezit în Punjab de minorităţile sikh a fost reprimat de ea cu asprime (masacrul din templul din Amritsar, 1984), care a fost la originea asasinării ei, înfăptuită de câţiva membri ai gărzii personale.

Gandhi, *Mohandas Karamchand*, zis *Mahatma* (marele suflet), gânditor şi om politic indian (Porbandar 1869-New Delhi 1948). Figura lui Gandhi, făuritorul independenţei indiene, a căpătat o importanţă mondială prin sistemul de gândire pus de el la punct, fundamentat pe principiile nonviolenţei (v.).

■ *Experienţa din Africa de Sud.* Dintr-o familie înstărită, G. şi-a luat licenţa în drept la Londra. Transferându-se în Africa de Sud (1893), a cunoscut direct samavolniciile produse de rasism şi a început să se bată pentru drepturile muncitorilor indieni emigraţi acolo şi pentru promovarea lor socială, ţintind, îndeosebi, spre eliminarea măsurilor segregaţioniste stabilite de albi. Arestat de mai multe ori, G. a identificat în principiile nonviolenţei şi în practica nesupunerii civile formele cele mai eficace de opoziţie faţă de putere, prin maturizarea unui lung proces formativ, alimentat de meditaţia asupra textelor sacre hinduse, dar şi asupra Coranului, a Evangheliei şi a gândirii pacifiste a lui L. Tolstoi şi H.D. Thoreau.

■ *Lupta pentru independenţa Indiei.* Reîntors în 1915 în India a iniţiat o lungă serie de campanii de necooperare cu administraţia britanică din India (aşa-zisele *satyagraha*, „ataşamentul faţă de adevăr"), toate riguros bazate pe principiul *ahimsa* (nonviolenţă). Extrem de eficace au fost campaniile de boicotare a mărfurilor britanice şi de promovare a tradiţionalei activităţi artizanale indiene de prelucrare a bumbacului, care au reuşit să catalizeze interesul maselor. Condamnat în 1921 de către administraţia britanică la şase ani de carceră a ieşit după trei, a fost ales la preşedinţia Congresului Naţional Indian, partidul conducător în lupta pentru independenţă. În 1930 G. a organizat o nouă manifestare populară pentru a boicota impozitul pe sare şi a fost din nou închis pentru un an. În 1930-1932 a fost chemat să participe la masa rotundă de la Londra despre independenţă indiană, încheiată fără rezultate. În timpul celui de-al doilea război mondial s-a opus naţionalismului extremist al lui Chandra Bose, favorabil unui acord cu puterile Axei în cheie antibritanică dar, hotărât să continue lupta pentru independenţă, a amânat un nou ciclu de acţiuni de nesupunere civilă (1940-1942) mai înainte de a fi încă o dată închis, până în mai 1944. Eliberat, a participat la negocierile cu Marea Britanie care au ratificat independenţa Indiei (15.VIII.1947).

■ *În apărarea toleranţei religioase şi a indienilor paria.* În tot acest răstimp G. a încercat să evite despărţirea dintre India şi Pakistan, purtând fără succes discuţii cu liga musulmană a lui M. Jinnah şi declarând numeroase greve ale foamei cu scopul de a pacifica relaţiile dintre hinduşi şi musulmani. Acest ultim mesaj al său de toleranţă a provocat, în schimb, reacţiile hinduşilor fanatici; unul dintre ei l-a ucis cu o lovitură de pistol. Paralel cu angajamentul politic pentru independenţa ţării sale, G. s-a angajat ferm în favoarea celor din afara castelor (paria) şi împotriva sistemului hindus al castelor (v. castă): pentru a elimina „flagelul neatingerii" a hotărât să trăiască ca cel mai umil dintre paria şi a realizat o serie de posturi cu scopul de a sensibiliza asupra acestui punct opi ia publică indiană.

Bibliografie: E.H. Erikson, *La verità di Gandhi*, tr.it. Feltrinelli, Milano 1972; M. Torri, *Dalla collaborazione alla rivoluzione non violenta*, Einaudi, Torino 1975.

garanţiilor, Legea, introdusă de parlamentul italian în 1871 pentru a normaliza raporturile cu Sfântul Scaun după cucerirea Romei din 1870, garanta papei inviolabilitatea şi imunitatea locurilor de reşedinţă, uzul palatelor Lateran şi Vatican, dreptul de a acredita ambasadori, o dotaţie anuală. Respinsă de papa Pius IX (1871) şi niciodată acceptată de Sfântul Scaun, a rămas totuşi în vigoare până la Concilierea din 1929.

García Moreno, *Gabriel*, om politic din Ecuador (Guayaquil 1821-Quito 1875). A exercitat o guvernare dictatorială din 1859 până la moarte. A încheiat un concordat cu Sfântul Scaun care a atribuit ample privilegii Bisericii catolice (1862).

Garda de Fier, formaţie paramilitară („cămăşi verzi") românească fondată în 1931 de către C. Z. Codreanu pe baza unei ideologii ultranaţionaliste, antidemocratice şi antisemite; a fost dizolvată în 1941.

Garda Elveţiană, corp de militari recrutaţi în mod exclusiv numai din Elveţia şi destinat apărării persoanei pontifului, creat de papa Iuliu II în 1506.

Garda Naţională, corp armat format nu de militari sub arme, ci din cetăţeni voluntari. Prima Gardă naţională a fost creată în Franţa în 1789 de către Adunarea Naţională,

care intenţiona fie s-o contrapună armatei regulate legate de monarhie, fie s-o utilizeze împotriva eventualelor răscoale populare. Reconstituită sub Ludovic Filip (1830) a fost definitiv dizolvată de către Napoleon III în 1885. În SUA, G. N. este miliţia la dispoziţia guvernatorilor fiecărui stat, cu funcţie de ordine publică sau de intervenţie în cazuri de urgenţă.

Garfagnana, regiune istorică a Toscanei nord-occidentale. În Antichitate locuită de populaţii ligure, a fost cucerită de romani în 180 î.Hr. În sec. XII-XIII a fost sub dominaţia cetăţii Lucca şi în sec. XIV a Florenţei. Din 1429 a început pătrunderea ducilor Este care au asumat treptat controlul regiunii, anexată în 1847 ducatului de Modena.

Garibaldi, *Giuseppe*, general şi om politic italian (Nisa 1807-Caprera 1882). Supranumit „eroul celor două lumi" pentru faptele de arme din Italia şi America Latină, a fost figura cea mai populară a Risorgimento-ului italian.

■ *Revoluţionar mazzinian*. Căpitan de marină, adept al socialismului utopic al lui Saint-Simon, a aderat în 1833 la Tânăra Italie (v.). În urma sfaturilor lui Mazzini s-a înrolat în marina de război a Regatului Sardiniei cu scopul de a pune stăpânire pe arsenalul Genovei, în concomitenţă cu expediţia mazziniană în Savoia din 1834. Insurecţia eşuând, a fugit la Marsilia şi a fost condamnat la moarte în contumacie. În decembrie 1835 s-a transferat în America de Sud, unde a luptat mai întâi în apărarea Republicii Rio Grande do Sul, răsculată împotriva împăratului Braziliei, apoi alături de preşedintele uruguayan Ribera împotriva rivalului Oribe, susţinut de dictatorul argentinian Rosas. În cursul acestui ultim război (1842-1846) a constituit la Montevideo Legiunea Italiană, primul corp garibaldian care a îmbrăcat faimoasa cămaşă roşie. În 1842 s-a căsătorit cu Anita Ribeira, de la care a avut patru fii, iar în 1844 a fost iniţiat în masonerie, de care va fi ales în Italia în 1867 mare maestru onorar pe viaţă.

■ *Primul război de independenţă*. Părăsind Montevideo pentru a lua parte la primul război de independenţă italiană (15. IV. 1848), G., cu toată primirea rece a regelui Carlo Alberto căruia îşi oferise serviciile, a constituit o legiune de voluntari. După armistiţiul dintre Piemont şi Austria s-a dus la Roma (XI. 1848), unde a fost deputat în constituanta romană şi responsabil cu apărarea Republicii asediate de francezi (1849). La căderea oraşului a fost constrâns la o fugă aventuroasă în Italia centrală, în timpul căreia şi-a pierdut soţia Anita (4.VIII.1849). Expulzat din Piemont din 1850 până la 1854, a fost exilat la New-York, călătorind ca un comandant de nave comerciale.

■ *„Italia şi Victor Emanuel"*. În 1854 a fost reprimit în Regatul Sardiniei de către Cavour şi s-a transferat în insula Caprera, cumpărată de el. În aceşti ani a început să se îndepărteze de politica revoluţionară a lui Mazzini, recunoscând în Piemontul dinastiei de Savoia forţa reală care putea să împlinească independenţa italiană. Pronunţându-se în favoarea participării Piemontului la războiul Crimeii a aderat în 1857 la Societatea Naţională întemeiată de Cavour pentru a aduna în jurul coroanei dinastiei de Savoia simpatiile patrioţilor italieni cu motoul „Italia şi Victor Emanuel" În cel de-al doilea război de independenţă, cu acordul lui Victor Emanuel şi Cavour, a constituit un corp voluntar de Vânători de munte (alpini), în fruntea cărora i-a învins pe austrieci la Varese (26. V. 1859) şi S. Fermo (27. V.) şi a intrat în Brescia (13. VI). După armistiţiul de la Villafranca a fost pentru câteva luni vicecomandantul armatei Ligii Italiei centrale, dar a rupt raporturile prieteneşti cu Cavour în urma cedării Nisei către Franţa. Îndemnat de patrioţii sicilieni şi cu sprijinul secret al regelui, la 5.V.1860 a ridicat ancora de la Genova-Quarto în fruntea expediţiei celor O Mie (v.) pentru a elibera Sudul de dominaţia bourbonică, în cea mai epică acţiune a sa, care a revelat în cel mai înalt grad calităţile sale de comandant militar şi de conducător popular. Rezistând presiunilor multor tovarăşi ai săi republicani şi ale lui Mazzini însuşi, la 26.X.1860 la Teano a înmânat lui Victor Emanuel Regatul celor Două Sicilii cucerit aproape în întregime, făcând să intre în confluenţă reuşita propriei iniţiative revoluţionare şi democratice cu aceea militară şi democratică a regelui şi a lui Cavour, pentru constituirea unui regat italian unitar. După expediţia celor O Mie s-a retras, demonstrând un extraordinar dezinteres personal, la Caprera, ducând cu sine un sac cu legume şi unul cu seminţe şi câteva sute de lire. Din acest moment şi-a îndreptat activitatea pentru doborârea guvernului pontifical al Romei şi anexării ei la Italia.

■ *Ultimele acţiuni*. În 1862 şi în 1867, încurajat de politica ambiguă şi ezitantă a guvernelor Rattazzi, a încercat, în fruntea voluntarilor, să cucerească Roma: oprit prima oară la Aspromonte (v.) de către armata italiană, a doua oară a fost învins la Mentana de către pontificali şi francezi. În 1866, la comanda Corpului de Voluntari Italieni, încadrat în armata italiană, a obţinut la Bezzecca (21. VII) unica victorie a Italiei în cel de-al treilea război de independenţă; în timp ce înainta spre Trento, la ordinul de a se opri fiindcă fusese semnat armistiţiul cu Austria, a răspuns cu celebra telegramă „Mă supun", În 1870 şi-a oferit ajutorul Franţei în războiul cu Prusia, în fruntea voluntarilor italieni cu care a luptat victorios la Dijon împotriva prusacilor.

■ *Activitatea politică*. În cursul anilor '60 şi până la moarte G. a participat la bătălia politică de pe poziţii accentuat democratice şi anticlericale. Inspirat de un socialism umanitar dar contrar marxismului, a susţinut

primele organizații muncitorești. Cu toate sentimentele sale republicane, s-a distanțat de intransigența lui Mazzini și a menținut bune raporturi cu Victor Emanuel și Umberto I. Ales de mai multe ori deputat, a fost intolerant cu procedeele parlamentare, confirmând imaginea unui om generos și idealist, conducător potrivit mai mult acțiunii decât dezbaterii politice parlamentare.

Bibliografie: G. Sacerdote, *La vita di Garibaldi secondo i risultati delle più recenti indagini storiche con numerosi documenti inediti*, Rizzoli, Milano 1933; J. Ridley, *Garibaldi*, tr. it. Mondadori, Milano 1975.

Garin, *Eugenio*, istoric italian (Rieti 1909). Studios al istoriei filosofiei, a opus teoriilor despre discontinuitatea dintre Evul Mediu și Renaștere cercetări orientate spre punerea în lumină a elementelor de continuitate. Între operele sale, *Evul Mediu și Renașterea* (1954); *Istoria filosofiei italiene* (1966); *Filosofia și științele în secolul XX* (1978).

Gasconia, regiune istorică franceză, se extinde pe teritoriile dintre Oceanul Atlantic, Garonne și Pirinei. Cucerită de Caesar (56 î.Hr.), și-a căpătat numele de la gasconi, sau basci, populație nelatinizată care s-a stabilit aici în secolul VII opunându-se oricărei încercări de dominație francă și de creștinare. Adusă ca zestre regelui englez Henric II Plantagenetul de către Eleonora de Aquitania, a fost reunită cu Franța după Războiul de o sută de ani (1453).

gasinzi, în societatea longobardă, persoane legate de rege, și, mai târziu, de duci, printr-un jurământ de fidelitate asemănător aceluia prestat mai târziu de către vasali seniorului lor feudal.

Gasparri, *Pietro*, cardinal italian (Ussita, Macerata, 1852-Roma 1934). Secretar de stat al lui Benedict XV și Pius XI (1914-1931), a semnat Pactele de la Lateran cu Italia (1929). Expert în dreptul canonic, a fost inspiratorul colecției *Codex iuris canonici*.

gastalzi, în regatul longobard, demnitari regali numiți pentru administrarea locală a puterilor judiciare și militare, pentru încasarea veniturilor cuvenite coroanei și, în general, cu funcții de control asupra acțiunilor ducilor. Începând cu domnia lui Rotari, le-au fost încredințate teritorii recent cucerite sau unde autoritatea ducilor încetase.

GATT, sigla lui *General Agreement on Tariffs and Trade* (Acord general pentru tarife și comerț), semnat de 23 de state la 30.X.1947 pentru promovarea unui sistem comercial postbelic pe baze multilaterale; prevedea reducerea progresivă a tarifelor vamale și a restricțiilor de importuri, prin amplul recurs la clauza „națiunii cele mai favorizate". În 1965 la textul acordului s-a adăugat o parte specifică relativă la țările în curs de dezvoltare, în timp ce conferințe periodice aduceau la zi conținutul acordurilor („Kennedy round", 1964-1967; „Tokyo round", 1973-1980; „Uruguay round" 1986-1994). Această ultimă serie de negocieri s-a încheiat cu o importantă serie de acorduri, între care transformarea Gatt-ului însuși într-un organism permanent de conducere al problemelor comerciale (WTO, *World Trade Organization*, Organizația mondială a comerțului).

Gaugamela, bătălia de la, denumire cu care mai este cunoscută bătălia de la Arbela (v.).

Gauleiter (germ.: guvernator de provincie sau district), în Germania, funcționari naziști care după suprimarea autonomiilor locale operată de Hitler au îndeplinit funcțiuni efective de guvernare locală și a teritoriilor anexate Reichului în timpul celui de-al doilea război mondial.

Gaulle, *Charles de*, general și om de stat francez (Lille 1890-Colombey-les-Deux-Eglises 1970). Figură centrală a istoriei franceze în anii 1940-1970, a avut un rol determinant atât în timpul celui de-al doilea război mondial cât și în trecerea de la a Patra la a Cincea Republică.

■ *Lider al Rezistenței*. Militar de carieră, după primul război mondial a fost colaboratorul mareșalului Pétain. Ideile sale despre folosirea în masă a forțelor blindate, urmând schemele războiului în mișcare, nu au fost inițial împărtășite de Statul Major, dar la începutul celui de-al doilea război mondial a primit comanda celei de-a patra divizii blindate. La știrea armistițiului cerut de guvernul Pétain Germaniei, de G. s-a refugiat la Londra (18. VI. 1940), de unde a lansat o lungă serie de apeluri pentru a se continua lupta. În timp ce Pétain punea să fie judecat în contumacie și condamnat la moarte, de G. s-a instalat în fruntea voluntarilor Franței Libere (v.), și apoi a Consiliului de Apărare a Imperiului, organizând participarea trupelor coloniale franceze la acțiunile militare ale Aliaților. Figură de referință a forțelor Rezistenței din Franța, la 13.VI.1943 a instalat la Alger Comitetul de Eliberare Națională, transformat apoi în guvern provizoriu (VI. 1944).

■ *De la a Patra la a Cincea Republică*. După eliberare a fost ales șef al guvernului de către Adunarea Constituantă (13.XI.1945), dar după puține luni a decis să-și dea demisia (20.I.1946), nemulțumit față de puterea partidelor și nedispus să „guverneze prin compromisuri": începea în felul acesta bătălia împotriva celei de-a Patra Republici. La 15.VI.1947 a întemeiat Rassemblement du Peuple Français (RPF), în dispută cu partidele, de pe poziții anticomuniste și puternic naționaliste. După succese electorale inițiale, participarea la jocul parlamentar a obligat totuși mișcarea la o crescândă acceptare de acorduri. În 1953 de G. a decis deci s-o părăsească și să se retragă în viața particulară. Reîntoarcerea la rampa politică a coincis cu colapsul celei de-a Patra Republici sub povara războiului din Algeria. În fața amenințării unei rebeliuni militare și a războiului civil (în Alger militarii creaseră un Comitet Civil și Militar de Salvare Publică, 13.V.1958), lui de

G. i-a fost încredințată sarcina de a forma guvernul (1. VI) cu depline puteri pentru o reformă constituțională. La alegerile următoare (XII. 1958) a fost ales președinte al republicii, în timp ce noua mișcare gaullistă denumită *Union pour la Nouvelle République* (UNR), obținea majoritatea relativă a voturilor.

■ *Opera de guvernare.* Chemat la putere pentru a păstra Algeria sub dominația Franței, de G. a început însă tratative cu guvernul provizoriu algerian și, cu toată insurgența teroristă a militarilor colonialiști, a recunoscut independența fostei colonii (1962), convins că numai pe această cale națiunea franceză ar fi putut să-și regăsească o stabilă unitate. O reformă constituțională (X. 1962) a făcut să devină mai solidă puterea personală a lui de G. prin alegerea prin vot universal a președintelui republicii, căruia îi era rezervat controlul direct al politicii externe și al apărării. De G., mai mult, a recurs în mod amplu la votul direct al poporului prin instrumentul referendumului. În politica externă a favorizat recuperarea prestigiului Franței, accentuând tendința de a se elibera de sub hegemonia SUA: a promovat constituirea unei forțe nucleare autonome (*force de frappe*, v.), a făcut ca Franța să iasă din structura militară integrată a NATO, dar nu din alianța politică (1966); s-a opus admiterii în CEE a Marii Britanii, considerată ca prea legată de SUA. Concepția lui de o „Europa a patriilor", ostilă acordării de puteri efective instituțiilor supranaționale, a blocat dezvoltarea în sens federalist a instituțiilor europene, în timp ce tratatul de cooperare semnat la 22. I. 1963 cu cancelarul german Adenauer a constituit prima manifestare a axei Paris-Bonn.

■ *Ieșirea din scenă.* În mai 1968 prima reacție în fața contestării studențești și a mișcărilor muncitorești i-a asigurat lui de G. consensul electoratului moderat și UNR majoritatea absolută la alegerile din iunie. Totuși, în 1969 un referendum popular i-a respins propunerile de reformă a Senatului și a regiunilor, și el a răspuns înfrângerii prezentându-și demisia. Moștenirea politică a lui de G., reluată de către gaullism (v.) se încarnează totuși plenar în instalarea instituțională a celei de-a Cincea Republici.

Bibliografie: F. Mauriac, *De Gaulle*, tr. it. Mondadori, Milano 1965; P. Fossi, *Charles de Gaulle o la fede nello spirito*, Marzorati, Milano 1973.

gaullism, mișcare politică franceză care se revendică de la Charles de Gaulle, susținătorul unei politici interne bazate pe puternicul rol al șefului statului și pe o politică externă care să valorifice rolul național și prestigiul Franței. Mișcarea gaullistă (organizată de Uniunea Democraților pentru Republică, din 1976 Adunarea pentru Republică) a fost protagonista politicii franceze chiar și după moartea lui de Gaulle: a menținut președinția republicii cu G. Pompidou până în 1974 și a susținut președinția republicanului independent V. Giscard d'Estaing: victoria electorală din 1986 a adus în fruntea guvernului (1986-1989) pe liderul gaullist J. Chirac. Analoga majoritate din 1993 (guvern Balladur) a deschis calea alegerii prezidențiale a lui J. Chirac (1995), căreia totuși i-a urmat neta înfrângere la alegerile din 1997, ocazie pentru deschiderea unei faze de meditare și criză a grupului său director.

Gaza, oraș pe coasta palestiniană a Mediteranei, în centrul unui teritoriu (Fâșia Gaza: 378 km², 642 000 locuitori). Atribuită de ONU în 1947, în momentul divizării Palestinei, viitorului stat arab, a fost ocupată de Egipt. Cucerită de israelieni în războiul de șase zile (1967), a fost epicentrul unor tensiuni sociale prin masiva prezență a refugiaților și a suprapopulării. Pământ de origine al *Intifadei* (1987), după acordurile israelo-palestiniene din 1993-1994 este unul din nucleele (cu Ierihonul, în Cisiordania) autoguvernării palestiniene.

Gazzetta del Popolo, La, cotidian fondat la Torino în iunie 1848. A susținut politica lui Cavour, menținându-se apoi în sfera stângii constituționale. Deplasându-se de la sfârșitul secolului al XIX-lea spre poziții mai conservatoare, a combătut guvernele Giolitti. Pe linii intervenționiste și filofasciste, sub fascism a luat numele de „Gazetta d' Italia" Reluându-și vechiul titlu a dispărut definitiv în 1983.

gărzile roșii, v. *revoluția culturală*.

Gelasius I (m. Roma 496), papă (492-496). A combătut monofizismul (v.) și pelagianismul (v.). Într-o scrisoare către împăratul Anastasie I a afirmat originea divină comună a puterilor papei și regelui, definind autonomia fiecăruia în propriul domeniu, dar afirmând hotărât superioritatea puterii spirituale asupra celei temporale.

Gelon, tiran al Gelei și al Siracuzei (Gela 540-Siracuza 478 î.Hr.). Urmând lui Hippocrat la conducerea Gelei (491 î.Hr.), a fost chemat la Siracuza de către aristocrații alungați de partidul popular (485). Cucerind orașul și transferând în el, în mod forțat, jumătate din locuitorii Gelei, a inițiat expansiunea asupra regiunii înconjurătoare, devenind stăpânul unei mari părți a Siciliei. Înfruntându-se cu cartaginezii, i-a învins la Himera (480 î.Hr.).

Gemal ad-Din al-Afghani, filosof și om politic afghan (Ashabadad, Afghanistan, 1839-Constantinopol 1897). Consilier al sultanului turc Abdul Hamid II, a fost printre promotorii trezirii islamice de la sfârșitul secolului XIX și părinte al anticolonialismului musulman; între proiectele sale era crearea unui califat care să înglobeze toate statele musulmane într-un puternic stat unic.

Gemelli, *Agostino*, teolog și psiholog italian (Milano, 1878-1959). Socialist și anticlericalist în tinerețe, s-a convertit la catolicism devenind călugăr franciscan (1903). Studios al filosofiei și psihologiei, în lucrarea *Medievalism* (1914) și-a exprimat viziunea sa de reîntoarcere la o

organizare culturală centrată pe credință, program care a inspirat în 1921 întemeierea Universității Catolice din Milano, al cărei rector a fost până la moarte.

General Electric, societate din SUA pentru producerea motoarelor și a aparaturii electrice, întemeiată la New York în 1882. A avut un rol determinant în dezvoltarea rețelei feroviare a SUA prin electrificarea liniilor. S-a afirmat la nivel mondial ca una dintre cele mai mari societăți multinaționale în sectorul electric, electronic, aerospațial, mecanic, al telecomunicațiilor și al spectacolului.

General Motors, societate automobilistică și mecanică din SUA constituită în 1908 prin fuziunea dintre Buick, Cadillac, Oldsmobile și alte firme automobilistice minore. S-a asociat ulterior și cu Vauxhall engleză și Opel germană. Este cea mai mare întreprindere industrială din lume, și operează și în sectoarele feroviar, aeronautic și aerospațial, al telecomunicațiilor, al armamentului.

Geneva, oraș elvețian, capitală a cantonului omonim. Fostă stăpânire romană, apoi a burgunzilor și a francilor, G. a cunoscut o importantă dezvoltare comercială începând cu secolul XV. Calvin a instituit aici o republică teocratică, făcând din G. o fortăreață a protestantismului. Încorporată în Franța revoluționară (1798), în 1814 a fost inclusă în Confederația Helvetică. Sediu din 1863 al Crucii Roșii Internaționale, din 1919 până în 1940 a găzduit Societatea Națiunilor și din 1945 este sediul european al ONU.

Genova, oraș, capitala provinciei Liguria. Întemeiată de către liguri în sec. VI î.Hr., a fost din secolul III aliata Romei. Distrusă de cartaginezi (205 î.Hr.) și reconstruită, a devenit municipiu roman, cel mai mare port al Galliei Cisalpine și reședință episcopală din secolul III d.Hr. Ocupată de bizantini și de longobarzi, apoi parte a Imperiului carolingian, din secolul VIII a trebuit să înfrunte frecvente incursiuni sarazine.

■ *Expansiunea maritimă*. Comună liberă din secolul XI în urma transformării Companiei (grupul de asociații ale armatorilor, comercianților și al nobililor) dintr-o instituție semiprivată în societate cu caracter public, G. a intrat curând în rivalitate deschisă cu Veneția și Pisa pentru controlul comerțului în Mediterana. A exploatat din plin ocaziile oferite de cruciade, creând baze comerciale în Sicilia, Siria și la Marea Neagră, cu privilegii recunoscute prin tratatul de la Nymphaion (1261), care i-au permis în prima jumătate a secolului XIV să dețină un fel de monopol în comerțul cu lumea rusă și turco-mongolă. Victoriile de la Meloria asupra pisanilor (1284) și de la Curzola asupra Veneției (1298) au sancționat și dominație ei asupra Mării Tireniene și a Corsicii.

■ *Instituțiile politice*. Luptele între diversele facțiuni cetățenești duseseră în primul rând la instituirea funcției de podestă și apoi la aceea de căpitan al poporului (1257), în sfârșit – după exemplul venețian – la funcția dogelui (1339). La trecerea din sec. XIV în sec. XV s-a manifestat o criză a puterii, G. trecând sub stăpânirea familiei Visconti (1353-1356, 1421-1436), Sforza (1464-1499) și fiind supusă dominației franceze (1396-1409; 1500-1506). Înfrângerea suferită la Chioggia în războiul împotriva venețienilor (1378-1381) și căderea Constantinopolului sub turci (1453) au închis era de aur a puterii sale economice. Recâștigând o efemeră autonomie cu Andrea Dòria, din 1528 G. a rămas sub control spaniol.

■ *Genova în epoca modernă*. Bombardată și semidistrusă în 1684 de către flota franceză, ocupată de austrieci în timpul războiului de succesiune austriacă și eliberată de insurecția populară Balilla, în 1768, G. a trebuit să cedeze Franței dominația asupra Corsicii. Republică democrată sub Napoleon (1797), a fost anexată imperiului francez în 1805 și Regatului Sardi

PRINCIPALE CONFERINȚE ȘI ACORDURI DE LA GENEVA	
1864, 1868, 1906, 1929 și 1949	Convenții internaționale asupra respectării drepturilor, în timp de război, ale prizonierilor, refugiaților, răniților, civililor, a personalului sanitar, al spitalelor și al ambulanțelor militare.
1918	Conferință a sârbilor și croaților pentru constituirea Iugoslaviei.
1928	Conferință asupra reparațiilor germane (planul Young).
1932	Conferință asupra limitării armamentelor și a dezarmării, încheiată fără rezultate.
1947	Conferință asupra tarifelor vamale (GATT).
1954	Conferință a celor patru Mari Puteri (SUA, URSS, Marea Britanie, Franța – cei Patru Mari) și China asupra Coreii și independenței Indochinei.
1955	Conferință a celor patru Mari Puteri asupra destinderii Est-Vest și a problemei germane.
1955	Conferință asupra utilizării în scopuri pașnice a energiei atomice.
1958	Trei conferințe asupra controlului și a suspendării experiențelor nucleare.
1959	Conferința a celor patru Mari Puteri asupra problemei Berlinului.
1963	Conferință asupra interzicerii experiențelor nucleare, excluse cele subterane, încheiată cu tratatul de la Moscova.
1964	Conferință a 123 de state asupra comerțului și dezvoltării.
1969	Convenție asupra neutralității Laosului.
1973-1974	Conferință de pace în Orientul Mijlociu.
1981	Începutul negocierilor între SUA și URSS asupra limitării armamentelor strategice (acorduri SALT și START).
1992-1994	Conferință asupra Bosniei.

în 1815, recuperându-şi importanţa ca port, în curând primul al Italiei. Dezvoltarea industrială între 1800 şi 1900 a făcut din G. unul dintre vârfurile, cu Milano şi Torino, ale aşa-zisului „triunghi industrial"

gens, nucleu social al Romei arhaice constituit din familiile coborâtoare din acelaşi strămoş, cu culte comune şi cu forme comune de apărare. În epoca republicană şi imperială cele mai vechi *gentes* romano-italice, legate de interese politice şi economice de acum consolidate, au avut un rol dominant în viaţa politică a oraşului.

Genseric (n. cca 390-m. 477), rege al vandalilor şi al alanilor (428-477). În 429 şi-a condus poporul din Spania în Africa cucerind Mauritania, Numidia şi Cartagina, unde a introdus măsuri discriminatorii faţă de romanii învinşi şi a întreprins persecuţii anticatolice în numele confesiunii sale ariene. Prădând Roma (455), a zădărnicit încercările de recucerire imperiale ocupând şi Sardinia, Corsica şi Baleare.

Gentile, *Giovani*, filosof italian (Castelvetrano, Trapani, 1875-Florenţa 1944). Promotor cu B. Croce al recunoaşterii idealismului neohegelian în Italia, dezvoltat apoi de el în actualism, filosofia actului gândirii ca un act pur (*Reforma dialecticii hegeliene*, 1913; *Teoria generală a spiritului ca act pur*, 1916; *Sistemul logicii ca teorie a cunoaşterii*, 1917-1923), G. a fost şi un studios al istoriei filosofiei italiene în Renaştere şi în secolele XVIII şi XIX. A aderat la regimul fascist: senator (1922) şi ministru al educaţiei publice (1922-1924), şi-a legat numele de reforma învăţământului. Director al *Enciclopediei Italiene*, prin reviste („Jurnalul critic al filosofiei italiene") şi case editoriale (Sansoni), a exercitat un rol proeminent pe scena culturală italiană a perioadei fasciste. Susţinător al Republicii Sociale, a fost ucis de partizani.

gentry, în Marea Britanie, proprietarii de pământ titulari ai unor prerogative şi privilegii tipice nobilimii, chiar dacă nu aparţineau acestei categorii, precum şi ramurile fără drept de moştenire ale familiilor nobile.

geopolitică, studiul raporturilor între state din punct de vedere al echilibrelor teritoriale şi al relaţiilor dintre dimensiunile teritoriale şi dinamicile instituţionale. Iniţiatorul g. a fost germanul F. Ratzel (*Geografia politică*, 1897) care a emis ipoteza unei dependenţe directe a proceselor de dezvoltare a organismelor statele mai mult de condiţiile spaţiale decât de elementele legate de voinţa umană. Această teorie a fost dezvoltată de către suedezul R. Kjellén (*Statul ca organism vital*, 1916) pri introducerea variabilelor etnice, economice, sociologice. După primul război mondial, cercetători francezi ca geograful P. Vidal de la Blache şi istoricul L. Febvre au criticat determinismul teoriilor geopolitice, relansând centralitatea factorului voluntar uman. În Germania nazistă, K. Haushofer a îmbinat teoriile lui Ratzel cu etatismul prusac şi ideologia rasistă. Recuperată în formularea sa originară, g. a fost reconsiderată în sfera ştiinţelor politice ca instrument de interpretare a sistemului de relaţii internaţionale postbelice.

BOEMIA

George de Podebrad (Podebrad 1420-Praga 1471). rege al Boemiei (1458-1471). Husit şi şef al partidului utraquist (v. husiţi), a intrat în conflict cu papa Paul II, care în 1466 a organizat contra lui, fără succes, o cruciadă condusă de regele Ungariei Matia Corvin.

GRECIA

George I (Copenhaga 1845-Salonic 1913), rege al Greciei (1863-1913). Al doilea născut al regelui Christian IX al Danemarcei, a fost propus la tron de către adunarea naţională greacă după părăsirea ţării de către regele Otto de Wittelsbach. A acordat imediat o constituţie democratică (1864) şi a domnit cu un amplu consens popular. A luptat în două războaie împotriva Turciei (1896-1897, 1912-1913) şi a anexat insulele Egee şi o parte a Macedoniei şi Epirului. A fost asasinat în timpul unei vizite în Salonicul de abia cucerit.

George II (Tatoi, Atena, 1890-Atena 1947) rege al Greciei (1922-1923, 1935-1947). Fiu al lui Constantin I, i-a urmat atunci când acesta a fost constrâns să abdice în urma înfrângerii suferite din partea Turciei, dar a fost la puţin timp îndepărtat de o revoltă militară care a proclamat republica. Rechemat în 1935 de un plebiscit, a încredinţat puteri dictatoriale generalului Metaxas. Din nou exilat (1941) după invazia italo-germană din timpul celui de-al doilea război mondial, a fost rechemat în patrie de plebiscitul din septembrie 1946.

MAREA BRITANIE

George I (Osnabrück, Hanovra, 1660-1727), elector al Hanovrei (1698-1727) şi rege al Marii Britanii şi Irlandei (1714-1727). Fiu al principelui elector al Hanovrei, Ernst August şi al Sofiei, nepot al lui Iacob I al Angliei, a fost chemat la tronul Angliei în 1714 în baza Actului de dispoziţie din 1701, care reglementa succesiunea. Suveran absolut în Hanovra, lipsit de o cunoaştere satisfăcătoare a limbii engleze, George I a abandonat guvernarea regatului în mâinile miniştrilor *whigs*, iniţiind astfel practica monarhiei constituţionale cu un guvern de cabinet şi oficiul de prim-ministru, condus, în aproape tot timpul domniei sale, de către R. Walpole.

George II (Hanovra 1683-Londra 1760), rege al Marii Britanii şi al Irlandei şi elector al Hanovrei (1727-1760), fiu al lui George I. Sub domnia sa s-a întărit puterea Parlamentului şi a continuat predominarea partidului *whig*, mai întâi cu R. Walpole şi apoi cu W. Pitt cel Bătrân. Şi-a angajat ţara în războiul de succesiune austriacă (1740-1748) şi în cel de şapte ani (1756-1763).

George III (Londra 1738-Windsor 1820), rege al Marii Britanii şi Irlandei (1760-1820) şi elector (1760-1815)

şi rege al Hanovrei (1815-1820). Nepot al lui George II, a fost primul suveran al dinastiei Hanovra care s-a simţit în întregime englez şi nu german. Intenţionând să restaureze deplinătatea puterii monarhice, s-a detaşat de partidul *whig* şi a asumat o mai mare libertate în alegerea miniştrilor săi, sprijinindu-se pe exponenţii *tories* sau pe un cerc de „amici ai regelui", ca în cazul lungului guvern al lordului North (1770-1782), responsabil de pierderea a 13 colonii americane. Numai în a doua fază a domniei sale G. s-a folosit de competenta activitate a lui W. Pitt cel Tânăr (1783-1806). În 1811 puterile suverane au fost asumate de fiul George IV, în urma agravării unei maladii mintale a lui George III.

George IV (Londra 1762-Windsor 1830), rege al Marii Britanii şi Irlandei şi rege al Hanovrei (1820-1830). Prim născut al lui George III, a fost principe regent, din pricina nebuniei tatălui, începând cu 1811. A fost foarte nepopular din cauza slabei implicări în problemele de stat şi a numeroaselor scandaluri din viaţa lui privată (în special procesul de divorţ, intentat împotriva soţiei Carolina de Brunswick). În politica externă a susţinut raţiunile regimurilor conservatoare asupra mişcărilor liberale şi naţionale.

George V (Londra 1865-Sandringham, Norfolk, 1936), rege al Marii Britanii şi Irlandei, împărat al Indiei (1910-1936). Al doilea născut al lui Eduard VII. În 1917, în timpul primului război mondial, a asumat pentru dinastie numele de Windsor, renunţând la titlurile de origine germană. A redus influenţa politică directă a suveranului, calificându-i rolul ca simbol al unităţii naţiunii.

George VI (Sandringham, Norfolk, 1895-1952), rege al Marii Britanii şi al Irlandei de Nord (1936-1952). Al doilea născut al lui George V, s-a urcat pe tron la abdicarea fratelui Eduard VIII. Foarte popular, a contribuit nu mai puţin decât Churchill la galvanizarea rezistenţei englezilor în timpul celui de-al doilea război mondial. În 1948 a renunţat la titlul de împărat al Indiei.

Georgia, stat în Asia de sud-vest. *Sup.*: 69 700 km². *Pop.*: 5 503 000 locuitori, 70% georgieni, minorităţi de armeni, ruşi, azeri şi abhazi. *Capit.*: Tbilisi. *Limba*: georgiana. *Relig.*: predominant creştin-ortodoxă. *Vecini*: N Rusia, E Azerbaidjan, S Armenia şi Turcia, V Marea Neagră. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Colchida antică supusă de persani şi de romani, G. a fost creştinată în secolul IV, formând un stat semiindependent în orbita persană care şi-a atins apogeul în secolul V cu regele Vakhtang Gorgasal, întemeietorul oraşului Tbilisi şi unificatorul ţării sustrasă suveranităţii persane a Sasanizilor. Cucerită de bizantini, apoi de arabi (sec. VII-VIII), G. şi-a recucerit independenţa în secolul IX sub dinastia armeană a Bagratizilor care, consolidându-şi puterea în secolele XI-XII, n-au rezistat însă invaziei mongole. Obiect de contestare între Persia şi Rusia, G. a fost anexată Rusiei în 1801 şi inclusă în URSS în 1921. În 1991 şi-a proclamat independenţa, refuzând adeziunea la CSI. În acelaşi timp cu demiterea primului preşedinte ales, Z. Gamsakhurdia (acuzat de tendinţe dictatoriale) şi cu înlocuirea lui cu fostul ministru al afacerilor externe al lui Gorbaciov, E. Şevardnadze, ciocnirile sângeroase cu oseţii şi abhazii au degenerat în război deschis, încheindu-se în noiembrie 1994 cu o victorie a rebelilor care proclamau constituirea unui stat suveran. Între timp, Şevardnadze se apropiase de Rusia (adeziune la CSI şi concesia a patru baze militare, 1993) pentru a obţine ajutorul militar necesar să înăbuşe rebeliunea ex-preşedintelui Gamsakhurdia, care ajunsese să asedieze chiar capitala. După promulgarea unei noi constituţii prezidenţiale şi federaliste şi după realegere, în 1995, Şevardnadze a iniţiat o politică de represiune a unei puternice mafii locale (responsabilă de numeroase atentate împotriva exponenţilor guvernului) şi de relansare economică (o nouă conductă de petrol la Supsa, legi asupra proprietăţii private şi activităţii băncilor comerciale). În august 1997, Şevardnadze şi liderul separatist abhaz V. Ardzinba au semnat un acord de pace, dar ciocnirile dintre armată şi rebeli au continuat.

Geremek, *Bronislaw*, istoric polonez (Varşovia, 1932). Elev al lui F. Braudel, s-a ocupat de istoria socială (*Salariaţi şi meşteşugari în Parisul medieval*, 1975) şi, mai ales, de sărăcie (*Pietatea şi spânzurătoarea. Istoria mizeriei şi a carităţii în Europa*, 1986). Exponent important al mişcării „Solidarităţii"

germani, populaţii din trunchiul lingvistic indo-european, cunoscute începând cu secolul IV î.Hr. de către scriitorii greci şi latini.

■ *Migraţiile germanilor.* Stabiliţi în jurul lui 2000 î.Hr. între Scandinavia meridională, Iutlanda, coastele Balticii până la Vistula şi ale Mării Nordului până la gurile Rinului, în secolul II î.Hr. g. se manifestau în Germania central-meridională până la Dunăre. Din acea regiune au început să invedeze teritoriile dominate de romani, iniţiind un secular şi istovitor război de hotare: în 102 î.Hr. Marius a învins cimbrii şi teutonii, în timp ce Caesar în 58 î.Hr., i-a alungat dincolo de Rin pe suebii (suevii) lui Ariovist; ameninţarea cea mai mare pentru Roma a fost, începând cu 166 d.Hr. aceea a marcomanilor care au asediat Aquileia şi au fost definitiv învinşi în 175 de către Marcus Aurelius. Presiunea asupra hotarelor imperiului a reprezentat, totuşi, numai un aspect al generalei tendinţe a germanilor spre migraţia de masă, care apoi a stat la originea năvălirilor babare (v. barbari). În secolul V anglii şi saxonii au atins Anglia, în timp ce burgunzii şi gepizii părăseau Scandinavia pentru a se stabili la gurile Vistulei. De la Marea Neagră goţii, în 401, au năvălit în Occident invadând Italia, cum au făcut în 569 şi longobarzii, venind din Pannonia.

■ *Economia și societatea.* Celulele de bază ale societății germanice erau clanurile (*Sippen*), care cuprindeau mai multe familii organizate pe baze patriarhale și constituiau unități economice, politice și militare total autonome (unic subiect recunoscut juridic), germanii neorganizând aglomerări majore, orașe sau sate. Nu exista proprietate privată, pământurile ocupate erau împărțite ca uzufruct între *Sippen* pentru o perioadă determinată. În mod substanțial democratică, societatea germanică a cunoscut forme rudimentare de monarhie electivă, în care adunarea oamenilor liberi periodic reunită (*thing*) își menținea, de fapt, toate puterile, inclusiv cea judecătorească. Numai contactul cu populațiile Imperiului roman invadat a stimulat într-o epocă ulterioară dezvoltarea unor forme complexe de organizare politică și socială. Între instituțiile juridice ale g., pătrunse în legislația romano-barbară, importantă pentru influența ei asupra instituțiilor feudale a fost organizația numită *comitatus*, prin care tinerii familiilor mai puțin importante trebuiau să se lege de cele mai puternice și experte în uzul armelor devenind astfel *comites* (aliați însoțitori) și instaurând raporturi de fidelitate personală. Pe plan economic, începând cu epoca de bronz, g. au desfășurat activități comerciale între Baltica, Marea Nordului și Mediterana. Pe căile terestre sau fluviale, metale, blănuri și chihlimbar erau transportate din nord către Roma, instaurând un flux regulat care a fost și ocazia confruntării culturale.

■ *Religia.* În timp ce Caesar releva că g. practicau o religie încă naturistă (cultul Pământului, al Soarelui, al Lunii), cu un secol mai târziu Tacitus afirma existența unei religii cu diverse divinități între care Tuistone, Wotan (denumit în nord Odin) și Donar (sau Thor). În viziunea religioasă a g. pesimismul cosmic sintetizat în așteptarea inevitabilului „amurg al zeilor" (nimicirea finală a oamenilor și a zeilor prin activitatea forțelor infernale) era compensat de speranța venirii unei ulterioare domnii a dreptății.

Germania,

Sup.: 356 857 km². *Pop.*: 81 410 000 loc. *Capit.*: Berlin. *Limba*: germana. *Relig.*: protestantă (41%), catolică (40%). *Vecini*: N Marea Nordului, Danemarca și Marea Baltică, E Polonia, Republica Cehă și Austria, S Austria, Elveția și Franța, V Franța, Luxemburg, Belgia și Olanda. *Forma de stat:* republică federală.

Fazele istoriei germane sunt determinate de istoria vechilor triburi germanice (v. germani) până la decisivul lor contact cu Roma; de structurală identificare succesivă cu Sfântul Imperiu Roman (v.); de dificila construcție a unei structuri statale unitare în contrapondere cu Austria habsburgică și sub crescânda hegemonie a Prusiei (v.); și, în sfârșit, de căutarea unui rol stabil de putere europeană și mondială, trecând prin tragediile celor două războaie mondiale și a Războiului rece. În această succesiune se remarcă trăsături care devin recurente, determinate de aceeași situare geografică și de ciclicele presiuni demografice, între acestea constanta tendință către est în căutarea unor pământuri de exploatat sau eternul conflict cu Franța pentru controlul Rinului și al regiunilor de hotar Alsacia și Lorena. Interferența între expansiune teritorială, dezvoltare economică, militarism prusac și naționalism a format obiectul – în special după dezastruasa experiență a nazismului (v.) – unei ample dezbateri interdisciplinare, tinzând să pună în lumină conexi ile dintre particularismul citadin și regional, întârzierea în procesul de unificare statală și fragilitatea țesutului politic democratic. Dezechilibrul dintre impunătoarea dezvoltare economică după 1945 și slăbiciunea politică a Germaniei divizate, și, de asemenea, problemele și perspectivele legate de reunificare, constituie cele mai recente elemente ale chestiunii germane.

58 î.Hr. Caesar îl învinge pe Ariovist, conducătorul suebilor.

15 î.Hr.-9 d.Hr.
Crearea provinciilor romane Rhaetia, Noricum și Pannonia.

9 d.Hr. Înfrângerea lui Varus în pădurea teutoburgică oprește expansiunea romană spre est și nord.

sec. III-VI
Năvălirile germanice în Imperiul roman și procesul de fuziune între cele două civilizații.

sec. IX Integrarea și creștinarea germanilor în Imperiul carolingian.

843-911
Tratatul de la Verdun încredințează G. lui Ludovic Germanicul și descendenților săi.

912 Prin stingerea Carolingienilor germanici, puterea este încredințată ducelui Franconiei, Conrad, sub care începe o perioadă de decadență a autorității regale.

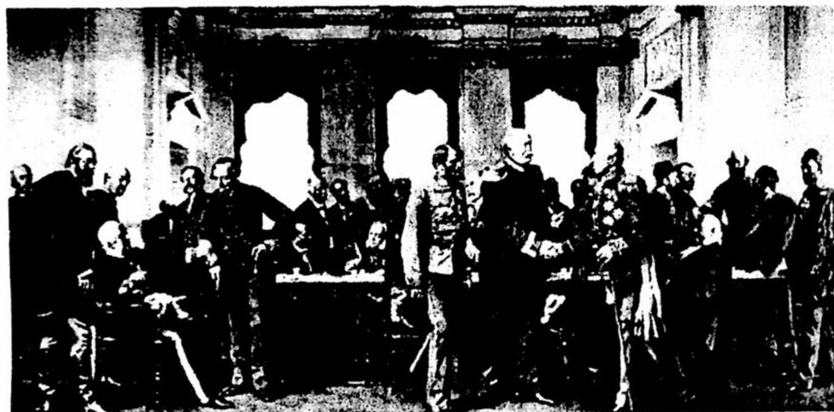
919-936
Henric I inaugurează dinastia saxonă și oprește presiunea ungurilor, a slavilor și a normanzilor.

936-973
Domnia lui Otto I cel Mare, care își întărește propria autoritate asupra marilor feudali și reafirmă idealul imperial carolingian încoronându-se la Roma ca împărat al Sfântului Imperiu Roman (962).

1002-1024
Cu Henric II ia sfârșit dinasti

1. Regele Prusiei Frederic II cel Mare. 2. Otto von Bismarck-Schönhausen (în picioare la centru într-o uniformă închisă) la congresul din Berlin în 1878. 3. Împăratul Wilhelm II. 4. Hitler este primit de președintele Paul von Hindenburg.

5. Berlinul bombardat în 1945 în timpul celui de-al doilea război mondial. 6. Konrad Adenauer (la dreapta) îl primeşte pe preşedintele francez Charles de Gaulle. 7. Willy Brandt, primar al Berlinului (la dreapta în fotografie), cu liderul social-democrat Erich Ollenhauer. 8. Berlinezii trec prin zidul Berlinului după dărâmarea lui în 1989.

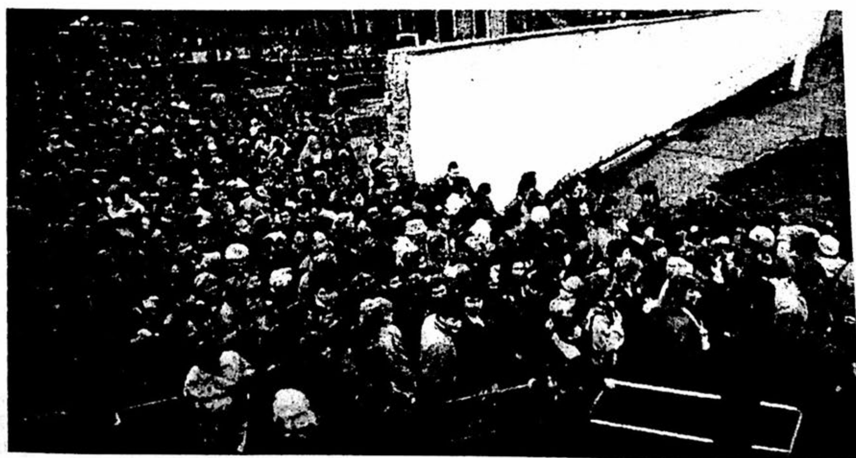
5

6

7

8

1024-1125
Dinastia franconiană (sau saliană). Conrad II Salicul (1024-1039) prin *Constitutio de Feudis* (1037) recunoaşte transmiterea ereditară a feudelor minore.

1076-1122
Lupta pentru învestitură: conflictul cu papalitatea şi problemele italiene absorb energiile împăraţilor. Cu Henric IV (1056-1106) un astfel de conflict a ajuns la culme. Henric V (1106-1125), ultimul rege franconian, pune capăt luptei pentru învestitură prin concordatul de la Worms (1122).

1138-1254
Dinastia Hohenstaufen, într-un context dominat de dezordine internă şi de conflictul dintre guelfi şi ghibelini. Frederic I Barbarossa (1152-1190) activează pentru a restabili autoritatea imperială şi deschide un lung conflict cu comunele italiene şi cu papalitatea. Henric VI (1190-1197) nu reuşeşte să impună drept ereditară funcţia imperială. Frederic II (1212-1250) încearcă să întemeieze o monarhie eliberată de condiţionările feudale şi luptă pentru drepturile suverane împotriva teocraţiei papale. După moartea lui începe decadenţa imperiului ca stat unitar.

1226 Cavalerii Ordinului teutonic încep cucerirea teritoriilor situate de-a lungul Mării Baltice.

1254-1273
Perioada „marelui interregn". Numeroase centre urbane se asociază în ligi pentru a-şi apăra propriile interese (liga oraşelor renane, 1254; Hansa baltică, 1261). Consolidarea seniorilor ecleziastice cu ample privilegii (arhiepiscopatele din Köln, Trier, Main) şi a principatelor Saxonia, Brandeburg şi Palatinat. Creşte puterea marilor familii (Habsburg, Wittelsbach, Hohenzollern).

1273-1291
Domnia lui Rudolf I de Habsburg, care prin cucerirea ducatului Austriei (1282) iniţiază constituirea unui vast domeniu familial.

1346-1378
Domnia lui Carol IV de Luxemburg care prin *Bula de aur* (1356) stabileşte definitiv criteriile de alegere a împăratului.

Sec. XV-XVI
Reînflorirea culturii şi economiei germane. Puternică dezvoltare a umanismului. Creşterea nemulţumirii împotriva Curiei romane şi a venalităţii sale.

1517-1521
Prin afişarea celor 95 de teze împotriva indulgenţelor pe porţile catedralei din Wittenberg Luther iniţiază Reforma protestantă (1517); condamnat ca eretic (1521), este salvat de electorul Saxoniei.

1522-1523
Războiul cavalerilor, condus de mica nobilime protestantă.

1524-1525
Revoluţia socială şi războiul ţărănesc.

1525 Marele maestru al Ordinului teutonic, Albert de Hohenzollern, se converteşte la protestantism şi transformă posesiunile ordinului în ducatul Prusiei.

1531 Principii protestanţi se unesc în Liga de la Schmalkalden: urmează un război între împărat, principii catolici şi principii protestanţi, încheiat în 1555 prin pacea de la Ausburg.

1556 Carol V abdică şi transmite funcţia imperială fratelui său Ferdinand I.

1576-1612
Împăratul Rudolf II impune Contrareforma în domeniile habsburgice; reacţionând, principii protestanţi vor întemeia Uniunea evanghelică (1608), căreia i se va contrapune Liga catolică (1609).

1618-1648
Războiul de treizeci de ani devastează G., provocând moartea a mai mult de o treime din populaţie şi o sărăcie generală. Pacea din Westfalia sancţionează sfârşitul visurilor habsburgice de a crea un stat german centralizat: imperiul este redus la o confederaţie de mai mult de 300 de state şi oraşe suverane, între care principale sunt Bavaria, Saxonia, Hanovra şi Prusia. Este stabilită libertatea de credinţă şi pentru supuşi. Puternice sunt condiţionările exercitate de Franţa care, cu Ludovic XIV, va accentua presiunea asupra hotarelor renane.

1640-1688
Frederic Wilhelm de Hohenzollern pune bazele puterii Prusiei moderne (bătălia de la Fehrbellin împotriva suedezilor, 1675).

1688-1713
Domnia lui Frederic I: Prusia, prin participarea ei eficace la războiul de succesiune spaniolă, este proclamată regat (1701).

1713-1740
Domnia lui Frederic Wilhelm I al Prusiei, „regele sergent", care introduce importante reforme în birocraţie şi în armată (obligativitatea recrutării).

1740-1786
Domnia lui Frederic II cel Mare. Răspândirea ideilor iluministe. Războiul de şapte ani (1756-1763): Prusia, aliată a Angliei, luptă împotriva

Austriei, Franţei şi Rusiei pentru anexarea Sileziei (victoria prusiană de la Leuben, 1757).

1792 Austria şi Prusia intră în conflict cu Franţa revoluţionară, care înaintează victorioasă până la Rin.

1801-1814
Epoca napoleoniană. Prin pacea de la Lunéville (1801) Napoleon retrasează aşezarea teritorială a imperiului germanic: 112 mici state sunt încorporate în statele mari; Bavaria şi Württemberg devin regate (1805); se crează o Confederaţie a Rinului (1806) sub protectoratul lui Napoleon, care încredinţează fratelui său Jérôme regatul Westfaliei. Prin renunţarea lui Francisc II la titlul de împărat dispare Sfântul Imperiu Roman. Înfrângerea lui Napoleon la Leipzig (1813) semnifică începutul eliberării G. de sub dominaţia franceză.

1815 Congresul de la Viena constituie o Confederaţie Germanică condusă de împăratul Austriei şi formată din 39 state. Prusia anexează Renania şi Westfalia. În anii următori se accentuează motivele de conflict între Prusia şi Austria pentru hegemonia asupra întregii G. Stabilirea uniunii vamale (*Zollverein*) care exclude Austria, favorizează politica prusacă şi dezvoltarea ei economică şi industrială.

1848 Insurecţii la Viena şi Berlin. La Frankfurt este convocat un parlament naţional ales prin vot universal cu sarcina de a stabili o constituţie unitară. Oferta făcută lui Frederic Wilhelm IV de a primi coroana de rege al Germaniei este însă respinsă (1849) şi parlamentul este împrăştiat de soldaţii prusaci.

1850 Austria impune Prusiei renunţarea la unificarea statelor Germaniei de nord („umilirea de la Olmütz").

1861 Venirea pe tronul Prusiei a lui Wilhelm I, care îl cheamă alături de el pe Otto von Bismarck (1862).

1864 Războiul austro-prusac împotriva Danemarcei pentru posesiunea teritoriului Schleswig-Holstein.

1866 Război austro-prusac: victoria Prusiei la Sadowa, pacea de la Praga sancţionează definitiva excludere a Austriei din spaţiul german. Prusia anexează Hanovra şi alte state germane şi creează Confederaţia Germană de Nord.

1870-1871
Război franco-prusac. Prusia victorioasă anexează Alsacia şi Lorena.

1871 Germania devine un stat unitar: este proclamat (18. I) Imperiul German (al Doilea Reich), având în frunte pe Wilhelm I.

ÎMPĂRAŢI AI GERMANIEI	
Wilhelm I	(1871-1918)
Frederic III	(1888)
Wilhelm II	(1888-1918)

Pentru împăraţii Sfântului Imperiu Roman v. Sfântul Imperiu Roman

1871-1890
Guvernarea lui Bismarck: politica de centralizare în luptă împotriva autonomismului catolic (*Kulturkampf*) şi a revendicărilor socialiste (legea excepţională, 1878), stabilind însă în acelaşi timp o serie de reforme în domeniul social (asigurare împotriva bolilor, invalidităţii şi a bătrâneţii). Puternică dezvoltare economică şi o politică externă finalizată prin izolarea Franţei.

1888-1918
Domnia lui Wilhelm II, după scurta domnie a lui Frederic III: „politica mondială" colonialistă şi militaristă conduce G. către o accentuată ostilitate faţă de Anglia şi Franţa.

1914-1918
Primul război mondial şi înfrângerea germană. În noiembrie 1918 revolte ale detaşamentelor militare şi ale oraşelor germane îl împing pe Wilhelm II să abdice. Proclamarea republicii (9. XI. 1918) şi formarea „consiliilor muncitorilor şi soldaţilor" de inspiraţie marxistă.

1919 Noul guvern social-democrat condus de F. Ebert şi militarii reprimă mişcările comuniste (spartakiste) de la Berlin. Şi republica comunistă a Bavariei este doborâtă. În timp ce adunarea naţională reunită la Weimar aprobă o nouă constituţie republicană, federală şi parlamentară, tratatul de pace punitiv de la Versailles (28. VI) sancţionează pierderile teritoriale şi ale coloniilor în favoarea statelor vecine; impune limitarea forţelor armate şi reparaţii pentru daunele de război; alimentează sentimentele naţionaliste de revanşă şi agravează criza economică şi socială a Germaniei. Încep ani de gravă inflaţie şi mizerie, cu frecvente asasinate politice (Erzberger, Rathenau).

1923 Culmea crizei socio-economice. Franţa ocupă Ruhr-ul pentru a impune plata regulată a reparaţiilor de război impuse Germaniei. Mai târziu, afluxul de capitaluri americane permite o redresare a economiei şi o stabilizare a valorii mărcii. Eşuarea puciului de la München organizat de Hitler.

1925-1929
G. Stresemann orientează politica externă germană spre colaborarea internaţională (tratatul

de la Locarno, 1925). Germania este admisă în Societatea Naţiunilor.

1929-1932
Izbucnirea crizei economice mondiale anulează efectele pozitive ale planurilor Dawes şi Young pentru reparaţiile germane şi reaprinde tensiunea socială în Germania, unde numărul şomerilor trece de şase milioane.

1930-1933
Ascensiunea la putere a nazismului: succese la alegerile din 1930 şi 1932. Hitler este numit cancelar (30. I. 1933) şi obţine puteri depline (23. III. 1933): sfârşitul guvernului parlamentar şi al Republicii de la Weimar; formarea celui de-al Treilea Reich; partidele sunt dizolvate; presa pusă sub control; concordat cu Vaticanul; retragerea Germaniei din Societatea Naţiunilor; la moartea preşedintelui P. von Hindenburg, Hitler îşi asumă şi funcţia de şef al statului (1934).

1935 Cu legile de la Nürnberg începe persecuţia antisemită care va provoca în timpul celui de-al doilea război mondial exterminarea a 6 milioane de evrei (v. holocaust). Regiunea Saar se întoarce la Germania în urma plebiscitului.

1936 Denunţarea tratatului de la Locarno; remilitarizarea zonei renane. Detaşamente germane participă la războiul civil din Spania (1936-1939) în alianţă cu fascismul italian.

1938 Anexarea (*Anschluss*) Austriei; prin tratatul de la München (20-30 XI) Marea Britanie, Franţa şi Italia dau mână liberă ocupaţiei germane a teritoriului cehoslovac al sudeţilor.

1939 Invazia Cehoslovaciei (transformată în Protectoratul Boemiei şi al Moraviei) şi a Memelului în Lituania (III), Pactul de oţel cu Italia (v.), pact de neagresiune cu URSS (23. VIII). Invazia Poloniei (1.IX) înseamnă începutul celui de-al doilea război mondial.

1939-1945
Al doilea razboi mondial: după victoriile de început Germania sfârşeşte prin a fi distrusă şi ocupată. Prin acordurile de la Potsdam (VIII. 1945) puterile învingătoare aliate îi împart teritoriul în patru zone de ocupaţie (sovietică, britanică, americană şi franceză), în timp ce Berlinul, în zona sovietică, este administrat împreună. Prusia orientală este anexată de URSS, teritoriile la est de linia Oder-Neisse revin Poloniei. Minorităţile germane din Polonia, Cehoslovacia şi Ungaria sunt expulzate în Germania (mai mult de 9 milioane de refugiaţi în 1945-1955).

1945-1946
Procesul de la Nürnberg împotriva conducătorilor nazişti.

1946-1949
Agravarea Războiului rece împiedică găsirea unei soluţii de acord pentru Germania. Blocada sovietică a Berlinului (1948-1949). Divizarea Germaniei în două state: fuziunea celor trei zone de ocupaţie occidentale în Republica Federală Germană (13. V. 1949), căreia sovieticii îi contrapun Republica Democrată Germană (7. X. 1949), sub guvern comunist.

ŞEFI DE GUVERN AI GERMANIEI

Cancelari ai celui de-al Doilea Reich
Otto von Bismarck (1871-1890)
Georg Leo von Caprivi (1890-1894)
Chlodwig Hohenlohe (1894-1900)
Bernard von Bülow (1900-1909)
Theobald von Bethmann-Hollweg (1909-1917)
Georg Michaelis (1917)
Georg von Hertling (1917-1918)
Max von Baden (1918)

Republica de la Weimar
Cancelari
Philipp Scheidemann (1919)
Gustav Bauer (1919-1920)
Hermann Müller (1920)
Konstantin Fehrenbach (1920-1921)
Joseph Wirth (1921-1922)
Wilhelm Cuno (1922-1923)
Gustav Stresemann (1923)
Wilhelm Marx (1923-1925)
Hans Luther (1925-1926)
Wilhelm Marx (1926-1928)
Hermann Müller (1928-1930)
Heinrich Brüning (1930-1932)
Franz von Papen (1932)
Kurt von Schleicher (1932-1933)

Al Treilea Reich
Adolf Hitler, Führer şi cancelar (1933-1945)
Karl Dönitz (1945)

Republica Federală Germania
Konrad Adenauer (1949-1963)
Ludwig Erhard (1963-1966)
Kurt G. Kiesinger (1966-1969)
Willy Brandt (1969-1974)
Helmut Schmidt (1974-1982)
Helmut Kohl (din 1982, din 1990 cancelar al Germaniei unite până în 1998)
Gerhard Schröder (din 1998)

Republica Democrată Germană
Primi secretari ai SED (Partidul Socialist Unit)
Walter Ulbricht (1950-1971)
Erich Honecker (1971-1989)
Egon Krenz (X - XII. 1989)
Gregor Gysi (XII. 1989)

Preşedinţi ai Consiliului de Stat
Otto Grotewohl (1949-1964)
Willi Stoph (1964-1973)
Horst Sindermann (1973-1976)
Willi Stoph (1976-1989)
L. de Maizière (1989-1990)

1949-1963
În RFG cancelarul K. Adenauer inaugurează o politică externă de inserare în blocul occidental (adeziune la NATO, 1955) şi în edificarea unei Europe unite, promovând şi o puternică redresare economică cu ajutorul ministrului L. Erhard.

1949-1971
W. Ulbricht este liderul RDG, inserată în mod stabil în blocul comunist cu toate dezordinile interne (revolta de la Berlin, 1953) şi fuga continuă a cetăţenilor, pentru împiedicarea cărora este construit la Berlin zidul care taie în două oraşul (1961).

1969-1974
În RFG, după guvernul creştin-democrat al lui Erhard (1963-66), al guvernului „marii coaliţii" între creştin-democraţi şi social-democraţi, condus de K. Kiesinger (1966-1969), devine canceral social-democratul W. Brandt, care iniţiază o politică de normalizare a raporturilor cu Estul (*Ostpolitik*), încheiată în 1972 cu semnarea unui „tratat de bază" cu RDG.

1971 În RDG, E. Honecker îi urmează lui Ulbricht la conducerea partidului comunist şi a ţării, care se afirmă ca principala putere industrială a blocului comunist cu excepţia URSS.

1974-1982
Social-democratul H. Schmidt îi urmează lui Brandt şi înfruntă grave tensiuni sociale (creşterea terorismului) şi economice.

1982 În RFG creştin-democratul H. Kohl ajunge la conducerea guvernului în alianţă cu liberalii. Se afirmă noi mişcări sociale şi politice (ecologişti şi Verzi, pacifişti). Continuă expansiunea economică.

1989 Ca urmare a politicii de reînnoire iniţiată în URSS de către Gorbaciov şi a crizei economice prezente de mai mulţi ani, creşte în RDG disensiunea. Fuga cetăţenilor în Occident şi manifestaţii de piaţă provoacă colapsul regimului. Demisiile lui Honecker şi ale succesorului său E. Krenz, care predă sarcina de prim ministru creştin-democratului L. de Maizière. Căderea zidului Berlinului (9. XI).

1990 Kohl sare peste etapele reunificării, tratând direct cu guvernul RDG: asigură definitiv Poloniei hotarele pe linia Oder-Neisse, se pune de acord cu Moscova relativ la prezenţa Germaniei în NATO. În aprilie creştin-democraţii câştigă peste aşteptări primele alegeri libere în RDG. La 3. X, Germania devine un stat unitar; triumf al lui Kohl la primele alegeri pangermane (2.XII).

1991-1992
Costurile unificării se revelă superioare calculelor lui Kohl. Puternice tensiuni sociale în noile Landuri orientale, chiar cu violente caracteristici xenofobe.

1994 Coaliţia guvernamentală câştigă alegerile cu o redusă majoritate; în Bundestag un singur vot îl confirmă cancelar pe Kohl.

1996 Plan de reducere a avantajelor Statului social şi un nou val de manifestaţii de protest populare.

1997 Creşterea şomanului (10,8%) şi a deficitului public (3,9% din PIL); guvernul federal recunoaşte dificultatea de a atinge cerinţele necesare pentru a participa la unificarea monetară europeană.

1998 Alegerile parlamentare (27.IX) consfinţesc victoria Partidului Social-Democrat (SPD); noul cancelar, G. Schröder, alcătuieşte un guvern cu partidul Verzilor.

1999 Scandalul legat de finanţările ilegale duce la retragerea lui Kohl de la conducerea CDU; J. Rau este ales preşedinte al G.

Bibliografie: R. Flenley, *Storia della Germania dalla Riforma ai nostri giorni*, tr. it., Garzanti, Milano 1965; H. Holborn, *Storia della Germania moderna (1840-1945)*, tr. it., Rizzoli, Milano, 1973; E. Collotti, *Storia delle due Germanie, 1945-1968*, Einaudi, Torino 1968; E. Collotti, *Dalle due Germanie alla Germani unita*, Einaudi, Torino 1992.

Germanicus, *Iulius Caesar*, general roman (Roma 15 î.Hr.-Antiohia 19 d.Hr.). Adoptat de unchiul Tiberiu din ordinul lui Augustus, care vedea în el unul dintre principalii candidaţi la succesiunea sa, la moartea lui Augustus a potolit o revoltă a legionarilor pe Rin şi a iniţiat o campanie în Germania (15-16 d.Hr.) în timpul căreia i-a învins pe cheruscii lui Arminius. Trimis de Tiberius în Orient cu puteri extraordinare (18) a transformat în provincii Commagene şi Cappadocia, mai înainte de a muri în condiţii suspecte.

Geronimo, conducătorul apaşilor chiricahua (Clifton, Arizonaca, 1829-Fort Sill, Oklahoma, 1909). A însufleţit ultima luptă împotriva înaintării coloniştilor albi şi a segregării pieilor roşii în rezervaţii. Învins definitiv în 1886, a fost închis împreună cu tribul lui într-o rezervaţie din Oklahoma.

Gerschenkron, *Alexander*, economist şi istoric din SUA de origine rusă (Odesa, 1904 - Boston 1978). Cercetător al dezvoltării economice, s-a ocupat îndeosebi de ritmurile de dezvoltare a ţărilor europene cele mai rămase în urmă, faţă de cele ajunse primele în procesul de industrializare (*Problema istorică a întârzierii economice*, 1962), interesându-se, în special, de „cazul italian".

gerusia sau *gherusia*, în Sparta antică, colegiu (gr.: *géron*, bătrân) prezidat de cei doi regi şi compus din 28 de membri aleşi pe viaţă dintre candidaţii care au depăşit vârsta de 60 de ani. G. avea competenţă asupra problemelor de succesiune, dirija împreună cu regii şi eforii politica externă şi îndeplinea şi funcţii judiciare în cauzele mai grave.

Gestapo, prescurtare de la *Geheime Staats Polizei* (germ.: poliţia secretă de stat), poliţie politică, instituită de H. Göring în 1933 şi încredinţată spre conducere lui H. Himmler cu sarcina de a ancheta pe oricine ar fi ameninţat siguranţa statului nazist. G. a asigurat şi supravegherea lagărelor de concentrare (v.) şi din 1944 a asumat şi sarcina de spionaj şi contraspionaj militar.

geţi, v. *Dacia*.

Gettysburg, bătălia de la, a avut loc în localitatea din Pennsylvania la 1-3 VII. 1863 între 80 000 de confederaţi ai generalului R. Lee şi 95 000 nordişti din armata Potomacului sub comanda generalului G.G. Meade; victoria nordiştilor a avut un rol de prim plan asupra războiului de secesiune american.

Ghana, stat în Africa de vest. *Sup.*: 238 538 km². *Pop.*: 16 944 000 loc. *Capit.*: Accra. *Limba*: engleza (oficială); vorbite limbi sudaneze. *Relig.*: creştină (52%), culte tradiţionale (35%), musulmană (13%). *Vecini*: V Coasta de Fildeş, NV şi N Burkina Faso, E Togo, S Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică prezidenţială.

Tipică formaţie statală colonială, cu hotare artificiale şi o coexistenţă forţată de etnii diverse, după cucerirea independenţei G. a luat numele anticului regat chiar dacă fără o reală coincidenţă geografică cu acesta.

Secolele XI-XIII
Populaţii provenind din anticul regat al Ghanei se stabilesc în bazinul Voltei, dând naştere primelor state ale akanilor şi mossilor meridionali, bazate pe comerţul cu aur în aria sudaneză.

1471 Explorări ale portughezilor care denumesc regiunea Coasta de Aur şi construiesc fortăreaţa de la Elmina (1482).

Sec. XV-XVI
Folosirea armelor de foc garantează hegemonia triburilor akan care dobândesc şi monopolul comerţului cu aur cu zona de coastă.

Sec. XVII-XVIII
Sosirea olandezilor (care în 1637 îi îndepărtează pe portughezi), apoi a danezilor, a prusacilor şi a englezilor (1670-1673) face din Coasta de Aur unul dintre principalele centre ale comerţului cu sclavi.

1807 Marea Britanie suprimă comerţul cu sclavi şi îşi exercită protectoratul asupra populaţiilor ţărmurilor, ameninţate de confederaţia etniilor ashanti. Încep astfel o serie de lupte care se prelungesc aproape un secol.

1874 Coasta de Aur devine colonie britanică; este iniţiată producţia de cacao, al cărei prim producător mondial devine G.

1902 Teritoriile ashanti sunt anexate coloniei.

1922 Coastei de Aur îi este anexată administrativ porţiunea occidentală din Togo fost german.

1946-1948
Coastei de Aur îi este permisă autoguvernarea.

1951 Liderul naţionalist K. Nkrumah devine prim-ministru şi iniţiază procesul de independenţă naţională.

1957 Coasta de Aur, prima dintre ţările Africii Negre, devine stat independent în cadrul Commonwealthului cu numele de G.

1960 Transformarea G. în republică sub preşedinţia lui Nkrumah, care imprimă ţării o orientare socialistă şi de neutralitate.

1966-1981
După răsturnarea lui Nkrumah (1966), o lungă alternanţă între dictaturi militare şi guverne civile, într-un context de gravă recesiune şi aspre conflicte etnice.

1981 Colonelul J.J. Rawlings suspendă constituţia şi instaurează un Consiliu Provizoriu al Apărării Naţionale (PNDC) cu puteri absolute.

1983 Repatrierea a 1 200 000 de ghanezi expulzaţi din Nigeria şi colaps economic al ţării.

1992 Un referendum popular aprobă o reformă constituţională care orientează spre pluripartidism. Rawlings este ale preşedinte.

1994 Explozie de violenţe tribale în regiunile nord-orientale cu mii de victime.

1996 Boicotate de opoziţia care denunţă fraude, alegerile confirmă din nou pe Rawlings la preşedinţie.

1998 Ca urmare a ameninţării venite din partea fundamentaliştilor islamici, este închisă ambasada americană.

Ghana, regatul, antic stat african din zona Sudanului occidental, cuprinzând în momentul maximei sale expansiuni (sec. XI) Nigerul, Senegalul, Guineea (v.) şi Sahara. Fondat în jurul sec. IV de către berberi şi condus din sec. VIII de către o dinastie sudaneză, şi-a datorat bogăţia comerţului cu aur pe traseele sahariene. În declin după invazia almoravidă din 1076 care i-a distrus capitala Kambi, a fost absorbită în sec. XIII de imperiul Mali.

Ghepeu, transcripţie fonetică a GPU (*Gossudarstvenoje Politiceskoie Upravlenie*, Administraţia politică de stat), poliţia politică sovietică care la 8. II. 1922 a substituit Ceka cu funcţii investigative şi judiciare (pe care putea să le exercite cu proceduri secrete). A fost folosită pentru a impune colectivizarea forţată a pământurilor şi în lupta împotriva adversarilor lui Stalin.

În 1934 puterile sale au trecut la Ministerul de Interne, cu sigla NKVD (v.).

gherilă, activitate de luptă dusă de mici formații autonome, în general neregulate, constând în acțiuni de sabotaj, atentate, ambuscade și atacuri surpriză împotriva unei armate de ocupație sau (în caz de război civil sau revoluționar) împotriva autorităților constituite ale unei țări. În acest tip de luptă este esențial consensul populației locale și disponibilitatea unui suport extern, logistic și financiar. Susținute de Marea Britanie au fost g. antirepublicane din Vandeea (1753-1796), cea spaniolă împotriva lui Napoleon (1808-1813) și în timpul primului război mondial, g. arabilor, conduși de ofițerul englez T.E. Lawrence, împotriva turcilor. În sec. XX, g. a fost forma prin care s-a exprimat rezistența populară față de ocupația nazifascistă din al doilea război mondial (Franța, Norvegia, Italia, Iugoslavia, Grecia) și care a dat o contribuție decisivă războiului de eliberare anticolonială în Algeria și în Vietnam. O tradiție de g. specifică prin intensitate și conotație ideologică s-a desfășurat în America Centrală și de Sud între anii 1940 și 1980, în mod special în urma „exportării" experienței revoluției cubaneze a lui F. Castro. În lupta împotriva regimurilor dominante, adesea dictaturi militare, elementul naționalist antiamerican (intens în evenimentele din Bolivia, Nicaragua, Salvador) s-a unit cu un proiect de radicală reînnoire politico-socială orientat în sens marxist.

ghetou, cartier urban rezervat evreilor, înconjurat de ziduri, comunicând cu restul orașului prin una sau două porți, închise noaptea. Încă din epoca romană evreii din diaspora au tins să se regrupeze într-un unic cartier citadin (numit *judaica*, de la care a derivat termenul „giudecca") și pentru scopuri de apărare. Segregația forțată a evreilor în g. a fost impusă în Italia începând cu secolul XVI (instituirea g. la Veneția, 1516; la Roma, 1555), și a devenit o practică generalizată în timpul Contrareformei. G. au fost abolite în urma emancipării evreilor stabilită de Revoluția franceză. Practica g. a fost reluată în timpul celui de-al doilea război mondial de către naziști în cadrul exterminării sistematice a evreilor europeni (v. holocaust). Celebră a rămas rebeliunea împotriva naziștilor a g. din Varșovia (IV-V. 1943).

ghibelini, v. *guelfi* și *ghibelini*.

ghilde, asociații corporative medievale care furnizau asistență mutuală în caz de boală sau de incediu și reciproca apărare între membri. Prima g. de negustori a fost constituită în Anglia (1087), în timp ce prima g. de meșteșugari a fost aceea care reunea pe țesătorii din Oxford (1150); aproape concomitent în Germania (Worms) au apărut g. de pescari și de țesători. Instituția, tipică Europei central-nordice, a asumat curând trăsăturile unei adevărate corporații profesionale. G. au decăzut în secolul XV.

Gian Galeazzo Maria Sforza (Abbiategrasso, 1469-Pavia 1494), duce al Milanului din 1476, urmând tatălui Galeazzo Maria, mai întâi sub regența mamei Bona de Savoia și din 1480 a unchiului Ludovic Maurul, care l-a exilat la Pavia și a pus să fie ucis.

Gian Galeazzo Visconti (n. 1315-Melegnano 1402), duce de Milano (1395-1402). Fiu al lui Galeazzo II Visconti și al Biancăi de Savoia, la moartea tatălui (1378) a devenit senior de Pavia, Piacenza și Como, în timp ce Milano i-a revenit unchiului Bernabò. După uciderea lui Bernabò în 1385, a reunificat teritoriile paterne și a inițiat o hotărâtă politică de expansiune. Aliat al venețienilor, a cucerit Verona, Vicenza și Padova (1387-1388); apoi, alături de francezi a înaintat în Italia centrală înfruntându-se cu Florența. În 1395 împăratul Venceslas i-a recunoscut dreptul de moștenire a posesiunilor, sporite prin supunerea orașelor Pisa, Siena, Perugia, Assisi și Bologna (1399-1401). Moartea datorită ciumei l-a împiedicat să consolideze un stat atât de vast, menținut unit numai prin forța sa.

Gianfrancesco Gonzaga, senior al Mantovei (Mantova 1395-1444). Urmând tatălui său Francesco (1407), a fost numit marchiz (1433) de către Ludovic Bavarezul. Aliat al Veneției (1415-1431) împotriva lui Filippo Maria Visconti, a rupt alianța, dar a fost învins de venețieni. A fost inițiatorul măreției politice și culturale a familiei Gonzaga.

Giannone, *Pietro*, istoric și jurist italian (Ischitella, Foggia, 1676-Torino 1748). În *Istoria civilă a Regatului Neapole* (1723) a analizat alternanțele raporturilor între stat și Biserică și a criticat curialismul și puterea temporală a Bisericii. Excomunicat pentru anticlericalismul su, a fost arestat în Piemont și a murit în închisoare. Gândirea sa a avut un vast răsunet în Europa iluministă.

Giano della Bella, om politic florentin (a doua jumătate a sec. XIII), guelf, prior al Florenței, a promulgat *Ordinamenti di giustizia* (Reguli ale justiției – 1293), legislația antinobiliară care favoriza poporul și corporațiile minore. Victima unei conspirații organizată de către nobili, a plecat in exil în Franța.

Giap, supranumele lui Vô Nguyen, militar și om politic vietnamez (An Ka, Annam, 1912). Comunist, șeful forțelor armate ale Vietminh (1945, v.), a fost artizanul victoriei împotriva francezilor de la Dien Bien Phu (1954). Ministru al apărării al Vietnamului de Nord (1960) și al Vietnamului unificat (1976-1980), a condus operațiunile nord-vietnameze în timpul războiului din Vietnam. În 1982 a fost exclus din partidul comunist din cauza pozițiilor sale antisovietice.

Gibbon, *Edward*, istoric englez (Putney, Surrey, 1737-Londra 1794). Influențat de către iluminiștii *Enciclopediei*, în opera sa principală *Declinul și căderea Imperiului roman* (1779-1788) a considerat creștinismul

drept una dintre cauzele decisive ale sfârşitului Imperiului roman.

Gibraltar, în vechime denumit Calpe, ocupat în 711 de şeful berber Tarik ibn Zeyad a luat numele de Gebel el Tarik (muntele lui Tarik). Fortificat, a fost capul de pod pentru cucerirea arabă a Spaniei. Dobândit de către Castilia în 1462, în timpul războiului de succesiune spaniolă a fost câştigat de Anglia (1704), şi de atunci au fost zadarnice tentativele spaniole de recucerire. Cu un referendum, populaţia locală s-a pronunţat în 1967 în favoarea suveranităţii britanice. În 1997 Londra s-a opus unei cereri spaniole de coadministrare.

Gierek, *Edward*, om politic polonez (Sosnowiec, Silezia, 1913). În 1970 i-a urmat demisionarului Gomulka la conducerea POUP. Şi-a dat demisia în urma grevelor de la Gdansk şi Szczecin organizate în 1980 de către Solidaritatea.

GIL, sigla organizaţiei Gioventù Italiana del Littorio, instituită la 27.X.1937 pentru a încadra militar asociaţiile dependente de Opera Naţională Balilla şi de asociaţiile fasciste de tineret. Aflată în dependenţa secretarului PNF, GIL a avut aproape 8 milioane de înscrişi.

Ginghis-Han, titlu luat de Temucin, conducător mongol (Ning-Hsia cca 1167-Hsi-Hsia 1227). Era fiul şefului unui trib minor, destrămat după moartea lui. Temucin, rămas cu puţini fideli, a reuşit să adune în jurul lui un grup mai mare de nomazi luptători mai înainte de a se alia cu Töngrin, conducătorul puternicului trib kerait. Curajul, viclenia, cruzimea lui l-au făcut curând să se impună printre ceilalţi şefi de trib, dar numai în 1206 adunarea hanilor i-a ratificat puterea numindu-l hanul suprem (Ginghis Han).

■ *Expansiunea mongolă*. După ce a reorganizat în sens centralizator administraţia Mongoliei, şi mulţumită unei acţiuni de sistematizare a legilor orale şi după ce a adunat diverse triburi într-o armată unitară, G.H. s-a concentrat către expansiunea teritorială. A supus populaţiile kirghize, buriate şi ale regatului Hsi-Hsia, iar în 1211 a început războiul împotriva Chinei, care s-a prelungit două decenii, chiar şi după moartea sa. Cucerirea Pekinului (1215) nu a slăbit însă rezistenţa populaţiilor Ch'in, aşa încât G.H., părăsind conducerea operaţiilor către Orient, s-a întors spre Occident, cucerind în puţini ani enorme teritorii (v. turci): regatul central-asiatic Khwarezm (Horezm) a fost distrus (1220-1221) şi oraşele Buhara şi Samarkand cucerite; forţele mongole au înaintat până în Afghanistan, apoi în Iran şi Georgia, învingându-i pe cnejii ucrainieni şi chiar pe marele cneaz al Kievului. Întors în Mongolia în 1225, G.H. a trebuit să înfrunte în anul următor o armată formată din forţele regatului Hsi-Hsia, întărite de trupe chineze, tibetane şi turceşti. Victoria lui a fost totală, dar rănile cauzate de o gravă cădere de pe cal l-au costat viaţa. De-a lungul drumului de reîntoarcere trupele lui au săvârşit atrocităţi nemaiauzite, între care exterminarea întregii populaţii a capitalei Hsi-Hsia, urmând ultima voinţă a lui G.H. ca să nu mai fie lăsată nici o urmă de viaţă omenească în urma sicriului său.

■ *Legenda lui Ginghis Han*. Opera lui de cucerire, rămasă legendară în lumea islamică şi europeană pri sălbăticia cu care a fost condusă, a reprezentat cea mai ambiţioasă tentativă îndeplinită de comunităţile nomade de a constitui o structură imperială care să domine populaţiile stabile asiatice. Chiar constituirea imperiului său, ulterior mărit de către urmaşi, a permis reînnodarea raporturilor între Occident şi Extremul Orient, după întreruperea provocată de prima expansiune islamică din secolele VII-VIII.

Bibliografie: J. Rousselot, *Genghiz-Khan*, tr. it., Edizioni Paoline, Roma 1961.

Gioacchino da Fiore, teolog şi mistic italian (Celico cca 1130-S. Giovanni in Fiore 1202). Abate cistercian la Corazzo, în 1191 a întemeiat pe Sila schitul S. Giovanni în Fiore, primul nucleu al ordinului călugărilor florentini, recunoscuţi în 1196 de către Celestin III. A fost condamnat de conciliul Lateran IV (1215) pentru a fi profesat teoria după care istoria se împarte în trei faze: epoca Tatălui (aceea a Vechiului Testament), epoca Fiului (trăită de Biserică după învierea lui Cristos) şi epoca Spiritului, care, deja începută, ar fi văzut în fine afirmarea spiritualităţii monahismului originilor pe structurile ecleziastice tradiţionale. Doctrina escatologică a lui G. a exercitat o amplă influenţă în Evul Medi , în special asupra franciscanismului. Discipolii săi (gioachimiţii) au fost condamnaţi de către conciliul din Arles (1260).

Gioberti, *Vincenzo*, filosof şi om politic italian (Torino 1801-Paris 1852). Licenţiat în teologie şi hirotonisit preot (1825), în 1833 a fost expulzat din Piemont pentru activităţile sale liberale. Exilat la Paris şi Bruxelles, în 1842-1843 a publicat *Primatul moral şi civil al italienilor*, manifest al neoguelfismului, în care a propus formarea unei federaţii de state italiene prezidată de papă: perspectivă care a părut că se poate realiza prin alegerea la tronul pontifical a lui Pius IX. Revenit în Piemont, a fost ministru în guvernul Casati (1848) şi pentru un scurt timp (XII.1848-II.1849) preşedintele Consiliului. Văzându-şi spulberat visul neoguelf, în *Reînnoirea civilă a Italiei* (1851) G. a susţinut rolul conducător al Piemontului în unificarea italiană, contestând puterea temporală a papei.

Gioia, *Melchiorre*, economist şi scriitor italian (Piacenza 1767-Milano 1829). Abandonând vestmântul sacerdotal, a aderat la ideile iacobine franceze şi a susţinut ideea de a constitui şi în Italia o republică unitară. La Milano a întreprins cercetări economice în contul guvernului napoleonian (*Discuţii economice* asupra

departamentelor Olona, 1803 şi Lario, 1804). Numit director al oficiului de statistică (1807), a fost unul dintre pionierii disciplinei (*Logica statisticii*, 1808; *Filosofia statisticii*, 1826).

Giolitti, *Giovanni*, om de stat italian (Mondovì, Cuneo, 1842-Cavour, Torino, 1928). Provenind dintr-o modesta familie de funcţionari statali, a obţinut licenţa în jurisprudenţă la Torino în 1860. Funcţionar ministerial şi apoi secretar general al Curţii de Conturi (1877-1882), a dobândit o cunoaştere aprofundată a mecanismelor administrative ale statului.

■ *Deputat şi ministru*. Ales deputat (1882), s-a făcut remarcat prin atacurile împotriva „finanţei vesele" a ministrului A. Magliani; a fost ales de Crispi ca ministru al tezaurului (1889-1890) pentru a trasa un riguros plan de economii. Demisionar ca oponent al politicii imperialiste crispiene, a trecut în opoziţie acuzând guvernul de a fi responsabil de incidentele izbucnite la 1. V. 1891 la Roma. Primind din partea regelui sarcina de prim-ministru la căderea guvernului A. di Rudinì (1892), a dizolvat Camera şi graţie unei folosiri lipsită de prejudecăţi a prefecţilor, a influenţat alegerile obţinând o solidă majoritate. Scandalul Băncii Romane şi atitudinea faţă de Fasciile Siciliene, considerată de regele Umberto I ca prea tolerantă, l-au constrâns totuşi să demisioneze (24.XI.1892): acuzat de sustragere de documente şi dat în judecată de către Crispi, succesorul său la preşedinţia Consiliului, G. a fost constrâns să se refugieze în Germania pentru a evita arestarea. Rămas în umbră până la sfârşitul secolului, s-a ridicat împotriva lui Pelloux, când aceasta a încercat să restrângă libertăţile statutare, opunându-i un program organic de politică liberală. A susţinut, chiar dacă nu a participat la obstrucţionismul parlamentar, opoziţia extremei stângi şi a putut să reintre în guvern ca ministru de interne al cabinetului Zanardelli (14.II.1901).

■ *Epoca giolittiană*. Convins că trebuie să-i cheme pe socialişti şi pe catolici să întărească bazele statului liberal, G. a dus o politică de toleranţă faţă de revendicările economice ale mişcării muncitorilor (iniţiind chiar numeroase proiecte de legislaţie socială), dar le-a retezat în acelaşi timp prin forţă revendicările politice. La moartea lui Zanardelli a devenit preşedintele Consiliului (1. XII. 1903) şi a căutat să guverneze cu sprijinul extremei stângi socialiste şi radicale, dar preponderenţa aripii revoluţionare în PSI i-a modificat planurile. Începând cu greva generală din 1904 a căutat în mod sistematic sprijinul catolicilor, favorizând un fel de conciliere tăcută între stat şi Biserică care a permis depăşirea situaţiei de *non expedit* (v.). Demisionând în martie 1905, în toiul bătăliei pentru naţionalizarea căilor ferate, s-a întors la conducerea guvernului în mai 1906 pentru a rămâne fără întrerupere până în decembrie 1909 („lungul cabinet"), sprijinind noi reforme sociale (repaus săptămânal obligatoriu; interzicerea lucrului de noapte pentru femei; ameliorarea condiţiilor muncitorilor de la orezării). Demisionar după asprele critici primite pentru obişnuitele ingerinţe în cursul alegerilor din 1909 (G. Salvemini l-a definit drept „ministrul lumii interlope"), cu cel de-al patrulea ministeriat al său (IV. 1911) Giolitti a iniţiat cucerirea Libiei (1911-1912), a introdus votul universal pentru bărbaţi (1912) şi a semnat pactul Gentiloni pentru a-şi asigura sprijinul catolicilor la alegerile politice din 1913. Polemicele provocate de acest ultim act l-au împins către o nouă momentană retragere de pe scena politică.

■ *Epoca războiului şi cea postbelică*. Partizan al neutralităţii, în timpul primului război mondial G. a menţinut o poziţie de aşteptare. Şi-a pus bazele reintrării sale politice prin discursul de la Dronero din 12. X. 1919, în care invoca profunde reforme structurale (diplomaţie deschisă, impunere progresivă, impozite mari pe averile de război). Revenit în fruntea guvernului în iunie 1920, a rezolvat problema Fiume (v.), a făcut să înceteze în mod paşnic ocuparea fabricilor (IX. 1920), a fixat noi alegeri pentru 1921, intenţionând să frâneze înaintarea socialistă şi populară servindu-se chiar de fascişti, al căror caracter agresiv nu l-a înţeles pe deplin. Dezamăgitorul rezultat electoral l-a determinat să demisioneze (27. VI. 1921). Reales deputat în 1924, a trecut în frontul antifascist, rămânând însă străin de secesiunea aventiniană a opoziţiei.

■ *Giolitti şi istoria italiană*. G. a însumat în mod efectiv calităţile şi limitele statului liberal: a folosit adesea metode discutabile de guvernare (în mod special cu ocazia alegerilor din Sud), dar nu a fost desigur inventatorul transformismului şi al corupţiei, nu şi-a dat seama din timp de caracterul periculos al fascismului, pe care chiar a crezut că poate să-l utilizeze pentru propriile scopuri, dar şi în cazul acesta nu a fost unicul a cărui luciditate să fie deficitară. Deschiderile sociale şi legislative ale guvernelor sale de la începutul secolului XX au fost parţiale şi contradictorii, dar acest fapt nu elimină meritul că el a ştiut să conducă ţara în afara fundăturii tipice reacţiunii de sfârşit de secol şi s-a preocupat să lărgească şi să consolideze bazele statului, căutând să introducă în această acţiune, chiar dacă într-o poziţie subalternă faţă de sine, forţele sociale noi reprezentate de catolici şi de socialişti.

Bibliografie: E. Gentile, *L'Italia giolittiana*, Il Mulino, Bologna 1977.

Giornale, Il, cotidian publicat la Milano începând din 1974 (iniţial cu titlul „Il Giornale Nouvo"), prin grija unui grup de ziarişti care, la iniţiativa lui I. Montanelli au părăsit „Corriere della Sera", criticându-i alunecarea pe poziţii de stânga. La început proprietatea unei cooperative anonime

de ziarişti, a intrat în orbita grupului Fininvest. Montanelli i-a fost director până în 1994, când a intrat în contradicţie cu S. Berlusconi şi l-a părăsit pentru a întemeia „La Voce", fiind substituit de către V. Feltri.

Giornale d'Italia, Il, cotidian fundat la Roma la 16.XI.1901 de către S. Sonino şi alţi exponenţi politici conservatori şi condus de A. Bergamini până în 1923; a introdus în Italia „a treia pagină", rezervată culturii.

Giorno, Il, cotidian milanez fundat la 2.IV.1956 de către ziaristul G. Baldacci, care i-a fost primul director, de către editorul Cino Del Duca şi de preşedintele ENI, E. Mattei, care şi-a asigurat la puţin timp deplina proprietate asupra ziarului. Inovator sub aspectul grafic şi al paginaţiei, susţine orientarea de centru-stânga şi intervenţia statală în economie.

Giovanni Bosco, sfânt, educator (Castelnouvo d'Asti 1815-Torino 1888). S-a dedicat educaţiei copiilor săraci şi neadaptaţi întemeind şcoli profesionale, colegii şi instituind oratoriul festiv. În 1854 a fundat congregaţia Salezianilor şi în 1872 pe aceea a Fiicelor Mariei Ajutătoare a Creştinilor. A iniţiat din 1875 misiuni mai ales în America Latină. A fost un pionier al presei populare. În eseul *Sistemul preventiv în educaţia tineretului* (1877) şi-a expus principiile educative bazate pe prioritatea acţiunii preventive faţă de aceea represivă şi pe formarea tehnico-profesională. Sanctificat în 1934.

Giovanni da Pian del Carpine, misionar (Pian del Carpine 1182-Antivari 1252). Între primii discipoli ai Sf. Francisc, a purtat învăţămintele ordinului în Germania (1221). Trimis de către papa Inocenţiu IV pe lângă marele han al mongolilor (1245-1247), a redactat mai târziu o *Historia mongolorum.*

Giovanni dalle Bande Nere, Giovanni de' Medici, *zis*, comandant de mercenari (Forlì 1498-Mantova 1526). Fiul lui Giovanni de'Medici şi al Caterinei Sforza, a militat în serviciul lui Leon X (la moartea lui a făcut ca soldaţii lui să poarte fâşiile de doliu de la care îi este derivat numele) şi apoi al francezilor (1521), a trecut apoi la imperiali (1523-1524) şi în sfârşit a comandat trupele italiene ale Ligii de la Cognac care se opuneau lui Carol V.

Giovine Europa (Tânăra Europa), asociaţie politică întemeiată la Berna în 1834 de către G. Mazzini pentru a favoriza dezvoltarea naţionalităţilor şi fraternităţii între popoarele europene. Avea ramificaţii în Italia, Polonia, Germania şi Elveţia. Cu expulzarea lui Mazzini din Elveţia, G. E. s-a dizolvat (1836).

Giovine Italia (Tânăra Italie), asociaţie politică întemeiată în 1831 la Marsilia de către G. Mazzini. Abandonând formele conspirative ale Carboneriei, G.I. opera clandestin, dar după un program public de educaţie populară şi reînnoire morală şi politică a italienilor, în vederea insurecţiei care ar fi făcut Italia unită, independentă şi republicană. S-a răspândit în Piemont şi Liguria, dar represiunile şi insuccesele (în special expediţia eşuată în Savoia, II. 1834) au determinat repede criza. Reconstruită în 1843-1847, în martie 1848 s-a dizolvat lăsând locul Asociaţiei Naţionale Italiene.

girondini, partid politic al Franţei revoluţionare, promovat de deputaţii departamentului Girondei (între care Vergniaud, Guadet, Gensonné, Condorcet, soţii Roland), adunaţi în jurul lui Brissot (de aici şi celălalt nume de *brissottini*). Legaţi de burghezia afacerilor şi profesiunilor, în Adunarea Legislativă g. au fost alături de iacobini în opoziţie faţă de monarhiştii constituţionali, deosebindu-se însă de ei prin entuziasmul cu care priveau spre o amplă descentralizare administrativă. În Convenţie au combătut pe montagnarzi, neavând încredere în forţele revoluţionare populare (sanculoţi şi membri ai secţiilor din Paris). Adepţi ai războiului revoluţionar, au reuşit să facă să fie votat războiul împotriva Austriei (IV. 1792). Radicalizarea cadrului politic intern în mai-octombrie 1793 a însemnat sfârşitul predominării lor politice şi mulţi au fost condamaţi la moarte în timpul Terorii.

Giscard d'Estaing, *Valéry*, om politic francez (Koblenz 1926). Apropiat de gaullism, în 1962 a întemeiat mişcarea Republicanilor Independenţi. Ministru de finanţe (1962-1966, 1969-1974), preşedinte al Republicii (1974-1981), a apropiat Franţa de alianţa atlantică şi de europeism. Înfrânt de F. Mitterand la alegerile din 1981, a rămas la conducerea componentei liberale a centrului-dreapta, în competiţie cu gaullistul J. Chirac.

Giuseppe Benedetto Cottolengo, sfânt, preot, (Bra 1786-Chieri 1842). A întemeiat la Torino (1827) Casa Mică a Divinei Providenţe, recuperând handicapaţi fizici şi psihici, chiar în condiţii extreme. Opera lui s-a dezvoltat şi s-a extins ulterior, devenind model pentru o caracteristică alegere a carităţii totale.

Giuseppe Calasanzio, sfânt, preot (Peralta 1556-Roma 1648). A studiat la Lerida şi la Valenza, unde a fost hirotonisit preot în 1583. În 1597 a întemeiat şcoli populare gratuite, denumite „smole pie" (de aici numele de scolopi acordat călugărilor care îl ajutau). Cu toate că a fost promovată în 1621 ca ordin religios, congregaţia s-a reîntors curând la forma uniunii libere.

Giustizia e Libertà v. Justiţie şi Libertate

Gladstone, *William Ewart*, om de stat britanic (Liverpool 1809-Hawarden, Wales, 1898). Din 1832 până în 1895 (exceptând perioada 1845-1847) a fost membru al Camerei Comunelor, debutând ca conservator. Fidel al Bisericii anglicane, dar neostil catolicismului, mare orator şi bun economist, foarte competent în politica internă dar mult mai puţin strălucitor în politica externă, G. a fost ministrul comerţului şi al coloniilor (1843-1846) în guvernul Peel, urmându-l pe primul ministru când acesta a părăsit partidul conservator după scindarea generată

de abolirea taxelor vamale asupra grâului. Ministru de finanţe în guvernul Aberdeen (1853-1855) şi în guvernele Palmerston şi Russell (1859-1866), a completat aplicarea liberului-schimb şi a contribuit ca guvernul să adopte o poziţie în favoarea unificării italiene.

■ *Lider al liberalismului modern.* La moartea lui J. Russell (1866), G. a întemeiat Partidul Liberal în versiunea sa modernă. Primul său guvern (1868-1874) a fost poate cel mai reformator din sec. XIX: în Irlanda a abolit privilegiile minoritarei Biserici anglicane; a îmbunătăţit condiţiile arendaşilor agricoli; a laicizat universităţile şi a iniţiat realizarea unui sistem statal de învăţământ; a abolit în armată cumpărarea gradelor; a introdus în parlament votarea cu un scrutin secret. Învins în 1874 de B. Disraeli (al cărui mare opozant a fost în special în domeniul colonial), a recucerit puterea printr-o campanie electorală în care pentru prima dată un lider de partid făcea o propagandă minuţioasă. Al doilea guvern G. (1880-1885) a extins dreptul de vot la capii de familie din mediul rural.

■ *Politica externă.* Indiferent în cursul primei sale experienţe în fruntea guvernului la naşterea puterii germane şi la reconstrucţia flotei ruse din Marea Neagră, în cursul anilor '80 G. ar fi vrut să abandoneze imperialismul lui Disraeli şi să se cantoneze într-o „splendidă izolare", dar revolta lui Arabi Paşa l-a silit să ocupe Egiptul (1882); aceeaşi indecizie a condus în 1885 la masacrul trupelor generalului Gordon la Khartoum ca urmare a acţiunii rebelilor conduşi de Mahdi, ceea ce a determinat căderea guvernului. Al treilea guvern G. a durat câteva luni (II-VIII.1886), deoarece intenţia sa de a acorda autonomia (*Home Rule*) Irlandei a provocat sciziunea liberalilor unionişti ai lui J. Chamberlai proiectul a fost aprobat doar de Camera Comunelor în timpul ultimului guvern G. (1892-1894) care, din ce în ce mai străin de climatul imperialist şi militarist care contaminase şi parlamentul liberal, a decis în sfârşit să-şi dea demisia, solicitată şi de regina Victoria, care-i fusese mereu ostilă.

glasnost, termen (rus.: transparenţă) cu care liderul sovietic M. Gorbaciov indicase unul din punctele cardinale ale politicii sale reformatoare: libertatea de informaţie şi garantarea controlului public asupra deciziilor puterilor politice şi administrative.

globalizare, proces care la sfârşitul sec. XX a determinat trecerea de la un sistem de state şi economii naţionale la un altul de intensă integrare pe plan mondial, sub presiunea inovaţiilor tehnologice (în special în câmpul telecomunicaţiilor: „satul global") şi a unei radicale restructurări a economiei şi a muncii (mondializarea pieţelor şi a producţiei). Mobilitatea internaţională sporită a factorilor productivi (1997-1998) şi orientarea investiţiilor spre ţări în care costul mâinii de lucru este scăzut reprezintă o promisiune de dezvoltare pentru multe ţări din Lumea a Treia, dar dă naştere şi la temeri privind întoarcerea la capitalismul „sălbatic"

Glorious Revolution, definiţia engleză a celei de-a doua revoluţii (1688-1689) care i-a alungat pe Stuarţi şi s-a încheiat cu chemarea lui Wilhelm (William) III de Orania şi începutul unei monarhii constituţionale.

Gneisenau, *August Wilhelm Neithardt von*, general prusac (Torgau 1760-Posen 1831). Reorganizator al armatei prusiene, a fost şeful Statului Major în bătăliile de la Leipzig (1813) şi Waterloo, având o contribuţie decisivă la victoriile asupra lui Napoleon.

gnosticism, complexul sistemelor şi mişcărilor spirituale care făceau să fuzioneze sincretismul oriental, filosofiile elenistice şi creştinismul. Răspândit în Orientul Apropiat între sec. II şi III, g. acorda doctrinei creştine o interpretare dominată de un puternic dualism între spirit şi materie: gnoza era înţeleasă ca o cunoaştere a omului şi a lui Dumnezeu totalmente revelată graţie medierii unui Mântuitor (Cristos), a cărui întrupare era însă considerată doar aparentă (docetism).

Gobetti, *Piero*, om politic italian (Torino 1901-Paris 1926). Influenţat de A. Gramsci şi de experienţă muncitorească a consiliilor de fabrică, din 1922 a promovat în săptămânalul său „Rivoluzione liberale" o recitire critică a istoriei Italiei care căuta premisele unei hotărâte reînnoiri politice şi morale naţionale într-un nou liberalism bazat pe adeziunea radicală la principiile democratice. Şi-a condensat propria gândire (care prin mărturia sa ar fi inspirat pe întemeietorii mişcării politice Justiţie şi Libertate, v.) în eseurile *Revoluţia liberală* (1924) şi *Risorgimento fără eroi* (postum, 1926). Opozant intransigent al fascismului, arestat în mai multe rânduri, a murit în exil în urma efectelor unei agresiuni fasciste.

Gobineau, *Joseph-Arthur*, conte, scriitor şi diplomat francez (Ville-d'Avray 1816-Torino 1882). Ambasador în Persia, Grecia, Brazilia şi Suedia (1849-1877), a fost autorul unui *Eseu asupra inegalităţii raselor umane* (1853-1855), în care susţine nativa diversitate a caracterelor diferitelor popoare, al căror amestec ar fi cauză de decadenţă. A fost utilizat de nazişti pentru a da o bază teoretică rasismului.

Godechot, *Jacques*, istoric francez (Lunéville 1907-Paris 1989), cercetător al instituţiilor Franţei de la Revoluţie la imperiul napoleonian (*Marea naţiune*, 1956), a dezvoltat conceptul instoriografic de „epoca revoluţiilor" cuprinzând în ea „revoluţia atlantică", mişcările revoluţionare americane şi cea franceză.

Godefroi de Bouillon, nobil francez (Baisy cca 1060-Ierusalim 1100). Duce al Lorenei inferioare din 1089, împreună cu fraţii Eustache şi Baudoin a participat la prima cruciadă (1096-1099) şi a fost ales rege al

Ierusalimului de către primii cruciați după cucerirea orașului (1099).

Goebbels, *Joseph Paul*, om politic german (Rheydt, Renania, 1897-Berlin 1945). În 1922 a aderat la național-socialism, și din coloanele revistelor „Nazionalsozialistische Briefe" și „Der Angriff" fundate de el (1925 și 1927), a lansat violente campanii de presă împotriva Republicii de la Weimar. A fost numit șeful propagandei partidului de către Hitler (1928) care, venind la putere, l-a titularizat ca ministru al propagandei și al informației, sarcină pe care a menținut-o până la moarte. Utilizator priceput al mijloacelor moderne de comunicare (radio și cinema) pentru mobilizarea ideologică a maselor, G. a înăbușit în Germania orice manifestare de independență a oamenilor de cultură prin intermediul rugurilor publice ale cărților autorilor democrați și ale evreilor. Organizator de pogromuri antievreiești culminând cu noaptea de cristal (v.), s-a sinucis puțin după moartea lui Hitler.

Goerdeler, *Karl Friederich*, om politic german (Schneidemühl 1884-Berlin 1945). Primar al Könisbergului (1919-1930) și al Leipzigului (1931-1937), unei inițiale adeziuni la nazism a făcut să-i urmeze o opoziție clandestină inspirată de conservatorismul prusac. A fost executat după falimentul conspirației antihitleriste din iulie 1944 care ar fi trebuit să-l ducă la funcția de cancelar.

gold standard, sistem monetar bazat pe plenara convertibilitate a monedelor naționale în aur, adoptat la inițiativa engleză în cursul sec. XIX de aproape toate statele și progresiv abandonat după primul război mondial. În *gold exchange standard* convertibilitatea hârtiei monetare nu s-a mai efectuat direct în aur, ci contra unei valute străine legată de aur după un raport fix de schimb: acesta a fost sistemul care, bazându-se pe dolar, a dominat raporturile financiare internaționale în perioada de după cel de-al doilea război până în 1971, când moneda americană a devenit neconvertibilă și s-a intrat în faza fluctuațiilor monetare.

Golf, războiul din, conflict care a opus Irakul unei coaliții de 29 de țări sub egida ONU și conducerea SUA (17.I.-28.II.1991). Criza (care a însemnat răsturnarea precedentei linii politice occidentale de sprijin pentru regimul lui Saddam Hussein în războiul antiiranian) a fost generată de invazia și succesiva anexiune irakiană a Kuwaitului (VIII. 1990), în numele unor vechi controverse postcoloniale. SUA, urmate de celelalte țări ale coaliției, au trimis un corp expediționar în apărarea Arabiei Saudite (operația „Scutul deșertului"). Diverse rezoluții ale Consiliului de Securitate ONU au impus evacuarea Kuwaitului până la ultimatumul din 15.I.1991, care, ignorat de Saddam, a precedat intervenția forței internaționale (cuprinzând țări occidentale și arabe). Ostilitățile au fost deschise de masive bombardamente aeriene, cărora Irakul le-a răspuns cu sporadice atacuri cu rachete asupra Arabiei Saudite și Israelului, în încercarea zadarnică de a implica și statul evreiesc în conflict. În februarie o ofensivă terestră a învins în numai cinci zile forțele irakiene în Kuwait, constrângându-le să se retragă în Irak.

Gompers, *Samuel*, sindicalist american (Londra 1850-S. Antonio, Texas, 1924). A întemeiat în 1886 American Federation of Labor (v. AFL-CIO), pe care a condus-o până la moarte. Adept al sindicalismului de meserie și adversar al luptei de clasă, a apărat autonomia sindicatului refuzând să fie ales în Congres.

Gomulka, *Wladysław*, om politic polonez (Krosno, Galiția, 1905-Varșovia 1982). Muncitor, înscris în Partidul Comunist clandestin în 1926, a studiat la Moscova și din 1941 a fost unul dintre șefii rezistenței poloneze împotriva ocupației naziste. În 1943 a devenit secretar al Partidului Comunist, conducând după război transformarea țării în republică socialistă. În 1948, acuzat de devieri naționaliste, a fost îndepărtat din funcție. Închis (1951-1955), după mișcările antistaliniste din 1956 s-a întors la conducerea partidului, reușind să garanteze Poloniei un anumit grad de autonomie față de URSS, blocând colectivizarea agriculturii și ameliorând raporturile cu Biserica catolică. În 1970 manifestațiile muncitorești de la Gdansk împotriva scumpirii vieții l-au constrâns la demisie.

gonfalonier al justiției, magistrat instituit la Florența în 1289 pentru a apăra drepturile poporului de abuzurile nobililor: o dată cu *Ordinamenti di Giustizia* din 1293 a devenit capul Colegiului Priorilor și primul magistrat civil al republicii.

Gonzaga, familie princiară italiană care și-a avut senioria la Mantova (1328-1708). S-au stabilit la Mantova către sec. al XII-lea; în 1328 *Luigi* i-a răsturnat pe Bonacolsi, a devenit căpitan general și a obținut de la Ludovic Bavarezul vicariatul imperial pe care l-a exercitat și asupra orașelor Cremona, Reggio și Asola. Urmașii s-au supus senioriei feudale a familiei Visconti, în timp ce *Francesco I* (1382-1407), ultimul dintre „căpitani", s-a emancipat de Visconti și a întemeiat un principat autonom. *Gianfrancesco* (1407-1444) a obținut titlul de machiz al Mantovei, oraș care sub *Francesco II* (1484-1519) devine unul dintre centrele politicii italiene din Renaștere. *Federico II* (1519-1540) obține de la Carol V înălțarea la ducat și posesiunea ținutului Monferrato (1536). Conducerea lui *Guglielmo* (1550-1587) a însemnat culmea puterii economice și politice a G. Problema succesiunii G. a asumat o importanță europeană ținând seama de importanța strategică a posesiunilor lor. Războiul franco-austriac din Monferrato (1628-1631) a izbucnit după ce ultimul din G. italieni, *Vincenzo II* (1626-1627), s-a orientat către ramura franceză G.-Nevers.

Gonzaga-Nevers, familie nobilă derivând din *Ludovico Gonzaga*, cel de-al treilea fiu al ducelui Federico II de Mantova, născut în 1539. Moştenind câteva posesiuni franceze de la bunica maternă Anna d'Alençon, a fost trimis la curtea lui Henric II. Fiul *Carlo*, la moartea lui Vincenzo II Gongaza (1627), a asigurat succesiunea şi de atunci ramura Gonzaga-Nevers a ocupat demnitatea ducală a Mantovei. Dinastia s-a stins în 1708 prin moartea lui *Ferdinando Carlo*.

Gonzáles Márquez, *Felipe*, om politic spaniol (Sevilla 1942). Secretar al Partidului Socialist (PSOE) din 1974, cu majoritatea absolută cucerită la alegerile pentru Cortesuri din 1982 a deschis o lungă perioadă de supremaţie întărită de o triplă confirmare electorală (ultima în 1993) care i-a permis să devină artizanul unui excepţional proces de dezvoltare a Spaniei pe plan economic şi internaţional (adeziune la NATO şi intrare în CEE, 1985). Plaga terorismului basc (protagonist al unei noi perioade de violenţe în 1995-1997), dificultăţi cu naţionaliştii catalani şi crescânda implicare a exponenţilor guvernamentali în scandaluri financiare şi episoade de corupţie, au sfârşit prin a-i eroda popularitatea. Constrâns de opoziţie să organizeze alegeri anticipate, a fost învins la limită, în 1996 de către conservatorii Partidului Popular al lui José M. Aznár.

Gorbaciov, *Mihail Sergheevici*, om politic sovietic (Privolnoe, Stavropol, 1931). Licenţiat în drept la Moscova, a îndeplinit întregul ciclu de sarcini în aparatul PCUS de la nivelul local în Caucaz până la Comitetul Central (1971), asumând responsabilitatea politicii agrare sovietice în ultimii ani ai epocii lui L.I. Brejnev.

■ *Perestroika*. Devenit secretar general al PCUS la moartea lui K. Cernenko (11.III.1985), unei puternice critici a epocii brejniene a făcut să-i urmeze propunerea unei profunde restructurări (*perestroika*) a puterii şi a raportului stat-societate în URSS, incluzând treptat elemente de democratizare: a acordat deplina libertate de informare şi dezbatere politică (*glasnost* sau „transparenţă") punând capăt represiunii disidenţei (emblematică eliberarea lui A. Saharov din exilul de la Gorki, 1986); a abolit monopolul puterii Partidului Comunist, diferenţiindu-i sarcinile şi responsabilităţile faţă de acelea ale statului şi introducând reforme constituţionale care au adus, pentru prima oară în istoria sovietică, la alegerea unui parlament (Congresul Deputaţilor Poporului), cu pluralitatea partidelor (1989). G. a fost ales în 1990 de către noul parlament preşedinte al URSS, transformată în republică prezidenţială.

■ *Sfârşitul Războiului rece*. Recunoaşterea lucidă a enormei înapoieri a sistemului economico-social sovietic l-a îndemnat pe G. să abandoneze rolul de superputere imperială a URSS în favoarea unei radicale politici de destindere şi colaborare cu SUA şi lumea occidentală. Baze ale acestei politici au fost iniţiativele pentru o substanţială reducere a armamentelor (acordul asupra eurorachetelor, 1987; primul acord START, 1991), retragerea trupelor sovietice din Afghanistan (1989) şi a consilierilor militari din Angola şi Etiopia, propunerea unei convieţuiri în „casa comună" europeană a diverselor popoare şi forme de guvernare. O confirmare a importanţei epocale a acestei cotituri este şi renunţarea de a interveni în procesele politice care au determinat prăbuşirea regimurilor comuniste din Europa orientală (1989) şi reunificarea Germaniei (1990). Hegemonia sovietică în Estul european a fost în felul acesta desfiinţată. Ca o recunoaştere a acestei politici G. a primit în 1990 premiul Nobel pentru pace.

■ *Dizolvarea URSS*. Activitatea de trecere treptată a sistemului sovietic spre o ordine democratică şi o economie de piaţă s-a ciocnit chiar de la primii paşi de rezistenţele şi boicotul aparatului de partid, dar a trebuit să se confrunte şi cu accelerările impuse de democraţilor „radicali" conduşi de B. Elţin, preşedintele Federaţiei Ruse, şi, mai ales, cu presiunile centrifuge ale diferitelor republici şi naţionalităţi care compuneau URSS. Situaţia se înăsprise ulterior din cauza crizei tot mai dramatice a economiei pe care Gorbaciov nu a reuşit s-o controleze (rămânând nehotărât în trecerea la piaţa liberă). Criza crea vârfuri de reală şi proprie penurie şi aţâţa şi egoismele naţionaliste. G. s-a angajat de aceea să negocieze cu republicile un nou tratat al uniunii, care să facă din URSS o confederaţie de sate suverane împiedicând în felul acesta dezintegrarea, cum o pronunţau succesiunile republicilor baltice, a Georgiei şi a Moldovei. Situaţia s-a precipitat în urma loviturii de stat conservatoare îndeplinită de vârfurile PCUS şi ale guvernului (19.VIII.1991), şi zădărnicită de rezistenţa populară condusă de radicali. G. (sechestrat de conservatori în Crimeea) şi-a dat demisia din PCUS, care a fost dizolvat şi a încercat zadarnic să facă să fie aprobat un proiect al său de Uniune a Statelor Suverane: Elţin şi preşedinţii republicilor slave Ucraina şi Belarus au impus dizolvarea URSS şi l-au obligat să abandoneze orice funcţie publică (XII.1991). Asumând o atitudine foarte critică împotriva noului *leadership* al lui Elţin, dar în mod ferm în favoarea politicii de reforme împotriva presiunilor conservatoare, G. şi-a creat propriul partid şi a candidat la prezidenţialele din 1996, primind numai 0,6% din voturi.

Gordon, *Charles George*, denumit Gordon Paşa, general englez (Woolwich 1833-Khartoum 1885). A luptat în Crimeea şi în serviciul guvernului chinez (1863), împotriva revoltei T'ai-p'ing. Din 1874 până în 1880 a fost guvernatorul general al Sudanului anglo-egiptean, în care a devenit foarte popular. A căzut la Khartoum, unde fusese trimis în 1884 de guvern pentru a evacua oraşul atacat de revolta dervişilor lui Mahdi.

Göring, *Hermann*, om politic german (Rosenheim, Bavaria, 1893-Nüreberg 1946). Între „așii" aviației germane în primul război mondial, în octombrie 1922 l-a cunoscut pe Hitler și a aderat la nazism. Refugiindu-se în Austria după falimentul puciului din 1923, a fost ales în Reichstag în 1928 și a devenit intermediarul prețios al lui Hitler cu mediile industriale și aristocratice. După luarea puterii de către naziști (1933) a fost ministrul aviației, a avut un rol de prim plan în masacrul SA (1934) și s-a concentrat asupra procesului de reînarmare, făcând în puțină vreme din aviația germană, *Luftwaffe*, cea mai puternică forță aeriană din lume. Responsabil în 1936 al planului economic de patru ani, a acaparat imense avuții personale și s-a definit ca unul dintre personajele centrale ale regimului; în 1938 a fost numit feldmareșal. Conștient de riscurile unui conflict, în 1939 a încercat până în ultima clipă, prin intermediul unor amici personali norvegieni, un acord cu Marea Britanie. În urma răsunătoarelor succese ale *Luftwaffe* în prima parte a celui de-al doilea război mondial a fost numit mareșal al Reichului și desemnat succesor al *Führer*-ului (1940), dar înfrângerea în bătălia pentru Anglia și opoziția arătată față de atacarea URSS i-au slăbit mult influența. Închis de către Aliați la sfârșitul războiului, a fost judecat și condamnat la moarte la Nürnberg, dar s-a sinucis cu cianură cu puțin înainte ca sentința să fie executată.

Gorizia, oraș din Friuli-Veneția Giulia, capitală a provinciei, la granița cu Slovenia. Colonie romană, a fost reședința conților de Pusteria, sub care s-a dezvoltat mult și în 1509 a trecut la Habsburgi. După 1866 a fost centrul activ al iredentismului italian. În timpul primului război mondial a fost unul din principalele obiective ale bătăliilor de pe Isonzo și a fost cucerită de italieni la 9.VIII.1916, pentru a se reîntoarce la austrieci după Caporetto (1917); la terminarea războiului a fost anexată Italiei. După cel de-al doilea război mondial tratatul de pace din 10.II.1947 a atribuit cartierele orientale ale orașului Iugoslaviei (Nova Gorica).

Gosplan, abreviere pentru *Gosudarstvenny planovyi Komitet* (Consiliul de Stat al planificării), organism instituit în 1921 pentru a conduce elaborarea și controlul planurilor economice sovietice, depinzând direct de guvern.

Gotha, oraș în Germania, în Turingia, lângă Erfurt.

■ ALMANAHUL DE LA G. Anuar genealogic și diplomatic publicat în 1763 în Germania de către J. Perthes și din 1804 continuat în franceză. La început limitat la genealogiile suveranilor europeni, s-a amplificat cuprinzând date asupra aristocrației din Europa și membrii ordinelor cavalerești, apoi informații diplomatice și statistice despre state.

■ PROGRAMUL DE LA G. Elaborat în cursul congresului care s-a ținut aici în aprilie 1875 pentru întemeierea Partidului Social-Democrat din Germania, a reprezentat un compromis între tezele lui F. Lassalle și cele marxiste, dar a fost respins de Marx și Engels.

goți, populație germanică originară din Scandinavia, stabilită în secolul I î.Hr. pe coastele baltice ale actualei Polonii, de unde în secolul II d.Hr., conduși de regele Filimer, au migrat spre Marea Neagră, constituind (sec. III) un regat între Carpați, Vistula și Don. În interiorul său s-au diferențiat nucleele ostrogoților (v.) și vizigoților (v.), care ulterior au constituit entități politice autonome. Confruntându-se deja cu romanii în Tracia, în 238 g. au început să preseze asupra hotarelor imperiale, ocupând în 271 Dacia pe care Aurelian o abandonase. În secolul IV g. au fost convertiți de către episcopul arian Ulfila, care a tradus Biblia în limba lor. Vizigoții și ostrogoții au jucat un rol decisiv în prăbușirea Imperiului roman.

gotic, stil artistic înflorit – îndeosebi în arhitectură – în Europa centrală între jumătatea sec. XII și sfârșitul sec. XV. Verticalitatea formelor – vizualizarea emblematică a elanului gândirii filosofice și teologice a vremii – este prezentă într-o anumită măsură și în operele de pictură și de sculptură. Catedrala gotică a fost definită ca o „enciclopedie sculptată în piatră", sinteză a științei sacre și profane a epocii.

gotic, război, conflict plin de contradicții între 535 și 553 între ostrogoți și bizantini pentru controlul Italiei. Împăratul Iustinian a trimis în Italia o armată comandată de Belizarie care a cucerit cea mai mare parte a peninsulei și l-a capturat pe regele got Vitiges (535-540). Noul rege al ostrogoților, Totila, a organizat o eficace contraofensivă (541-551), dar a trebuie să cedeze în fața trupelor bizantine comandate de Narses, care au triumfat în 552, la Tagina (Gualdo Tadino). Uciderea urmașului lui Totila, Teia, în bătălia de la Monti Latari (Golful Neapole), a pus, de fapt, capăt războiului (553) care a sancționat recucerirea Italiei de către bizantini.

Gottwald, *Klement*, om politic cehoslovac (Dedice, Moravia, 1896-Praga 1953). Secretar al Partidului Comunist Cehoslovac din 1929, după cel de-al doilea război mondial a fost șefului unui guvern de coaliție (1946). A organizat lovitura de stat care în februarie 1948 a acordat monopolul puterii comuniștilor și l-a substituit pe E. Beneš la președinția republicii (14.V.1948), impunând un rigid regim stalinist.

Goulart, *João*, politician brazilian (São Borja 1919-Mercedes 1976). Moștenitor politic al lui G. Vargas și J. Kubitschek, a fost președinte al republicii între 1961 și 1964. Reformele sale democratice în sectorul agrar și naționalizarea companiilor petrolifere au provocat o lovitură de stat militară, care l-a îndepărtat.

Gracchus, *Caius Sempronius*, om politic roman (Roma 154-121 î.Hr.). În 133 a făcut parte din comisia însărcinată să înfăptuiască legea agrară a fratelui său Tiberius.

Cvestor în Sardinia în 126-124, a fost ales tribun al plebei (123-122). Asigurându-şi popularitatea prin distribuirea grâului la un preţ mic, a lansat în 122 un important program reformator cuprinzând reînnoirea legii agrare a lui Tiberius, întemeierea de noi colonii (una la Cartagina), crearea de jurii compuse din cavaleri în loc de senatori pentru discutarea abuzurilor de putere. Opoziţia tribunului M. Livius Drusus l-a împiedicat însă să obţină aprobarea unei legi pentru acordarea cetăţeniei romane latinilor. Eşuarea încercării de realegere la tribunat în 121 a repus în discuţie întregul program reformator împotriva căruia s-a dezlănţuit reacţia senatorială condusă de consulul Lucius Opimius. Apelând la popor pentru a-şi apăra opera, a fost atacat de trupele lui Opimius şi a murit în luptă împreună cu 3 000 de susţinători ai săi.

Gracchus, *Tiberius Sempronius*, om politic roman (Roma 162-133 î.Hr.). Fiu al consulului omonim, împreună cu cumnatul său Scipio Africanul a participat la distrugerea Cartaginei (146); a fost apoi cvestor al consulului Hostilius Mancinus în timpul războiului numantin (137). Ales tribun al plebei (133), pentru a înfrunta criza agriculturii italice a propus o lege de reformă agrară (*Lex Sempronia*) prin care se restabilea limita de posesiune de *ager publicus* (500 de iugăre, cu un spor de 250 iugăre pentru fiecare copil) şi se instituia o comisie însărcinată să împartă celor săraci pământurile excedentare. Înlăturându-l pe tribunul Octavius care, instigat de aristocraţia senatorială îşi exprimase votul împotriva legii, pentru a garanta aplicarea legii a candidat, împotriva tradiţiei, la tribunat pentru un al doilea an, provocând violenta reacţie a adversarilor: în ciocnirile care au avut loc în timpul alegerilor Tiberius a fost asasinat de partizanii lui Scipio Nasica şi corpul lui a fost aruncat în Tibru.

Gradenigo, *Pietro* (n. 1251-m. 1311), doge al Veneţiei (1289-1311). I-a urmat lui Giovanni Dandolo şi a înfăptuit limitarea accesului în Marele Consiliu, rezervând numai unui cerc restrâns de aristocraţi exercitarea puterii. În 1298 a suferit o grea înfrângere din partea genovezilor la Curzola. Zădărnicind o conspiraţie populară, a instituit Consiliul celor Zece (1310).

Gramsci, *Antonio*, om politic şi cercetător italian (Ales, Cagliari, 1891-Roma 1937). Plecând la Torino (1911) pentru a studia literele, a aderat la PSI (1913) şi a colaborat la „Avanti!". În timpul războiului a rămas credincios curentului intransigent, susţinând necesitatea de a pregăti soluţii revoluţionare crizei provocate de război; în 1917 a fost ales secretar al secţiunii socialiste a oraşului.

■ *Linia consiliară şi crearea PCI.* La 1. V. 1919 Gramsci a întemeiat „Ordine Nuovo", periodic de cultură socialistă care a susţinut o aspră bătălie împotriva afirmării reformismului parlamentarist în PSI, căruia i-a opus modelul revoluţiei sovietice şi concepţiile leninismului, identificând în mişcarea „consiliilor de fabrică" germenele noilor forme de putere ale clasei muncitoare. Aflat între promotorii sciziunii de la Livorno care în 1921 a stat la originea Partidului Comunist din Italia, în martie 1922 s-a dus la Moscova pentru a reprezenta PCI în Internaţionala a III-a. În 1924, după o lungă confruntare cu poziţiile extremiste ale secretarului A. Bordiga, l-a înlocuit în fruntea PCI şi a fost ales deputat. A susţinut necesitatea unei coaliţii a tuturor forţelor proletare şi socialiste împotriva fascismului şi importanţa pentru revoluţia din Italia a chestiunii meridionale şi deci a alianţei între proletariatul fabricilor şi ţăranii săraci din Sud. Tezele lui Gramsci în jurul cărora s-a strâns viitorul grup director al PCI au fost aprobate de congresul de la Lyon (1926) care a însemnat definitiva înfrângere a bordighianilor şi deplina bolşevizare a PCI.

■ *Meditaţia anilor de închisoare.* Arestat în noiembrie 1926 împreună cu alţi conducători comunişti, G. a fost condamnat de Tribunalul special la douăzeci de ani de detenţie (4.VI.1928), pe care a început să-i ispăşească în închisoarea de la Turi, unde deja precara lui sănătate s-a agravat ulterior. Transferat la sfârşitul lui 1933 într-o casă de tratament la Formia şi apoi, în libertate condiţionată, într-o clinică din Roma, a murit aici după patru ani. În închisoare a creat opera sa cea mai importantă, *Caiete din închisoare*, care, publicate după sfârşitul celui de-al doilea război mondial (1948-1951; ediţie critică în 1974) au influenţat mult timp dezbaterile culturale şi au constituit un punct de referinţă în politica PCI. Create ca o serie de note şi observaţii asupra rolului mediilor intelectuale în istoria Italiei, *Caietele* s-au ridicat la o meditaţie antidogmatică asupra bazelor filosofice ale marxismului şi formelor unei revoluţii socialiste în Occident. După G., într-o societate complexă şi policentrică noi forme de guvernare proletară nu puteau să apară doar prin cucerirea instituţiilor statului, ci impun ca clasa muncitoare să-şi afirme hegemonia în societate printr-o articulată bătălie politică şi culturală în acelaşi timp, sub conducerea partidului comunist.

Bibliografie: G. Fiori, *Vita di Antonio Gramsci*, Einaudi, Torino 1965; M. L. Salvadori, *Gramsci e il problema storico della democrazia*, Einaudi, Torino 1970.

Granada, oraş spaniol din Andaluzia, la poalele masivului Sierra Nevada. Întemeiată de arabi în apropiere de vechea colonie romană Iliberris, la căderea califatului din Cordoba (sec. XI) a devenit reşedinţa unui emirat condus de dinastia berberă a Zairiţilor. Din 1232 capitală a regatului independent al Nasrizilor, sediu al unor splendide manifestări culturale şi artistice şi ultima bază arabă în Spania creştină, oraşul a fost cucerit de Ferdinand Catolicul în 1492. În 1566 a fost teatrul revoltei *moriscos*.

Grandi, *Achile*, sindicalist italian (Como 1883-Desio, Milano, 1946). Între fondatorii Partidului Popular și al Confederației Italiene a Lucrătorilor (CIL), al cărui secretar a fost, a încercat să-i apere autonomia în fața fascismului dar, insuficient susținut de către Biserică, a fost constrâns să se retragă în viața particulară. În 1944 a pregătit cu B. Buozzi și G. Di Vittorio pactul de la Roma pentru crearea CGIL. A fost promotorul și primul președinte al ACLI.

Grandi, *Dino*, om politic italian (Mordano, Bologna 1895-Bologna 1988). Organizator al grupelor fasciste emiliene, a fost unul dintre quadrumvirii marșului asupra Romei. Ministru de externe din 1929 până în 1932, a exprimat linia moderată și filooccidentală a fascismului. A fost apoi ambasador în Marea Britanie (1932-1939) și președinte al Camerei Fasciilor și a Corporațiilor (1939). A redactat moțiunea de neîncredere în Mussolini aprobată de Marele Consiliu al Fascismului în ședința din 24-25. VII.1943.

Grant, *Ulysses Simpson*, general și om politic american (Point Pleasant, Ohio, 1822-Mount McGregor, New York, 1885). Ofițer de carieră, a părăsit armata (1854) pentru a nu înfrunta un proces intentat pentru beție, dar la izbucnirea războiului de secesiune (1861) a reușit să obțină comanda unui regiment de voluntari nordiști din Illinois. Faptele sale de arme l-au îndemnat pe președintele Lincoln să-l numească comandatul armatei din Mississippi (1862); cucerind Vicksburg în Mississippi și Chattanooga în Tennessee (1863), în 1864 a avut comanda supremă a forțelor armate ale Uniunii și, după ce a invadat Virginia, a constrâns la capitulare definitivă armatele confederate (9.IV.1865). Ales președinte al SUA ca republican în 1868 și în 1872, G. a impus o politică dură statelor exconfederate. Asociindu-se cu politicieni și financiari corupți, a fost implicat în numeroase scandaluri, ratând obiectivul de a-și adjudeca un al treilea mandat.

Grațian, *Flavius Gratianus* (Sirmium 359-Lyon 383) împărat roman (375-383). Fiu al lui Valentinian I, în 387 i-a învins pe alamani și sub influența papei Damasus și a Sf. Ambrozie a combătut păgânismul și arianismul; a fost victima unei rebeliuni militare.

grâu, cultivarea lui a început să fie practicată în anticele civilizații babiloniană și egipteană, pentru a deveni, în scurt timp, cultura dominantă a întregii arii mediteraneene și europene; planta adaptabilă la regimuri climatice relativ diferite și care poate fi semănată și în terenuri aride s-a răspândit și din cauza bunului său randament. Roma se aproviziona cu g. din Sicilia și din provinciile Africii, inițiind un intens comerț de grâne. În epoca medievală cultivării g. în economia închisă feudală îi erau rezervate terenurile cele mai fertile.

■ *De la revoluția agrară la secolul XX.* Revoluția agrară inițiată în secolul XVIII a dus în anumite țări la situații de supraproducție a g., în timp ce în altele industrializarea și presiunea demografică nu mai permiteau realizarea autosuficienței în sector. Comerțul mondial cu g., devenit avantajos și din cauza progresului în câmpul transporturilor și al mutării limitelor în schimburi comerciale (v. *Corn Laws*), a devenit foarte intens. Producția de g. a crescut rapid mai ales în SUA (prin cultivarea unor vaste teritorii în Vest), dar și în Canada, în Rusia, în Ungaria și în câmpiile românești. Tocmai sosirea pe piețele europene a grâului din SUA la jumătatea sec. XIX a fost între principalele cauze ale uneia dintre cele mai grave crize agrare înregistrate în Europa modernă.

Graziani, *Rodolfo*, general italian (Filettino, Frosinone 1882-Roma 1955). Viceguvernator al Cirenaicii în 1930, a condus represiunea independentiștilor libieni. În războiul din Etiopia a comandat frontul meridional, câștigându-și gradul de mareșal și numirea ca vicerege al Etiopiei (1936-1937). Șef al Statului Major al armatei (1939), în timpul celui de-al doilea război mondial a comandat trupele italiene în Africa de nord și a fost îndepărtat (II.1941) pentru că nu a știut să se opună înaintării britanice. A fost apoi ministru de război și comandant al trupelor Republicii Sociale Italiene (1944). Judecat după război și condamnat la 19 an de detenție, a fost amnistiat (1950) și a devenit președintele de onoare al MSI.

Grecia antică, leagăn al civilizației clasice, a avut în puternica identitate culturală singurul element unificator al unui complex de popoare care din punct de vedere politic nu au știut să treacă niciodată dincolo de dimensiunea de *polis*, orașul-stat în continuă și sălbatică competiție reciprocă.

■ *Epoca antică.* Istoria arhaică greacă, între sfârșitul celui de-al doilea mileniu î.Hr. și începuturile primului, este obscură. Apogeul civilizației cretano-minoice în Marea Egee (sec. XVIII-XV î.Hr.) a influențat civilizația Micenei, expresie directă a dominației aheilor, populație indo-europeană care a răspândit peste întreaga Egee (prin colonii înfloritoare) o influență niciodată structurată într-un sens imperial, ci menținând precedenta diviziune în orașe-stat. Echilibrele grecești au fost tulburate prin cucerirea Peloponesului de către dorieni (sec. XII), popor războinic care a introdus patriarhatul, sclavia, idealul cavaleresc. S-a deschis o nouă perioadă de obscuritate convențional denumită Evul Mediu grec (sec. XII-VIII), la sfârșitul căreia s-au consolidat patrimoniile mitice și religioase (exprimate în poemele homerice sau în opera lui Hesiod), adevărat nucleu al unității

culturale greceşti. Olimpul grec este simbolul unei viziuni patriarhale şi aristocratice, având drept fond chinuitul raport între individ şi destin. S-a întărit şi practica de întâlnire a tuturor cetăţilor la jocurile panelenice (*Olimpiade* din sec. VIII), în timp ce se înălţau diferite sanctuare (Delfi, Delos, Olimpia), cu specificele *amficţionii*, asociaţii ale locuitorilor din centrele limitrofe care susţineau culte influente asupra întregului teritoriu grec.

■ *Revoluţii politice şi colonizare.* În reînnoita ţesătură urbană a sec. VIII, forma normală de guvernare era aristocraţia prezentată în poemele homerice printr-un suveran ajutat de un consiliu de nobili (*gerusia*). O importantă creştere a populaţiei globale a ocazionat contraste sociale în jurul nevoii de pământuri, impulsionând o nouă colonizare, care între 750 şi 650 î.Hr. a implicat ample regiuni ale Mediteranei. Corint, Calcis şi Megara şi-au îndreptat colonizarea către Sicilia şi Magna Graecia; Foceea şi Samos s-au îndreptat către Mediterana occidentală; Miletul, în sfârşit, s-a întors către Marea Neagră. Paralel, comerţul grec începea să atace monopolul fenician şi a răspândit o economie monetară care a permis şi prezenţa unor noi clase la putere. Între timp, aristocraţiile orăşeneşti înlocuite de monarhii dădeau naştere primelor organizaţii federale. Câteva oraşe au cucerit o suprafaţă regională (Atena în Atica, Argos în Argolida, Sparta în Laconia). Contrastele apărute în interiorul oraşelor prin apariţia unei noi clase avute graţie propriilor capacităţi de iniţiativă economică au dus la instaurarea de dictaturi personale ale unor tirani ajunşi la putere datorită sprijinului popular (650 î.Hr. în Corint; 510 î.Hr. la Atena), deci la mereu mai frecventa redactare de legi scrise în sec. V, aproape oriunde tiraniile au fost înlocuite de guverne oligarhice sau democratice.

■ *Secolul de aur al civilizaţiei greceşti.* Între secolele VII şi VI, începând, mai ales, de la cetăţile greceşti ioniene ale Asiei Mici (Milet, Samos), a început să se dezvolte gândirea filosofică, matematică şi ştiinţifică care a situat raţiunea grecească în centrul evoluţiei gândirii întregii umanităţi. Cauza imprimării unei accelerări a evoluţiei politice a lumii elenice a fost conflictul cu Imperiul persan (499-479 î.Hr.), condus cu o trudnică dar fecundă unitate a cetăţilor greceşti: concluzia lui fericită a purtat la o poziţie dominantă Sparta, tipică putere de uscat în fruntea unei ligi de state conduse de regimuri aristocratice, şi Atena, a cărei forţă se afla, în schimb, pe mare şi care îşi crease instituţii democratice (dezvoltate mai ales în epoca lui Pericle). Splendoarea artistică şi culturală a Atenei în această fază (Fidias şi Miron în artele figurative, Herodot şi Tucidide pentru istorie, Eschil, Sofocle, Aristofan în literatură, Protagoras şi Socrate în filosofie) demonstra din plin bogăţia şi inventivitatea sa. Liga delio-atică creată în 477 pentru protecţia grecilor din Asia şi Marea Egee a fost instrumentul prin care Atena a exercitat mai multe decenii o politică imperială. Inevitabila ciocnire pentru supremaţie între Atena şi Sparta, în războiul Pepolonesului, s-a prelungit, cu anumite întreruperi, timp de 27 de ani (431-404) antrenând întreaga lume grecească şi încheindu-se cu înfrângerea Atenei, coincizând numai parţial cu victoria Spartei. Consecinţă a slăbirii reciproce a fost într-adevăr noua ingerinţă persană.

■ *Sfârşitul libertăţii greceşti.* În 386 pacea lui Antalcidas, impusă de Persia, a sancţionat reîntoarcerea cetăţilor greceşti din Asia sub dominaţia persană şi izolarea celor din patria mamă fără posibilitatea de a se opune puterii persane. Deceniului de supremaţie tebană (371-362) i-a urmat o ulterioară instabilitate de care a profitat Filip II al Macedoniei, care şi-a modernizat rapid statul sub profil economic şi militar şi a reuşit să-şi extindă propria influenţă asupra Greciei centrale. Victoria sa asupra unei coaliţii greceşti la Cheroneea (338) a însemnat sfârşitul libertăţii elenice. Din acest moment destinele cetăţilor-state, slăbite în interior prin decăderea spiritului democratic, au fost legate de evenimentele macedonene, cu toate că ligile federative ale cetăţilor (etoliană, aheeană) au reuşit însă să găsească spaţii de autonomie. Marea acţiune a lui Alexandru cel Mare, prin crearea unui imperiu universal chiar dacă efemer, a însemnat răspândirea culturii şi moravurilor greceşti (care s-au prelungit în diaspora elenistică), dar monarhia absolută şi teritorială era foarte departe de tradiţia libertăţilor greceşti. În 197 la Kynoskephalai, Filip V al Macedoniei a pierdut confruntarea cu Roma şi aceasta a însemnat începutul dominării romane, consacrată în 146 şi în care grecii au inserat toată adânca lor capacitate de influenţă cetăţenească.

3000 - 1400 î.Hr

Înfloreşte în Creta, în Ciclade şi în Pelopones civilizaţia minoică, distrusă de invazia aheilor.

sec. XV-XII

În Pelopones şi în Grecia centrală se dezvoltă prima mare civilizaţie grecească, denumită miceniană.

sec. XIII-XII

Prima colonizare eolico-ionică; întemeierea de cetăţi pe coastele Asiei Mici (Ionia) între care Milet. Războiul Troiei: cetatea este cucerită la sfârşitul sec. XIII.

sec. XII-XI

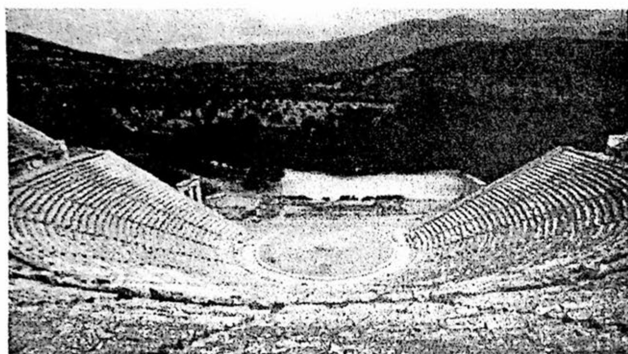
Civilizaţia miceniană este distrusă de invazia doriană, căreia îi urmează aşa-zisul Ev Mediu elenic: Grecia este divizată în state conduse de regi, asistaţi de un consiliu de vârstnici.

sec. VIII-VII

Întemeierea de colonii în Italia meridională şi în Sicilia (Ischia, Cumae, Catania, Tarentum,

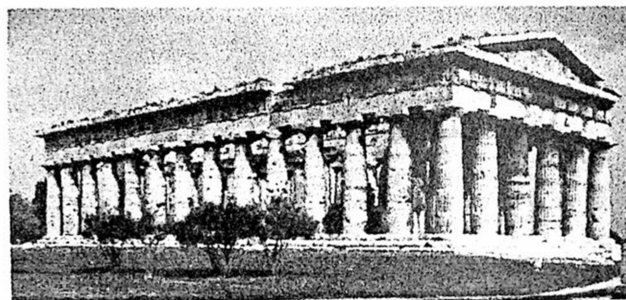

1

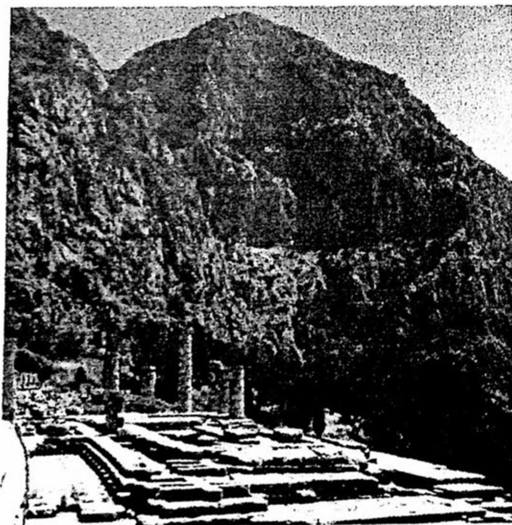

2

1. O platoşă miceniană din secolul XV î.Hr. 2. Teatrul din Epidaur. 3. Templul lui Neptun la Paestum. 4. Ruinele sanctuarului lui Apollo la Delfi. 5. Pericle.

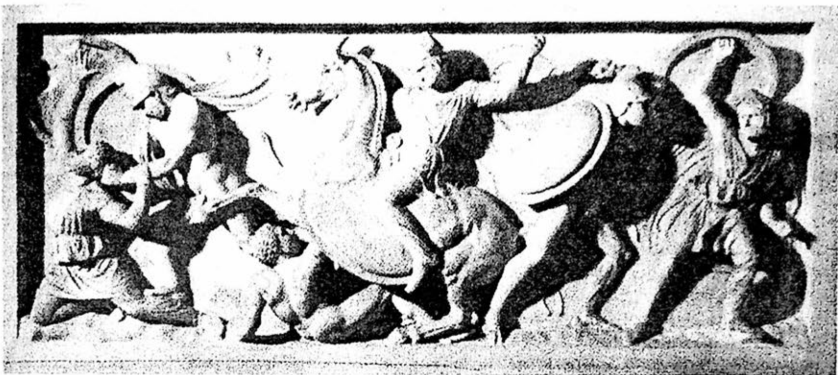
3

4

5

6

6. Bătălie între greci și persani. 7. Un discobol și antrenorul său.
8. Zeița Atena. 9. Hercule luptă cu centaurul Leto.

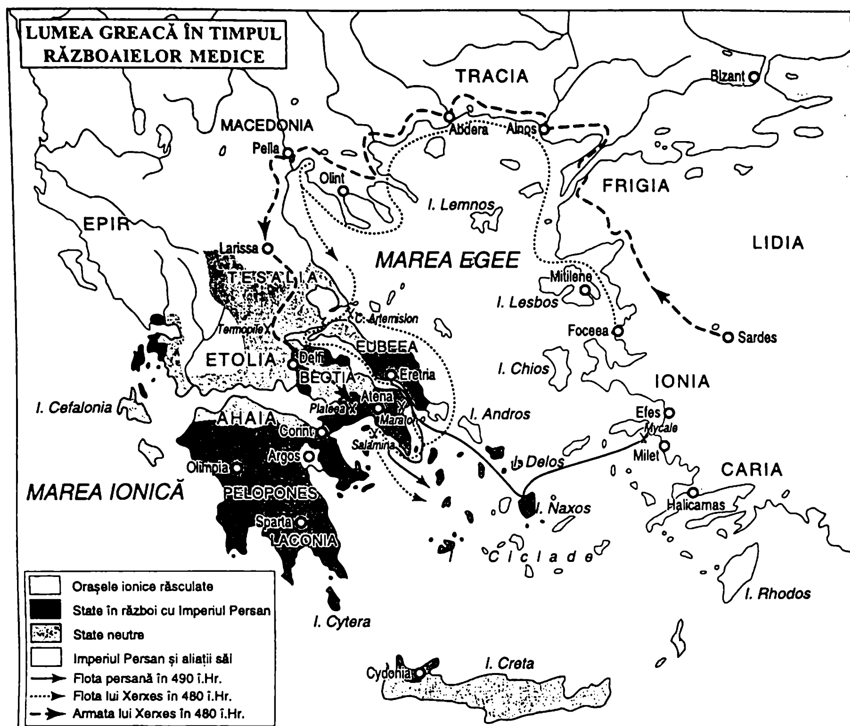
8

7

9

Metapontum, Sybaris, Crotona). Decăderea monarhiilor, afirmarea republicilor aristocratice, Sparta și Atena.

776 După tradiție, au loc jocurile panelenice ale primei Olimpiade. De la această dată grecii antici încep calcularea timpului.

cca 740-650
Sparta, după supunerea Messeniei, instaurează propria hegemonie asupra Peloponesului.

sfârșitul sec. VII
Codificarea în legi scrise a tradiției orale: tensiuni între mediile negustorești și aristocrație; începutul tiraniilor.

620 Promulgarea în Atena a constituției lui Dracon.

594-593
Promulgarea în Atena a constituției lui Solon, bazată pe cens și îndreptată spre limitarea puterilor aristocrației.

561-510
Tirania lui Pisistrate și a fiilor săi la Atena, înflorire economică și culturală (construcția Acropolei).

508-507
Clistene doboară tirania Pisistratizilor și emite o nouă constituție cu caracter democratic.

499 Aristagoras, tiran al Miletului, cu ajutoarele obținute de la Atena și Eretria, conduce revolta ionică împotriva persanilor.

491-490
Primul război împotriva lui Darius. Persanii invadează Eubeea și Atica; generalul atenian Miltiade îi învinge în bătălia de la Maraton (490).

481-479
Al doilea război persan împotriva lui Xerxes. Liga panelenică condusă de Sparta. Întărirea flotei ateniene prin voința lui Temistocle. Leonida și spartanii se jertfesc apărând Termopile (480). Distrugerea cetăților Tespis, Plateea și Atena. Temistocle victorios la Salamina (480), spartanul Pausanias la Plateea (479) și la Capul Mycale (471).

478-431
Perioada denumită pentecontaetia (în grecește „cincizeci de ani"), de hegemonie ateniană:

Atena (477) instituie Liga delio-atică pentru a elibera cetăţile greceşti de sub dominaţia persană. Cimon îi învinge pe persani la Eurimendon (468); Calias semnează pacea cu Persia.
460-429
Pericle guvernează Atena.
431-404
Războiul Peloponesului între Atena (Liga delio-atică) şi Sparta (Liga peloponesiacă). Atena este învinsă.
404-395
Sparta impune restauraţia guvernelor oligarhice: la Atena guvernul celor „treizeci de tirani" îl înlocuieşte pe cel democratic al lui Trasibul.
396-387
Războiul corintic: Atena, Teba, Corintul aliate împotriva Spartei; pacea lui Antalcidas (386) recunoaşte autonomia cetăţilor greceşti independente între ele.
393 Atena se eliberează de sub dominaţia spartană.
371-362
Teba în luptă împotriva Spartei: Pelopida şi Epaminonda cuceresc Messenia şi Arcadia; victorii tebane la Kynoskephalai (364) şi Mantineea (362); moartea lui Epaminonda înseamnă sfârşitul hegemoniei Tebei.
375-355
Război social (Chios, Cos, Byzantion, Rhodos) împotriva Atenei; intervenţia în Grecia a lui Filip II al Macedoniei, care cucereşte Amfipolis, Pydna şi Potidea.
348 Filip II cucereşte Peninsula Calcidică şi Olint. Pacea lui Filocrate (346); recunoaşterea cuceririlor macedonene în Tracia.
338 Atenianul Demostene militează pentru o coaliţie a statelor elenice împotriva lui Filip, care este învinsă în bătălia de la Cheroneea: sfârşitul independenţei greceşti.
336-323
Domnia lui Alexandru cel Mare.
323-301
Diadohii (generalii lui Alexandru cel Mare) luptă pentru a-şi împărţi moştenirea lui Alexandru. Casandru, fiul lui Antipatros, cucereşte Atena (317) şi îşi întăreşte controlul asupra Macedoniei şi Greciei (316). Demetrios Poliorcetes îl învinge pe Casandru şi cucereşte Atena (307); ocupă Grecia continentală, Peloponesul şi reconstituie Liga Corintului (302).
sec. III
Apusul cetăţilor-stat şi întărirea organismelor federale (Liga aheeană, Liga etoliană).
281-270
Cetăţile din Ahaia întemeiază Liga aheeană.
267-262
Războiul cremonidic: Atena şi Sparta sunt învinse de Antigonos Gonatas, fiul lui Demetrios.
222 Sparta câştigă victoriile de la Argos şi Corint (223) împotriva Ligii aheene. Înfrângerea spartană la Sellasia, ocuparea cetăţii.
212-205
Primul război macedonean: Filip V, susţinut de Liga aheeană, se bate cu romanii, aliaţi cu Sparta şi Liga etoliană.
200-197
Al doilea război macedonean: T. Quintius Flaminius îi învingă pe macedoneni la Kynoskephalai (197) şi proclamă libertatea Greciei.
171-168
Al treilea război macedonean: L. Aemilius Paulus îl învinge pe Perseu, fiul lui Filip V, la Pydna (168); Macedonia devine provincie romană.
148-146
Liga aheeană se revoltă împotriva romanilor care, însă, distrug Corintul (146) şi anexează Grecia provinciei Macedonia.
27 După victoria de la Actium (31), August constituie Grecia ca provincie senatorială autonomă cu numele de provincia Ahaia.
393 d.Hr.
Celebrarea pentru ultima oară a jocurilor olimpice.

Bibliografie: H. Bengston, *Storia greca*, tr. it, Il Mulino, Bologna 1985; D. Musti, *Storia dei Greci*, Laterza, Bari 1989.

Vezi şi: amficţionie; aristocraţie; Atena; Atica, Beoţia, Ciclade; colonie; Corint; Creta; democraţie; diadohi; Egee, Marea; Eladei, civilizaţia; elenism; Eolida; Epir; Liga aheană; Liga beotică; Liga delio-atică: Macedonia; Magna Graecia; miceniană, civilizaţia; monarhie; Neagră, Marea; oligarhie; Olimpiade; peloponesiac, războiul; persane, războaie; polis; Sparta, Teba, Thessalia; timocraţie; tiranie; Tracia, Troia.

Grecia, stat european cuprinzând partea meridională a Peninsulei Balcanice, arhipelagurile ionice şi al Mării Egee şi insula Creta. *Sup.*: 131 957 km². *Pop.*: 10 426 000 loc. *Capit.*: Atena. *Limba*: greaca. *Relig.*: greco-ortodoxă. *Vecini*: N Macedonia şi Bulgaria. NV Albania, NE Turcia, Marea Ionică şi Marea Egee. *Forma de stat*: republică parlamentară.

Lunga apartenenţă la Imperiul bizantin, şi aproape patru secole de dominaţie otomană au săpat o urmă adâncă între G. antică şi aceea modernă, mult timp un apendice

marginal fie pentru lumea medio-orientală, fie pentru Europa. Recucerirea independenței și a unității naționale a restabilit o poziționare europeană noii G., dar nu a eliminat cu totul o moștenire de întârziere și fragilitate economică care a marcat profund structura ei politică și socială.

sec. V-VIII
Năvălirile ungurilor, slavilor și hunilor în Grecia, provincie a Imperiului de Răsărit.

529 Împăratul bizantin Iusti ian poruncește închiderea Academiei Platonice din Atena.

727 Criza iconoclastă: Biserica greacă se separă de Roma și trece sub jurisdicția Constantinopolului.

1204 La sfârșitul celei de-a patra cruciade, Imperiul bizantin și pământurile grecești sunt împărțite între cruciați. În Grecia se constituie regate semiindependente: Bonifacio de Monferrato domnește peste regatul Thessalonic; Guillaume de Villehardouin peste principatul Ahaia în Moreea (Pelopones).

1456 Turcii cuceresc Atena, apoi întreaga G. și Peloponesul (1460); Corfu și insulele ionice rămân sub dominația Veneției.

1660 Creta este cucerită de turci.

1797-1818
Insulele ionice trec de sub dominația Veneției sub cea a Franței; obțin, în sfârșit, independența sub protectorat englez.

1814 Patrioții greci se organizează în Eteria.

1821-1829
Sub conducerea lui A. Ipsilanti, capul Eteriei, G. se revoltă împotriva stăpânirii otomane, susținută de voluntari din întreaga Europă. Turcii sunt învinși la Navarino (1827) de o flotă anglo-franceză. Prin pacea de la Adrianopol (1821), Imperiul otoman recunoaște autonomia G., independentă în 1830.

1832-1862
Domnia lui Otto I de Wittelsbach, care rămâne străin de țară și este îndepărtat de militari.

1912-1913
Condusă de ministrul E. Venizelos, G. intervine în războaiele balcanice și obține Creta, insulele din Marea Egee (fără Dodecanez), Ianina și Salonic. Asasinarea lui George I îl aduce la tron pe fiul său Constantin I, filogerman.

1914-1918
Primul război mondial: Constantin I impune neutralitatea, dar este constrâns să abdice printr-o lovitură de stat condusă de Venizelos, care intervine în război alături de Antantă.

1920 După ce obțin prin tratatul de la Sèvres, teritoriile Adrianopol și Smirna, grecii sunt însă alungați de acolo de către Kemal Atatürk (tratatul de la Lausanne, 1923); înfrângerile militare provoacă o nouă abdicare a lui Constantin I (reîntronat în urma unui referendum popular) și proclamarea republicii (1924).

1932-1935
Victoria în alegeri a populiștilor de dreapta deschide calea restaurației lui George II, realizată printr-un plebiscit popular (1935).

1936-1941
Regim corporativ dictatorial al generalului I. Metaxas.

1940-1944
Al doilea război mondial: agresiune itali (28.X.1940). Ocupația germană și italiană (IV.1941). George II în exil. Se organizează rezistența filocomunistă și monarhică. După retragerea germană, trupele engleze debarcă la Atena (1944).

1946-1950
Război civil terminat în 1950 cu învingerea comuniștilor din ELAS. Paul I îi urmează fratelui George II (1947).

1952 Grecia aderă la NATO.

1952-1963
Guvernele conservatoare ale lui A. Papagos (1952-1955) și K. Karamanlis (1955-1963).

1964-1966
Guvern liberal al lui G. Papandreu. Constantin îi urmează lui Paul I (1964) și îl demite pe primul ministru pentru tentativa sa de a epura armata de elementele de extremă dreaptă (1965); opoziția populară îl obligă pe rege să fixeze noi alegeri pentru 1967.

1967-1974
Lovitură de stat militară (IV.1967): dictatură a coloneilor, guvern al lui G. Papadopoulos, exil al regelui Constantin (XII). O nouă lovitură militară a generalului Ph. Gizikis îl răstoarnă pe Papadopoulos (1973). Gravă criză din cauza eșuatei intervenții militare din Cipru (VII.1974); Karamanlis este rechemat din exil și formează un nou guvern democratic, în timp ce un referendum abolește monarhia.

1981-1989
Guvernele socialiste ale lui A. Papandreu. Reforme economico-sociale, moderație a atlantismului și adeziune la CEE (1981). Confirmare electorală (1985). Un val de scandaluri politico-financiare lovește conducerea PASOK, învins în alegeri (1989).

1990-1993
Fază de adâncă instabilitate internă, prin alcătuirea unor slabe majorități parlamentare concentrate

în jurul formației moderate Noua Democrație, la rândul ei implicată în episoade de corupție.
1993 Reîntoarcerea la guvern a PASOK-ului lui Papandreu.
1995 Recunoașterea dificilă a noii Macedonii independente.
1996-1997
Moartea lui Papandreu și alegeri anticipate câștigate de succesorul său în fruntea PASOK, C. Simitis (1996). Disputa violentă cu guvernul turc asupra dreptului de proprietate al câtorva insule vecine cu coasta turcească și a zăcămintelor petroliere submarine din Marea Egee redeschide și problema cipriotă.
1998 Puternic consens pentru noua formațiune de centru-dreapta Noua Democrație; G. nu poate participa de la început (1999) la noua monedă unică europeană, neîndeplinind toți parametrii necesari.
1999-2000
Relațiile cu Albania și Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei cunosc noi perioade de tensiune

Gregorovius, *Ferdinand*, istoric german (Neidenburg, Prusia, 1821-München 1891). De origine poloneză, s-a dedicat la început studiului ideii de națiune în Polonia (1848). Stabilindu-se în Italia (1852) a scris acolo opera sa cea mai importantă, *Istoria orașului Roma în Evul Mediu* (8 vol., 1859-1873) în care, folosindu-se de multe documente extrase din arhive și biblioteci ale familiilor nobile romane, a trasat o istorie politică, civilă și culturală a Romei de la căderea imperiului până la Carol V.

Grenada, stat în America Centrală constituit di insula omonimă și din Grenadinele Meridionale din arhipelagul Micilor Antile. *Sup.*: 344 km². *Pop.*: 99 205 loc. *Capit.*: Saint George's. *Limba*: engleza (oficială), graiuri creolo-engleze și creolo-franceze. *Relig.*: catolică și protestantă. *Poziție geografică*: este situată între Marea Antilelor la NV și Oceanul Atlantic la SE. *Forma de stat*: stat independent, membru al Commonwealthului. Șeful statului este regina Marii Britanii, reprezentată de un guvernator general. Descoperită în 1498 de C. Columb, de care a fost numită Concepcíon, a fost mai târziu reședință de pirați, posesiune a coroanei franceze (1674) și, în sfârșit, colonie a Marii Britanii de la 1783 până în 1974. În 1979 guvernul lui M. Bishop a manifestat tendințe socialiste și filo-cubaneze încă mai accentuate de următorul regim militar (1983), care au provocat intervenția directă militară a SUA pentru a restabili o ordine politică moderată și filooccidentală.

grenadieri, detașamente de elită ale infanteriei. Primele au fost constituite în Itali , în 1639 de către Carlo Emanuele II de Savoia. În timpul celui de-al doilea război mondial regimentul I de grenadieri a participat la apărarea Romei împotriva germanilor (1943).

grevă, încetarea organizată a lucrului ca formă de conflict industrial a fost practicată de muncitori încă din primele momente de organizare în societăți capitaliste, pentru apărarea propriilor interese, dar a fost multă vreme condamnată ca ilegală de guvernele din toată lumea. Interzicerea penală a g. a fost abrogată în Anglia (1842), în Franța (1864), în Germania (1869); în Italia a fost considerată ca un delict până la adoptarea Codului Zanardelli, în 1869. G. a devenit o formă de luptă sindicală acceptată ca atare abia în primii ani ai sec. XX, când consolidarea sindicatului (v.) a făcut ca ea să devină o strategie de urmat în cadrul unei game mai largi de posibilități de presiune și de negociere. O formă extremă a fost g. „generală" (în Italia, prima de acest gen a avut loc în septembrie 1904), aflată în centrul doctrinei sindicalismului revoluționar (v.). Recunoscută ca un drept prin Constituția italiană din 1948, formele și modalitățile de desfășurare nu au mai fost reglementate printr-o lege specială; în 1990 a fost, totuși, aprobată o lege pentru reglementarea g. în serviciile publice.

Grey, *Charles*, om politic britanic (Fallodon, Northumberland, 1764-Howick 1845). Ministru de externe (1806-1807), lider al partidului *whig* din 1821; prim-ministru din 1830 până în 1834, a făcut să fie aprobată reforma electorală care redistribuia locurile în parlament în favoarea centrelor urbane industriale și extindea votul (1832); a abolit apoi sclavia în întregul Imperiu britanic.

Grey, *Edward*, om de stat britanic (Londra 1863-Fallodon, Northumberland, 1933). Liberal, ministru de externe (1905-1916) în guvernele Campbell-Bannerman și Asquith, a completat și a întărit Tripla Alianță semnând tratatul anglo-rus din 1907. Angajat total în evitarea izbucnirii primului conflict mondial, a favorizat apoi intrarea Italiei, acceptându-i cererile prin pactul de la Londra (26.V.1915).

Grigore I cel Mare, sfânt (Roma cca 540-604), papă (590-604). Descendent din nobila *gens* Anicia, era prefect al Romei când a decis să-și transforme casa de pe colina Celio într-o mănăstire supusă regulilor lui Benedict din Norcia. Consacrat diacon de către papa Benedict I, în 1580 a fost trimis la Constantinopol ca reprezentant al său de către papa Pelagius II.

■ *Rolul politic al papalității*. Întors la Roma în 586, î 590, împotriva voinței sale, a fost ales episcop al Romei de către cler și popor. Pontificatul lui a trebuit să înfrunte greutățile pricinuite de ciumă și de presiunea longobarzilor asupra Romei, izolată de Imperiul bizantin, căruia, totuși, formal îi aparținea. Plătind un tribut longobarzilor și epidemia de ciumă încetând, G. a reorganizat uriașul patrimoniu funciar pe care Biserica Romei îl avea în toată Italia și cu produsele sale a garantat aprovizionarea alimentară a Romei și o importantă activitate de asistență pentru cei nevoiași. Cu el s-a întărit funcția politică a papalității în Italia, dată

fiind şi dificultatea Imperiului bizantin de a exercita o efectivă autoritate asupra teritoriilor peninsulei.

■ *Misiune şi spiritualitate*. Cât despre aspectul religios al pontificatului, G. a convertit la catolicism pe regele longobard Agilulf şi a trimis în Britannia o misiune de călugări călăuzită de Augustin, viitorul episcop de Canterbury. Producţia lui literară (între care se distinge fundamentala *Liber regulae pastoralis*, care conturează portretul ideal al episcopului), strâns legată de acţiunea pastorală şi de meditaţia asupra idealurilor monastice, precum şi reforma liturgică şi a cântului roman au exercitat o profundă influenţă asupra culturii şi a vieţii religioase a Occidentului medieval.

Grigore II, sfânt (Roma 669-731), papă (715-731). A ţinut în frâu expansiunea longobardă în Italia, convingându-l pe regele Liutprand, care ocupase Pentapolis şi exarhatul, să nu mai continue cuceririle, ba chiar şi obţinând castelul din Sutri (728), donaţie care se află la originea Statului Bisericii. În 726 s-a opus edictului prin care împăratul bizantin Leon III Isauricul interzicea cultul icoanelor.

Grigore VII, sfânt (Hildebrand de Soana; Ronco di Soana, Siena, circa 1020-Salerno 1085), papă (1073-1085). Capelan al papei Grigore VI, l-a urmat la Köln după îndepărtarea împăratului Henric III (1046) şi la moartea lui s-a retras în mănăstirea Cluny, după ce a avut posibilitatea de a cunoaşte ideile unor reformatori ca Frederic de Lorena şi Bruno de Toul. Acesta din urmă ales papă cu numele de Leon IX, l-a rechemat la Roma şi l-a însărcinat cu misiuni diplomatice în Germania şi Franţa, unde a rămas până în 1055. Deja foarte influent sub Ştefan IX, G. a determinat alegerea unor succesivi papi reformatori (Nicolae II şi Alexandru II) împotriva influenţelor familiilor din aristocraţia romană şi a curţii imperiale. Numit cardinal de Alexandru II, a devenit purtătorul argumentelor de reformă radicală a Bisericii, refuzând orice compromis cu episcopii simoniaci şi sprijinind pe catarii (v.) milanezi.

■ *Reforma gregoriană*. La moartea lui Alexandru II (1073), G. a fost aclamat ca papă de către poporul roman. Obiectivul reformei ecleziastice voită de G. era în principal acela de a elibera Biserica de condiţionările şi de compromisurile impuse de puterile laice şi de sistemul feudal: a interzis pentru aceasta cumpărarea demnităţilor ecleziastice (simonia), căsătoria preoţilor şi, mai ales, învestitura episcopilor şi abaţilor de către suverani; în 1075 Grigore a promulgat *Dictatus papae*, în care enunţă principiile acţiunii sale pentru *„libertas Ecclesiae"* (libertatea Bisericii). Concepţia lui despre Biserică, prin excluderea oricărei intervenţii a autorităţii laice, a produs o ciocnire foarte dură (v. lupta pentru învestitură) cu diferiţi suverani, şi, în primul rând, cu împăratul Henric IV, care, contravenind interdicţiei lui G., a numit câţiva episcopi, aşa cum făcuseră de totdeauna predecesorii săi. Rechemat de papă, Henric IV l-a declarat depus (sinodul din Worms, 1076), dar, la rândul lui a fost excomunicat de G. care i-a dezlegat pe supuşi de obligaţia fidelităţii. Incapabil să facă faţă rebeliunilor care au urmat ale marilor seniori germani, Henric IV în 1077 s-a întâlnit cu G. pentru a-i cere iertarea (umilinţa de la Canossa). Dar reconcilierea a fost numai momentană: în 1085 Henric IV a ocupat Roma şi numai protecţia normanzilor i-a permis lui Grigore să se refugieze la Salerno, unde, oaspete al lui Robert Guiscard, a murit. Superioritatea morală a lui Grigore a îndemnat istoriografia să indice ca „reforma gregoriană" întreaga mişcare de reînnoire a Bisericii din sec. XI.

Bibliografie: G. Miccoli, *Chiesa gregoriana*, La Nuova Italia, Florenţa 1966.

Grigore IX (Ugolino, din familia conţilor de Segni; Anagni cca 1170-Roma 1241), papă (1227-1241). I-a protejat pe cistercieni şi camaldolezi şi a favorizat expansiunea dominicanilor, şi mai ales a franciscanilor. Pontificatul lui a fost dominat de conflictul cu împăratul Frederic II, pe care l-a excomunicat în 1277 şi în 1239.

Grigore XIII (Ugo Boncompagni; Bologna 1502-Roma 1585), papă (1572-1585). Urmaş al lui Pius V, i-a continuat Contrareforma. A sprijinit Liga catolică în Franţa, pe irlandezi şi pe Filip II împotriva Elisabetei a Angliei. A promovat reeditarea lui *Corpus iuris canonicis* (1582) şi a realizat reforma calendarului, care de la el a fost numit gregorian (1582).

Grigore XVI (Bartolomeo Alberto, apoi fratele Mauro Cappellari; Belluno 1765-Roma 1846), papă (1831-1846). Călugăr camaldolez, teolog susţinător al primatului papal şi al infailibilităţii pontificale, cardinal prefect al Institutului De Propaganda Fide (1826), a fost ales într-un conclav contestat de către partida zeloşilor. A întărit unitatea şi disciplina ecleziastică şi a impulsionat cucernicia şi misiunile. Conservator, obsedat de teama revoluţiilor contemporane, a condamnat în bloc modernitatea şi orice perspectivă de dialog între catolicism şi lumea liberală (enciclica *Mirari Vos*, 1832).

Grigore din Tours, ecleziast şi istoric francez (Clermont-Ferand cca 538-Tours 594). Episcop de Tours în 573, a redactat o *Historia francorum* (în realitate o istorie universală) în zece cărţi, de mare importanţă pentru studiul societăţii Evului Mediu timpuriu.

Grimaldi, dinastie domnitoare în principatul Monaco. Exilaţi din Genova, cetatea lor de origine (1270), s-au stabilit în diferite feude în jurul Nisei. *Lanfranco* a luat în stăpânire fortăreaţa Monaco, a cărei independenţă Franţa a recunoscut-o în 1512.

Grisons (Grigioni), regiune alpină în vechime locuită de celţii reţi şi colonizată de romani (Rhaetia). S-a aflat apoi sub dominaţia francilor şi a suabilor. Din secolul al IX-lea a avut o mare importanţă episcopul din Chur (Coira),

aliat al Habsburgilor, împotriva puterii cărora s-au ridicat între sec. XIV şi XV trei diverse ligi locale („ligile grigine", de aici numele de Grigioni), aliate ale Confederaţiei Helvetice. Din 1512 până în 1797 ele au deţinut şi controlul Valtellinei. Din 1803 au devenit un canton elveţian (Graübunden).

Groenlanda, cea mai mare insulă a lumii, a fost descoperită în sec. X de către navigatorii vikingi (Erik cel Roşu, 982). A avut raporturi regulate cu Europa numai din sec. XVIII, când a început colonizarea daneză. În sec. XIX a avut loc o exploatare sistematică a interiorului prin R. E. Peary. Colonie daneză până în 1953, apoi parte integrantă a Danemarcei, G. a obţinut o importantă autonomie după referendumul popular din 1979.

Gromîko, *Andrei Andreevici*, om politic sovietic (Minsk 1909-Moscova 1989). Ambasador în SUA (1943-1946) şi în Marea Britanie (1952-1953) şi viceministru de externe (1949-1952 şi 1953-1957), ca ministru de externe timp de aproape 30 de ani (1957-1985), a activat în favoarea coexistenţei paşnice şi a menţinut deschis dialogul cu Occidentul chiar în momentele de cea mai mare tensiune. Numit în 1985 şef al statului, a fost principalul susţinător al numirii ca secretar al PCUS a lui M. Gorbaciov care, în 1988, l-a înlocuit în funcţia de şef al statului.

Gronchi, *Giovanni*, om politic italian (Pontedera, Pisa, 1887-Roma 1978). Format în democraţia creştină a lui R. Murri, în 1919 a aderat la Partidul Popular şi a fost ales deputat. Secretar al Confederaţiei Italiene a Muncii (1920-1922) din 1923 până în 1924 a condus partidul după demisia forţată a lui Sturzo. Constrâns de fascism la retragerea în viaţa particulară, a fost mai târziu între protagoniştii întemeierii DC şi lider al curentului de stânga. Ministru al industriei (1944-1946), a fost preşedintele camerei din 1948 până la alegerea ca preşedinte al republicii (1955). Susţinător al unei politici mai deschise în câmpul social, a fost totuşi aspru criticat de partidele antifasciste pentru sprijinul acordat în 1960 guvernului Tambroni, care se baza pe voturile MSI. A solicitat şi o iniţiativă autonomă a politicii externe italiene faţă de lumea arabă şi pentru destindere (călătoria la Moscova, 1960).

Grosseto, oraş în Toscana, capitală de provincie. Apărut în sec. IX şi reşedinţa episcopală din 1138, a fost o feudă a familiei Aldobrandeschi din sec. XI. Obiect al pretenţiilor Sienei încă din 1224, a devenit o stabilă posesiune a acesteia în 1336. În 1556 a trecut sub stăpânirea lui Cosimo I de'Medici. În 1776 a devenit capitală de provincie sub Pietro Leopoldo de Lorena.

Grotewohl, *Otto*, om politic german (Braunschweig 1894-Berlin 1964). Social-democrat, a fost de mai multe ori arestat de nazişti, în 1945 a reconstituit Partidul Social-Democrat în zona de ocupaţie sovietică şi l-a dus spre fuziunea cu Partidul Comunist, întemeind SED, Partidul Socialist Unit German. A fost şeful guvernului Republicii Democrate Germane, din octombrie 1949 până la moarte.

Grotius, *Hugo*, umanist şi jurist olandez (Delft 1583-Rostock 1645). Studios al disciplinelor juridice, a susţinut teza libertăţii mărilor (*Mare liberum*, 1609) la cererea Companiei Indiilor Orientale. Susţinător al toleranţei religioase, a fost arestat şi condamnat (1619), dar a reuşit să evadeze din închisoare şi să se refugieze la Paris (1622), unde a publicat opera sa cea mai importantă, *De iure belli ac pacis* (1625). Pentru viziunea sa laică a dreptului, care îl ducea la a aşeza în mod raţional regulile dreptului natural la baza convieţuirii sociale, este considerat fondatorul teoriei dreptului natural (v.). A iniţiat şi o concepţie modernă asupra dreptului internaţional, întemeiat după părerea lui pe convenţiile liber acceptate de popoare şi bazate pe principiul respectului pactelor stabile.

Gruber, *Karl*, om politic austriac (Insbruck 1909-1995). Sindicalist catolic, a participat la Rezistenţa antinazistă. În calitate de ministru de externe (1946-1953), a semnat la Paris cu preşedintele Consiliului italian A. De Gasperi un acord (1946) asupra hotarelor italo-austriece şi tutela minorităţilor de limbă germană în Tirolul de sud-Alto Adige.

Grupul celor Şapte (în siglă G-7). Întâlniri la vârf ale celor mai mari puteri economice mondiale (Canada, Franţa, Germania, Japonia, Marea Britanie, Italia şi SUA), care se desfăşoară din 1975 (anual din 1986) pentru a se discuta despre principalele probleme de politică internaţională. La sfârşitul lui 1997, în „club" (devenit G-8) a fost admisă cu drepturi depline Rusia.

Grütli, *pactul de la*, stipulat între cantoanele Schwyz, Uri şi Unterwalden în 1291 pentru a-şi garanta ajutorul reciproc în lupta împotriva Habsburgilor, este considerat actul de naştere al Confederaţiei Helvetice.

Guadalajara, *bătălia de la*, desfăşurată în timpul războiului civil spaniol, 7-23.III.1937. Înaintarea naţionaliştilor (în rândul cărora luptau şi cămăşi negre italiene) către Madrid a fost oprită de republicani (alături de voluntari antifascişti italieni).

Guadalcanal, *bătălia de la*, desfăşurată în insula omonimă din arhipelagul Solomon în timpul celui de-al doilea război mondial (VIII.1942-III.1943), între japonezi şi americani, care până la urmă au cucerit insula, pierzând 1550 de oameni faţă de cele 24 000 de victime din rândul adversarilor.

Guatemala, stat în America Centrală. *Sup.*: 108 889 km^2. *Pop.*: 10 322 000 loc. *Capit.*: Guatemala. *Limba*: spaniola şi dialecte maya. *Relig.*: catolică. *Vecini*: E Oceanul Atlantic, Honduras, SE El Salvador, SV Oceanul Pacific, V şi N Mexic, NE Belize. *Forma de stat*: republică prezidenţială.

Teritoriu al vechilor populații maya, G. a fost cucerită de locotenentul lui H. Cortés, P. de Alvarado (1524). A făcut parte din viceregatul Noua Spanie, până la răscoala antispaniolă din 1821. Parte a Confederației Statelor Unite ale Americii Centrale (1823-1839) a devenit apoi independentă. În seria de dictatori care au urmat, aceea a lui J.R. Barrios (1873-1885) a structurat modern țara și a căutat zadarnic să-i impună hegemonia asupra Americii Centrale. De atunci, G. a intrat în aria de influență a SUA; populația indiană a fost expropriată de pe mai mult de 80% din pământurile sale în favoarea multinaționalelor americane. Revoluția din 1944 și guvernul lui J. Arbenz Guzmán (1951-1954) au inaugurat o orientare progresistă bazată pe o radicală reformă agrară. Lezarea intereselor lui United Fruit Co. nu a fost străină de lovitura de stat a colonelului Castillo Armas; armata a restaurat precedentele echilibre politico-economice, ciocnindu-se cu războiul de gherilă filocubaneză organizat în anii '60 și înfăptuind o politică de represiune a țăranilor indios (60% din populație) care s-a apropiat mult de genocid: dramă care a cunoscut un răsunet mondial prin atribuirea premiului Nobel pentru pace militantei pentru drepturile cetățenești R. Menchú (1992). O aparență de legalitate a părut posibilă după demiterea dictatorului Montt și introducerea unei noi constituții în 1985, dar persistența vechilor centre de putere apare evidentă în 1991 prin venirea la președinție a lui J. Serrano Elias (apropiat colaborator al lui Montt). În 1993 brusca întrerupere a negocierilor de pace cu luptătorii Uniunii Revoluționare Naționale a Guatemalei (UNRG) după 30 de ani de război civil și mai mult de 140 000 de victime, i-a furnizat lui Serrano pretextul unei tentative de lovitură de stat, pe care totuși armata a zădărnicit-o, destituindu-l. În 1994, sub egida ONU, convorbirile au fost reluate, continuând și după succesul electoral al dreptei lui Montt din 1996 și ajungând la acordurile de pace semnate de noul președinte A. Arzù în 1997, împreuna cu o serie de prevederi în favoarea populației de origine maya în sectoarele agriculturii, învățământului și sănătății.

Guderian, *Heinz,* general german (Chelmno 1888-Schwangau 1954). Teoretician al războiului fulger, în timpul celui de-al doilea război mondial a comandat mari unități blindate în Polonia, Franța și URSS și a fost șeful Statului Major al armatei (1944-1945).

guelfi și ghibelini, facțiuni create în interiorul comunelor italiene în sec. XIII-XIV. Originea celor doi termeni se află în lupta pentru coroana germană purtată la jumătatea sec. XII între ducii de Saxonia și Bavaria, familia Welfen (de aici „guelf") și ducii Suabiei, Hohenstaufen, proprietarii cartelului Waiblingen (de aici „ghibelin"): în luptă pentru învestitură ducii de Bavaria sprijiniseră papalitatea împotriva puterii imperiale, apărată însă de ducii de Suabia. Divergența s-a produs când Frederic I Barbarossa din casa de Suabia a devenit împărat și s-a ciocnit cu papalitatea: de atunci în Italia a fi ghibelin a însemnat să militezi pentru Barbarossa, în timp ce guelfii au fost considerați partizanii papei.

■ *Cele două partide în secolul XIII.* În cetățile italiene din secolul XIII rezervele față de intervenția împăraților suabi în peninsulă s-au suprapus tendinței deja prezente în mediile dominante de a se structura după adeziunea la partea imperială sau la aceea papală, adesea furnizând un fel de legitimare ideologică luptelor între marile familii care își disputau controlul cetății. Cu toate că istoriografia din sec. XIX presupusese că partea ghibelină ar fi fost formată din nobili și cea guelfă din negustori și meșteșugari, cercetări ulterioare au demonstrat în schimb că ambele facțiuni ar fi concentrat în rândurile lor membri ai diverselor clase sociale și că ar fi rezervat nobililor și magnaților un rol de primplan. De altminteri, nu totdeauna prevalența unei părți sau a alteia în interiorul comunei îi determina politica „externă" în cadrul general de alianță și fidelitate, pentru că începea să prevaleze mai degrabă, atât în comunele guelfe cât și în cele ghibeline, afirmarea deplinei autonomii comunale. Partidul ghibelin avea un punct de vedere mult mai secularizant decât cel advers: în figura lui Frederic II el își afirma și concepția sa politică și religioasă puternic critică față de structura ecleziastică, rațiune pentru care numeroși oponenți ai papalității din motive religioase sau disciplinare au devenit exponenți ghibelini. Coordonatele guelfismului și ghibelinismului au servit în orice caz ca pretext pentru a efectua adevărate și proprii epurări ale adversarilor politici, expulzați din orașe și despuiați de toate bunurile. Cu declinul dinastiei suabe (1268) ghibelinismul a decăzut, în timp ce forțele guelfe s-au coalizat în jurul amplului plan hegemonic al lui Carol de Anjou, care se bucura de sprijinul politic al papalității și de cel financiar al bancherilor florentini.

■ *Noile conținuturi din secolele XIV-XV.* La începutul sec. XIV crizele care au asaltat imperiul din cauza lungului interregn și papalitatea din pricina captivității avignoneze au făcut în așa fel încât guelfismul sau ghibelinismul să nu mai indice adeziunea la cauza papei sau la aceea a împăratului, ci sprijin sau aversiune față de hegemonia angevină și florentină asupra peninsulei. Partidul ghibelin, puternic mai ales în Italia septentrională a marilor seniori feudali (Della Scala, Da Romano, Visconti), nu a reușit să se opună cu eficacitate hegemoniei guelfe și nici măcar coborârea în Italia a împăratului Henric VII nu a însemnat un remediu pentru criza politică. A rămas, totuși, vie tradiția gândi 'i care,

plecând de la elaborările doctrinare ale epocii lui Frederic II, se revărsa în *De Monarchia* a lui Dante și în *Defensor pacis* a lui Marsilio din Padova.

Guerrazzi, *Francesco Domenico*, patriot și scriitor italian (Livorno 1804-Cecina 1873). Autor de romane istorice cu orientare patriotică (*Asediul Florenței*, 1836; *Beatrice Cenci*, 1853), cu sentimente republicane și anticlericale; în timpul revoluției din 1848-1849 în Toscana a fost ales dictator al guvernului provizoriu.

Guesde, *Mathieu-Basile*, zis *Jules*, om politic francez (Paris 1845-Saint Mandé 1922). Socialist, adversar al colaborării cu guvernele burgheze, de mai multe ori întemnițat, a fondat „L'Egalité", primul ziar socialist francez (1877) și Partidul Muncitoresc (882), transformat în 1904 în Partidul Socialist (SFIO).

gueux, termen (fr.: zdrențăros, cerșetor) folosit de un curtean al guvernatoarei spaniole a Țărilor de Jos pentru a-i desemna pe delegații nobilimii și burgheziei Flandrei, care în 1566 au prezentat o petiție pentru a protesta împotriva politicii centralizatoare a lui Filip II și a persecuției protestanților. Revolta succesivă flamandă a trecut în istorie ca revolta g.

Guevara de la Serna, *Ernesto „Che"*, om politic cubanez (Rosario, Argentina 1928-Higueras, Bolivia, 1967). Exilat argentinian antiperonist, l-a cunoscut pe F. Castro în Mexic (1956) și l-a urmat în Cuba în lupta revoluționară împotriva regimului lui F. Batista. Ministru al industriei după victorie, dar susținător convins al necesității de a răspândi lupta armată revoluționară în Lumea a Treia (după sloganul „a crea două, trei, multe Vietnamuri"), din 1965 s-a reîntors la activitatea clandestină și de gherilă în Bolivia, unde a încercat să-i răscoale pe țărani, dar a fost ucis într-o ciocnire cu armata. Teoriile lui, dar, mai ales, aura de romantism care i-a înconjurat figura (sporită și de publicarea postumă a *Jurnalului lui „Che" în Bolivia*, 1968), au făcut din el un autentic mit al anilor '60 și '70.

Guicciardini, *Francesco*, istoric și om politic italian (Florența 1483-S. Margherita in Montici, Arcetri, 1540). A scris în tinerețe *Istoriile florentine* (care cuprindeau perioada de la 1378 la 1509) și licențiat în dreptul civil la Pisa (1505) s-a legat prin căsătorie cu familia Medici. Ambasador al Florenței în Spania din 1512 până în 1514 (*Jurnal al călătoriei în Spaniei*, 1512; *Raport din Spania*, 1513), a fost numit de papa Leon X guvernator la Modena (1516-1523), Reggio Emilia (1517-1524) și Parma (1522). Consilier al lui Clement VII (și el un Medici ca și Leon X), a fost susținător al Ligii de la Cognac (v.). După jaful Romei și izgonirea Medicilor din Florența, s-a retras să scrie *Amintiri civile și politice* (1529-1530) și *Considerații asupra „Discursurilor" lui Machiavelli*. În opera literară și-a transpus propriul realism istoric și politic, departe de orice schemă teoretică și atent la forțele reale aflate în luptă, convins de inexistența normelor, a sfaturilor generale sau legilor universale utile activității politice, dincolo de abila combinație empirică a rațiunii și a experienței practice și apărarea onoarei personale („decorul") și a interesului „particular". Obținând de la Clement VII vicelegația Bologniei, a participat la tratativele papei cu Carol V; îndepărtat din funcție de către noul papă Iuliu III (1534) a cunoscut o ultimă reîntoarcere la politica activă susținând ascensiunea la guvernare a lui Cosimo de'Medici. Retrăgându-se curând deziluzionat din acea experiență, s-a concentrat asupra capodoperei sale (și una dintre culmile istoriografiei moderne în Europa), *Istoria Italiei*, începută în 1535 și revăzută până la moarte: narând perioada 1492-1534, G. și-a exprimat ideile sale despre individualismul etic, relativismul politic, neîncrederea în unitatea integrală a Italiei.

Guillaume I cel Rău (n. 1120-m. 1166), rege al Siciliei (1154-1166). Fiu al lui Roger (Ruggero) II de Hauteville (Altavilla), și-a asigurat stăpânirea în fața feudalilor nesupuși cu sprijinul împăratului bizantin Manuel I Comnen (1155). A înăbușit în sânge o conjurație a nobililor la Palermo (1160) și l-a sprijinit pe Alexandru III împotriva împăratului Frederic Barbarossa.

Guillaume II cel Bun (n. cca 1153-Palermo 1189), rege al Siciliei (1166-1189). Fiu al lui Guillaume I, l-a sprijinit pe papa Alexandru III împotriva împăratului Frederic Barbarossa, de care a fost învins la Carsoli (1176). S-a împăcat apoi cu Barbarossa, dându-i în căsătorie fiului acestuia Henric pe sora sa Constanța (1186). În 1185 a dobândit de la bizantini Durazzo și Thessalonic, în timp ce flota sa participa la cruciada a III-a (1188).

Guineea, stat în Africa de vest. *Sup.*: 245 857 km^2. *Pop.*: 6 501 000 loc. *Capit.*: Conakry. *Limba*: franceza (oficială); vorbite limbi sudaneze. *Relig.*: musulmană (68%). *Vecini*: V Oceanul Atlantic, NV Guineea-Bissau, N Senegal, N și NE Mali, SE Côte d'Ivoire, S Liberia și Sierra Leone. *Forma de stat*: republică prezidențială. Regiunea Fouta Djalon, deja tributară imperiilor sudaneze Mali și Songhai, a fost ocupată în sec. XVI de populația fulbe aproape în același timp cu întemeierea de-a lungul coastei Golfului Guineea a emporiilor portugheze, apoi și olandeze, engleze și franceze, în majoritate servind comerțului cu sclavi. În sec. XVIII etnicii fulbe din Fouta Djalon au format o puternică guvernare musulmană, opunând o lungă rezistență francezilor (1880-1888), care au cucerit în întregime țara în 1904. La 2.X.1958 Guineea a fost prima colonie franceză din Africa care-și dobândea independența, sub președinția unuia dintre cei mai prestigioși exponenți ai mișcării pentru unitatea africană, A. Sekou Touré, care a asigurat țării o importantă stabilitate politică. La moartea lui, în 1984, o lovitură

de stat militară l-a adus la putere pe generalul Lansana Conté, care chiar dacă a fost constrâns în 1992 să introducă pluripartidismul, la alegerile din 1993 a fost confirmat la conducerea țării. În 1996, înăbușind o sângeroasă revoltă militară, l-a numit ca prim-ministru pe tehnocratul S. Touré, încredințându-i sarcina de a realiza reforme structurale în economia națională.

Guineea-Bisau, stat în Africa de vest. *Sup.*: 36 125 km². *Pop.*: 1 050 000 loc. *Capit.*: Bissau. *Limba*: portugheza (oficială); folosite limbi sudaneze. *Relig.*: culte tradiționale (60%), musulmană (30%). *Vecini*: N Senegal, S și SE Guineea, V Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică prezidențială. Descoperită în 1446 de către portughezul Nuño Tristão, a fost un activ emporiu de sclavi. A devenit colonie autonomă în 1879 și provincie de peste mare a Portugaliei în 1951. Teatru al unui lung război de eliberare, și-a cucerit independența (10.IX.1974) sub conducerea Partidului African pentru Independența Guineei și a Capului Verde (PAIGC), unicul partid admis apoi în țară. În 1980 o lovitură de stat militară l-a destituit pe președintele republicii și lider al luptei pentru independență L. de Almeida Cabral. Regimul militar al generalului J.B. Vieira a rupt legăturile în trecut strânse cu Republica Capului Verde, și apoi în 1991 a deschis calea pluripartidismului, inițiind un proces de tranziție democratică lent și complex, care în 1994 l-a văzut reconfirmat la putere prin alegeri libere care au sancționat și victoria ex-partidului unic PAIGC. În 1998 o revoltă militară condusă de șeful forțelor armate A. Mané împotriva președintelui Vieira a cufundat țara în haos.

Guineea Ecuatorială, stat în Africa de vest. *Sup.*: 28 051 km². *Pop.*: 386 000 loc. *Capit.*: Malabo. *Limba*: spaniola (oficială): vorbite bubi și fang. *Relig.*: catolică (80%). *Vecini*: N Camerun, E și S Gabon, V Golful Guineii. *Forma de stat*: republică prezidențială. Colonie portugheză cedată Spaniei în 1778, a luat numele de G. E. în 1963, dobândind independența în 1968 sub președinția lui F. Macias Nguerma. În 1978 acesta a fost destituit de o lovitură militară care a adus la putere pe generalul N. Mbasogo, care a impus un regim personal neștirbit de succesive formale deschideri democratice (pluripartidism în 1991; alegeri legislative în 1993, contestate însă de opoziție care, în 1996, le-au boicotat pe cele prezidențiale, care l-au confirmat pe Mbasogo în funcție cu 99% din voturi).

Guise, familie nobilă franceză, ramura cadetă a ducilor de Lorena, a cucerit comitatul Guise (1333), ridicat apoi la rangul de ducat (1528). În 1704 titlul a trecut la Condé și apoi la casa de Orléans (1832). Între membrii săi mai iluștri *Claude I* (1496-1550), primul duce și pair de Guise, l-a servit pe Francisc I împotriva lui Carol V. *Francisc I* (1519-1563), fiul precedentului, în timpul războaielor religioase și-a asumat comanda partidului catolic. Fiul *Henric I* (1549-1588) a fost unul dintre instigatorii masacrului din noaptea Sf. Bartolomeu; șef al Ligii catolice (1576) a luptat în „războiul celor trei Henrici" și a fost asasinat împreună cu fratele cardinal *Ludovic II* (1555-1588) din ordinul regelui Henric III.

Guizot, *François-Pierre-Guillaume*, om politic și istoric francez (Nîmes 1787-Val-Richer, Calvados, 1874). A predat istoria modernă la Sorbona (1812) dar în 1822 catedra i-a fost luată din cauza ideilor sale liberale. Cu venirea la tron a lui Ludovic Filip d'Orléans, s-a afirmat ca una dintre figurile politice marcante ale „monarhiei din iulie": ministru de interne (1830) și al învățământului (1832-1837), l-a înlocuit pe Thiers la Ministerul Afacerilor Externe (1840-1847), funcție prin care, de fapt, el a condus țara, devenind în sfârșit șef al guvernului (1847-1848). Liberal din punct de vedere politic, dar conservator pe plan social, s-a străduit să asigure cea mai amplă libertate de acțiune marii burghezii a afacerilor și a finanței; nu a sesizat importanța problemei muncitorești și a mișcării reformiste, opunând o dură reacție campaniei „banchetelor reformiste" întru susținerea unei noi legi electorale care să extindă electoratul (1847-1848) până la a provoca revoluția pariziană (22-24.II.1848) care a dus la căderea monarhiei orleaniste și la retragerea lui de pe scena politică. Între operele sale istorice: *Istoria originilor guvernului reprezentativ* (1821-1822); *Istoria revoluției engleze* (1826-1827); *Istoria civilizației în Franța* (1830).

gulag, sigla rusească pentru *Glavnoye upravlenye lagerej* (Administrație generală a lagărelor de muncă), lagărele de muncă forțată sovietice; instituite în 1919 și rezervate inițial țăranilor care se opuneau colectivizării forțate a pământului, sub Stalin au cuprins zeci de milioane de oponenți politici, victime ale „epurărilor", membri ai grupurilor etnice suspecte. Încă active împotriva disidenței după moartea lui Stalin, au fost abolite după venirea la putere a lui M.S. Gorbaciov.

Gupta, dinastie care a guvernat asupra părții nordice a Indiei (aria Gangelui) de la 320 la sfârșitul sec. V. Regele întemeietor al imperiului a fost *Chandragupta I* din Maghada (320-375), dar marea expansiune G. a avut loc cu *Chandragupta II* (375-414) care a cucerit Malva, Gujarat și Saurashtra; în acea perioadă capitala Pataliputra a fost centrul unei mari înfloriri culturale, brusc întreruptă de năvălirile hunilor albi (din 430). La moartea regelui *Skandragupta*, succesorul lui Chandragupta II, imperiul a fost dezmembrat de către năvălitorii huni, în timp ce o ramură a dinastiei G. a păstrat o slabă putere până în 525 asupra regiunii Malva (India nord-occidentală).

Gürsel, *Cemal*, general și om politic turc (Erzerum 1895-Ankara 1966). Comandat șef al armatei turce, a

sprijinit lovitura de stat militară din 1960 şi a devenit preşedinte al republicii, favorizând crearea unui sistem constituţional în care forţele armate să poată să controleze parlamentul. Reales preşedinte în 1961, şi-a dat demisia după cinci ani din motive de sănătate.

Gustav I Vasa (Lindholm 1495-Stockholm 1560), rege al Suediei (1523-1560). Fiu al lui Erik Vasa, a fost trimis ca ostatic lui Christian II, rege al Danemarcei, după cucerirea Suediei în 1518, dar după un an a reuşit să fugă, luând conducerea luptei antidaneze. Ales regent al Suediei de către dieta de la Vadstena (1521), l-a constrâns pe Christian II să părăsească ţara şi a fost ales rege (6.VI.1523). Pentru a plăti datoria de 100 000 mărci aur pe care oraşul Lübeck i-o avansase pentru a finanţa războiul de eliberare, G. a decis secularizarea bunurilor Bisericii favorizând răspândirea luteranismului, proclamat religie de stat în dieta de la Västerås (1527). Revolta Lübeckului (1533) i-a oferit lui G. pretextul pentru a acţiona militar împotriva oraşului, obţinând ştergerea datoriilor contractate şi privilegii pentru comerţul în Marea Baltică. A purtat apoi un război de zece ani (1550-1560) împotriva Rusiei pentru stăpânirea Finlandei. În dieta de la Västerås din 1544 G. a reuşit să obţină declararea coroanei suedeze ereditare, cu drept de primogenitură şi fără excluderea succesiunii feminine.

Gustav II Adolf (Stockholm 1594-Lützen 1632), rege al Suediei (1611-1632). Fiu şi urmaş al lui Carol IX, asistat de ministrul A.G. Oxenstierna a rezolvat conflictele deschise în care era amestecată Suedia: a semnat tratatul de la Knäred (1613) cu Danemarca, căreia i-a cedat două fortăreţe şi i-a plătit o importantă indemnizaţie de război obţinând, în schimb, renunţarea la pretenţiile asupra coroanei Suediei; pacea de la Stolbova cu Rusia (27.II.1617) i-a asigurat Ingria, Estonia şi Karelia orientală în afară de angajamentul Moscovei de a nu-l ajuta pe Sigismund III Vasa, regele Poloniei, în războiul în curs contra Suediei. Ulterior, G. a ocupat Riga (1621), Livonia (1625) şi Kurlanda (1626-1629), mulţumită reformei radicale operată în armată: în afară de mărirea proporţiei archebuzierilor asupra lăncierilor, a antrenat unităţile de cavalerie şi de infanterie să opereze într-o coordonare perfectă. Reformele sale militare şi capacităţile sale de comandant i-au creat faima de unul dintre marii condotieri ai epocii moderne. Preocupat de puterea excesivă a Habsburgilor, a intervenit (1631) în Războiul de treizeci de ani alături de protestanţi împotriva împăratului Ferdinand II, deschizând aşa-zisa fază suedeză. Susţinut de Franţa, care prin tratatul de la Barwalde (21.I.1630) s-a angajat să-i verse 400 000 taleri anual pentru întreţinerea a 30 000 de infanterişti şi 6 000 de călăreţi, G. i-a învins pe imperiali la Breitenfeld (17.IX.1631), Lützen (16.XI.1632), unde şi-a găsit moartea.

Gustav III (Stockholm 1746-1792), rege al Suediei (1771-1792). Fiu al lui Adolf Frederic şi al Luizei Ulrika a Prusiei, sora lui Frederic II, a fost format în cultura iluministă. Ajutat de fraţii Carol şi Frederic Adolf, a diminuat rolul partidei nobililor şi a recuperat pentru coroană puterea care-i fusese uzurpată de către dietă (1772), aprobând în acest scop o serie de reforme interne (abolirea torturii, libertatea religioasă şi a presei). În 1789 a obligat dieta să recunoască Actul de uniune şi securitate, care acorda suveranului autoritatea de a promova legi, îi rezerva în mod exclusiv dreptul de pace şi de război şi egaliza pe toţi supuşii în faţa legii. A fost asasinat de o conspiraţie nobiliară.

Gutenberg, *Johann*, tipograf german (Mainz cca 1400-1468). A pus la punct sistemul tiparului cu matriţe de metal şi caractere mobile, care a inaugurat arta tipografică mărind considerabil producţia de cărţi şi propagarea culturii. Prima operă tipărită a fost Biblia (1455).

guvern, vârful politic al unui stat. În lexicul politic ideea de g. se asociază unor semnificaţii multiple care trimit la un nucleu central de prerogative (prezente

FORME MODERNE DE GUVERN
tipologie / *principale experienţe*
guvern monarhic constituţional: regele, deţinătorul puterii executive, guvernează prin intermediul miniştrilor săi, recunoscând autonomia parlamentului, dar fără să depindă de el / *schema Constituţiei din 1791 în Franţa, amplu reluată la începutul secolului XIX; model şi al Statutului Albertin din 1848, devenit ulterior Constituţia Italiei unite.*
guvern parlamentar: executivul îşi găseşte propria sursă de legitimare într-un strâns raport cu organul reprezentativ, prin instituţia „încrederii" / *modelul britanic din secolul XVIII; cel francez al celei de-a Patra Republi cel italian după 1870, dincolo de litera legii şi după 1945; cel german al RFG.*
guvern prezidenţial: funcţia de şef al executivului corespunde aceleia de şef al statului şi deci este, în principiu, independentă de parlament / *model SUA cu preşedintele ales prin sufragiu universal.*
guvern semiprezidenţial: alegere directă a şefului statului, căruia îi sunt rezervate puteri de orientare în sectoare specifice ale executivului şi care numeşte un guvern care la rândul lui trebuie să se bucure de încrederea parlamentului / *sistemul francez al celei de-a Cincea republici, constituit de Gaulle după 1958.*
guvern directorial: este bazat pe un organ colegial (consiliu federal), ales de parlament, în care există un sistem de riguroasă rotaţie a preşedinţiei / *sistem în vigoare din 1848 în Confederaţia Helvetică.*

dincolo de generalele tipologii în toate experiențele politice de la orașul-stat la imperii), recunoscut în exercitarea puterii, pentru menținerea ordinii interne ca și a apărării externe. G. s-a afirmat ca instituție specifică statului modern începând cu aparatul administrativ al monarhiilor medievale, în urma progresivelor deosebiri dintre funcțiile executive încredințate miniștrilor, din complexul de puteri suverane ale regelui. Constituțiile scrise cu începere din sec. XVIII, referindu-se la principiul separării puterilor (v.), încredința funcția de guvernare puterii executive. Din acest moment g. a fost mereu mai mult asociat în opinia publică cu imaginea unui organ însărcinat cu pura „execuție" a normelor dictate de legislativ. În realitate, dinamica raporturilor puterii a fost totdeauna mai complexă și a atribuit g. și funcții cu tendință legislativă.

Guyana, stat în America de Sud. *Sup.*: 214 970 km^2. *Pop.*: 760 000 loc. *Capit.*: Georgetown. *Limba*: engleza (oficială), vorbite idiomuri indiene. *Relig.*: protestantă, hinduistă. *Vecini*: V Venezuela și Brazilia, S Brazilia, E Surinam, NE Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică prezidențială. A fost explorată de expediții din diverse țări mai înainte de a fi împărțită între olandezi (de aici actualul stat Surinam), francezi și englezi, care au proclamat-o în mod oficial colonie în 1831. Guyana britanică a devenit independentă în 1966 și s-a proclamat republică cooperatistă în 1970, încercând o cale națională spre socialism. După un prim deceniu sub semnul naționalizărilor, pentru a răspunde necesităților primare ale populației și de nealiniere în politica externă, prin voința președintelui F. Buhram, lider al partidului majoritar Congresul Național al Poporului (expresie a populației negre), în 1980 a fost introdusă o nouă constituție pluralistă. Din 1985 succesorul defunctului Buhram, D. Hoyte, a întâmpinat mereu mai multe dificultăți în a înfrunta dificila situație economică și creșterea corupției în administrația publică. În 1992 hegemonia PNC a fost întreruptă de victoria Partidului Progresist al Poporului (reprezentant al componentei naționale indiene), al cărui lider și nou președinte C. Jagan iniția un vast plan de privatizări sub supervizarea FMI. După moartea lui C. Jagan, văduva sa J. Jagan a fost aleasă președinte (XII.1997) în urma unor alegeri puternic contestate. Pentru a pune capăt crizei politice, J. Jagan a încheiat o înțelgere cu liderul opoziției Hoyte (VII.1998).

Gyulai, *Ferencz*, general austriac (Pesta 1798-Viena 1868). I-a urmat lui Radetzky la comanda forțelor austriece în Italia; a fost îndepărtat după înfrângerile de la Magenta și Melegnano în al doilea război de independență (1859).

H

habeas corpus, instituţie juridică (lat.: să ai corpul) de origine anglo-saxonă care constă în ordinul emis de judecător autorităţii poliţieneşti să-i prezinte într-un termen peremptoriu pe oricine este deţinut, indicând motivele arestării, în aşa fel încât să poată fi aprobată eventual o imediată eliberare. Era deja menţionată în *Magna Charta* (1215) şi în *Petiţia drepturilor* a parlamentului englez (1628).

Habsburgi, familie şi dinastie de origine germană, care a domnit în Austria din 1278 până în 1918. Şi-a alcătuit numele de la Habichtsburg (castelul şoimului), de la confluenţa Aarului cu Reuss, din cantonul elveţian Aargau.

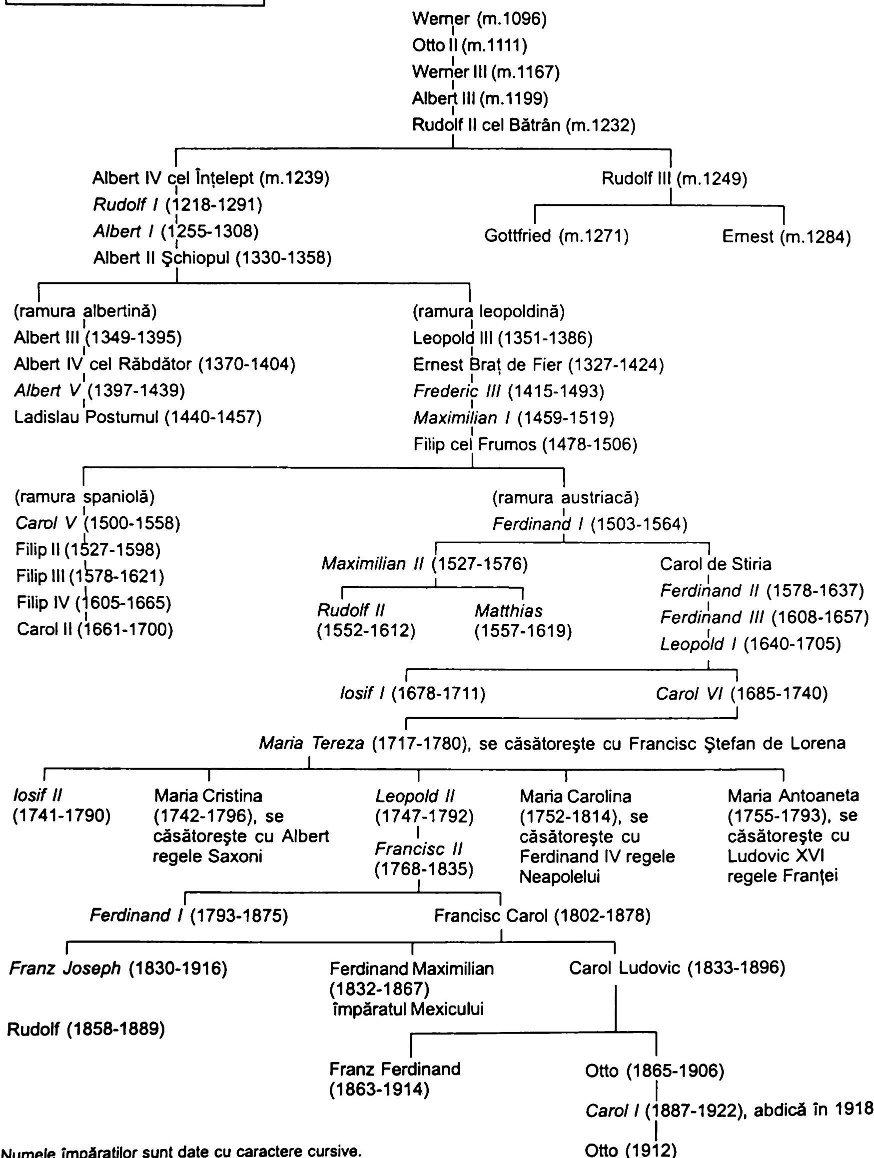
■ *O putere alpină.* Conţi cu feude în Aargau şi Alsaci datorită fidelităţii faţă de casa imperială Hohenstaufen au obţinut posesiuni în Elveţia şi prin *Albert III* (m.1199) comitatul Zürich, devenind stăpâni de necontestat ai trecătorilor alpine. Cu *Rudolf I* au obţinut pentru prima dată coroana Sfântului Imperiu Roman (1273) şi şi-au mărit mai apoi propriile domenii cu cantoanele elveţiene Lucerna, Zug, Unterwalden şi Fribourg. Victoria lui Ottokar II de Boemia (1278) a dus la cucerirea Austriei şi Stiriei; din acest moment puterea H. şi-a avut centrul de greutate în zona danubiană, asumându-şi rolul de apărătoare a graniţelor de est ale Imperiului, dinspre regiunile maghiare şi slave. Fiul lui *Rudolf II Albert* (împărat din 1291) a reuşit să pună stăpânire pe Boemia la moartea lui Venceslas III (1360), dar H. au pierdut acest domeniu la moartea lui Albert, iar Boemia s-a reîntors la împăratul Henri VII de Luxemburg. În timpul perioadei în care nu au fost împăraţi, H., prin *Albert II* şi prin fiul acestuia, *Rudolf IV* şi-au extins posesi ile printr-o abilă politică de căsătorii, care a dus la întărirea poziţiei estice a domeniului şi la dobândirea ducatului Carintia (1335) a comitatului Tirol (1363), a Istriei (1374), San Gallo (1375, a Carniolei şi oraşului Triste (1372).

■ *Monopolul titlului imperial.* La moartea lui Rudolf IV (1365), fraţii lui, *Albert III* şi *Leopold III* au înfiinţat două ramuri: linia „albertină" peste posesiunile austriece şi linia „leopoldină" peste toate celelalte, menţinând doar Alsacia neîmpărţită. Linia albertină a continuat cu *Albert IV* şi *Albert V* care, ales împărat (1437), a pus stăpânire pe Boemia şi Ungaria. Fiul Ladislau Postumul, care a murit fără urmaşi (1457), a pierdut ultimele posesiuni dobândite, în timp ce cele austriece şi ale familiei i-au trecut lui *Frederic III*, din linia leopoldiană, ales împărat în 1452. În timpul domniei lui, H. au pierdut definitiv posesiunile elveţiene (pacea perpetuă cu Confederaţia Helvetică 1474). După Frederic III coroana Sfântului Imperiu Roman a fost dată unui H. până în 1806, când imperiul a fost declarat decăzut.

■ *Tentativa de hegemonie europeană.* La sfârşitul sec. XV, H. continuând abila şi norocoasa politică de căsătorii, au pus bazele pentru a deveni cea mai puternică dinastie din Europa. Fiul lui Frederic II, *Maximilian I* (împărat din 1493) s-a căsătorit cu Maria de Burgundia (1477), încorporând proprietăţile statului Burgundia la moartea lui Carol Temerarul şi în 1519, a dobândit Württembergul. Căsătoria dintre fiul lui Maximilian, *Filip cel Frumos* şi Ioana Nebuna, fiica şi moştenitoarea lui Ferdinand de Aragón şi a Isabelei de Castilia, a fost premisa concentrării domeniilor în mâinile fiului său, Carol, care moştenitor al regilor catolici din Spania, al regiunii burgunde şi al domeniilor austriece a fost ales împărat în 1519 sub numele de *Carol V* Astfel a căpătat formă cel mai puternic model de supremaţie europeană din istoria modernă, însă diferenţele din teritoriile încorporate impuneau limite unui guvern unitar, iar H. înşişi nu aveau un plan de domnie pe termen lung. În 1526, Carol V a anexat domeniile Boemia, Moravia şi Silezia şi după bătălia de la Mohács (1526), în care a murit regele Ludovic Jagello, lipsit de urmaşi direcţi, a ocupat Ungaria până la Buda, pe care i-a dat-o ca regat fratelui său Ferdinand, care se căsătorise cu sora lui Ludovic Jagello.

■ *Împărţirea domeniilor habsburgice.* La abdicarea sa, Carol V (1556) a hotărât să reîmpartă domeniile habsburgice între fiul, Filip II şi fratele său, Ferdinand. Lui Filip II i-a revenit conducerea politicii internaţionale a familiei şi i-au fost date domeniile spaniole, coloniile, statul Burgundia, regatele Neapole şi Sicilia şi statul Milano. Linia „spaniolă" iniţiată de Filip II a continuat încercarea de a se opune puterii franceze, dar s-a stins în 1700. Li ia „austriacă" a lui Ferdinand I a menţinut coroana imperială şi domeniile austriece şi s-a concentrat asupra intereselor germane şi asupra luptei din Balcani, împotriva turcilor. La moartea, fără urmaşi, a lui Mathias (1619), posesiunile austriece au fost trecute vărului său *Ferdinand II* de Stiria, desemnat împărat din 1618. Datorită politicii sale intransigente faţă de reformaţii boemi, a determinat începutul Războiului de treizeci de ani (1618-48), în urma căruia H. de Austria au dobândit pentru totdeauna şi cu titlul ereditar regatul Boemia şi au început recucerirea treptată a teritoriilor balcanice de sub stăpânirea otomană (recucerirea Ungariei, 1699).

■ *Monarhia austriacă.* La stingerea ramurii spaniole a H., a eşuat în tentativa de recuperare a regatului Spaniei (războiul de succesiune spaniolă 1700-1713). H. din Austria au reuşit să dobândească partea belgiană a Ţărilor de Jos, domeniile italiene (Neapole şi Sardinia au fost cedate familiei Savoia, în schimbul Siciliei şi al Milanului). A început astfel hegemonia H. în Italia. În timpul primei

Numele împăraților sunt date cu caractere cursive.

jumătăţi a sec. XVIII, H. au fost angajaţi în toate conflictele continentale, la început împotriva Franţei lui Ludovic XV, mai apoi împotriva Prusiei lui Frederic II, menţinând alianţa cu Rusia pentru a opune rezistenţă dominaţiei turceşti în Peninsula Balcanică, *Carol VI* a determinat aprobarea de către dieta imperiului a Pragmaticei Sancţiuni (v.), care confirmă principiul indivizibilităţii posesiunilor ereditare a Habsburgilor şi accepta succesiunea la tron (1740) a fiicei lui, Maria Tereza. Căsătoria Mariei Tereza cu Francisc Ştefan de Lorena (1737) şi nerecunoaşterea la succesiune de către puterile europene au dus la războiul de succesiune austriacă (1740-1748) şi la războiul de şapte ani (1756-1763) care i-a costat pe H. pierderea Sileziei în favoarea lui Frederic II de Prusia, a Neapolelui şi Siciliei în favoarea Spaniei, dar au determinat dobândirea ducatului de Mantova şi a Marelui ducat de Toscana în schimbul cedării Lorenei (1739) în favoarea Franţei. Cu Maria Tereza începe o perioadă de mari reforme administrative şi fiscale, care au fost perfecţionate de Iosif II şi Leopold II. Cu Francisc II s-a produs proclamarea sfârşitului Sfântului Imperiu Roman (1806), şi imperiul a devenit şi din punct de vedere nominal doar austriac. După Congresul de la Viena (1814-1815), H. s-au plasat în mod prudent în fruntea Restauraţiei şi, cedând Ţările de Jos belgiene s-au impus definitiv ca dinastie dunăreană cu o puternică prezenţă în Germania şi interese şi proprietăţi în Italia. Mişcările revoluţionare din 1848 au zguduit autoritatea H. şi au dus la abdicarea lui Ferdinand I (1793-1875), car a trecut coroana nepotului său, Franz Joseph (1830-1916), care a văzut dezmembrându-se treptat stăpânirea habsburgică prin pierderea proprietăţilor italiene (Lombardia, 1859 şi Veneto 1866), a autorităţii habsburgice în lumea germanică şi prin ascensiunea Prusiei, pe care a încercat prin toate mijloacele să o blocheze, până la războiul austro-prusac (1866), încheiat cu înfrângerea austri de la Sadowa.

■ *Declinul puterii habsburgice*. Pentru a răspunde presiunilor autonomiste tot mai puternice, Franz Joseph a transformat imperiul austriac în Imperiul austro-ungar, accentuând interesul dunărean şi balcanic al politicii imperiale a H., din acest moment aliaţi ai Germaniei şi într-un contrast de interese cu Rusia. Înaintarea în Peninsula Balcanică a provocat resentimentul populaţiei slave care a dus la asasinarea moştenitorului desemnat, Franz Ferdinand la Sarajevo (28.VI.1914), ocazie a izbucnirii primului război mondial. Succesorul lui Franz Iosef, Carol I (1887-1922), a văzut sfârşitul conflictului, prăbuşirea imperiului şi a trebuit să abdice în 1918.

Bibliografie: A. Wandruszka, *Gli Asburgo*, tr.it. Dall'Oglio, Milano 1974; A.J May, *La monarchia asburgica*, tr.it. Il Mulino, Bologna 1973

HABSBURGI

Factori de unitate a imperiului habsburgic

Afirmaţia prezentată de Palacky, de mai multe ori, cum că dacă Austria n-ar fi existat, ar fi trebuit inventată, este deosebit de potrivită în ceea ce priveşte domeniul economic. Într-o măsură diferită, toţi cetăţenii imperiului habsburgic au beneficiat totuşi de faptul că trăiau în zona cea mai cuprinzătoare a liberului schimb din Europa, după cea din Rusia şi de un sistem de tarifare protecţionist care îi proteja de fabricanţii celor mai înaintate întreprinderi din Germania şi din Marea Britanie şi îi asigură pe producătorii agricoli de competiţia de peste ocean, de cea rusă şi de cea balcanică [...].

Moştenirea tradiţiilor politice şi a unei dinastii comune era un motiv în plus, important, de unificare a Dublei monarhii. Pentru multe generaţii, familia habsburgică a fost simbolul uniunii în pestriţul şi complexul sistem de popoare şi provincii ale regatului. Conservatorismul, forţa inerţiei, mân rigidă din trecut erau prin ele însele legături de solidaritate

Prin intermediul bisericilor, în special prin cea romano-catolică, prin forţele armate şi în parte prin ziare şi şcoală era inculcată fidelitatea faţă de casa domnitoare.

În zonele rurale cu precădere, sentimentul de patriotism dinastic era sincer şi profund şi faptul că Franz Joseph a trăit atât de mult şi a condus Imperiul atâta timp, întărea acea legătură sentimentală şi morală. Nici un alt monarh din Europa, probabil, nu a fost atât de popular nici atât de iubit de supuşi precum bătrânul Habsburg, care era un mediator între diferitele părţi de conducere şi un apărător al unităţii monarhice.

ARTHUR MAY, *Monarhia habsburgică*, tr.it., Il Mulino, Bologna 1973, pp.684-688.

Hadrian, *Publius Aelius Hadrianus*, (Italica, Spania 76-Baia, Neapole, 138), împărat roman (117-138). Fiul adoptiv al vărului său, împăratul Traian, era legat imperial în Siria, când a fost aclamat de trupele sale ca să-i urmeze acestuia în 117. Conştient de riscurile privind o expansiune excesivă a graniţelor imperiului, s-a orientat imediat înspre consolidarea cuceririlor predecesorilor, renunţând la continuarea unei politici de expansiune în Mesopotamia, împotriva parţilor şi încercând să aplaneze conflictele de la graniţe. În scopul acesta, în Britannia, a construit, între 122 şi 127, o fortificaţie (Valul lui Hadrian) lungă de 117 km, de la gurile râului Tyne până la Golful Solway, pentru a apăra provincia de incursiunile caledonienilor şi picţilor, iar în Germania a întărit frontiera. A consolidat imperiul şi în interior a favorizat colonizarea pământurilor necultivate, cu o relativă răspândire a bunăstării şi a creat un corp de funcţionari pentru a-i înlocui pe liberţii împăratului. A reprimat cu violenţă insurecţia ebraică a lui Simon Bar Kochba (132-135). S-a dovedit tolerant faţă de creştinism. A cultivat filosofia, poezia şi arta, în care a exprimat fuziunea completă dintre cultura greacă şi cea romană. Guvernarea sa a reprezentat adevăratul punct culminant al Imperiului roman. A promovat construcţia a numeroase opere arhitectonice, printre care Mollis Hadriana (Castelul Sant'Angelo) destinat a fi mauzoleul său.

Haga, oraş din Olanda. Întemeiat în 1248 de contele Wilhelm II de Olanda, începând cu 1580 a fost sediul Statelor Olandeze şi a Statelor Generale, însă numai Ludovic Bonaparte, în sec. XIX a ridicat-o la rangul de oraş. Sediul al curţii, al guvernului şi al parlamentului olandez, nu mai este însă capitala Olandei. La Haga au fost instituite şi au avut sediul Curtea Permanentă de arbitraj (1899), Curtea Internaţională de Justiţie (1946), Tribunalul special pentru crimele de război din Bosnia (1996) şi Academia de Drept Interntaional.

■ Conferinţele de la H., conferinţe internaţionale pentru pace şi dezarmare reunite sub iniţiativa lui Nicolae II, ţarul Rusiei. Prima, din 1899, la care au participat 26 de state, a aprobat trei convenţii privind reglementarea războaielor terestre şi maritime precum şi constituirea Curţii Permanente de Arbitraj pentru soluţionarea paşnică a controverselor internaţionale. A doua conferinţă (1907), la care au participat 44 de state, a revizuit această convenţie şi a aprobat alte 11 privind disciplina de război. O a treia conferinţă care nu s-a ţinut era programată pentru 1915. Conferinţele şi-au ratat obiectivul de dezarmare treptată.

■ Tratatele de la H.: încheiate în 1688 între Provinciile Unite, Anglia şi Suedia împotriva Franţei, iar în 1701 între Anglia, Provinciile Unite şi Imperiu ("marea alianţă") tot împotriva Franţei lui Ludovic XIV, în vederea războiului de secesiune spaniolă.

hagiografie, literatură religioasă privind viaţa martirilor şi a sfinţilor, care s-a dezvoltat din primii ani ai creştinismului. Cuprinde diferite genuri literare, de la calendarele bisericeşti cu listele de sfinţi până la *Acta martyrum*, la colecţiile de scrieri laudative sau biografice. Studiul critic al acestui material, început în sec. XVII de iezuitul belgian J. Bolland, a inclus h. în curentul erudiţiei din sec. XVII şi XIX, transformând-o într-o importantă ştiinţă auxiliară pentru cunoaşterea istorică.

haiduci, (maghiară *haiduk*: luptători), formaţiuni armate care în sec. XVI au aţâţat în Balcani rezistenţa împotriva invadatorilor turci. În sec. XVIII termenul de h. a desemnat regimentele de infanterie specială maghiară, în sec. XIX indica miliţiile partizane care în Serbia şi Bulgaria au participat la războiul de independenţă împotriva Imperiului otoman.

Hailé Selassié (Harar 1892-Addis Abeba 1975), împărat al Etiopiei (1930-1974). Numele luat de ras Tafari Makonnen, fiul lui ras Makonnen şi vărul împăratului Menelik. Educat de misionarii catolici francezi, în 1916 a devenit regentul împărătesei Zauditu care îi urmase lui Menelik. Din această poziţie s-a luptat pentru modernizarea ţării sale (abolirea sclaviei, 1924), având un model absolutist de guvernare. Încoronat rege (negus) în 1928, a devenit împărat (negus-neghesti) al Etiopiei în 1930 şi în 1932 a promulgat o primă sumară constituţie. În 1936 invazia italiană (v. italo-etiopiene războaiele) l-a constrâns să se refugieze în Marea Britanie. S-a reîntors în patrie în 1941, după eliberarea Etiopiei de către englezi în timpul celui de-al doilea război mondial. În 1955 a permis, cu o nouă constituţie, o embrionară liberalizare a ţării. Dramaticele lipsuri alimentare şi cererile crescând pentru o mai mare democratizare au favorizat o lovitură de stat militară (1974); arestat, H.S. a fost transferat într-o închisoare, unde a murit.

Haiti, stat în America Centrală. *Sup.*: 27 400 km^2. *Pop.*: 7 041 000 loc. *Capit.*: Port-au-Prince. *Limba*: oficială franceza, uzuală creola. *Relig.*: catolică, răspândit cultul voodou. *Vecini*: E Republica Domi icană; V, S, N Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Istoria modernă a statului H. după eliberarea de colonizarea franceză a fost caracterizată de o succesiune de lovituri de stat şi dictaturi sângeroase, într-un context social şi economic de extremă sărăcie.

1492 Columb descoperă insula care va fi numită Hispaniola.

1492-1697 Colonizarea spaniolă, cu introducerea de sclavi africani.

1697 Tratatul de la Rijswijk recunoaşte posesiunea părţii occidentale a insulei de către francezii stabiliţi aici din 1659.

1791-1804
Revolte conduse de P.D. Toussaint-Louverture pentru recunoaşterea drepturilor civile ale populației negre. Cucerirea independenței față de Franța, sub conducerea lui J.J. Dessalines (1804).
1822-1844
Întreaga insulă este reunificată. În 1844, prin desprinderea părții orientale, se constituie Republica Dominicană.
1849 F. Soulouque se proclamă împărat cu numele de Faustin I. Se deschide o lungă perioadă de instabilitate guvernativă şi de războaie civile.
1915 Intervenția militară a SUA, care îşi impune protectoratul (1916).
1957 Ajunge la putere F. „Doc" Duvalier care în 1964 este proclamat preşedinte pe viață; instaurează o dictatură sălbatică, continuată şi de fiul său, J.C. „Baby Doc" Duvalier.
1986 Duvalier este răsturnat de o revoltă populară, dar puterea este asumată de militari.
1991 Preşedintele J.B. Aristide, ales în mod democratic, este constrâns la exil de o nouă lovitură militară. Un embargo foarte aspru este impus H. de către comunitatea internațională.
1994 O intervenție militară a SUA dizolvă junta şi îl reinstalează pe Aristide la preşedenție.
1995 În vreme ce episoadele de violență politică continuă, noile alegeri sunt câştigate de către protejatul lui Aristide, R. Préval, care imediat stabileşte relații diplomatice cu Cuba. Misiunea de control ONU este prelungită pentru întregul an 1997.
1997 Primul ministru R. Smart demisionează pentru a protesta împotriva blocării din partea parlamentului a planului guvernamental de privatizare, care a provocat înghețarea unui important împrumut de la FMI.
1998 Tulburările interne continuă, în timp ce situația economică dezastruoasă are printre consecințe şi haosul instituțional.

Halifax, *Edward Frederick Lindley Wood conte de*, om politic britanic (Pawderham Castle, Devonshire, 1881-Garrowby Hall, York, 1959). Viceregе al Indiei (1925-1931), a fost în 1938-1941 ministru de externe, promovând politica de *appeasement* (v.) față de Germania şi Italia.

Halifax, *George Savile marchiz de*, om politic englez (Thornhill 1633-Londra 1695). A favorizat restaurația lui Carol II (1660), dar a fost adversarul politicii filofranceze şi filocatolice a acestuia. Preşedinte al consiliului privat al regelui Iacob II, a fost îndepărat (1686) pentru opoziția lui față de toleranța religioasă arătată catolicilor şi a favorizat mai târziu venirea la tron a lui Wilhelm (William) III de Orania-Nassau (1689). A fost un apreciat scriitor politic (*Caracterul unui oportunist*, 1688).

Hamas, mişcare naționalistă palestiniană de inspirație fundamentalist-islamică, susținătoare a luptei armate şi a terorismului împotriva Israelului, în opoziție cu procesul de pacificare promovat de OEP a lui Arafat (v.) începând cu a doua jumătate a anilor '80. Ca urmare a liniei dure asumată de premierul israelian Netanyahu (1996), H. a cunoscut o creştere a propriilor poziții în teritoriile ocupate.

Hamburg, oraş portuar german, situat la confluența dintre Alster şi Elba. Are originea într-un fort, întemeiat în 808 de Carol cel Mare, care a dobândit dublul rol de centru de evanghelizare şi de fortăreață de apărare a părții nordice a Imperiului. A suferit numeroase devastări, datorită vikingilor şi slavilor. Secolului X îi aparțin probabil primele construcții portuare. Făcând parte din Liga hanseatică (1242), a monopolizat traficul comercial de la Marea Baltică până în Marea Nordului. În 1510 a devenit oraş liber imperial. Piață de importanță internațională, în sec. XVI-XVII s-a născut aici prima bursă germană. În sec. XVIII atacurile daneze repetate au provocat un anumit blocaj al economiei. Încorporat în imperiul napoleonian (1810), a aderat mai târziu (1819) la Confederația Germană şi din 1871 a împărtăşit soarta politică a Reichului german din care făcea parte, pierzând o parte din propria autonomie, deşi şi-a păstrat rolul de cea mai mare escală maritimă din Europa continentală. Cel de-al doilea război mondial şi în mod deosebit bombardamentele din 1943 i-au provocat daune importante (au fost distruse 85 % din instalațiile industriale şi 300 000 de locuințe civile). După război şi împărțirea Germaniei, în ciuda diminuării hinterlandului economic al oraşului, a putut să-şi redobândească un rol economic de prim plan.

Hamilton, *Alexander*, om politic american (Nevis, Antile, 1757-New York 1804). În timpul războiului de independență a fost un apropiat colaborator al lui G. Washington. Aflat printre fondatorii Partidului Federalist, a publicat diverse scrieri care adunate în volumul *The Federalist* constituie o operă clasică a literaturii politice democratice. Ministru al tezaurului (1789-1795) a creat sistemele de credit şi fiscal ale SUA.

Hamilcar, *Barcas*, general cartaginez (n. cca 290 î.Hr.-229 î.Hr.). Tatăl lui Hannibal, H.B. a luptat împotriva romanilor în ultimii ani (247-242 î.Hr.) ai primului război punic. După înfrângerea de la Insulele Aegates, a negociat pacea din 241 î.Hr. în numele Cartaginei. A înăbuşit răscoala mercenarilor cartaginezi (241-238 î.Hr.). Din 237 î.Hr. a inițiat cucerirea Spaniei, pierzându-şi viața într-o ambuscadă.

hamiți, termen generic (de derivație biblică, de la Ham, fiul lui Noe) folosit de etnoantropologia tradițională

pentru a desemna unele populații din Africa de N și E cu economie și cultură pastorală. H. ar trebui să fie considerați, prin eliminare, în interiorul familiei celor ce vorbesc limbi hamito-semitice (libiano-berberi, haussa, egipteni, kushiți, semiți) și nesemiți. Marea diferență existentă între idiomurile din grupul limbilor hamitice a dus însă la concluzia că trebuie considerate ireductibile la un sistem unitar.

Hammarskjöld, *Dag*, om politic suedez (Jönköping 1905-Ndola, Rhodesia de Nord, 1961). A îndeplinit numeroase importante funcții economice și politice suedeze și internaționale, până la a deveni secretarul general al ONU în 1953. A murit într-un accident aerian în timp ce încerca să restabilească pacea în Congo ex-belgian divizat de războiul civil. Premiul Nobel pentru pace post-mortem (1961).

Hammurabi sau *Hammurapi*, rege al primei dinastii a Babilonului (n. 1793-m. 1750 î.Hr.). Provenind dintr-o dinastie amorită, a devenit rege la 25 de ani guvernând o mică zonă între Asiria și principatul Larsa, dar printr-o hotărâtă politică expansionistă a ajuns să domine întreaga vale a Tigrului și o parte din aceea a Eufratului. Pe plan administrativ i-a înlocuit pe principii locali cu guvernatori numiți de el. În *Codul lui Hammurabi* a stabilit normele care ar fi trebuit să reglementeze conviețuirea civilă a tuturor supușilor imperiului său.

Han, numele a trei dinastii chineze: H. de Vest (206 î.Hr.-9 d.Hr.), H. de Est (25-220) și o a treia dinastie care a domnit puțini ani în sec. X (947-950). *Prima dinastie H.* a fost întemeiată de Liu Pang și a ajuns la maximă strălucire cu Han-Wu-ti (140-87 î.Hr.), care i-a învins pe huni și a ajuns să controleze principalele drumuri ale caravanelor spre Occident. După o perioadă de anarhie a ajuns din nou la putere cu Kuang Wu-ti (25-27) dinastia H. de Est, care a redat un nou impuls comerțului și artelor (inventarea hârtiei); cu revolta „turbanelor galbene" (184) dinastia H. au fost doborâtă de către dinastia Wei.

han, titlu derivat din cuvântul turco-mongol *qaghan* (senior, suveran), atribuit șefilor clanurilor și triburilor nomade mongole. Indicând la început principi minori, mai târziu a definit maxima autoritate tribală centro-asiatică, la conducerea entităților politice reate prin fragmentarea imperiului mongol cu începere din sec. XVI *(hanate)*.

Hardenberg, *Karl August von*, om politic prusac (Essenrode, Hanovra 1750-Genova 1822). Cu idealuri iluministe, în 1791 a intrat în serviciul Prusiei, al cărui cancelar a devenit în 1810. Pe planul intern H. a dezmembrat ordinea feudală și corporativă printr-o serie de reforme care au introdus libertatea comerțului și a inițiativei economice, au abolit servitutea feudală și au impozitat proprietățile funciare. A fost între artizanii coaliției care i-a adus lui Napoleon decisiva înfrângere de la Leipzig (1813) și la Congresul de la Viena a reușit să obțină pentru Prusia importante cuceriri teritoriale.

Hannibal, general și om politic cartaginez (n.247-m. în Bitinia 183 î.Hr.). Fiul cel mai mare al lui Hamilcar Barcas, i-a continuat politica de expansiune în Spania, urmărind o reglementare de contururi cu Roma: în 221 cu cucerirea Saguntului a provocat al doilea război punic (218-202 î.Hr.). A coborât imediat în Italia, traversând Alpii, pe un traseu neparcurs până atunci de o armată atât de numeroasă (cca 40 000 oameni) dar în ciuda unor victorii obținute în lupte pe câmp deschis (Ticinus și Trebbia, 218; Transimene 217, Cannae, 216 î.Hr.) a renunțat la marșul înspre Roma și a încercat să aplice cel mai lent program de fărâmițare a sistemului roman de alianțe în Italia, mizând pe rivalitatea cu Roma a celților din Italia de nord și a orașelor din Magna Graecia, apărătoare a propriei lor autonomii. Lunga prezență în peninsulă, fără obținerea unor întăriri din partea Cartaginei (fratele lui, Hasdrubal a fost înfrânt și ucis de romani la Metaurus, 207 î.Hr.) a determinat repunerea armatei sale la strategia de istovire a lui Quintus Fabius Cunctator. Constrâns să se retragă în Campania și mai apoi să se izoleze la Brutium (azi în Calabria), în 203 î.Hr. a fost rechemat în Cartagina pentru a conduce rezistența împotriva romanilor, care începuseră războaiele din Africa. A fost învins complet la Zama în 202 î.Hr. de Scipio Africanul. Numit înalt magistrat, între 197 și 195 î.Hr., a încercat să impună unele reforme constituționale în sens antioligarhic și să reorganizeze economia Cartaginei. Împiedicat de dușmani interni aprigi, a fost nevoit să se refugieze în Orient, unde mai întâi la curtea lui Antiochos III al Siriei și apoi la Prusias al Bitiniei, a continuat să uneltească împotriva romanilor. Când romanii au obținut predarea lui, a preferat să se otrăvească. Personaj cu o vastă cultură, deschis către influențele gândirii grecești, H. a fost poate cel mai periculos adversar al Romei, datorită abilității sale politice și extraordinarelor capacități militare, perfecționând în luptă utilizarea coordonată a infanteriei și cavaleriei și a tacticii de încercuire a dușmanului.

Hanovra, regiune istorică a Germaniei de nord-vest, între hotarul cu Olanda și Elba. Devine principat elector în 1692 sub ducele Ernest August de Braunschweig-Lüneburg care, prin căsătoria cu Sofia, nepoata lui Iacob I Stuart, cucerise drepturile de succesiune la coroana Angliei. Fiul Georg X în 1714 s-a urcat pe tronul englez cu numele de George I. De la acea dată H. a depins de Anglia prin uniune personală. Devenită regat prin hotărârea Congresului de la Viena (1814), a fost guvernată de un vicerege până în 1837, când, prin legea salică (care împiedica succesiunea feminină) Victoria a

Angliei nu a putut să acceadă la tron, care a trecut fratelui său ducele de Cumberland, care şi-a luat numele de Ernest August I. H. a rămas în continuare independentă până în 1866 când, învinsă de Prusia, a devenit provincie a acesteia.

Hansa, sau *Liga hanseatică*, ligă comercială (termenul indică iniţial asociaţiile germane de negustori activând în străinătate) constituită din mai multe cetăţi din zona Balticii meridionale şi ale Sfântului Imperiu Roman. Organizată pe bază federală, cu o dietă care îşi avea sediul la Lübeck, H. a ajuns o mare putere, chiar politică, între sec. XIV şi XV, urmată de o lentă decadenţă la începutul sec. XV.

1158-1161 Întemeierea bazei comerciale de la Visby în insula Gotland pentru comerţul cu Suedia, Livonia şi Rusia.

1201-1224 Întemeierea bazelor de la Riga şi Danzig.

1259 Uniune comercială stabilă între Lübeck, Rostock, Stralsund, Wismar şi Hamburg.

1358 Diversele hanse se unesc în ligă pentru controlul comerţului extern, oferind garanţia unei intervenţii armate în caz de ameninţare a privilegiilor dobândite.

1361-1370 Război între H. şi Danemarca pentru controlul strâmtorii Sund, între Marea Baltică şi Marea Nordului. Se încheie cu pacea de la Stralsund: H. obţine dominaţia absolută asupra Balticii şi controlul succesiunii suveranilor danezi.

1420-1435 Război contra Danemarcei: prin pacea de la Vordinborg H. păstrează scutirea de taxe la trecerea prin Sund, dar trebuie să permită tranzitul navelor suedeze şi liberul comerţ în Marea Baltică.

1470 H. închide strâmtoarea Sund pentru trecerea flotelor comerciale engleze.

1494 Ivan III, ocupând Novgorodul, închide bazele comerciale ale H.

1598 Elisabeta I a Angliei închide sediul H. (Steelyard) la Londra.

1618-1648 Războiul de treizeci de ani înseamnă criza finală a comerţului în Marea Baltică.

1669 Ultima dietă la Lübeck.

Harding, *Warren Gamaliel*, om politic american (Morrow County, Ohio, 1865-San Francisco 1923). Republican, ales preşedinte în 1920, a urmărit o politică rigid protecţionistă şi a restrâns dramatic imigraţia. A încheiat o pace separată cu Germania după ce Senatul respinsese tratatul de la Versailles la încheierea primului război mondial şi a convocat conferinţa de la Washington asupra dezarmării navale (1921-1922). După moartea lui neaşteptată, au ieşit la lumină grave scandaluri financiare corelate cu administraţia lui.

Harold I Păr-Frumos (m.933), rege al Norvegiei (860-933). Din dinastia Inglingefar, a întemeiat regatul norvegian, unind potentaţii locali ai marilor familii vikinge.

Harmodios şi Aristogiton, tiranicizi atenieni (sec. VI î.Hr.). Nobili din ginta gefireilor, l-au ucis în 514 î.Hr. pe Hipparh, fiul lui Pisistrate şi fratele tiranului atenian Hippias. Harmodios şi-a pierdut viaţa în atentat. Aristogiton a fost judecat. Tiranicidul s-a datorat, după Tucidide, unor motive personale, dar există o tradiţie care subliniază motivaţiile ideologice ale gestului.

Harold II (n.cca 1022-Hastings 1066), rege anglo-saxon (1066). I-a urmat cumnatului său Eduard Duhovnicul. A respins invazia regelui norvegian Harold III, dar nu a reuşit să i se opună imediat după aceea invaziei normandului Wilhelm (William) Cuceritorul, care l-a învins şi l-a ucis în lupta decisivă de la Hastings (14.X.1066).

Harold II, Dinte Albastru (m. cca 985), rege al Danemarcei (936-985). S-a convertit la creştinism în 960 iar în 975 şi-a extins dominaţia asupra Norvegiei, eliberându-se mai târziu de coroana germană şi luptând împotriva lui Otto II.

hârtie, primul proces de fabricaţie al hârtiei din scoarţă de copac este atribuit chinezului Tsai-Lun (sec. II î.Hr.). În sec. VII d.Hr. tehnica de producere a h. a fost însuşită şi de japonezi, iar în sec. VIII de către arabi, care au folosit zdrenţe mărunt tăiate şi pisate. Arabii au introdus h. în Spania şi în Sicilia, de unde s-a răspândit în Europa. În sec. XII maiştrii în fabricarea h. din Fabriano au introdus filigranul şi au adoptat formatele standard. Fabrici de hârtii s-au ridicat în sec. XIV în Italia, Franţa şi Germania, iar în urma introducerii tiparului (sec. XV-XVII) în întreaga Europă şi în America de Nord. Fabricanţii de h. olandezi din sec. XVII au introdus o maşină pentru rafinarea pastei de cârpă, cât şi obţinerea unei h. perfect albe. Inventarea în sec. XIX a unor maşini pentru producerea unei foi de h. continuă de lăţime standard într-un timp foarte scurt a determinat scăderea costurilor şi în consecinţă o creştere vertiginoasă a producţiei, fapt care a pus problema materiilor prime, cârpele folosite până atunci nemaifiind suficiente. Cercetarea s-a orientat cu succes (1854-1884) spre obţinerea de fibre de celuloză extrase din lemn de brad şi de plop. Pasta de lemn, cea chimică şi cea extrasă din zdrenţe, cât şi h. reciclată stau şi azi la baza fabricării moderne a h.

hărţi geografice, v. *cartografie*

Harun-al-Raşid, calif arab (Ray, Khorasan, 766-Tus 809). Aparţine dinastiei abbaside. Sub domnia lui, capitala Bagdad a ajuns maxima sa splendoare artistică şi culturală şi H. însuşi a devenit protagonistul legendar

al multor povestiri din *O mie și una de nopți*. Aceasta nu a împiedicat procesul de destrămare al imperiului, prin secesiunea Idrisizilor (788) și a Aghlabizilor (801).

Hasdrubal Barcas, general cartaginez (n.245-m.207 î.Hr.). Fratele mai mic al lui Hannibal, în cursul celui de-al doilea război punic a acționat în Spania și l-a învins în 211 la Ilorci pe Cnaeus Publius Scipio. Tarversând Alpii, a coborât în Italia pentru a se întâlni cu Hannibal, dar a murit în lupta de la Metaurus (207).

hasidism (ebraic.: *chassid*, pios), mișcare mistică ebraică întemeiată în jurul anului 1750 în Ucraina de către rabinul Israel ben Eliezer (1700-1788). S-a răspândit în special în zona Europei orientale (Polonia, Ungaria, Țările Române, Rusia) și în comunitățile ebraice americane în cursul sec. XX. Trăgându-și propriile rădăcini din Cabală, h. pune accent pe devotamentul și comuniunea cu Dumnezeu întru bucurie: în acest fel credinciosul (*chassid*), fără a părăsi lumea și fără a se supune ascetismului, poate atinge „nivelul potrivit". Șeful comunității hasidice este *zaddik*-ul (adică „cel drept", „sfântul"), figura carismatică și mediatoare.

Hassan II (Rabat, 1929-1999), rege al Marocului (1961-1999). Plecând de la poziția inițială filooccidentală și moderată, pentru a înfrunta violenta opoziție populară condusă de liderul socialist Ben Barka, l-a asasinat în 1965 și a suspendat constituția. Politica de forță a lui H. a continuat cu anexarea ex-Saharei spaniole (1974), care a deschis foarte lungul conflict cu Frontul Polisario de eliberare națională. Continue revolte interne, alimentate și de greaua situație economică (1981, 1988 și 1990), l-au împins în sfârșit pe suveran să propună câteva reforme constituționale pentru inițierea unui timid proces de democratizare (1992).

Hastings, bătălia de la, desfășurată la 14 octombrie a anului 1066 între saxonii conduși de regele Harold II și normanzii lui William Cuceritorul, care a triumfat și a devenit regele Angliei. A însemnat începutul cuceri normande a Angliei.

Hastings, *Warren*, administrator colonial britanic (Churchill, Oxfordshire, 1732-Daylesford 1818). La 17 ani a intrat în serviciul Companiei Indiilor Orientale, ajungând guvernatorul general al Bengalului (1773-1785). Este considerat întemeietorul puterii britanice în India, pe care a organizat-o din punct de vedere administrativ și a apărat-o împotriva atacurilor Franței și a indienilor instigați de ea (1775-1785). Pentru acuzații de ilegalitate formulate de colaboratorul său Ph. Francis și reluate de partidul *whig*, H. a suferit un lung proces (1785-1795) din care a ieșit însă achitat.

haussa, populație africană stabilită în aria cuprinsă între Ciad și Nigeria, a cărei societate este tribal-clanică, cu o economie bazată mai ales pe agricultură și comerț. Unicul izvor existent asupra istoriei h. este *Cronica de la Kano*. Se crede că populația h. a ajuns în regiunile Nigerului spre sec. XI. Convertită la islamism în sec. XV, s-a organizat în monarhii feudale dintre care au devenit faimoase emiratele Kano, Sakoto și Zaria.

Haussmann, *Georges-Eugène*, politician francez (Paris 1809-1891). Prefect, l-a urmat pe Ludovic Napoleon Bonaparte și după lovitura de stat din 1851 și începutul celui de-al Doilea Imperiu a fost prefectul Senei (1853-1869). A coordonat resistematizarea urbanistică a Parisului cu intenții estetice și politice (dărâmarea cartierelor populare centrale, crearea marilor bulevarde pe care era imposibilă construcția baricadelor). A fost destituit după un scandal.

Havana, capitala Cubei. A fost întemeiată în 1519 de conchistadorul spaniol D. Velásquez sub numele de San Cristóbal de la Habana. A fost fortificată de spanioli în 1589 ca să reziste la atacurile corsarilor englezi și al flibustierilor francezi. În 1898, în timpul luptelor cubanezilor pentru cucerirea independenței față de Spania, explozia din port a cuirasatului Maine a constituit pretextul pentru declanșarea războiului hispano-american.

Havel, *Vaclav*, om politic cehoslovac (Praga 1936). Scriitor și dramaturg, a fost în 1977 între fondatorii grupului Charta 77 (v.) și a devenit unul din principalii exponenți ai disidenței cehoslovace. De mai multe ori arestat, a fost între liderii revoluției pașnice care a dus la căderea regimului comunist. În decembrie 1989 a fost ales președinte al republicii și a început democratizarea. A demisionat în iulie 1992 pentru a nu subscrie la sciziunea dintre Republica Cehă și Slovacia care a pus capăt Cehoslovaciei. În ianuarie 1993 a fost ales președinte al Republicii Cehe. În operele sale politice a teoretizat legătura strânsă între mărturia personală de „adevăr", moralitate și viața politică: *Interogatoriu la distanță* (1986), *Puterea celor fără de putere* (1990).

Haya de la Torre, *Victor Raúl*, om politic peruan (Trujillo 1895-m.1979). Simpatizant al stângii, în 1924 a fondat APRA (v.), de tendință socialistă. În 1948 a fost constrâns la exil. Alegerea lui la președinția republicii în 1962 a fost invalidată de militari.

Haynau, *Julius Jacob von*, feldmareșal austriac (Kassel 1786-Viena 1853). A reprimat cu extremă duritate insurecția celor „zece zile" de la Brescia („hiena de la Brescia") și revoluția ungară (1849).

Heath, *Edward*, om politic britanic (Broadstairs, Kent, 1916). Conservator, a îndeplinit diverse funcții guvernamentale și apoi a fost liderul partidului (1965-1975) și prim-ministru (1970-1974). Europeist convins, în 1973 a adus Marea Britanie în CEE. După înfrângerea electorală din 1974, a fost înlocuit de M. Thacher ca lider al partidului.

Hébert, *Jacques René*, jurnalist și om politic francez (Alençon 1757-Paris 1794). În timpul Revoluției fran-

ceze a întemeiat ziarul „Le Père Duchesne" (1790), care a devenit organul extremei stângi a „turbaților" sau „hébertiștilor", cei mai aprigi susținători ai Terorii și ai cultului zeiței Rațiunea. Opozant al lui Robespierre pe care îl acuza de moderatism, pregătea o insurecție pentru a-l răsturna, când a fost incriminat în fața Convenției și ghilotinat împreună cu principalii săi partizani.

Hecateu din Milet, istoric și geograf grec (n. 560-m. cca 490 î.Hr.). Au rămas puțin fragmente din operele sale care descriau, în două cărți (*Periegeza*) pământul și în alte patru (*Genealogii*) se ocupau, în mod cronologic, de mitologie, H. încercând să-i dea interpretare științifică; a fost primul care a folosit termenul de „istorie" (din grecescul *historia*, cercetare).

Hegel, *Georg Wilhelm Friedrich*, filosof german (Stuttgart 1770-Berlin 1831). A fost profund influențat de evenimentele timpului său, de la Revoluția franceză până la redeșteptarea patriotică și naționalistă germană de la începutul sec. XIX. În 1807 a publicat *Fenomenologia spiritului*, între 1812 și 1816 *Știința logicii* și în 1821 *Principii de filosofie a dreptului*. Din 1818 a avut la Berlin catedra care fusese a lui Fichte, asumând rolul de gânditor oficial al statului prusac. Sistemul lui a constituit maxima manifestare a idealismului. H. a înțeles să readucă filosofia la știința absolută prin rațiune și spirit, dezvoltate cu metoda dialectică a continuei depășiri a adevărului. În toată dezbaterea din sec. XIX se va manifesta o confruntare între cei care considerau sistemul său închis și complet (dreapta hegeliană) și aceia care, valorizând dialectica, îl vedeau ca un motor al aspirațiilor revoluționare (stânga hegeliană cu dezvoltările sale marxiste).

■ *Gândirea politică*. H. a înțeles istoria ca o continuă evoluție a unei civilizații universale în care predominant era nivelul culturilor naționale, animate de un spirit național (*Volksgeist*) în stare de a activa prin indivizi, chiar independent de voința sau de conștiința lor. Ca produs al națiunii H. considera statul drept forma maximă de împlinire, în calitate de expresie spirituală a voinței și a destinului unei națiuni. Realizarea individului s-ar îndeplini prin urmare prin totala lui consacrare națiunii. H. a contestat așadar individualismul tipic al filosofiei engleze și franceze, însușit de revoluția din 1789; în felul acesta a atacat provincialismul și regionalismul care împiedicaseră Germania să devină un stat unitar. Cu toate că H. nu se gândea, desigur, la un stat arbitrar și despotic, ci la unul guvernat de legi și de rațiune, tezele lui au avut o vastă influență asupra succesivei elaborări doctrinare și politice a mișcărilor autoritare din sec. XIX și XX.

hegemonie, supremația unui stat, a unei națiuni sau, mai general, a unei comunități politice asupra altora; o astfel de supremație este mai ales militară, dar adesea și culturală și economică. În lumea Antichității grecești *hegemonia* a însemnat mai întâi „conducerea supremă" a șefilor militari (numiți tocmai *hegemoni*, conducători), apoi și rolul de conducător militar asumat într-o ligă de către orașul-stat cel mai important; inițial această funcție nu presupunea amestecul în politica internă a altor state, dar cu timpul (și în special în cazul Atenei și al Ligii delio-atice din sec. V î.Hr.) h. militară s-a transformat treptat într-o relație de dominație totală. După experiența hegemonică fundamentală reprezentată de dominația Romei, întreaga istorie occidentală poate fi interpretată (așa cum au făcut unii istorici germani, de la L. von Ranke la L. Dehio) ca un conflict între tendințe opuse spre o ordine politică bazată pe h. (încercările lui Carol V, ale lui Hitler, de superputerile SUA și URSS după război) și unul bazat pe echilibrul mai multor puteri (politica tradițională a Angliei).

■ *Hegemonia de clasă*. Conceptul de h. a fost dezvoltat de gândirea marxistă în special în termenii raporturilor dintre clasele sociale: în general A. Gramsci, ca reacție a reducerii h. doar la dominația forțată, a subliniat aspectele de conducere culturală și etico-politică pe care se bazează rolul conducător al unei clase dominante într-o societate modernă, complexă și bine organizată.

Hegira (arab., emigrație), fuga lui Mahomed de la Mecca la Medina (16.VII.622) eveniment considerat de musulmani ca dată de început a calendarului lor.

Heinemann, *Gustav*, om politic german (Schwelm, Westfalia, 1899-Essen 1976). Între fondatorii Uniunii Creștin-Democrate (CDU), H. a fost ministru de interne al lui Adenauer (1949-1950), dar a demisionat contestând politica de reînarmare germană. Intrat în Partidul Social-Democrat în 1957, a fost ministrul justiției (1964-1969) cu W. Brandt și din 1969 până în 1974 președinte al republicii.

Heliogabal, sau **Elagabal**, *Marcus Aurelius Antoninus* zis (n. 204-m. 222), împărat roman (218-222). Nepot al lui Septimius Severus și preot la Emesa (Siria), unde era venerat zeul soarelui, sub numele de El Gabal, a fost proclamat împărat de către legiunile din Efes în 218. A ajuns la Roma în 219, și-a dedicat întreaga energie numai spre a-și putea impune propria religie; domnia i-a fost aproape în întregime dirijată de mama sa, Iulia Moesa, care l-a îndemnat să-l adopte pe vărul său, Severus Alexander, drept urmaș. A fost ucis de către pretorieni.

Hellespont, vechiul nume al strâmtorii Dardanele.

Helsinki, acordurile de la, act final al conferinței asupra securității și cooperării în Europa (CSCE, v.), semnat la 1.VIII.1975, în care sunt enunțate principiile referitoare la: 1) securitatea în Europa și Mediterana: neamestecul în afacerile interne, inviolabilitatea frontie-

relor şi integritatea teritorială a statelor, respectul drepturilor umane şi al libertăţilor fundamentale; 2) cooperarea industrială, comercială, tehnică, ştiinţifică; 3) cooperarea în sectorul umanitar şi cultural: contacte între persoane (reunificarea familiior, căsătorii între cetăţeni aparţinând unor state diferite etc.), difuzare şi schimb de informaţii, schimburi culturale, tutela minorităţilor şi a culturilor regionale.

helveţi, trib celtic, la început stabilit în Germania de sud, care la sfârşitul sec. II î.Hr. s-a transferat în zona cuprinsă între Jura şi lacul Geneva. Încercarea h. de a se stabili în Galia în 58 î.Hr. a fost împiedicată de Caesar, care i-a silit să se reîntoarcă la vechile lor aşezări. În epoca imperială h. au făcut parte mai întâi din Galli Belgica şi apoi din Germania Superior.

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN ŞI GERMANIA

Henric I Păsărarul (n. 876-Membleben 936), rege al Germaniei (919-936). Duce de Saxonia din 912, a fost primul exponent din dinastia sa care a urcat pe tronul Germaniei, urmându-i la tron lui Conrad I de Franconia. A supus ducatele Suabia (919) şi Bavaria (921) şi a luat Lorena de la Capeţieni (925). I-a învins de slavi (929) şi pe danezi (934), iar prin victoria de la Unstrut, în 933, a pus capăt invaziilor ungurilor.

Henric II cel Sfânt (Abbach 973-Göttingen 1024), rege al Germaniei (1002-1024) şi împărat (1014-1024). Ultimul reprezentat al casei de Saxonia. A luptat mult timp (1003-1018) împotriva lui Bolesław I al Poloniei pentru dominaţia asupra Boemiei.

Henric III cel Negru (n. 1017-Bodfeld 1056), împărat (1039-1056). I-a urmat tatălui său, Conrad II Salicul şi a supus Boemia (1041), Polonia şi Ungaria (1044). În 1046 a plecat la Roma pentru a fi încoronat ca împărat şi l-a detronat pe Grigore VI, punând să fie aleşi ca papă patru episcopi germani în succesiune (Clement II, Damasus II, Leon IX şi Victor II).

Henric IV (Goslar 1050-Lièges 1106), împărat (1056-1106). Fiul al lui Henric III, i-a urmat la tron încă de copil; regenţa mamei sale, Agnes de Poitiers şi a arhiepiscopilor Hannon din Köln şi Adalbert din Bremen, care s-a prelungit până în 1065, a slăbit foarte mult autonomia imperială faţă de marii feudali şi episcopi. În aceste împrejurări, papa Grigore VII a deschis lupta pentru învestitură, interzicând orice intervenţie a împăratului în numirea episcopilor şi a abaţilor. H. a reacţionat convocând un conciliu la Worms (1076) care l-a declarat depus pe papă, care, la rândul lui, l-a excomunicat pe împărat, absolvindu-i pe supuşii lui de jurământul de fidelitate. H. a trebuit să se ducă la Canossa (1077) pentru a implora iertarea din partea lui Grigore VII, care i-a acordat-o, redându-i autoritatea. După ce a fost potolită revolta latifundiarilor germani (1077-1080), a reluat controversa cu papalitatea, restabilind vechea supremaţie şi asupra autorităţilor ecleziastice. În 1080 a fost din nou excomunicat, l-a declarat din nou depus pe papa Grigore VII, iar în conciliul de la Bressanone (1088) a pus să fie ales Clement III în locul lui. Intrând în Italia în 1084 l-a alungat pe papă de la Roma şi i-a cerut lui Clement III să-l încoroneze din nou. Conflictul a fost reluat o dată cu noul papă Urban II (1088), care, cu ajutorul unui front antiimperial, alcătuit din normanzi şi din oraşele din Lombardia, a pus din nou stăpânire pe Roma (1093) şi l-a proclamat rege al Italiei pe Conrad, primul născut rebel al lui Henric. Împăratul n-a reuşit să reziste acestei noi opoziţii: excomunicat de Pascal II, a fost victima rebeliunii şi a celui de al doilea fiu al său Henric, care în 1105 l-a detronat, punând mâna pe putere în anul următor.

Henric V (Goslar 1081-Utrecht 1125), împărat (1106-1125). L-a silit pe tatăl său Henric IV să abdice şi în 1106 a fost încoronat rege al Germaniei. Un prim acord cu papa Pascal II în privinţa învestiturilor (renunţare la alegerile episcopale în schimbul restituirii bunurilor donate de Carol cel Mare Bisericii, 1111) a fost retractat de papă în momentul izbucnirii unei noi revolte a feudalilor germani. Excomunicat, H. a răspuns mai întâi punând să fie ales antipapă Grigore VIII, apoi încheind cu Calixt II concordatul de la Worms (1122), care a pus capăt lungii dispute prin recunoaşterea libertăţilor ecleziastice.

Henric VI (Nijmegen 1165-Messina 1197), împărat (1190-1197). I-a urmat tatălui său Frederic I Barbarossa. Căsătoria cu Constanţa de Altavilla (1186) i-a dat dreptul de succesiune la tronul normand al Siciliei şi Apuliei, pe care l-a obţinut, însă, abia în 1195, după moartea lui Tancredi di Lecce. Trecând peste ostilitatea papei şi a marilor latifundiari germani, a condus cu hotărâre Italia meridională reprimând revoltele baronilor; a încercat în zadar să unească într-un singur regat domeniile sale.

Henric VII de Luxemburg (Valenciennes cca. 1275-Buonconvento 1313), împărat (1308-1313). Fiu al lui Henric III de Luxemburg, în 1311 a intrat în Italia pentru a fi încoronat ca împărat, cu intenţia de reinstaura autoritatea centrală a imperiului, dar a fost contracarat de guelfi, în frunte cu Robert de Anjou. Încoronat la Roma în 1312, a murit de malarie sau poate a fost asasinat chiar de guelfi.

ANGLIA

Henric I (Selby 1068-Lyons-la-Forêt 1135), rege al Angliei (1100-1135). Cel de-al patrulea fiu al lui William Cuceritorul, i-a urmat la tron fratelui sau, William cel Roşu, trecând peste drepturile fratelui mai mare Robert, duce de Normandia, angajat în luptele de pe Pământul Sfânt. Pentru a se bucura de aprobarea mai marilor regatului a promulgat *Carta libertăţilor*, prin care abolea

dreptul regelui de a interveni în chestiunile feudale şi judiciare. În 1106 l-a învins definitiv şi l-a întemniţat pe fratele său Robert, anexând Normandia la regatul Angliei. În 1107 (compromisul de la Beck) a pus capăt disputei cu privire la învestiturile bisericeşti care-l învrăjbiseră cu Anselm din Canterbury, primat al Angliei. În 1120 l-a înfrânt pe Ludovic VI al Franţei şi i-a potolit pe baronii normanzi, care se răsculaseră.

Henric II (Le Mans 1133-Chinon 1189), rege al Angliei (1154-1189). Fiu al lui Geoffroi V Plantagenet, conte de Anjou şi al Matildei, fiica lui Henric I al Angliei, în 1150 a primit ducatul Normandiei. În 1151, după moartea tatălui său, a moştenit Anjou, Touraine şi Maine; în 1152 s-a căsătorit cu Eleonora de Aquitania, repudiată de Ludovic VII al Franţei, primind ca zestre Aquitania şi Poitou. În 1153 a invadat Anglia şi a cucerit tronul. Urmând exemplul bunicului său din partea mamei, a consolidat autoritatea regală, limitând iniţiativele baronilor. În 1164 a promulgat *Constituţiile de la Clarendon*, care-i supuneau şi pe clerici jurisdicţiei tribunalului regelui, determinând opoziţia arhiepiscopului de Canterbury, Thomas Becket: H. a fost făcut răspunzător de asasinarea acestuia (1170). În 1171 a cucerit Irlanda şi Wales (Ţara Galilor), apoi (1173-1174) cu ajutorul celor mai mulţi dintre baroni şi al clerului a reprimat o primă revoltă organizată de fiii săi Henric, Geoffroi şi Richard, susţinuţi de soţia sa Eleonora şi de asemeni de Ludovic VII al Franţei şi de William al Scoţiei. Deosebit de însemnată a fost contribuţia lui H. la crearea dreptului comun englez: a extins şi a perfecţionat sistemul de acuzarecu ajutorul juraţilor; împreună cu Marea Curte cu juri din 1179 a pus bazele metodei pentru determinarea dreptului de proprietate, cu scopul de a evita să se recurgă la duel; în 1181, împreună cu Curtea cu juri pentru arme, a reorganizat miliţiile nefeudale, formate în întregime din oameni liberi. Din 1187 însă noi lupte între fiii săi Richard Inimă de Leu şi Ioan Fără de Ţară, pentru succesiunea la tron, au dus la pierderea unor întinse regiuni engleze stăpânite în Franţa.

Henric III (Winchster 1207-Westminster 1272), rege al Angliei (1216-1272). I-a urmat la tron tatălui său, Ioan Fără de Ţară, şi prin câteva expediţii dezastruoase în Franţa, a agravat serios condiţiile financiare ale coroanei, aşa încât a trebuit să accepte *Statutele de la Oxford* (1258), prin care baronii au instituit un consiliu pentru a-l ajuta pe rege la conducerea ţării. După ce au fost anulate *Statutele*, H. a declanşat războiul împotriva baronilor (1261-1265), câştigat de fiul său Eduard, care de atunci a condus de fapt regatul.

Henric IV (Bolingbroke, Lincolnshire 1366-Westminster 1413), rege al Angliei (1399-1413). Fiul al lui John of Gaunt şi al lui Blanche de Lancaster, a aderat în 1387 la opoziţia nobililor împotriva lui Richard II, provocându-i în felul acesta căderea în 1399 şi cucerind coroana pentru sine. A pus bazele dinastiei Lancaster. În 1402 a stăvilit atacurile scoţienilor, iar din 1402 până în 1409 s-a străduit să reprime răscoala din Wales şi pe aceea a fiului său, viitorul Henric V.

Henric V (Monmouth 1387-Vincennes 1422), rege al Angliei (1413-1422). I-a urmat la tron tatălui său Henric IV. Reprimând revolta lollarzilor (v.), a reluat Războiul de o sută de ani, învingându-i pe francezi la Azincourt. În 1417 a invadat Normandia, iar în 1420 a încheiat tratatul de la Troyes, prin care obţinea mâna Caterinei, fiica regelui Franţei, Carol VI şi devenea regent al regatului Franţei în defavoarea delfinului Carol (viitorul Carol VII).

Henric VI (Windsor 1421-Londra 1471), rege al Angliei (1422-1461 şi 1470-1471). Urmându-i tatălui său, Henric V, pe tronul Angliei şi pe cel al Franţei, l-a pierdut pe acesta din urmă prin înfrângerea suferită în Războiul de o sută de ani (1453). Dezechilibrul său mintal din ce în ce mai evident a provocat în 1455 un conflict între pretenţiile de succesiune ale lui Richard, duce de York şi cele ale casei de Lancaster, care a degenerat în războiul celor două roze (v.). În 1461, H. a fost detronat şi înlocuit de Eduard IV de York; şi-a recucerit tronul pentru scurt timp în 1470, dar a fost din nou înfrânt şi închis în Turnul Londrei, unde a şi murit, probabil asasinat.

Henric VII Tudor (Pembroke Castle 1457-Richmond 1509), rege al Angliei (1485-1509). Fiu al lui Edmond Tudor şi al Margaretei de Beaufort şi pretendent la tronul Angliei din partea ramurii de Lancaster, l-a înfrânt şi l-a ucis pe regele Richard III în bătălia de la Bosworth (1485) şi a fost încoronat, punând bazele dinastiei Tudor. Căsătoria cu Elisabeta de York (1486) a pus capăt războiului celor două roze şi i-a consolidat poziţia pe tron. A redresat prestigiul şi autoritatea coroanei, stăpânind fără ajutorul parlamentului şi sprijinindu-se pe burghezia negustorească. A consolidat poziţia Angliei în Europa şi a întărit legăturile cu Scoţia.

Henric VIII Tudor (Greenwich 1491-Westminster 1547), rege al Angliei (1509-1547) şi al Irlandei (1541-1547). Fiu al lui Henric VII, a devenit rege al Angliei prin moartea fratelui său Arthur, şi s-a căsătorit cu văduva acestuia, Caterina de Aragón, după ce a obţinut dispensă din partea papei Iuliu II. De la ea a avut o fiică, Maria (1516), viitoarea regină.

■ *Anglia în contextul european*. Intrat (1511) în Liga sfântă împotriva lui Ludovic XII al Franţei, a obţinut asupra lui, împreună cu împăratul Maximilian I, victoria de la Guinegatte (1513). În timpul absenţei sale, cumnatul său, Iacob IV al Scoţiei, a invadat Anglia, dar a fost înfrânt şi ucis la Flodden (1513). H. a făcut pace cu sora sa, Margareta, regina Scoţiei, iar în 1514 şi cu Franţa. Aflându-se sub influenţa cardinalului Th. Wolsey, ministru său (1514-1529), a încercat să păstreze o

poziţie de echilibru în luptele dintre imperiu şi Franţa pentru a împiedica consolidarea unor periculoase hegemonii în Europa. A fost mai întâi de partea lui Carol V împotriva Franţei (1523) şi apoi de partea Franţei între 1526-1529.

■ *Conflictul cu papalitatea.* În 1521 a scris o broşură împotriva lui M. Luther şi aceasta i-a atras din partea papei Leon X conferirea titlului de *defensor fidei*. Dar începând din 1527, în urma refuzului papei Clement VII de a anula căsătoria sa cu Caterina (care nu-i dăduse moştenitori bărbaţi) a intrat în conflict cu Roma. Cu sprijinul lui Th. Cranmer, viitorul arhiepiscop de Canterbury, H. a pus să-i fie declarată nula căsătoria şi să-i fie confirmată cea cu Anna Boleyn care fusese celebrată în secret (1533). În urma acestei fapte, a fost excomunicat de papa Clement VII (III.1534), dar el a refuza să recunoască autoritatea papei printr-un act emis de parlament (*Actul de supremaţie*) care recunoştea în suveran pe şeful suprem al Bisericii anglicane (v. anglicanism). Această decizie schismatică îşi găsea sprijin în nemulţumirea Bisericii engleze provocată de taxa impusă în favoarea papei şi a îmbogăţirii ordinelor monastice. Din nou excomunicat de papa Paul III (VI. 1535), H. a înăbuşit orice opoziţie internă dând ordin să fie executaţi capii opoziţiei catolice, cardinalul John Fisher şi Thomas Morus (1535). A pus la cale apoi suprimarea ordinelor religioase şi confiscarea bunurilor lor (1536-1540). În această etapă s-a folosit de colaborarea lui Th. Cromwell şi pentru a-şi consolida propria putere absolută în faţa nobilimii. Cromwell şi Cranmer au încercat să sprijine o evoluţie a Bisericii anglicane spre luteranism, dar H., contrar acestei tendinţe, a propus aprobării Camerei Lorzilor în 1539 o profesiune de credinţă antiprotestantă din punct de vedere teologic (*Actul celor Şase Articole*). Grija sa obsedantă pentru succesiune a dus la alte noi tentative matrimoniale. După ce a pus să fie condamnată la moarte (19.V. 1536) pentru adulter Anna Boleyn, care-i dăduse încă o fiică, Elisabeta (1533), s-a căsătorit ulterior cu Jane Seymour (de la care l-a avut pe Eduard, moştenitorul tronului Angliei), cu Anna de Clèves, Caterina Howard şi Caterina Parr.

■ *Creşterea puterii engleze.* În timpul domniei sale s-a realizat unirea Angliei cu Wales (136) şi s-a desăvârşit supunerea Irlandei, H. declarându-se rege al acesteia (1541). În ciuda războiului din 1542, n-a reuşit să aducă Scoţia sub stăpânirea sa. Ostilitatea faţă de Franţa a dus la o nouă alianţă cu Carol V. Campania militară împotriva Franţei (1544-1545), deşi deosebit de costisitoare, a dus, însă, numai la o ocupare de scurtă durată a regiunii Boulogne. Pentru a putea face faţă cheltuielilor de război, H. a contactat împrumuturi cu dobânzi foarte ridicate la bancherii din Anvers, fapt care a dus la devalorizarea monedei şi garantarea lor cu imensele bogăţii provenite din desfiinţarea mănăstirilor.

CASTILIA ŞI LEÓN

Henric II Magnificul (Sevilla cca. 1333-Burgos 1379), rege al Castiliei şi Leónului (1366-1279). Fiu natural al lui Alfons XI, s-a opus fratelui său vitreg Pedro I cel Crud, rege în 1350. A cucerit, cu ajutorul lui Carol V al Franţei şi al aragonezilor, o mare parte a Castiliei şi a fost ales rege în 1366. A pierdut la început tronul datorită lui Pedro, care s-a aliat cu Anglia, dar în 1369 l-a omorât, iar de atunci a putut să stăpânească fără a mai fi împiedicat şi contestat.

FRANŢA

Henric II de Valois (Saint-Germain-en Laye 1519-Paris 1559), rege al Franţei (1547-1559). Fiu al lui Francisc I, s-a căsătorit cu Caterina de Medici (1533) şi a fost influenţat de mediul italian al soţiei, pe lângă intrigile familiei de Guise, Coligny şi ale Dianei de Poitiers, favorita sa. În politica internă s-a străduit să consolideze puterea monarhiei într-o perioadă de grave frământări şi luptând împotriva calviniştilor. A continuat războiul împotriva împăratului Carol V, aliindu-se cu otomanii şi cu principii luterani germani (1552). A reuşit să pună stăpânire pe trei episcopii: Metz, Toul şi Verdun şi să smulgă oraşul Calais din mâna englezilor (1588) în ciuda înfrângerii suferite din partea lui Filip II al Spaniei la Saint Quentin. A semnat în cele din urmă pacea de la Cateau-Cambrésis (1559) care a pus capăt războaielor din Italia, stabilind hegemonia Spaniei asupra peninsulei.

Henric III de Valois (Fontainebleau 1551-Saint Cloud 1589), rege al Franţei (1574-1589). Cel de-al treilea fiu al lui Henric II şi al Caterinei de Medici, ultimul dintre Valois, a fost ales rege al Poloniei datorită intrigilor mamei sale (1573), dar a revenit în Franţa în anul următor pentru a-i urma la tron lui Carol IX. În ciuda căsătoriei sale cu Luiza de Lorena, homosexualitatea sa a continuat să-l expună intrigilor favoriţilor săi. A luptat împotriva hughenoţilor, semnând pacea de la Beaulieu (1576), dar s-a ţinut departe de partidul catolicilor intransigenţi, organizaţi în Liga catolică şi avându-l în frunte pe Henric de Guise. Redeschizându-se ostilităţile dintre catolici şi calvinişti (1584) a fost antrenat în războiul „Celor Trei Henrici". Silit să fugă din Paris (1588), a convocat Stările Generale la Blois, unde a ordonat să fie asasinat Henric de Guise şi fratele acestuia, cardinalul de Lorena. A murit înjunghiat la rândul său de călugărul Jacques Clément.

Henric IV de Bourbon (Pau 1553-Paris 1610), rege al Navarrei (1572-1610) şi al Franţei (1589-1610). Fiu al lui Antoine de Bourbon şi al Jeannei d'Albret, regina Navarrei, a fost educat în spiritul credinţei calviniste şi sub tutela lui G. de Coligny a devenit şeful partidului hughenot. S-a căsătorit cu Margareta de Valois, sora

regelui Carol IX, (căsătoria va fi anulată în 1599, i Henric se va căsători cu Maria de Medici). A reuşit să scape din masacrul din noaptea Sf. Bartolomeu (1572), abjurând pentru moment doctrinele calviniste. A revenit în fruntea armatei hughenote, iar după moartea ducelui d'Alençon, fratele regelui Henric III, a devenit moştenitorul coroanei Franţei.

■ *Cucerirea puterii.* După ce a murit şi Henric III (1589), H. n-a fost recunoscut drept rege legitim de către catolici şi a reuşit să pună mâna pe tron numai cu ajutorul armatelor, împotriva Ligii catolice şi o dată cu convertirea sa definitivă la catolicism. H. a intrat în Paris abia în 1594. În timpul domniei sale a reuşit să înlăture ameninţarea unei invazii spaniole (tratatul de la Vervins, 1598) şi a adus pacea internă punând capăt războaielor religioase. Prin edictul din Nantes (1598), H. a recunoscut catolicismul ca religie de stat, dar le-a acordat hughenoţilor libertate de cult, redobândirea drepturilor cetăţeneşti şi păstrarea a numeroase fortăreţe drept garanţie a libertăţilor.

■ *Întărirea statului.* H. s-a angajat în consolidarea autorităţii regale şi în reorganizarea statului. În 1604 a decretat ca fiind posibil de cumpărat şi moştenit funcţiile birocratice, făcând să intre în felul acesta sume substanţiale în visteria statului şi atrăgându-i de partea lui pe magistraţi. Redresarea financiară a fost încredinţată ministrului hughenot, deosebit de capabil, M. de Sully, care a dus o politică mercantilă pentru a stimula agricultura şi pentru a încuraja înfiinţarea de manufacturi textile (stofe şi mătăsuri). În politica externă, l-a obligat pe ducele de Savoia să-i cedeze Bresse, Bugey, Valromey şi Gex (tratatul de la Lyon, 1601). Împotriva permanentei ameninţări a Habsburgilor s-a aliat cu elveţienii şi cu principii protestanţi germani, redeşteptând în felul acesta ostilitatea extremiştilor catolici care probabil, au fost inspiratorii asasinării, comise de F. Ravaillac.

Bibliografie: J. J. Scarisbrik, *Henric VIII*, tr. it., Il Mulino, Bologna 1984.

PORTUGALIA

Henric Navigatorul, infante al Portugaliei (Porto 1394-Cabo de Sagres 1460). Fiu al lui João I, rege al Portugaliei, a întărit flota portugheză, înfiinţând şi conducând la Sagres un arsenal, un observator şi o şcoală de cartografie şi de navigaţie. În căutarea de noi rute spre Orient, a încurajat explorările de-a lungul coastelor atlantice ale Africii care i-au adus Portugaliei Madera (1418), Azore (1432-1437), Rio de Oro (1436), zona de coastă a Senegalului şi a Guineii.

SAXONIA ŞI BAVARIA

Henric Leul (Ravensburg cca. 1129-Braunschweig 1195), duce al Saxoniei (1142-1180) şi al Bavariei (1156-1180). Fiul al ducelui de Bavaria, Henric X cel Trufaş, a refuzat să vină în ajutorul împăratului Frederic I Barbarossa în lupta împotriva Ligii lombarde şi din această cauză a fost exilat şi deposedat de ducatele de Bavaria şi Saxonia (1180); refugiindu-se pe lângă Henric II al Angliei, a încercat în zadar să-şi recucerească domeniile, care au rămas limitate doar la Braunschweig şi Lüneburg.

heptarhie, denumire a celor şapte regate anglo-saxone din Britannia în sec. V-IX: Essex, Sussex, Wessex, întemeiate de saxoni; East Anglia, Mercia şi Northumbria, întemeiate de angli; Kent întemeiat de iuţi.

Heraclius (Cappadocia cca 575-Constantinopol 641), împărat bizantin (610-641). A ajuns la putere răsturnându-l pe împăratul Focas. După ce a făcut un compromis cu avarii, care făceau presiuni dinspre nord asupra imperiului (619), a organizat în 622 o contraofensivă împotriva înaintării perşilor sasanizi şi l-a silit pe regele persan Chosroe II să capituleze şi să se retragă (629). Între 634 şi 642 însă, a fost pus în situaţia de a se împotrivi expansiunii arabilor şi a trebuit să le cedeze Siria, Egiptul şi Palestina. A fost primul care şi-a luat numele de *basileus* şi a impus limba greacă drept limbă oficială.

heraldică, disciplină care studiază armele şi stemele nobiliare, precum şi ierarhia nobiliară. Folosirea stemelor ca figuri distinctive era cunoscută încă din Antichitate, dar a început să fie folosit ca sistem de identificare personală şi familială, după cum este cunoscut azi, din perioada cruciadelor (sec. XI). Necesitatea practică de a fi recunoscut de tovarăşii de arme i-a determinat pe cavaleri să-şi împodobească scuturile şi coifurile cu desene bogat colorate, vizibile de departe, creând în acelaşi timp exigenţa de a avea experţi capabili să recunoască de pe stemă dacă se aflau în faţa unui prieten sau duşman. Aceasta a fost sarcina iniţială a heralzilor (a căror prezenţă în luptă este pentru prima dată atestată în 1173 în bătălia de la Drincourt în Normandia) care cu timpul s-a extins la cunoaşterea drepturilor, genealogiilor, stemelor şi titlurilor familiilor nobile locale şi străine. În funcţia şi instituţia heralzilor, codificate în norme şi legi precise la sfârşitul sec. XII, şi-a avut originea h. În sec. XVII h. a dobândit caracterul de disciplină riguroasă, astfel încât a devenit în sec. XIX o ştiinţă auxiliară a istoriei. Sursele sale principale sunt strângerea stemelor, registrelor genealogice, diplomelor de nobilime, actelor de învestitură; o documentaţie preţioasă poate fi culeasă din artele plastice, sigilii, monede, picturi, goblenuri. Pentru h. elementele esenţiale de studiu sunt scutul, coiful, coroanele, armele, figurile şi motto-urile. Pentru a reglementa problema titlurilor nobiliare, a stemelor şi titlurilor onorifice, în 1869 a fost creată în Regatul Italiei Comisia Heraldică, desfiinţată mai apoi când a intrat în vigoare constituţia

republicană, care prin dispoziţia a XIV-a nu recunoaşte titlurile nobiliare. Un birou pe lângă preşedinţia Consiliului de Miniştri reglementează acordarea de steme şi drapele provinciilor, instituţiilor spirituale, precum şi recunoaşterea titlurilor nobiliare pontificale.

Herder, *Johann Gottfried*, filosof şi scriitor german (Mohrungen 1744-Weimar 1803). Teolog şi pastor luteran la Königsberg şi Riga, a fost un gânditor aflat la graniţa dintre iluminism şi romantism. Studiile sale despre limbaj ca expresia a *Volksgeist* (spirit naţional), au stat la baza importantelor concepte ale naţionalismului din sec. XIX. Natura şi umanitatea sunt văzute de el convergând şi dezvoltându-se providenţial (*Idei pentru o filosofie a istoriei umanităţii*, 1784-1791).

hernici, veche populaţie italică, locuind în zona interioară din Latium, la sud-est de Roma. Aliaţi cu romanii (486. î.Hr.) au luptat mult timp împotriva ecvilor şi a volscilor. Răsculându-se mai târziu împotriva romanilor, au fost supuşi în 306 î.Hr.

Herodot, istoric grec (Halicarnas cca 484-Thurioi sau Atena cca 425 î.Hr.). Bun cunoscător al lumii mediteraneene şi al celei orientale graţie unui lung şir de călătorii, a aplicat pentru prima dată studiul documentelor la reconstituirea istoriei războaielor persane în *Istoriile* sale, în care a narat şi istoria lidienilor, perşilor, egiptenilor, babilonienilor, sciţilor, folosind numeroasele date etnografice şi geografice strânse şi care fac din ele un izvor preţios chiar şi în prezent. Valoarea literară a operelor sale şi noutatea metodelor sale au făcut ca încă din perioada clasică să fie considerat „părintele istoriei"

Herriot, *Édouard*, om politic francez (Troyes 1872-Lyon 1957). Preşedinte al Partidului Radical (1919-1957), lider al victoriosului „cartel" al stângii, a fost prim-ministru (1924-1925, 1932). Preşedinte al Camerei în urma victoriei Frontului Popular (1936-1940), a fost adversarul regimului filonazist de la Vichy şi din această cauză deportat în Germania (1944). A fost preşedinte al Adunării Naţionale din 1947 până în 1954.

Herţegovina, v. Bosnia-Herţegovina.

heruli, veche populaţie germanică, al cărei loc de origine era în Peninsula Scandinavă. În jurul anului 260 un grup de h. s-a aliat cu goţii în dorinţa de a invada regiunile greceşti şi a întemeiat un regat pe malurile Dunării în nordul Traciei. Invazia lor în Italia şi în Roma (476) sub regele Odoacru a dus la căderea Imperiului roman; au fost exterminaţi de longobarzi.

Herzen, *Aleksandr Ivanovici*, scriitor şi om politic rus (Moscova 1812-Paris 1870). Condamnat şi exilat în 1834 pentru ideile sale socialiste radicale, s-a reîntors la Moscova în 1840, dar controlul continuu al poliţiei ţariste l-a constrâns din nou să emigreze, mai întâi în Franţa şi a apoi la Londra. În lucrări diverse între care *Poporul rus şi socialismul* (1855), a susţinut idei slavofile moderate, bază a populismului rus, care vedea în tradiţionala comunitate din sate (*obşcina*) pârghia schimbării socio-politice. A lăsat o autobiografie: *Trecut şi gânduri* (1861).

Herzl, *Theodor*, scriitor şi om politic evreu ungur (Budapesta 1860-Edlach, Viena, 1904). Corespondent la Paris al „Neue Freie Presse", a asistat la dezlănţuirea sentimentelor antisemite cu ocazia procesului Dreyfus. A elaborat atunci ideea întemeierii unui stat ebraic independent şi a expus-o în volumul *Statul evreiesc* (1896), care a trezit critici aspre chiar din partea comunităţilor evreieşti europene. În august 1897 a reunit la Basel primul congres sionist (v. sionism), care a însemnat începutul unei mişcări orientate spre achiziţionarea de terenuri în Palestina pentru un habitat evreiesc, garantat de dreptul internaţional.

Hess, *Ruldof*, om politic german (Alexandria, Egipt-1894-Berlin 1987). Nazist din 1920, a fost la închisoare cu Hitler după eşuatul puci de la München din 1923 şi l-a ajutat la redactarea lui *Mein Kampf*. A fost una dintre cele mai importante notabilităţi ale nazismului şi în 1934 Hitler l-a desemnat al doilea pe lista de succesiune după Göring. Pentru motive niciodată clarificate, poate purtător al unui mesaj de pace al lui Hitler pentru Churchill, la 10.V.1941 H. a zburat în Scoţia. Închis de către englezi, a fost judecat la Nürnberg şi condamnat la închisoare pe viaţă. A murit, probabil, prin sinucidere, în închisoarea de la Spandau, după o foarte lungă detenţie.

Hessa (Hessen), regiune istorică din Germania între Rin, Main şi Weser. Ridicat la rangul de langraviat (1264), H. a atins cu Filip cel Mărinimos (1509-1567) puterea maximă. La moartea acestuia domeniul a fost împărţit în H.-Kassel sau H. electorat, aparţinând fiului lui, Wilhelm cel Înţelept şi în H.-Darmstadt, aparţinând fiului Georg. Cu Wilhelm I (1785-1821) suveranii de H.-Kassel au obţinut demnitatea de principi electori ai Sfântului Imperiu Roman (1803). Aliat al Austriei în războiul împotriva Prusiei, H. a fost ocupat de Prusia (1866). H.-Darmstadt s-a aliat cu Napoleon şi a obţinut titlul de mare ducat (1806). La Congresul de la Viena (1815), H.-Darmstadt a cedat Prusiei teritorii în Westfalia şi a obţinut în compensaţie teritorii renane, precum şi Mainz şi Worms. A făcut parte *Zollverein* (1828); în 1866 H.-Kassel a trebuit să cedeze Prusiei Homburg şi Biedenkopf. Actualmente H. este un land al Germaniei; H. renană face parte din landul Renania-Palatinat.

Heydrich, *Reinhard*, om politic german (Halle 1904-Praga 1942). Şef al Gestapoului şi al poliţiei criminale (1934-1939), în septembrie 1941 a fost numit „protector al Reichului" în Boemia şi Moravia, unde a desfăşu-

rat o sălbatică activitate represivă. A murit în urma unui atentat înfăptuit de Rezistența cehoslovacă.

hicsoși, populații semite care au dominat Egiptul din 1370 până în 1560 î.Hr.; numele le-a fost dat de către istoricul egiptean Manethon (sec. III î.Hr.). Mai mult decât de invazii, e vorba de inflitrări progresive sub presiunea invaziilor indo-europene din cel de-al doilea mileniu î.Hr. După cucerirea Memphisului, h. s-au considerat suveranii legitimi ai întregului Egipt și au adoptat titulatura și însemnele faraonilor, constituind cea de-a XV-a și a XV-a dinastie. Au fost alungați de Kamosis și Ahmosis I, faraoni thebani din a XVII-a și a XVIII-a dinastie.

Hidalgo y Costilla, *Miguel*, preot mexican (Coralejo 1753-Chihuahua 1811). A fost în fruntea insurecției care a inițiat (1810) lupta pentru independența Mexicului față de Spania; capturat de spanioli, a fost împușcat.

Hideyoshi, *Toyotomi*, mercenar și om politic japonez (Nakamura 1536-Fushimi 1598). De origine umilă, mercenar și apoi general al lui Oda Nabunaga, a reușit să devină *kampaku* (maestru al palatului) în 1585, supunând pe rebelii *daimyo*. După două secole de războaie civile și de dezordini, s-a angajat să refacă autoritatea centrală, unificând în mod definitiv Japonia și relansând activitățile comerciale; a încercat în două rânduri să cucerească Coreea (1592, 1597).

Hieron I, tiran al Siracuzei (m. Catania 467 sau 466 î.Hr.). Frate și succesor al lui Gelon, a accentuat aspectele personale și represive ale puterii tiranice, fiind însă în același timp un mecenat și protector al literelor. A pus stăpânire pe Catania și și-a extins influența în afara Italiei meridionale învingând pe etrusci în apropiere de Cumae (474).

Hilferding, *Rudolf*, om politic și economist german de origine austriacă (Viena 1877-Paris 1941). Militant social democrat, între principalii exponenți ai austromarxismului (v.), pacifist convins, a fost parlamentar și ministru de finanțe (1923 și 1928-1929). Constrâns la exil în Franța la venirea nazismului, a fost arestat și ucis după căderea Parisului. Eseul lui *Capitalul financiar* (1910) constituie unul din punctele de referință ale analizei marxiste a imperialismului.

hiloți, în antica Spartă erau sclavii rurali. H. laconieni erau autohtonii din Laconia, supuși la sfârșitul celui de-al doilea mileniu î.Hr. de către aheo-dorieni. Alți h., messenieni au fost, în schimb, aserviți de Sparta între a doua jumătate a sec. VIII și prima jumătate a sec. VII î.Hr. În cadrul social al Spartei, h. formau cea de-a treia și cea mai joasă clasă. Nu puteau fi condamnați la moarte, nici vânduți în afara țării și nici liberați fără un decret public. În război, își urmau stăpânii.

Himera, colonie fondată (la jumătatea sec. VII î.Hr.) de către calcidienii din Zancle (Messina) pe coasta septentrională a Siciliei. A fost teatrul unei mari bătălii (480 î.Hr.) în care Cartagina a fost învinsă de Teron, tiranul din Agrigent. A fost rasă de pe fața pământului de către Cartagina în 409 î.Hr. Fugarii din cetate s-au stabilit la *Thermae Himerenses*, 10 km mai la vest.

Himmler, *Heinrich*, om politic german (München 1900-Lüneburg 1945). Șeful suprem al SS, din 1929 șef al Gestapo, a contribuit la eliminarea lui Röhm și SA (30.VI.1934). A reprimat adversarii regimului, organizând lagărele de concentrare. Alături de R. Hess și H. Göring a fost între cei mai influenți colaboratori ai lui Hitler; în 1943 a fost numit ministru de interne. În timpul celui de-al doilea război mondial a organizat așa-zisa „soluție finală" pentru exterminarea evreilor (v. holocaust). În preajma prăbușirii Germaniei a încercat să ia legătura cu Aliații, dar a fost denunțat de Bormann lui Hitler, care l-a destituit. Arestat de englezi, s-a sinucis.

Hindenburg, *Paul Ludwig von Beneckendorff und von*, militar și om politic german (Posen, Poznań, 1847-Neudeck, Prusia Orientală, 1934). În primul război mondial, în calitate de comandant al armatei a VIII-a a oprit înaintarea rusă în Prusia Orientală prin victoriile de la Tannenberg, la Lacurile Mazuriene și la Łodz (1914). În noiembrie 1914 a fost numit feldmareșal și a obținut comanda întregului front oriental, iar în august 1916 a devenit comandant suprem. Cu constanta colaborare a generalului E. Ludendorff, alături de el din 1914, a consolidat frontul occidental construind un complex de fortificații (li ia H.) și a condus strălucite ofensive, dar nu a putut să evite înfrângerea finală, iar în octombrie 1918 a trebuit să ceară guvernului să înceapă tratative de pace. Conservator și naționalist, în 1925 a fost ales președinte al republicii germane; în 1932 a fost reales cu 53% din voturi contra celor 38,8% ale lui Hitler, pe care l-a numit cancelar în 1933. Moartea lui a lăsat drum liber instaurării totalitarismului nazist.

hinduism, religie practicată în India desprinsă din vedism (cca 1500-900 î.Hr.) și din brahmanism (cca 900-400 î.Hr.). Această repartizare nu corespunde în realitate sentimentului religios al credincioșilor, care preferă să denumească credința lor în mod simplu brahmanism (v.). Premisa h. este oricum religia vedică proprie popoarelor ariene stabilite în India în prima jumătate a mileniului al II î.Hr. Spre deosebire de alte mari religii, h. nu are un fondator recunoscut.

■ *Baza doctrinară*. Punctul fix al h. este credința că realitatea este una, întrucât „totul este Brahman", unicul absolut, pentru care lumea, oamenii, lucrurile nu sunt decât un chip. Chiar și omul trece printr-un ciclu continuu de nașteri și re-nașteri, în așteptarea întoarcerii în Brahman, deci în unica Origine a tuturor lucrurilor, printr-un proces de eliberare personală. Și triada fundamentală a divinităților h. corespunde complexității și

unității aspectelor universului: Brahma, personificare masculină a lui Brahman, este ordonatorul universului; Visnu, cu încarnările sale ca Rama sau Krishna, este forța conservatoare; Shiva, cea distrugătoare sau mai bine zis transformatoare.

■ *Răspândirea hinduismului.* Este numeric a treia comunitate religioasă din lume, h. fiind înrădăcinat mai ales în India, unde adepții săi constituie 80% din populație. De altfel concepția sacră a brahmanilor (practicanți ai cultului și elita intelectuală) și regulile rigide legate de fiecare castă (v.) au contribuit la modelarea profundă a societății indiene, dar au redus mereu capacitatea de extindere a h. În interiorul h. s-au consolidat cu timpul diverse curente și interpretări. În plus există nenumărate norme și practici de eliberare (între care practicile yoga) și influențe ale maeștrilor (guru), fondatori la rândul lor de diverse școli de spiritualitate.

■ *Neohinduismul.* În sec. XVIII și XIX, puși față în față cu expansiunea creștinismului, diverși exponenți ai h. au solicitat o mișcare de reformă capabilă să salveze valorile tradiției hinduse și să depășească rigidul sistem de caste. Între aceștia au fost R. Mohan Roy (1772-1833), R. Paramahamsa (1836-1886) și S. Vivekananda (1862-1902), fondatorul Ramakrishna Mission, un organism care desfășoară o muncă socială și culturală de mare importanță în India contemporană. Alții ca poetul R. Tagore (1861-1941), au fost adepții unei viziuni sincretice a religiei.

Hippias, tiran al Atenei (m. după 490 î.Hr.). Fiul cel mare al lui Pisistrate, devenit tiran în 527 î.Hr., a guvernat cu blândețe, dar uciderea fratelui său Hipparh în atentatul lui Harmodios și Aristogiton (514) l-a împins să-și înăsprească regimul. Când în 510 Atena a fost ocupată de Alcmeonizi, H. a fost constrâns să fugă și s-a refugiat la Darius al Persiei, alături de care a luptat la Maraton în 490.

Hippocrat, medic grec (Cos cca 460-377 î.Hr.). Îi este atribuit *Corpus Hippocraticum,* culegere de tratate care cuprindeau știința medicală a vremii (cea mai amplă colecție științifică a Antichității ajunsă până la noi). „Jurământul lui Hippocrat" este rostit împreună cu normele deontologice ale medicului.

Hirohito (Tokyo 1901-1989), împărat al Japoniei (1926-1989). A fost primul principe moștenitor japonez care a făcut o călătorie în străinătate (1921); puțin după reîntoarcere a fost numit regent și în 1926 i-a urmat tatălui său Yoshihito ca împărat. Sub domnia lui, Japonia a dus o politică imperialistă demonstrată și în participarea la cel de-al doilea război mondial. După capitularea japoneză din 1945, SUA a impus țării transformarea în monarhie constituțională: H. și-a pierdut astfel tradiționalele prerogative divine, dar a rămas simbolul unității naționale.

Hiroshima, oraș în Japonia, complet distrus la 6.VIII.1945, în faza finală a celui de-al doilea război mondial, prin lansarea primei bombe atomice care a ucis 80 000 de persoane (un sfert din locuitorii săi). A fost aleasă de americani pentru că unea instalații militare cu o complexă țesătură urbană, ceea ce ar fi permis să se aprecieze din plin efectele noii arme.

Hispaniola, numele dat de C. Columb insulei Haiti (v.).

hispano-american, războiul, conflict care în 1898 a opus Spania SUA, care a intervenit în sprijinul revoltei anticoloniale în curs în Cuba din 1895 în prima intervenție armată în afara hotarelor naționale în apărarea „originalității" americane (v. Manifest destiny). Forțelor spaniole le-a lipsit sprijinul flotei coloniale, distrusă la deschiderea ostilităților în portul Manila, în Filipine. În afară de Cuba (unde SUA a obținut baza navală de la Guantanamo) prin pacea de la Paris, semnată la 10.XII.1898. Spania a trebuit să renunțe și la Puerto Rico, Guam și Filipine, puse sub protectoratul SUA, care în Pacific a văzut că se deschide un nou front de expansiune comercială.

hitiți, populație indo-europeană stabilită în Anatoli centrală la începutul celui de-al doilea mileniu î.Hr.

■ *Expansiunea hitiților.* După o primă fază caracterizată de coexistența micilor regate independente, regiunea a fot unificată de Hattusili I (circa 1650 î.Hr.). După un proces de consolidare internă sub Tudkhaliya II și Arnuwanda I (cca 1400-1380), regatul hitit s-a ridicat la rolul de mare putere din Orientul Apropiat sub Suppiluliuma I (cca1370-1342), care după vreo douăzeci de războaie (h. au fost primii care au folosit carul de luptă), a supus regatul Mitanni și statele sale vasale din Siria septentrională, Anatolia central-occidentală și o parte din Liban.

■ *Decadența hitită.* Apusul imperiului hitit, cu ultimul suveran Suppiluliuma II (1220-1182), se situează în vasta criză care a răvășit Orientul Apropiat în sec. XII î.Hr. și care în general este asociată cu migrarea popoarelor mării. Hattusas, capitala, a fost predată și rasă de pe pământ, iar țara a fost ocupată de muski, identificabili probabil cu frigienii. Partea meridională a stăpânirilor (Cilicia și Siria septntrională), a rămas, în schimb, independentă, dar s-a fragmentat într-o serie de mici state, care au dat viață limbii și culturii hitite câteva secole încă (acestă perioadă este denumită neohitită), până când au fost supuși de către asi (sec. XI-VIII).

■ *Societate și cultură.* Cultura hitită, profund inspirată de cele siriene și mesopotamiene, s-a deosebit printr-o particulară dezvoltare a jurisprudenței. Statul a menținut structura compozită și feudală, în timp ce societatea era împărțită în oameni liberi, meșteșugari și sclavi. Economia se baza în mod special pe exploatarea mi-

nelor şi prelucrarea aramei, a fierului şi a bronzului. Religia era de tip sincretist şi politeist.

Hitler, *Adolf*, om politic german de origine austriacă (Braunau, Austria, 1889-Berlin, 1945). Fiu al unui funcţionar al vămilor habsburgice, după ce a dus o existenţă rebelă şi rătăcitoare în Viena începutului de secol XX şi a încercat zadarnic să se afirme ca pictor, s-a transferat la München în 1913 şi la izbucnirea primului război mondial s-a înrolat ca voluntar. Rănit de două ori în bătălia de pe Somme (1916) şi Ypres (1918), a fost înaintat caporal şi decorat. Convins că războiul fusese pierdut din cauza prăbuşirii frontului intern pentru care erau responsabili socialiştii şi democraţii legaţi de cercurile evreieşti, a rămas câtva timp în armată ca „ofiţer politic" însărcinat cu propaganda ideilor naţionaliste. În 1919 a aderat la Partidul German al Muncitorilor (DAP) al lui A. Drexler, transformat în august 1920 în Partidul Naţional Socialist al Muncitorilor Germani (NSDAP, Nazional Sozialistiche Deutsche Arbeiter Partei), al cărui şef necontestat a devenit în 1921.

■ *Ascensiunea politică*. H. a alăturat partidului un corp paramilitar, SA (v.), şi s-a autoproclamat *Führer* (germ.: călăuză). În XI.1923 H. a organizat o tentativă insurecţională (puciul de la München) împotriva guvernului bavarez care, cu toată implicarea generalului E. Ludendorff, a eşuat lamentabil. Condamnat la 5 ani de închisoare, a fost eliberat în decembrie 1924 printr-o amnistie. În perioada petrecută în închisoare H. a scris *Mein Kampf* (Bătălia mea), în care şi-a expus viziunea sa despre lume inspirată de un obsedant antisemitism şi programul politic al nazismului (v. naţional-socialism). Părăsind ideea luării puterii pe cale insurecţională, a întreprins reorganizarea partidului, combătând concurenţa fraţilor G. şi O. Strasser şi a lui E. Röhm, şeful SA, cărora le-a contrapus un nou corp paramilitar, SS (v.). Numai după 1929, în urma gravelor consecinţe ale crizei economice, NSDAP a început să aibă succes (alegerile din 1930). În 1932 Hitler a fost învins la alegerile prezidenţiale de către Hindenburg, dar a avut 13 milioane de voturi. La 30.I.1933 graţie sprijinului mediilor militare şi industriale conservatoare, a fost chemat de Hindenburg să ocupe funcţia de cancelar al Reichului.

■ *Dictatura nazistă*. Cu toate că introdusese în guvernul său numai doi nazişti, H. a reuşit curând să ia în mână întreaga putere. Incendiul Reichstagului (27.II.1933) i-a oferit pretextul pentru a suspenda libertăţile constituţionale. Câştigând alegerile din 5.III.1933 (43,9% din voturi) a obţinut depline puteri pentru patru ani; a dizolvat partidul comunist şi sindicatele şi a început epurarea administraţiei statului. Constituirea unei noi poliţii politice, Gestapo (v.), i-a acordat instrumentul pentru a controla strict întreaga ţară. După masacrarea lui Röhm şi a şefilor SA în „noaptea cuţitelor lungi" (30.VI.1934), şi-a asigurat sprijinul armatei. La moartea lui Hindenburg în 1934, H. şi-a asumat funcţia de preşedinte al Reichului. O asemenea însumare de puteri i-a conferit lui H. stăpânirea situaţiei germane.

■ *Politica externă*. H. a putut astfel să se dedice realizării planurilor sale de politică externă: eliminarea efectelor tratatului de la Versailles şi expansiunea Germaniei mai ales către est, în cucerirea spaţiului său vital (*Lebensraum*). După ce a reintrodus serviciul militar obligatoriu (1935) încălcând tratatul de pace, a ocupat Renania (1936) şi a procedat la anexarea Austriei (III.1938) a sudeţilor (IX.1938), a Boemiei şi Moraviei (III.1939). Docilitatea puterilor occidentale şi războiul din Etiopia (care a permis punerea bazelor alianţei italo-germane) au favorizat tacticile lui agresive. Pactul nazisto-sovietic din august 1939 i-a lăsat mâna liberă lui H. pentru a invada Polonia (1.IX.1939), dezlănţuind cel de-al doilea război mondial.

■ *Războiul pentru cucerirea Europei*. Faza iniţială de rapide şi strălucitoare succese care au dus la capitularea Franţei (1940) şi la ocuparea unei mari părţi din Europa l-a incitat pe H. să deschidă un nou front prin atacul împotriva URSS (22.VI.1941). Puternica rezistenţă engleză şi sovietică şi marea coaliţie (SUA, URSS, Marea Britanie) creată prin intrarea în război a SUA l-au dus inevitabil pe H. la înfrângere. Conducerea războiului a fost urmărită direct de către H., care în 1938 îşi atribuise şi comanda supremă a forţelor armate. Succesele din prima fază a războiului şi oarba încredere în propriile intuiţii au contribuit însă să-l facă să-şi piardă realismul, erori strategice şi politice s-au însumat, ducând la dezastre ca acela de la Stalingrad şi la creşterea unei rezistenţe în întreaga Europă împotriva brutalităţilor germane. Obsedat de propria securitate, H. s-a închis într-un buncăr ca cel din Rastenburg (*Wolfsschanze*, vizuina lupului) în Prusia Orientală. A supravieţuit atentatului grupului de ofiţeri conduşi de colonelul C. von Stauffenberg (20.VII.1944) şi a replicat cu o extrem de dură represiune în rândurile armatei. Din noiembrie 1944 a trăit într-un buncăr sub Cancelaria Reichului la Berlin, de unde a dirijat ultimele disperate acţiuni de rezistenţă. La apropierea Armatei Roşii, s-a sinucis împreună cu Eva Braun, cu care se căsătorise cu puţin înainte.

■ *Hitler şi Germania*. Neîndoielnica sa capacitate de a controla factorii emoţionali şi iraţionali ai maselor şi ai politicii, alternând isteria rasistă şi promisiunile de prosperitate şi prestigiu naţional, l-a afirmat pe Hitler ca pe un conducător cu har sprijinit de un vast consens. El a făcut din nazism o foarte eficientă maşină birocratică şi militară, în stare să folosească toate resursele modernei societăţi industriale şi tehnologice pentru a asigura *Herrenvolk* (poporului dominator) supremaţia asupra restului lumii şi a-i garanta puritatea etnică prin anihilarea „raselor inferioare", culminând prin extermi-

narea sistematică a evreilor europeni. Dacă tendința de a atribui orice responsabilitate „tiranului" H. (subliniindu-i nebunia) a fost de mai multe ori folosită pentru a acoperi responsabilități și vine politice morale mai ample, H. purtând la consecințe extreme componentele distructive și autodistructive ale iraționalismului și ale voinței de putere, a dezvăluit absoluta absență de debușeu istoric a nazismului, care îi împiedică identificarea cu Germania și poporul său.

Bibliografie: J.C. Fest, *Hitler*, Rizzoli, Milano 1974.

Hmelnițki, *Bogdan,* hatman al cazacilor din Ucraina (n. cca 1595-m. 1657). A luptat mai întâi alături de polonezi împotriva rușilor, dar din 1648 s-a aflat în fruntea unei mari revolte a cazacilor împotriva polonezilor care supuseseră Ucraina, în timpul căreia a masacrat sute de mii de evrei ucraineni și polonezi.

Ho Chi Minh, pseudonim al lui *Nguyen Ai Quoc*, om politic vietnamez (Kim Lien, 1890-Hanoi, 1969). Anticolonialist, a trebuit să părăsească Vietnamul și, după o scurtă ședere în SUA, s-a dus la Paris (1917), unde a aderat la partidul socialist și apoi la cel comunist (1920). Expulzat din Franța, s-a refugiat la Moscova, pentru a lucra în Internaționala Comunistă. În 1930 a întemeiat Partidul Comunist Indochinez; din China și Siam a condus revolta antifranceză în Indochina și în 1941 a constituit frontul unic anticolonialist (Vietminh). În 1945 a proclamat la Hanoi Republica Democrată Vietnam, al cărei președinte a devenit (1946). În această calitate a condus lupta de liberare împotriva Franței (1946-1954) și ca președinte al Republicii Democrate a Vietnamului de Nord și secretar al partidului comunist războiul împotriva Vietnamului de Sud și SUA.

Hoarda de Aur, cel mai occidental dintre hanatele mongole (v.), format la moartea lui Ginghis Han (1227), sub nepotul său, Batu, și cuprinzând la început stepele Siberiei occidentale și ale Turkestanului. De aici Batu s-a lansat spre cucerirea Rusiei orientale (1236), impunându-se în fața bulgarilor de pe Volga și a cneazului Vladimirului, incendiind Moscova și punând stăpânire pe Kiev (1240). După urcarea pe tron a lui Baraka (1255-66), H. de A. a devenit independentă de restul imperiului mongol: stabilindu-și capitala la Baccisarai, l-a islamizat complet în cursul sec. XIV, recunoscând totuși deplina libertate religioasă a populațiilor rusești supuse. La apogeul puterii, în primele decenii ale sec. XIV, o dată cu asasinarea hanului Djani Bek (1342-57), a început un declin rapid. După invazia lui Tamerlan (1395), H. de A. s-a dezagregat în regate și hanate minore (Kazan, Crimeea, Hiva, Buhara, Astrahan), treptat absorbite de ruși.

Hobbes, *Thomas*, filosof englez (Westport 1588-Hardwick 1679). Fugar în Franța (1641) la izbucnirea revoluției antimonarhice, s-a reîntors în patrie o dată cu Restaurația și s-a bucurat de protecția lui Carol II. Gândirea lui H. era substanțial materialistă, raționalistă și mecanicistă: omul, în stare naturală, operează ca un mecanism întors spre autoconservare, într-o inevitabilă luptă generală pentru supraviețuire. Unica soluție este raționalitatea care îi orientează pe indivizi să se pună de acord pentru a delega întreaga putere politică statului (comparat cu biblicul Leviathan), personificat de un monarh care, grație puterii sale absolute asupra supușilor, garantează pacea internă și apărarea spre exterior. Între operele principale: *De cive* (1642), *Leviathan* (1641), *De homine* (1658).

Hobsbawm, *Eric*, istoric englez (Alexandria, Egipt, 1917). Erudit de orientare marxistă, a analizat impactul revoluției industriale asupra clasei muncitoare engleze. A scris opere de sinteză asupra istoriei europene din secolele XIX și XX: *Epoca revoluțiilor burgheze* (1962); *Epoca capitalului* (1975); *Epoca imperialismului* (1987); *Secolul scurt* (1995). Atent la dezvoltările inovatoare ale marxismului, a dedicat cercetări recente problemei națiunilor și naționalismelor.

Hobson, *John Atkinson*, economist englez (Derby 1858-Hampstead, Londra, 1940). Critic al liberismului și al capitalismului, a cerut intervenția statului în economie și un contact etic cu problemele economice care să țină seama de bunăstarea omenească. Analiza lui asupra imperialismului ca debușeu extern al acumulării capitaliste (*Imperialismul*, 1902) a fost utilizată de Lenin și de alți autori marxiști.

Hochstadt, bătălia de la, în localitatea H. din Bavaria, în timpul războiului de succesiune spaniolă s-au dat două bătălii. În prima (20.IX.1703) armata franco-bavareză comandată de Maximilian II Emanuel, elector de Bavaria și de mareșalul Villars i-a învins pe imperialii mareșalului Sturm. La 13.VIII.1704 armata austro-engleză comandată de principele Eugeniu de Savoia și de către ducele de Marlborough i-a învins pe franco-bavarezii comandați de Maximilian II Emanuel și de mareșalul Tollard.

Hofer, *Andreas*, patriot tirolez (S. Leonardo in Passiria 1767-Mantova 1810). A fost unul dintre animatorii rezistenței contra francezilor și după cedarea Tirolului Bavariei (1805) a organizat o revoltă populară, continuată printr-un disperat război de eliberare, chiar când Austria a fost constrânsă să recunoască împărțirea Tirolului între Bavaria și Italia (1809). Refugiindu-se în munți, a fost trădat și predat francezilor care l-au împușcat. Este recunoscut ca eroul național al Tirolului.

Hohenlohe-Schillingsfürst, *Chlodwig, prinț de,* om de stat german (Rotenburg an der Fulda 1819-Ragaz Elveția, 1901). Președintele Consiliului și ministru de externe al Bavariei (1866-1870), urmând lui L. von Caprivi drept cancelar al Imperiului German (1894-1900), a acordat libertatea de organizare sindicală (1897) și a secondat politica imperialistă a lui Wilhelm II.

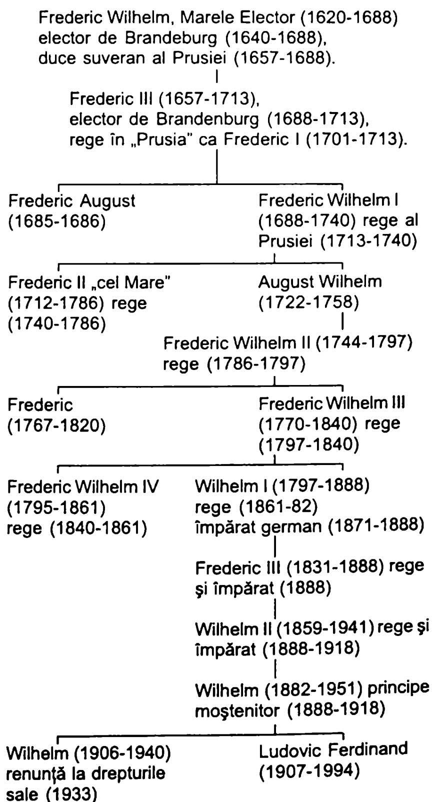
HOHENSTAUFEN

- Frederic de Büren (m. 1094)
  - Frederic I de Staufen duce de Suabia (1079-1105)
    - Frederic II Saşiul duce de Suabia (1105-1147)
      - Frederic Barbarossa III ca duce de Suabia (1147-1152) rege al Germaniei (1152-1190) I ca împărat (1155-1190)
        - Frederic V duce de Suabia (1167-1191)
        - Henric VI rege al Germaniei (1190-1197) împărat (1191-1197) rege al Siciliei (1194-1197)
          - Frederic II I ca rege al Siciliei (1198-1250) rege al romanilor şi al Germaniei (1212-1250) împărat (1220-1250) rege al Ierusalimului (1225-1240)
            - Henric (m.1242) VII ca duce de Suabia (1216-1235) rege al Germaniei (1220-1235)
            - Conrad IV duce de Suabia (1235-1254) rege al Germaniei (1237-1254) I ca rege al Siciliei (1250-1254) împărat (1250-1254)
              - Conradin duce de Suabia (1254-1268) Conrad II rege al Siciliei (1254-1258, 1268)
            - Margareta (m. 1270)
            - Enzo (f. natural) rege al Sardiniei (1239-1272)
            - Manfred (f. natural) rege al Siciliei (1258-1266)
        - Conrad II duce de Suabia (1191-1196)
        - Filip duce de Suabia (1196-1208) rege al Germaniei (1198-1208)
      - Conrad conte palatin de Rin (1155-1195)
        - (Wittelsbach)
    - Conrad III duce de Franconia (1115-1152)
      - Henric rege (asociat) al romanilor (1147-1150)
      - Frederic IV de Rorhenburg duce de Suabia (1152-1167)

Hohenstaufen, dinastie germană, deţinătoare a coroanei imperiale din 1138 până în 1254. Întemeietorul dinastiei a fost *Frederic von Büren* (m. 1094). Fiul său *Frederic I* (m. 1105) a luat în căsătorie pe Agnes, fiica împăratului Henric IV, şi a fost numit duce al Suabiei. Domeniile lui Frederic I au fost împărţite între fiii săi: *Frederic II cel Saşiu* (m. 1147) a dobândit ducatul de Suabia, în timp ce Franconia i-a revenit lui Conrad (m. 1152). Când împăratul Henric V a murit fără moştenitori direcţi (1125), candidatura lui Conrad de H. la succesiune a intrat în concurenţă cu aceea a lui Lothar de Supplimburg, duce al Saxoniei. Războiul între cei doi pretendenţi s-a încheiat cu supunerea lui Conrad (1135), care totuşi a devenit împărat la moartea lui Lothar (1138) cu numele de Conrad III. I-a urmat nepotul *Frederic III de Suabia,* cu numele de Frederic I Barbarossa (1122-1190), împărat din 1155. Fiul *Henric VI* (1165-1197) s-a însurat cu Constanţa de Altavilla, moştenitoarea tonului normand al Siciliei, şi, ales împărat în 1191, a lăsat guvernarea domeniilor germane fratelui *Filip* (m. 1208). H. au ajuns în culmea puterii cu *Frederic II* (1194-1250), fiul lui Henric VI, rege al Siciliei (1198) şi împărat (1212). Fiul lui Frederic II, *Conrad IV*, a fost împărat desemnat (1250-1254) şi a lăsat regatul Siciliei fiului său natural Manfred (1232-1266), care a fost înlăturat de ofensiva celor din dinastia Anjou. *Conradin al Suabiei* (1252-1268), fiul natural al lui Conrad IV, nu a reuşit să redreseze destinele H. şi cu el casa de Suabia s-a stins.

Hohenzollern, dinastie domnitoare în Prusia şi apoi în Imperiul German. Cunoscuţi în sec. XI drept conţi de Zollern, de aici numele de Hohenzollern, au dobândit burgraviatul de Nürnberg (1191) de la Frederic I Barbarossa. În 1127 fiii lui *Frederic III* de H., Frederic şi Conrad, au dat naştere celor două ramuri, de Suabia şi Franconia. Din ramura Suabiei va deriva la rândul ei aceea de Hohenzollern-Sigmaringen, care prin Carol I a domnit asupra României (v.). H. de Franconia, electori de Brandeburg din 1417, şi-au unit apoi destinele cu cele ale Prusiei. *Frederic Wilhelm* H., zis „Marele Elector", a luat în 1657 titlul de duce suveran al Prusiei; fiul său *Frederic* s-a încoronat în 1701 ca rege al Prusiei. Puterea prusiană a fost consolidată în sec. XVII de către *Frederic Wilhelm I* şi *Frederic II cel Mare.* În sec. XIX istoria H. a fost caracterizată de lupta împotriva Austriei pentru hegemonie în Germania şi unificarea germană, până la proclamarea lui Wilhelm I ca împărat al Germaniei (1871). Cu abdicarea lui Wilhelm II în 1918 a luat sfârşit permanenţa H. la vârfurile politicii germane.

holocaust, termen prin care se defineşte exterminarea sistematică a evreilor, înfăptuită de regimul nazist în Germania şi în Europa, în timpul celui de-al doilea război mondial. În ultimii ani se tinde la înlocuirea termenului holocaust, care în mod propriu are o semnificaţie religioasă şi caracterizează cel mai solemn sacrificiu adus divinităţii cu termenul ebraic *shoah* (catastrofă). Imediat după ocuparea Poloniei, germanii au concentrat evreii în gheouri şi *Einsatzgruppen* (grupurile operative) ale SS au procedat la ample masacre. Totuşi, „soluţia finală", adică programarea de exterminare a tuturor evreilor europeni a devenit pe deplin operativă după invazia URSS în iunie 1941; în imensele întinderi din spatele frontului, *Einsatzgruppen* în urma raziilor îi ucideau pe loc pe evrei, în timp ce în restul Europei era organizată deportarea în masă spre lagărele de

exterminare (v.). Consecinţele cele mai tragice au fost suferite de marile comunităţi ebraice din Europa Orientală. În multe ţări (în special în Croaţia, Ungaria) guvernele au colaborat cu naziştii pentru „soluţia finală". **Bibliografie:** R. Hilberg, *La distruzione degli ebrei*, Einaudi, Torino 1995.

ESTIMAREA EVREILOR VICTIME ALE HOLOCAUSTULUI	
Naţiunea sau aria geografică	*Victime*
aria polono-sovietică	4 565 000
Germania	125 000
Austria	65 000
Cehoslovacia	277 000
Ungaria (cu Transilvania sept.)	402 000
Franţa	83 000
Belgia	24 000
Luxemburg	700
Italia	7 500
Olanda	106 000
Norvegia	760
România (cu Transilvania sudică şi Bucovina sudică)	40 000
Iugoslavia	60 000
Grecia	65 000
Total	5.820 960

Sursa: *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem, 1971, vol. VIII, p.890

Holstein, regiune istorică cuprinsă între Marea Baltică, estuarul fluviului Elba şi Marea Nordului. Locuită de saxoni care, în sec. V, au început emigrarea spre Anglia, a fost supusă de Carol cel Mare imperiului ca o provincie a ducatului Saxoniei. Feudă imperială germană, a trecut în 1459 la Christian I al Danemarcei, care a unit-o cu Schleswig. Disputată, în sec. XV şi XVIII, între regii Danemarcei şi ducii de Holstein-Gottorp, din 1773 aparţine în mod stabil casei regale daneze, păstrându-şi totuşi largi autonomii administrative. În 1815 a intrat ca parte în Confederaţia Germanică. Cele două tentative de anexiune a Schleswig-H. la Danemarca, în 1848 şi 1863, au provocat intervenţia armată a Prusiei prima oară, şi a Prusiei şi Austriei a doua oară, care şi-au apropriat-o. În 1866, după războiul austro-prusian, H. împreună cu Schleswig au devenit provincie prusiană şi mai târziu germană.

Home Rule (engl.: guvern care aparţine ţării), autonomie în afacerile interne revendicată de irlandezi faţă de Marea Britanie. Guvernul liberal Gladstone a prezentat două proiecte de H.R. (1886 şi 1893), primul respins de Camera Comunelor, al doilea de aceea a Lorzilor. Un al treilea proiect (1912) al guvernului liberal Asquith nu a fost aprobat din cauza izbucnirii primului război mondial şi a fost apoi depăşit de evenimentele care au dus la independenţa Irlandei.

Honda, companie mecanică şi automobilistică japoneză constituită în 1948. Lider mondial în producţia de motociclete, se află între primele zece companii mondiale producătoare de automobile şi vehicule industriale.

Honduras, stat în America Centrală. *Sup.*: 112 088 km². *Pop.*: 5 302 000 loc. *Capit.*: Tegucigalpa. *Limba*: spaniola. *Relig.*: catolică. *Vecini*: N şi E Marea Antilelor; S Nicaragua şi Oceanul Pacific; V Salvador şi Guatemala. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Descoperit de Columb în 1502, a fost colonizat de spanioli cu începere din 1523. Independent din 1821, a fost membru al Federaţiei Statelor Americii Centrale (1823-1839). În sec. XIX şi XX istoria H. a fost caracterizată de prezenţa societăţilor multinaţionale americane legate de comerţul cu banane, ale căror interese au fost apărate militar de către guvernul SUA prin intervenţiile din 1911 şi 1933. Continuile mişcări autoritare interne (dictaturile lui C. Andino, 1933-1949; J.M. Gálvez, 1949-1954; J. Lazano Diáz, 1954-1956; guvern liberal al lui R. Villeda Morales, răsturnat în 1963 de lovitura de stat a lui O. Lopez Arellano; nou guvern liberal al lui R.E. Cruz în 1971, răsturnat în 1972 de o nouă lovitură a generalului Avellano, căruia i-a urmat în 1975 generalul M. Castro) s-au întreţesut cu conflictele cu Nicaragua şi Salvador, ale căror războaie civile au apăsat greu asupra H. şi prin afluxul de refugiaţi şi încălcări de hotare militare (ultimul, cazul acelor *contras* antisandinişti, stăpâni unor ample zone de hotare în deceniul 1980-1990). În 1978, P. Paz Garcia a restituit puterea civililor şi a introdus o nouă constituţie (1982). Succesivele guverne conduse în alternanţă de partidele liberal şi naţional au iniţiat un dificil şi încă nedesăvârşit drum spre reala democraţie.

Honecker, *Erich*, om politic german (Neunkirchen 1912-Santiago de Chile 1994). Antinazist, a fost întemniţat din 1935 până în 1945. Conducător al mişcării comuniste de tineret din Germania de Est, în 1971 i-a urmat lui W. Ulbricht ca secretar al PSUG, iar în 1976 a devenit şef al statului. A trebuit să-şi dea demisia în octombrie 1989 în faţa protestului popular care a provocat prăbuşirea regimului comunist. În 1990 s-a refugiat în URSS. Constrâns să se reîntoarcă în Germania în 1992, a fost închis şi supus unui proces pentru abuz de putere, dar mai târziu, eliberat din motive de sănătate, s-a refugiat în Chile.

Hong Kong, insulă situată în faţa coastei sud-estice a Chinei. Teritoriul a fost cedat englezilor de către China în 1841 după războiul opiului şi a rămas ca posesiune britanică până în iulie 1997, când China l-a reluat în stăpânire. În anii '70 H. K. a înregistrat o impetuoasă expansiune economică care a făcut din el unul din NICS (v.) cei mai dinamici. Multe societăţi multinaţionale occidentale şi-au instalat aici întreprinderi, atrase de

costul redus al unei mâini de lucru bine calificate şi de rolul său de „poartă" pentru uriaşa piaţă chineză. Schimburile cu această piaţă au fost facilitate de constituirea unui porto franco, în timp ce dezvoltarea unui solid sector financiar a făcut din Bursa din H. K. una din principalele burse ale lumii.

Honorius, *Flavius* (Constantinopol 384-Ravena 423), împărat roman (395-423). Fiu al lui Theodosius I, la moartea lui a moştenit, în vârstă de 11 ani, imperiul de Occident. Încredinţând guvernarea generalului vandal Stilicon, l-a asasinat mai târziu, deschizând în felul acesta calea vizigoţilor lui Alaric, care au prădat Roma (410). H. a recuperat autoritatea asociind la tron pe generalul Flavius, care se căsătorise cu sora sa, Galla Placida, dar la moartea acestuia a fost doborât de un nou val de năvăliri.

Hoover, *Herbert Clark*, om politic american (West Branch, Iowa, 1874-New York 1964). Republican, preşedinte al SUA (1929-1932), în politica externă a susţinut iniţiativele pentru pace şi dezarmare la conferinţa navală de la Londra (1930) şi la aceea de la Geneva (1932). Rigid susţinător al iniţiativei private, nu a reuşit să combată criza din 1929 şi a fost învins în 1932 de către Roosevelt.

hopliţi, soldaţi ai infanteriei grele greceşti, înarmaţi cu lănci şi protejaţi de un mare scut rotund, de o cuirasă pectorală de bronz sau de piele şi de jambiere de bronz. Din sec. VII î.Hr. până în epoca elenistică au reprezentat vigoarea puterii militare a cetăţilor stat greceşti.

Horaţi şi Curiati, după o legendă din sec. IV î.Hr., trei gemeni din Roma şi trei din Alba Longa, protagonişti ai unui duel prin care se tindea să se rezolve conflictul deschis între cele două cetăţi: numai unul dintre Horaţi a supravieţuit, acordând victoria romanilor.

Horkheimer, *Max*, filosof şi sociolog german (Stuttgart 1895-Nürnberg 1973). Exponent al şcolii de la Frankfurt, a fost constrâns să emigreze în SUA în timpul perioadei naziste. Întors în patrie în 1949, a teoretizat, împreună cu Th. W. Adorno, conceptul de sociologie ca doctrină critică a societăţii, fundamentând o „teorie critică" ce urmărea să individualizeze contradicţiile prezente în societatea capitalisto-burgheză şi raporturile pe care ea le produce. *Eclipse ale raţiunii* (1947), *Societatea de tranziţie* (1972).

Horthy von Nagybánya, *Miklós*, amiral şi om politic ungur (Kenderes, Ungaria, 1868-Estoril, Portugalia, 1957). De veche şi bogată familie, comandant al flotei austro-ungare în timpul primului război mondial, a asumat apoi comanda armatei contrarevoluţionare care a combătut regimul comunist al lui Bela Kun. Intrat în Budapesta la 9.XI.1919, a fost numit de Adunarea naţională regent al Ungariei. H. a impus o politică autoritară, orientată în exterior spre revizuirea tratatului de pace. Apropiindu-se de Italia fascistă (protocoalele de la Roma, 17.III.1934) şi apoi de Germania nazistă, de la care a preluat o rigidă politică antisemită, nu a reuşit să ţină Ungaria în afara celui de-al doilea război mondial şi a trebuit chiar să accepte ocupaţia germană (22.III.1944). A căutat să încheie un armistiţiu cu sovieticii, dar a fost arestat de germani şi trimis în domiciliu forţat într-un castel din Bavaria. Eliberat la sfârşitul războiului, a fost exilat în Portugalia.

hoteluri ale nobililor, alianţe de familii nobiliare genoveze apărute din sec. XIII cu scopul de a întări coeziunea nobilimii în jurul familiilor mai mari. Hotelul nobililor Giustiniani era cel mai important. Reduse ca număr de Andrea Dòria de la 10 la 28 în 1528, hotelurile nobililor au fost desfiinţate în 1576.

hotentoţi, populaţie din Africa meridională (circa 200 000 indivizi), înrudiţi cu boşimanii şi stabilită în regiunea Capului Bunei Speranţe şi denumită astfel de olandezi în timpul colonizării (sec. XVII). Reduşi la circa 50 000, locuiesc astăzi Namibia.

Houphouët-Boigny, *Felix*, om politic în Côte d'Ivoire (Yamoussoukro 1905-1993). După proclamarea independenţei ţării (1960) a devenit preşedinte, prim-ministru şi şeful partidului unic de la putere. Regimul lui a menţinut trăsături filooccidentale şi de liber schimb în politica economică. În 1990 a trebuit să accepte câteva reforme liberale.

Houston, *Samuel*, general şi om politic american (Lexington 1793-Huntsville, Texas, 1863). A fost membru al Congresului şi guvernator al statului Tennessee (1827), apoi s-a retras lângă indienii cherokee, de care fusese adoptat, apărându-i la Washington împotriva unor agenţi indieni corupţi. Stabiindu-se în Texas, i-a învins pe mexicani lângă fluviul San Jacinto (1836) şi a devenit primul preşedinte al Republicii Texas, conducând apoi tratativele pentru anexarea sa la SUA (1845). Adversar al adezi ii Texasului la secesiunea statelor Sudului, a fost demis în 1861.

Hoxha (Hodja), *Enver*, om politic albanez (Gjinokostër 1908-Tirana 1985). Opozant al regimului regelui Zogu, în timpul celui de-al doilea război mondial a organizat frontul comunist de eliberare naţională care dirija lupta de partizani împotriva ocupanţilor italieni şi germani. Şef al statului, prim-ministru (1945-1954), comandat al armatei şi secretar al Partidului Comunist din 1948, a făcut din Albania o democraţie populară, cu un regim rigid stalinist care l-a purtat spre rupturi succesive cu Iugoslavia, URSS şi, în sfârşit, cu China şi a menţinut ţara izolată total de celelalte state europene, nepreocupându-se de a-i favoriza dezvoltarea economică.

Hruşciov, *Nikita Sergheevici*, om politic sovietic (Kalinovka, Kursk, 1894-Moscova 1971). Muncitor autodidact, înscris în Partidul Comunist în 1918, a fost apropiat al secretarului Partidului Comunist Ucrainean. L. M. Kaganovici, pe care l-a urmat la Moscova în 1928.

■ *Activitatea politică alături de Stalin.* H. s-a integrat în sistemul de conducere stalinist al capitalei contribuind la acțiunea de epurare a urmașilor lui N. Buharin din diferitele instituții: s-a afirmat în felul acesta pe lângă șefii partidului și a obținut funcții cu o responsabilitate din ce în ce mai mare, până la aceea de secretar al partidului la Moscova și în regiunea moscovită (1935-1938). Numit secretar al Partidului Comunist Ucrainean în 1938, a condus procesul de rusificare a țării dorit de Stalin, reușind să îmbunătățească în același timp în mod spectaculos producția agricolă și calitatea producției industriale. În timpul războiului a fost angajat în acțiunile din Polonia, de la Stalingrad și din Ucraina. În 1949, reclamat la Moscova pentru a ocupa din nou funcția de secretar orășenesc și regional al partidului, H. a intrat în grupul extrem de restrâns de colaboratori intimi ai lui Stalin, apropiere care, la moartea acestuia, a contribuit desigur la numirea lui ca prim secretar al PCUS (IX.1953).

■ *Dezgheț, destindere și coexistență competitivă.* H. și-a consolidat la început poziția printr-o serie de măsuri în sectorul agricol (de la planul de desțelenire a pământurilor necultivate din Asia până la creșterea cea mai stimulativă a prețurilor produselor agricole) care au dus la creșterea producției agricole și au început să-i asigure o bază personală a consensului maselor. În politica externă a reluat relațiile cu Iugoslavia lui Tito și a legat țările satelite și mai mult de URSS, prin semnarea Tratatului de la Varșovia (14.V.1955). A făcut primele încercări de pătrundere politică în rândul noilor state independente din Africa și Asia, acordându-le asistență militară și economică. A ținut să relanseze emulația propusă Occidentului, dar pe alte baze decât cele ale lui Stalin: dezghețului (v.) și destinderii succesive din relațiile diplomatice cu țările din Europa și din America, H. a făcut să le urmeze o teoretizare a unei coexistențe competitive între cele două blocuri, teoretizare care să permită mutarea confruntării dintre ele din planul întrecerii militare în cel ideologico-economic.

■ *Începutul destalinizării.* În acest climat general a avut loc denunțarea crimelor staliniste realizată de H. la al XX-lea Congres al PCUS (14-25.II.1956), primul pas al acelui proces de destalinizare pe care el l-a inițiat și l-a condus în aii următori în mijlocul unei extrem de puternice rezistențe a aparatului intern de partid și de stat. Climatul de dezgheț internațional a fost blocat de intervenția militară sovietică în Ungaria pentru a reprima revoluția anticomunistă determinată de denunțarea crimelor staliniste inițiată de el. Neînțelegerile cu privire la criteriile de reorganizare a sectorului industrial i-au oferit, în orice caz lui H. pretextul pentru a îndepărta din centrele de putere o bună parte din vechiul grup conducător: la 29.VI.1957 Hrușciov s-a descotorosit de V. Molotov, G. Malenkov, Kaganovici și D. Șepilov (așa numitul „grup antipartinic"), apoi l-a destituit pe mareșalul G. Jukov de la Ministerul Apărării; în sfârșit a preluat și funcția de șef al guvernului (27.III.1958), în locul demisionarului N. Bulganin.

■ *Perioada de maximă putere și căderea.* Devenit stăpân absolut al situației din Uniunea Sovietică, Hrușciov a trebuit să înfrunte deteriorarea relațiilor cu China, care condamnase procesul de destalinizare, acuzându-l pe H. de „revizionism", iar pe plan internațional acționa în mod deschis în concurență cu URSS, oferind țărilor din Lumea a Treia un model alternativ de comunism. Momente de ascensiune și declin a cunoscut și politica de coexistență cu SUA; după speranțele suscitate de întâlnirea de la Camp David cu președintele Eisenhower (1959), doborârea unui avion de spionaj american (1960) a provocat o răcire depășită curând datorită înțelegerii personale care se stabilise între H. și noul președinte american J. F. Kennedy, simbolizată prin instituirea „telefonului roșu" (linia telefonică directă între Kremlin și Casa Albă). Totuși, hotărârea lui H. de a permite construirea unui zid la Berlin (VIII.1961) și criza gravă provocată de instalarea rachetelor sovietice în Cuba în octombrie 1962, au sfârșit prin a marca o nouă etapă de maximă încordare între cele două blocuri. Pierderea evidentă a prestigiului internațional, urmată de retragerea rachetelor din Cuba, cât și rezultatele economice negative pe plan intern au slăbit poziția lui H., deja privit cu suspiciune de o bună parte a aparatului de partid din cauza programului său de armonizare mai strânsă a dinamicii politicii de partid prin introducerea unei diferențieri în reprezentarea bazelor sale de către țărani și muncitori. Comitetul Central l-a demis la 15.X.1964, obligându-l din acel moment la o totală izolare politică și la domiciliu forțat într-o casă de la periferia Moscovei, unde a avut posibilitatea să-și scrie memoriile.

Bibliografie: N. S. Chruščëv, *Kruscev ricorda*, tr. it. Sugar-Co, Milano 1970; E. Crankshaw, *Kruscev*, tr. it. Rizzoli, Milano 1967.

Hua Kuo-feng, (*Hua Guofeng*), om politic chinez (Hunan 1922). A deținut diverse funcții de partid și de guvern, până la a deveni prim-ministru (1976) și succesor al lui Mao Zedong la conducerea partidului (1976-1980). Exponent al curentului conservator, a înfrânt facțiunea radicală a „bandei celor patru", dar a fost rapid exclus de către reformistul Deng Xiaoping.

huaxtechi, populație indoamericană stabilită în Mexicul de nord-est. Între cele mai vechi civilizații preaztece, a avut obiceiuri și religie apropiate de acelea ale populației maya (v.).

Hubertsburg, *pacea de la*, semnată la 15.II.1763 în localitatea Hubertsburg, lângă Leipzig, între Frederic II al Prusiei și Maria Tereza de Habsburg, la încheierea

războiului de şapte ani (1756-1763) (v.). Prusia a obţinut Silezia şi a consimţit ca August III al Saxoniei să-şi recupereze teritoriile pierdute.

Hudson, *Henry*, navigator englez (m. Golful Hudson 1611). A întreprins diverse expediţii pentru a găsi o cale de acces în Orient traversând mările arctice. În a treia (1609), finanţată de Compania Olandeză a Indiilor Orientale, în căutarea pasajului de nord-est, a trebuit să se retragă pe coastele americane şi a explorat fluviul Hudson. În a patra (1610) în căutarea unui pasaj la nord-vest, a explorat mările între Groenlanda şi Canada şi a descoperit marele golf care şi-a luat numele de la el. H. a pierit pe mare, abandonat de echipajul său răzvrătit.

hughenoţi, nume (fr.: *huguenot*, derivat din germ., *Eidgenosse*, confederat) dat calviniştilor francezi. Organizaţi în comunităţi independente sub autoritatea unui sinod naţional (1559), h. au creat un aparat administrativ şi militar prin care au devenit un corp autonom în cadrul statului, deseori în conflict cu puterea monarhică. În urma războaielor (v. religie, războaie pentru) care i-au opus catolicilor, h. au reuşit să obţină libertatea de cult, locuri în parlament şi cca o sută de fortăreţe, printre care La Rochelle, Cognac, La Charité şi Montauban (Edictul din Nantes al lui Henric IV, 1598). Puterea militară hughenotă a fost desfiinţată, apoi, de cardinalul Richelieu (cucerirea oraşului La Rochelle, 1628); Ludovic XIV a completat acţiunea de consolidare a monarhiei şi de restauraţie catolică deplină (revocarea Edictului din Nantes, 1685) obligând numeroase comunităţi de h. să emigreze în ţări protestante.

Hugo Capet (n. cca 939-Les Juifs 996), rege al Franţei (987-996). Succedându-i la tron (956) tatălui său, Hugo cel Mare în calitate de conte de Paris şi duce al francilor, a fost ales rege al Franţei la moartea ultimului dintre Carolingieni, Ludovic V, întemeind dinastia Capeţienilor (sau Capetingilor). În 991, l-a învins definitiv pe rivalul său, Carol de Lorena şi, trecând peste rezistenţa unora dintre feudali, a iniţiat procesul de constituire a monarhiei franceze.

Hugo de Provence (m.Arles 947), rege al Italiei (926-945). Conte de Provence (898), a fost chemat în Italia de feudalii ostili lui Rudolf II de Burgundia şi încoronat la Pavia (926). În speranţa de a dispune de sprijinul papalităţii pentru a fi ales împărat, s-a căsătorit (932) cu Marozia, o nobilă din Roma, dar a fost alungat de o răscoală. La moartea lui Rudolf (937), s-a căsătorit cu văduva acestuia, Berta. În 945, feudalii italieni, sub conducerea lui Berengar de Ivrea, l-au obligat să abdice.

Huizinga, *Johann*, istoric olandez (Groningen 1872-De Steeg, Arnhem, 1945). În opera sa principală, *Amurgul Evului Mediu* (1919), împotriva tezei unei fracturi nete între Evul Mediu şi Renaştere, a susţinut conti tatea între cele două perioade. Viziunea lui umanistă orientată spre toleranţă (*Erasm*, 1924) şi spre studiul civilizaţiilor (*Civilizaţia olandeză din secolul al XVII-lea*, 1933), l-au condus spre un liberalism conservator care privea cu nelinişte venirea totalitarismelor contemporane (*Criza civilizaţiei*, 1935). În timpul ocupaţiei Olandei, în al doilea război mondial s-a opus naziştilor şi a fost întemniţat.

Hull, *Cordell*, om politic american (Overton 1871-Bethesda 1955). Secretar de stat al lui F.D. Roosevelt (1933-44), convins că numai o bunăstare generală ar putea întemeia o pace trai ică, a opus politicii europene de creare a „ariilor închise" ideea constituirii unui sistem internaţional economico-financiar integrat inspirat de multilateralism (v. Bretton Woods, Conferinţa de la). A susţinut alianţa SUA cu Marea Britanie şi URSS pentru combaterea nazifasciştilor. În 1945 a fost distins cu premiul Nobel pentru pace.

Humboldt, *Wilhelm*, gânditor şi om politic german (Potsdam 1767-Tegel, Berlin, 1835). S-a inspirat dintr-un liberalism fondat pe responsabilitatea fiecărui individ. A fost ministru al cultelor şi al învăţământului în Prusia (1808-1810). A întemeiat Universitatea din Berlin (1810) şi a îndeplinit şi sarcini diplomatice. Adept al neoumanismului german, s-a ocupat de antropologie, estetică şi lingvistică şi a reflectat asupra sarcinii istoricului, susţinând că în fondul expunerii faptelor trebuie să se întrevadă o „formă ideală" sau o idee imanentă (*Sarcina istoricului*, 1821).

Hume, *David*, filosof englez (Edinburg, 1711-1776). A îndeplinit însărcinări politice (a fost şi secretar de ambasadă la Paris). În filosofie a elaborat o metodă riguros empirică (relaţiile cauză-efect sunt cognoscibile numai în urma experienţei). A criticat în felul acesta pretinsele baze raţionale ale religiei şi ale politicii şi a atacat total teoria dreptului natural (după părerea lui abstract, pentru că pretindea că se poate concepe convieţuirea umană pe principii raţionale), subliniind prezenţa în societate şi în stat a unor factori de rutină şi iraţionali. Opere fundamentale: *Tratat asupra naturii umane* (1739); *Studii politice şi morale* (1742); *Eseu asupra intelectului omenesc* (1748).

huroni, populaţie indiană de limbă irocheză din America de Nord, stabilită în regiunea Lacului Ontario şi în bazinul inferior San Lorenzo inferior: puţini supravieţuitori trăiesc într-o rezervaţie în Oklahoma şi în Quebec. În sec. XVII au luptat alături de francezi împotriva coloniştilor din Noua Anglie.

huriţi, popor antic din Caucaz şi Mesopotamia inferioară. Originari din regiunea de la est de Tigru şi la sud de Lacul Van, mai înainte de sec. XVIII au înaintat spre Siria. În a doua jumătate a sec. XVI î.Hr. a înflorit cel mai mare organism politic hurit, regatul Mitanni (v.). H. cunoşteau folosirea calului şi a carelor de luptă cu două roţi. După ce au ajuns să domine Asiria şi alte regiuni orientale, au fost învinşi către 1365 î.Hr. de

către hitiţi, pe care i-au influenţat totuşi în câmpul artistic şi religios.

Hus, *Jan*, reformator religios boem (Husinec 1369-Konstanz 1415). Alături de poziţiile lui J. Wyclife, a contestat ierarhia ecleziastică şi a atacat corupţia clerului (*De arguendo clero*, 1408). Sprijinit de regele Boemiei Venceslas, graţie căruia a fost numit rector al Universităţii din Praga, H. a fost atacat de clerul praghez şi constrâns de arhiepiscop să-şi întrerupă predicile. Exilat din Praga şi excomunicat pentru indisciplină, cu un permis imperial s-a dus la conciliul din Konstanz pentru a discuta propriile teze, dar a fost arestat (1414). La refuzul lui de a retracta, a fost condamnat pentru erezie şi ars pe rug în timp de aderenţii săi (v. husiţi) se risipeau în diverse grupări.

Husák, *Gustav*, om politic cehoslovac (Breslau 1913-Praga 1991). A fost întemniţat sub stalinism (1951) sub acuzaţia de fracţionism burghez. Eliberat şi reabilitat în 1960, a fost între protagoniştii „primăverii de la Praga" din 1968, dar după invazia sovietică, devenit secretar al Partidului Comunist în locul lui A. Dubček (1969), a „normalizat" Cehoslovacia cu ajutorul epurărilor şi a unei dure reprimări a disidenţei. În 1975 şi-a asumat şi funcţia de preşedinte al republicii, menţinută până la prăbuşirea regimului comunist la sfârşitul lui 1989.

husiţi, mişcare de reformă religioasă a aderenţilor lui J. Hus. Opunându-se Curiei romane şi ierarhiei ecleziastice, după moartea lui Hus (1415) s-au organizat într-o biserică autonomă boemă denumită şi calixistă sau utraquistă pentru că introducea în slujba liturghiei uzul potirului şi pentru laici. În timpul domniei lui Sigismund (1368-1437), h. au intrat în conflict deschis cu papa Martin V care a proclamat o cruciadă împotriva lor. Totuşi, h. au reuşit să-i impună lui Sigismund cele *Patru articole din Praga* (1419) care consimţeau libera predicare şi difuzare a tezelor lui Hus, uzul potirului pentru laici, confiscarea proprietăţilor ecleziastice în avantajul statului, judecarea publică a păcătoşilor. În populaţia rurală s-a răspândit secta taboriţilor (1420), propovăduită de Matei de Janow, care susţinea opoziţia deschisă faţă de Biserică şi s-a organizat în comunităţi care acceptau drept unică normă Biblia. Şi mai radicală a fost secta adamiţilor, care propunea abolirea Bisericii şi a statului şi s-a organizat în comunităţi fără legături sociale ori familiale. Utraquiştii au obţinut concesii din partea Bisericii catolice (*Compactata*, 1433), ca uzul potirului, predicarea în limba poporului, uzul bunurilor ecleziastice numai într-un scop caritabil. Contrastele între diversele grupuri husite au culminat în bătălia de la Lipany (30.V.1434), în care taboriţii au fost învinţi de utraquişti. După o reluare a războiului din partea catolică, dieta de la Kutna Hora (1485) a recunoscut *Compactata* ca lege a regatului Boemiei şi a hotărât să nu mai împiedice noile mişcări care apăruseră, ca Uniunea fraţilor boemi (1457) de inspiraţie taborită (prezentă şi acum în Cehia, Germania, Marea Britanie şi America de Nord). În sec. XVI marea majoritate a husiţilor s-a contopit cu luteranismul.

Hussein (*Husayn*), *Saddam*, om politic irakian (Tikrit, 1937). Vicesecretar al Partidului Baas (1964), a fost unul dintre organizatorii loviturii de stat din 1968. În 1979 i-a urmat lui H. al-Bakr ca şef al statului. A instaurat un regim personal, brutal represiv faţă de orice opoziţie politică şi împotriva minorităţilor etnice (kurzi) şi religioase (şiiţi), pentru a accelera modernizarea ţării. H. a mizat pe exploatarea veniturilor petroliere şi a raporturilor abil contractate fie cu URSS, fie cu occidentalii antiiranieni. După un lung război împotriva Iranului pentru hegemonia în regiune (1980-1988), în 1990 a ordonat invazia şi anexarea Kuwaitului, dar a fost grav înfrânt de o coaliţie internaţională sub egida ONU în războiul Golfului (v.) din 1991. Chiar dacă învins militar, H. nu numai că a reuşit să-şi menţină intactă puterea în interior (înăbuşind chiar şi o serie de defecţiuni şi tentative de rebeliune din partea unor colaboratori apropiaţi, 1995-1996) şi să nu permită nici o formă efectivă de control internaţional asupra acţiunilor sale, dar, dimpotrivă, a rezolvat în favoarea sa lunga ciocnire armată cu independentiştii kurzi şi şiiţi (1993). Confirmat prin plebiscit la preşedinţie (1995), în 1997 s-a reîntors la sfidarea comunităţii internaţionale expulzând pe observatorii ONU însărcinaţi să verifice acuzaţiile că posedă armament atomic, care îi fuseseră aduse.

Hussein ibn Talal (*Husayn ibn Talal*) (Aman, 1935-1999) rege al Iordaniei (1952). Educat în Anglia, i-a urmat tatălui său Talal. În 1958, pentru a contracara iniţiativele lui Nasser, a organizat o efemeră federaţie între Iordania şi Irak. Războiul arabo-israelian de şase zile (1967) a dus la ocuparea israeliană a Cisiordaniei şi la o apropiere de Egipt. În 1970 („septembrie negru") a făcut ca armata să intervină împotriva luptătorilor palestinieni în Iordania pentru a elimina influenţa lor în politica ţării. Totuşi, în 1988 a renunţat la suveranitatea asupra Cisiordaniei ocupată de Israel în favoarea OLP. A încercat totdeauna să menţină un dificil echilibru între părţile din conflictul medio-oriental. A devenit după acordurile din 1993 protagonistul unei politici de pacificare cu Israelul (tratat de pace în 1994).

Hutten, *Ulrich von*, umanist şi om politic german (Steckelberg, 1488-Ufenau 1523). A publicat dialogurile *Febris secundus*, *Vadiscus sive Trias Romana* şi *Inspicientes* (1519) împotriva corupţiei clerului. Pentru a evita extrădarea cerută de Sfântul Scaun s-a refugiat pe lângă Franz von Sickingen şi a organizat o mişcare de inspiraţie luterană în apărarea clasei cavalerilor (v. cavalerilor, războiul). Învins, s-a refugiat la Zürich, lângă Zwingli.

I

ANGLIA

Iacob (James) I Stuart (Edinburg 1566-Londra 1625), rege al Angliei (1603-1625), şi, ca Iacob VI, al Scoţiei (1567-1625). Fiu al reginei Scoţiei, Maria Stuart, a moştenit la moartea Elisabetei I tronul Angliei, unind de atunci cele două coroane. Ferm susţinător al dreptului divin al regelui şi al absolutismului, în apărarea căruia a scris diverse tratate, s-a ciocnit cu parlamentul, care i-a refuzat în mai multe rânduri subsidiile financiare cerute. Educat după principiile calvinismului, s-a temut totuşi de implicările politice democratice şi de aceea a sprijinit supremaţia Bisericii anglicane împotriva presbiterienilor şi a disidenţilor religioşi, ca şi împotriva catolicilor.

Iacob (James) II Stuart (Londra 1633-Saint Germain-en-Laye, Paris, 1701), rege al Angliei şi, ca şi Iacob VII, al Scoţiei (1685-1688). Al doilea născut al lui Carol I, exilat în Franţa după revoluţia din 1641-1649, a reintrat în Anglia în 1660, o dată cu restaurarea monarhiei, şi a luat în căsătorie pe fiica lordului Clarendon, de la care a avut două fiice, Maria şi Anna. Convertindu-se la catolicism şi rămas văduv, s-a căsătorit (1673) cu catolica Maria de Modena. Urmând în 1685 fratelui său Carol II, după ce reprimase cu uşurinţă rebeliunea fiului nelegitim al lui Carol II, Monmouth, a întreţinut reacţia protestanţilor prin absolutismul său şi politica filocatolică. Naşterea unui băiat şi implicitul risc al unei consolidări catolice a monarhiei au determinat parlamentul să-l declare demis pe I. („Revoluţia glorioasă") şi să ofere coroana fiicei sale Maria şi soţului acesteia, protestantul Wilhelm de Orania, stathouder al Olandei, care, în 1688 a invadat Anglia şi l-a învins pe I. în bătălia de la La Boyne în Irlanda (1690). De atunci I. a trăit în exil în Franţa.

ARAGÓN

Iacob (Jaime) I Cuceritorul (Montpellier 1208-Valencia 1276), rege al Aragónului (1213-1276). Urmând tatălui său, Petru II (Pedro), s-a aliat cu Alfons X al Castiliei în războiul împotriva musulmanilor, cărora le-a smuls Balearele (1228-1235), regatele Valenciei, Murciei şi Ceuta.

SCOŢIA

Iacob (James) I (Dumfermline 1394-Perth 1437), rege al Scoţiei (1406-1437). Al doilea născut al regelui Robert III Stuart, a fost capturat de englezi şi ţinut prizonier timp de 18 ani. Eliberat prin răscumpărare în 1420, l-a executat pe regentul duce de Albany şi a iniţiat diverse campanii pentru a reduce la supunere pe conducătorii diferitelor clanuri scoţiene. S-a aliat cu Franţa (1428), trimiţând trupe care să lupte alături de Ioana d'Arc şi Carol VII împotriva englezilor. A fost asasinat de o conspiraţie a nobililor.

iacobini, club revoluţionar francez, creat cu denumirea oficială de Societatea Amicilor Constituţiei în 1789, la Versailles, de către deputaţi bretoni, apoi transferat la Paris în vechea mănăstire dominicană a iacobinilor (de la care şi-a luat numele). La origine aveau poziţii eterogene (între membrii săi se numărau oameni cu idei foarte diverse, ca monarhiştii Barnave, La Fayette, Mirabeau, Sieyès, Talleyrand; republicani moderaţi ca Brissot, viitorul lider al girondi ilor, democraţi rousseauişti ca Robespierre), după fuga regelui la Varennes i. s-au divizat între susţinători ai monarhiei (care au întemeiat Club des Feuillants) şi republicani. Aceştia au rebotezat clubul Societatea Amicilor Libertăţii şi Egalităţii şi au alcătuit aripa stângă a Adunării Legislative şi a Convenţiei, nucleul dur al guvernului Teroarei (1793-1794). Închis după căderea lui Robespierre (1794), clubul a fost reconstituit sub Directorat şi definitiv dizolvat în 1799.

iacobinism, termen care, cu referire la experienţa istorică a iacobinilor în timpul Revoluţiei franceze, indică o atitudine politică democratică intransigentă, care se bazează pe acţiunea revoluţionară stimulată şi provocată de minorităţi decise şi active. Cu accepţii polemice sau, dimpotrivă, apologetice, a fost aplicat la experienţe politice eterogene (blanquism, leninism, mazzinianism).

iacobiţi, susţinătorii drepturilor lui Iacob II Stuart şi ale moştenitorilor săi după revoluţia engleză din 1688. În bună parte catolici, numeroşi mai ales în Scoţia şi în Irlanda, au iniţiat diverse tentative legitimiste rămase toate fără rezultat (1690, 1708, 1715, 1719), cum tot fără rezultate va fi şi aceea condusă în 1745 de către nepotul lui Iacob II, Carol Eduard.

Ialta, conferinţa de la, a reunit de la 4 la 11.II.1945, în faza terminală a celui de-al doilea război mondial, delegaţiile SUA, URSS şi Marii Britanii, conduse de Roosevelt, Stalin şi Churchill. Cu privire la ONU, Stalin a obţinut o reprezentare, în afară de cea naturală pentru URSS, şi pentru Ucraina şi Bielorusia; s-a hotărât şi dreptul de veto rezervat puterilor în Consiliul de Securitate şi convocarea unei conferinţe la San Francisco pentru lansarea noii organizaţii. Conferinţa a hotărât împărţirea Germaniei în patru zone de ocupaţie militară; pentru Polonia, frontierele cu URSS au fost raportate la situaţia de dinainte de 1920, compensând pierderile teritoriale prin dobândirea regiunilor germane până la linia Oder-Neisse, s-a hotărât în plus crearea unui guvern provizoriu polonez compus din elemente ale guvernului în exil de la Londra şi ale Comitetului filocomunist de la Lublin. Pentru evoluţia ei ulterioară, conferinţa de la Ialta a ajuns – impropriu – să fie simbolul divizării Europei în sfere de influenţă şi al „cedării" lui Roosevelt în faţa URSS.

iapigi, v. italici.

Ibarruri Gómez, *Dolores*, denumită *la Pasionari* , femeie politician spaniolă (Biscaya 1895-Madrid 1989). Comunistă, deputat în Cortes, a animat rezistenţa republicană în războiul civil spaniol şi, după victoria lui Franco s-a refugiat în URSS. A fost secretar (1942-1960), apoi preşedinte al PCS în exil şi apoi în Spania, unde a reintrat în 1977.

iberi, nume generic care cuprinde populaţiile preromane ale Spaniei. Încă de la începuturile primului ı ileniu î.Hr. au cunoscut influenţele, mai ales artistice şi culturale, ale celţilor, grecilor şi fenicienilor. Istoricii romani îi amintesc pe i. ca împărţiţi în multe triburi: tartessi, asturi, ilergeţi, cantabri, cassetani. I. din interior au opus o puternică rezistenţă romanizării, de la începuturile sec. II î.Hr. până în epoca augustană.

IBM (International Business Machines), societate americană fondată în 1914 de către T.J. Watson, specializată în producţia de aparatură electrotehnică şi informatică. În anii '40, în colaborare cu Harvard University, a realizat primele sisteme de elaborare electromecanice şi electronice. Este, de departe, cea mai mare întreprindere a sectorului şi una din primele cinci companii de nivel mondial.

Ibn Khaldun, istoric arab (Tunis 1332-Cairo 1406). Lucrarea sa *Cartea despre exemplele istorice*, care narează istoria arabilor şi berberilor, punând ca motor al dezvoltării istorice legăturile tribale şi religioase, este capodopera istoriografiei arabe medievale.

Ibn Saud, v. *Abd al-Aziz III Ibn Saud.*

ibo, populaţii sudaneze ale Nigeriei de sud-est, împărţită în triburi şi grupuri locale unite de dialectul *igbo*.Cu un accentuat spirit de independenţă, animişti, cu o economie bazată pe comerţ, au fost uniţi politic de către guvernul britanic. După independenţa Nigeriei au fost protagonişti ai secesiunii care a culminat în războiul civil al Biafrei (1967-1970).

Ibrahim Paşa, om politic egiptean (Cavalla 1789-Cairo 1848). Fiu al lui Mehmet Ali, a înfrânt în contul sultanului otoman revolta wahhabită din Arabia Saudită (1816-1818), a fost apoi trimis împotriva Greciei în lupta pentru independenţă (1824-1828); în 1831-1833 a condus compania de cucerire a Siriei al cărei guvernator a devenit. Cu puţin înainte de a muri (1848) şi-a înlocuit tatăl ca vicerege al Egiptului.

iconoclastie, mişcare politico-religioasă iniţiată de împăratul bizantin Leon III Isauricul, care în 726 a interzis cultul icoanelor Sfintei Fecioare şi a sfinţilor, considerându-l idolatru, şi a ordonat distrugerea lor. Biserica occidentală s-a opus şi l-a condamnat pe Leon III în 731. Cel de-al VII-lea conciliu ecumenic din Niceea a condamnat i. (787), care totuşi a revenit cu împăraţii Leon Bardas şi Teofil. Împărăteasa Teodora a declarat din nou permis cultul icoanelor (843).

ide, în calendarul roman, numele zilei care cădea la jumătatea lunii (15 în martie, mai, iulie şi octombrie; 13 în celelalte luni). I. se celebrau jertfind lui Jupiter o oaie albă. La i. din martie 44 î.Hr. a fost asasinat Iulius Caesar.

idealism, orientare filosofică care consideră ideile ca principiu al realităţii sau ca intermediar al cunoaşterii. I. poate să fie identificat încă din filosofia greacă antică, în special la Platon, chiar dacă termenul este introdus în filosofie doar în sec. XVII-XVIII pentru a se referi la o linie de gândire care refuză independenţa realităţii materiale de subiectul care gândeşte: în aceasta i. se contrapune realismului. Exponenţii unei asemenea linii au fost Kant (idealismul transcendental), Fichte şi Schelling (idealismul absolut). I. a avut un rol decisiv în a duce la consecinţe riguroase subiectivismul modern. Un neo-idealism italian s-a dezvoltat la începutul sec. XX cu B. Croce şi G. Gentile. Pe plan politic rezultatele i. au fost diverse, fapt mărturisit de diversele interpretări ale gândirii lui Hegel. Pe de o parte, într-adevăr, i. a deschis calea doctrinelor de tip autoritar, exaltând rolul statului faţă de individ şi de societatea civilă; pe de altă parte - ca la Croce - a promovat o reelaborare şi acceptare a principiilor liberalismului.

Idea Nazionale, periodic naţionalist fondat la Roma la 1.III.1911 de către E. Corradini, F. Coppola, R. Forges Davanzati, L. Federzoni şi M. Maraviglia. Favorabil războiului din Libia, devenit cotidian de la 1.X.1914, a susţinut intervenţia în primul război mondial. După război a furnizat o bază ideologică naţionalistă mişcării fasciste. A fost absorbit de către „Tribuna" de la 1.I.1926.

ideologie, ansamblu de idei, valori şi credinţe relative la ordinea politică şi având funcţia de a orienta comportamentele colective. Termenul a fost introdus la începutul sec. XIX, în accepţia redusă de „studiu al ideilor", de către tratatul lui A. Destutt de Tracy, *Elemente de ideologie.*

■ *Critica ideologiei.* Noţiunea de i. a asumat o semnificaţie particulară la Karl Marx (în special cu *Ideologia germană*, 1845-1846); el a definit ca i., teoriile şi viziunile asupra lumii care justificau raporturile de dominare între clase, furnizându-le o falsă conştiinţă (se năştea aici conotaţia negativă a i.). Funcţia ideologică ar consta în a convinge şi în a dirija acţiunea, mai ales cea politică (V. Pareto). K. Mannheim a deosebit i. „generală" de cea „particulară", înţeleasă ca o reprezentare a realităţii în conexiune cu o luare de poziţie de evaluare şi, prin urmare, neobiectivă. Aceste accepţii ale i. o prezintă ca un fel de „mască", ce ascunde în spatele idealurilor etico-politice urmărirea unor interese partizane; în acelaşi timp orice sistem ideologic ar favoriza stabilitatea aparatului puterii care îl propune.

■ *Apogeul şi declinul intereselor ideologice.* În prima jumătate a sec. XX, apariţia regimurilor totalitare a

demonstrat enorma importanță pe care, mai ales dacă era însoțită de dezvoltarea mijloacelor de comunicare în masă, putea s-o aibă manipularea ideologică. Încă din anii '50 numeroși analiști (R. Aron, D. Bell) au semnalat „declinul i." înțelegând prin aceasta să pună în relief erodarea vechilor ideologii care avuseseră totuși o puternică revenire în anii '70. Teza declinului i. și-a regăsit forța începând cu sfârșitul anilor '80, în urma crize *Welfare State* și a prăbuși `i modelelor socialiste și comuniste din Est.

Idris I Muhammad (Djarabub, 1890-Cairo, 1983), rege al Libiei (1951-1969). Șef al confreriei musulmane senussite, a încercat să trateze cu ocupanții italieni, dar a fost constrâns la exil prin reluarea represiunii coloniale (1923). În timpul celui de-al doilea război mondial a luptat alături de englezi, obținând încoronarea ca rege al Libiei în 1951. În 1969 a fost înlăturat prin lovitura de stat a colonelului M. Khaddafi.

ieniceri, corp special al armatei otomane, instituit în 1334 ca gardă a sultanului Orkhan. Format din copii ai familiilor creștine balcanice convertiți și antrenați special, a fost protagonist a numeroase revolte cu fond politic și a fost suprimat de sultanul Mahmud II în 1826.

Ieronim, sfânt și părinte al Bisericii (Stridone cca 347-Bethleem 429). Convertit în timpul unei șederi în Antiohia (374), s-a retras în pustiu dedicându-se studiului și exegezei biblice. A tradus din ebraică în latină Vechiul Testament și a revăzut traducerea Noului Testament: *Vulgata* sa (385-405), adoptată oficial de Biserică; numai în sec. XX a fost înlocuită de noi traduceri directe.

Ierusalim, capitala Israelului. Întemeiat înainte de mileniul II î.Hr. și locuit de iebusiții amoriți, spre 1000 î.Hr. a fost ocupat de evrei și regele David l-a înconjurat cu ziduri, făcând din el capitala regatului, în timp ce succesorul său, Solomon, a început construcția Templului. Prădat de babilonieni (598 și 587 î.Hr.), a fost reconstruit după reîntoarcerea în patrie a evreilor deportați (538 î.Hr.) și înfrumusețat de Irod cel Mare. Teatru al ultimei predici și al patimilor lui Isus, în 70 d.Hr., I., care se revoltase împotriva romanilor, a fost asediat de Titus și Templul a fost distrus într-un incendiu. În 132 romanii au înăbușit o altă revoltă evreiască. I. a devenit colonie romană (Aelia Capitolina) și evreii au fost împrăștiați. Numai după domnia lui Constantin orașul și-a reluat vechiul nume, devenind loc de pelerinaje creștine. Disputat mult timp de persani și de bizantini, I. a fost cucerit de arabi (638), care îl considerau drept cel de-al treilea „oraș sfânt" după Mecca și Medina. Cucerit de cruciați (1099) sub Godefroi de Bouillon, a devenit capitala Regatului latin de I., stat feudal organizat după normele așa-zisei Curți a I., cu un rege ales dintre nobilii care formau Înalta Curte. În 1187 I. a fost cucerit de Saladin: din 1517 până la 1917 orașul a fost posesiune otomană. Capitală a Palestinei sub mandat britanic după primul război mondial. „Internaționalizat" de către ONU, după războiul arabo-israelian din 1948-1949 a fost împărțit între Iordania și noul stat Israel. În 1967, partea iordaniană a fost ocupată de forțele israeliene, și în 1980 I. a fost declarat capitala indivizibilă a Israelului. Chestiunea *status*-ului său rămâne unul dintre marile obstacole ale procesului de pace inițiat de acordurile israelo-palestiniene din 1993.

iezuiți, ordin religios apărut din inițiativa Sf. Ignațiu de Loyola, care în 1534 a reunit la Paris (Montmartre) un grup de tineri doritori să se dedice unei vieți ascetice (cu legăminte de sărăcie, castitate și supunere) și de misionari, în serviciul direct al papei. Paul III a recunoscut noul ordin în 1540 cu numele oficial de Compania lui Isus (Societas Jesu, S.J.), pe care Ignațiu l-a structurat în sens riguros piramidal, având la vârf un general ales pe viață, în timp ce cu „exercițiile spirituale" se propunea o precisă și originală pecete spirituală.

■ *Răspândirea.* I. s-au răspândit rapid începând cu Spania, Portugalia și Italia, deschizând numeroase instituții educative („colegii") pe baza unui sistem pedagogic unitar, definitiv sancționat prin *Ratio studiorum* din 1599. Misiunea educativă a i. a fost îndreptată în principal asupra formării mediilor nobile și a clasei conducătoare în lumina cerințelor etico-religioase ale Contrareformei, căreia i. i-au fost un pilon important. Acțiunea i. a pătruns și dincolo de Europa: în India și în Extremul Orient a fost intens elanul Sf. F. Xavier (1506-1552), care a inaugurat o linie misionară atentă la culturile locale și de o enormă importanță pentru cunoașterea civilizațiilor extraeuropene, continuată în China de M. Ricci (1552-1610). În America Latină (Paraguay) iezuiții au pus bazele originalei experiențe a *reducciones*.

■ *Desființarea ordinului.* Începând cu jumătatea sec. XVIII, în climatul iluminismului și al despotismului luminat, i. au fost obiectul unor crescânde măsuri represive din partea statelor care acceptau greu forța și influența politică a ordinului. În 1759 guvernul lui Pombal a confiscat bunurile și i-a expulzat pe i. din Portugalia. Exemplul a fost urmat în 1762 de Franța, unde tendințele antiiezuite erau de mult timp puternice din cauza controverselor asupra jansenismului, de Spania (1767) și rând pe rând de multe alte state. În această împletire dintre aspecte politice și religioase, însuși papa Clement XIV a consimțit la suprimarea Companiei (1773). I. au rămas oficial doar în Prusia și în Rusia Albă, chiar dacă nu au lipsit alte tentative mai mult sau mai puțin clandestine sau tolerate de a menține viu spiritul ordinului.

■ *Reconstituirea.* În 1814 ordinul a fost restaurat de Pius VII. Alături de activitatea educativă, de predicare și misionară condusă de generalul J. Roothan (1829-1853), i. au desfășurat și o intensă activitate culturală în câmpul

filosofic şi al analizei problemelor sociale şi politice. Important în acest sens a fost rolul îndeplinit de revista „La Civiltà Cattolica", fondată în 1850. În felul acesta, i. au fost protagoniştii avântului mişcărilor catolice şi a doctrinei sociale a Bisericii. În sec. XX, i. au crescut continuu ca număr (până la 36 000 de membri în 1965) şi şi-au perfecţionat contribuţia la cercetarea biblică şi teologică, graţie unor studioşi ca P. Teilhard de Chardin, H. De Lubac, J. Daniélou. Sub conducerea generalului P. Arrupe i. s-au angajat într-un delicat efort de reînnoire şi de deschidere socială în anii succesivi Conciliului Vatican II.

IG Farben (*Interessen Gemeinschaft Farbenindustrie*), trust chimic, fondat la Frankfurt pe Main în 1925. A deţinut mulţi ani monopolul industriei chimice naţionale. La sfârşitul celui de-al doilea război mondial conducătorii grupului au fost judecaţi la Nürnberg drept criminali de război pentru aportul la producţia militară. În 1952 societatea a fost dezmembrată prin legile antitrust.

Ignaţiu de Loyola, sfânt, călugăr spaniol (Loyola, 1491-Roma, 1556). Mezin al unei familii basce cu tradiţii militare, a ales cariera armelor. Rănit în timpul asediului fortăreţei Pamplona de către francezi (1521), în perioada convalescenţei a decis să abandoneze viaţa militară şi să se retragă în mănăstirea benedictină de la Monserrat, unde a început să scrie *Exerciţiile spirituale*. La Paris, unde se dusese pentru studiu (1528-1535), a reunit câţiva tineri împreună cu care a pronunţat legăminte de sărăcie, castitate şi supunere, punând în felul acesta bazele Companiei lui Isus (v. iezuiţi). După aprobarea noului ordin religios din partea lui Paul III (1540), I. a fost ales superiorul general şi s-a dedicat redactării *Constituţiilor*, în timp ce pontiful a aprobat în 1548 textul *Exerciţiilor spirituale*. Stabilindu-se la Roma, I. s-a dedicat şi întemeierii de instituţii religioase, sociale şi culturale, între care Colegiul Roman (cu şcoli gratuite de gramatică, umanioare şi doctrină creştină) şi Colegiul Germanic, unde erau formaţi preoţii de limbă germană destinaţi să combată protestantismul. Beatificat în 1609, I. a fost canonizat în 1622.

Île-de-France, regiune istorico-geografică a Franţei, al cărei centru este Paris. Fertilă, străbătută de ape navigabile, a fost din sec. X sediul unei mari părţi a posesiunilor senioriale ale Capeţienilor, care au făcut din ea nucleul dinastiei lor. Din 1961 este o regiune administrativă cuprinzând opt departamente.

Iliria (Illyricum), antică regiune a Balcanilor, în faţa Mării Adriatice, la nord de Epir. Îşi trage numele de la iliri, populaţie indo-europeană stabilită în regiune în al doilea mileniu î.Hr. În sec. III î.Hr. triburile ilirice meridionale au constituit un regat unitar cu capitala Scodra (Shkoder). În 229 romanii au intervenit în apărarea negustorilor italici ameninţaţi de piraţii ili activi în Adriatica şi au învins-o pe regina Teuta. Şi al doilea război iliric (220-219) a fost câştigat de romani. Între 27 î.Hr. şi 10 d.Hr., I. a devenit provincie romană cu numele de *Illyricum*. În sec. VI a fost ocupată în mod stabil de populaţii slave. Numele de I. a fost reluat de Napoleon care a creat Provinciile Ilirice în interiorul imperiului francez (1809-1814).

Illich, *Ivan*, teolog şi sociolog de origine austriacă (Viena, 1926). Prorector al Universităţii Catolice din Puerto Rico, a părăsit-o în 1960. În 1961 a fondat în Mexic Centrul Intercultural de Documentare (CIDOC) asupra Americii Latine. A concentrat studiile sale asupra efectelor alienante ale instituţiilor sociale moderne, îndeosebi în domeniul proceselor educative (*A deşcolariza societatea*, 1972; *A răsturna instituţiile*, 1973; *Nemesis medica*, 1977).

Illustrazione Italiana, L', revistă ilustrată italiană de format mare, fondată în 1873 la Milano de către E. Treves, imitând pariziana „Illustration". Gravurile clare şi elegante au făcut foarte populară revista, la care au scris, între alţii, G. Carducci, G. D'Annunzio, G. Pascoli, A. Panzini, G. Deledda şi G. Gozzano. Din săptămânal, în 1951 a devenit lunară; suspendată în 1962, şi-a reluat apariţia din 1981 până în 1990.

iluminism, mişcare culturală europeană din sec. XVIII. Termenul trimitea la „lumina" raţiunii, prin care se propunea să fie combătute „tenebrele" ignoranţei şi superstiţiei.

■ *Fundamentele ideatice*. Primul caracter fundamental al i. era credinţa absolută în raţiunea umană (de totdeauna identică cu ea însăşi şi prezentă în toţi oamenii). Al doilea caracter era reprezentat de credinţa în natură: stadiul natural, în special, era înţeles ca vârsta fericită în care omul era inocent şi liber. Credinţa în raţiune şi în natură apropia i. de empirismul englez al lui J. Locke, G. Berkeley şi D. Hume: oricărui domeniu al cunoaşterii, inclusiv politica şi morala, i se aplica metoda experimentală a ştiinţelor naturale, cu convingerea că se vor putea identifica legi generale. Religia devenea o activitate umană egală cu celelalte. Regulile de comportament nu proveneau deci de la Dumnezeu, ci de la natură (aici i. relua lecţia dreptului natural, v.). Dar marea noutate a i. consta în convingerea că se poate reconstrui o nouă epocă fericită printr-un continuu progres istoric şi prin educarea umanităţii.

■ *Evoluţia şi dezvoltările politice*. În Franţa, i. şi-a aflat deplina dezvoltare cu Diderot, d'Alembert, Voltaire, Montesquieu, Rousseau. *Enciclopedia* (1751-1772) a reprezentat exemplul suprem de operă de divulgare şi instrucţie produsă de i. El a aflat teren fertil şi în Germania (Wolff, Lessing, Mendelssohn) şi în Italia (la Milano cu fraţii Verri şi Beccaria, la Neapole cu Genovesi, Galiani, Filangeri). Principiile lumi ilor s-au răspândit cum nu se întâmplase niciodată cu celelalte

ILUMINISM

Răspândirea iluminismului

Tendința generală pare evidentă. Dar avem dreptul de a apropia fapte atât de diverse și atât de disparate? Diversitățile locale nu sunt mai importante decât elementele comune? Dacă apropiem ochii de tablou, dacă examinăm mai de aproape și mai în detaliu situația în Spania, în Italia, la Viena, la Berlin și la Paris, va trebui totuși să deducem că firele care leagă aceste și atât de multe alte asemănătoare elemente sunt mai numeroase și mai solide decât ne apare într-un prim moment, că circulația ideilor este mai intensă decât am putea bănui, că speranțele și expectativele se întorc către aceeași direcție, că asistăm efectiv la nașterea Europei luminilor. Nu mai suntem în fața crizei conștiinței europene de la începutul secolului. Nici în fața unei continuări a disputelor între deiști și antideiști, între janseniști și moliniști, între laxiști și rigoriști, între regaliști și curialiști, între diversele școli născute din raționalismul cartezian sau din diversele curente ale dreptului natural. Ceva nou se năștea [...]. În centru stă Parisul în anii în care se pregătea Enciclopedia. Este un mediu deja cosmopolit, chiar dacă este compus din obscuri profesori germani ca Sellius și din tot atât de necunoscuți scriitori englezi ca John Mills. De altminteri, și Diderot și Rousseau sunt complet necunoscuți la începutul anilor '40. Este o nouă generație și este o ambianță socială diversă față de aceea a unui Fontenelle, a unui Montesquieu, a unui Voltaire, pentru a nu numi decât pe oamenii care dominau atunci orizontul intelectual al Franței. Este o lume extraordinar de vie de boemi, de traducători, de oameni care trăiesc din propriul scris și pentru propriile idei [...]. Acest grup de tineri este supravegheat de aproape de poliție și riscă să sfârșească în castelul de la Vincennes, ca Diderot în 1748, în momentul unei generale represiuni a elementelor insubordonate. Când țara iese, în sfârșit, din război, acești tineri sunt în continuu război cu cenzura, cu regulile corporative ale librairie, *chiar și cu propria familie și cu mediul din care ei provin. Este un grup extraordinar de liber, și în interior și în afară. Diderot care îi este sufletul și d'Alembert care îl urmează încăpățânat, Rousseau care interpretează în felul său ideile și entuziasmul grupului, resping pentru* Enciclopedia *care se năștea orice protecție, ca și orice rigidă organizație internă. Nici stat nici academie, ci un grup de filosofi liberi. Cam peste tot în Europa ceea ce spun și fac enciclopediștii la Paris la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50, între pregătirea și prima criză a Enciclopediei, în 1752, este urmărit cu o curiozitate și un interes care cresc rapid. În Toscana, „Giornale dei letterati" publicat la Florența, începe să aibă, încă din 1747, un excelent serviciu de informații despre Enciclopedie și aici se pot regăsi știri chiar și astăzi neglijate de studioșii acestei mișcări. În Germania, mediile culte își dau seama imediat de fenomenul ireligios care clocotește la Paris și discuțiile, respingerile se multiplică. Raporturile cu Anglia, între aceia care stau acolo pregătind suplimente la* Cyclopedia *lui Ephraim Chambers și cei care traduc această operă și o amplifică la Paris, devin mereu mai intense [...]. Dar, cu tot acest interes, chiar dincolo de hotarele Franței, pentru tot ce se gândește și se face la Paris (și exemplele ar putea fi ușor înmulțite) este evident totuși că acea libertate, acea lipsă de prejudecăți care domină în grupul de tineri filosofi este prea mare, prea intensă pentru a fi primită de către Europa la jumătatea secolului al XVIII-lea [...]. Grupul francez este izolat, unic în Europa. Și totuși, chiar* Enciclopedia *aruncă punți și permite trecerea între gândirea grupului parizian și restul Europei. Faptul însuși că este vorba de un dicționar al științelor și artelor creează posibilitatea difuzării noilor idei, chiar și acolo unde în mod sigur nu ar fi putut să ajungă direct.*

FRANCO VENTURI,
Utopie și reformă în iluminism,
Einaudi, Torino 1970, pp. 151-160

mișcări culturale, chiar și dincolo de îngustul cerc intelectual; în special au fost recepționate de către burghezie, care găsea în acele principii instrumentele pentru a modifica în propriul beneficiu realitatea politico-economică și a doborî injustițiile aristocraticului *Ancien Régime*. Aceasta s-a întâmplat, mai ales, în Franța,

unde reînnoirea culturală amorsată de i. s-a revărsat în Revoluţia franceză din 1789. În Germania, Rusia, Austria, Suedia, Danemarca principiile ilumi iste au fost, totuşi, acceptate de casele domnitoare şi câteva reforme politico-economice au fost realizate de către suveranii înşişi (v. despotismul luminat).

Bibliografie: A.A.V.V., *Interpretazioni dell'illuminismo*, A. Santucci, Il Mulino, Bologna 1979; P. Chaunu, *La civiltà dell'Europa dei lumi*, Il Mulino, Bologna 1977.

imam, la musulmanii şiiţi defineşte atât pe specialiştii în Coran care se afirmă drept călăuze spirituale, cât şi pe califul descendent din Ali, capul suprem al credincioşilor, interpret al voinţei divine. După şiiţii iranieni, ultimul imam, Muhamad al-Mahdi (sec. IX) nu este mort, ci numai „ascuns" şi se va întoarce pentru a duce la victorie pe discipolii săi.

imigrare, v. *emigrare*.

impeachement (engl.: punere sub acuzaţie), procedeul judiciar prevăzut în SUA ca acţiune a Congresului împotriva unui funcţionar public; a acţionat în cazurile preşedinţilor A. Johnson (1868), care a fost destituit şi R. Nixon (1974) şi B. Clinton (1999), care au fost absolviţi.

imperialism,

termen introdus în anii '60-'70 în sec. XIX în Anglia victoriană şi în Franţa celui de-al Doilea Imperiu pentru a indica tendinţa unui stat de extindere a propriei dominaţii politice şi economice asupra altor ţări. În sens propriu, se vorbeşte de i. în legătură cu imperiile coloniale ale puterilor europene, ale SUA şi Japoniei între ultimul sfert al sec. XIX şi primul război mondial.

■ *Imperialismul colonial.* Teoriile asupra i. pot să fie împărţite în două grupuri: 1) teoriile inspirate de marxism după care i. colonial este o fază inevitabilă a dezvoltării capitalismului; 2) teoriile pluricauzale, care alături de factorii economici (încă preponderenţi la J. Hobson) subliniază rolul decisiv al motivelor politice şi al factorilor „periferici" care ar fi impus statului colonialist îndatoriri neprogramate în mod necesar şi nici prea plăcute. Teoria marxistă cea mai cunoscută este aceea expusă de Lenin în 1916 în *Imperialismul, faza supremă a capitalismului*, după care i. ar reprezenta faza convulsivă finală a capitalismului, marcat de dominaţia monopolurilor şi a capitalului financiar. Acestei teorii i-au fost aduse multe obiecţii, subliniind că sunt puţine statele imperialiste cărora să li se aplice modelul leninist de i. financiar-monopolist sau prezenţa în i. a unor ambiţii politice care au făcut ca interesele economice să fie doar un pretext.

■ *Imperialism şi naţionalism.* Fără îndoială că un puternic impuls a fost dat i. de către naţionalismul care după 1870 a inspirat voinţa de putere a diverselor state, întovărăşită frecvent de ideea că Europa avea datori morală faţă de restul umanităţii de a răspândi „civilizaţia". Teritoriile coloniale ocupate de puterile europene intrau în trei categorii: 1) acelea care încă de la început răspundeau exigenţelor cu caracter geopolitic şi strategic; 2) acelea în care prezenţa europeană era generată de motivaţii economice, dar au fost apoi anexate din motive de interes naţional; 3) acelea care au fost anexate deşi, în afara factorilor economici, nu erau prezente motive cu caracter strategic sau politic. În anumite regiuni au avut o importanţă deosebită factorii periferici (aşa-zisul subimperialism"), ca în cazul insulelor Pacificului pe care Marea Britanie le-a ocupat din cauza presiunilor Australiei sau Noii Zeelande sau a multor teritorii din Africa şi Mediterana ocupate de Marea Britanie în special pentru a proteja căile spre India.

■ *Imperialismul SUA şi al Japoniei.* Spre sfârşitul sec. XIX şi SUA a iniţiat o politică imperialistă: alături de zone de dominaţie economică (imperialismul „informal" în America Latină), a fost creat şi un real şi propriu imperiu colonial, prin ocuparea şi administrarea de teritorii (care nu au fost niciodată numite „colonii", ca un omagiu adus originilor anticoloniale ale naţiunii americane) sub motoul de *manifest destiny*, adică al destinului SUA de a dezvolta un rol hegemonic pe continentul american. Cu războiul hispano-american (1898, v.) SUA a stabilit în fapt dominaţia americană asupra Cubei şi Filipinelor şi a anexat Guam şi Puerto Rico. S-au adăugat diverse teritorii din Pacific, ca insulele Hawaii şi zona Canalului Panama. În afară de acesta, SUA a revendicat prin aşa-zisul „corolar Roosevelt" din 1904, o putere de „poliţie internaţională" faţă de acele state americane care s-ar fi arătat incapabile de a-şi menţine ordinea interioară. De atunci, s-au succedat intervenţii politice şi militare şi, mai ales, presiuni şi condiţionări economice în America Latină. Tot la sfârşitul sec. XIX şi Japonia, după completarea operei de modernizare internă, a motivat cu raţiuni demografice, strategice şi economice expansionismul său imperialist, început cu războiul chino-japonez din 1894-1895 şi continuat cu războiul contra Rusiei din 1904-1905 din cauza neînţelegerilor din Manciuria şi cu anexarea Coreii (1910); el a culminat cu agresiunea împotriva Chi (1931-1945) şi cel de-al doilea război mondial.

Bibliografie: W. Langer, *La diplomazia dell'imperialismo*, tr. it., ISPI, Milano 1972; D.K. Fieldhouse, *L'età dell'imperialismo, 1830-1914*, tr. it., Laterza, Bari, 1975.

Vezi şi: asimilare; Berlin, Congresul de la; colonialism; Commonwealth; dominion; decolonizare; Imperiul britanic; naţionalism; pangermanism; panslavism; protectorat; protecţionism.

IMPERIALISM

Capitalism şi imperialism

Imperialismul a apărut în evoluţia şi în directa continuare a trăsăturilor fundamentale ale capitalismului în general. Dar capitalismul a devenit imperialism capitalist numai la un determinat şi înalt grad al dezvoltării sale, atunci când câteva trăsături fundamentale ale capitalismului au început să se transforme în opusul lor, când plenar s-au afirmat şi s-au revelat simptomele trecerii la o mai elevată orânduire economică şi socială. În acest proces este fundamentală, în raporturile economice, substituirea liberei concurenţe de către monopolurile capitaliste [...]. În acelaşi timp, monopolurile apărând din libera concurenţă, nu o elimină, ci coexistă, generând astfel o serie de dure şi neaşteptate contradicţii, neînţelegeri şi conflicte. Sistemul monopolurilor înseamnă trecerea de la capitalism la o orânduire superioară în economie. Dacă am vrea să dăm definiţia cea mai concisă a imperialismului, ar trebui să spunem că imperialismul este stadiul monopolist al capitalismului.

VLADIMIR I. LENIN, *Scrieri economice*, tr. it., Editori Riuniti, Roma 1977, pp, 570-571.

Economia industrială modernă este prima în care ar putea fi considerată îndoielnică utilitatea economică a cuceririlor. Imperiul era raţional cât timp comerţul era prin esenţa sa monopolist, [dar] această raţionalitate încetează să fie evidentă în ziua în care bogăţia depinde de munca liberă, schimbul favorizează pe amândoi partenerii de schimb şi a se supune concurenţei este în interesul atât al producătorilor cât şi al comercianţilor [...]. O economie bazată pe schimburi, în măsura în care este şi industrială, posedă un fel de dinamism. Ea tinde să se extindă în lumea întreagă şi să îmbrăţişeze întreaga umanitate [...]. Creşterea se verifică fără un plan de ansamblu, graţie unei serii de dezechilibre creatoare. Cum să negi că preponderenţa exercitată pe teritorii străine uşurează vânzarea produselor care nu găsesc cumpărători în metropolă? Economia europeană şi mondială nu era conformă modelului ideal al lui Bentham: trusts, *carteluri, menţinerea de preţuri înalte în interior,* dumping *la export aceste practici ale războiului comercial, contrare esenţei economiei libere nu dispăruseră încă. Sociologi şi economişti de inspiraţie liberală imputau acestor supravieţuiri ale spiritului de monopol acţiunile imperialiste ale naţiunilor capitaliste şi burgheze, în timp ce socialiştii încercau să demonstreze că un astfel de spirit de monopol şi de cucerire era inseparabil de capitalism ca atare. Cu toţii greşeau. În măsura în care semnificaţia şi originea sa erau economice, imperialismul de la sfârşitul secolului al XIX-lea nu era ultimul stadiu al capitalismului, ci ultimul stadiu al imperialismului milenar. Hobson şi Schumpeter puneau pe drept cuvânt sub acuzaţie minorităţile privilegiate care incitau la un imperialism contrariu spiritului industriei şi comerţului. Dar ei uitau că oamenii şi încă mai mult statele au voit totdeauna dominaţia pentru ea însăşi. Nu e de ajuns ca imperiul să fie economic steril pentru ca popoarele sau aceia care vorbesc în numele lor să renunţe la gloria de a stăpâni.*

RAYMOND ARON, *Pace şi război între naţiuni*, tr. it., Edizioni di Comunità, Milano 1970, pp. 420-424.

Imperiile Centrale, locuţiune convenţional folosită pentru a defini Imperiul austro-ungar, *Reichul* german şi Imperiul otoman, aliaţi în cursul primului război mondial.

Imperiul britanic, a fost cel mai vast imperiu colonial al epocii contemporane, ajungând să cuprindă, în ajunul primului război mondial, circa 31,6 milioane de km², 23,85% din suprafaţa terestră, cu o populaţie de circa 502 milioane de persoane, aproape un sfert din populaţia Pământului. Iniţial, I.b. constituit la sfârşitul sec. XVI era compus aproape exclusiv din colonii de populare, dintre care cele mai importante au fost cele americane care au dat mai târziu naştere SUA. În anii între recunoaşterea independenţei SUA (1783) şi sfârşitul războaielor napoleoniene (1815) s-a consolidat un I.b. care cuprindea trei grupuri distincte de teritorii: 1) vechile colonii cu populaţie preponderent albă; 2) alte colonii cu populaţie preponderent indigenă; 3) India. Primele (Canada, Australia, Noua Zeelandă) şi-au dobândit autoguvernarea în afacerile interne între 1867 şi 1907, devenind *dominions* (v.). În coloniile cu majoritate

IMPERIUL BRITANIC

Forțele politice engleze și imperiul

Nu existase niciodată în Anglia modernă predominarea absolută a unei idei asupra alteia, oricât de ponderată în ea însăși ar fi putut să fie o astfel de idee. Orice ar fi spus Disraeli cu apropierile sale de Republica Veneției, simțul politic al englezilor de la revoluția din 1688 încoace încercase, și reușise în mare parte, să contrapună fără ciocniri un element altuia, creând o serie de balances of powers, *care semnifică sensul vieții sociale, politice, economice, culturale a țării. Dar primul victorianism văzuse triumful mereu mai clar al unei idei liberale, făcute să ajungă intransigentă de elementul economic corelat – care îndemna sufletele cu elocvența spontană a avantajelor materiale – devenită dogmatică prin elementul doctrinar adus de radicalii utilitariști, care tindeau să atribuie validitate de legi științifice sau, mai rău, de precepte de credință unor simple reguli de conviețuire socială.*

A urmat, ca primă fază a procesului de transformare care va duce la epoca imperialistă, o perioadă de revoluție interioară. La sfârșitul ei, forțele politico-sociale engleze vor fi reprezentate de un liberalism divizat în două grupuri, eroic hotărâte, unul să se bată pentru vechile principii, reîntinerite de o nouă, activă sensibilitate socială, celălalt de necesitatea de a se adapta la noile idealuri ale destinului: imperiul pe care îl construia Anglia; de un conservatorism care a pierdut orice urmă de reacție, apărând prea puțin legat de interesele locale sau de castă și cu fermitate fluturând steagul comun al „democrației naționale" și al Imperiului; de o opinie publică care vrea, mai ales, să facă să-i fie auzită propria voce dincolo de mări și care nu separă prestigiul național de interesele comerciale [...]. Imperialismul rasist se menținuse multă vreme într-un cerc restrâns de oameni. Englezul mediu înțelegea mult mai bine sentimentele naționalității insulare, și, eventual, își asuma fervoarea protestantă antilatină, care își avea originea în luptele religios-naționale ale Renașterii. Numai la sfârșitul secolului ideile de fraternitate cu popoarele germanice anglo-saxone, teutone etc. – au cunoscut o importantă difuziune [...]. Adeziunea lui Chamberlain la imperialism a constituit o cotitură decisivă în istoria mișcării [...]. În felul acesta în anul marelui jubileu (1897), în timp ce Imperiul, sub impulsul activității sale de ministru, își amplifica și întărea propriile hotare, el a ținut să stabilească noile principii de la care imperialismul britanic trebuie să se inspire. Comunitățile britanice de peste mare nu mai erau dependencies. *Simțul stăpânirii fusese substituit de sentimentul consangvinității* (kinship), *și ele erau acum unite într-o liberă asociație egalitară. Aceleași teritorii locuite de rase de culoare, în care populațiile britanice sau albe erau în minoritate, nu mai trebui u să insufle simțul stăpânirii, ci simțul datoriei. Dominația britanică era justificată numai dacă Marea Britanie putea să demonstreze că ea contribuie la fericirea și la prosperitatea locuitorilor. Că aceasta ar fi corespuns unor premise de moralitate și de eficiență Chamberlain nu se îndoia: într-o astfel de activitate de civilizare Marea Britanie își îndeplinea misiunea sa de mare „rasă imperială" Superioritatea „rasei" britanice și a misiunii sale civilizatoare avea, în concepția lui Chamberlain, aceeași importanță asumată, în aceea a lui Disraeli, de „fastul și solemnitatea" Imperiului [...] Solidaritatea de rasă, pentru Chamberlain, trebuia să depășească hotarele politice ale Regatului Unit și ale Imperiului. Statele Unite erau fără nici o îndoială, pentru radicalul-imperialist, Greater Britain; [...] în timpul primilor trei ani ai guvernului Salisbury, scopul principal al activității lui Chamberlain în domeniul politicii externe a fost de a obține alianța cu Germania* (Teutonic connection) *pe care el, împreună cu majoritatea compatrioților săi, o considera mai „naturală"*

O. Barié, *Idei și doctrine imperialiste în Anglia victoriană*, Laterza, Bari 1953, pp. 109, 222-228

indigenă şi, în special, în cele africane, Marea Britanie a adoptat sistemul aşa-numitului *Indirect Rule* sau *Dual Mandate* care lăsa cât mai mult cu putinţă neschimbate structurile societăţii indigene, alăturând şefilor locali un rezident sau consilier politic. India a fost împărţită în două regiuni: India britanică, supusă unei „guvernări directe" şi statele indiene, parte a I.b. dar supuse „guvernării indirecte" a principilor locali. Războiul anglo-bur (1899-1902, v.), chiar dacă a fost câştigat de Marea Britanie, semnifică epuizarea valului imperialist. În perioada dintre cele două războaie mondiale *dominions* albe au dobândit deplina independenţă în cadrul Commonwealthului. După cel de-al doilea război mondial, decolonizarea (v.) s-a desfăşurat în două faze principale: prima, în jurul lui 1947, a privit Asia (Birmania, India, Pakistan, Ceylon); cea de-a doua, în primii ani '60, Africa.

DATELE FUNDAMENTALE ALE IMPERIULUI BRITANIC

1583	Stabilirea englezilor la Terranova (Canada).
1607	Prima colonie permanentă în Virginia.
1609-1670	Colonii în Car ibe şi Antile.
1620	„Părinţii pelerini" puritani se stabilesc în America.
1713	Prin tratatul de la Utrecht, Marea Britanie obţine în Canada Noua Scoţie.
1763	Prin războiul de şapte ani Marea Britanie dobândeşte posesiunile franceze din Canada şi India.
1769	Colonia Noua Zeelandă.
1783	Recunoaşterea independenţei SUA.
1788	Colonia Noua Galie de Sud în Australia.
1800	Ocuparea Maltei.
1826	Ocuparea Birmaniei.
1842	Colonia Hong Kong.
1858	Coroana britanică preia de la Compania Indiilor controlul asupra Indiei.
1867	Canada dobândeşte statutul de domi ion.
1876	Regina Victoria este proclamată împărăteasă a Indiei.
1882	Marea Britani instituie controlul asupra Egiptului.
1899-1902	Războiul anglo-bur.
1901-1910	Australia, Noua Zeelandă şi Uniunea Sud-Africană dobândesc statutul de dominion.
1931	Statutele de la Westminster; dominioanele capătă independenţă deplină în cadrul Commonwealthului.
1947-1948	Îşi dobândesc independenţa India, Pakistan, Ceylon, Birmania, Palestina.
1960	Începe decolonizarea completă în Africa.
1997	Hong Kong este retrocedat Chinei.

Imperiul latin din Orient (Imperiul latin de Constantinopol), stat întemeiat de baronii francezi care au participat la cruciada a IV-a şi de veneţieni, care puseseră la dispoziţia celor 34 000 de cruciaţi o flotă de nave de transport. După cucerirea şi jefuirea Constantinopolului (1202-1204), cruciaţii au substituit Imperiului bizantin o nouă entitate politică, impunând structuri sociale şi instituţii străine şi anulând în mod forţat diferenţele dogmatice existente între Biserica răsăriteană şi cea occidentală după schisma din 1054, prin impunerea unui patriarh catolic la Constantinopol, veneţianul T. Morosini. ■ *Regatele latine ale Imperiului bizantin*. Imperiul latin cuprindea un sfert din teritoriile bizantine: Tracia, partea de nord-vest a Asiei Mici şi o serie de insule, printre care Chios, Lesbos şi Samos. Regatul de Thessalonic (Salonic), condus de Bonifaciu, marchiz de Monferrato, cuprindea Macedonia şi Thessalia. Ducatul de Atena, format din regiunile greceşti ale Aticii şi Beoţiei, a fost dat ca feudă burgundului Othon de La Roche. Principatul Ahaia (v.) a fost întemeiat de Geoffroy de Villehardouin (1209), care împreună cu fraţii Champlitte cucerise Peloponesul. Domeniile veneţiene cuprindeau, în afară de trei optimi din Constantinopol, Creta, insulele ionice, cea mai mare parte din insulele egeene şi porturile principale (Gallipoli, Rodosto, Heracleea, Durazzo şi Ragusa). Regatele mici au fost legate prin raporturi feudale de împărat, cu excepţia domeniilor veneţiene. Papa Inocenţiu III a recunoscut noul imperiu, în speranţa că acesta va sprijini alungarea musulmanilor din Locurile Sfinte. În realitate, capacitatea militară a creştinilor s-a diminuat, concentrându-se asupra apărării noilor posesiuni. Imperiul latin trebuia în fapt să se apere mereu de bulgari, care îi atacau graniţele nordice, dar mai ales de încercările de recucerire ale bizantinilor, care întemeiaseră state legitimiste: Imperiul de la Niceea, fondat de Theodor I Lascaris (1204-1222) în Peninsula Anatolia; despotatul (apoi imperiul) de Trapezunt, întemeiat de Alexios I Comnenul; despotatul de Epir, întemeiat în Peninsula Balcanică de Mihail Anghelos Comnen, care, împreună cu Theodor I (1215-1230), a cucerit Thessalonicul în 1224. Ultimul împărat latin, Baudoin (Balduin) II, a fost alungat (1261) de împăratul de la Niceea, Mihail VIII Paleologul, aliat cu genovezii.

Imperiul târziu, locuţiune care indică perioada de decădere a Imperiului roman, după domnia lui Constantin cel Mare (307-337). Prin extindere a fost aplicată şi altor experienţe cunoscute de unele regimuri politice în criză, marcate de o conducere politică slabă, de dezagregarea instituţiilor, de afirmarea unor particularităţi şi individualisme, de conflicte sociale acute.

imunitate, complex de privilegii acordate unui individ drept urmare a serviciilor sau funcţiilor sale. *I. diplomatică* consta în faptul că agentul diplomatic al unui stat nu poate fi arestat nici reţinut şi îi sunt inviolabile locuinţa, corespondenţa şi bunurile. Prin *i. parlamentară*

membrii parlamentului nu pot să fie supuși procedurilor penale fără autorizarea parlamentului însuși, nici să fie urmăriți pentru votul și opiniile exprimate în exercițiul funcțiilor lor; *i. ecleziastică* constă în scutirea persoanelor, locurilor și lucrurilor sacre de impozite, obligații fiscale sau servicii care trebuie aduse puterii laice. Lupta împotriva i. ecleziastice a constituit un aspect relevant al politicii statelor europene între jumătatea sec. XVIII și jumătatea sec. XIX.

incași, veche populație quechua stabilită sub conducerea lui *inca* (în lb. quechua: împărat) Manco Capac (1021-1062) în teritoriile din jurul orașului Cuzco.

■ *Întemeierea și distrugerea imperiului*. Începând din sec. XIII o serie de campanii militare victorioase i-au condus pe i. la supunerea tuturor populațiilor învecinate, în scurtă vreme substituindu-se ca putere hegemonă în regiunea andină vechii civilizații de la Tiahuanaco (cetate cucerită de Mayta Capac la sfârșitul secolului). Sub al XI-lea *inca*, Huayna Capac (1493-1525), puterea i. a ajuns la expansiunea maximă, din ținuturile nordice din jurul orașului Quito până la fluviul Maule (în vecinătatea actualului Valparaiso, în Chile), la mai mult de 4000 km în sud. Prăbușirea imperiului i. a fost de altfel rapidă. Războiul pentru succesiune dintre fiii lui Huayna Capac, Huàscar și Atahualpa, a coincis cu expediția conchistadorului spaniol F. Pizarro, care s-a aflat astfel în fața unui adversar divizat și slăbit și căruia i-a cucerit cu ușurință teritoriile.

■ *Civilizația incasă*. Puternic ierarhizată, structura politico-socială a i. includea la vârf pe împărat (*inca*), venerat ca fiu al zeului Soare (*Inti*) și stăpân absolut, proprietar a două treimi din teritoriu (restul era în stăpânirea rudelor și a înalților demnitari), pe care poporul era obligat să-l lucreze pentru el. Populațiile, supuse pe rând, erau organizate în unități teritoriale locale, semiautonome (*ayllu*), care nu respectau etniile originare, împiedicând astfel tentativele de autonomie. Puterea centrală era exercitată de casta aristocratică a apropiaților împăratului (cărora le erau încredințate toate slujbele importante, mergând până la stăpânirea regiunilor imperiale) și de aceea a *curacas*, demnitari de la curte (dintre care se distingeau *tukrikuk*, guvernatorii provinciilor). Urmau casta preoților (sfătuitorii politici ai suveranului) și cea a militarilor (aparținând grupului *quechua*). Cele două lungi drumuri imperiale (cel intern, lung de 5200 km și cel de coastă, de 4000 km) pe care i. le parcurgeau pe jos, necunoscând nici roata, nici calul, asigurau comunicarea între centru și periferie. Civilizația incasă a cunoscut o puternică dezvoltare a tehnicii fortificațiilor în piatră și a fabricării armelor de bronz, dar s-a distins și prin extrem de rafinate obiecte de aur, argint și ceramică.

Bibliografie: V. von Hagen, *La grande strada dell sole*, tr. it., Einaudi, Torino 1964; J. Hemming, *La fine degli Incas*, tr. it., Rizzoli, Milano 1970.

Inchiziție, tribunal ecleziastic care avea î reprimarea ereziei.

■ *Inchiziția medievală*. A apărut între sec. XII și XIII pentru a combate răspândirea ereziei catare și valdenze, deci a oricărei forme de heterodoxie doctrinară sau morală. În timpul întregului Ev Mediu nu a avut o fizionomie precisă. Din motive deosebite, în tribunalul diocezei lângă episcop stătea *inchizitorul*, cu puteri justițiare precise stabilite direct de către pontif. Sancțiunile dictate de acesta erau executate de puterea civilă, „brațul secular" al Bisericii.

■ *Inchiziția spaniolă*. În 1478 o bulă pontificală autoriza în Spania instituirea unui consiliu pentru combaterea ereziei. Creată de Isabela I de Castilia și Ferdinand de Aragón (1480) ca un organism cu totul independent față de coroană, I. s. prin utilizarea unor procedee secrete și a torturii justițiare s-a concentrat încă de la început împotriva așa-numiților *marranos* și *moriscos* (evrei convertiți și musulmani din teritoriile recucerite): dacă erau recunoscuți vinovați de o convertire formală, ei erau condamnați la închisoare sau expulzare, bunurile lor (uriașe, în general) erau confiscate. Apoi I. s. a persecutat protestanții și toate formele de convertire religioasă între catolici. Autoritatea sa s-a extins în timpul inchizitorilor generali Torquemada (1483-1498) și Jiménez (1507-1517) în toate teritoriile spaniole, cuprinse fiind și coloniile din America și statele europene supuse Madridului. A devenit din ce în ce mai mult un instrument de eliminare a oricărui tip de deviere politică, socială și culturală. A fost abolită definitiv doar în 1834.

■ *Inchiziția romană*. Asemănătoare celei spaniole, a fost instituită împotriva protestanților de către papa Paul III în 1542 și a fost încredințată lui G.P. Carafa (viitorul Paul IV). Reorganizată de Sixtus V în 1588, a devenit una din cele cincisprezece congregații romane. Instituție centralizată și cu competențe bine stabilite, a rezervat Romei puteri inchizitoriale posedate în trecut de episcopii din dioceze, devenind un important instrument al Contrareformei. A eliminat protestantismul din Italia și, chiar dacă cu mai mic succes, a încercat să lovească gândirea filosofică (condamnând la ardere pe rug pe G. Bruno, 1600) și științifică (condamnarea lui Copernic și Galileo, 1616 și 1632) prin procese, cenzura operelor publicate și prin *Indexul cărților interzise* (v.).

independență italiană, războaiele de, cele trei războaie (1848-1849, 1859 și 1866) în care Regatul Sardiniei și Regatul Italiei au luptat împotriva Austriei, în timpul Risorgimento-ului pentru a duce la îndeplinire independența și unificarea Italiei.

■ *Primul război de independență*. A fost declarat Austriei (23.III.1848) de către regele Sardiniei Carlo Alberto, impulsionat de știrile despre insurecțiile victorioase ale

PRIMUL RĂZBOI DE INDEPENDENȚĂ

23.III.1848
Regatul Sardiniei declară război Austriei.
29.IV. Alocuțiunea papei Pius IX împotriva războiului: ordonă retragerea trupelor pontificale, dar ele nu se supun.
30.IV. La Pastrengo piemontezii îi obligă pe austrieci să se retragă.
28.V. Voluntarii toscani rezistă la Curtatone şi Montanara ofensivei austriece.
30.V. Victorie piemonteză la Goito şi la Peschiera (31).
24-25.VII.
Victorie austriacă la Custoza.
9.VIII. Comandantul austriac Radetzsky şi generalul piemontez Salasco semnează armistițiul.
12.III.1849
Regatul Sardiniei denunță armistițiul.
23.III. Victorie austriacă la Novara; Carlo Alberto abdică.
24.III. Armistițiul de la Vignale între noul rege Victor Emanuel (Vittorio Emanuele) II şi Radetzsky.
6.VIII. Pacea de la Milano.

Veneției şi de cele „Cinci zile ale oraşului Milano". La armata sardo-piemonteză s-au alăturat inițial şi trupe trimise de papa, de regele celor Două Sicilii şi de marele duce al Toscanei. După câteva victorii, armata sardo-piemonteză a fost învinsă la Custoza de către mareşalul Radetzsky. Ostilitățile fiind reluate în 1849 Carlo Alberto a fost învins la Novara şi a abdicat.

■ *Al doilea război de independență.* Având ca aliat Franța lui Napoleon III (acordul de la Plombières, 20-21.VII.1858), Cavour a provocat Austria să declare război Regatului Sardiniei (26.IV.1859). Piemontezii şi francezii i-au învins pe austrieci în mod repetat şi au cucerit Lombardia. În loc să continue lupta până la cucerirea Veneției, Napoleon III (îngrijorat de pierderile suferite la Solferino şi de insurecțiile din Italia centrală) încheie armistițiul de la Villafranca cu Franz Joseph (11.VII) fără să-l prevină pe Cavour. Tratatul de pace de la Zürich ratifică apoi cedarea Lombardiei către Regatul Sardiniei.

■ *Al treilea război de independență.* În conflictul austro-prusac, Italia s-a aliat cu Prusia (8.IV.1866) în perspectiva de a obține prin compensație Veneția. Deşi dureros învinsă, pe uscat la Custoza şi pe mare la Lissa, datorită

AL DOILEA RĂZBOI DE INDEPENDENȚĂ

26.IV.1859
Austria declară război Regatului Sardiniei.
14.V. Napoleon III îşi asumă la Alexandria comanda supremă a franco-piemontezilor.
20.V. Victorie franco-piemonteză la Montebello.
23.V. Vânătorii din Alpi ai lui Garibaldi îi înfrâng pe austrieci la San Fermo.
31.V. Victorie franco-piemonteză la Palestro.
4.VI. Victorie franco-piemonteză la Magenta.
8.VI. Napoleon III şi Victor Emanuel II intră în Milano.
24.VI. Francezii îi înfrâng pe austrieci la Solferino şi piemontezii înving la San Martino.
11.VII. Armistițiul de la Villafranca între Franz Joseph şi Napoleon III.
10.XI. Pacea de la Zürich.

AL TREILEA RĂZBOI DE INDEPENDENȚĂ

8.IV.1866
Tratatul de alianță între Italia şi Prusia.
14.VI Prusia intră în război cu Austria.
20.VI Italia declară război Austriei.
24.VI Victorie austriacă la Custoza.
3.VII Victorie prusacă la Sadowa.
20.VII Victorie austriacă la Lissa.
21.VII Victoria voluntarilor lui Garibaldi de la Bezzecca.
12.VIII Armistițiul de la Cormons.
3.X Pacea de la Viena.

victoriei prusace de la Sadowa, Italia obține, oricum, Veneția prin pacea de la Viena.

independenți, puritani englezi care afirmau deplina autonomie a fiecărei comunități religioase; au avut un rol de mare importanță în timpul revoluției engleze din 1649. Însuşi O. Cromwell era un i.

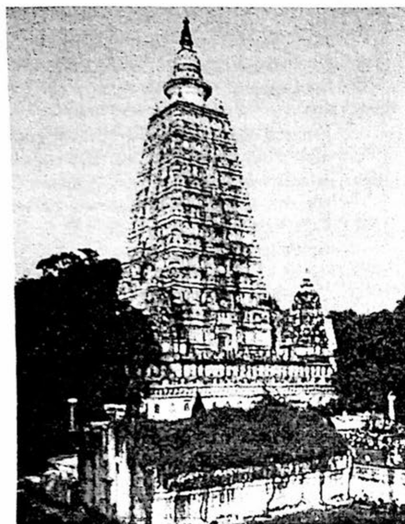
Indexul cărților interzise, listă oficială de publicații considerate contrare doctrinei şi moralei Bisericii catolice. Primul *Index librorum prohibitorum* a fost publicat în 1559 de către papa Paul IV; printre operele condamnate figura şi traducerea în limbaj popular a Bibliei. În 1571 papa Pius V a înființat Congregația Indexului, pentru a actualiza lista cărților interzise, însuşită apoi de Sf. Oficiu în 1917. I.c.i. a fost desființat în 1965 de papa Paul VI.

India,
stat în Asia de sud. *Sup.*: 3 287 782 km². *Pop.*: 918 570 000 loc. *Capit.*: New Delhi. *Limba*: oficiale hindi şi engleza. În unele state din Uniunea Indiană sunt recunoscute limbile şi dialectele locale. *Relig.*: hinduism (80%), cu minorități musulmane, creştine, sikh şi budiste. *Vecini:* cuprinde întreaga peninsulă, între Marea Arabică la vest şi golful Bengal la est, o mare parte din câmpia joasă indo-gangetică delimitată de Pakistan la vest, de China, Nepal, Bhutan la nord, de Birmania şi de Bangladesh la nord-est. *Forma de stat*: republică federală.

I. este o țară imensă, populată de etnii de origine, cultură şi tradiții diverse, ale căror dificultăți de conviețuire, în sec. XX, de cele mai multe ori au degenerat în lupte deschise şi au încetinit sensibil procesul de dezvoltare economică şi socială.

2500 î.Hr.
Dezvoltarea civilizației Indului cu centrele la Harappa (Punjab) şi Mohenjo Daro (Sind).

cca 1500-1400
Arienii ocupă India de nord-vest.
cca 1300-1000
Răspândirea religiei vedice (vezi Vede). Dezvoltarea sistemului de caste şi originea brahmanismului. Arienii se răspândesc în I. central-orientală.
cca 550 Primele regate regionale (Kosala, Maghada şi Vatsas). Răspândirea jainismului şi budismului.
327-325
Expediţia lui Alexandru cel Mare pe valea Indului: înfrânge pe râul Hydaspes pe Poros, rege al Punjabului.
322 Imperiul Maurya fondat de Chandragupta (322-298) controlează toată India de nord şi Deccanul.
273-232
Regatul lui Aşoka (al treilea suveran din dinastia Maurya) supune aproape întreaga I. şi răspândeşte budhismul.
cca 245-130
La hotarul nord-vestic se formează regatul indo-grec Bactriana.
185-172
Dinastia Maurya este înlăturată de către Sunga.
sec I-IV d.Hr.
India occidentală este cucerită de kuşani (Kushana), înfrânţi de către Sasanizi în sec. III.
cca 320-510
Imperiul Gupta este fondat de către Chandragupta II (320-335) pe Valea Gangelui, de la confluenţa cu Jamuna şi până în Bengal. Invazia hunilor albi duce la decăderea imperiului.
606-647
Unificarea temporară a Indiei de nord sub Harsa, rege al Thanesvarului. La moartea sa s-au instaurat, în diverse regiuni, numeroase dinastii locale.
cca 985-1012
Sub suveranul Rajaraja I dinastia Chola devine o mare putere maritimă în sudul I.
998-1030
Mahmud din Ghazna pradă teritorii din India de nord, anexează regatele hinduse din valea Kabul şi Punjab.
1192 Muhammad din Ghur înfrânge trupele confederaţiei hinduse la Tarain şi cucereşte valea Gangelui. După asasinarea sa (1206), adjunctul său Qutb ud-Din Aibak se proclamă sultan al Delhi-ului şi fondează dinastia „regilor sclavi" (1206-1290).
1290-1398
Dinastiile Khalgi şi Tughlaq.
1414-1526
Dinastiile Sayyid şi Lodi.
1502-1510
Portughezii se instaurează la Cochin şi Goa.
1526 Turcul Babur cucereşte Delhi şi fondează Imperiul moghul.
1556-1605
În timpul domniei lui Akbar se încheie unificarea I. şi încetează discriminările religioase.
1600 Se constituie Compania Engleză a Indiilor Orientale, care-şi stabileşte baze comerciale în I.
1602 Constituirea Companiei Unite a Ţărilor de Jos pentru Indiile Orientale.
1627-1658
Domnia lui Shah Jahan: apogeul Imperiului moghul.
1658-1707
Domnia lui Aurangzeb: tensiuni şi revolte între diferitele comunităţi religioase. Sikh se transformă în mişcare politică.
1664 Prima aşezare a francezilor (1666) şi începutul luptei între Anglia şi Franţa pentru controlul I.
1757 R. Clive cucereşte Bengalul şi este numit guvernator al regiunii sub suveranitate moghulă.
1763 Infrântă în războiul de şapte ani, Franţa renunţă la orice pretenţie asupra I.
1773 Parlamentul britanic instituie guvernarea generală asupra teritoriilor Companiei Indiilor.
1797-1813
Compania controlează Mysore şi Maharashtra şi anexează posesiunile olandeze.
1809 Tratatul de la Amritsar defineşte graniţele dintre statul sikh şi domeniile britanice.
1814-1816
Infrângerea gurkha: Nepalul devine protectorat. Anexarea Deccanului.
1818 Infrângerea confederaţiei maraţilor.
1824-1826
Războiul anglo-birman şi anexarea Assamului.
1833 Abolirea monopolului Companiei Indiilor.
1843 Cucerirea Sindului.
1845-1849
Înfrângerea sikh şi anexarea Punjabului.
1857-1858
Revolta generală a şipailor (*sepoys*), reprimată de către englezi. *Government of India Act* desfiinţează Compania Indiilor şi transferă suveranitatea ţării coroanei britanice.
1861 Guvernarea Indiilor este încredinţată unui vicerege asistat de un consiliu legislativ şi de unul executiv.
1877 Regina Victoria a Angliei se proclamă împărăteasă a I.
1885 Înfiinţarea Partidului Congresul Naţional Indian, de orientare moderată.

1

2

1. Templul Mahabodhi. 2. Taj Mahal. 3. Gandhi în Anglia cu decanul din Canterbury. 4. Javaharlal Nehru (la stânga) cu premierul chinez Chou En-lai. 5. Indira Gandhi între liderul iugoslav Tito (la stânga) şi preşedintele egiptean Nasser.

3

5

4

1898-1905
Împărţirea administrativă a Bengalului între partea orientală, predominant musulmană, şi cea occidentală, predominant hindusă.
1906 Înfiinţarea Ligii Musulmane, compusă din naţionalişti islamici.
1909 Primele reprezentanţe elective indiene cu sedii separate pentru hinduşi şi musulmani.
1911 Guvernul este transferat la New Delhi.
1919 Masacrul de la Amritsar: englezii trag asupra unei manifestaţii pacifiste. Agitaţie antibritanică. Gandhi, lider al Congresului Naţional Indian, adoptă o politică de nesupunere civilă.
1930-1932
Are loc la Londra Conferinţa „Mesei rotunde" pentru problema indiană.
1935 Reforma constituţională creşte dificultăţile reprezentanţelor indiene. În alegeri triumfă Partidul Congresului (1937)
1939 Congresul se opune intervenţiei Indiei în al doilea război mondial.
1940 Liga Musulmană cere formarea unui stat musulman independent.
1942-1943
Gandhi promovează o nouă campanie paşnică de nesupunere.
1947 Proclamaţia de independenţă a Indiei şi formarea a două state: Uniunea Indiană, populată de hinduşi şi Pakistanul musulman. Transferul de mari mase ale populaţiei între cele două state provoacă mai mult de un milion de morţi. Conflictul indo-pakistanez pentru anexarea Kashmirului la Uniunea Indiană (1947-1949). Asasinarea lui Gandhi (1948).
1947-1964
J. Nehru devine prim-mi istru: reforme politice, sociale (abolirea privilegiilor de castă) şi economice (reforma agrară).
1950 India devine republică federală în cadrul Commonwealthului.
1954 Acordul chino-indian asupra Tibetului, care sancţionează ocuparea sa de către partea chineză.
1962 Conflicte de frontieră cu China. India trebuie să cedeze unele teritorii.
1965 Războiul indo-pakistanez, încheiat cu conferinţa de la Taşkent (1966).
1966-1969
Indira Gandhi, fiica lui Nehru, devine prim-ministru, şi după sciziune, formează Noul Congres.
1971 Un nou război indo-pakistanez: India garantează independenţa Bangladeshului.
1975 Sikkim şi Kashmir (1976) intră în Uniunea Indiană.
1977 Partidul Janata, conservator, învinge în alegeri.
1980 Alegeri: victoria Indirei Gandhi, realegerea sa ca prim-ministru.
1983 Diverse crize etnice şi xenofobe. Revolte ale extremiştilor sikh.
1984 Armata pune capăt în mod violent revoltei sikh. I. Gandhi este asasinată de către una din gărzile ei, de religie sikh. Fiul său Rajiv Gandhi este proclamat prim-ministru. În oraşul Bhopal un nor toxic provenind dintr-o fabrică în proprietate americană ucide mii de persoane.
1991 Rajiv Gandhi este ucis de un extremist tamil în timpul campaniei electorale, câştigată apoi de Partidul Congresului (1992).
1992-1995
După 40 de ani de „socialism Nehru", noul premier N. Rao, deşi întâmpină rezistenţe, se orientează spre o profundă restructurare a sistemului productiv naţional în sens liberal. Ţara se prăbuşeşte în haos: explodează violenţa între hinduşi şi musulmani, în timp ce se intensifică luptele de gherilă între separatiştii sikh şi din Kashmir.
1996 Alegerile dau o majoritate relativă dreptei hinduiste a Partidului Janata (BJP), care precede Frontul Unit al Stângii şi Partidul Congresului, redimensionat cu greu. După eşuarea tentativei liderului BJP, A.B. Vajpayee, de a forma un guvern, H.D. Deve Godwa, exponent al Frontului Unit, conduce o coaliţie de guvernare, sprijinită din exterior de Partidul Congresului.
1997 Tensiuni din cauza politicii fiscale şi a complicităţii la asasinarea lui R. Gandhi, duc la căderea guvernului (XII) şi la noi alegeri.
1998 BJP formează un nou guvern; apar trei noi state (Uttaranchal, Varanchal, Chattisgarh) în nordul hindus, dar noi tendinţe independentiste slăbesc poziţia guvernului.
1999 Noi alegeri parlamentare în septembrie.

Bibliografie: S. Wolpert, *Storia dell'India Dalle origini della cultura dell'Indo alla storia di oggi*, tr. it. Bompiani, Milano 1985

Indian, Oceanul, al treilea ocean al globului ca suprafaţă după Pacific şi Atlantic, cu o întindere de 75 000 000 km². Este delimitat la nord de continentul asiatic, la vest de Africa, la est de Indochina, Indonezia şi Australia şi la sud de Antarctida.

■ *Oceanul Indian în Antichitate.* Apare confirmarea unei călătorii prin O. I. către Oceania începând cu al III-lea mileniu î.Hr. Din mileniul II s-au intensificat drumurile comerciale maritime. Traversat (325-324) de către amiralul lui Alexandru cel Mare, Nearchos, al cărui drum a fost

povestit în „Campaniile lui Alexandru". O. I. a fost străbătut de corăbiile greceşti care legau Arabia de India. Chiar şi răspândirea religiei musulmane în regiunile de coastă, începând cu sec. VII, are loc datorită comerţului maritim şi nu campaniilor militare. Expansiunea Islamului a transformat O. I. într-un fel de mare internă musulmană.

■ *Expansiunea europeană şi decolonizarea*. În 1498 expediţia lui Vasco da Gama întrerupe acest monopol şi asigură dominaţia portugheză asupra O. I. pentru un secol. Supremaţia portugheză încetează începând cu sec. XVII datorită prezenţei crescânde a navelor olandeze, franceze şi engleze. Englezii au instaurat o nouă dominaţie navală asupra O. I., care se va încheia o dată cu sfârşitul imperiului colonial englez din India (1947). Datorită decolonizării şi Războiului rece dintre URSS şi SUA, O. I. a căpătat o importanţă strategică, deoarece era traversat de numeroase linii maritime pentru aprovizionarea cu petrol. Aceasta a dus nu numai la extinderea flotelor militare, dar şi la un amestec, tot mai crescând, al URSS şi SUA în afacerile interne ale ţărilor de coastă, având drept consecinţă instabilitatea politică în zonă.

indiene, războaie, v. *pieile roşii*.

Indiile occidentale, nume dat Lumii Noi după descoperirea acesteia de către Cristofor Columb, cu convingerea că a ajuns pe coasta orientală a Asiei. Această denumire este dată astăzi posesiunilor britanice din Antilele Mici.

indios, v. *amerindieni*

Indochina, regiune peninsulară a Asiei de sud-est, cuprinsă între India şi China, udată de Oceanul Indian şi Oceanul Pacific. Punct de întâlnire dintre diverse civilizaţii şi diferite grupuri etnice (birmani, thai, annamiţi, khmeri, malaiezi), nu a fost niciodată o entitate statală unitară. Istoric, a suferit influenţe indiene şi chineze. Începând din sec. XVI a constituit un obiect de interes comercial pentru portughezi şi francezi, care, în jurul lui 1880 şi-au afirmat dominaţia colonială asupra întregii zone, în afară de Siam, care şi-a păstrat independenţa, şi de regiunea occidentală birmană care era controlată de englezi. După al doilea război mondial procesul de decolonizare şi Războiul rece (mai ales războiul din Vietnam, v.), au dus la formarea mai multor state: Thailanda, Cambodgia, Laos, Vietnam, Birmania şi Malaysia.

Indonezia, stat insular în Asia de sud-est. *Sup.*: 1 948 000 km². *Pop.*: 190 325 000 loc., din care 63% indonezieni. *Capit.*: Djakarta. *Limba*: bahasa Indonesia (oficială). Relig.: musulmană. *Poziţie geografică*: cuprinde insulele Sumatra şi Java, Sondele Mici, jumătatea occidentală a Noii Guinee (Irian-Jaya), Moluce, Celebes, mare parte din insula Borneo (Kalimantan) şi sute de insule micuţe printre care Timor, anexată în 1976. *Forma de stat*: republică prezidenţială.

În primul mileniu d.Hr. sediu al unor puteri maritime de tip feudal, la sfârşitul Evului Mediu insulele indoneziene devin musulmane. Dominaţia olandeză care a urmat timp de trei secole a lăsat moştenire antagonisme etnice şi sociale, care stau la baza conflictelor civile şi regimurilor dictatoriale.

3000-1500 î.Hr.
Prima migraţie, în zona locuită de populaţii pigmoide şi vedoide, a indonezienilor.

sec. III-I î.Hr.
A doua migraţie (neoindonezieni); prelucrarea bronzului, apoi a fierului.

sec. I-VI d.Hr.
La Java şi Sumatra se formează state indianizate; primele contacte cu China.

sec. VII-XI
Ascensiunea regatului sumatrez Srivijaya (din Ceylon până în Filipine) şi a dinastiei budiste javaneze Sailendra.

1268-1292
Reunificarea Javei sub regele din Singhasari, Kertanagra, care anexează Bali, Madura şi Sumatra.

sec. XIV-XV
Apogeul regatului Madjapahit din Java. Începutul răspândirii islamismului.

sec. XVI
Ascensiunea sultanatelor musulmane şi sfârşitul regatului Madjapahit (1513-1528). Hinduismul supravieţuieşte în insula Bali, sub rajahi locali.

1521 Portughezii, stabiliţi la Malacca (1511), stabilesc prima lor piaţă de desfacere în Moluce şi monopolizează comerţul cu condimente.

1596 Prima bază comercială olandeză în Java.

1605 Compania Olandeză a Indiilor Orientale stabileşte dominaţia olandeză asupra insulelor Moluce.

1641-1684
Malacca este cucerită de olandezi şi portughezii sunt expulzaţi din I.; începe să se răspândească economia colonială a plantaţiilor.

1749 Împărţirea regatului Mataram în sultanatele Jojakarta şi Surakarta, amândouă tributare Companiei.

1780-1784
Războiul anglo-olandez: Anglia obţine libertatea de a naviga în Indiile Orientale.

1825-1830
Revolta javanezilor împotriva întoarcerii olandezilor este dur reprimată.

1830-1877
Înrăutăţirea regimului colonial după sistemul culturilor forţate: o cincime din pământurile satelor trebuiau să fie cultivate cu produse de plantaţie.

1908-1912
Naşterea primelor organizaţii naţionaliste, studenţeşti sau musulmane.

1918 Instituirea unei reprezentanțe indoneziene (Volksraad sau Consiliul Poporului) cu caracter consultativ.
1927 Partidul Național Indonezian (PNI) al lui A. Sukarno și M. Hatta organizează o serie de agitații antiolandeze (1929).
1945-1949
Proclamarea independenței. Intervenția militară anglo-olandeză și războiul național de eliberare.
1949 Recunoașterea independenței I. ca republică confederală unită cu Olanda. Sukarno este șeful noului stat.
1954 Sukarno anulează uniunea cu Olanda. Naționalizarea proprietăților olandeze și orientare neutră în politica externă.
1956-1959
Respresiuni ale mișcărilor comuniste și musulmane, precum și a unor tentative separatiste în Sumatra și Celebes.
1960-1964
Sukarno dizolvă parlamentul (1960) și își asumă președinția pe viață (1963). Conflict cu Malaysia în Borneo (1964).
1965 Tentativă de lovitură de stat comunistă (30.IX) și contralovitură de stat a armatei (2.X), care proavocă 250 000 de morți și aduce la putere în I. pe generalul Suharto (ales președinte în 1968 și de mai multe ori reconfirmat). Acesta instaurează regimul „noii ordini", cu limitarea drastică a drepturilor opoziției, abandonarea drumului spre socialism pentru o reformă de tip liberal. Migrări forțate spre insule mai puțin locuite pentru a rezolva problema demografică.
1975 Anexarea Timorului de vest, ex-portughez, și a Irian Jaya, populat de papuași și malaiezi, duce la sângeroase lupte de gherilă.
1988 Boom economic; I. intră în numărul restrâns al NICS (v,) cu un venit trecut de la 100 dolari în 1970, la 600 în 1990 și 1300 în 1997.
1993 Întorsătură democratică formală a regimului Suharto (mai multe controale asupra armatei), care îi deschid succesiunea proprie.
1997 Nouă victorie electorală a blocului guvernamental; Suharto își anunță candidatura pentru al optulea mandat prezidențial consecutiv, dar poziția sa este fragilă datorită gravei crize financiare de la finele anului și a continuării luptelor de gherilă în Timor.
1998 Incapabil să îndeplinească reformele impuse de FMI și să împiedice revoltele populare, Suharto este constrâns să-și dea demisia în vârtejul unor mișcări de stradă (1 188 de victime din rândul populației civile). Noul președinte Yusuf Habibie eliberează un număr de deținuți politici și propune autonomia Timorului de Est.
1999-2000
Grave tulburări interetnice și interconfesionale. Abdurrahman Wahid este ales președinte. Timorul Oriental este scena unor mari violențe.

indulgență, în teologia catolică, iertarea lui Dumnezeu (pe pământ sau în purgatoriu) pentru pedepsele de ispășit ca urmare a păcatelor confesate, se face prin intervenția Bisericii. Între sec. XIV și XV au apărut în practică forme speculative de vânzare a i., care au eclipsat sensul religios. Acordarea i. în schimbul pomenilor, acceptate de papa Leon X pentru a construi bazilica Sfântul Petru, a fost cauza următoarei ciocniri dintre Martin Luter și Sfântul Scaun, care de altfel stă la baza Reformei protestante. Asupra problemei i. a intervenit Conciliul din Trento cu *Decretum de indulgentiis* (1563). Paul VI prin constituția apostolică *Indulgenti rum doctrina* (1967) a actualizat normele asupra i.

Indului (Indusului), civilizația, sau *cultura Harappa*, civilizație dezvoltată de-a lungul cursului Indului începând din 2500 î.Hr., ale cărui principale centre au fost orașele Mohenjo-Daro și Harappa. Acesta din urmă a fost capitala unui imperiu care a cuprins întreaga câmpie a Indului și zona meridională a actualului Pakistan. Bogăția sa, bazată pe o agricultură înaintată, datorită controlului hidraulic, și pe înfloritoare schimburi comerciale, ale căror drumuri erau protejate de castele și fortărețe, este oglindită și de grandoarea arhitecturii sofisticate a orașului: ziduri impunătoare și diguri fluviale masive protejau orașul, în timp ce un complex sistem de canalizare deservea toate casele. În jurul lui 1600 î.Hr. dominația harappeană s-a stins, probabil din cauza cutremurelor, variațiilor de climă și schimbării cursului fluviului Indus, care a distrus fragilul sistem de irigație. Orașele cele mai importante se pare că au fost distruse de invaziile arienilor.

industrie,
totalitatea activităților productive care transformă materia primă pentru producția de bunuri capitale (infrastructură, utilaje) sau bunuri de consum.

■ *Artizanat și protoindustrie.* În societățile „Ancien Régime", în structura economică agricolă era integrată o producție de elită, de instrumente sau bunuri de consum de lux. Mare parte din activitatea de transformare era în schimb încredințată unui artizan oarecare, fiind concepută ca un serviciu pentru comunitatea rurală. O evoluție s-a observat în domeniul textil cu negustorii-antreprenori, care strângeau și comercializau produse de filatură și de țesătorie, executate de către lucrători răspândiți pe la sate, în timpul mort pentru agricultură.

Această schemă, denumită „protoindustrială" s-a dezvoltat în Anglia, în anumite regiuni franceze, italiene, renane şi flamande în sec. XVI-XVIII. Forme mai organizate de manufacturi, unele chiar de mari dimensiuni, s-au dezvoltat în favoarea statului (de exemplu: manufacturile regale din Franţa) şi pentru nevoile sale: industria de armament, construcţii navale.

■ *Revoluţia industrială*. Saltul calitativ a avut loc în Anglia în anii următori lui 1760, prin îmbinarea mai multor factori: capitaluri disponibile, surse de energie locală (apă, cărbune), creşterea producţiei agricole şi a populaţiei (având ca urmare obţinerea de manoperă la costuri joase) şi mai ales introducerea unei serii de inovaţii tehnologice şi de noi surse de energie, care au micşorat costurile şi au mărit productivitatea. În avangardă s-a aflat mai ales sectorul textil (maşina de filat a lui Heargraves, 1764; torcătoarea mecanică propulsată de apă al lui Arkwright, 1769; noi proceduri de cardat, vopsit, decolorat ţesături), urmat imediat de industria fierului. O dezvoltare incomparabilă a mecanizării a fost posibilă datorită energiei vaporilor (prototipul lui Watt a funcţionat în 1764). După 1820 elanul a fost mărit prin mecanizarea în mare parte a războaielor de ţesut, şi după 1830 de intrarea în era feroviară. Rapida creştere a producţiei găsea o piaţă favorabilă şi grăbea răspândirea (de altfel lentă) a sistemului de fabrici şi a unui proletariat desprins din agricultura practicată de multe decenii în condiţii de exploatare.

■ *Industrializarea în Europa şi în America*. Mai ales după războaiele napoleoniene, din Anglia au început să fie exportate în Europa produse cu preţ mic care impuneau o reacţie. În zonele unde condiţiile erau favorabile (cele belgiene, franceze de nord, la rândul lor bogate în cărbuni), a început un proces de industrializare pe model englez. Spre jumătatea sec. XIX modernizarea tehnologică, favorizată de progresul liberalismului comercial, s-a extins spre Ruhr, Saxonia, Silezia, Boemia, Elveţia, Alsacia, Franţa centrală, Olanda. În aceste zone, dezvoltarea unei reţele de căi ferate a fost un factor strategic. În acelaşi timp procesul s-a răspândit şi în SUA, a cărei coastă de nord-est ajunsese deja în 1860 la nivelul de industrializare de tip britanic. SUA a depăşit definitiv nivelul britanic la sfârşitul secolului.

■ *Problema răspândirii industriei*. Statele de la marginea Europei, în urmă cu dezvoltarea agricolă şi liberalizarea de corporaţii şi feudali, şi-au făcut apariţia în lumea industrială numai datorită intervenţiei statului, prin protecţie vamală (dominantă din 1880) sau prin susţinerea industriilor strategice. A fost cazul Italiei. Deşi având o lungă permanenţă în avangarda industrializării, abia după 1896 a reuşit să-şi formeze o bază industrială în ţară, concentrată în aşa-zisul „triunghi industrial" Genova-Torino-Milano. În ţări deja industrializate i. era considerată un factor de putere naţională. În acelaşi timp expansiunea industrială europeană s-a transformat în giganticul proces de control al restului lumii încheiat în ultimele decenii ale sec. XIX. Unica ţară din afara Europei care la sfârşitul sec. XIX a reuşit să-şi adapteze un proces de industrializare a fost Japonia.

■ *O societate industrializată*. La sfârşitul sec. XIX s-a obţinut ampla afirmare a industriei chimice, electrice şi petroliere şi înlocuirea fierului cu oţelul ca produs determinant. SUA a fost ţara în care, după 1918, s-a dezvoltat o societate industrializată. Aşa-numita „a doua revoluţie industrială", bazată pe raţionalizarea procesului productiv de fabrică şi diviziunea muncii (v. taylorism), a făcut intrarea în noua fază de producţie de masă şi a societăţii de consum, în jurul unor produse simbol ca automobilul sau electrocasnicele. De la sfârşitul anilor '20 şi Rusia sovietică a făcut un pas înainte în domeniul industrial, concentrat aproape exclusiv pe industria grea, având la bază conceptele colectivizării, conducerii statale absolute şi a dictaturii partidului unic, comunist. Lumea industrială avansată, occidentală, după un puternic avânt în preajma primului război mondial, în 1929 a intrat într-o criză economică, care nu şi-a avut originea în evoluţia industrială: este un lucru cert că i. nu putea să-şi urmeze la infinit creşterea dacă nu ar fi fost schimbate unele elemente din tabelul economic (distriburea veniturilor, izvoare de finanţare, raporturi între ramuri economice).

■ *Spre o societate postindustrială*. După cel de-al doilea război mondial Europa şi-a completat procesul de industrializare, după modelul american, fiind favorizată de lărgirea pieţelor de desfacere. În Italia, abia după 1955 adepţii

PRODUCŢIA INDUSTRIALĂ ÎN ŢĂRILE CELE MAI DEZVOLTATE
(1990 = 100)

	1970	*1975*	*1980*	*1985*	*1990*	*1995*
SUA	57,2	62,6	77,5	85,3	100	106,5
Japonia	45,3	49,0	67,8	80,3	100	96,2
Germania*	70,7	71,5	84,1	85,4	100	97,7
Franţa	66,1	76,0	89,2	87,6	100	99,0
Marea Britanie	73,5	75,1	81,5	88,0	100	105,5
Italia	62,3	67,1	87,3	84,7	100	107,8
Canada	58,4	70,8	81,3	94,3	100	112,0

* Înainte de 1990 datele se referă la RFG

Sursa: FMI

industriei au câştigat în faţa celor ai agriculturii şi cota acesteia în cadrul economiei a devenit prevalentă. Ţările din Lumea a Treia au avut ocazii foarte limitate de creştere industrială, dacă se exclud investiţiile marilor societăţi multinaţionale cu capital occidental. Fac excepţie, în anii '70, ţările din Asia de sud-est şi din Extremul Orient numite NICS (*New Industrializing Countries*, ţări ale noii industrializări): Coreea de Sud, Taiwan, Singapore, Hong Kong. Începând de la criza petrolului din anii '70, s-a afirmat aşa-numita „a treia revoluţie industrială" bazată pe informatică şi automatizare: deşi a crescut nivelul productiv, aparatul industrial şi-a pierdut din importanţa economică în favoarea serviciilor. S-a ajuns astfel să se vorbească de o „societate postindustrială", ţinându-se cont şi de dezastrele provocate de industrie în mediul înconjurător.

Bibliografie: S. Pollard, *La conquista pacifica. L'industrializzatione in Europa dal 1760 al 1970*, tr. it. Mulino, Bologna 1984; V. Castronovo, *L'industria itali dall'Ottocento ad oggi*, Mondadori, Milano, 1980.

Vezi şi: agricultură; Ancien Régime; bancă; capitalism; căi ferate; cărbune; chimică, industrie; ciclu economic; comerţ; consum; corporaţii; criză economică, dezindustrializare; imperialism; întreprindere; legislaţie socială; liberalism; mecanică, industrie; muncă; oţel; petrol; planificare; proletariat; protecţionism; revoluţie industrială; socialism; taylorism; tehnică; textilă, industrie; transporturi.

infanterie, trupe care luptă pe jos. Adeseori în planul doi faţă de combatanţii călare sau cu care de război din civilizaţiile Orientului antic, a fost în schimb axul puterii militare la greci şi la romani. Falanga (v.), formaţiune tipică a oraşelor-state greceşti din epoca clasică, a fost perfecţionată şi dusă spre mari victorii (sec. IV î.Hr.), mai întâi de Epaminonda din Teba, apoi de regii Macedoniei, Filip II şi Alexandru cel Mare. Romanii au dat i. o structură tactică mai flexibilă în cadrul legiunii (v.). Eclipsată în Evul Mediu timpuriu de cavalerie (v.), i. s-a afirmat în Europa ca o forţă militară proprie acelor organizări care se eliberaseră de sistemul feudal (comune libere şi cantoane elveţiene), impunându-se din nou asupra cavaleriei fie datorită formaţiei în careu în armată cu lănci, fie mai ales o dată cu folosirea armelor de foc şi a baionetelor.

■ *Infanteriile în armata modernă.* După sec. XVI, înzestrată cu arme de foc, i. a revenit pentru câtva timp la o organizare asemănătoare cu cea a vechii falange, fiind dispusă pe mai multe rânduri cu extindere în lungime, aşa încât să poată asigura o continuitate de luptă nimicitoare. Forţa de atac a i. (pe care Frederic II al Prusiei şi Napoleon au organizat-o în coloane) a dat rezultate optime până la apariţia mijloacelor blindate. Dotată cu mijloace de locomoţie şi cu arme şi echipament diferenţiate, i. a apărut, de atunci, ca fiind aptă să lupte doar cu ajutorul altor forţe, structurându-se pe specializări şi destinaţii în funcţie de mediul de intervenţie.

inflaţie, mărirea indicelui general al preţurilor, având ca urmare scăderea puterii de cumpărare a monedei. O i. cu caracter pur monetar a avut loc în economia europeană în sec. XVI ca urmare a afluxului de aur şi argint din America (v. revoluţia preţurilor). În perioadele postbelice i. s-a datorat emiterii de monedă pentru a finanţa cheltuielile de război sau de reconstrucţie. De acest tip a fost i. din Germania de după primul război mondial. O i. joasă (inferioară taxei anuale de 5%) este o constantă a sistemelor în expansiune, chiar şi după revoluţia industrială. Acolo unde i. are un caracter cronic şi ridicat este semn de dezechilibru economic.

informatică, termen introdus la începutul anilor '60 care indică tratamentul automatizat al informaţiei cu ajutorul mijloacelor electronice. I. şi-a găsit primele aplicaţii practice începând cu anii '40, în timp ce în anii '50 şi '60 s-au dezvoltat sisteme informatice complexe, utilizate în cercetarea ştiinţifică şi activitatea economică. În anii '70 şi '80 cunoaşterea şi aplicarea i. au cunoscut progrese excepţionale (inventarea microprocesorului), care au determinat reducerea drastică a preţurilor dispozitivelor electronice şi răspândirea lor la nivel de masă (personal computer). „Revoluţia i." a dus la utilizarea ei în domeniul ştiinţei, comunicaţiilor (bănci de date), vieţii economice (gestiunea firmelor şi serviciilor bancare şi financiare, automatizarea proceselor de producţie), serviciilor publice (arhivare), activitatea editorială (tehnoredactare şi grafică).

Inocenţiu II (Gregorio Papareschi; Roma ? -1143), papă (1130-1143). Confruntat cu antipapa Anacletus II, susţinut de Pierleoni şi de normanzi a fost constrâns să se refugieze în Franţa. Obţinând susţinerea lui Bernard de Clairvaux, a regelui Lothar II de Supplimburg (pe care l-a încoronat împărat) şi a suveranilor francezi, englezi şi spanioli, s-a întors la Roma în 1133. A fost exilat din nou la Pisa (1134) şi s-a reîntors la Roma numai atunci când succesorul lui Anacletus II, Victor IV, a renunţat la pontificat (1138). În 1139 a convocat Conciliul II de la Lateran. În 1140, a fost înfrânt de normanzi şi a trebuit să-l recunoască drept rege pe Roger (Ruggero) II.

Inocenţiu III (Lotario, conte de Segni; Anagni cca 1160-Perugia 1216), papă (1198-1216). Devenit cardinal în 1189, s-a dedicat problemelor juridice şi teologice şi chiar meditaţiei ascetice (tratatul *De contemptu mundi*). I-a succedat lui Celestin III încercând să concretizeze doctrina „celor două spade", după care de la papa se aşteaptă atât putere spirituală, cât şi temporală, gestionată indirect prin principii seculare. A afirmat hegemonia pontificală asupra tuturor suveranilor laici. A frânat în interiorul Statului Pontifical dezvoltarea autonomiilor comunale (mai ales la Roma) şi şi-a subordonat nobilii din vecinătatea oraşelor. Deşi iniţial îl susţinuse pe Otto de

Braunschweig pentru coroana imperială, l-a excomunicat apoi, apărând drepturile lui Frederic II de Suabia, care îi fusese încredinţat de către împăratul Henric VI. Obţine recunoaşterea primatului papal în sfera temporală, din partea suveranilor Siciliei, regatului cruciat al Ierusalimului, Angliei, Imperiului latin din Orient, Ungariei, Bulgariei şi Peninsulei Iberice. I. a luptat să facă din papalitate centrul unificator al Bisericii. A iniţiat cruciada împotriva albigenzilor (v.) din Franţa meridională (1208) şi a însoţit operaţiunile militare cu represiunea prin tribunalele Inchiziţiei. I. a înţeles puterea de reînnoire a Bisericii pe care o reprezentau noile ordine bisericeşti ale cerşetorilor şi aprobă ordinele dominicanilor şi franciscanilor. Susţinător al incursiunilor militare în regiunile baltice şi a victoriei spaniole asupra musulmanilor, chiar dacă a dezaprobat metodele violente ale celei de a IV-a cruciade, a recunoscut Imperiul latin din Orient (1204). Intuind ţintele hegemonice ale veneţienilor asupra Mediteranei orientale, a propus celui de-al IV-lea Conciliu de la Lateran (1215) a V-a cruciadă. I. nu a putut să-i vadă finalizarea, deoarece a murit la puţin timp după începerea ei.

Inocenţiu VI (Etienne Aubert; Beyssac-en-Corrèze cca 1295-Avignon 1362), papa (1352-1362). Papă la Avignon, pentru a recuceri statul papal a trimis în Italia pe cardinalul Egidio Albornoz şi pe Cola di Rienzo. A favorizat încheierea păcii de la Brétigny între Franţa şi Anglia (1360). Nu a reuşit să se opună *Bulei de aur* cu care împăratul Carol IV sustrăgea ingerinţei papale alegerea împăratului.

Inocenţiu VIII (Giovanni Battista Cybo; Genova 1432- Roma 1492), papă (1484-1492). A donat bunurile Bisericii fiilor naturali şi a vândut orice se putea pentru a plăti luxul curţii sale. A promulgat o bulă împotriva vrăjitoarelor (1484). A condamnat tezele lui Pico della Mirandola. Pentru I. au lucrat artişti ca Mantegna, Filippino Lippi, Perugino şi Pinturicchio.

Inocenţiu X (Giovanni Battista Pamphili; Roma 1574-1655), papă (1644-1655). A fost ales pentru a contracara tendinţele filofranceze ale Curiei romane. S-a arătat totdeauna binevoitor faţă de Spania. Pontificatul său a fost umbrit de intrigi de curte, dar a ţintit totdeauna la potenţarea structurilor ecleziastice. Asupra a două probleme a adoptat o linie rigidă: în privinţa misionarilor, a condamnat „ritualurile chinezeşti" adoptate de iezuiţi şi în domeniul doctrinar a definit eretice unele teze din *Augustinus* de Jansenius.

Inocenţiu XI (Benedetto Odescalchi; Como 1611-Roma 1689), papă (1676-1689). Om sever, energic şi milostiv, a fost ultimul papă al Contrareformei. S-a preocupat de morala publică şi s-a opus liberalismului iezuit. S-a confruntat cu Ludovic XIV, care contrapunea primatului papal absolutismul regal. A încercat, dar fără a reuşi, să unească creştinătatea într-o mare acţiune împotriva turcilor; a promovat alianţa între împărat şi regele Poloniei, lucru care a ridicat o barieră de netrecut în faţa turcilor. A fost beatificat de papa Pius XII în 1956.

Inönü, Ismet (Smirna 1884-Ankara 1973), general şi om politic turc. După ce i-a învins pe greci (1920-1922) a fost ministru de externe şi apoi prim-ministru (1923), rămânând în funcţie până în 1937. Fiind unul dintre principalii colaboratori ai lui Atatürk în opera de modernizare a Turciei, după moartea acestuia devine preşedintele republicii (1938-1950). A mai fost ministru de externe pentru scurte perioade între 1961 şi 1965.

integrism, caracter al mişcărilor sau regimurilor politice care se justifică ideologic prin derivaţie dogmatică dintr-un patrimoniu religios, reducând spaţiul criticii interne. Catolicismul politic a cunoscut, de la începutul său în sec. XIX, prezenţa unor importante curente integriste. Un i. teocratic a apărut în ultimele decenii în mod consistent în spaţiul islamic (v. fundamentalism islamic).

intelectuali, persoane angajate în activităţi culturale (literare, artistice, istorice, sociologice) prin care influenţează viaţa colectivă.

■ *Un termen politic.* În sec. XIX în lumea culturală rusă se consacră expresia intelligentsia (v.) pentru a defini pătura intelectualităţii revoluţionare. Prin termenul *intellectuels* G. Clemenceau şi E. Zola au definit grupul susţinătorilor lui Dreyfus (v.) Din acel moment conceptul a stârnit aprinse dezbateri politice: „problema istorică a intelectualilor", în realitate, era mult mai veche, coincizând cu lungile discuţii despre funcţia civilă a cercetării ştiinţifice, şi periodicele apeluri la i. pentru a se mobiliza şi milita pentru conducerea sau susţinerea proceselor de reformă şi reînnoire politică.

■ *De la iluminism la existenţialism.* Primi i. moderni, oameni de cultură care descoperă o cauză civilă în a cărui slujbă să se pună, au fost „pedagogii" iluminişti, urmaţi de gânditori şi de scriitorii liberali şi romantici. Era vorba despre o fracţiune cultă şi progresistă a unei pături burgheze în ascensiune. Viziunea pozitivistă a avut ca urmare readucerea rolului gânditorului în apărarea independenţei ştiinţei. Dar acestor tentative li s-a opus teoria marxistă a i. „organici", aliniaţi în lupta de clasă pentru salvarea proletariatului: pentru A. Gramsci funcţia i. este decisivă în construirea hegemoniei revoluţionare a societăţii. În perioada afirmării dictaturilor sec. XX s-a dezvoltat o amplă dezbatere asupra „trădării" i. (J. Benda, J. Huizinga), care au cedat unor sugestii iraţionale. În această viziune întâlnirea cu militarismul, fascismul, antisemitismul este decisivă pentru calificarea valabilităţii culturii. Tema „angajării" i. a fost readusă în discuţie în climatul existenţialismului din a doua parte a perioadei postbelice (J.-P. Sartre), prin apărarea autonomiei i. în faţa oricărei condiţionări partinice, care recupera astfel poziţia gândirii critice (M. Weber, K. Mannheim). Un curent polemic

specific (de la E. Burke în continuare) a insistat în a critica efectele nefaste ale alinierii politice a i.

■ *Pătura intelectuală și societatea de masă.* Din punct de vedere sociologic s-a observat identificarea progresivă a i. ca grup social relativ autonom și structurat, cu reguli și modalități proprii de selecție și conservare. Răspândirea crescândă a instruirii și culturii în sec. XIX și XX a lărgit sfera profesiunilor intelectuale, dar nu a modificat în mod substanțial structura raportului dintre i. și mase. Influența i. în societatea modernă a fost favorizată de creșterea notabilă a mijloacelor de comunicare.

intelligentsia, termen care indica, în Rusia prerevoluționară, pătura intelectual-politică care critica regimul țarist, de tendință democratică și reformistă, de la moșierii (proprietari de pământuri), mai „iluminați", până la burghezia citadină.

Internaționala I, Denumire prescurtată a Asociației Internaționale a Muncitorilor, înființată la Londra la 28.IX.1864. Aici s-au îmbinat mai multe fracțiuni: de la susținătorii italieni ai lui Mazzini, până la adepții francezi ai lui L.-A. Blanqui sau P.-J Proudhon, la anarhiști, la sindicaliștii englezi. Cel care a extins programul și statutul Asociației a fost K. Marx: muncitorii trebuiau să se elibereze singuri de jugul patronilor, să-și ia în posesie mijloacele de producție și să dea naștere unei colaborări internaționale împotriva războiului. Primele neînțelegeri au apărut între marxiști și proudhonieni, care au ieșit din I. I. la congresul de la Basel din 1871. După Comuna din Paris (1871) s-a desfăcut și alianța între Marx și sindicaliștii englezi, care se opuneau metodelor revoluționare de pe continent. Apoi, au apărut și divergențe cu M.A. Bakunin, pentru care dușmanul era statul și nu capitalismul, cum susțineau marxiștii. La congresul de la Haga din 1872 Bakunin a fost exclus din I. I. În același timp, la propunerea lui Engels, sediul I. I. se transferă la New York. Slăbită de fracțiunea anarhică, I. I. s-a autodizolvat oficial la congresul de la Philadelphia din 1876.

Internaționala a II-a, fondată în 1889 la Paris. Spre deosebire de Internaționala I, nu a avut o organizare centralizată, ci a format o federație liberă de grupuri naționale socialiste autonome. Sub influența social-democrației germane și austriece și a Partidului Muncitoresc Francez al lui J. Guesde, I. a II-a afirma oportunitatea înființării de partide socialiste în diverse țări, evitând alianțele cu partidele „burgheze". În 1900 s-a format la Bruxelles un secretariat permanent, Biroul Socialist Internațional, dar abia din 1905 I. a II-a și-a format o structură centrală. Din 1907 a fost dominată de revoluționari (G. Hervé, R. Luxemburg, V.I. Lenin). Tendința „patriotică", răspândită de social-democrații germani s-a afirmat la izbucnirea primului război mondial: numai socialiștii italieni, în afara celor ruși nu au aderat la guverne de unitate națională care să conducă țara în război. Ultimele reprezentări, destul de vagi, ale internaționalismului au fost Conferințele de la Zimmerwald (1915, v.) și Kienthal (1916) ale socialiștilor din țările neutre. În perioada postbelică au existat niște tentative vagi de a fuziona cu Internaționala a III-a.

Internaționala a III-a, supranumită și *Internaționala Comunistă* sau *Comintern.* A fost înființată în martie 1919 la Moscova și definită ca „partidul comunist unitar mondial" Deoarece reprezentanții naționali în I. a III-a erau în aceeași proporție cu cei înscriși în partid, URSS a avut mereu predominanță numerică, iar după 1921 aceasta a fost subordonată intereselor naționale sovietice, justificate ideologic prin necesitatea apărării țării „socialismului" Într-o primă fază, apărarea liniei revoluționare a dus la o înăsprire a luptei împotriva socialiștilor, definiți „social-fasciști" întrucât doreau salvarea sistemului burghez. Venirea lui Hitler la putere a făcut ca la Congresul VII al I. a III-a (1935), să prevaleze tactica marilor alianțelor antifasciste, ceea ce a permis afirmarea Fronturilor populare (v.) în Spania și în Franța. Acordul nazisto-sovietic din 1939 a impus partidelor I. a III-a o dificilă neutralitate în prima fază a celui de al doilea război mondial, și, numai după atacul german asupra URSS (1941) aceștia și-au reluat linia antifascistă. Pe 15.V.1943, pentru a facilita colaborarea cu aliații occidentali, I. a III-a s-a autodizolvat.

Internaționala a IV-a, înființată în 1938 (Congresul constitutiv de la Périgni, 3.IX), a reluat proiectul schițat încă din 1933 de L.D. Troțki, exilat în Mexic, de lansare a principiului „revoluției mondiale permanente". Legată direct de Troțki, după asasinarea acestuia (1940) s-a dizolvat.

internaționalism, atitudine politico-culturală care promovează formele de solidaritate și cooperare la nivel internațional. Există un i. deschis colaborării între state și națiuni (conceptul se suprapune cu cosmopolitismul, v.), care poate fi recunoscut sub diferite forme din Antichitatea greco-latină până la cea mai completă manifestare iluministă. Există apoi un i. ideologic care unește dincolo de frontiere mișcări ce au la bază poziții comune. Una din manifestările acestuia a fost i. proletar, de inspirație marxistă, dezvoltat de la jumătatea sec. XIX ca solidaritate a proletarilor din lumea întreagă în lupta pentru transformarea revoluționară a societății.

Internet, rețea telematică internațională, ale cărei origini apar într-un proiect de descentralizare informatică al Departamentului Apărării al SUA, numit ARPANET (*Advanced Research Project Agency*, 1969). Constă dintr-o rețea de computere conectate prin diferite suporturi de transmisie (linii speciale, căi normale de telefonie, fire din fibre optice, unde radio etc) care utilizează multe protocoluri de comunicație. Marea extindere a i. în a doua jumătate a anilor '90 a creat un nou mod de comunicare mondială, legând milioane de utilizatori și aproape toate țările lumii, datorită particularităților sale:

INTERNAȚIONALA A III-A

Internaționala a III-a, URSS și războiul mondial

Internaționala a III-a se năștea imediat după primul război mondial: era timpul, spunea Lenin, să fie aruncată cămașa murdară a celei de-a II-a. Dar când, 24 de ani mai târziu, Internaționala comunistă se dizolvă, nu mai e vorba de o cămașă murdară care trebuie aruncată: suntem imediat după Stalingrad, soarta războiului e pe punctul de a se schimba și niciodată ca în acele clipe nu se îndreaptă atât de multe simpatii, însemnând milioane de muncitori, de membrii ai „marii alianțe" și de oprimați de nazism și fascism, spre țara călăuză, far al comunismului mondial. Poate tocmai această triumfală identificare făcea inutilă Internaționala lui Lenin? Sau era vorba de o manevră tactică? Sau poate era contactul cu niște realități naționale cu totul particulare, noi, imposibil de dirijat dintr-o „centrală" unică? Acestea sunt doar câteva din marile întrebări în fața cărora se află observatorul istoric care cercetează epilogul Cominternului: acesta, epilogul, falimentul de fapt, din mai 1943, este în parte real și în parte iluzoriu. Din preziua celui de-al doilea război mondial, din 1938, de la München, s-au petrecut și sunt în curs de a se petrece, în timpul conflictului și imediat după, atâtea și atâtea schimbări de perspectivă și de situație, încât ipoteza unei continuități până la final, căutarea unei semnificații sunt cu totul deplasate. Este de ajuns să menționăm oscilațiile de dinainte și de după desființare. În 1939, după sfârșitul politicii Fronturilor populare, s-a decis o întoarcere de o sută optzeci de grade față de hotărârile celui de-al VII-lea Congres al Internaționalei (1935), prin semnarea pactului de neagresiune germano-sovietic. Timp de aproape doi ani urmează o ambiguă perioadă de neutralitate sovietică și Internaționala – ceea ce a rămas din ea – se scufundă în dificila căutare a unei justificări, cu omisiuni, reticențe sau actualizări pe care cerințele politicii externe a URSS le impuneau. Sunt reasumate cuvintele de ordine ale lui Lenin din 1914-1918 despre lupta împotriva „războiului imperialist", cu care acest nou război este asimilat [...] În 21 iunie 1941, când armatele lui Hitler invadează Uniunea Sovietică, mișcarea comunistă se face apărătoarea unei unități mai vaste decât cea a Fronturilor populare din 1935-1938 și promotoare a unor „fronturi naționale" în fiecare țară, care cuprind și forțele cele mai îndepărtate din punct de vedere social. Războiul – se zice – și-a schimbat natura, ba chiar – se admite – a fost mereu altceva decât primul război [...] Succesiunile contradictorii de cuvinte de ordine, complexitatea forțelor aflate în joc, orizontul mondial în care sunt cuprinse, fac parte dintr-o investigație critică ce trebuie să pornească din interiorul însuși al istoriei de douăzeci de ani a Internaționalei comuniste. Crește tendința tipic stalinistă de a subordona în maniera cea mai dezinvoltă cu putință afirmații de principiu, „teze" necesităților tacticii politice, ba chi r operațiunilor militare; astfel încât trăsătura originală a Internaționalei ca organizație extrem de ideologizată se regăsește în persistența unor rigide criterii de interpretare, de „profeții" canonice care condiționează acțiunea în nevoia de a prezenta maselor și în primul rând adepților orice schimbare de direcție ca derivată din corpusul permanent al „marxism-leninismului" Astfel, hegemonia sovietică asupra tuturor celorlalte partide comuniste. Această tendință nu este un fenomen prezent numai în intervalul respectiv de timp, ea s-a consolidat încă din momentul când, la sfârșitul anilor '20, începe era stalinistă. Dar acum, în 1939 ca și în 1944-1946, ca și în momentul constituirii Cominformului, explodează crize și antinomii care reiau pe o scară mai amplă, contrastele anilor '20 și care anticipează tribulații istorice care vor fi evidente în anii '60 și '70 atât în Occident cât și în Răsărit. Nu va fi așadar inutil să încercăm să înțelegem de ce teme precum cele referitoare la formele tranzitorii de stat, de societate și de putere, prezente deja la Congresele al II-lea și al IV-lea ale Cominternului, reapar cu o nouă intensitate și de ce este formulată cu atâta avânt din partea militanților Rezistenței „cererea" de reunificare a întregii mișcări muncitorești scindate în 1920-1921. Falimentul și răstălmăcirea acestor tentative, toate databile între 1944 și 1947, nu sunt ultima lecție pe care o aflăm în interiorul acestui proces general.

PAOLO SPRIANO, *Mișcarea comunistă în perioada interbelică și postbelică: 1938-1947*, în AA.VV. *Istoria marxismului*, vol.III, tom II, *Marxismul în perioada Internaționalei a III-a. De la criza din 1929 la Congresul XX*, Einaudi, Torino 1981, pp.663-666.

costuri mici, anonimat total, absența unei proprietăți clar definite, multitudinea de utilizări (comunicare privată și publică, informații, piață de muncă, vânzări, poștă electronică, consultări ale băncilor de date etc).

intervenționism, orientarea grupurilor politice favorabile în 1914-1915 intrării Italiei în primul război mondial alături de puterile Triplei Alianțe. Opuși neutraliștilor (catolici, socialiști), intervenționiștii exprimau proiecte divergente. Intervenționiștii democrați (L. Bissolati, G. Salvemini, republicani iredentiști ca C. Battisti sau, chiar dacă cu unele diferențe, ziarul „Corriere della Sera" al lui Albertini) considerau că războiul este necesar pentru a evita hegemonia militarismului german asupra Europei și favorizarea unei soluționări pe baze naționale a problemelor Italiei și Europei de Est. Intervenționiștii „imperialiști" (de la național-liberali ca Salandra sau Sonnino, până la naționaliști) au dorit războiul pentru afirmarea puterii Italiei asupra celorlalte state. Intervenționiștii revoluționari (sindicaliști și o parte din socialiștii conduși de B. Mussolini) sperau să avantajeze prin război revoluția proletară.

Intifada (arab: ridicare, înălțare), revolta palestinienilor din teritoriile ocupate de israelieni în Cisiordania și în fâșia Gaza. Izbucnită în decembrie 1987 ca o mișcare populară neînarmată, a îndreptat atenția internațională asupra acestor teritorii și a focalizat opinia publică a Israelului asupra problemei palestiniene.

intransigentism catolic, poziție intelectuală și politică dominantă în catolicism în a doua jumătate a sec. XIX, caracterizată de o opoziție netă în fața modernismului. S-a consacrat prin strategia pontificală a sec. XIX, și mai ales în *Syllabus* (1864, v.) al lui Pius IX care condamna erorile modernismului și liberalismului. Mișcarea catolică oficială în Italia s-a constituit (1874) prin Opera dei Congressi (Opera Congreselor), pe poziția de intransigență și de refuz al noului stat unitar italian. În sec. XX un filon de intransigență culturală a inspirat o strategie de „recucerire catolică" a societății de masă (pontificatele lui Pius XI și Pius XII). Prin redimensionarea făcută de gânditori și oameni ai Bisericii deschiși timpului lor, i.c. a fost considerat depășită de către Conciliul Vatican II (1962-1965).

invazii barbare, v. barbari.

Invincibila Armada (span., *Invencible Armada*), flotă spaniolă înarmată a lui Filip II pentru a invada Anglia Elisabetei I. Era compusă din 130 de nave, cu 30 000 de oameni și 2400 piese de artilerie sub comanda ducelui de Medina Sidonia. A ridicat ancora de la Lisabona (30.V.1588), îndreptându-se spre Țările de Jos pentru îmbarcarea armatei lui A. Farnese cu care apoi să atace Anglia. Atacată și respinsă de mai rapidele nave engleze sub comanda lui F. Drake în Canalul Mânecii, a fost lovită și de furtună (VII.1588) astfel că numai jumătate s-a mai întors în Spania.

PAPI

Ioan X (Tossignano cca 860-Roma 928), papă (914-928). Ales grație sprijinului facțiunii romane a Teofilacților, i-a învins pe sarazini la Tarigliano (915) și l-a încoronat pe împăratul Berengar (915) și pe regele Italiei, Hugo de Provence (926). Aflându-se în conflict cu Marozia, a fost închis și ucis de aceasta.

Ioan XII (Octavian din ramura conților de Tuscolo-Roma cca 937-964), papă (955-963). Cu ajutorul tatălui, Alberico, a fost ales papă la 18 ani, dovedindu-se unul dintre cei mai corupți pontifi ai istoriei. Cu scopul de a câștiga sprijinul imperial împotriva lui Berengar II, în 962 l-a încoronat pe împăratul Otto I și i-a recunoscut prin *Privilegium Othonis* posibilitatea de a confirma alegerea papală. Intrat în conflict cu Otto, a fost îndepărtat de acesta și înlocuit cu Leon VIII, ai cărui susținători I. a pus să fie masacrați o dată cu redobândirea controlului asupra Romei.

Ioan XXII (Jacque Duèse, Cahors 1245-Avignon 1334), papa (1316-1334). Cel de-al doilea pontif la Avignon, l-a condamnat pe Marsilio din Padova pentru tezele sale asupra autonomiei puterii temporale și l-a sanctificat pe Toma de Aquino. A însărcinat Inchiziția să combată pe franciscanii spirituali, a inițiat misiuni în Orient și întemeierea de universități (Cambridge și Cahors).

Ioan XXIII (Angelo Giuseppe Roncalli; Sotto Il Monte, Bergamo, 1881-Roma 1963), papă (1958-1963). De origine țărănească, secretar al episcopului de Bergamo G. Radini Tedeschi (între înalții prelați cei mai importanți de la începutul sec. XX) a predat istoria ecleziastică la seminar și a studiat cu pasiune opera Sf. Carlo Borromeo. În 1921 a fost chemat la Roma să prezideze consiliul național al Congregației De Propaganda Fide. În 1925 a fost consacrat episcop și trimis ca vizitator apostolic în Bulgaria, în 1934 a fost transferat ca delegat apostolic în Turcia. A cunoscut deci de aproape lumea ortodocșilor și a musulmanilor. Din 1944 nunțiu la Paris, în 1953 a fost numit patriarh al Veneției.

■ *Pontificatul.* Alegerea lui I. la pontificat a fost considerată în mod unanim „de tranziție" după lunga și solemna perioadă a lui Pius XII, chiar și pentru vârsta sa înaintată – avea deja 77 de ani. El a înfăptuit în schimb lucruri care au stârnit rumoare și entuziasm, dând glas unor exigențe de reînnoire a Bisericii: a introdus în pontificat un stil simplu și calm, care l-a făcut foarte popular; a anunțat (1959) și a inițiat (1962) conciliul ecumenic Vatican II (v.). De răsunet mondial au fost deschiderile sale spre ecumenism și pozițiile favorabile dialogului și promovării păcii susținute în cele două enciclice sociale *Mater et magistra* (1961 v.) și *Pacem in Terris* (1963, v.). A luat treptat distanță față de tradiționala ingerință curială în treburile politice italiene, neobstaculând lansarea centrului-stânga. Figura sa de „papă

bun" a contribuit, împreună cu acelea ale lui J. Kennedy şi N. Hruşciov, la trezirea speranţei în procesul destinderii.
Bibliografie: *Papa Giovanni*, a cura di G. Alberigo, Laterza, Bari, 1987; P. Hebblethwaite, *Giovanni XXIII*, tr. it., Rusconi, Milano 1989.

IMPERIUL BIZANTIN

Ioan I Tzimiskes (Hierapolis 925-Constantinopol 976), împărat bizantin (969-976). Comandant al armatei s-a urcat pe tron cu autorul împărătesei Teofano, amanta lui, după ce l-a ucis pe Nicefor II Focas. A cucerit Bulgaria (970-971) şi a smuls arabilor Siria, Fenicia şi Palestina (974-975).

Ioan II Comnenul (n. 1088-Cilicia 1143), împărat bizantin (1118-1143). Urmând tatălui său Alexios I, în 1122 a recucerit Tracia şi Macedonia, smulgându-le pecenegilor şi a constrâns apoi la vasalitate Serbia (1124) şi Ungaria (1126). Între 1135 şi 1137 a recucerit Cilicia.

Ioan III Ducas Vatatzes (Didymotiko 1193-Nymphaion 1254), împărat bizantin (1222-1254). I-a urmat socrului Teodor I Lascaris pe tronul Niceei, continuând încercarea acestuia de a sustrage cruciaţilor Constantinopolul, asediat de el fără succes în 1235. Din 1225 a recâştigat pentru bizanti i o bună parte din teritoriile Asiei Mici care erau în mâinile franco-veneţienilor.

Ioan VIII Paleologul (Constantinopol 1390-1448), împărat bizantin (1425-1448). Urmându-i tatălui Manuel II, a căutat să obţină ajutorul Occidentului pentru a-i opri pe turci, semnând formala reunificare între Biserica latină şi cea greacă la conciliul de la Ferrara-Florenţa (1439). Armata trimisă de Vladislav III Jagiełło în ajutorul său a fost însă învinsă la Varna (1444) şi rezistenţa bizantină a primit o lovitură decisivă.

ANGLIA

Ioan Fără de Ţară (John Lackland)(Oxford 1167-Newark 1216), rege al Angliei (1199-1216). Fiul minor al lui Henric II. A condus regatul în timpul captivităţii fratelui său Richard Inimă de Leu în Germania (1190-1194), la reîntoarcerea din Pământul Sfânt unde participase la cea de a treia cruciadă şi la moartea acestuia i-a urmat, încălcând drepturile nepotului Arthur de Bretania. Când regele Franţei, Filip II August, a cucerit feudele ai căror titulari pe solul francez erau regii englezi (1202-1204), a constituit o coaliţie cu împăratul Otto IV şi Flandra, dar a fost învins de francezi la La Roche-aux-Moines (1214), în timp ce aliaţii săi sufereau înfrângerea de la Bouvines. Considerabil slăbit în autoritatea sa, a fost constrâns de baroni să emită *Magna Charta* (1215), prin care se instala o rudimentară formă de parlament şi erau limitate prerogativele suveranilor.

BURGUNDIA

Ioan Fără Frică (Jean sans Peur) (Dijon 1371-Montereau 1419), duce de Burgundia (1404-1419). I-a urmat tatălui Filip cel Îndrăzneţ şi de la mama sa a moştenit Flandra, Artois şi Franche-Comté. Profitând de nebunia lui Carol VI a luptat împotriva lui Ludovic d'Orléans pentru regenţa Franţei, punând să fie asasinat în 1407 şi provocând războiul civil între armagnaci şi bourguignoni (v.), a cărui victimă a fost şi el.

POLONIA

Ioan (Jan) III Sobieski (Olesk 1624-1696), rege al Poloniei (1674-1696). Fiu al lui Jakob, prim senator al regatului, s-a distins în lupta împotriva turcilor şi după moartea regelui Michal Korybut Wiśnowiecki a fost ales rege de către Dieta poloneză (1674). A format o ligă cu împăratul Leopold I şi cu papa Inocenţiu XI împotriva turcilor, care asediau Viena, şi i-a învins la Kahlenberg (1683). Nu a reuşit totuşi să asigure propriei familii succesiunea la tron.

UNGARIA

Ioan (János) Zápolya (Szepesvár 1487-Szászebes 1450), rege al Ungariei (1526-1540). Voievod al Transilvaniei, s-a pus în fruntea micii nobilimi decisă să nu mai aleagă un rege străin după stingerea dinastiei Jagiełło. Tronul Ungariei i-a fost contestat de către Ferdinand de Habsburg, fratele lui Carol V, dar Dieta de la Skékesfehérvar l-a ales rege în 1526. Pentru a-l înfrunta pe Ferdinand a încheiat o alianţă cu sultanul otoman Soliman II: excomunicat de papă, a putut să guverneze numai partea orientală a regatului, care totuşi, la moartea sa a trecut la Habsburgi.

DIVERŞI

Ioan XXIII (Baldassare Cossa; Neapole 1370-Florenţa 1419), antipapă (1410-1415). Ales într-un conciliu desfăşurat la Pisa, a fost papă în acelaşi timp cu Grigore XII şi Benedict XIII în timpul schismei din Occident. În urma insistenţelor împăratului Sigismund a convocat consiliul de la Konstanz (1414), de care a fost destituit. Mai întâi încarcerat, după ce l-a recunoscut pe noul papă – Martin V a fost făcut cardinal şi episcop de Tuscolo.

Ioan Paul II (Karol Wojtyła; Wadowice 1920), papă (din 1978). Hirotonisit preot în 1946, în 1958 a fost numit episcop auxiliar şi în această calitate a participat la Conciliul Vatican II. Arhiepiscop al Cracoviei din 1964 şi cardinal din 1967, a fost ales papă după neaşteptata moarte a lui Ioan Paul I, fiind primul papă neitalian după patru secole.

■ *Călăuzirea Bisericii.* Pontificatul său s-a remarcat imediat prin energia şi marea capacitate de comunicare, neatinse de atentatul suferit la Roma la 13.V.1981 (atentator turcul Ali Agca). Foarte frecvente au fost călătoriile sale pastorale în aproape toate statele lumii. Egală importanţă a avut-o şi efortul de a întări unitatea Bisericii, reconsiderând diversele elemente ale tradiţiei şi respingând orice ipoteză contestatoare şi asumând poziţii nete în diversele probleme ale catolicităţii contemporane

(preeminența acordată Curiei romane, condamnarea teologiei eliberării, a avortului și a eutanasiei, apărarea celibatului ecleziastic). Rezultatul final al acestei orientări a fost publicarea în 1992 a *Catehismului Bisericii catolice*.
■ *Tematicile politico-sociale*. I. P. a polemizat în chip dur cu ideologiile politice, asumându-și (v. doctrina socială a Bisericii) poziții intens critice fie împotriva sistemului comunist, fie împotriva vârfurilor celor mai înverșunate de căutare a profitului în capitalism (*Centesimus Annus*, 1991). Importantă a fost și insistența asupra scindărilor lumii (între Est și Vest, dar mai ales între Nordul bogat și Sudul sărac), cu denunțarea agravării dezechilibrului într-un context de intensă interdependență internațională. Vizitele lui Gorbaciov și F. Castro la Vatican (1989-90 și 1997) au rămas emblematice pentru rolul avut de I. P. în evenimentele de la sfârșitul comunismului. Dinamică și insistentă a fost apărarea drepturilor umane și sublinierea temei păcii, prin intervenții împotriva războiului (criza Golfului, 1991), sau în favoarea folosirii forței (războiul din Bosnia, 1994), care au ocazionat o aprigă dezbatere. Trebuie amintite în fine întâlnirile ecumenice de rugăciune pentru pace promovate la Assisi, în 1986 și 1992 și reconsiderarea critică a diverselor aspecte ale istoriei Bisericii (raporturile cu știința, raporturile cu realitatea ebraică; practicile violente ale conversiunii forțate către credință), repetată în cereri publice de iertare, orientată în vederea „marii întâlniri" de la sfârșitul mileniului.

Ioana d'Arc, sfântă și eroină franceză (Domremy 1412-Rouen 1431). De origine țărănească, în timpul Războiului de o sută de ani (v.), s-a simțit chemată de Dumnezeu să ajute pe regele Franței și să alunge armatele engleze de pe pământul francez. În 1429, depășind încercuirea armatei anglo-burgunde, de la orașul Vaucouleurs a mers la Chinon, unde l-a întâlnit pe Carol VII, convingându-l să-i încredințeze sarcina de a încerca o nouă ofensivă.
■ *Victoriile Ioanei*. Eliberând de sub asediu Orléans (8.V.1429), la 18.V.1429. I. a înfrânt la Patay armatele engleze, ceea ce a permis recucerirea teritoriului francez până la Reims și încoronarea solemnă a lui Carol VII în acel oraș. Împotrivindu-se deciziei curții de a începe tratative cu ocupantul englez cu toată evoluția net favorabilă a războiului, I. a continuat lupta pentru eliberarea Franței, chiar fără sprijinul lui Carol VII, dar la 24.V.1430 a fost capturată de burgunzi, în timp ce cu un grup de soldați încerca să aducă ajutoare locuitorilor asediați din Compiègne.
■ *Procesul*. Vândută englezilor pentru 10 000 de scuzi, a fost închisă în castelul din Rouen și supusă unui proces pentru erezie și vrăjitorie de către episcopul orașului P. Cauchon și de contele de Beauvais. I. s-a apărat de acuzații, reafirmând originea providențială a participării sale la evenimentele războinice; condamnată în urma procesului, a fost arsă pe rug în piața Târgului Vechi la 30.V.1431. Carol VII nu a încercat în nici un fel s-o ajute și numai după cucerirea Rouenului (1450) a deschis o anchetă asupra procesului și asupra supliciului, fapt care a îngăduit deplina reabilitare (1456).

Ioana de Anjou (Neapole 1326-Muro Lucano 1382), regină a Neapolelui (1343-1381). Din dinastia Anjou, i-a urmat bunicului Robert. Suspectată de complicitate în asasinarea soțului Andrei al Ungariei, în 1347 a fost constrânsă să fugă în Provence de cumnatul Ludovic al Ungariei și s-a putut întoarce la Neapole numai în 1352, după ce obținuse o proclamație de nevinovăție din partea papei și după ce încheiase pacea cu ungurii. L-a desemnat ca moștenitor pe vărul Carol de Durazzo (1370). Aliniindu-se în timpul schismei Occidentului cu antipapa Clement VII, a fost excomunicată de Urban VI (1380) care i-a atribuit regatul lui Carol, cel care a dat ordin să fie închisă și sugrumată.

Ioana Nebuna (Juana La Loca) (Toledo 1479-Tordesillas 1555), regină a Castiliei (1504-1555). Fiică a Isabelei de Castilia și a lui Ferdinand II Catolicul de Aragòn, a luat în căsătorie pe arhiducele de Austria, Filip cel Frumos (1496) și a fost mama viitorului împărat Carol V. Atinsă de o gravă maladie mentală după moartea soțului (1506), și-a petrecut restul vieții în castelul din Tordesillas.

Ionice, insulele, grup de insule din Marea Ionică, în largul coastei de vest a Greciei. Cele principale sunt: insula Corfu, Cefalonia și Leucadele. Au fost colonizate de Corint (sec. VIII î.Hr.) și apoi cucerite de romani (sec. III și II î.Hr.). Imperiul bizantin le-a păstrat până în sec. XI, când au fost preluate de normanzi. Sub dominația Veneției până în 1387, prin tratatul de la Campoformio (1797), au fost luate apoi de Franța. Din 1815 au intrat sub protectorat britanic (Statele Unite ale Insulelor Ionice). Anexate Greciei în 1864, în timpul celui de al doilea război mondial au fost ocupate de italieni și germani. În 1945 au fost restituite Greciei.

ionieni, populație din Grecia antică continentală, din care o parte s-a stabilit spre sfârșitul mileniului II î.Hr. pe unele insule din Marea Egee și pe coastele Anatoliei occidentale. I. din Asia și i. din țara mamă au menținut o unitate politico-religioasă cu centrul la Delos. S-au revoltat împotriva Persiei (500 î.Hr.) și au fost înfrânți în 494. Au intrat sub controlul Atenei și apoi, din nou, al Persiei după pacea lui Antalcidas (386 î.Hr.). Au fost încorporați de Roma în provincia Asia.

Iordania, stat în Asia de vest. *Sup.*: 96 622 km². *Pop.*: 4 050 000 loc. *Limba:* araba. *Relig.*: musulmană sunnită. *Capit.*: Amman. *Vecini:* N Siria, E Irak și Arabia Saudită, S Arabia Saudită, V Israel. *Forma de stat:* monarhie constituțională. Spațiu de civilizații antice (regatul naba-

teilor, cu capitala Petra, sec. IV î.Hr.-sec. I d.Hr.), apoi regiune islamizată şi arabizată, statul modern al I. a suferit profund consecinţele conflictului între Israel şi palestinieni.

1920 Tratatul de la San Remo încredinţează mandatul asupra Iordaniei Marii Britanii.

1946 La încheierea mandatului britanic emirul Abdullah se proclamă rege al Transiordaniei.

1948-1949 În cursul primului război arabo-israelian Transiordania ocupă şi anexează mare parte din Cisiordania, constituind regatul Iordaniei.

1951 Asasinarea regelui Abdullah. Urmaşul său, Hussein, interzice partidele politice (1957).

1967 În urma ocupării israeliene a Cisiordaniei, mase de refugiaţi palestinieni se revarsă în teritoriul iordanian.

1970 „Septembrie negru": armata iordani ˘ intervine împotriva luptătorilor palesti i ai OEP, care de la bazele din I. provoacă incidente continue de graniţă cu Israelul.

1982 Apropiere între Hussein şi Arafat.

1988 I. renunţă la orice revendicare asupra Cisiordaniei în favoarea OEP.

1990-1991 În timpul războiul din Golf, I. menţine strânse legături cu Irakul. O nouă constituţie pluralistă.

1994 Semnarea unui tratat de pace cu Israelul, în urma acordurilor israelo-palestiniene.

1996 Restabilirea relaţiilor normale cu Arabia Saudită şi Kuwait. Drastic plan de redresare financiară impus de FMI.

1997 După introducerea de măsuri restrictive privind libertatea presei, victorie a listelor moderate la alegeri, boicotate de crescânda opoziţie fundamentalistă islamică.

1998 Demisia guvernului. Absenţa lui Hussein din motive de sănătate pune în dificultate regimul.

1999 Moare regele Hussein, îi succede fiul Abdallah.

iosefinism v. Iosif II.

Iosephus Flavius, istoric evreu (Ierusalim 37-Roma 97). Dintr-o familie aristocratică de farisei, s-a străduit să împiedice revolta iudeilor împotriva Romei, izbucnită în 66. Făcut prizonier de romani, a devenit un protejat al lui Vespasian şi a obţinut cetăţenia romană şi numele de Flavius. În 70 l-a urmat pe Titus la Ierusalim, asistând în felul acesta la ruina poporului său. În principalele sale opere, *Antichităţile iudaice* şi *Războiul iudaic,* a transmis idealurile mediilor elevate iudaice convinse de necesitatea de a colabora cu Roma, menţinându-şi totuşi propriile tradiţii.

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN

Iosif II (Viena 1741-1790), împărat (1765-1790). Fiu al împărătesei Maria Tereza şi al lui Francisc Ştefan de Lorena, în 1764 a fost ales rege al romanilor şi încoronat la Frankfurt. În anul următor împăratul Francisc Ştefan a murit pe neaşteptate şi I. i-a urmat ca împărat al Sfântului Imperiu Roman şi coregent al Mariei Tereza în posesiunile ereditare habsburgice. În timpul coregenţei (1765-1780) a fost aproape tot timpul în dispută cu mama sa şi primul ministru W.A. von Kaunitz, în special cu privire la problemele ecleziastice. A reuşit totuşi să învingă opoziţia maternă relativă la suprimarea torturii (1775) şi a reformei armatei. Iniţial adept al unei politici expansioniste, a anexat Galiţia în urma primei împărţiri a Poloniei şi a încercat să dobândească Bavaria, dar a trebuit să renunţe din cauza opoziţiei principilor germani, conduşi de Frederic II al Prusiei (1785). Alianţa cu Ecaterina a Rusiei l-a purtat la un război împotriva Imperiului otoman (1788-1791).

■ *Iosefinismul şi reformele.* După moartea Mariei Tereza, I. a putut să-şi pună în practică propriile proiecte puternic influenţate de gândirea jansenistă şi iluministă, preconizând o politică ecleziastică profund reformatoare (iosefinism), cuprinzând o limitată toleranţă religioasă pentru necatolici şi emanciparea evreilor, suprimarea ordinelor religioase neangajate în învăţământ şi în asistenţă (patrimoniile lor au fost transmise unui „fond religios" pentru întreţinerea parohilor), controlul exclusiv al statului asupra numirilor episcopale. În aria civilă, I. a uniformizat administraţia şi a abolit barierele vamale interne ale imperiului, în timp ce pe calea măsurilor inspirate de iluminism s-au înscris mari reforme ca abolirea cenzurii şi a şerbiei (chiar şi în provinciile orientale) ca şi promulgarea codului penal din 1787 care, printre altele, abolea pedeapsa cu moartea.

Ipsilanti, *Alexandros,* patriot grec (Constantinopol 1792-Viena 1828). General şi aghiotant de campanie al ţarului Alexandru I în războiul împotriva lui Napoleon, în 1820 a devenit conducătorul societăţii secrete patriotice Eteria (v.) şi a intrat pe teritoriul otoman în fruntea „batalionului sfânt", pentru a declanşa o răscoală care să ducă la dobândirea independenţei grecilor. Pierzând sprijinul ruşilor din cauza presiunilor exercitate asupra acestora de Sfânta Alianţă, a fost înfrânt la Drăgăşani (VI.1821) şi a căutat adăpost în Austria, dar a fost arestat şi ţinut în închisoare până în 1827.

IRA, siglă a *Irish Republican Army* (Armata Republicană Irlandeză) organizaţie paramilitară a naţionaliştilor irlandezi care luptă împotriva guvernului britanic. A fost înfiinţată în 1919. După independenţa Irlandei şi-a urmat obiectivul de a uni Ulsterul cu Republica Irlanda, recurgând în mod sistematic la atentate teroriste şi făcând din partidul Sinn Fein (v.) propriul braţ politic. Împărţită într-o aripă *official* (socialistă) şi una *provisional* (naţionalistă), în 1994 a declarat încetarea totală a operaţiunilor militare în schimbul implicării guvernului de la Londra în negocierile de pace. Armistiţiul fiind

întrerupt după 17 luni, un nou acord în august 1997 (participarea directă a lui Sinn Fein la tratativele cu guvernul englez pentru definirea problemei nord-irlandeze) a dus la încheierea oficială a activității sale, fără însă să se ajungă la predarea armelor.

Irak, stat în Asia de sud-vest. *Sup.*: 434 128 km². *Pop.*: 19 925 000 loc. *Capit.*: Bagdad (Baghdâd. *Limba:* arabă. *Relig.*: musulmană. *Vecini*: N Turcia, E Iran, SE Kuwait, SV Arabia Saudită, V Iordania şi Siria; este udat pe o distanţă de 50 km de Golful Persic. *Forma de stat*: republică prezidenţială.

Lăcaş al unor mari civilizaţii antice, unul dintre centrele vitale ale islamismului, decade economic după cucerirea otomană. În epoca contemporană, numeroase dictaturi au încercat să anihileze rezistenţa şiită şi a minorităţii kurde şi au propulsat dorinţa de hegemonie în regiune, care a dus la războaie dezastruoase şi au înfrânt speranţa spre trai mai bun născută ca urmare a deţinerii unor mari bogăţii petroliere.

3300-2800 î.Hr.
Sumerienii (v.) se stabilesc în Mesopotamia de sud, akkadienii în nord.

2550 Dinastia I din Ur şi Lagaş.

2380-2225
Dinastia akkadi ˘ în Mesopotamia central-meridională.

cca 2100
Sumerienii, cu a III-a dinastie din Ur, reiau controlul regiunii.

cca 2000
Dominaţia amoriţilor.

1894 Dominaţia babilonienilor (v.).

1800-612
Regatul asirienilor (v.) în nordul Mesopotami

612 Mezii şi caldeii se stabilesc în regiune.

538 Mesopotamia devine o satrapie a Imperiului persan.

331 Cucerirea de către Alexandru cel Mare şi includerea în vastul imperiu macedonean.

Sec. I-VI d.Hr.
Romanii şi parţii se extind în regiune.

634 Cucerirea arabă şi islamizarea regiunii.

762 Fondarea oraşului Bagdad, capitala califatului abbasid, centru politic şi religios al lumii musulmane.

1258 Mongolul Hulagu Han cucereşte şi distruge Bagdadul, ucigându-l pe ultimul calif.

Sec. XV
Cucerirea persană.

1534 Soliman preia Bagdadul de la Safavizi. Cucerire parţială de către turcii otomani.

1623-1638
Efemeră reocupaţie persană.

1917-1919
Ocupaţie militară cu mandat din partea Societăţii Naţiunilor pentru Marea Britanie.

1921 Faysal I este declarat rege al I.

1932 Independenţa ţării.

1941-1945
Ocupaţie britanică.

1958 Lovitură de stat organizată de 'Abd al-Karim Kassem (Qasim) şi uciderea regelui Faysal II. I. se proclamă republică şi se orientează spre URSS.

1963 Lovitură de stat a partidului Baas.

1967 Ruperea raporturilor diplomatice cu SUA.

1973 Naţionalizarea companiilor petroliere.

1979 Saddam Hussein devine preşedintele republicii.

1980 I. atacă militar Iranul, pentru a-şi afirma hegemonia în regiune şi a rupe izolarea politică a regimului său: războiul însă, împotriva aşteptărilor, se transformă într-un lung şi istovitor conflict.

1982 Iranienii pătrund în I. şi atacă Basra.

1985 Se reiau relaţiile cu SUA.

1987 „Războiul petrolului" în Golful Persic: intervenţia flotei NATO pentru a apăra convoaiele comerciale, ameninţate de iranieni şi irakieni. Ajutoare militare şi economice occidentale pentru I.

1988 Contraofensiva irakiană şi sfârşitul războiului cu Iranul. Masacrul kurzilor revoltaţi se face cu arme chimice.

1990 I. invadează Kuwaitul (2.VIII) şi-l anexează. ONU declară embargou împotriva I. şi desfăşoară, sub egida ONU, o forţă armată internaţională condusă de SUA pentru a elibera Kuwaitul.

1991 Forţele aliate atacă şi eliberează Kuwaitul (v. Golf, războiul din). Deşi învins, Saddam rămâne la putere.

1992 Noi tensiuni internaţionale pentru intervenţia armata irakiană împotriva minorităţii şiite (la sud) şi kurde (la nord).

1995 După ce şi-a asumat şi conducerea guvernului (1993), S. Hussein este reconfirmat prin plebiscit la preşedinţia republicii. Se ridică parţial embargoul şi se reiau vânzările de petrol.

1996 S. Hussein dejoacă o tentativă de revoltă a unor rude şi colaboratori apropiaţi.

1997-1999
Expulzarea observatorilor ONU însărcinaţi să verifice acuzaţia de deţinere de arme nucleare ajunge până aproape de izbucnirea unui nou război, dar ţările arabe refuză mobilizarea propusă de preşedintele american B. Clinton. Comisia de experţi (UNSCOM) a ONU însărcinată să monitorizeze dezarmarea acuză I. că

boicotează această activitate: SUA şi Marea Britanie instituie o zonă de control aerian, întreprinzând bombardamentele asupra obiectivelor militare irakiene fără acordul Consiliului de Securitate al ONU.

Iran (până la 1935 *Persia*), stat în Asia de vest. *Sup.*: 1 643 510 km². *Pop.*: 59 778 010 loc. *Capit.*: Teheran. *Limba:* persană. *Relig.*: musulmană şiită. *Vecini*: la N Marea Caspică, Armenia, Azerbaidjan, Tukmenistan, S Golful Persic şi Golful Oman, la V Irak şi Turcia, E Afghanistan şi Pakistan. *Forma de stat*: republică prezidenţială islamică.

Moştenitor al tradiţiei Imperiului persan (v. Persia), şi după islamizare I. şi-a menţinut individualitatea în lumea islamică, datorită originii indo-europene a grupului său etnic principal (persanii) şi adeziunii la confesiunea şiită.

226-632 Persia este condusă de dinastia Sasanizilor.

634-651 Cucerirea arabă şi răspândirea islamismului.

750 Abbasizii detronează pe Omeyyazi şi cuceresc califatul cu ajutorul susţinătorilor lui Ali (şiiţi).

821-1037 Declinul puterii abbaside, se formează dinastii musulmane independente.

1037-1119 Dominaţia turcilor selgiucizi, care creează un vast imperiu (Mesopotamia, Siria, Asia Mică) cu capitala la Isfahan.

1219 Invazia lui Ginghis Han: instaurarea unei dinastii mongole.

1380 O nouă invazie mongolă condusă de Timur (Tamerlan): instaurarea dinastiei timuride.

1501 Ismail, fondatorul dinastiei safavide, reunifică Persia şi impune credinţa şiită.

1722 Triburi afghane invadează Persia şi îi detronează pe Safavizi. Turcii şi ruşii îşi împart provinciile caucaziene ale Persiei.

1736-1747 Regatul lui Nadir Şah, care eliberează Persia şi întemeiază un vast imperiu care se dezmembrează la moartea sa.

1794-1925 Dinastia Kajarilor. În sec. XIX continuă cedările teritoriale către Imperiul ţarist.

1907 Persia este împărţită de Rusia şi Marea Britanie în două zone de influenţă.

1914-1918 Ocupaţie anglo-rusă cu finalitate antiturcă î timpul primului război mondial.

1925-1941 Sprijinit de armată, Reza Khan îl detronează pe ultimul şah al Kajarilor lui Ahmed Şah şi inaugurează dinastia Pahlavi: abolirea drepturilor feudale, restaurarea autorităţii guvernului central, campanie de modernizare. În 1935 ţara îşi ia numele oficial de Iran.

1941 Neutralitatea filogermanică a lui Reza Khan provoacă ocuparea militară anglo-rusă: şahul abdică în favoarea fiului său Muhammad Reza Pahlavi (16.IX) care declară război Germaniei (1942).

1945-1947 Retragerea trupelor anglo-americane şi a celor sovietice (1946).

1946 Tentativă sovietică de ocupare a nordului ţării. Reacţie occidentală şi retragerea ruşilor.

1951 Şeful Partidului Naţionalist, Mossadeq, îşi asumă funcţia de prim-ministru şi naţionalizează industria petroliferă.

1953 Lovitură de stat militară susţinută de englezi şi americani. Mossadeq este înlăturat. Se încheie un acord cu companiile petroliere externe.

1955 Aderare la Pactul de la Bagdad.

1963 Reforme supuse referendumului. „Revoluţia albă": reforma agrară, drept de vot pentru femei, împărţirea latifundiilor între ţărani.

1975-1979 Violenta represiune a opoziţiei, falimentul „revoluţiei albe", corupţia provoacă o serie de demonstraţii şi greve (1977-1978) care-l constrâng pe şah să părăsească ţara (16.I. 1979).

1979 Întoarcerea din exilul din Franţa a liderului religios ayatollahul Khomeini. Este instaurată o republică islamică, fundamentată pe principiile rigide şiite. Noua constituţie îl desemnează pe Khomeini „lider religios pe viaţă" Personalul ambasadei SUA este luat ostatic de către studenţii susţinuţi de guvern (IX.1979-I.1981)

1980-1988 Războiul Iran-Irak: invadarea teritoriilor iraniene din partea Irakului datorită unor neînţelegeri la frontieră; neaşteptată rezistenţă a „pasdaranilor" şi contraofensivă; stabilizarea frontului cu două armate epuizate duce I. şi Irakul la acceptarea rezoluţiei ONU asupra încheierii războiului şi negocierea armistiţiului.

1989 Moare Khomeini. Cotitura moderată este favorizată de succesorul religios A. Khamenei şi de noul preşedinte al republicii, progresistul Rafsanjani, care însă întâmpină rezistenţe.

1990 Execuţii în masă ale tuturor opozanţilor politici ai regimului. Încercare de normalizare a relaţiilor

cu Occidentul datorită ajutorului acordat acțiunii ONU, cu ocazia războiului din Golf împotriva Irakului.
1993 Reales președinte, Rafsanjani nu reușește să ducă la îndeplinire proiectata redeschidere spre capitalism din cauza opoziției autorităților politice și religioase conservatoare.
1996 Aliindu-se cu radicalii de stânga, Rafsanjani este înfrânt în alegeri de Asociația Clerului Combatant, al cărei candidat M. Khatami este ales apoi președintele republicii.
1997 Strategia modernistă propusă de Khatami: redimensionarea accentelor extremiste ale fundamentalismului islamic și a tonului antioccidental: apropierea de celelalte națiuni islamice (Conferința islamică mondială de la Teheran.
1999-2000
Primele alegeri locale după 20 de ani de la revoluția islamică; alegerile legislative din 2000 dau câștig de cauză reformatorilor moderați.

Bibliografie: G. Schweiser, *I Persiani. Da Zarathustra a Khomeini*, tr. it. Garzanti, Milano 1983.

iredentism, mișcare cu obiectivul de unire cu Italia a provinciilor Trentino, Venezia Giulia, Istria și Dalmația, cu majoritate italiană, rămase în Imperiul austro-ungar după al treilea război de independență (1866). Inițial i. a aparținut stângii democrate, mazziniene și garibaldiene și a fost reprimată de guvernul italian, aliat al Austro-Ungariei în Tripla Alianță. Principalele organizații iredentiste au format în 1877, la chemarea lui M. Imbriani, „Asociația pentru Italia iredentistă", sprijinită de Garibaldi, Saffi, Campanella și apoi dizolvată de Crispi; Pro patria (1885), dizolvată de guvernul austriac în 1890, și, într-o oarecare măsură, și Societatea Dante Alighieri (1889). La începutul sec. XX (în 1903 o fost fondată societatea „Trento și Trieste") în mișcarea iredentistă s-a inserat o componentă legată de naționalismul italian.

Irgun Zwai Leumi, organizație sionistă, înființată în Palestina în 1935. Din 1945, sub conducerea lui M. Begin, a îndeplinit acțiuni teroriste (printre care asasinarea trimisului ONU F. Bernardotte, 1948) pentru a accelera constituirea statului Israel.

Irlanda, stat insular în Europa de nord-vest, corespunzând a cinci șesimi din insula omonimă. *Sup.*: 70 283 km². *Pop.*: 3 512 000 loc. *Capit.*: Dublin. *Limba*: irlandeza și engleza. *Relig.*: catolică și o minoritate anglicană. *Poziție geografică*: este separată de Marea Britanie prin Canalul S George, Marea Irlandei și Canalul de Nord; NE Irlanda de Nord; NV, V și S Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică parlamentară.
Istoria I. este caracterizată din sec. XII până în sec. XX de dominația engleză. O dată cu introducerea în Marea Britanie a reformei anglicane (sec. XVI, v.), aceasta a devenit și mai grea. Marea majoritate a irlandezilor a rămas cu tenacitate catolică. Începând cu sec. XIX apar mișcările pentru autonomie (*Home Rule*, v.) și independență. În sec. XX, după o sângeroasă revoltă și un război civil, I. își câștigă independența, dar cele 6 provincii din nord, majoritar protestante (Ulster) au rămas să facă parte din Regatul Unit al Marii Britanii.
sec. IV-II î.Hr.
Celții se așază în I.
432 Se introduce creștinismul prin opera Sf. Patrick. I. este împărțită în cinci regate: Ulster, Leinster, Connaught, Desmond (Munster de nord) și Thomond (Munster de sud). Invaziile vikingilor.
sfârșitul sec. VIII
Invaziile vikingilor.
1014 Victoria revoltei gaelice împotriva vikingilor, culminând cu bătălia de la Clontarf.
1171-1185
Debarcarea pe insulă a regelui Angliei Henric II: feudalizarea țării.
1366 Statutele de la Kilkenny impuse de regele Angliei, Eduard III. Locuitorii sunt împărțiți în englezi „puri", englezi „degenerați" (nesupuși regelui) și „dușmani irlandezi"
1536 Parlamentul irlandez este constrâns să accepte Actul de supremație cu care Henric VIII constituie Biserica anglicană.
1559 Incepe exproprierea pământurilor irlandeze pentru a fi împroprietăriți coloniștii englezi și scoțieni (*plantation*).
1594-1601
Revolta condusă de H. O'Neil și O'Connell.
1641-1652
Marea insurecție a I. catolice; O. Cromwell debarcă pe insulă (1649) și I. este recucerită.
1704 Parlamentul, în întregime protestant, interzice catolicilor să cumpere pământuri și impune ca cele posedate deja să fie împărțite fiecărui moștenitor în urma unui deces. Suprimă actele publice de cult și ierarhia catolică.
1782-1793
Concesionarea independenței legislative parlamentului de la Dublin de către englezi și restituirea dreptului de vot catolicilor.
1798 Tentativa de insurecție republicană este înfrântă.
1800 Actul de uniune dintre Marea Britanie și I. este abolit de către parlamentul irlandez.
1823 D. O'Connell întemeiază Catholic Association.
1829 Catolicii obțin emanciparea politică.
1845-1846
Recolta de cartofi este distrusă în întregime. Urmările foametei ce urmează sunt foarte grave (peste jumătate de milion de morți din cauza foa-

mei). Începe emigrarea în masă spre SUA, care, în câţiva ani, înjumătăţeşte populaţia irlandeză.
1848 Revolta „Tinerilor Irlandezi".
1867 Revolta pentru autonomie a Fenianilor (Mişcarea revoluţionară republicană).
1885 Partidul autonomist al lui C. S. Parnell cucereşte 85 de locuri în parlamentul britanic.
1886-1893 Falimentul proiectelor Home Rule (statut de autoguvernare) ale primului ministru britanic Gladstone.
1906 Intensificarea agitaţiilor naţionaliste. Înfiinţarea partidului Sinn Fein.
1913 Parlamentul britanic aprobă un proiect de Home Rule, care, însă, nu intră în vigoare.
1916 Înfrângerea insurecţiei conduse de P.H. Pearse şi J. Connolly („Paştele însângerat").
1919 Londra nu recunoaşte formarea guvernului autonom irlandez, de către E. De Valera, lider al partidului Sinn Fein. Ia naştere IRA (Armata Republicană Irlandeză) şi începe lupta de gherilă antiengleză.
1921 Parlamentul britanic proclamă Statul Liber al Irlandei, ca dominion în cadrul Commonwealthului. Ulsterul rămâne unit cu Marea Britanie.
1922-1923 Război civil: facţiunile Sinn Fein şi IRA care acceptă acordul de împărţire le domină pe cele care-l resping.
1932-1948 De Valera preşedinte al consiliului de conducere a noului partid Fianna Fail.
1937 Se declară independenţa I. sub vechiul nume de Eire.
1939-1945 Neutralitate în cel de al doilea război mondial.
1949 I. iese din Commonwealth.
1955 I. intră în ONU.
1959 De Valera este ales preşedinte al republicii.
1970-1993 Atentate IRA în Ulster şi Marea Britanie. Instabilitate politică internă. Guvernării Fianna Fail îi succed scurte încercări de guvernare a lui Fine Gael (liberal) şi a laburiştilor.
1971-1972 Ruptură în IRA între aripa marxistă (official) şi cea naţionalistă (provisional).
1973 Intrarea I. în CEE.
1990 Este aleasă ca preşedinte al republicii M. Robinson, candidata forţelor de stânga.
1993-1994 Obţinând încetarea focului din partea IRA, guvernul irlandez şi cel britanic ajung la un acord-cadru asupra pacificării Ulsterului.
1996 Sunt reluate atentatele teroriste ale IRA, ca urmare a lipsei unui progres în convorbirile privind pacificarea Ulsterului.
1997 Coaliţia de centru-dreapta condusă de Fianna Fail învinge în alegeri. Primul ministru B. Ahern primeşte propunerea omologului englez T. Blair de a primi Sinn Fein la masa tratativelor, obţinând definitiva încetare a focului din partea IRA.
1998 Aprobare masivă prin referendum a acordului dintre guvernul englez şi populaţia din Irlanda de Nord.

Irlanda de Nord, v. *Ulster*.

irochezi, numele unei vaste grupări etnice de triburi indigene din America de Nord. În sec. XV au format *Liga celor cinci naţiuni*, care în sec. XVII a luptat împreună cu englezii împotriva francezilor şi a aliaţilor lor, huronii. Numeroasele grupuri care au supravieţuit formează astăzi o minoritate protejată de Canada; în SUA trăiesc în rezervaţii indiene.

Irod Antipa (n. cca 20 î.Hr.-m. 40 d.Hr.) tetrarh al Galileii (4 î.Hr.-39 d.Hr.). Fiu al lui Irod cel Mare, a obţinut drept moştenire doar partea centrală a regatului său. A provocat un mare scandal căsătorindu-se cu nepoata sa Irodiada, care l-a determinat mai apoi să-l execute pe Sf. Ioan Botezătorul. A fost detronat de împăratul Caligula.

Irod cel Mare (Askelon cca 73-Ierihon 4 î.Hr.), rege al Iudeii (37-4 î.Hr.). Credincios aliat al romanilor, a fost, cu ajutorul lor, guvernator al Galileii şi rege al Iudeii, extinzându-i graniţele şi aducând-o la un remarcabil grad de prosperitate economică. Politica de elenizare a ţării urmărită de el cu mare hotărâre a stârnit nemulţumirile populaţiei evreieşti. Bănuitor şi crud, nu i-a cruţat nici pe membrii familie sale, poruncind să fie condamnaţi la moarte soţia, Mariana, şi trei dintre fiii săi. În ultimii ani ai domniei sale s-a născut Isus, fapt care a provocat „uciderea pruncilor" (exterminarea copiilor din Bethleem) evocată în Evanghelii.

irpini, v. italici

Isabela Catolica (Madrigal 1451-Medina del Campo 1504), regină a Castilliei (1474-1504). Fiică a lui Ioan (Juan) II, s-a căsătorit în 1469 cu Ferdinand de Aragòn. La moartea fratelui său vitreg, Henric IV (1474), înfruntând pretenţiile fiicei acestuia, Juana la Beltraneja, urcă pe tronul Castiliei. Bătălia de la Toro (1476) s-a încheiat cu victoria I. Împreună cu Ferdinand a guvernat cele două regate separat, dar pregătindu-le unirea. I. a început lupta pentru recucerirea teritoriilor spaniole aflate încă sub dominaţie arabă, care s-a încheiat cu căderea Granadei (1492), victorie care a adus celor doi suverani numele de „regi catolici". A sprijinit călătoriile lui C. Columb, care au permis Castiliei să întemeieze un imperiu colonial în Lumea Nouă. Împreună cu Ferdinand s-a dedicat

reorganizării administrative a ţării, în ideea centralizării: Consiliului Castiliei i s-a adăugat apoi cel al Santa Hermandad (1476-1498), Hacienda (1480), al Inchiziţiei (1483) şi al ordinelor militare (1489). Cortesurile au fost convocate rar, dar mereu cu funcţii antinobiliare. Procesul de centralizare a puterii în Castilia a fost ajutat prin susţinerea de către papalitate, care i-a permis I. să controleze episcopatul şi să introducă Inchiziţia. I. a autorizat expulzarea evreilor (1492). Convertirile forţate ale *moriscos* musulmani au dus la revolta acestora (1499-1502) şi la expulzarea celor care nu acceptau convertirea. În testamentul său, I. a lăsat coroana Castiliei fiicei sale Ioana Nebuna (Juana La Loca), desemnând ca regent pe soţul său Ferdinand.

Isabela II de Bourbon, (Madrid 1830-Paris 1904), regină a Spaniei (1833-1870); fiică a lui Ferdinand II. Venirea sa pe tron, sub regenţa mamei Maria Cristina, a dus la izbucnirea războiului civil împotriva carliştilor, susţinători ai unchiului ei, Carlos de Bourbon. După victoria asupra carliştilor (1833-1840 şi apoi în 1860), domnia sa a fost marcată de supremaţia militarilor şi de numeroasele lor *pronunciamientos* (lovituri de stat). În 1868 o revoltă militară a făcut-o să fugă în Franţa şi să abdice (1870) în favoarea fiului său Alfonso XII.

Isac II Anghelos (n. 1155-Constantinopol 1204), împărat bizantin (1185-1195; 1203-1204) întemeietorul dinastiei Anghelos. Nu a reuşit să evite răscoala din Bulgaria şi separarea de imperiu (1194). Detronat şi orbit de fratele său Alexios III (1195), în timpul celei de a IV-a cruciade veneţienii îl reînscăunează Este ucis în timpul unei răscoale împotriva cruciaţilor.

Isaurici, dinastie (717-802) de împăraţi bizanti Înaintaşul a fost *Leon III,* numit Isauricul, care a domnit din 717 până în 740. Lui i-au urmat: *Constantin V Copronimul* (740-775), *Leon IV Khazarul* (775-780), *Constantin VI* (780-797), *Irina* (797-802). Perioada domniei I. a fost marcată de problema iconoclasmului şi de lupta cu arabii.

Isidor din Sevila, scriitor latin, doctor al Bisericii (Cartagena circa 560-Sevilla 636). I-a succedat fratelui său Leander ca episcop de Sevila (cca 600). A convertit la catolicism vizigoţii din Spania şi a favorizat renaşterea culturală şi literară. Operele sale reprezintă legătura de bază dintre civilizaţia clasică şi cultura medievală. În afară de opera fundamentală *Etimologii,* a scris de asemenea *Cronicile* şi *Istoria goţilor, vandalilor şi suebilor.*

islamism,

religie monoteistă întemeiată de Mahomed (v.). Termenul derivă din arabul *Islam,* care semnifică „abandon, supunere, credinţă în Dumnezeu" (arab.: *Allah*).

■ *Naşterea şi dezvoltarea islamismului.* I. s-a dezvoltat în prima jumătate a sec. VII în peninsula arabică, în apropierea oraşelor Mecca şi Yatrib (Medina), într-o societate de tip tribal dominată de clanul Koreişiţilor, legat de intense schimburi comerciale făcute cu caravanele din nordul şi până în sudul Arabiei şi dedicat unei religii păgâne şi probabil politeiste. În jurul lui 610 Mahomed, aparţinând unei ramuri minore a clanului Koreişiţilor (Haşemiţi), şi-a început predica, propunând un puternic monoteism, ale cărui precepte îi fuseseră revelate de Dumnezeu; după moartea sa au fost culese în Coran. Noua religie era legată de precedentele revelări ale iudaismului şi creştinismului: i. ar fi trebuit să constituie a treia, ultima şi definitiva revelaţie. Credinţei în Allah i s-au adăugat alte patru precepte fundamentale: postul din luna *Ramadanului,* rugăciunea de cinci ori pe zi, dania şi pelerinajul la Mecca o dată în viaţă. I. s-a impus imediat ca o experienţă pentru care diferenţa între aspectul religios şi cel politic era dificilă. I. sunnit nu prevede un cler organizat, stabil : există erudiţi ai religiei, *ulema,* teologi şi jurist-consulţi ai legii religioase, (*shariah*) şi *mullahi,* aceia care conduc rugăciunea de vineri. Capul comunităţii religioase este şi cel al comunităţii politice a credincioşilor, a cărui sarcină este să apere i., dar fără a putea să modifice conţinutul doctrinar sau teologic. El trebuie să apere şi pe cât posibil să răspândească *Dar al-Islam,* „casa islamului", opusă lui *Dar al-harb,* „casa războiului", teritoriul necredincioşilor. Caracteristic i. este şi conceptul de *jihad* (v.), „războiul sfânt". Pentru câteva secole califul (*khalifa,* succesor, locţiitor) a reprezentat unicitatea lui *ummah* (comunitate de credincioşi) musulmană, dar, o dată cu dispariţia sa (1258), şi cu afirmarea dinastiei Safavide şiite în Persia (1502), această unitate formală s-a destrămat.

■ *Expansiunea islamismului.* După moartea lui Mahomed (632), care începuse construirea unui stat islamic, existenţa acestuia şi a noii religii au fost ameninţate de dispute teologice şi lupte pentru putere. Alegerea drept calif a lui Abu Bakr (632-634) a fost un compromis; lui i-au urmat alţi trei aşa-numiţi „califi bine ghidaţi" : Omar (Umar) (634-644), Othman (Uthman) (644-656) şi Ali (656-661). Sub conducerea lor i. s-a extins rapid, prin cucerirea de teritorii enorme, sustrase de la două dintre cele mai puternice imperii ale timpului, cel bizantin şi cel persan sasanid. După ei s-a produs scindarea musulmanilor în „sunniţi " (v.), pentru care funcţia de calif trebuia păstrată în zona descendenţilor lui Mahomed, şi „şiiţi" (v.) strâns legaţi de cauza descendenţilor lui Ali (vărul şi ginerele lui Mahomed). Dominaţia islamică a fost în general tolerantă: în timp ce „păgânii" erau

ISLAMISM

Jihadul islamic

Printre ideile asociate în mod obişnuit de spiritul occidental gândirii politice islamice şi practicii sale este şi noţiunea de „război sfânt": Islamul perceput ca o religie militantă şi, mai mult, militară, iar adepţii săi ca nişte fanatici războinici implicaţi în propagarea propriei credinţe prin forţa armelor. Poate să pară aşadar surprinzător că araba clasică nu are o expresie echivalentă pentru „război sfânt" [...]. Termenul tradus astfel este jihad, cuvânt arab cu semnificaţia literală „tentativă", „încercare", „efort" sau „luptă"
În Coran, şi mai mult în tradiţia islamică, întotdeauna urmat de locuţiunea „pe drumul lui Dumnezeu" cuvântul a fost înţeles în sens combativ [...]. Unii au susţinut că jihadul trebuie înţeles în sens moral sau spiritual [...], dar covârşitoarea majoritate a teologilor clasici a înţeles, analizat şi interpretat mereu datoria jihadului în sens militar [...]. Jihadul este unul dintre comandamentele fundamentale ale credinţei, o obligaţie impusă de Dumnezeu tuturor musulmanilor prin intermediul revelaţiei [...]. Obligativitatea sa s-a întemeiat pe universalitatea revelaţiei musulmane: cuvântul şi mesajul lui Dumnezeu se adresează întregii speţe umane şi este datoria celor care au acceptat toate acestea să lupte neîncetat pentru a converti, sau cel puţin pentru a supune, pe cei care nu au făcut aceste lucruri. Este o obligaţie care nu cunoaşte limite de timp şi spaţiu şi care trebuie urmărită până ce lumea întreagă va fi adoptat credinţa islamică sau se va fi supus puterii statului islamic. Până ce acest lucru nu se întâmplă, lumea rămâne împărţită în două părţi: „Casa Islamului", unde precumpănesc puterea musulmană şi legea Islamului, şi „Casa Războiului" care înglobează tot restul lumii; între aceste două părţi există o stare de război necesar din punct de vedere moral, obligatoriu din punct de vedere legal şi religios, până la triumful final şi inevitabil al Islamului asupra necredinţei. O astfel de stare de război poate fi suspendată, dacă este necesar, de un armistiţiu sau de un răgaz; nu se poate însă încheia cu o pace, ci numai cu victoria finală [...]. De o importanţă imediată pentru problema limbajului politic al Islamului este clasificarea politică a inamicilor împotriva cărora este legitim să porţi război. Aceştia sunt de patru feluri: necredinciosul, banditul, rebelul şi renegatul. Dintre aceştia necredinciosul, în principiu, este cel mai important. Şi împotriva lui este îndreptat, prin excelenţă, jihadul [...]. Necredinciosul nesupus este prin definiţie un inamic, el este semnalat ca harbi, *forma atributivă a cuvântului care indică războiul* (harb). *Este totuşi net distins de* dhimmi, *necredinciosul care se supune puterii musulmane, care acceptă protecţia musulmană şi plăteşte capitaţia către statul musulman [...].*
Două sunt categoriile de inamici credincioşi împotriva cărora statul musulman poate porni în mod legitim război: bandiţii şi rebelii [...]. Rebelul poate foarte bine să reprezinte un stat musulman suveran diferit de califat. Rebelii musulmani au practic toate drepturile beligeranţilor, şi după unii pot fi ucişi numai pe câmpul de luptă. Spre deosebire de renegaţi li se poate acorda cruţare; spre deosebire de necredincioşi, dacă sunt făcuţi prizonieri nu pot fi făcuţi sclavi, nici nu li se poate cere o răscumpărare. Regimurilor rebele învinse, spre deosebire de statele nonmusulmane, nu li se cere să plătească tribut şi se poate pune stăpânire pe proprietăţile capturate numai dacă acestea aparţin statului: cele private trebuie să fie respectate [...]. A patra categorie de inamici împotriva cărora e îngăduit să porţi război este aceea a renegaţilor [..] renegat (murtadd) *este o persoană care s-a născut sau a devenit musulmană, dar care apoi a abandonat Islamul adoptând o altă credinţă, prin aceasta renunţând la loialitatea sa faţă de statul musulman şi transformându-se astfel într-un inamic împotriva căruia e obligatoriu să lupţi. În acest sens, folosit mai degrabă pentru colectivităţi decât pentru indivizi, termenul dobândeşte o semnificaţie politică [...].*
Regulile războiului împotriva renegatului sunt cu mult mai dure decât cele împotriva necredinciosului. Renegatul nu poate fi iertat, nu i se poate arăta îngăduinţă, nu pot fi permise înţelegeri sau acorduri cu el. Capturat, el nu este prizonier de război, nici nu poate spera să supravieţuiască în calitate de sclav; singurele lui opţiuni sunt retractarea sau moartea [...]. Foarte serioase sunt acuzele de renegare împotriva regimurilor şi guvernelor [...]: problema s-a pus în epoca modernă o dată cu apariţia, în rândul claselor conducătoare ale multor state musulmane, a reformiştilor şi moderniştilor care au încercat să introducă noţiuni şi practici occidentale şi drept urmare, intenţionat sau nu, să transforme conducerea şi societatea musulmană [...]. Exemplară în acest sens este asasinarea în 1981 a preşedintelui egiptean Anwar El Sadat de către patru membri ai unui grup secret de fundamentalişti islamici. Ceea ce aceştia îi reproşau lui Sadat era explicit că este musulman doar cu numele.

BERNARD LEWIS, *Limbajul politic al Islamului*, tr. it., Laterza, Bari 1991. pp. 83-85; 90, 94-96; 98-100; 102-104

convertiţi cu forţa, credincioşii religiilor monoteiste revelate, evrei, creştini şi zoroastrieni, erau liberi să practice propriile culte după plata unei taxe (*gizya*). Aceleaşi administraţii locale au fost puţin modificate: armatele din Medina îşi instalau taberele în general în afara oraşelor cucerite sprijinindu-se pe administraţia precedentă, deoarece cel mai mult îi interesa plata taxelor.

■ *Creşterea şi declinul puterii islamice*. După uciderea lui Ali, facţiunea sa a fost înfrântă, şi după scindarea între sunniţi şi şiiţi a urmat perioada califilor Omeyyazi (661-750), cărora le-au urmat Abbasizii (750-1258). Autoritatea califilor a fost golită treptat de orice putere efectivă, în timp ce administrarea diferitelor provincii era trecută unei multitudini de principate, emirate, beyate şi regate *de facto* independente (v. arabi). Pe plan religios, i. a cucerit noi teritorii în est, invadând India mai întâi cu Ghaznavizii şi apoi cu Ghurizii, care au pus bazele sultanatului din Delhi (1206-1526), înlocuit în sec. XVI de marele imperiu musulman al moghulilor (1526-1858). Stingerea dinastiei abbaside şi invaziile mongole nu au eliminat i. din regiunile în care se afirmase, dar au pus capăt lungii perioade de hegemonie arabă. Mai mult, convertirea mongolilor la i. a permis o ulterioară expansiune: din Maroc în Balcani, din Siria în regiunea iraniană, din stepele Asiei Centrale în India şi Indonezia, o singură religie unea popoare diferite ca limbă, etnic, tradiţii. O dată cu constituirea Imperiului otoman (v. otoman, Imperiul) şi expansiunea sa teritorială i. se înscăuna în Balcani. În Persia, în schimb, dinastia Safavizilor (1502-7122) impunea şiismul. Cu toate acestea, în spatele acestei forţe se puteau vedea semnele începutului declinului, care în sec. XVII au devenit tot mai evidente, atât pe plan religios şi cultural, cât şi pe cel politic, o dată cu lenta decădere otomană.

■ *Trezirea islamică*. Cu expediţiile lui Napoleon în Egipt (1798-1801) apar primele tentative de modernizare a aparatului economic, cultural şi politic în lumea musulmană. Ea a făcut să se confrunte tehnologia şi gândirea europeană cu tradiţiile locale. În unele ţări islamice (între care se evidenţiază Egiptul cu Mehmet Ali, 1769-1849, şi descendenţii săi) au fost promovate o serie de reforme pentru a reduce diferenţele faţă de Europa. O dată cu aceste tentative, însă s-au răspândit principiile europene ale credinţei în ştiinţele pozitive, conceptul de progres şi ideea de naţiune. Toate aceste influenţe au atacat de la rădăcină ineficientele regate musulmane şi conservatoarele doctrine ale *ulema*. Din a doua jumătate a sec. XIX şi în întreg secolul XX o serie de gânditori (între care Gamal ad-Din Afgani), activişti politici, *ulema* reformatori, au operat o intensă reflexie asupra textelor religiei musulmane. S-a început să se vorbească despre întoarcerea la „puritatea primitivă" a i. şi la „mesajul său originar", eliberat de toate deviaţiile şi alterările intervenite de-a lungul secolelor Au izvorât mişcări heterodoxe ca babismul (v.) şi bahaismul (v.), care au dat o nouă interpretare lecţiei mistice a sufismului (v.). În acelaşi timp a început să se pună problema unificării politice a ţărilor care se recunoşteau ca ţinând de religia islamică.

■ *Panislamismul contemporan*. Ca urmare a deziluziilor politice care au urmat primului război mondial (lipsa autoguvernării, lipsa creării unui mare stat arab în Orientul Mijlociu şi impunerea de noi obligaţii o dată cu mandatele franceze şi engleze), aceste exigenţe s-au radicalizat în tentativa de a găsi o cale de dezvoltare originală. În Arabia Saudită, dinastia a fost stindardul mişcării integriste *wahhabite*. Au apărut asocieri islamice legate de *mullahi*, cu un proiect de islamizare totală a societăţii, curăţată de „corupţia" lumii occidentale: între acestea importante au fost Fraţii Musulmani (v.), fondată în 1928, în Egipt, al cărei proiect politic era reforma societăţii printr-o minuţioasă operă de educaţie şi de formare, reformă, însă, puternic ancorată în cele mai riguroase precepte islamice. Este importantă şi ideea critică a lui Mawdudi (1904-1979), în India şi în Pakistan, faţă de materialismul hedonist al Occidentului. Împletit cu această poziţie a fost rolul mişcărilor de reformă laică, bazate pe panarabism şi nu pe panislamism, ca mişcarea Baas, sau nasserismul. În ultimele decenii problema islamică a ocupat un loc central în viaţa politică, socială şi religioasă a lumii, nu numai pentru legătura cu problemele politice ale Orientului Mijlociu, dar şi pentru neaşteptata expansiune religioasă în Europa, ca urmare a emigraţiei de mână de lucru arabă, sau pentru importanţa obţinută în SUA (v. musulmani negri).

Bibliografie: A. Bausani, *L'Islam*, Garzanti, Milano 1987.

Vezi şi: Abbasizi; arabi; babism; bahaism; Fatimizi; fundamentalism islamic; jihad; ismailiţi; Orientul Mijlociu; Moghuli; mongoli; musulmani negri; Omeyyazi; otoman, Imperiu; panarabism; panislamism; şiiţi; selgiucizi; sufism; sunniţi; Timurizi; turci; wahhabiţi.

Islanda, stat în Europa de nord-vest, corespunzător insulei omonime. *Sup.*: 102 819 km². *Pop.*: 266 000 loc. *Capit.*: Rejkjavík. *Limba*: islandeza. *Relig.* protestantă. *Poziţie geografică* : în Oceanul Atlantic, la 260 km de Groenlanda şi 1000 km de Norvegia.: *Forma de stat:* republică prezidenţială. Vizitată de călugări irlandezi în sec. VIII, I. a fost colonizată de norvegieni (sec. IX), care în 930 au înfiinţat aici cea mai

veche adunare legislativă din Europa, *Althing*. Creştinată în jurul anului 1000, a fost independentă până în 1264, când a recunoscut suveranitatea Norvegiei. După aceasta a trecut sub stăpânirea Danemarcei (1380). Aderă la Reformă la jumătatea sec. XVI. În 1918 a fost recunoscută stat suveran şi independent, unit cu Danemarca în persoana regelui. În 1944 a fost proclamată republica. În 1975 raporturile conflictuale cu Marea Britanie pentru delimitarea apelor teritoriale şi zonelor de pescuit au fost rezolvate în favoarea I.. Dificila fază de restructurare economico-financiară orientată spre diminuarea unei inflaţii care în 1983 ajungea la 80%, se încheie cu puternica redimensionare a *Welfare State* realizată de liderul conservator (şi prim-ministru din 1991) D. Oddson. În 1995 O.R. Grimsson a înlocuit la preşedinţia republicii pe V. Finnbogadóttir, care aleasă în 1980 (prima femeie în Europa care a îndeplinit o astfel de sarcină), a fost reconfirmată de patru ori.

ismailiţi, (ismaeliţi), sectă radicală a religiei islamice şiite, care accentuează sacralitatea conducătorului lor (*imam*). Au avut o mare importanţă în sec. X-XII ca religie oficială a dinastiei Fatimizilor în Egipt.

Isonzo, bătălia de la, serie de 11 bătălii desfăşurate de-a lungul fluviului I., unde s-a stabilizat frontul dintre Austro-Ungaria şi Italia în prima fază a primului război mondial. În afară de a şasea (VIII, 1916), în urma căreia trupele italiene au intrat în Gorizia, numai a unsprezecea, cea mai importantă (VIII-IX.1917), a condus la înaintarea pe podişul Bainsizza, punctul maxim dinaintea traseului spre Caporetto.

Israel, stat în Asia de sud-vest, în Orientul Mijlociu. *Sup.*: 20 700 km². *Pop.*: 5 399 000 loc. *Capit.*: Ierusalim. *Limba*: ebraica (oficială), răspândită şi araba. *Relig.*: ebraică, minorităţi musulmane şi creştine. *Vecini*: N Liban, E Siria şi Iordania, S golful Aqaba, SV Egipt, V Marea Mediterană. *Forma de stat* : republică parlamentară.

Statul modern I. a luat fiinţă în 1948 pe baza doctrinei sioniste, care ţintea spre reconstruirea unui stat evreu după 16 secole de diasporă (v. evrei). Dar I. s-a integrat într-un echilibru deja precar şi ostilitatea faţă de ţările arabe a dus în manieră decisivă la transformarea Orientului Mijlociu într-unul din punctele cele mai tensionate din ultimi 50 de ani.

1870-1896 Emigrarea evreilor în Palestina, supusă dominaţiei otomane, în urma mişcărilor antisemite din Rusia şi Europa de est şi a afirmării sionismului (v.).

1917 Declaraţia Balfour (2.XI.) în favoarea instituirii unui „vetre naţionale evreieşti" în Palestina. Ofensiva engleză în Sinai: sfârşitul dominaţiei turceşti.

1922 Mandat britanic asupra Palestinei.

1936 Arabii formează o coaliţie pentru a se opune emigrării evreilor; ciocniri între cele două comunităţi.

1945 Liga arabă se pronunţă împotriva înfiinţării unui stat evreu în Palestina.

1946 Terorism antienglez din partea unor formaţiuni clandestine evreieşti. Se înmulţesc ciocnirile armate între arabi şi evrei.

1947 ONU votează (29.XI) împărţirea Palestinei şi crearea unui stat evreu independent; Ierusalimul rămâne sub administrarea ONU.

1948 Retragerea britanică din Palestina. Un guvern provizoriu, prezidat de Ben Gurion, proclamă înfiinţarea statului I. (14.V). Izbucneşte primul război arabo-israelian; israelienii reuşesc să respingă trupele Ligii arabe şi să-şi consolideze graniţele.

1949 Alegeri politice învinge MAPAI al lui Ben Gurion, partid de orientare laburistă. Preşedintele republicii Ch. Weizmann (16.II)

1951 Ruptură în relaţiile diplomatice cu URSS, care interzice emigrarea evreilor sovietici.

1956 Al II-lea război arabo-israelian

1964 Se înfiinţează la Ierusalim Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei (OEP).

1967 Al III-lea război arabo-israelian, numit şi „războiul de 6 zile", care duce la ocuparea Cisiordaniei, fâşiei Gaza şi înălţimilor Golan ca şi a Sinaiului.

1970-1974 Guvernul laburist al lui Golda Meir.

1973 După al IV-lea război arabo-israelian (v.) de Kippur, ca „armă economică" împotriva I. ţările arabe producătoare de petrol reduc exporturile către SUA şi Europa.

1977 M. Begin, lider al partidului de dreapta Likud, formează un guvern de coaliţie cu partidele religioase.

1978 Acordurile de la Camp David (5-18.IX) între Begin şi preşedintele egiptean Sadat, cu medierea preşedintelui american Carter. Pacea între I. (care se retrage din Sinai) şi Egipt este definitivată la Washington în mod succesiv (26.III.1979).

1982 Pentru a bloca gherila palestiniană, I. invadează Libanul de sud (VI)

1983 I. se retrage din sudul Libanului; lider al partidului Likud şi şeful guvernului este Y. Shamir.

1984 Laburistul S. Peres formează un guvern de coaliţie cu Likud. Se intensifică incursiunile coloniştilor evrei în teritoriile ocupate din Cisiordania şi Gaza.

1987 Revoltă a populaţiei palestiniene din Cisiordania şi Gaza, neînarmată, (*Intifada*, v.) împotriva ocupaţiei israeliene. Represiune dură a lui Shamir, care izolează diplomatic I.

1991 I. nu se lasă implicat în războiul din Golf, cu toate bombardamentele irakiene cu rachete. Încep tratative de pace cu arabii sub medierea SUA.
1992 Victorie electorală laburistă. Guvernul lui Y. Rabin relansează dialogul cu palestinienii.
1993 Acordul de principiu între I. și OEP asupra unui guvern autonom palesti ian în fâșia Gaza și la Ierihon.
1994 Tratatul de pace cu Iordania. Cu toate rezistențele interne și violențele radicalilor palestinieni (Hamas, fundamentaliști islamici) procesul de pace cu palestinienii continuă prin retragerea I. din Gaza și Ierihon.
1995 Violente confruntări politice pe tema păcii, care culminează cu asasinarea lui Rabin de către extremistul evreu Y. Amir.
1996 În vederea alegerilor, mișcarea fundamentalistă palestiniană Hamas execută numeroase atentate împotriva populației civile israeliene. Victoria Likud în alegerile legislative și numirea ca prim-ministru a liderului său B. Netanyahu duc la oprirea procesului de pace, prin reluarea mai intensă a incursi ilor în colonii și teritoriile ocupate.
1997 Întâlnirile Netanyahu-Arafat pentru retragerea israeliană din Hebron nu duc la nici un rezultat. O criză gravă în raporturile I. cu SUA, care pretinde aplicarea integrală a acordurilor de pace din 1993.
1998 Paralizarea procesului de pace este depășită prin medierea SUA: Netanyahu acceptă retragerea israeliană de pe 13% din teritoriile ocupate, Consiliul Național Palestinian renunță la articolul privind distrugerea statului Israel. Rezistența la acordul de pace conduce la demisia lui Netanyahu și convocarea de alegeri anticipate.
1999-2000 E. Barak, liderul Partidului Muncii, formează noul guvern. Intensificarea Intifadei și a atacurilor sinucigașe ale militanților palestinieni duc la încordarea relațiilor între OEP și noul guvern de centru-dreapta A. Sharon.

Istanbul, v. *Bizanț*.

istoricism, curent filosofic care concepe realitatea ca fapt istoric, considerând fenomenele sau ideile drept momente și produse ale unui proces istoric și neputând fi înțelese decât în interiorul acestuia. Rădăcinile i. se situează la sfârșitul sec. XVII și în sec. XVIII: atât în „istoria ideală eternă" a lui G. B. Vico, cât și în ideea de progres continuu și rațional care atinge punctul culminant în iluminism era prezentă o concepție care recunoștea unitatea, structura și sensul teleologic al procesului istoric. La sfârșitul sec. XIX a apărut i. german (W. Dilthey, G. Simmel, M. Weber, E. Troeltsch, F. Meinecke) care făcea distincție între metodologiile științei spiritului și cele ale științelor naturii și studia „tipurile" sau categoriile conceptuale care ar fi putut permite o cunoaștere a evenimentelor și fenomenelor studiate în individualitatea lor ireductibilă. I. italian (B. Croce), denumit i. absolut, respingea orice tipizare abstractă, în favoarea unei viziuni etico-politice bazate pe indivizi, pe acțiunile și pe conștiința lor.

istoriografie, disciplină care are ca obiect reconstituirea și interpretarea evenimentelor istorice.

■ *Concepția despre istorie*. În Antichitatea clasică, dar și la chinezi și la azteci, exista o concepție ciclică asupra timpului și a istoriei, asemănătoare cu scurgerea timpului în natură (zile și anotimpuri). Creștinismul a preluat, însă, concepția ebraică a unei istorii unice a omenirii, cu un început (creațiunea) și un sfârșit (venirea împărăției lui Dumnezeu pe pământ). Această schemă a fost laicizată în sec. XVIII- XIX: istoria a fost înțeleasă ca un progres continuu al omenirii, conform unei evoluții lineare a civilizației umane (iluminism și pozitivism). G.W.F. Hegel a formulat o filosofie a istoriei în care stabilea epoci și civilizații conform unui proiect ideal și rațional. Dimpotrivă, istoricismul (v.) a refuzat orice filosofie anterioară a istoriei și a pus bazele unei metodologii riguroase a istoriei ca știință a spiritului. Materialismul istoric marxist a identificat bazele „materiale" ale procesului istoric în relațiile de producție și în lupta de clasă. Cele mai recente concepții asupra istoriei au pus accentul pe aspectul practic-concret al unei cercetări multidisciplinare a întregului domeniu, cu deschidere și către celelalte științe umaniste (istoria socială, etnoistoria, ecoistoria, psihoistoria, bioistoria).

■ *Istoriografia antică*. I. cu sensul de cercetare critică și reconstituire narativă a trecutului s-a născut o dată cu grecii. Rădăcinile sale trebuie căutate în interpretarea critică a mitului aparținându-i lui Hecateu din Milet în *Genealogii* (sec. VI î.Hr.), dar fondatorii i. au fost, în sec. V î.Hr., Herodot, care a aplicat pentru prima dată studiul documentelor în reconstrucția istorică, și Tucidide care a cercetat cauzele „profunde" ale istoriei politice. Prin Xenofon, i. greacă a fost puternic influențată de retorică și aceasta a durat până în sec. I î.Hr, când Polibiu, în *Istorii*, a încercat să elaboreze o reconstruire critică și științifică a istoriei întregii lumi mediteraneene. De la maeștrii greci a pornit și i. romană care, însă, a pus accentul pe finalitatea politică. Forma tipică a fost cea a analelor și la ea s-a adăugat monografia istorică, prin Sallustius, și *Comentariile* (adică o interpretare din punct de vedere politic) prin Iulius Caesar. Titus Livius (59 î.Hr.-17 d.Hr.) a expus în 142 de cărți un imens material format din legende și tradiții pa-

triotice. În sec. I d.Hr., în epoca imperială, în apărarea tradiţiilor senatoriale şi republicane, a scris Tacitus, iar biografia istorică atingea apogeul prin *Vieţile* lui Plutarh şi ale lui Suetonius. În China, tradiţia istoriografică, îndreptându-şi atenţia către culegerea riguroasă de documente, ia naştere o dată cu Ssuma Ch'ien (sec.I î.Hr.) şi cu ale sale *Memorii istorice*.

■ *Istoriografia medievală*. În Evul Mediu creştin, i. devine şi ea un „gen teologic": întreaga istorie universală era văzută ca succesiune a cinci (ca la Origene, sec. III) şi, mai frecvent, şase epoci (a lui Adam, Noe, Abraham, Moise, David, Cristos) în analogie cu cele şase zile ale creaţiunii (ca la Hippolit din Roma, Augustin, Isidor din Sevilla, Beda şi alţii). Peste această schemă se suprapunea cea augustiniană, a luptei între cele două cetăţi (Cetatea lui Dumnezeu şi Cetatea diavolului) drept criteriu interpretativ al istoriei. Lucrările de istorie medievale luau, deseori, forma unor cronici universale, dar, începând din sec.V, s-au scris şi istorii separate referitoare la originile şi evenimentele din evoluţia unor anumite popoare de neam germanic (de ex., *Istoria longobarzilor* de Paulus Diaconus). Alte genuri răspândite în i. medievală au fost *Analele*, *Vieţile*, *Faptele mareţe* (adică istoria episcopiilor sau a mânăstirilor, dar şi a cruciadelor sau chiar a unor regiuni sau oraşe); în acestea din urmă şi-au avut originea, către sfârşitul Evului Mediu, cronicile regionale, orăşeneşti şi de familie. Dintre istoricii islamici poate fi amintit Ibn Khaldun 1332-1406) care a scris o istorie a arabilor, persanilor şi berberilor, considerând că în afinitatea existentă între popoare constă motorul istoriei. În China, începând din sec. VII, s-a înfiinţat o funcţie de istoriograf în cadrul cancelariei imperiale.

■ *Istoriografia modernă*. I. în sens modern ia naştere odată cu umanismul şi cu Renaşterea: acestor epoci li se datorează preluarea clasicilor Antichităţii, dezvoltarea filologiei, un interes renăscut pentru trecutul orăşenesc sau naţional. Urmând exemplul clasicilor, au ajuns la un punct culminant genul analelor (L. Bruni, P. Bracciolini, Sabellico), biografia (F. Villani, G. Vasari), memorialistica (P. Giovio, A. Piccolomini). Cele mai mari realizări ale i. umaniste le reprezintă, pe planul gândirii istorice şi al capacităţii interpretative generale, N. Machiavelli şi F. Guicciardini, care au înlăturat din istoria politică predicile morale şi condiţionările teologice, iar pe planul erudiţiei şi al atenţiei acordate documentelor F. Biondo, care a reconstituit istoria cetăţenească şi culturală separată a unor regiuni italiene. Luptele religioase, purtate în urma Reformei, s-au reflectat şi în evoluţia i. moderne: printre cei care au adunat documente asupra i. moderne protestantul Flacius Illiricus (*Centuriile de la Magdeburg*, 1559-1574) şi catolicul C. Baronio (*Analele ecleziastice*, 1588-1607). Începând din a doua jumătate a sec. XVII, s-au putut distinge două orientări distincte: i. erudită şi i. raţionalistă. Erudiţia, care a adus o contribuţie fundamentală prin publicarea de izvoare şi crearea unor discipline auxiliare, ca paleografia şi diplomatica, şi-a avut cei mai mari reprezentanţi în călugării benedictini francezi maurişti (în special, J. Mabillon), în Ch. Du Cange în Franţa, Th. Rymer în Anglia, G. Leibniz în Germania şi L. Muratori în Italia. I. raţionalistă a pornit, în schimb, de la o critică adusă istoriei sacre şi textului biblic (de la F. Socini până la R. Simon, la B. Spinoza, la P. Bayle) pentru a evolua într-o direcţie laică prin operele istoriografice ale iluminismului francez şi englez. Pe poziţiile critice ale raţionalismului iluminist şi ale căutării de sinteze în domeniul atât al erudiţiei cât şi al interpretării critice s-au situat, la început, Vico şi, ulterior, Herder.

■ *Istoriografia germană contemporană*. În Germania, alături de manifestarea erudiţiei critice şi de publicarea sistematică a izvoarelor (*Monumenta Germaniae Historica, Corpus Inscriptionum Latinarum, Enciclopedia antichităţii clasice* a lui A. Pauly şi G. Wissowa), o contribuţie decisivă la cercetarea asupra bazelor ştiinţifice ale i. şi la dezbaterea despre metoda istorică a venit din partea istoricismului (v.). În acelaşi timp, de la sfârşitul sec. XIX şi începutul sec. XX, s-a consolidat o atenţie nouă asupra contribuţiei sociologiei la studiile istorice: E. Troeltsch, W. Sombart şi M. Weber au studiat, de ex., raporturile dintre societate şi spiritul religios, în special în corelaţie cu evoluţia capitalismului. Mai târziu, tragedia provocată de nazism a dus la meditaţia directă asupra istoriei Germaniei, reconsiderată conform unei viziuni liberal-conservatoare, pentru care nazismul era un corp străin faţă de istoria germană anterioară lui (F. Meinecke, încă mai demult preocupat de raporturile dintre morală şi putere, individ şi stat; G. Ritter). Acestei orientări i s-au opus alţi istorici înclinaţi, în schimb, să scoată în evidenţă continuitatea dintre diferitele faze ale istoriei Germaniei şi arătându-se dispuşi să utilizeze mai consistent conceptele şi metodele oferite de sociologie (K.D. Bracher, F. Fischer, E. Nolte, A. Hillgruber). Nolte a declanşat (1986) o polemică aprinsă asupra necesităţii unei corelări a nazismului – deşi nu-i nega ororile – cu o perspectivă mondială mai amplă. În orice caz, n-au lipsit din i. germană recentă exemple ale unei istorii sociale noi (H.V. Wehler, J. Kocka) şi ale unei istorii sociale a ideilor (R. Kosellek).

■ *Istoriografia franceză şi belgiană*.. I. franceză di sec. XIX a fost dominată de moştenirea iluministă şi de sensibilitatea romantică nouă (R. de Chateaubriand), ca şi de polemica asupra interpretării Revoluţiei franceze. Ea a oscilat, astfel, între o istorie a civilizaţiei în maniera lui Voltaire (F. Guizot) şi studii de istorie mai mult politică (Mignet, A. Thiers, E. Quinet, L. Blanc). O

altă distincţie fundamentală exista între istoricii care practicau o narare literară a evenimentelor (A. Thierry) şi cei care înţelegeau să continue tradiţia raţionalistă a cercetării explicative (Guizot, Quinet). Cei mai importanţi istorici ai sec. XIX au fost doi: unul narativ (J. Michelet) şi celălalt raţionalist-explicativ (A. de Tocqueville); amândoi au abordat problema crucială a revoluţiei şi a raporturilor ei cu *Ancien Régime*. În a doua jumătate a secolului, predominantă a fost influenţa pozitivistă (J. Renan) şi s-a dezvoltat sociologia (E. Durkheim). O evoluţie remarcabilă a avut, după aceea, istoria economică şi socială, prin operele istoricului belgian H. Pirenne (care a netezit calea spre şcoala de la „Annales"), în timp ce istoricul socialist J. Jaurès reprezenta debutul unei i. influenţate de marxism şi preocupată, înainte de toate, de Revoluţia franceză (A. Mathiez, H. Lefebvre, A. Soboul). I. franceză din sec. XX este dominată de şcoala de la „Annales" (v.) care a realizat o deschidere către istoria socială, cantitativă, a mentalităţilor (de la M. Bloch şi L. Febvre la F. Braudel şi J. Le Goff). Prin ea, atenţia i. era definitiv orientată către cercetarea „perioadelor îndelungate" ale istoriei, adică depăşind fragmentările temporale determinate de factorul politic pentru a se ocupa, în schimb, de elementele de continuitate descoperite în succesiunea evenimentelor.

■ *Istoriografia engleză şi americană*. I. engleză a sec. XIX era preponderent narativă şi chiar anecdotică, de factură liberală. Th Carlyle a exprimat, totuşi, sentimente antidemocratice exercitând o mare influenţă prin teoria sa asupra istoriei ca produs al marilor personalităţi (eroi). În sec XX, G.M. Trevelyan a continuat tradiţia narativă, R.H. Tawney trezea interesul pentru sociologie (punând în discuţie tezele lui M. Weber asupra raportului dintre spiritul religios şi capitalism), iar L.B. Namier introducea ideea abordării prosopografice (adică studierea unor biografii de grup, pentru a contura imaginea unui întreg grup social). Empirismul istoriografic a fost continuat de cercetările asupra relaţiilor internaţionale efectuate de A.J.P. Taylor, în timp ce, pe poziţii opuse, se situau tipologia istorică universală a lui A.J. Toynbee şi evoluţia i. marxiste (Ch. Hill, E.J. Hobsbawm, revista „Past and Present"). Un mare avânt a cunoscut studierea revoluţiei engleze (H.R. Trevor-Roper, L. Stone) şi s-a mai înregistrat şi o istorie socială (E.P. Thompson) gata să asimileze idei din i. franceză. În SUA, o importantă semnificaţie a avut-o dezvoltarea cliometriei sau econometria istorică sau „*new economic history*" (E. Meyer, D.C. North) care utilizează metode statistico-cantitative, aplicate în special la cercetarea de tip economico-social. Cercetarea istoriografică a relaţiilor internaţionale din a doua jumătate a sec. XX a fost caracterizată de o confruntare aprinsă în privinţa originilor Războiului rece şi a „imperiului american": alături de o i. „oficială", a apărut, astfel, o i. „revizionistă" care a invitat la o judecare a Războiului rece ca eveniment produs de responsabilităţi convergente, criticând cu asprime responsabilităţile guvernelor americane, în special în Asia (G. şi J. Kolko).

■ *Istoriografia italiană*. Începând cu *Eseu istoric asupra revoluţiei din Neapole* (1801) al lui V. Cuoco despre Republica Partenopee, i. italiană a fost strâns legată de viata civilă şi politică precum şi de Risorgimento-ul naţional (P. Colletta, C. Botta, G. Ferrari). În ea şi-au găsit ecou divergentele dintre catolicii neoguelfi (A. Manzoni, C. Troya, C. Balbo) şi laicii neoghibelini (M. Amari), sau între unionişti (G. Mazzini) şi federalişti (C. Cattaneo). După înfăptuirea unirii, în a doua jumătate a secolului, şi-a făcut simţită prezenţa pozitivismul (P. Villari) şi marxismul (A. Labriola): aceasta a provocat pe de o parte interesul pentru editarea de izvoare şi pe de altă parte dezvoltarea şcolii economico-juridice (G. Salvioli, G. Salveminis, G. Volpe), atentă şi la istoria medievală. În sec. XX s-a amplificat reacţia antipozitivistă, mai ales datorită activităţii lui B. Croce care a avut o contribuţie determinantă şi o mare influenţă prin filosofia sa idealistă şi prin cercetarea istorică de tip etico-politic, interpretând în mod pozitiv acţiunile statului liberal în opoziţie cu fascismul. Volpe care, însă, a aderat la fascism, a condus Şcoala de istorie modernă (care a avut, totuşi, ca elevi, istorici cu o activitate militantă antifascistă deosebită ca N. Rosselli, F. Chabod, R. Morandi). Pe poziţii mai apropiate de metodologia lui Croce (şi de antifascism) au fost, în schimb, A. Omodeo şi G. Falco. După 1945, a devenit din ce în ce mai puternică i. de inspiraţie marxistă, în special după publicarea (1947) *Caietelor din închisoare* ale lui A. Gramsci, care au oferit elemente pentru o reconsiderare globală a istoriei italiene, începând din Risorgimento, considerat o „revoluţie nereuşită", deoarece nu a fost capabilă să rezolve problema ţărănească. Din anii '50, au apărut, unul după altul, numeroase studii despre mişcarea muncitorească şi ţărănească, incluzând şi anchete de tip specific şi local (de la E. Sereni, R. Zangheri, G. Manacorda şi E. Ragionieri până la R. Villari, P. Spriano, L. Cafagna, G. Candeloro, F. Della Peruta), preluând în ultimul timp lecţia de la „Annales" şi preocuparea pentru istoria condiţiilor de viaţă şi de sănătate ale claselor populare. Într-un mod asemănător, chiar dacă au avut şi obiecţii polemice faţă de i. marxistă, au acţionat istoricii de inspiraţie catolică. Ei, pe lângă că au lucrat în domeniile tradiţionale ale istoriei creştinismului şi ale Bisericii (M. Bendiscioli), s-au arătat sensibili faţă de caritatea populară (G. De Luca, G. De Rosa), de raportul dintre Biserică şi stat (A.C. Jemolo) şi de istoria mişcării catolice cu diferitele sale componente (E. Passerin d'Entrèves, F. Fonzi,

G. De Rosa, P. Scoppola). Istoricii de orientare laică şi liberală au contestat poziţiile gramsciene şi marxiste, aprofundând insistent problemele Risorgimento-ului (R. Romeo) sau analizând raporturile dintre Biserică şi stat (G. Spadolini). O atenţie specială i-a fost acordată lui R. De Felice, datorită monumentalei şi discutatei biografii a lui Benito Mussolini. În ultimii douăzeci de ani, influenţa şcolii franceze de la „Annales" a făcut ca şi i. italiană să-şi îndrepte mai insistent atenţia către istoria culturii populare, a vieţii cotidiene, a femeii, a societăţii şi – mai mult parţial – a familiei. S-a acordat mult spaţiu istoriei administraţiei, a elitelor conducătoare, inclusiv la nivel local şi comunal.

Bibliografie: S. Mazzarino, *Il pensiero storico classico*, Laterza, Bari 1965; E. Fueter, *Storia della storiografia moderna*, Ricciardi, Milano1970; AA. VV., *La storiografia contemporanea. Indirizzi e problemi*, Il Saggiatore, Milano 1987.

Vezi şi: anale; Annales, Les; arhivă; biografie; demografie istorică; idealism; istoricism; izvoare; statistică.

Istria, peninsulă împărţită politic între Slovenia şi Croaţia. Locuită de istrieni, a trecut în 177 î.Hr. sub dominaţie romană. A fost apoi domeniu ostrogot, bizantin, lombard şi francez (sec. V-IX), independentă (1040), şi din 1208 posesiune a patriarhului de Aquileia. În 1451 s-a afirmat dominaţia veneţiană. Trieste şi Gorizia au fost preluate de Hasburgi. Cedată de Napoleon Austriei, în urma tratatului de la Campoformio (1797), a trecut în 1918 sub dominaţie italiană (Fiume în 1924). După al doilea război mondial Pola şi mare parte din I., unde trăieşte o puternică componentă italiană, au fost încorporate Iugoslaviei.

Isus, învăţător religios evreu, întemeietor al creştinismului (Betheem, cca 6/4 î.Hr.-Ierusalim cca 30-33 d.Hr.). Existenţa istorică a lui I. numit Cristos (gr.: cel uns, Mesia) este atestată de o multitudine de izvoare eterogene: de cele patru Evanghelii ale lui Matei, Luca, Marcu şi Ioan, în primul rând, şi de către alte texte neotestamentare, de naraţiunea evreului romanizat Iosephus Flavius, de fragmentele istoricilor şi analiştilor romani (Tacitus, Suetonius, Pliniu cel Tânăr).

■ *Datele esenţiale despre viaţa lui Isus.* Din izvoare se extrag numai câteva date schematice în sens propriu istorico-biografice. Naşterea lui I. trebuie situată spre sfârşitul domniei lui Irod cel Mare (m. 4 î.Hr.); a exercitat meseria de dulgher în Galileea şi spre 28/30 a început o activitate de propovăduire itinerantă (după obiceiul învăţătorilor evrei ai vremii) între Galileea, Iudeea şi Ierusalim. În centrul propovăduirii sale se află vestea venirii, în persoana sa, a domniei lui Dumnezeu: „A venit vremea şi domnia lui Dumnezeu este aproape, convertiţi-vă şi credeţi în Evanghelie". Totuşi, în gura lui I., chemarea la convertire nu era întovărăşită de o condamnare a celor păcătoşi şi a celor slabi. Acestora, în schimb, I. le vestea milostivirea lui Dumnezeu, invocat ca Tată. Departe de a ameninţa şi de a pedepsi, Dumnezeu este ca tatăl din parabola Fiului risipitor care aşteaptă, răbdător şi încrezător, ca omul să îndrepte către el cererea lui de ajutor. Propovăduirea lui I., întovărăşită de minuni şi semne (vindecări de bolnavi, alungarea diavolului din cei îndrăciţi, înmulţirea pâinilor) făcea şi mai limpede vestea milostivirii lui Dumnezeu şi venirea domniei lui. Primită cu bucurie de straturile cele mai umile ale populaţiei (din care proveneau şi discipolii care îl urmăreau pe Învăţător în propovăduirea sa itinerantă), predicile nazarineanului au întâlnit opoziţia directă din partea grupurilor celor mai influente ale comunităţii ebraice, descumpăniţi de familiaritatea cu care el vorbea de Dumnezeu şi temători de posibile dezordini şi de virtuala intervenţie represivă din partea autorităţii romane. Din această opoziţie crescândă Isus a înţeles că merge în întâmpinarea morţii. Totuşi, el a atribuit suferinţei sale o valoare mântuitoare: el va muri pentru „cei mulţi" şi după moartea lui Tatăl îl va primi în slava sa. I. a fost condamnat la moarte de către guvernatorul roman Pilat din Pont şi a îndurat supliciul crucificării la 14 ale lunii evreieşti nisan a unui an cuprins între 30 şi 33. După moartea lui, discipolii, făcând cunoscută învierea sa, au început să-l înfăţişeze drept Fiul lui Dumnezeu şi Stăpân al Lumii, dând astfel naştere creştinismului (v.). După teologia creştină, I. este fiul lui Dumnezeu, om adevărat şi Dumnezeu adevărat, cea de-a doua persoană a Treimii, întrupat cu menirea de a elibera omenirea de păcat şi de a o îndrepta către mântuirea cea din urmă.

■ *Cercetările despre Isus.* Controversa istorică despre figura lui I. a început în epoca iluministă, cu încercarea de a depăşi viziunea dogmatică a religiei pentru o abordare istorico-critică. *Viaţa lui Isus* a lui F. Strauss (1835) a introdus conceptul de mit pentru a explica figura lui I. (care ar fi fost apoi amplificată negându-se existenţa strictă şi definind-o drept o simplă construcţie a unor medii religioase), în timp ce şcoala liberală (A. Harnack) a apărat existenţa istorică a lui I., reducând-o însă la un iluminat învăţător moral. A. Schweitzer (1901) a situat viaţa lui I. în tiparul gândirii apocaliptice tipice iudaismului, care vedea venirea lui Mesia într-o răsturnare cosmică. Cotitura în studiile despre Isus a avut loc după primul război mondial, prin introducerea metodelor filologice mai precise în exegeza textului evanghelic. R. Bultmann (1921) a readus figura lui I. la proiectarea ideilor teologice ale primei comunităţi de discipoli, diferenţiind între I. „al istoriei" şi „Cristos al credinţei". Depăşind o astfel de concepţie dualistă, metoda istorico-critică, la început respinsă, s-a răspândit şi în cercetarea istorică catolică, care a legat mereu mai strâns tradiţiile istorice

despre I. cu experienţa primei comunităţi creştine. Mărturiile evanghelice ar avea un precis substrat istoric, dar ele ar corespunde mai mult unei finalităţi de vestire a credinţei, făcând deci imposibilă construirea de adevărate şi proprii „vieţi" ale lui I. după modelul biografic difuzat în sec. XIX şi XX.

Bibliografie: R. Fabris, *Gesù di Nazareth. Stori interpretazione*, Cittadella, Assisi 1983.

Italia,

stat în Europa mediteraneană. *Sup.*: 301 277 km². *Pop.*: 57 203 000 locuitori. *Capit.*: Roma. *Limba*: italiană. *Relig.*: catolică. *Vecini*: N Elveţia şi Austria, S Marea Siciliei şi Marea Ionică, V Franţa, Marea Ligurică, Sardinia şi Marea Tireniană, E Slovenia şi Marea Adriatică. *Forma de stat*: republică parlamentară.

Numele său derivă de la antica populaţie calabreză a italicilor şi s-a extins pentru întreaga peninsulă o dată cu cucerirea romană (completată cu zona de nord în sec. I î.Hr.). În afară de centru al Imperiului roman de Apus, devine şi leagănul expansiunii creştine în Europa, o dată cu afirmarea puterii teritoriale a papalităţii asupra Romei şi I. centrale. Numeroasele invazii şi ocupaţii (ostrogoţii, bizantinii, longobarzii, francii, normanzi) au constituit multiple nuclee de guvernare şi au făcut imposibilă unirea politică a peninsulei. Perioada de strălucire economică şi civilă a Evului Mediu târziu (sec. XII-XV) confirmă particularităţile politice (comune şi seniori). După sec. XV, I. devine obiectul luptelor pentru supremaţie ale puterilor europene, în timp ce în Europa centrul de greutate economică se mută în nord. Împărţită între Franţa şi Spania, supusă hegemoniei spaniole din sec. XVI până la începutul sec. XVIII, peninsula a intrat mai apoi în sfera de influenţă austriacă, confirmată după 1815. Doar spre sfârşitul sec. XVIII o înflorire economică şi culturală pune bazele unei conştiinţe politice unitare, în timpul Risorgimento-ului. Sub conducerea micului regat sardo-piemontez, I. a reuşit în 1861 unificarea naţională. Modernizarea societăţii italiene a fost lentă, ajungând la constituirea unei baze industriale abia la începutul sec. XX (un persistent dezechilibru între industrie şi agricultură, între nordul şi sudul ţării). Dezvoltarea politică liberală din primele decenii ale unificării nu a reuşit să depăşească criza datorată exploziei unei societăţi de masă (o dată cu primul război mondial), şi a lăsat locul dictaturii fasciste (1922-1945). În contextul european şi mondial din a doua jumătate a perioadei postbelice I. este amplasată în zona ţărilor occidentale cu economie capitalistă şi cu structură politică liberal-democratică, experimentând o rapidă dezvoltare economică, care la sfârşitul anilor '70 a înscris-o între primele şapte puteri industriale din lume. Pe plan intern s-a afirmat o democraţie bazată pe mari partide de masă (cel puţin până la începutul anilor '90) care a însoţit procesul de integrare în comunitatea europeană.

mileniul II î.Hr.
Aşezarea populaţiilor preindo-europene şi infiltrări indo-europene (v. italici).

sec. XI-VII
Predomină etruscii (v.) în Italia centrală.

sec. VIII-V
Colonizare greacă a coastelor meridionale (v. Magna Graecia).

753 Data convenţională a întemeierii oraşului Roma (v.).

sec. V Celţii (galii) se aşază pe valea Padului.

343-275
Roma cucereşte Italia centro-meridională, î urma celor trei războaie samnitice şi a războiului împotriva oraşului Tarentum.

241 Roma cucereşte Sicilia.

191 O dată cu constituirea Galliei Cisalpine, aproape toată Italia este unită sub controlul Romei.

91-88 Război social al confederaţilor italici pentru a obţine cetăţenie romană.

217-284 d.Hr.
Criză a Imperiului roman. Anarhia creşte şi începe decadenţa economică a peninsulei.

330 Constantin mută la Bizanţ capitala imperiului.

406-455
Invazii ale vizigoţilor, burgunzilor, hunilor (v. barbari).

476 Sfârşitul Imperiului roman de Apus.

493-526
Regatul ostrogot al lui Theodoric.

535-552
Războiul gotic: armatele bizantine trimise de Iustinian recuceresc peninsula până la câmpia Padului.

553-568
Italia devine o prefectură administrată de Bizanţ, sub controlul exarhului de la Ravenna.

568-774
Penetrarea longobarzilor şi sistemul de ducate confederate în actualele teritorii Veneţia, Lombardia, Emilia, Toscana, Spoleto şi Benevento. Restul peninsulei (Romania) este sub control bizantin.

728 Donaţia de la Sutri, nucleul originar al puterii temporale a papilor.

773-800
Expediţia lui Carol cel Mare în Italia: dominaţia francă o înlocuieşte pe cea longobardă.

ITALIA PREROMANĂ
etrusci
italici
colonii grecești
colonii feniciene și cartagineze
cultura Villanova
RAETI
CELȚI
VENETI
Este
Spina
LIGURI
Villanova
Chiavari
PICENI
Numana
UMBRI
Capestrano
SABINI
Palestrina
Roma
VOLSCI
Alba Longa
Lavinium
LATINI
DAUNI
AURUNGI
SAMNITI
IAPIGI
Capua
Cumae
OSCI
Paestum
Tarent
LUCANI
Sybaris
Crotona
GRECI
ITALI
Reggio
Palermo
Mozia
ELINI
SICANI
SICULI
Agrigento
Gela
Siracuza
FENICIENI
SARZI
Tharros
Cagliari

810 Veneţia se sustrage controlului franc şi se orientează asupra creşterii puterii sale maritime independente.

827-902
Cucerirea Siciliei de către arabi.

888-950
Dezmembrarea Imperiului carolingian. Se constituie un regat independent al I. în nord şi în Toscana (Berengar I, marchiz de Friuli, este încoronat rege, 888). La Roma, papalitatea traversează o puternică criză.

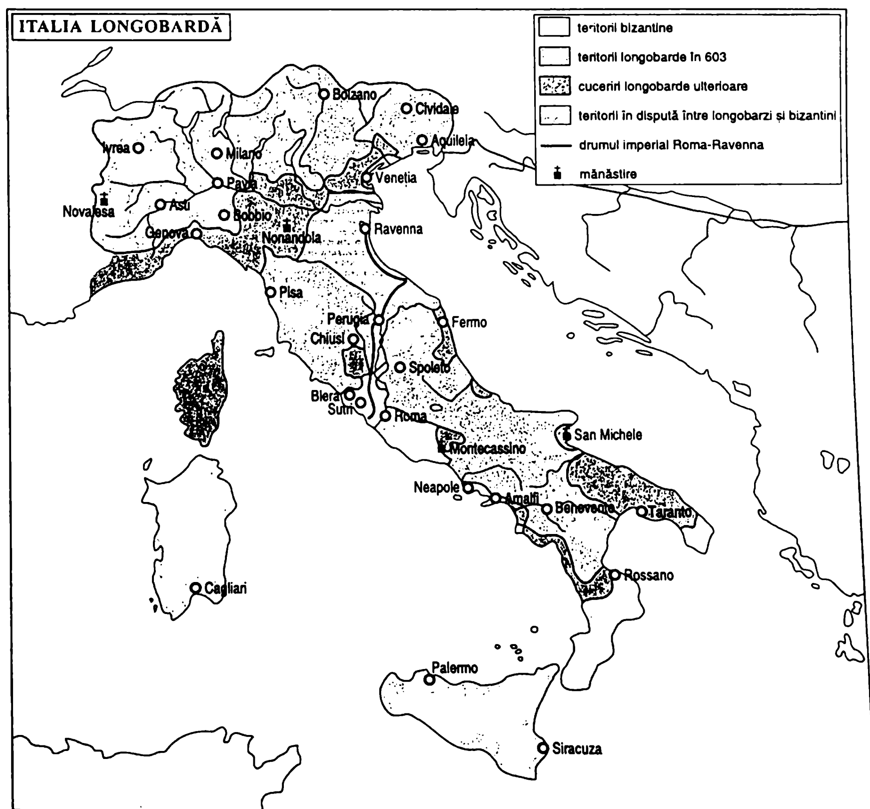
951-972
Otto I obţine coroana de rege al I. smulgând-o lui Berengar II (rege din 950); luptă împotriva bizantinilor şi ducilor lombarzi din I. central-meridională (966-972).

1002-1014
Susţinut de feudalitatea laică, Arduin, marchiz de Ivrea, încearcă să reconstruiască un regat al I. independente, dar este înfrânt de împăratul Henric II, susţinut de feudalitatea ecleziastică.

1030-1061
Normanzii întemeiază un regat în I meridională: Guillaume de Hauteville îi înfrânge pe bizantini în Puglia (1042) şi întemeiază comitatul de Melfi. Robert Guiscard cucereşte Sicilia de la arabi.

1052 Pisa îi alungă pe arabi din Sardinia (o va păstra timp de circa trei secole).

sec. XI-XIII
Înflorirea comunelor.

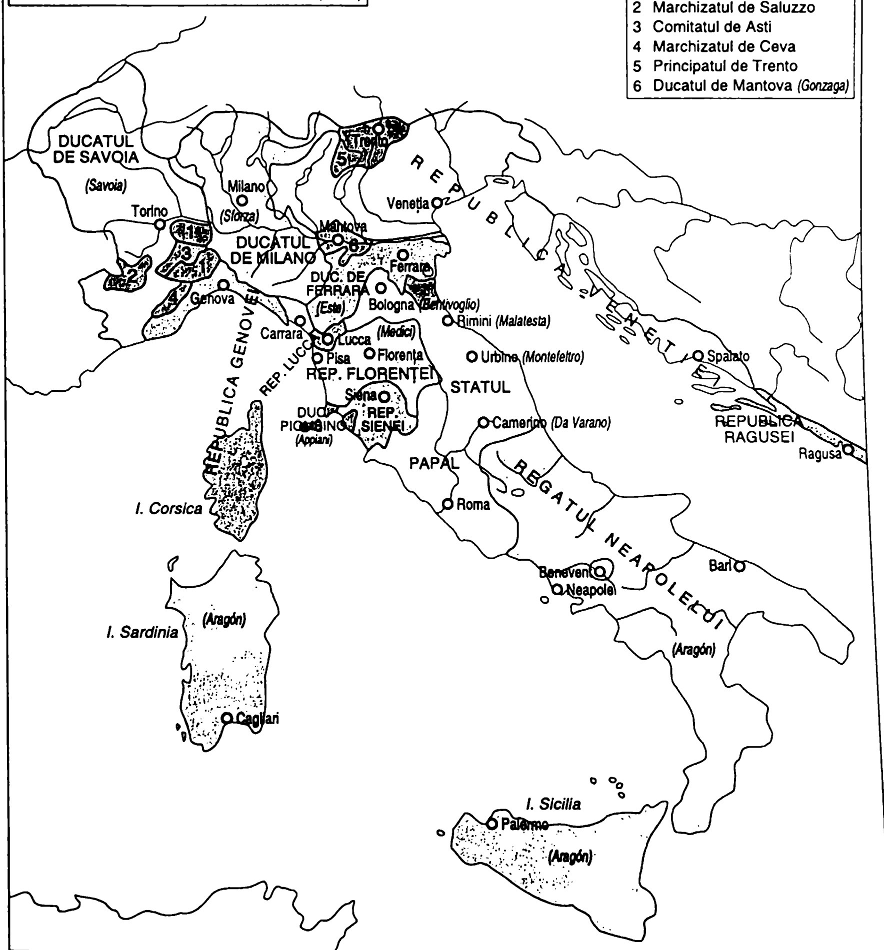

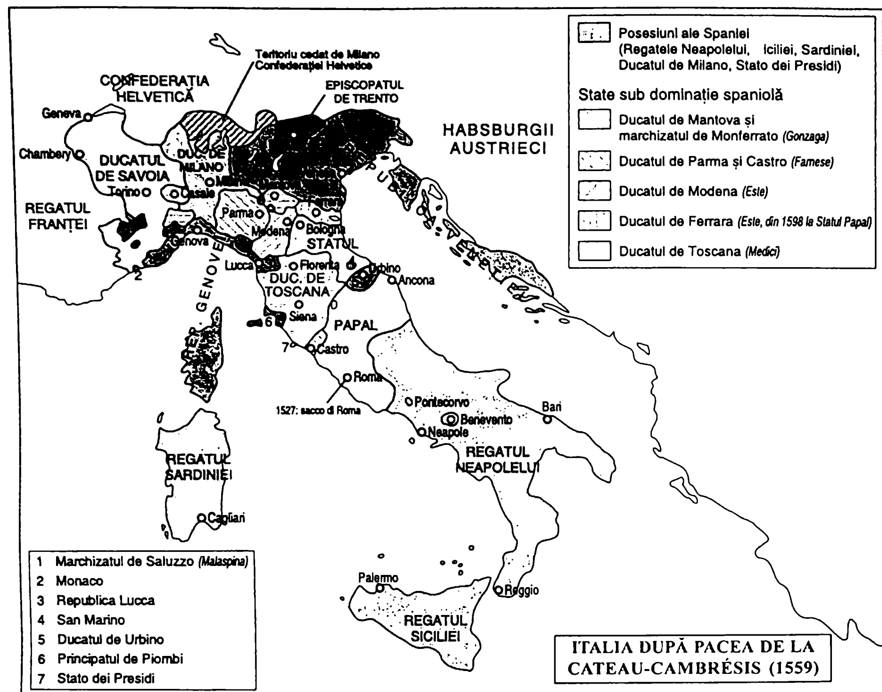
1076-1122
În lupta pentru învestitură (v.), papa este susţinut de Matilda de Toscana şi de normanzii din Sicilia.
1082 Veneţia obţine importante privilegii comerciale în Orient şi devine o putere europeană.
1088 La Bologna se pun bazele primei universităţi din Europa.
1090-1097
Împăratul Henric IV coboară în I. pentru a lupta cu Liga oraşelor lombarde (1092), care l-a proclamat rege al I. pe fiul său Conrad, trecut de partea papei.
1137-1139
Normandul Roger II de Hauteville îi izgoneşte definitiv pe bizantini din I. meridională.
1143 Revoltă antiaristocratică la Roma: este instituit un guvern colectiv animat de Arnaldo da Brescia.
1152-1183
Lupta împăratului Frederic I Barbarossa cu oraşele libere din nord asociate în Liga lombardă şi susţinute de papă. Pacea de la Konstanz (1183) recunoaşte autonomia şi independenţa comunelor.
1186-1250
Henric VI, fiul lui Barbarossa, se căsătoreşte cu Constanţa de Altavilla (Constance d'Hauteville), moştenitoarea tronului normand din Sicilia şi este încoronat ca rege al I. şi Siciliei. Fiul şi succesorul lui, Frederic II (1220) încearcă unirea I. de nord cu cea de sud şi reducerea puterii comunelor italiene şi a papalităţii. Se constituie o nouă Ligă lombardă antiimperială (1226) şi începe lupta între comunele care susţin papalitatea (guelfi) şi cele care sunt de partea împăratului (ghibelini).
1250-1268
La moartea lui Frederic II papa Urban IV oferă coroana Siciliei lui Carol de Anjou (fratele regelui Franţei), care descinde în I. şi îl înfrânge pe fiul nelegitim al lui Frederic, Manfred, la Benevento (1266). Neapole devine sediul curţii de Anjou.
1282-1302
La Palermo are loc revolta „Vecerniile siciliene" împotriva casei de Anjou. Coroana Siciliei este oferită lui Petru (Pedro) III de Aragon, ginerele lui Manfred. Are loc „Războiul Vecerniilor" între Angevini şi Aragonezi, cei din urmă cucerind Sicilia.
1284-1298
Creşte puterea maritimă a Genovei. Pisa este înfrântă la Meloria (1284) şi Veneţia la Curzola (1298)
1302-1303
Papa Bonifaciu VIII, care nutreşte visul de a supune întreaga peninsulă italiană, declară supremaţia autorităţii Bisericii asupra celei a suveranilor şi intră în conflict cu regele Franţei Filip cel Frumos.
1287-1402
Expansiunea Visconţilor de Milano, numiţi vicari imperiali: domeniul lor se extinde asupra unei părţi consistente din I. centrală şi de nord.
1309-1377
Sediul papal este transferat la Avignon sub influenţa coroanei franceze („captivitatea avignoneză").
1339-1405
Veneţia obţine propriile domenii pe continent (terraferma), în defavoarea familiilor Scala şi Visconti.
1343-1440
Familia Savoia începe o politică de expansiune de cealaltă parte a Alpilor: dobândeşte comitatul Nisa (1388), apoi Piemontul şi Monferrato.
1347-1354
La Roma Cola di Rienzo conduce o revoltă populară şi antioligarhică.
1356 Sfârşitul dominaţiei familiei Visconti la Genova: Simon Boccanegra este numit doge.
1418-1441
Domeniile veneţiene de pe continent ajung să cuprindă Bergamo şi Piacenza.
1434 Cosimo de'Medici devine senior al Florenţei.
1423-1442
Război de succesiune pentru tronul napolitan: Alfonso V de Aragòn smulge Neapole de la Angevini. Aragonezii domină I. meridională, Sicilia şi Sardinia (1442).
1449 O dată cu marea schismă a Occidentului şi pontificatul lui Nicolae V, papalitatea reintră în jocul puterilor italiene.
1450-1454
Francesco Sforza pune stăpânire pe ducatul de Milano şi luptă cu Veneţia. Războiul se termină cu pacea de la Lodi.
1454-1492
Perioadă de echilibru între cele cinci puteri italiene: papalitatea, Veneţia, Florenţa, Milano şi Neapole. Lorenzo Magnificul, senior al Florenţei, îşi asumă funcţia de arbitru.
1494-1495
Intrarea în I. a regelui Franţei, Carol VIII, pentru a revendica Regatul Neapole ca moştenitor al familiei Anjou: după succese iniţiale este înfrânt la Fornovo de o coaliţie care îi uneşte pe papa Alexandru VI, Veneţia, Spania, Anglia şi Ludovic Maurul (Ludovico il Moro).

1499-1503
Ludovic XII al Franţei reia planurile lui Carol VIII: cucereşte Milano şi luptă în van cu spaniolii pentru controlul I. meridionale. Veneţia îşi adaugă la domeniile sale şi unele porturi din Puglia şi Romagna.

1506-1515
Papa Iuliu II organizează împotriva Veneţiei Liga de la Cambrai între Franţa, Austria, Spania, Anglia, Savoia, Mantova şi Ferrara (1506-1509); împotriva tendinţelor hegemoniste franceze organizează Liga sfântă între Veneţia, Spania, Austria (1511-1515). Învins, Francisc I al Franţei mai păstrează Milano.

1519-1530
Împăratul Carol V de Habsburg, moştenitor al regatelor Neapole, Sicilia, Sardinia, duce în I. o politică hegemonică şi antifranceză: îl înfrânge

ITALIA DUPĂ PACEA DE LA CATEAU-CAMBRÉSIS (1559)

pe Francisc I (Milano se întoarce la familia Sforza, 1525). Împotriva papei sunt trimise trupe imperiale care pradă Roma (1527). Pacea de la Cambrai decretează autoritatea lui Carol V asupra unei bune părți din peninsulă.

1535-1559
La moartea lui Francesco Sforza Carol V obține ducatul de Milano, francezii ocupă o parte din Piemont și din Savoia și reîncep ostilitățile. Familia Medici, aliați ai Spaniei, cucerește Siena. Milano și Neapole sunt date de Carol V fiului său Filip. Tratatul de la Cateau-Cambrésis (1559) pune capăt conflictului și începe o perioadă de dominație spaniolă (controlul asupra ducatului Milano, statului garnizoanelor – *Stato dei Presidi*), pe coasta toscană, regatului Neapole, Siciliei și insulei Elba). Ducatul de Savoia este restituit lui Emanuele Filiberto. Toscana (în afară de Lucca) este pretinsă de Medici, ducatul de Mantova (plus marchizatul Motferrato) de Gonzaga, ducatul de Parma de familia Farnese, ducatul de Modena și Ferrara de Estensi. Corsica este restituită Genovei.

1562 Emanuele Filiberto de Savoia transferă capitala ducatului de la Chambéry la Torino.

1612-1631
Războaie de succesiune în Monferrato între Carlo Emanuele I de Savoia, spanioli și francezi, care obțin dominația în Piemont (Pacea de la Cherasco).

1631 La dispariția familiei Della Rovere, din lipsă de moștenitori, papa Urban VIII anexează ducatul de Urbino Statului Pontifical.

1647 Neapole: revoltă antispaniolă a lui Masaniello.

1684 Genova aliată cu spaniolii, este supusă de Ludovic XIV al Franței.

1701-1713
Războiul de succesiune spaniolă: pacea de la Utrecht (1713) decretează dominația austriacă asupra peninsulei (ducatele de Milano și Mantova, Stato dei Presidi, regatul Neapole și Sardinia) și consolidarea familiei Savoia, aliații lor (Monferrato, Sicilia – care va trece Austriei în 1720 în schimbul Sardiniei – și titlul regal).

1734-1738

Războiul de succesiune poloneză: Carlo Emanuele II de Savoia ocupă Lombardia şi o cedează Austriei obţinând în schimb Novara, Tortona şi Langhe. Ducatul de Parma şi Piacenza trece la Austria. Marele ducat al Toscanei (după moartea ultimului Medici în 1737) îi revine lui Francesco de Lorena, soţul Mariei Tereza de Habsburg. Regatele Neapole şi Sicili îi revin lui Carol de Bourbon.

1740-1748

Război de succesiune austriacă. Genova se eliberează de sub dominaţia Austriei (1746). Prin pacea de la Aachen (1748), Carlo Emanuele III de Savoia obţine de la Austria Novarese, Vigevano şi Ticino. Austriecii

ITALIA DUPĂ PACEA DE LA AACHEN (1748)

cedează ducatul de Parma şi Piacenza cu Guastalla lui Filip de Bourbon.

1740-1780
Reformele Mariei Tereza de Austria în Lombardia (v. despotism luminat)

1749-1790
Guvernele „iluministe" de la Parma, Neapole şi din Toscana lui Pietro Leopoldo duc o politică de reformă.

1768 Corsica se răscoală împotriva Genovei, care o cedează Franţei.

1793 Statul Papal, Regatul Neapole şi alte state italiene participă la prima coaliţie antifranceză.

1796-1799
Prima campanie în Italia a lui Napoleon Bonaparte. După victoria franceză se afirmă o serie de republici „iacobine": Republica Transpadană (Lombardia) şi Republica Cispadană (Modena, Reggio, Bologna, Ferrara) unite apoi în Republica Cisalpină; Republica Ligură şi guvernul democratic al Veneţiei (1797). Pacea de la Campoformio (17.X.1797) încredinţează Veneţia Austriei. La Roma francezii întemeiază Republica Romană (1798): papa Pius VI este găzduit mai întâi în Toscana, apoi în Franţa. În urma ocupării Piemontului de către francezi Carlo Emanuele IV de Savoia reocupă, Sardinia. La Neapole o dată cu sosirea francezilor, iacobinii întemeiază Republica Partenopee. (1799). Francezii ocupă şi Toscana. Se amplifică contraofensiva austro-rusă, care ocupă întreaga I. de nord. La Neapole, susţinut de flota engleză şi de „sanfedisti", Ferdinand IV de Bourbon doboară Republica Partenopee şi îi judecă pe capii iacobini.

1800-1801
În a doua campanie din I. Napoleon îi învinge pe austrieci la Marengo. Se reconstituie Republica Cisalpină (din 1802 Republica Italiană). Pacea de la Lunéville (1801): Piemontul, Parma şi Piacenza sunt încredinţate Franţei. Papa îşi reia posesiunile, mai puţin Ferrara, Bologna şi Ravenna. Toscana, întemeiată pe pământurile Etruriei, este încredinţată ducelui de Parma şi Piacenza, Ludovic I Bourbon.

1805 Republica Italiană este transformată în Regatul I. (care cuprinde Veneţia şi Istria de la austrieci). Napoleon se încoronează la Milano, ca rege al I., vicerege este E. Beauharnais, fiul său vitreg. Franţa îşi anexează Liguria. Sora lui Napoleon, Elisa Bonaparte, intră în posesia principatelor Lucca şi Piombino.

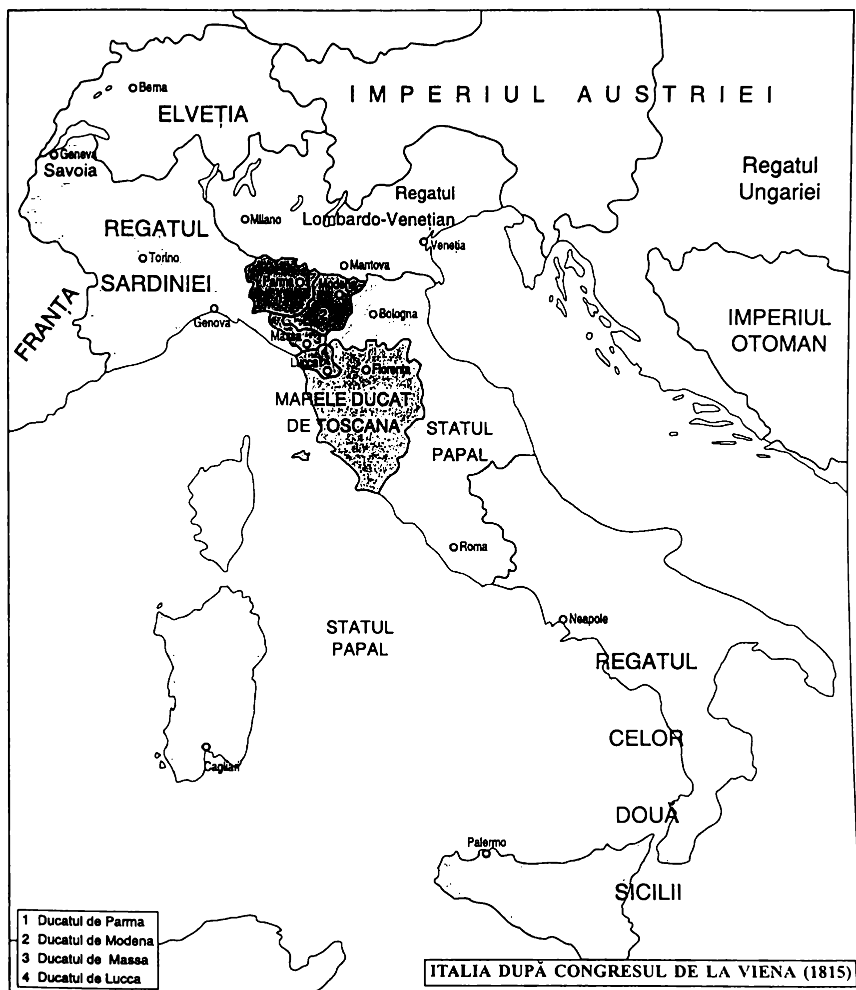
1806-1809
Extinderea domeniului francez asupra Regatului Neapole (Joseph Bonaparte, apoi Joachim Murat), Toscanei (1807) Romei şi Statului Papal (1808-1809). Massa şi Carrara sunt unite cu ducatul Lucca. Trentino este anexat Regatului I. (pacea de la Schönbrunn, 1809). Numai Sardinia familiei Savoia şi Sicilia (unde se refugiaseră Bourbonii) sunt independente faţă de sistemul politico-teritorial al lui Napoleon.

1815 În timpul celor O Sută de zile ale lui Napoleon, Joachim Murat încearcă în zadar să coaguleze patriotismul italian (proclamaţia de la Rimini). Actul final (9.VI) al Congresului de la Viena (v.) îi reînscăunează pe vechii suverani: Regatul Sardiniei cu Liguria, Nisa şi Savoia, lui Vittorio Emanuele I; Lombardia, Veneţia şi Valtellina, sub numele de Regatul Lombardo-Veneţian, Austriei; ducatul de Parma, Piacenza şi Guastalla, Mariei Luiza de Habsburg, la moartea căreia trebuie să se întoarcă la Carol Ludovic de Bourbon-Parma, căruia între timp îi este încredinţat ducatul Lucca; ducatul Modena, Reggio şi Mirandola lui Francisc IV de Austria-Este, cu alipirea după moartea mamei Maria Beatrice d'Este, a ducatului de Massa şi Carrara; Marele ducat al Toscanei, îmbogăţit cu Piombino şi Stato dei Presidi şi destinat să cuprindă şi ducatul Lucca după întoarcerea Bourbonilor la Parma, lui Ferdinand III de Habsburg-Lorena. Statul Papal, în afară de fâşia de la nordul fluviului Pad, lângă Ferrara, papei Pius VII. Regatul Neapole, devenit Regatul celor Două Sicilii, lui Ferdinand I de Bourbon, devenit deja Ferdinand IV de Neapole. Numai republicile Veneţia şi Genova nu revin la vechiul statut.

1820-1821
Mişcările liberale la Neapole, susţinute de carbonari, obţin de la Ferdinand I o constituţie, dar sunt reprimate cu ajutorul austriecilor. Este înfrântă insurecţia liberală din Piemont (Alexandria şi Torino): Carlo Felice restabileşte absolutismul.

1831 Sunt înfrânte şi mişcările din Modena şi Bologna. Austriecii restabilesc guvernul lui Francisc IV la Modena şi cel pontifical în Romagna. Se urcă pe tronul Sardiniei Carlo Alberto.

1831-1845
Se consolidează mişcarea patriotică. G. Mazzini răspândeşte din Marsilia programul republican şi unitar al Tinerei Italii (Giovine Italia), care încearcă în zadar o insurecţie (Piemont, 1833, Genova şi Savoia, 1834), dar este înăbuşită. V. Gioberti publică *Primatul moral şi civil al italienilor* (1843), manifest al neoguefismului.

ITALIA DUPĂ CONGRESUL DE LA VIENA (1815)

Nereuşita mişcării insurecţionale în Calabria condusă de fraţii A. şi E. Bandiera (1844).

1848 Ca urmarea a izbucnirii unei mişcări pentru independenţă la Palermo, Ferdinand II promulgă o constituţie (11.II), fiind imitat de Leopold II al Toscanei (17.II), Carlo Alberto (4.III) şi Pius IX (14.III). Insurecţia din Veneţia alungă pe austrieci şi proclamă republica (17.III-11.VIII). Insurecţia numită „cele Cinci zile ale oraşului Milano" (18-22.III): guvernul provizoriu condus de G. Casati face apel la Carlo Alberto. Prima fază (23.III-9.VIII) a primului război de independenţă (v.): Carlo Alberto declară război Austriei şi ocupă Lombardia, iniţial susţinut de trupe ale statelor italiene. După victoriile iniţiale, suferă o dură înfrângere la Custoza şi semnează armistiţiul cu Radetzky. În urma tulburărilor din Roma, papa Pius IX (24.IX) fuge la Gaeta.

1849 După plecarea marelui duce Leopold II, la Florenţa guvernarea este încredinţată unui triumvirat compus din G. Montanelli, F.D. Guerazzi, G. Mazzoni. Adunarea Constituantă, aleasă pe 21.I, proclamă Republica Romană sub triumviratul lui G. Mazzini, C. Armellini şi A. Saffi. A doua fază (20-23.III) a primului război de independenţă: Piemontul, cu un nou guvern democratic, redeschide ostilităţile cu Austria, dar este înfrânt la Novara. Carlo Alberto abdică în favoarea fiului său Vittorio Emanuele II, care semnează pacea de la Milano (6.VIII). În cele „zece zile" Brescia rezistă trupelor generalului Haynau (23.III-1.IV). Francezii, chemaţi de Pius IX ocupă Roma (3.VII) după alte două luni de lupte împotriva apărătorilor Republicii, conduşi de G. Garibaldi. Cu predarea Veneţiei (29.VIII), după un dur asediu, se stinge ultima rezistenţă antiaustriacă. Piemontul este unicul stat italian care rămâne constituţional.

1852-1859
Datorită „alianţei politice" cu centru-stânga lui U. Rattazzi, Cavour poate să constituie primul său guvern, şi începe „deceniul de pregătire"

1855-1856
Piemontul aderă la alianţa franco-engleză împotriva Rusiei şi participă la războiul din Crimeea (v.). La Congresul de la Paris, Cavour obţine o discuţie suplimentară despre problema italiană (8.IV.1856).

1857 C. Pisacane moare în nefericita expediţie de la Sapri împotriva Bourbonilor. Se pun bazele Societăţii Naţionale Italiene cu obiectivul de a unifica Italia sub dinastia de Savoia.

1858 Acordul de la Plombière între Napoleon III şi Cavour: alianta franco-piemonteză împotriva Austriei.

1859 Al doilea război de independenţă. Aliaţii franco-piemontezi îi înfrâng pe austrieci (Solferino şi S. Martino şi cu sprijinul garibaldinilor care controlează Lombardia, în timp ce Emilia şi Toscana se ridică şi cer alipirea la Piemont. Napoleon III opreşte ostilităţile (armistiţiul de la Villafranca şi pacea de la Zürich, 10.XI). În semn de protest Cavour îşi dă demisia. Savoia primeşte Lombardia, prin intemediul Franţei, căreia, în compensaţie, îi cedează Nisa şi Savoia.

1860 Cavour se întoarce la conducerea guvernului. Plebiscitele din Emilia şi Toscana arată o majoritate favorabilă anexării Piemontului. Expediţia celor „O Mie" a lui Garibaldi (V-X) eliberează Sicilia şi începe să urce în peninsulă, provocând dizolvarea statului bourbonic. Cavour se prezintă în faţa diplomaţiei internaţionale drept controlor al desfăşurării revoluţiei. Trupele piemonteze intră pe teritoriul papal şi se întâlnesc cu Garibaldi. Plebiscitele din Regatul celor Două Sicilii, Marche şi Umbria favorabile unirii cu Piemontul.

1861 La Torino primul parlament italian proclamă Regatul I. (14.III). Victor Emanuel (Vittorio Emanuele) primeşte titlul de suveran. Camera votează ca Roma să devină capitala I., reglând raporturile cu Biserica după formula cavouriană „Biserică liberă în stat liber". Moartea lui Cavour.

1861-1876
Guvernele Dreptei istorice (v.). Ocuparea militară a sudului şi reprimarea brigandajului (v.) prin care se exprimă nemulţumirile sociale. Politica de liber-schimb şi prudenţă în exterior. O fiscalitate puternică pentru a putea obţine echilibrarea bugetului. Moderaţie în problema Romei: tentativa garibaldiană de a forţa situaţia este blocată de guvernul Rattazzi la Aspromonte (1862): „convenţia din septembrie" cu Franţa (15.IX.1864) obţine retragerea trupelor franceze din Roma cu promisiunea de a transfera capitala regatului de la Torino la Florenţa (înfăptuită în 1865). Legi pentru suprimarea instituţiilor ecleziastice şi lichidarea averilor ecleziastice.

1865 Legi de unificare administrativă care extind în toată I. structurile piemonteze, creând un stat puternic centralizat. Sudul este lovit de o epidemie de holeră.

1866 Alianţă italo-prusacă antiaustriacă (8.IV): noul guvern Ricasoli duce naţiunea în cel de al treilea război de independenţă a I., în cadrul războiului austro-prusac. Înfrângeri italiene la Custoza şi în apele Lissei. Victoria lui Garibaldi şi a voluntarilor săi la Bezzecca. Pacea de la Viena (3.X) încredinţează Veneţia I.

1870 Înfrângerea lui Napoleon III în războiul franco-prusac deschide drumul spre cucerirea Romei (breşa de la Porta Pia, 20.IX), pune capăt puterii papale, agravând „chestiunea romană" (v.).

1871 Capitala I. este transferată de la Florenţa la Roma. Cu legea garanţiilor I. reglează unilateral prerogativele civile ale pontifului şi relaţiile dintre stat şi Biserică. Pius IX o respinge şi nu recunoaşte noul stat italian.

1874 În cadrul congresului I al catolicilor intransigenţi de la Veneţia, pentru alegerile politice este recomandat absenteismul (*non expedit*, v.) care este semnul înstrăinării de noul stat.

1876 „Revoluţia parlamentară" (III): dreapta, în minoritate în privinţa impozitului pe cantitatea de grâne măcinate, trebuie să părăsească guvernul.

1876-1887
Guvernele Stângii istorice. Figura cea mai semnificativă este A Depretis: inovaţii moderate pentru a lărgi bazele statului (reforma învăţământului elementar: legea Coppino, 1876, lărgirea dreptului de vot, 1882).
1878 Moare Victor Emanuel II, îi urmează Umberto I.
1882 Semnarea la Viena a acordului antifrancez al Triplei Alianţe între Germania, Austro-Ungaria şi I. (solicitată pentru ofensiva ocupării Tunisiei de către francezi în 1881). La Milano este înfiinţat Partidul Muncitoresc Italian.
1883 Acordul Depretis-Minghetti inaugurează transformismul (v.): este formată o mare grupare de centru care temperează diferenţele între dreapta şi stânga.
1885 Trupele italiene ocupă Massaua în Eritrea: primul act de politică colonială italiană.
1887 Etiopienii distrug un detaşament italian la Dogali (26.I). Este aprobat un nou tarif vamal protecţionist.
1887-1896
„Perioada crispină": F. Crispi îi urmează lui Depretis, ţintind spre o politică de perfecţionare a „revoluţiei naţionale" burgheze, prin întărirea statului şi o politică de putere europeană şi colonială. Reforma asistenţei sociale. Este definit rolul preşedintelui de Consiliu (şeful guvernului) (1890).
1889 Tratatul de la Uccialli între I. şi împăratul Etiopiei Menelik pare a fi premisa unui protectorat italian. Se înfiinţează colonia Eritrea. Noul cod penal Zanardelli, de factură liberală avansată în care, printre altele, este abolită pedeapsa cu moartea.
1891 Papa Leon XIII promulgă enciclica *Rerum Novarum* dedicată problemelor sociale. La Milano se constituie prima „Cameră de Muncă" (v.). În Sicilia se formează Fascii ale Muncitorilor (v.)
1892 La Congresul de la Genova se înfiinţează Partidul Muncitorilor Italieni (din 1893 Partidul Socialist Italian).
1893 Se instituie Banca Italiei. Se extinde scandalul Băncii Romane, în care sunt implicaţi finanţişti şi oameni politici începând cu Giolitti.
1894 Proclamarea stării de asediu împotriva Fasciilor Muncitorilor din Sicilia şi împotriva insurecţiei de la Lunigiana. Guvernul dizolvă Partidul Socialist, ligile muncitorilor şi Camerele de Muncă.
1896 Corpul expediţionar italian din Abisinia este pus pe fugă la Adua (1.III) de armata lui Menelik. Crispi este constrâns să demisioneze, fiind înlocuit de A. di Rudini, şi I. trebuie să recunoască suveranitatea Etiopiei.
1897-1901
„Criza sfârşitului de secol": dezordini sociale şi crize ale instituţiilor. Propunerile autoritare sunt blocate.
1898-1899
La Milano (1898) generalul F. Bava Beccaris înăbuşă cu lovituri de tun agitaţiile populare împotriva scumpirilor. Este proclamată legea marţială, sunt dizolvate organizaţiile socialiste, radicale şi catolice şi arestaţi principalii lor exponenţi. Guvernul generalului Pelloux. Obstrucţiile stângii în Cameră blochează prevederile restrictive ale libertăţilor statutare prezentate de Pelloux.
1900 Înclinare spre stânga în alegerile politice. Regele Umberto I este ucis la Monza de anarhistul G. Bresci. Îi succede fiul său Victor Emanuel III.
1901-1914
„Perioada giolittiană", de deschidere liberală şi reformism social prudent. Neutralitatea guvernamentală în conflictele de muncă permite dezvoltarea sindicală. Ministru de interne împreună cu Zanardelli, Giolitti guvernează din 1903.
1902 Acordurile Prinetti-Barrère apropie din nou I. de Franţa, fără să fie negată Tripla Alianţă.
1904 PSI, la sugestia sindicaliştilor revoluţionari, declară prima grevă generală naţională. Giolitti dizolvă Camerele şi obţine o majoritate moderată. Pius X dizolvă Opera Congreselor, blocând dezvoltarea politică a catolicilor democraţi.
1905 A. Fortis îl înlocuieşte temporar pe Giolitti. În ciuda puternicei opoziţii întâmpinate, se naţionalizează căile ferate.
1906 Este fondată Confederaţia Generală a Muncii (CGdL).
1908 Raporturile italo-austriece se tensionează datorită crizei Bosniei. La congresul socialist de la Florenţa se impun tezele reformiste ale lui F. Turati şi L. Bissolati.
1909-1911
Guvernele Sonnino şi Luzzatti nu modifică politica giolittiană. Ia fiinţă Asociaţia Naţionalistă Italiană.
1911-1912
Războiul italo-turc: I. cucereşte Libia. Giolitti aprobă legea transformării instrucţiei elementare în învăţământ de stat.
1912 La Congresul socialist din Reggio Emilia mutaţie intransigentă şi revoluţionară. Sunt expulzaţi reformiştii de dreapta, conduşi de L. Bissolati. B. Mussolini devine director al ziarului „Avanti!". Giolitti introduce sufragiul universal masculin.

1913 Primele alegeri cu sufragiu universal. Giolitti promovează înțelegerea cu catolicii, care de mult timp obstrucționau absenteismul, recunoscută ca „pactul Gentiloni".

1914 Demisia lui Giolitti. Îi succede conservatorul A. Salandra (III). „Săptămâna roșie" determină o stare parainsurecțională în Romagna și în Marche (7-14.VI). La izbucnirea primului război mondial (VIII), I. rămâne neutră, dar se deschide o dezbatere aprinsă între intervenționiști și neutraliști. Mussolini fondează „Il Popolo d'Italia" și este exclus din PSI pentru poziția intervenționistă.

1915-1918
Participarea I. la primul război mondial (v.), după încheierea pactului de la Londra cu puterile Alianței (26.IV.1915), care stabilește compensațiile în caz de victorie și ieșirea din Tripla Alianță (3.V). Intervenția (23.V.1915) este decisă de Salandra și de ministrul de externe S. Sonnino, în urma unor puternice presiuni de stradă din partea intervenționiștilor („radioasele zile de mai") asupra parlamentului. Ofensiva lui Cadorna pe Isonzo, dar frontul se stabilizează rapid și începe un război de uzură. P. Boselli formează un guvern de concentrare națională (în afară de PSI, VI.1916). O puternică mobilizare civilă care nu împiedică existența unor episoade de opoziție populară în fața războiului. Austro-germanii înving în sectorul Caporetto, pe Isonzo, (24-26.X.1917) și îi constrâng pe italieni să se retragă până la linia Piave. Cadorna lasă comanda lui A. Diaz. Noul guvern al lui V.E. Orlando impune o linie de rezistență națională. Austriecii fiind respinși în bătălia de la Piave (15-23.VI.1918), italienii dezlănțuie contraofensiva finală (lupta de la Vittorio Veneto, X) care duce la încheierea războiului (4.XI.1918).

1919 Don L. Sturzo pune bazele Partidului Popular Italian. La Milano, Mussolini înființează Fasciile Italiene de Luptă. În PSI crește curentul maximalist. Dificultățile din cadrul tratativelor de pace de la Paris provoacă căderea cabinetului Orlando, înlocuit de F.S. Nitti, care încearcă să depășească înfruntarea dintre intervenționiști și criticii războiului. În urma Tratatului de pace cu Austria (Saint-Germain-en-Laye, 10.IX), I. obține Trentino, Tirolul de sud cu granița la Brennero, Trieste și Istria. Fiume, revendicat ca oraș italian, este ocupat de G. D'Annunzio împreună cu legionarii săi. În alegerile ținute după sistemul proporțional înving PSI și PPI.

1920 Se ascut tensiunile sociale. Muncitorii în grevă ocupă fabricile (VIII-IX). Socialiștii câștigă la Milano și la Bologna. Noul guvern Giolitti semnează cu Iugoslavia tratatul de la Rapallo (12.XI), care încheie problema adriatică.

1921 La Congresul PSI de la Livorno, o sciziune dă naștere Partidului Comunist Italian. În Valea Padului se răspândește fascismul susținut de agricultori: violențe antisocialiste și antisindicaliste, în timp ce Mussolini transformă Fasciile de Luptă în Partidul Național Fascist (PNF). Alegerile politice marchează o înclinare spre dreapta, cu Blocurile naționale în care sunt aleși unii fasciști. Guvernul fostului social-reformist I. Bonomi.

1922-1943
Cei douăzeci de ani („ventennio") de regim autoritar fascist.

1922 Guverne fragile ale liberalului L. Facta. Ca un corolar a luni de violențe nepedepsite ale fasciștilor, Mussolini organizează o demonstrație armată spre capitală (Marșul asupra Romei, 28.X). Regele, refuzând să semneze starea de asediu, îl însărcinează să formeze guvernul.

1923 Mussolini instituie Marele Consiliu al Fascismului și înființează Miliția Voluntară pentru Securitate Națională, care dă formațiunilor fasciste o haină legală. Reformă a lui G. Gentile fundamentată pe instrucția clasică. Noua lege electorală majoritară (legea Acerbo)

1924 Prin pactul de la Roma (27.I) între I. și Iugoslavia, Fiume trece sub suveranitate italiană. Alegerile politice au loc într-un climat de violență și se încheie cu victoria „listei naționale" (fasciști, naționaliști, mulți liberali și unii catolici) asupra opoziției (PPI,PSI, PCI, radicali, liberali antifasciști). Socialistul G. Matteotti este răpit și omorât de ucigași fasciști plătiți (VI). Deputații opoziției se îndreaptă către „secesiunea de pe Aventin" (v.). Rigidă cenzură asupra presei. Criză î interiorul fascismului, dar care nu găsește nici o opoziție decisivă.

1925-1929
Mussolini întărește tendința autoritară: își asumă sarcina de șef al guvernului. Sunt introduse noi legi represive (XI-XII.1925), întărite de legi „fasciste" (XI.1926): sunt declarați decăzuți din drepturi parlamentarii din „Blocul Aventin", dizolvate partidele care nu sunt fasciste, abolite drepturile de întrunire și de grevă, este reintrodusă pedeapsa cu moartea, sunt create tribunale speciale pentru apărarea statului și o poliție politica (OVRA) pentru reprimarea antifascis-

mului. În 1928 Marele Consiliu al Fascismului este recunoscut ca organ constituţional de stat. Este lansată „bătălia grâului" şi se prevede stabilizarea lirei (Quota 90). Pactul de la Palazzo Vidoni între Confindustria şi sindicatele fasciste (XI.1925), precede Carta Muncii (IV.1927) şi instituirea unui viitor regim corporativ.

1926 Tratatul de la Tirana (XI): protectorat asupra Albaniei.

1927 Antifasciştii exilaţi înfiinţează la Paris Concentrarea Antifascistă.

1929 Mussolini şi cardinalul P. Gasparri semnează pactele lateraneze (11.II), care închid „chestiunea romană" constituind statul Vatican (*Stato della Città del Vaticano*); prin anexă (Concordatul) sunt recunoscute efectele civile ale căsătoriei canonice şi obligaţia studierii religiei catolice în şcoli. Cele mai active componente liberal-socialiste ale antifascismului înfiinţează Giustizia e Libertà (Justiţie şi Libertate) (v.).

1929-1936
Anii „consensului" înseamnă calea stabilizării regimului. Consiliul Naţional al Corporaţiilor (III.1930) instituie mecanismul corporativ. Codurile de drept şi procedură penală elaborate de A. Rocco structurează legislaţia represivă. Un decret-lege impune docenţilor universitari jurământul de credinţă faţă de regimul fascist (XI. 1931). Dificultăţi pentru antifasciştii: PCI suferă numeroase arestări.

1931 Tentativă a fascismului de a controla Acţiunea Catolică provoacă un conflict cu Sfântul Scaun.

1932-1935
Mussolini îşi asumă şi ministerul de externe, lansează ideea fascismului ca „revoluţie europeană" şi pregăteşte o fază agresivă, în ciuda propunerii unui efemer pact în patru (I., Franţa, Marea Britanie şi Germania) pentru a asigura pacea în Europa (1933). Opoziţie la tentativa nazistă de anexare a Austriei (1934) şi declaraţiile de destindere ale conferinţei de la Stresa (IV.1935)

1933 Este creat Institutul de Reconstrucţie industrială (IRI) pentru a susţine acţiunile puse în dificultate de criza economică mondială.

1934 Intră în vigoare legea care reglementează munca femeilor şi copiilor (minimul vârstei este ridicat la 14 ani). Săptămâna de lucru este redusă la patruzeci de ore.

1935-1937
Cucerirea Etiopiei (X.1935-V.1936), duce la apropierea de Germania nazistă („Axa Roma-Berlin", X.1936), împotriva sancţiunilor economice lansate de Societatea Naţiunilor. Mussolini intervine (VII) în războiul civil spaniol pentru a-i susţine pe naţionaliştii generalului Franco. Numeroşi exilaţi antifasciştii se înrolează în Brigăzile Internaţionale (v.) care luptă alături de trupele republicane. I. aderă la Pactul Anticomintern stipulat între Germania şi Japonia şi iese din Societatea Naţiunilor (11.XII.1937).

1938 Apar primele legi antisemite (3.VIII). Mussolini consimte la *Anschluss* (v.), alipirea Austriei de către Germania. Succesiv promovează conferinţa de la München (XI) cu Franţa, Marea Britanie şi Germania pentru salvarea păcii, lăsând însă ca Cehoslovacia să fie invadată de Germania.

1939 În locul Camerei Deputaţilor este instituţionalizată Camera Fasciilor şi a Corporaţiilor (19.III). Italienii ocupă Albania (12.IV). În pofida „Pactului de oţel" (22.V, v.), I. se declară „nebeligerantă" când Germania declanşează al doilea război mondial (1.IX).

1940-1943
Participarea I. la al doilea război mondial. I. declară război Marii Britanii şi Franţei (10.VI.1940), deja invadată în nord de germani. Trupele italiene ocupă Somalia britanică (VIII.1940). Ofensiva antibritanică în Libia şi Egipt nu înaintează, în timp ce invadarea Greciei (28.X.1940) este blocată de rezistenţa armatei greceşti. Cade ideea „războiului paralel" Contraofensiva engleză în sudul Africii în 1941 este blocată de intervenţia germană, dar Africa orientală este pierdută. Intervenţia Germaniei (IV.1941) provoacă predarea Iugoslaviei (unde se instituie regatul Croaţiei ca satelit al I.) şi a Greciei. După invadarea germană a URSS, I. trimite un corp expediţionar (CSIR, apoi ARMIR). Campania din Africa se desfăşoară din ce în ce mai rău după înfrângerea de la El Alamein (X-XI.1942), până la evacuarea din Libia şi Tunisia (V.1943). În URSS trupele ARMIR sunt încercuite de contraofensiva rusă pe Don (XI-XII.1942) şi constrânse la o retragere dezastruoasă. Anglo-americanii debarcă în Sicilia (10.VII.1943). Grevele din martie din I. de nord marchează reapariţia antifascismului popular.

1943 Marele Consiliu pune în minoritate pe Mussolini (25.VII). Regele îl arestează şi încredinţează guvernul mareşalului Badoglio, care, la Cassibile (3.IX) semnează armistiţiul cu aliaţii (făcut public pe 8.IX). Se dizolvă regimul fascist şi se constituie Comitetul de Eliberare Naţională (CLN) din principalele partide antifasciste:

PCI, DC, Partidul de Acţiune, PSIUP, PLI, Democraţia Muncii. I. centrală şi de nord şi Roma sunt ocupate de germani (10.IX), care îl eliberează pe Mussolini şi întemeiază (23.IX) Republica Socială Italiană (RSI, v.). Regele şi guvernul fug în sudul aflat sub ocupaţie aliată. Se constituie în I. de nord primele nuclee partizane ale Rezistenţei (v.). I. recunoscută „cobeligerantă" declară război Germaniei (13.X).

1944-1947
Guverne de unitate antifascistă.

1944 Secretarul PCI P. Togliatti cere partidului adoptarea unei politici de unitate naţională antifascistă şi de adeziune la democraţie („cotitura de la Salerno"). Pactul de la Roma (3.VI) înfiinţează sindicatul unitar CGIL. La sosirea Aliaţilor la Roma (4.VI), Victor Emanuel cedează puterea fiului său Umberto (locotenent general al Regatului). Se formează un guvern care redă componenţa CLN, prezidat de I. Bonomi. În I. de nord, partizanii eliberează zone vaste (republicile partizane). Frontul se stabileşte pe „linia gotică" în Apeninii toscano-emilieni.

1945 CLN proclamă insurecţia împotriva germanilor: sunt eliberate Genova, Milano, Torino (25.IV). Mussolini, în fuga sa spre Elveţia, este arestat de partizani şi spânzurat (28.IV). Parri, exponent al Partidului de Acţiune, prezidează (VI-XII) un guvern format din partide antifasciste, sub influenţa „vântului din nord", dar este înlocuit de A. De Gasperi (XII).

1946 După abdicarea tardivă a lui Victor Emanuel III, referendumul instituţional (2.VI), în care votează pentru prima dată şi femeile, dă câştig republicii (cu 12 717 923 de voturi, contra 10 719 284 pentru monarhie). În acelaşi timp au loc alegeri pentru Adunarea Constituantă.

1947 Scindarea social-democratică a PSIUP. Este semnat la Paris tratatul de pace (10.II): unicul succes rămâne precedentul acord De Gasperi-Gruber (IX.1946), care confirmă graniţa la Brennero, oferind autonomie administrativă zonei Alto Adige. I. cedează Zara, Fiume, Isonzo superior şi mijlociu, Istria Iugoslaviei, Briga şi Tenda Franţei, Dodecanezul Greciei. Renunţă la colonii (îi rămâne administrarea fiduciară din Somalia până în 1960). Trieste devine teritoriu liber, sub garanţie ONU.

1947-1953
Perioadă de centrism (v.) degasperian, inaugurat cu excluderea PSI şi PCI din guvern (V.1947), lărgit apoi cu PSDI, PRI şi PLI. Linia Einaudi de rigoare economică.

1948 Intră în vigoare Constituţia (1.I.). Victorie creştin-democrată (48% din voturi) la alegerile politice (18.IV), împotriva Frontului popular (PCI şi PSI). Unui atentat împotriva lui Togliatti (14.VII) îi urmează o grevă generală: catolicii, social-democraţii şi republicanii ies din CGIL.

1949 I. aderă la Pactul Atlantic. Greve ale ţăranilor î I. de nord şi sângeroase ciocniri cu poliţia.

1950 Reforme ale centrului: instituirea Casei pentru Mezzogiorno, schiţă de reformă agrară, reformă fiscală a lui E. Vanoni. Sindicaliştii catolici întemeiază Confederaţia Italiană a Sindicatelor Muncitoreşti (CISL).

1951 I. aderă la CECA (IV).

1952 Semnarea tratatului de instituire a CED (v.), pe care De Gasperi o susţine ca imbold al unităţii politice europene.

1953-1960
Blocul centrist este în dificultate (se succed guverne slabe, de multe ori fără susţinerea unor parteneri minori ai DC, şi cu susţinerea dreptei), între timp se discută „deschiderea spre stânga", spre PSI.

1953 Este instituit ENI (Agenţia Naţională pentru Hidrocarburi) cu E. Mattei preşedinte. Alegeri politice (7.VI): blocul de centru nu reuşeşte să deţină majoritatea absolută, neobţinând premiul de majoritate stabilit de noua lege electorală (denumită „legea mincinoasă"). De Gasperi părăseşte guvernul.

1954 Acordul italo-iugoslav de la Londra (X): Zona A din teritoriul liber Trieste, cuprinzând oraşul este încredinţată I.. Zona B Iugoslaviei. Tentativă de planificare economică (schema Vanoni).

1955 I. este admisă în ONU (XII). Este instituită Curtea Constituţională. FIAT prezintă marca Seicento, simbolul intrării în epoca consumului de masă.

1956 Destalinizarea şi intervenţia sovietică în Ungaria zguduie PSI: Togliatti îndreaptă reflecţia critică asupra stalinismului şi aprofundează propunerea despre „drumul italian spre socialism". I. critică Marea Britanie şi Franţa pentru intervenţia în Suez împotriva Egiptului lui Nasser.

1957 Tratatele de la Roma, prin care I. intră în CEE (v. Uniunea Europeană).

1958 La alegerile politice se observă o uşoară recuperare a creştin-democraţilor (25.V).

1959 Guvernul Segni decide să accepte desfăşurarea de rachete americane.

1960 Preşedintele republicii, Gronchi, face o vizită în URSS. Guvernul monocolor al creştinului-democrat Fernando Tambroni, cu

susținerea determinantă a MSI, provoacă demonstrații antifasciste: poliția ucide 10 demonstranți (la Reggio Emilia și în Sicilia). Tambroni este constrâns să demisioneze (19.VII). Se constituie guvernul monocolor Fanfani, sprijinit de PSDI, PRI, PLI și cu abținerea de la vot a PSI (26 iulie).

1962-1972
Guverne de centru-stânga: Impulsul reformator inițial întâlnește dificultăți în coaliție, încetinirea creșterii economice și profunde fracturi sociale (agitații ale muncitorilor și studenților).

1962 Cu sprijinul secretarului creștin-democrat A. Moro, Fanfani formează (II) primul guvern de deschidere spre stânga: naționalizarea industriei electrice (este instituit ENEL) și instituirea școlii medii unice.

1963 Căderea în alegerile politice a DC și PSI în avantajul PLI și PCI. Creștin-democratul A. Moro formează un guvern organic de centru-stânga, cuprinzând și PSI.

1964 Comandantul de carabinieri G. De Lorenzo elaborează „planul Solo", cu măsuri restrictive pentru ordinea publică: tensiune la cel mai înalt nivel al statului. Social-democratul G. Saragat este ales președintele republicii (28.XII), în urma demisiei lui A. Segni. Se încetinește „boomul" economic.

1968 Explodează contestațiile studențești. În alegerile politice (19.V) se remarcă căderea PSI-PSDI unificate în avantajul stângii: se reia cu greu colaborarea centru-stânga (guvernele Rumor).

1969 „Toamnă caldă" în fabrici: puternică ofensivă sindicalistă, se întrezăresc momentele unificării sindicale și noi forme de reprezentare sindicală (Consilii de fabrică). La Milano, atentat terorist la Agenția Băncii Naționale Agricole în piața Fontana, cu 16 morți (12.XII), inaugurează „strategia tensiunii"

1970 Instituirea regiunilor cu statut ordinar și primele alegeri regionale. Intră în vigoare *Statutul Muncitorilor* și este aprobată legea Fortuna-Baslini care instituie divorțul.

GUVERNE ALE REGATULUI ITALIEI

Guvernul	*Durata*	*Guvernul*	*Durata*	*Guvernul*	*Durata*
Cavour	III-IV.1861	Depretis	III.1884-IV.1885	Giolitti	V.1906-XII.1909
Ricasoli	IV.1861-III.1862	Depretis	IV.1885-IV.1887	Sonnino	XII.1909-III.1910
Rattazzi	III-XII.1862	Depretis	IV-VII.1887	Luzzatti	III.1910-III.1911
Farini	XII.1862-III.1863	Crispi	VII.1887-III.1889	Giolitti	III.1911-III.1914
Minghetti	III.1863-IX.1964	Crispi	III.1889-II.1891	Salandra	III-XI.1914
La Marmora	IX.1864-XII.1865	Di Rudini	II.1891-V. 1892	Salandra	XI.1914-VI.1916
La Marmora	XII.1865-VI.1866	Giolitti	V-XII.1892	Boselli	VI.1916-X.1917
Ricasoli	VI.1866-IV.1867	Giolitti	XII.1892-XII.1893	Orlando	X.1817-VI.1919
Rattazzi	IV-X.1867	Crispi	XII.1893-IV.1894	Nitti	VI-XI.1919
Menabrea	X.1867-I.1868	Crispi	IV.1894-III.1896	Nitti	XII.1919-VI.1920
Menabrea	I.1868-V.1869	Di Rudini	III-VII.1896	Giolitti	VI.1920-VI.1921
Menabrea	V.-XII.1869	Di Rudini	VII.1896-XII.1897	Bonomi	VII.1921-II.1922
Lanza	XII.1869-VII.1873	Di Rudini	XII.1897-VI.1898	Facta	II-VIII.1922
Minghetti	VII.1873-III.1876	Di Rudini	VI.1898	Facta	VIII-X.1922
Depretis	III.1876-XII.1877	Pelloux	VI.1898-V.1899	Mussolini	X.1922-VII.1943
Depretis	XII.1877-III.1878	Pelloux	VI.1899-VI.1900	Badoglio	VII.1943-IV.1944
Cairoli	III-XII.1878	Saracco	VI.1900-II.1901	Badoglio	IV-VI.1944
Depretis	XII.1878-VII.1879	Zanardelli	II.1901-XI.1903	Bonomi	VI-XII.1944
Cairoli	VII-XI.1879	Giolitti	XI.1903-III.1905	Bonomi	XII.1944-VI.1945
Cairoli	XI.1879-V.1881	Fortis	III-XII.1905	Parri	VI-XII.1945
Depretis	V.1881-V.1883	Fortis	XII.1905-II.1906	De Gasperi	XII.1945-VII.1946
Depretis	V.1883-III.1884	Sonnino	II-V.1906		

1

2

4

3

5

1. Giovanni Giolitti (în centru) la o ceremonie oficială. 2. Anna Kulisciòff (în centru) şi F. Turati la congresul PSI de la Reggio Emilia în 1912. 3. Victor Emanuel III îl primeşte pe Mussolini în 1922. 4. Soldaţi britanici pe via Augusta după debarcarea în Sicilia în 1943. 5. Partizani la Veneţia.

6

6. Alcide De Gasperi (la stânga) prezidează o reuniune a guvernului. 7. Enrico Mattei (la stânga) și A. Fanfani (la dreapta) în vizită la un institut de cercetări. 8. Masacrul din Piazza Fontana, la Milano (1969). 9. Aldo Moro (la stânga) se întâlnește cu Enrico Berlinguer. 10. S. Pertini la Palatul Quirinale.

7

8

9

10

GUVERNE ALE REPUBLICII ITALIENE

guvern	durată	structură	guvern	durată	structură
De Gasperi	VII.1946-II.1947	DC-PSI-PCI-PRI	Moro	XI.1974-II.1976	DC-PRI
De Gasperi	II-V.1947	DC-PSI-PCI	Moro	II-VIII.1976	DC
De Gasperi	V.1947-V.1948	DC (PLI-PSDI-PRI)	Andreotti	VIII.1976-III.1978	DC
De Gasperi	V.1948-I.1950	DC-PSDI-PRI-PLI	Andreotti	III.1978-III.1979	DC
De Gasperi	I.1950-VII.1951	DC-PSDI-PRI	Andreotti	III-VIII.1979	DC-PRI-PSDI
De Gasperi	VII.1951-VII.1953	DC-PRI	Cossiga	VIII.1979-IV.1980	DC-PLI-PSDI
De Gasperi	VII-VIII.1953	DC	Cossiga	V-IX.1980	DC-PRI-PSI
Pella	VIII.1953-I.1954	DC	Forlani	X.1980-VI.1981	DC-PSI-PSDI-PRI
Fanfani	I-II.1954	DC	Spadolini	VI.1981-VIII.1982	DC-PSI-PSDI-PRI
Scelba	II.1954-VII.1955	DC-PSDI-PLI	Spadolini	VII-XI.1982	DC-PRI-PSI-PSDI
Segni	VII.1955-V.1957	DC-PSDI-PLI-PRI	Forlani	XII.1982-IV.1983	DC-PSI-PSDI-PLI
Zoli	V.1957-VII.1958	DC	Craxi	VIII.1983-VIII.1986	DC-PSI-PSDI-PRI-PLI
Fanfani	VII.1958-II.1959	DC-PSDI	Craxi	VIII.1986-IV.1987	DC-PSI-PSDI-PRI-PLI
Segni	II.1959-II.1960	DC	Fanfani	V-VII.1987	DC
Tambroni	III-VII.1960	DC	Goria	VII.1987-IV.1988	DC-PSI-PSDI-PRI-PLI
Fanfani	VII.1960-II.1962	DC	De Mita	IV.1988-VII.1989	DC-PSI-PSDI-PRI-PLI
Fanfani	II.1962-VI.1963	DC	Andreotti	VII.1989-VI.1992	DC-PSI-PSDI-PLI-PRI
Leone	VI-XII.1963	DC	Andreotti	VII.1992-VI.1993	DC-PSI-PSDI-PLI
Moro	XII.1963-VII.1964	DC-PSI-PSDI-PRI	Ciampi și tehnicieni	IV.1993-V.1994	DC-PSI-PSDI-PRI-PLI
Moro	VII.1964-II.1966	DC-PSI-PSDI-PRI			
Moro	II.1966-VI.1968	DC-PSI-PSDI-PRI	Berlusconi	V.1994-I.1995	Liga Nordului, Alianța Națională, Forza Italia
Leone	VI-XII.1968	DC			
Rumor	XII.1968-VIII.1969	DC-PSI-PSDI-PRI			
Rumor	VIII.1969-III.1970	DC	Dini	I.1995-V.1996	tehnicieni
Rumor	III-VIII.1970	DC-PSI-PSDI-PRI	Prodi	V.1996-X.1998	PDS, PPI, Verzi, Lista Dini, ex-socialiști, republicani și liberali
Colombo	VIII.1970-II.1972	DC-PSI-PSDI-PRI			
Andreotti	II-VI.1972	DC			
Andreotti	VI.1972-VI.1973	DC-PSDI-PLI			
Rumor	VII.1973-III.1974	DC-PSI-PSDI-PRI	D'Alema	X.1998-IV.2000	PDS-PPI-Verzi-PRC
Rumor	III-X.1974	DC-PSI-PSDI	Amato	IV.200-	

1972 Alegeri politice anticipate (2.V). Echilibrul nu se schimbă, chiar dacă crește MSI. Andreotti formează (VI) un guvern neocentrist (DC, PSDI, PLI).

1973 Criza petrolieră internațională duce la o perioadă de puternică inflație. Rumor reconstruiește un guvern de centru-stânga. Secretarul PCI E. Berlinguer propune o colaborare de urgență între marile forțe populare (compromisul istoric)

1974 Victoria susținătorilor divorțului (59,1%) în referendumul popular cerut de lumea catolică pentru a abroga legea (12.V). Brigăzile Roșii deschid perioada „terorismului roșu", în timp ce urmează atentate după tiparul „negru" (masacrul din piața Loggia din Brescia, 28.V; bomba din trenul *Italicus*).

1975 Parlamentul aprobă reforma dreptului familiei. Alegerile administrative (15.VI) marchează un puternic avans al PCI: „comitetele roșii" conduc principalele orașe.

1976-1979
Alegerile politice anticipate (20.VI.1976) confirmă puternica orientare de stânga. Guverne de „solidaritate națională", susținute de PCI, se află în fața tensiunilor sociale și amenințărilor teroriste. Andreotti formează la început un guvern monocolor DC, cu abținerea de la vot a PSI, PSDI, PRI, PLI, PCI, apoi susținut – pentru prima dată după 1947 – de PCI (III.1978). Terorismul atinge punctul culminant: Brigăzile Roșii răpesc și ucid pe președintele DC, A. Moro (16.III-9.V.1978). Intră în vigoare legea

ŞEFII STATULUI ITALIAN	
Regatul Italiei	
Victor Emanuel II	1861-1878
Umberto I	1878-1900
Victor Emanuel III	1900-1946
Umberto II	V-VI.1946
Republica Italiană	
Enrico De Nicola	1946-1948
Luigi Einaudi	1948-1955
Giovanni Gronchi	1955-1962
Antonio Segni	1962-1964
Giuseppe Saragat	1964-1971
Giovanni Leone	1971-1978
Alessandro Pertini	1978-1985
Franceso Cossiga	1985-1992
Oscar Luigi Scalfaro	1992-1999
Carlo Azeglio Ciampi	1999-

care legalizează avortul (6.VI.1978). Demisia preşedintelui republicii G. Leone, implicat într-o serie de scandaluri; este ales S. Pertini (8.VII.1978).

1979-1982 PCI şi DC abandonează linia solidarităţii naţionale. Alegerile politice anticipate (4.VI.1979) indică o retragere a PCI. Se revine la guverne care au la bază acordul DC-PSI. O serie de atentate ale Brigăzilor Roşii lovesc pe vicepreşedintele Consiliului Superior al Magistraturii V. Bachelet, mulţi magistraţi, exponenţi ai forţelor de ordine, directori, industriaşi. Bomba din gara centrală din Bologna (85 de morţi, 2.VIII.1980). Referendumurile resping (printre altele) propunerile de abrogare a legii avorturilor (1981). Scandalul lojei massonice P2 şi se confirmă falimentul Băncii Ambrosiano (1981). Guvernul republicanului G. Spadolini: primul conducător care nu este creştin-democrat din istoria republicii (1981-1982).

1983-1987 Guvernul lui B. Craxi, primul preşedinte de Consiliu socialist (4.VIII.1983). Redimensionarea PCI. Guvernul Craxi semnează noul concordat cu Sfântul Scaun (18.II.1984), reduce prin lege scala mobilă a salariilor. Deturnarea vaporului Achile Lauro de către teroriştii palestinieni, motiv de fricţiune între SUA şi I. (1985).

1987-1992 Alegeri politice anticipate (1987): consolidarea PSI şi DC. G. Goria formează guverne pentapartide conduse de creştin-democraţi (îi urmează C. De Mita, 1988-1989, şi G. Andreotti, 1989-1992). O dată cu căderea comunismului în Europa de Est, secretarul A. Occhetto propune schimbarea numelui PCI (XI.1989), alegere care duce la formarea Partidului Democrat al Stângii (1991). I. participă la războiul din Golf (v.) (I-II.1991). Un referendum reduce la una preferinţele electorale pentru Cameră, primul pas către o reformă a instituţiilor care să reducă greutatea partidelor.

1992 Alegerile politice (5.IV) reduc aria majorităţii cvadripartinice şi aduc o afirmare a Ligii Nordului-Liga Lombardă. Este ales preşedinte creştin-democratul O.L. Scalfaro, sub impresia asasinatului mafiot asupra judecătorului G. Falcone (V). Guvernul este condus de socialistul G. Amato. Magistratura începe o operaţiune extinsă împotriva corupţiei politice.

1993 Cei mai mari lideri politici sunt loviţi de măsurile împotriva corupţiei şi finanţării ilicite. Urmează demisii şi crize în grupurile conducătoare. Un referendum (18.IV) aprobă majoritar transformarea sistemului electoral. Guvern de tranziţie C.A. Ciampi.

1994 Se desfiinţează DC, se constituie noul PPI. Berlusconi anunţă naşterea partidului „Forza Italia". MSI se transformă în Alianţa Naţională. Se naşte un pol al progresiştilor. Alegerile politice (27.III) aduc victoria unei coaliţii eterogene de centru-dreapta. Guvernul Berlusconi (V-XII) cade în urma disocierii Ligii Nordului.

1995 Numirea unui guvern de tehnicieni condus de L. Dini. În program: condiţii egale în informarea politică şi electorală TV. Intervenţii de urgenţă pe planul însănătoşirii economice naţionale (începerea reformei sistemului de pensii). Alianţa Naţională şterge orice referire la experienţa fascistă. Două lovituri notabile împotriva Mafiei sunt date de stat o dată cu arestarea capilor Riina şi Bagarella.

1996 Demisia lui Dini şi nouă dizolvare a camerelor (II). Alegerile sunt câştigate de gruparea Măslinului, al cărui lider este R. Prodi: el duce o politică concertată cu componentele sociale, niciodată separată de o clară rigoare financiară, pentru a putea intra în parametrii de la Maastricht şi accede la moneda unică europeană în 1999. Liga Nordului abandonează poziţiile federaliste pentru a susţine secesiunea „Padaniei" de I.

1997 Netă îmbunătăţire a indicilor economico-financiari. Reforma pensiilor şi fiscului. Comisie parlamentară bicamerală pentru reforme constituţionale. A di Pietro, protagonistul anchetei „Mani pulite", este ales senator în rândurile Măslinului.

1998 Liderul PDS, M. D'Alema, şeful unui guvern (X.) format în urma demisiei lui R. Prodi, ales preşedinte al Comisiei Europene de la Bruxelles.
2000 Ca urmare a eşecului înregistrat la alegerile regionale de coaliţia „Măslinul", M. D'Alema demisionează. Guvern de centru-stânga G. Amato.

Bibliografie: A.A. V.V., *Storia d'Italia*, diretta da R. Romano şi C. Vivanti, Einaudi, Torino 1972-1976; G. Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, Feltrinelli Milano 1968-1986.

italici, populaţii indo-europene aşezate în Italia în perioada preromană (sec. VIII-IV î.H). Mereu divizaţi, chiar dacă aveau instituţii similare (grad redus de urbanizare, organizare socială de tip clan-trib), au fost foarte deschişi influenţelor externe apărute o dată cu invaziile greceşti şi celtice din sec.VI-V î.Hr. La Roma, cu termenul i. erau numite popoarele care nu erau latine, dar care erau aşezate în peninsulă în urma unei serii de războaie care au caracterizat faza cea mai veche a istoriei : primele întâlniri (sfârşitul sec. VI) i-au implicat pe ecvi şi volsci; au urmat războaiele împotriva ligii samnite (343-295 î.Hr., v. samnite, războaie) şi brutilor (280-275 î.Hr.) pentru controlul Italiei centro-meridionale, şi împotriva galilor şi etruscilor (sec. V-III-î.Hr.) pentru dominarea regiunilor de nord ale peninsulei (222, cucerirea oraşului Mediolanum). Războaiele punice (sec. III-II î.Hr.) i-au găsit pe i. aliaţi cu Roma susţinându-şi cauza. Următoarea cerere pentru a-şi vedea recunoscut dreptul de cetăţenie a fost primită numai la sfârşitul revoltei (90-88), încheiată în mod victorios, care a unit popoarele centro-meridionale (v. social, războiul) şi astfel, procesul de romanizare al i. este complet.

italo-etiopiene, războaie, au avut loc în 1894-1896 şi 1935-1936. Primul război i.-e. şi-a avut originea în tentativa italiană de extindere colonială în Etiopia, în urma controversatei interpretări a tratatului de la Uccialli (1889), care îi conferea Italiei protectoratul asupra Etiopiei, respins de negusul Menelik II. După înfrângerile de la Amba Alagi (1895) şi Macallé (1896), înfrângerea suferită de italieni la Adua a dus la căderea guvernului Crispi şi la pacea de la Addis Abeba (1896), cu renunţarea din partea Italiei la o nouă expansiune în Etiopia. Al doilea război i.-e. susţinut de Mussolini, a început în 1935 cu victoria mareşalului Badoglio pe frontul de nord şi a generalului R. Graziani în Somalia. În 1936 Badoglio a intrat în Addis Abeba şi pe 9.V regele Victor Emanuel III a fost proclamat împărat al Etiopiei. Societatea Naţiunilor a reacţionat impunând sancţiuni economice împotriva Italiei.

Itúrbide, ***Augustín de*** (Valladolid 1783-Padila 1824), împărat al Mexicului (1822-1823). Militar de carieră, mai întâi fidel Spaniei, a fost în fruntea revoltei pentru independenţă. În 1821 intră în oraşul Mexic, proclamând independenţa şi autodeclarându-se împărat. A fost, însă, repede răsturnat şi împuşcat de republicani.

Iugoslavia, stat în Europa de sud-est. *Sup.* 102 173 km². *Pop.*: 10 516 000 loc. *Capit.*: Belgrad. *Limba* : sârbo-croata. *Relig.* : ortodocşi şi catolici. *Vecini*: V Croaţia şi Bosnia-Herţegovina, N Ungaria, E România şi Bulgaria, S Albania şi Macedonia, SV Marea Adriatică. *Forma de stat* : republică federală formată, până în 1991 din Slovenia, Croaţia, Bosnia-Herţegovina, Muntenegru, Serbia (cu Vojvodina şi Kosovo) şi Macedonia, redusă la federaţia Serbiei şi Muntenegrului din 1992.
1918 Proclamarea Regatului sârbilor, croaţilor şi slovenilor. Regent este Alexandru Karagjeorgjević, fiul regelui sârb Petru: va deveni rege în 1921.
1920 Tratatul de la Rappallo (12.XI) recunoaşte apartenenţa Triestului, Istriei, Zarei şi insulelor litoralului dalmat la Italia; Fiume este recunoscut ca oraş liber. Pe 28.XI este aleasă Adunarea Constituantă.
1921 Noua constituţie unitară decretează primatul sârbilor. Încep mişcări pentru autonomie, între care apariţia partidului croat al lui S. Radić. Este constituită, cu Cehoslovacia şi România, Mica Înţelegere, împotriva tentativelor de revizuire a stabilităţii în zonă promovate de Ungaria.
1924 Prin tratatul de la Roma, Fiume este cedat Italiei.
1929 Regele Alexandru I abrogă constituţia. Ţara ia numele de Regatul Iugoslaviei. Croatul A. Pavelić înfiinţează mişcarea pentru autonomie, filofascistă şi antisemită a ustaşilor (v.)
1934 Teroriştii croaţi îl asasinează pe Alexandru I. Îi urmează Petru II, sub regenţa vărului său Pavel, care instaurează un regim filofascist.
1939 Autonomia Croaţiei.
1941 Militarii alungă din guvernul lui Pavel pe cei care erau adversari ai politicii sale filogermane (III). Petru II îşi asumă puteri depline. Invazia trupelor germane şi italiene (IV), capitularea (18.IV) şi împărţirea I. între bulgari (Macedonia), albanezi (Kosovo), italieni (Slovenia şi Muntenegru) ; germanii ocupă Serbia. Croaţia devine regat independent sub suveranitatea nominală a lui Aimone de Savoia Aosta, dar sub guvernul lui Pavelić. Mişcarea de rezistenţă, împărţită între cetnicii monarhistului D. Mihajlović (reprezentantul guvernului în exil al lui Petru II) şi formaţiunile comuniste con-

duse de Tito. În timpul războiului croaţii şi sârbii luptă între ei, implicând populaţia în numeroase masacre.

1943-1944 Tito este numit mareşal al I. şi comandant suprem al Armatei de Eliberare. Partizanii săi se unesc cu trupele sovietice (IX).

1945 Eliberarea totală a teritoriului (IV-V). Adunarea Constituantă proclamă Republica Socialistă Federativă I., condusă de Tito.

1946 Naţionalizarea mijloacelor de producţie, limitarea proprietăţii private, desfiinţarea puterii economico-politice a Bisericii.

1948 Ruptura dintre URSS şi I., care este exclusă din Cominform sub acuzaţia de deviere şi naţionalism. Tito persistă în revendicarea unei căi autonome spre socialism.

1954 Acordul între Italia şi I. pentru împărţirea teritoriului liber Trieste.

1955 Reapropierea, în noul tablou al destalinizării, între URSS şi I. Tito devine principalul punct de referinţă al ţărilor «nealiniate».

1957-1961 Actualizarea liniilor originale ale socialismului iugoslav descentralizarea administraţiei publice, autogestionarea muncitorească a întreprinderilor, abolirea colectivizării forţate în agricultură.

1974 Reforma constituţională: rolul conducător al Ligii Comuniştilor iugoslavi

1975 Italia şi I. subscriu acordului de la Osimo (1.X), care soluţionează definitiv problema graniţelor.

1980 Moartea lui Tito. Instaurarea preşedenţiei colective (preşedintele Ligii Comuniştilor şi reprezentanţii celor şase republici şi ai Vojvodinei şi Kosovo).

1981 Revolta pentru autonomie a albanezilor di Kosovo.

1988 Manifestaţii antiseparatiste şi naţionaliste ale sârbilor conduşi de S. Milošević, conducătorul Partidului Comunist sârb.

1989 Sfârşitul monopolului politic comunist. Prăbuşirea situaţiei economice şi radicalizarea conflictelor etnice şi a tendinţelor separatiste.

1991 Slovenia şi Croaţia se declară independente. Ciocniri între miliţiile celor două republici şi armata federală în Croaţia se transformă într-un adevărat război civil.

1992 Proclamaţia de independenţă a Macedoniei şi Bosniei-Herţegovina, unde un sângeros război civil contrapune comunităţii musulmane pe croaţi şi sârbi, care cer dezmembrarea ţării. Serbia şi Muntenegrul dau naştere (IV) unei noi Federaţii Iugoslave limitată la cele două republici. ONU impune sancţiuni împotriva Serbiei acuzată de expansionism şi agresiune în Bosnia şi Croaţia, şi trimite Căştile Albastre (v.) pentru a încerca să ajute populaţia civilă.

1993-1994 S. Milošević continuă sfidarea comunităţii internaţionale (noua federaţie nu este admisă în cadrul ONU; sancţiunile sunt reînnoite): nu este acceptat obiectivul Serbiei Mari, chiar dacă pare să impună protecţia sârbilor din Croaţia şi Bosnia.

1995 Acordurile de la Dayton (v.) pun punct războiului din Bosnia.

1996 ONU revocă sancţiunile impuse Serbiei.

1997 La alegerile prezidenţiale şi politice din Muntenegru înving naţionaliştii şi în Kosovo reapar puternice tensiuni, care pun sub semnul întrebării noua federaţie.

1998-2000 Declanşarea, pe teritoriul provinciei Kosovo, a luptei „Armatei de Eliberare din Kosovo" (UCK) împotriva autorităţilor iugoslave provoacă, în condiţiile represiunii organizate de autorităţi împotriva populaţiei civile albaneze, intervenţia militară a NATO, fără acordul Consiliului de Securitate al ONU. Încheierea operaţiunilor militare, staţionarea unei forţe internaţionale în Kosovo şi manifestaţiile de stradă împotriva regimului Milošević duc la căderea acestuia şi instalarea unui guvern democrat şi la alegerea unui nou preşedinte al federaţiei, V. Kostunica.

Iugurtha (n.cca 160-Roma 104 î.Hr.), rege al Numidiei (112-105 î.Hr.). A domnit în Numidia după ce i-a ucis pe verii săi Hiempsal (116) şi Adherbal (112). Ambiţiile sale expansioniste şi masacrarea a numeroşi negustori italici la Citra au determinat Roma să-i declare război (112). Purtat timp de mai mulţi ani, războiul iugurthin şi-a aflat deznodământul datorită intervenţiei consulului Caius Marius (107) şi abilităţii cvestorului Sulla de a-l convinge pe Bocchus, regele Mauretaniei să-şi trădeze ginerele I. Învins, acesta a fost dus ca prizonier la Roma şi apoi omorât.

Iulian Apostatul, *Flavius Claudius Iulianus* (Constantinopol 331-Mesopotamia 363), împărat roman (361-363). Nepot al lui Constantin I, a scăpat din masacrul familiei, dar a fost închis cu fratele vitreg Gallus într-o fortăreaţă din Cappadocia unde a primit o severă educaţie creştină. Devenit cezar prin voinţa lui Constant II, s-a evidenţiat în Galia învingând pe alamani şi organizând o administraţie înţeleaptă (355-359). Aclamat împărat de armată, şi-a dezvăluit credinţa

sa păgână; tolerant totuşi faţă de creştini, a promovat o relansare a păgânismului ca religie oficială, punând la punct un nou canon liturgic.

Iuliu II (Giuliano della Rovere; Albisola, Savona, 1443-Roma 1513), papă (1503-1513). A studiat la Perugia pe lângă franciscani; numirea în demnitatea de cardinal de către unchiul lui, Sixtus IV, a fost începutul unei strălucite cariere ecleziastice în timpul pontificatului lui Inocenţiu VIII, în timp ce opunându-se lui Alexandru VI a trebuit să părăsească Roma.

■ *Un papă energic.* Devenit papă în 1503, şi-a concentrat energiile în reconstruirea prestigiului intern şi extern al Statului Bisericii, comportându-se ca un monarh al epocii: a întărit structurile administrative şi financiare, a reorganizat funcţionarea justiţiei, a reconstituit tezaurul papal irosit de Borgia, a favorizat agricultura şi comerţul. A fost pe lângă aceasta un mare protector al umaniştilor şi al artiştilor renascentişti, de la Michelangelo la Rafael.

■ *Marea politică italiană.* În politica externă, la început aliat cu liga de la Cambrai (v.), s-a întors împotriva Veneţiei, pe care a pedepsit-o cu excomunicarea în urma nerestituirii către Biserică a oraşelor Faenza şi Rimini (1509). Stânjenit de prezenţa franceză în peninsulă, a atacat Ferrara (1510), aliata Parisului, dar a trebuit în acelaşi timp să înfrunte un conciliu rebel reunit la Pisa cu sprijinul regelui Franţei. I. a organizat atunci Liga sfântă (1511) cu Veneţia, Spania şi Anglia şi a reuşit în fine să-i izgonească din Romagna pe francezi, care au părăsit Italia. Conştient de noua ameninţare pe care o reprezenta hegemonia spaniolă în Italia (congresul Ligii sfinte la Mantova, 1512), în ultimele luni ale vieţii a pus bazele unei apropieri între papalitate şi împărat.

Iustinian I, *Flavius Petrus Sabazius* (Tauresia lângă Skopje, 482-Constantinopol 565), împărat al Orientului (527-565). I-a urmat unchiului Iustin I, care îl adoptase şi asociase la tron. Şi-a alăturat-o pe soţia Teodora, care a avut o profundă influenţă asupra guvernării.

■ *Ideea de imperiu.* I. a avut ambiţia de a reconstitui Imperiul roman în integritatea sa politică şi spirituală. Proclamându-se „legea vie şi reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ", a elaborat o ideologie monarhică de tip teocratic, tinzând să unifice în mâinile împăratului autoritatea religioasă şi puterea politică. În acelaşi timp, persanii fiind opriţi la răsărit graţie conducătorului armatelor sale, Belizarie („pacea perpetuă" din 532) şi răscoala Nika de la Constantinopol (532), fiind înăbuşită, I. a putut să se întoarcă spre Occident pentru a reface unitatea imperiului zdruncinată de năvălirile barbare.

■ *Războaiele de recucerire.* În scurtă vreme, Belizarie a distrus regatul vandalilor în Africa (533-534), apoi a întreprins războiul în Italia împotriva goţilor (535-553). Lupta a fost complicată de incursiunile hunilor din Orient şi de reaprinderea conflictului cu persanii (540-545), dar în 525 generalul Narses (urmând lui Belizarie) a câştigat bătăliile decisive de la Neapole şi Tadino, care au însemnat prăbuşirea definitivă a regatului ostrogot. Din fostul spaţiu roman rămâneau excluse numai Galia şi cea mai mare parte a Spaniei. În 559 o năvălire bulgară a ajuns până la porţile Constantinopolului, salvat de Belizarie şi de alianţa lui I. cu avarii, în timp ce o nouă pace cu persanii (562) a stabilizat situaţia imperiului în Orient.

■ *Reformele juridice şi administrative.* Însemnate au fost reformele juridico-administrative înfăptuite de I.: de o enormă importanţă a fost opera de sistematizare şi de reelaborare a jurisprudenţei romane, condusă de o comisie de jurisconsulţi coordonată de Trebonian începând cu anul 528, care a dus la editarea lui *Corpus Iuris Civilis*, timp de secole punct de referinţă al ştiinţei juridice. Reformele administrative inspirate de Ioan din Cappadocia (prefect pretorian din 531 până în 541) s-au articulat în jurul principiilor de moralizare a vieţii publice, de întărire a conducerii provinciilor şi de asigurare a venitului fiscal, la originea unui sistem tributar mereu mai apăsător care a stârnit un lung şir de revolte interne.

■ *Politica religioasă.* Moştenitor al tradiţiei cezaro-papiste a împăraţilor orientali, într-un prim moment I. s-a implicat în acţiunile Bisericii, ducând o luptă strânsă împotriva ereziilor monofizită şi ariană, ca şi împotriva păgânismului (închiderea şcolii filosofice din Atena, 529) şi a ebraismului (dărâmarea sinagogilor). În faţa amplei răspândiri a monofiziţilor în Siria şi Egipt, a căutat să-l forţeze pe papa Vigilius la un compromis respingând formula ortodoxiei de la conciliul de la Niceea, care însă a fost confirmată de conciliul de la Constantinopol. I. nu a reuşit să oprească schisma. Această ruptură a prefigurat soarta întregii construcţii iustiniene, care i-a supravieţuit numai puţini ani.

Bibliografie: A. Grabar, *L'età d'oro di Giustiniano*, tr.it. Rizzoli, Milano 1980; *L'imperatore Giustiniano. Storia e mito*, a cura di E.C. Archi, Giuffrè, Milano 1978.

Ivan IV cel Groaznic (Kolomenskoe 1530-Moscova 1584), mare cneaz al Moscovei (1533-1547) şi ţar al Rusiei (1547-1584). În 1547, după o lungă regenţă, fiul lui Vasili III a luat conducerea statului, fiind primul care şi-a asumat titlul ţar al Rusiei. I. i-a alungat pe boieri de la putere şi a guvernat fiind ajutat de o *Rada* (consiliu privat). Bazându-se pe un nou cod de legi (1550), a reorganizat birocratic şi administrativ ţara. A intervenit şi în organizarea Bisericii ruse (codul religios, 1551), stabilind principiul de a nu se putea cumpăra pământ fără permisiunea ţarului. Administraţia locală (1555) şi serviciul militar teritorial (1556) au fost încredinţate micii nobilimi. I. a dus o politică de mare

expansiune cucerind Kazan (1552) şi Astrahan (1556), fapt care i-a asigurat controlul pe Volga. Conştient de însemnătatea pe care o are pentru o ţară deschiderea la mare, şi pentru a spori puterea Rusiei, a hotărât cucerirea Crimeii şi extinderea prezenţei ruse pe Marea Baltică prin războaiele împotriva Livoniei (1558), Lituaniei şi Poloniei (1562) şi Suediei (1567). Ca urmare a trădării generalului său Kurbski, trecut în serviciul Poloniei şi a ostilităţii boierilor, I. s-a retras la Aleksandrov, făcându-şi public proiectul de abdicare (1564). Profitând de faptul că a fost implorat să revină la putere, I. a pus condiţia abolirii oricărui privilegiu al boierilor (împotriva cărora a îndreptat nemiloase persecuţii) şi acordarea de putere absolută. Desfăşurarea războaielor nu a corespuns proiectelor sale: Devlet-Ghirai, han al Crimeii, a asediat şi incendiat Moscova (1571). Învins şi de suedezi la Wenden (1578), a trebuit să cedeze litoralul Golfului Finlandei, renunţând la deschiderea la Marea Baltică. Învins şi de regele Poloniei Ştefan Bathory (1579), a reuşit să obţină un armistiţiu de 12 ani numai cu condiţia renunţării la Livonia. În sfârşit, a favorizat expansiunea spre Asia. Hanatul Siberiei a fost alipit în 1582, ca urmare a expediţiei Stroganovilor şi a cazacului Ermak (1581-1584). Astfel a extins dominaţia rusească până la fluviul Irtâş.

Ivrea, Marca de, circumscripţie a regatului Italici creată în 888 de Guido de Spoleto şi încredinţată lui Anscario (892). De la Berengar II, rege al Italiei (950), a trecut la fiii acestuia şi apoi la Arduin, rege al Italiei din 1002. În 1096 a fost realipită imperiului. Divizată în marchizate în sec. XII, a fost încredinţată definitiv casei de Savoia în 1313.

izolaţionism, poziţie politică de izolare în raporturile internaţionale. I. este invocat mai ales ca principiu formativ al politicii SUA până la primul război mondial şi între cele două războaie, pornind de la discursul de rămas bun al preşedintelui G. Washington (17.IX.1796), care a subliniat reciproca înstrăinare a intereselor şi tradiţiei americane şi europene, concept reluat în 1823 de preşedintele J. Monroe (v.) pentru a formula „doctrina sa asupra originalităţii continentului american". La sfârşitul sec. XIX războiul hispano-american (v.) a însemnat o schimbare în politica SUA, care a devenit conştientă de rolul său de putere mondială, fără ca aceasta să violeze principiul i. referitor la afacerile europene. O ruptură a continuităţii a reprezentat-o intervenţia în primul război mondial, dar refuzul Congresului în legătură cu intrarea SUA în Societatea Naţiunilor determină întoarcerea la i.. Neoizolaţionismul a ajuns la culme o dată cu criza economică a anilor '30 : legile de neutralitate (1935-1937) au făcut să se reconsidere izolarea SUA faţă de amestecul în treburile europene dominate de totalitariştii nazisto-fascişti, dar conştiinţa strânsei interdependenţe între naţiuni de acum proprie sistemului mondial l-a împins pe preşedintele F.D. Roosevelt să conducă SUA dincolo de graniţele i. prin participarea la al doilea război mondial.

Izvestia, cotidian rusesc apărut pe 28.II.1917 ca organ oficial al Sovietului Suprem. Odată cu dizolvarea URSS în 1991, unde era unul dintre cele mai difuzate titluri, este gestionat acum de o asociaţie de ziarişti independenţi.

izvoare, ştiinţa istoriei defineşte drept i. orice urmă a activităţii umane din care putem căpăta cunoştinţe despre trecut.

■ *Tipologia izvoarelor*. În *Manualul metodei istorice* (1889) E. Bernheim a propus o împărţire în două categorii a tuturor i. în „urme" prezente material (limbi şi instituţii; acte şi documente; epigrafe şi monumente) şi „tradiţii" transmise şi aduse până la noi (picturi istorice; legende şi anecdote; literatură istorică). Mai recent J. Droysen, P. Kirn şi F. Chabod au făcut distincţia între „i. scrise" sau texte (epigrafice, acte publice şi private, scrisori, cronici, memorii, jurnale, ziare, cărţi); „obiecte" sau lucrări (obiecte de folosinţă precum îmbrăcăminte, mobilier, vase, vehicule, monede, sigilii, steme; construcţii arhitectonice; tablouri şi opere de artă; hărţi geografice etc.), „fapte" sau situaţii (manifestări din trecut care prin exercitarea continuă s-au păstrat şi au fost aduse până în prezent, ca de exemplu limbile, obiceiurile şi moravurile, instituţiile de orice fel, printre care statul, Biserica, familia etc.). Intenţia autorului, la rândul său, poate servi la clasificarea i.; în acest sens „urme" reprezintă tot ceea ce s-a realizat pentru satisfacerea nevoilor momentului; „izvoare" autentice – tot ceea ce s-a făcut în intenţia de a lăsa şi transmite amintiri despre sine, în sfârşit, „monumente", realităţi care răspund atât unei nevoi practice (decorativă sau comemorativă) cât şi unei dorinţe de a lăsa dovezi pentru urmaşi. În sfârşit, poate exista, de asemenea, o clasificare bazată pe apropierea i. de evenimentul analizat sau în funcţie de tipologia ştiinţifico-sistematică de referinţă (i. juridice, bisericeşti, economice, istorico-culturale).

■ *Critica i.* Euristica analizează documentele în sine, încercând să le stabilească autenticitatea sau falsitatea printr-o analiză extrinsecă (scriere, material utilizat, formule, stil, limbaj) şi printr-una intrinsecă (eventuale contradicţii cu fapte deja cunoscute). După aceasta urmează lectura interpretativă (hermeneutica) acestor documente, care necesită o critică internă, pentru a stabili ceea ce autorul a dorit realmente să afirme şi o critică de verosimilitate pentru a surprinde eventuale erori cauzate fie de fapte, fie de tendenţiozitate şi prejudecăţi. Aşa cum folosirea i. este indispensabilă pentru cercetarea istorică originală, tot aşa critica i. este indispensabilă pentru o aplicare corectă şi riguroasă a metodei istorice.

îmbrăcăminte, totalitatea hainelor, dar şi a ornamentelor, accesoriilor şi artificiilor (pieptănături, vopsirea părului), care acoperă sau împodobesc corpul uman. Îmbrăcămintea este printre elementele culturale care dintotdeauna au caracterizat puternic diferitele civilizaţii, având o funcţie practică şi simbolică în acelaşi timp. La diversitatea în spaţiu şi timp, determinată de factorii fizici (clima, disponibilitatea materialelor, capacităţile tehnice), morali (pudoarea) sau estetici, se adaugă şi aceea referitoare la sistemul convenţiilor sociale: bogăţia şi preţiozitatea. Îmbrăcămintea este întotdeauna legată de statutul social avut. Inventarea ţesutului, tăbăcitului şi prelucrării metalelor le-a permis şi civilizaţiilor antice – începând cu satele producătoare de lână, in, mătase – să dezvolte o producţie locală masivă de haine, precum şi primele fenomene care privesc tradi'ile şi moda.

Bibliografie: R. Bartoes „Sistemul Modei", trad. A. Einaudi, Torino, 1970; C. Levi Strauss, „Omul gol", trad. It. I. Saggiatore, Milano, 1971, R. König, „Puterea modei" trad.it. Liguoni, Napoli, 1976; R. Levi Pisetzky, „Costumul şi moda în societatea italiană" trad.it. Einaudi, Torino, 1987.

închirierii şi a împrumuturilor, Legea *(Lend-Lease Act),* lege aprobată de Congresul SUA la 11.III.1941, în timpul celui de-al doilea război mondial, la propunerea preşedintelui F.D. Roosevelt: îi atribuia largi puteri preşedintelui să autorizeze ajutoare economice tuturor ţărilor a căror apărare a fost considerată vitală pentru securitatea SUA Concepută pentru a acorda asistenţă Marii Britanii şi URSS în războiul împotriva Germaniei naziste şi evitând legislaţia izolaţionistă în vigoare, în momentul intervenţie SUA în război, a fost suspendată pe 27.IX.1945.

Beneficiarii legii închirierii şi împrumuturilor (în miliarde de dolari)

Marea Britanie	50
URSS	31
Franţa	3
China	1,6
Alte ţări (America latină, Canada, Australia)	3,4
Total	89

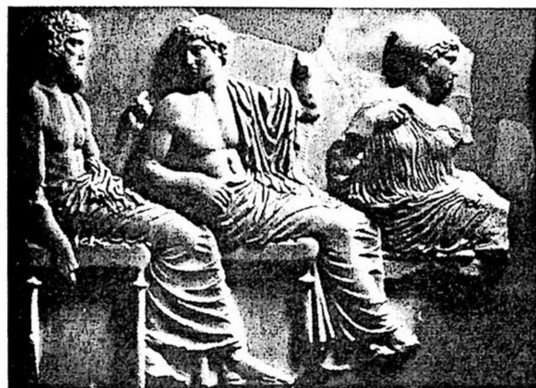
îngrădirii, teoria, linie politică internaţională (engl.: *containment*) formulată de diplomatul american G. Kennan în 1947: t. î. pleca de la convingerea că URSS ar urmări o politică de expansiune şi de revoluţie mondială şi ar fi deci necesară o politică americană de rezistenţă faţă de imperialismul sovieto-comunist. Politica îngrădi 'i s-a tradus în plan economic în ERP (v.) iar în domeniul militar în constituirea Alianţei Nord-Atlantice (1949). Republicanii, în timpul campaniei electorale din 1952, au opus î. politica de *roll-back* (v.), îndreptată spre „eliberarea" ţărilor satelite ale URSS, dar s-a dovedit a fi doar un simplu slogan propagandistic.

Întâi Mai, dată la care se celebrează sărbătoarea lucrătorilor, oficiată pentru prima dată în 1890. Data a fost aleasă în amintirea marii greve desfăşurate în Chicago pentru obţinerea unui regim de opt ore de muncă pe zi (1.V.1886), manifestaţie care s-a soldat cu un mort datorită unui atentat cu dinamită. Timp de mai mulţi ani, sărbătorirea zilei de 1 Mai, organizată de către socialişti şi interzisă cu severitate de guverne, a dus la dezordini şi ciocniri cu poliţia. Pentru un timp, lucrătorii catolici au opus sărbătorii de 1 Mai, pe cea din 15 mai, dată la care fusese emanată, în 1891, enciclica *Rerum Novarum.*

întreprindere, subiect economic (dirijat de un întreprinzător), implicat în producţia şi distribuirea de bunuri şi servicii.

■ *Întreprinderea, subiect al creşterii economice.* Apărută în contextul dezvoltării economiei moderne care se sustrăgea progresiv rigidului sistem corporatist (de ex. negustorii întreprinzători), î. ca subiect al creşterii economice s-a afirmat definitiv o dată cu revoluţia industrială (v.), în cadrul economiei de piaţă. În aceste circumstanţe trebuie situate deciziile hotărâtoare în câmpul investiţional, al inovaţiilor tehnologice, al alegerii pieţelor care au asigurat difuzarea produselor industriale. Iniţial, model precumpănitor a fost î. individuală (capitalistul era şi întreprinzător), cu puternice legături de familie şi chiar „dinastice" Astfel de î. au constituit în anumite zone temeiul dezvoltării unui microcosmos social (cu politici paternaliste în mediul în care se înscria î.). În sec. XIX i s-a alăturat treptat î. societară care implica costuri şi responsabilităţi. Procesul de concentrare în mari î. a fost mai semnificativ în anumite sectoare (siderurgie, electricitate, construcţie de maşini), comparativ cu sectoarele mai tradiţionale (construcţii, textile). Formarea de carteluri (v.) a completat procesul, creând monopoluri care au fost însă controlate şi supuse unor anumite limite. Creşterea în dimensiuni a î. a favorizat distincţia între structuri de conducere şi gestiune de structurile de proprietate ale î. Un *management* autonom în postura de conducător al î. s-a dezvoltat însă numai în SUA după afirmarea taylorismului (v.), difuzându-se apoi şi în alte părţi. După al doilea război mondial s-a consolidat noua tipologie a î. multinaţionale, eliberate de îngrădirile pieţelor interne.

■ *Întreprinderea publică.* În anumite sectoare productive dificile sau cu rentabilitate redusă, pentru întreprinzătorii privaţi (tipice fiind infrastructurile economice şi sociale), s-a afirmat începând de la sfârşitul sec. XIX modelul î. publice. În cadrul general al pieţei libere, aceste

1

2

3

4

5

1. Costume din Grecia antică: bărbații poartă caracteristicul imatio drapat, iar femeia poartă chitonul (un fel de tunică) și deasupra imatio. 2. Îmbrăcămintea unei nobile romane: deasupra unei tunici lungi poartă o manta, numită palla. 3. Costume de la curtea italiană din sec. XIV. 4. O țărancă dintr-un sat padovan din sec. XVI. 5. Costume orășenești: negustori și oameni simpli la Florența în sec. XVI.

6. O infirmieră franceză din sec. XVII. 7. Un nobil din sec. XVII în haină de gală. 8. Un birjar și un cuplu de burghezi pe la jumătatea sec. XIX. 9. Doamne la modă din perioada belle epoque (începuturile sec. XX).

inițiative au dezvoltat vechile prerogative ale puterii publice (de ex. monopolurile de stat) sau au intervenit în noi sectoare (întreprinderile naționalizate sau trecute în administrația locală pentru servicii de utilitate publică: apă, gaz, lumină). S-a dezvoltat astfel un sistem de economie mixtă (v.) cu î. cu participație statală pentru producerea de bunuri sau servicii destinate vânzării pe piață. Profunda restructurare a sistemului capitalist petrecută ca urmare a crizei energetice de la jumătatea anilor '70 a pus problema economicității întreprinderilor publice fie în termeni de productivitate, fie de povară pentru bugetul de stat. O radicală retragere a prezenței publice în sectorul întreprinderilor și serviciilor a constituit una dintre trăsăturile caracteristice ale „revoluției neoliberiste" promovate în Marea Britanie de Margaret Thatcher în cursul anilor '80, și apoi (în grade și perioade diferite) în principalele țări necomuniste.

Înțelegeri agrare, v. *contracte agrare*.

învestitură, lupta pentru, conflict de natură politică, ideologică și religioasă izvorâtă în sec. al XI-lea între papalitate și autoritățile seculare cu privire la dreptul de a conferi slujbe ecleziastice. Începând de la constituirea Imperiului carolingian fusese atribuită puterii regale și imperiale o valoare sacră, care-i făcea apărători ai Bisericii. Pe de altă parte, instituțiile ecleziastice (dioceze și mai ales mănăstiri) constituiau puternice centre ale puterii politice, militare și economice. În plus, în sec. XI episcopii au folosit în multe cazuri puterile locale, uneori fiind delegați chiar de împărat (episcopi-conți). Această situație făcea să pară drept ceva normal î. de către împărat a episcopilor.

■ *Reforma gregoriană și cotitura religioasă.* La jumătatea sec. XI opera unor importanți reformatori religioși cum ar fi Hildebrand de Soana (viitorul papă Grigore VII), Umberto de Silvacandida, Pier Damiani, a schimbat profund mentalitatea religioasă și a influențat rânduiala instituției bisericești. Papalitatea a încercat să preia de la autoritățile seculare ale regatelor de sine stătătoare controlul respectivelor episcopate, pentru a le lega mai strâns de ea. Acest lucru a fost tot mai evident începând cu pontificatul lui Grigore VII, care în 1075 a interzis confirmarea î. episcopilor de către împărat. Disensiunile apărute au atins momente de mare tensiune, provocând o separare în interiorul Bisericii și războiul civil din Germania. Lupta dintre Henric IV și Grigore VII s-a încheiat cu un succes parțial al suveranului german, dar papa Urban II a mutat confruntarea pe plan instituțional strângând astfel legăturile dintre episcopi și Scaunul Apostolic și răspândind tot mai mult ideile reformatoare. L pentru î. se încheie cu concordatul de la Worms (1122) care a stabilit renunțarea de către împărat la învestirea episcopilor și, doar pentru Germania dreptul de a împuternici civil prelatul înainte de consacrarea sa ca episcop.

DATELE LUPTEI PENTRU ÎNVESTITURĂ	
1075	Grigore VII interzice î. ecleziaștilor din partea laicilor (*Dictatus papae*).
1076	Henric IV și episcopii germani îl declară depus pe papa, care la rândul său îl excomunică și depune pe regele Germaniei.
1077	Henric IV se umilește (25-28.I) la Canossa în fața lui Grigore VII, care revocă excomunicarea. Principii germani aleg rege în locul lui Henric IV pe ducele Rudolf de Suabia. Izbucnește războiul civil în Germania.
1080	O nouă excomunicare pentru Henric IV care, înfrângându-l pe Rudolf de Suabia, impune alegerea antipapei Clement II.
1083-1084	Henric IV coboară în Italia, cucerește Roma și se încoronează împărat. (1084). Grigore VII se refugiază la Castel Sant' Angelo și este eliberat de normanzii lui Robert Guiscard.
1085	Moare Grigore VII.
1088-1099	Papa Urban II susține revolta lui Conrad și Henric, fiii lui Henric IV, care este constrâns să abdice.
1106-1125	Henric V, urmând tatălui reîncepe politica antipapală.
1122	Calixt II și Henric V încheie concordatul de la Worms (23.IX).

J

Jackson, *Andrew*, om politic american (Waxhaw, Carolina de Sud, 1767-Nashville, Tennessee, 1845). A luptat de tânăr în războiul împotriva englezilor. Senator de Tennessee (1797-1798) și judecător la Curtea Supremă (1798-1804), el a fost unul dintre eroii războiului din 1812-1814 împotriva Marii Britanii. Victoria sa din 1828 asupra președintelui J. Adams a fost considerată cea a democrației „de frontieră" asupra clasei conducătoare de pe coasta de est. A introdus *spoils system* (sistemul „prada de război a învingătorului"), conform căreia președintele avea dreptul să încredințeze toate posturile statale susținătorilor săi. În 1832 a fost reales și s-a opus sistemului Băncii centrale. În 1836 a reușit să obțină alegerea ca președinte a adjunctului său M. Van Buren, continuând să-și exercite o notabilă influență în viața politică americană.

jacquerie, răscoală a țăranilor (de la „Jacques Bonhomme", porecla dată de nobili țăranilor). În vara anului 1358, în timpul Războiului de o sută de ani, țăranii s-au ridicat la luptă împotriva fiscalității și a nobililor. Răscoala a izbucnit în localitatea Beauvaisis, iar mai apoi s-a extins în Picardia, la nord de l'Île-de-France și în Champagne. A fost înăbușită de o armată de nobili condusă de regele de Navarra, Carol II cel Rău. Acest termen va indica de atunci toate răscoalele provocate de înrăutățirea condițiilor de viață.

Jagiełło, familie princiară care a domnit în Polonia și Lituania (1386-1572) și în Ungaria (1440-1444 și 1490-1526). Întemeietor a fost Iogaila sau Jagiełło, mare duce de Lituania, care s-a căsătorit cu Edviga de Anjou, fiica regelui Ungariei și regină a Poloniei și s-a urcat pe tronul polonez cu numele de *Vladislav II* (1377-1434). *Cazimir IV* (1447-1492), fiul său, a fost adevăratul întemeietor al statului polonez: căsătorindu-se cu Elisabeta de Habsburg i-a înlesnit fiului *Vladislav* să devină rege al Boemiei și Ungariei (1490-1516). Linia masculină s-a stins cu *Sigismund II August* (1548-1572), care a condus puterea poloneză la maxima sa splendoare.

jainism, religie indiană (de la *jaina,* urmașii lui Jina, fondată de către Vardhamana Mahavira (n. cca 539-m. 467 î.Hr.), denumit Jina (Victoriosul), pentru că era un învingător al patimilor și al dorințelor. Teoretizează dualismul între „viață" (sau substanță spirituală) și „neviață" (materie, spațiu și timp), refuzul de a ucide orice făptură vie *(ahimsa)* și un foarte aspru ascetism. J. a fost persecutat de către musulmani și brahmanii ortodocși, care i-au redus pe aderenți la o neînsemnată minoritate, concentrată însă în zonele cele mai elevate ale populației.

Jamaica, insulă și stat în America Centrală. *Sup.:* 10 991 km². *Pop.:* 2 496 000 loc. *Capit.:* Kingston. *Limba:* engleza (oficială). *Relig.:* protestantă. *Poziție geografică:* este situată în Marea Antilelor, între insulele Cuba la N și Hispaniola la E. *Forma de stat:* stat independent în cadrul Commonwealthului.

Descoperită de C. Columb în 1949, colonie spaniolă, insula a trecut sub dominație engleză în urma tratatului de la Madrid (1670). Prezența numeroșilor sclavi de origine africană și asprele condiții de viață au provocat numeroase revolte între sec. XVII și XIX. În 1944 a fost acordată o primă formă de guvernare autonomă, amplificată în 1957, și urmată de independență (1962). La putere au alternat de atunci laburiștii conservatori (până în 1982), și Partidul Național al Poporului, de tendință progresistă. Impulsul generat de exportarea bauxitei și de explozia turismului nu a fost suficient pentru a depăși o condiție de cronică înapoiere, agravată de prezența în insulă a unor puternice interese legate de traficul cu droguri, pentru combaterea căruia a fost semnat în 1997 un acord cu SUA.

Jang Jeshi, v. *Chiang Kai-shek.*

jansenism, mișcare teologică și ecleziastică dezvoltată în mediul catolic în sec. XVII-XVIII, Și-a luat numele de la teologul din Louvain Jansenius (Cornelis Jansen, 1585-1638); în aprinsa dezbatere teologică asupra chestiunii grației divine, recuperând teze augustiniene, a accentuat importanța harului până la predestinare, cu teze apropiate de cele calviniste. Se adaugă la acestea o morală rigoristă, afirmarea valorii Bibliei și a Părinților asupra filosofiei și o ecleziologie episcopală contrarie primatului și infailibilității papale. A avut drept cel mai mare centru de difuzare mănăstirea cisterciană de maici Port-Royal la Paris și o deosebită influență în Franța (între alții au fost exponenți ai jansenismului A. Arnauld și B. Pascal), în Belgia și Olanda (unde, la Utrecht, janseniștii au întemeiat o Biserică schismatică, 1723). În 1641, cartea postumă a lui Jansenius, *Augustinus,* a fost pusă la Index și papii de la Inocențiu X la Clement XI (bula *Unigenitus,* 1713) au condamnat ideile janseniste, care, totuși, au avut chiar și în Italia răspândire până în sec. XIX.

Japonia,

stat insular în Asia de est. *Sup.:* 372 839 km². *Pop.:* 125 034 000 loc. *Capit.:* Tokyo. *Limba:* japoneza. *Relig.:* șintoistă și budistă. *Poziția geografică:* Oceanul Pacific de nord-vest, separat de coastele Rusiei și ale Coreii de Marea Japoniei, și de acelea ale Chinei de Marea Chinei de Est. *Forma de stat:* monarhie constituțională ereditară.

Istoria J. a fost dominată de foarte lungi perioade de totală închidere față de lumea externă, alternând cu altele caracterizate de o neobişnuită capacitate de asimilare culturală: aşa cum J. antică şi-a bazat puterea sa pe o reconsiderare națională a tradiției chineze, tot aşa în J. contemporană apare rezultatul altoirii civilizației tehnologice occidentale pe un sistem de valori şi de relații sociale tradiționale.

2500 î.Hr.-VI d.Hr.
În arhipelagul locuit de aino, populații chineze, polineziene şi coreene introduc civilizațiile jomon (mezolitică, cu economia de vânătoare şi a recoltelor), yayoi şi cultura mormintelor (sec. III î.Hr.-V d.Hr.).

660 î.Hr.
Miticul împărat Jimmu Tenno întemeiază regatul Yamato, nucleul viitoarei J.

Sec. II-V d.Hr.
Suveranii Yamato îşi extind propria influență asupra confederațiilor vecine de entitate tribală, *uji*. Masive imigrări din Coreea.

552 Introducerea budismului care semnifică substituirea influenței chineze celei coreene: lupta între familia imperială Soga din Yamato, adepta noii religii şi *uji* Monobe şi Nakatomi, apărători ai cultului şintoist.

573-622
Regența asupra Yamato a lui Shooku Taishi, care impune definitiv budismul şi trimite ambasade în China pentru a studia realizarea unui stat centralizat.

646-710
Perioada Taika („marea schimbare"). Kamatari Fujiwara (conducătorul *uji* al preoților şintoişti) şi principele Tenchi detronează dinastia Soga şi accelerează transformarea statului după modelul chinez: dizolvarea *uji* şi a marilor posesiuni de pământ private; numirea de guvernatori pentru provincii, nou sistem fiscal şi de cadastru.

710-784
Perioada Nara, după numele primei capitale întemeiate de împărăteasa Gemmyo, dominația politică a bonzilor.

794-857
Perioada Heian (Kyoto), unde împăratul Kannu (781-806) transferă capitala.

857-1157
Perioada Fujiwara. Începând cu Yoshifusa, membrii familiei Fujiwara exercită regența şi ocupă pozițiile de vârf ale statului. Pentru a echilibra puterea excesivă, împărații în decursul sec. XII se sprijină pe funcționari şi războinici recompensați prin concesii de feude. Slăbesc raporturile cu China şi capacitatea de a guverna a structurilor centrale.

1156-1185
Familiile războinice Minamoto şi Taira luptă pentru cucerirea puterii efective într-o perioadă de ciocniri dinastice interne ale familiei imperiale.

1185-1333
Perioada Kamakura. Minamoto Yoritomo se impune asupra rivalilor Taira şi îşi stabileşte curtea la Kamakura, instaurează un guvern militar şi ia titlul de *şogun* (1192), şef al guvernului cu putere efectivă asupra întregii țări, în timp ce împăratul rămâne la Heian, figură reprezentativă a tradiției şi a istoriei naționale. La moartea lui (1199) puterea trece la Hojo, care cu titlul de *shikken* (regenți ai *şogunului)* guvernează țara; două tentative mongole de invadare a arhipelagului (1274 şi 1281) sunt respinse de Hojo Tokimune (1251-1284) în timp ce spre sfârşitul sec. XIII marea feudalitate *(daimyo)* intensifică tentativele de a se sustrage puterii centrale. Împăratul Go-Daigo contestă în sfârşit puterea Hojo (1318-1339) şi cu sprijinul lui Ashikaga Takauji pune capăt dominației lor.

1333-1392
Perioada „curților din Nord şi din Sud". Ashikaga Takauji, nemulțumit de recompensele obținute de la Go-Daigo, reuneşte o coaliție de seniori feudali, cucereşte Kyoto (1336), îl înalță pe tronul imperial pe Komyo, obține titlul de *şogun* (1338); luptă între Ashikaga, protectori ai împăraților din nord (Kyoto) şi susținătorii liniei imperiale legitime.

1338-1573
Perioada şogunală Ashikaga, caracterizată de o creştere economică şi a schimburilor comerciale, care se alătură unei progresive anulări a capacității de guvernare a structurilor centrale: în perioada „Statelor combatante" (1482-1568) se ajunge la o completă anarhie, prin transformarea a numeroase feude în seniorii. Europenii reiau contactele cu Japonia: călătorii ale negustorilor portughezi (1542), apoi spanioli şi olandezi şi ale misionarilor (Sf. François Xavier, 1549).

1573-1852
Oda Nobunaga, *daimyo* din Owiri, îl destituie pe Ashikaga Yoshiaki şi inițiază reunificarea țării. Combate puterea temporală a bonzilor, favorizează creştinismul, stabileşte raporturi bune cu primii misionari.

1585-1598
Hideyoshi Toyotomi, asumând titlul de *kampaku* (maestru al palatului), luptă împotriva

1

2

3

4

5

1. Samurai din sec. XII. 2. Împăratul Mutsuhito. 3. Hiroşima după bombardamentul atomic din 1945. 4. Împăratul Hirohito cu generalul american Douglas MacArthur după cel de al doilea război mondial. 5. Linia de montaj a automobilelor Nissan.

daimyo; instituie o administraţie unitară, favorizează la început comerţul cu occidentalii, dar interzice apoi creştinismul (1587).

1600 Cu victoria de la Sekigahara, Tokugawa Ieyasu îi înfrânge pe disidenţii *daimyo* şi se impune ca *şogun* (1603).

1603-1616
Şogunat al lui Tokugawa Ieyasu, care pune bazele juridice şi administrative ale unităţii politice a ţării; şogunatul devine ereditar.

1603-1868
Perioada Tokugawa: mutarea capitalei politice la Edo (astăzi Tokyo); la Kyoto rămân împăratul şi curtea.

1637-1638
Revolta ţărănească a lui Shimabara, cu caracter religios şi social, încheiată cu exterminarea creştinilor şi interzicerea creştinismului.

1639 Şogunul Iemitsu (1623-1651) interzice străinilor intrarea în J. şi japonezilor să părăsească arhipelagul.

1853 O escadră navală comercială comandată de contraamiralul Perry se prezintă în faţa portului Uraga şi reclamă deschiderea ţării occidentalilor.

1854 Tratatul de la Kanagawa semnat de şogunul Iesada cu toată opoziţia *daimyo*: deschiderea porturilor Shimoda şi Hakodate pentru SUA. Tratate analoage vor fi semnate cu Marea Britanie, Rusia, Franţa şi Olanda.

1876-1868
Ultimul *şogun* Tokugawa Yoshinobu îşi predă funcţia şi puterile în mâinile împăratului Mutsuhito: şogunatul este definitiv abolit.

1868-1912
Perioada Meiji („guvernarea iluminată" după numele asumat de împăratul Mutsuhito): capitala este transferată la Tokyo; desfiinţarea vechilor provincii şi instituirea prefecturilor; anexarea insulelor Ryukyu; stimularea industrializării din partea guvernului; inaugurarea primei căi ferate între Tokyo şi Yokohama; introducerea serviciului militar şi a sistemului şcolar obligatoriu (1871-1872).

1869 *Daimyo* din Satsuma, Choshu, Tosa şi Hizen depun în mâinile împăratului propriile bunuri şi drepturi, iniţiind procesul de desfiinţare a sistemului feudal.

1877 Revolta lui Saigo Takamori şi a samurailor săi semnifică culmea opoziţiei feudale faţă de reforme.

1889 Transformarea Japoniei în monarhie constituţională.

1894-1895
Război chino-japonez: China cedează Formosa, insulele Pescadores şi recunoaşte independenţa Coreii. Revizuirea tratatelor cu occidentalii: eliminarea dreptului de extrateritorialitate şi a tarifelor preferenţiale.

1904-1905
Război ruso-japonez: J., prin victoriile de la Port Arthur, Mukden, Tsushima obţine partea sudică a Sahalinului şi protectoratul asupra Manciuriei şi Coreii (tratatul de la Portsmouth).

1910 Anexarea Coreii

1914 Aliniindu-se alături de puterile Antantei în primul război mondial, Japonia ocupă bazele germane din China.

1915 J. smulge Chinei cedarea Shantungului, închirierea pe 99 de ani a zonei Port Arthur, dreptul de investiţii şi explorări miniere î Mongolia şi Manciuria.

1919 Prin tratatul de la Versailles J. obţine insulele Caroline, Marshall, Mariane şi recunoaşterea propriilor poziţii în China.

1925 Tratat nipono-sovietic: japonezii părăsesc partea nordică a Sahalinului. Sovieticii recunosc tratatul de la Portsmouth. Introducerea votului universal masculin; limitarea libertăţii de cuvânt şi de asociere.

1926 Se urcă pe tron împăratul Hirohito.

1931 Ocuparea Manciuriei: întemeierea statului marionetă filojaponez Manchukuo.

1932-1936
Serie de atentate împotriva oamenilor politici şi a personalităţilor lumii economice, tentative de lovituri de stat militare: predominarea militarilor şi a ultranaţionaliştilor.

1933 J. se retrage din Societatea Naţiunilor.

1936 Adeziune la Pactul anticomintern.

1937 Începe războiul chino-japonez: ocuparea oraşelor Shanghai şi Nankin.

1939-1945
Blocada americană a exportului de materii prime în Japonia (1939). Încheierea pactului tripartit între Italia, Germania şi J. (IX.1940). Generalul ultranaţionalist Tojo Hideki îşi asumă şefia guvernului (X.1941): atacul preventiv al bazei SUA de la Pearl Harbor (7.XII) iniţiază ostilităţile cu SUA şi Marea Britanie. Înaintarea japoneză în Filipine şi în Indiile Olandeze (1942), cucerirea zonelor Hong Kong, Singapore, Guam, Wake; cucerirea Birmaniei, atac împotriva arhipelagului Bismarck, al Noii Guinee, al insulelor Solomon; victoriile SUA din Marea Coralilor şi de la Midway pun capăt înaintării

japoneze. Trupe americane debarcă (1943) în insulele Iwojima şi Okinawa. Preşedintele H. Truman decide bombardamentul atomic asupra oraşelor Hiroshima şi Nagasaki (6 şi 9.VIII.1945); URSS declară război Japoniei (8.VIII) şi invadează Manciuria şi Coreea; capitularea necondiţionată a J. (2.IX).

1945-1954
Guvernul de ocupaţie dirijat de generalul american D. MacArthur pregăteşte o nouă constituţie (1946) şi intervine profund în sectorul economic (desfiinţarea marilor grupuri monopoliste, *zaibatsu;* reforme agrare), mai înainte de a trece guvernarea japonezilor, cu o coaliţie liberal-democratică (1947-1954).

1950-1951
În timp ce războiul din Coreea relansează economia japoneză, tratatul de pace de la San Francisco (8.IX.1851), între puterile învingătoare şi J. pune capăt regimului de ocupaţie: Japonia pierde teritoriile obţinute după 1894; SUA îşi menţine bazele în J.

1954-1956
Guvernul lui Ichiro Hatoyama: dominaţia politică a conservatorilor; normalizarea relaţiilor diplomatice cu URSS, J. este admisă în ONU (1956).

1957-1960
Guvernul lui Kishi Nobusuke: politică filoamericană, deschidere către ţările Asiei.

1964-1972
Sub guvernul lui Eisaku Sato Japonia devi cea de a treia putere economică mondială.

1976-1978
Guvern al lui Takeo Fukuda: linie economică conservatoare; destindere cu URSS; semnarea unui tratat de prietenie cu China.

1986-1994
Sub *leadershipul* lui Nakasone, yenul atinge maxima sa cotaţie faţă de dolar. Cu succesorul Takeshita (1987) începe însă rapida decădere a Partidului Liberal-Democrat (PLD), târât în incredibilul număr de scandaluri financiare care îi implică pe reprezentanţii săi de frunte.

1989 Moare împăratul Hirohito, îi urmează fiul Akihito.

1994-1997
Primul guvern socialist din istoria Japoniei, condus de T. Murayama, cade din cauza unui scandal financiar (1996). Revenirea la putere a liberal-democraţilor cu R. Hashimoto, care lansează o politică de austeritate financiară pentru a readuce sub control un deficit al balanţei.

1998 Criza asiatică duce la recesiune; premierul K. Obuchi promovează o reformă a sistemului bancar.

Bibliografie: J. Halliday, *Storia del Giappone contemporaneo,* tr.it., Einaudi, Torino 1979; E.O. Reischauer, J.K.Fairbank, *Storia dell'Asia orientale,* tr.it., Einaudi, Torino 1974.

Jaruzelski, *Wojciech*, general şi om politic polonez (Hurow, Lublin, 1923). În 1981 devine prim-ministru şi secretar al PMUP. În faţa grevelor sindicatului liber „Solidaritatea" a proclamat (XII.1981) legea marţială, pentru a evita ca presiunile din partea URSS să se transforme într-o intervenţie armată, suspendând procesul de liberalizare, aflat în curs, până în 1983. Devine şeful statului în 1985. În 1989, împreună cu forţele de opoziţie, a promovat şi condus tratativele („masa rotundă") care au configurat tranziţia spre un nou sistem democratic în Polonia. După ce a fost ales preşedinte republicii (VII.1989-XII.1990) de către camerele reunite, el a continuat să conducă faza de început a acestui proces.

Jaurès, *Jean*, om politic francez (Castres, Tarn, 1859-Paris 1914). Republican, s-a apropiat de marxism fără a-i tolera trăsăturile totalitare (dictatura proletariatului, colectivismul de stat). Deşi ar fi fost favorabil, mai degrabă, acordului între socialişti şi forţele progresiste, a acceptat hotărârile Internaţionalei a II-a (1904) împotriva colaborării cu guvernele burgheze. A acţionat în favoarea unirii între toate forţele socialismului francez în SFIO (1905). Vederile sale anticolonialiste, unite cu eforturile depuse pentru o conciliere franco-germană, l-au făcut subiectul unei violente campanii de presă naţionalistă, încheiată cu asasinarea sa la începutul primului război mondial. Este autorul unei importante lucrări, *Istoria socialistă a revoluţiei franceze* (1901-1908).

Jdanov, *Andrei Aleksandrovici*, om politic sovietic (Tver 1896-Moscova 1948). Membru al Biroului Politic al PCUS din 1939, a devenit cel mai fidel colaborator al lui Stalin, sfătuindu-l în privinţa politicii externe şi impunând o linie de un rigid ortodoxism ideologic (*jdanovism*), în numele „culturii socialiste", în toate sectoarele producţiei artistice şi ale cercetării ştiinţifice şi filosofice.

Jedin, *Hubert*, istoric german (Grossbriensen, Silezia, 1900-Bonn 1980). Autor al unor studii de pionierat asupra Reformei catolice şi a Conciliului din Trento. În concepţia sa, istoria Bisericii trebuia înţeleasă ca istorie a salvării. A fost expert al Conciliului II Vatican şi a coordonat *Istoria Bisericii*, o lucrare fundamentală, în mai multe volume.

Jefferson, *Thomas*, om politic american (Shadwell, Virginia, 1743-Monticello, Virginia, 1826). Fiul unui bogat proprietar de pământuri, deputat de Virginia în Congresul de la Philadelphia, a fost unul dintre redactorii Declarației de independență din iulie 1776. Guvernator în Virginia (1779-1781) și ambasador în Franța (1785-1789). Fiind secretar de stat, împreună cu Washington (1790-1793), el s-a opus cu curaj tezelor Partidului Federalist (v.) al lui A. Hamilton și J. Adams. Este întemeietorul partidului antifederalist (republican). La prezidențialele din 1796 a fost învins la limită de către Adams, dar devine vicepreședinte (1797-1801). Câștigă următoarele alegeri și astfel el a fost al treilea președinte al SUA (1801-1809). A fost un susținător convins al raportului direct dintre proprietatea funciară și libertate, motiv pentru care a fost de acord cu extinderea teritorială a SUA: a cumpărat Louisiana de la Franța (1803) și a încurajat expedițiile pentru cucerirea Vestului. În timpul războiului dintre Napoleon și Marea Britanie a realizat un plan pentru schimburi economice, care a dat primul impuls dezvoltării economiei naționale (1807-1812). A refuzat al treilea mandat prezidențial în 1808.

Jemolo, *Arturo Carlo*, jurist și istoric italian (Roma 1891-1981). A fost preocupat de istoria religiei și a ideilor, făcând studii asupra jansenismului italian (*Jansenismul în Italia*,1928). De asemenea s-a aplecat și asupra raportului dintre stat și Biserică de-a lungul timpului. (*Biserica și Statul în Italia ultimilor 100 de ani*, 1948). Din această lucrare, care pune în valoare separatismul cavourian, transpare opțiunea catolică și liberală.

Jenner, *Edward*, medic englez (Berkeley, 1749-1823). A fost medic de circumscripție la țară. Bazându-se pe observațiile făcute de-a lungul carierei, a experimentat prima vaccinare antivariolică (1796) și obținând rezultatul scontat a răspândit principiul în întreaga Europă. Astfel el a pus bazele imunologiei moderne.

jeunesse doreé, expresie (fr. „tinerețe de aur") care denumea în timpul Revoluției franceze detașamentele de tineri monarhiști. Sub Directorat, ei îi urmăreau pe iacobini și pe revoluționarii sanculoți. Le plăcea să fie excentrici în îmbrăcăminte și aceasta îi caracteriza (din această cauză erau numiți „incredibili", „moscardini", „minunați").

Jiang Zemin, om politic chinez (1926). Apropiat al lui Deng Xiaoping, secretar al PCC din 1989. Este un susținător al liniei de conservatorism politic și modernizare economică în cadrul noului drum al Chinei. Este ales în 1993 președintele republicii.

jihad (gihad), în mod general tradus ca „război sfânt", termenul arab semnifică mai curând „efort", „tensiune" și indică înainte de orice lupta individului împotriva propriilor impulsuri și tentații ale răului (marele j. sau „j. împotriva nouă înșine"), apoi lupta pentru apărarea Islamului și pentru răspândirea sa între necredincioși (micul j. sau „j. spadei"). J. nu poate deci să fie proclamat împotriva altor musulmani, în afară de apostați, dar este de multe ori invocat împotriva europenilor, mai ales, în perioada colonială. Astăzi este utilizat în scopuri politice ca instrument de propagandă sau de consens de diverse regimuri islamice.

Jimmu Tenno (sec. VII î.Hr.), împărat japonez legendar. Conform tradiției, era descendent al lui Ama-Terasu, zeița soarelui. Se spune că pornind din statul Yamato, în 660, el ar fi reușit să supună întreaga țară, dând astfel naștere dinastiei imperiale japoneze.

Jinnah, *Mohamad Ali*, numit *Qaid-Azam* (mare maestru), om de stat pakistanez (Karachi 1876-1948). Conducătorul Congresului Național Indian, el devine în 1916 președintele Ligii musulmane, diferențiindu-și tot mai mult politica de cea a lui Gandhi și Nehru. În timpul anilor '30 el susține necesitatea separării de India și creării unui nou stat independent. Numele pe care l-a propus a fost Pakistan. După independența Indiei și crearea Pakistanului (1947), el devine guvernator general.

Jivkov, *Teodor Kristov*, om politic bulgar (Pravet, Botevgrad, 1911-1998). Muncitor tipograf, din 1954 secretar al partidului comunist, prim-ministru (1962-1971), președinte al Consiliului de Stat (1971-1989), a făcut din Bulgaria cel mai credincios aliat al URSS. A încercat până în ultima clipă să împiedice o evoluție reformistă a sistemului, dar a fost, în cele din urmă, nevoit să demisioneze (10.XI.1989).

João I cel Mare (Lisabona 1357-1433), rege al Portugaliei (1385-1433). Fiu nelegitim al lui Pedro I, s-a impus asupra pretendentului la tron Juan I de Castilia (1385), a smuls Ceuta arabilor (1415) și a favorizat explorările geografice organizate de fiul său Henric Navigatorul.

João II Perfectul (Lisabona 1455-Alvor 1495), rege al Portugaliei (1481-1495). Fiu al lui Alfons (Afonso) V, a limitat privilegiile aristocrației, sprijinindu-se pe popor și pe Cortesuri. A dat un puternic impuls explorărilor geografice către Africa și în 1494 a semnat cu Spania tratatul de la Tordesillas pentru a delimita sferele de influență coloniale în America.

João IV cel Norocos (Villaviciosa 1604-Lisabona 1656), rege al Portugaliei (1641-1656). Fiu al lui Teodor de Bragança și străbunul omonimei dinastii. În fruntea revoluției împotriva dominației spaniole, a fost proclamat rege de către Cortesuri și a condus războiul de independență, alungând în același timp pe olandezi din Brazilia și din Angola.

João VI Clementul (Lisabona 1769-1826), rege al Portugaliei (1816-1826). Aliat al Angliei, în momentul ocupației napoleoniene a Portugaliei s-a transferat cu curtea în Brazilia (1807). Reîntors în patrie în 1822, la

început a recunoscut regimul constituţional proclamat de Cortesuri, apoi l-a abolit. În 1825 a pierdut Brazilia, proclamată regat independent de către fiul său, Pedro.

jocului cu mingea, jurământul din Sala, angajament solemn asumat, la începuturile revoluţiei franceze de deputaţii din Starea a Treia, constituiţi în Adunarea Constituantă la Versailles în sala jocului cu mingea, în franceză *Jeu de paume* (20.VI.1789): „să nu se separe şi să se întrunească oricând o vor cere împrejurările până când va fi stabilită constituţia regatului şi aşezată de baze solide"

Jodl, *Alfred*, general german (Würzburg 1890-Nürnberg 1946). Comandant al Biroului Operaţional al armatei germane în timpul celui de doilea război mondial (1939-1944). A fost judecat la Nürnberg drept criminal de război şi executat.

Joffre, *Joseph*, mareşal francez (Rivesaltes 1852-Paris 1931). Şeful Statului Major General (1911-1916). La începutul primului război mondial el i-a oprit pe germani pe Marna (1914), dar a fost înlocuit de R.-G. Nivelle după înfrângerea ofensivei franceze de pe Somme (1916).

John Fisher, sfânt, cardinal englez (Beverly 1469-Londra 1533). Episcop de Rochester (1504), a fost exponentul mişcării de reformă catolică şi a polemizat cu Luther. S-a opus lui Henric VIII atât în chestiunea divorţului de Caterina de Aragòn cât şi asupra supremaţiei regelui asupra Bisericii Angliei. Din aceste motive a fost condamnat la moarte şi executat la puţin timp după numirea sa în demnitatea de cardinal.

Johnson, *Lyndon Baines*, om politic american (Gillespie County, Texas-1908, San Antonio, Texas, 1973). Din 1953 a fost la conducerea grupului democrat din Senat. Devenit vicepreşedintele lui J.F. Kennedy (1960), după asasinarea acestuia (22.XI.1963) îi urmează la conducerea statului. La alegerile din 1964, candidat împotriva republicanului B. Goldwater, este reales în funcţia de preşedinte. Astfel el a putut să-şi continue lupta pentru afirmarea egalităţii juridice şi integrării afro-americanilor (legea drepturilor civile, 1964), aplicând măsuri sociale (legea sărăciei, 1964). În războiul din Vietnam a dus la angajare maximă armata americană (*escalation*), folosindu-se de strategia covorului de bombe asupra Hanoiului. Dar lumea începuse să se opună războiului. La Tet, ofensiva Vietcong a dus la criza provizorie a dispozitivului american. În urma sporirii criticilor aduse şi a creşterii opoziţiei în faţa războiului, el începe dialogurile de pace de la Paris (1968) şi renunţă să-şi depună candidatura la alegerile din acel an.

José I (Lisabona 1714-1777), rege al Portugaliei (1750-1777). Fiu al lui João V, a încredinţat conducerea politică şi economică a Portugaliei marchizului de Pombal, care a aplicat directivele despotismului iluminat, a limitat puterea nobiliară şi i-a expulzat pe iezuiţi (1759). În timpul domniei sale, Lisabona a fost aproape distrusă de un violent cutremur (1755).

Joséphine (Marie-Josèphe-Rose Tascher de La Pagerie), împărăteasă a francezilor (Martinica 1763-Malmaison 1814). S-a căsătorit cu vicontele de Beauharnais (1779), de la care a avut doi copii (Eugène şi Hortense). Rămasă văduvă, s-a recăsătorit cu generalul Napoleon Bonaparte (1796), care, devenind împărat şi neavând de la ea un moştenitor, a repudiat-o (1809).

Jospin, *Lionel*, om politic francez (Mendon 1937). Conducătorul Partidului Socialist din 1971, a devenit prim secretar în 1981-1988. A fost ministrul educaţiei (1988-1992). Este învins în alegerile prezidenţiale din 1995 de gaullistul Chirac şi rămâne la conducerea partidului. În alegerile anticipate din 1997 a avut o victorie netă, obţinând funcţia de prim-ministru.

Juan Carlos de Bourbon (Roma 1938), rege al Spaniei (1975). Fiul lui don Juan de Bourbon, a fost ales de generalul F. Franco ca succesor şi rege desemnat. Şi-a asumat funcţia în 1975 şi s-a arătat un susţinător convins al democraţiei, spre care a asigurat o tranziţie ordonată.

Juan de Austria, principe spaniol (Regensburg 1545-Bouges 1578). Fiu natural al lui Carol V, a obţinut comanda flotei mediterane a Spaniei (1568), a reprimat revolta *moriscos* (1569), a comandat flota Ligii sfinte victorioasă la Lepanto (1571) şi a ocupat provizoriu Tunis şi Goletta (1573). În 1576 Filip II l-a numit guvernator al Ţărilor de Jos aflate în revoltă.

Juárez, *Benito*, om politic mexican (San Pablo Guelatao 1806-Mexico City 1872). Reformist şi anticlerical de origine indiană, a fost preşedintele republicii între 1858-1864. În faţa unei grave crize economice, el a reuşit să găsească posibilitatea unui acord cu Marea Britanie şi Spania pentru suspendarea plăţii datoriilor externe. Franţa, însă, s-a menţinut intransigentă şi pentru rezolvarea problemei a trimis un corp de expediţie care să impună imperiul lui Maximilian de Hasburg. J., în fruntea luptătorilor săi de gherilă, a reuşit să-l înfrângă pe împărat în 1867. A fost reales preşedinte şi a redus privilegiile ecleziastice şi ale capilor armatei, diminuând drastic şi cheltuielile militare.

jubileu, la evreii antici, anul sabatic celebrat la fiecare cincizeci de ani în timpul căruia nu se cultiva solul, se iertau datoriile, se eliberau sclavii şi se restituiau pământurile vândute de proprietari evrei. Prin analogie, la creştini termenul a indicat o perioadă de reînnoire şi eliberare, în special după ce a fost aşa denumit anul marii indulgenţe deschis la 22.II.1300 de către papa Bonifaciu VIII, care aducând la Roma enorme mase de credincioşi a afirmat puterea şi universalitatea papalităţii. De atunci, cu un ritm secular (apoi la 25 de ani) Biserica indică „anii sfinţi" sau jubileele.

judecata lui Dumnezeu, v. *ordalia*

Jukov, *Ghiorghi Konstantinovici*, mareşal sovietic (Strelkova 1896-Moscova 1974). Şef de Sstat Major când a început al doilea război mondial, a fost unul dintre generalii sovietici străluciţi şi principalul colaborator al lui Stalin: a organizat apărarea Moscovei şi a Leningradului (1941) şi a câştigat bătălia de la Stalingrad (1942-1943); aflat la comanda frontului bielorus, a participat la ofensiva finală împotriva Germaniei şi a ocupat Berlinul (1945). Marginalizat de Stalin pentru popularitatea sa, după moartea acestuia a garantat sprijin lui Hruşciov din partea armatei, împotriva lui Beria şi a „grupului antipartinic": ministru al apărării în 1955, a fost schimbat în 1957, ca adept al „cultului personalităţii"

Junii turci, partid politic turc întemeiat în 1868 de către Midhat Paşa cu scopul de a reînnoi din temelii Imperiul otoman şi de a-i restitui deplina independenţă faţă de puterile occidentale. Sprijiniţi de armată J. t. l-au îndepărtat pe sultanul Abdul-Hamid II (pe care totuşi colaboraseră ca să-l pună pe tron) şi l-au înlocuit cu fratele său Mahomed V (1908). Susţinători ai unui rigid centralism al statului opresor al minorităţilor naţionale, au dus o politică externă de exagerat naţionalism, care a dus la intervenţia în primul război mondial alături de Imperiile Centrale (1914).

Junker, termen care în germană a desemnat la început pe fiii cadeţi ai familiilor nobile care alegeau cariera militară. Începând cu sec. XIX termenul a definit pe marii proprietari de pământuri din Prusia, baza partidului naţionalist şi conservator.

jurisdicţionalism, doctrină politică care afirmă superioritatea statului asupra Bisericii în ceea ce priveşte numirea autorităţilor ecleziastice şi dispoziţiilor relative la bunurile ecleziastice. J. s-a dezvoltat în sec. XVIII în baza principiului că între datoriile suveranului intra şi grija pentru calitatea credinţei, a cultului şi a organizării Bisericii. A întărit tendinţa de a forma Biserici naţionale, ajungând la forma sa cea mai coerentă în Imperiul habsburgic sub Iosif II (v. iosefinism).

jurnalism, primele jurnale au apărut în sec. XVII; periodicitatea lor era determinată de sosirea în oraş a curierilor şi se prezentau ca o lungă şi dezordonată listă de ştiri. Între primele titluri au fost în Germania „Avisa-Relation oder Zeitung" (1609), în Anglia „The Weekly newes" (1626), în Franţa „Gazette", apărută în 1631 sub impulsul lui Richelieu. În Italia primele gazete au apărut la Veneţia, Florenţa, Roma şi Genova la jumătatea secolului. Celebră a fost „I successi del mondo" al lui A. Socini (Torino, 1645). Între primele cotidiene au fost în Germania „Leipziger Zeitung" (1660) şi „Daily Courant" (1702) în Anglia. În sec. XVIII au început să apară în ziare editoriale politice şi povestiri foileton. Câteva titluri au avut o faimă internaţională, ca „Spectator", fondat la Londra în 1711 de J. Addison şi R. Steele, care a inspirat în Italia „L'osservatore veneto" (1761) al lui C. Gozzi, „Frusta letteraria" (1863) al lui G. Baretti şi „Il Caffè" (1764) al fratilor Verri. Spre sfârşitul sec. XVIII au apărut şi în Italia săptămânale care apoi s-au transformat în cotidiene, ca „Gazzetta di Parma" (1735), „La Gazzetta di Venezia" (1787), „Gazzetta Piemontese" (1797). Primul jurnal din SUA a fost „Boston News-Letter" (1704), în timp ce primul cotidian a ieşit la Philadelphia, „Pennsylvania Packet and General Advertiser" (1784). În 1785 a fost fondat „London Daily Universal Register" care în 1788 şi-a schimbat numele în „The Times"

■ *Între revoluţie şi restauraţie.* J. a avut un rol considerat în epoca revoluţiei americane şi a celei franceze, sub formă de periodice, *pamphlets, cahiers*. În Franţa, din iulie 1789 până în august 1792 au apărut nu mai puţin de 1400 periodice de cele mai diverse orientări politice. Jurnalele cu caracter literar şi, unde era posibil, politic, au fost importante în prima jumătate a sec. XIX în Italia pentru a întreţine efortul de reînnoire (de la „Il Conciliatore" la „Risorgimento" al lui Cavour). Aceasta nu înseamnă că verificările guvernamentale (cel mai adesea însumate şi delegate cenzurii ecleziastice) nu erau aspre: cucerirea dreptului de libertate a presei a înaintat greu în diferitele ţări în tot sec. XIX. În această perioadă au fost introduse noutăţi tehnice relevante: telegraful Morse (1844) şi rotativa (1846). Au apărut şi primele agenţii de presă, Garnier, apoi Havas în Franţa (1811), Harbor News Association (1848) apoi Associated Press în SUA (1848), Wolff în Germania (1849), Reuter în Marea Britanie (1852) şi Stefani în Piemont (1853). Au urmat în sec. XX United Press (1907) şi sovietica TASS (1918).

■ *Originile jurnalismului contemporan.* În a doua jumătate a sec. XIX s-a deschis marea perioadă a j., prin apariţia unor titluri de orice gen: cotidiene, periodice diverse, reviste literare şi ştiinţifice, primele săptămânale pentru familii sau pentru femei. Cotidienele şi-au schimbat în mod substanţial aspectul, graţie adoptării de patru sau chiar de şase pagini, difuzării „romanelor foileton" publicate periodic şi scrise chiar de scriitori faimoşi, mai marii atenţii acordate ştirilor din străinătate, prezenţei regulată a publicităţii. În această perioadă au apărut cele mai mari ziare italiene, dintre care multe existente şi astăzi (1859: „La Nazione", 1876: „Corriere della Sera", 1878: „Il Messaggero"; 1894: „La Stampa" etc.). Spre sfârşitul secolului s-au accentuat şi j. „militant", legat de dezvoltarea partidelor şi a mişcărilor politice de masă, începând cu cel socialist (1896: „Avanti", 1901: „Il Lavoro"). La începutul

sec. XX jurnalele s-au îmbogăţit cu fotografii, şi-au ameliorat literele de tipar, au utilizat noi mijloace tehnice pentru transmiterea la distanţă, ca telegraful fără fir, telefonul şi radio. S-a consolidat profesiunea de trimis special sau de corespondent de război, în timp ce în cotidiene a fost introdusă „pagina treia", dedicată culturii.
■ *Jurnalismul actual.* Între cele două războaie mondiale regiunile totalitare au supus unui riguros control j. de orice gen, fie prin măsuri de cenzură preventivă, sechestru sau interzicere forţată, fie printr-o politică de control a proprietăţii. În cursul anilor '20, a fost în felul acesta înfăptuită fascizarea presei italiene. În U.R.S.S. s-au impus „Pravda", din 1917 organ oficial al PCUS şi „Izvestia", organ al prezidiului Sovietului Suprem. Procese analoage au avut loc în Germania nazistă. În statele democratice, mai înainte şi după 1945, s-a asistat în schimb la o treptată concentrare a ziarelor în mari grupuri editoriale (de ex.: Springer în Germania, Hersant în Franţa, Hearst în SUA etc.), căreia i-a urmat introducerea de norme legislative pentru a stăpâni fenomenul. După cel de-al doilea război mondial şi în Italia s-a bucurat de un mare succes formula săptămânalului ilustrat care avusese ilustre precedente cu: „L'Illustrazione italiana" (1873) şi „La Domenica del Corriere" (1899); s-au adăugat alte originale titluri de un foarte mare tiraj, între care „Oggi", „Gente", „Famiglia Cristiana", în afara unor săptămânale specific politice ca „Panorama" şi „L'Espresso" Enorma dezvoltare a avut-o şi j. specializat în sport (pe primul loc „Gazzetta dello sport"), dar şi ştiinţifice, de tineret etc. Radioul şi televiziunea au introdus mari mutaţii în j. în timp, hârtia tipărită a fost supusă unor ulterioare procese de inovare, ca acela al teletransmisiunii, care permite ziarelor naţionale să aibă şi diverse pagini locale. În ultimii ani difuzarea informaticii şi utilizarea reţelei INTERNET (v.), au inaugurat o nouă fază în istoria j.

Bibliografie: AA.VV., *Storia della stampa italiana,* a cura di V. Castronovo şi N. Tranfaglia, Laterza, Roma-Bari, 1976-80, 5 vol.; V. Castronovo, *La stampa italiana dall'Unità al fascismo,* Laterza, Roma-Bari 1970.

Vezi şi: Antologia, L'; Avanti!; Caffè, Il; Civiltà Cattolica, La; Corriere della Sera; Critica sociale; Economist, The; Famiglia Cristiana; Figaro; le; Financial Times; Gazzetta del Popolo, La; Giornale, Il; Giornale d'Italia, Il; Giorno, Il; Idea Nazionale, L'; Illustrazione Italiana, L'; Izvestia; Life; Manifesto, Il; mass media; Messaggerro, Il; Monde, Le; Mondo, Il; Nazione, La; Ordine Nuovo, L'; Osservatore Cattolico; Osservatore Romano; Plebe, La; Politecnico, Il; Popolo, Il; Popolo d'Italia, Il; Pravda, Prensa, La; Primato, Il; Rassegna Nazionale, La; Regno, Il; Rinascita; Risorgimento, Il; Secolo, Il; Stampa, La; Times, The; Tribuna, La; Unità, L'; Voce, La.

justiţialism, v. peronism.

justiţie,
istoriceşte conceptul de j. este asociat cu acela de sistem judiciar, adică cu totalitatea instituţiilor care sunt stabilite pentru garantarea respectării normelor juridice emise de autorităţile constituite (v. drept).
■ *Jurisdicţia romană.* În epoca republicană *iurisdictio* însemna puterea lui *ius dicere* (a expune dreptul), adică a stabili care normă juridică să fie aplicată respectivului caz; ea a fost atribuită, începând cu 367 î.Hr., pretorului urban. Elementul esenţial al j. romane a fost procesul civil, care a văzut diviziunea funcţiilor între un magistrat (organ al statului, care proceda la instruirea cauzei după drept) şi un judecător ales de către părţi (care, practic, rezolva controversa). Pentru delictele împotriva persoanelor, de la afirmarea absolută a *patria potestas* (dreptul de viaţă şi de moarte al tatălui asupra componenţilor familiei) s-a trecut progresiv la prelucrarea de către puterea publică a dreptului de a pedepsi încălcările legii. În epoca imperială suprema funcţie jurisdicţională aparţinea împăratului, care o exercita prin prefecţi şi *procuratores Caesaris.*
■ *Justiţia medievală.* La căderea Imperiului roman, în regatele barbare s-au afirmat sisteme juridice în care au convieţuit norme scrise, valide pentru descendenţii cetăţenilor romani, şi norme dictate de rege în adunare, valide pentru populaţiile germanice. La vârf s-a format de regulă un tribunal regal *(curia regis),* în timp ce tribunale de drept comun (*mallum*), prezidate de cele mai multe ori de duci, garantau administrarea locală a justiţiei. O importanţă deosebită a avut-o instituţia carolingiană *missi dominici* (802, v.), funcţionari trimişi de rege cu autoritate judiciară. Cu afirmarea aparatului feudal s-a înrădăcinat ideea că posesiunii funciare îi corespunde dreptul de a exercita justiţia (j. funciară): titulari ai acestui drept au devenit deci seniorii feudali. Respectând principiul prin care fiecare trebuia să fie judecat de cei egali cu el, o „Curte a baronilor" judeca pe nobili şi o „Curte consuetudinară" pe laicii nenobili, în timp ce membrii clerului erau judecaţi de tribunalele ecleziastice chiar şi pentru delictele comune. Procedura judiciară era orală şi în general nu se admitea apelul împotriva sentinţei. Comunele considerau esenţial pentru libertatea cetăţenească dreptul de a judeca (exercitat de magistraturi diverse, de la *prévôt* la asesor), în dauna puterilor jurisdicţionale ale împăratului.
■ *Unificarea justiţiei.* În sec. XIV, corespunzător cu dezvoltarea principatelor mereu mai puternice şi

extinse, a început unificarea pluralităţii de forme judiciare. Pârghia acestei opere de reformă a fost parlamentul (v.): de la simpla sesiune a unei *curia regis* care dezbătea procesele judiciare, a devenit progresiv corp jurisdicţional permanent. A rămas totuşi foarte prezentă jurisdicţia personală a regelui, în forma de pronunţări personale (*lettres de cachet*), de rezolvare a conflictelor de competenţă între diverse organe judecătoreşti şi de preluare a unor procese speciale. În caz de divergenţă cu parlamentul, suveranul putea să pretindă înregistrarea autoritară a unui propriu act, ducându-se personal în faţa parlamentului *(lit de justice)*.

■ *Separarea puterilor şi constituţionalismul.* Rod al elaborării teoretice iluministe a sec.XVIII a fost afirmarea doctrinei separării puterilor (v.), care a comportat reducerea drastică a ingerinţei regelui (care rămânea şeful executivului), în câmpul judiciar şi evoluţia în sens exclusiv legislativ a parlamentului. La rândul său, puterea judiciară a pierdut cele mai relevante atribuţii politice deţinute până atunci şi a fost lipsită de puterile discreţionare, aflându-se redusă la o funcţie pur şi simplu aplicativă a legilor în vigoare. Dincolo de aceasta, Revoluţia franceză a pus bazele sistemelor judiciare moderne, declarând egalitatea tuturor cetăţenilor în faţa legii (adică dreptul de a fi judecaţi de un unic tribunal făcând abstracţie de clasa de apartenenţă) şi dreptul fiecărui de a fi judecat numai în virtutea normelor precedent emise. Pe această bază constituţionalismul sec. XVIII-XIX a trasat un sistem judiciar finalizat cu posibilitatea de a se adresa uşor j. admi istrate de tribunale locale şi cu posibilitatea de a recurge în apel la grade mai înalte de jurisdicţie (de obicei conexate cu diversele nivele de circumscriere teritorială). Instituirea curţilor superioare a luat în considerare verificarea respectului formelor şi criteriilor interpretative ale legii în tribunale (curţi de casaţie) sau controlul corespondenţei normelor cu preceptele fundamentale ale constituţiei (curţi constituţionale). Dezvoltarea complexelor normative în ţările care se legau de sistemul dreptului roman s-a bazat pe elaborarea de coduri, în timp ce în lumea anglo-saxonă administraţia justiţiei a continuat pe temeiul lui *common law* (v.), care acorda poziţia centrală jurisprudenţei precedente ca normă de bază a dreptului.

Bibliografie: G. Del Vecchio, *La giustizia*, Studium, Bologna 1924; J. Rawls, *Una teoria della giustizia*, tr.it., Feltrinelli, Milano 1982.

Vezi şi: cod, common law; constituţie; drept; magistrat; parlament; separarea puterilor; stat.

Justiţie şi libertate (Giustizia e Libertà), mişcare politică liberală-socialistă întemeiată la Paris în 1929 de către C. Rosselli (care i-a fost principalul animator), E. Lussu, A. Tarchiani, R. Bauer, E. Rossi cu obiectivul de a promova în Italia, în clandestinitate, o acţiune de opoziţie faţă de regimul fascist pe baze revoluţionare. Intens critică faţă de formaţiunile politice prefasciste, în 1934 s-a rupt din Concentrarea Antifascistă, care regrupa partidele antifasciste, exceptând PCI şi Partidul Popular. În 1942 a contribuit la fundarea Partidului Acţiunii, care, în timpul Rezistenţei a dat numele de J. şi L. propriilor formaţii de partizani.

Jütland, bătălia de la, desfăşurată în timpul primului război mondial (31.V.-1.VI.1916) de flota germană care a pornit lupta împotriva celei britanice amplasate în Marea Nordului. Pierderile au fost foarte mari pentru ambele armate, iar rezultatul a rămas incert. Cu toate acestea flota germană nu a mai părăsit porturile din Marea Baltică.

K

Kádár, *János*, om politic ungar (Salgótarján 1912-Budapesta 1989). Comunist, ministru de interne şi şef al poliţiei (1948-1951), a fost închis sub acuzaţia de susţinător al ideilor lui Tito (1951-1953). În timpul revoltei antisovietice din 1956 s-a aliniat cu Moscova şi astfel a revenit în ierarhia politică în calitate de secretar al Partidului Comunist Ungar (1956-1988) şi şef al guvernului (1956-1958 şi 1960-1965). În cursul anilor '70 a promovat o reformă a sistemului economic planificat care a adus aşa numitul „miracol ungar"

Kaiser, (germ.: împărat), apelativ, derivat din vechea pronunţie a latinului Caesar (pr. Kaesar), referitor la împăratul Germaniei.

Kalinin, *Mihail Ivanovici*, om politic sovietic (Verchniaia Troiţa, Tver, 1875-Moscova 1946). Muncitor din Sankt Petersburg, bolşevic, a participat la revoluţiile din 1905 şi 1917. A fost unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Stalin, din 1938 devenind preşedintele prezidiului Sovietului Suprem (şeful statului).

Kalmar, Uniunea de la, parafată la 20.VII.1397 la iniţiativa Margaretei de Danemarca, a hotărât unirea regatelor Danamarcei, Norvegiei şi Suediei sub Erik de Pomerania. Supremaţia Danemarcei asupra celorlalte două regate a stârnit neînţelegeri. Suedezii au pornit o revoltă condusă de G. Vasa care a desfiinţat Uniunea (1523).

Kamakura, perioada, etapă din istoria japoneză (1185-1333). Yoritomo, capul familiei Minamoto, o dată cu victoria asupra clanului războinic rival Taira (1185), obţine de la Tenno (împărat cu autoritate formală) noua însărcinare de şogun (generalisim), şi cu ea puterea efectivă de a guverna, anterior încredinţată familiei Fujiwara. Pentru a sublinia propria autonomie în faţa curţii imperiale din Kyoto, Yoritomo a organizat sediul şogunatului în oraşul Kamakura, lângă Tokyo. În 1219 familia Hojo a detronat familia Minamoto, menţinând, însă la Kamakura sediul şogunatului, devenit titlu ereditar.

Kamenev, pseudonim al lui *Lev Borisovici Rosenfeld*, om politic sovietic (Moscova 1883-1936). Preşedinte al consiliului economic al Sovietului de la Moscova (1918-1926) şi vicepreşedinte al guvernului, după moartea lui Lenin s-a apropiat de poziţia lui Troţki şi Zinoviev, dar în 1927 a fost constrâns de Stalin să-şi facă autocritica. Exclus din partid în 1932, a fost una din victimele stalinismului în anul 1936.

kamikaze, departament al aviaţiei japoneze compus din piloţi sinucigaşi care, în ultima fază (1944-1945) a celui de-al doilea război mondial, se aruncau împotriva navelor americane cu avioanele pline de încărcătură explozivă. Cuvântul japonez (însemnând vânt divin), în tradiţia niponă indica furtunile care în 1274 şi în 1281 au scufundat flota mongolă trimisă împotriva Japoniei.

Kampuchéa, v. Cambodgia

Kanem-Bornu, unul din cele mai întinse şi importante imperii ale Africii medievale. În jurul sec. VIII, în regiunea Ciadului apare regatul Kanem format din întâlnirea nomazilor tuaregi cu populaţia neagră sudaneză din neamul tubu. Islamizat în jurul lui 1085 sub domnia lui Umé, apogeul dezvoltării sale l-a cunoscut sub Dunama Dibalami (1220-1259), influenţând toată zona sud-sahariană între Nil şi Niger şi de la Fezzan la actualul Camerun. Din cauza descompunerii progresive a regatului, sultanii s-au refugiat în zona occidentală, dând naştere regatului Bornu. Acesta a asimilat Kanemul (sec. XVI) şi a perpetuat dinastia Khanuri, până în sec. XIX. K-B. era o monarhie descentralizată, cu un sultan (*mais*), adulat ca un zeu şi o structură de funcţionari specializaţi. Controlul teritoriului se baza pe puternice deprinderi militare şi un sistem minuţios de impozite fiscale. O parte importantă din bogăţie provenea din comerţul cu sclavi.

K'ang-hsi (Pekin cca. 1654-1722), împărat al Chinei (1662-1722), al doilea din dinastia manciuriană. Sub conducerea lui, imperiul chinez a cunoscut cea mai mare expansiune (cucerirea Formosei, 1683, şi a Mongoliei de nord, 1691) blocând expansiunea rusă în Manciuria (1685-1689). Monarh luminat şi tolerant, şi-a dat seama că pri ɪindu-i pe iezuiţi (1692) şi făcându-i chiar consilieri politici şi militari, influenţa europeană va putea să pătrundă în China.

Kantorowicz, *Ernest Hartwig*, istoric german (Poznań 1895-Princeton 1963) În cartea sa *Frederic II împăratul* (2 vol., 1927-1931) a transpus propriile convingeri romantice, tinzând să exalte rolul eroilor naţionali. O dată cu ascensiunea nazismului, s-a refugiat în SUA, unde a predat la Berkeley şi la Princeton. S-a dedicat studiului formelor de sacralitate politică şi de ceremonial al puterii (*Cele două corpuri ale regelui*, 1957).

Karadzić, Radovan, lider politic sârbo-bosniac (Pale 1945). Dacă Partidului Democrat Sârb a ajuns să facă parte din guvernul condus de musulmanul A. Izetbegović, meritul i se datorează lui K, care de altfel l-a şi fondat în 1990. Cu toate acestea s-a ridicat împotriva declaraţiei de independenţă a Bosniei faţă de federaţia iugoslavă şi a proclamat crearea unei Republici sârbo-bosniace (autointitulându-se preşedintele ei). Toate acestea au dus la izbucnirea unui sângeros război civil. A fost acuzat de crime împotriva umanităţii de către Tribunalul de la Haga, pentru elaborarea şi conducerea operaţiunii de „purificare etnică" în timpul conflictului. În 1996 s-a retras formal din viaţa politică, chiar dacă a rămas printre figurile cele mai influente ale Republicii sârbo-bosniace, recunoscută de acordurile de pace de la Dayton (v.) din 1995.

Karagjeorgjević, dinastie sârbă fondată de *Gjorgie Petrović*, numit *Karagjeorgje* (Visevać 1762-Radovanje 1817), care situându-se în fruntea luptei sârbe împotriva turcilor (1804) a fost recunoscut principe ereditar al Serbiei (1808). A fost asasinat de Miloš Obrenović, care a urcat pe tron. După căderea asasinului tatălui său, *Alexandru* (Topola 1806-Timişoara 1885), fiul lui Gjorgie, a devenit principe al Serbiei (1842), dar a fost la rândul său răsturnat (1858). După moartea ultimului Obrenović, puterea a fost preluată de fiul lui Alexandru, *Petru I*, care a urcat pe tronul Serbiei (1903-1921). I-a urmat fiul său *Alexandru I* (1921-1934), şi după asasinarea acestuia, nepotul *Petru II* (1934-1941), sub regenţa unchiului său *Pavel*, care, din cauza politicii sale filogermane a fost constrâns de armată să părăsească efectiv guvernul lui Petru II, dând astfel motiv nazistofasciştilor să invadeze Iugoslavia. Prin proclamarea Republicii Federative Iugoslavia (1945), dinastia K. este detronată şi condamnată la exil.

Karamanlis, *Konstantinos*, om politic grec (Serrai, Macedonia, 1907-Atena 1998). A fost fondatorul Uniunii Radicale Naţionale, de orientare conservatoare (1956) şi preşedintele Consiliului de miniştri din 1956 până în 1963. A dus o politică anticomunistă şi a deschis contenciosul cu Turcia asupra Ciprului. Constrâns să-şi dea demisia în 1963 pentru că guvernul a acordat acoperire asasinilor deputatului Lambrakis, s-a autoexilat în Franţa. Rechemat în ţară de către generalul Ghizikis pentru a conduce Grecia spre ieşirea de sub regimul dictatorial al coloneilor (1974), câştigă alegerile în fruntea noului său partid Noua Democraţie. Din cauza redeschiderii conflictului cu Turcia în problema Ciprului, în acelaşi an, a retras Grecia din NATO, implicându-se, în schimb, pentru a obţine intrarea în CEE (1979). Ales preşedinte al republicii (1980-1985), a câştigat apoi încă un mandat (1990-1995).

Kardelj, *Edward*, om politic iugoslav (Ljubljana 1910-1979). A fost unul dintre conducătorii Rezistenţei şi un colaborator apropiat al lui Tito, mai întâi ca vicepreşedinte al guvernului (1945), apoi ministru de externe (1948-1953). A fost unul dintre cei mai importanţi teoreticieni ai comunismului iugoslav şi un apărător îndârjit al „căii naţionale" a socialismului, în 1948 sprijinind separarea de Moscova.

Karlowitz, numele german al oraşului Sremski Karlovci, din Voivodina (Serbia).

■ Pacea de la K. Încheiată între Austria, Veneţia, Polonia, Rusia şi Imperiul otoman, după victoria Ligii sfinte (21.I.1699). Austria a obţinut Ungaria fără banatul de Timişoara, Transilvania, Slavonia şi Croaţia; Veneţia a obţinut Dalmaţia şi Moreea; Polonia a obţinut Podolia şi Ucraina; Rusiei i-a fost confirmată posesiunea asupra Mării Azov.

Kashmir, regiune a Asiei central-sudice cuprinsă între India (care posedă porţiunea cea mai mare), Pakistan şi China. Regat independent sub dinastiile budiste Maurya (sec.IV-II î.Hr.) şi Kushana (sec. I-IV), supus de diverşi principi indieni din 1381, K. este islamizat în urma anexării la Imperiul moghul (1586), apoi la cel afghan al Durranilor (1739). În 1819 sikh din Punjab au impus dominaţia lor în zonă, înlocuiţi în 1846 de către englezi. O dată cu împărţirea Indiei, Uniunea Indiană a ocupat o mare parte a K., intrând în conflict cu Pakistanul (1948 şi 1965) şi dând naştere unor continue tensiuni cu China. Instabilitatea din regiune (care în 1997 a început să fie din nou teatrul unor violenţe pe versantul indo-pakistanez) este alimentată de trei tendinţe politice distincte: spre independenţă, spre alipirea la Pakistan (naţionaliştii musulmani) şi pentru permanenţa, cu mai multă autonomie, în Uniunea Indiană.

kasiţi, veche populaţie din Asia de vest, originară din podişul iranian. Pătrunzând în Mesopotamia în sec. XVII î.Hr., au instaurat o dinastie a lor în Babilonia după căderea celei amorite şi s-au menţinut aici până în 1160 î.Hr., atunci când au fost învinşi de elamiţi. Stăpânirea lor a marcat un sensibil regres al civilizaţiei mesopotamiene, deşi au introdus carul de luptă şi calul.

Kassem, *Abd al-Karim*, general şi om politic irakian (Bagdad 1914-1963). Autor, împreună cu A. Aref, al loviturii de stat din 1958, prin care a fost răsturnat regele Faysal II şi a fost proclamată republica. A concentrat în mâinile sale toate responsabilităţile politice şi militare şi a abandonat linia filooccidentală a ţării, îndreptându-se spre URSS. Intrând în conflict cu partidul Baas, a fost răsturnat şi împuşcat de acelaşi Aref.

Katanga (din 1972, Shaba), regiune meridională a Zairului, amplasată între Angola, Zambia şi Lacul Tanganyika. A făcut parte din regatul lunda (sec XVII) şi bayeke (din 1871). În 1891 a fost creată Compania K. Datorită uriaşelor resurse minerale (cupru, staniu, cobalt, magneziu, platină şi uraniu), regele Leopold II al Belgiei, dorea să pună mâna pe ele pentru a le exploata şi a început colonizarea K. împreună cu Congo belgian. În 1960, sub conducerea lui M. Chombe (legat de interesele minerale belgiene) a fost proclamată secesiunea K. de Congo. Abia ajuns stat independent, au început ciocniri sângeroase, cărora doar intervenţia armată a ONU le-a pus capăt (1961-1962). O nouă tentativă de secesiune (1978) este înfrântă de intervenţia conjugată a Franţei, Belgiei şi a şapte ţări africane limitrofe (1979).

Katyn, sat rusesc la 20 km de Smolensk, în vecinătatea căruia, în 1943, în timpul celui de-al doilea război mondial, au fost găsite de către trupele germane în retragere cadavrele a 4150 ofiţeri polonezi, împuşcaţi. Acuzaţi de măcel, sovieticii au dat vina pe germani. În 1953 o anchetă americană a ajuns la concluzia că ofiţerii

polonezi, făcuţi prizonieri în 1939, au fost masacraţi de către poliţia politică sovietică, versiune confirmată şi de guvernul sovietic în 1990.

Kaunda, *Kenneth*, om politic din Zambia (Lubwa 1924). Lider din 1960 al United National Independence Party, a condus lupta pentru independenţa Zambiei (pe atunci Rhodesia de Nord). O dată obţinută independenţa în 1964, el şi-a asumat funcţia de preşedinte al republicii şi şef al guvernului (până în 1972), instaurând un regim socialist moderat unipartit. În 1991, în urma instaurării pluripartidismului, şi-a dat demisia.

Kaunitz-Rietberg, *Wenzel Anton von*, om politic austriac (Viena 1711-1794). A fost membru al uneia dintre cele mai ilustre familii din Moravia. In 1753 a fost numit cancelar de stat, funcţie pe care şi-a păstrat-o timp de 40 de ani, ajutând la opera de realizare a reformei pe Maria Tereza, Iosif II şi Leopold II. Rolul său în politica externă austriacă a avut o importanţă deosebită. A dorit să apropie iar Austria de Franţa, în vederea obţinerii Sileziei, astfel că a favorizat „răsturnarea alianţelor", dar războiul de şapte ani care a urmat (1756-1763) nu a dus la rezultatul scontat.

Kautsky, *Karl Johann*, om politic german (Praga 1854-Amsterdam 1938). Socialist din 1875, el a fost secretarul lui Engels la Londra (1881). A redactat programul de la Erfurt (1891) al social-democraţiei germane, apărând gândirea marxistă împotriva ideilor revizioniste ale lui E. Bernstein. La Congresul de la Paris al Internaţionalei a II-a (1900) îşi susţine ideile şi învinge poziţiile contrare participării socialiştilor în guvernele burgheze. A fost principalul teoretician al socialismului revoluţionar şi „ortodoxiei" marxiste în Germania. În 1917, se reîntâlneşte cu Bernstein care se afla în fruntea minorităţilor social-democrate. S-a opus primului război mondial, a înfiinţat Partidul Social Democrat Independent. A avut o poziţie critică faţă de revoluţia bolşevică din Rusia. Nu a aderat la Internaţionala a III-a a lui Lenin, trecând pe poziţii reformiste. La venirea la putere a lui Hitler a părăsit Germania.

Kazahstan, stat în Asia Centrală. *Sup.*: 2 717 300 km^2. *Pop.*: 16 357 000 loc., din care 40% kazahi, 38% ruşi, 6% germani şi 5% ucraineni. *Capitala*: Alma-Ata (noua capitală: Astana). *Limba*: kazaha şi rusa. *Relig.*: creştin ortodoxă şi musulmană sunnită. *Vecini*: V şi N Rusia, E China, S Uzbekistan, Kârgâzstan şi Turkmenistan. *Forma de stat*: republică prezidenţială. O parte din hanatul mongol „Hoarda de aur" (sec. XIV-XV), şi-a luat numele de la populaţia turcă a kazahilor. A fost absorbită de Rusia (sec. XVIII-XIX). Teatrul unor frecvente revolte naţionale pentru crearea unui stat kazah independent (1916-1920), a fost absorbit în Turkestanul sovietic, pentru a deveni din 1936 o republică din federaţia URSS. Legarea forţată de pământ a populaţiei locale de către regimul stalinist a provocat aproape un milion de morţi. Favorizat de uriaşele resurse naturale, K. a cunoscut un rapid proces de industrializare şi a devenit a doua putere nucleară a URSS. Republică independentă din 1990, a aderat la CSI stabilind strânse raporturi cu Rusia şi încheind în 1992 un acord de cooperare cu republicile musulmane, ex-sovietice din Asia Centrală, sub conducerea preşedintelui său (şi ex-secretar al Partidului Comunist Kazah) N. Nazarbaiev, aflat în fruntea unui regim cu trăsături autoritare şi personale (o reformă constituţională din 1995 l-a autorizat să guverneze prin decret, prelungindu-i mandatul până în 1999, după care a urmat o nouă realegere). În 1996 a semnat un pact de cooperare politico-economică cu Rusia, Belarus şi Kârgâzstan şi în 1997 un contract cu China de aproape 10 miliarde de dolari pentru realizarea unei noi conducte de petrol de 3 000 km.

Kârgâzstan, stat în Asia Centrală. *Sup.*: 198 500 km^2. *Pop.*: 4 474 000 loc., dintre care 52% kirghizi, 22% ruşi, 13% uzbeci. *Capit.*: Bişkek. Limba: kirghiza şi rusa. *Relig.*: musulmană sunnită. *Vecini*: N Kazahstan, E şi S China, S Tadjikistan, V Uzbekistan. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Anexată imperiului ţarist şi deschisă colonizării slave din 1876, regiunea – aşezământul populaţiei nomade kirghize – a fost teatrul insurecţiei antiruseşti a kazahilor şi kirghizilor (v.) din 1916. Integrată în Turkestanul sovietic (1921), în 1936 devine republică federativă a URSS. În urma exploatării bogăţiilor minerale şi petrolifere, a avut o dezvoltare industrială rapidă în a doua jumătate a perioadei postbelice, ceea ce a atras emigranţii uzbeci. Obţinând deplina independenţă după dizolvarea URSS (1991), a aderat la CSI şi a încheiat relaţii solide cu Rusia. Preşedintele A. Akaev (conducător comunist „liberal" ales în 1991 şi confirmat în 1995), justificându-se prin necesitatea înfrângerii obstrucţionismului impus de ex-comuniştii ortodocşi programului său de privatizare a economiei, a extins propriile puteri printr-o reformă constituţională (ultima din 1996, aprobată de un referendum popular) şi limitând libertatea presei. În politica externă a contribuit la stabilizarea în regiune, favorizând demilitarizarea graniţelor cu China şi republicile ex-sovietice.

Keitel, *Wilhelm*, feldmareşal german (Helmscherode, Braunschweig, 1882-Nürnberg 1946). Comandant suprem al armatei germane din 1938, îşi menţine funcţia până la sfârşitul celui de al doilea război mondial. S-a numărat printre semnatarii predării necondiţionate a Germaniei. A permis utilizarea de metode criminale în desfăşurarea războiului şi pentru aceasta a fost judecat şi condamnat la moarte de către tribunalul de la Nürnberg.

Kekkonen, *Urho Kaleva*, om politic finlandez (Pievalesi 1900-Tamminiemi, Helsinki, 1986). Lider al Partidului Agrar, a fost prim-ministru din 1950 până î 1953 şi din 1954 până în 1956 şi preşedinte al republicii din 1956 până în 1981, când a demisionat din cauza vârstei. A fost protagonistul politicii finlandeze de „bună vecinătate" („finlandizare") cu URSS.

Kellogg, *Frank Billings*, om politic american (Potsdam, New York, 1856-Saint Paul, Minnesota, 1937). Secretar de stat al republicanului C. Coolidge (1925-1929). Împreună cu francezul A. Briand a fost promotorul pactului Briand-Kellogg, semnat la 27.VIII.1928 de către 57 de state care făceau tot posibilul pentru a împiedica războiul să devină un instrument de politică internaţională. În 1929 a primit premiul Nobel pentru pace.

Kelsen, *Hans*, jurist şi filosof al dreptului ceh (Praga 1881-Berkeley, California, 1973). Docent în dreptul public la Viena şi la Köln, la apariţia nazismului s-a refugiat în SUA unde a elaborat o doctrină „pură" a ştiinţei juridice, care trebuie să fie liberă de orice valoare politică sau ideologică şi să se bazeze doar pe judecăţi de facto. În ea, dreptul nu este considerat atât pentru conţinutul său, cât pentru organizarea formală a unei societăţi, raportul său cu statul devine însă preponderent faţă de cel tradiţional între drept şi justiţie. Pe aceeaşi bază K. a apărat cu forţă democraţia parlamentară ca un întreg de proceduri pentru a garanta dreptul şi libertatea. Opere: *Teoria generală a dreptului şi a statului* (1933); *Principii de drept internaţional* (1952).

Kemal Atatürk, *Mustafa*, general şi om politic turc (Salonic 1881-Istanbul 1938). Apelativul de Atatürk („părintele Turciei") i-a fost conferit pentru meritul de a fi creatorul statului turc modern. A fost ofiţer în armată, remarcându-se prin ideile sale progresiste. În 1906 a înfiinţat asociaţia secretă Patria şi Libertatea, intrând în contact cu „Junii turci" ai lui Enver Paşa, ale cărui tendinţe filogermane şi perspective panislamiste, pentru el total necunoscute, le dezaproba. După înfrângerea din primul război mondial, în faţa evidentei incapacităţi a sultanului de a se opune proiectelor anglo-franceze şi greceşti de împărţire a Turciei, a convocat congresele naţionale de la Erzurum şi Sivas (1918) pentru a crea un stat turc independent, laic şi modern. ■ *Construirea noii Turcii*. Autoritatea sultanului nu a mai fost recunoscută ca urmare a începutului ofensivei greceşti în Anatolia şi a acceptării de către acesta a durului tratat de pace de la Sèvres. Desemnat şef al guvernului de Marea Adunare Naţională de la Ankara (23.IV.1920), K.A. a reorganizat armata şi a alungat de pe teritoriul turc toate forţele de ocupaţie străine (IX.1922). Prin noul tratat de la Lausanne (1923), a obţinut revizuirea clauzelor de pace, prin care renunţa la teritoriile arabe ex-otomane în schimbul absolutei integrităţi a pământului turcesc. În octombrie 1923 proclamă republica, al cărui preşedinte a fost până la moartea sa. Dobândindu-şi un prestigiu enorm şi beneficiind de susţinerea populară, s-a dedicat reconstruirii identităţii naţionale a statului turc, laicizând după scheme occidentale: dreptul la învăţământ, separarea dintre religie şi stat, condiţia femeii, inclusiv aspectele exterioare ale îmbrăcămintei, adoptarea alfabetului şi calendarului latin. Renaşterea economică a fost favorizată prin noi tarife protecţioniste şi realizarea unei eficiente legături prin reţelele stradale şi feroviare. În schimb represiunea împotriva oricărei cereri de autonomie a minorităţilor etnice şi religioase interne a fost foarte dură (mai ales a celei kurde, care a făcut obiectul a două adevărate masacre, în 1925 şi 1929), la fel ca şi orice formă de opoziţie politică.

Kennedy, *John Fitzgerald*, om politic american (Boston 1917-Dallas 1963). Membru al uneia dintre cele mai bogate familii ale naţiunii. Absolvent al Universităţii Harvard. Pe frontul Pacificului K. s-a remarcat ca erou de război. A fost reprezentantul democrat de Massachusetts în Camera Reprezentanţilor (1946-1953) şi în Senat (1953-1960), înainte de a se impune la foarte mică distanţă (50,2% din voturi) de rivalul său R. Nixon la alegerile din 1960, când devine cel mai tânăr preşedinte din istoria SUA şi primul de religie catolică. ■ *„Noua frontieră"*. K. obţine aprecierea unei minorităţi pestriţe (negri, evrei, catolici, femei, tineri, intelectuali), care găsise destul de puţin loc şi oportunităţi reduse în „America opulentă" a trecutelor admi istraţii Eisenhower, impunându-şi programul său politic pentru atingerea unei „noi frontiere" (v.) de progres economic, cultural şi civil, care să relanseze „visul american" al unei democraţii împlinite şi răspândite, în interiorul ţării, iar în exterior rolul conducător al SUA. A fost ajutat de fratele său Robert, ministru de justiţie (protagonist al unei campanii ferme împotriva mafiei americane). În afara unor reforme în sectoarele educaţionale şi de asistenţă publică, K. a încercat să introducă o legislaţie avansată pentru integrare rasială şi drepturi civile, întâlnind, însă, o opoziţie de netrecut din partea Congresului (care i-a refizat mare parte din fondurile necesare pentru aplicarea reformei) şi a guvernatorilor statelor din Sud. ■ *Ambiguitatea politicii externe*. La fel de reduse rezultate a obţinut tentativa de a formula din nou raporturile SUA cu ţările subdezvoltate şi latino-americane pe baza unei politici de susţinere tehnică şi economică (programele „Mâncare pentru pace" şi „Corpul pentru pace", pentru trimiterea de subsidii alimentare, a unor ingineri şi profesori; programul „Alianţa pentru progres", v.). Pe lângă aceste tentative de înnoire, în realitate politica externă a lui K. a fost iniţial o continuare a trecutului, bazându-se pe o puternică întărire a potenţialului militar

nuclear şi convenţional (care a avut un rol decisiv în relansarea economiei), pe recurgerea la „operaţiuni acoperite" gestionate de CIA (tentativa eşuată de invadare a Cubei la Golful Porcilor şi încercarea de a-l omorî pe F. Castro (IV.1961), asasinarea lui P. Lumumba şi R. Trujillo, pe trimiterea de consilieri militari cu rol anticomunist (Vietnamul de Sud, II.1961). Cu toate acestea, după întâlnirea (VI.1961) lui K. cu liderul sovietic Hruşciov la Viena, confruntarea cu comunismul s-a mutat în noul context al coexistenţei competitive şi nu al unei întreceri globale ca cea a anilor cei mai duri ai Războiului rece (v.). În realitate începutul procesului de destindere între cele două superputeri a avut şi momente de puternică criză, care au părut că ameninţă naşterea posibilităţii de succes: construirea zidului Berlinului (VIII.1961) şi instalarea rachetelor atomice sovietice în Cuba, dezafectate după embargoul impus insulei din partea marinei militare americane decis de K. (X.1962).

■ *Noutatea din 1963 şi asasinarea.* Sub imboldul îmbunătăţirii situaţiei economice interne (creşterea venitului naţional cu 14% în doi ani, 1961-1963) şi a enormei popularităţi internaţionale, K., în cursul anului 1963 şi-a asumat o serie de iniţiative diplomatice inovatoare. A relansat tematica unei mai strânse şi echilibrate legături a SUA cu Europa Occidentală (după linia propusă în 1962 aliaţilor europeni ai NATO de a crea o forţă nucleară comună) şi care a prefigurat în mediul GATT (v.) constituirea unei vaste zone a liberului schimb comercial atlantic (Kennedy Round). În mai, când în Vietnamul de Sud fuseseră trimişi peste 16 000 „consilieri militari", K. a decis să retragă sprijinul pentru regimul lui Ngo Dinh-Diem, primul pas spre o probabilă destindere militară. În iunie, înfiinţarea liniei telefonice directe între Casa Albă şi Kremlin („telefonul roşu") ştergând umbrele crizei din Cuba, deschidea uşa acordului din august asupra moratoriului experienţelor nucleare şi o nouă fază în procesul de destindere, care punea în discuţie continuarea politicii de înarmare naţională urmată până atunci. În acelaşi timp, pe plan intern, se ajungea la culmea întâlnirilor între guvernatorii a numeroase state din Sud şi Curtea Supremă asupra constituţionalităţii legislaţiei propusă de administraţie în materie de drepturi civile şi integrare rasială. În timp ce apăreau din nou temerile pentru întoarcerea la ordinea de zi a mai multor teme originale ale „noii frontiere", K. a fost asasinat la Dallas pe 22.XI.1963. Asupra crimei, comisia de anchetă înfiinţată pentru rezolvarea sa a lăsat ample spaţii de mister, încheind un raport final (Raportul Warren) care şi în 1992 mai făcea obiectul cererilor de revizuire şi redeschidere.

Bibliografie: A.M. Schlesinger jr., *I mille giorni di John F. Kennedy*, tr. it. Rizzoli, Milano 1966.

Kennedy, *Robert*, om politic american (Boston 1925-Los Angeles 1968). S-a făcut remarcat în comisia senatorială McClellan pentru rapoartele despre crima organizată şi sindicate (1957-1959). A organizat campania electorală a fratelui său, John, care l-a numit ministru de justiţie (1961). În această funcţie el a continuat acţiunea împotriva Mafiei americane şi a fost printre cei mai înflăcăraţi susţinători ai campaniei pentru drepturile civile şi integrare rasială. După asasinarea lui John şi-a dat demisia din funcţie pentru că se afla pe o poziţie contrară menţinerii de forţe militare americane în Vietnam, decisă de preşedintele Johnson, al cărui opozant îndârjit ajunge. Senator din partea statului New York (1965) în martie 1968 îşi anunţă candidatura la alegerile prezidenţiale, reluând platforma electorală a fratelui său. A fost ucis la puţin timp de un iordanian filopalestinian.

Kenya, stat în Africa orientală. *Sup.*: 582 646 km². *Pop.*: 28 370 000 loc. 83% hutu. *Capit.*: Nairobi, *Limba*: kiswahili (oficială). *Relig.*: culte tradiţionale. *Vecini*: N Sudan şi Etiopia, E Somalia, SE Oceanul Indian, S şi SV Tanzania, V Uganda. *Forma de stat*: republică prezidenţială.

Amestec de etnii de provenienţă diferită adunate sub dominaţia colonială britanică, K. modernă şi-a dezvoltat o identitate naţională în cursul unei lupte de eliberare de aproape un deceniu, transformându-se într-o democraţie relativ stabilă.

sec. VIII-X
Comercianţi arabo-persani (shirazi) întemeiază de-a lungul Coastei Zeng („a negrilor") oraşele-stat Lamu, Malindi şi Mombasa.

1505 Portughezi întemeiază pe insula Mombasa Fort Jésus, baza dominionului lor pe Coasta Zeng.

Sec.XVI-XVII
Asediul Mombasei de către bantu wazimba (1595) şi ocuparea părţii interne de către bantu kikuyu şi kamba, nilotici, masai şi turkana.

1698 Mombasa este cucerită de omaniţi (care din 1837 îşi stabilesc rezidenţa la Zanzibar), contracaraţi de portughezi (1728-1730) şi de dinastia locală Mazrui.

1885-1905
Posesiunile Companiei Britanice a Africii orientale pe coasta kenyană, închiriate în 1888 de sultanul din Zanzibar, trec sub autoritatea guvernului britanic ca protectorat. Nairobi devine centru administrativ al posesiunilor britanice din Africa orientală (1905).

1920 K. este transformată în colonie.

1947 J. Kenyatta fondează Kenya African Union (KAU) pentru egalitatea drepturilor politice între kenyeni şi cetăţenii britanici.

1952-1961
Revolta societății secrete kikuyu din cadrul mișcării Mau-Mau și represiunea britanică (circa 30 000 de morți).

1963-1964
Kenyatta câștigă alegerile politice, devine prim-ministru și proclamă independența K., pe care o transformă în republică.

1964-1978
Președinția lui Kenyatta: contencios cu Somalia pentru zona fluvială Juba (1968). Instaurarea unui regim monopartid filooccidental.

1978 La moartea lui Kenyatta îi urmează D.T. Arap Moi, care instituționalizează rolul conducător al KANU și republica prezidențială. Începe procesul de dezvoltare economică bazată pe exportul de cafea și turism.

1991-1995
Opoziția populară în continuă creștere duce la adoptarea formală a pluripartidismului, dar A. Moi se autointitulează președinte pe viață la alegerile marcate de manevre frapante, care decretează victoria partidului de guvernământ. În multe regiuni se instaurează un climat de război civil pe motiv politic și etnic (1000 morți și 500 000 refugiați în 4 ani), în timp ce criza economică se agravează din cauza unui boom demografic (dublarea populației în perioada 1978-1995) și a unei vaste corupții.

1997 Nenumărate represiuni feroce, mai ales a unei manifestații pentru democrație, provoacă o fermă condamnare din partea comunității internaționale. Între timp FMI îngheață finanțările din cauza corupției. Este constituită o Adunare Constituantă pentru elaborarea unei noi legi fundamentale, și un guvern de unitate națională pentru a pregăti noile alegeri din decembrie 1997.

Kenyatta, *Jomo,* om politic din Kenya (Nairobi 1893- Mombasa 1978). Membru al tribului kikuyu , în tinerețe sindicalist activ în apărarea pământurilor fertile în fața înaintării coloniștilor albi. Întors în Kenya după studii la Londra (1938), prin Kenya African Union a început lupta pentru recunoașterea drepturilor civile ale kenyenilor (1947), dar acuzat de colaborare cu teroriștii Mau Mau a fost arestat de englezi și expulzat (1953-1959). Câțiva ani mai târziu a ajuns președintele KANU (Kenya African National Union) și a condus țara spre independență, asumându-și responsabilitățile de prim-ministru și ministru de interne, apărare și externe (1963-1964). Ales președinte al republicii după independență (1964) a instaurat progresiv un regim prezidențial monopartid autoritar.

keraiți, populație turcomană care în sec.VIII și-a extins hegemonia asupra Mongoliei centrale. În sec.IX s-au convertiți la creștinismul nestorian, iar în sec.XI au devenit tributari mongolilor. Au fost aliații lui Ginghis Han în primele campanii de cucerire, dar s-au răsculat în 1203 și fiind înfrânți, teritoriile lor au fost anexate imperiului mongol.

Kerenski, *Alexandr Fiodorovici*, om politic rus (Simbirsk 1881-New York 1970). Exponentul socialiștilor-revoluționari. După revoluția din februarie-martie 1917 devine ministru de război și susține continuarea conflictului cu austro-germanii. Ca urmare a eșuării ofensivei promovate de el în Galiția și a tentativei insurecționale de la Petrograd împotriva continuării războiului (VII), a fost chemat să-l înlocuiască pe prințul Lvov la conducerea guvernului provizoriu. Deși se desprinsese de bolșevici și Soviete, lor trebuie să li se adreseze (IX) pentru a putea face față loviturii de stat contrarevoluționare a generalului L.G. Kornilov, numit chiar de el comandant suprem. După proclamarea republicii (14.IX), K. a încercat să orienteze dinamica democratică convocând un preparlament (26. IX), dar la puțin mai mult de o lună este răsturnat de revoluția bolșevică (7.XI). Refugiindu-se pe lângă trupele generalului P.N. Krasnov, a încercat în zadar să recucerească Petrogradul. Abia scăpat să nu fie prins, a plecat în exil în SUA.

Kesselring, *Albert*, feldmareșal german (Marktsteft, Würzburg, 1885-Bad Nauheim, Frankfurt 1960). A fost unul din creatorii Luftwaffe, al cărui șef de Stat Major devine în 1936. În perioada de început a celui de al doilea război mondial (1939-1941) comandă războiul aerian german în Polonia, Franța, URSS și în Marea Mediterană. Comandant al trupelor germane din Italia (1943-44) ține piept cu abilitate înaintării Aliaților, în februarie 1945; a fost avansat și pus în fruntea frontului occidental. Condamnat la moarte în 1946 ca responsabil de masacrul de la Fosse Ardeatine (Roma), a fost grațiat și eliberat în 1952.

Ketteler, *Wilhelm Emanuel von*, episcop german (Münster 1811-Burghausen 1877). Deputat al Adunării Naționale de la Frankfurt din 1848, epicop de Mainz din 1850 până la moartea sa. Și-a legat numele de îndatoririle sociale ale catolicilor, scriind printre altele *Problema muncitorească și creștinismul* (1864). Papa Leon XIII l-a numit „precursorul său".

Keynes, *John Maynard*, economist englez (Cambridge 1883-Firle Beacon 1946). Docent în economie. A făcut parte din delegația britanică la Conferința de pace de la Paris, la sfârșitul primului război mondial, dar și-a dat demisia pentru că a fost împotriva caracterului punitiv al clauzelor tratatului în privința Germaniei și mai ales a mecanismului reparațiilor. Și-a expus ideile și previziunile în celebrele *Consecințele economice ale păcii* (1919).

■ *Noutatea gândirii keynesiene.* Întors la studiile sale, a început să analizeze raportul dintre economie și investiție și în 1936 a publicat opera sa principală, *Teoria generală a muncii, profitului și monedei*, în care a înnoit substanțial schema economică liberalistă neoclasică. Negând existența unui mecanism spontan pentru utilizarea deplină a mijloacelor productive și absorbția șomajului, K. susține necesitatea, pentru a învinge crizele economice și a menține gradul înalt al ocupării forței de muncă, unui control asupra taxelor și dobânzilor bancare și asupra investițiilor private, a unei impozitări puternice, dar progresive, dincolo de o politică a investițiilor publice, care să echilibreze distribuirea veniturilor și să crească tendința unui consum complex. Ideile lui K. au influențat enorm studiile economico-politice succesive, și unele guverne prinse în dificila misiune de reconstrucție postbelică și-au actualizat politica economică de echilibrare conjuncturală (de atunci numită keynesiană), împotriva inflației și pentru extinderea ocupării forței de muncă. În anii '40 în funcția de consilier al Băncii Angliei a contribuit la elaborarea politicii economice britanice și a avut un rol principal la conferința de la Bretton Woods (v.) din 1944.

KGB, sigla pentru *Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti* (Comitetul de siguranță a statului), poliție politică sovietică instituită în 1954, cu misiunea de spionaj și control al frontierelor. Implicat în lovitura de stat din august 1991, a fost dizolvat (X.1991), iar atribuțiile sale au fost repartizate altor organizații.

Khaddafi (*Gheddafi*), *Muammar el-*, om politic libian (n. 1942). A fost între șefii mișcării progresiste a Ofițerilor Liberi care, în 1969, l-a detronat pe regele Idris. Președinte al Consiliului Revoluționar, a susținut fundamentalismul islamic (v.), ca o a treia cale între capitalism și comunism, a impus evacuarea bazelor engleze și americane (1970) și a naționalizat companiile petroliere străine (1971). Îndelung susținător al unei politici externe agresive (mereu suspectat de sprijin acordat mișcărilor teroriste) și animator al unei aprinse propagande antioccidentale, K. și-a văzut redimensionat propriul prestigiu de bombardamentul american asupra capitalei Tripoli (1987). După o fază de normalizare a raporturilor cu țările vecine, bănuielile de susținere a terorismului au fost din nou reaprinse în 1992 (atentatul de la Lockerbie, în Scoția) conducând la adoptarea de grele sancțiuni din partea ONU. În același an K. a instaurat un nou regim de participare populară bazat pe autoguvernare și pe miliția populară. În 1998 a acceptat ca cei doi suspecți în cazul dezastrului de la Lockerbie să fie judecați în Olanda, punând astfel bazele unei întoarceri la raporturi internaționale normale.

khazari, veche populație asiatică de origine etnică incertă (finică sau turcă). Au creat în sec. VI între cursul mediu al Niprului și cursul inferior al Volgăi (S Rusiei), un regat cu capitala la Itil, care s-a prăbușit în sec. X în fața înaintării rusești. La început păgâni, s-au convertit la mozaism, asimilând în mod sincretic elemente din cultura iudaică, bizantină și musulmană. Au fost înprăștiați de mongoli în sec. XIII.

Khayr al-Din (Haireddin), numit *Barbarossa*, corsar barbar (Mitilene cca 1465-Constantinopol 1546). La moartea fratelui său Horuk a moștenit controlul asupra Algeriei (1519) și s-a pus sub protecția sultanului Selim I. Numit comandantul flotei turcești de către Soliman II, a recucerit Tunisul (1534) și l-a antrenat pe Carol V într-un război pirateresc nesfârșit, fiind susținut și de Franța.

khediv, titlul de origine persană (care înseamnă „domn") echivalent cu cel de vicerege. I-a fost acordat pentru prima dată în 1867 de sultanul otoman pașei din Egipt, Ismail, și a rămas urmașilor săi până la stabilirea protectoratului britanic (1914), când s-a împământenit titlul de sultan, iar cu Faud I, de rege. A fost extins în mod impropriu și asupra predecesorilor lui Ismail.

Kheops, faraon egiptean (n. cca 2551-m. cca 2228 î.Hr.). cel de-al doilea faraon al celei de a IV-a dinastii de la Memphis în Egipt. A pus să se construiască cea mai mare dintre piramidele de la Ghizeh. A rămas în tradiție ca tiran.

khmer, imperiul, în jurul anilor 500 î.Hr. populația khmeră de origine mongolă provenind din Laos a început penetrarea în regiunea cambodgiană a regatului indian Funan, dând naștere mai întâi unui principat războinic (principatul Kambugilor), apoi (sec. VII) unui regat autonom (Chên-la). Puterea teocrației cambodgiene, bazată economic pe traficul cu India și China, a crescut în sec. IX sub domnia lui Yashovarman I, care a făcut din Angkor centrul său principal. Ostilitățile endemice cu vecinii cham și siamezi au tulburat imperiul. Apogeul a fost atins în timpul domniei lui Jayavarman VII (cca 1180-1200), care a anexat Champa și a dat o orientare net budistă civilizației khmer. La moartea sa, răscoale naționale și atacuri chineze au împins la decadență imperiul k., care s-a supus împăratului mongol Kubilai (1243-1296) și progresivei dominații a Siamului (din 1431).

Khmerii roșii, denumire a luptătorilor de gherilă filo-comuniști cambodgieni din FUNK (Frontul Unit Național Khmer), fondat în 1970 în urma loviturii de stat a generalului Lon Nol, doborât cinci ani mai târziu. Sub conducerea lui Pol Pot (1976) k. r. au creat un regim dictatorial sângeros care se face responsabil de asasinarea și deportarea a milioane de cambodgieni, până când intervenția vietnameză (1979) le-a trasat granița în jungla regiunilor din nord, unde au continuat o gherilă îndârjită pentru a împiedica procesul de pace

început în zonă de ONU în 1991. În 1997 o nouă epurare internă ordonată de către Pol Pot a provocat revolta k. r., care după ciocniri violente cu garda sa personală l-au arestat și judecat, condamnându-l la închisoare pe viață după un proces popular.

Khomeini, *Ruhollah Musawi*, lider religios și om politic iranian (Khomeyn cca 1900-Teheran 1989). Aplecat spre studiu și profesor în orașul sfânt Qom, a criticat programele de modernizare și laicizare a statului noului șah Muhammad Reza. Obținând titlul de ayatollah (autoritate supremă șiită), în 1964 a plecat în exil în Irak, de unde a continuat campania sa împotriva șahului.

■ *Revoluția iraniană.* Expulzat din Irak (1979), s-a îndreptat spre Paris. După căderea monarhiei, sub presiunea manifestațiilor populare, înflăcărate de scrierile și înregistrările discursurilor sale, se întoarce (II.1979) triumfător în țară. Devine autoritatea supremă, proclamând Iranul republică islamică (1.IV.1979) și dându-i o nouă constituție teocratică (2.XII) care îi conferea puteri absolute ca „lider religios pe viață". Susținut de integriștii islamici, a început eliminarea fizică a oricărei opoziții laice (l-a constrâns pe președintele Bani Sadr să fugă în străinătate) și comuniste, accentuând caracterul represiv al guvernului său prin deschiderea conflictului cu Irakul (IX.1980). Este obligat să accepte armistițiul (1988) după un lung război, pe cât de dur pe atât de neconcludent. Se stinge din viață în anul următor.

■ *Teoretizarea integrismului islamic.* Dușman tenace al materialismului marxist și al consumismului occidental, K. a dezvoltat un dublu refuz către cele „două Satane" reprezentate de SUA și URSS (consumism și neocolonialism). Susținător al răspândirii fundamentalismului islamic, prevestea „eliberarea" orașelor sfinte ale Islamului: Mecca și Medina, oprimate de dinastia saudită, considerată la discreția guvernului american și Ierusalimul, pătat de ocupația israeliană, împotriva căruia orice musulman ar fi trebuit să lupte până la moarte. A susținut nașterea mișcărilor integriștilor înarmați din Orientul Mijlociu (Hezbollah în Liban, gruparea palestiniană Hamas), dedicate acțiunilor de terorism internațional.

kibbutz, în Israel, colonie agricolă bazată pe proprietatea comună și pe egalitatea deplină între membri. Organizate și pentru autoapărare și legate de mișcarea socialistă, k. (a căror origine este între primele comunități sioniste stabilite în Palestina la începutul anilor 1900) au avut un rol decisiv în construcția statului Israel și în faza sa de „pionierat".

Kiesinger, *Kurt Georg*, om politic german (Ebingen 1904-Tübingen 1988). A aderat la Partidul Național-Socialist și din această cauză a fost închis în 1945, s-a înscris apoi în CDU. A fost ministru-președinte al landului Baden-Württemberg din 1958 până în 1966, anul în care devine cancelar federal, conducând până în 1969 „marea coaliție" cu social-democrații.

Kiev, capitala Ucrainei. Fondat în jurul sec. VI de tribul slav al polianilor, cucerit de varegi în 860, a fost prima capitală a Rusiei din 882. Intrată în orbita bizantină, din 988 a fost centrul de propulsare în țară a creștinismului. Punct comercial de trecere între Marea Baltică și Marea Neagră, în sec. XI a atins un înalt nivel de dezvoltare economică și culturală. Între 1240 și 1361 s-a aflat sub dominație mongolă, trecând mai apoi în posesia prințului lituanian Olgerd. Intrând sub dominație poloneză în 1569, s-a întors la imperiul rus în 1686.

Kim Il Sung, om politic nord-coreean (Mangyongdae 1912-Pyongyang 1994). Comunist, conducătorul rezistenței comuniste față de ocupația japoneză (1931-1945), în 1948 devine prim-ministru al Coreii de Nord, sarcină la care a adăugat în 1972 pe cea de șef al statului. A decis invadarea Coreii de Sud, fapt care a declanșat războiul din Coreea (1950-1953). Pe plan intern a impus cultul personalității, lărgit și pentru persoanele apropiate, așezate în funcții maximă responsabilitate economică și militară, și desemnând ca succesor fiul său Kim Jong Il.

King, *Martin Luther*, pastor baptist american (Atlanta 1929-Memphis 1968). Afro-american, din 1955 a organizat în diverse orașe din sudul SUA o serie de campanii nonviolente de nesupunere civilă de inspirație gandhistă pentru recunoașterea drepturilor civile ale persoanelor de culoare. După marele marș al libertății care pe 25.VIII.1963 a adunat la Washinton peste 250 000 persoane și conferirea premiului Nobel pentru pace (1964), în acțiunile sale s-a lovit de concurența și opoziția mereu crescândă a mișcărilor extremiste și a violenței musulmanilor negri și al Black Power. A fost asasinat în aprilie 1968 într-un hotel de către un ucigaș plătit. Asupra circumstanțelor crimei nu s-a făcut încă lumină. Moartea sa a provocat un val de revoltă în populația afro-americană, care a obligat guvernul să aprobe noi legi de integrare rasială. În onoarea sa a fost instituită în SUA o sărbătoare națională.

Kippur, războiul de, v. *arabo-israeliene, războaie.*

kirghizi, populație turcă din Asia Centrală așezată î regiunea dintre Mongolia și Xinjiang (sec. I î.Hr.). Încă din sec. XIV numele de k. indica generic populațiile turco-nomade ale hanatului Ciaghatay, din care s-au diferențiat mai întâi uzbecii, apoi kazahii. K. propriu-ziși (karakirghizi), așezați pe Eniseiul superior, după invaziile calmuce din sec. XVII au migrat în masă spre regiunea Tian Shan, unde și-au continuat existența nomadă sub hanatul uzbec al lui Kokand, islamizându-se. După cucerirea rusească a regiunii în 1855-1876, unele grupuri au migrat în China și Afghanistan, altele au inițiat revolte (cea mai mare în 1916) reprimate de regimul țarist.

Kiribati, stat insular din Oceania. *Sup.*: 849 km^2. *Pop.*: 77 000 loc. *Capit.*: Bairiki (pe Tarawa). *Limba*: engleză (oficială), vorbită i-kiribati. *Relig.*: catolică (53%), protestantă congregaționistă (40%). *Poziție geografică*: Oceanul Pacific occidental, în Micronezia, cuprinde insulele Gilbert, insula Ocean (sau Banaba), Insulele Phoenix și Insulele Liniei. Explorate de spanioli în sec.XVI, au devenit posesiune britanică din 1892. După independență (1979), Partidul Progresist a dominat scena politică până în 1994, când a fost înlocuit de formatiunea moderată Maneaban Te Mauri, pe valul destituirii pentru delapidare a președintelui în funcție, Teatao Teannaki.

Kirov, pseudonimul lui *Serghei Mironovici Kostrikov*, om politic sovietic (Urjum, Viatka 1886-Leningrad 1934). Secretar de partid la Leningrad (1926) și membru al Biroului Politic (1934). A fost unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Stalin. Asasinarea sa (1934), ordonată, probabil, de Stalin, dar atribuită troțkiștilor, i-a furnizat lui Stalin motivul pentru marile epurări di perioada 1935-1938.

Kissinger, *Henri Alfred*, om politic american (Furth, Bavaria, 1923). Docent în științe politice la Harvard (1962-1969). Secretar de stat al președinților republicani americani R. Nixon (1969-1973) și G. Ford (1973-1976), a fost adevăratul inspirator al politicii externe americane a anilor '70. A restabilit relațiile diplomatice cu China (1972). A căutat spații de inițiativă politică, fără a pune totuși în discuție rigidul bipolarism SUA-URSS. Pentru că a orientat discuțiile spre o soluționare a conflictului din Vietnam (la negocierile de la Paris 1969-1973), a primit premiul Nobel pentru pace (1973) împreună cu negociatorul vietnamez Le Duc Tho. A militat și pentru reușita Conferinței de pace de la Helsinki pentru drepturile omului.

Kitchener, *Horatio Herbert*, mareșal britanic (Bally Longford, Irlanda, 1850-Marea Nordului 1916). Cucerirea Sudanului fiind încheiată în 1898, a comandat apoi trupele britanice (1900-1902) în războiul împotriva burilor, apoi armata indiană (1902-1909). Ministru de război din 1914, a organizat corpul de expediție în Franța („diviziile K"). A murit în naufragiul submarinului Hampshire care se îndrepta spre Rusia.

Knesset, parlamentul israelian, format dintr-o singură cameră compusă din 120 de membri, aleși proporțional la fiecare patru ani.

Knox, *John*, reformator religios scoțian (Haddington cca. 1513-Edinburgh 1572). A elaborat împreună cu Th. Cramer, pe când era capelanul lui Eduard VI (1551), *Cele 42 de articole* de credință și cea de-a doua *Prayer Book (*1552-1553 v. Reforma). Sub domnia catolicei Maria Tudor, a plecat la Geneva, unde l-a cunoscut pe Calvin și și-a modificat radical convingerile religioase. Reîntors în Scoția (1559), a condus opoziția împotriva Mariei Stuart (1561-1567) și a devenit capul reformaților scoțieni, organizând Biserica presbiteriană după principiile și regulile calviniste și punându-se la originea mișcării puritane.

Knud (Canut) II cel Mare (n. cca. 995-Shaftesbury 1035), rege al Angliei (1016-1035), apoi al Danemarcei (1018-1035) și al Norvegiei (1028-1035). În 1013 l-a urmat pe tatăl său Sven Tveskagg în debarcarea vikingilor în Anglia, iar la moartea acestuia a fost ales rege. Extinzându-și ulterior domeniile sale în ținuturile baltice, a stabilit relații de prietenie cu imperiul germanic și, deși rămânând fidel tradițiilor vikinge, a acceptat și a răspândit civilizația lumii occidentale creștine.

Knud IV cel Sfânt (n. cca. 1040-Odense 1086), rege al Danemarcei (1080-1086). A cucerit Kurlanda, dar a fost ucis în timpul unei revolte izbucnită ca urmare a politicii sale de întărire a autorității regale și a taxelor împovărătoare impuse de el pentru a finanța o expediție împotriva Angliei (1085). A acordat mari privilegii Bisericii.

Knud VI (n. 1163-Ringsted 1202), rege al Danemarcei (1182-1202). Fiu al lui Valdemar I, în 1185 i-a învins pe pomeranieni, pe care împăratul Frederic I Barbarossa îi ațâțase împotriva lui datorită refuzului de a-i presta omagiul feudal. În 1201 a cucerit Lübeck și Hamburg, extinzând în mod substanțial influența daneză asupra teritoriilor germane.

Kohl, *Helmut*, om politic german (Ludwigshafen 1930). Președinte al landului Renania de nord-Westfalia din 1960, în 1973 devine președintele CDU, pe care l-a dus la victorie în alegerile din 1983, pentru a fi apoi confirmat cancelar în 1987. European convins, a reînnodat legăturile preferențiale cu Franța. După căderea regimului comunist în RDG (1989), a realizat la scurt timp procesul de unificare și în 1990 devine primul cancelar al Germaniei unite. Costurile grele ale operațiunii au influențat negativ asupra politicii sale, obligând la o conversată și nepopulară revizuire a statutului social (1993): în 1994 a fost confirmată la diferență de doar un vot victoria în *Bundestag*. În anii care au urmat nu s-a putut opune punerii în discuție a tradiției solidității economico-financiare germane și dificultăților întâmpinate pentru a intra în parametrii de la Maastricht (v.) pentru aderarea la moneda unică europeană în 1999. În 1998 succesul unificării germane nu l-au ferit de înfrângerea în alegeri.

Kolbe, *Maximilian, v. Maximilian Kolbe.*

Kolceak, *Aleksandr Vasilievici*, amiral rus (n. 1874-Irkutsk 1920). Comandant al flotei ruse a Mării Negre, după revoluția din februarie 1917 s-a îndreptat spre Omsk, în Siberia, pentru a contribui la organizarea frontului antibolșevic („alb"). Aici a constituit un „guvern

provizoriu panrus", pe care după un an l-a dizolvat cu forţa, proclamându-se comandant suprem. Recunoscut de Marea Britanie şi Franţa, pentru metodele brutale în guvernare a dezlănţuit o revoltă populară (4.I.1920) care l-a constrâns să fugă în est. Capturat de bolşevici, a fost judecat şi împuşcat.

kolhoz, formă de cooperativă agricolă creată în URSS după revoluţia bolşevică şi răspândită rapid ca urmare a deciziei staliniste de a se trece la colectivizarea forţată a agriculturii în perioada primului plan cincinal (1928-1932), până la gestionarea tuturor terenurilor agricole sovietice, în afara celor cultivate de stat prin sovhoz. Membrii k. puteau să dispună de mici bucăţi de pământ pentru uzul personal, produsele obţinute aici având un rol important în aprovizionarea cu alimente a sovieticilor.

Kollontai, *Aleksandra Mihailovna*, om politic şi diplomat sovietic (Sankt Petersburg 1871-Moscova 1952). Bolşevică, şi-a îndreptat studiile spre sinteza între feminism şi socialism (*Bazele sociale ale problemei femeii*, 1990).

Kondratiev, *Nikolai Dmitrievici*, economist sovietic (n. 1892-m. 1930?). A pus bazele la Moscova (1920-1928) Institutului pentru studiul conjuncturilor, unde a teoretizat existenţa ciclurilor cincinale în creşterea economiei capitaliste. Rezervele sale privind obiectivele de prim plan cincinal sovietic au provocat ostilitatea lui Stalin, care a ordonat arestarea (1930) şi deportarea lui în Siberia, unde a murit.

Konoe, *Fumimaro*, om politic japonez (Kyoto 1891-Tokyo 1945). Ca prim-ministru (1936-1939), a atacat China. Întors în guvern în 1940, a hotărât mobilizarea totală pentru război (Pactul Tripartit cu Germania şi Italia). A încercat în zadar să evite războiul cu SUA, opunându-se generalului Tojo Hideki. La sfârşitul conflictului a încercat să colaboreze cu americanii, dar declarat criminal de război, s-a sinucis.

Konstanz, oraş german din regiunea Baden-Württemberg. Întemeiat în sec. IV de împăratul Constantin, a fost un important centru al producţiei textile în Evul Mediu. Domeniu al Habsburgilor din 1584, a trecut în stăpânirea marelui ducat de Baden în 1805.

■ CONCILIUL DE LA K. Al XVI-lea conciliu ecumenic (1414-1418), a fost convocat de regele Germaniei şi viitorul împărat Sigismund de Luxemburg pentru a soluţiona marea schismă a Occidentului. După retragerea lui Grigore XII, care fusese totuşi recunoscut ca papă legitim, şi detronarea celor doi antipapi Ioan XXIII şi Benedict XIII (1414), preoţii au susţinut teoriile favorabile concilierii, conform cărora orice membru al Bisericii, inclusiv papa, trebuie să se supună conciliului, a cărui putere vine direct de la Cristos. Conciliul i-a condamnat ca eretici pe J. Huss, J. Wycliffe şi Ieronim din Praga şi l-a ales drept papă pe Martin V (1417).

■ PACEA DE LA K. Încheiată la 25.VI.1183 între împăratul Frederic I Barbarossa şi reprezentanţii mai multor oraşe din Italia de nord şi centrală (v. *Liga lombardă*), a stabilit recunoaşterea libertăţilor comunale.

Kornilov, *Lavr Gheorghievici*, general rus (Ust-Kamenogorsk, 1870-Ekaterinodar 1918). A fost numit comandant în fruntea armatei ruseşti după ofensiva din iulie 1917 de către şeful guvernului provizoriu A.F. Kerenski. Fiindu-i interzis să dizolve Sovietele din armată, a pus la cale o lovitură de stat contrarevoluţionară îndreptându-se către Petrograd. Armata sa, deja blocată de boicotul feroviarilor bolşevici, s-a oprit la câţiva kilometri de capitală. Arestat, a reuşit să fugă şi să se adăpostească în Ucraina pentru a lupta împotriva bolşevicilor.

Kosîghin, *Aleksei Nicolaevici*, om politic sovietic (Sankt Petersburg 1904-Moscova 1980). Ministru al industriei textile în 1939, membru al Biroului Politic (1948-1953) şi vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri din 1960, în 1964 a fost împreună cu Brejnev şi N. Podgornîi protagonist al îndepărtării lui N. Hruşciov de la putere. Şef al guvernului, nu s-a abătut de la linia lui Brejnev.

Kosciuszko, *Tadeusz*, patriot polonez (Mereczowszczyźna, Lituania, 1746-Solothurn, Elveţia, 1817). Îndreptându-se către SUA (1776) a participat la războiul de independenţă. Întors în Polonia (1784), a fost în fruntea mişcării insurecţionale împotriva ruşilor (1794). Este considerat erou naţional.

Kosovo, unitate administrativă autonomă a Serbiei (capitala la Priština), la graniţa cu Albania. Obiect al unor tentative eşuate sârbe (1389: bătălia de la K.) şi ungare (1448) de a prelua controlul de la turci, în 1913 este împărţit între Serbia, Muntenegru şi Albania. În 1941-1944 a fost ocupat de italieni şi albanezi. Încredinţat Iugoslaviei la sfârşitul celui de al doilea război mondial, datorită majorităţii etniei albaneze din interiorul ei este declarată regiune autonomă. În 1981 şi 1989 regiunea a fost teatrul unor violente revolte pentru independenţă şi ciocniri între sârbi şi majoritatea albaneză. După dizolvarea Iugoslaviei, o conducere autonomistă a revendicat independenţa faţă de Belgrad, proclamând o republică (nerecunoscută internaţional), dar urmând o linie precaută şi nonviolentă pentru a afirma propriile instanţe. De la o poziţie nonviolentă, autonomiştii au trecut la acţiuni militare, constituind o armată de eliberare a K. Intervenţia trupelor iugoslave a precipitat transformarea situaţiei într-un adevărat război civil, în ciuda presiunilor Uniunii Europene şi a SUA pentru a impune încetarea ostilităţilor. Numai intervenţia NATO a dus la relativa pacificare a situaţiei.

Kossuth, *Lajos*, om politic ungur (Monok 1802-Torino 1894). A fost protagonistul revoluţiei ungare (1848) şi al războiului de independenţă împotriva Imperiului

habsburgic. Este numit preşedinte al republicii în baza actului de proclamare a independenţei Ungariei (1849), dar mandatul său a durat câteva luni. După intervenţia ţarului Nicolae I, care a înfrânt revoluţia, K. s-a văzut nevoit să se refugieze în afara ţării. De aici a continuat să acţioneze pentru independenţa Ungariei, intrând în legătură şi cu G. Mazzini şi G. Garibaldi.

Kreisky, *Bruno*, om politic austriac (Viena 1911-1990). Social-democrat, a fost ministru de externe în perioada 1959-1966 şi a negociat acordul cu Italia pentru Alto Adige. După înfrângerea social-democraţilor la alegerile din 1966 devine preşedintele partidului şi pune bazele revenirii din anii '70. Câştigând alegerile din 1970, îşi asumă funcţia de cancelar pe care o va păstra până la înfrângerea din 1983, când s-a retras din viaţa publică.

Kremlin, fortăreaţă din Moscova, construită în sec. XII. Devenind reşedinţă a ţarilor, a fost mai târziu sediul guvernului sovietic şi apoi al Rusiei.

Kronstadt, bază navală rusă la Marea Baltică, la nord de Leningrad. Revolta marinarilor acestei fortăreţe împotriva comunismului (1921) a fost înecată în sânge. Întâmplarea a tras un semnal de alarmă asupra direcţiei autoritare a puterii sovietice.

Kruger, *Stefhanus Johannes Paulus*, numit *Oom Paul*, om politic sud-african (Colesberg 1825-Clarens, Elveţia 1904). Unul dintre fondatorii republicii bure Transvaal (1852), a luptat împotriva indigenilor care se opuneau asediilor albilor. Comandant al armatei (1864), s-a opus tentativelor de anexare a Transvaalului de către englezi, în 1881 a fost ales preşedintele republicii şi având această funcţie a condus ţara în războiul anglo-bur (1899-1902) care s-a terminat cu pierderea independenţei de către buri.

Krupp, familie de industriaşi germani al cărei fondator *Friedrich* (Essen 1787-1826) a construit în oraşul natal de pe Ruhr o mică turnătorie de oţel. Fiul *Alfred* (Essen 1812-1877), a îmbunătăţit fabrica, trecând la producţia de material feroviar şi de armament. În timpul primului război mondial complexul K. a monopolizat producţia de război germană, având apoi foarte strânse legături cu regimul nazist Astfel că după al doilea război mondial *Afred Felix* (Essen 1907-1967) a fost condamnat la Nürnberg (şi apoi amnistiat în 1951). Trecând peste diverse încercări economice, în 1967 întreprinderea este transformată în societate pe acţiuni, recucerindu-şi locul pe piaţa naţională şi în străinătate şi ajungând unul din cele mai mari complexe europene de siderurgie.

Kubilai Han, sau *Qubilay* (n. 1214/15-m. 1294). Împărat al mongolilor (1260-1294). Nepot al lui Ginghis Han, a fost proclamat mare han la moartea fratelui său Mongka (1260), care îi lăsa moştenire China de nord. K. mută capitala la Pekin şi se lansează în cucerirea Chinei meridionale (1267-1276) şi a Cantonului (1277), punând capăt dinastiei Sung (1267-1276). Fără nici un rezultat au fost campaniile în Japonia (1274 şi 1281). K. a asimilat complet cultura chineză (până la a schimba şi numele propriei dinastii în Yüan), provocând din această cauză revoltele grupurilor de mongoli din Turkestan (1267) şi Manciuria (1277). A favorizat budismul, dar a fost tolerant şi faţă de creştini, cum mărturiseşte şi Marco Polo care i-a devenit consilier (1275-1291).

Kuciuk-Kainargi, tratatul de la, tratat de pace semnat (21.VII.1774) în localitatea bulgară de Rusia şi Imperiul otoman: i se recunoşteau Rusiei învingătoare drepturile asupra Crimeii şi asupra Ucrainei meridionale, libera navigaţie pe Marea Neagră şi protectoratul supuşilor otomani ortodocşi.

Ku Klux Klan, numele a două societăţi secrete americane. Prima a luat fiinţă în 1865 la Pulaski, în Tennessee, fiind fondată de către foşti soldaţi sudişti pentru a se opune politicii de „reconstrucţie" impusă de nordişti şi împiedica populaţia de culoare să beneficieze de drepturi civile. Când extremiştii locali au început să apeleze la mijloace violente, inclusiv linşajul, primul preşedinte al K.K.K., generalul N.B. Forrest, a desfiinţat asociaţia (1869). Al doilea K.K.K. a fost înfiinţat în împrejurimile oraşului Atlanta în 1915 de către un fost ofiţer devenit misionar protestant, W.J. Simmons. Adversar nu numai al negrilor, dar şi al evreilor, catolicilor, emigranţilor, şi-a manifestat tendinţe xenofobe, care s-au răspândit în multe state: Texas, Indiana, Oklahoma, Oregon, Maine. În anii '20 organizaţia număra până la 5 milioane de aderenţi, dar folosirea violenţei a sfârşit prin a-i îndepărta pe mulţi dintre ei. După o nouă perioadă de consens în anii '60, societatea şi-a început declinul în mod rapid.

kulak, în Rusia ţăran proprietar al lotului său, legat de nevoile proprii. Regimul comunist i-a numit mereu pe k. drept pilonii conservatorismului, chiar dacă în perioada NEP (v.) le-a lăsat o amplă libertate economică pentru a favoriza dezvoltarea agriculturii. La opoziţia lor faţă de colectivizarea forţată (1929-1932), guvernul sovietic a reacţionat cu deportări şi execuţii în masă, până la dispariţia clasei lor sociale.

Kulisciòff, *Anna Mihailovna*, femeie politician de origine rusă (Moskaia, Cherson, 1857-Milano 1925). Influenţată de ideile anarhice ale lui Bakunin, în 1877 a fost constrânsă să se refugieze în Elveţia (unde a avut o legătură sentimentală cu A. Costa) şi în Italia (1878). Laureată în medicină pentru a-i putea ajuta gratuit pe bolnavi, l-a cunoscut în 1884 pe F Turati, a cărui tovarăşă de viaţă a rămas până la sfârşitul zilelor. În 1891 a fondat revista „Critica sociale", revistă critică a socialismului marxist italian, şi Liga Socialistă Milaneză.

A fost printre principalele personalităţi ale socialismului italian.

Kulturgeschichte, curent în istoriografia germană (germ.: istoria culturii şi civilizaţiei), prezent în Germania în a doua jumătate a sec. XIX şi începutul sec. XX, care s-a remarcat printr-un interes prevalent pentru istoria vieţii sociale în formele sale culturale (spirituale şi materiale). Printre cei mai de seamă exponenţi au fost J. Burckhardt şi K. Lamprecht.

Kulturkampf, politică de ostilitate faţă de Biserica catolică (germ.: luptă pentru civilizaţie) condusă de cancelarul german O. von Bismarck (1871-1879). Scopul era de a întări guvernul central împotriva tendinţelor autonomiste ale regiunilor catolice şi de a împiedica dezvoltarea Partidului Centrul (v.) catolic. Au fost introduse măsuri precum: interdicţia predicatorilor de a mai critica pe „vechii catolici" (schismatici care refuzau dogma infailibilităţii), excluderea iezuiţilor din învăţământ (1872) şi, în sfârşit elaborarea „legilor din mai" (1873-1874) care impuneau un rigid control al statului asupra vieţii Bisericii. După 1878, alegerea papei Leon XIII, mai diplomat decât Pius IX şi preocuparea crescândă a lui Bismarck pentru ascensiunea socialismului au favorizat anularea a aproape tuturor legilor K. dintre 1883 şi 1887.

Kun, *Béla*, om politic ungar (Szilágycsch, 1886-URSS 1937?). Fondator al Partidului Comunist Ungar, a reuşit să instaureze o republică sovietică în Ungaria (III.1919) dar a fost răsturnat de forţele naţionaliste ale amiralului Horthy (VIII.1919) S-a refugiat la Viena şi apoi la Moscova, unde a avut o poziţie de referinţă în Internaţionala a III-a. Acuzat de troţkism, este ucis în timpul epurării staliniste din 1935-1938. A fost reabilitat de Hruşciov în 1958.

Kuomintang (Gomindan), (Partidul Naţional al Poporului), partid politic chinez fondat în 1911 de Sun Yat-sen cu obiectivul de a declanşa o profundă revoluţie social-economică şi de a garanta unitatea şi independenţa Chinei. În primii ani de existenţă a reuşit să coalizeze diversele forţe reformiste chineze (liberali moderaţi, comunişti, naţionalişti) în lupta împotriva „seniorilor războiului". După moartea lui Sun Yat-sen, o dată cu ascensiunea lui Chiang Kai-shek au prevalat în interiorul partidului forţele de dreapta, care au dus în 1927 la războiul civil împotriva comuniştilor. După încheierea celui de-al doilea război mondial s-a reluat războiul civil şi K. a fost învins de forţele comuniste. A continuat să acţioneze, ca partid unic, în insula Taiwan, unde Chiang se refugiase.

kurzi, populaţie musulmană sunnită din Asia Mică, de origine iraniană. Locuiesc de secole în Kurdistan, o regiune muntoasă, în prezent cuprinsă între Irak, Iran şi Turcia. K. sunt în cea mai mare parte păstori nomazi sau sunt angrenaţi în transhumanţă, având o structură socială tribală. Această segmentare socială face din k. o populaţie nu tocmai compactă din punct de vedere politic. Şi din această cauză, ei au cunoscut dominaţia Sasanizilor, a arabilor (începând din sec. VII), a mongolilor, a turcilor, intrând definitiv sub sfera de influenţă otomană pe la 1500.

■ *Problema kurdă în sec. XX.* Revendicându-şi autonomia prin mişcările din 1832-1847, în timpul primului război mondial opoziţia kurdă împotriva Imperiului otoman a fost instigată şi susţinută de către englezi. K. şi-au văzut astfel recunoscută autonomia prin tratatul de la Sèvres (1920), care instituia statul autonom al Kurdistanului. Renaşterea Turciei sub Atatürk a împiedicat însă realizarea acestui proiect, ducând la împărţirea k. între Iran, Turcia şi Irak (o mică minoritate se află şi în Siria). Insurecţiile kurde neîntrerupte au fost înăbuşite de diferite state în mod violent, în lipsa totală a interesului internaţional. Deosebit de violente au fost represiunile din timpul războiului dintre Iran şi Irak (1980-1988); succesele militare ale mişcării de independenţă kurdă din Irak au fost complet anihilate de o violentă acţiune militară irakiană care, recurgând chiar şi la folosirea gazelor (masacrul de la Halabja, 1988), a reuşit să obţină din nou controlul asupra teritoriului, pe care l-au păstrat şi după noile agitaţii izbucnite concomitent cu războiul din Golf din 1991. Reprimarea mişcării de independenţă s-a înăsprit în acelaşi timp şi în Turcia, unde PKK (Partidul Muncitorilor din Kurdistan, de inspiraţie marxistă) a fost scos treptat în afara legii (1992-1995), în timp ce armata punea mâna pe putere în regiunile din sud şi răsărit, în majoritate kurde, printr-o campanie de ocupare (cu frecvente treceri de frontieră pentru a lovi bazele rebelilor din Irak) căreia guvernul de la Ankara i-a pus capăt în mod oficial în 1997, după ce s-au înregistrat aproape 30 000 de morţi de ambele părţi şi un milion de refugiaţi. Arestarea la Roma a liderului PKK, A. Ocalan (XI.1998), apoi eliberat, a suscitat o încâlcită problemă de justiţie internaţională şi a afectat temporar relaţiile dintre guvernul italian şi cel turc.

Kush, regat în Nubia, partea meridională a Egiptului de Sus, în jurul anului 1000 î.Hr. Capitala la Napata. Regele Shabaka a cucerit tot Egiptul şi a pus bazele dinastiei a XXV-a (cca 728-656 î.Hr.). Mai târziu a fost doborât de asirieni. Regele Persiei, Cambyses, după ce a cucerit Egiptul (525 î.Hr.), a asediat Napata şi a supus regatul K. puterii persane.

Kushana, grup de triburi ale populaţiei centro-asiatice yüeh-chi care în sec. I a dat viaţă unui imperiu cuprinzând Turkestanul occidental, Afghanistanul şi India de nord. În sec.III imperiul k. a pierdut mare parte din teritoriile sale datorită loviturilor armatelor sasanide şi a sfârşit prin a se dezintegra din cauza invaziilor hunilor.

Kutuzov, *Mihail Ilarionovici*, general rus (Sankt Petersburg 1745-Bunzlau 1813). Militar de carieră, a fost numit de Pavel I guvernatorul Lituaniei (1700-1801) și al Sankt Petersburgului (1801-1802). Marginalizat de Alexandru I, este rechemat, însă, în serviciu pentru a respinge invazia Rusiei de către Napoleon. A folosit o tactică temporizatoare, pârjolind pământul înaintea francezilor. Înfrânt în bătălia Moscovei (7.IX.1812) în tentativa de a împiedica intrarea francezilor în Moscova, i-a surprins apoi în timpul retragerii și prin bătălia de la Smolensk (17,XI.1812) a distrus Marea Armată a lui Napoleon.

Kuwait, stat în Asia de sud-vest, situat în Peninsula Arabia, în partea de est, spre Golful Persic. *Sup.*: 17 818 km^2, *Pop.*: 1 690 000 loc. (dintre care 50% sunt muncitori străini, cei mai mulți asiatici). *Capit.*: Kuwait City. Limba: araba (oficială), folosită și engleza. *Relig.*: musulmană sunnită. *Vecini*: N și V Irak, S Arabia Saudită. *Forma de stat*: monarhie ereditară.

Emirat periferic pe orbita Imperiului otoman, protectorat britanic la sfârșitul sec. XIX, K. a ajuns la recunoașterea mondială abia în a doua jumătate a secolului XX ca urmare a uriașelor resurse de petrol din subsolul său. Acestea au făcut ca după independența sa, K. să devină o capitală financiară a lumii arabe și obiectul intereselor divergente ale puterilor islamice și occidentale.

1516 Cu sultanul Selim I a început dominația otomană care a durat trei secole

sec. XVII
Se pun bazele orașului și emiratului K.

1899 Protectoratul englez asupra țării.

1934 Crearea Kuwait Oil Company în asociație cu British Petroleum Company (britanică) și Gulf Oil Corporation (SUA)

1960 K. se numără printre fondatorii OPEC.

1961 Proclamația de independență (19.VI). Tentativă de anexare irakiană a K. respinsă cu ajutorul Marii Britanii și a Ligii arabe.

1962 Adoptarea unei constituții parlamentare.

1975 Naționalizarea resurselor petroliere.

1976 Formarea unei opoziții politice organizate îl împinge pe șeicul Sabah al-Salem al-Sabah să dizolve Adunarea legislativă.

1977 După moartea sa urmează Jaber al-Ahmed al-Jaber.

1980-1988
În conflictul Iran-Irak K. se situează de partea Irakului.

1981 Este reînființată Adunarea legislativă. K. se confruntă cu o emigrație masivă (peste 1 300 000 persoane cu o puternică componentă palestiniană în curs de un deceniu).

1986 Nouă criză instituțională: se dizolvă parlamentul și se suspendă constituția.

1990 Invadarea și anexarea K. de către Irak.

1991 Războiul din Golf (v.): K. este eliberat de către o forță de intervenție internațională condusă de SUA. Emigranții palestinieni sunt expulzați din K.

1992 Acordarea de ajutoare pentru reconstrucție este condiționată de introducerea de reforme politice: este abolită cenzura, au loc alegeri noi care duc la o majoritate parlamentară consultativă situată pe poziții critice față de guvern.

1996 Depășirea situației postbelice de criză duce la victoria partidului filoguvernamental. În urma alegerilor politice K. se pronunță împotriva unei noi intervenții a SUA împotriva regimului lui S. Hussein.

1998 Pentru a preîntâmpina un vot de neîncredere al parlamentarilor islamiști, guvernul își dă demisia în bloc.

1999 Se acordă drept de vot femeilor.

Kynoskephalai (Capul Câinelui), localitate în Thessalia unde generalul roman T. Quintius Flaminius l-a învins pe regele macedonenilor, Filip V, punând astfel capăt celui de-al doilea război macedonean (197 î.Hr.).

L

Labriola, *Antonio*, filosof şi om politic italian (Cassino 1843- Roma 1904). Intrat în legătură cu Engels, devine unul din principalii propagandişti ai doctrinei marxiste în Italia (*Reflecţii asupra concepţiei materialiste a istoriei*, 1902). În 1890-1895 a colaborat la fazele pregătitoare înfiinţării Partidului Socialist, chiar dacă nu a participat la congresul de constituire de la Genova (1892). Au urmat divergenţe tot mai mari cu F. Turati şi politica sa reformistă.

laburism, mişcare politică britanică de influenţă soci listă nemarxistă, angajată într-un program de reformă. După ce în 1888 K. Hardie, lider al sindicatului minerilor, a pus bazele Partidului Laburist scoţian, formaţi i similare au luat fiinţă în Yorkshire şi în Lancashire. În 1892 doi deputaţi laburişti au fost aleşi în Camera Comunelor. În anul următor a fost fondat Partidul Laburist Independent, care pe 28.II.1900, împreună cu reprezentanţii de la Fabian Society (v.), ai Societăţii Cooperative şi ai sindicatelor au înfiinţat un Comitet pentru Reprezentanţa Muncii (primul secretar R. MacDonald). Acesta s-a transformat în Partid Laburist în 1906. În Camera Comunelor la alegerile din acel an au fost obţinute 53 de locuri. În timpul primului război mondial, s-a împărţit în mai multe aripi; cea pacifistă condusă de MacDonald şi cea favorabilă angajării în război, care sub conducerea lui A. Henderson, în 1916 a intrat în guvernul de coaliţie al lui D. Lloyd George ca a doua mare forţă politică britanică alături de conservatori.
■ *Experienţa de guvernare*. În 1924-1925 MacDonald a condus primul guvern laburist, care nu putea, oricum, să realizeze o reformă, fiind frânat de alianţa cu liberalii. Situaţia s-a repetat în 1929 cu al doilea guvern MacDonald. În august 1931, în faţa crizei economice, laburiştii s-au divizat. La propunerea lui MacDonald şi a câtorva membri ai guvernului se hotărăşte impunerea de măsuri drastice de politică economică şi monetară. MacDonald a rămas prim-ministru până în 1935, bazându-se pe o majoritate aproape în totalitate conservatoare, în timp ce partidul laburist, în opoziţie, trecea sub conducerea lui G. Lansbury şi C. Attlee. În mai 1940, la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, laburiştii intră în guvernul de coaliţie de război condus de Churchill.
■ *Laburismul după război*. În iunie 1945 laburiştii au parte de o neaşteptată victorie electorală şi pentru prima dată, prin guvernul condus de Attlee, s-au bucurat de o majoritate autonomă solidă, rămânând la putere până în 1951. În politica internă au realizat un program de naţionalizări şi de creare a statului social (v. *Welfare State*). În politica externă au dat o contribuţie fundamentală la consolidarea blocului occidental antisovietic. După un deceniu de opoziţie, laburiştii s-au întors la conducere cu guvernul H. Wilson (1964-1970 şi 1974-1976) şi cu J. Callaghan (1976-1979), care s-a arătat, însă, incapabil de a depăşi condiţiile puse de sindicate, contrare unei politici de austeritate pentru a depăşi criza industrială britanică. Au fost înfrânţi în alegeri de către conservatorii lui M. Thatcher. În anii următori, noul lider N. Kinnoch a găsit cu greu o linie de opoziţie în faţa triumfului thacherismului. Această întreprindere a fost înfăptuită din plin de Tony Blair, care a luat frâiele partidului în 1994. El a redimensionat drastic în interiorul partidului ponderea sindicatelor, ducând la poziţii pragmatiste (demascând *Welfare State* pentru a pune în centru problematica ocupării forţei de muncă), ceea i-a adus o fulminantă afirmare electorală în primăvara lui 1997 şi întoarcerea la guvernare după 17 ani a laburiştilor.

Laconia, v. *Sparta*.

Ladislau (László) I cel Sfânt (n.cca 1043-Nitra 1095), rege al Ungariei (1077-1095). Fiu al lui Bela I, a devenit rege la moartea fratelui Geza I. A extins regatul ocupând Slavonia (1089) şi, cu sprijinul papalităţii, Croaţia (1091-1095). Pe plan intern, a combătut păgânismul şi a contribuit la creştinarea totală a Ungariei.

Ladislau VII v. Vladislav VII Jagiełło

La Farina, *Giuseppe*, om politic italian (Messina 1815-1863). De tendinţă republicană, a participat la mişcările siciliene din 1837 Convertit la ideile monarhiste, a fost printre întemeietorii Societăţii Naţionale (1857). A fost trimis de Cavour să urmeze expediţia celor O Mie (1860), pentru a controla acţiunile lui Garibaldi, însă acesta l-a îndepărtat.

La Fayette, *Marie-Joseph-Paul-Motier marchiz de*, general şi om politic francez (Chavaniac, Haute Loire, 1757-1834). La izbucnirea războiului de independenţă american a luptat împreună cu corpul său expediţionar alături de insurgenţi (1777-1781). Reîntors în Franţa, a fost deputat al Stărilor Generale (1789) şi comandant al gărzilor naţionale. Susţinător al monarhiei constituţionale, a întemeiat moderatul Club des Feuillants (1791). Şi-a îndepărtat susţinerea populară atunci când a tras pe Câmpul lui Marte (17.VII.1791) asupra manifestanţilor care cereau pedepsirea regelui, după tentativa acestuia de a fugi. A susţinut războiul cu Austria, în timpul căruia a comandat armatele din nord. Acuzat de trădare şi constrâns să fugă după căderea monarhiei, a fost făcut prizonier de către austrieci (1792-1797). Sub imperiul napoleonian, L. a refuzat orice însărcinare oficială. S-a întors în viaţa publică ca deputat liberal în 1815.

Laffitte, *Jacques*, financiar şi om politic francez (Bayonne 1767-Paris 1844). Deputat din 1816, a fost preşedintele Consiliului şi ministru de finanţe (1830-1831) sub

Ludovic-Filip, promotorul unei linii politice liberale şi progresiste („partidul mişcării").

lagăr, nume folosit în general pentru a se referi la spaţiile concentraţionare (Konzentrationslager), utilizate de regimul nazist încă din 1933 pentru a închide mai întâi opozanţii politici, apoi evreii, ţiganii, homosexualii. Încredinţate direct controlului SS, au devenit în anii celui de al doilea război mondial spaţiul de exercitare a „soluţiei finale" împotriva evreilor (v. holocaustul), şi laborator pentru experimente neştiinţifice sau pseudoştiinţifice făcute pe fiinţe umane. Între cele mai cunoscute amintim: Auschwitz, Buchenwald, Dachau, Mauthausen (v.). În Italia au funcţionat ca centru de triere l. de la Fossoli, în timp ce unicul lagăr de exterminare a fost la Risiera di Sabba. Pentru lagărele de concentrare sovietice v. GULAG.

lagăre de exterminare, lagărele de concentrare în care germanii în cel de-al doilea război mondial au pus în aplicare exterminarea evreilor şi ţiganilor, a adversarilor nazismului şi a luptătorilor din Rezistenţă (v. lagăr).

La Guardia, *Fiorello Henry*, politician american (New York 1882-1947). Democrat, simbolul integrării noii generaţii italo-americane în viaţa SUA, a fost deputat (1923-1933), autor al unor diverse legi privind dreptul civil. Primar al New Yorkului (1933-1945) a cunoscut o mare popularitate, implicându-se în problemele locuinţelor şi sănătăţii.

La Harpe, *Frédéric César de*, om politic elveţian (Rolle, Vaud, 1754-Lausanne 1838). Membru al Directoratului Republicii Elveţiene (1798-1800), la congresul de la Viena a reuşit să obţină recunoaşterea neutralităţii elveţiene şi independenţa multor cantoane (Aargau, Sankt Gallen, Ticino, Thurgau, Vaud).

laicism, doctrină sau comportament politico-cultural care ţinteşte să excludă influenţa religiei în viaţa publică (şcoala confesională, cenzura, proprietatea ecleziastică), promovând separarea Bisericii de stat. Originile l. se pot observa în *Defensor pacis* de Marsilio din Padova şi în epoca ultimelor lupte între papalitate şi imperiu.

La Malfa, *Ugo*, om politic italian (Palermo 1903-Roma 1979). Între fondatorii Partidului Acţiunii (1942). L-a părăsit împreună cu F. Parri în februarie 1946, dând viaţă Concentrării Democratice Republicane, care în 1948 a fuzionat cu PRI. Ministru al transporturilor împreună cu Parri (1945) şi al comerţului exterior (1945-1946 şi 1950-1953), a actualizat liberalizarea schimburilor. După 1953 a susţinut necesitatea abandonării politicii centriste şi a deschiderii spre stânga. În 1965 devine secretar al PRI, menţinându-şi funcţia până în 1974, când devine preşedinte. Mi istru de finanţe împreună cu Rumor (1973-1974) şi vicepreşedinte al Consiliului împreună cu A. Moro (1974-1976), a fost un susţinător convins al politicii veniturilor şi integrării europene şi a contribuit prin apelul constant la principiile laice la creşterea electorală a PRI.

La Marmora, *Alessandro Ferrero di*, general piemontez (Torino 1799-Kadiköy, Crimeea, 1855). Sublocotenent al gărzii imperiale franceze, în 1836 a fost promotorul creării corpului de bersalieri, la comanda căruia a combătut în primul război de independenţă, fiind rănit la Goito. Comandant al unei divizii piemonteze în războiul din Crimeea (1855), a murit aici de holeră.

La Marmora, *Alessandro Ferrero di*, general şi om politic italian (Torino 1804-Florenţa 1878). Ministru de război în 1848 în guvernele Pinelli şi Gioberti, a condus în 1849 represaliile împotriva revoltei democratice de la Genova. Din nou mi istru de război, a fost comandantul corpului de expediţie în Crimeea în 1855. Din iulie 1859 până în ianuarie 1860 a fost preşedintele Consiliului. A fost însărcinat să formeze un nou guvern în septembrie 1864. În iunie 1866 a demisionat pentru a prelua comanda operaţiunilor de pe frontul celui de-al treilea război de independenţă, ale cărui baze diplomatice fuseseră puse prin alianţa cu Prusia. Tras la răspundere pentru eşecul de la Custoza, s-a retras în viaţa privată.

Lamartine, *Alphonse de*, poet şi om politic francez (Macon 1790-Paris 1869). Dedicat carierei diplomatice (a poposit şi în Italia), având idei republicane, a fost ministru de externe în guvernul revoluţionar de la 1848. Deputat în Constituantă şi candidat la preşedinţia republicii, în urma loviturii de stat a lui Ludovic Napoleon (1851) s-a retras din viaţa politică. *Istori revoluţiei de la 1848* (1849).

Lambruschini, *Raffaello*, pedagog italian (Genova 1788-San Cerbone, Florenţa, 1873). Sacerdot, în 1812 a fost exilat în Corsica de către Napoleon. În perioada Restauraţiei s-a afirmat ca unul din principalii exponenţi ai catolicismului liberal (v.). Precursorul studiilor pedagogice în Italia, a întemeiat şi condus diverse periodice dedicate problemelor educative şi a publicat diverse opere (*Despre educaţie*, 1849). În 1860 a fost făcut senator de către Cavour.

Lamennais, sau *La Mennais, Hugues-Felicité-Robert de*, gânditor francez (Saint Malo 1782-Paris 1854). Autorul unei lucrări de puternică orientare ultramontanistă şi antinapoleonică, a fost constrâns să fugă în Anglia (1814). Întors în Franţa a fost numit sacerdot (1816), devenind unul din cei mai rigizi apărători ai catolicismului (*Eseu asupra indiferenţei în materie de religie*, 1817-1823). La jumătatea anilor 1820 gândirea sa a avut o evoluţie şi, renegând absolutismul şi alianţa tron-altar, a valorificat în perspectivă creştină principiile liberal-democratice. În ziarul fondat de el în 1830 împreună cu J.-B Lacordaire şi C. Montalambert, „L'Avenir", a apărat libertatea de conştiinţă, de presă, toleranţa religioasă şi separarea statului de Biserică, un

mare teoretician al catolicismului liberal. Condamnat de papa Grigore XVI prin enciclica *Mirari vos* (1832), a fost suspendat din activitatea sacerdotală. A fost ales deputat de extremă stângă (1848). O dată cu avântul celui de-al Doilea Imperiu şi-a reluat activitatea antinapoleoniană. Gândirea sa, care a influenţat tot mai mult mişcarea catolică franceză, s-a răspândit şi în Italia prin A. Rosmi i, A. Manzoni, R. Lambruschini şi V. Gioberti.

lamiac, războiul, răscoala oraşelor greceşti, conduse de atenieni şi etolieni, împotriva dominaţiei macedonene (323-322 î.Hr.), izbucnită după moartea lui Alexandru cel Mare. După o primă fază în care conducătorul atenian Leostene a reuşit să-l blocheze pe macedoneanul Antipatros la Lamia, oraş tesalian, răsculaţii au fost înfrânţi pe uscat la Crannon şi pe mare la Amorgos. Represiunea macedoneană a costat vieţile lui Hiperide şi Demostene.

Lamprecht, *Karl*, istoric german (Jessen, Saxonia 1856-Leipzig 1915). Influenţat de pozitivism, dar atent la economismul de tip marxist, s-a ocupat iniţial de istoria economică (*Viaţa economică germană în Evul Mediu*, 3 vol. 1885-1886). Principala sa operă este *Istoria Germaniei*, în 12 volume (1891-1909). A scris şi despre metodologia istoriei (*Vechi şi noi orientări ale ştiinţei istoriei*, 1896; *Introducere în gândirea istorică*, 1912). Adversar al şcolii lui L.von Ranke, care acordă atenţie individului, a subliniat importanţa marilor comunităţi şi a fost susţinătorul curentului *Kultugeschichte* (v.)

Lancaster, ramură a dinastiei engleze a Plantageneţilor fondată de *Edmond Cocoşatul*, numit conte de L, de către tatăl său Henric III, rege al Angliei. Nepotul său *Henric* (1299-1361) a fost duce de L. din 1351 şi fiica sa Bianca s-a căsătorit cu John de Gaunt, al patrulea fiu al regelui Eduard III. Fiul lor l-a detronat pe Richard II şi a devenit rege al Angliei (1399-1414) sub numele de *Henric IV*. Deoarece a uzurpat tronul având aprobarea parlamentului, suveranii din casa L. au trebuit să respecte puterile şi privilegiile celor două camere. Lui Henric IV i-au urmat *Henric V* (1413-1433) şi *Henric VI* (1422-1461 revenit temporar între 1470-1471 şi apoi asasinat), sub a cărui domnie Anglia a pierdut mare parte din posesiunile franceze, datorită lui Carol VII, rege al Franţei şi Ioanei d' Arc şi s-a încheiat Războiul de o sută de ani (1453). În 1455 a început războiul celor două roze (v.) între partizanii L., care aveau ca emblemă un trandafir roşu şi cei ai casei de York (pe a cărei emblemă se afla un trandafir alb), destinaţi să urce pe tron o dată cu Eduard IV (1461-1483).

Lando, *Michele di*, v. *Michele di Lando*.

landscheneţi (germ.: *Landsknecht*, lăncier pedestraş), corp de infanterie mercenară creat în 1493 de împăratul Maximilian I pentru a se opune formaţiunilor militare elveţiene. Era constituit din mercenari recrutaţi din zona renană şi din Suedia care, înarmaţi cu spade cu două tăişuri şi lănci lungi de 3 până la 4 metri, luptau în rânduri strânse după o tactică demonstrată eficace în luptele de mişcare. S-au distins în luptele de la Ravenna (1512) şi Pavia (1525). Eficienţi din punct de vedere militar, l. au fost, însă, trupe indisciplinate şi violente faţă de populaţia civilă, cum a fost în cazul teribilului masacru de la Roma (1527).

Languedoc, regiune istorică în Franţa de sud. Colonizat de fenicieni în sec. VI î.Hr., a fost invadat de romani în sec.II î.Hr.. Aici s-a aflat primul regat vizigot până în 507, fiind apoi inclus de Carol cel Mare în marca gotică. Dintre multele comitate în care s-a fracţionat mai apoi, s-a remarcat Toulouse, unde a înflorit o cultură literară în *langue d'oc*. Această civilizaţie a fost distrusă de cruciada împotriva albigenzilor (1208-1215), pretext al baronilor din nord pentru a ataca L., care în 1271 a trecut sub regele Franţei.

Lanza, *Giovanni*, om politic italian (Casale Monferrato 1810-Roma 1882). Urmaş al lui Cavour şi exponent al Dreptei istorice, a fost de mai multe ori ministru şi preşedinte al Camerei. Ca preşedinte al Consiliului (1870-1873), s-a opus ideii regelui Victor Emanuel II de a interveni alături de Franţa în războiul împotriva Prusiei. Mai mult, a profitat de înfrângerea Franţei pentru a cuceri Roma (20.IX.1870) şi a o proclama capitală (27.III.1871).

Laos, stat în Asia de sud-est, în Indochina. *Sup.*: 236 800 km^2. *Pop.*: 4 882 000 loc. *Capit.*: Vientiane. *Limba*: lao şi franceza. *Relig.*: budistă. *Vecini*: N China, E Vietnam, S Cambodgia, V Thailanda şi Birmania. *Forma de stat*: republică populară.

Face parte dintre ţările cele mai sărace din lume, cu toate că a avut o organizare politică şi civilă timpurie (sec. XIV). L. a fost mereu un stat tampon între marile puteri indochineze, care l-au transformat în câmp de luptă.

sec. XI-XII

Confederaţia mon-khmer a populaţiei kha, de pe Mekongul superior, intră în zona de influenţă cambodgiană.

sec. XIII

Migraţiile thai dau naştere principatelor Muong Swa (actualul Luang Prabang), Muong Phu Eun şi Vien Chang (actualul Vientiane), sub hegemonia Sukhothai.

1353-1373

Principele thai Fan Ngum eliberează ţara de sub dominaţia Siamului şi o unifică cu regatul Lan Chang („un milioan de elefanţi"), având capitala Luang Prabang. Răspândirea culturii khmere şi a budismului singhalez. Organizare feudală cu guvernatori provinciali.

1478-1479
Conflictul cu Annam pentru controlul Mekongului superior: ocupația annamită a orașului Luang Prabang.

1574-1591
Dominație birmană.

1637-1694
Apogeul Lan Chang sub domnia lui Suliyavongsa. La moartea sa regatul se împarte în două țări rivale: Luang Prabang și Vien Chang, obiect de dispută între Annam, Birmania și Siam.

1778-1886
Dominație siameză asupra L.

1893 L. este anexat Indochinei franceze.

1941-1945
Al doilea război mondial: Thailanda, sprijinită de japonezi, ocupă L. occidental (V.1941). La capitularea Japoniei (VIII.1945) se formează un guvern independent, răsturnat de francezi (1946).

1946-1953
Războiul din Indochina. Franța transformă L. î monarhie constituțională (1947). Gherila antifranceză Pathet Lao. Independența L. (1953).

1954-1956
Gherila Pathet Lao împotriva regimului monarhic din Luang Prabang, sprijinit de SUA și Thailanda.

1960-1964
Reluarea războiului civil ca urmare a războiului din Vietnam și a ocupației americane. Forțele neutre ale principelui Suvanna Phuma (1964) formează un guvern propriu la Vientiane, în timp ce Pathet Lao asigură controlul în nordul țării.

1973-1974
Armistițiu între filomonarhiști, neutraliști și Pathet Lao (21.II.1973). Se formează un guvern de uniune națională (IV.1974).

1975 În urma retragerii forțelor americane, Pathet Lao vine la putere și se transformă în Partidul Revoluționar al Poporului Lao (LPRP). Abolirea monarhiei și proclamarea Republicii Democratice Populare a L. Lupte anticomuniste și de opoziție față de regimul colectivist impus de guvern.

1986-1993
Grava criză economică convinge LPRP să reintroducă economia de piață, privatizarea agriculturii și deschiderea țării spre investițiile străine (în special americane). Se strâng legăturile cu țările ASEAN. O nouă apropiere decisivă față de China (1988-1993).

1991 O reformă constituțională reafirmă rolul conducător al LPRP.

1996 Reconfirmarea președintelui republicii N. Phoumsavan și a primului ministru și secretar al LPRP K. Siphandon.

1997 L. este admis în ASEAN.

1998 Adunarea națională este reînnoită: un sfert din locuri este ocupat de militari. Criza are repercusiuni grave: inflație și scăderea investițiilor.

La Pira, *Giorgio,* om politic italian (Pozzalo, Ragusa 1904-Florența 1977). Profesor de drept roman, exponent în DC al curentului dossettian, a fost deputat în Constituantă și, de mai multe ori, în Cameră. Ca primar al Florenței din 1950 până în 1956 și din 1960 până în 1964 a dus o politică de susținere a oamenilor săraci și a șomerilor. A fost protagonistul unor manifestații și întâlniri de răsunet în favoarea păcii, printre care și o călătorie la Hanoi în timpul războiului din Vietnam (1965).

laponi, populație a Europei de nord așezată în nordul extrem, în Peninsula Scandinavă, în mod tradițional seminomadă și ocupându-se cu creșterea renilor. Societatea lor este constituită din membrii unui sat reprezentați de către capii familiilor, bazându-se pe legături de rudenie între frați și surori și respectiv cumnați.

Las Casas, *Bartolomé de,* ecleziast spaniol (Sevilla 1474-Madrid 1566). Laureat în drept la Salamanca, s-a îndreptat spre Santo Domingo (1502) urmându-l pe guvernator, pentru a conduce activitatea de pe plantațiile paterne. Devenind sacerdot în 1510 (în 1522 a intrat în ordinul dominicanilor) s-a implicat în mod deosebit – prin inițiative de ordin juridic și prin predici – în apărarea *indios,* exploatați ca sclavi de către coloniștii spanioli în mine și în *encomiendas* (v.). Dintre scrierile sale fac parte *Scurtă informare despre distrugerea Indiilor* (1542) și fundamentala *Istorie a Indiilor* (postumă, 1875). În 1544 a fost numit episcop de Chiapas. Regele Ferdinand (1515 -1517) și apoi pe Carol V (1550) au fost convinși de dreptatea sa în această problemă și au elaborat prevederi împotriva abuzurilor coloniștilor, dar care nu au fost totdeauna aplicate.

Lassalle, *Ferdinand,* om politic german (Breslau 1825-Geneva 1864). A fost colaborator la „Neue Rheinische Zeitung", publicația lui Marx. În 1848 a participat la insurecția din Düsseldorf și a fost închis. A teoretizat un socialism de stat în care asociațiile industriale și agricole să fie finanțate din veniturile fiscale colectate și a elaborat „legea de bronz" a salariilor, din care cauză acestea au fost reduse la nivelurile de subzistență. Prin Asociația Generală Germană a Muncitorilor, a fondat în 1863 nucleul viitorului Partid Social-Democrat German.

Lateran, conciliile de la, sinoduri ecumenice ținute la Roma în palatul Laterano. Primul c. de la L. (1123), a fost prezidat de Calixt II și a ratificat concordatul de la Worms și sfârșitul luptei pentru învestitură. Al II-lea c.

de la L. (1139), convocat de Inocenţiu II, a pus capăt aşa-numitei schisme Pierleoni, în care papei i se opunea antipapa Anacletus II (1130-1139). Al III-lea c.de la L. (1179) a fost convocat de către Alexandru III, doritor să restabilească disciplina şi concordia în Biserică după o lungă şi dură luptă cu împăratul Frederic Barbarossa. Cel mai important c.de la L. a fost al IV-lea (1215), prezidat de Inocenţiu III, care a elaborat normele pentru efectuarea unei cruciade, a promulgat canoanele împotriva ereziei, a condamnat doctrina lui Gioacchino da Fiore şi a încercat să oprească apariţia de noi ordine religioase. Al V-lea c. de la L. (1512-1517), a fost convocat de Iuliu II şi continuat de Leon X, încercând să se opună conciliului din Pisa (1511), în care regele Franţei, Ludovic XII, reunise cardinali francezi aflaţi în polemică cu papalitatea. S-a încheiat prin înţelegerea între prelaţii francezi şi italieni.

latifundiu, proprietate funciară foarte extinsă, unde, din motive istorico-sociale, nu mai puţin decât cele fizico-ambientale, este practicată o agricultură extensivă cu rezultate productive minime. L. a fost un fenomen aproape exclusiv italian şi originea sa apare odată cu cuceririle vechilor romani din Italia meridională. Teritorii vaste au fost divizate în parcele, îngrijite prin munca sclavilor. Pe această structură s-au aşezat apoi l. feudale şi moderne, caracterizate prin cultivarea extensivă a grâului, cu zone vaste pentru păstoritul ovin sau chiar necultivate. Absenţa posibilităţii transformărilor, a instalaţiilor de irigare, a fermelor şi caselor coloniale au împiedicat îmbunătăţirea producţiei. Structura l. a rămas neatinsă chiar şi după desfiinţarea feudelor în perioada napoleoniană şi după lichidarea în mare parte a patrimoniului ecleziastic după unire. Parlamentul italian s-a ocupat de mai multe ori de problemele privind l. meridionale, fără a aproba nici o intervenţie. Fascismul s-a preocupat doar de asanarea câtorva arii necultivate. În perioada postbelică l. au fost subiectul unor aspre lupte, până când o serie de legi, mai ales reforma agrară din 1950, au obligat colonizarea l. şi au expropriat vaste sectoare, eliminându-le de sub incidenţa economică.

latini, populaţie italică amestecată cu popoare indo-europene, aşezată pe teritoriul ce se întindea pe coasta tireniană, de la vărsarea Tibrului la Terracina, şi până în interiorul peninsulei la munţii din Sabina. Atestaţi încă din sec.IX î.Hr., au avut centre importante la Praeneste, Alba Longa, Aricia. Erau uniţi într-o ligă din care făcea parte şi Roma, având centrul în templul lui Iupiter din munţii Albani. În timpul dominaţiei etrusce asupra Romei liga latină s-a reorganizat în jurul templului Dianei Nemorense la Ariccia, excluzând Roma. În 494 î.H. învinsă de Spurius Cassius la Lacus Regillus, a fost constrânsă să accepte *foedus Cassianum*, alianţă defensivă împreună cu Roma. Liga a fost desfiinţată în 338 î.H. şi înlocuită cu o serie de tratate doar între oraşele l. Statutul care le-a revenit l., numit *ius Latii*, îi privilegia faţă de celelalte popoare aşezate aici, ajutându-i la dobândirea cetăţeniei romane.

Lauro, *Achile,* om politic italian (Piana di Sorrento 1887-Neapole 1982). Armator bogat, a fost împreună cu A. Corvelli cel mai mare lider monarhist din perioada postbelică. În 1954 a condus o sciziune în Partidul Naţional Monarhist, dând viaţă Partidului Monarhist Popular. Pentru strângerea opţiunilor populare la Neapole, care i-a şi permis să devină primar (1951-1954 şi 1956-1958) şi de mai multe ori deputat şi senator, a organizat un sistem electoral vast.

Lausanne, tratatul de la, semnat la 24.VII.1923 de Turcia, Marea Britanie, Franţa şi Italia, prevedea restituirea către Turcia a Traciei orientale; renunţarea din partea Greciei la pretenţiile asupra Anatoliei; recunoaşterea suveranităţii italiene asupra insulelor din Marea Egee (Rhodos şi Dodecanez); abolirea totală a capitulaţiilor (v.); includerea kurzilor şi armenilor în Turci schimbul de populaţii greceşti din Turcia şi turce din Grecia. O conveţie anexă în problema Strâmtorilor stabilea demilitarizarea lor şi limitarea controlului turcesc.

Laval, *Pierre,* om politic francez (Châteldon 1883-Fresnes 1945). Mai întâi socialist, apoi ales în Cameră ca independent. De mai multe ori ministru, preşedinte al Consiliului în 1935-1936, a încercat o apropiere de Italia fascistă în problema etiopiană, dar a fost constrâns să demisioneze. După ocuparea Franţei de către germani în timpul celui de-al doilea război mondial a fost exponentul aripii colaboraţioniste a regimului de la Vichy (în fruntea guvernului căruia a fost din aprilie 1942) şi din această cauză la sfârşitul războiului a fost judecat şi împuşcat.

La Vallette, *Jean Parisot de,* mare maestru al ordinului de Malta (n. 1494-Malta 1568). A participat la apărarea Rhodosului împotriva turcilor şi a urmat apoi ordinul când acesta şi-a stabilit sediul la Malta. Mare maestru în 1557, fiind protagonistul apărării Maltei împotriva turcilor (1565) şi-a adus contribuţia la întemeierea oraşului care îi poartă numele.

Law, *John,* finanţist scoţian (Edinburgh 1671-Veneţia 1729). Creatorul unui sistem în care activitatea economică era stimulată prin emiterea de bilete de bancă, garantate de activitatea companiilor comerciale. Şi-a aplicat ideile în Franţa şi a întemeiat Banca Generală din Paris (1716), devenită apoi Banca Regală, şi Compania Occidentală (1717), apoi Compania Franceză a Indiilor (1719). După enormul succes iniţial sistemul s-a prăbuşit în 1720 datorită speculaţiilor, şi L., care devenise controlor general al finanţelor, a trebuit să fugă din Franţa.

Lawrence, *Thomas Edward*, ofiţer britanic (Tremadoc 1888-Bovington 1935). Fiind un pasionat al studiului istoriei şi arheologiei, a intrat în 1914 în serviciul de informaţii al armatei britanice, cu sarcina de a înfiinţa un birou arab. Şi-a cucerit faima legendară şi numele de „Lawrence al Arabiei", organizând şi luptând în fruntea gherilelor triburilor arabe împotriva Imperiului otoman (1917-1918) în timpul primului război mondial. Şi-a dat demisia în 1922, deziluzionat de faptul că nu au fost respectate promisiunile de independenţă făcute arabilor.

Lazio, regiune a Italiei central-peninsulare, învecinată cu Toscana, Umbria, Marche, Abruzzo, Molise şi Campania. La vest udată de Marea Tireniană. Capitala la Roma. Alte provincii: Frosinone, Latina, Rieti şi Viterbo.

1000 î.Hr.
Latinii de origine indo-europeană se aşază în regiune (Latium).

sec. VII-VI î.Hr.
Influenţă accentuată a etruscilor, izgoniţi la nord de Tibru spre sfârşitul sec.VI î.Hr. de către coaliţia mai multor oraşe latine.

338 î.Hr.
Roma înglobează sub dominaţia sa oraşele latine. Depopularea gradată a L. duce la transformarea în latifundiu.

sec. I. d.Hr.
L. constituie împreună cu Campania prima regiune a structurii augustane.

476 După căderea imperiului, papalitatea se impune treptat ca unică instituţie stabilă din regiune.

sec. VIII
Prin „donaţii" şi „restituiri" ale lui Liutprand şi Pepin cel Scurt (între care Sutri, 728) L. devine teritoriul principal pe care se va naşte Statul Papal.

1143 Revoltă romană inspirată de Arnaldo da Brescia. În întreg L. se trezesc forţe comunale independente. Numai în 1198-1216 Innocenţiu III a reuşit să impună deplina suveranitate papală asupra teritoriului.

1271-1276
Pontificatul lui Grigore X împarte regiunea în provincii supuse unui rector supravegheat de parlament şi îi rezervă papei dreptul deplin de intervenţie în problemele politico-administrative.

1309-1377
Perioada avignoneză a papalităţii. Ciocniri la Roma între nobilime şi populaţie şi perioada de guvernare a lui Cola di Rienzo. Prin întoarcerea scaunului papal la Roma se începe opera de consolidare militară şi politică a Statului Papal.

1870 Trupele italiene intră în Roma şi L., după plebiscit (2,X), este anexat la Regatul Italiei.

Lazzari, *Costantino*, om politic italian (Cremona 1857-Roma 1927). A aderat la Partidul Muncitoresc Italian, numărându-se printre promotorii Camerei de Muncă din Milano (1891) şi fondatorii PSI (1892), al cărui secretar a fost între 1912 şi 1919. Internaţionalist convins şi neutralist, în timpul primului război mondial a formulat politica de „nici aderare, nici sabotare". După război, a fost unul dintre conducătorii curentului maximalist şi a susţinut aderarea PSI la Internaţionala a III-a şi fuziunea cu comuniştii.

lazzaroni, sau *lazzari*, ţărani napolitani care au participat la răscoala lui Masaniello în 1647-1648. Termenul a fost preluat pentru a-i desemna pe ţăranii antiiacobini care au luptat împotriva Republicii Partenopee (1799).

Lazzati, *Giuseppe*, istoric al literaturii şi om politic italian (Milano 1909-1986). Preşedinte al Tineretului Catolic de Acţiune din Milano, a creat congregaţia laicilor consacraţi „Milites Christi" (apoi „Institutul laic Cristos Rege"). La întoarcerea din prizonieratul într-un lagăr nazist (1943-1945), s-a dedicat activităţii politice, în cadrul Constituantei, în parlament şi în grupul dossettian din DC (1946-1953). Doctor docent în literatură creştină veche şi rector al Universităţii Catolice (1968-1983) şi-a legat numele de o reflecţie profundă asupra rolului laicismului creştin în biserică pe baza Conciliului II Vatican.

lână, utilizarea sa apare din cele mai vechi timpuri ale păstoritului nomad. Creşterea oilor a constituit un element esenţial în economia omului primitiv. Pentru unele popoare ale Antichităţii creşterea oilor şi producerea de ţesături din l. a reprezentat una din principalele componente ale trecerii la o viaţă stabilă.

■ *Din Antichitate până la corporaţii*. Prelucrarea l. a fost desigur răspândită printre sumerieni, asiro-babilonieni, hitiţi, egipteni, chinezi. În Grecia antică şi la Roma manufactura de ţesături din l. a fost încredinţată femeilor şi a fost considerată simbolul virtuţii casnice. Faimoase prin fineţe au devenit ţesăturile din l. din Milet, din Atica, din Tarent. În Evul Mediu l. a fost în centrul unei activităţi manufacturiere care alimenta un puternic curent de schimburi internaţionale de l. neprelucrată, ţesături, materiale pentru vopsit. Apreciatelor l. flamande şi spaniole li s-au adăugat, după sec. XIII, acelea italiene, provenind mai ales din oraşele lombarde şi toscane (Lucca, Florenţa, Milano, Bergamo, Brescia) şi a căror producţie era controlată de puterea corporaţiilor lânarilor. Şi în Anglia prelucrarea l. a devenit înfloritoare, susţinută de materia primă provenind din stâne bogate de pe insulă.

■ *De la prelucrarea manuală la industria lânii*. Organizarea producţiei engleze, dezvoltată în principal la domiciliu, s-a consolidat între sfârşitul sec. XVII şi prima jumătate a sec. XVIII. Rezultatele economice şi financiare foarte bune au încurajat investiţiile şi

dezvoltarea tehnică a maşinilor rudimentare, până la apariția la sfârşitul sec. XVIII a primelor fabrici. Pentru industria bumbacului au fost introduse primele filatoare mecanice puse în mişcare prin energie hidraulică şi mai târziu prin cazane cu abur. În sec. XIX au fost mecanizate şi alte faze ale prelucrării, de la pregătire (cardare şi pieptănare) la țesere. În Italia principalele puncte de prelucrare a lânii au rămas concentrate în Toscana şi în Lombardo-Veneto, până la apariția în 1836 a fabricii de la Valdagno, fondată de Pietro Marzotto. Alte fabrici au apărut la Milano, Bergamo şi Brescia. Introducerea maşinilor mai ales în fabricile de l. Sella di Biella şi Rossi di Schio s-a afirmat ca un element ce a dus la prima fază a industrializării naționale.

Lebensraum, (germ.: „spațiu vital") doctrină hitleristă asupra necesității poporului german de a avea un teritoriu geografic în Europa orientală de control economic şi expansiune imperialistă.

Le Chapelier, legea, aprobată pe 14.VI.1791 de către adunarea legislativă franceză, prin care se desființau asociațiile profesionale, muncitoreşti şi corporațiile de meserii. Considerată ca stând la baza capitalismului liberal, şi-a luat numele de la inițiatorul său Isaac René Guy L.C., deputat breton.

Lee, *Robert Edward,* general american (Stratford, Virginia, 1807-Lexington, Virginia, 1870). Deşi se opunea din totdeauna sclaviei şi secesiunii statelor din Sud, la izbucnirea războiului de secesiune (1 1861), fiind loial Virginiei, a luptat de partea confederației sudiste, asumându-şi comanda. După diverse victorii, printre care cea de la Richmond, a fost înfrânt la Gettysburg şi a capitulat la Appomattox pe 9.IV.1865.

Lefebvre, *Georges,* istoric francez (Lille 1874-Boulogne-Billancourt 1959). A studiat Revoluția franceză şi perioada napoleoniană. Printre lucrările sale cele mai importante se numără *Țăranii din nord în timpul Revoluției franceze* (2 vol., 1924). A studiat psihologia istorică colectivă în lucrarea *Marea frică din 1789* (1932), în care ereditatea tradiției istoriografice socialiste şi democratice şi influența marxismului l-au dus la valorizarea factorilor sociali şi economici.

Lefebvre, *Marcel,* ecleziast francez (Turcoing 1905-Martigny, Elveția, 1991). Vicar apostolic (1947) şi apoi episcop de Dakar în timpul Conciliului II Vatican, a fost împotriva înnoirii liturgice, ecumenismului şi a libertății religioase. A pus bazele frăției sacerdotale Sf. Pius X, la Ecône, în Elveția, pentru a-i pregăti pe tinerii adepți ai ideilor sale (1969). În 1975 a refuzat să se supună ordinului de închidere a seminarului impus de Paul VI şi în 1976 a fost suspendat *a divinis.* În 1988 a fost excomunicat de papa Ioan Paul II.

legat pontifical, delegat ecleziastic trimis de papa să-l reprezinte. Din epoca medievală s-au împărțit în trei categorii: l.p. „născuți", a căror funcție legatară pornea de la scaunul al căror titulari erau (arhiepiscopul de Reims în Franța, cel de Toledo în Spania, cel de Mainz în Germania, etc), l.p. „numiți", pe care papa îi trimitea pentru îndeplinirea unei misiuni speciale şi temporare şi l.p. „a latere", însărcinați de papa să-l reprezinte prezidând în locul lui ceremonii, sinoduri etc.

legații, nume dat începând cu papa Clement XI (1701-1721) majorității circumscripțiilor administrative ale Statului Papal, guvernate de către un cardinal legat. Au fost aproape totdeauna în număr de patru (Bologna, Ferrara, Romagna, Pesaro-Urbino).

legislație socială, originile sale sunt strâns legate de transformările impuse de către revoluția industrială şi „problema socială" Condițiile dramatice de muncă şi viață ale clasei muncitoare, presiunea mişcărilor sindicale şi socialiste abia apărute, afirmarea unei culturi politice mai atente la rolul statului, după ce constatase neplăcerile provocate de un liberalism absolut, au fost elemente decisive pentru naşterea l. s.

■ *Legislația socială între 1800 și 1900.* L.s. în sec.XIX a urmat evoluția de la concepte pur caritabile la forme liberale şi voluntare de asigurare şi tutelă şi, în sfârşit, la impunerea de către stat a unor obligații generale precise. Începută în Anglia şi Franța în prima jumătate a sec. XIX, l. s. a cunoscut o dezvoltare foarte interesantă în Germania. Cancelarul O. von Bismarck a îmbrățişat această cauză până la a-i îndepărta pe muncitori de socialism şi în 1883-1889 a adoptat un sistem original de prevederi care acoperea riscurile fundamentale ale muncitorilor (boală, accidente, invaliditate şi chiar şi maternitate). Măsuri identice de asigurare obligatorie au fost luate în Austria, Danemarca, Franța etc. La nivel internațional s-au intensificat tentativele de coordonare între state: remarcabile au fost Conferința de la Berlin promovată de Wilhelm II (1890), cea de la Zürich cu reprezentanții muncitorimii catolice şi socialiste (1897), cea de la Paris din care s-a născut Asociația Internațională pentru Protecție Legală a Muncitorilor (1900) şi cea de la Berna pentru a se interzice munca pe timp de noapte a femeilor angajate în industrie (1906). În 1919 este în sfârşit înființată OIM, Organizația Internațională a Muncii (sigla în engleză: ILO).

■ *Începuturile legislației sociale în Italia.* Industrializarea italiană târzie a contribuit şi la întârzierea apariției unei l.s. În paralel cu naşterea mişcării muncitoreşti, unele voci au incitat la o mai intensă activitate legislativă; între ele menționăm pe liberalii M. Minghetti şi L. Luzzatti, catolicul G. Toniolo. Oricum, doar din 1886 s-a început regularizarea muncii minorilor. Spre sfârşitul secolului au fost lansate noi norme, dar doar la începutul anilor 1900, o dată cu epoca giolittiană, problema a fost privită în mod decisiv. În 1902 a fost instituit

un Consiliu Superior al Muncii cu scopul de a cunoaşte, a cerceta şi a propune măsuri privind condiţiile de viaţă ale muncitorilor. În 1920 se înfiinţează Ministerul Muncii.
■ *Evoluţia în sec. XX.* În anii '20 şi '30 regimul fascist şi-a expus cu emfază propria politică socială, intervenind în toate sectoarele prevederilor şi asistenţei (Carta Muncii). Întregul sistem a fost reorganizat în jurul INAIL (pentru accidente de muncă, 1933), INPS (pentru invaliditate, bătrâneţe şi maternitate, 1933) şi INAM (pentru îmbolnăviri, 1943). Tabloul a fost completat cu apariţia ONMI (Agenţia Naţională pentru Maternitate şi Copii), care susţinea politica demografică fascistă cu măsuri în favoarea mamei şi copilului. După 1945 l. s. s-a perfecţionat şi s-a amplificat în relaţie cu dezvoltarea întregului sistem de prevederi sociale, obiect cu tendinţe tot mai birocratice şi cu un deficit bilanţier crescut. Noi norme au fost introduse în urma procesului de integrare europeană.

Bibliografie: A. Cherubini, *Storia della providenza sociale in Italia (1860-1960)*, Editori Riuniti, Roma 1977, AA. V.V. *Salute e classi lavoratrici in Italia dall'Unità al fascismo*, a cura di M. Luisa Alberti e A. Gigli Marchetti, Milano 1982.

Vezi şi: asistenţă; copilărie; femeie; familie; muncă; boală; sindicat; Welfare State.

legitimism, doctrină politică care revendica necesitatea întoarcerii la tradiţia absolutistă ca urmare a dorinţei divine, prin confirmarea puterii dinastice a suveranilor detronaţi de către Revoluţia franceză. L. a fost teoretizat de J. De Maistre şi L. de Bonald în epoca Restauraţiei.

legiune, în Roma antică indica recrutarea populaţiei pentru luptă, apoi a desemnat principala unitate a armatei romane. În timpul războaielor punice, l. număra 30 de centurii de infanterie grea (3 000 de oameni în total), care luptau desfăşurate pe trei rânduri. Primul era format din cei mai tineri (*hastati*), al doilea din veterani de vârstă medie (*principes*) şi al treilea din oameni în vârstă (*triarii*), care constituiau rezerva. În faţa primei linii lupta infanteria uşoară, pe flancuri cavaleria (circa 1 200 de oameni). La sfârşitul sec. II î.Hr. efectivele au ajuns la 6 000 de oameni. Marius a reformat (107 î.Hr.) sistemul de recrutare şi organizare a l., eliminând diferenţele cenzitare şi împărţind-o în 10 cohorte. Augustus a organizat pe o bază stabilă o armată de 28 de l., care începând din epoca lui Hadrian au fost recrutate în cea mai mare parte din provinciali.

Legiunea Străină, corp militar mercenar instituit de Franţa în 1831. Formată din voluntari străini, recrutaţi fără a li se cere documente sau date personale, L. S. a fost folosită în toate coloniile franceze şi a însoţit armata de la războiul Crimeii (1853-1856) până la cel din Indochina (1946-1954) şi din Algeria (1954-1962). A fost restructurată după acordarea independenţei coloniilor, iar este acum stabilită în Franţa meridională şi în Corsica.

Legnano, bătălia de la, a avut loc pe 29.V.1176, Liga lombardă învingându-l pe împăratul Frederic I Barbarossa. Această înfrângere l-a făcut pe Barbarossa să încheie un pact cu comunele.

Le Goff, *Jaques*, istoric francez (Toulon 1924). Este considerat şef de şcoală a celei de-a treia generaţii de la „Annales" (după L. Febvre şi F. Braudel). După unele lucrări despre transformări economice şi culturale în Evul Mediu culminând cu *Civilizaţia Occidentului medieval* (1965), s-a dedicat studierii concepţiilor religioase medievale (*Naşterea Purgatoriului*, 1981) şi prezenţei miraculosului şi cotidianului în imaginarul medieval.

Leif Erikson, navigator normand (sec. X-XI), fiul lui Erik cel Roşu. Plecând din Norvegia spre Groenlanda, în jurul anului 1000, a descoperit trei limbi de pământ pe care le-a numit Helluland, Markland şi Vinland (probabil Labrador sau Capul Cod).

Leipzig, bătălia de la, a avut loc pe 16-19.X.1813, încheindu-se cu înfrângerea armatei franceze comandate de Napoleon (195 000 oameni) de către armatele unite ale prinţului Schwarzenberg (austriacă), generalului Benningsen (rusă), mareşalului Blücher (prusacă) şi generalului Bernadotte (suedeză).

Lend-Lease Act, v. *împrumut şi închiriere, legea de*

Lenin, pseudonimul lui Vladimir Ilici Ulianov, om politic sovietic (Simbirsk 1870-Gorki 1924). Importanţa sa în istoria contemporană este legată atât de revoluţia rusă din 1917 şi de naşterea URSS, cât şi de punerea în concordanţă a ideilor lui Marx cu dezvoltarea imperialismului şi cu formarea unei mişcări revoluţionare mondiale.
■ *Tinereţea.* Formarea sa politică a început prin criticile la adresa narodnicismului şi terorismului (fratele său Aleksandr, narodnic, fusese judecat pentru implicarea sa în pregătirea unui atentat împotriva ţarului), cărora le-a opus acţiunea conştientă şi organizată a maselor conform principiilor marxismului. Trimis în Siberia din 1897 până în 1899 din cauza activităţii sale revoluţionare în cercurile de muncitori din Petersburg, s-a căsătorit aici cu Nadejda Krupskaia, care a devenit cea mai fidelă colaboratoare politică a sa şi a scris prima sa operă importantă, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia* (1899), în care analiza integrarea Rusiei în economia capitalistă şi naşterea unei clase muncitoare revoluţionare moderne.
■ *Formarea partidului revoluţionar.* Constrâns să plece în exil, a trăit în Elveţia şi în Germania şi a fost principalul promotor al Partidului Muncitoresc Social-Democrat Rus (PMSDR). Împreună cu Martov şi Plehanov a fondat revista teoretică „Iskra". În aceşti ani a elaborat teoria partidului său revoluţionar (*Ce-i de făcut?*, 1902,

Un pas înainte, doi paşi înapoi, 1904). A fost convi că noua conştiinţă revoluţionară (cu alte cuvinte capacitatea de a pune întrebări despre politică şi despre puterea de stat) nu a izvorât în mod „spontan" în rândurile clasei muncitoare, susţinând din această cauză necesitatea existenţei unei avangarde de „revoluţionari profesionişti" organizată într-un partid bine disciplinat, în măsură să doboare autocraţia ţaristă şi să sudeze alianţa între muncitori şi ţărani pentru a depăşi „subalternitatea" burgheziei liberale şi a accelera revoluţia proletară. Polemicile tezelor leniniste despre partid şi despre condiţiile deosebite ale revoluţiei în Rusia au determinat împărţirea PMSDR în fracţiunea bolşevică, leninistă, şi în cea menşevică, marxistă reformistă. În timpul revoluţiei din 1905, L. s-a întors în Rusia, lucrând în zadar pentru realizarea unui amplu front comun între muncitori şi ţărani. Exilat din nou în 1907, în 1912 a rupt definitiv cu menşevicii, bolşevicii formând un partid autonom. L. a criticat devierile pozitiviste şi fataliste ale marxismului în *Materialism şi empiriocriticism* (1909), în timp ce în *Imperialismul, stadiul cel m i înalt al capitalismului* (1917) găsea în primul război mondial izbucnirea inevitabilelor contradicţii economice şi politice ale capitalismului monopolist şi cerea transformarea războiului imperialist într-unul revoluţionar împotriva tendinţelor „patriotice" ale social-democraţiilor europene.

■ *Revoluţia bolşevică*. După izbucnirea revoluţiei în Rusia (v. revoluţia rusă), datorită interesului arătat de socialiştii elveţieni, L. obţine din partea guvernului german posibilitatea de a se reîntoarce în ţară într-un vagon blindat (1917). A refuzat orice colaborare cu guvernul provizoriu şi a luptat pentru trecerea de la faza burgheză la cea socialistă a revoluţiei cerând ieşirea imediată din război, trecerea puterii Sovietelor şi a proprietăţilor terestre şi fabricilor în mâna ţăranilor şi muncitorilor (*Tezele din aprilie*). După eşecul insurecţiei din iulie de la Petrograd a fost silit să lupte în clandestinitate, analizând în *Statul şi Revoluţia* (1917) condiţiile „dictaturii proletariatului", înţeleasă ca fază de trecere de la statul burghez perimat la statul comunist, unde sunt desfiinţate funcţiile acestuia. Întors la Petrograd în octombrie, a acţionat pentru imediata luare a puterii de către Soviete, în care bolşevicii deţineau majoritatea. Revoluţia a izbucnit la Petrograd pe 7.XI.1917 şi s-a extins rapid în întreaga Rusie.

■ *Crearea statului sovietic*. Primul guvern sovietic, numit Consiliul Comisarilor Poporului, a fost prezidat de Lenin şi era constituit exclusiv din bolşevici. Primele prevederi au privit confiscarea pământurilor ţarului şi nobilimii şi decizia de deschidere a tratativelor de pace cu Imperiile Centrale. O dată încheiat dificilul tratat de pace de la Brest-Litovsk cu Germania (3.III.1918), L. a putut să se dedice situaţiei interne pentru a înfrunta războiul civil în care tânăra putere se confrunta cu contrarevoluţionara „armată a albilor" S-a dedicat construirii unei mişcări revoluţionare mondiale, mutând la Moscova Internaţionala a III-a (1919) şi luptând împotriva avântului ideologiilor care izolau mişcarea revoluţionară (*Extremismul, boala copilăriei comunismului*, 1920). Împotriva opoziţie interne, a cerut să se apobe în 1921 la Congresul X al partidului (devenit în 1918 Partidul Comunist) o rezoluţie care permitea excluderea membrilor învinuiţi de comportament „fracţionist" A putut fi astfel adoptată o politică nouă (NEP, v.) care atenua rigorile comunismului consimţind la existenţa unor forme de piaţă liberă. Lovit de un atac de apoplexie (26.V.1922), L. a trebuit să încetinească ritmul muncii sale şi să se încreadă tot mai mult în colaboratorii săi, între care era privilegiat Stalin. În ultimii ani de viaţă acţiunile sale au fost îndreptate împotriva involuţiilor birocratice ale regimului sovietic, prin care vedea cum se ameninţă rolul preponderent al maselor în procesul revoluţionar şi fundamentul democraţiei proletare. În testamentul său politic a sugerat o direcţie colegială, deoarece nu se putea încrede în niciunul din conducătorii comunişti.

Bibliografie: A.B. Ulam, *Lenin e il suo tempo*, tr. it Valecchi, Florenţa 1967· M. Pearson, *Il treno piombato*, Sperling & Kupfer, Milano 1976.

Leningrad, v. *Sankt Petersburg*.

León, regiune istorică a Spaniei, din 924 regat. În 1037 s-a unit cu Castilia (regatul Leónului şi Castiliei), care l-a absorbit complet în 1230.

PAPI

Leon I cel Mare, sfânt (m. Roma 461), papă (440-461). Ales la moartea lui Sixtus III, a crescut prestigiul papal în perioada descompunerii crescânde a Imperiului roman de Apus şi a controverselor teologice care au frământat creştinătatea orientală. În 443 i-a alungat din Roma pe ereticii manihei şi în 447 a condamnat priscilianismul. În 448 a luat poziţie împotriva monofizismului (v.), susţinând existenţa în Cristos a două naturi integre şi complete, cea umană şi cea divină. Această doctrină a fost aprobată de conciliul din Calcedon (451). În 452 L. a condus ambuscada de pe râul Mincio împotriva lui Attila, regele hunilor şi l-a obligat să părăsească Roma şi să se retragă din Italia. Probabil Attila a fost constrâns mai mult de condiţiile precare ale armatei sale decât de intervenţia lui L., dar faptul că legenda îi acordă o asemenea importanţă indică prestigiul de care se bucura acest pontif. Împotriva vandalilor conduşi de Genseric a reuşit să facă foarte puţin, aceştia devastând Roma în 455.

Leon III, sfânt (n. Roma-Roma 816), papă (795-816). Ales împotriva voinţei aristocraţiei romane, pentru a scăpa de continuele agitaţii provocate de aceasta (a fost

chiar rănit în timpul unei procesiuni), a cerut protecţie lui Carol cel Mare refugiindu-se la Padeborn (799). Întors la Roma l-a încoronat împărat pe Carol cel Mare în ziua de Crăciun a anului 800. Cu împăratul a avut totuşi divergenţe, cum ar fi problema doctrinară *Filioque* (v.).

Leon IX, sfânt (Bruno, din conţii de Egisheim-Dagsburg; Egisheim, Alsacia, 1002-Roma 1054), papă (1049-1054). A fost desemnat papă de către împăratul Henric III, dar a ţinut ca alegerea sa să fie confirmată de Roma. A impus disciplina ecleziastică luptând împotriva simoniei şi concubinajului preoţilor şi cerând ajutorul celor mai capabili reformatori religioşi ai timpului, printre care Pier Damiani şi Hildebrand de Soana (viitorul papă Grigore VII). A încercat zadarnic să-i supună pe normanzi, care l-au înfrânt în luptele de la Civitate (1053). S-a confruntat cu patriarhul Constantinopolului şi cu bizantinii, iar la trei luni după moartea sa s-a declarat schisma Orientului.

Leon X (Giovanni de'Medici; Florenţa 1475- Roma 1521), papă (1513-1521). Al doilea născut al lui Lorenzo de'Medici, a fost numit abate la unsprezece ani şi uns cardinal de către papa Inocenţiu VII la doar treisprezece ani. În 1513 a fost ales papă de către un foarte scurt conclav, după furtunosul pontificat al lui Iuliu II. Comportamentul său în politica externă a fost oscilant. Mai întâi s-a demonstrat instabil în faţa expediţiilor regelui Franţei Francisc I în ducatul milanez, i-a cedat Parma şi Piacenza, pentru ca mai apoi să încheie cu acesta un concordat (1516) care aducea mari privilegii Bisericii franceze. În conflictul pentru succesiunea imperială a fost favorabil lui Carol Quintul, cu care a încheiat o înţelegere antifranceză. Finanţele statului papal au suferit o prăbuşire din cauza acţiunilor sale de mecena, a numeroaselor intervenţii arhitectonico-urbanistice în Roma şi a unui război oneros (1516-1517) dezlănţuit pentru a putea să-i restituie nepotului Lorenzo ducatul de Urbino. În mediul religios, L. a urmat cerinţele de îmbunătăţire şi reformă religioasă exprimate de-al V-lea conciliu de la Lateran (1517). A favorizat ordinele religioase, a condamnat magia şi divinaţia, a protestat împotriva ferocităţii conchistadorilor faţă de indigeni, dar a fost tolerant faţă de scandalurile permanente în care erau implicaţi prelaţii şi curtezanii şi faţă de indulgenţe. În faţa avântului reformei protestante din Germania (1517) s-a mişcat foarte încet, abia în 1520 promulgând o bulă de condamnare *Exsurge Domine*, după care a urmat excomunicarea lui Luther (1521).

Leon XII (Annibale Sermattei della Genga; Spoleto 1760-Roma 1829). Aparţinând curentului cardinalilor „zeloşi", ales papă, a înlocuit la secretariatul de stat pe E. Consalvi, căruia i-a reproşat politica moderată, cu reacţionarul G.B. della Somaglia. Rigidei apărări a dogmei (enciclica *Ubi primum*, 1824) i-a adăugat o intransigentă persecutare a liberalilor.

Leon XIII (Vicenzo Gioacchino Pecci, Carpineto Romano, Roma, 1810-Roma 1903), papă (1878-1903). A fost promotorul reintegrării Bisericii catolice în societatea şi în politica modernă, începând procesul de depăşire a condiţiei de izolare a papalităţii datorită ciocnirii cu liberalii şi sfârşitului puterii temporale. Om de profundă cultură, ca nunţiu în Belgia (1842-1846) a cunoscut de aproape oportunităţile oferite de către noul regim monarhico-constituţional şi parlamentar şi, numit episcop de Perugia în 1846 (cardinal în 1853), şi-a format o solidă experienţă pastorală.

■ *Biserica, cultura şi societatea.* Devenit papă, L. a început efortul de actualizare a Bisericii, culminând cu propunerea de asumare a filosofiei neotomiste ca bază culturală comună (enciclica *Aeterni Patris*, 1879) şi în norme pentru uşurarea studiilor arheologice şi istorice, stimulând în consecinţă cunoaşterea în materie de exegeze, studii biblice, istorie a Bisericii. A încurajat iniţiativele mişcării catolice (v.) în diverse ţări şi a apreciat iniţiativele de tip social şi cultural. În acest tablou se înscriu enciclica asupra condiţiei muncitorilor, *Rerum Novarum* (1891, v.), care a pus bazele doctrinei sociale a Bisericii (v.), şi intervenţiile privind democraţia creştină aflată la început.

■ *Raportul cu alte state.* Diplomat abil, L. a încercat să construiască un raport direct cu diverse state (Germania, Elveţia, parţial Rusia, şi raportul mai puţin fericit cu a Treia Republică franceză), continuând să combată liberalismul şi socialismul. Pe plan diplomatic, a favorizat soluţionarea controverselor între Spania şi Germania în problema insulelor Caroline (1885). În Italia, după ce a căutat în van posibilitatea unei concilieri cu statul în cursul anilor '80, s-a menţinut în vigoare abstenţionismul politic al catolicilor şi refuzul de a recunoaşte „înfăptuirile" Risorgimento-ului.

Bibliografie: AA.VV., *Aspetti della cultura cattolica nell'età di Leone XIII*, Cinque Lune, Roma 1961; G. Antonazzi – G de Rosa, *L'Enciclica Rerum Novarum e il suo tempo*, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma 1991).

IMPERIUL BIZANTIN

Leon III Isauricul (Germanicea cca 675/680-Constantinopol 741) împărat (717-741). Fondatorul dinastiei isaurice, în 717-718 a pus capăt asedierii Constantinopolului de către arabi şi bulgari. A făcut să fie mai eficient sistemul administrativ şi în 726 a publicat o culegere de legi pentru actualizarea legislaţiei iustiniene. A promulgat un edict împotriva cultului imaginii sacre (726, v. iconoclastie), cauză a conflictului său cu papa.

Leon VI Filosoful (n. 866-m. 912) împărat (886-912). În 886 l-a înlocuit pe patriarhul Fotios, punând capăt schismei cu Biserica de la Roma. A publicat *Basilici* (cea mai mare culegere de legi bizantine) şi *Novelle*, în care a menţionat principiile autocraţiei imperiale. Înfrânt de către arabi, a trebuit să cedeze Sicilia (902).

Leonardo da Vinci, artist şi om de ştiinţă (Vinci 1452-Cloux, Franţa, 1519). Prototipul geniului renascentist, a executat lucrări pentru Ludovic Maurul, Medici şi începând din 1517 pentru Francisc I al Franţei. A lăsat patru mii de pagini de notiţe despre optică, mecanică, anatomie, istorie naturală, care reprezintă o sinteză a ştiinţelor timpului său şi formulează extraordinare ipoteze şi soluţii pentru probleme tehnice, care atunci nu aveau aplicaţii.

Leone, *Giovanni,* om politic italian (Neapole 1908). Jurist ales în Constituantă din partea DC, a fost mai apoi deputat până în 1968, când a fost numit senator pe viaţă. Mult timp preşedinte în Cameră (1955-1963), după alegerile din 1963 şi cele din 1968 s-a aflat la conducerea a două guverne „de tranziţie" În 1971 a fost ales preşedintele republicii cu sprijinul dreptei, dar a demisionat în 1978, cu puţin înainte de terminarea mandatului, ca urmare a acuzaţiilor apărute în presă privind implicarea sa în „scandalul Lockheed"

Leonida, rege al Spartei (m. Termopile 480 î.Hr.). Din familia Agiazilor, a urcat pe tron în jurul lui 488 şi a condus armata terestră a Ligii elene în prima fază a celui de-al doilea război persan. Pentru moartea sa la Termopile, unde a ţinut piept armatei persane, dar apoi a fost încercuit şi ucis împreună cu 300 de spartani şi 700 de tespieni, a devenit pentru greci simbolul eroismului şi patriotismului.

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN

Leopold I (Viena 1640-1705), rege al Ungariei (1655-1705) şi al Boemiei (1658-1705), împărat (1658-1705). Fiul cel mai mic al lui Ferdinand III, a înfruntat în mai multe reprize cu succes ofensiva turcă între 1663-1664 şi în 1683, când a respins invadarea Austriei. I-a constrâns pe turci să capituleze prin pacea de la Karlowitz (1699). În Europa occidentală, L. a luptat împotriva Franţei lui Ludovic XIV, dar a fost nevoit să semneze pacea de la Rijswijk (1697). A reluat ostilităţile prin războiul de succesiune spaniol, cerând tronul Spaniei pentru fiul său Carol.

Leopold II (Viena 1747-1792), mare duce de Toscana ca Pietro Leopoldo I (1765-1790) şi împărat (1790-1792). Al treilea fiu al Mariei Tereza şi al lui Francisc Ştefan de Lorena, a devenit mare duce de Toscana la stingerea casei de Medici. A început o serie de importante reforme economice (sistemul de impozite, asanări în Maremma) şi juridice (abolirea torturii şi pedepsei cu moartea). Urcat pe tronul imperial la moartea fratelui său Iosif II, a trebuit să înfrunte nelinişteea provocată de reformele radicale şi autoritare ale acestuia din urmă. În timpul Revoluţiei franceze a menţinut o politică prudentă.

BELGIA

Leopold I (Coburg 1790-Laeken 1865), rege al Belgiei (1831-1865). Prinţ de Saxa-Coburg, a fost chemat de către Congresul naţional belgian să domnească asupra noului stat, ce-şi câştigase independenţa de sub dominaţia Olandei. Şi-a exploatat prestigiul personal pentru consolidarea independenţei Belgiei împotriva Olandei şi a Franţei. În 1833 a elaborat o nouă constituţie.

Leopold II (Bruxelles 1835-Laeken 1909), rege al Belgiei (1865-1909). A promovat dezvoltarea comercială şi colonială a statului său. A fondat Asociaţia internaţională a Congo-ului şi a finanţat explorările lui H. Stanley. În 1885 a fost proclamat rege al Statului Liber Congo, care în 1909, la moartea sa, devine colonie belgiană.

Leopold III (Bruxelles 1901-1983), rege al Belgiei (1934-1951). I-a urmat tatălui său Albert I. În timpul celui de-al doilea război mondial nu şi-a urmat guvernul în exil după invazia germană şi a ordonat capitularea. La sfârşitul conflictului a fost acuzat de slăbiciune şi din 1945 până în 1950 a trăit în exil. A fost rechemat pe tron prin referendumul din 1950 şi a abdicat în favoarea fiului său Baudouin.

TOSCANA

Leopold II de Habsburg-Lorena (Florenţa 1797-Roma 1870), mare duce de Toscana (1824-1859). În opoziţie cu climatul Restauraţiei, a condus reformele politice şi administrative şi a promovat o politică înclinată spre lucrările publice, ce l-au făcut foarte popular. În 1847 a dat libertate presei şi în 1848 a elaborat o nouă constituţie, dar revoluţia democratică a lui F.D. Guerrazzi şi G. Montanelli l-a contrâns să se refugieze la Gaeta (1849). Revenit pe tron, s-a aliniat la politica austriacă, până la răsturnarea sa definitivă în 1859, fapt care a înlesnit unirea cu marele ducat al Sardiniei.

Lepanto, bătălia de la, pe 7.X.1571 o flotă formată de Veneţia, Spania, Statul Papal, Cavalerii de Malta, Genova şi Savoia şi comandată de don Juan de Austria a înfrânt armata turcă condusă de Mehmet Ali Paşa, punând capăt mitului de invincibilitate a Turciei şi devenind simbolul trezi i catolice.

Lepidus, *Marcus Aemilius,* om politic roman (n. cca 90-m. 12 î.Hr.), consul al lui Caesar în 46, după 44 l-a urmat pe Antonius. Cu acesta şi cu Octavianus a constituit al doilea triumvirat din 43 în 36. Din 40 a devenit guvernator al Africii. În 36 Octavianus l-a constrâns să se retragă în viaţa privată.

Le Roy Ladurie, *Emmanuel,* istoric francez (Caen 1929). Elev al lui F. Braudel, împreună cu J.Le Goff a condus şcoala celei de a treia generaţii de la „Annales", îndreptându-şi cercetările spre procesele istorice de lungă durată. Susţinător al lărgirii tipologiei izvoarelor şi al implicării informaticii în cercetarea istorică, s-a ocupat apoi cu studiul microistoriei ca tentativă a unei istorii „totale" (*Istoria unui sat: Montaillou. Un sat provensal în timpul Inchiziţiei, 1294-1324,* 1975). În 1998 a publicat *Saint-Simon sau sistemul de curte* (cu J.F. Fitou).

Lerroux García, *Alejandro,* om politic spaniol (La Rambla 1864-Madrid 1949). Fondatorul în 1908 al Partidului Radical şi adversar al dictaturii lui Primo de Rivera, fost membru şi ministru al Comitetului Revoluţionar care în 1931 a înlăturat monarhia.

Lesotho, stat în Africa meridională. *Sup.*: 30 355 km^2. *Pop.*: 2 057 000 loc. *Capit.*: Maseru. *Limba*: sesotho şi engleza (oficial). *Relig.*: creştină (90%). *Vecini*: enclavă în teritoriul Republicii Africa de Sud. *Forma de stat*: monarhie ereditară. L. îşi are originea în populaţia bantu (baSuto) migrată în regiune spre anul 1830 din cauza expansionismului zulu. A trecut sub protectoratul Marii Britanii în 1868 şi în 1884 devine colonia Basutoland. Deşi a obţinut independenţa (1966), L. a fost frământat de contradicţia între propria autonomie politică şi etnică şi dependenţa economică de Republica Africa de Sud. După regimul autoritar al primului ministru Lehabua Jonathan (1970-1986), o lovitură de stat militară a dus la suspendarea regimului constituţional abia stabilit (1986) şi abdicarea forţată a regelui Moshoeshoe II în favoarea fiului Letsie III (1990). Alegerile libere au adus victoria opoziţiei şi ieşirea din scenă a militarilor (1993). Sprijiniţi de suveran aceştia au încercat să preia puterea în 1994, dar au trebuit să cedeze presiunilor Africii de Sud. Sarcina de restabilire a democraţiei a fost asumată atunci de primul ministru N. Mokhehle, fondator în 1997 al Partidului Congresului Lesotho pentru Democraţie, critic la adresa coroanei.

Lesseps, *Ferdinand-Marie de,* diplomat francez (Versailles 1805-La Chenaie, Indre, 1894). Abandonând cariera diplomatică, a fondat în 1854 Compania Canalului pentru realizarea canalului de Suez, terminat în 1869. L. a patronat crearea unei Companii pentru canalul Panama, dar a fost implicat într-un scandal financiar şi judecat.

Leszczynski, *Stanislav,* v. *Stanisław Leszczyński.*

Letonia, stat în Europa de nord-est. *Sup.*: 64 500 km^2. *Pop.*: 2 515 000 locuitori, din care 52% letoni şi 34% ruşi. *Capit.*: Riga. *Limba*: letona (oficială), răspândită rusa . *Relig.*: luterană şi ruso-ortodoxă. *Vecini*: N Estonia, E Rusia, SE Belarus, S Lituania, V Marea Baltică. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Locuită de populaţie balto-finică şi slavă, a reprezentat în Evul Mediu nucleul central al amplei regiuni istorice denumite Livonia (a fost colonizată şi creştinată de către cruciaţii germani), disputată între polonezi, suedezi şi ruşi, până la anexarea sa de către Rusia între 1772 şi 1795. Procesul de rusificare din sec. XIX a provocat reacţia de trezire naţională letonă, care, după ocupaţia germană din timpul primului război mondial a dus la proclamarea independenţei (18.XI.1918), recunoscută de sovietici în 1920. La început democrată, a suferit o involuţie autoritară ca urmare a loviturii de stat a preşedintelui K. Ulmanis (1934-1940), sprijinit de ţărănime. În 1940 L. a fost anexată de URSS ca republică socialistă sovietică şi aşa a rămas, în afara unei perioade de ocupaţie germană în timpul războiului (1941-1944), pentru o jumătate de secol. În mai 1990 parlamentul leton a proclamat unilateral independenţa, recunoscută formal în 1991. Victoria în alegerile politice din 1993 a formaţiunilor naţionaliste a dus la reintroducerea constituţiei parlamentare din 1922 şi la o legislaţie discriminatorie faţă de minoritatea rusă, care a provocat nu puţine probleme cu Rusia. Retragerea trupelor ruse la sfârşitul lui 1994 a avut loc numai după atenuarea acestei politici. Noile alegeri de la sfârşitul lui 1995 confirmau extrema fragmentare a panoramei politice interne. Ajuns la putere guvernul de largă coaliţie condus de A. Skele, a continuat procesul de privatizare a sistemului industrial şi a agriculturii naţionale, şi depunând în acelaşi timp cererea de aderare la Uniunea Europeană şi NATO şi-a propus o îmbunătăţire a relaţiilor cu Rusia. În 1997 Skele a obţinut votul de încredere pe această linie şi, după realegerea ca preşedinte a lui G. Ulmanis, i-a confirmat însărcinarea. Stabilitatea economică şi politică sunt semne ale unei rapide integrări europene.

levellers, grup de orientare ultrademocratică (engl.: nivelatori) răspândit în Anglia (1645-1649) în timpul primei revoluţii engleze, inspirat de scrierile şi acţiunile lui J. Lilburne. În contradicţie cu O. Cromwell, susţinea o soluţie republicană, cu reforme radicale în domeniul social şi religios.

Leyte, bătălia de la, luptă ce a avut loc lângă insula filipineză omonimă, între 23 şi 26.X.1944, în timpul celui de-al doilea război mondial, şi a implicat 143 000 oameni şi 218 nave americane şi 43 000 oameni şi 64 de nave japoneze. Victoria americanilor le-a deschis drumul spre recucerirea Filipinelor. A fost considerată una dintre cele mai mari bătălii navale din istorie.

Liban, stat în Asia de vest, *Sup.*: 10 400 km^2. *Pop.*: 3 009 000 loc. *Capit.*: Beirut. *Limba*: oficială araba, foarte răspândite franceza şi engleza. *Relig.*: aproximativ jumătate din populaţie diverse confesiuni creştine, jumătate musulmani. *Vecini*: N şi E Siria, S Israel, V Marea Mediterană. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Moştenitor al tradiţiei comerciale şi marinăreşti feniciene, legat timp de secole de destinele arabe şi turceşti, în ultimii cincizeci de ani L. a devenit simbolul dezagregării politice şi sociale ca urmare a tragediei războiului civil izbucnit în anii '70 şi legat de eterogeneitatea religioasă a populaţiei şi ţintit de vecinii săi puternici.

sec. XII-VIII î.Hr.
: Oraşele-stat feniciene îşi declară independenţa faţă de Egipt. Predominanţă a Tyrului şi colonizare a coastelor de nord ale Africii şi Spaniei.

sec. VIII-VI î.Hr.
: Oraşele feniciene, păstrându-şi conducerile autonome, devin tributare asirienilor, babilonienilor, persanilor (539) şi macedonenilor (333).

312-63 î.Hr.
Cuprinse în regatul Seleucizilor, orașele de coastă ale Feniciei sunt elenizate.

63 î. Hr.-sec. IV d.Hr.
Dominație romană.

sec. V-VI
Dominație bizanti

sec. VII-XIII
Dominație arabă și răspândire a islamismului. Comunități religioase heterodoxe (crești maroniți, druzi) pătrund în interiorul regiunii.

sec. XIII-XVI
Dominație a mamelucilor egipteni.

sec. XVI-XIX
Dominație otomană. În zonele muntoase din interior se afirmă dominația Chehab (druzi), care la sfârșitul sec. XVIII vor deveni emirii Beirutului.

1833-1860
Urmează lupte între Chehab, turci și egipteni. Se înrăutățesc relațiile între druzi și maroniții de sub protecția Franței.

1864-1914
L. obține o administrație autonomă în cadrul Imperiului otoman. Beirut devine porto franco cu guvern propriu, dominat de burghezia libaneză creștin-maronită.

1920 Mandat francez asupra L.

1941 Republica Libaneză este declarată independentă de către Franța, care-și păstrează controlul asupra țării până în 1946.

1952-1958
Președinția lui C. Chamoun, filooccidental și creștin. Perioadă de prosperitate economică. Revendicările mereu crescânde ale musulmanilor filonasserieni duc la războiul civil (1958), urmat de intervenția militară a SUA. O oarecare stabilitate politică.

1967 Războiul arabo-israelian de șase zile provoacă un aflux de refugiați și războinici palestinieni, care alcătuiesc un stat în stat și contribuie la repunerea în discuție a echilibrului socio-religios.

1975 Începe războiul civil între comunitățile creștin-maronite și cele arabo-musulmane.

1976 Intervenție militară siriană în valea Beka'a. Ofensiva dreptei falangiste creștin-maronite împotriva bazelor palestiniene.

1978 Intervenția contingentelor ONU după invadarea sudului L. de către trupele israeliene.

1982-1983
O nouă invazie israeliană în L. meridional. OEP este constrâns să părăsească Beirutul. Incursiuni sângeroase ale dreptei înarmate în câmpurile de refugiați palestinieni (masacrul de la Sabra și Chatila). Este trimisă la Beirut o forță multinațională de pace. Se întărește presiunea siriană asupra L., în timp ce nici o personalitate locală nu este recunoscută de toate facțiunile în luptă.

1989-1991
Siria impune un acord „de reconciliere națională" (acordul de la Taif) facțiunilor în luptă, redistribuind puterea în favoarea musulmanilor și zdrobind reacția grupurilor de creștini mai intransigente, conduse de M. Aoun. L. devine deja un protectorat sirian. Israelul își menține în sud o „fâșie de siguranță"

1992 Primele alegeri ținute din 1972 înregistrează succesul integriștilor șiiți Hezbollah, dar, la însărcinarea președintelui Hraoui miliardarul sunnit Rafiq al-Hariri formează un guvern tehnic de pacificare și reconstrucție națională.

1993 Masive raiduri aeriene israeliene în L. meridional împotriva bazelor luptătorilor palestinieni și teroriștilor filoiranieni.

1996 Operațiunea „Furia", aviația israeliană lovește greu sudul și estul L. ajungând la Beirut înainte de a fi semnat un pact de neagresiune reciprocă cu Hezbollah, ai cărui garanți sunt SUA, Siria și Franța. Victoria electorală a coaliției de guvernare și confirmarea în funcția de prim ministru a lui al-Hariri. În sud se confirmă majoritatea șiiților și Hezbollah.

1997-1998
Continuă să producă efectele destabilizatoare problema siguranței frontierei cu Israelul în sudul L. Crește datoria publică.

liberalism, doctrină și mișcare politică care revendică libertatea individuală și susține necesitatea de a limita puterea statului în relație cu aceasta.

■ *Evoluția istorică.* Chiar dacă nu se poate vorbi despre l. decât în perioadele recente și cu referire la aria europeană, este posibil ca istoric vorbind unele premise culturale să se regăsească în antropocentrismul renascentist, în emanciparea individului în cadrul Reformei protestante, în raționalismul cartezian, în egalitarismul naturalist, în pozitivismul iluminist. Dacă l. este în mod cert o manifestare a individualismului care s-a afirmat progresiv în cultura europeană modernă, până la *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului* (1789) a Revoluției franceze, nu se poate să nu fie luat în seamă lungul și fundamentalul proces englez de tutelare a libertăților individuale și de limitare a prerogativelor

LIBERALISM

Libertățile fundamentale ale individului

În ceea ce privește guvernarea, egalitatea absolută în drepturi între toți indivizii constituiți în corpul națiunii trebuie să fie și va fi în curând, în toate țările civilizate, prima condiție de existență a oricărei guvernări. Funcțiile vor fi diferite, formele vor fi stabilite astfel încât să mențină ordinea; dar tuturor puterilor le vor fi impuse limite fixe, pentru că puterile nu sunt decât mijloacele, iar păstrarea și exercitarea drepturilor reprezintă scopurile. [...] În materie de economie, va exista, în privința proprietății respect și protecție, pentru că proprietatea este o convenție legală, necesară în timp: dar reglementarea, împărțirea, subîmpărțirea, circulația și difuzarea proprietății nu trebuie să întâmpine nici o restricție, nici un obstacol, fiindcă libertatea nelimitată de a păstra, de a înstrăina, de a împărți, de a altera proprietatea este, în societatea noastră, dreptul inalienabil, nevoia esențială a tuturor celor care posedă ceva. [...] În plus, în ceea ce privește industria, libertatea, concurența, absența oricărei intervenții a autorității, fie pentru a feri indivizii de propriile erori (depinde de propria lor experiență să facă acest lucru), fie pentru a asigura cetățenilor capacități de consum mai bune (depinde de experiența lor să se orienteze în alegere), precum și a oricărui monopol, a oricărui privilegiu îndreptate împotriva activităților individuale vor trebui să se impună definitiv.

BENJAMIN CONSTANT, *Introducere la Antologie de literatură și politică* (1829), în *Antologie de scrieri de Benjamin Constant*, ed. A. Zanfarino, Il Mulino, Bologna 1962, p. 34-35.

Libertatea se poate prezenta spiritului uman în două moduri diferite: se poate vedea în ea uzanța unui drept comun tuturor sau un privilegiu rezervat doar câtorva. Se poate întâmpla de fapt, să dorim să fim liberi în acțiunile proprii, sau în unele dintre ele, nu pentru că toți oamenii au dreptul universal la independență, ci pentru că există, individual, un drept particular de a fi independent. Acesta era modul de înțelegere a libertății în Evul Mediu; și acesta a fost, aproape întotdeauna modul în care libertatea a fost înțeleasă în societățile aristocratice [...] Potrivit accepției moderne, accepția democratică și, îndrăznesc să spun, justă a libertății, se admite că fiecare individ a primit în chip natural inteligența necesară spre a trăi; fiecare individ poartă cu sine, de la naștere, un drept egal și imprescriptibil de a trăi liber de cei asemeni lui în tot ceea ce îl privește personal și se referă la propriul său destin.

ALEXIS DE TOCQUEVILLE, *Statutul social și politic al Franței înainte și după 1789* (1836), în *Antologie de scrieri politice de Alexis de Tocqueville*, ed. V. de Caprariis, Il Mulino, Bologna 1961, p. 194-195.

Singurul element al comportamentului individual de care trebuie să dea seama societății este acela care îi privește pe ceilalți. În ceea ce privește propria persoană, independența individului este, de drept, absolută. Asupra lui însuși, asupra trupului și spiritului său, individul este suveran [...] Acesta este așadar câmpul libertății umane. Aceasta cuprinde în primul rând domeniul particular al conștiinței; e vorba de libertatea de conștiință în sensul cel mai amplu; libertatea de gândire și de simțire; libertatea absolută de opinie în toate domeniile, practic, speculativ, științific, moral și teologic. S-ar părea că libertatea de a exprima și de răspândi opinii se bazează pe un principiu diferit, câtă vreme aparține acelei părți a comportamentului unui individ care îi privește pe ceilalți; dar fiind la fel de importantă ca și libertatea însăși de gândire și bazându-se în mare parte pe aceleași principii, nu este separată practic de aceasta. În al doilea rând, acest principiu necesită libertatea de gusturi și înclinații; libertatea de a ne organiza viața într-un mod corespunzător propriului nostru caracter; libertatea de a face ceea ce dorim fără a fi acuzați de consecințe și fără vreo piedică din partea semenilor noștri atâta vreme cât nu le producem vreun neajuns, chiar dacă ei ar fi tentați să considere prostească, periculoasă și nedreaptă comportarea noastră. În al treilea rând, din această libertate a fiecărui individ derivă, între aceleași limite, libertatea de asociere dintre indivizi; libertatea de a se uni în virtutea oricărui scop care nu provoacă neajunsuri celorlalți, aplicând ferm principiul că persoanele care se asociază trebuie să fie majore și că nu trebuie să fie forțate sau atrase prin înșelăciune către această asociere.

JOHN STUART MILL, *Despre libertate* (1859), în *Antologie de scrieri politice ale liberalilor victorieni*, Ed. O. Barié, Il Mulino, Bologna 1961, p. 60-62.

1

2

3

4

1. Alexis de Tocqueville. 2. Jeremy Bentham. 3. Primul ministru britanic Henry John Temple viconte de Palmerstone. 4. Benedetto Croce (la dreapta) cu Carlo Sforza. 5. Max Weber (în centru, cu pălărie).

5

regale: *Petiția Drepturilor* (1628), *Habeas Corpus* (1679), *Bill of Rights* (1689). L. a izvorât astfel la sfârșitul sec.XVII prin contribuția englezului J. Locke și s-a dezvoltat teoretic în cursul sec. XVIII, prin doctrinele lui Ch. de Montesquieu. Utilizarea etico-politică a termenului „liberal" aparține sec. XVIII: mai înainte el reprezenta un simplu comportament de deschidere și toleranță.

■ *Teoria și grupurile politice liberale.* În decursul sec. XIX l. a luat diverse semnificații: „l. juridic" concepe structura constituțională a statului ca garant al drepturilor și libertăților individului (de exemplu garantarea franceză din prima parte a anilor 1800 și teoria germană a statului de drept); „l. politic" valorifică dialectica parlamentară. Se vorbește apoi despre „l. economic" pentru a indica teoriile economice efectiv liberiste (v. liberism).

■ *Grupurile politice.* În sistemul politic german și britanic termenul de „liberal" indică grupul de centru care caută „mijlocul potrivit" între inovație și conservatorism. În SUA se referă la cel care, situat la stânga eșichierului politic, acționează pentru apărarea libertăților civile. În Italia tinde să-i denumească pe susținătorii (identificați în centru-dreapta) inițiativei economice și libertății private. Un astfel de aspect multiplu al l. a făcut astfel încât steagul său să fie înălțat de diverse curente politice (monarhiști-liberali, liberalo-naționaliști, catolico-liberali, liberal-democrați).

■ *Epoca liberală.* Aceeași diversificare se întâlnește în perioada numită „epoca liberală", (fază istorică care începe odată cu Restaurația din 1815 și se încheie între anul 1848 (revoluțiile democratice) și anii 1870 (cu prevalarea naționalismului și imperialismului). Exaltarea libertății ca valoare supremă și refuzul formelor drastice de transformare politică cum ar fi cele utilizate în Revoluția franceză au fost caracteristici care au contribuit la generarea mai multor fenomene, printre care deteriorarea definitivă a sistemului corporativ și a celui feudal, dezvoltarea asociaționismului, formarea unei opinii publice, lupta împotriva privilegiilor aristocratice și ecleziastice și în favoarea inovațiilor democratice (reprezentare, constituții, responsabilitatea guvernului, etc). Epoca liberală a adaptat treptat acest ansamblu de principii și fenomene ideii de națiune. Statul național, la fel ca și individul, ar fi trebuit să fie autonom, independent și mai ales liber să-și urmeze propriilor scopuri și să-și exercite propria misiune.

■ *Liberalismul în secolul XX.* La început concentrat asupra libertăților „de" (cuvânt, presă, asociere, religie ...), l. într-o fază mai avansată și-a mutat atenția spre libertatea „față de" (lipsuri, foamete, șomaj, ignoranță...), chiar și sub presiunea socialismului. În acest mod a început evoluția de la l. „clasic" la cel contemporan, la fel ca trecerea de la epoca liberală a sec. XIX la liberal-democrația sec. XX. Datorită contribuției unor economiști ca J.M. Keynes și W. Beveridge, principiile l. au fost legate de cele care au precedat organizarea lui Welfare State (v.). Un impuls dat ulterior gândirii liberale s-a produs după 1945, o dată cu reacția împotriva totalitarismului și în mod special prin contribuția lui R. Aron, H. Arendt, F. Von Hayek, K. Popper. Și mai recent trebuie să amintim, fiecare cu punctul de interes specific, studiile lui M. Friedman, J. Buchanan, M. Olson, R. Nozick și R. Dahrendorf. Acesta din urmă, mai ales, a atras atenția asupra necesității noului l. de a fi „instituționalizat" (adică să se înființeze instituții care să dea un sens evident libertății).

Bibliografie: E. Cuomo, *Profilo del liberalismo europeo*, Edizioni Scientifiche Italiane, Neapole 1981; H. J. Laski, *Le origini del liberalismo europeo (1936)*, La Nuova Italia, Florența 1962; N. Matteucci, *Il liberalismo in un mondo in trasformazione*, Il Mulino, Bologna 1972; R. Dahrendorf, *Per un nuovo liberalismo (1987)*, Laterza, Roma-Bari 1991.

Vezi și: constituție; democrație; drepturile omului; liberal-socialism; liberism; libertate; parlament; Partidul Liberal Italian; stat.

liberal-socialism, doctrină care susține necesitatea unei „concilieri depline între socialism și libertate" curățind socialismul de componentele fideiste și antiparlamentare și liberalismul de meschina apărare a intereselor constituite, expusă în 1930 de C. Rosselli în lucrarea sa *Socialismul liberal.* Între 1936 și 1940 G. Calogero și A. Capitini au propus o nouă elaborare a l. s. (*Manifestul liberal-socialismului*, 1940), care, în parte a stat la baza Partidului Acțiunii.

Liberia, stat în Africa de vest, *Sup.*: 111 369 km². *Pop.*: 2 760 300 loc., predominând kwa și mandingo. *Capit.:* Monrovia. *Limba*: oficială engleza, vorbite limbi sudaneze. *Relig.*: creștini (65%), culte tradiționale (20%), musulmani (15%). *Vecini*: NV Sierra Leone, N Guineea, Côte d'Ivoire, S și V Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică prezidențială. L. și-a avut originea în decizia unui consorțiu de societăți filantropice americane de a cumpăra în 1821 un teritoriu pe Coasta Piperului, depinzând de colonia britanică Sierra Leone, pentru a crea o așezare de sclavi negri americani eliberați (Monrovia, 1822). Deși atacată de popoarele indigene, colonia s-a dezvoltat rapid și s-a proclamat republică independentă în 1847. Beneficiari ai dezvoltării economiei de plantație (cauciuc) „libero-americanii" au monopolizat viața politică cu guverne stabile (W. Tubman, 1944-1971 și W Tolbert, 1971-1980) până în 1980,

când o lovitură de stat a adus la putere pe S. Doe, exponent al populației locale. Asasinarea sa în 1990 a fost prologul unui război civil crud având cauze etnice și politice, degenerând în răzbunări între triburi și războaie între bande caracterizate de violențe nemaiauzite, mai ales în teritoriile de la granița cu Guineea și Sierra Leone și în capitala Monrovia (teatru în 1996 al unui masacru care a determinat SUA să organizeze exodul străinilor). După tentative zadarnice de mediere întreprinse de Comunitatea Economică a Statelor Africane și ONU, în 1996 o intervenție decisivă i-a făcut să depună armele pe unii „seniori ai războiului" După incertitudinea unei păci, după sute de mii de victime și 2 milioane de emigranți, victoria în alegerile prezidențiale (1997) a lui C. Taylor (unul din conducătorii majorității facțiunilor de luptă) a reprezentat începutul unui proces de normalizare.

liberism (liberalism economic), doctrină economică ce promovează abținerea statului de la orice interferență în activitatea productivă și comercială.

■ *Bazele liberismului.* L. a fost asociat cu doctrina politică liberală și amândouă s-au afirmat efectiv mai ales în Europa și SUA în sec. XIX. Dar principii liberiste au fost susținute de fiziocrați (v. fiziocrație) încă din a doua jumătate a sec. XVIII. Paternitatea adevăratului l. îi aparține lui A. Smith (*Cercetare asupra naturii și cauzelor bogăției națiunilor*, 1776) care punea la baza promovării libertății economice încrederea care s-ar fi realizat în mod natural dacă autoritatea publică nu ar fi împiedicat-o prin intervenții inoportune: chiar dacă a acționat în condiții de concurență, fiecare individ în urmărirea propriului interes ar fi ajuns la asigurarea bunăstării tuturor.

■ *Dezvoltarea gândirii liberiste.* Teoriile lui Smith au fost reluate și dezvoltate de mulți cercetători. T.R. Malthus a tratat raportul dintre populație și resurse. D. Ricardo s-a ocupat de distribuirea veniturilor și de influența sa asupra creșterii economice. A dat și o fundamentare științifică tezelor lui Smith și este considerat împreună cu acesta unul dintre cei mai de seamă exponenți ai „școlii clasice" a l. Între sfârșitul sec.XIX și începutul sec. XX contribuțiile teoretice ulterioare au fost oferite de utilitarismul lui J. Bentham, de J.S. Mill și de teoriile marginaliste (v. marginalism).

■ *Criticile și relansarea liberismului.* După o perioadă de aplicare maximă a principiilor l. (la jumătatea sec. XIX), statele industrializate s-au întors treptat spre o politică protecționistă (v. protecționism). După primul război mondial și criza economică din 1929 l. nu a mai găsit o aplicare în termeni neți și radicali, fiind depășit de politicile inspirate de exigențele „statului social" (v. Welfare State). Numeroasele opoziții față de l. au pus în relief falimentul politicilor economice inspirate de l. și gravele costuri sociale cauzate (F. List, K. Marx, J.M. Keynes). În cursul anilor '80 acestea au fost urmate de relansarea inițiativelor economico-politice inspirate de criterii de absolut l. (neoliberism), inițiative adoptate mai ales de guvernele Thatcher în Marea Britanie și Reagan în Statele Unite.

libert, sclavul unui cetățean roman căruia i se acordă libertatea de către stăpân. Împreună cu libertatea l. primea și cetățenia romană, dar nu și aceleași drepturi juridice pe care le aveau locuitorii liberi din naștere. El rămânea legat de patron printr-o serie de obligații, printre care și aceea de a-l sprijini în caz de necesitate.

libertate, conceptul de libertate a fost pus în epoca modernă în centrul doctrinei liberalismului (v.) și, în cadrul economic de liberism (v.). Începând de la J. Locke, liberalismul susține că puterea publică a trebuit să limiteze l. unui individ sau a unui grup doar pentru a apăra drepturile fundamentale ale altui individ sau ale altui grup. Această concepție avea în spate doctrine ce se regăsesc încă din Antichitatea greacă și romană (începând cu alungarea regilor, *libertas* a însemnat pentru romani și posibilitatea de exprimare politică a propriei dorințe). În Evul Mediu a avut loc unirea dintre conceptul roman de *libertas*, cel de l. personală aparținând concepției germane despre lege și ideea creștină de l. Triumful ideii de l. politică, pregătit în moduri diverse la filosofii sec. XVII și XVIII s-a realizat prin Revoluția franceză și evoluția gândirii liberal-democratice și socialiste a sec. XIX, atunci când l. a început să fie considerată ca ținând nu numai de puterea autoritară, dar și ca valoare fundamentală în constituirea fiecărui stat.

libertini, grupuri heterodoxe creștine apărute în sec. XIII, revendicând dreptul de trăire a credinței în mod independent, ca și de interpretare a Sfintei Scripturi, precum și acela de a nu se supune normelor morale, în numele convingerilor interioare. În epoca modernă l. se calificau ca liberi gânditori, adversari ai conformismului rigid al Contrareformei.

Libia, stat în Africa de nord. *Sup.*: 1 775 500 km². *Pop.*: 5 070 000 loc. *Capit.*: Tripoli. *Limba*: oficială araba, răspândită berbera. *Relig.*: musulmană. *Vecini*: N Marea Meditereană, NV Tunisia, V Algeria, S Niger și Ciad, SE Sudan, E Egipt. *Forma de stat*: republică „arabă socialistă populară"

Țară în mod tradițional neglijată și săracă, L. a obținut o importanță tot mai mare în scenariul mondial în urma descoperirii și exploatării petrolului. Turnura dată de Khaddafi prin discursul său despre politica externă a contribuit la a face din această țară una din protagonistele ultimilor douăzeci de ani ai sec. XX.

sec I î.Hr.-VII d.Hr.

Cirenaica și Tripolitania devin provincii romane. Urmează dominații succesive ale van-

dalilor (429-534 d.Hr.), bizantinilor (534-643) și arabilor, care introduc islamizarea.

sec. VIII-XVI
Regiunea se află sub dinastia Omeyyazilor și apoi a Fatimizilor.

1551 Turcii cuceresc Tripoli și aduc teritoriile libiene la dependență față de Egipt.

1859 Confreria musulmană a senussilor constituie un stat propriu independent în Cirenaica.

1911-1912
Tratatul de la Ouchy (1912) recunoaște suveranitatea italiană asupra L.

1915-1930
Revolta populației musulmane îi constrânge pe italieni să se retragă pe țărmuri și să înceapă o luptă dificilă de recucerire.

1940-1943
În timpul celui de-al doilea război mondial Tripolitania și Cirenaica sunt ocupate de englezi, Fezzan de francezi.

1949 ONU stabilește constituirea statului independent L. sub formă de monarhie constituțională sub regele Idris-as-Sanusi.

1958-1959
Începutul exploatării zăcămintelor petroliere.

1969 Lovitură de stat militară condusă de M. Khaddafi: proclamarea republicii. Se inaugurează o politică de apărare exagerată a cauzei musulmane împotriva Israelului și de aplicare intransigentă a islamismului. Naționalizarea băncilor străine, expulzarea italienilor și confiscarea bunurilor acestora.

1977 Reforma constituțională: instituirea Jamahiriyei (arab.: statul maselor populare) Arabe Libiene Socialiste și Populare.

1980-1988
Intervenția unităților libiene în lupta din Ciad. După „fuzionarea" cu Ciadul (1981), L. suferă înfrângeri grele, datorate și intervenției franceze. După un acord de încetare a focului, L. se retrage definitiv din Ciad (1988).

1986 Tensiuni cu SUA, care îi acuză pe libieni de susținerea terorismului internațional, culminând cu ciocniri aeronavale în Golful Sirta Mare și cu bombardamentul american asupra orașelor Tripoli și Bengazi.

1990-1992
L. sprijină Irakul în războiul din Golf (v.). Ca urmare a refuzului de a preda pe cei doi responsabili ai exploziei avionului de pasageri din Scoția (catastrofa de la Lockerbie, 1992) ONU pune embargo asupra comerțului cu arme și legăturilor aeriene și blochează conturile libiene din străinătate.

1993-1995
Criza economică favorizează întărirea mișcărilor fundamentaliste. Adoptarea legii coranice în domeniul penal și civil (1994) se alătură expulzării în masă a emigranților sudanezi și egipteni suspectați de a fi agenți i formațiunilor radicale islamice străine.

1996 În timp ce diverși interlocutori afro-asiatici fac demersuri pentru o înlăturare a embargoului, L. semnează un important acord de cooperare economică cu Rusia.

1997-1998
Guvernul reia relațiile diplomatice cu Vaticanul. Curtea internațională de justiție este declarată competentă de a judeca recursul L. împotriva SUA și Marii Britanii în cazul Lockerbie.

1999 Acceptarea judecării celor doi libieni în cazul Lockerbie încheie izolarea diplomatică a Libiei și marchează ridicarea sacțiunilor impuse de ONU.

Libiei, războiul, luptele care au avut loc în 1911-1912 între Italia și Imperiul otoman pentru cucerirea L. Trecerea Marocului sub protectorat francez lăsa Libia ca unic teritoriu de pe coasta mediteraneană africană nesupus regimului colonial. Impulsurile naționaliste ale opiniei publice l-au făcut pe Giolitti să nu mai întârzie ocuparea ei, aceasta fiind deja zonă de influență italiană. Războiul fiind declarat pe 29.IX.1911, corpul expediționar italian a ocupat imediat orașele de coastă, în timp ce în interior continuau luptele de rezistență turcă și gherila arabă. Pe 5.XI Italia a proclamat anexarea L., dar Turcia a cedat abia pe 18.X.1912 (Tratatul de la Ouchy), după ce Italia blocase coastele, bombardase strâmtoarea și ocupase Rhodos și Dodecanez, care îi rămăseseră oricum în urma evenimentelor primului război mondial.

Licia, regiune istorică de pe coasta de SV a Asiei Mici. Locuită de o populație de limbă indo-europeană, a fost supusă de Persia în 546 î.Hr. După cucerirea de către Alexandru a trecut sub Ptolemei. În sec.II î.Hr. orașele L. s-au unit într-o confederație. În 43 d.Hr. s-a impus dominația romană.

Liciniae-Sextiae, legile, atribuite de către tradiția romană lui Caius Licinius Stolon și Lucius Sextius Lateranus, tribuni ai plebei în 376 î.Hr., priveau admiterea plebeilor în consulat, limitarea ocupării domeniului public, ștergerea datoriilor.

Licinius, *Valerius Licinianus* (m. Thessalonic 325), împărat roman (307-323). Numit împărat de către Galerius în 308, s-a aliat în 312 cu Constantin împotriva lui Maxențiu și Maximin Daia. După victorie și-a împărțit imperiul împreună cu Constantin și a subscris la edictul de la Milano. Cei doi au intrat în conflict în 314. Constantin l-a învins pe L. făcându-l prizonier și mai apoi ucigându-l.

lictori, funcţionari în serviciul magistraţilor romani, care îi însoţeau purtând steaguri, simbolul puterii de pedepsire al acestora. La început privilegiul de a fi însoţit de l. era limitat la perioada în care magistratul era în funcţie, apoi a devenit un drept pe viaţă. Numărul l. era proporţional cu importanţa sarcinii: în epoca republicană erau 12 pentru un consul.

Licurg (sec. VIII î.Hr.?) figură semimitică căreia i se atribuie, începând cel puţin din sec.V. î.Hr., sistemul instituţional şi militar din Sparta clasică. Tradiţiei antice istoricii moderni îi opun ipoteza unei evoluţii progresive, ajunsă pe culmi la jumătatea sec.VI î.Hr.

Licurg, orator şi om politic atenian (n. cca 390-m. cca 324 î.Hr.). În deceniul care a urmat înfrângerii de la Cheroneea (336) a condus politica financiară a Atenei, favorizând redresarea economică. Fiind un opozant radical al Macedoniei, a întărit fortificaţiile şi flota Atenei în vederea unei noi confruntări.

Lidia, regiune istorică din vestul Asiei Mici cuprizând văile râurilor Hermus şi Caicus, învecinate la nord cu Misia, la est cu Frigia, la sud cu Caria şi la vest cu teritoriile din Asia ale oraşelor greceşti. Sub dinastia Mermnazilor (cca 700-548 î.Hr.) a devenit un regat puternic. Ultimul său rege a fost Cresus, învins de Cyrus cel Mare, care a făcut din Lidia o satrapie persană. Puternic grecizată, L. a constituit apoi nucleul regatului Pergam.

Lidice, oraş în Boemia centrală, teatrul unei represalii naziste nemiloase din timpul celui de-al doilea război mondial (10.VI.1942) ca urmare a asasinării de către Rezistenţă a lui R. Heydrich: bărbaţii şi băieţii au fost masacraţi, femeile deportate, copiii răspândiţi prin orfelinate, locuinţele rase de pe suprafaţa pământului.

Lie, *Trygye Halvdan,* om politic norvegian (Oslo 1896-Geilo, Norvegia, 1968). Laburist, a fost ministru de externe al guvernului în exil la Londra în timpul celui de doilea război mondial. Din 1946 până în 1953 a fost primul secretar general al ONU.

Liebknecht, *Karl,* om politic german (Leipzig 1871-Berlin 1919). Fiul lui Wilhelm L., devine conducătorul curentului de stânga al social-democraţiei. În 1914, când a izbucnit primul război mondial, s-a disociat de partidul său, nefiind de acord cu creditele de război. A fondat împreună cu R. Luxemburg şi F. Mehring Spartakusbund (Liga Spartakus) (v. spartakism). Arestat (1916) din cauza unei manifestaţii împotriva războiului şi condamnat la patru ani de închisoare, a fost eliberat la sfârşitul conflictului. După ce a transformat Spartakusbund în Partidul Comunist German (31.XII.1918), a organizat în ianuarie împreună cu R. Luxemburg insurecţia berlineză din 1919. Arestaţi de ofiţeri pe 15.I.1919, au fost asasinaţi în timp ce erau transportaţi la închisoare.

Liebknecht, *Wilhelm,* om politic german (Giessen 1826-Charlottenburg 1900). Pentru că a luat parte la revoluţia din Baden, a fost contrâns să se refugieze în Elveţia, unde l-a cunoscut pe F. Engels, şi apoi la Londra, unde s-a împrietenit cu K. Marx. Întors în Germania, a pus bazele în 1869 împreună cu A. Bebel Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Germania, cu tendinţe marxiste, şi în 1874 a promovat fuziunea cu lassallienii, care a dat viaţă Partidului Social-Democrat German. A fost deputat în Reichstagul german din 1874 până la moarte.

Liechtenstein, stat în Europa centrală. *Sup.*: 160 km². *Pop.*: 30 100 loc.. *Capit.*: Vaduz. *Limba*: germana. *Relig.*: catolică. *Vecini*: L. este cuprins între Austria şi Elveţia. *Forma de stat*: monarhie constituţională. Ridicat la rangul de principat în 1719 de către împăratul Carol VI, a făcut parte mai târziu, între 1806 şi 1814, din Confederaţia Rinului, iar la sfârşitul lui 1866 era inclus în Confederaţia Germană. Strâns legat de Austria până la dizolvarea Imperiului habsburgic (1918), a alcătuit o uniune monetară (1921) şi vamală (1924) cu Elveţia. În 1992 intrarea în spaţul economic european a însemnat o mare deschidere internaţională şi dezlipirea de tutela elveţiană.

Life, revistă săptămânală americană fondată în 1936 de către H. Luce, proprietarul lui „Time" Este printre primele reviste care au utilizat în mod extins reportajul fotografic, ajungând în timpul celui de al doilea război mondial, al războiului din Coreea şi Vietnam la tiraje ridicate. Închis în 1972, a reapărut mai apoi lunar şi în format redus în 1978.

Liga aheeană, fondată în 280 î.Hr., în afara altor oraşe dorice şi arcadiene, îi cuprindea pe aheii din Pelopones. La început adversară a macedonenilor, a trebuit să se alieze mai târziu cu ei în lupta împotriva Spartei, pe care au înfrânt-o în 222 la Sellasia. În 189 a fost de partea Romei împotriva lui Filip V, dar în 146 î.Hr. revolta împotriva dominaţiei romane a dus la distrugerea Corintului şi la dizolvarea ligii.

Liga arabă, alianţă între statele arabe, pe probleme economice, politice şi militare, instituită la Cairo la 23.III.1945. Organismul principal al L. a. este consiliul, care se reuneşte la fiecare şase luni prin şefii de stat şi guvern ai ţărilor membre (în 1997 erau 21 de state). Consiliul este asistat de un secretariat, care îşi are sediul la Cairo, şi de şase consilii permanente. L. a. a fost în permanenţă slăbită de rivalităţile interne dintre ţările filooccidentale şi ţările intransigente şi de poziţia faţă de Israel (Egiptul a fost exclus pentru că a semnat pacea cu Israelul între 1979 şi 1989). Profundele sfâşieri din interiorul său provocate de războiul din Golf (v.) au întrerupt întâlnirile la vârf din 1990 şi 1996, când organismul (excluzând prezenţa Irakului) s-a reunit în jurul unei noi contestaţii antiisraeliene, datorată în 1997 restabilirii embargoului economic instituit deja din 1967 până în 1994.

Liga beoțiană, documentată deja în sec.VI î.Hr., a fost reorganizată în 446 sub dominația Tebei. Grupa orașele din Beoția, divizate în 11 districte. Dizolvată în 386, L. b. a fost reconstituită de Epaminonda și Pelopida pentru a lupta împotriva Spartei în anii 371-362 î.Hr.

Liga binelui public, a fost constituită în 1465 de către marii feudali francezi împotriva regelui Ludovic XI, vinovat de a fi mărit impozitele. Cu toate că a asediat Parisul, datorită unor abile tratative purtate de rege, acesta a obținut dizolvarea ei.

Liga catolică, uniune militară între statele catolice ale Sfântului Imperiu Roman. A fost instituită în 1609 pentru a se opune Uniunii evanghelice a principilor protestanți la îndemnul lui Maximilian I, duce de Bavaria, care a deținut conducerea militară. Dizolvată, împreună cu Uniunea evanghelică, de către un decret imperial (1617), a activat din nou în timpul Războiului de treizeci de ani.

Liga celor trei împărați, alianță promovată de cancelarul german O. von Bismarck între suveranii Germaniei, Austro-Ungariei și Rusiei. O primă înțelegere a fost încheiată în 1873 pe baza generică a solidarității dinastice. Intrată în criză din cauza conflictelor austro-ruse din Orient (1875-1878), a fost reconstituită ca alianță în iunie 1881, obligând participanții la păstrarea unei neutralități benevole față de cea dintre ele care s-ar fi aflat în război cu o a patra putere. În 1884 a fost reînnoită, dar a intrat definitiv în criză din cauza opoziției austro-ruse asupra problemei Bulgariei (1887).

Liga delio-atică, a fost constituită în 478 î.Hr. cu obiectivul de a continua lupta împotriva Persiei. Reunea Atena, Eubeea, Cicladele și orașele grecești de pe coasta traco-macedoneană și din Asia Mică. Sediul s-a aflat mai întâi la Delfi, în templul lui Apollo, apoi la Atena. A devenit un instrument de politică imperialistă a Atenei și a fost dizolvată în 404, la sfârșitul războiului peloponesiac.

Liga hanseatică, *v. Hansa.*

Liga italică, acord diplomatic-militar încheiat în urma păcii de la Lodi între ducele de Milano Francesco Sforza, Florența și Veneția (1454). În 1455 s-a extins cuprinzând papalitatea condusă de Nicolae V, regatul Neapolelui și state italiene mai mici. A fost punctul cardinal al politicii de echilibru în Italia până la expediția lui Carol VIII (1494).

Liga lombardă[1], coaliție de comune din Italia de nord constituită în 1167 (conform tradiției în urma jurământului de la Pontida) pentru a se opune împăratului Frederic I Barbarossa, a cărui autoritate o recunoștea, dar nu o accepta ca tentativa de eliminare a comunelor libere. L.l. cuprindea Milano, Lodi, Bergamo, Brescia, Cremona, Mantova, Ferrara, Treviso, Piacenza, Parma, Modena, Bologna, Como, Pavia și orașele care anterior formaseră Liga veroneză. Victoria de la Legnano (1176) asupra împăratului a permis L. l să stipuleze un armistițiu, căruia i-a urmat pacea de la Konstanz (1183), consfințind în mod oficial autonomia comunelor. O a doua L. l. a fost constituită în 1226, atunci când împăratul Frederic II a reluat ostilitățile cu comunele. Înfrângerii suferite la Cortenuova (1237) i-au urmat succesele din bătăliile de la Parma (1248) și Fossalta (1249). Moartea lui Frederic II (1250) a pus capăt tentativelor imperiale de sufocare a libertății comunelor.

Liga Lombardă[2], mișcare politică fondată în 1981 de Umberto Bossi, cu un program de autonomie federală, în polemică cu centralismul și fiscalitatea „romană" Bazându-se pe nemulțumirea populară împotriva partidelor tradiționale, L. L. a cunoscut o ascensiune rapidă. După afirmarea la alegerile administrative din 1990 (18,9% din voturi în Lombardia), a devenit promotoarea grupării federale a Ligii Nordului (v.).

Liga Musulmană, partid politic fondat în 1906 de către M. Jinnah pentru apărarea intereselor musulmane indiene după modelul Congresului Național Indian. După o lungă perioadă de creștere a neînțelegerilor L. M. a rupt definitiv cu Congresul (1935) și a susținut crearea unui stat musulman independent (Pakistan).

Liga Nordului, mișcare politică cu structură federală apărută în 1991 pentru a coordona încercările de expansiune a ligilor regionale (Liga Lombardă, Liga Venețiană și altele). Încă de la început secretar a fost U. Bossi, care a reunit sugestiile împotriva partidelor și centralismului, ca și polemicile intolerante față de sud și împotriva emigranților extracomunitari, într-o propunere așa-numită federalistă. După succesul în alegerile din 1992, alianța cu Forza Italia a adus L. N. în cadrul majorității de centru-dreapta victorioasă în alegerile din 1994. Intrată în guvernul Berlusconi, s-a disociat după șase luni, provocându-i căderea (decembrie 1994). Și-a accentuat caracterul radical împotriva dispozițiilor politice de partid. Începând de atunci Bossi a urmărit în mod vizibil obiectivul creării unui „Stat padan independent", dând viață unor instituții opuse celor oficiale (parlament și guvern „padan" cu sediul la Mantova, miliția voluntară a „cămășilor verzi", 1995-1996, „alegeri padane" și amenințarea cu obiecțiile fiscale, 1997) și urmărind separarea nordului de restul Italiei.

Liga schmalkaldică, ligă defensivă constituită în 1531 la inițiativa principilor luterani Johann duce de Saxonia, Filip de Hessa și Ernest de Lüneburg. A intrat în război în 1546 cu împăratul Carol Quintul, fiind înfrântă la Mühlberg (24.IV.1547).

Liga sfântă, înființată de Iuliu II în 1511 împreună cu Ferdinand Catolicul, rege al Aragónului și cu Veneția cu scopul de a alunga din Italia pe regele Franței Ludovic XII. A aderat și Henric VIII regele Angliei. Deși au

învins la Ravenna (1512), francezii au trebuit să părăsească Italia, iar congresul de la Mantova (1512), ultimul act al L. s., a stabilit că Milano se întoarce la Maximilian Sforza sub protecția cantoanelor elvețiene.

liguri, populație care ocupa în Antichitate coasta Mediteranei de la Arno la Ron. Înrudiți cu celții, au fost prezenți pe hinterlandul Marsiliei încă din sec.VI î.Hr. Începând cu sec. III î.Hr. s-au luptat cu romanii, care i-au supus în diverse campanii între 238 și 117 î.Hr.

Liguria, regiune a Italiei de nord, între Franța, Piemont, Emilia și Toscana. La sud ia forma unui arc în golful Genovei. Capitala: Genova. Alte provincii Imperia, La Spezia, Savona.

117 î.Hr. Roma îi supune pe liguri. În perioada imperială L. devine regiune romană.

sec. V La căderea imperiului L. este prădată de heruli și goți, apoi intră sub dominația Bizanțului.

641 L. trece sub longobarzi și apoi sub franci.

sec. XI-XII L. se împarte în numeroase feude. Apar primele comune începând cu cea a Genovei, care câștigă rolul dominant în regiune.

sec. XIII-XIV Genova se afirmă ca republică maritimă.

1353-1363 Genova și coasta de răsărit sunt supuse familiei Visconti din Milano.

1528 Genova supune Savona și unifică mare parte din L.

1713 Genova dobândește marchizatul Finale.

1797 Armatele franceze ale lui Napoleon Bonaparte ocupă Genova și o transformă în Republica Ligură.

1805 Napoleon decretează anexarea Republicii Ligure la Franța.

1814 L., prin decizia congresului de la Viena, este anexată Regatului Sardiniei.

limes (lat.: „hotar") indica un drum militar fortificat al Romei antice. Utilizată în cadrul expansiunii teritoriale, devenea linie de apărare. Această semnificație este întâlnită și în Britannia (Valul lui Hadrian), Germania și Africa (sec. I d.Hr.).

Lincoln, *Abraham,* om de stat american (Big South Fork, Kentucky, 1809-Washington 1865). Trăgându-se dintr-o familie modestă de quakeri, a avut diverse profesiuni până la a ajunge în final avocat. Din 1834 până în 1842 a fost deputat în adunarea legislativă a statului Illinois și din 1847 până în 1849 s-a aflat în Camera Reprezentanților la Washington, ca membru al partidului *Whig*, susținător al unei politici de legătură între state și de protecționism.

■ *Împotriva sclaviei.* Încă din anii 1830 L. criticase sclavia ca fiind bazată pe nedreptăți și pentru că era expresia unei proaste politici economice. În același timp criticase și campaniile aboliționiste, considerându-le demagogice și nereale. L. era în mod decisiv împotriva introducerii sclaviei în statele nou constituite și susținea că Vestul nu ar fi putut să asigure albilor săraci posibilitatea de a-și crea o poziție economică dacă aceștia ar fi avut drept concurență munca sclavilor. Pentru aceasta a contestat în 1854 aspra lege a Kansasului și Nebraskăi, care lăsa coloniștilor decizia de a introduce sau nu sclavia în noile state. După o candidatură nefericită pentru Senat alături de republicani (1858), L. a fost ales de către aceștia drept candidat la președinție în 1860. Cu tot programul moderat și conciliant, victoria sa a grăbit criza relațiilor cu statele sudiste.

■ *Războiul de secesiune.* În fața secesiunii Carolinei de Sud (20.XII.1860), L. a încercat să amâne conflictul, dar constituirea Confederației Statelor Sudiste (4.III.1861) și atacul sudist de la Fort Sumter (12.IV.1861) au însemnat începutul ostilităților (v. secesiune, războiul de). L. a declarat de mai multe ori că obiectivul său era „salvarea Uniunii" și nu era „nici salvarea, nici distrugerea sclaviei". Abia pe 1.I.1863 s-a decis să declare liberi sclavii negri din statele răzvrătite (și al XIII-lea amendament al Constituției care privea în mod total sclavia a fost aprobat pe 31.I.1865, după realegerea sa pentru un nou mandat). Programul lui L. pentru perioada postbelică a fost îndreptat către moderație și absența oricărei intenții de a pedepsi statele înfrânte. Nu a putut însă să-l realizeze, pentru că la puține zile după sfârșitul războiului a fost asasinat de un fanatic sudist, actorul J.W. Booth.

Lin Piao, militar și om politic chinez (Huang-gan, Hopeh, 1908-? 1971). Militar de carieră comunist, s-a implicat ca strateg în războiul civil împotriva Kuomintang. Ministru al apărării (1959), în timpul revoluției culturale (1966-1969) a devenit cel mai influent om politic după Mao, desemnat să-i urmeze. După ce luările sale de poziție de extremă stângă au fost condamnate la al IX-lea Congres al PCC (1969), a fost eliberat de orice însărcinare. A dispărut în condiții obscure, versiunea oficială fiind că încerca să fugă cu un avion după o încercare eșuată de complot împotriva lui Mao.

Li Peng, om politic chinez (Chengtu, provincia Sechwan, 1928). Numit prim ministru în 1987, exponent al liniei conservatoare a Partidului Comunist, a susținut masacrul din Piața Tien An Men„ impunând legea marțială asupra țării și represiunea împotriva opozanților (1989). Confirmat în post în cadrul celui de-al XV-lea Congres al PCC (1997), împreună cu președintele Jiang Zemin a venit la conducere după moartea lui Deng Xiaoping.

lira, unitate monetară italiană. Același nume l-au purtat în epoci diferite, monedele altor țări (lira sterlină engleză și israeliană, lira turcă, lira libaneză). Față de alte monede

moderne, l. a fost la început doar o monedă de cont, dar din sec.XV a devenit monedă oficială a diverselor state italiene, între care Veneția (1472), Milano (1474), Genova (1498), Florența (1539), Torino (1561). În 1862 l., împărțită în centime, a devenit unitatea monetară a Italiei unite. A fost supusă unui curs de întărire în 1866-1882 și în 1894-1927. Convertibilitatea în aur, iar apoi după acordurile de la Bretton Woods (1944), în dolari (dolarul cotat la 625 l.) a fost menținută până în 1971, când întregul sistem monetar internațional a intrat în regim de fluctuație. În 1978 a intrat în SME (cu o marjă de oscilație lărgită la 6% până în 1990, apoi cu o marjă strânsă la 2,5%). A ieșit temporar ca urmare a devalorizării din septembrie 1992. Reintrarea în 1996 a fost posibilă datorită scăderii drastice a inflației, urmată în 1997 până la scăderea sub sub 2%.

Lisabona, oraș capitală a Portugaliei și a districtului omonim. A fost cunoscut în Antichitate ca teritoriu al ibericilor și fenicienilor sub numele de Olisipos, apoi al cartaginezilor. Municipiu roman, ocupat de alani, vizigoți și arabi (716, o dată cu ei numele i se schimbă în *Lischbuna*), a fost cucerită de Afonso I de Portugalia (1147). Afonso III a mutat capitala de la Coimbra, aici. În 1755 două treimi din oraș au fost distruse de un cutremur.

Lisandru, general spartan (m. Haliarto 395 î.Hr.). Artizan al puterii navale spartane, i-a învins pe atenieni la Aigos Potamos (405), încheind războiul peloponesiac și a stabilit la Atena guvernul celor treizeci de tirani. A fost acuzat de Sparta pentru aspirațiile sale tiranice, ceea ce l-a făcut să conducă din umbră ascensiunea lui Agesilaos, care apoi l-a înlăturat. O dată cu izbucnirea războiului Corintului (396 î.Hr.) a condus armata spartană în Beoția, dar a fost înfrânt și ucis.

Lisimah, general macedonean (Pella cca 360-Curupedion 281 î.Hr.). La moartea lui Alexandru cel Mare (323 î.Hr.) a primit Tracia și o parte din Asia Mică. În 301 a participat la coaliția care l-a înfrânt la Ipsos pe Antigonos Monoftalmos. În 285 a primit controlul Thessaliei și Macedoniei, consolidându-și statul. A fost înfrânt și ucis de Seleucos I.

Lissa, bătălia de la, au avut loc în timpul celui de al treilea război de independență, lângă insula dalmată cu același nume. Flota italiană, având la comandă pe amiralul C. Persano a fost înfrântă (20.VII.1866) de flota austriacă comandată de amiralul W. Von Tegetthoff și a pierdut 2 cuirasate și 640 de oameni.

List, *Friedrich,* economist german (Reutlingen, Württemberg, 1789-Kufstein, Tirol, 1846). A adus o critică originală teoriei liberiste, susținând că numai țările dezvoltate ar fi putut să culeagă beneficii de pe urma liberului schimb, în timp ce celelalte ar fi trebuit să acorde industriilor lor, aflate încă în fașă, protecție vamală menită a evita concurența externă. S-a aflat printre promotorii itătii vamale între statele germane *(Zollverein).*

lit de justice, fotoliul (fr.: patul justiției) în care stătea regele în Camera Parlamentului din Paris. Prin extensie mai poate însemna o ședință parlamentară în prezența regelui.

Lituania, stat în Europa de nord *Sup.*: 65 200 km². *Pop.*: 3 715 000 loc., din care 80% lituanieni. *Capit.*: Vilnius. *Limba*: lituaniana. *Relig.*: catolică. *Hotare* : N Letonia, E Belarus, S Polonia și Rusia (enclava Kaliningrad), V Marea Baltică. *Forma de stat*: republică parlamentară. Populația baltică a lituanienilor s-a așezat în bazinul Niemenului în sec.X și a unificat țara. În 1253 prințul Mindaugas a fost încoronat rege al L. în urma căsătoriei sale cu Edviga de Anjou, moștenitoarea tronului polonez. Marele duce de L. Vladislav II Jagiełło devine rege al Poloniei (1386), unind timp de patru secole istoria celor două țări și creând o mare putere creștină în Europa răsăriteană. În 1795 L. a fost anexată Rusiei. Ocupată de germani în timpul primului război mondial, a fost proclamată stat independent sub un principe german (16.II.1918). După un scurt episod revoluționar în 1919, s-a instaurat un guvern naționalist, sprijinit de trupe germano-poloneze, conduse de A. Smetona. În 1922 a fost adoptată o constituție democratică, dar în 1926 o lovitură de stat militară l-a adus din nou la putere pe Smetona. În 1939 L. a intrat în zona de influență a URSS. Sovieticii au invadat-o în iunie 1940 și constituind un guvern filocomunist au proclamat L. ca republică socialistă sovietică, încorporând-o în URSS (3.VIII). În 1989-1990 a fost cea mai hotărâtă dintre republicile baltice în revendicarea autonomiei față de Moscova, proclamând unilateral independența în martie 1990. Guvernul majoritar naționalist condus de V. Landsbergis a început o politică de reconversie a structurilor politice și economice la principiile democratice și de piață liberă, dar la sfârșitul lui 1992 Partidul Democrat al Muncii (PDLL, fost comunist) a avut un succes electoral neașteptat, propunând o tranziție mai lentă spre sistemul capitalist și după câteva luni rezultatul a fost aducerea la președinție a lui A. Brazaukas. Prin politica de la sfârșitul anului 1996 naționaliștii au revenit la putere. Stabilitatea economică și politică sunt premise certe pentru aderarea la NATO și UE.

Litvinov, *Maksim Maksimovici*, om politic sovietic (Bialystock 1876-Moscova 1951). În 1930 a ajuns comisar al poporului (ministru) pentru afaceri externe urmându-i lui Cicerin. A favorizat în politica externă apropierea de statele occidentale, mai ales după ce Hitler a venit la putere în Germania, susținând la Societatea Națiunilor principiul siguranței colective. V. Molotov l-a înlocuit în mai 1939, dar devenit din nou influent o

dată cu agresiunea nazistă. A fost ambasador în SUA (1941-1943) și viceministru al afacerilor externe din 1944 până la moarte.

Liu Shao-chi, sau *Liu Shaoqui,* om politic chinez (Yin-chan, Hunan, 1898-? 1969). Conducător sindical, secretar general al PCC (1945), fiind cel mai important teoretician după Mao, a fost ales președinte al republicii în 1959. În timpul revoluției culturale a fost individualizat ca adversar principal al liniei maoiste. Expulzat din partid, a murit în închisoare, dar moartea sa a fost anunțată abia în 1974. În 1980 a fost decretată reabilitarea sa postumă.

Liutprand (m. 744), rege longobard (712-744). I-a urmat tatălui său Ansprand, ducând pe culmi splendoarea regatului longobard. A actualizat edictul lui Rotari, elaborând noi legi. În 726 a ocupat Exarhatul de Ravenna, Pentapolis și ducatul roman și i-a înfrânt pe ducii rebeli de Spoleto și Benevento. În urma pactului încheiat cu papa Grigore II, i-a cedat (728) castelul din Sutri (așa numita „donația de la Sutri"). Ca aliat al francului Carol Martel, a luptat alături de el împotriva arabilor (737-738). Ciocnindu-se din nou cu papalitatea, a ocupat Roma în 742.

Liverpool, *Robert Banks Jenkinson, conte de,* om politic englez (Londra 1770-Combe Wood, Kingston, 1828). Conservator, a fost ministru de externe (1801-1804), de interne (1804-1806) și de război (1809-1812). Între 1812-1827 a fost prim-ministru și, cu toate că a obținut victoria în fața lui Napoleon, a trebuit să treacă printr-o fază dificilă de nemulțumiri interne ca urmare a lungilor războaie purtate. Onest, dar lipsit de personalitate, a adoptat o linie autoritară (suspendarea lui *Habeas corpus*, reprimarea revoltei muncitorilor din Manchester, 1819).

Livingstone, *David,* explorator scoțian (Blantyre 1813-Chitambo, Rhodesia de Nord, 1873). Misionar în regiunile Africii de sud pe fluviul Zambezi (1853-1856), a descoperit cascada Victoria (1855). Și-a continuat explorările din însărcinarea guvernului britanic (descoperirea lacurilor Shirwa și Nyassa, 1858-1859) și sub auspiciile Societății Regale de Geografie, pentru care în 1865 a plecat în căutarea izvorului Nilului. Însă ajuns pe malurile lacului Tanganyika (1867), și-a reluat activitatea misionară fără să mai trimită știri despre el în Europa. A fost găsit de către jurnalistul american H. Stanley (1871), împreună cu care a mai făcut unele explorări în zona podișurilor centrale.

Livius, *Titus,* istoric roman (Padova 59 î.Hr.-17 d.Hr). A scris o istorie a Romei (*Ab urbe condita libri*) de la fondarea sa până în 9 î.Hr., împărțită în 142 de cărți dintre care numai 36 au fost conservate integral, în timp ce din celelalte s-au păstrat doar scurte fragmente. Susținător convins al funcției educative a istoriei, L. a fost izvorul principal pe care s-a constituit mitul Romei republicane (a cărei *libertas* a idealizat-o). Capacitatea critică nu a fost una dintre preocupările sau obiectivele sale.

Livonia, regiune istorică a Balticii cuprinzând teritoriile actuale ale Letoniei și Estoniei. Subordonată ordinului monastico-militar al gladiferilor, condus de episcopul războinic Albert de Buxhövden, a fost transformată de acesta în feudă imperială (1207). Cucerirea sa de către Ordinul teuton la sfârșitul sec.XIV a dus la accentuarea emigrării cavalerilor și negustorilor. Unită cu regatul polono-lituanian (1560), a aparținut Suediei între 1621-1710, când a fost anexată Rusiei.

Livorno, oraș din Toscana, capitala provinciei. Fortăreață împotriva incursiunilor sarazinilor (sec. IX-X), a fost domeniul pisanilor (1399), genovezilor și al Florenței (1421). Cosimo I de'Medici a adoptat măsuri favorizând popularea (1593) pentru a-l face cel mai mare port al Toscanei. Declarat porto franco, dezvoltarea sa s-a extins pe durata întregului sec. XVIII. După alipirea sa la Italia statutul de porto franco a fost abolit (1868).

Lloyd, societate engleză de asigurări maritime, a activat în Londra începând din 1680 (și-a luat numele de la proprietarul unei cafenele unde se adunau oamenii de afaceri). A devenit un punct de referință indispensabil pentru armatorii din întreaga lume. Este cel mai mare grup de asigurări la nivel mondial.

Lloyd George, *David,* om de stat britanic (Manchester 1863-Llanystumdwy, Wales, 1945). Lider al aripii radicale a Partidului Liberal, cancelar al finanțelor (1908-1915), a propus în 1909 un buget care lovea veniturile claselor superioare, idee care a întâmpinat opoziția majorității conservatoare a Camerei Lorzilor, provocând o criză constituțională, rezolvată printr-o reformă care a limitat puterile Camerei superioare. În 1911 a introdus o schemă de asigurări sociale și de ajutoare pentru șomeri. Ministru pentru muniții (1915) și apoi ministru de război (1916) în timpul primului război mondial, criticând slăbiciunea primului ministru Asquith l-a înlocuit, fiind susținut de conservatori și de o parte din liberali (XII. 1916). Aceasta a dus la declinul Partidului Liberal din poziția de forță politică britanică majoră. L. G. s-a demonstrat un conducător eficace al națiunii în război. În 1917 a impus un control statal dur al economiei, naționalizând aproape 200 de fabrici. Alegerile din1918 i-au adus o largă majoritate, constând în mare parte din conservatori. La conferința de pace, el a exercitat un rol important, de mediere între președintele american W. Wilson și francezul G. Clemenceau, reușind în parte să îmblânzească măsurile punitive cerute de Franța împotriva Germaniei. A căutat o soluționare a problemei irlandeze, prin tratatul din 1921, care aducea independența Irlandei în cadrul Commonwealthului. L. G. a încercat în zadar să

întemeieze un partid de centru, unindu-i pe susţinătorii săi cu conservatorii, fapt care a dus la revendicarea de către aceştia din urmă a conducerii guvernului, în numele majorităţii lor parlamentare (1922).

Locarno, tratatele de la, semnate în cadrul conferinţei care a avut loc în localitatea italo-elveţiană între Marea Britanie, Italia, Germania, Franţa, ca şi Belgia, Polonia şi Cehoslovacia (5-16.X.1925), a însemnat momentul de vârf al destinderii relaţiilor franco-germane în urma primului război mondial şi au dus la intrarea Germaniei în Societatea Naţiunilor. Tratatul a stabilit o garantare reciprocă a frontierelor franco-germane şi germano-belgiene, având drept garanţi Marea Britanie şi Italia.

Locke, *John,* filosof englez (Wrington 1632-Oates 1704). Medic şi om de ştiinţă, a fost consilier al partidului whig şi opozant al Stuarţilor. Este considerat părintele empirismului: a explicat (împotriva doctrinei ideilor înnăscute carteziene) întregul proces al cunoaşterii pornind de la senzaţii (*Eseu asupra intelectului uman,* 1688). În politică (*Două tratate asupra guvernării,* 1690) a definit statul ca fiind un contract, conceput ca sistem al garanţiilor pentru tutelarea proprietăţii împotriva abuzurilor. A fost un susţinător convins al toleranţei şi libertăţii atât religioase, cât şi de opinii (*Scrisori despre toleranţă,* 1689-1705).

Lockheed, companie aeronautică americană, întemeiată în 1926, producătoare de avioane civile, militare şi navete spaţiale. Numele de L. este legat de scandalul care în 1976-1977 a implicat oameni politici şi unele guverne străine (printre care prim-ministrul japonez K. Tanaka şi ministrul apărării italian M. Tanassi), acuzaţi de a fi primit bani pentru a cumpăra avioanele Hercules C-130.

locuinţă,

loc de trai uman care variază prin formă şi caracteristici în funcţie de factorii de mediu, climaterici şi culturali. Din punct de vedere istoric, l. a fost întotdeauna în strânsă legătură cu morfologia urbană, într-un raport de influenţare reciprocă. Trecând peste primele soluţii privind adăpostul (peşteri, corturi, colibe), locuinţele sunt diferite în funcţie de materialele de construcţie folosite, de amplasare (pe pământ, pe apă), de numărul locuitorilor prevăzuţi (monofamiliale, plurifamiliale, colective), de diferenţele sociale (palate senioriale, vile, case ţărăneşti), de prezenţa unor roluri nu doar de reşedinţă (castele, case fortificate, ateliere meşteşugăreşti).

■ *Locuinţele în Antichitate.* Cu puţine excepţii, locuinţele primitive erau de formă unicelulară, chiar şi atunci când aveau dimensi i importante; într-o fază ulterioară, a apărut o împărţire internă, diferenţiată pe orizontal sau prin suprapunerea planurilor. Tendinţa locuinţelor în civilizaţia mediteraneană şi mediorientală a fost de a se închide spre exterior şi de a se deschide, în schimb între interior, spre grădini şi curţi (de ex.: casa cu peristil a familiilor înstărite). O atare schemă, prezentă şi în oraşele mesopotamiene şi egiptene a fost păstrată până în lumea islamică. Civilizaţia greacă clasică, mai preocupată faţă de perfecţiunea formală a templelor şi a construcţiilor publice, nu a ajuns la definirea unei tipologii locative semnificative. Roma a elaborat în schimb tipologii urbanistice foarte diversificate: *insula* (bloc de mai multe nivele de case cu apartamente de închiriat, destinate plebei, cu curţi interioare şi clădiri cu parter amenajat ca prăvălie), domus (casa unei familii înstărite, foarte bine articulată şi organizată în jurul unui peristil), *villa* (casa aristocratică a unui proprietar de pământuri, destinată odihnei şi distracţiilor, dar şi simbol al puterii politice şi economice).

■ *Locuinţa urbană în Evul Mediu şi în Renaştere.* În Evul Mediu european a avut loc o diferenţiere netă între locuinţele de la sat şi centrele populate, din motive determinate de asociere şi apărare şi s-au dezvoltat tipuri noi de locuinţe, impuse de nevoia de a exploata la maximum spaţiul urban. Oraşul s-a structurat prin intermediul unor construcţii în blocuri apropiate (case în linie dreaptă), de tip monofamilial, cu două sau trei etaje (în casele cu turn chiar patru sau cinci), cu puţine camere pe nivel, legate printr-o scară exterioară abruptă. La parter se găsea de obicei un depozit sau un atelier meşteşugăresc, astfel încât funcţia de locuinţă şi cea de producţie coexistau într-o organism arhitectonic care răspundea bine orânduirii sociale. O importanţă deosebită şi de creare de noi agregate umane în afara cetăţii, o dobândesc castelele, care armonizează caracteristicile vilei cu exigenţele de apărare. În epoca renascentistă şi barocă în oraş devine tot mai important palatul seniorilor, articulat pe mai multe planuri în jurul unei curţi mari cu porticuri.

■ *Casele burgheze şi proletare din sec. XVIII până azi*: o dată cu revoluţia industrială şi ascensiunea burgheziei s-au răspândit în oraşele europene forme de locuinţe diverse: pe lângă palatele artistocraţiei şi ale burgheziei, au fost construite locuinţe care răspundeau exigenţelor burgheziei medii şi mijlocii, cartiere cu reşedinţe noi, foarte diferite de cele populare. În acelaşi timp cu evoluţia relaţiilor sociale şi familiale s-a înregistrat o diferenţiere în locuinţele claselor medii privind spaţiile publice (salonul) şi cele private (dormitorul). Clasele subalterne însă s-au limitat la locuinţe suprapopulate, cu carenţe din punct de vedere igienic, şi de tip monolocal. Începând din sec. XVIII au devenit tipice casele cu balustradă din cartierele populare ale multor oraşe din Italia de nord, cu paliere care dădeau înspre curtea interioară şi

cu servicii externe la fiecare nivel. Problema dramatică de a garanta locuințe suficiente și decente pentru proletariatul urban într-o continuă creștere a dus între anii 1800 și 1900 la soluții diversificate, chiar dacă nu definitive: asanarea și demolarea ghetourilor urbane, planurile de urbanizare populară, experimentele paternaliste cu sate muncitorești în jurul fabricilor. În sec. XIX și XX cultura arhitectonică a propus tipuri complexe de urbanism, precum Falansterul lui Fourier și l'Unité d'habitation a lui Le Corbusier, în care coexistă exploatarea spațiilor și serviciilor colective cu unitatea locativă familială. În societățile industriale avansate s-a răspândit totuși locuința monofamilială (în clădiri cu mai multe nivele și apartamente sau prin sistemul micilor vile de sine stătătoare) formată din încăperi diferențiate din punct de vedere funcțional, dotată cu servicii interne, menținând tendențial distincția dintre spații pentru locuit și cel productiv, dintre spațiul dedicat întâlnirilor și cel privat.

■ *Locuința țărănească.* Locuințele țărănești au menținut de-a lungul secolelor trăsături mai stabile și s-au caracterizat prin prezența lângă locuința adevărată a grajdului, hambarului și a altor locuri destinate înmagazinării. Diferențierile depind nu numai de factorii de mediu, ci și de formele de producție și de proprietate asupra pământului. În Italia, lucrul acesta a dus la tipologii locative diferite: case alpine de piatră și lemn, uneori cu cerdacuri; locuințe cu ogradă, în câmpia padovană cu o agricultură nemecanizată, având fațade lungi și curți interioare mari spre care dădea casa fiecărei familii, grajdurile și magaziile; casele destinate arendașilor, cu dimensiuni limitate, plasate în centrul fermei, într-o poziție izolată; moșiile răspândite în câmpiile meridionale cu module arhitectonice diversificate; concentrarea locuințelor țărănești în sate mari din zonele cele mai tipice ale latifundiului în Sud. Până la jumătatea sec. XX a fost răspândit obiceiul de a utiliza grajdurile în timpul iernii ca loc de întâlnire și locuințe temporare, chiar pentru a scăpa de frigul din case.

Bibliografie: AA.VV. *Case contadine*, TCI, Milano, 1979, A. Tosi, *Ideologia della casa*, Angeli, Milano, 1980; M. De Benedetti, *Architettura Tipo Città*, CLUP, Milano, 1984.

Vezi și: oraș; populație; urbanistică.

Locurile Sfinte, pentru creștini, locurile din Palestina de care este legat numele lui Isus; eliberarea lor de sub dominația musulmană a reprezentat obiectivul cruciadelor (v.).

Lodi, pacea de la, încheiată pe 9.IV.1454 între republica Veneția și Francesco Sforza, duce de Milano, care a recunoscut Crema, Bergamo și Brescia Veneției și a obținut Ghiara d'Ada și Brivio. Acordul, la care au aderat o mare parte din celelalte state italiene, a devenit fundamentul unui sistem de echilibru ce a durat cincizeci de ani.

lollarzi, mișcare religioasă de inspirație ascetică și pauperistă în polemică cu ierarhia ecleziastică apărută la Anvers în jurul lui 1300. În Anglia au fost numiți l. „predicatorii săraci", urmași ai lui J. Wycliffe (v.). Idealurile lor au fost reluate de husiți (v.) în Boemia și au influențat Reforma protestantă.

Lombardi, *Riccardo,* om politic italian (Regalbuto, Enna, 1901-Roma 1984). Antifascist, a aderat la mișcarea Justiție și Libertate și s-a numărat printre fondatorii Partidului Acțiunii, pe care l-a reprezentat în CLNAI în timpul Rezistenței. În 1945 a fost prefect de Milano și ministru al transporturilor în primul cabinet De Gasperi. La dizolvarea Partidului Acțiunii (1947), a aderat la PSI. Susținător al centru-stângii, a reprezentat apoi stânga socialistă care propunea o politică de alternativă la DC.

Lombardia, regiune din Italia de nord extinsă pe versantul stâng al bazinului padan. Învecinată la N cu Confederația Helvetică, la NE cu Trentino Alto-Adige, la SE cu Veneția, la S cu Emilia și la V cu Piemontul. Administrativ este împărțită în unsprezece provincii: Milano (capitala), Varese, Como, Sondrio, Bergamo, Brescia, Pavia, Cremona, Mantova, Lecco, Lodi.

sec. IV î.Hr.
: Regiunea este ocupată de populație celtică (gali) sau celtizată (orobi). Predomină triburile de insubri, locuind în zona centrală (de unde și numele de Insubria, cu care era denumită L. în Antichitate).

250-191 î.Hr.
: Romanii îi supun pe gali.

82-75 î.Hr.
: Valea Padului este organizată într-o singură provincie, Gallia Cisalpina.

sec. III-IV
: Mediolanum (Milano), datorită valorii sale din punct de vedere strategic în războaiele împotriva barbarilor, devine sediu imperial.

sec. VI-VIII
: Așezarea longobarzilor. Teritoriul ocupat de ei începe să se numească Longobardia (deosebită de bizantina Romania).

sec. IX
: L. devine parte a Imperiului carolingian, ca marcă, împărțită în comitate (888).

sec. XI
: Apar comunele. Mai întâi Milano, Como, Lodi, Cremona, Bergamo, Brescia și Pavia.

1167
: Se constituie Liga lombardă între comunele ostile lui Frederic I Barbarossa.

1176 Victoria de la Legnano. Urmează pacea de la Konstanz (1183), care recunoaşte autonomia comunelor, împărţite între guelfi (Milano, Mantova, Bergamo şi Brescia) şi ghibelini (Pavia, Cremona şi Como).

sec. XIV Senioria milaneză a familiei Visconti se lărgeşte şi cuprinde întreaga L. cu excepţia Mantovei şi a câtorva altor teritorii. În 1395 împăratul numeşte pe Gian Galeazzo duce de Milano.

1433 Veneţia supune Brescia şi Bergamo.

sec. XVI Sub dominaţie veneţiană ajung Cremona şi Ghiara d'Adda. Bellinzona şi Ticino trec la elveţieni, Valtellina la Grisons.

1535 L. de la vest de Adda intră sub dominaţie spaniolă.

1714 Dominaţia spaniolă este înlocuită cu cea austriacă. Teritoriile de dincolo de Ticino sunt cedate Savoiei.

1797 Prin pacea de la Campoformio, posesiunile veneţiene de la est de Adda trec la austrieci. Regiunea devine Republica Cisalpină (în 1802 este inserată în Republica Italiană). Este anexată Valtellina.

1815 Se constituie Regatul Lombardo-Veneto.

1848 Milano (cele Cinci zile) şi L. se ridică împotriva dominaţiei austriece şi ajutate de Carlo Alberto (primul război de independenţă) cer unirea cu Piemontul. Înfrângerea piemonteză readuce controlul austriac.

1859 Ca urmare a celui de-al doilea război de independenţă, L. se uneşte cu Piemontul.

Lombardo-Veneto, regat constituit pe 7.IV.1815, cuprinzând teritorii veneţiene ale vechii republici, cele ale Lombardiei austriece după graniţele din 1796, teritoriul ferrarez la nord de râul Pad (deja aparţinând Statului Pontifical) şi Valtellina, aparţinând la Grisons. Se afla sub suveranitatea împăratului Austriei, reprezentată până în 1848 de un vicerege, şi apoi de către un guvernator general. L.-V., era împărţit în două guverne, al Lombardiei şi Veneto-ului, fiecare condus de un guvernator, cu o Congregaţie Centrală pentru a garanta o reprezentare limitată. Ca urmare a celui de-al doilea război de independenţă (1859) Lombardia, în afară de Mantova, este anexată Piemontului. În urma celui de-al treilea război de independenţă (1866) şi Veneto se uneşte cu Italia.

Lombroso, *Cesare,* psihiatru italian (Verona 1835-Torino 1909). Docent în medicină legală, inspirat de pozitivism, a pus bazele antropologiei criminale în Italia. A elaborat o doctrină (după care tarele şi anomaliile somatice sunt determinante în personalitatea delincventă) care a avut o mare influenţă în epocă.

Lomé, Convenţia de la, acord de cooperare între ţările CEE şi 46 de state din Africa, Caraibe şi Pacific (ACP), semnat în capitala statului Togo (28.II.1975). A favorizat stabilitatea preţurilor exporturilor şi diversificarea productivă în ţările ex-coloniale.

Loménie de Brienne, *Etienne-Charles*, prelat şi om politic francez (Paris 1727-Sens 1794). Arhiepiscop de Toulouse (1763), a devenit ministru de finanţe în 1787, dar intrând în conflict cu parlamentul de la Paris şi cu nobilimea, căreia îi ameninţa privilegiile fiscale, a fost constrâns să demisioneze (1788). În timpul Revoluţiei franceze a depus jurământul în faţa Constituţiei civile a clerului.

Londra, capitala şi, în acelaşi, timp cel mai mare oraş al Marii Britanii. Întemeiat de romani (43) pe malul stâng al Tamisei, anticul *Londinium* devine repede un centru comercial înfloritor, un port important şi nod de comunicare cu întreaga insulă, până la retragerea romană (410). Ocupată apoi de saxoni (604), în sec. IX L. a fost asaltată de multe ori de vikingi. Alfred cel Mare a cucerit-o în 866. În prima jumătate a sec. XII L. devine capitala politică şi administrativă a noului regat. În 1193 avea primul primar (*mayor*) ales anual de către locuitori. În perioada elisabetană (1558-1603) devine unul din principalele centre culturale ale Europei. „Marele incendiu" din 1666 a distrus î mod ireparabil L. medievală şi renascentistă. Datorită expansiunii coloniale, L. devine, continuându-şi dezvoltarea puternică, centrul celui mai mare imperiu contemporan: portul său ajunsese cel mai important din lume. În 1863 a fost inaugurat primul metrou din lume. Oraşul a suferit pagube imense în timpul celui de-al doilea război mondial în urma bombardării de către germani, dar a fost reconstruit pe criterii urbanistice moderne. Profunde schimbări a adus, începând cu anii '70, transformarea cheiurilor portuare de acum ieşite din uz.

■ TRATATE ŞI CONFERINŢE ÎNCHEIATE LA LONDRA

4.X.1518 Tratatul de „pace, alianţă, ligă şi confederaţie" între Henric VIII al Angliei şi Francisc I al Franţei.

2.VIII.1718 Cvadrupla alianţă între Marea Britanie, Franţa, Olanda şi Imperiu.

1815 Conferinţa împotriva sclaviei şi pirateriei.

4.XI.1830-4.X.1831 Conferinţa pentru independenţa Belgiei.

22.IV.1834 Cvadrupla alianţă între Anglia, Franţa, Spania şi Portugalia.

13.VI.1841 Convenţia asupra Strâmtorilor.

13.III.1871 Conferinţa care desfiinţează restricţiile pentru Rusia prevăzute de tratatul de la Paris din 1856 asupra Strâmtorilor şi Dunării.

21.III.1899 Acordul colonial franco-britanic care încheie incidentul de la Fashoda.

26..IV.1915 Tratatul secret între Marea Britanie, Franţa, Rusia şi Italia asupra modalităţilor de intrare a ultimei

în primul război mondial: Italiei i se promite dreptul de a primi în momentul încheierii păcii Trentino, Tirolul de sud, Istria, Gorizia, Gradisca, Trieste, insulele dalmate şi partea meridională a coastei dalmate, Valona în Albania, Adalia în Asia Mică.
VII-VIII.1924 Conferinţa asupra evacuării franceze din Ruhr şi pentru adoptarea planului Dawes asupra reparaţiilor germane.
12.IV.1930 Conferinţa pentru limitarea armamentului naval.
1933 Conferinţa economică mondială a Societăţii Naţiunilor.
XI-XII.1947 Conferinţa miniştrilor de externe ai Marii Britanii, Franţei, SUA, şi URSS, care consfinţeşte ruptura între cele două blocuri.
28.IX.-3.X.1954 Conferinţa pentru admiterea Germaniei şi Italiei în pactul de la Bruxelles.

Longo, *Luigi,* om politic italian (Fubine Monferrato 1900-Roma 1980). A reprezentat PCI la Moscova la Internaţionala a III-a (1933-1935) şi a fost inspector al Brigăzilor Internaţionale în timpul războiului civil spaniol. În timpul Rezistenţei a comandat Brigăzile Garibaldi, fiind împreună cu Parri vicecomandant al Corpului de Voluntari ai Libertăţii şi numărându-se printre organizatorii insurecţiei din 25.IV.1945. În perioada postbelică a fost vicesecretar al PCI până la moartea lui Togliatti (1964), căruia i-a urmat, susţinând autonomia faţă de URSS. A decis publicarea *Memorialului de la Ialta* al lui Togliatti şi în 1968 a condamnat intervenţia URSS în Cehoslovacia. A abandonat secretariatul şi a devenit preşedintele PCI (1972-1980).

longobarzi, populaţie germanică făcând parte din grupul occidental aşezată în sec. I d.Hr. de-a lungul cursului inferior al Elbei.

■ *Invadarea Italiei.* După o serie de migraţii spre sud, în 568 au trecut Alpii conduşi de regele Alboin şi prin Friuli au intrat în câmpia padană. Cu o armată de 35 000 de oameni au ocupat Italia, lăsându-le bizantinilor doar Liguria, Pentapolis, Exarhatul de Ravenna, ducatul roman, ducatul de Neapole, Puglia şi Calabria. Aşezându-se în Italia l. şi-au menţinut structura socială bazată pe împărţirea în clanuri şi grupuri familiale numite „fare", la conducerea cărora se aflau ducii, care deţineau autoritate civilă şi militară asupra teritoriului şi care reprezentau forţa centrifugă cu care regele longobarzilor trebuia totdeauna să se măsoare. Autoritatea regelui era în schimb bazată, în afară de un însemnat patrimoniu funciar, pe posibilitatea de control a ducilor printr-o reţea de funcţionari, *gastalzi.*

■ *Societatea longobardă.* L. au avut faţă de populaţia latină găsită aici comportamentul unei armate de ocupaţie. Integrarea elementelor germanice şi latine a fost foarte dificilă şi datorită diferenţelor de religie care-i separau pe l. de credinţă ariană de catolicismul latin. La împletirea cu elementele romane a ajutat atât penetrarea latinilor cât şi convertirea la catolicism a l. sub regele Agilulf, sub impulsul dat de regina Teodolinda (începutul sec. VII). În 643 regele Rotari a dat un *Edict* în care era codificat pentru prima oară dreptul longobard, influenţat încă în mare măsură de moştenirea germanică. Conform *Edictului* societatea longobardă era împărţită în trei clase: oameni liberi (*aldii* sau *aldiones*), semiliberi şi supuşi. Numai cei liberi se bucurau din plin de drepturi civile, purtau arme, participau la adunarea poporului şi uneau proprietăţilor lor personale cu participarea la cele indivize („arimannie"). Cei semiliberi, chiar dacă posedau case, pământuri şi robi, erau supuşi stăpânului lor. La baza scării sociale se aflau supuşii, a căror emancipare era totuşi prevăzută. În mod deosebit este reliefată prezenţa unei clase de comercianţi (*negotiatores*) împărţiţi ca şi proprietarii de pământuri liberi în trei clase (mari, medii şi mici).

■ *Apogeul şi declinul regatului longobard.* În ultimul secol al istoriei regatului l. s-au succedat pe tron suverani arieni şi catolici, dintre care figura cea mai însemnată a fost Liutprand (712-744), care a pus capăt crizei politice a monarhiei începută după moartea lui Rotari (652) şi a centralizat regatul. Această întărire pe plan politic a coincis cu o fază de creştere economică, provocând tensiuni cu papalitatea, care a chemat în sprijin intervenţia francilor şi a dus la sfârşitul regatului longobard (774). Doar ducatul de Benevento a supravieţuit cuceririi france. Noii conducători ai peninsulei, care şi-au asumat în mod semnificativ titlul de *rex Longobardorum,* nu au reuşit să distrugă ordinea administrativă a regatului şi au lăsat câteodată în locul lor pe duci. Coroana din fier a regilor longobarzi a fost purtată de împăraţii germani până la Carol V, pentru a simboliza rolul lor de regi ai Italiei.

526 L. se stabilesc în Pannonia.
568 Conduşi de Alboin pornesc către Italia.
569 Cucerirea oraşului Milano şi ocuparea progresivă a peninsulei.
572 L. încheie victorioşi asediul Paviei.
572 Alboin este ucis de soţia sa Rosmunda.
573-575 Domnia lui Clefi.
584-590 Domnia lui Autari.
591-616 Domnia lui Agilulf.
636-652 Domnia lui Rotari.
641 L. cuceresc Liguria şi Toscana.
643 Este promulgat *Edictul* lui Rotari.

712-744
Înflorire maximă a regatului sub Liutprand.
728 Liutprand donează papei castelul Sutri, primul nucleu al Statului Papal.
749-756
Domnia lui Astolf (Aistulf).
751 Astolf ocupă Ravenna, dar papa Ştefan II se aliază cu regele franc Pepin cel Scurt, care îl înfrânge pe Astolf (756).
756-774
Domnia lui Desiderius care încearcă să se alieze cu francii căsătorindu-le pe fiicele sale Ermengarda şi Gerberga cu Carol cel Mare şi Carloman.
774 Carol cel Mare invadează Italia şi pune capăt regatului l.

Bibliografie: G.P. Bognetti, *L'età longobarda*, Giuffré, Milano 1966; S. Gasparri, *La cultura tradizionale dei Longobardi*, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medievo, Spoleto 1983.

Loredan, familie patriciană veneţiană, ai cărui membri *Pietro, Paolo* şi *Antonio* (sec. XV), condotieri, s-au distins în luptele împotriva turcilor. Acestei familii i-au aparţinut şi unii dogi: *Leonardo* (1438-1521), *Pietro* (1481-1571) care au luptat cu papalitatea refuzând decretele conciliului din Trento, *Gian Francesco* (1606-1661), literat şi membru al Consiliului celor zece, *Francesco*, doge din 1752 în 1762.

Lorena, regiune istorică din estul Franţei, inclusă în regatul Lotharingia. A devenit entitate politică definită ca Lotharingia Superioară, separată în 959 de Lotharingia Inferioară (viitorul Brabant) şi ridicată la rangul de ducat în 1048 pentru casa conţilor de Metz, care au domnit până în 1737. Supusă influenţelor puternicilor ei veci i, Burgundia, Franţa şi Imperiul din sec. XIV, L. a reuşit să evite anexarea, dar nu şi pierderea unor teritorii, între care trei episcopate (Metz, Toul şi Verdun) luate de Franţa (1552). Atunci când ducele Francisc I, soţul Mariei Tereza de Habsburg, a devenit împărat şi a primit ducatul Toscanei (tratatul de la Viena, 1735), ducatul de Lorena a fost luat de Stanisław Leszczyński şi, la moartea acestuia (1766) a fost moştenit de ginerele său Ludovic XV al Franţei. Teritoriile lorene de limbă germană au fost înglobate în Imperiul German împreună cu Alsacia (1871-1918).

Lorenzo Magnificul, v. *Medici, Lorenzo de'*

Lothar I (n. 795-Prüm 855), rege al Italiei (818-855) şi împărat al Sfântului Imperiului Roman (840-855). Fiu al lui Ludovic cel Pios, a fost încoronat la Roma rege al Italiei de către papa Pascal I (823). În 825, prin *Constitutio romana*, a afirmat dreptul împăratului de a-l nominaliza pe pontif. Împăratul, la moartea tatălui său (840), nu a reuşit să-i supună pe fraţii Ludovic Germanicul şi Carol cel Pleşuv, care l-au înfrânt la Fontenoy-en-Puisaye (841) şi au încheiat cu el tratatul de la Verdun (843), prin care împărţeau între ei imperiul: lui L. i-au revenit titlul imperial, Italia şi teritoriile viitoarei Lotharingia. S-a retras la mănăstire, puţin înainte de moarte, împărţind domeniile între fii săi Lothar II, Ludovic II şi Carol de Provence.

Lothar II de Supplimburg (n. 1060-Breitenwang am Lech 1137), rege al Germaniei şi Italiei (1125-1137) şi împărat al Sfântului Imperiu Roman (1133-1137). A trebuit să lupte împotriva lui Conrad de Suabia din dinastia Hohenstaufen, antirege din 1127, care l-a înfrânt în 1135. L-a susţinut pe papa Inocenţiu II împotriva antipapei Anacletus II, aliat al normandului Roger II.

Lotharingia, regat cuprins între Franţa şi Germani care includea diocezele de Utrecht, Köln, Trier, Strasbourg, Basel, Besançon, Toul, Metz, Verdun, Cambrai şi Liège. A fost constituit de către împăratul Lothar I pentru fiul său Lothar II (825-869). La moartea acestuia, întrucât nu a avut moştenitori, Ludovic Germanicul şi Carol cel Pleşuv l-au împărţit între ei prin tratatul de la Mersen (870). Încredinţată în 923 Germaniei, L. a fost împărţită în 959 de către Otto I în două ducate: L. Inferioară (corespunzând parţial viitorului Brabant) şi L. Superioară (actuala Lorena).

Louisiana, la origine o vastă regiune explorată de C. de la Salle în America de Nord, la izvoarele fluviului Mississippi. A fost numită astfel în 1682 în onoarea lui Ludovic XIV. Colonie franceză din 1731, cedată Spaniei (1762-1801), Napoleon a vândut-o în 1803 SUA, care şi-au extins astfel teritoriul cu 140%. În regiune au fost constituite încet-încet 13 state, printre care şi actualul care-i poartă numele (1812).

lovitură de stat, răsturnare a guvernului unui stat realizată de organe interne ale statului însuşi, având ca scop înlocuirea elitei conducătoare. Caracterul intern al organizaţiei instituţionale deosebeşte lovitura de stat de alte fenomene de transformare politică (revoluţii, răscoale, insurecţii), care se dezvoltă de obicei în afara aparatului regimului în vigoare. Expresia s-a răspândit după publicarea tratatului lui G. Naudé, *Consideraţii politice asupra loviturii de stat* (1539), pentru a defini o iniţiativă a suveranului pentru a garanta propria putere absolută. Începând din sec. XVIII-XIX, o dată cu apariţia constituţiilor scrise, se vorbeşte despre l. de s. pentru a indica violarea normelor constituţionale de către subiecţi interni ai organizării de stat prevăzută de aceeaşi constituţie.

Luba, v. *baLuba*.

Lublin, oraş din Polonia orientală.

■ Uniunea de la L. A luat fiinţă (1.VII.1569) prin unirea regatului Poloniei cu principatul Lituaniei într-un stat unic sub un singur suveran, ales de dieta poloneză şi încoronat la Cracovia.

■ Comitetul de la L. Constituit spre sfârşitul celui de al doilea război mondial (31.XII.1944) sub controlul

trupelor sovietice şi condus de B. Bierut, s-a proclamat guvern provizoriu al Poloniei. Unirea sa cu guvernul în exil la Londra (1945) a făcut obiectul unor delicate negocieri internaţionale.

Lucania, v. *Basilicata.*

Lucca, oraş din Toscana de nord-vest, capitala provinciei. Întemeiată de liguri, a fost domeniu etrusc (sec. V. î.Hr.) şi apoi colonie romană. Capitală a ducatului longobard din 570 , în epoca francă (sec. IX) a făcut pare din marchizatul de Toscana. Comună liberă din 1119, sub regim de podestà din 1187, a fost un oraş ghibelin, înfloritor mai ales prin industria mătăsii şi lânii. Guelf după bătălia de la Benevento (1266), a fost eliberat de către pisanii lui Castruccio Castracani, aclamat senior al oraşului (1316) şi devenit apoi duce. Din sec. XV s-a transformat în republică aristocrată, în luptă continuă cu Florenţa. Ocupat în 1799 de francezi, a fost încredinţat de Congresul de la Viena (1815) ca ducat Mariei Luiza de Bourbon şi în 1847 a trecut la Toscana.

Luce Boothe, *Clare,* femeie politician americană (New York 1903-Washington 1987). Ziaristă şi autoare de comedii, soţie a editorului Henry Luce, a fost deputat republican (1943-1945) şi ambasadoare în Italia (1953-1957). Catolică fervent şi aprigă anticomunistă, a fost luată în discuţie datorită intervenţiilor sale deschise în politica italiană.

Lucullus, *Lucius Licinius,* general roman (n. cca 117-m. cca 57 î.Hr.). Apropiat de Sulla, cu care a luptat în Orient în primul război mitridatic (88-84), s-a întors la Roma spre anul 80 şi a fost ales edil, apoi pretor, şi în sfârşit în 74 ajunge la consulat cu sarcina de a relua războiul împotriva lui Mitridate. L-a condus cu succes, până când în 66 a fost înlocuit de către Pompeius. Deoarece era ostil triumvirilor Pompeius, Caesar şi Crassus, a fost constrâns să se retragă din viaţa publică. S-a refugiat într-o viaţă de cultură şi lux rămasă proverbială.

lucumon, regele celor mai vechi oraşe etrusce. L. proveneau dintr-o castă aristocratică închisă, care deţinea şi transmitea în interiorul său secretele religioase.

luddism, mişcare muncitorească engleză de protest care şi-a luat numele de la Ned Ludd (sau Ludhan), muncitor textilist care în 1779 a distrus un război mecanic. L., care găseşte în maşini cauza şomajului şi a micşorării salariilor, a ajuns la proporţii alarmante în 1811-1813 şi a fost reprimat cu duritate, dispărând după 1816. Expresia a indicat apoi mişcarea muncitorească împotriva progresului tehnologic.

Ludendorff, *Erich,* general german (Kruszewnia, Poznan, 1865-Tutzing, Bavaria, 1937). La începutul primului război mondial a luptat pe frontul de vest, şi a devenit cel mai strâns colaborator al lui P. von Hindenburg pe frontul de est, pentru ca mai apoi (1916) să ajungă în comandamentul suprem al armatei germane. În septembrie 1918, împreună cu Hindenburg a sfătuit guvernul să ceară armistiţiul, dar a fost demis (26.X.1918) şi s-a transferat în Suedia. Întors în Germania în 1919 s-a apropiat de Partidul Naţional-Socialist şi a participat la puciul de la München care a eşuat (8.XI.1923). Ales deputat în 1924, a fost candidat al naziştilor la alegerile prezidenţiale din 1925, dar a obţinut puţine voturi.

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN

Ludovic I cel Pios (Chasseneuil 778-Ingelheim 840), împărat (814-840). A primit coroana Aquitaniei în 781, iar în 813 a fost asociat la tronul imperial de tatăl său Carol cel Mare. Având o fire profund religioasă, a promovat reforma în viaţa monahală şi a considerat instituţia imperială drept un instrument de pacificare şi de unitate între creştini. Prin *Ordinatio imperii* (817) a împărţit domeniul între fii săi Lothar, Ludovic Germanicul şi Pepin, avuţi de la prima sa soţie Ermengarda. La dieta din Worms (829) s-a stabilit includerea printre moştenitorii săi a fiului avut între timp de la a doua soţie Iudita de Bavaria, Carol cel Pleşuv. Reacţia celorlalţi trei fii nu a încetat să apară, aceştia reuşind să-l înlăture. În 835, L. s-a reintors pe tron cu sprijinul lui Ludovic şi Pepin, care se temeau de puterea excesivă a lui Lothar. După moartea lui Pepin (836), L. a împărţit din nou imperiul între fiii rămaşi, fragmentându-l iremediabil.

Ludovic II (n. cca 824-Brescia 875), rege al Italiei (844-875) şi împărat (855-875). Primul născut al lui Lothar I, care în 850 l-a asociat la tronul imperial, a trebuit să lupte cu fraţii săi pentru a păstra îndatorirea încredinţată la moartea tatălui (855). S-a stabilit în Italia unde a luptat împotriva sarazinilor, cărora le-a smuls Bari (871), şi împotriva ducilor longobarzi din Italia meridională.

Ludovic III Orbul (Autun cca 880-Arles 928), împărat (901-915). I-a urmat tatălui Boson pe tronul din Provence (887). Chemat în Italia de către duşmanii lui Berengar, a primit coroana imperială de la papa Benedict IV. În 915 Berengar l-a înfrânt lângă Genova şi, făcându-l prizonier, l-a orbit şi l-a trimis înapoi în Provence.

Ludovic IV Bavarezul (München 1287-Fürstenfeldbruck 1347), rege al Germaniei (1314-1347) şi împărat (1328-1347). Fiu al ducelui de Bavaria Ludovic II, în bătălia de la Mühldorf (1322) l-a înfrânt definitiv pe Frederic cel Frumos de Habsburg care îi contesta coroana. Papii avignonezi l-au combătut, fiind excomunicat (1327) de către papa Ioan XXII, căruia i s-a opus recurgând la teologi ca Marsilio din Padova şi William Occam, care se opuneau primatului papei. Încoronat împărat (1328) de către antipapa Nicolae V, numit de el însuşi. A stabilit (1338) împreună cu electorii imperiali că alegerea regelui Germaniei ar fi adus în mod automat şi primirea titlului imperial, fără a necesita încoronarea acestuia de către papa. Papa Clement VI l-a excomunicat din nou (1343) şi i l-a opus pe Carol de Luxemburg.

BAVARIA

Ludovic I de Wittelsbach (Strasbourg 1786-Nisa 1868), rege al Bavariei (1825-1848). Ambițios, a guvernat mai întâi în mod liberal, pentru ca mai apoi după 1830 să treacă la un comportament autoritar care i-a îndepărtat simpatia populară (şi din cauza legăturii sale cu balerina L. Montez), până la abdicarea forțată în urma mişcărilor din 1848.

Ludovic II de Wittelsbach (Nymphenburg 1845-Berg 1886) rege al Bavariei (1864-1886). Nu s-a opus politicii prusace în faza unificării Germaniei (1870). Figura sa a devenit celebră din motive extrapolitice, ca mecenatismul său față de Wagner, construirea de castele de basm. Dar semnele de dezechilibru mintal au determinat guvernul să ordone internarea sa în castelul din Berg. S-a înecat, posibil dorind să se sinucidă, în lacul Stamberg, la câteva zile după internare.

FRANȚA

Ludovic I, v. *Ludovic I cel Pios*, împărat.

Ludovic IV cel de Dincolo de Mare (d'Outremer) (n. 921-Reims 954), rege al Franței (936-954). Fiul lui Carol cel Simplu, a fost educat în Anglia (de unde şi supranumele). După ce tatăl său fusese îndepărtat (923) a fost chemat de marii feudali să-i urmeze la tron. S-a confruntat cu Hugo Capet, conte de Paris. A apelat atunci la ajutorul lui Otto I, cu a cărui soră se căsătorise (950), dar a murit imediat după ce a fost recunoscut de Hugo.

Ludovic V cel Trândav (n. cca. 967-Compiègne 987), rege al Franței (986-987). Ultimul suveran francez din neamul Carolingienilor, i-a urmat tatălui său Lothar. În timpul scurtei sale domnii a încercat în zadar să continue politica antigermană a tatălui şi să se opună ascensiunii lui Hugo Capet.

Ludovic VI cel Gros, (Paris cca 1080-1137), rege al Franței (1108-1137). I-a urmat tatălui Filip I. Domnia sa a reprezentat o etapă decisivă în consolidarea monarhiei capețiene. A sufocat autonomia feudalilor din Île de France, oferind mari privilegii oraşelor, clerului şi favorizând întemeierea de comunități rurale. S-a ciocnit de mai multe ori cu regele Angliei Henric I, care aspira la unificarea domeniilor normande. În timpul luptei pentru învestitură L. a trecut de partea papei provocând ostilitatea împăratului Henric V, care în 1124 a invadat Franța, dar a fost respins.

Ludovic VII cel Tânăr (n. cca 1120-Paris 1180), rege al Franței (1137-1180). Fiu al lui Ludovic VI, a continuat politica de consolidare a puterii monarhice. Divorțul de Eleonora de Aquitania (1152) l-a împiedicat să păstreze vastele ținuturi aduse ca zestre de către aceasta. Acestea au fost preluate de al doilea soț al Eleonorei, Henric II Plantagenet, care a reuşit astfel să controleze jumătate din teritoriile franceze. L. l-a sprijinit pe antipapa Anacletus II împotriva lui Inocențiu II, dar datorită medierii Sf. Bernard s-a împăcat cu papalitatea, participând la a doua cruciadă (1147-1149).

Ludovic VIII Leul (Paris 1187-Montpensier 1226), rege al Franței (1223-1226). I-a urmat tatălui Filip II August şi-a extins teritoriul controlat direct de către coroană sustrăgând de sub suveranitatea regelui Angliei, Ioan Fără de Țară, oraşele din Poitou (1214). Fiind chemat de către Honorius III la cruciada împotriva albigenzilor, a participat şi a anexat astfel şi Languedoc (1226).

Ludovic IX cel Sfânt (Poissy 1214-Tunis 1270), rege al Franței (1226-1270). I-a urmat tatălui său Ludovic VIII sub regența mamei sale Blanche de Castilia, care a înfrânt coaliția unor mari nobili şi prin tratatul de la Paris (1229) a pus capăt războiului împotriva albigenzilor. Doar în 1242 L. a avut puteri depline şi a promovat o politică neobosită pentru afirmarea hegemoniei monarhiei asupra Franței, în detrimentul marilor vasali şi a suveranilor englezi care dețineau ample teritorii franceze. În 1242 la Taillebourg şi Saintes l-a înfrânt pe regele Angliei, Henric III Plantagenet. Aşezându-se în fruntea dezastruoasei cruciade a VII-a (1248-1254), a fost făcut prizonier la al-Mansura (1250) şi şi-a recâştigat libertatea doar după ce a plătit o imensă răscumpărare. Întors în țară, a reluat politica de autoritate monarhică. În 1259, prin tratatul de la Paris a recunoscut Aquitania drept teritoriu englez aparținând lui Henric III, dar a primit teritorii ce erau ocupate deja de trupe franceze (Touraine, Normandia, Anjou, Maine, Poitou). A reorganizat structurile administrative ale regatului şi prin unele ordonanțe a disciplinat dreptul consuetudinar francez, limitând prerogativele şi abuzurile mai marilor regatului. În acelaşi timp a favorizat dezvoltarea parlamentului şi a curții de conturi. Între 1263 şi 1265 a emis monede de aur şi a impus folosirea lor pe întreg teritoriul regatului. În 1270 s-a pus în fruntea celei de-a VIII-a cruciade împotriva opiniei feudalilor, dar a murit în timpul asediului Tunisului, fără să fi luptat. Faima înțelepciunii şi cucerniciei sale l-a făcut pe Bonifaciu VIII să-l canonizeze (1294).

Ludovic XI (Bourges 1423-Plessis-lez-Tours, 1483), rege al Franței (1461-1483). Fiu al lui Carol VII, a participat la revolta marii nobilimi împotriva tatălui său (Praguerie, 1440), dar o dată urcat pe tron a trebuit la rândul lui să-i facă față. În timpul celei de a doua revolte a nobilimii conduse de noul duce de Burgundia Carol Temerarul şi de Francisc II de Bretagne a fost făcut prizonier (1468) şi constrâns la concesiuni teritoriale. Eliberat, a anulat concesiunile (1470) şi, pentru a se opune Burgundiei, a semnat la Picquigny pacea cu regele Angliei Eduard IV, care, debarcând în Franța a distrus armatele marilor feudali. La moartea

lui Carol Temerarul (1477), a încercat să-şi recupereze domeniile, dar a fost înfrânt la Guinegatte (1479) de către Maximilian de Habsburg, ginerele Temerarului. În 1482, prin ulterioare combinaţii dinastice, L. a reuşit să obţină ducatul de Burgundia şi Picardia (tratatul de la Arras). Între timp (1480-1481) primise moştenirea asupra ţinuturilor Anjou, Maine şi Provence. În acest mod a fost unul din suveranii care au contribuit la unificarea teritoriului naţional. L. a consolidat autoritatea regală convocând o singură dată Stările Generale (1470). A centralizat justiţia şi finanţele, a întărit armata. A favorizat înflorirea economică, atrăgând negustorii străini prin exceptarea de la impozite. A creat primele servicii poştale, a îmbunătăţit drumurile şi a impulsionat apariţia primelor manufacturi de mătase şi imprimerii.

Ludovic XII (Blois 1462-Paris 1515), rege al Franţei (1498-1515). Fiu al lui Charles d'Orleans şi al Mariei de Clèves, a fost constrâns de Ludovic XI să se căsătorească cu fiica sa Jeanne de Valois, diformă şi sterilă (1476). A luat parte la campania din Italia (1494-1495). Urcat pe tron în lipsa moştenitorilor lui Carol VIII, cu a cărui văduvă, Anne de Bretagne, s-a căsătorit, după anularea căsătoriei cu Jeanne, s-a ocupat apoi de cucerirea ducatului de Milano, asupra căruia îşi aroga drepturi în calitate de nepot al Valentinei Visconti. Întreprinderea a avut succes (1499) datorită alianţei cu papa Alexandru VI şi cu Veneţia. Şi-a adjudecat şi regatul Neapole (1501), care la puţin timp (1503) i-a fost luat de spanioli. L. a aderat la Liga de la Cambrai (1508) care i-a învins pe veneţieni la Agnadello (1509), dar a trebuit imediat să înfrunte Liga sfântă, înfiinţată de papa Iuliu II pentru a-i alunga pe francezi din Italia. După victoria inutilă de la Ravenna, opera lui Gaston de Foix (1512), a fost înfrânt la Novara (1513) de către elveţienii în solda împăratului Maximilian şi a trebuit să părăsească şi Milano. Franţa a fost invadată de englezi, victorioşi la Guinegatte (1513). Făcând abstracţie de acest episod, L. a reuşit să îndrepte spre exterior agresivitatea nobililor, fără ca războaiele sale să apese asupra populaţiei franceze. A reuşit să păstreze integritatea teritorială a regatului datorită abilităţii în negocieri. După moartea Annei de Bretagne s-a căsătorit cu Maria Tudor, sora lui Henric VIII. Nu a avut urmaşi pe linie bărbătească, rămânând ultimul reprezentant al ramurii Valois-Orléans.

Ludovic XIII (Fontainebleau 1601-Saint Germain-en-Laye 1643) rege al Franţei (1610-1643). Fiu al lui Henric IV şi al Mariei de Medici, la moartea tatălui avea doar nouă ani şi mama i-a asigurat regenţa împreună cu favoritul său C. Concini. Scăpând de acesta din urmă în 1617, L. a început o politică autonomă, dar mai târziu a încredinţat conducerea Consiliului de coroană cardinalului Richelieu (1624). În politica externă a fost împotriva tendinţelor filospaniole ale mamei, ale soţiei şi partidului catolic, adoptând o linie antihabsburgică şi aliindu-se cu puterile protestante în Războiul de treizeci de ani (1635). I-a smuls Nancy-ul ducelui de Lorena şi prin victoria decisivă de la Rocroi (1643) asupra spaniolilor a pregătit recunoaşterea apartenenţei la Franţa a Alsaciei şi a celor „trei episcopate" Metz, Toul şi Verdun, fapt hotărât prin pacea din Westfalia (1648).

Ludovic XIV, numit *Regele Soare* (Saint Germain-en-Laye 1638-Versailles 1715), rege al Franţei (1643-1715). Fiu al lui Ludovic XIII şi al Annei de Austria, la moartea tatălui abia împlinise cinci ani. Regenţa mamei, susţinută de cardinalul Mazarin, a fost tulburată de revolte (fronde) ale grupurilor parlamentare şi ale marii aristocraţii (1648-1652). Prin tratatul Pirineilor (1659) a fost stipulată căsătoria sa cu infanta Spaniei, Maria Teresa, fapt care a stat la baza primului său război de cucerire (sau de devoluţie, 1667-1668), încheiat în defavoarea Ţărilor de Jos spaniole. La moartea lui Mazarin (1661) şi-a asumat direct conducerea statului, inaugurând o perioadă de centralizare rigidă a întregii puteri în persoana sa. A angajat pentru îndeplinirea sarcinilor de stat personal tehnic pregătit, care a executat fidel dorinţele sale. Înalta nobilime a fost treptat redusă la rolul de pură repreezentanţă, în afară de înaltele grade militare. Parlamentele au fost lipsite de autoritate. În acelaşi timp a încurajat un fel de mistică a puterii absolute, cu celebrări fastuoase în castelul renovat de la Versailles, unde „Regele Soare" a locuit din 1672. De dorinţa regelui a depins tot mai mult chiar şi economia, din 1665 aflată sub direcţia fidelului J.-B. Colbert, inspiratorul şi artizanul unei direcţii accentuat mercantiliste (colbertism).

■ *Politica externă.* Invadarea Olandei (1672), pregătită cu sprijinul Angliei şi ţinând seama de neutralitatea Suediei şi a principilor germani (condiţii de care apoi nu s-a mai ţinut seama), s-a încheiat cu pacea de la Nijmegen (1678) şi anexarea de către Franţa a provinciei Franche Comté. Politica agresivă a regelui a continuat cu alipirea Ţărilor de Jos spaniole, a Alsaciei şi Lorenei. Succese importante au fost şi luarea oraşului imperial Strasbourg şi a fortăreţei Casale din Piemont (1681). În 1684 Genova a fost bombardată îndelung, ca urmare a sprijinului acordat Spaniei. O dată cu urcarea pe tronul Angliei a lui Wilhelm III de Orania (1689) care reprezentase sufletul rezistenţei olandeze, s-a format „marea alianţă antifranceză" care unea Anglia, Austria, statele germane şi Suedia. Războiul care a urmat (1689-1697) s-a purtat până la pacea de la Rijswijk, care a impus Franţei restituirea unei mari părţi din teritoriile ocupate în Alsacia şi Lorena. Însă un conflict şi mai mare a izbucnit în 1700, o dată cu

moartea lui Carol II de Spania în urma problemei succesiunii la tron (v. succesiune spaniolă, războiul de). Tratatele de la Utrecht şi Rastatt (1713-1714) au fost în favoarea Franţei, care era strâmtorată economic.

■ *Politica religioasă*. Exigenţa pentru uniformitate şi control a cuprins şi viaţa religioasă. Punându-se în apărarea ortodoxiei catolice. L. a persecutat disidenţa jansenistă, desfiinţând definitiv mânăstirea de la Port-Royal (1709). A susţinut dreptul statului de a interveni în materie ecleziastică, revendicând „libertăţile gallicane" (conform declaraţiei din 1682). Deosebit de dură a fost reprimarea calvinismului, culminând cu Edictul de la Fontainbleau care revoca Edictul din Nantes (1685), conform căruia cultul reformat nu avea nevoie de o tutelă specială pentru că dispăruse deja din Franţa. Aceasta a provocat emigrarea a 200-300 000 hughenoţi, refugiaţi în ţările vecine reformate (Elveţia, Brandenburg, Olanda, Anglia, etc.) şi sângeroasa rezistenţă a „camisarzilor" din Cevennes (1702-1710).

Bibliografie: P. Goubert, *Luigi XIV e venti milioni di fracesi* (1966), tr.it., Laterza, Bari 1968; R. Mandrou, *Luigi XIV e il suo tempo* (1973), tr.it., SEI, Torino 1990.

Ludovic XV (Versailles 1710-1774), rege al Franţei (1715-1774). Fiu al lui Ludovic de Burgundia şi al Mariei Adelaide de Savoia, a domnit mai întâi sub regenţa lui Filip de Orléans, apoi a fost influenţat de ducele de Bourbon şi, în sfârşit, de cardinalului de Fleury (1726-1743), care a redresat finanţele publice dar a implicat Franţa, din nefericire, în războiul de succesiune poloneză (1733-1738) şi austriacă (1740-1748). De la moartea lui Fleury, regele a guvernat personal, intrând de astă dată sub influenţa amantei sale doamna de Pompadour (1745-1764). Pentru a se opune tentativelor expansioniste ale Prusiei în Europa şi ale Angliei în domeniul colonial s-a apropiat de casa de Habsburg prin „răsturnarea alianţelor". Participarea Franţei la războiul de şapte ani (1756-1763) a costat-o pierderea Canadei şi a Indiilor în favoarea Angliei (tratatul de la Paris, 1763). Pe plan intern, cu toată conjunctura economică favorabilă, domnia lui L. a rămas marcată de prăbuşirea financiară.

Ludovic XVI (Versailles 1754-Paris 1793), rege al Franţei (1774-1792). Nepot al lui Ludovic XV, s-a căsătorit cu Maria Antoaneta de Habsburg (1770) cimentând alianţa cu Austria. A urcat pe tron prea puţin pregătit pentru guvernare, înconjurându-se de miniştri care au încercat să introducă reforme, mai ales în domeniul fiscal, reducând privilegiile aristocraţiei (Turgot, Malesherbes, contele de Saint Germain), dar opoziţia parlamentară a dus la demisiile miniştrilor (1776). Cheltuielile uriaşe pentru curte (a căror dezvăluire a dus la demisia succesorului lui Turgot, bancherul genevez J. Necker, 1781) şi pentru războiul de independenţă american au dus ţara la ruină financiară. Criza a devenit încet-încet, politică: reacţia grupurilor de nobili şi a celor parlamentare la tentativa de reformă a lui Loménie de Brienne (Şedinţa Notarilor, 1787) l-a făcut pe rege să-l recheme pe Necker şi să convoace Stările Generale ale regatului (5.V.1789).

■ *Revoluţia*. Decizia Stării a treia din Adunarea Stărilor Generale de a se declara Adunare Naţională (17.VI.1789) a dat naştere Revoluţiei franceze (v.). L. a păstrat o atitudine ezitantă şi contradictorie, sub influenţa soţiei şi celor 2 fraţi (contele d'Artois şi contele de Provence); îndepărtarea lui Necker şi apelarea la armate străine au provocat asaltul Bastiliei (14.07), în timp ce refuzul său de a ratifica *Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului* şi abolirea regimului feudal a stat la originea insurecţiei poporului parizian (5-6.X.1789), care l-a constrâns să se mute de la Versailles la Paris. O dată cu eşecul încercării de a fugi la Varennes (20-21.VI.1791) a devenit şi mai nepopular. Nici măcar jurământul de credinţă faţă de Constituţie (14.IX.1791) care-l făcea să devină „regele francezilor" şi nu al Franţei, conform tradiţiei, nu a stins ostilitatea iacobinilor şi a sanculoţilor. În tentativa de a discredita puterea revoluţionară a declarat război Austriei (20.IV.1792), dar izgonirea guvernului girondinilor şi publicarea manifestului lui Brunswick (25.VII), prin care poporul francez era ameninţat cu represalii dacă ar fi fost ofensată persoana regelui, au dezlănţuit un val de ură antimonarhistă. Ziua revoluţionară 10.VIII. a însemnat căderea monarhiei: familia regală a fost închisă în închisoarea Temple. Pe 3.XII. 1792 Convenţia Naţională a deschis procesul regelui: cu tot comportamentul moderat al girondinilor, majoritatea montagnardă l-a condamnat la moarte fără drept de apel pe L. şi l-a ghilotinat (21.I.1793).

Ludovic XVIII (Versailles 1755-Paris 1824), rege al Franţei (1814-1824), nepot al lui Ludovic XV şi frate al lui Ludovic XVI, a purtat mai întâi titlul de conte de Provence şi a fost unul din capii emigraţiei aristocraţiei în timpul Revoluţiei franceze. O dată cu căderea lui Napoleon şi recunoaşterea sa ca rege (1814) de către aliaţii care ocupau Parisul, a elaborat o cartă constituţională. După asasinarea ducelui de Berry (1820), a înclinat tot mai mult către o politică reacţionară.

NEAPOLE

Ludovic II de Anjou (Toulouse 1377-Angers 1417), rege al Neapolelui şi Siciliei (1384-1417). După moartea lui Carol III de Anjou-Durazzo a fost încoronat rege al Neapolelui la Avignon de către papa Clement VII (1389). A debarcat la Neapole în 1390 şi a păstrat puterea până în 1399, când Ladislau, fiul lui Carol de Durazzo, l-a înfrânt la Taranto. A încercat în zadar să recucerească regatul între 1409 şi 1411.

PORTUGALIA

Ludovic (Luis) I (Lisabona 1838-Cascais 1889), rege al Portugaliei (1861-1889). Aparţinând dinastiei de Bragança, i-a urmat fratelui său Pedro V. În timpul domniei sale s-a consolidat regimul constituţional, căruia L. i-a fost fidel, zădărnicind în 1870 o tentativă de lovitură militară a ducelui Saldanha. A început modernizarea Portugaliei, însoţită şi de o renaştere culturală.

UNGARIA

Ludovic I cel Mare (Visegrád 1326-Nagyszombat 1382), rege al Ungariei (1342-1382) şi al Poloniei (1370-1382). I-a urmat tatălui său Carol Robert de Anjou. Ca rege al Ungariei a invadat regatul Neapolelui în 1348, în încercarea zadarnică de a-l lua cumnatei sale Ioana II, suspectată de a fi participat la asasinarea soţului ei Andrei, fratele lui L. I-a înfrânt pe lituanieni şi, luptând împotriva Veneţiei, a cucerit Dalmaţia până la Durazzo (1358). Aliat cu unchiul său Cazimir III al Poloniei (căruia i-a urmat pe tronul polonez), şi-a extins domnia în Balcani.

Ludovic II Jagiello (Buda 1506-Mohács 1526), rege al Ungariei şi al Boemiei (1516-1526). I-a urmat tatălui Vladislav II. S-a căsătorit cu Maria de Habsburg (1521), sora împăratului Carol Quintul, şi a căsătorit-o pe sora lui Anna cu celălalt frate al lui Carol, Ferdinand de Habsburg. A fost înfrânt şi ucis de către turci în bătălia de la Mohács. O dată cu el s-a stins dinastia Jagiello din Ungaria, coroana Boemiei şi Ungariei revenindu-i lui Ferdinand de Habsburg.

Ludovic-Filip de Orléans (Paris 1773-Claremont House, Surrey, 1850), rege al francezilor (1830-1848). Fiu al lui Ludovic Filip de Orléans, supranumit şi Filip Egalité, cu care a aderat la Revoluţia franceză, dar a trecut la austrieci (1793) împreună cu generalul Dumouriez, al cărui aghiotant era. În 1800, după câteva călătorii în Europa şi în America, s-a stabilit la Londra şi în 1809 s-a căsătorit cu Maria Amelia, fiica regelui de Neapole Ferdinand I de Bourbon. Întors în Franţa după Restauraţie, a fost primit la curte, dar a continuat să fie privit cu suspiciune. A intrat în sferele înaltei burghezii financiare, făcând din locuinţa sa de la Paris centrul frondei liberale împotriva guvernului lui Carol X. La izbucnirea revoluţiei din iulie 1830 a acceptat să fie numit rege al francezilor. L. F. a fost la început un monarh liberal („rege cetăţean"), a acceptat moştenirea Revoluţiei franceze şi a adoptat steagul tricolor în locul celui alb cu crini al Bourbonilor. Mult timp suveranii conservatori, cum ar fi ţarul Nicolae I, l-au tratat ca pe un uzurpator, în timp ce Anglia se ferea de virusul revoluţionar. L. F. a asigurat Europa prin negarea ajutorului cerut de revoluţionarii din Polonia şi Italia. Apoi, cu toată alianţa cvadruplă (1834) între Franţa, Marea Britanie, Spania, Portugalia, Franţa, sub conducerea primului ministru F. Guizot, în anii 1840 a sfârşit prin a se apropia de Austria. Chiar şi în politica externă, monarhia orléanistă s-a caracterizat cu timpul drept un regim conservator, bazat pe înalta burghezie afaceristă. După diverse atentate împotriva lui L.F. şi tentative revoluţionare, criza finală a regimului s-a manifestat atunci când Guizot, sprijinit de rege, a refuzat să extindă dreptul de vot (revoluţia din II.1848). L. F. a fost constrâns să abdice şi să fugă din ţară.

DIVERŞI

Ludovic Germanicul (n. cca 804-Frankfurt 876), rege al francilor de est (817-943) şi din Germania (843-876). Fiul lui Ludovic cel Pios, după o perioadă de lupte familiale a stipulat împreună cu fratele său vitreg Carol cel Pleşuv jurământul de la Strasbourg (842) şi a primit prin tratatul de la Verdun (843) teritoriile de la est de Rin şi de Meuse. Prin tratatul de la Mersen (870) a adăugat şi partea orientală a Lotharingiei.

Ludovico Sforza, zis *Maurul* (Vigevano 1452-Loches 1508), duce de Milano (1494-1500). Al patrulea născut al lui Francesco Sforza şi al Biancăi Maria Visconti, a reuşit să devină un senior necontestat al Milanului asumându-şi şi tutela moştenitorului Gian Galeazzo.

■ *Istoria militară.* La ascensiunea politică a lui L. au contribuit aragonezii din Neapole, apropiaţi prin legături de rudenie şi alături de care a luptat împotriva Veneţiei în războiul Ferrarei, punând capăt (pacea de la Bagnolo, 1484) tentativelor veneţiene de a invada Lombardia. L-a ajutat pe Ferdinand I de Aragon şi la reprimarea conjuraţiei baronilor (1485-1486). În 1487 a supus Genova, iar în 1488 a apărat drepturile nepoatei sale Caterina Riario Sforza asupra zonei Friuli. A rupt alianţa cu regele Neapolelui, deoarece acesta a protestat împotriva izolării lui Gian Galeazzo, care, de acum major şi căsătorit cu fiica sa Isabela de Aragon trăia la Pavia lipsit de orice putere. L. a încheiat o alianţă cu regele Franţei Carol VIII şi i-a sprijinit expediţia în Italia pentru revendicarea regatului Neapole (1494). În acelaşi an moartea prematură a lui Gian Galeazzo i-a adus titlul de duce de Milano.

■ *Între principii italieni şi Franţa.* În martie 1495 L., temându-se de pretenţiile hegemonice asupra Italiei ale lui Carol VIII, a aderat la liga principilor italieni care l-au constrâns pe suveranul francez să se întoarcă în ţară. În 1499 succesorul lui Carol VIII, Ludovic XII, cu sprijinul Veneţiei şi al elveţienilor a ocupat Milano. L. a trebuit să se refugieze la Innsbruck la împăratul Maximilian dar, trădat de mercenarii elveţieni, a fost înfrânt la Novara şi deportat în Franţa, unde şi-a petrecut ultimii ani ai vieţii. L. a fost un principe atent la expresiile artistice ale timpului său. În castelul de la Milano, în jurul lui şi al lui Beatricei d'Este (soţia sa din 1491) a înflorit o splendidă curte. Pentru L. au lucrat printre

alții Bramante și Leonardo da Vinci, întovărășiți în grandiosul proiect al bisericii Santa Maria delle Grazie.

Lueger, *Karl,* om politic austriac (Viena 1844-1910). Pe poziții creștin-sociale, și-a cucerit mulți adepți mai ales în rândurile burgheziei din Viena, folosindu-se de un amestec de demagogie, catolicism, democrație și antisemitism. Cu toată opoziția lui Franz Joseph, el a devenit primarul Vienei în 1897, contribuind la transformarea și modernizarea orașului.

Luftwaffe, aviația militară germană, constituită în 1935, sub comanda lui H. Göring, violând restricțiile impuse înarmării germane de către tratatul de la Versailles (1919).

Luiza de Savoia, regentă a Franței (Pont d'Ain 1476-Grez-sur-Loing 1531). Mamă a lui Francisc I, i-a influențat politica și a devenit regentă (1524-1526) în timpul captivității de după înfrângerea de la Pavia Dotată cu o capacitate politică deosebită, în 1529 a negociat cu Margareta de Austria pacea de la Cambrai (pacea celor două doamne) între Franța și Imperiu.

Lukács, György, filosof ungur (Budapesta 1885-1971). Înscris în 1918 în Partidul Comunist Ungar, a fost ministrul instrucțiunii în republica sovietică a lui B. Kun (1919) și după desființarea sa a trăit în exil la Viena și în URSS. În 1923 a publicat opera sa cea mai importantă, *Istoria și conștiința de clasă,* în care realizează o reașezare a marxismului în matca sa dialectică și revoluționară, punând în centrul gândirii sale conceptele de înstrăinare și reificare. În *Distrugerea rațiunii* (1954) a analizat efectele imperialismului: iraționalismul și decadența. A făcut parte din guvernul Nagy, în timpul revoltei ungare din 1956, și după aceea s-a retras din viața politică.

Lumea a Patra, începând din anii '70, denumire curentă dată țărilor subdezvoltate, aflate la limita supraviețuirii, categorie care le cuprinde pe cele mai înapoiate față de nivelul stabilit pentru Lumea a Treia (v.).

Lumea a Treia, expresie apărută după al doilea război mondial pentru a defini partea mai puțin dezvoltată a planetei, separat de împărțirea în blocuri, socialist și capitalist. Moștenitoare în proporție covârșitoare a experienței coloniale, în aceste țări exista o structură socială și economică arhaică, caracterizată printr-o productivitate scăzută și o specializare aproape exclusivă în domeniul materiilor prime și a produselor agricole, regimuri politice instabile, deseori dictatoriale. Numeroase proiecte politice și economice (pe linia „culturii dezvoltării") insistau pe posibilitatea evoluției pozitive a acestor țări conform etapelor din regiunile mai avansate, cu un angajament din partea țărilor industrializate pentru susținerea și modernizarea economiilor lor (programul Alianței pentru progres, dorită de președintele SUA, J.F. Kennedy; cooperare internațională în cadrul ONU și CEE). În același timp, analizele marxiste scoteau în evidență dependența L.a T. de raporturile dintre puterile economice mondiale și propuneau ca soluții de dezvoltare naționalizarea întreprinderilor străine, planificarea colectivistă. O anumită atracție față de mișcarea de „nealiniere" a ținut, totuși, multe țări din L. a T. departe de blocurile militare, pe o poziție critică față de orice formă de neocolonialism.

■ *Noii termeni ai problemei Lumii a Treia.* În anii '70 și '80, modelul posibilei dezvoltări a intrat în criză în fața consecințelor enormei creșteri demografice, a progreselor agricole modeste (în ciuda așa-numitei „revoluții verzi", v.), a structurii inegale existente în comerțul mondial. Simptomul cel mai evident al impasului a fost explozia problemei datoriei internaționale a țărilor din L. a T. (în special latino-americane și africane). În același timp, s-a creat o diferențiere și în structura L. a T. Un mic grup de țări care s-a remarcat în acest sens a efectuat o revoluție industrială originală, bazată pe mâna de lucru ieftină (*New Industrialized Countries* din SE asiatic, câteva țări latino-americane), sau pe valorificarea materiilor prime (țări producătoare de petrol din OPEC). O bună parte din țări a continuat să se zbată în înapoiere, în timp ce un număr de țări care, ulterior, a devenit consistent (în special cele din Africa, învecinate cu Sahara, precum și alte țări lipsite de materii prime), cu probleme dramatice de foamete endemică, cataclisme naturale, condiții sanitare dezastruoase și economii de supraviețuire, a fost definit printr-o nouă expresie, „Lumea a Patra"

Vezi și: colonialism; decolonizare; dezvoltare economică; imperialism; neocolonialism; petrol; populație; revoluție verde; subdezvoltare.

Lumpenproletariat, termen (germ.: proletariatul sleit) utilizat de K. Marx pentru a indica proletariatul lipsit de venituri, abrutizat de mizerie și de șomaj și lipsit de conștiința de clasă muncitoare.

Lumumba, *Patrice,* om politic congolez (n. 1925-m. 1961). Din 1958 conducătorul Mișcării Naționale Congoleze, (MNC) de orientare marxistă. După independență a fost ales prim-ministru al Congoului ex-belgian. Imediat a intrat în conflict cu președintele I. Kasavubu și cu conducătorul armatei J. Mobutu, a fost arestat de către ultimul și încredințat secesioniștilor din Katanga care l-au ucis.

Lunda, v. *baLunda.*

Lunéville, pacea de la, a încheiat (9.II.1801) războiul între Franța și Austria, înfrântă la Marengo și Hohenlinden de către Napoleon Bonaparte, Austria a cedat Franței Belgia și malul stâng al Rinului. A recunoscut Republica Batavă și pe cea Helvetică. A cedat Polesine, Verona, Novara și Modena Republicii Cisalpine. Ducelui de Modena i-a fost încredințată Brisgovia. Marele ducat al Toscanei a fost luat de Habsburgi, ridicat

la rangul de Regat al Etruriei şi încredinţat lui Ludovic de Bourbon-Parma, iar Spania a restituit Franţei Louisiana.

lusitani, populaţie din zona de sud-vest a Peninsulei Iberice, corespunzând aproximativ teritoriului Portugaliei de astăzi. Începând cu 193 au luptat cu romanii (lusitan era Viriatus, v.) de care au fost înfrânţi în mod definitiv numai sub Augustus.

Lussu, *Emilio,* om politic italian (Armungia, Cagliari, 1890-Roma 1975). Intervenţionist democrat şi ofiţer în timpul primului război mondial, a fondat în 1919 Partidul Sard de Acţiune şi în 1921 a fost ales deputat. Antifascist, în 1926 a fost arestat şi trimis în închisoarea de la Lipari. În 1929 a fugit în Franţa, unde s-a numărat printre fondatorii Justiţiei şi Libertăţii. A aderat la Partidul Acţiunii, conducând aripa stângă care s-a transformat apoi în PSI. În 1964 s-a înscris în PSIUP. A scris *Un an pe colină* (1945) şi *Marşul spre Roma şi împrejurimi* (1945).

luteranism, mişcare religioasă izvorâtă din gândirea teologică a lui Luther. Principiile fundamentale ale l. sunt considerarea Bibliei ca unică normă de viaţă şi a doctrinei „justificării" omului păcătos „numai prin credinţa" în Cristos. Salvarea omului nu este mijlocită de ierarhia sacerdotală, pentru că misiunea este a tuturor credincioşilor şi adevăratele sacramente sunt numai acelea instituite direct de către Cristos, adică Botezul şi Împărtăşania. Deja în 1529 Luther sistematizase doctrina sa în *Marele Catehism* şi *Micul catehism* (pentru copii); aceasta a fost reluată apoi de către Melanchton în *Confessio Augustana* (1530), care prin pacea de la Augsburg (1555) a devenit documentul de bază Bisericilor evanghelice luterane, unde au avut loc numeroase şi variate experienţe. Deja *Formula de Concordie* (25.VI.1580) adunase scrierile doctrinare ale l. cu cele trei vechi profesii de credinţă şi decretele primelor şase concilii ecumenice ale Bisericii (acceptate în măsura în care erau conforme cu conţinutul Bibliei), şi dând viaţă astfel unei ortodoxii luterane. În afara graniţelor Germaniei, l. s-a răspândit mai ales în Scandinavia şi, parţial, în SUA. După a doua jumătate a sec. XVII s-a reînnoit impulsul care accentua devoţiunea şi misticismul, ca pietismul, al cărui cel mai de seamă exponent a fost P.J. Spaner (1635-1705). Dezvoltat în epoca iluministă, acesta a derivat în „neoluteranism" în sec. XIX şi XX, care a reevaluat doctrina justificării dincolo de diversitatea confesională şi a susţinut libertatea faţă de puterea politică. Din anii '20 Bisericile luterane au trăit momente de colaborare internaţională (Convenţia mondială luterană, Eisenach, 1923).

Bibliografie: R. Garcia Villoslada, *Radici storiche del luteranismo*, tr.it., Morcelliana, Brescia 1979; J. Lortz, *La Riforma*, tr.it., Jaca Book, Milano 1971-1981, 2 vol.

Luther, *Martin*, reformator religios german, întemeietorul protestantismului german (luteranismul) (Eisleben 1483-1546). După ce a studiat dreptul, o criză morală prin care a trecut l-a determinat, cu toate că părinţii dezaprobau decizia lui, să intre în mănăstirea ordinului augustinian din Erfurt (1505), unde mai târziu a primit sacerdoţiul (1507). A fost trimis la studii teologice, obţinând licenţa în teologie sacră la Universitatea din Wittenberg.

■ *Activitatea publică şi învăţământul.* O călătorie la Roma (1510-1511) i-a revelat cultura, luxul şi viaţa adesea desfrânată de la curţile italiene, dar mai ales a prelaţilor din Curia romană, revoltându-l. Numit substareţ la mănăstirea din Wittenberg, o dată cu luarea doctoratului (1512) a început activitatea în învăţământul universitar. La cursuri şi-a expus viziunea sa, profund pesimistă, asupra naturii umane şi a negat rolul Bisericii şi al clerului ca mijlocitor între om şi divinitate, susţinând „mântuirea prin credinţă" şi nu prin practicarea ritualurilor bisericeşti şi suscitând reacţii controversate între colegii de universitate. A intervenit şi în „problema indulgenţelor" (v. indulgenţă) după lectura lucrării *Scurtă instruire a sacerdoţilor pentru predicarea indulgenţelor* editată sub patronajul lui Albert, arhiepiscop de Mainz şi folosită în diocezele sale. Afişarea pe porţile bisericii din Wittenberg a celor 95 de teze critice asupra acestor probleme (1517) a fost manifestul de protest împotriva Curiei romane.

■ *Desprinderea de Roma.* La ordinul pontifului, L. a fost convocat de către adunarea periodică a ordinului augustinian la Heidelberg, unde s-a apărat de acuzaţiile ce i-au fost aduse, refuzând însă să retracteze cele afirmate. După procesul care a avut loc la Roma şi în timpul căruia el şi-a confirmat propria poziţie prin *Apelul dr. M. Luther în faţa conciliului ecumenic* (1518), papa Leon X i-a condamnat teoriile prin bula *Exsurge Domini* (15.VI.1520) povăţuindu-l să renunţe. L. i-a răspuns cu lucrările din 1520 *Către nobilimea creştină de naţionalitate germană, Despre amendamentul creştinătăţii, Despre răutatea babiloniană a Bisericii* şi *Despre libertatea unui creştin.* Cu un gest de mare rezonanţă L. a rupt orice legătură cu Roma arzând în piaţa din Wittenberg textul dreptului canonic şi copia bulei papale (10.XII.1520). Leon X l-a excomunicat împreună cu adepţii săi (bula *Decet Romanum Pontificem,* 3.I.1521).

■ *Apărarea şi răspândirea noii doctrine.* Carol Quintul, împărat al Sfântului Imperiu Roman, l-a convocat pe L. la dieta din Worms şi, convingându-se de încăpăţânarea sa, l-a izgonit din imperiu (8.V.1521). S-a refugiat în castelul din Wartburg sub protecţia lui Frederic de Saxonia cel Înţelept şi a început traducerea Bibliei în limba germană, ataşându-se tot mai mult de principii

germani care au îmbrăţişat Reforma: nu întâmplător a scris *Despre autoritatea temporală căreia trebuie să te supui* (1524). În 1525 s-a căsătorit cu Caterina von Bora, fostă călugăriţă (1525) şi a publicat *De servo arbitrio* ca răspuns lui Erasmus din Rotterdam, care îi criticase pesimismul. Din 1527 L. a început „vizitele evanghelice", adică inspecţii făcute comunităţilor luterane organizate în Biserica de stat pentru care a publicat şi cele două catehisme (1529). O dată cu eşecul tentativei de reconciliere al dietei din Augsburg (1530), L. şi-a reluat activitatea de organizator al apărării Bisericii reformate împotriva anabaptismului şi raţionalismului lui Zwingli. În 1534 este publicată întreaga traducere în germană a Bibliei sub îngrijirea lui L. A scris apoi *Articolele de la Schmalkalden* (1537), în care a aprofundat distanţa faţă de catolicism, *Scurtă confesiune despre Preasfântul Sacrament* (1544), în care şi-a apărat propria doctrină despre prezenţa lui Cristos în Euharistie, şi lucrarea *Împotriva papalităţii instituită la Roma de către diavol* (1545).

Bibliografie: R. Garcia Villoslada, *Martin Lutero*, vol. I-II, tr.it., Istituto Propaganda Libraria, Milano 1985-1987; L. Febvre, *Martin Lutero*, tr.it., Laterza, Bari 1969.

Luthuli, *Albert John*, om politic şi scriitor african (n. 1898-Stanger 1967). De origine zulu, a fondat Congresul Naţional African (v.) al cărui preşedinte a fost din 1952. Susţinător tenace al drepturilor negrilor şi al luptei nonviolente împotriva apartheidului, s-a opus preşedintelui sud-african H.F. Verwoerd, fiind arestat de mai multe ori. A obţinut premiul Nobel pentru pace în 1961. Cea mai importantă lucrare a sa este autobiografia *Libertate pentru poporul meu* (1962).

Lützen, bătălia de la, luptă ce a avut loc (16.XI.1632) în centrul Saxoniei în timpul Războiului de treizeci de ani: regele Suediei Gustav Adolf a înfrânt trupele imperiale conduse de Wallenstein, dar şi-a găsit moartea pe câmpul de luptă.

Luxemburg, stat în Europa de vest. *Sup.*: 2 586 km^2. *Pop.*: 410 000 loc. *Capit.*: Luxemburg. *Limba*: franceza (oficială). *Relig.*: catolică. *Vecini*: N şi V Belgia, E Germania, S Franţa. *Forma de stat*: monarhie constituţională. Cucerit de romani în sec. I î.Hr., a suferit apoi invazia germană şi şi-a cucerit o oarecare independenţă sub Sigefred, proprietarul castelului Lützelburg (comitat din 1060). Ducat din 1354 din voinţa împăratului Carol IV, a fost anexat Burgundiei şi apoi Ţărilor de Jos (1451), de care s-a dezlipit (trecând la casa de Habsburg şi, din 1555, la ramura sa spaniolă). Prin tratatul de la Rastatt din 1714 a fost cedat Austriei. S-a constituit în mare ducat în urma conflictelor din timpul Revoluţiei franceze şi a trecut apoi sub suveranitatea Ţărilor de Jos. Prin participarea la revoluţia belgiană din 1830, a fost cuprins parţial în regatul Belgiei, o parte rămânând independentă în Confederaţia Germană. În 1867 a fost decretată neutralitatea L. (tratatul de la Londra) şi suveranitatea i-a fost confirmată dinastiei olandeze de Orania-Nassau. La stingerea ramurii bărbăteşti L. a întrerupt orice legătură cu Ţările de Jos. În 1947 a încheiat o convenţie vamală cu Belgia şi Olanda (Benelux) aderând astfel la principalele structuri supranaţionale occidentale din a doua jumătate a perioadei postbelice. Capitala este sediul Curţii de Conturi a Uniunii Europene şi a Băncii Europene pentru Investiţii. A fost printre primele cinci ţări care au ratificat acordurile de la Schengen.

■ CASA DE L. Familie feudală întemeiată în sec. X de către contele Sigefred. Domnia sa s-a întins asupra L. (încă din 1441) şi a Boemiei (1310-1447). I-au aparţinut împăraţii Henric VII, Carol IV şi Sigismund.

Luxemburg, *Rosa*, militantă a mişcării muncitoreşti germane şi internaţionale (Zamosc, Polonia, 1870-Berlin 1919). Fiica unor evrei germani din Polonia supusă ţarului, împreună cu L. Jogiches a pus bazele Partidului Social-Democrat Polonez (1893). În 1898 devine cetăţeană germană şi una din personalităţile social-democrate cele mai proeminente din ţară. A avut întotdeauna un comportament critic faţă de Lenin, fiindcă nu era de acord cu teoria partidului centralizat format din „revoluţionari profesionişti", opunându-i forme de autoorganizare şi de spontaneitate a maselor populare. În 1913 a scris *Acumularea de capital*, important studiu asupra teoriei marxiste a imperialismului. Din 1914 a fost lângă K. Liebknecht în aripa stângă a social-democraţiei şi împreună au pus bazele Spartakusbund (v. spartakism), care a constituit nucleul viitorului Partid Comunist German, printre fondatorii căruia s-a numărat (decembrie 1918), A stat mult timp în închisoare în perioada primului război mondial. În perioada insurecţiei spartakiste berlineze din ianuarie 1919 a fost asasinată împreună cu Liebknecht de către nişte ofiţeri contrarevoluţionari.

Luzzatti, *Luigi*, om politic italian (Veneţia 1841-Roma 1927). Exponent al dreptei istorice, a studiat dreptul constituţional şi economia. A fost unul dintre inspiratorii cotiturii protecţioniste (1878-1887) şi a negociat numeroase tratate comerciale. A susţinut un conservatorism marcat de profunde caracteristici sociale, fiind promotorul cooperativelor de credit şi consum şi a băncilor populare. A fost de mai multe ori ministru de finanţe şi al agriculturii, iar în 1910-1911 a ocupat pentru scurt timp fotoliul de preşedinte al Consiliului. Din 1921 a devenit senator.

Luzzatto, *Gino*, istoric italian (Padova 1878-Veneţia 1964). A predat la Universitatea din Veneţia şi a fost printre fondatorii istoriei economiei italiene moderne.

Dincolo de opera de sinteză *Istoria economică a perioadei moderne şi contemporane* (1932-1948), a scris opere despre economia Italiei unite, între 1861 şi 1914.

Lyon, oraş francez. Fondat în 43 î.H. de către romani, a fost anexat Sfântului Imperiul Roman în 1032. A fost guvernat de proprii episcopi şi alipit în sfârşit Franţei în 1312 de către Filip cel Frumos.

■ TRATATELE DE LA L. Între diversele acorduri încheiate la L. cel mai important a fost cel între Henric IV, rege al Franţei şi Carlo Emanuele I duce de Savoia, care a renunţat la Bresse, la toate posesiunile savoiarde de dincolo de Ron, obţinând în schimb marchizatul de Saluzzo (1601).

■ COMISIA DE LA L. Mai bine zis Adunarea Populară Extraordinară de la L., a fost o adunare a delegaţilor italieni convocată de Napoleon pentru a ratifica înfiinţarea Republicii Cisalpine (XII.1801-I.1802). Adunarea a fost supusă la puternice presiuni, trebuind să aleagă în final ca preşedinte pe Napoleon, care a anunţat schimbarea numelui statului în Republica Italiană.

M

Maastricht, tratatul de la, semnat de douăsprezece ţări ale Comunităţii Europene la 11.XII.1991 şi ratificat în cursul lui 1993, a stabilit etapele pentru constituirea Uniunii Europene (v.), prevăzând criterii şi parametri rigizi de „soliditate economico-financiară" a sistemelor naţionale ale candidatelor la uniunea monetară şi bancară centrală prevăzută pentru 1999 (indicele maxim de inflaţie de 3,1%, raportul procentual deficit/PIB de maximum 3%, raportul procentual debit/PIB de maximum 60%, rata dobânzii de maximum 10%).

Mabillon, *Jean,* erudit şi paleograf francez (Saint Pierremont, Reims, 1632-Paris 1707). Aparţinând ordinului benedictin, a scris *Annales Ordinis sancti Benedicti ab anno 480 ad annum 1157* (6 vol., 1703-1709) şi a pus bazele ştiinţifice ale paleografiei şi diplomaţiei în tratatele *De re diplomatica libri sex* (1681) şi *De re diplomatica supplementum* (1704).

Macao, teritoriu asiatic al Republicii portugheze cuprinzând peninsula Macao şi insulele Coloane şi Taipa. Este cea mai veche aşezare europeană din China (1557). În 1848 a fost decretată separarea sa de China (recunoscută în 1887). În baza tratatului de la Beijing din 1987, M. se reîntoarce la China începând cu 31.XII.1999, păstrându-şi însă deplina autonomie.

Mac Arthur, *Douglas,* general american (Little Rock, Arkansas, 1880-Washington 1964). Şef al Statului Major al armatei (1930-1935), a fost numit comandant suprem (VI.1941) al zonei Pacificului de sud-vest şi a condus operaţiunile împotriva Japoniei în timpul celui de-al doilea război mondial. Din 1944 a început luptele pentru recucerirea insulelor şi arhipelagurilor, acţiune care a dus în 2.IX.1945 la capitularea Japoniei. La izbucnirea războiului din Coreea (VI.1950) s-a aflat la comanda trupelor ONU, dar a fost destituit de către preşedintele Truman (IV.1951) din cauza polemicilor apărute în urma opoziţiei sale la folosirea armelor atomice şi extinderea războiului pe teritoriul chinez.

Macaulay, *Thomas Babington,* istoric şi om politic englez (Rothley Temple 1800-Londra 1859). Deputat liberal (whig) din 1830, din 1830 până în 1837 membru al consiliului suprem pentru administrarea colonială a Indiei. Lucrarea sa de căpătâi, *Istoria Angliei din 1688 până în 1701* (1849), este o operă clasică a istoriografiei liberale.

maccartism, v. *McCarthy Joseph Raymond.*

Mac Donald, *James Ramsay,* om de stat britanic (Lossiemouth, Scoţia, 1866-Oceanul Atlantic 1937). Secretar al Comitetului pentru Reprezentanţa Muncii (v. laburism) din 1900, în 1911 devine lider al Partidului Laburist, la a cărui fondare în 1906 participase. Prim-ministru şi apoi ministru de externe în 1924, a dus o politică pacifistă susţinând Societatea Naţiunilor şi recunoscând URSS. Necesitatea susţinerii liberale, însă, i-a limitat opera de reformă. Lider al opoziţiei, între 1925 şi 1929, a redevenit prim-ministru. În faţa refuzului majorităţii din partid de a aproba unele măsuri economice şi monetare drastice în condiţiile crizei economice din 1929-1930, a demisionat (VIII.1931). A format un nou guvern de coaliţie împreună cu conservatorii, majoritatea liberală şi câţiva membri ai Partidului Laburist, din care fusese exclus. A rămas prim-ministru până în 1935.

macedonene, războaie, numele a trei conflicte care au decis cucerirea romană a Macedoniei. Primul r. m. (212-205 î.Hr.), provocat de alianţa dintre Filip V al Macedoniei şi Hannibal şi s-a încheiat cu un compromis. O dată înfrântă Cartagina, romani au reînceput ostilităţile în Macedonia în 200 î.Hr., la chemarea atenienilor (al doilea r. m.). Soarta războiului a fost decisă de T. Q. Flamininus, care l-a învins pe Filip la Kynoskephalai (Thessalia) în 197, limitând puterea Macedoniei. În 171 î.Hr., Roma a declarat război (al treilea) lui Perseu, fiul şi moştenitorul lui Filip, care reuşise să reconstruiască puterea macedoneană. Conflictul s-a încheiat cu victoria lui Aemilius Paulus la Pydna (168). Macedonia, împărţită în patru republici independente, în 148 este transformată în provincie romană.

Macedonia, regiune istorică din Balcani, astăzi divizată politic între Republica Macedonia, Grecia şi Bulgaria. S-a constituit ca regat sub dinastia Argeazilor (sec. VII î.Hr.), prin Filip II (rege din 359 î.Hr.) care a stabilit o hegemonie proprie asupra Greciei (338). Fiul său, Alexandru cel Mare, a transformat-o în centrul vastului imperiu cucerit. Luptele care au urmat după moartea sa (323) au continuat până în 276 î.Hr., când a urcat pe tron Antigonos Gonatas. La sfârşitul celor trei războaie macedonene (v.), în 148 î.Hr., a devenit provincie romană. După căderea Imperiului roman a cunoscut dominaţia vizigoţilor, hunilor, ostrogoţilor, slavilor, avarilor, bulgarilor. A fost cucerită de bizantini în 1018. Ocupată pentru scurt timp de sârbi (1308-1355), a trecut sub stăpânirea Imperiului otoman, care a deţinut-o până în 1912. În 1913, după războaiele balcanice (v.), M. a fost împărţită între Bulgaria, Serbia şi Grecia.

Macedonia, stat în Europa balcanică. . *Sup.*: 25 713 km². *Pop.*: 1 952 000 loc. *Capit.*: Skopje. *Relig.*: creştin-ortodoxă. *Vecini*: V Albania, S Grecia, E Bulgaria, N Serbia. *Forma de stat*: republică prezidenţială. În timpul celui de-al doilea război mondial (1944) Macedonia sârbă s-a proclamat Republica Populară Macedonia. A devenit apoi una din cele şase componente ale confederaţiei iugoslave, faţă de care şi-a declarat în mod unilateral independenţa în 1992. Recunoaşterea sa internaţională a întâlnit o puternică rezistenţă din partea Greciei, care a încetat abia în 1995. În

1997 tensiunile crescânde dintre comunitatea macedoneană şi minoritatea albaneză au împins ONU să prelungească misiunea Forţei de pace prezente în M. din 1993.

Machado y Morales, *Gerardo,* om politic cubanez (Santa Clara 1871-Miami 1939). Fiind ales preşedinte al republicii, a încercat să atenueze subjugarea economică faţă de SUA şi să modifice într-un mod accentuat prezidenţialist constituţia (1929), provocând o revoltă a armatei care a oferit SUA posibilitatea unei intervenţii militare directe (1930-1933). A fost destituit şi s-a refugiat în Canada.

Machiavelli, *Niccolò,* scriitor şi om politic florentin (Florenţa 1469-1527). Din 1498 a fost cancelar şi secretar de stat al Consiliului seniorial din Florenţa, responsabil al sectorului diplomatico-militar al cancelariei florentine, întreţinând raporturi cu cele mai mari personalităţi politice ale timpului său şi reuşind chiar să organizeze o armată cetăţenească. În 1512, o dată cu întoarcerea familiei de'Medici la Florenţa a fost înlăturat din funcţie şi exilat. Retrăgându-se din viaţa politică, între 1513 şi 1526 a scris operele sale de seamă *Discursuri asupra primei decade a lui Titus Livius* (1513-1519), *Principele* (1513), *Arta războiului* (1519-1520), *Viaţa lui Castruccio Castracane* (1520), *Istorii florentine* (1520-1526).

■ *Gândirea politică.* În *Discursuri* analizează originea şi structura diverselor forme de guvernare, acordând o atenţie deosebită cauzelor evoluţiei şi decăderii lor. Preferinţa sa se îndreaptă către republică: organizarea ideală coincide pentru M. cu armonia organizării republicane, consensul grupurilor şi buna rânduială juridică, civilă şi religioasă. Argumentele tratate în *Principele* nu diferă prea mult de *Discursuri*, dar aici atenţia se mută asupra formelor de monarhie. M. glorifică figura principelui care, datorită „virtuţilor" (adică a capacităţii de a atinge un scop), aduce în vigoare legile naturii politice confruntându-se cu avantaje şi dezavantaje derivate din „norocul" său (adică soarta şi cauzalitatea evenimentelor întâmplătoare). Se observă o distincţie lucidă între etică şi politică, care nu trebuie supusă preceptelor moralei de rând, dar care trebuie să aducă prin orice mijloc necesar binele colectivităţii.

■ *Machiavelism şi antimachiavelism.* Dacă astăzi M. este considerat în mod unanim fondatorul gândirii politice moderne, în timp a prevalat o viziune morală asupra concepţiilor sale definite în mod negativ „machiavelice", înţelese ca o viziune asupra politicii lipsite de scrupule morale şi îndreptată doar spre succes, indiferent de metodele folosite pentru a-l obţine. Deformarea teoriei machiavelliene a început în a doua jumătate a sec. XVI ca urmare a polemicii conduse împotriva lui M. pe criterii religioase catolice şi protestante şi continuate de-a lungul sec. XVII şi XVIII prin opera unor gânditori ca G. Botero, F. Bacon, T. Boccali Frederic II al Prusiei (v. antimachiavelism). Doar din a doua jumătate a sec. XIX s-a pus problema interpretării gândirii machiavelliene în termeni obiectivi, respingându-se orice deformare arbitrară.

Mac-Mahon, *Edme Patrice Maurice de,* duce de Magenta, mareşal al Franţei şi om politic (Sully, Autun, 1808-La Foret, Loiret, 1893). În 1859 i-a înfrânt pe austrieci la Magenta în timpul celui de-al doilea război italian de independenţă. După căderea lui Napoleon III (1870), este ales preşedinte al republicii (1873) în pofida sentimentelor sale monarhiste. A luptat cu majoritatea republicană condusă de L. Gambetta, dar a fost constrâns să demisioneze (1879).

Macmillan, *Harold,* om politic britanic (Londra 1894-1986). După criza Suezului i s-a încredinţat funcţia de prim-ministru (1957), pe care a păstrat-o până în 1963, când ca urmare a unui caz de spionaj care a implicat ministerul său de externe (J. Profumo) a trebuit să demisioneze. Considerat cel mai progresist lider conservator de după război, a adus ţării prosperitate fără a atinge statul social. În politica externă a încercat în mod inutil să introducă Marea Britanie în CEE, şi, din 1960, a început procesul de decolonizare în Africa.

Madagascar, stat insular în Africa de sud-est. *Sup.*: 587 041 km^2. *Pop.*: 12 902 000 loc. *Capit.*: Tananarive. *Limba*: malgaşă. *Relig.*: culte tradiţionale (50%), catolică (25%), protestantă (20%), musulmană (5%). *Poziţie geografică*: în Oceanul Indian, separat de continentul african prin canalul Mozambic. *Forma de stat:* republică prezidenţială. Un adevărat subcontinent din punct de vedere geografic, ambiental şi uman, chiar şi istoriceşte vorbind M. prezintă o dezvoltare în mare parte distinctă de cea a Africii sudsahariene, conotată de un proces relativ precoce de transformare în stat naţional modern (sfârşitul sec. XVIII).

sec. II-VIII
: O populaţie indoneziană se aşază pe insulă introducând prelucrarea fierului şi cultura orezului.

sec. XI-XIV
: Negustori arabi ajung la Comore şi M. (denumite împreună Komr), introducând Islamul şi comerţul cu sclavi.

1498-1500
: Refăcând drumul lui Marco Polo, cosmograful german M. Behaim atribuie în mod eronat numele de Madeigascar (alterare a toponimul arab Mogadiscio) unei „mari insule aşezate la vest de Zanzibar" În 1500 navigatorul portughez D. Días descoperă M.

Sec. XVI-XVII
: Tentative nereuşite de stabilire pe insulă a portughezilor, olandezilor, francezilor şi englezilor.

1787-1810
Insula este unificată din punct de vedere politic sub Andrianampoinimerina.
1894-1896
Ocuparea oraşelor Tamatave şi Tananarive şi protectoratul francez asupra M. (1894-1895). Ca urmare a insurecției din 1896, guvernul francez îndepărtează monarhia şi anexează M. Franței.
1947 Insurecția antifranceză şi proclamarea stării de asediu care a durat până în 1956.
1960 M. este proclamat republică independentă. Regimul autoritar al preşedintelui filofrancez Ph. Tsiranana.
1972 Generalul G. Ramanatsoa înlătură pe Tsiranana. Politică de nealiniere.
1975 Lovitură de stat a militarilor filomarxişti conduşi de căpitanul D. Ratsiraka (15.VI). Apropiere de URSS.
1991 Puternice manifestații populare obligă guvernul să se implice în liberalizarea economică şi politică.
1993 Alegeri libere soldate cu victoria opoziției, reunite în Comitetul Forțelor Vii.
1995 Tentativa preşedintelui ales A. Zafy de a-şi întări puterea (alături de o persistentă o gravă situație economică şi instabilitate în cadrul politic) duce la acuzarea sa şi îndepărtarea de la conducere.
1997 Ex-dictatorul Ratsiraka câştigă prezidențialele învingându-l la balotaj pe preşedintele înlăturat A. Zafy, ale cărui învinuiri de fraudă nu au fost acceptate de Curtea Supremă.
1998 Un referendum aprobă câteva modificări constituționale propuse de Ratsiraka, printre care o mai mare autonomie regională şi o sporire a puterilor şefului statului.

Madero, *Francisco Indalecio,* om politic mexican (Parras 1873-Mexico City 1913). Printre cei mai importanți opozanți liberali ai dictatorului P. Díaz, a condus revoluția din 1911 promițând instituții democratice şi o reformă agrară, pe care însă, o dată cu alungarea lui Díaz şi venirea lui în funcția de preşedinte (XI.1911), nu a putut-o realiza. Luând drept pretext radicalizarea conflictului politic intern (revolta țăranilor sub conducerea lui E. Zapata), generalul V. Huerta l-a înlăturat şi arestându-l, a ordonat uciderea lui în închisoare.

Madison, *James,* om politic american (Port Conway, Virginia, 1751-Montpellier, Virginia 1836). Susținător ferm împreună cu J. Jay şi A. Hamilton (împreună cu care a scris *Federalist Papers* în 1787) al necesității de a da SUA o structură federală. Pentru a se opune centralismului, s-a apropiat de poziția lui T. Jefferson, împreună cu care a pus bazele mişcării republicano-democratice. A fost secretarul de stat al lui Jefferson (1801-1809) şi i-a urmat la preşedinția SUA (1809-1817), distingându-se prin organizarea blocadei economice din şi spre Europa în timpul războaielor napoleoniene şi luptând (1812-1814) împotriva Marii Britanii în aşa numitul „al doilea război de independență"

Madrid, capitala Spaniei. La început fortăreață arabă (maură), a fost cucerit în 931 de către Ramiro, rege al Leónului şi alipit regatului Castiliei în 1083 de către Alfonso IV. A primit rangul şi drepturile de oraş în sec. XII. Filip II l-a ales (1561) drept capitală a regatului Spaniei, dorind să opună o capitală administrativă şi politică capitalelor istorice ale diverselor regate (Toledo, Sevilla, Barcelona, Zaragoza şi Granada). Dezvoltat urbanistic sub Bourboni, a devenit centrul revoltei populare antifranceze în 1808 şi al rezistenței republicane în timpul războiului civil (1936-1939).

■ TRATATELE DE LA M. *Tratatul din 14.I.1526.* Semnat de Carol V şi Francisc I, regele Franței, învins la Pavia şi adus ca prizonier în Spania: Francisc I s-a obligat să plătească 2 milioane de scuzi de aur pentru a-i răscumpăra pe cei doi fii luați ostateci la M. şi să se căsătorească cu Eleonora de Habsburg, sora lui Carol, să-i cedeze Charolais, Artois, Flandra şi Burgundia şi să renunțe la orice revendicare asupra oraşelor Milano şi Neapole. *Tratatul din 25.X.1733.* Semnat de Filip V, rege al Spaniei, prin care se obliga să intre în luptă alături de Franța şi Regatul Sardiniei în războiul de succesiune poloneză, cu promisiunea de a obține coroana Neapolelui şi Siciliei pentru don Carlos şi marele ducat de Toscana pentru don Filippo, fiii săi din a doua căsătorie.

Maecenas (Mecena), *Caius,* om politic roman (cca 70-m. 8 î.Hr.). Cavaler de origine nobilă etruscă, a fost colaboratorul şi prietenul lui Augustus, pentru care a desfăşurat importante însărcinări diplomatice şi funcții diverse. A adunat în jurul său pe cei mai mari literați ai timpului (Horațiu, Vergiliu, Properțiu etc), pe care i-a susținut cu vasta sa avere şi i-a încurajat să celebreze temele restaurației politice şi morale augustane.

mafia, organizație criminală secretă apărută în Sicilia în jurul celui de al doilea deceniu al sec. XIX.

■ *Originile.* Inițial însărcinați cu păstrarea liniştii publice şi a privilegiilor baronilor, odată cu trecerea timpului membrii m., grupați în „cosche", s-au eliberat de sub conducerea marilor proprietari de pământuri, începând să-şi impună propria autoritate. Recurgerea în mod sistematic la crimă, îndepărtându-se tot mai mult de centrul puterii legale şi mai ales fenomenul de complicitate absolută a populației au asigurat repede m. controlul asupra unei mari părți din pământul Siciliei centrale şi de vest. A devenit astfel o adevărată „putere paralelă" cu care latifundiarii au trebuit să se împace. Statul liberal italian nu a reuşit să facă față fenomenului mafiot, care şi-a întărit puterea infiltrând în admi istrația marginală a regatului

oameni ai m., sfârşind într-o împletitură de favoritisme şi corupţie. Primul atac serios împotriva sistemului de putere mafiot a fost dat de către regimul fascist, prin trimiterea în Sicilia a prefectului C. Mori (1924-1929). Acesta a reuşit să-i limiteze activitatea, fără a putea, însă, să lovească în miezul fenomenului.

■ *Mafia „modernă"* Contactată prin ramificaţiile sale din SUA, m. a fost folosită de către Aliaţi în momentul debarcării în Sicilia, în timpul celui de-al doilea război mondial. În schimb a obţinut o masivă penetrare a membrilor (sau a susţinătorilor) săi în administraţiile locale, stabilindu-se o legătură politică destinată a se consolida în perioada postbelică, prin tot mai dese amestecuri la început printre separatiştii de pe insulă, apoi cu puterea politică dominantă. M., cu timpul, şi-a transferat centrul activităţii de la ţară (m. rurală), la oraş (m. urbană), afirmându-şi propriul inters asupra activităţilor comerciale şi aproape un monopol în sectorul construcţiilor şi speculaţiilor edilitare, datorită controlului deţinut asupra antreprizelor pentru lucrări publice. Un salt calitativ în puterea criminală şi în disponibilităţile financiare a fost determinat în anii '70-'80 de lărgirea sferei activităţilor ilegale cu traficul de droguri, în jurul căruia m. şi-a consolidat numeroase legături internaţionale. Lupta pentru controlul traficului de narcotice a determinat profunde transformări în structura internă a m. (care se autointitulează „Cosa nostra") prin adevărate războaie sângeroase între „familiile" (sau „clanurile") în care se învârtesc disponibilităţi enorme de capital de investit în circuitul afacerilor şi finanţelor.

■ *Lupta cu mafia.* Instituită încă din 1962, comisia parlamentară de cercetare asupra m. a anchetat vasta reţea de complicităţi şi convenienţe pe care organizaţia a reuşit să şi-o asigure în lumea politică şi în instituţiile publice, cum afirmă raportul publicat în aprilie 1993. M. nu a ezitat să elimine, în diverse moduri, pe toţi cei ce i se opuneau: judecători, poliţişti şi carabinieri, oameni politici, jurnalişti. După asasinarea generalului C.A. Dalla Chiesa (1982), prefect al oraşului Palermo, noi legi (printre care în 1982 legea La Torre, după numele celui care a elaborat-o şi care a fost ucis apoi de m.) au căutat să lovească mai ales în activităţile economice şi financiare ale m. şi să favorizeze fenomenul celor care se căiesc, fenomen care a adus o contribuţie importantă în anchete. În 1991, pentru a coordona iniţiativele poliţiei şi cele juridice împotriva m., au fost instituite Direcţia de Investigaţii Anticrimă (DIA) şi Direcţia Naţională Antimafie (DNA). După tragicele atentate împotriva judecătorilor G. Falcone şi P. Borsellino (1992), serviciile de cercetări au obţinut succese importante prin arestarea unor capi ai m. puşi sub urmărire de ani de zile şi incriminarea unor exponenţi de prim rang ai puterii.

Bibliografie: N. Tranfaglia, *Mafia, politica e affari nell'Italia reppublicana*, Laterza, Bari 1992.

Magellan, *Ferdinando*, numele italienizat al lui Fernão de Magalhães, navigator portughez (Sabrosa cca. 1480-Cebu, Filipine, 1521). După ce a participat (1505-1512) la expediţiile ce au dus la crearea unui imperiu portughez în Indiile orientale, a trecut în serviciul regelui Spaniei şi împăratului Carol V. Intenţionând să ajungă în insulele Moluce urmând drumul occidental, a plecat cu 5 nave (29.IX.1519) spre Brazilia, a ajuns în Patagonia, a descoperit şi a trecut prin strâmtoarea care-i poartă numele, pentru a pătrunde pe 28.XI.1520 doar cu 3 nave în oceanul pe care l-a numit Pacific. Expediţia a atins pământul (6.III.1521) în insulele Mariane şi apoi în Filipine, unde M. şi 40 dintre oamenii săi au fost ucişi în luptele cu indigenii. Supravieţuitorii au reuşit să se întoarcă în Spania. Era realizat, astfel, primul înconjur al pământului descris în celebra sa relatare de către italianul A. Pigafetta.

Magenta, bătălia de la, a avut loc pe 4.VI.1859, în timpul celui de-al doilea război de independenţă, între armatele franco-piemonteze şi cele austriece. Acestea din urmă conduse de generalul Gyulai au fost înfrânte şi constrânse să se retragă în fortăreţele Quadrilaterului, lăsând drum liber adversarilor către Milano.

maghiari, sau *unguri*, popor originar din bazinul Volgăi. Împins spre vest la sfârşitul sec. IX de către pecenegi s-a oprit, în sfârşit, sub conducerea lui Arpad, în câmpia Pannoniei. De aici, m. au fost protagoniştii mai multor incursiuni pentru prădarea şi devastarea unor ţinuturi, în general zone rurale, din Germania, Burgundia, Italia, Lorena şi Franţa, fără a se atinge de oraşe. În 955, când a început procesul aşezării lor, au fost înfrânţi lângă Augsburg de către împăratul Otto I. Sub regele Wajk (997-1038) m. şi-au alcătuit o serie de organisme politice stabile şi s-au convertit la creştinism.

Maghreb, regiune în Africa de nord cuprinzând ţările musulmane din vestul Egiptului (Maroc, Algeria, Tunisia şi Libia). Cucerirea de către arabi a avut loc î secolele VII-VIII sub califatul omeyyad.

magie, practici rituale executate de un şaman (vrăjitor sau magician) pentru a domina forţele oculte ale naturii şi vieţii.

■ *Magia în Antichitate.* Prezenţa practicilor magice este documentată, cel puţin din Paleoliticul superior, la toate civilizaţiile. În culturile orientale era răspândită în mod deosebit divinaţia (sau prezicerea viitorului), în cadrul căreia magul intra în legătură cu divinitatea. În Grecia şi Roma clasică, în afară de divinaţie, m. s-a răspândit prin curentele şamanice de provenienţă orientală. Acestea au favorizat cu timpul dezvoltarea unor importante (în general pentru reprezentanţii elitei) curente filosofice, dintre care amintim orfismul şi pitagorismul. În timpul perioadei elenistice au penetrat spaţiul mediteranean ritualuri magice, astrologice şi alchimiste,

care, împreună cu elementele filosofice de origine gnostică, într-o sinteză care a funcţionat în mediul arab şi ebraic, au influenţat m. medievală şi renascentistă europeană.

■ *Magie şi ştiinţă.* Mai ales în alchimie, unde anticipează din unele puncte de vedere cercetarea ştiinţifică din domeniul chimiei, m. a reprezentat în Europa un moment important prin apropierea de natură. Ea a găsit o puternică opoziţie în Biserică şi în centrele puterii culturale: magii şi vrăjitoarele, împreună cu ereticii, au reprezentat principala ţintă a tribunalelor Inchiziţiei. Personajul cel mai reprezentativ pentru această orientare a m. a fost Paracelsus (1493-1541), care şi-a expus principiile medico-chimice în lucrarea sa *Marea Medicină* (1538), împreună cu alţi reprezentanţi „minori", printre care G. Della Porta (autorul lucrării *Magiae naturalis libri tres,* 1558). O dată cu afirmarea ştiinţei în sec. XVII, m. a fost considerată ca ţinând de domeniul superstiţiilor şi combătută prin două modele de raţiune: Contrareforma şi iluminismul.

Maginot, Linia, sistem de fortificaţii construit de Franţa de-a lungul graniţei cu Germania (din Elveţia până la Luxemburg), începând din 1930, din iniţiativa ministrului de război André Maginot (1877-1932). Fortificaţia s-a extins doar până la graniţa cu Belgia, deoarece aceasta s-a opus. Tocmai prin partea neapărată, în timpul celui de-al doilea război mondial, germanii au pătruns î Franţa, în mai 1940, ocolind linia fortificată.

magistrat, în Antichitatea greacă şi romană, cetăţeni investiţi cu putere publică, care deseori exercitau în acelaşi timp funcţii juridice, legislative şi executive. În Grecia, alegerea m. survenea în funcţie de caz prin alegeri sau prin tragere la sorţi; magistratura colectivă era *bulé*; existau şi însărcinări individuale, cum ar fi arhonte sau strateg. *Magistratus* indica, în schimb, în Roma antică atât însărcinarea publică (numită *honor*), cât şi persoana care era investită. Izvorul puterii magistraturii erau alegerile adunării poporului. Se distingeau m. ordinari, aleşi pe perioade regulate, şi extraordinari, numiţi în circumstanţe particulare sau excepţionale, ca dictatorii; consulilor (cele mai importante figuri ale m., la origini investiţi cu toată puterea) cu timpul li s-au alăturat cvestorul, pretorul, edilul, tribunul plebei. Multitudinea sarcinilor a dus astfel la stabilirea unei ierarhii (v. *cursus honorum*), care în jurul sec. II î.Hr. punea la bază cvestura şi în vârf consulatul. Magistratura era periodică, totdeauna gratuită, şi în cea mai mare parte a cazurilor colegială. O dată cu imperiul s-a atenuat principiul periodicităţii şi m. nu mai erau aleşi, ci numiţi de către împărat. În epoca modernă, o dată cu progresul separării puterilor, termenul a început să definească funcţionarii care exercitau putere justiţiară (v. justiţie; drept).

Magliani, *Agostino*, om politic italian (Laurino, Salerno, 1824-Roma 1891). De mai multe ori ministru de finanţe în guverne de stânga cu A. Depretis, B. Cairoli şi F. Crispi (1877-1888). A desfiinţat impozitul pe măcinat, dar şi-a legat numele de „finanţele vesele" disimulând creşterea continuă a deficitului bilanţier.

Magna Charta Libertatum, document acordat la 19.VI.1215 de către regele Angliei Ioan Fără de Ţară baronilor, împotriva cărora luptase îndelung în anii precedenţi. Întrucât nu era o legea nouă, ci izvorâtă din vechile „libertăţi" englezeşti, confirmată în 1217 şi în 1225 de succesorul lui Ioan, Henric III, M.C.L. garanta drepturile aristocraţiei engleze, ale Bisericii şi ale comunelor în faţa suveranului; conţinea, printre altele, obligaţia regelui de a nu solicita taxe sau ajutor militar fără consimţământul Consiliului Comun al regatului (nucleul viitorului parlament) şi a respecta libertatea personală, în virtutea căreia nimeni nu putea fi închis decât în baza hotărârii unui tribunal care aplica legea. Cu timpul (şi numai după lupte îndelungate) drepturile recunoscute de M.C.L. feudalilor şi clerului au fost aplicate tuturor supuşilor.

Magnago, *Sylvius,* om politic din Tirol (Merano, Bolzano, 1914). S-a numărat printre fondatorii Südtiroler Volkspartei (SVP), care a condus din 1957 până în 1991, acoperind şi unele sarcini instituţionale în Alto Adige.

Magna Graecia (Grecia mare), teritoriile Italiei meridionale (şi foarte rar ale Siciliei) ocupate de greci din sec. VIII î.Hr. Termenul a apărut pentru prima oară într-un pasaj al lui Timeu din Tauromenion, istoric grec din sec. IV-III î.Hr., dar nu a fost utilizat. Izvoarele antice, în general, îi numea „italioţi" pe grecii din Italia şi „sicelioţi" pe cei din Sicilia. Numele de M. G. s-a bucurat de utilizare în studiile moderne şi astăzi este folosit în mod curent. Cum o demonstrează descoperirile arheologice, obiecte din ceramică şi alte materiale, grecii frecventau porturile italiene încă din epoca miceniană (sec. XVI-XI î.Hr.). După o perioadă de peste două secole, materialele de fabricaţie grecească reapar în Italia spre sfârşitul sec. IX; în prima jumătate a sec. VIII î.Hr. s-a produs stabilirea grecilor pe insula Ischi , fapt care a deschis drumul colonizării Italiei de către aceştia. În timp ce oraşele nou fondate se extindeau, populaţia indigenă era alungată cu forţa, sau devenea mână de lucru dependentă de greci.

■ *Istoria politică.* Începând cu sec. VI î. Hr. între oraşele de pe coasta ionică au început lupte feroce pentru hegemonie. Cele trei oraşe aheene Sybaris, Crotona şi Metapont au distrus la începutul secolului Siris, în timp ce tentativa Crotonei de a supune aliata sa Locri a eşuat. A urmat (în jurul lui 510 î.Hr.) o înfruntare între Sybaris şi Crotona, care a învins şi a distrus oraşul inamic. La sfârşitul sec. VI şi începutul sec. V î.Hr. în regiune a apărut tirania (la Sybaris prin Telos; la Cumae prin Aristodemos; la Region cu Anaxilaos). La mijlocul

sec. V. M. G. a fost ţinta Atenei lui Pericle: atenienii au participat la fondarea (sau refondarea) oraşului Neapole, şi din iniţiativa lor a fost fondată pe ruinele fostei Sybaris colonia Thurii (Thurioi), deschisă tuturor grecilor, dar atacată în mod eficace de tarentini. În ultimii ani ai sec. V anticele colonii aheene Crotona, Thurii (un fel de moştenitoare a Sybarisului), Caulonia şi Metapont s-au unit în Liga italiotă pentru a se apăra de atacurile lucanilor şi ale tiranului din Siracuza Dionysios I. La ligă a aderat şi Region, în timp ce Locri şi Tarent au trecut de partea tiranului. Dionysios, în 389, a înfrânt armata ligii la Helleporos, lângă Caulonia, a cucerit şi distrus Region, a pus liga sub controlul Tarentului. Tarentul, o dată cu trecerea în sec. IV, a trebuit de mai multe ori să apeleze la mercenarii greci pentru a se apăra de presiunile populaţiei sabellice şi iapige. După domnia lui Agatocle, în primii ani ai sec. III Tarentul a cerut intervenţia regelui Epirului, Pyrrus, împotriva romanilor, la rândul lor chemaţi în ajutorul cetăţii Thurii împotriva lucanilor; rezultatul conflictului (280-275) a fost supunerea regiunii de către Roma.

■ *Cultura.* În perioada arhaică M. G. a constituit una din ariile cele mai active cultural din lumea greacă. Spre sfârşitul sec. VI cucerirea persană a Asiei Mici a produs o mişcare migratoare către vest, care a dus cu ea un mare număr de filosofi, intelectuali şi artişti (printre care Pitagora şi Xenofan din Colofon); fenomenul a contribuit la apariţia unor şcoli filosofice (la Elea, cu Parmenide şi Zenon) şi medicale de primă clasă (la Crotona). M. G. a avut un rol crucial în transmiterea culturii greceşti către Roma.

Bibliografie: E. Greco, *Archeologia della Magna Grecia*, Laterza, Bari 1992

magnaţi, în Italia comunală (sec. XIII-XIV), descendenţi ai familiilor aristocratice sau care adunaseră averi notabile. M. ţinteau spre consolidarea unui regim oligarhic în interiorul comunei, frânând ascensiunea politică a unor grupuri întreprinzătoare de meşteşugari. Patroni indiscutabili ai instituţiilor comunale pentru întreg secolul XIII, au fost într-un mod din ce în ce mai eficace împiedicaţi de către „meseriaşi" (*popolani*).

Mahan, *Alfred*, militar şi istoric american (West Point 1840-Washington 1914). Amiral, a fost unul dintre cei mai înfocaţi susţinători ai expansionismului american în sec. XX. Conform teoriei sale istorice asupra «militarismului naval», puterea cea mai mare din istoria modernă ar fi fost întotdeauna exercitată de cele mai mari forţe maritime.

maharadjah, vechi titlu indian (mare rege) utilizat în denumirea suveranilor indieni. De-a lungul secolelor a devenit o obişnuinţă pentru marii feudali hinduşi să-l adopte imediat ce obţineau recunoaşterea din partea puterii centrale. Titulatura indica apoi pe principii indieni supuşi dominaţiei britanice, lipsiţi de orice putere efectivă.

mahdi, conform tradiţiei musulmane este acel (m. înseamnă în arabă „călăuzit de Dumnezeu") care va opri degenerarea Islamului, restaurând cele mai pure valori ale religiei. Titlul este acordat numeroşilor lideri ai diverselor mişcări politico-religioase musulmane. M. cel mai cunoscut este Muhammad Ahmad ibn' Abd Allah (Dongola 1843-Omdurman 1885) care, proclamându-se m. în 1881, doi ani mai târziu a pornit războiul sfânt împotriva trupelor anglo-egiptene care ocupaseră Sudanul şi, după victoria împotriva englezilor conduşi de Gordon Paşa, a întemeiat un imperiu efemer în Sudanul oriental.

Mahmud din Ghazna, suveran afghan (n. 969-m. 1030). A fost principalul exponent al dinastiei turce de emiri care au domnit asupra oraşului afghan Ghazna. El a creat un vast imperiu cuprinzând regiunile actuale ale Afghanistanului, Pakistanului şi Indiei de nord-vest. Splendida sa curte a fost unul din principalele centre de cultură ale Islamului din perioada sa.

Mahmud II (Constantinopol 1785-1839), sultan otoman (1808-1839). A închis conflictul cu Rusia (pacea de la Bucureşti, 1812) şi a încercat să facă reforme radicale în domeniul politic, militar şi economic. În 1826 a ordonat desfiinţarea corpului ienicerilor, cel mai important element de rezistenţă la schimbare şi a început un proces de europenizare a obiceiurilor şi de inserare în sistemul de schimburi comerciale europene. Acţiunea sa reformatoare a fost, însă, împiedicată de revoltele pentru autonomie, care s-au încheiat cu recunoaşterea independenţei grecilor şi sârbilor (1830) şi începutul războiului cu Mehmet Ali (1833), care a dus la pierderea Egiptului, Siriei şi Ciliciei.

Mahomed, profet arab, fondatorul islamismului (Mecca cca 567/572-Medina 632). Născut dintr-o aripă minoră (Haşemiţi) a grupului tribal predominant din Mecca (koreişiţi), M. a rămas de tânăr orfan de amândoi părinţii. O cotitură în viaţa sa a însemnat-o căsătoria cu bogata văduvă Khadidja (rămânându-i credincios până la moartea ei, apoi recăsătorindu-se cu alte femei printre care Aisha). Gestionarea activităţilor cu caravane ale soţiei i-a permis să călătorească mult, până în Siria, înlesnindu-i contactul atât cu comunităţile ebraice, cât şi cu curente ale creştinismului din Asia Mică.

■ *Începutul predicării.* În jurul lui 610-612 M. a avut primele revelaţii divine şi a abandonat păgânismul politeist al poporului său în favoarea monoteismului. La început şi-a dezvăluit viziunile doar rudelor şi cercului restrâns de prieteni, apoi s-a simţit atras de îndeplinirea unei adevărate opere de predicare. Ca profet al lui Dumnezeu, M. lansa apeluri pentru o conduită mai bună, pentru etica pură şi abandonarea falşilor idoli, al căror

cult era foarte puternic la Mecca. Orașul însă, în afară de faptul că era un important centru comercial, beneficia și de venituri provenite de la pelerinii la Kaaba, un sanctuar ce conținea așa-numita „piatră neagră", posibil un fragment de meteorit. Reacția koreișiților a fost însă negativă: M. și-a putut continua predicile doar sub protecția unchiului său Abu Talib, la a cărui moarte a trebuit să fugă, împreună cu tovarășii săi cei mai fideli, la Yatrib (622, anul Hegirei, din arabul hiğra, care înseamnă fugă).

■ *Mahomed la Medina.* În oraș (numit apoi Medina, adică „Orașul"), M. a devenit repede un conducător politic recunoscut. Printr-o serie de alianțe cu alte triburi și mai ales datorită incursiunilor militare de jefuire, comunitatea credincioșilor a crescut simțitor. Musulmanii (*muslim*: „dedicați" lui Dumnezeu) s-au ciocnit apoi deschis cu koreișiții, atacându-le caravanele. Războiul s-a desfășurat cu rezultate alternative, dar după un armistițiu ce i-a permis lui M. un prim pelerinaj la Kaaba, frontul antimusulman împotriva orașului Mecca a slăbit.

■ *Victoria Islamului.* M. cucerise pe căi militare sau pașnice multe oaze din Arabia și traficul cu caravane era în pericol. Aceasta a favorizat „predarea" păgânilor în fața lui M., care în 630 s-a reîntors învingător la Mecca. Prin victoria lui M. convertirile au crescut notabil, astfel încât profetul își putea impune autoritatea asupra aproape întregii Arabii: statul islamic era de acum creat. Puțin după însă, M. a murit fără a lăsa niște reguli fixate pentru succesiunea sa.

■ *Opera lui Mahomed.* M. nu considera mesajul său (v. islamism) opus celorlalte religii monoteiste (creștinism și iudaism), pentru el Dumnezeu fiind același, și revelația avută era considerată a treia după cea ebraică și cea a lui Isus. Era însă ultima, cea mai completă și adevărată, cea care trebuia să corecteze erorile făcute de oameni în precedentele mesaje divine, și mai înainte de toate falsa divinitate atribuită profetului Isus. M. s-a impus și în calitate de conducător al comunității islamice, în convingerea indisolubilității corelației dintre „forul intern" (morala) și „forul extern" (dreptul).

Bibliografie: S. Noja, *Maometto, profeta dell' Islam*, Mondadori, Milano 1985.

Mahomed II (Adrianopol 1430-m. 1481), sultan otoman (1451-1481). A organizat cucerirea orașului Constantinopol (1453) care a determinat sfârșitul Imperiului bizantin. A ocupat Serbia (1454-1455), Moreea, Bosnia (1463), regiuni comerciale ale Mării Negre și Otranto (1480). A favorizat dezvoltarea orașelor, aflate în declin de la începutul invaziilor mongole.

Mahomed IV (cca 1642-Adrianopol 1692), sultan otoman (1648-1687). A cucerit Creta de la venețieni (1669) și a început asediul Vienei (1683), dar a fost învins de către regele Poloniei Ioan Sobieski la Kahlenberg. Alungat pe rând din Ungaria, Pelopones și Dalmația, după înfrângerea de la Mohács (1687) a fost înlăturat de o revoltă militară.

Mahomed V (Fès 1909-Rabat 1961), rege al Marocului (1927-1961). Suveran cu o personalitate puternica, după colaborarea cu anglo-americanii din timpul celui de-al doilea război mondial, în 1947 a prevestit în mod public sfârșitul prezenței coloniale franceze în Maroc. Franța, în 1953, l-a înlăturat și l-a exilat. Revolta populară care a urmat i-a constrâns pe francezi să-l recheme pe M. și apoi să acorde independența Marocului sub guvernarea sa (1956).

Maistre, *Joseph de,* gânditor și diplomat savoiard (Chambéry 1753-Torino 1821). Ca magistrat (1774), a fost influențat de ideile ilumi iste aderând la masonerie, dar desfășurarea Revoluției franceze a modificat gândirea sa trecând astfel pe poziții tradiționaliste și conservatoare. În *Considerații asupra Franței* (1796), a interpretat revoluția din 1789 drept o revoltă satanică împotriva lui Dumnezeu. A fost ambasadorul lui Carlo Emanuele IV în Rusia.

Major, *John,* om politic englez (Merton 1943). Membru al Partidului Conservator, după ce a îndeplinit funcția de ministru de finanțe, în 1990 a fost chemat să o înlocuiască pe M. Thatcher la conducerea partidului și guvernului. În această funcție a relansat procesul de pacificare în Ulster și a favorizat o politică europeană care i-a făcut potrivnice sectoare vaste ale partidului său. Nu a reușit să imprime o trăsătură semnificativă politicii interne. În 1997 a fost înfrânt în alegeri de către laburistul T. Blair.

majordom, sau *maestru de palat,* la franci, administratorul bunurilor coroanei și vieții de curte, care a devenit un foarte influent consilier al regelui: m. Pepin de Héristal, în 687, a transformat funcția într-una ereditară, primul pas spre cucerirea coroanei franceze (v. Carolingieni).

Makarios III, pe numele laic Mihail Muskos, arhiepiscop și om politic cipriot (Ano Panaghia 1913- Nicosia 1977). Arhiepiscop de Nicosia în 1950 (sarcină care implica și titlul de ierarh, adică conducător politic, al cipLioților greci), a condus lupta împotriva dominației coloniale britanice împreună cu EOKA (Organizația națională a combatanților ciprioți). Constatând imposibilitatea unirii cu Grecia, în 1958 a acceptat ideea creării unui stat independent. Astfel a semnat acordurile de la Londra care au dat naștere Republicii Cipru (1959), al cărui președinte a fost ales. În urma unei lovituri de stat susținută de regimul grec al coloneilor care încercau să anexeze insula Greciei (VII.1974), a fost răsturnat temporar de la conducere. După câteva luni și-a reluat funcția, însă insula a rămas divizată în două părți ca urmare a constitui 'i unui stat turco-cipriot susținut de trupele turcești.

Malacca, *sultanatul de,* v. *Malaysia.*

Malagodi, *Giovanni Francesco,* om politic italian (Londra 1904-Roma 1991). Preocupat de economie, delegat italian pe lângă OECE, a fost secretar al PLI între 1954-1972 (din 1972 a devenit preşedintele acestuia), aflându-se pe o linie de opoziţie faţă de centru-stânga. Ministru de finanţe în 1972.

Malaspina, familie de marchizi italieni, cu originea în sec. XII. Atestată în Lunigiana, M. a constituit un puternic organism feudal în regiunea apeninică dintre Emilia, Liguria şi Toscana. În 1221 domeniile ei au fost împărţite între guelful *Obizzino* şi ghibelinul *Corrado.* Puterea ei a crescut până în sec. XVI, când teritoriile au fost cucerite de florentini şi genovezi. În 1797 M. a trebuit să renunţe şi la ultimele posesiuni.

Malatesta, familie italiană originară (sec. XII) din Montefeltro. În 1239 *Giovanni* a fost podestà la Rimini. În 1295 *Malatesta II da Verrucchio Centenarul* (1212-1312), conducătorul partidului guelf orăşenesc, a alungat pe conducătorul ghibelin şi a fost numit senior al oraşului, titlu menţinut de membrii familiei sale până în 1503. În cursul sec. XIV domeniile familiei M. s-au extins şi asupra oraşelor Cesena, Fano, Pesaro, Senigallia şi a întregii provincii li itrofe a Anconei. Neînţelegerile cu papa, începute încă în timpul guvernării lui *Sigismondo Pandolfo* (1432-1468), au dus la începerea decăderii puterii M., ale căror domenii s-au redus doar la oraşele Cesena şi Rimini. *Pandolfo V* (m. 1534) a fost înfrânt de Cesare Borgia (1500), şi Rimini a fost cedată Veneţiei (1503).

Malatesta, *Errico,* om politic italian (Santa Maria Capua Vetere, Caserta, 1853-Roma 1932). Prieten cu M. Bakunin, conducătorul Internaţionalei I din Italia (1872). A fost unul din animatorii principali ai mişcării anarhice şi a participat la revoltele din Matese (1877), Lunigiana (1894) şi din Milano (1898), în urma cărora a trebuit să se refugieze în străinătate. Întors în Italia în 1913, un an mai târziu s-a numărat printre organizatorii „săptămânii roşii" (1914), trebuind să se refugieze din nou la Londra. Aici a desfăşurat o intensă propagandă antimilitaristă. După război, întors în Italia, a fondat cotidianul anarhic „Umanità Nova"

Malawi, stat în Africa central-meridională. *Sup.*: 118 484 km². *Pop.*: 9 593 000 loc., dintre care 58% malawi. *Capit.*: Lilongwe. *Limba*: engleza (oficială); naţională: chichewa. *Relig.*: culte tradiţionale. *Vecini* : N Tanzania, E şi S Mozambic, V Zambia. *Organizare politică*: republică prezidenţială. Sediu al grupului bantu malawi (sec. XVII), regiunea lacului Nyassa a fost îndelung bătută de negustorii de sclavi musulmani şi portughezi. Mai târziu devine ţinta migraţiei nguni (jumătatea sec. XIX) provocate de către expansiunea zulu. Sosirea lui D. Livingstone în 1859 a fost urmată imediat şi de cea a altor misionari şi, în 1878, de Compania Britanică a Lacurilor Africane (care a început exploatarea fildeşului), premisă a protectoratului Marii Britanii instituit în 1891 (Nyasaland). Mişcarea naţionalistă malawi în perioada de după război s-a opus creării unui stat predominant alb (Federaţia Rhodesia şi Nyasaland, 1953), printr-o insurecţie pentru independenţă având în frunte pe H.K. Banda (I-III.1959). Aceasta a dus în 1963 la dizolvarea federaţiei. Independenţa ţării s-a obţinut pe 6.VII.1964 cu numele actual, şi în 1966 s-a constituit în republică sub preşedinţia lui Banda care, fiind ales preşedinte pe viaţă în 1971, a instaurat un regim monopartidist, menţinut până în 1993, când ca urmare a puternicelor presiuni internaţionale şi populare dictatorul a fost constrâns să convoace un referendum care a deschis drumul pluripartidismului şi a dus la adoptarea unei noi constituţii democratice şi la alegeri libere (1994). Acestea au fost câştigate de frontul unit al opoziţiei democratice, al cărui lider B. Muluzi, după ce şi-a asumat preşedinţia M., s-a ocupat urgent de situaţia economică (înrăutăţită din cauza afluxului, în ultimul deceniu, de peste un milion de transfugi mozambicani) şi apoi continuând lupta pe frontul respectării drepturilor omului.

Malaysia, stat în Asia de sud-est. *Sup.*: 329 758 km². *Pop.*: 20 097 000 loc., dintre care 61% malaiezi. *Capit.* Kuala Lumpur. *Limba*: malaieză (oficială), engleza, chineza şi tamil. *Relig.*: musulmană ; minorităţi budiste, taoiste, hinduiste şi creştine. *Vecini.* M. cuprinde extremitatea meridională a Peninsulei Malacca, care se învecinează la N cu Thailanda; teritoriile Sarawak şi Sabah ocupă N insulei Borneo şi se învecinează cu sultanatul Brunei şi Indonezia. *Forma de stat*: stat federal. Pod natural între Indochina şi Insulinda, M. apare ca un complex mozaic etnic şi cultural. Imensele resurse naturale i-au asigurat după independenţă unul din cele mai mari venituri pe cap de locuitor din SE Asiei.

3000-1500 î.Hr.
: Popoare provenite din Indochina introduc cultura orezului, creşterea animalelor şi navigaţia maritimă.

sec. III-I î.Hr.
: Al doilea val migrator răspândeşte metalurgia bronzului, apoi cea a fierului.

sec. I-IV d.Hr.
: Dominaţia regatului indochinez Fu-nan şi primele state indi izate în Malaiezia.

sec VII-XIV
: Nodul Peninsulei Malacca este ocupat de khmeri (sec. XII) şi de thai (sec. XIV). Pătrunderea Islamului.

sec. XVI
: Ascensiunea sultanatului musulman din Malacca.

1511-1641
Portughezii fac din Malacca baza lor în Insulinda.
1641-1795
Malacca este cucerită de olandezi.
1786-1867
Pătrunderea coloniştilor britanici : dobândirea insulei Penang, apoi Malacca şi Singapore („Straits Settlements", 1826).
1874-1895
Dominaţie britanică în peninsula malaieză şi în Borneo nord-occidental şi de nord.
1921-1941
Puternică emigraţie chineză, mai ales în Singapore, şi indiană. Constituirea Partidului Comunist Malaiez (PCM), format mai ales din muncitori chinezi.
1942-1945
Ocupaţie japoneză în timpul celui de-al doilea război mondial şi rezistenţa armată a comuniştilor, cu ajutor britanic.
1945-1948
Restaurarea dominaţiei britanice: „Straits Settlements" (în afară de Singapore, care rămâne colonie separată) şi statele federale şi nefederale ale Malaieziei (1948).
1948-1960.
Gherilă comunistă.
1957 Independenţa Federaţiei M.
1963 Constituirea M. rezultate din unirea Federaţiei Malaieziei, Singapore, Sarawak şi Borneo de nord (Sabah).
1964 Conflictul cu Indonezia care încearcă, fără succes, să promoveze secesiunea M. faţă de Sarawak şi de Sabah.
1965 Desprinderea M. de Singapore.
1970-1992
Guvernarea moderatului Front Naţional (din 1981 sub conducerea premierului M. Mohamad): politică externă echidistantă faţă China şi SUA: în politica internă, dezvoltare economică accelerată şi reechilibrarea dintre minoritatea chineză, care controlează cea mai mare parte a resurselor financiare ale ţării, şi majoritatea populaţiei de origine malaieză.
1986 Lunga perioadă de creştere economică (8% anual) şi a bunăstării permite întoarcerea la o politică liberală (privatizări şi deschiderea către investitorii străini).
1992 Pentru a stăvili creşterea instanţelor separatiste ale multor membri ai Federaţiei, o reformă constituţională limitează privilegiile conducătorilor locali în favoarea guvernului central.
1993 Mohamad reales la preşedinţia M.
1995 Confirmarea electorală a Frontului Naţional, a cărui acţiune de guvernare este pusă în dificultate de către răspândirea tendinţelor fundamentaliste islamice.
1997-1998
La sfârşitul unei noi perioade de creştere economică (+9% anual), M. este printre ţările ce resimt major crahul financiar care loveşte „tigrii" din sud-estul asiatic. 10 000 de muncitori străini sunt repatriaţi forţat.

Malcolm X, pseudonimul lui *Malcolm Little,* om politic american (Omaha, Nebraska 1925-New York 1965). În timp ce se afla în închisoare pentru furt s-a apropiat de Musulmanii Negri (v.) (litera X simboliza refuzul prenumelui impus de albi sclavilor negri) a criticat strategia politică de izolare a acestora, de care se desprinde în 1964. A fost împotriva mişcării pentru drepturi civile a lui M.L. King, a nonviolenţei şi a integrării în componenta albă americană, chiar în acel an punând bazele Organizaţiei Unităţii Afro-americane, cu intenţia de a lega lupta ţărilor coloniale din Lumea a Treia cu cea a negrilor americani, dar la puţin timp a fost asasinat.

Maldive, stat insular în Asia meridională, situat în Oceanul Indian. *Supr.*: 298 km^2. *Pop.*: 250 000 loc., dintre care 40% singalezi, 30% dravidieni, 30% arabi şi negri. *Capit.*: Male. *Limba*: divehi (dialect singalez); vorbită engleza. *Relig.*: musulmană sunnită. *Poziţie geografică* : SV de Sri Lanka. *Forma de stat*: republică prezidenţială în cadrul Commonwealthului britanic. Islamizate în sec. XII, insulele M. au format un sultanat independent, care în sec. XVI-XVII a ţinut piept incursiunilor piraţilor din Malabar. Pentru aceasta, având nevoie de ajutor, s-au aliat mai întâi cu portughezii, apoi cu olandezii. În sec. XVI arhipelagul a trecut sub influenţa Marii Britanii, devenind unul din protectoratele acesteia în 1887. Chiar şi după independenţă (26.VII.1965) s-a menţinut monarhia, M. proclamându-se republică abia în 1968. Guvernul a compensat carenţele de resurse economice cu valorizarea din plin a atracţiei turistice a M.

Malenkov, *Gheorghi Maksimilianovici,* om politic sovietic (Orenburg 1902-Moscova 1988). A fost secretarul personal al lui Stalin din 1932 şi secretar adjunct al PCUS din 1946. La moartea lui Stalin devine conducătorul guvernului (1953), dar este constrâns să demisioneze de către Hruşciov (1955) şi exonerat (1957) de toate însărcinările, fiind considerat exponent al grupului „antipartid".

Mali, stat în Africa de nord-vest. *Supr.*: 1 240 142 km^2. *Pop.*: 9 013 000 loc., dintre care 32% baMbara, 14% fulbe, 12% senufo. *Capit.*: Bamako. *Limba* : franceza (oficială); folosite limbile sudaneze, berbere şi araba. *Relig.*: musulmană (90%). *Vecini*: V Senegal şi Mauri-

tania, N Algeria, E Niger, S Burkina Faso, Côte d'Ivoire şi Guineea. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Leagănul civilizaţiei Sudanului occidental, colonie franceză, unul dintre statele conducătoare ale mişcării panafricane, M. a traversat, după cucerirea independenţei, o profundă criză economică şi politică datorată atât procesului de deşertificare care a sărăcit fâşia Sahel, cât şi din cauza deselor ciocniri dintre componentele ansamblului etnic.

sec. VII-IX
Berberii creştinaţi, provenind din Ciad, pun bazele primului regat songhai, între populaţiile din Benue (capitala la Kukya).

sec. X Vânătorii malinke conduşi de tribul Keita fondează la izvoarele Nigerului regatul M.

sec. XI Noi migraţii berbere care duc la fondarea aşezării Tombouctou.

sec. XIII-XV
Dominaţia regatului M., care se configurează ca un imperiu subcontinental bazat pe controlul comerţului cu aur şi sare gemă de-a lungul traseelor transsahariene.

sec. XV-XVI
Imperiul M., supus presiunii triburilor songhai şi tuarege, trece sub conducerea Songhai. Aceasta atinge apogeul în timpul lui Sonni Ali (1468-1492) şi Askia Mohammed (1493-1528) şi sfârşeşte o dată cu cucerirea marocană a Tombouctou (1591).

sec. XVII-XVIII
Dominaţia etniei baMbara, organizată în regatele Segu şi Kaarta, care îşi extind autoritatea până în regiunea Tombouctou.

1850-1895
Pătrunderea francezilor.

1920 Alipirea M. la Africa Occidentală Franceză sub numele de colonia Sudanului Francez.

1946 Congresul interafrican de la Bamako: ia fiinţă mişcarea naţionalistă *Rassemblement Démocratique Africain* (RDA), a cărei secţie sudaneză este condusă de M. Keita.

1958 Se constituie republica Sudanul Francez în cadrul Comunităţii Franceze.

1959 Federalizarea M. prin unirea Sudanului Francez cu Senegal, dizolvată (1960) în urma proclamării independenţei Sudanului Francez sub numele de M.

1968-1992
Lovitură de stat a colonelului M. Traoré, care instaurează un regim monopartid. Din cauza secetei din Sahel, periodic lipseşte hrana. Începe conflictul cu Burkina Faso pentru fâşia Agacher (1985). Izbucneşte o violentă mişcare pentru independenţă a tuaregilor din nord (1990). Are loc o mişcare de stradă antiguvernamentală care duce la arestarea lui Traoré (1991), judecat în 1993. Alegerile libere care urmează sunt câştigate de progresiştii Alianţei pentru Democraţie în Mali (ADEMA).

1993-1996
Deşi condiţionat de gherila luptătorilor tuaregi pentru independenţă (care abia la sfârşitul lui 1996 acceptă să depună armele), preşedintele A.O. Konaré îndeplineşte o operă excepţională de însănătoşire şi relansare a economiei naţionale, precum şi de consolidare a instituţiilor democratice.

1997 Deşi boicotate de către toate partidele de opoziţie, atât ADEMA cât şi Konaré se confirmă la alegerile prezidenţiale.

1998 Ca urmare a arestării unor lideri radicali, opoziţia incită populaţia la nesupunere civică. Este totuşi dus la îndeplinire un ambiţios program de descentralizare administrativă.

Malta, stat în Europa de sud constituit din insulele Malta, Gozo, Comino şi altele mai mici. *Supr.*: 315,6 km² *Pop.*: 370 000 loc. *Capit.*: Valletta. *Limba* : oficiale engleza şi malteza. *Relig.*: catolică. *Forma de stat*: republică. Istoria M. a fost puternic condiţionată de poziţia geografică a arhipelagului, strategică pentru comerţ şi pentru controlul militar al rutelor maritime în Mediterană. În epoca modernă aceasta s-a verificat în timpul luptelor seculare dintre creştini şi turci; în ultimele două secole, în raport cu interesele engleze faţă de Egipt şi drumurile spre India.

sec. IX-VI î.Hr.
Colonie feniciană, M. suferă influenţe greceşti (736) şi cartagineze (sec. VI).

218 î.Hr.
Cucerirea romană.

870 Cucerirea arabă.

1091 Cucerită de normanzii lui Roger de Hauteville, M. este alipită regatului Siciliei.

1530 Împăratul Carol Quintul încredinţează insula cavalerilor ospitalieri, apoi cavaleri ai Sf. Ioan (sau de M.), care conduc o luptă strânsă cu piraţii musulmani.

1565 Asediul turcilor eşuează.

1798 Cucerirea de către Napoleon.

1801 Cucerirea engleză.

1814 M. devine colonie britanică, punct strategic î Mediterana.

1940-1943
Bază operativă engleză de mare importanţă î timpul celui de al doilea război mondial, suferă bombardamente continue din partea aviaţiei italiene şi germane.

1964 M. obţine independenţa.

1974 M. devine republică în cadrul Commonwealthului, prezidată de liderul laburist Dom Mintoff (1974-1984).
1979 M. încetează să mai găzduiască baze NATO.
1987 Laburiştii sunt înfrânţi de naţionaliştii lui F. Adami, care câştigă din nou în 1992. Este începută o politică de apropiere faţă de Uniunea Europeană (cererea de adeziune 1990).
1996 Victorie neaşteptată în alegeri a laburiştilor. Deşi se exprimase împotriva intrării în UE, noul premier A. Sant nu întrerupe procesul de apropiere de aceasta.
1998 Adami se reîntoarce la guvernare.

Malta, ordinul de, mai precis *Ordinul Militar Suveran Ierusalimitan de Malta* sau *Cavalerii de Malta*. A fost înfiinţat în jurul lui 1070 la Ierusalim de către negustorii amalfitani ca ordin ospitalier şi şi-a asumat caracteristici militare în timpul cruciadelor. A fost recunoscut în 1113 de către papa Pascal II ca Ordin Ospitalier şi Militar al Sfântului Ioan de Ierusalim. După pierderea Ierusalimului, s-a transferat în Cipru, apoi la Rhodos (1308), pe care cavalerii l-au transformat într-un important centru comercial, şi, după alungarea lor de către turci (1522), la Malta (1530-1798), primită de la Carol Quintul. Astăzi îşi are sediul la Roma, dar din 1993 a obţinut un palat în Malta. Este cel mai vechi ordin cavaleresc: desfăşoară activităţi de asistenţă, se bucură de prerogative suverane şi este guvernat de un mare maestru ales pe viaţă.

malthusianism, teorie demografică elaborată de economistul englez Th. R. Malthus (1766-1834), care presupune existenţa unui dezechilibru structural între creşterea populaţiei şi cea a resurselor, introducând conceptul de necesitate a controlului natalităţii. M. a avut o mare răspândire în sec. XIX, deşi fusese dezminţit, cel puţin în ţările occidentale, atât prin dezvoltarea agriculturii şi industriei (care au mărit disponibilităţile de resurse de trai) cât şi prin diminuarea progresivă a natalităţii. Din doctrină a fost apoi reluat controlul natalităţii, ca mijloc de ridicare a nivelului de trai al ţărilor subdezvoltate (neomalthusianism).

Malvine, *v. Falkland.*

Mameli, *Goffredo,* poet şi patriot italian (Genova 1827-Roma 1849). Adept al lui Mazzini, a luptat în cele Cinci zile ale oraşului Milano şi pentru Republica Romană, pentru care a şi murit. Este autorul odei „Fraţi ai Italiei" (1847), care, însoţită de muzica lui M. Novaro, este din 1946 imnul naţional al statului italian.

mameluci, miliţii (turceşti sau kirghize recrutate din rândurile sclavilor) care constituiau forţa militară a dinastiei Ayyubizilor (Eyyubizilor). În 1250 i-au răsturnat pe Ayyuubizi şi astfel au guvernat Egiptul până în 1517. Au reuşit să-şi menţină în bună parte influenţa chiar şi după cucerirea otomană, impunând condiţii paşalelor locale. După expediţia din Egipt a lui Napoleon Bonaparte (1799), armata turcă a lui Mehmet Ali i-a exterminat (1811) pentru a putea menţine controlul ţării.

Mamertină, carcera, nume care indică din sec. VI d.Hr. *Tullianum*, veche închisoare din Roma aflată în apropierea Forului. Ridicată se pare în sec. V î.Hr., era alcătuită din două camere subterane săpate în stâncă: în cea superioară se afla corpul de gardă, în timp ce în cea inferioară erau executate condamnările la moarte. Aici au fost ucişi printre alţii: Iugurtha, adepţii lui Catilina, Vercingetorix.

mamertini, mercenari în solda tiranului din Siracuza, Agatocle. La moartea lui Agatocle (288 î.Hr.) au început să jefuiască Sicilia de NE. Cererea lor de ajutor către Roma împotriva lui Hieron II din Siracuza şi a cartaginezilor a constituit în 264 cauza izbucnirii primului război punic.

Man, *Henri de*, om politic belgian (Anvers 1885-Murten, Elveţia, 1953). În 1926 a publicat „Dincolo de marxism", operă în care refuza determinismul istoric şi lupta de clasă. În 1934 a pregătit un proiect pentru planificarea şi controlul statal al economiei destinat să rămână pentru mult timp punct de referinţă pentru tentativele similare desfăşurate în Europa. A fost condamnat pentru colaboraţionism cu germanii în timpul celui de al doilea război mondial şi a trebuit să se refugieze în Elveţia.

Manara, *Luciano,* patriot italian (Antegnate, Bergamo, 1825-Roma 1849). A fost unul din conducătorii militari ai celor Cinci zile ale oraşului Milano în 1848, luptând apoi între 1848-1849 împotriva austriecilor cu un corp de voluntari. În Statul Major al lui Garibaldi din Republica Romană a fost unul dintre conducători, căzând rănit de moarte la Villa Spada.

Manchester, oraş din Anglia de nord, port fluvial. Mic târg, sediu al manufacturilor de lână şi bumbac, a cunoscut o rapidă dezvoltare în timpul revoluţiei industriale (din 1770 până în 1850 numărul său de locuitori a crescut de la 25 000 la 300 000), devenind prototipul oraşului industrial modern (filatura mecanică). În 1830 este unit cu Liverpool prin calea ferată. Decade în sec. XX. Şcoala din M. a fost un grup de economişti radicali liber-schimbişti de la începutul sec. XIX (R. Cobden, J. Bright), care susţineau abolirea taxei pe grâu (*Anti-corn-law-league*).

Mancini, *Pasquale Stanislao,* jurist şi om politic italian (Castel Baronia, Avellino, 1817-Roma 1888). A trebuit să se refugieze în Piemont din cauză că a participat la revoluţia napolitană din 1848. Deputat al Stângii începând cu 1860. A fost ministru de justiţie (1876-1878) şi de externe (1881-1885). În 1882 a semnat Tripla Alianţă cu Germania şi Austro-Ungaria.

manciù (manciurieni), populaţie nomadă originară din Siberia orientală. Dedicaţi la începuturi păstoritului

şi purtând războaie în scop de jaf, în a doua jumătate a sec. XVII au invadat China de nord. O dată cu înfrângerea dinastiei Ming (1644), şi-au schimbat obiceiurile devenind stabili. Au arătat o neaşteptată capacitate de a absorbi rafinata cultură chineză.

■ *Dinastia Manciu (sau Ch'ing).* M. au dat naştere unei lungi dinastii, cunoscută sub numele de Ch'ing, care a domnit în China până în 1912. Sub împăratul *K'ang-hsi* (1662-1722) imperiul chinez şi-a extins în mod notabil teritoriul, transformând Mongolia şi Tibetul în protectorate. Cu toată bunăvoinţa arătată de suveran activităţilor misionarilor creşti i, condamnarea papală a ritualurilor catolice pe care iezuiţii le adaptaseră chinezilor a provocat o reacţie confucianistă, expulzarea misionarilor şi interzicerea creştinismului. Sub *Ch'ien-lung* (1736-1793), China a atins maxima expansiune teritorială, dar sistemul politic manciurian se îndepărtează tot mai mult de societate, aşa cum o arată multitudinea de societăţi secrete şi revolte. Începând cu sec. XIX decadenţa dinastiei se accentuează, sub continuele revolte interne, din cauza creşterii presiunilor ruseşti şi mai ales datorită penetraţiei coloniale europene (războiul opiului, 1839-1842). Procesul radical reformator promovat de tânărul împărat *Kuang-hsiu* este blocat de împărăteasa văduvă *Tzü-hsi*, care în 1898 organizează o lovitură de stat. L-a internat pe împărat şi a sprijinit revolta xenofobă a boxerilor (1900). Acţiunea sa eşuând, însăşi împărăteasa a promovat (1905-1908) refacerea în sens european a structurilor guvernamentale, dar creşterea mişcării revoluţionare a Kuomintang, înrăutăţirea relaţiilor cu puterea japoneză şi urcarea pe tron a ultimului împărat manciurian, *P'u-Yi*, de doar şase ani, au determinat prăbuşirea dinastiei (1911).

Manciukuò, stat marionetă constituit de Japonia în Manciuria (v.).

Manciuria, regiune a Chinei situată în partea nord-estică a ţării. Locuită de populaţie nomadă, M. meridională aparţinea Imperiului chinez încă din sec. III î.Hr. .Regiunile „externe", încorporate în 1234 în domeniile lui Ginghis Han, au devenit provincii ale Imperiului chinez sub dinastia mongolă Yüan şi (din 1368) Ming. În 1644 triburile din nord (jur-chen) au format o confederaţie reuşind să-i detroneze pe vechii dominatori Ming şi dând viaţă noii dinastii manciuriene Ch'ing. În cursul sec. XX M. a devenit ţinta imperialismului Rusiei şi Japoniei (războiul ruso-japonez 1904-1905). Începând din 1917 (acordul Lansing-Ishii) Japonia a început să controleze *de facto* regiunea şi în 1931-1932 a fost impusă ocupaţia militară, fapt care a dus la instituirea (19.III.1932) statului marionetă Manciukuò sub regenţa lui P'u Yi, ultimul împărat chinez detronat în 1911. Ocupată în mare parte de către URSS în timpul celui de al doilea război mondial (1945), M. a fost restituită Chinei prin tratatul de la Moscova din 14.II.1950.

mandarin (sanscrit.: *mantrin*, consilier, port. *mandarim*), termen utilizat pentru a indica, începând din sec. XVII, înalţii funcţionari civili şi militari ai Imperiului chinez. Selecţionaţi în urma unor riguroase examene care evaluau cultura literară şi istorică (mai mult decât competenţele specifice), m. au constituit cu timpul o pătură socială de condiţie economică ridicată, primind stima şi respectul datorate autorităţilor imperiale.

mandat, instituţie prevăzută în art. 22 al pactului Societăţii Naţiunilor (1919), care prevedea ca administrarea teritoriilor considerate în imposibilitate de a se autoguverna să fie încredinţată unor anumite puteri. Se disting trei tipuri de m. M. „A" privea statele arabe aparţinând Imperiului otoman, relativ în măsură de a se administra singure şi deci având posibilitatea în curând să obţină independenţa. Franţa şi Marea Britanie au desfăşurat m. printr-o divizare în zone de influenţă

MANDATELE STABILITE DE SOCIETATEA NAŢIUNILOR

Puterea mandatară	*tip mandat*	*teritoriul obiect al mandatului*
Marea Britanie	A	Irak, Palestina, Transiordania
Franţa	A	Siria, Liban
Marea Britanie	B	Togo occidental, Tanganiyka, regiunea Bornu din Camerun
Franţa	B	Togo oriental, Camerun
Belgia	B	Rwanda-Urundi
Uniunea Sud-Africană	C	Africa de SV
Australia	C	Noua Guinee ex-germană, Arhipelagul Bismarck, Insulele Ducele de York şi Solomon de N
Noua Zeelandă	C	Insulele Samoa de V
Marea Britanie, Australia şi Noua Zeelandă	C	Insula Nauru
Japonia	C	Insulele Mariane, Marshall, Caroline şi Palau

în regiunea Orientului Mijlociu stabilite deja din timpul războiului (acordurile Sykes-Picot, 1916). M. de tip „B" privea în schimb fostele colonii germane din Africa: aflate în imposibilitate de a se guverna singure, ar fi fost administrate de către puteri cu restricţii de caracter militar şi garantând celorlalte state libertate comercială. Şi, în fine, m. de tip „C" priveau în mod specific Africa de SV şi unele insule din Pacific (şi ele foste colonii germane) cu populaţie redusă şi dispersată, care ar fi fost administrate de către puterea mandatară ca parte integrantă a teritoriului său. După al doilea război mondial, pentru teritoriile care nu erau încă independente, ONU a înlocuit m. cu instituţia administraţiei de încredere.

Mandela, *Nelson Rolihlahla*, om politic sud-african (Transkei 1918). Fiul unui şef de trib din Transkei, a studiat jurisprudenţa şi împreună cu O. Tambo a fondat o asociaţie de avocaţi negri. În 1945 a aderat la *African National Congress* (ANC), şi după scoaterea sa în afara legii, a abandonat nonviolenţa şi a înfiinţat un grup terorist, autor a mai multe atentate în principalele oraşe din Africa de Sud. Ca urmare a fost arestat în 1962 şi condamnat la închisoare pe viaţă (1964). M. devine astfel simbolul luptei pentru emanciparea negrilor din Africa de Sud. O dată cu venirea la putere a lui W. De Klerk M. este eliberat (11.II.1990) şi revine în fruntea ANC, conducând tratativele cu guvernul pentru depăşirea regimului segregaţionist. Pentru aceasta a obţinut premiul Nobel pentru pace în 1993, cu De Klerk. A triumfat în primele alegeri libere multinaţionale din 1994, fiind ales preşedinte al republicii (9.V.1994). În 1997 a părăsit preşedinţia ANC.

Manethon, istoric egiptean (sec. IV-III î.Hr.). Mare sacerdot aparţinând curţii lui Ptolomeu I şi Ptolomeu II, la cererea căruia a scris în greceşte o istorie a Egiptului de la origini până la a XXX-a dinastie (342 î.Hr.), din care s-au păstrat puţine fragmente. Structura cronologică a operei a fost preluată ca model de către cronicarii iudeo-creştini.

Manfred (n. 1232-Benevento 1266) rege al Siciliei (1258-1266). Fiu natural al împăratului Frederic II de Suabia, la moartea tatălui a fost numit regent al regatului Siciliei în locul fratelui său Conrad IV şi, după moartea acestuia, în locul fiului său Conradin. Ales rege al Siciliei de către baroni, în 1258 a limitat autonomia comunelor în interiorul regatului şi a urmat politica centralizată a casei de Suabia. S-a angajat pe mai multe fronturi în spaţiul politic italian, împotrivindu-se lui Ezzelino da Romano şi aliindu-se cu genovezii şi cu ghibelinii toscani. În Piemont a sprijinit revoltele comunelor împotriva casei de Savoia. În Mediterana a ales alianţa cu despotul Epirului, Mihail II Anghelos, rupând colaborarea cu imperiul din Niceea, începută de Frederic II. Nu a putut face nimic atunci când papa Clement IV şi guelfii din Florenţa au decis să dea coroana Siciliei lui Carol de Anjou, care l-a înfrânt şi ucis, lângă Benevento.

manifest destiny, principiu (engl.: destin manifestat) format în jurul lui 1830, în baza căruia SUA îi revenea misiunea istorică de colonizare şi valorificare a părţilor de nord ale continentului lăsate în sălbăticie de către pieile roşii sau neaduse la un nivel adecvat de civilizaţie de către mexicani. Ideea unui m.d. a fost transpusă în realitate pe plan continental justificând prin superioritatea modelului de dezvoltare american controlul SUA asupra Americii Centrale şi intervenţiile în America de Sud.

Manifesto, Il, cotidian comunist italian. Cu apariţie lunară, el a fost înfiinţat în iunie 1969 de către un grup de militanţi ai PCI în polemică cu „reformismul" partidului şi susţinând formele cele mai incisive de luptă socială şi politică. După excluderea din PCI (XI.1969) a fondatorilor săi (R. Rossanda, A. Natoli, V. Parlato, L. Pintor şi L. Magri), s-a transformat în cotidian în aprilie 1971. Susţine aceeaşi organizaţie politică care s-a prezentat fără succes la alegerile din 1972. În 1974 a promovat crearea PDUP (Partidul de Unitate Proletară pentru Comunism), iar în 1984 s-a reunit în parte cu PCI. După 1989 a devenit critic faţă de PDS, dar nu din această cauză a devenit organ al PRC.

maniheism, doctrină religioasă derivată din gnosticism înfiinţată de babilonianul Mani (n. 216-m. 277). Riguros dualistă, susţinea că universul este compus din lumină şi tenebre. Prinţul tenebrelor, din invidie, a invadat regatul luminii, dând naştere lumii actuale, unde lumina şi întunericul luptă încă între ele. Datoria omului este să contribuie la triumful luminii, reprimând răul din suflet prin eliberarea de toate instinctele carnale. M. s-a răspândit rapid în Occident. Suprimat de către Diocleţian în 297, a fost înlăturat şi de către islamism, supravieţuind doar în China şi Orient, dar numai până în sec. XII.

maniKongo, (stăpân al Kongo) titlu al suveranilor indigeni din Congo, în momentul descoperirii şi colonizării portugheze (sec. XV).

Manin, *Daniele*, patriot italian (Veneţia 1804-1857). Exponent al tendinţei Risorgimento-ului democratico-republican, a fost preşedintele guvernului provizoriu al Veneţiei după revolta austriacă din martie 1848. A condus apoi rezistenţa împotriva asediului austriac şi a fost constrâns să plece în exil la Paris. Apropiat de doctrina lui Cavour, a sprijinit constituirea Societăţii Naţionale (v.), al cărei prim preşedinte a fost.

Mani pulite, nume atribuit de mass media anchetei judiciare deschise în februarie 1992 de Procuratura din Milano, în legătură cu o serie de episoade de corupţie şi extorcare, care a adus la lumină o vastă reţea de legături între lumea politică şi sectoare ale celei interlope. Chemând la bară mulţi oameni politici, administratori şi antreprenori, anchetele M.p. au contribuit la dezagre-

garea unor echilibre politice în vigoare și au dus la dispariția unor partide de lungă tradiție cum ar fi DC și PSI.

Mannerheim, *Carl Gustav Emil von,* mareșal finlandez (Villnäs 1867-Lausanne 1951). În fruntea gărzilor albe finlandeze după revoluția rusă, a alungat bolșevicii din Finlanda și a fost numit regent al noului stat independent (12.XII.1918) până la proclamarea republicii. În timpul războiului sovieto-finlandez (XI.1939-III.1940) a condus rezistența în fața atacului sovietic. În 1941 a participat la invazia URSS alături de germani. Ales președinte al republicii (VIII.1944), a semnat tratatul de pace cu URSS, reușind să salveze independența Finlandei. În 1946 s-a retras din viața politică.

Mansholt, *Sicco Leendert,* om politic olandez (Ulrun, Groningen, 1908). Socialist, de mai multe ori ministru al agriculturii din Olanda. Autor al planului omonim pentru restructurarea agriculturii europene (1968), care prevedea favorizarea marilor antreprize și diminuarea numărul angajaților colaterali. A rămas punct de referință al programului agricol comun al CEE.

Mantineea, oraș din Arcadia, dușmanul tradițional al Spartei. Situat într-o poziție strategică care a fost teatrul a multe bătălii: în 418 î.Hr. spartanii i-au înfrânt pe argeeni și atenieni; în 362 a văzut victoria tebană asupra Spartei și Atenei, care a costat viața lui Epaminonda. Cucerit în 222 de Antigonos Doson, a fost distrus de Aratos din Sicion.

Mantova, oraș din Lombardia, capitala provinciei. A fost întemeiată probabil de etrusci și ocupată în sec. V î.Hr. de galii cenomani. În 214 a fost recunoscută colonie romană. La căderea imperiului orașul a devenit un important punct de legătură pentru drumurile ce legau Ravenna de Milano și Cremona, motiv care i-a făcut pe bizantini și longobarzi să lupte pentru a-l cuceri. Comună liberă în sec. XII, în 1272 conducerea ei a fost preluată de familia Bonaccolsi. În 1328, în timpul unei răscoale populare, condusă de Luigi Gonzaga, a fost omorât Passerino Bonaccolsi, încheindu-se astfel domnia casei sale. Gonzaga devine căpitan general al comunei și apoi vicar imperial, mărindu-și progresiv prestigiul și în raporturile cu statele vecine. Secolele XV-XVI au reprezentat perioada cea mai înfloritoare pentru M. și familia Gonzaga: în 1530 statul mantovan a fost ridicat la rangul de ducat. În 1708 M. a devenit domeniu habsburgic. Capitală a departamentului Mincio al Republicii Cisalpine, a fost redată Habsburgilor o dată cu Restaurația, devenind punctul de plecare al Quadrilaterului defensiv austriac. A fost anexată în 1866 la Regatul Italiei.

Manuel I (Alcochete 1469-Lisabona 1521), rege al Portugaliei (1495-1521). A inițiat marile expediții navale ale lui Vasco da Gama și P. Cabral care au pus bazele imperiului portughez în Asia și America. În 1496 i-a expulzat din regat pe evrei și pe musulmani.

Manuel I Comnenul (n. 1123-m. 1180), împărat bizantin (1143-1180). A urmat tatălui său Ioan II, a cărui politică antinormandă a continuat-o, încheind un pact de alianță cu regele Germaniei, Conrad III, care împreună cu Veneția l-a ajutat să preia Corfu din mâi ile normanzilor (1149). Coastele Pugliei nu a reușit, însă, să le cucerească (1156-1158). Și-a afirmat autoritatea imperială asupra regatelor latine de Orient (1159) și asupra Bosniei, Croației și Dalmației (1168-1172). A trebuit să se oprească în fața sultanului turc din Iconium, care învingându-l la Myriokephalon (1176) a pus capăt politicii sale de putere.

maoism, tendințe politice care se revendică de la ideile lui Mao Zedong (v.). M. a influențat în mod deosebit, prin componenta sa egalizatoare și antibirocratică, mișcările extraparlamentare (v.) și ale noii stângi (v.) în anii '60-70, precum și luptele din Lumea a Treia (de exemplu: Sendero Luminoso, v.).

maori, populație polineziană, așezată în Noua Zeelandă de nord, unde a emigrat în valuri succesive între sec. IX și XIV. Grupați în sate fortificate, m. erau împărțiți în caste și ginți matriarhale. Supuși și decimați de albi, au făcut în ultimul timp obiectul unei legislații din partea guvernul neozeelandez, îndreptată spre salvarea și integrarea lor.

Mao Zedong, sau *Mao Tse-tung,* om politic chinez (Chao-chan 1983-Beijing 1976). În 1921 a luat parte la fondarea Partidului Comunist Chinez (PCC), dar a menținut o poziție secundă, nefiind de acord cu linia conducătoare care identifica în clasa muncitoare mai ales proletariatul urban și mai puțin masa țăranilor, subiectul central al mișcării revoluționare naționale.

■ *Războiul civil și eliberarea.* După ruptura cu Kuomintangul lui Chiang Kai-shek și înfrângerea revoltelor muncitorești din Shanghai și Canton (1927), M. a organizat în regiunea Hunan grupuri înarmate de origine populară care s-au implicat în lupte de gherilă împotriva naționaliștilor. Pe teritoriile cucerite treptat a avut loc o reformă agrară care a crescut considerabil baza consensului popular și militar al comuniștilor și M. a fost ales în 1931 președinte al noii republici comuniste din Hunan și Kiang-shi. Înconjurat de forțele lui Chiang Kai-shek, pentru a scăpa de nimicire M. a organizat „marșul cel lung" (X.1934), în timpul căruia a reușit să-și impună linia politică, devenind președinte al PCC (1935). Lupta împotriva invadatorului japonez, condusă împreună cu Kuomintangul după armistițiul încheiat în 1937, i-a permis lui M. să-și extindă influența pe întreg teritoriul național. La sfârșitul celui de-al doilea război mondial, în 1946 s-a întors la războiul civil împotriva lui Chiang Kai-shek. Armata roșie maoistă s-a impus și în octombrie 1949 M. a fost numit președintele noii Republici Populare Chineze.

■ *Crearea Chinei revoluționare.* Regimul comunist pe care M. a început să-l realizeze s-a caracterizat față de cel sovietic mai ales prin refuzul de a sacrifica dezvoltarea agriculturii în vederea creării unei industrii grele. În primul său deceniu de președinție el a supus economia și societatea chineză unui proces radical de transformare, care trebuia să aibă rezultate dinamice în cooperativele țărănești și în comunitățile populare (unități administrative și de producție agro-industrială). Opunându-se destalinizării și liniei de „coexistență pașnică" a conducerii sovietice de după moartea lui Stalin, M. a denunțat „revizionismul" contrarevoluționar al lui Hrușciov și a URSS până la ruptura din1962. Falimentul „marelui salt înainte" așteptat la sfârșitul anilor '50 a alimentat primele critici la adresa conducerii lui M., constrâns să redimensioneze radicalitatea directivelor originare (distrugerea progresivă a comunelor; admiterea parțială a proprietății individuale).

■ *Revoluția culturală.* Leadershipul ideologizat puternic de M. a fost pus în minoritate în 1965 de un front de opoziție favorabilă unei linii de guvernare care a pus pe primul plan dezvoltarea economică. Denunțând prezența unei voințe „revizioniste" în conducerea PCC, M. a lansat un apel către o „revoluție culturală" (v.) care să relanseze valorile revoluționare.

■ *Ultimii ani.* Al IX-lea Congres al PCC (1969) a însemnat victoria lui M. Totuși, stadiul de anarhie și paralizare productivă în care revoluția culturală adusese țara l-a constrâns să se apropie de pozițiile moderate ale prim ministrului Chou En-lai. În cei șase ani ce au urmat, deși tot mai popular, M. a văzut propria-i politică redimensionată de întărirea liniei pragmatice a lui Chou En-lai, Hua Kuo-feng și Deng Xiaoping, niciodată acceptate de el pe deplin. După moartea sa, afirmarea lui Deng Xiaoping a adus în 1980 un proces de demaoizare care a salvat din figura și opera lui M. doar anii de luptă revoluționară și națională și primii de președinție, destinând unei condamnări fără drept de apel întreaga experiență revoluționară culturală.

mapuches, populație de origine indiană, care locuiește în zona cuprinsă între Chile și Argentina, singura populație din America de Sud cu care conchistatorii spanioli au fost obligați să încheie un tratat de pace. Începând din 1883 pământurile lor au fost aproape în totalitate expropriate de guvernul chilian. În prezent mai există circa 1 milion de locuitori aparținând acestei etnii.

maquis, termen (fr.: tufiș), utilizat pentru a indica mișcarea de rezistență militară inițiată în Franța împotriva ocupației germane în timpul celui de-al doilea război mondial (1941-1944).

Marais, termen prin care, la Convenția franceză (1792), adversarii politici desemnau fracțiunea parlamentară de centru (numită și „Câmpia") între girondini și montagnarzi.

Maramaldo, *Fabrizio,* războinic calabrez (sec. XVI). A luptat în serviciul imperiului și a participat la jefuirea Romei (1527). Notorietatea sa este datorată uciderii lui F. Ferucci în lupta de la Gavinana (1530).

Marat, *Jean-Paul,* publicist și om politic francez (Boudry, Elveția, 1743-Paris 1793). A studiat medicina în Franța și în Anglia, unde a publicat prețioase lucrări științifice și s-a afiliat masoneriei (1774). Întors în Franța, în septembrie 1789 a fondat „Ami du peuple", ziar revoluționar cu ton violent și poziții radicale. Adversar al monarhiei constituționale, după fuga eșuată a lui Ludovic XVI (1791) a cerut destituirea acestuia. În 1792 a cerut măsuri extreme împotriva dușmanilor poporului și a fost unul din responsabilii Masacrelor din Septembrie. A devenit purtătorul de cuvânt al instanțelor radicale ale revoluționarilor, atacând guvernul girondin și a contribuit la izbucnirea insurecțiilor din 31.V și 2.VI.1793, preludiul Terorii. A fost asasinat de girondina Ch. Corday.

Maraton, localitate pe coasta de nord a Aticii, din fața Eubeii. Aici a debarcat în 490 î.Hr. un corp de armată persan trimis de Darius I pentru a pedepsi Eretria și Atena, care trimiseseră armate în ajutorul grecilor din Asia eliberați de sub perși în 499. Atenienii conduși de Miltiade și cu sprijinul plateenilor i-au înfrânt pe perșii invadatori. Renumita cursa cu același nume amintește de recordul lui Fidippide, soldatul care a adus vestea victoriei la Atena, alergând 42 km.

maratthi, sau *maharatthi,* populație din India, așezată în principal în regiunea Deccan și care constituie una din principalele minorități etnice. De mare tradiție militară, m. își au originile în sec. XVII prin *Shivadji* (1627-1680), care a reușit să formeze o puternică monarhie, după ce a luptat îndelung cu împăratul moghul Aurangzeb. Chiar dacă și-a întins domnia asupra întregii Indii centrale, m. și-au văzut puterea amenințată de împărțiri și rivalități între clanuri, precum și de ostilitatea populațiilor cucerite. Învinși de confederația afghană a Durranilor la Panipat (1761), m. au fost învinși definitiv și cotropiți de englezi.

marcă, în Imperiul carolingian, adunarea mai multor comitate aflate în zone de graniță, încredințate, din motive de apărare militară, unui singur conducător (margraf sau marchiz). În Italia au fost cele din Toscana, din Friuli și Spoleto. Începând cu criza Imperiului carolingian (sfârșitul sec. IX) numele de m. a fost luat de noile circumscripții apărute o dată cu afirmarea de nuclee singulare ale puterii locale.

Marcel, *Etienne,* om politic francez (n. cca 1316-Paris 1358). Comerciant bogat, în timpul Războiului de o sută de ani a reprezentat burghezia în Stările Generale, constrângându-l pe delfinul Carol (viitorul Carol V) să limiteze puterea monarhiei (1357) și devenind patronul Parisului. S-a aliat apoi cu englezii, dar acțiunea sa a suscitat mari opoziții în oraș, până când M. a fost asasinat.

Marcellus, *Marcus Claudius,* om politic roman (n. cca 268-m. 208 î.Hr.). Consul în 222, i-a învins pe galii insubri la Clastidium. În al doilea război punic l-a înfrânt de două ori pe Hannibal şi i-a condus pe romani în Sicilia, unde a cucerit Siracuza cu toată apărarea abilă susţinută cu ajutorul invenţiilor lui Arhimede (212). Pentru a patra oară consul în 210 şi în 208, a luptat iar cu succes împotriva lui Hannibal, dar a căzut în timpul unei recunoaşteri lângă Venusia.

Marcellus, *Marcus Claudius* om politic roman (n. 42-m. 23 î.Hr.). Fiul Octaviei, sora lui Augustus, a servit sub acesta în 25 în Spania, împreună cu Tiberius, şi a fost edil în 23. Atunci când începuse să fie privit ca un posibil urmaş al lui Tiberius, a murit pe neaşteptate.

Marchais, *Georges,* om politic francez (La Hoguette, Calvados, 1920-Paris 1997). Secretar general al Partidului Comunist Francez din 1972, susţinător al unităţii stângii şi al „eurocomunismului" (v.), a făcut PCF să colaboreze cu guvernul socialiştilor (1981-1984), dar apoi a urmat poziţii din ce în ce mai rigide, care au contribuit la reducerea consensului popular pentru PCF.

Marche, regiune din Italia centrală, pe malul Adriaticii, divizată în provinciile Ancona (capitală), Ascoli Piceno, Macerata, Pesaro şi Urbino.

sec. IV î.Hr.
Teritoriul locuit de piceni (de origine sabină) este ocupat parţial de galii senoni.

sec. III î.Hr.
Regiunea intră în orbita germană (268 î.H.). În structura augustană constituie a V-a regiune.

sec. V-VIII d.Hr.
O dată cu invaziile barbare regiunea este împărţită între bizantini şi goţi, depinzând apoi de ducatul lombard de Spoleto.

756 Pepin cel Scurt preia regiunea de la longobarzi şi o încredinţează Bisericii.

sec. XII-XIII
Teritoriul apare împărţit în mai multe mărci autonome, sub diverşi seniori.

1357 Cardinalul Albornoz, prin Constituţiile Egidiene, unifică regiunea, restituind-o puterii temporale a papei.

sec. XV-XVII
Autoritatea pontificală se întăreşte prin diverse anexări (Fabriano, 1444; Jesi, 1447; Macerata, 1455; Ancona, 1532; Camerino, 1545; Fermo, 1550; Urbino, 1631).

1796-1815
Regiunea M., ocupată de francezi, este mai întâi anexată Republicii Romane (1798-1799), apoi Regatului Italiei (1808-1813). Congresul de la Viena restabileşte autoritatea guvernului pontifical.

1860 După bătălia de la Castelfidardo, regiunea este anexată prin plebiscit monarhiei savoiarde.

marchiz, *v. marcă.*

Marcianus (Tracia 396-Constantinopol 457), împărat al Imperiului roman de Răsărit (450-457). Soţul Pulcheriei, sora lui Theodosius II, la moartea acestuia a fost numit de ea împărat. A apărat în mod energic imperiul în faşa ameninţării hunilor. În înţelegere cu papa Leon cel Mare a convocat în 451 la Calcedon al IV-lea conciliu ecumenic pentru combaterea ereziei monofizite.

marcomani, populaţie germanică din ramura suebilor. Aşezaţi pe cursul mediu al Elbei şi pe Main, au fost respinşi de Drusus în 9 î.Hr. în actuala Boemie. Sub regele Marbod (19 d.Hr.) au cunoscut o oarecare putere şi au convieţuit paşnic cu romanii. În 166 au invadat imperiul, dar Marcus Aurelius i-a alungat dincolo de Dunăre. S-au aşezat în Bavaria în sec. V-VI.

Marconi, *Guglielmo,* om de ştiinţă italian (Bologna 1874-Roma 1937). A realizat în 1895 prima experienţă de comunicare la distanţă cu ajutorul undelor electromagnetice. A emigrat la Londra pentru a putea exploata industrial invenţia sa. A primit premiul Nobel în 1909, iar în 1914 a devenit senator. S-a reîntors în Italia perfecţionându-şi invenţia radiotelegrafiei. După primul război mondial a aderat la fascism.

Marcora, *Giovanni,* om politic italian (Iveruno, Milano, 1922-1983). După ce a luptat ca partizan, a intrat în DC, dând viaţă în 1953 curentului de stânga de la Base. A avut un rol important în definitivarea politicii agrare italiene, fiind ministru al agriculturii (1974-1976 şi 1979-1980) şi ministru al industriei (1981-1982).

Marcora, *Giuseppe,* om politic italian (Milano 1841-1927). Mazzinian, a fost unul din cei O Mie ai lui Garibaldi. Deputat radical (din 1876), a colaborat cu Zanardelli la redactarea Codului Penal (1889). L-a sprijinit pe G. Giolitti şi a fost preşedinte al Camerei în 1904-1906 şi 1907-1919. În 1921 a fost numit senator.

Marcos, *Ferdinand,* om politic filipinez (Sarrat 1917-Honolulu 1989). A fost ales preşedintele republicii în 1965, în 1972, în urma unei lovituri de stat a proclamat legea marţială şi a instituit un regim foarte autoritar. Slăbit de gherila comunistă şi de profunda corupţie a guvernului său, M. a fost constrâns de manifestaţiile populare să părăsească ţara în 1986.

Marcos, subcomandant, numele de bătălie al lui M. Guillén (1958), conducător al mişcării armate (EZLN) care se reclamă de la E. Zapata şi militează pentru autonomia politică şi culturală a indienilor din provincia Chiapas (Mexic).

Marcus Aurelius (Roma 121-Vindobona, astăzi Viena, 180), împărat roman (161-180). În tinereţe a studiat retorica, dreptul şi filosofia cu istoricul Quintus Iunius

Rusticus. A intrat repede în grațiile lui Hadrian, care i-a impus succesorului său Antoninus Pius să-l adopte. În 140 s-a căsătorit cu Faustina, fiica lui Antoninus Pius. La moartea acestuia (161), M.A. și fratele său adoptiv Lucius Verus au devenit amândoi auguști: pentru prima dată au existat doi împărați. Imediat cei doi frați au trebuit să facă față campaniilor militare din diverse părți ale imperiului, unde au repurtat victorii. În 162 britannii s-au răsculat, în timp ce parții au invadat Armenia și Siria. Din 165 granița de la Dunăre este forțată de triburile germanice și de marcomani. Printr-o serie de campanii militare în Pannonia, Rhaetia și Noricum, între 167 și 168, M.A. și fratele său Lucius Verus au reușit să-i respingă pe invadatori. În 169 Lucius Verus a murit și M.A. a rămas singurul împărat. În 175 a lansat o ofensivă masivă împotriva sarmaților, dar a fost constrâns să o întrerupă pentru a reprima în Orient răscoala lui Avidius Cassius, care se proclamase împărat. Întors la Roma l-a asociat la conducerea imperiului pe fiul său Commodus. Înfruntându-i din nou pe germani la frontiera danubiană, a murit acolo din cauza ciumei.

■ *Guvernarea imperiului.* În politica internă M.A. a căutat, ca și predecesorii săi, acordul și colaborarea Senatului și a reușit să acopere printr-un acord politic financiar cheltuielile războaielor purtate continuu. Adversar al creștinilor, i-a persecutat și ucis în timpul domniei sale. A fost și un gânditor original și cele 12 cărți ale lucrării *Către sine însuși*, în greacă, pot fi considerate unul din cele mai importante texte din gândirea neostoică.

Marcuse, *Herbert,* filosof și sociolog american de origine germană (Berlin 1898-Starnberg, Bavaria, 1979). Exponent al „școlii de la Frankfurt" împreună cu Th.W. Adorno și M. Horkheimer, a fost constrâns să părăsească Germania după ascensiunea nazismului, și în SUA a predat în diverse universități. Faima sa este legată mai ales de cartea *Omul unidimensional* (1964), critică a societății industriale avansate, care devine un punct de referință al mișcărilor studențești din întreaga lume. M. a elaborat conceptul de „toleranță represivă", care evidenția caracterul autoritar al societății occidentale, din spatele aparentei toleranțe și libertăți.

Marea Britanie,

în fapt Regatul Unit al M.B. și Irlandei de Nord, cuprinde insula cea mai mare din Arhipelagul britanic (împărțită în Anglia, Țara Galilor-Wales și Scoția), Irlanda de Nord și cca 5 000 de insule mici. *Sup.*: 244 100 km^2. *Pop.*: 58 395 000 loc. *Capit.*: Londra. *Limba*: engleza. *Relig.*: protestantă (anglicani în Anglia, presbiterieni în Scoția), 10% catolici și minorități evreiești și musulmane. *Vecini*: N, NV, SV Oceanul Atlantic; V Marea Irlandei; SV Canalul Bristol; S canalul Mânecii; E Marea Nordului; Irlanda de Nord se învecinează cu Irlanda (Eire). *Forma de stat*: monarhie constituțională; puterea executivă este exercitată de guvern, prezidat de primul ministru.

Istoria britanică a anticipat trăsături caracteristice ale istoriei europene. În sec. XVII sistemul monarhic, cu caracter constituțional, s-a dezvoltat pentru prima dată în sens parlamentar și apoi liberal. Tot cu anticipație s-a manifestat (sec. XVI-XVIII) acel complex de factori socio-economici care a dat naștere revoluției industriale, element care a asigurat M.B. o poziție proeminentă în sistemul economico-financiar internațional pentru mai mult de un secol începând de la sfârșitul anilor 1700. Pe planul politicii externe, relativa izolare de problemele europene datorată poziției sale insulare nu a împiedicat M.B. să intervină eficient ori de câte ori era vorba de hegemonia continentală cu scopul de a restabili o situație de echilibru general. În paralel M.B. și-a afirmat statutul de putere mondială întemeiată pe dominația maritimă și economică și cel mai mare imperiu colonial din istorie. După 1945 bipolarismul SUA-URSS, alături de un puternic proces de dezindustrializare și de redimensionare economică au pus în termeni severi problema definirii noii identități britanice, care nu mai era o putere mondială și care se integra în contextul Europei unite.

sec. I î.Hr-V d.Hr.
Ocupația romană a Britanniei, populată de triburi celtice: expedițiile lui Iulius Caesar (55-54 î.Hr.); extinderea cuceririi și colonizării insulei sub Claudius (43-47 d.Hr); construirea valului lui Hadrian (122-124) pentru a proteja împotriva invaziilor locuitorilor din podișuri (picți și scoți); abandonarea Britanniei de către legiunile romane (411).

sec. V-VI
Sosirea (449) triburilor germanice (saxoni, angli, iuți), care îi împing pe celți spre nord și vest (Scoția, Țara Galilor, Cornwall, Irlanda); creștinarea anglo-saxonilor de către călugării Columban (Scoția, 563) și Augustin, trimis (597) de papa Grigore cel Mare.

sec. VII-VIII
Constituirea celor 7 regate (Heptarhie) ale saxonilor (Wessex, Essex, Sussex), anglilor (East Anglia, Northumbria, Mercia) și iuților (Kent).

787 Prima incursiune a vikingilor danezi în insulă.

802-839
Egbert de Wessex unifică regatele anglo-saxone.

871-901
Domnia lui Alfred cel Mare de Wessex, care reuşeşte să stopeze incursiunile vikingilor danezi (878), dar trebuie să recunoască stăpânirea daneză asupra părţii nord-estice (Danelaw) a Angliei.
1016-1042
Regele danez Canut (Knud) cel Mare pune stăpânire pe coroana Angliei.
1042-1066
Eduard Confesorul restaurează monarhia saxonă.
1066 Succesorul lui Eduard, Harold II de Wessex este înfrânt în bătălia de la Hastings de William (Wilhelm) Cuceritorul, duce al Normadiei, care instaurează stăpânirea normandă asupra insulei şi creează o puternică monarhie de tip feudal.
1154-1189
Domnia lui Henric II prin care dinastia Plantagenet ia locul celei a lui William: conflict legat de supremaţia suveranului în spaţiul ecleziastic şi asasinarea lui Thomas Becket (1170); începerea cuceririi Irlandei (1172).
1189-1199
Domnia lui Richard I Inimă de Leu: participarea la cruciada a III-a; lupte cu regele Franţei Filip II pentru posesiunile engleze din Franţa.
1199-1216
Domnia lui Ioan Fără de Ţară: înfrânt de Filip II al Franţei, pierde toate posesiunile din Franţa în afară de Aquitania; acordarea actului Magna Charta (1215).
1216-1307
Sub Henric III (1216-1272) şi Eduard I (1272-1307) se dezvoltă sistemul parlamentar englez bazat pe Camera Lorzilor, care reprezintă cetăţile şi târgurile şi mica nobilime; anexarea Ţării Galilor (1284).
1307-1327
Domnia lui Eduard II: înfrângerea de la Bannockburn (1314) stopează intenţiile de anexare a Scoţiei.
1327-1377
Domnia lui Eduard III: tentativa de recuperare a feudelor pierdute în Franţa de Ioan Fără de Ţară dă naştere Războiului de o sută de ani (1337-1453).
1377-1399
Domnia lui Richard II: răscoală ţărănească antifeudală condusă de W. Tyler (1381). Conducătorul mişcării eretice a lollarzilor, J. Wycliffe, traduce Biblia în engleză (1382).
1413-1422
Domnia lui Henric V: reprimarea revoltelor lollarzilor şi galezilor; victorie asupra francezilor la Azincourt (1415) şi cucerirea oraşului Rouen (1419); prin tratatul de la Troyes (1420) Henric V este recunoscut regent şi moştenitor al tronului Franţei.
1422-1461
Domnia lui Henric VI: înfrângerea englezilor la Orléans (1429) şi sfârşitul Războiului de o sută de ani, soldat cu pierderea tuturor domeniilor din Franţa, mai puţin Calais.
1455-1485
Războiul celor două roze dintre cele două ramuri ale Plantageneţilor, Lancaster şi York, pentru succesiunea lui Henric VI; o mare parte a nobilimii engleze piere în război, ceea ce duce la disoluţia feudalismului englez.
1485-1509
Domnia lui Henric VII, moştenitor al ramurii Lancaster, căsătorit cu o reprezentantă a familiei York: dezvoltarea comerţului şi centralizare politică şi administrativă.
1509-1547
Domnia lui Henric VIII: schisma anglicană şi promulgarea Actului de supremaţie (1534); desfiinţarea mănăstirilor şi confiscarea bunurilor lor, redistribuite micii nobilimi de ţară (gentry, 1536-1539).
1547-1553
Domnia lui Eduard VI: răspândirea calvi mului; dezvoltare în sens protestant a Bisericii anglicane (*Book of Common Prayer*, 1549).
1553-1558
Domnia Mariei Catolica: restaurarea catolicismului; pierderea Calais-ului (1558).
1558-1603
Domnia Elisabetei I: restauraţia anglicană; înfrângerea Invincibilei Armada a lui Filip II, regele Spaniei (1588) marchează începutul dominaţiei engleze asupra mărilor şi afirmarea Angliei ca mare putere europeană; decapitarea catolicei Maria Stuart, regina Scoţiei (1587); „epoca elisabetană": înflorire artistică, literară, economică.
1603-1625
Regele Scoţiei Iacob VI Stuart devine prin moştenire regele Iacob I al Angliei şi pune bazele uniunii personale dintre cele două regate; adept al absolutismului monarhic, stârneşte ostilitatea parlamentului.
1625-1649
Domnia lui Carol I şi revoluţia engleză: la petiţia drepturilor (*Bill of Rights*) a parlamentarilor (dreptul de aprobare a taxelor şi *habeas corpus*, 1628), regele răspunde dizolvând Camerele (1629) şi guvernând singur până în 1640, când este nevoit să le reconvoace pentru a obţine fondurile necesare stopării insurecţiei calviniste

din Scoţia. Război civil (1641-1647) între rege şi parlamentul condus de O. Cromwell; Carol I, învins, este capturat de scoţieni şi predat parlamentului (1647). Epurarea parlamentului de elementele monarhice şi moderate este impusă de armata lui Cromwell (1648); fuga lui Carol I (1649), care este învins din nou, judecat şi decapitat, fiind proclamată republica (*Commonwealth*).

1649-1658
Dictatura lui Cromwell, lord protector pe viaţă (1653); uniunea Angliei, Scoţiei şi Irlandei; Actul de navigaţie (1651), care provoacă războiul victorios cu Olanda (1652-1654), căruia îi urmează cel cu Spania (1655-1659), soldat cu cucerirea Jamaicăi.

1660-1685
Restauraţia Stuarţilor, cu Carol II: politicii absolutiste şi filocatolice a regelui parlamentul îi răspunde cu *Test Act* (1673), care îi exclude pe catolici din posturile publice; al doilea război naval cu Olanda (1665-1667); marele incendiu al Londrei (1666).

1685-1688
Domnia lui Iacob II şi „Revoluţia glorioasă": ca urmare a tentativei de restauraţie catolică, parlamentul îl declară depus pe Iacob II şi oferă coroana Mariei, fiica lui Iacob şi soţului ei Wilhelm III de Orania, stathouder de Olanda (1688-1689).

1689-1702
Domnia lui Wilhelm (William) III: Actul de toleranţă consfinţeşte libertatea religioasă pentru protestanţii de orice confesiune; Declaraţia drepturilor impune limite autorităţii regelui (1689).

1702-1724
Domnia Annei, ultima reprezentată a dinastiei Stuart: uniune parlamentară între Anglia şi Scoţia (1707); sprijin pentru coaliţia antifranceză în războiul de succesiune spaniolă şi dobândirea de teritorii coloniale în America de Nord.

1714-1727
Domnia lui George de Hanovra, căruia îi este oferită coroana pentru a exclude pe descendenţii direcţi catolici ai lui Iacob II: substituţie graduală a monarhului cu primul ministru ca şef al executivului.

1727-1760
Domnia lui George II: participarea la războiul de succesiune austriacă alături de Maria Tereza a Austriei; insurecţie iacobită în Scoţia condusă de Carol Eduard; înfrângerea de la Culloden (1746) înseamnă sfârşitul autonomiei Scoţiei.

1760-1820
Domnia lui George III de Hanovra: pacea de la Paris, care încheie războiul de şapte ani, acordă M.B. Canada, supremaţia în India şi câteva insule din Antile (1763). Revoluţia industrială debutează în sectorul textilelor.

1776-1783
Războiul american de independenţă: M.B. pierde cele mai importante colonii, care se federalizează, formând SUA.

1783-1801
Guvern conservator al lui W. Pitt cel Tânăr: revoltă în Irlanda (1798), încorporată în Regatul Unit prin Actul de Uniune (1800); colonizarea Australiei şi a Noii Zeelande.

1793-1815
Războaie împotriva Franţei revoluţionare şi napoleoniene: M.B. domină pe mare (victoria de la Trafalgar, 1805), rezistă blocadei continentale (1806) şi este victorioasă la Waterloo (1815). Război împotriva SUA (1812-1814). Congresul de la Viena (1814-1815) consfinţeşte dominaţia maritimă şi colonială engleză. Aprobarea taxelor vamale protecţioniste (*Corn Laws*) asupra cerealelor (1815); în interior creşte datoria naţională şi nemulţumirea socială.

1820-1830
Domnia lui George IV de Hanovra; cu noul ministru de externe G. Canning (1822) sporeşte diferendul cu puterile reacţionare promovat de R. S. Castlereagh. Abrogarea legilor care interzic asociaţiile muncitoreşti (1824). Inaugurarea primului tronson feroviar (Stockton-Darlington); avântul celei de-a doua faze a revoluţiei industriale (1825).

1830-1837
Domnia lui William IV de Hanovra.

1832 Prima lege de reformă electorală, care extinde dreptul de vot şi redistribuie locurile în parlament în favoarea oraşelor şi a zonelor industriale.

1833 Prima lege asupra fabricilor: limite în folosirea muncii femeilor şi minorilor.

1837-1901
Domnia reginei Victoria, care înseamnă apogeul puterii imperiale britanice.

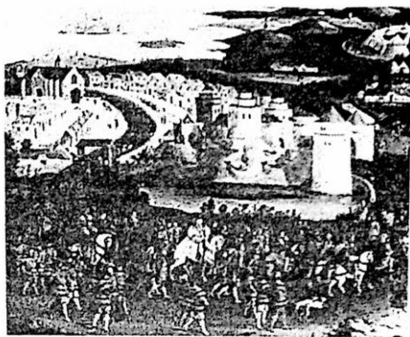
1838-1848
Dezvoltarea mişcării cartiste (v. cartism).

1839-1842
Războiul opiului împotriva Chinei şi dobândirea Hong Kong-ului.

1841-1846
Guvern al conservatorului R. Peel: abolirea taxelor vamale protecţioniste asupra grâului (1846) şi începutul epocii liberismului economic.

1

2

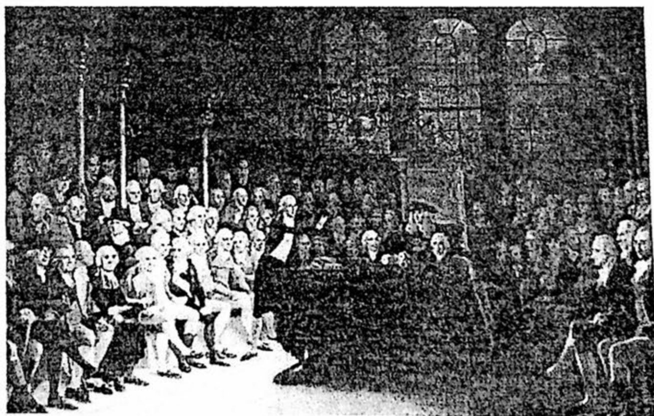

3

4

1. William Cuceritorul după debarcarea în Anglia. 2. Regele Henric VIII în fruntea trupelor. 3. Regina Elisabeta I. 4. Oliver Cromwell dizolvă Parlamentul Lung. 5. William Pitt cel Tânăr vorbește în Camera Comunelor.

5

6

7

8

9

10

6. Regina Victoria. 7. Winston Churchill inspectează o baterie antiaeriană în timpul celui de-al doilea război mondial. 8. Clement Attlee, prim-ministru între 1945 și 1951. 9. Regina Elisabeta II. 10. Margaret Thatcher cu ministrul de externe italian Emilio Colombo și primul minstru Giovanni Spadolini.

1854-1856
În războiul Crimeii M.B. intervine alături de Turcia împotriva Rusiei.

1855-1865
Guvernele Palmerston: sprijin pentru forțele liberale europene și pentru cauzele naționale.

1867 Reformă electorală (drept de vot pentru toți capii de familie) promovată de conservatorul B. Disraeli.

1868-1874
Primul guvern al liberalului W.E. Gladstone: reforme sociale și liberism economic.

1874-1880
Nou guvern Disraeli, inițiatorul unei politici imperialiste: guvernul englez își asumă controlul direct al posesiunilor Companiei Indiilor, iar regina Victoria este proclamată împărăteasa Indiei (1876).

1880-1885
Al doilea guvern Gladstone: ocuparea Egiptului (1882); întemeierea Fabian Society (1883), promotoarea unui socialism gradualist; o nouă reformă electorală stabilește votul masculin cvasiuniversal (1884).

1886-1892
Politica de „splendidă izolare" a primului ministru conservator Salisbury. C. Rhodes, protagonistul expansiunii coloniale engleze în Africa, întemeiază colonia Rhodesia (1888-1891).

1898-1902
Conflicte coloniale: incidentele de la Fashoda, în Africa, cu Franța, care este constrânsă să renunțe la expansiunea în Sudan (1898); război împotriva burilor, care se încheie cu afirmarea stăpânirii engleze asupra sudului Africii (1899-1902).

1901-1910
Domnia lui Eduard VII: *Entente cordiale* cu Franța (1904) și alianță cu Rusia (1907) cu finalitate antigermană. Guvern liberal al lui H.H. Asquith (1908-1916), care promovează o lungă serie de reforme. Întemeierea Partidului Laburist (1906).

1910-1936
Domnia lui George V: lege asupra parlamentului care reduce puterile Camerei Lorzilor (1911); acordarea *Home Rule* (autoguvernare) pentru Irlanda (1912).

1914-1918
Primul război mondial: M.B. luptă alături de Franța, Rusia, Italia și SUA împotriva Germaniei, Austro-Ungariei, Imperiului otoman.

1916-1922
Guvern liberal al lui D. Lloyd George: introducerea sufragiului universal masculin și acordare parțială a dreptului de vot pentru femei (1918); pacea de la Versailles încredințează M.B. mandatele asupra Palestinei, Transiordaniei și coloniilor germane din Africa (1919); criză economică postbelică și puternic șomaj; crearea Statului Liber Irlanda, în timp ce Ulster, majoritar protestant, rămâne unit cu M.B. (1921); independența formală a Egiptului (1922).

1924 J.R. MacDonald conduce primul guvern laburist.

1924-1929
Guvern conservator al lui S. Baldwin: aderare la pactul de la Locarno (1925); grevă a minerilor (1926) și legislație antisindicală (1927).

1931 Statutul de la Westminster recunoaște independența Dominioanelor în cadrul Commonwealthului.

1935-1939
Guvernele S. Baldwin și A. Neville Chamberlain duc o politică de *appeasement* (v.) față de Germania nazistă și Italia fascistă.

1939-1945
În al doilea război mondial M.B., sub conducerea lui W. Churchill, luptă împotriva Germaniei hitleriste.

1945-1951
Guvern laburist al lui C. Attlee (E. Bevin ministru de externe): naționalizarea Băncii Angliei, a căilor ferate și a minelor de cărbune; crearea *Welfare State* (v.); acordarea independenței Indiei și Pakistanului și abandonarea Orientului Mijlociu (1947); participare la crearea NATO (1949).

1951-1957
Guvernele conservatoare Churchill (1951-1955) și A. Eden (1955-1957): menținerea naționalizărilor; sfârșitul „austerității" postbelice; eșuarea acțiunii militare împotriva Egiptului (1956). În 1952 urcă pe tron Elisabeta II.

1957-1964
Guvernele conservatoare H. Macmillan (1957-1963) și A. Douglas-Home (1963-1964): perioadă de prosperitate economică. Cvasitotalitatea coloniilor obțin independența.

1964-1970
Guvern laburist al lui H. Wilson: politica veniturilor (reglementarea prețurilor și creșteri salariale); se intensifică în Ulster acțiunile armate ale IRA, iar trimiterea de forțe militare nu reușește să restabilească ordinea (1969).

1970-1974
Guvern conservator E. Heath: politică de restrângere a veniturilor, confruntări cu sindicatele; aderare la CEE (1972).

REGI AI ANGLIEI ŞI MARII BRITANII

Dinastii saxone
802-839 Egbert, primul „rege al englezilor"
839-856 Ethelwulf
856-860 Ethelbald
860-865 Ethelbert
866-871 Ethelred
871-901 Alfred cel Mare
901-924 Eduard cel Bătrân
924-940 Athelstan
940-946 Edmund I cel Bătrân
946-955 Eadred
955-959 Edwyg
959-975 Edgar
975-978 Eduard Martirul
978-1016 Ethelred II
1016 Edmund II Ironside
Dinastia daneză
1016-1035 Canut (Knud), rege al Angliei, al Danemarcei şi al Norvegiei
1035-1040 Harold I
1040-1042 Hardecanut (Hardeknud)
Dinastia saxonă
1042-1066 Eduard Confesorul
1066 Harold II

Dinastia de Normandia, Blois şi Anjou
1066-1087 William (Wilhelm) Cuceritorul
1087-1100 William II Rufus
1100-1135 Henric I Beauclerc
1135-1154 Ştefan (Stephen)
Dinastia Plantagenet
1154-1189 Henric II
1189-1199 Richard I Inimă de Leu
1199-1216 Ioan Fără de Ţară (John Lackland)
1216-1272 Henric III
1272-1307 Eduard I
1307-1327 Eduard II
1327-1377 Eduard III
1377-1399 Richard II
Dinastia Lancaster
1399-1413 Henric IV
1413-1422 Henric V
1422-1461 Henric VI
Dinastia York
1461-1483 Eduard IV
1483 Eduard V
1483-1485 Richard III
Dinastia Tudor
1485-1509 Henric VII
1509-1547 Henric VIII
1547-1553 Eduard VI
1553-1558 Maria I
1558-1603 Elisabeta I
Dinastia Stuart
1603-1625 Iacob (James) I
1625-1649 Carol I (din 1649 până în 1660 republică)
1660-1685 Carol II
1685-1688 Iacob II
1689-1702 William III (1689-1694 domneşte împreună cu soţia sa Maria II)
1702-1714 Anna (din 1707 regină a Marii Britanii)
Dinastia de Hanovra
1714-1727 George I
1727-1760 George II
1760-1820 George III
1820-1830 George IV
1830-1837 William IV
1837-1901 Victoria
Dinastia Saxa-Coburg-Gotha
1901-1910 Eduard VII
1910-1936 George V (din 1917 adoptă numele Windsor)
Dinastia de Windsor
1936 Eduard VIII
1936-1952 George VI
1952- Elisabeta II

1974-1979
Guvernele laburiste Wilson şi J. Callaghan încheie cu sindicatele „controlul social" pentru coordonarea luptei antiinflaţioniste; începe exploatarea bogatelor zăcăminte de petrol din Marea Nordului (1977).

1979-1990
Guvern conservator al lui M. Thatcher: politică neoliberistă cu drastice reduceri ale cheltuielilor sociale, relansarea iniţiativei private, privatizarea întreprinderilor şi serviciilor publice, creştere puternică a şomajului; războiul din Falkland împotriva Argentinei (1982); stare de urgenţă din pricina grevei minerilor (1984); grave dezordi i rasiale în oraşe (1985).

1990 Din pricina opoziţiei la politica sa de încetinire a procesului de integrare europeană, M. Thatcher părăseşte conducerea Partidului Conservator şi a guvernului, încredinţându-le lui J. Major.

1992 Al patrulea succes electoral conservator consecutiv; aderare condiţionată la tratatul UE.

1995-1996
Problemele create în raporturile cu partenerii europeni din pricina maladiei vacii nebune (1995) relansează frontul anticomunitar; încetarea focului de către IRA ca urmare a tratativelor cu guvernul irlandez.

1997 Răsunătoare victorie electorală a Partidului Laburist, transformat radical în sens pragmatic de liderul T. Blair. Sinn Fein (v.) este invitat să participe la tratativele privind problema nord-irlandeză. Victorie prin referendum a autonomiştilor scoţieni şi galezi. Afirmare a *Workfare*, noul pact social privitor la ocuparea forţei de muncă.

1998 Acord istoric de pace în Irlanda de Nord, semnat la 10.IV de reprezentanţi catolici şi protestanţi; spre partidele „păcii" (republicani şi unionişti) se îndreaptă majoritatea voturilor în Adunarea semiautonomă care intră în funcţiune în 1999, sub conducerea noului premier, D. Trimble şi a adjunctului său D. Hume (ambii Premiul Nobel pentru pace, 1998). M.B. decide să nu adere la euro în 1999, ci ulterior.

1998-2000
Noi atentate în Irlanda de Nord tensionează din nou situaţia. „Afacerea Pinochet" (arestarea fostului dictator A. Pinochet, la cererea Spaniei)

PRIM-MINIŞTRI AI MARII BRITANII

1721-1742 Robert Walpole (w.)
1742-1743 Spencer Compton (w.)
1743-1754 Henry Pelham (w.)
1754-756 şi 1757-1762 Thomas Pelham-Holles, duce de Newcastle (w.)
1756-1757 William Cavendish (w.)
1762-1763 John Stuart
1763-1765 George Grenville
1765-1766 şi 1782 Charles Watson Wentworth, marchiz de Rockingham (w.)
1766-1767 William Pitt (t.)
1767-1770 August Henry Fitzroy, duce de Grafton (independent)
1779-1782 Frederick North (susţinut de t.)
1782-1783 William Petty Fitzmaurice Lord Shelburne (susţinut de t.)
1783-1801 şi 1804-1806 William Pitt cel Tânăr (t.)
1801-1804 Henry Addington (t.)
1806-1807 William Wyndham Grenville (coaliţie t. şi w.)
1809-1812 Spencer Perceval (t.)
1812-1827 Robert Banks Jenkinson, conte de Liverpool (t.)
1827 George Canning (t. progresist)
1827-1828 Frederick John Robinson Lord Goderich (t. progresist)
1828-1830 Arthur Wellesley, duce de Wellington (t.)
1830-1834 Charles Grey (w.)
1834, 1835-1841 William Lamb, conte de Melbourne (w.)
1824-1835 şi 1841-1846 Robert Peel (t.)
1846-1852 şi 1865-1866 John Russel (w.)
1852, 1858-1859, 1866-1868 Edward George Geoffrey Smith Stanley Lord Derby (t.)
1852-1855 George Hamilton-Gordon, conte de Aberdeen (coaliţie w. şi c.)
1855-1858 şi 1859-1865 Henry John Temple, viconte de Palmerston (primul guvern w.; al doilea guvern coaliţie de w. li. şi c.)
1868 şi 1874-1880 Benjamin Disraeli (c.)
1868-1874, 1880-1885, 1892, 1894 William Gladstone (li.)
1865, 1886-1892, 1895-1902 Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, marchiz de Salisbury (c., apoi sprijinit de li. unionişti)
1894-1895 Archibald Philip Primrose Lord Rosebery (li.)
1902-1905 Arthur James Balfour (c. sprijinit de li. unionişti)
1905-1908 Henry Campbell-Bannerman (li.)
1908-1916 Herbert Henry Asquith (li., în coaliţi c. din 1915)
1916-1922 David Lloyd-George (li. scizionist î coaliţie cu c.)
1922-1923 Andrew Bonar Law (c.)
1923, 1924-1929, 1935-1937 Stanley Baldwin (c., al treilea guvern sprijinit de la. naţionali şi li. naţionali)
1924, 1929-1935 James MacDonald (la.)
1937-1940 Arthur Neville Chamberlain (c., în fruntea unei coaliţii naţionale)
1940-1945 şi 1951-1955 Winston Churchill (c., până în 1945 în fruntea unei coaliţii, apoi guvern c.)
1945-1951 Clement Richard Attlee (la.)
1955-1957 Anthony Eden (c.)
1957-1963 Harold Macmillan (c.)
1963-1964 Alec Douglas-Home (c.)
1964-1970 şi 1974-1976 Harold Wilson (la.)
1970-1974 Edward Heath (c.)
1976-1979 James Callaghan (la.)
1979-1990 Margaret Thatcher (c.)
1990-1997 John Major (c.)
1997- Tony Blair (la.)

(w.: whig; t.: tory; c.: conservator; li.: liberal; la.: laburist)

plasează M.B. în atenţia întregii lumi. M.B., aliat al SUA, pune la dispoziţia trupelor KFOR cel mai important contingent de soldaţi în cadrul conflictului din Kosovo.

Bibliografie: G.M. Trevelyan, *Storia dell'Inghilterra*, tr.it., Garzanti, Milano 1967; A.J. P. Taylor, *Storia dell'Inghilterra contemporanea*, tr.it., Laterza, Bari 1968.

marea depresiune, perioadă de recesiune economică care a afectat între 1873 şi 1896 ţările cu o dezvoltare industrială consacrată. A fost o criză de stabilizare a procesului de industrializare, cauzată de factori tehnologici (revoluţia în transporturi făcuse să scadă brusc preţul multor produse, reducând producţia) şi de lipsa de disponibilităţi în aur (din cauza epuizării multor resurse miniere), unite cu o reducere a investiţiilor şi a schimburilor comerciale. Criza agrară concomitentă din Europa i-a agravat efectele, diminuând sensibil nivelul profiturilor. Criza economică a determinat o mare parte a statelor să treacă de la liber-schimbism la protecţionism vamal şi a sporit fluxurile de emigrare către SUA.

Marele Consiliu (Maggior Consiglio), organul suprem al Republicii Veneţia, instituit în 1172 cu funcţii legislative şi ajutătoare pentru guvernul dogelui, ales de el însuşi. Aparţinând aristocraţiei, membrii săi erau o parte aleşi, o parte de drept, până când în 1297 aşa numita „serrata M.C." a stabilit principiul eredităţii ca titlu unic de apartenenţă.

Marele Consiliu al Fascismului, organ suprem consultativ şi deliberativ al regimului fascist instituit în decembrie 1922 şi devenit organ constituţional prin legea din 9.XII.1928. Membrii de drept erau şeful guvernului, secretarul PNF, câţiva lideri istorici fascişti, preşedinţii Senatului şi Camerei, miniştri, preşedintele Tribunalului Special şi personalităţi numite pentru trei ani prin decret al şefului guvernului. Avea dreptul exclusiv de a propune legi constituţionale, întocmea lista candidaţilor desemnaţi la Cameră, definitiva şi revoca cele mai importante nominalizări în cadrul PNF. Nu foarte influent din pricina caracterului personal al regimului mussolinian, în şedinţa sa din 24-25.VI.1943 M.C.F. l-a pus în minoritate pe Mussolini (ordinea de zi Grandi), provocându-i căderea.

Marengo, bătălia de la, a avut loc lângă localitatea cu acelaşi nume (Alessandria) pe 14.VI.1800. Napoleon Bonaparte i-a înfrânt pe austriecii comandaţi de generalul Melas şi a obţinut controlul asupra teritoriilor lombarde până la Mincio.

Margareta I (Söborg 1353-Flensburg 1412) regină a Danemarcei (1387-1396), a Norvegiei (1387-1389) şi a Suediei (1389-1396). Fiica regelui Danemarcei Valdemar IV, s-a căsătorit în 1363 cu regele Norvegiei Haakon VI. La moartea soţului (1380) şi-a exercitat puterea ca regentă, încercând să înfrâneze expansiunea spre Marea Baltică a oraşelor hanseatice şi a principilor germani. Aleasă regină de către nobilii rebeli suedezi ai regelui Albert de Mecklenburg, învins la Falköping în 1389, M. a făcut tot posibilul pentru a oferi stabilitate uniunii celor trei regate, căreia i-a ales ca rege unic pe nepotul său Erik, dând astfel viaţă Uniunii de la Kalmar (1397, v.).

Margareta de Austria, ducesă de Savoia, guvernatoare a Ţărilor de Jos (Bruxelles 1480-Malines 1530). Fiică împăratului Maximilian I şi a Mariei de Burgundia, s-a căsătorit cu ducele de Savoia Filiberto II cel Frumos. Rămasă văduvă, a fost numită de către tatăl său guvernatoare a Ţărilor de Jos (1506). A susţinut fără rezerve candidatura nepotului, viitorul Carol Quintul, la tronul imperial. A demonstrat o mare experienţă şi abilitate politică în guvernarea Ţărilor de Jos, pe care a deţinut-o până în 1530, şi în tratativele cu Maria Luiza de Savoia, mama regelui Franţei Francisc I, care au dus la pacea de la Cambrai (1529).

Margareta de Habsburg, ducesă de Parma şi guvernatoare a Ţărilor de Jos (Oudenaarde 1522-Ortona 1586). Fiică naturală a împăratului Carol Quintul, s-a căsătorit cu ducele de Parma Ottavio Farnese (1538). A obţinut de la fratele său vitreg Filip II guvernarea Ţărilor de Jos (1559-1568), dar, încercând să menţină o politică echilibrată, nu a reuşit să oprească violenta opoziţie faţă de măsurile centralizatoare şi antiprotestante ale lui Filip II.

Margareta de Savoia, regină a Italiei (Torino 1851-Bordighera 1926). S-a căsătorit în 1868 cu vărul său Umberto, cu care a urcat pe tron în 1878. A rămas văduvă după tragicul atentat de la Monza (1900). Cu curtea sa fastuoasă şi prin prietenia cu literaţii vremii, cum ar fi Carducci, a ridicat prestigiul monarhiei. Având idei reacţionare, a simpatizat cu fascismul.

marginalism, curent al gândirii economice liberale dezvoltat în ultimii treizeci de ani ai sec. XIX, care pune la baza analizelor economice teoria utilităţilor marginale: valoarea unui bun este dată de importanţa pe care o are pentru individ ultima cantitate disponibilă din respectivul bun. M. introducea astfel în ştiinţele economice un sistem de evaluare de tip subiectiv şi muta atenţia de la producţie (ofertă) la consum (cerere). Fondatori ai m. sunt consideraţi englezul W.S. Jevons, austriacul C. Menger, francezul L. Walras.

margraf, *v. marcă.*

Maria I Stuart (Linlithgow 1542-Fotheringhay 1587), regină a Scoţiei (1542-1567). Fiică a lui Iacob V şi a Mariei de Guise, i-a urmat tatălui (1542) sub regenţa mamei, dar a petrecut prima parte a tinereţii în Franţa, unde s-a şi căsătorit (1558) cu delfinul Francisc. Începând de la moartea Mariei I Tudor (1558) s-a considerat regina Angliei şi aceasta şi era în ochii catolicilor. Rămasă văduvă (1560), s-a întors în Scoţia, unde a încercat să guverneze în acord cu protestanţii, dar a sfârşit prin a-şi îndepărta simpatia acestora în urma căsătoriilor sale cu conducătorul partidului catolic englez, lordul Darnley (cu care a avut un fiu, viitorul Iacob I al Angliei) şi cu contele de Bothwell, suspectat de a-l fi ucis pe Darnley (1567). Nobilii s-au răsculat (1567) şi M. a fost constrânsă mai întâi să abdice şi apoi, după o vagă tentativă de răscoală, să fugă din Scoţia (1568). A încercat să se refugieze în Anglia la vara ei Elisabeta I, care în schimb a ţinut-o timp de 19 ani prizonieră, mutând-o dintr-un castel în altul. A fost judecată pentru participarea la un complot împotriva Elisabetei, condamnată la moarte şi executată.

Maria I Tudor, numită *Catolica* sau *Sângeroasa* (Greenwich 1516-Londra 1558), regină a Angliei (1553-1558). În urma divorţului părinţilor, Henric VIII şi Caterina de Aragón, a fost pentru un timp declarată nelegitimă şi exclusă de la succesiune. Urcată pe tron în urma morţii lui Eduard VI (1553), a încercat restaurarea catolicismului, căruia i-a rămas mereu fidelă, bucurându-se de ajutorul cardinalului R. Pole (1554). A dus o aspră politică de persecuţii împotriva protestanţilor, care i-a adus denumirea de „Sângeroasa". Din politica sa a făcut parte şi căsătoria cu Filip II al Spaniei (1554), care a atras-o în războiul cu Franţa, în urma căruia a pierdut oraşul port Calais (1558).

Maria Antoaneta, regină a Franţei (Viena 1755-Paris 1793). Fiică a împăratului Francisc I şi a Mariei Teresa

de Habsburg, s-a căsătorit cu viitorul Ludovic XVI (1770). A devenit repede nepopulară din cauza cheltuielilor nesocotite şi a intrigilor de curte. Acuzată împreună cu soţul ei de a fi complotat cu puterile potrivnice Revoluţiei franceze, pe 10.VIII.1792 a fost închisă, condamnată de Tribunalul revoluţionar şi ghilotinată.

Maria Cristina de Bourbon, regină a Spaniei (Palermo 1806-Sainte Adresse, Seine maritime, 1878). Fiică lui Francisc I, rege al celor Două Sicilii, de la care a obţinut recunoaşterea dreptului de succesiune pentru fiica sa Isabela, lucru care va sta la originea conflictului cu susţinătorii cumnatului său Carlos şi a revoltei carliste. Regentă din 1833 în numele Isabelei, a încercat să guverneze sprijinindu-se mai întâi pe liberali, apoi într-un mod autoritar. A fost înlăturată de către generalul Espartero (1840). După revenirea la putere în 1843, a fost alungată definitiv de către revoluţia din 1854.

Maria de'Medici, (Florenţa 1573-Köln 1642), regină a Franţei. Fiică a marelui duce de Toscana, s-a căsătorit cu regele Franţei Henric IV (1600), la moartea căruia (1610) şi-a asumat regenţa. Căsătoria fiului său, Ludovic XIII, cu Ana de Austria face parte din cadrul politicii sale catolice şi filohabsburgice. Cooperând cu guvernul lui C. Concini, a trebuit să facă faţă agitaţiilor provocate de marea nobilime şi revendicărilor Stărilor Generale din 1614, cu care a ajuns la o înţelegere (tratatul de la Loudun, 1616). După asasinarea lui Concini (1617), şi-a concentrat atacul împotriva fiului care, ajuns la majorat, şi-a asumat întreaga putere. Învinsă la Ponts-de-Cé (1620), s-a împăcat cu Ludovic XIII, dar l-a introdus în Consiliul de Coroană pe Richelieu (1624). Deziluzionată ca urmare a creşterii influenţei acestuia, a încercat să-l discrediteze. A fost îndepărtată din afacerile de stat şi întemniţată. Mai târziu, deşi în exil, ea a continuat, în zadar, intrigile împotriva lui Richelieu.

Maria Luisa de Habsburg-Lorena (Viena 1791-Parma 1847), împărăteasă a francezilor (1810-1814) şi ducesă de Parma, Piacenza şi Guastalla (1814-1847). Fiică a împăratului Austriei Francisc I. În 1810 s-a căsătorit cu Napoleon, iar fiului avut de la el i-a fost acordat titlul de rege al Romei. Numită regentă în 1812, atunci când Napoleon se afla în campania din Rusia, nu s-a interesat prea mult de afacerile guvernului. După căderea lui Napoleon, Congresul de la Viena a investit-o cu suveranitatea ducatelor de Parma, Piacenza şi Guastalla. Ajunsă la Parma în 1816, a instaurat aici un regim relativ liberal în comparaţie cu celelalte state italiene, fiind sprijinită de soţul ei A.A. von Neipperg.

Maria Tereza de Habsburg (Viena 1717-1780) regină a Ungariei şi Boemiei (1740-1780), împărăteasă a Sfântului Imperiu Roman (1745-1780).

■ *Ascensiunea la tron.* Fiică a împăratului Carol VI, i-a urmat în baza *Pragmaticei Sancţiuni* (v.), care excludea de pe linia succesorală pe fiicele lui Iosif I (fratele mai mare şi predecesorul lui Carol VI). Urcării ei pe tronul imperial i s-au opus Carol Albert de Bavaria şi Frederic August III al Poloniei. A început astfel războiul de succesiune austriacă (v.), încheiat în 1748 prin recunoaşterea drepturilor M.T., datorată printre altele şi capacităţii sale de a trezi în supuşi fidelitate faţă de cauza casei de Habsburg.

■ *Politica externă.* Pentru a împiedica alianţa între Prusia şi Anglia, M.T., la sfatul mi istrului său fidel W.A. von Kaunitz-Rietberg, a strâns legăturile cu Franţa („răsturnarea alianţelor", 1756), împreună cu care, unindu-şi forţele şi cu Saxonia şi Rusia, a luptat în războiul de şapte ani (1756-1763, v.), încheiat, însă, cu pierderea Sileziei. A participat la prima împărţire a Poloniei obţinând Galiţia şi Lvovul (1772) şi la războiul pentru succesiunea Bavariei (1778-1779), care i-a adus Austriei regiunea Inn (pacea de la Teschen, 1779).

■ *Politica reformelor.* În opera sa de guvernare M.T. s-a bucurat de colaboratori abili şi fideli, printre care cel mai important a fost von Kaunitz. O serie de reforme au pus bazele unui stat modern, birocratic şi centralizat, fără privilegii nobiliare, dar deschis noii clase a burgheziei. A fost creată Cancelaria Curţii şi Statului (1742) pentru gestionarea politicii externe imperiale. A fost organizat în mod autonom Comisariatul General de Război (1746). A fost actualizată o reformă administrativă (1749), care concentra direcţia politică şi financiară. Pentru a forma cadrele conducătoare ale administrării statului şi armatei, M.T. a înfiinţat colegiul Theresianum (1749) şi academia militară de la Wienner-Neustadt (1752). La propunerea lui von Kaunitz a fost creat Consiliul de Stat (1760), o cancelarie pentru afacerile politice ale Austriei şi Boemiei (1761) cu subdiviziuni interne pentru competenţă şi control financiar, de bilanţ pentru încasarea taxelor. M.T. a reglat raporturile stat-Biserică prin numeroase prevederi. Pentru a elimina parazitismul clerului, a stabilit limite pentru trecerea la călugărie şi pentru cumpărarea bunurilor de către mănăstiri. După alungarea iezuiţilor (1773), a preluat bunurile ordinului. A reorganizat învăţământul introducând obligativitatea şcolii, uniformitatea programelor şi controlul didactic. După moartea soţului, Francisc Ştefan de Lorena, M.T. l-a numit pe fiul ei, Iosif, viitorul Iosif II, coregent, asociindu-l la conducerea imperiului. A avut şaisprezece copii, printre care Petru Leopold, mare duce de Toscana şi destinat a-i urma la tron lui Iosif II, Maria Antoaneta, căsătorită cu Ludovic XVI al Franţei şi Maria Carolina, soţia lui Ferdinand IV de Neapole.

Bibliografie: V.L. Tapié, *L'Europa di Maria Teresa, dal Barocco all' Illuminismo,* tr. it., Mondadori, Milano 1982; A. De Maddalena, E. Rotelli, G. Barbarisi (a cura di), *Econo-*

mia, istituzioni, cultura in Lombardia nell'età di Mari Teresa, Il Mulino, Bologna 1982.

Marignano, *v. Melegnano.*

marina militară, a apărut probabil în Grecia sec. III î.Hr. când a avut loc separarea între marina de război şi de transport, cu diferenţierea modelelor de ambarcaţiuni (cu vele şi cu cocă rotunjită, pentru navele de transport; vase lungi cu rame, pentru navele de război). Atena, unele regate elenistice şi Roma au avut adevărate m.m. Tactica de luptă se baza pe distrugerea navelor inamice şi pe abordaje. Romanii au introdus în timpul primului război punic aşa numitul „corb", o punte mobilă care a uşurat în mod notabil operaţiunile de abordaj. Inovaţia introdusă în Evul Mediu de către bizantini a fost „focul grecesc", material inflamabil ce era aruncat cu catapultele asupra navelor adversare. Începând cu sec. XV, o dată cu apariţia armelor de foc, a avut loc nu numai o transformare a tacticilor de luptă, dar şi o inovaţie a tehnicii: propulsia ramelor a fost abandonată treptat (ultima bătălie din Europa între flote cu rame a fost cea de la Lepanto), pentru a se construi nave adaptate la îmbarcarea tunurilor, inspirându-se după navele cu pânze pentru transport din epocă. Noile exigenţe tehnice, la fel ca şi dezvoltarea statelor naţionale în Europa au dus la existenţa unei m.m. permanente. O dată cu revoluţia industrială (sec. XIX), navele de război au abandonat velele pentru propulsia cu aburi şi lemnul pentru fier. Tacticile au devenit tot mai complexe, iar luptele se dădeau de la o mai mare distanţă. În timpul primului război mondial a fost utilizat submarinul, în timp ce între cele două războaie cuirasatele au fost însoţite de portavioane. Lupte de dimensiuni de-a dreptul gigantice au avut loc în Oceanul Pacific în timpul celui de-al doilea război mondial. După 1945 m.m. ale principalelor puteri au fost dotate cu rachete, în timp ce submarinele s-au definit mai ales ca bază de lansare mobilă pentru rachetele nucleare.

Marina Militară Italiană, formată în 1861 prin fuzionarea marinei militare sarde cu cea napolitană, a resimţit în mod negativ dificultăţile de bilanţ ale noului stat. Ca urmare a înfrângerii de proporţii de la Lissa din timpul celui de-al treilea război de independenţă (1866), s-a bucurat de alocarea unor sume importante, putând astfel deveni a treia marină militară din lume. A obţinut rezultate răsunătoare în timpul războiului din Libia (1911-1912) şi în primul conflict mondial (1915-1918), dar lipsa de actualizare atât tehnologică (radar), cât şi strategică (cooperarea cu forţele aeriene) şi a dificultăţilor financiare (lipsa de carburanţi), au condamnat flota, chiar dacă era cea mai avansată şi teoretic mai solidă din cadrul Forţelor Armate Italiene, să suporte mari daune în confruntarea cu flota engleză în timpul celui de-al doilea război mondial (1940-1945). Penalizată în mod drastic de către tratatul de pace, a renăscut abia după intrarea Italiei în NATO.

marines, termen cu care în ţările anglo-saxone sunt desemnate infanteria marină şi trupele de debarcare. M. americani, instituiţi în 1775, formează o armă autonomă, dispunând de o aviaţie proprie şi au fost folosiţi ca trupe de asalt. Au jucat un rol decisiv în timpul celui de-al doilea război mondial din Pacific.

Mario, *Alberto*, om politic italian (Lendinara, Rovigo, 1825-1883). După ce a luat parte la mişcările revoluţionare din 1848, a intrat în legătură cu G. Mazzini. Arestat la Genova pentru că participase la pregătirea expediţiei de la Sapri (1857), a fost exilat. A participat la campania garibaldiană din 1860 împreună cu soţia sa, englezoaica Jessie White. Arestat la Rimini sub acuzaţia că pregătea o insurecţie antimonarhică (1874), a fost eliberat în scurtă vreme sub presiunea opiniei publice.

Maritain, *Jacques*, filosof francez (Paris 1882-Toulouse 1973). A fost docent în filosofie şi ambasador al Franţei pe lângă Sfântul Scaun (1945-1948). Aprofundând tomismul, M. a propus o confruntare a culturii catolice cu categoriile moderne: *Umanismul integral* (1936), care în Italia a influenţat considerabil viitoarea clasă conducătoare a catolicismului. El a criticat orice formă de totalitarism şi a formulat idealul unui „nou creştinism", expresie concretă a unei societăţi personalizate şi comunitare.

Marius, *Caius*, om politic roman (Arpinum cca 157-Roma 86 î.Hr.). Înstărit dar nu nobil, şi-a început cariera politică în umbra Metellilor. Ajungând consul în 107 a reformat structura legiunii (împărţirea în cohorte, armament egal pentru toţi, recrutarea cu salariu a luptătorilor). În 104 a reuşit să pună capăt în Africa războiului iugurthin, după ce Sulla l-a făcut prizonier pe Iugurtha. A respins invazia germanică învingându-i pe teutoni la Aquae Sextiae (Aix-en-Provence) în 102 şi pe cimbri la Vercellae (lângă Rovigo) în 101. Succesele militare i-au adus aclamaţiile poporului şi au dus la numirea sa în funcţia de conducător al partidei democratice. În 88 cere să i se încredinţeze comanda în războiul împotriva lui Mitridate, luându-i locul lui Sulla şi declanşând astfel războiul civil. Sulla a mărşăluit împotriva Romei şi l-a constrâns pe M. să fugă. După plecarea lui Sulla în Orient, M. se reîntoarce la Roma, devine consul în 86 şi împreună cu Cinna porneşte, cu puţin înainte de a muri, o crudă persecuţie împotriva adversarilor săi politici.

Markos, nume de luptă al lui *M. Vafiadis*, om politic grec (Theodosia, Anatolia, 1906-Atena 1992). Aflat printre comandanţii organizaţiei comuniste ELAS în rezistenţa antinazistă în timpul celui de-al doilea război mondial, a condus formaţiunile comuniste în războiul civil împotriva guvernului monarhist din 1946 până la începutul lui 1949, când, suspectat de titoism, a fost

înlocuit de către N. Zachariades. Exilat în URSS, s-a reîntors în ţară în 1983.

Marlborough, *John Churchill duce de,* general şi om politic englez (Ashe 1650-Cranbourn Lodge 1722). Ca locotenent general al lui Iacob II, a înfrânt revolta de la Monmouth (1685), deşi politica suveranului era filocatolică. După debarcarea în Anglia a lui Wilhelm de Orania, în timpul revoluţiei din 1688 a trecut, însă, de partea acestuia. Noul rege, ţinând cont de toate aceste elemente, nu avea încredere în el şi astfel, cade în dizgraţie (1692). După urcarea pe tron a reginei Anna, a cărei sfătuitoare era de ani de zile soţia lui M., acesta reapare la curte. Obţine comanda forţelor engleze în timpul războiului pentru succesiune din Spania, cucerind apoi noi victorii la Blenheim (1704) asupra bavarezilor şi la Ramillies, care a completat cucerirea Olandei (1706), toate acestea aducându-i faima de strateg foarte abil. A pierdut cu timpul favoarea curţii şi acuzat de delapidare (1711), a părăsit Anglia (1712) pentru a se reîntoarce (1714) numai după urcarea pe tron a lui George I de Hanovra, care i-a restituit poziţia la curte.

Marna, bătăliile de pe, au avut loc în timpul primului război mondial de-a lungul fluviului M., în Franţa nord-estică. Prima dintre ele s-a desfăşurat din 6 până în 12.IX.1914 şi a permis francezilor comandaţi de generalul J. Joffre să oprească înaintarea germană spre Paris, transformând conflictul într-un lung război de poziţie. A doua, începută la 15.VII.1918, a reprezentat ultima mare ofensivă a armatei germane, blocată după trei zile de către contraofensiva forţelor Antantei conduse de generalul F. Foch.

Maroc, stat în Africa de nord-vest. *Sup.*: 458 730 km^2 (fără teritoriile din Sahara occidentală). *Pop.*: 26 505 000 loc. *Capit.*: Rabat. *Limba*: araba (oficială), berberă. *Relig.*: musulmană. *Vecini*: SV Mauritania, SE şi E Algeria, N Marea Mediterană, NV şi V Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: monarhie constituţională.

Cu toate că avea o lungă tradiţie de independenţă M. a trebuit să facă faţă în sec. XX presiunii coloniale europene în plin avânt (franceză şi spaniolă). Istoria sa recentă este legată de căutarea unui echilibru între monarhia tradiţională şi procesul de democratizare.

sec XI-VIII î.Hr.
Colonii feniciene pe coastele marocane.

sec. VII-II
Influenţa Cartaginei.

sec. II î.Hr-sec.IV d.Hr.
Dominaţie romană.

Sec. V
Dominaţie vandală.

680 Începutul cuceririi arabe şi al islamizării regiunii.

739-740
Revolta triburilor berbere, care se constituie în mici principate autonome.

788-985
Dinastia marocană a Idrisizilor adună pentru prima oară triburile berbere într-o singură formaţiune statală.

1062-1147
Dinastia Almoravizilor: formarea unui stat berber extins până în Algeria şi Spania, cu capitala la Marrakech.

1147-1269
Dinastia Almohazilor, căreia i se datorează al doilea mare imperiu berber, întins de la Tripoli până la Castilia.

1269-1549
Începe stabilirea portughezilor în M.

1550-1603
Dinastia Saadiţilor: victoria asupra portughezilor care sunt alungaţi din aproape toate porturile atlantice.

1659 Începutul dinastiei Alawizilor, care domneşte şi azi.

1830 Franţa reacţionează la ajutorul acordat de M. rezistenţei algeriene a lui Abd el-Kader, producând o gravă înfrângere forţelor marocane.

1860-1862
Tétouan este ocupat de către spanioli. M. luptă şi este înfrânt.

1880 Tratatul de la Madrid (3.VII) între marile puteri europene garantează independenţa M.

1904-1906
Prima criză marocană franco-germană, încheiată cu conferinţa de la Algeciras: M. este supus controlului internaţional.

1911 A doua criză marocană: Fes (Fez) este ocupat de către francezi, iar germani răspund cu o demonstraţie navală la Agadir (VII).

1912 Prin convenţia de la Fes, Franţa îşi stabileşte propriul protectorat asupra celei mai mari părţi a M., iar Spania (tratatul de la Madrid, 27.XI) preia controlul fâşiei litorale de nord.

1921-1926
Revolta împotriva Spaniei şi Franţei declanşată de Abd el-Krim.

1930 Franţa îşi impune administraţia colonială directă asupra M.

1956 Sfârşitul dominaţiei coloniale şi recunoaşterea independenţei (2.III).

1959 Ben Barka, unul din fondatorii Partidului Naţionalist Istiqlal, înfiinţează Uniunea Naţională a Forţelor Populare, bazată pe socialism.

1965 Suveranul Hassan II, ca urmare a dezordinii devenite tot mai violente, suspendă garanţiile constituţionale. Ben Barka este asasinat în Franţa de către ucigaşi plătiţi de poliţia marocană.

1974-1976 Anexarea Saharei occidentale, în acord cu Mauritania: reacţie armată locală a Frontului Polisario.

1981-1990 Continue mişcări interne cauzate de şomaj şi de grave dezechilibre sociale (cele mai grave în 1981, 1988 şi 1990).

1991 M. şi Frontul Polisario acceptă planul de pacificare ONU şi încheie astfel 15 ani de război. Însă incapacitatea părţilor de a găsi un acord pentru realizarea unui referendum popular asupra autodeterminării regiunii dovedeşte că armistiţiul este instabil şi împinge ONU în 1996 să-şi retragă medierea.

1992-1997 Lent proces de democratizare condus de Hassan II (mai multe drepturi opoziţiei, crearea unui Parlament bicameral, noua lege electorală). Sunt reluate manifestaţiile fundamentaliştilor islamici.

1996 Sunt reluate dialogurile între M. şi Polisario sub egida ex-secretarului de stat american J. Baker.

1997 După 40 de ani, o alternanţă promovată de suveran aduce la conducere un guvern progresist în frunte cu A. Youssoufi.

1998 Încetarea din viaţă a lui Hassan II. Îi succede fiul său, Mohammed VI.

Maroncelli, *Piero,* patriot italian (Forlì 1795-New York 1846). Afiliat carbonarilor, a colaborat la „Il Conciliatore". A fost arestat în 1820. A implicat prin marturisirea sa şi alţi patrioţi. I s-a comutat pedeapsa cu moartea în 10 ani de carceră la Spielberg, unde din cauza unei tumori, i-a fost amputat un picior. A fost exilat în SUA.

maroniţi, comunitate creştină catolică libaneză. Dependenţi la început de patriarhul din Antiohia, s-au bucurat de libertate religioasă atât sub arabi, cât şi sub imperiul otoman. Din 685 au format o patriarhie autonomă. În sec. XIX a început lupta cu druzii şi m. au găsit protecţie la francezi (1860). Din acel moment istoria m. s-a împletit cu cea a războaielor civile din Liban, unde s-au ridicat împotriva musulmanilor şi palestinienilor.

Marozia, patriciană romană (m. după 932). Fiica senatorului Teofilact şi a Teodorei, a văzut cum îi creşte importanţa în oraşul Roma după căsătoria cu Alberico de Spoleto. Împreună cu tatăl său a impus alegerea papei Sergiu III (904) şi după aceea a deţinut controlul papalităţii, pe care l-a încredinţat numai oamenilor săi de încredere, printre care şi fiului său Ioan XI (931-936). Rămasă văduvă de două ori, căsătoria sa cu Hugo de Provence (932) a provocat reacţia lui Alberico di Roma (fiul M. din prima căsătorie) care l-a izgonit pe Hugo din Roma şi şi-a arestat mama, care a murit după câţiva ani.

marrani, sau *marranos,* termen depreciativ (în spaniolă *marrano* înseamnă „porc") cu care erau denumiţi în sec. XV şi XVI evreii spanioli şi portughezi convertiţi la catolicism. Inchiziţia spaniolă (1478) şi portugheză (1536) i-a persecutat pe m. care, deşi convertiţi cu forţa, în secret şi-au păstrat credinţa ebraică.

Marrou, *Henri-Irénée,* istoric francez (Marsilia 1904-Châtenag, Hautes-de-Seine, 1977). Catolic, a participat la Rezistenţa antinazistă. Influenţat atât de şcoala de la „Annales", cât şi de istorismul german şi italian s-a dedicat istoriei culturii (*Sf. Augustin şi sfârşitul culturii antice,* 1938), istoriei educaţiei (*Istoria educaţiei în Antichitate,* 1948), metodologiei (*Cunoaşterea istorică,* 1954) şi teologiei istoriei (*Teologia istoriei,* 1968).

Marshall, *George Catlett,* general şi om politic american (Uniontown, Pennsylvania, 1880-Washington 1959). Şef al statului major al armatei americane, în timpul celui de-al doilea război mondial a avut un rol însemnat în pregătirea debarcării în Normandia. După război a fost numit ambasador în China (1945-1946) şi a încercat inutil o mediere între naţionalişti şi comunişti. Secretar de stat (1947-1949) al preşedintelui H. S. Truman, într-un discurs la Harvard (5.VI) a lansat planul care îi poartă numele (v. Marshall, planul). A iniţiat şi tratativele pentru o alianţă atlantică. În 1950-1951 a fost ministru al apărării. În 1953 a primit premiul Nobel pentru pace.

Marshall, planul, lansat de secretarul de stat american G.C. Marshall, cu numele de European Recovery Program (ERP, Program de reconstrucţie europeană) în 1947; prevedea în perioada anilor 1948-1952 acordarea de ajutoare gratuite naţiunilor europene, mai mult sub formă de bunuri care, vândute de unele guverne operatorilor economici interni, ar fi trebuit să finanţeze crearea de infrastructuri şi însănătoşirea bugetului de stat, sub supervizarea americană ECA (Economic Cooperation Administration). A fost refuzat de URSS şi de statele legate de aceasta şi a fost aplicat doar Europei Occidentale. Deşi aspru contestat de către stânga, p. M. a contribuit la relansarea economică europeană în strânsă legătură cu cea americană.

marsi, populaţie italică stabilită în jurul lacului Fucinus. Au fost aliaţii Romei încă din 308 î.Hr. În 91 î.Hr. conduşi de Vettius Scaton, au fost principalii instigatori ai revoltei italicilor împotriva Romei: războiul social (v.), care a mai fost numit şi războiul marsic.

Marsilia, oraş din Franţa de sud. A fost fondată (Massalia) de către coloniştii greci din Foceea la sfârşitul

AJUTOARELE ECONOMICE CĂTRE EUROPA OCCIDENTALĂ, 3.IV.1948-30.VI.1952
(European Recovery Program, Mutual Security Program) (în milioane de dolari)

Țara	*Produse alimentare*	*Bunuri industriale*	*Asistență financiară*	*Total*
Austria	396	157	124	677
Belgia-Luxemburg	171	358	27	556
Danemarca	118	142	11	271
Franța	707	1628	371	2706
Germania Fed.	979	296	114	1389
Grecia	337	168	189	694
Irlanda	105	39	2	146
Islanda	6	15	8	29
Italia	638	679	157	1474
Iugoslavia	37	66	6	109
Marea Britanie	1394	1645	137	3176
Norvegia	110	139	5	254
Olanda	491	553	34	1078
Portugalia	20	28	3	51
Suedia	2	105	0	107
Trieste	11	16	5	32
Turcia	16	131	74	221
Total	5538	6165	1267	12 970

sec. VII î.Hr. și a devenit un important oraș port în măsură să concureze Cartagina (sec. IV î.Hr.). În această perioadă navigatorii din M. străbăteau strâmtoarea Gibraltar, ajungând până în Guineea africană și poate în Islanda și Norvegia. Aliată cu romanii, și-a menținut autonomia și după ce aceștia au cucerit *Provincia* (cca 120 î.Hr.). Comună liberă din 1192, în 1481 a trecut împreună cu Provence sub coroana Franței. În epoca contemporană s-a afirmat pe primul loc ca port la M. Mediterană.

Marsilio din Padova, filosof și om politic italian (Padova cca 1275-München, Bavaria cca 1343). Rector al universității din Paris, în opera sa de căpătâi, *Defensor pacis* (1324), susținea teza că puterea temporală și cea spirituală derivă direct de la popor. Propunea alegeri populare pentru papă și superioritatea statului asupra Bisericii. Excomunicat, a murit în uitare.

marșul asupra Romei, concentrare a unităților fasciste care s-au îndreptat spre Roma, unde au ajuns la 28.X.1922, cu intenția de a schimba guvernul Facta. Decis pe 16 octombrie și condus de „quadrumvirii" I. Balbo, M. Bianchi, E. de Bono și C.M. de Vecchi, m. a. R. nu a întâlnit opoziție: regele Victor Emanuel III a refuzat să semneze decretul care proclama starea de asediu, preferând să-l invite pe Mussolini să constituie un nou guvern (29.X.1922).

Marșul cel lung, termen care desemnează retragerea, în 1934-1935, a forțelor comuniste chineze, pentru a se sustrage presiunii forțelor Kuomintangului. Plecați din Jiangxi, în sudul Chinei, comuniștii chinezi au ajuns la Yanan, în regiunea de nord Shaanxi, după ce au parcurs 12 000 de km și aici au înființat o republică comunistă.

Martí, *José*, scriitor și om politic cubanez (Havana 1853-Dos Ríos 1895). E fost exilat de tânăr din cauza ideilor sale independentiste. A trăit în Mexic și SUA, făcând propagandă, prin scrisul său, pentru cauza independenței complete latino-americane. După întoarcerea sa în Cuba pentru a lupta împotriva spaniolilor a fost ucis.

Martin IV (Simon de Brion, sau de Brie; n. cca 1210-Perugia 1285), papă (1281-1285). De origine franceză el a fost înscăunat prin intervenția regelui Neapolelui și Siciliei, Carol de Anjou, pe care l-a susținut în lupta împotriva aragonezilor în timpul răscoalei siciliene a Vecerniilor, ajungând până la excomunicarea lui Pedro III de Aragón.

Martino V (Oddone Colonna; Genazzano 1368-Roma 1431), papă (1417-1431). Ales în timpul conciliului de la Konstanz, s-a opus imediat doctrinelor conciliare care limitau puterea papală, după ce inițial aderase la acesta. A pus capăt schismei Occidentului obținând retragerea antipapei Clement VIII (1429).

Martov, pseudonimul lui *Iuli Osipovici Tzederbaum*, om politic rus (Constantinopol 1873-Schönberg, Ger-

mania, 1923). A fondat împreună cu Lenin periodicul marxist „Iskra", la care a colaborat până în 1903, când a avut loc ruptura dintre bolşevici şi menşevici în interiorul Partidului Social-Democrat Rus. De atunci a fost principalul exponent menşevic. Din Elveţia în 1917 s-a întors în Rusia, după luarea puterii de către bolşevici, dar a fost exilat la Berlin (1921).

Marx, *Karl Heinrich,* filosof, economist şi om politic german (Trier 1818-Londra 1883). Originar dintr-o familie înstărită de evrei, a avut o educaţie liberală coordonată de către tatăl său convertit la protestantism. A studiat dreptul şi filosofia, fiind laureat la Jena într-un cadru dominat de idealism.

■ *Jurnalism şi filosofie.* A fost director la „Rheinische Zeitung" (1843-1845) până când a fost expulzat de guvernul prusac, şi reapare întâi la Paris apoi la Bruxelles (1845-1848). În această fază, în polemică cu idealismul, susţine că filozofia are datoria să transforme realitatea şi nu numai să o interpreteze, cum făcuse până atunci. A aprofundat astfel studiile de economie şi istorie socială (*Manuscrisele economico-filosofice din 1844*) şi l-a întâlnit pe F. Engels, care a devenit colaboratorul şi prietenul său apropiat. Împreună au scris *Sfânta Familie* (1845) şi *Ideologia germană* (1846), în care se îndepărta de idealism elaborând teoria materialismului istoric, a cărui teză fundamentală este că „modul de producţie al vieţii materiale condiţionează procesul vieţii sociale, politice şi spirituale. Nu mai este conştiinţa omului cea care determină fiinţa sa, ci dimpotrivă, fiinţa sa socială îi determină conştiinţa" Modul de producţie este „structura" societăţii, la care aderă viaţa şi lupta claselor sociale, în funcţie de ale căror interese şi practici sociale apare o „suprastructură" coercitivă, juridico-statală şi ideologică: morală, religioasă, filosofică ştiinţifică şi artistico-culturală.

■ *Socialismul ştiinţific.* M. critica socialismul utopic, în special cel al lui Proudhon (*Mizeria filosofiei,* 1847, împotriva lucrării proudhoniene *Filosofia mizeriei*). După M. socialismul nu este „un ideal căruia realitatea trebuie să i se conformeze, ci o mişcare reală care suprimă starea de lucruri existentă". El se bazează pe o analiză ştiinţifică a societăţii capitaliste, caracterizate prin opoziţia dintre clasa burgheză, care posedă mijloacele de producţie, şi clasa proletară, care-şi vinde forţa de muncă. Opoziţia dintre capital şi muncă duce la o luptă de clasă pentru transformarea politică a societăţii. Această transformare se face prin conştientizarea de către proletariat a faptului că aparţine unei clase exploatate şi prin acţiunile revoluţionare ce urmează şi care modifică raporturile sociale existente.

■ *Revoluţia şi internaţionalismul.* În prima fază a revoluţiei europene din 1848 M. a avut ocazia să-şi expună un program cu totul politic, publicând împreună cu Engels, la Londra, *Manifestul Partidului Comunist.* A luat parte activ la revoluţia germană, conducând „Neue Rheinische Zeitung", dar falimentul din 1849 îl constrânge să se refugieze la Paris şi imediat după, la Londra, unde se stabileşte până când moare. În condiţii economice precare, a lucrat pentru a-şi completa sistemul intelectual, luând parte activ la fondarea Internaţionalei I a muncitorilor în 1864 şi la luptele politice cu anarhiştii, a cărui revoltă romantică şi utopică o critica. A dedicat multe reflecţii evenimentelor franceze dintre 1848 şi începutul regimului lui Ludovic Bonaparte, examinând cu interes şi experienţa Comunei din Paris din 1871, considerată de el ca embrionul dictaturii revoluţionare a proletariatului.

■ *Analiza capitalismului.* M. s-a concentrat asupra studiilor teoretice, în tentativa de a elabora o reconstrucţie ştiinţifică a procesului de acumulare originar şi de reproducere a capitalismului şi a antagonismelor sale de clasă. Capitalul, categorie care caracterizează economia capitalistă, este compus din capitalul constant (valoarea mijloacelor de producţie) şi din capitalul variabil (valoarea forţei de muncă), şi creşterea acestuia din urmă este cea care determină generarea profitului. Creşterea este produsul plusvalorii, definită ca valoarea forţei de muncă, furnizată de muncitori, neplătită de capitalişti. În concluzie capitalistul plăteşte muncitorului atât cât să supravieţuiască, în timp ce marfa este distribuită pe piaţă la o valoare excedentară faţă de preţul de cost. În această producţie de plusvaloare în favoarea acumulării de capital M. vede forma cea mai avansată de exploatare a forţei de muncă şi premisele unei răsturnări a ordinii sociale constituite de către muncitori. În timpul vieţii, din această analiză a categoriilor sistemului capitalist a apărut doar o sinteză, *Critica economiei politice* (1859), şi primul volum din *Capitalul* (1867), în timp ce ultimele două volume au apărut postum (1885 şi 1894).

Bibliografie: D. McLellan, *Karl Marx: la sua vita, il suo pensiero,* tr. it., Rizzoli, Milano 1976; F. Mehring, *Vita di Karl Marx,* tr. it., Editori Riuniti, Roma 1976.

marxism, ansamblul curentelor de gândire care luându-şi numele de la Karl Marx, au animat o bună parte din mişcările politice socialiste şi comuniste în secolele XIX şi XX.

■ *De la gândirea lui Marx la marxism.* Elementele din gândirea lui Marx care în principal au trecut în mişcarea muncitorească şi socialistă au fost viziunea materialist istorică şi conceptul unui socialism care se defineşte ştiinţific în măsura în care este capabil să analizeze antagonismele de clasă reale şi evoluţia internă a capitalismului, pe care se bazează mişcarea revoluţionară pentru construirea socialismului. Prin opera lui Engels astfel de reflecţii devin un complex organic de doctrine,

capabile să unifice într-o singură concepţie general dialectică procesele naturii şi istoriei (materialismul dialectic). La cumpăna dintre sec. XIX şi XX m. a fost influenţat de pozitivism şi a cunoscut o amplă dezbatere, care şi-a avut centrul în social-democraţia germană (v. revizionism), între cine înţelegea în mod rigid şi nedialectic analiza marxistă a contradicţiilor interne ale capitalismului ca lege obiectivă a „căderii inevitabile" a sistemului (K. Kautsky) şi cine considera importantă exigenţa utilizării tuturor mijloacelor de acţiune sindicală şi politică pentru îmbunătăţirea condiţiilor clasei muncitoare în cadrul democraţiei burgheze (E. Bernstein).

■ *Marxism-leninismul.* Dezvoltarea decisivă din primele decenii ale sec. XX m. a fost opera lui V.I.Lenin. În faţa unui tablou al „capitalismului matur" în faza sa imperialistă, Lenin a subliniat cu putere rolul politicii şi al cuceririi statului, garantat de rolul partidului de „avangardă a proletariatului" şi purtător al conştiinţei şi teoriei revoluţionare. Succesul revoluţiei sovietice a făcut ca această nouă sinteză să devină punct de referinţă, de care să nu se poate face abstracţie, al mişcării muncitoreşti internaţionale. Marxism-leninismul este redus în perioada stalinistă la un corp închis codificat doctrinar, materialismul dialectic fiind înţeles drept „concepţie proletară asupra lumii" În interiorul ortodoxiei marxist-leniniste se situează şi ideile lui Mao Zedong asupra problemei ţărăneşti şi asupra teoriei contradicţiilor, antagoniste sau interne, şi în plus, căutarea modului de emancipare faţă de colonialism şi neocolonialism în ţările subdezvoltate (castrismul).

■ *Marxismul critic.* Deja în perioada dintre cele două războaie mondiale austromarxismul (v.), în căutarea unor baze etice, de derivaţie kantiană, în controversa asupra problemei naţionale, a pus în discuţie teme adânc înfipte în dezbaterile asupra „căilor naţionale" ale socialismului, reluate în Occidentul democratic după înfrângerea nazifascismului. Etape decisive în dezvoltarea teoretică a unui m. critic, departe de scleroza materialismului dialectic sovietic, au fost: recuperarea spontaneităţii revoluţionare şi a autorganizării maselor (R. Luxemburg); sublinierea legăturilor cu hegelianismul şi analizarea conceptelor de alienare şi reificare (G. Lukács); repropunerea unui „m. occidental" ca ştiinţă socială antinaturalistă fondată pe critica ideologiilor (K. Korsch); reflecţia asupra rolului partidului şi asupra cuceririi hegemoniei culturale în societatea industrială complexă (A. Gramsci); utilizarea categoriilor m., în particular a alienării şi a psihanalizei în critica capitalismului avansat din partea „şcolii de la Frankfurt" (Th. Adorno, M. Horkheimer, H. Marcuse). Pe de altă parte capacitatea m. de a interpreta exigenţele schimbării unei societăţi economic şi social avansate a fost pusă sub semnul îndoielii de către mişcări cum ar fi cele feministe şi ambientaliste, care pun problema depăşirii unor antagonisme de clasă şi a termenilor de structură productivă tradiţională. La sfârşitul anilor '80, căderea regimurilor „socialismului real" sub greutatea contradicţiilor interne a accentuat ulterior dezbaterea crizei m.

Bibliografie: AA. VV., *Storia del marxismo*, 4 vol. Einaudi, Torino 1978-1982.

Marzabotto, comună în provincia Bologna, unde, în timpul celui de-al doilea război mondial (29.IX.-5.X.1944), trupele naziste comandate de maiorul W. Reder au întreprins represalii feroce împotriva activităţii rezistenţei, ucigând 1836 de persoane.

masai, populaţie din Africa orientală, stabilită pe platourile din Kenya şi Tanzania. Dedicaţi în special creşterii animalelor şi nomadismului, au printre ei şi grupuri sedentare de agricultori. Societatea este structurată în triburi patriarhale, cu divizare pe vârste.

Masaniello, porecla lui *Tommaso Aniello*, agitator politic napolitan (Napoli 1620-1647). Băiat de prăvălie într-un cartier al vânzătorilor de peşte, Mercato, a fost închis de mai multe ori pentru contrabandă. A cunoscut în temniţă pe M. Vitale, care împreună cu G. Genoino conspirau împotriva dominaţiei spaniole şi a fost remarcat de aceştia, pentru popularitatea ta, ca fiind omul potrivit pentru declanşarea unei revolte populare antispaniole. Pe 7.VII.1647 a avut loc o revoltă împotriva guvernării spaniole, izbucnită din cauza unei taxe pentru fructe.Răscoala a provocat fuga viceregelui, ducele de Arcos, ai cărui ucigaşi plătiţi l-au omorât (16.VII) pe M., care a devenit astfel erou popular, simbolul libertăţii. Conform unei alte versiuni, M. efectiv înnebunit de puterea dobândită, a fost ucis de adepţii săi, pe care spanioli îi porecliseră „lazzaroni"

Masaryk, *Jan*, om politic cehoslovac (Praga 1886-1948). Fiu al lui Tomáš, a fost ambasador în Anglia din 1921 până în 1938.În timpul celui de-al doilea război mondial a rămas ministru de externe în guvernul cehoslovac în exil. După eliberarea Cehoslovaciei, îşi menţine funcţia în guvernul comunist al lui K. Gottwald, dar după lovitura de stat din 25.II.1948 a murit în mod misterios, probabil asasinat, căzând de la fereastra biroului său.

Masaryk, *Tomáš Garrigue*, om politic cehoslovac (Hodonín, Moravia, 1850-Praga 1937). A fost profesor de filosofie, preocupat de istorie şi sociologie. Din 1907 a condus Partidul Ceh al Poporului. La izbucnirea primului război mondial la Londra a organizat un Consiliu Naţional cehoslovac şi a desfăşurat o propagandă intensă pentru cauza independenţei cehe, constituind şi o legiune care a luptat în rândurile Antantei. Prin acordul de la Pittsburgh (1918) a pus bazele viitorului stat comun ceh şi slovac, al cărui prim preşedinte a fost (14.XI.1918). În politica externă a adus Cehoslo-

vacia în orbita anglo-franceză. Reales președinte al republicii în 1927 și în 1934, în 1935 a lăsat funcția lui E. Benes, din motive de sănătate.

masă, societate de, considerată în sistemul său de relații și organizare socială, societatea caracterizată de un stadiu avansat al industrializării. În interiorul său, greutatea și rolul recunoscute individualității personale sunt considerate marginale de către exigențele de eficiență și raționalizare a proceselor productive și de uniformizare a serviciilor. „Masificarea" se manifestă prin diverse fenomene: producția de serie și consumul pe scară largă; depersonalizarea activităților de guvernare și administrație prin birocratizarea răspândită de aparatele statale; lărgirea bazei de participare în dinamica politică, exprimată însă, în forme tot mai puțin legate de relațiile între bază și vârf; o cultură și o informație mai accesibile datorită mijloacelor de comunicare de masă (v. mass media), dar mai puțin asimilate personal și deci, obiectul unor puternice riscuri de condiționare.

■ *Societatea de masă și formele politice.* Dezmembrarea rețelei de rapoarte personale proprie s. de m., restrângând granițele „socialului" și descurajând participarea directă, favorizează o privatizare care doar în aparență are valoare individuală, în timp ce în realitate o izolează făcând-o mai ușor controlabilă. Aceasta facilitează în același timp elitele (v.) restrânse, dar omogene și organizate, capabile din cauza aceasta să obțină controlul unor întregi sectoare ale societății (de la economie, informație și cultură, la reprezentare politică). Totalul acestor caracteristici, împreună cu ideile înnăscute și deseori cu inconștienta necesitate de a identifica și conduce masele (obiect de studiu al clasicilor S. Freud, G. Le Bon, J. Ortega y Gasset) a dus deseori la afirmarea unor regimuri politice personalist-carismatice totalitare sau plebiscitare (v. totalitarism) sau, în perioada mai recentă, la forme de democrație strâns condiționate de acțiunea unor *lobbies* particulare.

Bibliografie: H. Marcuse, *L'uomo a una dimensione*, tr. it., Einaudi, Torino 1967; E. Fromm, *Fuga dalla libertà*, tr. it., Edizioni di Comunità, Milano 1975.

Vezi și: alegeri; birocrație; capitalism; consumism; democrație; industrie; întreprindere; partide politice; sufragiu universal.

masonerie, asociație secretă care își trage cele mai îndepărtate origini din corporațiile medievale engleze ale zidarilor liberi (*free masons*, de unde francmasoni), înființată în epoca modernă la Londra în 1717.

■ *Dezvoltarea în sec. XVIII și XIX. Constituțiile fundamentale,* redactate în 1723 de către reverendul J. Anderson, obligau masonii să se supună legii morale, să combată ignoranța, să promoveze frăția universală și să respecte opiniile religioase ale aderenților. Dar, în timp ce m. din Europa de nord nu a arătat nici o ostilitate din punct de vedere religios, Europa latină era impregnată de spiritul anticlerical. Pe de altă parte m. care propunea unirea oamenilor de confesiuni religioase diferite încununată de o toleranță morală deistă a suscitat opoziția Bisericii catolice, care a condamnat asocierea prin bula papală *In eminenti* a lui Clement XII (1738). Împărțiți în diverse „observanțe" sau „rituri", masonii și-au asumat obiceiuri diverse în funcție de țările unde erau răspândiți. Simbolismul zidarilor utilizat și astăzi (șorț, compas, mistrie, ciocan) apare în Marea Lojă Engleză, în timp ce Marele Orient din Franța a introdus obiceiul de a prescurta unele cuvinte cu inițiala lor urmată de trei puncte dispuse în triunghi echilateral.

■ *Masoneri în Italia.* S-a răspândit mai ales în epoca napoleoniană, preluată de la ofițerii francezi, și a avut un rol relevant în Risorgimento, păstrând o caracteristică marcant anticlericală și progresistă. La ea au aderat între alții G. Garibaldi, F. Crispi, G. Zanardelli, A. Costa, A. Labriola, G. Carducci. În 1908 (și până în 1973) m. italiană s-a divizat între supunerea față de Loja de la Palatul Giustiniani și cea a Consiliului Suprem al Italiei din Piazza del Gesu. Ostilă fascismului, este dizolvată în 1925, și reapare la Roma în 1944. În 1981 a izbucnit scandalul legat de loja „Propaganda 2", mai cunoscută ca P2: acuzată de scandaluri financiare și traume politice tulburi, a fost dizolvată la inițiativa guvernului.

mass media, locuțiune engleză utilizată ca echivalent al expresiei „mijloace de comunicare în masă", care desemnează instrumentele tehnice (presă, radio, cinema, televiziune) pentru producerea de mesaje și difuzarea lor simultană către un număr foarte ridicat de persoane. Începând de la jumătatea sec. XIX (cu difuzarea presei periodice), dar mai ales datorită avântului luat în sec XX de „cultura imaginii" (limbaj universal și imediat, care nu întâmpină dificultățile impuse de cuvântul scris, datorate necesității de a ști să citești și diferențelor lingvistice), inovațiile tehnologice din sectorul comunicațiilor au multiplicat posibilitățile de folosire la nivel de masă a informațiilor și culturii, contribuind la depășirea distanțelor culturale și barierelor fizice și punând în comunicare directă fiecare parte a globului (devenită un fel de „sat global", după expresia lui H.M. McLuhan). Centralitatea asumată de către m.m. a transformat funcționarea inițială de transmițător de realitate în cea de constructor al realității înseși (din această cauză ceea ce nu „trece" prin m.m. sfârșește prin a nu exista la nivel de conștiință, sau, dimpotrivă, știri neimportante în sine capătă o mare rezonanță pentru că sunt „umflate" de aceasta). De această capacitate persuasivă și manipulatorie atât a datelor cât și a conștiințelor și capacității de a discerne, proprie mijloacelor de comunicare în masă (și deci puternicei sale funcții de control social), se leagă problema delicată a reglementării utili-

DEZVOLTAREA MIJLOACELOR DE COMUNICARE ÎN MASĂ

1605 La Strasbourg este publicat primul ziar săptămânal.
1660 Naşterea primului ziar cotidian, „Leipzger Zeitung" fondat de T. Ritzsch.
1735 Fondarea primului cotidi italian „La Gazetta d'Itali "
1796 Austriacul A Senefelder inventează procedeul litografic.
1811 La Londra germanii F. Coenig şi A. Bauer instalează în redacţia „Times" (înfiinţată în 1788) o imprimantă mecanică cu vapori care permite o producţie de 1100 copii pe oră.
1838 Instalarea primului telegraf electric al americanului S. Morse.
1845 Prima rotativă a americanului R. Hoe.
1848 Înfiinţarea primei agenţii de presă, Associated Press din New York; în 1851 apare şi Reuter din Londra.
1865 Prima rotativă cu hârtie în bobină cu imprimare faţă-dos a americanului W. Bullock (10 000 file pe oră).
1871 Emigrantul italian A. Meucci brevetează în SUA primul receptor acustic, prototipul telefonului.
1878 Inaugurarea primei centrale telefonice, la New Haven în Connecticut (SUA).
1882-1885 Germanul Meisenbach şi americanul F.E. Ives pun la punct procedeul pentru tipărirea fotografiilor.
1884 Prima legătură telefonică interurbană între Boston şi New York.
1886 Apariţia linotipului lui O. Mergenthaler.
1888 Germanul E. Berliner inventează gramofonul şi discul fonografic.
1889 Americanul A. B. Strowger realizează un telefon cu taste pentru a chema direct, fără operator, numărul dorit.
1890 Francezul E. Mar inventează cinepresa.
1890-1895 E. Branly, O Lodge şi A. Popov pun la punct telegrafia fără fir.
1894 G. Marconi transmite semnale telegrafice cu ajutorul undelor electromagnetice.
1895 În Anglia este realizat procedeul de tipărire prin heliotipie. La Paris primele proiecţii ale cinematografului mut ale fraţilor L. şi A. Lumière.
1901 Marconi face prima transmisie radiotelegrafică transatlantică cu semnale morse.
1904-1910 În SUA este pus la punct procedeul de tipărire offset.
1906 În SUA este realizată prima transmisie în radiotelefonie.
1919-1929 Crearea de societăţi publice şi private pentru transmiterea de programe radiofonice (SUA, 1920; Franţa, 1922; Italia, 1924; Anglia, 1926).
1925 În SUA este pus la punct sistemul de înregistrare electromagnetică prin utilizarea unui microfon şi a unui circuit de amplificare electrică.
1926 Primele experienţe de televiziune ale BBC din Londra.
1926-1927 Naşterea cinematografului sonor.
1931 Prima transmisie a unei imagini de televiziune în Franţa.
1933 Primele discuri cu 78 de turaţii şi efect stereofonic.
1934 V. Zworykin, în laboratoarele Westinghouse din SUA, realizează iconoscopul (tubul electronic de înregistrare) şi cinescopul (tubul reproducător de imagini).
1935 Primul program de televiziune regulat. Societatea germană AEG pune la punct primul magnetofon.
1944-1951 Francezii Moyroud şi Higonnet realizează primul aparat de fotomontaj.
1948 Americanul J. Walson realizează sistemul de distribuţie prin cablu. Societatea americană Columbia scoate pe piaţă primele discuri LP (long-play), din plastic cu 33 de turaţii.
1949 la fiinţă primul telejurnal la televi iunea franceză.
1953 Începutul transmi iilor Eurovision.
1954 Începutul transmi iilor TV în Italia. Realizarea în SUA a primului radio cu tranzistori.
1956 Societatea americană Ampex brevetează videocasetofonul.
1958 Primele discuri stereofonice de înaltă preci (Hi-Fi).
1962 Primele imagini transatlantice prin satelit şi începuturile mondoviziunii.
1963 Philips scoate casetele de înregistrat, revoluţionând piaţa discurilor.
1967 Inaugurarea TV în culori.
1970 Prima prezentare de videocasete de largă răspândire. În anii '80 comercializarea lor va duce la introducerea de modificări substanţiale în utilizarea TV şi a producţiei cinematografice.
1979 Apar primele CD (Compact Disc).
1990 Orientarea spre transmi iunile televi ive de înaltă rezoluţie.
1995 „Explozia revoluţiei" telematice a INTERNETULUI.
1996-1999 Răspândirea telefoanelor celulare.

zării lor: avem în vedere funcţia lor centrală desfăşurată în regimurile totalitare, ca instrumente de neînlocuit ale propagandei ideologice, sau de anulare a personalităţii şi masificare în societatea modernă de masă (v.),

având ca urmare fenomenele de pasivitate, supunere, incapacitate critică şi, în general, slăbirea capacităţilor personale de acţiune şi gândire.

Bibliografie: U. Eco (a cura di), *Estetica e teoria dell' informazione*, Bompiani, Milano 1972; H. M. McLuhan, *Gli strumenti del comunicare*, tr. it., Garzanti, Milano 1977.

Massa şi Carrara, ducatul de, unitate statală constituită prin unirea domeniilor de Massa şi Carrara de către Giacomo Malaspina în 1473. Căsătoria dintre Ricciarda Malaspina şi Lorenzo Cybo, care a domnit din 1519 până în 1546, a iniţiat dinastia Cybo-Malaspina. În 1741 Maria Tereza Cybo s-a căsătorit cu ducele de Modena, Ercole III d' Este şi i-a adus ca zestre ducatul. Ocupat de francezi (1796) şi încredinţat surorii lui Napoleon Elisa Bonaparte Baciocchi în 1806, a fost restituit (1815) de către Congresul de la Viena Mariei Beatrice Cybo-Este, care l-a lăsat moştenire fiului său Francesco IV de Austria-Este (1829). Eliberat în 1859, ducatul de M. şi C. a fost anexat în mai 1860 Regatului Sardiniei.

Masséna, *André*, mareşal al Franţei (Nisa 1758-Paris 1817). În timpul primei campanii în Italia a lui Napoleon Bonaparte a avut un rol decisiv în victoria de la Rivoli (1797). În 1800 a blocat înaintarea austriacă în Italia, permiţând sosirea lui Napoleon şi următoarea victorie de la Marengo. A fost numit de către Napoleon duce de Rivoli (1808). Au urmat victoriile de la Essling şi Wagram (1809). În 1814 s-a împăcat cu Bourbonii.

Massinissa, rege al Numidiei (n. cca 240-m. 148 î.Hr.). A condus cavaleria numidă, în Spania, alături de cartaginezi (211-206 î.Hr.). Când Scipio Africanul a debarcat în Africa în 204 î.Hr. a trecut de partea romanilor, care, pentru ajutorul decisiv din bătălia de la Zama l-au recunoscut rege al Numidiei. Intrat în diferende cu Cartagina, datorită politicii sale expansioniste, a provocat intervenţia romană şi declanşarea celui de-al treilea război punic.

Matapàn, bătălia de la Capul, a avut loc pe 28.III.1941, în timpul celui de-al doilea război mondial, în largul Peloponesului, între o escadră navală italiană comandată de amiralul A. Jachino şi o unitate engleză comandată de amiralul A.B. Cunningham. Englezii, dotaţi cu radar şi favorizaţi de coordonarea proastă aeronavală italiană, au fost de departe victorioşi, reuşind să scufunde trei crucişătoare şi două contratorpiloare italiene.

Mater et Magistra, enciclică promulgată de papa Ioan XXIII cu data de 15.V.1961. Dedicată examinării problemelor sociale ale timpului, lua poziţie în probleme ca raportul între iniţiativa publică şi cea privată, salariul corespunzător şi relaţia cu sindicatele, dezechilibrele între agricultură şi industrie şi între ţările dezvoltate şi cele în curs de dezvoltare.

Mathiez, *Albert*, istoric francez (La Bruyère, Haute-Saône, 1874-Paris 1932). De inspiraţie marxistă, a studiat aspectele sociale ale Revoluţiei franceze şi a reevaluat rolul lui Robespierre şi al iacobinilor (*Studii despre Robespierre*, 2 vol. 1917-1918, *Girondini şi Montagnarzi*, 1930). Cele trei volume *Revoluţia franceză* (1922-1927) sunt o operă clasică.

Matia Corvin (Cluj 1440-Viena 1490), rege al Ungariei (1458-1490). Fiu al lui Iancu de Hunedoara (Ioan Hunyadi) i-a urmat la domnie lui Ladislau V. Bazându-se pe sprijinul nobilimii şi al miliţiilor mercenare, datorită cărora a dus o politică expansionistă, a creat o monarhie puternică. A respins atacul turcilor, cucerind Slovacia şi în cursul cruciadei împotriva lui George Podebrad, rege al Boemiei, excomunicat de papa Paul II pentru înclinaţiile sale husite, a ocupat Moravia, Silezia şi Lusacia şi s-a încoronat rege al Boemiei (1469). În 1485-1486 a invadat Austria şi a ocupat Viena, revendicând coroana imperială. Curtea lui M. a fost frecventată de umanişti şi artişti italieni, în special după căsătoria sa cu Beatrice de Aragón, fiica lui Ferdinand, regele Neapolelui.

Matilda de Canossa, marchiză de Toscana (n. 1046-Bondeno di Roncore, Mantova, 1115). În 1076 îşi asumă guvernarea Toscanei şi a altor posesiuni ale casei de Canossa, şi îşi pune puterea politică în slujba papalităţii, în timpul luptei pentru învestitură (v.). În 1077, la castelul Canossa, a fost alături de Grigore VII, atunci când împăratul Henric IV a negociat cu papa revocarea excomunicării. Murind fără a lăsa moştenitori, domeniile sale au fost îndelung disputate între papalitate, pe care de altfel M. o numise moştenitoare, şi imperiu.

Mattei, *Enrico*, întreprinzător şi om politic italian (Acqualagna, Pesaro, 1906-Bascapé, Pavia, 1962). Comandant partizan, a reprezentat DC în comanda militară a CLNAI. În 1945 comisar lichidator al AGIP, pe care l-a folosit ca bază pentru constituirea ENI (1953), cu care a început să ducă o politică lipsită de prejudecăţi cu ţările producătoare de petrol, intrând în conflict cu principalele firme petroliere anglo-americane. În 1956 a scos cotidianul „Il Giorno" A reuşit să influenţeze partidele italiene printr-o amplă acţiune de susţinere financiară. A murit într-un accident de avion asupra cauzelor căruia, în ideea posibilităţii existenţei unui atentat, a fost deschisă o anchetă.

Matteotti, *Giacomo*, om politic (Fratta Polesine, Rovigo, 1885-Roma 1924). S-a înscris de foarte tânăr în PSI, militând alături de reformişti şi după expulzarea lor din partid a devenit secretarul Partidului Socialist Unitar (1.X.1922). Deputat, a denunţat în Parlament maşinaţiile şi violenţele efectuate de fascişti cu ocazia alegerilor politice din 1924. A fost răpit de unii fascişti (10.VI.1924), poate din ordinul lui Mussolini, iar cadavrul său a fost descoperit pe 16.VIII.1924. Asasinarea sa a determinat secesiunea parlamentară Aventino (v.).

Matthias de Habsburg (Viena 1557-1619), rege al Ungariei (1608-1618) și al Boemiei (1611-1617), împărat al Sfântului Imperiu Roman (1612-1619). Fiul mai tânăr al lui Maximilian II, a reușit să liniștească revoltele izbucnite în Ungaria și să încheie conflictele cu turcii (1594-1601) prin semnarea tratatelor de la Viena și de la Zsivatorok (1606). Din cauza acestor succese a intrat în conflict cu fratele său, împăratul Rudolf II, care l-a constrâns să-i recunoască domeniile Ungariei, Austriei și Moraviei (1608). La moartea lui Rudolf, M. a fost ales împărat (1612). Fără descendenți, sub presiunea partidelor favorabile completei restaurații a catolicismului în imperiu, M. a desemnat drept succesor pe Ferdinand de Stiria. Nu a reușit să domolească revolta protestanților boemi, care a dus la declanșarea Războiului de treizeci de ani.

Mattino, Il cotidian din Neapole fondat în 16.III.1892 de către E. Scarfoglio și M. Serao. A devenit imediat cel mai răspândit cotidian din Italia meridională, de orientare conservatoare.

Mau Mau, societate secretă care a luptat pentru independență în Kenya în jurul lui 1948, având ca obiectiv să pună capăt dominației coloniale engleze asupra țării și să combată modul de viață occidental. În 1952, când a început să atace societățile agricole ale albilor și să-i ucidă pe africanii considerați colaboratori ai lor, guvernul a declanșat dure represalii (1952-1955).

Mauriciu de Nassau, *prinț de Orania (Orange),* om politic olandez (Dillenburg 1567-Haga 1625). Al doilea fiu al lui Wilhelm I Taciturnul, a fost *stathouder* de Olanda (1585-1625), demonstrând deosebite aptitudini militare în războiul împotriva spaniolilor, până la armistițiul din 1609 care garanta independența Țărilor de Jos.

Mauritania, stat în Africa de vest. *Sup.*: 1 030 700 km^2. *Pop.*: 2 277 000 loc. *Capit.*: Nouakchott. *Limba*: franceza (oficială) și araba. *Relig.*: musulmană. *Vecini*: N Sahara occidentală și Algeria; E Mali; S Mali și Senegal, V Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică prezidențială islamică. Locuită de triburi berbere (mauri), M. a fost cucerită în sec. XI de Almoravizi, urmând invazia arabilor hassaniți (sec. XV) și divizarea în emirate. În 1488 portughezii au întemeiat în zona de coastă un port comercial la Arguin. Au urmat, din sec. XVII, englezii, francezii și olandezii. În 1904 M. a devenit protectorat francez și din 1920 colonie în spațiul Africii Occidentale Franceze. În 1946 a primit statutul de teritoriu de dincolo de mări al Uniunii franceze și, în sfârșit, în 1960 a devenit independentă, sub conducerea Partidului Poporului Mauritan, de orientare socialistă. În 1984, printr-o lovitură de stat, ajunge la putere A. Taya. Viața politică, instabilă și frământată de luptele dintre arabi și negri, s-a îndreptat spre un regim multipartid, în timp ce legislația se islamizează până la transformarea în Republica Islamică Arabă și Africană (1991). Taya a fost confirmat la președinție în 1992, în urma alegerilor libere, dar sub semnul unor noi frământări rasiale (mai mult de 70 000 de negri mauritani au fost constrânși să fugă în Senegal) și revolte populare împotriva scumpirilor. În 1994 a impus închiderea tuturor cotidienelor independente. Aceleași lucruri s-au întâmplat și după victoria zdrobitoare a partidului de guvernământ la alegerile din 1996, boicotate de opoziția care a denunțat înșelăciunile și violențele. În 1997 eliberarea tuturor deținuților politici, își propunea, în orice caz, să deschidă o fază de pacificare politico-socială.

Mauritius, stat insular în Africa de sud-est, în Oceanul Indian. *Sup.*: 1 865 km^2. *Pop.*: 1 130 000 loc., dintre care 55 % indieni, 39 % creoli. *Capit.*: Port Louis. *Limba*: engleza (oficială), vorbite hindi și franco-creola. *Relig.*: hindusă (53%), creștină (30%). *Poziție geografică:* în grupul insulelor Mascarene, la E de Madagascar. *Forma de stat*: republică parlamentară în cadrul Commonwealthului britanic. Cunoscută de arabi încă de la sfârșitul sec. X și atinsă de navigatorii indonezieni în sec. XV, insula cea mai mare a fost descoperită de portughezi între 1507 și 1512. Numele actual i-a fost dat de către olandezi în onoarea lui Mauriciu de Nassau. Ei și-au stabilit aici un punct de sprijin din 1585 până în 1710. Au urmat francezii care au introdus plantațiile de trestie de zahăr și sclavii negri, și englezii (1814) care, după abolirea sclaviei (1834), au adus lucrători din India, modificând astfel compoziția etnică a populației. Independente din 12.III.1965, insulele M. au fost proclamate republică în 1992. La sfârșitul lui 1995 se termina o lungă perioadă de guvernare a liderului Mișcării Socialiste Militante Anerood Jugnauth, la putere din 1982, înfrânt în alegerile politice de către laburiștii lui Navin Ramgoolan (fiul „părintelui țării" Seewoosagur Ramgoolam).

Maurras, *Charles,* scriitor și om politic francez (Martigues, Bouches-du-Rhône, 1868-Saint Symphorien-les-Tours 1952). Fondatorul organizației Action Française (v.) în 1908, catolic reacționar, naționalist și monarhist, a fost în timpul celui de al doilea război mondial colaborator al regimului filonazist de la Vichy și din această cauză a fost condamnat la închisoare pe viață în 1945.

Maurya, dinastie indiană întemeiată de Chandragupta în sec. IV î.Hr. Sub domnia lui Așoka a fost unificat tot subcontinentul indian și podișul iranian. Aceasta este perioada culminantă a budismului indian, până la decăderea sa (sec. II î.Hr.).

Mauthausen, localitate în Austria Superioră, lângă Linz, în apropierea căruia se afla un lagăr de concentrare al prizonierilor în timpul primului război mondial. Regimul nazist l-a transformat în lagăr de exterminare

în al doilea război mondial. Aici şi-au pierdut viaţa circa 150 000 internaţi.

Mavrocordat, *Alexandru,* om politic grec (Constantinopol 1791-Egina 1865). A fost unul dintre capii insurecţiei greceşti împotriva Imperiului otoman, organizând apărarea de la Missolonghi. A prezidat adunarea elenă, care la Epidaur pe 12.I.1822 a proclamat independenţa Greciei. A fost de mai multe ori prim-ministru (1841, 1844, 1853-1856) şi conducător al partidului filoenglez.

Maxenţiu, *Marcus Aurelius Maxentius* (n. cca 280-Roma 312) împărat roman (306-312). Fiul lui Maximian. O dată cu abdicarea forţată a tatălui său, cu toate că a fost exclus de la succesiune, pretorienii îl proclamă împărat (306). Alungat din nou de la putere de către Diocleţian în 308, a fost învins definitiv de Constantin în 312 în bătălia de la Pons Milvius şi a murit înecat în Tibru.

maximalism, curent politic al socialismului italian constituind în obţinerea de „maximum" prevăzut de programul partidului. S-a constituit ca adevărat curent la Congresul de la Bologna în 1919, sub conducerea lui G. M. Serrati. Obţinând majoritatea în partid, maximaliştii au cerut expulzarea reformiştilor lui Turati (X.1922). Maximaliştii s-au gândit că proletariatul italian ar trebui educat pentru insurecţie prin agitaţii continue, dar, cu toate grevele făcute, nu au ştiut cum să orienteze revoluţia socială preconizată.

Maximian, *Marcus Aurelius Valerius Maximianus* (Sirmium, Pannonia, cca 240-Massilia 310), împărat roman (286-305 şi 307-308). A obţinut titlul de cezar de la Diocleţian, care în 285 şi l-a asociat ca august şi i-a încredinţat Occidentul. În 305 a trebuit să abdice împreună cu Diocleţian. Este rechemat la tron de către Maxenţiu, fiul său, dar fiind constrâns din nou să abdice, trece de partea lui Constantin (care era ginerele său), dar intră în conflict şi cu acesta, care-l va captura şi-l va obliga să se sinucidă.

SFINŢI

Maximilian Kolbe, sfânt polonez (Zdunska Wola 1894-Auschwitz 1941). Călugăr franciscan, a fost arestat de nazişti şi deportat la Auschwitz. Aici s-a oferit să înlocuiască un prizonier ce fusese ales întâmplător drept condamnat la moarte. Beatificat în 1971 şi proclamat sfânt în 1982.

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN

Maximilian I de Habsburg (Wiener Neustadt 1459-Wels 1519), împărat (1493-1519). Fiu al împăratului Frederic III şi al Eleonorei de Portugalia, s-a căsătorit cu Maria de Burgundia (1477) şi la moartea ei (1482) şi-a asumat regenţa Burgundiei pentru fiul său Filip cel Frumos. Ales rege al romanilor (1486) şi asociat la tronul imperiului, la moartea tatălui său este ales împărat fără a se mai aştepta ratificarea papală. În politica externă a aderat la coaliţii împotriva Franţei şi împotriva Veneţiei. A desfăşurat o politică matrimonială şi dinastică norocoasă, pri intermediul căreia a legat Casa de Habsburg de regii catolici de Castilia şi Aragón prin căsătoria (1496) dintre Filip cel Frumos şi Ioana Nebuna şi dintre Margareta şi infantele don Juan (1497) şi Jagiełłonii din Boemia şi Ungaria. După moartea fiului său Filip (1506), şi-a investit orice resursă financiară şi diplomatică pentru a asigura coroana imperială nepotului său Carol, viitorul Carol V. M. poate fi considerat fondatorul puterii habsburgice moderne.

Maximilian II de Habsburg (Viena 1527-Regensburg 1576), rege al Boemiei (1526-1576), rege al Ungariei (1563-1576), împărat (1564-1576). Fiu al lui Ferdinand I de Habsburg şi al Anei Jagiełło, a fost regent al Spaniei (1548-1550). La moartea tatălui (1564) a obţinut şi o parte din Austria. Pentru apropierea sa de doctrinele luterane a riscat să fie exclus din succesiunea imperială. Reîntors la catolicism, o dată împărat, a permis pe domeniile sale libertatea cultului luteranilor. A încheiat cu turcii armistiţiul de la Adrianopol (1568), obligându-se la vărsarea unui tribut anual şi obţinând controlul asupra Ungariei.

BAVARIA

Maximilian I Wittelsbach (München 1573-Ingolstadt 1651), duce şi elector de Bavaria (1597-1651). A creat un guvern puternic centralizat, reorganizând aparatul birocratic şi unificând normele juridice în toată Bavaria. A dezvoltat economia ţării, acordând susţinere manufacturilor de sticlă şi mătase. În timpul Războiului de treizeci de ani şi-a pus armata în sprijinul cauzei catolicismului, înfrângându-i pe protestanţi în bătălia de la Muntele Alb (1620). Cu pacea din Westfalia (1648) obţine demnitatea ereditară de electori imperiali pentru familia sa şi încorporarea în Palatinat.

Maximilian I Iosif (Mannheim 1756-Nymphenburg, München, 1825), elector (1799-1806) şi rege al Bavariei (1806-1825). Alianţa cu Napoleon i-a ajutat la ridicarea Bavariei la rangul de regat (1806). A ştiut însă, pentru a-şi păstra tronul, când să intre în coaliţia antinapoleoniană în 1813. Guvernarea sa a fost liberală (constituţiile din 1808 şi 1818).

MEXIC

Maximilian de Habsburg (Schönbrunn, Viena, 1832-Querétano 1867), împărat al Mexicului (1864-1867). Frate al împăratului Austriei Franz Joseph, din 1857 până în 1859 a fost guvernator general în Lombardo-Veneto. În 1864 acceptă coroana Mexicului, oferită de Napoleon III, care dorea influenţă franceză în această ţară. În timpul războiului civil care a urmat, trupele franceze au trebuit să se retragă din cauza presiunilor SUA. M. este înfrânt şi împuşcat de către şeful republicanilor B. Juárez.

DIVERŞI

Maximilian de Baden, sau Max von Baden, om politic german (Baden-Baden 1867-Konstanz 1929). Liberal şi pacifist, la 3.X.1918, în faza finală a primului război mondial, a fost numit cancelar al Germaniei, cu sarcina de a încheia pacea şi de a salva monarhia chiar cu preţul abdicării lui Willhelm II. Dar la 9.XI a trebuit să cedeze puterile sale de cancelar socialistului F. Ebert. S-a retras din viaţa politică.

Maximin Daia (m. Tarsus 313), împărat roman (309 sau 310-313). Nepot şi fiu adoptiv al lui Galerius, a fost numit cezar în 305 şi guvernează diocezele Orientului şi Egiptului. În 309 sau 310 este proclamat de către soldaţi august. După moartea lui Galerius (311), i-a încredinţat stăpânirea Orientului lui Licinius. Acesta aliindu-se cu Constanti , îl înfrâge la Adrianopol în 313.

Maximin Tracul, *Caius Iulius Verus* (n. cca 173-Aquileia 238), împărat roman (235-238). De origine umilă, a făcut carieră în armată şi la moartea lui Alexander Severus a fost proclamat împărat de către trupele de la frontiera renană. A luptat cu succes împotriva germanilor, sarmaţilor şi dacilor. În 238 a coborât în Italia pentru a înfrânge răscoala din Gordianus, dar, din cauza durităţii sale faţă de soldaţi, este ucis de acesta.

maya, populaţie indiană din America Centrală, prezentă astăzi doar pe o fâşie din Guatemala până în Mexic, care a creat o înfloritoare civilizaţie precolumbiană. Istoria m. este cunoscută în mod incomplet, din cauza slabei documentaţii lăsate (dacă se exclude aspectul monumental şi puţinele codice scrise). Din această cauză trebuie să se pună accentul pe miturile şi ritualurile descendenţilor sau pe povestirile făcute de ei cuceritorilor spanioli. Nu s-a descifrat încă, de exemplu, complexa lor scriere hieroglifică.

■ *Elemente istorice.* De origine incertă, m. s-au aşezat în zona Americii Centrale, unde de milenii se cunoştea o cultură rudimentară a porumbului. Începuturile civilizaţiei istorice m. apar o dată cu sec. III d.Hr. În perioada clasică, între sec. III şi X, au cunoscut apogeul dezvoltării oraşele-stat, care nu au format niciodată o organizaţie politică unitară, dar erau legate între ele de raporturi comerciale şi de o civilizaţie comună. Nucleul oficial, conducător al acestor structuri puternic piramidale era o clasă nobiliară şi o ierarhie sacerdotală, care justifica în mod teocratic propria putere ereditară. Din 900 civilizaţia m. din zonele de istm a cunoscut o criză dramatică (ale cărei cauze nu se ştiu), care a dus la o emigrare masivă spre peninsula Yucatan, unde a înflorit o civilizaţie mai modestă decât cea clasică, împletită cu cultura toltecilor şi a aztecilor. În 1517 m. au venit în contact cu spaniolii şi au respins între 1527 şi 1535 o primă tentativă de cucerire din partea lui F. de Montejo, dar au trebuit să capituleze între 1540 şi 1546. Tribul Itza din oraşul Teysal a cedat în faţa spaniolilor abia la sfârşitul sec. XVIII.

■ *Civilizaţia maya.* Susţinută de o agricultură înapoiată din punct de vedere tehnic (cultivarea extensivă a porumbului prin utilizarea săpăligilor, lipsa animalelor de povară şi transport, aproape absentă folosirea metalelor), civilizaţia m. se baza pe o puternică solidaritate de clan şi pe cultivarea în comun a terenurilor. Comerţul terestru şi pe mare erau foarte importante. Religia pare să fi fost predominant axată pe forţele naturii, dar cu o riguroasă formalizare a culturilor şi sacrificiilor, chiar şi umane. Sistemul judiciar era elementar, bazat pe autoritatea conducătorilor satelor. M. posedau cunoştinţe ştiinţifice (arhitectonice şi astronomice) evoluate şi sofisticate, cum o demonstrează studiul calendarului sau al eclipselor şi soliditatea piramidelor şi templelor.

Mayflower, numele vasului părinţilor pelerini (v.).

Mazarin, *Jules* sau *Mazzarino, Giulio,* cardinal şi om de stat francez (Pescina, L'Aquila, 1602-Vincennes 1661). A îmbrăţişat cariera ecleziastică încă de când era căpitan în armata pontificală, dar nu a fost ordonat vreodată sacerdot. Trimis în Franţa ca nunţiu apostolic (1635-36), s-a făcut apreciat de Richelieu, care a obţinut numirea lui drept cardinal (1641).

■ *Dobândirea puterii în Franţa.* La moartea lui Richelieu (1642), Ludovic XIII i-a încredinţat conducerea Consiliului regal, sarcină pe care M. a păstrat-o şi în timpul regenţei Annei de Austria, care, de altfel îi devine amantă. A condus ţara în ultima fază a Războiului de treizeci de ani. Datorită importantelor victorii de la Rocroi (1643), Nördlingen (1645), Lens (1648) şi a abilei sale diplomaţii, prin tratatul din Westfalia (1648) a obţinut pentru Franţa Alsacia şi recunoaşterea definitivă a drepturilor asupra oraşelor Metz, Toul şi Verdun.

■ *Fronda.* Războiul, însă, a mărit cheltuielile statului şi presiunea fiscală. Imediat M. a trebuit să ţină piept ostilităţilor grupului parlamentar (Fronda parlamentară, 1648). Magistraţii din Paris au ridicat poporul împotriva lui, provocând-i fuga din oraş împreună cu regina şi tânărul Ludovic XIV. Dar M. a reuşit să-i dezbine pe adversari împărţindu-i şi încheind pacea de la Rueil (1649). În 1650 a luat avânt fronda principilor, condusă de Condé. Refugiat la Köln, M. a continuat politica regatului până la înfrângerea trupelor lui Condé (1652).

■ *Primatul european al Franţei.* Din 1653 M. a guvernat restituind autoritatea puterii regale. A fost reluat războiul cu Spania şi, datorită victoriei lui Turenne la Dunes (1658), a obţinut pacea, prin tratatul Pirineilor (1659), capodoperă diplomatică a lui M., care a definit astfel primatul francez în Europa şi decăderea spaniolă. Spriji ind, apoi, Suedia în războiul nordic (1660), a obţinut şi controlul graniţei renane. S-a aliat cu Anglia, şi i-a înrudit pe principi cu casele regale ale Spaniei şi Angliei.

mazdeism, religie (după numele divinității Ahura Mazdah) a Iranului preislamic, dezvoltată probabil în jurul sec. VII î. Hr. Mai este numită și zoroastrism, după numele întemeietorului său Zoroastru (Zarathustra). Deși efectiv monoteist, m. conține puternice elemente de dualism, prin opoziția dintre bine-lumină (zeul Ahura Mazdah) și rău-întuneric (Angra Mainyu sau Ahriman). Ahura Mazdah a creat omul pentru a avea un aliat în lupta împotriva lui Ahriman. Cartea sacră este *Avesta*. S-a răspândit în întreg imperiul ahemenid, cu ajutorul curții imperiale, și posedând un cler influent, înclinat spre ritualurile sacre (așa-numiții „magi"). O dată cu cuceririle lui Alexandru cel Mare, m. a suferit influența elenistică. Sub Sasanizi (sec. III-IV) devine religie de stat. Cucerirea islamică a Persiei a dus la dispariția sa din regiune, în timp ce în spațiul indian se mai găsesc și astăzi mici grupuri de minorități zoroastriane (parși).

Mazowiecki, *Tadeusz*, om politic polonez (Plock 1927). Consilier al lui L. Wałesa la înființarea Solidarității, în 1989 obține sarcina de a forma primul guvern necomunist din Europa Răsăriteană. Intrat în opoziție cu Wałesa, a fondat Uniunea Democratică, bazată pe o linie mai liberală. Este înfrânt în alegerile prezidențiale (25.11.1990).

Mazuriene, bătălia de la Lacurile, serie de lupte violente care au avut loc în primul război mondial (XI.1914-II.1915) pe lângă aceste lacuri aflate în Polonia orientală între Vistula și Niemen: armata rusă a fost blocată de trupele germane comandate de P.L. von Hindenburg.

Mazzarino, *Santo*, istoric italian (Catania 1916-Roma 1987). A studiat raporturile dintre istoria greacă arhaică și Orient (*Între Orient și Occident*, 1947) și mult disputata problemă a trecerii, în istoria Romei, de la monarhie la republică (*De la monarhie la statul republican*, 1945). Lucrarea sa *Gândirea istorică clasică* (3 vol., 1966) este o istorie a culturii și societății văzute prin prisma activității istoricilor.

Mazzini, *Giuseppe*, om politic italian (Genova 1805-Pisa 1872). Ultimul născut al unui medic, a primit din partea mamei o educație purtând amprenta puternică a religiozității janseniste. În 1820-1821 a participat la protestele studențești în favoarea constituției. În 1827, laureat în jurisprudență, s-a afiliat la Carbonerie. Arestat în 1830, a plecat în exil la Marsilia. La plecare a scris o scrisoare deschisă noului rege Carlo Alberto, cerându-i să „se așeze în fruntea Națiunii".

■ *„Tânăra Italie"*. Insuccesul tentativelor insurecționale din 1831 a întărit dubiile lui M. asupra Carboneriei, căreia îi reproșa sectarismul, naiva încredere în ajutorul străinătății și lipsa de principii. A fondat astfel „Tânăra Italie" (*Giovine Italia*) (1831, v.) și periodicul omonim (1832), instrument de educație a poporului și de pregătire a războiului de partizani, care ar fi trebuit să-i alunge pe austrieci.

■ *Gândirea mazziniană*. La baza acțiunii lui M. a fost ideea că eliberarea Italiei putea să se facă doar prin crearea unui stat republican unitar și că artizanul eliberării nu putea fi decât poporul italian, animat de o profundă credință religioasă („Dumnezeu și poporul") și fiind conștient că realizează astfel propria eliberare socială. Misiunea istorică a Italiei era să treacă la conducerea mișcării revoluționare europene, înlocuind Franța, pentru afirmarea principiului naționalităților în Europa. „Romei cezarilor" și „Romei papilor" i-ar fi urmat o a Treia Romă, „Roma poporului" Diversele națiuni (aparținând unei singure Umanități, încarnare a unui principiu divin) ar fi trebuit să colaboreze între ele, realizând Statele Unite Europene și apoi unirea întregii omeniri.

■ *Activitatea revoluționară*. Primele tentative insurecționale promovate de M. în Piemont, la Genova (cu participarea lui Garibaldi) și în Savoia au eșuat din cauză că poporul nu l-a urmat (1833-1834). Expulzat din Franța, în 1834 M. a fondat în Elveția „Tânăra Europă" (Giovine Europa). Refugiat la Londra și trecând peste o profundă criză interioară („furtuna îndoielii"), a reorganizat „Tânăra Italie", dând o mai mare atenție problemelor sociale și muncitorești. În 1844 a inspirat nefericita acțiune a fraților Bandiera. S-a aruncat, apoi, cu entuziasm în mișcarea din 1848, dând naștere Asociației Naționale Italiene, care a încercat să strângă toate energiile patriotice în jurul obiectivului independenței. În 1849, după armistițiul cerut de Piemont Austriei și eșecul „războiului regal", a relansat ideea unui război popular și a fost unul din triumvirii Republicii Romane (v.). O dată cu căderea Romei, a fost exilat la Marsilia, Geneva, Paris și Londra, rămânând convins, însă, că perioada revoluționară a maturizat conștiința populară. În 1853 a fondat un Partid al Acțiunii care a încercat diverse tentantive insurecționale: Milano (1853), Sarzana și Valtellina (1853-1854), expediția lui C. Pisacane în Regatul celor Două Sicilii (1857). Dar numeroși mazzinieni au aderat în această perioadă la cauza dinastiei de Savoia.

■ *Excluderea politică*. După armistițiul de la Villafranca în cel de al doilea război de independență (1859) M., pentru a evita ceea ce i se părea drept o anexare a diverselor state italiene la Piemontul savoiard, a opus plebiscitelor cererea de înființare a unei adunări constituante aleasă prin sufragiu universal. În octombrie 1860, la Neapole, a încercat inutil să-l convingă pe Garibaldi să nu proclame anexarea la Piemont a Italiei meridionale. Și-a dat seama atunci că este „exilat în propria țară" și a criticat aspru alegerea monarhică a Risorgimento-ului italian. În ultimii ani ai vieții s-a dedicat din exil organizării începuturilor mișcării muncitorești italiene, legând printr-o platformă republicană

rețeaua societăților muncitorești de ajutor mutual („Actul de frăție", 1864). Opunându-se luptei de clasă (căreia îi opunea „asocierea" între muncă și capital și cooperarea), a participat la întemeierea Internaționalei I, dar s-a desprins repede, fiind în polemică cu Marx și socialismul. Dezaprobând cu fermitate Comuna din Paris (1871), s-a pus în slujba luptei pentru încetarea răspândirii socialismului în Italia. S-a întors să moară în patrie, fiind tolerat de guvern.

Bibliografie: A Codignola, *Mazzini*, UTET, Torino 1949; F. Della Peruta, *Mazzini e rivoluzionari italiani. Il Partito d'Azione 1830-1845*, Feltrinelli, Milano 1974; AA.VV., *Mazzini e il mazzinianesimo*, Istituto per la storia del Risorgimento italiano, Roma 1974.

măcinat, impozit pe, impozit pentru măcinarea cerealelor, introdus în Italia de către guvernul Menabrea (VII.1868) în cadrul eforturilor de echilibrare a deficitului balanței. Era plătit direct morarului și era impus și țăranilor care cultivau cereale pentru folosirea lor în gospodărie, sau se oprea din salariu. Extrem de nepopular, a provocat revolte deseori reprimate prin intervenția armatei. A fost atenuat după apariția guvernului Stângii (1876) și a fost abolit abia în 1884.

mărturisitoare, Biserica, mișcare promovată în 1933 de pastorul M. Niemöller în sânul Bisericii evanghelice germane pentru a se opune încercării regimului nazist de a orienta în sens rasist și antisemit. A fost creată în acest scop o structură organizatorică deosebită de cea oficială, în timp ce *confesiunea de credință*, redactată de teologul protestant K. Barth și aprobată de congresul comunităților care aderaseră la ea, ținut în cartierul berlinez Barmen în 1934, a constituit punctul de referință teoretic al mișcării. Dintre exponenții marcanți ai mișcării, Niemöller a fost internat la Dachau, Barth s-a retras în clandestinitate pentru toată perioada războiului, iar D. Bonhoeffer a fost spânzurat în lagărul de la Flossenburg în 1945.

măsură, unitate de, etalon originar comun de-a lungul secolelor, utilizat prin luarea ca bază a părților corpului omenesc (deget, palmă, braț, picior, pas etc). În multe regiuni, din Spania până în Rusia, u. de m. ale suprafeței au fost corelate cu „zilele" de muncă necesare pentru a cultiva pământul sau cu cantitatea de semințe necesară (de unde și echivalența dintre măsurile de suprafață și cele de capacitate). Gradul de exactitate a fost determinat de condițiile de producție și de viața cotidiană. De aici o varietate extremă de u. de m. în interiorul unor regiuni și zone care face dificile comparațiile. Încă din Antichitate a fost necesară existența unor modele recunoscute, deseori sculptate în piatră și expuse mai întâi în temple, apoi în catedrale sau locuri publice (comune, piețe, târguri).

■ *Măsurările în Antichitate.* Atât pentru metrologia Orientului Apropiat, cât și pentru cea europeană (care printre altele a suferit, mai ales în Grecia, o puternică influență a metodelor semitice) u.de m. aveau această bază experimentală. Sistemele utilizate și valorile absolute nu erau uniforme (de exemplu lungimea piciorului galic al sec. I î.Hr. era de 330 mm, ca și cel din Pergam, în timp ce acela olimpic era de 320 mm, cel eginetic de 333 mm etc). Roma s-a limitat să impună, în imperiul său, u. de m. proprii doar pentru actele oficiale, lăsându-le să

PRINCIPALELE UNITĂȚI DE MĂSURĂ ÎN GRECIA CLASICĂ ȘI ROMA ANTICĂ

Obiect	*Grecia clasică*	*Roma antică*
Lungime	unitatea de bază: picior (de la 294-296 la 326-328 mm), împărțit în degete și palme (4 degete=o palmă; 16 degete=un picior). 24 degete=un cot. Pentru distanțe mari: 2 picioare și 1/2=un pas; 100 picioare= un *plethron* (29,6 m); 1 stadiu=600 pici (177,6 m); 1 parasanga (măsură de orig. persană) =30 stadii	unitatea de bază: picior (296 mm), împărțit în 12 police sau 16 degete. Pentru distanțe mari: 5 picioare=un pas; 24 pași=un *actus*; 1 000 pași=un miliar (cca 1 520 m)
Suprafață	*plethron*=10 000 pași pătrați (100x100)	iugăr (suprafață agrară lucrată de o pereche de boi), corespunde la 28 800 picioare pătrate romane (240x120, cca 2500 ari=1/4 hectar). Multiplii iugărului: *heredium* (240x240 picioare sau dublu iugăr); *centuria*=200 iugăre
Capacitate	lichide: unitatea de bază: *kotyle* (0,21-0,33 l), măsuri mari: *choes* (12 *kotylai*), *metrete* (12 *choeis*=39,39 l). solide: 4 *kotylai=choinix* (1,07 l); 8 *choinices*=1 *hekteus* (8.60 l); 6 *hekteis*=1 *medimn* (51,80 l)	lichide: unitatea de bază: *sextar* (0,545 l), măsuri mari: *congius* (6 *sextari*=3,27 l), *amphora* (8 *congii*=26,20 l), *culleus* (20 *amphore*=480 l) solide: 8 sextari=1 *semodius* (4,35 l), 16 sextari=1 *modius* (8.70 l)

coexiste cu tradițiile locale. Lumea antică a subliniat originea sacră a u. de m. Controlul lor a fost înțeles ca o manifestare a puterii supreme și a suveranității și independenței (ca în orașele-state grecești).

■ *Între Evul Mediu și modernitate.* Problema unificării u. de m. (și în scopul de a evita fraudele) s-a impus de-a lungul istoriei europene, legându-se de necesitatea de a stabili cui îi revine această putere. Capitularul francez de la Soissons (744) a atribuit puterea asupra măsurilor episcopilor. În Evul Mediu această putere a fost deseori îmbinată cu cea de a bate monedă. S-a creat astfel un amestec complicat de privilegii feudale și corporative și obiceiuri. Carol cel Mare a încercat să pună ordine în materie (789) revendicând puterea regală și punând în palatul său modele de referință. În 1488 coroana Spaniei a instituit un *marcador mayor,* cu sarcina de a verifica uniformitatea u. de m. De fapt, deși erau foarte des răspândite sub același nume, între ele existau puternice diferențe, chiar și de la oraș la oraș, făcând necesare tentativele de unificare încercate în mai multe reprize, paralel cu dezvoltarea statului absolut, în aproape toate statele, între sec. XIV și XVIII. Doar în 1790, Franța revoluționară va desființa drepturile senioriale asupra greutăților și măsurilor.

■ *Sistemul metric zecimal.* În timpul revoluției franceze, la 8.V.1790, Adunarea Națională franceză, în urma propunerii unei comisii de experți și oameni de știință, a decretat unificarea tuturor măsurilor existente în Franța, înlocuindu-le cu un sistem unic de lungime normată la dimensiunea pământului, condiție necesară pentru extinderea noului sistem și în celelalte țări. Ca urmare, în baza și a unor operații geodezice de determinare a mărimii meridianului de la Paris, a fost stabilită o nouă u. de m. liniară, care s-a numit metru. A fost construit un prototip al metrului, din platină și s-a stabilit ca toate u. de m. al noului sistem să fie legate între ele de raporturi zecimale. Un procedeu analog s-a folosit și pentru determinarea unității pentru greutate (gramul). Pentru construirea prototipului internațional, pentru că gramul era o unitate foarte mică, s-a preferat folosirea prototipului kilogramul. Amândouă aceste prototipuri au fost depozitate în arhivele Academiei Franceze. Extinderea influenței Revoluției franceze în multe state europene a favorizat răspândirea noului sistem metric zecimal, care, în sec. XIX a fost adoptat în mod progresiv de întreaga lume, cu excepția țărilor anglo-saxone, inclusiv SUA, unde au rămas în vigoare vechile u. de m. nezecimale.

Bibliografie: W. Kula, *Le misure e gli uomini dall'antichità a oggi,* tr. it. Laterza, Bari 1987.

mătase, creșterea viermilor de m., toarcerea și țesutul firelor s-au practicat în China încă din mileniul II î.Hr.

■ *Mătăsurile chinezești și drumul mătăsii.* Metodele de producere a țesăturilor de m. (timp de secole destinate exclusiv curții imperiale chineze) au fost ținute într-un secret total. Marile civilizații din Orientul Mijlociu și din bazinul Mării Mediterane, până la greci și la romani, au importat mătase și țesături de mătase prin intermediul drumului m.: caravane lungi, pornind de la vechea capitală Singan-fu – și, apoi, de la Pekin – traversau podișurile Asiei Centrale, ocolind deșertul Turkestanului pe itinerare diferite care se reîntâlneau la Samarkand (în actualul Uzbekistan); parcurgând podișul iranian și Asia Mică, drumul caravanelor ajungea spre Apus la Constantinopol sau pe coastele Mediteranei.

■ *Prelucrarea mătăsii în Occident.* Prima piață importantă a m. în lumea occidentală a fost Constantinopol și, încă din sec. IV d.Hr., au început primele prelucrări (țesătură) și creștere de viermi de m. cu ouă aduse pe ascuns din China. Producția și prelucrarea m. au fost preluate și de arabi care le-au introdus în Spania și în Sicilia, de unde s-au răspândit și în peninsula italiană care, în Evul Mediu, a deținut întâietatea pri înalta specializare în acest tip de manufactură. Folosirea m. în confecționarea articolelor de îmbrăcăminte a rămas pentru totdeauna apanajul claselor privilegiate din cauza costurilor ridicate și a producției limitate. În epoca modernă, Marea Britanie a introdus în Europa mătăsurile indiene.

■ *Prelucrarea industrială a mătăsii.* În sec. XVII și XVIII, creșterea viermilor de m., care are nevoie de condiții climatice speciale, s-a răspândit mai ales în Italia de nord și în Franța. Abundența de materie primă a stimulat manufacturile de m. Prelucrarea m. (cel puțin primele faze, tragerea borangicului și torsul, până la obținerea unui semipreparat) a reprezentat, între sec. XVIII și primele decenii ale sec. XIX, principalul sector manufacturier al unor zone din Italia de nord (în regiunile: Comasco, Bergamo, Brescia, Milano, Piemont). Se lucra deseori la domiciliu, cu mijloace rudimentare. În jurul anului 1840, prelucrarea m. a început să se modernizeze prin introducerea războaielor mecanice, devenind un sector de prim plan în acțiunea de industrializare a țării. În cursul sec. XX, inventarea m. artificiale și reluarea concurenței făcute m. orientale au redimensionat industria tradițională a m. din Italia.

Mâna Neagră, societate secretă sârbă țintind spre unificarea slavilor meridionali într-un singur stat. Compusă din ofițeri extremiști, a fost responsabilă de asasinarea regelui Alexandru I Obrenović (1903) și a arhiducelui Austriei Franz Ferdinand la Sarajevo (1914), motiv care a provocat izbucnirea primului război mondial.

mână moartă, drept feudal prin care nobilul urma să moștenească un vasal sau un supus, mort fără urmași pe linie bărbătească. Termenul indica și dreptul fiscal care trebuia să fie plătit de vasali și de supușii legați de

pământ pentru a putea dispune de propriile bunuri şi de bunurile aşezămintelor religioase şi ale clerului.

McCarthy, *Joseph Raymond,* om politic american (Appleton 1909-Bethesda 1957). Senator republican de Wisconsin din 1947, în februarie 1950 a denunţat prezenţa a numeroşi adepţi ai comunismului printre vârfurile administraţiei Truman. A fost numit la conducerea unei subcomisii senatoriale permanente de anchetă, atacând din această funcţie, cu argumente adesea nefondate şi persecutorii, oameni politici, diplomaţi, militari, intelectuali, exponenţi ai lumii culturale şi a spectacolului, acuzaţi de a face parte din mişcarea comunistă. „Cruciada anticomunistă"(care s-a numit „maccartism" de la numele de M.) a contribuit la înfrângerea democraţilor în alegerile prezidenţiale din 1952. Şi sub preşedinţia lui Eisenhower M. şi-a continuat cruciada răsunătoare, până când în 1954 a făcut obiectul unei moţiuni de cenzură care l-a înlăturat de la conducerea comisiei, lipsindu-l şi de orice rol politic.

McKenzie King, *William Lyon,* om politic canadian (Berlin 1874-Ottawa 1950). Ministrul muncii şi lider al Partidului Liberal din 1919 la moartea sa, a condus un guvern de orientare liberal-progresistă (1921-1930, 1935-1948). Susţinător al independenţei dominioanelor în cadrul Conferinţei imperiale din 1926, a condus Canada în cel de-al doilea război mondial.

McKinley, *William,* om politic american (Niles, Ohio, 1843-Buffalo 1901). Deputat republican, a fost ales preşedinte în 1896 fiind susţinut de marile grupuri industriale. Cu toate că personal era antiimperialist, sub impulsul opiniei publice a declarat război (1898) Spaniei pentru Cuba (v. hispano-american, războiul), care a adus SUA dominaţia asupra Filipinelor şi un protectorat substanţial asupra Cubei. Reales în 1900, a fost ucis de către un anarhist.

MEC, *v. Comunitatea Europeană.*

mecanică, industrie, precedată de construirea artizanală de instrumente şi maşini sau mijloace de transport, i. m. modernă îşi are originile în revoluţia industrială de la sfârşitul sec. XVIII. A fost stimulată de cererea crescândă de maşini cu abur şi de mecanisme tehnologice pentru industria textilă şi pentru cea extractivă. Puternicul avânt şi l-a luat, însă, o dată cu afirmarea căilor ferate. Datorită progreselor industriei extractive şi metalurgice, în sec. XIX, i. m. s-a perfecţionat şi s-a specializat în mecanică grea (producţia de utilaje) în întreprinderi de mari dimensiuni, şi, mecanică fină şi de precizie, în afară de dezvoltarea producţiei de mijloace de transport (de la biciclete la primele automobile).

Mecca, oraş în Arabia Saudită şi capitală a provinciei Hedjaz. Oraşul natal al lui Mahomed, locul unde este păstrată Kaaba şi ţinta pelerinajului a milioane de musulmani, este considerat primul oraş sfânt al Islamului interzis necredincioşilor, şi cu toate acestea nu a fost niciodată un centru politic al lumii musulmane. Începând din sec. X. M. a fost guvernată de aşa numiţii *sharif,* descendenţi din Ali şi Fatima (ginerele şi fiica lui Mahomed) supuşi diverselor dinastii domnitoare. A fost centrul sectei wahhabite (v. wahhabiţi), până la înglobarea sa în regatul saudit (1924).

Meda, *Filippo,* om politic italian (Milano 1869-1939). Format în mişcarea catolică intransigentă, a fost favorabil unei apropieri graduale de statul liberal, salvând astfel identitatea programatică a catolicilor. A fost primul catolic „militant" care a devenit ministru în Regatul Italiei (1916-1919), ca ministru de finanţe. A aderat, dar cu multe rezerve, la Partidul Popular Italian. După ascensiunea fascismului s-a retras în viaţa privată.

Medici, familie florentină. De origine populară, s-a afirmat iniţial în domeniul comercial şi bancar, iar mai apoi în viaţa politică. În sec. XV şi-a asumat conducerea Florenţei, fiind protagonista vieţii civile, politice şi religioase a perioadei renascentiste, înrudindu-se cu cele mai influente dinastii europene.

■ *Creşterea puterii familiei Medici.* Primele informaţii despre M. apar în sec. XIII, când unii dintre ei apar înscrişi în breasla Calimala, corporaţie pentru import, finisare şi comercializare a lânii din străinătate. Între primele personalităţi ale familiei a fost *Salvestro* (1331-1388), promotorul unei alianţe între o parte a burgheziei comerciale şi pătura de jos împotriva fracţiunii oligarhice. La începutul sec. XV s-a afirmat o altă ramură a familiei, prin meritul lui *Giovanni di Bicci* (1360-1429), care în 1397 a fondat Banca Medici. Datorită bunelor relaţii cu curtea pontificală, Banca s-a dezvoltat astfel încât în timpul conciliului de la Konstanz a monopolizat tranzacţiile financiare ale întregii Europe cu Italia.

■ *Guvernarea medicee.* Prin *Cosimo I cel Bătrân* (1389-1464), fiul lui Giovanni di Bicci, a început domni medicee, care a avut apoi un caracter ereditar. Lui Cosimo i-a succedat fiul său *Piero* (1414-1469), sub care familia a traversat o gravă criză financiară. Primul născut al lui Piero a fost *Lorenzo Magnificul* (1449-1492), care a consolidat primatul politic şi economic al familiei în Italia timpului. Prestigiul M. a fost din nou compromis în timpul guvernării lui *Piero* (1472-1503), gonit din oraş cu ocazia cuceririi de către Carol VIII (1494). M. au putut reveni în Florenţa în 1512, datorită protecţiei spaniole şi au început o restauraţie politică prin opera altor doi copii ai lui Lorenzo Magnificul: *Giuliano, duce de Nemours* (1479-1516) şi *Giovanni* (1475-1521), devenit papă cu numele de Leon X, care a permis familiei M. să se întoarcă la perioada de înflorire economică. După ce Giuliano şi Giovanni s-au transferat la Roma, guvernarea Florenţei a fost încredinţată lui *Lorenzo di Piero* (1492-1519). În această perioadă s-a

afirmat un alt M. din ramura mai tânără: *Giovanni dalle Bande Nere* (1498-1526), faimos condotier, în timp ce la doi ani după moartea lui Leon X a fost ales papă *Giulio* (1478-1534), fiul lui Giuliano (fratele Magnificului), cu numele de Clement VII.

■ *Marele ducat al Toscanei și decăderea.* În 1532 *Alessandro* (1510-1537), fiul natural al lui Lorenzo di Piero, a obținut datorită sprijinului papei, unchiul său, titlul de duce, și a dat naștere formal principatului M. Alessandro a fost ucis în 1537 de *Lorenzino* (1513-1548) și i-a urmat fiul lui Giovanni dalle Bande Nere, *Cosimo I* (1519-1574), care a obținut titlul de mare duce de Toscana (1539) și a construit un stat absolutist centralizat modern. Succesorii lui Cosimo I au cunoscut decăderea începând cu sec. XVII, până la stingerea familiei prin Gian Gastone (1723-1737). Din familie au făcut parte femei înrudite cu case regale europene, printre care două regine ale Franței: Caterina (1519-1589) și Maria (1573-1642).

Medici, *Cosimo de' cel Bătrân*, om de afaceri și de stat florentin (Florența 1389-Careggi 1464). Bancher, datorită simpatiei sale pentru partidul popular în 1433 este condamnat la zece ani de exil. S-a transferat la Veneția, dar deja în 1434, printr-o schimbare neprevăzută a guvernului Florenței, a putut să se întoarcă în patrie și să rămână timp de treizeci de ani arbitrul indiscutabil al vieții politice florentine. El a știut să adune în jurul său o vastă facțiune, strângând legăturile cu alte case bancare (Portinari, Benci, Tornabuoni). A fost capabil să exercite o reală putere fără a modifica aparent formele republicane de guvernare a orașului.

Medici, *Lorenzo de'*, numit *Magnificul*, om politic florentin (Florența 1449-1492). Fiul lui Piero di Cosimo și al Lucreziei Tornabuoni, femeie cultă și poetă, a fost educat de umaniști ca M. Ficino, G. Becchi și C. Landino. A fost și un literat de mare valoare, mai ales ca poet. În timpul guvernării sale s-a început procesul de reînnoire morală, culturală și artistică care a fost cunoscut sub numele de umanism și Renaștere.

■ *Guvernul personal.* După moartea tatălui în 1469, prerogativele lui Lorenzo și ale fratelui său Giuliano au fost confirmate de un fel de plebiscit popular condus de T. Soderini, care, însă, încerca să diminueze autoritatea în favoarea unui guvern oligarhic. Oricum, Lorenzo, datorită succeselor sale diplomatice, și-a sporit prestigiul și a reușit să-și asigure o solidă putere personală. În timpul conspirației Pazzi (1478), în timp ce fratele său era ucis, Lorenzo a reușit să se salveze și să reprime tentativa de revoltă. A preîntâmpinat și războiul împotriva Florenței pornit de papa Sixtus IV (1480).

■ *„Acul balanței" între statele italiene.* L. s-a implicat cu tenacitate pentru coeziunea statelor peninsulei. A mediat între Franța și statele italiene (războiul de la Ferrara, 1482), între papă și Aragonezi (războiul baronilor, 1485, cu urmările succesive). De o importanță particulară a fost politica sa de alianță cu Biserica, bazată pe susținerea Băncii Medici la finanțele ecleziastice. Giovanni, al doilea copil al lui Lorenzo, s-a îndreptat chiar spre cariera ecleziastică. S-a schițat însă o îndepărtare treptată de Milano, înclinând spre o alianță cu Franța. Totuși, la moartea lui L., echilibrul al cărui garant se făcuse el întotdeauna începea să se clatine.

Mediterană, Marea, punct de întâlnire între trei continente, datorită configurației sale de mare închisă, M. a fost mediul ambiant unificator al celor mai mari civilizații antice. Dintre acestea primele nu au avut o vocație maritimă: regatul egiptean era structurat de-a lungul cursului Nilului, în timp ce coastele anatoliene reprezentau doar punctul extrem al unor civilizații – de altfel „terestre" – sumeriană, asiriană, babiloniană și persană. Legătura între acești doi poli de dezvoltarea fost asigurată la început pe mare de către cretani, apoi de către fenicieni, la rândul lor întemeietori de colonii în bazinul Mării Egee și de-a lungul coastelor africane, împingând până în Occident granițele civilizației. După avântul aheano-dorian și crearea unui sistem de orașe-stat grecești, în jurul lui 1000 î.Hr. M. apare împărțită în două zone de influență: una central-orientală, sub hegemonie greacă cu coloniile din Asia și Magna Graecia și alta occidentală, controlată de Cartagina (v.). În inevitabilul conflict apărut între cele două diverse sisteme politice și comerciale (sec. V-IV î.Hr.) s-a strecurat treptat Roma, care cu imperiul său a refăcut unitatea întregului bazin mediteranean.

■ *Perioada de aur a Mediteranei.* Colapsul sistemului roman datorat prezenței regatelor barbare și, din sec. VII, al arabilor a dus la dizolvarea rețelei maritime și comerciale, distrugând astfel și unitatea politică, civilă și religioasă a M., care caracterizase perioada clasică. Este aceasta ruptura pe care școala lui H. Pirenne vede producându-se sfârșitul lumii antice și începuturile Evului Mediu. Restabilirea contactelor între Orient și Occident care a urmat după cruciade (sec. XI-XIV) a relansat funcția de intermediar a M., cale de comunicare obligatorie între Europa și Asia. În mod particular se remarcă rolul Italiei și al republicilor sale maritime (v.). Deschiderea drumului circumafrican către Indii, numai pe mare, inaugurat de Vasco da Gama în 1498 și ponderea mereu crescândă a raporturilor comerciale cu America au redimensionat rolul economic al M., care a suferit, însă, din cauza prezenței piraților din Barberia în sec. XVI-XVIII.

■ *Controlul căilor de acces.* Pentru statele mediteraneene, bazinul care fusese răscrucea civilizațiilor, a traficului și căilor de comunicare devine astfel un obstacol care trebuie trecut în găsirea de noi drumuri

pentru centrele vitale ale unei lumi care, de acum, nu-şi mai avea centrul economic în Europa meridională, ci în Europa central-occidentală dominată de noi puteri atlantice ca cea olandeză şi, mai ales, engleză, aceasta din urmă fiind gata să preia şi controlul M. pornind de la strâmtoarea Gibraltar (sec. XVIII). Posibilitatea de acces la M. şi de ieşire din aceasta, precum şi controlul gurilor sale de vărsare, au devenit o problemă politico-militară de prim plan, aşa cum o demonstrează succesiunea unor evenimente cum ar fi: problema strâmtorilor Mării Negre (v. chestiunea Strâmtorilor) şi, mai importantă, cea a Canalului de Suez, care, inaugurat în 1869 sub hegemonia englezilor, a redeschis M. pentru rutele navale spre Orient. Descoperirea petrolului în regiunea meridională şi apropierea sa de URSS au accentuat în contextul Războiului rece (v.) valoarea strategică a M., confirmată de prezenţa stabilă în apele sale a flotelor navale şi a submarinelor celor două superputeri mondiale SUA şi URSS şi de înmulţirea tensiunilor pe coastele sale, ca urmare a mişcărilor naţionaliste din ţările arabe şi din Balcani.

Bibliografie: M. Mollat du Jourdin, *L' Europa e il m* tr. it., Laterza, Bari 1993.

Vezi şi: Adriatică, Marea; comerţ; Egee, Marea; Genova; Neagră, Marea; Pisa; Tireniană, Marea; Veneţia.

mediu, totalitatea condiţiilor fizico-chimice (factori abiotici) şi biologice (factori biotici) cărora le este supus organismul. Problema decisivă a relaţiei om-natură, în centrul conştiinţei contemporane, a făcut până acum obiectul unor studii istorice, în perspectiva transformărilor operate de om în peisaj (v.), şi, cu precădere în cel agrar. Sensibilitatea ecologică tot mai mare a sec. XX a dus la apariţia unor mişcări culturale şi politice (v. ecologism; Verzi). Semnele de întrebare privind compatibilităţile şi integrarea activităţii umane cu mediul (relaţia populaţie-resurse; efectele secundare ale intervenţiilor tehnologice) se dezvoltă în jurul mai multor aspecte ale vieţii colective

Vezi şi: agricultură; dezvoltare economică; industrie; populaţie; tehnică; urbanism.

Mehmet Ali, paşă al Egiptului (Cavalla, Macedonia, 1769-Cairo 1849). În 1799 Imperiul otoman l-a trimis în Egipt pentru a ţine piept invaziei napoleoniene, el reuşind să se facă acceptat aici ca paşă. A exterminat miliţiile mamelucilor (1811), a modernizat Egiptul (naţionalizarea pământurilor, instruirea, construcţia de străzi şi canale) şi a început expansiunea spre Sudan. Prin campania de represiune a wahhabiţilor din Arabia şi sprijinul împotriva insurecţiei greceşti (1824-1827) M. A. şi-a asigurat simpatia sultanului, care i-a cedat insula Creta (1830). Decis să-şi extindă puterea şi, eventual, s-o dubleze înşelându-l pe sultan, el l-a atacat în 1832, dar a fost oprit de ruşi. Într-o a doua ciocnire (1839) M. A. a fost ajutat de Franţa, dar oprit de Anglia şi de marile puteri, care l-au constrâns să se mulţumească, în 1841, cu posesiunea ereditară a Egiptului, unde dinastia sa a domnit până în 1952.

Mehring, *Franz,* istoric şi om politic german (Schlawe, Pomerania, 1846-Berlin 1919). Social-democrat, s-a ridicat împotriva participării Germaniei la primul război mondial şi în favoarea revoluţiei bolşevice din 1917. În 1918 s-a aflat printre fondatorii Partidului Comunist German. Între operele sale principale se află: *Istoria social-democraţiei germane* (1897-1898) şi *Viaţa lui Marx* (1918).

Meiji, denumire (jap.: guvern iluminat) a perioadei de domnie a împăratului japonez Mutsuhito (1852-1912, împărat din 1867). Epoca a văzut sfârşitul şogunatului, condus atunci de familia Tokugawa, constrânsă să restituie puterea în mâinile împăratului (1868). Caracteristica fundamentală a acestei perioadei este intensa şi fructuoasa operă de modernizare a ţării, prin începutul unui regim parlamentar (1885), promulgarea unei constituţii după modelul imperial german (1889), războiul victorios împotriva Chinei (1894-1895), revizuirea tratatelor umilitoare cu puterile occidentale (1899) şi răsunătorul succes împotriva Rusiei în războiul din 1905. A fost epoca decisivă în crearea Japoniei ca stat modern.

Meinecke, *Friedrich,* istoric german (Salzwedel, Saxoni 1862-Dahlen 1954). Se numără printre cele mai importante figuri ale istorismului idealist şi liberal (*Originea istorismului*, 1936). În studiile sale asupra istoriei gândirii politice a discutat problema conflictului dintre morală şi putere, dintre individ şi stat (*Ideea raţiunii de stat în istoria modernă*, 1924), aplicând-o Germaniei, după înfrângerea din cel de-al doilea război mondial (*Catastrofa germană*, 1946).

Meir, *Golda,* femeie politician israeliană (Kiev 1898-Ierusalim 1978). A emigrat din Rusia în SUA (1906) şi a devenit unul din conducătorii mişcării sioniste. În 1921 a emigrat în Palestina şi s-a implicat în mişcarea sindicală şi socialistă evreiască. După fondarea Israelului, a fost ministru de externe (1956-1966) şi din 1966 secretara partidului laburist Mapai. Prim-ministru în 1969, s-a pronunţat pentru menţinerea în posesie a teritoriilor arabe ocupate în războiul de şase zile (1967). A demisionat (1974) din cauza polemicilor ce au urmat războiului de Kippur.

Melanchton, *Filip,* nume umanist al lui Philipp Schwarzerd, reformator religios german (Bretten 1497-Wittenberg 1560). Prieten şi urmaş al lui Luther, a colaborat la scrierea unor texte decisive pentru Reformă: *Loci communes rerum theologicarum seu hypoteses theologicae* (1520-1521) şi, mai ales, *Confessio Augustana* (1530). A ţinut să introducă în Reformă un puternic ideal umanist. I-a reprezentat pe luterani la dietele de la

Augsburg (1530), Ratisbona (1541) şi Worms (1557), distingându-se prin pregătirea teologică şi spirit de conciliere. După moartea lui Luther, a fost un important punct de referinţă pentru luterani.

Melegnano, bătălia de la, lupte purtate în cadrul războiului dintre Franţa şi Habsburgi (13-14.IX.1515) în localitatea numită atunci Marignano. Armata franceză comandată de Francisc I i-a înfrânt pe elveţienii din serviciul ducelui de Milano, Massimiliano Sforza. După această înfrângere Confederaţia Elveţiană nu a mai participat oficial la nici o bătălie şi nici nu a mai acceptat prezenţa de trupe în cantoanele sale.

Melfi, Constituţia de la (*Constitutiones utriusque regni Siciliae*), culegere de legi împărţită în trei volume (drept public, penal şi feudal) promulgată în parlamentul de la M. (1231) de către împăratul Frederic II în calitate de rege al Siciliei. Apreciată de Pier delle Vigne şi de Giacomo episcop de Capua ca sinteză a dreptului roman, a legislaţiei normande şi a lui Frederic II, ea a fost unul din cele mai importante documente ale dreptului medieval şi a marcat trecerea la o viziune modernă asupra statului.

Meloria, bătălia de la, desfăşurată la 6.VIII.1284 între flota genoveză şi cea pisană, pentru supremaţia pe Marea Tireniană: 110 nave genoveze, sub comanda lui O. Doria şi B. Zaccaria, au înfrânt flota pisană formată din 100 de galere comandate de A. Morosini, Ugolino della Gherardesca şi A. Saracino. Această înfrângere a semnat sfârşitul puterii maritime a oraşului Pisa.

Melzi d'Eril, *Francesco, conte*, om politic milanez (Milano 1753-Bellagio, Como, 1816). Invitat de Napoleon Bonaparte la adunările de la Lyon (1801) unde s-a născut noua Republică Italiană, a fost ales vicepreşedinte (1802) şi a încercat să accentueze caracterul naţional, organizând o modernă administrare după model francez şi o armată italiană. După transformarea republicii în Regatul Italiei (1805-1814), a fost numit cancelar păzitor al sigiliilor coroanei.

Mencius, numele latinizat al lui *Meng-tzû*, filosof chinez (Tsu 372-298 î.Hr.). Menţionat ca reorganizatorul operei lui Confucius, a scris aşa numita *Carte a lui M.*, care reprezintă unul din canoanele confucianismului inspirat dintr-un umanitarism care consideră omul socializat în chip natural.

Mendes Filho, *Francisco*, zis *Chico*, sindicalist brazilian (n. 1944-Xapuri 1988). A organizat culegătorii de cauciuc din Amazonia, pornind o campanie în favoarea protecţiei pădurii şi luptând împotriva exterminării *indios*. A fost asasinat din ordinul marilor proprietari de pământuri. A devenit simbolul luptei ambientaliste în lume.

Mendès-France, *Pierre*, om politic francez (Paris 1907-1982). Radical cu tendinţe socialiste, s-a aflat printre principalii organizatori ai Rezistenţei antinaziste. A fost ministrul economiei naţionale împreună cu de Gaulle (1944-1945). Şef al guvernului şi ministru de externe (1954-1955), a pus capăt războiului din Indochina şi a început o nouă politică autonomă pentru Tunisia. Intrat apoi în guvernul Mollet, a demisionat zgomotos după puţine luni (1956) din cauza confruntărilor privind politica algeriană. Adversar al tendinţei de acordare de puteri depline lui de Gaulle, s-a întors în parlament doar în 1967.

Menelik II (Ankober 1844-Addis Abeba 1913), împărat al Etiopiei (1889-1909). Ras al provinciei Shoa, la moartea lui Yohannes IV, datorită sprijinului Italiei, a reuşit să-i urmeze pe tronul imperial al Etiopiei. Imediat după aceasta a semnat tratatul de la Uccialli (2.V.1889) cu Italia, ale cărei controversate interpretări au provocat o tensiune care a denaturat în războiul terminat cu victoria lui M. în bătălia de la Adua (1.III.1896). Confirmând independenţa Etiopiei, M. a mărit graniţele şi a introdus o reformă profundă.

Menem, *Carlos Saúl*, om politic argentinian (Rio de Janeiro 1935). Urmaş al lui Perón, a fost ales preşedinte al republicii în 1989. A trebuit să facă faţă unei situaţii economice aflate în punctul colapsului, obţinând pe acest plan notabile succese printr-o drastică acţiune de inspiraţie liberală. A fost reales preşedinte în 1995.

Menenius Agrippa, *v. Agrippa, Menenius.*

Mengistu, *Hailè Mariam*, militar şi om politic etiopian (n. 1939). Vicepreşedinte al Consiliului Militar Administrativ Provizoriu care în 1974 l-a înlocuit pe împăratul Haile Selassiè, şi-a asumat preşedinţia în 1977, începând o politică filosovietică. Puterea sa a fost pusă în discuţie de mişcările separatiste din Eritrea şi Tigre, în timp ce războiul cu Somalia şi o dramatică foamete au înrăutăţit condiţiile de viaţă din ţară. Numit preşedinte al Republicii Democrate Populare Etiopia, proclamată pe 9.IX.1987, M. a fost constrâns să fugă de victoria mişcărilor de gherilă eritreene şi somaleze (21.V.1991).

Menotti, *Ciro*, patriot italian (Migliarina, Carpi, 1798-Modena 1831). Afiliat la mişcarea carbonară, în contact cu liberalii francezi, a intrat în 1829 în conspiraţia condusă de E. Misley, care era în legătură cu ducele de Modena Francesco IV, sperând ca aceştia, din ambiţia de a-şi extinde domeniile să adere la mişcarea liberală. A organizat diverse comisii de insurecţie, dar Francesco IV l-a arestat pe 3.II.1831 şi, după înfrângerea mişcării, l-a judecat şi condamnat la moarte.

menşevici, curent (rus.: *menšintsvo*: minoritate) al Partidului Social-Democrat Rus pus în minoritate la congresul de la Londra (1903) de către curentul bolşevic („majoritari") condus de Lenin. Spre deosebire de ultimii, credeau că este necesar să se constituie un puternic partid de opoziţie într-un sistem politic burghez, înainte de a se înfăptui revoluţia socialistă.

Conduşi de I. Martov şi G.V. Plehanov, la izbucnirea revoluţiei ruse din martie 1917 şi-au asumat controlul sovietelor din Petrograd şi au sprijinit guvernele provizorii ale lui Lvov şi Kerenski şi continuarea războiului. S-au împotrivit revoluţiei bolşevice, denunţându-i involuţia autoritară. Mare parte din cadrele m. au plecat în exil.

Menşikov, *Alexandr Danilovici,* războinic şi om politic rus (Vladimir 1673-Berezov 1729). De origine umilă, datorită prieteniei din tinereţe cu Petru cel Mare şi propriului talent a urcat până la cele mai înalte grade militare. A condus războiul cu Suedia (1702-1713) şi după moartea lui Petru (1725) s-a căsătorit cu soţia acestuia Ecaterina I (care era deja amanta sa), pe care o încoronează ca ţarină, devenind adevăratul suveran al Rusiei. Tutore al tânărului ţar Petru II, şi-a exercitat puterea cu o asemenea severitate încât a provocat revolta aristocraţiei, care l-a exilat în Siberia.

Mentana, orăşel din provincia Roma, unde la 3.XI.1867 cca 6 000 de voluntari sub comanda lui G. Garibaldi, care au încercat să mărşăluiască spre Roma, au fost opriţi de trupele pontificale şi de francezi, înarmaţi cu puşti moderne încărcate prin chiulasă (*Chassepots*).

Menzies, *Robert Gordon,* om politic australian (Jepatity, Victoria, 1894-Melbourne 1978). Prim-ministru (1939-1941, 1949-1966), conducătorul Partidului Liberal, anticomunist, M. a dus Australia într-un sistem de alianţe condus de SUA (ANZUS, 1951; SEATO, 1954). Încercând să scoată în afara legii Partidul Comunist (pentru o problemă de spionaj) a rupt relaţiile diplomatice cu URSS între 1954 şi 1959.

mercantilism, orientare a politicii economice dominante în Europa între sec. XVI şi XVIII, caracterizată de aplicarea în economia publică a criteriilor potrivite pentru administrarea unei firme private. Termenul derivă din definiţia de „sistemul mercantil" dată acestei politici de către A. Smith (1776). Exigenţele financiare tot mai crescute ale statelor naţionale pentru menţinerea unei armate permanente, unei birocraţii profesionale şi unei reprezentanţe diplomatice au determinat o puternică intervenţie a statului în domeniul economic, care s-a rezolvat de cele mai multe ori printr-o orientare protecţionistă. Plecând de la presupunerea că bogăţia statului este determinată de cantitatea de bani şi de metale preţioase prezente în ţară, m. ţintea să mărească cantitatea de monedă metalică împiedicând de la început exportul de aur şi argint şi obligând comercianţii străini să plătească în monedă, iar cei naţionali în produse. La începutul sec. al XVII când m. a fost teoretizat şi organizat în sistem economic, s-a încercat controlul schimburilor cu exteriorul, favorizând exportul de produse manufacturiere şi descurajând importul. În acest scop au fost întărite în întreaga Europă barierele vamale şi, pe plan intern, s-a încercat favorizarea producţiei manufacturiere (şi în industria de stat), determinând-o să depăşească concurenţa externă. Sistemul a fost aplicat, printre alţii de Carol Quintul şi Filip II în Spania, de Cromwell în Anglia şi a fost dezvoltat la maxim de J. B. Colbert, sub Ludovic XIV, în Franţa. A fost combătut începând din a doua jumătate a sec. XVIII mai ales de fiziocraţi şi apoi de liberişti.

Mercator, *Gerard* (Gerhard Kremer), geograf şi cartograf flamand (Rupelmonde, Flandra orientală, 1512-Duisburg 1594). A realizat un model de glob terestru (1541), dar mai ales un mapamond pe 18 foi (1569), pentru care s-a folosit de o proiecţie izogonică (numită apoi a lui M.), cu care a pus fundamentul ştiinţific al cartografiei. În 1585 a început publicarea *Atlasului*, culegere de hărţi moderne, a cărui ediţie completă a apărut postum în 1602.

Merchants Adventurers (engl.: comercianţi aventurieri), corporaţie mercantilă engleză (recunoscută oficial în 1407) care a obţinut diverse privilegii şi monopoluri pentru exportul obiectelor engleze de manufactură. A fost întărită în timpul domniilor Elisabetei I (1558-1603) şi a lui Iacob I (1603-1625). La Hamburg avea un centru important cunoscut sub numele de „Compania Hamburgului". Aici a rămas sediul până la dizolvarea sa în 1808.

Mercosur, acord pentru crearea unei pieţe comune între câteva state din America Latină, în vigoare din 1995. Fac parte din acest acord Brazilia, Argentina, Paraguay, Uruguay şi, din 1996, Chile.

mercurial, măsură administrativă care fixează preţul maxim de vânzare pentru unul sau mai multe produse de primă necesitate. Încă de pe vremea grecilor şi a romanilor erau fixate preţurile la bunurile alimentare şi în special la cereale. Şi în epoca medievală şi modernă m. a fost aplicat pentru a reglementa distribuirea şi consumul produselor alimentare. Într-o perioadă mai recentă a fost adoptat printre măsurile de politică economică (împreună cu cotele, raţionalizarea) tipice perioadelor de revoluţie şi de război.

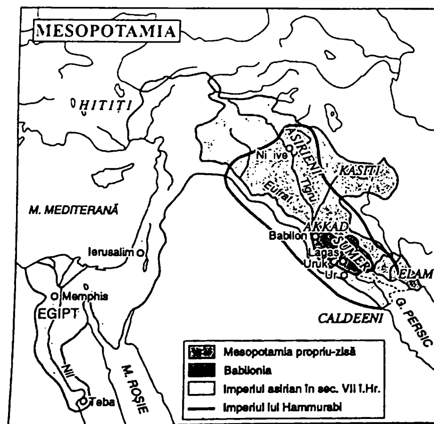
Merlino, *Francesco Saverio,* om politic şi scriitor italian (Neapole 1856-Roma 1930). A fost unul din principalii organizatori ai mişcării anarhiste italiene. A rupt legăturile cu E. Malatesta şi anarhiştii (1896) şi s-a apropiat de socialism. Persecutat de fascism, în ultimii ani ai vieţii s-a întors pe poziţii anarhice. Dintre operele sale amintim *Socialismul şi monopolismul* (1887), *Pro şi contra socialismului* (1897).

Merovingieni, prima dinastie regală a francilor (sec. V-VIII). Întemeietorul său a fost regele *Meroveu* (m. cca. 457), sub domnia căruia unele triburi de franci s-au oprit în Galia. La consolidarea dinastiei a contribuit şi *Clovis (Chlodowech)* (m. 511), care s-a convertit la catolicism. M. au constituit cel mai extins regat romano-

barbar, care a fost slăbit atât de eterogeneitatea popoarelor supuse, cât şi de sângeroasele lupte interne pentru dinastie. *Clotar* (558-561) a împărţit domeniile france în state rivale şi autonome: Neustria, Austrasia şi Burgundia. De la începutul sec. VII puterea efectivă a trecut de la suveranii M., rămaşi în istorie ca „regii trândavii" (*fainéants*), la maeştrii de palat (majordomi), printre care Pepin cel Scurt, care în 751 s-a încoronat rege al francilor, punând capăt, şi formal, puterii M.

Merry del Val, *Rafael,* cardinal spaniol (Londra 1865-Roma 1930). Diplomat abil în timpul lui Leon XIII, a fost ordonat sacerdot în 1888. Pius X l-a numit cardinal şi secretarul său de stat (1903). A luptat împotriva durităţii modernismului şi s-a implicat pentru reapropierea dintre Sfântul Scaun şi Italia.

Mesopotamia, regiune istorică care cuprindea câmpia aluvionară dintre râurile Tigru şi Eufrat, limitată la sud de confluenţa lor şi la nord de podişul Armeniei. Este posibil ca aici să se fi descoperit în Neolitic agricultura. Acesta este locul unde s-au dezvoltat regatele antice şi civilizaţiile sumerienilor, akkadienilor, Asiria şi Babilonul. Sub dominaţia Persiei ahemenide M. a fost împărţită între satrapii din Siria şi Asiria. După lunga dominaţie elenistică a Seleucizilor (312-64 î.Hr.), a devenit obiectul rivalităţii seculare dintre Roma şi regatul part. Traian a cucerit-o şi a transformat-o în provincia M. (114-117 d.Hr.), care a fost abandonată imediat de către Hadrian şi nu a mai fost ocupată în mod stabil sau integral de Roma. În Evul Mediu a fost ţinta disputelor dintre bizantini şi Sasanizii persani. Între 633 şi 640 toată zona mesopotamiană de lângă Siria a fost cucerită de arabi şi până în sec. X a fost centrul califatului abasid, căruia i se datorează întemeierea Bagdadului. În sec. XVI a trecut sub dominaţie otomană.

Messaggero, Il, cotidian din Roma fondat în 8.XII.1878 de F. Albanese, care i-a fost şi primul director. De orientare democratică, axat mai întâi pe cronica oraşului, în 1880 a trecut în proprietatea lui L. Cesena, care a îmbogăţit partea naţională şi internaţională. În 1915 a fost cumpărat de fraţii Perrone. Cumpărat de Montedison în 1974, a trecut apoi la grupul Ferruzzi în 1986.

Messalina, *Valeria,* matroană romană (n. cca 25-48), a treia soţie a împăratului Claudius, căruia i-a dăruit doi fii, Octavia şi Britannicus. Tradiţia o arată crudă şi depravată, capabilă să-şi domine soţul prea slab. În timpul unei absenţe a lui Claudius s-a căsătorit în mod public cu amantul său Caius Silius, care avea pretenţii la imperiu; a fost condamnată la moarte de Claudius.

messapi, populaţie de limbă ilirică aşezată la începutul mileniului I î.Hr. în peninsula salentină. Unele izvoare antice îi înlocuiesc împreună cu iapigii. Deşi s-au aflat într-un lung conflict cu Tarentul, s-au aliat în perioada expediţiilor italice ale lui Pyrrus. În 266 î.Hr. au fost supuşi de Roma.

Messenia, regiune a Peloponesului sud-occidental, a cărei istorie a fost însemnată de eforturile pentru a rezista hegemoniei Spartei. În 743-724 şi în 685-668 î.H. au avut loc primele războaie messeniene, prin care cea mai mare parte a messenienilor a fost redusă la stadiul de hiloţi, iar pământurile lor au fost ocupate de spartani. Un al treilea război, pornit în 464 î.Hr., s-a încheiat în 455, după un lung asediu spartan, prin predarea rebelilor. În 369 î.Hr. M. şi-a recăpătat independenţa cu ajutorul tebanului Epaminonda. Având o capitală nou întemeiată, M. cade sub dominaţie romană împreună cu restul Greciei (146 î.Hr.).

Messina, oraş al Siciliei, capitală de provincie. Întemeiată în sec. VIII î.Hr. de către coloniştii greci calcidieni cu numele de *Zancle,* a fost numită apoi *Messana* de către messenienii care au ocupat-o în sec. V. î.Hr. Distrusă de cartaginezi în 396 î.Hr., a fost cucerită de către mamertini şi romani (sec. III î.Hr.). Important centru bizantin, este ocupată de arabi, normanzi şi apoi de către suabi. După războiul Vecerniilor (1282), a fost anexată de Aragonezi. Cutremurul din 1908 a distrus-o complet.

Metaxas, *Ioannis,* general şi om politic grec (Itaca 1871-Atena 1941). Şef al Statului Major în timpul primului război mondial. În timpul republicii este exilat. Restaurarea monarhiei (1935) îl aduce în funcţia de prim-ministru, instaurând în 1938 un regim semidictatorial. În timpul celui de-al doilea război mondial a condus rezistenţa împotriva agresiunii italiene (1940).

meteci, străini liberi locuitori stabili în oraşele greceşti, dar lipsiţi de dreptul de cetăţenie. Trebuiau să plătească o taxă specială şi nu puteau poseda bunuri imobile (în afară de cele obţinute printr-o dispensă specială) şi nici să se căsătorească cu locuitorii.

1

3

2

4

1. Akkadieni: regele Naram-Sin calcă în picioare inamicii (2250 î.Hr.). 2. Sumerieni: stindardul din Ur (mileniul III î.Hr.). 3. Babilonieni:stela cu Codul lui Hammurabi (sec. XVII î.Hr.). 4. Hitiți: un rit de libație (sec. VIII î.Hr.). 5. Asirieni: regele Assurbanipal la vânătoare de lei (sec. VII î.Hr.)

5

Metelli, familie a aristocrației plebee romane înfloritoare în epoca republicană, începând din sec. III î.Hr. Au avut un rol deosebit după perioada Gracchilor când au constituit în Senat un grup solid tradițional-moderat. *Quintus Cecilius Metellus Macedonicus* (m. 115 î.Hr.) a luptat în 148 în Macedonia și l-a înfrânt pe Andriscos. În 146 el a început războiul împotriva Ligii aheene încheiat de Mummius. A fost consul în 143. *Quintus Cecilius Metellus Numidicus* (m. după 99 î.Hr.), consul în 109 î.Hr., a reorganizat trupele romane din Africa, având un succes relativ în prima parte a războiului iugurthin. *Quintus Cecilius Metellus Pius Scipio* (m. 46 î.Hr.), fiul lui Nasica (pretor în 93), între 52 și 49 s-a distins în Senat prin conducerea opoziției împotriva lui Caesar. A comandat o parte a trupelor pompeiene la Pharsalos și, înfrânt în bătălia de la Tapsus (46), s-a sinucis.

metodism, mișcare religioasă apărută în sec. XVIII în rândurile lumii protestante ca operă a doi sacerdoți anglicani englezi: John Wesley (1703-1791) și fratele său Charles (1707-1788). Numele derivă din „metoda" de sanctificare personală propusă de J. Wesley pentru a ajunge la salvarea sufletului. Născut ca o reacție la intelectualismul teologic și la raționalism, a fost purtătorul unei exigențe mistice și pietiste. S-a răspândit în mod deosebit în SUA după independență și a creat, printre altele, Armata Salvării.

Metodiu, v. *Chiril din Thessalonic.*

Metternich-Winneburg, *Klemens Wenzel Lothar prinț*, om de stat austriac (Koblenz 1773-Viena 1859). Fiu al unui nobil renan din serviciul imperiului, în 1795 s-a căsătorit cu nepoata cancelarului austriac W.A. von Kaunitz-Rietberg. În 1801 a intrat în serviciul diplomatic.

■ *Lupta împotriva lui Napoleon.* În 1809, după înfrângerea de la Wagram, a fost numit ministru de externe în locul contelui Stadion. Mai întâi s-a orientat spre o apropiere de Napoleon, căruia i-a negociat căsătoria cu Maria Luisa de Austria, pentru ca mai apoi să pornească la lupta împotriva Franței împreună cu a VI-a coaliție antinapoleoniană. M. a fost protagonistul Congresului de la Viena (1814-1815, v.) unde a obținut aplicarea principiului de legitimitate și supremație austriacă în Germania, dar mai ales în Italia. Între Austria și Anglia, cărora li s-a adăugat și Franța lui Ludovic XVIII și a lui Talleyrand, s-a stabilit o convergență (alianța din 3.I.1815), bazată pe interesul comun privind echilibrul european, împotriva veleităților expansioniste ale Rusiei și Prusiei.

■ *Sistemul lui Metternich.* Conservator prin temperament și educație, M. era și purtătorul exigențelor statului supranațional austriac, moștenitor al universalismului Sfântului Imperiu Roman. Datoria puterii consta în solidaritatea armată împotriva revoluției, intervenind, dacă era necesar, în afacerile interne ale statelor. M. a știut să exploateze ambele sisteme de alianțe ale Restaurației: Cvadrupla Alianță (v.), promovată de premierul englez Castlereagh, și Sfânta Alianță (v.), promovată de țarul Alexandru I.

■ *Diplomația Restaurației.* Prin decretele de la Carlsbad (1819), M. a blocat orice dezvoltare liberală în Germania. La conferințele de la Troppau și Laibach (1820-1821) obține o reafirmare pe scara europeană a principiilor antirevoluționare și aprobarea intervenției în Italia susținută de Ferdinand I de Bourbon. În fața revoluției din 1830 din Franța, M. a luat o poziție realistă și moderată. În 1831-1832 Austria intervine, în schimb, încă o dată în Italia împotriva mișcărilor revoluționare. Opoziția Marii Britanii la politica intervenționistă, deja manifestă la conferința de la Verona (1822), a irupt atunci când s-a pus cu putere problema Italiei. Ministrul de externe englez Palmerston susținea necesitatea reformei în statele italiene, în timp ce M. susținea că, în fapt, constituționalismul moderat ar fi deschis drumul radicalismului republican. Și în războiul Sonderbund-ului (v.) din Elveția (1847) s-au confruntat Austria, care vroia să intervină în susținerea cantoanelor catolice secesioniste, și Marea Britanie. M. a simțit apropierea furtunii revoluționare de la 1848. Poziția sa în guvernul austriac, după moartea împăratului Francisc I (1835), slăbise. Pe 13.III.1848 a fost demis din funcție în urma protestelor demonstranților liberali din Viena. Exilat la Londra, s-a reîntors la Viena în 1851.

Bibliografie: A. Herman, *Metternich*, Corbaccio-Dall'Oglio, Milano 1953.

Mexic, stat în America de Nord. *Sup.*: 1 972 547 km^2. *Pop.*: 90 487 000 loc. *Capit.*: Mexico City (Ciudad de Mexico). *Limba*: spaniola, vorbite dialectele amerindiene (nahua în nord, maya în sud). *Relig.*: catolică (93%) cu minorități protestante (3,3%) și evrei (0,1%). *Vecini*: N SUA, SE Guatemala și Belize, V Oceanul Pacific, E Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică federală. M. face parte dintre statele Americii Latine cu una dintre cele mai complexe politici, cunoscând între 1910-1920 o revoluție care a pus bazele stabilității și unei relative modernități în sistemul instituțional și politic.

sec. III Mayașii se stabilesc în actualul Chiapas.

sec. IV-VII
: Dezvoltarea imperiului maya printr-o asociație de orașe-state, localizată în Yucatán.

sec. IX-XI
: Apogeul „noului imperiu". Din nord începe invazia toltecilor, care aleg drept capitală Teotihuacán.

sec. XIV-XV
: Aztecii se stabilesc în „Valea M." și întemeiază (1325) pe lacul Texcoco capitala la Tenochtitlán. Sub împăratul Itzcoatl imperiul se extinde până la golful Mexic și la Pacific. Sub Monte-

zuma I (1440-1469) şi Axayacate (1469-1481) atinge apogeul puterii sale.

1518-1521
Spaniolul H. Cortés cucereşte imperiul aztec.

1535-1550
Ia fiinţă colonia Noua Spanie, care cuprinde şi America Centrală. Devine teritoriu guvernat de primul vicerege, A. de Mendoza, care încredinţează pământurile şi mâna de lucru indiană coloniştilor.

sec. XVII-XVIII
Creşte puterea proprietarilor de pământuri şi a Bisericii, care aplică cu rigoare normele Inchiziţiei.

1767 Iezuiţii sunt expulzaţi ca urmare a dorinţei regelui Spaniei Carol III de Bourbon.

1810-1811
Are loc insurecţia populară împotriva spaniolilor condusă de sacerdotul M. Hidalgo. Ea a însemnat începutul luptei pentru independenţă.

1813-1815
După împuşcarea lui Hidalgo (1811), J.M. Morelos preia conducerea revoluţiei populare şi creează primul stat mexican republican.

1820-1821
Aristocraţia creolă nu acceptă constituţia liberală spaniolă şi reprimă revolta socială ţărănească şi indiană. A. Itúrbide îi înfrânge pe spanioli şi proclamă independenţa M. (24.VIII.1821).

1822 Itúrbide, susţinut de conservatori, militari şi cler, se proclamă împărat.

1823-1824
Insurecţia republicanilor, conduşi de A. López de Santa Anna şi M. Guadalupe Victoria: imperiul fiind desfiinţat, este proclamată republica federală cu Guadalupe Victoria preşedinte.

1834-1855
Regimul autoritar al lui Santa Anna este susţinut de conservatori şi de cler.

1836 O nouă constituţie restabileşte guvernul centralizat. Este abolită sclavia negrilor, ceea ce provoacă revolta Texasului, care se proclamă independent.

1845-1848
SUA îşi anexează Texasul. M. declară război SUA, este înfrânt şi, prin tratatul de la Guadelupe Hidalgo (1848) trebuie să cedeze Texasul, actualele New Mexico, California, Nevada, Arizona, Utah şi o parte din Colorado.

1855 B. Juárez conduce revoluţia care-l înlătură pe Santa Anna.

1857 Intră în vigoare o nouă constituţie federală şi liberală: limitarea privilegiilor militarilor, secularizarea averilor ecleziastice, reforma agrară.

1858-1861
Începe războiul civil dintre conservatori şi liberalii constituţionalişti conduşi de Juárez. Ieşind victorioşi, aceştia aplică o politică de reforme şi îngheţare a creditelor străine, care are ca urmare expediţia punitivă a Angliei, Spaniei şi Franţei.

1862-1863
Anglia şi Spania îşi retrag trupele, în timp ce Franţa ocupă Mexico City. Din iniţiativa lui Napoleon III, o adunare de notabili mexicani proclamă imperiul şi oferă coroana lui Maximilian de Habsburg.

1867 Franţa, din cauza opoziţiei SUA, îşi retrage trupele: Maximilian este capturat şi împuşcat din ordinul lui Juárez.

1867-1871
Preşedinţia lui Juárez: reactualizarea constituţiei din 1857, reforme sociale.

1876-1911
Dictatura conservatoare a lui P. Díaz.

1910-1911
Începutul revoluţiei mexicane. Sub conducerea liberalului F. Madero, izbucnesc revolte în diverse regiuni din ţară. Nervul forţelor democratice este unitatea armatelor de ţărani conduse de E. Zapata şi P. Villa. Díaz se refugiază în străinătate şi Madero devine preşedintele republicii (XI.1911).

1913 Are loc contraofensiva revoluţionară a lui V. Huerta. Asasinarea lui Madero provoacă reluarea luptelor.

1915-1920
Preşedinţia moderatului V. Carranza: nouă constituţie progresistă (1917), cel mai dezvoltat cod al muncii din acea epocă. Aripa radicală a revoluţiei este învinsă prin asasinarea lui Zapata (1919).

1920-1924
A. Obregón îl înlocuieşte pe Carranza. Are loc reforma agrară. Este limitată puterea companiilor străine. În 1923 P. Villa este asasinat.

1924-1928
Preşedinţia lui P. Elías Calles: continuă reforma agrară şi duce o politică anticlericală.

1934-1940
Preşedintele L. Cárdenas înfiinţează Partidul Revoluţionar Instituţional (PRI), pentru susţinerea guvernului.

1940-1964
Preşedinţi favorabili investiţiilor străine: M. Avila Camacho, M. Alemán, A. R. Cortines, A. López Mateos.

1964-1970
Preşedinţia lui G. Díaz Ordaz. O revoltă a tineretului din Mexico City, cu ocazia Olimpiadei (1968), este înecată în sânge.
1970-1976
Preşedinţia lui L. Echeverría: naţionalizarea minelor.
1976-1988
Preşedinţia lui J. López Portillo şi M. de La Madrid Hurtado: criză politică şi economică.
1988-1993
Preşedintele C. Salinas de Gortari începe o politică de însănătoşire economică şi o progresivă privatizare a industriei petroliere.
1994 Revolta „zapatistă" a *indios* din zona Chiapas. Victoria în alegeri a lui E. Zedillo (PRI). Intrarea în vigoare a NAFTA deschide economia spre pieţele americane. În paralel se accentuează conflictele la frontieră din cauza emigrărilor către SUA.
1995 O gravă criza financiară pune în discuţie politica de refacere patronată de FMI.
1996 Acordul între guvern şi rebelii zapatişti, recunoscându-se largi autonomii pentru *indios* din Chiapas. Sunt aprobate noi norme electorale garantând o mai mare transparenţă a votărilor.
1997 La alegerile politice, pentru prima dată din 1929 PRI nu obţine majoritatea absolută şi se află în minoritate faţă de frontul format din unirea a două partide progresiste.
1998 Scandal financiar care afectează economiile populaţiei. Se agravează criza PRI. Continuă militarizarea statelor din sud Chiapas, Guerrero, Oaxaca.
1999 PRI pierde şi mai multe posturi de guvernator la alegeri.

mezi, popor antic iranian, înrudit prin limbă şi obârşie cu persanii. Stabiliţi în Media, regiune muntoasă la sud de Marea Caspică (în actualul Iran de NV), la începuturile primului mileniu î.Hr. au fost tributari asirienilor din sec. IX până în sec. VII. Au întemeiat apoi un imperiu cu capitala la Ecbatana, care a ajuns la cea mai mare expansiune sub Cyaxares (633-584 î.Hr.), cuprinzând Asiria (cucerită de Ninive, 612), Mesopotamia de nord şi Cappadocia. Regatul m. a fost înfrânt de persanul Cyrus, care l-a învins pe ultimul rege Astyages (585-550 î.Hr.). De atunci Media a urmat calea Persiei, în afară de partea de nord, cucerită de parţi în sec. III î.Hr.).

Mica Înţelegere, alianţă încheiată în 1920-1921 între România, Cehoslovacia şi Iugoslavia care obţinuseră avantaje teritoriale importante prin tratatele de pace de după primul război mondial, pentru a preveni tendinţele revanşarde care puteau veni din partea Austriei şi Ungariei. Susţinută de Franţa, alianţa şi-a creat, în 1931, un consiliu politic şi economic permanent. S-a dizolvat o dată cu dezmembrarea Cehoslovaciei (1939).

miceniană, civilizaţia, dezvoltată în Grecia continentală în epoca bronzului, iniţial sub influenţa culturii minoice de palat (Creta, cca 2200-1450 î.Hr.), şi-a luat numele de la oraşul Micene, din Pelopones, unde se afla centrul principal. Înflorită începând din cca 1550 î.Hr., a cunoscut o maximă dezvoltare în perioada 1450-1250 î.Hr., caracterizându-se prin apariţia de centre cu palate fortificate (Micene, Tirint şi Pilos), unităţi politice şi economice cu un pronunţat caracter războinic, conduse de un monarh autocrat (*wánax*) şi organizate după o structură birocratică şi centralizată. Au supravieţuit şi au fost descifrate numeroase tăbliţe de argilă conţinând liste de utilaje şi de produse înmagazinate, într-o scriere silabică notată ca Linear B. Sfârşitul c. m., anunţat prin semne de criză încă din sec. XIII î.Hr., are loc în sec. XII î.Hr. Este discutat rolul avut de dorieni (v.), consideraţi în mod tradiţional drept cauza decadenţei miceniene.

Michele di Lando, salariat din breasla lânarilor (Florenţa cca 1343-Lucca ?), a fost ales gonfalonier de justiţie în 1378 în timpul revoltei ciompilor (v.). La început aflat în fruntea răsculaţilor, în august 1381 a condus represaliile care i-au determinat căderea.

Michelet Jules, istoric francez (Paris 1798-Hyères 1874). Având tendinţe anticlericale şi democratice, a refuzat depunerea jurământului faţă de Napoleon III. Opera sa cea mai importantă a fost celebra *Istorie a Revoluţiei Franceze* (1847-1853), care subliniază elementele de ruptură cu trecutul, dar au fost semnificative şi lucrările sale asupra istoriei femeii, cum au fost *Femeile şi Revoluţia* (1854) şi *Vrăjitoarea* (1862).

Michelin, societate franceză, lider mondial în producţia de pneuri. Originile sale datează din 1863, când la Clermont Ferrand se pun bazele unei întreprinderi pentru producţia de utilaje agricole. În 1891 fraţii André şi Edouard M. realizează primul pneu cu anvelopă şi cameră de aer pentru biciclete, adaptat din 1895 şi la automobile. A urcat pe scara mondială în a doua parte a perioadei postbelice prin achiziţionarea firmei americane Uniroyal.

Microsoft, firmă de informatică fondată în 1975 de Bill Gates (Seattle 1955) şi Paul Allen. În 1980 Gates şi colaboratorii săi au pus la punct sistemul operativ MS-DOS, care comercializat de IBM s-a impus pe piaţa mondială a computerelor (PC). Gates a proiectat apoi sistemul de operare Windows, al cărui succes a consacrat M. ca lider mondial în domeniul programelor pentru PC. În 1996-1997 M. s-a inserat în realitatea Internetului promovând un „navigator" propriu.

Midway, bătălia de la, ciocnire aero-navală decisivă din cel de-al doilea război mondial, care a avut loc pe 4-

6.VI.1942 între forțele japoneze ale amiralului Yamamoto, care vroiau să ocupe atolul M., de lângă insulele Hawaii, și cele ale SUA, care au respins atacul, schimbând soarta războiului din Pacific.

Miezsko I *(Miecislav)* (n. 920 cca-m. 992) cneaz al Poloniei (965 cca-992). Întemeietorul dinastiei Piasti, primul suveran din istoria Poloniei, botezat împreună cu poporul său la Poznań, în 966.

Migne, *Jacques-Paul*, erudit francez (Saint Flour, Cantal, 1800-Paris 1875). Devenit sacerdot în 1824, numele său este legat de marele proiect de publicare a textelor patristice creștine: *Patrologia graeca* conține opere a 800 de Părinți ai Bisericii și scriitori greci (161 de volume, 1857-1866), *Patrologia latina* conține operele a 2614 Părinți ai Bisericii și scriitori latini (217 volume, 1845-1855).

ROMÂNIA

Mihai I (Sinaia 1921), rege al României (1927-1930 și 1940-1947). Prin renunțarea tatălui său Carol II a urcat pe tron la moartea bunicului, dar s-a retras atunci când tatăl a revenit asupra deciziei (1930). Reluând coroana la abdicarea definitivă a lui Carol II (1940), la începutul celui de al doilea război mondial, pentru a face față dictaturii mareșalului I. Antonescu s-a aflat alături de Germania nazistă. Arestându-l, la 23.VIII.1944, M. a încheiat în același an, în septembrie un armistițiu cu URSS, alăturându-se Aliaților. În 1947 comuniștii l-au constrâns să abdice și să plece în exil.

VALAHIA (ȚARA ROMÂNEASCĂ)

Mihai Viteazul (n. 1557-m. 1601), voievod al Valahiei (1593-1601). Eliberându-se de turci, a unit pentru prima dată sub sceptrul său cele trei state care au constituit nucleul viitoarei Românii: Valahia (Țara Românească), Transilvania și Moldova. Atunci când statele vecine s-au ridicat împotriva sa, sprijinindu-l pe domnitorul Moldovei, el a încercat să obțină sprijin de la împăratul Rudolf II, dar a fost asasinat. La moartea sa Țările Române au fost din nou divizate.

Mihail Cerularios (Constantinopol cca 1000-1058), patriarh al Constantinopolului. A contestat doctrina primatului papal și a condamnat formula *Filioque* (v.), provocând reacția Bisericii romane. Astfel, datorită lui, a început schisma Orientului (1054), creștinismul rămânând divizat. Luptând cu împăratul Isac I Comnenul, M. a fost făcut prizonier și a murit.

IMPERIUL BIZANTIN

Mihail VIII Paleologul (Niceea cca 1224-Pacomion 1282), împărat bizantin (1259-1282). A fost tutorele tânărului împărat al Niceei Ioan IV din 1258, pe care l-a îndepărtat în 1261. A restaurat Imperiul bizantin după perioada Imperiului Latin de Răsărit (1204-1261). A dus lupte în Pelopones pentru reafirmarea autorității imperiale și în Balcani împotriva bulgarilor. L-a supus pe despotul Epirului în 1264. Pentru a putea obține sprijinul papei împotriva politicii expansioniste a Angevinilor, la conciliul de la Lyon (1274) a recunoscut primatul Bisericii de la Roma. Până la urmă s-a aliat cu Genova împotriva Veneției, iar în războiul Vecerniilor (1282) l-a sprijinit pe Pedro III de Aragón împotriva lui Carol de Anjou.

RUSIA

Mihail III Romanov (Moscova 1596-1645), țar al Rusiei (1613-1645), fondatorul dinastiei Romanov. La sfârșitul „perioadei de tulburări" (1605-1613) este ales de către adunarea aristocratică a provinciilor și încoronat țar (21.VII.1613). A încheiat cu Suedia pacea de la Stolbovo (1617) și cu Polonia pacea (1634) prin care a obținut renunțarea la orice pretenție asupra coroanei Rusiei.

Mihajlović, *Dragoliub*, numit *Draža*, general iugoslav (Ivanjica, Serbia 1893-Belgrad 1946). După ocupația germană din timpul celui de al doilea război mondial a comandat partizanii cetnici sârbi, anticomuniști și monarhici, și a fost numit ministru de război de către guvernul iugoslav din exil. Pentru a-i combate pe comuniștii lui Tito, a încheiat armistițiu cu ocupanții naziști, pierzând, astfel, sprijinul Aliaților. La sfârșitul războiului a fost judecat și împușcat pentru colaboraționism.

Mikoian, *Anastas Ivanovici*, om politic sovietic (Sanain, Armenia, 1895-Moscova 1978). Expert în gestiune economică, membru al Biroului Politic din 1935 până în 1966, a fost unul dintre cei mai influenți conducători ai destalinizării și ai epocii krușcioviene. Între 1964-1965 a fost președinte al Prezidiului Sovietului Suprem (șeful statului).

Milan I Obrenović (Mărășești, România, 1854-Viena 1901), principe (1868-1882) și rege al Serbiei (1882-1889). I-a succedat vărului său Mihail III. În 1876 a declarat război Turciei. Înfrânt la Aleksinac, a fost salvat de intervenția rusă și Congresul de la Berlin (1878) a recunoscut deplina independență a Serbiei. Cu sprijinul Austriei, în 1882 s-a proclamat rege, încercând o politică autoritară, dar în 1889 a trebuit să abdice în favoarea fiului său Alexandru și a plecat în exil. S-a întors în jocul politic (1894-1899), gestionând prin metode polițienești puterea în locul lui Alexandru.

Milano, oraș, capitala Lombardiei. Întemeiat de galii din Insubria (vechi nume al Lombardiei) (probabil în 396 î. H.), a fost ocupat temporar de romani înainte de 222 î.Hr. și apoi în mod definitiv în 196 î.Hr. În epoca imperială a cunoscut o dezvoltare rapidă, astfel încât la începutul sec. IV d.Hr. aici s-a stabilit curtea. Constantin a lansat aici edictul său de toleranță față de creștinism (313). În aceeași perioadă dioceza de M. a atins o maximă importanță datorită operei episcopului Ambrozie (Ambrogio) (373-397). De mai multe ori distrus de invaziile barbare, și-a pierdut rolul de capitală, mai întâi în favoarea Ravennei (Imperiul de Apus), apoi a

Paviei (sub lombarzi). În epoca carolingiană și-a recăpătat importanța și de la Otto I mulți împărați au venit să se încoroneze aici.

■ *De la comună la seniorie.* Timp de secole administrat de arhiepiscopi de mare ambiție, ca Intimiano (1018-1045), în sec. XII M. s-a constituit în comună. Avântul expansionist al orașului a dus la ciocniri cu vecinii și mai ales cu împăratul Frederic I Barbarossa, care chiar l-a distrus (1162), pentru ca mai apoi să fie silit să cedeze în fața revenirii M. și a Ligii lombarde (v.). Ciocnirile dintre familiile Della Torre și Visconti pentru controlul asupra orașului s-au finalizat în favoarea ultimilor, care, în 1311 au obținut definitiv domnia asupra M. și titlul de vicari imperiali (duci din 1395, prin Gian Galeazzo). În sec. XIV și XV M. și-a extins dominația asupra unei mari părți din regiunile de nord, până la Marea Liguriei și la granița cu Toscana. O dată cu încheierea perioadei Republicii Ambroziene (1447-1450) după moartea lui Filippo Maria Visconti, care nu a avut urmași, în luptele pentru succesiune a învins Francesco Sforza. Dominația familiei Sforza s-a întins până în 1535, oferind o perioadă de pace și prosperitate economică și culturală. Ultima perioadă a dominației sale a fost măcinată de intrigi de curte și de faptul că devenise ținta unor puteri străine ca Spania și Franța. Lupta dintre cele două s-a încheiat în 1540 cu trecerea M. sub dominație spaniolă.

■ *Sub dominația Spaniei și Austriei.* În această nouă perioadă economia a început să decadă câte puțin, atât din cauza fiscalității excesive care le-a fost impusă locuitorilor, cât și a parazitismului nobilimii, a consecințelor epidemiei de holeră (1576-1577 și 1630) și a Războiului de treizeci de ani, astfel încât în sec. XVII și populația se înjumătățise. Preluat de Austria după războiul de succesiune spaniolă (1713), M. s-a refăcut rapid, favorizat de reformele Mariei Tereza, de o clasă conducătoare activă, de dezvoltarea centrelor sale culturale iluministe. Orașul a trecut prin mișcările revoluționare și napoleoniene, precum și prin ale Restaurației. După 1814 a fost un centru activ al numeroaselor manifestații antiaustriece, culminând cu cele Cinci zile (v.) din 1848.

■ *În Italia unită.* Alipit regatului savoiard în 1859, M. s-a conturat drept o adevărată capitală economică pentru Italia unită. Sediul unor evenimente de importanță națională (mișcările din 1898, dezvoltarea mișcării socialiste și a celei catolice intransigente, apoi centrul de acțiune al lui Mussolini), M. a cunoscut în sec. XX o nouă dezvoltare pe plan economic și financiar. A fost greu lovit de bombardamente în timpul celui de-al doilea război mondial. În anii '50 și '60, a devenit ținta a unei puternice migrații a forței de muncă din Sud (Mezzogiorno), care i-a modificat profund structura socială.

Bibliografie: AA. VV., *Storia di Milano*, Fondazione Treccani degli Alfieri, 15 vol., Milano 1953-1966; AA. VV, *Milano nell'Unità nazionale, 1860-1898*, Cariplo, Milano 1990; A.A. V.V., *Milano ricostruisce, 1945-1954*, Cariplo, Milano 1990.

milazzism, termen utilizat pentru a indica o alianță eterogenă de dreapta sau de stânga cu susținerea unei părți dintre catolici. Derivă din numele creștin-democratului S. Milazzo, ales pe 23.X.1958 președinte al comitetului regional al Siciliei de o coaliție formată din disidenți creștin-democrați, PCI, PSI, PSDI, MSI și monarhiști, și din această cauză a fost exclus din DC.

milenarism, doctrină construită pe interpretarea literală a textului biblic (Apocalipsa 20, 1-10), conform căreia după 1000 de ani de domnie a lui Cristos pe pământ urmează Judecata de apoi. Pe această bază s-a răspândit credința în sosirea iminentă pe pământ a lui Dumnezeu o dată cu întoarcerea lui Cristos și a sfinților. Tendințele milenariste au fost împinse la marginea dogmei, conform interpretării în cheie spirituală a Sf. Augustin. Ele au reapărut însă periodic în Bisericile creștine, din Evul Mediu până la Reformă, determinând imbolduri radicale spre o reînnoire religioasă, socială și politică. Mai rar se indică prin termenul m. credința, afirmată în sec. X, conform căreia anul 1000 ar fi coincis cu sfârșitul lumii.

militarism, comportament al forțelor militare (mai ales al celor cu grade înalte) care pretinde modelarea sferelor civile conform cu exigențele, mentalitățile și valorile lor. Forme de m. au fost frecvente în Antichitate. În epoca Imperiului roman târziu, atât datorită necesității apărării granițelor de către legiunile stabilite în zonă, cât și a păstrării liniștii și puterii de către trupelor pretoriene din orașe, constituia un instrument necesar, deseori aflându-se în slujba forței imperiale. Această formă de m. (pretorianismul) în realitate nu a avut puterea de a modela după sine societatea.

■ *Militarismul modern.* O dată cu înființarea armatelor permanente ale marilor state naționale, și cu necesitatea mereu crescândă de a se recurge la profesioniști în ale războiului, fenomenul m. s-a manifestat în mod precis. Tendințele m. s-au făcut cunoscute mai ales în Prusia după Războiul de treizeci de ani (1618-1648) și în sec. al XIX-lea după înfrângerile suferite din partea armatelor napoleoniene. Un comportament militant s-a manifestat cu diverse ocazii, întărind situațiile de tensiune internațională sau de conflict între state: de la Germania wilhelmiană și hitleristă la Franța ultimilor treizeci de ani ai sec. XIX, de la SUA postbelic la URSS brejnevian. Mai ales în Lumea a Treia (în Africa și în America Latină) s-au concretizat, deseori în mod permanent și puternic, cele mai exasperante exemple de m.

Miliția Voluntară pentru Siguranță Națională (MVSN), formațiune autonomă a forțelor armate italiene instituită de Mussolini în 1923 pentru a cuprinde formațiunile de acțiune în cadrul Partidului Fascist. În-

corporată în armată la căderea lui Mussolini (VII.1945), a fost recunoscută drept Gardă Națională Republicană în timpul Republicii Sociale (1943-1945).

Miliukov, *Pavel Nikolaevici,* istoric și om politic rus (Moscova 1859-Aix-les-Bains, Franța, 1943). Printre fondatorii Partidului Constituțional Democratic („cadeții"), a fost ministru de externe în guvernul provizoriu Lvov după revoluția din martie 1917. După revoluția din octombrie, a reapărut în Occident unde și-a reluat studiile istorice. A publicat o istorie a revoluției ruse din 1917 (1921-1924) și, împreună cu alți autori, o importantă *Istorie a Rusiei* (1932-1933).

Mill, *John Stuart,* filosof și economist britanic (Londra 1806-Avignon 1873). După o strălucitoare carieră în Compania Indiilor, a fost deputat liberal (1865-1868). A încercat să înnoiască tradiția utilitarismului lui J. Bentham, fondând etica pe principiul fericirii maxime și pe scara de valori decisă în mod autonom de fiecare individ. În politică a susținut un liberalism deschis tendințelor democratice, emanciparea femeii și îmbunătățirea condiției muncitorilor. Operele sale sunt cea mai clasică expresie a liberalismului victorian: *Principii de economie politică* (1848), *Despre libertate* (1849), *Considerații asupra guvernului reprezentativ* (1861), *Utilitarismul* (1863).

Millerand, *Alexandre,* om politic francez (Paris 1859-Versailles 1943). A fost unul din principalii reprezentanți ai socialismului reformist. În 1899 a acceptat funcția de ministru al comerțului în guvernul Waldeck-Rousseau, confruntându-se cu majoritatea socialiștilor, care refuzau colaborarea cu partidele burgheze. Ales președinte al republicii (23.IX.1920), a fost constrâns să-și dea demisia înainte de sfârșitul mandatului (11.VI.1924) sub acuzația de partizanat în favoarea dreptei.

Milošević, *Slobodan,* om politic sârb (Pozarevac 1941). Lider al comuniștilor sârbi și președintele Republicii Serbia din 1989 (cu reconfirmare în 1992). În tabloul crizei fostei Iugoslavii a devenit promotorul naționalismului și expansionismului sârb (a încercat realizarea unei „Serbii mari" și a deschis conflicte cu Croația și Bosnia-Herțegovina, 1991-1995). Apoi, s-a situat pe poziții mai moderate. A trebuit să facă față unei crescânde opoziții interne față de regimul său personal și antidemocratic (anularea alegerilor administrative din 1996, câștigate de opoziție). În 1997 și-a dat demisia cu câteva săptămâni mai devreme din funcția de președinte al Serbiei pentru a și-o asuma pe cea a Federației Iugoslave. În 1998 a decis intervenția militară în Kosovo împotriva tendințelor autonomiste ale militanților albanezi. Constrâns să părăsească puterea în urma manifestațiilor de stradă (2000), a fost arestat și deferit Tribunalului Penal Internațional de la Haga pentru rolul avut în conflictul din Kosovo.

Miltiade, general și om politic atenian (n. cca 550-Atena 489 î.Hr.). În 518 s-a afirmat prin conducerea personală asupra Chersonesului tracic, pe care fusese însărcinat să-l pacifice. A sprijinit apoi revolta orașelor din Ionia împotriva Persiei și a trebuit să apere Atena (494), unde a fost numit strateg (490/489). A fost determinantă, și pentru că cunoștea tacticile persane, victoria grecească asupra persanilor la Maraton (490). A contribuit la fondarea grandorii Atenei. Eșecul unei expediții navale plănuită de el în Marea Egee, a făcut să fie condamnat pentru trădare la închisoare, loc în care a și murit.

Milvius, Podul, pod roman peste Tibru în apropierea căruia s-au purtat luptele pe 28.X.312 în care Constantin I cel Mare l-a învins pe Maxențiu. Conform tradiției creștine, la începutul luptelor Constantin, după un vis prevestitor, a ordonat ca pe insignele legiunilor să se imprime monograma cu cruce, legat de simbologia creștină, care i-ar fi asigurat victoria.

Minculpop, abreviere pentru Ministerul Culturii Populare, nume luat (27.V.1937) de Ministerul pentru Presă și Propagandă, creat de fascism la 24.VI.1935 și încredințat lui G. Ciano și apoi lui D. Alfieri. Controla toate instituțiile culturale (cu excepția școlilor) și mijloacele de comunicare, de la presă până la radio și cinema.

Ming, dinastie imperială care a domnit în China din 1368 până în 1644. A ajuns la tron prin conducătorul militar de origine țărănească Chu Yüan-chang, care a venit la putere înlăturând dinastia mongolă Yüan și s-a proclamat împărat în 1368 sub numele de *Hung wu.* A stabilit capitala mai întâi la Nankin și apoi, mai târziu, la Pekin. I-a învins în repetate rânduri pe mongoli și pe japonezi, cărora le-a oprit tentativa de invazie. O dată cu al treilea împărat, *Yung-lo* (1402-1424), a început reconstruirea Marelui Zid și au fost organizate expediții navale spre țările Asiei sud-estice și în Oceanul Indian. În același timp s-au intensificat contactele comerciale și culturale cu Occidentul, datorită mai ales portughezilor. În 1521 însă, M. au închis porturile, cu excepția celui din Macao, și au interzis legăturile religioase și culturale cu reprezentanții europeni. Era vorba despre o retragere, care însă nu a reușit să oprească pătrunderea influenței europene tot mai crescânde. Macao din 1557 a fost, în schimb, deținut de portughezi, în timp ce în 1624 olandezii au preluat Formosa. La începutul sec. XVII unele calamități naturale, precum și răscoalele interne, printre care și cea a „Lotusului alb" din 1622, au destrămat imperiul M. Al șaptesprezecelea împărat a fost alungat de către manciurieni în 1644.

Minghetti, *Michele,* om politic italian (Bologna 1818-Roma 1886). Om de știință și literat, în 1847 a fost ministrul lucrărilor publice al Statului Papal. Chemat la Torino de către Cavour și ales deputat în 1860, a

fost unul dintre exponenţii majori ai Dreptei istorice. Ca preşedinte al Consiliului (1863-1864), a încheiat cu Napoleon III convenţia din septembrie 1864, dar a fost constrâns să-şi dea demisia din cauza incidentelor izbucnite la Torino, la anunţul transferării capitalei la Florenţa. S-a întors la preşedinţia Consiliului pe 10.VII.1873. A reuşit să atingă mult doritul echilibru politic dar, învins în Cameră într-o discuţie asupra taxei pe măcinat, a trebuit să cedeze puterea Stângii (1876). În primii ani '80 a favorizat reapropierea dintre Dreapta şi Stânga.

ministru, titlu care în Antichitatea romană indica diverse tipuri de salariaţi şi funcţionari: de la funcţionarii administrativi până la servitorii personali ai împăratului, de la însărcinaţii cu rezolvarea cauzelor de justiţie imperială până la slujbaşii templelor. Funcţia actuală a m., de membru al guvernului titular al puterii executive, îşi are originea în cercul de consilieri şi servitori ai principilor, dezvoltată între sec. XIII şi XV. Pornind din Marea Britanie, sub influenţa sistemelor constituţionale ale sec. XIX, s-a început transformarea consilierilor regali în secretari de stat, mai întâi ca organe de legătură între parlament şi coroană şi apoi ca organism autonom al guvernului.

minoică, civilizaţie, v. *Creta.*

Mintoff, *Dominic,* numit *Dom,* om politic din Malta (Cospicua 1916). Conducătorul Partidului Laburist Maltez din 1949, prim-ministru din 1955 până în 1958. După independenţa Maltei s-a aflat pe poziţii neutraliste şi echidistante faţă de cele două blocuri. A strâns legăturile cu Libia. Acuzat de către naţionalişti că ar fi încălcat principiile democratice şi atacat şi de cler, a demisionat după eşecul unui proiect de confiscare a 3 din proprietăţile Bisericii catolice.

mir, comunitate ţărănească organizată în Rusia ţaristă. M. gestiona în comun pământurile, împărţea şi încredinţa zone de cultură, organiza munca, avea grijă de plata dării faţă de stăpân şi stat, judeca şi stabilea cine trebuie să presteze serviciu militar. În fruntea fiecărei comunităţi se afla un consiliu condus de cel mai bătrân ţăran (staroste). Puterea şi funcţiile m. au crescut o dată cu abolirea iobăgiei (1861), când comunităţile au trebuit să-şi cumpere pământurile date spre răscumpărare. Pentru a favoriza formarea de mici proprietăţi, ministrul Stolîpin, în 1906, a fost de acord cu ieşirea ţăranilor de sub tutela m., a cărei influenţă a mai rezistat până în 1917.

Mirabeau, *Honoré-Gabriel Riqueti, conte de,* om politic francez (Le Bignon, Loiret, 1749-Paris 1791). Deşi nobil, a fost ales deputat al Stării a Treia la Aix (1789). La Adunarea Naţională a susţinut printr-o strălucitoarea oratorie principiile revoluţionare în favoarea unei monarhii constituţionale, după principiul împărţirii puterii. Preşedinte al Adunării prin voturile moderaţilor (1791), nu a reuşit să influenţeze conduita lui Ludovic XVI, suscitând opoziţia revoluţionarilor radicali.

miracol economic, expresie folosită la sfârşitul anilor '50 pentru a indica extraordinara creştere a economiei italiene, înregistrată mai ales între 1958 şi 1963. Datorită unei conjuncturi internaţionale favorabile, coeficientul mediu de creştere s-a stabilizat la peste 6% şi s-au cunoscut creşteri fără precedent ale nivelului ocupării forţei de muncă, consumurilor interne şi exporturilor.

mirodenii, piperul, scorţişoara, cuişoarele, nucşoara, ghimbirul etc., provenite în cea mai mare parte din Indiile orientale, au constituit marfa cel mai frecvent transportată de caravane din Orient. În absenţa tehnicilor moderne de conservare prin frig, erau folosite pe larg în conservarea şi aromatizarea alimentelor fiind, de asemenea, ingrediente de bază în farmacopee. În Antichitate şi în Evul Mediu, ele au rămas, totuşi, marfă de mare lux şi foarte scumpă: a rămas proverbială expresia „scump ca piperul" Dacă, la început, expansiunea arabă a creat dificultăţi în aprovizionarea cu m. în Europa, cruciadele şi afirmarea republicilor maritime au dus la relansarea în stil mare a comerţului cu asemenea mărfuri. Timp de mai multe secole, comerţul regulat cu m. s-a desfăşurat pe rute bine stabilite: arabii erau intermediari între indieni, mongoli, etiopieni şi persani, pe de o parte, şi veneţieni, genovezi, pisani şi negustori hanseatici pe de altă parte. Invaziile mongole ale lui Tamerlan, de la sfârşitul sec. XIV şi înaintarea otomană prin cucerirea Constantinopolului (1453), au secătuit pieţele tradiţionale de m. şi de alte mărfuri orientale; mai rămăsese doar cea egipteană, controlată de sultan, dar cu mărfuri reduse şi la preţuri mari. Toate acestea au dus la căutarea unei căi maritime, mai lesnicioasă şi mai rentabilă. Prin călătoria în jurul Africii a lui V. da Gama, care a ajuns până în portul Calicut din India (1497-1498), Portugalia a putut să-şi asigure un monopol aproape complet asupra comerţului internaţional cu m. Către sfârşitul sec. XVI, a trebuit, însă, să cedeze cea mai mare parte a bazelor sale comerciale Olandei care le-a exploatat în folosul său până la începutul sec. XIX, când Marea Britanie şi-a extins imensul său imperiu colonial şi în Indiile orientale. Comerţul de m. cu Asia se redusese mult în acea epocă, deoarece plantele respective începuseră de-acum să fie cultivate şi în alte zone geografice. Consumul se redusese şi el, fie pentru că se modificaseră gusturile, fie pentru că dezvoltarea culturilor furajere dusese la progresul zootehniei, iar tăierea şi comercializarea cărnii se întinsese pe toată durata anului, fiind rezolvate totodată şi problemele de conservare a alimentelor.

Misericordii (***Misericordie***)**,** asociaţii de asistenţă şi solidaritate care s-au dezvoltat în Toscana din sec. XIII

şi, în unele cazuri, active încă şi azi. Cea mai renumită este „Compagnia della Misericordia" din Florenţa, apărută în bresla lănarilor între 1240 şi 1244 pentru asistenţa celor bolnavi.

missi dominici, funcţionari ai Sfântului Imperiu Roman (lat.: trimişii Domnului), instituiţi de Carol cel Mare pentru a-l reprezenta pe împărat şi a exercita o funcţie de control asupra conţilor şi marchizilor. În fiecare primăvară împăratul dădea la doi m. d. (în general un episcop şi un conte) sarcina de a vizita un teritoriu care cuprindea diverse domenii ale conţilor şi marchizilor. Aici se reunea adunarea oamenilor liberi (*mallo*), care aduna cei mai importanţi demnitari laici şi ecleziaşti din zonă; m. d. judecau cauzele de apel, ascultau protestele supuşilor şi examinau comportamentul episcopilor şi conţilor în administrarea bunurilor şi proprietăţilor fiscale. M. d. au fost desfiinţaţi în sec. X.

mistere, culte iniţiatice ale lumii greco-elenistice (de unde s-au răspândit şi la Roma) şi Orientului Apropiat. Deseori opuse culturilor oficiale, erau caracterizate prin secretul sacramental şi printr-o ierarhie stabilită în funcţie de nivelul de iniţiere: instruirea rituală a neofiţilor era încredinţată unui anumit sacerdot (mistagog). Adevărurile dezvăluite erau cele universale asupra vieţii şi a morţii, a lumii de dincolo, ale salvării. Forme de m. erau cultele de la Eleusis (întemeiate conform tradiţiei de Orfeu, având la bază drumul eliberării sufletului din „închisoarea corpului"), cultele de la Samotrace, acelea ale Marii Mame, ale lui Isis şi Osiris, ale lui Mithra.

Mişcarea creştină pentru socialism, mişcare politică, apărută în Chile în 1971, care s-a răspândit şi în Italia din 1973 prin don G. Girardi. Postula acceptarea socialismului ca urmare logică a mesajului evanghelic şi a analizei marxiste ca unică posibilitate de a face eficace în istorie conceptul de libertate propriu credinţei creştine.

Mişcarea pentru Independenţa Siciliei (MIS), formaţiune politică fondată în Sicilia imediat după debarcarea trupelor aliate (VII.1943) de către A. Finocchiaro Aprile şi A. Varvaro. MIS s-a dotat cu formaţiuni armate (EVIS) având legături chiar şi cu unii exponenţi ai banditismului cum ar fi S. Giuliano. Acordarea de către stat a autonomiei speciale pentru regiunea Siciliei în 1946 a dus la prăbuşirea ireversibilă a programului politic al mişcării.

Mişcarea Socială Italiană (MSI), partid politic constituit în decembrie 1946 prin reunirea exponenţilor a grupurilor fasciste răspândite după eliberare, datorită activităţii lui A. Michelini, P. Romualdi şi G. Almirante, care a fost şi primul secretar. Se refăcea în mod deosebit fascismul „social" al Republicii de la Salò. Admis în campaniile electorale, a trecut de la 2% din voturi în 1948 la 5,8% în 1953. Devenind secretar (1954), A. Michelini a inaugurat o direcţie de acceptare a sistemului parlamentar, încercând să pătrundă în majoritatea parlamentară cu sprijinul determinant al guvernului monocolor al lui F. Tambroni (1960). La moartea lui Michelini (1969), Almirante a redevenit secretar relansând tematica fascistă şi radicalizând confruntarea cu adversarii politici; la alegerile din 1972 a reuşit să obţină 8,7% voturi din partea grupurilor speriate de mişcările studenţeşti şi de luptele muncitoreşti. În 1977 a avut loc sciziunea aripii mai moderate (Democraţia Naţională); MSI a adunat 6% din forţa electorală, accentuând (din 1987, cu o pauză între 1990-1991, când secretar a fost P. Rauti) sub conducerea lui G. Fini critica împotriva degenerării sistemului partidic. În 1994 a participat prin reprezentanţii săi în guvernul Berlusconi. Al XVII-lea Congres al Partidului (I.1995), a votat pentru dizolvare, pentru a se putea transforma într-o nouă formaţiune politică, Alianţa Naţională.

mişcare catolică, totalitatea organizaţiilor dezvoltate în cadrul catolicismului intransigent european începând de la jumătatea sec. XIX, ca răspuns la transformările moderne ale statelor, rezultat al revoluţiilor burgheze şi liberale.

■ *Experienţa intransigentă.* Critica hotărâtă a Bisericii catolice faţă de transformarea tradiţiei provocată de către revoluţiile liberale (exprimate de Pius al IX-lea în *Syllabus,* 1864) s-a împletit cu ideea de valorizare a noilor forme de organizaţii catolice care apărau preceptele Bisericii. Cauzele spirituale, o dată cu descoperirea unui catolicism mai profund şi mai autentic, se împleteau cu opţiunile politice. M.c. s-a născut din străfundurile intransigentismului, ca reacţie şi în acelaşi timp ca opoziţie, cu „armele moderne" ale organizării, faţă de revoluţiile sociale şi politice, şi mai ales împotriva puternicelor tendinţe anticlericale apărute. Temele clasice ale ciocnirilor impuse de m.c. au fost problema învăţământului, regimul juridic al căsătoriei, comportamentul guvernelor faţă de congregaţiile religioase, libertăţile comunale.

■ *Diverse căi naţionale.* În Italia primele organizaţii intransigente s-au născut în deceniul '60 al sec.XIX (pe experienţe ca Prietenia creştină, v.) şi s-au consolidat în mod confederativ în Opera dei Congressi (Opera Congreselor) (v.). Caracterul antiliberal al m.c. s-a arătat mai evident din cauza „chestiunii romane" (v.), care-l opunea pe papa statului unit. Şi m. c. franceză a avut un puternic caracter de opoziţie, fiind deseori legată de cercurile legitimiştilor monarhici după căderea celui de al Doilea Imperiu (1870): a făcut eforturi să realizeze o mişcare unitară, punând bază pe diverse experienţe (Opera Cercurilor Catolice Muncitoreşti, Asociaţia Catolică a Tineretului Francez, asociaţii sindicale şi profesionale). Diferit a fost cazul german, unde puter-

nicul curent radical al *Vereinkatholizismus* (catolicismul uniunilor), periodic reunit în congres (*Katholikentage*, zilele catolicismului), trebuia să se opună curentului *Kulturkampf* (v.) bismarckian şi a avut o marcantă aplecare spre construirea unui tip de societate alternativă. Pe această bază socială s-a sprijinit Partidul Centrul catolic. Fenomene de împletire cu cauzele naţionale au avut loc în Irlanda şi Polonia, dar şi în Belgia, unde m.c., sub forma sa politică, a participat încă din 1830 la procesul constitutiv al statului.

■ *Dezvoltarea socială şi politică*. Începând mai ales cu pontificatul lui Leon XIII (1878-1903), m. c. a cunoscut o amplă dezvoltare socială: se ieşea de sub optica de vârf, legată de raporturile Biserică-stat, pentru a se încerca afirmarea unei societăţi alternative, inspirată de valorile catolice, prin organisme de cooperare, mutualism, instrucţie, credit popular. Răspândită în multe state europene, această reţea de experienţe catolico-sociale a fost în concurenţă cu socialismul şi s-a dezvoltat după modelele paternaliste (prezente încă în viziunea lui S. Medolago Albani, A. de Mun sau K. Vogelsang), şi din idealizarea trecutului corporativ, până la asumarea conceptului de autotutelă a claselor populare, şi deci şi a metodei sindicale. Şi sub aspect politic a avut loc o evoluţie a formelor de participare nemarcate doar de dorinţa de apărare confesională, dar şi reunite în jurul unui program politic complex (v. democraţia creştină).

■ *Diferenţierea sferelor de activitate*. La începutul sec. XX a apărut tot mai clară în m. c. diferenţierea între o serie de organisme dedicate formării religioase şi apostolatului laicilor în biserică (v. Acţiunea Catolică) şi complexul activităţilor sociale şi politice, care şi-au obţinut progresiv autonomia. Această dinamică, unită cu deschiderea largă spre curentele catolice din jurul opţiunilor sociale şi politice, a făcut tot mai dificilă discuţia despre o m. c. organic unitară. În Italia inserarea definitivă a catolicilor în stat a avut loc după primul război mondial prin Partidul Popular (v.). De atunci conceptul de m. c. a luat o semnificaţie mai generică.

Bibliografie: AA.VV. *Introduzione alla storia del movimento cattolico*, a cura di E. Passerin d'Entrèves şi B. Gariglio, Il Mulino, Bologna 1979; G De Rosa, *Storia del movimento cattolico in Italia*, Laterza, Bari 1966, 2 vol; G. Candeloro, *Il movimento cattolico in Italia*, Editori Riuniti, Roma 1982.

Vezi şi: aconfesionalitate; Acţiunea Catolică; catolicism; chestiunea romană; cooperare; corporaţie; democraţia creştină; intransigentism catolic; Kulturkampf; laicism; mişcare muncitorească; Opera dei Congressi; secularizare.

mişcare studenţească, expresie cu care în Italia este desemnată totalitatea acţiunilor revendicative organizate în scopul reformei radicale a sistemului de învăţământ, puse în practică de către studenţi începând cu primii ani '60. Caracteristicile principale ale fazei iniţiale a m.s. (1962-1967) au fost introducerea în universităţi, licee şi institute tehnice de noi modele de acţiune şi participare directă (adunări, grupuri de studiu autogestionate) şi formularea de revendicări legate de condiţia învăţământului în Italia, economico-politice (dreptul la studiu, burse, taxe), didactice (orare, programe şi materii de studiu, modalităţi de examinare), ajungând la cele inerente cum ar fi caracterul autoritar al raporturilor interne până la structura academică şi şcolară. Cele mai semnificative episoade ale acestei faze au avut loc la Milano o dată cu ocuparea Facultăţii de arhitectură (1962-1963) şi a polemicilor aprinse, urmate de procesul intentat unor redactori al ziarului liceului Parini „La Zanzara" pentru publicarea unei anchete asupra comportamentului sexual al studenţilor (1966). La sfârşitul anilor '60 acţiunile m. s. s-au unit cu contestaţiile tinerilor şi trecând printr-o fază de accentuată politizare s-au împletit cu unele mişcări „extraparlamentare" (v.). Unele cerinţe de înnoire solicitate au fost acceptate (liberalizarea accesului în facultăţile universitare, XII.1969; decrete privind organismele de „participare socială" la gestionarea didactică a şcolii, V.1974), dar lipsa unei reforme a învăţământului a dus la apariţia a noi mişcări de protest în 1985-1986 şi 1989-1990.

mişcare muncitorească,
apărută o dată cu revoluţia industrială, a avut date de naştere diverse în funcţie de dezvoltarea acesteia în diferite ţări. Primele acţiuni revendicative ale clasei muncitoare, în primele decenii ale sec. XIX în Marea Britanie au fost spontane, lipsite de conducere şi organizare şi au constat în distrugerea sau în sabotarea maşinilor (v. luddism) sau în încetarea lucrului, pe care legile timpului o considerau delict. Din motive umanitare, nu mai puţin decât din oportunitate, burghezii şi proprietarii industriali luminaţi au favorizat apariţia ajutorului mutual între lucrători. A urmat o dezvoltare a conştiinţei de clasă care a făcut ca muncitorii să se organizeze autonom şi pe plan politic. Printre primele probleme pe care m. m. a trebuit să le înfrunte a fost dacă să se ocupe doar de raporturile economice între muncitori sau să adopte obiective politice de transformare a societăţii, cum şi-a propus cartismul englez în jurul lui 1837-1848. În general m. m. în anii 1800 a trecut de la o primă fază de apărare spontană a propriilor interese imediate, la a doua fază de critică a sistemului capitalisto-liberal, de coloratură socialistă sau catolică. În faţa m. m. şi cel mai des la impulsul acesteia, în diverse ţări a început dezvoltarea unei legislaţii sociale

(v.). Acţiunea independentă a m.m. a contribuit sensibil la schimbarea condiţiilor de viaţă şi muncă. Dacă societăţile de ajutor mutual, în schimbul vărsării unei mici sume, garantau subsidii în caz de nevoie, importantă s-a arătat forma societăţilor cooperatiste (v. cooperaţie).
■ *Problema grevei.* La jumătatea sec. XIX în aproape toate ţările Europei legislaţia a fost modificată astfel încât greva să nu mai fie considerată delict, atât timp cât nu atenta la libertatea muncii celor care nu vroiau să adere. Şi în Italia, printr-un nou cod penal (1889) greva a fost considerată un mijloc de luptă a m. m. Lupta pentru autotutelare s-a răspândit pe scară largă, contribuind şi la dezvoltarea organizaţiilor sindicale muncitoreşti (v. sindicat) care au început să se reunească pe categorii profesionale şi apoi la nivel naţional (printre primele s-a numărat Congresul uni ilor de muncă engleze, fondat în 1868).
■ *Dezvoltarea organizatorică.* În a doua jumătate a sec. XIX curentele socialiste şi anarhiste au avut primele tentative de a realiza o organizaţie care să depăşească graniţa statelor, pentru a putea face faţă unui adversar, capitalismul, internaţional prin natura sa. În 1864 a fost fondată la Londra Internaţionala I (v.), în interiorul căreia se regăseau socialişti englezi (v. laburism), anarhişti şi socialişti revoluţionari, printre care începea să se afirme curentul comunist, care a avut ca cel mai important teoretician pe K. Marx. Internaţionala I fiind dizolvată în 1876, în 1889 este înfiinţată Internaţionala a II-a (v.). Începând din 1890 m. m. internaţională a introdus sărbătorirea zilei de 1 mai (v.). Pentru o perioadă muncitorii catolici i-au contrapus sărbătorirea în ziua de 15 mai, data publicării enciclicei *Rerum Novarum*, pentru a se trece apoi la celebrarea oficială a „sărbătorii muncii"
■ *Secolul XX.* Revoluţia rusă din 1917 şi instaurarea comunismului au determinat m. m. din lumea întreagă să privească cu atenţie şi interes etapele „avangardei" sovietice. Partidele comuniste au încercat să monopolizeze reprezentarea clasei muncitoare, în defavoarea celorlalte partide socialiste. Pe de altă parte organizarea muncii industriale pe bază de benzi de montaj (v. taylorism), tipică noului secol, accentua disciplina de fabrică şi fenomenele de alienare a muncii, ameninţând tradiţionala „mândrie a meseriei" a muncitorilor specializaţi. Protagonistă în timpul celui de-al doilea război mondial a Rezistenţei antinaziste şi antifasciste din Europa (în Italia semnalul decisiv pentru pierderea consensului fascismului au fost grevele din martie 1943), şi imediat după război, m. m. a constituit baza construi i statului social (v. Welfare State). După perioada Războiului rece, ciclul luptelor muncitoreşti din Europa s-a reluat în faza economică expansivă în anii '60 (în Italia „toamna caldă" din 1969). Un rol important l-a avut m.m. în criza regimurilor comuniste din Europa central-orientală, începând cu constituirea sindicatului liber Solidaritatea în Polonia (1980). Începând cu anii '70 profundele procese de restructurare economică în ţările avansate (o dată cu revoluţia informatică şi cu răspândirea automatizării muncii industriale şi cu elemente de adevărată dezindustrializare care au făcut să se vorbească de societatea postindustrială) şi apariţia problemei ambientale, deseori în opoziţie cu tradiţionalele logici productive, au adus numeroase provocări m.m.: clasa muncitoare nu numai că şi-a văzut scăzând ponderea numerică, dar şi rolul central în organizarea producţiei, în timp ce au apărut noi forme de apartenenţă la procesul productiv imediat, cât şi la distribuirea venitului şi la folosirea veniturilor şi a drepturilor civile şi politice.

Bibliografie: E.P. Thompson, *Rivoluzione industriale e classe operaia in Inghilterra*, tr.it., Il Saggiatore, Milano 1968; J. Kuczinski, *Nascita della classe operaia*, tr.it., Il Saggiatore, Milano 1969; W. Abendroth, *Storia sociale del movimento operaio europeo*, tr.it., Einaudi, Torino 1970

Vezi şi: AFL-CIO; anarhism; anarhosindicalism; Camera Muncii; CISL; comunism; consiliu de fabrică; cooperaţie; Fasciile siciliene; grevă; industrie; Internaţionala I; Internaţionala a II-a; Internaţionala a III-a; Întâi Mai; legislaţie socială; luddism; muncă; muncitorism; proletariat; revoluţie industrială; sindicat; socialism; Solidarnosć; taylorism; Trade Unions; UIL.

mişcări, asocieri ale mai multor indivizi din structuri şi modalităţi de acţiune puţin instituţionalizate şi lipsite de reprezentanţă formală, revendicând schimbări în domeniul politic şi social. Elementul „simţirii comune" (adevărata rădăcină a legăturilor dintre membrii săi) şi afirmarea valorilor „alternative" sunt în m. predominante faţă de organizarea de acţiuni politice constante şi de mare întindere, caracteristică în schimb partidelor.

Mitanni, regat antic din Mesopotamia de nord întemeiat de huriţi în sec. XVI î.Hr., în regiunea de la estul Eufratului. Condus de o elită indo-europeană, maryani, s-a afirmat ca o mare putere chiar în acelaşi sec. XVI. A constituit un pericol pentru Egipt, şi spre 1420 î.Hr. faraonul Tutmosis (Tutmes) IV a fost constrâns să încheie cu M. un acord pentru a preveni ameninţările de la graniţele de est. Înfrânt de regele Suppiluliuma (între 1390 şi 1355 î.H.), regatul M. devine mai întâi vasal al hitiţilor, apoi a căzut sub dominaţie asiriană.

mit politic, termen utilizat în spaţiul politic de la începutul sec. XX, mai ales de către G. Sorel, care în *Reflecţii asupra violenţei* (1905-1907) a considerat m. p. ca un act de voinţă bazat pe un tip de cunoaştere imediată.

M. p., înţeles ca fundament al acţiunilor inspirate din adevăruri intuitive şi iraţionale, a sfârşit deseori prin a alimenta teoriile autoritariste şi naţionaliste. Teoretizarea cea mai exasperantă din sec. XX a fost cea a m. p. rasist (R. Wagner, H.S. Chamberlain, P. de Lagarde). Mai ales Germania hitleristă cu A. Rosenberg a dus la consecinţe extreme conceptul de „mit al sângelui", care afirma superioritatea aşa-numitei rase ariene. Utilizarea nazistă a m. p. a stat la baza refuzului radical al unui astfel de concept din partea culturii marxiste (G. Lukács) şi a celei liberal-democratice (B. Croce).

Mitre, *Bartolomé,* om politic argentinian (Buenos Aires 1821-1906). Opozant al dictaturii lui J.M. de Rosas, a fost pentru mult timp în exil. Întors în ţară după 1850, a dezlănţuit un război civil, care l-a adus la preşedinţia Argentinei (1862-1868). După 1868 a condus opoziţia liberală.

Mitridate (Mitradate) VI Eupator, numit *cel Mare* (Sinope cca. 132-Panticapeum 63 î.H.), rege al Pontului (120-63 î.Hr.) A continuat în mod decis politica expansionistă a tatălui său Mitridate V Evergetes, punând stăpânire pe Bosforul cimerian, Armenia Minor şi Colchida şi a supus Galatia. A încercat să obţină controlul şi asupra Paflagoniei şi Cappadociei, regate prietene cu Roma, cu care M. s-a ciocnit în trei războaie (războaiele mitridatice). Primul (89-85 î.Hr.), după ce M. a ridicat Efesul şi Atena împotriva Romei, a fost încheiat cu victoria lui Sulla (luptele de la Cheroneea şi Orchomenos, 86 şi 85), care, prin pacea de la Dardanos (84) a impus reluarea *statu quo*-ului. Al doilea (83-81 î.Hr.) s-a încheiat cu victoria lui M. asupra L. Licinius Murena, care vroia să-l alunge de pe domeniile ereditare. Al treilea (74-63 î.Hr.) a izbucnit pentru controlul Bitiniei, lăsată de Nicomede în moştenirea Romei, şi a fost condusă din partea romană de către Lucullus şi apoi de către Pompeius. Prins în Bosforul cimmerian şi constrâns să facă faţă şi revoltei fiului său, Farnace, M. s-a sinucis.

Mitsubishi, grup industrial japonez apărut în 1868. În primele decenii ale sec. XX a contribuit în mod substanţial la crearea structurilor economice şi militare ale imperiului japonez. Reorganizat în a doua parte a perioadei postbelice, a potenţat sectoarele industriei grele şi mecanice (aeronautică, automobile), energetice şi chimice, afirmându-se drept una dintre cele mai mari firme mondiale din acest sector.

Mitteleuropa (Europa Centrală). Concept răspândit mai ales în sec. XIX în zona lingvistică germană. Indica legăturile culturale şi de civilizaţie (pluraliste şi cosmopolite, dar aparţinând lungii istorii comune) din Imperiul habsburgic. Se cunoaşte şi o versiune imperialistă, mai ales a intelectualilor şi politicienilor din Germania perioadei wilhelmiene (1890-1914): M. ar fi fost spaţiul natural al hegemoniei economice şi militare a Reichului german.

Mitterrand, *François,* om politic francez (Jarnac, Charente-Maritime, 1916-Paris 1996). Participant la Rezistenţa franceză, în 1946 a fost ales deputat radical-socialist. De mai multe ori ministru în anii '50, a fost unul dintre cei mai tenace opozanţi ai lui de Gaulle, de care a fost înfrânt în 1965 în alegerile pentru preşedinţia republicii. Întemeietorul unităţii stângii, promovând în 1971 noul Partid Socialist Francez, a subscris (în 1972) unui program comun de guvernare împreună cu comuniştii. În 1981 a fost ales preşedinte al republicii, urmând o linie de o accentuată intervenţie publică în economie, în timp ce a continuat şi tradiţionala autonomie franceză în politica externă (chiar şi în cazul unei adeziuni la complexul european). După înfrângerea socialiştilor la alegerile din 1986, M. a trebuit să „convieţuiască" cu un guvern de centru-dreapta prezidat de J. Chirac, experienţă ce s-a repetat şi după realegerea sa în funcţie din 1988 (având o bază programatică mai modernă faţă de primul mandat), urmând o nouă cădere a socialismului în alegerile politice din 1993. Pus în imposibilitatea de a contesta programul de privatizare radicală pus la punct de guvernul Balladur, a accentuat acţiunea sa europeană, fiind printre principali susţinători ai tratatului de la Maastricht şi al unei axe preferenţiale Paris-Bonn.

moarte, ritualuri legate de moarte (formele de doliu şi parastasele, înmormântarea, incinerarea, abandonarea cadavrului în natură, îmbălsămarea, eventualele sacrificii umane pentru moartea unui conducător etc) au fost baza obiectului de studiu al etnologiei, dar şi al istoriei culturilor. Religiile au oferit imagini diverse ale m., în funcţie de credinţele legate de viaţa de dincolo. Examinarea datelor relative la m. este în schimb de importanţă decisivă pentru studierea demografiei şi istoriei sociale (v. populaţie). Cercetarea istorică contemporană a investigat mai ales asupra modului în care m. este percepută în cultura occidentală începând cu Evul Mediu.

■ *Moartea în Europa medievală şi modernă.* În epoca medievală a predominat o reprezentare macabră a m., cu un gust al oribilului şi descompunerii care într-un oarecare mod se lega de frecvenţa evenimentelor cotidiene (speranţa de viaţă în sec.XIV-XV nu depăşea 30 de ani). Începând cu umanismul şi Renaşterea – epoca în care a trăi bine şi gustul pentru frumuseţea pământeană a căpătat altă consideraţie – s-a impus o imagine „abstractă" a m., mai puţin legată de corupţia cărnii. Epoca Contrareformei şi barocului – în care era puternic sentimentul prezenţei m. iminente – a dus la afirmarea procesului de creştinare a m., în care ideea de „moarte bună" era legată de o „viaţă bună". S-a consolidat conceptul de m. „publică": conştientă, decorativă, asistată de confesor, „garantată" de operele de bunătate îndeplinite şi de testamentul în favoarea săracilor, devenită

MOARTE

Negarea morții în societatea seculară

A reparcurge drumul „sensului morții" în Occident a fost unul dintre obiectivele cele mai sugestive ale istoriografiei acestui sfârşit de secol XX. Aflat în fața unei sistematice şi aproape obsesive ocultări a morții – semn al unei sfidări încă neînvinse şi poate invincibile – omul occidental a dorit să-şi investigheze, sub acest aspect, trecutul pentru a putea să-şi descifreze mai profund prezentul şi viitorul.

Tema morții nu poate fi abordată în afara noului orizont deschis de ştiință şi tehnologie. Ultimele secole ale istoriei Occidentului s-au caracterizat printr-o progresivă descoperire a legilor vieții şi printr-o graduală dobândire de „teritorii" care păreau destinate să nu-i aparțină niciodată. Omul rămâne un mister, dar un mister explorat în amănunțime, din care r˘mân doar câteva zone de umbră care se speră că vor putea fi încetul cu încetul elucidate. Originea vieții şi-a pierdut în largă măsură sacralitatea obscură şi a fost analizată în toate dimensiunile sale. Viața a devenit „manevrabilă" şi într-o anumită măsură „construibilă" artificial: noile tehnici genetice par a fi depăşit hotarul dintre a şti şi a putea.

Ceea ce a fost posibil în faza de început – cu supunerea cvasi-completă în fața ştiinței – rămâne încă greu de descifrat la nivelul terminal: moartea rămâne în afara domeniului tehnicii; poate fi îndepărtată, până la termene până mai ieri inimaginabile, dar nu poate fi nici eludată, nici învinsă şi rămâne să ne amintească mereu că omul este o ființă finită şi că depăşirea finitudinii este posibilă numai pe un alt plan decât acela al purei şi simplei vieți biologice.

Moartea sfârşeşte aşadar prin a pune în discuție viața însăşi, care poate deveni, potrivit tragicei expresii a lui Heidegger, o ființă pentru moarte. *Dar aceasta este tocmai ceea ce ştiința şi tehnica – spre deosebire de religie şi filosofie – nu pot să accepte. De aici* eclipsa morții *în societatea contemporană: neputând să o elimine, omul o exorcizează, ocultând-o sau marginalizând-o.*

Un rol decisiv joacă, în acest proces, fenomenul secularizării, mai ales în dimensiunea sa scientistă, în interiorul căreia ştiința este cea care dă finalmente răspunsuri pe care religiile n-au ştiut să le ofere. Nu există, sub acest aspect, vreo problemă la care să nu se poată da, mai devreme sau mai târziu, o soluție: rămâne în interiorul ştiințelor, ca şi al religiilor, perspectiva trimiterii, *dar este vorba de o trimitere „istorică" acel „nu încă" ce totuşi va veni curând – şi nu de o trimitere „escatologică" către alte ceruri şi alte tărâmuri.*

În acest context moartea apare ca un „eşec" şi deci trebuie eliminată din câmpul conştiinței şi, pe cât posibil, dominată. Tendința atât de prezentă în cultura noastră către eutanasie trebuie văzută tocmai în acest sens, ca o tentativă disperată de a pune stăpânire, fie şi în formă negativă, pe moarte. Neputând s-o împiedice ci doar s-o amâne, omul contemporan încearcă să şi-o supună, să-i fie stăpân, s-o gestioneze, să-i decidă aşadar timpii şi modalitățile Dar acesta este, în realitate, un domeniu obținut prin fraudă şi înşelător, pentru că moartea nu se lasă nici îmbrățişată, nici supusă şi la sfârşit ştiința însăşi trebuie să-şi recunoască înfrângerea.

Întreaga atitudine a Occidentului față de moarte poate fi aşadar citită în termeni de „revelație" şi de „ocultare" Percepția religioasă a fost cea a revelației nu doar a realității morții, ci şi a sensului său profund: despre moarte se vorbea ca despre un aspect al vieții, cu ea avea loc confruntarea şi pentru ea se făceau pregătiri. Moartea se insera în viață şi era percepută în consecință ca un fenomen tranzitoriu, ca o trecere. În momentul în care, prin apariția societății seculare, moartea şi-a revelat privirii celor mulți semnificația sa religioasă, iar conceptul de „trecere" (care presupune, obligatoriu, un „dincolo") şi-a pierdut semnificația, rămâne numai noțiunea de „sfârşit" sau de „punct terminus"; dar tocmai această finitudine şi acest caracter terminal pe care omul occidental nu poate să le accepte îl conduc cu necesitate spre aspectele oculte. Puține semne sunt, în această privință, mai elocvente decât limbajul care să îmblânzească cuvântul „moarte" înlocuindu-l cu o serie de eufemisme care încearcă tocmai să ascundă o realitate nedorită, imprevizibilă, într-un anume fel inacceptabilă pentru cel care şi-a închipuit că poate domina lumea şi care la sfârşit trebuie totuşi să dea socoteală morții. Moartea

este purtată departe de casă, în spitale în care numai puțini, și atunci de departe, asistă la fenomenul morții; morții sunt îngropați în afara cetății, în spații care sunt într-un anume fel „eclipsate" și care sunt obiect al unor noi tabuuri ale omului tehnologic; se evită chiar să se vorbească copiilor de cei care au murit pentru a nu tulbura candoarea lor liniștită cu traumatice revelații ale unei absențe neașteptate.
În ciuda tuturor acestor lucruri, moartea continuă să circule pe străzile Occidentului opulent și tehnologic; rămâne o însoțitoare a omului chi r și în epoca descoperirilor științifice celor mai îndrăznețe. A te întoarce în trecut, a te confrunta cu candoarea și cu acea dramatică „liniște" cu care era privită moartea, a o accepta și a o aștepta contribuie la exorcizarea traumei morții, la reașezarea ei acolo unde îi este locul, anume „punctul final" și într-o anume măsură locul de împlinire și desăvârșire al marelui ciclu al vieții.

GIORGIO CAMPANINI, Universitatea din Parma

mai puțin dramatică prin posibilitatea de a-ți lua rămas bun de la cei apropiați.

■ *Moartea în cultura contemporană.* O întoarcere culturală fundamentală a apărut o dată cu schimbările aduse de revoluția demografică începută în sec. XVIII (v. populație), dar și de evoluția științei și medicinii. Sfârșitul marilor epidemii și scăderea indicelui de mortalitate au făcut ca m. să nu mai fie un eveniment atât de apropiat și răspândirea spitalelor în sec. XIX a contribuit la creșterea încrederii că împotriva m. se poate lupta și poate fi învinsă. În civilizația actuală, în timp ce progresul medicinei a permis o prelungire a duratei medii de viață, ritmurile vieții, mai ales în marile metropole, au favorizat o „cenzură" tot mai mare asupra m.. Se moare mai mult în spitale fără a fi văzut și s-au redus manifestațiile publice legate de m. care erau atât de prezente în societatea rurală (sunete de clopote, participarea întregii comunități la funeralii, etc). În plus manifestațiile excesive și semnele exteriore ale doliului apar ca fiind aproape „indecente"

Bibliografie: Ph. Ariès, *L'uomo e la morte dal medievo a oggi*, tr.it., Laterza, Bari 1980; A. Tenenti, *Il senso della morte e l'amore della vita nel Rinascimento (Francia e Italia)*, Einaudi, Torino 1989; M. Vovelle, *La morte e l'occidente dal 1300 ai nostri giorni*, tr.it., Laterza, Bari 1986.

Vezi și: boală; copilărie; epidemie; populație; sănătate.

mobilizare, în limbaj militar, faza de trecere a forțelor armate ale unei națiuni de la stadiul de pace la cel de război. Scopul principal al m. este completarea efectivelor, prin rechemarea personalului lăsat la vatră provizoriu, și a aparatului de servicii. Începând cu primul război mondial, m. militară a fost combinată cu cea civilă, astfel ca toți cetățenii scutiți de obligațiile militare, precum și principalele activități productive să fie supuse obligației de a susține efortul de război.

Mobutu, *Sese Seko,* om politic din Zair (Lisala 1930-Rabat 1997). Secretar particular al lui P. Lumumba, a participat la tratativele pentru independență (1959-1960) cu Belgia. Imediat după acestea a preluat puterea printr-o lovitură de stat, arestându-l pe Lumumba, primul ministru al republicii. După ce a nesocotit secesiunea provinciei Katanga (1961-1965), datorită sprijinului forțelor ONU, l-a înlăturat pe președintele Kasavubu (1965) și s-a proclamat șef al statului. S-a sprijinit pe un partid unic, Mișcarea Populară Revoluționară, și a fost ales de trei ori președinte, bucurându-se și de susținerea occidentală. Avântul unui proces de democratizare contradictoriu la începutul anilor '90 nu a fost suficient pentru stăvilirea creșterii opoziției, ale cărei forțe militare conduse de generalul Kabila au invadat capitala în 1997, izgonindu-l pe M.

Mocenigo, familie venețiană, care a dat republicii personalități importante printre care șapte dogi, numărându-i printre ei pe *Tommaso* (1414-1423), care i-a înfrânt pe turci la Gallipoli (1416) și a extins dominația venețiană pe uscat și în Orient; *Pietro* (1474-1476), care a bătut moneda numită mocenigo, liră de argint venețiană care a luat numele familiei; *Giovanni* (1478-1485), care a încheiat o pace nu prea convenabilă cu otomanii și a cucerit Rovigo și Polesine.

model, în științele sociale, reprezentare a unui fenomen în care datele empirice sunt ordonate conform structurilor abstracte logico-matematice sau după structuri simplificate în funcție euristică. Această figură derivă din științele fizice și matematice, dar a cunoscut aplicații istoriografice, pornind de la istoria economică și demografică, unde sunt recunoscute m. logico-matematice, cum ar fi ciclurile economice (v.) sau comportamentul demografic. Utilizarea m. în istorie este obiectul unei vii dezbateri metodologice, pentru că a apărut ca o dezmințire a principiului înrădăcinat în istoricism conform căruia fenomenele istorice nu se repetă.

Modena, oraș din Emilia-Romagna, capitala provinciei. A fost veche așezare ligură, etruscă și apoi celtică (galii boii). Colonie romană în 183 î.Hr. (Mutina), a fost teatrul unor episoade de război civil (în 78 î.Hr. Pompeius l-a învins pe Brutus; în 43 î.Hr. Antonius l-a asediat pe Decimus Brutus) și servil (lupte între Cassius și Spartacus, 72 î. Hr.). Ridicată de episcopi în Evul

Mediu, în sec. XII, în urma luptei cu Bologna devine comună liberă. Discordiile dintre ghibelini şi guelfi au dus la conducerea oraşului de către Obizzo II d'Este (1288), de a cărei casă M. a ţinut până la cucerirea franceză (1796). În 1598 devine capitala ducatului de Modena şi Reggio, în locul Ferrarei. O dată cu Restauraţia ducatul a fost reconstituit de ramura Este-Habsburg. În 1831 aici are loc mişcarea insurecţională a lui C. Menotti. Alte revolte se înregistrează în 1848. În 1860 a fost anexată Regatului Sardiniei.

moderatism, atitudine politică vizând atingerea scopului de înnoire gradată prin evitarea conflictelor violente, a transformărilor drastice şi a mutaţiilor radicale. Conceptul de m. s-a aplicat mai ales începând cu sec. XIX curentelor liberale nerevoluţionare. În Italia m., prezent deja în fază embrionară în perioada napoleoniană, s-a dezvoltat în perioada Restauraţiei prin cererea de reforme către suveranii legitimi şi prin propunerea neoguelfismului (v.). Eşecul revoluţiei de la 1848-1849 a permis creşterea hegemoniei moderate asupra Risorgimento-ului, centrată pe colaborarea mişcării naţionaliste cu dinastia de Savoia şi în contradicţie cu mişcarea revoluţionară mazzini Partidul „moderat" a reprezentat Dreapta istorică, moştenitor al m. risorgimental, dar şi în Stânga istorică se întâlnesc clare poziţii moderate (A. Depretis). De atunci conceptul a cunoscut o extindere şi o aplicaţie amplă în limbajul politic (v. şi clericomoderatism).

modernism, mişcare de înnoire teologică şi dogmatică şi de reformă spirituală a catolicismului răspândită în Franţa (A. Loisy, M. Blondel, L. Laberthonniere), în Marea Britanie (G. Tyrrell) şi în Italia (E. Buonaiuti, R. Murri) la începutul sec. XX. Născut din necesitatea unei înnoirii a Bisericii care să permită împăcarea catolicismului cu cultura şi societatea modernă, în lumina rezultatelor criticii istorice aplicate studiilor biblice, m. postula primatul conştiinţei individuale asupra planului religios. Reînnoirea a atins forme diverse, care mergeau de la reformarea generică la actualizarea studiilor biblice şi teologice, până la cererile extreme de aşezare pe baze noi a catolicismului, cu refuzarea dogmelor şi conştiinţa subiectivităţii experienţei de credinţă. M. a fost condamnat în mod general şi drastic de Pius X prin decretul *Lamentabili* (17.VII.1907) şi prin enciclica *Pascendi* (8.IX.1907), prevederi care au adus timp de câţiva ani în Biserica catolică un climat de închidere culturală şi de suspiciune faţă de orice poziţie inovatoare.

modernizare, procesul de trecere de la *Ancien Régime* la lumea „modernă" (sec. XVIII-XX), manifestat în diferite sfere: creştere economică, diferenţiere structurală a ariilor geografice şi a păturilor sociale, schimbarea valorilor, creşterea mobilităţii, instituţionalizarea conflictelor şi controlul omului asupra mediului natural şi social. În a doua parte a perioadei postbelice conceptul de m. a stat la baza teoriilor şi viziunilor istorice şi politice care au opus tradiţia şi modernitatea.

Moesia, nume care indică teritoriul moesilor, populaţie antică de origine tracă aşezată de-a lungul cursului inferior al Dunării. Supusă de Roma (29 î.Hr.) şi-a obţinut autonomia în organizarea provinciei (44 î.Hr.), rămânând, însă, o zonă de conflicte militare, supusă frecventelor invazii barbare.

Moghuli, dinastie turco-musulmană din India care a domnit din 1526 până în 1858. Întemeiată de un descendent al lui Tamerlan, *Baber* (n. 1482-m. 1530), care în 1526 a cucerit sultanatul Delhi, dinastia a continuat cu *Akbar* (1542-1605), sub care subcontinentul indian a avut o perioadă de mare splendoare. Dinastia s-a consolidat sub succesorii săi *Jahangir* (1605-1627) şi *Şah Jahan* (1627-1658). Cu *Aurangzeb* (1658-1707) Imperiul m. a ajuns la expansiune maximă (1691), dar a început în acelaşi timp să decadă, mai ales datorită răscoalelor împotriva fanatismului musulman al suveranului. Urmaşii au guvernat asupra unui imperiu tot mai slab şi împărţit, erodat de expansiunea engleză prin Compania Indiilor. Lipsită de putere efectivă, dinastia M. s-a stins în 1858, când englezii au înăbuşit marea revoltă a *şipailor* şi au decis să elimine şi simbolul puterii unitare indiene, înlăturându-l şi exilându-l pe ultimul Mare M. *Bahadur Şah II* (1837-1857).

Mohács, bătăliile de la, s-au desfăşurat în localitatea M. în districtul ungar Baranya. În prima, pe 29.VIII.1526, armata ungară a lui Ludovic II Jagiełło a fost învinsă de oastea turcă a lui Soliman II. Ludovic II a murit pe câmpul de luptă şi regatul a fost preluat de Ferdinand de Habsburg. În cea de a doua, pe 12.VIII.1687, armata germană condusă de Carol duce de Lorena şi Ludovic margraf al Badenului i-a învins la Siklós, în apropiere de M. pe turcii conduşi de vizirul Soliman.

mohicani, confederaţie de mici triburi indiene di America de Nord, care au ocupat malurile fluviului Hudson (inclusiv zona actualului New York). Agricultori şi războinici ai grupului *algonchin*, au emigra către vest în sec. XVIII sub presiunea albilor şi a indienilor mohawk. Au luptat până au fost exterminaţi şi neamul lor s-a stins.

Moise, profet biblic (sec. XIII î.Hr.). După ce i s-a arătat lângă muntele Sinai Dumnezeul lui Israel, a condus exodul poporului evreu din Egipt (v. evrei) spre Pământul Făgăduinţei. Pe muntele Sinai a primit de la Dumnezeu Tablele Legii, semn al alianţei între Dumnezeu şi Israel. M. este fondatorul religiei mozaice, centralizată pe cultul lui Yahweh, şi cel care a dat un sens identităţii naţionale a poporului evreu. Despre acţiunile şi figura sa se tratează în cărţile biblice Ieşirea, Leviticul, Numerii, Deuteronomul. Tradiţia, negată de către exegeza modernă, îi atribuie redactarea Pentateucului.

Moldova[1], regiune istorică a Românici nord-estice. Nu a făcut parte din provincia romană Dacia. A suferit numeroase invazii, datorită așezării sale geografice într-o zonă de trecere între câmpiile asiatice și Balcani. Românii din sec. XIV au transformat-o în principat, care a cunoscut perioada de maximă înflorire sub Ștefan cel Mare (1457-1504), când cuprindea și Basarabia și Bucovina. Turcii au instituit în 1504 suzeranitatea asupra provinciei, care și-a păstrat autonomia. Bucovina a trecut sub dominația Austriei în 1775 și Basarabia sub ruși în 1812 (pacea de la București). Protectorat rus în urma războiului ruso-turc din 1828-1829, devine principat independent, sub suveranitatea formală a Turciei, prin Congresul de la Paris (1856). În 1859, prin unirea sa cu Valahia (Țara Românească), s-a născut Romania.

Moldova[2], stat în Europa centro-orientală. *Sup*.: 33 700 km² *Pop*.: 4 365 000 loc. (moldoveni 64%; ucraineni 14%; ruși 13%; evrei 2%) *Capit*.: Chișinău. *Limba*: româna. *Relig*.: creștin-ortodoxă. *Vecini*: N, E și S Ucraina, V România. *Forma de stat*: republică prezidențială. Teritoriul său coincide parțial cu regiunea istorică a Basarabiei. S-a unit cu România în 1918. În 1924 URSS a creat o republică autonomă a M. la stânga Nistrului. Republica Socialistă Sovietică Moldovenească a fost înființată în 1940, unind la republica existentă teritoriile Basarabiei cedate de România URSS în același an. Dorința de autonomie și eventual de unire cu România a determinat în 1990 o primă declarație de independență, urmată în 1991 de obținerea deplinei suveranități. Disensiunile dintre majoritatea favorabilă unirii cu România și minoritatea rusă și ucraineană coexistentă (stabilită la E de Nistru), care proclama Republica Autonomă Transnistreană, a degenerat în război deschis. La puțin timp în sudul țării a izbucnit o nouă revoltă pentru independență, a turcilor găgăuzi (turci creștinați). În 1992 un prim acord recunoștea Transnistriei dreptul de a se desprinde de Moldova în cazul că aceasta s-ar fi unit cu România, în timp ce prin noua constituție din 1994 cele două regiuni rebele au obținut un sistem de amplă autonomie, fiind inserate în 1997 într-un protocol de înțelegere care confirma datoria tuturor părților de a păstra integritatea teritorială a M.

Molise, regiune a Italiei centro-meridionale, udată de Marea Adriatică la NE și delimitată de Abruzzo la N, de Lazio la V, de Campania la S și de Puglia la SE. Capitală regională este Campobasso. Este împărțită administrativ în două provincii, Campobasso și Isernia.

290 î.Hr.
Romanii supun regiunea ocupată de samniți.

90 î.Hr.
Răscoala aliaților (război social) este reprimată violent de către Sulla.

sec. I d.Hr.
În repartizarea administrativă augustană devi a IV-a regiune: *Sabina et Samnium*.

535-553
Este devastată de războiul gotic.

570 Anexare la ducatul longobard de Benevento.

sec. XI Prin ocuparea de către normanzi, regiunea urmează evenimentele prin care trece Italia meridională.

1053 Comitatul Boiano, căruia mai târziu i se dă numele de M., prevalează asupra celorlalte circumscripții.

1221 Frederic II unește regiunea la Terra del Lavoro.

1531 Unirea cu Capitanata.

1806 Este declarată provincie independentă, în 1811. J. Murat îi așază hotarele pe delimitarea actuală.

1860 Regiunea este anexată Italiei împreună cu Abruzzo și este teatrul brigandajelor filo-bourbonice.

1963 M. devine regiune autonomă, separată de Abruzzo.

Mollet, *Guy*, om politic francez (Flers 1905-Paris 1975). Secretar al partidului socialist SFIO (1946-68), a fost prim-ministru în 1956-1957 Guvernul său a dus până la capăt implicarea franceză în războiul împotriva independenței Algeriei și a condus împreună cu Marea Britanie atacul Egiptului după naționalizarea Canalului de Suez (1956). A acceptat cu rezerve gaullismul.

molossi, popor antic al Epirului. A dat naștere unui regat care a atins maxima putere prin regele Taripa (430-390 î.Hr. cca) și a intervenit împreună cu colonia greacă Tarent împotriva lucanilor (334-330). În 232 î.Hr. m. au intrat în Liga epirotică, până la cucerirea romană din 167 î.Hr.

Molotov, pseudonimul lui *Viaceslav Mihailovici Skriabin*, om politic sovietic (Kukarka, Viatka, 1890-Moscova 1986). Președintele Consiliului comisarilor poporului (prim-ministru) între 1930 și 1941, a supravegheat îndeplinirea primelor planuri cincinale și i-a fost foarte fidel lui Stalin. În 1939 și-a asumat și ministerul afacerilor externe și a semnat (23.VIII.1939) pactul de neagresiune ruso-german (pactul Ribbentrop-Molotov), însoțit de un protocol secret referitor la împărțirea Poloniei și țărilor baltice. Naziștii au avut astfel drum liber să invadeze Polonia, pornind cel de-al doilea război mondial. În timpul conflictului a fost vicepreședinte sub Stalin la conducerea guvernului și Consiliului suprem de apărare și a participat la conferințele aliaților de la Teheran, Ialta și Potsdam. În ultimii ani ai lui Stalin poziția sa s-a deteriorat și în 1949 a fost înlocuit la ministerul afacerilor externe de către Vîșinski. La moartea lui Stalin a revenit în funcția ministerială (1953). Opunându-se destalinizării și unei politici pașnice, a

fost principalul exponent al aşa-numitului „grup antipartid" care s-a opus lui Hruşciov. Demis de la ministerul de externe (1956), a fost exclus din PCUS în 1961. În 1984 a fost readmis în partid.

Moltke, *Helmuth Bernhard von,* general prusac (Parchim, Mecklenburg, 1800-Berlin 1891). Şeful Statului Major prusac, a actualizat din 1867 reforma militară dorită de cancelarul Bismarck. A fost continuatorul teoriilor militare ale lui K. von Clausewitz, susţinând conceptul războiului total. Convingerile sale strategice au fost aplicate cu succes în timpul războiului cu Austria (1866) şi a celui franco-prusac (1870-1871), când a fost artizanul victoriei de la Sedan.

Moluce, insule ale arhipelagului indonezian, între Celebes şi Noua Guinee. Vechi punct de trafic şi producătoare de condimente (au devenit prin excelenţă „insulele condimentelor"), au fost controlate de portughezi (1511) şi apoi de olandezi (1609), în continuă luptă cu sultanatele musulmane.

Momigliano, *Arnaldo,* istoric italian (Caraglio, Cuneo, 1908-Londra 1987). A predat la Torino, Pisa şi Londra. S-a ocupat de Antichitatea clasică (*Opera împăratului Claudius,* 1932; *Vitellius,* 1932; *Filip Macedoneanul,* 1934), studiind conflictul dintre păgânism şi creştinism şi istoriografia antică (*Dezvoltarea biografiei greceşti,* 1971).

Mommsen, *Theodor,* istoric german (Garding, Schleswig, 1817-Charlottenburg, Berlin, 1903). A cultivat studiul pentru istoria romană antică cu un mare interes pentru filologie, epigrafie, drept, numismatică. Despre acestea a elaborat o sinteză cuprinsă în *Istoria Romei antice* (3 vol., 1854-1856). De mare importanţă a fost acţiunea sa de promovare culturală şi istoriografică (a îndrumat printre altele publicarea lucrării *Monumenta Germaniae Historica*). Având solide concepţii liberale, a sprijinit revoluţia de la 1848 din Germania şi, după unificare, a fost un puternic opozant al lui Bismarck. În 1902 i-a fost conferit premiul Nobel pentru literatură.

Monaco, principat în Franţa meridională. *Sup.*: 1,95 km². *Pop.*: 29 900 loc. *Capit.*: Monaco. *Limba*: franceza. *Relig.*: catolică. *Vecini*: este o enclavă pe Mediterana, a departamentului francez al Alpilor-Maritimi. *Forma de stat*: monarhie constituţională. Din Antichitate locuit de locuitori ai triburilor ligure, colonizat mai întâi de fenicieni şi apoi de foceenii din Marsilia, în epoca romană a fost unul din principalele puncte comerciale ale coastei ligure. A fost sub stăpânire genoveză din 1162. În 1297 a trecut sub stăpânirea familiei Grimaldi, care a fost recunoscută de către regele Franţei Carol VIII (1489). Onorato II Grimaldi l-a transformat în principat (1619) sub protectorat francez. Anexat în 1793 Franţei, în 1815 a trecut sub protecţia casei de Savoia. În 1848 a cedat Franţei oraşele Menton şi Roquebrune. A devenit complet independent în 1861, rămânând totuşi legat politic şi economic de Franţa. Din 1949 guvernarea principatului este încredinţată lui Ranieri (Rainier) III Grimaldi, care în 1962 a elaborat o nouă constituţie.

monahism, termen care defineşte atât forma de viaţă religioasă caracterizată de o radicală experienţă de desprindere de lucrurile pământeşti finalizată prin completa dedicare realităţii spirituale, cât şi totalitatea ordinelor religioase care se bazează pe acest fel de viaţă. Între consecinţele sociale cele mai relevante ale m. se situează crearea de grupuri monahale separate de restul societăţii, adevărate elite spirituale, care au deţinut uneori nu numai hegemonia religioasă şi culturală, dar şi pe cea politică şi economică.

■ *Monahismul necreştin.* Budismul a făcut din experienţa monahală momentul central al vieţii religioase: doar călugărul-cerşetor este adevăratul urmaş al lui Buddha. Pornind din sec. VI î.Hr. m. budist s-a răspândit din India în întreaga Asie centro-orientală, până în Japonia. Influenţe budiste au existat şi în lamaismul tibetan şi în comunităţile taoiste din China. Caracteristici asemănătoare găsim şi la civilizaţiile precolumbiene – comunităţile aztece şi cele inca ale „fecioarelor soarelui" În iudaism m. este reprezentat de secta esenienilor (v.), iar în islamism de confreria dervişilor (v.).

■ *Monahismul creştin.* Forma originală şi cea mai radicală a m. creştin a fost cea a anahoreţilor (eremiţi, segregaţi), care trăiau izolaţi în deşerturile Egiptului sau Siriei încă din sec. III. Grupurile de anahoreţi au dat viaţă m. auster, călugăresc. Cel care a pus la punct regulile lui a fost Pahomie (sec. IV) în Egipt. În această fază monahii nu aveau datoria definită de a trăi în chinovii (mănăstiri în care călugării au viaţa organizată în comun) şi puteau câteodată să le abandoneze. O disciplină mai riguroasă şi organizată m. cenobitic a primit-o de la Sf. Vasile din Cezareea, ale cărui reguli au constituit fundamentul teoretic şi organizatoric pentru Orient. M. oriental îşi are astăzi centrul cel mai reprezentativ în comunitatea de pe muntele Athos din Grecia (fondată în 963). Şi biserica ortodoxă din Rusia demonstrează o vitalitate reînnoită. În Occident m. a fost predominant cenobitic şi, urmând exemplul Răsăritului, din iniţiativa Sf. Ieronim, Sf. Ambrozie, Sf. Paolino de Nola, s-a răspândit în Italia în sec. IV, dar şi în Galia (la Marsilia, la Lérins), în Africa şi apoi chiar în Spania şi în Noricum. Cu mai puţine direcţii derivate decât m. din Orient, în Occident s-au afirmat două reguli ale m. cenobitic, care a avut în abaţie (v.) instituţia fundamentală: cea irlandezo-celtă a Sf. Columban, cu influenţe pe continent, în Germania, Elveţia, Italia (la Bobbio, până în sec VI-începutul sec. VII), caracterizată de o mare rigoare ascetică dar însemnând şi o muncă culturală, cum ar fi transcrierea codicelor; şi cea a romano-

italianului Benedict de Nursia (Benedetto da Norcia), de o amplă, profundă și durabilă semnificație, mai moderată în asceză dar mai organizată în definirea rugăciunii comune și a muncii cu finalitate socială după expresia *ora et labora* (v. benedictini). Carol cel Mare, ajutat de Sf. Benedict d'Aniana (n. cca. 750-m. 821), a impus în toate mănăstirile imperiului adoptarea regulii bendictine (817) și a dat multora dintre ele imunitate față de controlul oficialilor publici. Determinantă pentru Occident a fost activitatea culturală a călugărilor, care nu numai transmiteau capodopere ale culturii latine și grecești (prin munca copiștilor care recopiau codicele antice), dar au rămas timp de secole aproape unicii producători de cultură și au constituit osatura prezenței Bisericii în societate. Hegemonia culturală ecleziastică a m. s-a încheiat oricum în sec. XIII, o dată cu dezvoltarea ordinelor călugărilor cerșetori (v.).

■ *Dezvoltarea modernă.* Mănăstirile benedictine au cunoscut înflorirea în sec. XV, când au apărut congregațiile augustiniene deschise către sugestiile umanismului și *devotio moderna*, ca cea a lui Sf. Giustina din Padova. Reforma protestantă a refuzat m. care a dispărut din țările în care se afirmase. Întoarcerea la exigenta viață eremită a fost promovată de trapiști, apăruți în Franța printre călugării certozini, în sec. XVII. Mai întâi jurisdicționalismul și apoi Revoluția franceză și perioada napoleoniană au provocat suprimarea multor mănăsti în aproape întreaga Europă. În sec. XX m. a fost reînviat de figuri cum ar fi catolicul Ch. de Foucauld (fondatorul „Micilor frați" și al „Micilor surori") și protestantul R. Schutz (întemeietorul în 1945 al comunității ecumenice de la Taizé din Franța). În general bisericile protestante au redescoperit valoarea idealului mănăstiresc, dând un imbold nașterii numeroaselor comunități mănăstirești.

Bibliografie: G. Penco, *Storia del monachesimo in Italia. Dalle origini alla fine del Medievo,* Jaca Book, Milano 1983.

Vezi și: abație; anahoreți; benedictini; bunuri ecleziastice; budism; camaldolezi; catolicism; cenobiți; cistercieni; cluniacensi; congregație religioasă; creștinism; ordine religioase; ortodoxe, Biserici.

monarhie, organizare politică în care puterea este încredințată unei singure persoane (rege, împărat), în general prin succesiune ereditară. Instituția monarhică își are rădăcinile în Antichitate, în strânsă legătură cu conștiința religioasă a diverselor popoare. Între mileniul III și mileniul II î.Hr. în Egipt, în Asiria și Babilon s-a realizat un proces de divinizare a monarhului, trecut prin stadii intermediare: întâi rege-sacerdot, apoi ministru al lui Dumnezeu, î sfârșit, emanație a lui Dumnezeu sau Dumnezeu însuși. Pentru evrei avântul m. a coincis cu unificarea teritorială (sec. XI î.Hr.). Monoteismul acestui popor a deschis drumul divinizării monarhului, care s-a extins și în Persia. În Grecia, forma m. deja existentă la Micene a fost depășită pentru mult timp de structura oligarhică și democratică a orașelor-state pentru a deveni vitală o dată cu imperiul macedonean al lui Alexandru cel Mare (sec. IV î.Hr.). La Roma m. a fost prima formă de guvernare (sec. VIII- VI cca î.Hr.), dar avea drept contragreutate Senatul și comițiile populare. Această situație a pregătit trecerea la republică și nu s-a modificat nici măcar în prima etapă a imperiului (cel puțin până la Vespasian, 70-79 d.Hr. care a introdus succesiunea ereditară), unde împăratul era încă învestit cu putere de către Senat și popor.

■ *Monarhia germană și feudală.* Pentru popoarele barbare regele era în mod esențial conducătorul militar și abia mai târziu s-a transformat și în conducător politic. Urcarea sa pe tron se făcea prin alegeri și puterea monarhică a rămas îndelung limitată de autoritatea adunărilor „oamenilor liberi" mai întâi, apoi a „celor mari" Forma de monarhie absolută și divinizată lăsată moștenire de lumea romană se împăca greu cu tendința germană de autonomie individuală. Stabilitatea definitivă a fost obținută o dată cu încoronarea lui Carol cel Mare (800). Puterea dinastiei carolingiene venea, prin pontif, de la Dumnezeu și nu de la popor și era mai mare decât în trecut. Deoarece baza consensului nu mai trebuia căutată în legăturile intertribale, au devenit predominante legăturile feudale de sânge, care puneau în fruntea sistemului regele, dar atribuiau o putere mare și nobilimii deținătoare de pământuri.

■ *Monarhia absolută.* Când, începând cu sfârșitul sec. XI, structura feudală omogenă a început să se transforme într-un complex mai articulat, m. s-a impus ca instrument de mediere indispensabil între diversele forțe apărute (nobilimea, burghezia, centrele orășenești și provinciile feudale). Acolo unde forțele centrifuge nu au prevalat, s-a dezvoltat o m. cu noi caracteristici (în Anglia, Franța, Spania), centrul unei extinse birocrații, motor al unei rețele financiare și organizatoare a unei puternice armate. Această formă de guvernare centralizată a fost denumită „m. absolută", și în cadrul ei regele avea din ce în ce mai mult rolul de arbitru pus într-o poziție de superioritate față de diversele grupuri sociale, atât timp cât aceștia se simțeau apărați în ce privește propriile lor interese.

■ *Monarhia constituțională.* Alterarea echilibrelor sociale, ca urmare a creșterii burgheziei, inovațiilor din agricultură, răspândirii culturii iluministe, a dus la criză, la sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX m. absolută tradițională. Dacă opțiunea republicană a Revoluției franceze s-a afirmat și răspândit mai târziu, ea a impus un proces de „constituționalizare" pentru care m. înceta să se mai considere drept o instituție superioară celorlalte componente ale statului, pentru a deveni ea însăși organ de stat. Regele s-a transformat în reprezentant al unității

naţionale, păstrând iniţial puterea executivă. Dar şi această funcţie i-a fost preluată treptat de către guverne care au strâns tot mai mult legăturile cu adunarea reprezentativă (guvern parlamentar). M. existente astăzi sunt de tip constituţional şi în cadrul lor monarhul are rol de reprezentant al opiniei publice şi de arbitru *super partes*. Normal, nu trebuie uitate nici experienţele extraeuropene. În China, în India şi în Japonia, m. au păstrat până de curând (sfârşitul sec. XIX-începutul sec. XX) urme absolutiste, care mai dăinuie şi azi în Arabia Saudită şi emiratele din Golful Persic, în timp ce în Nepal monarhul a permis adoptarea unei constituţii abia în 1990.
Vezi şi: absolutism; autoritarism; basileus; cezarism; curte; constituţie; despotism; iluminism; feudalism; guvern; legitimism; naţiune; nobilime; parlament; partide monarhiste italiene; separarea puterilor; stat.

monarhomahi, scriitori şi publicişti politico-religioşi protestanţi (mai ales calvinişti), care în timpul războaielor religioase din Franţa (sec. XVI-XVII) au teoretizat limitele absolutismului regal şi au susţinut legitimitatea de a detrona şi ucide suveranii care se opuneau libertăţii religioase a poporului.

Moncalieri, proclamaţia de la, document apărut în 20.XI.1849, cu ocazia alegerilor pentru parlament, de către Victor Emanuel II de Savoia pentru a îndemna supuşii să aleagă o majoritate moderată, care să anuleze refuzul majorităţii de centru-stânga a Camerei abia alese să ratifice pacea cu Austria, dacă mai întâi guvernul nu va lua măsuri de tutelare a refugiaţilor lombarzi. Alegătorii au fost de acord cu propunerea suveranului şi noua Cameră a ratificat tratatul pe 9.I.1850.

Monde, Le, cotidian francez fondat la Paris în 1944 de H. Beuve-Méry şi devenit, pe o linie liberal-democratică riguroasă, unul dintre cele mai renumite organe de presă din întreaga lume, mai ales pentru aspectele de politică internaţională.

mondiale, războaie,
conflicte care din 1914 până în 1918 şi din 1939 până în 1945 au angajat, începând din Europa, principalele puteri mondiale.

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

■ *Originile.* La originea conflictului au stat cauze numeroase şi eterogene. Pe plan cultural ele au fost legate de dezvoltarea (sfârşitul sec. XIX) curentelor de gândire naţionaliste, de iraţionalismul şi exaltarea violenţei ca factor de schimbare în istorie, care au găsit o rezonanţă deosebită în mişcările panslaviste (v.) şi pangermaniste (v.). Echilibrele politice au intrat în criză din cauza concurenţei coloniale şi maritime dintre Marea Britanie şi Germania, care sub împăratul Wilhelm II încerca să-şi asume rolul de putere mondială datorită solidităţii sistemului productiv şi al unei masive înarmări. La aceasta se adăuga şi tensiunea persistentă franco-germană după războiul din 1870 şi rivalitatea austro-rusă în Balcani, alimentată la rândul său de conflicte între statele din regiune (v. balcanice, războaie). Nu trebuie uitate nici tensiunile generate de presiunile naţionale din interiorul marilor imperii multietnice, cum ar fi cel habsburgic (cu contradicţii nerezolvate între popoarele germane, ungare şi slave) şi cel otoman (v.), prin renaşterea naţionalismului arab (v. panarabism). Au contat şi motivaţiile economice şi financiare, explodarea dezechilibrelor create ca urmare a tumultoasei mişcări de dezvoltare a deceniilor precedente, până atunci absorbite în parte de cursa pentru colonii (v. imperialism).

■ *Transformările sociale.* Dispărând repede ideea unui război scurt, durata însăşi şi costul de vieţi omeneşti ale conflictului au provocat profunde mutaţii în societate şi în economia europeană. În viaţa politică s-au afirmat ca protagoniste masele populare, chemate să susţină efortul de război şi care nu mai erau dispuse, o dată cu pacea, să se întoarcă la un rol subaltern. Tensiuni revoluţionare, lupte de clasă, aşteptări mesianice (mitul „ultimului război" al umanităţii), continua mobilitate a statului, au scurtat sensibil distanţa dintre societate şi instituţiile publice. În acelaşi timp statul şi-a accentuat puternic legătura cu marile companii şi întreaga sferă economică, supuse presantei cereri de război. Liberismul capitalist al sec. XIX a fost depăşit definitiv.

■ *Noua Europă.* La sfârşitul conflictului patru mari imperii au dispărut, iar din cenuşa lor s-au născut noi entităţi statale. S-a întâmplat cu Rusia ţaristă, târâtă în revoluţia din 1917 (v. revoluţia rusă), Germania wilhelmiană, transformată într-o nouă republică, vlăguită (v. Weimar, republica de la), în timp ce destrămarea Austro-Ungariei şi a Imperiului otoman au accentuat tradiţionala instabilitate din regiunea central-orientală a Europei. Pacea din 1919 a dorit „să pedepsească" pe învinşi, dar s-a dovedit fragilă şi a dus la aprinderea fitilului spiralei crizei economice şi politice (v. criza din 1929) de-a lungul anilor '20 şi '30, care a dus apoi la explozia celui de-al doilea război mondial.

■ *Europa şi lumea.* Primul război mondial a însemnat şi sfârşitul hegemoniei europene asupra lumii, care atinsese culmile în perioada colonială. SUA, chiar dacă formal s-a izolat după 1918, s-a impus ca o adevărată superputere, în timp ce constituirea primului stat socialist, Uniunea Sovietică, forma polul de contragreutate, care avea să-şi pună amprenta asupra politicii europene şi mondiale pentru 70 de ani. Trezirea spiritului naţional de independenţă a acţionat nu numai în lumea arabă, dar şi în India şi Extremul Orient şi, chiar

dacă nu a avut un succes imediat, s-a demonstrat a fi de necontrolat de către puterile europene, ieşite din conflict îndatorate economic şi profund marcate în propria lor soliditate politică şi instituţională.

1914

■ *Evenimente politice.* La Sarajevo arhiducele Franz Ferdinand de Habsburg este asasinat de teroriştii sârbi (28.VI). Austria trimite Serbiei un ultimatum dur (23.VII) şi pe 28.VII o invadează. Imediat se dezlănţuie clauzele alianţelor care legau între ele principalele puteri europene (Tripla Alianţă: Austria, Germania, Italia; Tripla Înţelegere-Antanta: Anglia, Franţa, Rusia). Rusia susţinând Serbia ceruse (30.VIII) mobilizarea generală, Germania declară război Rusiei (1.VIII); aceasta a determinat mobilizarea Franţei şi declaraţia de război a Germaniei către Franţa (2.VIII). Germania între timp, punând în practică planul Schlieffen, invadează Belgia (3.VIII). La rândul său Austria declară război Rusiei (5.VIII) şi Serbia Germaniei (5.VIII). Trupele engleze atacă coloniile germane din Africa. Japonia declară război Germaniei (23.VIII). Imperiul otoman intră în conflict alături de Puterile Centrale (1.IX).

[illegible] *Frontul de vest.* O dată invadată Belgia (3.VIII), [illegible]rmanii conduşi de H.J. von Moltke au cucerit Liège [illegible]VIII) şi au intrat în Bruxelles (20.VIII). Între Charleroi [illegible]Mons trupele franco-engleze au încercat să oprească [illegible].VIII) înaintarea germană, dar căderea Namurului a [illegible]us în pericol toată desfăşurarea aliată, care pentru a evita încercuirea începe (25.VIII) retragerea, astfel încât germanii ajung să ameninţe direct Parisul (3.IX). Francezii comandaţi de generalul Joffre, susţinut de generalul Gallieni, contraatacă (bătălia de pe Marna, 6-12.IX) şi resping armata germană pe Somme. Tentativa germanilor (Moltke este susţinut de E. von Falkenhayn) de a ajunge la Marea Nordului ocolind flancul stâng al forţelor franco-engleze (bătălia de pe Yser, 19.X-17.XI) nu obţine decât rezultate parţiale (cuceresc Ostende). „Războiul fulger" proiectat de înaltul comandament german eşuează. Se trece la un război de poziţie istovitor, de-a lungul unui front de 780 km, de la Marea Nordului la Vosgi.

■ *Frontul de est.* Ruşii invadează Prusia orientală (17.VIII) dar sunt opriţi şi constrânşi să se retragă de către germanii conduşi de Hindenburg şi Ludendorff în luptele de la Tannenberg (27-30.VIII) şi de la Lacurile Mazuriene (9-14.IX). În Galiţia ruşii îi constrâng pe austrieci să abandoneze Lvov.

■ *Alte fronturi.* Sârbii au oprit invazia austriacă (20.X), dar oricum Belgradul cade (2.XI) atunci când se reia ofensiva. Oraşul este recucerit de sârbi la puţine zile (16.XII). Japonezii, ocupând insulele din Pacific (VIII) aparţinând Germaniei, îşi adjudecă Kiaochow. Trupele franceze şi engleze ocupă Africa de sud-vest germană, Togo, Camerun şi Africa orientală germană.

■ *Războiul pe mare.* În largul insulelor Falkland, în faţa coastelor argentiniene, o unitate navală germană, condusă de amiralul von Spee, este distrusă total (8.XII) de către englezii aflaţi sub comanda amiralului Sturdee.

1915

■ *Evenimente politice.* Este anul intrării în război a Italiei şi Bulgariei. Eşuând negocierile (I-III) cu Austria, Italia se orientează tot mai mult spre Antantă (pactul de la Londra, 26.IV). Pe 24.V declară război Austriei. Bulgaria se aliază cu Puterile Centrale şi pe 14.X intră în război, agravând situaţia şi aşa precară a Aliaţilor în Balcani şi provocând căderea Serbiei.

■ *Frontul de vest.* O serie de ofensive aliate în Champagne (II, IX,X) şi în Artois (V, VI, X) nu aduc rezultate importante. Germanii, în timpul celei de-a doua bătălii de la Ypres (22.VI) utilizează pentru prima dată gaze asfixiante.

■ *Frontul de est.* În timp ce în nord ruşii sunt înfrânţi de Hindenburg pe Niemen (7.II), la sud cuceresc fortăreaţa Przemyśl (21.III). Pe 2.V austro-ungarii desfăşoară ofensiva în Galiţia: Mackensen, rupând frontul rus de la Gorlice (9.V), recucereşte Lvov (22.VI) şi austriecii Przemyśl (3.VI). O nouă ofensivă pe Vistula (13.VI) îi aduce pe germani la Varşovia (5.VIII). Următoarea ofensivă de pe Niemen (8.VIII) îi constrânge pe ruşi să abandoneze Polonia, Lituania şi Kurlanda.

■ *Frontul italian.* Italia intră în război împotriva Austriei (24.V), sub comanda lui L. Cadorna. Ocupând (24-25.V) o serie de poziţii pe frontul de la Trentino (Tonale, Montecorno, Pasubio, Coni Zugna) şi pe Isonzo, înaintarea italiană trebuie să se oprească în faţa fortificaţiilor austriece. Patru ofensive italiene pe Isonzo (23.VI-7.VII; 18.VII.-3.VIII; 18.X-4.XI; 10.XI-2.XII) nu au adus avantaje teritoriale importante.

■ *Alte fronturi.* Aliaţii au încercat să ajute Serbia debarcând la Salonic (5.X). Armatele Puterilor Centrale sub comanda lui Mackensen au atacat în acelaşi timp Bulgaria (14.X). Serbia este complet învinsă. O parte din armata sârbă (100 000 oameni) este salvată de flota italiană şi aliată.

■ *Războiul pe mare.* Germania intensifică lupta submarinelor şi declară (4.II) zonă de război apele teritoriale britanice cu posibilitatea scufundării oricăror nave, chiar şi de mărfuri sau neutre. Scufundarea (7.V) pachebotului englez *Lusitania*, cu 128 americani printre victime, determină luarea de poziţie a SUA care impune abrogarea ordinului de război submarin total.

1916

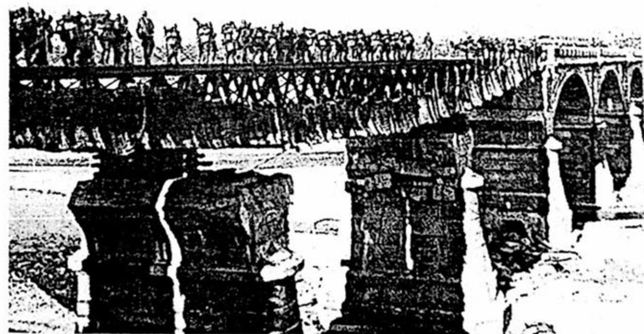
■ *Evenimente politice.* Intrarea în război a României (28.VIII) după încheierea tratatului de alianţă cu puterile Antantei nu le-a adus acestora din urmă avantajele la care se aşteptau. Pe 28.VIII şi Italia declară război Germaniei.

1

2

3

4

5

1. Tranşee italiană în Cars. 2. Militari italieni în Trentino. 3. Cavaleria franceză în acţiune lângă Verdun. 4. O coloană italiană la Caporetto. 5. Trupe italiene trecând râul Piave (1918).

■ *Frontul de vest.* Generalul german Falkenhayn, cu scopul de a dezechilibra frontul francez, având de partea sa fortăreaţa Verdun, încearcă o puternică dar inutilă ofensivă (21.II-24.VI). Aliaţii contraatacă (1.VIII-23.X) pe Somme, şi cu toate că au mari pierderi, obţin rezultate de mică importanţă.

■ *Frontul de est.* Ruşii invadează Bucovina şi reocupă o mare parte a Galiţiei (VIII-IX). România, intrată în război de partea Aliaţilor (27.VIII), înaintează până la Carpaţi. O contraofensivă austro-germano-bulgară (25.IX) duce la recucerirea Transilvaniei, la invadarea României şi la cucerirea (6.XII) Bucureştiului.

■ *Frontul italian.* După a cincea bătălie de pe Isonzo (21.III), încheiată fără succes, austriecii încep (15.V) *Strafexpedition* (expediţie de pedepsire). Sparg frontul la Asiago, dar sunt opriţi pe Pasubio şi în Valsugana. Italienii contraatacă (4-7.VIII, a şasea bătălie de pe Isonzo), cuceresc Sabotino, Podgora, Oslavia, San Michele şi Gorizia (8.VIII). În toamnă se succed fără succes alte trei ofensive pe Isonzo (14-17.IX; 9-12.X; 31.X-4.XI).

■ *Alte fronturi.* Turcii înaintează în Armenia (I) cuceresc Erzurum (II) şi Trebizonda (19.IV). În Mesopotamia colonelul englez Lawrence cheamă la revolta arabă împotriva turcilor, cu promisiunea unui stat arab independent.

■ *Războiul pe mare.* Pe 31.V flota germană aduce mari pierderi celei engleze în luptele din Jütland, dar nu reuşeşte să-i ia Angliei supremaţia pe mare. Flota germană, o dată ajunsă în porturi, nu va mai îndrăzni să ‧ ˉ în larg.

1917

■ *Evenimente politice.* Anul 1917 este caracterizat de două evenimente fundamentale în istoria războiului: intervenţia americană şi retragerea Rusiei. Războiul submarinelor duce SUA la ruperea relaţiilor diplomatice cu Germania şi la declaraţia de război pe 6.IV. În ceea ce priveşte Rusia, criza politică din ianuarie este grăbită prin mişcările de la Petrograd şi abdicarea ţarului Nicolae II (15.III). Pe 16.III Lenin ajunge în Rusia. Insurecţia începută de bolşevici triumfă la Petrograd pe 7.XI (sau 25.X, după calendarul iulian în vigoare atunci în Rusia). Pe 26 noul guvern sovietic cere Germaniei încheierea unui armistiţiu. Negocierile de pace încep la Brest-Litovsk pe 20.XII.

■ *Frontul de vest.* Germania declară (1.II) un război submarin până la ultima limită, determinând în acest fel intrarea în război a SUA (6.IV), ale cărei prime contingente debarcă în Franţa pe 26.IV. Aliaţii atacă în forţă poziţiile germane, având loc ofensive mai întâi în Aisne (9.IV-5.V), apoi în Flandra (VII-XI), cu pierderi ridicate şi rezultate minore. Nemulţumirea răspândită între trupe culminează cu acte de nesupunere din partea combatanţilor la Soissons.

■ *Frontul de est.* Revoluţia izbucnită în Rusia (8-14.III) îi determină ieşirea virtuală din război, în ciuda unei efemere ofensive din vară, ordonată de guvernul provizoriu al lui Kerenski.

■ *Frontul italian.* Armata italiană este istovită în urma unei serii de ofensive: a zecea bătălie de pe Isonzo (12.V-4.VI), cucerirea Ortigarei (10-26.VI) şi puternica ofensivă pe frontul Venţia Giulia (a unsprezecea bătălie de pe Isonzo), încheiată cu cucerirea Podişului Bainsizza. Comandamentul austro-ungar desfăşoară, însă, (24.X) o violentă contraofensivă, în urma căreia liniile italiene sunt sparte la Caporetto (1.XI). Armata italiană se retrage la Piave (2.XI). Următoarele tentative austriece de a forţa linia se lovesc de rezistenţa italiană. Cadorna este înlocuit de A. Diaz.

■ *Alte fronturi.* Aliaţii îşi extind capul de pod la Salonic şi în Orientul Mijlociu, englezii cuceresc de la turci Gaza, Iaffa şi apoi Ierusalimul (9.XII).

1918

■ *Evenimente politice.* Pe 8.I Wilson fixează în „14 puncte" premisele pentru viitoarea pace. Austria pe 14.IX cere armistiţiu, Bulgaria îl semnează pe 28, Turcia pe 30. La 14.X îşi proclamă independenţa cehoslovacii, ungurii, croaţii şi slovenii. Independenţa Poloniei va fi proclamată abia pe 7.XI. Armistiţiul italo-austriac de la Villa Giusti este semnat pe 3.XI. Pe 9.XI izbucneşte revoluţia la Berlin: urmează abdicarea lui Wilhelm II şi proclamarea republicii. Noul guvern german semnează armistiţiul la Rethondes (11). În aceeaşi zi Carol I abandonează puterea, pe 12 este proclamată republica în Austria, iar pe 16 în Ungaria.

■ *Frontul de vest.* Generalul Ludendorff începe ofensiva pe Somme (21.III). În sectorul de la Amiens a V-a armată engleză este zdrobită şi germanii intră pentru 50 km în liniile aliate. Parisul este bombardat de supertunul *Bertha*. Pentru a face faţă situaţiei se instituie comanda supremă unică încredinţată generalului Foch. O a doua ofensivă germană care ţintea cucerirea oraşelor Calais şi Dunkerque este dezlănţuită (9.IV) în Flandra, dar este respinsă. Cea de-a treia ofensivă (27.V) pornită de la Chemin-des-Dames îi aduce pe germani pe Marna unde, î iulie, desfăşoară o noua bătălie în care sunt copleşiţi de rezistenţa Aliaţilor, care contraatacă (18.VIII-26.IX), eliberând întreaga Franţă şi o parte din Belgia. Pe 11.XI la Compiègne este semnat armistiţiul între Germania şi puterile Antantei.

■ *Frontul de est.* Ruşii semnează (8.III) pacea de la Brest-Litovsk.

■ *Frontul italian.* Austriecii comandaţi de generalul Boroevič (frontul de la Piave) şi Conrad (frontul de la Grappa) desfăşoară (15.VI) o puternică, deşi zadarnică, ofensivă generală pe frontul italian. La 24.X comandamentul suprem italian ordonă contraatacul: la Vittorio

Veneto liniile austriece sunt rupte (29.X). Pe 2.XI trupele italiene intră în Trento şi Trieste; la 3.XI se ajunge la graniţele naturale de la Brennero şi Monte Nevoso şi comandamentul austriac semnează capitularea. Ostilităţile încetează pe 4.XI.

■ *Alte fronturi.* Ofensiva aliaţilor împotriva bulgarilor se încheie cu capitularea Bulgariei (15.IX). În Orientul Mijlociu englezii ocupă Damasc (30.IX) şi Alep (26.IX).

■ *Tratatele de pace.* Versailles (28.VI.1919) cu Germania, Saint-Germain-en-Laye (10.IX.1919) cu Austria, Neuilly (27.IX.1919) cu Bulgaria, Trianon (4.VI.1920) cu Ungaria, Sèvres (10.VIII.1920) cu Turcia.

Bibliografie: A.J.P. Taylor, *Storia della prima guerra mondiale*, tr. it., Vallecchi, Florenţa 1967; R. Wohl, *La generazione del 1914*, tr. it. Jaca Book, Milano 1984; P. Melograni, *Storia politica della grande guerra 1915-1918*, Laterza, Roma-Bari 1969.

Vezi şi: Adriatică, Marea; Balcani; Brest-Litovsk, tratatul de la; chestiunea Orientului; Entente Cordiale; Imperiile Centrale; intervenţionism; Londra, pactul de la; masă, societate de; Mitteleuropa; naţionalism; pangermanism; panslavism; paisprezece puncte; revoluţia rusă; şovinism; Sykes-Picot, acordurile; Tripla Alianţă.

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

■ *Originile.* Vechile cauze ale r. m. trebuie căutate în deciziile asumate de conferinţa de pace de la Versailles (v.) de la sfârşitul primului război mondial. Ele au stabilit o organizare a Europei din multe puncte de vedere nedreaptă, mai ales impunând Germaniei un tratat de pace punitiv, fără a emite şi instrumentele necesare pentru a fi respectat. Această situaţie, împreună cu urmările crizei economice din 1929 (v.), a favorizat ascensiunea la putere în Germania a lui A. Hitler, care-şi propusese trei obiective; 1) eliminarea tuturor clauzelor Tratatului de la Versailles care puneau Germania în inferioritate faţă de celelalte puteri; 2) unirea într-un singur stat a tuturor germanilor, anexând Germaniei Austria şi alte teritorii ale altor state (sudeţii cehoslovaci) unde trăiau minorităţi germane; 3) crearea în Europa de est a unui spaţiu vital (*Lebensraum*) colonizat de Germania, de unde să-şi procure produse agricole şi materii prime. În realizarea acestui program pretenţiile lui Hitler asupra oraşului liber Danzig şi asupra coridorului polonez au furnizat pretextul războiului, întrucât Marea Britanie şi Franţa, după multe cedări care au caracterizat precedenta fază politică (v. *appeasement*), au decis să treacă de partea Poloniei în cazul unui atac german. Hitler, la rândul său, a pornit războiul numai după ce s-a asigurat de neutralitatea URSS, obţinută în urma pactului de neagresiune semnat de Molotov şi Ribbentrop la Moscova pe 23.VIII.1939. Prin următorul tratat (28.IX.1939) cele două puteri au divizat Europa de est în zone de influenţă, mai ales împărţindu-şi Polonia şi statele baltice (Lituania, Letonia, Estonia). Aceasta a permis URSS să-şi mărească teritoriul, recuperând regiunile pierdute după primul război mondial.

■ *Războiul în Europa (IX.1939-VI.1941).* În ciuda obligaţiilor impuse de alianţă, Franţa şi Marea Britanie nu au început operaţiuni militare pentru a opri cucerirea rapidă a Poloniei de către germani, în timp ce URSS a declarat război Finlandei reuşind să o supună în martie 1940 şi ocupând apoi, în iunie următor, Lituania, Estonia şi Letonia. Frontul de vest cu Franţa, spre care se îndrepta un corp expediţionar britanic, a rămas inactiv timp de opt luni, perioadă care a fost numită „războiul ciudat", până la 9.IV.1940, când în mai puţin de două luni, Germania, utilizând forţele blindate, a ocupat mare parte din Franţa. Aceasta, după evacuarea oraşului Dunkerque de către armata britanică, a cerut un armistiţiu. În urma acestuia este împărţită într-o zonă ocupată direct de Germania şi alta liberă, sub controlul guvernului colaboraţionist al mareşalului Pétain (v. Vichy, regimul de la). Mussoli , conştient că forţele sale armate nu erau pregătite şi că regele, Biserica şi unii membri ai ierarhiei erau ostili războiului, după ce proclamase nonbeligeranţa Italiei, dar convins că deja conflictul se va încheia, a decis pe 10.V.1940 să intre în luptă de partea Germaniei, pentru a putea astfel sta la masa învingătorilor. Singură împotriva lui Hitler rămânea Marea Britanie, unde Churchill, care se opusese politicii de *appeasement*, pe 10.V fusese numit prim-ministru. El a reprezentat dorinţa de rezistenţă a ţării, sprijinit de imperiu (şi mai ales începând cu realegerea la preşedinţie a lui F.D. Roosevelt) de SUA, care, chiar dacă nu participa la operaţiuni, susţinea în orice mod Marea Britanie, declarând explicit în Carta Atlantică (v.) că doreşte înfrângerea Germaniei. Hitler a încercat inutil să îngenuncheze Marea Britanie prin masive atacuri aeriene (Bătălia Angliei) pregătindu-se pentru invazie (Operaţiunea Leul de mare). Şi în Mediterana, ciocnirile aeronavale cu italienii şi acţiunile din Africa de nord s-au desfăşurat în mod favorabil englezilor. Un nou front s-a deschis în Balcani, prin atacul lui Mussolini împotriva Greciei (X.1940): Il Duce, iritat de instalarea trupelor germane în România şi pentru că era pus mereu în faţa faptului împlinit de către Hitler, s-a decis să-i plătească cu aceeaşi monedă şi să conducă un „război paralel" Trupele italiene nu au reuşit, însă, să-i înfrângă pe greci şi Germania intervine în ajutorul Italiei ocupând în câteva săptămâni atât Grecia, cât şi Iugoslavia şi demonstrând din acel moment că aliatul său se află într-o poziţie net subordonată.

■ *Războiul mondial (VI.1941-XI.1942).* Lui Hitler, pentru a deveni stăpân al întregii Europe continentale, i se impuneau două alternative: 1) să elimine Marea Britanie din conflict, lovind în inima imperiului şi lipsind-o de resurse şi materii prime (mai ales petrol), printr-o ma-

nevră de încleştare din două flancuri în Orientul Mijlociu şi în Africa de nord. O astfel de acţiune ar fi avut nevoie de doi ani, îngăduind americanilor şi sovieticilor să-şi ducă înainte procesul de înarmare şi să constituie o puternică ameninţare. În plus, refuzul generalului Franco, şeful statului spaniol, de a intra în război excludea posibilitatea de a elimina Marea Britanie din Mediterana prin ocuparea Gibraltarului, a Balearelor şi Marocului spaniol. 2) A doua alternativă era să elimine întâi URSS, căreia proba cu Finlanda îi demonstrase slăbiciunea, pentru a se întoarce apoi către Africa şi Asia, forţele germane având spatele acoperit în Europa. Astfel la 22.VI.1941 a fost pornit atacul împotriva URSS (Operaţiunea Barbarossa) care, cu toate că în trecut pactizase cu germanii, a fost primit cu braţele deschise şi tratat ca un aliat de către Marea Britanie şi acceptat de SUA la beneficiile Legii de împrumut şi închiriere (v.) Prin atacul japonez de la Pearl Harbor (XII.1941) SUA este implicată direct în război, care capătă astfel dimensiuni într-adevăr mondiale. O privire pe harta geografică şi statisticile asupra populaţiei, materiilor prime şi producţiei industriale făcea evidentă inferioritatea puterilor Pactului Tripartit (Germania, Italia, Japonia) în cazul unui război prelungit. Anul 1942 a fost un an de cotitură: puterile tripartite şi-au extins la maxim teritoriile, dar începând din iunie trei bătălii pe trei fronturi diferite (Midway în Pacific, El-Alamein în Africa şi Stalingrad în URSS), câştigate de Aliaţi, au însemnat întoarcerea roţii pentru soarta conflictului.

■ *Recucerirea Europei ocupate (XI.1942-XII.1944).* Între noiembrie 1942 (debarcarea în Algeria şi în Maroc) şi mai 1943 anglo-americanii, sprijiniţi de francezii ce se opuneau regimului de la Vichy, au cucerit toată Africa de nord, debarcând apoi în iulie în Sicilia. Invadarea teritoriului italian a dus a 25.VII la căderea fascismului, la numirea în fruntea guvernului, de către rege, a lui Badoglio şi la armistiţiul din 8.IX , având drept consecinţă tragica destrămare a armatei italiene. Erori şi ambiguităţi din partea Aliaţilor şi a guvernului Badoglio au împiedicat recucerirea rapidă a Italiei, care s-a văzut ruptă în două: Sudul sub guvernul legitim regal al lui Badoglio, supus unui strâns control din partea Aliaţilor şi Nordul, unde Mussolini a instaurat guvernul de facto al Republicii Sociale Italiene, supusă germanilor. La 13.X.1943 guvernul Badoglio declară război Germaniei şi este recunoscut de către anglo-americani. Cu toată opoziţia lui Churchill, frontul italian a fost considerat secundar de către Aliaţi, astfel încât eliberarea completă a peninsulei a avut loc abia în 1945. Deschiderea celui de-al doilea front în Europa, cerută insistent de către URSS, a avut loc odată cu debarcarea în Normandia („Operaţiunea Overlord") la 6.VI.1944, sub comanda americanului Eisenhower, cea mai mare operaţiune aero-navală din toate timpurile. Eşuarea atentatului (20.VII) şi a conjuraţiei împotriva lui Hitler organizate de un grup de înalţi ofiţeri germani a anulat speranţa unei predări anticipate a Germaniei. Pe frontul de est sovieticii au început înaintarea spre Germania, în timp ce în Pacific americanii au trecut la recucerirea arhipelagurilor ocupate de Japonia, primul fiind cel al Filipinelor, eliberat în februarie următor.

■ *Sfârşitul războiului (I-IX.1945).* Lansarea bombelor V2 asupra Londrei (unica „armă secretă" a lui Hitler efectiv realizată), ultima contraofensivă în Ardenni, utilizarea de către japonezi a piloţilor sinucigaşi (*kamikaze*) împotriva navelor americane, nu au putut modifica cu nimic soarta conflictului şi au decis zdrobitoarea superioritate în oameni şi tehnică de luptă a americanilor, britanicilor şi sovieticilor. Pe 9.V.1945 au încetat luptele în Europa nu numai devastată de luptele între forţele regulate şi de bombardamente, dar care fusese şi teatrul ciocnirilor şi cruzimilor ocupanţilor şi colaboraţionıştilor pe de o parte şi a forţelor de Rezistenţă partizană, mai ales în unele ţări cum ar fi Franţa, Italia, Iugoslavia, Europa Orientală. Numai lansarea bombei atomice aspra oraşelor Hiroshima şi Nagasaki (VIII) a constrâns Japonia să se predea, dar teritoriul său nu va fi niciodată ocupat. Războiul a lăsat Europa devastată din toate punctele de vedere, materiale, morale, economice şi sociale. Criza din Europa a ascuns în prima parte a perioadei postbelice înstrăinarea dintre SUA şi URSS în relaţiile internaţionale, care apoi a apărut în toată evidenţa. O astfel de criză a schimbat drastic echilibrele europene şi mondiale. Germania dispărea nu numai ca putere, dar şi ca stat unitar, Marea Britanie, stoarsă de lunga luptă solitară, se bucura de un moment de orgoliu şi triumf, care, însă, nu putea ascunde rapidul declin de la stadiul de putere mondială la cel de putere medie europeană. Franţa era considerată de acum una dintre Puteri din punct de vedere al oportunităţilor internaţionale. Lumea era dominată de o putere extraeuropeană, SUA, şi doar de una din Europa, URSS, care şi-au împărţit vechiul continent în zone de influenţă ce coincideau cu teritoriile eliberate de armatele acestora. De la conflictul de putere s-a ajuns la opoziţia ideologică între sistemul democrat-capitalist şi comunist, cu trecerea, practic fără continuitate, de la războiul mondial la „Războiul rece". Criza Europei a avut loc şi ca urmare a destrămării imperiilor coloniale, consecinţă a războiului, care, mai ales în Asia, efect direct al victoriilor japoneze, a dus la distrugerea mitului superiorităţii albilor, trezind naţionalismul asiatic împotriva englezilor, francezilor şi olandezilor.

1939

■ *Evenimente politice.* Atacarea Poloniei de către Hitler a provocat reacţia imediată a Franţei şi Angliei, care au declarat război (3.IX) Germaniei, dar nu au întreprins

RĂZBOAIE MONDIALE

Al doilea război mondial: un război civil european?

La întrebarea existentă în titlu se poate r˘ punde afirmativ, dar cu anumite precizări. Înainte de orice al doilea război mondial a fost şi un război civil european, dar nu numai un război civil. Nu poate fi pusă între paranteze confruntarea pentru stăpânirea Europei şi a lumii. Dar specificitatea celui de-al doilea război mondial constă în împletirea strânsă dintre caracterul tradiţional al războaielor între state şi acela al impactului războiului asupra fiecărui stat şi care, desfăşurat ca un război civil, se înscrie în cadrul marelui război civil european.

Este necesar de altfel să facem imediat o a doua precizare Ce anume este războiul civil şi ce se distruge, în general, într-un război civil? Dacă ne referim la stat, este vorba despre monopolul asupra violenţei legitime, pe care statul modern şi l-a asumat drept caracteristică fundamentală. Deoarece în 1939 nu exista un stat european unic, dacă ne-am rezuma la această constatare discursul despre războiul civil s-ar putea încheia imediat. Dacă însă avem în vedere societatea, războiul civil creează fracturi în elementele sale intime: clase, grupuri, comunităţi naţionale, etnice şi religioase, relaţii de prietenie şi afinităţi sunt atacate într-un mod traumatic eliberând violenţe ascunse, făcând să izbucnească uri înăbuşite, dând ocazia să se manifeste sângeroase şi neîmpăcate reglări de conturi.

Pe acest al doilea teren trebuie să se desfăşoare discursul referitor la războiul civil european, fără a uita totuşi că există o legătură între relaţiile internaţionale existente între statele europene şi aspectele socio-culturale specifice fiecăruia. Această legătură a devenit vizibilă încă din 1914, când a început ceea ce s-a numit „războiul de treizeci de ani al secolului XX", încheiat în 1945 după două decenii de fragil şi tulbure armistiţiu. Dar dacă Europa nu constituia un unic stat, părţile sale componente erau legate mereu prin ceva care trecea dincolo de normalele raporturi diplomatice. Exista înainte de toate aşa-numitul „concert european", chiar dacă, încă din vremea Congresului de la Viena, se menţinea într-un echilibru tot mai precar. Războiul din 1914-1918 l-a rupt în mod ireversibil, şi ruptura a fost resimţită ca un eveniment traumatic deoarece, în spatele acestui echilibru exista o comunitate istorică de cultură, exista o afinitate de ordini sociale în spaţiul comun, dar plin de diferenţe al dezvoltării capitaliste. Îndemnul lui Lenin de a transforma, în toate statele, războiul imperialist în război civil, pornea la rândul său de la această stare de fapt.

În 1939 „concertul" şi echilibrul erau doar amintiri. Dar pe de o parte revoluţia din octombrie şi Internaţionala comunistă, pe de altă parte afirmarea unor regimuri de tip fascist, la început în Italia, apoi în Germania şi în ţările spaţiului danubiano-balcanic, ca şi mai târziu în Spania, n-au generat între state numai confruntări ideologice mai acute decât cele apărute în timpul primului conflict mondial, ci şi solidaritate şi conflicte în interiorul fiecărui stat. În interiorul acestor state s-au creat profunde fracturi chiar înainte de izbucnirea războiului, fracturi virulente şi ireductibile. În acest fel, al doilea război mondial a apărut ca o confruntare de concepţii despre om şi despre civilizaţie, de idei divergente despre Europa, de proiecte alternative privind viitoarea ordine a continentului În joc era în fapt soarta unei Europe unificate forţat sub stăpânire germano-nazistă, sau dimpotrivă, a unei Europe căreia victoria coaliţiei dintre democraţiile liberale occidentale şi Uniunea Sovietică i-ar fi pregătit un viitor greu definibil, dar posibil a funcţiona în coordonate de tip democratic. Era în cele din urmă în joc soarta existenţei politice şi a celei civice a Europei. Din acest motiv uriaşul şi devastatorul conflict a căpătat caracterul unui război religios: la această determinare trimit ambele părţi aflate în luptă, începând de la Adolf Hitler şi sfârşind cu Benedetto Croce.

Nu trebuie aşadar să ne mirăm dacă în interiorul fiecăreia dintre ţările ocupate de germano-nazişti şi, pe un plan mai redus (care nu comportă mai puţine responsabilităţi) de italo-fascişti, s-au găsit bărbaţi şi femei care s-au aliniat în spatele invadatorului, dând naştere fenomenului, de dimensiuni europene, al colaboraţionismului şi deopotrivă bărbaţi şi femei care s-au solidarizat împotriva invadatorului, în calitate de străin ocupant şi de nazi-fascist, dând naştere feno-

menului, la rândul său de dimensiuni europene, al Rezistenței. Colaboraționismul se divide la rândul său, chiar dacă distincția nu este foarte netă, între colaboraționism de stat și colaboraționism ideologic. Din primul face parte administrația publică, care se pune în serviciul statului ocupant; din al doilea fac parte fasciștii locali, incapabili să ia puterea prin propriile forțe, care se pun în serviciul fasciștilor străini mai puternici și învingători. Din acest motiv Republica Socială Italiană nu reprezintă numai un caz de colaboraționism, dat fiind că fascismul a fost inventat în Italia și fusese capabil să cucerească puterea încă din 1922 prin propriile forțe.

Între colaboraționiști și rezistenți s-a purtat un adevărat și clar r˘zboi civil, național și internațional, care s-a intersectat cu războiul propriu-zis patriotic. În hagiografia oficială a Rezistenței și în acel summum de retorică care îi este congener, aspectele patriotice, mai sigure, au prevalat asupra celor „civile", care ne constrâng să ne punem întrebări asupra propriei identități naționale și europene și asupra fracturilor care o brăzdează sub aspectul particular al adversităților de clasă, în mai mare măsură decât cele etnice (ne gândim în special la Iugoslavia). În sfârșit, caracterul de război civil s-a intersectat cu acela de război total, inaugurat de naziști, care abolea distincția dintre militari și civili, recurgea la luarea de ostatici și la represalii și tindea să transforme inamicul în inamic absolut care trebuie aneantizat. Exterminarea evreilor înfăptuită de naziști trebuie inclusă în acest aspect al războiului civil european.

CLAUDIO PAVONE, Universitatea din Pisa

nici o acțiune de anvergură. Italia s-a declarat nonbeligerantă. Și Japonia își declară neutralitatea față de conflictul european. Tratatul de prietenie ruso-german (28.IX) decretează împărțirea Poloniei și a zonelor de influență în Europa de est. Tratatul permite în același timp ca URSS să se consolideze pe teritoriul baltic: o serie de tratate de asistență mutuală încheiate cu Estonia, Letonia și Lituania asigură deținerea de către acestea, pe teritoriul propriu, a unor importante baze militare. Un pact similar este propus și Finlandei, dar aceasta refuză și astfel izbucnește războiul între sovietici și finlandezi.

■ *Frontul de est.* Germania invadează Polonia și proclamă anexarea Danzigului la Reich (1.IX). După ce au ocupat Cracovia (6.IX), germanii lovesc la nord și sud de Varșovia, în suburbiile căreia ajung pe 8.IX. Pe 17.X, la rândul lor trupele ruse invadează Polonia pe la granița de est, pentru a ocupa teritoriile din Bielorusia și Ucraina. Luptând pe două fronturi, armata poloneză nu mai poate face față și, după predarea Varșoviei (27.IX), capitulează (28.IX). URSS, fiindcă Finlanda nu a consimțit să-i găzduiască bazele, trece granița (30.XI) în istmul Kareliei, dar nu reușește să înainteze din cauza rezistenței finlandeze.

■ *Frontul de vest.* La invadarea Poloniei, pentru a-și respecta pactul de asistență încheiat cu polonezii, Anglia decretează (2.IX) mobilizarea generală și pe 3.IX declară război Germaniei, împreună cu Franța. În acest sector, după atacul francez eșuat de pe Sarre (9-30.IX), au loc doar acțiuni locale de-a lungul liniilor fortificate Maginot și Siegfried.

■ *Războiul pe mare.* Germanii, folosind un mare număr de submarine, provoacă anglo-francezilor mari pierderi atât flotei maritime comerciale, cât și celei de război. În largul coastei uruguayene cuirasatul german *Graf von Spee*, pregătit pentru a ataca convoaiele aliate, se scufundă în urma atacului englez care-i provoacă pagube însemnate.

1940

■ *Evenimente politice.* Pe 12.III este semnat tratatul de pace ruso-finlandez. Germanii invadează Norvegia și instaurează aici guvernul „marionetă" al colaboraționistului Quisling (9.IV). În Anglia Churchill îi urmează lui Chamberlain la conducerea guvernului. Italia intră în război alături de Germania (10.VI). În Franța, mareșalul Pétain care-i urmează lui P. Reynaud, încheie armistițiu cu Germania (22) și cu Italia (24) și formează guvernul de la Vichy. Între timp, pe 18, de la Londra, de Gaulle lansează apelul la rezistență al Franței Libere. Coloniile franceze din Africa ecuatorială se ridică la luptă de partea sa. URSS își consolidează poziția în Baltica (după ocuparea Estoniei, Letoniei și Lituaniei). Germania, Italia și Japonia semnează Pactul Tripartit (27), la care aderă România și Ungaria. F.D. Roosevelt este reales la președinția SUA. În Polonia 450 000 de evrei sunt închiși în ghetoul din Varșovia.

■ *Europa de nord.* Germania atacă (9-10.IV) Danemarca, care se predă fără luptă. În același timp sunt efectuate debarcări în Norvegia, care încearcă să reziste, dar chiar și cu sprijinul unor unități aliate, este nevoită să se predea (8.VI).

■ *Europa de vest.* Pe 10.V începe ofensiva germană în Vest. Pentru a trece de linia Maginot, germanii invadează Belgia, Olanda și Luxemburgul. Pe 15.V se predau olandezii. Odată câștigate luptele de pe Meuse, germanii

ocupă Anvers, Bruxelles şi Saint Quentin (18.V) şi încep invadarea Franţei. Rup frontul între Namur şi Sedan înaintând spre nord şi ajung la Abbeville, încercuind 15 divizii franceze, 15 belgiene şi 9 engleze. Predarea Belgiei (27.V) face imposibilă orice rezistenţă aliată, astfel încât între 28.V şi 3.VI trupele anglo-franceze sunt evacuate de pe plaja din Dunkerque. Rupând frontul francez de pe Somme, armatele germane ocupă oraşul Rouen (9.VI) şi Parisul (14.VI).

■ *Bătălia Angliei.* Din 8.VIII până pe 15.X Hitler comandă un puternic atac aerian împotriva Angliei. Porturile, aeroporturile, oraşele engleze sunt supuse unor bombardamente neîntrerupte. Aviaţia engleză reuşeşte, însă, să smulgă germanilor dominaţia aeriană.

■ *Fronturile mediteraneene şi africane.* Trupele italiene, după declaraţia de război făcută Franţei şi Angliei (10.VI), înaintează de-a lungul văii râurilor Isère, Arc, Tinée şi de-a lungul coastei, ocupând Menton. Pe 24.VI este semnat armistiţiul italo-francez. În Africa orientală italienii ocupă Kassala în Sudan (4.VII) şi pătrunşi în Kenya (16.VII) cuceresc Somalia Britanică. În Africa de nord trupele italiene trec de graniţa cu Egiptul (14.IX) şi ajung la Sidi el-Barrani (19.IX). Pe 28.X, de la bazele din Albania un corp de expediţie italian porneşte spre Grecia, dar pe 1.XI contraofensiva greacă îl respinge dincolo de hotare (ocupaţia grecească de la Argirocaster, 9.XII). Pe 1.XI englezii contraatacă în Cirenaica şi recuceresc Sidi el-Barrani. Pe mare, flota italiană este distrusă în mare parte în luptele de la Punta Stilo (8-9-VII), apoi la Taranto de către un atac al avioanelor purtătoare de torpile (13,XI).

1941

■ *Evenimente politice.* În SUA Senatul aprobă legea de împrumut şi închiriere (9.III) care i-a permis Marii Britanii să fie ajutată de resursele americane. Churchill şi Roosevelt semnează în larg, la Terranova, Carta Atlantică (14.VIII). Germania şi Italia atacă URSS (22.VI), atacând-o prin surprindere, acesta fiind un obiectiv esenţial al planurilor lui Hitler de cucerire şi dominaţie mondială. El spera ca până la sfârşitul anului să o poată învinge. Japonia declară război SUA şi Marii Britanii (8.XII). Şi Germania şi Italia declară război SUA.

■ *Fronturile mediteraneene şi africane.* În Africa de nord trupele italiene au continuat să se retragă în faţă englezilor abandonând Tobrukul (21.I) şi Bengazi (6.II). Flota italiană a suferit şi ea pierderi grave din partea celei engleze, la Capul Matapan (27-28.III). Sosirea Afrikakorps sub comanda generalului Rommel a permis trupelor italo-germane să contraatace şi să recâştige Bengazi (3.IV), Bardia (12.IV) şi Solum (14.IV), dar punctul forte – Tobruk – rămâne în mâinile englezilor. Reluând ofensiva (18.XI), trupele Axei, spre sfârşitul anului cuceresc Agedabia (24.XII). În Africa de est englezii contraatacă în Somalia, Eritrea şi Etiopia. Cad Mogadiscio (26.II), Asmara (2.IV) şi Addis Abeba (5.IV). Amba Alagi, unde s-a baricadat ducele Amedeo d'Aosta, viceregе al Etiopiei, a cedat pe 18.V. În Balcani germanii invadează Iugoslavia (6.IV), Belgradul cade pe 14.IV. Italienii iau Ljubljana şi Dalmaţia. O dată cu încetarea existenţei armatei regulate iugoslave, începe războiul partizanilor conduşi de Tito. Grecia, prinsă într-o ofensivă combinată italo-germană, este înfrântă. Armata greacă a Epirului se predă italienilor (23.IV) şi trupele germane ajung la Atena şi Patras (27.IV). În mai este ocupată Creta. Astfel, Germania îşi instaurează controlul asupra întregii Peninsule Balcanice.

■ *Frontul de est.* Pe 22.VI germanii atacă URSS cu sprijinul trupelor române, ungare, slovace, finlandeze şi a CSIR (Corpul de Expediţie Italian în Rusia). Cad apoi Brest-Litovsk (26.VI), Minsk (28.VI), Lvov şi Riga (30.VI). Continuarea ofensivei germane (15.VII-7.VIII) duce la cucerirea Smolenskului (16.VII). Germanii încep asediul Leningradului (9.IX), ocupă Kievul (19.IX) şi Odesa (15.X). Tot în sud trupele CSIR atacă Stalingrad (20.X), Harkov (24.X) şi Kursk (2.XI). În acelaşi timp germanii, intraţi în Crimeea, cuceresc Ialta şi încep asediul Sevastopolului. În sectorul central trupele germane, prin ofensiva din 16.XI-5.XII ajung la 50 de km de Moscova, dar până la urmă sunt respinse de către armata rusă care contraatacă şi recucereşte Kalinin, Tula şi Kaluga (20.XII).

■ *Frontul din Pacific.* Japonia, care-şi continua războiul împotriva Chinei, desfăşoară un atac prin surprindere împotriva bazei navale americane de la Pearl Harbor (7.XII), fapt care a dus la intrarea SUA în război. Japonezii continuă expansiunea lor prin bombardarea Thailandei, Singaporelui, Filipinelor. Cucerind insula Guam din Marianne (10.XII) şi insula Wake (23.XII), debarcă în Filipine (22.XII). Trupele americane sunt evacuate din Manila (27.XII). Thailanda se predă japonezilor, care debarcă în diverse puncte ale peninsulei Malacca înaintând spre baza britanică din Singapore. Forţele amfibii debarcă pe 19.XII la Hong Kong, a cărei garnizoană britanică se predă pe 25.XII. Bombardierele japoneze scufundă cuirasatele britanice *Repulse* şi *Prince of Wales*, eliminând astfel forţa navală engleză din Pacific.

1942

■ *Evenimente politice.* Extinderea conflictului strânge rândurile Aliaţilor: se încheie alianţa anglo-rusă (26.V); Legea de împrumut şi încheiere este extinsă şi în URSS. În ţările ocupate de germani se intensifică deportarea evreilor şi muncitorilor: în Polonia, 300 000 evrei din Lublin sunt trimişi în lagăre de exterminare. Ca urmare a debarcării aliate în Africa de nord, germanii ocupă zona liberă a Franţei (10.XI), fapt care provoacă manifestaţii ostile în întreaga ţară şi scufundarea flotei franceze în portul Toulon (27.XI).

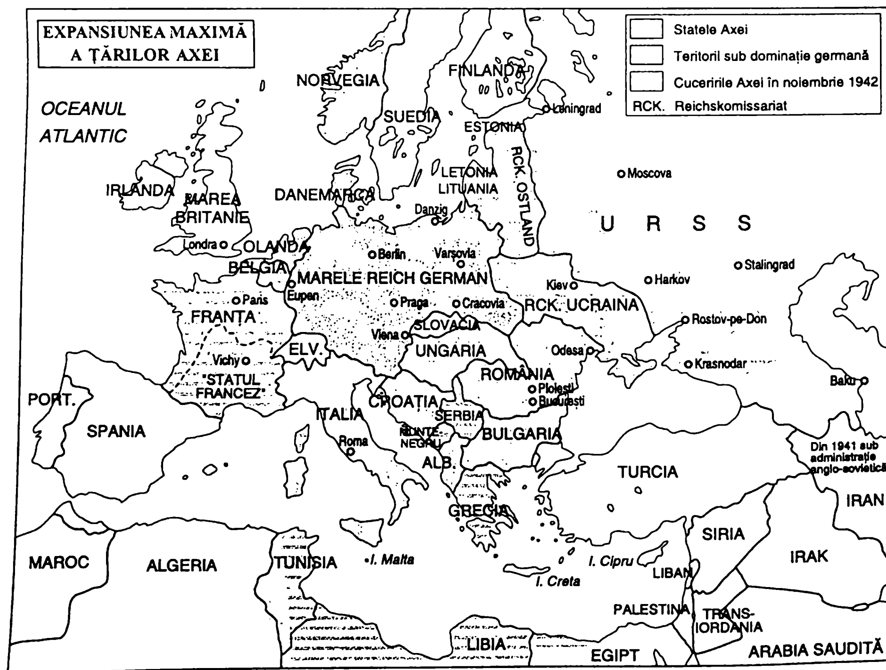
■ *Fronturile mediteraneene şi africane.* Trupele italo-germane, după oprirea ofensivei engleze, contraatacă (22-29.I) ajungând până la Ain el-Gazala. Ofensiva este reluată în mai: trupele Axei ajung până la porţile Alexandriei, dar rezistenţa engleză le opreşte înaintarea la El-Alamein. În toamnă (23.X) generalul Montgomery începe contraofensiva: forţele italo-germane (3.XI) sunt constrânse să se replieze. Între timp un corp expediţionar anglo-american debarcă (8.XI) în Maroc şi Algeria şi ajunge până la graniţa cu Tunisia, ocupată de trupele Axei (14.XI).

■ *Frontul de est.* În primăvară se reiau luptele pe frontul de est. O ofensivă sovietică (12.V) în regiunea Harkov fiind oprită, începe contraofensiva germană împotriva oraşelor Sevastopol şi Voronej. Sevastopol cade pe 1.VII. şi se ajunge la fluviul Don pe 4.VII. Spre Caucaz (24.VIII) sunt ocupate bazinele industriale ale Doneţului, Donului de jos, Caucazului de vest. Se ajunge la fluviul Volga la nord de Stalingrad pe 1.IX şi la sud pe 10.XI. Oraşul este încercuit, dar rezistă cu stoicism. Pe 19.XI începe contraofensiva sovietică pe tot frontul. Pe 23.XI trupele ruseşti, după ce liniile germane sunt rupte la nord şi sud de Stalingrad, trec Donul şi încercuiesc armata condusă de von Paulus, asediind oraşul. Începe astfel în 19.XII tragica retragere a ARMIR (Armata Italiana din Rusia, în care din iulie fusese inclus CSIR).

■ *Frontul Pacificului.* Japonezii debarcă în Indiile orientale olandeze (11.I), ocupă Singapore (15.II), ajung la graniţa birmană şi îi înfrâng pe americani în luptele navale din Java (27.II). Java se predă pe 9.XII. Văzând că nu mai poate să reziste, Olanda încheie armistiţiu cu Japonia. În Birmania cade Rangoonul (8.III). Comandantul american MacArthur, pe 11.III, părăseşte Filipinele. Garnizoana de la Bataan se predă şi ea (8.IV). Corregidor capitulează pe 7.V. Victoriile americane obţinute în urma dramaticelor lupte navale din Marea Caraibilor (4-8.V) şi de la Midway (4-6.VI) pun capăt expansiunii japoneze spre est. În vară japonezii ocupă Attu, insulele Fiji şi Noile Hebride. *Marines* americani debarcă la Guadalcanal (7 VIII) şi din 7 până în 10.VIII are loc bătălia navală din insulele Solomon, pierdută de americani. SUA, însă, îi constrânge pe japonezi să evacueze Guadalcanal (12-15.XI).

1943

■ *Evenimente politice.* Aliaţii îşi coordonează planul de acţiune în conferinţele de la Casablanca (14-27.I), de

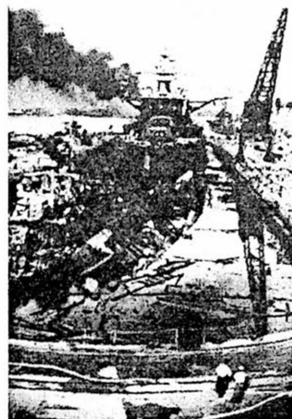

1

2

3

4

1. Trupe germane defilează în Paris. 2. Trupe engleze în luptă în Africa (1941). 3. Pearl Harbor după atacul japonez (1941). 4. Soldați societici în timpul bătăliei de la Stalingrad (1942-1943). 5. Retragerea italienilor din Rusia (1943).

5

6

7

8

9

10

6. Trupele americane intră în Roma (1944). 7. Trupe americane debarcate în Normandia (1944). 8. Partizanii eliberează Florența (1944). 9. Churchill, Roosevelt și Stalin la conferința de la Ialta (1945). 10. Sovieticii cuceresc Berlinul (1945).

la Moscova (19.X-1.XI) şi de la Teheran (28.XI-1.XII). La Casablanca se decide, printre altele, debarcarea în Sicilia. Punerea în practică a acestui plan precipită evenimentele în Italia. Mussolini, pus în minoritate de către Marele Consiliu fascist (24-25.VII), este arestat de către regele Victor Emanuel III, care încredinţează conducerea guvernului mareşalului Badoglio. Acesta anunţă ţării dorinţa de a ieşi din război şi începe tratativele pentru armistiţiu cu Aliaţii, încheiat la Cassibile pe 3.IX. Germanii reacţionează ocupând Italia. În timp ce armata se destramă, iar regele şi Badoglio se retrag la Brindisi (10.IX), încep să apară primele episoade ale rezistenţei italiene împotriva germanilor. Comitetul de Eliberare Naţională (CLN), constituit pe 9.IX, organizează şi coordonează luptele de partizani. În timp ce în Italia de nord Mussolini (eliberat de paraşutiştii germani pe 12.IX) fondează, sub tutelă nazistă, Republica Socială Italiană (23), guvernul italian declară război Germaniei (13.X). La Varşovia, revolta disperată a evreilor închişi în ghetouri (IV-V) este reprimată de nazişti printr-un masacru.

■ *Fronturile africane şi mediteraneene.* Trupele italogermane abandonează Tripoli (23.I) şi apar în Tunisia. Atacate la nord de americanii provenind din unităţile din Tunisia şi la sud de către englezii provenind din Libia, forţele Axei din Africa de nord se predau (12-13.V). Aliaţii debarcă în Sicilia între Licata şi Augusta (9-10.VII) şi ocupă pe rând Siracuza (12.VII), Agrigento (17.VII), Caltanissetta şi Enna (20.VII), Palermo (22.VII), Catania (6.VIII), Messina (16.VIII). Continuând drumul spre nord a VIII-a armată engleză debarcă în Calabria (2.IX) şi a V-a armată americană în câmpia din Salerno (9.IX).După lupte dure se ajunge la Neapole (1.X), eliberat deja de cetăţenii răsculaţi (27.IX-1.X). Aliaţii sunt opriţi de rezistenţa germană de-a lungul liniei Gustav, aflată la vărsarea râului Garigliano în Adriatica la sud de Pescara.

■ *Frontul de est.* Ofensiva sovietică continuă. Germanii, blocaţi la Stalingrad, se predau pe 31.I. Milerovo (17.I), Rostov, Voroşilovgrad (14.II) şi Harkov (16.II) sunt recucerite şi Donul este trecut. Pe cursul mediu al Donului cad Voronej (15.II) şi Kursk. Armatele germane şi italiene (17-30.I are loc retragerea corpului de armată alpin) se retrag cu pierderi imense. Leningradul, după 17 luni de asediu, este deblocat (18.I). Din 5 până în 19.VII germanii au încercat o contraofensivă în direcţia Kursk, dar au fost respinşi. În august ofensiva rusă este reluată pe linia frontului de la Smolensk la Marea Azov: sunt recucerite Orel (5.VIII), Taganrog (30.VIII) şi Stalino (5.IX), este eliberat bazinul Doneţului. Continuându-şi înaintarea ruşii ocupă Smolensk (25.-IX), ajungând la Nistru şi eliberând Kievul (6.XI). În întreaga Europă se intensifică luptele de partizani împotriva germanilor.

■ *Frontul din Pacific.* Japonezii abandonează Guadalcanal (9.II). În martie începe ofensiva americană în Pacific, ţintind mai întâi spre cucerirea Aleutinelor şi insulelor Solomon din centru, apoi urmând cucerirea insulelor Gilbert şi Marshall. Pe 2-5.III forţele navale americane înfrâng flota japoneză în Marea Bismarck. La sfârşitul lui iunie ofensiva din insulele Solomon duce, după trei grele lupte navale (din golfurile Kula, Kolombangara, Vella), la ocuparea lagărului Munda. La 1.XI trupele americane debarcă la Bougainville, cea mai mare insulă din nordul grupului de insule Solomon. Infanteria americană debarcă pe 20.XI pe insulele Makin şi Tarawa (Gilbert).

1944

■ *Evenimente politice.* În Italia ocupată de germani Republica de la Salò, la Verona, judecă şi execută (10.I) capii ierarhici fasciste care au votat împotriva lui Mussolini în şedinţa Marelui Consiliu. Pe de altă parte, în Italia liberă, Aliaţii restituie administraţiei italiene teritoriul de la sud de provincia Foggia şi Neapole. URSS recunoaşte guvernul Badoglio, guvern de unitate naţională cu participarea tuturor partidelor CLN. Pe 4.IV Victor Emanuel III încredinţează regenţa fiului său Umberto. Badoglio demisionează, se constituie guvernul Bonomi (18), care recunoaşte în CLNAI propriul reprezentant în Italia ocupată (26.XII). În noiembrie Roosevelt este reales preşedintele SUA pentru a patra oară, cu Truman ca vicepreşedinte.

■ *Frontul itali n.* Pe 22.I trupele anglo-americane debarcă la Anzio şi la Nettuno. În jurul localităţii Cassino germanii opresc înaintarea aliată. Se intensifică în această perioadă activitatea militară şi politică a Rezistenţei: formaţiunile de partizani (brigăzile Justiţie şi Libertate, Garibaldi şi altele independente), puse sub o unică conducere (Comandamentul general Voluntarii Libertăţii), înmulţesc sabotajele. În mai Aliaţii declanşează ofensiva: Cassino cade pe 18.V; pe 4.VI intră în Roma. Înaintarea continuă este însoţită de o intensă activitate a partizanilor în Toscana, Umbria şi Marche. Florentinii se revoltă (4.VIII) şi după lupte dure îi constrâng pe germani să se predea (20.VIII), Aliaţii îşi continuă ofensiva şi cuceresc Rimini (21.IX) şi Ravenna (5.XII), dar nu reuşesc să treacă de linia defensivă stabilită de germani între Pisa şi Rimini (linia gotică).

■ *Frontul de est.* Înaintarea trupelor sovietice continuă pe întreg frontul. La nord este ocupat (20.I) Novgorodul, ajungându-se astfel până la graniţa poloneză. Între martie şi aprilie ocupă Galiţia, Bucovina şi Basarabia. Germanii la rândul lor ocupă Ungaria (19.III), dar sunt constrânşi să evacueze Crimeea (IV-V). La 9.VI sovieticii încep ofensiva în Karelia şi de-a lungul Balticii. Cuceresc Lituania, intră în Polonia ajungând până la Vistula (VII). La sud intră în Romania şi ocupă Bucu-

reştiul (31.VIII) şi în Bulgaria (6.IX) ajung până la Sofia (18.IX). Germanii părăsesc Grecia. Ruşii intră în Ungaria (IX) şi, sprijiniţi de puternica activitate partizană iugoslavă a lui Tito, ajung la Belgrad pe 21.X. Budapesta este înconjurată.

■ *Frontul de vest.* Între 5 şi 6.VI anglo-americanii deschid al doilea front în vest prin debarcarea în Normandia. Hitler, în dorinţa disperată de a face faţă situaţiei, ordonă (12.VI) bombardarea Angliei cu V1 şi V2. Atacul se sfârşeşte repede. Sub presiunea aliată germanii abandonează Cherbourg (26.VI) şi Caen (9.VII). Între timp în sudul Franţei, între Hyères şi Cannes, are loc o nouă debarcare aliată (15.VIII) şi Marsilia, Toulon (20.VII) şi Lyon (30.IX) sunt eliberate. Aliaţii pe 24.VIII intră în Paris. Armatele de nord şi de sud se unesc. La începutul lui septembrie Belgia este eliberată şi pe 17.IX trupele aliate aeropurtate ocupă Nijmegen şi Arnhem. În Luxemburg are loc contraofensiva germană (16.XII), dar după câteva succese iniţiale eşuează (28.XII).

■ *Frontul din Pacific.* Din ianuarie începe ofensiva aliată în Birmania. Americanii debarcă pe marele atol Kwajalein (31.I) şi la Eniwetock (17.II), în insulele Marshall, şi cuceresc insulele Amiralităţii (20.II) şi Hollandia (Noua Guinee) pe 6.VI. În iunie începe ofensiva în Mariane. Americanii cuceresc supremaţia pe mare şi în aer şi înving în lupta pentru Filipine (19-20.VI). Trupele americane debarcă în Guam (21.VI). În octombrie începe atacul Filipinelor. Americanii debarcă la Leyte (20.X) şi pe 23-26.X flota americană o învinge pe cea japoneză în marea luptă din golful Leyte.

1945

■ *Evenimente politice.* La întâlnirea de la Ialta (4-11.II) Stalin, Roosevelt şi Churchill decid soarta Germaniei şi a organizării politice a lumii după război. Această ultimă problemă s-a aflat şi în centrul întâlnirii de la Potsdam (17.VII-2.VIII), la care participă Stalin, Truman (care i-a urmat lui Roosevelt, mort în 12.VI) şi Attlee (care l-a înlocuit pe Churchill, înfrânt în alegeri). Conferinţa de la San Francisco (26.IV-26.VI) elaborează Carta Naţiunilor Unite.

■ *Frontul italian.* Armatele aliate rămân inactive, în timp ce acţiunile partizanilor se intensifică în Italia centrală şi de nord ocupată de germani şi fasciştii Republicii Sociale. La 1 aprilie Aliaţii încep ofensiva: după eliberarea Bolognei (21.IV) ajung la Pad (23.IV). Între timp se intensifică insurecţia forţelor de rezistenţă. Când ajung Aliaţii, Genova (23-24.IV), Milano (24-25.IV), Torino (25-26.IV) sunt deja eliberate de către patrioţi. Germanii, fără nici o posibilitate de rezistenţă, semnează la Caserta (29.IV) capitularea fără condiţii.

■ *Frontul de vest.* Contraofensiva germană în Lorena (I) îi constrânge pe Aliaţi să abandoneze Wissembourg. În Ardeni, în schimb, sunt înfrânţi. Ofensiva aliată din primăvară pe întreg frontul distruge orice rezistenţă germană. Se ajunge la Rin în mai multe puncte (4.III), Köln este cucerit (6.III). Trecând Rinul (8.III), cad Koblenz (20.III), Mainz (20.III), şi Münster (2.IV). Mai la sud sunt ocupate Frankfurt pe Main (20.III) şi Nürnberg (16.IV). Trupele engleze ajung la Elba şi cuceresc Lübeck (2.V). Ruhr este încercuit de trupe americane şi forţele germane prinse în încercuire se predau (31.III). Trupele americane ocupă Bavaria şi Austria. Întâlnirea trupelor aliate cu cele ruseşti are loc pe 25.IV. Armatele germane de pe această linie a frontului se predau pe 5.V.

■ *Frontul de est.* În regiunea Dunării şi Carpaţilor germanii, presaţi de partizanii iugoslavi şi de Armata Roşie, se retrag. Ungaria este ocupată. Budapesta cade pe 15.II. Austria este invadată. Graz este cucerit (31.III). Viena este izolată şi apoi ocupată (13.IV). Pe frontul german de est ruşii desfăşoară o puternică ofensivă (I), avansează în Polonia şi cuceresc Varşovia (17.I) şi Cracovia (18.I), ajungând la Oder (23.I). Intră în Silezia (6.II) şi ocupă Bratislava (16.II). La nord intră în Prusia orientală izolând, la începutul lui februarie, Berlinul dinspre est şi nord. Armatele sovietice intră în Danzig (30.III). După căderea oraşului Frankfurt pe Oder, au început luptele disperate din suburbiile Berlinului (23.IV). Germanii se predau (7.V) şi luptele încetează pe frontul de est pe 8.V.

■ *Frontul din Pacific.* Recucerirea americană a Filipinelor a fost metodică: Luzon a căzut pe 9.I, Corregidor este reocupat pe 14.I, Iwojima este invadată (19.II), Manila este recucerită (23.II), insulele japoneze sunt ameninţate direct de către *marines* americani care debarcă (1.V) în Okinawa (Ryukyu). Pe toate fronturile japonezii se retrag. În Birmania sunt recucerite Mandalay şi Rangoon. Pe 26.VII aliaţii, uniţi la Potsdam, impun Japoniei să se predea sau va fi total distrusă. Pe 6.VIII este aruncată asupra Hiroshimei prima bombă atomică, urmată de o altă lansată asupra oraşului Nagasaki (9.VIII). Pe 8.VIII URSS intră în război cu Japonia. Aceasta consimte la deschiderea tratativelor de pace (10.VIII) şi acceptă să se predea (14.VIII). Ostilităţile încetează pe 15.VIII. Pe 27.VIII flota Statelor Unite intră în golful Tokyo. Pe cuirasatul *Missouri* este semnată predarea (1.IX).

Bibliografie: B.P. Boschesi, *Enciclopedia della seconda guerra mondiale*, Mondadori, Milano 1983; W.S Churchill, *La seconda guerra mondiale*, tr.it., Mondadori, Milano, diverse ediţii; B. Liddell Hart, *Stori militare della seconda guerra mondiale*, tr.it., Mondadori, Milano 1970.

Vezi şi: appeasement; ARMIR; bomba atomică; Bretton Woods; Carta Atlantică; colaboraţionism; Corpul Italian de Eliberare; Franţa Liberă; Ialta, conferinţa de la; împrumut şi închiriere, legea de; kamikaze; Normandia; Pactul de oţel; Pactul Tripartit; Potsdam, conferinţa de la; ruso-finlandez, războiul; Teheran, conferinţa de la; Vichy, regimul de la; Washington, conferinţa de la.

Mondo, Il, săptămânal politic fondat pe 19.II.1949, sub directoratul lui M. Pannunzio şi influenţă radicală. A fost celebru pentru atacurile sale şi pentru utilizarea unui jurnalism însoţit de imagini fotografice. Au colaborat printre alţii E. Rossi şi G. Salvemini. Suspendat în 1966, şi-a reluat apariţiile în 1969 sub direcţia lui A. Benedetti. În 1976 a fost transformat în săptămânal economic.

monedă, mijloc de schimb universal acceptat de către operatorii economici şi unitate de măsură a valorii. La început a circulat sub formă metalică (aur, argint, dar şi aramă şi bronz), cu imagini care indicau provenienţa şi valoarea (în funcţie de cantitatea intrinsecă de metal preţios) determinată de o autoritate oficială. Astăzi, m. constă în bancnote din hârtie sau mijloace de plată bancară.

■ *Moneda în perioada antică.* Urmând după practicarea trocului şi utilizarea schimbului de animale (lat.: *pecus,* de unde pecuniar) ca mijloc de plată, metalul preţios a circulat mult timp în funcţie de greutate. Apariţia m. se leagă probabil de necesitatea numărării, în locul cântăririi, plăţii mercenarilor. Probabil în sec. VII î.Hr. în Anatolia occidentală (Lidia) au fost bătute primele bucăţi de metal de greutate relativ fixă şi garantate. Primele m. din lumea greacă erau dintr-un aliaj de aur şi argint, iar mai târziu s-a trecut la aur şi argint pur. Conform tradiţiei, primul stat grec care a bătut m., la sfârşitul sec. VII î.Hr. a fost Egina (cu „ţestoasele"), apoi Atena (în ordine cronologică cu emblema amforei cu simboluri heraldice şi în sfârşit cu o cucuvea caracteristică pe spate), Corintul („pegaşi"), şi alte state de-a lungul sec. VI î.Hr. În a doua jumătate a sec. VI î.Hr. au început să bată m. şi oraşele din Magna Graecia. Până la introducerea m. antice în sec. V î. Hr., se pare că doar monedele macedonene şi tracice s-au răspândit pe arii mai largi. Din aur pur erau staterii lui Alexandru cel Mare (sec. IV î.Hr.), care au circulat în întreaga lume antică. Unele sisteme monetare (eubeic şi eginetic) se bazau pe o unitate de calcul (nu monedă bătută), cum ar fi talantul (de 26,196 kg de metal preţios) şi mina la romani (436,6 g). La Roma prima apariţie m. este atribuită lui Servius Tullius (sec. VI î. Hr.), căruia i se datorează şi fixarea unei valori stabile în bronz, în greutate de o livră (cca 327 g). Spre 300 î.Hr. s-a trecut de la unităţile cântărite la m. din bronz de greutate stabilită (*aes grave*). După aceasta (269-268 î.Hr.), Roma a început şi emiterea de m. din argint şi aur (*aureus*, de la Sulla încolo), imitând în parte sistemul în vigoare în oraşele din Magna Graecia. Perioada imperială a moştenit de la republică banul ca unitate din argint universală, circulând în întreaga zonă mediteraneană, de acum completată cu submultipli (*quinarius* şi *sestertius*) pentru schimburile mai mici şi făcute din metale ieftine. În secolele imperiului m. a suferit fluctuaţii şi devalorizări unele chiar mari, cu reducerea cantităţii de metal preţios conţinut şi de greutate (de exemplu în timpul lui Nero şi în perioada Severilor), adecvate conjuncturilor financiare. De la Constantin (sec. IV d.Hr.), sistemul monetar este obligatoriu solid (de unde *soldus*), din aur (*aureus*, de 4,55 g).

■ *Moneda în perioada medievală.* Unica m. cunoscută de barbarii învecinaţi cu teritoriile Imperiului roman era cea imperială. Chiar şi după invazii, în regatele romano-barbare continuau să circule m. din imperiu şi când suveranii de origine barbară (vandali, vizigoţi, anglo-saxoni, longobarzi) au bătut m. proprii, au imitat modelele romane. Şi francii au imitat banii imperiului, dar Clovis (481-511) a adăugat semne particulare şi suveranii care i-au urmat l-au copiat, punând pe m. numele lor. Pe teritoriile Imperiului de Răsărit cucerite de arabi în sec. VII m. bizantine au fost înlocuite de cele arabe, tot mai diferite faţă de forma iniţială. Carol cel Mare (768-814) a impus pe toate teritoriile Sfântului Imperiu Roman un sistem monetar monometalic pe bază de argint, prin care dintr-o livră de argint se făceau 240 de bani. Suveranul a desfiinţat numeroasele fabrici care băteau m. în mod autonom, rezervându-şi dreptul unic de a bate m. Reforma carolingiană a fost acceptată în întreg Occidentul. În dinarii romani papii şi-au întipărit numele alături de cel al împăratului, începând astfel un proces de erodare a dreptului

SISTEME MONETARE

eubeic-atenian
1 talant = 60 mine = 6 000 drahme
1 mina = 100 drahme (sau 25 stateri sau tetradrahme, care în sistemul atenian corespundeau la 4 drahme, alteori la 2)
1 drahma = 6 oboli

roman imperial
1 *aureus* = 25 dinari (*denarii*) = 100 sesterţi = 400 aşi
1 dinar (*denarius*) = 4 sesterţi
1 sestert (*sestertius*) (monedă de bronz) = 4 aşi

carolingian
1 dinar carolingian = 1/240 dintr-o livră de argint
12 dinari = 1 *soldus*
12 *soldi* = 1 lira

medieval târziu
1 dinar greu (argint) = 12 dinari
1 matapan (2,16 g) (aur) = 13 dinari mici imperiali
1/2 *quartarolo* =1 sold = 12 dinari
1 florin de la Florenţa (aur) = 1 livră de argint
1 ducat de la Veneţia (aur) = 2 lire şi 8 soldi

modern european
1 taler (argint) = 1 ducat (aur)
1 guinee engleză = 1,05 lire
1 scud (argint) = 3 lire
1 ludovic francez (aur) = de la 10 la 24 lire
1 franc (Revoluţia franceză) = 4,5 g argint pur

exclusiv de a bate m. care, o dată cu criza imperiului carolingian, a dus la concesionarea procesului către abaţii, episcopate, mari seniori laici şi din sec. XII către comune. Creşterea puterii de cumpărare a argintului a provocat diminuarea greutăţii banului, dar pentru a face faţă traficului comercial a trebuit să se bată o nouă m. de greutate şi valoare mai mare, denumit „ban greu" (primul a fost „matapane" bătut la Veneţia între 1194 şi 1200, imitat şi de alte oraşe italiene). În 1266 regele Franţei Ludovic IX a instituit „tournois", numit şi „sold", care împreună cu matapanul a fost imitat de întreaga Europă. La căderea sistemului de argint s-a răspuns cu baterea banilor din aur. La Genova (începutul sec. XIII) a fost produsă „mezza quartarola", la Florenţa (1252) „florinul" şi la Veneţia „ducatul" Pentru a favoriza fabricarea m. cu aceeaşi valoare, începând de la jumătatea sec. XIII au fost stipulate convenţii între comune.

■ *Moneda în epoca modernă.* O dată cu afirmarea capitalismului de piaţă s-au dezvoltat şi creditul şi activitatea bancară, care însă au rămas legate de mişcarea metalelor preţioase. În aproape întreaga Europă centrală s-a extins bimetalismul, care prevedea un raport fix între monedele de aur şi de argint, în timp ce în Orient exista un sistem monetar având la bază aurul. A existat tentaţia împărţirii funcţiilor: monedele de aur pentru marele comerţ şi traficul internaţional, cele de argint pentru tranzacţii mici. M. de aur predominante în perioada modernă au fost ducatul şi florinul. Lor le corespundea talerul de argint, bătut pentru prima oară în 1484 în Tirol şi răspândit în Germania. În mod treptat monetăriile italiene nu au putut să acopere cantitatea de monedă suficientă pentru nevoile internaţionale, din moment ce piaţa de aur din sec. XVI se mutase în principal în Spania. Ameliorările şi perfecţionările introduse de fabrici (începând cu sec. XVII monetăriile emiteau m. perfect rotunde şi regulate) au redus posibilitatea contrafacerii şi imitaţiilor şi au ajutat la concentrarea monetăriilor în mâinile suveranilor celor mai mari state. Multiplicarea subdiviziunilor, continua modificare a greutăţii şi titlurilor au dus la necesitatea apariţiei unor metode de calcul a m. de cont care serveau ca bază în tranzacţii. La Veneţia, de exemplu, în sec. XVIII, se calcula cu m. lungă atunci când era vorba de preţul curent de piaţă, cu m. scurtă dacă preţul oficial era decretat de senat, mai exista m. de bancă care echivala ducatul la 65,4 lire majorat cu 20%. Dificultăţile financiare erau principala cauză în circulaţia m. de valoare instabilă, bazată pe raportul între cele două metale care putea să varieze de la un moment la altul. Această incertitudine a valorii era sporită de inflaţie, întrucât marea majoritate a statelor, pentru a finanţa exigenţele publice au început să bată m. de valoare legală superioară valorii metalului conţinut. Apariţia băncilor centrale, începând cu sfârşitul anilor 1600, a permis statelor să controleze tot mai mult emiterea de m., punând în mişcare practica circulaţiei biletelor de bancă din hârtie.

■ *Evoluţia contemporană a monedei.* În sec. XIX s-a dezvoltat practica punerii în circulaţie a biletelor de bancă, convertibile în aur. Dar pentru prima jumătate a anilor 1800 bancnotele de hârtie au constituit o m. rezervată marilor tranzacţii comerciale sau financiare: folosirea generalizată a m. de hârtie s-a afirmat doar în ajunul primului război mondial. Băncile centrale au dezvoltat practica tipăririi hârtiei de monedă în cantitate superioară faţă de corespondentul în aur. Aceasta a dus la diverse perioade de suspendare a convertibilităţii biletelor (cursul forţat în Italia din 1866 până în 1883 şi din nou din 1893). Metalul preţios devine astfel de departe singurul garant al m. Controlul cantităţii de monedă emisă în sistem devine unul din principalele instrumente de politică economică în mâna guvernelor epocii liberale (politica deflaţionistă). S-a afirmat un sistem de raporturi fixe pentru m. naţională, având la bază cântărirea greutăţii în aur (*gold standard*, v.), care însă a lăsat treptat locul unui mecanism bazat pe o m. dominantă (la început lira sterlină, apoi din 1919 dolarul), care a devenit stabilă în 1944 (acordurile de la Bretton Woods).

■ *Moneda europeană.* În cadrul Uniunii Europene s-a definit drumul care a dus în 1999 la m. unică, euro, pe baza condiţiilor impuse de tratatul de la Maastricht (v.) şi ale cărui etape au fost stabilite de către Institutul Monetar European (IME) în 1995. A fost prevăzută pentru martie 1998 decizia din partea Consiliului Europei asupra statelor UE care vor intra în Uniunea Monetară Europeană, având parametri economico-financiari proprii în acord cu cei definiţi în tratat. Pentru aceste ţări a fost prevăzut ca în 2002 băncile centrale să retragă moneda naţională. IME, cu sediul la Frankfurt, va funcţiona ca bancă centrală.

Bibliografie: M.H. Crawford, *La moneta in Grecia e a Roma*, tr. it., Laterza, Bari 1982; M. Bloch, *Lineamenti di una storia monetaria d'Europa*, tr.it., Einaudi, Torino 1981.

Vezi şi: argint; aur; bancă; bimetalism; Bretton Woods; comerţ; dolar; finanţe publice; florin; gold standard; liră; liră sterlină; monetarism; numismatică; politică monetară; sistem monetar internaţional; SME.

Moneta, *Ernesto, Teodoro,* jurnalist italian (Milano 1833-1918). Alături de Garibaldi în expediţia celor O Mie, din 1867 până în 1896 a fost directorul cotidianului radical milanez „Il Secolo". Cucerit de ideile pacifiste, a fondat periodicul „La Vita internazionale" şi s-a dedicat propagandei temelor arbitrajului internaţional şi dezarmării, activitate care i-a adus Premiul Nobel pentru pace (1907).

monetarism, teorie economică care consideră fundamental controlul circulaţiei monetare pentru garantarea

echilibrului (noninflaţionist) sistemului economic. M. care tinde spre stabilirea unui raport direct între cantitatea monetară disponibilă şi indicele creşterii economice, din punct de vedere istoric a stat la baza politicii liberiste.

Monferrato, regiune istorică din Piemont. Între sec. X şi XI s-a constituit în marchizat. Din 1305 până în 1533 M. a fost un stat feudal guvernat de dinastia Paleologilor. În 1536 împăratul Carol Quintul l-a încredinţat familiei Gonzaga, în stăpânirea cărora a intrat în 1559. După zadarnica tentativă de a-l cuceri a membrilor familiei de Savoia (1613-1617), M. a fost disputat între spanioli şi francezi în aşa-numitul războiul pentru M. început în 1627 şi încheiat prin tratatele de la Regensburg (1630) şi Cherasco (1631), în urma cărora Trino şi Alba erau luate de Savoia, Pinerolo de către regele Franţei şi restul de către Carol I Gonzaga-Nevers. Prin tratatele de la Utrecht (1713) şi Rastatt (1714), de la sfârşitul războiului de succesiune spaniol, M. a fost încredinţat familiei de Savoia, care l-a deţinut până la unificarea Italiei (1861) cu excepţia perioadei ocupaţiei franceze (1798-1814).

mongoli, populaţie din stepele Asiei central-orientale care între sec. XIII şi XIV a răsturnat complet ordinea politică asiatică, construind un enorm imperiu.

■ *Structura socială.* Păstori nomazi, vânători abili şi excelenţi luptători pe cai, s-au aşezat de secole în zona lacului Baikal. În transhumanţele lor loveau tot timpul asupra Chinei, care, pentru a se apăra a trebuit să construiască Marele Zid. În ceea ce priveşte structura socială, erau împărţiţi în clanuri patrilineare, reunite în triburi, conduse în general de un principe ereditar (*han*) unite la rândul lor în *aimak* (populaţii înrudite între ele). Ca toate grupurile tribale m. nu aveau o unitate politică, chiar dacă se reuneau sub un singur „mare han" dotat cu o puternică personalitate. Formaţia lor nomadă i-a împins la început spre distrugerea în scop de jaf a tuturor oraşelor cucerite şi masacrarea totală a locuitorilor lor. Mai târziu, însuşindu-şi cultura popoarelor învinse, au acceptat reluarea activităţii economice, a contactelor între Orient şi Occident.

■ *Expansiunea mongolă.* Intrarea mongolilor în istoria mondială a fost făcută de Ginghis Han în 1206, care a condus prima mare expansiune mongolă de la Marea Caspică până în Manciuria. Sub succesorii săi marele imperiu a fost împărţit, dar au mai fost cucerite China, Tibetul, partea de nord a Indochinei şi a Iranului, o parte din Ucraina şi Asia Centrală până la Volga. Luptele dinastice, contactul cu culturile popoarelor cucerite (v. turci) şi utilizarea armelor de foc au determinat declinul m. între sec. XIV şi XV.

1206 Ginghis Han îi unifică pe m. perfecţionând şi aparatul militar.

1206-1209 Cucerirea regatului Hsi-Hsia.

1211 Începe lungul război împotriva imperiului chinez Ch'ing.

1215 Este cucerit Pekinul.

1219-1225 Cucerirea regatului musulman Khwarizm (Horezm).

1227 Moartea lui Ginghis Han: imperiul este împărţit între fii săi Djuci, Ciaghatai, Tolui şi Ogodai.

1229-1241 Sub Ogadai (Mare han) este încheiată cucerirea Chinei de nord şi a Persiei.

1236-1255 O nouă înaintare spre Occident: invadarea Valahiei, Poloniei şi cucerirea Kievului (1240).

1241 Dublă înfrângere a armatelor germano-poloneze şi ungare. Europa este salvată de retragerea trupelor la moartea marelui han.

1251-1259 Möngke este noul han. El îi trimite pe fraţii săi Kubilai şi Hulagu împotriva Chinei şi a imperiului abbasid.

1251 Întemeierea regatului mongol al Hoardei de Aur (Qipciaq) pe actualul teritoriu rus.

1280 Kubilai întemeiază dinastia Yüan în China. La curtea lui poposeşte timp de 17 ani Marco Polo.

1368 Dinastia Yüan este răsturnată în China.

cca 1370 Tamerlan, presupus descendent al lui Ginghis Han, se proclamă Mare han şi pune bazele celui de al doilea imperiu mongol, cucerind teritorii imense.

1380 Începând din Samarkand, Tamerlan ocupă întreaga Transoxiana, apoi Iranul, hanatul Hoardei de Aur.

1398-1399 Incursiunea din India şi cucerirea oraşului Delhi.

1402 Victoria de la Angora asupra otomanilor, care recunosc superioritatea lui Tamerlan.

1405 La începutul unui nou atac asupra Chinei, Tamerlan moare. Imperiul său decade rapid, împărţindu-se în mai multe state.

Mongolia, stat în Asia Centrală. *Sup.*: 1 566 500 km². *Pop.*: 2 334 000 loc. *Capit.*: Ulan-Bator. *Limba*: mongola. *Relig.*: budism lamaist. *Vecini*: N Rusia şi în rest China. *Forma de stat:* republică parlamentară.

Centru de răspândire al popoarelor nomade care în valuri succesive s-au revărsat asupra civilizaţiilor euro-asiatice (huni, avari, turci, mongoli), M. a cunoscut apogeul dezvoltării sale în epoca lui Ginghis Han (sec. XIII), şi, întorcându-se roata, a ajuns în rolul istoric de satelit al Chinei mai întâi (care a ocupat o parte, M. internă, actualmente regiune autonomă în cadrul Chinei), apoi al Rusiei.

1. Ginghis Han primeşte o solie musulmană. 2. Călăreţii mongoli asediază o fortăreaţă. 3. Curtea împăraţilor mongoli. 4. Tamerlan pe o corabie.

sec. V-III î.Hr.
Pe teritoriul M. apare populaţia denumită hsiung-nu, strămoşii hunilor, a căror expansiune ameninţă China.

sec. I-IV d.Hr.
Migraţii protomongole ce înaintează până în provincia Shanxi de nord.

sec. IV-VI
În stepele dintre Coreea şi Irtîş predomină juan-juan, strămoşii avarilor, care introduc utilizarea scării de şa şi a sabiei.

sec. VI Ascensiunea populaţiei turce t'u-küe, care formează un vast imperiu întins de la Ili până la Marea Caspică.

734-840
Turcii uiguri, aliaţi ai dinastiei chineze T 'ang, ocupă M. şi formează propriul imperiu, care adoptă maniheismul (762).

840-920
Grupuri de turci occidentali, strămoşii kirghizilor, distrug imperiul uigur.

907-1125
Predomină în M. sud-orientală imperiul Liao, întemeiat de populaţia protomongolă a kitailor.

1206-1260
Imperiul mongol întemeiat de Ginghis Han.

1260-1368
O mare parte din M. este anexată imperiului chinez guvernat de către dinastia mongolă Yüan.

1368 Ca urmare a căderii dinastiei Yüan M. se declară independentă sub hegemonia oiraţilor, care-şi formează propriul imperiu (1434-1470).

1470-1632
Dominaţia mongolilor orientali. Convertirea la budismul lamaist tibetan.

1635-1691
Supunerea triburilor mongole de către manciurieni, integrarea în imperiul chinez (1697).

1911 În China, începe declinul dinastiei manciuriene. Proclamarea independenţei M. exterioare care trece sub protectoratul Rusiei (1912), în timp ce M. interioară rămâne Chinei.

1917-1918
Ca urmare a căderii ţarismului în timpul primului război mondial, în M. exterioară se formează un guvern „alb"

1921 Insurecţia comunistă este sprijinită de Armata Roşie. Guvern comunist la Urga.

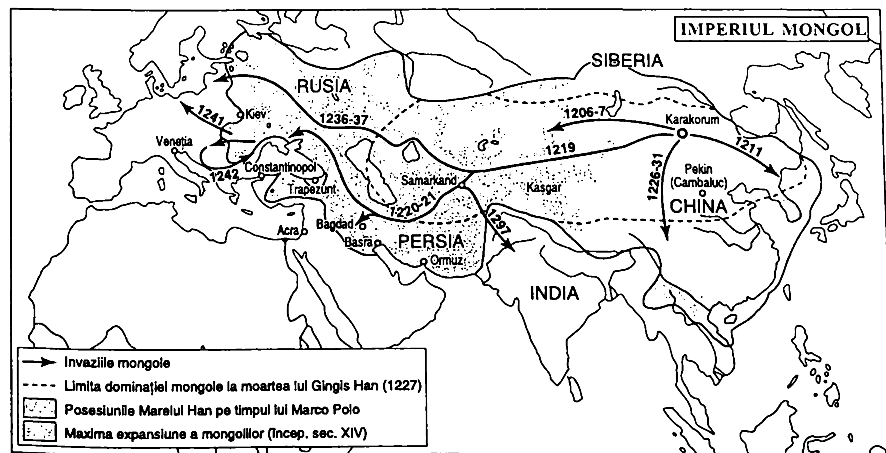
1924 Proclamarea Republicii Populare Mongole, al doilea stat comunist din lume. Monopolul politic al Partidului Revoluţionar al Poporului Mongol (PRPM).

1929 Exproprierea mănăstirilor lamaiste şi reforma agrară. Persecuţii religioase.

1962 Adeziunea Republicii M. la CAER şi strângerea legăturilor cu URSS.

1987-1990
Începe politica de *glasnost*. Deschiderea spre America, recunoaşterea budismului ca religie naţională, renunţarea treptată la alfabetul chirilic pentru scrierea tradiţională mongolă. Reabilitarea figurii lui Ginghis Han, pluripartidism.

1992-1994
Noua constituţie democratică şi alegeri libere, câştigate de PRPM, care a abandonat linia

marxistă (1992). Privatizare şi grave dificultăţi economice.

1996 Pentru prima dată din 1924 PRPM pierde alegerile, în favoarea Uniunii Opoziţiei Democrate.

1997 N. Bagabandi, din PRPM, este ales la preşedinţia statului după o campanie electorală centrată pe oportunitatea încetinirii reformelor liberale ale sistemului.

Monnet, *Jean*, economist şi finanţist francez (Cognac 1888-Bazoches, Paris, 1979). Vicesecretar al Ligii Naţiunilor (1919-23), s-a numărat printre susţinătorii europeismului. Lui i se datorează în pricipal „planul Schuman", care a dus la crearea (1951) Comunităţii europene a cărbunelui şi oţelului, al cărui prim preşedinte a fost (1952-1955). În 1955 a fondat un „Comitet de acţiune pentru Statele Unite ale Europei"

monofizism, erezie a creştinismului antic care admitea în Cristos doar natura divină (*mone physis*, o singură natură). Formulat de călugărul grec Eutichios (378-453) şi răspândit în Orient, a fost condamnat de conciliul din Calcedon în 451. În sec. VI au apărut biserici monofizite. Există şi azi cea egipteană (cu o derivaţie etiopiană), cea siriană iacobită, cea armeană.

Monomotapa, regat al Africii negre apărut în sec. XV pe teritoriul Zambezi şi Zimbabwe. Numele derivă din *Mwana Matapa* (regele Matapa), nume acordat şefului triburilor Vakaranga, aşezate în sec. XV pe malul Oceanului Indian. S-a extins sub conducerea fiului lui Matapa, Matote (m. cca 1480), pentru a controla o zonă întinsă între Kalahari şi Oceanul Indian, care îşi avea capitala la Zimbabwe. Din regatul M. s-a desprins o zonă meridională, sub dinastia Changamire. Acest regat şi-a cucerit în sec. XVIII o importanţă majoră faţă de M. redus la un principat slăbit, controlat de portughezii care creştinaseră elitele locale şi introduseseră propriile pieţe în locul celor arabe tradiţionale.

monopol, situaţie de piaţă în care totalitatea ofertei unui bun sau unui serviciu este concentrată în mâinile unui singur operator. Pentru prima dată a apărut în Antichitate. Suveranii şi-au afirmat propriul monopol asupra baterii de monede şi asupra comerţului (cu sare, ulei, papirus, produse minerale). Privilegii monopoliste au fost acordate de suverani, în Evul Mediu şi în cadrul Renaşterii, unor întreprinzători. M. au prosperat mai ales în sec. XVI când statele, sau sub concesionarea acestora, companiile private au monopolizat piaţa de diverse bunuri, printre care produse coloniale (condimente, tutun, cafea, metale preţioase). Doctrina economică liberistă a luptat împotriva formei monopoliste, care a început să se afirme din nou în cadrul economiei capitaliste la sfârşitul sec. XIX: *trusts*, carteluri, acorduri productive şi financiare s-au impus la niveluri naţionale sau internaţionale. Începând din SUA, guvernele au intervenit cu legislaţie antimonopolistă în tentativa de a restabili situaţia concurenţei pe piaţă. În Italia, după unire, s-au format m. de stat privind sarea, tutunul, loteriile. Legislaţiei monopoliste i-au fost supuse serviciile din domeniul energetic, poştal şi al telecomunicaţiilor.

Monroe, *James*, om politic american (Monroe's Creek, Virginia, 1758-New York 1831). Deputat al Adunării Virginiei (1782) şi apoi al congresului continental (1783-1786), s-a opus constituţiei, considerând că violase autonomia fiecărui stat în parte. A fost al cincilea preşedinte al SUA (1817-1825), demonstrându-se competent şi un administrator onest. Cele două evenimente principale din timpul preşedinţiei sale au fost enunţarea „doctrinei M." (1823, în realitate redactată de către secretarul de stat J.Q. Adams), care, în contextul luptei pentru independenţă a coloniilor spaniole, declara continentul american zonă care nu intra sub influenţa Europei şi dezinteresul SUA pentru afacerile europene şi „compromisul din Missouri" (1820), care admitea sclavia în noul stat.

Montagne (montagnards), în timpul Revoluţiei franceze, partid parlamentar al Convenţiei, purtătorul instanţelor celor mai radicale ale revoluţiei. Cu sprijinul extern al sanculoţilor parizieni a putut triumfa în faţa adversarilor iacobini (primăvara lui 1793) şi şi-a impus o politică de „salvare publică" (Teroarea) ce a durat până la 9 Thermidor (27.VII.1794).

Montalembert, *Charles Forbes*, conte de, om politic şi scriitor francez (Londra 1810-Paris 1870). A intrat în redacţia jurnalului lui Lamennais, „L 'Avenir" (1830), având o poziţie catolico-liberală. În 1831 a fost numit în Camera Pairilor, unde a apărat libertatea instruirii împotriva monopolului guvernamental. A susţinut candidatura lui Ludovic Napoleon la preşedinţia republicii (1848) şi s-a desprins numai după lovitura de stat din 1851. S-a declarat împotriva lui *Syllabus* şi a convocării primului conciliu al Vaticanului.

Montanelli, *Giuseppe*, patriot italian (Fucecchio 1813-1862). La început susţinător al neoguelfismului, apoi democrat, a comandat voluntarii pisani în timpul primului război de independenţă. În februarie 1849, după alungarea marelui duce Leopold II de Toscana, s-a aliat cu Guerazzi şi Mazzoni, aflându-se în fruntea guvernului provizoriu, pe poziţii republicane favorabile unei constituante italiene. A fost exilat în Franţa, unde, sub influenţa lui Lamennais şi Proudhon a trecut pe poziţii socialiste şi federaliste. În timpul celui de-al doilea război de independenţă a luptat în cadrul formaţiunii Vânătorii alpini şi a fost deputat în parlamentul italian.

Montaperti, bătălia de la, a avut loc lângă Siena pe 4.IX.1260 între guelfii florenti i, conduşi de primarul I. Rangoni şi ghibelinii sienezi în fruntea cărora se afla Farinata degli Uberti, care s-a bucurat şi de ajutorul

cavaleriei regelui Manfred. Lupta a fost câştigată de ghibelini, care au pus capăt guvernului popular din Florenţa şi i-au trimis pe guelfi în exil.

Monte dei Paschi din Siena, institut de credit apărut la Siena în sec. XVI ca munte de pietate. În 1624 şi-a luat actuala denumire şi rolul de institut pentru concesionarea creditelor garantate de veniturile din impozitele pe păşunile mlăştinoase (*paschi*). În 1936 a fost declarat institut de credit de drept public.

Montebello, bătăliile de la, s-au desfăşurat lângă localitatea cu acelaşi nume (astăzi provincia Pavia). În prima (4.VI.1800) austriecii au fost înfrânţi de francezii generalului Lannes. În timpul celui de-al doilea război de independenţă (20.V.1859), francezii generalului Forey şi piemontezii generalului Sonnaz i-au înfrânt pe austriecii generalilor Stadion şi Urban.

Montecassino, abaţie întemeiată de Sf. Benedict de Nursia (Norcia) în 529. În Evul Mediu a contribuit la păstrarea patrimoniului Antichităţii clasice. Aici a înflorit studiul literelor, medicinei şi istoriei. A fost de mai multe ori distrusă şi reconstruită. A suferit pagube însemnate în timpul bătăliei de la Cassino (v.), în timpul celui de-al doilea război mondial.

Montecatini, complex industrial apărut în 1888 pentru exploatarea minelor de cupru situate pe teritoriul comunei toscane Montecati i Val di Cecina. Marea dezvoltare a societăţii vine însă după 1910, sub conducerea lui G. Donegani, care a îndreptat activitatea spre sectorul chimic (sulfat de cupru, acid sulfuric, îngrăşăminte, azot sintetic). Devenită cea mai mare uzină italiană, în a doua jumătate a perioadei postbelice (cu susţinerea lui Royal-Dutch Shell), M. şi-a extins ulterior activitatea productivă. În 1966, din fuziunea cu M. şi Edison a apărut complexul chimico-energetic Montedison.

Montecitorio, palat din Roma ridicat în 1650 după desenele lui Berni ; este din 1870 sediul Camerei Deputaţilor.

Montecuccoli, *Raimondo,* feldmareşal şi principe al Sfântului Imperiu Roman (Montecuccolo, Modena, 1609-Linz 1680). A luptat în armata habsburgică în timpul Războiului de treizeci de ani (1618-1648), fiind rănit în timpul bătăliei de la Lützen (1632) şi făcut prizonier de către suedezi în 1639. I-a înfrânt pe turci în bătălia de la San Gottard pe Raab (1664) şi pe francezi în timpul războiului Olandei (1673-1675).

Montedison, grup industrial format în 1966 prin fuziunea Montecatini (v.) şi Edison (v.), operând în sectorul minier, chimic, petrochimic, al fibrelor artificiale. S-a aflat în centrul unora dintre cele mai mari scandaluri politico-financiare de după război (până la cazul Enimont).

Montefeltro, familie nobiliară italiană care a domnit asupra oraşului Urbino (sec. XIII-XVI). M. erau o ramură a conţilor de Carpegna. Primul personaj de seamă al familiei poate fi considerat *Montefeltrano* (sfârşitul sec. XII). Printre exponenţii cei mai importanţi au fost: *Guido*, vicar de Corradino în 1268, conducător recunoscut al ghibelinilor din Romagna, *Buonconte* (n. 1289), care i-a învins pe sienezi în bătălia de la Pieve del Toppo (1287) şi pe florentini la Campaldino (1289), *Federico* (m. 1482), care a făcut din Urbino unul dintre cele mai mari centre de cultură renascentistă , urmat de fiul său *Guidobaldo*, în perioada în care ducatul a fost ocupat de Cesare Borgia. Casa M. s-a stins în 1508 o dată cu moartea lui Guidobaldo, iar ducatul a trecut sub dominaţia familiei della Rovere.

Montesquieu, *Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de,* filosof şi scriitor francez (La Brède, Bordeaux, 1689-Paris 1755). În *Scrisori persane* (1721) a adus o aspră critică matricei iluministe a societăţii *Ancien Régime*. În 1748 a publicat *Spiritul legilor*, tratat fundamental istorico-politic în care vroia să demonstreze originea naturală a instituţiilor. Viziunea laică, liberală şi progresistă izvorâtă din această operă a reprezentat modelul esenţial pentru dezvoltarea ideilor revoluţionare franceze şi pentru constituirea statului constituţional, bazat pe toleranţă, aversiune faţă de despotism şi libertatea garantate de separarea puterilor (legislativă, executivă şi justiţiară), formulată de el pentru prima dată.

Montezuma II (Tenochtitlán 1466-1520), împărat aztec (1502-1520). Conducător al confederaţiei aztece, în momentul sosirii în Mexic a spaniolilor conduşi de H. Cortés (1519) se confrunta cu revolta mai multor oraşe ridicate împotriva fiscalismului său despotic. Personalitate fatalistă şi slabă, a încercat să câştige bunăvoinţa conchistadorilor. I-a umplut de daruri şi favoruri, crezând că astfel i-ar putea controla, dar cu toate astea devine ostaticul lor. A murit în urma rănilor provocate de supuşii săi furioşi din cauza supunerii sale în faţa duşmanului.

Montfort, familie franceză de vază încă din perioada merovingiană. A dobândit comitatul Leicester prin *Simon III* (m. 1181), ai cărui fii *Guy* (m. 1228) şi *Simon IV* (1150-1228) au participat respectiv la a III-a cruciadă şi la cea împotriva albigenzilor. Simon IV l-a înfrânt pe contele Raymond VI de Toulouse şi pe Petru (Pedro) II de Aragón în bătălia de la Muret (1213), devenind viconte de Béziers, Carcassone şi Toulouse. *Simon* (cca 1200-1265) a avut un rol determinant în conjuraţia baronilor împotriva socrului său Henric III al Angliei şi a murit în luptă, fiind ucis de către regalişti, după ce a rămas stăpân al Angliei.

Montgelas, *Maximilian de Garnerin von,* om politic bavarez (München 1759-1838). Prim-ministru al lui Maximilian I de Bavaria (1799-1817), a imprimat guvernului său principiile absolutismului luminat,

transformând Bavaria într-un stat modern. S-a dovedit deschis unei alianțe cu Franța napoleoniană și a obținut în 1806 ridicarea Bavariei la rangul de regat.

Montgomery, *Bernard Law,* mareșal britanic (Kennington, Londra, 1887-Islington Mill, Alton, 1976). În timpul celui de al doilea război mondial, în august 1942 a primit comanda celei de a VIII-a armate britanice din Africa de nord și cu victoria de la El-Alamein și-a deschis drumul spre Tunisia și spre predarea italo-germanilor (V.1943). A participat apoi la prima fază a campaniei din Italia (1943-1944). Comandant al forțelor terestre la debarcarea în Normandia (VI.1944), a adus o contribuție importantă la cucerirea Germaniei. În perioada postbelică a fost vicecomandant al NATO (1951-1958).

montoneros, formațiune militară a stângii peroniste argentiniene. S-a format în 1969, favorizând întoarcerea la putere a lui J. Perón, dar după moartea sa (1974) s-a opus guvernului Isabelei Perón, luptând și împotriva regimului militar instaurat în urma loviturii de stat din martie 1976.

Montreux, convenția de la, semnată pe 20.VII.1936, a reformulat convenția de la Laussanne din 1923 pentru sistematizarea strâmtorilor Bosfor și Dardanele. Turcia a obținut aprobarea remilitarizării strâmtorilor și desființarea controlului internațional. Convenția a decretat libera trecere a navelor comerciale ale țărilor care nu se află în război cu Turcia.

Monumenta Germaniae Historica, culegere fundamentală de izvoare medievale care se referă la imperiul germanic, publicată după o riguroasă metodă filologică. Planul de muncă a fost redactat în 1824 de către G.H. Pertz, care a condus editarea până la sfârșitul lui 1876. În 1826 a fost publicat primul volum. Întreaga culegere este împărțită în cinci serii: *Scriptores* (opere istorice), *Leges* (izvoare juridice), *Diplomata* (acte publice), *Epistulae* (scrisori ale cancelariei imperiale, pontificale și ale regilor merovingieni și carolingieni) și *Antiquitates* (scrieri literare).

Morandi, *Carlo,* istoric italian (Suna, Novara, 1904-Florența 1950). S-a ocupat cu studiul istoriei politice (*Stânga la putere,* 1944; *Partidele politice din istoria Italiei,* 1945) și al istoriei diplomației (*Conceptul politicii de echilibru în Europa modernă,* 1940; *Ideea de unitate politică în Europa în sec. XIX și XX,* 1948).

Morat, bătălia de la, a avut loc lângă localitatea elvețiană omonimă (Murten) în cantonul Fribourg, pe 22.VI.1476: Carol Temerarul, duce de Burgundia, a fost învins de elvețieni sub comanda lui A. von Bubenberg, eșuându-i astfel planurile de cucerire a trecătorilor alpine. În plan militar a însemnat afirmarea infanteriei elvețiene asupra cavaleriei feudale.

Moravia, regiune istorică a Europei centrale, cuprinsă între Podișurile Morave la vest, Munții Sudeți la nord și lanțul carpatic la est. Coborând spre S și traversată de valea râului Morava, a fost locuită de populații paleolitice, peste care s-au suprapus neamuri celtice și germanice (din sec. I î.Hr.până în sec. IV d.Hr.). În sec.V a fost invadată de slavi, supuși în 567 de către avari. La căderea Imperiului carolingian M. devenită independentă, s-a extins cuprinzând Boemia, Slovacia, Pannonia, o parte din Polonia, o parte din Silezia, Lusacia, luând numele de „Marea Moravie" A fost creștinată în sec. IX. Subjugată de unguri în 906, a fost eliberată în 955 de Bolesław I, duce de Boemia. A fost în același timp domeniu boemian și polonez, până când în 1212 a trecut definitiv sub dominația Boemiei (*Bula de aur din Sicilia* a lui Frederic II). În 1526 a intrat sub dominația familiei de Habsburg, față de care s-a răsculat împreună cu Boemia, provocând izbucnirea Războiului de treizeci de ani. După primul război mondial a făcut parte din Cehoslovacia independentă, și prin divizarea acesteia (1.I.1993) aparține noii Republici Cehe.

More, *Thomas,* v. Thomas Morus.

Moreea, principat bizantin, care a apărut și s-a dezvoltat pe teritoriul Peloponesului (numele de M. la începutul Evului Mediu a desemnat Elada și apoi întreg Peloponesul). A fost întemeiat de către împăratul Ioan VI Cantacuzino în 1348 și a durat până în 1460, când M. a fost cucerită de armata turcă a lui Mahomed II.

Morelli, *Michele,* patriot italian (Monteleone di Calabria 1790-Neapole 1822). Carbonar, sublocotenent de cavalerie în armata Regatului celor Două Sicilii, pe 2.VII.1820 împreună cu G. Silvati a instigat la revoltă garnizoana și populația din Nola, convingându-l pe generalul G. Pepe să înceapă insurecția. Regele Ferdinand I a fost constrâns să acorde o constituție, care, însă, a fost repede abolită datorită intervenției austriece. M. și Silvati au fost judecați și executați.

Morelos y Pavón, *José Maria,* preot și om politic mexican (Valladolid, astăzi Morelia, 1765-San Cristóbal de Ecatepec 1815). S-a afiliat în 1811 mișcării de revoltă națională a lui M. Hidalgo, căruia i-a urmat la conducere, dând naștere în partea meridională a țării unui guvern care a pus în aplicare reformă radicală a agriculturii și abolirea sclaviei. A convocat congresul pentru independență mexicană (1813) și a elaborat prima constituție a țării (1814). Înfrânt de spanioli, a fost executat.

Morgan, *John Pierpont,* finanțist american (Hartford, Connecticut, 1837-Roma 1913). După ce a fondat în 1871 banca Morgan and Co., a început construirea unui puternic imperiu economic: a preluat controlul celor mai importante linii feroviare și a creat principalul *trust* industrial al oțelului (US Steel).

Morgarten, bătălia de la, a avut loc la 15.IX.1315 lângă localitatea elvețiană omonimă din cantonul Zug. Trupele cantoanelor Uri, Schwyz și Unterwalden, sub comanda lui Lothold, au obținut victoria asupra austrie-

cilor conduşi de Leopold de Habsburg. După această primă victorie a confederaţilor în lupta pentru independenţă, cantoanele Lucerna, Zürich, Glarus, Zug şi Berna au aderat la confederaţie.

Morgenthau, *Henry jr.*, om politic american (New York 1891-Poughkeepsie, New York, 1967). Ministru de finanţe (1934-1945) al lui F.D. Roosevelt, a fost unul dintre principalii colaboratori la New Deal. În 1944 a elaborat „planul M." pentru a reduce în perioada postbelică economia germană până la un stadiu agro-pastoral şi care s-a aprobat la conferinţa anglo-americană din Québec, dar apoi a fost abandonat.

Moriale d'Albarno, numit *fra' Moriale* (Naborna cca 1300-Roma 1354), mercenar de origine provensală. Cu „marea companie", creată de el, a luptat în Italia în solda lui Ludovic de Ungaria (1348-1352) şi a papalităţii. A fost asasinat de Cola di Rienzo.

moriscos, musulmani din Spania după *reconquista* creştină (1492). Supuşi convertirii forţate, s-au răsculat împotriva interzicerii vorbirii limbii arabe de către Filip II în 1567 şi a practicării ritualurilor lor, dar revolta a fost înecată în sânge (1568-1571). Răsculându-se din nou în 1588, au fost expulzaţi în masă sub Filip III (1609), iar peste 500 000 s-au refugiat în Maghreb.

mormoni, adepţii „Bisericii lui Isus Cristos a sfinţilor ultimei zile", fondată în 1830 la Fayette (New York) de către J. Smith (1805-1844). Având la bază *Cartea lui Mormon*, a cărei inspiraţie este considerată de origine divină, m. au practicat credinţa în sosirea în viitor a lui Dumnezeu pe pământ şi întemeierea împărăţiei sale, revelaţia continuă, prin care fiecare poate fi obiectul şi negaţia păcatului originar. Supuşi la violente persecuţii (Smith a fost ucis în 1844), în 1847, având în frunte un nou conducător, B. Young (1801-1877), au emigrat în Vest, întemeind Salt Lake City şi au colonizat teritoriul care a devenit statul Utah, dând naştere unei comunităţii având o bază teocratică şi patriarhală. Pentru a intra î Uniune, au fost constrânşi să renunţe la poligami practicată la început (1896).

Moro, *Aldo*, om politic italian (Maglie, Lecce, 1916-Roma 1978). Format de FUCI, al cărui preşedinte naţional a fost din 1939 până în 1942, a predat filosofia dreptului şi instituţiile de drept şi procedura penală la Universităţile din Bari şi din Roma. Deputat al DC, neîntrerupt din 1948, a fost ministru de justiţie (1955-1957) şi al instrucţiei publice (1957-1959) şi în sfârşit secretar naţional al DC (1959-1964). În această calitate a îndreptat partidul spre centru-stânga, până la constituirea în decembrie 1963 a primului guvern cu această formulă, căruia i-au urmat alte două până în 1968. După înfrângerea electorală din 1968, poziţia sa s-a şubrezit în cadrul DC şi M. şi-a asumat rolul de lider al stângii partidului, încercând să semnaleze schimbările sociale şi culturale în curs în Italia şi imaginând o „a treia fază" a democraţiei italiene după centrism şi centru-stânga. Ministru de externe (1970-1972 şi 1973-1974), a primit din nou conducerea Consiliului, în fruntea a două guverne de centru-stânga (1974-1976) Ca preşedinte al DC din 1976, s-a implicat în configurarea politicii de dialog („strategia atenţiei") cu PCI, care ar fi trebuit să fie regăsită în guvernele de „solidaritate naţională" Pe 16.III.1978 în Via Fani din Roma a fost răpit de către Brigăzile Roşii, care văzuseră în el figura centrală a sistemului politic italian. S-a deschis o perioadă dramatică de 55 de zile, marcată de confruntarea dintre partidul „fermităţii" (care considera un pact cu Brigăzile Roşii drept o capitulare a statului în faţa terorismului) şi cel al „tratativelor" (pentru care prima datorie era salvarea vieţii lui A. Moro) şi urmărirea mesajelor „din închisoare" a lui A. Moro, până la găsirea cadavrului său pe 9.V în Via Caetani, în plin centrul Romei. Multe aspecte ale sechestrării şi asasinării lui M. au rămas încă de clarificat.

Morosini, *Francesco*, doge al Veneţiei (Veneţia 1618-Nauplion 1694). Amiral veneţian în lupta împotriva turcilor din Marea Egee (1651) şi apărător victorios al Candiei (1667-1669). În 1684-1688 a cucerit Peloponesul, Corintul şi Atena, şi a devenit doge (1688-1694). A murit în timpul unei campanii pentru cucerirea Eubeei.

Mortimer, *Roger III*, om politic englez (n. 1287-Smithfield 1330). Adăpostit în Franţa după revolta baronilor împotriva lui Eduard II (1321-1322), cu sprijinul reginei Isabela, al cărei amant devenise, în 1326 s-a întors în ţară în fruntea unei armate, l-a constrâns pe Eduard să abdice şi l-a asasinat (1327). Regent al tânărului Eduard III, a condus guvernul prin mijloace despotice, până când suveranul, ajuns la vârsta majoratului, l-a executat.

Mosca, *Gaetano*, sociolog şi politolog italian (Palermo 1858-Roma 1941). A fost, împreună cu V. Pareto şi R. Michels, cel mai important exponent al curentului sociologic care vedea în elitele guvernamentale o funcţie de neînlăturat în orice societate. Lui i se datorează elaborarea cea mai amplă (*Elemente de ştiinţă politică*, 1896) a conceptului de „clasă politică" (v. clasă).

Moscati, *Sabatino*, arheolog italian (Roma 1922). Cercetător al civilizaţiilor antice din Orientul Mijlociu (*Arheologia mediteraneană*, 1966) şi cel mai mare expert în domeniul lumii feniciene şi cartagineze (*Fenicienii şi Cartagina*, 1972; *Lumea punică*, 1980; *Italia punică*, 1986).

Moscova, capitala Rusiei, aşezată pe râul Moscova. Întemeiată între sec. IX şi X în jurul unui nucleu fortificat (Kremlin), în 1156 s-a transformat în centru religios şi comercial, începând să se extindă, nod de trafic al caravanelor provenind din Orient şi din zona râului Volga. Inclusă în principatul Vladimir-Suzdal până în sec. XIII, în 1238 a fost cucerită şi incendiată de către

mongoli. Ivan I (1328-1341) a obținut independența proclamând-o capitala cnezatului Moscoviei, dar din 1382 până în 1480 a suferit dominația tătară. În 1431 a fost transferat aici, de la Kiev, sediul Mitropoliei Bisericii ruse. Înnoită radical sub Ivan IV cel Groaznic (1530-1584), M. a cunoscut o lungă perioadă de decădere ca urmare a deciziei lui Petru cel Mare de a transfera capitala la Petersburg (1715). În 1812 Napoleon a intrat în oraș după ce acesta fusese incendiat de trupele ruse în retragere. Capitală din 1918 a noului stat sovietic, a cunoscut o impetuoasă dezvoltare edilitară și demografică. În timpul celui de-al doilea război mondial germanii au ajuns până în suburbii, dar au fost respinși de armata condusă de generalul G.K. Jukov (bătălia M. X-XII.1941).

■ CONFERINȚE DE LA M. Prima (VIII.1942) între Churchill și Stalin, a fost dominată de problema deschiderii celui de-al doilea front împotriva germanilor. În cea de a doua (X.1944), tot între cei doi oameni de stat, a fost vorba despre împărțirea Europei postbelice în zone de influență. A treia (XII.1945), între miniștrii de externe ai URSS, SUA și Marii Britanii, a pus la punct tratatele de pace cu Italia, România, Finlanda, Ungaria și Bulgaria.

Moscovei, bătălia, v. *Borodino.*

Moscovia, v. *Rusia.*

Mosley, *Oswald Ernal,* om politic britanic (Londra 1896-Orsay, Paris, 1980). Deputat conservator (1918), apoi laburist (1924-1930), în 1932 a pus bazele Uniunii Britanice a Fasciștilor. A fost trimis în lagăr (1940-1943) în timpul celui de-al doilea război mondial.

Mossadeq, *Muhammad,* om politic iranian (Teheran 1881-1967). Ministru de finanțe și de externe (1921-1925), a fost exilat pentru că s-a opus autoritarismului șahului Reza Pahlavi. Întors în politica activă alături de noul șah Muhammad Reza, a întemeiat în 1949 Frontul Național, cu marcante tendințe naționaliste și reformiste. Prim-ministru în 1951, a naționalizat Anglo-Iranian Oil Co. (V.1951), printr-o decizie care a suscitat violente reacții în mediile conservatoare de la curte și ale puterilor occidentale. Fiind sigur de o puternică susținere populară, a refuzat să lase puterea atunci când șahul a vrut să-l înlocuiască. A fost răsturnat de o lovitură de stat militară (VIII.1953) susținută de șah.

mossi, populație din Africa occidentală, care ocupa în sec. XIII teritoriul cuprins între vărsarea Nigerului și bazinul Voltei. Constituie astăzi aproape jumătate din locuitorii din Burkina Faso. Dintre regatele teocratice care au luat ființă în sec. XIV, cel din Ouagadougou a prădat Tombouctou (1333) și a amenințat teritoriile sudaneze ale songhailor. În 1896 m. au trebuit să cedeze în fața dominației franceze, păstrându-și propria organizare politică și socială.

Mounier, *Emmanuel,* filosof francez (Grenoble 1905-Châtenay-Malabry, Paris, 1950). A fondat în 1932 revista „Esprit" bucurându-se de colaborarea mai multor gânditori catolici de renume, printre care J. Maritain. Foarte critic față de lumea burgheză și capitalism, M. a propus ieșirea din criza anilor '30 prin realizarea unei societăți personaliste și comune (*Revoluția personalistă și comunitară,* 1935). După 1936 și-a concentrat activitatea politică pentru condamnarea oricărei forme de totalitarism și luptei de rezistență antinaziste. Gândirea lui M., în dialog constant cu marxismul, a influențat notabil lumea catolică și a avut ecouri în pregătirea Conciliului Vatican II.

Mozambic, stat în Africa de sud-est. *Sup.*: 799 380 km². *Pop.*: 16 951 000 loc., dintre care 47% makua, 23% tsonga. *Capit.*: Maputo. *Limba*: portugheza (oficial); vorbite bantu. *Relig.*: culte tradiționale (48%), catolică (31%). *Vecini:* N Tanzania, V Malawi, Zambia și Zimbabwe, S Republica Africa de Sud și Swaziland, E Oceanul Indian. *Forma de stat*: republică prezidențială.

1497-1498
Portughezul Vasco da Gama explorează regiunea Limpopo, dându-i numele suveranului local Monsa bin Bik.

1505-1628
Cucerirea emporiului Sofala și crearea unei rețele de forturi puternice pe coastă la sud de Zambezi (1505-1507) marchează începutul dominației portugheze, care se îndreaptă spre interior (1511) până la invadarea regatului Monomotapa (1628).

sec. XVIII
Dezvoltarea comerțului cu sclavi și a economiei de plantație în regiunile de coastă.

1962-1974
Frontul de Eliberare a M. (FRELIMO), de tendință marxistă, începe gherila antiportugheză.

1975-1979
Independența Republicii Populare a M. (1975) și președinția lui S. Machel, lider al FRELIMO; naționalizarea pământurilor, transporturilor și comunicațiilor (1976). Conflictul cu regimul secesionist alb al Rhodesiei de Sud (1976-1979), care sprijină mișcarea antiguvernamentală RENAMO (Rezistența Națională a Mozambicului).

1981-1989
RENAMO reîncepe ostilitățile cu sprijinul Republicii Africa de Sud.

1990 Noul președinte J. Chissano introduce o nouă constituție deschisă spre multipartidism și economia de piață.

1992 După 18 ani de ciocniri și peste un milion de victime, acordurile de la Roma (garantate de căștile albastre ale ONU) pun capăt războiului civil.

1994 La primele alegeri multipatide, FRELIMO se confirmă ca partid al majorității și Chissano

președinte. P. Macumbi este numit premier al unui cabinet fără reprezentanți ai RENAMO.

1996-1997
O politică de însănătoșire economico-financiară drastică, dar reușită, condusă de FMI (70% din bugetul guvernului este constituit din ajutoare externe).

1999 În mai, în capitala Maputo se desfășoară prima conferință a statelor semnatare ale convenției privind interzicerea minelor antipersonal.

mozarabi, creștini din Peninsula Iberică sub dominație arabo-musulmană (sec.VIII-XV). Liberi să-și practice religia și utilizați din plin pentru administrația statală, m. au absorbit cultura arabă, dând naștere unor expresii literare și artistice foarte sincretice.

Muawiyya I, calif arab (Mecca cca 603-Damasc 680). Secretarul lui Mahomed, la moartea acestuia nu l-a acceptat ca succesor pe Ali, pornind un război împotriva acestuia. Ucigându-l (661), și-a asumat titlul de calif, transformându-l în titlu ereditar și fondând dinastia omeyyadă. A mutat capitala la Damasc, organizând în mod eficace administrația statală.

Mubarak, *Muhammad Hosni,* om politic egiptean (Kafr el-Musallah 1928). Vicepreședinte al lui Sadat, l-a înlocuit la președinția republicii după asasinarea acestuia (1981), continuând politica de echilibru, cu toată creșterea opoziției fundamentaliste. În timpul războiului din Golf (1990-1991) a condus frontul țărilor arabe împotriva lui S. Hussein. Confirmat la președinție în 1993, a intensificat ofensiva împotriva extremiștilor musulmani. În timpul vizitei în Etiopia (1995) a scăpat unui atentat. În 1996 a contribuit la ieșirea din izolarea internațională a lui Khaddafi, încheind cu Libia acorduri comerciale.

muftiu, în lumea musulmană, doctor în legea coranică, care are autoritatea de a interpreta legea și a decide asupra problemelor juridico-religioase.

Mugabe, *Robert Gabriel,* om politic din Zimbabwe (Kutama 1925). S-a aflat printre conducătorii luptei împotriva regimului rasist alb din Rhodesia de Sud și a învins în primele alegeri cu sufragiu universal, devenind prim-mi istru (1980) al noului stat Zimbabwe. Președinte al republicii din 1987 (reconfirmat în 1996), în 1992 a expropriat peste jumătate din terenurile aflate în posesia agricultorilor albi.

Muhammad din Ghur, sultan din Delhi (m. Lahore 1206). De origine afghană, a cucerit (1186-1202) toată India de nord și sultanatul Delhi. M. a fost ucis prin trădare de către comandantul armatei sale, Qutb ad-Din. Moștenitorii săi au guvernat sultanatul Delhi până î 1526.

Muhammad Reza Pahlavi (Teheran 1919-Cairo 1980), șah al Iranului (1944-1979). Fiul lui Reza Khan, a accentuat deschiderea către Occident. Politica sa s-a aflat în criză pentru prima dată în 1951 din cauza primului ministru Mossadeq, care l-a constrâns chiar la o scurtă refugiere în exterior (VIII.1953). Autocrația sa, corupția aparatului guvernamental, falimentul multor reforme economico-sociale („revoluția albă" modernizantă și laică), împreună cu ostilitatea clerului șiit din cauza exilului ayatollahului Khomeini, au provocat o serie de manifestații populare care au dus la căderea și fuga sa din țară (16.I.1979).

mujaheddin, termen arab care îi desemnează pe combatanții pentru apărarea credinței împotriva necredincioșilor și renegaților. Și-au luat această denumire războinicii afghani în lupta împotriva comuniștilor din Kabul și a trupelor de ocupație sovietice (1979-1992).

Mumford, *Lewis,* urbanist și sociolog american (Flushing, New York, 1895-1990). A studiat rolul orașelor în procesul civilizației și modernizării (*Cultura orașelor,* 1938; *Orașul în istorie,* 1961), ajungând la o viziune critică a efectelor capitalismului asupra dezvoltării urbanistice. S-a ocupat și de istoria tehnicii și rapoartelor cu cultura și puterea (*Tehnica și cultura,* 1934; *Mitul mașinii,* 1967).

Mun, *Albert Marie de,* om politic francez (Lumigny 1841-Bordeaux 1913). S-a interesat de problema muncitorească și a fondat „Cercurile muncitorești", de inspirație catolică (1871). De orientare corporatistă și monarhistă, s-a apropiat de republică. Ca deputat (din 1881) s-a implicat în actualizarea măsurilor legislative sociale, dar nu a avut succes în tentativa de a da naștere unui partid catolic autonom (1885).

muncă,

în comunitatea primitivă s-a organizat pentru satisfacerea exigențelor vieții, cu diviziuni și specializări minimale și spontane, între sexe și grupuri de vârstă. Nu se cunoștea o distincție netă a m. față de celelalte activități umane.

■ *Munca în Antichitate.* Antichitatea clasică a formulat un concept de m. productivă, legat de artele mecanice și de o organizare economică progresivă. M. manuală aparținea sclavului, mai ales acolo unde se cereau eforturi colective (construirea de străzi sau monumente). M. agricolă, necesară supraviețuirii, era liberă. M. manuală în această viziune era considerată o ocupație minoră și degradantă (mai ales la greci). Unele civilizații au valorificat punerea în practică a inteligenței (de exemplu chinezii care considerau infimă activitatea comercială). În plus, s-au descoperit episoade ale istoriei în care reducerea m. sclavilor a stat la originea progresului tehnic.

■ *Epoca artizanatului și corporațiilor.* În Evul Mediu european m. agricolă s-a desfășurat în mod tot mai puternic sub forma servituții, reprezentată de un raport

strâns atât între muncitor şi patron (obligaţii şi *corvées* în schimbul protecţiei militare) cât şi între muncitor şi pământul cultivat (şerbie). Paralel s-a creat o m. artizanală specializată, cu o nouă asociere a producătorilor. În Evul Mediu târziu a apărut o consideraţie tot mai mare faţă de capacitatea de transformare a realităţii (după regula *ora et labora,* roagă-te şi munceşte, care s-a extins în viaţa de toate zilele). Sistemul corporaţiilor regla în mod rigid transmiterea cunoştinţelor, apropierea generaţiilor şi distribuirea oportunităţilor de m., formând un tablou rigid care lăsa puţin spaţiu iniţiativei individuale. Presiunea apariţiei inovaţiilor agrare şi expansiunea demografică au determinat în sec. XVIII şi XIX eliberarea forţei de m. la sat şi la oraş şi ruptura dintre corporaţii, consimţind la afirmarea m. salariale, la început sub controlul negustorilor întreprinzători şi apoi a capitaliştilor industriali.

■ *Revoluţia mecanică şi energetică.* Revoluţia industrială (v.), sub aspectul m. a adus cu ea în mod deosebit un salt calitativ în utilizarea practică a maşinilor şi noilor surse de energie (vapori şi electricitate). Sistemul de fabrici a creat un nou tip de muncitor, muncitorul salariat, legat de disciplina m. accelerate chiar dacă implica eforturi fizice deosebite. Drama acestei situaţii noi (mai ales pierderea autonomiei individuale a m.) a fost exprimată prin revolte ale muncitorilor (v. luddism). Civilizaţia burgheză a sec. XIX a făcut eforturi pentru a transforma m. într-o marfă, sustrăgând-o oricărui regulament şi extinzând economia de piaţă (de exemplu în timpul revoluţiei franceze legea Le Chapelier din 1791 a distrus rămăşiţele legăturilor corporative). Efectele negative ale unor astfel de dereglări au dus între 1800 şi 1900 la introducerea unei legislaţii a m. (limite pentru femei şi copii, reglarea programului, controlul sănătăţii la locul de m.)

■ *Avântul şi declinul unei civilizaţii a muncii.* Civilizaţia contemporană s-a organizat în jurul m. datorită influenţei seculare care a favorizat reevaluarea activităţii practice a omului (pornind de la umanism şi de la revoluţia ştiinţifică), faţă de dinamica industrializării, de profundele referiri la conştiinţa religioasă, faţă de puternica influenţă a socialismului şi marxismului în aprecierea m. ca o problemă strategică în orice formă de experienţă socială. Aceasta a dus la o puternică emancipare a m. opusă exploatării şi servilismului din trecut. Asocierea sindicală a avut un rol decisiv în autotutelarea m. (pasul decisiv a fost recunoaşterea legală în diverse state, pornind din Marea Britanie în 1871). În societăţile democratice de masă, muncitorii au devenit prin excelenţă locuitorii oraşelor, dar tocmai în ţările dezvoltate s-a asistat la o dinamică divergentă: societăţile industriale ajunse la un anumit nivel tehnologic au nevoie de tot mai puţină m. umană, în consecinţă cresc timpul liber, consumul, necesităţile culturale, ceea ce a dus pe de o parte la investirea mai mult în aspectele calitative decât în cele cantitative ale m. şi pe de altă parte la reducerea expectativelor de realizare umană. În acelaşi timp problema eliberării umane a apărut mai amplă şi mai complexă faţă de cea a eliberării lui *Homo faber.*

Bibliografie: L. Dal Pane, *La storia come storia del lavoro,* Patron , Bologna 1971; M. Bloch, *Lavoro e tecnica nel Medievo,* Laterza, Bari 1990; M. Abrate, *Lavoro e lavoratori nell'Itali contemporanea,* Angeli, Milano 1977.

Vezi şi: agricultură; capitalism; comerţ; corporaţii; feudalism; industrie; întreprindere; legislaţie socială; luddism; maşină; marxism; proletariat; sclavie; sindicat; şerbie; şomaj; tehnică; umanism.

München, oraş capitală a Bavariei, fondat în sec. XII. În 1180 a trecut sub autoritatea casei de Wittelsbach, ai cărei membri, duci sau regi, au domnit până în 1918. A fost în 1923 teatrul puciului lui Hitler. În sec. XX a cunoscut o puternică dezvoltare industrială.

■ CONFERINŢA DE LA M. A avut loc pe 29-30.IX.1938 între Marea Britanie, Franţa, Germania şi Italia, reprezentate respectiv de Chamberlain, Daladier, Hitler şi Mussolini, pentru a discuta cererile germane relative la Cehoslovacia, care fusese informată, dar nu invitată, la fel ca şi URSS. S-a stabilit anexarea la Germania a regiunii cehoslovace a Sudeţilor, locuită de 2 800 000 germani şi 800 000 cehi, care în timp de şase luni ar fi trebuit să opteze dacă rămân sau pleacă în Cehoslovacia. Marea Britanie şi Franţa au garantat frontierele statului cehoslovac redus. Conferinţa a reprezentat apogeul politicii de cedare a democraţiei occidentale faţă de politica agresivă a Germaniei naziste, în tentativa inutilă de a menţine pacea prin concesiuni.

muncitorism, tendinţă a mişcării muncitoreşti care identifică, chiar şi în forme sectare, în clasa muncitoare şi mai specific în proletariatul din fabrici subiectul privilegiat al acţiunii sindicale şi al transformării sociale, şi de asemenea pe protagonistul politic al procesului revoluţionar. Elemente de m. au marcat experienţa Partidului Muncitoresc Italian şi a sindicalismului revoluţionar între sec. XIX şi XX. M. şi-a aflat expresia teoretică în revista „Classe operaia" fondată în 1964 de M. Tronti, A. Negri şi A. Asor Rosa şi în lucrarea *Muncitorii şi capitalul* (1971) a lui Tronti.

municipalizare, asumarea serviciilor de utilitate publică de către comune, pentru a garanta satisfacerea exigenţelor colective cu preţuri mai mici decât o întreprindere privată. În Italia practica m. a început să se

răspândească la sfârşitul sec. XIX în marile oraşe, ale căror administraţii şi-au asumat furnizarea gazului pentru iluminat sau transportul urban. Principiul a fost susţinut în mod deosebit de către socialişti şi catolici, care au elaborat teoria „municipiului social" pentru a favoriza cu tarife speciale cetăţenii mai puţin avuţi.

municipiu, în republicana Romă antică, comunităţile citadine legate de Roma, dar lipsite de drepturi politice proprii cetăţenilor romani: se distingeau însă de federaţi, care îşi păstrau propria suveranitate, şi de colonii. Cea mai mare parte din *municipia* îşi păstra proprii magistraţi şi o oarecare autonomie administrativă. Prin extinderea cetăţeniei romane la toate popoarele din peninsulă (49 î.Hr.) şi la toţi locuitorii din imperiu (212 d.Hr.), m. şi-au pierdut condiţia deosebită. În perioada medievală şi modernă, istoria conceptului şi termenului s-a suprapus cu aceea a comunei (v.).

Münster, tratatul de la, v. Westfalia, pacea din.

munte de pietate, instituţie financiară creată pentru a desfăşura o activitate de credit prin amanetarea obiectelor de uz personal, cu o dobândă modică la eliberarea acestora. Iniţiativa înfiinţării a aparţinut franciscanilor şi primele instituţii m. de p. au apărut la Perugia (1462), Orvieto (1463), Sassoferrato, Viterbo, Bologna, Savona, Milano. Deciziile celui de al V-lea conciliu de la Lateran şi bula papei Leon X asupra însuşirii dobânzii (*Inter Multiplices*, 1515) au favorizat afirmarea acestor instituţii în numeroase alte oraşe italiene. În restul Europei m. de p. s-au răspândit între sec. XVI şi XVII.

Muntele Alb, bătălia de la, s-a desfăşurat în Boemia lângă o înălţime la sud-est de Praga, pe 8.IX.1620, la începutul Războiului de treizeci de ani. Armata Ligii catolice comandată de Maximilian I de Bavaria şi de feldmareşalul Bucquoy a înfrânt armata Boemiei condusă de Christian de Anhalt. Bătălia a însemnat pierderea definitivă a autonomiei boeme.

Muntenegru, republică din Federaţia iugoslavă cuprinsă între Albania la SE, Serbia la E, Bosnia-Herţegovina la NV, Croaţia la V; la SV are deschidere spre Marea Adriatică. În vechime locuit de iliri, mai târziu romanizaţi şi ocupată în sec. VII de către slavi, din 1215 M. a fost supus Serbiei, de care s-a desprins în sec. XIV sub conducerea lui Balsa. După bătălia de la Kosovo (1389) a devenit punctul forte al rezistenţei împotriva turcilor şi şi-a păstrat independenţa sub autoritatea episcopului de Cetinje (*vladika*). În prima jumătate a sec. XIX *vladika* Petru (Petar) II a adus ţării o perioadă de prosperitate. Succesele sale i-au adus titlul de principe sau *gospodar*. Principatul, recunoscut independent în 1878 (congresul de la Berlin), a devenit regat în 1910 sub dinastia Petrović-Njegoš, dar a fost ocupat de Austria în timpul primului război mondial. În 1918 a făcut parte din noul regat al Serbiei, Croaţiei şi Sloveniei şi după al doilea război mondial a devenit republică în cadrul federaţiei iugoslave. În procesul dezmembrării Iugoslaviei (1991-1992) şi-a menţinut pentru început o strânsă legătură cu Serbia (căreia i-a asigurat ieşirea la mare), a reafirmat acordul federativ din aprilie 1992, fapt care a dat naştere unei noi Federaţii iugoslave, limitată la Serbia şi M. Victoria în prezidenţialele din 1997 a naţionalistului Djukanović (radical opus preşedintelui federal, liderul sârb Milošević), a declanşat premisele unei noi îndepărtări între cele două republici.

Müntzer, *Thomas*, reformator religios german (Stolberg 1490-Mühlhausen 1525). Sacerdot, a aderat la luteranism, asumându-şi însă poziţii radicale care l-au adus la refuzul oricărei autorităţi pământeşti şi la predicarea unui ordin teocratic evanghelic şi a unui tip de societate mistico-comunardă. Aflat printre animatorii marii revolte a ţăranilor care a cuprins Turingia în 1524-1525 (v. ţărănesc, războiul), a fost capturat de armata principilor în bătălia de la Frankenhausen (15.V.1525) şi executat împreună cu ceilalţi conducători.

Murad II (n. cca 1403-Adrianopol 1451), sultan otoman (1421-1451). I-a urmat tatălui Mahomed I. A asediat oraşul Constantinopol (1422) şi a impus tribut bizantinilor. A cucerit apoi Salonicul de la veneţieni (1430), a ocupat Epirul (1431) şi Serbia (1439), a jefuit Ungaria. I-a lăsat tronul fiului său, încă adolescent, Mahomed II (1444), dar a trebuit să revină urgent pentru a putea face faţă coaliţiei principilor unguri şi creştini, pe care i-a înfrânt la Varna şi Kosovo (1448). Pe plan intern, M. a dezvoltat corpul de ieniceri, organizând o sistematică colectare de tineri creştini din provinciile ocupate de imperiu, care erau convertiţi şi introduşi în structurile birocratice şi militare otomane.

Murat, *Joachim*, mareşal al Franţei şi rege al Neapolelui (La Bastide 1767-Pizzo Calabro 1815). Valoros aghiotant al lui Napoleon Bonaparte în campaniile din Italia (1796) şi din Egipt (1799), s-a căsătorit cu sora acestuia, Carolina (1800). În fruntea armatei din Spania, a înecat în sânge insurecţia populară din Madrid (1808). În 1808 a fost numit rege al Neapolelui, încercând o politică proprie (abolirea feudalismului, apropierea de Austria), cochetând şi cu ideea unirii Italiei. Nu a reuşit să ia Sicilia de la Bourboni. A fost chemat de Napoleon pentru a participa la campania din Rusia (1812). Întors la Neapole, în faţa declinului puterii napoleoniene a încercat să încheie tratate cu Austria şi Anglia (1814). În încercarea zadarnică de a se opune deciziei Congresului de la Viena de a restitui regatul Bourbonilor, M. a apelat la patrioţii italieni (*Proclamaţia de la Rimini*, 30.III.1815) şi a debarcat în Calabria. A fost prins şi împuşcat din ordinul lui Ferdinand IV de Bourbon.

Muratori, *Ludovico Antonio*, istoric şi literat din Modena (Vignola 1672-Modena 1750). Sacerdot, bibliotecar al

strâns atât între muncitor și patron (obligații și *corvées* în schimbul protecției militare) cât și între muncitor și pământul cultivat (șerbie). Paralel s-a creat o m. artizanală specializată, cu o nouă asociere a producătorilor. În Evul Mediu târziu a apărut o considerație tot mai mare față de capacitatea de transformare a realității (după regula *ora et labora,* roagă-te și muncește, care s-a extins în viața de toate zilele). Sistemul corporațiilor regla în mod rigid transmiterea cunoștințelor, apropierea generațiilor și distribuirea oportunităților de m., formând un tablou rigid care lăsa puțin spațiu inițiativei individuale. Presiunea apariției inovațiilor agrare și expansiunea demografică au determinat în sec. XVIII și XIX eliberarea forței de m. la sat și la oraș și ruptura dintre corporații, consimțind la afirmarea m. salariale, la început sub controlul negustorilor întreprinzători și apoi a capitaliștilor industriali.

■ *Revoluția mecanică și energetică.* Revoluția industrială (v.), sub aspectul m. a adus cu ea în mod deosebit un salt calitativ în utilizarea practică a mașinilor și noilor surse de energie (vapori și electricitate). Sistemul de fabrici a creat un nou tip de muncitor, muncitorul salariat, legat de disciplina m. accelerate chiar dacă implica eforturi fizice deosebite. Drama acestei situații noi (mai ales pierderea autonomiei individuale a m.) a fost exprimată prin revolte ale muncitorilor (v. luddism). Civilizația burgheză a sec. XIX a făcut eforturi pentru a transforma m. într-o marfă, sustrăgând-o oricărui regulament și extinzând economia de piață (de exemplu în timpul revoluției franceze legea Le Chapelier din 1791 a distrus rămășițele legăturilor corporative). Efectele negative ale unor astfel de dereglări au dus între 1800 și 1900 la introducerea unei legislații a m. (limite pentru femei și copii, reglarea programului, controlul sănătății la locul de m.)

■ *Avântul și declinul unei civilizații a muncii.* Civilizația contemporană s-a organizat în jurul m. datorită influenței seculare care a favorizat reevaluarea activității practice a omului (pornind de la umanism și de la revoluția științifică), față de dinamica industrializării, de profundele referiri la conștiința religioasă, față de puternica influență a socialismului și marxismului în aprecierea m. ca o problemă strategică în orice formă de experiență socială. Aceasta a dus la o puternică emancipare a m. opusă exploatării și servilismului din trecut. Asocierea sindicală a avut un rol decisiv în autotutelarea m. (pasul decisiv a fost recunoașterea legală în diverse state, pornind din Marea Britanie în 1871). În societățile democratice de masă, muncitorii au devenit prin excelență locuitorii orașelor, dar tocmai în țările dezvoltate s-a asistat la o dinamică divergentă: societățile industriale ajunse la un anumit nivel tehnologic au nevoie de tot mai puțină m. umană, în consecință cresc timpul liber, consumul, necesitățile culturale, ceea ce a dus pe de o parte la investirea mai mult în aspectele calitative decât în cele cantitative ale m. și pe de altă parte la reducerea expectativelor de realizare umană. În același timp problema eliberării umane a apărut mai amplă și mai complexă față de cea a eliberării lui *Homo faber.*

Bibliografie: L. Dal Pane, *La storia come storia del lavoro,* Patron , Bologna 1971; M. Bloch, *Lavoro e tecnica nel Medievo,* Laterza, Bari 1990; M. Abrate, *Lavoro e lavoratori nell'Itali contemporanea,* Angeli, Milano 1977.

Vezi și: agricultură; capitalism; comerț; corporații; feudalism; industrie; întreprindere; legislație socială; luddism; mașină; marxism; proletariat; sclavie; sindicat; șerbie; șomaj; tehnică; umanism.

München, oraș capitală a Bavariei, fondat în sec. XII. În 1180 a trecut sub autoritatea casei de Wittelsbach, ai cărei membri, duci sau regi, au domnit până în 1918. A fost în 1923 teatrul puciului lui Hitler. În sec. XX a cunoscut o puternică dezvoltare industrială.

■ Conferința de la M. A avut loc pe 29-30.IX.1938 între Marea Britanie, Franța, Germania și Italia, reprezentate respectiv de Chamberlain, Daladier, Hitler și Mussolini, pentru a discuta cererile germane relative la Cehoslovacia, care fusese informată, dar nu invitată, la fel ca și URSS. S-a stabilit anexarea la Germania a regiunii cehoslovace a Sudeților, locuită de 2 800 000 germani și 800 000 cehi, care în timp de șase luni ar fi trebuit să opteze dacă rămân sau pleacă în Cehoslovacia. Marea Britanie și Franța au garantat frontierele statului cehoslovac redus. Conferința a reprezentat apogeul politicii de cedare a democrației occidentale față de politica agresivă a Germaniei naziste, în tentativa inutilă de a menține pacea prin concesiuni.

muncitorism, tendință a mișcării muncitorești care identifică, chiar și în forme sectare, în clasa muncitoare și mai specific în proletariatul din fabrici subiectul privilegiat al acțiunii sindicale și al transformării sociale, și de asemenea pe protagonistul politic al procesului revoluționar. Elemente de m. au marcat experiența Partidului Muncitoresc Italian și a sindicalismului revoluționar între sec. XIX și XX. M. și-a aflat expresia teoretică în revista „Classe operaia" fondată în 1964 de M. Tronti, A. Negri și A. Asor Rosa și în lucrarea *Muncitorii și capitalul* (1971) a lui Tronti.

municipalizare, asumarea serviciilor de utilitate publică de către comune, pentru a garanta satisfacerea exigențelor colective cu prețuri mai mici decât o întreprindere privată. În Italia practica m. a început să se

răspândească la sfârşitul sec. XIX în marile oraşe, ale căror administraţii şi-au asumat furnizarea gazului pentru iluminat sau transportul urban. Principiul a fost susţinut în mod deosebit de către socialişti şi catolici, care au elaborat teoria „municipiului social" pentru a favoriza cu tarife speciale cetăţenii mai puţin avuţi.
municipiu, în republicana Romă antică, comunităţile citadine legate de Roma, dar lipsite de drepturi politice proprii cetăţenilor romani: se distingeau însă de federaţi, care îşi păstrau propria suveranitate, şi de colonii. Cea mai mare parte din *municipia* îşi păstra proprii magistraţi şi o oarecare autonomie administrativă. Prin extinderea cetăţeniei romane la toate popoarele din peninsulă (49 î.Hr.) şi la toţi locuitorii din imperiu (212 d.Hr.), m. şi-au pierdut condiţia deosebită. În perioada medievală şi modernă, istoria conceptului şi termenului s-a suprapus cu aceea a comunei (v.).
Münster, tratatul de la, v. Westfalia, pacea din.
munte de pietate, instituţie financiară creată pentru a desfăşura o activitate de credit prin amanetarea obiectelor de uz personal, cu o dobândă modică la eliberarea acestora. Iniţiativa înfiinţării a aparţinut franciscanilor şi primele instituţii m. de p. au apărut la Perugia (1462), Orvieto (1463), Sassoferrato, Viterbo, Bologna, Savona, Milano. Deciziile celui de al V-lea conciliu de la Lateran şi bula papei Leon X asupra însuşirii dobânzii (*Inter Multiplices*, 1515) au favorizat afirmarea acestor instituţii în numeroase alte oraşe italiene. În restul Europei m. de p. s-au răspândit între sec. XVI şi XVII.
Muntele Alb, bătălia de la, s-a desfăşurat în Boemia lângă o înălţime la sud-est de Praga, pe 8.IX.1620, la începutul Războiului de treizeci de ani. Armata Ligii catolice comandată de Maximilian I de Bavaria şi de feldmareşalul Bucquoy a înfrânt armata Boemiei condusă de Christian de Anhalt. Bătălia a însemnat pierderea definitivă a autonomiei boeme.
Muntenegru, republică din Federaţia iugoslavă cuprinsă între Albania la SE, Serbia la E, Bosnia-Herţegovina la NV, Croaţia la V; la SV are deschidere spre Marea Adriatică. În vechime locuit de iliri, mai târziu romanizaţi şi ocupată în sec. VII de către slavi, din 1215 M. a fost supus Serbiei, de care s-a desprins în sec. XIV sub conducerea lui Balsa. După bătălia de la Kosovo (1389) a devenit punctul forte al rezistenţei împotriva turcilor şi şi-a păstrat independenţa sub autoritatea episcopului de Cetinje (*vladika*). În prima jumătate a sec. XIX *vladika* Petru (Petar) II a adus ţării o perioadă de prosperitate. Succesele sale i-au adus titlul de principe sau *gospodar*. Principatul, recunoscut independent în 1878 (congresul de la Berlin), a devenit regat în 1910 sub dinastia Petrović-Njegoš, dar a fost ocupat de Austria în timpul primului război mondial. În 1918 a făcut parte din noul regat al Serbiei, Croaţiei şi Sloveniei şi după al doilea război mondial a devenit republică în cadrul federaţiei iugoslave. În procesul dezmembrării Iugoslaviei (1991-1992) şi-a menţinut pentru început o strânsă legătură cu Serbia (căreia i-a asigurat ieşirea la mare), a reafirmat acordul federativ din aprilie 1992, fapt care a dat naştere unei noi Federaţii iugoslave, limitată la Serbia şi M. Victoria în prezidenţialele din 1997 a naţionalistului Djukanović (radical opus preşedintelui federal, liderul sârb Milošević), a declanşat premisele unei noi îndepărtări între cele două republici.
Müntzer, *Thomas*, reformator religios german (Stolberg 1490-Mühlhausen 1525). Sacerdot, a aderat la luteranism, asumându-şi însă poziţii radicale care l-au adus la refuzul oricărei autorităţi pământeşti şi la predicarea unui ordin teocratic evanghelic şi a unui tip de societate mistico-comunardă. Aflat printre animatorii marii revolte a ţăranilor care a cuprins Turingia în 1524-1525 (v. ţărănesc, războiul), a fost capturat de armata principilor în bătălia de la Frankenhausen (15.V.1525) şi executat împreună cu ceilalţi conducători.
Murad II (n. cca 1403-Adrianopol 1451), sultan otoman (1421-1451). I-a urmat tatălui Mahomed I. A asediat oraşul Constantinopol (1422) şi a impus tribut bizantinilor. A cucerit apoi Salonicul de la veneţieni (1430), a ocupat Epirul (1431) şi Serbia (1439), a jefuit Ungaria. I-a lăsat tronul fiului său, încă adolescent, Mahomed II (1444), dar a trebuit să revină urgent pentru a putea face faţă coaliţiei principilor unguri şi creştini, pe care i-a înfrânt la Varna şi Kosovo (1448). Pe plan intern, M. a dezvoltat corpul de ieniceri, organizând o sistematică colectare de tineri creştini din provinciile ocupate de imperiu, care erau convertiţi şi introduşi în structurile birocratice şi militare otomane.
Murat, *Joachim*, mareşal al Franţei şi rege al Neapolelui (La Bastide 1767-Pizzo Calabro 1815). Valoros aghiotant al lui Napoleon Bonaparte în campaniile din Italia (1796) şi din Egipt (1799), s-a căsătorit cu sora acestuia, Carolina (1800). În fruntea armatei din Spania, a înecat în sânge insurecţia populară din Madrid (1808). În 1808 a fost numit rege al Neapolelui, încercând o politică proprie (abolirea feudalismului, apropierea de Austria), cochetând şi cu ideea unirii Italiei. Nu a reuşit să ia Sicilia de la Bourboni. A fost chemat de Napoleon pentru a participa la campania din Rusia (1812). Întors la Neapole, în faţa declinului puterii napoleoniene a încercat să încheie tratate cu Austria şi Anglia (1814). În încercarea zadarnică de a se opune deciziei Congresului de la Viena de a restitui regatul Bourbonilor, M. a apelat la patrioţii italieni (*Proclamaţia de la Rimini*, 30.III.1815) şi a debarcat în Calabria. A fost prins şi împuşcat din ordinul lui Ferdinand IV de Bourbon.
Muratori, *Ludovico Antonio*, istoric şi literat din Modena (Vignola 1672-Modena 1750). Sacerdot, bibliotecar al

lui Rinaldo I d'Este, a fost fondatorul istoriografiei italiene asupra Evului Mediu, datorită mai ales publicației *Rerum italicarum scriptores* (1723-1751, 25 volume), culegere de cronici din sec. VI-XVI, de unde și-a extras și compendiul *Analele Italiei* (1744-1749).

Murri, *Romolo,* sacerdot și om politic italian (Monte San Pietrangeli, Ascoli Piceno, 1870-Roma 1944). Ca sacerdot a fost influențat de marxismul lui A. Labriola și s-a dedicat doctrinei sociale a papei Leon XIII. În 1898 a fondat revista „Cultura socială" și organizația universitarilor catolici (FUCI). S-a impus repede ca animatorul principal al democrației creștine, dar poziția sa culturală și politică, democratică și favorabilă unei directe și autonome implicații politice, i-a afectat relațiile cu ierarhia ecleziastică, ca și cu Opera Congreselor. După fondarea Ligii Democrate Naționale (1905), a fost acuzat de simpatii moderniste, suspendat *a divinis* (1907) și excomunicat (1909). Deputat radical (1909), în apropierea morții s-a împăcat cu Biserica. Dintre operele sale: *Crucea și spada* (1915), *Democrația creștină* (postumă, 1944).

Mussolini, *Benito,* om politic italian (Dovia di Predappio, Forlì, 1883-Giulino di Mezzegra, Como, 1945). Fondator al fascismului, a instaurat un regim totalitar în care alături de tradițiile polițienești și autoritare aducea utilizarea noilor mijloace de comunicație și mobilizarea continuă a populației în jurul mitului „ducelui" și puterii naționale.

■ *Tineretea.* Fiu al lui Alessandro, fierar socialist, și al Rosei Maltoni, învățătoare, a obținut licența de învățător. Din 1909 la Trento a condus „L'avvenire del lavoratore" și Secretariatul Trentin al Muncii, elaborând concepții anticlericale și suferind influența anarho-sindicalismului (G. Sorel) și a lui F. Nietzsche. Expulzat de către autoritățile austriece, s-a transferat la Forlì (1909), unde s-a căsătorit cu Rachele Guidi. În 1910 a fost numit secretar al secției din Forlì a PSI și director al periodicului „La lotta di classe".

■ *De la socialism la intervenționism.* În 1911 a fost arestat și condamnat pentru că a condus protestele împotriva războiului din Libia. Devenit în cadrul PSI unul din conducătorii noului curent revoluționar, a fost numit director al cotidianului PSI „Avanti!" (1912), care a deschis drumul socialiștilor intransigenți, sindicaliștilor revoluționari și anarhiști. În 1914, după ce s-a arătat la început pentru neutralitatea Italiei, s-a apropiat de intervenționism, publicând în „Avanti!" un articol lung în care își clarifica orientarea și care a determinat PSI să-l excludă. La puțin timp a fondat „Il Popolo d'Italia" (15.XI.1914). Rechemat la arme, a fost lăsat la vatră din cauza rănirii în timpul unor manevre (1917) și s-a întors la conducerea ziarului.

■ *Cucerirea puterii.* La sfârșitul războiului M. a fondat (23.III.1919) la Milano Fasciile de luptă, pe baza unui program de naționalism extrem, republican și anticapitalist, cu o chemare continuă la violență ca metodă de luptă politică (atacarea sediului ziarului „Avanti!", 15.IV). Mișcarea fascistă a încetat să se mai afirme între 1919 și 1920. Jucând o partidă complexă pe planul violenței și pe baza legalității, în timp ce agresiunile înfăptuite de grupuri deveneau tot mai numeroase, M. se punea de acord cu liberalii de dreapta și era ales deputat pe listele Blocului Național (1921). Transformând mișcarea în Partidul Național Fascist (1921) și abandonând pozițiile republicane, în octombrie 1922 M. s-a decis la un act de forță și a mobilizat fasciștii la un „marș asupra Romei" (v.), în urma căruia, pe 29.X.1922, regele Victor Emanuel III l-a însărcinat să formeze un nou guvern.

■ *De la guvern la dictatură.* De atunci M. a folosit pentru a prelua puterea orice mijloace, atât reforma electorală majoritară (Acerbo, legea v.), cât și violența grupurilor fasciste. După succesul în alegeri din 1924, criza apărută în urma asasinării deputatului socialist G. Matteotti și mișcarea Aventino (v.), M., în discursul din 3.I.1925, a anunțat lichidarea opoziției. Prin legile „fascistissime" din 24.XII.1925 și din 31.VII.1926 a anunțat suspendarea tuturor partidelor și sindicatelor care nu erau fasciste, în noiembrie 1926, a eliminat libertățile statutare și a grupat puterile statului în propriile mâi i de conducător al guvernului și duce al fascismului. În această perioadă a scăpat teafăr din trei atentate: primul proiectat de deputatul socialist T. Zaniboni și de către generalul L. Capello a fost descoperit în faza de organizare (XI.1925); al doilea a fost opera unei bătrâne englezoaice, bolnavă mintal, Violet Gibson (7.IV.1926); al treilea, la Bologna, al unui tânăr de cincisprezece ani, A. Zamboni (31.X.1926). De atunci biografia lui M. s-a împletit cu istoria fascismului (v.) și a Italiei.

■ *Politica externă.* Până la jumătatea anilor '30 M. a menținut raporturi cordiale cu puterile occidentale, utilizând în avantajul propriu simpatia forțelor conservatoare din diverse țări. Echilibrele au fost rupte din cauza politicii expansioniste a fascismului, cu ocazia războiului italo-etiopian (1935-1936). M. a fost atras să strângă legăturile cu Germania nazistă, dând naștere Axei Roma-Berlin (1936), preludiu al unui raport tot mai strâns între cele două dictaturi, până la introducerea, în 1938, în Italia a legilor antirasiste și antisemite, după exemplul german.

■ *Războiul și căderea fascismului.* La izbucnirea celui de-al doilea război mondial M., care în primăvara lui 1939 ocupase și anexase Albania, s-a declarat nonbeligerant, fiind preocupat de pregătirea militară italiană. În momentul căderii Franței, pentru a nu fi exclus de la avantajele victoriei germane, M. a declarat război Franței

şi Angliei (10.VI:1940) şi imediat, în tentativa de a duce un război „paralel" şi independent faţă de Hitler, a încercat să invadeze Grecia (28.X.1940). Turnura proastă pe care a luat-o cursul războiului l-a pus în inferioritate faţă de aliatul german şi pe de altă parte i-a îndepărtat consensul popular care-l susţinuse până la intrarea în conflict. Debarcarea aliată în Sicilia (9.VII.1943) a determinat căderea fascismului. Pe 24.VII.1943 a fost constrâns să convoace Marele Consiliu al Fascismului, care l-a pus în minoritate prin ordinea de zi Grandi. Pe 25.VII regele l-a arestat şi pe 26.VII a dizolvat toate organizaţiile fasciste. Eliberat de către germani din închisoarea de la Gran Sasso pe 12.IX.1943, M. a anunţat din München refacerea partidului fascist şi continuarea războiului (17.IX). Republica Socială Italiană a luat fiinţă pe 23.IX.1943 (v.). În faţa insurecţiei partizane, a încercat să trateze cu CLN capitularea (25.IV.1945) şi a căutat să scape fugind în Elveţia. A fost capturat la Dongo de către un grup de partizani şi executat împreună cu amanta sa Clara Petacci (28.IV). Corpurile lor au fost expuse după aceea în Piazzale Loreto din Milano.

Bibliografie: R. De Felice, *Mussolini*, Einaudi, Torino 1965-1998, 8 vol.; G. De Luna, *Benito Mussolini, Soggetività e pratica di una dittatura*, Peltrinelli, Milano 1978.

Mustansir, al- (Cairo 1029-1094), calif fatimid (1036-1094). Domnia sa foarte lungă şi fastuoasă a însemnat apogeul puterii dinastice fatimide din Egipt, cu toate insuccesele militare împotriva turcilor selgiucizi care au dus la pierderea Ierusalimului (1071) şi a Damascului (1076).

Musulmanii negri, mişcare politico-religioasă afro-americană din SUA, fondată în 1930 de către Wali Farad. Adversari ai integrării cu albii (şi din această cauză aderenţi la islamism drept cultură „alternativă") şi opozanţi radicali ai societăţii americane, până la propunerea creării unui stat autonom negru în interiorul SUA, M. n. au cunoscut o maximă dezvoltare în primii ani ai deceniului '60 prin Muhammad Elijah (care-i conducea din 1934) şi Malcom X.

muşchetari, soldaţi înarmaţi cu muschete, folosiţi di sec. XVI. Trupele de m. au fost folosite în Franţa şi Anglia drept gărzi de corp personale ale suveranului şi primului ministru.

Mutsuhito, v. *Meiji*

N

nabatei, populaţie antică din Arabia nord-vestică (actuala Iordanie) cu capitala la Petra, important centru caravanier. În sec.II î.Hr. şi-au extins stăpânirea în Palestina şi Siria, teritoriu care a fost invadat de romani (65 î.Hr.), ai căror aliaţi au fost. În 106 d.Hr. Traian a ocupat ţinutul n. transformându-l în provincie romană.

Nabopolassar, rege babilonian (625-605 î.Hr.), fondator al dinastiei caldeene. Profitând de criza imperiului asirian după moartea lui Assurbanipal s-a proclamat rege al Babilonului (625). Din 614, aliat cu mezii, a condus o serie de campanii victorioase împotriva asirienilor, pe care i-a înfrânt definitiv în 609.

Nabucodonosor II, rege babilonian (605-562 î.Hr.). A condus, când nu era încă rege, trupele tatălui său Nabopolassar în Siria şi Palestina împotriva egiptenilor. Succedând tatălui său (605 î.Hr.), N. a cucerit regatul Iudeii (a ocupat Ierusalimul în 597 şi l-a distrus în 586, dărâmând templul lui Solomon şi deportându-i pe locuitori în Babilon) şi a supus Cilicia. A asediat Tyrul, care a rezistat timp de 13 ani înainte de a cădea (573). Şi-a însuşit puternica flotă a acestuia, cu ajutorul căreia a relansat atacul asupra egiptenilor pe pământ şi pe mare.

Nadir Şah (Kalat 1688-Fathabad 1747), rege al Persiei (1736-1747). General al şahului Tahmast, a alungat triburile afghane pashtun, care invadaseră Persia (1722) şi s-a proclamat rege, creând apoi un efemer imperiu: a cucerit de la otomani Hamadan şi Azerbaidjan, a ocupat Afghanistanul şi o parte din Imperiul moghul.

NAFTA, siglă a North-American Free Trade Agreement, acord de liber schimb între Canada, Mexic şi SUA, semnat în 1992 şi intrat în vigoare în 1.I.1994. Rezultatele primilor trei ani de funcţionare a acordului a fost considerat modest de administraţia americană şi de Mexic.

Nagasaki, oraş în Japonia; în timpul celui de-al doilea război mondial, pe 9.VIII. 1945, un avion american a lansat a doua bombă atomică, după cea de la Hiroshima. Fiind înconjurat de coline, oraşul a avut mai puţin de suferit decât Hiroshima: s-au numărat 40 000 de victime (1/6 din populaţie) şi 35 000 de răniţi.

Nagib, sau **Neghib**, *Muhammad*, general şi om politic egiptean (Khartoum 1901-Cairo 1984). Membru al societăţii secrete a Ofiţerilor Liberi, care a organizat o lovitură de stat în 1952 împotriva regelui Faruk, a fost ales preşedintele al Consiliului Revoluţionar. A devenit primul preşedinte al republicii egiptene (1953). Din cauza divergenţelor cu G. Nasser a fost demis anul următor şi arestat.

Nagorno-Karabah, provincie independentă din Azerbaidjan (capitala Stepanakert). În 1988, a avut loc o explozie violentă a conflictului latent între azeri şi majoritatea armeană, după ce aceasta a autoproclamat Republica liberă a N.-K. Războiul civil s-a transformat într-un război între Azerbaidjan şi Armenia, care intervenind alături de secesionişti a organizat o ofensivă victorioasă, care i-a asigurat controlul asupra regiunii (1993-1995). După intervenţia negociatorilor OSCE (1996), în 1997 numirea ca prim-ministru al Armeniei a preşedintelui republicii N.-K., R. Kotcharian, a dat naştere la noi tensiuni şi confruntări armate între cele două ţări.

Nagy, Imre, om politic ungur (Kaposvàr 1896-Budapesta 1958). Comunist, dupa căderea guvernului sovietic B. Kun a fost constrâns să intre în clandesti itate şi a trăit mare parte din perioada dintre cele două războaie mondiale la Moscova. Ministru al agriculturii după eliberare, a promovat o radicală reformă agrară (1945-1946). Devenit prim-ministru în 1953, a dus o politică reformistă care a provocat reacţia stalinîştilor, destituirea şi excluderea sa din partid (1956). Bucurându-se de popularitate, a fost rechemat să conducă guvernul în timpul insurecţiei ungare din octombrie 1956, dar nu a reuşit să oprească intervenţia trupelor sovietice, care la 4.XI.1956 l-au înlăturat de la putere. Capturat, a fost spânzurat după o judecată sumară. A fost reabilitat în 1989.

Namibia, stat în Africa de sud-vest. *Sup.*: 824 292 km^2. *Pop.*: 1 605 000 loc., 78,5% negri bantu. *Capit.*: Windhoek. *Limba*: engleza şi afrikaans (oficiale); vorbite germana, idiomuri bantu, khoin. *Relig.*: luterană (51%), catolică (20%), culte tradiţionale (29%). *Vecini*: N Angola, E Botswana, SE şi S Republica Africa de Sud, V Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică prezidenţială. La origine locuită de boşimani şi hotentoţi nama, apoi populată de triburi bantu, teritoriul corespunzător statului de azi a devenit, în 1884, protectorat german, sub numele de Africa de Sud-Vest. În 1915, în timpul primului război mondial, ţara a fost ocupată de Africa de Sud, care prin mandat de la Societatea Naţiunilor (1920) o alipeşte ca teritoriu de fapt după cel de-al doilea război mondial. În 1966, în urma revocării de către ONU a mandatului dat Africii de Sud, a început mişcarea de independenţă condusă de Organizaţia Poporului din Africa de Sud-Vest (SWAPO). N. (rebotezată astfel în 1968) şi-a obţinut independenţa deplină la 21.III.1990, sub preşedinţia lui Sam Nujoma, lider SWAPO (reconfirmat în 1994), care a trebuit să se confrunte cu delicatele probleme economice ale ţării. Pacea cu Africa de Sud a fost completată prin restituirea portului şi a enclavei Walwis Bay (1993).

Nansen, *Fridtjof*, explorator şi om politic norvegian (Store Frön 1861-Lysaker 1930). S-a făcut cunoscut prin expediţiile polare (dintre care prima traversare pe jos a Groenlandei, 1888). În 1921 a fondat Organizaţia N. pentru a da asistenţă fugarilor ruşi de sub regimul

bolşevic, organizaţie renumită pentru adăpostirea persecutaţilor şi refugiaţilor politici; în 1922 a luat premiul Nobel pentru pace.

Nantes, edictul din, promulgat la 13.IV.1598 de Henric IV al Franţei, recunoştea tuturor supuşilor libertatea de conştiinţă şi de cult. Calviniştii francezi (hughenoţii) au fost autorizaţi să-şi practice cultul (mai puţin la Paris şi în reşedinţele regale) şi au obţinut libertatea de a ocupa funcţii civile, de a se organiza şi de a deţine o sută de fortăreţe (printre care La Rochelle). Ampla autonomie politică a hughenoţilor a provocat o vie opoziţie a părţii catolice, până când Ludovic XIV a revocat edictul în 1685, provocând emigrarea a 300 000 hughenoţi.

Napoleon I Bonaparte (Ajaccio 1769-Insula Sf. Elena 1821), împărat al francezilor (1804-1815). N. a fost un excepţional comandant militar: numeroasele victorii obţinute de francezi sub comanda sa sunt o probă a capacităţii sale de a manevra în mod coordonat şi eficace diferitele corpuri de armată care constituie noile formaţiuni militare de masă. Rapiditatea şi fantezia deciziilor, abilitatea utilizării factorului surpriză, organizarea serviciilor de informare, decizia de a urmări inamicul în front, charisma în actul de a conduce au fost de asemenea factori decisivi pentru victoriile sale. Importanţa istorică a lui N. nu se limitează numai la victoriile şi cuceririle militare. Pe lângă acestea, el a contribuit masiv la răspândirea în toată Europa a ideilor Revoluţiei franceze, punând bazele unei complexe şi ireversibile transformări culturale, politice şi instituţionale a continentului; e de ajuns să ne gândim la efortul său de codificare şi uniformizare juridică, ce s-a extins din Franţa în ţările supuse „marelui imperiu" creat de el. Reacţia la rigida dominaţie instituită de el a contribuit la reafirmarea sentimentelor naţionale în diverse ţări, dând naştere unui proces ce îşi va pune amprenta pe aproape întreg sec.XIX.

■ *Ascensiunea.* Al doilea fiu al lui Carlo Maria Bonaparte şi al Mariei Letizia Ramolino, N. s-a distins, în calitate de căpitan de artilerie, la asediul oraşului Toulon, eliberându-l de englezi (1793). Numit general de brigadă, este suspectat pentru scurtă vreme de legături cu iacobinii, dar este reabilitat şi P. Barras îi încredinţează reprimarea insurecţiei regaliste împotriva Directoratului (5.X.1795). În urma unei legături cu Josephine Tascher de La Pagerie, văduva generalului A. de Beauharnais, se căsătoreşte la 7.III.1796. Numit general în fruntea armatei din Italia (2.III.1796), a condus campania cu o rapiditate fulgerătoare, dovedindu-şi geniul militar: după o serie de victorii (Cairo Montenotte, Millesimo, Lodi, Arcole, Rivoli), asupra austro-sarzilor, francezii au intrat în Milano (15.V.1796), favorizând naşterea republicilor Cispadană şi Cisalpină (1796-1797). N. a ocupat apoi Mantova (2.II.1797) şi teritoriile veneţiene (V.1797), forţându-i pe austrieci să încheie pacea de la Campoformio (17.X.1797), negociată de el, prin ignorarea Directoratului. Temându-se de creşterea puterii lui N., Directoratul îl îndepărtează, încredinţându-i o expediţie în Egipt, destinată a tăia legăturile Angliei cu India. În pofida succeselor iniţiale (victoria de la piramide asupra mamelucilor, 21.VII.1798), distrugerea flotei franceze de către H. Nelson la Abukir (1.VIII) a compromis misiunea.

■ *Preluarea puterii.* Reîntors în Franţa (9.X.1799) cu ajutorul fratelui Lucien, a lui E. Sieyès, Ch.-M. Talleyrand, J. Fouché, J. Murat, a organizat lovitura de stat din 18 Brumar (9.XI.1799) prin care a înlăturat Directoratul şi a instaurat regimul Consulatului, devenind prim-consul. De atunci, N. a desfăşurat o laborioasă operă de sporire a puterii personale şi de centralizare politico-administrativă a statului, lipsind de autoritate adunările legislative şi întărind aparatul executiv (instituirea funcţiei de prefect). A reorganizat finanţele, justiţia, a creat licee, Legiunea de Onoare, Banca Franţei, a promulgat un cod civil (Codul Napoleon), care a marcat o etapă decisivă în înnoirea dreptului modern. S-a reîntors în Italia şi înfrângându-i pe austrieci la Marengo (14.VI.1800), le-a impus pacea de la Lunéville (9.II.1801), ce recunoştea Franţei influenţa asupra Italiei de nord şi dominaţia şi asupra malului stâng al Rinului. Prin pacea de la Amiens, a obligat Anglia (1802) să restituie coloniile ocupate în timpul Revoluţiei. Prin concordatul cu Sfântul Scaun (16.VII.1801) a încercat reconcilierea regimului cu Biserica catolică. Proclamându-se consul pe viaţă (2.VIII.1802) şi asumându-şi preşedinţia Republicii Italiene, N. şi-a îndreptat atacul împotriva opoziţiei regaliste (complotul lui Cadoudal, 1803), condamnându-l pe ducele d'Enghien (21.III.1804).

■ *Imperiul.* După mai multe solicitări, la 18.V.1804, senatul l-a proclamat pe N. împărat al francezilor şi papa Pius VII a oficiat încoronarea la Notre Dame (2.XII). Imperiul a fost declarat ereditar şi s-a creat o nouă nobilime. N. a luat apoi titlul de rege al Italiei (26.V.1805). Desfiinţând orice opoziţie internă şi impunând controlul statului asupra activităţilor culturale şi artistice, N. a inaugurat o politică expansionistă în Europa, dedicându-se edificării „Marelui Imperiu" prin înfiinţarea unor regate supuse Franţei, cu suverani dintre rudele sau prietenii lui N. (Olanda – Louis Bonaparte; Neapole – Joseph Bonaparte, după aceea Joachim Murat; Westfalia – Jérôme Bonaparte; Spania – Joseph Bonaparte). Împotriva hegemoniei franceze, puternică mai ales în spaţiul german, s-au constituit a III-a şi a IV-a coaliţie europeană, pe care N. le-a destrămat, înfrângându-i pe austro-ruşi la Austerlitz (2.XII.1805), pe prusieni la Jena (14.X.1806), pe ruşi la Eylau şi Friedland (8.II şi 14.VI.1807). Ţarul a fost silit să încheie pacea de

la Tilsit (25.VI.1807) şi alianţa cu N., care s-a văzut astfel liber să se îndrepte împotriva Angliei pentru a face din Mediterana „un lac francez". În aceste circumstanţe s-a constituit blocada continentală (21.XI.1806) ce închidea pieţele europene comercianţilor britanici; în continuare s-a produs ocuparea Portugaliei (XI.1802) şi a Spaniei (VII.1808). Dacă pentru N. nu a fost greu să înfrângă cea de-a V-a coaliţie învingându-i pe austrieci la Wagram (5-6.VII.1809) şi impunându-le pacea apăsătoare de la Viena, trezirea sentimentelor naţionale în Germania şi Spania (unde un război de partizani producea umilitoare înfrângeri armatei franceze) a început să creeze primele fisuri în construcţia napoleoniană. Pentru avea urmaşi şi a-i controla pe Habsburgi, N. a repudiat-o pe Joséphine şi s-a căsătorit cu Maria Luisa de Habsburg (1810) care i-a dat un moştenitor, Napoleon II. Anticipând pregătirile de război ale ţarului, N. a invadat Rusia (24.VI.1812) în fruntea Marii Armate (La Grande Armée) care, după ocuparea Moscovei, a fost constrânsă la o retragere dezastruoasă. Situaţia a devenit extrem de dificilă pentru N., în lipsă de soldaţi experimentaţi şi de armament: Prusia (III.1813) şi Austria (VIII) se alătură Rusiei şi îl înfrâng pe N.B. în bătălia „naţiunilor" la Leipzig (16-19.X.1813), în timp ce Germania şi Olanda se revoltă împotriva stăpânirii franceze. Franţa a fost invadată şi N., după o rezistenţă disperată, a fost silit să abdice de către mareşalii săi (4-6.IV.1814), obţinând suveranitatea asupra insulei Elba, timp în care Congresul de la Viena se grăbea să distrugă Marele Imperiu. Scăpând de sub supravegherea engleză, N. s-a reîntors în Franţa (1.III.1815), inaugurând cele „100 de zile" în care a redobândit puterea; înfrânt definitiv la Waterloo de cea de-a VII-a coaliţie (18.VI.1815) N. a abdicat din nou (22.VI) şi s-a predat englezilor. Deportat în insula Sf. Elena, a murit la 5.V.1821. Rămăşiţele sale pământeşti au fost aduse în Franţa în 1840.

Bibliografie. G. Lefebvre, *Napoleone*, tr.it., Laterza, Bari 1971.

Napoleon II (Paris 1811-Schönbrunn 1832). François Charles Joseph Bonaparte, fiu al lui Napoleon I şi al Mariei Luisa de Habsburg, a fost proclamat rege al Romei de la naştere; în 1815, după abdicarea tatălui, îşi urmează mama la Viena. În 1818 a fost numit duce de Reichstadt; a murit de tuberculoză.

Napoleon III Bonaparte (Paris 1808-Chislehurst, 1873), împărat al francezilor (1852-1870). Al treilea fiu al fratelui lui Napoleon I, Louis Bonaparte, regele Olandei şi al Hortensei de Beauharnais, în 1831 a luat parte la mişcările carbonare din Romagna. După moartea unicului fiu al lui N. I (1832), a devenit urmaşul lui Bonaparte şi a încercat în zadar să organizeze o revoltă militară a garnizoanelor din Strasbourg (1836) şi Boulogne (1840). Închis în fortăreaţa Ham, a evadat în 1846 şi s-a refugiat în Anglia. În acei ani, N. a scris unele lucrări în care dezvoltă ideea bonapartistă, ca o sinteză a ideilor republicane şi monarhice, a principiilor elective plebiscitare şi ereditare. Noul imperiu francez ar fi trebuit să-şi asigure întâietatea erijându-se în protector al naţiunilor împotriva vechii Europe dinastice.

■ *Al Doilea Imperiu*. Întors în Franţa după revoluţia din februarie 1848, N. a fost ales la 10.XII preşedinte al celei de-a Doua Republici. Printre susţinătorii săi, la loc de frunte s-au aflat catolicii, recompensaţi prin hotărârea luată în 1849 de N. de a doborî Republica Romană şi de a-l reinstala pe papa Pius IX, întreprindere menită şi să echilibreze prezenţa austriacă în Italia. Prin lovitura de stat din 2.XII.1851, N. a dizolvat parlamentul şi în urma a două plebiscite s-a proclamat preşedinte pentru 10 ani (14.I.1852), apoi împărat (2.XII). Al Doilea Imperiu a fost un regim autoritar şi poliţienesc, cu alegeri doar formal libere (camerele având doar rolul de a ratifica legi şi bugete prezentate de guvern), suprimarea libertăţii presei şi întrunirilor. Doar în 1865 s-a produs o anumită îmblânzire a regimului („imperiul liberal"), care în 27.IV.1870 a căpătat caracteristici constituţionale moderne. Puternicul sprijin catolic a rămas o caracteristică politică a imperiului.

■ *Politica externă*. Domnia lui N. a început cu o perioadă de succese. Prin războiul Crimeii (1854-1855) a câştigat alianţa cu Marea Britanie, rupând frontul conservator dintre Austria şi Rusia, dar reuşind apoi să lege raporturi bune cu cea din urmă. Participarea la al doilea război de independenţă al Italiei i-a adus stăpânirea asupra Nisei şi Savoiei (1860), chiar dacă ambigua politică faţă de Statul Pontifical i-a iritat atât pe catolici cât şi pe liberalii italieni. În anii 1860, o serie de erori şi de insuccese au sfârşit prin a izola Franţa. Propunerea de convocare a unui congres privind soarta Poloniei, care pornise o insurecţie împotriva dominaţiei ruseşti, l-a nemulţumit pe ţarul Alexandru II (1863); aventura mexicană, cu încercarea de a constitui un imperiu catolic a cărui coroană i-a fost încredinţată lui Maximilian de Habsburg, s-a încheiat printr-un dezastru (1862-1867). Războiul austro-prusian (1866) a întărit Prusia. Episodul de la Mentana (1867) unde trupele franceze l-au oprit pe Garibaldi care mărşăluia spre Roma, i-a nemulţumit pe italieni. N. fiind complet izolat, cancelarul prusac Bismarck a declarat război Franţei (19.VII.1870): după o scurtă campanie în care superioritatea armatei prusace a fost evidentă, N. a fost învins şi făcut prizonier la Sedan (2.IX.1870), în timp ce la Paris a fost declarat sfârşitul imperiului. După o scurtă perioadă de prizonierat, N. s-a retras în Marea Britanie, unde a şi murit.

Bibliografie: M. Mazzucchelli, *Napoleone III*, Corbaccio, Milano 1933.

narcotrafic, v. stupefiante
narodnicism, mişcare politico-teoretică dezvoltată în Rusia în a doua jumătate a sec. XIX. A avut ca principali exponenţi pe A.I. Herzen, N.G. Cernîşevski şi P. Lavrov, care au exercitat o puternică influenţă asupra unei întregi generaţii de tineri intelectuali ruşi. Ei considerau că în masa de ţărani se află forţa revoluţionară capabilă să răstoarne sistemul ţarist şi să înfăptuiască socialismul, considerând unitatea agrară de bază (*obşcina*, v.) elementul fundamental al viitoarei societăţi comuniste şi susţinând că intelectualii au datoria să „meargă în mijlocul poporului" pentru a-l educa. La sfârşitul sec. XIX, afirmarea teoriilor marxiste a făcut ca mişcarea să intre în criză, ceea ce a dus la apariţia unor grupări teroriste responsabile, printre altele, de asasinarea ţarului Alexandru II (1881).
Narses, general bizantin (n. cca 478-Roma 574). În anul 533 l-a salvat pe împăratul Iustinian, înăbuşind răscoala Nike. În 538 a fost trimis în Italia pentru a-l sprijini pe Belizarie în lupta împotriva goţilor, dar schimbările intervenite în ţară îi determină pe amândoi să se întoarcă. În 552, N. s-a întors în Italia ca unic comandant, şi i-a învins pe goţii lui Totila, lângă Gualdo Tadino şi pe cei ai lui Teia la Monti Lattari (553). Prin victoria de la Casilino (554) a adus aproape întreaga Italie sub control bizantin, dar în 567 este rechemat de Iustinian.
Narváez, *Ramón María, duce de Valencia,* general şi om politic spaniol (Loja, Granada, 1800-Madrid 1868). A luptat în primul război împotriva carliştilor (1833-1840). Ca lider al moderaţilor a condus de 4 ori guvernul între 1844 şi 1868. Moartea sa a provocat căderea reginei Isabela II, pe care o susţinea puternic şi pentru care a căutat adepţi printre conservatorii şi catolicii dispuşi să renunţe la carlism.
Nassau, familie nobilă germană. Rupert II de Laurenburg a adoptat în 1160 titlul de conte de Nassau, orăşel din Renania-Palatinat. În 1255, membrii familiei s-au divizat într-o linie walramică şi una ottoniană (de la numele celor doi fii ai lui Henric II cel Bogat). Reprezentant al liniei ottoniene a fost Wilhelm Taciturnul, care a luat în stăpânire principatul de Orania, întemeind casa de Orania-Nassau (căreia îi aparţine William III, rege al Angliei şi Irlandei între 1689 şi 1702); acesta s-a pus în fruntea revoltei olandeze împotriva Spaniei, întemeind dinastia care va domni în Olanda din 1814. Ramura walramică a guvernat Nassau, ridicat la rangul de ducat între 1806 şi 1866, când a fost anexat la Prusia.
Nasser, *Gamal Abdel,* om politic egiptean (Beni Murr, Asyut, 1918-Cairo 1970). A fost unul dintre cei mai charismatici lideri ai lumii arabe contemporane, doctrina sa politică şi ideologică (nasserism) exercitând o mare influenţă asupra multor state arabe. A participat de tânăr la mişcarea de eliberare de sub stăpânirea britanică. A urmat în 1940 academia militară, a participat la războiul împotriva Israelului (1948-1949) şi a fost martor al înfrângerii trupelor arabe aliate. Devine unul dintre liderii grupului naţionalist „Ofiţerii Liberi", care în 1952 îl detronează pe regele Faruk printr-o lovitură de stat. În Consiliul Revoluţionar a avut repede sprijinul generalului Nagib, iar în 1954 a preluat întregul control politic asupra Egiptului. Nasser a aplicat punct cu punct etapele obligatorii în modernizarea ţării, desfiinţând proprietatea latifundiară, apoi naţionalizând industria şi încurajând mişcările panarabe. Naţionalizarea Canalului de Suez (1956) a provocat intervenţia armatei israeliene (al doilea război arabo-israelian) şi a celei anglo-franceze, blocată mai târziu de ONU. Cu toate că a fost învins din punct de vedere militar, prestigiul lui Nasser în faţa maselor arabe a crescut, el nefiind făcut răspunzător nici pentru eşecul proiectului de constituire a Republicii Arabe Unite cu Siria (1958-1961). În 1967 este înfrânt în războiul arabo-israelian (războiul de 6 zile). Pierderea Sinaiului şi închiderea Canalului de Suez l-au obligat pe Nasser (care şi-a dat demisia, dar aceasta fost refuzată de către militari) să-şi redimensioneze propriile ambiţii politice.
■ *Nasserismul.* Susţinător al necesităţii modernizării lumii arabe în forme originale, N. a fost un anticolonialist virulent, marcat de o puternică ostilitate faţă de lumea occidentală şi susţinător al mişcării ţărilor nealiniate. Adversar al mişcărilor islamiste fundamentaliste (ca de exemplu Fraţii Musulmani), N. a dat importanţă unităţii culturale, istorice şi etnice a lumii arabe. A fost iniţiatorul unui socialism arab, nonmaterialist şi desprins de tradiţia marxistă.
NATO, v. Pactul Atlantic.
naţionalism, atitudine politică care vizează afirmarea prestigiului şi intereselor fiecărei colectivităţi naţionale, înţelese ca totalitate organică şi valoare absolută în cadrul raporturilor dintre state.
■ *De la naţiune la naţionalism.* Afirmarea în sec. XIX a principiului naţionalităţii (v. naţiune) se produce în cadrul solidarităţii între naţionalităţile oprimate. Ideea, tipic romantică, a „misiunilor" specifice fiecărei naţiuni, a introdus germenii particularismului, precum şi concepţii bazate pe superioritatea propriei experienţe naţionale. Momentul de trecere la n. agresiv şi de confruntare a naţionalităţilor într-un spaţiu al competiţiilor acerbe poate fi legat după 1870-1871 de formarea Reichului german. Atunci s-au născut doctrine expansioniste (pangermanism, panslavism, şovinism), alături de teorii vitaliste şi iraţionale care au pătruns într-o conştiinţă comună tipică iluminismului şi romantismului. Dezvoltarea revoluţiei industriale, cu perioada de criză economică de după 1870 („marea depresiune"), a dus la politici protecţioniste şi a stimulat confruntările între state în încercarea de a găsi noi pieţe, care s-au concretizat în

lupte imperialiste pentru împărţirea globului între marile puteri. Confruntările au căpătat dimensiuni de masă, ieşind din limitele restrânse ale diplomaţiei şi devenind instrumente ale claselor conducătoare pentru dezvoltarea integrării politice a maselor populare. Primul război mondial a finalizat tragic acest conflict de interese naţionaliste.

■ *Naţionalismul italian.* Tendinţe naţionaliste au fost prezente în unele aspecte ale mişcării *Risorgimento*-ului, dar versiunea moderată a liberalismului italian nu a depăşit caracterul paşnic al solidarităţii din cadrul concertului european. Doar în unele curente de stânga, accentuarea extremă a ideii întâietăţii italiene a căpătat un conţinut naţionalist. În perioada sa de guvernare (1887-1896), F. Crispi a fost reprezentantul cel mai de seamă al n., militând pentru constituirea unei puternice burghezii în interior şi afirmarea unei politici externe agresive. După căderea lui Crisipi, ideile naţionaliste au fost relansate de reviste literare şi culturale („Il Regno", „Il Leonardo"), prin activitatea unor personalităţi ca G. Papini, G. Prezzolini, E. Corradini. Ideea de naţiune opusă culturii pozitiviste umanitare şi democratice devine fermentul unui activism spiritual cu tendinţe belicoase. Caracterul antiliberal şi antidemocratic al n. s-a afirmat progresiv, eliminând componenta romantică şi iredentistă. Asociaţia Naţionalistă Italiană (1910) şi-a însuşit teoriile populiste ale lui E. Corradini, conform cărora lupta de clasă trebuie dusă la nivelul naţional, identificând Italia cu o naţiune proletară ce trebuia să rupă dominaţia burgheziei europene. Purtători ai unei viziuni protecţioniste în economie, cu tendinţe autoritare şi antiparlamentare în politica internă, naţionaliştii au susţinut o politică externă expansivă, în favoarea războiului din Libia şi apoi a intervenţiei în primul război mondial. Atitudinea lor agresivă a condiţionat şi negocierile de după război, împiedicând colaborarea cu celelalte state naţionale născute după prăbuşirea Imperiului habsburgic şi alimentând mitul „victoriei mutilate". Întâlnindu-se cu fascismul abia născut, după stabilizarea în cheie reacţionară a politicii lui Mussolini, în 1923, mişcarea naţionalistă s-a contopit cu fascismul. Contribuţia mişcărilor naţionaliste a fost fundamentală pentru construcţia ideologiei fasciste, mai ales datorită abilităţii juridice a lui A. Rocco şi a filosofiei istorice a lui G. Volpe.

■ *Înfrângerea naţionalismelor totalitare.* După primul război mondial, în jurul Societăţii Naţiunilor s-a consolidat un nou climat de colaborare şi solidaritate internaţională, ce nu excludea însă tendinţe naţionaliste. Afirmarea succesivă a fascismului şi a nazismului în Italia şi Germania a încărcat n. cu o tendinţă distructivă şi autodistructivă necunoscută până atunci. Al doilea război mondial, prin înfrângerea coaliţiei nazifasciste, a determinat marginalizarea n. în noul climat de colaborare a statelor europene, climat îndreptat spre crearea instituţiilor supranaţionale (v. europeism). Pe de altă parte, Războiul rece a îngheţat, în confruntarea globală dintre cele două blocuri, tendinţele spre o mai mare autonomie naţională, mai ales în spaţiul comunist, unde acest lucru s-a tradus printr-o politică sistematică de deznaţionalizare a minorităţilor. Căderea regimurilor comuniste din Europa de Est la sfârşitul anilor '80 şi începutul anilor '90 a readus la lumină pasiuni naţionaliste care în deceniile precedente nu şi-au găsit expresia (pulsiuni autonomiste albaneze şi macedonene în teritoriile fostei Iugoslavii, divizarea Cehoslovaciei) ducând la conflicte naţionale sângeroase, pe care Europa părea că le-ar fi depăşit definitiv (Bosnia, Cecenia, Nagorno Karabah, Abhazia).

Bibliografie: E.J. Hobsbawm, *Nazioni e nazionalismo dal 1780. Programmi, mito e realtà* tr.it. Einaudi, Torino 1990; F. Gaeta, *Il nazionalismo italiano*, Laterza, Bari-Roma 1981.

Vezi şi: Action Française; burghezie; europeism; fascism; imperialism; internaţionalism; intervenţionism; iredentism; masă, societatea de; naţional-socialism; naţiune; panarabism; pangemanism; panslavism; protecţionism; rasism; romantism; şovinism.

naţionalizare, însuşirea de către stat, prin despăgubire, a proprietăţii şi a gestiunii activităţilor economice private. După trecerea în patrimoniul statului a băncilor centrale, petrecută în multe ţări în sec.XIX, experienţele succesive ale n. se desfăşoară în sec.XX în scopul obţinerii obiectivelor economice şi sociale considerate strategice (astfel, în Italia, în 1905, au fost naţionalizate principalele reţele feroviare). N. a marcat trecerea unor sisteme politice şi economice la socialism (Rusia, ţări est-europene, China, Cuba), cât şi voinţa unor ţări din Lumea a Treia de afirmare a controlului asupra propriilor resurse economice (ex.: n. Canalului de Suez de către Egipt; n. societăţilor petroliere în ţările arabe). După cel de-al doilea război mondial au avut loc n. şi în ţări cu economie avansată ca Franţa, Anglia, Italia.

naţional-socialism,

sau în formă abreviată nazism, mişcare politică germană fondată în 1920 de A. Hitler, sub forma Partidului Naţional-Socialist al Muncitorilor Germani (Nazional Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei, NSDAP).

■ *Originile.* Originile partidului se găsesc în Partidul Muncitorilor Germani (Deutsche Arbeiter Partei, DAP) înfiinţat în 1919 de A. Drexler şi K. Harrer şi transformat de Hitler în NSDAP la 8.VIII.1920. Programul său prevedea lupta pentru revizuirea Tratatului de pace de

la Versailles de la sfârşitul primului război mondial şi se baza pe un radicalism populist şi pe antisemitism. Difuzat de ziarul partidului, „Völkischer Beobachter", programul a atras ex-combatanți şi membri ai formațiunilor „Freie Korps", mai ales în sudul Germaniei. În august 1921 au fost create formațiunile paramilitare SA (v.). După eşecul puciului de la München (8-9.XI.1923) şi arestarea lui Hitler şi a altor căpetenii naziste, partidul a fost suspendat şi a fost reînființat abia la 27.II.1925, la ieşirea din închisoare a lui Hitler. În anii următori, NSDAP s-a angajat pe calea legalității, dezvoltându-se lent în afara Bavariei, până la marea recesiune economică care a urmat crizei din 1929, care a favorizat răspândirea influenței n. asupra opiniei publice. În acelaşi timp, Hitler întărea structurile paramilitare, creând SS (v.), condus de H. Himmler.

■ *Preluarea puterii.* NSDAP a avut succes la clasa mijlocie din Germania. La alegerile din 1930 a obținut 107 locuri în Reichstag, devenind al doilea partid al țării. De atunci şi-a mărit baza electorală în rândul muncitorilor industriali şi a funcționarilor statului, datorită unei abile utilizări a mijloacelor de comunicare şi propagandă, dar şi intimidându-şi adversarii cu violența formațiunilor SA. La alegerile din 31.VII.1932 a câştigat 230 de locuri, NSDAP devenind cel mai puternic partid din Reichstag.

■ *Nazismul la putere.* După preluarea puterii de către Hitler (30.I.1933), NSDAP a rămas unicul partid. Creând o teribilă poliție politică (Gestapo, v.), Hitler a epurat partidul de elementele care ar fi putut să-i creeze probleme (conducătorii SA, în „noaptea cuțitelor lungi", v.). Astfel s-a realizat identificarea Germaniei cu n.-s. Nucleul ideologiei n.-s. îl reprezenta teza superiorității rasei ariene, ce ar fi trebuit să domine lumea, supunându-i pe membrii tuturor celorlalte rase. Bazat pe false argumente ştiințifice ale unor autori ca H.S. Chamberlain, A. Rosenberg, G. Feder, rasismul s-a tradus în legi ce reduceau drepturile civile şi îi persecutau pe evrei, până la exterminarea lor în timpul celui de-al doilea război mondial (v. holocaust). Alt punct important al ideologiei național-socialiste era *Führerprinzip*, care afirma că suprema instanță a statului era voința lui Hitler, căruia totul, inclusiv legea scrisă, trebuia să-i fie subordonat.

■ *Organizarea partidului.* Chiar din 1933 n.-s. a eliminat autonomia regională şi provincială, iar administrarea statală, la toate nivelele, fost subordonată controlului partidului, sub conducerea lui R. Hess (până la 1941) şi după aceea a lui M. Bormann. Toți germanii au fost încadrați în organizații al căror conducător unic era partidul. O atenție particulară a fost acordată îndoctrinării tinerilor, prin intermediul Tineretului Hitlerist (*Hitlerjügend*). Cultura a fost aservită puterii şi foarte mulți intelectuali şi oameni de ştiință, fie pentru că erau evrei, fie pentru că nu erau de acord cu directivele partidului, au fost siliți să părăsească Germania. Partidul era divizat pe regiuni geografice având în frunte un *Gauleiter* În 1944, membrii NSDAP depăşeau 8 000 000. Regimul a făcut uz pe larg de noile forme de propagandă şi de control al opiniei publice, în completarea regimului de teroare instaurat: radioul, cinematograful, reuniunile anuale ale partidului la Nürnberg, ocazie a unor grandioase manifestări care căpătau un caracter ritualic. La sfârşitul războiului NSDAP a fost dizolvat, iar reconstituirea sa interzisă de constituția R.F.G.

Bibliografie: K.D. Bracher, *La dittatura tedesca*, tr.it Il Mulino, Bologna 1973; K. Hildebrand, *Il Terzo Reich*, tr.it., Laterza, Bari 1983.

națiune, colectivitate de persoane legate de un patrimoniu comun istoric, lingvistic şi cultural şi de o conştiință a acestor legături comunitare şi care împarte un teritoriu comun şi face parte dintr-o unică entitate politică. În realitate conceptul de n. este din punct de vedere istoric extrem de controversat, tocmai din pricina variabilității referințelor la factorii de unificare şi de identitate.

■ *Dezvoltarea conceptului modern de națiune.* Conceptul de n. în sens modern apare o dată cu reflecția filosofică din sec.XVIII şi XIX. J.-J. Rousseau (care i-a valorizat în special aspectele politice: voința generală a unui popor definit) şi apoi scriitorii romantici au subliniat existența unei identități lingvistice şi culturale î care omul şi-ar fi descoperit rădăcinile, împotriva aplatizării cosmopolite a raționalismului iluminist. În perioada revoluționară (1789-1815) s-a răspândit ideea de n. atât prin imitarea modelului francez de popoarele oprimate de absolutism, cât şi ca reacție a impunerii hegemoniei imperiale napoleoniene (de exemplu în Elveția, Spania, Germania, Rusia). Întreg sec. XIX a fost plin de căutări ale rădăcinilor istorice ale fiecărei națiuni.

■ *Principiul naționalității.* După 1815, problema identității naționale şi a raportului națiune-stat a rămas un factor revoluționar în politica europeană, strâns legat de cel liberal. „Principiul naționalității", adică ideea că ar fi necesar ca oricărei națiuni să îi coincidă un stat, devine portdrapelul mişcării antilegitimiste şi democratice. N. devine idealul de construit (ca stat național) nu doar o tradiție de apărat. Construcția unității italiene şi germane a fost unul dintre momentele de culme ale afirmării principiului național din sec.XIX, care s-a dezvoltat apoi puternic în alte părți ale Europei (în special în Imperiul habsburgic multinațional, precum şi în zonele supuse dominației ruse sau Imperiului otoman).

■ *Concepții.* Chiar şi în cele două experiențe, italiană şi germană, s-au manifestat două posibile moduri de

interpretare a conceptului de n.: în timp ce în mişcarea patriotică italiană (G. Mazzini, C. Cattaneo, P.S. Mancini) au fost subliniate mai ales aspectele consensuale ale identităţii populare şi naţionale, în modelul german au fost prezente concepţii naturaliste care legau identitatea naţională de factori exteriori şi obiectivi, cum ar fi rasa şi limba, „sângele şi solul"

■ *Triumful şi problemele identităţii naţionale.* Momentul de majoră afirmare a n. în Europa a fost, fără dubiu, sfârşitul primului război mondial, desfăşurat ca o confruntare între naţionalisme (v. naţionalism), dar şi ca o ocazie de afirmare definitivă a autodeterminării naţionale a popoarelor (prezentă explicit în gândirea preşedintelui american Th.W. Wilson). Prăbuşirea imperiilor multinaţionale (ţarist, habsburgic, otoman) a creat condiţiile apariţiei unor noi state-naţiune, care s-au aflat în deceniile următoare în faţa unui echilibru delicat în viaţa internă şi în raporturile internaţionale (mai ales în Balcani şi în *Mitteleuropa*, unde era mai accentuată prezenţa etniilor diverse pe acelaşi teritoriu). În particular, a rămas nerezolvată problema minorităţilor naţionale de altă limbă sau cultură, doritoare să-şi construiască o proprie identitate naţională în contrapondere cu cea a statului de care aparţineau. În acest timp, conceptul de n., de origine cert europeană (sau în general occidentală) s-a răspândit şi pe alte continente: dorinţa de recunoaştere a identităţii naţionale a determinat deşteptarea popoarelor coloniale. Caracteristicile originale ale conceptului de n. s-au arătat însă fragile, fiind aplicate în situaţii mult prea eterogene, condiţionate de tribalism sau de îndelungate conflicte etnice şi religioase, de aceea în ţările afro-asiatice a fost mai dificilă crearea statelor naţionale stabile.

Bibliografie. F. Chabod, *L'idea di n* Laterza, Bari-Roma, 1992.

Vezi şi: decolonizare; iluminism; internaţionalism; legitimism; naţionalism; Restauraţie; Risorgimento; romantism; stat.

NAŢIUNE

Transformările conceptului de naţiune

Dar ce este o naţiune? De ce Olanda este o naţiune, în timp ce Hanovra şi Marele ducat de Parma nu sunt? Cum de Franţa a continuat să fie o naţiune, când principiul care a creat-o a dispărut? Cum de Elveţia, care are 3 limbi, 2 religii, 3 sau 4 rase, este o naţiune, în timp ce Toscana, care e atât de omogenă nu este? De ce Austria este un stat şi nu o naţiune? [...] Aici ceea ce e material nu ajunge: o naţiune este un principiu spiritual, rezultat al profundelor complexităţi ale istoriei; o familie spirituală, nu un grup determinat de configuraţia solului. Ceea ce am văzut până acum este insuficient pentru a crea un astfel de principiu spiritual: rasa, limba, interesele, afinităţile religioase, geografia, necesităţile militare; ce trebuie în plus? [...] O naţiune este aşadar o mare solidaritate constituită pe baza conştiinţei sacrificiilor făcute şi a celor care trebuie făcute în continuare. O naţiune presupune un trecut, dar trăieşte în prezent ca un lucru tangibil: trăirea comună, dorinţa clar exprimată de a continua viaţa în comun. Existenţa unei naţiuni este (iertaţi-mi metafora) un vot cotidian, aşa cum existenţa unui individ este o afirmare continuă a vieţii înseşi.

Ernest Renan
Ce este o naţiune? (1882) tr.it., L'eroica, Milano 1919, pp.14, 23-24.

Naţiunea este societate fizică, etnică, istorică, spirituală, politică. Are mai ales un corp. Are o rasă şi un teritoriu. Nu o rasă naturală sau pură, ci o rasă istorică sau mixtă. Cele două naţiuni considerate latine, Italia şi Franţa, au rase foarte amestecate din punct de vedere istoric. Rasa istorică italiană include o diversitate de rase regionale. [...] Într-un teritoriu, rasa îşi întemeiază propria naţionalitate. Alte elemente sunt istoria, limba, religia, civilizaţia, instituţiile politice. Toate au un caracter formativ. Adică, au acţiune spirituală [...] Naţiunea este aşadar o comunitate spirituală într-un corp fizic. Iată deci natura sa definită. Ea este o comunitate spirituală a tuturor generaţiilor care se regăsesc sub numele său. Altfel spus, este nu suma lor ci unitatea lor [...] Prin stat, naţiunea îşi exprimă voinţa sa de organizare, deci de transformare a elementelor sale constitutive în organisme şi a forţelor sale în atribute ale unităţii. Iar în ce priveşte statul, naţiunea desfăşoară o activitate, cu alte cuvinte se transformă în Putere, în sensul vocabularului internaţional curent. Statul dezvoltă continuu şi menţine unitatea naţiunii, punând-o în mişcare şi dirijându-i potenţele [...] Statul este voinţa şi tăria luptei imperiale a naţiunilor din lumea de zi.

Enrico Corradini
Unitatea şi puterea naţiunilor, Vallecchi, Florenţa 1922, pp.13-26.

Naţiunile Unite, v. ONU

Nauru, stat insular în Oceania. *Sup*.: 21,2 km². *Pop*.: 10 000 loc. (58% polinezieni nauruani, minorităţi chineze şi europene). *Capit*.: Yaren. *Limba*: nauruana (oficială), engleza (vorbită). *Relig*.: creştină, cu precădere congregaţionistă. *Poziţie geografică*: Oceanul Pacific sud-vestic, în Polinezia. Descoperit de englezi în 1798, atolul devine colonie germană în 1888 şi este ocupat de australieni în 1914 o dată cu izbucnirea primului război mondial. Încredinţat de ONU în administrare conjugată Marii Britanii, Australiei, Noii Zeelande (1947-1968), şi-a dobândit independenţa ca republică în cadrul Commonwealthului, la 31.1.1968. Principala resursă naturală este reprezentată de minele de fosfaţi, naţionalizate în 1970.

navaho sau **navajo**, grup etnic din America de Sud. Vânători nomazi, organizaţi în clanuri patrilineare, sunt moştenitori ai tradiţiilor sociale şi de cultivare a terenurilor ale populaţiei pueblo, strămoşii lor. S-au opus cu îndârjire colonizatorilor albi, alăturându-se apaşilor. În 1868 au fost supuşi şi constrânşi să trăiască într-o rezervaţie din Arizona, iar apoi în New Mexico.

Navarino, bătălia de la, a avut loc la 20.X.1827 în golful cu acelaşi nume de pe coasta ionică a Greciei, în timpul războiului de independenţă: flota turco-egipteană a fost distrusă de cea anglo-franceză, care a intervenit pentru a realiza un blocaj naval al coastei greceşti, împiedicând astfel aprovizionarea forţelor otomane ce luptau împotriva grecilor.

Navarra, regiune istorică din Peninsula Iberică, situată la răscrucea Pirineilor, azi corespunzând provinciei spaniole cu acelaşi nume şi departamentului francez Pyrénées-Atlantiques. Locuită de populaţii basce, a fost sediul regatului cu acelaşi nume, întemeiat la sfârşitul sec. IX, centru al rezistenţei împotriva expansionismului atât musulman, cât şi franc. La moartea lui Sancho III cel Mare (1035), regatul cuprindea toată Spania creştină. După ce a fost sub dominaţie aragoneză (1076-1134), N. a devenit independentă sub regele García Ramírez. Între 1234 şi 1285 a trecut sub stăpânirea conţilor de Champagne, apoi a regelui Franţei (1285-1328). În anul 1512, N. spaniolă a fost cucerită de Ferdinand Catolicul; N. franceză, rămasă autonomă, a fost încorporată regatului Franţei de către Henric IV (1607).

navigaţie, principala modalitate de transport pe distanţe lungi, atât pentru bunuri cât şi pentru persoane, până la apariţia avionului; navigaţia a avut de la începutul mileniului III î.Hr. (cu precizarea că fenicienii şi cretanii au inventat principale tehnici ale construcţiei navale) un rol decisiv în procesul de civilizaţie, favorizând crearea unei reţele de legătură între porturi. Controlul căilor maritime a devenit rapid fundamentul dominaţiei comerciale, militare şi politice; în bazinul mediteranean lupta pentru hegemonia navală a alimentat confruntarea dintre greci, cartaginezi şi romani (sec.V-III î.Hr.) cât şi aceea dintre bizantini şi arabi (sec.VII-X d.Hr.); în Extremul Orient, China din timpul dinastiei T'ang şi-a întărit dominaţia navală în regiunile japoneze şi în Indochina. Genova şi Veneţia şi-au întemeiat succesele politice pe existenţa unei puternice flote comerciale şi militare, după ce cruciadele au refăcut legăturile între Orient şi Occident (sec.X-XV).

■ *Puterea politică şi hegemonia politică în etapa modernă.* Mondializarea relaţiilor internaţionale, produsă la sfârşitul sec. XV, la deschiderea noii rute spre India prin sudul Africii şi a celei atlantice pentru America, a accentuat importanţa n. ca factor de putere economico-social. Iniţial, supremaţia au avut-o portughezii şi spaniolii, datorită monopolului rutelor spre Indiile Orientale, spre Vechea şi Noua Lume, mai apoi pe noua linie de comunicaţie între Africa occidentală şi America pentru comerţul cu sclavi negri (sec.XVI). Hegemonia iberică este concurată apoi de către mica naţiune olandeză (nu atât datorită superiorităţii militare, cât datorită superiorităţii tehnice a construcţiilor navale, aşa cum a fost cazul fenicienilor în perioada antică), dar mai ales de Anglia, care de la începutul sec.XVII a deţinut supremaţia mondială maritimă pentru întregul sec.XIX. La sfârşitul secolului, flota germană a încercat în zadar să intre în competiţie cu Marea Britanie, timp în care SUA se afirmă pe plan mondial, având supremaţia asupra rutelor din Pacific şi punând în centrul propriei politici externe şi comerciale libertatea de n. şi liberul acces la toate porturile.

■ *Noile echilibre din sec. XX.* La conferinţa navală de la Washington din 1921-1922 s-au înregistrat noi raporturi de forţă, prin care SUA i s-au recunoscut drepturi egale cu cele ale Marii Britanii şi Japoniei (cealaltă putere maritimă din aria Pacificului). Dacă pe frontul occidental al doilea război mondial a părut să consacre supremaţia armelor aeriene (chiar dacă fazele finale au fost decise de debarcarea navală din Italia şi Normandia), pe frontul oriental, confruntarea dură dintre japonezi şi americani s-a transformat într-un mare conflict naval. Dacă după război funcţia strategică a armelor navale se redimensionează o dată cu apariţia armamentului nuclear (v. marina militară), pe plan economic transportul maritim şi-a menţinut întâietatea în transferul mărfurilor grele, nedeteriorabile, pierzând totuşi în confruntarea cu cel mai rapid mijloc pentru transportul de pasageri, avionul.

Bibliografie: L. Casson, *Navi e marinai nell'antichità*, Mursia, Milano 1976; C.M. Cipolla, *Vele e cannoni*, Il Mulino, Bologna 1983.

Nazari di Calabiana, *Luigi*, arhiepiscop italian (Savigliano, Cuneo, 1808-Milano 1893). Episcop de Casale

(1847) şi senator (1848), trimis apostolic la curtea regală a Piemontului, în 1855 a luat poziţie împotriva legii propuse de Cavour pentru suprimarea ordinelor religioase contemplative, fapt care a provocat o criză politică ce a dus la demisia guvernului (criza Calabiana); până la urmă Cavour a format un nou guvern şi legea a fost votată. În 1867 a fost numit arhiepiscop de Milano şi a intrat în conflict cu antiliberalii intransigenţi.

Nazione, La, cotidian din Florenţa apărut la 14.VII.1859, condus de P. Puccioni şi susţinut de B. Ricasoli. Apropiat dreptei moderate toscane, s-a menţinut mereu pe poziţii conservatoare. În proprietatea grupului Monti din 1966.

nazism, v. naţional-socialism

'ndrangheta, organizaţie mafiotă din Calabria, numită cu un termen dialectal calabrez, de provenienţă greacă, cu sensul de „om puternic". Răspândită în jurul zonei Aspromonte, a fost protagonista multor sechestrări de persoane; este în strânsă legătură cu mafia siciliană şi camorra napolitană.

Neagră, Marea, colonizată de greci, a rămas la periferia sferei de influenţă a Imperiului roman. Prin formarea Imperiului roman de Răsărit şi apoi a Imperiului bizantin (sec.V-VI), i-a crescut importanţa ca mijloc de legătură comercială între Orient şi Occident. În sec. XV, o dată cu ascensiunea Imperiului otoman, M. N. a devenit un fel de mare internă turcească până când Rusia sub Petru cel Mare a pus stăpânire pe întreaga zonă (sec. XVII-XVIII), devenind rapid puterea principală şi stabilindu-şi drept unul dintre principalele obiective ale politicii sale externe din sec. XIX-XX accesul la Marea Mediterană prin Bosfor (chestiunea Strâmtorilor).

nealiniaţi, expresie prin care sunt desemnate ţările care în timpul Războiului rece respingeau logica bipolară a alianţelor internaţionale opunându-se atât URSS cât şi SUA. Mişcarea ţărilor n. s-a născut la conferinţa de la Belgrad (1961), dar exista deja *in nuce* la conferinţa de la Bandung (v.) din 1955: părinţii săi fondatori sunt consideraţi iugoslavul Tito, egipteanul Nasser şi indianul Nehru. Nealinierea, care se caracterizează prin voinţa (neutralism activ) de a influenţa politica celor două blocuri în direcţia iniţierii unui proces de destindere (chiar dacă unele dintre ţările nealiniate îşi afirmau „alianţa naturală" cu lumea socialistă), şi-a orientat apoi propriile interese în direcţia problematicii economice a subdezvoltării. Intrată în criză în anii '80 datorită lipsei unei contribuţii originale pe plan ideologic, mişcarea n. şi-a redimensionat impactul propagandistic, chiar dacă a rămas un forum semnificativ al Sudului (cu 109 ţări aderente, după integrarea Africii de Sud, 1994).

Neapole, oraş, capitala provinciei Campania. A fost întemeiat probabil în jurul anului 500 î.Hr., ca urmare a dezvoltării unei colonii a mai vechiului oraş Cumae. După căderea Imperiului roman a devenit domeniu ostrogot şi bizantin şi apoi ducat autonom, până la cucerirea normandă (1139), care a unificat Sudul italian, punând astfel bazele viitorului regat al N. Intrat apoi sub stăpânirea dinastiei de Suabia, N. a căpătat tot mai mult trăsăturile unui oraş-rezidenţă a proprietarilor funciari îmbogăţiţi pe seama satelor din împrejurimi, în timp ce comerţul devine apanajul genovezilor şi pisanilor. Împăratul Frederic II a înfiinţat în 1224 la N. o universitate.

■ *Capitala Sudului.* După înfrângerea lui Manfred, N. a devenit posesiune a lui Carol I de Anjou din 1266 şi capitală a regatului din 1282, când răscoala Vecerniilor siciliene a smuls Sicilia de sub dominaţia angevină. Dinastia Aragonezilor (1442-1501) a sporit importanţa culturală a oraşului, mulţumită şi prezenţei unor umanişti ca J. Sannazzaro şi G. Pontano. În urma expediţiei lui Carol VIII, regele Franţei, (1495) N. şi regatul au devenit posesiune spaniolă (1503). Creşterea demografică (N. devine al doilea oraş european, după Paris) în sec.XIV-XV nu a fost însoţită de o dezvoltare economică corespunzătoare. Enorma pătură socială care trăia în condiţii de extremă sărăcie a devenit fermentul a numeroase revolte, ca cea din 1647 condusă de Masaniello.

■ *Neapole sub Bourboni.* Ca urmare a războiului de succesiune spaniol (1700-1713), Regatul N. a trecut sub suveranitatea Austriei, iar în 1734 a devenit independent sub Carol de Bourbon. Acesta a promovat un viguros plan de reînnoire a vieţii morale şi culturale, urmat de reformele legislative şi administrative ale succesorului său Ferdinand IV, secondat de ministrul

CONFERINŢE ALE NEALINIAŢILOR	
1961	Belgrad: se naşte mişcarea ţărilor nealiniate; sunt definite direcţiile aşa-numitului neutralism activ; participă 25 de naţiuni.
1973	Alger: principalul obiectiv al n. devine depăşirea subdezvoltării; apar figuri noi de lideri, printre care algerianul Boumedienne; este exclus Chile, sub conducerea lui A. Pinochet.
1979	Havana: este recunoscut un rol de conducător al mişcării lui Fidel Castro; este avansată teoria „alianţei naturale" dintre nealiniaţi şi lumea socialistă.
1983	New Delhi: se desfăşoară conferinţa fixată pentru anul precedent la Bagdad, dar nedesfăşurată din cauza războiului dintre Iran şi Irak.
1986	Harare: punctul de convergenţă dintre ţările participante îl constituie sfârşitul dominaţiei coloniale sud-africane asupra Namibi i şi antirasismul (condamnarea apartheidului din Africa de Sud).
1992	Jakarta: accentuarea pragmatismului mişcării n.; 108 ţări discută despre datoria externă, drepturile omului, reorganizarea ONU.

B. Tanucci. În 1799 ocupația franceză a dat naștere, pentru câteva luni, Republicii Partenopee (v.), în timp ce între 1806-1815 orașul și regatul au fost conduse de Joseph Bonaparte și apoi de Joachim Murat, din ordinul lui Napoleon. Congresul de la Viena a restabilit suveranitatea Bourbonilor, care au creat Regatul celor Două Sicilii. În timpul perioadei risorgimentale, N. a fost sediul unei opoziții puternice împotriva despotismului bourbonic (1820-1821 și 1848) până la sosirea lui Garibaldi în 1860 și anexarea la Regatul Italiei. La sfârșitul sec.XIX și începutul sec.XX problemele sociale și sanitare (manifestate în epidemia de holeră din 1884) s-au agravat. Afectat grav de evenimentele din cel de-al doilea război mondial, N. s-a eliberat de sub ocupația germană prin cele „patru zile" (28.IX.-1.X.1943). După război, orașul se identifică mult timp cu puterea primarului monarhist A. Lauro, în timp ce în deceniile următoare problemele sociale s-au agravat din cauza unei proaste administrații, a degradării urbane, a fragilei expansiuni industriale, a dezvoltării criminalității organizate. După alegerea în 1993 a primarului Bassolino (reales în 1997), orașul a cunoscut o perioadă de renaștere culturală și socială, devenind împreună cu Palermo un fel de capitală ideală a „noului Sud"

Bibliografie: A.A.V.V., *Napoli*, a cura di G. Galasso, Laterza, Bari 1987; B. Croce, *Storia dell Regno di Napoli*, Laterza, Bari 1925.

Neceaev, *Serghei Ghenadievici*, om politic rus (Ivanovo 1847-Sankt Petersburg 1882). Teoretician al aripii teroriste a anarhismului. La Geneva l-a cunoscut pe M. Bakunin și a scris împreună cu el *Catehismul revoluționarului* (1868). Întors în Rusia, a întemeiat gruparea *Narodnaia Rasprava* (Răzbunarea Poporului), care practica furtul pentru a se susține material. Arestat în 1873 pentru uciderea unui student, a fost condamnat la 20 de ani de muncă silnică.

Necker, *Jacques*, finanțist și om politic francez (Geneva 1732-Coppet 1804). Bancher, numit de regele Ludovic XVI director general al finanțelor (1777), a încercat însănătoșirea sistemului economic prin reforme fiscale (crearea de asociații teritoriale cu scopul de a fixa și colecta impozitele), recurgând la împrumutul public și limitând abuzurile și privilegiile. Opoziția parlamentarilor și a Curții, care își simțeau lezată autoritatea, l-a constrâns să demisioneze după ce a făcut cunoscute dimensiunile datoriei publice și ale cheltuielilor păturilor privilegiate în *Dare de seamă pentru rege* (1781) care i-a adus o mare popularitate în rândurile burgheziei. Rechemat în 1788, în condiții de faliment financiar al statului, pentru a contracara rezistența aristocrației, l-a convins pe rege să convoace Stările Generale. Demiterea sa (11.VII.1789) impusă de nobilime, a contribuit la izbucnirea revoltei din 14.VII (căderea Bastiliei): rechemat încă o dată în funcție, nu a reușit să controleze evenimentele și, ca urmare, a părăsit treburile publice (IX.1790) retrăgându-se în Elveția.

Neghib, *Muhammad* V. Nagib, *Muhammad*.

Negrín, *Juan*, om politic spaniol (Tenerife, Canare 1877-Paris 1956). Deputat socialist, după izbucnirea războiului civil a fost ministru de finanțe (1936) și șef al guvernului (1937-1939), cu ajutorul determinant al comuniștilor. După victoria franchismului, a condus guvernul republican din exil.

negritudine, ansamblul valorilor culturale și spirituale ale civilizației negro-africane și conștiința propriei demnități. Termenul a fost propus în 1948 de J.-P. Sartre în prefața cărții *Antologia noii poezii negre și malgașe*, îngrijită de L.S. Senghor. Rolul primordial în elaborarea liniilor purtătoare ale acestei mișcări, ce contrapune cultura africană celei occidentale, l-au avut senegalezul Senghor și marti icanul A. Césaire, care au afirmat necesitatea recuperării identității africane, sufocată de colonialism.

Nehru, *Jawaharlal*, zis *Pandit*, om politic indian (Allahabad 1889-New Delhi 1964). Alături de Gandhi, a fost cel mai important om de stat indian din sec.XX. Membru al uneia dintre cele mai prestigioase familii indiene, după ce a studiat dreptul la Cambridge și a cunoscut doctrinele socialiste, s-a întors în India întâlnindu-l în 1916 pe Gandhi. Cu acesta a avut relații de strânsă colaborare și prietenie, chiar dacă se deosebea de el prin concepția profund laică asupra politicii. Intrat în Congresul Național Indian (1918), a devenit lider al aripii stângi, de esență socialistă și secretar general. De mai multe ori închis de autoritățile coloniale engleze, a petrecut circa un deceniu în închisoare. În timpul celui de-al doilea război mondial a fost un tenace adversar al nazismului, situându-se împotriva tendințelor filojaponeze și filonaziste prezente în mișcarea independentistă indiană. În momentul proclamării independenței Indiei (1947) a preluat funcția de șef al guvernului, pe care a deținut-o până la moarte. Pe plan intern a promovat o operă de modernizare legată de un socialism influențat mai mult de budism și gandhism decât de teoriile marxiste; a luptat pentru înfăptuirea reformei agrare în 1951. În politica externă a promovat echidistanța între cele două blocuri, buna vecinătate cu URSS și adeziunea la mișcarea nealiaților, în care a fost unul dintre majorii protagoniști. Scurtul război împotriva Chinei (1962) și rezultatele profund negative ale acestuia au reprezentat pentru N. o dură lovitură politică și personală. Fiica sa, I. Gandhi, a devenit succesoarea sa la conducerea Indiei.

Nelson, *Horatio*, amiral englez (Burnham Thorpe, Norfolk 1758-Trafalgar 1805). Implicat în cucerirea orașelor Bastia și Calvi din Corsica, pe 1.VIII.1798 a distrus flota franceză la Abukir. A câștigat încrederea

curţii bourbonice de la Neapole şi a patronat represaliile împotriva exponenţilor Republicii Partenopee (1799). În 1801 a fost numit comandant al flotei engleze din M. Mediterană şi în 21.X.1801 a distrus flota franceză la Trafalgar, unde a fost rănit mortal.

Nenni, *Pietro*, om politic italian (Faenza, Forlì 1891-Roma 1980). Adept al Partidului Republican, în 1911 a fost arestat pentru organizarea de greve împotriva razboiului libian. În 1914 a participat la „săptămâna roşie" la Ancona alături de anarhistul E. Malatesta şi a fost din nou condamnat. Intervenţionist, colaborator al gazetei mussoliniene „Popolo d'Italia", s-a numărat printre fondatorii „Fasciilor de luptă" din Bologna (9.IV.1919), dar s-a îndepărtat repede de fascism şi a aderat la socialism, devenind directorul publicaţiei „Avanti!" (1923-1925).

■ *Antifascistul.* Constrâns la exil în Franţa datorită ideilor sale antifasciste (1926) s-a afirmat ca lider socialist (în 1934 a semnat pactul de unitate de acţiune cu PCI); a luptat apoi în Spania în războiul civil (1936-1939) în Brigăzile Internaţionale şi în timpul celui de-al doilea război mondial a participat la Rezistenţă în Franţa. Arestat de Gestapo în februarie 1943, a fost transferat în Italia şi deportat pe insula Ponza. Eliberat după căderea fascismului, a contribuit la renaşterea Partidului Socialist, al cărui secretar a devenit ulterior.

■ *La centru-stânga.* Ministru pentru elaborarea constituţiei împreună cu F. Parri şi A. De Gasperi (1945-1946), a fost pentru scurt timp ministru de externe în al doilea guvern De Gasperi (18.X.1946-20.I.1947). După sciziunea social-democrată din 1947 şi excluderea PSI şi PCI din guvern, a menţinut partidul într-o poziţie subalternă faţă de PCI, acceptând să participe pe listele comune ale Frontului popular la alegerile din 1948. S-a distanţat de PCI după evenimentele din Ungaria din 1956, punând bazele reconcilierii cu social-democraţii lui G. Saragat (întâlnirea de la Pralognan, 1956). După lunga şi dificila coabitare cu centru-stânga, N. a preluat vicepreşedinţia Consiliului în guvernul Moro (1963) şi în calitate de lider al curentului „autonomist" a luptat pentru unificarea cu PSDI (1966). Ministru de externe în guvernul Rumor (1968-1969), nu a reuşit să împiedice noua sciziune a social-democraţilor şi a renunţat la orice funcţie în guvern şi partid. În 1970 a fost numit senator pe viaţă.

Bibliografie: E. Santarelli, *Nenni*, UTET, Torino 1988; G. Tamburrano, *Pietro Nenni*, Laterza, Roma-Bari 1986.

neocapitalism, fază a dezvoltării istorice a capitalismului, caracterizată de o creştere accentuată a gradului de concentrare a capitalului (mai ales financiar) atât pe plan naţional cât şi internaţional, cu ajutorul societăţilor internaţionale. Administrarea societăţilor se realizează prin creşterea puterii de gestionare a *managementului* în ceea ce priveşte proprietatea, fracţionată într-un număr mare de acţionari.

neocolonialism, politica prin care marile puteri industriale, după decolonizare, au instituit noi forme de hegemonie asupra fostelor colonii, tinzând să substituie vechiului raport bazat pe dominaţie colonială directă relaţii de dependenţă tehnologică, economică şi ideologică şi condiţionări politice indirecte (corupţia clasei conducătoare locale, susţinere sau incitare a loviturilor de stat).

neocorporatism, modalitate de reprezentare a intereselor şi de formare a politicilor economice şi sociale bazată pe un număr limitat de asociaţii profesionale, cărora statul le recunoaşte monopolul reprezentării în schimbul posibilităţilor de adaptare a acţiunilor şi deciziilor. Subiecţi ai sistemelor neocorporative sunt statul, asociaţiile sindicale muncitoreşti şi organizaţiile antreprenoriale.

neofascism, termen utilizat pentru a indica activitatea acelor grupuri care se revendică de la o ideologie totalitară de extremă dreaptă, inspirată de fascism. A fost folosit iniţial în Decretul din 26.IV.1945 şi în legea din 3.XII.1947 pentru a indica activităţile interzise prin lege, menite să ducă la reconstituirea partidului fascist dizolvat. Termenul a fost utilizat şi pentru a indica politica Mişcării Sociale Italiene (v.) care a încercat să recupereze experienţa Republicii Sociale Italiene. În anii '60 şi '70 diverse mişcări neofasciste (Ordine Nuovo, Avanguardia Nazionale şi altele) au contestat politica apreciată drept prea parlamentară a MSI, provocând în multe ocazii incidente şi manifestaţii violente de stradă şi alimentând terorismul „negru", mai ales în colaborare cu sectoarele „deviate" ale serviciilor secrete, cărora le-au fost atribuite cele mai sângeroase evenimente din acei ani (v. strategia tensiunii, terorism).

neoguelfism, curent de opinie dezvoltat în Italia în perioada Risorgimento-ului pornind de la studiul lui V. Gioberti *Despre primatul moral şi civic al italienilor* (1843) în care se susţinea ideea că renaşterea Italiei trebuia să aibă ca fundament religia catolică şi în frunte pe papă, care îşi menţinea puterea temporală şi căruia îi era încredinţată preşedinţia onorifică a unei federaţii a statelor italiene. Idealurile n., teoretizate de C. Balbo în *Speranţele Italiei* (1844) în perspectivă savoiardă, s-au răspândit rapid la începuturile pontificatului lui Pius IX, dar s-au destrămat ca urmare a intervenţiei papei în timpul primului război de independenţă (1848), în care era confirmat caracterul ireconciliabil al relaţiei dintre papalite şi principiul naţional.

NEP, sigla curentului numit Noua Politică Economică, promovat de Lenin în URSS în 1921 pentru a înlocui sistemul rechiziţionărilor forţate de produse agricole introdus prin „comunismul de război", care dusese la o paralizie a schimburilor între oraşe şi sate. NEP a favorizat

producția și comerțul cu amănuntul private în sectorul agricol și meșteșugăresc. Chiar dacă rezultatele economice ale NEP au fost bune, în 1928 Stalin a impus o politică de colectivizare și industrializare forțată.

Nepal, stat în Asia central-sudică. *Supr.*: 147 181 km². *Pop.*: 20 093 000 loc. *Capit.*: Katmandu. *Limba*: nepaleza (oficială), vorbite: bihari și dialecte tibetane. Relig.: hinduistă (89 %) *Vecini*: N China și în rest India. *Forma de stat*: monarhie constituțională. Locuit inițial de newari, posesiune tibetană (sec.VII-VIII), N. a rămas împărțit într-o serie de regate locale până la cucerirea de către gurkha (1765-1769), care au format o puternică monarhie militară tributară Chinei (1791). Redus la limitele actuale după un război cu trupele anglo-indiene (1814-1815), în 1816 a devenit protectorat britanic. După obținerea independenței în 1923, o lovitură de stat militară a răsturnat de la putere în 1951 clanul Rana, care își transmitea ereditar funcția de prim-ministru și a instituit o monarhie constituțională, care în 1961 a devenit absolutistă. Sub presiunea populară, în 1990 o nouă constituție a abolit privilegiile notabilităților, punând bazele unei democrații multipartide. Unui prim guvern conservator (1991-1993) i-a urmat o perioadă de 2 ani de conducere a Partidul Comunist Unit, înfrânt la alegerile anticipate din 1995. Puterea a fost preluată de moderatul Partid al Congresului, care a promovat o politică de apropiere de India, puternic contestată de opoziția de stânga și care s-a confruntat cu violente manifestații țărănești, de inspirație maoistă. Un guvern de coaliție între comuniști și Partidul Național-Democrat (RPP), expresie a mediilor de la curte, a căzut (1997) ca urmare a sciziunii RPP. S-a scindat și Partidul Comunist, acceptând o coaliție guvernamentală între comuniștii moderați și Partidul Congresului (1998).

Nepos, *Cornelius* v. Cornelius Nepos.

nepotism, tendință de privilegiere a rudelor proprii prin acordarea de beneficii de natură variată. Expresia a apărut cu referire la papalitate, chiar dacă mai târziu termenul a indicat prin extensie și alte forme de favoritism. Se distinge marele n. (din sec.XV la 1550) de micul n. (din 1550 la sfârșitul sec.XVIII). Primul n. s-a dezvoltat în timpul Renașterii, când papalitatea a dus o politică de hegemonie asupra Italiei. Astfel au fost favorizate efemerele creații politice ale unor aventurieri, apropiați papei (Calixt III și Alexandru VI Borgia; Leon X Medici; Paul III Farnese) pe motive de rudenie. Acestui rău obicei i-a pus capăt Pius V prin bula *Admonet nos* (1567), care totuși nu a împiedicat dezvoltarea micului n. (concesionarea sarcinilor onorifice și veniturilor ecleziastice).

Neri, *Pompeo*, jurist toscan (Florența 1706-1776). Secretar de finanțe al lui Francisc II de Lorena, a fost chemat la Milano de împărăteasa Maria Tereza să prezideze comisia pentru recensământul funciar (1749-1958) și să ducă la bun sfârșit operațiunile de măsurare și evaluare a fondurilor funciare (cadastrul terezian), contribuind în mod determinant la reforma fiscală și administrativă în Lombardia. A scris, printre altele, *Observații asupra prețului legal al monedei* (1751).

Nero, *Lucius Domitius* (Antium 37-Roma 68), împărat roman (54-68). Fiul al Agrippinei Minor, după căsătoria acesteia cu Claudius (49), a fost adoptat de împărat, a cărui fiică Octavia a luat-o de soție (53). Când Claudius moare, probabil otrăvit de Agrippina, N. este proclamat împărat. Ajuns la tron foarte tânăr, în primii ani N. a fost puternic influențat de prefectul pretoriului Afranius Burrus și de Seneca, preceptorul său. Aceștia i-au dirijat politica de conciliere cu Senatul. În 55 a ajuns în conflict cu mama sa, care spera să conducă imperiul prin intermediul lui; susținut de Seneca și Burrus, a exilat-o și în 59 a poruncit să fie asasinată. În 62 Burrus a murit, iar Seneca s-a retras de la curte, locul său fiind luat de noul prefect al pretoriului, Sofronius Tigellinus. În același an, N. a repudiat-o pe Octavia și a pus să fie asasinată și s-a recăsătorit cu Poppea Sabina. În 64 mare parte din Roma a fost distrusă de un incendiu, pretext pentru N. de a-i persecuta pe adepții mai multor secte religioase, printre care și creștinii. S-a răspândit zvonul că N. însuși ar fi provocat incendiul pentru a face loc marelui său palat în construcție, *Domus Aurea*. În 65 Poppea a murit, poate de mâna lui N., care în anul următor se căsătorește cu Statilia Messalina. Guvernarea excentrică și despotică a lui N., cheltuielile pentru menținerea curții sale fastuoase și pasiunea sa histrionică pentru arta dramatică și pentru jocuri i-au atras dușmănia celei mai mari părți a nobilimii senatoriale; o conjurație organizată de Calpurnius Piso în 65 a eșuat, iar N. a profitat pentru a se debarasa de Seneca, care trecuse de acum într-o opoziție tăcută, precum și de alte personaje. A fost apoi rândul înaltei ierarhii militare, pe ale cărei succese se bazase până atunci stabilitatea imperiului. În 68, în timp ce N. se întorcea la Roma după o călătorie în Grecia, în Galia a avut loc revolta lui Caius Iulius Vindex, urmată de cea a lui Sulpicius Galba în Spania. Când și pretorienii s-au revoltat, N. a decis să fugă din Roma. Declarat inamic public, a fost ucis de către libertul Hepafroditus. A fost ultimul împărat al dinastiei iulio-claudice.

Nerva, *Marcus Cocceius* (Narnia 26-Roma 98), împărat roman (96-98). Exilat de Domițian în 93, a fost proclamat împărat la moartea acestuia. A reabilitat finanțele statului și a început o politică asistențială față de clasele mai puțin avute, caracteristică împăraților din sec. II. În 97 l-a adoptat ca succesor pe Traian, comandantul trupelor din Germania superioară.

Nesselrode, *Karl Robert Vasilievici*, om de stat rus (Lisabona 1780-Sankt Petersburg 1862). Reprezentant al Rusiei la Congresul de la Viena (1815), a fost ministru de externe (1816-1856) sub Alexandru I şi Nicolae I, elaborând o politică externă care viza impunerea hegemoniei ruse în zona balcanică în detrimentul Imperiului otoman.

nestorianism, doctrină care susţine prezenţa în Cristos a două naturi şi a două persoane distincte, unite doar moral. Elaborată de Nestorie (în 428, patriarh al Constantinopolului), doctrina a fost condamnată de conciliul din Efes (431), iar adepţii săi persecutaţi. Nestorienii s-au refugiat în Persia, unde n. a devenit doctrina oficială a bisericilor locale, răspândindu-se până în China. Biserica nestoriană sau Biserica asiriană numără cca 200 000 adepţi în Iran, Irak şi Siria.

nesupunere civilă, formă de protest, individuală sau colectivă, constând în violarea deliberată şi manifestă a unei norme juridice cu scopul de a-i demonstra injusteţea. Teoretizată iniţial în mediile anarhico-libertare ca act de rezistenţă pasivă în faţa autorităţii statului (H.D. Thoreau, *Nesupunerea civilă*, 1849) n.c. a fost regândită de M. Gandhi ca o formă de luptă nonviolentă care se poate realiza într-un context în care nu se pune în discuţie legitimitatea ordinii de stat şi a puterii sale legislative, ci conţinutul specific al unor norme; în acest sens, trăsăturile caracteristice ale n.c. trebuie să fie publicitatea sa şi disponibilitatea de a-şi asuma prin mărturie gravitatea sancţiunii. Potenţialitatea unor campanii de masă de n.c. s-a dovedit cu ocazia luptelor conduse chiar de Gandhi în anii '30 şi '40 pentru obţinerea independenţei Indiei, de către M.L. King în anii '50 împotriva segregării rasiale în SUA şi de către Corazón Aquino cu ocazia răsturnării regimului dictatorului filipinez Marcos în 1986. În cursul anilor '80 s-a răspândit în Europa (mai ales în ţările de cultură germană), în special în formele de obiecţie fiscală împotriva cheltuielilor militare.

Netanyahu, *Benjamin*, om politic israelian (Tel Aviv 1949). Ambasador în SUA (1984-1988), a preluat conducerea partidului Likud în 1993 şi a radicalizat opoziţia începând o violentă campanie împotriva politicii de pace a guvernului Rabin. Ales prim-ministru în 1996, nu a recunoscut în fapt acordurile de pace OEP-Israel din 1993, situând Israelul într-o contraproductivă izolare diplomatică.

Neto, *Agostinho*, om politic angolez (Icolo e Bengo, Angola 1922-Moscova 1979). Din 1962 a condus lupta armată împotriva dominaţiei coloniale portugheze ca preşedinte al Mişcării Populare de Eliberare din Angola (MPLA), în concurenţă cu UNITA filo-occidentală. După dobândirea independenţei Angolei (1975) MPLA, cu ajutorul URSS şi al forţelor cubaneze, cucereşte capitala ţării, iar Neto este proclamat preşedintele republicii.

Neuilly-sur-Seine, tratatul de pace de la, semnat la 27.XI.1919 de Bulgaria şi puterile Antantei la sfârşitul primului război mondial. Bulgaria ceda Dobrogea de sud României, o parte din Macedonia Iugoslaviei, Tracia occidentală Greciei.

Neustria v. Austrasia şi Neustria

neutralitate, condiţie în care se găsesc statele ce nu participă la un război în desfăşurare între alte state. Conceptul de neutralitate era de neacceptat în Evul Medi pentru că războaiele fiind considerate conflicte între bine şi rău era imoral să rămâi indiferent. Instituţionalizarea n. a survenit o dată cu impunerea suveranităţii ca principiu conducător în relaţiile internaţionale; primii autori care au scris despre n. au fost întemeietorii dreptului internaţional modern, H. Grotius (1583-1645) şi E. de Vattel (1714-1767). Prima materializare a conceptului de n. a avut loc la conferinţa de la Haga, care a aprobat la 18.X.1907 convenţia asupra drepturilor şi obligaţiilor puterilor neutre. Expresia „n. benevolă", prezentă adesea în tratatele de alianţă din trecut, indica atitudinea unei puteri care, neparticipând la operaţiunile militare, nu era perfect echidistantă faţă de părţi. Termenul „neutralism" nu are valoare juridică, ci politică şi indică comportamentul acelor mişcări sau naţiuni care, din motive etico-politice îşi proclamă refuzul de a se alinia chiar şi în timp de pace, blocurilor rivale. Unele state practică o politică de n. armată permanentă, ca Elveţia, Austria, Suedia, Finlanda, Irlanda sau lipsită de arme (Costa Rica).

New Deal (engl.: noua atitudine, noul curs), politica de reformă promovată de preşedintelui SUA, F.D. Roosevelt, între 1933 şi 1938 cu dublul scop de a bloca pe plan intern grava recesiune urmată de căderea bursei din '29 (v. criza economică din 1929) şi de a introduce corective structurale în sistemul financiar şi economic naţional, punând capăt regimului de libertate absolută acordat capitalului de către precedentele administraţii republicane. Intervenţiile de urgenţă au reuşit să atenueze plaga şomajului şi să relanseze procesul de producţie, datorită mai ales enormelor cheltuieli federale pentru lucrări publice şi asistenţă socială. N.D. a eşuat totuşi în tentativa de reechilibrare a distribuţiei bogăţiei şi de limitare a concentrărilor monopoliste industrial-financiare. Două schimbări au fost de lungă durată: rolul activ al guvernului federal în economie (de programare, control, activitate investiţională directă) şi în sectorul asistenţei sociale şi creşterea importanţei mişcării sindicale, care a coadministrat faza de expansiune economică deschisă în anii '40.

New York, oraş şi stat în SUA pe coasta de nord-est atlantică. Zona actualului oraş New York a fost explorată probabil de italianul Giovanni da Verrazzano

PRINCIPALELE PREVEDERI ALE NEW DEAL	
Lucrări publice	Intervenţii extraordinare (4 milioane locuri de muncă) administrate de Corpul Civil pentru conservarea mediului (III.1933) şi de Oficiul pentru Lucrări Civile (X.1933); înfiinţarea Oficiul pentru Promovarea Muncii (1935-1941).
Asistenţă socială	Intervenţii excepţionale finanţate prin Legea de urgenţă pentru asistenţă federală (V.1933) în favoarea şomerilor, bolnavilor, tinerilor (centre de primire, ajutoare); instituirea unui sistem de pensii şi asistenţă federală (Legea asupra securităţii sociale, VIII.1935).
Reforma sistemului financiar	Legea de urgenţă privind băncile (III.1933) şi Legea bancară (VIII.1935): băncile sunt puse sub autoritatea guvernatorilor numiţi de Federal Reserve System. Legea privind emiterea de acţiuni (V.1933) şi Legea privind transferul titlurilor (VI.1933) permit unei comisii federale supervizarea pieţei de acţiuni.
Reforma sistemului fiscal	Creşterea taxei de succesiune, progresivitatea impozitelor asupra veniturilor şi impozitarea progresivă a profiturilor societăţilor (VI.1935); impozit pe profiturile nedistribuite (IV.1936) abolit prin Legea privind profiturile din 1938.
Politica agricolă	Legea privind produsul agricol (V.1933): pentru a contracara căderea preţurilor, promovează cu subvenţii guvernamentale reducerea producţiei unor bunuri alimentare excedentare. Legea privind creditul ipotecar (V.1933) şi Legea privind proprietăţile agricole (VI.1933), facilităţi bancare pentru micii proprietari.
Politica industrială	Legea pentru reconstrucţia industriei naţionale (VI.1933) permite asociaţiilor antreprenoriale să încheie acorduri privind producţia şi preţurile cu aprobare prezidenţială, stabilind în acelaşi timp libertatea de organizare sindicală şi de încheiere a contractelor colective de muncă, fixând salariul minim şi numărul maxim de ore de lucru. Declarată neconstituţională (VI.1935), prevederile sale au fost reluate de Legea Wagner pentru partea sindicală, în timp ce legea privind condiţiile corecte de muncă (1938) confirma salariul minim şi numărul maxim de ore de lucru. Desfiinţarea holdingurilor financiare care controlau firmele furnizoare de servicii de utilitate publică (1936).
Politica sindicală	Legea naţională privind relaţiile de muncă (Legea Wagner, VII.1935): confirmă libertatea asocierii sindicale şi de încheiere a contractelor colective de muncă, precum şi dreptul la grevă; instituie organe de supraveghere î întreprinderi şi de arbitraj în conflictele de muncă.
Planificarea	Oficiul pentru dezvoltare din Tennessee, care priveşte 7 state sudice: deţine puteri speciale din partea guvernului în materie de planificare, realizare şi folosire a lucrărilor publice (diguri, centrale electrice) şi de promovare a i iţiativelor industriale publice (V.1933).

în 1524 şi sigur de englezul H. Hudson, în serviciul olandezilor, în 1609. Colonizat de olandezi cu începere din 1624, oraşul, cu numele New Amsterdam, a fost până în 1664 capitala provinciei Noua Olandă. Cucerit de englezi în 1674, a primit actualul nume în onoarea ducelui de York (viitorul Iacob II). În sec.XVIII a devenit port, apoi centru financiar de primă importanţă (1768, înfiinţarea Camerei de Comerţ; 1792, a Bursei). Disputat de americani şi englezi în timpul războiului de independenţă, în 1789-1790 New York a fost capitala SUA, fiind deja oraşul cel mai populat.

New York Times, important cotidian american, fondat în 1851. A pus accentul întotdeauna pe calitatea şi pe rigoarea informaţiilor, în dispută cu presa de scandal; a avut întotdeauna o atitudine critică faţă de putere, adoptând o orientare liberală; din 1967 ediţia sa internaţională a fuzionat cu aceea a lui „Washington Post" şi a dispărutului „New York Herald Tribune", dând naştere lui „International Herald Tribune", publicat la Paris.

Newman, *John Henry*, cardinal englez (Londra 1801-Birmingham 1890). Preot anglican (1825), în 1833 înfiinţează Mişcarea de la Oxford pentru reînnoirea Bisericii anglicane, pe care o concepea ca pe un intermediar între catolicism şi protestantism. Studiul creştinismului primitiv l-a condus la adoptarea confesiunii catolice (1845). Critic al infailibilităţii papale, a acceptat totuşi dogma catolică; autor al unor importante lucrări teologice, a fost numit cardinal de Leon XIII (1879).

Newsweek, săptămânal american fondat în 1933 şi editat la New York de către grupul editorial al cotidianului „Washington Post". Are două ediţii internaţionale, una pentru Asia şi Pacific şi alta, publicată la Londra, pentru Europa. Are o orientare liberală şi un tiraj de cca 3 milioane de exemplare.

Ney, *Michel*, mareşal francez (Sarrelouis 1769-Paris 1815). S-a distins în Germania, Spania şi în campania din Rusia (1812) obţinând titlul de prinţ de Moscova. În timpul celor „100 de zile" a revenit sub ordinele lui Napoleon şi după înfrângerea definitivă de la Waterloo (1815) a fost împuşcat pentru trădare.

Ngo Dinh Diem, om politic vietnamez (Quang Binh, Annam 1901-Saigon 1963). Catolic, a fost chemat de împăratul Bao Dai să conducă guvernul Vietnamului de Sud în 1954. În 1955 l-a detronat pe Bao Dai şi a devenit preşedintele al republicii. A guvernat în mod autoritar şi a s-a confruntat cu începutul mişcării de gherilă Vietcong. Tot mai nepopular din cauza nepotismului, a corupţiei, şi, în special, a politicii antibudiste care i-a împins pe mulţi călugări budişti la răsunătoare sinucideri de protest, a fost răsturnat de la putere şi ucis în urma unei lovituri de stat militare.

Nguyen Van Thieu, general şi om politic sud-vietnamez (Phan Rang 1923). De mai multe ori în guvern între 1945 şi 1954, s-a numărat printre promotorii loviturii de stat împotriva lui Ngo Dinh Diem în 1963. Preşedinte al republicii în 1967, în etapa cea mai violentă a războiului din Vietnam, în 1975 a trebuit să părăsească ţara ca urmare a victoriei Vietcong-ului şi a nord-vietnamezilor.

Nicaragua, stat în America Centrală. *Sup.*: 130 682 km^2. *Pop.*: 4 540 000 loc. *Capit.*: Managua. *Limba*: spaniola (oficială), răspândită chibcha. *Relig.*: catolică. *Vecini*: N Honduras, S Costa Rica, E Marea Antilelor, V Oceanul Pacific. *Forma de stat*: republică prezidenţială. După lunga perioadă a colonizării spaniole, istoria modernă a N. a fost marcată de frecvente tulburări interne şi de intervenţii străine (mai întâi britanice şi apoi americane).

1821-1838
Independenţa faţă de Spania. N. este anexată Mexicului de A. Itúrbide (1822) şi succesiv face parte din Republica Federală a Americii Centrale până în 1838.

1855-1857
Aventurierul W. Walker cucereşte N., restabileşte sclavia şi se proclamă preşedinte, recunoscut de SUA.

1912-1933
Intervenţie militară a SUA în apărarea puterii conservatoare a lui A. Díaz şi ocuparea ţării. Tratatul Bryan-Chamorro (1916) acordă baze militare SUA.

1934 A.C. Sandino, erou naţional al luptei ţărăneşti împotriva intervenţiei americane este ucis prin trădare de Anastasio Somoza.

1936 Dictatura personală a lui A. Somoza, urmată de cea a fiilor Luis (1956-1963) şi Anastasio Jr. (1967-1979).

1961 Este creat Frontul Sandinist de Eliberare Naţională (FSLN), care din anii '70 va organiza acţiuni de gherilă tot mai eficace, până la căderea lui Somoza (1979).

1979-1990
La putere vine o juntă condusă de sandinişti, care pun accentul pe elementele marxist-leniniste din propriul program şi elimină libertăţile politice. Ia amploare gherila antisandi istă a *contras*, susţinuţi de SUA.

1984 Alegerea lui D. Ortega la preşedinţia N.

1987 O nouă constituţie garantează pluralismul politic.

1988 Acordul de la Sapoá aduce pacea: armistiţiul, reîntoarcerea în ţară a opozanţilor, amnistie.

1990 Alegerea la preşedinţie a Violetei Barrios de Chamorro, din opoziţia antisandinistă. Reformă liberală a economiei şi reapropiere de SUA.

1991-1995
Reluarea confruntărilor între extremiştii de dreapta (*recontras*) şi cei de stânga (*recompas*).

1996 A. Alemán Lacayo (ginerele lui Chamorro şi omul forte al guvernului) câştigă prezidenţialele în faţa lui D. Ortega.

1997 Val de greve organizate de sandinişti împotriva politicii economice a guvernului. Preşedintele Lacayo convoacă o masă rotundă pentru încheierea unui amplu acord social, dar Ortega refuză să participe.

1998 După seceta adusă de El Niño, uraganul Mitch provoacă distrugeri catastrofale.

Niceea, conciliul de la, convocat de Constantin în 325, a fost primul conciliu ecumenic. A condamnat erezia lui Arie, proclamând cosubstanţialitatea legăturii dintre Dumnezeu şi a lui Cristos şi a elaborat declaraţia de credinţă (numită „simbolul-crezul niceean") încă în uz. Al doilea conciliu de la Niceea (787, al şaptelea conciliu ecumenic) a pus capăt iconoclastiei.

Niceea, imperiul de la, înfiinţat de împăratul bizanti Teodor I Lascaris după cucerirea Constantinopolului (1204) de către cruciaţi (cruciada a IV-a) şi formarea Imperiului latin din Orient. Cuprindea iniţial doar Lidia şi Frigia, dar sub Ioan III Ducas s-a extins în toată Asia Mică, iar după 1230 a obţinut controlul asupra Macedoniei, Traciei, Thessalonicului. Pe tronul de la N. s-au succedat Teodor II, Ioan IV, Mihail VIII Paleologul, ce a restaurat în sfârşit Imperiul bizantin la Constantinopol (1261).

Nicefor I (m.811), împărat bizantin (802-811). A obţinut coroana detronând-o pe împărăteasa Irina. A reorganizat armata recrutând ţărani săraci şi sistemul de impozite, incluzând şi bunurile ecleziastice. A luptat împotriva califului din Bagdad Harun al-Raşid şi a lui

Carol cel Mare, căruia i-a refuzat recunoaşterea titlului imperial. În războiul ce s-a iscat (805), francii au ocupat Dalmaţia, Istria şi ducatul veneţian. N. a murit luptând împotriva bulgarilor.

Nicefor II Focas (Cappadocia 912-Constantinopol 969), împărat bizantin (963-969). Proclamat împărat de armată la moartea lui Roman II, s-a căsătorit cu văduva acestuia, Teofano. I-a alungat pe arabi din Cipru, Cilicia (965), Antiohia (969) şi a avut conflicte cu împăratul Otto I în Puglia. Devenit impopular din cauza excesivei presiuni fiscale, a murit într-un complot organizat de Teofano şi amantul acesteia Ioan Tzimiskes.

Nicolae I, sfânt (Roma 810/820-867), papă (858-867). Succesor al lui Benedict III, a exercitat un puternic control asupra episcopilor, a francilor şi în general asupra principilor seculari din Occident. L-a excomunicat (863) pe Fotios, patriarh al Constantinopolului, din cauza problemei Filioque (v.).

Nicolae II (Gérard de Bourgogne; Chevron cca 980-Florenţa 1061), papă (1059-1061). Ales papă de cardinalii reuniţi la Siena în opoziţie cu antipapa Benedict X, ales de aristocraţia romană, în conciliul din 1059 a emis un decret asupra alegerilor pontificale, care sustrăgea acest act autorităţii nobilimii romane şi împăratului, rezervându-l colegiului de cardinali.

Nicolae V (Tommaso Parentucelli; Sarzana 1397-Roma 1455), papă (1447-1455). Urmându-i lui Eugen IV obţine abdicarea antipapei Felix V şi dizolvarea conciliului de la Basel (1449). Umanist şi mecenat, a întemeiat Biblioteca Vaticană şi a decis demolarea vechii bazilici Sf. Petru.

Nicolae I Romanov (Ţarskoe Selo 1796-Sankt Petersburg 1855), ţar al Rusiei (1825-1855). Fiu al lui Pavel I, temperament autoritar, a trebuit să înfrunte, abia urcat pe tron, revolta „decembriştilor" (v.) ceea ce i-a întărit aversiunea faţă de constituţionalism şi intelectualii liberali. În timpul domniei sale, Rusia s-a bucurat de progres economic şi cultural şi la adăpost de revoluţii a exercitat în politica externă maximul de influenţă, acţionând ca un „jandarm al Europei"; în 1830-1831 a reprimat revolta din Polonia şi în 1848-1849 s-a situat pe baricada contrarevoluţiei, trimiţând 200 000 de soldaţi în sprijinul austriecilor pentru a reprima republica ungară a lui L. Kossuth. În chestiunea orientală, în ciuda principiilor sale contrarevoluţionare, a promovat o politică de sprijin a aspiraţiilor naţionale ale slavilor şi ortodocşilor împotriva Imperiului otoman, motivat şi de interesul Rusiei de a controla Strâmtorile şi de a garanta accesul la M. Mediterană. În 1829-1829 N. a atacat Imperiul otoman, ajutând, fără mare entuziasm, mişcările greceşti pentru obţinerea independenţei, în timp ce Moldova şi Valahia au devenit principate autonome sub protectorat rusesc. În anii 1830 a intervenit însă în favoarea Imperiului otoman împotriva lui Mehmet Ali, paşa de Egipt. Proiectele ruseşti de divizare a Imperiului otoman au intrat în conflict cu interesele anglo-franceze de menţinere a *statu quo*-ului şi au fost cauza profundă a războiului Crimeii, care s-a încheiat în mod dezastruos pentru Rusia la puţine luni după moartea lui N.

Nicolae II Romanov (Ţarskoe Selo 1868-Ekaterinburg 1918), ţar al Rusiei (1894-1917), fiu al lui Alexandru III. Viaţa sa de familie a fost afectată de boala moştenitorului tronului, Alexei, născut în 1904, bolnav de hemofilie: împărăteasa Alice a apelat la puterile tămăduitoare ale călugărului Rasputin, atrăgându-şi criticile clasei conducătoare, indignată de conduita scandaloasă a personajului şi de amestecul acestuia în afacerile statului.

■ *Politica internă şi externă.* Hotărât să guverneze autocratic, N. nu a avut suficientă voinţă şi energie pentru a-şi pune în practică intenţiile. În primul deceniu de domnie a urmat o politică de modernizare industrială, promovată de primul ministru S. Witte, puternic dependentă de investiţiile străine. Înfrângerea în războiul cu Japonia (1904-1905) a provocat mişcări revoluţionare care l-au constrâns pe N. la o serie de concesii din punct de vedere constituţional. O încercare de regim parlamentar s-a realizat prin înfiinţarea (1906) unei adunări legislative, Duma (v.) care însă a fost dizolvată de mai multe ori. Guvernul autoritar al primului ministru P.A. Stolîpin (1906-1911) a constituit încercarea cea mai serioasă de salvare a vechiului regim: reforma agrară din 1906 a dat unei jumătăţi de milion de ţărani proprietăţi de circa 4 milioane de hectare de pământ, dar Stolîpin a fost asasinat (1911) şi agitaţiile sociale au sporit. În acei ani Rusia, oprită în expansionismul său în Extremul Orient, a încercat să ducă o politică de echilibru în Europa; în 1907 a iniţiat Tripla Alianţă cu Franţa şi Marea Britanie, dar chestiunea balcanică şi susţinerea rusă pentru Serbia au agravat raporturile cu Austro-Ungaria.

■ *Primul război mondial şi revoluţia.* N. nu a avut un rol de prim plan în circumstanţele declanşării primului război mondial, care iniţial a generat un avânt de unitate naţională, dar care a pus la o probă dură rezistenţa armatei şi poporului rus. În septembrie 1915 N. a preluat personal comanda armatei, înlocuindu-l pe respectatul şi credinciosul său unchi, marele duce Nicolae. O serie de numiri greşite în funcţii de conducere au discreditat monarhia. Ca urmare a insurecţiei garnizoanei din Petrograd, sprijinită de Dumă şi de sovietele de muncitori şi soldaţi, la 15.III.1917 N. a abdicat în numele său şi al fiului său în favoarea fratelui, marele duce Mihail, care la rândul său a renunţat la tron. Consemnat în reşedinţa imperială din Ţarskoe Selo, N. a fost transferat în Siberia şi apoi trimis de bolşevici la Ekaterinburg, în regiunea Uralilor, unde sovietul local

l-a masacrat împreună cu toată familia şi câţiva dintre servitori, la 16.VII.1918 de teamă că ar fi putut fi eliberat de trupele „albe" contrarevoluţionare.

NICS, sigla pentru Newly Industrializing Countries, la origine grup de ţări din Extremul Orient, sărace în materii prime (Hong Kong, Taiwan, Coreea de Sud, Singapore), devenite protagoniste începând cu anii '50 ai unei excepţionale creşteri economice, întemeiată pe o amplă rezervă de mână de lucru de înaltă specializare şi cu costuri scăzute, la care se adăugau structurile politice, sindicale şi sociale, cu un grad redus de democratizare. Pentru multă vreme considerat învingător şi menit a se impune în noua eră a globalizării, modelul lor de dezvoltare a devenit propriu unei alte serii de naţiuni învecinate (China, Indonezia, Malaysia, Filipine, Thailanda, Vietnam) şi din zona latino-americană (Chile, Argentina, Perú), dar şi-a demonstrat fragilitatea structurală cu ocazia violentelor crize financiare care au lovit bursele în cursul anilor 1997 şi 1998.

Niebuhr, *Barthold Georg*, istoric german de origine daneză (Copenhaga 1776-Bonn 1831). În lucrarea *Istoria romană* (2 volume, 1811-1812, revăzute într-o nouă ediţie în 1827-1828; al treilea volum a fost publicat postum în 1832) a inaugurat metoda „critico-filologică"; a privit cu simpatie lupta plebeilor pentru libertate împotriva oprimării patricienilor. A contribuit la întemeierea seriei *Monumenta Germaniae Historica*.

Niemöller, *Martin*, teolog protestant german (Lippstadt, Westfalia 1892-Wiesbaden 1984). Pentru a respinge tentativa lui Hitler de a controla Biserica evanghelică, a fondat în 1933 „Pfarrernotbund" (Liga de ajutorare a pastorilor). A fost internat în lagărul de concentrare de la Sachsenhausen, iar în perioada 1937-1945 la Dachau. Preşedinte din 1961 până în 1968 al Consiliului Mondial al Bisericilor, pacifist convins, a militat împotriva reînarmării Germaniei.

Niger, stat în Africa central-nordică. *Sup.*: 1 186 408 km². *Pop.*: 9 151 000 loc., dintre care 52% haussa, 15% djerma, 10% fulbe, 9% kanuri, 3% tuaregi. *Capit.*: Niamey. *Limba*: franceză (oficială); în uz limbi sudaneze şi berbere. *Relig.*: musulmană (80%), culte tradiţionale (20%). *Vecini*: N Algeria şi Libia, E Ciad, S Nigeria şi Burkina Faso, V Mali. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Arie de legătură între Africa de nord, Ciad şi zona guineeană, alcătuită din regiuni cu frământări istorice repetate: masivul Air a fost ocupat de tuaregi în sec. XI, partea orientală a fost sediul (sec. XI-XIX) regatului Bornu (v. Kanem-Bornu), în timp ce partea meridională a fost leagănul regatului Gobir al etniei haussa (sec. XIII), în conflict din sec. XV cu imperiul sudanez Songhai, care ocupa partea vestică a ţării. Invadat de populaţiile fulbe (sec. XIV) după căderea imperiului Songhai (1591), regatul Gobir a fost cucerit în sec. XVIII de etnia toucoulorilor, devenind apoi baza federaţiei fulbe-haussa a lui Osman dan Fodio (1804-1818). Din 1883 a intrat sub dominaţie franceză. În 1960 şi-a cucerit independenţa sub preşedinţia lui H. Diori, al cărui regim monopartid şi filooccidental a fost răsturnat în 1974 pe fundalul unei dificile situaţii interne de foamete cauzată de seceta din Sahel. După o lungă serie de dictaturi militare, în 1989 colonelul A. Seibou a început un proces democratic încununat de o nouă constituţie pluralistă (1992) şi de alegeri libere câştigate de coaliţia forţelor de opoziţie conduse de M. Osmane (1993). Rolul acţiunilor de gherilă ale independentiştilor tuaregi (cu care în 1995 se încheiase un acord de încetare a focului şi începere a tratativelor) şi gravele disensiuni interne pe linie de reconstrucţie naţională au creat premisele unei lovituri de stat conduse de colonelul I. Barré Mainassara (1996). Constrâns de presiunile internaţionale să aprobe o nouă constituţie, acesta a câştigat (1996) alegerile în condiţii tulburi, în timp ce se reluau acţiunile de gherilă ale tuaregilor. Anul următor, un nou guvern a iniţiat negocieri cu Forţele Armate Revoluţionare Sahariene.

Nigeria, stat în Africa central-vestică. *Sup.*: 923 768 km². *Pop.*: 95 433 000 loc. *Capit.*: Abuja. *Limba*: engleza (oficială); în uz limbi sudaneze. *Relig.*: musulmană (45%), protestantă (25%), catolică (12%), culte tradiţionale. *Vecini*: N Niger, Ciad, E Camerun, V Benin, S Golful Guineea. *Forma de stat*: republică federală în cadrul Commonwealth-ului britanic (suspendată în 1995). Punct de întâlnire şi conflict între civilizaţiile sudaneze şi guineene, forţat integrate în construcţia colonială britanică, N. independentă este unul dintre cele mai importante state africane (cel mai populat şi primul producător de petrol); ţara a parcurs şi parcurge un dureros proces de decolonizare, rezultat al amestecului rivalităţilor etnice şi religioase interne cu ingerinţele economice şi politice străine, care au provocat la început un sângeros război civil, apoi o lungă instabilitate politică.

sec. X î.Hr.-II d.Hr.
: Culturile protoistorice Nok şi Taruga (N. de nord): metalurgia fierului, olărit.

sec. IV-XIII
: Apariţia primelor civilizaţii urbane (Yoruba şi Ibo) în N. de sud.

sec. X-XIII
: Populaţiile haussa se întind din nordul ţării până la Niger şi întemeiază o serie de regate (Daura, Kano, Gobir, Katsina, Biram, Zaria, Rano), islamizate mai târziu.

sec. XIII-XV
: Dezvoltarea în N. de sud a regatelor Yoruba, Benin şi Nupe; invazii fulbe în teritoriile haussa (sec. XIV).

1484 Descoperirea de către portughezi a Beninului; tentativă eşuată de evanghelizare a ţării şi răspândirea sclaviei (Coasta Sclavilor).

sec. XVII-XVIII
Stăpânirea, pe Coasta Sclavilor, a regatului Yoruba (imperiul Oyo)

1804-1818
Unificarea statelor haussa în N. de nord (mai puţin Kano) sub şeicul fulbe Osman dan Fodio (emirat, apoi califat de Sokoto).

1807-1849
Marea Britanie interzice comerţul de sclavi pe Coasta Sclavilor şi iniţiază exploatarea comercială a plantaţiilor de palmieri de ulei în delta Nigerului (Oil Rivers): declinul regatului Yoruba; începutul dominaţiei britanice şi evanghelizarea etniilor Ibo, în golful Biafra.

1861 Marea Britanie ocupă Lagos şi supune regatul Yoruba.

1886 Oil Rivers trece în administrarea Royal Niger Company (RNCO).

1897-1899
Anexarea Beninului la protectoratul Lagos. Coroana britanică îşi însuşeşte drepturile asupra Royal Niger Company.

1914 Unificând diferite teritorii, Marea Britanie constituie Federaţia N., cea mai importantă posesiune din Africa.

1922 Partea occidentală a Camerunului ex-german este unită administrativ cu N., fiind denumită Camerunul britanic.

1945-1960
Afirmarea partidului naţionalist National Council, condus de liderul ibo N.B. Azikiwe.

1960 Proclamarea indepenenţei (1.X) sub conducerea National Council.

1963 N. devine republică sub preşedinţia lui Azikiwe.

1966 Lovitură de stat a generalului Ironsi, din etnia yoruba: abolirea organizării politice de tip federal şi izbucnirea conflictelor etnico-religioase între etniile haussa şi ibo.

1967 Lovitură de stat a generalului haussa Y. Gowon. Secesiunea N. de sud-est, locuită preponderent de ibo şi bogată în petrol, care se proclamă republica independentă Biafra sub conducerea unui guvernator, colonelul O. Ojukwu.

1967-1970
Război civil în Biafra, care se încheie cu înfrângerea secesioniştilor şi reinstaurarea guvernului federal sub preşedinţia generalului Gowon.

1970-1976
Boom petrolier; se accentuează dezechilibrele economice teritoriale şi pierderea regiunilor nordice. Succesiune de lovituri de stat militare care îl aduc la putere pe generalul O. Obasanjo.

1978-1979
Adoptarea unei noi constituţii federale redactată după principii democratice. Preşedinte al republicii este ales Ash. Shagari, lider al Partidului Naţional Nigerian (NPN), care naţionalizează resursele petroliere ale ţării.

1980-1983
Reînceperea conflictelor etnico-religioase şi reîntoarcerea la putere a militarilor.

1985 Lovitură de stat a generalului I. Babangida: î ceputul unui proces de democratizare politică, în guvern fiind incluşi şi reprezentanţi civili.

1993 Alegerile libere sunt câştigate de liderul opoziţiei M. Abiola. O juntă militară condusă de generalul S. Abacha îl alungă pe Babangida, anulează rezultatele alegerilor, îl arestează pe Abiola şi suspendă constituţia.

1994-1996
Anunţându-şi dorinţa de a rămâne la putere până în 1998, Abacha reprimă cu extremă duritate orice opoziţie internă atât politică (interzicerea tuturor partidelor, cu excepţia a cinci mici formaţiuni proguvernamentale, 1996; arestarea sistematică şi asasinarea exponenţilor opoziţiei), cât şi religioasă (gherila fundamentaliştilor şiiţi) şi etnică (revolte ale triburilor ogoni, ijaw, itsekiri). Izolarea diplomatică (suspendarea din Commonwealth, 1995) şi stoparea ajutoarelor internaţionale (1996) nu afectează regimul.

1997 Se înmulţesc violenţele etnice; creştere economică puternică. Intervenţia „pacificatoare" în Sierra Leone, sprijinită de comunitatea internaţională, diminuează izolarea N.

1998 Mor în circumstanţe tulburi atât Abiola cât şi Abacha; noul guvern este condus de liderul militar Abubakar.

1999 Este promulgată o nouă constituţie şi se constituie primul guvern civil după 15 ani de guvernare militară.

Nightingale, *Florence*, filantroapă engleză (Florenţa 1823-Londra 1910). Dintr-o familie înstărită, directoare a unei case de odihnă pentru femei, în timpul războiului Crimeii a condus serviciile sanitare ale armatei britanice (1854-1855) modernizându-le. Cu sprijinul guvernului a înfiinţat o şcoală pentru infirmiere (1860) şi a susţinut reforma spitalelor şi promovarea unor norme pentru protecţia răniţilor în război.

Nigra, *Constantino*, diplomat şi om politic italian (Castelnuovo Nigra, Torino 1828-Rapallo 1907). Colaborator al lui M. d'Azeglio şi Cavour, a avut un rol foarte

important în semnarea acordurilor de la Plombières (1858) şi în încheierea alianţei franco-sarde.

nihilism, mişcare politico-filosofică, apărută în Rusia, după 1860 (ca urmare a succesului romanului „Părinţi şi copii" al lui I.S. Turgheniev, al cărui protagonist se definea ca nihilist) adversar al autocraţiei ţariste; exaltând materialismul, propunea un ideal de acţiune care s-a manifestat prin adeziunea la aripa teroristă a narodnicismului şi a anarhismului.

Nimwegen (Nijmegen, Nimègue), pacea de la, formată din trei tratate care au pus capăt războiului Olandei (1672-1679), a constituit apogeul puterii lui Ludovic XIV; în primul tratat (10.VIII.1678), între Franţa şi Olanda, aceasta din urmă a obţinut avantaje comerciale şi restituirea localităţii Maastricht; în al doilea tratat (17.IX.1678), Spania cedează Franţei Franche-Comté şi diferite fortăreţe din Ţările de Jos; al treilea tratat (5.II.1679) a consfinţit pacea cu împăratul Leopold I (care în schimbul Philippsburgului obţine Freiburg im Breisgau) refăcând tratatele din Westfalia.

Nitti, *Francesco Saverio*, om politic italian (Melfi 1868-Roma 1953). Licenţiat în drept, s-a remarcat prin lucrarea *Socialismul catolic* (1891) în care evidenţiază fundamentele ideologice ale curentelor creştine active în spaţiul social. În 1894 a devenit directorul publicaţiei „Riforma sociale". A studiat problemele Sudului, susţinând că fiscul a colectat din Mezzogiorno mai mult decât a reinvestit acolo statul. Apropiat poziţiilor radicale, deputat în 1904, de mai multe ori ministru, pe 23.VI.1919 a fost chemat în fruntea guvernului după demisia lui V.E. Orlando. A trebuit să înfrunte gravele probleme sociale ale perioadei de după primul război mondial, căutând să depăşească rivalitatea dintre intervenţionişti şi neutralişti, să organizeze demobilizarea armatei şi să conducă tratativele de pace. Situaţia a devenit încă şi mai acută după ocuparea zonei Fiume de către D'Annunzio (12.IX.1919), ceea ce a sporit neînţelegerile cu puterile aliate. Atacat virulent de către naţionalişti pentru atitudinea „de renunţare" în politica externă, a trebuit să-i înfrunte şi pe socialişti pe plan intern; a demisionat la 9.VI.1920. Deşi s-a retras din viaţa politică, pe 29.XI.1923 a fost agresat de squadriştii fascişti care i-au devastat locuinţa. S-a refugiat în străinătate, întâi în Elveţia, apoi în Franţa, unde a scris numeroase lucrări de propagandă antifascistă (*Democraţia*, 1932; *Neliniştea lumii*, 1934; *Dezagregarea Europei*, 1938). Arestat la Paris de SS în 1943, a fost ţinut prizonier în Tirol până în 1945. Reîntors în Italia şi ales în Adunarea Constituantă (1946), în 1952 a fost în fruntea listei civice împreună cu socialiştii şi comuniştii la alegerile administrative din Roma.

Bibliografie: F. Barbagallo, *Nitti*, UTET, Torino 1984.

Nixon, *Richard Milhous*, om politic american (Yorba Linda, California 1913-New York 1994). Senator republican de California (1951-1952), a fost vicepreşedinte al generalului D. Eisenhower (1953-1960). Candidat la alegerile prezidenţiale din 1960, a fost învins la mică diferenţă de J.F. Kennedy, dar a fost ales în 1968, după renunţarea la recandidatură a preşedintelui democratic L.B. Johnson. În faţa crescândei opoziţii interne la războiul din Vietnam, a anunţat retragerea trupelor din Vietnam şi, cu ajutorul lui H. Kissinger, mai întâi trimis special şi apoi secretar de stat, a început tratative de pace cu Vietnamul de Nord, restabilind şi relaţiile diplomatice cu China comunistă (21.II.1972). În raporturile cu URSS a susţinut politica de destindere şi a semnat acordurile SALT de la Helsinki, pentru limitarea armelor nucleare (22.V.1972). Decizia sa de a suspenda convertibilitatea în aur a dolarului (14.XII.1971) a avut consecinţe istorice asupra regimului monetar internaţional, deschizând epoca schimburilor variabile şi devalorizarea dolarului (repetată în 1973, ca urmare a crizei petrolului). Reales cu mare majoritate în 1972, a încheiat acordul care prevedea încetarea războiului din Vietnam (27.I.1973). A fost constrâns să demisioneze (8.VIII.1974), când era deja certă punerea sa sub acuzaţie pentru implicarea în scandalul Watergate (v.), o afacere de spionaj electoral în cartierul general al Partidului Democrat.

Nkrumah, *Kwame*, om politic din Ghana (Nkroful 1909-Bucureşti 1972). Opozant al regimului colonial englez, a devenit prim-ministru (III.1952) al Coastei de Aur, funcţie pe care o îndeplineşte şi după ce ţara şi-a câştigat independenţa (6.III.1957) sub numele de Ghana. În 1960 a fost ales preşedinte al republicii, păstrând şi funcţia de prim-ministru, secretar al partidului unic (Partidul Convenţiei Poporului) şi comandant suprem al forţelor armate. Lider de prestigiu al mişcării panafricane. a pus bazele unui „socialism african", a ajutat mişcările de eliberare naţională şi s-a apropiat de China comunistă. Chiar în timpul unei călătorii la Beijing a fost răsturnat de la putere printr-o lovitură de stat.

NKVD (Narodnîi Komissariat Vnutrenih Del) (Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne), minister sovietic înfiinţat în 1934 după dizolvarea Ghepeu (v.): de acesta depindeau poliţia politică şi aparatul juridic, instrument al epurărilor staliniste din anii '30.

Noaptea cuţitelor lungi, noaptea dintre 30.VI şi 1.VII.1934, în care unităţi SS l-au ucis pe E. Röhm şi pe principalii conducători ai SA. Ordinul a fost dat de Hitler, îngrijorat de excesiva autonomie a SA şi de poziţiile lor radicale pe plan social.

Noaptea de cristal (Kristalnacht), noaptea dintre 9 şi 10.XI.1938, în care au fost distruse în Germania peste 200 de sinagogi, devastate 7 500 de magazine ale evreilor, ucişi 91 de evrei şi cca 26 000 arestaţi şi trimişi în lagăre de concentrare; a însemnat începutul persecuţiei

violente a evreilor de către nazişti. Sintagma este legată de vitrinele sparte ale magazinelor.

Noaptea Sfântului Bartolomeu, măcel al hughenoţilor din noaptea de 24.VIII.1572, în timpul războaielor religioase din Franţa. Regina Caterina de'Medici l-a convins pe regele Carol IX că hughenoţii complotează împotriva sa şi că trebuie exterminaţi. Astfel în Noaptea Sfântului Bartolomeu 2000-3000 de hughenoţi au fost ucişi doar în Paris. Apoi, după exemplul parizian, masacrul s-a repetat în luna septembrie î întreaga Franţă.

Nobel, *Alfred Bernhard*, chimist şi industriaş suedez (Stockholm 1843-Sanremo 1896). Inventator al dinamitei (1866), al gelatinei explozive şi al balistitei (1875), prin testament a instituit Fundaţia N., care începând din 1901 acordă omonimele premii anuale unor personalităţi care s-au distins în domeniile fizicii, chimiei, medicinei, literaturii şi ca promotori ai păcii între popoare. În 1968, Banca Centrală a Suediei a adăugat un premiu pentru economie.

Nobile, *Umberto*, explorator italian (Lauro 1885-Roma 1978). În dirijabilul *Norge* a efectuat, împreună cu Amundsen, traversarea Polului Nord (1926). În 1928 a căzut cu noul dirijabil *Italia* la NE de Spitzbergen; salvat împreună cu puţini supravieţuitori, a fost considerat responsabil de accident. Părăsind armata italiană a trăit în URSS (1932-1936) şi în SUA. Deputat în Adunarea Constituantă şi apoi senator din partea PCI.

nobilime, categorie socială caracterizată prin privilegii speciale şi atribute transmise ereditar, care a avut un rol determinant în istoria europeană a sec.V-XIX. Apărarea Imperiului roman în faţa invaziilor barbare (sec.V) a determinat concentrarea de puteri militare şi jurisdicţionale în mâna câtorva indivizi şi familii, cei mai mulţi aparţinând aristocraţiei senatoriale romane şi populaţiilor germanice care se stabiliseră la hotarele imperiului. N. ereditară a Evului Mediu timpuriu a fost o n. *de facto*, lipsită de recunoaştere juridică din partea autorităţii regale. Nobili au fost şi cei care au primit din partea suveranilor carolingieni guvernarea unei circumscripţii publice (deţinătorii unui comitat au fost numiţi conţi, cei ai unei mărci marchizi). O dată cu destrămarea Imperiului carolingian (sec. IX-X), aceste titluri au supravieţuit fără legătură cu organizarea publică. În feudalism suveranii, care aveau puterea de a crea nobili noi, au furnizat n. o primă recunoaştere juridică şi o structură ierarhică. În acelaşi timp, Biserica a oferit n. o ideologie proprie, aceea cavalerească (v. cavalerie). În timpul Evului Mediu n. constituia pătura dominantă care concentra în mâinile sale funcţiile militare şi politice, în timp ce din punct de vedere economic beneficia de mari bogăţii, punându-se în fruntea seniorilor rurale. În a doua jumătate a sec. XVI a fost necesară definirea cu precizie a conceptului de n.: astfel, s-a născut o dezbatere extrem de complexă în care valorilor medievale ale stirpei şi ale meritelor li s-au adăugat calitatea de respingere de către nobil a activităţilor „umile" şi obligaţia de a-şi apăra onoarea. Membrilor n. care se bucurau de proceduri şi jurisdicţii speciale şi de scutirea de pedepse infamante şi de plata impozitelor le era acordat dreptul de a purta spadă şi de a îndeplini cele mai importante funcţii militare, civile şi ecleziastice. Apariţia unei puternice burghezii comunale şi crearea monarhiilor absolute moderne, chiar dacă au determinat pierderea monopolului politic al n. şi crearea unei n. de robă (legată de funcţiile din administraţia publică) alături de vechea n. de spadă, nu au lipsit-o de privilegiile fiscale şi jurisdicţionale. Numai după Revoluţia franceză din 1789 n. a fost subordonată legilor civile ca şi ceilalţi cetăţeni, chiar dacă în tot sec. XIX şi-a menţinut un important rol social şi politic. În Marea Britanie n. face parte şi astăzi din Camera Lorzilor prin drept ereditar. În Italia, pentru a reglementa titlurile şi stemele nobiliare a fost instituită Comisia Consultativă Heraldică (*Consulta Araldica*, 1869), abolită de Constituţia republicană care neagă recunoaşterea juridică a titlurilor nobiliare.

Vezi şi: Ancien Régime; aristocraţie; absolutism; feudalism; Starea a Treia; stat; titluri nobiliare.

Nolte, *Ernst*, filosof şi istoric german (Witten, Dortmund 1923). Elev al lui Heidegger, este unul dintre principalii exponenţi ai şcolilor istoriografice revizioniste, care explică nazismul şi fascismul ca răspunsuri politico-ideologice la bolşevism. Opere: *Cele trei feţe ale fascismului* (1966), *Naţionalism şi bolşevism. Războiul civil european* (1987), *Anii violenţei* (1994).

nomadism, sistem de viaţă specific popoarelor care nu trăiesc stabil pe un teritoriu şi îşi procură mijloacele de subzistenţă schimbându-şi frecvent aşezarea. Gradul cel mai ridicat de n. l-au manifestat comunităţile de vânători-culegători din preistorie, cel puţin până în Neolitic, când au început primele activităţi agricole. Precaritatea vieţii nomade a impus mereu structuri socio-politice puţin complexe, fără forme ierarhice speciale, de proprietate sau de diviziune a muncii. N. stă la baza unor importante evenimente istorice, printre care marile migraţii umane şi invaziile barbare (v. barbari). Forme de n. ale unei întregi populaţii sau ale unei părţi a acesteia (seminomadism) au supravieţuit până în zilele noastre: crescătorii de animale mari (mongoli, bantu, beduini), agricultorii care folosesc sapa (paleoindochinezi, sudanezi) şi vânătorii (boşimani, unele triburi africane şi amazoniene). O altă formă de n. este şi cea practicată de ţigani (v.).

nomenklatura, termen rus devenit de uz comun în limbajul politic, indicând componentele elitei conducătoare ale unei ţări care ocupă cele mai importante

funcţii politice, economice, ştiinţifice şi culturale, bucurându-se de onoruri şi privilegii speciale.

non expedit, răspuns (lat.: nu e potrivit) dat la 30.I.1868 de Sacra Congregaţie pentru Afaceri Ecleziastice la întrebarea dacă este potrivit ca credincioşii catolici italieni să participe la alegerile politice. În 1886, acestei formule i s-a atribuit sensul de interdicţie explicită, în semn de protest împotriva statului liberal care lichidase puterea temporală a papalităţii. Atenuat progresiv începând cu alegerile în 1904, n. e. a fost oficial abrogat de Benedict XV înaintea alegerilor din 1919.

nonviolenţă, metodă de luptă politică, bazată pe refuzul moral şi religios al violenţei; n. a fost promovată de Mahatma Gandhi pentru eliberarea Indiei de sub dominaţia colonială britanică: comportamentului injust şi violent al puterii i-au fost opuse opţiuni paşnice de noncolaborare de masă, rezistenţă pasivă şi nesupunere civilă. N. a inspirat o mare parte a mişcărilor pacifiste contemporane, în jurul temei obiecţiei de conştiinţă la serviciul militar şi a apărării populare nonviolente.

nordice, războaie, conflicte între statele Europei de nord în sec. XVII-XVIII pentru dominaţia asupra Mării Baltice.

■ *Primul războiul nordic* (1654-1660). Carol X, regele Suediei, cu sprijinul Franţei cardinalului Mazarin, a declarat război Poloniei şi a înfrânt-o în bătălia de la Varşovia (28-30.VII.1656). Brandenburg, Danemarca, Imperiul habsburgic şi Rusia au format atunci o alianţă antisuedeză (1657). Suedia a învins Danemarca şi prin tratatul de la Roskilde (1658) i-a impus cedarea Scaniei şi a ţinuturilor Halland, Blekinge şi Bohuslan. Prin medierea lui Mazarin, conflictul se încheie prin pacea de la Oliva (23.IV.-6.V.1660) între Frederic Wilhelm de Brandenburg, Carol X al Suediei şi Ioan II Cazimir, regele Poloniei: Suediei îi este recunoscută stăpânirea asupra Scaniei, iar Prusiei separarea de regatul Poloniei. Pacea de la Copenhaga (27.V.1660) dintre Frederik III de Danemarca şi Carol X al Suediei, asigură libertatea de navigaţie în Marea Baltică. Rusiei îi este impus tratatul de la Kardis (1661), care confirmă supremaţia suedeză asupra Mării Baltice.

■ *Al doilea război nordic* (1700-1721). Danemarca, Polonia, Saxonia şi Rusia au încercat să blocheze expansiunea Suediei lui Carol XII, susţinut de Anglia şi Olanda. Carol XII a învins Danemarca şi i-a impus tratatul de la Traventhal (8.VIII.1700). Victoria asupra ţarului Petru cel Mare la Narva (20.XI.1700) i-a îndepărtat pentru moment de război pe ruşi. Înfrângând Saxonia, Carol XII i-a impus pacea de la Altranstädt (24.IX.1706), prin care August II trebuie să renunţe la tronul Poloniei în favoarea lui Stanisław Leszczyński, susţinut de Franţa şi Suedia. Suedezii au invadat apoi Rusia (1708), dar au fost înfrânţi la Poltava (8.VII.1709). După moartea lui Carol XII, în asediul cetăţii Frederikshall (11.XI.1718), Suedia a încheiat războiul prin pacea de la Stockholm (1.II.1720) şi a cedat episcopatele Bremen şi Verden Hanovrei şi Pomerania occidentală Prusiei. Prin pacea de la Nystad (10.X.1721) Suedia i-a recunoscut Rusiei stăpânirea asupra Kareliei, Livoniei, Estoniei, Ingriei şi Finlandei. Din acel moment Rusia preia de la Suedia dominaţia asupra Mării Baltice.

Normandia, regiune istorică din Franţa, locuită în Antichitate de celţi şi belgi. A fost cucerită de Caesar şi inclusă în provincia *Gallia Lugdunensis Secunda*, cu capitala Rotomagus (Rouen). În 911, Rollon, în fruntea unui grup de piraţi normanzi, l-a silit pe Carol III cel Simplu să-i dea în feudă o bună parte din N. Descendenţii lui Rollon au constituit şi mărit ducatul N., care a menţinut relaţii de vasalitate cu regele Franţei. După ce ducele N., Wilhelm (Guillaume) Cuceritorul (1036-1087) a ocupat Anglia şi a devenit regele acesteia (1066), suveranii francezi au încercat fără succes să recupereze N., care, aflată în posesia regilor englezi, rămânea feudă a coroanei franceze. În 1204, regele Franţei, Filip II August l-a declarat pe regele Angliei, Ioan Fără de Ţară, decăzut din drepturile asupra feudei şi a anexat N. la Franţa. Regiunea a fost ocupată de englezi între 1419 şi 1450, în timpul Războiului de o sută de ani între Franţa şi Anglia, dar după bătălia de la Formigny (1450) a intrat definitiv sub stăpânirea Franţei.

■ Debarcarea din N. Desfăşurată de forţele anglo-americane şi aliate începând din 6.VI.1944, în al doilea război mondial (v.), cu numele de „Operaţiunea Overlord", a avut scopul de a deschide un al doilea front în Europa şi de a elibera Franţa, îndreptându-se asupra Germaniei. Pregătită în cursul anului 1943, cea mai mare operaţiune interarme din al doilea război mondial s-a desfăşurat sub comanda generalului D. Eisenhower, în timp ce B. Montgomery a fost responsabil cu coordonarea tuturor forţelor terestre. A avut ca teatru de acţiune întreaga coastă nordică a N. Superioritatea numerică (până la 10.VI. au debarcat 350 000 de soldaţi) şi în mijloace (6 500 de avioane, cca 6 500 de nave, amfibii etc.) şi surpriza produsă au permis Aliaţilor să depăşească puternicele fortificaţii de coastă germane (Valul Atlantic) şi să creeze un solid cap de pod în interval de câteva zile (6-19.VI.).

normanzi, populaţii germanice („oamenii Nordului") aşezate din sec. VI în zona scandinavă (suedezi, danezi, norvegieni), cunoscuţi şi cu apelativul de vikingi („războinici"). De religie păgână, având rituri funerare speciale (regii erau înmormântaţi împreună cu servitori, animale şi obiecte în ambarcaţiuni, din care unele au fost recuperate), n. dispuneau de capacităţi de navigaţie şi de luptă deosebite. Îndeletnicindu-se la început cu pescuitul şi cu comerţul cu piei, începând din sec. VIII, poate sub

impulsul schimbărilor climatice sau demografice, au întreprins acţiuni de piraterie şi de cucerire în sudul Europei, lăsând amintirea unei epoci de cruzime şi teroare.

■ *Expansiunea în Europa.* La începutul sec. VIII n. au cucerit Irlanda, în 874 au colonizat Islanda, în 880 au încheiat cu suveranul anglo-saxon Alfred cel Mare pacea de la Wedmore, obţinând controlul asupra Angliei de răsărit (Danelaw). Au pătruns şi în Imperiul carolingian urcând pe marile fluvii (Rin, Escaut, Sena) şi creând ducatul Normandiei (v.). În cursul sec. X au atins coastele Groenlandei şi, conduşi de Erik cel Roşu, au ajuns în Vinland, în America de Nord. Plecând din Suedia s-au extins spre câmpia sarmatică unde, sub numele de *variaghi* (varegi), au întemeiat oraşul Novgorod şi au pus bazele viitorului stat rus. Începând din sec. IX mulţi n. au întemeiat aşezări stabile, s-au convertit la creştinism şi au constituit nuclee politice autonome. În ducatul Normandiei n. au creat instituţii feudale care se vor răspândi şi în regatul Angliei (cucerit după bătălia de la Hastings dintre normandul Wilhelm Cuceritorul şi regele anglo-saxon Harold II în 1066) şi în Italia de sud (sec. XI-XII).

■ *Regatul Siciliei.* Grupuri de războinici mercenari n. au ajuns în Italia de sud la începutul sec. XI, punându-se în serviciul fie al bizantinilor, fie al oraşelor adversare bizantinilor, fie al ducilor longobarzi. În 1030 căpetenia normandă Rainulf Drainot a obţinut de la ducele de Neapole, Sergiu IV, senioria de Aversa, căreia i-a adăugat-o pe aceea de Gaeta. Robert Guiscard din familia Hauteville (Altavilla), seniori de Coutances în Normandia, după o perioadă de luptă cu papalitatea, încheiată cu victoria de la Civitate (1056), a devenit principal aliat al acesteia, susţinându-o militar în lupta pentru investitură împotriva imperiului. Robert Guiscard a cucerit Puglia, Calabria şi Campania, în timp ce fratele Roger, la sfârşitul unui război desfăşurat între 1061 şi 1091, a smuls Sicilia emirilor arabi din Palermo. În 1130 s-a constituit regatul Siciliei, care reunea tot sudul Italiei în mâinile n. Acest act a fost opera lui Roger II (1095-1154), care a dus statul n. la apogeu, punând bazele unei puternice monarhii. La moartea lui Guillaume II (1189), moştenitoarea sa Constance de Hauteville (Costanza d'Altavilla 1146-1198), soţia împăratului Henric VI, a legat destinele regatului Siciliei de cele ale imperiului, transmiţându-l fiului său, Frederic II de Suabia. Un stat normand a fost creat şi în Orient: în timpul primei cruciade (1096) Bohemond de Tarent, fiul lui Robert Guiscard, a cucerit Antiohia (1099) şi, nerespectând acordul cu bizantinii, care revendicau stăpânirea asupra cetăţii, a întemeiat un principat, care a durat până în 1268, supus formal regatului de Ierusalim.

Bibliografie: R. Pörtner, *L'epopea dei vichinghi*, tr.it., Garzanti, Milano 1972.

North, *Frederick, conte de Guilford*, om politic britanic (Londra 1732-1792). A fost prim-ministru din 1770 până în 1782, datorită sprijinului personal al regelui şi susţinerii din partea *tories*. Opoziţia la cererile coloniilor americane a provocat revolta acestora: N. a devenit responsabil pentru unicul război pierdut de Marea Britanie în epoca modernă, acela de independenţă american.

Northumberland, *John Dudley, duce de*, om politic englez (n. 1502-Londra 1553). Lord amiral (1543) sub Henric VIII, la moartea acestuia (1547) a împărţit puterea cu lordul protector Somerset, pe care l-a îndepărtat şi a reuşit să-l condamne la moarte (1552). A profitat de influenţa sa asupra regelui minor Eduard VI pentru a orienta politica religioasă a regatului în sens calvinist (Actul de Uniformitate, 1553) şi a proclama ca moştenitoare la tron pe Jane Grey, soţia propriului fiu, în locul catolicei Maria Tudor.

Norvegia, stat în Europa de nord. *Sup.*:323 878 km^2 *Pop.*: 4 354 000 loc. *Capit.*: Oslo. *Limba*: norvegiana. Relig.: protestantă. *Vecini*: N Oceanul Arctic, E Rusia, Finlanda şi Suedia, S şi N Marea Nordului, V Marea Norvegiei şi Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: monarhie constituţională.

Istoria N. este strâns legată de cea a vikingilor la început, apoi de cea a Danemarcei şi Suediei, cu care a constituit, în mai multe rânduri, cel mai adesea într-o poziţie de inferioritate, diferite uniuni politice. În sec. XIX a fost iniţiat un proces de renaştere culturală naţională; în sec. XX N. a dobândit o independenţă stabilă, asociată cu un înalt grad de democraţie şi bunăstare.

sec. VIII d.Hr.
N. e una dintre principalele baze pentru expediţiile vikinge.

cca 872
Harold Haarfager uneşte diferitele triburi vikinge norvegiene.

995-1000
Domnia lui Olaf I şi începutul creştinării.

1016-1028
Domnia lui Olaf II şi extinderea puterii regale.

1030 Canut (Knud) al Danemarcei supune N.

1035-1047
Domnia lui Magnus I cel Bun, după alungarea danezilor; cucerire temporară a Danemarcei.

1066-1093
Sub Olaf III cel Paşnic, apogeul N. medievale: expansiune comercială, construcţia de oraşe noi, stabilizare politică.

1184-1202
Regele Sverre Sigurdsson consolidează puterea regelui în detrimentul nobilimii feudale şi a clerului.

1217-1263
Haakon IV supune Groenlanda şi Islanda.

1397 Uniunea de la Kalmar unifică regatele Danemarcei, Suediei şi Norvegiei sub Margareta de Danemarca.
1412 Moartea Margaretei. Nemulţumiri şi revolte în N.
1536 Christian III al Danemarcei transformă N. în provincie daneză şi introduce luteranismul.
sec. XVII
În timp ce în N. se dezvoltă activităţile economice (legate în special de minerit), războaiele dintre Suedia şi Danemarca provoacă pierderea de teritorii norvegiene în favoarea Suediei (1641-1645; Jämtland şi Herjedalen; 1657-1658: Bohuslän).
1814 Tratatul de la Kiel separă N. de Danemarca şi o atribuie lui Carol XIV al Suediei. Este anulată tentativa de independenţă a regentului danez Christian Frederik, proclamat rege al N.
sec. XIX
Obţinând autonomia şi un parlament propriu (*storting*) N. îşi orientează aspiraţiile naţionale şi propriul regim politic în direcţia unei democraţii parlamentare.
1898 Este introdus votul universal masculin.
1905 Parlamentul (*storting*) declară dizolvată uniunea cu Suedia şi oferă coroana N. prinţului Carol al Danemarcei, care o acceptă cu numele de Haakon VII.
1905-1957
Domnia lui Haakon VII; înaintare pe drumul democraţiei prin extinderea dreptului de vot către femei (1913). În primul război mondial N. rămâne neutră.
1935 Partidul Laburist formează guvernul care va conduce până în 1965, mai puţin perioada războiului.
1940-1945
N. e implicată în al doilea război mondial, ca urmare a invadării de către germani. Haakon VII se refugiază la Londra, unde formează un guvern în exil. Naziştii instaurează un guvern marionetă condus de V. Quisling. Puternică mişcare de rezistenţă antigermană.
1945-1949
Haakon VII se întoarce în N. Începe procesul de inserare a N. în blocul occidental prin acceptarea planului Marshall şi aderare la NATO.
1957-1991
Domnia lui Olaf (Olav) V; alternanţă la guvern a laburiştilor (T. Bratteli; G.H. Brundtland) şi a coaliţiilor conduse de conservatori (P. Borten, K. Wiloch, J. Syse). Un referendum popular respinge (1972) aderarea la Comunitatea Europeană. Exploatarea intensivă a petrolului din Marea Nordului (din anii '70) modifică profund economia N.
1991 Devine rege Harald V.
1994 Guvernul laburist G. Brundtland semnează un nou acord pentru aderarea la UE care este blocat pentru a doua oară de un referendum popular. Urmează o profundă restructurare a *Welfare State* începută în anii '90, iniţiată la începutul anilor '90.
1997 Alegerile politice confirmă extrema fragmentare a reprezentării parlamentare. Uşor recul al laburiştilor (care rămân totuşi prima forţă politică) şi nou guvern centrist minoritar condus de K.M. Bondevik, lider al creştin-democraţilor.

Noske, *Gustav*, om politic german (Brandenburg 1868-Hanovra 1946). Social-democrat, guvernator al Berlinului, a reprimat cu ajutorul unităţilor naţionaliste *Freie Korps* revolta spartakistă din ianuarie 1919 şi a restabilit ordinea în restul Germaniei. Ministru al forţelor armate (1919-1920), a fost implicat în puciul reacţionar al lui W. Kapp (13.III.1920) şi constrâns să demisioneze. În timpul nazismului s-a retras din viaţa publică.

notabilităţi, categorie a celor care ocupau în *Ancien Régime* o poziţie importantă în viaţa comunităţilor prin funcţiile ocupate şi prin averile deţinute. În Revoluţia franceză, termenul i-a desemnat pe funcţionarii aleşi în funcţii juridice şi administrative, independent de atribuţiile lor sociale şi economice. În sec. XIX, transformarea sistemului politic în sistem electiv reprezentativ a făcut ca n. să desemneze pe cei care aveau „capacitatea" de a fi aleşi în adunările parlamentare.

Noua Caledonie, insulă din Oceanul Pacific, la E de Australia cu o populaţie de 43% indigeni (kanaki), 37% francezi şi restul vietnamezi, indonezieni, polinezieni. Descoperită în 1774 de englezul J. Cook (care a numit-o astfel după vechiul nume al Scoţiei), a trecut sub stăpânirea Franţei în 1853 şi a fost sediul unei colonii penale (1864-1896). Abia la sfârşitul sec. XIX a beneficiat de atenţie datorită potenţialului său economic (descoperirea de zăcăminte de fier, crom şi nichel). În 1946 a devenit teritoriu „de peste mări" francez; legătura cu Franţa, confirmată prin referendumul din 1987, a fost totuşi contestată de independentiştii din FLNKS (*Front de libération nationale kanake socialiste*), până ce un acord între guvernul francez, FLNKS şi antiindependentişti (1998) a hotărât organizarea unui referendum pentru autodeterminare în 2013 şi a recunoscut o mai largă autonomie a insulei.

noua frontieră, slogan caracterizând campania electorală şi apoi pe planul politicii interne, mandatul prezidenţial al lui J.F. Kennedy (1960-1963). Invitându-şi susţinătorii să recupereze spiritul original democratic

american tipic cuceritorilor teritoriilor din Vest, Kennedy a încercat să inițieze un amplu program de dobândire de drepturi civile, justiție socială, integrare rasială, care a întâmpinat totuși o intransigentă opoziție din partea Congresului.

Noua Guinee, v. Papua Noua Guinee.

noua stângă, complex de grupări și mișcări politice dezvoltate cu începere de la jumătatea anilor '60 ai sec. XX, cu scopul de a combate sistemul social-politic occidental, contestând pozițiile tradiționale ale stângii socialiste și comuniste. Deși mici grupuri de stânga care se revendicau de la ideologia troțkistă fuseseră prezente în diferite țări europene încă din a doua jumătate a anilor '50, fenomenele cele mai semnificative ale n.s. s-au manifestat în cadrul contestării tinerilor din anii '60; în Italia fenomenul a prilejuit nașterea așa-numitelor mișcări „extraparlamentare"

Noua Zeelandă, stat în Oceania. *Sup.*: 270 534 km^2. *Pop.*: 3 568 000 loc. *Capit.*: Wellington. *Limba*: engleza. *Relig.*: protestantă (86 %). Poziția geografică: arhipelag în Oceanul Pacific de sud. *Forma de stat*: stat independent în cadrul Commonwealthului britanic.

Prelungire a fenomenului de colonizare britanică a Australiei, popularea europeană a N.Z. a intervenit în sec. XIX, dar, spre deosebire de cea australiană, prin intermediul unei adevărate campanii de exterminare a populații maori preexistentă, redusă la stadiul de minoritate etnică. Datorită unei tradiții consolidate de intervenție statală în planul economic și social și unei solide baze agrare (de crescători de animale, mai ales) democrația neozeelandeză modernă a condus țara în rândul celor mai stabile puteri industriale ale ariei circumpacifice.

sec. X Primele așezări de populațiilor de origine neclară.

sec. XIV
În North Island se stabilește populația poli ziană a maorilor.

1642 Olandezul A. Tasman descoperă N.Z.

1769 J. Cook pune stăpânire pe arhipelag în numele Marii Britanii.

1800-1830
Vânătorii de balene și de foci creează primele așezări europene în North Island.

1824 N.Z. este unită cu colonia australienă Noua Galie de Sud.

1840 Tratatul de la Waitangi (6.II): căpitanul W. Hobson obține de la maori recunoașterea suveranității britanice în schimbul respectării teritoriilor tribale.

1841 N.Z. devine colonie britanică autonomă.

1843-1846
Ocuparea teritoriilor tribale de către New Zealand Company duce la primul război cu maorii.

1856 N.Z. obține un guvern autonom.

1860-1871
Al doilea și al treilea (1870) război cu maorii încheiate prin decimarea populației indigene din North Island.

1893-1906
Guvern liberal-laburist al lui R. Seddon: vot pentru femei, reprezentare parlamentară a maorilor, asigurări sociale, naționalizarea căilor ferate și a minelor, exproprierea latifundiilor.

1907 N.Z. obține statutul de dominion.

1914-1918
Participare la primul război mondial alături de englezi.

1920 N.Z. Intră în Societatea Națiunilor și obține insulele Samoa occidentale germane.

1931 Deplină suveranitate a N.Z. în cadrul Commonwealthului britanic.

1935-1940
Guvernul laburist al lui M.J. Savage: săptămână de lucru de 40 ore, organizarea statală a comerțului exterior.

1939-1945
N.Z. participă alături de Marea Britanie la al doilea război mondial.

1949 Înfrângere electorală a laburiștilor; guvernul este format de Partidul Național (conservator).

1951 Constituirea unei alianțe defensive între N.Z., Australia și SUA (ANZUS).

1954 N.Z. intră în pactul colectiv de apărare din Pacificul de sud-est (SEATO), dizolvat în 1977.

1965 Crearea unei zone de liber schimb între N.Z. și Australia.

1986 Laburiștii, la putere din 1984, decid ieșirea N.Z. din ANZUS.

1990-1994
Reîntoarcerea la putere a Partidului Național sub conducerea lui J. Bolger (confirmat în 1993 și 1996) care procedează la o drastică restructurare în sens liberal a sistemului economic național.

1995-1996
Reforma *Welfare State* stârnește opoziție socială. Izbucnesc proteste ale populației maori pentru obținerea de indemnizații și restituiri parțiale ale terenurilor confiscate de coloniștii englezi în 1863 (ambele măsuri sunt obținute la capătul unor lungi negocieri).

1997 Prima femeie care ocupă funcția de prim-ministru, Jenny Shipley, îl înlocuiește pe J. Bolger, lansând o politică neoliberală.

Novarra, oraș în Piemont, capitală a provinciei. Centru ligur și apoi galic, a fost municipiu roman. Comitat în sec. X și comună liberă în sec. XI, în sec. XIV a trecut

sub stăpânirea oraşului Milano. Marchizat din 1538, între 1714 şi 1738 a aparţinut Austriei, apoi Savoiei. ■ BĂTĂLIA DE LA N. Pe 23.III.1849, în a doua fază a războiului italian de independenţă, trupele piemonteze au fost încercuite de cele austriece; după înfrângere a urmat abdicarea lui Carlo Alberto şi armistiţiul de la Vignale (26.III.).

Novgorod, oraş în Rusia de vest, pe râul Volhov. Întemeiat în sec. IX, N. a fost cucerit în 862 de conducătorul vareg Rurik. Din 882 a trecut sub stăpânirea Kievului până în sec. XII. În sec. XIII Aleksandr Nevski, cneaz de N., a respins invazia suedezilor (1240) şi a cavalerilor teutoni (1242). De atunci a devenit, cu numele de Veliki N. („marele" N.), capitala unui puternic organism politic rival al Moscovei, a cărui influenţă s-a întins până la Marea Albă, Urali şi Siberia. A trebuit totuşi să cedeze în faţa Moscovei în 1478. A fost apoi distrus complet de ţarul Ivan IV cel Groaznic (1570). După un teribil incendiu în 1611, oraşul a încetat să mai aibă vreo importanţă în istoria Rusiei.

Novotný, *Antonín*, om politic cehoslovac (Letnaný, Praga, 1904-Praga 1975). A aderat la Partidul Comunist încă de la înfiinţarea sa (1921), a fost arestat în 1938 şi internat de germani în lagărul de concentrare de la Mauthausen (1941-1945). Numit secretar al partidului (21.III.1953), a urmat cu fidelitate politica sovietică. Preşedinte al republicii din 1957 până în 1968, a fost constrâns să-şi prezinte demisia din toate funcţiile în faţa „noului curs" inaugurat de A. Dubček.

Nubia, regiune antică în Africa de nord-est, pe cursul superior al Nilului, la confluenţa dintre Nilul Albastru şi Nilul Alb şi în zona cataractelor de la Assuan, unde începea Egiptul. N. a fost supusă de faraonii din dinastia a XII-a Sesostris I (1897-1879 î.Hr.) şi Sesostris III (1878-1841 î.Hr.) şi a rămas sub stăpânire egipteană până la sfârşitul celei de-a XXV-a dinastii (sec. VII î.Hr.).

Numa Pompilius (sec.VIII î.Hr.?), potrivit tradiţiei, al doilea rege al Romei, după Romulus. Originar din Cures, în ţinutul sabinilor, i se atribuie organizarea religioasă originară a Romei. Domnia sa este menţionată ca fiind dreaptă şi paşnică. Este imposibil să ne pronunţăm cu siguranţă în legătură cu istoricitatea sa.

Numidia, regiune antică în Africa de nord, la vest de Cartagina; corespunde părţii răsăritene a actualei Algerii. Supusă Cartaginei din sec.IV î.Hr., N. era locuită de triburi nomade care furnizau armatei punice o cavalerie de temut. Şi-a dobândit independenţa sub Massinissa, căpetenia tribului massililor, care a trecut de partea Romei în timpul celui de-al doilea război punic (205 î.Hr.) şi a văzut astfel recunoscându-i-se domnia asupra N. lui şi urmaşilor săi, care au rămas în bune relaţii cu Roma până la Iugurtha. La sfârşitul războiului roman împotriva lui Iugurtha (106 î.Hr.) N. apuseană a fost încredinţată regelui maur Boccus, în timp ce partea răsăriteană i-a revenit lui Gauda, fratele lui Iugurtha. Ca urmare a sprijinului dat pompeienilor de regele Iuba I, în 46 î.Hr. Caesar a transformat N. în provincia Africa Nova, pe care Augustus a unit-o cu Africa proconsulară.

numismatică, ştiinţă care studiază, interpretează şi clasifică monedele şi medaliile, în legătură cu valoarea lor istorică şi artistică. După o perioadă de interes deosebit în timpul umanismului, în sec.XVI n. a cunoscut o dezvoltarea a colecţiilor private şi a beneficiat de criterii de interpretare mai sofisticate, ivite şi din nevoia de a combate difuzarea falsurilor. În sec.XVIII şi XX au fost realizate mari opere de catalogare şi de revizuire critică a documentaţiei despre Antichitate, prin publicarea de lucrări ca acele ale lui J.H. Eckhel, *Doctrina nummorum italicorum* şi E. Babelon, *Tratat despre monedele greceşti şi romane* (1900-1923). N. medievală şi modernă au devenit obiect de studiu din sec.XVIII, când au văzut lumina primele lucrări critice ale lui Muratori, Argelati, Rubbi. Prin *Corpus nummorum italicorum* (20 vol.1911-1943) conceput de Victor Emanuel III, Italia a beneficiat de o monumentală catalogare a materialului numismatic medieval şi modern. Colecţiile publice cele mai importante sunt cele de la British Museum din Londra, Cabinetul imperial de la Viena, Cabinetul de medalii de la Paris, Muzeul din Berlin şi Smithsonian Institution din Washington.

nunţiu apostolic, arhiepiscop catolic acreditat ca reprezentant diplomatic al Sfântului Scaun pe lângă un stat. Îl reprezintă pe papă şi pe lângă ierarhia catolică a ţării respective.

nuragică, civilizaţie, civilizaţie priestorică din Sardinia. Înfloritoare în epoca bronzului (mileniul II î.Hr.) şi-a luat numele de la nuraghi, mari edificii tronconice formate din blocuri de piatră lipite cu pământ, cu destinaţie de fortăreaţă şi de reşedinţă (*dimora*) pentru căpetenia clanului. A dispărut progresiv în mileniul I î.Hr.

Nur al-Din (n.1118-Damasc 1174), emir al Damascului şi Alepului (1146-1174). Adversar al statelor cruciate din Palestina, a reuşit să cucerească întreaga regiune Edessa şi să smulgă Egiptul de sub stăpânirea dinastiei fatimide (1171).

Nürnberg, oraş din Bavaria. Oraş liber imperial din 1219, între sec. XV şi XVI a fost un important centru al umanismului şi Renaşterii germane. A adoptat Reforma în 1525, iar în 1532 aici a fost semnată o înţelegere între luterani şi catolici sub auspiciile lui Carol V. În declin după Războiul de treizeci de ani (1618-1648), a început să se dezvolte ca oraş industrial doar în sec. XIX. În perioada nazistă a fost sediul congreselor anuale ale partidului, iar în septembrie 1935 aici au fost promulgate Legile de la N., care inaugurau persecuţia nazistă împotriva evreilor. A fost parţial distrus în al doilea război mondial.

■ Dieta din N. Desfăşurată între 1355-1356, în cadrul ei fiind promulgată de împăratul Carol IV de Luxemburg *Bula de Aur* (v.), care stabilea criteriile pentru alegerea împăratului.

■ Procesul de la N. Instrumentat la sfârşitul celui de-al doilea război mondial (VIII.1945) împotriva principalilor conducători nazişti de către un tribunal militar internaţional compus din judecători delegaţi din Marea Britanie, Franţa, SUA şi URSS. Tribunalul avea jurisdicţie asupra acuzaţiilor de pregătire a unui război de invazie, crime împotriva păcii, crime de război şi crime împotriva umanităţii. Prin sentinţa din 1.X.1946 au fost condamnaţi la moarte prin spânzurare 12 din cei 24 de inculpaţi, printre care M. Bormann (în contumacie), H. Göring, A. Jodl, J. Ribbentrop, A. Rosenberg; la închisoare pe viaţă: R. Hess, W. Funk, E. Raeder.

Nyerere, *Julius Kambarage*, om politic din Tanzania (Butiama 1921). Catolic, fondator în 1954 al Uniunii Naţionale Africane din Tanganiyka (TANU) a fost prim-ministru din 1960, ducând fără tulburări ţara spre independenţă (9.XII.1961). Ales preşedinte al republicii (9.XII.1962), a realizat fuziunea ţării sale cu insula Zanzibar, creând Republica Tanzania (27.IV.1964). Reales de mai multe ori în funcţia de preşedinte, a dat o orientare socialistă politicii sale (autogestiunea comunităţilor rurale), A susţinut mişcările de eliberare africane şi a urmat o politică internaţională de nealiniere. În 1985 s-a retras din viaţa politică.

O

OAS[1], siglă a *Organisation of American States* (Organizația Statelor Americane), constituită la Bogotá în 1948, în scopul garantării unui sistem de securitate colectivă pentru statele continentului american, aplanării eventualelor conflicte, instituirii unui front comun în cazul unui atac armat împotriva unuia dintre ele și implementării progresului economic, social și cultural pe continent. În organizație au fost incluse inițial toate statele continentului, dar Cuba a fost suspendată în 1962, ca urmare a regimului castrist.

OAS[2], siglă a *Organisation de l'Armée Secrète* (Organizația Armatei Secrete), grup clandestin de extremă dreaptă francez, înființat în 1961 pentru a împiedica pe căi violente acordarea independenței Algeriei. Condus de generalii R. Salan și E. Jouhaud, organizația a patronat atentate în Franța și în Algeria. După arestarea conducătorilor săi (III-IV.1962) și referendumul din 8.IV.1962, care a aprobat cu o largă majoritate independența algeriană, OAS și-a încheiat activitatea.

Oberdan, *Gugliemo*, iredentist italian (Trieste 1858-1882). Republican și democrat, în 1878 a dezertat din armata austriacă pentru a intra în legătură cu mediile iredentiste garibaldiene de la Roma. În 1882 a pregătit un atentat împotriva împăratului Franz Joseph, aflat în vizită la Trieste; arestat, a fost spânzurat pentru dezertare și tentativă de omor.

obiecție de conștiință, refuzul motivat de convingeri personale, religioase sau filosofice, de a se supune unei prevederi legale sau, în particular, de a îndeplini serviciul militar. Practicată deja de primii creștini la Roma, o. de c. a cunoscut o largă răspândire în rândul mișcărilor reformatoare moderne (husiți, valdenzi, anabaptiști, quakeri), devenind o problemă politică o dată cu constituirea armatelor bazate pe recrutare obligatorie. Răspândită, în conexiune cu amplificarea curentelor pacifiste (v. pacifism), în sec. XX o. de c. a fost recunoscută și reglementată într-un număr sporit de state (Marea Britanie și SUA, în timpul celor două războaie mondiale; Danemarca, 1933; Olanda, 1962; RFG, 1965; Franța, 1971; Italia, 1972), acordând subiectului dreptul de a alege servicii alternative de utilitate socială.

Obregón, *Álvaro*, om politic mexican (Álamos, Sonora 1880-San Ángel 1928). Președinte al republicii 1920-1924, a dat un impuls serios reformei agrare și a încercat să readucă în proprietatea statului terenurile date în concesiune companiilor străine. Inițiator al unei politici anticlericale, a fost reales președinte în 1928, dar a fost ucis imediat după aceea de un fanatic catolic.

Obrenović, dinastie care a domnit în Serbia între 1817-1842 și între 1858-1903. Întemeietorul dinastiei, *Miloš*, a reușit să elibereze țara de turci (1813-1817) și s-a proclamat principe (knez) al Serbiei. Miloš a fost constrâns de ruși să abdice în favoarea fiului *Milan II* (1839), apoi a fratelui *Mihail III* (1839-1842), înlăturat în 1842 de Alexandru I Karagjeorgjević, răsturnat la rândul său de același Miloš, reîntors pe tronul Serbiei din 1858 până în 1860. Din 1860 până în 1868, titlul regal a fost deținut de Mihail III; i-au succedat: vărul *Milan IV* (1882-1889) și fiul acestuia, *Alexandru I* (1889-1903), care a fost ucis împreună cu soția sa, Draga, de un complot militar.

O'Brien, *William Smith*, om politic irlandez (County Clare, 1803-Bangor, Wales 1864), deputat (1828-1848), protestant, a făcut parte din Partidul Tânăra Irlandă, care milita pentru obținerea autonomiei față de Marea Britanie făcând abstracție de opoziția catolici-protestanți. Fondator în 1847 al mișcării independentiste Irish Confederation, a fost deportat (1848-1856) pentru o tentativă de revoltă.

obscurantism, termen folosit în cheie polemică începând din sec. XVIII pentru a indica curentele de gândire tradiționaliste și conservatoare în opoziție cu ideile iluministe, precum și manifestările de ostilitate preconcepută față de fenomenele de evoluție ale societății.

obșcina, comunitate țărănească în Rusia medievală și modernă, bazată pe proprietate indiviză (comună) a membrilor comunității; prin evoluția sa a apărut comunitatea numită *mir* (v.).

Occident și Orient, cele două părți în care a fost împărțită în mod tradițional lumea, din punctul de vedere al culturii, mentalității, modelelor politice și morale. Împărțirea începe din lumea greacă, care a separat sub formă de categorii ale spiritului, înainte de teritorii geografice propriu-zise, Europa de Asia. Distincția a avut ca urmare o separare instituțională, prin divizarea Imperiul roman în jurul a doi poli: Roma și Constantinopol, aflate însă în interiorul unei neîntrerupte concepții universaliste (Imperiu și creștinătate). ■ *Occidentul medieval și modern.* După schisma din 1054, diferențierea religioasă între Bisericile ortodoxe și Biserica romană a contribuit la identificarea Occidentului cu Europa latino-germanică și cu catolicitatea (cel puțin până la Reformă). Această identitate cu substrat religios s-a secularizat curând (sec. XVI-XVIII) și Occidentul s-a definit prin valorile gândirii raționale, ale libertății, dreptului, individualismului, opuse misticismului, despotismului, arbitrarului, presupuse ca fiind trăsături tipice ale Orientului. Vecinătatea dintre Occident și Orient coincidea în general cu granița lumii ruso-turco-mongole: dar în timp ce limita sa extremă, Constantinopolul, a devenit după 1453 Orient (Răsărit) sub dominația Imperiului otoman, Rusia lui Petru cel Mare s-a atașat Occidentului.

■ *Occidentul liberal, Orientul autocratic.* După ce a cuprins între granițele sale zona americană, în sec.XVIII-XIX civilizația occidentală s-a identificat și mai mult cu ideile revoluționare de toleranță, dezvoltarea conștiinței individuale și inițiativa economică. Restaurația (v.) a consolidat imaginea unei Europe nord-orientale ca spațiu al autocrației și legitimismului (din Prusia până în Austria și Rusia), în opoziție cu un Occident liberal și constituțional. În cultura rusă a sec.XIX occidentalismul modernizator s-a contrapus slavofiliei, aflată în căutarea rădăcinilor propriei tradiții istorice. După revoluția sovietică și mai ales după crearea blocului imperial comunist în Europa Răsăriteană după al doilea război mondial, scindarea dintre Est și Vest a îmbrăcat noua formă a antagonismului specific Războiului rece dintre comunism și democrația liberală. În gândirea occidentală au apărut totuși momente de derută și de crize de identitate, manifestate prin denunțarea decadenței propriului sistem sub impulsul unui antiumanism dominat de tehnologie (de la O. Spengler la A. Toynbee și până la Școala de la Frankfurt) cărora li s-a contrapus Extremul Orient, văzut ca o rezervă intactă de spiritualitate și contemplativitate.

Bibliografie: E. Jünger-C. Schmitt, *Il nodo di Gordio. Dialogo su Oriente e Occidente nella storia del mondo*, tr.it., Il Mulino, Bologna 1987; F. Chabod, *Storia dell'idea di Europa*, Laterza, Bari 1991.

OCDE (Organization for Economic Cooperation and Development), siglă a Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică, înființată la Paris în 1961 de țările participante la OECE (Organizația Europeană de Cooperare Economică) la care s-au adăugat Australia, Canada, Japonia, Noua Zeelandă și SUA, pentru intensificarea dezvoltării economice și a raporturilor comerciale între țările membre, pentru dezvoltarea comerțului internațional pe baze multilaterale și întărirea cooperării cu țările în curs de dezvoltare.

Oceania,
continent format din Australia, Noua Zeelandă și miile de insule reunite în multiple arhipelaguri. Mare parte a populației (cca 29 milioane de loc.) este constituită astăzi din albi de origine europeană, emigranți începând din sec. XIX. Popularea O. s-a desfășurat în etape diferite, începând probabil din 10 000-8 000 î.Hr., sub forma unor civilizații care în Tasmania n-au depășit stadiul prelucrării pietrei, în Australia pe acela al Mezoliticului și Neoliticului, în timp ce în arhipelagurile Polineziei, Melaneziei și Microneziei s-au dezvoltat culturi neolitice, chiar dacă nu au cunoscut ceramica. Evocat de Ptolemeu (*Terra Australis*), atins în expediția lui Magellan în 1520-1522, continentul oceanic a fost descoperit de olandezul A. Tasman în 1642-1644, prin debarcări în Tasmania, Noua Zeelandă și Noua Guinee; dar englezul J. Cook a fost cel care a întreprins explorarea sistematică a O., în trei călătorii între 1768-1779. În 1788 guvernul englez a înființat o primă colonie penală în Australia, ocupând succesiv întregul teritoriu, care a fost anexat coroanei britanice în 1826. În sec. XIX, arhipelagurile O. au început să fie împărțite între marile puteri europene: o poziție predominantă și-a menținut Marea Britanie, care la mai vechile posesiuni Australia și Noua Zeelandă a adăugat insulele Cook, Tonga, Noile Hebride și Solomon. În această perioadă populațiile indigene au fost decimate și exploatate sălbatic. În 1898, SUA a intrat în procesul de împărțire a O., obținând Guam și Hawaii, obiect al expansionismului japonez ca apendice al „Marii Asii", O. a fost centrul unor violente lupte în timpul celui de-al doilea război mondial (v.). După război, procesul de decolonizare și crearea de noi state independente s-au desfășurat în general pașnic, instaurându-se strânse raporturi politico-militare cu SUA.

O'Connel, *Daniel*, om politic irlandez (Carhen House, Kerry 1775-Genova 1847). Începând din 1800 a devenit unul dintre conducătorii luptei pentru eliberarea Irlandei și a întemeiat în acest scop, în 1823, Asociația Catolică. Deputat în parlamentul britanic în 1828 a obținut abolirea limitării drepturilor civile ale catolicilor în Marea Britanie (1829). Primar al Dublinului (1841-1843) a continuat campania pentru separarea Irlandei de Anglia, dar hotărârea de a rămâne pe planul legalității i-a îndepărtat radicalii din organizația „Tânăra Irlandă".

octroyée (fr.: acordată) denumirea constituției promulgate de Ludovic XVIII în Franța în 1814. Termenul s-a extins apoi la toate constituțiile promulgate din inițiativa personală a unui suveran și care nu au fost elaborate de o adunare reprezentativă a națiunii.

Oder-Neisse, hotarul dintre Germania și Polonia după al doilea război mondial. Fixat provizoriu pe cele două fluvii de conferința de la Potsdam (1945) și recunoscut ca definitiv prin acordul de la Varșovia (1950) dintre Polonia și RDG, a fost multă vreme contestat de partea occidentală, dar apoi acceptat *de facto* de RFG (1970) și în final (1990) de Germania unificată.

Odoacru, căpetenie germană (n.cca 430-Ravenna 493). Ofițer în garda imperială romană din 472, în fruntea milițiilor barbare (heruli, sciri, rugi, turcilingi), l-a detronat în 476 pe Romulus Augustulus și a pus capăt Imperiului roman de Apus, proclamându-se guvernator al Italiei în numele împăratului Orientului, Zenon, care însă nu i-a recunoscut autoritatea. A ocupat Sicilia și Dalmația, a întreținut bune relații cu vizigoții, până în

PRINCIPALELE DATE DIN ISTORIA OCEANIEI

mileniul II î.Hr.
Populații provenind din China de sud și din Filipine ajung în Noua Guinee.
mileniul I î.Hr.
Polinezienii ajung în insulele Solomon și Fiji, apoi cca sec.V în Samoa și Tonga.
sec. I d.Hr.
Primele migrații în Tahiti și Insulele Marchi
sec. IX Polinezienii ajung în Hawaii.
sec. XII Negutători indonezieni instalează emporii comerciale pe coastele Noii Guinee; nou val migrator spre Hawaii.
sec. XIII-XIV
Populare progresivă a Noii Zeelande.
1521 Navigând în jurul Americii de Sud, în căutarea unei căi spre India care să evite posesiunile spaniole, Magellan descoperă insula Guam.
1565 Insula Guam este ocupată de spanioli și devine escală pe drumul dintre Filipine și Mexic.
sec. XVII
Olandezii, veniți pe urmele portughezilor în zona indoneziană, intensifică exploatareaPacificului: W. Janszoon (1606) și D. Hartogszoon (1616) descoperă coastele occidentale și nordice ale Australiei; J. Lemaire și C. Shouten (1616) trecând pe la Capul Horn, descoperă Tuamotu, Tonga și Futuna; A. Tasman (1642-1644) ajunge în Tasmania și în Noua Zeelandă și apoi în Tonga, Fiji și Bismarck.
1686-1711
Flibustierul englez W. Dampier descoperă litoralul australian și constată insularitatea „Noii Britanii"
1768-1776
Englezul J. Cook pune la punct o hartă detaliată a regiunilor australiene.
1788 Primele așezări stabile engleze în Australia (Noua Galie de Sud) și Tasmania.
sfârșitul sec. XVIII-începutul sec. XIX
Intensă activitate colonială engleză (Tahiti, Samoa, Fiji, Tonga, Noile Hebride și Solomon) și franceză (Insulele Marchize, Noua Caledonie).
1813-1862
Explorarea și colonizarea engleză a Australi , facilitată de descoperirea zăcămintelor aurifere (1850).
1842-1843
Protectorat francez în Tahiti și Insulele Marchize; constituirea posesiunilor franceze din O. (*Établissements français de l'O.)*, cărora în 1853 le este anexată Noua Caledonie.
1874-1900
Pătrunderea în zonă a Germaniei (Insulele Marshall, Caroline, Mariane) și a SUA (Hawaii, Guam, Samoa).
1901 Australia obține independența.
1918 Fostele colonii germane sunt împărțite între Australia (Noua Guinee, Bismarck, Solomon), Anglia și Japonia (Micronezia).
1920-1941
Militarizarea insulelor sub dominație japoneză și americană; conflictul de interese SUA-Japonia atinge apogeul în atacul de la Pearl Harbor din 1941.
1945 SUA se substituie japonezilor în administrarea insulelor din Micronezia.
1951 Constituirea pactului ANZUS.
1954 Australia aderă la SEATO.
1960-1979
În timp ce Franța (Noua Caledonie, Wallis, Futuna, Polinezia franceză) și Noua Zeelandă (Insulele Cook) își reafirmă suveranitatea asupra posesiunilor, Australia și Marea Britanie favorizează constituirea de state independente.
1989 Din inițiativa Australiei se constituie APEC (*Asia Pacific Economic Cooperation*)
1995-1996
Formularea de cereri ale maorilor neozeelandezi de despăgubire și restituire parțială a terenurilor confiscate de coloniști în sec. XIX deschide etapa recunoașterii drepturilor indigenilor.

clipa în care Zenon, nemulțumit de creșterea puterii sale, l-a trimis pe regele ostrogoților Theodoric (489), care l-a ucis după un asediu de 3 ani al Ravennei.

OECE (Organizația Europeană de Cooperare Economică). Înființată la Paris în 1948 pentru a coordona punerea în aplicare a Planului Marshall (v.) a cuprins inițial următoarele țări: Austria, Belgia, Danemarca, Elveția, Franța, Grecia, Irlanda, Islanda, Italia, Luxemburg, Marea Britanie, Norvegia, Olanda, Portugalia, Suedia, Turcia, iar mai târziu RFG, Spania, Iugoslavia și Finlanda. Fără puteri decizionale efective, a fost înlocuită în 1961 de OCSE (v.).

OEP, sigla Organizației pentru Eliberarea Palestinei, înființată în 1964, de A. es-Suqueiri și condusă din 1969 de Y. Arafat. Coordonează forțele palestiniene, având ca obiectiv constituirea unui stat arab în Palestina (v.). Recunoscută ca unic reprezentant la summitul arab de la Alger (1973) și admisă în ONU ca observator (1974), din 1987 susține revolta *Intifada* (v.) în teritoriile ocupate de Israel după războiul din 1967. În 1988 a proclamat statul independent Palestina și a acceptat existența statului Israel; în 1991 nu s-a opus deschiderii unui dialog de pace arabo-israelian, deși fusese formal exclusă de la tratative. În 1993 a revenit în prim plan prin acordurile Rabin-Arafat și rolul central îndeplinit în autoguvernarea palestiniană din Gaza și Ierihon. Ignorarea acordurilor de pace din partea liderului israelian Netanyahu (1996) a pus în dificultate

conducerea moderată a lui Arafat, care în 1997 a trebuit să recurgă la înţelegeri cu componentele fundamentaliste palestiniene.

Offa (m.796), rege al Merciei (757-796). Sub stăpânirea lui, Mercia a câştigat un rol hegemon printre regatele anglo-saxone, anexând Kent, Sussex şi East Anglia. O. şi-a atribuit titlul de „rege al întregii Anglii", care i-a fost recunoscut de papa Adrian I şi de Carol cel Mare, cu care a încheiat primul tratat comercial din istoria engleză.

OIM, sigla Organizaţiei Internaţionale a Muncii (International Labor Organization – ILO). Creată în 1919, cu sediul la Geneva, ca instituţie afiliată Societăţii Naţiunilor, în scopul de a îmbunătăţi condiţiile de viaţă ale muncitorilor şi a creşte gradul de ocupare a forţei de muncă, în 1946 a devenit instituţie specializată a ONU. Statele membre sunt obligate să introducă în reglementările legislative proprii indicaţiile OIM din zona protecţiei muncii.

Okinawa, bătălia de la, desfăşurată între 1.IV. şi 21.IV.1945: trupele americane au reuşit să cucerească de la japonezi insula O., cea mai mare din grupul Ryukyu, după lupte violente, începând astfel ofensiva finală împotriva Japoniei.

Olaf I Tryggvesson (n.969-Svolder 1000), rege al Norvegiei (995-1000). Ajuns în Anglia în fruntea navigatorilor vikingi, s-a convertit la creştinism. Întors în Norvegia, a întemeiat aici un regat autonom, cu capitala Nidaros (Trondheim), creştinând apoi cu forţa întreg poporul. A murit luptând împotriva regelui Sven al Danemarcei şi a regelui Olaf al Suediei.

Olanda, stat în Europa central-vestică. *Sup.*: 33 937 km². *Pop*: 15 487 000 loc. *Capit.*: Amsterdam. *Limba*: olandeza. *Relig.*: catolică (36%) şi protestantă (26%). *Vecini*: N şi V Marea Nordului, E Germania, S Belgia. *Forma de stat*: monarhie constituţională.

Dobândindu-şi cu greu independenţa (sub numele de Ţările de Jos), O. s-a caracterizat prin abilitatea comercială a burgheziei sale, prin efortul de a smulge mării noi teritorii şi de a constitui un regim politic tolerant care a transformat-o într-un loc de refugiu pentru fugari şi pentru cei persecutaţi, ca şi un laborator pentru politici sociale avansate.

57-54 î.Hr.
Caesar supune triburile care locuiau la vest de cursul inferior al Rinului. Din anul 12 î.Hr. romanii se vor instala şi pe litoralul marin.

28 şi 47 d.Hr.
Revolte antiromane ale frisonilor.

69-70 Revolta antiromană a batavilor.

sec. IV Invazia saxonilor şi a francilor.

sec. VIII-IX
Creştinarea ţării şi dominaţia carolingiană.

sec. X-XII
Oraşele din Ţările de Jos devin prospere şi stimulează activităţile comerciale.

1384 Flandra se uneşte cu ducatul de Burgundia care, în sec. XV, dobândeşte controlul asupra actualelor O. şi Belgia.

1477 Flandra, împreună cu Burgundia, trece sub dominaţia Habsburgilor, în urma căsătoriei Mariei de Burgundia cu Maximilian de Habsburg.

1516-1555
Carol V de Habsburg adaugă la moştenirea de la tatăl său alte regiuni (Frisia, Utrecht, Gröningen, Gelderland). Răspândirea calvinismului.

1555 Ţările de Jos trec sub stăpânirea lui Filip II al Spaniei.

1559-1567
Încercarea de a impune Contrareforma şi tribunalul Inchiziţiei provoacă primele răscoale populare.

1567 Ducele de Alba începe o represiune sângeroasă antiprotestantă; izbucneşte războiul pentru independenţă, sub conducerea lui Wilhelm de Orania.

1576 Uniunea de la Gand între provinciile catolice şi cele protestante pentru a cere pacificarea ţării şi retragerea spaniolilor.

1579 Uniunea de la Utrecht: cele şapte provincii din nord (Olanda, Zeelanda, Frisia, Utrecht, Gelderland, Overijssel şi Gröningen) se proclamă independente. Lor li se opune Uniunea de la Arras a provinciilor din sud catolice, care se supun Spaniei.

1584 Asasinarea lui Wilhelm de Orania. Provinciile din nord se organizează ca o confederaţie având State Generale unitare şi permanente aflate sub conducerea unor guvernatori (*stathouder*).

1609 Filip III al Spaniei recunoaşte independenţa celor şapte provincii.

1648 Prin pacea din Westfalia ia naştere Republica Provinciilor Unite.

sec. XVII
Apogeul puterii comerciale şi coloniale a Ţărilor de Jos: înfiinţarea Companiei Indiilor Orientale (1602) şi Occidentale (1621); crearea de colonii comerciale şi agricole în Asia (Java, Moluce), în Africa (Capul Bunei Speranţe), în America (Guyana; întemeierea Noului Amsterdam).

1652-1667
Primul şi al doilea război anglo-olandez, ca urmare a Actului de Navigaţie britanic care stabilea exclusivitatea corăbiilor engleze în comerţul din şi înspre Anglia. Pacea de la Breda (1667) consfinţeşte superioritatea englezilor.

1672-1678
Război franco-olandez provocat de politica protecţionistă a lui Ludovic XIV; pacea de la Nijmegen (1678) garantează integritatea teritorială a Ţărilor de Jos care, îngrijorate de expansionismul francez, se aliază cu Anglia.

1740-1747
Invazie franceză ca urmare a izbucnirii războiului de succesiune austriac. Wilhelm IV de Orania obţine ca funcţia de *stathouder* să fie ereditară.

1795 Invazie a trupelor revoluţionare franceze şi crearea Republicii Batave (Regatul Olandei începând din 1806).

1813 Insurecţie antifranceză: proclamarea ca suveran a lui Wilhelm de Orania-Nassau.

1815 Congresul de la Viena contopeşte Provinciile Unite şi Ţările de Jos belgiene într-un regat unic.

1830 Revoluţia belgiană şi sciziunea celor două state.

1840-1849
Domnia lui Wilhelm II: transformare democratică a statului.

1849-1890
Domnia lui Wilhelm III: abolirea sclaviei în colonii; dezvoltare comercială şi industrială. Creşte puterea catolicilor.

1890-1948
Domnia reginei Wilhelmina: perioada unei dezvoltări economice intense şi a unei legislaţii sociale avansate. Neutralitate în primul război mondial. În timpul celui de-al doilea război mondial, ocupaţie germană (1940-1945), exterminarea comunităţii evreieşti, exilul reginei.

1948-1980
Domnia reginei Iuliana: coaliţie între Partidul Catolic Popular şi Partidul Muncii (socialist). Politică externă net europeană şi construirea unui foarte avansat *Welfare State* pe plan intern.

1949 Olandezii recunosc independenţa Indoneziei după un război care dura din 1945.

1973-1977
Guvern de centru-stânga condus de J. den Uyl.

1976 Demisia prinţului consort Bernard în urma implicării sale în scandalul de corupţie Lockheed.

1977 Începe seria de guverne de coaliţie între creştin-democraţi şi liberali sub conducerea lui A. Van Agt.

1980 Regina Iuliana abdică în favoarea fiicei sale Beatrix.

1982-1993
Noul lider creştin-democrat R. Lubers formează un guvern împreună cu liberalii. Abordarea „blândă" iniţiată de el pentru reforma statului social dă naştere unei schimbări a alianţei cu laburiştii (1989). O datorie publică de aproape 80% din PIB îl obligă să adopte începând din 1991 măsuri drastice (blocarea salariilor şi reducerea personalului public; privatizări).

1994-1998
Înfrângere netă a creştin-democraţilor (1994), care după 80 de ani sunt excluşi de la guvernare în favoarea unei coaliţii inedite între laburişti şi cele două partide liberale, condusă de W. Kok. Restructurarea sistemului economico-politic naţional se orientează spre experimentarea noului model, adică *Workfare* (care stimulează activitatea, chiar şi în forme elastice şi cu program redus) în locul precedentului *Welfare State*. W. Kok este reconfirmat la alegerile din 1998.

Oleg cel Înţelept, mare cneaz al Kievului (m.913). Principe al varegilor (cum erau numiţi în Rusia normanzii), i-a succedat lui Rurik în cnezatul Novgorod (879). Ocupând Kievul (882), a făcut din el capitala tuturor stăpânirilor varegilor ruşi, de la Neva la Marea Neagră. În 907 a condus o expediţie împotriva Bizanţului, care a adus cnezatului (911) acorduri comerciale avantajoase şi prima recunoaştere oficială ca stat.

oligarhie, semnificaţia literală a termenului (gr.: oligarchia) este „guvernarea celor puţini", dar în sistematizarea gândirii politice greceşti derivate din Aristotel conceptul a fost înţeles ca „guvernarea celor bogaţi" şi, ca atare, ca o formă degenerată a aristocraţiei, ori ca „guvernarea celor buni" Termenul, cu semnificaţie negativă, indică şi stăpânirea unor grupuri restrânse de persoane în alte medii decât cel politic (o. economică, birocratică, militară, financiară); în epoca modernă conceptul a fost reluat de teoria elitelor (v.) şi în particular de R. Michels care a identificat o „lege de fier a o.", adică tendinţa oricărei mari organizaţii, începând de la partidele politice, de a dezvolta minorităţi dominante stabile.

oligopol, formă de piaţă, tipică pentru capitalismul industrial, în care se impun un număr limitat de firme, capabile să stabilească preţurile produselor respective, înţelegându-se uneori între ele în legătură cu procedeele şi strategiile menite să menţină situaţia ca atare. Pentru a se apăra de concurenţă (efectivă şi potenţială) o. încearcă să sporească, acolo unde e posibil, avantajele marii desfaceri şi să diferenţieze produsele, uneori ca imagine. Este tipul de piaţă în care publicitatea şi marketingul tind să aibă maxima eficacitate şi sunt implicate în mod armonios.

Olimpiade, sărbători religioase cvadrienale care se desfăşurau la Olimpia, în Grecia, în onoarea lui Zeus, la o lună după solstiţiul de vară. Pentru a permite tuturor grecilor să ia parte la manifestări, cu ocazia O. era decretat un armistiţiu sacru care întrerupea conflictele şi războaiele. Începând din 776 î.Hr. celebrărilor religioase li s-a adăugat sărbătorirea unităţii naţionale,

exprimată prin manifestări cu caracter sportiv rezervate oamenilor liberi de neam grec. Importanța O. în lumea greacă era atât de mare încât Olimpiada din 776 î.Hr. a fost luată ca bază de referință în măsurarea timpului. Inițial, întrecerea consta dintr-o singură probă, alergarea; s-au adăugat progresiv luptele, pugilatul, pancrațiul (*pankration*) (întrecerea mixtă de lupte și pugilat), pentatlonul (alergări, săritura în lungime, aruncarea discului și a suliței, luptele), *diaulos* (alergarea de semifond), întrecerea cu arme, întrecerea hipică, întrecerea cu cvadriga. Suspendate din 227 până în 369 d.Hr., O. au fost desființate de împăratul Theodosius în 393.
■ *Olimpiadele moderne*. O. au fost reluate ca urmare a unui congres internațional ținut la Paris în 1894, din inițiativa diplomatului Pierre de Coubertin și din 1896 se țin regulat la fiecare 4 ani (mai puțin întreruperile datorate celor două războaie mondiale). În 1924 au fost inițiate primele O. de iarnă. Ivite în epoca „inventării" sportului modern, inclus în modalitățile de petrecere a timpului liber și de către clasa burgheză (v. sport), O. au suferit un proces de comercializare, mai ales ca urmare a avântului televiziunii. Susceptibile să concentreze atenția întregii lumi, O. au fost adesea folosite ca „fundal" pentru demonstrații politice sau teroriste (de ex., protestul atleților negri americani din 1968; atacul teroriștilor arabi asupra echipei israeliene în 1972; boicotul american din 1980, ca urmare a invaziei sovietice în Afghanistan).

Olivares, *Gaspar de Guzmán y Pimentel conte-duce de*, om politic spaniol (Roma 1587-Toro Zamora 1645). Prim-ministru al lui Filip IV (1621-1643) a fost inițiatorul unei falimentare politici de putere (culminând cu participarea la Războiul de treizeci de ani, 1636) prin intermediul unei exasperante fiscalități care, unită cu un centralism care nega tradiționalele privilegii ale provinciilor, a sfârșit prin a provoca revolte separatiste în Biscaya (1631), Catalonia și Portugalia (1640).

Olivetti, societate industrială fondată în 1908 la Ivrea de *Camillo* O. (1868-1943) pentru producția mașinilor de scris. După război, sub conducerea lui *Adriano* O. (1901-1960), compania și-a extins producția la mașini de scris electrice și apoi computere. În 1978 a fost cumpărată de C. De Benedetti. O. a abandonat apoi producția de computere pentru a se îndrepta spre telecomunicații și telefonie mobilă, precum și spre servicii.

olmeci, veche populație din aria mexicană, datând dinaintea aztecilor, asupra cărora a exercitat o importantă influență. Se crede că o. au trăit între 800 î.Hr. și 600 d.Hr. în regiunile Veracruz și Tabasco.

Olmütz (Olomouc), oraș în Moravia, unde la 29.XI.1850 cancelarul austriac F. Schwarzenberg l-a silit pe primul mi istru prusian O. Manteuffel să renunțe oficial la proiectul unei „mici uniuni" germane sub conducerea lui Frederic Wilhelm IV. Reacția prusacă la „umilirea de la O." a fost la originea politicii promovate de O. Bismarck.

omagiu, v. feudalism.

Oman, stat în Asia de sud-vest, situat în Peninsula Arabia. *Sup.*: 212 457 km². *Pop.*: 2 163 000 loc., dintre care 78% arabi; minorități: indieni (15%), pakistanezi. *Capit.*: Mascat. *Limba*: araba (oficială); folosită engleza. *Relig.*: musulmană sunnită; minorități musulmane șiite. *Vecini*: V Emirate Arabe Unite, Arabia Saudită și Yemen, N Strâmtoarea Ormuz, NE Golful Oman, E și S Marea Arabiei. *Forma de stat*: monarhie absolută ereditară constituită din sultanatul Mascat și imamatul Oman. Important nod comercial încă din epoca sumeriană, a gravitat pe orbita persană (sec.VI-III î.Hr.). La începuturile răspândirii islamismului în Arabia (sec.VII î.Hr) a devenit refugiu pentru ereticii kharijiți, care în 751 au obținut o organizare independentă. În 1508 portughezii s-a stabilit la Mascat și în 1519 la Ormuz, pe care le-au stăpânit până în 1649, când imamii din O. au reluat controlul asupra golfului. Ocupat de persani (1737), O. a fost independent sub dinastia Abu Said (1744-1891), când a devenit protectorat britanic. Impregnată de un rigid conservatorism islamic, viața politică a țării s-a modernizat gradual după lovitura de stat a prințului moștenitor Sayed Qabus Ben Said (1970), care a pus capăt protectoratului britanic (1971) și a înăbușit revolta din regiunea meridională Dhofar (1965-1975). După o scurtă experiență constituțională (1986) și crearea în 1991 a unui Consiliului Consultativ, în 1997 sultanul a anunțat introducerea unei noi legi fundamentale bazate pe *sharia* islamică.

Omar ibn al-Khattab, v. Umar ibn al-Khattab.

Omeyyazi, dinastie de califi arabi (661-750). Descendentă din Omeyya, care făcea parte din același clan ca și Mahomed, dinastia a fost întemeiată *Muawiyya* (m.680) care, nerecunoscând autoritatea califului Ali, și-a însușit această funcție făcând-o electivă. Dinastia a ajuns la apogeu sub Walid I (705-715), cucerind Transoxiana și Spania. Strâns legați de etnia arabă, O. au amplificat componenta politică a funcției califale și a întregului imperiu arab (transferând capitala de la Mecca la Damasc), ceea ce a provocat numeroase revolte cu substrat religios, facilitate și de întinderea imperiului. În 750 ultimii O. au fost detronați și masacrați de Abbasizi, cu excepția lui Abd al-Rahman care, refugiat în Spania, în 756 a întemeiat emiratul autonom al Córdobei (v.).

O Mie, expediția, celor, în timpul perioadei numite Risorgimento, expediție armată care în 1860, sub conducerea lui Garibaldi, a dus la căderea Regatului celor Două Sicilii și la constituirea Regatului Italiei, ca urmare a fuziunii cu regatul de Savoia. Acțiunea a fost concepută de F. Crispi și R. Pilo pentru a ajuta o

insurecţie în Sicilia şi a fost realizată de Garibaldi cu acordul regelui Victor Emanuel II şi prin toleranţa lui Cavour. Ridicând ancora de la Genova-Quarto, cei circa 1150 de voluntari au debarcat la Marsala şi în două luni au cucerit întreaga Sicilie, exploatând toate prilejurile cum ar fi nepriceperea sau trădarea generalilor bourbonici, indecizia guvernului central, starea de revoltă endemică. Trecând pe continent datorită sprijinului britanic şi a defecţiunilor din flota bourbonică, pe 7.IX Garibaldi a intrat în Neapole. Respingând sugestiile lui Mazzini, Garibaldi, încrezător în sloganul „Italia şi Victor Emanuel", a încredinţat regatul cucerit lui Victor Emanuel II. Trupele acestuia invadaseră Statul Papal şi plecaseră apoi să-i întâlnească pe garibaldieni, pentru a împiedica o lovitură a lor asupra Romei. Piemontezilor le-a revenit rolul să asedieze fortăreţele bourbonice din Gaeta, Messina şi Civitella del Tronto, care rezistau încă. Ultima s-a predat la 20.III.1861.

5.V.1860 Plecarea de la Genova-Quarto la bordul piroscafelor *Lombardo* şi *Piemonte*.
7-8.V Escală la Talamone pentru aprovizionarea cu arme.
11.V Debarcarea la Marsala.
14.V La Salemi, Garibaldi îşi asumă dictatura î numele lui Victor Emanuel II.
15.V Trupele lui Garibaldi îi înfrâng pe Bourboni la Calatafimi.
6.VI Bourbonii părăsesc Palermo.
18.VI Sosirea în Sicilia a coloanei a doua a garibaldienilor, condusă de G. Medici.
20.VII Victorie garibaldină la Milazzo.
19.VIII Garibaldi trece strâmtoarea Messina şi debarcă în Calabria.
7.IX Garibaldi intră în Neapole.
1-2.X Victorie garibaldiană în luptele în câmp deschis de la Volturno.
26.X Întâlnirea de la Teano dintre Victor Emanuel II şi Garibaldi.

Omodeo, *Adolfo*, istoric italian (Palermo 1889-Neapole 1946). Elev al lui G. Gentile, după ascensiunea fascismului, căruia i-a fost adversar, s-a apropiat de B. Croce, dedicându-se studierii tradiţiei liberalismului cavourian (*Opera politică a contelui Cavour*, 1940) şi polemizând cu interpretările critice ale Risorgimento-ului (*Apărarea Risorgimento-ului*, postum, 1951). După căderea fascismului a militat în Partidul Acţiunii şi a fost ministrul al instrucţiunii publice în guvernul Badoglio (1944).

O'Neill, veche familie irlandeză, descendentă din regelui Niall (m.405) ai cărui 14 fii au dat naştere clanurilor care s-au alternat la conducerea Irlandei până la cucerirea engleză (sec. XII). *Conn* (cca 1480-1559) a fost primul care a reunit clanurile în lupta împotriva englezilor, dar în 1542 s-a supus regelui Henric VIII, acceptând titlul de conte de Tyrone. Nepotul său *Hugh* (cca 1540-1616) i-a învins pe englezi în 1598 la Yellow Ford şi a devenit conducătorul unei eşuate insurecţii naţionale sprijinite de spanioli. *Owen Roe* (cca 1590-1649) a comandat armata confederată irlandeză în timpul rebeliunii împotriva forţelor parlamentare engleze în 1642-1649, în cadrul războiului civil dintre regele Carol I şi parlament.

ONU, siglă a Organizaţiei Naţiunilor Unite, organizaţie internaţională creată cu scopul promovării şi menţinerii păcii şi securităţii între popoare. Crearea unei organizaţii cu scopul de a asigura securitatea colectivă în locul Societăţii Naţiunilor (v.), deja menţionată în *Carta atlantică* semnată de W. Churchill şi F.D. Roosevelt (VIII.1941) era înscrisă în *Declaraţia Naţiunilor Unite* (1.I.1942). Proiectul, elaborat şi discutat de cei doi lideri împreună cu Stalin la conferinţele de la Moscova, Dumbarton Oaks şi Ialta, a fost aprobat la conferinţa de la San Francisco (IV-VI.1945) de delegaţi din 51 de state. În 1950, sediul ONU a fost stabilit la New York, alte birouri având sediul la Geneva. În mod progresiv, toate statele lumii au intrat în organizaţie (cu puţine excepţii: Elveţia, Vatican, cele două Corei, Taiwan). Activitatea ONU a fost de la început condiţionată de rivalitatea dintre SUA şi URSS, care dispunând de dreptul de veto (împreună cu Marea Britanie, Franţa şi China), au blocat în mod sistematic orice decizie care nu le era pe plac. Sfârşitul Războiului rece (1989) a marcat o relansare a ONU ca garant, şi cu forţa armelor, al păstrării echilibrului internaţional. Dar deja gestionarea crizei care a urmat invaziei Kuwaitului (v. Golf, războiul din, 1991) a evidenţiat puternica dependenţă de ponderea politico-militară a SUA; dovezile de incapacitate în succesivele crize grave (Somalia, Rwanda, ex-Iugoslavia, 1991-1995) au redimensionat perspectiva asupra capacităţii ONU, transformându-l într-un forum de dezbatere a unor teme particulare în cadrul unor mari conferinţe internaţionale (printre altele, în intervalul 1996-1997, eliminarea totală a experienţelor nucleare; protecţia mediului; condiţia femeii).

■ *Structura*. Organele principale ale ONU sunt: 1. *Adunarea Generală*, constituită din delegaţii din toate statele membre (se reuneşte anual sau în sesiuni speciale, având competenţe generale pentru examinarea tuturor problemelor neabordate de Consiliul de Securitate şi calitatea de a face „recomandări" diverselor state membre); 2. *Consiliul de Securitate*, compus din 15 membri, dintre care 5 permanenţi cu drept de veto (SUA, URSS-Rusia, Marea Britanie, Franţa, China) şi 10 aleşi pentru 2 ani de Adunarea Generală şi neeligibili în perioada imediat următoare (este organismul în care sunt luate cele mai

importante decizii pentru menținerea păcii și securității, inclusiv măsuri de ordin militar puse în aplicare prin intermediul așa-numitelor „căști albastre” (v.), voluntari furnizați de statele membre și acționând sub autoritatea secretarului general sau, adesea, sub forma unor contingente naționale acționând sub egida organizației); 3. *Secretariatul*, organ executiv avându-l în frunte pe secretarul general care, numit pentru o perioadă de 5 ani de Adunarea Generală la propunerea Consiliului de Securitate, îndeplinește importante atribuții pe linia inițiativei politico-diplomatice și a reprezentării; 4. *Consiliul Economic și Social* (ECOSOC), compus din 54 de state membre, operând prin intermediul a 6 comisii funcționale și 4 regionale; 5. *Curtea Internațională de Justiție*, compusă din 15 judecători aleși pentru 9 ani (elaborează hotărâri referitoare la controversele dintre state). Cele mai importante organisme subsidiare ale ONU sunt UNCTAD (Conferința Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare), UNDP (Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare), UNICEF (Fondul Națiunilor Unite pentru Copii), UNHCR (Înaltul Comisariat pentru Refugiați), UNITAR (Institutul Națiunilor pentru Învățământ și Cercetare). Împreună cu ONU activează numeroase instituții specializate, precum FAO, UNESCO, OMS etc. destinate promovării păcii și dezvoltării relațiilor între popoare.

SECRETARII GENERALI AI ONU	
Trygve Lie	(Norvegia, 1946-1953)
Dag Hammarskjöld	(Suedia, 1953-1961)
Sithu U Thant	(Birmania, 1961-1972)
Kurt Waldheim	(Austria, 1972-1982)
Javier Pérez de Quellar	(Perù, 1982-1992)
Boutros Boutros Ghali	(Egipt, 1992-1996)
Kofi Annan	(Ghana, 1996-)

OPEC, sigla Organizației Țărilor Exportatoare de Petrol *(Organization of the Petroleum Exporting Countries),* înființată la Bagdad, în 1960, de Arabia Saudită, Irak, Iran, Kuwait și Venezuela; ulterior au aderat Algeria, Emiratele Arabe, Ecuador (care a ieșit în 1992), Gabon, Indonezia, Libia, Nigeria, Qatar; sediul definitiv a fost stabilit la Viena. Misiunea sa este stabilirea unei politici comune a statelor aderente în fixarea de cote de producție și prețuri de vânzare. În anii '70 a impus, din rațiuni politice (protestul țărilor arabe împotriva sprijinului occidental acordat Israelului), considerabile creșteri ale prețului ale petrolului brut care au generat două grave crize economice (1973 și 1979). În anii '80, petrolul a intrat într-o fază de supraproducție în raport cu diminuarea dependenței țărilor industriale de cantitățile livrate, determinând o scădere a prețurilor mondiale și o puternică redimensionare a potențialului politic al organizației.

Opera Congreselor (Opera dei Congresi Comitati Cattolici), organizație a mișcării intransigente catolice italiene, a cărei primă manifestare a fost congresul de la Veneția din 1874, urmat de alte 18 până la 1903. A promovat un puternic activism al mișcării catolice, revendicând reprezentarea „țării reale” împotriva statului liberal și coordonând toate inițiativele catolice de tip social, cooperatist, școlar, jurnalistic. O.C. a ajuns la apogeu sub președinția lui G.B. Paganuzzi (1889-1902), al cărui rigid conservatorism s-a confruntat cu aspirațiile noii generații democrat-creștine (R. Murri): din cauza acestor conflicte interne, papa Pius X a decis să dizolve autoritatea O.C. (1904).

Opera Nazionale Balilla (ONB), organizație statală paramilitară fondată de regimul fascist la 3.IV.1926 pentru a-i încadra pe tinerii de la 8 la 12 ani (*balilla*) și de la 12 la 18 ani (*avanguardisti*). Fetele erau la rândul lor împărțite în „micile italience” și „tinerele italience” Depinzând de Ministerul Instrucțiunii Publice, în 1934 i-a încadrat și pe copiii de la 6 la 8 ani („fiii lupoaicei”). A fost desființată la 27.X.1937, când toate asociațiile care făceau parte din ea (cca 8 milioane de tineri) au fost absorbite în *Gioventù Itali na del Littorio* (GIL).

opinie publică, ansamblul convingerilor predominante printre membrii unei societăți, care formează direcția generală de gândire culturală. „Opinia”, în gândirea lui J. Locke (sec. XVII) și D. Hume (sec. XVIII), indica gradul de apreciere și încredere de care se bucurau guvernanții. Din a doua jumătate a sec. XVIII expresia o. p. a început să desemneze orientarea consensuală a societății civile față de modul cum guvernul gestiona treburile publice (*res publica*). La jumătatea sec. XIX A. de Tocqueville a inițiat o dezbatere privind capacitatea o.p. de a se autodetermina sau de a fi influențată, problemă care s-a acutizat în sec. XX prin impunerea „societății de masă” (v. masă, societate de), în care au căpătat o relevanță fundamentală mass media (v.), prin intermediul cărora se formează procesele de opinie; de aici rezultă importanța care se atribuie sistemului informațional, în măsură nu numai să vehiculeze, ci mai ales să orienteze o. p.

opiului, războiul, conflict anglo-chinez. Primul r. al o. a izbucnit în 1839 ca urmare a distrugerii unui cantități de opiu depozitate de englezi la Canton, prin încălcarea dreptului de importare a opiului în China, impus de guvernul chinez pentru a combate toxicodependența. A fost vorba în realitate de un pretext pentru a justifica o intervenție menită să pună în cauză suveranitatea imperiului chinez și să-l oblige să se deschidă către comerțul internațional. Tratatul de la Nankin din 1842 a impus Chinei deschiderea a cinci porturi pentru navele străine și cesionarea Hong Kong-ului către Marea Britanie. La cel de-al doilea conflict (1856-1860) au luat parte Franța

(cu flota), Rusia şi SUA (cu sprijin diplomatic); s-a încheiat prin convenţia de la Pekin, care extindea către cele trei naţiuni menţionate privilegiile dobândite anterior de englezi.

Opus Dei, asociaţie catolică seculară întemeiată de preotul spaniol J.M. Escrivá de Balaguer (1902-1975) în 1928. Organizată prin reguli asociative rigide (numele membrilor săi sunt în general confidenţiale), O.D. are ca scop principal promovarea perfecţionării creştine şi apostolatul în exercitarea profesiunilor seculare. Răspândită în toată lumea (în particular în rândul claselor conducătoare), organizaţia a avut un rol foarte important în Spania franchistă. În 1982 a fost ridicată în rang, având un episcop propriu. Fondatorul său a fost beatificat în 1992.

Orange, Statul Liber, provincie din Africa de Sud. S-a constituit ca republică independentă în 1854 pe teritoriul sustras zuluşilor de coloniştii buri începând din 1836 şi disputat vreme îndelungată cu englezii. Descoperirea zăcămintelor de diamante în 1867 a reaprins conflictele cu Marea Britanie, care au culminat în războiul anglo-bur (1899-1902, v.), încheiat prin transformarea statului în colonie britanică. Reobţinându-şi autoguvernarea (1907) O. a fost inclus în Uniunea Sud-Africană (1910).

Orania-Nassau, dinastie domnitoare în Olanda; ramură colaterală a familiei Nassau (v.).

oranişti, în timpul revoluţiei engleze din 1688-1689, susţinătorii lui Wilhelm III de Orania-Nassau (1650-1702), *stathouder* al Ţărilor de Jos, căruia parlamentul i-a oferit tronul Angliei. În 1690 Wilhelm (William) a înfrânt în Irlanda pe pretendentul Iacob II Stuart, catolic: termenul a fost adoptat de extremiştii protestanţi din Ulster.

oraş,

conglomerat permanent de indivizi şi centru de viaţă socială care îndeplineşte un rol central într-un anumit teritoriu, cu clădi învecinate, destinate locuinţelor, producţiei, administraţiei sau comerţului. Dimensiunea şi forma o. variază de la o epocă istorică la alta, de la o regiune geografică la alta, dar depinde întotdeauna de rolul său de centru al unui sistem social special.

■ *Antichitatea şi Evul Mediu timpuriu.* Primele o. au apărut în Orientul Mijlociu, în zona fortificaţiilor cu pământ fertil, între mileniul VIII şi V î.Hr., când progresul tehnicilor agricole a pus capăt vieţii nomade şi a permis întreţinerea şi a acelor persoane care nu se ocupau cu cultivarea pământului şi puteau să se specializeze în alte ocupaţii. Au luat naştere astfel, în această zonă, aşezări organizate, delimitate de un zid de piatră (Janna în Irak; Ierihon în Palestina; Catal Hüyük şi Hacilar în Turcia), cu o mărime incomparabil superioară faţă de cea a satelor. Încă din epoca antică se pot identifica trei elemente fundamentale ale oraşului: elementul sacru (în o. se exercită protecţia zeilor asupra locuitorilor care au o comportare disciplinată şi respectuoasă faţă de obligaţiile colective); elementul militar (o. constituie un mijloc de apărare a locuitorilor şi controlează regiunea înconjurătoare, în special prin proprietatea asupra pământului oraşului) şi elementul negustoresc (o. este un loc stabil în care se schimbă mărfuri şi se transformă materiile prime în obiecte de folosinţă). O. a devenit curând şi centru al vieţii politice, în special în lumea clasică greacă (*polis,* v.) şi romană (*civitas*). O civilizaţie orăşenească, cu importante funcţii administrative şi de conducere concentrate în centrul urban, a caracterizat şi aria orientală (civilizaţia de pe Indus, China dinastiei Shang) şi America precolumbiană. În Evul Mediu timpuriu european, o. şi-au pierdut rolul central şi, în consecinţă, cele trei componente funcţionale au tins să se despartă: puterea militare s-a concentrat în castele; viaţa religioasă s-a exprimat mai ales în abaţii şi mănăstiri; schimburile comerciale reduse s-au orientat spre târguri periodice mobile. Câteva elemente de continuitate din trecut se mai pot întâlni în Italia: după căderea Imperiului roman, o. (deşi în declin economic şi civil) au continuat să îndeplinească cel puţin un rol religios (o dată cu stabilirea aici a episcopatelor creştine) şi administrativ (în epoca longobardă şi francă).

■ *Renaşterea oraşelor din perioada Evului Mediu târziu până în Renaştere.* Renaşterea o. în Europa Occidentală, iniţiată în jurul sec. XI, a fost favorizată de creşterea producţiei agricole, care pe de o parte a permis creşterea populaţiei, iar pe de altă parte a făcut să se înmulţească centrele destinate schimburilor comerciale. Elementele constitutive ale oraşelor s-au refăcut: oraşele au renăscut în jurul bisericii-catedrală, au fost înzestrate cu cele necesare pentru propria apărare şi au început să catalizeze din nou activităţile comerciale şi manufacturiere. S-au dezvoltat în special oraşele-sedii ale puterii politice, porturile, centrele comerciale sau financiare. Ceea ce lipsea din experienţa centrelor urbane din Asia, de altfel foarte bine organizate, caracterizează acum oraşele occidentale şi anume: autonomia juridică, apărată cu înverşunare şi care a fost dusă la cea mai înaltă formă de către comune. Era vorba în orice caz de oraşele relativ mici şi care se dezvoltau în mod neregulat, în ciuda rolului central pe care-l îndeplinea oraşul şi viaţa orăşenească în viziunea umanistică şi renascentistă (modele de oraşe ideale preluate din Antichitate au fost experi-

EVOLUŢIA MARILOR AGLOMERĂRI URBANE

Ţări dezvoltate

	1850	1900	1930	1950	1970	1994
Atena	–	0,1	0,9	1,3	2,5	3,4
Barcelona	0,2	0,6	1,0	1,6	2,7	3,4
Berlin	0,4	2,4	4,5	3,4	3,2	3,5
Birmingham	0,2	1,2	1,9	2,3	2,5	2,3
Boston	0,2	0,6	0,8	2,2	2,7	2,8
Chicago	–	1,7	4,3	4,9	6,7	8,0
Dallas	–	0,1	0,3	0,9	2,0	3,4
Detroit	–	0,3	2,0	2,8	4,0	4,6
Hamburg	0,2	0,9	1,7	1,8	2,2	1,8
Katowice	–	–	0,1	1,7	2,8	3,4
Londra	2,2	6,6	8,2	8,7	8,6	7,4
Los Angeles	–	0,1	2,0	4,0	8,4	14,5
Madrid	0,3	0,5	0,9	1,5	3,4	5,2
Manchester	0,3	1,2	2,6	2,5	2,5	2,3
Melbourne	–	0,5	1,0	1,5	2,3	3,0
Milano	0,2	0,5	0,9	3,6	5,5	5,3
Montreal	–	0,8	1,0	1,3	2,7	3,1
Moscova	0,4	1,1	2,8	4,8	7,1	8,8
Neapole	0,4	0,6	0,8	2,8	3,6	3,6
New York	0,7	4,2	10,3	12,3	16,2	18,0
Osaka	0,2	1,1	2,5	3,8	7,6	8,5
Paris	1,1	3,3	5,2	5,5	8,3	8,5
Philadephia	0,4	1,6	2,7	2,9	4,0	5,8
Roma	0,2	0,5	0,9	1,6	2,9	3,1
San Francisco	–	0,4	1,2	2,0	3,0	6,2
Sankt Petersburg	0,5	1,4	2,2	2,6	4,0	5,1
Sydney	–	0,5	1,1	1,7	2,7	3,5
Tokyo	0,6	1,8	4,0	6,7	14,9	18,1
Toronto	–	0,2	0,9	1,1	2,5	3,7
Washington	–	0,3	0,5	1,3	2,5	3,9

Datele sunt în milioane de locuitori. Linia indică populaţie sub 50 000 de locuitori.

Sursa: P. Bairoch, *Storia delle città*, Jaca Book, Milano 1992.

	1850
Alexandria	0,1
Bagdad	0,1
Bangkok	–
Beijing	1,6
Bogotá	–
Bombay	0,6
Buenos Aires	0,1
Cairo	0,3
Calcutta	0,4
Canton	0,8
Caracas	–
Chongqing (Tch'ong-k'ing)	0,2
Ciudad de Mexico	0,2
Delhi	0,2
Harbin	–
Hong Kong	–
Istanbul	0,8
Jakarta	0,1
Karachi	–
Lima	0,1
Madras	0,3
Manila	0,1
Rio de Janeiro	0,2
Santiago de Chile	0,1
Sao Paolo	0,1
Seul	0,2
Shanghai	0,3
Teheran	0,1
Tianjin (T'ien-tsin)	0,2
Wuhan (Wou-han)	0,2

mentate în sec XV şi XVI). Războaiele şi epidemiile au făcut ca populaţia oraşelor să se înjumătăţească (ca, de ex., la Milano, o dată cu epidemiile de ciumă din 1576 sau din 1639). Gradul de urbanizare era încă foarte scăzut: nu mai mult de 10% din populaţie trăia în aglomeraţii urbane. Dezvoltarea tehnicii militare şi folosirea unei artilerii din ce în ce mai puternice a făcut să devină inutile împrejmuirile cu ziduri de apărare.

■ *Revoluţia industrială şi urbanismul.* Transformările economice impuse de revoluţia industrială au schimbat radical aspectul o. Folosirea forţei mobile a aburului a permis ca fabricile să se concentreze în oraşe şi nu în apropierea cursurilor de apă. Un mare număr de lucrători de la ţară s-a îndreptat spre o., unde au luat naştere cartiere muncitoreşti. Expansiunea urbană necontrolată, bazată pe ideologia liberului-schimb a lui *laissez faire,* a modificat structura o. Caracteristicile speciale ale diferitelor o, păstrate în centru, s-au atenuat până la a dispărea cu totul în periferiile muncitoreşti anonime. În toate oraşele industriale muncitorii şi familiile lor trăiau în case mici şi insalubre, în cartiere supraaglomerate. Vechi târguri de ţară au devenit în câţiva ani mari o. industriale, o. străvechi au înregistrat o creştere excesivă a populaţiei lor. În cursul sec. XIX populaţia urbană a Europei a crescut de şase ori, în urma dezvoltării demografice şi a migraţiilor de populaţie dinspre sat spre o. La începutul sec. XX erau deja 17 o. care depăşiseră un milion de locuitori şi toate, cu excepţia oraşelor Tokyo, Beijing şi Calcutta, se aflau în zonele industrializate ale Europei sau ale Americii de Nord.

■ *O cultură a oraşului.* La jumătatea sec. XIX a început să se afirma principiul conform căruia îi revenea autorităţii publice să ia măsuri pentru ca o. să aibă serviciile esenţiale, ca de exemplu: canalizare, străzi, apeducte, iluminat. Pe de altă parte proprietarii au fost supuşi unor îngrădiri, precizate în regulamentele de construcţie. Dar administraţia publică în unele cazuri a intervenit chiar direct pentru a restructura o. Faimos este cazul Parisului, unde prefectul G.E. Haussmann a construit (1853-1870) *boulevards* largi, eliminând cartiere întregi, din motive de ordine publică (pe străzile largi era mai greu să se construiască baricade în timpul insurecţiilor populare din epocă şi care nu erau deloc puţine), dar şi din dorinţa de a îmbunătăţi funcţionalitatea şi aspectul estetic al o. Parisul lui Haussmann a constituit un exemplu deseori imitat de alte capitale europene, care au luat măsuri pentru a reglementa organizarea teritoriului printr-o prezentare de planuri urbanistice. A trebuit însă să ajungem la sfârşitul sec. XX pentru a putea vedea o oarecare intervenţie în cartierele periferice, prin proiectarea şi construirea de case muncitoreşti. În SUA au apărut între timp primii zgârie-nori (la Chicago în 1879), dovadă a dezvoltării tehnicii în construcţii şi a exploatării intensive a spaţiului urban.

■ *Megapolisurile.* În a doua jumătate a sec. XX populaţia urbană a crescut în mod remarcabil, trecând de la 30% din totalul ei în 1950 la 42% la sfârşitul anilor '80 (de la mai puţin de 800 de milioane la 2 miliarde). După absorbirea centrelor mai mici de către marele o. în expansiune, s-a observat în unele zone o sudură substanţială între diferite centre urbane. În felul acesta a luat naştere megalopolisul, o metropolă imensă care se întinde câteodată pe sute de kilometri, locuită de milioane şi milioane de persoane şi brăzdată de o reţea de autostrăzi, căi ferate, aeroporturi, case, având fabrici mari, puţine spaţii destinate vegetaţiei. Megalopolisul european, nord-american sau japonez prezintă probleme dramatice de trafic şi grade de poluare atmosferică deosebit de ridicate; aceasta a provocat un proces de dezurbanizare, cel puţin în ceea ce priveşte o. de locuit. Vechile centre urbane sunt din ce în ce mai ocupate de întreprinderi comerciale sau de servicii (bănci, asigurări, administraţii etc.) şi s-a intensificat mult navetismul.

■ *Urbanizarea în Lumea a Treia.* În ţările Lumii a Treia, în urma expansiunii coloniale, s-a răspândit modelul urban tipic Europei; în Africa, în Asia şi în America Latină urbanizarea rămâne însă legată de subdezvoltare. Marele o. nu reuşeşte să exercite un rol de remorcă economică şi culturală, ci devine locul de refugiu şi supravieţuire in extremis pentru populaţia care era odinioară rurală. Fuga de la ţară împreună cu mirajul oraşului se sfârşeşte aproape întotdeauna în cartierele barăci, care sub denumiri diferite (*favelas, bidonvilles, barrios, villas miserias,* etc.), dar cu o substanţială uniformitate de substanţă, mizerie şi degradare, înconjoară o. suprapopulate şi devenite imposibil de administrat.

Bibliografie: L. Mumford, *La città nella storia,* tr.it., Bompiani, Milano 1963; P.M. Hochenberg-L.H. Lees, *La città europea dal medievo a oggi,* Laterza, Bari 1987; AAVV. *Modelli di città. Strutture e funzioni politiche,* a cura di P. Rossi, Einaudi, Torino 1987.

oraş deschis, definiţie juridică dată unui oraş împotriva căruia în cursul unui război este interzisă comiterea unor acte de violenţă de război. Pentru declararea unei asemenea situaţii se cer trei lucruri: oraşul să fie aproape de front şi gata de a fi ocupat de către inamic; ca el să nu opună rezistenţă; ca declaraţia să fie propusă de guvernul statului căruia îi aparţine şi să fie acceptată de către inamic. În cel de-al doilea război mondial au fost decla-

rate o. d. Paris şi Bruxelles (1940), Belgrad şi Manila (1941), Roma (14-VIII.1943), însă numai pentru primul a fost acceptată declaraţia.

oraşe imperiale, oraşe din Sfântul Imperiu Roman care, nedepinzând de nici un principe teritorial, au fost supuse autorităţii directe a împăratului. Au avut titlul de o. i. oraşele-reşedinţă a curţilor regale şi oraşele al căror teritoriu, prin extinderea seniorîei locale, reveniseră de drept sub stăpânirea împăratului. În sec. XIII au căpătat titlul de o. i. oraşele care, dând o importantă contribuţie împăratului, au obţinut dreptul de administrare proprie, locuri şi drept de vot în dietele Sfântului Imperiu Roman. Oraşele imperiale care erau în număr de 51 în sec. XVIII, au fost reduse la 4 (Frankfurt pe Main, Hamburg, Bremen, Lübeck) în Confederaţia Germană (1815). Frankfurt a pierdut titlul de oraş imperial în 1866; celelalte în 1918.

oraş-stat v. *polis*

ordalie, *sau judecata lui Dumnezeu*, procedură juridică supremă în dreptul germanic medieval, constând într-o probă fizică de suportabilitate sau într-un duel al cărui rezultat stabilea inocenţa sau vinovăţia unui acuzat. Doar în sec. XIV Biserica a condamnat o., excomunicându-i pe cei care luau parte la ea (Conciliul de la Valladolid, 1322). O. a încetat să mai fie în uz în cursul sec. XVI.

Ordinatio Imperii, act prin intermediul căruia, în 806, Carol cel Mare, cu aprobarea papei Leon III, a împărţit teritoriile Sfântului Imperiu Roman (v.) între fiii săi: primului născut, Carol, i-au fost acordate Neustria şi Austrasia, o parte din Burgundia, Frisia, Saxonia şi Turingia. Lui Pepin i-au revenit Italia, Bavaria şi Germania de la sud de Dunăre; Ludovic a luat o parte din Burgundia, Aquitania şi Gasconia. Cu acelaşi nume este consemnată şi împărţirea imperiului hotărâtă de Ludovic cel Pios în 1817 între fiii săi Lothar şi Carol cel Pleşuv.

ordine cavalereşti, instituţii onorifice acordate în diferite state cetăţenilor sau străinilor ca o recunoaştere a unor merite deosebite. Au fost create de suverani începând din sec. XIV cu intenţia de a şi-i apropia pe nobili, dar foarte curând s-a stabilit o legătură între apartenenţa la un o.c. şi folosirea armelor în apărarea regelui: din sec. XVII, o. c. au fost numai instituţii onorifice acordate de suveran.

PRINCIPALELE ORDINE CAVALEREŞTI

denumire	*înfiinţare*	*ţara sau regiunea*
Ordinul jartierei	cca 1347	Anglia
Ordinul stelei	1351	Franţa
Santissima Annunziata	1364	domeniile familiei Savoia
Lâna de aur	1429	ducatul de Burgundia şi sub Carol V Imperiul habsburgic
Saint Michel	1469	Franţa
Santi Maurizio e Lazzaro	1572	domeniile famili i Savoia
Legiunea de Onoare	1802	Franţa
Ordinul coroanei Italiei	1868	Italia
Ordinul de merit al Republicii	1951	Italia

ordine de călugări cerşetori, ordine religioase, înfiinţate începând din sec. XIII, numite astfel pentru că au ales sărăcia absolută, nu doar individuală, ci şi a ordinului î întregul său, pentru care cerşetoria reprezenta consecinţa imediată şi semnul cel mai elocvent. Printre cele mai mari o. de c. c. se numărau franciscanii (v.), dominicanii (v.) şi carmeliţii (v.)

ordine monahale militare (militaro-călugăreşti sau cavalereşti), apărute în timpul cruciadelor, au unificat spiritualitatea monahală cu idealurile cavaleriei (v.), ocupându-se de apărarea Locurilor Sfinte şi a pelerinilor care se îndreptau într-acolo. Membrii lor pronunţau jurăminte de sărăcie, castitate şi supunere şi erau împărţiţi în cavaleri, preoţi şi servitori. Între principalele o. m. m., apărute în sec. XI şi XII, amintim Ordinul cavalerilor de Malta, Ordinul templierilor şi Ordinul cavalerilor teutoni.

Ordine nuovo, L', săptămânal socialist întemeiat la Torino la 1.V.1919 de A. Gramsci, A. Tasca, V. Terraci şi P. Togliatti. A fost organul de presă al liniei revoluţionare care pusese stăpânire pe consiliile din fabrici. În ianuarie 1921 s-a transformat în cotidian şi a devenit organul oficial al PCI. Şi-a încetat apariţia în decembrie 1922, reluând-o pentru scurtă vreme ca bilunar (III-XI.1924 şi III.1925).

ordine religioase (monahale), organizaţii de călugări cu o regulă de viaţă comună urmărind perfecţionarea evanghelică. Se deosebesc de congregaţii, pentru că cel puţin o parte dintre membrii lor trebuie să pronunţe jurăminte solemne de sărăcie, castitate şi supunere, în timp ce membrii congregaţiilor depun numai jurăminte simple. Originile o. r. se regăsesc în anahoretismul egiptean din sec. III şi în monahismul (v.) oriental, răspândit apoi în Occident prin Ieronim şi Benedict. Reforma vieţii monastice din sec. XI a dat naştere adevăratelor o. r.: cluniacensii au supus fiecare aşezământ cenobit autorităţii abaţiei mamă de la Cluny (sec. X-XI). Această structură a fost curând imitată şi perfecţionată; s-au născut astfel o. r. monahale care, acceptând regula benedictină, îşi adoptau fiecare obiceiuri şi alcătuiri proprii. Nevoia de a-i proteja pe pelerinii care se îndreptau spre Locurile Sfinte după

cruciade a determinat apariția unor ordine monahale militare (v.) speciale. În sec. XII s-au dezvoltat comunități de „canonici regulari" (premostratensi; congregația Sf. Victor de Marsilia) care, în afară de faptul că își duceau viața pe lângă o biserică, se ocupau de îngrijirea sufletelor. Asemenea caracteristici au fost în parte reluate de ordinele de călugări cerșetori din sec. XIII, care au avut un rol deosebit în evanghelizarea orașelor; ierarhizarea lor puternică a făcut din ele instrumentul privilegiat al papalității în lupta împotriva ereziilor. Reforma catolică din sec. XVI a dat naștere o. r. ale „clericilor regulari", asociații de preoți dedicați îngrijirii sufletelor, care trăiau după o regulă adaptată unor scopuri specifice (educație, îngrijirea infirmilor, activități misionare). În general, ramurii masculine (sau „primul ordin") a o. r. i se adăuga o ramură femini ˘ (sau „al doilea ordin") sau, în cazul călugărilor cerșetori, un „al treilea ordin" format din laici. În creștinismul ortodox, o. r. au fost și sunt esențialmente legate de viața monahală.

ÎMPĂRȚIREA ORDINELOR RELIGIOASE

ordine monahale	cluniacensi, camaldolezi, vallombrosani, cistercieni, certozi i (cartusieni), silvestrini, olivetani
ordine cerșetoare	franciscani, domi icani, carmeliți, augustinieni, servitori ai Mariei
canonici regulari	premostratensi, victorini
clerici regulari	teatini, iezuiți, camillieni, somasci, scolopi, barnabiți

ordonanță, act public emanat de suveran. În Franța, sub *Ancien Régime*, reglementa și uniformiza practicile administrative ale regatului și putea fi emis de suveran și fără aprobarea parlamentului. În Anglia, o. a ieșit din uz după ce parlamentul i-a impus lui Richard II să emită o. în limitele *Common Law* și ale statutelor existente (1389).

Oreste, general roman (m. Pavia 476). Fost secretar al lui Attila în 448, în 475 a fost numit patriciu de către împăratul din Occident, Iulius Nepos și pus în fruntea armatei din Galia, dar s-a revoltat, proclamându-l împărat pe fiul său Romulus Augustulus. În 476 a fost răsturnat și ucis de către Odoacru.

organicism, ramură a gândi ˙i sociologice și politice care asimilează societatea unui organism viu, în care ar exista relații ierarhice și echilibre naturale între diversele componente (clase, pături, grupuri, cetățeni). Prezent încă din gândirea clasică (Platon), o. s-a dezvoltat în perioada modernă în cadrul filosofiilor romantice și pozitiviste, configurând atitudini socio-politice conservatoare.

Organizația Mondială a Comerțului vezi WTO.

Organizații internaționale, instituții create pentru a intensifica și a face operativă cooperarea între state. După Congresul de la Viena (1815), marile puteri europene au stabilit o practică a consultării permanente („concertul european"); dezvoltarea relațiilor dintre state și dorința de a preveni războaiele au favorizat crearea unui sistem juridic internațional, care a culminat cu înființarea Curții Permanente de Arbitraj de la Haga (1899). Au apărut astfel, la sfârșitul sec. XIX organizații supranaționale specializate, ca: Uniunea poștală universală (1878), Institutul internațional de agricultură (1905), precursor al FAO (1945), Oficiul internațional pentru igienă publică (1905), precursor al Organizației Mondiale a Sănătății (1946).

■ *Impactul celor dou˘ războaie mondiale.* Teribila experiență a primului război mondial a sporit dorința de a asigura pacea și securitatea în relațiile internaționale și a dus (1919) la crearea Societății Națiunilor (v.), care totuși nu a fost în stare să evite al doilea război mondial. La sfârșitul celui de-al doilea război mondial ONU (v.) a reluat principiile inspiratoare ale Societății Națiunilor, dar spre deosebire de aceasta a recunoscut cu realism ponderea majoră a marilor puteri. Războiul rece a prilejuit constituirea de o. i. politico-militare expresie a Blocurilor adverse (v. Pactul Atlantic, Tratatul de la Varșovia, SEATO). Au apărut și organizații cu caracter regional (v. Uniunea Europeană) care au prefigurat o ordine supranațională cu caracter federativ, în care organismele parlamentare constituiau reprezentanța fiecărui popor alături de organele executive exprimate de guverne (secretariatul, consiliul de miniștri).

Orientul Mijlociu, denumire generică a regiunilor din Asia de SV, între Marea Mediterană și Afghanistan, și din Africa de Nord un timp supuse dominației Imperiului otoman (Turcia, Liban, Siria, Israel, Iordania, Irak, Iran, statele din Peninsula Arabia, Egipt și Libia). Până în secolul XX această zonă era numită și „Orientul Apropiat"

■ *Problema Orientului Mijlociu.* Unificat sub dominația Imperiului otoman, O. M. a fost divizat în urma primului război mondial, devenind astfel una din zonele cele mai frământate ale globului. Sistemul mandatelor (v.) asupra acestor țări încredințate de Societatea Națiunilor Franței și Marii Britanii a sfârșit prin a întări prezența colonială, bazată pe exigențe strategice (comunicații imperiale cu India, controlul Mediteranei, limitarea URSS) și economice, datorate rolului mereu crescând al petrolului (din care O. M. deține rezerve enorme) ca izvor de energie. Urmele colonialismului, abandonat în urma celui de-al doilea război mondial, au apăsat greu asupra noilor state prin modul arbitrar în care s-au trasat granițele, dar mai ales prin tendințele neocoloniale (bazate pe controlul producției de petrol din partea marilor societăți europene și americane) care au trezit conflicte ce revin periodic. Bogăția financiară a multor țări ale O. M. a crescut o dată cu naționalizarea

zăcămintelor petroliere (anii '60-'70), dar nu s-a transformat în dezvoltare economică şi socială, alimentând mai degrabă industria de armament. Prezenţa mai multor comunităţi etnice şi religioase a complicat şi mai mult situaţia, dând naştere la tensiuni şi episoade de luptă (lupte pentru independenţă a kurzilor din Turcia, Irak şi Iran; războiul civil din Liban). Tensiunile din regiune s-au adunat într-un conflict continuu, care a opus după 1948 noul stat Israel şi ţările arabe. Legate până în anii '80 de opoziţia ideologică tipică Războiului rece, după încheierea acestuia pornind de la diferendele legate de rolul Israelului şi a problemei diasporei poporului palestinian, până la expansiunea siriană şi irakiană, sau până la fundamentalismul islamic iranian, la problema kurdă, s-au creat probleme tot mai persistente şi radicale, menţinând situaţii de tensiune, după războiul din Golf (1991, v.). În 1993 acordurile de pace israeliano-palestiniene au dus, chiar dacă au fost contestate, la noi dinamici diplomatice de destindere în regiune.

Vezi şi: arabo-israeliene, fundamentalism islamic; evrei; imperialism; islamism; Israel; kurzi; mandat; Palesti panarabism; petrol; războaie; Războiul rece.

Orlando, Vittorio Emanuele, om politic şi jurist italian (Palermo, 1860-Roma, 1952). A fost cel mai important exponent al şcolii italiene de drept public liberal (*Principii de drept constituţional*, 1889; *Principii de drept administrativ*, 1890). Deputat din 1897 până în 1929 şi de mai multe ori ministru, a devenit preşedinte al Consiliului după înfrângerea de la Caporetto (1917) şi a condus ţara la victorie în primul război mondial. La Conferinţa de pace de la Versailles, cererea sa ca Fiume să fie atribuit Italiei a provocat conflictul cu aliaţii franco-englezi şi cu preşedintele american Th.W. Wilson. Lipsa de rezultate concrete l-a dus la demisie (19.VI.1919). Faţă de fascism O. a păstrat o atitudine îngăduitoare şi a acceptat candidatura pe acea listă (*listone*) fascistă din 1924. După afacerea Matteoti s-a retras din viaţa politică. În 1931, pentru a nu presta jurământ de credinţă fascismului ca profesor universitar, a cerut să fie pensionat. Ales în Constituanta din 1946, a fost senator de drept în prima legislatură republicană.

Orléans, oraş în Franţa central-nordică, capitală a departamentului Loiret. Din 498 a fost capitala regatului Orléans până la anexarea (561) la regatul Burgundiei. A fost reşedinţa favorită a primilor regi francezi. În timpul Războiului de o sută ani a fost ocupat de englezi, în 1428 şi eliberat în 1429 de Ioana d'Arc.

■ DUCATUL O. Apanajul (domeniu feudal) creat de regele Filip VI de Valois pentru fiul său Filip (1345). Revenit în proprietăţile coroanei, a trecut în posesiunea lui *Ludovic I* (1372-1407), fiul regelui Carol VI, care a creat cea de-a doua casă de Orléans. A fost apoi acordat (1661) de Ludovic XIV fratelui său Filip (1640-1701), făuritorul celei de-a patra ramuri Orléans, căreia i-a aparţinut *Ludovic Filip* (1773-1850), rege al Franţei, şi care s-a stins o dată cu *Ludovic Filip Robert* (1869-1926).

Orseolo, familie veneţiană, arbitru al politicii Republicii în sec. X-XI. Acuzată de tentativă de transformare a demnităţii ducale în funcţie ereditară, a fost exilată în 1032.

Orsini, familie nobilă romană. Descendentă din Orso di Bobone (sec. XII), guelfă, în sec. XIV a devenit una dintre familiile cele mai puternice din Roma şi a declanşat un conflict de lungă durată cu familia ghibelină Colonna. Familia O. a avut un rol determinant în alegerea papilor Bonifaciu VIII şi Clement V. În 1724, cardinalul *Pier Francesco* O. (1650-1730) a devenit papă cu numele de Benedict XIII.

Orsini, *Felice*, revoluţionar italian (Meldola, Imola 1819-Paris, 1858). Afiliat la „Giovine Italia", în 1848 a luptat în Veneto şi în 1849 a fost comisar al Republicii Romane la Ancona. Despărţindu-se de Mazzini, la 14.I.1858, împreună cu alţi trei italieni, a lansat trei bombe asupra cortegiului lui Napoleon III (care a scăpat neatins), provocând numeroase victime. A murit ghilotinat, după ce i-a adresat lui Napoleon III o scrisoare, în care îl cerea să intervină în favoarea independenţei italiene.

Ortega Saavedra, *Daniel*, om politic din Nicaragua (La Libertad 1945). Comandant al forţelor Frontului Sandinist de Eliberare Naţională în lupta împotriva dictatorului A. Somoza, în 1979, prin victoria revoluţiei a preluat funcţia de „coordonator" general al guvernului. În perioada 1984-1990 a fost preşedinte al Republicii Nicaragua şi, cu toate că era în conflict cu luptătorii *contras*, a iniţiat o campanie de destindere a relaţiilor cu SUA. Candidat la alegerile prezidenţiale din 1990 şi 1996, a fost înfrânt de candidaţii dreptei, rămânând în fruntea opoziţiei şi a mişcării sandiniste.

Ortega y Gasset, *José*, filosof spaniol (Madrid 1883-1955). În eseul *Revolta maselor* (1930) a analizat criza societăţii europene, în care minorităţile de elită erau copleşite de masificarea crescândă.

ortodoxe, Biserici, Bisericile creştine bizantine care în 1054 s-au separat de Roma refuzând să recunoască primatul papei (v. schisma din Răsărit). După divizarea Imperiului roman (sec. IV), capitala Orientului, Constantinopol, a revendicat aceleaşi drepturi de supremaţie spirituală ca şi Roma; crearea regatelor romano-barbare şi dificultăţile de comunicare, agravate de tot mai acuta necunoaştere a limbii greceşti în Occident, au întărit autonomia de fapt a Bisericilor orientale, caracterizate şi prin puternicul şi constantul apel la tradiţie, care a împiedicat o reformă radicală şi reînnoirea petrecută în creştinismului occidental. Bisericile orientale au trăit în strânsă legătură cu puterea politică, împăratul bizantin fiind conducătorul suprem al Bisericii ca şi al imperiului

(cezarism); dacă acest lucru a compromis autonomia spirituală reală a Bisericii, în schimb a împiedicat aspirațiile temporale și teocratice tipice Bisericii occidentale.

■ *Particularitățile doctrinare*. Teologia ortodoxă oferea o interpretare a creștinismului mai puțin cristocentrică decât cea occidentală, considerând acțiunea Duhului Sfânt tot atât de importantă ca și cea a lui Cristos. Au apărut diferențe în plan liturgic și disciplinar, ca de pildă refuzul celibatului preoților. Crearea Sfântului Imperiu Roman (800) a fost interpretată de B. o. ca o ruptură a creștinătății, determinată de alianța papalității cu barbarii. Cât privește primatul papei, acesta avea în Orient o valoare simbolică, lipsită de componente instituționale; același lucru se întâmpla și cu caracterul autocefal al B. o.: independente din punct de vedere administrativ, conduse de patriarhi autonomi, B. o. puneau la temelia unității lor nu dependența de un unic conducător spiritual, ci credința comună. Unica mare polemică doctrinară în interiorul teologiei ortodoxe a fost determinată în sec. VIII-IX de iconoclastie (v.), în realitate o confruntare pentru supremația spirituală între împărat și centrele monahale.

■ *Conflictele cu Roma și ruptura*. Ruptura (863) dintre papalitate și patriarhul Fotios (v.) a constituit un semnificativ prolog al schismei din 1054, la care s-a ajuns prin disputa privind *Filioque* (adăugirea la Crezul niceean, decisă de Roma, în care se declară că Sfântul Spirit purcede de la Tatăl *și de la Fiul*), care a fost aplanată doar formal în conciliile de la Lyon (1274) și Florența (1439). Raporturile între cele două Biserici s-au întrerupt definitiv o dată cu cucerirea de către turci a Constantinopolului (1453). Turcii au pus capăt autocefaliei B. o., recunoscând patriarhia din Constantinopol ca unică autoritate religioasă și (doar pentru problemele interne) politică. Doar Biserica rusă, născută în sec. IX și devenită autocefală în 1439, s-a dezvoltat într-o autonomie deplină, cu toate că în 1721, țarul Petru cel Mare a subordonat-o statului. La fel de problematice au fost și raporturile cu regimul comunist, instaurat de revoluția bolșevică (1917); menținerea puternicelor rădăcini populare a permis Bisericii ruse o puternică renaștere după căderea regimului comunist (1991).

OSA, v. OAS[1].

OSCE, siglă a Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa, denumire adoptată în 1994 de precedenta conferință omonimă (CSCE), pentru a defini caracterul permanent al organizației apărute în baza principiilor fundamentale ale Acordurilor de la Helsinki din 1975 (inviolabilitatea frontierelor; neamestecul în treburile interne; respectarea drepturilor omului). Are 54 de membri (toate țările europene plus SUA, Canada, Cipru, Turcia și cele 8 republici asiatice din CSI).

oseți, populație caucaziană de origine iranică. Migrați din stepele Donului în sec. X sub șocul expansionismului khazar, au fost supuși de tătari (sec. XIII); în sec. XVIII s-au strămutat în regiunea actualei Osetia (împărțită între Rusia și Georgia) și au fost slavizați de ruși.

osmanlâi, nume folosit pentru a-i desemna pe descendenții lui Osman (Uthman), căpetenia tribului qayi de stirpe turcomană (v. turci), care în jurul lui 1300 a pus bazele, în Anatolia nord-vestică, primului nucleu al Imperiului otoman (v.).

ospitalieri, cavaleri, v. Malta. Ordinul militar al ospitalierilor.

Osservatore Catttolico, L', cotidian aparținând mișcării intransigente catolice, apărut la Milano la 2.I.1864. Condus multă vreme de don D. Albertario, a combătut statul liberal și a susținut politica lui *non expedit* (v.). Sub conducerea lui F. Meda (din 1898) a devenit instrument al inserării progresive a catolicilor în viața publică și a fuzionat în 1907 cu „La Lega lombarda"

Osservatore Romano, L', cotidian politico-religios, organ oficial al Vaticanului. Apărut la Roma la 1.VII.1861, a fost cumpărat de Sfântul Scaun în 1885.

Ossola, Republica de la, guvern creat în valea Ossola (Piemont) pe 9.IX.1944 de partizanii din CLNAI, care obținuseră capitularea formațiunilor germane și fasciste la Domodossola. Zona a fost cucerită de nazifasciști pe 22.X.1944 după lupte înverșunate.

Ostpolitik, politica externă germană (germ.: politica răsăriteană) inițiată de cancelarul social-democrat W. Brandt în 1969 pentru a normaliza raporturile Germaniei Occidentale cu URSS și cu țările din Europa Răsăriteană, în particular cu RDG, cu care a fost semnat în 1972 un „tratat fundamental" Criticată de opoziția creștin-democrată, O. a fost continuată de cancelarul H. Schmidt. Termenul a indicat apoi în mod generic politica de conlucrare cu țările din Europa comunistă (practicată, de exemplu, și de Biserica catolică).

ostracism, exil decenal la care, la Atena, erau condamnați cetățenii suspectați că ar fi vrut să atenteze la instituțiile democratice. Practica a fost în uz între 487 și 416 î.Hr. Într-o zi prestabilită, toți cetățenii atenieni puteau să scrie pe un ciob (*ostrakon*) numele cetățeanului care urma să fie ostracizat; pedeapsa îi afecta pe cei care erau menționați de mai mult de 6 000 de voturi.

ostrogoți, ramură a goților originari din teritoriul actualei Ucraine. Plecarea lor în este menționată în jurul lui 269, când este amintită prima invazie în Imperiul roman. Începând din sec.IV și-au creat un aparat instituțional stabil, având în frunte un monarh de sorginte militară. De mai multe ori învinși și supuși de huni începând din 370, cu acordul Bizanțului s-au strămutat în Pannonia și apoi în Moesia (474); de aici, în 488,

s-au deplasat, sub conducerea lui Theodoric, spre Italia, unde l-au învins pe Odoacru (489) şi au întemeiat un regat cu capitala la Ravenna. Apelul la tradiţia imperială romană întreprins de Theodoric nu a reuşit să mascheze substanţiala slăbiciune a regatului, determinată de lipsa de unitate dintre o. arieni şi lati ii catolici; în consecinţă, încercările de a se opune hotărârii lui Iustinian de a reîncorpora Italia în Imperiul bizantin (războiul gotic, 535-553) au fost zadarnice.

o sută de ani, războiul de, conflict dintre Franţa şi Anglia care s-a prelungit, cu lungi intervale de pace, peste un secol (1337-1453). A fost declanşat, pe de o parte, de pretenţiile regilor francezi asupra unor latifundii (în special Aquitania) ai căror proprietari în Franţa erau suveranii englezi, iar, pe de altă parte, de pretenţiile asupra coroanei franceze ale lui Eduard III al Angliei (înrudit din partea mamei cu Capeţienii), când murind fără moştenitori Carol IV (1328), ramura directă a Capetienilor s-a stins şi s-a urcat pe tron Filip VI de Valois. Războiul a avut iniţial forma unui tipic conflict feudal şi dinastic şi a înregistrat la început avantaje în favoarea forţelor engleze. Acestea, contând şi pe alianţa cu ducii de Burgundia şi bucurându-se şi de autoritate militară, au aruncat în luptă arcaşi (recrutaţi dintre ţăranii liberi) şi artilerie, care s-au impus asupra cavaleriei franceze, încă legate de modelul feudal şi având o conducere divizată. Schimbările teritoriale stabilite prin tratatele de la Brétigny (1360) şi Troyes (1420) au instituit de fapt hegemonia englezilor asupra întregii Franţe, pe care regele Henric V al Angliei a încercat să o consfinţească obligându-l pe Carol VI să-l recunoască drept regent şi moştenitor al tronului francez. Acest lucru a contribuit în mod decisiv la accelerarea procesului de formare a unei conştiinţe naţionale franceze. Sub conducerea charismatică a Ioanei d'Arc, de fapt, începând din 1429, diferitele facţiuni şi potentaţii locali francezi (v. armagnaci şi bourguignoni), care-şi disputau puterea, au fost nevoiţi să dea uitării rivalităţile lor şi s-au unit în jurul coroanei. Războiul de tip feudal a luat în felul acesta aspectul unei lupte între două naţiuni. O asemenea transformare a creat premisele nu numai ale victoriei finale a francezilor (ceea ce a determinat renunţarea din partea monarhiei engleze la orice pretenţie de hegemonie şi prezenţă directă pe continentul european), dar şi transformarea Franţei într-un stat modern.

O Sută de zile, expresie prin care este desemnată ultima perioadă (20.III-22.VI.1815) a domniei lui Napoleon I al Franţei, care se întinde între sosirea lui la Paris, după fuga din insula Elba până la cea de-a doua abdicare, patru zile mai târziu după înfrângerea de la Waterloo.

Othman, v. Uthman.

ETAPELE RĂZBOIULUI DE O SUTĂ DE ANI

1340 Prin victoria navală de la Ecluse, Anglia îşi asigură controlul asupra Mării Mânecii.

1346 La Crécy infanteria engleză triumfă asupra cavaleriei franceze.

1347 Calais cade în mâna englezilor.

1356 În lupta de la Poitiers, fiul lui Eduard III, Prinţul Negru de Wales, îl înfrânge şi-l ia prizonier pe regele Franţei, Ioan cel Bun.

1358 Din cauza dificultăţilor provocate de război, izbucnesc răscoale populare împotriva nobililor la Paris (Etienne Marcel) şi la ţară (*jacqueries*), înăbuşite în sânge.

1360 Pacea de la Brétigny încheie prima etapă a războiului; Eduard III al Angliei obţine stăpânirea asupra provinciilor Guyenne, Poitou şi Gascogne.

1364-1380 Profitând de dificultăţile interne ale regelui englez Richard II, Carol V al Franţei recucereşte teritoriilor pierdute, lăsând englezilor doar Bordeaux şi Calais.

1407 Sub domnia lui Carol VI, regele Franţei, aflat în prada unor crize periodice de nebunie, izbucneşte războiul civil dintre *armagnaci* (favorabili ducilor de Orléans) şi *bourguignoni* (partizani ai ducilor de Burgundia) pentru dreptul la regenţă.

1415 Aliindu-se cu ducele de Burgundia, regele Angliei Henric V debarcă pe teritoriul francez şi prin victoria de la Azincourt în care a fost distrusă cavaleria franceză, deschide cea de-a doua etapă a războiului.

1420 Cucerind Normandia şi Parisul, Henric V, prin tratatul de la Troyes, îi impune lui Carol VI să-l recunoască drept regent şi moştenitor al tronului Franţei, ştirbindu-i autoritatea delfinului Carol VII.

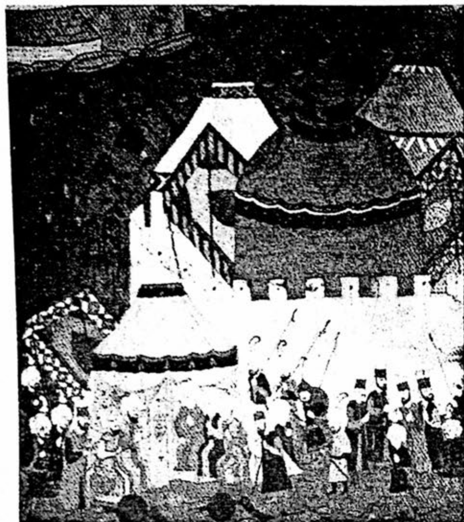
1429 După ce anglo-burgunzii au obţinut controlul asupra teritoriilor franceze la nord de Loira, Carol VII (graţie Ioanei d'Arc, care reuşeşte să unească în jurul coroanei o bună parte a nobilimii franceze) începe răscoala: eliberează Orléans şi ajunge până la Reims, unde este consacrat rege al Franţei.

1435 Burgundia abandonează Anglia şi se alătur˘ coroanei franceze.

1436 Carol VII recucereşte Parisul.

1449-1451 Francezii recuceresc Normandia şi Guyenne.

1453 Prin cucerirea de către francezi a oraşului Bordeaux se pune capăt ostilităţilor. Englezilor (sfâşiaţi în interior de războiul celor două roze) pe pământ francez le rămâne doar Calais.

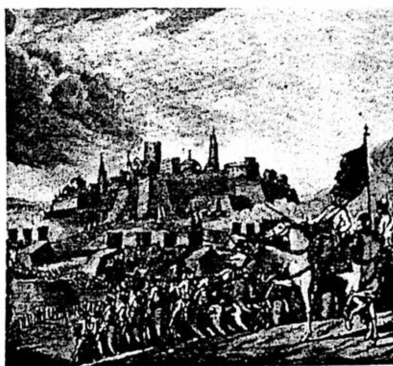
1

2

3

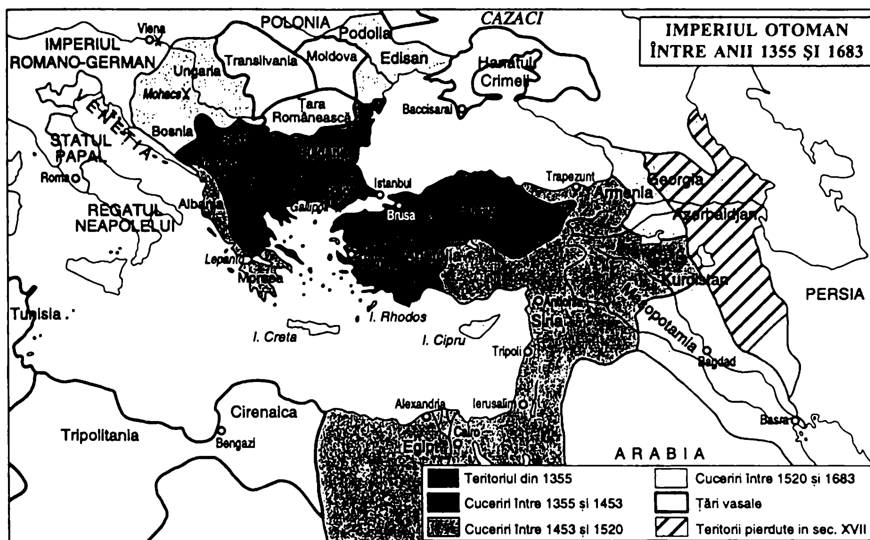

5

4

1. O tabără militară otomană. 2. Sultanul Murad II. 3. Otomanii îi înfrâng pe unguri în bătălia de la Mohàcs (1526). 4. Bătălia de la Lepanto (1571). 5. Un episod din războiul dintre Rusia şi Imperiul otoman în 1788.

otoman, Imperiul,
stat turc musulman, una dintre principalele formaţiuni politice din istoria bazinului mediteranean, în care a fost protagonist între sec. XIV şi XX. Plecaţi din Anatolia, otomanii (v. osmanlâi; turci) au cucerit Peninsula Balcanică, Orientul Apropiat, Egiptul şi Africa de nord. Neamestecându-se cu populaţiile cucerite şi lăsându-le o largă autonomie, au păstrat o gestiune directă doar a armatei şi a sistemului de impozite, favorizând consolidarea independenţei multor puteri locale, dar şi scufundându-se într-o proastă guvernare şi corupţie. Începând din sec. XVIII, înapoierea militară, economică şi administrativă a I. o. a devenit tot mai evidentă, apărând astfel şi încercări tardive de reformă. Considerat „bolnavul Europei", I. o. a fost artificial păstrat ca un corp unitar, mai ales cu finalitate antirusă, prin jocul de rivalităţi dintre puterile europene pentru întreaga a doua jumătate a sec. XIX, înainte de a se prăbuşi ca urmare a înfrângerii din primul război mondial.

cca 1300
Osman I întemeiază un principat în Bitinia.

1362 Murad I cucereşte Adrianopol, care devi capitală cu numele de Edirne.

1402 Otomanii sunt învinşi la Ankara de Tamerlan.

1444 Sultanul Murad II înfrânge la Varna o ligă creştină şi îşi instaurează stăpânirea în Balcani.

1451-1481
Domnia lui Mahomed II Cuceritorul: cucereşte Constantinopol (1453: sfârşitul Imperiului bizantin), Serbia, Bosnia, Caramania.

1516-1517
Selim I anexează Siria şi Egiptul.

1520-1566
Sub Soliman II Magnificul, I. o. atinge maxima putere mediteraneană: controlul Algeriei (1520); cucerirea Belgradului (1521) şi a Rhodosului (1522); sfârşitul dominaţiei veneţiene; protectorat asupra Ungariei (1526); asediu eşuat al Vienei (1529).

1571 Înfrângerea navală de la Lepanto, pricinuită de Veneţia cu sprijinul Spaniei, al papalităţii şi al cavalerilor de Malta.

1593-1606
Serie de războaie cu Austria, care evidenţiază primele dificultăţi militare ale otomanilor.

1683 Al doilea asediu eşuat al Vienei; înfrângerea succesivă în războiul cu austriecii provoacă pierderea Transilvaniei, Ungariei, Podoliei, Moreii şi Dalmaţiei (pacea de la Karlowitz, 1699).

1715-1791
O nouă serie de războaie cu Austria, care nu modifică substanţial *statu quo* (păcile de la Passarowitz, 1718; Belgrad, 1739; Şiştov, 1791).

1774 Prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi, Rusia, la sfârşitul războiului victorios din 1768-1774, îşi impune protectoratul asupra supuşilor ortodocşi din I. o. şi obţine o serie de înlesniri pentru Moldova şi Ţara Românească.

1783 Rusia anexează Crimeea, a cărei posesiune este confirmată prin pacea de la Iaşi la sfârşitul unui nou război (1787-1792).

1808-1839
Pentru a salva imperiului, sultanul Mahmud II încearcă să promoveze o serie de reforme economice, administrative şi militare radicale şi ordonă desfiinţarea corpului ienicerilor (1826); este constrâns totuşi să recunoască independenţa Greciei (1829) şi autonomia Serbiei (1830); să suporte pierderea Egiptului ca urmare a acţiunilor lui Mehmet Ali şi trebuie să înfrunte crescânda presiune rusă (tratatul de la Unkiar-Skelessi, 1833: Rusia obţine închiderea Strâmtorilor pentru navele ostile ei).

1839-1861
Domnia lui Abdul-Medjid I, care lansează fără succes procesul de reforme (Tanzimat) în imperiu.

1853-1856
Războiul Crimeii împotriva Rusiei, deşi câştigat datorită sprijinului anglo-franco-piemontez, accentuează dificultăţile financiare ale imperiului.

1875-1876
Insurecţii în Bosnia şi Herţegovina, apoi în Bulgaria şi Muntenegru, susţinute de ruşi.

1876-1909
Sultanul Abdul-Hamid II introduce (1876) printr-o nouă constituţie regimul parlamentar, dar în 1877 îl suspendă, refăcând caracterul absolutist şi religios al imperiului; la sfârşitul războiului ruso-turc (1877-1878), Congresul din Berlin (1878) recunoaşte independenţa Serbiei, României şi Muntenegrului şi sancţionează crearea principatului Bulgariei, vasal Turciei; impune cedarea Bosniei şi Herţegovinei către Austriei şi a Ciprului către Marea Britanie; ocuparea de către francezi a Tunisului (1881).

1909 Revoluţia „Junilor turci"; militarii naţionalişti îl înlocuiesc pe Abdul-Hamid cu Mahomed V, care reintroduce constituţia.

1911-1912
Război cu Italia, care cucereşte Libia şi Dodecanezul.

1912-1913
Războaiele balcanice: I. o. pierde toate posesiunile din Europa şi cedează Creta Greciei.

1914-1918
Participare la primul război mondial alături de Puterile Centrale şi înfrângere militară.

1919-1922
I. o. este dezmembrat şi pierde 4/5 din teritoriul său. Revoluţia lui Kemal Atatürk, care duce la detronarea ultimului sultan Mahomed VI (1.XI.1922).

Ottaviani, *Alfredo,* cardinal italian (Roma 1890-1979). Asesor al Sfântului Oficiu, a supravegheat cele mai importante probleme doctrinare; a fost numit cardinal în 1953. Atent observator al vieţii politice italiene, adversar al oricărei colaborări între catolici şi marxişti (chiar şi socialişti) în timpul pontificatelor lui Ioan XXIII şi Paul VI şi în dezbaterile conciliare a reprezentat aripa cea mai conservatoare a Curiei romane.

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN

Otto I, cel Mare (n. 912-Memleben 973), rege al Germaniei (936-973) şi împărat (962-973). Rege al Germaniei la moartea tatălui, împăratul Henric I, în bătălia de la Andernach (939) i-a înfrânt pe ducii de Franconia şi Lorena, pe arhiepiscopul de Mainz şi pe fratele său Henric, care se revoltaseră. În 951 a coborât pentru prima oară în Italia, înfrângându-l pe Berengar II de Ivrea, iar după căsătoria cu Adelaide, văduva regelui Italiei Lothar II, a fost încoronat ca rege al Italiei la Pavia. Întors în Germania, i-a înfrânt definitiv pe unguri în bătălia de la Lechfeld (955): această victorie şi cele următoare obţinute împotriva slavilor i-au asigurat renumele de apărător al creştinătăţii. În 961 a coborât din nou în Italia, iar papa Ioan XII l-a încoronat împărat (962). Pentru a sustrage alegerea papei arbitrarului aristocraţiei romane, prin *Privilegium Othonis* a stabilit că alegerea pontificală trebuie să se desfăşoare cu consimţământul împăratului şi în prezenţa unui reprezentant al său. Unind coroana Germaniei la cea imperială, a adăugat titlului Sfântul Imperiu Roman determinativul „de naţiune germană". În timpul unei a treia descinderi în Italia (967), pentru a face să se respecte dreptul său în alegerea papală, a încearcat să cucerească „Il Meridione", aflat în mâinile arabilor şi bizantinilor, dar a trebuit să ajungă la un compromis cu bizantinii, căsătorindu-l pe fiul său Otto II cu prinţesa Teofano, nepoata împăratului bizantin Ioan I Tzimiskes (972). Aflat în culmea puterii sale, O. a convocat dieta de la Quedlinburg (23.III.973) la care au participat ambasadori veniţi din toată creştinătatea şi chiar reprezentanţi ai sarazinilor. Cnejii de Polonia şi Boemia şi regele Franţei s-au declarat vasalii săi.

Otto II (n. 955-Roma 983), rege al Germaniei (961-983) şi împărat (973-983). S-a căsătorit în 972 cu prinţesa bizantină Teofano şi a urmat, dar cu mai puţin succes, politica centralizatoare a tatălui său Otto I cel Mare. După reprimarea unei revolte a feudalilor în 987, în 980 a respins atacul lui Lothar, regele francilor şi a invadat Franţa. În tentativa de cucerire a sudului italic, l-a atacat pe emirul arab de Palermo în Calabria, dar teribila înfrângere suferită din 982 la Punta Stilo i-afectat prestigiul imperial în Germania.

Otto III (Kessel 980-Castel Paterno, Viterbo, 1002), rege al Germaniei (983-1002) şi împărat (996-1002). Fiu al lui Otto II, a descins de două ori în Italia, dezinteresându-se de Germania. I-a ales pontifi mai întâi pe vărul Bruno (Grigore V), apoi pe propriul său preceptor Gerbert d'Aurillac (Silvestru II); a organizat o curte fastuoasă pe Aventin, nutrind ambiţia să restaureze vechea autoritate imperială (*Renovatio imperii*, v.). O revoltă populară l-a constrâns totuşi să fugă din Roma (1001).

Otto IV de Braunschweig (n. 1175 sau 1182-Harzburg 1218), rege al Germaniei (1198-1212) şi împărat (1209-1218). Fiu al lui Henric Leul, duce de Saxonia şi de Bavaria, a fost ales rege al Germaniei de partea guelfă şi a trebuit să poarte un lung război civil împotriva ghibelinului Filip de Suabia (1198-1208). A fost încoronat împărat la Roma de Inocenţiu III. Făcându-şi-l adversar pe papă datorită pretenţiilor asupra Regatului Siciliei, a fost excomunicat şi depus în favoarea lui Frederic II de Suabia. Înfrânt la Bouvines (1214) de Filip II August al Franţei, aliat al papei, a dispărut de pe scena politică.

GRECIA

Otto I (Salzburg 1815-Bamberg 1875), rege al Greciei (1832-1862). Fiu al lui Ludovic I, regele Bavariei, care sprijinise puternic independenţa greacă, a fost pus pe tron de Franţa, Maria Britanie şi Rusia şi recunoscut de greci. Înconjurându-se de bavarezi, a devenit nepopular şi în 1843 a fost silit să promulge o constituţie. A invadat Thessalia şi Epirul în timpul războiului Crimeii, dar a fost oprit de Franţa şi Marea Britanie (ocuparea Pireului, 1854-1857), îngrijorate de politica sa filorusă şi apoi detronat în urma unei revolte militare.

DIVERŞI

Otto de Freising, episcop şi cronicar german (n. cca 1114-Morimund, Burgundia 1158). Călugăr cistercian şi episcop de Freising, unchi al împăratului Frederic I Barbarossa, a participat alături de el la expediţiile italiene şi a scris *Gesta Frederici Imperatoris*, relatând perioada 1156-1158. Este autorul unei *Cronici* în care a compilat diverse informaţii alăturând unui cert realism istorico-politic, schemele tipice ale istoriografiei medievale: evenimentele istorice, de la la origini până la 1146, erau încadrate în şapte epoci de decadenţă progresivă, până la cea de-a şaptea, a Judecăţii de Apoi.

Ottokar (Otakar) II, Victoriosul (n. cca 1230-Dürnkrut 1278), rege al Boemiei (1253-1278). Recunoscut ca duce de Austria (1251), i-a pe tronul Boemiei tatălui Venceslas (Václav) I. A cucerit Stiria, Carintia şi Carniola (1269), a condus cruciade împotriva prusienilor păgâni şi a contestat în 1272 alegerea ca împărat a lui Rudolf de Habsburg, de care a fost însă învins (1276) şi în cele din urmă ucis.

oţel, material fundamental în producerea bunurilor capitale şi a utilajelor (de la construcţii la industrie constructoare de maşini), precum şi în producerea armelor. O. reprezintă unul dintre elemenetele strategice, folosit pentru a evalua potenţialul unui

PRODUCŢIA DE OŢEL ÎN CÂTEVA ŢĂRI
(Media anuală, în milioane de tone)

	Austro-Ungaria[1]	Franța	Germania[2]	Italia	Marea Britanie	SUA	Rusia[3]
1870-1874	–	–	–	–	0,49	–	–
1890-1894	0,55	0,77	2,89	0,22	3,19	10,3	2,2
1910	2,45	4,09	16,24	0,98	6,93	16,5	3,5
1920-1924	0,3	4,4	10,4	1,0	7,2	42,3	0,16
1930-1934	0,3	7,1	10,9	1,6	6,8	41,3	5,7
1940-1944	0,9	4,3	20,4	1,8	12,9	28,8	18,0
1945-1949	0,4	5,6	4,9	1,5	13,8	60,4	13,3
1955	2,3	14,0	3,2/26,9	6,2	20,7	106	45,2
1969	3,4	20,4	4,6/39,1	15,1	25,9	128	110,2
1990	4,3	19	5,5/38	25,5	17,6	89,7	154
1996	4,1	17,6	39,8	24,3	18,0	94,7	49,3

1) Din 1918 Austria.
2) Din 1955 până în 1990 datele se referă separat la RDG şi RFG.
3) Din 1922 până în 1990 datele se referă la URSS.

sistem economic modern, aşa cum o dovedeşte, din punct de vedere istoric, raportul care există între consumul de oţel al unei naţiuni şi gradul de modernizare industrială. O astfel de situaţie, la care se adaugă mobilizările tehnice şi financiare care au fost solicitate, influenţează în mod evident profilul sectorului siderurgic: sau printr-o prezenţă importantă şi frecventă a statului (ca în Italia, plecând de la sprijinul din secolul XIX acordat primelor societăţi siderurgice până la întemeierea Finsider 1937; în ţările în curs de dezvoltare; în ţările comuniste din Europa de est, imediat după război), sau prin intermediul centralizării productive în mari grupuri private cu o influenţă incontestabilă în stabilirea ansamblului de politici productive naţionale. La fel de important apare şi rolul pe care producţia de o. a jucat-o în relaţiile internaţionale, şi în cele europene în mod deosebit: controlul asupra unor regiuni siderurgice precum Ruhr, Lorena sau Silezia a fost obiectul unor conflicte puternice în ultimele două secole. Necesitatea de a se găsi soluţii de comun acord pentru problemele de concurenţă din sector, care nu se datorează întotdeauna unor motive pur economice, a dus la crearea în Europa, în 1951, a CECA.

OUA, siglă a Organizaţiei Unităţii Africane, înfiinţată în 1963 la Addis Abeba pentru a întări unitatea politică şi cooperarea tuturor statelor africane (Africa de Sud a fost admisă numai în 1994, după sfârşitul apartheidului; Marocul a fost exclus în 1984, fiind penalizat în chestiunea Saharei Occidentale) pe principiul neamestecului în treburile interne şi al intangibilităţii frontierelor moştenite din epoca colonială. Pregătită din 1958 de acţiunea şi reflecţia politică a preşedintelui Ghanei K. Nkrumah, crearea OUA s-a înscris în procesul de afirmare a idealului panafrican (v. panafricanism) şi în lupta împotriva rasismului şi a rămăşiţelor coloniale. Organul său oficial este conferinţa şefilor de stat şi de guvern care se reuneşte anual.

OVRA, siglă a Organizaţiei Opera Vigilanza e Repressione Antifascista sau Opera Volontaria di Repressione Antifascista, poliţie politică fascistă creată de Mussolini şi organizată de şeful poliţiei A. Bochini în 1927. Activitatea OVRA s-a îndreptat mai ales spre crearea unei reţele de informatori şi denunţători, în Italia şi în străinătate, ai activiştilor şi organizaţiilor antifasciste.

Owen, *Robert*, industriaş şi reformator social englez (Newtown 1771-1858). A aplicat în propria fabrică de prelucrare a bumbacului reformele umanitare şi socialiste (reducerea zilei de lucru, construcţia de locuinţe pentru muncitori, o şcoală asistenţială), expuse în lucrarea *O nouă concepţie a societăţii* (1812): egoismul aflat la baza sistemului capitalist ar fi putut fi depăşit de un socialism bazat pe cooperare şi educaţie raţională. A fost promotorul unor legi pentru protejarea muncii copiilor şi a femeilor. Eşuând în experienţa de organizare a unei comunităţi model socialiste New Harmony, întemeiate în SUA (1826-1828), s-a numărat printre întemeietorii mişcării cooperatiste socialiste şi a sindicatelor engleze.

Oxenstierna, *Axel Gustavsson*, om politic suedez (Fanö, Uppsala 1583-Stockholm 1654). Cancelar al regelui Gustav II Adolf, a susţinut politica de reforme a acestuia şi la moartea lui (1632) i-a continuat opera, asumându-şi conducerea consiliului de regenţă pentru minora regină Christina. A participat la redactarea constituţiei din 1634. A militat pentru implicarea Suediei în Războiului de treizeci de ani, la încheierea căruia, prin tratatul din Brömsebro (1645) şi pacea din Westfalia (1648) a asigurat Suediei dominaţia asupra Mării Baltice.

Ozanam, *Antoine-Frédéric*, istoric francez (Milano 1813-Marsilia 1853). A încercat să demonstreze importanţa Bisericii catolice în formarea civilizaţiilor medievale, adoptând adesea poziţii apologetice (*Dante şi filosofia catolică a secolului al XIII-lea*, 1839; *Poeţii franciscani în Italia secolului al XIII-lea*, 1852). A încercat să concilieze supunerea faţă de Biserica Romei cu ideile liberale. A întemeiat în 1833 Conferinţele Saint Vincent de Paul pentru asistenţa săracilor.

P

Paasikivi, om politic finlandez (Tampere 1870-Helsinki 1956). Conservator, a fost şef al guvernului după dobândirea independenţei de către Finlanda (1918), ca prim-ministru (1944-1946) şi apoi ca preşedinte al republicii (1946-1956) a semnat un tratat de prietenie cu URSS în 1948, dar a ştiut să menţină Finlanda în afara orbitei sovietice.

Pacciardi, Randolfo, om politic italian (Giuncarico, Grosetto 1899-Roma 1992). Republican, în timpul dictaturii fasciste a comandat (1936-1937) batalionul Garibaldi în prima fază a războiului civil spaniol. Secretar al PRI (1945), a fost vicepreşedinte al consiliului (1947-1948) şi ministru al apărării (1948-1953). Adversar al politicii de centru-stânga, în 1963 se retrage din PRI (dar va reveni în 1982) pentru a înfiinţa mişcarea prezidenţialistă Noua Republică.

pace, stare a raporturilor dintre grupuri umane şi dintre state caracterizată prin absenţa conflictelor violente (războaie). Într-o accepţie mai amplă şi pozitivă, prin pace se înţelege convieţuirea în spiritul justiţiei şi al ordinii.
■ *Pacea în lumea antică.* Termenul latin *pax* provine probabil din indo-europeanul *pak* (a se învoi, a preciza). *Pax romana*, concept apărut în epoca lui Augustus, indica dominaţia imperială a Romei asupra popoarelor supuse şi asupra aliaţilor obţinută prin intermediul forţei, dar şi un consens (în special al elitelor locale) bazat pe o bună administrare şi pe dezvoltarea economică. Antichitatea cunoaşte totuşi şi forme mai drastice ale p., bazate pe exterminarea opozanţilor şi a duşmanilor.
■ *Creştinismul medieval.* Papalitatea, în special începând din epoca lui Grigore VII (sec. XI), a fost centrul care a generat o nouă accepţiune a ideii de p. universală, care urmărea să depăşească opoziţia tradiţională romani-barbari, cetăţeni-străini. Pornind de la propunerea Sf. Augustin care spunea că p. este „liniştea prin ordine", papalitatea nu era considerată un organism de guvernare universală, ci judecătorul suprem şi mediatorul între puterile pământene. Legată de mişcările populare („pacea lui Dumnezeu", „armistiţiul lui Dumnezeu", care, impus de Biserică în postul Crăciunului şi al Paştelui, acţionau împotriva războaielor private şi violenţelor asupra săracilor), această idee cunoaşte în Evul Mediu timpuriu o progresivă laicizare, care a păstrat totuşi esenţa termenului. (Dante, Marsilio din Padova).
■ *Pacea – obiectiv juridic şi politic.* Dispariţia unităţii religioase provocate de Reformă nu a reuşit însă impună o p. „creştină" garantată de papă şi a reafirmat valoarea acţiunii politice a suveranilor. Potrivit lui Th. Hobbes (sec. XVII), p. era în esenţă produsul institui 'i unei guvernări politice capabile să depăşească războiul tuturor împotriva tuturor tipic naturii umane. A urmat o perioadă de reflecţie pe plan juridic asupra conceptului de p. finalizată prin elaborarea dreptului internaţional al p. (elaborat de H. Grotius), înţeles ca o ieşire din condiţia de război dintre state care dispun de suveranitate absolută. Raţionalismul a elaborat o concepţie despre p. care se bazează pe echilibrul puterilor şi pe balanţa de forţe implicate în „concertul european", sintagmă destinată a avea o lungă carieră în politica internaţională a sec. XVIII şi XIX.
■ *Condiţiile ideale.* Unei asemenea direcţii de gândire politico-diplomatică i s-a opus mereu o viziune filosofico-teologică asupra p. văzută ca o construcţie pozitivă a unei ordini sociale şi internaţionale ideale, întemeiată pe consens. Din iluminismul şi cosmopolitismul sec. XVIII (I. Kant, C. de Saint-Pierre) s-au dezvoltat diverse filoane de gândire care au căutat să dea o caracterizare pozitivă ideii de p. (v. pacifism). Oponente ale acestei concepţii au fost toate teoriile bazate pe ineluctabilitatea şi caracterul pozitiv al războiului ca mijloc de dezvoltare a umanităţii, susţinute în diverse moduri de G.W.F. Hegel, C. Darwin, G. Sorel, C. Schmitt şi de diversele tipuri de naţionalism ale sec. XX. Dezvoltări recente ale acestor tentative sunt diversele curente izvorâte din *peace research*, manifestate mai ales începând cu anii '30 în lumea scandinavă şi americană.

Bibliografie: R. Aron, *Pace e guerra tra le nazioni*,tr. it. Comunità Milano, 1970; N. Bobbio, *Il problema della guerra e le vie della pace*, Il Mulino Bologna, 1979.

Vezi şi: contractualism; diplomaţie; federalism; imperialism; pacifism; războiului, reglementarea.

Pacem in terris, enciclică a lui Ioan XXIII (11.IV.1963) pentru a promova o pace întemeiată pe adevăr, libertate, justiţie şi caritate, prin apelul către „toţi oamenii de bună credinţă" Este considerată apogeul pontificatului său. A avut un puternic ecou în lumea întreagă întrucât se alinia speranţelor trezite de climatul de destindere internaţională şi vorbea despre drepturile umane, raportul dintre naţiuni, dezarmare. A introdus distincţia dintre greşeală şi păcat şi dintre falsele doctrine şi mişcările politice şi sociale inspirate de acestea (dat fiind că ele, spre deosebire de doctrine, se modifică şi pot fi sau pot deveni purtătoare de cauze drepte) şi a susţinut în consecinţă colaborarea dintre catolici şi necatolici în favoarea păcii şi a justiţiei.

Pacific, Oceanul, cel mai mare dintre cele trei oceane ale planetei: este mărginit la V de Asia şi Australia, la E de continentul american, cu arhipelagurile Melanesiei, Micronesiei şi Polinesiei, ca punte între cele trei continente.
■ *Pacificul în epoca antică şi modernă.* În lipsa unei dezvoltări a navigaţiei între populaţiile americane în zonele de coastă, istoria P. s-a rezumat vreme îndelungată la aceea a zonelor sale occidentale, favorizate de

distanţa mică dintre zonele insulare indoneziene, filipineze şi japoneze. S-au dezvoltat legăturile dintre vechile culturi ale Indiei, Indochinei şi Chinei (care au avut totuşi contactele lor privilegiate de-a lungul căilor terestre), precum şi (sec. VII-X) ale acestora cu Japonia. Concomitent s-a manifestat şi prezenţa arabă, iar mai târziu (sec. XV) negustorii musulmani din India au răspândit islamismul în Indonezia. Rutele sud-vestice, cu numeroase puncte de sprijin insulare, au favorizat pătrunderea europenilor în regiunea indoneziană, mai întâi prin intermediul portughezilor (repede înlocuiţi de olandezi), ca o prelungire a schimburilor comerciale cu India prin mijlocirea circumnavigaţiei Africii şi a accesului în Oceanul Indian. La rândul lor spaniolii, urmând calea opusă către India deschisă de Magellan, au început să pună în valoare rolul de punte de legătură a arhipelagurilor centrale (baze în Insulele Mariane; cucerirea Filipinelor, 1521). Concomitent cu înmulţirea acestor rute s-a înregistrat în secolul XVII şi o închidere a celor mai nordice dintre ele, în urma întreruperii relaţiilor cu lumea externă a Japoniei în eopca Tokugawa. Călătoriile lui J. Cook şi cucerirea teritoriilor australiene de către englezi (sec. XVIII) au inclus în final şi bazinul meridional al P. în reţeaua comercială şi a schimburilor internaţionale.

■ *Sec. XIX şi pătrunderea SUA.* În secolul XIX prezenţa europeană s-a intensificat constant în apele Oceanului Pacific, în special prin tentativele de instaurare a unei dominaţii coloniale asupra Chinei, întreprinse de englezi, francezi şi germani. Războiul opiului (1839-1842, v.) i-a asigurat Angliei porturile Hong Kong, Canton şi Shanghai, iar în 1853 contraamiralul american M.C. Perry îi obliga pe japonezi să reia schimburile comerciale. Acesta a fost primul semnal al noului interes manifestat de SUA pentru P., în acelaşi timp în care, pe coastele californiene, începea să ajungă mişcarea de colonizare naţională; când, la sfârşitul secolului, procesul s-a încheiat, tradiţionala „vocaţie atlantică" a SUA a început să fie pusă definitiv în discuţie. Războiul hispano-american din 1898, cucerirea arhipelagului Hawaii şi a Filipinelor de către SUA au făcut ca prezenţa acestora, inclusiv colonială, în regiunea Pacificului să devină un fapt de necontestat, materializat prin proclamarea în anul următor a „politicii uşilor deschise" (v. uşi deschise).

■ *Pacificul şi imperialismul japonez.* Trecerea în secolul XX marchează creşterea puterii japoneze, deja semnalată cu ocazia războiului sino-japonez din 1895. În 1905, Rusia a fost cea care a cedat în faţa extrem de eficientei maşini de război japoneze, renunţând la obiectivul său de a obţine în Manciuria o ieşire la mare, lucru pe care nu-l putea obţine în Marea Mediterană. În cursul primului război mondial, Japonia şi-a impus controlul absolut asupra Pacificului de nord-vest, provocând îngrijorarea crescândă a SUA, rezultatul fiind că s-au făcut numeroase încercări de a se încheia un acord la conferinţa internaţională asupra armamentului naval de la Washington (1921-1922). Ocuparea ulterioară a Manciuriei (1929-1932) a demonstrat hotărârea Japoniei de a transforma în dominaţie teritorială supremaţia deţinută până atunci în P. În 1939, ocuparea de către japonezi a insulei Hainan şi a insulelor Spratly, din zona de influenţă franceză, a anticipat pretenţia explicită, exprimată în Pactul Tripartit (v.) cu Germania şi Italia, de a considera P. până la Indii ca „spaţiu vital" pentru Tokyo, făcând insolubil conflictul de interese cu SUA. La începutul celui de-al doilea război mondial, întreaga zonă centrală şi vestică a P. cade sub controlul japonez, înainte ca forţele americane ale lui D. MacArthur şi Ch. Nimitz să înceapă recucerirea acestei zone. Ocuparea Japoniei de către americani a făcut din P. un „lac american", iar Războiul rece, în special după victoria comuniştilor în China, a făcut controlul asupra regiunii o necesitate strategică fundamentală pentru SUA, asigurată printr-o serie de alianţe (ANZUS, 1951; SEATO, 1954) şi chiar prin intervenţii directe, ca războiul din Vietnam. Concentrarea unor industrii avansate din punct de vedere tehnologic în California, extraordinara dezvoltare economică a Japoniei, a statelor neindustrializate (precum Coreea, Singapore, Taiwan şi Hong Kong) şi, mai recent, a Chinei, au făcut ca zona din jurul P. să devină unul dintre polii fundamentali ai economiei mondiale, după cum o demonstrează desfăşurarea forumului de consultări APEC (Asia-Pacific Economic Cooperation) care reuneşte toate statele mari ale acestei zone.

pacifism, mişcare care se opune războiului, întemeiată pe teoria că pacea prin consens şi general împărtăşită este obiectivul necesar al convieţuirii umane.

■ *Exprimări moderne.* Pregătit de gândirea lumii umaniste (Erasmus din Rotterdam), un p. explicit a apărut în sec. XVII-XVIII, în climatul cosmopolit al raţionalismului şi al iluminismului, şi s-a concentrat în jurul căutării unor reguli juridice pentru convieţuirea internaţională (C. de Saint-Pierre, *Proiect pentru făurirea unei păci perpetue în Europa*, 1713; I. Kant, *Pentru o pace perpetuă*, 1795), propunând o serie din ce în ce mai mare de acorduri pentru a limita suveranitatea absolută din cadrul statelor respective, mergând chiar până la un model federal. Pe aceste baze s-a dezvoltat un p. democratic (deseori inspirat de ideile pozitiviste sau de cele masonice), care stabilea că obstacolul cel mai important în calea spre instaurarea păcii era structura politică autoritară şi antidemocratică a statelor. Momentul celei mai puternice afirmări a acestor teze s-a înregistrat după primul război mondial, în jurul proiectului elaborat de preşedintele american Th.W. Wilson pentru Societatea Naţiunilor.

■ *Mişcările pacifiste.* În sec. XIX s-au răspândit în toată Europa „asociaţii pentru pace", inspirate de liber-schimbismul lui R. Cobden sau din p. democratic, care au organizat congrese (Londra,1843; Bruxelles, 1848; Paris,1849). Liga permanentă pentru pace, condusă de F. Passy, a organizat alte congrese inspirate de un radicalism democratic în Elveţia, între 1867 şi 1869. În această ambianţă s-a definit la sfârşitul secolului trecut ideea de a promova p. în rândul opiniei publice prin instituirea premiilor Nobel pentru pace. Internaţionala a II-a a inaugurat un p. de tip socialist care se opunea militarismului şi războiului considerate ca manifestări ale degenerării capitalismului. P. a devenit, astfel, sinonim cu antiimperialismul, fiind dus până la o dezvoltare maximă prin teoriile lui Lenin şi ale R. Luxemburg. Un curent pacifist de inspiraţie religioasă a apărut şi s-a manifestat atât în mediul catolic (A. Vanderpol, M.I. Metzger), cât şi în cel ortodox (în mod deosebit prin poziţiile radicale exprimate de L. Tolstoi).

■ *Pacifismul contemporan.* Cele două războaie mondiale şi faza care a urmat, cea a Războiului rece şi a „echilibrului terorii" au determinat multe medii să acţioneze de pe poziţii pacifiste. P. catolic (începând de la condamnarea primului război mondial definit ca „măcel inutil" de către papa Benedict XV) s-a dezvoltat prin diferite manifestări (G. La Pira, P. Mazzolari, L. Milani). Cel de inspiraţie marxistă s-a concentrat mai ales într-o puternică opoziţie faţă de politicile şi strategiile guvernelor occidentale în timpul Războiului rece (v. Partizanii păcii). Alte curente pacifiste s-au axat pe nonviolenţa (v.) de inspiraţie gandhistă sau pe căutarea unor modalităţi de reducere a armamentelor (v. dezarmare) sau pe critica riscurilor legate de proliferarea arsenalelor atomice (B. Russell şi Campaign for Nuclear Disarmament; A. Einstein, Savanţii pentru dezarmare), acţiune conjugată cu asociaţiile mişcărilor ecologiste.

Pacta conventa, lege (lat.: înţelegeri încheiate) din 1587 care reunea pactele încheiate între nobilimea poloneză şi suveran, începând de la sfârşitul sec. XV. Prin intermediul ei, nobilimea controla alegerea, căsătoria şi succesiunea suveranului, precum şi politica externă, militară şi financiară a regatului; în plus, îl obliga pe monarh să convoace periodic Dieta şi să se consulte cu un consiliu format din 16 senatori.

Pactele de la Lateran, acorduri încheiate la 11.II. 1929 între statul italian (aflat sub guvernare fascistă) şi Sfântul Scaun, după doi ani şi jumătate de negocieri duse de consilierul de stat F. Barone din partea Italiei şi de avocatul F. Pacelli din partea Sfântului Scaun. Constau în trei documente: un tratat (care a rezolvat definitiv „chestiunea romană", recunoscând suveranitatea Sfântului Scaun asupra micului teritoriu pe care a luat fiinţă Statul Cetăţii Vaticanului), un concordat (v., care a reglementat raporturile dintre statul italian şi Biserica catolică) şi o înţelegere financiară (prin care statul italian se achita de tot ceea ce datora Sfântului Scaun prin legea garanţiilor din 1871).

Pactul atlantic şi NATO, respectiv pactul (Tratatul Atlanticului de Nord) semnat la Washington la 4 aprilie 1949 de 12 ţări (SUA, Canada, Marea Britanie, Belgia, Olanda, Luxemburg, Danemarca, Norvegia, Islanda, Portugalia, Italia) şi organizaţia militară creată pe baza sa (*North Atlantic Treaty Organization*: Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord). P. a. urmărea să consolideze politic şi militar democraţiile occidentale pentru a rezista ameninţării URSS şi a comunismului, ducând la scindarea Europei în două blocuri. El prevedea asistenţa militară reciprocă şi colaborarea politică şi economică, dar nu a comportat, încă de la început, crearea unei structuri militare militare în ţările respective şi o obligaţie a SUA de a menţine trupe în Europa. Războiul din Coreea (1950-1953) a fost acela care, făcând să crească teama de o agresiune sovietică, a dus la înfiinţarea structurilor politice şi militare ale alianţei, adică la NATO. Au luat fiinţă, astfel, Consiliul Atlantic (cel mai important organ politic, condus de un secretar general) şi comandamentele militare integrate, conduse la vârf de ofiţeri americani. În 1952, au intrat în NATO Grecia şi Turcia, în 1955 Germania de Vest. În 1966, Franţa a părăsit structura militară, dar nu şi alianţa politică, la care a aderat, în 1982, şi Spania, fără a participa, totuşi, la sistemul comandamentelor militare unice. După încheierea Războiului rece şi dizolvarea URSS, misiunea şi structurile NATO au fost profund revizuite. Perspectiva unei rapide lărgiri prin admiterea statelor din Europa de Est (1991) a întâlnit opoziţia fermă a ruşilor, aceasta ducând la adoptarea iniţială a unei serii de consultări la nivel european („parteneriatul pentru pace", 1994) şi la înfiinţarea unor „forţe conjugate de intervenţie rapidă" (operative începând din 1995). Între timp, NATO intervenea activ în criza bosniacă pentru a stăvili politica expansionistă sârbească (1992-1995), angajându-se, pentru prima dată de la înfiinţarea sa, în acţiuni militare. În 1996, după mai multe luni de negocieri tensionate, Rusia şi NATO îşi reglementau definitiv raporturile printr-un „Act fondator": Moscovei îi era garantat dreptul de vot (fără a fi, totuşi, un drept de veto) în cadrul Organizaţiei care, la rândul său, renunţa la instalarea de arme nucleare în ţările din Europa de Est care ar adera la ea. Era deschisă, astfel, calea pentru admiterea în NATO a Ungariei, Poloniei şi a Republicii Cehia (decisă în 1997, dar devenită operativă în 1999).

Pactul de familie, tratat încheiat la 25.VIII.1761, la Paris, între Ludovic XV al Franţei şi Carol III al Spaniei cu scopul de a uni mai strâns ramurile dinastiei de Bourbon

(la el n-a aderat, totuşi, suveranul de la Neapole). Tratatul urmărea, în special, să formeze o alianţă împotriva Angliei. A fost invocat de Spania, în 1793, pentru a interveni în favoarea lui Ludovic XVI împotriva Franţei revoluţionare şi de Ludovic XVIII pentru reprimarea revoluţiei spaniole (1823).

Pactul de oţel, pact de prietenie şi colaborare semnat la 22.V.1939 de miniştrii de externe german, J. von Ribbentrop, şi italian, G.Ciano, prin care cele două naţiuni se obligau să se sprijine reciproc în cazul implicării lor într-un conflict. Mussolini l-a încheiat cu convingerea că Germania nazistă va începe într-un viitor nedefinit lupta împotriva regimurilor democratice; la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, în luna septembrie a aceluiaşi an, a cerut suspendarea de fapt a tratatului şi a declarat pentru Italia statutul de nonbeligeranţă.

Pactul tripartit, semnat la 27.IX.1940, la Berlin, de Germania, Italia şi Japonia imediat după izbucnirea celui de-al doilea război mondial: Japonia recunoştea Germaniei şi Italiei dreptul de a instaura o „nouă ordine" în Europa şi în Africa, obţinând o recunoaştere asemănătoare în ce privea Asia. Cu referire, bineînţeles, la SUA, părţile contractante se obligau să se ajute reciproc, inclusiv militar, în cazul unui atac din partea altei puteri.

Padova, oraş italian din regiunea Veneto, capitală de provincie. Este localitatea antică Patavium, întemeiată conform legendei, de troianul Antenor în anul 1184 î.Hr. Probabil de origine venetă (începutul sec. IV î.Hr.), s-a aliat în 225 î.Hr. cu Roma împotriva galilor, alianţă pe care o păstrează şi pe durata celui de-al doilea război punic. A obţinut de la franci anumite privilegii care i-au fost reconfirmate în perioada dinastiei ottoniene (960). Condusă în sec. X-XI de către episcopi, a fost apoi comună liberă, luptând împotriva împăratului Frederic Barbarossa. În 1221, a luat fiinţă aici o universitate. Între 1237 şi 1256 a trecut sub stăpânirea vicarului imperial Ezzelino III da Romano, apoi (sec. XIV) sub cea a familiei Carrara. Făcând parte apoi din Republica Veneţia (1405), a urmat evoluţia acesteia.

Paez, *Jose Antonio*, om politic venezuelean (Acarigua 1790-New York 1873). Alături de S. Bolívar, în timpul războiului de indepenedenţă împotriva Spaniei, a separat Venezuela de Confederaţia Marea Columbie şi a fost preşedintele acesteia (1831-1835; 1838-1843 şi 1861-1863).

Pagano, *Franceso Mario*, patriot napolitan (Brienza 1748-Neapole 1799). A făcut parte din guvernul provizoriu al Republicii Partenopee (I.VI. 1799), redactând proiectul constituţiei republicane. La revenirea în Neapole a dinastiei de Bourbon a fost condamnat la moarte şi executat (29.X.1799).

Paganuzzi, Giambattista, om politic italian (Veneţia 1841-1923). Preşedinte al comitetului permanent al asociaţiei Opera dei Congressi (v.) din 1889 până în 1902, a fost un model de intransigenţă catolică antiliberală.

Pahlavi, dinastie persană care a domnit în Iran din 1925, după înlăturarea dinastiei Qagiar de către *Reza Khan P.* (1878-1944), detronat la rândul său în 1941 de către englezi, din cauza tendinţelor sale filogermane, în favoarea fiului său *Muhammad Reza* (1919-1980), izgonit în 1979 prin revoluţia islamică.

Paine, *Thomas*, scriitor şi om politic englez (Thetford, Norfolk, 1737-New York 1809). Jurnalist la Philadelphia (1776-1983), susţine independenţa americană şi cauza democraţiei. În Marea Britanie a publicat *Drepturile omului* (1791-1792) pentru apărarea Revoluţiei franceze. Naturalizat francez, a fost ales în Convenţie pentru girondini (1792). Întemniţat în vremea Terorii, s-a întors după aceea în SUA.

pair, în *Ancien Régime* nobilii care aveau dreptul de a fi judecaţi de persoane cu acelaşi rang. P. britanici fac parte din Camera Lorzilor prin drept ereditar.

Paisprezece puncte, manifest al „noii diplomaţii", prezentat de preşedintele american Th.W.Wilson, la 9.I.1918, în cursul primului război mondial, pentru a comunica scopurile războiului antiimperialist la care participa SUA. Prin acest document, Wilson a expus (fără să fi consultat în prealabil puterile europene aliate) cerinţele unei păci democratice, bazată pe abandonarea politicii tradiţionale de mare putere: „diplomaţia deschisă, libera circulaţie pe mări, suprimarea barierelor economice, reducerea armamentelor, crearea unei „asociaţii generale a naţiunilor" Referitor la problemele concrete, a încercat să îmbine respectarea principiului naţionalităţii cu cele mai largi consideraţii geografice (frontiere naturale) si strategice. În timp ce unele dintre cererile specifice au fost, de fapt, incluse în tratatele de pace din 1919 (independenţa Belgiei şi Poloniei), altele au rămas doar la stadiul de deziderat, aceasta şi din cauza reticenţelor manifestate de puterile învingătoare în război.

Pakistan, stat în Asia de sud. *Sup.*: 796 095 km^2. *Pop.*: 129 808 000 loc. *Capit.*: Islamabad. *Limbi oficiale*: urdu şi engleza. *Relig.*: musulmană. *Vecini*: N China şi Afghanistan, E India, V şi S Iran şi Oceanul Indian. *Forma de stat*: republică parlamentară.

Statul pakistanez s-a format în 1947 când a luat sfârşit dominaţia britanică asupra Indiei, ca stat independent al musulmanilor din regiune. Conflictele permanente cu India au condiţionat viaţa politică din P.

1946 Liga Musulmană a lui Ali Jinnah refuză să colaboreze cu Congresul Indian pentru crearea unui stat indian independent şi unitar.

1947 În contextul proclamării independenţei Indiei, este creat şi statul musulman al P.

1947-1949
Conflict cu India pentru Kashmir, pe care ONU îl încredințează în proporție de două treimi guvernului indian.
1954 Aderare la SEATO.
1955 Aderare la Pactul de la Bagdad.
1956 Noua constituție face din P. o republică islamică; manifestări autonomiste în Bengal.
1958-1969
Lovitură de stat și regim dictatorial al generalului Ayyub Khan; reformă agrară (1959-1960) și plan de industrializare (1960-1965); mare dezvoltare economică; ca urmare a mișcărilor muncitorești și studențești, Ayyub Khan demisionează (1969). Succesorul său, generalul Yahya Khan, introduce legea marțială.
1971 P. oriental își proclamă independența sub numele de Bangladesh. Înfrângere militară din partea Indiei care-i sprijină pe secesioniști. Căderea lui Yahya Khan, înlocuit de Ali Bhutto, șef al Partidului Popular, o formațiune politică progresistă (PPP).
1972-1977
Perioada „socialismului islamic" (constituție nouă, naționalizare masivă și reformă agrară, 1973-1974) care, datorită ritmului deosebit de ridicat al creșterii demografice, are efecte asupra situației economice a țării.
1977-1988
Lovitură de stat a gen. M. Zia sprijinit de SUA (care face din P. principala bază de susținere a luptătorilor *mujahedini* afghani). A Bhutto este condamnat la moarte și executat (1979). Islamizare intensă și accentuare continuă a trăsăturilor dictatoriale ale regimului.
1988 La moartea lui Zia, noile alegeri aduc la putere PPP al lui Benazir Bhutto, fiica lui Ali (prima femeie prim-ministru într-o țară islamică). Confruntare acerbă între guvernul reformator și prooccidental al primului ministru și opoziția conservatorilor islamici și a militarilor.
1990 Destituirea lui Bhutto sub acuzația de corupție; guvern al liderului conservator al Ligii Musulmane (PML), N. Sharif.
1993 Sharif este demis și el pentru corupție și incapacitate. Noi alegeri și întoarcerea la putere a lui B. Bhutto care încearcă să facă din P. un punct de referință alternativ față de Iran și Turcia, pentru noile republici foste sovietice din centrul Asiei.
1996 Alte acuzații de corupție și incapacitate și o nouă destituire pentru Bhutto. Președintele F.A. Leghari dizolvă Adunarea Națională și convoacă noi alegeri.
1997 Victorie electorală zdrobitoare a PML și nou guvern condus de N. Sharif. Izbucnește în Punjab sângerosul conflict interislamic între sunniți și șiiți.
1998 Ca răspuns la experiențele nucleare indiene, sunt anunțate experiențe atomice pakistaneze, primite cu entuziasm popular. Continuă violențele între diversele grupuri religioase, victime căzând și creștinii.

Palach, *Jan*, student ceh (n. 1948-Praga 1969). Student în filosofie, și-a dat foc în Piața Sf. Venceslas din Praga la 17.I 1969 pentru a protesta împotriva invadării țării sale de către sovietici, devenind un simbol al opoziției față de regimul comunist.

Palacký, *František*, istoric și om politic originar din Moravia (Hodslavice 1798-Praga 1876). Prin lucrările sale de istorie a exprimat conștiința națională a locuitorilor Boemiei. În 1848 a prezidat congresul panslavist de la Praga, susținând transformarea Imperiului habsburgic într-o federație.

Palatinat, regiune istorică din Germania de nord-vest. Conrad de Suabia a fost primul conte numit ca palatin al Rinului în 1156 de către fratele său, împăratul Frederic Barbarossa. În 1356, în timpul dinastiei Wittelsbach, P. obține rangul de electorat al imperiului. În timpul evenimentelor politico-religioase din imperiu din secolele XVI-XVII, P. s-a aliat cu protestanții, iar universitatea din Heidelberg (fondată în 1386 de Robert I) a fost unul dintre cele mai importante centre de răspândire a calvinismului. Prin evoluția Războiului de treizeci de ani (1618-1848), care i-a defavorizat pe protestanți, P. Superior a trecut sub controlul Bavariei catolice. Încercările regelui Franței, Ludovic XIV, de a-și impune controlul asupra P. au provocat războiul cu Liga de la Augsburg (1689-1697). Anexat Franței de către Napoleon (1801), P. a fost împărțit în 1815 între Baden, Hessen, Prusia și Bavaria.

Palatul Chigi, sediu, începând din 1923, al Ministerului de Externe italian și, din 1961, al președintelui Consiliului de Miniștri italian.

Palatul de iarnă, reședința de la Sankt Petersburg a țarului Rusiei. După revoluția rusă din februarie 1917, a fost sediul guvernului provizoriu. În noaptea de 24-25.X a fost luat cu asalt de bolșevici.

Palatul Madama, din 1871, sediu al Senatului italian.

Palatul Vidoni, pactul de la, semnat la Roma la 2 X 1925 de Confindustria și de Confederația Corporațiilor Fasciste care se recunoșteau reciproc ca reprezentante ale întreprinzătorilor și ale muncitorilor: prin el fascismul a pus bazele monopolului în domeniul sindical.

paleografie, știință auxiliară a istoriei, care studiază scrierile vechi păstrate pe materiale perisabile (cu excepția inscripțiilor, v. epigrafie). Înrudită cu diplomatica

(v.), care studiază conţinutul documentelor vechi, p. este fundamentală mai ales pentru textele din epoca târzie şi medievală. Pe lângă misiunea practică de a descifra înscrisurile, mai este folosită din ce în ce mai mult pentru datarea documentelor şi a suportului acestora, precum şi pentru încadrarea lor în istoria socială, politică şi culturală.

Paleologi, dinastie de împăraţi bizantini care au domnit începând din 1261 (când Mihail VII P. a contribuit la sfârşitul Imperiului latin din Orient) până la căderea Constantinopolului sub stăpânirea turcilor (1453). A fost cea mai lungă dintre dinastiile bizantine şi a accelerat decadenţa imperiului făcând să crească feudalizarea teritoriilor imperiale şi favorizând apariţia unor mari latifundii scutite de plata taxelor.

Palermo, oraş italian, capitală a Siciliei. Fenician la origine (numit *Ziz*: floare), fortăreaţă cartagineză în perioada grecească (*Pànormos*: port peste tot), a fost cucerit de romani în timpul primului război punic (245 î.Hr.). Asediat şi cucerit de Genseric, Odoacru şi Teodoric, s-a aflat sub suveranitatea Bizanţului din 535 până la cucerirea sa de către arabi în 831. Capitală de emirat (948), comparabilă cu cele mai mari oraşe ale lumii musulmane, a trecut sub normanzi în 1072, apoi sub suabi (1194). În timpul domniei împăratului Frederic II devine centru cultural de primă importanţă şi punct de întâlnire al culturilor arabă, iudaică şi creştină. Decadenţa, survenită în timpul dominaţiei casei de Anjou (cu pierderea rolului de capitală în favoarea oraşului Neapole), de care s-a eliberat prin răscoala Vecerniilor siciliene (1282), a continuat sub dominaţia aragoneză, spaniolă (sec. XVI) şi a Bourbonilor din Neapole (din 1736). Participant la mişcările din 1820 şi 1848, oraşul a fost eliberat de către Garibaldi şi a făcut parte (începând din 1860) din nou creatul stat italian.

Palestina, regiune istorică din Orientul Mijlociu care se întinde din Liban până în deşertul Sinai şi de la Marea Mediterană la deşertul sirian. Începând din mileniul II î.Hr. este teritoriul pe care se află aşezările cananeene fiind cunoscută ca Ţara lui Canaan, iar după o perioadă de dominaţie egipteană (sec. XV-XIII î.Hr.), a fost ocupată de filisteni pe litoral (sec.XII î. Hr.) şi, în interior, de evrei (v.), care au numit-o Ţara lui Israel şi au făcut din ea teritoriul regatului lui Israel şi a lui Iuda (sec X-VI î.Hr.). Aflându-se sub dominaţie persană (sec. VI î.Hr.) a fost cucerită în 332 î.Hr. de către Alexandru cel Mare. Disputată între Lagizi şi Seleucizi, a căpătat în perioada elenistică numele de P. (adică pământ al filistenilor). În 63 î.Hr. Pompeius a cucerit P., în 70 d.Hr. este declarată provincie romană sub numele de Iudeea. Cucerită în 638 de bizantini de la arabi, după stăpânirea cruciaţilor (sec. XI-XIII) cunoaşte o dominaţie îndelungată a turcilor.

■ *Problema palestiniană*. După căderea Imperiului otoman (v.), în 1920, P. (unde, de la sfârşitul sec. XIX până la începutul sec. XX, apăruseră primele aşezări ale evreilor sionişti) a fost încredinţată spre administrare Angliei, care în 1917 se obligase prin declaraţia Balfour (v.) să ajute la crearea unui ţinut naţional evreiesc. Proiectul a întâmpinat opoziţia arabilor faţă de care englezii se obligaseră să creeze un stat arab independent înglobând şi P. Intensificarea procesului de colonizare evreiască (în 1939 evreii reprezentau 30% din populaţia P.) a favorizat o lungă serie de atentate teroriste şi ciocniri între cele două etnii. În 1947, ONU a decis să împartă teritoriul palestinian între evrei şi arabi; în acelaşi timp cu naşterea (1948) statului Israel s-a declanşat primul dintre conflictele arabo-israeliene (v. arabo-israeliene, războaie), la încheierea căruia acea parte din regiune care aparţinuse la început arabilor a fost înglobată de Iordania (Cisiordania) şi Israel, iar Egiptului i-a revenit fâşia Gaza. Consolidarea Israelului a provocat, mai ales spre Iordania, un val de refugiaţi arabi palestinieni care n-au reuşit să se integreze în ţările arabe respective (la începutul anilor '70 cca 1,5 milioane dintre ei mai trăiau încă în taberele pentru refugiaţi). Desfăşurare şi rezultate similare au avut şi celelalte două crize politice legate de războiul de şase zile (1967) şi de cel de Kippur (1973). În tot acest timp mişcarea de gherilă palestiniană se organiza în jurul OEP (v.) care, în 1974, era recunsocută de ONU ca reprezentanta oficială a poporului palestinian. În 1988, liderul organizaţiei, Y. Arafat lansa politica „pace contra teritorii": renunţarea la terorism, acceptarea dreptului de existenţă al Israelului şi, în acelaşi timp, proclamarea unilaterală a unui stat independent al Palestinei în teritoriile ocupate, teatru al noii forme de luptă, *Intifada* (v.). Susţinerea internaţională (inclusiv din partea SUA) mereu crescândă a cauzei palestiniene a fost pusă în discuţie datorită deciziei OEP de a sprijini Irakul în timpul războiului din Golf din 1990-1991. O neaşteptată şi răsunătoare cotitură o aduc, totuşi, acordurile de pace semnate în 1993-1994 de premierul israelian Rabin şi de Arafat, care recunoşteau, printre altele, autonomia palestiniană în fâşia Gaza şi în districtul Ierihon sub administraţia unei Autorităţi (Arafat a fost ales în 1996 preşedinte al acesteia cu 88% din voturi). Procesul de pace era, totuşi, pus în pericol de grupările extremiste din ambele tabere, autoare ale unei noi serii de violenţe teroriste. Acordurile erau boicotate şi de noul premier israelian Netanyahu care, în 1997, reîncepea constituirea de noi aşezări ale colonilor evrei în teritoriile ocupate.

Pallavicino, sau *Pallavicini*, familie nobilă italiană care descinde din neamul Obertenghi şi, din sec. XII, s-a despărţit într-o ramură lombardă şi una genoveză. Prin *Orlando cel Mare* (1394-1457) familia P. a dobândit

un rol important în viaţa politică a Italiei din zona Padului: posesiunile lor cuprindeau teritorii din provinciile Parma, Piacenza şi Cremona. O ramificare ulterioară a acestei familii i-a adus o slăbire a forţei politice, ea căzând sub influenţa altor familii, la început Visconti, apoi Sforza şi Farnese.

Pallavicino, *Pietro Sforza*, cleric şi istoric italian (Roma 1607- 1667). Iezuit, devine cardinal (1659). Opera sa cea mai cunoscută este apologia *Istoria Conciliului din Trento* (1656-1657), scrisă pentru a combate *Istoria* lui P. Sarpi.

Palme, *Sven Olof*, om politic suedez (Stockholm 1927-1986). În 1969 l-a înlocuit pe T. Erlander la şefia guvernului şi a Partidului Social-Democrat. În timpul războiului din Vietnam, a criticat politica SUA. Înfrânt în alegerile din 1976, a revenit la putere în 1982 şi a trebuit să facă faţă crizei economice prin devalorizarea monedei naţionale, coroana, cu 16% şi prin îngheţarea preţurilor la bunurile de consum. A fost asasinat: cercetările nu au reuşit să aducă lumină asupra motivelor şi nici să-l descopere pe vinovat.

Palmerston, *Henri John Temple, viconte de*, om de stat britanic (Broadlands, Hamshire, 1784-Brocket Hall Hertfordshire, 1865). A fost o personalitate liberală importantă a diplomaţiei europene din epoca sa.

■ *Epoca lui Palmerston*. Perioada 1830-1865 a fost denumită în Marea Britanie „epoca lui Palmerston" El şi-a făcut debutul politic ca *tory* (ministru de război din 1809 până în 1828) devenind ulterior *whig*. A fost ministru de externe (1830-1841,1846-1851) şi prim-ministru (1855-1858, 1859-1865). În politica internă a rămas un conservator şi, în al doilea ministeriat al său, a reuşit să amâne sau să atenueze reformele politice şi sociale, inclusiv cea electorală, dorite de majoritatea guvernamentală şi de W. Gladstone. În politica externă a mers până la ruptura de forţele conservatoare, sprijinind naţiunile şi mişcările liberale. În primul său deceniu ca ministru de externe, P. a rezolvat în favoarea ţării sale problema independenţei Belgiei, unde s-a urcat pe tron Leopold de Saxa-Coburg, unchi al Victoriei, viitoarea regină a Marii Britanii (1831). În 1834, a realizat alianţa cvadruplă a celor patru puteri liberale (Marea Britanie, Franţa, Spania şi Portugalia), dar alianţa franco-britanică s-a slăbit din cauza conflictului turco-egiptean din 1839-1841, în care P., preocupat să menţină echilibrul politic în Orientul Mijlociu şi să nu provoace slăbirea prea mare a Imperiului otoman care avea un rol antirusesc important, reuşeşte să reducă puterea khedivului egiptean Mehmet Ali, prieten al francezilor. P. a devenit prim-ministru în 1855, pe fondul unor puternice proteste împotriva eşecurilor înregistrate în operaţiunile militare din războiul Crimeii, şi, la conferinţa de pace de la Paris (1856), a impus condiţii foarte dure Rusiei. P. s-a arătat foarte favorabil unificării Italiei (1859-1861), dar nu a considerat necesar să intervină în Polonia şi nu a susţinut Danemarca, în războiul ducatelor împotriva Prusiei (1864).

panafricanism, doctrină care urmăreşte să înlăture diviză-rile dintre popoarele africane şi să realizeze forme de unitate politică pe continent, bazată pe afirmarea specificităţii şi unităţii culturii populaţiei de culoare (v. negritudine). Termenul a fost creat la Conferinţa africană de la Londra din 1900, organizată de avocatul H. Sylvester- Williams. Între 1919 şi 1945 au avut loc cinci congrese panafricane, dar abia la sfârşitul anilor '50 preşedintele noului stat Ghana, K. Nkrumah, a convocat la Accra o întâlnire a statelor şi mişcărilor africane (v. Accra), la care obiectivele p. au căpătat forme politice concrete până la constituirea în 1963 a Organizaţiei Unităţii Africxane (v. OUS).

Panamá, stat din America Centrală. *Sup.*. 77 082 km². *Pop.*: 2 631 000 loc. *Capit.*: Panamá. *Limba*: spaniolă. *Relig.*: catolică. *Vecini*: V Costa Rica, E Columbia, N Marea Antilelor, S Oceanul Pacific. Este traversată de Canalul P. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Istoria statului P. este strâns legată de construcţia şi controlul asupra canalului cu acelaşi nume de către SUA.

1513 V. Núñez de Balboa traversează istmul şi descoperă Oceanul Pacific.

1821 Provinciile spaniole panameze, devenite independente, se unesc cu Noua Granadă (viitoarea Columbie).

1857 Francezul F. de Lesseps înfiinţează o societate pentru construirea canalului, ale cărei drepturi vor fi cedate SUA în 1888.

1903 SUA provoacă o revoltă anticolumbiană care duce P. la independenţă şi obţine dreptul de utilizare veşnică a canalului, precum şi stăpânirea asupra unei fâşii de 8 km lăţime pe malurile sale, în schimbul a 10 milioane de dolari şi al unei cote din venitul anual.

1914 Este inaugurat Canalul P. (15.VIII)

1968-1978
O. Torrijos îl înlătură de la putere pe preşedintele A. Arias, reprezentant al oligarhiei aflate la putere şi guvernează pe o li ie de independenţă faţă de SUA.

1977 Preşedintele american J.E. Carter semnează un tratat care prevede recuperarea totală a canalului de către partea panameză, ca şi evacuarea administraţiei SUA până în 2000.

1984 Primele alegeri prezidenţiale directe după 16 ani de regim semimilitar.

1984-1988
Comandantul forţelor armate M.A Noriega impune o dictatură militară.

1989 SUA intervine militar pentru a-l înlătura de la putere şi aresta pe Noriega, acuzat de trafic internaţional de stupefiante.

1990-1993
Sub preşedinţia lui G. Endara, protejat de SUA, P. devine din nou strict dependentă de politica americană.

1994-1997
Devine preşedinte liderul Partidului Revoluţionar Democratic, Perez Balladares, promotor al unei politici reuşite de refacere naţională cu opoziţia legată de ex-dictatorul Noriega, ca şi al unei politici reuşite de refacere radicală economico-financară. În 1997, a cerut o modificare a constituţiei pentru a putea concura la un alt mandat şi a realiza faza de naţionalizare a canalului, prevăzută pentru anul 1999.

1999 Alegerile prezidenţiale sunt câştigate de Mireya Moscoso, văduva ex-preşedintelui A. Arias Madrid, în fruntea unei coaliţii de centru-dreapta. La 31.XII.1999 Canalul P. trece în suveranitatea Republicii P.

panamericanism, mişcare îndreptată către solidaritatea şi cooperarea tuturor ţărilor americane. A avut o primă manifestare în 1823 prin „doctrina Monroe" (v. Monroe) şi a doua în 1826 în Congresul panamerican de la Panamá, cerut de S. Bolivar. Prima conferinţă a statelor americane, ţinută la Washington între 1899 şi 1900, a iniţiat un proces de coordonare şi de coparticipare în cadrul intereselor politice şi economice care au dus la crearea Uniunii Panamericane în 1910 şi la apariţia ulterioară a Organizaţiei Statelor Americane (v. OSA).

panarabism, mişcare politico-culturală pentru „renaşterea" naţiunii arabe în opoziţie cu hegemonia lumii occidentale. Apărut în sec. XIX ca ripostă la colonialismul european şi la dominaţia otomană, a fost relansat în anii '50- '60 de liderul egiptean G. Nasser cu obiectivul de a moderniza şi a relansa lumea arabă, independent de influenţa europeană, punând în valoare rădăcinile sale culturale originale şi depăşind diferenţierile politice prin constituirea unui stat arab unitar. În urma eşuării unor încercări de acest fel (Republica Arabă Unită între Siria şi Egipt; unirea dintre Libia lui Khaddafi şi alte ţări arabe), p. şi-a pierdut mult din popularitate, fiind eclipsat de ponderea tot mai mare pe care o dobândeau mişcările panislamice fundamentaliste.

pangermanism, termen folosit începând din sec. XIX pentru a indica mişcarea ideologico-politică pentru reunirea tuturor popoarelor germanice sub o singură stăpânire. S-a manifestat mai întâi în încercările de a realiza unitatea germană după revoluţia din 1848. Către sfârşitul secolului XIX capătă, datorită operelor lui J.A. Gobineau, caracteristici rasiste, accentuate de nazism care, în timpul celui de-al doilea război mondial, a realizat în mare parte idealul reunirii tuturor popoarelor de limbă şi cultură germană sub dominaţia celui de-al Treilea Reich.

panislamism, mişcare culturală şi religioasă apărută la sfârşitul sec. XIX pentru realizarea unităţii popoarelor musulmane şi eliberarea lor de sub influenţa lumii occidentale. Sultanul turc Abdul Hamid II (1876-1909) şi-a făcut din p. un simbol în tentativa de a-i aduna în jurul Imperiului otoman pe supuşii arabi. Depăşit de naţionalismul arab, p. a fost adoptat, într-o nuanţă fundamentalistă şi polemică faţă de ţările musulmane moderate, de regimul khomeinist din Iran.

Pankhurst, *Emmeline*, personalitate politică britanică (Manchester 1858-Londra 1928). În 1903 a fondat Uniunea Politică şi Socială a Femeilor, organizând manifestaţii curajoase în favoarea dreptului de vot pentru femei, motiv pentru care a fost de mai multe ori arestată. În timpul primului război mondial a organizat în SUA o campanie susţinută în favoarea intervenţiei. În 1925 a fost aleasă deputat conservator.

Pannella, *Giacinto*, zis *Marco*, om politic italian (Tearmo 1930). În 1956 a participat la reînfiinţarea Partidului Radical (v.), devenind liderul cel mai marcant al acestuia. În 1992, a prezentat la alegerile politice „Liste P.", în cadrul cărora a fost reales în cameră, aliindu-se în 1994 cu polul centru-dreapta, din care a ieşit în 1996, după ce n-a mai fost reales.

Pannonia, veche regiune cuprinsă între Dunăre şi Dacia, corespunzând parţial Ungariei de azi. Locuită de pannoni, popor de origine ilirică amestecat cu elemente celtice, a rezistat romanilor din anul 35 î.Hr. până în anul 9 d.Hr., când Tiberius a supus-o făcând din ea provincia Illyricum. Cotropită de goţi, sarmaţi şi vandali, în sec. V a fost părăsită în faţa expansiunii hunilor. În 895 s-a stabilit aici ungurii (maghiarii), închizând astfel ceea ce era un fel de poartă deschisă pătrunderii în Europa a populaţiilor nomade venite din Orient.

Pannunzio, *Mario*, jurnalist şi om politic italian (Lucca 1910-Roma 1968). Codirector al săptămânalului „Oggi" (1939-1941), a aderat la PLI şi, din 1943 până în 1947, a condus revista „Risorgimento liberale". A întemeiat şi condus săptămânalul „Il mondo" (1949-1966), declanşând din paginile sale numeroase acţiuni în apărarea drepturilor cetăţeneşti. În 1956 a fost unul dintre promotorii Partidului Radical.

panslavism, mişcare politică apărută în prima jumătate a sec. XIX (termenul a fost introdus de J. Herkel în 1826), având drept scop reunirea într-un singur organism politic a tuturor popoarelor slave. Evoluţia p. a avut loc pe fundalul luptelor duse de polonezi pentru independenţă, al creşterii conştiinţei naţionale a popoarelor slave şi al polemicii intervenite în Rusia între filoslavi şi filooccidentali. Congresul de la Praga din 1848 a încurajat austroslavismul lui F. Palacky care urmărea să păstreze Imperiul habsburgic ca loc unde ar fi fost posibilă realizarea idealului panslavic în pofida

Rusiei care, totuşi, începând din a doua jumătate a sec. XIX şi până la primul război mondial şi-a realizat politica externă proprie prin crearea unei mari confederaţii slavo-balcanice aflată sub conducerea sa (după ideile lui N. Danilevski).

Pàoli, *Pasquale*, patriot corsican (Morosaglia 1725-Londra 1807). Numit ca general în fruntea adunării corsicanilor (1755), a preluat de la genovezi controlul insulei, alungându-i pe litoralul italian. În 1768 a încercat să se opună noii dominaţii franceze, dar a fost înfrânt la Pontenuovo (1769). Refugiat în Anglia, s-a întors în Corsica în timpul Revoluţiei franceze (1790), dar a trebuit să se întoarcă la Londra datorită eşuării noii sale tentative de secesiune (1790-1793).

Papadópulos, *Ghiorghios*, militar şi om politic grec (Helíochorion 1919). Unul dintre promotorii loviturii de stat autoritare din 1967, în noul regim al „coloneilor" a fost prim-mi istru, răspunzând şi de afacerile externe (din 1973), şi apoi preşedinte al republicii (1973). Înlăturat de la putere de generalul Ghizikis, la prăbuşirea dictaturii (VII.1979) este condamnat la moarte, pedeapsa fiindu-i comutată în detenţie pe viaţă.

Papágos, *Alexandros*, militar şi om politic grec (Atena 1883-1955). Mi istru al apărării (1935) şi şef de stat major al armatei (1936), în timpul celui de-al doilea război mondial a condus rezistenţa victorioasă împotriva ocupaţiei italiene (1940-1941), dar a trebuit să cedeze în faţa atacului german şi a fost deportat în Germania. După război, a comandat armata greacă în războiul civil împotriva comuniştilor (1946-1949) şi a fost şeful unui guvern autoritar (1952-1955).

Papandréu, *Andréas*, economist şi om politic grec (Chios 19129-Atena 1996). Fiul lui Ghiorghios, după lovitura de stat din 21.IV.1967 este arestat şi exilat. Adversar al dictaturii, s-a întors în patrie în 1974. Conducător al Mişcării de Eliberare Panelenică (PAK), a transformat-o în Partidul Socialist Panelenic (PASOK). Prim-ministru în 1981-1989 şi apoi în 1993, a încercat să împiedice recunoaşterea internaţională a fostei republici iugoslave a Macedoniei, devenită stat autonom.

Papandréu, *Ghiorghios*, om politic grec (Patras 1888-Atena 1968). Fondator al Partidului Social-Democrat în 1935, a fost trimis în exil pe timpul dictaturii lui I. Metáxas. A luat parte la rezistenţa împotriva italo-germanilor şi, în 1944, a condus un guvern de uniune naţională. În 1954, a fondat Uniunea de Centru şi a obţinut majoritate absolută la alegerile din 1963; ca preşedinte al Consiliului de miniştri a realizat reforme prudente, dar, intrând în conflict cu regele Constantin în problema controlului parlamentar al forţelor armate, a fost silit să demisioneze (1965).

papă, titlu (grec.: *papas*) atribuit episcopului Romei şi cap al Bisericii catolice în calitate de succesor al Sfântului Petru căruia Isus Cristos i-a conferit întâietate între apostolii săi. Doctrina primatului papal a suferit în cursul secolelor o evoluţie cu mari consecinţe pentru istoria creştinismului în primele secole nu exista o elaborare doctrinară a primatului papal, dar episcopului Romei i se recunoştea poziţia privilegiată, care justifica unele intervenţii ale sale care aveau un anumit impact asupra vieţii întregii Biserici. Preluând trăsăturile esenţiale ale figurii împăratului (absolutism şi universalism) papii au dobândit treptat o putere instituţională şi juridică cu mult dincolo de natura sa pastorală şi spirituală. O asemenea interpretare a primatului papal s-a afirmat în Occident, dar nu a fost împărtăşită de bisericile orientale (v. ortodoxe, Biserici) care, atunci când, prin reforma gregoriană din sec. XI, a devenit pe deplin explicită, au ajuns la schisma din Orient din 1054. După schismă şi, în plus, după ruptura dintre catolicism şi Reforma protestantă, rolul religios al p., limitat la Occidentul catolic, a suferit şi puternice condiţionări din cauza bivalenţei papalitate-stat temporal al Bisericii. În acest context, în sec. XIX, procesul de polarizare şi reunire a catolicilor în jurul figurii p. (care ajunsese în culmea puterii prin dogma infailibilităţii, promulgată în Conciliul I Vatican, 1870) a coincis cu nivelul cel mai de jos al prestigiului său din afara sferei ecleziastice, recuperat treptat în special după Conciliul II Vatican, datorită unei puternice accentuări a caracterului religios al mandatului său.

Papen, *Franz von*, om politic german (Werl, Westfali 1879-Obersbach, Baden, 1969). Numit cancelar de către P. Hindenburg în 1932, a sprijinit interesele industriaşilor şi ale militarilor. Atacat de nazişti şi de comunişti, a fost nevoit să demisioneze la 1.XII.1932, dar a susţinut numirea în funcţia de cancelar a lui Hitler, acesta recompensându-l cu postul de vicecancelar.

papirologie, ştiinţă care se ocupă de restaurarea, conservarea, descifrarea şi transcrierea vechilor texte scrise pe papirus (în marea lor parte în greceşte). Principalul centru de recuperare a papirusurilor este Egiptul care, datorită condiţiilor climatice favorabile, facilitează conservarea acestui tip de documente. Disciplină ştiinţifică recentă (termenul a apărut în Anglia în 1898), p. a devenit ştiinţă autonomă datorită descoperirilor de la sfârşitul secolului XIX.

Papua Noua Guinee, stat în Oceania. *Sup*: 462 840 km^2. *Pop*: 4 074 000 loc., 84% papuaşi. *Capit*: Port Moresby. *Limba*: engleza (oficială), graiuri şi idiomuri papuaşe. *Relig*: protestantă (58%) şi catolică. Vecini: V provincia indoneziană Irianul de Vest. *Forma de stat*: stat independent în cadrul Commonwealth-ului britanic. Cuprinde Papua (devenită colonie australiană în 1906) şi Guineea de nord-est (colonie germană din 1884, a fost ocupată la declanşarea primului război mondial de Australia căreia i-a fost încredinţată prin mandat al Societăţii

PAPII

m.cca 67	Sf. Petru	556-561	Pelagius I	904-911	Sergiu III
67-76	Sf. Linus	561-574	Ioan III	911-913	Anastasius III
76-88	Sf. Anacletus I sau Cletus	575-579	Benedict I	913-914	Lando
88-97	Sf. Clement I	579-590	Pelagius II	914-928	Ioan X
97-105	Sf. Evarist	590-604	Sf. Grigore I cel Mare	928	Leon VI
105-115	Sf. Alexandru I	604-606	Sabinian	928-931	Ştefan VII
115-125	Sf. Sixtus I	607	Bonifaciu III	931-935	Ioan XI
125-136	Sf. Telesforus	698-615	Sf. Bonifaciu IV	936-939	Leon VII
136-140	Sf. Hyginus	615-618	Sf. Adeodatus I sau	939-942	Ştefan VIII (IX)
140-155	Sf. Pius		Deusdedit	942-946	Marinus II
155-166	Sf. Anicetus	619-625	Bonifaciu V	946-955	Agapet II
166-175	Sf. Soterus	625-638	Honorius I	955-964	Ioan XII
175-189	Sf. Eleuterius	640	Severinus	963-965	Leon VIII
189-199	Sf. Victor I	640-642	Ioan IV	964-966	Benedict V
199-217	Sf. Zephyrinus	642-649	Teodor I	965-972	Ioan XIII
217-222	Sf. Calixt I	649-655	Sf. Martin I	973-974	Benedict VI
222-230	Sf. Urban I	654-657	Sf. Eugen I	974-983	Benedict VII
230-235	Sf. Pontianus	657-672	Sf. Vitalianus	983-984	Ioan XIV
235-236	Sf. Anterus	672-676	Adeodatus II	985-996	Ioan XV
236-250	Sf. Fabian	676-678	Donus sau Domnus	996-999	Grigore V
251-253	Sf. Cornelius	678-681	Sf. Agaton	999-1003	Silvestru II
253-254	Sf. Lucius	682-683	Sf. Leon II	1003	Ioan XVII
254-257	Sf. Ştefan	684-685	Sf. Benedict II	1004-1009	Ioan XVIII
257-258	Sf. Sixtus II	685-686	Ioan V	1009-1012	Sergiu IV
259-268	Sf. Dionisie	686-687	Conon	1012-1024	Benedict VIII
269-274	Sf. Felix I	687-701	Sf. Sergiu I	1024-1032	Ioan XIX
275-283	Sf. Eutychianus	701-705	Ioan VI	1032-1044	Benedict IX
283-296	Sf. Caius	705-707	Ioan VII		(prima oară)
296-304	Sf. Marcellinus	708	Sisinnius	1045	Silvestru III
308-309	Sf. Marcellus I	708-715	Constantin	1045	Benedict IX
309 (310)	Sf. Eusebius	715-731	Sf. Grigore II		(a doua oară)
311-314	Sf. Miltiades sau	731-741	Sf. Grigore III	1045-1046	Grigore VI
	Melchiades	741-752	Sf. Zaharia	1046-1047	Clement II
314-335	Sf. Silvestru I	752-757	Ştefan II (III)	1047-1048	Benedict IX
336	Sf. Marcus	757-767	Sf. Paul I		(a treia oară)
337-352	Sf. Iuliu I	768-772	Ştefan III (IV)	1048	Damasus II
352-366	Liberius	772-795	Adrian I	1049	Sf. Leon IX
366-384	Sf. Damasus I	795-816	Sf. Leon III	1055-1057	Victor II
384-399	Sf. Siricius	816-817	Ştefan IV (V)	1057-1058	Ştefan IX (X)
399-401	Sf. Anastasius I	817-824	Sf. Pascal I	1059-1061	Nicolae II
401-417	Sf. Inocenţiu I	824-827	Eugeniu II	1061-1073	Alexandru II
417-418	Sf. Zosimus	827	Valentin	1073-1085	Sf. Grigore VII
418-422	Sf. Bonifaciu I	827-844	Grigore IV	1086-1087	b. Victor III
422-432	Sf. Celestin I	844-847	Sergiu II	1088-1099	b. Urban II
432-440	Sf. Sixtus III	847-855	Sf. Leon IV	1099-1118	Pascal II
440-461	Sf. Leon I cel Mare	855-858	Benedict III	1118-1119	Gelasius II
461-468	Sf. Hilarus	858-867	Sf. Nicolae I cel Mare	1119-1124	Calixt II
468-483	Sf. Simplicius	867-872	Adrian II	1124-1130	Honorius II
483-492	Sf. Felix III (II)	872-882	Ioan VIII	1130-1143	Inocenţiu II
492-496	Sf. Gelasius I	882-884	Marinus I	1143-1144	Celestin II
496-498	Anastasius II	884-885	Sf. Adrian III	1144-1145	Lucius II
498-514	Sf. Symachus	885-891	Ştefan V (VI)	1145-1153	b. Eugen III
514-523	Sf. Hormisdas	891-896	Formosus	1153-1154	Anastasius IV
523-526	Sf. Ioan I	896	Bonifaciu VI	1154-1159	Adrian IV
526-530	Sf. Felix IV (III)	896-897	Ştefan VI (VII)	1159-1181	Alexandru III
530-532	Bonifaciu II	897	Romanus	1181-1185	Lucius III
533-535	Ioan II	897	Teodor II	1185-1187	Urban III
535-536	Sf. Agapet I	898-900	Ioan IX	1187	Grigore VIII
536-537	Sf. Silverius	900-903	Benedict IV	1187-1191	Clement III
537-555	Vigilius	903	Leon V	1191-1198	Celestin III

1198-1216	Inocenţiu III	1417-1431	Martin V	1644-1655	Inocenţiu X
1216-1227	Honorius III	1431-1447	Eugen IV	1655-1667	Alexandru VII
1227-1241	Grigore IX	1447-1455	Nicolae V	1667-1669	Clement IX
1241	Celestin IV	1455-1458	Calixt III	1670-1676	Clement X
1243-1254	Inocenţiu IV	1458-1464	Pius II	1676-1689	b. Inocenţiu XI
1254-1261	Alexandru IV	1464-1471	Paul II	1689-1691	Alexandru VIII
1261-1264	Urban IV	1471-1484	Sixtus IV	1691-1700	Inocenţiu XII
1265-1268	Clement IV	1484-1492	Inocenţiu VIII	1700-1721	Clement XI
1271-1276	b. Grigore X	1492-1503	Alexandru VI	1721-1724	Inocenţiu XIII
1276	b. Inocenţiu V	1503	Pius III	1724-1730	Benedict XIII
1276	Adrian V	1503-1513	Iuliu II	1730-1740	Clement XII
1276-1277	Ioan XXI	1513-1521	Leon X	1740-1758	Benedict XIV
1277-1280	Nicolae III	1522-1523	Adrian VI	1758-1769	Clement XIII
1281-1285	Martin IV	1523-1534	Clement VII	1769-1774	Clement XIV
1285-1287	Honorius IV	1534-1549	Paul III	1775-1799	Pius VI
1288-1292	Nicolae IV	1550-1555	Iuliu III	1800-1823	Pius VII
1294	Sf. Celestin V	1555	Marcellus II	1823-1829	Leon XII
1294-1303	Bonifaciu VIII	1555-1559	Paul IV	1829-1830	Pius VIII
1303-1304	b. Benedict XI	1559-1565	Pius IV	1831-1846	Grigore XVI
1305-1314	Clement V	1566-1572	Sf. Pius V	1846-1878	Pius IX
1316-1334	Ioan XXII	1572-1585	Grigore XIII	1878-1903	Leon XIII
1334-1342	Benedict XII	1585-1590	Sixtus V	1903-1914	Sf. Pius X
1342-1352	Clement VI	1590	Urban VII	1914-1922	Benedict XV
1352-1362	Inocenţiu VI	1590-1591	Grigore XIV	1922-1939	Pius XI
1362-1370	b. Urban V	1591	Inocenţiu IX	1939-1958	Pius XII
1370-1378	Grigore XI	1592-1605	Clement VIII	1958-1963	Ioan XXIII
1378-1389	Urban VI	1605	Leon XI	1963-1978	Paul VI
1389-1404	Bonifaciu IX	1605-1621	Paul V	1978	Ioan Paul I
1404-1406	Inocenţiu VII	1621-1623	Grigore XV	1978-	Ioan Paul II
1406-1415	Grigore XII	1623-1644	Urban VIII	*b. = beatificat*	

Naţiunilor în 1921, confirmat în vederea administrării, prin hotărârea ONU din 1947). Independenţa celor două colonii a fost recunoscută la 16.IX.1975. Sărăcia generalizată şi lipsa de omogenitate etnică au pus în faţa guvernului central problema unităţii naţionale. După puternicele tensiuni cu Indonezia din primii ani de după 1980, pentru controlul asupra zonei Irian Jaya (partea indoenziană a Noii Guinee), a urmat problema insulei Bougainville care şi-a declarat unilateral independenţa în 1990 şi a devenit de atunci scena unor conflicte armate între forţele armate guvernamentale şi gherilele naţionaliste. În 1997, decizia premierului J. Chan de a recurge la serviciile mercenarilor străini a provocat o revoltă a militarilor, aceştia obligându-l să demisioneze.

Paraguay, stat din America de Sud. *Sup.*: 406 752 km². *Pop.*: 828 000 loc. *Capit.*: Asuncion. *Limba*: spaniolă, folosită de guarani. *Relig.*: catolică. *Vecini*: N Bolivia, E Brazilia, S şi V Argentina. *Forma de stat*: republică prezidenţială. P. a suferit mai multe experimente politice şi economice, ca *reducciones* (v.) ale iezuiţilor în sec. XVII. Istoria ca stat independent este marcată de războaie frecvente cu ţările vecine şi de dictaturi îndelungate.

1537 J. de Salazar întemeiază Asunción în centrul teritoriului locuit de indienii guarani.

1609-1667 Iezuiţii creează *reducciones*, comunităţi indiene bazate pe un fel de comunism religios.

1767 Iezuiţii sunt alungaţi din toate teritoriile supuse coroanei spaniole, astfel încât trebuie să părăsească şi P.

1776 P. este inclus în viceregatul Río de la Plata.

1811 Proclamarea independenţei P.

1844-1862 Dictatura lui C.A. Lopez izolează P de celelalte naţiuni, deşi îi asigura o oarecare prosperitate.

1862-1870 Dictatura lui F.S. Lopez, fiul fostului dictator: înfrângere dezastruoasă în războiul (1865-1870) pornit împotriva argentinienilor, uruguayenilor şi a brazilienilor, soldată cu pierderea unei părţi din Chaco şi a teritoriilor din nord.

1871 Se reface stabilitatea politică printr-o nouă constituţie. Apar două partide care caracterizează viaţa politică a P.: *blancos* (liberalii) şi *colorados* (conservatorii).

1932-1936 Războiul provinciei Chaco împotriva Boliviei pentru stăpânirea regiunii Chaco Boreal care va rămâne aproape în totalitate a P.

1936 Ofiţerii din Partidul Reformei (cu numele schimbat apoi în Partido Febrerista Revolucionario) preiau puterea şi iniţiază o serie de reforme sociale importante.

1940 Generalul H. Morínigo reinstaurează o nouă dictatură.

1947 Partidele liberal (filoargentinian), febrerist (social-democrat) şi comunist declanşează o insurecţie populară eşuată ulterior.

1954 Lovitură de stat a generalului A. Stroessner care aboleşte constituţia şi împiedică orice formă de opoziţie, instaurând cea mai lungă (şi una dintre cele mai rigide) dictatură din America Latină.

1989 Lovitura de stat care încheie epoca Stroessner, aducându-l la putere pe generalul A. Rodriguez, adept al reformelor.

1993 Alegeri libere care încheie procesul de democratizare. Este ales preşedinte J.C. Wasmosy din Partidul Colorado (conservator). Continuă puternicele tensiuni socio-politice.

1996 După confirmarea ca preşedinte, Wasmosy trebuie să facă faţă unei tentative de lovitură de stat condusă de comandantul armatei L. Oviedo care se împotriveşte înlocuirii sale din funcţie; lovitura de stat eşuează datorită unor reacţii ferme ale SUA şi a partenerilor din Mercosur.

1997-1998
Oviedo se afirmă în cadrul Partidului Colorado, dar este condamnat la 10 ani de închisoare pentru tentativă de lovitură de stat. Câştigând alegerile, Partidul Colorado îl exclude din rândurile sale.

Pareto, *Vilfredo*, sociolog şi economist italian (Paris 1848-Céligny, Geneva, 1923). Ca sociolog s-a făcut cunoscut mai ales prin elaborarea teoriei circulaţiei elitelor, conform căreia, în orice tip de societate, minorităţile aflate la putere se reînnoiesc permanent prin deprecierea componenţilor lor şi prin ridicarea unor elemente superioare formate în rândul claselor de jos.

Paris, capitala şi cel mai mare oraş al Franţei. Întemeiat la jumătatea sec. I î.Hr. de galii parisi, cucerit de Caesar în 53 î.Hr. şi numit *Lutetia Parisiorum*, apoi doar *Parisii*, a trecut în stăpânirea francilor în 486. În decădere pe parcursul ultimei faze a dinastiei merovingiene şi sub carolingieni, a căror capitală era Aachen (Aix-la-Chapelle), P. a căpătat o importanţă definitivă prin urcarea pe tron a lui Hugo Capet, conte de P. (987). Fondarea universităţii (către 1170) a conferit P. un prestigiu cultural european. Din 1420 şi până în 1436 P. s-a aflat sub stăpânire engleză. În secolul XVI, o dată cu Francisc I, a devenit o capitală în adevăratul sens al cuvântului, dobândind acel rol de centru vital al Franţei pe care nu l-a mai abandonat niciodată. În a doua jumătate a secolului, a devenit centru al rezistenţei catolice împotriva calvinismului şi a fost asediat de regele Henric III, acuzat că era prea indulgent faţă de protestanţi, şi de succesorul său Henric IV care, calvinist, a trecut la catolicism (1588-1894): lui îi aparţine faimoasa afirmaţie „P. merită o liturghie". Sub Ludovic XIV (1643-1715), P. a cunoscut o dezvoltare enormă, dar a decăzut politic pentru că regele a mutat curtea la Versailles. Şi-a redobândit importanţa politică o dată cu Revoluţia franceză şi toate evenimentele politice şi revoluţiile din istoria Franţei au fost în realitate evenimente pariziene. Din 17.X.1870 până în 28.I.1871 a fost asediat de prusaci, iar din martie până în mai 1871 a fost sediul puterii revoluţionare a Comunei. Ocupat de germani în timpul celui de-al doilea război mondial, a fost eliberat în urma insurecţiei populare din august 1944.

■ Tratatele de la Paris *4.XII.1259*: Ludovic IX, rege al Franţei, obţine definitiv provinciile luate de la Ioan Fără de Ţară (Normandia, Maine, Anjou, Turenne şi Poitou), dar îi cedează lui Henric III, rege al Angliei (care se recunoaşte ca vasal al regelui Franţei ca duce de Aquitania), Gasconia şi alte teritorii. *10.II.1763*: Pace între Franţa şi Spania, pe de o parte, şi Marea Britanie şi Portugalia, pe de alta, care pune capăt războiului maritim şi colonial din cadrul războiului de şapte ani (v.). *10.IX.1783*: Tratat de pace între Marea Britanie şi cele 13 colonii americane. *15.V.1796*: Tratat de pace între Republica franceză şi regele Sardiniei, Vittorio Amedeo, care cedează Nisa şi Savoia. *30.IV.1803*: Tratat între Franţa şi SUA, care dobândeşte Louisiana. *30.V.1814*: Primul tratat de pace între Franţa şi coaliţia antinapoleoniană (Rusia, Austria, Prusia, Marea Britanie), după înfrângerea lui Napoleon la Leipzig. Franţa revine la frontierele din 1792. *20.XI.1815*: Al doilea tratat de pace între aceleaşi puteri după înfrângerea lui Napoleon la Waterloo, cu o înrăutăţire a clauzelor precedente (Franţa cedează diverse teritorii către Ţările de Jos, Prusia şi Elveţia, se obligă să plătească despăgubiri şi acceptă o ocupaţie militară timp de trei ani). *10.XII.1898*: Tratat de pace între Spania şi SUA după războiul pentru Cuba. *2.V.1935*: Tratat de asistenţă mutuală franco-sovietic. *28.V.1941*: Trei protocoale de cooperare între Franţa de la Vichy şi Germania. *18.V.1951*: Tratat de constituire a CECA. *27.V.1952*: Tratat de constituire a CED, în urma unei conferinţe începute la 15.II. 1951.

■ Conferinţele de la Paris *1856*: Congres (25.II-16.IV) şi tratat (30.III) la încheierea războiului din Crimeea prin care Rusia este recunoscută ca învinsă; Cavour supune atenţiei puterilor europene problema italiană. *18.I-28.VI.1919*: Conferinţa de pace după primul război mondial; pentru tratatele respective de pace vezi Versailles (cu Germania), Saint-Germain-en-Laye (cu

Austria), Neuilly-sur-Seine (cu Bulgaria), Trianon (cu Ungaria), Sèvres (cu Turcia). *25.IV.-16.V.* și *15.VI-12.VII.1946*: Conferință a miniștrilor de externe ai SUA, URSS, Marea Britanie și Franța pentru pregătirea tratatelor de pace cu aliații Germaniei (Italia, România, Ungaria, Bulgaria, Finlanda), semnate la 10.II.1947. *27.VI.-2.VII.* și *12.VII-22.IX.1947*: Conferințe ale țărilor europene asupra Planului Marshall. *10.V.1968-27.I.1973*: Conferință asupra Vietnamului între SUA, Vietnamul de Sud, Vietnamul de Nord, Frontul Național de Eliberare (devenit ulterior Guvern Revoluționar Provizoriu) sud-vietnamez.

Park, *Chung Hee*, militar și om politic sud-coreean (Sonsan-gun 1917-Seul 1979). Organizator al loviturii de stat din 1961, a fost reales președinte al republicii (1963). După ce a înăbușit toate formele de opoziție politică, s-a ocupat de modernizarea economică a țării, obținând o creștere industrială impetuoasă. În 1979, a fost ucis de șeful serviciilor secrete, Kim Jae Kyu.

parlament, organ de tipul adunare cu caracter electiv, compus din una sau două camere, care îndeplinește în esență funcții reprezentative, legislative și de control politic al activității guvernului.

■ *Parlamentul medieval*. Termenul apare la începutul Evului Mediu pentru a defini o adunare de persoane care avea ca obiect treburile publice: se referea, deci, atât la adunările conducătorilor laici și ecleziastici convocate sub normanzi în Sicilia și Anglia, cât și la cele ale orășenilor din comunele italiene. Adunări plenare ale oamenilor liberi din orașe pentru a discuta despre problemele politice și administrative au avut loc încă din secolele VIII și IX; datorită creșterii populației, membrii p. cetățenesc devin din ce în ce mai numeroși, astfel încât în cursul sec. XIII s-a constituit Consiliul cel Mare (sau Marele Consiliu), organism al clasei mijlocii, care s-a reunit frecvent, devenind centrul vieții politice cetățenești. În perioada senioriilor, p. comunelor justificau prin deliberările lor luarea puterii de către senior.

■ *Parlamentele generale*. P. generale își au originea în adunările oamenilor purtători de arme din tradiția germanică, din care au derivat adunările nobiliare extinse apoi la demnitarii ecleziastici și la orășenii de vază. Aceste p. răspundeau în general unei duble cerințe: pe de o parte, necesitatea ca puterea centrală să-și asigure consensul permițând participarea reprezentanților locali la luarea deciziilor (mai ales de natură fiscală), pe de altă parte, dorința puterilor periferice de a-și apăra propriile interese și privilegii. În cadrul acestei dinamici au luat ființă în sec. XI *Cortes*-urile spaniole, în sec. XIII prima adunare a orașelor engleze și, în sec. XIV, Statele Generale franceze. De la *Cortes*-uri provenea structura tipică a p. prerevoluționare: reprezentarea era tripartită, pe „stări", adică în relație cu cele trei categorii fundamentale ale structurii sociale (nobilime, cler, burghezie orășenească). O asemenea structură tripartită a fost preluată și de p. siciliene în 1232 și de p.

APARIȚIA PARLAMENTELOR MEDIEVALE ȘI MODERNE

dată	*loc*	*denumire*	*funcții și caracteristici distinctive*
sec. IX-XI	Italia (primele forme Verona, Milano)	*Parlamentum* *Parlascium*	adunarea cetățenilor pentru a decide în probleme politico-administrative
sec. XI	Spania	*Cortes*	adunare pe „stări", interlocutoarea politică a suveranului
1240	Anglia	Parlament	primește denumirea de p., „marele consiliu" al baronilor (care în 1215 au obținut *Magna Charta*)
1246	Franța	Curie în Parlament	capătă autonomie instituțională sesiunea pur judiciară din *Curia Regis*
1302	Franța (Filip cel Frumos)	State Generale	adunare pe „stări", neperiodică și convocată prin voința suveranului
1789	Franța	Adunare Națională	deputații din Statele Generale se autodeclară reprezentanți nu numai ai ircumscripțiilor care îi aleseseră, ci ai întregii națiuni și adoptă Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului
1795	Franța	Consiliul celor Cinci Sute și Consiliul Bătrânilor	primul parlament bicameral constituțional instituit pe continent
1848	Regatul Sardini	Parlamentul Subalpin	structură bicamerală cu legitimitate prin alegeri și prin numire de către suveran

generale ale regatului Savoiei. Creşterea puterii monarhiilor absolute a dus, mai ales în cursul secolului XVII, la o diminuare a rolului politic al marilor adunări reprezentative, ale căror competenţe se întindeau de la sarcini cu caracter judiciar la cele din domeniul financiar, de la înregistrarea actelor principelui la prezentarea de petiţii. Totuşi, mai ales în Franţa, p. cu rol de curte judiciară se distingea de Statele Generale şi s-a constituit la Paris ca un corp permanent şi cu puteri din ce în ce mai mari, ajungând uneori să intre în conflict cu coroana. Asemenea puteri au fost dobândite treptat şi de p. locale.

■ *Parlamentul englez*. În Anglia, conflictul dintre rege şi p. a căpătat caracteristici mai semnificative de-a lungul istoriei. Prima limitare a prerogativelor i-a fost impusă de baroni lui Ioan Fără de Ţară (1215) smulgându-i concesia Magna Charta (v.). După circa cincizeci de ani, Henric III, pentru a-şi asigura un sprijin în lupta împotriva nobilimii, a convocat o adunare separată a reprezentanţilor orăşenilor; a apărut astfel Camera Comunelor, care s-a alăturat apoi aceleia a baronilor, Camera Lorzilor. P. a redus progresiv puterile coroanei, folosindu-se de posibilitatea de a refuza înfiinţarea de noi dări. Disputele pe această temă au devenit deosebit de puternice pe parcursul sec. XVII sub Carol I şi au culminat cu prima revoluţie engleză (1641-1660), înfrântă de forţele parlamentare conduse de Cromwell, şi apoi în *Glorious Revolution*, (1688-1689), prin care p. l-a înlăturat pe Iacob II şi i-a oferit coroana lui Wilhelm III de Orania.

■ *Parlamentele moderne*. Adunările parlamentare aşa cum le percepem astăzi, expresie a egalităţii între cetăţeni şi loc de formare a voinţei naţionale, au apărut la sfârşitul sec. XVIII, mai întâi prin revoluţia americană, apoi prin cea franceză. În Franţa, prin convocarea în 1789 a Statelor Generale (care se aflaseră pentru ultima dată pe scena politică tocmai în 1614), a început marea activitate parlamentară care s-a desfăşurat în sec. XIX: adunarea celei de-a Treia Stări s-a autoproclamat ca Adunare Naţională, cu monopol asupra funcţiei legislative, prefigurând astfel un model urmat cu puţine variaţiuni de toate constituţiile de mai târziu. În Italia, p. naţional a moştenit structurile p. piemontez, confirmat prin Statutul lui Carlo Alberto al Sardiniei (1848): compunerea sa bicamerală (Camera Deputaţilor, electivă, şi Senatul, cu numire de către rege) a rămas neschimbată până la fascism care a înlocuit, în 1939, p., ca reprezentant electiv al tuturor cetăţenilor, cu o Cameră a Fasciilor şi a Corporaţiilor, neelectivă, reprezentând interesele organizate. P. bicameral, cu ambele camere elective, a fost din nou instituit prin Constituţia republicană din 1848.

Vezi şi: Adunarea Naţională; alegeri; Camera Comunelor; Camera Deputaţilor; Camera Fasciilor şi a Corporaţiilor; Camera Lorzilor; comună; Cortes; constituţie; curte; diviziune a puterilor; guvern; justiţie; Senat; State Generale.

Parlamentul Scurt, parlament englez convocat de regele Carol I (13.IV.1640) pentru a obţine mijloacele necesare continuării luptei împotriva prezbiterienilor scoţieni. Nefiindu-i îndeplinite cererile, suveranul l-a dizolvat imediat (5.V.1640).

Parlamentul Lung, parlament englez (3.XI.1640) de după Parlamentul Scurt (v.), care a dus o luptă deschisă împotriva absolutismului monarhic al lui Carol I, ajunsă la apogeu o dată cu prima revoluţie engleză (1641-1669); a durat până în aprilie 1653, când a fost dizolvat de O. Cromwell.

Parma, oraş italian din Emilia, capitală de provincie. La origine celtic, apoi colonie romană, în perioada carolingiană a văzut apărând puterea episcopală şi apoi pe cea comunală, care a ajuns la apogeu în sec. XIII. A fost apoi, seniorie, sub Ghilberto da Correggio (1253-1259) şi, în sfârşit, a căzut sub dominaţia familiilor Visconti (1346) şi Sforza. Din 1545 a făcut parte din ducatul de Parma şi Piacenza.

■ DUCATUL DE PARMA ŞI PIACENZA. A fost creat în 1545 de către papa Paul III Farnese pentru fiul său Pier Paolo şi, cu toate că acesta a murit asasinat prin complotul din 1547, s-a consolidat şi a rămas în mâinile familiei Farnese până la stingerea acesteia în 1731. Puterile europene (tratatul de la Londra, 1718) au încredinţat ducatul Bourbonilor care, prin Carol (1731 şi 1734-1748), Filip (1749-1765), întemeietor al dinastiei Bourbon-Parma, şi Ferdinand (1765-1802), au sprijinit reformele şi viaţa culturală. După întreruperea napoleoniană, Congresul de la Viena a încredinţat ducatul Mariei Luisa de Habsburg, fosta împărăteasă a Franţei. La moartea acesteia, au revenit pe tron Bourbonii prin Carol II (1847-1849), Carol III (1849-1854) şi, după asasinarea acestuia din urmă, prin regenţa Mariei Luiza de Bourbon în numele micului Robert I. După mişcările din 1848 şi 1859, plebiscitul din 11.III.1860 a consfinţit alipirea ducatului la regatul Sardiniei.

Parnell, *Charles Stewart*, om politic irlandez (Avondale 1846-Brighton 1891). Deputat în parlamentul britanic din 1875, cu toate că era un moşier protestant, devine în 1880 şeful Partidului Autonomist. Susţine tentativa eşuată a lui Gladstone de a acorda *Home Rule*.

parohie, circumscripţia teritorială cea mai mică a unei dioceze, asupra căreia se exercită jurisdicţia unui paroh. În Evul Mediu, putea depinde de un episcop, de mari seniori laici, de mănăstiri sau de un grup de clerici care controlau numirea parohului; s-a dezvoltat iniţial la sate (sec. IV-IX) şi, abia din secolele XII-XIII în oraşe, pe măsura dezvoltării acestora. Resursele economice ale p. proveneau din beneficiul propriu, din zeciuiala încasată din teritoriu, din drepturile pe etolă (un fel de

taxă pe slujbe) şi din pomeni. Apartenenţa credincioşilor la o p. derivă din locul în care se află domiciliul lor şi comporta spovedania anuală la paroh, împărtăşania de Paşti şi plata zeciuielii. Datorită slabei pregătiri a multor preoţi titulari de parohii şi diverselor abuzuri, în cadrul problemei mai generale a reformei din viaţa clerului (v.), Conciliul din Trento a încercat să organizeze mai bine viaţa p., lovindu-se de dificultatea obiectivă a găsirii, în special la ţară, a unor clerici pregătiţi din punct de vedere cultural şi demni din punct de vedere moral pentru funcţia pe care o îndeplineau. P. cunoaşte înnoiri semnificative în cursul sec. XIX, atunci când, în multe cazuri, ea a reuşit să se impună din nou ca un centru al activităţilor sociale din mişcarea catolică (v.). mai mult, noua „p. socială" a avut tendinţa de a deveni o alternativă la instituţiile publice construindu-şi propriile structuri asistenţiale, de caritate, socio-sindicale. Transformările sociale şi culturale din a doua jumătate a sec. XX au provocat o criză a acestui model de p., aceasta şi pentru că fenomenele de urbanizare şi de mobilitate geografică a populaţiei i-au subminat bazele de altădată.

Parri, *Ferruccio*, om politic italian (Pinerolo 1890-1981). Antifascist convins, în 1926 a organizat expatrierea lui F. Turati. A aderat la grupul clandestin „Justiţie şi Libertate"; arestat în 1930, a primit domiciliu forţat până în 1933. Fiind unul dintre fondatorii Partidului Acţiunii în 1942, a fost şi unul dintre principalii organizator ai Rezistenţei din zona muntoasă a Italiei, locţiitor de comandant al Corpului de Voluntari ai Libertăţii (CVL). Numit preşedinte al Consiliului de Miniştri (21.VI.1945) după eliberare, a susţinut aspiraţiile luptei de partizani („vântul din nord"), dar n-a rămas în această funcţie decât până la 24.XI.1945. Deputat în Adunarea Constituantă (1946) şi senator de drept în prima legislatură republicană (1948-1953), a aderat la PRI (Partidul Republican Italian), dar a demisionat din partid nefiind de acord cu legea electorală majoritară (1953). Împreună cu P. Calamandrei, a fondat atunci Unitatea Populară care s-a unit mai târziu cu PSI (1958). Senator pe viaţă din 1963.

participaţiile statului, formă de intervenţie în economie din partea statului, prin intermediul achiziţionării unei cote majoritare din capitalul acţionar al societăţilor pe acţiuni, suficient de mare pentru a determina opţiunile strategice. P.s. s-au dezvoltat în unele ţări europene după primul război mondial, dând naştere unui sistem de „economie mixtă" (v.) în forme diferite de gestiunea directă din partea administraţiei publice sau de formarea de organisme publice autonome. Adoptate cu caracteristici specifice în Franţa, Spani Germania etc., p. s. au marcat în mod determinant şi economia italiană.

partide monarhiste italiene, primul care a fost organizat pe plan naţional a fost Partidul Democrat Italian (1944), condus de E. Selvaggi şi R. Lucifero, care în 1947 a migrat spre Partidul Liberal Italian. În 1947 a fost fondat Partidul Naţional Monarhist, condus de A. Covelli şi cu orientare liberală de dreapta; obţine 2,8% din voturi pentru Cameră în 1948 şi 6,9% în 1953. În 1954, o facţiune condusă de A. Lauro a dat naştere Partidului Monarhist Popular. Cele două partide s-au reunificat (1959) în partidul Democratic Italian de Unitate Monarhică, obţinând 1,7% din voturi în 1963 şi 1,3% în 1968, iar în 1971 s-a contopit cu MSI-Dreapta Naţională. P. m. nu i-au cuprins pe toţi monarhiştii italieni: numeroşi parlamentari au aderat la Uniunea Monarhică Italiană, asociaţie apolitică susţinută din exil de Umberto II de Savoia care, însă, nu a susţinut niciodată oficial p. m.

partide politice,
chiar dacă au existat încă din Antichitate forme de regrupare politică şi de împărţire pe „tabere" (aristocraţi şi democraţi, patricieni şi plebei, guelfi şi ghibelini etc.), naşterea efectivă a p. p. trebuie situată la originile parlamentelor naţionale şi în afirmarea burgheziei între secolele XVIII şi XIX şi, în special, în Revoluţia franceză.

■ *Partidele din secolul XIX*. Primele forme ale p. p. moderne trebuie identificate în cluburile (v.) din epoca revoluţionară şi în formarea, în cadrul parlamentului englez, a partidelor *tory* şi *whig*. În regimurile liberale monarhic-constituţionale din secolul trecut, strctura p. p. era condiţionată de sistemele electorale censitare şi majoritare care limitau participarea politică la segmente restrânse ale populaţiei: p. p. căpătau în consecinţă forma unor cercuri politice, a unor grupuri adunate în jurul unui organ de presă, a grupurilor de presiune şi a comitetelor constituite pentru întrunirile electorale. Mai târziu, în parlament începea să lipsească orice formă de disciplină de partid.

■ *Extinderea dreptului de vot şi noile partide*. Extinderea treptată a dreptului de vot (în Italia prin reforma din 1882) a permis afirmarea unor noi forţe sociale. Era vorba, în primul rând, despre mişcările socialiste şi, sub diferite forme, despre catolici. Proveniența socială diferită a conducătorilor şi a candidaţilor, care nu mai aparţineau doar claselor înstărite, a pus problema retribuirii lor, dar, mai ales, a necesităţii unei organizaţii stabile, capabilă să garanteze continuitatea acţiunii, finanţarea regulată şi mobilizarea aderenţilor pentru a lărgi bazele p. p. P. p. elitist se transforma astfel într-un p. p. „de masă", disciplinat datorită unei ideologii, cu o organizare capi-

PARTIDE POLITICE

Reflecţie asupra partidelor din Italia în secolele XIX şi XX

Încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, apariţia unei noi realităţi, cea a mişcărilor populare de masă, atât muncitoreşti cât şi catolice, pusese problema partidelor în termeni noi, care nu mai erau exclusiv interni în maniera clasică de tip parlamentar în cadrul căreia partidele fuseseră întotdeauna percepute de gândirea liberală. Prima reacţie fusese aceea a refuzului noii realităţi, a căutării unei „alternative la partidul politic": confruntarea între „tabere", acceptată în concepţia liberală ca element dialectic în cadrul parlamentului, se degradase datorită transformismului şi apărea ca un atentat la unitatea statului şi a naţiunii dacă s-ar fi situat în afară de acesta [...]

După criza de la sfârşitul secolului, în faza politică în care Giolitti, chiar dacă urmărea păstrarea hegemoniei clasei conducătoare liberale, deschide calea noilor realităţi populare şi-şi reglează politic conturile cu mişcarea catolică organizată şi cu mişcarea muncitorească, tema partidului capătă, în mod obiectiv, pe plan politic, un relief dominant căruia nu-i corespunde o atenţie analoagă în domeniul analizei culturale. Noua ştiinţă a politicii, care se naşte o dată cu Gaetano Mosca şi Vilfredo Pareto, îşi concentrează atenţia asupra temei clasei politice şi a elitelor, acordând o atenţie mai redusă şi marginală imaginii partidului [...]

Roberto Michels completează parţial lacuna şi observă un aspect nou şi semnificativ al partidului modern de masă: el este un element asemănător statului, „astfel încât ar putea fi definit ca un stat de format redus sau chiar un stat în stat" Dar şi analiza sa se concentrează apoi pe tema clasei politice care apare în partidul de masă ca o oligarhie, un rezultat necesar al organizării sale: în partide acţionează „o lege de fier a oligarhiei" datorită căreia „printr-o organizare în continuă creştere, democraţia este într-o fază descrescândă" [...] După primul război mondial s-a accentuat neconcordanţa dintre accesul obiectiv al maselor pe scena politică şi nerealismul concepţiei despre partidul politic, cel puţin din punctul de vedere al unei democraţii pluripartite. [...]

O excepţie semnificativă este cea oferită de Luigi Sturzo [...]. Partidul capătă prin Sturzo o imagine democratică desăvârşită: el este personajul colectiv prin care realităţile populare, şi printre ele şi realitatea catolică, pot şi trebuie să facă parte din viaţa statului, provocând transformarea acestuia în sens democratic. Sturzo pune cu luciditate problema creării democraţiei în statul de drept şi, din acest motiv, propune şi o redefinire a statului dincolo de limitele concepţiei administrative, proprii ideologiei juridice liberale: el avertizează că, după primul război mondial, a început o perioadă de construcţie şi în acest domeniu: partidele populare sunt un instrument esenţial al acestei reconstrucţii a statului, iar problemele creării unei reprezentativităţi capătă din acest motiv o importanţă centrală.

PIETRO SCOPPOLA,
Republica partidelor. Profil istoric al democraţiei în Italia (1945-1990),
Il Mulino, Bologna 1991, pp. 62-70.

---

lară, cu propriile organe de presă, cu legitimare şi legături organice cu mişcări sindicale şi cooperatiste. Modelul de admirat era acela al social-democraţiei germane de la sfârşitul secolului. În acest mod, p. p. devenea un mijloc pentru a introduce în viaţa publică pături sociale largi care până atunci fuseseră excluse.

■ *Partide şi mobilizare populară.* Punctul culminant al procesului de regăsire a maselor populare în p. p. a fost atins în prima jumătate a sec. XX. Socialiştii şi catolicii s-au înfruntat în diferite ţări prin organizaţii proprii sociale şi politice, începând de la conducerea nucleelor locale. Fascismul şi nazismul au realizat prin p.p. o organizare totalitară a societăţii şi a politicii, folosindu-se sistematic de defilări, simboluri, presă şi radio, organizaţii colaterale. Pentru a respecta adevărul, în Italia, puterea lui Mussolini s-a bazat mai mult pe instituţiile statului decât pe p. p. folosit mai mult ca element de organizare a consensului. Regimul comunist sovietic, însă, a menţinut o structură a partidului elitistă în esenţa ei, o adevărată sursă a legitimităţii puterii prin promovarea unei largi pături de funcţionari din aparatul de partid, acesta identificându-se cu administraţia statului şi cu conducerea economiei.

■ *Partidul care „ia totul".* Evoluţia societăţii industrializate de după cel de-al doilea război mondial, care a

comportat procese de egalizare între clase și un rol crescând al mass media în formarea consensului, a provocat treptat și din ce în ce mai radical o criză a p. p. de masă. Necesitatea de a dobândi un consens într-un arc cât mai larg posibil al orânduirii sociale și politice și de a conduce o societate din ce în ce mai complexă a favorizat reducerea distanțelor ideologice și programatice dintre p. p. S-a afirmat astfel o concepție a p. p. care „ia totul", atent în a pătrunde în toate sectoarele societății fără a se identifica într-o singură clasă sau grup de interese și fără a-și dezminți profilul ideologic. Un asemenea fenomen a fost legat însă, în unele țări, de o creștere puternică a aparatelor birocratice ale p. p. (inclusiv pe calea extinderii intervenției statului și a numeroaselor legături dintre stat, economie și servicii) și de transformare oligarhică, confirmată prin răspândirea unui sistem de selecție a conducătorilor prin cooptare și împărțire a locurilor între curentele interne organizate din p. p., la rândul lor reprezentând interese, deseori aflate în conflict între ele. În același timp, creșterea enormă a cheltuielilor electorale și folosirea publicității au influențat profund viața p. p. și nevoile sale de finanțare care nu mai puteau fi acoperite doar din cotizațiile celor înscriși. În numeroase țări occidentale, aceasta a generat așa-numita „degenerare partocratică" (v. partocrație) și, în consecință, au apărut forme de înstrăinare și de contestare față de p. p. tradiționale, noi mișcări și izbucnirea unor crize instituționale.

Vezi și: alegeri; bipartitism; centralism democratic; club; comunism; conservatorism; democrație; democrație creștină; dreapta; elite; extraparlamentare, mișcări; fascism; ideologie; laburism; liberalism; mișcări; mișcare catolică; național-socialism; parlament; partitocrație; stânga; social-democrație; socialism; stat; Welfare State.

partide socialiste franceze, istoria mișcării socialiste a cuprins, începând din a doua jumătate a sec. XIX, o serie de mișcări și partide.

■ *Curentele socialismului francez*. În 1880, J. Guesde și P. Lafargue au fondat Partidul Muncitoresc Francez, strict marxist, dar dispus la o colaborare cu alte forțe pe plan electoral. La congresul de la Saint-Etienne (1882), „realiștii" lui P. Brousse au ieșit din el pentru a fonda (1884) o reformatoare federație a Lucrătorilor Socialiști. În 1890, din federație s-a separat grupul lui Allemane și a întemeiat Partidul Muncitoresc Socialist Revoluționar, care susținea ideile grevei generale și ale desființării armatei, în timp ce „blanquiștii", urmând experiența lui L.-A. Blanqui, au înființat în 1898 Partidul Socialist Revoluționar. Diversele curente ale socialismului francez s-au redus la două atunci când Guesde și „blanquiștii" au format Partidul Socialist din Franța (1901), revoluționar și adversar al colaborării cu partidele burgheze, iar celelalte grupări (independenți, adepți ai lui Allemane și ai lui Brousse) au creat Partidul Socialist Francez (1902), situat pe poziții opuse.

■ *SFIO, al treilea partid*. În 1905, numeroși socialiști francezi s-au reorganizat prin fondarea SFIO (Secția Franceză a Internaționalei Muncitorești), care și-a propus o politică antiguvernamentală, antimilitaristă și anticolonialistă. După asasinarea lui Jaurès (1914), SFIO a făcut parte din guvernele de unitate națională din timpul primului război mondial, până în 1917. După război, a avut loc o sciziune a aripii comuniste (congresul de la Tours, 29.XII.1920). A revenit în atenție în 1936 când a realizat, împreună cu comuniștii și cu radicalii, Frontul Popular care a câștigat alegerile și, sub conducerea socialistului L. Blum, a format un guvern care trebuia să facă față unei crize economice apăsătoare, dar a reușit să impună reforme importante mai ales în domeniul social După război, SFIO a fost al treilea partid după comuniști și după catolicii din Mișcarea Republicană Populară. După alegerile din 1956, socialistul G. Mollet a fost numit președinte al Consiliului de Miniștri; a obținut rezultate bune pe plan social și a condus procesul de acordare a independenței pentru Tunis și Maroc, dar a fost înlăturat de la putere în 1957 datorită neputinței sale de a găsi o rezolvare războiului de independență din Algeria. Față de venirea la putere a lui Ch. de Gaulle, SFIO a avut o poziție ezitantă care a dus la sciziunea aripii de stânga (1960).

■ *La conducerea țării*. În iulie 1969, SFIO s-a transformat în Partidul Socialist, concentrând diferite formațiuni de stânga și obținând un succes net la alegerile din 1973. În 1981 și 1988 a reușit să-l impună ca președinte al republicii pe propriul conducător, F. Mitterand, menținându-se la conducerea guvernului până în 1993, cu excepția perioadei 1986-1988. În 1997, a revenit la putere sub conducerea lui L. Jospin.

partide țărănești, formațiuni politice răspândite în Europa Centrală și de Est în sec. XX. Apărute în contextul unor mișcări naționale, împotriva dominației străine și oligarhiilor locale, cu un program democratic rural pacifist și liberschimbist, p. ț. au avut un rol determinant în Bulgaria (tentativă de formare a unui guvern condus de Stamboliski), în România, în Iugoslavia, în Polonia (sub numele de *Piast*), în țările baltice, în Austria și mai ales în Cehoslovacia (unde au guvernat țara în perioada dintre cele două războaie mondiale). Ele au fondat chiar și o Internațională țărănească (sau „verde"). Puternic combătute ca liberale și marxiste, atacate prin venirea la putere a unor regimuri

autoritare şi fasciste în anii '30 şi '40, p. ţ. au fost definitiv eliminate după al doilea război mondial o dată cu sovietizarea estului Europei.

Partidul Acţiunii (PdA), formaţiune politică fondată în clandestinitate în Italia (1942-1943) prin unirea cu mişcarea Justiţie şi Libertate şi prin aderarea unor radicali, republicani şi a liberal-socialiştilor conduşi de A. Capitini şi G. Calogero. Programul PdA prevedea instaurarea republicii şi făurirea unei economii mixte, prin naţionalizarea marilor monopoluri industriale şi financiare. Deşi avusese o mare contribuţie la lupta pentru eliberare iar preşedinte al Consiliului de Miniştri era un reprezentant al său, F. Parri (1945), din cauza unei susţineri populare reduse, nu a obţinut decât 7 locuri în Adunarea Constituantă (1946) şi s-a dizolvat la puţin timp după aceea. Curentul liberal-democratic condus de Parri şi de U. La Malfa, care se desprinsese deja în februarie 1946, a fost absorbit de PRI, în timp ce majoritatea a decis să adere la PSI (1947).

Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS), la originea PCUS se află Partidul Muncitoresc Social-Democrat Rus (PMSDR), fondat în 1898 şi, în special, curentul bolşevic (v. bolşevici), afirmat sub conducerea lui Lenin la Congresul al II-lea al PMSDR (Bruxelles-Londra, 1903). În 1912, după alungarea menşevicilor, partidul a căpătat numele de PMSDR (Bolşevic). Prin cucerirea puterii după revoluţia sovietică din 1917, s-a impus ca partid unic al noului stat şi a devenit Partidul Comunist Panrus (Bolşevic); particula „bolşevic" a fost eliminată în 1952 când a primit denumirea definitivă. Viaţa de partid a fost marcată de o intensă luptă teoretică şi politică până în anii imediat următori după Revoluţia sovietică, într-o perioadă în care în centrul atenţiei se afla „disciplina revoluţionară" şi era elaborat principiul „centralismului democratic" (v.), acesta având drept rezultat hegemonia aparatului în cadrul partidului, iar Stalin (secretar general din anul 1922) s-a servit de el ca bază pentru puterea sa personală. Lupta împotriva „fracţionismului", în numele unei concepţii „de monolit" a partidului şi a statului, a fost folosită de Stalin în marile epurări din 1934-1939 pentru eliminarea tuturor conducătorilor (până la nivelurile de la bază) din perioada revoluţionară şi bolşevică. În anii stalinismului, dezbaterea politică s-a redus la o luptă pentru putere personală, ieşită complet de sub controlul militanţilor şi al opiniei publice. Destalinizarea (1956) n-a schimbat substanţial situaţia şi încercarea lui Hruşciov de a impune în PCUS o schemă dialectică internă, prin crearea unui sector industrial şi a unuia agricol, a fost unul dintre elementele cheie care au determinat oligarhia de partid să-l destituie (1964). După îndelungata stagnare din epoca brejneviană, doar venirea la putere, ca secretar general, a lui Gorbaciov (1985) a redeschis calea dezbaterilor publice şi a reformei privitoare la rolul şi structura PCUS.

■ *Rolul PCUS în statul sovietic.* În realitate, PCUS a exercitat o dictatură propriu-zisă asupra statului şi a societăţii. Dacă în constituţia din 1923 nu apărea numele partidului, care exercita în realitate puterea, în cea din 1936 PCUS, devenit puternic datorită celor 20 de milioane de membri, a fost învestit explicit cu funcţia de conducător al tuturor organismelor politice şi administrative ca şi al organizaţiilor sociale şi economice, funcţie exercitată printr-o reţea capilară de organizaţii de bază prezente în toate societăţile şi întreprinderile economice. Secretarul general, în mâna căruia se afla partidul, conducea şi URSS, astfel încât istoria PCUS este împletită strâns şi nu se mai deosebeşte de cea a URSS. Pentru mult timp, pe de altă parte, funcţiile de secretar al partidului şi de preşedinte al Consiliului de Miniştri au fost cumulate de aceeaşi persoană, aşa cum s-a întâmplat în vremea lui Stalin şi a lui Hruşciov. Congresul, care trebuia să se reunească la fiecare patru ani, alegea Comitetul Central (până la 20 de membri), care la rândul său desemna Politburo-ul (Biroul Politic, numit Prezidiu din 1952 până în 1966) şi secretariatul. Reformele promovate de Gorbaciov au avut drept scop să restabilească supremaţia instituţiilor statului faţă de cele ale partidului, mergând până la abrogarea, în februarie 1990, din Constituţie, a rolului conducător al PCUS. La 19.VIII. 1991, conducătorii PCUS au încercat ca, printr-o lovitură de stat, să-l aresteze pe Gorbaciov şi să pună capăt procesului de reînnoire în curs. După eşuarea loviturii de stat şi părăsirea partidului de către Gorbaciov, PCUS a fost deposedat de toate bunurile sale şi scos în afara legii (29.VIII). După dizolvarea URSS, el s-a refăcut pe baze noi atât în Rusia, cât şi în multe alte republici ex-sovietice, nu rareori reuşind să se menţină şi în poziţii de conducere.

Partidul Comunist Chinez, a fost fondat la Shanghai în 1921. Linia sa politică de după izbucnirea războiului civil cu Gomindan-ul (Kuomintang) lui Chiang Kai-shek (1927) a fost marcată de contradicţia dintre orientarea muncitorească a preşedintelui Li Li-san şi punerea în valoare a elementului ţărănesc susţinută de Mao Zedong care s-a impus la putere în 1935 în timpul „Marşului cel lung" (v.). Războiul civil şi războiul antijaponez (1937-1945) au contribuit decisiv la creşterea forţelor din PCC de la 40 000 de aderenţi în 1937 la 1,2 milioane în 1945. După victoria asupra lui Chiang Kai-shek, precum şi după proclamarea Republicii Populare Chineze (1949), PCC a rămas dominat de personalitatea lui Mao şi pe o linie politică de radicalizare a elementelor ideologice ale revoluţiei şi de combatere a „revizionismului" şi de coexistenţă paşnică alături de URSS. Prin revoluţia culturală (v.) din 1966-1969, el a mobilizat

masele de tineri şi armata împotriva partidului, în care prevala linia pragmatistă a preşedintelui Liu Shao-chi care îşi avea ca punct de referinţă pe Chou En-lai. Această orientare a avut posibilitatea de a se reafirma după moartea lui Mao (1976) şi de a reveni la putere datorită activităţii lui Deng Xiaoping. Încercările prudente de liberalizare iniţiate de secretarii generali Hu Yaobang (1983-1987) şi Zhao Ziyang (1987- 1989) au stimulat o revendicare populară crescândă a unei mai largi democraţii, culminând cu manifestaţiile studenţeşti din piaţa Tien An Men (1989), înăbuşite datorită faptului că, în cadrul PCC, predomina linia conservatoare în politică, deşi, din punct de vedere economic, era reformistă, linie trasată de Deng şi pusă în practică de primul ministru Li Peng şi de secretarul Jiang Zemin. Ei erau confirmaţi pe posturile lor în 1997 de Congresul al XV-lea al partidului, care consfinţea cotitura istorică a adoptării oficiale a economiei de piaţă.

Partidul Comunist Francez (PCF), fondat datorită unei sciziuni la Congresul socialist de la Tours (29.XII.1920), şi-a menţinut controlul asupra cotidianului socialist „L'Humanité" şi asupra a două treimi din membri. În 1934, întrerupând o perioadă de izolare, a încheiat o înţelegere în privinţa unităţii de acţiune cu socialiştii şi, în 1936, a sprijinit guvernul Frontului Popular fără, însă, a face parte din el. Pentru că s-a declarat de acord cu pactul germano-sovietic din 23.VIII.1939, în ajunul celui de-al doilea război mondial PCF a fost exclus din guvern, iar secretarul partidului, M. Thorez, a trebuit să fugă în URSS. După atacarea URSS de către germani, PCF a participat activ la Rezistenţă şi după război a fost la guvernare până în 1947. După aceea, forţa sa electorală a scăzut treptat, iar sub conducerea lui G. Marchais, secretar între 1972 şi 1994, s-a menţinut pe o linie a unui marxism-leninism ortodox, chiar şi după criza regimurilor comuniste. În 1981, a contribuit la alegerea socialistului F. Mitterand ca preşedinte al republicii şi a făcut parte din guvern până în 1984, menţinându-se în permanenţă sub 10% din voturi la alegerile următoare.

Partidul Comunist Italian (PCI), întemeiat la 21.I.1921 ca urmare a sciziunii aripii de stânga a PSI la congresul de la Livorno, sub numele de Partidul Comunist din Italia (PCdI), secţie a Internaţionalei comuniste. Printre promotorii săi erau napolitanul A. Bordiga, şef al curentului abstenţionist din PSI şi prim-secretar al noului partid, A. Gramsci, A. Tasca, U. Terracini şi P. Togliatti, din grupul torinez format în jurul periodicului „Ordine Nuovo". În 1924 a fost fondat cotidianul partidului, „L'Unità".

■ *Lupta antifascistă*. Lovit imediat de represiunea fascistă, PCdI a cerut membrilor săi o rezistenţă mai hotărâtă faţă de noul regim: adversar al secesiunii parlamentare (al aşa-numitei „retrageri pe Aventin") survenită după asasinarea lui G. Matteotti (1924), a creat primul nucleu al organizării clandestine. În acest timp, în partid se afirma rolul conducător al lui Gramsci care a reuşit să-şi impună poziţia la cel de-al III-lea congres de la Lyon (1926).Când s-a instaurat dictatura fascistă (1925-1926), partidul şi-a continuat activitatea clandestină, dar a suferit lovituri foarte puternice: în 1926 au fost arestaţi Gramsci (care va muri în 1937) şi Terracini. PCdI a trecut atunci la o organizare cu un „centru în străinătate" (din 1928, unde era publicat ziarul „Lo Stato operaio") şi un „centru intern" clandestin. În 1927 a fost ales ca secretar Togliatti. Legăturile cu Internaţionala a III-a comunistă, existenţa unei reţele de militanţi în Italia, o susţinută muncă pe plan ideologic îi caracterizau viaţa: cu toate acestea, n-au lipsit gravele momente de cumpănă datorate frecventelor arestări operate de către poliţia fascistă şi opoziţiei din interiorul partidului, legate, în plus, de „cotiturile" mişcării comuniste internaţionale, ca şi de despărţirea de conducătorii marcanţi, ca A. Tasca.

■ *De la Rezistenţă la Războiul rece*. Către sfârşitul anilor '30, PCdI, inclusiv din cauza încăpăţânării cu care s-a străduit în permanenţă să continue o activitate clandestină în Italia, a început să devină un punct de referinţă şi pentru o generaţie de tineri educaţi în climatul fascist, dar din ce în ce mai nemulţumiţi de regim. Lupta pentru eliberare (după ce mulţi militanţi fuseseră prezenţi în Spania pe durata războiului civil) i-a permis trecerea la forme directe şi, mai ales, a determinat o pătrundere mai accentuată în rândul maselor. Sub conducerea lui P. Togliatti, întors din exilul în URSS, partidul a căpătat numele de PCI şi, după „schimbarea" de la Salerno (opţiunea de a colabora şi cu monarhia în lupta împotriva nazifascismului), a participat la guvernele de coaliţie antifascistă din perioada 1944-1947. În 1948 s-a prezentat la alegeri împreună cu PSI, pe listele Frontului popular, dar această experienţă s-a dovedit a fi falimentară chiar dacă a permis PCI să devină primul partid din stânga italiană. Proiectul lui Togliatti de a forma un partid de masă, bine înrădăcinat în societate, ferit de sectarism şi deschis către fermenţii culturali cei mai semnificativi („partid nou"), a trebuit să facă faţă evoluţiilor Războiului rece şi climatului de puternice confruntări din ţară. Partidul a luat fiinţă ca un organism concentrat, compact din punct de vedere ideologic, cu posibilitatea de control asupra „organizaţiilor de masă" (CGIL – Confederaţia Generală Italiană a Muncii, cooperative, UDI – Uniunea Femeilor Italiene) şi a organizaţiei de tineret (FGCI – Federaţia de Tineret Comunistă Italiană). După ce aprobase în 1956 intervenţia sovietică în Ungaria

(aceasta fiind cauza demisiei unor conducători ca A. Giolitti), PCI a început să elaboreze, în plină perioadă a destalinizării, strategia „căii italiene către socialism", afirmând valoarea universală şi ireversibilă a democraţiei.
■ *Ascensiunea şi criza PCI.* După moartea lui Togliatti (1964), a fost ales ca secretar L. Longo care a rămas în această funcţie până în 1971, când a fost înlocuit de E. Berlinguer. Cu toate că, în jurul anului 1968, în partid îşi făcuseră apariţia grupări ale „noii stângi" (v.), PCI a continuat să crească în alegeri până în 1976 când aproape că a reuşit să-i „depăşească" de democrat-creştini. În acei ani, Berlinguer a dus până la capăt desprinderea de URSS şi a lansat propunerea eurocomunsimului (v.). Ca replică la strategia tensiunii, a elaborat formula „compromisului istoric" (v.); în sfârşit, ameninţarea terorismului a făcut ca PCI să susţină guvernele Andreotti de „solidaritate naţională" (1976-1978). După rezultatele electorale modeste din 1979, PCI sa axat pe formula alternativei democratice de stânga, dar ascensiunea simultană în PSI a lui B. Craxi, care a preferat să se alieze cu DC, l-a izolat. În ciuda succesului repurtat de PCI la alegerile europene din 1984, desfăşurate sub emoţia pricinuită de dispariţia lui E. Berlinguer, a urmat o scădere a numărului de voturi în anii în care secretari au fost A. Natta (1984-1988) şi A. Occhetto (numit în 1988), acesta din urmă încercând să relanseze partidul prin abandonarea calificativului de „comunist" şi înlocuindu-l cu cel de democratic-progresist. În 1991, PCI a căpătat numele de Partid Democratic al Stângii (v.)

Partidul Conservator britanic, nu există o dată precisă a fondării PC, care s-a născut treptat din partidul *tory* (denumire care este folosită şi astăzi în limbajul comun). A început să se vorbească de PC după reforma electorală din 1832 care a dus la forme de activitate politică şi la partide structurate într-un sens mai modern. R. Peel a fost liderul acestei forţe politice reînnoite, dar a fost şi acela care, pronunţându-se împotriva legilor protecţioniste asupra grâului, a provocat în 1846 sciziunea şi o criză a PC care s-a prelungit timp de aproape 30 de ani.
■ *Partid naţional de masă.* B. Disraeli a fost cel care a reînfiinţat PC şi, mai ales, a creat formula „democraţia tory": prin Disraeli, PC a devenit partidul naţional prin excelenţă, susţinător al unei evoluţii treptate care să păstreze ceea ce era mai bun din tradiţii şi din instituţiile naţionale. A fost şi un partid al imperiului, promotor al politicii coloniale. Începând din anii '80 ai secolului trecut, s-a opus acordării autonomiei Irlandei, primindu-i în rândurile lui pe liberalii care nu erau de acord cu ea şi căpătând astfel, timp de douăzeci de ani, numele de Partid Unionist. În secolul XX liderul conservator cel mai important a fost W. Churchill, conducător al naţiunii în timpul celui de-al doilea război mondial.
■ *Interclasism şi liberism.* În domeniul economic şi social, PC a evitat să se identifice exclusiv cu interesele unei singure clase, contând astfel pe o aderenţă importantă şi în rândul claselor muncitoare. După cel de-al doilea război mondial, conservatorii au fost la guvernare din 1951 până în 1964 (prin W. Churchill, A. Eden, H. Macmillan, A. Douglas-Home) şi în 1970-1974 (prin E. Heath) au iniţiat lichidarea imperiului colonial, au decis aderarea ţării la CEE şi au promovat o politică economică şi socială nu cu mult diferită de cea laburistă. O puternică schimbare către liberschimbismul intransigent, opus doctrinei *Welfare State*, a survenit după ce M. Thatcher a fost aleasă ca lider al partidului (1975) şi prim-ministru; a urmat o lungă serie de mari succese pentru conservatori, rămaşi la guvernare până în 1997, când premierul şi succesorul lui Thatcher, J. Major, a fost învins de laburistul T. Blair.

Partidul Democrat, unul dintre cele două partide istorice mari din SUA, împreună cu cel republican. A fost fondat în 1787, în jurul personalităţii lui Th. Jefferson, pentru a se opune acţiunii federaliştilor „centralişti" ai lui A. Hamilton şi a apărat prerogativele statelor în faţa politicii centraliste a guvernului federal. Apropiat de idealurile revoluţionare franceze, a făurit un sistem care avea la bază stimularea libertăţii individuale garantată de o proprietate generalizată şi de un control popular al activităţii guvernului. Aflat la putere începând din 1801, sub administraţiile Jefferson, Madison şi Monroe, PD a ajuns totuşi să exprime în special interesele aristocraţiei latifundiare din Sud împotriva lumii comerţului şi a finanţelor din Est, dobândind în schimb puternice trăsături populare în urma alegerii ca preşedinte a lui A. Jackson (1828),exponent al coloniilor din teritoriile de frontieră şi al populaţiei muncitoreşti din marile oraşe industriale. Dezbinat în problema sclaviei (convenţia din 1860 nu a reuşit să propună un candidat unic, deschizându-i astfel calea spre afirmare republicanului A. Lincoln), după războiul de secesiune (în care jacksonienii au luptat de partea Uniunii) partidul era caracterizat, sub conducerea lui W. Wilson, ca un adversar al unirii de interese dintre guvern şi „marele capital", susţinând necesitatea unui control federal asupra sistemului bancar şi industrial, a rolului activ al statului pe plan social şi a unei politici internaţionale bazate pe valorile democraţiei. Internaţionalism, luptă împotriva monopolurilor, funcţie de reechilibrare a celor mai evidente inechităţi create de sistemul capitalist naţional (niciodată pus, totuşi, în discuţie într-un asemenea mod) atunci când el este lăsat complet în mâinile a *big business*, promovarea drepturilor cetăţeneşti şi a unor condiţii mai bune pentru minorităţile etnice şi sociale au devenit elementele constante ale platformei programatice a democraţilor, reprezentate prin realizările aşa-numitului *New Deal*

din vremea lui F.D. Roosevelt (1933-1945), a lui H.S. Truman (1945-1952), până la „noua frontieră" a lui J.F. Kennedy (1960-1963), patrimoniu politic şi de idei reluat şi în administraţiile democratice de mai târziu ale lui L.B. Johnson (1964-1968), J. Carter (1976-1980) şi B. Clinton (ales în 1992 şi 1996).

Partidul Democratic al Stângii (PDS), partid fondat în 1991 ca punere în practică a propunerii de schimbare a numelui şi a simbolului Partidului Comunist Italian, avansată de secretarul A. Occhetto, după prăbuşirea regimurilor comuniste în Europa de Est. La noul partid au aderat cca 70% dintre cei înscrişi în PCI. O parte din minoritatea contrară schimbării, sub conducerea lui P. Ingrao, a rămas totuşi în PDS, în timp ce o altă parte, condusă de A. Cossutta, S. Garavini şi L. Libertini, a decis să creeze un partid legat de tradiţia comunistă (v. Partidul Renaşterii Comuniste). PDS a avut în continuare un rol fundamental în crearea unui pol progresist, exprimată prin constituirea grupării Ulivo, şi în victoria în alegerile politice din 1996 (la care PDS s-a afirmat ca partid cu majoritate relativă).

Partidul Federalist, formaţiune politică din SUA constituită în 1787 pentru susţinerea adoptării unui sistem federal, conform orientărilor expuse în *Federalist papers* de A. Hamilton, J. Madison şi J. Jay. După intrarea în vigoare a constituţiei, în cadrul administraţiei de la Washington, federaliştii „centralişti" conduşi de Hamilton, expresie a elitelor comerciale din Noua Anglie, au susţinut o consolidare accentuată a guvernării federale asupra republicilor, asigurându-i astfel controlul asupra activităţii financiare naţionale, al politicii externe şi al armatei. O dată întărită poziţia lor prin alegerea ca preşedinte a lui J. Adams (1797-1801), federaliştii vor aduce naţiunea în pragul unui război civil susţinând în 1798 adoptarea aşa-numitelor *Alien and Sediction Acts*, care conţineau în mod egal o critică politică a guvernului, dar şi o activitate antinaţională. De aici a început decăderea lor rapidă.

Partidul Laburist britanic, v. *laburism*.

Partidul Liberal Italian (PLI), fondat în octombrie 1922 din iniţiativa lui A. Giovannini, pentru a reuni într-o formaţiune politică moştenirea liberalismului risorgimental. După paranteza fascistă, PLI s-a refăcut la începutul lui 1944, ocupând o poziţie moderată în interiorul CLN (Comitetul de Eliberare Naţională) şi situându-se pe o poziţie favorabilă monarhiei. Participând la alegerile din 1948 împreună cu formaţiunea „Uomo Qualunque", a obţinut pentru Cameră 3,8% din voturi. PLI a avut un aport important la politica centristă şi unul dintre reprezentanţii săi, L Einaudi, a fost ales preşedinte al republicii. Lui B. Villabruna, din curentul de stânga, secretar începând din 1948, i-a urmat în 1954 G. Malagodi care a condus partidul până în 1976, făcându-l să exprime interesele întreprinzătorilor privaţi, într-o poziţie acerbă cu aripa de centru-stânga, fapt care a asigurat pentru PLI cel mai bun scor electoral (7% la cameră în 1963). Începând din 1976, sub conducerea lui V. Zanone şi apoi a lui R. Altissimo, PLI a acceptat colaborarea cu socialiştii, participând la guvernele pentapartite. În 1994 a scăzut mult ca formaţiune politică.

Partidul Popular Italian (PPI), a fost fondat la 18.I.1919 de L. Sturzo, reprezentând diverse forme ale mişcării catolice italiene. Obţine un nesperat succes la alegerile politice din noiembrie anul următor (20,6% din voturi şi 100 deputaţi), ceea ce i-a adus un rol foarte important în echilibrul coaliţiilor de la guvernare conduse de F. Nitti, G. Giolitti, I. Bonomi şi L. Facta. Componentele sale eterogene, încrederea excesivă în parlamentarism, răceala cu care era tratat de ierarhia ecleziastică şi de altfel, şi de Pius XI l-au măcinat, însă, din temelii. După marşul fascist asupra Romei (1922), reprezentanţii săi au făcut parte din guvernul Mussolini până la congresul de la Torino din aprilie 1923, când PPI şi-a accentuat antifascismul. Campania dură împotriva regimului care era pe cale de a se naşte i-a costat exilul pe Sturzo, G. Donati şi F.L. Ferrari. La fel ca şi celelalte partide antifasciste, PPI a fost desfiinţat de către autorităţi la 9.XI.1926. Secretarii săi au fost L. Sturzo (1919-1923); triumviratul G. Rodinò, G. Gronchi şi G. Spataro (1923-1924); A. De Gasperi (1924-1925). Acelaşi nume a fost adoptat în 1994 de formaţiunea politică în care s-a înscris facţiunea cea mai numeroasă din mişcarea DC, dizolvată cu puţin timp înainte.

Partidul Radical[1], grupare politică formată în parlamentul italian în 1877 prin desprinderea din Stânga istorică a cca treizeci de deputaţi, printre care A. Bertani şi F. Cavallotti. Susţinut de cotidianul milanez „Il Secolo", caracterizat printr-un program democratic avansat, prin laicism şi anticlericalism, a fost un oponent înverşunat al lui F. Crispi. După represiunea din 1898, s-au înscris în alegeri pe liste comune cu socialiştii şi republicanii. La începutul secolului, E. Sacchi şi G. Marcora i-au convins pe radicali (care se constituiseră ca partid în 1904) să-l susţină pe G. Giolitti şi să participe direct la guvernare (1906). În 1922 grupul parlamentar a acordat votul său de încredere cabinetului Mussolini şi patru radicali au primit funcţii ministeriale. Abia după asasinarea lui Matteotti (1924) unii radicali au trecut în opoziţie prin aderarea la Uniunea Naţională a lui G. Amendola. Alţi deputaţi însă, au trecut de partea fascismului.

Partidul Radical[2] (PR), fondat la 6.II.1956 sub titulatura completă de Partid Radical al Liberalilor şi Democraţilor Italieni (PRLDI) de un grup de liberali (B. Villabruna, N. Carandini, L. Cattani, F. Compagna, V.

de Caprariis, E. Scalfari) plecaţi din PLI din cauza disensiunilor cu secretarul acestuia, Malagodi, şi de câţiva intelectuali ca E. Rossi şi L. Valiani, din cercul săptămânalului „Il Mondo" condus de M. Pannunzio. După insuccesul la alegerile din 1958 la care s-a prezentat împreună cu PRI, a riscat să se desfiinţeze în 1962 şi a fost menţinut oarecum activ de un mic grup de stânga condus de M. Pannella. Sub denumirea de Partid Radical (PR) a avut un rol anume în viaţa politică italiană începând din anii'70, susţinând campaniile pentru drepturi cetăţeneşti (divorţ, avort) şi folosind metode de luptă mai puţin obişnuite (greva foamei, marşuri, acţiuni individuale şocante). Susţinător al utilizării referendumului ca mijloc al democraţiei directe, s-a caracterizat în ultimii ani prin încercarea de a se transforma într-o mişcare transnaţională (congresul de la Bologna, 6.I.1988) şi prin acţiunile împotriva foametei din diferite regiuni ale lumii, identificându-e din ce în ce mai mult cu liderul său. Din 1992 a iniţiat „Listele Pannella" îndreptate împotriva polului conservator la alegerile din 1994 şi 1996.

Partidul Radical Francez, format dintr-o federaţie a unor cluburi şi asociaţii (1869), cu un caracter conservator în domeniul social, dar declarat republican, democratic şi anticlerical, a fost suficient de consistent pentru a nu fi ignorat de nici una dintre combinaţiile ministeriale, dar nefiind în stare să guverneze singur: PRF a controlat mult timp posturile cele mai importante din cea de-a Treia Republică, înainte şi după primul război mondial. În 1936 a aderat la Frontul Popular (v.), dar în 1938 a provocat căderea acestuia, în special datorită lui E. Daladier, preşedinte al partidului din anul 1925. Mulţi radicali au votat apoi în favoarea acordării de puteri depline mareşalului Ph. Pétain în 1940 şi au făcut parte din guvernul de la Vichy. Aceasta a contribuit la pierderea forţei lor politice după război, chiar dacă au mai obţinut de mai multe ori preşedinţia Consiliului de Miniştri între 1948 şi 1958 (printre alţii E. Faure, R. Mayer şi P. Mendès-France). După venirea la putere a generalului de Gaulle, PRF şi-a pierdut din importanţă şi, în 1978, sub conducerea lui J.-J. Servan-Schreiber, s-a unit cu Uniunea pentru Democraţia Franceză (UDF), constituită de preşedintele de atunci, V. Giscard d'Estaing.

Partidul Renaşterii Comuniste (PRC), partid care s-a format în februarie 1991 din iniţiativa lui A. Cossutta, S. Garavini, L. Libertini, L. Magri şi a altor reprezentanţi care criticau „schimbarea" PCI, transformat în PSD. Din 1993 secretarul partidului devine F. Bertinotti.

Partidul Republican, unul dintre cele două partide istorice din SUA, împreună cu Partidul Democrat. A fost fondat în 1854 în semn de protest faţă de compromisul din Kansas-Nebraska, prin care se acorda Congresului dreptul de a recunoaşte sclavia în noile teritorii, cerând, dimpotrivă, abolirea acesteia chiar şi în teritoriile în care ea exista deja. Adept al prerogativelor de care beneficiau republicile, a susţinut interesele financiare şi industriale ale regiunilor din nord-est printr-un program protecţionist, precum şi construirea căilor ferate transcontinentale, chiar dacă aceasta contravenea intereselor agrarienilor din Sud. Alegerea republicanului A. Lincoln la preşedinţie în 1860 a declanşat războiul de secesiune (v.) la sfârşitul căruia, în spatele formulei „reconstrucţiei", administraţiile republicane, din ce în ce mai supuse fenomenelor de corupţie, au permis jefuirea statelor sudiste. Spre sfârşitul secolului XIX, republicanii, mai ales prin preşedintele Th. Roosevelt (1901-1909), au devenit port-drapelul tendinţelor imperialiste (v. hispano-american, război) şi al politicii de intervenţie militară în America Latină, aşa-numita *big stick* (v.). După întreruperea democrată a lui Th.W. Wilson (1913-1920), *progressive era* proclamată de administraţiile republicane din timpul preşedinţilor W. Harding, C. Coolidge şi H.C. Hoover (1921-1933) a însemnat apogeul puterii marelui capital, aflat în condiţii de libertate totală, fără nici o formă de control din partea autorităţii guvernamentale. Profunda criză economică de după prăbuşirea Bursei din Wall Street (v. criza economică din 1929) a dus la înlăturarea republicanilor de la putere până în 1953, când generalul D. Eisenhower a fost ales preşedinte. Perioada „sfârşitului imperiului american" din timpul administraţiei R. Nixon (1968-1976), cu retragerea din Vietnam şi criza survenită în supremaţia dolarului, au constituit reversul negativ al perioadei anterioare, a lui Kennedy, denumită „a noii frontiere". Anii mandatului lui Reagan (1980-1988) au însemnat o relansare spectaculoasă a filosofiei politice, sociale şi economice republicane, într-o nouă şi victorioasă variantă a *reaganomics* (renunţarea la statul social, stimularea puternică a întreprinzătorilor, politica externă bazată pe un gigantic arsenal militar), preluată şi de succesorul său G. Bush (1988-1992).

Partidul Republican Italian (PRI), a reprezentat continuarea tradiţiei republicane a Risorgimento-ului (G. Mazzini, C. Cattaneo). S-a constituit ca partid la 21. IV.1895 la Milano, datorită activităţii lui L. De Andreis, A. Ghisleri, E. Chiesa, oameni politici dintr-o generaţie nouă, care abandonaseră intransigenţa mazziniană şi se arătau dornici să participe la viaţa politică a regatului Italiei. Antimilitarist, a fost afectat de represiunea din 1898. S-a situat de partea intervenţionismului (v.) democratic din 1914. Dizolvat în timpul fascismului, a fost reconstituit de R. Pacciardi şi, din 1946, a participat la guvernele de coaliţie. Mai târziu, avându-l ca secretar pe

O. Reale (1949-1964), dar mai ales prin conducerea autoritară a lui U. La Malfa (secretar din 1965 până în 1975), a susținut deschiderea către stânga, într-un cadru al încrederii occidentale, în favoarea unui program și a unei politici de austeritate și de rigoare în domeniul economic, adversar al unei prea ample intervenții din partea statului. După La Malfa au urmat ca secretari O. Biasini (1975-1981) și G. Spadolini (1981-1987), acesta din urmă formând în 1981-1982 primul guvern din Italia republicană care nu era condus de democrat-creștini. G. La Malfa, secretar din 1987 în 1994 și apoi din 1995, a îndepărtat treptat partidul de colaborarea cu DC și PSI. Degenerarea sistemului de partide a atins totuși și PRI, redus la un rol marginal după alegerile din 1994.

Partidul Social-Democrat German, v. *social-democrația germană.*

Partidul Socialist Italian (PSI), fondat la 14-15. VIII. 1892 la Genova cu numele de Partidul Lucrătorilor Italieni, apoi Partidul Socialist al Lucrătorilor Italieni (1893) și, în sfârșit, Partidul Socialist Italian (1895).

■ *Origini.* Socialismul italian își are îndepărtatele sale origini în câteva curente democratice din Risorgimento: F. Buonarrotti, G. Ferrari, C. Pisacane. După unificarea Italiei, a fost puternic influențat de anarhismul lui N. Bakunin: unul dintre adepții acestuia, A. Costa, a evoluat totuși, către socialismul legalitar (1879), astfel încât a fost în 1882 primul deputat socialist din parlamentul italian. Pe un plan strict legat de lupta de clasă, evolua între timp Partidul Muncitoresc Italian (1882), iar intelectuali ca filosoful A. Labriola, milanezul F. Turati (împreună cu tovarășa sa de viață, A. Kulisciòff) și cremonezul L. Bissolati se orientau către marxism. Datorită în primul rând lui Turati, la congresul de la Genova din 1892 a luat ființă partidul socialist, separându-se de anarhiști. La apariția sa, partidul era structurat ca federație a unor organisme diferite (ligi sindicale, cooperative, cercuri culturale sau politice), care militau pentru lupta de clasă și pentru preluarea puterii prin mijloace legale. În ciuda persecuțiilor din timpul guvernărilor lui F. Crispi și a lui A Di Rudini, PSI a obținut importante succese electorale (de la 5 deputați în 1892 la 33 în 1900) și și-a făcut din cotidianul „Avanti!" un mijloc eficace de propagandă.

■ *Dialectica dintre revoluționari și reformiști.* Apropiindu-se ideologic de celelalte partide de extremă stângă care acționau împotriva autoritarismului guvernelor de la sfârșitul secolului, PSI le-a acordat, de la început, sprijin politic lui G. Zanardelli și G. Giolitti (1901). În interior, însă, începeau să se distingă curentul reformist (Turati, Bissolati, I. Bonomi, C. Treves) și cel revoluționar (E. Ferri, A. Labriola) care au condus alternativ partidul în perioada guvernării Giolitti. Organizațiile economice și sindicale, precum și majoritatea grupului parlamentar au rămas în continuare conduse de reformiști. La congresul de la Reggio Emilia (1912), aripa de dreapta a reformiștilor (Bissolati, Bonomi, A. Cabrini) a fost exclusă din partid de către noua majoritate de stânga care-i avea în frunte pe B. Mussoli i, C. Lazzari și G.M. Serrati. Față de primul război mondial, PSI și-a proclamat cea mai strictă neutralitate.

■ *Creștere numerică și criză politică.* După război, sub influența revoluției sovietice, PSI a adoptat o linie revoluționară; în cei „doi ani roșii" (1919-1920), a tutelat și stimulat protestul social, fără însă a putea exprima marea forță dobândită în țară și în parlament (156 deputați în 1919) printr-o linie politică manifestată corect, dincolo de declarațiile „maximaliste". Pierzând aripa care era revoluționară în modul cel mai concret, prin sciziunea comunistă din ianuarie 1921, și pe cea care susținea o participare la guvern cu eliminarea reformiștilor, în 1922, PSI a devenit mai slab și nu a mai reușit să facă față fascismului. Prin venirea la putere a dictaturii, personajele cele mai reprezentative ale socialismului italian au fost silite să se autoexileze. PSI și reformiștii au aderat la Coaliția antifascistă (1927) și s-au unificat la Paris în 1930, sub conducerea lui P Nenni, încheind apoi o alianță pentru unitate de acțiune cu comuniștii în 1934.

■ *Perioada de după cel de-al doilea război mondial.* Reconstituit în 1943, partidul a luat numele de Partid Socialist Italian al Unității Proletare (PSIUP) și a participat la rezistență prin brigăzile „Matteotti" Făcând parte din guvernele de unitate antifascistă, PSIUP a obținut în 1946 mai multe voturi decât PCI, dar s-a aflat sub hegemonia politică a acestuia. Adversare ale unei asemenea subordonări, grupările social-democrate ale lui Saragat și Zagari au ieșit din partid în ianuarie 1947, în timp ce PSIUP al lui P. Nenni revenea sub vechea denumire de PSI. Eliminat din guvern în primăvara lui 1947 împreună cu comuniștii, PSI a acceptat să se prezinte pe liste comune cu PCI la alegerile din 1948, sub egida Frontului popular, care a suferit un eșec răsunător. Abia după reprimarea insurecției populare din Ungaria (1956) de către sovietici, PSI și-a recăpătat autonomia față de PCI și a devenit un partener de dialog în vederea unei noi politici de centru-stânga. Începând din anii '60 a revenit ca partid de guvernământ, dar a mai trebuit să suporte sciziunea (1964) aripii de stânga care a revitalizat PSIUP. În octombrie 1966 s-a realizat unificarea dintre PSI și PSDI, dar înfrângerea electorală din 1968 a dus la o nouă sciziune în 1969 și la o nouă refacere a PSDI. Noua majoritate din PSI (F. De Martino, G. Mancini) s-a orientat către o colaborare cu comuniștii, aceasta ducând totuși PSI la înfrângerea

electorală din 1976, după care funcţia de secretar a fost câştigată de B. Craxi.

■*Anii '80.* Craxi a refăcut în forţă imaginea reformistă şi şi-a pus în valoare propria poziţie de intermediar între DC şi PCI, neapărat necesară oricărui proiect de guvernare. PSI a obţinut astfel o creştere a numărului de voturi şi de locuri, în special în perioada în care Craxi s-a aflat la preşedinţia Consiliului de Miniştri (1983-1987), conducând o coaliţie de centru-stânga. În 1993, Craxi, implicat în scandalul mitelor şi al finanţărilor ilegale ale partidelor împreună cu numeroşi exponenţi ai grupului de conducere din PSI, şi-a dat demisia din funcţia de secretar. Puternic slăbit din punct de vedere electoral, după o serie de evenimente tulburi, partidul s-a dizolvat în 1994, lăsând în urma sa mai multe formaţiuni minore cu orientări politice diferite.

partitocraţie, sistem de guvernare în care puterea de intervenţie şi de gestiune a administraţiei publice este monopolizată de către partide, împiedicând astfel o funcţionare corectă a instituţiilor statului. O vie polemică împotriva p., percepută ca degenerare a regimului parlamentar, a fost dusă în Italia în anii '50 de L. Sturzo şi G. Maranini şi reluată cu o forţă şi mai mare începând din anii '80.

Partizanii păcii, mişcare organizată începând din 1949 în Italia şi în numeroase alte ţări ale lumii cu scopul de „a lupta pentru pace". De fapt, ea se afla sub hegemonia Cominformului şi a partidelor comuniste. A organizat diverse campanii propagandistice, cum ar fi cea de semnături împotriva Pactului Atlantic (1949) şi împotriva folosirii bombei atomice (*Apelul de la Stockholm*, 1950). A intrat rapid în criză după moartea lui Stalin (1953).

parţi, populaţie seminomadă aparţinând grupului scitic, stabilită pe podişul iranian în sec. III î.Hr. După o îndelungată luptă cu dinastia persano-macedoneană a Seleucizilor, dinastia partă a Arsacizilor a obţinut în secolul II î.Hr. controlul asupra Mesopotamiei. Cu Mitridate VI, linia vestică de frontieră cu imperiul part a fost stabilită pe Eufrat. Sub aspect politico-administrativ, statul p. se baza pe înţelegerea dintre suveran şi marii proprietari de terenuri şi era caracterizat printr-un respect substanţial faţă de principiile autonomiei cetăţilor-stat de origine elenistică (de ex. Seleucia). Capitala regatului era Ctesifon. Prin cucerirea Siriei în 63 î.Hr., Roma devine vecină cu p. În secolele de după înfrângerea lui Crassus la Carrhae (53 î.Hr.), între Roma şi p. perioadele de relaţii diplomatice reci alternau cu războaie sângeroase. În primul sfert al secolului III d.Hr., principele Ardaşir I a ridicat populaţiile iraniene împotriva Arsacizilor. Învingându-l pe Artaban V, el a întemeiat în anul 226 noua dinastie de domnitori Sasanizi (v. şi Persia).

Paruta, *Paolo*, istoric veneţian (Veneţia 1540-1598). A avut diferite însărcinări politice şi diplomatice în cadrul Republicii veneţiene. În *Discursuri politice* (publicate postum, în 1599) a studiat istoria Romei şi a decăderii sale şi a adus elogii guvernului Veneţiei. Consiliul celor Zece i-a cerut, în 1579, să continue *Rerum Venetiarum Historiae* a lui Pietro Bembo. A scris în felul acesta opera sa cea mai importantă, *Istoria Veniziana* (12 cărţi) cuprinzând evenimentele dintre 1513 şi 1552.

Pascal II, (Bieda, Ravenna, cca 1050-Roma 1118), papă (1099-1118). Succesor al lui Urban II în urma luptei pentru învestitură, partizan al unei Biserici sărace şi lipste de putere politică, a ajuns la un compromis cu Filip I al Franţei (1106) şi cu Henric I al Angliei (1107). Nu s-a întâmplat la fel cu împăratul Henric IV şi cu fiul acestuia Henric V, de care a fost ţinut prizonier timp de mai multe luni şi pe care l-a excomunicat (1111).

Pasić, *Nikola*, om politic iugoslav (Zajecar 1845-Belgrad 1926). Lider al Partidului Radical, o dată cu venirea la putere a dinastiei Karagjeorgjević (1903), s-a aflat în fruntea guvernului Serbiei (1905, 1906-1908, 1909-1911, 1912-1918) fiind o figură dominantă a politicii ţării şi în perioada primului război mondial. La 20 iunie1917 a semnat cu croaţii şi slovenii declaraţia de la Corfu, aflată la baza creării Iugoslaviei, devenind prim-ministru al acesteia (1921-1926) şi ducând o politică bazată pe hegemonismul sârbesc.

Passanante, *Giovanni*, anarhist italian (Salvia, Potenza, 1849-Montelupo, Florenţa, 1910). La 17 noiembrie 1878, la Neapole, a încercat să-l asasineze cu un pumnal ascuns într-un drapel roşu pe regele Umberto I. Prin intervenţia promptă a primului-ministru, B. Cairoli, atentatul a eşuat. P. a fost condamnat la moarte, dar sentinţa i-a fost comutată în închisoare pe viaţă.

Passarowitz, tratatul de la, încheiat (21.VII.1718) între Austria, Veneţia şi Imperiul otoman, a pus capăt conflictului declanşat în 1714. Austria a obţinut Serbia de nord, Banatul Timişoarei şi Oltenia; Veneţia a cedat turcilor Peloponesul. Pacea a însemnat pentru Imperiul otoman sfârşitul expansiunii sale în Peninsula Balcanică.

Passatore, *Stefano Pelloni*, zis şi, bandit din regiunea Romagna (Boncellino di Bagnacavallo, Ravenna, 1824-Russi, Ravenna, 1851). Îşi datora porecla vechii sale meserii de luntraş-podar. Evadat din închisoare (1849), a terorizat teritoriul de sub jurisdicţia pontificală punând taxe de răscumpărare pe capul locuitorilor mai înstăriţi din satele pe care le ataca împreună cu bandele sale. A fost ucis de jandarmii pontificali într-un schimb de focuri de armă.

Passau, tratatul de la, încheiat la 1 august 1552 între împăratul Carol V şi Mauriciu de Saxa. Prin acest tratat, Carol V a acordat luteranilor libertatea de cult şi s-a

angajat să convoace un conciliu pentru realizarea reformei Bisericii, a restituit ducatul de Nassau lui Otto Henric, prinţ elector din Palatinat. Tratatul i-a permis lui Carol V să-şi concentreze toate forţele împotriva lui Henric II al Franţei.

Pasteur, *Louis*, savant francez (Dôle 1822-Château-Villeneuve 1895). A inaugurat o nouă epocă în înţelegerea, prevenirea şi tratamentul bolilor infecţioase, studiind antraxul şi turbarea şi perfecţionând metoda vaccinării cu microorganisme vii atenuate. În 1866, a descoperit procesul „pasteurizării" pentru conservarea unor alimente prin tratarea lor cu ajutorul căldurii.

Pastor, *Ludwig von*, istoric german (Aachen 1854-Innsbruck 1928). Catolic, a primit de la Leon XIII permisiunea de a pătrunde în Arhiva Secretă a Vaticanului. A descoperit astfel o cantitate considerabilă de documente pe care le-a valorificat într-o impresionantă frescă a istoriei bisericii, *Istoria papilor începând de la sfârşitul Evului Mediu* (16 volume, 1886-1932, postum) care cuprinde perioada de la 1417 până la 1799.

paşă, titlu de origine turcească, atribuit la început doar primilor născuţi ai sultanilor otomani iar apoi extins la înalţi funcţionari civili şi militari ai Imperiului otoman.

pataria, mişcare religioasă-populară care, în a doua jumătate a sec. XI, la Milano şi în alte centre urbane din zona fluviului Pad (Piacenza, Cremona, Brescia), a cerut o reformă în viaţa membrilor clerului luptând împotriva simoniei şi nerespectării celibatului (nicolaism). Conducător al mişcării de la Milano era Arialdo care, cu ajutorul unor feudali ca Landolfo şi Erlembaldo, a organizat dezbateri publice şi procese demonstrative contra arhiepiscopului de Milano, Guido da Velate, şi a clerului din oraş. Conflictul s-a acutizat la maximum când Arialdo şi Erlembaldo au fost ucişi. Papa Alexandru II, care fusese patarin, la moartea lui Guido da Velate (1071), l-a ales pe Attone, contrapunându-l lui Geoffroy, ales de împărat. P. s-a extins prin reformele clerului şi ale Bisericii, înfăptuite de Grigore VII (1073-1085), după ce reuşise să apropie de Roma clerul din Milano. În plus, datorită caracterului său antifeudal, mişcarea patarină a deschis calea spre organizarea comunală de mai târziu.

paternalism, politică a deţinătorilor puterii de a adopta măsuri cu un conţinut liberal sau social care nu implică recunoaşterea dreptului şi libertăţii de acţiune politică a supuşilor. P. şi-a aflat apogeul în secolele XVII şi XVIII prin despotismul luminat (v.). Guvernări care se conduceau după modele paternaliste au putut fi întâlnite şi după Revoluţia franceză, de exemplu în Toscana, sub stăpânirea familiei de Lorena şi în statele din Confederaţia Germană.

Pathet Lao, mişcare laoţiană pentru independenţă, de inspiraţie comunistă, creată de prinţul Petsarath în 1945. A condus lupta armată împotriva dominaţiei coloniale franceze şi apoi împotriva regimului monarhic filoamerican. După acordul de încetare a focului din 1973, P. L. a organizat guvernarea de coaliţie (1974) şi, în 1975, a susţinut formarea unei republici populare cu partid unic (Neo Lao Haksat).

patricieni, termen folosit de obicei pentru a desemna aristocraţia din Roma antică, spre a o diferenţia de plebe. Încă nu este clară originea socială a p., dacă au fost descendenţii primilor senatori (*patres*), stăpâni opuşi supuşilor sau, pur si simplu, cei care aveau întâietate în sistemul politic, economic şi religios al Romei. P. au fost deosebit de importanţi în primele două secole ale perioadei republicane, când au ocupat în exclusivitate toate funcţiile publice. În perioada imperială, p. erau descendenţi ai familiilor consulilor republicani, deşi împăraţii beneficiau de posibilitatea de a-şi asuma unilateral calitatea de p. În epoca imperială târzie şi de început a Evului Mediu, acest titlu a constituit semnul distinctiv al aceluia care avea acces la puterea în stat. În perioadele următoare, conceptul de patriciat este legat de monopolul deţinut de unele familii, prin drept ereditar, asupra celor mai mari funcţii publice în oraşele-stat.

patristică, creaţii literare în limba latină şi greacă î care a fost exprimată prima forma de reflecţie teologică asupra creştinismului, aparţinând aşa-numiţilor Părinţi ai Bisericii. P. în limba greacă se compune din texte începând de la origini până la Iustinian, iar cea în limba latină se încheie cu Isidor din Sevilla. După o primă perioadă în care au predominat teme impuse de necesităţile practice ale comunităţilor, în secolele II şi III au devenit prevalente interesele doctrinare determinate de necesitatea de a combate gnosticismul şi ofensiva culturii păgâne. Şcoala alexandrină (Clement şi Origene) s-a angajat într-o vastă activitate de aprofundare teologică pe baza unei interpretări alegorice a Bibliei. Şcoala din Antiohia (Irineu), în schimb, insista, în special, pe aspectul izbăvitor al creştinismului şi dădea interpretări literale ale Bibliei. Edictul tolerant al lui Constantin (313) şi recunoaşterea oficială a creştinismului de către Imperiul roman au favorizat dezvoltarea şi răspândirea p. O mare importanţă a avut *Istoria ecleziastică* a lui Eusebiu din Cezareea (m.339), un exemplu de rigurozitate a metodei critice, imparţialitate şi vastitate a documentării. P. din secolele IV-V a fost marcată de disputele apărute ca urmare a răspândirii ereziei ariene şi a controverselor de mai târziu asupra Sfintei Treimi (sec. IV) şi asupra naturii divine şi umane a lui Cristos (sec. V). O importanţă fundamentală pentru istoria Occidentului a avut-o contribuţia lui Augustin (354-430) şi a lui Ieronim (cca 347-420), care a tradus în limba latină Biblia. În secolele V-VIII, scrierile Părinţilor Bisericii au avut de suferit în urma unor evenimente

istorice deosebit de importante (năvălirile barbare). Capodoperele istoriografiei din acele secole (*Istoriile* a lui Paulus Orosius, *De gubernatione Dei* a lui Salvianus din Marsilia, *Historia francorum* a lui Grigore din Tours) exprimă atenţia acordată problemei intrării noilor popoare în cadrul Bisericii. Soarta scrierilor p. nu a suferit momente de criză în Evul Mediu; mai mult, cunoaşterea p. devine din ce în ce mai necesară cercetătorilor pentru a putea înţelege pe deplin operele autorilor medievali, inclusiv în privinţa gândirii politice şi a dreptului canonic.

Patru Sute, consiliul celor, consiliu înfiinţat în Atena antică de oligarhi, în 411 î.Hr., ca organ suprem al puterii, cu scopul de a înlătura efectele înfrângerii înregistrate în expeditia din Sicilia din timpul războiului peloponesiac (v.) si cu speranţa de a beneficia de sprijinul persan prin eliminarea instituţiilor democratice. Cei Patru Sute aveau sarcina de a organiza participarea la conducerea statului a celor mai capabili 5 000 de cetăţeni, dar, în realitate, au guvernat într-o manieră despotică şi, în plus, au uneltit pentru a preda Atena Spartei. Consiliul a fost desfiinţat încă din acelaşi an şi puterea a trecut în mâinile celor Cinci Mii.

Patton, *George Smith Jr.*, general american (San Gabriel, California, 1885-Heidelberg, Germania, 1945). Specialist în folosirea blindatelor, în timpul celui de-al doilea război mondial a luat parte la campania din Tunisia (1942) şi la ocuparea Siciliei (1943), la comanda Armatei a VII-a. Aflându-se la comanda Armatei a III-a, a participat la eliberarea Franţei, a trecut primul fluviul Rin (martie1945), la sud de Mainz, şi a ajuns până în Cehoslovacia.

Pauker, *Ana Rabinsohn*, om politic român (Codăeşti, Moldova, 1893-Bucureşti 1960). Conducătoare comunistă, arestată în 1936, a reuşit să fugă în Uniunea Sovietică (1940). Întoarsă în ţară în 1944, o dată cu Armata Roşie, devine secretar al Partidului Comunist şi ministru de externe (1947-1952), dar este destituită sub acuzaţia de deviaţionism, în realitate în urma luptei pentru putere de la vârful PCR.

Paul III (Alessandro Farnese; Canino 1468-Roma 1549, papă (1534-1549). Căsătorit şi tată a patru copii, s-a dedicat carierei ecleziastice, favorizat şi de relaţia dintre sora sa Giulia şi cardinalul Rodrigo Borgia. Cardinal din 1493, ales papă datorită abilităţii sale diplomatice, şi-a manifestat intenţia de a realiza unele reforme şi dorinţa explicită de a convoca un conciliu. Acesta s-a reunit la Trento abia în 1545 şi a fost imediat întrerupt de conflictul dintre împăratul Carol V şi P., devenit ireconciliabil după ce Pier Luigi Farnese, fiul papei, a fost asasinat cu complicitatea Spaniei. În 1540 a confirmat iezuitismul sub numele de Compania lui Isus şi, în 1544, Compania călugăriţelor ursuline. A ajutat ordinele barnabiţilor, somascilor, teatinilor şi a ridicat nivelul calitativ al colegiului cardinalilor. În 1542, prin reforma Inchiziţiei, care crea o posibilitate de apel la Roma, a orientat represiunea împotriva infiltrărilor eretice.

Paul IV (Gian Pietro Carafa; S. Angelo della Scala, Avellino, 1476-Roma 1559), papă (1555-1559). Împreună cu Gaetano di Thiene, a întemeiat (1524) ordinul teatinilor, şi a fost chiar primul abate al acestuia. Arhiepiscop de Neapole (1549), a fost ales papă de cardinalii decişi să îmbunătăţească disciplina vieţii ecleziastice şi să combată protestantismul. A acceptat să se implice în păgubitorul război contra lui Carol V (1556) plănuit de nepotul său, cardinalul Carlo, secretar de stat, cu scopul de a înlătura dominaţia spaniolă din Italia. Intransigent în apărarea dogmei, a publicat primul *Index al cărţilor interzise* (1557).

Paul V (Camillo Borghese; Roma 1552-1621), papă (1605-1621). Jurist, a avut o carieră strălucită în Curia pontificală şi a fost un papă riguros şi harnic, dar nu a putut evita nepotismul în ceea ce priveşte familia sa. A iniţiat evanghelizarea Americii şi a Africii. Un mare răsunet a avut conflictul său cu Veneţia, pe care o pedepsise (1606) cu interdicţia pentru că voise să-i supună pe slujitorii Bisericii judecăţii tribunalelor laice. Sub pontificatul său a fost pronunţată condamnarea sistemului lui Copernic.

Paul VI (Giovanni Battista Montini; Concesio, Brescia, 1897-Castelgandolfo, Roma, 1978), papă (1963-1978). Fiul lui Giorgio, deputat al Partidului Popular, G.B. Montini a intrat încă de când era foarte tânăr în viaţa preoţească.

■ *Activitatea pastorală şi diplomatică.* Orientându-se către studiile juridice şi apoi către cariera diplomatică pontificală, din 1925 şi până în 1934 a fost asistent central în FUCI (Federaţia Catolică Italiană), asigurând autonomia acesteia faţă de climatul fascist dominant şi o percepţie nouă a raporturilor dintre catolicism şi cultura modernă, fapt care va marca profund formarea noii generaţii de intelectuali catolici. Importanţa sa creştea în cadrul Secretariatului de Stat, devenind în 1937 adjunct pentru probleme curente al şefului acestui departament. Împreună cu D. Tardini, a fost cel mai important colaborator al lui Pius XII în foarte delicata perioadă din timpul războiului şi după aceea; s-a ocupat în mod special de viaţa Bisericii italiene, inclusiv în aspectele sale politice, sprijinind unirea, incipientă pe atunci, a catolicilor în jurul Democraţiei Creştine. Numit arhiepiscop de Milano în 1954, devine cardinal abia în 1958, când a fost ales papă Ioan XXIII, cu care a început o strânsă colaborare, în special în vederea pregătirii Conciliului Vatican II, convocat de Ioan în 1959.

■ *Rolul papei în realizarea Conciliului Vatican II.* În conciliu, începând din 1962, el a fost unul dintre puţinii episcopi italieni care au avut un rol predominant şi, după moartea lui Ioan XXIII, a fost ales papă tocmai de acea majoritate reformatoare pe care o formase în cursul primelor dezbateri ale conciliului. A dus apoi la bun sfârşit Conciliul Vatican II (v.) cu hotărâre şi cu fermitate, intervenind chiar în câteva ocazii pentru a sublinia unele aspecte doctrinare (de ex. asupra întâietăţii papei în cadrul colegiilor). În aplicarea hotărârilor conciliului, a încercat să conducă Biserica într-un puternic spirit al autorităţii papale, după cum era necesar în faţa tendinţelor contrare ale inovatorilor caracterizaţi printr-o abandonare a tradiţiilor şi ale conservatorilor înfricoşaţi care încercau deja să minimalizeze importanţa Conciliului de la Vatican. A reformat Curia romană, permiţând accesul la ea al prelaţilor din toată lumea (1967); a sprijinit reforma liturgică; a înfiinţat (1965) Sinodul episcopal pentru a încuraja conducerea colectivă; a întreprins (întrerupând o îndelungată tradiţie) câteva călătorii cu o puternică semnificaţie simbolică (în Ţara Sfântă, la ONU, în Africa, în India); a transformat Inchiziţia, desfiinţând şi comisia care întocmea *Indexul cărţilor interzise*; prin enciclica *Populorum Progressio* (1967) a reactualizat metodele doctri sociale a Bisericii (v.); a atras atenţia asupra respectării celibatului ecleziastic (*Sacerdotalis coelibatus*, 1967); în problema planificării familiale, opţiunea sa de a reafirma condamnarea avortului şi, în acelaşi timp, de a nega orice mijloc contraceptiv (*Humanae Vitae*, 1968) a suscitat o dezbatere furtunoasă. A trebuit să facă faţă cu amărăciune unui val contestatar care se manifesta şi în cadrul Bisericii în anii '60-'70, dar nu a încetat să solicite căutarea unor noi metode pastorale care să nu fie contrare modernităţii. În Italia a revigorat apostolatul laicilor (reforma Acţiunii Catolice) şi a dat Bisericii un mai puternic suflu pastoral, chiar dacă urmărea cu îngrijorare evenimentele politice din ţară (inclusiv tragedia asasinării prietenului său A. Moro). Simţul său diplomatic deosebit de fin l-a făcut să urmărească toate crizele mondiale şi s-a străduit în mod deosebit să descopere noi raporturi dintre Biserica catolică şi ţările din estul comunist (*Ostpolitik* a Vaticanului).

Paullus, *Lucius Aemilius*, consul roman (m. Cannae 216 î.Hr.) consul în 219 împreună cu Livius Salinator, i-au învins împreună pe iliri (al doilea război iliric); era consul şi în 216 când a căzut în bătălia de la Cannae (v.), la care, după cum spune o tradiţie îndoielnică, s-ar fi opus voinţei colegului său C. Terentius Varro.

Paullus, *Lucius Aemilius*, consul roman (n.cca 228-m. 160 î.Hr.). Fiu al consulului cu acelaşi nume, în timpul primului său mandat (182) i-a supus pe ligurii ingauni. Reales consul în 168, l-a înfrânt la Pydna pe regele macedonean Perseus şi a cucerit Macedonia. A fost reprezentantul uneia dintre familiile romane cele mai deschise către influenţele lumii elenistice.

Paulus Diaconus, istoric longobard (Cividale del Friuli cca 720-Montecassino cca 799). Călugăr legat de familia regală a lui Desiderius, a scris *Historia Longobardorum*, în care povesteşte faptele şi tradiţiile neamului său, utilizând izvoare dispărute ulterior; opera sa este un document unic pentru cunoaşterea acelei perioade. P.D. a scris şi o istorie a episcopilor de Metz (luată drept model de multe alte cronici episcopale scrise după aceea), vieţi ale sfinţilor şi opere în versuri.

Paulus, *Friederich von*, feldmareşal german (Breitenau-Gershagen 1890-Dresda 1957). Comandant al Armatei a VI-a în cel de-al doilea război mondial, a participat la ocuparea Rusiei şi a ajuns până în Stalıngrad (1942), unde a rămas blocat datorită contraofensivei ruseşti, împreună cu cei 200 000 de soldaţi ai săi. În ciuda ordinelor lui Hitler, P. s-a predat, la 31 ıanuarie 1943, după ce pierduse jumătate din efective. În 1944 a lansat un apel poporului german împotriva lui Hitler; prizonier în Rusia până în 1953, s-a stabilit după aceea în Germania de Est.

Pauly, *August*, filolog german (Benningen, Würtemberg, 1796-Stuttgart 1845). Numele său este legat de editarea, începând din 1839, a *Enciclopediei Antichităţii clasice*, operă monumentală, exemplară prin rigoarea ştiinţifică şi fiind un punct de referinţă indispensabil pentru cercetătorii din domeniu. După moartea lui P. lucrarea a fost continuată într-o formă modificată sub conducerea mai întâi a lui G.Wissowa şi, apoi, a lui W Kroll.

pauperizare, extinderea progresivă şi recrudescenţa sărăciei în straturile largi ale populaţiei. Fenomenul p. s-a manifestat dramatic şi pe scară largă la începutul sec. XVIII când, în toate sectoarele economice şi industriale, s-a afirmat liberul-schimb. Diferite state au încercat să remedieze consecinţele p. prin măsuri legislative (v. Poor Law) menite să atenueze suferinţele şi să asigure condiţii demne de viaţă păturilor celor mai sărace ale populaţiei (prevenire şi ajutor asigurate direct de către stat sau de către persoane private sau societăţi create special în acest scop şi aflate sub control statal).

Pausanias, general spartan (m.cca 470 î.Hr.). Nepot al lui Leonidas, în 479 î.Hr. a fost unul dintre eroii victoriei asupra persanilor de la Plateea. Aflat la comanda flotei greceşti, în 477 a cucerit Bysantion de la persani, dar apoi a încercat să facă pace cu ei. Rechemat în Sparta şi acuzat de trădare, s-a refugiat în templul Atenei unde a fost zidit de viu şi lăsat să moară de foame.

Pavel, apostol şi sfânt creştin (Tarsos în Cilicia cca 5 d. Hr.-Roma 62/67), evreu din tribul lui Beniamin, cetăţean roman, în tinereţe a fost un duşman atât de înverşunat al Bisericii creştine abia apărute încât a fost însărcinat

oficial de autoritățile ebraice cu persecutarea ei. Conform Faptelor Apostolilor, lui Pavel, trimis la Damasc pentru a aresta niște creștini, i-a apărut Cristos și acesta i-a poruncit să răspândească printre păgâni mesajul său (cca 36). După o perioadă de meditație, a plecat din Antiohia cu Barnaba și cu Marcu în cele trei mari călătorii misionare în Arabia, Galatia, Asia, Macedonia și Grecia, făcând popasuri deosebit de importante pentru propagarea creștinismului primitiv la Efes, Filippi, Thessalonic, Corint. Arestat (58) la Ierusalim de autoritățile romane, a fost dus la Roma, unde a trăit doi ani de libertate, dar sub supraveghere. Cartea „Faptele Apostolilor" nu spune nimic despre ceea ce s-a întâmplat după aceea cu P., dar oricum, el a murit ca martir la Roma înainte, probabil, de persecuția ordonată de Nero. Tradiția îi atribuie lui P. 14 epistole adresate, de obicei, comunităților întemeiate de el însuși, dar cea către evrei este astăzi considerată ca aparținând altui autor existând îndoieli asupra și asupra celor două către Timotei și către Tit.

Bibliografie: W.A. Mecks, *I cristiani dei primi secoli. Il mondo sociale dell' apostolo Paolo*, tr. it., Il Mulino Bologna, 1992.

Pavelić, *Ante*, om politic croat (Bradina, Herțegovina, 1889-Madrid 1959). Deputat în 1925, după instaurarea regimului autoritar al regelui Iugoslaviei Alexandru I (1929), a fondat mișcarea ultranaționalistă croată a ustașilor. Condamnat la moarte ca autor moral al asasinării regelui (1934), a trăit în Italia, unde și-a consolidat relatiile cu fascismul și cu nazismul. În mai 1941, după invazia germană și italiană a Iugoslaviei din timpul celui de-al doilea război mondial, a întemeiat cu sprijinul celor două puteri un stat croat independent al cărui rege a fost recunoscut Aimone de Savoia Aosta, dar în care P. a fost, de fapt, dictator, situându-se pe o linie net antisârbească și antisemită. După război și-a găsit refugiu în Spania.

Pavia, oraș din Lombardia, capitală de provincie. Întemeiat, probabil, de liguri, a fost locuit o vreme de gali (*Ticinum*), cucerit de romani în sec. II î.Hr. A fost un centru comercial înfloritor pe axa de comunicație între Galia de la nord de Pad și țările de dincolo de Alpi. În anul 49 î.Hr. primește statutul de municipiu, aparținând tribului Papia (de unde îi vine numele). În timpul războiului gotic (535-552 d.Hr.) a fost sediul comandamentului suprem al goților. A devenit, apoi, capitală a longobarzilor (sec. VI) și a regatului italic, rol pe care l-a păstrat și după cucerirea carolingiană. A avut și din punct de vedere cultural un rol foarte important: alături de tribunalul provinciei a înflorit, în secolele IX-X, o școală juridică pe baza căreia a apărut (1361) Universitatea. Comună liberă aflată în luptă cu Milano, s-a aliat cu împăratul Frederic I Barbarossa împotriva Ligii Lombarde și a obținut în compensație de la acesta recunoașterea propriei autonomii (1164). De orientare ghibelină în secolele XII și XIII, după înfrângerea lui Manfred (1266) a decăzut continuu și ireversibil. În 1359 a trecut sub stăpânirea familiei Visconti și a avut o istorie comună cu a ducatului de Milano. În 1525, lângă Pavia s-a dat bătălia dintre spaniolii lui Carol V și francezii lui Francisc I, acesta din urmă fiind învins și luat prizonier.

Pavolini, *Alessandro*, om politic italian (Florența 1903-Dongo 1945). Reprezentant al guvernului în Florența, inițiator al Jocurilor universitare fasciste (1934), a fost ministru al culturii populare (1939-1943). A aderat la Republica Socială Italiană, devenind secretar al Partidului Fascist Republican. Capturat de partizani împreună cu Mussolini, a fost împușcat la 28.IV.1945.

Paz Estenssoro, *Victor*, om politic bolivian (Tarija 1907-2001). Fondator al Mișcării Naționaliste Revoluționare (MNR), devine președinte al republicii în 1952 în urma unei revolte populare. A inițiat cu această ocazie un program intens de reforme (naționalizarea minelor de cupru, reforma agrară, introducerea sufragiului universal). Înlocuit în 1956 de S. Suazo, a redevenit președinte din 1960 în 1964, când a fost obligat să demisioneze în urma unor puternice mișcări sociale și a unei lovituri de stat militare. A fost din nou președinte din 1985 până în 1989.

Pazzi, familie guelfă florentină originară din Fiesole, îmbogățită din comerț și din activități bancare. În 1260, *Iacopo* a fost căpitan al florentinilor în bătălia de la Montaperti. Rivali ai celor din familia Medici, au urzit un complot împotriva acestora (26.IV.1478): *Iacopo* și *Francesco* l-au ucis pe Giuliano de'Medici, dar Lorenzo Magnificul a reușit să scape făcând ca planul să eșueze.

Părinți ai Bisericii, v. patristică.

părinți pelerini, fondatori ai primei colonii de populare engleză în America de Nord. Puritani, pentru a scăpa de persecuțiile religioase au părăsit Anglia în 1620 la bordul corabiei *Mayflower* și, ajungând în America, au fondat colonia Plymouth, în Noua Anglie, înglobată apoi în cealaltă colonie puritană din Massachusetts.

Pearl Harbor, bază aeronavală americană în insula Oahu, din Hawaii, a fost atacată prin surprindere de Japonia, la 7.XII.1941, determinând intrarea SUA în cel de-al doilea război mondial. Aviația de pe portavioanele japoneze a provocat cu această ocazie pierderi foarte grele flotei SUA din Pacific.

Pearson, *Lester Bowles*, om politic canadian (Toronto 1897-Ottawa 1972). Șef al Partidului Liberal, secretar de stat (1948-1957), a prezidat, în 1953-1954, Adunarea ONU iar în 1957 a primit premiul Nobel pentru pace. Numit prim-ministru în 1963-1968, a trebui să facă față gravelor probleme create de militanții pentru independență din Québec.

pecenegi, populaţie turkmenă stabilită în Kazahstan în sec. VI. Mutându-se, în 1036, de-a lungul fluviului Nipru datorită presiunii ruşilor, au început să atace Imperiul bizantin, ajungând în 1090 la porţile Constantinopolului. În 1091, au fost respinşi definitiv de Alexie Comnen.

pedeapsa cu moartea, aplicată încă din Antichitate chiar şi pentru delicte de opinie sau abateri minore şi, din sec. XVIII (când a fost criticată, printre alţii, de Voltaire şi de C. Beccaria) obiect al unei polemici umanitare şi juridice care, dacă nu a reuşit să obţină abolirea sa generalizată, a dus la utilizarea ei mai moderată, în special în Europa. Prevăzută în toate legislaţiile italiene anterioare unificării cu excepţia Toscanei, unde fusese abolită de Pietro Leopoldo în 1786, a fost extinsă prin codul introdus de dinastia de Savoia la întreaga Italie unită, fiind abrogată mai târziu prin codul Zanardelli (1889). Reintrodusă în 1926 de regimul fascist pentru delicte politice, a fost extinsă prin codul Rocco (1931) şi la cele mai grave delicte de drept comun. În 1948, când a intrat în vigoare constituţia republicană, a fost definitiv abolită. La sfârşitul anilor '90, pedeapsa cu moartea este prevăzută de legislaţia din aproximativ jumătate dintre statele lumii (inclusiv marile puteri: SUA, Rusia, Japonia şi China). În Europa, în afara Rusiei, mai este menţinută de Bielorusia, Bulgaria şi Estonia.

Peel, *Robert*, om de stat britanic (Chamber Hall, Lancashire, 1788-Londra 1850). Ales deputat *tory* în 1809, a fost ministru pentru Irlanda (1812-1818) şi de interne (1822-1827, 1828-1830) în guvernele conduse de lord Liverpool şi de ducele de Wellington. Supranumit la început „Orange P." din cauza sprijnului acordat protestanţilor din Irlanda, s-a convins că pentru instaurarea păcii în Irlanda era necesară emanciparea catolicilor şi a fost, împreună cu Wellington, unul dintre susţinătorii acestei linii politice (1829). După ce sprijinise măsurile care limitau libertăţile politice (cele „şase legi" din 1819), a reformat codul penal în sensul modernizării sale. A fost fondatorul poliţiei metropolitane de la Londra, ai cărei agenţi sunt numiţi de-atunci familiar *bobbies* (diminutiv de la Robert). Reforma electorală din 1832, al cărei adversar a fost iniţial, i-a oferit ocazia de a transforma partidul *tory* într-un partid conservator modern al cărui şef a devenit el însuşi. Devenit premministru în 1841, P. a reuşit să echilbreze balanţa economică, reintroducând impozitul pe veniturile mai mari de 150 de lire sterline, abolit în 1815; în 1844, a reorganizat Banca Angliei, stabilind un raport precis între emisiunea de bancnote şi rezervele de aur. A abandonat după aceea protecţionismul şi a urmat calea liberului schimb, convingându-se de necesitatea abolirii legilor protecţioniste asupra grâului (*Corn Laws*). A reuşit în acest sens, în 1841, după o luptă dură şi cu toată opoziţia unei părţi a guvernului. A urmat revolta unui grup de deputaţi conservatori, conduşi de B. Disraeli, ceea ce a dus la demisia lui P. ai cărui discipoli fideli („peelits") s-au separat de Partidul Conservator pentru a constitui o grupare de sine stătătoare.

Peipus, bătălia de pe lacul, dusă la 5.IV.1242 pe gheaţa lacului estonian: miliţiile oraşului Novgorod, comandate de cneazul A. Nevski, i-au învins pe cavalerii Ordinului teuton. Înfrângerea a însemnat sfârşitul expansiunii germane către est.

peisaj, mediul natural, aşa cum este modificat de către om în decursul timpului. Relaţiile dintre o anumită societate şi mediul natural în care ea există au constituit obiectul unor cercetări, pornind, mai ales, de la p. agrar, cu scopul de a descoperi în sedimentările prezente mărturiile trecutului unor comunităţi rurale (studii ale lui M. Bloch şi E. Sereni). Legătura cu geografia istorică (P. Vidal de la Blache; L. Febvre) a făcut din p. fie cadrul, fie produsul istoriei. Propunerea recentă a unei „ecoistorii" (datând din anii '80) încearcă să pornească de la p. pentru a studia organizarea, împărţirea, dimensiunile teritoriului aşezărilor omeneşti.

Pekin, actualmente Beijing, capitala Chinei. Încă din sec. XII î.Hr. exista un oraş care, între sec. VIII şi V, a fost capitala statului Yen, sub numele de Chi. Distrus în 226 î.Hr., a fost reconstruit de împăraţii din dinastia Han şi numit Yen. Cucerit în 936 d.Hr. de împăraţii din dinastia T'ang, a crescut în importanţă până în 1215, când a fost distrus de trupele mongole. Reconstruit din nou de Kubilai Han, a devenit capitala dinastiei mongole Yüan sub numele de Khanbalik (Cambaluc din scrierile lui Marco Polo). Rebotezat Pei-ping (pacea Nordului) la urcarea pe tron a împăraţilor din dinastia Ming, în 1421, a căpătat în cele din urmă forma definitivă Pei-Ching (capitala Nordului), atunci când redevine capitala imperiului chinez. După căderea imperiului (1912), a fost unul dintre centrele mişcării naţionaliste Gomindan, înainte de a fi ocupat de japonezi între 1937 şi 1945. Prin apariţia Republicii Populare, a redevenit capitală a Chinei.

pelagianism, erezie inspirată de ideile călugărului britanic Pelagius (m.cca 418) şi răspândită de discipolii acestuia, Celestius şi Iulian din Eclan, în special în Africa şi Palestina. Negând transmisibilitatea păcatului originar (deci şi necesitatea botezului), susţinea posibilitatea ca omul să se poată mântui chiar şi fără mila divină, folosindu-se de forţa morală cu care l-a înzestrat Dumnezeu. Erezia a fost combătută de Sf. Augustin şi condamnată prin conciliul de la Efes (431).

Pella, *Giuseppe*, om politic italian (Valdengo, Vercelli, 1902-Roma 1981). Democrat-creştin, a fost ministru al bugetului public (1947-1950) şi de finanţe (1950-1953) în guvernele De Gasperi, fiind un continuator al doctrinei liberului schimb, inaugurată de Einaudi. Deve-

nit preşedinte al Consiliului de Miniştri (17.VIII.1953), a avut o poziţie foarte dură în problema Triestului, revendicând pentru Italia întregul Teritoriu Liber, dar nu a beneficiat de susţinerea democrat-creştinilor şi a demisionat la 5.I.1954. Ministru de externe în guvernele Zoli (1957-1958) şi Segni (1959-1960), de finanţe în guvernul lui Fanfani (1960-1962), după venirea la putere a stângii s-a retras din viaţa politică.

Pellico, *Silvio*, literat şi patriot italian (Saluzzo 1789-Torino 1854). Unul dintre fondatorii publicaţiei literare „Il conciliatore", participant la mişcarea carbonarilor, a fost condamnat, în 1821, la moarte, pedeapsă care i-a fost comutată în 15 ani de temniţă grea la Spielberg. Graţiat în 1830, a publicat, în 1832, volumul „Închisorile mele", jurnalul zilnic care „a dăunat Austriei mai mult decât o bătălie pierdută", după cum a spus C. Balbo.

Pelloux, *Luigi Girolamo*, general şi om politic italian (La Roche, Savoia, 1839-Bordighera, Imperia, 1924). Militar de carieră, a comandat tunurile care au provocat spărtura din zidul de lângă Poarta Pia (1870). Deputat (1880) şi senator (1895), a fost şef al guvernului după mişcările populare din primăvara anului 1898 şi a ropus măsuri de restrângere a libertăţilor cetăţeneşti are, însă, nu au trecut în parlament din cauza obstrucilor venite din partea extremei stângi. Fiind convocate noi alegeri, a fost învins şi a trebuit să demisioneze (18.VI.1900), rămânând în continuare unul dintre cei mai înverşunaţi adversari ai lui G. Giolitti.

Pelopida, general şi om politic teban (n. cca 420-Kynoskefalai 364 î.Hr.). Exilat din patrie când spartanii au instaurat acolo regimul lor oligarhic (382), s-a întors în 379, restabilind democraţia. Împreună cu Epaminonda a condus miliţiile în victoria de la Leuctra asupra Spartei (371 î.Hr.), inaugurând epoca hegemoniei tebane în Grecia. Cade pe câmpul de luptă în bătălia împotriva tiranului din Ferai, Alexandru.

peloponesiac, războiul, dus (431-404 î.Hr.) între Atena, sustinută de Liga delio-atică, şi Sparta, aliată cu Liga peloponesiacă, pentru dominaţia asupra Greciei. Tendinţelor expansioniste ale democraţiei ateniene (susţinută de insule, oraşe maritime şi de elementul ionic din cadrul lumii greceşti), li s-au opus, sub conducerea Spartei, regimurile aristocratice şi, în general, populaţiile dorice de pe continent. Prilejul unui război a fost dat de cererea de ajutor a Megarei şi a Corintului, adresată Spartei după încă una dintre nenumăratele ingerinţe ateniene în relaţiile lor cu coloniile. Prima fază (431-421 î.Hr.), care s-a încheiat nedecis, i-a văzut mai întâi pe atenienii lui Pericle refugiindu-se în spatele zidurilor oraşului, lăsând flotei misiunea de a lupta împotriva duşmanilor conduşi de Archidamos. Dar o puternică epidemie de ciumă (în care a murit însuşi Pericle), expediţiile repetate în scop de jaf ale spartanilor în Atica şi reprimarea sângeroasă a răscoalelor din Mitilene şi Lesbos (428-427 î.Hr.) au creat la Atena o mişcare favorabilă păcii, împiedicată de demagogul Cleon care a reuşit să se impună asupra spartanilor la Sfacteria (425). Abia la moartea sa (422 î.Hr.), în oraş a ieşit învingătoare tabăra conservatoare a lui Nicias, acesta încheind cu Sparta un acord prin care se perpetua un statu quo (421). Totuşi, la trei ani după aceea, ostilităţile au fost reluate. În a doua fază a războiului peloponesiac (418-413 î.Hr.), Sparta şi aliaţii săi au zădărnicit, prin victoria de la Mantineea (418), tentativa lui Alcibiade, noul conducător atenian, de a ocupa Peloponesul; atunci, Alcibiade a încercat să-si consolideze dominaţia asupra oraşului său printr-o expediţie în Sicilia, soldată, din păcate, cu distrugerea flotei ateniene şi capturarea armatei la Siracuza (415-413 î.Hr.). Conflictul, intrat în cea de-a treia fază a sa (413-404 î.Hr.), s-a mutat de-a lungul coastelor ionice: după victoriile lui Alcibiade (410-406 î.Hr.) au urmat succesele, pe marea dominată până atunci de Atena, generalului spartan Lisandros. Pierzând şi ultima flotă, la Aigos Potamos (405), şi asediaţi, atenienii au capitulat în anul 404 şi au fost obligaţi să distrugă ceea ce le mai rămăsese din flotă şi să demoleze fortificaţiile din Pireu.

Penn, *William*, predicator englez (Tower Hill 1644-Ruscombe 1718). În 1667 a aderat la mişcarea quakerilor, organizând apărarea şi apoi exodul acestora (1682) în America de Nord pe un teritoriu pe care-l primise, în 1681, de la Carol II. A întemeiat în felul acesta colonia Pennsylvania, exercitând funcţia de guvernator al acesteia.

Pentagon, complex de clădiri, dispuse într-o formă caracteristică pentagonală (de unde şi denumirea), la Arlington, lângă Washington, sediu al Ministerului Apărării din SUA.

Pentapoli (grec.: *pénta*, cinci, şi *pòlis*, oraş), cele cinci oraşe episcopale (Rimini, Pesaro, Fano, Senigallia, Ancona) dependente de Exarhatul bizantin de la Ravenna. Ocupate în 752 de longobarzi, au fost recucerite de Pepin cel Scurt şi dăruite de acesta papei Ştefan II.

penticostalism, mişcare de „trezire spirituală" care apelează la harul emanat de Sfântul Spirit cu prilejul primelor Rusalii. Apărută în SUA, este prezentă în întreaga lume prin trei curente principale: „p. clasic", apărut în cadrul metodismului la începutul secolului XX; „neo-p.", apărut începând din anii '60, tot în sânul protestantismului, şi „catolicii cu har" sau grupuri de „reînnoire a Spiritului", apărute în 1967 din experienţa charismatică a profesorilor şi studenţilor de la Universitatea catolică Duquesne din Pittsburgh, Pennsylvania.

Pepe, *Florestano*, general napolitan (Squillace 1778-Napoli 1851). Frate al lui Guglielmo, a aderat la Republica Partenopee (1799) şi a servit sub Joseph Bonaparte şi J. Murat împotriva austriecilor. Reprimit în serviciul Bourbonilor şi însărcinat cu înăbuşirea răscoalei din Sicilia (1820), a condus rezistenţa împotriva intervenţiei austriece (1821).

Pepe, *Guglielmo*, general napolitan (Squillace 1783-Torino 1855). Frate al lui Florestano, a aderat la Republica Partenopee (1799) şi a luptat în armata lui Napoleon. În 1820-1821, a aderat la revoluţia împotriva Bourbonilor. În 1848, a comandat armata napolitană trimisă împotriva austriecilor în primul război de independenţă, dar, când acesta a fost întrerupt de Ferdinand II, a plecat la Veneţia cu puţinii soldaţi care-i mai rămăseseră credincioşi şi a devenit comandant al armatei Republicii veneţiene. După căderea Veneţiei, s-a refugiat în diferite ţări.

Pepin I cel Bătrân, majordom al Austrasiei (n.cca 580-m.640). A guvernat Austrasia împreună cu Arnolf, episcopul de Metz, şi, împreună cu acesta, este considerat întemeietorul dinastiei Carolingienilor. Înlăturat de la putere de Dagobert I şi repus în drepturi de Sigebert III, reuşeşte să facă ereditară funcţia de majordom.

Pepin II de Héristal, majordom al Austrasiei (cca 640-Jupille, Liège, 714), a cucerit Neustria (687), unificând cele doua regate france şi devenind stăpânul lor absolut: a pus în acest fel bazele puterii Carolingienilor.

Pepin III cel Scurt (Jupille 714-Saint-Denis 768), rege al francilor (751-768). Fiu al lui Carol Martel şi tată al lui Carol cel Mare, în 741 obţine, ca majordom, Burgundia, Neustria şi Aquitania şi, în 747, după abdicarea fratelui său, Carloman, Austrasia. În 751, cu consimţământul papei Zaharia, l-a detronat pe Childeric III, ultimul rege merovingian, şi s-a încoronat el însuşi ca rege. La cererea papei Ştefan II, de care a fost încoronat în 754, a venit în Italia şi l-a învins pe Aistulf, regele longobarzilor (754 şi 756); i-a dăruit papei Exarhatul şi Pentapoli, nucleul originar al Statului Pontifical. A consolidat frontierele regatului, învingându-i pe arabi, saxoni şi basci.

Peres, *Shimon*, om politic israelian (Wolozyn, Polonia, 1923). Laburist, de mai multe ori mi istru în cabinetele Ben Gurion şi Golda Meir, a fost printre primii şi cei mai mari susţinători ai necesităţii unui dialog cu palestinienii. Din 1984, a fost în fruntea unui guvern de uniune naţională a cărui conducere a cedat-o, în 1986, liderului Likud Y. Shamir, păstrând, totuşi, portofoliul externelor. Prin înfrângerea electorală din 1990, a cedat şefia partidului laburist în favoarea lui Y. Rabi , în guvernul căruia s-a reîntors ca ministru de externe în 1992, devenind unul dintre artizanii acordurilor de pace israeliano-palestiniene din 1993 (care i-au adus în 1994 premiul Nobel pentru pace). După asasinarea lui Rabin, i-a succedat acestuia la conducerea guvernului (1995) şi a trebuit să facă faţă unei recrudescenţe a terorismului palestinian. În 1996, a fost învins de liderul dreptei, B. Netanyahu, în primele alegeri directe ale şefului de guvern.

perestroika, termen folosit (rus.: restructurare) de Gorbaciov pentru a denumi politica sa de reformare în sens democratic a sistemului social, economic şi politic al URSS.

Perez de Cuellar, *Javier*, diplomat peruan (Lima 1920). Ambasador la Moscova, transferat, apoi, la ONU, devine secretar general al acestuia (1982-1992).

Pergam, oraş antic din Misia (actualmente Bergama, în Turcia). În 282 î.Hr., devine capitala regatului autonom al Attalizilor (v.) întemeiat de Philecteros şi extins, prin eforturile Seleucizilor, de urmaşii săi Eumenes şi Attalos I. Datorită alianţei cu Roma, regatul P. a putut să se apere de ameninţarea macedoneană şi să dobândească, la începutul sec. II î.Hr., o poziţie dominantă politică şi, în special, culturală în Asia Mică, devenind una dintre capitalele lumii elenistice (era faimoasă biblioteca sa cu peste 400 000 de volume). În 133 î.Hr., Attalos III şi-a lăsat regatul ca moştenire Romei, aceasta făcând din el provincia *Asia*.

Periandru, (m.585 î.Hr.), tiran al Corintului (627-585 î.Hr.). Sub conducerea sa, oraşul a ajuns la o putere maximă, datorată şi întemeierii unor noi şi importante colonii (Leucades, Apollonia, Epidaur, Potideea, Corcira).

Pericle, om politic atenian (Atena cca 493-429 î.Hr.). Una dintre cele mai importante figuri ale istoriei antice greceşti, a dominat timp de treizeci de ani democraţia Atenei.

■ *Activitatea internă: democraţia în vremea lui Pericle.* Nobil, nepot al legislatorului Clistene, a ieşit în evidenţă în viaţa publică pe la anul 464 î.Hr., alături de căpetenia populară Efialte şi împotriva conservatorului Cimon, pentru a reduce din puterea areopagului, bastion instituţional al aristocraţiei, şi a introduce principiul tragerii la sorţi pentru încredinţarea funcţiilor publice. În 461 î.Hr., după asasinarea lui Efialte, a fost ales ca strateg, funcţie în care a fost reconfirmat în fiecare an, până la moarte. P. a transformat regimul atenian în sensul, indicat de Temistocle, al unei democraţii radicale, favorizând deplina egalitate în drepturi politice a cetăţenilor (ca şi prin crearea unei indemnizaţii pentru magistraturile publice, măsură care a permis accesul la aceste funcţii şi pentru categoriile de cetăţeni mai defavorizate material) precum şi prevalenţa majorităţii în adunări. În acelaşi timp, a favorizat mobilitatea socială a lucrătorilor cu cele mai mici salarii, îndemnându-i să emigreze în noile colonii unde le punea la dispoziţie loturi de teren. În conceptia lui P., dominaţia Atenei asupra Greciei trebuia să se manifeste inclusiv prin măreţia civilizaţiei sale şi prin sistemul edilitar-arhitectonic. A

inițiat în acest sens o activitate edilitară excepțională, cuprinzând construirea Partenonului și a Erehteionului pe Acropola Atenei și extinderea orașului Pireu conform proiectului lui Hypodamos. Sub conducerea sa („epoca lui P."), s-au adunat la Atena filosofi ca Socrate, Anaxagora și Protagoras, tragedieni ca Sofocle și Euripide, istorici ca Herodot. P. însuși, împreună cu celebra hetairă Aspasia, cu care trăia, a reunit în jurul său un important cenaclu intelectual.

■ *Concepția imperialistă.* P. a accelerat procesul de transformare a Ligii delio-atice într-un organism imperial în cadrul căruia Atena le impunea aliaților propria sa voință politică, exprimată simbolic prin mutarea de la Delos la Atena (454 î.Hr.) a tezaurului federal. O serie de măsuri adoptate au dus la supunerea față de Atena a orașelor delio-atice: de la extinderea folosirii monedei și a sistemului de măsuri și greutăți ateniene la reforma procedurilor de stabilire și de încasare a taxelor fiscale și la trimiterea de inspectori care trebuiau să controleze activitățile politice locale. Aceasta a dat naștere multor răscoale (Eubeea 446 î.Hr. și Samos în 441) care au scos în evidență contradicția de fond a politicii lui P. înfocat democratică la Atena și refuzând orice formă de autonomie politică în afara ei. În 459-448 î.Hr., P. a convins Atena să lupte împotriva Persi , a orașelor din Pelopones și a Ligii beoțiene, urmărind în același timp și extinderea sferei de influență ateniene în Chersones și în Pont, în Magna Graecia și în Sicilia, consolidând, unde era posibil, regimurile democratice. Izbucnind (431 î.Hr.) războiul peloponesiac (v.) împotriva Spartei, P. s-a opus acelei părți a opiniei publice care susținea încheierea unor acorduri de pace cu dușmanul care îi obligase pe atenieni să se baricadeze în oraș. Pus sub acuzare, considerat răspunzător pentru război și pentru comportarea rușinoasă a armatei ateniene, a trecut printr-o perioadă dificilă, dar, în ciuda acestor reacții, a continuat să fie ales ca strateg până când a căzut victimă epidemiei de ciumă care se abătuse asupra orașului.

Bibliografie: M.A.Levi, *Pericle. Un uomo, un regime, una cultura*, Rusconi, Milano 1980.

perieci, (grec. *períoikoi*, care locuiesc în împrejurimi), în sistemul orașelor-state din Grecia antică, locuitorii din zonele periferice care, în raport cu cei din orașele mari, se aflau într-o poziție de inferioritate politică.

periodizare, subdivizarea timpului scurs până în prezent a fost una dintre primele operațiuni ale cunoașterii istorice pentru a face ca trecutul să devină inteligibil, stabilind perioade omogene. Subîmpărțirea clasică, în uz și astăzi (Antichitate, Evul Mediu, epoca modernă, epoca contemporană), este rodul unei sedimentări în timp care a schimbat percepția istoricilor (de ex., a fost decisivă însăși apariția conceptului de Ev Mediu). Alegerea terminologiei privind fiecare perioadă și momentele simbolice de trecere reflectă sintetic și ele diferite concepții în istorie. Același lucru este valabil și pentru p. mai restrânse (de ex., „epoca reformelor", „epoca revoluțiilor"). Fiecare specializare istorică (istoria economică, culturală, diplomatică) și-a alcătuit, de fapt, o p. specifică. Cercetarea metodologică modernă a scos de mai multe ori în evidență caracteristicile ambivalente ale p., instrument util în vederea înțelegerii problemelor, cu condiția să nu devină rigidă în scheme care să nu reflecte continuitatea fenomenelor istorice, în timp ce F. Braudel a redimensionat radical problema p. elaborând conceptul „duratelor" diferite, adică al vitezei diferite cu care se transformă fiecare aspect al vieții colective.

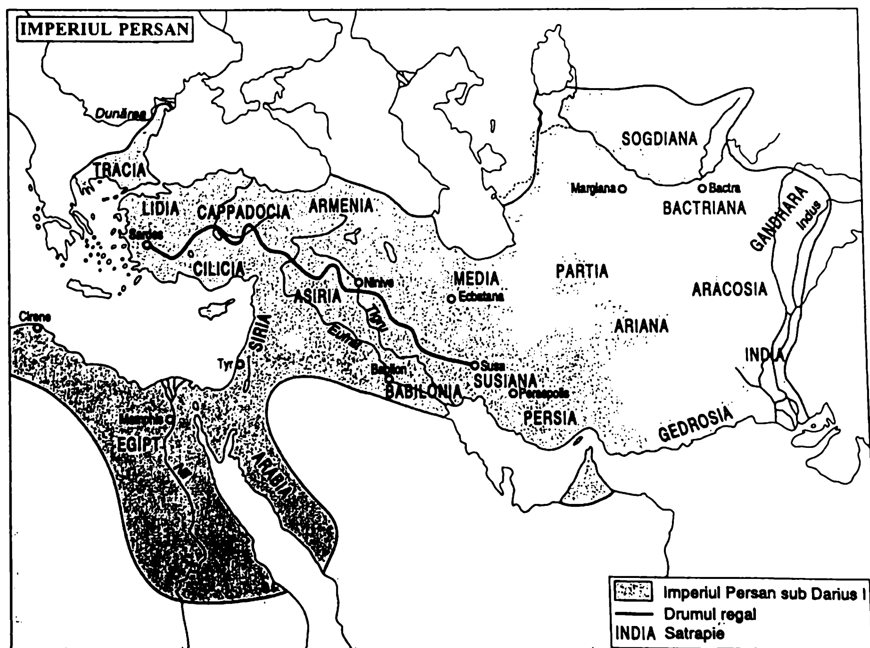
Perón, *Juan Domingo*, om politic argentinian (Lobos, Buenos Aires, 1895-Buenos Aires 1974). Militar de carieră, influențat de regimurile fasciste europene, în urma loviturii de stat militare din iunie 1943 a fost numit ministru de război și al muncii și vicepreședinte. În februarie 1946, a fost ales președinte. Ajutat de soția sa, Eva Duarte, supranumită Evita, a întemeiat partidul peronist sau justițialist (v. peronism) și a profitat de o conjunctură economică favorabilă pentru a-și atrage simpatia proletariatului (*descamisados*), garantând salariile și organizând sistemul de sănătate și prevederi sociale. A lansat Argentina într-un proces de industrializare prin planuri cincinale, încercând s-o scoată de sub tutela Marii Britanii și a SUA. A afectat, însă, veniturile lucrătorilor agricoli și a instaurat un regim polițienesc sever. Reales președinte (1951), s-a confruntat cu dificultăți crescânde din cauza crizei economice; a intrat în conflict cu Biserica pe temele legalizării avortului și a prostituției (a fost și excomunicat), și cu armata. Demis de militari, în septembrie 1955, a plecat în exil la Madrid. După victoria în alegeri a peronistului H. Campora, P. s-a reîntors în triumf în Argentina (VI.1973) și a fost reales președinte (X.1973); ultimul an al mandatului său a fost, totuși, grav tulburat de luptele interne din mișcarea care-l susținuse până atunci, acestea afectând și mandatul de președinte al celei de-a doua soții a lui P., Maria Estela Martinéz, supranumită Isabela, care i-a succedat și a fost demisă prin lovitura de stat a generalului J. Videla (1976).

peronism, sau *justițialism*, mișcare politică fondată de J.D. Perón în 1946, după alegerea sa ca președinte al Argentinei. P. a influențat din guvern și din opoziție ultima jumătate de secol de viață politică argentiniană, asociind soluții populiste de dreptate socială unei concepții puternic naționaliste și antiimperialiste, în polemica dusă împotriva capitalismului și comunismului. P. se bazează pe simpatiile și adeziunea proletariatului (*descamisados*) care își vedea garantat salariul,

beneficiind de înființarea caselor de pensii ca și de reorganizarea prevederilor sociale, totul pe fondul unei creșteri a industrializării. Evoluția spre dictatură a p., care a dus la limitarea libertăților pentru opozanți și la organizarea pe verticală a partidului oficial, a provocat reacția armatei și a Bisericii și căderea lui Perón (1955). După a doua experiență peronistă (1973-1976), mișcarea s-a divizat într-o dreaptă conservatoare în substanța ei și o stângă sindicală din rândul căreia au apărut și membri ai unor formațiuni de luptă armată (*montoneros*) împotriva dictaturii militare din anii '70 și '80. În 1989, peroniștii au revenit la putere prin alegerea lui C.S. Menem ca președinte al republicii.

persane, războaie, conflicte între greci și persani desfășurate între 490 și 478 î.Hr. Primul război (490) a avut la origine ajutorul acordat de Grecia coloniilor sale din Asia Mică răsculate împotriva stăpânirii persane (492 î.Hr.). În 490, regele persan Darius a purtat un război direct cu Grecia, obținând supunerea sau susținerea sa din partea unor orașe ca Argos, Corint, Egina, dar a fost înfrânt de atenienii conduși de Miltiades în bătălia de la Maraton (490), și a trebuit să se retragă. În cel de-al doilea război (480-478 î.Hr.), impunătoarea armată a lui Xerxes I i-a învins pe spartanii conduși de Leonida, la Termopile (480) și a incendiat Atena, dar flota a fost înfrântă de Temistocle, la Salamina (480). Grecii, coalizați sub conducerea spartanului Pausanias, i-au învins definitiv pe persani, la Plateea (479), și au eliberat orașele grecești din Asia Mică, formând Liga delio-atică (478). Confruntare epocală între lumea greacă și cea orientală, r. p. n-au reușit, totuși, să determine apariția unei adevărate conștiințe elenistice, asa cum o demonstrează și faptul că unele orașe și coaliții grecești au recurs, tot în cursul sec.V î.Hr., la ajutorul persan.

Persia,
regiune istorică din Orientul Mijlociu corespunzând actualei republici a Iranului. Leagăn al unor culturi neolitice care, încă din mileniul VI î.Hr., cunoșteau ceramica și forme de metalurgie, între mileniile III și I î.Hr. în P. s-a dezvoltat civilizația elamită (v. Susa), într-un conflict permanent cu diferite puteri apărute în Mesopotamia.

1

2

1. Soldați perşi din epoca lui Darius I (sec. VI-V î.Hr.). 2. Darius şi curtea sa într-o reprezentare a unui ceramist grec (sec. IV î.Hr.). 3. Un suveran din dinastia Sasanizilor (sec. III-VII d.Hr.) aflat la vânătoare. 4. O bătălie în Persia preislamică, după o ilustrație din Cartea regilor a lui Firdusi (940-1020).

3

4

■ *Mezi şi perşi.* Declinul şi căderea Elamului au coincis cu imigrarea în regiune a unor populaţii indo-europene, începând cu anul 1200 î.Hr., printre care triburile mezilor şi ale perşilor. Mezii (v.) au întemeiat primul stat imperial al P. (sec.VII-VI î.Hr.) care a ocupat zona de nord a podişului iranian, stabilindu-şi capitala la Ecbatana. Sub Cyaxares (625-585), imperiul a ajuns la apogeu, alungându-i pe sciţi şi pe cimerieni, aliindu-se cu Babilonul şi nimicind imperiul asirian (612). Mezii au fost înlocuiţi de vasalii lor persani, Ahemenizii (v.) lui Cyrus cel Mare (558-cca 518 î.Hr.) care, în urma victoriilor asupra lidienilor şi babilonienilor, a conferit P. o poziţie dominantă în lumea asiatică occidentală. Fiul lui Cyrus, Cambyse, a adăugat la imperiu Egiptul, iar următoarea extindere persană a lui Darius I (521-485), a luptat împotriva sciţilor şi a grecilor.

■ *Organizarea imperiului.* Darius a introdus reforme financiare şi legislative profunde, s-a arătat dornic să dezvolte reţeaua căilor de comunicaţie şi a întemeiat Persepolis. Încă din timpul domniei lui, imperiul era împărţit în satrapii, districte teritoriale conduse de guvernatori numiţi de rege (satrapi). Arta persană a înregistrat în această perioadă epoca sa clasică, depinzând mult de modelele asiro-babiloniene, dar capabilă de înnoiri, mai ales sub aspect arhitectonic (Susa, Persepolis). Divinitatea oficială era Ahura Mazdah şi cultul era oficiat de casta sacerdotală a magilor. Capacitatea de control politic asupra regiunilor supuse de către perşi depindea la început de o politică tolerantă şi binevoitoare care, totuşi, a început să dispară datorită creşterii treptate a atitudinilor despotice din partea suveranilor, ducând la numeroase răscoale locale.

■ *Decadenţa şi renaşterea sasanidă.* În secolele V şi IV P. şi-a cucerit un loc stabil în dinamicile politice şi diplomatice ale statelor greceşti (v. persane, războaie), încercând să-şi impună propria hegemonie asupra lumii eleniste, care a reuşit totusi să respingă în bună parte această tentativă. În orice caz, când P. a fost cucerită pe neaşteptate de Alexandru cel Mare şi şi-a pierdut independenţa politică (căderea oraşului Persepolis, 331 î.Hr.), a început un proces de simbioză culturală între lumea greacă şi lumea persană. Începând de la sfârşitul sec. IV î.Hr., regiunea a gravitat pe orbita elenistică a Seleucizilor din Siria. Când principatul lor s-a dezintegrat, a fost înlocuit prin regatul Arsacizilor din Parţia (v. parţi) care şi-au menţinut dominaţia timp de cinci secole. În anul 226 d.Hr, a cucerit puterea dinastia Sasanizilor (v.) care, continuând, pe plan extern, tradiţia parţilor de a se opune Romei (şi, apoi, Bizanţului), a adoptat, pe plan intern, o nouă organizare administrativă şi religioasă, caracterizată printr-o puternică centralizare şi prin prezenţa unei biserici oficiale bazate pe religia mazdeistă, aceasta fiind reacţia naţională la influenţele elenismului. Începând din sec. VI, Sasanizii s-au aflat în luptă, la răsărit, cu turcii care îşi făcuseră apariţia în Asia Mică.

■ *Islamizarea Persiei.* Începând din anul 632, P. a fost ameninţată de înaintarea fulgerătoare a arabilor (cucerirea oraşului Ctesifon, 637) care, în 650, au cucerit-o aproape în întregime, schimbând aproape în totalitate sistemul social şi spiritual. În ceva mai mult de două secole, ţara a fost islamizată, dar în califatul abbasid al Bagdadului influenţele persane au fost suficient de puternice pentru a rezista timp mai îndelungat. Nici măcar dominaţia ulterioară a turcilor selgiucizi, a mongolilor şi a lui Tamerlan nu a reuşit să şteargă amprenta originalităţii persane, legată strâns de-acum de islamismul şiit, care a reapărut cu putere şi în epoca modernă (v. Iran).

Bibliografie: A.Bausani, *I persiani*, Sansoni, Firenze 1962; R.Ghirshman, *La civiltà persiana antica*, Einaudi, Torino 1972.

personalism, doctrină filosofică care centrează reflecţia asupra esenţei persoanei şi a raportului acesteia cu realitatea. Şi-a găsit exprimarea în sec. XX prin gândirea filosofilor francezi C. Renouvier (*Personalismul*, 1903), E. Mounier (*Manifest pentru personalism*, 1936) şi J. Maritain (*Umanismul integral*, 1936). Mounier a scos în evidenţă aspectul său politico-social, atribuind persoanei caracteristicile specifice ale libertăţii şi ale angajării în viaţa lumii cu scopul de a realiza acea societate comunitară în care persoana să ajungă la o veritabilă împlinire.

Pertini, *Alessandro*, om politic italian (Stella, Savona, 1896-Roma 1990). Înscris în PSI din 1918, după venirea la putere a fascismului a organizat expatrierea în clandestinitate a lui F. Turati şi s-a refugiat, la rândul său, în Franţa (1926). Întors în Italia pentru a forma o reţea socialistă clandestină, a fost arestat şi condamnat la 11 ani de închisoare (1929). A participat la Rezistenţă, la Roma: arestat din nou, de către germani, a evadat în 1944 şi s-a dus la Milano pentru a reprezenta partidul în CLNAI (Comitetul pentru Eliberarea Italiei de Nord) şi a participa la lupta de partizani. Secretar al PSI (1945), deputat în Adunarea Constituantă (1946), senator (1948), deputat (din 1953) şi preşedinte al Camerei (1968-1978). Ales preşedinte al Republicii italiene (1978-1985), în dificila perioadă a terorismului, prin maniera directă a intervenţiilor şi a concepţiilor sale a ştiut să dea glas sentimentelor italienilor obişnuiţi, bucurându-se de o popularitate enormă.

Perú, stat din America de Sud. *Sup.*: 1 285 216 km². *Pop.*: 22 896 100 loc. *Capit.*: Lima. *Limba*: spaniola și quechua. *Relig.*: catolică. *Vecini*: N Columbia și Ecuador, E Brazilia și Bolivia, S Chile, V Oceanul Pacific. *Forma de stat*: republică prezidențială. Al treilea ca întindere între statele sud-americane și cel mai mare dintre statele andine, moștenitor al civilizației incase și centru al colonizării spaniole în America de Sud, a fost marcat, după obținerea independenței, de o puternică dominație a oligarhiei funciare și de dezechilibre economice și politice.

sec. XII-XVI Apogeu al imperiului incas (v.)

1532 Conchistadorul spaniol F. Pizarro îl învinge pe regele Atahualpa și pune stăpânire pe întregul Imperiu incas, întemeind Lima (1535).

1542 Întemeierea viceregatului P., sub Carol V, care controlează întreaga Americă de Sud spaniolă.

1739-1776 Chile, Noua Granadă și La Plata se separă de viceregat.

1778-1783 Răscoala populației indios condusă de Tupac Amaru, înăbușită în sânge.

1821 J. de San Martín proclamă la Lima independența P. față de Spania.

1822-1825 Războiul de independență împotriva Spaniei, încheiat cu victoria de la Ayacucho (1824), sub conducerea lui S. Bolívar și A.J. de Sucre. Separarea părții de N a P. (care devine Bolivia).

1845-1862 Președinția generalului R. Castilla, care eliberează sclavii negri, îi scutește pe indieni de tribut, încurajează exploatările de guano și ale zăcămintelor de salpetru.

1879-1883 Război purtat de P. și Bolivia împotriva Chile pentru controlul asupra zăcămintelor de salpetru și înfrângere totală a trupelor peruane.

1919-1930 Dictatura lui A.B. Leguía y Salcedo: pătrundere masivă a capitalului american.

1930 Apare pe scena politică peruană APRA (Alianța Populară Revoluționară Americană, v.) care antrenează populația indigenă într-un program naționalist și populist.

1941-1942 Război cu Ecuadorul pentru teritoriile de pe Amazon.

1945-1948 Președinția democratului J.L. Bustamante.

1948-1956 Dictatura generalului M. Odría.

1956-1962 Președinția liberal-conservatoare a lui M. Prado y Ugarteche, susținută de APRA.

1963 Alegerea președintelui F. Belaúnde Terry, democrat-creștin reformist.

1968 Guvern militar radical de stânga avându-l în frunte pe J. Velasco Alvarado; naționalizarea petrolului și a băncilor, conflicte cu SUA.

1980 Programul liberal-democratic al președintelui reales Belaúnde Terry eșuează din cauza mizeriei extinse și a gherilei maoiste *Sendero luminoso*.

1985 Mandat prezidențial al lui A. Garcia, lider al APRA: un program condus defectuos, de intervenție publică în economie, corupția generalizată, controlul de către rebeli (care aduc gherila în centrele urbane) asupra unor regiuni întregi aduc P. în stare de haos.

1990-1993 Candidatul independent A. Fujimori câștigă, surprinzător, alegerile prezidențiale. Pentru a înfrânge puternica opoziție politică și populară provocată de politica sa draconică de austeritate și de privatizare, beneficiind de susținerea armatei suspendă constituția și dizolvă Congresul (1992). Este arestat șeful mișcării *Sendero luminoso*, A. Guzmán. Noua constituție aduce o creștere a puterii prezidențiale (1993).

1995 Noile succese pe frontul luptei împotriva terorismului și rapida însănătoșire a situației economico-financiare duc la realegerea ca președinte a lui Fujimori și aceasta duce la accentuarea trăsăturilor personaliste ale regimului său.

1997 După 4 luni de asediu, sunt eliberate cele 72 de persoane care fuseseră sechestrate în ambasada japoneză de la Lima de 14 luptători din Mișcarea Revoluționară Tupac Amaru, aceștia fiind uciși de forțele speciale ale armatei.

1998 Opoziția încearcă să-l împiedice pe Fujimori să candideze pentru un al treilea mandat. Este semnat, la 26.X., tratatul de pace dintre P. și Ecuador, menit să pună capăt vechii dispute frontaliere.

1999-2000 Înmulțirea cazurilor de corupție, în care este implicat și șeful serviciilor de securitate din P. Fujimori se refugiază în Japonia de unde își anunță demisia.

Perugia, capitală a regiunii italiene Umbria. Oraș aflat sub stăpânire etruscă după sec. V î.Hr., a fost cucerit de romani în anul 295 î.Hr. (bătălia de la Sentinum). Distrus în cursul războiului civil dintre Antonius (pe

care P. îl susţinea) şi Octavian (41-40 î.Hr.), a fost reconstruit din dorinţa acestuia din urmă, căpătând numele de *Augusta Perusia*. In sec. VIII d.Hr. s-a numărat printre posesiunile Bisericii. Comună liberă (sec. XI), din 1479 a aparţinut familiei Baglioni, a cărei dominaţie a durat, cu o scurtă întrerupere datorată domniei lui Cesare Borgia, până în 1540, când Paul III a reafirmat drepturile Bisericii asupra acestui oraş.

Peruzzi, veche familie florentină. Întemeietorul ei a fost, poate, *Ubaldino da Peruzzo* care a trăit la Florenţa în prima jumătate a sec. XII, dar istoria familiei începe către jumătatea secolului al XIII-lea prin fraţii *Arnoldo* şi *Filippo*, primii strămoşi ai celor două ramuri principale. Membrii familiei P. au participat activ la viaţa politică a Florenţei; cu toate acestea, faima lor este legată de compania de comerţ şi bancară fondată de Filippo, aceasta făcând ca familia să devină una dintre cele mai bogate din Europa, capabilă să asigure împrumuturi masive multor suverani. Falimentul lor (1343-1345), determinat de insolvabilitatea regelui Angliei, Eduard III, a avut grave repercusiuni inclusiv asupra vieţii politice florentine.

Pesaro, oraş din regiunea italiană Marche, capitală de provincie. Veche aşezare picenă (poate din sec. IX î.Hr.), apoi etruscă şi, în cele din urmă, a galilor senoni, din anul 184 î.Hr. a fost posesiune romană. Distrusă în 539 d.Hr. de ostrogotul Vitiges, a fost reconstruită de bizantini făcând parte, împreună cu Ancona, Fano, Rimini şi Senigallia, din aşa-numitul Pentapoli. Aflat sub stăpânire longobardă începând din 752, în 774 oraşul a fost dăruit de franci papei. Comună liberă (sec. XI), devine seniorie a familiei Malatesta (1296-1445) şi a familiei Della Rovere (1512-1631); în 1631 a trecut în administrarea directă a papei.

Peschiera del Garda, orăşel în provincia Verona. Prin tratatul de la Campoformio (1797), a trecut de la Veneţia la Austria care a făcut din el (împreună cu Verona, Legnano şi Mantova) unul dintre punctele de bază ale „quadrilaterului" În timpul primului război de independenţă (1848), a fost asediat şi cucerit de piemontezi. În timpul primului război mondial, la 8.XI.1917, a găzduit congresul reprezentanţilor forţelor aliate, convocat după înfrângerea dezastruoasă de la Caporetto, în cursul căruia s-a decis să se organizeze rezistenţa pe râul Piave.

pestă, v. *epidemie*.

Pétain, *Philippe Omer*, general şi om politic francez (Cauchy-à-la-Tour, Pas-de-Calais, 1856-Port-Joinville, Insula Yeu, 1951). Colonel la începutul primului razboi mondial, devine foarte cunoscut pentru apărarea dârză a Verdunului (1916), primind funcţia de comandant suprem al armatei (V.1917). Numit mareşal al Franţei (XI.1918), a comandat trupele franco-spaniole din Maroc împotriva răsculaţilor din Rif (1925-1926). Susţinător al ideilor de extremă dreaptă, după prăbuşirea frontului francez din mai 1940, în timpul celui de-al doilea război mondial, a fost numit preşedinte al Consiliului de Miniştri şi a încheiat armistiţiul cu germanii (22.VI.1940). Obţinând puteri depline în teritoriul francez neocupat de nazişti, a stabilit reşedinţa guvernului condus de el la Vichy (10.VII.1940). Deşi aflat în strânsă colaborare cu germanii, a încercat să asigure ţării o oarecare independenţă, transformând-o, totuşi, într-un stat poliţienesc, autoritar şi naţionalist şi adoptând legi antisemite. A continuat să colaboreze cu germanii şi după ocuparea totală a Franţei (1942). Refugiat în Germania după debarcarea aliaţilor în Normandia (1944), i-a cerut permisiunea lui Hitler să se întoarcă în Franţa atunci când a aflat de procesul care-i fusese intentat la Paris pentru înaltă trădare. Predat aliaţilor (24.IV.1945), a fost condamnat la moarte; graţiat de Ch. de Gaulle, a murit în închisoare şase ani mai târziu.

Petiţia Drepturilor, document semnat de regele Carol I Stuart (VI.1628) la cererea parlamentului englez prin care se reafirmau garanţiile constituţionale ale naţiunii engleze, printre care inviolabilitatea persoanei cetăţenilor, necesitatea unei aprobări parlamentare prealabile pentru înfiinţarea unor impozite şi imposibilitatea de a proclama legea marţială pe timp de pace.

Petőfi, *Sandor*, poet şi patriot ungur (Kiskörös, Pesta, 1823-Segesvár 1849). Reprezentantul cel mai important al romantismului unguresc, a aderat cu entuziasm la revoluţie (pentru care a scris *Imnul naţional*, 1948), murind în bătălia împotriva trupelor ruso-austriece.

Petra, capitala regatului nabateilor (v.).

petrodolari, sume în valută nord-americană încasate de ţările exportatoare de petrol. Importanţa p. devine evidentă în sistemul monetar internaţional în anii '70 în urma vertiginoasei lor creşteri înregistrate datorită creşterii preţului petrolului brut: folosiţi în proporţie redusă de statele producătoare pentru investiţii interne, au fost reintroduşi în sistemul monetar şi financiar prin achiziţionarea de valută (eurodolari) şi de titluri externe, cu efecte destabilizatoare asupra întregului sistem.

petrol, încă din timpul vechilor civilizaţii asiatice, p., extras din zăcăminte de suprafaţă, îşi găsea diferite utilizări: în afară de ritualurile sacre ale focului şi iluminare, era folosit pentru călăfătuirea ambarcaţiunilor, ca liant pentru blocurile de piatră ale edificiilor, pentru etanşarea conductelor de apă. În sec. XIX, a fost pusă la punct tehnica rafinării hidrocarburilor, pentru utilizarea în iluminat şi încălzire, ca înlocuitor al uleiurilor vegetale şi al cărbunelui. Primele sondaje în căutarea p. din subsol au început în SUA către anul 1850, dar primul puţ petrolier adevărat (adânc de cca 20 m) a fost forat de E.L. Drake lângă Titusville (Pennsylvania), la

PRODUCȚIA DE ȚIȚEI BRUT ÎN UNELE DINTRE PRINCIPALELE ȚĂRI FURNIZOARE (în milioane de tone)

țările	*1930*	*1948*	*1960*	*1970*	*1975*	*1980*	*1990*	*1995*
Arabia Saudită		19	62	177	337	168	278	426
Argentina	1	3	9	20	19	25	24	31
Canada		2	26	70	80	72	84	110
China			6	20		125	162	149
Columbia	3	3	8	11	8	6	21	23
Egipt		2	3	21		44	47	46
Emiratele Arabe Unite			12	33		58	94	113
Marea Britanie						122	91	130
Indonezia	6	4	21	45	63	65	75	74
Iran	7	26	52	190	268	109	158	182
Irak		36	47	76	111	70	155	34
Kuwait		64	82	137	93	54	97	104
Libia			59	159		51	57	67
Mexic	6		14	21	37	143	139	151
Nigeria			1	53		73	88	139
Norvegia						37	76	93
URSS (în 1995, Rusia)	18	29	148	353	490	595	652	306
SUA	132	272	348	534	485	441	419	382
Venezuela	20	71	152	193	124	88	93	146

27.VIII.1859. În timp ce întreaga regiune era intens exploatată (a fost construită aici prima rafinărie ca și primul oleoduct), alte investigații în California și Texas au confirmat prezența unor zăcăminte bogate în subsolul SUA. La începutul sec.XX, utilizarea derivatelor p. la motoarele cu ardere internă și în producerea energiei electrice a stimulat ulterior cercetarea și producția petroliferă. Încă din 1920, p. asigura 12 % din energia utilizată în lume, ajungând la 26 % în anii '50 și la 46 % în anii '70. În același timp, s-au înregistrat progrese notabile în diversificarea produselor finale din p. (benzină, motorină, uleiuri, kerosen, uleiuri speciale pentru motoare diesel); derivatele din p. alimentează, în plus, industria petrochimică pentru producerea de mase plastice, solvenți, fibre sintetice, etc.

■ *Piața mondială a petrolului.* P. a devenit, în cursul sec. XX, unul dintre produsele cele mai mult comercializate la nivel mondial, căpătând o importanță strategică. Dacă în ajunul primului război mondial producția anuală totală ajungea la 50 milioane de tone, în anii '30 ea era deja de patru ori mai mare, în timp ce în 1950 cantitatea de țiței extrasă ajunsese la 540 milioane de tone. Recordul în acest sens s-a înregistrat în 1979 (cca 3 200 milioane de tone); schimbarea ulterioară a tendințelor, pusă la cale, parțial, de țările producătoare (principalele dintre ele fiind SUA, URSS, țările arabe și nordafricane, Mexic, Venezuela, China, Marea Britanie), a stabilit producția medie în jurul a 2700/ 2800 de milioane de tone anual. Piața mondială a p. a suferit transformări importante în cursul sec. XX: dominația de necontestat între anii '20 și '60 a marilor companii internaționale (cele „șapte surori": Texaco, Gulf, Standard Oil of New Jersey, Socony Mobil Oil, Standard Oil Co. of California din SUA, împreună cu British Petroleum din Marea Britanie și Royal Dutch Shell, anglo-olandeză) este întreruptă prin constituirea Organizației Țărilor Exportatoare de p. (OPEC v.) în 1960; ca o consecință, statele arabe au început să impună companiilor petrolifere occidentale care concesionaseră extracția țițeiului, creșteri considerabile de prețuri și limitări precise.

■ *Crizele petroliere din 1973 și din 1978-1981.* În 1973, cu ocazia războiului arabo-israelian din timpul sărbătorii Kippur, p. a fost folosit de către țările arabe ca instrument de presiune politică: prețul barilului de țiței a crescut de la 2,29 la 11,65 de dolari provocând dezechilibre importante în balanța de plăți a țărilor importatoare, în cea mai mare parte fiind vorba despre state susținătoare ale Israelului. O schimbare decisivă a intervenit, totuși, pe planul raporturilor cu companiile multinaționale care au ajuns, în cele din urmă, să fie controlate în mod direct de guvernele țărilor aderente la OPEC, datorită achiziționării din ce în ce mai însemnate a acțiu-

nilor şi naţionalizărilor. O a doua fază de creştere a preţului p. s-a înregistrat între 1978 şi 1981 (de la 12,36 la 34,70 de dolari pe baril), când revoluţia iraniană a eliminat de pe piaţă unul dintre primii exportatori mondiali. Ţările industrializate, afectate de o criză economică profundă, au iniţiat programe de reducere a consumurilor energetice şi şi-au îndreptat atenţia spre surse alternative (relansarea utilizării cărbunelui şi accelerarea realizării unor centrale energetice nucleare sau cu gaze). În anii '90, a scăzut dependenţa economiilor avansate de p. din Orientul Mijlociu şi unele disensiuni ireconciliabile apărute în sânul OPEC au provocat decizia ţărilor producătoare de a opera o reducere a producţiei de p. care n-a putut, totuşi, împiedica o înjumătăţire a preţurilor, coborâte în 1986 la 15-16 dolari pe baril.

SFINŢI

Petru, apostol şi primul pontif (n. Betsaida-m.Roma 67 sau 68 d.Hr.). Pescar din Capernaum, a fost unul dintre primii discipoli ai lui Isus Cristos, acesta schimbându-i numele iniţial, Simon, în P. (în ebraică: *kefa*). A recunoscut în Isus pe „Cristos, fiul Dumnezeului celui viu" şi a fost desemnat, din acest motiv, drept cap al Bisericii (Matei 16,19). După Rusalii, a predicat la Ierusalim, Iaffa şi Antiochia, apoi s-a mutat la Roma, unde a fost martirizat în timpul domniei lui Nero. De la el au rămas câteva scrieri apocrife şi i se atribuie două scrisori adoptate de conciliul din Trento ca făcând parte din canonul Noului Testament.

ARAGÓN

Petru (Pedro) I (n.cca1074-Huesca 1104), rege al Aragónului şi al Navarrei (1094-1104). Adus pe tron de tatăl său, Sancho I Ramirez (1085), în 1096 i-a învins pe mauri la Alcaraz şi le-a cucerit oraşul Huesca. În 1097, l-a sprijinit pe Cid Campeador împotriva Almoravizilor şi a participat la apărarea oraşului Toledo.

Petru (Pedro) II Catolicul (n. 1174-Muret 1213), rege al Aragónului (1196-1213). I-a urmat la tron tatălui său, Alfons II, i-a înfrânt pe musulmani în bătălia de la Las Navas de Tolosa (1212). În 1213, pentru a-l apăra pe cumnatul său Raymond VI de Toulouse, a luat comanda unei armate care a pornit în cruciada împotriva albigenzilor, dar a murit pe câmpul de luptă.

Petru (Pedro) III cel Mare (n. 1239-Villafranca del Panadés 1285), rege al Aragónului (1276-1285) şi, ca Petru I, al Siciliei (1282-1285). Fiu al lui Iacob I, s-a căsătorit cu Constanţa de Hohenstaufen, prima născută a lui Manfred al Siciliei (1262). Datorită unei politici externe iscusite a reusit să includă Aragónul într-un sistem de alianţe cu Anglia şi cu Imperiul bizantin şi, în 1282, după ce a aflat de succesul răscoalei supranumite Vecerniile siciliene împotriva lui Carol de Anjou, a debarcat în Sicilia şi s-a încoronat ca rege, inaugurând perioada de influenţă spaniolă în evenimentele din Italia.

BRAZILIA

Petru (Pedro) I (Queluz, Lisabona, 1798-1834), împărat al Braziliei (1822-1831). În 1808, l-a urmat în Brazilia pe tatăl său João VI, fugit din Portugalia cucerită de Napoleon. Regent al Braziliei după întoarcerea în patrie a lui João, în 1822, şi cedând la presiunile forţelor naţionaliste, a proclamat independenţa coloniilor şi a devenit împărat al noului stat creat. În 1824, a promulgat o constituţie autoritară. Rege al Portugaliei la moartea tatălui (1826), a renunţat la coroană în favoarea fiicei sale, Maria da Gloria, în vârstă de numai 5 ani. A cedat tronul brazilian fiului său Pedro, în 1831, şi s-a întors în Portugalia susţinând redobândirea de către fiica sa a tronului uzurpat de propriul frate, dom Miguel.

Petru (Pedro) II (Rio de Janeiro 1825-Paris 1891), împărat al Braziliei (1831-1889). Fiu al lui Pedro I şi al Mariei Leopoldina de Austria, a manifestat idei liberale şi progresiste: a abolit traficul de sclavi (1840), a încercat să blocheze iniţiativele Paraguayului guvernat de dictatorul F. Solano López (1865-1870), a susţinut masoneria împotriva Bisericii catolice şi, în 1888, a abolit sclavia. În 1889, a fost silit să abdice de către militari, care au instaurat republica.

CASTILIA - LEÓN

Petru (Pedro) I cel Crud (Burgos 1334-Montiel 1369), rege al Castiliei şi Leónului (1350-1369). Urmaş la tron al tatălui său Alfons XI, a dus un război îndelungat cu fratele vitreg Enrique Trastamara care, cu sprijinul nobilimii şi al regelui Franţei, Carol V, a cucerit Castilia (1366). După o revanşă de moment, obţinută cu sprijinul trupelor engleze, a fost înfrânt definitiv, la Montiel, de Enrique care a pus să fie ucis şi i-a urmat la tron.

PORTUGALIA

Petru (Pedro) II cel Paşnic (Lisabona 1648-Alcantara 1706), rege al Portugaliei (1683-1706). Fiu al lui João IV, a guvernat ca regent în locul fratelui său, Alfons VI, debil mintal (1667-1683). A obţinut din partea Spaniei recunoaşterea independenţei Portugaliei (1668), a alăturat-o Angliei prin tratatul lui Methuen (1703) şi a participat la războiul de succesiune la tronul Spaniei împotriva lui Filip V.

RUSIA

Petru I cel Mare (Moscova 1672-Skt. Petersburg 1725), ţar al Rusiei (1682-1725). Primul dintre fiii ţarului Alexei şi al celei de-a doua soţii a acestuia, Natalia Narîjkina, P. a rămas orfan la patru ani. În 1682, la moartea fratelui vitreg, Fiodor III (fiul Mariei Miloslavskaia, prima soţie a lui Alexei), P. a fost proclamat ca unic ţar de către susţinătorii familiei Narîjkin, dar o răscoală a gărzilor de palat şi a boierilor, aţâţată de

tabăra celor din familia Miloslavski, a impus o diarhie cu Ivan (fratele lui Fiodor şi mai în vârstă decât P.) într-o poziţie dominantă. Puterea efectivă, dată fiind vârsta fragedă a celor doi ţari, a fost, totuşi, încredinţată regentei Sofia, sora lui Ivan, care l-a izolat pe P. la Preobrajenskoe, un sat de la porţile Moscovei. Scăpat de ameninţarea unei noi rebeliuni a gărzii palatului (VIII.1689), organizată de Sofia pentru a-l elimina, P. a trecut la acţiune cu ajutorul trupelor concentrate şi instruite în timpul exilului său: intrând în Moscova, a alungat-o pe Sofia (IX.1689) şi s-a încoronat ca ţar împreună cu fratele său Ivan, lăsând, totuşi, toate pârghiile guvernării mamei sale Natalia. Abia după moartea acesteia (1694) şi a lui Ivan (1696) a luat în totalitate puterea.

■ *Construirea Rusiei moderne*. Dorind să facă din Rusia un stat modern capabil să apară pe plan internaţional ca o mare putere, P. a efectuat, înainte de toate, o călătorie de cincisprezece luni în cele mai importante ţări europene (1697-1698) pentru a cunoaşte structurile lor de organizare şi producţie şi a recruta personal calificat care să fie adus în Rusia. Reîntors la Moscova şi după ce a înăbuşit o nouă răscoală a gărzii palatului, P. a introdus cu forţa în rândul aristocraţiei ruse obiceiuri şi mentalităţi occidentale, iniţiind în acelaşi timp o serie de reforme, de la instruirea guvernatorilor (1708) în domeniul controlului fiscal şi judiciar pe întreg teritoriul rusesc la crearea unui senat de 9 membri (1711) care să-l ajute în actul guvernării. În cadrul Bisericii ortodoxe, a înlocuit patriarhia cu un colegiu ecleziastic al Sfântului Sinod (1721), punând în fruntea acestuia un reprezentant imperial numit de el însuşi. A schimbat radical şi tradiţia ereditară a coroanei ruse printr-un decret (1722) care a acordat ţarului dreptul de a-şi desemna el însuşi un succesor, chiar dacă făcea aceasta prin încălcarea dreptului primului născut.

■ *Politica externă*. Pentru a face din Rusia cea mai mare putere din Europa orientală, P. a considerat esenţial să dobândească o ieşire la mare, asigurându-şi în acest fel dominaţia asupra Mării Baltice şi Mării Negre. Aceasta l-a făcut să intre în conflict cu Imperiul otoman şi cu Suedia, găsindu-şi, însă, un aliat în Austria. După eşecul unei prime expediţii asupra Azovului (1695), P. a dat cale liberă colonizării ruseşti a coastelor Mării Negre. Succesul în această acţiune a fost consfinţit prin pacea de la Karlowitz (1699) încheiată între Imperiul habsburgic, Veneţia, Polonia, Rusia şi Imperiul otoman. Mai greu a fost să obţină dominaţia asupra Mării Baltice. În cel de-al doilea război nordic (1700-1721), P. a aderat la coaliţia împotriva lui Carol XII al Suediei şi a ocupat Estonia, dar a suferit o grea înfrângere la Narva (XI.1700) şi a trebuit să întrerupă pentru un timp ostilităţile; reorganizându-şi armata, în timp ce suedezii luptau cu Polonia, a recucerit Ingria, Carelia şi Estonia şi a întemeiat pe malul Mării Baltice oraşul Sankt Petersburg (1703), devenit noua capitală a Imperiului rus. După încheierea conflictului cu Carol XII prin victoria de la Poltava (iulie 1709), a continuat războiul împotriva Imperiului otoman, aliat al suedezilor; pacea încheiată în iulie 1711 a obligat Rusia să renunţe la Azov. Posesiunile baltice, contestate din nou de Suedia, au fost definitiv obţinute prin pacea de la Nystad (XI.1721). „Fereastra către Europa" deschisă de P. a avut o importantă decisivă în istoria Rusiei chiar dacă procesul de europenizare nu putea fi considerat decât în fază incipientă, fiind necesare încă aproape două secole pentru a se încheia.

Bibliografie: V.O.Kljucevskij, *Pietro il Grande*, tr. it., Laterza, Bari 1986.

Petru III (Kiel 1728-Ropsa 1763), ţar al Rusiei (1762). Adoptat de ţarina Elisabeta I (1741), i-a urmat la tron la 5 ianuarie 1762. A schimbat radical politica externă a ţării, încheind pacea cu Frederic II al Prusiei (5 mai 1762) şi semnând cu el o alianţă defensivă (19 iunie 1762), determinat de o admiraţie fără margini pentru regele prusac. Nemulţumirea pe care au provocat-o aceste acţiuni a fost exploatată de soţia sa Ecaterina II pentru a-l detrona cu ajutorul gărzilor palatului. Închis în castelul din Ropsa, a fost ucis după ce a semnat actul de abdicare.

SERBIA ŞI IUGOSLAVIA

Petru I Karagjeorgjević (Belgrad 1844-1921), rege al Serbiei (1903-1918) şi al sârbo-croato-slovenilor (1918-1921). Fiu al lui Alexandru, exilat când acesta a abdicat (1859), luptă alături de francezi în războiul franco-prusac (1870-1871). Urcat pe tron prin votul Adunării Naţionale sârbe, după asasinarea lui Alexandru I Obrenović, a dat o orientare filorusă politicii sârbesti. Victorios în cele două războaie balcanice (v.; 1912-1913), în iunie 1914, la o vârstă înaintată, l-a numit regent pe fiul său, Alexandru, dar a rămas alături de trupele sale în timpul primului război mondial, la terminarea căruia a fost proclamat suveran al noului Regat sârbo-croato-sloven.

Petru II Karagjeorgjević (Belgrad 1923-Los Angeles 1970), rege al Iugoslaviei (1934-1945). A urcat pe tron după asasinarea tatălui său, Alexandru I, sub regenţa unchiului, Paul, care a semnat un acord cu Germania în timpul celui de-al doilea război mondial. O lovitură de stat antigermană (26 martie 1941) l-a adus pe tron la vârsta de 18 ani, dar, în urma invaziei italo-germane, P. s-a refugiat în Anglia. A fost declarat detronat la 29 noiembrie 1945 de Adunarea Constituantă, care a proclamat Republica Populară Iugoslavia.

ALŢII

Petru Eremitul, *Petru din Amiens*, zis, călugăr francez (Amiens cca 1050-Neufmoustier 1115). A predicat în

favoarea primei cruciade, organizată de Urban II în 1095, şi a condus prin Balcani o ceată de adepţi, oameni din popor („cruciada zdrenţăroşilor") care au fost decimaţi de diferite suferinţe şi de turci în Asia Mică. Împreună cu puţinii supravieţuitori, i s-a alăturat, mai apoi, lui Geoffroy de Bouillon şi a participat la cucerirea Ierusalimului (1099), devenind pentru scurt timp guvernator al oraşului.

peul, sau *fulbe*, populaţie musulmană de păstori nomazi originari din Sahara, extinsă începând din sec. X din Senegal la Macina (sec. XIV), la Fouta-Djalon şi, în sfârsit, în Nigeria (secolele XVII-XVIII). În cursul secolelor XVIII-XIX au creat numeroase regate cu caracter teocratic conducându-se după Coran, afirmându-şi hegemonia asupra întregii regiuni a Sudanului nigerian. Cel mai mare dintre ele a fost acela creat de Uthman dan Fodio (1754-1818), predicator şi mistic, care i-a adunat în jurul său pe toţi războinicii p. şi a cucerit oraşul-stat al populaţiei haussa (1804-1809) întemeind imperiul Sokoto, de la Niger la Ciad, supus mai apoi, în 1885, de Marea Britanie.

Pharnaces I, v. Farnace I

Pharnaces II, v. Farnace II

Pharsalos, bătălia de la, s-a dat în 48 î.Hr. între Caesar şi Pompeius, pe câmpia ce se întinde între acest oraş din Thessalia şi râul Enipeus. În ciuda faptului că nu avea mai mult de 20 000 de infanterişti şi 1 000 de cavaleri împotriva a 45 000 de infanterişti şi 7 000 de cavaleri ai adversarului său, Caesar a obţinut o victorie hotărâtoare.

Philadelphia, oraş din Pennsylvania întemeiat în 1682 de către quakerul W. Penn, a fost, începând din 1774, centru al luptei duse de 13 colonii americane împotriva Angliei. A fost capitala SUA până în 1800.

Philippi, bătălia de la, a avut loc în octombrie 42 î.Hr. între armata lui Brutus şi Cassius şi aceea a lui Antonius şi Octavian pe câmpia de la P. în Macedonia. S-a desfăşurat în două confruntări diferite: în prima, Antonius l-a învins pe Cassius, care s-a sinucis, iar Brutus l-a învins pe Octavianus. Douăzeci de zile mai târziu, Brutus a fost încercuit şi şi-a pus şi el capăt zilelor.

Philips, grup industrial olandez fondat în 1891 de Gerard P. (1858-1942) pentru producerea lămpilor cu incandescenţă. Un puternic impuls în evoluţia societăţii a venit din partea fratelui Anton (1874-1951), care a dotat-o cu unul dintre primele laboratoare din Europa pentru cercetări industriale, punând la punct producerea de lămpi cu vapori de sodiu şi cu mercur, precum şi a tuburilor catodice pentru aparatele de radio. Între cele două războaie mondiale, P. a produs lămpi pentru aparatele de proiecţie cinematografică, tuburi pentru aparatele cu raze X şi toate categoriile de aparatură electrică. După al doilea război mondial s-a specializat în domeniile electronicii şi comunicaţiilor, devenind şi unul dintre cei mai mari producători mondiali de aparatură electrocasnică.

Piacenza, oraş din partea de nord-vest a regiunii Emilia din Italia, capitală a provinciei cu acelaşi nume. Colonie romană (*Placentia*) în 218 î.Hr. (la fel ca oraşul Cremona, cel mai vechi din Italia septentrională), a fost legat, în anul 187, de Rimini prin *via Emilia*. La căderea imperiului s-a aflat sub dominaţia bizantinilor, goţilor şi a longobarzilor (570). Comună liberă (sec. XI) cu orientare guelfă, oraşul a fost ales, în 1095, ca loc de desfăşurare a sinodului convocat de papa Urban II pentru reforma Bisericii şi împotriva împăratului Henric IV. În sec. XIV-XV, a trecut de sub stăpânirea familiei Visconti (1335) sub cea a familiei Sforza (1448), înainte de a deveni o posesiune a Franţei (1499), apoi (1521) a Bisericii. Din 1545 a făcut parte din ducatul de Parma şi Piacenza, creat de papa Paul III pentru fiul său, Pier Luigi Farnese.

Piaggio, uzină mecanică fondată în 1884 la Sestri Ponente-Italia, de Rinaldo P. (1864-1938) pentru producerea de material naval, feroviar şi aeronautic. După cel de-al doilea război mondial, pe lângă producţia de avioane de turism, a lansat pe piată scuterul Vespa (1945) care a devenit, foarte curând, un simbol deosebit de cunoscut al renaşterii economiei italiene. În 1969, a absorbit fabrica Moto Gilera devenind cel mai important consorţiu italian pentru producerea de motocilete.

Piasti, dinastie care a domnit în regatul Poloniei începând de la întemeierea acestuia, în 1370. Primul suveran din această dinastie este considerat legendarul *Piast* (sec.IX), din tribul polanilor, care a realizat unificarea triburilor slave vecine, stabilite pe malurile râului Warta. Un strănepot al său, *Mieszko I* (cca 960-992), s-a convertit la creştinism (966) împreună cu supuşii săi şi a inclus ţara pe orbita influenţei culturale latine. Fiul său, *Bolesław I cel Viteaz* (992-1025) a continuat opera de întemeiere a unei Polonii mari, obţinând recunoaşterea titlului său regal de către împărat (1025). Ultimul suveran al dinastiei a fost *Cazimir III cel Mare* (1333-1370).

Piaţa Fontana, măcelul din, provocat la 12 decembrie 1969 de o bombă plasată în interiorul filialei Băncii Naţionale a Agriculturii aflată în piaţa respectivă din Milano. Au murit 17 persoane şi au fost rănite alte 88. În Italia, impactul emoţional şi politic a fost enorm. Cu acest eveniment a început aşa-numita „strategie a tensiunii" (v.).

Piave, bătălia de pe, în timpul primului război mondial, campania de rezistenţă italiană pe frontul retras pe malul râului Piave, la sfârşitul anului 1917, după înfrângerea grea suferită la Caporetto. În cursul ultimei

ofensive austriece de la 15 la 23.VI.1918, 60 de divizii au trecut râul în mai multe locuri, încercând să încercuiască 50 de divizii italiene şi 5 aliate (engleze şi franceze), dar au fost oprite şi apoi împinse dincolo de râu.

PIB, v. *produs intern brut.*

Picardia, regiune istorică a Franţei de Nord. În anul 50 î.Hr., romanii au supus populaţiile galice care locuiau pe acest teritoriu. În regatul franc a făcut parte din Neustria, fiind împărţită în numeroase feude. Unificată sub dinastia de Valois, în 1350, şi anexată, apoi, coroanei franceze de Filip II, în sec. XV a constituit obiectul unui conflict între Ludovic XI şi ducele de Burgundia, Carol Temerarul.

Pieck, *Wilhelm,* om politic german (Guben, Brandenburg, 1876-Berlin 1960). S-a aflat printre fondatorii Partidului Comunist German (1918) fiind şi unul dintre organizatorii mişcărilor spartakiste (1919). Exilat când nazismul a venit la putere, s-a întors în Germania la sfârşitul celui de-al doilea război mondial şi a realizat fuziunea cu socialiştii lui O. Grotewohl luând, astfel, fiinţă Partidul Socialist Unit (PSUG). A fost primul preşedinte al Republicii Democrate Germane (1949-1960).

piei-roşii, locuitorii din regiunile Americii de Nord, denumiţi şi indieni. Înainte de sosirea coloniştilor europeni (sec. XVII) erau în număr de cca 1,2 milioane, împărţiţi în peste 250 de triburi seminomade şi stabile, ocupându-se cu vânătoarea de bizoni, cu pescuitul şi cu agricultura (cultura porumbului), folosind unelte din lemn, piatră şi aramă. Incompatibilitatea între stilurile de viaţă şi interesele p. şi cele ale coloniştilor albi a ieşit rapid în evidenţă, dând naştere unui conflict care s-a prelungit timp de trei secole, ducând la un adevărat genocid al p. (reduşi în 1900 la 250 000).

■ *De la acapararea teritoriilor la rezervaţii.* Suprafaţa uriaşă de teren a făcut ca, iniţial, să existe unele forme de garantare a drepturilor pentru p., limitând prezenţa coloniştilor (edictul coroanei britanice din 1763 care rezerva pentru p. teritoriile de la vest de Munţii Apalaşi) sau interzicând ocuparea teritoriilor care nu făceau obiectul unui tratat legal de vânzare (1787, Ordonanţe privind teritoriile din nord-vest ale guvernului federal al SUA). Cererile de cumpărare au fost facilitate în 1830 de Indian Removal Bill care, pe lângă că a alocat în acest scop statelor fondurile federale necesare, a legalizat şi strămutarea forţată a populaţiilor de la vest de Mississipi pe Teritoriile Indiene (actualul Oklahoma) create în 1834. Nevoia crescândă de pământuri şi motive de securitate apărute în urma permanentei stări de război dintre comunităţile albe şi p. au dus destul de curând la crearea de către fiecare stat în parte (1847) a unor rezervaţii închise în care să fie obligate să trăiască populaţiile indiene, acestora nemaifiindu-le recunoscute, începând din 1871, nici un drept de proprietate asupra teritoriului american. În 1887, Actul de reparaţii încheiat la sfârşitul ultimului mare război cu indienii a statuat oficial, la nivel federal, sistemul rezervaţiilor.

Piemont, regiune din Italia de nord, formată din provinciile Torino, Alessandria, Asti, Biella, Cuneo, Novara, Verbano-Cusio-Ossola şi Vercelli.

220 î.Hr.
Teritoriu aparţinând celţilor şi ligurilor, este ocupat de romani, făcând parte, ulterior, din Liguria (teritoriile de la sud de Pad) şi din Transpadania (teritoriile de la nord de Pad).

462 Domnia lui Odoacru.

553 Stăpânire bizantină.

568 Sub dominaţia longobardă, P. devine capitală a unor ducate.

773 Cucerit de Carol cel Mare, se fărâmiţează în mai multe ţinuturi.

sec. X Reunificat politic în cadrul mărcii de Ivrea, se împarte, în 950, în marca de Ivrea, marca Torino şi marca seniorilor Alerami (Monferrato, Acqui şi Liguria occidentală).

sec. XI Mărcile Torino şi Ivrea trec sub stăpânirea lui Oddone de Savoia, fiul lui Umberto Biancamano.

1091 În timp ce marchizatul lui Oddone se dezmembrează, datorită şi apariţiei comunelor libere (Asti, Cuneo, Alessandria), din marca seniorilor Alerami se separă şi marchizatul Monferrato.

sec. XV
Iese în evidenţă, printre celelalte, dinastia de Savoia, care începe procesul de unificare a regiunii.

1536 Monferrato este alipit, prin decizie imperială, ducatului de Mantova, în timp ce Francisc I, regele Franţei, intră în stăpânirea domeniilor savoiarde.

1559 Pacea de la Cateau-Cambrésis reface în beneficiul lui Emanuele Filiberto statul savoiard.

sec. XVII
Numeroase conflicte cu Franţa fac ca teritoriile aflate în posesia casei de Savoia să se extindă prin anexarea marchizatelor Saluzzo (1601), partea de sud din Monferrato, Alessandria, Lomellina şi Valsesia.

1720-1748
P. face parte din regatul Sardiniei; Carlo Emanuele I dobândeşte Novara şi Tortona (tratatul de la Viena, 1738), apoi Voghera, Vigevano şi Alto Novarese (tratatul de la Aachen, 1748).

1796-1814
Stăpânire napoleoniană.
1815 Restituit Casei de Savoia, P. devine centrul mişcării de unificare a Italiei.

Pier Luigi Farnese, (Roma 1503-Piacenza 1547), duce de Parma şi Piacenza (1545-1547). Fiu natural al papei Paul III, a primit ducatul de la tatăl său, împotriva voinţei împăratului Carol V. A murit într-o conspiraţie urzită de nobilimea din Piacenza.

pieve, tip de circumscripţie ecleziastică, precursoare a parohiilor, răspândită în sec.VIII-IX în Italia centrală şi de nord. Avea ca sediu reprezentativ o biserică situată în centrul unui teritoriu rural întins, având în subordine multe alte biserici mai mici şi capele; credincioşii nu puteau fi botezaţi decât în biserica principală. Autonomia crescândă a capelelor şi formarea parohiilor pe lângă aproape toate bisericile au dus la dispariţia acestei forme străvechi de organizare ecleziastică.

Pilo, *Rosolino*, patriot italian (Palermo 1820-San Martino, Palermo, 1860). Originar dintr-o familie nobilă, a fost unul dintre promotorii revoluţiei siciliene, din 1848, împotriva suveranilor din Casa de Bourbon. Aflat în exil, s-a ataşat de G. Mazzini şi a participat la organizarea expediţiei lui C. Pisacane (1857). În 1859, a încercat să declanşeze o răscoală în Statul Pontifical. Trimis în Sicilia, la 10 aprilie 1860, a organizat împreună cu F. Crispi cetele înarmate care au pregătit terenul pentru „Expediţia celor O mie" a lui Garibaldi, pe care a însoţit-o cu mult devotament. A căzut în timpul cuceririi oraşului Palermo.

Pilsudski, *Jozéf*, general şi om politic polonez (Zulovo, Lituania, 1867-Varşovia 1935). Fiind unul dintre fondatorii Partidului Socialist Polonez (1893), în 1905 a participat la mişcarea revoluţionară rusă, dar principalul său obiectiv politic a fost independenţa naţională a Poloniei. În acest scop, în timpul primului război mondial s-a aflat în fruntea Legiunii Poloneze care a luptat împotriva ruşilor alături de austro-ungari. După declaraţia de independenţă (noiembrie 1916) a Poloniei şi numirea ca şef provizoriu al statului (1918), a condus războiul victorios împotriva Rusiei sovietice (1920-1921), renunţând, după aceea, la toate funcţiile politice (1923). A revenit la putere printr-o lovitură de stat militară, în 1926, şi, până la moarte, a controlat în fapt activitatea politică din ţară, eliminând treptat libertăţile politice şi susţinând apropierea de Germania (pactul pe zece ani de nerecurgere la forţă, 1934).

Pinochet Ugarte, *Augusto*, militar şi om politic chilian (Valparaiso 1915). Comandant al forţelor armate, a condus în 1973 lovitura de stat care s-a încheiat cu moartea preşedintelui socialist S. Allende şi cu instaurarea unei dictaturi militare rigide. În 1980, beneficiind de o nouă constituţie care îi garanta puterea până în 1996, P. iniţia o politică severă de refacere economică de tip liberal care (datorită şi unei puternice susţineri din partea Statelor Unite) a dus la o creştere anuală a PIB de peste 5%. În 1988 a reinstaurat drepturile civile şi a impus desfăşurarea unui referendum pro şi contra regimului său şi, surprinzător, rezultatul i-a fost defavorabil. Părăsind funcţia de preşedinte în 1990, a rămas, până în 1997, comandant al forţelor armate. La cererea unui judecător spaniol, a fost arestat la Londra în 1998, fiind subiectul unor cereri de extrădare pentru crime împotriva umanităţii. Trimis în Chile, a beneficiat de amnistie.

pirateric, agresiune cu scop de jaf pe seama navelor comerciale. În perioada romană, bazele piraţilor iliri de pe coastele Dalmaţiei şi ale Ciliciei au fost distruse în anul 67 î.Hr. de către Pompeius. P. a revenit în forţă când căderea Imperiului roman a marcat sfârşitul unităţii politice a Mării Mediterane. La căderea Constantinopolului (1453), statele barbareşti de pe coastele Africii de nord, s-au dedat, sub protecţie turcească, la acte de p. combătute de Spania, Veneţia şi de ordinele cavalereşti care, totuşi, la rândul lor, au practicat-o pe seama bazelor şi flotelor turceşti. Între sec. XVI şi XVIII, p. a fost practicată de corsari, cu acceptul guvernelor ţărilor beligerante, pentru a paraliza traficul maritim al adversarilor. S-au folosit de această formă de piraterie Anglia şi Franţa pe seama galioanelor spaniole. După tratatul de la Utrecht (1713), care i-a scos în afara legii pe corsari, p. n-a mai putut fi acoperită politic de nici un stat, dar a continuat să fie practicată, în special în Oceanul Indian (Madagascar, Malaysia, Borneo) şi în mările Chinei şi Japoniei.

Pirelli, grup industrial fondat la Milano, în 1872, de Giovanni Battista P. (1848-1932) pentru prelucrarea cauciucului. Curând după aceasta, s-a concentrat asupra noilor domenii ale cablurilor electrice şi ale anvelopelor, devenind cel mai important fabricant italian din sectorul cauciucului şi al derivatelor.

Pirenne, *Henri*, istoric belgian (Verviers 1862-Uccle, Bruxelles, 1935). S-a ocupat de istoria economică şi socială, ca şi de istoria comparată: tezele sale au influenţat apariţia şcolii de la „Annales". Cele mai importante opere ale sale sunt o *Istorie* a Belgiei (1899-1932, 7 vol.) şi *Istoria Europei de la invazii până în sec. XVI* (postumă, 1936). Numele său este legat, mai ales, de sudiile de istorie urbană care luau ca model oraşele flamande (*Oraşele Evului Mediu*, 1927) şi de ceea ce a fost numită „teza P." (*Mahomed şi Carol cel Mare*, postumă, 1937) prin care considera că distrugerea unităţii lumii mediteraneene în urma expansiunii Islamului era adevăratul moment de început al Evului Mediu.

Pirus (Pyrrus), (n. 319-Argos 272 î. Hr.), rege al Epirului (298-272). Fiul regelui Eacidas, alungat în 317,

şi-a dobândit tronul datorită ajutorului lui Ptolemeu I. General iscusit, chemat în Italia de tarentini, în 281, i-a învins în două rânduri pe romani, dar cu preţul unor pierderi grele care au slăbit capacitatea de luptă a armatelor de sub comanda sa (de aici expresia „victorie a la Pyrrus"). În 275, învins la rândul său la Benevent, s-a întors în Grecia. A murit luptând împotriva lui Antigonos Gonatas, regele Macedoniei.

Pisa, oraş din Toscana de nord-vest, capitală de provincie în Italia. Aşezat la graniţa dintre teritoriile ligurilor şi ale etruscilor, a fost, probabil, întemeiat de cei dintâi. Municipiu roman începând din anul 89 î.Hr. A făcut parte din marca Toscanei şi, în sec. X-XI, a devenit puternic prin lupta dusă împotriva sarazinilor şi a ajuns o republică maritimă înfloritoare, extinzându-şi dominaţia asupra întregii Mediterane vestice, asupra întregului ţinut, precum şi asupra Corsicii şi Sardiniei. Oraş de orientare ghibelină, a decăzut după prăbuşirea, în Italia, a autorităţii imperiale şi a suferit o înfrângere totală la Meloria (1284) în războiul împotriva Genovei. Este stăpânit, apoi, de diferiţi seniori (printre care Ugoccione della Fagiola, Castruccio Castracani şi Gian Galeazzo Visconti), până când, în 1406, după un asediu prelungit, a fost cucerit de Florenţa, sub al cărei control (cu excepţia unei scurte perioade de independenţă între 1494 şi 1509) a rămas pentru totdeauna.

■ Conciliile de la P. Primul (1135), convocat de Inocenţiu II, a înlăturat ultimele urme ale schismei provocate de antipapa Anaclet II. Al doilea (1409), a încercat să rezolve, fără succes, marea schismă din Apus destituindu-i pe papa Grigore XII şi pe antipapa Benedict XIII şi alegând în locul lor pe Alexandru V. In 1511, s-a reunit aici aşa-numitul „conciliabul de la P.", convocat la sugestia regelui Franţei, Ludovic XII, împotriva papei Iuliu II, acesta excomunicându-i pe toţi cardinalii care participaseră.

Pisacane, *Carlo*, patriot italian (Neapole 1818-Sanza, Salerno, 1857). În 1847, a abandonat cariera militară în armata bourbonică, refugiindu-se în străinătate. După o scurtă perioadă petrecută în Algeria, în Legiunea Străină franceză, în 1848, când a izbucnit primul război de independenţă, a venit la Milano, unde a primit comanda unei companii de vânători de munte şi a intrat în luptă împotriva Austriei, legând o strânsă prietenie cu C. Cattaneo. În 1849, a fost şef de Stat Major în armata Republicii Romane. Aflat din nou în exil, a scris volumul *Războiul purtat în Italia în anii 1848-1849* (1851) şi *Studii istorico-politico-militare asupra Italiei* (postum, 1858-1860), în care a exprimat o viziune radicală asupra revoluţiei italiene, criticând perspectiva pur politică a lui Mazzini care nu urmărea să mobilizeze masele, în special pe cele ţărăneşti, promovând, astfel, un socialism liberal pe linia lui P.J. Proudhon. A continuat, totuşi, să colaboreze cu Mazzini în încercarea de scoate procesul de unificare de sub conducerea moderaţilor lui Cavour şi, la 25 iunie 1857, a ridicat ancora împreună cu 23 de camarazi pentru a declanşa o revoluţie în regiunea Neapole. După ce i-a eliberat pe deţinuţii din insula Ponza, a debarcat la Sapri cu 300 de oameni, dar a fost întâmpinat cu ostilitate de populaţia care sprijinea trupele Bourbonilor: înconjurat şi rănit, s-a sinucis.

Pisani, *Vettore*, amiral venețian (Veneţia 1324-Manfredonia 1380). Unul dintre cei mai curajoşi comandanţi din istoria Veneţiei, a participat la războiul împotriva Genovei (1352-1355), apoi la lupta împotriva lui Ludovic, regele Ungariei. În timpul „războiului de la Chioggia" împotriva Genovei, din 1378-1381, a reuşit să elibereze de sub genovezi coastele Adriaticii.

Pisistrate, tiranul Atenei (m. Atena 527 î.Hr.). A venit la putere către anul 560 î.Hr., profitând de conflictul dintre diferitele tabere din sânul aristocraţiei, poate şi cu sprijinul păturilor sociale de jos. Alungat din oraş în 555, s-a întors cu forţa armelor la Atena, în 546. Din acest moment şi până la moartea sa, a instaurat o formă de monarhie asupra oraşului. A evitat, totuşi, să dizolve instituţiile politice, limitându-se doar la numirea în cele mai înalte funcţii a unor persoane care îi erau fidele. La moartea sa, puterea a trecut în mâinile fiului, Hippias. Tradiţia antică, deşi ostilă tiraniei, aminteşte în mod pozitiv perioada lui P. care a avut faima unui conducător clement şi moderat.

Pistoia, oraş din Toscana, capitală a provinciei cu acelaşi nume. Întemeiată de romani în sec.II î.Hr., P. a dobândit o anumită importanţă sub longobarzi şi a devenit curând comună autonomă (sec. XI). În urma luptei cu florentinii din cursul sec. XIII, a ieşit înfrântă şi slăbită din punct de vedere politic, până când a intrat definitiv pe orbita Florenţei (1328).

■ Sinodul de la P. (18-28.IX.1786). Convocat de episcopul Scipione de'Ricci, urmărea o schimbare în doctrina şi în disciplina Bisericii toscane, conform unor orientări janseniste. După moartea marelui duce Pietro Leopoldo care-l sustinuse pe de'Ricci, sinodul n-a mai reusit să decidă convocarea unui conciliu national toscan şi poziţiile sale au fost condamnate de Pius VI prin bula *Auctoritatem fidei* (1794).

Pitt, *William, cel Bătrân*, om de stat britanic (Londra 1708-Hayes, Kent, 1778). Considerat unul dintre cei mai mari oameni de stat britanici ai sec. XVIII, a fost ales deputat în 1735.

■ *Opoziţia faţă de Walpole*. Devine lider al aşa-numiţilor *boy-patriots* (tinerii patrioţi), care se opuneau şefului partidului *whig*, R.Walpole, acuzat de corupţie şi de o politică externă plină de compromisuri, fiind sprijiniţi de prinţul de Wales, Frederic Ludovic, aflat într-un

violent conflict cu tatăl său, George II. Walpole a pierdut puterea în 1742, dar abia în 1746 regele s-a resemnat să-l numească oficial pe P. trezorier general al forţelor armate, funcţie de conducere pe care a îndeplinit-o cu deosebită onestitate, atrăgându-şi preţuirea tuturor, adăugată marelui prestigiu de orator.

■ *Lider naţional.* În urma gravelor eşecuri din războiul de şapte ani (v.), P. a fost chemat la guvernare ca singurul capabil să salveze ţara: din 1756 şi până în 1761, cu titlul de secretar de stat, a fost, de fapt, şef al guvernului. A ales Canada şi India ca obiective principale ale strategiei britanice împotriva Franţei, a sprijinit şi a finanţat forţele armate ale lui Frederic II, regele Prusiei, i-a ales pentru comanda armatei pe cei mai buni generali şi amirali. Prin victoriile obţinute de Clive şi de Wolfe, P. a asigurat Marii Britanii stăpânirea unui nou imperiu în India şi America, apărând şi consolidând vechile posesiuni. În 1761, înainte de terminarea războiului, a trebuit, totuşi, să demisioneze din cauza respingerii de către noul rege a propunerii sale de a ataca în scop preventiv Spania. În 1766 şi 1768, în ciuda sănătăţii şubrede, a revenit la guvernare: a susţinut necesitatea unui tratament moderat al coloniştilor americani, dar n-a fost de acord cu independenţa acestora.

Pitt, *William, cel Tânăr*, om de stat britanic (Hayes, Kent, 1759-Putney, Londra, 1806). Al doilea născut al lui W. Pitt cel Bătrân, a avut o sclipitoare şi precoce carieră. În 1783, la numai 24 de ani, a devenit prim-ministru datorită susţinerii de către regele George III, dar, foarte curând, numărul partizanilor săi va creşte prin restructurarea partidului *tory*. S-a menţinut la putere timp de 18 ani. Prin măsuri fiscale adecvate şi datorită revoluţiei industriale care avea loc în acei ani, a revigorat finanţele statului secătuite în urma războiului cu coloniile americane, orientându-şi politica economică în spiritul ideilor lui A. Smith. În India (1784), a fost instalat un guvern central şi activitatea Companiei Indiilor a fost supusă unui control mai strict din partea guvernului. În 1791, provincia Quebec a fost împărţită în provinci francofonă a Canadei de Jos şi în cea anglofonă a Canadei de Sus. A fost înfiinţată prima colonie penală la Botany Bay, în Australia. Conservatorismul societăţii britanice l-a împiedicat pe P. să realizeze reforma electorală şi abolirea comerţului cu sclavi, dar perioada îndelungată cât a rămas la putere a dus la consolidarea definitivă a figurii primului mi istru. P. a reacţionat cu fermitate împotriva Revoluţiei franceze, fiind artizanul primelor trei coaliţii antifranceze (1793, 1798 şi 1804-1805) şi liderul ţării aflate în război, salutat în patria sa şi ca „salvator al Europei". În urma răscoalei din 1798, din Irlanda, a dizolvat parlamentul separatist de la Dublin, şi a propus, în compensaţie, să se elimine limitarea drepturilor civile şi politice ale catolicilor, majoritari în Irlanda, dar George III a refuzat categoric emanciparea catolicilor, provocând demisia lui P. (1801) care, după aceea, nu s-a mai întors decât pentru scurt timp la putere (1804-1806).

Pius II (Enea Silvio Piccolomini; Corsignano 1405-Ancona 1464), papă (1458-1464). Umanist şi om de litere (autor al unei autobiografii în lb. latină şi al unor scrieri erudite), mecenat, a fost secretarul antipapei Felix V, dar s-a reîntors, după un timp, în Curia romană. Sub influenţa Sf. Bernardino din Siena, a devenit preot în 1446. Ales papă în 1458, a dat dovadă de nepotism şi a folosit sume importante de bani pentru reconstruirea după toate regulile urbanisticii a orăşelului natal, căruia i-a schimbat numele în Pienza. A încercat zadarnic să-i unească pe suveranii creştini în lupta împotriva turcilor proclamând în 1463 o cruciadă.

Pius IV (Giovan Angelo de'Medici; Milano 1499-Roma 1565), papă (1559-1565). Succesor al lui Paul IV, a convocat pentru a treia oară conciliul din Trento (1562-1563) şi l-a dus la bun sfârşit. A iniţiat o reformă a Curiei, folosindu-se, în special, de sfaturile nepotului său, Carlo Borromeo, numit de el cardinal pe când acesta era încă foarte tânăr.

Pius V, sfânt (Antonio Michele Ghislieri; Bosco Marengo, Alessandria, 1504-Roma 1572), papă (1566-1572). Dominican, i-a urmat lui Pius IV şi a fost preocupat de punerea în aplicare a deciziilor luate la conciliul din Trento. A dispus publicarea Catehismului roman (1566) şi, pentru a uniformiza liturghia, a altor două scrieri: *Breviarium romanum* (1568) şi *Missale romanum* (1570). Pe planul politicii externe, a fost intransigent şi puţin maleabil: a susţinut poziţia familiei de Guise în Franţa şi acţiunile represive ale ducelui de Alba împotriva protestanţilor din Ţările de Jos. A excomunicat-o pe regina Angliei, Elisabeta (1570), dar fără a obţine prin aceasta rezultate concrete. Lăudat cu mult entuziasm de Carlo Borromeo, a fost beatificat în 1672 de Clement X şi sanctificat în 1712 de Clement XI.

Pius VI (Giovanni Angelo Braschi; Cesena 1717-Valence 1799), papă (1775-1799). A fost preocupat de realizarea unei reforme financiare, cadastrale şi judiciare în Statul Bisericii, realizând îmbunătăţiri funciare în Câmpia Romană. A condamnat febronianismul (doctrină care susţinea egalitatea dintre episcopi şi papă şi autonomia bisericilor naţionale) şi a urmărit, fără a interveni, primele evenimente din Franţa revoluţionară, dar, în urma obligării clerului francez de a jura credinţă noului stat, a emis o condamnare dură (13.IV.1791) care a dus la ruperea raporturilor diplomatice cu Franţa. Prin intervenţia trupelor lui Napoleon Bonaparte în Italia, a fost obligat (VI.1796) să recunoască Republica Franceză. După proclamarea Republicii Romane

(februarie 1798) a fost dus, ca prizonier, mai întâi în Toscana şi apoi în Franţa.

Pius VII (Gregorio Luigi Barnaba Chiaramonti; Cesena 1740-Roma 1823), papă (1800-1823). Benedictin, a fost ales papă datorită moderaţiei sale, într-o situaţie dificilă de conflict cu puterea napoleoniană. P. a negociat cu Napoleon un concordat cu Franţa (iulie 1801) prin care catolicismul francez reintra în legalitate. Neînţelegerile cu Napoleon, existente şi în momentul când l-a încoronat ca împărat (1804), s-au acutizat până când s-a ajuns la un adevărat ultimatum (1808) din partea lui Napoleon, care îi impunea papei adoptarea Codului napoleonian, îi cerea să-i acorde dreptul de a numi o treime dintre cardinali, abolirea celibatului ecleziastic şi a ordinelor religioase. În urma refuzului lui P., francezii au ocupat Roma. La bula de excomunicare a acelora care comiteau acte de violenţă împotriva Sfântului Scaun, Napoleon a răspuns cu arestarea lui P. (1809). După înfrângerea definitivă a lui Napoleon, Statul Pontifical a fost refăcut. P. a abolit drepturile feudale, a reorganizat tribunalele şi a iniţiat o politică internă liberală. A repus în drepturi Ordinul iezuit şi a încheiat o serie de concordate cu Spania, Sardinia, Franţa, Bavaria şi Prusia pentru a reabilita catolicismul în ţările europene.

Pius IX (Giovanni Maria Mastai Ferretti; Senigallia 1792-Roma 1878), papă (1846-1878). Cardinal în 1840, cu un renume de preot deschis şi dornic de reforme, i-a succedat pe tronul pontifical lui Grigore XVI (16 iunie 1846) după un conclav foarte scurt în care l-a învins pe intransigentul cardinal Lambruschini.

■ *Echivocul liberal.* Îndată după alegere, P. a decretat o amnistie care se referea şi la delicte politice, a înfiinţat un Consiliu de Stat, a permis înfiinţarea Gărzii Civice şi a acordat o libertate limitată presei; în realitate, erau măsuri de mică importanţă, interpretate, totuşi, ca o deschidere către principiile liberale, lucru care, în climatul agitat al momentului, a făcut ca unii să vadă în el pe acel papă visat de V. Gioberti pentru a aduce la îndeplinire idealul neoguelf. Echivocul s-a accentuat în martie 1848, când P. a promulgat constituţia şi a permis armatei pontificale să participe la primul război de independenţă împotriva Austriei; la 29 aprilie, totuşi, decidea retragerea armatei din operaţiunile militare afirmând că era imposibil ca ea să participe la un război contra Austriei catolice. După asasinarea primului ministru, P. Rossi, şi crearea Republicii Romane, P. a fost obligat să fugă la Gaeta; a revenit la Roma abia în 1850, după căderea republicii.

■ *Schimbarea reacţionară.* După această experienţă, P. a adoptat o poziţie de intransigenţă totală faţă de liberalism, pe care l-a condamnat în totalitate în enciclica *Quanta cura* (1864) ca şi în documentul anexat la aceasta, *Syllabus* (v.). Au fost dezavuaţi acei catolici care încercaseră să concilieze credinţa religioasă cu principiile liberalismului. Din punct de vedere politic, P. a refuzat să aibă orice legătură cu guvernul italian, respingând apelul semnat în 1862 de numeroşi clerici în favoarea unei concilieri între valorile religioase şi cele patriotice.

■ *Activitatea religioasă.* După ce a proclamat (1854) dogma Imaculatei Concepţiuni, P. a convocat Conciliul I ecumenic de la Vatican, în timpul căruia a fost aprobată, în ciuda împotrivirilor şi a polemicilor, dogma infailibilităţii pontificale (1870). În acelaşi an, când armata italiană a intrat în Roma, s-a declarat prizonier în Vatican şi i-a excomunicat pe toţi aceia care contribuiseră la pierderea puterii temporale de către papă. A interzis, de asemenea, catolicilor să facă parte din instituţiile politice ale statului italian (*non expedit,* v.) şi a refuzat ca fiind unilateral impusă Legea garanţiilor (13 mai 1871), prin care parlamentul italian dorea să regleze raporturile dintre papalitate şi stat. Contrapunerea realităţii ecleziastice faţă de cea civilă, alimentată de P., a marcat profund cultura religioasă şi politică a lumii catolice.

Pius X, sfânt (Giuseppe Sarto; Riese, Treviso, 1835-Roma 1914), papă (1903-1914). A devenit papă după ce urcase toate treptele activităţii pastorale. Susţinător al intransigenţei manifestate de Opera dei Congressi (v.), a pus mult suflet pentru rezolvarea problemelor pastorale şi liturgice ale Bisericii: s-a străduit să difuzeze catehismul, practicarea împărtăşaniei şi să înfăptuiască reforma Curiei romane. A fost, însă, foarte rigid pe plan doctrinar, fiind un conservator şi pe plan social. Numele său este legat, mai ales, de condamnarea dură a modernismului (v.), în special în enciclica *Pascendi* (1907). A fost canonizat în 1954.

Pius XI (Achille Ratti; Desio, Milano, 1857-Roma 1939), papă (1922-1939). Om de o vastă cultură, episcop de Milano din anul 1921, ca papă a dat dovadă de un temperament autoritar, neîncrezător faţă de partidele politice de inspiraţie catolică şi înclinat, în consecinţă, spre raporturi directe cu celelalte state: a dus o politică tipică de concordate (v. concordat ecleziastic), semnând printre altele şi Tratatele de la Lateran cu Italia (1929, v.). Faţă de fascism a dus o politică de „bună vecinătate", chiar dacă aceasta a fost tulburată de conflictul din 1931 în privinţa Acţiunii Catolice (a cărei dizolvare era cerută de guvern) şi de ostilitatea lui P. faţă de alianţa dintre Italia şi Germania. Mult mai aspre au fost criticile sale asupra nazismului (enciclica *Mit brennender Sorge,* 1937) şi comunismului (enciclica *Divini Redemptoris,* 1937). Prin enciclica *Quadragesimo Anno* (1931), a adus o importantă contribuţie la doctrina socială (v.). În cadrul Bisericii, a relansat puternic Acţiunea Catolică (v.), ca instrument al educaţiei creştine şi al contribuţiei

laicilor la apostolatul clerului, dar şi ca forţă organizată în scopul prezenţei mai active în societate şi al unei presiuni asupra diferitelor instituţii în vederea unei „recreştinări" a societăţii contemporane.

Pius XII (Eugenio Pacelli; Roma 1876-Castel Gandolfo 1958), papă (1939-1958). Originar dintr-o familie care, prin tradiţie, era prezentă în administraţia pontificală, şi-a început, din 1902, cariera în Secretariatul de Stat.
■ *Diplomat la Roma şi în Germania.* S-a format la şcoala cardinalului P. Gasparri şi, din 1917 în 1929, a fost nunţiu, mai întâi în Bavaria şi apoi în Germania. După sfârşitul primului război mondial, a asistat la mişcările revoluţionare din Germania şi a dus în mod coerent o politică a concordatelor. Chemat la Roma de către Pius XI, a fost numit cardinal şi secretar de stat (1930). A fost artizanul concordatelor cu Austria şi, mai ales, al celui cu Germania nazistă (1933), încercând să pună o stavilă juridică totalitarismului ateu, văzând, însă, în Germania o posibilitate de apărare a religiei împotriva bolşevismului. Prin contribuţia sa a aplicat linia doctrinară rigidă a lui Pius XI faţă de nazism şi comunism (1937-1938), chiar dacă susţinea ideea necesităţii unei posibilităţi de mediere în raporturile diplomatice.
■ *Papa în cadrul războiului.* Succesor al lui Pius XI (2.III.1939), în timpul celui de-al doilea război mondial a încercat să reafirme imparţialitatea pontificală, dar, în plus, a iniţiat, prin mesajele de Crăciun transmise la radio începând din 1941, o amplă reflecţie asupra ordinii juridice şi morale care trebuia refăcută. Neutralitatea sa devenea din ce în ce mai binevoitoare faţă de puterile occidentale şi mai critică faţă de Rusia sovietică şi de puterile Axei. A pus în mişcare structurile ecleziastice în sprijinul popoarelor lovite de războiul total şi indiscriminatoriu, dar n-a considerat utile gesturile zgomotoase de denunţare a crimelor naziste şi a exterminării evreilor (ceea ce a iscat, mai târziu, polemica asupra „tăcerilor" sale).
■ *Relansarea Bisericii.* Văzând în perioada de după război o mare posibilitate de a afirma rolul Bisericii de călăuză pentru omenire, P. a accentuat tonurile profetice ale mesajelor sale (care urmăreau să abordeze în amănunţime toate aspectele vieţii cetăţeneşti) şi a susţinut proiectul unei vaste mobilizări a credincioşilor în vederea reconstruirii „civilizaţiei creştine" (în Italia, a reorganizat Actiunea Catolică şi a susţinut „Mişcarea pentru o lume mai bună" a preotului R. Lombardi, refuzând să aprobe intrarea în lupta politică a „partidului creştin", deşi acesta era puternic sprijinit). Războiul rece a făcut ca acest proiect să se realizeze mai greu, aşa că papa s-a bazat din ce în ce mai mult pe Occident, îngrijorat de extinderea propagandei în favoarea ateismului şi decadenţa creştinismului în Europa orientală (decretul Sfântului Oficiu de excomunicare a credincioşilor care profesau doctrina comunistă şi de refuzare a acordării Sfintelor Taine pentru cei care erau membri sau propagandişti ai PCI, 1949). A susţinut cu tărie ideea unei Europe unite pe baza rădăcinilor sale creştine. În interiorul Bisericii, a păstorit prin metode centralizatoare (din 1942, nu a numit nici măcar un secretar de stat), a încurajat o linie doctrinară riguroasă (condamnarea curentelor inovatoare în domeniul teologiei; enciclica *Humani generis*, 1950; împiedicarea experimentului preoţilor-muncitori, 1945) care nu era lipsită de unele anticipări originale în concepţia Bisericii, în reforma liturgică şi în studiile biblice, stimulate, după aceea, de succesorii săi

Bibliografie: AA. VV., *Pio XII*, a cura di A. Riccardi, Laterza, Bari-Roma 1984.

Pizarro, *Francisco,* conchistador spaniol (Trujillo, Estremadura, cca 1475-Lima 1541). Paznic de porci analfabet, a plecat în tinereţe în America şi a participat la cucerirea noilor teritorii. Pe la cincizeci de ani, s-a stabilit în Panamá, unde a aflat de un străvechi şi foarte bogat „regat biru sau pirú", pe care a dorit să-l cucerească şi, în acest scop, s-a aliat cu D. de Almagro şi cu H. de Luque. După două călătorii de recunoaştere de-a lungul coastei Pacificului (1524 şi 1526), P. s-a întors în Spania unde a obţinut, în 1529, de la rege, permisiunea de a cuceri şi guverna noile teritorii. Sosirea sa în regatul incas, în fruntea a 200 de oameni (1532) a coincis cu sfârşitul războiului dintre cei doi pretendenţi la tron şi cu victoria lui Atahualpa. După ce l-a atras într-o cursă şi l-a ucis pe tânărul suveran, P. a ţinut sub control toate teritoriile incase datorită întăririlor pe care i le adusese de Almagro (1533). Renumele de om crud şi neomenos al conchistadorului a fost confirmat de jaful asupra oraşului Cuzco (1533) şi de eliminarea lui de Almagro (1538), al cărui fiu, Diego el Mozo, a organizat, la trei ani după aceea, asasinarea lui P.

placet, accept (lat: „este binevenit") acordat de autorităţile de stat documentelor prin care autorităţile ecleziastice efectuau repartiţia beneficiilor şi destinaţia bunurilor ecleziastice. Introdus în Italia prin Legea garanţiilor (1871), a fost abolit prin concordatul din 1929.

placito, în regatele romano-barbare, adunare a poporului convocată de suveran. În Sfântul Imperiu Roman devine organul consultativ al regelui şi participau la el persoanele cele mai puternice din regat, laici şi ecleziaşti. După destrămarea Imperiului carolingian, această denumire desemna o adunare prezidată de un conte sau de un marchiz cu competenţe judiciare. În comunele italiene, era un fel de curte de justiţie.

planificare economică, sistem de dirijare a economiei naţionale de către instituţii publice, în principal de către stat, prin fixarea unor obiective în cadrul unui plan.

■ *Origini şi tipuri de planificare.* În ţările capitaliste, în sec. XX, p. e. a fost înţeleasă ca o intervenţie programatoare a statului, utilă în depăşirea unor dezechilibre între diferite domenii sau sectoare de activitate economică, ca şi pentru a redistribui în mod egalizator avuţia naţională corectând astfel rezultatele obţinute prin legile economiei de piaţă, legi pe care, însă, nu le elimină (planificare prin indicatori sau programare economică). Pe această linie au fost aplicate, de exemplu, experienţa americană New Deal (v.) iniţiată de Roosevelt după criza economică din 1929 şi, parţial, politica economică a guvernelor italiene de după cel de-al doilea război mondial, în special prin intervenţiile asupra regiunilor meridionale. În ţările socialiste, a existat, în schimb, aşa-numita planificare obligatorie şi coercitivă, de obicei prin stabilirea unor planuri rigide pe mai mulţi ani (începând cu primul plan cincinal sovietic, 1928-1932). Obiectivele generale ale dezvoltării erau decise la vârful puterii şi urmăreau atingerea celor mai ample scopuri politice, fiind gestionate de organisme centralizate cum era Gosplan-ul (v.).

■ *Planificarea colectivistă.* După primele experienţe sovietice, o p.e. de tip colectivist a fost iniţiată după al doilea război mondial în statele socialiste din Europa de Est care aderaseră la CAER, în regimurile comuniste care se instalaseră în diferite ţări ale Lumii a Treia, ca şi în China, Mongolia, Cuba, Vietnamul de Nord, Coreea de Nord, Libia. Fără îndoială, unele rezultate în producţie şi în redistribuirea venitului naţional s-au obţinut în ţările care porneau de la o înapoiere economică accentuată. Cu toate acestea, experienţa planificării obligatorii, condusă după criterii de oportunitate politică şi nu economică, a scos în evidenţă foarte curând grave lipsuri în formarea unui sistem de producţie echilibrat şi competitiv. Prăbuşirea, după 1989, a regimurilor comuniste din Europa de Est a impus o revizuire completă a sistemului economic de tip socialist şi abandonarea planificării rigide „de stat" în favoarea unui mod de producţie bazat pe legile economiei de piaţă.

Plantageneţi, dinastie de suverani care a deţinut coroana Angliei din 1154 până în 1485. Numele P. derivă din lb.franceză veche, *planta-genet*, ramură de grozamă (ginestră), prezentă în stema lui *Geoffroy V de Anjou* care, căsătorindu-se cu Matilde, fiica şi moştenitoarea suveranului englez Henric I, a fost întemeietorul dinastiei. Din această căsătorie s-a născut Henric II (1154-1189), primul rege englez din familie. El a păstrat în stăpânirea sa şi domenii întinse din Franţa (Anjou, Normandia şi Aquitania), pretext pentru un conflict permanent cu regele Franţei, încheiat doar prin Războiul de o sută de ani. Coroana engleză a fost transmisă în linie directă de P. până la domnia lui *Richard II* (1377-1399), detronat şi înlocuit de vărul său, *Henric IV* (1399-1413), din ramura secundară a familiei Lancaster. În timpul domniei lui *Henric IV* (1422-1461) a izbucnit războiul celor două roze, între familiile Lancaster şi York, o altă ramură secundară a P. care au dobândit coroana prin *Eduard IV* (1461-1483) şi au deţinut-o până în 1485, când ultimul dintre P., *Richard III* (1483-1485), a fost învins şi ucis de Henric VII, întemeietorul noii dinastii, Tudor.

plastice, mase, materiale produse artificial sau prin sinteza chimică a substanţelor organice. Primele m. p. puse în comerţ au fost laminatele flexibile (parkesite) realizate în 1862 de englezul A. Parker plecând de la nitratul de celuloză descoperit în 1846 de germanul C. Schönbein. Cercetările ulterioare au permis producerea unor importante m. p. termoplastice şi termorezistente ca, de exemplu, celuloidul (1869), celofanul (1912), plexiglasul (1930), nylonul (1934), teflonul (1938), siliconii (1942), moplenul (1953). Considerate la început surogate de materiale naturale deficitare, m. p. au ajuns curând să le înlocuiască, impunându-se datorită preţului scăzut şi importantelor proprietăţi de rezistenţă mecanică, greutate specifică redusă, flexibilitate, uşurinţă în prelucrare, impermeabilitate. Cresterea explozivă a utilizării m. p. care, în general, nu sunt biodegradabile a creat, în special după cel de-al doilea război mondial probleme din ce în ce mai mari, a căror rezolvare a oferit-o, abia în anii '80, punerea la punct a primelor m. p. „ecologice", adică în bună măsură biodegradabile.

Plateea, bătălia de la (479 î.Hr.), bătălie terestră decisivă din al doilea război persan: armata persană, comandată de Mardonios şi susţinută de tebani, tesalieni şi macedoneni, a fost înfrântă şi obligată să părăsească Grecia de armata Ligii elenice compusă din spartani, atenieni, corintieni, megarieni şi alte populaţii din Pelopones, comandată de spartanul Pausanias şi de atenianul Aristide.

Platon, filosof grec (Atena 427-347 î.Hr.). Elev şi prieten al lui Socrate, a preluat de la el convingerea asupra importanţei, pentru om, a cunoşterii raţionale. Ea ajunge, prin intermediul înţelegerii intuitive proprii filosofului, la o lume inteligibilă a ideilor pure, lume care nu depinde de realitatea senzorială. Legată de această teorie este viziunea politică a lui P., care vede ca fiind necesară armonizarea celor trei componente sociale: lucrătorii, soldaţii sau apărătorii şi guvernanţii sau conducătorii care trebuie să se identifice cu filosofii sau cultivatorii cunoaşterii. Operele lui P. constau în diferite scrisori şi în circa treizeci de dialoguri (cel mai amplu şi mai bine structurat este *Republica*). În dialogul *Legile*, P. a prezentat o viziune constituţională concretă, sinteză între monarhie şi democraţie. Gândirea lui P. este unul dintre punctele

de plecare ale filosofiei occidentale şi a influenţat într-o măsură largă diferite curente ulterioare de gândire (neoplatonismul grecesc creştin şi păgân, augustinismul, umanismul, idealismul modern).

plângăreţi (piagnoni), termen prin care adversarii îi denumeau pe adepţii lui G. Savonarola, pe vremea republicii florentine (1494-1512), din cauza austerităţii modului lor de viaţă.

Plebe La, săptămânal fondat în Italia, la Lodi, în 1868, de către E. Bignami. Cu orientare democratică la început, s-a alăturat mai apoi internaţionalismului socialist şi a devenit oficiosul marxismului în Italia. În 1873, s-a transferat la Milano; devenit cotidian, a încetat să mai apară în 1884.

plebei, contrapuşi patricienilor (v.), erau una dintre cele două categorii de cetăţeni romani. Excluzându-se ipoteza că deosebirea dintre p. şi patricieni s-ar fi făcut pe o bază rasială, astăzi se consideră că ar fi fost rezultatul unui proces de diferenţiere a grupurilor gentilice mai bogate de restul cetăţenilor. Problema raporturilor dintre p. şi patricieni apare încă de la începuturile republicii (stabilite prin tradiţie în anul 509 î.Hr.), când p. au fost îndepărtaţi din cea mai mare parte a magistraturilor şi din colegiile religioase. Treptat, p. au reacţionat organizându-se prin adunări proprii, *concilia plebis* şi, din 494 î.Hr., prin proprii magistraturi paralele, tribuni ai plebei (v.) şi edili (v.) ai plebei. Statul plebeu a avut, de asemenea, propriile legi şi chiar un templu al său, înălţat pe colina Aventin, în 493 î.Hr., conform tradiţiei şi consacrat triadei plebee, Ceres, Liber şi Libera. Paşi decisivi în dobândirea unei parităţi consistente de prerogative juridice au constituit acordarea de inviolabilitate tribunilor, recunoaşterea dreptului de vot în comiţiile centuriate sau tribut (491 î.Hr.) şi accesul la funcţia de consul: legile Liciniae-Sextiae (367 î.Hr.) stabileau regula conform căreia unul dintre cei doi consuli trebuia să fie plebeu. De la această dată a apărut o pătură plebee bogată, deseori integrată aristocraţiei patriciene. În ultima fază a republicii, însă, termenul p. mai era folosit doar pentru a denumi categoriile defavorizate ale populaţiei.

plebiscit, vot popular în probleme de natură constituţională şi instituţională. Se deosebeşte de referendum (deosebirea nu este, însă, foarte bine precizată) prin faptul că este folosit în împrejurări excepţionale şi nu decurge conform prevederilor constituţionale în materie. Originea cuvântului se află în Roma antică, el desemnând o deliberare a plebei la convocarea tribunilor. P. a fost prezent deseori în epoca modernă de după Revoluţia franceză, fiind un prilej de afirmare a unor doctrine şi ideologii asupra suveranităţii poporului.

PLEBISCITELE PENTRU UNIFICAREA ITALIEI

locul	*data*	*pentru*	*contra*
Lombardia	8.VI.1848	561 002	681
Toscana	11-12.III.1860	366 571	14 925
Emilia	11-12.III.1860	426 006	756
Provinciile napolitane	21.X.1860	1 302 064	10 312
Sicilia	21.X.1860	432 053	667
Marche	4-5.XI.1860	133 807	1 212
Umbria	4-5.XI.1860	97 040	380
Provinciile veneţiene şi Mantova	21-22.X.1866	647 246	69
Roma şi provinciile învecinate	2.X.1870	133 681	1 507

Plehanov, *Gheorghi Valentinovici*, filosof şi om politic rus (Gudalovka, Tambov, 1856-Terijoki, Finlanda, 1918). Student în mineralogie, a intrat în mişcarea narodnică din care s-a retras, în 1879, o dată cu aripa adversară terorismului. A trăit în exil din 1880 până în 1917. A aderat la marxism şi a contribuit la introducerea acestuia în Rusia traducând opere ale lui Marx şi Engels, iar în 1898 a fost, împreună cu Lenin, fondatorul Partidului Muncitoresc Social-Democrat Rus. La congresul de la Londra (1903) al partidului, are loc separarea de Lenin: P. a fost unul dintre conducătorii menşevicilor (v.), convins că, în Rusia, o revoluţie burgheză şi naţională era condiţia primordială pentru ca proletariatul să poată lua puterea. Întors în patrie după revoluţia din februarie 1917, a susţinut guvernul Kerenski. Dintre lucrările sale: *Eseuri asupra istoriei materialismului* (1896), *Problemele fundamentale ale marxismului* (1908).

Plombières-les-Bains, acordurile de la, încheiate la 20 iulie 1858 între Napoleon III şi Cavour, prevăzând ajutorul acordat Piemontului de Franţa pentru a porni războiul împotriva Austriei şi pentru reorganizarea ulterioară a Italiei într-o confederaţie de 4 state prezidată de papă: un regat al Italiei de Nord, un regat al Italiei centrale, regiunea Lazio aflată sub jurisdicţie papală şi un regat al Italiei meridionale. Franţa ar fi primit Nisa şi Savoia. Acordurile au constituit condiţia pentru intervenţia franceză în cel de-al doilea război de independenţă purtat de Italia.

plug, unul dintre instrumentele esenţiale în activitatea agricolă, folosit încă din Antichitate pentru a fărâma şi întoarce pământul, trasând brazde pentru însămânţare. Introducerea aratului în locul săpatului manual, mai lent şi mai puţin productiv, s-a făcut în mileniul III î.Hr. Apărut în zona orientului Mijlociu, mediteranean

şi poate în China, p. primitiv era din lemn (puţine sunt urmele găsite). Modelele cele mai vechi erau formate dintr-un cârlig (brăzdar sau cuţit) folosit pentru a trasa brazda, fixat de un par lung (oişte), necesar pentru tracţiune. Forţa umană a fost înlocuită cu cea animală (papirusurile şi tăbliţele egiptene şi mesopotamiene înregistrează toate acestea, în jurul anului 2500 î.Hr.). P. acesta ca un cui a fost răspândit şi în Europa centrală, în unele regiuni nord-africane şi în Asia meridională (dar până în epoca modernă întrebuinţarea lui nu înlocuia peste tot sapa). Cu apariţia metalelor componenta de trasare a brazdei de la p. a fost mai întâi îmbrăcată, iar mai târziu realizată complet din bronz sau din fier. Romanii foloseau deja pluguri metalice, prevăzute cu brăzdar pentru a tăia pământul pe orizontală. Modificările majore au fost făcute în sec. XII şi XIII; unealta a început să fie dotată cu cormană, o lopată care ridica şi întorcea barza tăiată („plugul în ureche") şi cu roţi. O dată cu revoluţia agricolă din sec. XVIII noi îmbunătăţiri tehnice au fost aplicate p., care a dobândit forme mai funcţionale (brăzdar dublu), diferenţiate în funcţie de tipul de teren şi forţa de tracţiune utilizată.

Plutarh, om de litere grec (Cheroneea cca 50-cca 120). Originar dintr-o familie bogată şi influentă, a trăit timp de aproape treizeci de ani în Delfi şi a fost unul dintre cei mai însemnaţi artizani ai fenomenului de reînviere a spiritului Greciei antice care a caracterizat cultura secolului II. Beneficiind de un volum impresionant de lecturi, P. a scris mai multe opere, printre care celebrele *Vieţi paralele*, un fel de confruntare între trecutul istoric grec şi cel roman, structurată în 23 de perechi de biografii, cu intenţia declarată mai mult morală decât istorică.

plutocraţie, termen (din gr.: guvernare de către bogăţie) folosit în sens polemic în timpul perioadei fasciste pentru a desemna democraţiile capitaliste în contrast cu Italia definită ca naţiune „proletară".

Pobedonoşţev, *Konstantin Petrovici*, om politic rus (Moscova 1827-Sankt Petersburg 1907). Susţinător al unei politici autocratice şi filoslave, convins că instituţiile liberale occidentale nu puteau fi aplicabile în Imperiul rus, a fost consilierul atotputernic al ţarilor Alexandru III şi Nicolae II, în politica de rusificare forţată a minorităţilor nationale, de intransigenţă ortodoxă şi de tolerare a pogromurilor antisemite. După revoluţia din 1905 s-a retras din viaţa politică.

podestà, magistrat unic care, în comunele medievale italiene a luat locul (sec. XII-XIII) consulatului ca organ suprem de guvernare. Condiţia ca p. să fie străin şi, în plus, să nu provină din acelasi oraş cu predecesorul său a devenit necesară datorită conflictelor înverşunate existente între familiile care controlau instituţia consulatului în cadrul fiecărei comune. Pe o perioadă limitată (un an sau şase luni) şi cu asistenţa unui grup de colaboratori aleşi de el din afara oraşului (aşa-numita *familie*) p. exercita puterile jurisdicţională şi militară, decidea convocarea consiliilor şi le prezida. Activitatea unui p. era reglementată de statute, pe care trebuia să depună jurământ de credinţă, şi era controlată de un colegiu de „sindici" Prin venirea la putere, în comune, a poporului şi a seniorilor, instituţia p. decade. În Italia fascistă, titlul de p. era atribuit, prin decizie guvernamentală, unui funcţionar care conducea localitatea ca un primar, concentrând în aceeaşi persoană atribuţiile de sindic, de birou executiv şi de consiliu comunal.

Podgornîi, *Nikolai Viktorovici*, om politic sovietic (Karlovka, Ucraina, 1903-Moscova 1983). Inginer, specialist în domeniul alimentar, a fost vicecomisar al poporului pentru industria alimentară (1940-1942) şi secretar al Partidului Comunist în Ucraina (1957). Apropiat al lui Brejnev, a fost preşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem (şef al statului) din 1965 până în 1977.

Poerio, *Carlo*, om politic italian (Neapole 1803-Florenţa 1867). Exilat în urma mişcărilor napolitane din 1820-1821, în 1848 a fost ministru al educaţiei naţionale în guvernul constituţional al celor Două Sicilii. La reinstaurarea absolutismului, în 1849, a fost condamnat la 24 de ani de închisoare ca membru în gruparea unionistă italiană, pedeapsă comutată, în 1859, în deportare. Refugiat în Piemont, a devenit deputat al dreptei în parlamentul piemontez şi, din 1860, în parlamentul italian.

pogrom, cuvânt (rus.: devastare) prin care era desemnată masacrarea evreilor începând din sec. XVII (deosebit de sângeroase fiind cele săvârşite de hatmanul ucrainean B. Hmelniţki) şi până în sec. XX, devenite frecvente în Europa orientală, în special în Imperiul rus. Ele erau rezultatul unui antisemitism răspândit pe larg, cultivat prin propaganda religioasă creştină şi amplificat prin ostilitatea ţăranilor faţă de evrei (consideraţi ca slujitori ai intereselor marilor proprietari funciari care angajau, de regulă, evrei ca administratori şi vechili). P. au fost, de asemenea, deseori provocate de poliţia ţaristă în scopuri politice, pentru a abate atenţia de la nemulţumirile poporului.

Poincaré, *Raymond*, om politic francez (Bar-le-Duc 1860-Paris 1934). A debutat în politică în Uniunea Forţelor de Stânga, deplasându-se treptat către centru şi, apoi, spre dreapta. Devenit preşedinte al Consiliului de Miniştri într-un guvern de centru (1912), a dus o politică de reînarmare, convins că Germania era răspunzătoare pentru starea de tensiune din Europa şi că era necesar ca ţara să fie pregătită pentru orice eventualitate, inclusiv pentru război. În 1913-1920 a fost preşedinte al Republicii. Susţinător al unei păci care să

pedepsească Germania, a apreciat ca insuficiente condițiile stabilite prin Tratatul de la Versailles de la sfârşitul primului război mondial. A provocat, apoi, căderea guvernului Briand, considerat prea conciliant, şi a preluat preşedinţia Consiliului de Miniştri şi portofoliul externelor (I.1922). În ianuarie 1923, sub pretextul unei întârzieri în plățile despăgubirilor de război germane, a ocupat, împreună cu Belgia, zona industrială şi minieră Ruhr. Politica intransigentă a lui P. a fost dezaprobată de Marea Britanie şi de SUA şi el a fost constrâns să accepte planul Dawes (v.). Înfrânt, în 1924, de cartelul forțelor de stânga, în 1926 P. a format un guvern de uniune națională pentru a reînsănătoşi situația financiară, cu o linie politică mai relaxată față de Germania; în 1929, a demisionat din motive de sănătate.

Poitiers, bătăliile de la, în oraşul francez, capitală a regiunii Poitou, s-au dat, în Evul Mediu, două bătălii importante. La 17 octombrie 732, francul Carol Martel a înfruntat o armată arabo-berberă; rezultatul luptei nu este cunoscut cu exactitate, dar este cert că arabii s-au repliat către Peninsula Iberică: această bătălie urma să devină simbolul opririi înaintării musulmane în Europa. La 19 septembrie 1356, în timpul Războiului de o sută de ani, regele Franței, Ioan II, a fost învins şi făcut prizonier împreună cu mare parte din nobilimea franceză de armata engleză condusă de Eduard II, Prinţul Negru.

Poitou, regiune istorică din Franța occidentală. A fost un vechi teritoriu al galilor *pictones*, cucerit de Caesar în 56 î.Hr., făcând parte din Aquitania romană. Ocupat de vizigoţi (sec. V) şi de franci (sec. VI), P. a intrat pe orbita politică a ducatului de Aquitania. Devenit comitat (sec. XI), în 1152 a trecut sub stăpânirea regelui Angliei, Henric II Plantagenet, ca dotă a soției acestuia, Eleonora de Aquitania. Obiect de dispută între Franța şi Anglia, în 1375 a fost cucerit de francezi şi a fost definitiv anexat la regat în 1417.

Pol Pot, om politic cambodgian (Kompong Thom 1925-1998). Lider al mişcării comuniste a khmerilor roşii, în 1976, a impus țării un regim dictatorial, punând în aplicare un plan de „reeducare" culturală a maselor şi de reîntoarcere la o economie agrară, plan susținut prin măsuri represive care au dus la moartea a sute de mii de cambodgieni. Alungat de la putere de către vietnamezi, în 1979, dar capabil încă să dețină controlul asupra unor teritorii întinse, a dus o luptă sângeroasă de gherilă, devenind principalul obstacol în calea pacificării țării, obiectiv urmărit de ONU după 1991. În 1997, a inițiat o nouă epurare în rândul khmerilor roşii care, însă, au reacționat chemându-l în judecată şi condamnându-l la închisoare pe viață.

Polanyi, *Karl*, economist şi istoric ungur (Viena 1886-Toronto 1964). Născut la Viena, a trăit perioade îndelungate în acest oraş şi, când naziştii au venit la putere, a emigrat mai întâi în Anglia şi, apoi, în Statele Unite (1940). A făcut cercetări de antropologie istorică a vieții economice şi a studiat persistența în cadrul capitalismului a unor corective şi piedici în calea economiei de piață (*Marea transformare*, 1944), ca şi economiile de schimb nemonetariste (contribuind la redactarea în colectiv a volumului *Comerțul și piețele din imperiile antice*, 1957).

Pole, *Reginald*, cardinal englez (Stafforshire 1500-Londra 1558). Umanist, susținător al reformei catolice, a fost exilat în Italia pentru că se pronunțase împotriva schismei anglicane a lui Henric VIII şi a fost numit cardinal (1536) de către papa Paul III. A contribuit la pregătirea conciliului de la Trento, unde a fost prezent ca legat papal (1545). S-a întors în Anglia ca legat pontifical (1554) după urcarea pe tron a reginei Maria Tudor, susținând încercările acesteia de a reforma catolicismul.

Polenta, da, familie nobilă italiană din Ravenna. A deținut senioria oraşului prin *Guido Minore*, în 1282, şi a pierdut-o prin *Ostansio III*, în 1441. *Bernardino* (m. Florența 1313) a fost *podestà* la Parma, Bologna şi Florența. Din aceeaşi familie făcea parte şi *Francesca da Rimini* amintită de Dante în *Divina Comedie*. *Guido Novello* (m. Bologna 1323) a fost senior al Ravennei, apoi *capitano del popolo* la Bologna. Poet, i-a oferit ospitalitate lui Dante în anii de exil.

Polibiu (Polybios), om politic şi istoric grec (Megalopolis cca 200-cca 118 î.Hr.). Fiul lui Licortas, unul dintre capii Ligii aheene, a comandat cavaleria ligii, în 170. După înfrângerea din bătălia de la Pydna (168), a fost unul dintre cei 1 000 de ostatici ahei luați de Roma. La Roma a devenit prieten şi colaborator al lui Scipio Aemilianus. Principala sa operă, *Istoriile*, relatează în 40 de cărți (dintre care doar primele cinci s-au păstrat integral) istoria cuceririlor romane din bazinul Mării Mediterane de la primul război punic până la 146 î.Hr. P. a evitat accentele dramatice ale istoriografiei elenistice, concentrându-se doar asupra evenimentelor politico-militare, şi şi-a pus, printre primii, problema explicației succesului Romei, găsind-o în organizarea sa care reunea elemente monarhice, aristocratice şi democratice.

Polignac, *Jules-Auguste-Armand-Marie prinț de*, om de stat francez (Versailles 1780-Paris 1847). Arestat pentru că participase la unul dintre comploturile împotriva lui Napoleon, după Restaurație a fost ambasador la Sfântul Scaun (1820) şi în Anglia (1827). Preşedinte al Consiliului de Miniştri, din 1829, a promovat o politică reacționară, a încercat să înăbuşe opoziția liberală, ceea ce a dus la revoluția din iulie 1830. Condamnat la închisoare pe viață, a fost amnistiat în 1836.

polis, termen (gr.: oraş) folosit pentru a denumi forma statală specifică a lumii antice greceşti, oraşul-stat. Expresie a tendinţei înnăscute a lumii greceşti spre fragmentarea politică, p. era format, în general, dintr-o aşezare urbană în care se aflau sediile diferitele structuri instituţionale şi din fâşia de teren agricol înconjurător.

■ *Structura instituţională.* În toate aceste *pòleis* se găsea o adunare generală a cetăţenilor-locuitori şi o adunare restrânsă ce avea drept scop discutarea preliminară a problemelor care urmau să fie dezbătute în plen. La aceste două organe se adăuga un anumit număr de magistraturi, cu funcţii în special executive. Magistraţii erau selecţionaţi prin alegere directă; funcţiile cele mai înalte, adică acelea care comportau responsabilităţi economice, erau, în general, limitate la locuitorii cei mai bogaţi. Puterea judiciară era repartizată în mod diferit între toate organele statului şi doar în câteva p. existau magistraturi cu sarci i specific juridice.

■ *Apariţia polisurilor.* Aceasta este una dintre problemele cel mai mult discutate din istoria greacă. Azi, istoricii tind să recunoască încă din poemele homerice primele urme ale unei organizări statale de tipul p. Colonizarea greacă, în forma ei specifică de manifestare, s-a concretizat pri întemeierea de către *pòleis* din patria-mamă greacă a unei serii de p. pe coastele Mării Mediterane: a fost prima manifestare a existenţei acestei noi entităţi politice. În cursul epocii arhaice (sec. VIII-VI î.Hr.) p. a trecut printr-un proces de transformare a repartiţiei puterii dintr-o formă gentilică într-una bazată pe cens. Dacă, la origine, doar un număr limitat de familii se putea bucura de drepturi politice depline şi putea avea acces la adunarea restrânsă, mai târziu au apărut forme constituţionale care garantau accesul la magistraturi al cetăţenilor bogaţi. În multe cazuri, tranziţia a fost uşurată de instaurarea unor regimuri tiranice, acestea fiind, deseori, sprijinite de grupuri până atunci excluse de la putere.

■ *Polisul în perioada clasică.* În sec. V-IV î.Hr., modul de constituire a p. urma două modele. Pe de o parte democraţiile, unde toţi cetăţenii, independent de cens, aveau acces la adunarea generală şi la consiliu, ai cărui membri erau aleşi sau traşi la sorţi. Pe de altă parte, aristocraţiile, unde membrii consiliului restrâns erau cooptaţi şi, în general, rămâneau pe viaţă în această funcţie. Opoziţia dintre cele două forme de guvernare a fost atât de puternică încât războiul din Pelopones (431-404 î.Hr.) a fost, până la urmă, o ciocnire între *pòleis* democratice, aliate cu Atena, şi *pòleis* oligarhico-aristocratice, aliate cu Sparta. De fapt, democraţia este cea care a ieşit învinsă din acest conflict.

■ *Polisul în epoca elenistică.* Epoca elenistică a marcat apusul p. ca entitate politică autonomă. Copleşite de puterea militară superioară a monarhiilor, *pòleis* au reuşit să mai aibă un cuvânt de spus în politica externă doar dacă erau organizate în ligi. Treptat, polisurile au fost asimilate de regatele elenistice şi, apoi, de dominaţia romană, în cadrul căreia au supravieţuit doar ca unităţi administrative şi ca păstrătoare ale acelei moşteniri culturale şi politice pe care lumea romană o recunoştea ca fiind a sa.

Bibliografie G.Glotz, *La città greca*, Einaudi, Torino 1958; K.-W. Welwei, *La polis greca*, Il Mulino, Bologna 1988.

POLIS

Viaţa politică şi structura socială ale unui polis grecesc

Deoarece polis *nu era un „stat" în sensul modern al cuvântului, ci doar totalitatea cetăţenilor din care era format, viaţa politică din interiorul său era caracterizată în primul rând de participarea directă a membrilor săi cu drepturi depline (*politai*) la procesele de luare a unor decizii şi la conducerea treburilor publice. La aceasta se adăugau relativa simplitate a aparatului său administrativ şi, deci, absenţa oricărei forme de birocraţie şi lipsa unei adevărate pături politico-profesionale separate de cetăţenii obişnuiţi. În plus, spaţiul geografic şi demografic restrâns al polisului favoriza apariţia unor forme de control reciproc între diferitele sale componente. Era greu, în felul acesta, pentru cel bogat să-şi ascundă bogăţia şi întotdeauna au existat presiuni sociale asupra cetăţenilor celor mai avuţi pentru ca aceştia să ia în sarcina lor, prin preocupare şi cheltuială proprie, unele servicii în favoarea întregii comunităţi (aşa-numitele* liturgii*), cum erau organizarea unei sărbători religioase sau armarea unei corăbii de război.*

Dintr-un punct de vedere instituţional, regimurile politice se deosebeau între ele prin cerinţele diferite care defineau condiţia de „cetăţean" şi, în felul acesta, dimensiunea corpului civic, ca şi diferitele echilibre care se instalau între cele trei instituţii fundamentale din polis: adunarea generală care-i reunea pe toţi politai, *un consiliu alcătuit pe baze reprezentative şi magistraţii. Regimurile cu caracter oligarhic aveau tendinţa de a introduce restricţii, mai ales*

în privința censului, în definirea titlului de cetățean, în reducerea suveranității adunării și a tribunalelor populare, în stabilirea magistraților prin alegere, în eliminarea remunerării unor funcții publice [...]. *Democrația ateni nă din sec. V și VI î.Hr. este aceea* [...] *în care regăsim* [...] *cea mai largă extindere a rolului cetățeniei și a participării cetățenilor la viața statului. Membri cu drepturi depline erau, în polisul atenian, fără deosebire de naștere sau cens, toți adulții de sex masculin născuți liberi și din ambii părinți atenieni. Ei făceau parte din adunarea populară* (ekklesia), *suverană din punct de vedere legislativ, beneficiind de* isegoria (*dreptul egal la libera exprimare) și* parrhesia *(libertatea cuvântului): oricine putea să ia cuvântul și să propună adoptarea sau amendarea unui decret, iar procesul luării unei decizii politice căpăta, de cele mai multe ori, forma unei confruntări publice înverșunate între oratori (*rhetores, demagogoi*) care susțineau puncte de vedere opuse. Din rândul tuturor cetățenilor erau recrutați, de asemenea, judecătorii din „tribunalele populare"* (dikasteria) *care erau, deseori, loc de dezbateri politice. Puterile adunării se încrucișau cu cele ale unui „consiliu"* (boulé), *acesta având misiunea de a face propuneri, dar și de a îndruma și a controla, fiind format din 500 de membri desemnați, prin tragere la sorți dintre toți* politai, *câte 50 pentru fiecare din cele zece triburi teritoriale, pentru durata de un an; aceste zece secțiuni,* pritanie, *exercitau prin rotație, pe parcursul unui an, președinția consiliului și, prin intermediul acestuia, a lucrărilor adunării. Un semn clar al primatului funcției politice a cetățeanului, ca și o garanție în vederea asigurării și pentru cei nevoiași a participării plenare la viața politică era plata unei indemnizații* (misthos) *zilnice participanților la adunare, membrilor consiliilor și ai tribunalelor. Magistraturile, cu excepția doar a câtorva, ca aceea de strateg, erau trase, cu unele limitări, la sorți dintre toți cetățenii și magistrații trebuiau să dea socoteală de faptele lor în fața consiliului și a tribunalelor. Tradiționala împărțire a cetățenilor atenieni în patru clase cenzitare, datând din vremea lui Solon (începutul sec. VI î.Hr.) și niciodată abolită formal, își pierduse, în perioada clasică, mult din semnificația sa originară, aceasta și pentru că se bazase pe o economie exclusiv agrară. Chiar dacă proprietatea asupra pământului a rămas întotdeauna, în polisul grecesc, semnul distinctiv al apartenenței la clasa hopliților sau la familiile de viță veche, alături de bogăția agrară au apărut, în perioada clasică, forme de bogăție monetară, „invizibilă", care au sfârșit prin a provoca transformări profunde în structura socială tradițională. La extremitatea inferioară a scării sociale, soarta clasei theților era strâns legată de democrație și, în perioada imperiului, de puterea maritimă (thalassocrația) ateniană datorită muncii depuse de vâslașii de pe corăbii; la dispariția imperiului atenian, în sec IV î.Hr., păstrarea sistemului democratic a dat naștere unor puternice tensiuni sociale care, totuși, nu au reușit niciodată să-i deturneze evoluția. Aceasta demonstrează caracterul exemplar, dar și specificitatea „cazului" atenian; și un aspect destul de important al acestei situații este faptul că aici, mai înainte de oricare alt loc, a început, prin Solon, un proces care a dus la definirea condiției de „liber" și de „cetățean" într-o diferențiere netă de grupurile sociale din cadrul polisurilor parțial sau total lipsite de drepturi, ca străinii rezidenți (meteci) și sclavii.*

Ugo Fantasia, Școala Normală din Pisa

Polisario, sigla Frontului Popular de Eliberare din Saguia El Hamra și din Rio de Oro, mișcare pentru independență din Sahara Occidentală, fondată în 1973. Susținută de Libia și de Algeria, P. a dus o luptă dură de gherilă împotriva spaniolilor și, din 1975, împotriva Marocului și Mauritaniei. Cu Mauritania, după proclamarea independenței acesteia, a ajuns la încheierea unui acord în 1979. Cu Marocul, însă, a semnat un armistițiu în 1991, dar procesul de pace care ar fi trebuit să urmeze, cu un referendum desfășurat sub controlul ONU, a fost în permanență amânat. În 1997, a început o nouă fază de negocieri sub egida ONU.

Politburo, abreviere de la *Politiceskoie Biuro* (rus.: birou politic): organ politic al Comitetului Central al Partidului Comunist Sovietic, nucleu al puterii politice reale în URSS.

Politecnico, Il, periodic fondat la Milano, în 1839, și condus, până în 1844, de C. Cattaneo. Își propunea să răspândească noile idei și aplicațiile lor practice din domeniul tehnic, științific și literar. Reapare în 1859

datorită tot lui Cattaneo, care l-a condus până în 1865; şi-a încetat apariţia în 1868. Numele publicaţiei a fost preluat de revista lui E. Vittorini (1945-1947) care îşi propunea să difuzeze cultura marxistă.

politica echilibrului, orientare politică spre afirmarea interdependenţei dintre diferitele ţări europene şi evitarea hegemoniei unui stat asupra întregului continent. Apărută pe baza universalismului medieval, se manifesta, mai ales începând din sec. XVII, prin salvgardarea *statu quo*-ului, tratate de garantare, joc al alianţelor şi (din 1815) pe conferinţele de „concert european" (v. *diplomacy by conference*). Cea mai mare susţinătoare a p. e. a fost Marea Britanie şi conceptul a continuat să caracterizeze relaţiile internaţionale până la primul război mondial.

politică ecleziastică, politica unui stat în privinţa confesiunilor religioase existente pe teritoriul său. Pe măsură ce lumea a evoluat după epoca medievală, statele naţionale au încercat să-şi extindă puterea asupra unor sectoare lăsate până atunci sub dominaţia Bisericii şi şi-au exprimat prin documente specifice atitudinea faţă de diferitele biserici. Răspândirea Reformei protestante a pus probleme serioase acelor state în care se aflau mai multe confesiuni religioase. În Franţa, de ex., monarhia a reglementat, prin edictul din Nantes (1598) raporturile cu hughenoţii şi, sprijinind *Declaraţia clerului gallican* (1682), a încercat să supună Biserica franceză legilor în vigoare pe teritoriile aflate sub stăpânirea regelui. În sec. XVIII, tentativa de a aduce clerul local sub autoritatea statului a dus la jurisdicţionalism (v.), cu măsuri speciale de control asupra Bisericii. O asemenea tendinţă s-a manifestat şi în lupta cu unele ordine religioase, cum ar fi iezuiţii care au fost expulzaţi din diferite state. Obiectivul reducerii influenţei Bisericii prin măsuri speciale de p. e. a devenit mai precis o dată cu Revoluţia franceză, când mare parte dintre bunurile ecleziastice au fost expropiate de diferite state europene. În statele liberale din sec. XIX s-a aplicat o p. e. de separare netă între stat şi Biserică. În SUA, separaţia n-a avut nimic de-a face cu nici o manifestare a spiritului anticlerical, tipic, în schimb, pentru ţările din Europa mediteraneană (Italia, Franţa). La aceste luări de poziţie Biserica catolică a încercat să reacţioneze prin politica de concordate (v. concordat ecleziastic), pentru a-şi apăra din punct de vedere juridic spaţii de prezenţă şi de influenţă socială.

politică economică, complexul de iniţiative cu ajutorul cărora statul reglementează viaţa economică naţională în scopul realizării unor obiective politice generale.

■ *Originile politicii economice.* Puterea constituită a influenţat întotdeauna, prin intervenţii mai mult sau mai puţin directe, activitatea economică: repartizarea de terenuri pentru veteranii de război, măsuri de aprovizionare pentru săraci sau formarea de depozite de grâne, controlul traficului comercial prin impozite şi taxe vamale, organizarea muncii sclavilor, emisiunea de monedă, încasările fiscale, realizarea unor infrastructuri sunt acţiuni ale p. e. care-şi pot găsi exemplificare în toate marile civilizaţii antice.

■ *Evoluţia teoriilor economice.* O sistematizare teoretică a p. e. a avut, totuşi, loc abia în epoca modernă. În sec. XVII au beneficiat de un larg consens teoriile mercantilismului (v.), conform cărora statul trebuia să se intereseze activ de economie cu scopul de a-şi asigura o cantitate cât mai mare posibil de metale preţioase (cel mai puternic instrument de dobândire a bogăţiei şi a puterii) limitând importurile şi favorizând exporturile şi activităţile manufacturiere naţionale. În sec. XVIII, fiziocraţii (v. fiziocraţie) recomandau, din contră, guvernelor să limiteze la minimum intervenţia în sfera economică, contând (conform formulei „laissez faire, laissez passer" – lăsaţi să se facă, lăsaţi să treacă) pe capacitatea de autoreglare a pieţei. Economiştii clasici (începând cu A. Smith şi continuând cu toţi cei din sec. XIX) au cerut statului să-şi asume sarcina de a sprijini eforturile indivizilor care-şi urmăresc propria bunăstare, el ocupându-se de activităţile subsidiare (servicii strict esenţiale şi crearea de infrastructuri). Pe o pozitie antitetică s-au situat, în a doua jumătate a secolului, socialiştii, conform cărora statul trebuia să deţină monopolul factorilor de producţie, organizând activitatea acestora printr-o planificare centralizată.

■ *Politica economică în sec. XX.* În sec. XX, statele democrate moderne, datorită şi contribuţiei ştiinţifice a unor economişti ca englezul J.M.Keynes, au adoptat principiile fundamentale ale şcolii clasice completându-le cu aspecte de dreptate socială propuse de gânditorii socialişti. Măsurilor de susţinere a productivităţii (de la stimulente fiscale pentru contribuţia la activitatea de cercetare la politicile salariale) şi de diminuare a dezechilibrelor regionale sau sectoriale (prin planificare, luptă împotriva monopolurilor şi a distribuitorilor unici), li s-a adăugat rolul de întreprinzător al statului prin naţionalizări şi participaţii la investiţii). Începând din anii '80 (pornind din Marea Britanie conservatoare a premierului M. Thatcher, trecând în America lui Reagan şi, de acolo, în întreaga lume industrială avansată), ca reacţie la această orientare, s-a constatat o reluare în termeni radicali a lui *laissez-faire*, ceea ce a dat naştere aşa-numitei „noi revoluţii a liberului-schimb", bazată pe ***deregulation*** şi pe caracterul privat al iniţiativei economice. În anii '90, s-a înregistrat un răspuns „progresist" la depăşirea p. e. tipice pentru *welfare state* (pus la punct, iniţial, în Olanda şi în Marea Britanie laburistă a lui T. Blair): prin modelul *workfare state* intervenţiile guvernamentale se orientează spre

garantarea locurilor de muncă (mai mult decât spre ajutorarea şomerilor) prin stimulente şi degrevări fiscale, ca şi prin încurajarea mobilităţii şi elasticităţii muncii printr-o folosire mai largă a sistemului *part time*.
Vezi şi: finanţe publice, liberism, mercantilism, monedă, planificare economică, politica veniturilor, politică monetară, protecţionism, reformă agrară, vămi.
politică monetară, sistem de măsuri adoptate de autorităţile monetare pentru a reglementa cantitatea de monedă aflată la dispoziţia operatorilor economici. Centralizarea emisiunii de monedă şi a controlului monedei aflate în circulaţie decisă de către suverani şi de către guverne după sec. XIV, ca şi complexitatea crescândă a sistemului de schimburi au reclamat intervenţii regulatoare din partea statului: în sec. XVIII-XIX au apărut cele mai multe dintre băncile centrale, organe abilitate să emită monedă şi să supravegheze sectorul de creditare, în timp ce, printre cele mai importante decizii de p. m. care reveneau guvernelor s-a aflat aceea referitoare la sistemul monetar care trebuia adoptat (mono şi bimetalism, *gold standard*, v.). După cel de-al doilea război mondial, p. m. devine obiect al numeroaselor acorduri internaţionale, cel mai important fiind acela semnat la conferinţa de la Bretton Woods, în 1944, în vederea stabilirii noii ordini monetare internaţionale: pentru aplicarea acestui acord au fost create Fondul Monetar Internaţional (FMI) şi Banca Mondială (1945). În cadrul UE, trebuie amintită constituirea Şarpelui Monetar (1972) şi a Sistemului Monetar European (SME, intrat în vigoare în 1979) pentru a coordona p. m. naţionale şi a reglementa schimburile între valutele ţărilor din comunitate, ca şi pentru realizarea etapelor prevăzute prin Tratatul de la Maastricht (v.) pentru înfiinţarea unei Bănci centrale şi introducerea unei monede unice europene până în anul 1999.
politica veniturilor, măsurile de politică economică luate cu scopul de a controla concomitent dinamica salariilor şi a preţurilor. Experimentată şi sub formă de impunere guvernamentală în cazuri excepţionale, p. v. a fost, în sec. XX, în cea mai mare măsură rezultatul acordurilor între partenerii sociali (patroni şi sindicate), mediate de autorităţile statului.
Poliţia de Stat, una dintre cele cinci forţe de poliţie italiene (alături de Carabinieri, Garda Financiară, Agenţii de Pază şi Corpul Silvic), aflate în subordinea serviciului siguranţei publice din Ministerul de Interne. Înfiinţată în 1842 ca gardă naţională, devenită în 1852 Corpul Gărzilor de Siguranţă Publică, P. de S. a luat fiinţă în 1981 ca organism demilitarizat.
Polk, *James Knox*, om politic american (Mecklenburg, Carolina de Nord, 1795-Nashville 1849). Democrat, a fost cel de-al unsprezecelea preşedinte al SUA (1845-1849). Expansionist convins, a anexat Texasul, New Mexico şi California, intrând în război cu Mexicul (1846-1848).
Polo, *Marco*, negustor şi călător venețian (Veneţia 1254-1324). Făcând parte din suita tatălui său Niccolò şi a unchiului Matteo în solia trimisă de Grigore XI la Kubilai Han (1271), a traversat Asia Mică şi Asia Centrală, ajungând, în 1275, la Beijing. Îndrăgit de han, a fost trimis de acesta în numeroase misiuni diplomatice în provinciile imperiului chinez înainte de întoarcerea sa la Veneţia, în 1295. În cursul unei bătălii navale între veneţieni şi genovezi (Caiazzo, 1296, sau Curzola, 1298) M. P. a fost făcut prizonier. În timpul detenţiei, i-a dictat lui Rustichello din Pisa memoriile sale de călătorie, acestea formând cartea *Milionul*.
Polonia, stat din Europa de Est. *Sup.*: 312 683 km². *Pop.*: 38 588 000 loc. *Capit.*: Varşovia. *Limba*: poloneză. *Relig.*: catolică. *Vecini*: NE Lituania şi Rusia, E Ucraina şi Belarus, S Republica Cehă şi Slovacia, V Germania, N Marea Baltică. *Forma de stat*: republică parlamentară.
Unul dintre cele mai vechi state europene (sec. XI) şi mare putere în perioada medievală şi modernă, în sec. XVIII P. a fost împărţită între Rusia, Prusia şi Austria şi şi-a recăpătat identitatea naţională abia după primul război mondial. Aflată în centrul luptelor pentru putere dintre Germania nazistă şi URSS, conflicte care au dus la declanşarea celui de-al doilea război mondial, a pierdut un sfert din populaţie. După război, intrată pe orbita influenţei sovietice, s-a situat în avangarda procesului de tranziţie către democraţie.

sec. V-VI
Stabilirea polanilor, vislanilor şi pomeranilor în câmpia dintre Oder şi Vistula.

960-992
Mieszko I, întemeietorul dinastiei Piasti, a creat statul polonez; în 966 s-a convertit la creştinism.

1000 Bolesław I cel Îndrăzneţ este primul rege al P.

1139 Împărţirea P. în ducate regionale.

1283 Konrad, duce de Mazovia, este obligat să cedeze Prusia cavalerilor teutoni.

1306-1333
Vladislav Lokietek reface unitatea statului polonez.

1333-1370
Cazimir III cel Mare, ultimul dintre suveranii din dinastia Piasti, îi primeşte pe evreii alungaţi din restul Europei.

1343 Prin pacea de la Kalisz P. cedează Pomerania Ordinului cavalerilor teutoni.

1374 Dieta de la Kassa (actualul Košice): în schimbul unor importante privilegii, nobilimea poloneză îşi dă consimţământul pentru alegerea la tronul P. a fiicei lui Ludovic al Ungariei, Jadwiga de Anjou.

1385 Documentul de la Krewo: în schimbul unor concesii ulterioare, nobilimea acceptă căsătoria Jadwigăi cu marele duce de Lituania, Vladislav Jagełło, şi unirea celor două coroane.

1386-1434
Vladislav II Jagełło face din regatul polono-lituanian cel mai mare şi mai puternic stat catolic din Europa de est; polono-lituanienii i-au nimicit la Grünwald (1410) pe cavalerii teutoni.

1454 Prin statutele de la Nieszawa, iau ființă diete provinciale în favoarea micii nobilimi care devine susținătoarea monarhiei.

1454-1466
Război împotriva Ordinului cavalerilor teutoni care se recunoaşte în cele din urmă vasal al P., cedându-i Pomerania şi portul Danzig.

1525 Tratatul de la Cracovia: Prusia, devenită ducat, este obligată să plătească tribut P.

1569 Prin uniunea de la Lublin, Sigismund II August, ultimul dintre Jagełłoni, face din P., Lituania şi Rutenia un singur stat, mutând capitala de la Cracovia la Varşovia.

1587-1632
Domnia suedezului Sigismund III Vasa care susține Contrareforma în P. şi, pentru a-şi asigura tronul Suediei, îi determină pe polonezi să participe la războiul împotriva suedezilor (1600) în urma căruia P. pierde Livonia maritimă şi privilegiile vamale asupra Danzigului (1629, armistițiul de la Altmark).

1652 Sub Ioan II Cazimir Vasa, nobilimea cere şi obține ca deciziile dietei să se ia obligatoriu cu unanimitate de voturi.

1654-1660
Primul război nordic împotriva Suediei şi pierderea Livoniei şi Pomeraniei.

1700-1721
Sub domnia lui August II de Saxa, al doilea război nordic, alături de Rusia şi Danemarca împotriva Suediei îi aduce P. o stare de dependență efectivă față de Rusia.

1733-1738
Războiul de succesiune la tronul Poloniei provocat de alegerea concomitentă la tron a lui August III (susținut de Rusia, Austria şi Prusia) şi a rivalului său, Stanisław Leszczyński (susținut de Franța, Spania, Sardinia şi Bavaria) care renunță în cele din urmă la coroană.

1764-1795
Sub domnia lui Stanisław II August Poniatowski, ultimul rege polonez, au loc trei împărțiri ale P. între Rusia, Austria şi Prusia (1722, 1793 şi 1795).

1807-1814
Napoleon formează Marele Ducat al Varşoviei cu teritoriile poloneze luate de la Prusia şi Austria.

1815 Congresul de la Viena reface regatul P. încredințându-l țarului Alexandru I.

1830-1863
Insurecții pentru independență împotriva Rusiei (1830-1831, 1861 şi 1863), Austriei (1846-1848) şi Prusiei (1848).

1918 Prăbuşirea țarismului în Rusia (1917) şi înfrângerea Germaniei şi a Austriei în primul război mondial permit crearea statului polonez independent sub conducerea generalului J. Piłsudski (10 noiembrie).

1919-1921
Război polono-sovietic: tratatul de la Riga mută cu 200 km mai spre est frontierele poloneze.

1926-1935
Guvern autoritar al lui Piłsudski.

1939 Agresiunea germană asupra P. declanşează al doilea război mondial. URSS ocupă regiunile estice ale țării.

1939-1945
Ocupație nazistă: înființarea lagărelor de exterminare; deportare în Germania a cca 2 400 000 de polonezi; distrugerea ghetoului din Varşovia în urma unei insurecții (1943). Rezistența este condusă de formațiuni aflate în legătură cu guvernul format în exil, la Londra (Armia Krajowa, armata din interior) şi de Comitetul de Eliberare Națională creat de comunişti la Lublin (Armia Ludowa, gărzile populare). Insurecția inițiată de Armia Krajowa la Varşovia, în 1944, nu este sprijinită de sovietici şi este reprimată de germani.

1945 La Ialta şi Potsdam, Aliații au decis anexarea la P. a teritoriilor germane până la râurile Oder şi Neisse şi cedarea către URSS a Ucrainei vestice şi a oraşului Lvov.

1947 Comuniştii preiau puterea.

1955 Aderarea la Tratatul de la Varşovi

1956-1970
Guvernarea lui W. Gomulka: începerea destalinizării țării; reprimarea mişcărilor muncitoreşti de la Gdansk (1970) împotriva costului ridicat al vieții îl obligă pe Gomulka să demisioneze.

1970-1980
Guvernarea lui E.Gierek.

1980 Guvernul este obligat de mişcările muncitoreşti să recunoască dreptul la grevă şi libertatea sindicală (acordurile de la Gdansk). Apariția sindicatului Solidaritatea (Solidarność), condus de catolicul L.Wałesa.

1981 Pentru a evita iminenta intervenţie sovietică, generalul W. Jaruzelski formează o juntă militară şi instaurează legea marţială (rămasă în vigoare până în 1983). Solidaritatea, desfiinţată oficial, continuă să activeze în semiclandestinitate.
1987 Solidaritatea reintră în legalitate şi participă la „masa rotundă" organizată de guvern pentru soluţionarea în comun a crizei politico-economice.
1989 Jaruzelski este ales şef al statului. Afirmare electorală decisivă a sindicatului Solidaritatea care, prin T. Mazowiecki, ajunge la conducerea guvernului.
1990 Wałesa, ales preşedinte al republicii, critică politica de austeritate economică a lui Mazowiecki, care demisionează din fruntea guvernului.
1991 Criza economică accentuează dezbinarea politică din primul parlament rezultat în urma primelor alegeri libere.
1993 În noile alegeri ies victorioşi ex-comuniştii (SLD), susţinători, acum, ai unui proces rapid şi radical de apropiere de Occident.
1995 SLD preia şi preşedinţia prin liderul său A. Kwasniewski (învingător la balotaj asupra lui Wałesa) şi continuă procesul de refacere naţională (inflaţia scade de la 900% în 1989 la 17% în 1994; creştere anuală a PIB cu 7%, cea mai mare din Europa).
1996 Puternicele polemici provocate de legalizarea avortului readuc în discuţie problema raporturilor dintre stat şi biserică.
1997 Succes electoral răsunător al *Solidarităţii* care, prin liberalii moderaţi, formează un nou guvern condus de J. Buzek. Polonia este admisă în NATO (începând din 1999).
1999 Intră în vigoareo nouă reformă administrativă, vizând descentralizarea şi extinderea autonomiei locale.
2000 A. Kwasniewski câştigă un nou mandat prezidenţial.

Polul libertăţii, coaliţie conservatoare italiană formată din Forza Italia (v.), Liga Nordului (v.) şi alte formaţiuni mai mici, participantă în circumscripţiile din Nord la alegerile din 1994. Cu aceeaşi ocazie, un Pol al bunei guvernări alcătuit din Forza Italia, Alianţa Naţională (v.) şi alte formaţiuni mai mici s-a prezentat în circumscripţiile meridionale. După victoria în alegeri obţinută atunci şi ieşirea mai târziu a Ligii din majoritatea de la guvernare, Polul Libertăţii a devenit o alianţă politică permanentă, prezentându-se în toată ţara la alegerile din 1996, câstigate de Ulivo (v.).

Polybios, v. Polibiu.

Pombal, *Sebastião José de Carvalho y Mello marchiz de*, om de stat portughez (Coimbra 1699-Pombal 1782). Prim-ministru (1750-1777) al lui José I, a introdus în Portugalia ideile despotismului luminat şi reformator. A lovit în puterea nobililor şi a înaltului cler, i-a expulzat pe iezuiţi (1759), s-a folosit de Inchiziţie pentru a apăra statul, a impulsionat viaţa economică a ţării (întemeind marile companii de la Pernambuco, Para şi Maranhão). A exercitat o adevărată dictatură în numele suveranului. La moartea lui José I (1777), a fost destituit de Maria I care l-a eliberat din toate funcţiile deţinute.

Pomerania, regiune istorică din nordul Europei, de-a lungul coastelor Mării Baltice, disputată politic între Germania şi Polonia. Locuită la origine de populaţii germanice, a fost, din sec. VI, ocupată de slavi. A fost creştinată începând din sec. XII, epocă în care a suferit şi o germanizare progresivă şi a fost divizată într-o zonă occidentală (la început dependentă de imperiu, apoi, în 1648, împărţită între Brandenburg şi Suedia) şi una orientală (trecută de la ducii slavi la Ordinul cavalerilor teutoni şi la Polonia, în 1466). În sec. XVIII a trecut în întregime sub dominaţia prusacă. După cel de-al doilea război mondial, partea de la est de Oder a revenit Poloniei, fiind abandonată de locuitorii de limbă germană.

Pompeius, *Sextus*, om politic roman (n. cca 67-Milet 36 î.Hr.). Fiu al lui Pompeius Magnus, şi-a urmat tatăl în Egipt după înfrângerea de la Pharsalos. S-a refugiat, apoi, în Spania, unde şi-a format o armată şi o flotă, cu care, în 43 î.Hr. a cucerit Sicilia, dedându-se la acte de piraterie în largul coastelor italiene. În anul 40 î.Hr. l-a sprijinit pe Antonius împotriva lui Octavian şi, în 39, triumvirii îi încredinţează guvernarea Siciliei, Corsicii şi Ahaiei. Intrând din nou în război cu Octavian, în 36 î.Hr., a fost învins de Agrippa la Naulochos, luat prizonier şi judecat.

Pompeius Magnus, *Cnaeus*, om politic roman (Roma 106-Pelusium 48 î.Hr.). Aflat în subordinea tatălui său, Cnaeus Pompeius Strabo, a participat la războiul social şi, în 83 î.Hr., la războiul civil de partea lui Sulla, învingându-i pe Cnaeus Carbonius în Sicilia si pe Cnaeus Domitius în Africa.

■ *General strălucit*. Pentru victoriile din anul 80 î.Hr., i s-au acordat cele mai înalte onoruri, iar soldaţii săi i-au atribuit titlul de Magnus. În 71 î.Hr. a înăbuşit, împreună cu Licinius Crassus, răscoala sclavilor condusă de Spartacus, fiind primit în triumf la Roma. În 67 î.Hr., prin legea Gabinia, a fost decretat, special pentru el, un aşa-numit *imperium* proconsular (puteri nelimitate) în întreaga Mediterană şi în zonele de litoral pentru a conduce lupta împotriva piraţilor, P. învingându-i în numai câteva luni. În 66 î.Hr., prin legea Manilia, i-au fost încredinţate provinciile asiatice şi comanda trupelor în războiul împotriva lui Mitridate. Profitând şi de

victoriile precedente ale lui Licinius Lucullus, P. l-a învins rapid pe Mitridate, apoi a coborât în Siria, unde a pus capăt dinastiei Seleucizilor, transformând regiunea în provincie romană. În 62 î.Hr., după anii de campanie victorioasă în Orient, s-a întors la Roma, unde exista temerea că printre planurile sale era şi acela de a dobândi puterea personală, dar el, din respect pentru tradiţiile republicane, şi-a demobilizat imediat armata, cerând Senatului să ratifice măsurile luate de el în Orient şi să-i împroprietărească pe veteranii săi.

■ *Legătura cu aristocraţia şi lupta împotriva lui Caesar.* Opoziţia aristocraţiei faţă de cererile sale l-a determinat să se alieze în secret cu Crassus şi cu Iulius Caesar (în 60 î.Hr., primul triumvirat). Caesar, devenit consul în 59 î.Hr., a îndeplinit cererile lui P. Deşi încercase o reapropiere de aristocraţi, susţinând şi întoarcerea lui Cicero, în 57, P. a reînnoit acordul triumviral la Lucca în 56 î.Hr. Consul împreună cu Crassus, în 55 î.Hr., obţine un nou *imperium* proconsular, de data aceasta în Spania, pentru cinci ani, dar a preferat să rămână la Roma şi să guverneze Spania prin reprezentanţi. Conservatorii, care nu-l vedeau cu ochi buni pe Caesar, i s-au adresat lui P., alegându-l consul unic şi prelungindu-i cu 5 ani proconsulatul în Spania. P. a devenit astfel un instrument, intenţionat sau nu, al adversarilor lui Caesar care, la ameninţarea acestuia că va cuceri prin forţa armelor Italia, i-au încredinţat comanda supremă a armatelor aflate în peninsulă. În 49 î.Hr., faţă de invadarea Italiei de către Caesar (trecerea Rubiconului), P. şi-a transbordat trupele de la Brundisium în Grecia. În 48 î.Hr., l-a învins categoric pe Caesar lângă Dyrrachium, dar, la doar câteva luni după aceea, a fost şi el înfrânt decisiv la Pharsalos, în Thessalia. A căutat adăpost în Egipt la Ptolemeu XIII, dar a fost asasinat îndată după debarcare, la Pelusium.

Pompidou, *Georges*, om politic francez (Montboudif, Cantal, 1911-Paris 1974). Unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui de Gaulle în Rezistenţă şi, ulterior, în guvernarea Franţei (1944-1946), după retragerea generalului din viaţa politică a devenit director general al Băncii Rothschild (1954). Când de Gaulle a revenit la putere, a devenit şeful său de cabinet (1958-1959) şi membru al consiliului constituţional, înainte de a fi numit preşedinte al Consiliului de Miniştri (1962-1968). Executor fidel al directivelor lui de Gaulle, a trebuit să demisioneze în urma manifestaţiilor studenţeşti şi muncitoreşti din mai 1968. Când de Gaulle a demisionat, a fost ales preşedinte al republicii (15.VI.1969) cu sprijinul gaulliştilor şi al forţelor de centru. În timpul mandatului său a favorizat intrarea Marii Britanii în UE şi a urmărit în mod pragmatic ridicarea Franţei la rangul de mare putere economică.

Ponce de León, *Juan*, conchistador spaniol (Tierra de Campos, Palencia, 1640-Havana, Cuba, 1521). L-a urmat pe Columb în a doua călătorie a acestuia (1493) şi, în 1508, a cucerit insula Puerto Rico, devenind guvernatorul acesteia. A plecat în 1513 în căutarea legendarei insule Bimini cu presupusul său izvor al tinereţii veşnice şi, în timpul călătoriei, a descoperit Florida, devenind, în 1512, *adelantado* (guvernator) al acesteia.

Poniatowski, *Jozef*, general polonez (Viena 1763-Leipzig 1813). A fost aghiotantul împăratului Iosif II de Habsburg şi s-a opus cu înverşunare intenţiei Imperiului rus de divizare a Poloniei. A apărat Varşovia, împreună cu Kosciuszko (1794), împotriva prusacilor. S-a situat alături de Napoleon contra Austriei (1809) şi, apoi, în timpul campaniei din Rusia. A murit în bătălia de la Leipzig.

Poniatowski, *Stanisław August*, *Stanisław II August Poniatowski*.

Pont, regiune istorică din nordul Asiei Mici, pe coasta Mării Negre, de la râul Halys (actualul Kizil-Irmak) până în Colhida şi, în interior, până în Cappadocia. Oraşele erau foarte rare. A devenit satrapie persană la sfârşitul sec. VI î.Hr., sub Mitridate I (sec.IV î.Hr.) a dobândit independenţa şi s-a constituit ca regat în anul 281 î.Hr. sub Mitridate II, aliindu-se cu Roma. A ajuns la apogeul puterii sub Mitridate VI, care a încercat să se detaşeze de alianţa cu romanii, dar a fost înfrânt de Pompeius în 63 î.Hr. Atunci, o parte din P. a fost ocupată de aliaţii Romei şi o parte a devenit provincia romană *Bithynia et Pontus.*

Pontida, jurământul de la, document prin care, conform tradiţiei, la 7.IV.1167, în abaţia din P., lângă Bergamo, inamicii coalizaţi ai împăratului Frederic I Barbarossa au constituit Liga lombardă (v.) cu scopul de a apăra libertăţile comunale.

pontifi, cel mai important dintre colegiile sacerdotale romane. La origine, p. erau în număr de trei, dar acest număr a crescut ajungând la 16 sub Caesar. Accesul plebei în colegiu a fost permis abia în 300 î.Hr. În fruntea colegiului se afla p. *maximus*, funcţie care în epoca imperială a fost apanajul împăratului. P. constituiau un fel de guvern al problemelor religioase, care se ocupa de prevestirile referitoare la stat.

Pontifical, Statul, v. *Statul Bisericii.*

Poor law (engl: lege pentru săraci), sistemul englez de asistenţă publică pentru săraci, creat în epoca Tudor când, în urma desfiinţării mănăstirilor care, în epoca medievală, îi ajutaseră pe cei săraci şi pe bolnavi, statul s-a aflat în situaţia de a face faţă problemei sărăciei. A fost legiferată în statutul elisabetan (1601) care prevedea ajutorarea celor săraci şi a bolnavilor la nivelul parohiilor. Sistemul a fost, treptat, neglijat începând

din anii războiului civil. Încercări de reformă au existat pe tot parcursul sec.XVIII în special prin casele de muncă (*workhouses*), create în 1722, în care se asigura un loc de muncă şi un salariu minim pentru şomeri. După introducerea (1795) unui sistem de ajutorare pentru cei care nu aveau un venit garantat, la începutul sec. XIX, problema sărăciei a atins un asemenea nivel încât în 1834 a fost adoptat *Poor Law Amendment Act*: desfiinţând ajutoarele, el a stimulat crearea unei pieţe concurenţiale a muncii adaptată la dezvoltarea continuă a economiei capitaliste.

popoarele mării, nume sub care, în documentele egiptene, este indicată o categorie de popoare, cel mai probabil de provenienţă balcanică, care au apărut în bazinul răsăritean al Mării Mediterane începând din sec. XIV î.Hr. Valul cel mai consistent al acestei migraţii s-a înregistrat în sec. XII î.Hr. P. m. au pătruns în Anatolia şi în Siria, devastând Ciprul, Cilicia, Ugarit şi Amurru şi contribuind decisiv la prăbuşirea imperiului hitit. Îndreptându-se spre sud, invazia a ajuns în Palestina şi, apoi, în delta Nilului, unde Ramses III (1198-1166 î.Hr.) a reuşit s-o oprească şi s-o respingă.

Popolo, Il, cotidian al Partidului Popular Italian, fondat la 5.IV.1923, de G. Donati şi G. Fuschini la îndemnul direct al lui L. Sturzo. Condus de G. Donati, a ieşit în evidenţă prin campanii antifasciste curajoase, în special cu ocazia asasinării lui Matteotti. După încetarea apariţiei, la 19 noiembrie 1925, a fost din nou înfiinţat în aprilie 1943, ca organ al DC.

Popolo d'Italia, Il, cotidian fondat la Milano de B.Mussolini, la 15 noiembrie 1914, datorită finanţării din partea unor grupări industriale italiene şi a puterilor din Tripla Înţelegere, pentru susţinerea ideilor intervenţioniste în primul război mondial. Devenit organ al Partidului Naţional Fascist, a fost condus de Mussolini până în 1922, apoi de fratele acestuia, Arnaldo, şi de nepotul său, Vito. Şi-a încetat apariţia î 1945, după prăbuşirea Republicii Sociale Italiene.

Popper, *Karl Raimund*, filosof austriac (Viena 1902-Londra 1994). Cercetător în epistemologie, a polemizat cu neopozitiviştii şi a modificat criteriile de verificare empirică a teoriilor (propunând „falsificabilitatea" în locul „verificabilităţii" pentru a atesta valoarea propunerilor în orice domeniu). În politică, a susţinut poziţiile neoliberalilor (*Societatea deschisă şi adversarii săi*, 1945) şi a negat posibilitatea de a se stabili legi generale în privinţa viitorului istoric (*Mizeri istoricismului*, 1957).

populaţie,

evoluţia demografică a fost mult timp caracterizată de prezenţa unor niveluri înalte ale natalităţii şi ale mortalităţii, făcând astfel încât creşterea p. să se încadreze în limite modeste. Apariţia periodică a unor crize epidemice, a unor perioade de foamete şi de război, provoca, în plus, puternice oscilaţii cantitative ale p. O asemenea situaţie s-a modificat radical în diferite zone ale lumii începând din sec.XVIII prin aşa-numita „revoluţie demografică".

■ *Populaţia în Antichitate.* Se poate spune foarte puţin din punct de vedere cantitativ despre p. în perioada preistorică şi în cea antică. Se poate presupune existenţa a câtorva milioane de indivizi în p. mondială din jurul anilor 7000-6000 î.Hr., cifra crescând la cca 200 de milioane la începutul erei creştine. Studiul scheletelor fosilizate a condus la presupunerea că aproximativ 40-50% dintre indivizi mureau înainte de douăzeci de ani şi doar 5-15% atingeau vârsta de 40-50 de ani. Dintre principalele civilizaţii ale Antichitătii, Egiptul a avut cca 7-8 milioane de locuitori, zona mesopotamiană 4-5 milioane, Grecia preclasică, probabil, 2 milioane. Mai bogate sunt sursele de informaţie pentru studiul asupra p. romane, dar calculele rămân aleatorii: după J.Beloch, în anul 14 d.Hr., în imperiu erau 54 de milioane de locuitori, din care 6 în Italia, 17 în restul Europei, 19,5 în provinciile din Asia şi 11,5 în Africa. În sec.I, China se pare că ar fi avut o p. de cca 70 de milioane de locuitori, supusă unor puternice oscilaţii în secolele următoare.

■ *De la Evul Mediu la epoca modernă.* Începând din sec. III, Imperiul roman a suferit consecinţele unei grave crize demografice, provocată de diferiţi factori (foamete, epidemii, scădere a natalităţii), criză care a uşurat invaziile barbarilor, populaţii de câteva zeci sau sute de mii de persoane. În Italia şi în alte ţări europene, stagnarea demografică, dacă nu chiar regresul p., s-a combinat cu criza economică şi cu exodul populaţiei din oraşe. Moartea la 40 de ani era normală şi absolut excepţional era, în schimb, să se ajungă la 60-70 de ani. Primele simptome parţiale ale unei redresări s-au putut constata în vremea Carolingienilor, dar abia în sec. X-XI a început o creştere efectivă, stimulată de extinderea suprafeţelor de pământ cultivate, colonizarea de noi teritorii (în special în Europa centrală şi de est), progresul oraşelor. Din 1000 şi până în 1200, p. europeană a urcat de la cca 30 la cca 49 de milioane de locuitori. Această evoluţie a fost afectată, totuşi, de dramaticele efecte ale epidemiilor (v.), în special după reapariţia ciumei în Europa. Din sec. XIV până în sec. XVII, epidemiile de ciumă (începând cu ciuma neagră din 1348) au lovit foarte grav p., adăugându-se

POPULAŢIA CONTINENTELOR (date în milioane)

ani	Asia	Europa	Rusia/URSS	Africa	America	Oceania	Lume (total)
400 î.Hr.	95	19	13	17	8	1	153
0	170	31	12	26	12	1	252
200	158	44	13	30	11	1	257
600	134	22	11	24	16	1	208
1000	152	30	13	39	18	1	253
1200	258	49	17	48	26	2	400
1340	238	74	16	80	32	2	442
1400	201	52	13	68	39	2	375
1500	245	67	17	87	42	3	461
1600	338	89	22	113	13	3	578
1700	433	95	30	107	12	3	680
1800	631	146	49	102	24	2	954
1900	903	295	127	138	165	6	1634
1950	1393	395	180	219	330	13	2530
1989	3020	511	281	635	705	28	5180
1995	3586	580	147	674	788	31	5755

POPULAŢIA ITALIANĂ DE LA UNIRE PÂNĂ AZI

anii de recensământ	populaţie rezidentă	creştere medie anuală %	natalitate (media pe deceniu) %	mortalitate (media pe deceniu) %	căsătorii (media pe deceniu) %
1861	26 328 000		37,6	30,3	7,5
1871	28 151 000	6,7	36,9	29,9	7,7
1881	29 791 000	5,7	37,8	27,3	7,9
1891	-	-	35,0	24,2	7,3
1901	33 778 000	6,6	32,7	21,6	7,7
1911	36 921 000	8,6	27,2	20,6	6,6
1921	37 856 000	2,4	28,2	16,6	8,2
1931	41 043 000	8,6	23,6	13,9	7,2
1941	-	-	20,5	12,7	7,2
1951	47 516 000	7,4	17,9	9,6	7,4
1961	50 624 000	6,4	18,3	9,8	7,6
1971	54 137 000	6,7	14,2	9,7	6,7
1981	56 557 000	4,4	10,2	9,4	5,4
1991	56 411 000	3,8	9,8	9,3	5,4

Notă. Recensămintele din anii 1891 şi 1941 nu s-au efectuat.
Pentru anul 1991, procentajele natalităţii, mortalităţii şi căsătoriilor se referă doar la anul 1990.

la acestea evenimente ca Războiul de treizeci de ani care, în regiunile Germaniei, a provocat scăderi demografice de 30% - 70%.

■ *Populaţia extraeuropenă.* Evoluţii analoge au avut loc în China, cu o dezvoltare demografică importantă din sec. X până în sec. XIII, cu o scădere ulterioară datorată şi invaziilor mongole şi cu o nouă creştere care a făcut ca p., la începutul sec. XIX, să fie de 250 de milioane de locuitori. O catastrofă demografică a avut loc, în schimb, în America de Sud şi Centrală ca urmare a colonizării europene: după unele aprecieri, p. Mexicului s-a prăbuşit în cursul sec. XVI de la 25 de milioane la numai un milion de locuitori datorită genocidurilor, epidemiilor şi noilor boli care au secerat popoarele indigene. Aducerea de sclavi din Africa şi puternica imigraţie din Europa au modificat profund p. de pe

continentul american. În ce privește Africa, estimările sunt de cca 100 milioane de locuitori pentru întreaga perioadă între sec. XVI și XIX.

■ *Evoluția europeană recentă.* În Europa, s-a constatat o „fractură" istorică în sec. XVIII: eradicarea ciumei a permis o stabilizare a perioadelor de criză de mortalitate, în timp ce progresele economice au făcut posibilă, în special din sec. XIX, o reducere constantă a procentului mortalității. Natalitatea rămânând, pentru moment, încă ridicată, aceasta a dus la o continuă creștere a p. pe întregul continent, existând premisa continuării acestui proces în sec. XX datorită unei vârste medii mai ridicate. Din acest motiv, în unele zone au apărut dezechilibre puternice între p. și resurse, așa cum s-a întâmplat în Italia în sec. XIX și XX, aceste fenomene, la rândul lor, cauzând puternice procese migratoare (v. emigrație). Cu toate pierderile umane provocate de primul război mondial, de convulsiile revoluționare și, mai ales de al doilea război mondial (cca 30 de milioane de morți, dintre care cam 20 de milioane de sovietici), creșterea nu s-a oprit decât în ultima parte a secolului, adică din momentul în care s-au resimțit efectele scăderii natalității, începută, de fapt, de câteva decenii, dar atingând abia acum niveluri spectaculoase.

■ *„Boom-ul demografic" al Lumii a Treia.* În a doua jumătate a sec. XX s-a înregistrat, în schimb, o creștere foarte rapidă a p. la scară mondială datorită mai multor factori, dintre care nu sunt de neglijat ameliorările sanitare și cele ale alimentației. Pe continentele extraeuropene, fenomenul își avea originea în deceniile precedente: America Latină, de exemplu, a urcat de la 94 la 134 de milioane de locuitori, în timp ce India, în prima jumătate a sec. XX, a înregistrat o scădere netă a mortalității și, în perioada 1921-1941, p. sa a urcat de la 300 la aproape 400 de milioane de locuitori. Deci, cu o creștere naturală în jur de 2% anual, p. mondială aproape că s-a dublat într-o perioadă puțin mai mare de treizeci de ani, începând din 1950, existând previziunea dublării ei în timpul primilor douăzeci de ani din sec. XXI. Din această cauză, ponderea procentuală a diferitelor continente pe ansamblul p. mondiale este într-o schimbare accentuată, fiind determinată și de fenomenul emigrării din țările Lumii a Treia spre zonele industrializate ale globului terestru.

Vezi și: boală, demografie istorică, emigrație, epidemii, foamete, oraș, sănătate.

Populorum Progressio, enciclică publicată de papa Paul VI (26 martie 1967) și dedicată temei evoluției popoarelor. Denunțarea curajoasă a dezechilibrelor existente între zonele lumii a făcut din acest document una dintre cele mai semnificative manifestări ale doctri sociale (v.) promovate de Biserică.

Porro Lambertenghi, *Luigi conte de*, patriot italian (Como 1780-Milano 1860). Unul dintre fondatorii publicației „Il Conciliatore", carbonar, prieten al lui S. Pellico, în 1822 a fost condamnat la moarte în contumacie; în exil, a susținut cauza revoluționarilor greci. Amnistiat în 1838, în 1848 a primit diferite însărcinări din partea guvernului provizoriu al Lombardiei.

Porsenna, rege etrusc al ținutului Clusium (Chiusi) (a doua jumătate a sec. VI î.Hr.). Deși tradiția romană a făcut din el un aliat al lui Tarquinius Superbus pe care, după cât se pare, a încercat să-l readucă pe tronul Romei, intervenția sa a fost, din contră, hotărâtoare pentru alungarea ultimului rege al Romei, în 509 î.Hr. Sub domnia lui, Clusium a fost, pentru o vreme, cea mai mare putere din Etruria interioară.

Portsmouth, tratatul de la, semnat la 5 septembrie 1905, în orașul P. (New Hampshire, SUA), a pus capăt războiului ruso-japonez. Rusia a cedat Japoniei jumătatea de sud a insulei Sahalin și teritoriul Kuangtung și a recunoscut Coreea ca făcând parte din zona de influență japoneză. Din Manciuria trebuiau să fie evacuate armatele ambelor puteri și regiunea să fie restituită Chinei.

Portugalia, stat din Europa de Vest, în Peninsula Iberică, pe coasta Oceanului Atlantic. *Sup.*: 91 985 km². *Pop.*: 9 652 000 loc. *Capit.:* Lisabona. *Limba*: portugheză. *Relig.*: catolică. *Forma de stat*: republică prezidențială.

Vocația sa maritimă a situat-o în fruntea acțiunilor europene de explorare și cucerire a Lumii Noi și a Orientului, dar, în sec. XVII, s-a retras pe o poziție marginală, datorită și legăturilor strânse cu Anglia.

136 î.Hr.
Locuită din cele mai vechi timpuri de diferite populații, printre care și lusitanii, P. devine provincie romană (Lusitania).

sec. VI
Invazia vizigoților.

sec. VIII
Dominație parțială a arabilor.

1095 Comitatul P. este cedat de regele Castiliei, Alfons VI, lui Henric de Burgundia.

1139 Alfons I Henriques, fiul lui Henric de Burgundia, îi învinge pe mauri la Ourique și este proclamat rege de armata sa.

1383 La stingerea dinastiei burgunde, P. este ocupată de castilieni.

1385 Juan I d'Aviz eliberează P. de sub dominația castiliană și întemeiază o nouă dinastie. Prin-

cipele Henric Navigatorul (1394-1460) impulsionează călătoriile exploratorii şi de cucerire a teritoriilor coloniale de peste mări.

1415 Portughezii ocupă portul marocan Ceuta, ca şi numeroase alte insule din Oceanul Atlantic (Madera, Azore, Capul Verde) şi zona gurii de vărsare a fluviului Congo.

1495 Manuel I instaurează dominaţia portugheză în Africa Occidentală (Angola) şi de sud-est (Mozambic), în Indii şi în Brazilia (1500).

1578 În bătălia împotriva maurilor moare regele Sebastião, ultimul suveran din dinastia Aviz.

1580 Ţara este ocupată de trupele lui Filip II al Spaniei, recunoscut ca rege de Cortesuri.

1640 O revoltă împotriva spaniolilor, încurajată de Franţa, îl aduce pe tron pe ducele João IV de Bragança. Războiul care a urmat după aceasta s-a încheiat, în 1668, prin recunoaşterea independenţei P. sub Afonso VI.

1703 Tratatul lui Methuen: alianţa cu Anglia, devenită o trăsătură constantă a politicii portugheze.

1807-1811
În timpul invaziei napoleoniene, familia Bragança părăseşte ţara şi se refugiază în Brazilia.

1815 Congresul de la Viena restituie familiei Bragança P. (sub regenţă engleză).

1821 João VI se întoarce în P., rechemat printr-o revoluţie liberală şi antiengleză. Este adoptată constituţia.

1822 Fiul lui João, Pedro, este proclamat împărat al Braziliei: colonia obţine independenţa deplină faţă de P.

1826 La moartea lui João, Pedro o desemnează pe fiica sa, Maria II, de 5 ani, regină a P.

1828-1834
Don Miguel, fiul cel mai mare al lui João, o detronează pe nepoata sa, Maria II, şi instaurează un regim despotic. Ordinea se restabileşte prin întoarcerea lui Pedro din Brazilia.

1910 După o perioadă agitată datorată luptelor interne şi răscoalelor populare, P. devine republică.

1914-1918
P. participă la primul război mondial alături de Antantă. După război, instabilitatea politică se accentuează.

1926 O lovitură de stat militară instalează un regim dictatorial sub preşedinţia generalului A.O. de Fragoso Carmona.

1932 A.O. Salazar devine şeful guvernului.

1933 Salazar îşi consolidează dictatura, impune adoptarea unei noi constituţii pe baze corporatiste şi confesionale şi dizolvă partidele politice.

1939-1945
În timpul celui de-al doilea război mondial, P., deşi se declarase neutră, cedează câteva baze din Azore forţelor aliate.

1949 Aderarea la NATO.

1968 Salazar, bolnav, cedează puterea lui M. Caetano, care iniţiază o liberalizare moderată.

1974 Lovitură de stat (25.IV) a militarilor progresişti („revoluţia garoafelor") care nu acceptau lupta sângeroasă pentru păstrarea coloniilor africane: este ales ca şef al guvernului generalul A. Spinola.

1975 Este acordată independenţa Angolei şi Mozambicului (Guineea-Bissau devenise deja independentă în 1974), sunt naţionalizate băncile şi fabricile. Tentativă contrarevoluţionară a lui Spinola (III) înlocuit de F Costa Gomes si de un „Consiliu al Revoluţiei", organ militar creat pentru a supraveghea funcţionarea corectă a noilor instituţii democratice.

1976 Este aprobată o constituţie democratică; în urma alegerilor, A.R. Eanes devine preşedinte al republicii, iar Partidul Socialist condus de M. Soares dobândeşte o majoritate relativă.

1979 Alianţă democratică (social-democraţi, catolici, monarhişti) care câştigă alegerile şi formează un guvern de centru.

1980 Eanes este reconfirmat ca preşedinte al republicii. Desfiinţarea Consiliului Revoluţiei (1982).

1983 Guvern al coaliţiei de centru-stânga condusă de socialistul M. Soares.

1986 Soares este ales preşedinte al republicii (reconfirmat în 1991). P. intră în UE.

1987 Alegerile aduc la conducere Partidul Social-Democrat al lui A. Cavaco Silva, reconfirmat şi la alegerile următoare, din 1991. Politică rigidă a liberului schimb şi a privatizărilor.

1995 Rezultatele modeste obţinute în deceniul de guvernare conservatoare favorizează revenirea electorală a socialiştilor, care obţin majoritatea absolută în alegerile politice şi, în 1996, îl aduc la preşedinţia republicii pe J. Sampaio.

1995-1997
Noul guvern al lui A. Guterres realizează o relansare a economiei, ceea ce permite P. să îndeplinească toţi parametrii ceruţi pentru aderarea la moneda unică europeană în 1999.

1998 Recunoaşterea progresului economic este întărită de organizarea Expoziţiei Universale la Lisabona.

1999 La alegerile din X. majoritatea este obţinută de Partidul Socialist şi Partidul Social-Democrat, care formează guvernul.

poştă, folosirea curierilor pentru transmiterea mesajelor, atestată prin documente încă din mileniul III î.Hr., a fost, după aceea, organizată într-o rețea stabilă de stații pentru schimbarea căilor (poşte) de-a lungul principalelor căi de comunicație. Pe asemenea criterii se baza sistemul poştal chinez (începând din sec. XIII î.Hr.), sistemul persan (sec. IV î.Hr.) şi *cursus publicus* din Imperiul roman. Sistemele poştale ale Antichității au făcut parte, de fapt, din serviciile asigurate de stat, în timp ce trierea şi înmânarea corespondenței private se făcea cu ajutorul sclavilor, al curierilor, al negustorilor şi prin orice altă ocazie.

■ *Din Evul Mediu pân˘ în epoca modernă.* În Europa medievală, împărații şi ceilalți suverani, papalitatea, mănăstirile, universitățile şi comunele şi-au înființat servicii poştale proprii, cu echipe de mesageri şi de curieri. Consolidarea statelor naționale mari a făcut ca rețeaua de comunicații să devină tot mai sigură, schimburile de orice fel ducând la nevoia de comunicare rapidă (sec. XIV-XVII). Apariția unui serviciu poştal de tip modern se datorează ducelui de Milano, Gian Galeazzo Visconti (1385-1402) şi, în a doua jumătate a sec.XV, lui Ludovic XI în Franța şi Republicii Veneția. Cel mai important serviciu privat de curieri din epoca modernă a fost cel organizat de familia bergamască Tasso care, mutându-se în regiunea Trentino, şi-a extins rețeaua proprie de stații pentru schimbul de cai în toate teritoriile aflate sub dominație habsburgică; în 1502, ea a primit de la împăratul Maximilian I concesiunea serviciilor poştale în tot imperiul.

■ *Introducerea timbrului poştal şi noile servicii poştale.* O transformare radicală a sistemului poştal a avut loc în sec. XIX, atât prin posibilitatea de utilizare a unor mijloace de transport mai rapide (cale ferată, nave), cât şi prin trecerea în administrarea statului a serviciilor de corespondență. În Anglia, R. Hill a introdus timbrul poştal (1840). Zece ani mai târziu, statele italiene au urmat şi ele exemplul englezesc şi, curând, a luat ființă o rețea internațională (Uniunea Poştală Universală, 1874). Progresele ulterioare din domeniul serviciilor poştale au fost obținute prin folosirea unor mijloace de transport cât mai rapide (rutiere şi aeriene), mecanizarea operațiunilor de triere şi francare a corespondenței, crearea unor sisteme deosebite ca p. pneumatică şi cea electronică.

Potemkin, *Grigori Alexandrovici,* om politic rus (Cişkovo 1739-Nikolaev 1791). A luat parte la lovitura de stat prin care a adus-o pe tron pe Ecaterina II (1762), devenind favoritul acesteia şi primind funcția de ministru de externe. A încheiat cucerirea Crimeii (1783) şi a întemeiat oraşele Cherson, Nikolaev, Sevastopol şi Ekaterinoslav, urmărind să constituie un stat în Balcani tutelat de Rusia.

Potenza, oraş din regiunea Basilicata, capitală a regiunii şi a provinciei cu acelaşi nume. Întemeiată de romani în sec. II î.Hr. (Potentia) devine municipiu în perioada imperială. A fost ocupată de goții lui Alaric (402) şi anexată, mai apoi, de longobarzi la ducatul Benevento (sec. VI) şi la principatul Salerno (847). După ce a trecut sub stăpânirea mai multor familii, a participat activ la mişcarea risorgimentală şi, la 18.VIII.1860, a fost primul oraş din Sud care s-a ridicat împotriva Bourbonilor.

Potsdam, conferința de la, i-a reunit, la 17.VII.-2. VIII.1945, pe şefii de stat şi de guvern din SUA, URSS şi Marea Britanie. Au fost stabilite criteriile pentru încheierea tratatelor de pace cu Germania şi cu aliații acesteia, demilitarizarea, democratizarea şi descentralizarea Germaniei. Parțial, acordurile de la P. nu au fost respectate din cauza apariției Războiului rece.

poujadism, mişcare politică franceză fondată în 1954 de P. Poujade. Expresie a nemulțumirii comercianților şi a meseriaşilor fată de presiunea fiscală, obține un răsunător dar trecător succes electoral în 1956. Aderând la gaullism, p. a mai avut o scurtă reapariție între 1968 şi 1970 ca grupare de extremă-dreaptă.

pozitivism, sistem de poziții filosofice şi culturale care urmăreau să fundamenteze cunoaşterea şi însăşi viața socială exclusiv pe fapte şi pe observarea lor conform metodei ştiințelor experimentale („pozitive"). Prima elaborare a p. – ale cărui rădăcini trebuie căutate în sec. XVIII în empirismul englez al lui J. Locke şi D. Hume şi în iluminismul francez – a fost legată de teoriile organiciste ale francezului A. Comte (1798-1857), care considerau ca punct culminant al evoluției istorice faza în care omul, eliberat de superstițiile religioase, s-a limitat la cunoaşterea empirică a legilor după care au loc diferitele evenimente. În acest mod, p. ajungea, în cele din urmă, la o viziune metafizică şi providențială asupra istoriei. Impactul cu gândirea lui Ch. Darwin şi cu teoria selecției naturale a fost deosebit de important. Pentru H. Spencer era vorba, de exemplu, despre aplicarea legilor biologiei în politică: lăsată în voia legilor naturii, societatea ar fi putut evolua către niveluri de viață neatinse până atunci. A avut loc, însă, şi o asimilare necritică a unor teorii declarate ştiințifice, dar care, în realitate, erau pur şi simplu rasiste. Conceptul unei evoluții „naturale" a istoriei a influențat în cele din urmă chiar şi socialismul, în componentele sale reformiste şi gradualiste, împotriva cărora se va ridica, mai târziu, critica lui Lenin. Materialismul promovat de p. s-a aflat, în schimb, la baza multor componente anticlericale şi masonice ale culturii din acea perioadă. O evoluție mai durabilă a avut p. ca punct de plecare pentru sociologia modernă; de menționat în acest sens contribuția adusă de cele mai pragmatice componente ale sale (J.S. Mill).

Praga, capitala Republicii Cehe, situată pe malurile Moldavei. Primul nucleu al oraşului a luat fiinţă în sec. X în jurul celor celor două castele, Hrádčany şi Vyšegrad. Sediu episcopal în 975, a căpătat statutul de oraş în 1253. A devenit capitala Boemiei în sec. XIII şi a imperiului în sec. XIV, sub Carol IV, care a îmbogăţit oraşul din punct de vedere arhitectonic şi cultural. Germanizată în întregime, din 1419 până în 1436, P. a fost centrul revoltei antihabsburgice a husiţilor (v.). În sec. XVI P. şi-a pierdut importanţa politică datorită mutării capitalei la Viena. În 1618, o altă răscoală antihabsburgică, eveniment care a culminat prin „defenestrarea de la P." (doi reprezentanţi imperiali au fost aruncaţi de la ferestrele castelului din oraş), a constituit motivul declanşării Războiului de treizeci de ani. Răsculată din nou împotriva Habsburgilor, în 1848, P. a devenit centrul iredentismului slav (în 1848 şi 1908, s-au ţinut aici două congrese panslave). În 1918, a devenit capitala Cehoslovaciei. După instaurarea, în 1948, a unui regim comunist, în 1968, oraşul a devenit locul de manifestare a experimentului reformator denumit „primăvara de la P." În urma separării dintre Slovacia şi Boemia-Moravia care a însemnat sfârşitul Cehoslovaciei, din 1.I.1993, este capitala Republicii Cehe.

■ PACEA DE LA P., semnată la 23 august 1866, a pus capăt războiului austro-prusac, confirmând tratativele de la Nikolsburg: Austria era exclusă dintre statele germane, acestea grupându-se în Confederaţia Germană de Nord sub hegemonie prusacă, cedând, în plus, regiunea Veneto lui Napoleon III care, la rândul său, o va transmite Italiei; Prusia îşi vedea recunoscută anexarea ducatelor Schleswig şi Holstein.

■ PRIMĂVARA DE LA P., expresie prin care este denumită faza de liberalizare a regimului comunist din Cehoslovacia începută o dată cu alegerea lui A. Dubček ca secretar general al Partidului Comunist (5.I.1968): pe parcursul a câteva luni, au fost adoptate măsuri în favoarea libertăţii de expresie şi a presei, au fost reabilitate victimele stalinismului şi puse în discuţie aspectele cele mai rigide şi autoritare ale Partidului Comunist, în numele unui „socialism cu faţă umană". Procesul de liberalizare a beneficiat de susţinerea entuziastă a populaţiei, dar a provocat şi îngrijorarea URSS şi a celorlalte regimuri din estul Europei, culminând cu invadarea Cehoslovaciei de către trupele Tratatului de la Varşovia (21.VIII.1968) şi cu demiterea lui Dubček.

Pragmatica Sancţiune, după sec. V, decret imperial emanat cu scopul de a stabili măsuri excepţionale sau pentru a consfinţi privilegii sau derogări de la obiceiuri ori de la legi. În continuare, termenul s-a referit la decizii ale suveranului care nu mai ţineau seama de opinia corpurilor reprezentative ale statului.

■ P. S. LA CEREREA PAPEI VIGILIUS, emisă de Iustinian în 554, la cererea papei Vigilius: a făcut să crească puterea temporală a episcopilor acordându-le dreptul de protectorat asupra poporului, de jurisdicţie civilă obişnuită asupra clerului şi de supraveghere a magistraţilor.

■ P. S. DE LA BOURGES, promulgată de Carol VII î 1438, ratifica prin diferite norme de lege autonomi Bisericii Franţei faţă de Roma (v. galicanism).

■ P. S. A LUI CAROL V, promulgată în 1549, a asigurat pentru cele 17 provincii ale Ţărilor de Jos un suveran unic şi a garantat apartenenţa acestora la coroana Spaniei.

■ P. S. A ÎMPĂRATULUI CAROL VI, a stabilit, în 1713, că, în lipsa unui descendent de sex masculin, succesiunea la tron a Habsburgilor poate reveni şi unui urmaş de sex feminin, astfel încât să se garanteze dreptul la moştenire al fiicei sale, Maria Tereza. Faptul că validitatea acestui document nu a fost recunoscută a dus la războiul de succesiune la tronul Austriei, încheiat (1748) cu confirmarea drepturilor Mariei Tereza.

Prampolini, *Camillo*, om politic italian (Reggio Emilia 1859-Milano 1930). Propagandist al idealurilor socialiste şi cooperativiste din regiunea Reggiano, s-a aflat printre fondatorii Partidului Socialist în 1892 şi a activat tot timpul în cadrul aripii reformiste. Pacifist convins, s-a opus războiului din Libia (1911-1912) şi a luat poziţie în favoarea neutralităţii Italiei, în 1914. În 1922, a aderat la Partidul Socialist Unitar (reformist) şi a participat la secesiunea parlamentară Aventino.

Pravda, cotidian fondat la 27 octombrie 1917 la Petrograd, ca organ oficial al partidului bolşevic. Şi-a mutat sediul la Moscova, în 1918, şi până la prăbuşirea regimului comunist în URSS (1991) a fost portavocea oficială şi fidelă a directivelor PCUS. Şi-a continuat apariţia, dar exprimând ideile opoziţiei comuniste.

precolumbiene, civilizaţii, culturile din America Centrală şi de Sud anterioare epocii descoperirii acestor teritorii de către Columb (1492). Definiţia se referă la civilizaţiile din America Centrală, zonă corespunzând actualelor Mexic şi Guatemala, şi la cele din America de Sud, situate în regiunile dintre Pacific şi Munţii Anzi. Cele două zone au avut unele elemente culturale asemănătoare, deşi n-au venit niciodată în contact între ele: structura socială de clan, piramidală, un puternic simţ al responsabilităţii manifestat de şef faţă de fiecare individ în parte, guvernarea teocratică şi adorarea zeului Soare, sacrificiul uman ca forma cea mai profundă de cult, precum şi economia colectivistă bazată pe agricultură şi pe comerţ. Societăţi analoage din punct de vedere economic, c. p. nu cunoşteau fierul, nici mijloacele şi animalele de transport (cu excepţia incaşilor care foloseau lama pentru tracţiune), având, totuşi, cunoştinţe foarte avansate de matematică şi de astronomie.

prefect, funcţionar al Ministerului de Interne reprezentând guvernul în provincii. Instituţie derivată din organizarea napoleoniană franceză, purtând numele de intendent, era prezentă în Regatul Sardiniei. Introdus în sistemul administrativ italian prin legea asupra comunelor şi provinciilor din 1859, p. reprezenta puterea executivă în provincie, avea în grijă siguranţa publică, sănătatea şi igiena, avea la dispoziţie forţa publică şi era însărcinat cu controlul întreprinderilor locale (manifestare directă a centralizării instituţionale în mâinile statului). În epocile lui Crispi şi Giolitti, p., descori provenit din afara administraţiei statului, a fost utilizat, printre altele, şi pentru manipularea alegerilor politice şi administrative pentru ca acestea să decurgă conform intereselor guvernului. O dată cu fascismul, p. devine un instrumnet esenţial în procesul ulterior de centralizare a puterii în mâinile statului: în 1926, atribuţiunile sale au fost extinse. După căderea fascismului, din mai multe direcţii s-a cerut desfiinţarea funcţiei de p., în vederea autoguvernării de către autorităţile locale, dar aceasta nu s-a întâmplat decât în regiunile cu statut special ca Trentino-Alto Adige şi Valle d'Aosta.

preistorie, înţeleasă tradiţional ca istorie a omeni i înainte de inventarea scrierii, este supusă cercetării conjugate a mai multor ştiinţe (paletnologia, antropologia, arheozoologia, paleontologia, stratigrafia, arheologia) care studiază omul de la apariţia sa pe suprafaţa pământului până în momentul în care s-au stabilit sisteme de comunicare inteligibile. Posibilitatea unei datări mai exacte prin metodele ştiinţifice disponibile în zilele noastre (carbon 14) a extins scara cronologică a evoluţiei omului. Faţă de împărţirea schematică a foarte îndelungatei „epoci de piatră" în cele trei faze: Paleolitic, Mezolitic şi Neolitic, cercetările recente au alcătuit o periodizare cronologică mai precisă (v., în special, cronologia de la începutul volumului).

Přemyslizi, dinastie din Boemia. Primul reprezentant atestat documentar este *Borivoj* care a domnit în a doua jumătate a sec.IX pe un teritoriu restrâns. În sec. X, familia şi-a extins dominaţia şi asupra celorlalte neamuri slave stabilite în Boemia de azi, în Moravia şi în Slovacia şi obţine pe viaţă coroana regală prin *Břetislav I* (1034-1055). *Otakar I* (1198-1230) a devenit moştenitorul coroanei Boemiei cu ajutorul lui Filip de Suabia; dinastia a ajuns la apogeu prin *Otakar II* (1253-1278) care şi-a extins domnia asupra Europei centrale intrând în conflict cu Rudolf de Habsburg. Dinastia s-a stins o dată cu *Václav III* (1305-1306).

Presidiá, Stato dei (Statul garnizoanelor), instituit de Filip II al Spaniei, după victoria asupra Republicii Siena (1557), cu un nucleu teritorial care cuprindea Orbetello, Porto Ercole, Talamone, Ansedonia, castelul de la Porto Longone şi Insula Elba. Destinat să fie loc de acostare pentru navele spaniole în Italia, în 1707 a devenit posesiune austriacă, apoi, în 1736, a trecut sub stăpânirea lui Carol de Bourbon, până când a căzut în mâinile francezilor (1800). Congresul de la Viena l-a anexat Marelui ducat al Toscanei.

pretor, unul dintre cei mai importanţi magistraţi ai Romei antice. La origine se numeau p. cei doi magistraţi supremi care, mai târziu, au primit numele de consuli. Din anul 336 î.Hr., în fiecare an a fost ales un p. orăşenesc, însărcinat cu admi istrarea justiţiei şi, din 242 î.Hr., i s-a adăugat un p. itinerant pentru cauzele în care una dintre părţi nu era un cetăţean roman. Numărul p. a crescut la 4 în 227 î.Hr. şi la 6 în 197 î.Hr. pentru a face faţă conducerii provinciilor. Sulla face să crească numărul la 8, limitând competenţele p. la administrarea justiţiei în Roma şi stabilind ca ei să fie trimişi în provincii după un stagiu de un an în această funcţie.

pretorieni, corp militar roman înfiinţat ca gardă personală de Augustus în anul 27 î.Hr, compus din 9 cohorte. Aflaţi, la început, sub comanda directă a principelui şi, din anul 2 î.Hr., a doi prefecţi ai pretoriului, p. aveau un rol important în numirea şi detronarea împăraţilor. Au fost desfiinţaţi de Constantin în 312.

Pretorius, *Marthinus Wessels*, om politic bur (Graaff-Reinet, Cape Town, 1819-Potchefstroom 1901). Întemeietor al Pretoriei, a fost primul preşedinte al Transvaalului (1857-1860) şi, apoi, al Statului Liber Orange (1860-1863), încercând în zadar să realizeze unirea celor două republici bure. Din 1879, a condus, împreună cu S. Kruger şi P.J. Joubert, lupta burilor împotriva englezilor care ocupaseră Transvaalul, obţinând retragerea acestora în 1881.

prevederi sociale, v. *legislaţie socială*.

prezbiterianism, la origine, organizare ecleziastică a calvinismului şi, apoi, a Bisericilor provenite din acesta, numite chiar prezbiteriene. Apărută din dorinţa abolirii oricărei ierarhii ecleziastice, modul de organizare prezbiterian constă într-un consiliu (sau prezbiteriu) al unor laici bătrâni, în condiţii de egalitate deplină faţă de slujitorii cultului, iar peste el există un sinod sau consistoriu local (orăşenesc, regional sau naţional) care se supune în faţa adunării generale a bisericilor.

Prietenia catolică, asociaţie confesională, continuatoarea „Prieteniei creştine", întemeiată de Pio Brunone Lanteri (1759-1830) în Piemont în timpul Restauraţiei. Profesa supunerea faţă de papă şi de rege şi îşi propunea difuzarea cărţilor admise. A fost desfiinţată de Carlo Felice.

Prietenia creştină, asociaţie secretă confesională, întemeiată la Torino în 1780, de iezuitul elveţian Nicolaus Von Diessbach (1732-1790) având un caracter puternic legitimist. Consacrându-se apostolatului intelectual, asociaţia, răspândită şi în Franţa, Elveţia şi Germania, a apărat drepturile papei faţă de Napoleon.

Primato, revistă bilunară publicată la Roma între 1940 si 1943. Condusă de G. Bottai, a fost una dintre cele mai nonconformiste publicaţii apărute în timpul fascismului, fiind deschisă chiar şi colaborării unor intelectuali nealiniaţi sau antifascişti. Printre colaboratori s-au aflat C. Pavese, A. Gatto, V. Pratolini, C.E. Gadda, V. Brancati, U. Spirito şi G. Pintor.

Primăvara de la Praga, v. *Praga*.

Primo de Rivera, *José Antonio*, om politic spaniol (Madrid 1903-Alicante 1936). Fiul lui Miguel, a fondat, în octombrie 1933, Falanga Spaniolă (v.) aflată în opoziţie faţă de regimul republican. Apropiat ideologic de fascismul italian, a fost de mai multe ori arestat din ordinul guvernului Frontului popular, în ciuda statutului său de parlamentar şi, după declanşarea războiului civil, a fost supus unui proces sumar şi împuşcat.

Primo de Rivera, *Miguel*, om politic spaniol (Cadix 1870-Paris 1930). General-căpitan la Barcelona (1922), a reprimat deosebit de energic grevele anarhisto-sindicale. La 13 septembrie 1923, a organizat o lovitură de stat fără vărsare de sânge, suspendând constituţia, dizolvând Cortesurile şi numind un directorat militar, acceptat de regele Alfonso XIII. Consolidându-şi autoritatea prin succesele militare obtinute împotriva rebelilor din regiunea Rif, în Maroc (1925), a demarat mari lucrări publice şi iniţiative industriale într-o atmosferă de puternic naţionalism economic. În 1925, a înlocuit directoratul militar cu un directorat civil şi a numit o Adunare Naţională cu funcţiuni consultative, apropiate de poziţiile corporatiste ale fascismului. Părăsit de industriaşii ostili intervenţionismului statal şi de proprietarii funciari care se temeau de exproprierea latifundiilor, afectat de consecinţele crizei economice din 1929, s-a retras de la putere (28 ianuarie 1930) şi s-a autoexilat în Franţa.

primogenitură, drept de, drept succesoral, abolit în Italia din 1866, în baza căruia patrimoniul familial trecea prin testament unei singure rude de sex masculin, în mod normal cel mai aproape în grad. Între rudele de grad egal patrimoniul revenea celui mai mare în vârstă.

Prina, *Giuseppe*, om politic italian (Novara 1766-Milano 1814). Înalt funcţionar piemontez, a fost, începând din 1802, ministru de finanţe al Republicii Italiene şi al Regatului Italiei, ambele de inspiraţie napoleoniană. Pentru a finanţa campaniile lui Napoleon, a înăsprit la maximum presiunea fiscală, atrăgându-şi ostilitatea nobilimii şi a poporului. După înfrângerea lui Napoleon, a fost atacat şi linşat în cursul unei răscoale.

principat, termen prin care istoriografia desemnează perioada din Imperiul roman care începe cu Augustus şi se încheie cu criza din sec. III, caracterizată prin păstrarea formelor constituţionale din epoca republicană. Augustus nu a eliminat organismele şi magistraturile republicane, ci s-a limitat, cel mult, să-şi atribuie o serie de competenţe şi prerogative cum ar fi aceea de tribun pe viaţă care îi garanta inviolabilitatea tribunilor plebei şi *imperium*-ul (mandatul) proconsular asupra provinciilor; în acest fel, împăratul (*princeps*) deţinea controlul absolut asupra armatei dizlocate în provincie, în timp ce singurele trupe cantonate în Italia, cele 9 cohorte de pretorieni, se aflau sub comanda sa personală. Taxele încasate din provinciile administrate de principe nu ajungeau în finanţele publice, în vistieria statului, ci în conturile fiscului, controlat direct chiar de principe. În sfârşit, în anul 12 î.Hr., Augustus şi-a asumat funcţia de cel mai mare dintre pontifi care, de atunci, a rămas o prerogativă a principelui. Trecerea de la republică la p. a fost consfinţită definitiv prin urmaşul lui Augustus, Tiberius (14 î.Hr.-37 d.Hr). Cotitura spre absolutism, impusă de Nero (54-68), a provocat, iniţial, revolta aristocraţiei senatoriale şi, după aceea, rebeliunea comandanţilor din provincie care, în cele din urmă, l-a adus pe tron pe Vespasian (69-79). Domiţian (81-96) a reactualizat aspiraţiile autocratice ale lui Nero, provocând aceleaşi reacţii; a ajuns, în acest fel la putere, Nerva (96-98), un bătrân senator datorită căruia a început o perioadă de armonie între principe şi clasa conducătoare senatorială. Următorii împăraţi, până la Marcus Aurelius (161-180), au fost acceptaţi după principiul alegerii celui mai bun, în respectul unei noi ideologii care descria p. ca fiind un serviciu adus de principe imperiului. Criza ulterioară s-a degradat în marea anarhie militară (235-285) care a dus la transformarea p. într-o monarhie absolută. Termenul p. mai este utilizat şi pentru desemnarea evoluţiei senioriei (v.) medievale, când puterea seniorului era legitimată formal de împărat sau de papă.

principi electori, principi laici şi ecleziastici din Sfântul Imperiu Roman cărora le-a revenit, începând din sec. XI, misiunea de a-l alege pe împărat. Funcţiile şi privilegiile lor au fost expuse de Carol IV în *Bula de aur* din 1356 care a limitat la 7 numărul p.e.: arhiepiscopii de Köln, Trier şi Mainz, ducele de Saxonia, contele din Palatinatul renan, margraful din Brandenburg, regele Boemiei. În timpul Războiului de treizeci de ani, Frederic V din Palatinat a fost scos din rândul celor şapte (1623) şi funcţia sa electorală a fost preluată de ducele de Bavaria, dar tratatul de la Osnabrück (1648) a redat Palatinatului renan dreptul de a alege şi a făcut ca numărul p. e. să ajungă la 8. După ce numărul lor a ajuns la 9, în 1692, prin includerea ducelui de Braunschweig-Lüneburg (Hanovra), au redevenit 8 când Karl Theodor de Salzbach, elector din Palatinat, a devenit duce de Bavaria cumulând astfel două funcţii de elector. Cuceririle napoleoniene au dus, în 1803, la o modificare radicală a

colegiului p. e. care, în cele din urmă, a decăzut o dată cu declararea sfârşitului Sfântului Imperiu Roman, în 1806.
pritani, înalţi magistraţi din *póleis* greceşti. La Atena, după reforma lui Clistene, din 508, p. aveau sarcina de a pregăti şedinţele adunării şi ale consiliului şi de a primi ambasadorii şi comunicările adresate statului. Funcţia de p.era îndeplinită prin rotaţie de către toţi membrii consiliului, împărţiţi în 10 grupuri de câte 50, fiecare provenind din unul dintre cele 10 triburi în care Clistene îi împărţise pe cetăţeni.
privatizare, transferarea unor proprietăţi publice (patrimoniu aparţinând statului sau unor societăţi locale, întreprinderi cu participare publică) către subiecţi privaţi. P. au fost, în anii '80, unul dintre elementele de bază ale politicii liberism promovate de primul ministru britanic M.Thatcher ca un instrument pentru a eficientiza întreprinderile şi a redresa bugetele de stat. În anii '90, p. au devenit obiectul unor vii polemici în Italia.
prizonieri de război, în Antichitate, tratamentul p. de r. era complet lăsat la latitudinea învingătorilor. În Evul Mediu, Biserica a susţinut principiul omeniei în tratamentul lor. Abia în epoca modernă s-a instaurat principiul schimbului şi al eliberării, reglementat prin acorduri şi legi. Primele acorduri internaţionale datează, însă, de la începutul sec. XX., prin semnarea convenţiilor asupra p.de r. de la Haga (1907) şi de la Geneva (1929, 1949 şi 1977). Se prevede în mod special că p. de r. au dreptul de a fi trataţi într-o manieră umanitară, să nu fie obligaţi să furnizeze informaţii, să primească îngrijiri medicale, raţii alimentare suficiente, corespondenţă şi pachete, să-şi poarte însemnele de grad, să înainteze reclamaţii către Crucea Roşie; ei trebuie să fie internaţi departe de zonele de conflict şi nu pot fi puşi să execute lucrări periculoase sau în scop militar.
Probus, *Marcus Aurelius*, (Sirmium 232-282), împărat roman (276-282). Militar, *dux Orientis* sub Tacitus, a fost proclamat împărat de către armată. Curajos şi onest, a dus campanii victorioase împotriva germanilor, sarmaţilor, persanilor, intrând în Roma în 281, dar fiind ucis într-o răscoală a soldaţilor.
proconsul, în Roma antică, un consul căruia i se prelungea mandatul (*prorogatio imperii*) pentru a-şi menţine comanda militară pe durata unei campanii sau pentru a administra o provincie. După 146 î. Hr., când numărul provinciilor a crescut, funcţia nu mai are caracter extraordinar ci devine obişnuită. Situaţia s-a perpetuat şi în epoca imperială prin aşa-numitele provincii senatoriale. Puterea proconsulară a fost unul dintre atributele fundamentale ale împăratului în timpul principatului.
Procopie cel Mare, om politic ceh (m. Lipany 1434). Căpetenie a husiţilor (v.), a condus, începând din 1426, armatele husiţilor taboriţi, învingându-l, în 1431, la Domažlice, pe legatul papal Cesarini şi obţinând dreptul de a participa, în vederea unei reconcilieri, la conciliul de la Basel (1433). Intrând în conflict cu cealaltă tabără husită, a utraquiştilor, a fost înfrânt şi ucis în bătălia de la Lipany.
Procopius din Cezarea, istoric bizantin (Cezarea, Palestina, cca 500-Constantinopol cca 570). Din 527, a făcut parte din statul major al lui Belisarie şi, din 562, a fost prefect al Constantinopolului. Istoric nu întotdeauna obiectiv, dar bogat în amănunte preţioase prezentate într-o formă literară, a scris o *Istorie a războaielor lui Iustinian* în care povestea campaniile împotriva persanilor, vandalilor şi goţilor. Nu i se poate atribui cu certitudine lui P. o *Istorie secretă*, lucrare în care era prezentată într-o manieră deosebit de tendenţioasă domnia lui Iustinian.
Prodi, *Romano*, economist şi om politic italian (Scandiano, Reggio Emilia 1936). Profesor de economie la Universitatea din Bologna, catolic democrat, s-a aflat de două ori la conducerea IRI (Institutul pentru Reconstrucţia Industrială) pentru a redresa activitatea acestei instituţii (1982-1989 şi 1993-1994). In 1995, a fost promotorul constituirii alianţei între formaţiunile de centru-stânga în vederea adoptării unui program de reforme instituţionale finalizate prin intrarea Italiei în Uniunea Europeană. După câştigarea alegerilor din 1996, sub semnul Măslinului, a fost numit preşedinte al Consiliului de Miniştri. În 1998 a fost nevoit să demisioneze în urma retragerii din coaliţie a Partidului Renaşterii Comuniste. În 5.IX.1999 a fost ales preşedinte al Comisiei Europene.
produs intern brut şi produs naţional brut, mărimi macroeconomice care exprimă în valori monetare cantitatea de bunuri şi servicii produse într-un an de economia unei ţări, inclusiv amortismentele. Prin *produsul intern brut* (PIB), se măsoară creşterea reală (adică independent de creşterea preţurilor) a unei economii. PIB în Italia, de ex., a fost, în 1971, de 63 916 miliarde (în lire 1970), în 1981, de 85 583 miliarde. *Produsul naţional brut* (PNB) se obţine adăugând la PIB venitul rezultat din investiţiile externe ale societăţilor din ţară şi scăzând venitul obţinut în ţară de investitorii străini. Printre indicatorii privind dezvoltarea economică, se folosesc şi nivelurile variaţiilor anuale ale PIB sau PNB, ca şi partea din produsul intern sau naţional care provine din diferite sectoare economice.
programare economică, v. *planificare economică*.
progres, în filosofie, concept conform căruia omenirea ajunge de la stadiile inferioare la cele mai înalte, perfecţionându-şi continuu relaţiile sociale, condiţiile de viaţă, nivelul cultural. Ideea de p. nu se regăseşte în gândirea antică dominată de o viziune ciclică asupra

istoriei şi nici în cea medievală, când a prevalat escatologia creştină care vedea o mântuire a omului doar în viaţa de apoi. Schimbarea de concepţii s-a produs în Renaştere, când gânditori ca G. Bruno, F. Bacon şi R. Descartes au început să pledeze pentru posibilitatea lărgirii cunoştinţelor prin intermediul raţiunii şi al studiului ştiinţific. Numeroasele descoperiri ştiinţifice au stat la baza noii idei de p., prezentată pe larg în sec. XVIII de iluminism, care l-a considerat drept lege constantă a istoriei. O asemenea concepţie a fost sprijinită, în sec. XIX, prin teoriile asupra evoluţionismului biologic ale lui Ch.Darwin (descoperind în legile evoluţiei şi în procesul selecţiei naturale o garanţie a unui p. constant) şi ale lui H. Spencer (care a înţeles evoluţia ca lege universală având drept scop perfecţiunea şi fericirea în cel mai înalt grad). Ideea de p. a pătruns adânc în marxism, care a văzut în evoluţia forţelor de producţie posibilitatea de a instaura o societate nouă, egalitaristă, eliminând exploatarea datorată împărţirii pe clase. În sec. XX, a intervenit o criză a ideii de p.: teoriile evoluţioniste au fost limitate la domeniul strict ştiinţific, în timp ce p. tehnologic a început să-şi etaleze propriul potenţial distructiv, iar cel economic caracterul inechitabil astfel încât, în cele din urmă, a devenit preferabilă, mai ales în domeniul ştiinţelor sociale şi economice, adoptarea conceptelor de modernizare în loc de p. şi de subdezvoltare în loc de decădere.

Progressive Era (engl.: epoca progresului), perioada 1898-1917 din istoria SUA, caracterizată prin amploarea deosebită a unei mişcări progresiste care a impus o serie de reforme sociale şi politice, împotriva corupţiei, a puterii marilor trusturi şi a exploatării muncii. Mişcarea, cu rădăcini ideologice şi sociale complexe (pe de o parte în poporanismul agricol tradiţionalist, pe de altă parte într-o elită intelectuală reformatoare), a influenţat cele două mari partide, precum şi perioadele de mandat prezidenţial ale lui Th. Roosevelt şi W. Wilson.

prohibiţionism, interdicţia adoptată de guvernul SUA privind fabricarea, vânzarea şi consumul de băuturi alcoolice. P. a fost introdus ca lege în 1871, în statul Maine şi, apoi, în alte state, până când, prin cel de-al XVIII-lea amendament la constituţie (29.I.1919), a fost extins la toate statele americane. P. a avut, însă, rezultate opuse celor dorite, provocând răspândirea contrabandei şi a gangsterismului, şi a fost abrogat de preşedintele F.D. Roosevelt, la 5.XI.1933, prin al XXI-lea amendament.

proletariat, în Roma antică era cea de-a şasea clasă socială, compusă din locuitori lipsiţi de bunuri şi incluşi în recensământ doar pentru că aveau copii, scutiţi de la plata taxelor şi de efectuarea serviciului militar. Termenul a fost preluat, în sec. XIX, de K. Marx şi F. Engels pentru a desemna clasa lucrătorilor şi, în special, muncitorii salariaţi a căror muncă era plătită de către capitalist într-o măsură inferioară creşterii în valoare a bunului produs, creând, astfel, plusvaloarea. Clasă exploatată, crescând ca număr prin proletarizarea continuă a sectoarelor mic-burgheze (meşteşugari, comercianţi, ţărani, funcţionari), p. va dobândi conştiinţa unităţii de interese şi va realiza revoluţia care va desfiinţa clasele. Viziunea dihotomică bazată pe opoziţia proletariat-burghezie va fi înlocuită de sociologia modernă printr-o analiză mai aprofundată a segmentului format din lucrătorii salariaţi, separând astfel clasa socială de mişcarea politică socialistă.

proprietate, dreptul de a se folosi şi a dispune, deplin şi exclusiv, de diferite lucruri, în limitele prevăzute de lege. Termenul provine din latinescul *proprius* (ceva care este specific) şi face diferenţa, exprimată încă din dreptul roman, între posesie (deţinerea de fapt a unui lucru, independent de legitimitatea unei astfel de detenţii) şi proprietatea propriu-zisă (dreptul de posesie a unui lucru, mai presus de posesia efectivă). Pe parcursul istoriei, conceptul de p. a luat diferite forme.

■ *Antichitate.* Studii etnologice şi reconstituiri istorice duc la presupunerea că primele forme de p. ar fi fost colective (familie, trib sau clan), cu excepţia uneltelor pe care individul le confecţiona pentru el însuşi. În civilizaţia mesopotamică, siriană sau egipteană, unde nu exista o proprietate privată asupra pământului, s-au precizat, în schimb, cu claritate caracteristicile unei p. publice, cu un suveran care era stăpânul întregului teritoriu, deşi era prevăzută atribuirea în folosinţă exclusivă a acestuia. Şi în Grecia, p. bunurilor imobile era, la origine, colectivă. Afirmarea p. individuale, separată de privilegiul rezervat monarhului şi ajutoarelor sale, a fost destul de înceată şi este semnificativ faptul că, în limba greacă, nu a existat niciodată cuvântul care să denumească un asemenea proces. Termenul a fost, însă, tratat cu toată atenţia în perioada romană; dreptul roman a prevăzut norme şi competenţe ample în vederea reglementării proprietăţii; aceste prevederi stau, în multe privinţe, la baza regimului juridic din zilele noastre.

■ *Epoca medievală.* În Evul Mediu, dreptul roman s-a contopit cu tradiţia germanică conform căreia p. era colectivă şi se rezuma, în esenţă, la dreptul de folosinţă a unui bun oarecare (fiind posibil, de ex., să existe un proprietar al terenului şi un altul pentru plantele care se cultivă pe acest teren). Această concepţie s-a reflectat mai direct în orânduirea feudală care făcea distincţia între ***dominium directum*** şi ***dominium utile***, cu un titular de drept asupra terenului şi un concesionar, feudalul, care avea asupra teritoriului un fel de suveranitate. S-au menţinut, de asemenea, unele forme tradiţionale de p. privată: alodiul (din germanicul *all odd*, posesie deplină) era un pământ liber de

obligații feudale, rămânând ca atare mai ales în perioada comunelor.

■ *Epoca modernă.* Din mediul urban au venit principalele noutăți în regimurile de p.: dezvoltarea economiei monetare și a producției manufacturiere, împreună cu apariția unor imperii financiare ale marilor familii de bancheri și, apoi, ale societăților pe acțiuni au făcut ca p. să capete un caracter preponderent mobiliar. *Declarația drepturilor omului*, din 1789, și Codul Civil napoleonian au formulat o idee a p. foarte apropiată de cea de astăzi („dreptul de a dispune de lucruri într-o manieră absolută, cu condiția să nu fie utilizate într-un mod interzis de legi"). Probleme noi legate de concepția tradițională asupra p. au apărut în sec. XX datorită marilor întreprinderi industriale și financiare, în cadrul cărora s-a constatat o diviziune accentuată între p. și conducere, prin marile societăți bazate pe banii unui mare număr de acționari (proprietari), dar gestionate de un cerc restrâns de *managers* care iau deciziile.

prostituție, existentă la toate popoarele, încă din Antichitate (Egipt, Babilon, Palestina etc), a avut uneori caracter religios: p. „sacră", practicată în anumite temple, mai ales în Mesopotamia și în Canaan, dar și în Grecia (în templul Afroditei din Corint). În Grecia existau lupanare private și publice în care se aflau prostituate sclave; hetairele erau prostituate cu o cultură și un statut social speciale și, deseori, își exercitau influența și asupra problemelor politice. Prezența curtezanelor cu un comportament rafinat a fost introdusă, mai târziu, și la Roma, unde prostituatele erau înregistrate și plăteau impozite speciale. În orașele medievale, prostituatele s-au organizat în adevărate bresle și locuiau în case aflate în proprietatea comunei. În perioada Renașterii, p. a atins, în privința curtezanelor, nivelul înalt de cultură și de rafinament al hetairelor grecești. În sec. XIX, legiferarea p. a dus la apariția în multe țări a așa-numitelor „case de toleranță", în care p. era practicată sub controlul statului, atât sub aspect medical, cât și din punctul de vedere al evidenței și al înregistrării polițienești. În sec. XX, în schimb, a apărut tendința de desființare a „caselor de toleranță" (în Italia, aceasta s-a întâmplat prin legea Merlin, din 1958) deoarece însemnau o limitare gravă a drepturilor personale ale prostituatelor, fără, totuși, ca această măsură să rezolve problemele deosebite legate de p., în special exploatarea sa de către crima organizată.

protectorat, în dreptul internațional, raportul între două state în virtutea căruia unul dintre ele își asumă față de celălalt obligația de a-i susține interesele în special pe plan internațional.

protecționism, orientare de politică economică spre susținerea și încurajarea unor anumite sectoare productive sau a întregii economii naționale, recurgând la limitări drastice sau la suspendarea importurilor din exterior. În toate epocile istorice se poate observa tendința sistemelor politice de a proteja economia națională de concurența produselor externe. O asemenea cerință s-a făcut simțită și mai puternic în perioada modernă, când dezvoltarea sistemelor de transport a facilitat efectuarea schimburilor comerciale. În sec. XVII și XVIII, mergând pe linia mercantilismului (v.), statele europene au dus o politică protecționistă având ca scop consolidarea economiei interne și limitarea la un nivel mi im a importurilor. În sec. XVIII, noua economie capitalistă, orientată preponderent spre piață, a determinat afirmarea unor teze ale liberului schimb, fără a împiedica, totuși, în multe state, aplicarea unor politici protecționiste pentru susținerea sectoarelor agricole mai slabe sau a ramurilor industriale aflate în dezvoltare.

■ *Experiența secolului XIX.* În acest secol, războaiele napoleoniene și perioada de recesiune economică de după ele au condus la orientări de tip protecționist, mai întâi în Anglia, Franța și Austria și, apoi, în toată Europa: au fost introduse taxe vamale pe mărfurile importate, fixarea unor contingente ale importurilor, stimularea activităților productive naționale și a importurilor. Către sfârșitul anilor '40 ai sec. XIX, redresarea economică a readus în centrul atenției liberul schimb, dar criza economică generalizată care s-a declanșat în anii '70 a obligat țările europene (cu excepția Angliei) să recurgă din nou la p., mărind tarifele vamale asupra importurilor de mărfuri din exterior (perioadă a așa-numitelor „războaie comerciale"). Guvernele italiene, sub influența grupărilor agrare și industriale din Nord și a latifundiarilor din Sud, au aprobat creșteri ale tarifelor vamale în 1878 și 1887 care au stimulat producția de cereale și industriile textilă și siderurgică, în dauna, totuși, a altor sectoare, printre care ramurile agricole speci lizate din Sud (vin, citrice, ulei) și industria mecanică.

■ *Protecționismul în sec. XX.* Economiile europeană și americană au fost caracterizate prin tendințele protecționiste până în ajunul primului război mondial și au fost consolidate ulterior, în perioada interbelică, atunci când criza economică din '29 (v.) a obligat fiecare economie națională în parte la o blocadă care, în Italia fascistă, a luat forma autarhiei (v.). După cel de-al doilea război mondial, pe lângă importanța acordată filosofiei americane privind multilateralitatea și liberalizarea deplină a schimburilor (v. Bretton Woods, conferința de la) a avut loc și semnarea unor acorduri și crearea unor organisme specializate pe scară mondială sau regională, menite să susțină liberul schimb. Noile manifestări ale protecționismului, provocate de crizele petroliere din 1973 și 1979, au fost anihilate în cursul anilor '90 de dinamica unei globalizări crescânde a piețelor, materializată prin crearea unor zone largi de liber

schimb (APEC 1989, Mercosur 1991, SADC 1992, ECOWAS 1993, NAFTA 1994) şi în decizia luată de cele 128 de ţări membre ale WTO (v.), în decembrie 1996, de a realiza liberalizarea totală a pieţelor până în anul 2000.

protestantism, patrimoniul doctrinar şi totalitatea Bisericilor întemeiate în urma Reformei. Termenul provine din „protestul" principilor germani care aderaseră la învăţăturile lui M. Luther şi au reclamat presiunile exercitate de împăratul Carol V în vederea revenirii la ortodoxia catolică, declarând în cadrul dietei de la Speyer (1529) că puteau „protesta şi mărturisi public în faţa lui Dumnezeu că nu puteau face nimic care să fie împotriva Cuvântului Său" Mişcarea protestantă s-a divizat încă de la început în mai multe confesiuni în funcţie de personalitatea reformatorilor, de la Luther însuşi (luteranism), la J. Calvin (calvi ism) şi H. Zwingli (zwinglianism). Întemeierea unor Biserici protestante propriu-zise a fost mai rapidă acolo unde protestantismul s-a aflat într-o poziţie minoritară, supus unor presiuni din partea Contrareformei catolice, aşa cum s-a întâmplat în cazul hughenoţilor francezi sau al valdenzilor (beneficiari ai unei istorii proprii anterioare Reformei) în Italia, sau din partea unei biserici de stat (cum s-a întâmplat cu puritanii englezi în opoziţie cu anglicanismul). Diferitele Biserici libere (baptişti, metodişti, prezbiterieni) au găsit un teren propice pentru a se răspândi în America de Nord. Pe lângă evoluţia fiecărei confesiuni în parte, în sec. XIX-XX, s-a constatat, începând din Germania, dezvoltarea unui neoprotestantism care avea la bază teologia şi metodologia protestantă (locul central al Sfintelor Scripturi, al lui Cristos şi al credinţei; necesitatea unei autoreforme continue a bisericilor) mai presus decât aspectele dogmatice sau confesionale.

Vezi şi : baptişti, calvinism, creştinism, ecumenism, episcopalism, luteranism, metodism, pietism, prezbiterianism, puritanism, quakeri, Reformă, valdenzi.

protoistorie, termen care denumeşte, prin tradiţie, a doua perioadă a preistoriei, caracterizată prin manifestări culturale atestate, lipsite, însă, de scriere. Unii cercetători consideră că această perioadă ar începe din Neolitic; alţii consideră că ar include epocile Bronzului şi a Fierului. Opinii mai recente neagă valabilitatea acestei periodizări, refuzând să accepte separarea tradiţională a istoriei de protoistorie, bazată pe apariţia scrierii.

Proudhon, *Pierre-Joseph,* filosof şi om politic francez (Besançon 1809-Paris 1865). Autodidact, a creat un model utopic de societate în care „autogestiunea muncitorească" va reuşi să împace libertatea individuală şi armonia socială, capitalul şi munca. Prin celebra sa lucrare *Ce este proprietatea?* (1840), a criticat cu asprime egoismele sociale, definind proprietatea ca pe „un furt". Societatea socialistă va putea fi realizată doar atunci când statul va fi distrus şi se va sprijini autoorganizarea societăţii, conform unei concepţii în bună parte anarhiste. P. nu poate expune cu aceeaşi claritate căile concrete ale revoluţiei proletare, în special după falimentul Băncii Poporului, fondată de el (1848) pentru acordarea creditului gratuit care ar fi eliminat profitul. Arestat de mai multe ori, după 1849, pentru ideile sale, a asistat la scăderea treptată a influenţei directe pe care o avea asupra mişcării muncitoreşti, chiar dacă scrierile sale (*Filosofia mizeriei*, 1846; *Confesiunile unui revoluţionar*, 1849; *Ideea generală a revoluţiei în secolul al XIX-lea*, 1851; *Războiul şi pacea*, 1861) au avut mult timp ecou în mişcarea anarhistă şi socialistă.

Provence, regiune istorică din sud-estul Franţei. Locuită în trecut de populaţii ligure, a fost ocupată între sec. VIII şi V î.Hr. de populaţii celtice, în timp ce litoralul său era colonizat, începând din sec. VII î.Hr., de fenicieni şi de greci. Cucerită de romani, în anul 122 î.Hr., aceştia au denumit-o *Provincia* (de unde provine numele actual). A fost invadată începând din sec. V de vizigoţi, burgunzi şi ostrogoţi cărora le-au urmat, în sec. VI, francii. De mai multe ori, coastele sale au fost asediate de arabi. Regat, începând din 855, foarte curând dezmembrat şi realipit statului franc, a fost cedat Burgundiei de către Hugo de Provence, un feudal foarte puternic, ales ca rege al Italiei în 926. În sec. XII, provincia a fost împărţită între conţii de Barcelona şi de Toulouse, iar în secolele XII-XIII, a cunoscut înflorirea literaturii în limba *oc*. P. a fost teritoriul în care a avut loc erezia catarilor împotriva cărora s-a desfăşurat în 1208-1209 cruciada contra albigenzilor (v.) regiunea fiind devastată cu acest prilej. În 1246, a trecut sub stăpânirea Casei de Anjou şi în 1486 a intrat sub domnia coroanei franceze.

provincie romană, la origine, cadru în care se exercita competenţa oricărui magistrat roman; din sec. III î.Hr., termenul a desemnat teritoriile anexate de Roma, neavând statut federal, ci aflate sub guvernarea directă a unui pretor sau a unui consul al căror mandat (la început pe o durată de un an) a fost, curând, prelungit, uneori pentru perioade nedeterminate. Primele p.r. au fost Sicilia şi Sardinia (227 î.Hr.), urmate de Spania (197), Macedonia (148), Africa (146) şi Asia (126). În epoca imperială, a fost introdusă diferenţierea între provinciile senatoriale (guvernate de proconsuli cu mandat de senatori) şi provinciile imperiale (guvernate de trimişi ai împăratului, numiţi mai târziu *praeses*). Diocleţian (284-305) a redus suprafaţa lor, făcând din ele simple unităţi administrative de importanţă redusă (peste 100) cu caracter mai mult fiscal, grupate în formaţiuni intermediare (dioceze sau prefecturi); el a dispus, de asemenea, ca, în aceste provincii, să fie sepa-

rată puterea civilă (păstrată de un guvernator) de cea militară (încredinţată unui comandant al armatei staţionate în zona respectivă).

Provincii basce, v. *basci.*

Provinciile Unite, nume dat statului federal constituit în partea nordică a Ţărilor de Jos între 1579 şi 1795 şi cuprinzând cele şapte provincii cu majoritatea populaţiei de confesiune calvinistă (Zeeland, Overijssel, Olanda, Gelderland, Friesland, Groningen, Utrecht) iesite de sub dominatia Spaniei (Uniunea de la Utrecht, 1579).

Prusia, vechi stat din Germania de nord. Primul său nucleu era constituit din zona baltică dăruită de Konrad, duce de Mazovia, cavalerilor din Ordinul cavalerilor teutoni (1226), şi stăpânirea de către aceştia a fost consfinţită de împăratul Frederic II care a pus condiţia obligatorie a creştinării populaţiei locale (berusi, numiţi mai apoi prusieni). Colonizarea de către Ordinul cavalerilor teutoni a întâmpinat o rezistenţă dârză şi a fost posibilă doar prin construirea unor sedii fortificate ale garnizoanelor. Pentru a scoate în evidenţă importanţa stăpânirii P. pentru ordin, casa mamă (mănăstirea în care fusese întemeiat) a fost mutată la Marienburg (1309). Expansiunea teritorială a P. a fost încetinită de alianţa antiteutonă dintre lituanieni şi polonezi (1386) care, prin bătălia de la Tannenberg (1410) şi prin prima şi a doua pace de la Thorn (1411 si 1466) au împărţit regiunea în două: partea de vest a fost anexată la Polonia, iar cea de est a rămas în stăpânirea ordinului, supusă, însă, controlului şi tutelată de regele Poloniei. În 1525, Albert de Hohenzollern, mare maestru al Ordinului cavalerilor teutoni, a aderat la reforma luterană şi a secularizat posesiunile ordinului. Schimbarea a fost confirmată de către Sigismund, regele Poloniei, prin tratatul de la Cracovia, care a transformat teritoriul în ducat ereditar, vasal al coroanei poloneze. La sfârşitul primului război nordic (1654-1660), pacea de la Oliva, între Ioan Cazimir, regele Poloniei, şi marele elector de Brandenburg, Friederich Wilhelm, a înlăturat legătura feudală dintre P. şi Polonia.

■ *Ascensiunea Prusiei.* Frederic III al P. (1688-1713), ca o compensaţie pentru sprijinul acordat împăratului Leopold I cu ocazia războiului de succesiune la tronul Spaniei (1700-1713), obţine de la acesta titlul de rege, sub numele de Frederic I (18.I.1701). O dată cu Frederic Wilhelm I (1713-1740) şi, mai târziu, cu Frederic II (1740-1786) s-a creat puterea militară prusacă, ea reuşind să obţină importante avantaje teritoriale de pe urma participării la diferite războaie europene. După obţinerea Sileziei (1742), prin prima împărţire a Poloniei (1772), a redobândit şi P. occidentală, cu excepţia oraşelor Gdansk şi Torun, ocupate însă cu prilejul celei de-a doua împărţiri (1792). În 1795, a obţinut Poznania de la Franţa (pacea de la Basel) şi, prin a treia împărţire a Poloniei, Varşovia devine prusacă şi graniţele se întind până la râul Niemen. Umilită grav în timpul războaielor lui Napoleon, la congresul de la Viena (1815) P., care avusese un rol decisiv în înfrângerea împăratului francez, a cedat Rusiei o bună parte din teritoriile poloneze, obţinând în schimb Saxonia nord-vestică, Pomerania suedeză, Westfalia, Ruhr, Renania şi Saarul, devenind astfel un stat preponderent german.

■ *De la Prusia la Germania.* Dacă, în 1848, Frederic Wilhelm IV a refuzat coroana de împărat al Germaniei care-i fusese oferită de Adunarea naţională de la Frankfurt, o dată cu numirea în funcţia de cancelar a lui O. von Bismarck (1862) a început să se impună programul politic, „mic german", de unificare a Germaniei, excluzând Austria, sub hegemonia prusacă. După războaiele victorioase cu Austria (1866) şi cu Franţa (1870-1871), suveranii statelor germane, reuniţi la Versailles, l-au proclamat pe Wilhelm I al P. ca împărat al Germaniei (18.I.1871). Prin proclamarea imperiului, istoria P a început să se identifice cu cea a Germaniei, deşi îşi păstra propriul guvern şi propriul parlament. La sfârşitul celui de-al doilea război mondial (1939-1945), teritoriile prusace de la Est de li ia râurilor Oder-Neisse au fost cedate Poloniei.

Psametic I, faraon egiptean (n. 663-m.609 î.Hr.), întemeietor al dinastiei saite (XXVI). A reuşit să obţină independenţa Egiptului faţă de asirieni. A fost primul faraon care a folosit mercenari greci şi a deschis porturile deltei Nilului pentru negustorii greci.

psihanaliză, cercetarea asupra psihologiei abisale, iniţiată de S. Freud (1856-1939), a fost aplicată de acesta şi la istorie. Existenţa unui trecut psihic care trăieşte într-o temporalitate inconştientă şi determină structurile culturale profunde ale mentalităţii umane a fost cercetată de Freud prin analizarea unor personalităţi ca Moise sau Th.W. Wilson. În paralel cu teoriile fondatorului p., s-a dezvoltat şi interesul direct pentru dimensiunea psihică şi subconştientă a istoriei manifestat de fondatorul revistei „Annales", M. Bloch, care urmărea astfel să pătrundă dincolo de suprafaţa *evenimenţială* a faptelor. Pe baza doctrinei freudiene – care n-a fost scutită de polemici iscate de contribuţia sa la cercetarea istorică – s-a dezvoltat un curent al „psihoistoriei" care tinde să interpreteze scrieri, fapte sau evenimente în lumina unei cercetări psihologice a autorilor lor, adică într-o cheie biografică. Metodele psihanalitice au fost aplicate în special la viaţa şi activitatea unor categorii de personaje istorice, cum ar fi marii dictatori sau conchistadori: unele constante biografice (de ex., originea familială sau etnică) au devenit date inedite care explicau opţiunile lor. Tehnici asemănătoare au fost extinse la studiul evenimentelor sociale (cuceririle, funcţionarea mitului, raporturile servitor-stăpân, revoluţiile, formele de psihologie colectivă).

Ptolemei, dinastie de origine macedoneană care a domnit în Egipt de la moartea lui Alexandru cel Mare (323 î.Hr.) până în 44 î.Hr. Dinastia s-a numit şi a Lagizilor, de la Lagos, numele tatălui lui Ptolemeu Soter. *Ptolemeu I Soter* (n.cca 366-m. 283 î.Hr.), rege al Egiptului (305-283), a întemeiat dinastia: obţinând satrapia Egiptului cu ocazia primei împărţiri a imperiului lui Alexandru (323), a fost adversarul cel mai hotărât al tuturor proiectelor de reunificare a imperiului. A reuşit să consolideze frontierele regatului său şi să-şi întărească autoritatea în Marea Egee, dobândind în cele din urmă (305) titlul de rege. *Ptolemeu II Filadelful* (309-246 î.Hr.) a perfecţionat sistemul fiscal şi administrativ conceput de tatăl său, Ptolemeu I, care l-a asociat la tron în 285 şi a iniţiat un cult dinastic pentru suveranii Ptolemei. În cadrul politicii de integrare culturală a diferitelor elemente componente ale regatului său, a grăbit încheierea traducerii greceşti a Vechiului Testament, denumită şi „Septuaginta" *Ptolemeu III Evergetul* (n.284-m.221 î.Hr.), rege al Egiptului (246-221), a intervenit în Siria pentru a apăra drepturile surorii sale Berenice şi ale fiului acesteia; n-a reuşit să-şi salveze sora, dar a cucerit Seleucia, portul Antiochiei, care a rămas sub stăpânirea Lagizilor până în 219, Cilicia şi Pamphilia. Prin domnia sa, puterea Egiptului ptolemeic a ajuns la apogeu. *Ptolemeu XIII Dionysos* (n.63-m.47 î.Hr), rege al Egiptului (51-47), a intrat în conflict cu sora şi soţia sa, Cleopatra VII. Pe când pregătea o armată pentru a lupta împotriva ei, a venit la el Pompeius (48), de curând învins la Pharsalos; P. a ordonat ca el să fie ucis, în încercarea de a-i face pe plac lui Caesar, dar efectul a fost contrar. Atunci, P. a declanşat împotriva lui Caesar şi a Cleopatrei războiul alexandrin, în care el însuşi şi-a pierdut viaţa.

publicitate, activitate promoţională pentru unele bunuri sau servicii, a cărei primă apariţie poate fi găsită în foile de papirus utilizate la greci şi la romani pentru a anunţa spectacole, jocuri şi vânzări de sclavi. Ulterior, rolul de agent publicitar a fost preluat de crainicul din iarmaroacele şi din târgurile medievale. P. modernă s-a dezvoltat o dată cu răspândirea ziarelor în sec. XVII (prima apariţie în presă are loc în Franţa, în 1630) şi, mai ales, o dată cu dezvoltarea industrială: propaganda comercială s-a servit întotdeauna de tehnici şi instrumente mereu noi, de la simplul afişaj la panourile luminoase, de la mesajele radiofonice la incisivele spoturi de televiziune. Alături de activitatea promoţională şi informativă referitoare la produsele în sine, p. din sec. XX a inventat şi un rol de „creare" a nevoii şi de atragere spre consum, tipice pentru sistemul de viaţă al celor mai bogate naţiuni.

pueblos, populaţie de piei-roşii din America de Nord, stabilite în Arizona şi în New Mexico. Numele lor a fost dat de spanioli pentru că locuiau în sate (sp.: *pueblos*) formate din case zidite. Metodele lor de cultivare a pământului, de irigaţie şi artizanat sunt de pe vremea civilizaţiilor maya şi aztecă. Din punct de vedere lingvistic, p. se împart în grupurile scosones, tano, kores şi zuni.

Puerto Rico, insulă din Antilele Mari, dependentă de SUA. A fost descoperită în 1493 de C. Columb care a denumit-o San Juan Bautista şi a fost ocupată în numele Spaniei, în 1508, de J. Ponce de León (care a declanşat o acţiune de exterminare a populaţiei indigene). În 1897, obţine autonomia politică, dar, în urma războiului hispano-american, a trecut în sfera de influenţă a SUA (1898). În 1952, a obţinut de la SUA acceptarea constituţiei care a consfinţit condiţia sa de stat liber asociat, motiv pentru care portoricanii sunt cetăţeni americani, dar nu se bucură de drepturi electorale în cadrul alegerilor din SUA.

Pufendorf, *Samuel*, istoric şi jurist german (Kemnitz 1632-Berlin 1694). Unul dintre cei mai mari specialişti în dreptul natural (*De iure naturae et gentium*, 1672), a fost consilier al lui Frederic Wilhelm al Prusiei şi, apoi, secretar de stat în Suedia (1677-1686).

Pugaciov, *Emelian Ivanovici*, căpetenie a cazacilor (Zimoveiskaia, cca 1742-Moscova 1775). Fiu al unui şef al cazacilor de pe Don, a satisfăcut serviciul militar în armata rusă. În 1773, trecând drept unul dintre slujitorii ţarului Petru III, a condus o puternică răscoală a cazacilor şi a ţăranilor împotriva Ecaterinei II, cucerind Samara (1774). Capturat în august 1774, a fost dus la Moscova într-o cuşcă de fier, torturat şi executat în public. Figura sa a căpătat dimensiuni legendare în conştiinţa poporului rus.

Puglia, regiune din Italia de sud, mărginită de regiunile Molise, Campania, Basilicata şi de mările Ionică şi Adriatică. Din punct de vedere administrativ, cuprinde provinciile Bari (capitala regiunii), Brindisi, Foggia, Lecce şi Taranto.

sec. VIII î.Hr.
: Pe litoralul regiunii, locuit de populaţii indo-europene făcând parte din grupul iliric, înfloresc coloniile greceşti (cea mai importantă era Tarantos).

272 î.Hr.
: Tarantos este cucerit de către romani. Întreaga regiune trece sub dominaţia romană.

sec. I d.Hr.
: Prin împărţirea imperială, P. devine a doua regiune a Italiei, împreună cu Calabria, Volturno şi o parte din Molise.

476
: La căderea Imperiului roman de Apus, P. trece sub control bizantin.

535-553
: Războiul dintre goţi şi bizantini devastează în mai multe rânduri regiunea.

662-677
Longobarzii reuşesc să definitiveze cucerirea P. înglobând-o în zona nordică a ducatului de Benevento: bizantinilor nu le mai rămân decât Otranto şi Gallipoli.
840 Sarazinii cuceresc Bari şi, în 842, Taranto.
sec. IX
Bizantul recucereste P.
957 „Catapanul" bizantin, guvernator al regiunii, îşi stabileşte reşedinţa la Bari. Normanzii pătrund în zonă, profitând de răscoalele locale.
1059 Robert Guiscard obţine de la papă titlul de duce de Calabria şi de P. şi pune stăpânire pe regiune.
1220-1250
P. trece printr-o perioadă înfloritoare sub administraţia lui Frederic II de Suabia.
1266 Prin înfrângerea lui Manfred, regiunea trece sub stăpânirea Casei de Anjou. Din acel moment, urmează evoluţia politico-istorică a regatului Neapole.
1860-1865
P. este anexată Italiei. Faptul că pământurile aparţinând suveranilor nu au fost împărţite populaţiei, a favorizat apariţia brigandajului.

punice, războaie, serie de conflicte care, între sec. III şi II î.Hr., au opus Cartagina Romei, consfinţind ascensiunea acesteia din urmă la rangul de cea mai mare putere din Marea Mediterană.

■ PRIMUL RĂZBOI PUNIC (264-241 î.Hr.). Bunele relaţii dintre Roma şi Cartagina (aliate în 279 împotriva lui Pyrrus) au suferit o ruptură în 264, când mamertinii din Messina au solicitat ajutorul romanilor pentru a se apăra împotriva cartaginezilor. Roma a trimis o armată în Sicilia pentru a lupta împotriva cartaginezilor şi a aliatului acestora, Hieron II al Siracuzei, care, totuşi, a trecut, în 263, de partea romanilor. Decisivă pentru soarta războiului a fost capacitatea romanilor de a face fată tradiţionalei superiorităţi navale a Cartaginei. În 260, prin folosirea aşa-numiţilor corbi (punţi mobile care permiteau abordarea corăbiilor inamice), flota romană, comandată de C. Duilius, a înfrânt-o pe cea cartagineză la Mylae. După eşecul în Africa a expediţiei conduse de Atilius Regulus (256), romanii, conduşi de Lutatius Catulus, au repurtat victoria de lângă Insulele Aegates, în 241, obligându-i pe cartaginezi să evacueze Sicilia şi să plătească o despăgubire de război consistentă. În 238, după încheierea păcii, romanii le-au luat, în plus, cartaginezilor Sardinia şi Corsica.

■ AL DOILEA RĂZBOI PUNIC (218-201 î.Hr.). Izgoniţi din insule, cartaginezii s-au îndreptat către Spania, care a fost cucerită între 237 şi 219 î.Hr. de Hamilcar Barcas şi de fiul său, Hannibal. Decizia lui Hannibal de a ataca Saguntum, aliat al Romei, a declanşat din nou războiul (218). Înainte ca romanii să poată trimite o armată în Spania, Hannibal a ocupat pe uscat Italia, printr-o legendară traversare a Alpilor, obţinând victorii strălucite la Ticinus (218), Trasimene (217) şi, mai ales, la Cannae (216), dar fără a reuşi să dezbine confederaţia romano-italică. În acelaşi timp, o armată romană, comandată de Publius şi de Cnaeus Scipio nu lăsa ca, din Spania, întăririle să ajungă la Hannibal, ale cărui forţe erau măcinate de tactica temporizatoare a lui Q. Fabius Maximus Cunctator. Când Hasdrubal, fratele lui Hannibal, a reuşit să sosească în Italia în fruntea unei armate, a fost înfrânt şi ucis la Metaurus (207). În anul 206, Scipio Africanus, aflat la comanda armatei romane din Spania, a obţinut o victorie decisivă la Ilipa şi a intrat în Africa, obligându-l pe Hannibal să părăsească Italia. Victoria lui Scipio la Zama, din 202, i-a obligat pe cartaginezi să se predea, să părăsească toate posesiunile din Europa şi Numidia (care a devenit independentă sub domnia lui Massi issa, aliat al Romei) şi să plătească despăgubiri de război uriaşe.

■ AL TREILEA RĂZBOI PUNIC (149-146 î.Hr.). A fost provocat de hărţuiala permanentă a cartaginezilor de către Massi issa. Când ei au reacţionat, Senatul roman a declarat război Cartaginei, trimiţând o armată în Africa. Cartaginezii s-au arătat dispuşi să capituleze, dar, când au aflat că printre condiţiile pentru încheierea păcii, se prevedea şi distrugerea orasului, s-au baricadat între ziduri şi au rezistat curajos până în 146, când Scipio Aemilianus a cucerit oraşul şi l-a ras de pe suprafaţa pământului, transformând teritoriul în provincia Africa.

Punjab, regiune din Asia meridională, subîmpărţită între India şi Pakistan. Locuită încă din preistorie, acolo s-a aflat civilizaţia de pe Indus, sau de la Harappa (mileniul II î.Hr.), sub stăpânirea populaţiilor ariene. Alexandru cel Mare a atras regiunea în zona de influenţă elenistică (sec. IV î.Hr.), ea rămânând pentru multă vreme subîmpărţită în mai multe regate locale. Unificată începând din sec.XI, sub dominaţia dinastiilor musulmane (ghurizi, sultanatul din Delhi, moghuli) până la apariţia puterii sikh (sec. XVIII), după două războaie sângeroase (1845 si 1849), P. a fost anexat la dominioanele britanice din India; în 1947, a fost împărţit între cele două state independente, India şi Pakistan. Din 1983, regiunea a fost teatru al unei sângeroase insurecţii sikh (v.) care urmărea crearea unui Khalistan independent, înăbuşită abia după un deceniu şi după uciderea a 20 000 de militari indieni.

purificare etnică, expresie intrată în uz datorită războiului civil iugoslav, declanşat în 1991. Defineşte politica de înlăturare a etniei minoritare de pe un teritoriu, realizată prin alternanţa violenţei în masă cu presiunile psihologice. A fost utilizată şi cu prilejul

ciocnirilor dintre populaţiile hutu şi tutsi din Rwanda şi Burundi.

puritanism, mişcare religioasă engleză, apărută între sec. XVI şi XVII în cadrul anglicanismului. Cu orientare calvinistă şi susţinătoare a unei moralităţi austere, a încercat să reformeze radical Biserica anglicană episcopală, purificând-o de toate elementele catolice din doctrină, din morală şi din cult. Puritanii au suferit persecuţii atât de mari încât, între 1620 şi 1630, cca 20 000 dintre ei, printre care şi „preoţii rătăcitori" (1620), şi-au părăsit patria şi s-au refugiat în America de Nord pentru a-şi pune în aplicare idealurile religioase şi politice, în deplină libertate. Adversari înverşunaţi ai absolutismului lui Iacob I Stuart, puritanii au fost, sub conducerea lui O. Cromwell, protagoniştii revoluţiei engleze (1642-1646). Carol II a reînfiinţat episcopalismul (Actul de Uniformitate, 1662), alungându-i pe pastorii puritani din biserici şi arestând mii de puritani (Actul împotriva falselor mănăstiri, 1664). Actul de toleranţă din 1689, după „glorioasa revoluţie" care l-a urcat pe tron pe Wilhelm III de Orania, le-a redat libertatea totală.

putere, termen care, în limbajul politico-diplomatic, este, de obicei, sinonim cu acela de „stat", dar este şi o categorie analitică aflată la originea unor cunoscute elaborări conceptuale.

■ *Puteri mici şi mari.* Expresia „mare p." apare în limbajul diplomatic la Congresul de la Viena, când a intrat în funcţiune, în ianuarie 1815, Comitetul celor cinci, compus din Austria, Marea Britanie, Rusia, Prusia şi Franţa (ţară învinsă, dar cu un guvern considerat legitim); a fost exclusă Spania, mult decăzută în acea perioadă. Până la primul război mondial, acestea erau marile p. care au format „concertul european"; începând din 1870, locul Prusiei a fost luat de Germania şi, în acelaşi an, Italia s-a afirmat şi ea ca o ţară autonomă pe scena internaţională, fiind, însă, considerată întotdeauna p. „cea mai mică dintre cele mari şi cea mai mare dintre cele mici". La sfârşitul sec. XIX, au apărut ca mari puteri şi SUA şi Japonia. După primul război mondial, Conferinţa de pace de la Versailles (1919) a menţinut distincţia dintre p. „de interes general" şi p. „de interes limitat sau special". După al doilea război mondial, chiar dacă marile p. (SUA, URSS, Marea Britanie, Franţa, China) au obţinut un loc permanent, cu drept de veto, în Consiliul de Securitate, situaţia se schimbase total. Distincţia cea mai relevantă devenise cea dintre „superputeri" (SUA şi URSS) şi celelalte state.

■ *Politica de putere.* Expresia „politică de p." (de la termenul german *Machtpolitik*, inventat în sec. XIX) se referă la unităţi politice independente (state) care nu recunosc nici o autoritate superioară lor şi pentru care relaţiile internaţionale se rezumă la folosirea forţei sau la ameninţarea cu forţa, fără a se preocupa de dreptate şi de moralitate. În acest sens, politica de p. se apropie de teoria „raţiunii de stat" (v.). Încercările de a extinde p. unui stat pot da posibilitatea creării unor „sfere de influenţă" (v.) în logica imperialismului. „Noua diplomaţie" propusă după 1917 de preşedintele american Th.W. Wilson a condamnat politica de p., pretinzând că instaurează dreptatea şi moralitatea în relaţiile internaţionale prin instrumente cum ar fi Societatea Naţiunilor şi ONU. În realitate, chiar şi SUA, asumându-şi rolul de superputere, folosesc din plin mijloacele şi formulele politicii de p.

Bibliografie: L.Bonanate, *Etica e politica internazionale*, Einaudi, Torino 1992.

Puterea Muncitorească (Potere Operaio), grup extraparlamentar al stângii italiene care şi-a luat numele de la ziarul cu acelaşi nume, fondat în 1967 sub conducerea lui O. Scalzone, F. Piperino şi A. Negri. Organizându-se ca mişcare, în 1969, punctele sale forte se aflau la Roma şi în regiunea Veneto. Au aderat la ea militanţi care părăsiseră PCI şi grupuri muncitoreşti ale noii stângi. S-a dizolvat în 1973; mulţi dintre aderenţii săi s-au regrupat în mişcarea Autonomia muncitorească.

puterea a patra, expresie folosită referitor la mass media (v.) şi, în special, la presa scrisă, pentru a defini capacitatea acesteia de a manipula realitatea şi de a provoca schimbări în opinia publică, astfel încât să se impună ca o adevărată putere alături de celelalte trei instituţionale (legislativă, executivă şi judiciară).

putere temporală, suveranitatea deplină şi directă a pontifului asupra unui teritoriu determinat, în special asupra Romei şi a zonei din jurul ei (v. Statul Bisericii), începând cu „donaţia de la Sutri" a longobardului Liutprand către papa Grigore II (728) şi consolidată în continuare prin alianţa dintre papalitate şi franci începând din sec. VIII, prin care numeroase teritorii din Italia centrală au fost donate Sfântului Scaun. Aşa-numita „donaţie a lui Constantin", prin care împăratul Constantin ar fi dăruit papei Silvestru I (314-335) Roma şi Italia, este, în realitate, un document apocrif redactat în cancelaria papală probabil între sec. VIII şi IX. După căderea p. t., în 1870, prin ocuparea Romei de către Regatul Italiei, în 1929, ca urmare a înfiinţării statului numit Cetatea Vaticanului, pontiful şi-a redobândit (chiar dacă doar simbolic) dominaţia teritorială directă.

P'u yi, (Beijing 1906-1967), ultimul împărat al Chinei (1908-1912) şi împărat al Manchukuo (1934-1945). Urmându-i la tron unchiului său, Kuang-hsiü, la numai doi ani, a fost obligat să abdice, în 1912, în urma proclamării republicii, primind, totuşi, permisiunea de a locui în continuare în palatul imperial din Beijing. Revenit

pe tron pentru câteva zile, în 1917, a fost pus de japonezi, după aceea, în fruntea statului-fantomă Manchukuo (1934-1945). Capturat de ruşi, în 1945, şi predat Chinei, în 1949, a fost internat într-un lagăr de reeducare, unde a rămas până în 1959. La eliberare, şi-a petrecut ultimii ani din viaţă muncind la Beijing.

Pym, *John*, om politic englez (Brymore, Somerset, 1584-Londra 1643). Puritan înflăcărat, a apărat drepturile parlamentului şi libertăţile civile împotriva absolutismului instaurat de Carol I Stuart. Devenit şeful forţelor parlamentare, a fost cel mai influent membru al guvernului după izbucnirea războiului civil. A decis desfiinţarea monopolurilor, cu excepţia companiilor comerciale, contribuind la consolidarea capitalismului în Anglia.

Pyrrus, v. Pirus.

Q

Qadesh, sau *Kadesh*, oraş străvechi din Siria, pe valea fluviului Orontes, în apropierea căreia, în anul 1285 î.Hr., regele hitit Muwatallis l-a învins pe faraonul Ramses II şi, în 1270, acesta din urmă a încheiat o pace cu succesorul Khattusili (Hattusilli) III.

Qatar, stat în Asia de sud-vest, în Peninsula Arabică. *Sup.*: 11 437 km^2. *Pop.*: 579 000. *Capit.*: Doha. *Limba*: araba (oficială), se foloseşte engleza. *Relig.*: musulmană sunnită. *Vecini*: Arabia Saudită şi Emiratele Arabe Unite, Golful Persic. *Forma de stat*: monarhie absolută ereditară. Devenind şeicat către sfârşitul sec. XVII, s-a aflat sub influenţă persană, apoi sub cea otomană (1872), devenind în cele din urmă protectorat britanic în timpul primului război mondial (1916). După obţinerea independenţei (1971), a fost guvernat, la început, de emirul Khalifa ibn Hamad el-Thani, care a naţionalizat zăcămintele petrolifere (1977) şi a dus o politică de alianţă cu Arabia Saudită. În 1995, a fost destituit printr-o lovitură de stat condusă de fiul său, totodată şi prinţ moştenitor, Sheik Hamad ibn Khalifa el-Thani, care a anunţat alegeri generale pentru 1998 şi a impulsionat exploatarea imenselor resurse de gaz natural (locul 3 din lume) descoperite în sudul Q.

Quadrilatero, sistem defensiv al austriecilor în regiunile Lombardia şi Veneto, după 1815, axat pe cele patru fortăreţe de la Peschiera, Verona, Mantova şi Legnago.

Quadrio, *Maurizio*, om politic italian (Chiavenna 1800-Roma 1876). Afiliat la gruparea Federaţilor italieni, a luat parte la mişcările din Piemont, în 1821, şi, în exil, la insurecţia poloneză din 1830. În 1848, a fost comisar al guvernului provizoriu din Milano la Valtellina şi, în 1849, în timpul Republicii Romane, a colaborat îndeaproape cu G. Mazzini.

quadrumviri, cei patru comandanţi ai coloanelor fasciste în timpul marşului asupra Romei (octombrie 1922): secretarul Partidului Naţional Fascist, M. Bianchi, şi cei trei comandanţi generali care conduceau echipele de şoc, I. Balbo, E. De Bono şi C. M. De Vecchi.

Quai d'Orsay, Ministerul de Externe francez care îşi are sediul la nr. 37 pe strada cu acest nume, pe cheiul Senei de la Paris.

quakeri, (din engl. *quake*: tremurător), confesiune religioasă protestantă apărută în Anglia, în sec. XVII şi inspirată de G. Fox (1624-1691), fondator al Societăţii Prietenilor, despre care se spunea că „tremură" pe când ascultă cuvântul lui Dumnezeu. Q. s-au organizat într-o asociaţie religioasă fără preoţi sau pastori, etalând o deplină libertate spirituală şi liturgică a credinciosului, pentru a cărui viaţă religioasă era considerată suficientă şi fundamentală cufundarea în lumina interioară. Adversari atât ai Bisericii anglicane, cât şi ai puritanismului sau ai prezbiterianismului din perioada lui Cromwell, şi din această cauză fiind supuşi la o persecuţie dură, multi q. au emigrat în America, unde W. Penn a încercat să creeze un stat pacifist al q. (Pennsylvania). Pacifismul traditional al q. se exprimă prin refuzul lor de a presta servicul militar, înlocuindu-l cu activităţi de asistenţă socială. În 1947, societăţile de q. engleză şi americană au primit premiul Nobel pentru pace.

Quarnaro, Regenţa Italiană din, stat liber cu sistem politic republican, întemeiat de G. D'Annunzio între 8.IX.1920 şi I.1921, pe teritoriul Fiume (v. Fiume, chestiunea).

Québec, regiune din Canada orientală cuprinsă între golful Hudson şi fluviul şi golful St. Laurent. Locuită la început de populaţiile indigene algonkine, a fost explorată (1535) şi colonizată de francezi care, în 1608, au întemeiat orasul cu acelaşi nume. Devenita colonie regală în 1663, în 1763 a trecut sub stăpânirea Marii Britanii ca urmare a războiului de sapte ani.

■ *Documentul de la Québec*, din 1774, a garantat o largă autonomie a majorităţii franceze, dar tensiunile dintre componentele anglofone şi francofone ale populatiei s-au perpetuat în viata politică a regiunii. În 1867, Q. a aderat la confederaţia canadiană ca provincie autonomă, dar a fost de mai multe ori teatrul unor confruntări armate provocate de autonomişti. În 1982, a respins noul tratat federal semnat de toate celelalte provincii, repetând acest refuz şi în 1990, în faţa unei noi propuneri în acest sens, datând din 1987. În 1992, printr-un referendum, era respins un nou compromis care ar fi făcut din Q. „stat separat" în cadrul uniunii. La sfârşitul anului 1995, un alt referendum asupra independenţei Q. a adus înfrângerea secesioniştilor cu doar câteva mii de voturi.

quechua, populaţie indiană din America de Sud care, împreună cu aymara şi cu chibcha, au creat civilizaţia incasă înainte de cucerirea spaniolă. Circa 5 milioane de q. mai trăiesc astăzi în Perú, Bolivia Şi Ecuador.

Quesnay, *François*, medic şi economist francez (Méré 1694-Versailles 1774). A fost unul dintre promotorii doctrinei fiziocraţiei (v.) şi a colaborat la redactarea *Enciclopediei*. Prin lucrarea *Tableau économique* (1758), a intentionat să demonstreze ca pământul era resursa primară a bogăţiei prin produsele sale, susţinând de aceea libertatea de producţie şi a comerţului.

Quezón y Molina, *Manuel*, om politic filipinez (Baler, Luzon, 1878-Saranac Lake, New York, 1944). Lider al mişcării pentru independenţa naţională, a fost comisar pentru Filipine la Washington (1909-1916) şi preşedinte al senatului filipinez (1916-1935) după acordarea dreptului la autoguvernare. Devenit primul preşedinte al Filipinelor independente, în 1935, reales în 1941, s-a

refugiat împreună cu guvernul ţării în SUA după invazia japoneză din timpul celui de-al doilea război mondial.

Quierzy, capitularul de la, v. *capitularii.*

Quinet, *Edgar*, istoric şi om politic francez (Bourg-en-Bresse 1803- Paris 1875). A participat la revoluţia din 1848, s-a aflat în exil în timpul celui de-Al Doilea Imperiu şi deputat în Adunarea Legislativă după căderea lui Napoleon III. Republicant şi laicist, a polemizat împotriva ultramontanismului (v.) şi a iezuiţilor, susţinând separaţia dintre stat şi Biserică şi aderând, în cele din urmă, la pozitivism. Printre scrierile sale cele mai importante: *La révolution d'Italie* (1848-1852) şi *La Révolution* (1864).

Quirinale, una dintre colinele Romei, pe care se înalţă palatul construit de Grigore XIII, în 1574, ca să servească drept reşedintă de vară a papilor. A fost reşedinţă papală din 1582 până în 1870 şi, după ocuparea Romei, reşedinţă a regilor Italiei. Începând din 1948, aici se află reşedinţa preşedintelui Republicii italiene.

Quisling, *Vidkun*, om politic norvegian (Fyresdal 1887-Oslo 1945). Ofiţer de carieră, în 1933, a întemeiat partidul Uniunea Naţională, filonazist. În 1940, după izbucnirea celui de-al doilea război mondial, a colaborat la planurile invaziei germane a Norvegiei şi, după ocuparea ţării, a format un guvern colaboraţionist. În 1945, a fost executat pentru înaltă trădare. Numele său a devenit sinonim cu acela de colaboraţionist.

quorum, cotă, în cifre absolute sau în procente, a voturilor sau a celor care votează, necesară pentru ca un candidat să poată fi ales sau pentru a putea fi validate deciziile unei adunări, ale unei asociaţii sau ale unui colegiu.

Quota 90, obiectiv al politicii monetare deflaţioniste a regimului fascist, între 1926 şi 1927, urmărind să stabilizeze cursul de schimb al lirei cu alte monede europene şi, în special, cu lira engleză la nivelurile din 1922 (90 de lire italiene pentru o liră sterlină). Datorită unor reduceri drastice ale creditului şi altor măsuri economico-financiare, Banca Italiei a putut să stabilească, în decembrie 1927, noua echivalenţă în aur şi să fixeze cursul de 92,46 de lire italiene pentru o liră sterlină.

R

Raab, *Julius*, om politic austriac (Skt. Polten 1891-Viena 1964). Unul din fondatorii Partidului Popular Austriac (ÖVP), a fost cancelar din 1953 până în 1961, conducând Austria printr-un guvern de coaliție cu socialiștii, în perioada dificilă de la sfârșitul ocupației aliate de după cel de-al doilea război mondial și din timpul reinstaurării unei depline suveranități naționale.
Rabat, capitala Marocului. Orașul, întemeiat de emirul almohad 'Abd al-Munin, în 1150, a fost fortificat în 1188-1199 de către califul Abu Yusuf Ya'qub al-Mansur, a avut o perioadă înfloritoare o dată cu imigrarea așa-numiților *moriscos* alungați din Spania (sec. XVII) și a devenit un puternic stat al piraților barbarești. Capitală a protectoratului francez al Marocului (1912), și-a menținut importanța și după dobândirea independenței țării.
Rabin, *Yitzhak*, om politic israelian (Ierusalim 1922-Tel Aviv 1995). Membru al organizației de apărare evreiești Haganah, la constituirea statului israelian a intrat în armată. Șef al Statului Major (din 1963), a fost unul dintre artizanii războiului victorios de „șase zile" (1967). A aderat, apoi, la laburiști și, după nefericitul război de Kippur, a înlocuit-o (1973) pe Golda Meir ca lider al partidului și șef al guvernului (1974-1977). Revenit la conducerea guvernului în 1992, a dus o curajoasă politică de pace cu palestinienii (semnarea acordurilor între Israel și OEP, 1993) și cu țările arabe (tratatul de pace cu Iordania, 1994), ceea ce i-a adus, în 1994, premiul Nobel pentru pace. Țintă a unei violente campanii ostile a forțelor de dreapta, în 1995 a fost asasinat de un extremist evreu în timpul unei mari adunări pentru susținerea păcii.
rachete, arme care au intrat în istoria militară în timpul celui de-al doilea război mondial, când germanii au bombardat Londra cu rachete V1 și V2, lansate direct din Germania (1944-1945). Perfecționarea sistemului de ghidare (autonom sau radiocomandat), a mijloacelor de propulsie și a focoaselor (până la focoase atomice multiple) au impus r. drept adevărate puncte de forță ale arsenalelor moderne. Saltul calitativ a apărut o dată cu r. balistice intercontinentale (la sfârșitul anilor '50), care au instituit echilibrul terorii atomice (v. bomba atomică), aceasta atenuându-se treptat doar prin pași concreți spre dezarmare (semnarea tratatelor START I și START II între SUA și URSS/Rusia, 1991 și 1993, inaugurând faza finală a desființării arsenalelor de rachete nucleare).
Rachis, rege longobard (m. cca 757-760). În 746 a promulgat legi care acordau privilegii speciale supușilor romani. În 749 a încălcat tratatul de pace cu bizantinii și a pornit în marș asupra Perugiei, dar a fost convins de papa Zaharia să abdice în favoarea fratelui său Astolf și să se retragă la mănăstire, făcând și donații consistente Bisericii.
Radetzky von Radetz, *Johann Joseph Franz Karl*, mareșal austriac (Trebnice, Boemia, 1766-Milano 1858). A luptat împotriva turcilor (1788-1789) și în războaiele

TIPURI DE RACHETE

Tip	*Denumire*	*Rază de acțiune*	*Caracteristici*	*Modele*
tactice	Short Range Ballistic Missiles (SRBM): rachete cu rază scurtă de acțiune	până la 800 km	utilizate în înfruntări limitate de unități armate care le transportă și le lansează de pe rampe mobile	
intermediare	Medium Range Ballistic Missiles (MRBM): rachete cu rază medie de acțiune	de la 800 la 2400 km	utilizate în conflicte circumscrise unei arii medii; lansare: baze terestre, aeriene, navale	
	Intermediate Range Ballistic Missiles (IRBM): rachete cu rază intermediară de acțiune	de la 2400 la 6400 km		Pershing 2; Cruise (SUA) SS 20 (URSS) (eurorachete)
strategice	Intercontinental Ballistic Missiles (ICBM): rachete balistice intercontinentale	de la 6400 la 10 000 km	rachete nucleare balistice intercontinentale pentru războiul total	Minuteman III, MX Peacekeeper (SUA) SS 17 și SS 18 (URSS), baze fixe terestre; Trident II (SUA), SS-N20 (URSS), submarine

cu Napoleon. În 1831, a devenit comandantul trupelor austriece din Italia. După abandonarea orașului Milano, în martie 1848, după cele Cinci zile, a fost unul dintre artizanii refacerii puterii austriece în primul război de independență italian, învingându-i pe piemontezi la Custoza (1848) și la Novara (18499. Guvernator general al regiunii Lombardo-Veneto (1849-1857), a fost disprețuit de către patrioții italieni pe care i-a reprimat dur și, din contră, lăudat ca erou național în Austria.

radicalism, orientare ideologică, răspândită în Europa pornind din Anglia între sec. XVIII-XIX, implicată, în special, în problematica laicizării statului, fiind considerată, mai târziu, ca versiunea cea mai intransigentă și democratică a liberalismului (v.). R. susținea introducerea sufragiului universal, a învățământului laic și obligatoriu, a unei politici economice a liberului schimb fără a fi avantajate marile grupări private. Mișcarea radicală engleză a avut doar o scurtă și nefericită experiență ca partid politic (1868-1874). Spre deosebire de Anglia, în Franța r., pornind de la principiile Revoluției franceze din 1879, începând din a doua jumătate a sec. XIX și-a creat o structură politică, jucând un rol activ în viața politică (v. Partidul Radical Francez). R. italian s-a cristalizat ca o componentă a extremei stângi de după Risorgimento (v. Partidul Radical).

radio, v. *mass media.*

Raeder, *Erich von*, amiral german (Hamburg 1876-Kiel 1960). Comandant al Marinei de război germane, începând din 1935 a pledat, la declanșarea celui de-al doilea război mondial, pentru folosirea marilor unități de infanterie. După ce a demisionat, în 1943, a fost condamnat, la Nürnberg, la închisoare pe viață și a fost eliberat în 1955.

RAF[1], sigla lui *Royal Air Force*, aviația militară a Marii Britanii. A avut un rol determinant în timpul celui de-al doilea război mondial, în special în bătălia pentru Anglia (10.VII.-31.X. 1940), respingând atacurile naziste care urmăreau obținerea controlului aerian în vederea proiectatei invazii germane.

RAF[2], sigla pentru *Rote Armee Fraktion* (Fracțiunea Armata Roșie), grupare teroristă germană cunoscută, inițial, ca banda Baader-Meinhof (v.). Apărută î Germania Occidentală în urma protestelor studențești din 1968, și-a continuat activitatea după arestarea celor doi șefi ai săi (1972), printr-o serie de asasinate comise asupra personalităților din lumea industrială și bancară.

Rafsanjani, *Ashemi 'Ali Akbar*, preot și om politic iranian (Bahraman 1934). Ayatollah, președinte al parlamentului și, din 1988, comandant suprem al forțelor armate, după moartea lui Khomeini a fost ales președinte al republicii, ducând o politică pragmatică și de eliminare a tensiunilor cu Occidentul. Reales ca președinte în 1993, s-a aliat cu radicalii de stânga în alegerile din 1996, dar a fost învins de candidatul Asociației Clerului Combatant, M. Khatami.

Rahman, *Mujibur*, om politic din Bangladesh (Faridbur 1920-Dhaka 1975). În 1970, a condus insurecția antipakistaneză care, cu sprijinul Indiei, a dus la întemeierea statului independent Bangladesh. Prim-ministru din 1971, a fost ales, în 1975, președinte al republicii, dar la scurt timp după aceasta a fost ucis în timpul unei lovituri de stat militare.

RAI – Radioteleviziunea italiană, societate pe acțiuni cu capital public (majoritatea absolută aparține IRI- Institutul pentru Reconstrucție Industrială) și privat pentru emisiunile de radio și televiziune. În 1924, ministrul poștelor, C. Ciano, a unificat societățile de radiodifuziune existente, formând URI (Uniunea Radiofonică Italiană), aceasta devenind, în 1928, EIAR (Societatea Italiană a Audițiilor Radiofonice). Schimbându-i-se numele în RAI (Radio Audizioni Italiane), în 1944, a primit numele actual în 1954, când au început să se transmită regulat emisiunile de televiziune. A beneficiat de o situație de monopol până în anii '70, când au fost fondate primele societăți private de radio și de televiziune. În 1975, a fost reorganizată prin înființarea a trei canale aproape în totalitate autonome; în 1993, au fost revizuite modalitățile de numire a conducătorilor societății.

Rákóczi, *Francisc II*, principe ungur (Borsi 1676-Tekirdag,Turcia, 1735). În 1703, a condus insurecția națională ungară împotriva stăpânirii habsburgice, cucerind o mare parte din teritoriul țării. Principe al Transilvaniei și regent al Ungariei care își proclamase independența (1707), a fost, însă, învins de împăratul Iosif I (1708). A refuzat să semneze pacea impusă de acesta în 1711 și a fost obligat să-si petreacă restul vieții în exil.

Rákosi, *Matyas*, om politic ungur (Ada 1892-Gorki 1971). Comandant al Gărzii roșii în republica sovietică a lui B. Kun (1919), după victoria contrarevoluționarilor a fugit în URSS. În 1924 a fost trimis clandestin în Ungaria, dar, arestat, a fost condamnat la închisoare pe viață, în 1935. Eliberat în 1940, s-a întors în Ungaria în 1945, o dată cu trupele sovietice și a devenit secretar general al Partidului Comunist Ungar, excluzându-i pe toți aceia care nu urmau o linie stalinistă ortodoxă. A fost președinte al Consiliului de Miniștri în 1952-1953. Din ce în ce mai detestat pentru sectarismul autoritar al manierei sale de conducere, când a început procesul de destalinizare a trebuit să abandoneze funcția de secretar general al partidului (17.VI.1956). Refugiat în URSS, a rămas acolo până la sfârșitul vieții.

Raleigh, *Walter*, explorator englez (Hayes 1552-Londra 1618). Protejat de Elisabeta I, a întemeiat în Virginia prima colonie engleză pe pământ american (1584-1585),

a adus în Europa tutunul şi a pus stăpânire pe insula Trinidad (1595). A căzut în dizgraţie în timpul domniei lui Iacob I.

Ramses II (m. 1234 î.Hr.), faraon egiptean (1290-1234 î.Hr.). Aparţinând dinastiei a XIX-a, fiu al lui Seti I, a încercat să continue linia politică a tatălui său de scoatere a Siriei de sub controlul hitit, dar intenţiile sale au fost zădărnicite de înfrângerea suferită din partea regelui hitit Muwatallis la Qadesh (1285 î.Hr.), după care a urmat o perioadă de pace între cele două popoare. În ultimii ani de domnie a trebuit să facă faţă primelor atacuri ale popoarelor mării (v.). Înflorirea economică a Egiptului de sub domnia lui R. este atestată de o intensă activitate edilitar-monumentală.

Ramses III (m. 1152 î.Hr.), faraon egiptean (1183-1152 î.Hr.). A fost cel de-al doilea faraon din dinastia a XX-a; la începutul domniei sale, a respins atacurile popoarelor mării (v.) de la graniţa de răsărit a Egiptului, dar n-a reuşit să preia controlul asupra Palestinei. Mai târziu, a respins în zona Deltei o invazie a triburilor libiene. Ultimul mare faraon egiptean, a fost ucis într-o conspiraţie de palat.

Ramset, v. *Ramses*.

Ranke, *Leopold von*, istoric german (Wiehe, Turingia, 1795-Berlin 1886). Este considerat unul dintre fondatorii ştiinţei istorice contemporane. A creat, pornind de la B. Niebuhr, metoda istorico-filologică, bazată pe o critică atentă a izvoarelor cu scopul de a descoperi într-o manieră obiectivă „evenimentul aşa cum el a avut loc". R. susţinea că un Spirit (divin) unic străbate întreaga istorie a omeni 'i, astfel că aceasta trebuie considerată unitar ca istorie universală. În plus, vedea în stat (şi în organizarea statală) obiectul specific propriu istoriografiei. Printre principalele sale lucrări: *Istoria papilor* (3 vol., 1834-1836); *Istoria germană în perioada Reformei* (5 vol., 1839-1843); *Consideraţii asupra istoriei germane de la pacea religioasă până la Războiul de treizeci de ani* (1868).

Rapacki, *Adam*, om politic polonez (Zowiezyniec 1909-Varşovia 1970). Membru în conducerea Partidului comunist, ministru de externe (1956-1968), şi-a legat numele de planul propus de el în octombrie 1957 ONU prevăzând formarea unei „zone denuclearizate" cuprinzând cele două Germanii, Polonia şi Cehoslovacia. „Planul R." a fost respins de puterile occidentale.

Rapallo, tratatele de la, primul (12.XI.1920) a stabilit frontierele dintre Italia şi Iugoslavia: Italiei îi reveneau Istria, Zara, insulele Cherso, Lusino, Pelagosa şi Lagosta, restul Dalmaţiei rămânând Iugoslaviei; era recunoscută, de asemenea, independenţa Statului liber Fiume. Al doilea a fost semnat la 16.IV.1922 de germani şi de ruşi, care restabileau relaţiile diplomatice şi comerciale; acordul a dus la o colaborare pe plan militar care a durat până la venirea la putere a lui Hitler (1933).

ras, titlu etiopian (arab.: *ra's*, cap), indicându-l pe cel mai înalt demnitar feudal, după negus. Termenul a fost folosit şi în sens peiorativ pentru a denumi o persoană cu autoritate redusă care, însă, se manifestă despotic; au fost denumiţi r. în special şefii locali din timpul fascismului.

rasism, complex de doctrine şi de atitudini conform cărora o presupusă deosebire biologică între rasele umane determină superioritatea unora asupra altora.
■ *Originile rasismului*. R. este un fenomen modern: în Antichitate, de fapt, sentimentele de ostilitate şi de ură faţă de alte popoare îşi aveau originea în rivalităţile de interese, în dispreţul pentru culturile considerate inferioare (de ex. atitudinea grecilor faţă de „barbari"), dar nu aveau motivaţii de tip rasial. R. şi-a aflat, însă, fundamentarea ideologică în cursul sec. XIX, aplicând la tipurile umane criteriile elaborate de darwinism în ştiinţele naturii, în special principiul selecţiei naturale, înţeles nu ca o capacitate biologică de adaptare la mediu, ci ca o „dominaţie" a celui mai puternic. Principalul susţinător al acestor idei a fost francezul J.-A. Gobineau (*Eseu asupra inegalităţii raselor umane*, 1854-1855), creator al mitului superiorităţii rasei albe pure, sau ariene, şi al interpretării rasiste a istoriei, preluat apoi, ˆ Germania, de H.S. Chamberlain. Asemenea teorii, asimilate de ideologia naţionalismului (v.), au servit pentru a justifica politica de mare putere şi imperialismul (v.) european din sec. XIX şi XX. În Italia, prin studiile lui C. Lombroso asupra devianţei şi criminalităţii, darwinismul şi pozitivismul au inspirat cercetători ca A. Niceforo care au creat, pe baza unor măsurători antropometrice, teorii despre distincţia netă dintre rasa ariană şi rasa mediteraneană şi, prin urmare, au proclamat inferioritatea populaţiilor din Sudul Italiei faţă de cele din Nord (*Italia barbară din zilele noastre*, 1898; *Italieni din Nord* şi *italieni din Sud*, 1901).
■ *Rasimul fascist nazist*. Doctrinele rasiste au fost duse până la extrem de ideologia naţional-socialismului german (Hitler, *Mein Kampf*, 1924; A. Rosenberg, *Mitul secolului XX*, 1930) şi antisemitismul (v.) a devenit un criteriu al politicii duse de regimul lui Hitler. Afirmarea mitului ariano-germanic, *Herrenvolk*, poporul stăpânitor, a dus la exterminarea planificată a evreilor (v. holocaust) şi a ţiganilor, ca şi la persecutarea homosexualilor, a handicapaţilor şi a bolnavilor mintal, în numele unei utopice „purificări" a rasei. După modelul german, şi Italia a introdus, în 1938, o legislaţie rasială care i-a lovit în primul rând pe evrei.
■ *Răspândirea rasismului*. În cursul sec. XX, r. s-a manifestat şi în alte ţări ale lumii. În SUA, tensiuni provocate de r. au fost înregistrate pe parcursul întregului secol, pornind de la condiţia de sclavaj existentă anterior şi, mai târziu, de la segregaţia populaţiei de

origine africană. Di : s-au inspirat direct mişcări cum ar fi Ku Klux Klan. În Africa de Sud, r. s-a manifestat sub forma instituţionalizată a *apartheid*-ului (v.). Recrudescenţa manifestărilor rasiste în Europa anilor '90 trebuie pusă în legătură fie cu răspândirea neîncetată a ideilor r., fie cu apariţia caracterului multietnic al societăţii europene ca urmare a fluxului crescând de imigranţi dinspre Lumea a Treia.

Bibliografie: L.Poliakov, *Il mito ariano. Storia di un'antropologia negativa*, Rizzoli, Milano, 1976; G.L.Mosse, *Il razzismo in Europa. Dalle origini all'olocausto*, Laterza, Bari 1992.

Rasputin, *Grigori Efimovici*, călugăr şi aventurier rus (Pokrovskoie 1871-Sankt Petersburg 1916). Ajuns la curte (1907), a dobândit un ascendent asupra ţarinei Alexandra datorita faimei sale de taumaturg şi promisiunii de a-l vindeca pe ţareviciul Alexei, bolnav de hemofilie. A încercat să-l influenţeze pe ţarul Nicolae II şi cercurile politice din Rusia în favoarea Germaniei, reuşind să impună în guvern, chiar şi în timpul primului război mondial, indivizi din cercul lui. După mai multe încercări nereuşite de a-l îndepărta de la curte, marele duce Dmitri Pavlovici, prinţul F. Iusupov şi deputatul V.M. Purişkevici l-au asasinat.

Rassegna Nazionale, revistă condusă de M. da Passano, fondată în 1879, la Florenţa, preluând moştenirea „Rivista Universale" (1866-1877). Editată până în 1915, a fost organul cel mai important al conservatorismului catolic pertinent şi împăciuitorist. La ea au colaborat G. Grabinski, P. Stoppani, S. di Parravicino Revel şi episcopul de Cremona, G. Bonomelli.

Rassemblement du Peuple Français, mişcare politică fondată de C. de Gaulle în 1947 pentru a lupta împotriva sistemului de partide din cea de-a Patra Republică. Naţionalistă, anticomunistă şi antiparlamentară, a obţinut 40 % din voturi în 1947, dar, după aceasta, a intrat în declin, dispărând în momentul cotiturii din viaţa politică şi instituţională petrecută în 1958.

Rastatt (Rastadt), tratatul de la, a fost semnat (7.III.1714) în oraşul cu acest nume din Baden-Würtemberg, de Eugeniu de Savoia, în numele împăratului Carol VI, şi de mareşalul Villars, care-l reprezenta pe Ludovic XIV al Franţei, şi a pus capăt războiului de succesiune spaniolă, fiind o adăugire la tratatele de la Utrecht (v.). Franţa a păstrat Alsacia, a obţinut Landau şi Strasbourg, cedând împăratului Brisach, Kehl şi Freiburg. Lui Carol VI i-a fost recunoscută dominaţia spaniolă în Sardinia, Neapole, Statul Presidiilor şi Ţările de Jos, precum şi în Statul Milano. A trebuit să le retrocedeze teritoriile şi să-i repună în funcţiile lor pe electorii din Bavaria şi Köln. Pentru prima dată în asemenea documente, în locul limbii latine şi-a făcut apariţia limba franceză care, de atunci, a devenit limbă diplomatică oficială.

Rathenau, *Walter*, politic german (Berlin 1867-1922). Preşedinte al societăţii industriale electro-tehnice AEG (1915), a fost unul dintre fondatorii Partidului Democrat German şi a fost numit ministru al reconstrucţiei (1921) şi, apoi de externe (1922). A negociat tratatul de la Rapallo cu URSS (16.IV.1922) care a pus capăt izolării diplomatice a celor două ţări. Fiind evreu, la puţin timp după aceea a fost asasinat de doi naţionalişti antisemiţi.

Rattazzi, *Urbano*, om politic (Alessandria 1808-Frosinone 1873). Şef al stângii din parlamentul piemontez, a ajuns la un acord cu Cavour (aşa-numitul „mariaj") asigurându-i acestuia voturile necesare pentru a fi ales ca preşedinte al Consiliului de Miniştri (1852). Ministru de interne împreună cu La Marmora (1859-1860), R. a elaborat legea comunală şi provincială prin care reglementările piemonteze se extindeau şi în Lombardia, lege care a stat la baza sistemului administrativ italian. Preşedinte al Consiliului de Miniştri în 1862 şi în 1867, a trebuit să demisioneze de fiecare dată din cauza politicii sale ambigue fată de încercările lui Garibaldi de a cuceri Roma prin forţă, sfârşite prin ciocnirea de la Aspromonte (v.) şi prin lupta de la Mentana (v.).

raţiune de stat, principiu aflat la baza teoriilor care consideră ca deviză supremă a acţiunii politice interesul statului. Premisele sale teoretice au fost elaborate încă de la apariţia statelor moderne, în gândirea lui N. Machiavelli cuprinsă în *Principele*. Primul care a folosit expresia se consideră a fi fost monseniorul G. Della Casa (1547). În 1589 G.Botero, în una dintre cărţile sale, *Despre raţiunea de stat*, a atribuit r. de s. semnificaţia unei acţiuni necesare în vederea stabilirii, menţinerii şi extinderii intereselor statului. Tezele r. de s. au pornit în evoluţia lor ulterioară de la principiul conform căruia siguranţa statului este o cerinţă prioritară, astfel încât, pentru a fi asigurată, conducătorii pot fi obligaţi să încalce orice normă morală, juridică sau politică. Teoria r. de s. s-a bucurat de o atenţie deosebită în sec. XVIII-XIX, în special în cadrul gândirii istorico-politice germane (O. Hintze, H. Treitschke, L. Ranke) care a elaborat o linie politică definită ca „doctrina statului-putere" (v. putere). Moştenitorii acestei îndelungate tradiţii de gândire se grupează în jurul şcolii americane a realismului politic (având-l printre principalii exponenţi şi pe H. Kissinger), conform căreia asigurarea securităţii externe a statului este de primă importanţă într-un climat de aşa-numită „anarhie internaţională", din care lipsesc structuri supranaţionale demne de luat în seamă.

RAU, sigla pentru *Republica Arabă Unită* (v.).

Ravaillac, *François*, regicid francez (Touvre, Charente, 1578-Paris 1610). La început învătător, apoi călugăr convertit într-o mănăstire de lângă Toulouse, catolic fanatic, l-a asasinat pe regele Franţei Henric IV. A fost executat prin sfârtecarea corpului în patru fragmente.

Ravenna, oraş din regiunea Emilia-Romagna, capitală de provincie. Probabil de origine umbrică, supusă de romani în sec II î.Hr., R. a fost un important port sub Augustus, capitală a Imperiului roman de Apus în vremea lui Honorius (402 d.Hr.), apoi a regatului gotic, începând cu Theodoric (493). Prin recucerirea de către bizantini (540), a devenit capitala Exarhatului bizantin. A trecut sub stăpânirea longobardă în 751. Dăruită de Pepin Bisericii, în 754, a rămas sub jurisdicție arhiepiscopală până în sec XIII, când s-a consolidat senioria familiei Da Polenta. Cucerită de Veneția (1410), a revenit din nou Bisericii, în 1509.
■ BĂTĂLIA DE LA R. (11.IV.1512). Armata Ligii sfinte, condusă de P. Navarro, F. Colonna şi R. de Cardona, vicerege al Neapolelui, a fost învinsă de francezii şi de ferrarezii comandați de Alfondo I d'Este şi de Gaston de Foix, acesta din urmă fiind ucis pe câmpul de luptă. Deşi victorioşi, francezii au fost nevoiți să se retragă şi au fost, în cele din urmă, obligați să părăsească Italia.

Raymond IV de Saint-Gilles (Toulouse 1042-Tripoli, Siria, 1105), conte de Toulouse (1093-1105). Fiind unul dintre protagoniştii primei cruciade, a cucerit Antiohia (1098) împreună cu Bohemond din Taranto, cu care a intrat, ulterior, în conflict pentru stăpânirea asupra oraşului. A participat la cucerirea Ierusalimului (1099) şi a murit în timpul asediului oraşului Tripoli.

Raymond VI (n. 1156-Toulouse 1222), conte de Toulouse (1194-1222). În lupta dintre papalitate şi albigenzi, şi-a schimbat de mai multe ori atitudinea. Excomunicat datorită sprijinului politic acordat ereticilor, s-a alăturat papei Inocențiu III când acesta a organizat cruciada împotriva albigenzilor (1208). În 1209, totuşi, a trecut definitiv de partea albigenzilor, fiind înfrânt şi izgonit din Toulouse, în 1215, de Simon de Montfort aflat în fruntea cruciaților. Refugiat în Anglia, a obținut ajutor economic de acolo şi, cu trupe aragoneze, s-a întors în Franța recucerindu-şi aproape toate posesiunile.

Raymond VII (Beaucaire 1197-Millau 1249), conte de Toulouse (1222-1249). A continuat politica de susținere a albigenzilor dusă de tatăl său, Raymond VI, şi a trebuit să înfrunte o a doua cruciadă. Prin pacea de la Paris (1229), s-a supus papalității şi a făcut multe donații regatului Franței la care, după moartea sa, comitatul Toulouse a fost anexat.

Raymond Berengar IV cel Sfânt (n. cca 1115-Borgo S. Dalmazzo, Cuneo, 1162), conte de Barcelona (1131-1162). În 1151, în urma căsătoriei cu Petronilla, fiica şi moştenitoarea regelui Ramiro II, devine prinț de Aragón. Aceasta a permis unirea definitivă a Aragónului cu Catalonia. A reluat luptele împotriva musulmanilor şi a domnit şi în Provence.

Razin, *Stepan Timofeevici*, zis *Stenka*, căpetenie a cazacilor (Zimoveiskaia cca 1630-Moscova 1671). A condus o răscoală a cazacilor de pe Don şi a țărănimii (1667) împotriva proprietarilor de pământuri, ocupând Astrahanul (1670), Saratovul şi Samara şi ajungând să amenințe chiar şi Moscova. Învins la Simbirsk (1670), a fost predat autorităților țariste de cazacii majoritari şi executat.

război civil, luptă armată între facțiuni contrapuse în interiorul unui stat a cărui unitate se pune în felul acesta în discuție. Un gen particular al r. c. poate să fie revoluția violentă, care comportă răsturnarea regimului în caz de succes al facțiunii susținătoare a schimbării şi în caz contrar restabilirea *statu quo*. R. c. este purtat de cele mai multe ori fără nici o limită în folosirea violenței, având ca obiectiv eliminarea totală a adversarului. Între cele mai mari exemple de război civil pot fi amintite războiul de secesiune american din 1861-1865 (v. secesiune, războiul de) şi cel purtat în Spania între 1936 şi 1939 (v. spaniol, războiul civil).

război comercial, totalitatea acțiunilor întreprinse pentru a aduce prejudicii sistemului economic al părții adverse (nu în mod indispensabil într-un context de ciocnire politică globală), prin adoptarea de prevederi restrictive schimburilor comerciale (dispoziții vamale sau tarifare) sau mişcări ale factorilor productivi. R. c. a devenit un instrument de presiune sau de conflict de când afirmarea sistemului economic capitalist a adus o mai mare frecvență a raporturilor de import-export şi a mărit gradul de interdependență între state. De la conflicte generate şi limitate la planul economic s-a ajuns repede la o utilizare politică a represaliilor economice (exemplare în acest sens războaiele comerciale între Franța şi Spania 1882-1885; între Franța şi Elveția, 1893-1895; între Austria şi România, 1882-1898; între Rusia şi Germania, 1879-1894).
■ *Războiul comercial italo-francez din 1887-1898.* În experiența italiană, au fost grave repercusiunile economice şi politice derivând din ruptura comercială cu Franța, prelungită din 1887 până în 1898, consecință a creşterii noilor tarife vamale protecționiste adoptate de Crispi în apărarea producției naționale a unor produse agricole şi industriale. Franța a răspuns cu o drastică limitare a importurilor din Italia, în special din sectorul agricol, determinând o sensibilă reducere a volumului general al schimburilor italiene cu străinătatea, fapt care a adus grele daune economiei Sudului.

război de corsari, expediție maritimă îndeplinită î epoca modernă de nave chiar şi ale unor particulari, autorizată şi legitimată de stat prin documente speciale denumite scrisori de cursă sau de marcă pentru a ataca navele comerciale sau de război ale statului inamic. R. de c. se deosebeşte de piraterie, care este o acțiune ilegală înfăptuită fără discriminare contra oricărui tip de vas sau proprietate. Corsari celebri au fost F. Drake

RĂZBOI RECE

Cele două superputeri în confruntare

În cadrul internaţional creat la terminarea celui de-al doilea război mondial, determinat în primul rând de diminuarea tradiţionalului orizont eurocentric, cele două naţiuni lider, cea din SUA şi cea sovietică, demonstrau câteva elemente de forţă comune: posesia de forţe militare cu mult superioare celor oricărei alte ţări, unită rapid cu mereu mai vaste arsenale nucleare; extinderi teritoriale care să proiecteze interesele lor pe scară mondială: adeziunea la doctrine economico-politico-sociale şi în coeziune, altoite pe sentimente naţionale de cea mai veche origine dar întărite de foarte recenta şi aproape neaşteptata conştientizare a propriului statut de supraputere, unită cu orgoliul şi voinţa de a-i îndeplini funcţiile. Superioritatea tehnico-economică a SUA faţă de adversar este atât de considerabilă încât se putea pune întrebarea dacă URSS poseda caracteristici care să justifice într-adevăr afirmaţia că este efectiv cealaltă superputere.

Ca şi în 1918, SUA ieşea din război cu un teritoriu naţional neatins de distrugerile războiului şi cu un sistem economic cu capacităţi productive multiplicat; URSS, dimpotrivă, înfrunta sfârşitul războiului cu o mare parte a teritoriului devastată, o populaţie decimată, o structură economico-productivă epuizată şi caracterizată de un redus nivel tehnologic. Împărţirea marilor zone de influenţă la începutul Războiului rece a accentuat ulterior dezechilibrul iniţial, şi nu atât prin faptul că SUA putea să conteze pe trei din ele (emisfera occidentală, Europa Occidentală – cu „extensiunea" Orientului Mijlociu – şi Asia orientală) în faţa doar a Europei orientale legată de Moscova, cât mai ales pentru posibilitatea de a cuprinde în propriul sistem zonele cele mai înaintate ale lumii, asumându-şi conducerea lor prin propunerea/impunerea căii americane de dezvoltare economică şi socială. Aceasta a avut o recidivă militară, permiţând construcţia unei reţele de alianţe (de la originalul tratat de la Rio cu naţiunile latino-americane, la NATO, pentru a ajunge la ANZUS, SEATO şi Pactul de la Bagdad), care, de fapt a înconjurat superputerea adversară.

De partea sa Uniunea Sovietică a putut să se bucure de roadele unei experienţe internaţionale biseculare de mare putere care i-a permis să aplice cu extremă luciditate politica de anexiuni ferm continuată de la alianţa cu Germania nazistă, până la conferinţa de la Ialta, demonstrând mult oportunism şi pregătire cât şi hotărâre, capacitate şi realism în asumarea noului rol de superputere. În favoarea liderilor săi jucau şi câteva caracteristici proprii regimului comunist sovietic – pe plan intern, faptul că nu trebuia să dea socoteală unei opinii publice în stare să condiţioneze opţiunile; în sensul acesta, comprimarea forţată a consumurilor particulare permitea o exploatare a resurselor şi o programare economică îndreptate către creşterea constantă a potenţialului militar. Pe plan internaţional, URSS putea, în schimb, să facă apel la sentimentele anti-occidentale ale ţărilor din Lumea a Treia sau să influenţeze mişcările comuniste naţionale prezente în câmpul advers, având avantaj şi din activitatea variatelor mişcări neutraliste şi pacifiste noncomuniste, care fiind admise şi în ţările democratice terminau prin a fi fellows travellers *ai Moscovei. Şi în cele din urmă, configuraţia geografică a propriului teritoriu, caracteristic continentală, permitea sovieticilor să opereze pe linii interne, atât în a se apăra de lumea capitalistă care îi înconjura, cât şi în expansiunea care tindea la mărirea centurii de siguranţă a ţărilor supuse cu care se învecinau. Bilanţul acestor factori sugerează trei concluzii. Prima este că URSS a fost efectiv cealaltă superputere pentru că a fost în stare să facă faţă unor certe slăbiciuni din plecare faţă de adversarul american cu avantajele specifice derivând chiar din diversitatea sa istorico-social-politică; a doua este caracterul profund înrădăcinat într-o situaţie istorică precisă (impusă şi delimitată în termenii săi temporali de Războiul rece, şi în modalităţile sale de expresie de logica unui sistem bipolar), a unei bune părţi a elementelor care au conferit SUA şi URSS rangul de superputeri. În fine, dacă se consideră că existenţa însăşi a superputerilor depinde mult mai mult de condiţiile specifice ale unei epoci istorice (contrapunerea frontală a două sisteme ideologice) decât de datele lor obiective cu caracter esenţial cantitativ, nu poate surprinde faptul că sfârşitul Războiului rece a dus la împlinire procesul de redefinire a raporturilor de forţă generale între cele două ţări: deja în ultimele decenii se consumaseră până la dispariţie factorii diverşi ai puterii militare care legitimau supremaţia „superputerilor" în faţa celorlalte popoare ale lumii.*

OTTAVIO BARIE,
Universitatea Catolică din Milano

şi W. Raleigh, în serviciul Elisabetei I a Angliei şi J. Bart în serviciul Franţei lui Ludovic XVI. Tratatul de la Utrecht (1713) a interzis eliberarea scrisorilor de cursă, dar r. de c. a mai fost încă exercitat până când congresul de la Paris (16.IV.1856) l-a declarat în afara legii.

război fulger, *v. Blitzkrieg.*

război sfânt, *v. Jihad.*

Războiul rece, contrastul global, dezvoltat după cel de-al doilea război mondial, între lumea comunistă şi lumea liberal-democratică occidentală.

■ *Superputerile şi formarea blocurilor.* Premisa R. r. a fost consolidarea unei structuri bipolare a relaţiilor internaţionale în jurul SUA şi URSS, ieşite din război ca „superputeri" incomparabile cu toate celelalte state. Regruparea în jurul celor doi poli a puterilor minore s-a întreţesut cu înrăutăţirea rapidă a raporturilor între cei doi „mari", care totuşi chiar în opoziţia sistemelor lor sociale formaseră „marea alianţă" antinazistă. Ruptura acestei coaliţii, deja deteriorată de strategiile contradictorii ale ultimei perioade a războiului, au deschis calea unei manifeste tensiuni. De la confruntările privind Grecia şi Iranul, la divergenţele asupra destinului ţărilor din Estul european s-a ajuns la polemica deschisă de discursul lui Churchill la Fulton despre „cortina de fier" care căzuse pentru a împărţi Europa (5.III.1946).

■ *Etapele Războiului rece.* Propunerea SUA privind planul Marshall (v.), acceptată numai de ţările europene occidentale şi contrapusa creare a Cominformului (v.), în 1947 au definit chiar în termeni formali două blocuri de state în Europa, strânse în jurul celor două superputeri. O astfel de situaţie a blocat elaborarea tratatului de pace cu Germania, ocupată militar şi împărţită în mod permanent în două State contrapuse (blocada sovietică a Berlinului, 1948). Întemeierea NATO în 1949 şi a unei reţele de tratate militare între ţările de acum comunizate din Est a consolidat ruptura. R. r. a cunoscut faza sa cea mai aprinsă, după victoria comuniştilor în China (1949), în primii ani '50 prin războiul din Coreea (1950-1953). Confruntarea ideologică a fost totdeauna radicală şi a comportat o spirală de suspiciune reciprocă şi de reînarmare, totuşi cele două supraputeri au ştiut totdeauna să se oprească mai înainte de a amorsa ciocniri militare globale, mai ales din momentul în care realizarea bombei cu hidrogen sovietică (1953) a stabilit un echilibru nuclear. În acest cadru, r. r. a servit stabilizării situaţiei europene. Totuşi, logica grupărilor în cele două lagăre a făcut să se precipite şi să devină cronice războaiele locale în Lumea a Treia, în special în Indochina, în Orientul Mijlociu şi Africa. Începutul destinderii următoare destalinizării în URSS – culminând în primii ani '60 în epoca lui Kennedy şi Hruşciov, nu a împiedicat reîntoarcerea la momente de criză (revolta anticomunistă în Ungaria, 1956; criza rachetelor în Cuba, 1962; războiul din Vietnam, 1960-1975; intervenţia sovietică în Afghanistan, 1979-1989), şi persistenţa cursei înarmărilor convenţionale şi nucleare care a făcut să se vorbească de periodice reîntoarceri ale r. r. până la acţiunile de destindere ale celei de a doua jumătăţi a anilor '80, operate de M. Gorbaciov. Prăbuşirea comunismului în Europa şi descompunerea URSS (1991) au închis definitiv epoca r. r. a contrapunerii bipolare.

războiului, limitarea, încercări de a limita potenţialul distructiv al războiului au fost întreprinse pe plan juridic prin diverse convenţii internaţionale, pentru a reglementa definiţia stării de război şi a declarării sale, interzicerea de arme speciale (în special cele chimice şi bacteriologice), tratamentul prizonierilor şi al răniţilor etc. (Haga, convenţiile din 1899 şi 1907; Geneva, convenţiile din 1906, 1929, 1949). Tentativa de a limita (sau a aboli) recurgerea la război ca mijloc pentru soluţionarea conflictelor politice s-a structurat în crearea de organisme internaţionale ca Societatea Naţiunilor (v.) şi O.N.U. (v.). sau mai redus în acorduri între state pentru controlul armamentelor (v. dezarmare). În sfârşit, o mai radicală perspectivă de depăşire a experienţei războinice şi de educaţie a păcii formează obiectul specific al curentelor de gândire şi al mişcărilor care promovează pacifismul (v.) şi nonviolenţa.

reacţionari, în limbaj politic, cei care tind să împiedice procesul evolutiv al unei societăţi provocând regresarea ei la stadii deja depăşite. În epoca Restauraţiei (v.) care a urmat imperiului lui Napoleon, reacţiunea a căpătat aspectul special al apărării structurii socio-politice şi a aparatului ideologic al aşa-numitului *Ancien Régime* (v.). În sec. XX, atitudinile reacţionare s-au înrădăcinat, mai ales, datorită ideii că dreptul unei părţi a omenirii (definită pe bază socială, naţională sau rasială) la dominaţie şi la privilegii trebuie să fie justificat pe plan etico-politic şi să fie util civilizaţiei umane.

Reader's Digest, revistă americană lunară, foarte cunoscută, fondată în 1922 de De Witt şi Lila Walace; iniţial, a cuprins rezumate ale unor cărţi şi ale unor articole din alte publicaţii şi apoi şi texte originale. Editată în 10 limbi, în circa 18 milioane de exemplare, a contribuit efectiv la difuzarea în lume a unei imagini pozitive a SUA. Ediţia italiană apare din 1948 sub titlul „Selezione di R. D"

Reagan, *Ronald Wilson*, om politic american (Tampico, Illinois, 1911). După o carieră de actor de cinema (1937-1964), a intrat în politică şi a fost ales de două ori (1966 şi 1970) guvernator republican al Californiei. La alegerile prezidenţiale din 1980, l-a învins pe democratul J. Carter şi, mai sever, în 1984, pe W. Mondale. Pe plan intern, politica pe care a dus-o se conducea

după criterii rigid neoliberiste (în special în domeniul social) și cu degrevări fiscale pentru categoriile defavorizate și pentru întreprinderi, urmărind să stimuleze la maximum inițiativa economică liberă, favorizată și datorită unei politici de *deregulation* orientată spre eliminarea regulilor prin care statul intervenea pentru a reglementa piața și concurența. Politica lui R. a stimulat creșterea economică și reducerea șomajului, dar, în același timp, a dus la criza din sectoarele mai slabe (în special fermele rurale) și a extins zonele marginale; creșterea, inclusiv speculativă, a activităților financiare a suferit un șoc puternic prin prăbușirea Bursei de la New York, în octombrie 1987.

■ *De la ultima fază a Războiului rece la dialog.* În politica externă, tendința sa a fost de a reafirma supremația internațională americană devenind protagonist al fazei finale a Războiului rece. Un aspect fundamental a devenit combaterea forțelor revoluționare din America Latină (susținerea grupărilor de *contras* antisandiniști în Nicaragua, intervenția militară împotriva loviturii de stat a stângii filocubaneze din Grenada, X.1983) și lupta împotriva terorismului internațional și, în special, a regimului libian al lui M. Khaddafi (bombardarea orașelor Tripoli și Bengazi, IV.1986). Decisivă a fost reluarea confruntării globale cu URSS, prin anunțarea construirii bombei N, instalarea așa-numitelor „eurorachete" (1983), adoptarea Inițiativei de Apărare Strategică (SDI), un sistem de apărare antirachetă combinat Terra-spațiul cosmic, denumit, de obicei, „scut spațial". Saltul calitativ impus astfel cursei înarmărilor s-a dovedit imposibil de urmat de către economia sovietică și a deschis calea seriei de convorbiri deosebit de utile cu liderul sovietic M. Gorbaciov (Geneva, 1986; Reykjavik, 1987), care au avut ca rezultat tratatul semnat la Washington (1987) pentru eliminarea rachetelor din Europa: fusese început acel proces accelerat de dezarmare și de destindere care va culmina cu încheierea Războiului rece.

recensământ, evidență de ansamblu a stării populației (r. demografic) sau a economiei (r. agricol sau industrial) unei țări.

■ *Recensămintele în Antichitate și Evul Mediu.* Încă din Antichitate avem informații despre r., efectuat în scop cu precădere fiscal sau militar, la babilonieni, chinezi, egipteni, evrei, greci. La Roma r. a fost instituit probabil de Servius Tullius în sec. VI î.Hr. Operațiunile, prevăzute la fiecare cinci ani, erau fixate și conduse de un magistrat (cenzorul); fiecare cap de familie trebuia să declare numărul membrilor și al servitorilor, în afară de bunurile pe care le posedau. Recensământul a continuat și în perioada imperiului. Augustus a stabilit trei (28 și 8 î.Hr., 14 d.Hr.). O dată cu căderea imperiului, decăderii autorității centrale i-a urmat și o reducere a evidențelor statistice, care au fost reluate parțial în epoca carolingiană. Comunele libere și republicile maritime au recurs cu o anumită frecvență la r. A dispărut totuși metoda recensămintelor individuale, în timp ce începe să se afirme tot mai mult cel bazat pe calculul numărului de *foci* (adică vetre sau nuclee familiale), Un prim r. de acest fel a fost efectuat pe la jumătatea sec. XIII de republica Pistoia. Republica venețiană a efectuat un r. demografic al orașului Veneția în 1338. În întreaga epocă modernă înregistrările demografice au fost executate de preoți prin completarea așa ziselor *status animarum* (situația sufletelor).

■ *Recensămintele moderne.* Caracterul sporadic al evidențelor medievale a fost depășit în sec. XVIII. O lege din 1749 în Elveția stabilea numărătoarea periodică a populației, care trebuia efectuată cu ajutorul unor tabele descriptive completate de către preoți. Primul r. efectuat pe criterii moderne a fost cel american din 1790, determinat de nevoia de a se cunoaște baza electorală pentru reprezentanții din Congres. În 1846 a fost efectuat în Belgia primul r. bazat pe o fișă de familie, ceea ce a permis o temeinică operațiune. Aceeași metodă a fost aplicată în Regatul Sardiniei în 1857 După unificarea Italiei au fost efectuate recensăminte din zece în zece ani ale populației începând cu 1861 (cel din 1891 n-a avut însă loc). În Italia, în afară de recensămintele demografice, au fost efectuate evidențe generale periodice referitoare la activitatea de producție (1911, 1937, iar din 1961 în paralel cu recensământul populației).

Reclus, *Elisée*, geograf și om politic francez (Sainte-Foy-la-Grande, Gironde, 1830-Thourout, Belgia, 1905). Anarhist, membru al Internaționalei I, a fost unul dintre conducătorii Comunei din Paris (1871). Exilat de mai multe ori, a călătorit în Marea Britanie și în cele două Americi. În Elveția, a scris lucrarea monumentală *Noua geografie universală* (1876-1894), cea mai completă descriere a globului din acea vreme.

Reconquista, cuvânt spaniol care denumește seria de războaie purtate în sec. XI-XV de creștini cu scopul de a-i alunga din Peninsula Iberică pe musulmani. La începutul sec.XI, dezmembrarea califatului din Cordoba a dus la apariția unor regate mai mici împotriva cărora regele Castiliei, Alfons VI, a pornit o puternică ofensivă, cucerind, în 1085, Toledo. Un personaj simbolic al acestei faze a R. a fost așa-numitul Cid Campeador (v.). Papalitatea a sprijinit R. lansând ideea de război sfânt care se va continua prin spiritul cruciadelor. Prin victoria decisivă de la Las Navas de Tolosa (1212), regatul creștin al Castiliei s-a extins către zona central-meridională a Spaniei, recucerind Cordoba (1236) și Sevilla (1248), în timp ce regatul Aragónului a luat în stăpânire teritoriul care se întindea până la Valencia și la arhipelagul Baleare. Ultimul punct de rezistență musulman, regatul

Granadei, cade în 1492, cucerit de Ferdinand de Aragón și de Isabela de Castilia care au desăvârșit unitatea națională spaniolă.

recrutare sau luare la oaste, formă de conscripție militară obligatorie, opusă înrolării voluntare. Termenul a fost folosit în timpul Revoluției franceze pentru a defini o metodă de înrolare deja adoptată sporadic în Elveția și în Franța în sec. XVII, stabilind principiul prin care fiecare cetățean are îndatorirea de a-și apăra patria și de a servi în armata națională. În decursul sec. XIX a fost adoptată de toate statele mai importante din lume, cu excepția Marii Britanii și a SUA, care au continuat să se servească de voluntari, cu excepția celor două războaie mondiale.

recunoaștere internațională, act prin care comunitatea internațională recunoaște legitimitatea unui stat sau a unui guvern. Se pot distinge de obicei r. i. *de facto*, prin care cel care o acordă arată că este dispus să întrețină doar anumite relații și pentru o perioadă de timp determinată, rezervându-și libertatea de a acționa în funcție de evoluția ulterioară a evenimentelor, și r. i. *de iure*, prin care se manifestă o dorință generală de a stabili raporturi cu noua entitate. În zilele noastre, r. i. definitivă a unui stat este consfințită prin admiterea acestuia în ONU.

reducciones, forme speciale de evanghelizare realizate de iezuiți în regiunile aflate la granița dintre posesiunile spaniole din Paraguay și cele portugheze din Brazilia, dând naștere între 1609 și 1767 unor misiuni religioase rezervate populației indios și independente față de autoritatea centrală, împiedicând astfel raidurile colonilor care făceau din indigeni simple obiecte de vânzare la târgurile de sclavi. În r., viața socială și economică se desfășura după principiile unui comunism religios, bazat pe nucleul originar al familiei. Înfloritoare din punct de vedere economic, datorită exploatării eficiente a pământului, aflat în proprietatea comună, și diferitelor activități meșteșugărești, r. au fost desființate de guvernatorii spanioli, devenind una dintre cauzele principale ale expulzării iezuiților din Spania și din coloniile ei.

referendum, procedură juridică prin care cetățenii sunt chemați să-și exprime direct părerea asupra unei chestiuni speciale. R. poate fi constituțional, când face parte în mod esențial din procesul de aprobare a unei legi sau este singurul act deliberativ al acestui proces; sau abrogator dacă este organizat pentru a elimina o lege sau o parte din ea. Poate fi, însă, și consultativ dacă opinia exprimată de majoritatea persoanelor cu drept de vot nu duce la obligativitate. R., în diferite variante de organizare, este prevăzut în reglementările juridice din aproape toate sistemele politice democratice.

■ *Referendumul în Italia.* Republica a fost instalată î Italia prin r. instituțional din 2.VI.1946, când cetățenii au fost chemați să aleagă între monarhie și republică. În sistemul politic italian, r. a fost introdus de Constituția republicană din 1948: 1) în caz de revizuire a Constituției, atunci când o lege din domeniul constituțional nu obține în a doua lectură votul a 2/3 din membrii fiecărei camere; 2) pentru abrogarea, totală sau parțială, a unei legi sau a unui document cu putere de lege, cu condiția ca acestea să nu se refere la dreptul tributar și la buget, la amnistie și la suspendare pedepselor, la ratificarea unor tratate internaționale; 3) pentru a-i consulta pe locuitorii unor zone cu un specific deosebit, cu scopul de a crea noi regiuni sau pentru a trece comunele și provinciile dintr-o regiune în alta (art. 1339). Pot cere organizarea unui r. cel puțin 5 consilii regionale sau un minimum de 500 000 de alegători.

Bibliografie: A. Chimenti, *Storia dei referendum. Dal divorzio alla reforma elettorale*, Laterza, Bari, 1993.

Reforma,

mișcare de înnoire religioasă radicală, inițiată în sec.XVI prin predicile lui M. Luther (v.) și având ca rezultat distrugerea unității religioase a Europei creștine și afirmarea protestantismului (v.).

■ *Semnificația Reformei.* Pe plan religios, R. a dat o lovitură definitivă unității spirituale europene, deja lovită anterior de schisma din Răsărit, și a făcut ca prezența și prestigiul Bisericii catolice să devină relative, astfel încât ea nu a mai putut pretinde că deține „monopolul" sentimentelor religioase. Luteranismul (v.) și calvinismul (v.) au adus multe lucruri noi de mare importanță istorică care se refereau la numeroase aspecte ale vieții credincioșilor. În fapt, acestora li s-a propus un raport mai direct cu Sfânta Scriptură, în sintonie cu spiritul umanist și literar al timpului, aceasta impunând și traducerea Bibliei, ușurând astfel și răspândirea limbilor naționale: s-au stabilit, în felul acesta, bazele necesare punerii în valoare a conștiinței fiecărui credincios, ca un preludiu al viitoarei evoluții a teoriilor despre libertate, despre toleranță religioasă și politică. În sfârșit, în special prin calvinism, oamenii au fost îndemnați către o punere mai atentă în valoare a activităților pământești și astfel către asumarea conștientă a îndatoririlor creștinești în lume, depășind tradiția monahală și ascetică tipică pentru catolicismul medieval. Nu poate fi trecută cu vederea nici importanța R. în direcția atingerii unei mai mari coeziuni interne a statelor naționale aflate în curs de întărire și perfecționare. Pentru toate aceste motive, R. a însemnat o cezură, un moment de cumpănă deosebit și, de asemenea, o fază de trecere hotărâtă de la lumea medievală la cea

modernă. Pe planul raporturilor politice, R. a putut conta pe susţinerea multor principi din Sfântul Imperiu Roman care au văzut în aderarea la această rebeliune religioasă împotriva autorităţii papei mijlocul prin care s-ar fi putut opune planurilor de centralizare statală ale împăratului Carol V. În acelaşi fel, răspândirea de mai târziu a curentelor reformatoare derivate din luteranism şi propagatoare de poziţii teologice şi mai radicale (calvinism etc.) a fost deseori facilitată de motivaţii de autonomie naţională sau de cerinţe economice (confiscarea bunurilor ecleziastice; încetarea dependenţei faţă de Roma în ce priveşte beneficiile şi rentele).

■ *Franţa.* După largul ecou pe care l-au avut teoriile umanismului creştin promovate de J. Lefèvre d'Etaples (m.1563), în Franţa s-au răspândit rapid, datorită în primul rând valdenzilor, scrierile lui Luther şi, o dată cu ele, traducerea în franceză a Bibliei, îngrijită de L. Olivier (m.1538). Atitudinea regelui Francisc I, mai întâi prudentă, devine, ulterior, ostilă. Henric II (1519-1559) a înfiinţat Camera Arzătoare, secţiune specială a parlamentului din Paris, destinată proceselor de erezie, care, în trei ani, a pronunţat 500 de condamnări, fără a reuşi, totuşi, să împiedice în ţară răspândirea calvinismului şi a manifestărilor critice împotriva Bisericii de la Roma (*Confessio gallicana*, 25.V.1559). În timpul regenţei exercitate de Caterina de'Medici pentru fiul său, Carol IX, mişcarea pentru reforma religioasă şi lupta politică dintre diferitele tabere s-au comasat (v. religie, războaie pentru). Prin edictul din Nantes (13.IV.1598), a fost acordată reformaţilor libertatea de cult, ei fiind persecutaţi, apoi, sub Richelieu şi din nou lipsiţi de orice fel de drepturi de către Ludovic XIV care a abolit edictul din Nantes (1685).

■ *Elveţia.* În cantoanele Confederaţiei Helvetice, R. a evoluat datorită predicilor rostite de H. Zwingli, G. Ecolampadio şi J. Calvin, situându-se pe poziţii mult mai radicale decât luteranismul. Zwingli predica unitatea Confederaţiei în spiritul noii credinţe reformate ca pe o cale spre unitatea politică, pentru a preveni intervenţia puterilor străine (Habsburgii, Sfântul Imperiu Roman, Savoia). R. a întâmpinat o rezistenţă înverşunată în cantoanele catolice şi, după ciocnirea de la Kappel (1531), în care Zwingli şi-a pierdut viaţa, şi-a văzut limitată extinderea doar la cantoanele Zürich, Basel, Berna, Schaffhausen şi Grisons. Geneva a avut o altă soartă, trecând la R. în 1535, datorită predicilor lui G. Farel şi susţinerii din partea cantonului reformat Neuchâtel: aici, Calvin şi-a consolidat poziţia proprie şi a pus bazele unei noi confesiuni reformate (v. calvinism).

■ *Ţările de Jos.* În Ţările de Jos, adeziunea la R. a avut şi semnificaţia unei opoziţii faţă de reorganizarea politică, administrativă şi pastorală a Provinciilor Unite iniţiată de Filip II al Spaniei (1556-1598) care, printre primele măsuri luate ca suveran, a introdus Inchiziţia (v.) spaniolă în acele teritorii. Represiunea sângeroasă condusă de ducele de Alba a provocat un război făţiş care a dus la divizarea dominaţiei în provincii catolice rămase fidele Spaniei (Uniunea de la Arras, 1579) şi cele şapte provincii din Nord, calviniste (Uniunea de la Utrecht, 1579). Calvinismul s-a afirmat definitiv prin sinodul de la Dordrecht (1618-1619), care a aprobat o doctrină asupra predestinării.

■ *Anglia şi Scoţia.* R. în Anglia a coincis cu constituirea Bisericii anglicane (v. anglicanism) autonome faţă de Roma: Henric VIII (1491-1547) l-a combătut deschis pe Luther şi îndepărtarea sa de Roma n-a însemnat o noutate teologico-dogmatică, dar a dat naştere unei schisme. Sub Eduard VI (1547-1553), influenţa calvinismului a devenit mai evidentă prin publicarea scrierii *Book of Common Prayer* (1547), dar abia prin Elisabeta I (1558-1603) s-a putut vorbi de o Biserică anglicană ca Biserică reformată complet organizată pe plan doctrinar şi disciplinar. În Scoţia, R. s-a răspândit datorită predicilor lui J. Knox şi a avut, încă de la început, o orientare pur calvinistă, oficializată prin apariţia scrierilor *Confessio Scotica* (1561) şi *Book of Discipline* (1567).

■ *Italia şi Spania.* În statele italiene şi în Spania, disputa din jurul temelor R. îşi menţine un caracter strict religios, răspândindu-se mai ales în cercuri culturale restrânse şi negăsind sprijin la nici unul dintre suverani. R. a implicat doar personalităţi izolate ale evanghelismului şi ale umanismului creştin, inclusiv călugări şi prelaţi ca J. Valdes (1500-1541) la Neapole, sau B. Ochino (1487-1564), care deşi un apropiat al luteranilor, a fost într-o polemică permanentă cu ei în problema doctrinei despre justificare. Augustinianul P. Vermigli (1500-1562) a colaborat la elaborarea lucrării *Book of Common Prayer* (1547), anglicană, în timp ce episcopul de Capodistria, P. Vergerio (1497-1565), a fost acuzat de erezie şi de filoluteranism. Pe teritoriul iberic (şi, mai ales, în Castilia), reforma clerului, a organizării ecleziastice şi a studiilor teologice iniţiată de cardinalul Ximénez (1436-1517) a făcut din Spania ţinta cea mai frecventă a mişcării contrareformiste, în timp ce controlul strict exercitat de Inchiziţia de stat constituia un puternic instrument de descurajare în calea formării unor comunităţi reformate importante, cu excepţia celor din Valladolid şi Sevilla.

■ *Peninsula Scandinavă.* Frederik I rege al Danemarcei (1523-1533) a susţinut activitatea de predicator a lui H. Tausen (1494-1561), iar luteranismul a fost declarat ca unică religie de stat de Christian III (1533): episcopii catolici au fost arestaţi şi proprietăţile ecleziastice confiscate de către suveran care, după ce a aderat la Liga de la Schmalkalden (1538), a cerut să fie adoptată *Confesiunea de la Augsburg*. În Norvegia, R. s-a afirmat

1.

2.

1. Martin Luther arde bula de excomunicare a sa în piața orașului Wittenberg (1520). 2. O ciocnire din timpul războiului țărănesc. 3. Părinții reformei protestante: așezați, în centru, Martin Luther (la stânga, E) și Jean Calvin (H); pe laturile mesei, John Wycliffe (A) și Jan Hus (B); în spatele lui Luther, Huldrych Zwingli (D), Ieronim din Praga (C); lângă Luther, Philip Melanchton (I).

3.

complet abia în 1607, în timp ce în Islanda a trebuit să învingă împotrivirea foarte fermă a episcopului catolic J. Arason (1520-1550), executat în cele din urmă de reformaţi. În Suedia, R. a fost introdusă de O. Petri (1493-1552), traducător al Noului Testament (1526); după ce au fost puse bazele Bisericii naţionale suedeze în dietele din Västerås (1527) şi Örebro (1529) şi, la sinodul de la Uppsala (1593), a fost adoptată oficial *Confesiunea de la Augsburg*, a fost decisă (1595) expulzarea catolicilor din ţară. În Finlanda, R. s-a răspândit datorită lui P. Sarkilathi (m.1529) şi M. Agricola (1508-1557) şi s-a afirmat la începutul secolului XVII.

■ *Europa de est.* În Europa de est, R. a reuşit să se impună doar în Livonia şi în Prusia, unde adeziunea marelui maestru al Ordinului Teuton, Albert de Brandenburg (1490-1568), a dus la laicizarea ordinului şi la apariţia ducatului Prusiei. În Polonia, cel care a contribuit cel mai mult la răspândirea R. a fost fostul franciscan F. Lismanini; la jumătatea sec. XVI, puternica prezenţă a adversarilor trinităţii, conduşi de G. Pawel, şi constituirea *Ecclesiei minor (1565)* au marcat momentul de expansiune maximă a mişcării. Mai deosebită este soarta R. în Ungaria, regat ereditar al Habsburgilor, unde s-a răspândit mai ales în comunitatea germană din Transilvania, datorită lui J. Honterus, dar, în complexul său, a fost mult limitată de activitatea iezuiţilor şi a lui P. Pazmany (1570-1637), arhiepiscop de Gran.

Bibliografie: J. Lortz-E. Iserloh, *Storia della Riforma*, Il Mulino, Bologna 1974; J. Delumeau, *La Riforma. Origini e affermazione*, Il Mulino, Bologna 1975.

Vezi şi: anabaptişti; anglicanism; Augsburg (confesiunea de la); baptişti; calvinism; Contrareformă; creştinism; luteranism; prezbiterianism; protestantism; religie, războaie pentru; reformă catolică; ţărănesc, războiul.

reforma catolică, schimbarea spirituală, teologică şi ecleziastică petrecută în sec. XV-XVI în interiorul Bisericii catolice, ca soluţie pentru gravele abateri de la principiile evanghelice derivate din implicarea papalităţii în viaţa politică europeană. La mereu mai insistentele cereri de reformă *in capite et in membris* (care să includă, adică, şi papalitatea şi credincioşii) a răspuns iniţiativa laicilor şi a ecleziaştilor care şi-au propus reîntoarcerea la spiritul originilor prin studierea Scripturilor, evlavia în practicarea cultului, viaţa plină de milostenie. O rezonanţă deosebită au avut grupurile care se inspirau din pioşenia modernă (v. confrerie) şi din umanismul creştin, adică din opera lui Erasmus din Rotterdam, Thomas Morus, J. Reuchlin, J. Lefèvre d'Etaples, P. Giustiniani. Aceeaşi importanţă şi incisivitate au avut şi noile ordine religioase (capucinii, călugării care-i îngrijeau pe bolnavi etc) şi congregaţii de clerici din mai vechile ordine (teatini, somaschi, barnabiţi, iezuiţi). Cerinţe şi motivaţii pentru reformă au fost în mod exemplar adunate şi exprimate în *Consilium delectorum cardinalium et aliorum praelatorum de emendanda Ecclesi* care, început de Paul III (1537) a fost redactat în continuare de către un grup de cardinali, printre ei aflându-se Contarini, Carafa, Sadoleto, Pole, Cervini şi Morone. Acţiunea de reformare, propusă doar fragmentar în conciliul Lateran V (1512-1517), s-a bucurat de o realizare mai organizată şi mai completă după încheierea conciliului din Trento (1563), grăbită fiind de procesul de înnoire declanşat de protestanţi (v. Contrareformă).

Bibliografie: M. Marcocchi, *La riforma cattolica. Documenti e testimonianze*, Morcelliana, Brescia 1967.

reforma gregoriană, reformă vastă şi coerentă în cadrul Bisericii catolice în sec. XI care şi-a luat numele de la papa Grigore VII (1073-1085), acesta fiind principalul ei susţinător, chiar dacă procesul de schimbare ecleziastică a început încă din timpul pontificatului lui Leon IX (1049-1054), prelungindu-se apoi până la concordatul de la Worms (1122). Papalitatea, pentru a elibera Biserica de puterile laice, s-a angajat cu succes în lupta pentru învestitură (v.), situându-se, în acelaşi timp, în fruntea acelor grupuri de călugări şi de laici decişi să elimine din interiorul Bisericii simonia şi concubinajul clerului (nicolaismul). Printre cele mai importante realizări ale r. g. a fost rolul central pe care l-a dobândit papalitatea în viaţa Bisericii şi în viaţa politică din Occident.

reformă agrară, iniţiative politice şi legislative îndreptate către transformarea regimului proprietăţii asupra pământului, redistribuindu-l în favoarea celui ce-l munceşte. De la împărţirea pământului către veterani şi către popor în vremea Romei antice, la crearea unei întinse proprietăţi ţărăneşti prin redistribuirea pământurilor clerului şi ale nobilimii feudale, realizată de Revoluţia franceză din 1789, în fiecare epocă au existat intervenţii ale autorităţii de stat în sectorul agricol. În decursul sec. XX, realizarea r. a. a fost un punct de referinţă pentru caracterizarea mişcărilor progresiste şi revoluţionare. Realizările cele mai semnificative ale r. a. au fost, în privinţa împărţirii pământului către ţărani, cea din Mexic, după revoluţia din 1910-1928 şi, de fapt, o colectivizare forţată a pământurilor, cea făcută de regimurile comuniste în URSS şi China.

■ *Reforma agrară în Italia.* O redefinire din punct de vedere legislativ a structurii proprietăţii funciare a fost încercată în 1950, sub presiunea termenelor decenale (prezente în programele multor partide) şi a numeroaselor cazuri de ocupare a pământurilor necultivate. Guvernul condus de A. De Gasperi şi cu A. Segni ca ministru al agriculturii s-a izbit în parlament de rezistenţa

deosebit de tenace a celor care reprezentau interesele proprietarilor de pământ. Față de proiectul național de la început, au fost promulgate doar o lege pentru zona Sila (Calabria) și așa-numita „schiță de lege", în timp ce chiar și Regiunea Sicilia adopta o lege de r. a. Prevederile se refereau înainte de toate la expropierea latifundiilor și a terenurilor devenite neproductive și la repartizarea lor către țărani prin intermediul unei societăți autonome special înființate. Au fost realizate (datorită și instituției din acea vreme, Casa de ajutor reciproc pentru Mezzogiorno) lucrări de îmbunătățiri funciare și de irigații și a fost demarat un program pentru construirea de case pentru noii proprietari. Intervențiile nu au avut un impact imediat asupra transformării structurale și asupra acțiunii de punere în valoare a sectorului agricol. Fărâmițarea exagerată a loturilor atribuite împiedica de fapt procesul de mecanizare și rentabilizarea. Insuficientă s-a dovedit a fi și realizarea unei rețele adecvate a infrastructurilor și serviciilor pentru obținerea și comercializarea produselor agricole.

reforme, epoca reformelor, v. *despotism luminat.*

reformism, curent al mișcării socialiste internaționale care refuză strategiile revoluționare în favoarea unei modificări a orânduirii socio-economice și a structurii statului printr-o politică de reforme, realizată prin metoda confruntării parlamentare, ca și prin asumarea unor responsabilități guvernamentale directe. Strâns legat de teoriile revizionismului (v.), a fost teoretizat în 1903 de A. Millerand, în Franța.

refractar, cler, expresie prin care au fost desemnați ecleziaștii din Franța care au refuzat să depună jurământ pe *Constituția civilă a clerului* (v.) din 1790.

Regatul Italic, stat creat de Napoleon I (17.III.1805), la început din teritoriile fostei Republici Italiene; a fost extins, ulterior, prin alipirea regiunilor Veneto (26.XII.1805), Marche (1808) și Trentino (1810). Napoleon însuși și-a pus coroana acestui regat la Milano (26.V.1805); funcția de vicerege i-a fost încredințată fiului vitreg, Eugène de Beauharnais. R.I.se destramă în aprilie 1814.

Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord, v. *Marea Britanie.*

Regensburg, localitate din Bavaria situată la confluența râului Regen cu Dunărea.

■ DIETELE DE LA R. Prima, convocată de împăratul Carol V în 1541, a elaborat documentul *Interim*, compromis doctrinar între catolici și protestanți asupra teoriei justificării care a fost, totuși, respins atât de Luther, cât și de papa Paul III. A doua a fost convocată de Ferdinand II, în 1629 (v. restituire, edictul de), în timpul Războiului de treizeci de ani, în încercarea zadarnică de a transforma titlul imperial din electiv în ereditar și de a uni statele germane împotriva Franței și Suediei.

■ ARMISTIȚIUL DE LA R. (15.VIII.1684). Convenit între Ludovic XIV al Franței și împăratul Leopold I, a stabilit că Ludovic XIV putea să-și păstreze toate teritoriile din Sfântul Imperiu Roman ocupate în intervalul de timp dintre pacea de la Nijmegen (1678) și 1681; regele Franței s-a angajat să respecte libertatea confesională a noilor supuși.

regență, procedură juridică prin care, în monarhii, este reglementată exercitarea puterii supreme cât timp suveranul este minor sau este împiedicat să facă aceasta.

Reggio di Calabria, oraș din sudul Calabriei, capitală de provincie. După Cumae, a fost cea mai veche colonie grecească din Italia meridională, întemeiată în sec VIII î.Hr.de grecii calcidieni din Eubeea. În anul 387 î.Hr., a fost ocupat de Siracuza. În 282 î.Hr., aflat în război cu brutii, a primit o garnizoană de la Roma, care a ocupat-o definitiv în 270. După războiul greco-gotic (335-353 d.Hr., a fost stăpânit de bizantini până în sec.X. In 1060, după perioade intermitente de dominație longobardă și arabă, orașul a fost cucerit de Robert Guiscard. A avut, în continuare, aceeași evoluție cu a Italiei meridionale sub domnia monarhilor din dinastiile de Anjou, de Aragón, a spaniolilor precum și a Bourbonilor. În 1908, a fost distrus de cutremurul care a lovit și Messina.

Reggio nell'Emilia, oraș din regiunea Emilia-Romagna, capitală de provincie. Colonie romană (*Regium Lepidi*), întemeiată în sec. II î.Hr. pe locul unor așezări anterioare aparținând etruscilor și celților, a fost, apoi, ducat longobard (sec. VI) și comitat al francilor (sec. VII). Din 962 și până în 1115 s-a aflat sub stăpânirea familiei Canossa. Comună liberă (sec. XII), în 1335 a fost cedat lui Mastino della Scala, apoi celor din familia Gonzaga (1336) și, în sfârșit, familiei Visconti (1371); din 1409 până în 1796 a aparținut familiei Este din Modena. În perioada napoleoniană, a făcut parte din Republica Cispadană, în urma congresului care s-a ținut chiar aici din 27.XII.1796 în 9.I.1797 (cu această ocazie a fost adoptat, pentru noua republică, tricolorul verde, alb și roșu). Revenit sub stăpânirea familiei Este (1815), orașul a fost anexat, prin plebiscit, la Regatul de Savoia, în martie 1860.

regi trândavi, suveranii franci din dinastia merovingiană care i-au urmat la tron lui Dagobert I (623-639). Denumirea vine de la faptul că r. t. nu exercitau nici o putere efectivă, aflându-se sub influența totală a maeștrilor de palat (sau majordomi). Ultimul dintre r. t., Childeric III a fost înlăturat de la tron în 751 de către majordomul Pepin III cel Scurt, care a întemeiat dinastia Carolingienilor.

regionalism, tendință politică în favoarea autonomiilor regionale. Evoluând în perioada unificării naționale ca formă atenuată a federalismului (v.) și reapărut, periodic, în deceniile următoare, a traversat diferite curente culturale, de la republicani (G. Rosa) la liberal-conservatori

(M. Minghetti, S. Jacini) şi la catolici (L. Sturzo). R. a dus, după al doilea război, la instituirea regiunilor, prevăzute de Constituţia din 1948 ca nivel decisiv al autonomiilor locale (v.), şi a avut un rol de presiune în vederea punerii în practică a textului Constituţiei (iniţial aplicat doar la patru regiuni cu statut special), până la alegerea organismelor de conducere regionale în regiunile cu statut ordinar (1970). În continuare, dezbaterea s-a axat pe rolul regiunilor în cadrul statului ca urmare a transferurilor de competenţe (survenite prin decretele din 1977) şi a definirii concrete a autonomiilor.

Regno, Il, săptămânal politic şi cultural editat la Florenţa din 1903 până în 1906 de E. Corradini; de orientare naţionalistă, a susţinut necesitatea expansiunii imperialiste a Italiei. Au colaborat la el G. Prezzolini, G. Papini şi A. Campodonico.

Reich, cuvânt (germ.: imperiu) prin care au fost denumite diferite formaţiuni statale în decursul istoriei Germaniei. *Primul R.* a fost Sfântul Imperiu Roman, dispărut în 1806; *al Doilea R.* a fost statul unitar, pe bază federală, a cărui coroană a fost oferită de prinţii germani regelui Prusiei (1871-1918); ca *al Treilea Reich* s-a autointitulat regimul nazist (1933-1945).

Reichsrat, în Austria a purtat acest nume consiliul creat în 1851 devenit, mai apoi, parlament propriu-zis, electiv începând din 1873 (din 1907 prin sufragiu universal). În Germania, în schimb, a fost a doua cameră prevăzută de constituţia Republicii de la Weimar, abrogată în 1934 de nazişti.

Reichstag, dietă convocată, începând din sec. XII, de împăratul Sfântului Imperiu Roman, devenită permanentă în 1663 cu sediul stabil la Regensburg. Mai târziu, a fost numită R. camera legislativă a parlamentului imperiului, la proclamarea acestuia, în 1871. R. a avut puteri mult mai extinse în Republica de la Weimar, unde a reprezentat camera principală. A fost menţinut, fără a avea vreo putere efectivă, de regimul nazist. La 27.II.1933, sediul R. de la Berlin a fost incendiat de către nazişti, care au dat vina pentru aceasta pe fruntaşii comunişti.

religie, războaie pentru, conflictele şi luptele care au avut loc în Europa central-occidentală între statele

RĂZBOAIELE PENTRU RELIGIE ÎN FRANŢA

1561 Se formează taberele nobiliare catolică (Guise) şi hughenotă, deci, calvină (G. de Coligny, Ludovic I de Condé).

1562 Regenta Caterina de' Medici acordă permisi nea de a se ţine întruniri hughenote în afara zidurilor oraşului şi de a se celebra servicii religioase în casele particulare. Prinţul de Condé cheamă hughenoţii să se adune, în timp ce parlamentul îi scoate în afara legii pe protestanţi: se declanşează primul r. pentru r.

1563 Edictul de la Amboise acordă libertate de conştiinţă tuturor protestanţilor, dar pe cea de cult numai credincioşilor nobili.

1567 Al doilea r. pentru r.: Coligny şi Condé îl iau prizonier pe regele Carol IX şi reiau lupta împotriva taberei catolice.

1568-1569 Pacea de la Longjumeau pune capăt celui de-al doilea r. pentru r., confirmând edictul de la Amboise, dar partizanii lui Guise reuşesc să întemeieze o Ligă Sfântă, creştină şi regală, care să se opună hughenoţilor (începe cel de-al treilea r. pentru r., 1569).

1570 Edictul de instaurare a păcii de la Saint-Germain acordă protestanţilor dreptul de a-şi instala garnizoane proprii în patru oraşe fortificate.

1572 Cu consimţământul Caterinei de' Medici, ducii de Anjou şi de Guise organizează masacrarea hughenoţilor (24.VIII., măcelul din noaptea Sf. Bartolomeu), fapt care provoacă al patrulea r. pentru r.

1573 Asediul eşuat al ducelui de Anjou asupra fortăreţei hughenote de la La Rochelle (IV-VII) duce la şubreda pace de la Boulogne.

1574 Moartea lui Carol IX şi urcarea pe tron a ducelui de Anjou (Henric III) declanşează al cincilea r. pentru r.

1576 Pacea promulgată de „Monsieur" (ducele de Alençon) pune capăt celui de-al cincilea r. pentru r.: hughenoţii obţin libertatea de cult, cu excepţia Parisului, şi tribunale mixte pentru cazurile în care erau implicaţi protestanţi.

1577 Reînceperea războiului (al şaselea r. pentru r.); pacea de la Bergerac aboleşte toate concesiile acordate hughenoţilor şi dizolvă toate ligile înfiinţate anterior.

1579 Henric de Navarra, protestant, devine unicul moştenitor al tronului; catolicii reînfiinţează Liga Sfântă (aliată cu Spania) şi declară al şaptelea r. pentru r.

1585 Prin tratatul de la Nemours cu Liga Sfântă, Henric III se angajează să abroge toate edictele de pace în favoarea hughenoţilor. Henric de Navarra porneşte cel de-al optulea r. pentru r. care se transformă, mai apoi, în „războiul celor trei Henrici" (al treilea fiind Henric de Guise, căpetenie a catolicilor intransigenţi) şi în ciocnirea dintre Franţa, Spania şi Anglia.

1588 Asasinarea lui Henric de Guise, la ordinul lui Henric III care pierde total puterea în faţa Ligii Sfinte, aceasta controlând şi Parisul.

1589 Henric III se aliază cu Henric de Navarra (tratatul celor „doi Henrici") împotriva catolicilor intransigenţi, filospanioli, dar este asasinat, după ce îl desemnase ca succesor al său pe Henric de Navarra (Henric IV).

1593 Abjurarea de la credinţa protestantă a lui Henric IV duce la destrămarea taberei catolice.

1598 Edictul din Nantes (13.IV) pune capăt r. pentru r.

catolice şi cele trecute la Reformă, sau, în cadrul aceluiaşi stat, între partida catolică şi cea reformată. Întinse pe perioada de aproape un secol, de la pacea de la Cateau Cambrésis (1559) şi de la Conciliul din Trento (1545-1563), până la păcile din Westfalia (1648), cuprind, printre momentele cele mai importante, războaiele între Elisabeta I a Angliei şi Filip II al Spaniei, Războiul de treizeci de ani. Denumirea de „r. pentru r.", în sens propriu, este limitată mai mult la războiul civil dintre catolici şi calvini în Franţa. În aceste conflicte, factorul religios s-a amestecat cu factori politici, sociali şi economici care au devenit câteodată preponderenţi, astfel încât motivul religios n-a mai servit decât ca faţadă ideologică pentru ciocniri de interese. Un exemplu în acest sens este lupta pur politică dintre Anglia şi Spania: Anglia anglicană li s-a alăturat calvinilor din Ţările de Jos, răsculaţi împotriva stăpânirii Spaniei catolice, mai ales pentru avantajele care ar fi apărut din slăbirea puterii spaniole în domeniul controlului căilor maritime. Cu siguranţă că nici pentru Războiul de treizeci de ani (v.) motivul de bază nu a fost conflictul religios, ci acela dintre monarhia franceză şi Casa de Habsburg pentru hegemonia în Europa. În mod analog, adică în termeni socio-politici, opoziţia dintre calvini şi catolici, în Franţa, poate fi interpretată ca luptă pentru supremaţie între monarhie şi nobilimea mijlocie sau mare, ca şi între monarhie şi burghezia calvină.

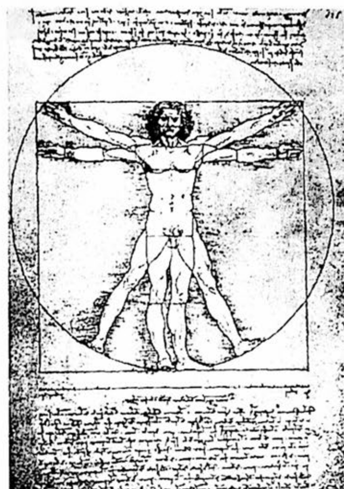
religioase, noi mişcări, sunt denumite astfel religiile apărute în sec. XX fie pe baze proprii, fie pornind de la elementele unor religii mai vechi, de regulă orientale. Evoluând în special în Asia şi America, ele şi-au recrutat adepţii în special în rândul tineretului. Printre cele mai răspândite n. m. r. se află unele de tip creştin şi cu origine preponderent anglo-saxonă (Martorii lui Iehova, Viaţa Universală, Copiii lui Dumnezeu), distanţându-se deseori de confesiunile reformate. Altele sunt de origine orientală hinduistă (Hare-Krishna, Ananda Marga sau şi experienţe de autoconştiinţă cum ar fi „portocaliii" lui B. Rajneesh) sau budistă (Soka Gakkai, Asociaţia Mahikari) şi s-au răspândit datorită redescoperirii Orientului de către masele de tineri în timpul perioadei contestatare. Mai există şi n. m. r. cu caracteristici sincretice care tind să unifice componente religioase provenite din mai multe direcţii (Biserica Unificării a reverendului Moon), sau experienţe aflate la graniţa cu metodologii psihologice sau terapeutice (Biserica Scientologică) sau, în sfârşit, mişcări apropiate de practici oculte. O adevărată puzderie de culte şi confesiuni s-a alăturat n. m. r. mai răspândite, adunând circa 110 milioane de adepţi (evaluare din 1988).

Renan, *Ernest*, istoric francez (Tréguier, Bretagne, 1823-Paris 1892). Întemeietor al unui raţionalism laic, influenţat de pozitivism, pornind de la studiul limbilor şi al popoarelor semite a ajuns la cercetări de istorie religioasă. Opera sa cea mai cunoscută este *Viaţa lui Isus* (1863): o reconstituire istorico-critică prin care făcea din Cristos un om cu un puternic simţ moral, dar nega existenţa minunilor făcute de el şi, implicit, caracterul său divin.

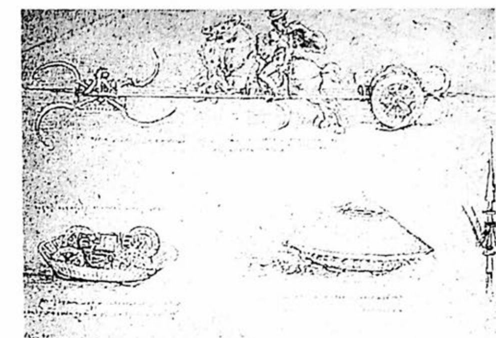
Renania, regiune a Germaniei, corespunzând văii mijlocii a Rinului. Din punct de vedere istoric, numele desemnează partea din Sfântul Imperiu Roman încredinţată Prusiei, în 1815, ca bastion de apărare împotriva unor posibile tentative franceze de expansiune. Acordurile de pace de la Versailles (1919) au stabilit şi demilitarizarea R. Regiunea, catolică aproape în întregime, şi-a exprimat în repetate rânduri, după primul război mondial, tendinţele spre autonomie, încurajate de autorităţile militare franceze care ocupaseră malul stâng al Rinului şi, din 1923, zona Ruhr. După înlăturarea totală şi definitivă a ocupaţiei aliate (1930) Hitler a declarat nulă şi obligaţia demilitarizării iniţiind lucrările pentru crearea unei puternice linii fortificate (Linia Siegfried, 1936). Actuala reglementare admi istrativă datează din 1949: în baza ei, R. este împărţită în cele două landuri, Renania de Nord-Westfalia (capitală: Düsseldorf) şi Renania-Palatinat (capitală: Mainz).

Renaştere, civilizaţia culturală şi artistică apărută în Italia şi, de acolo, răspândită în alte regiuni ale Europei, de la jumătatea sec. XIV până spre sfârşitul sec. XVI, apărând în esenţă ca redobândire, în diferite domenii ale artei şi ale vieţii intelectuale, a modelelor Antichităţii clasice, alterate şi estompate în Evul Mediu, şi ca reîntoarcere la natură şi la fiinţa umană ca principale „măsuri" ale cunoaşterii. Determinant a fost aportul umaniştilor (F. Petrarca, L. Bruni, L. Valla etc) prin munca lor neobosită de recuperare a textelor latinităţii clasice, ca şi ale culturii greceşti, chiar dacă sinteza esteticii renascentiste a exprimat într-un mod exemplar mai ales în artele vizuale şi în arhitectură (prin elaborarea unor texte şi tratate privitoare la „oraşul ideal" şi încercările sale de a-l realiza în localităţi refăcute din temelii ca Pienza sau Palmanova). O pasiune debordantă în urmărirea idealului de armonizare a elementelor naturale a alimentat şi studiul alchimiei, al chimiei, al matematicii, totul amestecat cu credinţe păgâne şi magice. Centrul urban cel mai important al civilizaţiei renascentiste a fost Florenţa: noii protagonişti ai vieţii culturale (scriitori, pictori, sculptori, arhitecţi) proveneau din burghezia comercială înstărită: prin urmare, nu mai erau clerici dornici de parvenire, ci laici reprezentanţi ai clasei conducătoare. Perioada de înflorire maximă a Renaşterii a coincis, pe de altă parte, din păcate, cu o gravă decadenţă politică şi militară a statelor italiene, percepută cu luciditate de autori ca N. Machiavelli şi F. Guicciardini.

Renaştere Comunistă, v. *Partidul Renaşterii Comuniste.*

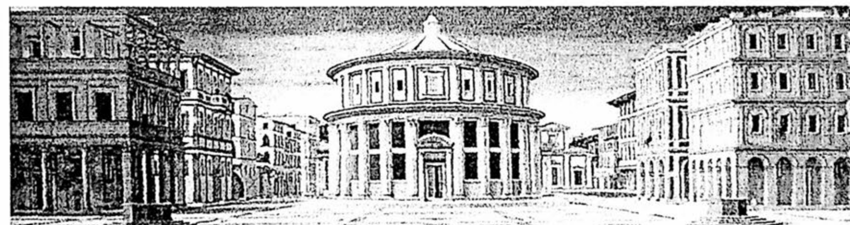

1.

2.

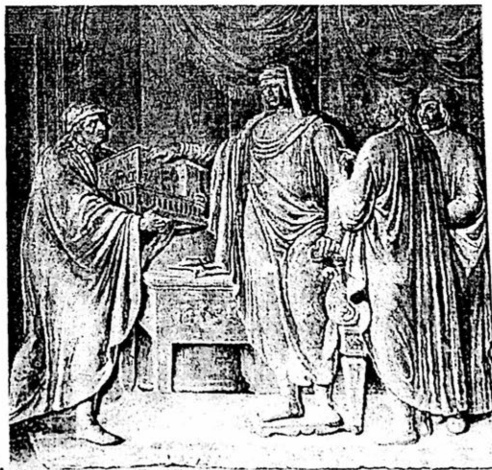
1. Leonardo da Vinci: studii asupra proporţiilor corpului uman. 2. Leonardo da Vinci: schiţe pentru o maşină de război. 3. Francesco di Giorgio Martini: modelul unui oraş ideal. 4. Viaţa de la curtea ducilor de Burgundia. 5. Giuliano da Sangallo îi prezintă lui Lorenzo de 'Medici macheta vilei de la Poggio a Caiano.

3.

4.

5.

RENAŞTERE

Spiritul nou al Renaşterii

Când vorbim despre Renaştere pentru a desemna o anumită fază, foarte bine determinată, a istoriei europene, înţelegem să ne referim la o mişcare de idei, la o „perioadă" artistică, literar˘ şi culturală care este, înainte de toate şi mai ales, o realitate a spiritului. Motivul pentru care Renaşterea este astfel nu constă în modul practic de a se comporta al cutărui sau cutărui personaj, nu este modul vesel de viaţă al unui burghez florentin, sau luxul afişat de o doamna mantovană, sau nedomolita ambiţie a unui condotier şi setea de dragoste a unui bărbat oarecare de la Curtea din Neapole: este, însă, felul în care scopurile şi acţiunile oamenilor sunt puse în ordine conform unui anumit concept şi dintr-un comportament practic, pur şi simplu, instinctiv, devin un crez spiritual, un program de viaţă. [...] *Aici se află noutatea esenţială a Renaşterii: aşa-numitul său „realism individualist" duce în arte şi în literatură, în ştiinţă, în politică şi în istoriografie, la afirmarea valorii în sine, independent de premise şi scopuri metafizice, a operei de artă, a politicii, a ştiinţei şi a istoriei, pe coordonate ale dezvoltării care de la Alberti continuă cu Machiavelli, cu Ariosto şi se manifestă plenar în Galilei; duce, aşadar, la distrugerea concepţiei despre lume, aşa cum era ea în Evul Mediu, când nici o formă de activitate umană nu putea fi luată în seamă separat, ci doar contopită cu întregul. Alegoriei i se răspunde cu bine cunoscutul precept al artei pentru artă; sunt, astfel, două lumi diferite în esenţa lor. Arta pentru artă, politica pentru politică, ştiinţa pentru ştiinţă: iată formula în care ar putea fi cuprinse roadele gândirii italiene din trei secole. Bartolo da Sassoferrato aplicase statelor formula* superiorem non recognoscentes, *pentru a defini deplina lor autonomie: această formulă ar putea fi foarte bine aplicată la toate formele activităţii culturale a Renaşterii. Rezultă din toate că realismul şi individualismul şi setea de glorie şi imitarea culturii antice, doar acceptate în viaţa medievală, ca detalii care serveau unui scop mai înalt, acum se afirmă liber, ca scop pentru ele însele.*

FEDERICO CHABOD, *Renaşterea*, în *Noi probleme de istorie modernă*, Marzorati, Milano 1970, pp.177-192.

Renault, fabrică franceză de automobile, fondată în 1899 la Billancourt, lângă Paris, de Louis Renault. În timpul celui de-al doilea război mondial a suferit pagube imense. În 1945, a intervenit naţionalizarea; în 1990 a fost restructurată ca societate pe acţiuni.

Renner, *Karl*, om politic austriac (Untertannowitz, Moravia, 1870-Viena 1950). Lider al aripii drepte a social-democraţiei austriece, a fost primul cancelar al republicii austriece (1918-1920) şi, din 1919 şi ministru de externe; a susţinut unirea cu o Germanie democrată. Arestat în 1934, a trăit în clandestinitate în timpul ocupaţiei naziste. A fost preşedinte al republicii austriece din 1945 şi până când a încetat din viaţă.

Renouvin, *Pierre*, istoric francez (Paris 1893-1974). A reînnoit din temelii istoria diplomaţiei, fiind preocupat de istoria relaţiilor internaţionale. A fost director la „Revue historique" şi a colaborat la editarea documentelor diplomatice franceze din perioada 1871-1914. A îngrijit cele 8 volume din *Istoria relaţiilor internaţionale* (1953-1958), de la începutul Evului Mediu până în 1945, eleborând el însuşi cele patru volume referitoare la perioada 1815-1945.

reparaţiuni, obligaţia impusă la încetarea unui război către partea învinsă de a repara pagubele produse celorlalte state. A devenit o adevărată problemă, mai ales o dată cu încheierea primului război mondial şi cu obligarea Germaniei la plata despăgubirilor pentru daunele aduse de război (tratatul de la Versailles). Conferinţa de la Spa (iulie 1920) a stabilit valoarea r. germane şi cota cuvenită fiecăruia dintre învingători, dar plata lor a devenit dificilă datorită problemelor reconstrucţiei de după război şi rezolvarea datoriilor statului. După ocuparea Ruhrului (1923, v.), zonă pretinsă de Franţa tocmai din cauza plăţii neefectuate a unei rate germane din r., planurile Dawes (1924,v.) şi Young (1929, v.) au încercat să rezolve problema printr-o eşalonare a plăţilor. În realitate, Germania, care a încetat plăţile în 1932, a plătit în total 22 miliarde şi 891 milioane de mărci-aur din cele 132 stabilite.

Repubblica, La, cotidian fondat la Roma (14.I.1976) şi condus de E. Scalfari până în 1996 (director a devenit E. Mauro). Susţinut printr-o combinare a acţiunilor de la grupurile Mondadori şi „L'Espresso", este unul dintre cotidienele cele mai răspândite la nivel

național, jucând rolul unui puternic ziar cu orientare „progresistă"

repubblichini, poreclă peiorativă atribuită aderenților la Republica Socială Italiană (v.).

Republica Ambrosiană, guvern republican instaurat la Milano la moartea lui Filippo Maria Visconti (1447). A fost înlăturată de Francesco Sforza, aliat al Veneției, în 1450.

Republica Arabă Unită, (RAU), uniune politică realizată între Egipt și Siria, la care a aderat și Yemenul; a durat din 1958 până în 1961.

Republica Batavă, întemeiată prin tratatul de la Haga (16.V.1795) care transforma vechiul stat al Provinciilor Unite (Olanda) într-o republică după modelul Franței din perioada Directoratului. În 1806, Napoleon I a transformat-o în Regatul Olandei, pentru a i-o oferi fratelui său, Louis.

Republica Cisalpină, stat format de Napoleon, la 29.VI.1797, și recunoscut de Austria prin tratatul de la Campoformio. Având Milano drept capitală, era formată din Lombardia, din Republica Cispadană și din teritoriile fostei Republici a Veneției, până la Adige. Având o constituție inspirată de cea franceză din 1795, a fost desființată datorită ofensivei austro-ruse din primăvara lui 1799, dar a fost reînființată după victoria franceză de la Marengo (VI.1800), adăugându-se provincia Novara. A fost transformată în Republica Italiană, la 26.I.1802.

Republica Cispadană, stat constituit de Napoleon I, la 15.X.1796, la sud de Pad, în timpul primei campanii din Italia. Se compunea din fostul ducat de Modena și Reggio și din fostele posesiuni pontificale Ferrara și Bologna. Prin tratatul de la Tolentino (II.1797), i s-a mai adăugat Romagna, apoi Garfagnana, Massa și Carrara. La 9.VII.1797, a fost înglobată în Republica Cisalpină.

Republica Democrată Germană, proclamată la 7.X.1949 pe teritoriul zonei de ocupație sovietică din Germania (v.), ca urmare a rupturii dintre puterile învingătoare și a întemeierii (13.V.1949) Republicii Federale a Germaniei. În guvernul RDG rolul comuniștilor (care se aliaseră cu socialiștii în Partidul Socialist Unit, SED, având ca secretar pe W. Ulbricht) era absolut predominant. RDG s-a integrat în blocul sovietic și a inițiat programe de colectivizare și de reconstrucție. Aceasta a dus la reacții sociale violente (revolta de la Berlin din 17.VI.1953) și un permanent exod al locuitorilor către Vest; pentru oprirea acestui fenomen a fost ridicat „zidul Berlinului" (13.VIII.1961). În anii '60, totuși, procesul de dezvoltare economică susținută a adus RDG printre principalele țări industrializate ale lumii. Venirea lui W. Brandt la putere în Republica Federală a favorizat stabilirea unor raporturi mai strânse cu RDG (*Ostpolitik*): în decembrie 1972, a fost semnat „Tratatul fundamental", după care a urmat un acord de normalizare (1973). RDG a fost, în felul acesta, admisă în ONU. În anii '80, criza din URSS a provocat prăbușirea rapidă a RDG: pe parcursul a doar câteva luni din 1989, un nou exod masiv al populației care traversa Ungaria pentru a ajunge în Vest și manifestațiile de masă l-au obligat pe Honecker, șef al statului și secretar al SED, să se retragă de la putere. A urmat căderea zidului Berlinului (9.XI.1989), primele alegeri libere (III.1990) care au dus la victoria democrat-creștinilor lui L. de Maizière. După scurte tratative, RDG a avut loc reunificarea cu Germania Federală, la 3.X.1990.

Republica Partenopee, sau *Republica Napolitană*, regim democrat instalat, la 23.I.1799, prin ocuparea orașului Neapole de către trupele republicane franceze ale generalului J.-E. Championnet. Guvernul provizoriu, din care au făcut parte, printre alții, C. Lauberg, M. Delfico, M. Pagano, a abolit prevederile referitoare la moștenirea pe filieră strict nobiliară și la drepturile primului născut (29.I.), dar a fost curând înlăturat de la putere de sanfediștii (clericaliștii conservatori) cardinalului Ruffo, sprijiniți de o escadră navală engleză (23.VI.). La întoarcerea lui Ferdinand IV de Bourbon, mai mult de o sută de patrioți au fost executați.

Republica Romană, constituită la 15.I.1798, ca urmare a ocupării Romei de către trupele republicane franceze ale generalului L.A. Berthier, după care papa Pius VI a fost depus și deportat în Toscana și, ulterior, în Franța. Cuprindea regiunile Lazio, Marche și Umbria. A fost desființată în septembrie 1799 de trupele napolitane ale lui Ferdinand IV, care au readus în aceste teritorii guvernarea pontificală.

Republica Romană, proclamată la 9.II.1849 de Adunarea Constituantă aleasă după fuga lui Pius IX, a fost condusă începând din 29 martie de un triumvirat compus din C. Armellini, G. Mazzini și A. Saffi. Atacată de un corp expediționar francez comandat de generalul N. Oudinot (debarcat la Civitavecchia la 5 aprilie) și de trupe austriece, spaniole și napolitane, toate venite ca răspuns la apelul papei, după o apărare înverșunată condusă de G. Garibaldi, a capitulat la 3 august.

Republica Socială Italiană (RSI), formațiune statală fascistă constituită de B. Mussolini în nordul Italiei, ocupată de germani după armistițiul din 8.IX.1943, în plin război mondial; regiunile Alto Adige și Venezia Giulia au fost anexate la Germania (*Alpenvorland* și *Adriatisches Künstenland*). Sediul guvernului a fost stabilit la Salò (de unde și apelativul de „Republica de la Salò"), pe lacul Garda. Mussolini, care anunțase de la Radio Monaco, la 23.IX.1943, reîntoarcerea fascismului la originile sale revoluționare și republicane era șeful statului, dar, în realitate, nu avea nici o putere. A fost reconstituită o armată a cărei comandă a fost încredințată

generalului Graziani, s-a fondat un Partid Fascist Republican (secretarul acestuia a fost A. Pavolini), a cărui misiune prioritară era lupta împotriva partizanilor, dusă şi de formaţiuni autonome (X Mas, Batalioanele Mussolini, Brigăzile negre) ca şi de bande înarmate neregulate (banda Koch, banda Carità). Deşi intenţia declarată era de a duce o politică „antiplutocratică", prin măsuri ca socializarea producţiei (*Manifestul de la Verona*, 14-16.XI.1943), RSI n-a reuşit să obţină consensul populaţiei: clasa muncitoare s-a arătat ostilă (grevele din martie 1944), clerul şi-a manifestat neîncrederea. În primăvara lui 1945, RSI s-a năruit inevitabil sub presiunea combinată a trupelor aliate anglo-americane şi a Rezistenţei.

Bibliografie: F.W.Deakin, *Storia della repubblica di Salò*, Einaudi, Torino 1963.

Republica Transpadană, mai multe teritorii supuse unui guvern republican provizoriu prin voinţa lui Napoleon I, după intrarea în Milano (15.V.1796), în timpul primei campanii din Italia. Reunea Lombardia austriacă, inclusiv Bergamo şi Brescia; ˆ ie 1797, a fost alipită la Republica Cisalpină.

republică, regimul politic caracterizat prin alegerea conducerii statului de către o parte a cetăţenilor (direct sau prin reprezentare parlamentară) şi prin durata limitată a însărcinărilor oficiale. Termenul de r. reia conceptul clasic de *res publica* (lat.: treburi publice), binele comun al poporului, prin popor înţelegându-se o asociere a unor indivizi legaţi între ei prin respectul faţă de legi şi prin consensul faţă de conducătorii statului. Conceptul de r. se îmbogăţeşte în perioada modernă (de la Machiavelli la Montesquieu): încetând să mai fie doar o simplă opoziţie faţă de monarhie, r. a căpătat aspectul unui stat definit prin dimensiuni (nu prea extinse), prin legi (concretizare a voinţei populare), prin temelia sa (calitatea civică prin care binele comun este mai presus de cel individual). Colonii americani au întemeiat noul stat după cucerirea independenţei faţă de Anglia şi l-a numit r. tocmai pentru că se baza pe separarea puterilor şi pe libera participare a cetăţenilor. După Revoluţia franceză, termenul de r. s-a asociat cu ideea de suveranitate a poporului, opusă legitimismului dinastic, exprimată printr-un Corp legislativ unic şi indivizibil.

republici franceze, sunt indicate prin tradiţie conform unei numerotări care începe cu Revoluţia franceză.

republici maritime, denumire prin care sunt indicate oraşele Genova (v.), Pisa (v.), Veneţia (v.) şi Amalfi (v.) în epoca lor de cea mai mare înflorire economică (sec. XI-XIV).

Requesens y Zuñiga, *Luis de*, general şi om politic spaniol (Baccelona 1528-Bruxelles 1576). Amiral al flotei spaniole, a participat la bătălia de la Lepanto (1571) ca aghiotant al lui don Juan de Austria. A fost guvernator al oraşului Milano (1572-1573) şi, apoi, al Ţărilor de Jos (1573-1576) în faza cea mai acută a revoltei lor împotriva dominaţiei spaniole.

requetés, în timpul războiului civil din Spania, formaţiuni militare carliste (v. carlişti).

CELE CINCI REPUBLICI ALE FRANŢEI

numărul	*durata*	*caracteristici*
I	21.IX.1792-18.V.1804	după trecerea prin cele trei perioade, a Convenţiei, a Directoratului şi a Consulatului, a luat sfârşit prin proclamarea lui Napoleon ca împărat al tuturor francezilor
I	24.II.1848-2.XII.1852	apărută prin abdicarea regelui Ludovic Filip, a luat sfârşit prin aclamarea lui Ludovic Napoleon Bonaparte, ales preşedinte la 10.XII.1848, ca împărat al francezilor (alegere aprobată printr-un plebiscit)
I	4.IX.1870 (la aflarea veştii despre înfrângerea lui Napoleon III la Sedan, de către prusaci) 10.VII.1940	oficial, republica, începând din 30.I.1875, a oferit Franţei condiţii de stabilitate şi putere, încheindu-se cu acordarea de puteri depline mareşalului Ph. Pétain, în urma înfrângerii militare suferite din partea Germani i în cel de-al doilea război mondial
IV	27.X.1946 (dar, în fapt, instaurată în august 1944 prin intrarea în Paris a generalului Ch. de Gaulle, şef al guvernului provizoriu)-V.1958	creată pe baza unei constituţii care instituia o republică parlamentară cu puteri reduse ale preşedintelui, a fost ameninţată de instabilitatea politică şi de războaiele coloniale. A intrat în criză datorită războiului din Algeria, favorizând reîntoarcerea la putere a generalului de Gaulle.
V	28.XI.1958 (referendum care a aprobat o nouă constituţie) aflată, încă, în vigoare	de tip semiprezidenţial, l-a avut ca prim preşedinte pe Ch. de Gaulle, ales la 21.XII.1958

Rerum Italicarum Scriptores, culegere de izvoare narative care se referă la istoria Evului Mediu italian. A fost opera lui L.A. Muratori, care a publicat 25 de tomuri în 28 de volume, din 1723 în 1751, la Milano. G. Carducci și V. Fiorini (si, în continuare, Institutul Italian de Istorie a Evului Mediu) au inaugurat, apoi, din 1900, o nouă ediție revăzută și adăugită.

Rerum Novarum, enciclică emanată (15.V.1891) de papa Leon XIII. Aborda problema muncitorească într-un puternic spirit polemic împotriva socialismului și cu o intensă compasiune față de condițiile dramatice de viață ale „proletarilor", cerând statului să intervină pentru rezolvarea chestiunilor sociale. Este considerată primul document care expune doctrina socială (v.) a Bisericii Catolice.

Restaurație, perioadă din istoria Europei, cuprinsă între Congresul de la Viena (1814-1815) și mișcările revoluționare din 1830-1831 (revoluția din iulie din Franța, v.; revoluțiile belgiană și poloneză; mișcări în Italia). Termenul (inventat de elvețianul K. L. von Haller, în 1816), la început referindu-se doar la evenimentele din Franța de după abdicarea lui Napoleon (6.IV.1814), a fost, mai târziu, extins la întreaga Europă, pentru a indica restabilirea, după căderea imperiului napoleonian, a regimurilor monarhice existente înainte de Revoluția franceză.

■ *Reorganizarea Europei.* În realitate, n-a fost vorba despre o „restaurație", ci de o întoarcere, pur și simplu, la absolutism și la sistemul de privilegii existente în *Ancien Régime*; nu s-a urmărit nici măcar reconstituirea tuturor statelor existente înainte de 1789. Mai degrabă, s-a încercat o „restructurare" politică și instituțională care trebuia să țină seama de modificările teritoriale, legislative și administrative introduse în timpul perioadei revoluționare și, în special, al celei napoleoniene. Reorganizarea politică a Europei trasată de Congresul de la Viena s-a bazat pe trei principii fundamentale: 1) legitimitatea, adică recunoașterea totală a drepturilor „legitime" ale dinastiilor asupra tronurilor care le fuseseră răpite de Napoleon; 2) echilibrul internațional (susținut, în special, de reprezentantul englez Castlereagh), pentru a evita ca, după doborârea puterii franceze, să apară o nouă amenințare în Europa din partea vreunei alte puteri, dar și pentru a împiedica, printr-o centură de state relativ puternice, cu rol de tampon, ca Franța să mai manifeste dinamisme expansive; 3) intervenția, adică dreptul marilor puteri de a interveni peste tot unde principiile tradiționale ar fi fost puse în pericol de noi tentative revoluționare, drept consfințit prin Sfânta Alianță (v.) dintre Austria, Prusia și Rusia, la 26.IX.1815.

■ *Cultura Restaurației.* Anii R. au coincis, aproximativ, cu înflorirea romantismului (v.) care, în domeniul politic și social, a dus la stimularea descoperirii particularităților naționale, depășind cosmopolitismul culturii iluministe. Istoria omenirii a fost reinterpretată ca o evoluție chinuită în cadrul căreia acționau caracterele naționale specifice. Evul Mediu a fost și el redescoperit și reinterpretat în același sens. Factorul religios a fost considerat ca element determinant al acestei evoluții. Pe asemenea baze, mulți teoreticieni ai R. (J. de Maistre, L. de Bonald) au inițiat o critică amănunțită a „erorilor" Revoluției franceze, înțeleasă ca rezultat catastrofal al rupturii dintre tradițiile religioase și monarhia absolută. În Italia, atenția multor intelectuali (M. Gioia, V. Cuoco, G. Romagnosi) s-a îndreptat spre căutarea unor forme de guvernare adaptate „spiritului național" care tocmai apărea ca premisă a viitorului Risorgimento.

■ *Societatea Restaurației.* Înfrângerea idealurilor revoluționare și napoleoniene s-a tradus în multe state prin negarea aspirațiilor politice ale burgheziei comerciale și manufacturiere. Problema pământurilor care fuseseră confiscate Bisericii și nobilimii și scoase la vânzare de regimurile revoluționare a continuat să alimenteze nemulțumirile și tensiunile. Foști funcționari și foști ofițeri napoleonieni, intelectuali, ecleziaști și nobili convertiți la ideile iluminismului și ale progresului au fost aliații naturali ai păturilor burgheze celor mai nemulțumite. Pe plan practic, aceasta s-a manifestat printr-o vastă activitate culturală, în cadrul căreia cercetările erudite sau istorice ascundeau intențiile politice; în plus, a avut loc o dezvoltare tumultuoasă a societăților secrete (v.). În Italia, guvernele au trebuit să facă față problemelor lăsate în suspensie de epoca precedentă: deruta financiară, datoriile contractate cu Austria, consecințele reîntoarcerii pe piață a mărfurilor englezești după abolirea Blocadei continentale (v.) și contralovi-turile apărute în urma distrugerilor provocate de război și de mizeria generalizată. În ciuda tăcerii impuse de regimurile R., insatisfacția unei opinii publice din ce în ce mai active a alimentat dorința de reforme liberale și constituționale și aspirațiile naționale, materializate prin mișcările care vor apărea treptat în Italia și în Europa, începând din 1820-1821.

Bibliografie: AA.VV., *L'età della Restaurazione. Reazione e revoluzione in Europa, 1814-1830*, a cura di P. Casana Testore e N. Nada, Loescher, Torino 1980; AA. VV., *La restaurazione in Italia. Strutture e ideologie,* Instituto per la storia del Risorgimento italiana, Roma 1976.

Vezi și: carboneria; diplomacy by conference; idealism; legitimism; liberalism; masonerie; Risorgimento; revoluția din iulie; romantism; Sfânta Alianță; societăți secrete; Viena, Congresul de la;

restituție, edict de (6.III.1629), promulgat de Ferdinand II, împărat al Sfântului Imperiu Roman, a pus în aplicare clauza prevăzută prin pacea de la Augsburg (1555), adică *reservatum ecclesiasticum*, prin care bunurile

ecleziastice secularizate de către principii reformaţi trebuiau predate Bisericii catolice iar în teritoriile respective trebuia reinstaurat catolicismul. Pacea de la Osnabrück (1648) a limitat aplicarea decretului în cazurile petrecute ulterior anului 1624.

Rete, La, mişcare politică fondată în ianuarie 1991 de către personalităţi cu orientări culturale diferite (catolică, laică, ecologistă, marxistă), condusă de L. Orlando. Şi-a fixat obiectivul de a depăşi blocul democraţiei italiene, prin lupta împotriva corupţiei, a mafiei, a puterii partidelor asupra instituţiilor statului. Deosebit de activ în Sicilia, la alegerile din 1996, s-a unit cu gruparea Ulivo (Măslinul).

Rethondes, armistiţiul de la, semnat la 11.X.1918 de mareşalul francez F. Foch şi de trimisul plenipotenţiar german M. Erzberger, într-un vagon feroviar, la R., lângă pădurea de la Compiègne (unde Hitler a dorit să fie semnat şi armistiţiul de la 22.VI.1940). A pus capăt stării de război dintre Tripla Înţelegere şi Germania din cursul primului război mondial.

Retz, *Jean-François-Paul de Gondi, cardinal de*, om politic francez (Montmirail 1613-Paris 1679). Adversar al lui Mazarin, a participat din Frondă şi, din această cauză, a fost închis (1652); evadat, a fost exilat timp de 10 ani.

revanşism, termen (fr., *revanche*: revanşă) care denumeşte orientarea politică larg răspândită în Franţa după înfrângerea ţării în războiul franco-prusac din 1870, urmărind o revanşă naţională asupra Germaniei.

revizionism[1], curent de gândire apărut în cadrul socialismului marxist, la începutul sec. XX, îndreptat spre o „revizuire" a gândirii lui K. Marx. Luând act de eşecul previziunilor marxiste asupra proletarizării păturilor medii ale populaţiei şi asupra prăbuşirii capitalismului, E. Bernstein şi alţi teoreticieni au proiectat un sistem de creştere graduală a puterii sociale şi politice a clasei muncitoare ducând la realizarea unor reforme treptate ale statului şi ale legilor proprietăţii.

revizionism[2], atitudine adoptată după primul război mondial de către puterile învinse, pentru a obţine revizuirea tratatelor oneroase de pace. Cele mai importante adepte ale r. au fost Germania şi Ungaria. Începând din 1927, şi Italia fascistă, deşi făcea parte dintre naţiunile învingătoare, a adoptat o poziţie revizionistă, materializată prin tratatul italo-ungar din 21.IV.1927, pentru a-şi crea în Balcani o zonă proprie de influenţă.

revoluţia americană, procesul de separare a celor 13 colonii americane de patria-mamă engleză, desfăşurat concomitent cu transformarea politică şi instituţională care a dus la constituirea (4.VII.1776) Statelor Unite ale Americii.

■ *Originile revoluţiei.* La sfârşitul războiului de şapte ani (v.), coroana engleză a trebuit să facă faţă problemei organizării şi apărării noilor şi întinselor teritorii americane dobândite prin pacea de la Paris (1763). La înăsprirea de mai târziu a unui control, deja prea rigid, al economiei şi al schimburilor comerciale din colonii, conform criteriilor mercantiliste (interdicţia de a înfiinţa fabrici locale şi de a face un comerţ profitabil cu insulele caraibiene; exportul doar în Anglia al tuturor mărfurilor coloniale), regele George III a adăugat interdicţia pentru colonişti de a trece dincolo de Munţii Apalaşi, astfel încât să se pună capăt ostilităţilor cu pieile-roşii şi să poată fi demobilizată costisitoarea armată care apăra graniţele de la Apus. Introducerea unor noi îndatoriri fiscale, prin Legea asupra tiparului (taxă pe documente, cărţi, ziare, calendare din 1765) i-a făcut pe reprezentanţii a nouă colonii conduse de Virginia să se reunească într-un congres la New York (*Stamp Act Congress*, 1765). Invocând principiul „nici o taxă fără acordul reprezentanţilor", congresul a înaintat cererea ca toate dispoziţiunile fiscale privind teritoriile de peste mări să aibă acceptul adunărilor americane.

■ *Prima opoziţie organizată.* Prin Legea declaraţiei (II.1766), parlamentul englez a abrogat impunerea indirectă, rezervându-şi, cu toate acestea, dreptul său deplin de a impune taxe şi de a legifera în orice problemă referitoare la colonii. Îndată după aceea, cancelarul Townshend, pentru a recupera neplata sumelor prevăzute, a înăsprit considerabil taxele pe bunurile importate de coloni care, ca ripostă, au organizat un boicot al mărfurilor englezeşti. În 1770, ca ripostă la decretul adoptat de Camera Reprezentantilor din Massachusetts, decret prin care se afirma că dispoziţiile vamale sunt nelegale, guvernatorul englez a dizolvat adunarea şi a pus oraşul Boston sub ocupaţie militară. Totuşi, în faţa pierderilor provocate de boicot, guvernul britanic a decis abolirea taxelor.

■ *Congresele continentale.* În tentativa de salvare de la faliment a Companiei Indiilor Orientale, în 1773, parlamentul i-a garantat acesteia monopolul comercial pentru toate teritoriile engleze, ducând la protestul comercianţilor americani care s-a soldat cu distrugerea unei mari încărcături de ceai în portul oraşului Boston (*Boston Tea Party*, XII.1773). Atunci, guvernatorul englez a declarat starea de asediu şi suspendarea funcţiilor adunării reprezentantive (*Legile coercitive*, II.1774); au urmat tulburări violente şi a apărut un guvern al orăşenilor care nu recunoştea autoritatea şi dispoziţiile regale ca legitime; acţiunea a fost preluată de multe alte oraşe. În septembrie 1774, 52 de delegaţi din 12 colonii (toate, mai puţin Georgia) reuniţi la Philadelphia în primul Congres continental, au decis încetarea tuturor operaţiunilor comerciale dinspre şi spre Anglia, până la recunoaşterea drepturilor organelor reprezentative americane. Vestea atacării oraşului Boston, centru al

revoltei, de către trupele regale a dus la depăşirea tuturor reţinerilor şi la formarea unei armate continentale care a fost pusă sub comanda lui G. Washington: începea războiul de independenţă (1775-1783).
■ *Războiul de independenţă.* În martie 1776, în timp ce regele George III îi declara oficial pe colonişti ca rebeli, congresul a decis deschiderea porturilor americane pentru întreaga lume, afirmând principiul deplinei libertăţi a comerţului şi a navigaţiei. A urmat adoptarea, la 4.VII.1776, a *Declaratiei de independenţă* pentru noile State Unite ale Americii, redactată de Th. Jefferson, conţinând prima formulare a drepturilor omului (la viaţă, la libertate şi la căutarea fericirii) şi a dreptului legat de celelalte, la rezistenţa politică. Vechile carte coloniale au fost abolite şi a început procesul de elaborare a constituţiilor noilor republici. Pe plan diplomatico-militar, după dificultăţile iniţiale apărute în calea lui Washington (evacuarea oraşelor New York şi Philadelphia), a urmat prima victorie americană, de la Saratoga (X.1777) şi cotitura reprezentată de decizia Franţei, dornică să înlăture efectele războiului de şapte ani, de a intra în război alături de răsculaţi (II.1778), imitată, în anul următor, de Spania şi de Provinciile Unite. Internaţionalizarea conflictului a continuat prin neutralitatea armată a mărilor, declarată, în 1780, de Rusia, Suedia, Danemarca, Prusia şi Austria, iar capitularea trupelor regale la Yorktown (X.1781) i-a decis soarta. Prin tratatul de la Versailles (3.IX.1783), coroana engleză recunoştea independenţa deplină a fostelor colonii.
Bibliografie: AA.VV *Da colonia a impero*, a cura W.A.Williams, De Donato, Bari 1982.

revoluţia atlantică, conform unor interpretări istoriografice (J. Godechot, R. Palmer), ansamblul transformărilor politice, instituţionale, economice şi sociale (de la revoluţia americană la cea franceză, cu consecinţele sale europene, până la începerea, în Marea Britanie, a revoluţiei industriale) care, în ultimul sfert al sec. XVIII au dat naştere unei lumi „occidentale" pe cele două maluri ale Atlanticului, cu importante caracteristici comune.

revoluţia culturală, mişcarea politico-socială începută în China de Mao Zedong (decis să desfăşoare o „revoluţie permanentă" care să nu permită aparatului birocratic şi tehnocratic să-si manifeste puterea în dauna clasei muncitoare, în special ţărăneşti) împotriva tendinţelor „pragmaticilor" (care puneau pe primul plan lupta pentru lichidarea înapoierii economice, chiar dacă aceasta implica menţinerea dezechilibrelor sociale) adunaţi în jurul preşedintelui republicii Liu Shao-chi şi deveniţi majoritari în Comitetul Central al Partidului Comunist Chinez (IX.1965) Mobilizând masele studenţeşti şi ale proletariatului urban, Mao a lansat un apel (IV.1966) la o „r. c." care să apere eforturile în direcţia egalitarismului întreprinse de comunismul chinez. Aceste mişcări contestatare, care îşi găsiseră un sprijin puternic în detaşamentele Gărzii Roşii, au reuşit, în iarna 1966-1967, să dezechilibreze într-o largă măsură aparatul de partid, deşi obţinuse aceasta cu preţul unor violenţe grave şi al unei paralizii aproape totale a producţiei şi a statului în general. În primăvara lui 1967, Mao a intervenit căutând să tempereze excesele Gărzii Roşii şi a anunţat înfiinţarea Comitetelor Revoluţionare, destinate să înlocuiască structura Partidului Comunist şi pe cea a administraţiei de stat şi în care un rol conducător îl avea armata, singura capabilă să garanteze ordinea şi redresarea ţării. Instituţionalizarea r. c. a fost aprobată în 1969 de congresul IX al PCC în cadrul căruia a fost acordată o putere lărgită militarilor, iar ministrul apărării, Lin Piao, a fost desemnat ca succesor al lui Mao; Chou En-lai a declarat că r. c. îşi realizase obiectivele şi Gărzile Roşii au fost dizolvate.

revoluţia din februarie, prima fază a *revoluţiei ruse* (v.).

revoluţia din iulie, mişcarea pariziană din 1830, care a determinat căderea regelui Carol X şi a ramurii principale a dinastiei de Bourbon, aducându-l pe tron pe Ludovic Filip şi Casa de Orléans. La cererea parlamentului de a-l concedia pe ministrul reacţionar Polignac, regele, bazându-se pe efectul pozitiv pe care-l mai putea avea cucerirea Algerului, a ripostat prin patru ordonanţe (25.VII) care dizolvau parlamentul, limitau libertatea presei şi convocau alegerile modificând legile electorale. Revolta parizienilor (27-29.VII, cele trei zile „glorioase") condusă de A. Thiers. M. -J. La Fayette, L.-E Cavaignac, a luat pe nepregătite puţinele trupe regale. La 2.VIII, Carol X a abdicat în favoarea nepotului său, contele de Chambord, dar, la 9.VIII Ludovic Filip a fost acela care a devenit „regele francezilor" şi întemeietorul unei monarhii liberale şi burgheze.

revoluţia franceză,
totalitatea mişcărilor politice şi a transformărilor instituţionale şi sociale care, în Franţa, între 1789 şi 1799, au însemnat sfârşitul lui *Ancien Régime* (v.), răsturnând monarhia absolută, categoriile privilegiate şi structurile feudale ale regatului. Moment decisiv al istoriei moderne, r. f. se prezintă ca un fenomen cu caracteristici originale, deşi poate fi încadrat pe plan extern în contextul general al crizelor economice, sociale şi politice care au tulburat lumea occidentală de la sfârşitul sec. XVIII. Cu mai mult timp înainte, un spirit generalizat al reformei (pornind de la ideile iluministe) pusese problema renunţării la privilegiile şi limitele absolutismului. Această cerinţă s-a exprimat printr-o mişcare

revoluţionară, caracterizată prin programe mai mult decât radicale şi prin metode deseori violente, ca reacţie, între 1788 şi 1789, la unii factori conjugaţi ca imposibilitatea de a rezolva criza financiară (bugetul statului din 1788, faţă de 503 milioane încasări, înregistra cheltuieli de 629 de milioane) şi concretizarea crizei economice prin penuria alimentară şi creşterea preţurilor la cereale, provocată de recolta slabă din al doilea semestru al anului 1788.

■ *De la Adunarea Notabilităţilor la Adunarea Legislativă (1787-1792).* Unica soluţie a crizei financiare ar fi fost extinderea poverii fiscale şi la proprietăţile ecleziastice şi nobiliare, scutite până atunci de plata impozitelor. Aceasta a fost propunerea controlorului financiar Calonne către Adunarea Notabilităţilor, întrunită în februarie 1787; dar atât aceasta din urmă, cât şi parlamentul de la Paris s-au opus, atribuind dreptul de a decide Stărilor Generale ale regatului (adunare tradiţională a celor trei categorii sociale care nu se mai reunise din 1614), pe care succesorul lui Calonne, Loménie de Brienne, a fost, până la urmă, nevoit să le convoace (VIII.1788) pentru 1.V.1789. Anunţul a dat naştere unei perioade agitate de mobilizare cetăţenească, prin alcătuirea mai multor *cahiers de doléances* (culegeri de revendicări), cu cererile categoriilor sociale şi ale oraşelor către guvern. A crescut, de asemenea, conştiinţa celor lipsiţi de privilegii (starea a treia) că pot avea, ulterior, un rol în ce priveşte opoziţia aristocratică faţă de monarhie. Obţinând dublarea numărului de reprezentanţi, s-au reunit la şedinţa inaugurală a Stărilor Generale de la Versailles (5.V.1789), în număr de 578 faţă de 291 ai clerului şi 270 ai nobilimii, şi, nereuşind să obţină utilizarea sistemului de votare individual (şi nu pe categorii, aşa cum era tradiţia), deputaţii din Starea

REVOLUŢIA FRANCEZĂ

Revoluţia exportată: cuceririle napoleoniene şi Europa

Dacă, în Franţa, regimul napoleonian a însemnat, în primul rând, reîntoarcerea la stabilitate şi la ordine după anii furtunoşi ai revoluţiei, în restul Europei, care nu fusese afectată deloc de aceasta sau fusese implicată doar în faza moderată şi directorială (cum era cazul peninsulei italiene), acest regim a avut semnificaţia unei afirmări depline a principiilor privitoare la egalitatea juridică, reforma fiscală, uniformitatea şi raţionalitatea legilor şi regulamentelor. Desigur, efectul reformelor a fost mai mult sau mai puţin profund, în funcţie de durata şi de intensitatea dominaţiei franceze, depinzând şi de măsura în care terenul fusese deja pregătit de reformele din secolul XVIII: el a fost maxim în Italia de nord şi în Ţările de Jos, destul de redus în Germania central-orientală sau în Polonia; dar, cu excepţia Angliei, chiar şi ţările care şi-au păstrat independenţa până la sfârşit (Imperiul austriac, Prusia, Rusia) n-au putut evita în totalitate influenţa Marii Naţiuni: şi aceasta nu numai în domeniul organizării politice, militare şi administrative (să ne gândim la reformele realizate de Stein şi Hardenberg la Berlin) ci şi în acela mai ambiguu al orientărilor ideale şi ale modelelor de gust şi de comportament; nici nu s-ar fi putut altfel dacă ne gândim la hegemonia exercitată de cultura şi civilizaţia franceză în Europa începând cu epoca lui Ludovic XIV.

Printre instrumentele cuceririi, un rol central trebuie atribuit, înainte de toate, armatei, nu numai în sensul material şi evident al afirmării superiorităţii militare franceze, ci şi pentru caracterul său de creuzet pentru naţionalităţi diferite: trebuie ştiut că din cei 700 000 de oameni ai Marii Armate care a invadat Rusia în 1812, doar mai puţin de jumătate erau francezi, iar ceilalţi proveneau din circa douăzeci de ţări diferite. Faţă de trauma pe care o reprezenta recrutarea ca soldat, la popoare care nu fuseseră niciodată puse în această situaţie, şi la fenomenele care decurgeau de aici, refuzul în executarea ordinelor şi dezertarea, la polul opus se aflau efectele emancipării şi ale evoluţiei conştiinţei în sens larg, soldaţii fiind conectaţi politic la această acţiune. Este cunoscut, de exemplu, rolul important pe care l-au jucat foştii ofiţeri din armata lui Napoleon în mişcările din 1820 de la Neapole.

Nu mai puţin important ca factor de confirmare a fost integrarea administrativă în Marele Imperiu sau adoptarea, în statele vasale, a sistemelor politico-administrative copiate după cele franceze. Perspectiva unei cariere pentru cei talentaţi, crearea unor birouri şi proceduri noi, responsabilizarea indivizilor chiar şi în cadrul unui sistem organizat conform unei riguroase ierarhii, „emulaţia controlată" existentă între funcţionari (expresia îi aparţine lui P. Légendre) sunt tot atâtea aspecte ale implantării unei

a Treia s-au proclamat Adunare Naţională (17.VI.1789) şi au jurat să nu se dizolve înainte de a fi dat Franţei o constituţie (jurământul din aşa-numita Sală a jocului cu mingea, de la Versailles, 20.VI). Fără prea mare tragere de inimă, regele a trebuit să ordone nobililor şi ecleziaştilor să se alăture adunării care, la 9.VII, s-a proclamat ca Adunare Naţională Constituantă. Dar reacţia curţii (concedierea lui Necker, concentrarea de trupe în jurul Parisului) a provocat insurecţia populară pariziană de la 14.VII.1789, încheiată cu luarea Bastiliei (închisoarea-simbol a absolutismului monarhic) şi crearea unei municipalităţi revoluţionare şi a unei miliţii orăşeneşti voluntare (Garda Naţională). În săptămânile următoare, sub presiunea mai multor insurecţii care, de la Paris s-au extins la ţară, Constituanta a aprobat o serie de măsuri radicale: suprimarea regimului feudal (4.VIII), a privilegiilor de stat şi a plătii zeciuielii; *Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului* (26.VIII), care proclama libertăţile personale şi civile, egalitatea în faţa legii, inviolabilitatea proprietăţii private, independenţa magistraturii; prevedea, de asemenea, exproprierea şi vânzarea bunurilor ecleziastice, transformate în „bunuri naţionale" (2.XI) care au pus bazele unei extinderi importante a proprietăţii ţărăneşti. După o reorganizare administrativă generală a teritoriului naţional, împărţit în 83 de departamente (II.1790), a urmat reforma religioasă (*Constituţia civilă a clerului*, 12.VII) şi obligaţia pentru ecleziaşti de a depune un jurământ civic: condamnarea ulterioară a lui Pius VI a provocat o ruptură între preoţii „constituţionali" şi cei „refractari" faţă de jurământ. Aceste reforme şi cele care au urmat, în ansamblul lor, favorabile păturilor avute moderate (desfiinţarea corporaţiilor şi interdicţia de asociere şi de grevă pentru muncitori,

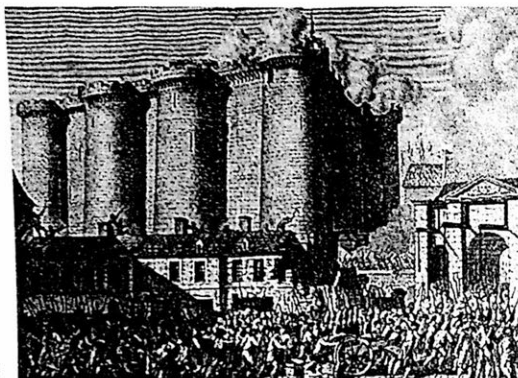
[redacted]

birocraţii moderne care mai avea un oarecare precedent doar acolo unde acţionase mai direct reformismul habsburgic. O despărţire evidentă de trecut s-a putut constata, aproape pretutindeni, şi în legile franceze. Asa cum a scris Jean Maillet, „aceste legi în ansamblu, promulgate între 1804 şi 1811, vor clădi încă din primii ani ai sec. XIX şi în toate sectoarele un sistem juridic impresionant prin coerenţa sa, prin potrivirea sa cu o societate aflată în expansiune economică datorită orientării sale liberale şi capitaliste şi prin conformarea sa la normele fundamentale ale orânduirii sociale în care trebuia să funcţioneze" Codul civil, în special, a modificat din temelii instituţia familiei, ducând la destrămarea familiilor nobile şi patriciene şi, prin deplina recunoaştere a drepturilor de proprietate şi la libertatea comerţului şi a muncii, a elaborat premisele unei evoluţii a societăţii în sens burghez. Menţinerea tradiţiilor feudale devenise incompatibilă cu noua ordine juridică şi dispariţia lor a avut o mare importanţă acolo unde, după cum s-a întâmplat în sudul Italiei, acestea erau adânc înrădăcinate în special la sate.

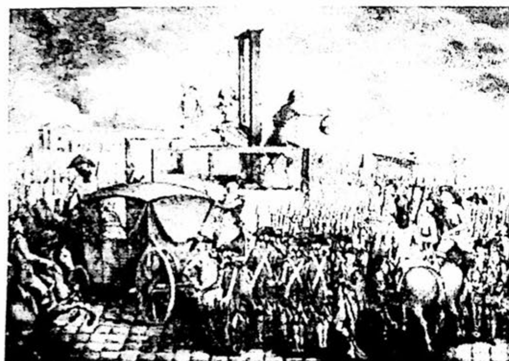
Nu ne putem opri prea mult asupra altor aspecte, chiar interesante, cum ar fi intervenţiile în domeniul social (învăţământ, sănătate, asistenţă socială), lucrările publice, propaganda şi politica în cultură. Ar fi, poate, mai important să subliniem dubla acţiune a hegemoniei franceze asupra conştiinţei europene: nu mai puţin importante decât transformările din legile şi regulamentele impuse sau sugerate de dominaţia napoleoniană au fost de fapt rezistenta şi relaţiile pe care ea le-a suscitat. Revolta sentimentului naţional lezat de înfrângere şi de invazie, ca în Spania şi în Prusia, s-a alăturat efectelor electrizante ale recompunerii politico-teritoriale (aşa s-a întâmplat, mai ales, în Germania central-occidentală şi în peninsula italiană). În asemenea condiţii, a fost posibil ca, împotriva lui Napoleon, să fie folosite aceleaşi argumente pe care agenţii şi trimişii săi oficiali le puseser˘ în joc pentru a discredita vechile guverne; opoziţia faţă de dictatura sa s-a colorat, în funcţie de situaţie, în romantism conservator sau în liberalism. În acelaşi fel, renaşterea sentimentului religios, pe care concordatele încheiate în acea perioadă încercaseră să-l folosească în sprijinul orânduirii napoleoniene, devine, după ruptura dintre împărat şi papă, o cauză de neînlăturat a slăbiciunii puterii.

Din punct de vedere social, politica amalgamării (între vechile aristocraţii şi categoriile sociale nouapărute pe bază de cens şi de funcţii) a dat doar rezultate parţiale, iar masele largi populare au rămas refractare la noua disciplină, pentru că un regim bazat pe protejarea proprietăţii funciare şi pe păstrarea ierarhiilor tradiţionale nu avea să-i ofere decât prea puţine lucruri bune.

CARLO CAPRA, Universitatea din Milano

1

3

2

4

5

1. Luarea Bastiliei. 2. Execuţia lui Ludovic XVI. 3. Maximilien Robespierre. 4. Georges Danton. 5. Trupe franceze după mobilizarea generală.

legea Le Chapelier, III.1791) au devenit posibile datorită acţiunii de mediere între Constituantă şi curte desfăşurată în special de către marchizul de La Fayette, de Bailly şi G. Mirabeau. Echilibrul instabil abia creat se rupe, totuşi, atunci când Ludovic XVI, care nu era de acord să fie desfiinţat *Ancien Régime*, s-a lăsat convins să fugă încercând, în înţelegere cu împăratul Leopold II de Habsburg, să se pună sub protecţia trupelor rămase fidele. Oprit la Varennes împreună cu familia regală (20.VI.1791), a fost readus la Paris şi suspendat din toate funcţiile, în timp ce, în ţoată tara, se năştea o mişcare republicană condusă dintr-o veche mănăstire a franciscanilor cordelieri de J.-P. Marat, L. Desmoulins şi G. Danton. La 13.IX., regele a trebuit să accepte constituţia votată de Constituantă care îi acorda puterea executivă şi dreptul de veto şi atribuia puterea legislativă unei adunări alese prin sufragiu restrâns pe baza censului, inaugurând astfel o monarhie constituţională. Încorsetaţi între uneltirile curţii cu puterile străine şi vehemenţa revoluţionară a celor mai radicale cercuri politice (cordelierii şi iacobinii), deputaţii girondini (moderaţi) s-au gândit să rezolve criza politică şi financiară obţinând unitatea naţională printr-un război împotriva monarhiilor absolute ale Europei: la 20.IV.1792, Franţa a declarat război Habsburgilor, aliaţi ai Prusiei. Obstrucţionismul regelui la decretele Adunării Legislative şi invazia austro-prusacă au creat în scurt timp o relaţie din ce în ce mai strânsă între „războiul revoluţionar" şi radicalizarea politică internă, care va duce în cele din urmă la putere cele mai extremiste grupări.

■ *Republica, Convenţia şi Teroarea (1792-1794).* Refuzul lui Ludovic XVI de a ratifica desfiinţarea gărzii sale personale precum şi crearea unei armate de voluntari au dezlănţuit reacţia violentă a poporului din Paris care, în „ziua revoluţionară" de 20.VI.1792, a năvălit în palatul Tuileries şi l-a obligat pe suveran să se supună. *Manifestul ducelui de Brunswick* (25.VII), comandant al trupelor austro-prusace, conţinând ameninţarea cu distrugerea Parisului în caz că familia regală ar fi fost în pericol, a contribuit la discreditarea monarhiei: o nouă răscoală populară (10.VIII), condusă de cordelieri şi de iacobini, a avut ca rezultat, la Paris, o Comună insurecţională, nou centru politic al ţării. În urma unui al doilea atac la Tuileries, familia regală a fost arestată (12-13.VIII). Înaintarea inamicului, criza economică şi campania politică a celor mai înflăcăraţi revoluţionari (cu Marat în frunte), au creat un climat de spaimă şi de neîncredere care a dus la măcelărirea, din 5-6.IX a unor nobili şi deţinuţi contrarevoluţionari şi la crearea unui Tribunal revoluţionar. A fost aleasă prin sufragiu universal o nouă adunare, Convenţia Naţională, care a declarat abolirea monarhiei şi a proclamat republica (21-22.IX.1792). Cu două zile mai devreme, generalul Ch. Dumouriez reuşise să-i oprească pe prusaci la Valmy. În timpul procesului intentat lui Ludovic XVI, acuzat de trădare, Muntele (cea mai radicală facţiune politică, fondată de iacobini) a fost pe primul plan şi a obţinut condamnarea la moarte a regelui. Gravele înfrângeri militare suferite din partea primei coaliţii a puterilor europene (II.1793), trădarea generalului Dumouriez şi izbucnirea unei puternice insurecţii contrarevoluţionare în rândul populaţiei din Vendée (11.III), ostilă faţă de mobilizarea în masă decretată de Convenţie, au marcat ascensiunea ulterioară a montagnarzilor, conduşi de G. Danton şi de M. Robespierre şi susţinuţi de masele populare pariziene, aşa-numiţii „sans-culottes" (sanculoţii), care prezentau revendicări democratice radicale. La 6.IV.1793, a fost creat un Comitet al Salvării Publice (dominat până în iulie de Danton, apoi de Robespierre), care a impus un mercurial al preţurilor la grâne şi la făină, cerut de „sans-culottes" Girondinii au fost proscrişi, mulţi dintre ei executaţi, şi a fost instaurat un regim dictatorial care a controlat cu stricteţe toate sectoarele administraţiei, ale armatei şi ale vieţii publice: la 23.VIII a fost proclamată mobilizarea generală şi, la 5.IX. s-a luat hotărârea de „a se introduce Teroarea pe ordinea de zi" până la eliminarea duşmanilor interni şi externi ai republicii. În timp ce L. Carnot organiza forţele armate pentru apărare, pe plan intern *Legea asupra persoanelor suspecte* (17.IX) dădea dreptul Tribunalului Militar să emită condamnări la moarte chiar şi numai pe baza unor bănuieli. În acelaşi timp, Convenţia aproba măsuri importante ca învăţământul primar obligatoriu şi gratuit, abolirea sclaviei în colonii, un *maximum* al preţurilor mărfurilor alimentare de primă necesitate şi al salariilor, adoptarea sistemului metric zecimal. Ca replică la cererile de a atenua regimul Terorii, Robespierre i-a executat atât pe reprezentanţii aripii celei mai radicale, cu şeful ei J. R. Hébert (III.1794), cât şi pe cei „indulgenţi" ca Danton şi Desmoulins (IV.1794). Opoziţia faţă de Robespierre, din Convenţie şi chiar din Comitet, a devenit majoritară abia după ce liderul iacobin a adus modificări la *Legea asupra persoanelor suspecte*, înăsprind-o prin extinderea prevederilor ei la parlamentarii acuzaţi de corupţie, tocmai în perioada în care marea victorie a francezilor de la Fleurus (26.VI) ar fi trebuit să aducă o scădere a tensiunii. La 27.VII.1794 (9 termidor anul II, conform calendarului revoluţionar) deputaţi aflaţi î pericol s-au coalizat cu câteva figuri marcante ale Terorii (J. Fouché, P. Barras) şi au ordonat arestarea şi ghilotinarea lui Robespierre, a celui mai apropiat colaborator al acestuia, Saint Just şi a numeroşi adepţi.

■ *De la 9 Thermidor la 18 Brumar (1794-1799).* Thermidorienii şi foştii girondini au rămas la putere şi după dizolvarea Convenţiei şi crearea unui nou regim republican (constituţia anului III, 1795), numit Directorat,

de la organul căruia îi era încredinţată puterea executivă. Acest regim, susţinut de forţele moderate şi burgheze ale revoluţiei (proprietari, finanţişti, furnizori ai armatei şi speculanţi, întreprinzători) şi ajutat de câţiva generali, pentru a supravieţui, a trebuit să anihileze atât opoziţia monarhiştilor (împrăştiaţi de Napoleon Bonaparte la 5.X.1795) cât şi pe cea a sanculoţilor şi montagnarzilor care mai rămăseseră (Conjuraţia Egalilor, a lui Babeuf, 1796). Caracterizat, pe plan intern, printr-o puternică instabilitate instituţională (lovituri de stat în 4.IX.1797, 11.V.1798, 18.VI.1799), pe plan internaţional, Directoratul a extins, printr-o serie de campanii militare victorioase, revoluţia în Europa, creând un sistem de state, satelite ale Franţei („republicile surori" Batavă, 1795; Cispadana, Ligurică, Cisalpină, Helvetică, Partenopee, 1796-1799). Tocmai prăbuşirea acestor republici, provocată de ofensiva unei a doua coaliţii antifranceze (1798) şi de eşecul de mari proporţii al expediţiei lui Bonaparte în Egipt (1798-1799), a fost acela care s-a repercutat asupra Franţei. Lovitura de stat din 18 Brumar (9.XI.1799) a răsturnat Directoratul, făcând ca Republica franceză să treacă în mâinile lui Napoleon Bonaparte prin înfiinţarea Consulatului şi, de fapt, punând capăt revoluţiei.

Bibliografie: G. Lefebvre, *La rivoluzione francese*, Einaudi, Torino 1958; F.Furet şi D. Richet, *La rivoluzione francese*, Laterza, Bari 1974.

Vezi şi: Ancien Régime; Adunare Naţională; Bastili caiete de doleanţe; club; Comitetul Salvării Publice; Conjuraţia Egalilor; Convenţia Naţională; cordelieri; Directorat; drepturile omului; iacobini; girondini; iluminism; Montagne; jocului cu mingea, jurământul din sala; sanculoţi; Stările Generale; Thermidor; Teroare; Stare, a treia; Valmy, bătălia de la; Vendée.

revoluţia industrială,
expresie intrată în uzul istoriografiei pentru a desemna naşterea industriei moderne, mai ales în Anglia si, mai apoi, în diferite ţări din Occident, în sec. XVIII-XIX. Între 1760 şi 1815, în Anglia, care nu era nici cea mai bogată şi nici nu avea cea mai mare populaţie din Europa, o serie de factori au pus bazele unei dezvoltări industriale fără precedent: creşterea productivităţii muncii din agricultură, creşterea demografică, dezvoltarea vertiginoasă a comerţului exterior şi, în consecinţă, concentrarea bogăţiei financiare care, începând din prima jumătate a sec XVIII, creaseră premisele creşterii economice, s-au alăturat unei faze de intense înnoi tehnologice în industria manufacturieră.

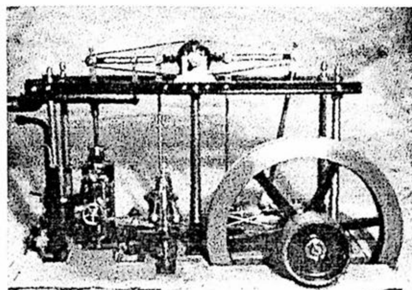
■ *Invenţii tehnologice şi dezvoltare industrială.* Maşina cu abur (v. abur) a lui Watt (1764) a însemnat, în domeniul utilizării practice a energiei, o trecere strategică la noi utilaje, cum ar fi războiul mecanic de ţesut şi maşina de tors, care au dus la schimbări importante în producţia de ţesături. Aceste invenţii, ca şi perfecţionarea metodei de pudlare a fierului, datorată lui Cort, au făcut ca producţia, în special cea de fire şi ţesături de bumbac, ca şi cea a fierului, să se dezvolte în ritmuri de neimaginat, utilizând unele materii prime existente din abundenţă în ţară (în special cărbune), sau importate din vastul imperiu colonial englez (cum era bumbacul brut). O adevărată bogăţie a fost investită în activitatea manufacturieră şi s-a generalizat organizarea de fabrică, modalitate prin care putea fi utilizată mâna de lucru eliberată prin transformările capitaliste din agricultură. Consecinţele sociale ale acestor schimbări au fost traumatice şi profunde: creşterea foarte rapidă a populaţiei din oraşe şi concentrarea lucrătorilor în fabrici au avut loc o dată cu creşterea exploatării forţei de muncă (inclusiv cea a copiilor şi a femeilor), o exploatare care va trebui să dureze mult timp până să fie atenuată prin îmbunătăţiri ale condiţiilor de muncă şi ale măsurilor de asistenţă socială.

■ *Extinderea revoluţiei industriale.* In deceniile de la mijlocul sec. XIX Marea Britanie devenise deja o ţară caracterizată prin rapiditatea cu care se extindea solidul său sector industrial, cu un avans asupra tuturor celorlalte state care va rămâne nemodificat până la începutul sec. XX. Dar r. i. a început, curând, să se răspândească pe continent, manifestându-se la început în regiunile şi ţările europene din zona nord-vestică (Belgia, Franţa, Germania renană, Ţările de Jos) şi, apoi, SUA, şi rând pe rând, alte ţări. Prin expresiile „a doua r. i." şi „a treia r. i." sunt definite următoarele etape de dezvoltare tehnologică a industriei: respectiv, extinderea sistemului taylorist (v. taylorism), a organizării ştiinţifice a muncii şi a liniilor de montaj (începutul sec. XX în SUA) şi introducerea informaticii şi a roboticii, printr-o creştere a automatizării procesului de fabricaţie, iniţiată începând din anii '70, însoţită de o reducere a rolului mâinii de lucru.

Bibliografie: T. S. Ashton, *La revoluzione industriale 1760-1879*, tr. it., Laterza Bari 1969; Ph. Deane, *La prima rivoluzione industriale*, tr. it., Il Mulino, Bologna 1971.

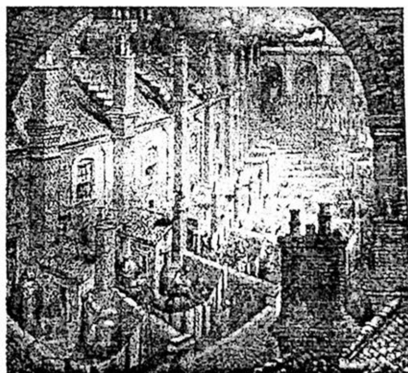
revoluţia parlamentară, definţie a trecerii conducerii de la dreapta la stânga istorică survenită prin votul în Camera italiană, la 18.III.1876, care a trimis în minoritate guvernul Minghetti. La puţin timp după aceea, A. Depretis forma primul guvern de stânga.

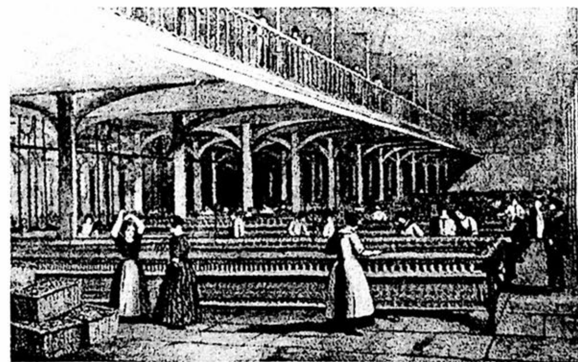
revoluţia preţurilor, termen prin care istoriografia defineşte vertiginoasa urcare generală a preţurilor în Europa, între sec. XVI şi XVII, ca urmare a afluxului de cantităţi uriaşe de metale preţioase de pe continentul american, concomitent cu o creştere demografică

1

4

2

5

3

1. Modelul maşinii cu abur a lui James Watt. 2. Munca într-o mină englezească de cărbune în sec. XIX. 3. Interiorul unei filaturi englezeşti cu maşini de filat acţionate prin forţa aburului. 4. O exploatare minieră în Cornwall. 5. Consecinţe ale urbanismului: slums-urile de la Londra.

puternică care, începând din sec. XV, dusese la o creştere a cererii de produse alimentare. Încă de la începuturile colonizării, America a furnizat Europei o cantitate de trei ori mai mare de argint decât aceasta producea; aceasta abundenţă de metale preţioase pe piaţă a provocat o scădere a preţului lor şi, în consecinţă, o diminuare a puterii de cumpărare a monedei, ajungându-se la creşterea preţurilor. Fenomenul a avut o durată şi o intensitate diferite în funcţie de fiecare ţară. A început în Europa occidentală, pentru a se extinde, pe rând, până în Ungaria, Boemia şi Polonia. În Spania o disponibilitate mai mare de monedă a alimentat datoria externă şi o creştere rapidă a importurilor care, în cele din urmă, a lovit în producţia naţională, provocând probleme dramatice de pauperizare. Au ieşit în avantaj ţări ca Olanda şi Anglia în care, datorită creşterii capitalului circulant, a luat un mare avânt expansiunea comercială. Au avut foarte mult de suferit ţările a căror bogăţie se baza pe activitatea bancară şi pe credit, ca Genova şi alte centre financiare italiene. În Europa occidentală, r. p. a sfârşit prin a-i penaliza pe nobilii care îşi arendaseră pământurile contra unor sume fixe de bani, în acest caz fiind favorizată ascensiunea unor noi clase sociale, cum era burghezia. Dimpotrivă, în Europa centrală, în special în Polonia, creşterea preţurilor cerealelor a făcut să crească valoarea pământului, făcând să crească puterea proprietarului acestuia.

revoluţia rusă, totalitatea mişcărilor care au dus, în 1917, la răsturnarea orândui 'i ţariste, până la formarea unui guvern revoluţionar socialist.

■ *Revoluţia din februarie.* Încă din august 1916, în urma înfrângerilor suferite în primul război mondial, blocul liberal din Dumă (adunarea legislativă) condus de Partidul Cadeţilor ceruse să se formeze un guvern care să se bucure de încrederea opiniei publice. Uriaşele pierderi militare (7 milioane de morţi, răniţi şi prizonieri de la începutul războiului) necesitaseră, în fapt, mobilizarea unor noi efective, luând oamenii din procesul de producţie şi ducând la o puternica reducere generală a nivelului de trai. S-au înmulţit manifestaţiile populare de protest, până s-a ajuns la greva generală de la Petrograd din 10.III. (25.II conform calendarului iulian aflat încă în uz pe atunci în Rusia) 1917: detaşamentele de soldaţi trimise s-o înăbuşe s-au solidarizat cu greviştii şi au cucerit fortăreaţa Sfinţii Petru şi Pavel, eliberându-i pe deţinuţii politici. Ţarul Nicolae II a convocat de urgenţă Duma care a reacţionat alegând un Comitet provizoriu şi, în acelaşi timp, se constituia Sovietul (consiliul) Muncitorilor şi Soldaţilor din Petrograd, exprimare directă a maselor populare. Sovietul şi Comitetul s-au pus de acord pentru a numi un guvern care să garanteze libertăţile cetăţeneşti şi politice şi să convoace o adunare constituantă: format la 15.III.1917 şi prezidat de prinţul G. E. Lvov, era compus din miniştri ai Partidului Cadeţilor, cu excepţia socialistului revoluţionar A. Kerenski: în aceeaşi seară, ţarul Nicolae II a abdicat. Deşi nu fusese încă abolită oficial, din acel moment monarhia a încetat să mai aibă vreun rol în viaţa politică rusă. Numeroase soviete au luat fiinţă în întreaga tară, devenind, de fapt, o putere paralelă cu cea a guvernului provizoriu. Această situaţie instituţională precară oglindea divizarea profundă a societăţii ruse între o minoritate înstărită, reprezentată politic de moderatul şi liberalul Partid al Cadeţilor, şi marile mase populare, în rândul cărora se manifestau diferitele curente ale socialismului rus. În timp ce Partidul Socialist Revoluţionar, moştenitor al ideilor tradiţionale narodnice, se bucura de adeziunea populaţiei rurale, tradiţia marxistă a social-democraţiilor europene era continuată de bolşevici şi de menşevici, aceştia bucurându-se de o mare influenţă în zonele urbane şi industriale, dar divizaţi în problemele perspectivelor revoluţiei şi ale continuării războiului. Menşevicii erau convinşi de necesitatea unei faze democratice burgheze ca premisă pentru instaurarea socialismului şi vedeau în continuarea războiului un mijloc de apărare a revoluţiei de statele reacţionare. Liderul bolşevicilor, V. Lenin, însă, întors în Rusia după exilul elveţian (16.IV.1917), a susţinut în lucrarea sa, *Tezele din aprilie*, încetarea imediată a conflictului, naţionalizarea băncilor şi a pământului, precum şi trecerea întregii puteri în mâinile sovietelor.

■ *Guvernele provizorii.* Între martie şi octombrie 1917, s-au succedat trei guverne provizorii (prezidate, primul de Lvov şi celelalte două de Kerenski), cu participarea cadeţilor, a menşevicilor şi a social-revoluţionarilor. Toate formele de putere constituite erau, invariabil, puse în discuţie: la sate, ţăranii puneau stăpânire pe pământurile marilor proprietari; în armată, sovietele soldaţilor se opuneau autorităţii ofiţerilor, împiedicând îndeplinirea activităţilor de război; muncitorii cereau să aibă controlul asupra producţiei industriale; în sfârşit, Polonia, Finlanda, Ucraina, Letonia, Estonia şi Bielorusia îşi revendicau independenţa. Bolşevicii au susţinut cu tărie aceste revendicări, determinând o radicalizare a crizei. Sângerosul eşec al unei ofensive generale a armatei, dorită de Kerenski, a provocat o insurecţie la Petrograd (VII), lucru pentru care Kerenski i-a acuzat pe bolşevici că acţionau în interesul germanilor şi i-a scos în afara legii, obligându-l pe Lenin să se refugieze în Finlanda. Când, însă, forţele contrarevoluţionare au găsit un punct de sprijin în persoana comandantului suprem al armatei, generalul L. Kornilov, Kerenski a trebuit să apeleze chiar şi la sovietele controlate de bolşevici pentru a-l opri pe general, aflat în marş asupra Petrogradului în fruntea trupelor sale (IX).

■ *Revoluţia din octombrie.* Bazându-se pe rolul jucat de bolşevici în înfrângerea lui Kornilov şi conştient de

slăbiciunea guvernului provizoriu, Lenin, reîntors di Finlanda, i-a convins pe bolşevici să pregătească insurecţia armată pentru a cuceri puterea. Au luat fiinţă un birou politic şi un Comitet Militar Revoluţionar condus de L. Troţki, care au stabilit ca dată de declanşare a insurecţiei 7.XI.1917 (25.X. conform calendarului iulian). Bolşevicii au pus stăpânire pe punctele strategice ale Petrogradului aproape fără vărsare de sânge; a fost asaltat Palatul de Iarnă, sediul guvernului provizoriu ai cărui membri, cu excepţia lui Kerenski care a reuşit să fugă, au fost arestaţi. La 8.XI, al II-lea congres panrus al sovietelor, cu majoritate bolşevică, proclama republica sovietică, condusă de un Consiliu al Comisarilor Poporului. Primele decrete prevedeau desfiinţarea proprietăţii private asupra pământului şi împărţirea lui ţăranilor, demobilizarea armatei, începerea de tratative cu Germania (pacea fiind semnată la 3.III.1918 la Brest-Litovsk), controlul muncitoresc asupra fabricilor şi naţionalizarea băncilor, iar Partidul Cadeţilor a fost scos în afara legii. Dizolvată fiind, la prima sa reunire (18.I.1918), Adunarea Constituantă, aleasă înainte de insurecţia din octombrie şi în care bolşevicii se aflau în minoritate, capitala a fost mutată la Moscova (28.II.1918) şi, la 9.VII, al V-lea congres panrus al sovietelor a proclamat constituţia Republicii Socialiste Federative Sovietice Ruse. Războiul civil împotriva forţelor contrarevoluţionare va dura până în 1922, dar fuseseră deja puse, în felul acesta, bazele URSS.

Bibliografie: E. H. Carr, *La rivoluzione bolscevica 1917-1923*, tr. it. Einaudi, Torino 1964.

Vezi şi: bolşevici; comunism; menşevici; narodnicism; Rusia; socialism; soviet; URSS.

revoluţia ştiinţifică, schimbarea profundă a modului în care era tratată cunoaşterea naturii, petrecută în sec. XVI-XVII în Europa. Descoperirile astronomice (Copernic, Kepler), medicale (Harvey), fizice (Galileo, Newton) precum şi inovaţiile metodologice (Bacon, Descartes, Mersenne), s-au contopit într-un spirit nou care a dus la şubrezirea dogmaticii scolastice în numele metodei experimentale şi al unei cercetări libere şi autonome, al progresului cunoaşterii, prin implicaţii extraordinare culturale, religioase şi tehnologice.

revoluţia verde, expresie prin care este definită strategia de dezvoltare a productivităţii în agricultură în ţările Lumii a Treia, prin invenţii în tehnica agrară. Pentru a nu mai rămâne condiţionate de conflictele asupra proprietăţii pământului (v. reformă agrară), organizaţiile internaţionale din acest sector, apărute după al doilea război mondial, au preferat o metodă axată pe colonizarea unor teritorii noi, irigarea, folosirea îngrăşămintelor şi a pesticidelor, formarea profesională, folosirea unui material semincer de calitate superioară. Aplicate în unele state din Asia, principiile r. v. au dus la o producţie aproape dublă de orez (1965-1985), exprimându-se, totodată, şi unele rezerve în privinţa consecinţelor asupra mediului şi a apariţiei dezechilibrelor în sistemul economico-social tradiţional.

revoluţie, răsturnarea şi înlocuirea orânduirii juridice existente într-un stat, conform unor dinamici care nu ţin de drept, de cele mai multe ori prin violenţă. R., categorie specială a războiului civil (v.), trebuie considerată ca fiind deosebită de fenomene ca rebeliunea, revolta sau răscoala (mai limitate şi, de obicei, fără motivaţii ideologice complexe) şi lovitura de stat (v., care urmăreşte în esenţă înlocuirea autorităţilor politice existente). Ideea de r., necunoscută în Antichitate (care considera transformările politice ca fiind dictate de criterii de obicei ciclice) ca şi în Evul Mediu, începe să fie atestată în sec. XVII cu referire la războiul civil care, în Anglia, a opus monarhia, parlamentului (1642-1649) pentru a putea fi pe deplin definită la sfârşitul secolului următor, când războiul de independenţă american şi schimbările petrecute la 1789 în Franţa sunt percepute şi conceptual ca rezultat al unei rupturi prin care se reorganizează realitatea precedentă pe baza unor principii şi instituţii noi.

revoluţii engleze, conflicte care, în sec XVII, au opus parlamentul şi coroana Angliei şi s-au încheiat prin înfrângerea absolutismului şi afirmarea regimului parlamentar.

■ Prima revoluţie engleză. Definită de istoricii anglosaxoni şi ca „marea revoltă" sau „război civil", a cuprins, în anii 1642-1649, lupta între Parlament şi regele Carol I Stuart până la proclamarea republicii.

■ *Originile revoluţiei.* Programului absolutist al lui Iacob I Stuart (1603-1625), axat pe accentuarea dreptului divin al regilor şi pe consolidarea Bisericii anglicane în general şi a structurii sale episcopale în special, i s-a opus Parlamentul şi, în special, Camera Comunelor , expresie a unei burghezii care intenţiona să controleze politica externă şi finanţele publice în special în domeniul cheltuielilor militare; în interiorul său, deosebit de intransigent se manifestau puritanii nonconformişti care nu acceptau *Book of Common Prayer* şi structura episcopală a Bisericii anglicane. Disputele s-au acutizat sub Carol I (1625-1649) care, între 1625 şi 1629, a primit refuzul Parlamentului de a-i acorda fondurile necesare războaielor dorite de ministrul său, ducele de Buckingham, fiindu-i prezentată, în schimb, *Petiţia drepturilor* (1629, v.) care îi cerea să respecte libertatea şi prerogativele tradiţionale ale Parlamentului. Regele a primit petiţia, dar a guvernat după aceea, fără a mai convoca Parlamentul, doar cu ajutorul miniştrilor săi (contele de Strafford şi arhiepiscopul de Canterbury W. Laud) şi al Camerei Înstelate (v.), înalta curte de justiţie.

■ *Războiul civil.* Situaţia s-a precipitat atunci când Carol I a încercat să impună Scoţiei, în majoritate prezbiteriană de orientare calvină, supremaţia Bisericii anglicane. Scoţienii s-au răsculat şi, la Newburn-on-Tyne (1640), l-au învins pe Carol I, care a fost obligat să convoace Parlamentul pentru a obţine fondurile în vederea continuării războiului împotriva rebelilor. Aşa-numitul „Parlament Scurt" (IV-V.1640) a fost dizolvat imediat pentru că a refuzat să aprobe fondurile cerute, dar „Parlamentul Lung" (1640-1653) a obţinut decapitarea lui Strafford (1641) şi a lui Laud (1645), dizolvarea Camerei Instelate şi abolirea tuturor măsurilor fiscale şi religioase luate anterior de rege. Fuga lui Carol I la Oxford (1642), bastion al taberei monarhice, a fost semnalul pentru începerea războiului civil în cursul căruia regele s-a aliat cu nobilimea şi cu o mare parte dintre proprietarii de pământuri, cu prelaţii anglicani şi cu catolicii, iar Parlamentul cu sectele nonconformiste, magistraţii şi burghezia. În prima fază a războiului, mai puternici au fost *cavaliers*, fideli regelui, în fata *round-heads* (capete rotunde, datorită pălăriei rotunde, caracteristică pentru burghezie) parlamentari; după aceea, însă, *New model army* (armata de model nou) instruită de Cromwell a învins forţele regaliste la Edgehill, Marston Moor, Newbury şi, definitiv, la Naseby (1645). După căderea oraşului Oxford, regele s-a refugiat în Scoţia, vrând să exploateze în favoarea sa disputele apărute între forţele parlamentare şi scoţieni. Aceştia, însă, l-au predat englezilor (1647) contra unei recompense de 400 000 de lire sterline. Cromwell, de-acum stăpân pe situaţie, i-a îndepărtat din Parlament pe toţi monarhiştii şi a obţinut din partea unui tribunal revoluţionar condamnarea la moarte a lui Carol I, decapitat la 30.I.1649. Monarhia însăşi a fost abolită şi a fost proclamată republica (Commonwealth), regim sub care Marea Britanie a rămas până la restauraţia monarhică din 1660.

Bibliografie: C. Hill, *Le origini intellettuali della rivoluzione inglese*, tr. it., Il Mulino, Bologna 1976; B. Manning, *Popolo e rivoluzione in Inghilterra*, tr. it., Il Mulino, Bologna 1977.

■ A DOUA REVOLUŢIE ENGLEZĂ. Cunoscută ca „revoluţia glorioasă", deoarece s-a desfăşurat într-o manieră paşnică (cu excepţia Irlandei), a avut loc în 1688-1689 şi s-a încheiat cu alungarea dinastiei Stuart. Cauzele sale au fost mai mult religioase decât politice şi se rezumă la tentativa regelui catolic Iacob II Stuart de a acorda coreligionarilor săi libertate civilă şi politică prin proclamarea (IV.1687) unei „declaraţii de indulgenţă". Naşterea unui moştenitor de sex masculin şi catolic (VI.1688) i-a făcut pe parlamentarii *whigs* şi *tories* să se pună de acord şi să apeleze la *stathoulder*-ul Olandei şi eroul protestantismului, Wilhelm de Orania, soţul Mariei Stuart, fiica protestantă a lui Iacob II, născută dintr-o căsătorie anterioară, oferindu-i coroana regală. Wilhelm a debarcat la Torbay, la 5.XI., şi, pe când Iacob II, părăsit de o mare parte din armata sa îşi găsea adăpost în Franţa, la 13.II.1689, el a fost proclamat de către parlament ca suveran, sub numele de William III alături de soţia sa Maria, după ce a semnat *Bill of Rights* (*Declaraţia drepturilor*), în care recunoştea caracterul contractual al puterii sale şi deschidea calea spre supremaţia parlamentului asupra coroanei. În Irlanda, catolicii au strâns o armată pentru a-l susţine pe Iacob, dar au fost înfrânţi pe râul Boyne (1609) şi la Aughrim (1691).

revoluţiile din 1848-1849, serie de revoluţii împotriva *statu quo*-ului politic, social şi teritorial, care au tulburat o mare parte din Europa, rezultat al celor 30 de ani de mişcări şi conspiraţii contra sistemului Restauraţiei.

■ *Curente revoluţionare.* Evenimentele revoluţionare au fost alimentate de diferite curente de gândire, de la cele mai liberale până la cele republicane sau socialiste. Revoluţiile au fost prevestite de unele evenimente din cei doi ani precedenţi: alegerea, în 1846, a lui Pius IX, papă „liberal"; înfrângerea suferită de cantoanele catolico-conservatoare în războiul Sonderbund-ului (v.) în Elveţia; involuţia conservatoare a monarhiei reprezentate prin Casa de Orléans din Franţa; revendicările liberale din Prusia, politica reformistă a unor suverani din Italia; criza agricolă care provoca dificultăţi în economie. Valul revoluţionar s-a propagat aproape fără a întâlni obstacole până în iunie 1848, când ruperea alianţei dintre liberali, democraţi şi socialişti a dat un suflu nou forţelor conservatoare şi Rusia, rămasă imună la contagierea revoluţionară, intervine în represiune sprijinind Austria. Marea Britanie, mare putere liberală, şi-a exprimat, din punctul său de vedere, susţinerea verbală a mişcărilor liberale, dar s-a retras intii idată constatând prevalenţa democraţilor.

■ *Revoluţiile în Europa şi în Italia.* Prima în timp (12.I.1848) a fost răscoala de la Palermo, care s-a extins în toată Sicilia; nu numai că ea cerea promulgarea unei constituţii, dar era însufleţită de dorinţa separării faţă de Regatul de Neapole. Regele Ferdinand II, primul dintre suveranii italieni, la 29.I a acceptat instituirea constituţiei, dar a fost şi primul care a luat puterea în mâini, recucerind ulterior Sicilia (V.1849). Revoluţia din Paris, din 22-24.II, când a răsturnat tronul lui Ludovic Filip, a fost aceea care a impulsionat evenimentele din restul Europei. Valul revoluţionar a lovit Viena (13.III), unde a provocat căderea cancelarului Metternich şi acordarea constituţiei. De asemenea, la Berlin (18.III) ca şi în celelalte state germane, liberalii au reuşit să impună regimuri constituţionale şi să convoace la Frankfurt o Adunare Naţională germană (18.V) ale cărei lucrări au fost, însă, paralizate de certurile dintre liberali şi democraţi şi între unionişti şi federalişti. Vestea revoluţiei din Austria a provocat în Italia insurecţiile

din Veneția (17-22.III) și a celor Cinci zile de la Milano (18-22.III). Pentru a veni în ajutorul lor, regele Sardiniei, Carlo Alberto, a declarat (23.III) primul război de independență (v.) împotriva Austriei. Ungurii și cehii au cerut recunoașterea identității lor naționale (III-IV). ■ *Victoria reacțiunii.* În afară de Neapole, Parisul a fost primul care a inversat tendința revoluționară, prin reprimarea mișcărilor muncitorești de către generalul L.-E. Cavaignac (23-27.VI); Ludovic Napoleon Bonaparte a fost ales, apoi, președinte al unei republici moderate din punct de vedere politic (XII). Austria a fost salvată de generalii săi (Windischgrätz, Radetzky) și de fidelitatea forțelor sale armate: Carlo Alberto a fost învins la Custoza (23-25.VII.1848) și la Novara (23.III.1849), ordinea fiind restabilită la Praga și la Viena, unde, la 27.X., inflexibilul principe Schwarzenberg și-a asumat șefia guvernului cu zece zile înainte de urcarea pe tronul imperial a lui Franz Joseph. Republica ungară a lui L. Kossuth a fost învinsă datorită intervenției unei armate rusești (13.VIII.1849). În Italia, papa Pius IX și marele duce de Toscana, Leopold II, după o conviețuire dificilă cu guvernele constituționale, au fost nevoiți să se refugieze la Gaeta, la Ferdinand II (7.II.1849 și 24.XI.1848). La Roma (v. Republica Romană) și în Toscana s-au instalat democrații. Puterea temporală a papei a fost reinstaurată prin intervenția francezilor (1.VII.1849), marele duce a fost rechemat de moderații toscani (V.1849), în timp ce austriecii au revenit în Veneția (24.VIII.1849). În Germania, Adunarea de la Frankfurt a decis, în cele din urmă, să ofere coroana Germaniei lui Friederich Wilhelm de Prusia (28.III.1849) care a refuzat, însă, deoarece nu voia să legitimeze mișcarea liberală; adunarea a fost dizolvată și deputații care se întruniseră la Stuttgart pentru a continua lucrările, au fost împrăștiați de armată. Prin reuniunile de la Olmütz și Dresda (1850-1851) s-a revenit la *statu quo*-ul anterior anului 1848.

Bibliografie: L. Salvatorelli, *La rivoluzione europea (1848-1849)*, Rizzoli, Milano-Roma 1949; A.Sked, *Radetzky e le armate imperiali. L'impero d'Austria e l'esercito asburgico nella rivoluzione del 1848*, Il Mulino, Bologna 1983.

rexism, mișcare politică fondată în 1935 în Belgia de L. Degrelle. Naționalist, monarhist și atașat tradiționalismului catolic, condamnat, însă, de Biserică, a căpătat ulterior o orientare filofascistă.

Reynaud, *Paul*, om politic francez (Barcelonnette, Bas Alpes, 1878-Paris 1966). Deputat de centru-dreapta, de mai multe ori ministru de finanțe, al coloniilor și de justiție, după declanșarea celui de-al doilea război mondial a devenit președinte al Consiliului de Miniștri, la 21.III. 1940, ducând o politică a rezistenței cu orice preț împotriva Germaniei; adversar al armistițiului, a fost obligat să demisioneze în favoarea mareșalului Pétain (16.VI.1940). Arestat și, apoi, deținut în Austria (1943-1945), în perioada de după război a fost mi istru de finanțe (1948).

Reza Khan Pahlavi (Sevad Kuh, Mazanderan, 1878-Johannesburg 1944), șah al Persiei (1925-1941). Organizator al demiterii dinastiei Qajar (1925), a inițiat un program radical de reforme ale țării, orientat spre reducerea influenței politico-economice engleze (conflicte cu societatea Anglo-Persian Oil Co.) și spre o combinație între modernizarea și laicizarea de tip occidental și recuperarea tradiției iraniene, opunând-o influențelor turcești și arabe. Înlăturat de la putere, în 1941, de către englezi din cauza tendințelor sale filogermane, a fost deportat în Africa de Sud, unde a și murit.

Rezistență, mișcare de opoziție politică și de luptă armată care s-a manifestat în diferite țări europene ocupate de germani și de italieni în timpul celui de-al doilea război mondial. Pe plan militar, pe lângă sabotaje, atentate, activitate de spionaj și de ajutorare a prizonierilor de război aliați, în Europa de Răsărit și în Balcani, în Italia și în Franța, a luat ființă și o gherilă de partizani. Pe plan general, totuși, a avut o influență limitată asupra mersului războiului, cu excepția Iugoslaviei, care a fost în mare parte eliberată înainte de sosirea armatei sovietice, și în URSS, unde forțele partizanilor au acționat în strânsă colaborare cu Armata Roșie. Valoarea acestei mișcări a fost preponderent etico-politică: dorința de eliberare națională a popoarelor a prefigurat, deseori, aspecte instituționale noi în perioada de după război. În cea mai mare parte a țărilor, R. a fost formată din curente politice diferite, unite datorită obiectivului comun, antigerman, dar cu caracteristici care se concurau puternic între ele. Mișcările din diverse țări au primit arme, explozibili, echipamente și au fost ajutate prin misiuni de legătură de Marea Britanie și de SUA (într-o măsură mai mică în Europa de Est de URSS), aceste țări înființând organisme speciale pentru contactele cu R.

■ *Rezistența în Europa.* În Danemarca, Olanda și Belgia au existat în special forme de rezistență pasivă, propagandă antinazistă și greve politice. În Norvegia, s-a creat o largă rețea de sabotori intens sprijiniți de Marea Britanie și acțiunea cea mai răsunătoare a fost distrugerea, la 27.II.1943, a fabricii de la Vemork, unde se producea apa grea necesară producerii bombei atomice. În Franța, R., care a trebuit să lupte și împotriva regimului colaboraționist de la Vichy (v.), s-a aflat în legătură cu Franța Liberă (v.) constituită în Marea Britanie de Ch.de Gaulle, în timp ce, în interior, se organizau diferite grupuri (printre care Combat, de inspirație crești ˘; Libération și Franc-Tireurs, social-comuniști). La începutul anului 1943, forțele interne și cele gaulliste s-au unit în Consiliul Național al Rezis-

tenţei, condus de J. Moulin şi, apoi, de G. Bidault; în 1944, grupările de partizani (*maquis*) s-au organizat în Forţele Franceze din Interior. În Cehoslovacia, forţele R. au reuşit să-l execute pe Reichsprotector-ul R. Heydrich (1942) şi, din 1943, au iniţiat o activitate combatantă în Slovacia şi, după aceea, în Boemia, coordonată de Comitetele Naţionale unitare. În Polonia, Iugoslavia şi Grecia, R. a fost separată în mişcări comuniste şi anticomuniste aflate la concurenţă între ele şi, uneori, chiar într-un conflict deschis. În Polonia, Armia Ludowa (v.) care avea în frunte Consiliul Naţional de la Lublin, cu o conducere comunistă, s-a contrapus celeilalte formaţiuni, Armia Krajowa (v.), aflată la ordinele guvernului în exil de la Londra şi care a luptat în eroica şi nefericita insurecţie de la Varşovia (VIII-X.1944). În Iugoslavia, forţele comuniste ale lui Tito au creat (1943) Consiliul Antifascist de Eliberare Naţională Iugoslav (AVNOI) care s-a impus asupra naţionaliştilor cetnici ai lui D. Mihajlović şi a fost recunoscut de Aliaţi, reuşind să elibereze mare parte din teritoriul ţării înainte de sosirea Armatei Roşii sovietice. În Grecia, mişcarea comunistă EAM-ELAS a trecut de la lupta împotriva germanilor la războiul civil împotriva guvernului monarhic susţinut de englezi. O R. politică a acţionat de asemenea în Austria şi în Germania: dacă manifestarea sa cea mai răsunătoare a fost atentatul eşuat asupra lui Hitler, din 20.VII.1944, organizat de cercuri militare, nu trebuie trecută cu vederea mărturia etică a grupului Trandafirul alb (v.).

■ *Rezistenţa în Italia.* Primele nuclee de partizani au fost formate încă de a doua zi după armistiţiul din 8.IX.1943, din subunităţi militare aflate într-o retragere dezordonată, care s-au dovedit curând neadaptaţi luptei de gherilă. O reacţie morală i-a făcut pe mulţi italieni să se opună ocupantului german ca şi fasciştilor şi, pe această luptă originară (naţională şi cetăţenească în acelaşi timp) s-au grefat, ulterior, revendicări mai radicale de schimbări sociale şi orientări politice mai concrete ale forţelor antifasciste organizate. Trei au fost grupurile principale ale R.: 1) formaţiunile autonome (cca 30% dintre combatanţi), ca Osoppo în Friuli, Fiamme Verdi (Flăcările Verzi) în Lombardia, diviziile lui Mauri în Piemont, apolitice, conduse de militari, fidele guvernului Badoglio şi, mai mult sau mai puţin făţiş, monarhiei; când CLNAI (v. CLN) a impus legătura cu un partid politic, s-au apropiat de Democraţia Creştină şi de Partidul Liberal; 2) formaţiunile Giustizia e Libertà (cca 25%) constituite de Partidul Acţiunii; 3) Brigăzile Garibaldi (cca 40%), formate şi conduse de Partidul Comunist; comandant general a fost L. Longo, comisar politic P. Secchia. Au existat, de asemenea, şi câteva grupuri ale socialiştilor (Brigăzile Matteotti) sau ale Democraţiei Creştine (Brigăzile Poporului). Colaborarea dintre cele cele trei grupuri principale n-a fost întotdeauna prea uşoară şi s-au petrecut chiar şi episoade fratricide sângeroase. În iunie 1944, a luat fiinţă comandamentul general al Corpului de Voluntari ai Libertăţii (v.), la comanda căruia a fost instalat, după polemici înverşunate între moderaţi şi cei de stânga, care cereau o comandă mai politizată, generalul R. Cadorna. Printre faptele de arme cele mai impresionante ale R. au fost bătălia pentru eliberarea Florenţei (VIII.1944), crearea unor vremelnice „zone libere" în vara anului 1944 („republicile" din Ossola, Monferrato, Carnia şi Montefiorino), insurecţiile din marile oraşe din Nord, din aprilie 1945 şi supravegherea instalaţiilor industriale şi a infrastructurii în momentul retragerii germane.

■ *Problemele politice ale Rezistenţei italiene.* Pe plan politic, CLNAI, cu sediul la Milano a cerut să i se acorde conducerea R., aceasta fiindu-i recunoscută de către comandamentul suprem aliat al Mediteranei prin acordul din 7.XII.1944 şi de către guvernul italian. Raporturile dintre R. şi Aliaţi nu au fost, însă, întotdeauna paşnice: aceştia din urmă urmăreau să ţină sub control R. temându-se, în special, de posibilele consecinţe revoluţionare. Astfel, în ciuda convorbirilor purtate încă din noiembrie 1943, ajutoarele materiale au rămas multă vreme foarte limitate; la 13.XI.1944, generalul englez H. R. Alexander („Proclamaţia Alexander") le-a dat partizanilor ordinul de a înceta operaţiunile şi de a rămâne în aşteptare, întrucât şi Aliaţii îşi opriseră pentru moment înaintarea către Nord. Aceasta a avut un efect foarte grav asupra moralului R. Un nou acord se încheie la 7.XII.1944 cu angajamentul Aliaţilor de a susţine mai mult R., în schimbul promisiunii de a dizolva formaţiunile de partizani în momentul eliberării teritoriilor pe care acestea acţionau. În spiritul acestor înţelegeri, la 13.IV.1945, generalul american M. Clark a cerut R. să amâne proiectata insurecţie generală în Nord, aceasta declanşându-se , totuşi, la 21-25 aprilie. La fel de încordate au fost şi raporturile dintre R. şi guvernul de la Roma. După eliberarea Romei (4.VI.1944), mai ales, au avut loc deosebiri de păreri şi dispute între conducătorii CLNAI şi colegii lor din Roma, mai prudenţi şi mai puţin sensibili la cererile de schimbări radicale înaintate de partizani. Această situaţie a fost prezentă în toate partidele, chiar şi în PCI, dând naştere unei dialectici – mai târziu, abandonată – între tendinţele cele mai evident revoluţionare (P. Secchia) şi cele mai dispuse la echilibre politice şi parlamentare , ca şi la satisfacerea cerinţelor internaţionale (P. Togliatti). Avântul novator adus de R. (aşa-numitul „vânt din Nord") pe planul social şi politic după încheierea războiului a fost exprimat, mai ales, în momentul constituirii guvernului Parri (VI.1945), în victoria republicană

REZISTENȚA

Între mit și istorie: Rezistența și Italia republicană

„Rezistența italiană a fost o mișcare modestă, ca aport efectiv și ca sacrificii umane, dacă este comparată cu măreţele și tragicele evenimente ale celui de-al doilea război mondial. și totuși, importanța sa pe plan istoric este, desigur, considerabilă, în ciuda faptului că a fost înfrântă. [...] Un lucru este, însă, cert, și anume acela că, așa cum se întâmplă cu toate încercările eșuate, [...] și în cazul Rezistenței contează, desigur, mai mult decât laudele pentru faptele glorioase, critica greșelilor și defectelor sale. Pentru că știm cu certitudine că, la fel ca altele asemenea, și această experiență eșuată a avut o continuare imprevizibilă. (Vittorio Foa, Criza Rezistenței înainte de momentul eliberării, „Il Ponte", nr.11-12, *noiembrie-decembrie 1947).*

Rezistența a fost un element de seamă în viața Italiei republicane. Au făcut referiri la ea nu numai cultura partidelor politice, dar și mare parte a literaturii, a artelor și a cinematografiei. Cu toate acestea, pe parcursul celor cincizeci de ani postbelici, raportul dintre Rezistență și viața națională a trecut prin diferite faze în care el a dobândit semnificații și caracteristici variate, legate în mod specific de evoluțiile sistemului politic și de raporturile dintre partidele care pretindeau că au legătură cu Rezistența. S-a constatat că istoriografia însăși este condiționată de aceasta, contribuind și ea la crearea imaginilor despre Rezistență, imagini care, cu toate limitele lor de interpretare, au însemnat tot atâtea răspunsuri la întrebări reale provenind din diferite sectoare ale societății italiene.

Într-o primă fază, memorialistica și publicistica au avut, înainte de toate, un caracter evocator, de reconstituire: Rezistența apărea ca rezultantă a luptei antifasciste și, împreună cu aceasta, ca legitimare etico-politică a noilor personalități politice și a partidelor în cadrul cărora se manifesta. Cei mai consecvenți dintre protagoniști – și însuși Ferruccio Parri, cu guvernul său efemer, a fost o dovadă elocventă în acest sens – înțelegeau, totuși, cât de problematică era combinația dintre aspirațiile conturate în decursul luptei și noile condiții de viață socială și politică, mai ales în ce privea impactul cu organizarea puterilor sociale și instituționale pe care intenționau să le perpetueze. Unitatea formală, de conducere și de partid, care supraviețuise din Rezistență, prin proiecția pe plan național a diviziunii lumii în blocuri, s-a fisurat definitiv în primăvara anului 1947 și s-a dezagregat la 18 aprilie 1948. Astfel, chiar și aprobarea și intrarea în vigoare a Constituției, ea, de altfel, nefiind considerată unanim o cucerire în sine, constituiau debutul unei faze în care fruntașii fiecărui partid (inclusiv neofasciștii) manifestau tendința de a prezenta o variantă proprie despre Rezistență, justificând opțiunile politice ulterioare acesteia. În 1955, s-a ajuns, în această privință, la căutarea unei modalități de guvernare național-patriotică, reprezentată prin formula „al doilea Risorgimento" cu misiunea de exorciza o imagine care să conțină elementele revoluționare, democratice sau de clasă care și-ar fi putut face simțită prezența. Totuși, însuși faptul că, în contextul disputei politice, părțile se pretindeau a fi, chiar dacă numai superficial, păstrătoare ale moștenirii Rezistenței și antifascismului, a făcut ca, la nivelul maselor populare, să apară o interiorizare a Rezistenței și a Constituției, constituind aproape un „epos" național.

După eșecul, în iulie 1960, al încercării de a include neofascistul MSI în rândurile majorității, în anii de „destindere" internațională, între forțele majorității și ale opoziției s-a stabilit un fel de pact nou, în scopul aplicării Constituției. Aceasta alimenta o nouă fază, în cadrul căreia ceea ce unii numeau „republică moderată" era definită, în consonanță cu o anumită „istoriografie de partid", drept „republică născută datorită Rezistenței" și rezultat al „revoluției italiene", al cărei succes ar fi fost punerea în practică a Constituției prin strădania partidelor antifasciste aliate într-un „arc constituțional" Această utilizare publică a Rezistenței din anii '70 era supus criticii politice venite din partea noilor mișcări de stânga și a aceleia, mai pertinentă, a istoriografiei Italiei contemporane, mai ales cea promovată de Institutul național pentru istoria mișcării de eliberare. Acesta din urmă orienta cercetarea spre contradicțiile politice și sociale existente în cadrul frontului rezistențial și spre analiza pe o perioadă mai îndelungată a

existenţei sau nu a unei rupturi în trecerea de la fascism la postfascism, a continuităţii statului şi a blocului social care îl susţinea. Cu toate acestea, forţa „mitului Rezistenţei" a fost apreciată mai ales în anii de tulburări şi de terorism când, descoperind în Sandro Pertini o personificare a acestui mit, a constituit un puternic liant ideologic în apărarea Republicii şi a democraţiei. A fost, totuşi, ultima ocazie de manifestare a reliefului politic al Rezistenţei, pentru că în perioada următoare sfârşitul „paradigmei antifasciste" devine element de justificare a unor noi ipoteze politice.

Din punct de vedere istoriografic, în faza cea mai recentă a apărut sublinierea faptului că, în cadrul Rezistenţei, împletite cu motivaţiile pentru un război patriotic (de eliberare naţională antinazistă) şi pentru o luptă de clasă (revoluţionară) mai coexistau şi motivaţii pentru un război civil (antifascist) ca o continuare a luptei începute după primul război mondial. La aceasta s-au adăugat polemici istoriografice şi politice pentru că, până acum, definirea ca război civil fusese proprie neofasciştilor care, prin acest procedeu intenţionau să se situeze pe acelaşi plan etico-politic cu membrii Rezistenţei. În acest fel, se deschid şi noi perspective pentru o înţelegere mai bună a caracteristicilor luptei politice în Italia republicană, aceasta căpătând astăzi o importanţă cu totul deosebită. Într-adevăr, după căderea regimurilor comuniste, în Europa apar noi mişcări naziste şi rasiste, antisemite şi xenofobe, ca pentru a demonstra că egalitatea şi democraţia sunt adevărate ţinte ale extremei drepte. În acelaşi timp, criza sistemului politic al Italiei republicane lasă loc întrebării dacă şi în ce măsură legătura dintre Rezistenţă ca un mit şi politica dusă de partide corespunde legăturii reale dintre Rezistenţă ca istorie şi viaţa socială şi politică a Italiei contemporane.

ANTONIO PARISELLA, Universitatea din Parma

din referendumul asupra instituţiilor statului, din 2.VI.1946, şi în noua Constituţie. Acest avânt a fost, însă, frânat de componentele sale eterogene, mai mult decât de reacţia tuturor acelor clase sociale (burghezia mică şi mijlocie, funcţionărimea etc) şi a regiunilor din Sud care, pe lângă că nu le interesa R. decât foarte puţin sau chiar deloc, se speriau de radicalismul ei.

Bibliografie: AA.VV *La Resistenza Europea e gli alleati*, Lerici, Milano 1962; R.Battaglia, *Storia della Resistenza Italiana*, Einaudi, Torino 1964; C.Pavone, *Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità della Resistenza*, Bollati Boringhieri, Torino 1991.

Rhaetia, regiune antică din Alpii centrali, corespunzând parţial actualei Elveţii, câmpiei bavareze şi celei tiroleze. De o deosebită importanţă strategică datorită posibilităţii de a controla trecătorile alpine, a fost cucerită de Augustus în 16-15 î.Hr. şi a fost provincie guvernată printr-un procurator până la Marcus Aurelius, care a pus-o sub controlul unui legat senatorial. În epoca imperială târzie, a fost unită cu vicariatul Italiei şi împărţită în două provincii cu capitele la *Curia* (act. Chur) şi *Augusta Vindelicorum* (Augsburg).

Rhee, *Syngman,* om politic corean (Seul 1875-Honolulu 1965). Naţionalist, după ce a trăit mulţi ani în SUA (1932-1945), s-a întors în patrie, devenind preşedinte al Coreii de Sud (1948), şi dând viaţă unui guvern autoritar susţinut de SUA. În războiul din Coreea (1950-1953), s-a menţinut pe o poziţie rigidă, care nu a permis o rezolvare prin negocieri a conflictului. În 1960, a fost obligat să demisioneze şi să se refugieze în Hawaii.

Rhodes, *Cecil John*, om politic britanic (Bishop's Stortford 1853-Muizenberg, Africa de Sud 1902). Îmbogăţit în urma comerţului cu diamante, a conceput proiectul unei dominaţii permanente a britanicilor în Africa, de la Capetown la Cairo. În 1888-1889, a fondat colonia Rhodesia (azi Zimbabwe). Prim-ministru al Coloniei Capului, din 1890, a fost obligat să demisioneze după tentativa nereuşită a locţiitorului său, L. Jameson, de a pune stăpânire pe statul bur Transvaal.

Rhodesia, v. *Zimbabwe.*

Rhodos, insulă grecească, cea mai mare din Dodecanez. A atins nivelul maxim al înfloririi după moartea lui Alexandru cel Mare (323 î.Hr), dobândindu-şi independenţa şi devenind principala escală comercială pe ruta maritimă dintre Fenicia şi Grecia şi aliindu-se cu Roma în sec. VII-VIII î.Hr. A suferit numeroase invazii arabe (sec.VII-VIII) şi – pe teritoriul ei, s-au stabilit numeroase colonii veneţiene (sec. XI-XII), intrând pentru o lungă perioadă de timp (1309-1522) sub stăpânirea cavalerilor din Ordinul Ospitalierilor Sf. Ioan din Ierusalim până când a fost cucerită de sultanul Soliman Magnificul (1522). Dominaţia turcească a durat până la ocuparea insulei de către italieni, în 1912. La sfârşitul celui de-al doilea război mondial, R., împreună cu întregul Dodecanez, a trecut în componenţa Greciei (1947).

Ribbentrop, *Joachim von*, om politic german (Wesel, Renania, 1893-Nürnberg 1946). Ofiţer de cavalerie în

primul război mondial, apoi comerciant, a aderat la nazism în 1932. Cunoaşterea de către el a ţărilor străine l-a impresionat favorabil pe Hitler, care i-a încredinţat numeroase misiuni neoficiale în Franţa, Marea Britanie şi Japonia (1935-1936). Numit ambasador la Londra, în 1936, a fost rechemat la Berlin pentru a i se încredinţa ministerul de externe (4.II.1938). A fost un executor fidel al politicii agresive duse de Hitler, semnând Pactul de oţel (22.V.1939) cu Italia şi pactul de neagresiune cu sovieticii (pactul R.-Molotov, 23.VIII.1939), care a lăsat mână liberă invadării Poloniei, declanşând prin aceasta cel de-al doilea război mondial. O dată cu atacarea URSS de către germani, influenţa lui R. s-a redus. După război a fost judecat la Nürnberg, condamnat la moarte şi executat.

Ricardo, *David*, economist englez (Londra 1772-Gatcomb Park, Gloucestershire, 18239. Priceput agent de schimb, îmbogăţindu-se datorită activităţii la Bursa din Londra, s-a retras în 1814 din afaceri pentru a se dedica politicii (în 1819 a devenit deputat *whig*) şi studiilor economice. Prin lucrarea *Principii ale economiei politice şi ale impozitelor* (1817) a devenit unul dintre teoreticienii şcolii clasice a liberului schimb. R. a fost preocupat de stabilirea legilor care reglementează repartizarea profitului între clasele sociale, a completat teoria rentei, a încercat să demonstreze existenţa unei staţionări a creşterii economice datorită scăderii randamentelor din agricultură; a elaborat o analiză a valorii pe baza muncii încorporate în bunuri, preluată de la K. Marx.

Ricasoli, *Bettino*, om politic italian (Florenţa 1809-Brolio, Siena, 1880). În 1846, a solicitat ca guvernul toscan să participe la reforme şi, în timpul evenimentelor revoluţionare din 1848-1849, a făcut parte din grupul liberal-moderat şi s-a aflat în opoziţie faţă de dictatura democratică a lui G. D. Guerazzi. În 1859, când ducele Leopold II fugise, a devenit dictator al Toscanei, proclamând anexarea acesteia la Piemont. Reprezentant al dreptei austere (a fost supranumit „baronul de fier"), om de o religiozitate profundă, dar nu de tip clerical, i-a succedat lui Cavour ca preşedinte al Consiliului de Miniştri (1861-1862), încercând să găsească pentru chestiunea romană o rezolvare care să abolească puterea temporală a papei, dar să-i recunoască suveranitatea ca persoană. Revenit în guvern o dată cu izbucnirea celui de-al treilea război de independenţă (20.VI.1866), a rezistat la eşecurile militare italiene, dar a trebuit să demisioneze din cauza ostilităţii pe care şi-a atras-o mai târziu, când a încercat să pună capăt conflictului cu Sfântul Scaun (1867).

Ricci, *Matteo*, misionar şi sinolog italian (Macerata 1522-Peking 1610). Iezuit, a plecat să evanghelizeze China. Ajuns la Pekin (1601), unde s-a bucurat de preţuirea împăratului Wan-li, a urmărit, în activitatea sa de evanghelizare, să asimileze în cadrul creştinismului tradiţiile culturale locale (cultul strămoşilor etc.), intrând în conflict cu misionarii dominicani şi franciscani care considerau idolatrice aceste ritualuri (controversa asupra riturilor chineze). A fost autorul a numeroase scrieri, printre care *Scrisori* şi *Comentarii din China*.

Ricci, *Scipione de'*, ecleziast italian (Florenţa 1741-1810). A fost episcop de Pistoia şi de Prato şi consilier al marelui duce Leopold pentru reforma Bisericii în Toscana (1780). A luat hotărârea de a închide mănăstirile şi a trecut toate ordinele religioase sub autoritatea episcopului, susţinând ideile janseniste. Aceste reforme ale sale, legiferate în *Documentele Sinodului de la Pistoia* (1786), dar neagreate de populaţie, au fost, în cele din urmă, condamnate de Roma. Arestat în 1799, a fost eliberat de armatele napoleoniene.

Richard I Inimă de Leu (Oxford 1157-Châlus, Limousin, 1199), rege al Angliei (1189-1199). Fiu al lui Henric II Plantagenet şi al Eleonorei de Aquitania, în 1169 a devenit duce de Aquitania şi, împreună cu fratele său, Henric cel Tânăr, duce de Normandia, s-a răsculat de două ori împotriva tatălui; Henric II a reuşit de fiecare dată să oprească revoltele şi nu i-a pedepsit pe fiii săi rebeli. La moartea sa (1189), R. a moştenit coroana engleză. Suveran cu un temperament puternic, în timpul celor zece ani de domnie a fost mult timp absent din Anglia, fie pentru a da viaţă unei politici externe îndrăzneţe, fie pentru a se dedica unor acţiuni militare. La început, R. s-a aliat cu Filip II August al Franţei şi, împreună cu el, a plănuit şi o cruciadă pentru recucerirea Ierusalimului care, din 1187, era din nou în mâinile musulmanilor. În drum spre Ţara Sfântă, în 1191, R. a pus stăpânire pe Cipru, unde a instalat o guvernare creştină. În Palestina s-a distins în cucerirea oraşului St. Jean d'Acre (1191), dar, deşi îl învinsese pe Saladi la Iaffa şi la Askelon, nu a reuşit să cucerească Ierusalimul şi, în 1192, s-a îmbarcat pentru a se întoarce în Anglia. Aici, fratele său, Ioan Fără de Ţară încerca, între timp, să-i uzurpe tronul cu ajutorul aceluiaşi Filip II. Pentru a nu traversa Franţa, R. a debarcat în Friuli. Travestit în călugăr templier a încercat să ajungă în Germania, dar a fost recunoscut şi arestat de ducele Leopold de Austria, care l-a predat împăratului Henric VI, duşmanul său. În 1194, R., eliberat în schimbul unei mari răscumpărări, s-a întors în Anglia, unde a dejucat încă una dintre tentativele de uzurpare întreprinse de Ioan Fără de Ţară. Împăcându-se cu fratele său, a dus un război îndelungat în Franţa împotriva lui Filip II (1194-1199), încheiat cu pacea de la Vernon (13.I.1199), prin care obţinea restituirea tuturor posesiunilor din Franţa ale Plantageneţilor, ocupate de Filip II.

Richard II (Bordeaux 1367-Pontefract 1400), rege al Angliei (1377- 1399). Fiu al lui Eduard „Prinţul Negru", i-a urmat la tron bunicului, Eduard III; s-a căsătorit cu Isabela, fiica lui Carol VI al Franţei (1396). Suveran autoritar şi despotic, a intrat în conflict cu parlamentul, până când, arestat de nobili, în 1399, a fost închis în Turnul Londrei şi a fost ucis (poate) la ordinul vărului său, Henric de Lancaster, care i-a uzurpat tronul.

Richard III (Fotheringhay Castle 1452-Bosworth 1485), rege al Angliei (1483-1485). Profitând de tutela asupra fiilor fratelui său, Eduard IV de York, mort în 1483, a ordonat ca aceştia să fie închişi în Turnul Londrei şi ucişi (1484) pentru a le uzurpa tronul. Mânia populară la aflarea acestei fapte i-a încurajat pe duşmanii lui R., printre ei aflându-se şi Henric Tudor care l-a ucis în luptă şi i-a urmat la tron sub numele de Henric VII. A fost ultimul rege din dinastia de York.

Richelieu, *Armand-Jean du Plessis, cardinal de*, om de stat francez (Paris 1585-1642). Episcop de Luçon (1606), deputat din partea clerului în Stările Generale din 1614, şi-a atras simpatiile „taberei evlavioşilor" şi ale mamei lui Ludovic XIII, regina Maria de'Medici, al cărei consilier a devenit şi pe care a însoţit-o în exil (1617-1618). Rechemat de favoritul lui Ludovic XIII, Ch. d'Albert de Luynes, pentru a negocia împăcarea regelui cu mama sa, numit cardinal (1622), a intrat în Consiliul regal (1624), devenind arbitrul politicii franceze. Politica sa a urmărit dublul scop de a restabili şi întări autoritatea regală în interiorul ţării şi de a contracara supremaţia Habsburgilor în Europa.

■ *Politica internă.* R. s-a străduit să-şi subordoneze înalta nobilime, dejucând comploturile urzite împotriva suveranului. A neutralizat, de asemenea, şi puterea militară a hughenoţilor francezi, susţinuţi de Anglia (cucerirea fortăreţei hughenote La Rochelle, 1628), lăsându-le totuşi libertatea de cult (pacea de la Alais, 1629). A combătut jansenismul în curs de consolidare şi a intrat, totuşi, în conflict cu Sfântul Scaun pentru fixarea asupra clerului a unui impozit funciar. A întărit administraţia centrală a statului prin reforma Consiliului regal şi folosirea unor intendenţi trimişi in provincii. R. a încurajat dezvoltarea comerţului şi a manufacturilor regale, înfiinţarea unor companii de monopol şi crearea unei marine de război, punând bazele unui imperiu colonial în Canada, Senegal şi Madagascar. A fondat Academia franceză (1635) şi a extins universitatea Sorbona. Cheltuielile pentru politica sa războinică au provocat o creştere a fiscalităţii, ducând la răscoale populare dur reprimate.

■ *Politica externă.* Pe plan internaţional, a încheiat o alianţă antihabsburgică din care făceau parte şi puterile protestante. Stabilind o legătură strânsă cu Anglia prin căsătoria Henriettei de Franţa cu Carol I Stuart, Franţa a ocupat provincia Valtellina (1624-1625), tăind căile de comunicaţie directe dintre Spania şi Imperiu. O a doua expediţie împotriva ducelui de Savoia s-a soldat cu căştigarea provinciei Pinerolo pentru Franţa şi a ducatului de Mantova pentru familia franceză Nevers (1631). După ce susţinuse campania antiimperială a lui Gustav Adolf al Suediei şi pe principii protestanţi germani, R. a implicat direct Franţa în războiul de treizeci de ani (1635, v.). După un început dezastruos, situaţia s-a redresat datorită intervenţiei energice a cardinalului şi a lui Ludovic XIII, ajungându-se la cucerirea de către francezi a ţinutului Roussillon (1642), încheindu-se cu un succes deplin, în timpul succesorului lui R., Mazarin (tratatele din Westfalia, 1648, v.)

Bibliografie: J.H.Elliott, *Richelieu e Olivares*, Einaudi, Torino 1990.

Richelieu, *Louis-François-Armand de Vignerot du Plessis, duce de*, mareşal al Franţei (Paris 1696-1788). Strănepot al cardinalului, ambasador la Viena (1725-1728), s-a distins în bătălia de la Fontenoy (1745) din timpul războiului de succesiune austriacă şi a eliberat Genova (1747) de sub austrieci; în timpul războiului de şapte ani, a condus cucerirea insulei Minorca (1756) şi a determinat capitularea ducelui de Cumberland la Kloster-Zeven (1757). Prieten al lui Voltaire, a fost unul dintre personajele cele mai populare în epocă, din cauza libertinajului său.

Ricimer (m. 472), general de origine suedeză. *Magister militum* al împăratului Avitus, învingător al vandalilor în Sicilia, în 456, a condus, de fapt, destinele Imperiului roman de apus între 455 şi 472, ani în care a determinat numirea a câţiva împăraţi (Maiorianus, Severus, Olybrius).

Ridolfi, *Cosimo*, om politic italian (Florenta 1794-1865). A fondat, împreună cu R. Lambruschini şi G. Viesseux, „Giornale agrario toscano" (1827), propunându-şi să contribuie la îmbunătăţirea condiţiilor de muncă din agricultură. Ca preşedinte al Consiliului de Miniştri, a pregătit participarea Toscanei la primul război pentru independenţă (1848). În 1859, a făcut parte din guvernul provizoriu toscan şi a fost, apoi, senator în Regatul Italiei.

Riebeck, *Jan Van*, colonist olandez (Culemborg 1618-Batavia 1670). În 1652, a întemeiat la extremitatea de sud a Africii colonia agricolă Buna Speranţă, primul nucleu al viitoarei colonii bure Capetown, al cărei guvernator a fost (1652-1662). Scrierile sale au pus bazele aşa-numitei *afrikaans*, limba burilor.

Riego y Núñez, *Rafael de*, militar şi om politic spaniol (Santa Maria de Tunas 1785-Madrid 1823). În 1820, la Cadix, s-a aflat în fruntea aşa-numitului *pronunciamento*, mişcare care l-a obligat pe Ferdinand VII să revină la constituţia democrată din 1812. Figură proeminentă a celor „treizeci de ani liberali" care au urmat, după intervenţia Sfintei alianţe pentru restaurarea absolutismului, a fost judecat şi executat.

Riga, capitala Letoniei. Centru al Ordinului Teuton, a făcut parte din Hansă începând din 1282. Înglobat în Polonia în 1561, orașul aparține, apoi, Suediei (1621) și Rusiei (1710), pentru a deveni capitala Letoniei în 1919. ■ PACEA DE LA R. Semnată la 18.III.1921, la încheierea războiului ruso-polonez: frontierele Poloniei au fost mutate cu 250 km mai la est de granița etnică, incluzând în Republica poloneză teritorii locuite de ucraineni și bieloruși.

Rijswijk, păcile de la, semnate la 20 și 30.IX.1697 la terminarea războiului dintre Liga de la Augsburg (Olanda, Spania, Anglia, Sfântul Imperiu Roman) și regele Franței, Ludovic XIV, care și-a văzut astfel dispărând visele de hegemonie europeană. Prin tratate separate, Franța i-a restituit lui Carol II al Spaniei Catalonia și Țările de Jos; l-a recunoscut pe Wilhelm III de Orania ca rege al Angliei; a pus capăt regimului comercial protecționist antiolandez dorit de Colbert și a renunțat la cuceririle făcute în Lorena.

Rimini, oraș din Emilia-Romagna, capitală de provincie. Colonie romană (*Ariminum*) întemeiată în 268 î.Hr. pe un teritoriu care aparținuse umbrilor și galilor senoni, a făcut parte din Pentapolis-ul bizantin, iar după dominația longobardă a fost cedat de Pepin papilor (sec. VIII). Comună liberă (sec. XII), la sfârșitul sec. XIII a trecut sub senioria familiei Malatesta. Cucerit de Cesare Borgia, a trecut definitiv sub stăpânire pontificală (sec. XVI). Aici, la 30.III.1815, Joachim Murat a dat o proclamație în care îndemna poporul italian să se unească pentru a-și câștiga independența.

Rinascita, revistă lunară de politică și cultură fondată în 1944 de P. Togliatti care a condus-o până la moartea sa (1964). Transformată în săptămânal, în 1962, a fost cea mai semnificativă revistă culturală a PCI, colaborând la ea mulți dintre cei mai mari intelectuali italieni. Și-a încetat apariția în 1991.

Risiera de la San Sabba, veche fabrică, la Trieste, pentru prelucrarea orezului, transformată de trupele SS naziste în loc de tortură și de exterminare. Din octombrie 1943 și până în aprilie 1945, aici au murit cca 3 000 de persoane (evrei, partizani italieni și iugoslavi). A fost singurul lagăr de exterminare existent pe teritoriul italian.

Risorgimento,
procesul istoric care a dus la formarea statului național unitar în Italia. Data începerii sale a fost prin tradiție fixată în 1815, chiar dacă există tendința de a se căuta origini ale mișcării în sec. XVIII și în epoca revoluționară și napoleoniană; se consideră, de asemenea prin tradiție, că R. se încheie în 1870, o dată cu cucerirea Romei.

■ *Originile Risorgimento-ului.* O importantă decisivă în apariția mișcării naționale italiene a avut-o dominația franceză în Italia între 1796 și 1815; atunci, s-au răspândit în toată peninsula principiile democratice ale Revoluției franceze, au fost abolite vechile state absolutiste, au luat naștere formațiuni statale mai complexe care, deși într-o stare de vasalitate față de Franța, au favorizat consolidarea unui sentiment național. O interpretare mai naționalistă tinde să diminueze rolul Revoluției franceze și să scoată în evidență originile pur italiene ale R., așa cum au apărut chiar și în tratatele de la Utrecht (1713) și de la Aachen (1748) care au acordat importanță la nivel european statului savoiard; R. a fost conceput, astfel, ca rezultat al politicii de expansiune teritorială a Casei de Savoia. O a treia opinie face referire la reformismul iluminist al suveranilor italieni (v. despotism luminat) și, în consecință, la ascensiunea burgheziei ca factori de creștere care trebuiau să se materializeze printr-o redeșteptare națională.

■ *Restaurația.* Italia, definită de cancelarul austriac Metternich ca o simplă „expresie geografică", a rămasă, în urma Congresului de la Viena (1815), cu o configurație teritorială simplificată cuprinzând state independente (Regatul Sardiniei, Statul Pontifical și Regatul celor Două Sicilii), și altele, legate de Austria direct (Lombardo-Veneto) sau în mod indirect (ducatul de Modena și Reggio, ducatul de Parma și Piacenza, Marele ducat de Toscana, ducatele de Lucca și de Massa). Încercarea de restaurație în interiorul lor n-a reușit complet și datorită faptului că, în multe cazuri, a fost folosit în mare parte personalul politic și administrativ care servise și în regimurile napoleoniene. După anul 1815, s-a intensificat, în plus, activitatea sectelor secrete, masoneria si, mai ales, carboneria care a dus la mișcările constituționale de la Neapole (2.VII.1820-7.III.1821) și Piemont (10.III-8.IV.1821), eșuate din cauza participării reduse a maselor și, în primul caz, datorită intervenției austriece. Revoluția pariziană din 1830 a avut repercusiuni în Italia prin eșuarea mișcărilor de la Modena, Parma, Bologna, din Romagna și din Marche. La criza din mișcarea carbonară (v.), G. Mazzini a ripostat cu un instrument eficace în acțiunea națională, programul unitar și democratic al organizației Giovine Italia (Tânăra Italie) (1831 v.). În antiteză la inițiativa populară și democratică a mazzinismului (promotor al tentativelor insurecționale în Piemont, Genova și Savoia din 1833-1834 și al expediției fraților Bandiera în Regatul celor Două Sicilii, din 1844) au fost prezentate în anii '40 programul moderat și neoguelf al lui V. Gioberti (v. neoguelfism), care atribuia papalității un rol foarte important în regenerarea Italiei; cel al lui C. Balbo care

RISORGIMENTO

Risorgimento-ul şi societatea italiană

Statul unitar italian, apărut în 1861 ca o încununare a Risorgimento-ului, a fost rezultatul unei revoluţii „burgheze", definiţie care – dincolo de caracterul său aproximativ – exprimă suficient de bine substanţa schimbării sociale şi politice petrecute între sfârşitul sec. XVIII şi Unificare. Înainte de 1789, pârghiile de comandă se aflau în mâinile suveranilor absoluţi şi ale slujbaşilor lor de la guvernare, în centrul unui sistem al puterii în care rolul central era deţinut, încă, de o aristocraţie care-şi datora bogăţia, legitimitatea şi prestigiul social unor rente corespunzător de mari obţinute de pe urma proprietăţii asupra celor mai bune şi mai rentabile terenuri, lucrate făr˘ încetare de milioane şi milioane de familii ţărăneşti sărace şi lipsite de pământ. În deceniile imediat următoare Unificării, în schimb, în pătura politică şi de conducere apare o schimbare profundă, printr-o evidentă creştere şi întărire a influenţei decizionale în ce priveşte personalul de origine burghez˘: o modificare aflată în legătură cu schimbările lente din sistemul economic în care, la tradiţionalele activităţi agricole se adăugau noile, mult mai dinamicele sectoare de producţie manufacturieră şi industrială, activităţile comerciale în creştere, iniţiativele financiare şi bancare din ce în ce mai ample.

Risorgimento-ul s-a încheiat în spiritul unui liberalism moderat inspirat de Cavour care a lichidat vechile regimuri absolutiste şi a creat noul stat unitar sub monarhia de Savoia, „diplomatizând" revoluţia. În desfăşurarea acestui proces, grupurile conducătoare liberal-moderate au evitat, totuşi, schimbarea bruscă a orânduirii sociale şi au căutat să evite intervenţia în prim-plan pe scena politică a maselor populare. Planul strategic urmărit şi adus la îndeplinire a prevăzut construirea unui bloc social solid, bazat, pe de o parte, pe grupurile burgheze consolidate prin activităţi economice de tip capitalist, mai ales în Italia de nord, şi pe de altă parte, pe sectoarele marii proprietăţi funciare nobiliare dispuse să ajungă la un „compromis" cu „revoluţia" risorgimentală, cu condiţia ca aceasta să nu depăşească anumite limite şi să garanteze cadrul existent al distribuţiei proprietăţii.

Statul italian rezultat în urma Risorgimento-ului, având, în 1861, 22 de milioane de locuitori (26, incluzându-i şi pe cei din Veneto şi Lazio, care pe atunci încă se aflau în afara graniţelor naţionale), menţinea astfel această falie adâncă între „ţara legală şi „ţara reală" care se profilase încă din deceniile luptelor risorgimentale.

Prima, singura care avea un cuvânt de spus şi o prezenţă politică, era formată din acea categorie restrânsă de indivizi avuţi care, în virtutea bogăţiei lor, sau „censului" aveau dreptul la exercitarea votului politic şi administrativ, deci şi pe acela de a alege Camera deputaţilor şi administraţiile locale (ceva mai mult de 400 000 de persoane, 7% din adulţii de sex masculin).

A doua era, însă, formată din marea majoritate a muncitorilor de la oraşe şi sate, cu probleme grele de existenţă zilnică: ˘răcie, foamete şi ignoranţă. A trezit o vie emoţie în opinia publică a oamenilor cu şcoală, informaţia că, îndată după Unificare, 80% din populaţie era analfabetă (cifra fiind chiar şi mai mare în unele regiuni din Sud).

Deosebirea fundamentală care, pe toată durata Risorgimento-ului şi în deceniile care au urmat a fost prezentă în toată Italia, era cea dintre oraş şi sat, deoarece, chiar în momentul Unificării, ţara era populată în proporţie de 70% de ţărani. Profund diferit a fost şi comportamentul „politic" al oamenilor simpli din oraşe şi al ţăranilor pe parcursul procesului risorgimental. Între 1820 şi 1860, printre meşteşugarii şi lucrătorii manuali din centrele urbane – în special din nord şi din centru – s-a manifestat în cercuri mai mult sau mai puţin largi un sentiment naţional, încă embrionar, făcând să crească insuportabilitatea faţă de dominaţia străină, reacţie manifestată şi în 1848-1849 printr-o serie de evenimente care i-au avut ca protagonişti pe „plebeii" oraşelor: de la insurecţia din Palermo, din ianuarie 1848 la cele Cinci zile milaneze, de la cele Zece zile din Brescia la apărarea oraşelor Bologna, Roma şi Livorno.

Faţă de Risorgimento au rămas, însă, ostili, cu atitudini care au mers de la indiferenţă pasivă la ostilitate făţişă, ţăranii. Această detaşare a maselor rurale de cauza naţională are cauze complexe care se regăsesc undeva adânc în

istoria seculară a țării: subordonarea satului față de oraș, funcția de conservare socială pe care au îndeplinit-o Biserica și clerul în diferite ținuturi, neîncrederea tradițională a țăranului față de lucrurile noi.
Dar, pe planul pur politic, explicația fundamentală a fenomenului se află în incapacitatea mișcării democratice – care-l avea in frunte pe Mazzini – să sesiseze importanța pe care o avea, în Italia acelui moment, chestiunea pământului;aceasta a împiedicat elaborarea unor programe capabile să trezească masele țărăniști din inerția lor, alternată uneori cu revolte spontane (așa cum s-a întâmplat în 1848, în Italia meridională, când în sute de sate țăranii s-au ridicat spontan în ceea ce s-a putut numi prima ediție a „atacării moșiilor"), făcând apel la acea „dorință de mai bine" care, după cum a arătat Carlo Pisacane, clocotea mai mult sau mai puțin conștient în sufletul lor și pregătind o transformare a echilibrelor sociale astfel încât să reducă dezechilibrele și nedreptățile sociale existente peste tot în țară.
Această înstrăinare a lumii satelor de Risorgimento l-a afectat profund – printre alții – pe Garibaldi, care a declarat de mai multe ori, cu amărăciune, că nu a avut niciodată țărani printre zecile de mii de voluntari care au luptat sub comanda sa și printre care se aflau mici meșteșugari, muncitori și alte categorii de lucrători din orașe. Problema raportului dintre țărani și Risorgimento s-a aflat, de asemenea, în centrul analizei lucide pe care a făcut-o Ippolito Nievo în 1860 „revoluției naționale" Autorul Confesiunilor unui italian, *care cunoștea foarte bine lumea satelor, se exprima astfel despre existența în corpul social al „națiunii" a separației nete între oraș și sat, între „lumea cultivată" din centrele urbane și „gloata țărănească": „Da, la noi, populația neinstruită de la țară îi detestă pe orășenii cei învățați pentru că istoria noastră a eliminat-o din acea orânduire economică prin care alte națiuni satisfac cele mai stringente nevoi ale sale. Țărănimea nu are încredere în noi pentru că ne vede ca și cum am reprezenta autoritatea stăpânului, beneficiari ai unor drepturi de neimaginat pentru ea... Nu ne crede pentru că este sătulă să audă din gura noastră acuzațiile de răutate, de lăcomie pe care i le adresăm și conștiința sa știe că aceste acuzații sunt false și nedrepte... Este o rușine pentru națiunea cu cea mai mare pondere agricolă din întreaga Europă să conceapă împotriva celei ma vitale părți a ei o lege cât se poate de nedreaptă batjocura cea mai grosolană care ar putea ven. din partea unui dușman înverșunat"*

FRANCO DELLA PERUTA,
Universitatea din Milano

sublinia rolul casei de Savoia; republicanismul federalist al lui G. Ferrari și C. Cattaneo. Alegerea papei Pius IX (1846), reformele din Regatul Sardi iei (unde Carlo Alberto a abandonat pozițiile legitimiste pentru a se întoarce la liberalismul susținut în 1821) și în marele ducat al Toscanei, au fost indiciile care au prevestit revoluțiile din anul 1848 (v.).

■ *Primul război de independență și „deceniul pregătitor".* Italia a fost zguduită din plin de tumultul revoluționar din 1848-1849, în cadrul căruia a avut loc și primul război de independentă (v. independență italiană, războaie de). Experiența a demonstrat că Italia nu putea „să se descurce singură", așa cum ar fi dorit Carlo Alberto și Mazzini, că, prin urmare, forța militară a Piemontului și revoluțiile liberal-naționale nu aveau un potențial suficient pentru a-i alunga pe austrieci și a aduce la îndeplinire unificarea, ci era necesar ca problema italiană să fie inclusă în cadrul diplomației europene, căutând alianțe și proiectând o soluție care să garanteze, dimpotrivă, libertate în interior și stabilitate și echilibru în Europa. Contele de Cavour (v.), cu sprijinul regelui Vittorio Emanuele II, urcat pe tronul Sardiniei în 1849, a făcut din Piemont (singurul stat constituțional din Peninsulă) punctul de referință al mișcării naționale italiene, cu atât mai mult cu cât Pius IX se blocase pe poziții reacționare, lucru care demonstra inconsistența căii neoguelfismului, iar soluțiile republicane și democratice și-au dovedit slăbiciunea internă și internațională cu ocazia eșuării tentativelor mazziniene din anii '50. Republicani ca D. Manin și Garibaldi înșuși au acceptat soluția savoiardă sintetizată în programul „Italia și Vittorio Emanuele", aderând la Societatea Națională Italiană (v.) proclamată de Cavour. Participarea la războiul din Crimeea (1854-1855, v.) a făcut posibilă prezentarea problemei italiene la congresul de la Paris (1856), în acordurile de la Plombières (1858) dintre Cavour și Napoleon III, fiind menționată și în alianța cu Franța (1859) împotriva Austriei.

■ *Unificarea și problemele sale.* În al doilea război de independență (1859-1860), s-au înregistrat victoria

1

2

3

1. Întâlnirea dintre Mazzini (în dreapta) şi Garibaldi în sediul de la Marsilia al Tinerei Italii (Giovine Italia). 2. Vittorio Emanuele II (în dreapta) şi Cavour (alături de rege în fața mesei). 3. Garibaldi în bătălia de la Calatafimi, în timpul expediției celor O Mie. 4. Vittorio Emanuele II primeşte delegația toscană care aduce rezultatele plebiscitului pentru alipirea la Regatul Sardiniei. 5. Bersalierii (puşcaşii) în fața Porții Pia în timpul cuceririi Romei.

4

5

franco-piemontezilor asupra austriecilor şi cucerirea Lombardiei. Între timp, răscoalele provocate de agenţii lui Cavour au dus la căderea suveranilor din Parma, Modena şi Toscana şi a administraţiei pontificale din Emilia-Romagna, în locul acestora instalându-se guverne provizorii care urmăreau anexarea la Piemont, susţinută de Marea Britanie şi acceptată de Franţa (ianuarie 1860) în schimbul Nisei şi Savoiei. La iniţiativa militară şi diplomatică a monarhiei savoiarde s-a adăugat cea democratică şi revoluţionară a expediţiei celor O Mie (v.) a lui Garibaldi, care a cucerit întreaga Italie meridională. Urmărind, printre altele, şi blocarea unor posibile avânturi revoluţionare, armata şi diplomaţia piemonteze au putut completa unificarea intrând pe teritoriul Statului Pontifical, după ce obţinuseră consimţământul Marii Britanii şi acela, mai mult resemnat decât din convingere, al lui Napoleon III. Aprobată prin diferite plebiscite locale şi prin alegerile pentru parlamentul naţional, Regatul Italiei, cu capitala la Torino, a fost proclamat la 17.III.1861. Mai rămâneau, totuşi, nerezolvate problema veneţiană şi cea romană. Regiunea Veneto a fost cucerită de armata italiană, fără prea multă glorie, în cel de-al treilea război de independenţă (1866), datorită alianţei cu Prusia. Roma a fost cucerită la 20.IX.1870, după căderea lui Napoleon III, apărător neobosit al puterii temporale a Bisericii. În general, R. a fost opera unei minorităţi şi nu un fenomen de masă, iar unitatea pare a se fi înfăptuit mai mult datorită intereselor internaţionale abil exploatate, decât prin meritele italienilor. Incontestabil rămâne faptul că soluţia monarhiei savoiarde a obţinut în cele din urmă consensul aproape unanim al componentelor mişcării naţionale italiene şi că aceasta, mai mult decât mişcarea de unificare germană, a ştiut să menţină unite principiile liberale cu cele naţionale.

Bibliografie: A. Scirocco, *L'Italia del Risorgimento*, Il Mulino, Bologna 1990; W Maturi, *Interpretazioni del Risorgimento*, Einaudi, Torino 1962.

Vezi şi: carboneria; chestiunea romană; Cinci zile de la Milano, cele; Două Sicilii, Regatul celor; Giovine Italia; independenţă italiană, războaie de; intransigentism catolic; Mentana; O Mie, expediţia celor; neoguelfism; Republica Romană (1849); Restauraţie; revoluţiile din 1848-1849; Sfânta Alianţă; Savoi ; Societatea Naţională Italiană; Statutul alberti Viena, Congresul de la.

Risorgimento, Il, cotidian politic fondat de Cavour şi C. Balbo şi editat la Torino din 15.XII.1847 până în 31.XII.1852. Bazându-se pe colaborarea multor intelectuali de marcă, a devenit expresia mişcării liberale şi a necesităţii de reforme moderate. A fost condus din decembrie 1848 până în 1850 de însuşi Cavour, apoi de L.C. Farini şi de C. Alfieri.

roată, fereastră rotativă instalată în zidul exterior al orfelinatelor pentru copiii abandonaţi. Permitea introducerea în orfelinat, în condiţii de anonimat, a nou-născuţilor, de către părinţii dornici să se debaraseze de ei. Adoptată în mai multe ţări europene la începutul epocii moderne, în Italia s-a renunţat treptat la r. încă din ultimele decenii ale sec. XIX.

NEAPOLE

Robert de Anjou cel Intelept (n. 1278-Napoli 1343). Fiu al lui Carol II, a încercat în zadar să redobândească tronul Siciliei, pe care pacea de la Caltabellotta (1302) i-l acordase unui membru al dinastiei de Aragón. Şef al guelfilor italieni, s-a opus renaşterii ghibeline după venirea în peninsulă a împăratului Henric VII (1313). Un adevărat Mecena, i-a găzduit la curtea sa pe Petrarca şi pe Boccaccio.

NORMANDIA

Robert II cel Şchiop (n.1054-Cardiff 1134), duce de Normandia (1087-1106). Fiu al lui Wilhelm Cuceritorul, a contestat inutil coroana engleză, mai întâi fratelui său Wilhelm II cel Roşu (1091-1094) apoi, după ce se distinsese în prima cruciadă (1096-1100), lui Henric I care l-a învins şi i-a luat şi ducatul normand (1106), întemniţându-l în castelul din Cardiff, unde şi-a sfârşit zilele.

SCOŢIA

Robert I Bruce (Turnberry 1274-Cardross 1329), rege al Scoţiei (1306-1329). A condus cu succes o insurecţie a aristocraţiei împotriva dominaţiei engleze şi a fost încoronat ca primul rege al Scoţiei; şi-a asigurat un control deplin asupra regiunii, învingându-l pe regele Angliei, Eduard II, în lupta de la Bannockburn (24.VI.1314); abia în 1328, acesta i-a recunoscut coroana şi independenţa.

Robert II Stuart (n. 1316-Dundonald 1390), rege al Scoţiei (1371-1390). Fiu al lui Walter *The Steward* (adică majordomul regatului) şi nepot dinspre mamă al regelui Robert I Bruce, a fost primul suveran al dinastiei Stuart, urcând pe tronul Scoţiei la moartea tânărului David II Bruce, al cărui regent fusese.

SICILIA

Robert Guiscard (n. 1015-Cefalonia 1085), duce de Puglia şi Calabria (1059-1085) şi de Sicilia (1061-1085). Fiul lui Tancred de Hauteville, şi-a impus dominaţia personală în Calabria şi, în 1059, este făcut de papa Nicolae II duce al teritoriilor meridionale ale Italiei, înainte chiar de a le fi scos de sub stăpânirea Bizanţului (cucerirea oraşului Bari, 1071). Cu ajutorul fratelui său, Roger, a luat Sicilia de la sarazini (cucerirea oraşului Palermo,

1072), dând viață unui puternic regat normand. A acționat, apoi, pentru cucerirea Imperiului bizantin (1081-1082), dar și-a întrerupt planurile pentru a-l ajuta pe papa Grigore VII asediat în Roma de Henric IV (1084). A murit în cele din urmă în încercarea de a cuceri Cefalonia.

Roberto Bellarmino, sfânt, teolog (Montepulciano 1542-Roma 1621). Iezuit, arhiepiscop de Capua și cardinal începând din 1599, a fost unul dintre cei mai mari teologi ai Contrareformei. A apărat cauza Bisericii în toate marile confruntări ale vremii: de la procesul lui G. Bruno, la interdicția Veneției, de la disputa galicană asupra puterii papei (teoretizând puterea indirectă a acestuia asupra lucrurilor temporale) la primul proces intentat lui Galilei.

Robespierre, *Maximilien-Marie-Isidore de*, om politic francez (Arras 1758-Paris 1794). Avocat la Arras începând din 1781, a fost ales reprezentant al Stării a Treia din Artois (1789) în Stările Generale. A ieșit rapid în evidență ca unul dintre liderii Clubului iacobin și în Adunarea Națională a intrat ca monarhist; după fuga de la Varennes a regelui (VI.1791) și ziua revoluționară care a urmat la 20.VI.1792 a trecut pe pozițiile taberei republicane. Membru al Comunei insurecționale din Paris (10.VIII.1792), a propus și a susținut adoptarea unei decizii de convocare a Convenției Naționale, aleasă prin sufragiu universal, în care s-a aflat, alături de G. Danton și J.-P. Marat, printre montagnarzi. La procesul lui Ludovic XVI, a votat pentru pedeapsa cu moartea și, datorită și contribuției sale, secțiile revoluționare au declanșat insurecția, soldată cu alungarea șefilor girondini (VI.1793). Făcând parte din Comitetul Salvării Publice (27.VII.1793), a exercitat o putere crescândă, ajungând să decidă în numele Convenției și să instaureze „dictatura iacobină": adversar al „demagogiei" hébertiștilor și al moderației „indulgenților" (Danton și Desmoulins), a fost răspunzător pentru condamnarea și executarea lor (III-IV.1794). A încercat în continuare să-și pună în practică idealul democratic printr-un guvern popular pe care-l dorea bazat pe virtute, dar pe care necesitățile economice și militare urgente l-au transformat în Teroare. Instituirea cultului Ființei Supreme și legea asupra suspecților (VI.1794) trebuiau să constituie corolarul acestei politici: ele au dus, însă, la coalizarea opoziției față de R. (supranumit „Incoruptibilul" și inspirând acum teamă atât moderaților cât și multor revoluționari), concretizată prin reacția thermidoriană (27.VII.1794): puși sub acuzare de către Convenție, R. și acoliții săi au fost arestați și, la o zi după aceea, ghilotinați.

Robilant, *Carlo Felice Nicolis conte de*, general și diplomat italian (Torino 1826-Londra 1888). Fost combatant în războaiele de independență, a devenit ambasador în Austria (1871-1885); ca ministru de externe (1885-1887), a obținut reînnoirea Triplei Alianțe (20.II.1887) în condiții mult mai favorabile Italiei și a semnat cu Anglia acordurile asupra Mediteranei.

Rocco, *Alfredo*, jurist și om politic italian (Napoli 1875-Roma 1935). Teoretician al doctrinei naționaliste, deputat începând din 1921, a sustinut necesitatea fuziunii naționalismului cu fascismul. Președinte al Camerei (1924-1925), apoi ministru de justiție (1925-1932), a fost unul dintre cei care au elaborat legislația fascistă (în special normele privind prerogativele care revin șefului de guvern și posibilitatea acestuia de a emite legi), legându-și numele de Codul penal din 1931 (parțial, încă în vigoare) care reflecta concepția sa autoritară despre stat și reintroducea pedeapsa cu moartea.

Rochelle, La, port francez la Oceanul Atlantic (Charente-Maritime). Atașat doctrinelor calvine, a fost cea mai mare dintre fortărețele lăsate în posesia hughenoților prin edictul din Nantes (1598). În 1627, a fost asediat de Richelieu și, deși sprijinit de flota engleză, a fost nevoită să capituleze (28.X.1628).

Rockefeller, dinastie de bancheri și industriași americani întemeiată de *John Davidson* (1839-1937), primul președinte al Standard Oil Co., care a ajuns să controleze 90% dintre rafinăriile de petrol ale SUA și a creat Fundația care-i poartă numele. *John Davidson jr.* (1874-1960) i-a continuat activitatea, iar nepotul, *Nelson Aldrich (1908-1979)*, a fost guvernator republican al orașului New York și vicepreședinte al SUA (1974-1976).

Rocroi, bătălia de la, dată la 19.V.1643 în localitatea franceză din Ardeni cu același nume, în timpul războiului de treizeci de ani: armata imperială, comandată de Francisco de Melo, a fost învinsă de francezii comandați de generalul D'Espenau și de ducele Ludovic de Bourbon (numit de atunci Marele Condé). Bătălia a spulberat mitul invincibilității infanteriei spaniole care dura de peste un secol.

Rodano, *Franco*, om politic italian (Roma 1920-Monterado, Ancona, 1983). Unul dintre fondatorii mișcării catolicilor-comuniști (devenită, mai târziu, Partidul Stângii Creștine), la dizolvarea acesteia (1945) a intrat în PCI. Aici a desfășurat o activitate intensă în domeniul cultural, susținând politica lui Togliatti și, mai ales, propunerea de „compromis istoric" (v.) a lui Berlinguer.

Roger I (Normandia 1031-Mileto, Calabria, 1101), conte de Sicilia (1072-1101). Ultimul născut al lui Tancred de Hauteville, a cucerit regiunea Puglia, bizantină, (1059-1061). Cu ajutorul Pisei și al fratelui său, Robert Guiscard, a pus stăpânire pe Sicilia aflată sub dominație sarazină (1061-1091) și, în 1072, a devenit conte al acesteia în calitate de vasal al fratelui. La moartea lui Guiscard (1085), a fost șeful recunoscut al familiei, Hauteville (Altavilla) și și-a impus stăpânirea asupra Siciliei.

Roger II (n. 1095-Palermo 1154), duce (1101-1130) apoi rege al Siciliei (1130-1154). A moștenit de la tatăl

său, Roger I, titlul de conte al Siciliei şi de la unchiul său, Guillaume II, mort fără urmaşi, pe acela de duce al Pugliei şi Calabriei (1127). A învins o ligă a oraşelor şi a unor puternici seniori laici din Italia meridională reunită în jurul papei Honorius II. L-a susţinut, apoi, pe antipapa Anacletus II care, la 27.IX.1130, i-a recunoscut titlul de rege al Siciliei, titlu ce i-a fost recunoscut şi de papa Inocenţiu II (1139), învins de el la San Germano. În cadrul politicii sale de expansiune în zona mediteraneană, a cucerit Djerba (1135), Tripoli (1146), Corfu (1147), intrând în conflict cu Imperiul bizantin. In cadrul regatului Siciliei, R. a creat un sistem bine organizat de conducere centralizată, condus de *Curia regis* şi reglementat de Curtea cu Juri a regatului Siciliei (1140).

Röhm, *Ernst*, om politic german (München 1887-1934). Unul dintre primii colaboratori ai lui Hitler, în 1931, a fost chemat să ia comanda trupelor SA, pe care el le-a considerat ca un instrument al său în vederea afirmării naţional-socialismului. Totuşi, după 1933, a emis teoria unei armate revoluţionare care să absoarbă Reichswehr-ul şi să i se opună lui Hitler. La 30.VI.1934, a fost asasinat, împreună cu principalii şefi ai SA, de trupele SS, în aşa-numita „noaptea cuţitelor lungi"

Rokossovski, *Konstantin Konstantinovici*, om politic sovietic (Varşovia 1896-Moscova 1968). Ofiţer ţarist, a aderat la revoluţia bolşevică. Arestat în epoca epurărilor staliniste sub acuzaţia de spionaj şi deportat în Siberia (1937-1940), a fost reprimit în armată în timpul celui de-al doilea război mondial şi a avut un rol de prim plan în operaţiunile care au dus la eliberarea Bielorusiei şi a Poloniei. Obţinând, în 1949, cetăţenia poloneză, a fost numit ministru al apărării (1949-1956), devenind simbolul dominaţiei rigide exercitate de sovietici asupra Poloniei. Obligat de W. Gomulka să demisioneze (1956), s-a întors în URSS.

roll back (engl.: împingere), doctrină strategico-diplomatică având scopul de a redimensiona dominaţia sovietică în Europa prin eliberarea statelor satelite. A fost propusă de Partidul Republican american î timpul campaniei electorale din 1952, în plin Război rece (v.) şi în contrast cu teoria îngrădirii (v.) susţinută de administraţia Truman şi apreciată ca o dovadă a renunţării. J. Foster Dulles, care a fost cel mai mare susţinător, chiar şi după ce a devenit secretar de stat, nu a avut, totuşi, nici o posibilitate de a o pune î practică.

Roma,

oraş-stat din regiunea Lazio, pe fluviul Tibru, capitală a Imperiului roman şi a culturii latine; sediu al papalităţii; din 1871, capitală a Italiei.

■ *Naşterea oraşului şi perioada monarhică.* Procesul de aglomerare a locuinţelor umane protoistorice răspândite pe coline, în special în jurul Palatinului (sec. IX şi VIII î.Hr.), a avut ca rezultat formarea unei aşezări urbane în sec. VII î.Hr. În R. arhaică, oraş „deschis" din care făceau parte diferite grupuri etnice (latini, sabini, etrusci), alături de rege, care avea cele mai înalte prerogative religioase, judiciare, militare, mai avea importanţă, ca organism consultativ, Senatul. Dintre cei şapte regi despre care ne vorbeşte tradiţia, atestaţi istoric sunt cei etrusci (Tarquinius Priscus, Servius Tullius, Tarquinius Superbus). Cei doi Tarquinius au fost alungaţi de regele din Chiusi, Porsenna, care a cucerit oraşul către sfârşitul sec. VI. Intervenţiile următoare ale latinilor, ca şi apariţia, în mediile aristocratice romane, a unui sentiment de aversiune fată de instituţia monarhiei, a dus la abolirea sa şi la înlocuirea cu regimul republican (dată acceptată tradiţional, 509 î.Hr.).

■ *Instituţiile republicane.* Cetăţenii cu drepturi depline erau împărţiţi în treizeci de curii care, prin *Lex curiata de imperio*, transmiteau formal puterea suverană către magistraţii aleşi periodic. O mai mare relevanţă o avea repartiţia în clase şi centurii: cetăţenii erau împărţiţi în 5 clase de cens; în afara acestei reglementări rămâneau *infra classem*, adică acei cetăţeni care nu erau în stare să-şi procure singuri cele necesare traiului. Clasele superioare formau, proporţional, mai multe centurii decât cele inferioare. Cele 193 de centurii trebuiau să asigure alegerea magistraţilor de rang înalt (consuli şi pretori) şi să aprobe legile. Noutatea cea mai importantă a constituţiei republicane a fost subîmpărţirea conducerii (*imperium*) militare între doi magistraţi aleşi anual care, la început, s-au numit pretori şi, mai târziu, au primit numele de consuli.

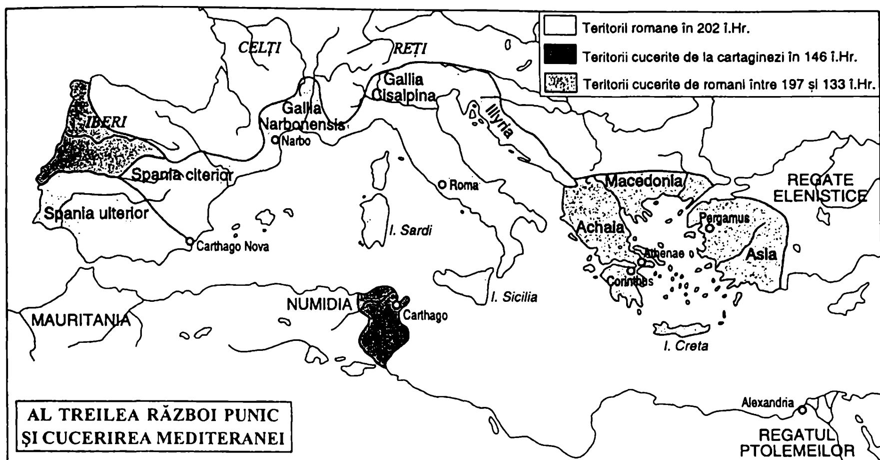
■ *Luptele dintre patricieni şi plebei.* Chiar dacă originile celor două categorii de cetăţeni trebuie căutate în epoca regală, conflictul între patricieni şi plebei a izbucnit în cursul sec. V, când patricienii au încercat să bareze accesul plebeilor la funcţiile cele mai înalte din stat. Ca răspuns, plebeii au întemeiat instituţii paralele: consulilor le-au opus doi tribuni ai plebei, atribuindu-le unilateral inviolabilitate şi dreptul de a se opune la condamnările cu pedeapsă capitală pronunţate împotriva plebeilor, de către magistraţi ai statului patrician. În plus, statul plebeu a avut şi propriile legi şi chiar şi un templu al său, ridicat pe Aventin, conform tradiţiei, în anul 493 î.Hr., şi consacrat triadei plebee, Ceres, Liberus şi Libera. Un prim pas spre unificarea celor două categorii sociale a fost făcut prin Legea celor XII table (v.). În timp ce, în fapt, plebeilor li se deschidea calea către consulat înlocuindu-i pe consuli cu tribuni militari, care puteau fi şi de extracţie plebee, patricienii

şi-au amplificat prerogativele prin înfiinţarea, în 443 î.Hr., a instituţiei cenzorilor, cărora le-a revenit misiunea de a repartiza populaţia în clasele de cens. Pasul decisiv în raporturile dintre cele două categorii este stabilit, prin tradiţie, între 376 şi 367 î.Hr., prin aprobarea legilor propuse de tribunii plebei Licinius Stolo şi Sextius Lateranus (legile Liciniae-Sextiae, v.), care au consfinţit restaurarea consulatului şi obligativitatea ca unul dintre cei doi consuli să fie plebeu.

■ *Expansiunea Romei.* Rezultatul luptelor dintre cele două tabere a fost crearea clasei conducătoare patriciano-plebee care va conduce R. la cucerirea Italiei şi a Mediteranei. Procesul care a dus R., în circa trei secole de la întemeierea republicii, la hegemonia asupra aproape întregii peninsule italice şi insulelor învecinate, nu se va desfăşura fără creşterea treptată a corpului social şi definirea unui sistem stabil de magistraturi şi adunări. Organ stimulator al expansiunii a fost Senatul, lărgit relativ repede şi pentru grupurile de origine plebee, neaparţinând nobilimii. Pe plan militar, după ciocnirile dintre R. şi Liga latină împotriva sabinilor, volscilor şi ecvilor, apoi, direct cu Veii pe frontul etrusc (sec. V-începutul sec. IV î.Hr.) a urmat o fază care decurge de la cucerirea cetăţii Veii (396) şi de la celebrul jaf al R. de către gali (390), până la războaiele samnite (343-290 î.Hr), caracterizată prin consolidarea dominaţiei romane asupra regiunii Latium şi asupra a numeroase aşezări etrusce şi umbrice, pe teritoriul sabinilor şi în Campania. După războiul cu Pyrrus, regele Epirului (280-275 î.Hr.), şi dobândirea unei poziţii hegemonice şi în Magna Graecia, în perioada războaielor punice (264-146 î.Hr.) R. a ocupat pentru prima dată o parte din zona adriatică în direcţia Valpadana (chiar dacă o cucerire efectivă a acestui teritoriu se va realiza mai târziu). Pe la 225 î.Hr., suprafaţa câmpiei romane, inclusă într-un sistem de alianţe care se întindea, practic, pe întreaga peninsulă, era de cca 26 000 km^2 faţă de cca 2 200 la începutul sec. IV î.Hr. Controlul asupra teritoriilor peninsulare era asigurat, după caz, prin anexări totale, confiscări, înfiinţarea de colonii, pacte de alianţă. Acest fenomen de expansiune teritorială a continuat şi când structura politico-instituţională republicană devenise deja stabilă: necesităţii de a controla regiuni din ce în ce mai întinse i s-a răspuns prin practica *prorogatio imperii*, care încredinţa provinciile unor magistraţi aflaţi aproape de data expirării mandatului lor, fără a mai aduce modificări de esenţă cadrului constituţional. N-au lipsit nici tensiunile de pe plan politic, nu pe ultimul loc figurând disensiunile din interiorul păturii senatoriale conducătoare asupra scopurilor şi orientării expansiunilor.

■ *Roma şi Mediterana.* Dacă schimburile politico-culturale deveniseră destul de intense între R. şi regiunile din Magna Graecia, amestecul roman activ în treburile politice greceşti şi, în general, orientale a devenit evident între cca 230 şi 130 î.Hr. Modelul iniţial de intervenţionism moderat, respectând autonomia locală, a fost înlocuit, în prima jumătate a sec. II î.Hr. de practici tipic imperialiste: războiul a devenit instrument al puterii şi al îmbogăţirii personale şi publice si, curând, şi-a făcut apariţia administrarea directă a teritoriilor cucerite, chiar dacă metodele de control erau bazate pe un sistem de clientele şi de raporturi amicale cu suveranii elenişti rămaşi încă activi. În epoca fraţilor Gracchi (a doua jumătate a sec. II î.Hr.), R. redusese deja la rang de provincii principalele regiuni mediteraneene, Spania, Africa, Grecia, Asia Mică. Cartagina, Corint şi Numancia fuseseră făcute una cu pământul prin acţiuni demonstrative de intimidare. Extraordinarul proces al războiului şi al cuceririlor a provocat schimbări adânci în structurile economice: caracteristica sa principală a fost criza micii proprietăţi agricole şi apariţia unor latifundii de întindere medie şi mare, lucrate de sclavii care se găseau în număr mare, fiind luaţi ca pradă de război.

■ *Republica târzie (133-31 î.Hr.).* Epoca fraţilor Gracchi a avut rolul unei clarificări faţă de perioada precedentă, în sensul că a conţinut multe dintre elementele conflictuale care urmau să izbucnească în deceniile următoare: de la problema împărţirii către populaţie a aşa-numitului *ager publicus* (terenuri agricole ale coroanei) la acutizarea luptei politice interne reflectată în tensiunile socio-economice. Încercarea de a face faţă crizei printr-o reformă a instituţiilor, întreprinsă de Sulla între 82 şi 80 î.Hr., n-a avut un efect de durată. Ordinul cavaleresc, în vârful căruia se aflau cei care luaseră în antrepriză încasarea impozitelor din provincii (publicanii sau perceptorii) şi judecătorii de la tribunalele de recuperare a banilor de la rău-platnici, a avut, pentru o perioadă de timp, rolul acului indicator de la o balanţă. Idealul ciceronian, *consensus omnium bonorum* (consens al tuturor oamenilor de onoare), pacea socială şi colaborarea la guvernare, în spiritul legilor, a claselor superioare, va fi sortit să se realizeze abia prin Augustus şi prin instaurarea principatului. În politica externă, perioada a fost caracterizată prin transferul de putere de la Senat la marii şi curajoşii generali (Marius, Sulla, Pompeius, Caesar), legaţi prin raporturi privilegiate, de tip clientelar, de o armată proletarizată prin reforma lui Marius din 107 î.Hr. Menţinerea stăpânirii asupra teritoriilor deja cucerite şi extinderea imperiului au fost în mare parte posibile datorită acţiunilor lui Pompeius, în special în Orient, şi ale lui Caesar, în Gallia Transalpina. Prin victoria lui Octavianus asupra lui Antonius (31 î.Hr.), ultima dintr-o serie de războaie civile desfăşurate în timpul sec. I î.Hr.

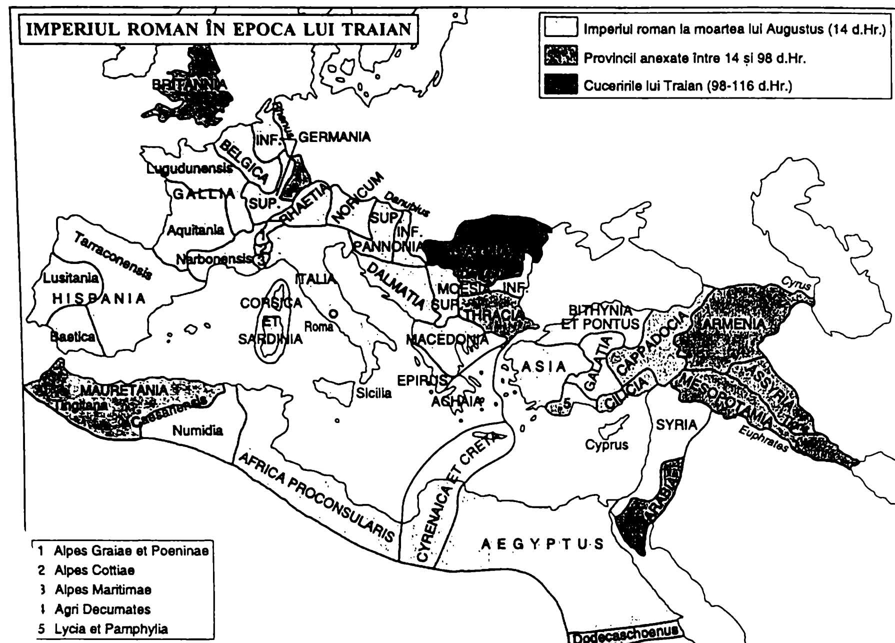

AL TREILEA RĂZBOI PUNIC ȘI CUCERIREA MEDITERANEI

s-au trasat, sub multe aspecte, complicatele căi ale evenimentelor din perioada republicană târzie. Unei inevitabile răbufniri autoritare pe planul guvernării (v. principat) și transformării clasei conducătoare, formată acum, în bună parte, din italici, autohtoni, care primiseră cetățenia în urma războiului social (90-88 î.Hr.), le-a corespuns o încercare de restaurație morală și religioasă cu scopul de a prezenta în fata opiniei publice tradiționaliste noul ordin, cavaleresc, ca o continuare a celui precedent.

■ *Principatul: de la Augustus la Marcus Aurelius (27 î.Hr.-180 d.Hr.).* La încheierea perioadei de convulsii sociale sângeroase, R. s-a aflat în situația de a administra un imperiu „ecumenic", având în centru Marea Mediterană. Augustus și urmașii săi au acordat cele mai înalte funcții publice unei pături conducătoare cavalerești-senatoriale, compusă în special din romano-italici, la care s-au adăugat elitele din provincii. Baza administrativă a organizării imperiale era constituită din orașe, cărora le erau încredințate misiuni multiple, dintre ele cea mai importantă fiind aceea de a asigura plata impozitelor. De impozitarea directă, Italia a fost scutită, împărații încercând să-i mențină o poziție privilegiată în cadrul imperiului, deși aceasta n-a împiedicat-o să parcurgă o curbă descendentă până la sfârșitul sec. I d.Hr. Un important element al echilibrului societății din imperiu îl constituia mecanismul de acordare a cetățeniei care garanta atașamentul politic al notabilităților provinciale față de R. Răscoalele și crizele interne ale imperiului au fost rare, iar incursiunile periculoase ale barbarilor de dincolo de *limes* (granița teritoriilor controlate de Roma) au fost respinse de o armată bine organizată, subîmpărțită în trupe legionare și trupe auxiliare. Mobilitatea socială era mare și categoriile inferioare, ca aceea a liberților, au participat activ la activitățile politico-religioase cetățenești care, în acea epocă, se desfășurau, în întregul imperiu, sub semnul cultului dedicat principelui.

■ *Criza din sec. III.* Sub Marcus Aurelius (161-180 d.Hr.), această structură imperială, solidă și plină de viață în întregul ei, a început să dea semne de slăbiciune. O serie de mișcări ale popoarelor germanice precum și pagubele aduse echilibrului demografic de o puternică epidemie de ciumă au prevestit criza din sec. III. Dificultățile din ce în ce mai grave create de războaie au provocat o creștere a eforturilor financiare din partea statului; a avut loc o înăsprire a regimului de încasare a impozitelor (*annona militaris*) care lovea în primul rând în locuitorii municipiilor, supuși unor pedepse pecuniare în cazul unor încasări mai mici decât cele prevăzute. Din această cauză a avut loc o scădere a bunăstării private și tendința elitelor locale de a se eschiva din ce în ce mai frecvent de la îndatoririle cetățenești. Nu mai puțin importante erau tulburările spirituale care au zdruncinat încrederea în divinitățile panteonului clasic. Răspândirea creștinismului, religie incompatibilă cu cultul imperial, i-a determinat pe împărați să treacă la persecuții (Decius, Valerian, apoi Dioclețian). La un moment dat, militarii au adoptat o tactică a șantajului față de împărații care nu le satisfăceau revendicările (*insolentia militum*). Contribuiau la agravarea acestei situații, fiind în același timp și un efect al lor, numeroasele uzurpări și starea de anarhie militară. Abia prin Aurelian (270-275) se poate vorbi despre o reintrare în normalitate.

■ *Imperiul târziu.* Problema seculară a cauzelor declinului şi căderii Imperiului roman de Apus a primit o serie de răspunsuri, fiecare dintre ele conţinând o parte din adevăr. Dacă reformele administrative ale lui Diocleţian (284-305), care au dus la instalarea unei monarhii absolute de tip oriental (v. dominat), au persistat nealterate în substanţa lor până la căderea imperiului, tentativa sa de restaurare culturală şi religioasă a eşuat odată cu recunoaşterea creştinismului de către Constantin (306-337). Activitatea desfăşurată la nivel ideologic de către creştinism, devenit, datorită lui Theodosius I (379-395), singura religie admisă, a favorizat scăderea sentimentului responsabilităţii şi al ataşamentului faţă de imperiu manifestat de membrii aristocraţiei convertite, aceştia făcând, deseori, parte din episcopat. Dar ameninţarea de la frontiere şi invaziile germanice, care făcuseră ca, începând de la sfârşitul sec. III, tronul imperial să se mute din R. spre metropolele mai apropiate de *limes*, au reprezentat un factor de criză mult mai grav atât în domeniul politico-militar, datorită ocupării directe a unor teritorii de către barbari, cât şi în domeniul socio-economic, prin creşterea care a urmat a poverii fiscale şi dezvoltarea unei economii de război la care multe popoare n-au fost capabile să reziste. Soarta diferită a celor două părţi ale imperiului s-a hotărât în sec. V, când Orientul a reuşit să calmeze presiunea barbarilor (deviind-o, de fapt, spre vest) şi să obţină o mai mare eficienţă a structurilor politico-administrative. Când, în Occident, n-a mai fost proclamat un împărat (tradiţional, data a fost acceptată ca fiind 476), aceasta n-a mai produs prea mare ecou în opinia publică din acea vreme: de câteva decenii, deja, puterea centrală nu mai era decât aparentă, guvernarea efectivă fiind exercitată de generalii barbari.

■ *Roma medievală şi modernă.* Între sec. V şi VI, R. a ajuns în stadiul cel mai de jos al decadenţei, fiind pe punctul de a fi părăsită de locuitorii săi (547). Abia o dată cu pontificatul papei Grigore cel Mare (590-604) şi, mai ales, începând din sec. VIII, au început să apară semne de redresare. Din cele mai vechi timpuri ale Evului Mediu, R. a fost în primul rând sediul papalităţii şi capitala creştinătăţii. Consacrarea simbolică într-un asemenea rol a primit-o la Crăciunul din anul 800, prin încoronarea ca împărat a lui Carol cel Mare, de către Leon III. Afluxul de pelerini din întreaga Europă a favorizat redresarea. În oraş, puterea a fost deţinută mult timp de familii nobile, capabile, deseori, să influenţeze chiar şi alegerea papilor (Teofilatto, Crescenzio,

Tuscolo etc.). Nicolae III (1059) a decretat, în cele din urmă, că alegerea papei putea fi făcută numai de către cardinali, separând destinul papalității de disputele dintre locuitorii orașului. În repetate rânduri, poporul roman a încercat să le ia papilor puterea temporală (prin Arnaldo da Brescia, 1145-1155 sau prin Cola dai Rienzo 1347-1354). Perioada „captivității de la Avignon" a papilor (1309-1376) a provocat o nouă perioadă de mizerie și de depopulare a orașului, în timp ce, în sec. XV și XVI, R. a cunoscut o grandioasă dezvoltare urbanistică, artistică și culturală, în ciuda traumei suferite prin „jaful asupra R." (1527) săvârșit de trupele imperiale. Consolidarea puterii temporale a Bisericii a pus R. la adăpost de schimbări politice importante până la sosirea trupelor lui Napoleon, în 1798, și la proclamarea Republicii Romane (15.II.1798). După redobândirea puterii de către papi și după risipirea speranțelor puse în Pius IX între 1846 și 1848, la R. a avut loc răscoala împotriva papalității și a fost instaurată o nouă Republică Romană (1849). Aflată sub protecția lui Napoleon III, abia după căderea acestuia R. a putut fi alipită la Regatul Italiei conform plebiscitului din 2.X.1870, după ocuparea ei de către trupele italiene prin „spărtura (breșa) de la Poarta Pia" (20.IX.1870). La 1.VII.1871, aici a fost mutată, oficial, capitala Italiei. „Chestiunea romană" (v.) căpăta acum caracteristicile unei dispute intransigente între catolici și noul stat, până la rezolvarea ei definitivă obținută prin Pactele de la Lateran, din 1929, și prin crearea Cetății Vaticanului (v.). În toată această perioadă, R. a cunoscut o puternică dezvoltare demografică și urbanistică datorită căreia a devenit primul oraș italian, inclusiv prin numărul de locuitori.

ROMA

Evoluția economiei în Imperiul roman

Sfârșitul războaielor civile și instaurarea, de către Augustus, a regimului imperial sunt premisele politice fundamentale pentru a putea înțelege evoluția economică din secolele următoare, până la declinul din secolele VI/VII. Deși în domeniul tehnologiilor nu s-au înregistrat progrese deosebite, iar structurile economice erau destul de fragile din cauză că se bazau pe o preponderență absolută a agriculturii, unitatea imperială și îndelungatele perioade de pace internă pe care urmașii lui Augustus au reușit s-o asigure statului roman au permis o însemnată creștere a producției și a circulației bunurilor atât la nivel local și regional, cât și pe planul comerțului extern. Într-adevăr, activitățile economice s-au desfășurat în interiorul unui cadru unificator format dintr-un guvern central puternic, dintr-un sistem monetar și fiscal comun, dintr-o orientare generală spre depășirea trăsăturilor particulare ale Romei, imperiu universal multiform și multietnic care a culminat în 212 d.Hr. prin acordarea cetățeniei romane tuturor locuitorilor, circa 70 de milioane. Unitatea politică și administrativă a permis, în acest fel, deseori datorită impulsului primit din partea guvernului central, funcționarea unei rețele complicate de circulație între provincii a produselor alimentare (în special grâu, vin, ulei), materii prime și tot felul de obiecte artizanale. Imensul stat, întins pe trei continente și cuprinzând zone geografice foarte diferite din punctul de vedere al condițiilor de mediu și al trăsăturilor popoarelor care trăiau în acele locuri, a avut ca factor unificator Mediterana, care a însemnat întotdeauna în primul rând o inimă economică și abia mai apoi politică și culturală. În jurul acestei adevărate mări interioare gravitau puținele megalopolisuri (Roma, Cartagina, Alexandria, Antiochia și, după sec. IV, Constantinopol) care n-ar fi putut supraviețui fără aprovizionările de peste mare. Chiar și o bună parte dintre orașele mijlocii și mici, cum era Pompei, care, împreună cu teritoriile din jurul lor, erau ca niște celule ale organismului imperial, deși mai puțin dependente de importuri, erau înșirate de-a lungul coastelor sau pe uscat, dar menținând legătura cu litoralul. Condiții favorabile pentru regiunile de coastă erau costul redus și rapiditatea transportului maritim, în timp ce costurile ridicate și încetineala transporturilor pe uscat dezavantajau economia regiunilor din interior. În ciuda acestor limite, prin voința și prin severitatea regimului imperial (încasări de dări, control politico-administrativ, apărare militară), modelul de civilizație și de raporturi economice existente de secole pe coastele Mediteranei, s-a extins în zonele continentale ale Europei și Africii, aflate într-o stare de cruntă înapoiere în momentul cuceririi lor. În sec. I și II, Roma a transformat din temelii aceste teritorii printr-o intensă și pragmatică operă de „romanizare", al cărei principal instrument a fost crearea de orașe. În

14-68 d.Hr.
Dinastie iulio-claudică. Tiberius (14-37): fidelitate față de politica lui Augustus, administrație abilă, campanii militare în Germania și în Armenia. Caligula (37-41), Claudius (41-54): organizare birocratică și financiară a imperiului, romanizarea provinciilor, cucerirea Britanniei (43). Nero (54-689: filoelenism, politica antisenatorială, incendierea Romei (64).

68-69 Perioadă de anarhie militară în care se succed împărații Galba, Otho și Vitellius.

69-96 Dinastia Flavilor. Vespasian (69-79): reprimarea răscoalei iudeilor și distrugerea Templului din Ierusalim; reorganizare în toate sectoarele administrației statului. Titus (79-81): cucerirea Ierusalimului. Domițian (81-96): consolidarea frontierelor (Britannia, Germania), centralizarea puterii, ostilitate din partea aristocrației care-l elimină printr-o conspirație.

96-98 Domnia lui Cocceius Nerva care, prin adoptarea lui Traian, începe seria împăraților adoptați, inaugurând un nou sistem de succesiune imperială.

98-117 Domnia lui Traian: cucerirea Daciei (106), a Arabiei septentrionale (106), a Armeniei (114) și a Asiriei (116), război împotriva parților.

117-138
Domnia lui Hadrian: renunțare la politica expansionistă și întărirea frontierelor (Valul lui Hadrian în Britannia); reprimarea celei de-a doua răscoale a iudeilor, cu distrugerea Ierusalimului (133-135).

138-161
Domnia lui Antoninus Pius: perioadă îndelungată de pace și de anihilare a amenințărilor din partea populațiilor barbare.

161-180
Domnia lui Marcus Aurelius: campanii împotriva parților și marcomanilor (166), răscoale în Spania și Britannia (161) și în Mauritania (172-173).

180-192
Domnia lui Commodus: criză politică gravă a imperiului.

193-235
Dinastia Severilor. Septimius Severus (193-211): impunerea alegerii dinastice a împăratului, politică de centralizare, importanță acordată birocrației, înfrângere a parților la Ctesiphon (198). Caracalla (211-217): *Constitutio antoniniana de civitate* (212) oferă cetățenie romană tuturor locuitorilor liberi ai imperiului. Heliogabal (218-222): introducere la Roma a unor culte mesopotamiene. Severus Alexander (222-235): dominat de mama sa, Iulia Mamaea; războaie contra perșilor.

235-284
Anarhie militară: titlul imperial este acordat unor generali, iar barbarii atacă din toate părțile frontierele imperiului. Decius ordonă prima persecuție sistematică a crești ilor (249-251).

259-268
Formarea regatului independent al Galiei.

260 Valerian este făcut prizonier de perși.

268-270
Victorii ale lui Claudius II asupra goților.

270-275
Victorii ale lui Aurelian asupra alamanilor, iutungilor și marcomanilor (271). Supunerea regatului Palmyrei și a regatului galatilor (272-274).

284-305
Domnia lui Dioclețian: după ce a reprimat numeroase răscoale militare și a respins incursiunile barbare, trece la o serie de reforme administrative și politice radicale, culminând cu instituirea „tetrarhiei" (puterea imperială este împărțită între doi auguști dublați de doi cezari, urmașii lor); mercurial al prețurilor (301); persecuții împotriva creștinilor (303-304).

306-337
Constantin devine împărat: acordarea pentru creștini a libertății de cult (Edictul de la Milano, 313), reorganizarea imperiului, primul conciliu ecumenic la Niceea (325), Bizanțul devine capitală a Imperiului de Răsărit (330).

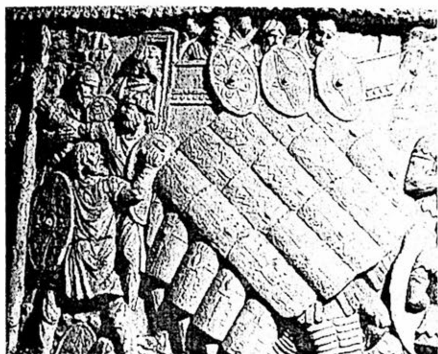
337-363
Constantiu II (337-361): susținător al ereziei ariene, războaie împotriva perșilor. Iulian Apostatul (361-363): tentativă de a reinstaura religia păgână.

364-378
Domnia lui Valentinian I și a lui Valens, ucis în bătălia de la Adrianopol împotriva vizigoților (378).

379-395
Theodosius realizează ultima reunificare a imperiului, permite mai multor comunități de barbari să se stabilească între granițele imperiale ca într-o federație; prin edictul de la Thessalonic (Salonic, 391) interzice toate formele de cult păgâne.

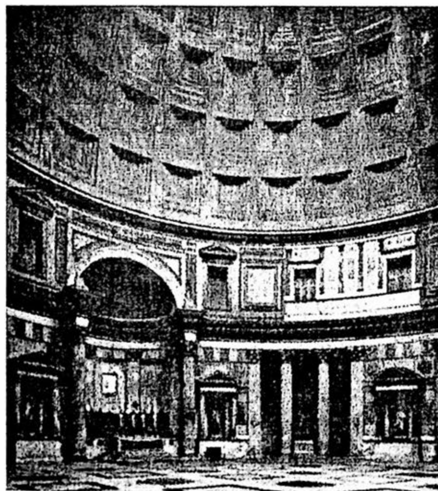
395 Divizarea imperiului între fiii lui Theodosius: lui Arcadius îi revine Orientul, lui Honorius, Occidentul.

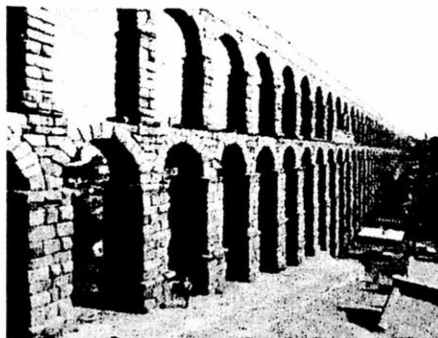
402-405
Victorii ale generalului Stilicon asupra lui Alaric și a lui Radagaisus.

1

2

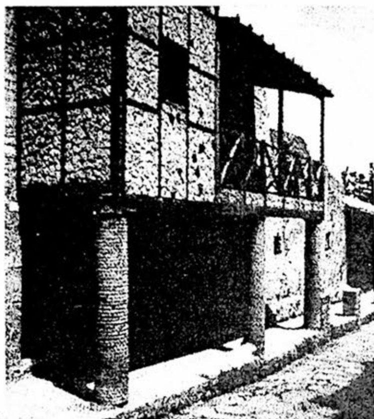

3

4

5

1. Legionari romani, în formaţie de luptă, atacă o tabără inamică fortificată. 2. Iulius Caesar. 3. Octavian Augustus. 4. Interiorul Panteonului, templu construit de Marcus Vipsanius Agrippa, în 29 î.Hr. şi, la origine, dedicat lui Marte şi lui Venus. 5. Apeductul roman de la Segovia, în Spania (sec. I d.Hr.).

6

7

8

9

10

6. Villa romană din sec. I în Campania. 7. O casă cu împletitură din nuiele, de la Herculanum (sec. I). 8. „Reclame" pe zidurile din Pompei. 9. Curse de care în Circus Maximus. 10. Scenă dintr-o piesă de teatru de Terențiu.

406-410
Invazie a vandalilor, alanilor, burgunzilor, francilor. Goţii lui Alaric jefuiesc Roma (410).
425-455
Domnia lui Valentinian III (guvernează până în 437 sub regenţa mamei sale, Galla Placidia): unitatea teritorială a imperiului este într-un pericol din ce în ce mai mare sub ameninţarea populaţiilor germanice.
452 Hunii, conduşi de Attila, invadează Italia: papa Leon I cel Mare îl întâlneşte pe Attila şi îl convinge să se retragă.
455 Jefuirea Romei de către vandalii lui Genseric.
476 Detronarea lui Romulus Augustulus de către Odoacru înseamnă sfârşitul Imperiului roman de Apus.

Bibliografie: AA.VV., *Storia di Roma* (4 vol. în mai multe tomuri), Einaudi, Torino 1988-1993; M. Crawford, *Roma nell'età repubblicana*, Il Mulino, Bologna 1983; AA.VV., *Il mondo di Roma Imperiale*, cura di J. Wacher, Laterza, Bari 1989, 3 vol; A. Piganiol, *Le conquiste dei romani*, Il Saggiatore, Milano 1971;A. Caracciolo, *Roma capitale. Dal Risorgimento alla crisi dello Stato liberale*, Rinascita, Roma 1956.
Vezi şi: agrare, legi; barbari; cenzor; centurie; centurizare; centurioni; chestiunea romană; chestor; client; consul; cohortă; creştinism; curie; cviriţi; decemvi '; decurioni; Douăsprezece table, legea celor; dominat; edili; festivităţi; federal, regim; imperiul târziu; italici; latini; legiune; libert; lictori; papă; patricieni; plebei; pontifi; pretor; pretorieni; principat; proconsul; punice, războaie; Republica Romană (1798 şi 1849); samnitice, războaie; senat; social, război; tetrarhie; tribun; triumvirat; veliţi.

ÎMPARAŢII ROMANI DIN OCCIDENT

27 î.Hr. -14 d.Hr.	Octavianus Augustus	235-238	Maximin Tracul	306-312	Maxenţiu
14-37	Tiberius	238	Gordian I	306-337	Constantin cel Mare
37-41	Caligula	238	Gordian II	308-313	Maximinus Daia
41-54	Claudius	238	Pupienus	308-324	Licinius
54-68	Nero	238	Balbinus	337-340	Constantin II
68-69	Galba	238-244	Gordianus III	337-350	Constans
69	Otho	244-249	Filip Arabul	337-361	Constanţiu II
69	Vitellius	249-251	Decius	350-353	Magnentius
69-79	Vespasian	251-253	Trebonianus Gallus	361-363	Iulian Apostatul
79-81	Titus	253	Aemilianus	363-364	Iovian
81-96	Domiţian	253-260	Valerian	364-375	Valentinian I
96-98	Nerva	253-268	Gallienus	364-378	Valens
98-117	Traian	260-268	Postumus (în Galia)	367-383	Graţian
117-138	Hadrian	268	Lelianus (în Galia)	375-392	Valentinian II
138-161	Antoninus Pius	268	Marius (în Galia)	379-395	Theodosius I
161-180	Marcus Aurelius	268-270	Victorinus (în Galia)	383-388	Maximus
180-192	Commodus	270-274	Tetricus (în Galia)	395-423	Honorius
193	Pertinax	268-270	Claudius II Goticul	423-425	Ioan
193	Didius Iulianus	270-275	Aurelian	425-455	Valentinian III
193-194	Pescennius Niger	275-276	Tacitus	455	Petronius Maximus
193-197	Clodius Albinus	276	Florianus	455-456	Aetius
193-211	Septimius Severus	276-282	Probus	457-461	Maiorianus
211-217	Caracalla	282-285	Carus cu fiii Carinus şi Numerianus	461-465	Libius Severus
211-212	Geta	284-305	Diocleţian	467-472	Anthemius
217-218	Macrinus	286-305	Maximian	472	Olibrius
218-222	Heliogabal	305-306	Constantius I Chlorus	473-474	Glicerius
222-235	Severus Alexander	305-311	Galerius	474-475	Iulius Nepos
		306-307	Flavius Severus	475-476	Romulus Augustulus

Romagna, regiune istorică din Italia septentrională, făcând parte din punct de vedere administrativ din Emilia Romagna (v.). Făcând parte din regiunea a VIII-a conform organizării teritoriului din timpul lui Augustus (*Aemilia*), după stăpânirea gotică a fost centru al dominaţiei bizantine în Italia (Exarhatul) şi a fost denumită *Romània* pe vremea stăpânirii longobarde (568), pentru a o deosebi de Longobardia. Dăruită în sec. VIII de franci Bisericii, R. a făcut parte din Statul Pontifical (cu excepţia perioadei lui Napoleon şi a constituirii

unui Stat al Provinciilor Unite în urma mişcărilor de la 1831), până când, răsculându-se în 1859, a fost anexată la Italia ca urmate a plebiscitului din martie 1860.

Romagnosi, *Gian Domenico*, jurist şi gânditor politic italian (Salsomaggiore 1761-Milano 1835). Iacobin, colaborator al administraţiei napoleoniene în Italia, o dată cu Restauraţia a pierdut catedra de drept civil şi a fost judecat din cauza participării la mişcările din 1821. Fondator al „Analelor universale de statistică", a publicat lucrări care conţin o analiză pozitivistă şi empirică a dreptului penal (*Geneza dreptului penal*, 1791), acordând o atenţie deosebită influenţei factorilor politico-sociali asupra evoluţiei dreptului.

Roman I Lecapenos (m. Proti 948), împărat bizantin (918-944). Guvernând împreună cu Constantin VII, a respins cu succes tentativele expansioniste spre Balcani ale bulgarilor şi ruşilor. În 934 a cucerit de la musulmani Melitenes şi Edessa şi a respins atacul prinţului rus Igor (941). I-a cooptat la domnie pe fiii săi, aceştia detronându-l în anul 944.

romanic, stil artistic tipic pentru Europa occidentală în sec. XI-XII, în special în arhitectură. Structura bisericii romanice, derivată din vechea bazilică a primului mileniu de creştinism, este caracterizată de arcul semicircular; un element de noutate este reprezentat, mai ales în regiunea lombardă, de mari bolţi rotunde care înlocuiau tavanele din lemn. Sculptura şi pictura romanică s-au aflat într-o strânsă legătură cu arhitectura, creându-se reliefuri care pun în valoare puncte semnificative ale structurii (capiteluri, arhitrave, bolţi ale ferestrelor şi ale portalurilor) sau ilustrări ale istoriei sacre.

Romano, *Liborio*, om politic italian (Patù, Lecce, 1795-1867). Jurist, a luat parte la mişcările liberale din 1820-1821 şi din 1848, a fost arestat şi exilat în Franţa. În iunie 1860, a fost numit şef al poliţiei şi, apoi, ministru de interne în Regatul celor Două Sicilii de către Francesco II, după promulgarea constituţiei. S-a străduit, în colaborare cu Cavour şi cu Garibaldi şi sprijinit de Camorra, să elimine guvernul Bourbonilor.

Romano, da, familie feudală din marca Treviso. Primul strămoş al familiei, *Ecelo di Arpone* (m. 1091?) se pare că era un cavaler din suita lui Conrad II Salicul, de la care a primit moşia de la Romano, lângă Vicenza. Extinderea stăpânirii familiei R. către ţinuturile veneţiene are loc în sec. XII-XIII, ajungând în punctul culminant o dată cu *Ezzelino III* (1194-1259), figură proeminentă a ghibelinismului italian. *Alberico* (m.1260) a fost asediat şi ucis cu sălbăticie de trupele oraşelor-comună lombarde la Treviso, în castelul de la San Zenone şi a fost ultimul din familia da Romano.

Romanov, dinastie care a domnit în Rusia din 1613 până în 1917. Originari, poate, din Lituania, au luat puterea prin *Mihail III* (1613-1645). După *Alexei şi Fiodor III*, a urcat pe tron *Petru I cel Mare* (1682-1725). O dată cu *Elisabeta I* (1709- 1762), a doua născută a lui Petru I, succesiunea directă a R. s-a întrerupt. *Petru III* (1728-1762), din ramura colaterală Oldenburg şi nepot al lui Petru cel Mare, a fost detronat de soţia sa, *Ecaterina II* (1762-1801). După ea au urmat fiii săi, *Pavel I* (1754-1801) şi *Alexandru I* (1777-1825), adversar al lui Napoleon. *Nicolae II* (1868-1918) a fost ultimul ţar al Rusiei: el a urcat pe tron în timpul revoluţiei ruse, în martie 1917 a abdicat în favoarea fratelui său, *Mihail* (1878-1918), înainte de a fi ucis de bolşevici împreună cu întreaga familie, la Ekaterinburg (VII. 1918).

romantism, mişcare culturală europeană care, între sfârşitul sec. XVIII şi prima jumătate a sec. XIX, a avut tendinţa de a pune în valoare, polemizând cu intelectualismul şi cu raţionalismul promovate de ilumi ism, elementele spirituale şi sentimentale ale experienţei umane. Din punct de vedere filosofic, împotriva raţionalismului din epoca precedentă s-a afirmat conceptul creativităţii spiritului, dominant în marile sisteme idealiste ale lui Fichte, Schelling, Hegel; împotriva antiistoricismului iluminist, care respingea istoria trecutului, considerând-o plină de superstiţii şi de erori, era susţinut acum un nou istoricism, care reevalua tradiţiile şi redescoperea Evul Mediu, descoperind în cadrul acestei epoci germenii civilizaţiei moderne, opunea deismului şi ateismului ideologilor regăsirea valorilor religioase, cosmopolitismului abstract conceptul de naţiune; în domeniul estetic, în sfârşit, este afirmată independenta fanteziei faţă de intelect. Din punct de vedere literar, a fost respinsă poetica aristotelică şi clasicistă, utilizarea mitologiei, respectul şi admiraţia fată de poeţii culţi şi rafinaţi şi s-a afirmat cu vigoare ideea poeziei populare. În schimb, nu se poate vorbi despre un r. politic ca o mişcare bine definită, ci, mai degrabă, despre un sistem de doctrine şi de atitudini asimilate datorită câtorva trăsături comune, dar deosebindu-se mult în funcţie de ţară.

■ *Romantismul naţional german.* În centrul acestei mişcări s-a aflat experienţa germană din ultimul deceniu al sec. XVIII până în anul 1840. R. german a manifestat simpatie fată de Revoluţia franceză, considerând-o un fenomen de regenerare; cu toate acestea, deziluzia provocată de politica expansionistă şi militaristă a Franţei revoluţionare i-a făcut pe romanticii germani să-şi pună întrebări asupra ideii de naţiune şi asupra necesităţii de se crea un stat german reînnoit. Dacă un curent ideologic a interpretat sentimentul naţional ca fiind bazat pe idealurile de libertate şi având o orientare democratico-revoluţionară (dusă până la capăt prin marxism), un alt filon romantic, luând ca model Evul Mediu germanic, a prezentat şi dezvoltat teze organiciste care au dus la teorii corporatiste şi ierarhiste

caracteristice pentru epoca Restaurației (A. Müller) și, mai târziu, la politica de mare putere a naționalismului.

■ *Romantismul latin.* În Franța, r. a căpătat nuanțe politice în primele decenii ale sec. XIX, prin scrierile lui F. R. Chateaubriand, F.-R. de Lamennais și P. Leroux care, deși cu o tendință evident tradiționalistă, se îndepărtau de curentul contrarevoluționar general: polemizând cu ideea iacobină de „națiune", una și indivizibilă, romanticii francezi s-au concentrat asupra organizării „poporului", devenind susținătorii unei federații a autonomiilor locale. În această direcție, cele mai importante au fost operele istoricului J. Michelet. În Italia, un adept convins al r. a devenit G. Mazzini, care a dat o puternică trăsătură democratică mișcării romantice italiene, opunând concepției unei politici ai cărei autori ar fi fost elitele, rolul central al poporului, însuflețit de o credință religioasă profundă, ca adevărat creator al istoriei.

România, stat în Europa de est. *Sup*: 237 500 km². *Pop.* 22 680 000 loc. *Capit.*: București. *Limba*: româna. *Relig.*: ortodoxă. *Vecini*: N Ucraina, E Moldova, S Bulgaria, SV Iugoslavia (Serbia) V Ungaria. La E se învecinează cu Marea Neagră. *Forma de stat*: republică semiprezidențială.

Istoria modernă a R. – țară de limbă latină și cu vechi tradiții legate de existența dacilor – este dominată de necesitatea de a se constitui ca entitate națională independentă, mai întâi împotriva ocupanților turci, apoi fată de vecinii maghiari (cu care raporturile au fost conflictuale din cauza chestiunii Transilvaniei) și chiar de URSS, în relațiile cu care regimul comunist al R. a încercat să mențină o cale autonomă, cel puțin în politica externă.

107 d.Hr.
După o rezistență înverșunată a populațiilor geto-dacice, Dacia este cucerită de Traian.

sec. III-XIII
Năvăliri ale goților, gepizilor, hunilor, avarilor, slavilor, bulgarilor, maghiarilor și, în fine, ale turcilor.

sec. XIV
Se formează principatele Moldovei și Valahiei, devenite, apoi, tributare sultanilor otomani.

sec. XVI
Sub Mihai Viteazul al Valahiei, reîncepe, cu succes, lupta împotriva turcilor. Moldova și Transilvania sunt unite cu Valahia.

1690 Transilvania cade sub dominație austriacă.

1821 Eșuează încercarea de dobândire a independenței, legată de mișcarea din Grecia a lui A. Ipsilanti.

1829 Prin pacea de la Adrianopol, Imperiul otoman recunoaște autonomia Valahiei și a Moldovei sub influență rusă.

1859-1866
Alexandru Ioan I Cuza este ales domnitor al Moldovei și al Valahiei (domnitor al R. din 1861), dar este obligat să abdice de către nobilimea ostilă activității sale reformatoare. Este ales Carol de Hohenzollern, nepot al regelui Prusiei. În realitate, puterea este deținută de primul ministru I. Brătianu.

1878 R., aliată cu Rusia împotriva Imperiului otoman, obține recunoașterea deplinei sale independențe (Congresul de la Berlin).

1913 R. intervine în al doilea război balcanic contra Bulgariei și obține Dobrogea de Sud.

1916 R. intervine în primul război mondial, declarând război Austro-Ungariei, dar este î ˘ și, în parte, ocupată.

1919 Prin tratatele de pace postbelice, R. obține Transilvania, o parte din Banat, Bucovina și Basarabia: se realizează astfel „R. mare" care intră în Societatea Națiunilor.

1921 R. semnează cu Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia tratatul de asistență mutuală supranumit Mica Înțelegere. În interior este zguduită de mișcarea naționalistă și antisemită a Gărzii de Fier condusă de C. Codreanu, ca și de conflictele dintre Carol II (rege începând din 1930) și partidele politice.

1938 Carol II instaurează o dictatura monarhică și se alătură puterilor Axei.

1940 Germania impune R. cedarea Basarabiei și a Bucovinei către URSS, a Transilvaniei de nord-vest către Ungaria, și a Dobrogei de sud către Bulgaria. Regele Carol II abdică în favoarea fiului său Mihai. Garda de Fier ia puterea sub conducerea generalului I. Antonescu care este recunoscut drept *conducător*.

1941 R. intră în al doilea război mondial alături de Axă împotriva URSS și recucerește Bucovina și Basarabia.

1944 Printr-o lovitură de stat, regele Mihai îl îndepărtează pe Antonescu și declară război Germaniei.

1945 Guvern condus de filocomunistul P. Groza. După alegerile din 1946, comuniștii obți posturile cheie din guvern. Este proclamată republica (1947).

1948 Este promulgată o constituție de tip socialist. R. devine membră a CAER (1949) și a tratatului de la Varșovia (1955).

1952 Groza este înlocuit la conducerea guvernului de Gheorghiu-Dej care îi elimină pe „deviaționiști" și impune un regim stalinist.

1965 N. Ceaușescu este ales secretar general al Partidului Comunist (și președinte al republicii, din 1974). Politică de autonomie față de URSS.

1988 Campanie de „sistematizare a teritoriului": peste 3 000 de sate trebuie să fie rase de pe suprafaţa pământului pentru „a moderniza" agricultura. Persecuţii împotriva minorităţii maghiare în Transilvania. Stare dezastruoasă a economiei.

1989 Revoltă militară şi populară împotriva dictaturii lui Ceauşescu şi a familiei sale (XII): dictatorul şi soţia sa sunt executaţi. Vine la putere I. Iliescu, fost reprezentant al regimului comunist, după ce se autoimpune la conducerea Frontului Salvării Naţionale.

1990 Partidul Comunist este scos în afara legii. La alegeri, victorie a formaţiunilor care susţin conducerea Frontului Salvării Naţionale al lui I. Iliescu, care este ales preşedinte al republicii. În iunie, echipele de mineri, chemate de guvern, reprimă manifestaţiile antiguvernamentale care cer un proces mai rapid de democratizare şi o epurare efectivă a ex-comuniştilor.

1991 Lipsa reformelor îi îndepărtează pe investitorii externi şi îngheaţă procesul de relansare a economiei; o treime din populaţie trăieşte sub pragul de sărăcie.

1992-1995 Confirmare a lui Iliescu la preşedinţie. Continuă şi imobilismul guvernamental, în timp ce, în viaţa socială, se manifestă controlul din partea elitei ex-comuniste legată de partidul preşedintelui.

1996 Victoria în alegeri a opoziţiei moderate coalizată în Convenţia Democrată şi instalarea ca preşedinte a liderului acesteia, E. Constantinescu, pun bazele unei înlocuiri efective a clasei conducătoare a ţării.

1997 Noul prim-ministru, V. Ciorbea, prezintă un plan de redresare economică radicală pus în concordanţă cu FMI şi care deschide calea către credite de circa un miliard de dolari.

1998-1999 Noul premier R. Vasile continuă aplicarea planurilor convenite cu FMI care impun deflaţie şi mari sacrificii. Este înlocuit cu M. Isărescu, un tehnocrat care încearcă să menţină un nivel scăzut al inflaţiei.

2000 Alegerile sunt câştigate de PDSR, devenit PSD (Partidul Social Democrat). Revine la putere I. Iliescu. Sunt demarate negocieri pentru admiterea în NATO şi UE.

Romeo, *Rosario*, istoric italian (Giarre, Catania, 1924-Roma 19879. Fost elev al lui G. Volpe, N. Valeri şi F. Chabod, s-a dedicat în primul rând istoriei Risorgimento-ului. În lucrarea *Risorgimento şi capitalism* (1959) contestă cele afirmate de A. Gramsci şi de istoriografia marxistă asupra Risorgimentului, conform cărora acesta ar fi fost o „revoluţie eşuată" De mare valoare a fost opera biografică *Cavour şi epoca sa* (3 vol., 1969-1984). Dintre celelalte opere: *Risorgimento în Sicilia* (1950) şi *Scurtă istorie a marii industrii în Italia* (1967).

Romero, *Oscar Arnulfo*, arhiepiscop din San Salvador (Ciudad Barrios 1917-San Salvador 1980). Preot care s-a străduit să amelioreze condiţiile mizerabile de viaţă ale concetăţenilor săi, numit arhiepiscop în 1977, a denunţat în repetate rânduri abuzurile şi violarea drepturilor omului de care se făcea vinovat regimul. A fost asasinat în catedrala din San Salvador de „escadroanele morţii" credincioase guvernului.

Romita, *Giuseppe*, om politic italian (Tortona, Alessandria, 1887-Roma 1958). Socialist, a fost ministru al lucrărilor publice şi de interne (1945-1946). Adversar al politicii de subordonare fată de comunişti, a demisionat din PSI, în 1949, şi a fondat Partidul Socialist Unitar (PSU), care a fuzionat, ulterior, cu PSLI, luând naştere astfel PSDI (1952). A mai fost, după aceea, din nou ministru al lucrărilor publice (1954-1957).

Rommel, *Erwin Johannes Eugen*, feldmareşal german (Heidenheim 1891-Herrlingen 1944). În timpul celui de-al doilea război mondial, a comandat, din 1940 până în 1943, corpul expediţionar german din Libia (Afrikakorps, v.) făcând dovada unor excelente calităţi de tactician prin care s-a aflat pe punctul de a cuceri oraşul egiptean Alexandria, fiind definitiv înfrânt de contraatacul englez de la El-Alamein. Comandant al grupului de armate care asigura apărarea coastei de vest a Franţei, nu a putut împiedica debarcarea aliată din Normandia, în iunie 1944, şi a fost rănit în urma unui atac aerian. Aflat în legătură cu autorii atentatului din 20.VII.1944 împotriva lui Hitler, a fost obligat să se sinucidă.

Romulus, întemeietor legendar şi primul rege al Romei (753 î.Hr., conform cronicii istorice a lui Varro), după uciderea fratelui său geamăn Remus. Conform tradiţiei, este legat, prin neamul regilor din Alba Longa, de originile troiene ale Romei. Lui i se atribuie cele mai importante legi ale Romei. Va lupta împotriva sabinilor, după care va face pace cu ei şi-l va aduce pe tron pe regele acestora, Titus Tasius.

Romulus Augustulus (sec. V), ultimul împărat roman al Imperiului de Apus (475-476). A fost urcat pe tron, la 16 ani, de tatăl său, patricianul Orestes. În 476, o răscoală a armatei romane, compusă aproape exclusiv din barbari, l-a proclamat rege pe Odoacru, care l-a arestat şi l-a ucis pe Orestes şi l-a detronat pe R. A.

Roncaglia, dietele de la, adunări la nivel imperial desfăşurate începând din sec. XI la R., lângă Piacenza. Cele mai importante au fost acelea convocate de

împăratul Frederic I Barbarossa care, în 1154, şi-a expus programul politic ce avea drept obiectiv limitarea autonomiei oraşelor şi, la 11.XI.1158, după ce-i consultase pe juriştii bolognezi, specialişti în dreptul roman, a cerut să fie învestit cu *iura regalia*, aceasta constituind prima încercare de a crea un stat centralizat.

Roncesvalles (fr. *Roncevaux*), trecătoare din Pirineii de Vest, unde a avut loc o ambuscadă în care bascii şi arabii au masacrat (15.VIII.778) ariergarda armatei lui Carol cel Mare care se întorcea de la Zaragoza. Cu această ocazie a fost ucis paladinul Roland. Importanţa acestui eveniment a fost amplificată de poemul cavaleresc *Chanson de Roland* (Cântecul lui Roland).

Roosevelt, *Franklin Delano*, om politic american (Hyde Park, New York, 1882-Warm Springs 1945). Senator democrat de New York la 28 de ani, susţinător convins al preşedintelui internaţionalist Wilson (căruia i-a fost secretar adjunct pentru marină, 1913-1920), în 1921, a fost victima unui atac grav de poliomielită care i-a redus capacitatea de a-şi folosi picioarele. Revenit în viata politică, a fost ales guvernator al statului New York în perioada gravei crize economice din 1929. Candidat democrat în alegerile prezidenţiale din 1932, s-a impus asupra preşedintelui aflat la sfârşitul mandatului, H. Hoover, cu peste 57 % din voturi, datorită intenţiei sale de a redresa o naţiune care ajunsese să numere 12 milioane de şomeri.

■ *Izolaţionism şi reforme interne.* Beneficiind de colaborarea unui grup de intelectuali, foarte restrâns dar deosebit de bine pregătit (aşa-numitul „trust al creierelor"), R. a pus la punct politica New Deal (v.), printr-o serie de măsuri îndreptate în primul rând către înviorarea procesului economic şi, doar treptat (fără un plan general unitar şi fără să aibă o evoluţie liniară) adoptate ca încercare de reformă a sistemului capitalist pe latura sa socială: menţinând, indiscutabil, în centrul acestui sistem iniţiativa economică liberă, o intervenţie mai substanţială a statului ar fi trebuit ca, pe lângă stimularea întreprinzătorilor, să prevină crearea unor poziţii privilegiate şi să garanteze respectul pentru o concurenţă loială (lupta împotriva monopolurilor), să aducă pacea socială prin medierea relaţiei dintre manageri şi muncitori, să protejeze, în cele din urmă, categoriile cele mai defavorizate sau expuse riscului prin ajutoare şi printr-o legislaţie socială complexă. Îndeplinirea unei misiuni atât de vaste şi de dificile l-a determinat pe R. să-şi înceapă mandatul prin îngheţarea raporturilor cu Europa (renunţarea la paritatea în aur, 1933), concentrându-se pe frontul intern. Într-o sesiune care a rămas în istorie sub numele de „cele o sută de zile" (9.III-16.VI.1933), Congresul a fost chemat să voteze o serie întreagă de măsuri (de la o nouă reglementare a sistemului bancar şi de bursă la încurajarea producţiei agricole, de la o nouă politică de preţuri la reforma relaţiilor industriale prin recunoaşterea libertăţii sindicale şi a contractelor colective), împreună cu măsuri excepţionale în cheltuielile publice pentru asistenţa socială şi pentru lupta împotriva şomajului (realizarea unor lucrări şi servicii publice conform unor programe coordonate de agenţii federale) precum şi o adevărată experimentare a economiei planificate la scară regională prin crearea aşa-numitei Tennessee Valley Authority. După unele dificultăţi de început, indicatorii privind producţia ajunseseră la nivelul din 1929, asigurându-i lui R. un nou şi substanţial succes la alegerile prezidenţiale din 1936.

■ *„Lumea unică" a lui Roosevelt.* Dimensiunea internaţională va domina următoarele mandate ale lui R., în ciuda semnării, în 1935, concomitent cu consolidarea regimurilor totalitare în Europa şi Japonia, a unei *Legi asupra neutralităţii* cu caracteristici net izolaţioniste. În realitate, anunţarea „politicii de bună vecinătate" la conferinţa panamericană de la Montevideo (prin care guvernul nord-american a pus capăt intervenţionismului în politica internă a vecinilor sud-americani) şi recunoaşterea, după puţin timp, a URSS (1933) exprimaseră convingerea lui R. în necesitatea redefinirii politicii externe naţionale conform liniilor trasate de internaţionalismul lui Wilson. Susţinut de secretarul de stat C. Hull şi depăşind faza acută a crizei interne, R. a relansat ideea unei ordini unice mondiale care să găsească în acţiunea comună a celor mai mari puteri în cadrul unor instituţii supranaţionale soluţii de conducere capabile să garanteze pacea, stabilitatea şi bunăstarea tuturor. În acest scop, a condus SUA în direcţia conştientizării propriilor responsabilităţi de mare putere ajungând până la intrarea în cel de-al doilea război mondial împotriva regimurilor naziste şi fasciste (*Legea de împrumut şi închiriere*, v., II.1941; declaraţia de război împotriva Japoniei, Germaniei şi Italiei, XII.1941) şi la definirea implicită a unei noi ordini postbelice conform unor linii şi principii menţionate în *Carta atlantică* (v.) din august 1941. Realizarea acestor intenţii a fost urmărită prin colaborarea cu Churchill şi Stalin manifestată în numeroasele conferinţe desfăşurate în timpul războiului. R. şi-a axat în mod constant diplomaţia pe capacitatea lui, personală (deseori supraapreciată de el însuşi), de a-şi exercita influenţa asupra celor doi interlocutori. Aceasta a dat naştere unor discuţii aprinse asupra multor concesii făcute liderului sovietic în eforturile sale neîntrerupte de mediere şi de asigurare a unei prelungiri a alianţei şi după război (v. Ialta, conferinţa de la). Moartea sa, la 6 luni după a patra realegere şi după 12 ani de guvernare, a zădărnicit din faşă această perspectivă, înainte ca războiul să se fi sfârşit.

Bibliografie: A. M. Schlesinger jr. *Epoca di Roosevelt*, tr. it., Il Mulino, Bologna 1959-1965.

Roosevelt, *Theodore*, om politic american (New York 1858-Sagamore Hill, New York, 1919). Urmaş al unei vechi familii de origine olandeză, a fost guvernatorul statului New York (1898-1900), vicepreşedinte cu McKinley (1900), căruia i-a luat locul după câteva luni, când acesta a fost asasinat, în 1901; reales, a rămas în funcţie până în ianuarie 1909. Republican progresist, nu prea priceput în economie, în politica internă cea mai intensă preocupare a sa a fost legislaţia antitrust (v.). A introdus o legislaţie federală a căilor ferate şi a băncilor, precum şi noi legi asupra imigraţiei şi protecţiei mediului, a înfiinţat un minister al comerţului, a consolidat marina comercială şi forţele armate.

■ *Politica „big stick"* În politica externă, în timpul mandatului lui R. SUA a dobândit rolul de mare putere mondială, manifestat mai ales printr-un control atent al situaţiei din Orientul Îndepărtat şi printr-o supraveghere a situaţiei din America Centrală, inclusiv prin intervenţii militare directe. Acestea din urmă au fost justificate pe baza „corolarului R." la doctrina lui Monroe (1904), conform căreia SUA îşi aroga misiunea de „forţă de poliţie internaţională" faţă de statele de pe cele două continente americane care erau incapabile să-şi menţină în interior ordinea socială şi politică. Era vorba despre aşa-numita politică de *big stick* (v.), aplicată în Venezuela (1902), Panama (1903), Santo Domingo (1904), Cuba (1906). După ce a mediat pacea de la Portsmouth care a pus capăt războiului ruso-japonez (1905), R. a participat la conferinţa de la Algeciras (1906) asupra problemei marocane, susţinând poziţia Franţei şi a Marii Britanii. În 1908, a contribuit la alegerea ca preşedinte a ministrului de război, W. H. Taft. Dezamăgit de conservatorismul politicii acestuia, în 1912 s-a prezentat drept candidat al „partidului progresist", dar a fost învins de Th. W. Wilson.

Rosas, *Juan Manuel de*, dictator argentinian (Buenos Aires 1793-Southampton 1877). Numit, în 1829, guvernator cu puteri speciale al oraşului Buenos Aires, a dominat, cu sprijinul marilor proprietari de pământuri, politica argentiniană timp de peste 20 de ani, instaurând un regim al terorii. A încercat, printr-un război îndelungat (declanşat în 1839), să-si extindă hegemonia asupra Uruguayului (în sprijinul uruguayenilor a luptat însuşi Garibaldi) şi Paraguayului, iar ideologia sa naţionalistă a provocat neînţelegeri grave cu Franţa şi cu Marea Britanie. Alungat de la putere în 1852, prin insurecţia condusă de J. J. de Urquiza, a trăit până la sfârşitul vieţii în Anglia.

Rosenberg, *Alfred*, filosof şi om politic german (Reval, Estonia, 1893-Nürnberg 1946). Redactor-şef al cotidianului nazist „Volkischer Beobachter", a publicat, în 1930, *Mitul secolului XX*, expunere oficială a teoriilor rasiste şi antisemite ale nazismului. Şef al serviciului de politică externă al partidului (1933), a devenit ministru al teritoriilor ocupate din Est (1941), conducând în această calitate acţiunea de epurare etnică în vederea creării „spaţiului vital" german. În 1945, a fost arestat de Aliaţi şi condamnat la moarte de tribunalul de la Nürnberg.

Rosenberg, soţii, soţi din SUA (Julius, New York 1918-Ossining 1953, şi Ethel, New York 1920-Ossining 1953). Comunişti, acuzaţi de spionaj în favoarea URSS pe baza declaraţiilor unor colaboratori de la laboratoarele nucleare din Los Alamos, au fost executaţi deşi se declarau nevinovaţi. Procesul lor (1951) a fost unul simbolic pentru disputele interne din SUA, provocate de cruciada anticomunistă („red scare") din timpul Războiului rece.

Rosenkreuz, societate ezoterică apărută în Germania la începutul sec. XVII. Numele derivă de la fondatorul său legendar, Christian Rosenkreuz. Secta propovăduia o schimbare generală a lumii prin mijloace mistice şi magice, după cum se poate citi în „manifestele" ei.: *Confessio fraternitatis* (1615) şi *Nunta chimică a lui Christian Rosenkreuz* (1616). Începând din sec. XVIII, masoneria a adoptat de la R. diferite simboluri şi motive.

Rosmini Serbati, *Antonio*, filosof italian (Rovereto, Trento, 1797-Stresa, Novara, 1855). Preot, s-a dedicat studiilor filosofice în mediul idealismului creştin *Nou studiu asupra originii ideilor*, 1830). În 1848, a participat la mişcarea risorgimentală, dar proiectele sale de reînnoire a Bisericii *Despre cele cinci plăgi ale Sfintei Biserici*, 1848) şi a societăţii *Constituţia conformă cu dreptatea socială* (1848) au găsit un adversar în antiliberalul Pius IX. Retras la Stresa, a asistat la modul în care ideile sale filosofice şi politice, preluate de curentul catolic-liberal, erau condamnate în repetate rânduri de Biserică.

Rosmunda (jumătatea sec. VI), fiica lui Cunimond, regele gepizilor, s-a căsătorit cu regele longobard Alboin care, în 566, îi învinsese tatăl, şi l-a urmat în campania acestuia de cucerire a Italiei (568). Paulus Diaconus povesteşte că Alboin a obligat-o să bea dintr-o cană confecţionată din craniul lui Cunimond. Cu ajutorul scutierului Elmichi, R. a pus să fie ucis Alboin (572) şi s-a refugiat la Ravenna, la bizantini, dar a fost otrăvită de Elmichi.

Ross, *James Clark*, explorator englez (Londra 1800-Aylesbury 1862). În timp ce încerca să găsească o posibilitate de trecere spre nord-vest (1819-1837), a determinat poziţia exactă a Polului Nord magnetic (1829). Navigând împrejurul Antarctidei (1839-1843), a explorat bariera care-i poartă numele, a descoperit vulcanii Erebus şi Terror şi a ajuns la Ţara lui Graham.

Rosselli, *Carlo*, om politic şi economist italian (Roma 1899-Bagnoles-de-l'Orne 1937). Discipol al lui G. Salvemini, a intrat în PSU după asasinarea lui Matteotti

(1924) şi s-a ocupat de editarea periodicului clandestin „Non mollare !" (1925) şi a revistei „Quarto Stato" (1926). Acuzat că a organizat fuga în străinătate a lui F. Turati (12.XII.1926), a fost condamnat la domiciliu forţat în insula Lipari. Refugiindu-se în Franţa (1929), a organizat aici mişcarea antifascistă Justiţie şi Libertate (v.), ale cărei orientări ideologice le-a expus în eseul *Socialismul liberal* (1930). Conştient de dimensiunea internaţională a fascismului, a luptat (1936) alături de republicani în războiul civil spaniol (sub deviza „azi în Spania, mâine în Italia") fiind grav rănit. Reîntors în Franţa, a fost asasinat împreună cu fratele său, Nello, de către *cagoulards* (v.) care acţionau din ordinul guvernului fascist.

Rosselli, *Nello*, istoric şi om politic italian (Florenţa 1900-Bagnoles-de-l'Orne 1937). Frate şi colaborator al lui Carlo, a fost asasinat o dată cu el în Franţa. A fost un istoric al mişcării muncitoreşti şi al relaţiilor internaţionale; printre lucrările sale: *Mazzini şi Bakunin* (1927), *Carlo Pisacane Risorgimento italian* (1932).

Rossi, *Alessandro*, industriaş italian (Schio, Vicenza, 1819-Santorso, Schio, 1898). Dintr-o fabrică modestă de ţesături, a creat o adevărată industrie a lânii (Lanerossi) care avea mii de angajaţi. Catolic liberal, susţinător al protecţionismului industrial, a fost numit senator în 1870. Pionier al cooperaţiei şi al asociaţionismului, a înfiinţat mai multe instituţii pentru acordarea de asistenţă muncitorilor săi.

Rossi, *Ernesto*, economist şi om politic italian (Caserta 1897-Roma 1967). A fondat împreună cu C. şi N. Rosselli şi cu G. Salvemini periodicul clandestin antifascist „Non mollare!" (1925). Ca unul dintre liderii mişcării „Justiţie şi Libertate", a fost condamnat la 20 de ani de închisoare (1930). Aflat cu domiciliu forţat la Ventotene, a redactat împreună cu A. Spinelli manifestul federalismului european (*Manifesto di Ventotene*, 1943). A aderat la Partidul Acţiunii şi a avut funcţia de subsecretar cu reconstrucţia, în guvernul condus de Parri (1945). Colaborator la revista „Mondo", a combătut monopolurile economice private şi amestecul Bisericii în viata publică italiană. A fost unul dintre fondatorii Partidului Radical (1955). Printre scrierile sale: *A şaptea oară: să nu furi* – (1951); *Stăpânii aburului* – (1954); *Bâta şi sfeştocul* (1958).

Rossi, *Pellegrino*, om politic italian (Carrara 1787-Roma 1848). Economist, a primit mai întâi cetăţenia elveţiană (1820) si, apoi, pe cea franceză (1834). Ambasador al Franţei la Roma (1845-1848) s-a aflat în serviciul noii orientări liberale a papei Pius IX. Ministru de interne începând din aprilie 1848, a fost, din 16.IX, şef al guvernului, cu un program care i-a atras duşmănia atât a reacţionarilor, cât şi a democraţilor. Asasinarea sa de către democraţi l-a făcut pe Pius IX să fugă la Gaeta.

Rossi Doria, *Manlio*, economist şi om politic italian Roma 1905-1988). Senator socialist (1948), cercetător în domeniul economiei agrare, s-a ocupat în special de problemele Sudului. Printre scrierile sale: *Reforma agrară şi acţiunea meriodională* (1948); *Zece ani de politică agrară în Sud* (1958).

Rossoni, *Edmondo*, sindicalist şi om politic italian (Tresigallo, Ferrara 1884-Roma 1965). Sindicalist revoluţionar, adept al intervenţionismului, a fondat, în 1918, Uniunea Italiană a Muncii şi a fost secretarul general al acesteia. Deputat fascist, a fost secretar al confederaţiei breslelor şi apoi al sindicatelor fasciste (1922-1928) şi ministru al agriculturii (1935-1939). A fost unul dintre semnatarii moţiunii Grandi împotriva lui Mussoli din 24-25.VII.1943.

Rostovţev, *Mihail Ivanovici*, istoric rus (Kiev 1870-New Haven, Connecticut, 1952). După revoluţia bolşevică, a emigrat, mai întâi în Anglia, si, apoi, în SUA. Numele său este legat de studii fundamentale de istorie socială şi economică a lumii antice (*Istoria economică şi socială a imperiului roman*, 1926; *Istoria economică şi socială a lumii elenistice*, în trei volume, 1941).

Rotari (m. 652), rege al longobarzilor (636-652). Urmaş la tron al lui Arioald, s-a însurat cu văduva acestuia, Gundeberga. A cucerit de la bizantini Liguria (643) şi Oderzo, din regiunea Veneto. La 22.XI.643, a promulgat *Edictul lui Rotaric*, prima culegere de legi longobarde care, deşi denota influenţa dreptului roman, păstra, în esenţă, un spirit germanic.

Rothschild, familie de bancheri de origine germană. *Mayer Amschel* (1743-1812), provenind dintr-o familie de negustori evrei din Frankfurt, a primit însărcinări financiare de la principele Wilhelm de Hessa-Kassel şi a fondat, împreună cu cei cinci fii ai săi, o bancă, ramificată ulterior în mai multe sucursale europene; în 1816, fii săi au fost cu toţii înnobilaţi, făcuţi baroni (1822) de către împăratul Austriei. *Amschel* (1773-1855) a condus, la Frankfurt, banca mamă care a dispărut în 1901. *Salomon* (1774-1855) a fondat banca din Viena, desfiinţată în 1931. *Nathan* (1777-1836) s-a stabilit la Londra (1798), unde a reuşit să creeze bogăţiile ramurii engleze; fiul său, *Lionel Nathan* (1803-1879), a fost primul evreu care a fost ales în parlamentul britanic. *Charles* (1788-1855) a creat banca R. din Neapole (1820). *Jacob* (1792-1868) a fondat, în 1817, filiala din Paris şi, fiind consul al Austriei, a fost bancherul lui Ludovic XVIII, Carol X şi Ludovic Filip

rotse, v. *baRotse*.

Roundheads, v. *capete rotunde*

Rousseau, *Jean-Jacques*, filosof şi literat elveţian (Geneva 1712-Hermenonville, Oise, 1778). Unul dintre cei mai mari reprezentanţi ai gândirii politice europene din sec. XVIII, a constituit puntea de legătură dintre iluminism şi romantism. A scos în evidenţă nucleul central al

ideilor sale în *Discurs asupra originii şi bazelor inegalităţii dintre oameni* (1755), o denunţare a sistemului represiv al convenţiilor sociale, a rigidităţii culturale şi a oprimării politice şi sociale care sufocă manifestarea esenţei celei mai vii a omului, acesta fiind, însă, capabil să se exprime liber şi fericit doar în mijlocul naturii. În următoarea sa lucrare, *Contractul social* (1762), R. a expus tema sentimentului natural al libertăţii şi al egalităţii, propriu tuturor oamenilor: „contract social" însemna înţelegerea prin care indivizii renunţă de bunăvoie la o parte din libertatea proprie în favoarea unei entităţi politice prin care îşi manifestă voinţa în general. Principiile lui R. au influenţat într-o largă măsură Revoluţia franceză, creând teoria reprezentării populare, introducerea sufragiului universal şi doctrina suveranităţii naţionale.

Royal Dutch Shell, societate petroliferă apărută în 1907 în urma fuziuni dintre societatea olandeză Royal Dutch Petroleum (înfiinţată în 1890) şi cea engleză Shell Transport and Trading (1897). Acţionând în domeniul cercetării, extragerii, transportului şi rafinării hidrocarburilor precum şi în industria petrochimică, este una dintre cele mai mari companii din acest sector.

Ruanda (Rwanda), stat în Africa central-orientală. *Sup.*: 26 338 km^2. *Pop.*:7 952 000 loc., din care 90 % hutu, 9 % tutsi. *Capit.*: Kigali. *Limba*: kinya ruanda şi franceza (oficiale). *Relig.*: catolică (65 %, culte tradiţionale (17 %), protestantă, musulmană. *Vecini*: N Uganda, E Tanzania, S Burundi, V Zair. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Colonie germană începând din 1885, R. a trecut, din 1916, sub dominaţia belgiană, fiind unificată cu Burundi. Teatru al unor lupte seculare între oligarhia tutsi (vatusi) şi imensa majoritate hutu a populaţiei, în 1962 şi-a dobândit independenţa, devenind o republică separată de Burundi. În 1973, printr-o lovitură de stat militară, generalul J. Habyarimana a instaurat un regim cu partid unic, propunându-şi să oprească permanentele ciocniri interetnice care influenţaseră în mod negativ evoluţia noului stat. În 1991, dictatorul a început o reformă democratică a sistemului apelând la multipartidism în încercarea de a dezamorsa acţiunea militară declanşat cu un an înainte de luptătorii tutsi din Frontul Patriotic Rwandez (FPR). Ciocnirile, însă, au degenerat într-un deosebit de sângeros război civil prelungit până în 1993, când cele două părţi au convenit să formeze un guvern provizoriu de unitate naţională pentru a pregăti viitoarele alegeri libere. Asasinarea, în 1994, a lui Habyarimana a anulat armistiţiul încheiat: garda prezidenţială şi miliţienii hutu din Interahamwe au continuat masacrarea sistematică a minorităţii tutsi şi a moderaţilor din etnia hutu, provocând reluarea acţiunilor armate ale FPR, încheiate cu succes în 1995 prin cucerirea capitalei. În timp ce aproape 2 milioane de hutu se adăposteau în taberele de refugiaţi din Zair, învingătorii au instalat la conducerea ţării reprezentanţi hutu moderaţi, cu intenţia de a facilita procesul de normalizare. Fusese întărită misiunea ONU (sosită în 1993 şi, până atunci, total incapabilă să facă faţă situaţiei) şi se înfiinţase un tribunal internaţional în vederea urmăririi celor peste 120 000 de arestaţi ca răspunzători pentru masacrele din trecut. În 1995, închiderea taberelor zaireze şi întoarcerea obligatorie în ţară a refugiaţilor hutu, decisă de noul guvern, au provocat reluarea conflictelor. În cadrul guvernului începea, astfel, să se impună aripa „dură" tutsi, condusă de vicepreşedintele şi ministrul apărării, generalul P. Kagame care (datorită şi încetării misiunii ONU, 1996) începea, în 1996-1997 o adevărată ofensivă diplomatică pe lângă guvernele din Congo, Burundi şi Uganda pentru ca acestea să-i expulzeze pe luptătorii hutu aflaţi în zonele de frontieră, profitând, în plus, de starea de criză pentru a mai limita drepturile opoziţiei.

Rubicon, mic râu din Romagna care coboară din Munţii Apenini pentru a se vărsa în Marea Adriatică. Sulla a făcut din el graniţa sacră a teritoriului Romei, în interiorul căruia nu le era permis nici măcar magistraţilor *cum imperio* (împuternicirea de a conduce) să deplaseze legiuni. Trecând R., fără a avea permisiunea Senatului, în anul 49 î.Hr., Iulius Caesar şi-a demonstrat voinţa nestrămutată de a pune mâna pe putere.

Rudinì, *Antonio Starabba, marchiz de*, om politic italian (Palermo 1839-Roma 1908). Primar al oraşului Palermo din 1864, a reprimat energic mişcarea filobourbonă din 16-22.IX.1866. Ministru de interne în guvernul L. Menabrea (1869), după venirea stângii la putere s-a aflat în opoziţie şi a devenit unul dintre cei mai prestigioşi şefi ai dreptei. Preşedinte al Consiliului de Miniştri, în 1891-1892, a aplicat un program strict de economii. Revenit la putere în 1896, a abandonat politica de orientare colonialistă, impusă de F. Crispi, şi a căutat să normalizeze situaţia internă, dar reprimarea dură a mişcărilor din 1898 i-a adus numeroase critici care l-au dus la demisie şi la pierderea prestigiului politic.

Rudolf de Habsburg, moştenitor al tronului austriac (Viena 1858-Mayerling 1889). Unicul fiu al împăratului Franz Joseph, a manifestat sentimente radicale şi a susţinut cauza opoziţiei liberale ungare, intrând, din aceasta cauză, în conflict cu cercurile politice de la curtea imperială. Sinuciderea împreună cu amanta sa, Maria Vetsera, a inspirat o serie de reconstituiri mai mult sau mai puţin romanţate ale acestui episod.

Rudolf I de Habsburg (Limburg 1218-Speyer 1291), împărat al Sfântului Imperiu Roman (1273-1291). Moştenind de la tatăl său, Albert IV, vaste teritorii în Elveţia şi în sudul Germaniei, a obţinut coroana germană şi titlul de împărat. A combătut favoritismele comise de baroni şi de prinţi. Între 1276 şi 1278, i-a răpit regelui

Boemiei, Ottokar II, Austria, Carintia, Carniola şi Styria, extinzându-şi influenţa şi asupra Moraviei şi Boemiei. Deşi n-a reuşit să-i asigure fiului său, Albert, moştenirea tronului imperial, a dat o bază stabilă puterii Habsburgilor.
Rudolf II de Habsburg (Viena 1552-Praga 1612), împărat al Sfântului Imperiu Roman (1576-1612). Întâiul născut al lui Maximilian II, educat la curtea lui Filip II al Spaniei, ales rege al Ungariei (1572) şi al Boemiei (1575) şi primind titlul de împărat, a încercat să impună o restauraţie catolică, provocând reacţia principilor reformaţi care s-au organizat într-o Uniune evanghelică. Din cauza agravării nebuniei sale, membrii familiei Habsburg de la Viena l-au recunoscut pe fratele său Matthias drept şef politic al familiei, obligându-l pe R. să-i cedeze acestuia coroana Austriei, Ungariei şi Moraviei (tratatul de la Linz, 1608). R. le-a acordat locuitorilor Boemiei, în majoritate calvini, libertatea de cult prin *Littera maiestatis* (1609) şi, mutându-se capitala imperiului de la Viena la Praga, a invitat în castelul Hrádčany personalităţi ale ştiinţei şi culturii (Kepler, Tycho Brahe) şi artişti (Arcimboldo), refuzând orice alt contact cu lumea din exterior. În 1611, Matthias i-a luat locul ca rege al Boemiei şi, la moartea sa, şi ca împărat.
Ruffilli, *Roberto*, istoric şi om politic italian (Forlì 1937-1988). Cercetator al istoriei instituţiilor şi a partidelor, a fost ales ca senator al DC în 1983. Condilier al lui C. De Mita, s-a dedicat studiului reformelor instituţionale (*Cetăţeanul ca arbitru,* împreuna cu P. A. Capotosti, 1988) şi, din cauza acestor preocupări, a fost asasinat de Brigăzile Roşii.
Ruffo, *Fabrizio*, cardinal şi om politic italian (San Lucido, Calabria, 1744-Neapole 1827). Trezorier al Camerei Apostolice, numit cardinal (1791) de Pius VI, s-a întors la Neapole şi, de aici, a fost obligat să fugă din faţa invaziei franceze (XII.1798), urmându-l pe regele Ferdinand IV la Palermo. Când a fost organizată o armată a aşa-numitei „Sfinte Credinţe", împotriva francezilor şi a iacobinilor, a condus-o până la Neapole, desfiinţând Republica Partenopee (13.VI.1799).
Ruhr, zonă carboniferă a Germaniei, sediu al industriei siderurgice.
■ CHESTIUNEA R. La 11.I.1923 trupele Franţei şi Belgiei au ocupat R. la iniţiativa şefului guvernului francez, R. Poincaré, care se folosea de pretextul unei întârzieri germane a plăţii reparaţiilor (v.) datorate pentru primul război mondial. Guvernul german al cancelarului W. Cuno a răspuns printr-o politică de rezistenţă pasivă care a agravat criza economică a Germaniei, ducând la o inflaţie de proporţii colosale. Această politică a fost întreruptă de succesorul lui Cuno, G. Stresemann (26.IX.1923). În urma presiunilor anglo-americane şi a înfrângerii în alegeri a lui Poincaré de către E. Herriot, Franţa a acceptat planul Dawes (v.) în problema reparaţiilor şi a părăsit R. (1.VII-17.VIII.1925).
Ruini, *Bartolomeo*, zis *Meuccio*, om politic italian (Reggio Emilia 1877-Roma 1970). Deputat radical începând din 1913, a fost ministru al coloniilor în cel de-al treilea guvern Nitti (1920) fiind, mai târziu, unul dintre protagoniştii secesiunii Aventino (1924). În 1943, a fondat Partidul Democrat al Muncii (PDL) care a participat la CLN (Comitetul de Eliberare Naţională). Ministru în guvernele Bonomi şi Parri (1944-1945), a prezidat Comisia celor 75 din Adunarea Constituantă care a elaborat textul Constituţiei A fost, apoi, preşedinte al Senatului (1953) şi primul preşedinte al CNEL (Consiliul Naţional al Economiei şi al Muncii) (1958). În 1963 a fost numit senator pe viaţă.
Rumor, *Mariano*, om politic italian (Vicenza 1915-1990). Secretar al DC din 1964, a format, în 1968, primul său guvern de centru-stânga; obligat să demisioneze din cauza sciziunii socialiste (1969), a prezidat un guvern monocolor democrat-creştin (1970), înainte de se întoarce din nou în fruntea unui guvern de centru-stânga (1970). Ministru de interne în 1972-1973, a revenit la preşedinţia Consiliului de Miniştri cu două guverne succesive (1973-1974), dar a fost implicat în scandalul de corupţie de la Lockheed şi nu a mai avut funcţii de conducere.
Rundstedt, *Karl Gerd von*, feldmareşal german (Aschersleben 1875-Hanovra 1953). Retras din serviciu în 1938, după anexarea regiunii sudete, a fost rechemat în 1939, în ajunul celui de-al doilea război mondial. Distingându-se în campaniile din Polonia, Franţa şi Rusia, a fost numit comandant al frontului de vest (1942-1944). Destituit după debarcarea aliată din Normandia, a mai primit încă o dată comanda. Capturat de americani, a fost judecat şi condamnat, dar eliberat în 1948.

Rusia,

stat care se întinde în Europa şi Asia. *Sup.*: 17 075 400 km². *Pop.*: 148 249 000 loc. (81,5 % ruşi, 3,8 % tătari, 3% ucraineni, 1,2 % ciuvaşi, 1 % başkiri, 0,8 % bieloruşi precum şi diferite alte minorităţi etnice). *Capit.*: Moscova. *Limbă*: rusa (vorbită de 85 % din locuitori; există şi multe alte limbi locale). *Relig.*: creştin-ortodoxă; minorităţi numeroase de musulmani, protestanţi, catolici, evrei. *Vecini*: N Oceanul Îngheţat Arctic; E Oceanul Pacific; N Finlanda, Norvegia şi Marea Baltică; S Coreea de Nord, China, Mongolia, Kazahstan, Azerbaidjan, Georgia; V Ucraina, Belarus, Letonia şi Estonia. *Forma de stat*: republică federativă prezidenţială.

Apărut în sec. IX prin posibilitățile de unificare a imenselor teritorii dintre Europa şi Asia, statul rus – aflat mereu sub amenințarea valurilor migratoare ale popoarelor din stepe – s-a consolidat în perioada modernă, orientându-se, în sec. XVIII, către ambianța europeană. Devenit una dintre marile puteri europene, cu o întindere teritorială și un potențial demografic fără egal, nu a cunoscut decât parțial o modernizare politică şi economică după modelul european. Autocrația țaristă a fost răsturnată şi înlocuită de puterea Partidului Comunist după revoluția rusă din 1917, iar R. (pierzând teritorii din imperiul țarist în care cele mai compacte şi numeroase erau populațiile neruseşti) a devenit, în 1922, una dintre republicile federate ale URSS, deşi, evident, cea mai importantă dintre toate, dominantă pe plan politic şi economic. (Pentru evenimentele dintre 1917 şi 1990-1991 trebuie consultat termenul „Uniunea Sovietică"). Criza comunismului şi dezintegrarea URSS din 1991 au redat o suveranitate deplină noii R. care a beneficiat de moştenirea internațională a Uniunii Sovietice şi s-a angajat într-o tranziție plină de dificultăți către democrație şi economia de piață.

sec. XI-II î. Hr.
În timp ce zona din nord rămâne aproape nelocuită, în partea de sud a R. (teritoriul dintre Carpați şi Don) se succed civilizațiile nomade ale cimerienilor, sciților şi sarmaților.

sec. II-IV d.Hr.
Stabilirea goților în regiunile cu ieşire la Marea Neagră şi invazii ale hunilor.

sec. VI-VII
Stabilirea populațiilor slave, sedentare, organizate în principate independente.

sec. IX Pătrunderea variaghilor (varegilor: nume dat în regiune vikingilor) în regiunea Novgorod, în locul de interferență a schimburilor dintre Marea Neagră şi Marea Baltică. Fuziune treptată între slavi şi varegi.

856-879
Regat al legendarului condotier variag Rurik, întemeietor al dinastiei Rurikizilor (care vor domni în R. până în 1598) şi al cnezatului Novgorod (v.), primul stat rus.

879- 911
Extindere a cnezatului sub Oleg: Kievul devine capitală a țării Rus'.

957-972
Domnia lui Sviatoslav: război cu chazarii şi cu bulgarii.

980-1015
Domnia lui Vladimir I, care introduce oficial creştinismul (988), sub influența patriarhului din Constantinopol.

1019-1054
Iaroslav I reuneşte în mâinile sale întregul cnezat şi îl înzestrează cu un cod de legi. După moartea sa, statul din Kiev cade pradă anarhiei.

1136 La Novgorod ia ființă o municipalitate liberă.

1169 Cneazul din Suzdal, apărut în zona Moscovei, jefuieşte Kievul.

1237 Năvălire a mongolilor (tătari): Kievul devine vasal al ocupanților care întemeiază pe cursul inferior al Volgăi hanatul Hoardei de Aur (v.). Stăpânirea mongolă se întinde peste toată R.

1230-1263
Aleksandr Nevski, ales cneaz al Novgorodului, îi învinge pe lituani, pe cavalerii teutoni şi pe suedezi, dar rămâne, formal, supus al mongolilor.

1260 Începe ascensiunea cnezatului Moscovei sub fiul cel mai mic al lui Aleksandr Nevski, Danilo.

1328-1341
Domnia lui Ivan I zis *Kalita*, numit de han „mare cneaz" şi încasator al tributurilor în numele mongolilor: Moscova si-a extins autoritatea asupra întregului bazin superior al Volgăi şi devine sediu al mitropolitului Bisericii ortodoxe.

1380 Cneazul moscovit Dmitri IV Donskoi porneşte o cruciadă rusă şi învinge trupele mongole la Kulikovo.

1382 Atac mongol asupra Moscovei, Vladimirului şi altor oraşe. Noi atacuri din vest ale puternicului stat lituanian.

1425-1462
Domnia lui Vasili II Orbul: statul moscovit reuşeşte să reziste la presiunile externe.

1458 Proclamarea autonomiei Bisericii ruse fată de cea de la Constantinopol, căzut sub dominația turcilor.

1462-1505
Domnia lui Ivan III cel Mare, fondatorul statului național rus : expansiune teritorială a Moscovei, victorie asupra Novgorodului (1478), oprirea plății tributului către mongoli, lupta împotriva boierilor.

1533-1584
Domnia lui Ivan IV cel Groaznic care a dobândit titlul de țar (1547), recuperând tradiția imperială bizantină: victorii militare împotriva hanatelor mongole din Kazan (1552) şi Astrahan (1557); începerea expansiunii către Urali şi în Siberia (1582).

1558-1583
Înfrângere rusă în îndelungatul război din Livonia împotriva polonezilor şi lituanienilor.

1

3

2

1. Țarul Petru I cel Mare. 2. De la stânga: Stalin, Lenin și Kalinin. 3. Nikita Hrușciov (stânga) în dialog cu președintele american John F. Kennedy. 4. Mihail Gorbaciov se întâlnește cu premierul britanic Margaret Thatcher. 5. Boris Elțin.

4

5

1585 Boierul de origine mongolă Boris Godunov pune mâna pe putere şi, dispărând dinastia Rurikizilor, se autoproclamă ţar (1598-1605).

1605-1606
Un pretins fiu al lui Ivan IV, falsul Dmitri, ţar sprijinit de boieri şi de popor, este alungat în urma unei insurecţii.

1610-1613
Perioadă de anarhie ("perioada tulburărilor"): răscoale ţărăneşti şi intervenţie a armatelor poloneze şi suedeze care au ocupat Moscova.

1613-1645
Domnia lui Mihail III, strămoşul Romanovilor, ales ţar de adunarea boierilor; pace cu Suedia şi cu Polonia, cu preţul unor concesii teritoriale.

1645-1676
Domnia lui Alexei: oprimare a ţăranilor (sancţionarea „iobăgiei", 1650), revoltă a cazacilor de pe Volga şi de pe Don condusă de S. Razin (1667-1671).

1682-1725
Domnia lui Petru I cel Mare: tentativă de modernizare după modelul occidental, centralizare administrativă, crearea unei armate şi a unei poliţii moderne; victorioasă în războiul din nord cu Suedia, R. se prezintă în regiunea Mării Baltice ca putere dominantă (1721).

1725-1762
La moartea lui Petru, urmează la tron Ecaterina I (1725-1727, Anna Ivanovna (1730-1740), Ivan VI (1740-1741), Elisabeta I (1741-1761): perioadă a „suveranilor efemeri", adică a favoriţilor suveranelor, ei fiind aceia care dirijează destinele statului.

1762-1796
Domnia Ecaterinei II cea Mare: absolutism luminat, occidentalizare, creştere a rolului R. ca mare putere (împărţirea Poloniei; lupta împotriva Imperiului otoman: pacea de la Kuciuk-Kainargi, 1774 (răscoala ţărănească a lui E. Pugaciov, 1773-1775).

1801-1825
Domnia lui Alexandru I: R. deţine un rol central în coaliţiile împotriva Franţei lui Napoleon; invadarea R. se transformă într-o înfrângere a armatei napoleoniene (1812). Înfrângerea definitivă a lui Napoleon şi Congresul de la Viena (1814-1815) consacră rolul de mare putere continentală a R., protagonistă a Sfintei Alianţe (1815).

1825 Conjuraţie a decembriştilor (v.) împotriva absolutismului ţarist.

1825-1855
Domnia lui Nicolae I: apărarea intransigentă a „sfântului trinom" (ortodoxism, autocraţie, naţionalism), reprimarea dură a oricărei forme de opoziţie liberală şi revoluţionară. Înfrântă în războiul Crimeii, împotriva Franţei, Marii Britanii, Piemontului şi Imperiului otoman (1854-1855).

1855-1881
Domnia lui Alexandru II: tentativă de reformă a statului, abolirea iobăgiei (1861), înfiinţarea unor adunări elective provinciale, reforme administrative şi ale justiţiei; răspândirea mişcării narodniciste; încercarea de a ajunge către Strâmtori este oprită de Congresul de la Berlin (1878).

1881-1894
Alexandru III revine la poziţiile tradiţionaliste: îi persecută pe evrei, pe catolici şi pe protestanţi, asupreşte naţionalităţile neruseşti.

1894-1917
Domnia lui Nicolae II: alianţă antigermană cu Franţa (1894).

1898 Fondarea Partidului Muncitoresc Social-democrat Rus (PMSDR), marxist.

1902-1903
Recesiune economică, fondarea Partidului Cadeţilor, liberal. Sciziune a PMSDR (1903) în curentul minoritar, menşevic, şi în cel majoritar, bolşevic (v.), condus de Lenin.

ŢARII RUSIEI	
1533-1584	Ivan IV cel Groaznic (primul care primeşte titlul de ţar)
1584-1598	Fiodor I
1598-1605	Boris Godunov
1605	Fiodor II, fiul lui Boris Godunov
1605-1606	primul Fals Dmitri
1606-1610	Vasili Şuiski
1608-1609	al doilea Fals Dmitri
1610-1612	Vladislav IV Vasa
	Dinastia Romanov
1613-1645	Mihail Fiodorovici
1645-1676	Alexei Mihailovici
1676-1682	Fiodor III
1682-1696	Ivan V
1682-1725	Petru I cel Mare
1725-1727	Ecaterina I
1727-1730	Petru II
1730-1740	Anna Ivanovna
1740-1741	Ivan VI
1741-1761	Elisabeta I
1762	Petru III
1762-1796	Ecaterina II
1796-1801	Pavel I
1801-1825	Alexandru I
1825-1855	Nicolae I
1855-1881	Alexandru II
1881-1894	Alexandru III
1894-1917	Nicolae II

1904-1905
Război cu Japonia şi înfrângere a R. (pacea de la Portsmouth, 1905).

1905 Prima revoluţie rusă: măcelărirea de către garda imperială a manifestanţilor din Petersburg („duminica sângeroasă", 22.I), greve, răscoale populare, scufundarea crucişătorului Potemkin la Odesa, formarea sovietelor (sfaturilor) muncitoreşti şi a unei Ligi panruseşti a ţărănimii, aflată sub influenta socialist-revoluţionarilor. Ţarul proclamă Manifestul din octombrie care prevedea alegerea unui parlament (Duma) şi elaborarea unei constituţii.

1906-1907
Prima şi a doua Dumă sunt dizolvate pentru că opoziţia deţinea majoritatea. Este aleasă o nouă Dumă de centru-dreapta.

1907 Reforma agrară a lui Stolîpin care permite ţăranilor să devină proprietari ai pământului, dar se dovedeşte ineficientă în privinţa ridicării nivelului lor de trai.

1914-1917
Primul război mondial: R. participă alături de Serbia şi, apoi, de Franţa şi de Marca Britanie. Armata rusă este foarte curând obligată să bată în retragere. Apar primele semne ale demoralizării în rândul soldaţilor, din ce în ce mai receptivi la propaganda pacifistă a bolşevicilor.

1917 Revoluţia rusă: după o fază constituţional-democratică (revoluţia „din februarie") care pune capăt ţarismului (15.III), insurecţia bolşevicilor duce la un regim socialist bazat pe puterea sovietelor: guvernul se declară în favoarea unei „păci fără anexări şi fără despăgubiri", confiscarea marilor proprietăţi funciare pentru a împărţi pământul ţăranilor.

1918 Pacea de la Brest-Litovsk (3.III) cu Imperiile Centrale: guvernul bolşevic trebuie să accepte cedarea Finlandei şi Ucrainei precum şi a altor teritorii. Capitala este mutată de la Petrograd la Moscova (14.III). Este proclamată Republica Socialistă Federativă Sovietică Rusă (10.VII).

1918-1921
Război civil cu „albii" contrarevoluţionari.

1922 Ia fiinţă Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice (30.XII). (*Pentru evenimentele istorice din perioada 1922-1991, a se vedea termenul* Uniunea Sovietică.)

1990 Radicalul B. Elţîn este ales preşedinte al Republicii Federative Ruse.

1991 O tentativă de lovitură de stat organizată de persoane din conducerea guvernului şi a Partidului Comunist (19.VIII) este zădărnicită datorită opoziţiei hotărâte a democraţilor conduşi de preşedintele Elţîn. Dizolvarea PCUS. Elţîn propune o nouă formă de unire cu republicile slave Ucraina şi Belarus; se decide dezmembrarea URSS (XII) şi înfiinţarea Comunităţii Statelor Independente (v. CSI).

1992-1993
R. cere să fie considerată moştenitoarea poziţiei internaţionale a URSS şi ocupă locul cuvenit acesteia în Consiliul de Securitate al ONU, menţinând controlul asupra a 85 % din arsenalul nuclear. Perioadă grea de criză economică în tranziţia accelerată către economia de piaţă şi reorganizarea politică şi instituţională; conflict între preşedintele Elţîn şi parlamentul ales încă din epoca sovietică, tranşat pe cale militară de cel dintâi (3-4.X.1993); tendinţe centrifuge din partea minorităţilor etnice. Alegeri pentru noul parlament federal (XII.1993): partidele care-l susţineau pe Elţîn sunt depăşite de naţionalişti şi de ex-comunişti.

1994 Conflict în cadrul guvernului între reformiştii „de catifea", conduşi de V. Cernomîrdin şi „radicalii", adepţi ai economiei de piaţă care-l susţineau pe E. Gaidar, soldat cu victoria primului. Situaţia economică a statului se înrăutăţeşte mult, iar producţia se prăbuşeşte. Izbucneşte revolta pentru independenţa Ceceniei (V); intervenţie militară în această regiune a armatei ruse (11.XII).

1995 Eşuează încercarea de reprimare a revoltei cecene. Absenţe frecvente de pe scena politică a lui Elţîn, pentru motive de sănătate. Alegerile politice sunt câştigate de comuniştii conduşi G. Ziuganov, urmaţi de naţionaliştii lui Jirinovski (17.XII). Indicatorii economico-financiari încep, totuşi, să se îmbunătăţească.

1996 Nouă „epurare" a liberalilor radicali din guvern: A. Ciubais, responsabil pentru privatizări, este obligat să demisioneze (16.I). Elţîn semnează cu rebelii ceceni un acord de încetare a focului (31.III), dar acesta nu durează decât câteva zile. După o cursă strânsă cu Ziuganov, Elţîn câştigă alegerile prezidenţiale (3.VII). Cernomîrdin este reconfirmat în fruntea guvernului (VIII). Acord cu rebelii ceceni: retragerea trupelor ruseşti şi „îngheţarea" pe timp de cinci ani a problemei statutului Ceceniei (31.VIII). Alte absenţe îndelungate, cauzate de boală, ale lui Elţîn (IX-XII).

1997 Opoziţia lui Elţîn faţă de ipoteza unei extinderi către Est a NATO. Revenirea pe

scena politică a lui Ciubais, numit vicepremier responsabil cu economia şi promotor al unui nou program de privatizări pe scară largă (III). Semnarea „Actului Fondator" care reglementează raporturile dintre NATO, Rusia şi ţările din Estul Europei (V). La reuniunea de la Denver, Rusia este admisă oficial în aşa-numitul G-7 al celor mai mari puteri industriale, acesta devenind, astfel, G-8. Mare preocupare pentru privatizarea coloşilor industriali din sectoarele strategice ale energiei şi comunicaţiilor.

1998-1999
Criza financiară din vara lui 1998 duce la căderea rublei. Premierul Kirienko îi succede lui E. Primakov. Succesiune de prim-miniştri, demişi de Elţîn după câteva luni.

1999 B. Elţîn anunţă că se retrage de la putere înainte de expirarea mandatului, delegându-i responsabilităţile primului-ministru V. Putin. La începutul anului 2000 acesta devine preşedinte al Federaţiei Ruse, confirmat prin alegeri.

Bibliografie: F. Gitermann, *Storia della Russia*, tr. it., La Nuova Italia, Florenţa 1973; V Zaslavski, *Dopo l'Unione Sovietica*, Il Mulino, Bologna 1991.

ruso-finlandez, războiul, a izbucnit la 30.XI.1939, după începerea celui de-al doilea război mondial, când URSS a atacat Finlanda care respinsese cererea sovietică de cedare a unor baze militare. Finlandezii au rezistat până la 12.III.1940, când, prin tratatul de la Moscova, au cedat URSS istmul Carelia.

ruso-japonez, războiul, desfăşurat în 1904-1905, a însemnat o răsunătoare afirmare japoneză prin victoriile de la Port Arthur şi Mukden şi prin cea navală de la Tsushima, în cursul căreia a fost distrusă flota rusă care navigase din Marea Baltică până în apele Japoniei ocolind Europa, Africa şi Asia. Prin pacea de la Portsmouth (1905), negociată cu medierea SUA, Japoniei i-a revenit Port Arthur şi peninsula Liaotung, precum şi jumătate din insula rusească Sahali ; a fost recunoscut, în plus, protectoratul japonez asupra Coreii şi Manciuriei de Sud.

ruso-polonez, războiul, desfăşurat în 1919-1921, între Polonia şi Rusia sovietică. Într-o primă fază, sovieticii au înaintat până la porţile Varşoviei (VIII.1920), dar au fost respinşi cu 450 km mai la est de polonezi, datorită şi sprijinului dat de francezi. Prin tratatul de la Riga, din 12.III.1921, frontiera Poloniei a fost fixată la 150 de km est de „linia Curzon" (propusă de Franţa şi de Marea Britanie în decembrie 1919), incluzând teritorii locuite de ucraineni şi bieloruşi.

Russell, *Bertrand*, filosof, matematician şi scriitor englez (Trelleck 1872-Penrhyndeudraeth 1970). Prin *Principia mathematica* (1910-1913), lucrare scrisă în colaborare cu A. N. Whitehead, a elaborat bazele logicii matematice. În plus, a oferit şi importante contribuţii la filosofia cunoaşterii şi a fost autor al unor scrieri etice şi istorice care i-au adus, în 1950, premiul Nobel pentru literatură. Personaj foarte activ ca militant pentru drepturile civile, a înfiinţat, în 1966 – în urma intervenţiei SUA în Vietnam – Tribunalul Russell, cu scopul de a judeca din punct de vedere moral cazurile de violare a drepturilor umane şi civile din lume.

Russell, *John*, om politic britanic (Londra 1792-Richmond, Londra, 1878). Deputat *whig* din 1813, a fost unul dintre cei care au elaborat reforma electorală din 1832. Prim-ministru (1846-1852), a trebuit să facă faţă problemelor provocate de foametea din Irlanda (1847) şi de cartism (1848) şi a reuşit să abroge (1849) Actele de navigaţie (v.) în numele economiei liberului schimb. Ca ministru de externe (1859-1865) în guvernul Palmerston, a aprobat explicit, printr-o circulară diplomatică din 27.X.1860, unificarea Italiei. Prim-ministru (1865-1866) la moartea lui Palmerston, a căzut din cauza conflictelor cauzate de al doilea proiect de reformă electorală.

ruteni, populaţie slavă de naţionalitate ucraineană, au dat numele unei regiuni (Rutenia) situată de o parte şi de alta a Munţilor Carpaţi, între Ungaria, Slovacia şi Polonia. Separându-se, în 1919, de regatul Ungariei, Rutenia, anexată Cehoslovaciei, a fost reocupată de unguri, în 1939, şi de URSS, în 1945. Din 1991, face parte din Ucraina.

rutuli, populaţie din Antichitate, locuind pe litoralul regiunii Latium, învecinaţi cu volscii şi cu latinii. Săpăturile arheologice atestă existenta prosperă a capitalei lor, Ardea, până în epoca romană imperială.

Rwanda, v. *Ruanda*.

Ryswick, v. *Rijswijk*.

S

SA, sigla trupelor Sturmabteilungen (germ: detaşamente de asalt), formaţiuni paramilitare ale partidului nazist, create de Hitler în 1921. Numite şi „cămăşile brune", după culoarea uniformelor lor, au format forţa de şoc a nazismului, iar după instalarea regimului au dobândit o putere considerabilă (aveau lagăre de concentrare şi închisori proprii), ieşită de sub controlul statului. Dar pretenţia lor de a înlocui armata tradiţională l-a făcut pe Hitler să ordone eliminarea comandantului lor, E. Röhm şi a principalilor săi colaboratori, în „noaptea cuţitelor lungi" (30.VI.1934). Din acel moment, trupele SA au avut un rol secundar în regimul nazist.

Saar (Saarland), land şi regiune istorică a Germaniei, la graniţa cu Luxemburg şi Franţa; din 1957, Saarland. ■ PROBLEMA S. Controversă internaţională apărută în urma primului război mondial datorită pretenţiei Franţei de a anexa regiunea S., bogată în resurse minerale, la care s-au opus Anglia şi SUA. Pe baza tratatului de la Versailles (1919), Franţei i-a fost recunoscută proprietatea asupra minelor de cărbuni, iar regiunea întreagă a fost pusă sub administraţia Societăţii Naţiunilor până în 1935, când, în urma unui plebiscit, a revenit Germaniei. Intrată din nou sub administraţie franceză, la încheierea celui de-al doilea război mondial, printr-un acord franco-german, regiunea a fost restituită Germaniei (1957).

Sabin, *Albert Bruce*, medic american de origine rusă (Bialystok 1906-Whashington 1993). Refugiat în SUA, a descoperit, în anii '50, vaccinul antipoliomielitic admi istrat pe cale orală. Refuzând să-l breveteze, a favorizat răspândirea acestui remediu împotriva paraliziei infantile.

sabini, populaţie italică, locuind în regiunea de la est de Tibru, între Aniene, Nera şi bazinul râului Aterno. S. au fost etnia esenţială a Romei primitive (o realitate exprimată şi prin legende ca aceea a „răpirii sabinelor") dând cetăţii şi câţiva regi. Deveniţi duşmani ai Romei în ultimul război samnitic, au fost supuşi, în 290 î.Hr. de Curius Dentatus. Sub Augustus, Sabina a făcut parte din regiunea a IV-a.

Sacchi, *Ettore*, om politic italian (Cremona 1851-Roma 1924). Unul dintre cei mai importanţi exponenţi ai radicalismului de la începutul secolului XX, în 1901 susţine teza împăcării între monarhie şi democraţie, creând premisele participării radicalilor la guvernare (1906-1914). Adept al neutralităţii în 1915, a acceptat, totuşi, să facă parte din guvernele de unitate naţională (1916-1919) din timpul primului război mondial. Nemaifiind ales în parlament în alegerile din 1921, a refuzat numirea ca senator pe viaţă.

Sacco, *Nicola* (n. 1891-Charleston 1927) şi **Vanzetti,** *Bartolomeo* (Villafaletta, Cuneo, 1888-Boston 1927), imigranţi italieni în SUA, anarhişti, au fost condamnaţi la moarte în 1921 de un tribunal din Massachusetts sub acuzaţia de a fi ucis cu un an înainte doi oameni în timpul unui jaf. Inconsistenţa probelor a făcut imediat loc ideii că italienii au fost ţapi ispăşitori pentru o campanie xenofobă; în ciuda unei campanii internaţionale în sprijinul eliberării lor, au fost executaţi la 22.VII.1927. În 1977, cazul a fost redeschis şi autorităţile americane au recunoscut oficial nevinovăţia lor.

Sadat, *Anwar al-*, om politic egiptean (Mit Abu el-Kom 1918-Cairo 1981). Ofiţer de carieră, vicepreşedinte al republicii în 1969, a fost succesorul lui Nasser la preşedinţie (1970) şi în 1973 a fost şef al guvernului. De orientare moderată, după războiul cu Israel din 1973 (războiul de Kippur), în care, iniţial, a avut loc o ofensivă egipteană, îşi va consolida prestigiul şi va scoate Egiptul de pe linia politică tradiţională, filosovietică, promovând o apropiere de SUA şi de Arabia Saudită (1976) şi păşind pe calea dialogului cu Israel (vizita la Ierusalim, 1977; acordul de la Camp David, 1978; tratatul de pace, 1979), fapt ce a dus la o ruptură cu ţările arabe ale „refuzului" Distins cu premiul Nobel pentru pace împreună cu liderul israelian Beghin (1978), a fost asasinat în timpul unei parade militare de către un comando al organizaţiei Fraţilor musulmani.

Sadowa, bătălia de la, înfruntare decisivă din războiul austro-prusac desfăşurată la 3.VII.1866 lângă satul boem cu acest nume: armata austriacă a generalului L. A. von Benedek a fost înfrântă de prusacii comandaţi de H. von Moltke şi de prinţul moştenitor Frederic Wilhelm.

saduchei, partid religios ebraic, format din aristocraţia sacerdotală, apărut în a doua jumătate a sec.II î.Hr. şi adversar al fariseilor (v.). Considerau demnă de respectată doar legea scrisă a Bibliei, şi nu legea orală transmisă de farisei, refuzând să creadă în învierea morţilor. Au fost principalii adversari ai predicilor lui Isus. Au dispărut în anul 70 d.Hr., după cucerirea Ierusalimului şi distrugerea Templului de către romani.

Safavizi, sau *Safawizi*, dinastie musulmană şiită care a domnit în Persia din 1502 până în 1736. Întemeiată de *Ismail I* (1483-1524), descendent al lui Safit al-Din, de la care vine numele de S., a atins apogeul sub *Abbas I cel Mare* (1587-1628) care a reuşit să cucerească de la turci teritorii întinse din Mesopotamia. După o perioadă de decadenţă, suveranii S. au fost loviţi de invazia triburilor afgane (1722) şi îndepărtaţi definitiv de la putere, în 1736, de turcul Nadir Şah.

Saffi, *Aurelio*, om politic italian (Forlì 1819-San Varano, Forlì, 1890). Membru, împreuna cu G. Mazzini şi C. Armellini, în triumviratul care a condus Republica Romană (1849), s-a refugiat după aceea în Elveţia şi în

Anglia. Director al cotidianului „Il popolo d'Italia" de la Neapole (începând din 1860), a fost ales deputat în 1861, dar a demisionat în ianuarie 1864. A fost unul dintre susținătorii cei mai devotați ai cauzei republicane, devenind principalul lor reprezentant după moartea lui Mazzini.

Sahara, regiune întinsă din Africa de nord, caracterizată prin vaste zone deșertice și împărțită între Egipt, Libia, Tunisia, Algeria, Maroc, Sahara Occidentală, Mauritania, Mali, Niger, Ciad și Sudan. Locuită încă din epoca preistorică, a găzduit o civilizație înfloritoare înainte ca procesul treptat de deșertificare să se accentueze (începând din 6000 î.Hr. și, mai ales, după 2500 î.Hr.). Datorită folosirii cămilelor (sec.IV-V), a devenit o zonă de tranzit pentru schimburile comerciale dintre populațiile din Africa Neagră și coasta mediteraneană. În sec.VII, arabii s-au alăturat berberilor pe rutele tradiționale ale caravanelor care străbăteau S. (având în Tombouctou un centru comercial înfloritor pentru aur și fildeș) și au răspândit islamismul în întreaga zonă, intrând în legătura și cu marile imperii sudaneze (Ghana, Kanem-Bornu, Mali, Songhai). Pe la jumătatea sec. XVIII a început pătrunderea francezilor în S. centrală și de vest, iar între 1798 și 1800 a avut loc prima traversare europeană a deșertului realizată de F. Hornemann. În 1830, s-a consolidat poziția Franței în Algeria, în 1888 Spania a înființat colonia Rio de Oro. În 1912, Italia a ocupat Libia. În zona răsăriteană se aflau englezii. Prin destrămarea imperiilor coloniale, S., a cărei importanță a crescut considerabil prin descoperirea în subsolul său a zăcămintelor de petrol, a fost împărțită între noile țări africane.

Sahara Occidentală, teritoriu din Africa de nord-vest, posesiune portugheză în sec.XIV, a trecut sub stăpânirea Spaniei (1888, colonia Rio de Oro, apoi Sahara spaniolă din 1958). În 1970, Frontul Polisario a declanșat lupta pentru a obține independența, mai întâi față de Spania, și apoi de sub ocupația Marocului și Mauritaniei. În 1979, Mauritania a renunțat la orice revendicare teritorială, iar partea care îi revenise a fost anexată Marocului, în timp ce Frontul a proclamat Republica Arabă Saharoui Democrată (RASD) admisă printre membrii OUA (1982). În 1988, un plan al ONU a propus o soluție pentru creșterea autodeterminării regiunii, dar referendumul proiectat a fost amânat în permanență în lipsa unui acord politic dintre părțile în cauză. O nouă rundă de negocieri a început la jumătatea anului 1997 sub egida ONU.

Saharov, *Andrei Dmitrievici*, savant sovietic (Moscova 1921-1989). Cercetător în fizica teoretică și astrofizică, a fost unul dintre realizatorii bombei cu hidrogen sovietice. În anii '60, a devenit unul dintre cei mai de seamă disidenți împotriva regimului comunist. Scrierea sa publicată în 1968, *Progres, coexistență și libertate intelectuală*, a dus la îndepărtarea sa din munca științifică. În 1970, a fondat Comitetul Sovietic pentru Apărarea Drepturilor Omului și a militat pentru îndepărtarea eventualității unui război nuclear. În 1975, i-a fost conferit Premiul Nobel pentru pace. Din 1980, a primit domiciliu forțat în orașul Gorki; Gorbaciov i-a permis, în 1986, să se reîntoarcă la Moscova. Reabilitat pe deplin, a fost ales în 1988 ca deputat în parlament.

Saint-Germain-en-Laye, tratatul de la, semnat la 10.IX.1919, la sfârșitul primului război mondial, a stabilit condițiile păcii dintre Austria și puterile învingătoare. I s-a impus Austriei să recunoască frontiera de la Brennero cu Italia, renunțând nu numai la regiunea Trentino, ci și la Tirolul meridional (devenit regiunea Alto Adige), cu populație majoritar germană, și, de asemenea, să acorde independență Cehoslovaciei (căreia îi ceda Boemia, Moravia și Silezia austriacă), Poloniei (care, după aceea, a primit și Galiția) și Iugoslaviei (care a obținut Carniola, Stiria de Sud, Dalmația și Bosnia-Herțegovina). Austria a cedat României Bucovina. Tratatul interzicea, în plus, o viitoare fuziune între Austria și Germania (*Anschluss*, v.).

Saint-Just, *Louis-Antoine-Léon*, om politic francez (Decize 1767-Paris 1794). Deputat în Convenție (1792), admirator al lui Robespierre, membru al grupului Montagne și al clubului iacobinilor, a cerut insistent ca Ludovic XVI să fie executat și a militat pentru o republică egalitară și respectând principiile morale. Ales, în februarie 1794, președinte al Convenției, a condus, împreună cu Robespierre, „Teroarea", a formulat actul de acuzare împotriva moderaților hébertiști și a „indulgenților" lui Danton. A fost ghilotinat împreună cu Robespierre după 9 Thermidor.

Saint Kitts și Nevis, stat în America Centrală, în Antilele Mici (*Leeward*), cuprinzând insulele Saint Christopher (creolă: Saint Kitts) și Nevis. *Sup.*: 269,4 km². *Pop.*: 42 000 loc., 91% negri. *Capit.*: Basseterre (pe insula Saint Christopher). *Limba*: engleza (oficială); uzuală creola-engleză. *Relig.*: protestantă și catolică (10%). Insulele Saint Christopher și Nevis au fost descoperite de Columb în 1493. Colonie engleză din 1623, apoi stat asociat la Marea Britanie (1963), țara a obținut independența la 19.IX.1983 ca stat membru în Commonwealth. După 15 ani de hegemonie a Mișcării de Acțiune Populară și după ce s-a constatat că membrii guvernului condus de K. Simmonds erau amestecați în traficul internațional de droguri, în 1995 laburiștii au câștigat alegerile.

Saint Lucia, stat insular în America Centrală, în Antilele Mici (*Windward*), între Martinica, la N, și Saint Vincent, la S. *Sup.*: 616 km². *Pop.*: 143 000 loc., 90 % negri.

Capit.: Castries. *Limba*: engleza (oficial); uzuală creola-franceză. *Relig.*: catolică (90%). Descoperită de Columb pe la 1500, insula a fost, din 1650, colonie franceză, după care a fost cedată, în 1814, Marii Britanii. Şi-a dobândit independenţa la 22.II.1979 ca stat membru în Commonwealth. În 1997, laburiştii au preluat pentru prima dată puterea prin liderul lor, K. Anthony.

Saint-Quentin, bătălia de la, a avut loc la 10.VIII.1557, în timpul războaielor dintre regii Franţei şi Habsburgi. Armata spaniolă, comandată de Emanuele Filiberto de Savoia, care asedia S. Q. a nimicit armata franceză aflată sub comanda conetabilului A. de Montmorency trimisă în ajutorul fortăreţei. Victoria spaniolilor a dus la pacea de la Cateau-Cambrésis (1559).

Saint-Simon, *Claude-Henry de Rouvroy conte de*, filosof şi sociolog francez (Paris 1760-1825). Susţinător entuziast al dezvoltării industriale, a interpretat dinamica evenimentelor istorice ca o alternare neîncetată de „epoci organice" (caracterizate prin valori şi instituţii bine organizate şi solide) şi „epoci critice", de transformări. Teoretician al „filosofiei pozitiviste" şi al unei abordări ştiinţifice a problemelor sociale şi politice, a preconizat apariţia unei noi societăţi orientate către îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă ale proletariatului, ca o transpunere în viaţă a mesajului evanghelic. Discipolii săi, Enfantin şi Bazard, au creat un curent important al socialismului utopic (sansimonism).

Saint Vincent şi Grenadinele, stat insular în America Centrală, în Antilele Mici (*Winward*). *Sup.*: 389 km². *Pop.*: 112 000 loc., din care 74 % de culoare şi 19 % metişi. *Capit.*: Kingstown (pe insula Saint Vincent). *Limbă*: engleză (oficială), uzuală creola-engleză. *Relig.*: protestantă (56%), catolică (19 %). Descoperită în 1498 de Columb, insula S. V. a fost colonizată de către englezi începând din 1672 şi recunoscută de Franţa, în 1783, ca posesiune britanică. Stat asociat Marii Britanii, din 1969, şi-a dobândit, împreună cu Grenadinele de Nord, independenţa la 27.X.1979, ca stat membru în Commonwealth. Statul, extrem de sărac, a devenit o bază pentru traficul internaţional de droguri.

Saint Vincent de Paul, Societatea, fondată în 1833 de opt membri ai Societăţii pentru Bunele Studii creată de Bailly de Suray. Inspirată de F. Ozanam şi dedicată sfântului francez Vincent de Paul (1581-1660), intenţiona să-l slujească pe Cristos prin ajutorarea celor săraci, pentru care organiza acţiuni caritabile. Protejată de Grigore XVI, s-a răspândit în întreaga lume.

Saladin, nume europenizat după *Salah al-Din Yusuf ibn Ayyub* (Takrit 1138-Damasc 1193), sultan al Egiptului (1171-1193) şi al Siriei (1174-1193), întemeietor al dinastiei Ayyubizilor. De naţionalitate kurdă, după ce a unificat teritoriile Islamului prin impunerea dominaţiei sale asupra Arabiei şi a principatelor selgiucide din Mesopotamia şi Asia Mică, s-a angajat în alungarea din Palestina a cruciaţilor creştini, cucerind, în 1187, Ierusalimul şi Antiohia şi opunându-se cu succes încercării ulterioare de recucerire întreprinsă de cea de-a III-a cruciadă, condusă de Richard Inimă de Leu (1189-1192). S. i-a tratat omenos pe cei învinşi, permiţând după aceea accesul liber al creştinilor la Locurile Sfinte. Este considerat drept una dintre cele mai importante figuri ale istoriei musulmane, datorită şi preocupării sale de a readuce în atenţie doctrina sunnită.

Salamina, insulă grecească în golful Saronic, în faţa portului Pireu. Aici a avut loc în anul 480 î.Hr. o bătălie navală decisivă între flota grecească, aflată sub comanda atenianului Temistocle şi cea persană a lui Xerxes. Manevrele lui Temistocle au atras flota inamică într-un spaţiu marin îngust, unde jumătate din ea a fost distrusă.

Salan, *Raoul*, general francez (Roquecourbe, Tarn, 1899-Paris 1984). A luptat în rândurile forţelor Franţei Libere în timpul celui de-al doilea război mondial. Comandant-şef al forţelor franceze din Indochina (1952-1954) şi în Algeria (1956-1958), în 1958 a susţinut venirea la putere a generalului de Gaulle, dar, când acesta a decis să acorde independenţă Algeriei, a participat la un puci militar la Alger (22-25.IV.1961) şi a condus, după aceea, mişcarea clandestină antigaullistă OAS (v.). Condamnat la moarte în 1962 (sentinţă comutată în închisoare pe viaţă), a fost graţiat în 1968.

Salandra, Antonio, om politic italian (Troia, Foggia, 1853-Roma 1931). Unul dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai dreptei parlamentare, a devenit preşedinte al Consiliului datorită unei coaliţii formate împotriva lui Giolitti (III.1914). La declanşarea primului război mondial, de acord cu ministrul de externe, A. di San Giuliano, a declarat neutralitatea Italiei încercând să negocieze cu Austria cedarea paşnică a regiunilor Trentino şi Venezia Giulia. Totuşi, a încheiat, ulterior, cu puterile Înţelegerii pactul de la Londra (v., 26.IV.1915) şi a denunţat Tripla Alianţă (4.V.1915), pregătind, în acest fel, declaraţia de război. Dată fiind reacţia ostilă a majorităţii neutraliste din Cameră, şi-a înaintat demisia (13.V.1915), respinsă de regele Victor Emanuel III. Camera a votat în cele din urmă pentru acordarea de puteri depline guvernului său, care a intrat în război alături de puterile Antantei (24.V.1915). Acuzat de a fi comis greşeli în ducerea războiului, S. a fost nevoit să demisioneze, la 12.VI.1916. După ce a simpatizat cu fascismul, intrând pe lista electorală foarte mult lărgită a fasciştilor (1924), s-a retras din viaţa politică. Ales senator din 1928.

salariu, v. *muncă*.

Salasco, armistiţiul, semnat la Milano, la 9.VIII.1848, de şeful de stat-major piemontez, C. Canera di Salasco, şi de cel austriac, H. von Hess, a pus capăt

primei faze a celui dintâi război de independenţă; durata lui a fost stabilită la şase săptămâni cu posibilitate de prelungire şi a fost denunţat de guvernul piemontez la 12.III.1849.

Salazar, *Antonio de Oliveira*, om de stat portughez (Santa Comba Deo, Viseu, 1889-Lisabona 1970). Ministru de finanţe sub dictatura generalului A. de Fragoso Carmona, în 1932 a devenit şef al guvernului şi s-a menţinut în aceasta funcţie timp de 36 de ani, guvernând în mod dictatorial. Prin constituţia din 1933 a creat o republică „unitară şi corporatistă" şi un „stat nou" autoritar şi cu caracter catolic. L-a susţinut pe Franco în timpul războiului civil spaniol şi a încheiat cu el Pactul iberic (1942). A păstrat legăturile de prietenie tradiţionale cu Marea Britanie şi, din acest motiv, Portugalia a rămas neutră în timpul celui de-al doilea război mondial şi, în 1949, a fost unul dintre fondatorii Pactului Atlantic. Din 1961, a trebuit să facă faţă revoltei armate din colonii (Angola şi Mozambic), dar a respins orice propunere de decolonizare. S-a retras de la putere în 1968, lovit de o boală gravă. Regimul creat de S. a fost răsturnat prin lovitura de stat militară din anul 1974.

Salerno, oraş italian din sudul regiunii Campania, capitală de provincie. Colonie romană (197 î.Hr.), a fost ocupată de longobarzi în 646 şi a făcut parte din ducatul de Benevento iar după împărţirea acestuia a apărut un principat de S. (847). A atins nivelul maxim de strălucire sub stăpânirea lui Guaimario V (1027-1052) care a ocupat aproape toată Italia meridională ca duce de Calabria şi de Puglia; la moartea sa, principatul a fost ocupat de Robert Guiscard (1076). Sediu al faimoasei Şcoli medicale, oraşul a decazut sub stăpânirea suveranilor de Suabia; în 1419, a fost cedat ca feudă către familia Colonna, apoi către Orsini şi Sanseverino. În 1632, oraşul a fost încorporat în regatul Neapole, a cărui soartă a împărtăşit-o până în epoca modernă. În timpul celui de-al doilea război mondial, la 9.IX.1943, în sudul oraşului, anglo-americanii au operat o debarcare pentru a grăbi eliberarea Neapolelui. După aceea, S. a fost sediul guvernului Badoglio (IV-V.1944). Rezervele formulate de partidele antifasciste în privinţa lui Victor Emanuel III şi a lui Badoglio au fost depăşite datorită aşa-numitei „schimbări de la S." (2.IV.1944), a liderului comunist P. Togliatti care, la întoarcerea sa din URSS, a sugerat amânarea luării unei decizii în controversa asupra formei viitoare de guvernământ, monarhie sau republică, până la sfârşitul ostilităţilor şi a afirmat prioritatea în acel moment a luptei de eliberare naţională.

salezieni, congregaţie religioasă (Societatea Sf. François de Sales), fondată de Giovanni Bosco în 1859, după o lungă perioadă de apostolat petrecută de acesta printre tinerii piemontezi. Prima acţiune a s. a fost pregătirea unor predicatori care, în zilele de sărbătoare, să contribuie la educaţia religioasă a tinerilor; în cadrul societăţii au apărut, apoi, adăposturile pentru săraci şi atelierele pentru învăţarea şi practicarea unor meserii (croitorii, tâmplării şi legătorii de cărţi), constituind nucleul viitoarelor şcoli profesionale care vor deveni o caracteristică a s.

salică, legea, complex de legi ale francilor, unele dintre cele mai vechi documente de drept cutumiar germanic. Prima sa variantă datează, probabil, din sec.V şi era o iniţiativă a lui Clovis, în timp ce perfecţionarea ulterioară şi adăugirile au fost opera suveranilor carolingieni care, prin *Capitularia Legis salicae*, au răspândit-o şi în Italia. Prevedea pedepse pecuniare proporţionale cu gravitatea delictelor comise; într-o manieră foarte rigidă era prevăzut şi ceremonialul proceselor plin de semnificaţii simbolice. Pe baza l. s., a luat fiinţă, începând din sec. XIV, principiul excluderii femeilor de la succesiunea la tron.

Salisbury, *Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, marchiz de*, om politic britanic (Hatfield 1830-1903). La moartea lui B. Disraeli (1881), a deveni şeful Partidului Conservator. De mai multe ori ministru de externe şi prim-ministru (1885, 1886-1892, 1895-1902), a condus Imperiul britanic spre expansiunea sa maximă, printr-o politică activă colonială în Africa, totul culminând cu războiul anglo-bur (v.). În acelaşi timp, în Europa a dus o politică de „izolare mândră", refuzând să încheie alianţe cu celelalte puteri. Pe plan intern, S. s-a opus acordării autonomiei Irlandei şi i-a primit î partidul conservator pe liberalii unionişti.

Sallustius, *Caius Crispus* (Amiternum 86-Roma 35 î.Hr.). Originar dintr-o familie plebee înstărită, a urcat câteva trepte ale unei cariere senatoriale înainte de a se retrage din viaţa politică, după moartea lui Caesar (pe care-l susţinuse), în locuinţa sa (*Horti sallustiani*) de pe colina Pincio. Operele sale cele mai importante, *Istoriile, Războiul împotriva lui Iugurtha*, *Conjuraţia lui Catilina*, sunt scrieri istoriografice caracterizate printr-un puternic pesimism datorat crizei etico-politice în care se afla Roma către sfârşitul perioadei republicane.

Salò, Republica de la, o altă denumire a *Republicii Sociale Italiene* (v.).

SALT, v. *dezarmare*.

Saluzzo, marchizatul de, a apărut în a doua jumătate a sec. XII datorită lui Manfred I (m. 1175). Extins sub Tommaso I (1244-1296), în anii următori marchizatul s-a aflat sub ameninţarea Casei de Savoia şi a Franţei (faţă de care marchizii prestau jurământ de vasalitate), dar a reuşit întotdeauna să-şi păstreze o relativă independenţă. Ocupat de Carol I de Savoia (1487), şi-a consolidat legăturile cu Franţa. Rezistând formal până în 1548, marchizatul a fost anexat la Dauphiné de către

regele Henric II al Franţei, trecând apoi (1601, pacea de la Lyon) în stăpânirea suveranilor de Savoia.

Salvador, El, stat din America Centrală. *Sup.*: 21 041 km². *Pop.*: 5 768 000 loc. *Capit.*: San Salvador. *Limba*: spaniola. *Relig.*: catolică. *Vecini*: E şi N Honduras, NV Guatemala, S Oceanul Pacific. *Forma de stat*: republică prezidenţială.

Structura economică, relativ mai solidă decât a statelor vecine, a fost slăbită de o instabilitate politică permanentă.

1523-1821
Ţara, cucerită de P. de Alvarado, face parte din căpitănia spaniolă generală a Guatemalei.

1824-1838
S. face parte din Provinciile Unite ale Americii Centrale.

1841 Declaraţie de independenţă şi constituţie a republicii. Alternanţă la putere a conservatorilor şi a liberalilor (care provoacă o modernizare forţată în dauna ţăranilor).

1931-1932
Primele alegeri libere. Legalizarea Partidului Comunist al lui F. Martí. Insurecţie ţărănească reprimată violent (*la matanza*). Luarea puterii de către militari.

1931-1944
Dictatura lui M. Hernández Martínez.

1962 Ia fiinţă o republică prezidenţială, condusă de Partidul Concilierii Naţionale.

1969 Război cu Honduras.

1973 N. Duarte prezidează un guvern de unitate naţională cu democrat-creştinii, comuniştii şi naţional-revoluţionarii.

1977 Preşedinţia generalului C. Humberto Romero; mişcările populare şi gherila care luase fiinţă sunt reprimate cu ajutorul aşa-numitelor „escadroane ale morţii".

1979 Lovitură de stat a unor militari reformatori. N. Duarte şi A. Magana preiau pe rând preşedi ţia. Războiul civil ia amploare datorită şi eşuării reformei agrare.

1980 Arhiepiscopul O. A. Romero este asasinat în catedrală de membri ai „escadroanelor morţii".

1984 Duarte îl învinge pe reacţionarul D'Aubuisson şi redevine preşedinte. Se intensifică activitatea gherilei Frontului de Eliberare Naţională F. Martí (FLMN).

1989 Alegerea ca preşedinte a liderului dreptei, A. Cristiani. Se înteţeşte războiul civil dintre FLMN şi „escadroanele morţii".

1992 Între guvern şi FLMN, care a pus sub asediu capitala, se încheie acorduri generale de pace datorită medierii ONU. Demobilizarea membrilor gherilelor; FLMN se transformă în cel mai important partid de opoziţie.

1994-1996
La alegerile prezidenţiale, candidatul din partea guvernului, A. Calderón Sol, obţine 70 % din voturi. Politică drastică neoliberistă şi de deschidere a S. către capitalul străin, sub supravegherea FMI. Îmbunătăţire a indicatorilor economico-financiari, dar cu costuri sociale foarte ridicate care dau naştere unor numeroase manifestaţii de protest.

1997-1998
Succes electoral net al FLMN care cucereşte 1/3 din locuri şi conducerea celor mai mari oraşe; delincvenţa face 10 000 de victime.

Salvatorelli, *Luigi*, istoric italian (Marsciano, Perugia, 1886-Roma 1974). Primele sale studii se referă la istoria creştinismului antic şi medieval. S-a opus fascismului pe care l-a considerat ca o expresie reacţionară a micii burghezii de formaţie umanistă (*Naţional-fascismul*, 1923). A scris o importantă istorie, *Gândirea politică itali nă de la 1700 la 1870* (1935). În 1942 s-a aflat printre fondatorii Partidului Acţiunii. În colaborare cu G. Mira a scris *Istoria Italiei în perioada fascistă* (1956).

Salvemini, *Gaetano*, istoric şi om politic italian (Molfetta, Bari, 1873-Sorrento, Neapole, 1957). A studiat la Florenţa cu P. Villari şi a publicat o serie de scrieri asupra istoriei medievale: *Demnitatea cavalerească în Comuna din Florenţa* (1896) şi *Magnaţi şi oameni din popor din Florenţa, de la 1280 la 1295* (1899). A colaborat la ziarele socialiste „Critica sociale" şi „Avanti!", în coloanele cărora a expus pe larg problema meridională. În *Slujitorul lumii interlope* (1909), a polemizat cu sistemele clientelare şi dictatoriale ale lui G. Giolitti pe tema corupţiei parlamentare. În 1911, s-a distanţat de socialism şi a fondat săptămânalul „L'Unità", prin intermediul căruia a susţinut poziţiile intervenţionismului democratic. Deputat (1919-1921) pe listele foştilor combatanţi, a susţinut ideea unei păci care să recunoască drepturile naţionalităţilor, opunându-se, în acelaşi timp, anexării la Italia a Dalmaţiei. Antifascist, a editat, împreună cu fraţii C. şi N. Rosselli şi cu E. Rossi, revista antifascistă clandestină „Non mollare". Arestat şi, apoi, pus provizoriu în libertate, s-a refugiat în Franţa şi a participat la întemeierea mişcării Justiţie şi Libertate. În 1934, s-a mutat în SUA şi a predat la Universitatea Harvard. În acei ani a scris câteva lucrări despre politica externă italiană: *De la pactul de la Londra la pacea de la Roma* (1925); *Mussolini în diplomaţie* (1932); *Politica externă a Italiei din 1870 până în 1915* (1944). În 1949, s-a întors la universitatea din Florenţa.

Samaria, regiune istorică a Palestinei antice centrale, între Galileea, Iudeea şi râul Iordan. Si-a luat numele de la oraşul S. (fondat pe la 870 î.Hr.), capitală a regatului de nord (Israel) după dezmembrarea regatului lui David. După aceea, a fost locuit de o populaţie pe care iudeii, întorşi din exilul babilonian, au considerat-o impură şi bântuită de datini păgâne.

Samarkand, oraş din Uzbekistan. Întemeiat în mileniul III sau IV î.Hr., este unul dintre cele mai vechi oraşe din Asia Centrală. Cucerit de Alexandru cel Mare (329 î.Hr.) şi distrus de Ginghis Han (1220), S. a renăscut la o şi mai mare strălucire sub Tamerlan, care a făcut din el capitala întinsului său imperiu. Cucerit de triburile uzbece în sec. XVIII, a intrat în cele din urmă sub stăpânirea ruşilor (1868).

samizdat, cuvânt (rus.: autoeditare) prin care, în URSS, era denumită producerea de lucrări neagreate de regim şi reproduse în diferite forme artizanale (manuscris, dactilografiere etc.). Existent încă din vremea Rusiei ţariste, s. a atras atenţia începând din anii '60 şi, datorită lui, au fost răspândite opere literare, istorice şi politice care, altfel, ar fi fost cenzurate. Printre cei mai mari autori ale căror cărţi au fost cunoscute în acest fel s-au numărat A. Soljeniţîn şi A. Siniavski.

samniţi, veche populaţie italică vorbitoare de limbă oscă, stabilită în munţii Samnium (actualmente Abruzzo), împărţită în triburi care formau o puternică structură federală. În cursul sec. V î.Hr., au început să migreze către zonele mai fertile din Sud, ameninţând aşezările etrusce şi greceşti din Campania. În sec. IV î.Hr., au intrat în conflict cu Roma (v. samnitice, războaie). În timpul războiului social, samniţii s-au aliat cu marsii răsculaţi. Principalele aşezări samnite: Boviano, Isernia, Venafro, Avellino.

samnite, războaie, trei războaie purtate între Roma şi confederaţia triburilor samnite în sec. IV-III î.Hr. În primul r. s. (343-341 î.Hr.), Roma a venit în ajutorul oraşului Capua, atacat de samniţi, dar, după primele victorii, a încheiat cu duşmanii înţelegeri asupra sferelor de influenţă (354). Al doilea r. s. (326-304 î.Hr.) declanşat din cauza controlului asupra Neapolelui, a pus Roma într-o dificultate prelungită datorită tehnicilor de luptă ale inamicilor, care i-au obligat pe romani la umilinţa „furcilor caudine". Începând din anul 314, în ciuda unei coaliţii a samniţilor cu alte populaţii italice, romanii au ieşit învingători cucerind Nola şi Boviani. Al treilea r. s. (298-290 î.Hr.), a înregistrat, prin bătăliile de la Sentino (295) şi Aquilonia (293), momente decisive în favoarea Romei. R. S. au reprezentat pentru Roma o etapă esenţială în lărgirea sferei sale de dominaţie teritorială: anexând Samnium, Picenum, Sabina, Roma a intrat într-un contact direct cu Magna Graecia.

Samoa, stat insular în Oceania. *Sup.*: 2 842 km². *Pop.*: 163 000 loc. din care 88 % polinezieni-samoani şi 10 % metişi. *Capit.*: Apia (pe insula Upolu). *Limba*: samoana şi engleza (oficiale). *Relig.*: protestantă (63 %), catolică (22 %). *Poziţie geografică*: Oceanul Pacific de Sud. Numite Insulele Navigatorilor de primii descoperitori olandezi (1772), insulele S. occidentale au devenit în 1899 protectorat al Germaniei, de la care au fost luate, în 1914, la începutul primului război mondial, de Noua Zeelandă care le-a primit spre administrare de la Societatea Naţiunilor (1920). La 1.I.1962, au devenit stat independent în cadrul Commonwealthului. Insulele S. orientale, în schimb, sunt un teritoriu „neîncorporat" al SUA.

samurai, războinici din perioada feudală japoneză (jap.: *samurau*, a fi în serviciul cuiva). Casta s. s-a consolidat începând din sec. IX. Educaţi în spiritul unui cod etic rigid care cultiva disciplina, onoarea şi loialitatea (*bushido*), la început în serviciul *daimyo* (feudatari, moşieri), s. au devenit, cu timpul, o adevărată elită birocratico-administrativă şi după sec. XVI au devenit tot mai mult o clasă politică de elită, apărătoare a vechilor tradiţii. În 1871, în timpul procesului radical de modernizare a ţării, casta s. a fost desfiinţată prin lege, dar a continuat să reprezinte parţial conducerea politică japoneză.

Sancho III Garcés cel Mare (n.cca 992-m. 1035), rege al Navarrei (1001-1035). Cu ajutorul cuceririlor teritoriale şi al unei politici matrimoniale abile a făcut din regatul său, el fiind cel mai important suveran al acestuia, un mare stat care cuprindea, pe lângă Navarra, León, Gasconia, Castilia şi Aragón (practic, întreaga Spanie necucerită de musulmani). La moartea sa, teritoriul a fost, totuşi, împărţit între cei patru fii ai săi.

sancţiuni economice, tentativa de a influenta prin mijloace economice politica unui stat pentru a-l obliga să-şi modifice politicile sau pentru a-şi schimba conducerea. S. e. pot fi limitate sau totale, în acest ultim caz fiind vorba despre o blocadă economică, impusă câteodată şi prin mijloace militare, cum ar fi blocada navală a coastelor. Chiar dacă folosirea acestei metode era destul de cunoscută şi în trecut, până în 1918, s. e. erau, în general, aplicate în completarea operaţiunilor militare. Exemple tipice de s.e. au fost Blocada continentală din timpul războaielor dintre Marea Britanie şi Napoleon I precum şi blocada economică impusă de Tripla Înţelegere împotriva Germaniei în timpul primului război mondial. Apariţia Societăţii Naţiunilor (1919) a creat speranţa că s. e. (prevăzute expres prin art. 16 al documentului prin care aceasta era constituită) vor fi o alternativă la folosirea forţei pentru a menţine ordinea şi pacea în lume. Au fost adoptate împotriva Italiei datorită agresiunii acesteia asupra Etiopiei (1935-1936): adoptate la iniţiativa Marii Britanii, de 52 de state membre, s. e. au fost aplicate de la 18.XI.1935 la 25.VII.1936; ar fi trebuit să blocheze exporturile în

Italia a materialelor de război şi a materiilor prime, acordarea de împrumuturi avantajoase şi importurile de produse manufacturiere din Italia. În realitate, chiar şi cei care iniţiaseră aceasta măsură nu au avut intenţia de a o aplica în totalitate şi nu a existat o blocadă a operaţiunilor militare. Utilizarea s. e. s-a extins pe larg după al doilea război mondial, nu numai datorită ONU, care le poate adopta în urma deciziei Consiliului de Securitate. S. e. decretate de guverne şi de instituţii se mai numesc şi embargo; dacă sunt dictate de organizaţii private se numesc boicot. Printre principalele cazuri de s. e. pot fi amintite cele decretate de ONU împotriva Rhodesiei între 1965 şi 1979 pentru a obliga guvernul lui I. Smith să cedeze puterea majorităţii de culoare; cele luate împotriva Africii de Sud datorită politicii de apartheid; împotriva Libiei pentru suspiciunea de complicitate cu terorismul arab; împotriva unor ţări latino-americane pentru încălcarea drepturilor omului; împotriva URSS pentru invadarea Afghanistanului în 1980; împotriva Serbiei (1993-1996) pentru intervenţiile acesteia în Croaţia şi în Bosnia.

sanculoţi, denumire peiorativă a acelor revoluţionari francezi care purtau pantaloni lungi (clasele cele mai sărace) în loc de pantaloni până la genunchi (*culottes*), folosiţi de nobili şi de burghezie. S. au constituit aripa cea mai radicală a Revoluţiei franceze şi din această categorie socială făceau parte meşteşugari, mici negustori şi funcţionari. Organizaţi în sistem capilar, pe cartiere, formau baza Comunei din Paris şi au fost protagoniştii „zilelor revoluţionare" din 5.X.1789, care a dus la mutarea regelui şi a parlamentului la Paris, şi din 10.VIII.1792, care a provocat arestarea lui Ludovic XVI şi sfârşitul monarhiei. Au fost cei mai convinşi susţinători ai politicii Terorii promovate de Robespierre.

Sandinist, Frontul de Eliberare Naţională, mişcare nicaraguană apărută în 1962 pentru a lupta împotriva dictaturii lui Somoza. O dată răsturnată dictatura şi asumată puterea, în 1979 a emanat un guvern de inspiraţie marxistă, puternic influenţat de o adevărată teologie a eliberării. Numirea ca preşedinte a liderului său, D. Ortega (1984), a coincis cu declanşarea războiului civil alimentat de *contras*, încheiat prin alegerile din 1990 care au consemnat înfrângerea sandiniştilor (deveniţi, de atunci, principala formaţiune din opoziţia democratică) şi acceptarea guvernului neoliberist al V. Chamorro.

sanfedişti, „luptătorii Sfintei Credinţe" (Santa Fede), aparţinând bandelor înarmate care, în 1799, s-au revoltat împotriva francezilor şi a „patrioţilor" din regatul Neapolelui. Organizate de cardinalul F. Ruffo din Bagnara, au restaurat monarhia Bourbonilor. De atunci, au fost denumiţi astfel susţinătorii vechiului regim şi ai binomului „tronul şi altarul".

San Francisco, conferinţele de la, prima (25.IV-26.VI.1945) a aprobat *Carta Naţiunilor Unite*, dând naştere ONU. A doua (20.VII-13.VIII şi 4-8.IX.1951) a aprobat tratatul de pace dintre Japonia şi Aliaţi care, însă, nu a fost semnat de statele comuniste. Japonia renunţa la Coreea, la Formosa, la Pescadores, la Kurile, la partea de Sud a insulei Sahalin şi la alte teritorii, i se impuneau limitări ale forţelor armate şi se obliga să plătească despăgubiri de război.

San Giuliano, *Antonio Paternò - Castello marchiz de*, om politic italian (Catania 1852-Roma 1914). Primar al Cataniei (1879), a fost ministru de externe (1905-1906, 1910-1914) şi ambasador în Marea Britanie şi în Franţa (1906-1910). Susţinător al Triplei Alianţe, a păstrat raporturi bune şi cu Antanta. A fost adept al cuceririi Libiei şi a obţinut crearea unei Albanii independente (1912). La izbucnirea primului război mondial, a proclamat împreună cu A. Salandra neutralitatea Italiei, începând tratative cu amândouă taberele politice implicate.

Sangnier, *Marc*, om politic francez (Paris 1873-1950). Catolic, a întemeiat (1894) mişcarea „Sillon", de orientare net democratică şi, din această cauză, condamnată de Pius X (1910). Deputat din 1919 până în 1924, pacifist, s-a angajat plenar în susţinerea reconcilierii dintre Franţa şi Germania. Internat de nazişti într-un lagăr (1944) a fost, după aceea, deputat şi preşedinte al Mişcării Republicane Populare.

Sankt Petersburg, oraş rusesc la Marea Baltică. Întemeiat de Petru cel Mare în mai 1703 pe teritoriu finic ca o „poartă de acces" ideală de acces a puterii ruseşti la mare, a fost sabotat mult timp de către suedezi care, printr-o blocadă navală severă au împiedicat timp îndelungat construcţia lui. În 1712, în sfârşit, ţarul şi-a stabilit aici reşedinţa şi a făcut din acest oraş capitala Rusiei. Dezvoltarea ulterioară a oraşului a fost impresionantă, datorită şi facilităţilor acordate de suverani antreprenorilor. În primii treizeci de ani din sec. XIX a devenit un centru al activităţilor revoluţionare (mişcarea decembristă din 1825). În 1914, la izbucnirea primului război mondial, numele germanizat – Petersburg – a fost înlocuit cu numele rusesc Petrograd. Rebotezat Leningrad de către regimul sovietic în 1924, în timpul celui de-al doilea război mondial a fost supus de germani unui asediu foarte îndelungat, care a făcut circa 600 000 de victime din rândul populaţiei (IX.1941-I.1944). În 1991, în urma unui referendum, locuitorii au decis ca oraşul să-şi reia vechiul nume.

San Marino, stat aflat pe teritoriul Italiei, între Emilia-Romagna şi Marche. *Sup.*: 60,57 km². *Pop.*: 24 000 loc. *Capit.*: San Marino. *Limba*: italiana. *Relig.*: catolică. *Forma de stat*: republică independentă. Conform tradiţiei, a fost întemeiat de sclavi dalmaţi conduşi de

călugărul eremit Marino di Arbe, refugiaţi pe Monte Titano pentru a scăpa de persecuţiile din partea lui Diocleţian (sec.IV). Comună medievală, s-a aliat cu familia Montefeltro şi, apoi, cu Della Rovere, extinzându-şi teritoriul. Devenit republică în sec. XIII, dominat de ghibelini, a reuşit să se menţină independent în ciuda tentativelor Statului Pontifical de a-l lua în stăpânire (1739 şi 1786). Integritatea sa teritorială, recunoscută chiar şi de Napoleon, a fost confirmată de Congresul de la Viena (1815). În timpul Risorgimento-ului, republica a susţinut cauza italiană, adăpostindu-l pe Garibaldi (1849) şi pe mulţi alţi fugari. Independenţa statului S.M. a fost recunoscută şi de Regatul Italiei printr-un acord din 1862 care-i garanta protecţia. În 1971, prin revizuirea înţelegerilor cu Italia, a fost recunoscută suveranitatea deplină a S. M., renunţându-se la obligaţia din partea italiană de a apăra mica republică, aceasta făcând parte, începând din 1988, din Consiliul Europei iar din 1992 a devenit membră a ONU.

San Martín, *José de*, general şi om politic argentinian (Yapeyù, actualmente San Martin, 1778-Boulogne-sur Mer, Franţa, 1850). Erou al războiului de independenţă dintre America Latină şi Spania (a fost supranumit *El Libertador* – Eliberatorul). A luptat în Spania împotriva ocupaţiei napoleoniene, apoi s-a întors în patrie şi a comandat armata răsculaţilor împotriva dominaţiei spaniole, din 1813 până în 1816, când a fost obţinută independenţa naţională. Printr-o traversare glorioasă a Anzilor, a eliberat Chile (1817) şi Perú (1819-1821). Devenit „protectorul" teritoriilor eliberate, cu puteri dictatoriale, în iulie 1822 s-a întâlnit la Guayaquil cu S. Bolívar pentru a pune la punct o acţiune comună, dar, la apariţia unor neînţelegeri, a renunţat la titlul de protector şi s-a înapoiat în Argentina ca simplu cetăţean. În 1824, s-a autoexilat în Franţa.

San Martino della Battaglia, localitate italiană din provincia Brescia, teatru al bătăliei în care, la 24.VI.1859, în timpul celui de-al doilea război pentru independenţă şi în acelaşi timp cu bătălia de la Solferino, armata piemonteză comandată de Victor Emanuel II a învins aripa nordică a armatei austriece.

Sanremo, conferinţa de la, s-a ţinut la 19-26.VI.1920, cu participarea Italiei, Marii Britanii, Franţei, Japoniei, Greciei şi Belgiei pentru a stabili soarta Germaniei şi a Imperiului otoman în urma primului război mondial. S-a stabilit regimul internaţional al Strâmtorilor, a fost alcătuit proiectul viitoarei păci cu Imperiul otoman (v. Sèvres, tratatul de la) şi s-a decis încredinţarea unor mandate asupra teritoriilor arabe.

sansimonism, mişcare a socialismului utopic bazat pe ideile lui C.-H de Saint-Simon (v.).

San Stefano, tratatul de la, semnat la 3.III.1878, a pus capăt războiului (început la 23.VI.1877) în care Rusia învingea Turcia. Prevedea ca Rusiei să-i fie cedate Dobrogea, oraşele Kars, Batumi şi Bayazid; autonomia pentru Bosnia-Herţegovina; independenţa României; crearea principatului Bulgariei Mari. Reacţiile celorlalte puteri europene la această consolidare a forţei Rusiei în Balcani au dus la o rediscutare a tratatului în cadrul Congresului de la Berlin din iunie-iulie 1878.

Santa Anna, *Antonio Lòpez de*, general şi om politic mexican (Jalapa 1794-Ciudad de Mexico 1876). Colaborator al lui A. Iturbide în timpul războiului de independenţă (1821), a contribuit la detronarea împăratului pentru a se putea ajunge la proclamarea republicii (1823). O adevărată autoritate politică şi sub preşedinţia lui A. Bustamante (1824-1832), în 1833 a obţinut preşedinţia ţării şi a guvernat dictatorial până în 1848, când înfrângerile din războaiele cu SUA care anexaseră Texasul (1846-1848) l-au obligat la exil. Rechemat în ţară de militari şi ales dictator pe viată (1853), a fost din nou obligat să se refugieze în exil din 1855 până în 1874.

Santarosa, *Santorre Annibale de Rossi di Pomarolo conte de*, patriot italian (Savigliano, Cuneo, 1783-Sfacteria, Grecia, 1825). Cu convingeri monarhist-constituţionale, a fost unul dintre iniţiatorii mişcării liberale din martie 1821 din Piemont, devenind ministru de război în guvernul provizoriu. După eşuarea mişcării, s-a refugiat în diferite ţări şi a murit luptând pentru independenţa Greciei.

Santiago de Compostela, oraş din Spania (Galicia), datând de la începutul Evului Mediu, când a fost întemeiat datorită cultului dedicat unui mormânt datat în sec. IX şi în care s-a considerat că s-ar fi aflat moaştele Sf. Iacob. A fost locul de desfăşurare al unor concilii şi un centru spiritual important. Catedrala din oraş (sec. XI) a devenit ţinta cea mai frecventată a pelerinajelor medievale, astfel încât s-au construit şi întreţinut şosele directe care străbăteau întreaga Europă pentru a ajunge acolo. În 1522, a fost fondată în oraş o universitate care a făcut din S. unul dintre centrele culturale cele mai înfloritoare din Spania.

Sao Tomé şi Principe, stat insular în Africa ecuatorială, situat în Oceanul Atlantic în largul Gabonului. *Sup.*: 964 km². *Pop.*: 129 000 loc. *Capitala*: Sao Tomé. *Limba*: creola-portugheză. *Relig.*: catolică (83 %). Colonie portugheză din 1522, şi-a dobândit independenţa în 1975 sub conducerea Mişcării pentru Eliberare din S.T. şi P., care a instaurat un regim monopartid de orientare marxistă. După adoptarea unei noi constituţii în 1990, în 1991 coaliţia partidelor din opoziţie a ieşit învingătoare în alegerile legislative şi prezidenţiale, aducându-l la preşedinţie pe M. Trovoada (confirmat în 1996). În 1994-1995, în alegerile anticipate, MLSTP a obţinut majoritatea voturilor şi a format un nou executiv de unitate naţională.

Saracco, *Giuseppe,* om politic italian (Bistagno, Alessandria, 1821-1907). Senator în 1865, de mai multe ori ministru, președinte al Senatului (1899-1900), după alegerile din 1900 a fost numit președinte al Consiliului cu misiunea de a liniști spiritele după tentativele de a instaura dictatura ale lui L.G. Pelloux.

Saragat, *Giuseppe,* om politic italian (Torino 1898-Roma 1988). Combatant voluntar în primul război mondial, a aderat, în 1922, la socialismul reformist. Sub regimul fascist, a emigrat în Elveția (1925) și, apoi, în Austria și în Franța. În 1930, a realizat, împreună cu P. Nenni, reunificarea celor două partide socialiste di exil, apoi, reîntors în Italia, în 1943, a fost arestat și predat germanilor, dar a reușit să evadeze împreună cu S. Pertini. A prezidat Adunarea Constituantă până în ianuarie 1947. Adversar al politicii care urmărea unificarea PSI cu comuniștii, a condus sciziunea social-democrată (1947), rămânând după aceasta șeful de necontestat al PSDI. A fost vicepreședinte al Consiliului care-l avea în frunte pe De Gasperi (1947-1949) și, apoi, pe Scelba și pe Segni (1954-1957). După debutul perioadei destalinizării, s-a pronunțat pentru reapropierea de PSI (întâlnirea de la Pralognan cu Nenni, 1956) și pentru formarea unui guvern de centru-stânga. Ministru de externe în primul guvern de centru-stânga, prezidat de A. Moro (1963), a fost ales președinte al republicii (28.XII.1964), datorită voturilor acordate de partidele de centru-stânga și de PCI, fiind succesorul lui A. Segni care demisionase pe motive de sănătate. În 1971, la expirarea mandatului, s-a reîntors la conducerea PSDI.

Sarajevo, capitala Bosniei-Herțegovina. Atestat încă din sec. XIV, orașul a fost cucerit de turci în 1429 și a trecut sub stăpânirea Austro-Ungariei în 1878, devenind sediul conducerii militare din Bosnia-Herțegovina. A fost teatrul asasinării arhiducelui Franz Ferdinand de Habsburg și a soției acestuia, Sofia, de către naționalistul sârb G. Princip (28.VI.1914), eveniment care a declanșat primul război mondial. După proclamarea independenței 1991), Bosnia-Herțegovina a fost ținta unui atac înverșunat din partea naționaliștilor sârbi bosniaci (1992-1995) care a făcut zeci de mii de victime în rândul civililor și a produs pagube imense orașului datorită bombardamentelor prelungite. După semnarea acordurilor de la Dayton (1995, v.), o bună parte a comunității sârbe a părăsit orașul.

sarazini, vechi populații semite stabilite în Peninsula Sinai, au fost printre primii care au adoptat islamismul, astfel încât numele lor a devenit, pentru creștinii din Evul Mediu, sinonim cu cel de musulmani. Din așezările lor permanente de pe teritoriul european (ca acelea de la *Fraxinetum,* de pe lângă actualul Saint-Tropez, sau de la gura de vărsare în mare a râului Garigliano, în Campania), s. porneau în operațiuni bine organizate de jaf în întregul bazin al Mării Mediterane. Începând din sec. XVI, s. au desfășurat și o activitate susținută de piraterie pentru capturarea de creștini care erau vânduți, apoi, ca sclavi, în Africa de nord.

Sardinia, regiune italiană cu statut special, cuprinzând provinciile Cagliari (capitală), Nuoro, Oristano și Sassari.

sec. XIII-VIII î.Hr
Apogeu al epocii de bronz, din care au rămas construcții impunătoare din piatră, în formă de con (nuraghi).

sec. VIII î.Hr.
Colonizare a fenicienilor cartaginezi.

sec VI Sosirea pe insulă a grecilor focidieni veniți din Massalia (Olbia) și alungați în scurt timp de cartaginezii aliați cu etruscii.

238 Romanii pun stăpânire pe insulă. S. devine provincie împreună cu Corsica (226 î.Hr.).

455-530 d.Hr.
Dominație a vandalilor.

534 Cucerirea de către bizantini a insulei.

sec. VIII-IX
Incursiuni ale sarazi ilor; începând din sec. IX, încetează orice obligație fată de Imperiul de Răsărit.

1022 Ieșind de sub dominația arabă, S. se divizează în patru entități administrative guvernate prin autoritatea suverană a câte unui judecător: Cagliari, Arborea, Logudoro și Gallura. Începe pătrunderea în insulă a pisanilor și a genovezilor care împart, treptat, insula în două sfere de influență.

1087 După un conflict fățiș, printr-un acord provizoriu Corsica revine Genovei și Sardinia Pisei.

1288 După înfrângerea de la Maloria (1284), pisanii trebuie să cedeze orașele Cagliari, Sassari și o parte din provincia Arborea genovezilor.

1297 Papa Bonifaciu VIII dă S., ca feudă, suveranilor de Aragón care pun stăpânire pe insulă (1326). Dominația spaniolă durează până în sec. XVIII, în ciuda numeroaselor răscoale.

1713 Ocupată de englezi în timpul războiului de succesiune spaniolă, S. revine Austriei prin tratatul de la Utrecht.

1720 Conform tratatului de la Haga, S. îi revine lui Vittorio Amedeo II de Savoia (în schimbul Siciliei), formând, împreună cu Piemontul, Regatul Sardiniei.

1919 Aspirațiile către autonomie ale locuitorilor S. duc la fondarea, de către E. Liussu, a Partidului Sard al Acțiunii.

1948 S. devine o regiune autonomă cu statut special in cadrul Republicii italiene.

Sargon cel Mare, întemeietorul primului regat semit în Mesopotamia (n. cca 2340-m. 2284 î.Hr.). Funcționar

la curtea regală din oraşul Kish, îl înlătură de la putere pe Ur-Zababa, urcându-se pe tron în locul acestuia. Noua sa capitală a devenit oraşul Akkad. A unificat Mesopotamia de sud, ducând în continuare o politică imperialistă. Inscripţiile şi vestigiile arheologice confirmă faptul că, în expediţiile sale, S. ajunsese până la Marea Mediterană.

sarmaţi, populaţie nomadă, originară din centrul Asiei, prezentă în câmpia dintre Carpaţi, Vistula, Volga şi Marea Neagră. Împărţiţi în triburi, în sec. II î.Hr., şi-au întemeiat un regat independent. Pe vremea Imperiului roman au ameninţat în mai multe rânduri *limes*-ul, dar au dispărut în urma invaziilor germanice.

Sarpi, *Paolo*, istoric şi jurist italian (Veneţia 1552-1623). Preot aparţinând ordinului serviţilor, în cadrul căruia a deţinut funcţia de procurator general (din 1585), în 1606 a fost numit teolog şi maestru în dreptul canonic al Republicii Veneţia. În timpul controverselor dintre Biserică şi Veneţia, care judecase în tribunale civile doi preoţi vinovaţi de delicte de drept comun, a susţinut drepturile jurisdicţionale ale republicii şi nu a recunoscut validitatea interdicţiei (v.) dictate de papă împotriva Veneţiei. Excomunicat în 1606, a avut, după aceea, legături cu reformaţii şi a fost acuzat de erezie. Opera sa cea mai importantă este *Istoria Conciliului din Trento* (1608-1616), în care critica refuzul papei de a participa la orice dezbatere asupra reformei Bisericii şi vedea în conciliul respectiv o cale către consolidarea caracterului absolutist al puterii papale în dauna puţinelor libertăţi care mai rămăseseră în cadrul Bisericii.

Sasanizi, dinastie care a domnit în Persia din anul 226 până la cucerirea arabă din 651. Întemeietor al dinastiei a fost regele *Ardaşir* (cca 226-241), nepot al lui Sasan (de aici numele de S.), care a pus stăpânire, în 226, pe oraşul Ctesifon, făcând din el capitala regatului său. Aflaţi într-un permanent conflict mai întâi cu romanii şi, apoi cu Imperiul bizantin, S. au urmărit să dobândească un control deplin al căilor comerciale între Orient (unde Imperiul chinez trecea printr-o perioadă dificilă) şi Marea Mediterană. Ajunşi la apogeu prin *Chosroe I* (531-579), au cucerit Ierusalimul (614) şi ameninţau chiar Constantinopolul (625). S. doreau să îndepărteze din Persia elementele eleniste introduse după domnia lui Alexandru cel Mare, revenind pe cât posibil la o originalitate persană legată de amintirea marelui imperiu ahemenid, făcând din mazdeism (v.) religia oficială. S. au fost învinşi de inexorabila expansiune arabă din sec. VII; dinastia s-a stins în 651 o dată cu asasinarea ultimului suveran, *Yazdegerd III*.

Sato, *Eisaku*, om politic japonez (Tabuse, Yamaguchi, 1901-Tokio 1975). Secretar general, din 1946, al Partidului Liberal-Democrat, a condus între 1964 şi 1972 guvernul japonez făcând ca ţara să devină a treia putere economică mondială şi ducând la încheierea contenciosului postbelic prin restituirea către Japonia a insulei Okinawa. În 1974, a fost distins cu Premiul Nobel pentru pace.

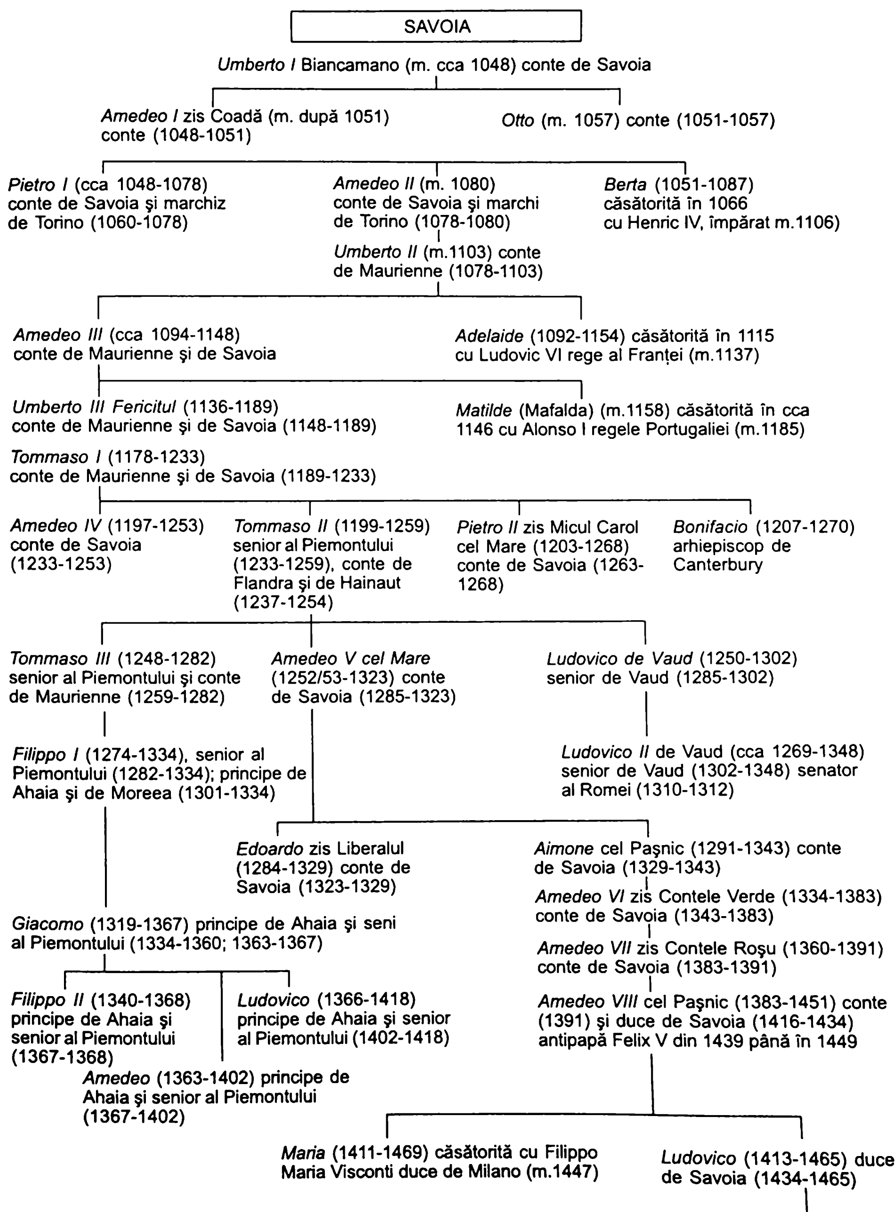
satrap, guvernator al unei provincii în vechiul Imperiu persan, în urma reorganizării întreprinse de Cyrus cel Mare (sec.VI î.Hr.). De obicei de origine nobilă, s. cumula puteri civile (judiciare şi fiscale) şi militare. Inspectori trimişi de rege îi controlau activitatea.

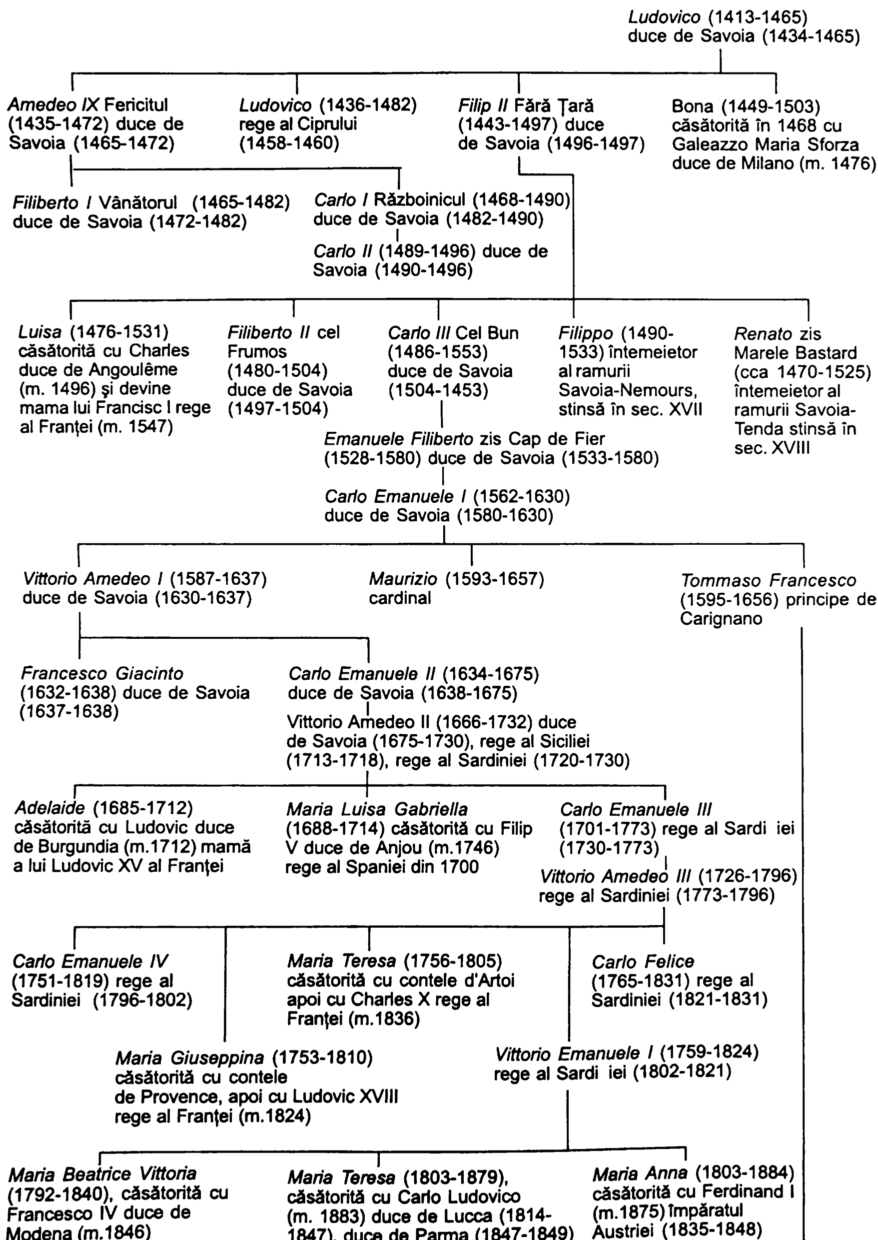
Sauro, *Nazario*, ofiţer italian de marină (Capodistria 1880-Pola 1916). Căpitan de cursă lungă în marina comercială austriacă, la izbucnirea primului război mondial s-a înrolat în marina militară italiană. Împotmolindu-se cu submarinul său, *Pullino*, în apele micii insule Gagliola, din apropierea Istriei, a fost luat prizonier de austrieci şi executat prin spânzurare pentru înaltă trădare.

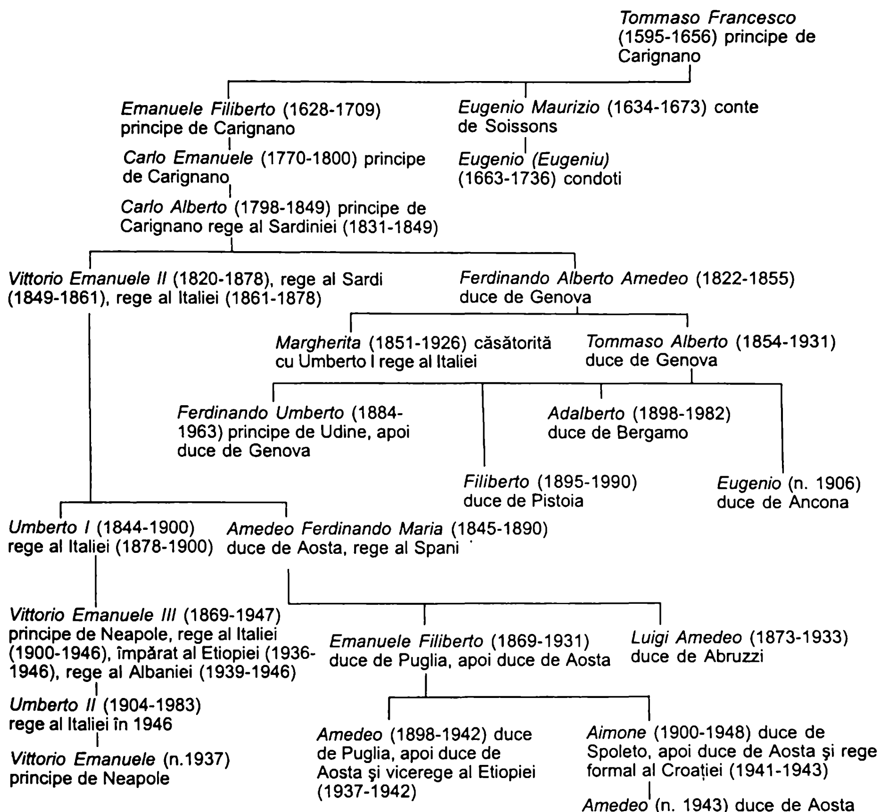
Savigny, *Friedrich Karl von*, jurist german (Frankfurt 1779-Berlin 1861). A fondat şcoala istoriei dreptului (1814), susţinând că dreptul trebuie să fie studiat în relaţie cu procesul evoluţiei istorice care i-a dat naştere şi nu ca un fapt izolat şi imobil. Opere: *Istoria dreptului roman din Evul Mediu* (1815-1831), *Dreptul obligaţionar ca parte a dreptului roman de astăzi* (1851-1853).

Savoia, regiune istorică din sud-estul Franţei, la graniţa cu Italia, împărţită astăzi în două departamente: S., cu capitala Chambéry, şi S. Superioară, cu capitala Annecy. În 122-118 î.Hr. făcea parte din provincia romană Gallia Narbonensis, creştinată în sec. V-VI, iar în 443 a fost ocupată de burgunzi. În 843, prin tratatul de la Verdun, făcea parte din teritoriile stăpânite de împăratul Lothar I. Din 934, a fost anexată la regatul Burgundiei şi apoi a făcut parte din Sfântul Imperiu Roman (1032-1038). Începând din această perioadă, istoria S. se confundă cu cea a dinastiei cu acelaşi nume. Prin tratatul încheiat la 12.III.1860, a fost cedată Franţei, împreună cu Nisa, de către Regatul Sardiniei, ca o compensaţie pentru sprijinul acordat Risorgimento-ului italian de Napoleon III.

Savoia, dinastie care a domnit în Savoia, Piemont, în Regatul Siciliei şi, apoi al Sardiniei, şi în Regatul Italiei. ■ *Conţii şi ducii de Savoia.* Primul personaj atestat documentar din Casa de S. este *Umberto I Biancamano* (m. cca 1048), vasal al lui Rudolf III, regele Burgundiei şi conte de S. Fiul său, *Oddone* (m. 1057) şi-a extins domeniile pe versantul italian al Alpilor, astfel încât statele piemonteze de mai târziu s-au aflat la confluenţa frontierelor dintre Elveţia, Franţa şi Italia. În politica lor de expansiune, suveranii de S. s-au ciocnit de alianţa helveto-germanică, ajungând cu aceasta la relaţii echilibrate. Expansiunea monarhiei franceze i-a împins, însă, din ce în ce mai mult, către est, către valea Padului,

SAVOIA
Umberto I Biancamano (m. cca 1048) conte de Savoia
Amedeo I zis Coadă (m. după 1051) conte (1048-1051)
Otto (m. 1057) conte (1051-1057)
Pietro I (cca 1048-1078) conte de Savoia şi marchiz de Torino (1060-1078)
Amedeo II (m. 1080) conte de Savoia şi marchi de Torino (1078-1080)
Berta (1051-1087) căsătorită în 1066 cu Henric IV, împărat m.1106)
Umberto II (m.1103) conte de Maurienne (1078-1103)
Amedeo III (cca 1094-1148) conte de Maurienne şi de Savoia
Adelaide (1092-1154) căsătorită în 1115 cu Ludovic VI rege al Franței (m.1137)
Umberto III Fericitul (1136-1189) conte de Maurienne şi de Savoia (1148-1189)
Matilde (Mafalda) (m.1158) căsătorită în cca 1146 cu Alonso I regele Portugaliei (m.1185)
Tommaso I (1178-1233) conte de Maurienne şi de Savoia (1189-1233)
Amedeo IV (1197-1253) conte de Savoia (1233-1253)
Tommaso II (1199-1259) senior al Piemontului (1233-1259), conte de Flandra şi de Hainaut (1237-1254)
Pietro II zis Micul Carol cel Mare (1203-1268) conte de Savoia (1263-1268)
Bonifacio (1207-1270) arhiepiscop de Canterbury
Tommaso III (1248-1282) senior al Piemontului şi conte de Maurienne (1259-1282)
Amedeo V cel Mare (1252/53-1323) conte de Savoia (1285-1323)
Ludovico de Vaud (1250-1302) senior de Vaud (1285-1302)
Filippo I (1274-1334), senior al Piemontului (1282-1334); principe de Ahaia şi de Moreea (1301-1334)
Ludovico II de Vaud (cca 1269-1348) senior de Vaud (1302-1348) senator al Romei (1310-1312)
Edoardo zis Liberalul (1284-1329) conte de Savoia (1323-1329)
Aimone cel Paşnic (1291-1343) conte de Savoia (1329-1343)
Amedeo VI zis Contele Verde (1334-1383) conte de Savoia (1343-1383)
Giacomo (1319-1367) principe de Ahaia şi seni al Piemontului (1334-1360; 1363-1367)
Amedeo VII zis Contele Roşu (1360-1391) conte de Savoia (1383-1391)
Filippo II (1340-1368) principe de Ahaia şi senior al Piemontului (1367-1368)
Ludovico (1366-1418) principe de Ahaia şi senior al Piemontului (1402-1418)
Amedeo VIII cel Paşnic (1383-1451) conte (1391) şi duce de Savoia (1416-1434) antipapă Felix V din 1439 până în 1449
Amedeo (1363-1402) principe de Ahaia şi senior al Piemontului (1367-1402)
Maria (1411-1469) căsătorită cu Filippo Maria Visconti duce de Milano (m.1447)
Ludovico (1413-1465) duce de Savoia (1434-1465)

Ludovico (1413-1465) duce de Savoia (1434-1465)
Amedeo IX Fericitul (1435-1472) duce de Savoia (1465-1472)
Ludovico (1436-1482) rege al Ciprului (1458-1460)
Filip II Fără Ţară (1443-1497) duce de Savoia (1496-1497)
Bona (1449-1503) căsătorită în 1468 cu Galeazzo Maria Sforza duce de Milano (m. 1476)
Filiberto I Vânătorul (1465-1482) duce de Savoia (1472-1482)
Carlo I Războinicul (1468-1490) duce de Savoia (1482-1490)
Carlo II (1489-1496) duce de Savoia (1490-1496)
Luisa (1476-1531) căsătorită cu Charles duce de Angoulême (m. 1496) şi devine mama lui Francisc I rege al Franţei (m. 1547)
Filiberto II cel Frumos (1480-1504) duce de Savoia (1497-1504)
Carlo III Cel Bun (1486-1553) duce de Savoia (1504-1453)
Filippo (1490-1533) întemeietor al ramurii Savoia-Nemours, stinsă în sec. XVII
Renato zis Marele Bastard (cca 1470-1525) întemeietor al ramurii Savoia-Tenda stinsă în sec. XVIII
Emanuele Filiberto zis Cap de Fier (1528-1580) duce de Savoia (1533-1580)
Carlo Emanuele I (1562-1630) duce de Savoia (1580-1630)
Vittorio Amedeo I (1587-1637) duce de Savoia (1630-1637)
Maurizio (1593-1657) cardinal
Tommaso Francesco (1595-1656) principe de Carignano
Francesco Giacinto (1632-1638) duce de Savoia (1637-1638)
Carlo Emanuele II (1634-1675) duce de Savoia (1638-1675)
Vittorio Amedeo II (1666-1732) duce de Savoia (1675-1730), rege al Siciliei (1713-1718), rege al Sardiniei (1720-1730)
Adelaide (1685-1712) căsătorită cu Ludovic duce de Burgundia (m.1712) mamă a lui Ludovic XV al Franţei
Maria Luisa Gabriella (1688-1714) căsătorită cu Filip V duce de Anjou (m.1746) rege al Spaniei din 1700
Carlo Emanuele III (1701-1773) rege al Sardi iei (1730-1773)
Vittorio Amedeo III (1726-1796) rege al Sardiniei (1773-1796)
Carlo Emanuele IV (1751-1819) rege al Sardiniei (1796-1802)
Maria Teresa (1756-1805) căsătorită cu contele d'Artoi apoi cu Charles X rege al Franţei (m.1836)
Carlo Felice (1765-1831) rege al Sardiniei (1821-1831)
Maria Giuseppina (1753-1810) căsătorită cu contele de Provence, apoi cu Ludovic XVIII rege al Franţei (m.1824)
Vittorio Emanuele I (1759-1824) rege al Sardi iei (1802-1821)
Maria Beatrice Vittoria (1792-1840), căsătorită cu Francesco IV duce de Modena (m.1846)
Maria Teresa (1803-1879), căsătorită cu Carlo Ludovico (m. 1883) duce de Lucca (1814-1847), duce de Parma (1847-1849)
Maria Anna (1803-1884) căsătorită cu Ferdinand I (m.1875) împăratul Austriei (1835-1848)

unde au întâlnit, totuşi, rezistenţa celor care deţineau pe rând puterea în Lombardia (familiile Visconti, Sforza, Habsburg). Într-un asemenea cadru geopolitic, istoria Casei de S. a cunoscut diferite evenimente. În sec. XIV-XV, a avut loc un proces de continuă expansiune spre Piemont şi spre Nisa, consfinţit prin acordarea în 1416, de către împăratul Sigismund, a titlului de duce lui *Amedeo VIII* (1391-1451) care, în 1418, prin stingerea ramurii S.-Ahaia, a anexat definitiv la domeniile sale feuda Pinerolo-Torino. Începând din a doua jumătate a sec. XV până la jumătatea sec. XVI, în primul rând din cauza războaielor pentru supremaţie purtate pe teritoriul Italiei între Franţa şi Spania, suveranii de S. au trecut printr-o lungă perioadă de criză care i-a privat de aproape toate posesiunile lor. Abia în 1559, prin pacea de la Cateau-Cambrésis, ducelui *Emanuele Filiberto* „Cap de Fier" (1553-1580) i se restituie domeniile strămoşilor săi, cu excepţia proprietăţilor din Elveţia. Deosebit de energic, el a reorganizat şi consolidat statul piemontez care, de atunci, s-a situat mereu în frunte datorită bunei sale admi istrări şi unei armate puternice.

■ *Regii din dinastia de Savoia.* Prin tratatul de la Utrecht (1713), la încheierea războiului spaniol de succesiune, *Vittorio Amedeo II* (1675-1730) a primit coroana regală a Siciliei pe care a schimbat-o cu cea a Sardiniei (1718). Prin tratatul de la Viena (1738), *Carlo Emanuele III* (1730-1773) a obţinut Novara şi Tortona şi, prin tratatul de la Aachen (1748), Voghera, Vigevano şi Novara Superioară, până la Ticino şi Lago Maggiore. Prin Carlo Emanuele III a fost atins punctul culminant al absolutismului monarhic. În sec. XVIII, suveranii piemontezi, spre deosebire de Habsburgi şi de Bourbon din celelalte state italiene, nu au făcut concesii iluminis-

mului, impunând o orânduire statală bazată pe principii catolice. Membrii dinastiei de S. s-au aliat împotriva Franței revoluționare care, în 1802, a anexat toate proprietățile lor de pe continent, iar regele *Vittorio Emanuele I* (1802-1821) se refugia în Sardinia. La Congresul de la Viena (1815), principii de S. și-au redobândit statele, adăugându-se la ele și Genova și Liguria. Într-o primă perioadă, au preferat să se preocupe de legitimitatea lor și au dorit să și-o protejeze decât să continue politica de expansiune în valea Padului, lucru care i-ar fi adus în conflict cu Austria. Dar, începând de la jumătatea anilor '40, *Carlo Alberto* (1831-1849) s-a alăturat mișcării de eliberare națională italiană și istoria suveranilor de S. s-a împletit cu cea a Risorgimento-ului (v.), până în 1861, la întemeierea Regatului Italiei avându-l pe tron pe *Vittorio Emanuele (Victor Emanuel) II* (1849-1878). I-a urmat la tron fiul său, *Umberto I* (1878-1900), ucis la Monza de anarhistul G. Bresci. Acomodându-se cu dictatura fascistă, baricadându-se în spatele unui constituționalism formal invocat în repetate rânduri de *Victor Emanuel III* (1900-1946), monarhia piemonteză a încercat prea târziu să se detașeze de prăbușirea regimului și de înfrângerea în cel de-al doilea război mondial. În urma referendumului din 2.VI.1946 asupra instituțiilor statului, ultimul rege din familie, *Umberto II* (9.V-12.VI.1946), a trebuit să părăsească Italia (13.VI.1946). Cea de-a XIII-a prevedere tranzitorie și finală a Constituției din 1948 a stabilit că membrii și descendenții Casei de S. nu au drept de vot și nu pot îndeplini funcții publice; în plus, descendenților de sex masculin le sunt interzise intrarea și rezidența pe teritoriul național italian.

Bibliografie F. Cognasso, *I Savoia*, Dall'Oglio, Milano 1971; G. Artieri, *Cronaca del Regno d'Italia*, vol. I-II, Mondadori, Milano 1977-1978.

Savoia, *Eugeniu de*, comandant militar (Paris 1663-Viena 1736). Făcând parte din ramura franceză Savoia-Soissons, a primit de la împăratul Leopold I comanda armatei, misiune care-i fusese refuzată anterior de Ludovic XIV al Franței; de atunci a rămas în serviciul dinastiei habsburgice. Unul dintre marii strategi ai epocii sale, a luat parte la războaiele împotriva turcilor (1683-1699, victoria de la Zenta din 1697), războiul spaniol de succesiune (1700-1714, victoria de la Torino din 1706), războiul polonez de succesiune (1733-17359 și, din nou, împotriva turcilor (1716-1718, victoria de la Petervaradin și ocuparea Belgradului în 1717).

Savonarola, *Girolamo*, călugăr dominican italian (Ferrara 1452- Florența 1498). Intrat în mănăstirea S. Domenico din Bologna, în 1475, a fost trimis la Florența, în 1482, pentru a predica în favoarea necesității unei reforme morale, politice și religioase. După moartea lui Lorenzo de'Medici și intrarea în Italia a regelui Franței, Carol VIII (1494), S. și-a radicalizat predicile profetice, afirmând că Florența, noul Ierusalim, era destinată misiunii de a conduce transformarea întregii lumi creștine, începând chiar cu Roma papală, stăpânită de superficialitatea mondenă și corupția aduse de familia Borgia. După izgonirea familiei Medici a devenit un adevărat conducător al republicii florentine (1494-1498), instaurând în oraș un regim moral sever care, totuși, nu l-a îndepărtat de populație, aceasta sprijinind măsurile democratice luate de el, cum erau reforma impozitelor și interzicerea cametei. Excomunicat de papa Alexandru VI (VI.1497), acesta cerând imperios orașului să i-l predea pe călugăr, a fost, inițial, doar somat de burghezia florentină să-și înceteze predicile incendiare (III.1498), și după aceea, arestat și executat prin ardere pe rug împreună cu discipolii săi Domenico din Pescia și Silvestro din Florența.

saxoni, v. *germani*.

Saxonia, regiune istorică a Germaniei, și-a luat numele de la triburile germanice ale saxonilor, stabiliți pe acest teritoriu între sec. II și V, apoi supuși și creștinați de Carol cel Mare. În 843, S. s-a numărat printre regiunile dominate de francii orientali (tratatul de la Verdun) și, în 880, a fost înălțată la rangul de ducat al Casei Ludolfingilor care a domnit peste Germania din 919 până în 1024 și a obținut prin Otto I (962) tronul imperial. Henric Leul (1139) a dus la apogeu puterea ducatului, dar aceasta i-a fost răpită, în 1180, de împăratul Frederic I Barbarossa. S. a fost, după aceea, dezmembrată în mai multe feude. Titlul de duce, împreună cu un teritoriu restrâns, a rămas în posesia celor două familii saxone – Wittenberg și Lauenburg – care și-au disputat titlul de elector (aflat, în 1356, în posesia celei dintâi). Când familia Wittenberg a dispărut, împăratul a acordat, în 1423, titlul de elector (și numele de S.) Casei de Wettin. În timpul Reformei, electorii de S. Frederic III cel Înțelept (1486-1525), Johann Friedrich cel Mărinimos (1532-1547), apoi Mauriciu de Saxonia (1547-1553), au făcut din ducat un bastion al luteranismului. Frederic August I (1694-1733) s-a convertit la catolicism și a obținut coroana Poloniei (până în 1763). Sub Frederic August II (1696-1763) regiunea este devastată de o serie de războaie (războaiele de succesiune poloneză și austriacă, precum și războiul de șapte ani) de pe urma cărora și-a pierdut personalitatea. Frederic August III (1763-1827) a trecut de partea lui Napoleon și a obținut tronul regiunii și marele ducat al Varșoviei (1806). Sub domnia sa, S. a fost reorganizată din punct de vedere administrativ și s-a dezvoltat pe plan economic. În 1815, partea de nord a S. a fost cedată Prusiei. Prin regele Johann (1854-1873), S. s-a aliat cu Austria în războiul împotriva Prusiei (1866) și, învinsă, a fost obligată să intre în Confederația Germană de Nord (1867) iar în 1871 în Imperiul German. La sfârșitul primului război mondial, a încetat să mai

existe ca regat. Divizată între cele două republici germane după cel de-al doilea război mondial, formează astăzi landurile Niedersachsen (Saxonia inferioară) şi Sachsen-Anhalt (Saxonia-Anhalt).

sănătate, strâns legată de dezvoltarea medicinei pe de o parte, de serviciile sociale publice pe de altă parte, s. modernă îşi are originile în forme de asistenţă răspândite în Evul Mediu.

■ *Caritatea şi sănătatea din Evul Mediu până în epoca modernă.* Datorită carităţii medievale au apărut azilurile, în cadrul cărora, totuşi, nu se făcea nici o distincţie între bolnavi şi ceilalţi, între cerşetori şi handicapaţi. Spitalul devenea, astfel, o instituţie de caritate, evoluând treptat spre o orientare mixtă laico-religioasă, deoarece era deservit de medici din exterior. Experienţa Şcolii medicale de la Salerno (începând din sec. XI) şi reglementarea exercitării profesiunii de medic, acest scop fiind realizat prin *Constituţiile de la Melfi* (1231), au dus la studierea organizată a medicinei, începând din sec. XIII şi XIV, în diferite universităţi. Către sfârşitul sec. XIV, după marea molimă din Europa (v. epidemie), au fost introduse procedurile de dezinfecţie publică şi forme de „carantină" pentru corăbiile care veneau din localităţi contaminate. În 1423, a fost deschis la Veneţia primul „lazaret" în care trebuiau internaţi bolnavii contagioşi. Trecerea la o percepţie mai concretă a rolului medicului şi al s. publice a fost destul de lentă. A fost depăşită, în fapt, ideea medicului ca persoană care acordă doar un simplu ajutor suferinzilor (într-un amestec de motive caritabile şi ştiinţifice), în intenţia de a separa profesiunea de medic de activitatea unor şarlatani sau a unor vindecători, de a stabili raporturile corecte între medicină şi chirurgie (practicată multă vreme de felceri şi de bărbieri), de a transforma spitalul într-un loc de îngrijire efectivă şi raţională a bolnavilor, de a introduce ideea prevenirii bolii prin măsuri igienico-sanitare adecvate. În secolul XVI au apărut lucruri noi şi importante: s-au răspândit spitalele pentru „incurabili", iar în climatul Contrareformei noi ordine religioase îşi fixaseră ca misiune specială prezenţa în asemenea instituţii (de ex., camillienii, ordin întemeiat în 1582 de Sf. Camillo de Lellis). S-au răspândit, în acelaşi timp, şi leagănele pentru copiii orfani (v.), caracterizate prin posibilitatea ca acolo să fie abandonaţi nou-născuţii în condiţii de anonimat.

■ *Către sănătatea din zilele noastre.* Secolul XVIII şi perioada despotismului luminat au adus noutăţi şi în sistemul sanitar: au apărut clinicile, depăşind dihotomia între universităţi şi spitale; au fost puse bazele unei prezenţe medicale în teritoriu (o dată cu apariţia primilor „medici curanţi", funcţionari de stat); s-a trecut la laicizarea spitalelor (transformări administrative şi de gestiune, introducerea funcţiei de „medic director", regulamente de ordine interioară) şi ale unei diferenţieri definitive între asistenţa socială şi asistenţa medicală. În sec. XIX acest proces a devenit ireversibil şi s-a generalizat. S-au introdus în această perioadă şi alte noutăţi în domeniul asistenţei sanitare, măsuri care au redus mortalitatea : răspândirea vaccinării (introdusă de E. Jenner încă de la sfârşitul sec. XVIII şi perfecţionată de L. Pasteur), practicarea asepsiei (I. F. Semmelweis, 1847) şi a anesteziei (W.T.G.Norton, 1846; J. Y. Simpson, 1847). Efectele sanitare şi sociale ale revoluţiei industriale au fost avute în vedere începând din a doua jumătate a sec. XIX atât prin efectuarea unor studii din ce în ce mai amănunţite asupra bolilor profesionale şi a condiţiilor igienico-sanitare, cât şi prin adoptarea unor măsuri de legislaţie socială şi de apărare a sănătăţii muncitorului. În Italia, prima lege organică în materie de sănătate a fost aprobată în 1865 ca perfecţionare a legii Rattazzi, din 1859; a urmat reforma complexă iniţiată de F. Crispi (1889) care crea un sistem sanitar piramidal condus de Consiliul Superior al Sănătăţii, republicată într-un Text Unic din 1934 prin care au fost înfiinţate în fiecare provincie laboratoare de igienă şi profilaxie. În sec. XX , pe lângă progresul uriaş al ştiinţei medicale, s-a afirmat ideea „dreptului la sănătate" ca drept imprescriptibil al cetăţeanului care trebuie asigurat de stat prin măsuri adecvate. În 1958, în Italia a fost înfiinţat Ministerul Sănătăţii, iar în 1978 a fost adoptată o reformă a sistemului sanitar, prin introducerea Unităţilor Sanitare Locale (USL).

Bibliografie G. Cosmacini, *Storia della medicina e della sanità in Italia. Dalla peste europea alla guerra mondiale 1348-1918*, Laterza, Bari 1987; P. Frascani, *Ospedale e società in età liberale*, Il Mulino, Bologna 1986; R. H. Shyrock, *Storia della medicina nella società moderna*, Isedi, Milano 1977.

Vezi şi: asistenţă; boală; copilărie; epidemie; legislaţie socială; populaţie.

săptămâna roşie, expresie prin care sunt denumite manifestaţiile populare din 7-14.VI.1914, în Italia, având un caracter net insurecţional ca urmare a interdicţiei guvernamentale asupra manifestaţiilor antimilitariste programate a avea loc la Ancona. Ciocnirile dintre demonstranţi şi forţele de menţinere a ordinii, începute în Marche şi în Romagna, s-au extins şi în alte oraşe italiene. Mişcarea, condusă de anarhistul E. Malatesta, de B. Mussolini (pe atunci militant socialist), de sindicalistul revoluţionar F. Corridoni şi de republicanul P. Nenni, s-a încheiat cu un bilanţ de treisprezece morţi din rândul demonstranţilor şi unul dintre agenţii forţei publice.

Scalfaro, *Oscar Luigi*, om politic italian (Novara 1918). Magistrat, şef al partidului Acţiunea Catolică, a fost deputat pentru DC din 1946 până în 1992. Iniţial, un apropiat al lui Scelba, a rămas departe de diferitele curente politice şi a fost secretar adjunct al partidului

în 1965-1966. A fost ministru al transporturilor (1966-1968, 1972), al învățământului (1972-1973), de interne (1983-1987). Președinte al Camerei după alegerile din 1992, a fost, imediat după aceea, ales președinte al republicii (25.V.1992).

Scelba, *Mario*, om politic italian (Caltagirone, Catania, 1901-Roma 1991). Secretar al lui L. Sturzo după primul război mondial, avocat, a contribuit efectiv la consolidarea mișcării DC. A făcut parte din Comitetul consultativ, a fost ministru al poștelor (1945-1947) și membru în Adunarea Constituantă (1946). Ministru de interne din 1947 până în 1953, a reprimat dur demonstrațiile organizațiilor de stânga și si ale sindicatelor. Președinte al Consiliului (1954-1955), a semnat memorandumul prin care era rezolvată problema orașului Trieste. Devenind adversar al forțelor politice de centru-stânga, nu a mai făcut parte din guvern.

Schacht, *Hjalmar Horace Greely*, finanțist și om politic german (Tingleff, Schleswig, 1877-München 1970). Ca președinte al Reichsbank, a salvat marca germană de la inflația catastrofală din anii 1923-1930. Naționalismul său l-a adus în preajma lui Hitler care l-a numit din nou la Reichsbank (1933-1938) și ministru al economiei naționale (1934-1937). Adversar al cheltuielilor militare, a intrat în rezistența antinazistă și a fost arestat în urma atentatului asupra lui Hitler din 20.VII.1944.

Scharnhorst, *Gerhard von*, general prusac (Bordenau an der Leine, Hanovra, 1755-Praga 1813). Șef al Departamentului de Război, a fost artizanul renașterii puterii militare prusace după înfrângerile suferite din partea lui Napoleon la Auerstadt (1806) și Eylau (1807).

Schengen, tratatul de la, acord interguvernamental care anulează controlul de la frontiere între statele membre, întărind în schimb granițele externe ale acestei zone; încheiat în 1985 între Franța, Germania, Belgia, Olanda, Luxemburg, a cuprins apoi alte șapte state, printre care Italia (1998).

schiavoni, nume dat în Italia, în Evul Mediu, sclavilor proveniți de pe coastele estice Mării Adriatice (de aici Schiavonia și Slavonia). În sec. XVII, din acești sclavi erau alcătuite unități separate din armata Republicii venețiene, desființate în 1797 de către Napoleon.

schisma din Occident, divizare din sânul creștinătății care, între 1378 și 1417, a dus, în Occident, la numirea unor papi opuși unul altuia. La moartea lui Grigore XI (papă care, în 1377, pusese capăt „captivității de la Avignon"), cardinalii francezi au contestat alegerea (1378) succesorului acestuia, Urban VI, și l-au numit antipapă pe Clement VII care s-a refugiat la Avignon. Câteva state (Franța, Neapole, Portugalia, Aragón, Castilia) l-au recunoscut pe papa francez, altele (Anglia, Imperiul, Ungaria, Italia centrală și de nord) pe cel de la Roma. S. din O. s-a prelungit până la alegerea lui Martin V, în 1417.

schisma din Răsărit, separare a Bisericii orientale de Biserica catolică romană, care a dus la apariția Bisericii ortodoxe (v. ortodoxe, Biserici). Ruptura s-a oficializat în 1054 prin excomunicarea reciprocă (anulată în 1965) dintre legații pontificali, conduși de cardinalul Umberto da Silva Candida, și patriarhul din Constantinopol, Mihail Cerularios, ca urmare a îndelungatei dispute asupra noțiunii *Filioque* (v.) și a primatului episcopului Romei, refuzat de creștinii din Răsărit. Înainte de aceasta, între cele două Biserici mai apăruseră dispute: asupra iconoclastiei (v. sec. VIII), asupra limitelor jurisdicțiilor fiecăreia dintre ele în Balcani și, în special, în 867-869, când s-a înregistrat scurta schismă a lui Fotios. Distrugerile și jafurile neîntrerupte, comise de cruciații care au cucerit Constantinopolul în 1204, au îndepărtat și mai mult una de alta cele două Biserici. Conciliile, al II-lea de la Lyon (1274) și cel de la Ferrara-Florența (1438-1439) au făcut ca schisma să înceteze doar temporar și formal, datorită presiunilor împăraților bizantini care căutau aliați în Occident pentru a putea lupta împotriva turcilor.

schismă, separare de Biserică a unui grup de credincioși, acțiune provocată de neînțelegeri cu caracter disciplinar sau doctrinar, dar nu neapărat asupra unor adevăruri ale credinței (această trăsătură deosebește s. de erezie).

Schleicher, *Kurt von*, general și om politic german (Brandenburg 1882-Neu Babelsberg, Berlin, 1934). Șef, din 1929, al Biroului politic al Ministerului Forțelor Armate, a fost cancelar după H. Brüning și F. von Papen (1932) și a încercat în zadar să folosească nazismul în favoarea militarilor. Obligat să demisioneze, în ianuarie 1933, a fost înlocuit de Hitler care a ordonat, ulterior, să fie asasinat împreună cu soția.

Schleswig-Holstein, land din nordul Germaniei, cuprinzând și o zonă din partea sudică a peninsulei Jutlanda. Fostă feudă daneză, în 1386, Schleswig a devenit domeniu al familiei Schauenburg care mai deținea și ținutul Holstein, feudă imperială. La stingerea familiei, cele două teritorii au trecut sub stăpânirea personală a regelui Christian I al Danemarcei (1460), deși aici locuia o numeroasă comunitate germană. În sec. XIX, conflictele interne între naționaliștii danezi și cei germani, precum și tentativa lui Christian IX al Danemarcei de a separa cele două ducate și de a anexa Schleswig la regatul danez au dus la intrarea în război a Austriei și Prusiei împotriva Danemarcei (războiul ducatelor, 1864). Danezii, învinși, au fost nevoiți să cedeze ducatul Holstein Austriei și ducatul Schleswig Prusiei (convenția de la Gastein, 1865). În 1866, cancelarul prusac Bismarck a acuzat Austria că încuraja agitația antiprusacă în Schleswig, găsind, în felul acesta, motivul necesar pentru a declanșa războiul austro-prusac (1866) care i-a permis Prusiei să anexeze definitiv la teritoriul ei cele două ducate și să le germanizeze complet.

Schliefen, *Alfred von*, general german (Berlin 1833 - 1913). Şef de stat-major (1891-1906), considerat unul dintre cei mai mari experţi contemporani în strategie, a elaborat un plan de atac asupra Franţei, plan care prevedea o manevră de încercuire prin Belgia. Modificările aduse de H. J. von Moltke, în 1914, când a început primul război mondial, nu au dus la obţinerea succesului deplin preconizat de S.

Schmidt, *Helmuth*, om politic german (Hamburg 1918). Social-democrat, ministru al apărării (1969-1972) şi, apoi, de finanţe (1972-1974) în guvernul prezidat de W. Brandt, al cărui principal colaborator a fost, i-a succedat în funcţia de cancelar (V.1974). A dus o politică economică de austeritate rigidă şi a luptat cu hotărâre împotriva terorismului RAF (v.). Pe planul politicii externe, a menţinut raporturile preferenţiale cu Franţa şi a continuat *Ostpolitik* (v.) a lui Brandt. A fost nevoit să demisioneze în octombrie 1982 ca urmare a retragerii liberalilor din coaliţia de la guvernare.

Schmitt, *Karl*, filosof german al dreptului (Plettenberg, Westfalia, 1888-1985). Pornind de la doctrinele lui Machiavelli şi Hobbes, a criticat statul de drept şi a susţinut prioritatea deciziei politice, fără amestecul unor considerente juridice (decizionismul), în faţa legii. A evidenţiat, prin categoria de „duşman", elementul datorită căruia iau naştere organismele politice. Opere: *Dictatura* (1921); *Categoriile politicului* (1963).

Schröder, *Gerhard*, om politic german (1944). Lider al Partidului Social-Democrat, după victoria electorală din 1998 a devenit cancelar, formând un guvern de coaliţie cu Verzii.

Schumacher, *Kurt*, om politic german (Kulm, Westfalia, 1895-Venusberg, Bonn, 1952). Deputat social-democrat (1930-1933), a fost internat de nazişti într-un lagăr de concentrare (1933-1945). După război, s-a aflat printre cei care au contribuit la refacerea Partidului Social-Democrat, şi a deţinut preşedinţia acestuia din 1946 până la moarte, situându-se pe poziţii net opuse cancelarului K. Adenauer.

Schuman, *Robert*, om politic francez (Luxemburg 1886-Scy-Chazelles, Moselle, 1963). Originar dintr-o familie lorenă, a luptat în armata germană în primul război mondial. Cetăţean francez din 1919, a fost deputat din 1919 până în 1940 al Partidului Democrat Popular, de orientare catolică. Participant la Rezistenţă, în 1944 a contribuit la fondarea Mişcării Republicane Populare (MRP). Preşedinte al Consiliului de Miniştri (1947-1948), a susţinut aderarea Franţei la planul Marshall şi a iniţiat o politică de reconciliere cu Germania. Ministru de externe (1948-1953), a fost unul dintre principalii promotori ai Comunităţii Europene: la 9.V.1950, a lansat proiectul („planul S.") care a dus la înfiinţarea Comunităţii Europene a Cărbunelui şi Oţelului (CECA, 1951). A fost şi preşedinte al Mişcării Europene şi preşedinte al Parlamentului european de la Strasbourg (1958-1960).

Schumpeter, *Joseph Alois*, economist austriac (Trest, Moravia, 1883-Taconic, Connecticut, 1950). După primul război mondial, a fost ministru de finanţe al republicii austriece (1919). În 1932, s-a mutat în SUA pentru a preda la Harvard. A susţinut o concepţie dinamică asupra economiei, considerând că dezvoltarea nu poate fi decât rezultatul noutăţilor tehnologice adoptate de întreprinzători (*Teoria dezvoltării economice*, 1912). În *Capitalism, socialism şi democraţie* (1954) a descris modul în care poate fi depăşit capitalismul clasic caracterizat printr-o dezvoltare monopolistă care împiedică posibilitatea de a progresa a fiecărui întreprinzător separat; problemele economice ale societăţii trebuie, în acest caz, rezolvate prin elemente de planificare publică.

Schuschnigg, *Kurt von*, om politic austriac (Riva del Garda 1897-Innsbruck 1977). Deputat creştin-social, l-a înlocuit pe E. Dollfuss la conducerea guvernului după asasinarea acestuia (19349. În 1938, sub presiunea lui Hitler, a trebuit să-l accepte ca ministru de interne pe şeful naziştilor austrieci, A. Seyss-Inquart; la puţin timp după aceea a demisionat, iar germanii ocupau Austria. A fost ţinut prizonier de nazişti până în 1945.

Schuster, *Ildefonso*, cardinal italian (Roma 1880-Venegono Inferiore, Varese, 1954). Abate al mănăstirii benedictine S. Paolo fuori le Mura, la Roma, a fost numit, în 1929, arhiepiscop de Milano şi cardinal. Şi-a exprimat o aprobare plină de bunăvoinţă faţă de guvernul fascist, dar a criticat manifestările sale rasiste şi filogermane (1938). În aprilie 1945, a desfăşurat o activitate inteligentă de mediere între germani, fascişti, partizani şi anglo-americani.

Schwarzenberg, *Felix principe de*, om politic austriac (Cesky Krumlov, Boemia, 1800-Viena 1852). Militar de carieră, la 21.XI.1848, a fost numit şef al guvernului şi ministru de externe al Imperiului austriac şi i-a impus împăratului Ferdinand I să abdice în favoarea lui Franz Joseph; a reprimat mişcările revoluţionare de la Viena şi, cu ajutorul ruşilor, a înăbuşit revoluţia ungară pentru independenţă (VIII-IX.1849). A reorganizat imperiul pe baze centraliste şi absolutiste. După înfrângerea definitivă a Piemontului, la Novara, în faza a doua a primului război de independenţă, i-a obligat pe prusaci (umilinţa de la Olmütz, 29.XI.1850) să treacă la refacerea Confederaţiei Germane sub hegemonia austriecilor.

Schweitzer, *Albert*, medic şi filantrop alsacian (Kaysersberg, Alsacia, 1875-Lambaréné, Gabon, 1965). Protestant, profesor docent în domeniul ştiinţelor despre Noul Testament (1902), a scris diferite cărţi asupra istoriei creştinismului (*Istoria cercetărilor asupra vieţii lui Isus*, 1913). A fost, de asemenea, un interpret faimos

al muzicii pentru orgă de Bach. După primirea diplomei în medicină (1913), s-a dedicat activității de misionariat, înființând spitalul din Lambaréné pe care l-a condus până la sfârșitul vieții. Premiul Nobel pentru pace în 1952.

Sciesa, *Amatore*, patriot italian (Milano 1814-1851). Muncitor tapițer, mazzinian, a răspândit manifeste antiaustriece. Arestat în noaptea de 30.VII.1851, a fost condamnat la moarte prin împușcare. I se atribuie fraza „tiremm innanz" (să mergem mai departe) ca răspuns dat soldaților care l-au dus prin fața casei lui sperând ca, pradă emoției, să trădeze numele complicilor săi pentru a-si salva viata.

Scipio Aemilianus, *Publius Cornelius*, om politic roman (n.cca 185-Roma 129 î.Hr.). Fiul lui Aemilius Paullus, a fost adoptat de fiul lui Scipio Africanus. Consul în 147, la izbucnirea celui de-al treilea război punic a primit comanda armatei din Africa, pornind la distrugerea Cartaginei (146) și a Numantiei (133). Discipol și prieten al lui Polibiu, a cunoscut înțelepciunea greacă de orientare stoică; a fost animatorul așa-numitului cerc al Scipionilor, adunare de politicieni și intelectuali admiratori ai elenismului.

Scipio Africanus, *Publius Cornelius*, general și om politic roman (n. cca 235-Literno 183 î.Hr.). Aparținând uneia dintre cele mai mari familii de patricieni, S. a fost una dintre figurile cele mai proeminente ale istoriei romane din perioada dobândirii hegemoniei asupra Mării Mediterane. Încă de foarte tânăr a luptat în timpul celui de-al doilea război punic, în bătălia de la Ticinus împotriva lui Hannibal (218) și apoi la Cannae (216). În Spania, în 211, primește comanda armatei romane și, în cinci ani, îi alungă pe cartaginezi din Peninsula Iberică. În anul 205, devine consul în provincia Sicilia. De aici, a hotărât să pornească războiul din Africa împotriva cartaginezilor, ieșind învingător în disputa cu acea parte din Senat care susținea tactica unui război de uzură. Debarcând în Africa, în 204, a ieșit învingător la Utica, în 203, cu ajutorul lui Massinissa și, în 202, în marea bătălie de la Zama. Cartagina a fost obligată să ceară încheierea păcii și S. a primit, pe lângă onorurile triumfale, *cognomen*-ul de Africanus. Devenit censor și *princeps senatus* (199), în următorii zece ani a dus războaie împotriva triburilor celtice și ale ligurilor. În 190, când izbucnește războiul împotriva lui Antiochos III al Siriei, S. l-a însoțit pe fratele său, Lucius, pe atunci consul, în Orient și a contribuit la consolidarea alianțelor romane, în special cu Filip V rege al Macedoniei, Rhodosului și Pergamului. Stilul acțiunilor sale politice, bazat pe charisma personală, deschiderea către cultura greacă și către metodele diplomației orientale a provocat o largă opoziție împotriva lui S., dușmanii săi, dintre care cel mai important era M. Porcius Cato, reușind să creeze un scandal în jurul celor doi frați, acuzați și judecați că ar fi primit bani de la Antiochos fără a-i fi predat vistieriei imperiale. Către sfârșitul vieții, S. s-a retras din viața publică.

sciți, popor antic din ramura iraniană care, începând cu sec. VIII î.Hr. s-a deplasat din Asia Centrală ajungând până în Persia și Asiria. După ce i-au distrus pe cimerieni, au fost respinși de mezi și, prin sec. IV î.Hr., au ocupat mare parte din câmpiile eurasiatice situate între Don și Dunăre. Nomazi, călăreți de elită, s. au devenit sedentari și au creat o bogată artă figurativă. Atacați mai întâi de sarmați, au fost supuși în cele din urmă de celți și macedoneni. O parte dintre ei au întemeiat, în sec. II î.Hr., un regat în Crimeea.

sclavagiste, războaie, războaie purtate în sec.II-I î.Hr. de Roma împotriva sclavilor răsculați. În 135 î.Hr., în Sicilia s-a format o armată de 30 000 de sclavi aflați sub comanda lui Eunos care a fost înfrânt în 132 de Publius Rupilius. În 101-97 î.Hr., tot în Sicilia, sclavii cilicieni Salvius Trypho și Athenion s-au răsculat și au rezistat atacurilor a trei consuli înainte de a fi înfrânți de Aquilius Manius, la Triscalon, unde sclavii supraviețuitori s-au sinucis în masă. Totuși, cea mai importantă răscoală a sclavilor a fost cea a lui Spartacus, din 73-71 î.Hr.

sclavie, supunerea totală și exploatarea forței de muncă a unor oameni lipsiți de orice drept politic și cetățenesc, în urma stării lor de prizonieri de război, de datornici insolvabili sau de marfă vie.

■ *Sclavia în Antichitate.* Componentă importantă a prăzii de război, sclavul era, la sumerieni, considerat la fel ca orice alte bunuri ale stăpânului său. Codul babilonian al lui Hammurabi prevedea tratamente diferențiate în funcție de natura raportului de s., reglementând și cazurile de încetare a acestei stări (prin răscumpărare, adopție sau eliberare prin voința stăpânului). Destul de puțin numeroși până la războaiele de cucerire purtate de suveranii din cea de-a XVIII-a dinastie (sec. XVI-XIV î.Hr.), în Egipt, sclavii erau un bun de preț dată fiind nevoia de mână de lucru și, din această cauză, cei care îi omorau riscau pedeapsa capitală. În Grecia antică, structura însăși a *poleis*-urilor, în care cetățenii liberi aveau acces la conducerea statului și se ocupau cu războiul și cu comerțul, făcea din s. baza sistemului de producție agro-pastorală; sclavii (între 25 și 50 % din total) erau, la origine, prizonieri rezultați direct din războaie și, mai târziu, cumpărați datorită unui comerț devenit foarte curând deosebit de înfloritor și, până în anul 594 î.Hr. (când a intervenit interdicția stabilită de Solon), datornici insolvabili.

■ *Roma, creștinism și sclavie.* În lumea romană, așa-numiții *cives*, în permanență implicați în acțiuni militare, au fost, curând, înlocuiți în cultivarea parcelelor de pământ de sclavi cumpărați sau crescuți (copii abandonați sau ai sclavilor deja achiziționați). Condițiile lor de

viaţă erau, la început, foarte grele fără să le fie recunoscut nici un drept şi fără să existe vreo limită a puterii stăpânului; din această cauză apăreau răscoale care au devenit foarte curând adevărate războaie sclavagiste (v. sclavagiste, războaie) ducând treptat la unele ameliorării ale situaţiei (vânzarea împreună a perechilor; dreptul de a avea o proprietate şi de a primi o moştenire).Calităţile de care dădeau dovadă sclavii puteau, totuşi, să fie valorificate, ei devenind secretari-copişti, pedagogi sau vânzători şi erau chiar eliberaţi (trecând la condiţia de liberţi) sau adoptaţi. Ponderea mare acordată s. a fost una dintre slăbiciunile structurale ale economiei romane, deoarece făcea să scadă interesul faţă de adoptarea unor măsuri în vederea creşterii productivităţii terenurilor agricole şi faţă de îmbunătăţirile tehnice. Apariţia creştinismului nu a modificat prea mult situaţia: predicile în vederea adoptării unui tratament uman al sclavilor nu puneau în discuţie însăşi instituţia s. Biserica a trecut, totuşi, la eliberarea celor botezaţi în credinţa creştină şi exista obiceiul să fie eliberaţi colonii care lucrau pământurile mănăstireşti.

■ *Epoca medievală şi modernă*. Răspândirea islamismului a dat naştere unei noi discriminări (cea religioasă) care să justifice înrobirea altor oameni începând de la sfârşitul sec. IX, raidurile piraţilor arabi în bazinul mediteranean cu scopul de a-i captura şi a-i vinde pe „necredincioşii" creştini au devenit o adevărată plagă, intensificându-se în perioada cruciadelor. În Europa continua practica prin care cei învinşi în războaie deveneau sclavi. Când, în sec. X, împăratul Otto I i-a învins pe slavi, a adus întreaga populaţie în stare de sclavie: acela a fost momentul în care a apărut termenul de „sclav" care provine chiar din „slav", pentru că înainte de aceasta se folosea denumirea de „serv" Între sec. XI şi XIV, totuşi, şerbia (v.) şi statutul de colonist au redus considerabil numărul de sclavi din agricultură, luând, în schimb, amploare starea de servitute domestică. S. a înregistrat, totuşi, o recrudescenţă spectaculoasă începând din sec. XV, când portughezii au devenit promotorii unui comerţ extins de sclavi procuraţi din populaţiile africane cu care veniseră în contact datorită primelor lor călătorii maritime către Asia. În această acţiune ei au fost susţinuţi de îndemnul venit din partea papei Nicolae V de a aduce în stare de s. pe toţi musulmanii de pe continentul negru (1542). Africa a devenit astfel sursa pentru sclavii trimişi în Brazilia. Traficul de sclavi pe rutele maritime ale Atlanticului a devenit, în acelaşi timp, o afacere colosală în momentul în care şi Spania a trebuit să-i importe în propriile sale colonii (după ce exterminase populaţia indigenă obligând-o să lucreze în mine) iar în America de Nord şi în zona Caraibilor s-au extins culturile agricole. Francezii, olandezii şi englezii (aceştia din urmă impunându-se asupra tuturor datorită superiorităţii lor navale) au făcut să înceteze monopolul portughez. Pe planul consecinţelor culturale şi sociale, exista o diferenţă fundamentală între coloniile franceze şi spaniole şi cele ale englezilor: în cele dintâi, colonii se mutau fără familii şi, prin aceasta, a apărut o amestecare a sclavilor cu stăpânii care a dus la o generalizeze a metisajului, în timp ce în ultimele separarea dintre albi şi negri s-a menţinut cu stricteţe, dând naştere prejudecăţilor rasiale şi unui sistem segregaţionist rigid. Începând din sec. XVIII, din motive ideologice (recunoaşterea, proclamată de iluminism, a drepturilor naturale ale omului) şi politico-economice (mecanizarea muncii) a apărut şi a evoluat, este drept, foarte lent, procesul care a dus la abolirea s. (v. aboliţionism), încheiat prin decizia Societăţii Naţiunilor care, în 1926, a scos-o definitiv în afara legii, deşi, chiar şi astăzi, mai există numeroase fenomene de s. *de facto* în unele ţări din Lumea a Treia.

scolastică, mişcare filosofică manifestată între sec. XI şi XIV a cărei denumire este legată de acele *scholae* apărute începând din 1000 d.Hr. pe lângă mănăstiri şi catedrale, unde învăţătorii (*scholastici*) îşi elaborau propriile doctrine. Deşi lipsită de un conţinut speculativ uniform, s. şi-a găsit continuitatea şi unitatea istorică în efortul de gândire asupra raportului dintre dogma religioasă şi raţiune. Manifestând deschidere către filosofia clasică greacă si, în special, către Aristotel, cunoscut prin intermediul filosofilor arabi, a numărat printre cei mai de seamă reprezentanţi ai săi pe Albert Magnus, Toma din Aquino şi Duns Scot. Reabilitată către sfârşitul sec.XIX datorită şi impulsului dat de Leon XIII (enciclica *Aeterni Patris*, 1879), s. şi, mai ales, filosofia Sf. Toma au inspirat aşa-numita „neoscolastică" (sau „neotomism"), prin care Biserica catolică a încercat să dea o interpretare raţională propriilor dogme şi raporturilor sale cu societatea modernă şi cu statul (E. Gilson, J. Maritain, A. Gemelli).

Scoţia, una dintre cele trei regiuni istorico-geografice care alcătuiesc Marea Britanie.

■ *Scoţia antică şi medievală*. Există puţine date despre S. înainte de cucerirea romană; se ştie doar că era locuită de populaţii celtice (picţii) la nord şi de britani la sud. Dominaţia romană s-a limitat la partea de sud, despărţită de restul ţării prin Valul lui Antoninus, construit pentru a respinge permanentele incursiuni ale celţilor. La începutul sec. V, legiunile romane au părăsit ţara şi, în locul lor, au apărut scoţii şi anglii care, împreună cu picţii şi cu britanii, au fost convertiţi (sec.VI) la creştinism de către Sf. Columban. În 843, scotul Kenneth I Mac Alpin a unificat cele patru popoare, întemeind regatul S. După moartea lui Alexandru III (1286), englezii, cu care scoţienii avuseseră diferende de frontieră, au încercat să pună sub tutela lor noul regat. Eduard I

a impus, în 1292, un rege vasal, John Baliol. După detronarea acestuia, luptele interne care au urmat l-au adus pe tron pe Robert Bruce (1306), care i-a învins pe englezi la Bannockburn (1314). Anglia a recunoscut formal independenţa S. în 1328, chiar dacă, mai târziu, a intervenit de mai multe ori în treburile interne ale statului scoţian. În 1371, Robert I, nepotul lui Bruce, a întemeiat dinastia Stuart, care s-a angajat într-o acţiune de reducere a puterii nobilimii, împiedicată în permanenţă de războaiele purtate împotriva Angliei. Acesta a fost scopul pentru care s-au luptat regii Iacob IV (1488-1513) şi Iacob V (1513-1542), fiind însă de multe ori învinşi, mai ales pentru că răspândirea şi în S. a doctrinelor protestante (în 1560 a fost recunoscută Biserica prezbiteriană fondată de J. Knox) oferise nobilimii refractare un nou motiv de opoziţie fată de coroană. Revenirea (1561) în S. a fiicei lui Iacob V, văduvă a lui Francisc II al Franţei, catolica Maria Stuart, a provocat resentimentul parlamentului şi ostilitatea supuşilor, care au obligat-o pe regină să se refugieze în Anglia.

■ *Unirea cu Anglia.* Ei i-a urmat Iacob VI, care a urcat şi pe tronul Angliei sub numele de Iacob I. Fiul său, Carol I, a dorit să reabiliteze cultul anglican, introducându-l în locul celui prezbiterian, predominant în S., dar a întâmpinat o reacţie violentă (1637). Scoţienii prezbiterieni au ajuns la un acord cu Cromwell (1643) şi cu parlamentul englez angajându-se să susţină cauza libertăţii împotriva inamicului comun. După arestarea lui Carol I, fiul său, Carol II, a fost, totuşi, proclamat rege, fiind învins de Cromwell la Dunbar (1650) şi la Worcester (1651) şi a trebuit să fugă în Franţa. După moartea lui Cromwell şi întoarcerea suveranilor din dinastia Stuart, a intrat în vigoare (1707) *Actul de unire*, prin care cele două parlamente şi cele două regate s-au unificat într-un singur stat (Regatul Unit al Marii Britanii). În 1745, pretendentul la tron Iacob Eduard Stuart a cucerit S., unde avea mulţi susţinători, dar a fost învins după aceasta la Culloden de armata lui George II şi orice formă de autonomie scoţiană a fost abolită. În 1997, un referendum popular a stabilit că S. va avea un parlament propriu până în 1999 şi o largă autonomie fiscală.

scoutism (cercetăşie), mişcare internaţională a tineretului iniţiată între 1907 şi 1908 de englezul R. Baden-Powell. Organizat pe grupe de vârstă, scopul s. este de a educa la tineri un puternic sentiment de responsabilitate personală, în contact direct cu natura, într-un spirit de aventură şi de angajare într-un mod sobru de viaţă. În Italia, s. a fost introdus prin înfiinţarea, în 1912, a Corpului Naţional al Tinerilor Exploratori Italieni (CNGEI), cu orientare laică; în replică, în 1916, a apărut Asociaţia de Cercetaşi Catolică Italiană (ASCI). Dizolvat ca organizaţie naţională în timpul fascismului (1926-1928), s. a supravieţuit în grupuri organizate spontan şi în particular, până la reînfiinţarea CNGEI. În 1974, asociaţiile catolice masculine şi feminine s-au contopit în Asociaţia Călăuzelor şi Cercetaşilor Catolici Italieni (AGESCI).

scriere, primele forme de s. datează din jurul anului 3000 î.Hr.: s-a descoperit prezenţa lor la mayaşi, în cadrul civilizaţiei akkadiene, în Egipt si, mai târziu, în China. Predominantă era s. prin ideograme, ea fiind treptat îmbogăţită cu semne utile în vederea clarificării şi interpretării conţinutului. Astfel, alături de ideogramele care îşi păstrau nealterat înţelesul, mai erau adăugate altele cu funcţii fonetice şi de exprimare a unor concepte abstracte. Renunţarea la ideograme s-a făcut treptat: în jurul anului 1500 î.Hr., fenicienii – preluând o evoluţie deja înregistrată la civilizaţiile egipteană şi akkadiană – au menţinut doar „scheletul" consonantic al cuvântului; în sec. IX î.Hr., grecii au introdus un alfabet al lor (v.). Începând din Evul Mediu – în timp ce în Orient se menţinea s. prin ideograme – în Europa a început faza de fixare definitivă a formelor de s. Pe fondul descoperirilor arheologice începute, în sec. XVIII s-a ajuns la un studiu adecvat al formelor de s. ale Antichităţii: în 1822, F. Champollion a descifrat limba egipteană pe baza stelelor funerare de la Rosetta; în 1915, B. Hronzy a descifrat limba hittită; în sfârşit, în 1952, M. Ventris a descifrat limba miceniană. Alte s. din Antichitate rămân, totuşi, încă nedescifrate – cum ar fi s. lineară A din Creta – sau studiate doar parţial, cum este etrusca.

■ *Scriere şi societate.* În societăţile antice, nevoia de a utiliza s. pentru efectuarea operaţiunilor comerciale, pentru elaborarea legilor şi, ulterior, pentru comunicaţia interpersonală a dus la apariţia meseriei scribilor, angajaţi pentru a scrie. Timp îndelungat, suveranii au exercitat un control strict asupra acestei categorii profesionale. Hitiţii considerau scribii ca fiind una dintre cele mai râvnite prăzi de război. La Roma erau folosiţi pentru scris sclavi de mare încredere. Relaţia specială dintre capacitatea de a folosi s. şi poziţia dominantă în societate s-a menţinut, deşi în forme noi, şi în Evul Mediu. În această epocă, aşa cum s-a întâmplat în general cu cultura însăşi, s-a ajuns la un fel de monopol al călugărilor asupra s. „Laicizarea" şi „democratizarea" s. au avut loc în momentul trecerii de la epoca medievală la cea modernă şi, în mai mare măsură, o dată cu răspândirea tiparului (v.), chiar dacă această schimbare nu a comportat dispariţia imediată a analfabetismului, împotriva căruia au fost luate măsuri abia începând din sec. XVIII şi, mai intens, din sec. XIX (cu toate acestea, în momentul unificării Italiei, 75 % din populaţie mai era încă analfabetă). Răspândirea s. în sec. XIX s-a datorat atât creşterii şcolarizării (v. şcoală) cât şi birocratizării crescânde a raporturilor cu statul şi com-

plexităţii în creştere a raporturilor sociale: trebuie avute în vedere, de exemplu, introducerea evidenţei de stare civilă, obligativitatea serviciului militar şi chiar numerotarea străzilor din oraşe etc.

Bibliografie: J. Goody, *La logica della scrittura e l'organizzazione della società*, tr. it., Einaudi, Torino, 1988 ; D. Marchesini, *Il bisogno di scrivere. Usi della scrittura nell'Italia moderna*, Laterza, Bari 1992.

SEATO, siglă pentru South East Asia Treaty Organization (Organizaţia Tratatului Asiei de Sud-Est), alianţă de apărare colectivă după modelul NATO, înfiinţată prin tratatul de la Manila, din 8.IX.1954, între Australia, Franţa, Noua Zeelandă, Pakistan (retras în 1972), Thailanda, Filipine, Marea Britanie şi SUA. Creat pentru a face fată pericolului comunist, provenind în special din partea Chinei, dar şi cu scopul unei cooperări economice şi tehnice, SEATO a fost desfiinţat în 1977.

Secchia, *Pietro*, om politic italian (Ochieppo Superiore, Vercelli, 1903-Roma 1973). Comunist din anul 1921, în timpul Rezistenţei a fost comisar general al Brigăzilor Garibaldi. După eliberare a fost responsabil organizatoric şi secretar adjunct al PCI (1948-1954), situându-se, în raport cu P. Togliatti, pe o linie mai rigidă şi mai putin atentă la posibilităţile de compatibilitate instituţională. După dispariţia lui Stalin, a fost trecut pe o poziţie secundară.

secesiune, războiul de, război civil din SUA care a adus faţă în faţă, din 1861 până în 1865, statele din Sud şi cele din Nord într-un conflict care poate fi considerat ca primul având caracteristici moderne datorită armamentului utilizat, unităţile militare intrate în luptă, mobilizarea generală complexă, militară, civilă şi economică.

■ *Cauzele războiului.* Motivul cel mai presant al conflictului a fost decizia luată în noiembrie 1860 de 11 state sclavagiste (Carolina de Sud, Mississippi, Florida, Alabama, Georgia, Louisiana, Texas, Virginia, Arkansas, Carolina de Nord şi Tennessee) de a se constitui într-o confederaţie autonomă ca urmare a alegerii ca preşedinte al SUA a lui A. Lincoln. Tentativa secesionistă nu urmărea atât să apere instituţia sclaviei în sine, cât, mai ales, drepturile statelor respective în faţa organelor de putere ale guvernului federal central, căruia sudiştii îi puneau în discuţie imparţialitatea şi, în consecinţă, autoritatea de a reglementa probleme apreciate ca fiind vitale pentru interesele lor. Încă din 1832, adoptarea unor legi vamale protecţioniste pentru apărarea producţiei industriale naţionale, concentrată în întregime în regiunile nordice, fusese contestată virulent de statele din Sud ale căror economii bazate pe monoculturi agricole (în special bumbac) depindeau de schimburi comerciale cu străinătatea. Şi mai divergente erau poziţiile în problema menţinerii sclaviei, neesenţială pentru industria şi agricultura mecanizată din Nord, dar, din contra, componentă principală a sistemului economico-social sudist, bazat pe marea proprietate şi pe puterea plantatorilor.

■ *Desfăşurarea războiului.* Ostilităţile s-au declanşat (13.IV.1861, izgonirea garnizoanei federale din Ford Sumter) printr-o serie de atacuri victorioase (Bull Run, 21.VIII.1861) ale trupelor sudiste comandate de generalul R.E. Lee care, după respingerea tentativei unioniste de a cuceri Richmond, capitala confederaţilor (VI-VII.1862), a lansat o vastă ofensivă spre Nord (XII.1862-V.1863). În acelaşi timp, însă, după căderea oraşului New Orleans urmase blocada coastelor sudice şi izolarea economică a regiunii (IV.1862) iar linia sa defensivă avea să cedeze (II-VI.1862) sub presiunea generalului U.S. Grant care, prin campania de la Vicksburg (XI.1862-VI.1863), a împărţit în două frontul inamic. O nouă ofensivă a lui Lee, care ajunsese chiar să ameninţe Washingtonul, a fost oprită în bătălia decisivă de la Gettysburg (1-3.VII.1963). Protagonist al fazei finale a războiului a fost generalul nordist W.T. Sherman care, după ce a ocupat Tennessee, Georgia şi Carolina (IX.1864-II.1865), a ieşit în spatele forţelor confederate angajate pe frontul nordic. Încercuiţi, sudiştii au încercat în zadar să se apere la Richmond (bătălia de la Five Forks, 1.IV.1865), înainte de a se preda definitiv lui Grant la Appomattox, la 9.IV.1865.

Secolo, Il cotidian italian din Milano, cu orientare radicală, fondat de Raffaele şi Edoardo Sonzogno la 5.V.1866. Condus de E.T. Moneta (1869-1896) şi de C. Romussi (1896-1909), a fost cel mai răspândit ziar italian până la începutul sec. XX, când a fost depăşit de „Corriere della Sera" În 1928, a fuzionat cu „La Sera", devenind „Il Secolo-La Sera" suprimat în 1945.

secretar de stat, funcţie echivalentă, în SUA, cu cea a ministrului de externe.

secularizare, proces istoric de reducere a controlului şi a influenţei religioase asupra societăţii şi asupra culturii, iniţiat în Europa, începând, mai ales, din sec. XVIII, o dată cu Revoluţia franceză care a decretat laicizarea instituţiilor politice şi limitarea sferei sacrului în viaţa statului. Prin apariţia societăţilor industriale avansate, procesul de s. nu s-a mai limitat doar la nivelul politic, ci a transformat mentalităţile colective şi a desacralizat multe momente şi aspecte ale vieţii. La început, Biserica catolică s-a opus vehement procesului de s., dar astăzi el este considerat o ocazie pentru a reda structurilor ecleziastice scopurile iniţiale.

Sedan, bătălia de la, desfăşurată la 1-2.IX.1870 în împrejurimile oraşului francez de pe malurile Meusei, a fost bătălia decisivă a războiului franco-prusac. Trupele franceze ale lui P. de Mac-Mahon, încercuite de armatele prusace ale lui H.von Moltke, s-au predat din ordinul lui Napoleon III însuşi care a fost făcut şi el prizonier. Înfrângerea a provocat căderea imperiului (4.IX).

sefarzi, nume (ebraică: *Sefarad*, Spania) atribuit evreilor expulzaţi din Spania, în 1492, şi refugiaţi în Africa de nord, Turcia, Balcani, Italia şi Olanda şi decendenţilor de azi ai acestora.

Segni, *Antonio*, om politic italian (Sassari 1891-Roma 1972). Înscris în Partidul Popular, după venirea la putere a fascismului a abandonat politica şi s-a dedicat carierei de profesor universitar de ştiinţe juridice. În 1942-1943 a participat la fondarea DC. Ministru al agriculturii (1946-1951) în guvernul A. De Gasperi, a elaborat un proiect de reformă agrară care, însă, n-a fost aplicat decât parţial. Aflat printre fondatorii curentului de Iniţiativă Democratică şi, apoi, al doroteilor, a fost ministru al învăţământului (1951-1954), preşedinte al Consiliului (1955-1957), vicepreşedinte al Consiliului şi ministru al apărării (1958-1959), din nou preşedinte al Consiliului (1959-1960) şi ministru de externe (1960-1961). La 6.V.1962 a fost ales preşedinte al Republicii. A fost un adversar al politicii de centru-stânga; nici acum nu se cunoaşte care a fost rolul său în evenimentele din vara lui 1964 (planul pentru o intervenţie în forţă a comandantului carabinierilor, generalul De Lorenzo). Suferind, la 7.VIII.1964, un atac de tromboză cerebrală, a demisionat la 6.XII.

segregaţie rasială, regim juridic de separare între rasele care trăiesc pe teritoriul unui stat, caracterizat prin legi care interzic folosirea în comun a serviciilor publice, a zonelor de locuit sau de recreare etc. Eradicat treptat în SUA începând din anii '60, s. r. a fost înlăturată şi în Republica Africa de Sud (v. *apartheid*).

Seipel, *Ignaz*, preot şi om politic austriac (Viena 1876-Pernitz, Austria Inferioară, 1932). Preşedinte, din 1921 până în 1929, al Partidului Creştin Social, a devenit cancelar (1922) şi a reuşit să redreseze economia afectată de criză şi de hiperinflaţie. După o întrerupere în activitate, datorată rănii provocate de un atentat (1924), s-a reîntors la putere în 1926, mai întâi în funcţia de cancelar şi, apoi, ministru de interne şi de externe. S-a servit de Heimwehr, o organizaţie paramilitară filofascistă, pentru a reprima insurecţia socialistă din 1927 declanşată împotriva politicii sale conservatoare şi autoritară.

Seleucizi, dinastie de origine macedoneană care a domnit (305-64 î.Hr.) în partea de Est a imperiului dezagregat al lui Alexandru; dinastia a luat numele întemeietorului său, *Seleucos I* (cca 355-280 î.Hr.). Ajunşi la apogeul puterii lor, la sfârşitul sec. III S. ajunseseră să domine întreaga Asie până la valea Indusului. În fapt, deşi din punct de vedere teritorial regatul S. aparţinea atât de evident Orientului, S. şi-au concentrat forţele asupra bazinului Mării Mediterane, aflându-se într-un război aproape neîntrerupt cu suveranii lagizi ai Egiptului. În urma celor 5 războaie succesive, din 274 până în 195 î.Hr., S. au preluat de la egipteni controlul asupra Siriei meridionale şi Palestinei prin *Antiochos III cel Mare* (242-187 î.Hr.). Asia Mică, cucerită de Seleucos I, a fost, însă, în bună parte pierdută, în sec. III, în favoarea regatelor locale şi, în cele din urmă, le-a fost luată S., în 188 î.Hr., de către romani prin pacea de la Apameia. Partea răsăriteană a regatului, aproape abandonată de S., si-a manifestat tendinţa de a ieşi de sub dominaţia lor: în 246, satrapiile lui Hircanios şi a lui Partienes s-au declarat autonome sub un rege propriu, fiind apoi invadate şi cucerite de parţi. Pentru a pune capăt acestei situaţii, o primă expediţie în regiunea iraniană a fost organizată în 230 de *Seleucos II* (265-226 î.Hr.) dar cu un succes redus; mai târziu (212-205), *Antiochos III* a reuşit să recucerească Armenia şi să obţină supunerea formală a regatului Bactriana şi a parţilor, dar, cu toate acestea, dominaţia S. în Orient a intrat în declin. Singura regiune care a rămas tot sub dominaţia lor a fost Siria de nord în care S. au întemeiat numeroase oraşe (Antiochia, Seleucia etc.) care au contribuit în bună măsură la răspândirea limbii şi culturii greceşti în Orientul Apropiat. În cursul sec. II, după ce romanii l-au împiedicat pe Antiochos IV (215-163 ? î.Hr.) să cucerească Egiptul, istoria S. a fost caracterizată prin conflicte permanente în interiorul dinastiei şi prin pierderea totală a forţei politice. Ultimul dintre S., Antiochos XIII, a fost detronat în 64 de Pompeius, care a transformat regatul în provincia romană a Siriei.

Seleucos I Nicator, (n.cca 355-m.280). Fiu al unui nobil macedonean, l-a însoţit pe Alexandru în Asia. După moartea lui Alexandru, a participat la luptele dintre diadohi şi, după ce a fost ucis Perdicas (321), a primit satrapia Babilonului. L-a sprijinit pe Antigonos Monophtalmos, dar acesta si-a schimbat poziţia fată de el şi l-a obligat să părăsească Babilonul. Atunci, S. s-a refugiat în Egipt, la curtea lui Ptolemeu care l-a ajutat să-şi redobândească satrapia pierdută (bătălia de la Gaza, 312) adăugând, curând, la ea Media şi Susiana. S. a trebuit, apoi, să facă faţă ameninţării unei reîntoarceri ofensive a lui Antigonos şi l-a ucis în bătalia de la Ipsos (301). Devenind rege (305), la împărţirea ulterioară a imperiului lui Alexandru a primit partea de nord a Asiei Mici şi Siria de nord. Luptele interne dintre diadohi i-au permis să-si extindă imperiul în toată Asia Mică (286-281 î.Hr.). S. s-a îndreptat şi spre Europa urmărind să ocupe Tracia şi chiar Macedonia, dar a fost ucis de Ptolemeu Keraunos, regele Macedoniei.

selfgovernment, v. *autoguvernare*.

Selgiucizi, dinastie turcă stăpânitoare peste o mare parte din Orientul Apropiat în sec. XI-XII. Întemeietorul dinastiei a fost *Toghrul*, nepot al eponimului Selgiuk care a domnit peste o parte din Persia şi, în 1055, a cucerit Bagdadul primind titlul de sultan. Cei doi urmaşi ai săi, *Alp Arslan* (1063-1072) şi *Malikşah* (1072-1092),

au extins sub domnia lor posesiunile dinastiei cucerind Mesopotamia şi mare parte din Asia Mică. În ultimii ani ai sec. XI, sultanatul s. s-a fărâmiţat în mai multe regate independente, unul dintre cele mai importante fiind Rum al cărui fondator, *Sulaiman I*, a profitat de luptele interne care aveau loc în regatul lui Mihail VII Ducas pentru a pune stăpânire pe posesiunile bizantine în Asia Mică. La moartea lui Sulaiman (1085), sultanatul s-a divizat în emirate semiindependente în care s-au menţinut dinastii s. până la sfârşitul sec. XII.

Selim I, *cel Groaznic*, Amasya 1467-Constantinopol 1520), sultan otoman (1512-1520) care, după ce l-a convins pe tatăl său Bayazid II să abdice (1512), şi-a ucis fraţii şi nepoţii, pornind, apoi, în campanii prelungite de cuceriri. După ce i-a învins pe persani (1514), a invadat Kurdistanul, Siria, Palestina şi Egiptul (1515-1517).

Selim II (Magnesia 1524-Constantinopol 1574), sultan otoman (1566-1574). Fiul lui Soliman II Magnificul, i-a urmat la tron datorită intrigilor urzite de mama sa. A anexat Yemenul (1570), Ciprul (1570) şi Tunisia (1574); a suferit teribila înfrângere de la Lepanto (1571).

Sella, *Quintino*, om politic şi savant italian (Sella di Mosso, Vercelli, 1824-Biella 1884). Deputat începând din 1860, a fost unul dintre cei mai prestigioşi reprezentanţi ai Dreptei, ministru de finanţe în guvernul Rattazzi, La Marmora şi Lanza (1862, 1865 şi 1869-1973). Printr-o politică rigidă de economii şi de impunere fiscală (printre care impopularul impozit pe măcinat), a reuşit să reechilibreze bugetul de stat, marcând o trecere decisivă către dobândirea credibilităţii internaţionale a noului stat şi o condiţie pentru a se înregistra o dezvoltare industrială, S. fiind unul dintre susţinătorii de atunci ai acesteia. Unul dintre fondatorii Clubului Alpin Italian (1863), a desfăşurat o activitate ştiinţifică intensă în domeniul mineralogiei şi al matematicii.

Semiluna fertilă, denumire utilizată pentru regiunile care din Mesopotamia au format un arc până în Siria şi Palestina, caracterizate prin câmpii aluvionare în care condiţiile climatice şi hidrogeologice favorabile au permis o dezvoltare timpurie a agriculturii şi vieţii, de unde şi înflorirea diverselor civilizaţii.

Sempach, bătălia de la, desfăşurată în localitatea elveţiană S. la 9.VII.1386, între trupele lui Leopold III al Austriei şi cele ale cantoanelor Uri, Schwyz, Unterwalden şi Lucerna, şi câştigată de acestea din urmă, a marcat o etapă decisivă în procesul de constituire al Confederaţiei Helvetice şi de eliberare a elveţienilor de sub dominaţia habsburgică.

Senat[1], cel mai înalt organ consultativ al republicii romane; la origine, era consiliul regal.

■ *Compunerea.* Conform tradiţiei, se pare că a fost înfiinţat de Romulus care a fixat la 100 numărul senatorilor. În realitate, prima cifră atestată este de 300 de membri, în raport cu cele trei triburi şi 30 de curii. Sulla a mărit numărul senatorilor la 600, Caesar la 900, Augustus a revenit la 600. În prima perioadă republicană, senatorii erau aleşi de consuli, apoi de cenzori. Începând de la sfârşitul sec. III î.Hr., prin lege, ex-magistraţii erau aleşi ca membri ai s.; abia din perioada fraţilor Gracchi (sec. II î.Hr.), privilegiul a fost extins la tribuni şi la edilii plebei. Cenzorii îi puteau elimina din s. doar pe acei membri a căror comportare era reprobabilă din punct de vedere moral, iar măsura putea fi revocată de succesorii lor. Un cens minim pentru a avea acces în s. a fost fixat pentru prima dată de Augustus la 1 000 000 de sesterţi. Senatorilor le era interzis să desfăşoare activităţi comerciale, aşa că majoritatea erau mari proprietari de terenuri.

■ *Modul de funcţionare.* S. putea fi convocat de către magistraţii care beneficiau de un *imperium* şi, mai târziu, de către tribunii plebei; abia în epoca imperială şedinţele au început să se ţină la date fixe, în general două pe lună. Propunerile erau discutate pe rând de toţi membrii şi, apoi, votate prin *discesio*: senatorii se grupau în jurul celor care făceau propunerile şi era aprobată aceea care aduna grupul cel mai numeros. În luarea oricărei decizii (v. senatorial, decret) tribunii plebei aveau şi ei drept de vot. Procesele-verbale ale şedinţelor erau păstrate de cvestorul orăşenesc în *Aerarium*.

■ *Prerogative şi competenţe.* Din punct de vedere formal, S. avea doar rolul de a-i consilia pe magistraţi; singura sa prerogativă pozitivă era alegerea *interrex*, când magistraţii nu erau disponibili pentru a trece la alegere. Competenţa S. se extindea de la politica externă şi internă la finanţe şi la religie: stabilea sarcinile fiecărui magistrat şi hotăra dacă i se prelungea *imperium*-ul, alegea, de asemenea, provinciile care trebuiau încredinţate consulilor după ce le expira mandatul. În domeniul financiar, S. stabilea suma pe care provinciile trebuiau s-o plătească, controla *Aerarium*-ul şi emisiunile de monedă. Practic, S. mai trebuia să decidă asupra declaraţiilor de război şi asupra tratatelor de pace, deşi în ambele situaţii era necesar votul comiţiilor. În plus, S. primea ambasadorii străini şi putea delega comisii de senatori pentru a-i ajuta pe magistraţi şi pe adjuncţii acestora în tratativele cu puterile străine şi în organizarea teritoriilor cucerite. Sub Augustus, S. i-a rămas doar sarcina guvernării Italiei şi a provinciilor mai puţin expuse din punct de vedere militar. Pe măsură ce se scurgea epoca imperială, S. a dobândit prerogative judiciare şi legislative, dar puterea sa de fapt a devenit aproape formală; senatorii au devenit treptat clasa conducătoare în imperiu, iar accesul în S. a devenit ereditar.

senat[2], organ reprezentativ care, în sistemele bicamerale, constituie una dintre cele două ramuri ale parlamentului. Originea instituţiei trebuie căutată în Antichitate

(la greci si, mai ales, la romani). După o fază medievală în care importanța sa a fost oscilantă, în epoca modernă s. și-a redobândit o pozitie centrală în cadrul reglementărilor emise de seniorii italieni. S. din Veneția (creat în 1172) a funcționat timp îndelungat, fiind format dintr-un număr din ce în ce mai mare de nobili (numiți „rogati" sau „pregadi") și avea atribuții administrative și judiciare. La Milano, s. a fost înființat în 1499 cu puteri de natură constituțională (printre care aceea de înregistrare a documentelor principelui), iar deciziile sale aveau un caracter definitiv. Atribuții similare avea și s. piemontez care, cu timpul, a primit și dreptul de a judeca în cazul conflictelor dintre cele mai importante instituții ale statului. O dată cu apariția statelor naționale și a constituționalismului, s. s-a transformat, după modelul Camerei Lorzilor (v.), în a doua adunare formată ereditar sau prin numire de către rege (față de adunarea reprezentanților, care era electivă) a corpului legislativ. O asemenea atribuție reprezentativă în sens aristocratic a scăzut treptat și s. a devenit, mai simplu, o adunare electivă aleasă, de regulă, după criterii diferite fată de cealaltă cameră. În Italia, Statutul albertin din 1848 a stabilit existenta unui s. compus din membri numiți pe viață de rege, fără o limită de număr. Constituția italiană din 1948 a prevăzut un s. al Republicii format din 315 membri, aleși pe criterii regionale, la ei adăugându-se cinci senatori numiți pe viață de președintele republicii pentru merite culturale și sociale. Reforma electorală din 1993 a stabilit ca 3/4 din locurile din s. să fie ocupate prin metoda majoritară și 1/4 prin metoda proporțională.

senatus consultus, termen juridic roman care reflectă opinia exprimată de majoritatea membrilor senatului; în perioada republicană, nu avea putere de lege, dar, de fapt, era obligatoriu.

Sendero Luminoso, organizație teroristă peruană înființată în 1970 de A. Guzmán cu scopul de a instaura un sistem comunist țărănesc de inspirație maoistă. Violenta deosebită a acțiunilor sale (desfășurate chiar și în capitală), exercitată și asupra populației de la sate pentru a o obliga să colaboreze, i-a asigurat, până în anii '90, un control deplin asupra unor regiuni din zona andină. Ofensiva declanșată începând din 1991 de proaspătul președinte peruan Fujimori și care a culminat în 1993 cu arestarea lui Guzmán părea să reprezinte sfârșitul mișcării dar, în 1996, aceasta a început să dea din nou semne de viață.

Seneca, *Lucius Aenneus*, literat și om politic roman (Cordoba 4 î.Hr.-Roma 65 d.Hr.). Senator, între 41 și 49 a trăit în exil în Corsica, unde și-a început activitatea ca filosof inspirat de stoicism. În 48, a fost rechemat la Roma de către Agrippina, care i-a încredințat educația fiului său, Nero, asupra căruia S. a avut, la început, o mare influență, încercând să-l îndrepte către o guvernare moderată și luminată; totuși, excesele continue ale împăratului l-au determinat să plece de la curte. A fost obligat de Nero să se sinucidă, acesta considerându-l implicat în conjurația lui Piso.

Senegal, stat în Africa de Vest. *Sup.*: 196 722 km². *Pop.*: 7 899 000 loc., dintre care 36 % wolof, 18 % fulbe, 17 % serer. *Capit.*: Dakar. *Limba*: franceza (oficială) și limbi sudaneze. *Religie*: musulmană (91 %). *Vecini*: N Mauritania, E Mali, S Guineea și Guineea Bissau, V Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică prezidențială.
Leagăn al unor importante civilizații sudaneze, a intrat destul de repede pe orbita colonială europeană. Europenizarea timpurie a clasei conducătoare a făcut ca S. să devină, încă de la dobândirea independenței, una dintre cele mai stabile țări de pe continentul african.

sec. IX Populațiile fulbe întemeiază în regiunea Fouta Toto, pe cursul inferior al S., regatul tekrur care plătea tribut imperiului Ghana.

1048 O confrerie de războinici musulmani, Almoravizii, a islamizat țara.

sec. XIV-XV
Regatul toucoulor este anexat la imperiul Mali. Apar regatele de pe litoral ale populațiilor wolof și serer.

1520 Dinastia toucouloră a suveranilor Denianke instaurează în regiunea Fouta Toro o dominație multiseculară.

1634 Compania franceză a S. și a Gambiei obține monopolul negotului cu sclavi din această zonă.

1638 Francezii zădărnicesc tentativele olandezilor de a se instala în zonă.

sec. XVIII
Fouta Toro se transformă în republică teocratică musulmană condusă de un *imam*.

1814 S. devine definitiv teritoriu francez.

1854-1865
Guvernorat al generalului L. de Faidherbe, care fondează Dakar (1857). Orașul va deveni (1904) capitala Africii Occidentale Franceze.

1948 L. Sédar Senghor pune bazele mișcării naționaliste.

1958 Proclamarea S. ca republică în cadrul Comunității Franceze.

1959-1960
S. și Sudanul Francez formează Federația Mali, dizolvată în august 1960; în noul S. independent, Senghor proclamă un „socialism cu față umană", cu o politică externă filoocidentală.

1962 Senghor instaurează un regim autoritar.

1974 Tensiuni interne și foametea prelungită datorată secetei din Sahel îl forțează pe Senghor să inițieze un proces de liberalizare internă.

1981 Senghor se retrage din viața politică, îl înlocuiește A. Diouf.

1982-1989
S. formează o federaţie cu Gambia (Confederaţia Senegambia), dar permanentele conflicte etnice fac ca această iniţiativă să eşueze.
1983 Începe gherila separatistă a regiunii meridionale Casamance.
1991-1995
Este reintrodus multipartidismul în viata politică. Diouf este reconfirmat ca preşedinte (1993) iar partidul său socialist îşi menţine majoritatea absolută în parlament (1995).
1996-1997
FMI impune redimensionarea severă a statului social şi liberalizarea economiei pentru ca S. să poată primi ajutoarele financiare indispensabile; se intensifică gherila separatiştilor din Casamance.

Senghor, *Léopold Sédar*, om politic şi scriitor senegalez (Joal, Dakar, 1906-2001). Profesor universitar, poet rafinat, a pus în valoare valorile tradiţiei culturale ale Africii negre, creând conceptul de negritudine (v.). Deputat pentru Senegal în Constituantă (1945) şi, apoi, în Adunarea Naţională franceză (1946-1958), s-a aflat în fruntea mişcării senegaleze pentru independenţă, deşi era partizan al menţinerii legăturilor culturale cu Franţa. Preşedinte al Senegalului începând din 1960, s-a inspirat dintr-un „socialism cu faţă umană" şi s-a străduit să evite fragmentarea politică excesivă a Africii. În 1963, a modificat constituţia în sens prezidenţial, concentrând toată puterea în mâinile sale. S-a retras din viaţa politică în 1981.

seniorie şi principat, forme de guvernare monarhică răspândite în Italia centrală şi de nord începând de la jumătatea sec.XIII şi în cele două secole care au urmat.
■ *Originile.* Pe la jumătatea sec. XIII, conflictele dintre nobilime şi „popor" şi permanentele războaie izbucnite între diferite oraşe paralizaseră în asemenea grad instituţiile comunale (v. comună) încât făcuseră imposibilă conducerea politică a vieţii orăşeneşti. A apărut, astfel, tendinţa de a încredinţa unei singure persoane funcţiile prevăzute de legile republicane pentru perioade mai lungi decât obişnuitele şase sau douăsprezece luni. În acelaşi mod, în comunele „populare", senioriile au apărut ca o continuare, mai perfecţionată, a funcţiei de „capitano del popolo" (v.): la Milano, din 1259 cu cei din familia Della Torre şi Visconti, la Mantova cu familia Bonacolsi, mai întâi (1272-1328), apoi cu Gonzaga. Seniorii cei mai puternici au anulat semnificaţia instituţiilor republicane, acaparând funcţii de *podestà* sau de căpitan, făcând astfel încât să deţină aceste funcţii pe viaţă şi, mai mult, să le poată transmite, ca moştenire, urmaşilor. Acolo unde nu a existat o familie în stare să ia puterea pe o durată mai mare de timp, pe perioade mai scurte au apărut căpetenii de mercenari (Castruccio Castracani la Lucca şi Pisa; Braccio da Montone la Perugia şi Orvieto); mai rare au fost cazurile în care oraşele au fost încredinţate unor mari potentaţi, cum au făcut, totuşi, unele Comune piemonteze care li s-au supus Angevinilor.
■ *Evoluţia oligarhiilor orăşeneşti.* La fel de originală a fost şi riposta pe care au dat-o crizei reglementărilor comunale unele oraşe mari ca Florenţa, Genova, Siena şi Veneţia, unde nu s-a recurs la soluţia senioriei (sau, în cazul Florenţei, aceasta s-a petrecut mult mai târziu, în sec. XV), ci la conduceri oligarhice asigurate de familiile care avuseseră cea mai mare influenţă în cadrul instituţiilor republicane: aşa s-a întâmplat la Veneţia, în 1297, cu restrângerea numărului de membri ai Marelui Consiliu (v., apartenenţa la acesta devenind ereditară), sau la Florenţa prin guvernul aristocratic constituit după răscoala ciompilor (1378, v.). Totuşi, şi în aceste oraşe instituţiile comunale şi-au pierdut autoritatea şi autonomia şi, la fel ca în cazul senioriilor, orăşenii s-au transformat, treptat, în supuşi.
■ *Statele regionale.* De-a lungul întregului sec. XIV, procesul de centralizare a depăşit limita comunală şi au luat fiinţă senioriile care cuprindeau mai multe oraşe, dând naştere principatelor, veritabile state regionale. Pe la 1430, mari entităţi teritoriale de acest gen apăruseră în Italia în jurul familiilor de Savoia, Este la Ferrara, la Milano, Veneţia, Florenţa, Roma, Neapole. Pacea de la Lodi (1454, v.) a consfinţit această structură teritorială a peninsulei, ea rămânând neschimbată până la sfârşitul sec. XVIII. Puterea principatelor a devenit legitimă datorită împăratului şi acesta, acordând principilor titlul de duce sau de marchiz, a încercat să refacă o reţea de interdependenţe care, totuşi, a rămas pur formală. În schimb, a avut loc o centralizare efectivă a puterii în mâi ile principelui, el revendicând într-o manieră categorică şi doar pentru sine „monopolul violenţei publice", dreptul de a purta un război, exercitarea justiţiei şi aplicarea de taxe.

seniorii războiului, termen prin care sunt desemnaţi şefii feudali şi militari chinezi care controlau China centrală şi de nord după căderea imperiului (1912). Sprijiniţi de diferite puteri europene, s. r. au adus anarhia în ţara; învinşi temporar, în 1926-1927, de Chiang Kai-shek, au participat la alianţa dintre comunişti şi Kuomintang din timpul războiului chino-japonez (1937-1945).

Sennacherib, (m. 681 î.Hr.), rege al Asiriei (705-681î.Hr.). Vrând să se disocieze de domnia tatălui şi predecesorului său, Sargon II, a readus capitala la Ni ive. A consolidat supremaţia asiriană în Mesopotamia, cucerind şi distrugând din temelii Babilonul (689).

senussi, confrerie musulmană întemeiată de Muhammad ibn 'Ali al-Sanussi (cca 1792-1859), care s-a răspândit în Libia unde, pe această bază, a luat fiinţă un stat cu capitala la Djarabub, independent până în 1923.

separarea puterilor, teorie care identifică principiul fundamental al organizării statului în împărțirea riguroasă a funcțiilor politice între puterea legislativă, executivă și juridică, drept garanție a libertății și drepturilor cetățenilor. Această teorie datează din sec. XVII (J. Buchanan, J. Locke) dar a fost formulată definitiv în sec. XVIII de către Montesquieu. Concepția sa (pentru ca nici o persoană politică să nu poată acționa în mod arbitrar sau să guverneze în mod tiranic trebuie ca fiecare formă de putere să joace rol de frână față de celelalte), a fost elaborată cu referință la sistemul social și la uzanțele juridice din Anglia, dar s-a bucurat de un deosebit succes în folosirea ei în sens polemic de către Revoluția franceză împotriva absolutismului. Devenit un principiu de bază al statului constituțional și consacrat în forme diferite de constituțiile scrise din sec. XIX, principiul s. p. rămâne până astăzi un model pentru sistemele democrate contemporane.

separatism, tendința unei comunități sau a unei regiuni de a revendica independența politică față de statul di care face parte, în general în numele unei alte identități etnice, lingvistice sau religioase. De-a lungul istoriei, tendințele separatiste au șubrezit omogenitatea imperiilor supranaționale, cum au fost cel otoman și cel habsburgic. Mai recent, chiar dacă în virtutea unor rădăcini tradiționale destul de profunde, au luat naștere mișcările separatiste bască și catalană (în Spania) și corsicană (în Franța). În ce privește Italia, pot fi menționate tendințe separatiste în Sicilia (mai ales imediat după al doilea război mondial), în Tirolul de Sud (Alto Adige), în Val d'Aosta și în Sardinia. În Europa de Est, separatismul a jucat un rol fundamental în dezagregarea politică a blocului comunist. În exteriorul lumii occidentale, tensiunile separatiste sunt alimentate deseori de diferențele tribale.

Serbia, stat în Balcani, astăzi parte constitutivă din noua Republică Federativă a Iugoslaviei (1992). Făcând parte din provincia romană Moesia, a fost ocupată în prima jumătate a sec. VI de neamul slav al sârbilor, vasali ai împăratului din Răsărit și, ulterior, creștinați la inițiativa acestuia. Supuși de bulgari în sec.X, sârbii au recunoscut supremația Bizanțului până când, în 1040, au devenit independenți datorită principelui Ștefan Voislav care domnea în Zeta și Trapunja. S-a format, după aceea, un stat sârb complet autonom (sec. XII), al cărui rege, după o scurtă perioadă de dominație a Ungariei, a fost recunoscut în persoana lui Ștefan I Nemanja (încoronat de papa Honorius III în 1217). Prin Ștefan Dušan (1331-1355), încoronat, în 1346, ca împărat al sârbilor, grecilor, bulgarilor și albanezilor, S. și-a extins dominația asupra Albaniei, Epirului, Thessaliei și Acarnaniei și intenționa să cucerească și Constantinopolul. O dată cu succesorul Ștefan Uroš V, ultimul dintre Nemanizi, Marea S. a decăzut. Cucerită de turcii otomani după un deceniu de lupte (1389), S. a rămas sub stăpânirea lor timp de peste patru secole. ■ *Chestiunea balcanică și independența Serbiei.* Înaintarea simultană austriacă și rusă în Balcani, de la sfârșitul sec. XVII, a făcut să renască speranțele în independență ale sârbilor. La începutul sec. XIX, s-a declanșat în S. o mișcare națională sub conducerea suveranilor din familiile Karagjeorgjević și Obrenović care, prin conflictele dintre ei și prin alternanța la putere, au marcat întreaga istorie ulterioară a țării. Mai multe răscoale, conduse de Gjorgje Petrović Karagjeorgjević (1762-1817), au dus la formarea, sub protecția Rusiei, a principatului autonom al S. (1813), recunoscut de Imperiul otoman ca stat vasal (1830). Tratatul de la Berlin, din 1878, a recunoscut statul independent sârb, transformat apoi, în 1882, în monarhie constituțională având-l ca rege pe Milan Obrenović. În timpul dinastiei Karagjeorgjević, restaurată în 1903 cu Petru II (1903-1921), a luat naștere o mișcare pansârbă care a dus la o deteriorare a raporturilor cu Austro-Ungaria. Ca urmare a războaielor balcanice din 1912-1913, S. obține o parte din sangiacul de la Novi Bazar și parte din Macedonia. Uciderea arhiducelui Franz Ferdinand, comisă la 28.VI.1914 la Sarajevo de către un naționalist sârb, a provocat conflictul cu Imperiul austro-ungar care a constituit scânteia declanșatoare a primului război mondial.

■ *Serbia și Iugoslavia.* La sfârșitul războiului, în 1919, s-a format regatul sârbo-croato-sloven (devenit, din 1929, Iugoslavia) în care a fost încorporată și Muntenegru și a cărui regență i-a fost încredințată principelui Alexandru, fiul lui Petru. În noul regat, S. a avut o poziție predominantă, menținută și în cadrul noii federații socialiste înființate după ocupația nazistă și al doilea război mondial (1945). Această hegemonie a fost, de fapt, unul dintre factorii determinanți ai dezagregării Iugoslaviei, a cărei criză finală din 1991 a fost provocată tocmai de decizia președintelui sârb S. Milošević (portdrapel al naționalismului și expansionismului sârbești și susținător al realizării „Serbiei Mari") de a interveni militar împotriva Croației și Bosniei care își proclamaseră independența, el bazându-se și pe originea sârbească a unei mari părți din efectivele armatei federale. Proclamându-se o nouă Republică Federală Iugoslavă (la care a aderat doar Muntenegru și care nu a avut parte de recunoașterea ONU), regimul de la Belgrad și-a exprimat intenția de a-și extinde controlul asupra tuturor teritoriilor iugoslave prin implantări masive de populație sârbă, susținându-i activ pe naționaliștii sârbo-bosniaci ai lui Karadjić pe parcursul sângerosului conflict din Bosnia (1992-1995). Acordurile de pace de la Dayton au

zădărnicit acest proiect, iar izolarea diplomatică şi embargoul sever instituit au marcat profund sistemul sârbesc. Cu toate acestea, după ce se părea că va fi înlăturat de la putere sub presiunea unor uriaşe manifestaţii de stradă care cereau un regim democratic (1996), Milošević s-a menţinut la putere şi i-a cedat lui M. Milutinović preşedinţia S. pentru a putea rămâne cu cea a Federaţiei. Căderea lui s-a produs de abi în anul 2000.

Serrati, *Giacinto Menotti*, om politic italian (Spotorno, Savona, 1876-Asso, Como, 1926). Militant socialist, i-a succedat la conducerea ziarului „Avanti !" lui Mussolini, devenit adept al intervenţionismului. A fost liderul majorităţii maximaliste din PSI dornică să adere la Internaţionala a III-a comunistă şi, mai târziu, a intrat în PCI (1924).

Servet, *Miguel*, reformator religios spaniol (Villanova de Sixena 1511-Geneva 1553). Medic, în *De Trinitatis erroribus* (1531) a atacat bazele dogmei Treimii. Persecutat atât de catolici, cât şi de protestanţi din cauza radicalismului său teologic, a fost judecat de calvinişti şi ars pe rug.

servicii secrete, expresie prin care sunt denumite organizaţiile informative de poliţie sau militare având scopul de a asigura siguranţa internă şi internaţională a statului italian. În Italia denumite SIFAR şi SID, au fost perfecţionate în 1977 prin crearea SISDE (Serviciul pentru Informaţii şi Siguranţă Democratică), cu sarcini de supraveghere a siguranţei interne împotriva terorismului şi a tentativelor de subminare a ordinii de stat, şi a SISMI (Serviciul pentru Informaţii şi Siguranţă Militară), pentru a garanta siguranţa statului pe plan internaţional şi pentru paza secretelor militare; amândouă aceste servicii au fost puse sub responsabilitatea preşedintelui de Consiliu şi sub controlul Parlamentului.

Servius Tullius, al şaselea rege legendar al Romei (n.578-m. 535). I s-a atribuit introducerea legii centuriatului, o împărţire a cetăţenilor pe bază cenzitară, operând în funcţie de recrutarea ca militar, şi crearea primelor patru triburi teritoriale, denumite apoi triburi orăşeneşti. Lui i se datorează înălţarea primei centuri de ziduri care înconjura Roma (Mura servianae).

Sesostris I, (n.1971-m.1928 î.Hr.), faraon egiptean din a XII-a dinastie. A domnit timp de 10 ani alături de tatăl său, Amenophis I, şi, în 1953, a declanşat invazia Nubiei, încheiată de Sesostris III (1878-1843 î.Hr.) care a beneficiat în regiune de statutul de divinitate locală.

Sessantotto, şaizeci şi opt, v. *contestaţiile tineretului*.

Settembrini, *Luigi*, om politic şi scriitor italian (Napoli 1813-1876). Avocat şi profesor de literatură, a conspirat împotriva suveranilor de Bourbon şi a fost arestat (1839-1841). A publicat, după aceea, *Protestul poporului din cele Două Sicilii* (1842) şi s-a refugiat în Malta, întorcându-se la Neapole pentru a face parte, ca ministru al învăţământului, din guvernul constituţional al lui A. Poerio (1848). Arestat în 1849 şi condamnat la moarte (1852), sentinţa i-a fost comutată în închisoare pe viaţă şi, apoi, în exil (1859). A reuşit, totuşi, să se întoarcă în Italia şi a luptat pentru unificare; a fost, după aceea, profesor de literatură italiană la Universitatea din Neapole (1862) şi senator. Un document important din punct de vedere uman şi istoric este cartea *Amintiri din viaţa mea* (1875).

Sevastopol, oraş din Crimeea, bază navală importantă a Rusiei ţariste, asediat timp de 11 luni de forţele franco-britanice în timpul războiului din Crimeea (1853-1856) şi cucerit la 8.IX.1855.

Severus, *Lucius Septimius*, (Leptis Magna, Africa, 146-Eboracum, Britannia, 211), împărat roman (193-211). Guvernator al provinciei Pannonia Superior când a fost asasinat Commodus, a fost proclamat împărat de trupele pe care le comanda; coborând imediat în Italia, a obţinut recunoaşterea din partea Senatului şi i-a anihilat pe rivalii săi, Pescennius Niger (194) şi Clodius Albinius (197). A declanşat războiul în Siria, împotriva parţilor şi a cucerit Ctesiphonul, reconstituind provincia Mesopotamia (199-202). Începând din 208, s-a aflat în Britannia luptând împotriva caledonilor, punând să se construiască valul lui Severus, la nord de cel al lui Hadrianus. În interiorul imperiului, pentru a combate criza economică, a centralizat sistemul corporaţiilor supunându-le unui control direct al statului prin regulamente unice în tot imperiul.

Sèvres, tratatul de la, semnat la 10.VIII.1920 între Turcia şi puterile învingătoare din primul război mondial. Prevedea cedarea către Grecia a Traciei orientale, demilitarizarea şi neutralitatea Strâmtorilor sub supravegherea unei comisii internaţionale, independenţa Armeniei şi autonomia Kurdistanului, zonă de influenţă, a Greciei în Smirna, a Italiei în regiunea Adalia şi a Franţei în Cilicia. În realitate, n-a fost respectat şi adus la îndeplinire decât parţial, fiind modificat prin tratatul de la Lausanne, din 4.VII.1923.

Sexgate, scandal sexual în care a fost implicat preşedintele SUA, Bill Clinton, în 1998. Opoziţia republicană a cerut declanşarea procedurii de *impeachment* pentru sperjur şi obstrucţionarea justiţiei, dar Senatul l-a absolvit pe preşedinte.

sexualitate, la fel ca în celelalte aspecte ale vieţii omului, s. poate fi studiată şi ea în raport cu evoluţia culturală şi socială. Istoria s. este împletită, de asemenea, cu evoluţia unor instituţii ca familia (v.) şi căsătoria (v.). Relaţiile sexuale prematrimoniale, monogamia şi fidelitatea conjugală, homosexualitatea, au primit în epoci şi culturi diferite răspunsuri diferite şi aprecieri de ordin moral, juridic şi politic.

■ *Sexualitatea în societăţile antice.* Multă vreme, manifestarea s. a fost pusă în legătură directă cu superio-

ritatea indiscutabilă a cetățeanului adult de sex masculin atât față de ceilalți membri ai familiei (femei, copii), cât și față de clasele sociale inferioare lui (sclavi) și de dușmanii învinși. Forme aparte de manifestare a s. s-au înregistrat în diferite civilizații, europene și neeuropene, prin obiceiul prostituției sacre. În civilizația clasică greacă a existat o multitudine de comportamente care, alături de familia monogamă tolerau, și câteodată chiar lăudau homosexualitatea și frecventarea prostituatelor (hetaire). Creștinismul a încercat să le elimine pe acelea pe care le aprecia drept abuzuri sexuale, impunând reguli noi de comportare reflectate, o dată cu trecerea secolelor, și prin legi din ce în ce mai riguroase.

■ *Sexualitatea din Evul Mediu până în epoca modernă.* Preceptele teologice și morale creștine și-au pus amprenta pe viața societății europene și, pe plan teoretic, timp de secole nu au fost puse în discuție. Cu toate acestea, în spatele acestor precepte care creau imaginea unei căsătorii de nedezlegat, în cadrul căreia trebuia desfășurată orice activitate sexuală, continuau să existe comportamente deformate până la extrem, uneori foarte asemănătoare cu cele din antichitatea precreștină. Obiceiul de a întârzia momentul căsătoriei – ca formă de planning familial și de control demografic pe scară largă – a dus inevitabil la răspândirea relațiilor prematrimoniale soldate deseori cu sarcini prenupțiale (acestea cauzând, la rândul lor, avorturi clandestine și abandonul nou-născuților; v. și copilărie). Erau frecvente manifestările de violență sexuală, după cum nu lipseau nici prilejurile pentru o libertate sexuală tolerată (ca în cazul carnavalului).

■ *De la secolul pudorii la revoluția sexuală.* Afirmarea burgheziei în sec. XIX a fost însoțită de adoptarea unor noi reguli de comportament social, în mare măsură funcționale în cazul unei societăți care avea drept scop dezvoltarea producției. Căutarea unui stil de viață sobru și redus la esențial, dominat de „prestigiul" exterior, de accentuarea respectului fată de viața privată și de idealizarea familiei s-a contopit cu cenzurarea din ce în ce mai severă a laturii sexuale a vieții, ajungându-se chiar la adevărate forme de sexofobie (un asemenea exemplu a fost Anglia în perioada victoriană), epoca fiind, de cele mai multe ori, plină de ambiguitate și de contradicții, ca în cazul menținerii acelei „duble morale", denunțată de K. Marx, care continua să atribuie „onoare" seducătorului și „rușine" celei seduse, perpetuând astfel inferioritatea socială a femeii. Chiar și la țară, femeia „dezonorată" era supusă marginalizării sociale și condamnării din partea familiei. Reacția la apariția romantismului și, mai mult, curentele culturale apărute la sfârșitul sec. XIX și în sec. XX au dus la criza unei bune părți din aceste concepții. S. Freud a evidențiat importanța decisivă, încă din fragedă copilărie, a impulsurilor sexuale în evoluția omului. Cunoașterea societăților „primitive" a constituit un pretins model pentru o s. „naturală", spontană și detașată de condiționări sociale. Abia în anii '60 ai sec. XX, a avut loc, totuși, ceea ce s-a numit „revoluție sexuală", orientată spre o exprimare sexuală în deplină libertate (tipice în acest sens au fost teoriile lui W. Reich ostile oricărei forme de „represiune" sexuală) și legată, în plus, și de răspândirea anticoncepționalelor care permit femeilor să-și manifeste liber sexualitatea, fără teama de o sarcină nedorită. Era respinsă astfel, fățiș, legătura necesară între s., căsătorie și procreație, menținută, însă, în totalitate, în vigoare de tradițiile religioase. Raportul delicat dintre s. femi ină și dominația masculină a fost cercetat de către feminism (v. feministe, mișcări). O noutate importantă a fost și revendicarea din ce în ce mai explicită a unei „egalități" din partea homosexualilor care și-au format, în mai multe țări, comunități active și capabile să intervină în evenimentele publice. În plus, o dată cu aparitia societătii de consum, sexul a devenit o componenta esențială a mesajelor publicitare și a mijloacelor media, ajungându-se la un adevărat „boom" al pornografiei sub diferite forme. În cursul anilor '80, răspândirea SIDA a dat naștere, totuși, unor semne de întrebare asupra unei libertăți sexuale, confundate cu o simplă promiscuitate, și care continuă să existe laolaltă cu tradiționalele forme grave de exploatare și de comercializare a sexului (prostituție, chiar și a minorilor, pornografie) și de violență sexuală.

Bibliografie: J.-L. Flandrin, *Il sesso e l'Occidente*, tr. it., Mondadori, Milano 1983; J. Solé, *Storia dell'amore e del sesso nell'età moderna*, tr. it., Laterza, Bari 1979; G. Duby, *Il cavaliere, la donna, il prete*, tr. it., Laterza, Bari 1989; AA.VV., *Violenza sessuale nella storia*, a cura di lui A. Corbin, Laterza, Bari 1992.

Seychelles, stat insular în Africa. *Sup.*: 453 km². *Pop.*: 75 000 loc. *Capit.*: Victoria. *Limba* : creola-franceză. *Relig.*: catolică. *Poziție geografică*: în Oceanul Indian occidental, la N de Madagascar. *Forma de stat*: republică prezidențială. Descoperite de V. da Gama, în 1502, insulele au fost ocupate de francezi în sec. XVIII. Devenite posesiune engleză în 1794, au făcut parte, începând din 1810, din colonia de pe insula Mauritius. Devenite colonie de sine stătătoare în 1903, S. au devenit independente, în 1976, în cadrul Commonwealth-ului britanic. În 1977, printr-o lovitură de stat, F.A. René instaura un regim cu partid unic orientat inițial spre modelul socialist. Totuși, la doar câțiva ani după aceasta, însuși René își declara deschiderea către investițiile străine și dădea un impuls deosebit turismului, acesta devenind cea mai importantă resursă națională. Către sfârșitul anilor '80 a avut loc o reformă treptată care a dus la multipartidism și statul a devenit, în 1993, republică prezidențială sub președinția fostului dictator René.

Seyss-Inquart, *Arthur*, om politic austriac (Stannern, lângă Iglau, Moravia, 1892-Nürnberg 1946). Nazist, unul dintre cei care au înfăptuit anexarea Austriei la Germania, a fost impus de Hitler în funcţia de cancelar, în 1938, cu puţine zile înainte de invadarea ţării de către germani, fiind numit, apoi, guvernator al Austriei În timpul celui de-al doilea război mondial, a deţinut funcţii de conducere în Polonia şi în Olanda. Pentru responsabilitatea sa în deportări şi în exterminarea evreilor, a fost judecat de tribunalul de la Nürnberg şi executat.

Sfânta Alianţă, declaraţie semnată la Paris, la 26.IX.1815, de ţarul Rusiei, Alexandru I (care a fost iniţiatorul ei), de împăratul Austriei, Francisc II şi de regele Prusiei, Frederic Wilhelm II, şi apoi de aproape toate statele europene, cu excepţia Marii Britanii. Textul îi obliga pe suveranii creştini la o colaborare reciprocă în scopul bunăstării şi fericirii popoarelor şi menţinerii păcii. Cancelarul austriac Metternich a făcut din S. A. a. un instrument pentru reprimarea mişcărilor de eliberare naţională, utilizând în acelaşi timp, implicit, şi principiul intervenţiei ca şi politica de consultări (v. *diplomacy by conference*) între marile puteri, prevăzută de Cvadrupla Alianţă (v.), celălalt tratat pe care s-a bazat Restauraţia. Slăbită datorită Revolutiei franceze din 1830, S. A. s-a destrămat definitiv o dată cu războiul din Crimeea (1853-1855).

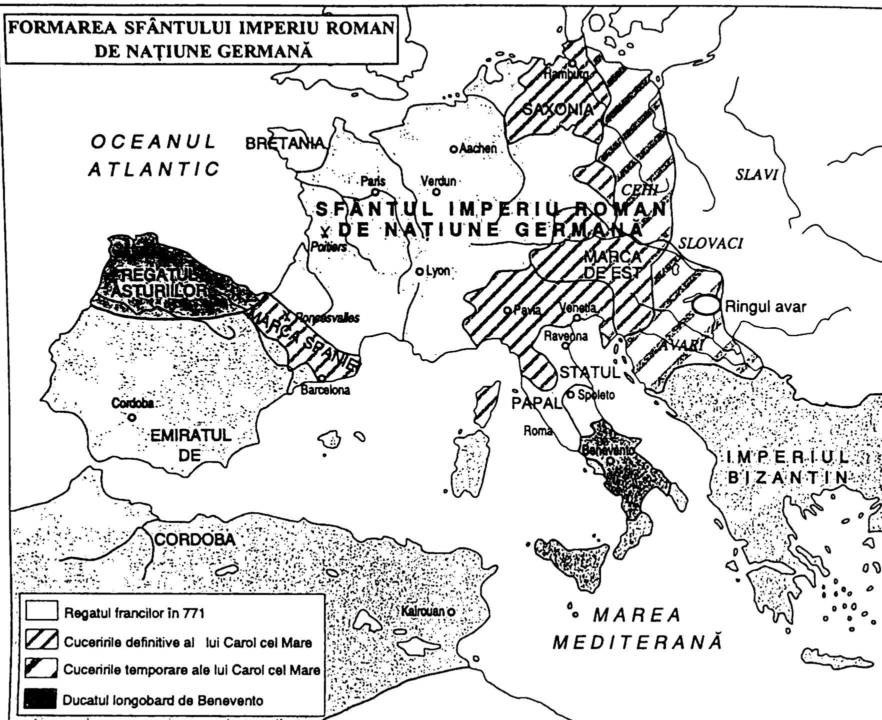
Sfântul Imperiu Roman,
organism politic întemeiat de Carol cel Mare în ziua de Crăciun a anului 800 durând, cu importante modificări, până în 1806.

■ *Ideea de imperiu.* Denumirea de S.I.R. se referă la dubla fundamentare, religioasă şi politică, dată acestui tip de formaţiune statală. Sacralitatea imperiului, a cărui misiune principală era să refacă unitatea speţei umane în vederea mântuirii veşnice, a fost conferită prin ceremonia de încoronare a lui Carol I de către papa Leon III. Referirea la romanitate era determinată de pretenţia de universalitate, făcând din împăraţi moştenitori direcţi ai Imperiului roman, propunând, în acelaşi timp, revenirea la modelul de colaborare între

REGI ŞI ÎMPĂRAŢI AI SFÂNTULUI IMPERIU ROMAN *

800-814	Carol cel Mare (Carolingieni)	1273-1291	Rudolf I de Habsburg
814-840	Ludovic I cel Pios (Carolingieni)	1292-1298	Adolf de Nassau
843-855	Lothar I (Carolingieni)	1298-1308	Albert I de Habsburg
855-875	Ludovic II (Carolingieni)	1308-1313	Henric VII de Luxemburg
875-877	Carol II cel Pleşuv (Carolingieni)	1314-1347	Ludovic IV de Bavaria
881-887	Carol III cel Gros (Carolingieni)	1346-1378	Carol IV de Luxemburg
891-894	Guido de Spoleto	1378-1400	Venceslav de Luxemburg
896-899	Arnolf de Carintia (Carolingieni)	1400-1411	Robert de Palatinat
901-915	Ludovic III de Provence	1411-1437	Sigismund de Luxemburg
915-924	Berengar I de Friuli	1438-1439	Albert II de Habsburg
924-962	tron vacant	1440-1493	Frederic III de Habsburg
962-973	Otto I cel Mare de Saxoni	1493-1519	Maximilian I de Habsburg
973-983	Otto II de Saxonia	1519-1556	Carol V de Habsburg
1002-1024	Henric II de Bavaria	1556-1564	Ferdinand I de Habsburg
1024-1039	Conrad II Salicul de Franconia	1564-1576	Maximilian II de Habsburg
1039-1056	Henric III cel Negru de Franconia	1576-1612	Rudolf II de Habsburg
1056-1106	Henric IV de Franconia	1612-1619	Matthias I de Habsburg
1106-1125	Henric V de Franconia	1619-1637	Ferdinand II de Habsburg
1125-1137	Lothar II de Supplimburg	1637-1657	Ferdinand III de Habsburg
1138-1152	Conrad III de Suabia	1658-1705	Leopold I de Habsburg
1152-1190	Frederic I Barbarossa de Suabi	1705-1711	Iosif I de Habsburg
1190-1197	Henric VI de Suabia	1711-1740	Carol VI de Habsburg
1198-1218	Otto IV de Braunschweig	1742-1745	Carol VII de Bavaria Wittelsbach
1212-1250	Frederic II de Suabia	1745-1765	Francisc I de Habsburg-Lorena
1250-1254	Conrad IV de Suabia	1765-1790	Iosif II de Habsburg-Lorena
1247-1256	Wilhelm II de Olanda	1790-1792	Leopold II de Habsburg-Lorena
1257-1272	Richard de Cornwall	1792-1806	Francisc II de Habsburg-Lorena
1257-1275	Alfonso de Castilia		

* Nu toţi suveranii au dobândit învestitura imperială. În unele cazuri, au putut face aceasta la câţiva ani după ce au dobândit puterea efectivă. Suprapunerile de date între suverani diferiţi au fost determinate de conflicte, aşa cum s-a întâmplat în „marele interregn" (1250-1272).

autoritatea politică şi creştinism realizat de Constantin cel Mare. Ecumenismul S.I.R. a fost confirmat prin *Renovatio imperii* a lui Otto I de Saxonia (962-973), care, legând pentru mult timp coroana imperială de cea a Germaniei, a iniţiat şi germanizarea imperiului.

■ *Realitatea imperiului.* Asemenea coordonate ideologice nu au avut efecte importante în evoluţia ulterioară a S.I.R. Sacralitatea instituţiei imperiale a fost pusă în discuţie îndată ce papalitatea a beneficiat de forţa şi de autonomia suficiente pentru a revendica un control exclusiv asupra instituţiilor ecleziastice. În sec. XI, lupta pentru învestitură (v.) a înregistrat punctul culminant. În sec. XII-XIII, lupta dintre papalitate şi imperiu a luat forma conflictuală dintre tabăra guelfilor şi cea a ghibelinilor (v.). O cauză destul de importantă a eşecului ideologiei „universale" imperiale a fost, în schimb, consolidarea treptată a formelor de putere locală, de la seniorüle teritoriale la comunele din Italia centrală şi de Nord care nu se supuneau controlului din partea împăratului, chiar dacă, în mod formal, îi recunoşteau autoritatea; încercările lui Frederic I Barbarossa (1155-1590) şi ale lui Frederic II (1220-1250) de a reface această autoritate pe plan strict politic au eşuat. Ecumenismul a scăzut prin afirmarea monarhiilor naţionale care, după exemplul Franţei lui Filip IV cel Frumos (1285-1314), au încetat să mai accepte, chiar şi formal, primatul împăratului.

■ *Germanizarea Sfântului Imperiu Roman.* Lupta dintre împăratul Ludovic de Bavaria şi papalitate (sec. XIV) a dus la o evoluţie decisivă a gândirii politice medievale: după Marsilio din Padova care, în *Defensor pacis* (1324), a expus raţional ideea că puterea împăratului era independentă faţă de cea a papei, a urmat decizia dietei din Rhens (1338) care stabilea că puterea imperială provenea de la Dumnezeu şi nu de la papă. Mai târziu, Carol IV de Boemia, prin *Bula de Aur* (v.), a recunoscut pentru şapte principi germani dreptul de a-l alege pe împărat, astfel încât puterea acestuia înceta să mai aibă aureola de universalitate şi căpăta o fizionomie exclusiv germană (S.I.R de naţiune germană). În sec. XVI, împăratul Carol V a încercat să revină la modelul „supranaţional" al instituţiei imperiale, dar, în cele din urmă, a trebuit să-şi împartă teritoriile peste care domnea în două monarhii

habsburgice ereditare (spaniolă şi austriacă), acordându-i acesteia din urmă titlul imperial. De atunci, imperiul s-a transformat definitiv într-o confederaţie de principate şi oraşe-state germane independente, conformaţie care a fost consfinţită prin tratatele din Westfalia de la 1648 (la încheierea Războiului de treizeci de ani). Formal, S.I.R. a luat sfârşit la 6.VIII.1806, când Francisc de Habsburg, sub presiunea războaielor napoleoniene, a renunţat la titlul de împărat al S.I.R., pentru a şi-l asuma pe acela de împărat al Austriei.

■ *Fragilitatea instituţiilor Sfântului Imperiu Roman.* Pe plan instituţional, în S.I.R. se manifesta nepotrivirea dintre principiul eligibilităţii împăratului de către „dieta imperiului" şi tendinţa suveranilor de a da naştere unei dinastii prin aducerea pe tron a moştenitorilor, aşa cum au procedat în mod constant Habsburgii începând din 1438. Lipsea, de asemenea, şi o capitală ca sediu permanent al unor instituţii statale. În ce priveşte administrarea regiunilor periferice ale imperiului, centralismul Carolingienilor (v.), bazat pe conţii şi marchizii controlaţi de aşa-numiţii *missi domenici* se destrăma încă de la moartea lui Carol cel Mare. Acest contrast permanent între aspiraţiile la o unitate politică a lumii creştine şi fărâmiţarea crescândă a structurilor politice a constituit trăsătura cea mai importantă a civilizaţiei medievale.

Bibliografie: H. Fichtenau, *L'impero carolingio*, tr. it. Laterza, Bari 1986.

Sfântul Oficiu, congregaţie a Curiei romane, înfiinţată de papa Paul III în 1542 şi reorganizată de Sixt V în 1588 pentru a acţiona împotriva protestanţilor. Format dintr-o comisie centrală de şase cardinali care trimiteau delegaţi în întreaga lume creştină, avea o misiune asemănătoare cu cea a Inchiziţiei (v.), judecând atât cazurile disciplinare cât şi pe cele doctrinare. Cu ajutorul *Indexului cărtilor prohibite* (abolit în 1965) cenzura cărţile considerate periculoase şi oprea difuzarea lor. Activitatea sa a mai pierdut din severitate atunci când (sec. XVIII-XIX) guvernele diferitelor state au început să refuze aducerea la îndeplinire a sentinţelor pronunţate de el.

Sfântului Mormânt de la Ierusalim, Ordinul, ordin cavaleresc, religios-militar, înfiinţat în 1099 la Ierusalim (conform tradiţiei, de Geoffroy de Bouillon) pentru protejarea pelerinilor şi activitate misionară în patriarhia de la Ierusalim. În 1496, papa Alexandru VI a făcut din apartenenţa la acest ordin o înaltă răsplată pentru nobilii veniţi în pelerinaj în Ţara Sfântă. Statutul de astăzi al ordinului a fost aprobat în 1949 de Pius XII şi îi rezervă papei titlul de mare maestru.

SFIO, v. *partide socialiste franceze.*

Sforza, familie nobilă italiană, originară din Romagna, care, din 1450 până în 1500, şi-a exercitat dominaţia asupra ducatului de Milano şi a altor oraşe italiene mai mici. *Muzio Attendolo S.* (1369-1424), mic proprietar agricol, originar din Cotignola (lângă Ravenna), a reprezentat începutul ascensiunii familiei în virtutea succeselor sale militare înregistrate în serviciul reginei Ioana II de Neapole. Fiul său, *Francesco I* (1401-1466), un inteligent condotier şi om politic, s-a căsătorit cu Bianca Visconti (1441) şi a obţinut, după aceea, prin forţa armelor, ducatul de Milano (1447-1450). Urmaş i-a fost fiul său, *Galeazzo Maria* (1444-1476), care a condus ducatul începând din 1466, făcând din el unul dintre cele mai importante centre ale Renaşterii. După asasinarea sa, titlul ducal i-a revenit lui *Gian Galeazzo Maria* (1476-1494), încă minor, astfel încât au guvernat în numele lui mai întâi mama sa, Bona de Savoia şi consilierul acesteia, Cicco Simonetta, iar din 1481, unchiul *Ludovico Il Moro* (Maurul) (1452-1508), care si-a însuşit titlul la moartea nepotului său (1494), dar a pierdut la rândul său ducatul după ce a fost înfrânt de Ludovic XII al Franţei (1499-1500). Alţi membri ai familiei S. au intrat, pentru scurt timp, în posesia titlului de duce de Milano: *Massimiliano* (1493-1530), fiul lui Moro, care a intrat în Milano cu ajutorul elveţienilor şi a fost duce din 1512 până în 1515, retrăgându-se după aceea în Franţa; fratele mai mic, *Francesco II* (1495-1535), a fost instalat de trupele imperiale în 1521, alungat de regele Franţei, Francisc I, în 1524 şi, în 1529, reinstalat de către împăratul Carol V. La moartea lui Francisc II (1535), ducatul a trecut în mâinile Habsburgilor, în ciuda actiunilor revendicative ale lui *Gi mpaolo* (1497-1535), un alt fiu al lui Ludovico. Şirul dinastiei S. din Milano s-a sfârşit cu *Bona* (1493-1557), fiica lui Gian Galeazzo Maria care, în 1518, s-a căsătorit cu Sigismund Iagello, regele Poloniei. O ramură secundară s-a perpetuat pornind de la un alt fiu al lui Muzio Attendolo, *Alessandro* (1409-1473), care a devenit, în 1445, seniorul provinciei Pesaro. Din *Bosio I* (1411-1476), fiu nelegitim al lui Muzio Attendolo, au rezultat aşa-numiţii S. de Santafiora, stăpâni ai comitatului cu acest nume din regiunea Siena, titlu obţinut de *Guido* (1445-1508) în 1469. Acestei ramuri îi aparţinea şi cardinalul *Guido Ascanio* (1518-1564), membru fanatic al taberei filohabsburgice de la curtea papală.

Sforza, *Carlo*, conte, om politic italian (Montignoso 1872-Roma 1952). Ministru de externe (1920-1921) în ultimul guvern condus de Giolitti, a negociat tratatul de la Rapallo cu Iugoslavia. Ambasador în Franţa, a demisionat când Mussolini a preluat puterea şi s-a autoexilat în SUA, unde a fost unul dintre conducătorii mişcării antifasciste democratice. Reîntors în Italia la sfârşitul anului 1943, a militat împotriva monarhiei, fiind ministru fără portofoliu (1944-1945) şi preşedinte al grupului consultativ (1944-

1946). Ministru de externe (1947-1951) în guvernele De Gasperi, a fost unul dintre susţinătorii orientării atlantice şi europene a politicii externe italiene.

sfragistică, ştiinţă auxiliară a istoriei care studiază forma, utilizarea, valoarea juridică a peceţilor. În sec. XIX, criteriile şi terminologia s. ca ştiinţă au fost stabilite în special datorită contribuţiei lui H. Grotefend.

Shamir, *Yitzak*, om politic israelian (Ruzinoy, Polonia, 1915). Emigrat în Palestina în 1935, a activat în cadrul miliţiilor sioniste de extremă dreaptă şi a fost de mai multe ori arestat si, în cele din urmă, exilat până în 1948 de englezi pentru participarea la activitatea teroristă a organizaţiei Banda Stern, fiind unul dintre fondatorii acesteia. Ministru de externe al lui M. Begin din 1980, în 1983 i-a succedat acestuia la conducerea partidului Likud şi a guvernului (1983-1984). Din nou prim-ministru în 1986-1994, a reprezentat li ia care se opunea categoric tratativelor cu palestinienii.

Shimonoseki, tratatul de la, pace semnată între China şi Japonia la 17.IV.1895 la încheierea conflictului început cu un an înainte. Imperiul chinez, învins, a trebuit să acorde Japoniei avantaje teritoriale şi comerciale, să plătească despăgubiri enorme şi să recunoască independenţa Coreii.

shoah, cuvânt ebraic (dezastru) prin care, mai corect, este denumit Holocaustul (v.).

Siad Barre, *Mohammed*, militar şi om politic somalez (n.1919-Lagos 1995). Comandant al armatei, a preluat puterea în urma loviturii de stat din 21.X.1969, instaurând un regim dictatorial şi făcând din Somalia o ţară socialistă cu partid unic. A dus ţara la un război cu Etiopia şi la o situaţie economică disperată, până când, în 1991, a fost izgonit de o coaliţie de clanuri etnice rivale

Siam, v. *Thailanda*.

Siberia, regiune rusească din Asia de nord-est. Populată încă din Paleoliticul superior şi străbătută de popoare nomade începând din sec. IV până în sec. XIII (huni, turci, mongoli), începând din sec. XI a suferit afluxul comercial al negustorilor din Novgorod. Din sec. XVI a fost teritoriu cucerit de ruşi (în 1556, principele Siberiei a recunoscut suveranitatea ţarului de la Moscova), care şi-au creat acolo baze militare importante. În sec. XVIII, Petru cel Mare a iniţiat explorarea ştiinţifică a regiunii. La vânătoare şi la comerţul cu blănuri s-au adăugat colonizarea în vederea practicării agriculturii şi exploatarea zăcămintelor minerale. Construirea căii ferate transsiberiene (1891-1906) a favorizat apariţia unui puternic flux migrator cu această destinaţie. S. a devenit, de asemenea, şi un loc pentru deportarea deţinuţilor politici, atât în perioada ţaristă, cât şi în cea comunistă, iar după revoluţia sovietică din 1917 a fost locul de concentrare al armatelor contrarevoluţionare conduse de A. Kolceak.

Siccardi, legile, propuse în 1850 parlamentului piemontez de către mi istrul justiţiei G. Siccardi (1802-1857) pentru diminuarea privilegiilor clerului, prevedeau abolirea Tribunalului ecleziastic, a dreptului de azil în biserici şi în mănăstiri pentru cei căutaţi de poliţie, reducerea numărului de sărbători religioase şi interzicerea achiziţionării de bunuri de către corporaţiile ecleziastice, a acceptării de moşteniri şi donaţii fără aprobarea guvernului. Aprobate după aprinse dezbateri parlamentare, l. S. au provocat reacţii vehemente din partea Sfântului Scaun.

Sicilia, regiune în Italia meridională, subîmparţită în provinciile Agrigento, Caltanisetta, Catania, Enna, Messina, Palermo, Ragusa, Siracuza, Trapani.

sec. VIII î.Hr.
Locuită încă din Antichitate de sicani şi de siculi, a fost colonizată de greci şi, pe coastele occidentale, de cartaginezi.

sec.V-VI
Dominaţie a Siracuzei.

241 La sfârşitul primului război punic, S. devine prima provincie a Romei.

218-201
În timpul celui de-al doilea război punic, Siracuza şi Agrigent se răscoală împotriva Romei (sunt recucerite, prima în 212, a doua în 210)

138 Răscoala violentă a sclavilor, în care, la revendicările cu caracter social, se adaugă dorinţa de autonomie.

440 d.Hr.
Invazie a vandalilor şi ostrogoţilor.

535 Cucerirea de către bizantini.

827 Începe penetraţia arabilor aghlabiţi. Cucerirea se încheie în sec. IX (ultima care a căzut a fost Taormina, în 902).

1091 Începe dominaţia normandă (Roger de Hauteville).

1139 Roger II de Hauteville obţine de la papa Inocenţiu II coroana de rege al Siciliei.

1194 Împăratul Henric VI, soţul Constanţei de Hauteville, preia coroana Siciliei, fiul său, Frederic II (F. I, ca rege al Siciliei) reorganizează regatul din punct de vedere politico-administrativ şi impulsionează activitatea culturală (şcoala siciliană).

1266 Cucerirea S. de către Carol I de Anjou.

1282 Izbucneşte aşa-numita „răscoală a Vecerniilor" în urma căreia S. îi revine regelui Petru III de Aragón.

1302 Pacea de la Caltabellotta conferă S. Casei de Aragón (Federico de Aragón, rege la Trinacria). Regiunea este, apoi, disputată între Angevini şi aragonezi, pana în 1372, când este recunoscută definitiv ca aparţinând aragonezilor.

1412 S. este anexată la domeniile coroanei aragoneze şi, ulterior, la cele ale Spaniei, rămânând astfel timp de secole.
1713 În urma războiului spaniol de succesiune, S. este cedată suveranilor de Savoia care, la rândul lor, o vor oferi Austriei în schimbul Sardiniei (1718).
1738 Ca urmare a războiului de succesiune poloneză, prin tratatul de la Viena, S. trece în stăpânirea lui Carol VIII de Bourbon, regele Spaniei.
1816 S. este încorporată în Regatul celor Două Sicilii.
1820-1849
Mişcări cu caracter aristocratic şi separatist.
1848-1849
Nouă răscoala (condusă de R. Pilo şi G. La Masa) care-l alungă pe regele de Bourbon, dar este reprimată (cucerirea oraşului Palermo, 15.V.1849).
1860 Expediţia celor O Mie a lui Garibaldi şi anexarea la regatul piemontez. Neaplicarea reformelor sociale promise duce la recrudescenţa brigandajului.
1891-1894
Răscoala asociaţiilor de lucrători; guvernul Crispi decretează starea de asediu şi reprimă cu asprime revolta.
1943 În timpul celui de-al doilea război mondial, aliaţii debarcă î insulă (10.VII).
1944-1948
Se intensifica noi mişcări separatiste (Mişcarea pentru Independenţa Siciliei). Constituanta aprobă un statut special al autonomiei insulei (reluat, mai târziu în Constituţia din 1948). Recrudescenţa banditismului (S. Giuliano).
1982 Asasinarea prefectului de Palermo, C.A. Dalla Chiesa împreună cu soţia şi cu escorta sa constituie punctul culminant al seriei de crime mafiote (P. Mattarella, P. La Torre, R. Chinnici etc.) care demonstrează slăbiciunea statului în ce priveşte administrarea insulei.
1986 Începe la Palermo noul megaproces împotriva „cupolei" din Cosa Nostra, încheindu-se cu condamnarea celor mai importanţi capi ai Mafiei.
1992 Mafia asasinează la Palermo pe deputatul în Parlamentul european, S. Lima şi, prin atentatele sângeroase de la Capaci şi Palermo, pe judecătorii G. Falcone, împreuna cu soţia, şi P. Borsellino, împreună cu escortele lor.
1995-1997
Capturarea celor mai importanţi reprezentanţi ai „cupolei" aflaţi în urmărire generală dă o nouă şi serioasa lovitură mafiei.

Sickingen, *Franz von*, cavaler german (Ebernburg 1481-Landstuhl 1523). A aderat la luteranism şi, împreună cu H. von Hutten, a condus lupta cavalerilor în tentativa lor de a-şi redobândi prestigiul şi puterea în dauna principatelor ecleziastice germane. A fost pus sub urmărire de puterea imperială, fiind învins de electorul din Trier (1522).

SID, sigla Serviciului Italian de Informaţii Defensive, denumire primită în 1966 de serviciile secrete militare italiene (până atunci, ele se numeau SIFAR). Implicat în evenimente teroriste şi antistatale (prin crearea unor structuri paralele şi deviate din interiorul sau, în perioada „strategiei tensiunii", v.), SID a fost desfiinţat în 1977 şi înlocuit cu SISMI şi SISDE, aflate în subordinea preşedinţiei Consiliului de miniştri.

Siegfried, Linia, linie defensiva germană, replică a linei franceze Maginot, realizată (1938-1939) în ajunul celui de-al doilea război mondial: se întindea de la graniţa cu Olanda până la cea elveţiană pe o lungime de peste 500 km.

Siemens, societate electrotehnică germană fondată la Berlin, în 1847, de *Werner von S.* (1816-1892) şi *J.G. Halske* (1814-1890) pentru producţia de linii telegrafice. Werner von S. a pus la punct numeroase invenţii (regulator diferenţial pentru maşinile cu abur, lampă electrică dotată cu regulator, alternator). În 1879, societatea S. a realizat prima locomotivă electrică. *Karl Wilhelm S.*, fratele lui Werner, a realizat, într-o sucursală engleză a întreprinderii, cuptoare speciale pentru producerea oţelului, perfecţionate ulterior de P. Martin (1825-1915, procesul de fabricaţie S.-Martin).

Siena, oraş italian în regiunea Toscana. Fostă colonie romană, întemeiată în sec. I î.Hr., a fost un centru urban important în perioada longobardă şi, apoi, comitat franc. Începând din sec. XII, a fost condusă, mai întâi, de un episcop, apoi de consuli. Comună liberă din 1179, a devenit, în perioada împăratului Frederic II, un centru al ghibelinismului toscan, în lupta continuă cu Florenţa, pe care a învins-o la Montaperti (1260). Instabilitatea instituţiilor orăşeneşti a provocat intervenţia lui Gian Galeazzo Visconti, care a instaurat acolo regimul seniorei (1399-1404). Republică autonomă, din 1487, în timpul guvernării familiei Petrucci, s-a pus, în 1523, sub protecţie spaniolă, răsculându-se, totuşi, în 1552, împotriva acesteia şi încheind o alianţă cu Franţa. Asediată de o armata hispano-florentină, a capitulat (1555) şi, din 1557, a trecut sub dominaţia familiei de'Medici.

Sierra Leone, stat în Africa occidentală. *Sup.*: 71 740 km². *Pop.*: 4 491 000 loc., în special sudanezi. *Capit.*: Freetown. *Limba*: engleza (oficială); creolo-engleza. *Relig.*: culte tradiţionale (52 %), musulmană (39 %). *Vecini*: N şi E Guineea, SE Liberia, V şi S Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Pe coasta S.L.,

explorată în 1462 de portughezi şi, din sec.XVII bază a negustorilor de sclavi negri şi a piraţilor europeni (în special englezi), a apărut prima aşezare britanică din Africa, populată de sclavi eliberaţi (Freetown, 1787), devenită colonie în 1807, în vreme ce teritoriul din interior a devenit (1896) protectorat britanic. Şi-a dobândit independenţa în 1961. Printr-o lovitură de stat din 1971, a fost instalat un regim republican monopartid. În 1991, J. Momoh a trecut la sistemul multipartidismului pregătind trecerea puterii în mâinile civililor, dar, cu puţin timp înainte de desfăşurarea alegerilor, a fost destituit de căpitanul V. Strasser. Împotriva regimului dictatorial pe care l-a instaurat acesta, Frontul Revoluţionar Unit (RUF) a declanşat un violent război civil. În 1996, Strasser a fost demis de adjunctul sau, J. Bio, care a reluat procesul de democratizare, favorizând afirmarea în alegerile prezidenţiale a candidatului progresist A. Kabbah. În mai 1997, acesta era, însă, demis de o nouă acţiune în forţă a militarilor, aceştia reinstalându-se la guvernare. Haosul în care se adâncea ţara a fost, ulterior, agravat de masiva intervenţie armată nigeriană care, oficial, intenţiona să-l repună în drepturi pe Kabbah. În1998 intervenţia armază nigeriană a pus capăt guvernării militare.

Sieyès, *Emmanuel Joseph*, om politic francez (Fréjus 1748-Paris 1836). Ecleziast, a fost unul dintre protagoniştii Revoluţiei franceze, pregătind declanşarea acesteia prin scrierile sale *Eseuri asupra privilegiilor* (1788) şi *Ce este Starea a Treia?* (1789). Deputat al celei de-a Treia Stări, în 1789, a jucat un rol important în transformarea Stărilor Generale în Adunare Naţională, prin adoptarea principiilor reprezentativităţii, organizarea teritoriului în departamente şi prin dezbaterea asupra constituţiei monarhiste. Retras pe o poziţie secundară în timpul Terorii, a fost, după aceea, membru al Directoratului şi a încercat să-şi materializeze un proiect constituţional propriu prin lovitura de stat din 18 Brumar, în înţelegere cu Napoleon Bonaparte, dar a fost, din nou, marginalizat.

SIFAR, sigla Serviciului Italian de Informaţii al Forţelor Armate. A primit acest nume în 1943, luând locul Serviciului de Informaţii Militare (SIM). Sub conducerea generalului de carabinieri G. de Lorenzo (1955-1962), a întocmit fişe informative asupra multor oameni politici şi a fost implicat în proiecte ale unor lovituri de stat („planul Solo", 1964) niciodată clarificate pe deplin. în 1966, a fost desfiinţat şi, în locul sau, a fost creat SID.

Sigismund de Luxemburg (Nürnberg 1368-Znaim 1437), rege al Ungariei (1387-1437) şi al Boemiei (1419-1437), împărat al Sfântului Imperiu Roman (1411-1437). Fiu al lui Carol IV, rege al Ungariei ca urmare a căsătoriei cu Maria, fiica lui Ludovic cel Mare (1387), a fost ales rege al Germaniei (1410) şi a dăruit marca Brandenburg prinţului elector Frederic de Hohenzollern ca răsplată pentru sprijinul acordat de acesta cu ocazia alegerii sale ca împărat. A pus să fie convocat conciliul de la Konstanz (1414) pentru a pune capăt schismei din Occident (v.); i-a eliberat lui J. Hus un permis de liberă trecere pentru a se putea deplasa în siguranţă, dar, mai târziu, a fost de acord cu executarea lui. Din aceasta cauză, boemienii au refuzat mult timp (1419-1436) să-i ofere coroana regală care i se cuvenea după moartea fratelui sau Venceslas.

Sigismund I Jagiello (Kozienice 1467-Cracovia 1548), rege al Poloniei (1506-1548). A reuşit să facă faţă ameninţărilor care veneau din Rusia, de la Ordinul Teutonic, Austria şi Imperiul otoman cu preţul unei permanente activităţi militare (1507-1537) şi a făcut să crească prestigiul şi teritoriul Poloniei (anexarea Prusiei orientale, 1526). În 1537, a trebuit să reprime o puternică răscoală antimonarhică a nobilimii.

Sigismund II August Jagiello (Cracovia 1520-Knyszyn 1572), rege al Poloniei (1548-1572). Fiu al lui Sigismund I, a primit, în 1561, Livonia, ca urmare a secularizării Ordinului Teutonic, iar în 1569, prin unirea de la Lublin, a realizat contopirea Poloniei cu Lituania. A dus o politică de toleranţă religioasă permiţând răspândirea Reformei, primindu-i, totodată, şi pe iezuiţi (1565). Prin el, dinastia Jagiełło s-a stins.

Sigismund III Vasa (Stokholm 1566-Varşovia 1632), rege al Poloniei (1587-1632) şi al Suediei (1592-1599). Fiu al lui Ioan III al Suediei şi nepot al lui Sigismund II al Poloniei, a primit coroana poloneză şi, la moartea tatălui său, pe cea a Suediei pe care însă a pierdut-o, din cauza zelului său catolic, în favoarea unchiului sau Carol (viitorul Carol IX), care l-a detronat. A încercat să-i asigure fiului său, Ladislau, tronul Rusiei, ocupând Moscova (1610-1612), iar, după aceea (1612-1629), s-a luptat cu nepotul său, Gustav II Adolf al Suediei, care i-a luat mare parte din Livonia.

Sihanouk, *Norodom*, om politic cambodgian (Phnom Penh 1922). Numit de francezi, în 1940, rege al Cambodgiei, în 1955 a abdicat în favoarea tatălui sau, devenind prim-ministru. În 1960, la moartea tatălui, a revenit la putere. Răsturnat printr-o lovitura de stat filoamericană (1970), a condus gherila împotriva khmerilor roşii ai lui Pol Pot, fiind izgonit de aceştia după ce au repurtat victoria din 1975. După invazia vietnameză (1979), a prezidat guvernul aflat în exil. Din 1991, s-a întors în ţară ca preşedinte al Consiliului Naţional Suprem, însărcinat de ONU să se ocupe de pacificarea ţării. Redevenit şef al statului, atunci când ţara a revenit la monarhie, Adunarea constituantă i-a restituit coroana regală (14.IX.1993).

sikh, sectă religioasă din India nord-vestică, fondată de Nanak Dev (1469-1538) în încercarea de conciliere sincretică a islamismului cu hinduismul. Transformându-se în confrerie războinică, în sec. XVIII, a pus stăpâ-

nire pe Punjab. Cucerind Peshawar şi Kashmir sub conducerea lui Ranjit Singh (1780-1839), s. au fost înfrânţi de englezi (1845-1849), care i-au folosit, apoi, ca trupe de elită în armata lor. În 1983, au declanşat o insurecţie care urmărea să creeze în Punjab un Khalistan independent. La cei zece ani de acţiuni teroriste şi militare pe scară naţională (printre care asasinarea, în 1984, a prim-ministrului Indira Ghandi) forţele guvernamentale au răspuns printr-o acţiune represivă la fel de nemiloasă, cucerind Templul de Aur de la Amritsar, bastion al sectei. După ce a provocat mai mult de 20 000 de victime, rebeliunea a slăbit din intensitate după uciderea liderului charismatic al sectei, G. Manochahal (1993).

Sikorski, *Władisław*, general şi om politic polonez (Tuszow, Galiţia, 1881-Gibraltar 1943). Şef al guvernului (1922) şi ministru de război (1923, 1924-1925), după înfrângerea Poloniei din cel de-al doilea război mondial (1939) a fost prim-ministru al guvernului în exil de la Londra şi comandant al armatei.

Silezia, regiune istorică din Europa de est, divizată actualmente între Polonia şi Republica Cehă. Locuită de slavi încă din sec. V, a fost creştinată în sec. X şi, apoi a devenit ducat polonez în sec. XI. Posesiune a Habsburgilor începând din 1526, în sec. XVIII a fost timp îndelungat disputată între Austria şi Prusia şi, în urma războiului de şapte ani, a fost anexată la Prusia. La sfârşitul primului război mondial a fost divizată între Germania, Polonia şi Cehoslovacia . După al doilea război mondial, partea germană a regiunii a trecut în întregime la Polonia, constituind o importantă zonă industrială şi minieră.

Silvestru I (m. Roma 335), papă (314-335). Urcat pe tronul pontifical la puţin timp după ce Biserica obţinuse de la Constantin libertatea de cult, a avut un rol de importanţă secundară faţă de cel al marelui împărat, aşa încât nu a participat la conciliile de la Arles (314) şi Niceea (325), la care a trimis doar nişte reprezentanţi. Se pare că lui i-ar fi fost adresată *Donatio Constantini*, document prin care, conform tradiţiei, împăratul indica demnităţile ecleziastice şi bunurile temporale ale Bisericii; L. Valla a demonstrat, însă, că documentul era un fals din sec. VIII.

Silvestru II (Gerbert d'Aurillac; Aurillac cca 939-Roma 1003), papă (999-1003). Faimos om de cultură, cunoscător al civilizaţiei arabe, arhiepiscop de Reims (991), a încurajat împotrivirea lui Hugo Capet faţă de Carolingieni. A fost profesorul şi consilierul împăratului Otto III (îmbrăţişând amândoi idealul *Renovatio imperii* şi al reînnoirii politico-morale a creştinătăţii), care a contribuit esenţial la alegerea sa ca papă.

Simion II cel Mare (m. 927), ţar al bulgarilor (893-927). După urcarea pe tron, a urmărit cucerirea Imperiului bizantin: în 894, a invadat Tracia şi, după un armistiţiu datorat intervenţiei ungurilor, a ajuns până sub zidurile Constantinopolului, obligând oraşul la plata unui tribut (904). În 914, a cucerit de la bizantini Adrianopol, Durres şi Thessalonic şi, în 917, a pătruns în Grecia până la Corint, aspirând fără succes la tronul Bizanţului. Autoproclamându-se *basileus* al bulgarilor şi al romanilor (925), a provocat reacţia împăratului Roman Lecapenos care, în 926, a provocat răscoala sârbo-croaţilor.

Simonetta, *Francesco*, zis *Cicco*, om politic italian (Caccuri, Catanzaro, 1410-Pavia 1480). Secretar şi consilier politic al seniorilor de la Milano, Francesco şi Galeazzo Maria Sforza, la moartea acestuia din urmă (1476) a exercitat de fapt puterea asupra ducatului în numele Bonei de Savoia şi al moştenitorului desemnat, Gian Galeazzo. Ludovico il Moro şi Bona de Savoia l-au trimis în judecatei şi a fost condamnat la moarte.

Sinai, peninsulă egipteană unde, conform Bibliei, evreii au poposit timp de aproape un an în apropiere de Jebel Musa (2130 m) care, prin tradiţie, este considerat ca fiind muntele S. pe care Moise a primit de la Dumnezeu Tablele Legii. Având o importanţă strategică datorită poziţiei sale, între Canalul de Suez şi Israel, a fost teatrul unor lupte din timpul războiului arabo-israelian din 1956. În urma „războiului de şase zile " (1967), peninsula S. a fost ocupată de trupele israeliene şi restituită Egiptului în 1982.

sindicalism revoluţionar, tendinţă a mişcării muncitoreşti, răspândită către sfârşitul sec.XIX, care acorda organizaţiei sindicatului o importanţă mai mare decât aceleia a partidului şi punea pe primul plan acţiunea directă a proletariatului şi nu iniţiativa politică şi parlamentară în pregătirea revoluţiei socialiste. Se baza pe mitul grevei generale, elaborat de G. Sorel, fiind considerat un instrument indispensabil pentru luarea puterii de către proletariat. S-a răspândit, mai întâi, în Franţa (F. Pelloutier, P. Dellesalle, V. Griffuelhes). În Italia, sindicaliştii revoluţionari (A. Labriola, E. Leone, A. De Ambris, F. Corridoni) s-au organizat, în 1912, într-un sindicat propriu, Uniunea Sindicală Italiană (USI) şi, în marea lor majoritate, membrii lui au fost susţinători ai intervenţionismului din primul război mondial. În Spania, s. r. a influenţat Confederación Nacional de Trabajo, iar în SUA, mişcarea de la Industrial Workers of the World.

sindicat,

asociaţie de lucrători care se constituie pentru a-şi apăra interesele economice şi profesionale. Este vorba despre o experienţa caracteristică pentru societăţile de tip capitalist.

■ *Originile.* Condiţiile de viaţă şi de muncă ale clasei muncitoare (dar şi ale lucrătorilor agricoli) în momentul consolidării economiei capitaliste erau, în general, foarte grele: salarii mici, nesiguranţa locului de muncă, program

prelungit de lucru, folosirea muncii minorilor şi a femeilor fără a se lua măsuri de protejare a acestora. Lipsa oricărei reglementări juridice a raportului de muncă se adăuga la distrugerea treptată a structurilor şi asociaţiilor corporative existente în *Ancien Régime*. Izolarea muncitorilor dispare treptat datorită formelor de autoapărare a propriilor interese: răscoalele şi grevele au devenit arme de luptă sindicală. Declarate, la început, ilegale, alianţele muncitoreşti au reuşit să devină structuri permanente. în Marea Britanie, după abolirea interdicţiei grevelor şi asocierilor muncitoreşti, în 1824, Trade Unions (v.) au fost prima formă de manifestare a unui s. implicat în permanentă negociere şi contractare a condiţiilor de muncă. Răspândirea lor, corelată cu mişcări democratice ca aceea a cartismului (v.) şi cu ideile lui R. Owen, a dus la consolidarea pe plan naţional a mişcării prin Trade Union Congress (1868).

■ *Extinderea în Europa şi în America.* Dezvoltată şi în celelalte state europene, activitatea sindicală s-a împletit (mai pregnant decât în Anglia) cu afirmarea unor mişcări culturale şi politice: partide socialiste, mişcări religioase (a existat un s. catolic în Franţa, Germania, Belgia, Italia), grupuri anarhiste (în Spania şi în America Latină). După câteva tentative mai puţin reuşite în 1848, în anii '60, abolirea restricţiilor legale în Belgia, Franţa şi statele germane a permis apariţia unor s. ale muncitorilor specializaţi. O mare amploare a căpătat mişcarea sindicală după 1885, prin constituirea de s. naţionale şi prin atragerea în aceste organizaţii a muncitorilor industriali cu o calificare mai redusă. Numai în Rusia s. a rămas în afara legii până în 1906. În SUA, s-a dezvoltat din 1884 prin întemeierea organizaţiei American Federation of Labor (v. AFL-CIO)

■ *Instituţia şi conflictul.* Creşterea influenţei s. în viaţa socială, ajungând la realizarea unei contractări a condiţiilor de muncă nu doar localizată pe o întreprindere, ci la nivel naţional, şi corelată, în plus, cu obiective legislative sau de politică economică generală, a fost unul dintre factorii centrali ai societăţii de masă. Unele curente ideologice opuneau organizaţiilor care urmăreau încheierea de contracte colective privitoare la condiţiile de muncă, teoriile politice ale grevei generale ca mijloc de educaţie şi de cucerire a puterii de către proletariat (v. sindicalism revoluţionar). În cadrul sindicatelor inspirate din mişcarea socialistă au continuat să se confrunte poziţiile reformiştilor care acceptau compatibilităţile dictate de piaţă şi forţele revoluţionare care vedeau în organizaţiile muncitorilor un instrument pentru transformarea societăţii şi depăşirea, în final, a capitalismului. În preajma primului război mondial şi între cele două războaie, în societăţile occidentale, s. a devenit un factor social decisiv. Tentativa de a-i atenua trăsătura conflictuală prin instituţionalizare a fost dusă până la capăt prin corporatismul (v.) de tip fascist, incluzând s. în structurile de stat. Considerat de doctrina leninistă ca un instrument subordonat partidului revoluţionar, „curea de transmisie" între partid şi mase, în URSS şi în alte state socialiste s. a avut un rol asistenţial, ţinând mai mult de activitatea umană din afara programului de muncă decât de negociere şi contractare a condiţiilor de muncă. În societăţile occidentale, în schimb, a evoluat şi a devenit element constitutiv al unei structuri tripolare (s., organisme patronale şi stat) de concertare a politicilor economice, industriale şi sociale. Începând din anii '60-'70, în multe societăţi avansate, scăderea rolului social central deţinut de clasa muncitoare în

SINDICAT

Caracteristicile originale ale sindicatului în diverse contexte economice şi sociale

Aşa-numitele mişcări sindicale naţionale (ne aflăm, însă, de mult timp nu numai în faţa unor asocieri internaţionale, dar şi a unor structuri internaţionale) pot fi de-acum identificate pe baza câtorva elemente, cum ar fi: caracteristicile structurale (în funcţie de cei care se asociază şi de modul în care se organizează, ca şi de maniera de conducere a unei asemenea asociaţii); tipul de acţiune sindicală prin care se exprimă şi instrumentele utilizate; raportul cu forţele politice şi cu orânduirea de stat.

Desigur, această schemă are doar scopul de a încerca o stabilire a caracteristicilor specifice fiecărei mişcări sindicale naţionale care nu numai că se modelează după diferitele contexte în care acţionează, sub profil economic, social şi politic, dar cunoaşte şi evoluţii istorice diferite ce nu pot fi neglijate.

La origine, apoi în atmosfera sec. XIX, a existat un sindicat al meseriei *format din lucrători calificaţi, uniţi între ei printr-un sentiment foarte puternic al nevoii reciproce de asociere care le-a permis să beneficieze de o mare forţă contractuală în relaţia cu întreprinzătorul; experienţa s-a extins şi în Statele Unite şi, în măsură foarte redusă, în câteva ţări din Europa. O evoluţie constantă a acestui model a fost* sindicatul industrial, *format din masa de muncitori din aceeaşi ramură industrială care apăruse datorită procesului de industrializare în ţări ca*

Germania şi Suedia şi, prin contrast, dar coexistând cu sindicatele pe meserii, în Marea Britanie şi în Statele Unite, adică acolo unde se păstrau structurile mai vechi sau originare. Ca o excepţie, trebuie menţionate sindicatele de întreprindere – experimentate în Japonia şi în America Latină – care sunt entităţi organizate în cadrul activităţii contractuale, asociate, ulterior, în sindicate naţionale, dar care aveau la baza lucrătorii dintr-o singură întreprindere, desigur de mare anvergură. Vari nte ale acestor dou˘ modele sunt cel puţin două. Prima este organizarea teritorială „pe orizontală" care, în unele ţări prevalează asupra aceleia „pe verticală" – ca în Italia, în Franţa şi în Belgia – şi prin care s-a putut face faţă puternicei fărâmiţări a forţei de muncă, fenomen datorat sistemului naţional de producţie: în asemenea structuri necesitatea de asociere este determinată de interese de reprezentare generală, acestea fiind inclusiv de natură politică. A doua variantă este prezenţa sau absenţa unei organizări în interiorul întreprinderii (diferită de sindicatele de întreprindere în sens strict menţionate) care poate să nu aibă o natură pur sindicală (când structura îi reprezintă pe lucrători ca persoane fizice) sau să aibă o asemenea natură (când structura pe baza locului de muncă este o „secţie" a unei structuri mai largi şi, deci, îi reprezintă pe cei înscrişi în ea).

Cele mai vechi experienţe istorice au fost acelea în care sindicatul a luat naştere la locul de muncă şi, ulterior, s-a organizat pe un plan mai larg (este cazul Angliei); în alte cazuri, procesul a avut loc în sens invers, adică de la sindicatul pe ramura industrială au luat fiinţa structurile din întreprinderi. În orice manieră ar fi decurs lucrurile, raporturile dintre cele două structuri au fost întotdeauna încordate, mai ales când în acelaşi loc de muncă au acţionat concomitent amândouă tipurile de organizare (cel sindical şi cel nonsindical, cum se întâmpla în Italia cu secţiile sindicatului şi cu comisiile interne). Legată de acest fenomen este, de asemenea, şi opoziţia dintre tendinţele de centralizare a activităţilor sindicale (contractuale) şi de descentralizare a acestora.

Pe planul acţiunii, sindicatele au putut fi caracterizate, în esenţă, prin alegerea mijlocului prin care să poată reprezenta interesele celor înscrişi şi pentru a putea reglementa salariile şi condiţiile de muncă: încheierea de contracte colective sau acţiunea politică. Utilizând primul mijloc, acţiunea se exercita asupra pieţei (muncii sau economice), utilizându-l pe cel de-al doilea, acţiunea se exercita asupra forţelor şi asupra instituţiilor politice (adică partidele, parlamentul şi administraţia publică de la diferite niveluri). Chiar dacă aceste două tipuri de acţiune pot fi folosite în funcţie de context sau combinate între ele sau cu alte tipuri de acţiune, acesta este un domeniu în care s-au constatat cele mai mari diferenţieri în ce priveşte concepţia asupra luptei sindicale şi, ca urmare, asupra obiectivelor urmărite. Există, în acest sens, sindicatul cu obiective esenţial economice ce pot fi realizate într-o manieră contractuală (experienţa engleză şi americană), sindicatul având şi obiective de reformă a sistemului politic, în acest caz situându-se şi în opoziţia politică (experienţa italiană), sindicatul cu obiective de participare inclusiv instituţională la nivelul întreprinderii sau al sistemului politic (experienţa germană, austriacă şi scandinavă). Toate aceste experienţe se deosebesc, în fine, şi în funcţie de tipul de raporturi în care se afla cu forţele politice (de fapt, cu partidele) şi cu sistemul de guvernare al statului în care acţionează. Există, astfel, experienţe – reprezentând o caracteristică fundamentală existentă încă de la origini şi prezenţa în evoluţia mişcărilor sindicale naţionale – de trei feluri: dependenţa de partide (în cazul partidelor comuniste din unele ţări europene), conlucrarea cu partide „înrudite" (în cazul partidelor socialiste şi laburiste germane, scandinave, engleze), autonomia completă, cu raporturi periodice (în cazul Statelor Unite şi, parţial, al Italiei). Trebuie menţionat că, pe termen lung, se tinde către autonomie, în special pentru a se evita o tentă ideologică a mişcării sindicale şi a organizaţiilor de masă. În ce priveşte orânduirea politică, în toate statele s-a înregistrat trecerea de la faza represivă la cea a toleranţei şi, apoi, a recunoaşterii mişcării sindicale autonome (cu situaţii speciale ca aceea a fascismului din unele ţări europene între cele două războaie mondiale sau a ţărilor socialiste de după al doilea război mondial cu un sindicat integrat în sistemul politic sau, mai bine zis, un sindicalism de stat).

SERGIO ZANINELLI,
Universitatea Catolică din Milano

industrie şi fenomenele de dezindustrializare au provocat s. serioase dificultăţi.

■ *Situaţia din Italia.* Asociaţii muncitoreşti pentru autoprotejarea intereselor au luat naştere în Piemont şi apoi s-au dezvoltat după 1861 căpătând trăsăturile unor societăţi de ajutor reciproc (v. ajutor mutual, societăţi muncitoreşti de). Întârzierea în modernizarea economică a ţării a amânat, însă, până la sfârşitul sec.XIX apariţia unor organisme de rezistenţă sindicală. Prima Camera de Muncă (v.) ia fiinţă la Milano, în 1891, desfăşurând ulterior o activitate care s-a legat de cea a Partidului Socialist. Unele organisme ale lucrătorilor specializaţi (de ex., tipografi, 1872) au prefigurat apariţia unor federaţii pe meserii (Federaţia Lucrătorilor din Agricultură, sau Federterra, şi Federaţia Italiană a Lucrătorilor Metalurgişti, 1901). Componenta agricolă a avut un rol decisiv în evoluţia s. în Italia. Consolidat datorită libertăţii în creştere din anii guvernelor Giolitti, s. şi-a creat structuri organizatorice naţionale (CGdL, 1906, v.) conduse de socialiştii reformişti şi, în acelaşi timp, s-a afirmat un sindicalism revoluţionar (care a cucerit câteva Camere de Munca şi a fondat în 1912 Uniunea Sindicală Italiană) şi un s. „alb" susţinut de tinerii democrat-creştini (mai întâi în unele sectoare, cum ar fi cel textil, 1909). După primul război mondial, forţa sindicală, aflată în creştere, bazându-se în continuare pe sistemul CGdL, la care s-a alăturat cea catolică a CIL (v.), a obţinut multe rezultate concrete (opt ore de muncă), intrând, însă, în conflict cu reacţia fascistă care a dus la dizolvarea s. libere. S. fascist, de tip naţionalist şi productivist, a pierdut orice posibilitate de exprimare în cadrul sistemului corporatist de stat. Refacerea economică de după al doilea război a fost caracterizată prin apariţia (1944) CGIL (Confederaţia Generală a Muncii), compusă din muncitori comunişti, socialişti şi catolici, care, totuşi, s-a dezintegrat la impactul cu Războiul rece datorită chiar modului în sine de a concepe s.: au apărut astfel CISL (Confederaţia Italiană a Sindicatelor Lucrătorilor, 1950) şi UIL (Uniunea Italiană a Muncii, 1949). Evoluţia diferitelor confederaţii a coincis cu un moment de slăbiciune generală a s., dar marea expansiune economică de la sfârşitul anilor '50 a netezit calea, din anii '60, către momentul conflictual culminant din toamna caldă (v.) a lui 1969, care a făcut ca un sindicat îndreptăţit să tindă către unitate să-şi recapete un rol determinant (Federaţia CGIL-CISL-UIL, 1972) şi să obţină rezultate nu numai pe plan salarial şi al activităţii în întreprinderi (*Statutul lucratorilor*, 1970). Procesele de restructurare industrială, necesitatea urgentă a apariţiei unui nou profesionalism, amplele descentralizări în producţie au creat, în anii '80, pentru confederaţiile sindicale, dificultăţi nemaiîntâlnite până atunci în raporturile cu muncitorii, ducând la apariţia sindicatelor autonome (v.) în special în sectorul public.

Bibliografie: I. Barbadoro, *Storia del sindacalismo italiano dalla nascita al fascismo*, La Nuova Italia, Firenze, 1973 2 vol.; S. Turone, *Storia del sindacato in Italia. Dal 1943 al crollo del comunismo*, Laterza, Bari 1992.

Vezi şi: AFL-CIO: ajutor mutual, societăţi muncitoreşti de; anarhosindicalism; Camera de Muncă; capitalism; CGdL; CIL; CISL; corporatism; laburism; luddism; muncă; grevă; sindicalism revoluţionar; sindicate autonome; toamna caldă;Trade Unions; UIL.

sindicate autonome, asociaţii de lucrători constituite în Italia ca reacţie la sindicalismul „politic" al organizaţiilor sindicale istorice (CGIL, CISL şi UIL), pentru a desfăşura o activitate îndreptată exclusiv spre apărarea intereselor unei anumite categorii de lucrători pe care o reprezentau. Primele s. a. care s-au impus pe scară naţională au fost SNALS (Sindicatul Naţional Autonom al Lucrătorilor Şcolii) şi Cobas (Comitete de bază) ale aşa-numitei Gilda (asociaţie a profesorilor din învăţământul mediu) care, în 1988, cu ocazia reînnoirii contractuale a şcolii au fost admişi la masa tratativelor. O forţă deseori preponderentă au devenit organizaţiile Cobas din căile ferate şi din alte sectoare, în special din serviciul public. O prezenţă inactivă în cadrul tratativelor şi tehnicile greviste radicale adoptate deseori de s. au dus la intervenţia frecventă a guvernului în cazul prezentării unor somaţii din partea sindicaliştilor.

Sindona, ***Michele***, finanţist italian (Patti, Messina, 1920-Voghera 1986). După ce a construit un imperiu financiar cu conexiuni internaţionale şi mafiote, a fost condamnat în SUA pentru bancrută frauduloasă şi alte delicte (1980), apoi în Italia pentru falimentul Băncii Private Financiare (1985). Judecat (1986) pentru a fi comandat asasinarea lui G. Ambrosoli (cel care lichidase imperiul său financiar), la două zile după condamnarea la închisoare pe viaţă, a murit otrăvit în celula sa.

Singapore, stat insular în Asia de sud-est. *Sup.*: 625,6 km². *Pop.*: 2 876 000 loc., din care 76 % chinezi. *Capit.*: Singapore. *Limba*: engleza, chineza. *Relig.*: taoişti (29%), budişti (26 %). *Poziţie geografică*: Marea Chinei de S. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Centru comercial încă din sec. XIII, insula a fost cedată, în 1819, de sultanul din Johore lui sir Th. Stamford Raffles, care a cumpărat-o pentru Compania Britanică a Indiilor Orientale. În 1826, a fost unită cu Stabilimentele Strâmtorilor. Ocupat de japonezi în timpul celui de-al doilea război mondial (1942-1945), după conflict a fost transformat în colonie autonomă. Dobândindu-şi dreptul de autoguvernare în 1959 (şi, de atunci, guvernată neîntrerupt de Partidul Acţiunii Populare în cadrul

unei republici prezidenţiale de tip „asiatic", cu un nivel foarte scăzut al democraţiei), în 1963, a intrat în federaţia Malaysia, separându-se de aceasta, în 1965, la cererea majorităţii chineze şi devenind republică suverană. Aflat deja printre ţările aşa-numite „cei patru tigri orientali", beneficiare ale excepţionalului boom economic din anii '50 fondat pe o politică de salarii mici (ca şi pe lipsa libertăţii sindicale) şi de deschidere maximă pentru investiţiile străine (astăzi, în S. se află sediile a peste 300 de societăţi transnaţionale), în deceniul 1982-1992 în S. s-a dublat numărul locurilor de muncă prin dezvoltarea sectoarelor industriale cu un înalt conţinut de tehnologie avansată. În 1997, au fost adoptate reforme politice, însă acestea au fost doar formale.

Sinigaglia, *Oscar*, industriaş italian (Roma 1877-1953). Chemat, în 1945, la conducerea concernului Finsider, a elaborat „planul S." pentru restructurarea industriei grele cu participare de stat, prin crearea a trei poli siderurgici cu ciclu integral (Bagnoli, Cornigliano, Piombino).

Sinn Fein, partid politic irlandez, fondat în 1905 din aripa cea mai radicală a mişcării naţionaliste, care a constituit braţul politic al IRA (v.) luptând pentru unificarea Irlandei intr-o republică democrată şi socialistă. În 1996, a dobândit primul sau loc în Parlamentul de la Dublin şi două locuri în Camera Comunelor de la Londra (până atunci, avusese parlamentari doar în Eire – nume purtat de Irlanda intre 1937 şi 1949 – refuzând, însă, întotdeauna să le ocupe). În 1997, primul ministru englez T. Blair i-a invitat oficial pe reprezentanţii irlandezi la convorbiri pentru a rezolva chestiunea nord-irlandeză, după ce obţinuse depunerea necondiţionată a armelor de către membrii IRA.

sionism, mişcare pentru reconstituirea unui stat evreiesc în Palestina, creată în 1896 de Th. Herzl (1860-1904). Perspectiva unei reîntoarceri a evreilor pe vechiul pământ al lui Israel fusese anticipată pe linie laică de gânditori ca M. Hess (*Roma şi Ierusalim*, 1862) iar pe linie religioasă de rabinii J. Altralai şi Z. Kalischer. Impulsul decisiv a venit, însă, din partea lui Herzl care a publicat în 1896 *Statul evreiesc* şi a convocat la Basel Congresul I sionist (29.VIII.1897), care a cerut să se întemeieze în Palestina, pentru evrei, o „vatră naţională garantată de dreptul public internaţional". În anii care au urmat, n-au lipsit, totuşi, polemicile şi divizările dintre susţinătorii rigizi ai alegerii locului pentru aşezarea respectiva în Palestina („Sioniştii de pe Sion", după numele uneia dintre colinele Ierusalimului) şi toţi ceilalţi care rămâneau rezervaţi, acceptând şi alte regiuni (America Latina sau Africa) drept punct final pentru imigraţia evreiască. În primul deceniu al sec. XX, s. s-a răspândit în proporţii de masă şi a provocat o imigraţie crescândă în Palestina (1908, fondarea oraşului Tel Aviv). În 1917, ca urmare a presiunilor făcute de succesorul lui Herzl în fruntea Organizaţiei Sioniste Mondiale, C. Weizmann, şi ca răsplată pentru serviciile aduse de evrei în timpul primului război mondial prin formarea unei legiuni evreieşti, Marea Britanie a semnat „declaraţia Balfour" (v.) acceptând formal propunerea sionistă. Din acest moment, s. devenea o problemă de politică internaţională. După primul război mondial, prin încredinţarea Palestinei cu mandat de administrare către Marea Britanie, englezii s-au aflat în situaţia de a colabora direct cu Agenţia Evreiască înfiinţată cu scopul de a facilita imigraţia în regiune. Între cele două războaie mondiale, s-au înregistrat, totuşi, primele ciocniri grave între imigranţii evrei şi rezidenţii arabi, cauza importantă pentru care au fost constituite detaşamente militarizate evreieşti de apărare şi grupări teroriste (Haganah, Irgun Zwai, Leumi etc.). După tragedia holocaustului din timpul celui de-al doilea război mondial şi evenimentele complexe care au dus, în 1948, la proclamarea statului Israel, s. şi-a văzut realizate scopurile şi a continuat să încurajeze un puternic curent migrator către Israel.

Bibliografie: L Cremonesi, *Le origini del sionismo e la nascita del kibbutz (1881-1920)*, Giunti, Firenze 1985.

Vezi şi antisemitism; Balfour, declaraţi ; diaspora; evrei; Israel; Palestina.

sioux, populaţie piele-roşie din America de Nord, stabilită în regiunea dintre Mississippi şi Marile Lacuri şi împărţită în şapte triburi seminomade. Împinşi la vest de Mississipi şi, apoi, alungaţi din Minnesota între anii '30 şi '40 din sec. XIX, s-au angajat în conflicte îndelungate cu coloniştii albi. Au avut căpetenii faimoase ca Sitting Bull (care, în 1876, l-a învins la Little Big Horn pe colonelul Custer) şi Crazy Horse; au fost forţaţi să se îndrepte către rezervaţiile din Dakota şi învinşi definitiv prin expediţia lui N. A. Miles din 1890-1891.

SIP, sigla Societăţii Italiene pentru Telefonie. Fondată în 1899 ca societate hidroelectrică (Societatea Hidroelectrică din Piemont), după naţionalizarea energiei electrice (1962) i-a fost concesionată gestiunea ca monopol al serviciului telefonic naţional. Din 1994, fuzionând cu Italcable şi cu alte societăţi, s-a transformat în TELECOM.

Siracuza, oraş italian din sud-estul Siciliei, capitală de provincie. Colonie corintiană începând din 734 î.Hr., a fost guvernată de glomoroi, bogaţi proprietari de pământuri, până în 485 î.Hr., când Gelon din Gela, care venise în ajutorul lor în timpul unei răscoale populare, s-a proclamat tiran al oraşului. Gelon intenţiona să pună stăpânire pe întreaga insulă (în 480 î.Hr., i-a învins pe cartaginezi la Himera), iar fratele său, Hiron, împreună cu succesorul sau şi-a extins posesiunile spre Italia meridională şi, în 474 î.Hr., i-a învins pe etrusci şi pe cartaginezi la Cumae. A urmat o guvernare democratică (466 i.Hr.) în cursul căreia s-a încheiat războiul

victorios împotriva Atenei (415-413). În sec. IV-III î.Hr., au avut loc tiraniile lui Dionysios cel Bătrân (405-367), Dionysios cel Tânăr (367-344) şi Agatocle (317-289). Tirania lui Geron II (270-215) a adus prosperitate S., dar, în 215, în cursul celui de-al doilea război punic, Hiron s-a aliat cu cartaginezii; această alianţă a oferit pretextul pentru o intervenţie a Romei. S. a fost asediată şi cucerită de Claudius Marcellus (212 i.Hr), după o apărare îndelungată la care participase şi Arhimede. În 878 d.Hr., arabii au cucerit insula de la bizantini. Din 1085, s-a aflat permanent în stăpânirea normanzilor. Frederic II de Suabia şi-a instalat în oraş una dintre reşedinţele sale favorite.

Siria, stat în Asia Mică. *Sup.*: 185 180 km². *Pop*: 14 313 000 loc. *Capit.*: Damasc. *Limba*: araba. *Relig.*: musulmani sunniţi. *Vecini*: N Turcia, E şi SE Irak, S Iordania, SV Liban şi Israel, V Marea Mediterană. *Forma de stat*: republică prezidenţială.

Istoria Siriei antice se împleteşte cu cea a altor civilizaţii mesopotamiene, a fenicienilor şi a evreilor. După dobândirea independenţei, S. şi-a manifestat hotărârea fermă de a deţine o poziţie de prim ordin în zona Orientului Mijlociu în sens antiisraelian şi antiamerican.

mileniul II î.Hr.
Dominaţie a egiptenilor în sud şi a amoriţilor, huriţilor şi hitiţilor în nord.

717 Regiunea este cucerită de asirieni.

538 Cucerirea persană.

333 Cucerirea de către Alexandru cel Mare. La moartea acestuia, S. se află sub stăpânirea Seleucizilor.

64 Pompeius supune S.

sec. V-VII d.Hr.
S. face parte din Imperiul bizantin.

635-640
Arabii cuceresc regiunea.

669 Dinastia Omeyyazilor aduce la Damasc capitala imperiului musulman.

750 Sfârşitul dinastiei Omeyyazilor. Noua capitală este Bagdad. S. decade rapid.

sec. XI-XII
Cruciaţii întemeiază regate vremelnice în regiunea siriano-palestiniană.

1250-1517
S. se află sub controlul mamelucilor.

1516 S. intră sub dominaţia otomană, rămânând astfel până în 1919.

1920 Încercarea de a fonda un stat independent sub regele Faysal este împiedicată de ocupaţia franceză.

1922 Dezmembrarea S. istorice: Palestina este pusă sub mandat britanic, Libanul şi S. sub mandat francez.

1946-1954
Proclamarea independenţei. Înfrângerea din primul război arabo-israelian. Lovituri de stat repetate (1949, 1951, 1954).

1958 Crearea Republicii Arabe Unite, cu Egiptul, dizolvată, în 1961, ca urmare a unei noi lovituri de stat.

1963 Partidul Baas preia puterea.

1967 Înfrângere suferită din partea Israelului în războiul de şase zile: S. pierde înălţimile Golan.

1970 Vine la putere generalul H. al-Assad; ales preşedinte (1971; va fi reconfirmat de patru ori, ultima în 1999), el va promulga o nouă Constituţie, de tip socialist (1973).

1973 Război infructuos de Kippur cu Israelul. Apropiere de SUA şi de Arabia Saudită.

1976 Debutul pătrunderii siriene în Liban.

1979 După acordurile de pace dintre Egipt şi Israel, S. iniţiază acţiunea „frontul refuzului şi al fermităţii". Apropiere de URSS.

1987 O nouă intervenţie militară în Liban.

1990 S. participă la războiul din Golf împotriva Irakului. Reapropiere de Occident. Intervenţie „pacificatoare" definitivă în Liban.

1991 Un pact de înfrăţire siriano-libaneză reinstalează controlul S. asupra Libanului.

1993-1997
Devenită un sprijin al echilibrului din Orientul Mijlociu, S. condusă de Assad restabileşte legăturile cu OEP (1993), Israel (cu iniţierea, în 1994, a unor convorbiri pentru rezolvarea chestiunii înălţimilor Golan, dar şi cu o înrăutăţire considerabilă a situaţiei, în 1997) şi Irak (1997). Tensiuni puternice cu guvernul turc în problema susţinerii kurzilor.

1999 Assad este confirmat pentru un nou mandat de şapte ani.

2000 Moartea lui Hafez al-Assad. Îi urmează fiul Bashar al-Assad.

Sismondi, *Jean Charles Léonard Sismonde de*, economist, istoric şi literat elveţian (Geneva 1773-1842). Susţinător al intervenţiei statului în economie, inclusiv pentru a asigura posibilitatea asistenţei sociale, a criticat sistemul distribuirii bogăţiei din capitalism. A fost şi istoric, numărându-se printre fondatorii criticii literare romantice. A avut legături strânse cu patrioţii italieni şi l-a influenţat pe Mazzini. Printre operele sale cele mai importante: *Istoria republicilor italiene din Evul Mediu* (1807-1809), *Noi principii de economie politică* (1819), *Istoria francezilor* (1821-1844).

Sixtus IV (Franceso della Rovere; Celle Ligure 1414-Roma 1484), papă (1471-1484). General al franciscanilor, în 1464, a fost numit cardinal de Paul II căruia i-a şi

succedat ca papă. Manifestând un nepotism fără margini, pentru a sprijini interesele nepotului său, Girolamo Riario în Romagna, a intrat în război cu familia Medici (1478-1480), apoi cu Neapole (1481-1482), Ferrara şi Veneţia (1482-1484). A susţinut material ordinele cerşetorilor şi a înfiinţat Inchiziţia spaniolă (1478). A pus să fie înalţată Capela Sixtină (1473-1481).

Sixtus V (Felice Paretti; Grottammare, Ascoli Piceno, 1520-Roma 1590), papă (1585-1590). A adus la îndeplinire cu rigurozitate prevederile Contrareformei. Prin reorganizarea administraţiei Bisericii, a fixat la 70 numărul cardinalilor şi a creat 15 congregaţii de cardinali, măsură care a dus la o rezolvare rapidă a problemelor restante. A dus o politică de reprimare dură a brigandajului din Statele Pontificale. Autor moral al convertirii regelui hughenot al Franţei, Henric IV, la catolicism, l-a instigat pe Filip II al Spaniei împotriva Angliei puritane.

Skanderbeg, supranumele lui *Giergj Kastrioti*, patriot albanez (Kruje 1403-Alexios 1468). Fiu al lui Ioan, senior al oraşului Kruje, a fost trimis ca ostatic la curtea sultanului Murad II. Crescut în acest mediu, a fost numit în diferite funcţii militare şi administrative, trecând la religia musulmană. La moartea tatălui său (1431), nu şi-a putut recupera moştenirea şi s-a răsculat împotriva sultanului fiind recunoscut de albanezi ca şef politic (1443). Tactica luptei de gherilă adoptată de el a ţinut în şah timp de peste 20 de ani trupele otomane. Mahomed II l-a recunoscut în cele din urmă ca principe al Epirului şi al Albaniei (1461). Este considerat eroul naţional albanez.

Slansky, *Rudolf*, om politic cehoslovac (Nazvéstice 1901-Praga 1952). Secretar, din 1945, al Partidului Comunist, în 1951, o dată cu consolidarea regimului stali ist, a fost judecat şi condamnat la moarte printr-un proces răsunător, sub acuzaţia, fiind evreu, de naţionalism şi sionism.

slavi, populaţie aparţinând grupului originar indo-european care, în sec. VI, a ocupat teritorii întinse din Europa centrală şi de est, precum şi din Balcani, pornind dintr-o regiune situată la nord de actualul Kiev sau, conform unei alte teorii, din regiunea sudeţilor şi din Carpaţi. În 580, s. au pătruns pe teritoriile bizantine din Pelopones, iar la sfârşitul sec. VII ocupau deja o fâşie cuprinsă între Grecia şi Carintia. Către anul 680, triburile slave ale bulgarilor s-au stabilit în interiorul graniţelor imperiale şi, în sec.VIII, au întemeiat un stat independent (v. Bulgaria). Expansiunea maximă a stăpânirii s. s-a înregistrat în sec. IX-X, când au reuşit să ocupe toată Europa centrală până la Germania, iar grupuri de aventurieri normanzi, varegii (v.), puneau, în jurul anului 850, în regiunile Novgorod şi Kiev, bazele viitorului stat rus. În sec. IX, Mojmir (830-846) a întemeiat cnezatul Moraviei Mari (Slovacia, Boemia, Polonia Mică, Lusacia şi Silezia), aliat al Imperiului bizantin, şi în care misionarii Chiril şi Metodiu şi-au desfăşurat activitatea de creştinare. Până în sec. X, s. fuseseră creştinaţi, cu excepţia celor de la Marea Baltică, aceştia mai păstrând tradiţiile păgâne până în sec. XII. Concomitent cu creştinarea au luat fiinţă noile regate croat (sec. IX), boem (sec. X.) şi sârb (sec. XII). Unitatea etnică a s. a fost periclitată de invazia otomană din sec. XIV şi de islamizarea care a urmat: doar Boemia şi Polonia şi-au mai menţinut contacte strânse cu Occidentul, prima făcând parte din punct de vedere politic din sfera germanică (trecerea sub stăpânirea Habsburgilor, 1526), cea de-a doua apărându-şi singură independenţa împotriva otomanilor. Rusia, în schimb, apărută şi consolidată între sec. XIII şi XVI, a adăugat la autonomia politică şi o distanţare de aria culturală europeană. Prin Ivan IV (1533-1584), Rusia a devenit o călăuza a popoarelor s., mai ales în dorinţa lor de a scăpa de sub dominaţia otomană.

Slovacia, stat din centrul şi estul Europei. *Sup.*: 49 036 km². *Pop.*: 5 364 000 loc. *Capit.*: Bratislava. *Limba*: slovaca. *Relig.*: catolică. *Forma de stat*: republică parlamentară. Locuită succesiv de celţi şi de cvazi, ocupată de slovaci în sec. VI-VII, din 906 a făcut parte din regatul Ungariei. În 1918, a trecut la Republica Cehoslovacă şi abia în 1939 Germania nazistă a susţinut crearea unui stat slovac independent sub conducerea monseniorului J. Tiso. Reunificată în 1945 în cadrul noii Cehoslovacii, şi-a păstrat instituţiile autonome şi după căderea regimului comunist, pentru ca, în 1993, prin referendum popular, să se separe de Republica Cehă şi să se orienteze imediat către o reorganizare în sens liberal a activităţii de producţie. Guvernul naţional-populist al premierului V. Meciar a preferat, însă, o abordare mai blândă deoarece trebuia să dirijeze un proces dificil de reconversie a unui aparat industrial învechit, bazat pe sectorul siderurgic, de revitalizare a unei agriculturi înapoiate şi de reorganizare complexă a fluxurilor comerciale şi financiare, dirijate tradiţional către Cehia. Probleme au apărut şi din cauza tratamentului rezervat aplicat de autorităţile de la Bratislava puternicei majorităţi maghiare din regiunile sudice ale S., situaţie care, prin eliminarea bilingvismului, a creat tensiuni cu Ungaria vecină. În 1997, în ciuda cererilor sale insistente, S. nu s-a aflat printre statele incluse în acţiunea de aderare la NATO şi la UE. Opoziţia, coalizată împotriva tendinţelor guvernului de monopolizare a spaţiului politic, a câştigat alegerile în 1998.

Slovenia, stat în Peninsula Balcanică. *Supr.*: 20 251 km²; *Pop.*: 1 984 000 loc.; *Capit.*: Ljubljana. *Limba*: slovena. *Relig.*: catolică. *Graniţe*: N Austria, NE Ungaria, S Croaţia, V Italia. Pe o porţiune scurtă are ieşire la Marea Adriatică. *Forma de stat*: republică parlamentară. Teritoriu aparţinând slovenilor din sec.VI, regiunea

a fost supusă de diferiţi ocupanţi (avari, maghiari, franci), până când a intrat sub dominaţia habsburgică (1278) fiind absorbită de Austria (1564-1918). Intrată în 1919 în noul stat iugoslav, în timpul celui de-al doilea război mondial a fost împărţită între Germania nazistă şi Italia. În Iugoslavia socialistă de după al doilea război mondial şi-a păstrat o autonomie consistentă, detaşându-se ca regiunea cea mai dezvoltată dintre toate componentele federaţiei. De altfel, tocmai declaraţia de secesiune a S., din vara lui 1991, a declanşat procesul de dezagregare a federaţiei iugoslave. Menţinându-se departe de conflictul care a urmat în Bosnia (1992-1995) şi sub conducerea preşedintelui ex-comunist M. Kučan (reales în 1997), guvernul de la Ljubljana a făcut faţă cu succes unei perioade iniţiale de recesiune, a rezolvat şi contenciosul cu Italia asupra aplicării tratatului de la Osimo, din 1975, (1996), ceea ce i-a deschis, în 1997, porţile negocierilor de admitere în Uniunea Europeană.

SME, sigla Sistemului Monetar European, acord intrat în vigoare la 13.III.1979 pentru a reglementa raporturile de schimb valutar şi a favoriza stabilitatea monetară între ţările CEE. Statele aderente s-au obligat să respecte ɔtaţiile fixe, stabilite prin referire la ECU, între anumite nite de oscilaţie, aceasta constituind un pas către ificarea monetară europeană.

netona, *Antanas*, scriitor şi om politic lituanian (Uzu-:nis 1874-Cleveland, Ohio, 1944). Preşedinte al Repuolicii lituaniene independente (1920), în 1926, printr-o lovitura de stat, a suspendat constituţia şi a dizolvat Dieta, instaurând dictatura. S-a refugiat în SUA în momentul invaziei sovietice (1940).

Smith, *Adam*, filosof şi economist scoţian (Kirkcaldy, Fifeshire, 1723-Edinburgh 1790). Fondator al economiei politice şi al şcolii clasice a liberului schimb, în opera sa *Cercetări asupra naturii şi cauzelor bogăţiei naţiunilor* (1776) a imaginat o ordine naturală în cadrul căreia omul să acţioneze pentru a-şi satisface interesele. Contribuţiile sale teoretice au analizat în profunzime echilibrul pieţei, reglementat de cererea şi oferta de bunuri, în timp ce statului, S. i-a încredinţat sarcina exclusivă de a favoriza libertatea de iniţiativă a indivizilor, garantând o desfăşurare ordonată a activităţii economice.

Smith, *Ian Douglas*, om politic rhodesian (Selukwe, Matabeleland, 1919). Susţinător al principiului supremaţiei minorităţii albe, devine, în 1964, prim-ministru al coloniei Rhodesia de Sud, proclamând unilateral, în 1965, independenţa acesteia faţă de Marea Britanie. În urma regimului său segregaţionist, a trebuit să facă faţă, începând din 1974, gherilei declanşate de populaţia de culoare şi sancţiunilor internaţionale. În 1980, a fost obligat sa cedeze puterea reprezentanţilor majorităţii de culoare (ţara fiind rebotezată Zimbabwe), rămânând liderul minorităţii albe şi obţinând garanţii constituţionale pentru aceştia.

Smuts, *Jan Christian*, mareşal şi om politic sud-african (Rriebeek West 1870-Irene 1950). General bur în războiul împotriva englezilor (v. anglo-bur, război), a devenit, ulterior, susţinătorul unei politici de colaborare cu Marea Britanie. Timp îndelungat prim-ministru al Uniunii Sud-Africane (între cele două războaie şi din 1939 până în 1948), a dus o politică moderată.

Soares, *Mario*, om politic portughez (Lisabona 1924). Adversar al regimului lui A. Salazar, autoexilat în 1970, a fost ales secretar al Partidului Socialist. Reîntors în ţară după căderea dictaturii (1974), a fost ministru de externe şi şef al guvernului (1976-1978, 1983-1985), apoi preşedinte al republicii din 1986 până în 1996.

social, război, („războiul aliaţilor") conflict declanşat (91-88 î.Hr.) între Roma şi aliaţii (*socii*) italici, care cereau să le fie recunoscute drepturile politice (în special cetăţenia romană) considerate de ei ca o compensaţie absolut necesară pentru contribuţia avută la succesele militare ale Romei. Împotriva Romei s-a aliat o mare parte din Italia centrală şi meridională, într-o coaliţie condusă de marsi şi de samniţi. Rebelii s-au organizat într-o federaţie în jurul oraşului Corfinios, declarată capitala sub numele de Italica. Romanii, învinşi în primele bătălii, au dat, prin *Lex Iulia* (90) şi *Lex Plautia Papiria* (89), o soluţie politică în acest conflict, acordând cetăţenia popoarelor care-i erau fidele, precum şi răsculaţilor dacă aceştia se retrăgeau din luptă în cel mult şaizeci de zile. Pe plan militar, reacţia Romei a dat cele mai bune rezultate prin cucerirea oraşului Ascoli (89), capitularea marsilor şi asediul asupra oraşului Nola (88).

social-democraţia germană, prima sa organizaţie a fost fondată de F. Lassalle la Leipzig, în 1863 (Asociaţia Generală a Lucrătorilor Germani, ADAV), la care s-a alăturat, în 1869, Partidul Muncitoresc Social-democrat German (SDAP) marxist, fondat de W. Liebknecht şi de A. Bebel. Prin congresul de la Gotha, din 1875, cele doua organizaţii au fuzionat în Partidul Social-Democrat German (SPD), cu un program dezavuat de K. Marx din cauza contribuţiei ideologice a lui Lassalle.

■ *Consolidarea social-democraţiei.* SPD s-a impus rapid ca un partid cu o structură solidă şi cu o priză considerabilă asupra societăţii, astfel încât a devenit un adevărat model pentru partidele socialiste marxiste din întreaga Europă. În ciuda legilor represive promulgate de Bismarck (1878-1890), s.-d. g. a crescut şi în ce privea numărul de voturi obţinute în alegeri, devenind, în 1912, cel mai puternic partid din Reichstag. Foarte intensă a fost dezbaterea ideologică internă: congresul de la Erfurt (1891) a elaborat un „program maxim" de trecere la socialism şi un „program minim" de reforme în cadrul statului burghez. În viaţa internă; demnă de semnalat a fost polemica dintre revizionismul (v.) lui

E. Bernstein şi poziţiile revoluţionare susţinute de R. Luxemburg şi K. Kautsky. Aderarea, în 1914, la cauza patriotică, o dată cu izbucnirea primului război mondial, prin votul acordat în favoarea creditelor militare cerute de guvern, a contribuit la criza finală a Internaţionalei a II-a şi a provocat o ruptura clară în partid prin plecarea stângii conduse de K. Liebknecht, care a înfiinţat Partidul Social-Democrat Independent German (USDP, 1917) şi a organizat, ulterior, spartakismul (v.) din care a luat naştere Partidul Comunist German (1918). ■ *De la Republica din Weimar la Germania unită.* Majoritatea reformistă a luat iniţiativa în politica germană după revoluţia din noiembrie 1918 şi a devenit principalul sprijin al Republicii de la Weimar, luând conducerea guvernului şi chiar preşedinţia republicii prin F. Ebert. Decizia s.-d. g. de a recurge la ajutorul armatei pentru reprimarea mişcărilor revoluţionare din 1919 a făcut ca ruptura cu aripa comunistă să devină definitivă. S.-d. g. a suferit şi ea în urma crizei republicii şi, în iulie 1933, a fost scoasă în afara legii de Hitler. După cel de-al doilea război mondial, în zona răsăriteană, social-democraţii lui O. Grotewohl au fuzionat cu comuniştii din SED (Partidul Socialist Unit) care a devenit partidul dominant în Republica Democrată Germană. În vest, sub conducerea lui K. Schumacher, SPD a optat pentru o opoziţie fermă faţă de guvernul lui K. Adenauer. O etapă semnificativă în evoluţia sa a constituit-o congresul de la Bad Godesberg (1959) care a ratificat abandonarea ideologiei marxiste. Susţinut de charisma personală a lui W. Brandt, SPD a ajuns la guvernare în 1966 („marea coaliţie" cu creştin-democraţii) şi, în 1969, la conducerea statului, în alianţă cu liberalii, mai întâi prin acelaşi Brandt (1969-1974), apoi prin H. Schmidt (1974-1982). Aceşti ani au fost deosebit de importanţi pentru partid şi pentru Germania, în special ca urmare a politicii de normalizare a relaţiilor cu ţările comuniste din Europa de Est (*Ostpolitik*). După trecerea în opoziţie, începând din 1982, SPD a fost slăbit datorită disputelor interne dintre aripa mai liberală şi filoatlantică şi cea mai radicală şi pacifistă; a contat mult în această situaţie şi dificultatea de a se găsi un succesor prestigios celor două figuri marcante, Brandt şi Schmidt. Situându-se pe o poziţie critică faţă de opţiunea cancelarului democrat-creştin, H. Kohl, de a realiza o unificare cât mai rapidă a celor două Germanii, SPD a fost din nou învinsă în alegeri, în 1990 şi în 1994, în noua Germanie unită, deşi numărul membrilor a crescut iar controlul asupra unor landuri s-a păstrat. În 1998 s-a întors la guvernare, în alianţă cu Verzii.

Bibliografie: W Abendroth, *La Socialdemocrazia in Germania*, tr. it., Editori Riuniti, Roma 1980; G. Roth, *I socialdemocratici nella Germania imperiale*, tr. Il Mulino, Bologna 1971.

social-democraţie, termen prin care au fost denumite partidele socialiste de inspiraţie marxistă reunite în Internaţionala a II-a (v.) şi care urmau modelul social-democraţiei germane (v.). După revoluţia sovietică şi constituirea Internaţionalei a III-a comuniste, a denumit partidele socialiste moderate care se distanţau de tradiţia marxistă şi erau împotriva unei colaborări cu comuniştii.

socialism,

doctrinele politice şi mişcările care urmăresc instaurarea unui sistem economic, social şi politic în care interesele comunităţii sunt mai presus de expectativele de profit ale indivizilor şi este garantată egalitatea juridică, socială şi economică între toţi cetăţenii. în sens modern, termenul s. s-a impus începând din epoca revoluţiei industriale pentru a desemna principiile care au inspirat mişcarea muncitorească (v.).

■ *Doctrina socialistă.* Doctrine semnificative anterioare s. au fost cele egalitariste şi utopice răspândite de la Platon până în zilele noastre. În sec. XIX, în spiritul ideilor celor mai radicale prezente în Revoluţia franceză, s-a înregistrat opoziţia faţă de idealul liberal al unui stat „minimal", adică orientat exclusiv către garantarea drepturilor individului şi, în primul rând, a proprietăţii private. R. Owen şi C. Fourier au încercat să transpună un ideal general de reabilitare socială a claselor de jos într-un adevărat program politic. C. H. Saint-Simon a propus forme cooperativiste şi asociative între capital şi muncă: acest filon se regăseşte şi în gândirea lui G. Mazzini. N-au lipsit noile propuneri revoluţionare, de natură net politică (L.A. Blanqui), şi nici proiectul unor uzine naţionale (v. *ateliers nationaux*) al lui L. Blanc. Împotriva acestor tendinţe şi, mai specific, împotriva doctrinelor lui R. Owen, C. Fourier şi J. P. Proudhon, s-a exprimat poziţia polemică a lui K. Marx, care a opus predicilor morale şi proiectului unor sisteme sociale „complete", cercetarea sa asupra bazelor „ştiinţifice" ale s. efectuată prin studierea contradicţiilor interne ale capitalismului şi activitatea de organizare şi unificare a forţelor proletariatului. Interpretarea şi aplicarea gândi i lui Marx, legându-se şi de influxurile pozitivismului şi ale teoriilor evoluţioniste, a dus la o scindare crescândă în cadrul s. între o componentă revoluţionară care urmarea doborârea capitalismului şi o componentă gradualistă care vedea socialismul ca o evoluţie şi o lărgire a democraţiei burgheze.

■ *Partide şi curente ale socialismului.* În a doua jumătate a sec. XIX, teoriile socialiste au inspirat mai multe experienţe politice. Partidele socialiste s-a distanţat treptat de influenţele anarhiste şi au adoptat un model

1

3

2

4

1. Karl Marx. 2. Friederich Engels. 3. Filippo Turati (aşezat) şi Carlo Rosselli (în picioare stânga). 4. Liderul social-democrat suedez Olof Palme.

de organizare destinat să influenţeze toate celelalte formaţiuni politice. În 1875, ia naştere Partidul Social-Democrat German; în 1880, a fost fondat Partidul Muncitoresc Francez (v. partide socialiste franceze); în 1882, Partidul Muncitoresc Italian, urmat la o distanţă de zece ani de Partidul Socialist Italian; în 1898, a avut loc primul congres al Partidului Muncitoresc Social-Democrat Rus. Mult mai detaşată de gândirea marxistă şi având propriile caracteristici originale, în care organizarea sindicală a precedat şi a stimulat momentul politic, a fost tradiţia s. britanic (v. Fabian Society; laburism). Începând din 1864, mişcarea socialistă europeană şi-a creat posibilităţi de colaborare prin Internaţionalele I-a şi a II-a. De la sfârşitul sec. XIX şi începutul sec. XX, dezbaterea teoretică asupra s. s-a concentrat pe chestiuni legate de „revizionismul" lui E. Bernstein, care s-a aflat la baza reformismului. Presiunea exercitată de mişcarea muncitorească şi socialistă a cerut mai multor state să introducă forme de legislaţie socială. Cu toate acestea, partidele care se inspirau din s. au fost împinse mult timp către marginea sistemului politic şi strategia lor a continuat să oscileze fără ieşire între polii opuşi, al maximalismului revoluţionar şi al reformismului, amândouă incapabile să-şi lase o amprenta adâncă asupra aspectelor instituţionale şi sociale. Chestiunea statului şi a cuceririi puterii s-a aflat în centrul gândirii politice a lui V.I. Lenin prin redobândirea primatului politicii în teoria revoluţionară şi prin sublinierea rolului conducător al unui partid caracterizat prin disciplină şi coeziune în cel mai înalt grad. În perioada imediat următoare primului război mondial, pe care o mare parte dintre socialiştii europeni îl susţinuse, tocmai confruntarea dintre revoluţionari şi reformişti s-a aflat la baza unei rupturi definitive din frontul socialist. Comunismul şi mişcarea socialistă tradiţională au apărut într-o opoziţie totală, aşa cum a demonstrat duritatea campaniei împotriva „socialfascismului" iniţiată de Internaţionala a III-a comunistă din 1924 până la adoptarea (1935) strategiei „fronturilor populare".

■ *Socialismul după al doilea război mondial.* După 1945, asistând la aşa-numitul „s. real" (v.) al regimurilor comuniste din Europa de Est, viziunea practică socialistă reformistă a luat forma unui model „tendenţial" al s., care urmărea să aplaneze conflictele sociale produse de economia capitalistă prin recursul la forme mai mult sau mai puţin evidente de intervenţionism statal. A devenit mai frecvent – după primele afirmări din anii '20 şi '30 – cazul unor partide socialiste ajunse la conducerea unui guvern: aceasta a făcut ca idealul s. să se traducă în practica lui Welfare State (v.), statul social anticipat de social-democraţia din Suedia. Criza statului social şi afirmarea noilor politici economice ale liberului schimb din anii '80, împreună cu dificultatea crescândă de a ţine sub control datoria publică şi cu respingerea unei poveri fiscale considerate ca exagerată, au dat naştere unor noi semne de întrebare asupra semnificaţiei s. O reexaminare foarte atentă a modelului *Welfare State* ţinând seama de productivitate (*Workfare State*) a constituit cheia reabilitării partidelor socialiste şi social-democrate (culminând cu victoriile în alegeri din Marea Britanie şi Franţa, din 1997), după o lungă perioadă de eclipsă începută în anii '80.

Vezi şi: anarhism; clasă socială; colectivism; comunism; egalitarism; Fabian Society; front popular; Internaţionala, I; Internaţionala a II-a; laburism; legislaţie socială; marxism; maximalism; menşevici; mişcare muncitorească; partide socialiste franceze; Partidul Socialist Italian; planificare economică; revizionism; sindicalism revoluţionar; sindicat; social-democraţie; social-democraţia germană; Welfare State.

socialism ex-cathedra, expresie prin care este denumit curentul de gândire conservatoare, prezent în Germania în sec. XIX, conform căruia ar fi de datoria statului ca, prin intervenţii directe în domeniul economic, să controleze sistemul naţional de producţie şi distribuirea echitabilă a bogăţiei, menţinând într-un echilibru stabil orânduirea politico-socială. A fost denumit astfel deoarece cei mai importanţi reprezentanţi ai săi aparţineau lumii academice şi s-a dezvoltat pe terenul creat de teoriile „statului comercial închis" susţinute de J. G. Fichte şi având ca principali exponenţi pe economiştii J. K. Rodbertus şi A. H. G. Wagner.

socialism real, expresie folosită pentru a indica realitatea practică a guvernării, experimentată de regimurile comuniste din URSS, din Europa Răsăriteană şi din China, scoţând în evidenţă îndepărtarea de la idealurile socialiste pe care toate pretindeau că le aplică.

Societatea Naţională Italiană, asociaţie politică înfiinţată în august 1857 (sub preşedinţia lui G. Pallavicino Trivulzio, cu Garibaldi vicepreşedinte şi G. La Farina secretar) pentru coordonarea susţinătorilor unificării Italiei sub domnia suveranilor piemontezi şi organizarea unei acţiuni populare în aceasta direcţie. Instrument al politicii lui Cavour, a avut aderenţi în toată Italia, inclusiv printre democraţii din jurul lui Mazzi i, ca D. Manin.

Societatea Naţiunilor, organizaţie internaţională fondată cu ocazia conferinţei de pace de la Versailles (1919), la încheierea primului război mondial, şi intrată în vigoare la 10.I.1920 prin ratificarea tratatului de pace cu Germania în care fusese încorporat statutul său. Rod al negocierii asupra unor proiecte americane, britanice şi franceze, citată în ultimul dintre cele „Patrusprezece puncte" (v.) ale preşedintelui SUA, Th. Wilson, ea constituia cheia de boltă a „noii diplo-

maţii" pe care el o proiectase. Organe ale S. N. erau Adunarea Statelor Membre, Consiliul şi Secretariatul Permanent. Sediul a fost stabilit la Geneva. Consiliul număra 5 membri permanenţi (SUA, Marea Britanie, Franţa, Italia şi Japonia) şi 4 temporari aleşi de adunare la fiecare 3 ani. SUA nu a aderat la S. N. deoarece considera mai important izolaţionismul, iar Germania şi URSS au obţinut, mai târziu, câte un loc permanent în Consiliu, numărul de membri electivi crescând la 11. Adunarea şi Consiliul deliberau în unanimitate, cu excepţia situaţiilor speciale. Statele care aderau se obligau să respecte integritatea teritorială şi independenţa politică a celorlalţi membri şi să nu recurgă la forţa armată, fiind prevăzute sancţiuni economice pentru cei care încălcau acest angajament. S. N. s-a angajat cu un oarecare succes şi cu unele eşecuri în soluţionarea conflictelor în care erau implicate micile puteri: Suedia şi Finlanda pentru insulele Aland (1921), Polonia şi Lituania pentru Vilnius şi Memel (1923), Irak şi Turcia pentru Mosul (1925), Columbia şi Perú pentru Leticia (1934), Paraguay şi Bolivia pentru Chaco (1935). A eşuat, însă, în soluţionarea unor dispute în care erau implicate marile puteri: conflictul chino-japonez pentru Manchukuò (1931-1933) şi războiul italo-etiopian (1935-1936). Anexările Austriei (1938) şi a Albaniei (1939) au avut loc atunci când Germania şi Italia ieşiseră deja din S. N. în decembrie 1939. S. N. a exclus dintre membri săi URSS pentru agresiunea din Finlanda, dar, imediat după aceasta, a încetat să mai funcţioneze. Dizolvată formal la 18.IV.1946, a fost înlocuită de ONU (v.).

societăţi secrete, organizaţii care desfăşoară o activitate clandestină, de regulă în afara legii, numele membrilor fiind şi ele secrete. După răspândirea masoneriei (v.) în sec. XVIII, s. s. au cunoscut o largă dezvoltare începând din perioada napoleoniană şi, în special în perioada Restauraţiei. În ţările şi în momentele în care lupta politică făţişă era împiedicată de monarhie şi de represiunea poliţienească, mai multe curente politice s-au exprimat prin intermediul s. s. Structura lor era caracterizată printr-o selecţie riguroasă şi o ierarhie rigidă care nu permitea membrilor din eşaloanele inferioare să cunoască natura societăţii, scopurile ei şi numele conducătorilor. Printre cele mai importante s. s. revoluţionare s-au aflat Carboneria (v.) şi Adelfi (v.) în Italia, Charbonnerie în Franţa, comuneros în Spania (v.), Burschenschaften în Prusia, Eteria (v.) în Grecia. Au existat şi s. s. cu orientare reacţionară, câteodată susţinute de guverne: din aceasta categorie au făcut parte, de ex., Calderari în Regatul celor Două Sicilii şi Concistorialii din Statul Pontifical.

socinianism, sistem teologic elaborat în sec. XVI de Lelio şi Fausto Socini. Caracterizat printr-o interpretare raţională a Sfintei Scripturi, refuza să accepte orice dogmă care nu putea fi demonstrată raţional, în special cea a Treimii. Adepţii săi şi-au luat numele de „unitarieni" şi s-au răspândit mai ales în Polonia, îndeosebi la Lublin, şi, de aici, în Olanda şi în Anglia.

Sofia Alexeevna, regentă a Rusiei (Moscova 1657-Novo Devicii 1704). Ca regentă a tinerilor fraţi Ivan şi Petru, încoronaţi ca ţari, a guvernat cu ajutorul favoritului său, V. Galiţin. A încheiat o pace definitivă cu Polonia (IV.1686) prin care Kievul era confirmat ca aparţinând Rusiei. După nefericita campanie din Crimeea, Petru a obligat-o să se retragă într-o mănăstire.

Soissons, oraş în nordul Franţei, fosta capitală a galilor suessoni (*Noviodunum*); cucerit şi reconstruit de Caesar (*Augusta Suesionum*), a devenit capitala regatului lui Syagrius, general galo-roman care, între 464 şi 486, a domnit peste teritoriul ce mai rămăsese din Galia romană, fiind învins (486) de Clovis. La moartea lui Clovis (511), s-a constituit regatul S., ai cărui suverani au fost Clotar I (511-561), Chilperic I (561-584) şi Clotar II care l-a alipit la Neustria.

Solaro della Margarita, *Clemente, conte*, om politic piemontez (Cuneo 1792-Torino 1869). Diplomat, a fost mi istru de externe din 1835 până în 1847; susţinător rigid al absolutismului şi al Restauraţiei, a influenţat în sens filoaustriac politica regelui Carol Albert; plecarea sa din guvern a permis iniţierea politicii constituţionale în Piemont.

Sole-24 Ore, Il, cotidian de informaţii economico-financiare, cel mai răspândit în Italia, fondat în 1966 din fuziunea a două embleme-antet: „Il Sole" (fondat la Milano în 1865 de P. Bragiola Bellini) şi „24 Ore" (Milano, 1946).

Solferino, bătălia de la, purtată la 24.VI.1859 în localitatea cu acest nume din provincia Mantova, a fost cea mai importanta bătălie din cel de-al doilea război pentru independenţă: francezii, sub comanda lui Napoleon III, au învins într-o ciocnire sângeroasă (pierderi de cca 40 000 oameni) armatele I şi a II-a austriece aflate sub comanda lui Franz Joseph. În acelaşi timp, mai la nord, piemontezii au intrat în luptă cu austriecii la San Martino (v.). Numărul mare al pierderilor l-a convins pe Napoleon III să înceapă tratativele care au dus la armistiţiul de la Villafranca.

Solidarność (pol.: solidaritate), sindicat independent, primul de acest fel din ţările socialiste, apărut în Polonia (IX.1980) în perioada grevelor muncitoreşti de la Gdansk, sub conducerea lui L. Wałesa. Susţinut de numeroşi militanţi creştini, s-a bucurat şi de susţinerea mediilor intelectuale laice şi ale marxiştilor critici. Scos în afara legii după lovitura de stat a preşedintelui W. Jaruzelski (1981), a supravieţuit în clandestinitate datorită şi susţinerii din partea ierarhilor catolici şi, începând din 1987, a devenit principalul interlocutor al guvernului la „masa rotundă" care a făcut ca Polonia să iasă treptat din sistemul comunist. La primele alegeri

libere (1989) a devenit forța politică dominantă din țară. În acel moment, însă, aprecierile diferite asupra liniilor pe care trebuia să se desfășoare reconstrucția țării au dus la o divizare internă între componenta laico-liberală, condusă de premierul T. Mazowiecki, și cealaltă, populist-confesională care se grupa în jurul lui Wałesa, ales președinte al republicii. Slăbită mult de aceste sciziuni, în 1993, S. a pierdut și reprezentarea parlamentară, revenind spectaculos în alegerile din 1997, când, situându-se pe poziții clerico-moderate în fruntea unui cartel de mișcări aliate prin dorința de a încetini mersul revoluției spre liberism susținută de ex-comuniștii aflați la putere, a obținut un succes incontestabil care i-a propulsat la guvernare pe reprezentanții săi.

Soliman II Magnificul (n. 1494-Szigetvar, Ungaria, 1566), sultan otoman (1520-1566). Mare legislator și bun administrator, dar și un abil condotier, a dus Imperiul otoman (v.) la o expansiune teritorială maximă, amenințând chiar și Viena (asediul din 1529). A supus mare parte din Ungaria, cucerind Belgradul (1521) și învingându-l la Mohács (1526) pe regele Ungariei, Ludovic II Jagiełło; a continuat, timp de alți 20 de ani, campaniile militare din Ungaria până la incendierea Budei (1546). Pe frontul mediteranean, a cucerit Rhodos (1522), iar în Orientul Mijlociu Tabriz, Bagdad (1534) și Yemen (1547), în timp ce flota sa, aflată sub comanda lui Khayr al-Din Barbarossa domina Marea Mediterană și ținea sub control coastele de nord ale Africii. Puterea sa militară l-a făcut pe regele Franței, Francisc I, să încerce să se alieze cu el împotriva regelui spaniol Carol V.

Soljenițîn, *Alexandr Isaievici*, scriitor rus (Rostov pe Don 1918). Arestat în februarie 1945 sub acuzația de a-l fi criticat pe Stalin, a fost condamnat la opt ani de deportare în Siberia. Eliberat în 1956, s-a dedicat carierei didactice și a publicat nuvela *O zi din viața lui Ivan Denisovici* (1962), descriere a vieții din lagărele de muncă staliniste. În următoarele sale opere critica sistemului sovietic a devenit din ce în ce mai ascuțită. În 1970, i-a fost acordat premiul Nobel pentru literatură, dar nu l-a putut primi efectiv decât în 1974, după ce a fost expulzat din URSS pentru publicarea romanului *Arhipelagul Gulag* (1971-1973), istoria bazată pe documente a lagărelor de muncă. Refugiat în Elveția și în SUA, s-a reîntors la valorile spirituale ale tradiției ortodoxe ruse. Reîntors în patrie, în 1994, nu s-a acomodat cu noua realitate postcomunistă.

Solomon, al treilea rege al Israelului (n. cca 970-m. 930 î.Hr.), fiul lui David, căruia i-a urmat la tron, și al Betsebei. A stabilit raporturi diplomatice cu regele Tyrului și cu Egiptul. A întărit armata și reorganizat curtea regală, astfel încât din tribal, statul a devenit unitar; a creat o flotă pe Marea Roșie, ajungând cu ea până la Oceanul Indian. A înăsprit politica fiscală împărțind teritoriul în douăsprezece districte încredințate unor guvernatori, dar, la moartea sa, fiscalitatea excesivă a dus la spargerea unității regatului și la secesiunea triburilor din nord. A pus să se construiască Templul și, conform unei tradiții neatestate științific, a fost autorul mai multor scrieri biblice.

Solomon, Insulele, stat insular în Oceania. *Sup.*: 28 369 km². *Pop.*: 378 000 loc., din care 94 % melanezieni. *Capitală*: Honiara (pe insula Guadalcanal). *Limba*: engleza (oficială), vorbite pidgin-english și idiomuri melaneziene și polineziene. *Relig.*: protestantă (74%) catolică (19%). *Poziție geografică*: Oceanul Pacific sud-estic (Melanezia). Insulele, descoperite de spanioli în sec. XVI, explorate în 1768 de francezul L. de Bougainville, au devenit protectorat al Marii Britanii, care a reușit să înfrângă concurența germană. Teatru al unor înfruntări decisive între americani și japonezi în timpul celui de-al doilea război mondial (bătălia de la Guadalcanal), insulele și-au dobândit independența în 1978, în cadrul Commonwealthului

Solon, om politic atenian (n. cca 630-m. 560 î.Hr.). Ales arhonte în 594, a primit sarcina să reformeze legislația ateniană pentru a rezolva puternicele conflicte sociale care zguduiau cetatea. După ce a prevăzut o amnistie pentru cei exilați și pentru condamnații politici, a abolit sclavia ca rezultat al insolvabilității și a introdus o lege nouă pe baze cenzitare: cetățenii au fost împărțiți în patru clase descrescânde (pentacosiomedimni, cavaleri, zeugiți și teți); arhonți nu puteau fi decât pentacosiomedimnii și cavalerii, funcțiile financiare nu puteau fi ocupate decât de pentacosiomedimni, iar teții erau excluși dintre cei care puteau ocupa magistraturile. Încă nu se știe cu precizie dacă S. este acela care a instituit și o noua formă de consiliu, Consiliul celor Patru Sute (v. bule).

Somalia, stat în Africa de est. *Supr.*: 637 657 km². *Pop.*: 6 730 000 loc. *Capit.*: Mogadiscio. *Limba*: somaleza. *Relig.*: musulmană sunnită. *Vecini*: V Etiopia și Kenya, NV Djibouti; E Oceanul Indian și Golful Aden. *Forma de stat*: republică în faza de tranziție constituțională.

Relativ omogenă din punct de vedere etnic și religios, dar divizată între diferiți potentați locali încă de la începutul Evului Mediu, S. a avut de suferit în evoluția sa din epoca modernă din cauza regimurilor coloniale eterogene care s-au perindat pe teritoriul său (Italia, Marea Britanie, Franța) și a luptelor pentru putere apărute în regiune după cel de-al doilea război mondial.

sec. VII î.Hr.

Întrepătrunderea populațiilor arabice din sud cu populațiile kushite aborigene constituie substratul etnic al somalezilor și al dancalilor.

sec. VIII-XIII d.Hr.

Migrații arabe: formarea orașelor-stat maritime, Mogadiscio (740), Brava, Merca și Berbera; islamizarea interiorului țării.

sec. XV
Pe coasta Golfului Aden ia naştere regatul musulman Adal, aflat într-un război permanent împotriva imperiului etiopian.

1527-1543
Imamul din Adal, Ahmad ibn Ibrahim al Ghazi, încearcă să cucerească Etiopia, dar este respins datorită intervenţiei portughezilor.

sec. XVI-XVII
Declinul regatului Adal. Pe coasta Oceanului Indian se constituie sultanatele Benadir la S (Mogadiscio, Merca, Brava) şi Obbia şi Migiurtinia la E.

sec. XIX
Benadir trece sub controlul sultanatului Zanzibar (1832), iar coasta de N, după o scurtă ocupaţie egipteană (1874), intră pe orbita engleză (1884, protectoratul British Somaliland); Franţa ocupă Golful Tadjura; Italia instituie protectoratul asupra sultanatelor Obbia, Migiurtinia şi Benadir (1889-1892).

1899-1920
În regiunile nordice şi răsăritene se declanşează insurecţia naţională somaleză condusă de Muhammad ibn 'Abd Allah şi reprimată prin intervenţia combinată italo-britanică.

1905 Înfiinţarea coloniei S. Italiană, la care, în 1926, este anexată şi regiunea de dincolo de râul Juba.

1935 S. Italiană se uneşte cu Eritrea şi formează Africa Orientală Italiană, constituind baza de pornire pentru cucerirea militară a Etiopiei (1936).

1941 În cursul celui de-al doilea război mondial, Marea Britanie ocupa S. Italiană. Mişcarea naţionalistă se organizează în Liga Tinerilor Somalezi (1943).

1950 Fosta S. Italiană devine teritoriu sub tutela ONU administrat de Italia.

1960 Fosta S. italiană şi fosta S. britanică sunt unite în cadrul Republicii Somaleze independente.

1960-1969
Preşedinţi sunt A. Osman şi A. Shermarke (1967): orientare filooccidentală şi plan de unire a tuturor somalezilor într-o Somalie Mare. Conflicte cu Etiopia şi Kenya.

1969 Printr-o lovitură de stat este instaurată dictatura generalului M. Siad Barre: proclamarea republicii socialiste (1970); alianţă cu ţările din blocul comunist.

1972-1975
Perioade repetate de secetă şi de foamete, precum şi încercările de sedentarizare forţată a populaţiei nomade provoacă moartea a mii de oameni şi apar primele revolte autonomiste.

1977 Triburile afar şi issa îşi proclamă independenţa şi constituie Republica Djibouti.

1977-1978
Război somalezo-etiopian pentru controlul asupra regiunii Ogaden; înfrângere a S. şi intrarea în ţară a zeci de mii de refugiaţi. Din cauza sprijinului sovietic acordat Etiopiei, cotitură filooccidentală în politica lui Siad Barre.

1988 Tratat de pace cu Etiopia. Începe lupta armată împotriva dictaturii lui Siad Barre.

1991 Prăbuşirea regimului lui Siad Barre provoacă un sângeros război civil şi tribal care aduce ţara în pragul colapsului economic şi al dezmembrării politice. Tribul issa proclama Republica islamica Somaliland.

1992-1994
Misiunea *Restore Hope* (redarea speranţei): ONU trimite în S. o forţă multinaţională cu misiuni umanitare şi de poliţie; ea este refuzată, însă, de facţiunile locale care continuă să se lupte în ciocniri extrem de sângeroase.

1995 Trupele ONU se retrag după ce pierduseră 153 de oameni, eşuând în misiunea de pacificare.

1997 O nouă încercare de a iniţia un proces de pacificare întreprinsă de Ali Mahdi şi Hussein Farah Aydid, căpetenii ai celor două facţiuni principale aflate în conflict, ambii autoproclamaţi în 1996 ca preşedinţi ai S.

1998-1999
Continuă luptle intense între miliţiile rivale.

Sombart, *Werner*, istoric şi sociolog german (Emersleben 1863-Berlin 1941). A fondat, împreună cu M. Weber, Societatea Germană de Sociologie. În operele sale principale (*Capitalismul modern,* 1901-1908; *Evreii şi viaţa economică*, 1911; *Burghezul* 1913) a analizat evoluţia capitalismului modern şi a subliniat rolul evreilor în apariţia spiritului capitalist.

Somerset, *Edward Seymour duce de*, om politic englez (n. cca 1506-Londra 1552). Cumnat al lui Henric VIII, a primit la moartea suveranului (1547) funcţia de regent pentru moştenitorul Eduard VI. A dat un impuls moderat reformei Bisericii anglicane în direcţia protestantismului şi a încercat să intermedieze căsătoria dintre Eduard şi Maria Stuart, cu scopul de a reuni coroanele Scoţiei şi Angliei. Căzut în dizgraţie, a fost condamnat la moarte.

Somodevilla y Bengoechea, *Zenón de*, politician spaniol (Alesanco 1702-Medina del Campo 1781). Unul dintre cei mai mari miniştri reformatori ai Spaniei în sec. XVIII, i se datorează protecţia atelierelor, introducerea cadastrului şi concordatul cu Biserica din 1753. În politica externă, a căutat să scoată Spania din alianţa cu Franţa şi de sub influenţa Angliei.

Somoza, *Anastasio „Tacho"* (San Marcos 1896-León 1956), om politic nicaraguan. A acaparat puterea printr-o lovitură de stat în 1936, instaurând o dictatură de extremă dreapta; i-a suprimat sistematic pe cei care i se opuneau şi a criticat cu înverşunare politicile progresiste ale ţărilor vecine Costa Rica şi Guatemala; a fost ucis într-un atentat. I-au succedat fiii săi, *Luis Debayle* (Lede 1922-Managua 1967), în 1956-1963, şi *Anastasio „Tachito"* (León 1925-Asunción 1980), în 1967, care a accentuat caracteristicile violente şi cultul personalităţii până la izbucnirea revoluţiei sandiniste (1979, v.).

Sonderbund (germ.: liga separată), ligă secesionistă formată din şapte cantoane catolice elveţiene (Schwyz, Uri, Unterwalden, Lucerna, Zug, Fribourg, Valais) în decembrie 1845, după ce Dieta federală hotărâse desfiinţarea mănăstirilor. Dizolvarea S. şi expulzarea iezuiţilor, solicitate de majoritatea protestantă din Elveţia, au fost decretate de Dietă (VII.1847). A avut loc, în acest fel, scurtul război al S. în care armata federală a zdrobit orice rezistenţă catolică (XI.1847). Episod din procesul de restructurare al statului elveţian, războiul S. a fost urmat de proclamarea Constituţiei federale din 1848, prin care puterile guvernului central erau extinse.

Sondrio, oraş italian din Lombardia, în Valtellina, capitala de provincie. Aşezare longobardă la origine, a devenit comună în sec. XI şi s-a aflat sub stăpânirea familiei Visconti din 1335 până în 1512, când a fost cucerit de familia Grigioni. în 1797, a fost alipită la Republica Cisalpină, iar din 1815, face parte din Lombardia.

songhai, populaţie africană din grupul etnic sudanez, stabilită în prezent în statele care mărginesc deşertul Sahara. Deşi a fost islamizată de timpuriu, nu şi-a pierdut în totalitate obiceiurile tradiţionale.

■ REGATUL S. Întemeiat în jurul anului 690 de dinastia berberă Zaghawa-Lemta, imperiul s. a avut, poate, cea mai lungă existenţă din Africa central-nordică. În sec.XI a avut loc convertirea la Islam şi se amplificau schimburile comerciale la distanţe mari. Apogeul regatului a fost atins sub suveranii Sonni Ali Trilnu (1464-1492) şi Askia Mohammad (1492-1528), acesta reuşind să supună triburile tuaregilor şi haussa, ţinând, astfel, sub control o regiune vastă cuprinsă între Guineea, Oceanul Atlantic şi Sahara. Totuşi, chiar această bogăţie a determinat Marocul să organizeze (1590) o expediţie militară cu mercenari europeni dotaţi cu arme de foc, care a distrus şi a supus regatul s.

Sonnino, *Giorgio Sidney*, om politic italian (Pisa 1847-Roma 1922). A publicat în 1877, în colaborare cu L. Franchetti, o anchetă asupra condiţiilor de viaţă ale ţăranilor sicilieni (*Sicilia în 1876*) care rămâne un punct de referinţă în literatura despre Sudul Italiei. Conservator, dar deschis faţă de chestiunile sociale, deputat din 1880, a fost ministru de finanţe şi al bugetului (1893-1896) în guvernul F. Crispi. În criza de la sfârşitul secolului a propus, în celebrul articol *Să ne întoarcem la Statut* (1897), o interpretare restrictivă a Statutului albertin. Timp de numai câteva luni preşedinte al Consiliului, în 1906 şi în 1909-1910, a reprezentat alternativa conservatoare la doctrina lui Giolitti. Ministru de externe (1914-1919) al Italiei din timpul primului război mondial când se află alături de Antantă. La conferinţa de pace de la Paris a susţinut cu tărie aplicarea integrală a pactului de la Londra prin anexarea zonei Fiume, având o dispută aprinsă pe această temă cu preşedintele SUA Th. W. Wilson.

Sorel, *Georges*, sociolog şi om politic francez (Cherbourg 1847-Boulogne-sur-Seine 1922). Sub influenţa ideilor lui P.-J. Proudhon, K. Marx, F. Nietzsche şi H. Bergson a criticat involuţiile deterministe ale socialismului şi a elaborat teoria sindicalismului revoluţionar (v.) în care sindicatul şi nu partidele socialiste erau protagoniştii luptei revoluţionare. În *Reflecţii despre violenţă* (1908) a expus teoria grevei generale ca „mit social" în jurul căruia să se organizeze subiectivismul muncitoresc şi ca instrument pentru luarea puterii. Critica radicală adusa de el statului parlamentar şi democratic a avut ecou atât printre bolşevici cât şi printre fascişti.

Soto, *Hernando de*, conchistador spaniol (Barcarrota 1496-Mississippi 1542). în 1531, a participat, împreună cu F. Pizarro la cucerirea Perú-lui. Numit de Carol V guvernator al Cubei, cu dreptul de a cuceri regiunile nord-americane, a întreprins o expediţie în Florida neexplorată până atunci (1539-1542).

soviet (rus.: consiliu), consilii reprezentative ale muncitorilor, constituite în Rusia începând de la revoluţia din 1905. În 1917, în timpul revoluţiei ruse, s-au format s. ale muncitorilor, ale ţăranilor şi ale soldaţilor care au devenit o putere opusă guvernului provizoriu. Conform indicaţiei leniniste „toată puterea în mâinile s.", după revoluţia bolşevică au reprezentat structura de bază a noului stat „sovietic": el era structurat – după niveluri elective succesive – în s. locale, de district, de provincie şi cel din toată Rusia, acesta alegând, în cele din urmă, membrii Comitetului Central Executiv. Constituţia din 1936 a revizuit acest sistem, introducând alegerea directă la toate nivelurile; Comitetul Central Executiv s-a transformat în S. Suprem, ales prin sufragiu universal la fiecare cinci ani şi împărţit în două camere (S. Uniunii şi S. Naţionalităţilor). Totuşi, potenţialul democratic al s. a fost anulat de monopolul asupra puterii politice efective deţinut de Partidul Comunist.

Spaak, *Paul-Henri*, om politic belgian (Schaarbeek 1899-Bruxelles 1972). Deputat socialist, de mai multe ori ministru, a condus guvernul (1938-1939) şi apoi a fost ministru de externe în guvernul aflat în exil la Londra

(1940-1944) în timpul celui de-al doilea război mondial. Reîntors, după război, în fruntea guvernului (1946, 1947-1949), a fost unul dintre cei mai consecvenți susținători ai unității europene și atlantice. A fost, de asemenea, președinte al adunării consultative a Consiliului Europei (1949-1951) și al Adunării CECA (1954-1957), ca și secretar general al NATO (1957-1961).

Spadolini, *Giovanni*, istoric și om politic italian (Florența 1925-Roma 1994). Profesor de istorie contemporană la universitatea din Florența, director al cotidianului „Corriere della Sera" (1968-1972), a fost ales senator al PRI în 1972. Secretar al partidului din 1979 până în 1987, a condus un guvern al unei coaliții de cinci partide (1981-1982), fiind primul președinte de Consiliu din istoria republicii care nu era democrat-creștin. Ministru al apărării în guvernul Craxi (1983-1987), a fost ales președinte al Senatului în 1987 și reconfirmat în 1992. Printre scrierile sale istorice: *Opoziția catolică* (1954); *Giolitti și catolicii* (1960); *Republicanii după Unire* (1963); *Radicalii după Unire* (1963).

Spania,
stat în Europa de vest, în Peninsula Iberică. *Sup.*: 505 954 km². *Pop.*: 37 650 000 loc. *Capit.*: Madrid. *Limba*: oficială este spaniola (castiliana); naționale catalana, euskera sau basca, gallego. *Relig.*: catolică. *Vecini*: NE Franța și Andorra, V Portugalia, N, NV și SV Oceanul Atlantic, S și SE Marea Mediterană. *Forma de stat*: monarhie constituțională.

Constituită într-un stat național solid încă de la începutul epocii moderne, S. a ajuns la apogeul puterii mondiale grație suveranilor din dinastia de Habsburg. Vastul imperiu colonial a adus mari bogății statului spaniol, dar nu a dus și la o dezvoltare economică națională reală. Declinul puterii habsburgice, înapoierea economică, tradiționalismul religios și social rigid au stat la baza decadenței spaniole din sec. XVIII, culminând cu ocupația napoleoniană și cu pierderea posesiunilor coloniale din America. În sec. XVIII-XIX, istoria S. a fost marcată de un conflict dur între modernitate și tradiție, închistare și deschidere către Europa, totul având ca punct culminant îngrozitorul război civil din 1936-1939 și dictatura franchistă. Abia din anii '70 țara a fost deschisă către o impetuoasă evoluție democratică și economică, încadrându-se pe deplin în procesul de unificare europeană.

mileniul III î.Hr.
Neamuri hamitice pătrund în S venind din nordul Africii și, fuzionând cu populațiile preiberice, dau naștere civilizației din Almería.

sec. VIII î.Hr.
Începutul colonizării feniciene.

sec. VII î.Hr.
Ocupația celților, care se contopesc cu iberii, probabil moștenitori ai civilizației din Almería, și ia ființă populația celtiberă.

sec. VI î.Hr.
Colonii comerciale grecești. Începutul pătrunderii cartagineze, încheiată în sec. III î.Hr.

sec. II î.Hr.
După al doilea război punic, romanii creează cele două provincii, *Hispania citerior* și *Hispania ulterior*, separate de râul Ebru.

154-133 î.Hr.
Răscoala a celtiberilor și a lusitanilor, înăbușită de P. Cornelius Scipio Aemilianus.

27 î.Hr.
Pacificată definitiv sub Augustus, este împărțită în trei provincii: *Hispania citerior (Tarraconensis), Hispania ulterior (Betica)* și *Lusitania*.

sec I d.Hr.
Răspândirea creștinismului.

sec. V Invazie a vandalilor, suebilor, alamanilor și, la sfârșitul secolului, a vizigoților care au ocupat aproape tot teritoriul. Sub regele Euric (467-485), monarhia vizigotă devine cea mai puternică din Europa occidentală.

711 Începe cucerirea arabă, care se încheie după doar câțiva ani (718). S. devine o provincie a califatului omeyyad al Damascului. O parte a populației se convertește la islamism; o altă parte se refugiază în regiunile din N (Asturii) care rămăseseră în posesia principilor creștini dând naștere, în secolele următoare, regatelor Navarra, León, Castilia și Aragón).

756 Ultimul suveran omeyyad care supraviețuise represiunii abasside, Abd el-Rahman întemeiază în S. emiratul de Cordóba.

912 Omeyyadul Abd al Rahman III devine emir al Cordóbei și, sub domnia sa, S. musulmană devine califat și ajunge la cea mai mare strălucire.

976-1008
Sub califul Hisham II, S. musulmană se extinde la maximum datorită și lui al-Mansur, cuceritor al regatului León și al Barcelonei. La decăderea califatului, întregul teritoriu aflat sub dominație arabă se fărâmițează în numeroase state mici (regate numite *taifas*: „parte"), împotriva cărora se încheie alianța statelor creștine (Navarra, León, Castilia, Aragón).

1086 Victoria Almoravizilor (dinastie musulmană a Marocului) la Zallaqa asupra lui Alfons VI de Castilia oprește înaintarea creștină.

1

2

3

4

5

1. Regele Filip II. 2. Soldații francezi execută prin împușcare patrioți antinapoleonieni la Madrid (1808). 3. Milițienii republicani în lupta la Toledo în timpul războiului civil spaniol. 4. Francisco Franco (dreapta) îl primește pe Hitler în Spania. 5. Regele Juan Carlos de Bourbon în timpul unei ceremonii oficiale.

1090 S. devine un teritoriu dependent de regatul almoravid al Marocului. În 1146, dinastia almoravizilor este înlocuită de cea a Almohazilor.

1212 La Las Navas de Tolosa, suveranii almohazi sunt înfrânţi de creştini. În perioada următoare, până la căderea regatului musulman al Granadei (1492), este de remarcat acţiunea celor două regate, Aragón şi Castilia.

1469 Căsătoria lui Ferdinand de Aragón (rege din 1479) şi Isabela de Castilia (regina din 1474) duce la unificarea celor două regate. Începe istoria S. moderne.

1492 Cade regatul arab din Granada. O dată cu prima călătorie a lui C. Columb începe perioada colonială spaniolă. În Europa, dominaţia spaniolă se consolidează prin cucerirea regatului Neapole (1504), ofensiva contra musulmanilor (1509-1511), anexarea Navarrei (1512).

1516 Urcă pe tron Carol I (Carol V ca împărat), sub domnia căruia imperiul spaniol ajunge la apogeul puterii şi la nivelul maxim al puterii, deşi poartă timp de cca patruzeci de ani războaie cu Franţa.

1555 Carol V abdică, împărţindu-şi posesiunile între fiul Filip şi fratele Ferdinand. Primul primeşte S., Ţările de Jos şi posesiunile spaniole din Italia.

1559 Prin pacea de la Cateau-Cambrésis este consfinţită dominaţia spaniolă asupra continentului european. Noul rege îi persecută pe *moriscos*, pe evrei şi pe reformaţi. În timpul domniei sale începe deja o decadenţă lentă şi inexorabilă a S.

1566 Începe răscoala din Ţările de Jos care va rezista în faţa represiunii spaniole până în 1648.

1588 Flota trimisă împotriva Angliei (Invincibila Armada) este distrusă.

1609-1611
Sunt expulzaţi *moriscos* şi evreii, aceasta agravând criza economică spaniolă.

1640 Pacea din Pirinei pune capăt conflictului franco-spaniol care se prelungea chiar mai mult decât Războiul de treizeci de ani: S. pierde Artois, Luxemburg, Roussillon (in timpul domniei lui Carol II Franţa mai obţine şi Franche-Comté).

1700 Moare, fără moştenitori direcţi, Carol II: tronul îi va reveni lui Filip V de Bourbon, nepot al lui LudovicXIV. Opoziţia principalelor puteri europene a dus la declanşarea războiului spaniol de succesiune.

1713-1714
Păcile încheiate la Utrecht şi Rastatt pun capăt războiului de succesiune: Filip V de Bourbon obţine tronul, dar S. este obligată să cedeze Austriei posesiunile italiene şi Ţările de Jos, lui Amedeo II de Savoia Sicilia, iar Angliei îi va ceda Gibraltarul şi Minorca. Se iau unele măsuri cu caracter reformator (sociale, economice şi administrative).

1763 Provocată de Franţa să poarte războiul de şapte ani, S. pierde Florida.

1808 Invadată de Napoleon şi încredinţată domniei lui Joseph Bonaparte, iese de sub dominaţia franceză cu preţul unei lupte îndelungate (1803-1813) în urma căreia a fost restaurată dinastia de Bourbon.

1820 O rebeliune, la Cadiz, a trupelor trimise să recucerească posesiunile coloniale din America, care îşi proclamaseră independenţa, îl obligă pe rege să revizuiască şi să modifice constituţia liberală din 1812.

1823 Intervenţia armată a Franţei, în numele principiilor Sfintei Alianţe, opreşte tentativa de liberalizare. Între timp, proclamarea „doctrinei Monroe" şi ostilitatea englezilor împiedică S. să reprime mişcarea pentru dobândirea independenţei din coloniile americane.

1830 Război civil provocat de conflictul din cadrul dinastiei între pretendentul don Carlos, susţinut de conservatori (carlişti), şi Isabela II, care este sprijinită de liberali. Victoria acestora din urmă şi constituţia moderată din 1834 nu aduc pacea pe plan intern: noi insurecţii militare.

1869-1870
Isabela II este obligată să renunţe la tron lăsând locul unei scurte experienţe republicane.

1870-1873
Tronul este oferit lui Amedeo de Savoia care, însă, abdică din cauza ostilităţii aristocraţiei. Scurtă şi agitată perioadă republicană.

1874 O lovitură de stat militară oferă coroana fiului Isabelei II, Alfonso XII şi acesta reprimă mişcarea carlistă care renăscuse (1876).

1886-1902
Maria Cristina de Habsburg, regenta fiului său Alfons XIII, provoacă prin comportarea sa furia conservatorilor şi reacţia teroristă a anarhismului.

1898 Război între Spania şi SUA: S. pierde Cuba, Purto Rico şi Filipine.

1914-1918
Primul război mondial: S. rămâne neutră.

1923-1930
Alfons XIII îi acordă puteri dictatoriale lui J. Primo de Rivera.

1931 Victoria în alegeri a republicanilor îl forţează pe Alfons XIII să părăsească ţara. Este proclamată republica.

SUVERANI ŞI ŞEFI DE STAT AI SPANIEI

1516-1556	Carol I (Carol V, împărat al Sfântului Imperiu Roman) Habsburg
1556-1598	Filip II de Habsburg
1598-1621	Filip III de Habsburg
1621-1665	Filip IV de Habsburg
1665-1700	Carol II de Habsburg
1700-1746	Filip V de Bourbon
1746-1759	Ferdinand VI cel Înţelept
1759-1788	Carol III
1788-1808	Carol IV
1808	Ferdinand VII
1808-1813	Joseph I Bonaparte
1814-1833	Ferdinand VII
1833-1868	Isabela II
1869-1870	Guvern provizoriu
1870-1873	Amedeo de Savoia
1873-1874	Republică
1874-1885	Alfons XII de Bourbon
1886-1931	Alfonsó XIII de Bourbon
1931-1936	N. Alcalá Zamora, preşedinte
1936-1939	M. Azaña y Díaz, preşedinte
1938-1975	Francisco Franco, şeful statului
1975-	Juan Carlos I de Bourbon

1936 Alegerile aduc la putere Frontul Popular. Insurecţia forţelor naţionaliste sub conducerea generalului F. Franco se transformă într-un război civil (v. spaniol, războiul civil) încheiat cu victoria lui Franco şi a falangiştilor (1939).

1939-1945
S. rămâne neutră în al doilea război mondial.

1947 Restauraţie formală a monarhiei. Puterea rămâne, însă, în mâinile lui Franco.

1973 Terorismul separatist basc (ETA) îl ucide pe L. Carrero Blanco, şeful guvernului.

1975 La moartea lui Franco, Juan Carlos este încoronat rege al S. şi trece la desfiinţarea ordinii de stat franchiste, anunţând pentru 1977 primele alegeri libere de la încheierea războiului civil: învingătoare iese Uniunea Democratică de Centru (UCD) condusă de A. Suárez.

1981 Tentativă eşuată de lovitură de stat militară.

1982-1992
Victoria în alegeri a Partidului Socialist (PSOE). Prim-ministru devine F. Gonzáles (reconfirmat pentru a patra oară, în 1993). În ţară se instaurează stabilitatea politică şi bunăstarea economico-socială. Continuă, totuşi, manifestările separatiste (terorismul basc al ETA). S. intră în NATO şi în CEE (1985).

1993-1995
Un nou, dar dificil succes electoral al PSOE; plaga terorismului basc (care induce din partea guvernului un abuz de măsuri antiteroriste), dificultăţile în raporturile cu naţionaliştii catalani şi desele implicări ale unor personalităţi guvernamentale în scandaluri financiare şi în cazuri de corupţie, duc la erodarea consensului cu greu obţinut.

1996-1997
Nevoit să proclame alegeri anticipate, Gonzáles este învins de conservatorii din Partidul Popular al lui José M. Aznar. Primind funcţia de prim-ministru datorită votului decisiv al naţionaliştilor catalani (care sunt recompensaţi prin concesii ample în domeniul federalimului fiscal şi al autonomiei), el începe o acţiune de revizuire în spirit liberist al sistemului politico-economic spaniol.

1998 S. este admisă în primul grup de ţări europene ale Uniunii monetare, în ciuda nivelului ridicat al şomajului. ETA anunţă un „armistiţiu nelimitat"

1999-2000
Seria violenţelor ETA se reia. La alegerile din 2000 Partidul Popular obţine o victorie categorică.

spaniol, războiul civil, conflict care a opus, între 1936 şi 1939, forţele naţionaliste conduse de *caudillo* F. Franco şi cele ale statului republican legitim, condus de preşedintele republicii M. Azaña şi de şeful guvernului, F. Largo Caballero. Deşi marile puteri s-au pus de acord să respecte principiul „non-intervenţiei", Italia şi Germania au trimis mari cantităţi de ajutoare militare şi numeroşi „voluntari" în sprijinul naţionaliştilor. De partea guvernului republican s-au aflat, în schimb, Brigăzile Internaţionale, recrutate dintre democraţii antifascişti din întreaga lume.

II.1936
Succes electoral al Frontului Popular care reunea partidele de stânga. Prim-ministru este republicanul M. Azaña care, în iunie, este ales preşedinte al republicii.

VII.1936
Asasinarea de către poliţie a deputatului monarhist Calvo Sotelo. Revoltă militară în Marocul spaniol, condusă de generalii J. Sanjurio (şeful ales de răsculaţi, mort, însă, într-un accident de avion), E. Mola, G. Queipo de Llano şi F. Franco. Constituirea unei junte militare la Burgos.

VIII.1936
Preşedintele de Consiliu francez, L. Blum, propune un acord de neintervenţie în Spania, iar naţionaliştii cuceresc Badajoz.

IX.1936

Constituirea noului guvern republican condus de socialistul F. Largo Caballero. Franco devine şeful unic al juntei militare.

XI.1936

Guvernul lui Franco este recunoscut de Germania şi de Italia şi, printr-un acord secret, aceste ţări oferă asistenţă militară. Franco devine şeful guvernului şi comandant suprem (generalisim) al armatei. J. A. Primo de Rivera, fondator al Falangei, este împuşcat de republicani.

II.1937

Naţionaliştii cuceresc Malaga cu ajutorul Corpului de Trupe Voluntare trimis de fascişti care, în mai, este învins la Guadalajara de Brigăzile Internaţionale.

IV.1937

Avioane ale Legiunii Condor, germană, lansează un covor de bombe asupra oraşului basc Guernica.

V.1937

Ciocniri între comunişti şi anarhişti la Barcelona; Largo Caballero este înlocuit la şefia guvernului de socialistul de stânga J. Negrín.

VI.1937

Naţionaliştii cuceresc Bilbao şi ocupă Asturiile şi Provinciile Basce.

X.1937

Naţionaliştii cuceresc Gijon, completând ocuparea părţii de nord-vest a Spaniei.

IX.1938

Brigăzile internaţionale se retrag de pe frontul de război.

I.1939

Naţionaliştii cuceresc Barcelona.

II.1939

Guvernul lui Franco este recunoscut de Franţa şi de Marea Britanie. Azaña, refugiat la Paris, îşi prezintă demisia.

III.1939

Naţionaliştii intră în Madrid, punând capăt războiului civil.

Sparta, oraş-stat grecesc, din Pelopones. În sec.X î.Hr., dorienii au întemeiat 5 aşezări (Limnai, Pitane, Mesoa, Kynosura şi Amiclai), unificate de regele Teleclos, în sec. VIII, în oraşul S.

■ *Statul spartan.* S. şi-a creat o structură constituţională deosebită pe care tradiţia o consideră ca pornind de la activitatea legislativă a lui Licurg (cca sec. VIII-VII). Întreaga populaţie era subîmpărţită în cele trei clase, adică : spartiaţi, perieci şi iloţi. Primii constituiau casta militară, singurii care se bucurau de drepturi politice depline, erau obligaţi să-şi ducă viaţa în comunitate, fiindu-le interzisă orice activitate productivă sau posesia vreunei sume de bani. Periecii erau cetăţeni liberi, dar erau excluşi de la satisfacerea serviciului militar şi, prin urmare, nu aveau drepturi politice active; se ocupau cu activităţi economice şi comerciale. Hiloţii se aflau în stare de servitute, nefiind, propriu-zis sclavi, pentru că nu puteau fi vânduţi şi lucrau pământurile aflate în proprietatea spartiaţilor cu obligaţia de a le da stăpânilor două treimi din recoltă. Din punct de vedere instituţional, puterea executivă era exercitată de doi regi care aveau alături gerusia, consiliul bătrânilor, unde se discutau treburile statului, acestea fiind, apoi, supuse adunării generale a spartiaţilor, numită apela. Începând de la finele sec.VI, funcţiile juridice au fost încredinţate celor 5 efori aleşi în fiecare an.

■ *Puterea spartană.* În sec. VIII-VII î.Hr., spartanii au cucerit în întregime Messenia, înfiinţând acolo comunităţi de perieci şi reducând la rangul de hiloţi marea majoritate a locuitorilor indigeni. Mai târziu, S. şi-a impus, treptat, supremaţia asupra Peloponesului formând, în a doua jumătate a sec. VI î.Hr., liga peloponesiacă, împreună cu cea mai mare parte a *poleis*-urilor din peninsulă, exceptând Argos. Liga a avut o contribuţie decisivă la înfrângerea lui Xerxes în al doilea război persan, după care S. nu a participat alături de Atena la tentativa acesteia de a scoate de sub dominaţia persană oraşele greceşti din Asia. Sec. V î.Hr. a fost caracterizat de ciocnirea dintre S. şi Atena pentru hegemonia în zonă: războiul peloponesiac (v., 431-404 î.Hr.) a consemnat dominaţia S. care a durat până la ascensiunea Tebei (înfrângerea de la Mantineea, 362 î.Hr.). În timpul dominaţiei macedonene, S. s-a ţinut deoparte, revenind în politica grecească în epoca diadohilor pe o poziţie de putere minoră. În epoca elenistică, Agis IV mai întâi (244-241 î.Hr.), şi Cleomene III, după aceea, (235-219 î.Hr.) au încercat să refacă vechiul sistem politic intern şi puterea Spartei, dar regele macedonean Antigonos Doson l-a învins pe Cleomene la Sellasia (222 î.Hr.), acest lucru reprezentând apusul definitiv al Spartei ca putere politică.

Spartacus, gladiator roman (m. 71 î.Hr.). Trac de origine, a ajuns în Italia ca prizonier de război şi, în anul 73, a reuşit să evadeze dintr-o şcoală pentru pregătirea gladiatorilor de lângă Capua, împreună cu alţi 70 de celţi şi traci. Adunând în jurul lui o armată de sclavi evadaţi de la stăpânii lor, i-a învins în apropierea Vezuviului pe pretorul Publius Varinius şi pe consulul Lucius Gellius. În 71, Crassus, numit proconsul şi aflat la comanda a peste 10 legiuni, a reuşit în cele din urmă să-l învingă lângă râul Sele, în Lucania. S. a murit în această bătălie, iar 6 000 de sclavi luaţi prizonieri au fost crucificaţi pe via Appia.

spartakism, curent de extremă stânga din Partidul Social-Democrat German, organizată în Spartakusbund (Liga lui Spartacus), în 1914, condusă de K. Liebknecht şi R. Luxemburg în spirit pacifist, contrar intrării în

primul război mondial, considerat „războiul imperialist". Aflat la originea unor importante greve între 1916 şi 1917, s. a sprijinit revoluţia bolşevică din Rusia şi, în decembrie 1918, din el a luat naştere Partidul Comunist German. După ce au organizat o insurecţie la Berlin, în ianuarie 1919, K. Liebknecht şi R. Luxemburg au fost asasinaţi de ofiţeri din armată în momentul în care erau aduşi în închisoare.

Spaventa, *Silvio*, om politic italian (Bomba, Chieti, 1822-Roma 1893). Deputat în parlamentul din Neapole, în 1848, arestat în 1849 şi condamnat la moarte (1852) pentru conspiraţie împotriva suveranilor din dinastia de Bourbon, sentinţa i-a fost comutată în închisoare pe viată şi, apoi, în exil în SUA (1859). A reuşit, însă, să evadeze pe când era transportat. În timpul expediţiei celor O Mie (1860), a fost trimis de Cavour la Neapole pentru a declanşa acolo o insurecţie înainte de sosirea lui Garibaldi, care l-a expulzat din zonele eliberate. După constituirea Regatului Italiei, a fost unul dintre reprezentanţii de frunte ai Dreptei, ministru al lucrărilor publice (1873-1876) şi susţinător al trecerii căilor ferate în administrarea statului. Teoretician de marcă, a luptat pentru un stat puternic, cu o administraţie imparţială, aflată deasupra intereselor sociale; adversar al transformismului lui Depretis, a susţinut necesitatea unui bipartidism de tip celui din Anglia.

SPD, v. *social-democraţia germană.*

Speer, *Albert*, arhitect şi om politic german (Mannheim 1905-1981). Cel mai important teoretician al arhitecturii celui de-al Treilea Reich, a realizat opere ca piaţa din Nürnberg şi Cancelaria din Berlin. Ministru pentru armament (1942-1944), a fost condamnat la douăzeci de ani de închisoare în procesul de la Nürnberg (1946).

Spellman, *Francis Joseph*, cardinal american (Whitman, Massachussets, 1889-New-York 1967). Paroh la Roxbury şi la Boston, a fost trimis la Roma ca ataşat la secretariatul de stat (1925-1932) şi, în continuare, a fost numit arhiepiscop de New York. În cursul Războiului rece a fost unul dintre prelaţii cei mai decişi în afirmarea sprijinului Bisericii catolice pentru politica Occidentului.

Spengler, *Oswald*, filosof german (Blankenburg, Berlin, 1880-Munchen 1936). În foarte cunoscutul eseu *Amurgul Occidentului* (1918-1922), care a influenţat nazismul în curs de afirmare, a propus o viziune biologică asupra istoriei în care o pluralitate de civilizaţii se afirmă, se dezvoltă şi mor pe baza unor cicluri precise ale evoluţiei; susţine sfârşitul iminent al civilizaţiei occidentale împreună cu valorile sale democratice.

Speranski, *Mihail Mihailovici*, om politic rus (Cerkutin, Vladimir, 1772-Sankt Petersburg 1839). Consilier apreciat şi prim-ministru în fapt al ţarului Alexandru I, l-a încurajat pe acesta să meargă pe calea reformelor liberale. Devenit impopular din cauza măsurilor fiscale adoptate şi duşmănit de conservatori, a fost demis în 1812.

Speri, *Tito*, patriot italian (Brescia 1825-Mantova 1853). Voluntar în primul război pentru independenţă, a fost unul dintre animatorii celor Zece zile de la Brescia (1849). Fugar în Piemont şi la Lugano, amnistiat, în 1850 s-a întors la Brescia, intrând în legătură cu comitetul mazzinian din Mantova. Descoperindu-i-se activitatea, a fost spânzurat împreună cu alţi martiri din Belfiore (v.).

Speyer, oraş german din Renania-Palatinat, pe malul stâng al Rinului.

■ Dietele de la S. Au fost etape importante în procesul evolutiv al Reformei în Germania. În 1526, împăratul Carol V le-a acordat principilor luterani drepturi ca: înfiinţarea Bisericilor teritoriale, căsătoria preoţilor şi folosirea limbii germane în anumite momente ale liturghiei. În dieta din 1529, însă, el a retractat aceste concesii şi a decis că nici o instituţie ecleziastică nu va putea fi privată de propriile bunuri sau de propria jurisdicţie. Ca răspuns la aceste măsuri, 5 principi şi 14 oraşe au înmânat împăratului un document oficial de protest (19.IV.1529), de la care a apărut denumirea de „protestanţi" Prin dieta din 1544, au fost acordate ajutoarele economice solicitate de Carol V pentru finanţarea noului război împotriva lui Francisc I al Franţei, în schimbul unor noi concesii acordate reformaţilor.

Spezia, La, oras din estul Liguriei, capitală de provincie. Atestată încă din sec. XII, proprietate a familiei Fieschi, a fost cumpărată de Genova, în 1724. Capitală, după 1815, a provinciei Levante din Regatul Sardi iei, a fost desemnată de Cavour ca sediu al Arsenalului militar. A devenit provincie în 1923.

Spiegel, Der, revistă germană fondată la Hanovra, în 1946, sub titlul „Diese Woche"; a adoptat actuala formă în 1947. Editată din 1952 la Hamburg, reprezintă cu autoritate cultura laică şi democratică.

Spielberg, fortăreaţă construită în sec. XI pe colina care se află în vecinătatea oraşului Brno, în Moravia. Din 1742 până în 1855 a fost transformată în închisoare, aici fiind încarceraţi numeroşi patrioţi italieni care conspiraseră împotriva Austriei (S. Pellico, P. Maroncelli, F. Confalonieri). Ulterior, a fost transformată în cazarmă.

Spinelli, *Altiero*, om politic italian (Roma 1907-1986). Comunist, arestat în 1927, a petrecut 16 ani în închisoare şi cu domiciliu forţat la Ponza şi la Ventotene. A fost exclus din PCI deoarece criticase marile epurări staliniste (1937). În 1941, a redactat, împreună cu E. Rossi *Manifestul de la Ventotene*, document aflat la baza Mişcării Federaliste Europene, în cadrul căreia a fost secretar, ideolog şi organizator. În 1970, a fost desemnat comisar al comisiei Executive a CCE. Ales, în 1979, în parlamentul european ca independent în PCI şi reconfirmat în 1984, a fost autorul proiectului care a dus la Actul Unic din 1986 (v. Uniunea Europeană).

Spinola, veche familie patriciană genoveză, al cărei strămoş, *Guido*, a fost de mai multe ori consul al Genovei în sec. XII. În 1270, ghibelinul *Oberto S.*a devenit magistrat general al oraşului (*capitano del popolo*) împreună cu Oberto Doria şi a condus armata oraşului în bătălia victorioasă de la Meloria împotriva pisanilor (1284). Aflaţi la concurentă cu cei din familia Doria, membrii familiei S. au dobândit o influenţă crescută asupra oraşului, în 1378, când republica genoveză i-a chemat în ajutor împotriva celor din familia Visconti. *Ambrogio* (1569-1630) a preluat comanda (1602) unei mici armate personale, punându-se în serviciul guvernatorului din Ţările de Jos, Albert de Austria, şi, în 1604, a fost numit comandant suprem al trupelor spaniole din Ţările de Jos, luptând contra insurgenţilor olandezi până în 1625.

Spinola, *Antonio Sebastiano Ribeiro de*, general şi om politic portughez (Estremoz 1910). Şef al Statului-major al armatei (1973-1974), a condus lovitura de stat din 25.IV.1974 care a răsturnat regimul lui M. Caetano şi a fost ales preşedinte al republicii, dar, în martie 1975, a trebuit să părăsească tara după ce încercase să blocheze orientarea Portugaliei către stânga.

spirituali, curent al franciscanilor (v.) care propovăduia respectarea întocmai a regulii imprimate de Sf. Francisc.

spoil system, (engl.: sistemul prăzii de război), expresie obişnuită în lexicul politic din SUA care defineşte caracteristica specială a funcţiei publice americane potrivit căreia diferite funcţii din administraţia federală şi locală sunt încredinţate, periodic, nu unui personal de carieră, ci unor membri sau susţinători ai partidului învingător în alegeri. Existent încă din sec.XIX, s. s. a fost limitat doar parţial prin *Pendleton Act* (1883), care a stabilit obligativitatea concursului public pentru ocuparea celor mai importante posturi din administraţia federală.

sport, competiţiile bazate pe forţa fizică şi pe îndemânare au fost întotdeauna prezente în toate societăţile, începând din cele mai vechi timpuri. O largă serie de mărturii literare (inclusiv a lui Homer) şi figurative demonstrează răspândirea întrecerilor sportive în diferite discipline; jocuri cu taurii, alegări hipice, lupte, jocuri de război şi concursuri de scrimă, atletism (aruncări, alergări), jocuri cu mingi din paie presate, lemn sau din alte materiale etc. O importantă şi o faimă deosebite au avut, în Grecia clasică, Olimpiadele (v.). La Roma, timpul acordat curselor de care (bigae) şi luptelor sângeroase de gladiatori era destul de însemnat. Într-un asemenea context, au existat încă de atunci forme de profesionism, cu asociaţii şi scoli specializate (cea de la Capua pentru gladiatori era celebră). În Orient, între epoca antică şi cea medievală, erau răspândite s. asemănătoare cu polo şi cu alte competiţii călare, tirul cu arcul, artele marţiale, o varietate de golf, folosirea mingii.

■ *De la Evul Mediu la sportul modern.* În Europa medievală, un mare prestigiu ca manifestare socială şi publică îl avea vânătoarea. Turnirurile cavalereşti, desfăşurate pe durata mai multor zile şi combinate cu alte serbări, desfăşurate în prezenţa suveranilor, au avut o semnificaţie sportivă şi, în acelaşi timp, politică şi culturală. Forme competitive de origine barbară au fost duelurile, tipice pentru societatea germană. În oraşele-comună medievale, s-au răspândit s. care puteau fi corelate cu rivalităţile între oraşe şi destinate să devină elemente folclorice (de ex., aşa-numitul *Palio* din Siena, originar din sec. XIII). Mai târziu, în Florenţa familiei Medici, a fost foarte la modă fotbalul „florentin" Schimbări importante au avut loc, însă, în Anglia sec. XVIII, fiind legate de revoluţia industrială. Acesta este momentul care trebuie considerat ca aflându-se la originile s. actual, cu stabilirea unor reguli precise, recurgerea la antrenament, adoptarea prezenţei arbitrului şi organizarea unor campionate la intervale regulate, apariţia ideii de record, legiferarea pariurilor etc. În timpul sec. XIX, importanţa socială a s. a crescut continuu, dintr-un fenomen restrâns doar la cercurile aristocratice el devenind element de atracţie pentru cele mai largi categorii ale populaţiei. Burghezia urbană a fost cea care, în primul rând, a „descoperit" s., ca mod de petrecere eficientă a timpului liber. De fapt, aceasta corespundea cu conceptul de „progres" răspândit de curentul pozitivist: ideea recordului, ca şi legătura dintre s. şi turism, n-au întârziat să se impună. Acest fenomen trebuie pus, de asemenea, în legătură şi cu fondarea unor asociaţii de specialitate cum ar fi – în Italia – Clubul Alpin Italian (1863) şi Touring Clubul Italian (1894). Către sfârşitul secolului existau deja campionate regulate la diferite discipline şi în numeroase ţări. În 1896, au fost organizate primele Olimpiade (v.) ale epocii moderne.

■ *Sportul ca fenomen social şi politic.* Pe parcursul sec. XIX, s. a început, în plus, să capete o semnificaţie de supremaţie politică sau să reprezinte o formă orgolioasă de revendicare naţională. Cluburile de gimnastică din Germania şi din ţările de limbi slave au fost o modalitate de stimulare a patriotismului şi de antrenament premilitar. S. a fost utilizat şi de mişcările socialiste ca modalitate de socializare şi de formare a unei mentalităţi colective: n-au lipsit nici în acest caz forme de concurenţă directă cu burghezia, prin contrapunerea unor cluburi şi manifestări sportive „proletare". Totuşi, între cele două războaie mondiale, regimurile totalitare au fost acelea care au descoperit importanţa propagandistică a s. ca fenomen de masă. Fascismul (cu naţionala de fotbal campioană a lumii în 1934 şi 1938, cu trofeele cucerite de A. Binda, G. Bartali, P. Carnera etc), nazismul (cu organizarea Olimpiadei de la Berlin din 1936),

ETAPE SEMNIFICATIVE ALE SPORTULUI MODERN

1743	Prima elaborare a regulilor boxului
1833	Primele întreceri oficiale de înot şi sărituri
1860	Revizuirea regulilor boxului
1863	Adoptarea la Londra a primului regulament tehnic unificat al fotbalului
1868	Primul concurs oficial de ciclism (parcul Saint Cloud de la Paris)
1874	Elaborarea regulilor în tenis
1891	La Springfield College din Massachussetts este pus la punct jocul de baschet
1894	Prima cursă automobilistică (Paris-Rouen)
1895	Elaborarea regulilor jocului de volei
1896	Prima Olimpiadă din epoca modernă (la Atena)
1898	Primul campionat italian de fotbal. Înfiinţarea Federaţiei Italiene a Jocului de Fotbal (FIGC)
1900	Înmânarea primei Cupe Davis la tenis
1903	Desfăşurarea primului Tour de France la ciclism
1909	Desfăşurarea primului Giro d'Italia la ciclism
1910	Prima partidă oficială a naţionalei italiene de fotbal
1912	Înfiinţarea IAAF (Federaţi internaţională de atletism)
1914	Fondarea CONI (Comitetul Olimpic Naţional Italian)
1924	Prima Olimpiadă de iarnă (la Chamonix)
1930	Primul campionat mondial de fotbal (Cupa J. Rimet)
1949	Primul campionat mondial de motociclism
1950	Primul campionat mondial de automobilism pentru piloţii de Formula 1

regimurile comuniste de după 1945 („profesionismul de stat" al sportivilor) au exploatat pe larg mesajul reprezentat de victoriile sportive, adăugând şi s. la numeroasele organizaţii tutelate de stat şi de partid folosite pentru mobilizarea permanentă a populaţiei. Unele s. au căpătat, astfel, caracteristici tipice de masă, corelate cu condiţiile sociale specifice din diferite ţări (aşa s-a întâmplat în Italia unde ciclismul, în special între anii '30 şi '60, devenise simbol al unei societăţi sărace, mai ales ţărăneşti, dornică să scape de mizerie). Influenţa culturii şi a modului de viaţă american a dus, în a doua jumătate a sec. XX, la răspândirea mondială a unor s. ca baschetul. De neegalat rămâne, totuşi, în Europa şi în America Latină popularitatea fotbalului, în special datorită raporturilor complexe create între sentimentul de apartenenţă la oraş şi la naţiune, organizaţiile de „microbişti" şi o adevărata „promoţie" de tip industrial. Utilizarea pe scară largă a mass media şi, în special, a televiziunii a transformat, ulterior, s., ale cărui reguli şi program orar au fost, treptat, modificate în funcţie de cerinţele transmisiilor. S. a devenit nu numai un vehicul promoţional al publicităţii şi o colosală „industrie a spectacolului", dar şi o satisfacere a cerinţei milioanelor de persoane de a asista la manifestările sportive (în acest caz fiind vorba şi de o împletire cu interesul faţă de „cultura corpului" şi cu cerinţa unui contact mai strâns cu natura).

Bibliografie R.D. Mandell, *Storia culturale dello sport*, tr. it., Laterza, Bari 1989.

Spriano, *Paolo*, istoric italian (Torino 1925-Roma 1988). Fost partizan, în 1947 s-a înscris în PCI. Opera sa principală este *Istoria Partidului Comunist Italian* (5 vol. 1967-1975) în care, evitând orice fel de justificări, a prezentat lumini şi umbre din istoria comuniştilor italieni, bazându-se pentru prima dată pe informaţii culese direct din arhive.

squadrism (ital.: *squadra*, echipă, grupă), organizarea corpului paramilitar („squadre d'azione" – grupă de asalt) de către Fasciile de luptă şi totalitatea acţiunilor lor violente, începând din 1919. Echipele de acţiune au început să acţioneze pe scară largă în Padania Inferioară şi în Toscana pe la sfârşitul anului 1920, efectuând expediţii de pedeapsă împotriva organizaţiilor socialiste şi populare, fapte deseori nepedepsite de autorităţile vremii.

Sri Lanka, stat insular din Asia (denumit în trecut Ceylon), la SE de peninsula indiană. *Sup.*: 65 610 km². *Pop.*: 18 097 000 loc.(din care 74% singhalezi, 18 % tamili). *Capit.*: Colombo. *Limba*: singhaleza şi tamila (naţionale). *Religie*: budistă (68 %), hinduistă (15 %). *Forma de stat*: republică prezidenţială. Etnia dominantă di insulă (singhalezi) îşi are originea în migraţia populaţiilor ariene din India (sec. VI î.Hr.) care s-au suprapus peste locuitorii indigeni, au adoptat budismul (sec.III î.Hr.) şi au creat o civilizaţie înfloritoare bazată pe comerţ. Având raporturi cu Marea Mediterană încă din epoca alexandrină, a suferit invazii repetate ale populaţiilor din Deccan (tamile) care au ocupat regiunile nordice ale insulei şi o parte din cele răsăritene. În 1505, s-au stabilit aici portughezii, apoi olandezii (1658) şi, în sfârşit, britanicii (1796) care au făcut din aceasta insulă o colonie cu numele Ceylon. În 1948, insula şi-a dobândit independenţa în cadrul Commonwealthului şi în 1972 a devenit republică sub actualul nume. Din 1983, viaţa ţării este condiţionată de războiul civil (peste 60 000 de victime în 14 ani de lupte) declanşat de tamili pentru a obţine secesiunea provinciilor nordice şi orientale. Seria violenţelor (culminând cu asasinarea preşedintelui Premadasa, în 1993) nu a fost întreruptă nici măcar după venirea la putere a stângii după 22 de ani de guvernare conservatoare. Atunci când bastionul tamil din peninsula Jaffna a căzut, la sfârşitul anului 1995, după un asediu de 5 ani, oferta de începere a negocierilor venită din partea preşedintei C. Bandaranaike Kumaratunga (fiica foştilor prim-miniştri Solomon şi Sirimavo Bandaranaike) nu a fost acceptată de rebeli; în 1996, starea de urgenţă care, până atunci, acţionase doar în regiunile de nord şi de est, se extindea la teritoriul întregii ţări.

SS, sigla pentru *Schutzstaffeln* (germ.: echipe de protecție), formațiune de poliție militarizată a Partidului Național-Socialist German. Create din garda personală a lui Hitler, din 1926 până în 1934 trupele SS au fost o secțiune a SA (v.). Începând din 1929, au fost conduse de H. Himmler care a făcut din ele elita mișcării naziste. Membrii SS erau selecționați după criterii rasiale stricte și, în 1933, nu erau decât 30 000. În 1934, trupele SS au fost folosite de Hitler pentru a elimina statul-major al SA. În timpul celui de-al doilea război mondial au fost constituite unitățile combatante ale SS (*Waffen SS*), compuse și din adepți ai fascismului chiar dacă, unii, nu erau germani. Trupele SS erau însărcinate cu controlul și supravegherea lagărelor de concentrare în care au fost exterminați sistematic evreii și au fost închiși adversarii nazismului, luptătorii din Rezistență din toată Europa și prizonierii de război. Tribunalul aliat de la Nürnberg a condamnat trupele SS ca „organizație criminală"

stadhouder, (oland.: locțiitor), funcționar al regelui, guvernator al unei provincii din Țările de Jos; în Provinciile Unite, a devenit șeful puterii executive, funcție îndeplinită, în mod tradițional, de casa de Orania-Nassau (v.).

stahanovism, mișcare răspândită în URSS după 1935 cu scopul de a-i îndemna pe muncitori să-si îmbunătățească productivitatea. Și-a luat numele de la un miner din Donbas, A. G. Stahanov care a pus la punct o nouă tehnică de extragere a cărbunelui prin care echipa sa depășea de 14 ori norma zilnică prevăzută. Odată cu s. s-a răspândit și mișcarea „muncitorilor fruntași" (*udarniki*), dispuși să-și prelungească voluntar programul de lucru sau să lucreze și în zilele de sărbătoare.

Stalin, pseudonimul lui *Iosif Visarionovici Djugașvili*, om de stat sovietic (Gori, Georgia, 1879-Moscova 1953). Aparținând unei familii de țărani deveniți orășeni, a intrat (1894) să-și facă studiile în seminarul ortodox din Tiflis (actualul Tbilisi). Aici s-a înscris în Partidul Muncitoresc Social-Democrat Rus (PMSDR); în 1899, a fost exmatriculat din seminar pentru că nu-și promovase examenele. S-a dedicat, de atunci, în totalitate, activității revoluționare și a fost arestat de mai multe ori de poliție. În 1904, a aderat la fracțiunea bolșevică a PMSDR, intrând în contact cu Lenin. Ales în 1912 în comitetul central al partidului, i-a fost încredințată sarcina de a se îngriji de ziarul „Pravda" și a fost preocupat de problema naționalităților (*Marxismul și problema națională*, 1913). Din nou arestat și deportat (1913), a fost eliberat la izbucnirea revoluției din 1917.
■ *Cucerirea puterii.* În evenimentele revoluției din octombrie, a avut un rol de importanță secundară și, în noul guvern sovietic, a fost comisar al poporului pentru naționalități (1917-1922). În 1922, Lenin, fiind bolnav, l-a numit ca ajutor al său și secretar al comitetului central. În aceasta perioadă a preluat controlul asupra aparatului de partid și, în 1924, la moartea lui Lenin, a reușit să obțină alegerea sa ca secretar general al partidului, învingându-l pe Troțki, adversarul său cel mai puternic, datorită unei alianțe cu Zinoviev, președintele Cominternului, și cu Kamenev. Apoi, când Kamenev și Zinoviev au trecut de partea lui Troțki (1925), s-a aliat cu „dreapta" lui N. Buharin și A. Rîkov, susținând strategia „socialismului într-o singură țară" (care prevedea posibilitatea ca socialismul să fie construit în URSS, chiar și fără ca revoluția să se răspândească în lume, și trasa ca sarcină prioritară a mișcării comuniste internaționale să apere noul stat sovietic) împotriva tezei troțkiste a „revoluției mondiale permanente"
■ *Stăpânul URSS.* După excluderea lui Troțki din partid (1927) și expulzarea sa din URSS (1929), S. l-a înfrânt și pe Buharin împreună cu grupul său (1928-1929) și a impus o accelerare bruscă a procesului revoluționar, părăsind politica alianței cu țărănimea, stabilită de Lenin prin înființarea NEP (v.), pentru a trece la primul „plan cincinal" (1928-1932) care prevedea industrializarea accelerată a țării și colectivizarea forțată a terenurilor agricole. Rezistența țăranilor față de intrarea în cooperativele agricole (kolhoz, v.) a fost înfrântă cu cea mai mare brutalitate, manifestată în special în cazul micilor proprietari de la sate (*kulaci*) sute de mii de țărani au fost arestați și închiși, milioane au fost deportați, nenumărați au fost cei omorâți. A urmat o asemenea prăbușire a producției agricole încât abia în anii '50 s-a putut ajunge la indicatorii înregistrați înaintea primului război mondial; în 1932-1933, o foamete generalizată a provocat moartea a cca 5 milioane de oameni. Cu toate acestea, în cursul primelor două cincinale (1928-1937), în URSS fusese creat un puternic aparat industrial în sectorul minier, energetic și al construcției de mașini, dirijat de servicii de planificare centralizată conform unor criterii stabilite la vârful puterii. Aflat în fața dificultăților interne, S. a decis să-și consolideze dictatura eliminând orice centru alternativ de putere. În 1934, după asasinarea conducătorului comunist Kirov (probabil, chiar la ordinul lui S.), a fost inițiată o campanie de epurări îndreptată împotriva „dușmanilor poporului" din partid, administrația de stat și armată. Nu numai că au fost eliminați toți vechii adversari (Zinoviev și Kamenev în 1936; Buharin, Rîkov și K. Radek în 1938) și adepții lor, dar și vechii bolșevici din perioada anterioară morții lui Lenin împreună cu nenumărate cadre staliniste (de ex., au fost împușcați 110 din cei 139 membri ai Comitetului Central al PCUS din 1937), precum și marea majoritate a ofițerilor superiori din armată și întregul grup care conducea planificarea economică și industria de stat: conform celor mai moderate aprecieri ale istoricilor sovietici, au fost cel puțin o jumătate de milion de persoane executate prin împușcare și cca 5 milioane

de deportaţi. Reducând partidul la un simplu instrument executiv, supus unei discipline şi unei mentalităţi de tip milităresc, S. a impus ţării cultul propriei sale personalităţi, foarte asemănător cu tradiţia marilor ţări reformatori, precum Petru cel Mare.

■ *Războiul împotriva nazismului şi fascismului.* S. şi-a dat seama târziu de ameninţarea de război din partea nazismului şi fascismului. Abia în 1934-1935 a renunţat la a mai considera drept egale social-democraţia şi fascismul şi s-a reapropiat de democraţiile occidentale. Totuşi, politica acestora de *appeasement* faţă de Germania l-a făcut să se teamă că va rămâne izolat şi l-a determinat să încheie un pact nesăbuit de neagresiune şi de împărţire a Poloniei cu Hitler (1939); pactul i-a dat Germaniei mână liberă în privinţa invadării Poloniei, fapt ce a dus la declanşarea celui de-al doilea război mondial. Luat prin surprindere de atacul german asupra URSS (iunie 1941), după o perioadă de derută, S. a ştiut să organizeze eficient rezistenta înverşunată a poporului sovietic şi, după victoria de la Staligrad (1942-1943), contraofensiva care a adus URSS în situaţia de a domina întreaga Europă răsăriteană. Pe plan diplomatic, a înlăturat neîncrederea aliaţilor dizolvând Internaţionala comunistă (1943) şi a negociat la Ialta şi la Potsdam (1945) împărţirea lumii postbelice în sfere de influenţă. Prestigiul său pe plan internaţional era enorm, şi nu numai în mediile comuniste, ca protagonist al victoriei asupra nazismului.

■ *Războiul rece.* Cea mai mare preocupare a lui S. după război a fost să ridice URSS la rangul de mare putere mondială şi să consolideze un sistem imperialist sovietic în Europa centrală şi de est, instalând regimuri comuniste în toate ţările ocupate de armata sovietică. Aceasta s-a realizat printr-o politică de opoziţie dură faţă de Occident, chiar dacă s-a evitat o ciocnire armată directă (v. Război rece). În timp ce, în interior, S. continua o politică de represiune în masă (în special împotriva prizonierilor de război întorşi din Germania), ruptura cu Iugoslavia lui Tito (1948) scotea la iveală primele fisuri în structura de monolit a lagărului comunist.

■ *Stalinismul.* Crimele nemăsurate ale lui S. au fost dovedite definitiv şi documentate pe larg în perioada destalinizării (v.) şi în cea a lui Gorbaciov. Dacă problema originilor stalinismului şi a modului în care el a continuat leninismul, a rolului său efectiv în modernizarea URSS constituie încă şi astăzi obiectul cercetării istoriografice, prăbuşirea comunismului şi a URSS nu poate fi separată de raportul între conducător şi mase în ce priveşte autoritatea, de obsesia pentru ortodoxia ideologică şi „monolitismul" politic, de subordonarea completă a opţiunilor economice fată de deciziile politice, de politica de putere imperială, toate acestea fiind trăsături caracteristice ale stalinismului.

Bibliografie G. Boffa, *Il fenomeno Stalin nella storia del XX secolo. Le interpretazioni*, Laterza, Bari 1982; M. Lewin, *Storia sociale dello stalinismo*, tr. it., Einaudi, Torino 1988.

Stalingrad, bătălia de la, s-a desfăşurat în timpul celui de-al doilea război mondial, de la sfârşitul lui august 1942 până în ianuarie 1943, pentru cucerirea oraşului (fost Tariţîn), important centru industrial şi nod de comunicaţie între Rusia şi Caucaz. Armata a VI-a germană, comandată de generalul F. von Paulus a reuşit, într-o primă fază, să cucerească o mare parte din oraş, apărat de armata a LXII-a a generalului Ciuikov. Rezistenţa îndârjită a apărătorilor oraşului, dificultăţile de aprovizionare ale germanilor şi venirea iernii au permis sovieticilor să încercuiască şi să închidă ca într-o pungă întreaga armată germană, trecând apoi la nimicirea sa, până la capitularea germană (31.I.1943) B. de la S. a avut o importanţă enormă – practică, psihologică şi simbolică – pentru evoluţia ulterioară a războiului, pentru că a reprezentat prima înfrângere strategică şi sfârşitul înaintării germane.

Stamboliski, *Aleksandar*, om politic bulgar (Slavoviţa 1879-1923). Şef al Uniunii Agrare (1908), a fost arestat şi închis pentru că s-a opus participării Bulgariei la primul război mondial. După înfrângerea bulgarilor, în 1919 a devenit preşedinte al Consiliului de Miniştri şi a semnat tratatul de pace de la Neuilly. A dus o politică de reforme agrare urmărind să creeze o democraţie ţărănească cu caracteristici evident antiindustriale. Combătut de naţionalişti pentru că susţinea constituirea unei federaţii cu Iugoslavia, a fost împuşcat în urma loviturii de stat fasciste din iunie 1923.

Stampa, La, cotidian torinez fondat la 9.II.1867 sub numele de „Gazzetta Piemontese" La 30.III.1895, a primit actualul titlu: în acelaşi an, a venit la ziar, ca proprietar şi codirector, A. Frassati, care a făcut din el unul dintre cele mai prestigioase cotidiene din Italia. Când Frassati a fost obligat să părăsească ziarul în urma presiunilor fasciste (1925), acesta a trecut în proprietatea grupului FIAT.

Standard Oil, companie petroliferă creată în 1870 de J. D. Rockefeller, reunind numeroase societăţi care operau în sectorul extracţiei, rafinării şi distribuirii hidrocarburilor. În 1911, pe baza legilor federale antitrust, S. O. a fost desfiinţată şi, din ea, au luat naştere 34 de societăţi separate, dintre care au căpătat o importantă deosebită S.O. of New Jersey (denumită, din 1973, Exxon) şi S.O. of California care, transformându-se în Chevron, a fuzionat, în 1984, cu Gulf.

Stanisław I Leszczyński, (Lvov 1677-Lunéville 1766), rege al Poloniei (1704-1710, 1733-1736). Urcat pe tronul Poloniei de regele Suediei Carol XII, în opoziţie cu August II de Saxonia, a fost învins de acesta la Poltava (1709) şi nevoit să se refugieze în Franţa.

BĂTĂLIA DE LA STALIGRAD: FORȚELE ANGAJATE ÎN LUPTA *		
	germani	*ruși*
comandanți	generalii F. von Paulus, H. Hoth, feldmareșalul F. von Manstein	generalii V. Ciuikov, G. Jukov, K. Rokossovski, A. Eriomenko, N. Vatutin
oameni	260 000	600 000
tancuri	450	900
piese de artilerie	10 000	13 500
avioane	800	1100
pierderi umane	120 000 morți, 50 000 răniți 91 000 prizonieri	60 000 morți, 49 000 răniți

(*) Deoarece există contradicții chiar și în izvoarele oficiale, datele trebuie considerate ca fiind aproximative

Candidat la succesiunea lui August II, în 1733 a fost reales rege, dar Rusia și Austria l-au preferat pe August III, declanșând războiul de succesiune la tronul Poloniei (v.) și obligându-l din nou pe S. să fugă (1736). Prin pacea de la Viena (1738), i-a fost dată ca despăgubire, Lorena.

Stanisław II August Poniatowski, (Wolczyn 1732-Sankt Petersburg 1798), rege al Poloniei (1764-1795). Educat în spirit occidental, a încercat să refacă autoritatea centrală a statului, dar a fost împiedicat de Rusia și Prusia, care au sprijinit rezistența nobilimii și a protestanților. Pe teritoriul care-i mai rămăsese în stăpânire după prima împărțire a Poloniei (1772), a reluat politica de reforme dar, asistând la a doua (1793) și la a treia împărțire (1795) a Poloniei, a abdicat.

Stanley, *Henri Morton*, ziarist și explorator englez (Denbigh, Wales, 1841-Londra 1904). Ziarist la „New York Herald", în 1871 a plecat pe urmele lui D. Livingstone, dispărut, din 1866, în Africa, l-a găsit și au explorat împreună regiunea Tanganyika. Trimis de același ziar, în 1874-1877, a condus prima traversare a Africii de la est la vest, urmând întregul curs al fluviului Congo. După aceea, a parcurs același drum în sens invers (1879-1884) aflându-se în serviciul regelui Belgiei, Leopold II, și punând astfel bazele viitorului Congo belgian.

Starace, *Achille*, om politic italian (Gallipoli, Lecce, 1889-Milano 1945). Organizator al grupelor de asalt fasciste în regiunile Trentino și Alto Adige, a fost secretar adjunct (1921-1923 și 1926-1931) și, apoi, secretar (1931-1939) al Partidului Național Fascist. A fost tipul omului devotat regimului, aplicând cu scrupulozitate toate directivele lui Mussolini. După ce renunțase la activitatea politică la începutul războiului, a fost împușcat de partizani în timpul insurecției din 25 aprilie1945.

Starea a patra, în epoca modernă, definiție a proletariatului, față de cele trei stări din *Ancien Régime* (cler, nobilime și burghezie).

Starea a Treia, în Franța, în timpul perioadei *Ancien Régime*, categoria socială a laicilor care nu erau nobili, reprezentată în Stările Generale ale regatului, împreună cu celelalte două „stări": clerul și nobilimea. La 17.VI.1789, la începutul Revoluției franceze, S.a T., conștientă de faptul că reprezenta majoritatea covârșitoare a națiunii, s-a proclamat ca Adunare Națională.

START, v. *dezarmare*.

stat,
organizare politico-juridică a unui popor pe un teritoriu, diferit de monopolul asupra puterii, impus prin forța unor legi. În domeniul juridic, s. este definit generic ca subiect de drept internațional alcătuit din trei elemente de bază: teritoriu, popor și guvernare. În jurul ideii de s. poate apărea cu ușurință o mare confuzie, pentru că, deseori, ea se suprapune peste conceptele de „națiune", „societate" și „guvern". În plus, lexicul politic contemporan tinde să lege termenul de s. de ideea de „regim" și îl consideră ca fiind în legătură cu oricare dintre formele istorice de „sistem politic" (de la *polis*-ul grecesc la Imperiul roman, la regatele romano-barbare), ca formă de neînlăturat a conviețuirii umane. Din punct de vedere istoric, însă, ideea de s. se leagă de un anumit sistem al puterii și acesta poate fi definit prin determinarea momentului apariției precum și a fazelor evoluției sale.

■ *Statul modern.* Conceptul de s., așa cum a fost definit mai sus, se identifică, în fapt, cu expresia „s. modern" iar apariția sa poate fi situată între sec. XV și XVI, când procesele de centralizare și raționalizare administrativă și birocratică precum și preluarea monopolului forței legitime de către puterea centrală au pus capăt pluralității de puteri care caracteriza sistemul feudal (v. feudalism). Ascensiunea păturilor burgheze, dezvoltarea unei economii monetare, obținerea de către categoriile sociale inferioare ale piramidei feudale a scutirii de obligațiile militare în schimbul plății unor compensații

în bani, au permis seniorului să-şi formeze o armată care, cu timpul, a devenit permanentă. A devenit imperioasă, în acelaşi timp, şi cerinţa de raţionalizare a sistemului fiscal, administrativ şi judiciar, bazat pe un „centru" care deţine puterea coercitivă şi este răspunzător de menţinerea ordinii şi pe o structură birocratică stabilă (v. birocraţie). Face parte din aceasta logică şi tentativa de a conferi s. omogenitate pe plan religios şi teritorial. Funcţiile exercitate de către s. s-au amplificat şi s-au modificat treptat: tocmai printr-un asemenea proces pot fi definite stadiile evolutive care au dus la afirmarea s. modern.

■ *Stat al categoriilor sociale şi stat absolut.* O primă fază o reprezintă, în sec. XVI, aşa-numitul „s. al categoriilor sociale", în care puterea era împărţită între principe şi corpurile care reprezentau forţele economico-sociale: activitatea politică îi revenea principelui, iar cea economică era rezervată corpurilor. În această fază, gândirea politică şi, în special, şcoala „raţiunii de s." s-a străduit să contureze imaginea abstractă a s. şi a afirmat ideea că s. în sine ar fi „suveran", adică pe acelaşi plan cu oricare altă putere şi, de aceea, voinţa suverană nu ar putea fi decât unică. „Unitatea" şi „suveranitatea" au stat la baza unei noi forme de s. numită „s. absolut" (v. absolutism) care a completat, în special prin consolidarea marilor monarhii naţionale (Spania, Franţa), procesul de centralizare politică şi a anulat policentrismul vechii societăţi formate din categorii sociale.

■ *Stat poliţienesc şi stat constituţional.* În sec. XVII şi XVIII, exista în Europa, în special în mediul germanic, în Prusia lui Frederic cel Mare, un „s. poliţienesc" (definit astfel, retrospectiv şi cu nuanţă peiorativă, de către istoricii constituţionali germani din sec. XIX). El avea ca obiectiv instaurarea şi menţinerea ordinii, obligatorie inclusiv pentru suveran, conform principiului „bunăstării" tuturor supuşilor, trăsătură care a caracterizat şi despotismul luminat (v.). Principiile de bază ale unei ordini obligatorii şi pentru suveran şi ale bunăstării cetăţenilor au stat la temelia conceptului de „s. constituţional" În sec. XVIII şi XIX, teoriile iluministe au pus raţionalismul la baza devenirii unui nou s.; ideologia şi realizările instituţionale ale revoluţiilor americană şi

STAT

Originile statului modern

Definiţiile folosite pentru a indica formaţiunile politice care domină scena europeană între sfârşitul Evului Mediu şi Revoluţia franceză, „stat modern" şi „stat absolut" lasă să se întrevadă, amândouă, o discontinuitate faţă de formele precedente de guvernare, bazate pe o distribuire a centrelor de putere şi pe coexistenţa corpurilor sau „categoriilor sociale" distribuite ierarhic; şi aceasta fie în cazul în care noutatea ar fi atribuită administraţiei birocratice şi instituţionalizării puterii, ca în modelul conceput de M. Weber, fie că, în schimb, ea constă în distrugerea unităţii primitive, organice şi solidare, între principe, teritoriu şi categorii sociale, aşa cum este reprezentată în teoriile lui O. Brunner. În interiorul acestei imagini complexe pot fi, de altfel, individualizate elementele constitutive ale statului de tip nou: armata permanentă (diferită de vechile recrutări periodice feudale), diplomaţia, şi ea permanentă, birocraţia judiciară şi financiară, recrutată, de preferinţă, din rândul grupurilor burgheze, fiscalitatea a cărei necesitate provenea din insuficientele încasări patrimoniale şi feudale ale principelui; s-ar putea, de asemenea, pune accentul pe evoluţia criteriilor de legitimare a puterii monarhice (de la dreptul divin al regilor de a se folosi de formulările dreptului roman până la doctrinele contractualiste, ale căror rezultate în direcţia absolutistă sunt reprezentate în primul rând de Hobbes) şi pe refuzul faţă de orice relaţie de subordonare faţă de instituţiile supranaţionale, Biserica şi Imperiul, încurajat prin distrugerea unităţii religioase şi prin criza autorităţii imperiale care au fost efectul luptelor politico-religioase din prima jumătate a sec. XVI. Mult mai îndoielnică apare contribuţia altor factori, înainte de toate sentimentul naţional care a fost considerat de mulţi (printre alţii, şi de F. Chabod) mai degrabă un rezultat decât o premisă a procesului de făurire a statului şi care capătă conotaţii precise abia în sec. XVIII şi XIX; chiar dacă nu se poate să nu fie recunoscută existenţa, cel puţin, a unui „sentiment al comunităţii" (J.A. Maravall) încă de la începutul epocii moderne.

În ultimele decenii, totuşi, au existat numeroase şi autorizate opinii împotriva conceptualizării statului renascentist sau „absolut" ca o tranziţie decisivă către „modernitate" Tabăra marxistă (P. Anderson) a susţinut continuitatea dominaţiei de clasă a aristocraţiilor feudale care, în absolutismul monarhic, ar găsi, pur şi simplu, o nouă

formă, devenită necesară din momentul în care ia sfârşit supunerea directă a ţăranilor faţă de seniorii funciari şi datorită ameninţării din partea forţelor burgheze. Dintr-un alt punct de vedere, o reacţie generală la laudele aduse la început caracterului centralizator şi acaparator al statului „modern" a condus la scoaterea în evidenţă a „elementelor neabsolutiste în cadrul absolutismului" (G. Oestreich), acestea fiind: persistenţa unor niveluri diferite de stratificare a autorităţii (J. Vicens Vives), continuitatea prezenţei unor pături sociale (astfel încât, unora, absolutismul le-a apărut nu ca o creaţie în întregime nouă, ci un anumit moment în istoria „statului pe categorii sociale" apărut în jurul sec. XIII) şi, pe plan mai general, rolul atribuit suveranului, mai mult de mediere şi de aplanare, decât de rezolvare a conflictelor care pot apărea între individualităţi sau între grupările existente în societate. Dacă o continuitate „constituţională" cu structuri create în ultimele secole ale Evului Mediu a apărut celor mai mulţi dintre cercetători ca fiind incontestabilă în cazul Angliei sau chiar şi pentru Franţa secolelor XVII şi XVIII, considerată, timp îndelungat, un fel de laborator al absolutismului, studiile recente au scos la iveală limitele unui proiect unitar şi centralizator care doar în epoca revoluţionară şi napoleoniană va putea face paşi hotărâtori înainte. În opinia unui cercetător portughez (M. Hespanha), se poate, chiar, plasa toată perioada de până în sec. XVIII sub un semn „feudal" În spiritul teoriei recente a lui M. Oakeshott, şi între sec. XVI şi XVIII se asistă la o interacţiune permanentă între stat, înţeles ca universitas *(o asociere cu un anumit scop, în cadrul căreia orientarea imprimată de suveran este decisivă), şi statul înţeles ca* societas, *un echilibru între interesele afirmate în cadrul unui proces de elaborare a anumitor reguli unanim acceptate:* „Societas şi universitas *[...] se împletesc de-a lungul întregii perioade de existenţă a statului modern, fără să existe în aceasta nici o raţionalitate internă, nici o lege universală care să impună preponderenţa uneia asupra alteia" (M. Fioravanti). Într-o asemenea manieră, se poate revizui şi interacţiunea între instituţiile politice şi viaţa economico-socială, acordând importanţa cuvenită comunităţii, familiei, raporturilor de rudenie şi de vecinătate elemente asupra cărora atrage atenţia o tendinţă istoriografică actuală, activă în Franţa şi în Italia.*

CARLO CAPRA, Universitatea din Milano

---

franceză au arătat, însă, ce model ar fi trebuit urmat: calea preferabilă a fost aceea care a dus la constituţiile formulate în scris. Pentru a defini modelul politic bazat (spre deosebire de ceea ce se întâmpla anterior în regimurile arbitrare) pe un sistem de norme obiective care reglementau raportul între s. în sine şi componentele sale, s-a vorbit despre „s. constituţional" şi, mai târziu, punând accentul pe rolul central al legii în stabilirea libertăţilor cetăţeneşti şi modul în care ei pot participa la exercitarea puterii, despre un „s. de drept". Raporturile dintre s. şi cetăţeni s-au realizat din ce în ce mai mult prin intermediul administraţiei, acţionând raţional şi conform unor reguli prestabilite: în sec. XIX şi XX, s. a devenit, într-o măsură din ce în ce mai mare, un s. birocratic. Pe de altă parte, funcţiile statale au continuat să se extindă: în mod special, a fost formidabilă accelerarea procesului de intervenţie în mediul economic şi social înregistrată prin măsurile politice din prima jumătate a sec. XX şi, în special, în urma marii crize economice din 1929 (v.). Pentru a defini un asemenea model nou de organizare a raportului dintre s. şi societate, s-a creat expresia „stat social " (v. *Welfare State*).

Bibliografie: A. Tenenti, *Stato: un'idea, una logica. Dal comune itali no all'assolutismo francese*, Il Mulino, Bologna 1987.

Vezi şi : administraţie publică; absolutism; burghezie; birocraţie; constituţie; democraţie; drept; despotism luminat; guvern; naţiune; parlament; raţiune de stat; totalitarism; Welfare State.

Statele Unite ale Americii,

stat în America de Nord. *Sup.*: 9 372 614 km². *Pop.*: 261 813 000 loc. *Capit.*: Washington. *Limba*: engleza. *Relig.*: în majoritate protestanţi, fiind prezenţi şi catolici, evrei, ortodocşi, budişti etc. *Vecini*: N Canada, S Mexic şi Golful Mexic, E Oceanul Atlantic, V Oceanul Pacific. Mai cuprinde şi două state care nu se învecinează între ele: Alaska şi Hawaii. *Forma de stat*: republică prezidenţială, confederaţie de cincizeci de state şi un district federal (Columbia).

Apărută în urma unei revolte anticoloniale care a făcut din ea primul stat constituţional din lume, în sec. XIX, SUA a fost angajată în cucerirea şi colonizarea „vestului sălbatic" şi în confruntarea dintre statele industriale

din Nord şi statele de plantatori şi de stăpâni de sclavi din Sud, soldată cu secesiunea celor din urmă şi cu un război civil. Din aceste motive, la început a luat parte foarte rar la evenimentele internaţionale şi, mai ales, s-a abţinut să intervină în problemele europene. SUA a devenit conştientă de rolul pe care l-ar putea juca, de putere mondială şi de naţiune dominantă pe continentul american, la sfârşitul sec. XIX. Între timp, o imigraţie masivă din Europa a făcut din societatea americană un creuzet de etnii şi culturi (*melting pot*), capabile să se integreze în structurile democratice. Dacă, după intervenţia în primul război mondial, a urmat o reîntoarcere la izolaţionismul anterior, după al doilea război mondial SUA şi-a asumat pe deplin responsabilităţile de superputere în toate domeniile, militar, politic şi economic, ca şi cultural.

1497-1498
G. Caboto descoperă America de Nord şi îi explorează coastele.

1513 J. Ponce de León descoperă Florida, care este colonizată de spanioli.

1524 G. da Verrazzano, aflat în serviciul Franţei, explorează coasta atlantică a Americii de Nord.

1584 Sir W. Raleigh fondează Virginia, prima colonie engleză în America.

1620 „Părinţii pelerini" debarcă de pe *Mayflower* pe coasta statului Massachusetts.

1624 Colonia olandeză New Holand cu centrul în New Amsterdam (1626).

1628-1634
Puritanii fondează Boston şi Salem. Este fondată colonia din Maryland.

1664 Englezii ocupă New Holand şi schimbă numele de New Amsterdam în New York.

1672 Marea Britanie introduce comerţul cu sclavi în America.

1681 Quakerul englez W. Penn fondează colonia Pennsylvania.

1713 Tratatul de la Utrecht: Franţa cedează Angliei Terranova, Noua Scoţie şi teritoriile din Golful Hudson.

1732 Englezii fondează colonia Georgia.

1756-1763
Războiul de 7 ani: Anglia obţine de la Franţa Quebec, Montréal şi Louisiana răsăriteană şi de la Spania, Florida.

1764-1765
Noile taxe pe zahăr (Sugar Act) şi de timbru (Stamp Act) impuse în colonii de patria-mamă Anglia creează nemulţumiri şi provoacă boicotul mărfurilor englezeşti.

1770 „Masacrul de la Boston": în cursul unui protest, muncitorii sunt ucişi de soldaţii englezi.

1773 Protest al negustorilor americani împotriva monopolului instituit asupra vânzării ceaiului acordat Companiei Engleze a Indiilor Orientale (*Boston Tea Party*).

1774 Primul Congres continental la Philadelphia (5 IX): delegaţii celor 13 colonii redactează o *Declaraţie a drepturilor* şi organizează rezistenţa armată.

1775-1783
Revoluţie americană: se declanşează prin bătăliile de la Lexington şi Concord (IV. 1775); al doilea Congres, după ce i-a încredinţat lui G. Washington comanda operaţiunilor militare (V), proclamă *Declaraţia de independenţă* (4.VII.1776). Trupele engleze ale generalului Cornwallis ocupă New York şi Philadelphia (I-IX.1777); cotitură decisivă a conflictului prin victoria americană de la Saratoga Springs (17.X.). Franţa se aliază (II.1778) cu Confederaţia Statelor americane, urmată de Spania şi de Provinciile Unite (I-II.1779). La Yorktown (19.X.1781), trupele franco-americane îl obligă pe generalul Cornwallis să capituleze, punând capăt, în felul acesta, războiului; pacea de la Paris (3.IX.1783) recunoaşte independenţa şi suveranitatea Statelor Unite ale Americii.

1787 Convenţia de la Philadelphia aprobă constituţia federală şi, prin Ordonanţa privind Nord-Vestul, Congresul reglementează ridicarea la rang de stat a teritoriilor recent dobândite.

1789 G. Washington, ales ca prim preşedinte al SUA, se instalează la New York.

1791 Conflicte între democraţii-republicani conduşi de Th. Jefferson şi federaliştii lui A. Hamilton.

1794 Agricultorii din Pennsylvania se revoltă împotriva taxei federale asupra fabricării de whisky (*whisky rebellion*).

1797-1801
Preşedinţia federalistului J. Adams: colonizarea Vestului şi consolidarea puterii centrale.

1801-1809
Preşedinţia lui Th. Jefferson: mutarea capitalei la Washington şi politică de descentralizare a guvernării. Luarea Louisianei de la Franţa (1803). Legea împotriva comerţului cu sclavi (1808).

1812-1814
Război pierdut cu Marea Britanie pentru ocuparea Canadei Superioare.

1817-1825
Preşedinţia democrat-republicanului J. Monroe: continuă colonizarea Vestului prin ciocniri permanente cu populaţiile indiene; cucerirea Floridei de la Spania (1819).

1

2

3

4

1. O caravană de pionieri în Nebraska. 2. Abraham Lincoln (în centru, cu pălărie cilindru) într-o tabără militară în timpul războiului de secesiune. 3. Franklin D. Roosevelt. 4. John F. Kennedy. 5. Ronald W. Reagan (dreapta) semnează un tratat.

5

1820 Compromisul din Missouri: Missouri va fi anexat la Uniune, deşi permite sclavia.
1823 „Doctrina Monroe": SUA se opune oricărui amestec european pe continentul american şi îşi afirmă dezinteresul faţă de problemele europene.
1825-1829
Preşedinţia lui J. Q. Adams, lider al republicanilor naţionalişti.
1829-1837
Preşedinţia democrat-republicanului A. Jackson: democrat-republicanii înfiinţează Partidul Democrat.
1830 Congresul aprobă Indian Removal Act, care prevede deportarea populaţiilor indiene la vest de Mississippi.
1835-1842
Războiul cu indienii seminoli, care se opun deportării.
1838 Texasul îşi proclamă independenţa faţă de Mexic.
1845-1848
Război cu Mexicul: SUA obţine Texasul, o parte din Colorado, New Mexico, Arizona, Nevada, Utah şi California.
1848 Goana după aur în California.
1854 Este adoptat Kansas-Nebraska Act (libertate totală pentru statele respective de a adopta sau nu regimul sclavagist). Fondarea Partidului Republican, antisclavagist, reprezentând interesele comerciale şi industriale ale Nordului şi ale micilor cultivatori din Vest.
1859 Insurecţie a sclavilor în Virginia; J. Brown, lider antisclavagist, este spânzurat.
1860 Alegerea ca preşedinte a republicanului A. Lincoln (învestit în 1861).
1861 11 state din Sud se separă de Uniune şi creează Confederaţia Statelor Americane (februarie) care are ca preşedinte pe J. Davis şi-şi stabileşte capitala mai întâi la Montgomery şi, apoi, la Richmond.
1861-1865
Război civil sau de secesiune (v.).
1865-1869
Preşedinţia lui A. Johnson în urma asasinării lui Lincoln: prin cel de-al XIII-lea amendament la constituţie este abolită sclavia (1865).
1867 Cumpărarea Alaskăi de la Rusia.
1869-1877
Preşedinţia lui U.S. Grant: Virginia, Georgia, Texas, Mississippi sunt readmise în Congres.
1876 Anexarea statului Colorado.
1877-1881
Preşedinţia republicanului R.B. Hayes: retragerea ultimelor trupe federale din Sud.
1885-1889
Preşedinţia democratului G. Cleveland. În urma unei greve generale (1886) de la Chicago pentru obţinerea programului zilnic de 8 ore de lucru, sunt spânzuraţi „martirii de la Chicago" (1.V).
1889-1893
Preşedinţia republicanului B. Harrison: stimulare deosebită a sectoarelor private ale economiei.
1890 Aprobarea tarifului McKinley, cu un puternic rol protecţionist. Legea antitrust (*Sherman Act*).
1892 Crearea Partidului Populist, format datorită mişcării agricultorilor.
1893-1897
A doua preşedinţie a lui Cleveland: recesiune economică datorată crizei din agricultură.
1897-1901
Preşedinţia republicanului W. McKinley; î pe epoca imperialismului american.
1898 Anexarea arhipelagului Hawaii (va deveni stat în 1959). Război hispano-american, provocat de sprijinul american acordat revoltei antispaniole din Cuba: prin tratatul de la Paris, SUA obţine Puerto Rico, Guam, Filipine; Cuba devine un fel de protectorat.
1901 Asasinarea lui McKinley; preşedinţia îi revi lui Th. Roosevelt.
1903 După recunoaşterea independenţei Republicii Panama, SUA îşi asigură controlul permanent al teritoriului de pe malurile canalului care urma să se construiască (început în august 1914).
1905-1909
Al doilea mandat al lui Th. Roosevelt: reforme în domeniul economic, social, sanitar; politică externă de mare putere faţă de America Lati ˇ (politica *big stick*).
1907 Anexarea Oklahomei.
1909-1913
Preşedinţia republicanului W.H. Taft şi „diplomaţie a dolarului"
1912 Anexarea viitorului stat New Mexico.
1913-1921
Preşedinţia democratului Th. W. Wilson.
1913 Reorganizarea sistemului bancar, monetar şi de credite şi protejarea lui de interese speculative (*Federal Reserve Act).*
1914 Neutralitate la începutul primului război mondial. Intervenţie militară în Mexic în sprijinul contrarevoluţionarilor.
1917 Declaraţie de război împotriva Germaniei (6.IV) şi trimiterea de trupe pe frontul francez (VI).
1918 Formularea celor „Paisprezece puncte" ale lui Wilson; victoria pe frontul vestic european; semnarea armistiţiului (XI).

1919 Wilson semnează pacea de la Versailles (VI) cu Germania, dar Senatul nu ratifică tratatul, deoarece conţine statutul Societăţii Naţiunilor. Intră în vigoare „prohibiţia" (interdicţia de a produce şi comercializa băuturi alcoolice).

1920 Femeile obţin egalitatea în privinţa drepturilor civile.

1921-1923 Preşedinţia republicanului W.G. Harding: Senatul ratifică păcile separate cu Germania, Austria şi Ungaria (1921); protecţionism vamal, blocarea imigrării, izolaţionism.

1923-1929 Preşedinţia republicanului C. Coolidge: relansarea economiei şi a dezvoltării industriale într-un context de liber-schimb radical.

1929-1933 Preşedinţia republicanului H.C. Hoover: prăbuşirea Bursei din New York (24.X.1929) reprezintă începutul crizei economice mondiale.

1933-1945 Preşedinţia democratului F.D. Roosevelt care lansează politica intitulată New Deal. Recunoaşterea guvernului URSS; politica de „bună vecinătate" cu ţările din America Latină.

1939-1945 Al doilea război mondial. SUA se declară neutră. De fapt, îi sprijină pe aliaţii antinazişti (Legea de împrumut şi închiriere, 1941). Atacul japonez de la Pearl Harbor (7.XII.1941) provoacă intrarea în război a SUA. În a doua jumătate a anului 1942, cotitură a războiului din Pacific şi debarcarea de trupe în Algeria (8.XI). În 1943, convorbiri între W. Churchill şi Roosevelt la Casablanca (I), ofensivă în Pacificul de SE (VII-XII) şi debarcare în Sicilia (10.VII). Urmează debarcarea din Normandia (6.VI.1944). În 1945, conferinţa de la *Ialta* (4-11.II) între Churchill, Stalin şi Roosevelt; ocuparea Germaniei şi victoria în război. Moartea lui Roosevelt (12.IV). Conferinţa interaliată de la Potsdam (VII-VIII). Lansarea bombei atomice asupra oraşelor Hiroshima şi Nagasaki (VIII) şi capitularea Japoniei (1.IX).

1945-1952 Preşedinţia lui H.S. Truman.

1947 Începutul „Războiului rece" cu URSS; sprijinul acordat guvernelor autoritare din Grecia şi Turcia în virtutea „doctrinei Truman" pentru limitarea comunismului. Lansarea planului Marshall pentru reconstrucţia Europei occidentale.

1949 Semnarea Pactului atlantic cu 10 ţări europene (plus Canada), care a stat la baza organizaţiei politico-militare NATO.

ANUL DE CONSTITUIRE A STATELOR DIN UNIUNEA AMERICANĂ

anul	*statul*	*anul*	*statul*
1787	Delaware;	1837	Michigan
	Pennsylvania;	1845	Florida;
	New Jersey;		Texas
	Georgia;	1846	Iowa
	Connecticut;	1848	Wisconsin
	Massachusetts	1850	California
1788	Maryland;	1858	Minnesota
	Carolina de Sud;	1859	Oregon
	New Hampshir	1861	Kansas
	Virginia;	1863	Virginia de Vest
	New York	1864	Nevada
1789	Carolina de Nord	1867	Nebraska
1790	Rhode Island	1876	Colorado
1791	Vermont	1889	Dakota de Nord
1792	Kentucky		şi de Sud;
1796	Tennessee		Montana;
1803	Ohio		Washington
1812	Louisiana	1890	Idaho;
1816	Indiana		Wyoming
1817	Mississippi	1896	Utah
1818	Illinois	1907	Oklahoma
1819	Alabama	1912	New Mexico;
1820	Maine		Arizona
1821	Missouri	1958	Alaska
1836	Arkansas	1959	Hawaii

1950-1953 Războiul din Coreea. Campanie anticomunistă şi antiprogresistă dusă de senatorul J. R. McCarthy (maccarthysmul).

1953-1961 Preşedinţia republicanului D.D. Eisenhower.

1954 Tratatul pentru apărarea colectivă a Asiei de sud-est la Manilla (SEATO).

1955 Conferinţa de la Geneva: începutul politicii de destindere între Occident şi URSS.

1958-1959 Anexarea regiunii Alaska şi a arhipelagului Hawaii.

1961-1963 Preşedinţia democratului J.F. Kennedy.

1962 Criza rachetelor din Cuba.

1963 Acordul cu URSS pentru sistarea parţială a experimentelor nucleare (tratatul de la Moscova, VIII). Asasinarea lui Kennedy (XI); i-a urmat vicepreşedintele L.B. Johnson.

1964 Legea asupra drepturilor civile ale negrilor. Începe escalada militară din Vietnam. Primele mişcări studenţeşti de la Berkeley (California).

1965 Revoltă în Wats, cartierul negrilor din Los Angeles; apariţia mişcării „Panterele Negre ";

asasinarea liderului Musulmanilor Negri, Malcolm X.

1968 Încetarea bombardamentelor americane din Vietnamul de Nord (XI). Asasinarea lui M.L. King, lider al mişcării pentru drepturile civile ale negrilor (IV), şi a senatorului R. Kennedy (VI), candidat democrat la preşedinţie.

1969-1974 Preşedinţia lui R. Nixon; debutul politicii de destindere faţă de URSS.

1971 Suspendarea convertibilităţii dolarului şi sfârşitul sistemului monetar stabilit la Bretton Woods.

1972 Întâlnire la Pekin (II) între Nixon şi Mao Zedong. Reluarea bombardamentelor asupra Vietnamului de Nord (IV). Scandalul Watergate (spionarea democraţilor de către staff-ul prezidenţial). Acordurile SALT de la Helsinki, cu URSS (V) pentru limitarea armamentului strategic.

1973 Dezangajare militară în Vietnam: negocieri pentru pace la Paris (I-VI).

1974 Demisia lui Nixon, acuzat de a fi împiedicat implicarea justiţiei în scandalul Watergate; îl înlocuieşte vicepreşedintele G.R. Ford.

1975 Încheierea războiului din Vietnam (IV). Americanii părăsesc Indochina.

1977-1981 Preşedinţia democratului J.E. Carter; deprecierea dolarului; acordurile de pace de la Camp David (1978) între premierul egiptean Sadat şi premierul israelian Begin.

1979 Reluarea relaţiilor diplomatice cu China (I). Fostul şah al Iranului Reza Pahlavi se refugiază în SUA (I): tensiuni cu guvernul islamic iranian, sechestrarea personalului din ambasada americană de la Teheran (XI); se semnează la Viena acordurile SALT II cu URSS.

1980 Embargo economic al SUA faţă de URSS ca urmare a invadării Afghanistanului de către sovietici (XII.1979). Eşuează acţiunea de comando americană întreprinsă în Iran pentru recuperarea ostaticilor.

1981-1989 Preşedinţia republicanului R. Reagan: politica economică a liberului schimb şi destructurarea statului social; Statele Unite îşi recapătă primatului internaţional şi este iniţiat un vast program de consolidare a apărării; intervenţie militară în Grenada (1983), ciocniri cu guvernul sandinist din Nicaragua şi cu cel libian al lui Khaddafi (1986).

1987 Trimiterea de nave de război în Golful Persic pentru a proteja traficul comercial pus în pericol de războiul Iran-Irak. Schimbare în raporturile cu URSS: Reagan şi Gorbaciov semnează la Washington (8.XII) acordul privitor la limitarea numărului de focoase nucleare în Europa.

1988-1993 Preşedinţia republicanului G. Bush.

1989 Intervenţie militară în Panama pentru capturarea preşedintelui M. Noriega, acuzat de trafic internaţional de droguri (XII).

PREŞEDINŢII STATELOR UNITE

1789-1797	George Washington	1885-1889	Stephen G.Cleveland (democrat)
1797-1801	John Adams (federalist)	1889-1893	Benjamin Harrison (republican)
1801-1809	Thomas Jefferson (democrat-republican)	1893-1897	Stephen G. Cleveland (democrat)
1809-1817	James Madison (democrat-republican)	1897-1901	William McKinley (republican)
1817-1825	James Monroe (democrat-republican)	1901-1909	Theodore Roosevelt (republican)
1825-1829	John Quincy Adams (republican-naţional)	1909-1913	William H. Taft (republican)
1829-1837	Andrew Jackson (democrat-republican)	1913-1921	Thomas Woodrow Wilson (democrat)
1837-1841	Martin Van Buren (democrat)	1921-1923	Waren G. Harding (republican)
1841-1841	William H. Harrison (whig)	1923-1929	Calvin Coolidge (republican)
1841-1845	John Tyler (whig)	1929-1933	Herbert C.Hoover (republican)
1845-1849	James Knox Polk (democrat)	1929-1945	Franklin D. Roosevelt (democrat)
1849-1850	Zachary Taylor (whig)	1945-1953	Harry S. Truman (democrat)
1850-1853	Millard Fillmore (whig)	1953-1961	Dwight D. Eisenhower (republican)
1853-1857	Franklin Pierce (democrat)	1961-1963	John F. Kennedy (democrat)
1857-1861	James Buchanan (democrat)	1963-1969	Lyndon B.Johnson (democrat)
1861-1865	Abraham Lincoln (republican)	1969-1974	Richard M. Nixon (republican)
1865-1869	Andrew Johnson (republican)	1974-1977	Gerald R. Ford (republican)
1869-1877	Ulysses S. Grant (republican)	1977-1981	James E.Carter (democrat)
1877-1881	Rutherford B. Hayes (republican)	1981-1989	Ronald Reagan (republican)
1881-1881	James A. Garfield (republican)	1989-1993	George H. Bush (republican)
1881-1885	Chester A. Arthur (republican)	1993-2001	William J. Clinton (democrat)
		2001-	George W. Bush (republican)

1991 În fruntea unei coaliţii de state arabe şi europene, având mandat din partea ONU, SUA porneşte războiul împotriva Irakului care invadase Kuwait şi îl înving (I-II).
1992 Alegerea democratului W. Clinton.
1993 Se semnează tratatul START cu Rusia pentru reducerea marilor arsenale strategice. Clinton nu reuşeşte să-şi impună proiectul de reformă sanitară. Clinton este garantul acordurilor de pace Israel-OEP.
1994 Intrarea în vigoare a NAFTA (v.) şi relansarea cooperării comerciale (nou acord GATT, v., şi întâlnire la vârf a APEC, v.). Intervenţie militară în Haiti şi proiect de retragere a căştilor albastre americane din Somalia.
1995 Restabilirea relaţiilor economice cu China, întrerupte după evenimentele din piaţa Tien An Men. Efortul diplomatic al SUA duce la bun sfârşit războiul din Bosnia (acordurile de la Dayton).
1996 Acordul cu Rusia pentru lărgirea spre Est a NATO. Realegerea lui Clinton.
1997 Clinton propune din nou un program vast de relansare a statului social.
1998-1999 Se declanşează Sexgate, un scandal care îl implică pe Clinton. Republicanii solicită procedura de *impeachement* pentru sperjur şi obstrucţionarea justiţiei; în februarie 1999 Clinton este absolvit de Senat de acuze, electoratul acordă democraţilor victoria în alegerile *mid term*. Clinton avizează bombardamente asupra Irakului şi apoi asupra Iugoslaviei, acuzată de violarea drepturilor omului în Kosovo.
2000 Este ales, în urma unei numărări discutate a voturilor, G. Bush jr.

Bibliografie: O. Barić, *Gli Stati Uniti nel secolo XX*, Marzorati, Milano 1978.

statistică, culegerea sistematică a unor categorii de date şi cuantificarea lor s-au dezvoltat în sec. XVIII, luând numele de s., adică ramură a „ştiinţei despre stat" Utilizată încă din sec. XIX, de la apariţia preocupării pentru istoria economică, s. a devenit indispensabilă pentru cercetarea istorică începând din anii '30 (E. Labrousse; F. Simiand). Seriile statistice cele mai mult studiate au fost, la origine, cele economice (în special datele referitoare la comerţ, păstrate în interes vamal încă din Evul Mediu) şi demografice (v. demografie istorică). Apoi, cercetarea statistică s-a extins la mai multe domenii, dovedindu-se a fi o sursă excepţională pentru munca istoricilor. Elaborarea datelor, de la cea mai simplă (procentajele) până la cele mai complexe (indici, corelaţii), a fost de curând perfecţionată prin introducerea informaticii.

Statul Bisericii, sau *Statul Pontifical*, totalitatea teritoriilor aflate sub suveranitatea papei, începând de la nucleul originar constituit de *Ducatus romanus*, dependent de împăratul roman de răsărit. Existenţa sa a fost timp îndelungat justificată pe baza documentului fals *Donaţia lui Constantin* (v.) şi originile cele mai îndepărtate în timp sunt conţinute în donaţia fortăreţei de la Sutri de către Liutprand (728).

■ *Originile.* Pentru a răsplăti recunoaşterea de către pontif a dinastiei sale, Pepin cel Scurt a acordat, în 756, papei Ştefan II teritoriile cucerite de la longobarzi: Exarhatul bizantin (actualele provincii Ravenna, Ferrara, Bologna şi Forlì), Pentapolis-ul bizantin (Marche) şi o parte din Umbria. În 774, Carol cel Mare a adăugat la S. B. ducatele Spoleto şi Benevento, Luni, Berceto, Parma, Reggio Emilia, Mantova, Veneţia, Istria, Tuscia şi Corsica. Acestea şi, ulterior, alte concesiuni mai mici (787), au fost întărite de Ludovic cel Pios (817), Otto I (962), Henric II (1020). În 1077 şi 1102, Matilda de Canossa le-a dăruit şi ea, lui Grigore VII şi lui Pascal II, teritorii întinse. S. B. a fost zguduit de frecvente contestări ale puterii temporale (de ex. cea a lui Cola di Rienzo la Roma, 1347-1354) şi divizat datorită rivalităţii puterilor locale: o primă tentativă de organizare şi de centralizare a fost întreprinsă de cardinalul E. Albornoz din însărcinarea lui Inocenţiu VI (1353-1357).

■ *Biserica şi evenimentele din istoria italiană.* Restauraţia autorităţii papale are loc la încheierea schismei din Occident, datorită papei Martin V (1418). În sec. XVI, S. B. a participat la războaiele pentru supremaţie care au avut loc în peninsula italiană (prin Alexandru VI, Iuliu II, Leon X, Adrian VI, Clement VII, Paul III). Mercenarii germani (*Landsknecht*) ai lui Carol V au jefuit, însă, chiar şi Roma (1527). O dată cu instaurarea hegemoniei spaniole în Italia şi cu apariţia Reformei, S. B. şi-a pierdut prestigiul politic, dar şi l-a recuperat pe cel religios prin Contrareformă. Un şoc puternic a suferit din cauza evenimentelor revoluţionare de la sfârşitul sec. XVIII. La 17.II.1797, tratatul de la Tolentino cu Franţa revoluţionară a ratificat pierderea provinciilor Bologna, Ferrara şi Romagna; la 15.II.1798, a fost proclamată Republica Romană (v.) şi Pius VI a fost deportat în Franţa; în 1809, S. B. a fost anexat la imperiul francez, iar Pius VII a fost şi el deportat în Franţa. Congresul de la Viena (1815) a restituit papalităţii S. B., dar Sfântul Scaun n-a mai reuşit să-l redreseze pe deplin, printre alte cauze fiind forţa crescândă a elementelor reacţionare (cardinalii zeloşi) precum şi refuzul obstinat de a înfăptui reforme administrative şi politice.

■ *Statul Bisericii şi Risorgimento-ul.* După speranţele pe care le treziseră primii ani de pontificat ai lui Pius IX, evenimentele din 1848 au dus la acordarea Statutului (14.III.1848, viitoarea constituţie a regatului italian), la asasinarea ministrului P. Rossi (15.XI) şi la fuga papei la Gaeta (24.XI) ca urmare a declanşării unei mişcări revoluţionare: la 9.II.1849 a fost proclamată a doua Republică Romană (v.). Intervenţia militară franceză i-a permis papei Pius IX să se reîntoarcă la Roma (IV.1850), dar politica sa antiliberală a făcut ca opoziţia dintre Risorgimento-ul italian şi Biserică să devină insurmontabilă. În urma celui de-al doilea război de independenţă din 1859, au izbucnit şi alte revoluţii la Bologna, în Romagna, Marche şi Umbria, ducând la anexarea oraşului Bologna şi a regiunii Romagna la Regatul Sardiniei (III.1860). Imediat după aceea, piemontezii i-au învins pe susţinătorii papalităţii la Castelfidardo (18.IX) şi au ocupat regiunile Marche şi Umbria. După înfrângerea de la Aspromonte şi de la Mentana a tentativelor lui Garibaldi de a ocupa Roma, în 1862 şi în 1867, intrarea trupelor italiene în Roma la 20.IX.1870 a contribuit la dispariţia S. B.

Statutul albertin, constituţie acordată la 4.III.1848 de Carlo Alberto, rege al Sardiniei. Cele 84 de articole conturau o monarhie constituţională în cadrul căreia suveranul deţinea puteri extinse executive, legislative şi judiciare. Totuşi, practic, mai ales de la venirea lui Cavour la preşedinţia Consiliului (1852), s-a trecut la un regim „parlamentar", cu afirmarea principiului responsabilităţii guvernului în faţa camerelor şi, de asemenea, în faţa suveranului. În 1861, S. a. a fost extins la noul Regat al Italiei. Fără a se recurge la o negare formală, a fost, în fapt, suspendat în cursul regimului fascist.

Statutul lucrătorilor, denumire dată legii nr. 300 di 30.V.1970, asupra „asigurării libertăţii şi demnităţii lucrătorilor, a libertăţii sindicale şi a activităţii sindicale la locul de muncă" aprobată ca o încununare a luptelor sindicale din anii '60 în cadrul guvernelor de centru-stânga (v.). Elaborat şi susţinut în special de ministrul muncii, G. Brodolini, socialist, a instituit şi acordat, printre altele, drepturi importante în favoarea reprezentanţilor sindicali din întreprinderi în domeniul negocierii contractelor de muncă.

Stauffenberg, *Claus Schenk, conte de,* ofiţer german (Jettingen, Augsburg, 1907-Berlin 1944). Catolic, a avut un rol important în complotul militar antinazist care a culminat prin atentatul asupra lui Hitler de la Rastenburg (20.VII.1944): el a fost cel care a plasat bomba cu ceas care, deşi a provocat numeroase victime, nu l-a afectat pe Hitler. Arestat, S. a fost împuşcat împreună cu complicii săi.

Stauning, *Thorwald,* om politic danez (Copenhaga 1873-1942). Fondator al Partidului Socialist Danez, a fost prim-ministru din 1924 până în 1926 şi din 1929 până în 1942, realizând un model de *Welfare State* răspândit, ulterior, şi în celelalte ţări scandinave. În timpul invaziei germane din al doilea război mondial, a rămas în funcţie, reuşind, cu sprijinul regelui Cristian X, să limiteze la minimum colaborarea cu ocupanţii nazişti.

Stările Generale, în Franţa din timpul aşa-numitului *Ancien Régime,* adunare politică întrunită la intervale variabile de monarhi (în general pentru a-i cere susţinere politică sau financiară în momente de o dificultate deosebită) şi compusă din reprezentanţii celor trei categorii sociale (sau stări), adică nobilimea, clerul şi Starea a Treia, fiecare dintre ei dispunând de un vot. Convocate pentru prima dată de Filip cel Frumos (1302) în cursul luptei acestuia cu papa Bonifaciu VIII, S. G. au jucat un rol politic important în timpul Războiului de 100 de ani. Reunite de numai şase ori între 1468 şi 1558, au redevenit importante în timpul războaielor pentru religie (v.) între catolici şi hughenoţi (1560, 1561, 1576, 1588). Maria de'Medici le-a convocat în 1614, dar rivalităţile permanente dintre ele au discreditat autoritatea adunării şi aceasta nu s-a mai reunit până la domnia lui Ludovic XVI. Criza financiară şi opoziţia unei părţi a nobilimii faţă de reformele economice propuse de Necker au stat la baza convocării din 1789, sortită să reprezinte începutul evenimentelor din cadrul Revoluţiei franceze (v.).

stânga, ansamblul forţelor politice care se inspiră di ideologii democratice şi progresiste, conform unei tradiţii apărute încă de la adunările reprezentative ale Revoluţiei franceze, când aderenţii forţelor respective erau aşezaţi în parlament în stânga preşedintelui. Începând din ultimii ani ai sec. XIX, în raport şi cu transformările sociale şi economice, s. a devenit deseori grupul parlamentar cel mai numeros. În Italia, primele formaţiuni stabile ale s. parlamentare au luat naştere în Regatul Sardiniei, cu programe axate pe independenţa naţională. Imediat după Unire, s-a constituit aşa-numita „S. istorică" (v.), dinamizată, ulterior, de formaţiunile socialiste şi republicane intrate în Cameră după reforma electorală din 1882. În sec. XX, termenul de „s." s-a referit, mai ales, la partidele socialiste şi comuniste. Refuzul adresat partidelor s. „tradiţionale" de către mişcările apărute în special datorită protestelor tinerilor, a făcut ca, începând din anii '60 să se vorbească de o „nouă stângă" (v.).

Stânga istorică, grupare politică din parlamentul piemontez şi, apoi, din cel italian. Compusă, din 1848, din democraţi, s-a divizat în două atunci când o parte, condusă de U. Rattazzi, a început să sprijine guvernul Cavour, iar o altă parte, condusă de A. Brofferio, a rămas în opoziţie (1852). După Unire, la S. i. au aderat garibaldienii şi mazzinienii care erau adversari ai

monarhiei, dar nu şi ai parlamentului. Formată din burghezia mică şi mijlocie de diferite profesii, puternică în special în Sud, a susţinut o politică laică şi democratică, bazată în economie pe liberul schimb. A ajuns la putere în 1876 prin A. Depretis, dar prin practicarea „transformismului" şi prin colaborarea în guvernele S. i. a politicienilor din Dreapta istorică, distincţia dintre dreapta şi stânga a început să se estompeze. În 1887, un grup de cca 30 de deputaţi, printre care se aflau A. Bertani şi F. Cavalotti, s-a separat de S. i. pentru a forma o Extremă stângă din care a luat fiinţă Partidul radical.

steag, simbol format dintr-o pânză de diferite culori şi forme. Apărut în China ca semn distinctiv al unui grup sau comunităţi şi ca mijloc de semnalizare militară şi adoptat de popoarele din stepă, steagul a fost introdus în Europa de germanici (cuvântul însuşi, în italiană „bandiera" este legat de cel german *band*, emblemă care indică un grup familial aflat în război şi *banus*, puterea care-i revenea regelui de a porunci şi a ridica interdicţii). S. înlocuia astfel însemnele tipice ale Antichităţii mediteraneene, formate dintr-o prăjină cu obiecte simbolice (de ex.: stindardele egiptene, însemnele legiunilor romane). Seniorii feudali, oraşele-state, corporaţiile şi trupele de soldaţi – acestea din urmă, denumite până în Renaştere bande sau bandiere – au înmulţit aceste simboluri, până când centralizarea monarhică din perioada modernă a pretins folosirea unui singur s. ca însemn al unităţii naţionale. S. statelor actuale, cu o tradiţie mai veche, au elemente comune: adoptarea crucii (dintre care steagul danez, apărut pesemne în sec. XII), combinaţiile de culori alb-albastru-roşu (în Rusia ţaristă şi în numeroase state cu populaţie slavă), combinaţii de culori roşu-alb-negru (în statele arabe actuale), imitaţiile tricolorului albastru-alb-roşu folosit de Revoluţia franceză în opoziţie cu tradiţionalii crini monarhici. Acesta este modelul tricolorului italian verde-alb-roşu, ale cărui origini aparţin anului 1796. Un caz deosebit îl constituie s. britanic, zis „Union Jack", format prin suprapunerea vechii cruci engleze a Sf. Gheorghe şi crucea scoţiană a Sf. Andrei (1606), peste care a fost suprapusă crucea irlandeză a Sf. Patrick (1800). Şi SUA a avut o evoluţie a sa, începând cu proclamarea independenţei, prin adăugarea succesivă de stele (câte una pentru fiecare stat federat).

Bibliografie: W. Smith, *Le bandiere. Storia e simboli*, tr.it., Mondadori, Milano 1975.

sterlină, liră, unitate monetară din Marea Britanie şi din alte ţări de limbă engleză. În 1694, a fost introdusă în Anglia emisiunea monedei din aur, în paralel cu circulaţia biletelor de bancă (singurul caz european de monometalism – aur). Conţinutul de aur al l. s., fixat în 1717 (1 uncie de aur era egală cu 3 l. s., 17 şilingi şi 10 pence), a rămas în vigoare până în 1931, semn al solidităţii financiare engleze. Aceasta a fost zdruncinată de primul război mondial şi poziţia de frunte a lirei s. în sistemul *gold standard* (v.) a scăzut în favoarea dolarului. În 1971, în vederea aderării Marii Britanii la CEE, sistemul dodecimal (bazat pe l. s. împărţită în 20 de şilingi şi 240 de pence) a fost înlocuit cu cel decimal.

Stilicon, *Flavius*, general roman (n. cca 365-Ravenna 408). Fiu al unui ofiţer vandal din armata imperială, a luptat în serviciul lui Theodosius care, în 395, în pragul morţii, i-a încredinţat pe fiii săi, Arcadius şi Honorius. A oprit pe goţii lui Alaric, învingându-i la Polentia (402) şi la Verona (403), dar originea lui barbară i-a atras duşmănia la cele două curţi imperiale. În 408, a fost acuzat că dorea să urce pe tron şi a fost executat.

Stimson, *Henry Lewis*, om politic nord-american (New York 1867-Huntington 1950). Republican, a fost secretar de război (1911-1913) sub preşedinţia lui W.H. Taft, guvernator în Filipine (1927-1929) şi secretar de stat (1929-1933) sub preşedinţia lui H.C. Hoover. În 1932, când Japonia a creat statul fantomă Manchukuò, a elaborat „doctrina S." care susţinea nerecunoaşterea schimbărilor teritoriale obţinute prin forţă, doctri însuşită şi de Societatea Naţiunilor.

Stirner, *Max*, pseudonimul filosofului german *Johann Caspar Schmidt* (Bayreuth 1806-Berlin 1856). Elev al lui Hegel, în 1844 a abandonat cariera didactică pentru a se dedica cercetărilor şi jurnalisticii. În *Unicul şi proprietatea sa*, 1845, a exaltat individualismul anarhic, susţinând că omul nu trăieşte decât pentru propria sa satisfacţie. Autor al *Istoriei reacţiunii*, 1852, a murit în mizerie. Ideile sale au fost aspru criticate de Marx în *Ideologia germană*.

Stockholm, capitala Suediei, oraş întemeiat în sec. XIII şi fost centru comercial important al Hansei. Cucerit, în 1520, de Christian II al Danemarcei care a masacrat căpeteniile rezistenţei suedeze, a fost eliberat, în 1523, de Gustav Vasa; în 1634, a devenit capitala ţării.

■ Apelul de la S. Lansat la 19.III.1950 de Comitetul mondial al partizanilor păcii (mişcare pacifistă organizată şi condusă de comunişti), cerea interzicerea totală a armelor nucleare. Popularizat printr-o propagandă intensă a stângii, a fost semnat de peste 500 de milioane de oameni din întreaga lume.

Stolîpin, *Piotr Arkadievici*, om politic rus (Dresda 1862 - Kiev 1911). Proprietar funciar, a fost numit ministru de interne în 1904 şi şef al guvernului în 1906, după revoluţia care, cu un an înainte, zdruncinase puternic aristocraţia ţaristă. A reprimat dur iniţiativele socialiste şi s-a folosit de nemulţumirea populaţiei pentru a organiza pogromurile antievreieşti. Prin reformele agrare din 1906 şi 1910-1911, a încurajat mica proprietate agrară, permiţând ţăranilor să se debaraseze de comunităţile agricole (*mir*), şi a dat astfel un impuls

deosebit producţiei agricole. Combătut atât de nobilime pentru reformele sale, cât şi de stânga pentru măsurile represive pe care le luase, a fost asasinat la Kiev de un revoluţionar infiltrat în poliţia politică.

Strabon, istoric şi geograf grec (Amasias 63 î.Hr.-m. după 23 d.Hr.). Aflat la Roma, a scris *Comentarii istorice* prin care intenţiona să continue pe cele ale lui Polibiu, de la 145 până la sfârşitul războiului social. Totuşi, singura operă care ne-a rămas de la el este *Geografia* î 17 cărţi în care descrie regiunile din jurul Mării Mediterane, dând şi o serie de informaţii istorice.

Strafexpedition, (germ.: expediţie de pedeapsă), în timpul primului război mondial ofensiva de pe frontul italian concepută de şeful de stat-major austriac, F. Konrad von Hötzendorf, şi pusă în aplicare, începând din 15.V.1916, de armatele a II-a şi a III-a, aflate sub comanda arhiducelui Eugeniu de Habsburg pe un aliniament situat între lacul Garda şi Val Sugana. A fost oprită cu mari eforturi la marginea podişurilor Asiago şi Tonezza; apoi, din 21.VI până în 24.VII, italienii au recucerit o bună parte din terenul pierdut, datorită şi atacului dezlănţuit de armata rusă începând din 4.VII, care i-a obligat pe austrieci să retragă trupele de pe frontul italian.

Strafford, *Thomas*, om politic englez (Londra 1593-1641). Membru al parlamentului, a apărat aceasta instituţie împotriva abuzurilor coroanei. Când Carol I a semnat *Petiţia drepturilor* (1628), s-a îndepărtat de opoziţia antiregalistă şi a devenit consilier al regelui, convingându-l să adopte o politică antiscoţiană. Acuzat de trădare în Camera Comunelor condusă de J. Pym, a fost condamnat la moarte.

Strâmtori, chestiunea, v. *chestiunea Strâmtorilor* şi *chestiunea Orientului.*

Strasbourg, oraş din nord-estul Franţei, în Alsacia. Centru urban fortificat al romanilor, cucerit de franci, din 925 a făcut parte, împreună cu Alsacia, din regatul Germaniei, devenind în timpul Evului Mediu oraş imperial liber. În 1697 (pacea de la Rijswijk), a fost recunoscut ca aparţinând Franţei; recucerit de germani în 1870, a revenit din nou Franţei în 1918. După al doilea război mondial, a devenit sediu al Consiliului Europei şi al Parlamentului European.

■ JURĂMINTELE DE LA S. Alianţă încheiată în 842 între Carol cel Pleşuv şi Ludovic Germanicul împotriva fratelui lor, împăratul Lothar I; textul, redactat în limba neo-latină şi în germană, este unul dintre cele mai vechi documente în cele două limbi.

strategi, magistratură colectivă (10 membri) din Atena antică, de fapt, guvernul cetăţii. În Egiptul ptolemeic se numeau s. guvernatorii militari ai provinciilor, ei căpătând, cu timpul, şi funcţii civile. În Imperiul bizantin, s. erau guvernatorii civili şi militari ai districtelor (*tema*).

strategia tensiunii, expresie prin care este denumit în mod frecvent lanţul de atentate teroriste comise în Italia, între anii '60 şi '70; autorii celor mai grave dintre ele au rămas necunoscuţi, iar alte atentate au fost revendicate ca fiind opera unor forţe aparţinând cercurilor politice extremiste şi crimei organizate. Se pare că atentatele ar fi făcut parte dintr-un plan care urmărea să destabilizeze situaţia politică şi socială din Italia, într-un moment în care se înregistra o consolidare a forţelor de stânga şi a mişcării muncitoreşti şi studenţeşti, iar scopul era de a provoca o reacţie conservatoristă sau dictatorială. Punctul de plecare a s. t. este considerat a fi fost masacrul provocat la 12.XII.1969 în Banca Agricolă din piaţa Fontana din Milano, continuând cu manifestări subversive (tentativa de lovitură de stat a lui Borghese, 1970) şi o serie de atentate teroriste (masacrul din piaţa Loggia din Brescia şi atentatul asupra trenului *Italicus*, 1974; masacrul din gara feroviară din Bologna, 1980). Concluziile discutabile ale anchetei judiciare în aceste cazuri au creat numeroase semne de întrebare (asupra relaţiilor dintre aceste evenimente şi anumite strategii internaţionale, asupra substratului politic real al actelor de terorism) şi au oferit posibilităţi de interpretare (cu probarea unei serii de înţelegeri şi complicităţi cu servicii secrete şi organe derivate ale statului, aflate în legaturi cu structuri internaţionale şi cu centre de putere ocultă, cum ar fi loja masonică P2), dar nu au permis să se identifice cu claritate autorii şi culisele strategiei teroriste.

strategie, ramură a artei războiului care proiectează, coordonează şi conduce operaţii militare de amploare, în funcţie de scopurile generale politice urmărite într-un conflict. Dacă „tactica" reglementează diferitele faze ale unei bătălii, s. se ocupă de problemele generale ale unei campanii (de ex., cea napoleoniană în Italia, 1796-1797), ale unei operaţii de anvergură (proiectul „Leul de mare" pentru invadarea, nerealizată, a Angliei de către germani,1940) sau de felul în care decurge un întreg război (s. cu caracter defensiv aleasă de oraşele greceşti în faţa invaziei persane, 480 î.Hr.).

Strauss, *Franz Joseph*, om politic german (München 1915-Regensburg 1988). Unul dintre fondatorii Uniunii Creştin-Sociale (CSU, v.), a fost secretarul acesteia din 1952 şi preşedintele ei din 1961. Adversar înverşunat al politicii externe a lui Brandt, beneficiind de o mare popularitate în Bavaria, fiind şeful guvernului regional bavarez (1978-1988), în 1980 a candidat fără succes la funcţia de cancelar federal.

Stresa, conferinţa de la, i-a reunit, la 11.IV.1935, pe reprezentanţii Italiei, Marii Britanii şi Franţei care au reafirmat validitatea tratatului de la Locarno (v.), necesitatea de a menţine independenţa şi integritatea Austriei şi *statu quo*-ul în Europa, protestând împo-

triva reînarmării Germaniei, care încălca astfel Tratatul de la Versailles.

Stresemann, *Gustav*, om politic german (Berlin 1878-1929). Lider, din 1917, al Partidului Liberal-național, în timpul primului război mondial a susținut o linie politică naționalistă; după înfrângere, a întemeiat Partidul Popular German, aparținând dreptei moderate. În aprilie 1923, a devenit cancelar și a acceptat în problema reparațiilor un compromis care a deschis calea evacuării regiunii Ruhr, ocupată de franco-belgieni. În interiorul țării, a luat măsuri îndreptate împotriva comuniștilor și a zădărnicit puciul nazist organizat de Hitler și Ludendorff în Bavaria. Ministru de externe după aceea (1923-1926), a urmărit revizuirea prin negocieri a Tratatului de la Versailles (acordurile de la Locarno, 1925; intrarea Germaniei în Societatea Națiunilor, 1926). În 1926, a primit premiul Nobel pentru pace.

Stroessner, Alfred, om politic papaguayan (Assunción 1912). Comandant al forțelor armate, a luat puterea în 1954 printr-o lovitură de stat și a instaurat un regim dictatorial care a eliminat orice opoziție internă politică sau sindicală. Regimul său autoritar a fost răsturnat în 1989 prin lovitura de stat a generalului Rodríguez.

structuralism, orientare a gândirii, afirmată mai întâi în lingvistică prin F. de Saussure și care, mai ales în Franța anilor '50-'70, a influențat numeroase discipline (ca antropologia, sociologia, psihanaliza), conform căreia fenomenele trebuia considerate nu izolate unul de celălalt, ci ca elemente ale unei structuri, adică în modul lor de acțiune și în relațiile reciproce din interiorul sistemului din care fac parte. Printre cei mai importanți reprezentanți se află G. Gurvitch, C. Lévy-Strauss, M. Foucault și L. Althusser. Aplicații au existat și în cercetarea istorică (ca o reacție critică la istoricism), introducând un raport clar între continuitate și transformare în analiza fenomenelor istorice (în special istoria vieții materiale, a societății și a economiei, dar și a mentalităților).

Stuart, dinastie care a domnit în Scoția din 1731 și, din 1603 până în 1714, în întreaga Mare Britanie. Numele provine de la funcția de *stewart* (majordom) al Scoției conferită lui V. Fitzalan (m. 1177) de regele David I și devenită ereditară. Iacob IV (rege al Scoției în 1488-1513) s-a căsătorit cu fiica regelui englez Henric VII, Margareta Tudor; fiul nepoatei sale, *Maria* (regină în 1542-1567), *Iacob VI*, la moartea Elisabetei I a Angliei, o dată cu care se stingea dinastia Tudor, a fost recunoscut rege al Angliei, sub numele de *Iacob I* (1603-1625), și au fost reunite, astfel, cele trei coroane ale Angliei, Scoției și Irlandei. Caracterul absolutist al domniei a fost accentuat de *Carol I* (1628-1640) care a ajuns la o confruntare directă cu parlamentul și la război civil (1640-1649), încheiat prin executarea sa. Monarhia a fost restaurată prin *Carol II S.* (1660-1685), dar, în timpul domniei lui *Iacob II* (1685-1688), amenințarea unei restaurații catolice a făcut ca parlamentul să-l detroneze pe suveran și să-i ofere coroana fiicei acestuia, *Maria* și soțului ei Wilhelm de Orania (1688-1702). Dinastia s-a stins o dată cu *Anna* (1702-1714) care, prin *Actul unirii* a decretat unirea dintre Scoția și Anglia, din care a rezultat Regatul Unit al Marii Britanii (1707).

stupefiante, substanțe toxice de origine vegetală sau sintetică (denumite, în general, și droguri) care alterează personalitatea celui care le consumă, acționând asupra psihicului și organismului, provocând stări de dependență psihică și fizică (toxicomanie sau toxicodependență) și obișnuință (necesitatea de a lua doze din ce în ce mai mari). Se face, de obicei, o distincție între droguri „ușoare" (marijuana, hașiș și alte derivate din cânepa indiană) și droguri „grele" (morfină, heroină, opiu, cocaină) în funcție de gradul de dependență pe care îl provoacă. Dependența este cea care dă aspectul criminogen al consumului de s.: nevoia toxicodependentului de a-și procura substanțe stupefiante (declarate ilegale datorită periculozității lor) se combină cu interesul lumii interlope care se organizează pentru a trage un profit cât mai mare de pe urma comercializării drogurilor.

■ *Răspândirea toxicodependenței.* Folosirea s. și a halucinogenelor (uneori în legătură cu practicile magico-religioase și, în special, în regiunile asiatice, din Orientul Mijlociu și din nordul Africii, ca și de pe podișurile andine) este atestată documentar încă din Antichitate; a căpătat, totuși, dimensiuni semnificative începând de la jumătatea sec. XIX, când consumul lor a început să intereseze categorii din ce în ce mai largi ale populației, atât în Orient și în țările coloniale, unde răspândirea s., extinsă deja prin tradiție, a fost deseori stimulată chiar de ocupanții europeni (v. opiului, războiul), cât și în Occident, unde, de la caracterul inițial, elitist al toxicodependenței, s-a trecut, după al doilea război mondial, la un consum mai larg de droguri.

■ *Stupefiantele și lumea interlopă organizată.* Producerea și comercializarea s., monopolizate de organizațiile criminale internaționale (mafia americană, siciliană, turcă; narcotraficanții din America Centrală), au ajuns, în acest fel, să condiționeze economia unor regiuni întregi: așa-numitul „triunghi de aur" aflat la granița dintre Birmania, Laos și Thailanda; Turcia, placă turnantă a schimburilor mondiale; zonele în care se produce cocaina, controlate de „narcos", în Columbia, Bolivia, alte țări andine și Panamá; dar și, sub diferite forme, în Italia, unde câștigurile consistente provenite din vânzarea drogurilor au fost „reciclate" de mafie prin diferite operațiuni financiare. În fața capacității traficanților de a condiționa viața politică a unor națiuni

(cum ar fi cazul Columbiei, începând cu anii '80, o adevărată ostatică a clanurilor de narcotraficanţi uniţi între ei în aşa-numitele „carteluri" de la Medellin, Cali etc.), lupta guvernelor împotriva narcotraficului s-a defăşurat la nivelul politicii internaţionale: acţiunea armată desfăşurată în 1989 de SUA împotriva preşedintelui panamez Noriega (v.); planurile de susţinere economică a ţărilor asiatice sau andine producătoare de droguri constând în îndemnul adresat ţăranilor de a renunţa la bănoasele producţii de mac şi de coca şi în ajutorul acordat în vederea reconversiei economiei din ţările respective.

Sturzo, *Luigi*, om politic italian (Caltagirone, Catania, 1871-Roma 1959). Preot şi student la Universitatea Gregoriană, a fost influenţat de spiritul social al lui Leon XIII şi a fondat la Caltagirone numeroase organizaţii pentru apărarea ţăranilor. A aderat la democraţia creştină, în prima ei fază, şi a contestat politica moderată a clericilor; a fost, timp îndelungat, viceprimar în comuna natală, conform orientării „municipalismului social" S-a ocupat îndeaproape de chestiunea meridională. În discursul său, *Problemele vieţii naţionale a catolicilor* (1905), a anticipat ideea unui partid reformist, departe de orice confesiune religioasă şi independent faţă de Biserică, realizată în 1919 prin fondarea Partidului Popular Italian (v.), căruia i-a fost secretar. Obligat să părăsească Itali în 1924, în urma ameninţărilor fasciste, a trăit în exil până în 1946. În această perioadă a desfăşurat o intensă activitate publicistică şi a luat poziţie în problemele vieţii internaţionale, ale păcii, ale libertăţii. A publicat, printre altele, *Italia şi fascismul* (1926), *Comunitatea internaţională şi dreptul în vreme de război* (1929), *Politică şi morală* (1938). Întors în patrie, a fost senator pe viaţă începând din 1952 şi a dus o campanie dură pentru instaurarea moralităţii în viaţa politică, împotriva „partitocraţiei" şi a amestecului din ce în ce mai mare al partidelor în viaţa industrială a statului. În 1952 şi-a legat numele de aşa-numita „operaţiune S." care urmărea să prezinte pentru alegerile comunale din Roma o listă unică a catolicilor şi a aripii drepte, cu rol anticomunist.

Bibliografie: G. De Rosa, *Sturzo*, Utet, Torino 1977.

Suabia, regiune istorică a Germaniei de sud-vest, în actualele landuri Baden-Würtenberg şi Bavaria. Numele a aparţinut, din sec. I î.Hr., regiunii întinse a Germaniei ocupată de suevi (v.). După amestecarea suevilor cu alamanii care-i invadaseră (sec. III d.Hr.), ducatul de Alamania a fost cucerit de Carol Martel (730), dar şi-a redobândit independenţa după dezmembrarea imperiului carolingian. Împăratul Henric IV le-a acordat în 1079 învestitura ducatului membrilor familiei Hohenstaufen (aceştia căpătând astfel şi denumirea de „casa de Suabia"), care au deţinut de mai multe ori şi tronul imperial. La stingerea dinastiei Hohenstaufen (1268), după o perioadă de lupte între oraşele libere şi feudatari, S. a fost atribuită contelui de Württemberg, devenit ulterior duce (1495). De atunci, istoria S. s-a identificat cu cea a regiunii respective, chiar dacă, în sec. XVI, o Ligă suabă a organizat o armată care a luptat împotriva elveţienilor şi s-a implicat în reprimarea răscoalei ţărăneşti (1524-1525).

subdezvoltare, condiţia în care se află economia ţărilor din Lumea a Treia (v.), aşa cum sunt ele înfăţişate în teoriile economice axate pe conceptul de dezvoltare economică (v.). Măsurarea s. a început după al doilea război mondial pe baza unor indicatori statistici ca produsul intern brut şi venitul pe cap de locuitor. Definirea era făcută în funcţie de o concepţie asupra dezvoltării măsurată prin prisma experienţei ţărilor europene şi occidentale aflate în faza „revoluţiei industriale" şi a dat naştere unei serii de proiecte pentru răspândirea modelelor de creştere a economiei capitaliste, supuse în deceniile care au urmat multor critici şi dezamăgiri.

subsidiaritate, principiu de drept comunitar potrivit căruia UE intervine în anumite sectoare dacă obiectivele de îndeplinit nu pot fi realizate în mod eficace de statele membre. În dreptul public principiul s. implică faptul că responsabilităţile publice sunt descentralizate la nivelul autorităţilor administrative, cele mai apropiate de cetăţeni.

succesiune austriacă, războiul de, când împăratul Carol VI a murit (20.X.1740), fără a avea urmaşi pe linie masculină, electorul şi ducele de Bavaria, Carol Albert şi electorul şi ducele de Saxonia, Frederic August III al Poloniei n-au recunoscut ca validă *Pragmatica Sancţiune* (1713) prin care împăratul decedat o desemnase ca moştenitoare a tronului pe fiica sa mai mare, Maria Tereza. S-a format, astfel, o largă coaliţie antiaustriacă sprijinită de Prusia, Spania şi Franţa, în timp ce Maria Tereza era susţinută de Anglia şi de Ţările de Jos. Rezistând atacurilor, împărăteasa a primit confirmarea dreptului său la tron, chiar dacă pacea din 1748 n-a pus capăt nici conflictului franco-englez şi nici celui austro-prusac.

1740 Frederic II al Prusiei invadează Silezia.

1741 Prusacii îi înving la Mollwitz pe austrieci. Ia naştere coaliţia antihabsburgică: Prusia, Franţa, Bavaria şi Spania. Anglia, însă, promite Austriei ajutor în oameni şi susţinere economică. Maria Tereza este încoronată la Pressburg (actuala Bratislava) regină a Boemiei.

1742 Convenţia de la Torino între piemontezi (mai întâi, aliaţi ai Franţei) şi austrieci. Carol Albert de Bavaria a fost ales împărat sub numele de Carol VII. Victorie prusacă asupra austriecilor la Chotusitz, ceea ce duce la pacea de la Breslau

între Austria şi Prusia, precum şi la recunoaşterea stăpânirii Prusiei asupra Sileziei. August de Saxonia recunoaşte *Pragmatica Sancţiune*, retrăgându-se din coaliţia antiaustriacă (XII).

1743 Maria Tereza recucereşte Bavaria şi Boemia. Tratatul de la Worms între Austria, Anglia şi Regatul Sardiniei care recunoaşte *Pragmatica Sancţiune* (IX). Alianţă între Austria şi Saxonia împotriva Prusiei (XII).

1744 Reapropierea Prusiei de Franţa dă naştere celui de-al doilea război din Silezia.

1745 Moartea lui Carol Albert de Bavaria anulează unul dintre motivele conflictului. Pace la Füssen între Austria şi Bavaria. Austria, învinsă militar de francezi (Fontenoy) şi de prusaci (Hohenfriedberg), cedează definitiv, prin tratatul de la Dresda, Silezia lui Frederic II. Francisc Ştefan de Lorena, soţul Mariei Tereza, este încoronat ca împărat sub numele de Francisc I (4.X).

1747 Franţa continuă războiul, invadând Ţările de Jos austriece, Olanda, şi Provinciile Unite. Victorie piemonteză, la Assietta, asupra franco-spaniolilor.

1748 Prin tratatul de la Aachen (v.) conflictul ia sfârşit: Silezia rămâne în posesia Prusiei, piemontezii câştigă unele teritorii în Lombardia, Franţa nu obţine nici o extindere teritorială.

succesiune poloneză, războiul de, la moartea regelui Poloniei, August II de Saxonia (1.II.1733), fiul său, August III, susţinut de Rusia, Prusia şi Austria, a pretins coroana Poloniei în dauna lui Stanisław Leszczyński, socrul lui Ludovic XV, susţinut de Franţa, Spania şi Regatul Sardiniei precum şi de majoritatea membrilor dietei poloneze. Stanisław Leszczyński a fost înfrânt şi războiul s-a încheiat printr-o serie complicată de permutări dinastice.

1733 Pe când Stanisław Leszczyński era ales de dietă ca rege al Poloniei, o adunare a nobililor, instigaţi de Rusia şi Austria îl proclamă rege pe August III. Franţa declară război Austriei. Carlo Emanuele III de Savoia, aliat al francezilor, ocupă Vigevano, Pavia, Cremona şi Milano. Spania şi Franţa declară ca indivizibile cele două ramuri ale dinastiei de Bourbon (primul pact de familie).

1734 Trupe franco-piemonteze ocupă Serravalle, Novara şi Tortona, în timp ce alte trupe hispano-piemonteze ocupă Modena şi-i înving pe austrieci la Parma. Între timp, don Carlos de Bourbon cucereşte Napoli, iar ruşii Danzigul; francezii cuceresc Lorena, electoratul Trier şi Philipsburg.

1735 Înaintarea ruşilor pe Rin, dar francezii propun încheierea unei păci.

1736 Maria Tereza a Austriei se căsătoreşte cu Francisc III Ştefan deLorena, căruia îi este acordat tronul Toscanei. Lorena este dată pe viaţă lui Leszczyński (iar la moartea acestuia, Franţei) care renunţă la orice pretenţie asupra Poloniei.

1738 Încheierea conflictului prin pacea de la Viena (XI). Suveranii de Bourbon ai Spaniei obţin Neapole şi Sicilia, precum şi Stato dei Presidi.

succesiune spaniolă, războiul de, la moartea regelui Spaniei, Carol II de Habsburg (1700) care îl numise ca moştenitor universal pe Filip de Anjou, nepotul lui Ludovic XIV, perspectiva unei dinastii comune pentru Franţa şi Spania a provocat reacţia împăratului Leopold I de Habsburg care a pretins coroana pentru fiul său, Carol, ca descendent al Habsburgilor, şi s-a aliat cu Frederic III de Brandenburg (căruia i-a promis titlul de rege al Prusiei), cu Anglia şi cu Olanda. După succesele iniţiale franco-spaniole, a intervenit superioritatea militară a Imperiului şi a aliaţilor săi, iar alegerea lui Carol ca împărat (Carol VI) a întărit şi mai mult sprijinul acordat Habsburgilor. În felul acesta, războiul s-a domolit lent, printr-un compromis final care îi ceda tronul spaniol lui Filip, dar cu preţul dezagregării posesiunilor spaniole şi al unei slăbiri economice a Franţei.

1701 Susţinut de Franţa şi Bavaria, Filip de Anjou intră în Madrid şi este încoronat ca rege al Spaniei (Filip V). Anglia şi Olanda se aliază cu Austria.

1702 Trupele austriece, comandate de Eugeniu de Savoia, ocupă Cremona. Anglia, Olanda şi Imperiul declară război Franţei.

1703 La Hochstadt, franco-bavarezii îi înving pe austrieci. Vittorio Amedeo II de Savoia se aliază cu Austria şi ocupă Casale Monferrato. Portugalia declară şi ea război Franţei.

1704 Invazie franceză în Piemont. Gibraltarul este cucerit de către englezi. La Hochstadt, austro-englezii îi înfrâng pe franco-bavarezi.

1705 Englezii pun stăpânire pe Barcelona; Aragón, Valencia şi Catalonia îl recunosc ca rege al Spaniei pe Carol de Habsburg.

1706 La Ramillies, englezii, conduşi de ducele de Malborough îi înving pe francezi. La Barcelona, Carol de Habsburg este proclamat oficial rege (Carol III). După un lung asediu al oraşului Torino, Vittorio Amedeo II şi Eugeniu de Savoia îi înving pe francezi.

1709 Francezii sunt învinşi de austro-englezi la Malplaquet, aceasta fiind considerată bătălia cea mai sângeroasă din sec.XVIII.

1711 Carol de Habsburg este ales împărat (Carol VI): Anglia rupe alianţa cu Austria.

1713 Pacea de la Utrecht (11.IV., v.) între Franţa şi Anglia, Olanda, Prusia şi Savoia.

1714 Pacea de la Rastatt (7.III., v.) între Franța și Austria, ratificată de statele din Sfântul Imperiu Roman.

Sucre, *Antonio José de*, general venezuelean (Cumanà 1795-Buruecos, Columbia, 1830). Discipol fidel al lui S. Bolívar, a eliberat, prin batălia de la Pichincha (1822), Columbia și Ecuador, iar prin cea de la Ayacucho (1824) a pus capăt dominației spaniole în America de Sud. Președinte al Boliviei în 1826, a demisionat în 1828 și a susținut proiectul Marii Columbii. A fost asasinat de adversarii politici.

Sudan, stat în Africa central-estică. *Sup.*: 2 505 813 km^2. *Pop.*: 26 025 000 loc. *Capit.*: Khartoum. *Limba*: araba. *Relig.*: musulmană, în S. animistă și catolică. *Vecini*: N Egipt, V Libia, Ciad și Republica Centrafricană, S Zair, Uganda și Kenya, E Etiopia și Marea Roșie. *Forma de stat*: republică islamică.

Moștenitoare a vechii Nubii și a unei tradiții de stat inițial creștin și, apoi, musulman, S. actual se află într-o situație dificilă datorită contradicțiilor dintre Nordul musulman și Sudul animist și creștin.

sec. IX Fost leagăn al civilizației egiptene din Nubia, a fost islamizat de arabi. Ulterior, a făcut parte din regatele mandingo și songhai.

1820 Cucerirea țării de către sultanul Egiptului, Mehmet Ali.

1881-1898 Răscoala lui Mahdi (Muhammad Ahmad ibn Abd Allah) împotriva anglo-egiptenilor. Englezii restabilesc dominația anglo-egipteană.

1922 După ce Egiptul devine independent, S. este sfâșiat de luptele dintre susținătorii anexării țării la Egipt și cei care doreau independența.

1956 S. obține independența sub conducerea partidului Umma (mahdist).

1958 Lovitură de stat militară a generalului I. Abbud.

1964 Militarii conservatori iau puterea.

1969-1985 Colonelul G. Nimeyri instaurează un regim dictatorial monopartid și, în 1972, acordă autonomie regiunii din S (cu populație majoritar creștină), unde, însă, islamizarea treptată a S. dă naștere (1983) unei violente gherile autonomiste condusă de Armata Populară de Eliberare a Sudanului (SPLA).

1985-1989 Lovitură de stat a generalului O. al-Bashir care începe tratative cu SPLA. În pragul adoptării unei soluționări pașnice a conflictelor, o nouă lovitură de stat aduce la putere Frontul Islamic Național condus de H. al-Turabi, care refuză orice variantă de compromis, strânge relațiile cu Iranul și face din S. unul dintre punctele de referință ale fundamentalismului internațional.

1990-1993 Înăsprirea represiunii în Sudul creștin și sprijinul acordat terorismului islamic internațional fac ca S. să fie izolat din punct de vedere diplomatic.

1993-1995 Consiliul Revoluției, aflat la putere din 1989, se dizolvă și se reinstalează la președinție O. al-Bashir. După 12 ani de război civil și peste un milion de morți, este semnat un armistițiu între părți.

1996 Alegeri boicotate de forțele din opoziție îl confirmă ca președinte pe al-Bashir.

1997 Reluarea războiului civil: sprijinită de Etiopia, Eritrea și Uganda, SPLA pune stăpânire pe 2\3 din regiunea meridională.

1998-1999 La Addis Abeba și Nairobi se desfășoară fără succes negocieri între SPLA și autoritățile de la Khartoum.

Sudeți, regiune muntoasă a Boemiei care, după primul război mondial, a făcut parte din Cehoslovacia, locuită de 3 milioane de germani (urmași ai coloniștilor stabiliți aici în sec. XIII) și de 800 000 de cehi. Începând din 1937, Hitler a cerut anexarea S. la Germania, în înțelegere cu șeful naționaliștilor germani din regiune, K. Henlein. Conferința de la München (29.IX.1938, v.) a ratificat pe plan internațional trecerea S. la Germania; după al doilea război mondial, regiunea S. a fost anexată din nou la Cehoslovacia reîntregită, cu o populație de numai 300 000 de germani.

Südtiroler Volkspartei (Partidul Popular din Tirolul de Sud), partid politic fondat în 1945 pentru a reprezenta minoritatea etnică de limbă germană din regiunea Alto Adige (Tirolul de Sud). De orientare creștină, a apărat cu dârzenie cultura locală, cerând inițial anexarea regiunii Alto Adige-Tirolul de Sud la Austria, apoi militând pentru o autonomie sporită. Condus timp îndelungat de S. Magnago, SVP obține înființarea regiunii autonome Trentino-Alto Adige (1948), cu competențe speciale pentru provincia Bolzano.

Suedia, stat în nordul Europei. *Sup.*: 410 929 km^2. *Pop.*: 8 827 000 loc. *Capitala*: Stockholm. *Limba*: suedeza. *Relig.*: protestantă. *Granițe*: N Norvegia și Finlanda, E Finlanda și Marea Baltică, S Marea Baltică, V Norvegia. *Forma de stat*: monarhie constituțională.

Regiune legată de prezența vikingilor, S. a beneficiat de o unitate națională solidă începând din sec. XVI, la concurență cu Danemarca, până când a devenit, în sec. XVII, puterea hegemonă a Balticii, cu un rol de prima mână în politica europeană. În sec. XIX și XX, dezvoltarea industrială a fost însoțită de creșterea consensului în spiritul social-democrației care a făcut din S. unul dintre modelele pentru *Welfare State*. În politica externă,

S. s-a păstrat într-o politică inflexibilă de neutralitate care a ţinut-o departe de marile conflicte mondiale.

sec. VII-X
Epoca vikingilor şi începerea procesului de unificare politică a diferitelor regiuni.

1008 Convertire la creştinism a regelui Olaf II.

1157 Erik IX începe cucerirea Finlandei.

1248-1266
Regenţa lui Birger Jarl, întemeietor al oraşului Stockholm, autor al unificării ţării şi prim suveran al dinastiei Folkung.

1319 Regele Magnus Eriksson realizează unirea Norvegiei cu Suedia.

1359 Convocarea la Kalmar a unui parlament care să împiedice instaurarea absolutismului regal.

1389 Margareta a Danemarcei şi Norvegiei este proclamată regină a Suediei. În 1397, ea va proclama Unirea de la Kalmar a celor trei state, aceasta rămânând în vigoare până în 1523, sub hegemonia Danemarcei care, printr-o politică antigermană, a dăunat intereselor comerciale ale S.

sec. XV
Creşterea sentimentelor antidaneze şi revolte periodice.

1523-1560
Gustav Vasa, după ce a condus o răscoală independentistă şi antidaneză (declanşată în 1520), fondează un stat naţional sub domnia dinastiei Vasa. Tot el introduce reforma protestantă (1536).

1560-1569
Erik XIV promovează o politică de expansiune economică şi militară a S. în zona Mării Baltice, dar este detronat din cauza despotismului său exagerat. I-a urmat Johan III (1569-1592).

1592-1600
Sigismund Vasa, educat în spirit catolic, reuneşte sub aceeaşi coroană regatele S. şi Poloniei şi încearcă să reinstaureze catolicismul în S., dar este detronat.

1600-1611
Carol IX iniţiază o serie de reforme administrative.

1611-1632
Domnia lui Gustav II Adolf care modernizează armata şi întăreşte industria minieră. Intervine militar împotriva Rusiei (de la care obţine Ingria, Estonia şi Karelia orientală, 1617), Poloniei (de la care ia Riga şi Livonia, 1629) şi casei de Habsburg, în timpul Războiului de treizeci de ani. Şirul victoriilor suedeze se întrerupe prin moartea regelui în bătălia de la Lützen.

1632-1654
Domnia reginei Christina care adoptă unele măsuri în favoarea marii nobilimii, îi ia Danemarcei insula Gotland şi Iutlanda (1648-1645) şi încheie pacea din Westfalia (1648) prin care S. obţine şi Pomerania, Bremen şi Verden. S. devine stăpână peste Marea Baltică.

1654-1718
În timpul domniei lui Carol X (1654-1660), Carol XI (1660-1697) şi Carol XII (1697-1718), S. îşi continuă războaiele împotriva statelor vecine. Prin pacea de la Roskilde (1658), ia de la Danemarca regiunile sudice ale Peninsulei Scandinave (Scania, Blekinge, Bohuslan); îi învinge pe ruşi la Narva şi-şi întăreşte dominaţia asupra Mării Baltice (1700); invadează Norvegia (1718).

sec. XVIII
Perioadă de pierderi teritoriale. Prin pacea de la Nystad (1721), încheiată după cel de-al doilea război nordic, cedează Rusiei Karelia, Ingria, Estonia şi Livonia; în 1743 pierde aproape toată Finlanda. Pe plan intern, situaţia politică se îndreaptă spre un stat constituţional: Frederik I (1720-1751) acceptă să supună coroana controlului din partea parlamentului; Gustav III (1711-1792) devine un despot luminat, interzice tortura, acordă libertate tiparului şi toleranţă religioasă.

1792-1818
Gustav IV Adolf participă la coaliţiile antinapoleoniene; detronat, i-a urmat Carol XIII (1809-1818) care continuă separarea puterilor şi acordarea diferitelor libertăţi şi, în 1810, îl desemnează ca succesor al său pe generalul francez J.B. Bernadotte.

1815 La Congresul de la Viena, suedezii pierd ultimele posesiuni din Pomerania şi din Finlanda. S. dobândeşte, însă, controlul asupra Norvegiei.

1818-1844
Bernadotte domneşte sub numele de Carol XIV. Prin el şi prin succesorul său, Carol XV (1859-1872), S. se bucură de o dezvoltare economică (politica liberului schimb), iniţierea unei dialectici moderne între partidele liberale şi cele conservatoare, adoptarea unui sistem parlamentar bicameral (1866).

1872-1909
Domnia lui Oskar II. Este fondat Partidul Social-Democrat (1889); criza agricolă din anii '80 provoacă emigrarea multor suedezi către America de Nord; se realizează o detaşare de Norvegia, statul suedez devenind pe deplin independent (1905).

1907-1950
Domnia lui Gustav V. S. îşi menţine neutralitatea în amândouă războaiele mondiale şi sprijină

inițiativele Crucii Roșii. Continuă democratizarea vieții politice prin introducerea sufragiului universal (bărbați, 1909, femei, 1918); măsuri sociale (1918: ziua de lucru de opt ore).

1920-1976
Social-democrații formează guvernul prin H. Branting (1920-1923), premisă a unei dominații politice neîntrerupte prin A. Hansson (1932-1946), T. Erlander (1946-1969) și O. Palme (1969-1976), orientată spre dublul obiectiv, al unei stricte neutralități și al construirii unui foarte avansat stat social. Din 1950 până în 1973 domnește Gustav VI Adolf; în 1973 urcă pe tron Carol XVI Gustav.

1976 Înfrângere electorală a social-democraților de către partidele „burgheze" (centriști, liberali și conservatori).

1982-1990
Social-democrații revin la guvernare prin O. Palme, care este asasinat în 1986; îl înlocuiește I. Carlsson. Începe o perioadă de dezbateri asupra modelului de stat (greve, contestarea fiscalității excesive).

1991 Victoria electorală a partidelor „burgheze" și formarea guvernului conservator al lui C. Bildt, datorită unui program de reducere a impozitelor și de renunțare la statul social.

1994 Revin la putere social-democrații, care vor duce o politică de austeritate. Semnarea acordului pentru intrarea în UE (intrat în vigoare la 1.I.1995).

1996 G. Persson (ministrul de finanțe și inițiatorul noii politici de austeritate a social-democraților) îl înlocuiește pe demisionarul I. Carlsson la conducerea partidului și a guvernului.

1997 S. decide să renunțe la cele 12 centrale nucleare pe care le poseda. Schimbare radicală a liniei politice a premierului Persson provocată de apropierea alegerilor din 1998: reîntoarcerea la statul social și eradicarea șomajului, obiective prioritare ale guvernului.

1999 Guvernul Persson nu acceptă aderarea la moneda euro.

Suetonius Tranquillus, *Caius*, biograf roman (n. cca 70-m.cca 140). Secretar particular al lui Hadrian, a scris 8 cărți din *Viețile Cezarilor*, conținând biografiile lui Iulius Caesar și ale primilor 11 împărați, alcătuite prin utilizarea documentelor de arhivă și dând o atenție deosebită vieții particulare și trăsăturilor morale ale personajelor: are, în general, o atitudine ostilă față de dinastia iulio-claudică și a Flavienior.

suevi (suebi) vechi populații germanice (alamani, semnoni, hermunduri, cvazi, vangioni, marcomani și nemeți) stabilite în sec. II î.Hr. în regiunea Brandenburg. În 58 î.Hr., Caesar a respins în Gallia un atac al lor condus de Ariovist. În 400 d.Hr., stabiliți în Spania, și-au format un regat care, în sec. VI, s-a contopit cu cel al vizigoților.

Suez, canalul de, canal artificial, lung de 169 km, care leagă Marea Roșie de Marea Mediterană. Compania Universală pentru Canalul Maritim de S., fondată în 1854 de francezul F. de Lesseps, a început lucrările de escavare în 1859, după proiectul arhitectului italian L. Negrelli; inaugurarea a avut loc în 1869. Convenția de la Constantinopol, din 1888, a conferit c. de S. un regim juridic internațional, dar, în realitate, controlul a aparținut Angliei care, încă din 1875, cumpărase pachetul de acțiuni deținut de partea egipteană. La 23.VII.1956, c. de S. a fost naționalizat de G. Nasser; în replică, Franța și Marea Britanie au intervenit militar debarcând la Port Said, în zona Suezului (XI), concomitent cu atacul israelian din Sinai (v. arabo-israeliene, războaie), dar a trebuit să se retragă sub presiunea conjugată a SUA și a URSS.

sufism, cuvânt (arab.: *suf*, lână, cu referire la haina de lână purtată de asceți) utilizat pentru a indica o mare varietate de curente, confrerii religioase și școli filosofice musulmane, care au în comun trăsături mistice și ezoterice și asupra cărora au avut influență monahismul creștin, gnosticismul și erezia maniheistă. S. acționează printr-o respectare rigidă și întocmai a legii pe care se bazează islamismul ortodox. Reprezentant de seamă a fost al-Ghazali (1508-1111); în s. își are originea confreria senussilor (v.) fondată în sec. XIX.

sufragete, mișcare feministă engleză care, începând din a doua jumătate a sec. XIX a încercat să obțină dreptul de vot și pentru femei. Primele organizații au fost fondate de John Stuart Mill în 1865, dar mișcarea s-a impus în atenția opiniei publice prin îndrăzneața acțiune a lui E. Pankhurst, care a fondat, în 1903, Women's Social and Political Union (WSPU, Uniunea socială și politică a femeilor) și a organizat până în 1914 o serie de manifestații publice de un mare răsunet. În Marea Britanie, a fost acordat, în 1918, drept de vot femeilor măritate, în vârstă de cel puțin 30 de ani, iar în 1928 acesta a fost extins la toate femeile.

sufragiu universal, acordarea dreptului de vot întregii populații majore dintr-o anumită țară. S. u. a fost o revendicare a democraților de stânga și a mișcării socialiste și s-a impus cu greutate în fața sufragiului limitat pe bază cenzitară. În țările europene, a început să fie prevăzut în legislație (inițial limitat la bărbați) începând de la jumătatea sec. XIX, iar în ajunul primului război mondial aproape toate țările occidentale îl adoptaseră. În Italia, dreptul de vot a fost extins în 1912 la toți bărbații majori știutori de carte și la analfabeții de peste treizeci de ani care satisfăcuseră stagiul

militar. Între cele două războaie mondiale, sufragiul pentru femei a fost acordat în Austria, Germania, Marea Britanie, Irlanda, Olanda, Spania, Suedia şi Rusia şi, în ajunul celui de-al doilea război mondial, în Belgia, Franţa şi Italia.

ACORDAREA SUFRAGIULUI UNIVERSAL PENTRU BĂRBAŢI ŞI FEMEI ÎN UNELE ŢĂRI EUROPENE

ţara	*bărbaţi*	*femei*
Austria	1907	1918
Belgia	1893	1948
Danemarca	1849	1915
Franţa	1852	1945
Germania	1871	1919
Irlanda	1918	1922
Italia	1918	1945
Marea Britanie	1918	1928
Norvegia	1898	1915
Olanda	1917	1919
Rusia	1917	1917
Spania	1890	1930
Suedia	1909	1918

Suharto, general şi om politic indonezian (Yogyakarta, Java, 1921). Şef de stat-major al armatei, a organizat, în 1965, o lovitură de stat prin care a redus foarte multe dintre atribuţiile preşedintelui Sukarno şi a trecut la o reprimare sângeroasă a comuniştilor, instaurând o dictatură filooccidentală de lungă durată. Şi-a anunţat retragerea de la conducere în anul 1998.

Sukarno, *Ahmed*, om politic indonezian (Subaraja, Java, 1901-Djakarta 1970). Şef al Partidului Naţionalist, a condus lupta de eliberare împotriva dominaţiei coloniale olandeze. În 1945, a proclamat independenţa Indoneziei, iar în 1949 a fost ales preşedinte al republicii. Susţinător al unei politici externe neutraliste, a organizat (1955) conferinţa de la Bandung a mişcării ţărilor nealiniate. A fost demis de militarii filooccidentali care au luat puterea în octombrie 1965, menţinându-l formal în funcţia de preşedinte până în 1968.

Sulla, *Lucius Cornelius*, om politic roman (Roma cca 138-Cumae 78 î.Hr.). Cvestor aflat sub ordinele lui Marius în Numidia (107), a avut un rol decisiv în constrângerea lui Iugurtha să se predea în 105. Căsătorit cu Cecilia Metella (89), a pătruns în una dintre cele mai puternice familii din oligarhia romană. În timpul „războiului aliaţilor" (90-88), a supus Samnium şi a fost ales consul (88). După izbucnirea războiului cu Mitridate, facţiunea populară a adoptat o lege prin care i se lua comanda operaţiunilor, atribuind-o lui Marius. Ca răspuns, S. care plecase deja din Roma, a pornit în marş cu armata sa împotriva capitalei, i-a pus pe fugă pe susţinătorii lui Marius şi a consolidat aristocraţia senatorială. A plecat, după aceea, în Grecia, unde, în 85, a încheiat victorios conflictul de acolo. Întors în Italia, în 83, i-a învins pe partizanii lui Marius care, în absenţa lui, recuceriseră puterea: i-a recâştigat de partea lui pe italici şi şi-a zdrobit adversarii la Porta Collina, proclamându-se, după aceea, dictator (82). ■ *Reformele lui Sulla.* În cei doi ani care au urmat, după eliminarea sistematică a celor care aparţineau facţiunii populare, a promulgat o serie de reforme: a subminat poziţia tribunilor plebei impunând necesitatea unei aprobări a Senatului pentru propunerilor de noi legi venite din partea lor şi interzicând accesul la magistraturile superioare foştilor tribuni; a mărit numărul senatorilor de la cifra tradiţională de 300 la 600, numărul pretorilor la 8 şi cel al cvestorilor la 20, pentru a face faţă nevoilor de guvernare a provinciilor fără a recurge la prelungirea numirilor în funcţii; a întărit controlul Senatului asupra magistraţilor din provincie. După realizarea acestor reforme, S. a renunţat la puterile extraordinare ce-i fuseseră conferite; a fost consul, în 80, iar în 79 s-a retras din viaţa publică. Reformele sale au fost abolite în 70 de Pompeius.

Sully, *Maximilien de Béthune, baron de Rosny şi duce de*, om politic francez (Rosny-sur-Seine, 1559-Villebon 1641). Calvinist, consilier al lui Henric IV, devine administrator al finanţelor publice (1598), reechilibrând bugetul statului. A stimulat agricultura şi a dotat ţara cu drumuri şi cu canale. Prin introducerea aşa-numitului impozit *paulette* (1604), care permitea cumpărarea şi transmiterea ereditară a funcţiilor publice, a pus bazele alianţei dintre suveran şi birocraţie.

sultan, termen (arab.: autoritate) utilizat de turcii selgiucizi cu referire la suveran şi preluat de turcii otomani pentru a-l denumi pe împăratul lor.

sumerieni, vechi popor asiatic, originar, probabil, din munţii Zagros, între Turcia şi Iran, care, începând de la jumătatea mileniului IV î.Hr., a dat viaţă, în Mesopotamia inferioară, primei culturi urbane. Într-o fază de început, (3500-3000 î.Hr.), dominată de oraşul Uruk, s. cunosc o dezvoltare demografică şi comercială deosebită prin întemeierea unor aşezări de colonişti în zonele elamite, asiriene şi în cea anatoliană de răsărit. O criză intervine între sfârşitul mileniului IV şi începutul mileniului III î.Hr. (epoca dinastică timpurie), prin oprirea bruscă a creşterii populaţiei şi stagnarea activităţii comerciale. ■ *Apogeul sumerienilor.* După depăşirea acestui moment critic, restul mileniului III î.Hr. a reprezentat faza de înflorire maximă a civilizaţiei s. În această perioadă, scrierea, prezentă deja în secolele precedente sub formă pictografică, s-a transformat într-un sistem fonetic

silabic care folosea caractere cuneiforme. Față de epoca Uruk, în mileniul III situația politică a fost caracterizată de un policentrism accentuat, printr-o serie de orașe-state de dimensiuni mai mult sau mai puțin comparabile: la sud, Uruk, Ur, Eridu; în zona răsăriteană, Lagaș și Umma; mai la nord, Nippur, Kiș, Eshnuna. Fiecare oraș era caracterizat de prezența unui templu al divinității orășenești respective și era guvernat de un rege a cărui putere deriva direct de la învestitura divină.
■ *Ciocnirea cu akkadienii.* Perioadele II și III ale dinastiilor timpurii (respectiv 2750-2600 și 2600-2350 î.Hr.) au fost caracterizate prin războaie de frontieră între orașe și prin tentative de creare a unor hegemonii regionale, cum ar fi puternica dominație a regelui din Uruk, Lugalzaggisi (2350-2325 î.Hr.), care a cucerit Ur, Umma, Nippur și Lagaș, ajungând să controleze toată Mesopotamia inferioară. La rândul său, Lugalzaggisi a fost învins de Sargon, fondatorul imperiului akkadian (v. akkadieni) care a inaugurat epoca supunerii orașelor sumeriene față de dinastia din Akkad (2335-2193 î.Hr.). După slăbirea imperiului akkadian datorită invaziei gutilor, s. și-au redobândit autonomia (perioada neosumeriană, 2190-2000 î.Hr) sub dinastii locale.
■ *Domnia lui Ur-Nammu.* Pluralitatea politică a fost suprimată de Ur-Nammu (2112-2095 î.Hr.), la început guvernator în Ur din decizia regelui din Uruk, Utuchegal, care a unificat orașele-cetăți sumeriene într-un imperiu centralizat. Ur-Nammu a dat primul cod de legi organice și a impus un sistem comun de măsuri și greutăți. Imperiul Ur a intrat în criză sub domnia lui Ibbi-Sin (2028-2004 î.Hr.) și a suferit invazia amoriților și, apoi, a elamiților care l-au cucerit.

Sun Yat-sen, supranumele lui *Sun Wen,* om politic chinez (Hsiang-shan 1866-Pekin 1925). Originar dintr-o familie de țărani creștini, și-a luat diploma în medicină și a beneficiat de o educație occidentală, fiind influențat în mod deosebit de gânditorii democrați americani și de G. Mazzini. Convins că scoaterea Chinei de sub hegemonia occidentală nu putea fi decât rodul democrației, în 1894, și-a început la Hong Kong activitatea revoluționară, aderând la o societate secretă al cărei obiectiv era răsturnarea dinastiei Ch'ing care guverna China. Descoperit, a fost obligat să părăsească țara. În 1904, a fondat în Japonia Liga Asociată (devenită Gomindan), cu un program bazat pe cele „trei principii ale poporului": republică democratică, naționalism, reformă agrară. După izbucnirea revoluției (1911), s-a întors în China și a fost ales președinte al republicii. La Canton (Guangzhou), în 1917, a creat un nou guvern constituțional, în opoziție față de cel de la Pekin, emanație a „seniorilor războiului" din Nord. Obligat să se refugieze la Hong Kong, s-a apropiat politic de URSS, de la care a primit ajutoare economice și militare substanțiale; în 1923, a stabilit o unitate de acțiune cu comuniștii împotriva guvernului de la Pekin. A murit în timp ce pregătea campania militară pentru unificarea țării.

sunniți, curent ortodox majoritar al islamismului (v.): recunoaște, spre deosebire de șiiți, succesiunea califilor de după 'Ali și respectă *Sunna* care cuprinde învățăturile lui Mahomed, carte inspirată de Dumnezeu, cu putere de lege egală cu cea a Coranului.

Suppiluliuma I, rege hitit (cca 1370-1342 î.Hr.). Urcat pe tron la o vârstă fragedă, a făcut ca dominația hitită să ajungă la cea mai mare extindere și putere. A supus statul hurit Mitanni și întreaga Sirie meridională.

Surinam, stat în America de Sud. *Sup.*: 163 820 km^2. *Pop.*: 423 000 loc. *Capit.*: Paramaribo. *Limba*: olandeza, talki-talki. *Relig.*: creștină. *Vecini*: V Guyana, S Brazilia, E Guyana Franceză, N Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică. Fostă posesiune, din 1667, a Olandei, sub numele de Guyana Olandeză, a cunoscut un important amalgam de populații prin aducerea mâinii de lucru indiene și indoneziene (sec. XIX). A dobândit o autonomie internă deplină în 1954 și, în 1975, a devenit independentă sub numele de S. În 1980, o lovitură de stat suspenda libertățile democratice prin înființarea unui consiliu militar condus de colonelul D. Bouterse care a dus la îndepărtarea s. de lumea occidentală. O perioadă de instabilitate generală, dominată de declanșarea unei gherile violente din motive religioase și rasiale se încheia cu adoptarea unei noi constituții (1987) și cu alegeri libere (1991) care consemnau victoria Frontului nou pentru democrație (coaliție multietnică ostilă militarilor). Noul președinte, R. Venetiaan, iniția cu succes un proces de pacificare internă și de reapropiere de Occident, dar în 1996, imediat după un nou succes electoral, partidul său se dezmembra datorită divergențelor interne, deschizând calea spre numirea ca președinte a lui Jwijdenbosch (din Partidul național democratic al fostului dictator Bouterse), fost membru al juntei militare în anii '80.

Susa, oraș antic din Persia. Centru al culturii sumeriene încă din mileniul IV î.Hr., între sec. XII și VII a fost capitala Elamului. În 640 î.Hr. a fost cucerit de asirianul Assurbanipal. A căzut apoi sub dominația Babilonului (612 î.Hr.) și, după cucerirea persană, a devenit capitala de iarnă a imperiului ahemenid.

Sutri, donația de la, document prin care, în 728, Liutprand, regele longobarzilor, după ce cucerise regiunea Latium de la bizantini, i-a donat papei Grigore II castelele Sutri, Ameria, Bomarzo și Orte. Prin tradiție, această donație este considerată începutul formării Statului Bisericii.

suveranitate, puterea exclusivă și nemijlocită de luare a deciziei, autoritatea supremă aflată în vârful unei scări ierarhice a puterilor. Evoluția politică a termenului de s. a coincis cu apariția statului modern ca urmare a con-

centrării treptate a puterii în mâinile suveranului care deținea monopolul forței. În sec. XVI și XVII, în raport cu accentuarea procesului de centralizare și de concentrare a puterii politice, s-au afirmat teorii ale caracterului absolutist și indivizibil al s.: J. Bodin și Th. Hobbes au susținut, astfel, ca s. nu putea fi decât permanentă, absolută, indivizibilă, inalienabilă și imprescriptibilă. La J.-J. Rousseau, în schimb, s. a devenit o entitate personală și abstractă (s. voinței generale): de aceasta definiție se leagă conceptele de „s. populară" și de „s. națională"

Suvorov, *Aleksandr Vasilievici,* general rus (Moscova 1729-Sankt Petersburg 1800). A condus campaniile împotriva turcilor (1768-1774 și 1784-1792) și l-a învins pe comandantul polonez T. Kosciuszko (1792-1794). În timpul campaniei napoleoniene din Italia, din 1799, a învins de mai multe ori trupele franceze.

Sveatoslav, (n. 942 - m. 972) mare cneaz al Kievului (964-972). A încercat să-i unifice pe slavi și a plănuit o expansiune către Dunăre și Balcani; i-a învins pe khazari (965) și pe pecenegi (969), a ocupat Bulgaria (967), dar a trebuit să renunțe la ea fiind învins la Silistra (971) de împăratul bizantin Ioan I Tzimiskes.

Swaziland, stat în sudul Africii. *Sup.*: 17 363 km². *Pop.*: 910 000 loc, din care 84 % swazi, 10 % zulu. *Capit.*: Mbabane. *Limba*: siswati și engleza (oficiale). *Relig.*: creștină (76 %). *Granițe*: înconjurată aproape total de Republica Sud-africană, se învecinează la NE cu Mozambicul. *Forma de stat*: monarhie ereditară în cadrul Commonwealth-ului britanic. S. își are originea în populația bantu a swazilor care, stabiliți la început (sec. XVIII) pe râul Pongola, au fost alungați de năvălirea zulușilor și s-au stabilit pe teritoriul actual sub conducerea lui Sobhuza I (1815-1838), întemeietor al regatului swazi. Protectorat bur (Transvaal, 1894), apoi britanic (1903), din 1921 până în 1982 s-a aflat sub conducerea regelui Sobhuza II. Suveranul s-a opus cu succes la exproprierile funciare și miniere în favoarea albilor, chiar cu prețul unei încetiniri a procesului de dobândire a independenței față de Londra, obținută în 1968. După ce a stimulat creșterea economică favorizând pătrunderea în țară a capitalului sud-african, în 1973 Sobhuza a abrogat garanțiile constituționale. După moartea sa, a urmat o îndelungată criză datorată succesiunii, după care (1986) nou suveran Mswati III a trebuit să accepte reintroducerea unui sistem politic reprezentativ (1991). Alegerile din 1993 au însemnat victoria formațiunilor antiguvernamentale, la care Mswati a reacționat scoțând în afara legii partidele politice. În 1996, un val de greve a paralizat țara, obligându-l pe rege să reia procesul de democratizare.

Sykes-Picot, acorduri secrete încheiate la 16.V.1916, î timpul primului război mondial, având drept consilieri pe experții în problemele Orientului Mijlociu, englezul M. Sykes și francezul G. Picot, în vederea unei viitoare împărțiri a teritoriilor arabe din Imperiul otoman în sfere de influență aparținând Franței și Marii Britanii.

Syllabus (Sillabo), lista celor 80 de propoziții considerate inacceptabile de Biserica catolică, anexată la enciclica *Quanta Cura* a lui Pius IX (8.XII.1864). Printre acestea se aflau afirmații referitoare la libertatea de expresie, religie și cult, la posibilitatea de a elimina puterea temporală a Bisericii, la necesitatea acceptării de către Biserică a progresului și a liberalismului. S. a devenit, astfel, simbolul confruntării dintre Biserică și mentalitatea politică liberală și democratică.

şah, titlu persan rezervat regelui; utilizat încă din epoca ahemenizilor (sec. VIII î.Hr.), a fost preluat de dinastia safavizilor (sec. XVI).

Şah Jahan (n. 1592-Agra 1666), împărat moghul al Indiei (1627-1666). Sub conducerea lui, imperiul moghul a atins apogeul strălucirii, deşi a manifestat primele semne de slăbiciune, după cum o demonstrează pierderea provinciei Kandahar (1649). Creator al faimosului mausoleu Taj Mahal din Agra, a fost ţinut în captivitate, din 1658 până la moarte, de către fiul său, Aurangzeb.

şambelan, la început servitor personal al regelui, având atribuţia de a se ocupa de îngrijirea lui personală şi a apartamentelor sale. Pe baza acestei strânse şi continue legături, ş. a devenit, în Evul Mediu, unul din principalii demnitari de la curte, căruia îi reveneau atribuţii legate de administrarea patrimoniului personal al suveranilor şi de reglementarea vieţii interne de la curte.

şapte ani, războiul de, cauzele războiului (1756-1763) pot fi găsite în rivalitatea colonială dintre Anglia şi Franţa, în dorinţa Austriei de a-şi recupera teritoriile pierdute prin pacea de la Aachen (1748), în teama Rusiei şi a Suediei faţă de puterea crescândă a Prusiei. Conflictul, axat pe „răsturnarea alianţelor" şi pe acordurile dintre Prusia şi Anglia (tratatul de la Westminster, I. 1756) şi dintre Franţa şi Austria (tratatele de la Versailles, V. 1756, V. 1757), a implicat patru continente: s-a desfăşurat în Europa şi în coloniile americane, asiatice şi africane. Nu a modificat într-un mod semnificativ *statu quo*-ul european, dar a însemnat un început al primatului colonial britanic şi impunerea definitivă a Prusiei ca putere continentală de prim ordin.

Şapte surori, expresie utilizată pentru a denumi grupul de societăţi petrolifere (Exxon, Gulf, Mobil, Standard Oil of California, Texaco din SUA şi British Petroleum şi Royal-Dutch-Shell din Europa) care controlau extracţia şi comerţul mondial de ţiţei brut până la începutul anilor '70.

PRINCIPALELE FAZE ALE RĂZBOIULUI DE ŞAPTE ANI

	Sectorul european
1756-1757	După ce invadează Saxonia, Friederich II pătrunde în Boemia şi pune sub asediu Praga (V-VI), dar este obligat să se retragă; înfrânge trupele franco-ruse care scoseseră Hanovra şi Braunschweig de sub controlul englezilor.
1758	Alianţă între Austria şi Franţa (III), obligată de englezi să părăsească toate cuceririle de dincolo de Rin. Frederic II respinge invazia ruşilor şi menţine controlul asupra Saxoni i şi Sileziei.
1759-1760	Învins de francezi la Bergen şi de ruso-austri i la Kunersdorf, Frederic II părăseşte Saxonia şi Silezia. Ocuparea Berlinului de către ruşi.
1762	Anglia declară război Spaniei şi regatului Neapole. Frederic II semnează o pace separată cu noul ţar Petru III şi cu Suedia, apoi redobândeşte Silezia de la austrieci.
	Sectorul colonial american
1757-1758	Cucerirea de către francezi şi indi i a unor mici forturi engleze din regiunile centrale şi de Nord.
1758-1761	Englezii contraatacă ocupând, mai întâi, Louisburg (Noua Scoţie) şi Fort Duquesne (Ohio), apoi, Quebec şi Guadelupa (1759). Prin capitularea oraşului Montreal (1761), francezii pierd toate teritoriile canadiene.
1762	Ocupaţie engleză în Cuba, Martinica franceză şi Grenada.
	Sectorul colonial asiatic
1757	Englezii ocupă Calcutta şi preiau controlul în Bengal şi Bihar.
1761	Asediu victorios englezesc asupra portului Pondichéry (posesiune franceză din 1759); englezii preiau şi controlul asupra regiunii Deccan.
1762	Englezii ocupă Manila (Filipine).
	Sectorul colonial african
1758-1760	Ocuparea de către englezi a Senegalului şi a Senegambiei franceze.
	Tratate de pace
10.II.1763	Pacea de la Paris: Franţa cedează Angliei Acadia, Canada, golful Saint Laurent, malul stâng al fluviului Mississippi, o parte din Antile, Tobago, Domi ica, Saint Vincent, Grenada, Grenadine, Senegal, propriile ei baze din Indi ; Spania îi oferă Loui iana drept compensaţie pentru cedarea forţată a Floridei către Anglia.
15.II.1763	Pacea de la Hubertsburg; Austria îi confirmă Prusiei posesia asupra Sileziei.

Şapur I, rege sasanid al Persiei (241-272). A cucerit Mesopotamia în 241 şi apoi a invadat Siria, dar a fost învins de Furius Aquileius Timesitheus, prefectul pretoriului al lui Gordian III. În anul 260, în timpul asediului Edessei, l-a luat prizonier pe împăratul roman Valerian ţinându-l în detenţie pentru tot restul vieţii. A trebuit, totuşi, să cedeze Mesopotamia şi Armenia lui Odenat, principe al Palmyrei, aliat al romanilor.

Şapur II, rege sasanid al Persiei (n. cca 310-Ctesifon 379). Încălcând pacea cu romanii, încheiată la Nisibis, în 297, a invadat Armenia şi Mesopotamia luptându-se cu Constantin cel Mare şi cu împăraţii romani care i-au urmat acestuia, până la Valens care l-a învins în 373.

Şarpe monetar european, v. *SME.*

Şcoala palatină, instituţie dorită de Carol cel Mare î cadrul vastului său proiect de încurajare a culturii (renaşterea carolingiană). Aflată în palatul imperial din Aachen, i-a reunit pe cei mai de seamă intelectuali ai vremii, printre care se aflau Alcuin din York, primul rector al scolii, Fredegisus, Rabanus Maurus, Paulus Diaconus, Scot Eriugena.

şcoală,

prezenţa unei instituţii specifice pentru instruirea tinerelor generaţii a fost un fenomen ieşit din comun în istoria civilizaţii (v. educaţie).

■ *Şcoala clasică şi medievală.* Abia la Atena, apoi în lumea elenistică şi, în continuare, la Roma, s-a creat pentru prima dată un sistem de educaţie. Profesorii (retori şi sofişti) erau privaţi şi, deseori, itineranţi, dar disciplinele de învăţământ s-au specializat (cititul şi scrisul, muzica, gimnastica). La Roma, în epoca imperială (sec. III-IV), ş. au devenit publice şi foloseau ca învăţători clerul creştin. În întreaga Antichitate clasică, instrucţia şcolară era rezervată, totuşi, unor categorii sociale restrânse. În perioada carolingiană, pentru acumularea unor cunoştinţe chiar şi sumare a fost creat un sistem de ş. care începea cu clasele primare şi acestea erau răspândite la nivelul parohiilor. Treapta superioară asigura formaţia literară, filosofică şi ştiinţifică conform schemei din „trivium" (gramatica, retorica şi dialectica) şi di „quadrivium" (aritmetica, geometria, muzica şi astronomia); sistemul era completat prin formarea teologică. În Occident, monopolul ecleziastic asupra ş. populare a durat aproximativ până în sec. XVIII-XIX.

■ *Epoca modernă şi şcolarizarea.* În sec.XI, au luat fiinţă universităţile (v.), iar comunele au avut ş. laice. În mediul umanist şi renascentist au fost celebre, de exemplu, ş. lui Vittorino da Feltre şi a lui Guarino Veronese. Reforma, prin pretenţia sa ca toţi credincioşii să înveţe să citească astfel încât să aibă acces direct la Sfânta Scriptură, a dat un impuls instrucţiei şcolare. În mediul catolic, un rol decisiv l-au avut iezuiţii care, pe lângă faptul că au înfiinţat ş. pentru clasele conducătoare, au provocat o dezbatere în care si-a făcut loc ideea unor ş. deschise tuturor; teoretizată de Comenius (1592-1670); ideea a fost pusă în practică de câteva congregaţii ca aceea a oratorienilor sau cea a călugărilor din şcolile creştine. În sec. XIX, s-a generalizat un sistem de ş. primare publice cu scopul de a elimina analfabetismul răspândit în rândurile populaţiei. În sec. XVIII-XIX, au mai apărut şi experimente de grădiniţe (în Italia, prin azilurile lui F. Aporti). Ş. superioară s-a înfiinţat şi ea în sec. XIX, cu cele două modele fundamentale de „liceu" orientat spre instruirea umanistă (luând ca exemplu modelul francez, creat de Napoleon, în 1802) şi de *Realschule* germană (1859), în care cultura generală se materializa printr-o formaţie solidă tehnico-ştiinţifică.

■ *Şcoala în Italia.* Organizarea sistemului şcolar italian se datorează legii Casati (1859), concepută ca o unificare a sistemelor de învăţământ din Lombardia şi Piemont extinsă, apoi, la noul regat de după unire; ea prevedea învăţământul primar public şi obligatoriu dat în grija primăriilor din toate localităţile şi un sistem de învăţământ secundar (gimnazial) şi liceal după modelul francez (sectoarele tehnice erau marginale). După ce Legea Coppino, din 1877, reconfirma obligativitatea învăţământului, extinzând-o până la 9 ani, legea Daneo-Credaro, din 1911, trecea în grija statului ş. primară şi rezolva astfel problema multor primării care nu-şi puteau permite cheltuielile pentru învăţământ, creând posibilitatea de a se lichida plaga analfabetismului (apreciat la 38 % în momentul aprobării legii). Reforma Gentile, din 1923, a introdus principiul examenului de stat şi, conform unui sistem idealist, a dat întâietate formării umaniste (prevăzând, totuşi, un liceu de profil real şi pregătirea învăţătorilor în şcoli normale) şi, pe lângă curriculumul şcolar care ducea la liceu şi la studiile universitare, prevedea un parcurs separat, mai scurt, în vederea „orientării către muncă". Cu toate acestea, abia după cel de-al doilea război mondial ş. profesionale propriu-zise, apărute datorită iniţiativei private şi având structuri religioase, şi-au stabilit o specializare şi au fost relansate în noua organizare regională după 1970. În 1962, introducerea ş. medii (12-14 ani) unice şi ridicarea la 14 ani a vârstei obligatorii pentru frecventarea şcolii au urmărit să garanteze tuturor tinerilor o instruire comună de bază, dându-le tuturor posibilitatea de a avea acces la forme de învăţământ superior. În pofida cererilor de reformă a sistemului de studii, manifestate inclusiv în forme extremiste prin protestele studenţeşti dintre anii '60 şi '70 (v. contestaţiile tinerilor) şi formulate în mod repetat de sectoarele cele mai implicate ale lumii sociale şi culturale, ş. italiană (în special treapta preuniversitară)

rămâne, încă, în aşteptarea unei reforme de ansamblu care s-o perfecţioneze definitiv faţă de modelul adoptat prin reforma lui Gentile.

Bibliografie: D. Bertoni Jovine, *La scuola italiana dal 1870 ai giorni nostri*, Editori Riuniti, Roma 1975; M. Ostenc, *Scuola italiana durante il fascismo*, Laterza, Bari 1981.

Vezi şi: copilărie; educaţie; familie; muncă; tipar; versitate.

şeic, titlu arab (de la *shaik*, bătrân), acordat atât şefilor de trib sau guvernanţilor locali, cât şi persoanelor remarcabile prin înţelepciune sau învăţătură.

şerbie, denumirea sclavajului în epoca medievală. La începutul Evului Mediu, servii erau proprietatea stăpânului lor care dispunea de ei după cum dorea. Nu participau la viaţa publică, nu puteau intra în tagma preoţească şi nu puteau poseda absolut nimic: le era imposibil să ia în căsătorie persoane cu statut de om liber, iar casa de pe pământul de care erau legaţi (aşa-numita legătura de pământ) le era asigurată de stăpân. Începând din sec. X, sentimentul de nesiguranţă al populaţiei, creat de repetatele năvăliri barbare şi de raidurile unor bande înarmate de tâlhari a accentuat tendinţa de aservire voluntară a micilor proprietari liberi în schimbul protecţiei din partea stăpânului. În documentele juridice din sec. XII-XIII statutul de serv (şerb – lat. servus, serbus) era caracterizat de trei trăsături precise (*formariajul*, *manomorta* sau bunuri neimpozabile şi capitaţia), deşi seniorii comiteau multe abuzuri şi pretindeau mult mai mult decât atât. În sec. XIV s-au răspândit taxa pe locuinţă şi obligaţia de a locui într-un anumit loc, pentru a se evita depopularea pământurilor senioriale. În Italia, începând din sec. XIII, comunele au plătit seniorilor sume uriaşe de bani pentru eliberarea sclavilor (eliberări colective), aceasta ducând la slăbirea marilor moşii şi popularea oraşelor şi dând naştere unei mişcări care, pe parcursul a o sută de ani a dus la dispariţia ei. În Franţa, ş. a fost abolită formal în 1789; în Germania, în 1791; în Rusia, ş denumită iobăgie a dispărut treptat după măsurile luate de ţarul Alexandru II în 1861.

TAXE CARE REVENEAU ŞERBILOR

taxă/drept	*caracteristici*
formariaj	taxă consistentă plătită de şerb atunci când se căsătorea cu o femeie aservită care nu era în proprietatea aceluiaşi stăpân
manomorta (bunuri neimpozabile)	dreptul seniorului de a-şi însuşi o parte (jumătate sau o treime) din bunurile care aparţineau unui şerb decedat
dijmă (decimă)	taxă arbitrară plătită stăpânului la date fixe proporţional cu bunurile şerbului
capitaţie	impozit plătit de şerb stăpânului „pentru capul său". Taxă pe persoană, nu prea mare, dar care consfinţea dependenţa şerbului de stăpânul său.

şerif, în Evul Mediu, funcţionar englez şi irlandez numit de rege, apoi ales, cu competenţe administrative locale şi judecătoreşti.

Şevardnadze, *Eduard*, om politic georgian (Mamati, Lauchkutsky, 1928). Din 1985 până în 1990 a contribuit, ca ministru sovietic de externe, la politica de destindere a lui Gorbaciov. Demisionar în 1991 pentru a putea organiza o mişcare politică reformatoare, după dizolvarea URSS, în 1992 a fost rechemat în patrie pentru a-l înlocui de fostul dictator Gamsahurdia, fiind nevoit, în anii următori, să anihileze tentativele armate ale acestuia de a reveni la putere, combinate cu gherila declanşată de naţionaliştii abhazi. După promulgarea unei noi constituţii şi realegerea sa ca preşedinte, Ş. a iniţiat o politică de reprimare a puternicei mafii locale şi de relansare a economiei naţionale aflate într-o situaţie dezastruoasă, prin introducerea unei noi legislaţii liberale în materie de proprietate şi de iniţiativă private.

şiiţi, adepţi ai curentelor religioase islamice care se declară susţinătoare ale dreptului califului 'Ali, ginerele lui Mahomed, şi al descendenţilor săi ca singuri urmaşi legitimi ai profetului după ce 'Ali a fost asasinat în anul 661. În centrul doctrinei s. se afla figura *imam*-ului, şeful comunităţii şiite, descendent din 'Ali şi din soţia acestuia, Fatima, şi dotat cu *isma*, infailibilitate şi ireproşabil din punct de vedere moral. Spre deosebire de sunniţi, s. nu recunosc *Sunna*, cartea sfântă care cuprinde tradiţia autentică referitoare la spusele şi la viaţa lui Mahomed. Împărţiţi în mai multe curente opuse, s. au controlat şi politic diferite zone ale lumii musulmane: în Egipt, dinastia s. fatimidă a creat în 969 un regat întins care a rezistat până în 1171; în Iran, ş. safavizi au luat puterea la începutul secolului XVI făcând ca şiismul să se răspândească, el fiind şi astăzi religia dominantă; în Yemen, s-a mai înregistrat şi curentul zaidiţilor. Astăzi reprezintă 10 % din numărul total al credincioşilor musulmani. Curentul principal este reprezentat de şiismul prezent în Iran, cel care recunoaşte doisprezece *imami* legitimi, descendenţi cu toţii ai lui 'Ali (ultimul *imam*, Muhammad al-Mahdi, nu a murit în 874, ci doar a fost ascuns vederii oamenilor). Din curentele şiite cele mai radicale fac parte druzii din Liban; ismailiţii care recunosc doar şapte *imami*; ismailiţii nizari (în sec. XII, cunoscuţi sub numele de „asasini", v., controlau regiunea de la sud-vest de Marea Caspică şi au emigrat mai târziu în India) care îl recunosc drept şef al lor pe Aga Khan.

şintoism, (din japoneză, *shinto*: calea spiritelor), religie națională japoneză, evoluată sub influența hindusă. Ş. este bazat pe cultul unor zei cu o multitudine de înfățișări, ca și al spiritelor și strămoșilor (*kami*) totul legat de *uji*, clanul de sânge, de o mare importantă în structura socio-politică a țării. Ş. a devenit un adevărat instrument pentru asigurarea unității statale sub autoritatea împăraților care, în sec.VIII, au făcut ca sărbătorile lui să fie oficializate. În sec.VIII, s-a procedat la adunarea și reelaborarea miturilor tradiționale care stabileau descendența divină a familiei imperiale: de-a lungul unor liste lungi, se ajungea la primul împărat, Jimmu Tenno, descendent din Amaterasu, zeița-Soare aflată în fruntea tuturor *kami*. La trecerea în epoca Meiji (1868) s. a devenit religie de stat. Când constituția din 1889 a consfințit egalitatea tuturor religiilor în stat, ş. a fost înălțat la rangul de cult patriotic, legat de puternicul naționalism japonez din prima jumătate a sec. XX. La sfârșitul celui de-al doilea război mondial, americanii au obligat familia imperială japoneză să-și nege public originea divină. S. s-a reorganizat într-un sens religios mai strict și s-a divizat în mai multe secte.

şipai (sepoys), sau *sipahis*, trupele coloniale indiene care au declanșat marea răscoală din 1857-1858 împotriva Companiei Indiilor, eveniment care a făcut coroana britanică să-si asume administrația directă a Indiei.

şogun, titlu acordat dictatorilor militari japonezi, formă abreviată de la *Sei-i-taj shogun*, general trimis să lupte împotriva barbarilor. Conferit, inițial, doar pentru durata unei campanii militare, în 1192 a fost conferit pe viată lui Mimamoto Yorimoto, cu drept ereditar. Lua naștere, astfel, şogunatul care a reprezentat, pentru mult timp, adevărata putere politică japoneză. Principalele dinastii şogunale au fost cele ale familiilor Kamamura (1192-1332), Ashigaka (1338-1573) și Tokugawa (1603-1668). Prin restaurația imperială din a doua jumătate a sec. XIX, titlul de ş. a fost abolit (1868), punându-se capăt perioadei feudale din istoria tării.

şomaj, condiția celui care nu are de lucru; în limbajul economic se înțelege prin ş. diferența dintre numărul locurilor de muncă disponibile și cel al persoanelor neocupate care-și caută de lucru.

■ *Şomajul, fenomen tipic al economiilor moderne.* În economia din *Ancien Régime* exista fiziologic un număr mai mult sau mai puțin consistent de indivizi neintegrați sau înlăturați din activitatea de producție, constrânși în unele cazuri să ducă o viață de mizerie sau să emigreze. Problema era însă relativă, nefiind cunoscută separarea netă între condiția de integrare în muncă și de ş. Ş. a devenit în schimb o constantă a sistemelor care, o dată cu sec. XVIII și XIX, s-au îndreptat spre o economie capitalistă și industrializată, bazată pe o autentică piață a muncii. Într-un asemenea context, raportul dintre lucrătorii ocupați și șomeri a fost legat în mod strict de mersul în ansamblu al economiei, în timp ce ş. căpăta caracter de adevărată plagă socială. Marea criză economică din 1929, de ex., a determinat o creștere vertiginoasă a ş. în toată lumea (în SUA au existat 15 milioane de persoane fără lucru, iar în Germania 6 milioane).

■ *Şomajul în Italia.* În Italia, țară cu o economie agricolă înapoiată și cu o lentă dezvoltare industrială alături de o dezvoltare demografică rapidă, a existat multă vreme un excedent de populație activă față de locurile de muncă disponibile. În anii 1880-1913 ş., alături de condițiile de viață precare, a fost unul dintre cauzele emigrării (v.). Ea s-a manifestat vizibil în mod special în anii '30, în paralel cu criza mondială. În perioada de după cel de-al doilea război mondial, în special în perioada de reconstrucție a țării, ş. s-a redus simțitor (chiar dacă nu s-a realizat niciodată o deplină integrare în muncă), grație unui val de migrații interne, care a permis mâi de lucru excedentare din regiunile meridionale să-și găsească de lucru în așa numitul „triunghi industrial" (Torino-Milano-Genova). Limita minimă istorică a ş. a fost atinsă în perioada de boom economic și în tot cursul anilor '60. Criza traversată de sistemul economic național, începând cu anii '70 și ca urmare a ei restructurările întreprinderilor inițiate în anii '80 au contribuit la o nouă creștere a ş., care, ca și în alte țări industrializate din Europa (Franța, Germania, Spania) în deceniul următor a ajuns la cote mai mari de 10 % din populația activă, în timp ce se accentua fenomenul de lipsă temporară a locurilor de muncă.

■ *Politici împotriva şomajului.* Lupta împotriva ş. a devenit un element de bază al politicii statelor de tip *Welfare State*, după ieșirea din condiția de neutralitate teoretizată de sistemul liberal pentru puterea publică. Obiectivul angajării în totalitate a inspirat în felul acesta la început politica lucrărilor publice, a formelor de stimulare a investițiilor productive în domenii speciale, măsuri și degrevări fiscale capabile să faciliteze angajarea tinerilor (contracte de formare), normative cu privire la plasamentul obligatoriu al persoanelor cu handicap, la formarea profesională, la contractele de solidaritate, pe lângă experimentarea unor forme excepționale (blocarea concedierilor) sau forme cu tendință permanentă de a amortiza efectele sociale ale ş. (ajutoare de șomaj). În condițiile revoluției informatice, a globalizării piețelor și a diviziunii internaționale a muncii (pe fundalul cărora, în fața unor resorbții periodice ale ş., lipsa locurilor de muncă apare însă ca o trăsătură structurală a societății postindustriale) și determinată de provocarea celor care promovează o formă nouă radicală de liber-schimb, în anii '90, politica guvernelor progresiste în materie de securitate socială și a muncii a fost reformulată în termeni de *workfare:* adică de promovare

a unor noi iniţiative din partea întreprinzătorilor şi deci şi a unor posibilităţi de muncă, mizând pe elemente ca mobilitatea, *part time,* stimulente pentru investiţii.
Bibliografie: *E. Reyneri, Sociologia del mercato del lavoro,* Il Mulino, Bologna 1996.

şovinism, termen (din fr.: *chauvinisme*) care desemnează o atitudine naţionalistă şi patriotică fanatică; folosit în a doua jumătate a sec. XIX de publiciştii francezi, derivă de la numele soldatului din armata lui Napoleon, N. Chauvin, devenit proverbial pentru ataşamentul lui absolut fată de mitul şi idealurile împăratului.

PAPI

Ştefan II, (m. Roma 757), papă (752-757). Pentru a stăvili expansiunea longobardă, i-a cerut ajutor lui Pepin cel Scurt (754) şi l-a încoronat rege al francilor. Acesta a descins în Italia şi, după ce l-a învins pe Astolf, regele longobarzilor (754-756), a dăruit pontifului o parte din teritoriile cucerite ca prim nucleu al viitorului Stat al Bisericii.

Ştefan V (m. Roma 891), papă (885-891). Nobil roman, i-a urmat lui Adrian III în ciuda opoziţiei împăratului Carol cel Gros. În 886, a obţinut de la împăratul bizantin Leon VI demiterea lui Fotios, patriarhul Constantinopolului. În timpul pontificatului său, dinastia carolingiană s-a extins, dar Ş. a înşelat aşteptările lui Berengari de Friuli şi Arnulf de Carintia, încoronându-l ca împărat pe Guido de Spoleto (891).

Ştefan IX (Frederic de Lorena; n. începutul sec. XI-m. Florenţa 1058), papă (1057-1058). Trimis la Constantinopol de papa Leon IX împreună cu Umberto di Silva Candida pentru a-l excomunica pe patriarhul Constantinopolului Mihail Cerularios prin care a început schisma Bisericii din Orient (1054), a devenit apoi abate al mănăsti 'i Montecassino şi cardinal (1057), o personalitate activă în grupul de reformatori romani care l-a sprijinit, ulterior, în alegerea ca papă. A murit după numai şase luni de pontificat.

POLONIA

Ştefan I Báthory (n. 1533-Grodno 1586), rege al Poloniei (1575-1586). Principe al Transilvaniei începând din 1571, datorită legăturii de rudenie cu regele polonez Sigismund II, aversiunii sale faţă de suveranii de Habsburg precum şi deosebitelor sale calităţi politice şi militare, a fost ales de nobilimea poloneză ca succesor la tronul lui Sigismund. Încoronat în 1575, Ş. a obţinut o serie de succese împotriva ţarului Ivan cel Groaznic, urmărind să creeze un mare stat est-european capabil şi să elibereze Ungaria de sub dominaţia turcească.

SERBIA

Ştefan IX Dušan (n. 1308-m. 1355), rege al Serbiei (1331-1355). Detronat de tatăl său Ştefan VIII Dečanski, s-a aliat cu bulgarii şi s-a ridicat împotriva Imperiului bizantin cucerind Macedonia, Albania, Epirul şi Thessalia (1334-1348), constituind un stat sârb care se întindea de la Dunăre până la golful Corint şi proclamându-se „împărat al Serbiei şi al Romaniei" (1345). A promulgat *Codul lui Dušan* (1349) în care a reunit dreptul cutumiar sârb şi normele jurisprudenţei bizantine.

UNGARIA

Ştefan I cel Sfânt (Esztergom cca 969-Buda 1038), rege al Ungariei (1001-1038). Fiu al lui Géza, duce păgân al maghiarilor, a fost educat de mamă în spiritul creştinismului. Recunoscut ca rege de papa Silvestru II şi de împăratul Otto III, a creştinat regatul şi a înfiinţat o administraţie solidă destinată să dureze timp de opt secole.

T

Taaffe, *Eduard von*, om politic austriac (Viena 1833-Ellischau, Boemia, 1895). Preşedinte al Consiliului de miniştri al Austro-Ungariei în 1868-1870 şi, din nou, în 1879-1893, a încercat să aplaneze conflictul cu minorităţile etnice printr-o politică de concesii acordate aristocraţiilor locale şi prin introducerea sufragiului universal, dar împăratul Franz Joseph l-a obligat să demisioneze.
tabără, adăpostul temporar al trupelor în corturi sau barăci, eventual însoţit de acţiuni de apărare sau de camuflare. În lumea romană planul taberei militare, adesea semipermanentă (*castra stativa*), a furnizat modelul pentru structura oraşelor în construcţie: o arie, în general pătrată, înconjurată de un val de pământ sau de un şanţ, cu patru porţi de acces (*pretoria* înspre duşman; *decumana porta* pe latura opusă; la stânga şi la dreapta) şi o reţea de drumuri interne, în jurul unei pieţe largi, centrale (for) şi direcţionată înspre poarta principală care lega *pretoria* de *porta decumana* şi drumul care lega cele două porţi, din dreapta şi di stânga.
Tacitus, *Publius Cornelius*, istoric roman (n. cca 55-m. cca 120). A scris: *Dialogus de oratoribus*, în care a încercat să prezinte drept cauze ale decadenţei imperiului lipsa libertăţii şi oprimarea politică; *De vita et mortibus Iulii Agricolae*, 46 de capitole despre viaţa şi activitatea socrului său, cuceritor al Britanniei; *Germania*, un mic volum în care sunt descrise obiceiurile germanilor; *Historiae*, poate în 12 cărţi, din care s-au păstrat doar primele patru şi începutul celui de-a cincea, descriind evenimentele cuprinse între moartea lui Nero şi cea a lui Domiţian (66-96); *Annales*, în 16 cărţi, din care ne-au parvenit primele şi ultimele şase, cu evenimentele petrecute de la moartea lui Augustus la cea a lui Nero (16-68). Cu o mare incisivitate, T. a ştiut să descrie caracterele şi să pătrundă chiar şi în sufletul personajelor sale. Susţinător al taberei senatoriale, a văzut în împăraţi dispariţia libertăţii şi triumful răului. Idealul său politic a fost un principat care să rezulte din concilierea monarhiei cu libertatea. Stilul lui T. este sobru, plin de nerv, caracterizat prin concizie.
Tadjikistan, stat în Asia Centrală. *Sup.*: 143 100 km^2. *Pop.*: 5 836 000 loc. *Capit.*: Duşanbe. *Limba*: tadjika şi rusa. *Relig.*: musulmană, predominant şiită. *Vecini*: V şi NV Uzbekistan, N Kârgâzstan, E China, S Afghanistan. *Forma de stat*: republică prezidenţială. T. istoric, corespunzând vechilor regiuni Sogdiana şi Bactriana, a fost o regiune de frontieră a imperiului persan. Tadjicii au avut un rol important în istoria afghană în perioada suveranilor Ghurizi (sec. XII-XIII). T. a fost, apoi, anexat în mare parte la hanatul uzbek al Buharei (sec. XVI), apoi la Rusia (sec. XIX). Alipit Turkestanului (1918) şi ocupat de sovietici (1921), a fost teatrul, în 1932-1925, revoluţiei basmacilor, încheiată complet abia după constituirea T. ca republică federativă a URSS (1929). Proclamându-se republică suverană în 1990, a devenit pe deplin independentă începând din 1991, după dizolvarea URSS, şi a aderat la CSI. Încă de la început, viaţa T. independent a fost agitată din cauza luptei pentru putere dintre fundamentaliştii musulmani ai lui S. Nuri (susţinut de *mujaheddinii* afghani) şi conducerea comunistă reprezentată de I. Rahmanov, sprijinit de Moscova. Sângerosul război civil (la care au luat parte şi 20 000 de soldaţi ruşi) s-a încheiat în 1997 în urma unui acord de pace (semnat sub egida ONU de părţile aflate în conflict) care prevedea integrarea combatanţilor islamici în armata naţională, constituirea unui guvern de unitate naţională, alegeri libere în termen de un an.
Taft, *William Howard*, om politic american (Cincinnati 1857-Washington 1930). Republican, guvernator în Filipine (1901-1904), a fost secretar de război sub preşedinţia lui Th. Roosevelt (1904-1908), care l-a susţinut în alegerea ca preşedinte în 1908, dar, dezamăgit de conservatorismul său, nu l-a mai susţinut şi în 1913, când a fost învins de democratul Th. W. Wilson. În politica externă a practicat „diplomaţia dolarului", sprijinind guvernele dictatoriale din America Latină şi transformându-le în garanţi ai intereselor economico-financiare nord-americane în regiune.
Tagliacozzo, localitate italiană din regiunea Abruzzo în care, la 23.VIII.1268, Carol I de Anjou l-a învins pe Conrad IV de Suabia, punând capăt dinastiei Hohenstaufen şi pretenţiei sale de a recuceri tronul Siciliei.
Taine, *Hippolyte-Adolphe*, istoric şi filosof francez (Vouziers, Ardenne, 1828-Paris 1893). Adept al pozitivismului, a susţinut că viaţa spirituală depinde de factori naturali, cum ar fi clima şi rasa umană, ca şi de mediul social. În *Originele Franţei contemporane* (6 vol., 1876-1894), a dat o interpretare conservatoare şi antiiacobină a Revoluţiei franceze.
taipinilor (T'ai-p'ing), răscoala, izbucnită în China, în 1849-1864. Având o bază ţărănească şi susţinând un fel de comunism pe fond religios, s-a răspândit în tot sudul Chinei şi, în 1853, a proclamat la Nankin întemeierea Imperiului Celest al Marii Păci (*T'ai-p'ing*). Pe lângă expropierea marilor latifundii, răsculaţii cereau şi adoptarea altor măsuri (interzicerea comerţului cu opiu, anularea privilegiilor occidentale în China) care loveau în interesele puterilor colonialiste. Răscoala, în faţa căreia forţele imperiale rămăseseră neputincioase, a putut fi înăbuşită doar datorită ajutorului militar al ţărilor occidentale.

Taiwan, stat insular din Asia de est, format din insulele Taiwan şi arhipelagul Pescadores. *Sup.*: 36 000 km^2. *Pop.*: 21 220 000 loc. *Capit.*: Taipei. *Limba*: chineza modernă standard. *Religie*: confucianism şi taoism (49%), budism (43%). *Poziţie geografică*: între Marea Chinei de Est şi cea de Sud, separată de coasta chineză prin strâmtoarea Formosa. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Insula T., locuită de popoare din ramura etnică indoneziană, a fost colonizată de ţăranii chinezi din Fujian în sec. XVI. În 1590, navigatorii portughezi venind din Macao i-au pus numele Formosa (port., frumoasă). A urmat, în 1624, stabilirea aici a olandezilor şi a japonezilor, alungaţi, între 1662 şi 1683, de piratul chinez Koxinga care şi-a întemeiat propriul regat, apoi teritoriul a fost anexat de China. În 1895, dominaţia chineză a fost întreruptă de anexarea la Japonia, ca urmare a tratatului de la Shimonoseki. După ce comuniştii au luat puterea la Pekin (1949), guvernul şi armata Kuomintagului s-au refugiat în insulă, creând China Naţionalistă cu ajutorul SUA, care au făcut din acest stat un avanpost al Războiului rece. Preşedintele Chiang Kai-shek a reuşit să obţină recunoaşterea marilor puteri occidentale drept unic reprezentant al poporului chinez (1950) şi a iniţiat industrializarea ţării printr-o dictatură rigidă bazată pe legea marţială. În 1971, în urma reluării relaţiilor dintre chinezi şi americani, T. şi-a pierdut locul pe care-l deţinea în ONU în favoarea Republicii Populare Chineze. Începând din 1975, anul morţii lui Chiang Kai-shek, până în 1988, la putere s-a aflat fiul acestuia, Ciang Cing-kuo. În 1978, SUA şi-au retras trupele pe care le aveau pe teritoriul T. Între timp, în T. s-a înregistrat o puternică dezvoltare industrială, tehnologică şi financiară, ceea ce a dus la stabilirea de relaţii comerciale cu China.Între anii '80 şi '90, a început şi un proces de democratizare (1987: abolirea legii marţiale; 1990: abolirea ultimelor legi excepţionale rămase în vigoare; 1991: proclamarea încetării stării de război cu China). Alegerile libere (1991, 1993 şi 1995), chiar dacă au confirmat rolul conducător al Kuomintagului, au reprezentat creşterea puterii Partidului Democratic Progresist, adept al unei reconcilieri rapide cu China.

talion, pedeapsă constând în aplicarea pentru cei vinovaţi a aceluiaşi tratament la care ei i-au supus pe alţii. Cele XII table din dreptul antic roman (sec. V î.Hr.) începuseră să prescrie înlocuirea acestei maniere de a pedepsi cu o variantă pecuniară, măsură care, ulterior, a devenit obligatorie. Pedeapsa t. se întâlneşte şi în vechiul cod de legi germanic; unele reminscenţe mai puteau fi găsite la Modena (1771) şi în Toscana (1786).

Talleyrand-Périgord, *Charles-Maurice prinţ-duce de*, om de stat francez (Paris 1754-1838). Descendent al unei vechi familii nobile, a fost îndreptat către o carieră ecleziastică, deşi nu avea nici o vocaţie pentru aceasta. Episcop de Autun (1788), deputat al clerului în Stările Generale (1789), a aderat la ideile revoluţionare, propunând adoptarea unui decret prin care bunurile ecleziastice erau puse la dispoziţia poporului. A jurat să respecte *Constituţia civilă a clerului* şi, deşi ameninţat cu excomunicarea de Pius VI, i-a consacrat pe primii episcopi constituţionali (1791), dar a renunţat, apoi, la scaunul episcopal şi a trăit ca laic. În iulie 1797, Directoratul l-a numit ministru de externe, dar T. a demisionat şi a sprijinit luarea puterii de către Napoleon, care l-a repus în funcţie. A elaborat *Articolele organice* ale concordatului din 1801 şi a negociat tratatele de la Lunéville, Amiens, Pressburg şi Tilsit, dar nu a reuşit să-l convingă pe împărat să respecte echilibrul şi pacea din Europa. După ce a părăsit, în 1807, postul de ministru de externe, l-a sfătuit în secret pe ţar să nu-l sprijine pe Napoleon împotriva Austriei (conferinţa de la Erfurt, IX-X.1808) şi a complotat cu J. Fouché împotriva împăratului. La 1.IV.1814, T. a format un guvern provizoriu şi a convins Senatul să proclame urcarea pe tron a lui Ludovic XVIII. Din nou ministru de externe, a reprezentat Franţa la Congresul de la Viena, reuşind s-o reintegreze în rândul marilor puteri şi, datorită apelului la principiul legitimităţii, a obţinut condiţii de pace care nu erau oneroase, După cele „O sută de zile" ale lui Napoleon, a fost pentru câteva luni, preşedinte al Consiliului de Miniştri. Orientându-se către opoziţia liberală, în 1830, după ce Ludovic Filip a preluat puterea, a fost numit ambasador în Anglia. La sfârşitul anului 1834, s-a retras din viaţa publică.

Talmud, totalitatea interpretărilor date legii orale ebraice, *Mishnah (Mişna)*. Aflat la baza practicii religioase ebraice, T. este format din textul *Mishnah* şi din comentariul exegetic care a luat numele de *Gemarah* (ebraica: completare). Există două redactări ale T.: T. palestinian sau de la Ierusalim, redactat în Palestina în sec. IV, şi T. babilonian, redactat în Babilon, în sec. V. Conţinutul lor este complex: drept civil şi penal, legi referitoare la cult, doctrine filosofice şi mistice, istorie, medicină şi geografie.

Tambroni Armaroli, *Fernando*, om politic italian (Ascoli Piceno 1901-Roma 1963). Deputat al DC, în 1955-1959 a devenit ministru de interne. Fiind un apropiat al preşedintelui republicii, G. Gronchi, a fost numit de acesta ca preşedinte al Consiliului de Miniştri (25.III.1960) într-un guvern monocolor democrat-creştin care a obţinut votul de încredere doar datorită sprijinului decisiv al MSI. Când, după aceasta, a urmat un protest antifascist prelungit al populaţiei, el l-a considerat drept un complot comunist şi a ordonat o intervenţie extrem de dură a poliţiei (5 morţi la Reggio

Emilia, 4 la Palermo şi Catani), dar, izolat, a fost obligat să demisioneze (19.VII.1960).

Tamerlan, numele europenizat al lui *Timur Lenk* (Timur cel Şchiop), suveran turc (Kish 1336-Otrar 1405). Făcând parte din nobilimea turcă din Transoxiana (Turkestanul occidental) supusă de hanul mongol din Kashgaria, s-a eliberat, în 1363-1365, de sub dominaţia hanului şi a făcut din Samarkand centrul puterii sale independente: proclamându-se descendent al lui Ginghis Han, a plănuit realizarea unui întins imperiu turc islamic. După ce a cucerit regatele Kashgaria şi Horezm (1380), a atacat pe rând Persia (de la care a luat regiunile nordice) şi Anatolia orientală (1381-1387), Hoarda de Aur (1391-1394), Moscova şi Ucraina (1395). Întorcându-se către est, a pătruns în India şi a cucerit Delhi (1398). Şi-a apărat cu succes teritoriile cucerite în faţa sultanilor Siriei şi Egiptului (ocuparea şi distrugerea oraşelor Alep şi Damasc (1400) şi Bagdad (1401); în 1402, s-a impus asupra otomanilor şi a murit pe când plănuia să invadeze China. Musulman fanatic, om de mare cultură (a făcut din Samarkand unul dintre cele mai strălucitoare oraşe ale vremii sale), strateg şi comandant militar pe cât de mare, pe atât de nemilos, T. nu avea, însă, o gândire politică adecvată, asigurând doar prin forţă unitatea marelui său imperiu care, de altfel, n-a mai rezistat mult timp.

tamili, populaţie de etnie şi cultură dravidiană (cca 60 de milioane de persoane) stabilită în India sud-estică şi în Sri Lanka. O mişcare politico-militară naţionalistă (Tigrii T.) duce, începând din 1983, un sângeros război civil împotriva majorităţii singaleze din Sri Lanka (v.).

Tancred de Altavilla (m. Palermo 1194), rege al Siciliei (1189-1194). A fost urcat pe tron după moartea vărului său Guillaume II, de către aristocraţia siciliană care era împotriva candidaturii împăratului Henric VI, soţul mătuşii sale, Constanţa de Altavilla. În 1190 şi 1191, i-a învins pe Richard Inimă de Leu şi, respectiv, pe Henric VI, care încercau să-l înlăture de la domnie.

Tancred de Hauteville, principe normand (n. 1076-Antiohia 1112), nepot al lui Robert Guiscard, a participat la prima cruciadă, distingându-se în cucerirea oraşului Niceea (1097) şi participând la asediul Antiohiei (1098). Principe al Galileei după cucerirea Ierusalimului (1099), a devenit principe al Antiohiei (1104).

T'ang, dinastie imperială chineză care a domnit di 618 până în 907. Întemeiată de *Li Yüan*, a reunificat şi pacificat ţara sub domnia fiului său *Tai-tsung* (627-649). Apogeul dinastiei T. a fost atins sub *Hsüan Tsung* (712-756), sub domnia căruia imperiul a ajuns la cea mai mare întindere a sa, expansiunea fiind oprită de arabi la Talas (751).

Tangentopoli, sau *„oraşul mitei"* (it., *tangente*, mită), termen creat de mijloacele de comunicare şi intrat în vocabularul comun pentru a indica sistemul de corupţie de care s-au servit în cursul anilor '80 -'90 atât oamenii politici (din interese personale sau pentru a asigura finanţarea propriului partid), cât şi industriaşii şi, în cele din urmă, oamenii de afaceri (pentru a obţine favoruri sub formă de comenzi sau concesii în domeniul legislativ), percepând sau plătind sume ilegale de bani (mită). Începând din 1992, în mediile de afaceri au avut loc numeroase (şi încă nerezolvate) anchete judecătoreşti răsunătoare (*Mani pulite* – Mâini curate), în care a fost implicată aproape întreaga clasă conducătoare din acei ani, contribuind la criza „primei Republici"

Tannenberg, bătăliile de la, lângă acest sat polonez, în 1410, polonezii şi lituanienii au învins Ordinul cavalerilor teutoni. La începutul primului război mondial, germanii, aflaţi sub comanda lui P.L. Hindenburg, au blocat aici invazia rusească asupra Prusiei Orientale (VIII.1914).

Tanucci, *Bernardo*, om politic napolitan (Stia 1698-Neapole 1783). Consilier şi ministru al lui Carol III de Bourbon la Neapole şi, în continuare (1759-1776) al lui Ferdinand IV, susţinător al despotismului luminat (v.) pentru a elimina amestecul ecleziastic, a favorizat alungarea iezuiţilor din statele în care suveranii aparţineau familiei de Bourbon; a încercat să ţină sub control şi puterea baronilor, să amelioreze situaţia financiară şi să încurajeze cultura din regat. A fost concediat din voinţa reginei Maria Carolina de Habsburg.

Tanzania, stat în Africa de est, format prin unirea statului continental Tanganyika cu cel insular Zanzibar. *Sup.*: 888 470 km². *Pop.*: 28 530 000 loc. *Capit.*: Dodoma. *Limba*: kiswahili. *Relig.*: culte tradiţionale. *Vecini*: N Kenya şi Uganda, V Rwanda, Burundi şi Zair, S Zambia, Malawi şi Mozambic, E Oceanul Indian. *Forma de stat*: republică federală prezidenţială în cadrul Commonwealthului.

Lipsită de o fundamentare etnică şi istorică până la dominaţia colonială britanică, după dobândirea independenţei, T. şi-a format o structură statală şi economică relativ solidă şi stabilă sub conducerea liderului panafrican J. Nyerere, care a îmbinat regimul socialist cu o dezvoltare relativ echilibrată a producţiei.

sec. VIII-X

Negustorii arabo-persani (şirazieni) întemeiază baze comerciale în insulele Zanzibar şi Pemba şi, pe litoral, oraşul-stat Kilwa.

sec. XII-XV

Imperiul zeng: dezvoltarea civilizaţiei swahili având în centrul reţelei comerciale oraşul Kilwa şi legături până în imperiul Mali, India şi China.

1503-1505
Portughezii se stabilesc în Zanzibar şi Kilwa şi controlează traficul comercial de pe litoralul oceanului.
sec. XVI
Năvăliri în Kilwa ale triburilor bantu wazimba.
1653 Zanzibarul iese de sub dominaţia portugheză şi trece sub suveranitatea Omanului (1698).
sec. XVIII
Expansiunea Omanului pe coasta oceanului îi alungă pe portughezi la S de râul Ruvuma.
1832 Sultanul omanit Said II mută capitala regatului pe insula Zanzibar, în timp ce colonizarea regiunilor din interiorul continentului este efectuată de neguţătorii de sclavi şirazieni (1840).
cca 1850
În urma expansionismului zulu, bandele de tâlhari nguni ocupă mai multe teritorii din interiorul Tanganykăi, formând o serie de centre de putere locale (sango, nyamwezi, kimbu).
1856 Sultanul Zanzibarului îşi proclamă independenţa faţă de Oman, instituind relaţii privilegiate cu Marea Britanie.
1857-1872
Mai multe expediţii ale exploratorilor britanici, printre care cele ale lui J.A. Grant şi D. Livingstone.
1871-1884
Şeful nyamwezi Miramba îşi creează o puternică hegemonie bantu în Tanganyka centrală.
1873 Sultanatul din Zanzibar aboleşte comerţul cu sclavi.
1884 Începe penetraţia colonială germană în Tanganyika datorită exploratorului K. Peters.
1885 Fondarea Companiei Africii Orientale Germane care-şi extinde controlul şi asupra Tanganyikăi.
1890 Protectorat britanic asupra Zanzibarului.
1891 Tanganyika este anexată la colonia Africa Orientală Germană.
1920 Prin înfrângerea Germaniei în primul război mondial, Tanganyika trece sub mandat britanic.
1946 Aparitia primelor mişcări naţionaliste: Tanganyika Africa National Union (TANU), condusă de socialistul J. Nyerere, şi, în Zanzibar, Afro-Shirazy Party (ASP), condus de A.A. Karume.
1961 Independenţa Tanganyikăi (9.XII) care se proclamă republică sub preşedinţia lui J. Nyerere (1962).
1963 Independenţa Zanzibarului (10.XII).
1964 Revoluţie în Zanzibar; detronarea sultanului şi izgonirea europenilor (12.I); Tanganyika şi Zanzibar formează federaţia T. (26.IV), avându-l ca preşedinte pe Nyerere şi vicepreşedinte pe Karume.
1967 Proclamarea republicii socialiste şi a regimului cooperatist de producţie: stabilizarea economiei şi apropierea de lagărul socialist.
1977 O nouă constituţie: TANU şi ASP se contopesc şi formează Chama cha Mapinduzi (Partidul Revoluţionar, CCM) care devine unica forţă aflată la conducerea ţării.
1985 Nyerere îi cedează puterea lui A.H. Mwinyi care trece la o liberalizare economică treptată şi iese învingător în alegerile prezidenţiale din 1990.
1992 Deschiderea către un sistem politic multipartit permite apariţia unor tensiuni locale care repun în discuţie uniunea federală Tanganyika-Zanzibar.
1993 Tanganyika capătă permisiunea de a-şi forma un guvern autonom, asemănător cu cel al Zanzibarului.
1995 Deşi contestat în mare parte, CCM câstigă primele alegeri de după introducerea multipartidismului şi liderul său, B. Mkapa, devine preşedinte ales. Premierul F. Sumaye continuă procesul de liberalizare a economiei.
1996-1998
Guvernul decide repatrierea fugarilor rwandezi care se refugiaseră pe teritoriul T.

taoism, sistem filosofic şi religios chinez expus, conform tradiţiei, de Lao-Tse în *Tao te-ching* în sec. V şi IV î.Hr. Este eminamente ancorat în natură, fondat pe doctrina *tao*, fiinţă universală imprevizibilă şi inexprimabilă de la care provine totul şi la care se reîntoarce totul, într-un proces continuu, el fiind, de fapt, legea etico-cosmică obligatorie pentru om. Principiile etice constituie partea cea mai importantă a sistemului: ele se bazează pe principiul vieţii ascunse, al nonvoinţei şi al nonacţiunii. T. ca religie a atins o înflorire maximă în sec. III î.Hr., sub dinastia Han. Îşi propune ca scop principal să-i conducă pe credincioşi la nemurire, considerată ca o stare de intangibilitate la care corpul terestru poate ajunge prin intermediul unor practici ascetice şi de meditaţie. Sub influenţa budismului, în jurul sec. II, t. s-a organizat ca biserică, având un panteon al divinităţilor şi un cler mănăstiresc alături de clerul independent. Biserica taoistă a fost desfiinţată de regimul comunist chinez.

Taranto, oraş italian din regiunea Puglia, capitală de provincie. Întemeiat de messapi şi fostă colonie a partenilor exilaţi din Sparta în sec. VIII î.Hr., în sec. V-IV î.Hr. devine unul dintre centrele urbane cele mai înfloritoare din Magna Graecia. I-a blocat pe lucani şi pe bruti în dorinţa lor de a-şi exercita controlul asupra Italiei meridionale, reuşind să-şi asigure o independenţă deplină care a durat până la războiul împotriva Romei (282 î.Hr.) şi la înfrângerea din 272 î.Hr., în ciuda

ajutoarelor aduse din Epir de regele Pyrrus. Romanii au privat-o de orice libertate în timpul războaielor punice, din cauză că, în cel de-al doilea, s-a aliat cu Hannibal. În timpul războaielor cu goții, s-a predat bizantinilor (546) și a rămas sub dominația lor până la cucerirea normandă (1063); după anexarea la Regatul Neapole, a împărtășit soarta acestuia. După unificarea Italiei devine principala bază a Marinei Militare.

Tardini, *Domenico*, cardinal italian (Roma 1888-1961). A parcurs o carieră strălucită în diplomația Vaticanului: adjunct al secretarului de stat (1937), sub pontificatul lui Pius XII a precizat rolul Sfântului Scaun în Războiul rece. Ioan XXIII l-a numit cardinal în 1958 și secretar de stat. Diplomat fin, cu opinii conservatoare, a încercat să evite apropierea Bisericii de vreun partid politic italian.

Tarle, *Evgheni Viktorovici*, istoric sovietic (Nikolaev 1875-Moscova 1955). Unul dintre reprezentanții cei mai autorizați ai istoriografiei academice sovietice din perioada stalinistă, a aplicat marxismul la istoria economico-socială a epocii contemporane (*Clasa muncitoare în Revoluția franceză*, 2 volume, 1909-1911; *Napoleon*, 1936).

Tarquinius Priscus, *Lucius*, al cincilea rege al Romei (sfârșitul sec. VII sau începutul sec. VI î.Hr.). A fost aclamat ca rege de popor, la moartea lui Ancus Marcius. Tradiția îi atribuia construirea așa-numitei Cloaca Maxima, introducerea jocurilor publice și a diferitelor ritualuri. Este amintit ca un rege drept, spre deosebire de fiul sau nepotul său, supranumit Superbus.

Tarquinius Superbus, *Lucius*, al șaptelea și ultimul rege al Romei (a doua jumătate a sec. VI î.Hr.). A început construirea templului lui Zeus de pe Capitoliu și a afirmat supremația Romei asupra latinilor. Alungat din Roma către anul 510 î.Hr., probabil de Porsenna din Chiusi, și nu de o răscoală a orășenilor dupa cum spune tradiția romană, a murit în exil la Cumae.

Tasca, *Angelo*, pseudonimul lui *Angelo Rossi*, publicist și om politic italian (Moretta, Cuneo, 1892-Paris 1960). Reprezentant de frunte al grupului „Ordine nuovo", în 1921 a aderat la PCI și a devenit secretar al Camerei de Muncă de la Torino. Emigrat în URSS după venirea la putere a fascismului, a reprezentat acolo PCI. S-a îndepărtat, însă, de comunism în 1929, criticând politica stalinistă. A scris un important istoric despre *Apariția și venirea la putere a fascismului* (1938).

Tawney, *Richard Henri*, istoric și sociolog englez (Calcutta 1880-Londra 1962). A făcut cercetări asupra istoriei economice și analizei sociologice. Prin *Religia și originile capitalismului* (1926), a luat parte la dezbaterea provocată de teza lui M. Weber asupra raportului dintre etica religiei calviniste și spiritul capitalist, susținând că nu doctrinele protestante, ci individualismul economic contribuise la structurarea societății capitalist-industriale.

taylorism, teorie a organizării științifice a muncii (*scientific management*), elaborată de inginerul nord-american F.W. Taylor (1856-1915). În cartea sa, *Principii de argumentare științifică a muncii* (1911), Taylor a indicat cei trei factori necesari pentru a realiza combinarea optimă a muncii umane cu mașinile: selecție și pregătire profesională, utilizarea la maximum a mijloacelor de producție, individualizarea sarcinilor și suprimarea mișcărilor inutile și a „timpilor morți" T. s-a aflat la baza realizării benzilor de montaj de la Ford și s-a răspândit rapid în industria americană și, mai târziu, europeană, lăsându-și amprenta pe organizarea complexă a muncii dintr-o fabrică.

Tazzoli, *Enrico Napoleone*, preot și patriot italian (Cannato, Mantova, 1812-Mantova 1852). Profesor de filosofie la seminarul teologic, după 1848, a aderat la mazzinism: președinte al comitetului de sprijin pentru Mazzini din Mantova, a fost judecat și spânzurat de austrieci, la 7.XII.1852 la Belfiore (v.).

Tânăra Europă, v. Giovine Europa.

Tânăra Italie, v. Giovine Italia.

târguri, se deosebesc de piețele de mărfuri atât prin importanța mai mare pe care o au și prin durata, cât și prin dezvoltarea pe care o capătă comerțul en gros în cadrul lor. Încă din Antichitate au fost reglementate de autorități administrative și de conducere. T. s-au răspândit în special în timpul Evului Mediu; mărfurile diferite (stofe, pielărie, mirodenii, fetru, animale domestice etc.), nu erau prezente în mod simultan, ci erau expuse în anumite perioade. Un calendar al târgurilor evita suprapunerea lor și nu lăsa descoperită nici o perioadă a anului. Desfășurarea lor bine organizată era garantată de magistrați specializați.

■ *Principalele centre cu târguri.* În Italia sunt cunoscute t. de la Piacenza (896), iar din sec. X cele de la Crema, Bergamo, Veneția, Verona, Mantova, Ferrara, Vercelli, Alessandria, Trento, Bolzano și Merano, toate având statute proprii. La Milano, în 963 se ținea un târg de 14 zile, numit San Gervasio și Protaso. Noi târguri au avut loc în următoarele două secole la Asti, Bari, Bologna, Senigallia; în acesta din urmă se făceau schimburi de mărfuri provenite nu numai din Italia, ci și din Franța, Anglia, Austria și Grecia. Principalele t. europene se desfășurau în regiunea Champagne în Franța (Troyes, începând din sec. V și apoi, Provins, Bar-sur-Aube, Lagny). Și Parisul a devenit un important centru unde se țineau t.: t. de Sf. Denis s-a desfășurat aici din 693 până în 1789. Printre alte t. de importanță europeană le amintim pe cele „de pânzeturi" de la Bruxelles, cel de la Chester (din sec. XI) în Anglia și cel de la Frankfurt pe Main; t. de la Novgorod, în Rusia, a devenit un loc de întâlnire important pentru negustorii hanseatici.

■ *Târguri și finanțe.* T. au contribuit la dezvoltarea tehnicilor de plată, a creditului și a schimbului de bani, de mare importanță a fost activitatea „schimburilor" adevărați bancheri, care la marile t. internațioanle își găseau locul lor preferat pentru comerț. În decursul sec. XVII au apărut acele t. de schimburi (importante cele de la Besançon și Piacenza), unde se efectuau operațiuni de compensare a piețelor și a debitelor și creditelor internaționale.

■ *Târgurile moderne.* În cursul sec. XVIII t. tradiționale au început să decadă și ulterior chiar au dispărut. De la jumătatea sec. XIX s-au dezvoltat două noi forme de expunere: marile expoziții universale (v.) și t. de mostre (t. în care nu erau expusă întreaga marfă ce trebuia comercializată, ci doar mostre). Primul t. de mostre s-a ținut la Leipzig în 1850. Mai recent, s-au răspândit t. specializate, precum saloanele de automobile de la Detroit, de la Geneva și de la Torino; t. de carte de la Frankfurt și Torino; t. de agricultură de la Verona; saloanele nautice de la Genova și Singapore.

tătari, populație turcică care locuia în sec. XI-XII în regiunea mongolă a lacului Buir, cucerită în 1202 de Ginghis Han. În Rusia și, în general, în Europa medievală, termenul t. a fost denumirea generică folosită atunci când era vorba despre populațiile turco-mongole provenite din stepele Asiei Centrale. T. din hanatul turc al Kazanului (cursul mediu al Volgăi) au rezistat rusificării începute de țarul Ivan IV cel Groaznic în sec. XVI, până în 1920, data proclamării Republicii Socialiste Autonome a T.

Teano, comună în provincia italiană Caserta unde, conform tradiției, la 26.X.1860, G. Garibaldi l-a întâlnit pe Victor Emanuel II salutându-l ca prim rege al Italiei și oferindu-i în mod simbolic Regatul celor Două Sicilii cucerit de el însuși. După alte reconstituiri istorice, Garibaldi și Victor Emanuel s-au întâlnit în localitatea Taverna Catena, din comuna Vairano Patenora, plecând împreună către T., unde s-au despărțit.

Teba, oraș din Beoția, în Grecia centrală, unul dintre cele mai mari din Grecia antică. Importantă așezare miceniană, T. a căutat, încă din sec. VIII î.Hr., să-și impună supremația asupra Beoției, în dauna rivalei sale, Orhomenos. În epoca celui de-al doilea război persan, orașul s-a aliat cu Persia împotriva Atenei, fiind adversarul ei și în cadrul conflictului dintre aceasta și Sparta din timpul războiului din Pelopones (sec. V); cu toate acestea, după război i-a ajutat pe atenieni să-și redobândească independența. La începutul sec. IV, T. a participat, alături de Atena, Corint și Argos la războiul corintian, învingându-i, sub comanda lui Epaminonda, pe spartani, la Leuctra (371 î.Hr.). Între 371 și 362 î.Hr., T. era cea mai mare putere grecească, dar hegemonia sa trecătoare n-a rezistat în confruntarea cu Macedonia (jumătatea sec. IV î.Hr.): învinsă la Cheroneea, în 336, a fost rasă de pe fața pământului de Alexandru cel Mare. Reconstruită în 316, în 146 î.Hr., a participat la revolta Ligii aheene împotriva Romei și a fost cucerită de romani o dată cu restul Greciei.

Teheran, capitala Iranului. Orașul, fondat în sec. XII, s-a dezvoltat abia din 1554, când a fost fortificat și dotat cu turnuri de apărare. Ales drept capitală în 1786, în 1788 a devenit și sediu al curții șahilor.

■ CONFERINȚA DE LA T. S-a desfășurat în timpul celui de-al doilea război mondial (28.XI-1.XII.1943) și a fost prima întâlnire la vârf dintre F.D. Roosevelt, W. Churchill și I. Stalin, aceștia punând la punct atacul final aliat împotriva Germaniei (cu deschiderea unui „al doilea front" în Europa) și organizarea viitoare a ONU.

tehnică,
capacitatea de a crea obiecte și de a manevra elementele naturale pentru asigurarea propriei existente și pentru a îmbunătăți calitatea vieții este un element caracteristic și specific al evoluției speciei umane.T. este, prin urmare, un aspect hotărâtor atât al vieții materiale, cât și al organizării producției și chiar a vieții sociale, în măsura în care a avut întotdeauna o funcție culturală, legată de esența intelectuală a dominației umane asupra lumii.

■ *Tehnica și evoluția umană.* Istoria t. este o poveste amănunțită și complexă, alcătuită din momente ale evoluției (nici o invenție nu apare decât pe un teren preexistent, și, în general, prin mici ameliorării continue) și din accelerări (legate de descoperirile științifice, dar, în special, de succesul în practică și de răspândirea doar a unora dintre ele). Dobândirea unui control asupra focului și crearea primelor unelte din așchii de piatră (în Paleolitic) au fost scânteia generală de început al civilizației. Etapele succesive ale t. au avut caracteristici mult mai localizate și mai specifice. Fundamentală a fost îmbunătățirea uneltelor pentru vânătoare și pentru război. În ultima fază a epocii preistorice (din mileniul IX până în mileniul III î.Hr.) a avut loc o serie crucială de invenții tehnice: prelucrarea metalelor și a argilelor a stimulat confecționarea de unelte, dar și dezvoltarea agriculturii datorită plugului sau evoluției transporturilor. Cazul roții (apărută în mileniul IV î.Hr. pe o largă arie sud-europeană) este tipic: esențială în dezvoltarea civilizațiilor occidentale, n-a fost aplicată niciodată (chiar dacă se cunostea principiul) în America precolumbiană și a fost, treptat, înlocuită în Orientul Mijlociu cu animalele de povară, dată fiind și configurația diferită a

teritoriului. Alt moment decisiv a fost dintotdeauna utilizarea energiei: la cea produsă de oameni şi de animale, exclusivă în Antichitate, s-au adăugat cea hidraulică, exploatată prin roata verticală (sec. V d.Hr.), răspândită în Evul Mediu şi soluţie de bază până în epoca modernă, şi cea eoliană, obţinută prin mori de vânt, cunoscute î Persia din sec. VII şi în Europa la putin timp după aceea. Din punct de vedere cultural, aşadar, lumea clasică n-a acordat o prea mare atenţie t. şi invenţiilor, neavând mentalitatea omului care domină natura.

■ *Originalitatea civilizaţiei occidentale.* Încă de la sfârşitul Evului Mediu, se părea că, în sfârşit, latura activă a capacităţii umane va deveni aptă să controleze natura. Un raport mai strâns între destinul uman şi capacitatea de a descoperi şi controla legile existente în realităţile din natură a luat naştere o dată cu Renaşterea, care, în fapt, a însemnat o declanşare a revoluţiei ştiinţifice moderne (Copernic, Galilei, Kepler şi Newton) şi a tuturor aplicaţiilor sale tehnologice. Legată intrinsec de generalizarea ideii de progres, această propensiune către inovaţia tehnică a contribuit la apariţia treptată a unei separări a societăţii occidentale de celelalte civilizaţii (arabă, indiană, chineză) începând chiar din sec. XVI. Încă din sec. XV, o invenţie ca tiparul s-a răspândit aproape concomitent în China şi în Europa, dar China, cu scrierea sa ideografică, a evoluat în special în direcţia xilografiei care n-a mai permis progresele ulterioare ale tipografiei. În unele sectoare, ca armamentul sau navigaţia, aceasta detaşare a fost pentru europeni punctul forte pentru a-şi impune dominaţia asupra restului globului pământesc. Noua atitudine socială şi culturală a Europei fată de t. a fost exprimată în sec. XVIII prin locul de onoare care i-a fost rezervat de iluminişti în *Encyclopédie* şi, mai apoi, de înflorirea muzeelor ştiinţei şi tehnicii în sec. XIX.

■ *Revoluţie industrială şi tehnologie.* În ciuda faptului că dispunea de o mare cantitate de bunuri materiale, europeanul din 1750 era mai apropiat de vechii romani decât de strănepoţii săi. Tocmai în acea perioadă, un mănunchi de inovaţii tehnologice a favorizat revoluţia industrială care, la rândul său, a stimulat o dezvoltare fără precedent a t., proces continuat neîncetat şi autoalimentat până în zilele noastre. Inovaţii în industria textilă şi metalurgică s-au conectat cu noua energie a maşinii cu abur. Marea invenţie a sec. XIX a fost aplicarea în practică a studiilor asupra electricităţii (motor electric şi iluminat, de la Faraday la Edison) care a însoţit marele salt înainte al transporturilor, favorizat de utilizarea motorului cu combustie internă (automobil, camion şi avion). În paralel s-au dezvoltat comunicaţiile (telegraf, radio, televiziune), apoi chimia, electronica, energia nucleară şi informatica, în sec. XX. Organizarea industrială modernă a introdus inovaţii tehnologice atât pentru a rezolva noi probleme (de producţie în masă, de standardizare, de confort, de siguranţă), cât şi pentru a plăti mai bine mâna de lucru, pe măsură ce lupta de clasă a făcut ca preţul manoperei să crească sau, cum s-a întâmplat în SUA, unde forţa de muncă era mai redusă în rândul categoriilor sociale mai puţin calificate. În acest cadru, s-a declanşat o dezbatere aprofundată asupra rezultatelor şi semnificaţiei evoluţiei t. în raport cu posibilităţile umane şi cu posibilitatea de a adapta la necesităţi mediul înconjurător, posibilitate considerată de către ecologişti ca fiind limitată.

Bibliografie: AA.VV., *Storia della tecnica*, UTET, Torino 1973-1987, 4 vol.; G. Basalla, *L'evoluzione della tecnologia*, tr. it., Rizzoli, Milano 1991; D.S. Lades, *Prometeo liberato. Trasformazioni tecnologice e sviluppo industriale nell'Europa occidentale dal 1750 ai giorni nostri*, tr. it., Einaudi, Torino 1978.

Vezi şi: abur, maşină cu; agricultură; chimică, industrie; căi ferate; ecologism; electricitate; industrie; progres; revoluţie industrială; tipar; textilă, industrie.

televiziune, v. *mass medi*

Temistocle, om politic atenian (Atena cca 525-Magnesia pe Meandru, după 464 î.Hr.), întemeietor al forţei navale ateniene. În 483, după perioada în care a fost ostracizat de rivalul său, Aristide, a reuşit să-şi vadă aprobată o lege ce prevedea folosirea fondurilor extraordinare rezultate din exploatarea argintului de la Laurion pentru construirea de trireme; a comandat apoi flota ateniană în al doilea război persan (481-479); autor al deciziei de evacuare a Atenei după ce regele persan Xerxes forţase trecătoarea de la Termopile, i-a învins pe persani în bătălia navală decisivă de la Salamina (480 î.Hr.). La sfârşitul războiului a început construirea zidurilor care legau Atena de Pireu, pentru ca oraşul său să nu mai poată fi încercuită dinspre mare. Tabăra aristocratică a reuşit, totusi, să-l ostracizeze şi T. a fost nevoit să se refugieze (465) pe lângă regele persan Artaxerxes, succesorul lui Xerxes, care i-a acordat o reşedinţă la Magnesia.

templieri, cavaleri ai ordinului religios-militar al Templului, fondat la Ierusalim în 1119 de Hugo de Payns cu scopul de a apăra Locurile Sfinte şi de a-i ocroti pe pelerinii care le vizitau. T. trăiau conform unui regulament propriu, elaborat în 1128 după modelul celui cistercian şi prezentat spre aprobare de Sf. Bernard conciliului de la Troyes. Ordinul, condus la vârf de un mare maestru, prevedea o diferenţiere între cavalieri, scutieri şi capelani. Implicaţi în

aproape toate războaiele împotriva musulmanilor, s-au distins în bătăliile de la Akko (1189), Gaza (1244), al-Mansura (1250). Răspândindu-se rapid în toată Europa, datorită puterii şi uriaşei lor bogăţii (aveau un rol decisiv în tranzacţiile comerciale cu Orientul) deveniseră un fel de stat în stat, intrând deseori în conflict cu suveranii. Din această cauză, Frederic II i-a alungat din Sicilia, iar regele Franţei, Filip cel Frumos, folosindu-se de acuzaţiile de presupuse blasfemii aduse t., i-a cerut papei Clement V să desfiinţeze ordinul (Conciliul de la Vienne, 1312), le-a confiscat averile şi i-a condamnat pe adepţi la torturi şi arderea pe rug.

Teng Hsiao-ping, v. *Deng Xiaoping*.

Tenno, titlu (suveran ceresc) al împăraţilor japonezi, consideraţi descendenţi ai zeiţei Amaterasu şi reprezentanţi ai acesteia pe pământ.

teocraţie, formă de guvernământ în care puterea politică este subordonată puterii religioase sau este exercitată în numele acesteia. T. s-a manifestat istoric î două forme diferite: ca guvernare a unei caste de transmiţători ai voinţei divine, formată din profeţi şi preoţi (exemplu tipic este cazul Tibetului lamaist); sau ca guvernare de către un suveran căruia i se atribuia o învestitură de origine divină. În Europa, gândirea teocratică a fost exprimată prin teoria avansată de Părinţii Bisericii asupra întâietăţii datoriei supuşilor către Dumnezeu faţă de datoria lor către stat. Totuşi, încercarea cea mai semnificativă de impunere a t. a avut loc între sec. XI şi XIV prin papii Grigore VII, Inocenţiu III şi, mai ales, Bonifaciu VIII care au ilustrat teoria superiorităţii puterii pontificale asupra celei imperiale, revendicând dreptul de guverna atât spiritual cât şi temporal.

Teodolinda, (m.628), regină a longobarzilor. Fiică a lui Garibaldo, duce al bavarilor, s-a căsătorit cu regele longobard Autaric (589) şi, apoi, rămasă văduvă, cu ducele Agilulf (591) care devine rege. Catolică, a colaborat cu papa Grigore cel Mare în vederea converti longobarzilor la catolicism.

Teodora (Constantinopol 500-548), împărăteasă bizantină (527-548). Provenită dintr-o familie săracă, actriţă de stradă, s-a căsătorit, în 527, cu împăratul Iustinian I, pe care l-a manipulat total. Dotată cu o intuiţie politică deosebită şi cu o puternică personalitate, după răscoala Nika (523), căreia i-a facut faţă cu o fermitate care-i lipsea împăratului, a devenit şi mai puternică luptând pentru atenuarea intransigenţei religioase faţă de monofiziţi, în special în Egipt şi în Siria.

Teodora, (m. cca 865), împărăteasă bizantină (824-865). Soţia împăratului Teofil, la moartea acestuia (842) a devenit regentă a fiului său, Mihail III. În 843, a cerut convocarea unui conciliu în care a fost condamnată iconoclastia, susţinută de Teofil. A reluat ostilităţile cu arabii, dar în 865 a fost înlăturată de la putere în urma unui complot organizat de fiul său, Mihail, şi de fratele său, Bardas.

Teodora din Roma, patriciană romană (m. 920). S-a căsătorit cu patricianul Teofilactus şi, împreună cu Marozia, fiica sa, a jucat un rol de primă importanţă în viaţa curţii pontificale din vremea papilor Sergiu III şi Ioan X, a cărui amantă se pare că a fost.

Teodor I Lascaris (m.1222), împărat bizantin al Niceei (1204-1222). În calitate de general a participat la apărarea zadarnică a Constantinopolului de atacul cruciaţilor şi al veneţienilor din cea de-a V-a cruciadă (1204). Refugiindu-se la Niceea, a întemeiat acolo imperiul cu acest nume şi l-a apărat de atacul latinilor şi al turcilor selgiucizi. A încercat fără succes să recupereze Constantinopolul din mâinile latinilor (1221).

Teodor II (Sarge, Kuara, 1818-Magdala 1868). Devenit împărat (negus) după un lung şir de lupte cu alţi pretendenţi, a deschis ţara către puterile coloniale europene, dar a intrat în conflict cu Marea Britanie care a organizat împoriva lui o expediţie (1867), sprijinită de rebelii locali. Învins la Magdala, s-a sinucis.

Teofilactus, patrician roman (m. Roma cca 925). Şef al administraţiei pontificale la Ravenna a reuşit, cu colaborarea soţiei, Teodora, şi a fiicelor, Marozia şi Teodora, să-şi impună, pentru mai mulţi ani, controlul asupra vieţii politice a Romei şi asupra papalităţii.

Teramenes, om politic atenian (Atena cca 455-404 î.Hr.). Creator al oligarhiei moderate, a fost implicat în lovitura de stat din 411 şi a participat la ultimele campanii din războiul peloponesiac. După bătălia de la Aigos Potamos, a negociat pacea cu Lixandru şi a fost, după aceea, unul dintre cei treizeci de tirani (v.); a intrat, totuşi, în conflict cu Critias, neacceptând metodele sângeroase ale acestuia, şi a fost condamnat la moarte de acesta.

Tereza din Calcutta (Maica Tereza), în viaţa laică *Agnes Gouxha din Bojaxhiu*, călugăriţă de origine albaneză (Skopje 1910-Calcutta 1997). După ce a intrat, în 1928, în ordinul Sf. Maria din Loreto, a fost trimisă la Calcutta, în India, ca să îngrijească muribunzii şi pe cei fără adăpost. În 1948, a fondat ordinul Misionarele Carităţii, recunoscut oficial în 1965. În urma activităţii caritabile, în 1979 a primit Premiul Nobel pentru pace.

Terni, combinat siderurgic italian fondat în 1884 de V.S. Breda (Limena 1825-Padova 1903), cu sediul la Roma şi cu capacităţi de producţie la Terni. În doar câtiva ani, întreprinderea a dobândit un rol proeminent în siderurgia naţională italiană datorită, în primul rând, comenzilor de stat şi politicii protecţioniste a guvernului. Extinzându-se şi în sectorul electrotehnic, în 1934 a trecut sub controlul IRI (Institutul pentru Reconstrucţia Industrială). În 1964, în urma naţionalizării industriei

electrice, activitățile siderurgice au fost încorporate în Finsider (Societatea Financiară Siderurgică). Din 1988, este controlată de Ilva.

Teroare, perioadă a Revoluției franceze (5.IX.1793-28.VII.1794) în timpul căreia iacobinii, sub conducerea lui Robespierre, i-au învins pe girondini și au declanșat, prin intermediul Comitetului Salvării Publice și al Tribunalului revolutionar, o reprimare sângeroasă a celor suspectați de activități contrarevoluționare (cca 42 000 de persoane ghilotinate) și a adversarilor liniei impuse de Robespierre. T. s-a încheiat cu căderea lui M. Robespierre, ca urmare a zilelor de Thermidor.

terorism, metodă de luptă politică având drept caracteristică recurgerea sistematică la violență (asasinate, atentate cu explozibile, sabotaje). T. justifică, în general, aceste mijloace prin necesitatea de a răsturna o putere legală atribuindu-i o activitate represivă. Deși recurgerea la crima politică nu a fost necunoscut nici în Antichitate și nici în epoca modernă, începuturile utilizării sistematice a t. pot fi plasate în perioada Restaurației, când au avut loc numeroase atentate organizate de asociații secrete de factură liberală și patriotică. În a doua jumătate a sec. XIX, în Rusia s-au înmulțit acțiunile teroriste ale nihiliștilor și ale anarhiștilor (asasinarea țarului Alexandru II, 1881).

■ *Terorism, ideologie, naționalism.* În sec. XX, t. a fost practicat chiar de grupuri cu orientări ideologice diferite, îndreptându-se spre obiective mai generale și,

ACȚIUNI TERORISTE RECENTE ÎN LUME

data	*locul*	*acțiunea*	*autori*
20.XII.1973	Madrid	uciderea primului ministru Carrero Blanco	ETA
21.XII.1975	Viena	sechestrarea miniștrilor OPEC	palestinieni
4.X.1976	Spania	uciderea guvernatorului provinciei basce San Sebastian	ETA
30.VII.1977	Germania Federală	uciderea bancherului J. Ponto	RAF
16.III.1978	Roma	răpirea lui A. Moro și uciderea escortei lui	Brigăzile Roșii
27.VIII.1979	Irlanda de Nord	uciderea a 18 soldați englezi	IRA
2.VIII.1980	Bologna	o bombă explodează în gara feroviară: 85 de morți și 203 de răniți	?
27.IX.1980	München	o bombă explodează în timpul Oktoberfest: 12 morți și 144 de răniți	neonaziști
13.V.1981	Cetatea Vaticanului	Ioan Paul II este rănit cu un foc de pistol	Ali Agça
9.X.1982	Roma	atentat asupra sinagogii: 1 mort și 30 de răniți	palestinieni
31.X.1984	New Delhi	uciderea Indirei Gandhi	sikh
23.XII.1984	Florența / Bologna	bombă în trenul Neapole-Milano: 15 morți și 100 de răniți	extrema dreaptă
7.X.1985	Egipt	sechestrarea navei italiene *Achille Lauro*: 1 mort	palestinieni
27.XII.1985	Roma și Viena	atentate simultane asupra ghișeelor liniilor aeriene israeliene din aeroport: 18 morți	palesti ieni
21.XII.1988	Lockerbie	atentat asupra avionului Pan American pe ruta Frankfurt-New York: 280 de morți	serviciile secrete libiene
19.IX.1989	Niger	bombă în zborul Brazzaville-Paris: 171 de morți	extremiști islamici
27.XI.1989	Columbia	bombă într-un avion: 107 de morți	narcoteroriști
23.V.1992 19.VII.1992	Palermo	două bombe îi ucid pe judecătorii antimafia G. Falcone și P. Borsellino	mafia
25.II.1994	Hebron	un colonist evreu deschide focul asupra mulțimii dintr-o moschee: 53 de morți	Baruch Goldstein
18.X.1994	Tel Aviv	un kamikaze din Hamas aruncă în aer un autobuz: 22 de morți	Hamas
20.III.1995	Tokyo	atentat cu gaze toxice în metrou: 19 morți	Secta Adevărul Suprem
19.IV.1995	Oklahoma City	explozie într-un birou federal: 168 de morți	extremiști de dreapta
30.VII.1997	Ierusalim	atentat în piață: 15 morți	terorist din Hamas
1997	Algeria	masacrarea repetată a civililor din sate: sute de victime	fundamentaliști islamici

deseori, alese la întâmplare (bombe în localuri publice, sechestrarea unor persoane nevinovate). Utilizat de grupuri extremiste de stânga (anarhişti, socialişti revoluţionari) şi de dreapta (*cagoulards* francezi, ustaşi croaţi), a fost relansat în societăţile occidentale de către organizaţii apărute după epuizarea perioadei contestatare a anilor '60 şi active, în special, în anii '70. Printre acestea pot fi amintite, în mod deosebit, RAF (v.) germană, Brigăzile Roşii (v.) italiene şi Action Directe franceză. Peste t. „roşu", în Italia s-a suprapus un t. „negru" (Ordinea Nouă, NAR): chiar dacă asemenea nuclee erau izolate şi au putut fi anihilate de forţele statului, rămân încă necunoscute relaţiile pe care ele şi le-au creat cu o lume interlopă a unor puteri oculte şi a unor resorturi statale deviate (v. strategia tensiunii). Metoda t. a fost adoptată şi de mişcări naţionaliste sau pentru independenţă (irlandezi, israelieni, algerieni, tirolezi din sud, palestinieni, basci, ca şi fundamentalişti islamici iranieni sau libanezi). Deseori, aceste grupări consideră t. drept o armă permisă într-o confruntare militară cu caracteristici, prin natura lor, ilegale. IRA (v.) irlandeză, ETA (v.) bască, sau organizaţiile palestiniene (v. OEP), bucurându-se de o susţinere mai mult sau mai puţin largă din partea propriului popor, exprimă într-o formă exasperată o opoziţie politică mult mai profundă şi mai acută decât înflăcărarea ideologică din anii '70. Societatea contemporană, datorită amplificării imediate a fiecărei acţiuni, chiar izolată, prin mass media, este, în mod tragic, din ce în ce mai mult zguduită de activitatea grupărilor teroriste.

Terracini, *Umberto*, om politic italian (Genova 1895-Roma 1983). Unul dintre fondatorii PCI (1921), a făcut parte din preşedinţia Cominternului. Arestat în 1925 de regimul fascist, în 1939 a fost exclus din PCI, deoarece criticase pactul dintre URSS şi Germania nazistă care a dat cale liberă celui de-al doilea război mondial. Eliberat în 1943 şi reprimit în PCI, a participat la Rezistenţă. Preşedinte al Adunării Constituante (1947-1948), a fost întotdeauna un parlamentar cu autoritate, dar nu a mai primit funcţii importante în partidul său.

terţiar, sector, totalitatea activităţilor economice care au drept obiect prestarea de servicii, separat de sectorul agricol şi minier (primar) şi de cel industrial (secundar). ■ *Rolul social şi economic.* T. a deţinut un loc important încă de la apariţia economiei bazate pe schimburi, cuprinzând activităţile din domeniul comerţului, al transporturilor, creditului, ca şi serviciile prestate cu orice titlu în sectorul administraţiei, în justiţie, în sănătate etc. O dată cu consolidarea statului modern şi a economiei industriale, s-au înmulţit serviciile prestate în domeniul economic şi social de întreprinderi publice sau private. Tripartiţia sectoarelor economice şi recunoaşterea deplină a s. t. ca activitate economico-productivă datează, însă, din anii '30 şi '40 (studiile lui A.G. Fisher şi C. Clark). ■ *„Terţiarizarea" economiei.* În a doua jumătate a sec. XX, s-a înregistrat în ţările industrializate o creştere însemnată a ocupării terţiare a forţei de muncă (în SUA, la sfârşitul anilor '80, mai bine de 2/3 din populaţia activă era angajată în servicii; în Italia, ponderea era de 60 %) şi a cotei din avuţia naţională obţinută produsă de servicii. Un asemenea fenomen, denumit „terţiarizare"a economiei, corespunde scăderii ponderii economice a agriculturii, dar şi unei redimensionări treptate a sectorului industrial care se situase până atunci în fruntea creşterii economice. În paralel, a avut loc şi o extindere a serviciilor oferite persoanei, aici fundamentală fiind prezenţa directă sau indirectă a sectorului public (sănătate, poştă şi telecomunicaţii, instrucţie şcolară, transporturi, informaţie şi spectacol). O creştere deosebită a înregistrat, în ultimii ani, aşa-numitul t. avansat (sau cuatemar), cuprinzând serviciile legate de telecomunicaţii, de cercetarea ştiinţifică şi de informatică.

tetrarhie, organizare a Imperiului roman impusă de Diocleţian (sec. III): partea occidentală şi cea orientală a imperiului erau guvernate de doi împăraţi cu titlul de *august*, ajutaţi fiecare dintre ei de un *cezar* care guverna o parte a teritoriului şi avea dreptul la succesiune.

teţi, în categoriile cenzitare de cetăţenie a atenienilor introduse de Solon, t. erau clasa cea mai de jos, formată din ţăranii fără pământ care nu puteau fi aleşi în nici una dintre magistraturi.

teutoni, Ordinul cavalerilor, denumirea propriu-zisă fiind Ordinul Cavalerilor Sf. Marii din Ierusalim, ordin monastico-cavaleresc fondat în 1198 prin contribuţia financiară a negustorilor din Bremen şi Lübeck, într-un spital militar din Akko. Cuprindea numai germani şi a

POPULAŢIA ACTIVĂ ÎN ITALIA PE SECTOARE ECONOMICE (valori absolute în mii)

anul	*agricultură*	*%*	*industrie*	*%*	*terţiar*	*%*
1861	10 827	69,7	2 806	18,1	1 902	12,2
1901	10 301	61,7	3 716	22,3	2 678	16,0
1951	8 261	42,2	6 290	32,1	5 026	25,7
1991	1 823	8,5	6 916	32,0	12 853	59,5
1995	1 490	7,4	6 494	32,4	12 025	60,0

adoptat o regulă asemanătoare aceleia a templierilor, aprobată de Inocenţiu III (1199). O. t. a contribuit la expansiunea creştină şi germană în jurul Mării Baltice şi, în 1226, a obţinut de la împăratul Frederic II suveranitate asupra teritoriilor cucerite. Stabilindu-şi sediul la Torun în 1231, şi fuzionând cu cavalerii gladiferi, O. t. ajunsese să controleze tot litoralul baltic de la est de Vistula, dar expansiunea lui a fost oprită pe lacul Peipus (1242) de cneazul de Novgorod, Aleksandr Nevski. Căderea mănăstirii St. Jean d'Acre (1291) i-a taiat legăturile cu Locurile Sfinte. De la începutul sec. XIV, cavalerii teutoni au devenit o putere militară şi financiară de prim rang care a ajuns la apogeu sub marele maestru W. von Kniprode (1351-1382). În sec. XV, totuşi, au fost înfrânţi la Tannenberg de regele polonez Vladislav II Jagiełło (1410), iar în 1466 a trebuit să cedeze Pomerania şi Danzigul. Ultimul mare maestru, Albert de Brandenburg, a aderat la reforma protestantă şi a secularizat posesiunile o. t., întemeind ducatul ereditar al Prusiei (1525). Partea catolică a ordinului a supravieţuit în Germania până în 1809, când a fost desfiinţată de Napoleon, şi a renăscut în 1839 la Viena cu rolul asistenţial originar. După persecuţiile suferite din partea regimului nazist, ordinul a fost reînfiinţat în 1945.

Texas, regiunea T. a fost explorată de spanioli în sec. XVI. În 1824, era stat membru al federaţiei mexicane, în 1835-1836 a fost teatru de război între coloniştii americani şi guvernul mexican. Proclamându-şi independenţa, T. s-a unit cu SUA abia în 1845 din cauza neîncrederii manifestate de statele din Nord faţă de anexarea unui nou stat adept al sclaviei.Un nou conflict între SUA şi Mexic (1846-1848) a stabilit definitiv frontierele celor două ţări.

textilă, industrie, prelucrarea fibrelor animale sau vegetale datează de la începuturile civilizaţiei şi se datorează necesităţii de a satisface nevoia primară a omului de a se proteja. Adoptarea războiului de ţesut manual în marile civilizaţii nord-africane şi asiatice a avut loc cel puţin în mileniul II î.Hr. şi a permis ca ţesăturile să se producă mai uşor şi să devină din ce în ce mai fine, astfel încât să susţină un trafic comercial foarte intens în bazinul Mării Mediterane. Grecii şi romanii au moştenit aceste calităţi productive, aducând unele îmbunătăţiri în diferite faze ale prelucrării, de la tors la tesut şi la vopsitul cu substanţe provenite din Orient. Lâna, inul, cânepa, iuta, bumbacul şi mătasea au reprezentat în Antichitate materiile prime fundamentale pentru o activitate desfăşurată preponderent la domiciliu, pentru uz personal, sau în mici ateliere mestesugăreşti. În Europa, rezultate remarcabile în producţie s-au obţinut în Evul Mediu şi în epoca modernă. Oraşele-comună italiene, republicile maritime, marile oraşe ale Franţei, Spaniei şi Flandrei, unele regiuni engleze au devenit, între sec. XIII şi XVII, centre de prelucrare a lânei şi a mătăsii, iar meseşugarii s-au organizat în corporaţii solide. De la Veneţia proveneau, începând din sec. XV, catifele şi brocarturi, inimitabile prin lucrătură şi modele. Pe alte continente a continuat prelucrarea de fibre locale (mătase în Extremul Orient, bumbac în Egipt, India şi America Latină; in şi cânepă în Asia Centrală). ■ *Rolul sectorului textil în industrializare.* Sectorul textil a avut un rol decisiv în revoluţia industrială engleză şi în procesul de transformare economică a Occidentului. Începând din a doua jumătate a sec. XVIII, s-a înregistrat o mecanizare treptată a diferitelor faze din fluxul prelucrării, favorizând apariţia sistemului modern de fabricaţie: în 1733, J. Kay a inventat „suveica zburătoare"; în 1765, J. Hargreaves a inventat maşina de filat multiplă semimecanică; în 1785, E. Cartwright a construit un război de ţesut mecanic şi în 1801 J.-M. Jacquard a inventat un război de ţesut cu cartele perforate. Aceasta a permis obţinerea unei creşteri vertiginoase a producţiei, ducând la exportarea unei cantităţi imense de textile semiprelucrate şi de produse finite. I. t. a folosit în largă măsură noile surse de energie (hidraulică, abur, electricitate), şi, mai târziu, în sec. XX, au evoluat prin utilizarea noilor materii prime (fibre artificiale, sintetice şi chimice) şi prin introducerea unor tehnici şi utilaje din ce în ce mai avansate, deşi sectorul respectiv suferă de un puternic dezechilibru al producţiei.

Vezi şi: bumbac; industrie; lână; mătase; revoluţie industrială.

Thailanda, stat din Asia de sud-est, în peninsula indochineză. *Sup.*: 515 115 km². *Pop.*: 59 228 000 loc., din care 53 % thai, 27 % lao. *Capit.*: Bangkok. *Limba*: thai. *Relig.*: budistă. *Vecini*: V şi NV Birmania, NE şi E Laos, SE Cambodgia, S Malaysia; are ieşire la Marea Andaman şi spre golful Siam. *Forma de stat*: monarhie constituţională.

Regat aproape milenar, cunoscut în trecut sub numele de Siam, T. este singura ţară din Asia continentală care nu s-a aflat sub dominaţie colonială, dar una dintre cele mai occidentalizate din Orient din punct de vedere al obiceiurilor şi al economiei.

sec. V-VIII
: În bazinul fluviului Menam se creează o serie de regate budiste, iar podişul Korat este ocupat de populaţiile khmere.

sec.XI-XII
: Primele migraţii thai, provenind din Nanchao (Yunan).

sec. XII-XIII
: Cucerirea de către mongoli a regiunii Nan-chao provoacă un exod în masă al populaţiilor thai

care ocupă bazinul fluviului Menam şi, alungându-i pe khmeri, întemeiază o serie de regate feudale, dintre care mai importante sunt la S Sukhotai şi la N cel al lui Chiang Rai.

1260-1350
Dominaţie a regatului Sukhotai, care ajunge la apogeu sub regele Rama Khamheng (cca 1275-1317). N este unificat sub hegemonia lui Chiang Rai, care întemeiază regatul Lan Na (1296).

1350-1369
U Thong este întemeietorul dinastiei Ayutthaya şi unifică statele thai de pe fluviul Menam în regatul Siam, instaurând hegemonia siameză asupra Indochinei meridionale şi asupra părţii de N a peninsulei.

1448-1488
Domnia lui Buromotrailokanat: consolidarea autorităţii monarhice în relaţia cu feudalii locali şi conducere centralizată.

1491-1529
Domnia lui Ramathibodi II: primele relaţii cu europenii; tratat de deschidere a porturilor Siamului pentru portughezi (1516).

1556-1587
Perioadă de dominaţie birmaneză asupra Siamului.

1662 Sosirea misionarilor francezi provoacă o răscoală xenofobă.

1760-1782
O nouă perioadă de ocupaţie birmană.

1782-1809
Regatul lui Rama I, primul suveran din dinasti Chakri: mutarea capitalei la Bangkok şi supunerea regatului Lan Na (1793).

1824-1851
Domnia lui Rama III: semnarea tratatelor comerciale cu Compania Britanică a Indiilor Orientale.

1851-1868
Domnia lui Rama IV: occidentalizarea ţării.

1868-1910
Domnia lui Chulalongkorn: cedarea Laosului către Franţa (1893).

1910-1925
Domnia lui Rama VI: Siamul participă la primul război mondial alături de puterile Antantei.

1925-1935
Domnia lui Rama VII: Siamul devine monarhie constituţională (1932).

1938 Naţionalistul P. Songgram instaurează un regim autoritar care-şi manifestă făţiş expansionismul. Siamul capătă ia numele de T. (1939) pentru a sublinia aspiraţia de unificare a populaţiilor thai din ţările înconjurătoare.

1941 În al doilea război mondial T. se aliază cu Japonia şi declară război Marii Britanii şi SUA.

1944 Phanomyong, desemnat ca regent, îl obligă pe Songgram să demisioneze şi formează un guvern cere, declarându-se neutru, retrage T. din ostilităţi.

1947 O lovitură de stat militară îl readuce la putere pe Songgram: regim dictatorial, în strânsă alianţă cu SUA cu care T. colaborează pe plan militar în războiul din Coreea. Se declanşează gherila comunistă în NE şi S ţării.

1954 T. este unul dintre membrii fondatori ai SEATO.

1957 Tentativele de deschidere democratică ale lui Songgram sunt blocate de o lovitură de stat militară care îl aduce la putere pe mareşalul S. Thanarat; când acesta moare (1963) îl înlocuieşte mareşalul T. Kittikachorn: T. sprijină SUA în războiul din Vietnam.

1968 Adoptarea unei noi constituţii şi organizarea de alegeri prin care creşte forţa opoziţiei (1969).

1971-1973
Kittikachorn dizolvă parlamentul şi instalează un directorat militar. Este înlăturat de la putere printr-o insurecţie populară, după care urmează adoptarea unei noi constituţii (1974).

1976-1977
Generalul S. Chalwyu dizolvă parlamentul, abrogă constituţia şi proclamă legea marţială. O altă lovitură de stat restabileşte garanţiile constituţionale (1978).

1979 Ca urmare a ocupaţiei vietnameze a Cambodgiei mai mult de 130 000 cambodgieni se refugiază în T. orientală, asigurând baze logistice pentru khmerii roşii.

1980 Primul ministru P. Tinsulanond, susţinut de partidele de centru-dreapta, formează un guvern „semidemocratic"

1988 Guvernul generalului C. Choonhavan: încetarea gherilei comuniste (1989).

1991-1992
Lovitură de stat a generalului S. Kraprayoon care este contracarată de o largă mişcare a opoziţiei. Masacru la Bangkok: forţele guvernamentale deschid focul asupra manifestanţilor, făcând cca 500 de morţi (18.V.1992). Regele Rama IX îl demite pe Kraprayoon şi-l numeşte prim-ministru pe C. Leekpai, cu misiunea de a restabili legalitatea democratică.

1993 Redresare economică; prin alegeri libere, victoria şi majoritatea absolută sunt câştigate de partidele ostile militarilor.

1994-1995
Leekpai formează un nou guvern de coaliţie. Boom economic care înscrie T. în rândul aşa-nu-

mitelor NICS (v.). Modificare în sens democratic a constituţiei. După implicarea a numeroşi reprezentanţi ai guvernului în scandaluri financiare, parlamentul este dizolvat; alegerile sunt câştigate de conservatorii din Chart Thai (CT) care formează guvernul cu B. Silpa-Archa ca prim-ministru.

1996 Guvernul Silpa-Archa este şi el afectat de scandaluri financiare ; la alegerile anticipate CT se prăbuşeşte şi, aproape la egalitate, în frunte sunt Partidul Noii Aspiraţii, moderat, (al cărui lider, gen. Chavalit, este numit premier) şi democraţii lui Leekpai.

1997 Incapabil să facă faţă gravei crize economico-financiare, Chavalit demisionează. Revine la putere Leekpai.

1998 Criza financiară asiatică afectează şi economia thailandeză.

Thälmann, *Ernst*, om politic german (Hamburg 1866-Buchenwald 1944). Deputat în Reichstag (1924) şi secretar general al Partidului Comunist, s-a opus încheierii vreunui acord cu social-democraţia, chiar şi sub ameninţarea nazistă. Arestat în 1933, a fost internat, în 1943, în lagărul de concentrare Buchenwald, unde a murit în urma unui bombardament al aliaţilor.

Thatcher, *Margaret Hilda*, om politic englez (Dartford, Lincolnshire, 1925). Originară dintr-o familie mic-burgheză, a fost aleasă, în 1959, în Camera Comunelor din partea Partidului Conservator, al cărui lider a devenit în 1975. Linia sa politico-economică riguros monetaristă şi neoliberistă i-a adus succesul în alegeri (3.V.1979): prima femeie şef de guvern britanic, a început o campanie de privatizare a întreprinderilor şi a serviciilor de stat şi o luptă antisindicală dură, reechilibrând din punct de vedere financiar economia britanică cu preţul unei creşteri însemnate a şomajului şi a renunţării la *Welfare State*. S-a arătat a fi o adevărată „doamnă de fier", decizând să pornească un război cu Argentina, care ocupase insulele Falkland (1982). Popularitatea deosebită de care s-a bucurat i-a adus o nouă şi răsunătoare victorie în alegerile din 1983, succesul din 1987 fiind ceva mai moderat. Poziţia sa antieuropeană a dus la dezbinări în cadrul Partidului Conservator, iar încercarea de a introduce un nou impozit local care nu era proporţional cu veniturile (*poll tax*) a provocat manifestaţii prelungite de protest. Obligată să se supună balotajului în reuniunea anuală a Partidului Conservator pentru alegerea liderului, la 22.XI. a decis pe neaşteptate să demisioneze, cedând conducerea partidului lui J. Major.

Theodoric (n.cca 450-Ravenna 526), rege al ostrogoţilor (474-526). După a trăit mai mulţi ani la Constantinopol, în 488, cu sprijinul împăratului bizantin Zenon, a pornit împotriva Italiei. În 489 a invadat Câmpia Padului, l-a învins pe Odoacru pe râul Isonzo, la Verona şi pe Adda şi, asediindu-l la Ravenna, l-a asasinat (493). După ce a pus stăpânire pe peninsulă, T. a dus o politică de pacificare a barbarilor şi a latinilor. A încercat, totuşi, să păstreze puritatea etnică, interzicând căsătoriile mixte şi făcând o distincţie în cadrul funcţiilor şi al prerogativelor: ostrogoţilor le-au revenit sarcini militare, iar dintre latini a recrutat personalul administrativ. A invitat la curtea sa pe unii dintre cei mai cunoscuţi intelectuali ai epocii, ca filosoful Severinus Boetius şi istoricul Casiodor. Forţa sa a început să decadă o dată cu persecutarea arienilor ordonată de împăratul bizantin Iustin (525): T., rege al unui popor în mare parte de confesiune ariană, după o încercare eşuată de mediere, a ordonat începerea unui val de persecuţii împotriva latinilor din regat, cărora le-a căzut victimă însuşi Severinus Boethius.

Theodosius I cel Mare (Cauca, Spania, 347-Milano 395), împărat roman. Fiu al unui general al lui Valentinian I, a participat la expediţiile tatălui său în Britannia şi împotriva alamanilor şi, în 374, ca guvernator al Moesiei, i-a învins pe sarmaţi. Împăratul Graţian l-a ales în 379 ca *augustus*, încredinţându-i comanda armatelor din Orient. T. a reorganizat armata şi a eliberat de barbari unele regiuni balcanice. În 382, neputând să-i respingă pe goţi, le-a acordat autonomie în interiorul graniţelor imperiului în schimbul sprijinului militar din partea acestora. Convins că împăratul ar fi trebuit să controleze viaţa Bisericii şi să garanteze unitatea religioasă în funcţie de coeziunea imperiului, T. a proclamat, în 380, prin edictul de la Thessalonic, drept religie de stat, creştinismul conform crezului de la Niceea şi a convocat conciliul de la Constantinopol (381) care a confirmat condamnarea ereziei ariene. Obligat, iniţial (383), să-l recunoască pe uzurpatorul Magnus Maximus, în 388, l-a învins restituind formal Occidentul lui Valentinian II, urmaşul lui Graţian. Întors în Orient, T. a dat, în 392, un decret prin care interzicea sacrificiile cu cruzime precum şi cultul, chiar şi în cercuri private, al unor divinităţi păgâne. În faţa acestei situaţii, Occidentul s-a revoltat, recunoscându-l ca succesor al lui Valentinian II, mort în 392, pe Flavius Eugenius pe care T. l-a învins în 394. A încredinţat de această dată Imperiul roman de Apus fiului său Honorius, pe lângă care a delegat ca tutore pe un general al său de încredere, vandalul Stilicon, în timp ce Orientul a revenit, la moartea sa, celuilalt fiu, Arcadius, cărui conferise încă din 383 titlul de *augustus*.

Theodosius II (n.401-m.450), împărat roman al Orientului (408-450). Urmaş la tron al tatălui său Arcadius, i-a învins în 421-422 pe persani şi, aliat cu hunii, i-a

îndepărtat de Constantinopol. În 438, a dat *Codul teodosian*, cea mai importantă culegere de drept roman până la *Corpus Iuris Civilis* al lui Iustinian.

Thermidor, zile revoluţionare (conform calendarului revoluţionar, 9-10 Thermidor anul II = 27-29.VII.1794) care în Franţa au dus la căderea lui Robespierre şi la sfârşitul supremaţiei montagnarde din Convenţie. Datorită alianţei dintre o parte a iacobinilor (P. Barras, J.-L. Tallien, J. Fouché) şi moderaţii din Marais, în şedinţa Convenţie din 9 Thermidor, Robespierre şi mâna sa dreaptă, L. Saint-Just, au fost puşi sub acuzare. Refugiaţi sub protecţia Comunei din Paris, Robespierre şi Saint-Just, împreună cu peste o sută de adepţi ai lor, au fost arestaţi şi ghilotinaţi fără a mai fi judecaţi.

Thessalia, regiune din nordul Greciei, pe malul Mării Egee. Lipsită de porturi importante, cu excepţia golfului Volos, poseda una dintre câmpiile cele mai largi şi mai fertile ale Greciei. Aflată, din punct de vedere cultural, la marginea lumi greceşti, T. a fost, totuşi, o importantă putere militară; era organizată ca o federaţie de patru zone, având în frunte un magistrat numit *tagos*. Cucerită de Filip II al Macedoniei, din 196 î.Hr., a făcut parte din posesiunile romane.

Thiers, *Adolphe*, om politic si istoric francez (Marsilia 1797-Saint-Germain-en-Laye 1877). Avocat, a colaborat la ziarul „Constitutionnel" şi a publicat o *Istorie a Revoluţiei franceze* (10 vol., 1823-1827), în care a exaltat spiritul revolutionar, situându-se pe poziţii contrare faţă de restauraţie.

■ *Liberalul în monarhia din iulie.* Adversar al lui Carol X şi al ministrului Polignac, a fondat ziarul „National" (I.1830) şi a fost un susţinător al lui Ludovic Filip de Orléans. Ca mi istru de interne (X.1832-XI.1834), a reprimat dur mişcările muncitoreşti şi republicane de la Lyon şi Paris (IV.1834). Preşedinte al Consiliului şi ministru de externe (1836), şi-a înaintat demisia când regele a refuzat să intervină în Spania împotriva carliştilor. Din nou şef al guvernului şi mi istru de externe, în 1840, prin atitudinea sa belicoasă a riscat să provoace un război împotriva Marii Britanii din pricina sprijinului acordat paşei Egiptului, Mehmet Ali, şi, după aceasta, a fost demis. Atunci a început să scrie *Istoria Consulatului şi a Imperiului* (20 de volume, 1845-1862) care a contribuit la relansarea mitului napoleonian.

■ *Împotriva extremismelor neliberale.* Deputat în timpul celei de-a Doua Republici, a susţinut alegerea ca preşedinte a lui Ludovic Napoleon Bonaparte (XII.1848), dar a fost arestat şi exilat în 1851-1852 pentru că se declarase împotriva loviturii de stat şi a noului regim bonapartist. Abia în 1863 şi-a reluat activitatea politică ca şef al „Uniunii liberale", opunându-se războiului împotriva Prusiei (1870). Şef al unui guvern de uniune naţională (1871), a negociat pacea cu Prusia, a reprimat cu cruzime insurecţia Comunei din Paris şi a fost preşedinte provizoriu al republicii (31.VIII.1871), dar a intrat în conflict cu majoritatea monarhistă din Adunarea Naţională care l-a înlocuit cu mareşalul filomonarhist Mac-Mahon (1873).

Thomas Becket, sfânt (Londra 1118-Canterbury 1170). Numit arhiepiscop de Canterbury (1162), după ce fusese cancelar al regelui Henric II, a apărat cu îndârjire libertatea clerului împotriva amestecului coroanei. Refuzând să semneze *Legile de la Clarendon* (1164) care prevedeau, printre altele, şi supunerea clericilor faţă de tribunalele statului, a fost exilat (1164-1170), dar, la întoarcerea în Anglia, a fost ucis în catedrala di Canterbury de cavalerii credincioşi lui Henric II.

Thomas Morus, sfânt, om de stat englez (Londra 1478-Tyburn 1535). Umanist de seamă, prieten cu Erasmus din Rotterdam, a fost autorul *Utopiei* (1516), satiră a condiţiilor sociale şi politice din Anglia epocii sale, comparate cu cele ale unui stat ideal, organizat pe baze comunizante şi guvernat după principiile toleranţei. Numit (1529) cancelar în timpul domniei lui Henric VIII, a fost, timp de câţiva ani, una dintre cele mai importante personaje de la curte. Pentru că nu a vrut să se pronunţe în favoarea regelui în problema anulării căsătoriei acestuia cu Caterina de Aragón, şi-a înaintat demisia (1532). La doi ani după aceea, împreună cu episcopul J. Fisher, a refuzat să jure pe *Actul de supremaţie* (1534) care declara formal schisma Bisericii anglicane faţă de Roma; închis în Turnul Londrei, a fost condamnat la moarte pentru trădare şi decapitat.

Thorez, *Maurice*, om politic francez (Noyelles-Godault, Pas-de-Calais, 1900-Odessa 1964). Unul dintre fondatorii Partidul Comunist Francez şi secretar al acestuia, din 1930, a contribuit la crearea Frontului Popular (1935). Chemat să-şi satisfacă serviciul militar, în 1939, a dezertat pentru a nu lupta împotriva Germaniei care încheiase alianţa cu URSS. Ministru fără portofoliu sub de Gaulle (1945-1946) şi vicepreşedinte al Consiliului, cu P. Ramadier (1946), a fost demis din guvern, în 1947, împreună cu alţi miniştri comunişti. A continuat să conducă partidul până la moarte.

Tiberius, *Claudius Nero* (Roma 42 î.Hr.-Capul Misenum 37 d.Hr.), împărat roman (14-37 d.Hr.). Mama sa, Livia Drusilla, s-a căsătorit, în 38 î.Hr., pentru a doua oară cu Augustus. Tribun militar în expediţia lui Augustus împotriva cantabrilor (26 î.Hr.), T. a condus, apoi, o serie de alte expediţii victorioase împotriva triburilor germanice, a rhaeţilor şi a vindelicilor (15 î.Hr.), împotriva dacilor şi a pannonilor (10 î.Hr.) împotriva germanilor dintre Rin şi Elba (8 î.Hr.). Căzut în dizgraţie, între 6 î.Hr.şi 2 d.Hr., s-a retras în Rhodos, dar moartea moştenitorilor desemnaţi l-a obligat pe Augustus să-l adopte împreună cu Agrippa Postumus. La moartea

lui Augustus, în 14 d.Hr., principatul i-a revenit lui T., în timp ce Agrippa Postumus era asasinat. În conducerea principatului, s-a condus după principii conservatoare, guvernând cu sprijinul Senatului. Începând din 20, T. s-a aflat sub influența prefectului pretoriului, Seianus, în grija căruia a lăsat, de fapt, guvernarea, retrăgându-se (27) la Capri. La început aparent indiferent față de samavolniciile și cruzimile lui Seianus, când a aflat de planurile acestuia de a uzurpa tronul principatului, l-a reclamat Senatului și a cerut comandarea lui la moarte (31). A consolidat frontierele orientale fără a căuta să le extindă, exploatând rivalitățile dintre parți și germani și calitățile militare ale fiului său adoptiv Germanicus. În 37, acum bolnav, a plecat pentru ultima dată la Roma și a murit lângă Capul Misenum, în timpul călătoriei de întoarcere.

Tibet, regiune autonomă a Chinei, cu capitala Lhasa. Un prim regat tibetan a luat ființă în sec. VII, în care budismul a cunoscut o largă răspândire (sec. VIII). După prăbușirea monarhiei (842) și divizarea într-o serie de centre de putere monahală, T. a trebuit să treacă și sub stăpânirea chineză (sec. XIII). Și-a redobândit independența pe la jumătatea sec. XIV, printr-o structură statală centralizată și teocratică, la vârful căreia se afla Dalai Lama. Din sec. XVIII, deși a rămas, formal, independent, T. a trecut în mod stabil sub înalta suveranitate a Chinei. Regimul comunist chinez a cucerit militar T. (1950) și l-a integrat în republica populară prin tratatul din mai 1951, dar după reprimarea unei revolte anticomuniste condusă de la curtea lui Dalai Lama, a redus T. la statutul de regiune chineză punând capăt, inclusiv formal, independenței sale și ducând o politică sistematică de deznaționalizare și de persecuție religioasă (au fost distruse mii de mănăstiri). Repetatele răscoale populare care au urmat (ultima, din 1987-1988) au necesitat intervenția armatei pentru a putea fi înăbușite.

Ticino, canton din Elveția italiană. Disputată mult timp între Como și Milano în perioada comunelor până la instalarea dominației familiilor Visconti (sec. XIV) și Sforza, regiunea a trecut definitiv, în 1516, sub control elvețian. În 1803 a fost creat cantonul T. sortit să treacă printr-o lungă perioadă de ciocniri, unele violente, între liberalii radicali și catolicii conservatori înainte de a ajunge la o structură politică stabilă. În timpul Risorgimento-ului, ca și în cea fascistă, T. a fost pentru patrioții italieni refugiu sigur și o baza de acțiune și de propagandă.

Tien tsin (Tianjin), oraș din China unde au fost semnate diferite tratate cu puterile europene și cu Japonia, denumite „inegale" pentru că erau impuse Chinei sub amenințarea armelor. Tratatele din 13, 26 și 27.VI.1858 cu Rusia, Marea Britanie și Franța au acordat acestor țări dreptul de a naviga pe fluviul Yang-tze Kiang. Tratatul franco-chinez din 11.V.1884, a recunoscut cucerirea Annamului de către francezi. Cel dintre China și Japonia, din 18.IV.1885, a deschis acesteia din urmă porțile Coreii.

tifos, v. *epidemii.*

Tigellinus, *Caius Ofonius*, om politic roman (m. Sinuessas 69). Exilat de Caligula în 39, a fost rechemat la Roma de Claudius și a devenit prietenul lui Nero care, în 62, la moartea lui Afranius Burrus, l-a numit prefect al pretoriului. A ieșit în evidență prin cruzimea sa, în special în reprimarea conjurației lui Piso (65). La căderea lui Nero (68), a trecut de partea lui Galba, dar, condamnat la moarte, s-a sinucis.

Tiglatpilser III, rege asirian (745-727 î.Hr.). A dus imperiul asirian la apogeul puterii sale, respingându-i pe năvălitorii din Urartu, restabilind supremația asiriană în aria siriano-palestiniană până la Gaza și unificând cele două coroane, a Asiriei și a Babilonului.

Tigran (Tigranes) I cel Mare, (m. cca 55 î.Hr.), rege al Armeniei (cca 95-cca 55 î.Hr). Urcat pe tron în jurul anului 95, s-a aliat cu Mitriadate VI, regele Pontului, împotriva romanilor, și a invadat Cappadocia, ducându-și regatul la o extindere maximă. Înfrânt de Lucullus și, apoi, de Pompeius, dominația sa s-a restrâns la granițele de la început, devenind un stat vasal Romei.

Tilly, *Jean t'Serclaes*, mareșal valon al Sfântului Imperiu Roman (castelul din Tilly, Brabant, 1559-Ingolstadt 1632). A participat la campaniile împotriva turcilor în Ungaria (1605). În timpul Războiului de treizeci de ani, a organizat armata bavareză catolică, învingându-i datorită ei pe boemi în bătălia decisivă de la Muntele Alb (1620); i-a succedat lui A. von Wallenstein la comanda armatelor imperiale și a condus operațiunea de cucerire a Brandenburgului, ca și teribilul jaf asupra orașului Magdeburg (1631), dar a fost învins, la Breitenfeld, de regele Suediei Gustav Adolf și rănit mortal în lupta de la Rain.

Tilsit, tratatele de la, semnate de Napoleon și de țarul Rusiei în localitatea din Prusia orientală la confluența râurilor Tilse și Niemen; după victoria repurtată asupra rușilor în bătălia de la Friedland, Napoleon a început convorbiri cu țarul Alexandru I la Tilsit (25.VI.1807). Primul tratat (7.VII.1807), secret, prevedea aderarea Rusiei la blocada continentală (v.) contra Angliei, în timp ce Napoleon dădea libertate de acțiune rușilor împotriva Suediei și imperiului turc. Prin al doilea tratat (9.VII.1807), public, era creat regatul Westfaliei și marele ducat al Varșoviei în dauna Prusiei.

Times, The, cotidian independent fondat la Londra, la 1.I.1785, de J. Walter ca „Daily Universal Register", a primit actualul nume la 1.I.1788. Începând de la jumătatea sec XIX, s-a impus ca ziarul englez cu cel mai mare autoritate. Importante sunt și suplimentele sale săptămânale „The Times Literary Supplement" și „The Times Educational Supplement".

timocrație, în gândirea politică antică (în special la Platon), formă de guvernare, considerată ca o degenerare a aristocrației, în care puterea este deținută pe baze cenzitare.

tipar, tehnică de reproducere în mai multe exemplare a unor scrieri și ilustrații care, depășind limitele tehnicii scrierii de mână, a contribuit la generalizarea treptată a utilizării cărților (apoi a ziarelor), făcând ca informația și cultura să nu mai aparțină doar elitelor, ci să ajungă un fenomen de masă.

sec. XVI î.Hr.
Chinezii inventează caracterele gravate în lemn, jad sau fildeș: umezite cu cerneală, sunt imprimate ca niște ștampile pe pânză.

sec. VI
În China, se pune la punct o tehnică de reproducere în mai multe exemplare a scrisului și a desenelor folosindu-se matrițe din lemn umezite cu cerneală și aplicate pe mătase sau hârtie (xilografia).

sec. XI d.Hr.
În China apar primele litere din metal turnate în matrițe de argilă.

sec. XIV
În timp ce în Coreea se fac litere din fier, xilografia se răspândește în Europa.

sec. XV
În Europa se experimentează tehnica „turnării în formă": în matrița din argilă a unui text se toarnă un aliaj de plumb și cositor, obținându-se un bloc de metal în relief care, umezit cu cerneală, este folosit pentru tipărirea în mai multe exemplare.

1438 La Mainz, J. Gutenberg inventează caracterele mobile care dau naștere tehnicii tipografice a „turnării repetate" În 1452-1456, Gutenberg tipărește ediția completă a Bibliei în limba latină.

sec. XVI
În Italia apar primele ediții de buzunar (sau de călătorie) la un preț accesibil.

1719 J. Le Blon, din Frankfurt, inventează tiparul în culori.

1798 Germanul L. Senefelder pune la punct tehnica litografiei.

1800 Englezul Stanhope inventează teascul de tipărit din fier.

1810 F. Konig mecanizează teascul lui Stanhope folosind forța aburului.

1845 Americanul R. K. Hoe inventează rotativa.

1886 La Baltimore, O. Mergenthaler realizează prototipul mașinii denumite linotip care permite formarea automată a rândurilor tipografice.

1939 Americanul W. C. Huebner inventează fotocompunerea, prin care literele nu mai sunt confectionate din metal ci proiectate pe hârtie fotografică.

Vezi și: jurnalism; mass media.

tiranie, în Antichitate, regim politic apărut începând de la jumătatea sec. VII î.Hr.în câteva cetăți grecești. Guvernare autocratică și absolutistă, nu putea fi caracterizată ca alternativă la instituțiile republicane, ci ca o suspendare temporară a acestora. T. apare în principalele cetăți grecești (Corint, Sycion, Atena, Samos, Megara) cu excepția Spartei, dispare până î sec. VI î.Hr. pentru a reapărea în perioada elenistică, în special în Pelopones, unde regii macedoneni i-au impus cu forța pe tirani pentru a-și asigura dominația. În cetățile grecești din Sicilia, t. apare, însă, mai ales în primele decenii ale sec. V î.Hr. și, apoi, din nou, la sfârșitul secolului și durează până la cucerirea lor de către romani.

Tireniană, Marea, sector al Mării Mediterane între Italia, Sardinia si Sicilia, străbătut frecvent, începânc din sec. VIII î.Hr., de etrusci, fenicieni și greci, care a' întemeiat pe coastele ei foarte multe colonii. În sec. V Siracuza și-a disputat cu Cartagina hegemonia asupra M. T., dar amândouă, între 265 și 146 î.Hr., au fost supuse de Roma (v. punice, războaie), decisă să-și mențină un control deplin asupra mării la care aveau ieșire și care era o cale de acces către posesiunile sale italice în continuă extindere. După căderea Imperiului din Occident, s-a afirmat prezența bizantină care, ulterior, n-a știut să frâneze înaintarea arabă (sec.VIII), care, consolidându-se în Sardinia, a făcut din M. T. o regiune afectată de piraterie, aceasta ducând și la o prăbușire a schimburilor comerciale. Căile de comunicație au fost redeschise în sec. XI-XII de cele trei republici maritime, Amalfi, Pisa și Genova; aceasta din urmă și-a menținut controlul asupra rutelor tireniene până la instalarea supremației spaniole în sudul Italiei (sec. XV-XVI). Devenită mare franceză în epoca napoleoniană, mai târziu, ca urmare a sprijinului acordat de Anglia suveranilor de Bourbon și de Savoia, refugiați în Sicilia și în Sardinia, și-a făcut apariția și marina engleză.

Tirol, regiune istorico-geografică în care sunt cuprinse actualul land austriac și zona italiană din Alto Adige-Tirolul de Sud. Subîmpărțit, după cucerirea de către Drusus (15 î.Hr.), în cele două provincii, *Tridentum* și *Rhaetia*, a rămas tot împărțit din punct de vedere administrativ și în epoca feudală, când împărații au încredințat teritoriul episcopilor din Trento și Bressanone, alături de care s-a format marea feudă laică a conților de T. În 1363, la stingerea familiei conților de T., posesiunile lor au trecut în stăpânirea Habsburgilor și, în sec. XIV-XV, T. a fost guvernat de principi care aparțineau ramurilor secundare ale dinastiei de Habsburg, fără drept de moștenire a tronului, trecând, ulterior, sub

administrarea directă a coroanei austriece (1665). În epoca napoleoniană, în 1805, a făcut parte din Bavaria şi împotriva acestei anexări s-a declanşat răscoala autonomistă a lui A. Hofer; în 1810, partea din jurul oraşului Trento, la sud de Chiusa, a fost cedată Regatului italic, care a făcut din ea departamentul Alto Adige; în 1815, el a fost restituit Habsburgilor. La sfârşitul primului război mondial, zona de la sud de cumpăna apelor din munţi, Tirolul de Sud, rebotezat de italieni ca Alto Adige, a fost cedată Italiei, prin tratatul de la Saint-Germain, creând problema convieţuirii populaţiilor de limbi diferite (pentru evoluţia acestei probleme, v. Trentino-Alto Adige).

Tirpitz, *Alfred von*, amiral german (Kustrin pe Oder 1849-Ebenhausen 1930). Ministru al marinei din 1897, a întărit flota de mare tonaj şi a început dotarea armatei germane cu submarine. Războiul total dus de submarine, impus de el în timpul primului război mondial, a provocat intrarea în război a SUA (1917).

Tiso, *Jozef*, om politic slovac (Velka Bytča 1887-Bratislava 1947). Preot, după primul război mondial, a fost unul dintre şefii separatişti ai Partidului Popular Slovac. La 6.X.1938, după acordul de la München, a format un guvern autonom slovac, dar a fost demis de guvernul central (10.III.1939). Atunci, T. a apelat la Hitler şi a proclamat independenţa Slovaciei, punând-o sub protecţia germanilor. Ali iat la politica nazistă, a promovat o legislaţie antisemită şi a trimis 250 000 de oameni în sprijinul invadării URSS; după al doilea război mondial a fost judecat, condamnat la moarte şi executat.

titluri nobiliare, titlurile celor care făceau parte din nobilime (v.). Cele mai vechi t. n., cu origine romano-barbarică, datează din sec. X-XIII, epocă în care ele mai erau legate de exercitarea unor drepturi sau puteri feudale. În urma naşterii sau a renaşterii oraselor, au apărut t. n. ale patriciatului din republicile aristocratice (Genova, Veneţia) sau ale decurionatelor din oraşele mai mici şi, mai târziu, în perioada senioriilor, t. n. erau conferite de mari vasali ai imperiului şi de vicarii imperiali. Începând din sec. XIV, s-au răspândit t. n. pur onorifice, acordate prin diplome sau scrisori de învestire din partea împăraţilor, papilor, regilor, principilor şi municipalităţilor.

■ *Care sunt titlurile nobiliare.* În ordine crescândă a importanţei, t. n. sunt: nobil (fără un titlu anume), cavaler (ereditar), baron, viconte, conte, marchiz, duce, prinţ. În Marea Britanie, acest ultim titlu este purtat numai de membrii familie regale. Termenul de baron le revenea la început celor mai importanţi dintre feudali şi, o dată cu prăbuşirea sistemului medieval, s-a redus la o semnificaţie pur onorifică, fără legătură cu ceea ce însemnase cândva. Primul t. n., răspândit în perioada barbară, contele (v.) provenea din aşa-numitul *comes*, sau însoţitor al împăratului. Vicontele, apărut la franci, s-a limitat, până în sec. X, la rolul de locţiitor al contelui. În sec. IX, în organizarea imperiului carolingian, marchizul avea un rol bine definit de administrare a unui teritoriu de graniţă (marcă) şi, mai târziu, de căpetenie peste mai multe comitate. În sec. VI, în Italia bizantină şi longobardă, ducele era o persoană oficială cu însărcinări civile şi militare; în perioada francă, ducele dispare, fiind înlocuit de conte, ca să reapară, ca t. n., la sfârşitul sec. XIV. Termenul de prinţ a fost mult timp folosit pentru a-l defini pe acela care deţinea puterea suverană şi, mai târziu, era sinonim cu monarhul. Prinţii electori din Sfântul Imperiu Roman îl alegeau pe împărat; prinţii de sânge erau aceia care făceau parte din familia regală; prinţul moştenitor este primul moştenitor al tronului; prinţul consort este soţul reginei când el însuşi nu este asociat la guvernare.

Bibliografie: O. Brunner, *Vita nobiliare e cultura europea*, Il Mulino, Bologna 1982.

Tito, pseudonimul lui *Iosip Broz*, om politic iugoslav (Kumrovec, Zagreb, 1892-Liubljana 1980). Originar dintr-o familie foarte săracă, a fost muncitor şi, în 1914, a fost înrolat în armata austro-ungară.

■ *Lider comunist al Rezistenţei.* Prizonier la ruşi în 1915, a rămas în Rusia şi după eliberare, participând la revoluţia sovietică din 1917. În 1920, s-a întors în Croaţia şi în 1928 a fost arestat şi condamnat la şase ani de închisoare pentru activitate ilegală în Partidul Comunist Iugoslav. Eliberat din închisoare, a plecat la Moscova şi, apoi, la Paris; revenit în patrie, în 1937, a luat conducerea Partidului Comunist Iugoslav. Sub pseudonimul T. a reconstruit partidul şi l-a aliniat la politica stalinistă. După invadarea germano-italiană a Iugoslaviei (6.IV.1941), T. a organizat lupta de partizani, grupând forţele comuniste în Bosnia şi Muntenegru. Comuniştii se vor afirma curând ca forţa cea mai importantă din Rezistenţă şi T., numit mareşal al acestei adevărate armate populare (cu un efectiv de peste 500 000 de oameni), a format un guvern provizoriu, la concurenţă cu cel al regelui Petru aflat în exil la Londra. Recunoscut ca lider naţional atât de Aliaţii occidentali cât şi de URSS, T. a reuşit să elibereze cu forţele proprii o mare parte din teritoriul iugoslav, cucerind, la 20.X.1944, Belgradul.

■ *Iugoslavia socialistă.* T. şi-a asumat în acel moment funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri, iar o adunare constituantă proclamă Republica Populară Iugoslavia (29.XI.1945) pe baze federale, fiind un pas înainte faţă de centralismul sârbesc al Iugoslaviei antebelice. Economia a fost naţionalizată şi dezvoltarea sa a avut loc prin planuri cincinale. Beneficiind de susţinerea populară dobândită în lupta de partizani şi de aprobarea unanimă a partidului, T. s-a opus ingerinţelor lui Stalin care pretindea să fie adoptat mecanic modelul

sovietic, subordonând, astfel, interesele iugoslave politicii de mare putere a URSS: conflictul s-a acutizat, culminând cu o adevărată excomunicare a lui T., ca „populist" antisovietic, la congresul Cominform (18.VI.1948). În locul sprijinului pe care i-l ofereau țările din Est, Iugoslavia a primit ajutoare americane și occidentale, obținute datorită reducerii politicii anticatolice și rezolvării chestiunii teritoriului Trieste care submina raporturile cu Italia (19549. T. a continuat să ducă o politică internațională de strictă neutralitate, devenind unul dintre principalii lideri ai grupului de țări nealiniate. A menținut, însă, un regim colectivist în interior, bazat pe autoconducerea muncitorească a întreprinderilor, situându-se pe o li ie de mijloc între tentativele unora de liberalizare a regimului și dorința altora de reîntoarcere la ortodoxia comunistă. La 14.I.1953, a fost ales președinte al republicii și, în 1974, primea titlul de președinte pe viață. Popularitatea sa imensă i-a permis să menți unitatea și independența Iugoslaviei și să zădărnicească tendințele centrifuge ale unor națiuni din cadrul federației, toate reizbucnind, însă, dramatic după moartea sa.

Tittoni, *Tommaso*, om politic italian (Roma 1855-Manziana, Roma, 1933). Deputat al Dreptei (1887-1897), a fost chemat de G. Giolitti ca ministru de externe (1903-1905 și 1906-1909), îndeplinindu-și îndatoririle cu moderație și echilibru. Apropiat al lumii catolice, după primul război mondial, a revenit la externe în guvernul F.S. Nitti (1919-1920), rezolvând problema teritoriului Fiume. A fost președinte al senatului (1920-1929), manifestând o atitudine tolerantă față de fascism.

Titus, *Flavius Vespasianus*, (Roma 39-Aquae Cutiliae, act. Rieti, 81), împărat roman (79-81). Fiul lui Vespasianus, a fost tribun militar în Germania și în Britannia și, în anul 67, l-a însoțit pe tatăl său în Iudeea. La primirea veștii despre asasinarea lui Galba, Vespasianus a pornit în marș asupra Italiei, obținând coroana imperială; el lăsase la comanda războiului din Iudeea pe T. care, în august 70, a cucerit Ierusalimul și a dărâmat Templul. Întors la Roma, a participat la guvernare alături de tatăl său, iar la moartea acestuia a urcat pe tron fără nici o dificultate. În timpul scurtei sale domnii, a guvernat cu înțelepciune (Suetonius l-a numit „deliciu al speciei umane") și a dus o politică a realizărilor de mari opere edilitare, terminând, printre altele, construcția Colosseum-ului.

Toamna caldă, perioada de mari mobilizări ale forțelor sindicale italiene, din septembrie-decembrie 1969, caracterizată de conflictele de muncă dure, transformate apoi în greve, cu participarea și a unor sectoare largi de funcționari. Cu ocazia reînnoirii contractelor de muncă naționale (începând cu categoriile strategice ca cea a siderurgiștilor), angajații urmăreau să obțină condiții salariale și normative mai bune în cadrul întreprinderilor, cerere care se îmbina cu aceea privind reformele politice și sociale (casă, fisc, sănătate, dezvoltarea Sudului). Revendicările oamenilor muncii au dat o mai mare forță de impact și contestației studențești din acea perioadă.

Tocqueville, *Alexis-Charles-Henri-Maurice Clérel de*, istoric și om politic francez (Verneuil-sur-Seine 1805-Cannes 1859). A devenit cunoscut în 1835, când a publicat eseul *Democrația în America*, rod al cunoașterii directe a modului de viață american și în care susținea că democrația este forma de guvernământ inevitabilă a popoarelor progresiste. A aderat la revoluția din 1848 și a fost ales în Constituantă și în Legislativă, cu funcția de ministru de externe. Arestat și închis pentru că se opusese loviturii de stat a lui Ludovic Napoleon, din 1851, după eliberare s-a dedicat exclusiv studiilor istorice. În opera sa principală, *Ancien Régime și revoluția* (1856, un document de referință al istoriografiei instituțiilor politice), a sustinut teoria continuității de esență, mai ales în domeniul administrației, între sistemul monarhiei absolute și statul rezultat din Revoluția franceză.

Todt, organizația, formațiune auxiliară a armatei germane, creată în 1938 de F. Todt (1891-1942) pentru construirea liniei fortificate Siegfried. În timpul celui de-al doilea război mondial, a continuat construirea de fortificații în toată Europa, folosind mână de lucru în special străină, voluntară sau forțată.

Toeplitz, *Giuseppe*, bancher italian (Varșovia 1866-Varese 1938). Stabilit încă din tinerețe în Italia, a devenit director adjunct al Băncii Comerciale Italiene (1895). Numit administrator delegat (1917), a orientat activitatea instituției către susținerea sectorului industrial național. A părăsit această funcție în 1933 când banca a trecut sub controlul IRI.

Togliatti, *Palmiro*, om politic italian (Genova 1893-Ialta 1964). Fiu de învățători, în tinerețe militant socialist pentru intervenționism, și-a luat licența în drept la Torino și, împreună cu A. Gramsci, U. Terracini și A. Tasca, a fost unul dintre coordonatorii mișcării în favoarea consiliilor de întreprindere și redactor al ziarului „Ordine nuovo" 1921.

■ *Formarea omului de partid.* Ales în comitetul central al PCI în 1922, i s-a alăturat lui A. Gramsci în confruntarea acestuia cu A. Bordiga care, mai târziu, a înlăturat grupul de la „Ordine nuovo" din conducerea partidului (1926). Obligat de regimul fascist să se autoexileze (în activitatea clandestină începuse să folosească numele conspirativ „Ercoli"), după arestarea lui A. Gramsci a preluat, la începutul lui 1927, conducerea PCI. Trimis la Moscova ca reprezentant al PCI în Internaționala a III-a comunistă, a fost ales în conducerea acestei organizații. În înverșunata luptă pentru putere din URSS, s-a situat de partea lui Stalin

şi a devenit unul dintre cei mai intransigenţi reprezentanţi ai comunismului european. Din 1934, a avut un rol decisiv în elaborarea liniei politice de acorduri multilaterale încheiate în funcţie de lupta antifascistă (care a favorizat apariţia aşa-numitelor fronturi populare) orientare aprobată de congresul VII al Internaţionalei. A avut, de asemenea, un rol important în controlul ideologic şi în epurările din cadrul partidelor comuniste din Europa centrală. Trimis în Spania în calitate de consilier pentru comuniştii spanioli, a participat la războiul civil (1937-1939). Refugiat în Franţa şi arestat, după eliberare s-a reîntors la Moscova. ■ *Lider comunist în Italia democratică.* Către sfârşitul celui de-al doilea război mondial, T. s-a întors în Italia de sud aliberată (IV.1944) şi, prin aşa-numita „cotitură de la Salerno", a iniţiat colaborarea cu celelalte partide antifasciste şi chiar şi cu monarhia în vederea războiului de eliberare naţională. Dincolo de respectarea cerinţelor politicii externe staliniste, el si-a pus problema consolidării partidului într-un mediu ideologic ostil: trebuia abandonată politica specifică unor cadre revoluţionare pentru a se putea construi un „partid nou", de masă, capabil să implice pozitiv clasa muncitoare în viaţa naţională şi să obţină consensul general pentru instaurarea „democraţiei progresiste" în care socialismul să apară ca rod al unei democraţii extinse.În felul acesta, T. a condus partidul la obţinerea unor funcţii în guvernarea ţării şi la colaborarea cu catolicii în vederea elaborării noii Constituţii republicane (votând art. VII care confirma din punct de vedere constituţional concordatul din 1929). După excluderea, dorită de De Gasperi (1947), a forţelor de stânga şi răsunătoarea înfrângere suferită de frontul popular PCI-PSI în alegerile din 18.IV.1948, a organizat opoziţia faţă de guvernele de centru, pe o linie politică dură ca exprimare, dar menţinându-se într-un cadru legal, refuzând întotdeauna să dea o luptă frontală chiar şi în timpul grevei generale, când a fost rănit de un student neofascist (14.VII.1948). A sprijinit politica stalinistă în anii cei mai întunecaţi ai Războiului rece, aprobând condamnarea lui Tito de către Cominform (1948), dar a subliniat responsabilităţile naţionale ce reveneau partidelor comuniste; a refuzat să se întoarcă la Moscova pentru a prelua conducerea Cominformului (1951). A reuşit, printre altele, să obţină o întărire treptată (inclusiv electorală) a PCI şi să păstreze în cadrul partidului nu numai varietatea ideologică, dar şi legătura cu URSS, aprobând intervenţia acesteia în Ungaria (1956). După moartea lui Stalin, a elaborat teoria legăturii indisolubile dintre democraţie şi socialism, ca şi ideea „căilor proprii ale fiecărui popor către socialism" ca bază a unei mişcări comuniste internaţionale întemeiat pe principiul „unităţii în diversitate" şi al policentrismului; această viziune asupra mişcării comuniste internaţionale a fost prezentă şi în memoriul adresat conducătorilor sovietici cu puţin timp înainte de a muri, pe când se afla în vacanţă în Crimeea, şi cunoscută sub numele de *Memoriul de la Ialta* (1964). **Bibliografie**: G. Bocca, *Palmiro Togliatti*, Laterza, Bari 1973.

Togo, stat în Africa occidentală. *Sup.*: 56 785 km^2. *Pop.*: 4 138 000 loc. *Capit.*: Lomé. *Limba*: franceza, idiomuri locale. *Relig.*: culte tradiţionale (59 %), catolică (22 %), musulmană (12 %). *Vecini*: V Ghana, N Burkina Faso, E Benin, S Oceanul Atlantic (golful Guineea). *Forma de stat*: republică prezidenţială. T., sau „coasta lagunei", a fost ocupat în sec. XII-XIV de populaţia sudaneză ewe care, în sec. XVII-XVIII, a fost unul dintre centrele cele mai înfloritoare în comerţul cu sclavi negri de pe Coasta Sclavilor. De aici a început cucerirea colonială de către europeni prin exploratorul G. Nachtigal, care a declarat regiunea protectorat german (1884), situaţie care a durat până la sfârşitul primului război mondial, când T. a fost împărţit de Societatea Naţiunilor în două mandate de administrare. Zona britanică a fost anexată la Coasta de Aur, făcând parte, ulterior, din Ghana (1957); cea franceză, proclamându-se republică (19569, şi-a dobândit independenţa la 23.IV.1960. Problema reunificării naţiunii ewe a fost predominantă în viaţa politică a Republicii T. încă din primii ani ai existenţei sale, ducând, cu începere din 1963, la un şir de lovituri de stat, ultima dintre ele, cea din 1967, instaurând un regim autoritar monopartit filofrancez condus de colonelul E. Eyadema. Asigurând prin forţă stabilitatea politică, Eyadema a acceptat, după multe insistenţe din partea opoziţiei, să treacă, în 1991, la un proces lent şi formal de democratizare. Obţinând un nou mandat prezidenţial în 1993, după falsificarea grosolană a alegerilor, în 1994 pierdea următoarele alegeri, dar, datorită unei opoziţii complet dezorganizate, la sfârşitul anului 1996 beneficia de sprijinul majorităţii absolute din Adunarea Naţională.

Tojo, *Hideki*, general şi om politic japonez (Tokyo 1884-1948). Reprezentant al aripii extremiste şi ultranaţionaliste a armatei, susţinător al intrării Japoniei în război cu SUA, a devenit şeful guvernului în 1941 şi a ordonat atacul de Pearl Harbor, care a însemnat intrarea ţării în al doilea război mondial. Prezentându-şi demisia în 1944, datorită eşecurilor militare japoneze, după capitulare a fost judecat de un tribunal militar aliat, condamnat la moarte şi executat.

Tokugawa, puternică familie japoneză care a creat şi monopolizat funcţia de şogun din 1603 până în 1868, perioadă cunoscută chiar ca „epoca T.". Ea s-a răsculat împotriva familiei imperiale prin generalul *T. Iyeyasu* (1542-1616) care obţine funcţia de şogun (1603) pentru el şi pentru urmaşii săi. A stabilit capitala la Edo (actualul

Tokyo), în timp ce împăraţii îşi aveau capitala la Kyoto. În timpul domniei sale, familia T. l-a izolat pe împărat într-un rol de cea mai mare autoritate religioasă, dar lipsit de putere politică. În cursul sec. XVII, şogunii T. au încercat să întărească şi să centralizeze administraţia de stat, fără ca, totuşi, să treacă şi la reforme sociale. În 1637-1638, răscoalele populare l-au obligat pe *Iemitsu* (1622-1651) să-i persecute pe creştini, interzicându-le cultul, şi să nu mai permită intrarea navelor străine în porturile japoneze (1639). Către sfârşitul sec. XVIII, a început decăderea puterii familiei T., pe de o parte ostili reformei în societatea japoneză, pe de altă parte incapabili să se apere de amestecul puterilor occidentale care au impus redeschiderea porturilor (1854). În 1868, *Yoshinobu* (1837-1913), lipsit acum de orice prestigiu, a renunţat pe neaşteptate la puterea şogunală, transferând-o împăratului Mutsuhito.

Tokyo, capitala Japoniei. În 1603, era un simplu târguşor, numit Edo, în momentul în care a fost ales de Tokugawa Iyeyasu ca reşedinţă a instituţiei şogunale, devenind rapid unul dintre cele mai importante oraşe japoneze. În 1868, a fost desemnat capitală a ţării, schimbându-şi numele în T.

Tolentino, tratatul de la, încheiat la 19.II.1797 între Napoleon Bonaparte şi Pius VI, ale cărui trupe fuseseră învinse de francezi. Papa a fost obligat să-si desfiinţeze miliţiile, să cedeze Franţei Avignon, ţinutul Venessin, Bologna, Ferrara şi Romagna, şi, de asemenea, să predea statului francez o serie de manuscrise preţioase şi capodopere artistice.

toleranţă, atitudine a cuiva care recunoaşte legitimitatea unor comportamente politice, morale sau religioase diferite de cele proprii. Problema t. a apărut în mediul religios, când reforma protestantă a pus problema unei convieţuiri paşnice între oameni de confesiuni diferite. Tradiţia umanistă, prin Erasmus din Rotterdam şi Sf. Thomas Morus, a adus fundamentări serioase teoriei t. religioase, evidente mai ales în cazul protestanţilor anabaptişti (cu o separare rigidă între sfera ecleziastică şi cea statală). *Scrisoarea despre toleranţă* a lui J. Locke (1685) a fost decisivă în acest sens. Către sfârşitul sec. XVII, în lumea anglo-saxonă au avut loc primele aplicări practice ale t., prin constituţia democratică a statului Pennsylvania (1682) şi *Actul de toleranţă* al lui William III (1868). Principiul s-a afirmat, însă, complet abia în sec. XVIII prin iluminism: documente esentiale de referinţă au fost în acest sens *Tratatul despre toleranţă* al lui Voltaire (1763) şi *Declaraţia drepturilor* americană (1776) şi franceză (1789). În sec XIX, t. a devenit o componentă fundamentală a gândirii liberale şi a început să fie adoptată, deşi cu unele limite, în doctrina Bisericii, începând cu papa Leon XIII.

tolteci, populaţie indigenă din America precolumbi a trăit în regiunea din jurul actualului Ciudad de Mexico, în valea râului Anáhuac, de la 200 î.Hr. până în 1200 d.Hr. Popor războinic, dar dotat şi cu evidente calităţi arhitectonice şi artistice, t. au întemeiat mai multe oraşe, printre care Teotihuacán, Tula şi Xochicalco. Societatea toltecă avea o structură patriarhală, ierarhizată şi teocratică, fiind concentrată în jurul căpeteniei, monogamă, şi al preoţilor, care practicau sacrificiile umane. Au fost supuşi pe la anul 1100 de către chichimeci, lăsând influenţe adânci asupra culturii aztece care i-a urmat.

Toma de Aquino, sfânt, filosof şi teolog (Roccasecca di Aquino 1225-Fossanova 1274). Originar dintr-o familie nobilă, a studiat la Neapole şi, in 1244, a intrat în ordinul dominican, plecând la Köln pentru a studia teologia. La Paris 1252-1259), a început să-şi elaboreze operele (*Summa contra gentiles* 1258-1259). Între 1259 şi 1269, s-a aflat în Italia, la curia romană şi la *studium*-ul dominican ca unul dintre cei mai prestigioşi teologi, începând lucrul (1267) la monumentala sa *Summa theologiae*. După o nouă perioadă de şedere la Paris, angajat în dispute aprinse asupra interpretării filosofiei aristotelice dată de discipolii filosofului arab Averroes (1269-1272), s-a reîntors la Neapole. Sistemul filosofic al lui T. va rămâne în centrul filosofiei şi teologiei catolice din Evul Mediu până în perioada contemporană (v. scolastică). Papa Ioan XXII l-a sanctificat pe T. în 1323, iar în perioada Contrareformei a fost ridicat la rangul de *Doctor Ecclesiae*.

■ *Sistemul tomist*. „Tomismul" se bazează pe o reformă a aristotelismului, prin adaptarea la contextul cultural şi teologic creştin, cu o viziune asupra realităţii venind, de la un Dumnezeu veghetor. Realismul teoriei cunoaşterii şi imaginea analogiei dintre fiinţa creată şi fiinţa creatoare puneau bazele unui raport între credinţă şi raţiune care permitea o autonomie relativă a celei de-a doua, chiar şi în cazul unei sinteze necesare inspirate de revelaţia divină. În doctrinele politice, de asemenea, preluarea echilibrelor aristotelice l-a condus pe T. să recunoască existenţa unui drept natural bazat pe raţiune, completat, dar nu înlocuit, de intervenţia mântuitoare a puterii divine.

Tommaseo, *Niccolò*, scriitor italian de origine dalmată (Sebenic 1802-Florenta 1874). Jurist şi literat, catolic liberal, a colaborat la „Antologia" lui G.P. Vieusseux. Mutându-se în Franţa, a scris, printre altele, studiul *Despre Italia* (1835), care reflectă concepţii republicane şi federaliste. Întors în Italia, la Veneţia, a fost arestat de austrieci în 1847 pentru că se manifestase în favoarea libertăţii presei. Eliberat de D. Mani , în 1848-1849, a fost ministru de externe al Republicii veneţiene, răsculată împotriva austriecilor. În ultimii ani de viaţă, a creat marele *Dictionar al limbii italiene*, în 7 volume (1858-1879).

Tonga, stat insular în Oceania. *Sup.*: 748 km². *Pop.*: 99 100 loc. *Capit.*: Nuku'alofa (pe Tongatapu). *Limba*: tongana şi engleza (oficiale). *Relig.*: protestantă (43 %), catolică (16 %). *Poziţie geografică*: sud-vestul Oceanului Pacific (Polinezia). *Forma de stat*: regat independent în cadrul Commonwealthului britanic. Locuite de polinezieni, au fost rebotezate Insulele Prietenilor de englezul Cook, care a ajuns acolo în 1773 după ce fuseseră descoperite de olandezi în 1661. S-au constituit într-un regat unitar sub dinastia suveranilor Tupou, în 1862, şi au devenit protectorat britanic în 1900. Independenţa a fost obţinută la 4.VI.1970. În 1996, mişcarea pentru reforme democratice a devenit majoritară în Adunarea Consultativă.

Toniolo, *Giuseppe*, sociolog şi economist italian (Treviso 1845-Pisa 1918). Profesor universitar de economie politică, a studiat raportul dintre economie şi etică, istoria economică a Evului Mediu şi caracteristicile capitalismului modern. A fost principalul teoretician al mişcării catolice (v.) italiene din anii aşa-numitei perioade Opera dei Congressi (1874-1904). A propus iniţiative culturale şi ştiinţifice, unele cu caracter internaţional, şi a fost consilier apropiat al papei Leon XIII, împreună cu care a pus bazele teoretice ale „democraţiei creştine" (v.) ca acţiune socială şi caritabilă. A mai elaborat şi *Programul catolicilor faţă de socialism* (1894).

Tora, (ebraică: *torah*, lege, învătătură), corespunde în sens strict Pentateucului, adică primelor cinci cărţi ale Bibliei (v.), iar în sens larg totalităţii scrierilor şi tradiţiilor pe care se întemeiază învăţătura religioasă iudaică (v.). Prin urmare, T. nu este numai o înşiruire de norme juridice, ci şi istorie explicată, text de înţelepciune, îndrumar liturgic. Supunerea faţă de T. este aceea care asigură soliditatea comunităţii evreieşti în lume, lipsită de o structură instituţională organizată, cum ar fi cea a Bisericii catolice.

Tordesillas, tratatul de la, acord diplomatic între Spania şi Portugalia în problema împărţirii teritoriilor descoperite în Lumea Nouă, încheiat la 7.VI.1494, după o mediere de către papa Alexandru VI din 1493. Stabilea, la 370 leghe vest de Insulele Capului Verde, linia (*raya*) de demarcaţie între zonele respective de influenţă ale celor două regate, adjudecând pentru Spania toate teritoriile de la vest de această linie şi pentru Portugalia pe toate cele de la est (printre care şi Brazilia).

Torelli Viollier, *Eugenio*, jurnalist italian (Napoli 1842-Milano 1900). A fost redactor al revistei „Secolo" şi director la „Lombardia". În 1876, împreună cu câţiva industriaşi din Milano, a fondat ziarul „Corriere della Sera" pe care l-a condus ca director conform orientării Dreptei istorice. După evenimentele de la Milano, din mai 1898, i-a cedat lui D. Oliva conducerea ziarului.

Torino, oraş italian din Piemont, capitală de provincie şi de regiune. Întemeiat de populaţia celto-ligură a taurinilor, a fost colonie romană (*Iulia Augusta Taurinorum*) începând din sec. I î.Hr. După căderea Imperiului roman de Apus, a trecut sub stăpânirea bizantinilor, apoi a longobarzilor (sec. VI) şi a francilor (sec. VIII). Comună liberă în sec. XII, a devenit, în 1251, posesiune a suveranilor de Savoia care, însă, abia după mai multe vicisitudini (ocupaţia Angevinilor, 1270; dominaţia marchizilor de Montferratto, 1276) au reuşit, prin Tommaso III, să-şi impună definitiv hegemonia asupra oraşului. După o perioadă de ocupaţie franceză (1536-1561), în 1567, a fost recucerit de Emanuele Filiberto, care a stabilit aici definitiv capitala regatului savoiard. În 1706, în timpul războiului de succesiune spaniolă, a fost asediat fără succes de francezi şi salvat, în cele din urmă, de principele Eugeniu de Savoia. Aflat sub ocupaţie franceză în perioada napoleoniană, a revenit în stăpânirea suveranilor piemontezi în 1815. Imediat după unificarea Italiei, a fost, pentru scurt timp (1861-1864), capitala Regatului italian. Oraş industrial prin excelenţă (din 1899 funcţionează aici FIAT, v.), a înregistrat afirmarea treptată a unei puternice mişcări muncitoreşti şi socialiste, protagonist în timpul primului război mondial al mişcărilor pacifiste din 1917 şi, după război, al ocupării fabricilor (1920). În martie 1943, la T. au început grevele muncitoreşti care au constituit un semnal elocvent al crizei regimului fascist.

Torquemada, *Tomás de*, dominican spaniol (Valladolid 1420-Avila 1498). Numit de papa Sixt IV (1843) ca inchizitor general pentru Castilia şi León, a organizat, prin „Instrucţiunile" sale (1484), Inchiziţia spaniolă (v.). A iniţiat persecuţie aspră a musulmanilor (*moriscos*) şi, mai ales, a evreilor convertiţi cu forţa (*marranos*); a ajuns până acolo încât i-a convins pe suveranii Isabella şi Ferdinand să-i expulzeze din regatele Castilia şi Aragón (1492).

tory şi whig, cele două partide principale din Anglia, denumire folosită în special în sec. XVIII. Termenul *whig*, folosit pentru hoţii de cai şi, apoi, desemnându-i pe prezbiterienii scoţieni, a fost atribuit acelora care, în 1679, voiau să-l îndepărteze pe ducele de York (devenit, mai târziu, regele Iacob II), de la succesiunea tronului deoarece era catolic. *Tories*, termen irlandez pentru a-i defini pe catolicii în afara legii, au fost, însă, cei care au susţinut permanent drepturile ducelui. Aproximativ în anii 1784-1790, W. Pitt cel tânăr s-a impus ca lider al unui partid *tory* renăscut şi acelaşi lucru l-a reprezentat Ch. J. Fox pentru *whigs*. *Tories* se identificau cu Biserica anglicană, reprezentată de proprietarii de terenuri, aristocraţi sau nu, în timp ce *whigs* reprezentau interesele protestanţilor disidenţi, ale industriaşilor şi ale reformiştilor. În jurul anului 1834, R. Peel a transformat partidul *tory* în Partid Con-

servator, iar prin prima guvernare a lui Gladstone (1868-1874), s-a realizat transformarea facțiunii *whig* în Partid Liberal.

Toscana, regiune din centrul Italiei, care cuprinde provinciile: Arezzo, Florența (capitala regiunii), Grossetto, Livorno, Lucca, Massa Carrara, Pisa, Pistoia, Prato și Siena.

1000 î.Hr.
Etruscii se stabilesc în valea fluviului Arno și creează o civilizație foarte înaintată din punct de vedere economic (îmbunătățiri funciare, exploatarea zăcămintelor metalifere, dominație maritimă), dar divizată pe plan politic.

sec. V.î.Hr.
Începe penetrația romană (încheiată abia î prima jumătate a sec. III).

sec. III î.Hr.
Regiunea, cu numele de Tuscia, se unește cu Umbria. Capitala este Florentia.

sec. V-VI d.Hr.
Dominația lui Odoacru și a goților.

568-774
Ducat longobard cu capitala la Lucca.

812 Comitat carolingian (Bonifaciu I, conte de T. din 812 până în 823, a fost strămoșul familiei care a dominat regiunea timp de cca un secol și jumătate), transformat, ulterior, în marcă.

sec. IX
Marca trece sub dominația familiei Attone care mai deținea senioria și în Canossa, Modena, Reggio și Mantova, devenind unul dintre cele mai puternice state italiene, implicat, în vremea marchizei Matilda, în lupta dintre papalitate și imperiu, de partea celei dintâi.

sec. XI
Autonomia comunelor Lucca, Pistoia, Siena, Florența, Arezzo. După o primă perioadă de dominație a orașului Lucca, urmează cea a Pisei.

1284 Când Genova învinge Pisa în bătălia de la Meloria, Florența își asigură dominația asupra T. pe care, treptat, o unifică.

1406 Florența cucerește Pisa, punând bazele constituirii unui stat regional puternic.

1430 Familia Medici obține senioria Florenței.

1530 Familia Medici obține titlul ducal.

1557 Este cucerită Siena. Mai rămâne liberă și independentă doar Lucca.

1570 Suveranii din familia Medici primesc titlul de mare duce. În afara Marelui ducat al Toscanei rămân Massa și Carrara, Lucca, Piombino și Stato dei Presidi.

1737 După dominația familiei Medici urmează cea a Lorenei, cu Francisc Ștefan, soțul Mariei Tereza a Austriei.

1801-1814
În timpul perioadei napoleoniene, T. primește denumirea de Regat al Etruriei, creat pentru Ludovic de Bourbon (1801-1807), apoi, este anexată la imperiul francez (până în 1809), revenind la rangul de Mare ducat pentru Elisa Baciocchi.

1815 Regiunea revine din nou printre posesiunile familiei de Lorena.

1848 Fuga lui Leopold II și constituirea triumviratului Guerrazzi-Montanelli-Mazzoni. Dinastia lorenă este impusă din nou cu ajutorul trupelor austriece.

1860 După dictatura lui B. Ricasoli (1859), T. este anexată la Regatul Sardiniei.

Toscano, *Mario*, istoric italian (Torino 1908-Roma 1968). A impulsionat istoria diplomației: *Originile diplomatice ale Pactului de Oțel* (1956) și *Istoria diplomatică a conflictului din Alto Adige* (1968). A fost șeful serviciului de studii al Ministerului de Externe și președinte al comisiei pentru publicarea documentelor diplomatice.

Toshiba, denumire comercială (marcă) a societății japoneze Tokyo Shibaura Electric Co, creată în 1939 prin fuziunea dintre Tokyo Shibaura Engineering Works (înființată în 1875 pentru producerea de aparatură telegrafică) cu Tokio Electric (1896, materiale electrice). După al doilea război mondial, T. s-a impus printre cele mai mari firme din domeniul aparaturii de radio și televiziune, al aparaturii hi-fi și al producerii de diferite materiale electrice și electronice.

Tosi, întreprindere mecanică fondată la Legnano, în 1881, de Franco T. (1850-1898). Producea cazane cu abur, turbine, motoare Diesel, centrale hidroelectice și termoelectrice, ca și componente pentru instalații nucleare, devenind una dintre cele mai importante societăți din acest domeniu. În 1989, proprietatea asupra întreprinderii a trecut de la grupul Pesenti la Asea Brown Boweri și a fost încorporată, ulterior, în consorțiul Ansaldo.

totalitarism, concept (preluând expresia „stat totalitar" prin care era definit, și în fascism, statul corporatist) introdus de Hannah Arendt (*Originile totalitarismului*, 1951) pentru a defini regimurile antidemocratice din sec. XX (fascism, nazism, comunism), caracterizate prin lipsa controlului din partea instituțiilor reprezentative ale statului asupra guvernului, prin lipsa libertății presei și a libertății de asociere, prin obsedanta mobilizare ideologică a maselor ca instrument de control asupra societății de către șeful statului și partidul unic, prin absența responsabilității etice a indivizilor în decursul

aplicării directivelor primite din partea puterii, opoziţia netă faţă de principiile pluralismului democratic liberal.

Totila, (m. lângă Gualdo Tadino 552), rege al ostrogoţilor (541-552). În timpul războiului dintre greci şi goţi, a scos de sub dominaţia bizantină o mare parte din Italia centrală, cucerind în 543 Neapole şi în 546 Roma. După ce şi-a asigurat şi controlul asupra Siciliei (550), Corsicii şi Sardiniei (551), a distrus flota bizantină la Senigallia, dar a fost înfrânt, la rândul lui, la Tagina (Gualdo Tadino) de către Narses şi a murit în timpul retragerii.

Touré, *Sekou*, om politic din Guineea (Faranah, Guineea, 1922-Cleveland, Ohio, 1984). Activist sindical în tinereţe, a fondat, în 1952, Partidul Democrat din Guineea. A condus Guineea către obţinerea independenţei (1958). Preşedinte al Republicii, şef al guvernului şi comandant al armatei pentru tot restul vieţii, a orientat ţara către marxism, apropiind-o de URSS şi de China. Situaţia economică dezastruoasă a ţării l-a obligat (1975) să se reorienteze către Franţa.

Toussaint Louverture, *François Dominique Toussaint zis*, om politic haitian (în apropiere de Cap-Français 1743-Forte de Joux, lângă Pontarlier, Franţa, 1803). Unul dintre conducătorii răscoalei sclavilor negri din Haiti (1791), s-a apropiat de Franţa revoluţionară care abolise sclavia. Devenit comandant-şef al trupelor franceze, a proclamat independenţa insulei şi a fost preşedintele acesteia (1800). În 1802, însă, a trebuit să cedeze în faţa forţelor napoleoniene, a fost arestat şi deportat în Franţa.

Toynbee, *Arnold Joseph*, istoric englez (Londra 1889-York 1975). Faima sa este legată de o vastă sinteză de istorie universală: *Un studiu asupra istoriei* (12 vol., 1934-1961), în care a examinat evoluţia a douăzeci şi una de civilizaţii (plus alte ci , „fosile"), afirmând necesitatea unei abordări empirice a istoriei. T. a emis teoria conform căreia civilizaţiile iau naştere ca răspuns la provocarea venită din partea mediului fizico-social; pe baza acestei dialectici, ele se dezvoltă şi când ea încetează, civilizaţiile încep să decadă.

Toyota, fabrică japoneză de autovehicule înfiinţată în 1932. Primele modele de autoturisme şi vehicule de tip industrial, în întregime proiectate şi fabricate în Japonia, au fost produse în 1935. După al doilea război mondial, T. s-a impus printre cele mai mari întreprinderi di lume din acest domeniu.

Tracia, regiune antică din Balcani. Locuită de triburi războinice care nu au reuşit niciodată să ajungă la o unitate politică, a fost supusă de Persia în anul 516 î.Hr. În cursul sec. V, reuşise să devină un regat independent, dar a fost din nou cucerită, în sec. IV, de Filip al Macedoniei.

Trade Unions (engl.: uniuni ale meseriilor), sindicatele muncitorilor din Marea Britanie. Apărute în a doua jumătate a sec. XVIII, în rândul muncitorilor din industria textilă, s-au dezvoltat în sec. XIX, după ce înfiinţarea lor fusese reglementată printr-o lege specială (1824), activitatea fiind limitată la probleme salariale şi la programele de muncă. În 1868, după primul congres naţional al T. U. engleze, a luat naştere un organism naţional, caracterizat în special prin atenţia acordată ajutorului reciproc. În anii '80, pe baza acestui tip de unionism a luat fiinţă un alt organism orientat către o iniţiativă politică mai decisă (v. laburism), materializată prin crearea Partidului Laburist (1900).

Trafalgar, bătălia de la, confruntare navală ce a avut loc în largul capului Trafalgar, pe coasta spaniolă a Atlanticului, în timpul celei de-a II-a coaliţii antinapoleoniene, la 21.X.1805, între flota engleză, comandată de H. Nelson, şi cea franco-spaniolă, comandată de Villeneuve şi de Gravina, care a fost înfrântă. În cursul bătăliei, care a marcat începutul supremaţiei navale engleze, şi-a pierdut viaţa însuşi amiralul Nelson.

Traian, *Marcus Ulpius Traianus* (Italica, Spania Betica, 53-Selinunte, Cilicia, 117), împărat roman (98-117). Dintr-o familie senatorială, după o carieră strălucită, militară şi politică, în funcţia de consul şi apoi de guvernator al Germaniei, a fost adoptat, în 97, de Nerva, care devenise de puţin timp împărat, primind din partea acestuia comanda supremă a provinciilor din Germania şi funcţia de tribun. La moartea neaşteptată a lui Nerva (98), T. a devenit împărat. A rămas, totuşi, pe locul unde se afla, apărând frontiera renană, deplasându-se, apoi, în Pannonia şi, în 98, în Moesia pentru a-l înfrunta pe Decebal, regele dacilor. În 101, a declanşat războiul împotriva dacilor; un an mai târziu, ameninţa capitala acestora, Sarmizegetusa, obligându-l pe Decebal să ceară încheierea păcii. După un nou război, început în 105, Dacia a devenit provincie romană. Evenimentele din cele două războaie dacoromane au fost înfăţişate în basoreliefurile de pe Columna lui Traian. În 111, un nou război a izbucnit la frontiera de pe Eufrat împotriva parţilor; T. a trecut fluviul, în 113, a transformat Armenia în provincie romană (114) şi, în 115, a făcut acelaşi lucru cu Mesopotami ; în 116, a trecut Tigrul pentru a-i supune definitiv pe parţi, dar a fost nevoit să renunţe din cauza unei boli grave. A murit la Selinunt, pe ţărmul Mării Negre, în drum spre Roma. Sub T., imperiul ajunsese la extinderea sa maximă. Din iniţiativa sa au fost create importante opere edilitare în Italia (via Traiana, porturile de la Ostia şi de la Ancona etc.) şi în alte provincii ale imperiului, mai ales în Africa şi în Spania; activitatea edilitară din Roma a fost de proporţii grandioase, astfel încât să schimbe aspectul capitalei (*Mercati traiani* – un fel de centru comercial de astăzi, Forumul şi Basilica Ulpia, Termele etc.). O asemenea

activitate, împreună cu uriaşele sume cheltuite în scopuri militare, a agravat, totuşi, într-o proporţie însemnată situaţia financiară, deja compromisă, a imperiului. Cu toate acestea, T. a fost considerat un suveran luminat: a guvernat în consens cu Senatul şi a adoptat o serie de măsuri sociale. Faţă de creştini a dus o politică intransigentă, dar cu respectarea principiilor dreptăţii din codul roman de legi.

Trandafirul alb, mişcare germană antinazistă, de inspiraţie creştină, fondată în mai 1942 de fraţii Hans şi Sophie Scholl, studenţi din München. Arestaţi de Gestapo, la 18 februarie 1943, pentru că răspândiseră manifeste în care îl acuzau pe Hitler că provocase moartea a 330 000 de soldaţi germani, au fost executaţi (23 februarie) împreună cu Ch. Probst, după un proces sumar. Alte arestări şi condamnări au avut loc în lunile următoare.

transformism, manieră de guvernare avându-şi originea în venirea la putere a Stângii istorice condusă de A. Depretis, constând în încercarea de susţinere a programelor guvernamentale, nu printr-o majoritate preexistentă, ci prin coaliţii eterogene formate periodic pentru rezolvarea unor probleme specifice, independent de poziţiile ideologice. Dacă o asemenea practică a permis depăşirea unor obstacole în dinamicile parlamentare şi a favorizat adoptarea unei politici moderat-progresiste, în cele din urmă a dus la apariţia unor elemente de personalism şi de satisfacere a unor obligaţii clientelare. T. n-a dispărut, de fapt, o dată cu Stânga istorică, fiind utilizat şi în epoca lui G. Giolitti (preşedinte al Consiliului de Miniştri în mai multe rânduri, î intervalul dintre 1903 si 1914).

Transilvania, regiune istorico-geografică a României. Situată în nordul Daciei antice, s-a aflat sub stăpânirea romanilor în sec. II si III şi, apoi, a goţilor (271). Invadată de mai multe ori de populaţii venite din stepele asiatice, a rămas ocupată de avari până la sfârşitul sec. IX. Anexată la regatul Ungariei, în 1003, în sec. XII a fost ţinta unei imigraţii germane masive. Principat independent din 1538, s-a aflat sub influenţă turcească până în 1699, când aceasta s-a schimbat cu cea austriacă (tratatul de la Karlowitz). În 1848, a fost anexată din nou de Ungaria, având o istorie comună cu aceasta până în 1918. În 1920, a fost reîncredintată României. Împărtită prin Diktat-ul de la Viena (1940) între cele două state, la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, a fost reunificată sub suveranitate românească.

Transleitania, în imperiul austro-ungar de după *Ausgleich* (v.), teritoriile de la E de râul Leitha (Ungaria, Transilvania, Croaţia).

transporturi, activitatea de deplasare a oamenilor şi a bunurilor şi, o dată cu ele, a culturii şi a cunoştinţelor tehnice a avut un rol fundamental în procesul de civilizare, ca suport al activităţilor comerciale şi militare. Primele sisteme de transport, nelimitate la scurte deplasări locale, au fost cele fluviale şi maritime, la început pe coastele marine, apoi, datorită evoluţiei rapide a cunoştinţelor şi a tehnicilor navale (v., navigaţie), ele s-au extins pe o rază din ce în ce mai largă. T. terestre au fost, vreme îndelungată, obligate să se rezume la cadrul local datorită încetinelii mijloacelor (animale şi care), dar, în primul rând, lipsei unor drumuri de lung parcurs, întreţinute corespunzător (v. drumuri). ■ *Mecanizarea transporturilor.* În prima jumătate a sec. XIX, mecanizarea t., datorită exploatării forţei motrice a aburului (v.) şi, apoi, a electricităţii, a dus la afirmarea revoluţionară a t. feroviare (v. căi ferate); costul lor de construcţie şi de adminstrare a făcut ca ele să formeze o reţea de o largă extindere, deosebit de avantajoasă pe distanţe lungi. Serviciile de transport urban al persoanelor au fost, în a doua jumătate a sec. XIX, asigurate de omnibuze trase de cai şi, apoi, electrificate (tramvaie şi troleibuze); mai târziu, au căpătat amploare şi importanţă strategică reţelele de metrou subteran (Londra, 1863; Chicago, 1892; Budapesta, 1896; Viena, 1898; Paris, 1900). În sec. XX, perfecţionarea aviaţiei (v.) şi a autovehiculelor dotate cu motor cu ardere internă a revoluţionat din nou întregul sistem de t. În special automobilul (v.) a permis folosirea individuală a forţei motoarelor, ajungându-se la o extindere aproape nelimitată a libertăţii de deplasare a persoanelor.

Transvaal, cea mai dens populată dintre cele patru provincii ale Republicii Africa de Sud, cu capitala la Pretoria. Începând din 1848, a fost colonizată de buri (v.) care, în 1856, au înfiinţat Republica T. Conflictele cu celălalt stat bur, Orange, au oferit prilejul unei intervenţii a englezilor, care au anexat T. în 1877. În 1881, populaţia bură s-a răsculat şi a obţinut autonomia, dar, la scurt timp după aceea, descoperirea bogatelor zăcăminte aurifere (1883-1886) a atras o imigraţie engleză masivă. Diferendele dintre noii veniţi, conduşi de C. Rhodes, şi burii care-l aveau în frunte pe P. Kruger, au dus la războiul anglo-bur (1899-1902, v.) şi la cucerirea teritoriului de către englezi. În 1910, T. a intrat în Uniunea Sud-Africană (actualmente Republica Africa de Sud).

Trapezunt, Imperiul din, întemeiat, în 1204, de Alexios Comnenul sub autoritatea formală a sultanatului selgiucid, după victoria lui Alexios II asupra turcilor la Kerasun (1302), a intrat pe orbita puterii bizantine. Opunându-se expansiunii genoveze în Marea Mediterană, şi-a păstrat independenţa până în 1461, când a fost recucerit de turci, sub domnia lui Mahomed II.

Trasibul, om politic atenian (Atena cca 445-Aspendos 388 î.Hr.). A fost principalul artizan al restauraţiei democratice care în 404-403 a eliberat Atena de guvernarea celor treizeci de tirani (v.) şi a avut, după aceea,

un rol important în refacerea hegemoniei ateniene (390-388) în Marea Egee şi asupra cetăţilor din Asia Mică.

Tratatul de la Varşovia, organizaţie militară a ţărilor comuniste din Europa de Est constituită prin pactul încheiat la 14.V.1955 între URSS, Polonia, Cehoslovacia, Germania de Est, România, Bulgaria, Ungaria şi Albania, în completarea precedentelor tratate bilaterale dintre URSS şi ţările respective. Apărut ca reacţie la intrarea în NATO a Germaniei Federale, T. de la Varşovia avea o comandă unică încredinţată unui ofiţer sovietic. S-a dizolvat la 1 aprilie 1991 ca urmare a prăbuşirii regimurilor comuniste din Europa răsăriteană.

Trebbia, bătălia de la, înfrângere sângeroasă provocată de Hannibal, în 218 î.Hr., în timpul celui de-al doilea război punic, armatei romane comandata de consulii Publius Cornelius Scipio şi Titus Sempronius Longus; victoria în această bătălie i-a deschis lui Hannibal calea spre centrul Italiei.

Treblinka, sat din Polonia, la câtiva km NE de Varşovia. În timpul celui de-al doilea război mondial, germanii au instalat aici un lagăr de exterminare.

Treitschke, *Heinrich von*, istoric german (Dresda 1834-Berlin 1896). Naţionalist, a sustinut ideea unităţii şi fortificării statului german. Cea mai importantă operă: *Istoria Germaniei în sec. XIX* (1879-1894).

treizeci de ani, războiul de, conflict care a pustiit Europa din 1618 până în 1648, implicând toate marile puteri din acea vreme. A avut mai multe cauze: conflictele religioase dintre protestanţi şi catolici; tendinţa dinastiei de Habsburg de a crea un stat centralizat capabil să-şi impună hegemonia asupra zonei germane şi supremaţia în Europa, contrar dorinţei principilor germani de a-şi păstra autonomia; politica expansionistă a Franţei şi Suediei. Italia de N a fost, însă, teatrul de desfăşurare a ostilităţilor, datorită faptului că aici se întâlneau interesele de succesiune ale dinastiilor şi pentru că Spania dorea să-şi asigure o cale de acces către centrul Europei. Războiul a avut, conform tradiţiei, patru faze; a încheiat epoca de confruntări pe motive religioase, a dus la sfârşitul hegemoniei spaniole şi la instalarea dominaţiei franceze în zona centrală a Europei şi a celei suedeze în zona Mării Baltice, împiedicând definitiv planurile habsburgice de consolidare a statului german prin recunoaşterea independenţei Ţărilor de Jos şi a Elveţiei. Tratatele din Westfalia, din 1648 (încheiate la Münster şi Osnabrück), au ratificat noile echilibre ale forţei (*a se vedea tabelul cronologic*).

treizeci de tirani, sau *Consiliul celor Treizeci*, treizeci de cetăţeni atenieni cărora Lisandru le-a încredinţat conducerea Atenei, cu misiunea de a elabora o nouă constituţie, în 404 î.Hr., după înfrângerea oraşului din războiul peloponesiac. De fapt, cei t. de t., susţinuţi de o garnizoană spartană instalată pe Acropole, au instituit un regim de teroare, ordonând asasinarea sau exilarea opozanţilor politici din tabăra democrată. Regimul celor t. de t. a fost înlăturat de un grup de foşti exilaţi, condus de Trasibul (403 î.Hr.). În ciuda unei noi intervenţii în forţă a lui Lisandru, s-a ajuns la o reconciliere între exilaţii democraţi şi reprezentanţii puterii oligarhice, fiind promulgată o amnistie generală de la care au făcut excepţie doar cei Treizeci.

Treizeci şi nouă de articole, sau *articolele credinţei anglicane*, sinteză doctrinară şi teologică a anglicanismului elaborată în 1563 de M. Parker, arhiepiscop de Canterbury, la cererea reginei Elisabeta I; aprobate de parlamentul englez, în 1571, au fost introduse în *Book of Common Prayer.*

Trentino-Alto Adige, regiune autonomă a Italiei de N, împărţită în provinciile Trento şi Bolzano.

sec. III î.Hr.
Populaţii liguro-iberice şi veneto-ilirice se contopesc cu elemente etrusce şi celtice şi ia naştere poporul rhaeţilor.

15 î.Hr. Drusus ocupă văile râurilor Adige şi Isarco.

sec. IV d.Hr.
Regiunea este creştinată.

569 Ducatul longobard din Trento, transformat în marcă în timpul perioadei carolingiene (774).

952 Marca este anexată de Otto la ducatul Carantania şi încredinţat jurisdicţiei epicopilor-conţi.

1027 Principii ecleziaşti din Trento şi Bressanone, vasali ai Imperiului.

sec. XIII
Lupte între principii ecleziaşti şi conţii Tirolului.

1239-1255
Senioria lui Ezzelino III da Romano, care asigură pe acest teritoriu supremaţia conţilor Tirolului.

1363 Începe dominaţia habsburgică: politică i tentă de germanizare.

1703 Distrugeri şi devastări comise de francezi în cursul războiului de succesiune spaniol.

1803 În perioada napoleoniană, sunt secularizate definitiv principatele Trento şi Bressanone.

1805 Prin pacea de la Pressburg, regiunea trece sub dominaţia Bavariei, care cedează (1810) regatului italic nou creat teritoriul trentin de la sud de Chiusa (departamentul Alto Adige).

1809 Izbucneşte revolta naţională, antifranceză şi antibavareză condusă de A. Hofer.

1815 Congresul de la Viena restituie regiunea Austriei. În regiunea Trentino se intensifică mişcările de apărare a specificului italienesc şi se deschide calea spre experienţa originală a unui cooperativism catolic.

FAZELE RĂZBOIULUI DE TREIZECI DE ANI	
	Faza din Boemia şi Palatinat (1618-1623)
1618	Reprezentanţii împăratului Matthias sunt aruncaţi de la ferestrele palatului municipal din Praga (aşa-numita „defenestrare de la Praga", 23.V) ca urmare a răscoalei boemilor şi a protestanţilor împotriva ameninţării libertăţilor religioase.
1619	Ferdinand îi succede la tron lui Matthias. Boemii şi-au proclamat propriul rege în persoana electorului din Palatinat, Frederic V, susţinut de Uniunea Evanghelică. Tratatul de la München de asistenţă defensivă reciprocă între Spania, Bavaria şi împărat.
1620	Armata boemă este înfrântă în bătălia de la Muntele Alb (8.IX). Catolicismul este declarat singura religie de stat în Boemia.
1620-1626	Războiul din Valtellina: intervenţia Spani i în sprijinul catolicilor împotriva Ligii Grigioni.
1621	Urcă pe tron Filip IV al Spaniei, care susţine planurile primului-ministru, ducele de Olivares, de a relua războiul împotriva Provinciilor Unite. Împăratul Ferdinand II îl alungă pe Frederic V din Palatinat şi ocupă Palatinatul. Uniunea Evanghelică este dizolvată.
1623	Ferdinand II obligă dieta imperială să-i confere calitatea de elector al Palatinatului lui Maximilian I de Bavaria.
	Faza daneză (1625-1629)
1625-1630	Christian IV al Danemarcei, chemat de englezi, intervine în sprijinul protestanţilor.
1626	Pacea de la Monzon între Franţa şi Spania încheie conflictul pentru Valtellina, regiune restituită familiei Grigioni.
1626-1628	Serie de înfrângeri suferite de danezi din partea forţelor imperiale.
1627	Moartea lui Vincenzo II Gonzaga; Spania şi Imperiul se opun urcării pe tron a succesorului desemnat, Carlo, prinţ de Gonzaga-Nevers, susţinut de Franţa; ducele de Savoia intră în război alături de Franţa.
1629	Ferdinand II dă decretul de restituire (6.III) prin care protestanţii sunt obligaţi să restituie proprietăţile luate de la catolici începând din 1552. Pacea de la Lübeck, care consfinţeşte înfrângerea Danemarcei şi renunţarea ei de a mai interveni în problemele germane. Forţele imperiale cuceresc oraşul Mantova şi îl jefuiesc.
1630	Adunare a electorilor la Regensburg: prinţii resping toate cererile lui Ferdinand II. Se încheie pacea între împărat şi protestanţi (13.X).
	Faza suedeză (1630-1634)
1630-1631	Gustav Adolf al Suediei invadează Germania. Provinciile Brandenburg, Saxonia, Bremen, şi Hessa-Kassel se aliază cu Suedia. Serie de victorii suedeze. Tratatul de la Cherasco (19.VI.1631): famili Gonzaga-Nevers i se recunoaşte titlul ducal asupra Mantovei; ducele de Savoia obtţne o parte di Montferrato; Franţa păstrează fortăreţele de la Casale şi Pinerolo.
1632	După victoria obţinută la Rain, suedezii ocupă Bavaria. A. von Wallenstein cucereşte Leipzig, dar este înfrânt la Lützen de Gustav Adolf (16.XI) care moare în bătălie.
1633	Wallenstein îi învinge pe suedezi la Steinau şi recucereşte Silezia.
1634	Destituit de la comanda armatei, Wallenstein este asasinat, iar arhiducele Ferdinand, fiul împăratului, îl înlocuieşte în fruntea trupelor. Nouă înfrângere a suedezilor.
1635	Pacea de la Praga (30.V) şi retragerea suedezilor din Germania.
	Faza franceză (1636-1648)
1636	Împăratul declară război Franţei, care semnează tratatul de la Wismar (30.III) de alianţă cu Suedia. Richelieu atacă Spania şi Imperiul, creând o ligă antihabsburgică între Olanda, Parma, Mantova şi Savoia. Suedezii înving la Wittstock armata imperială şi saxonă.
1637	Ferdinand III este ales împărat. Înfrângere a trupelor imperiale la Rheinfelden.
1639	Înfrângerea armatei imperiale la Kemnitz, suedezii invadează Boemia. În bătălia navală de la Dunes, amiralul olandez Tromp distruge flota spaniolă.
1640-1641	Dificultăţi din ce în ce mai mari pentru împărat, lipsit de ajutoare din partea Spaniei, zguduită de răscoalele din Catalonia (V.1640) şi din Portugalia (XII.1640). Ferdinand III semnează pacea de la Goslar cu ducele de Saxonia (I.1642); Suedia invadează Saxonia şi Moravia.
1642	Forţele imperiale şi saxone sunt înfrânte la Breitenfeld de suedezi. Moare Richelieu (4.XII), cardinalul Mazarin îşi asumă conducerea politicii externe franceze.
1643	Olivares este destituit de Filip IV (17.I). Ludovic XIV devine regele Franţei sub regenţa mamei sale, Anna de Austria (14.V). La Rocroi, francezii, conduşi de printul de Condé, îi înving pe spaniolii aflaţi sub comanda lui F. de Mallo (19.V). Încep tratative de pace la Munster şi Osnabruck (VIII).
1645-1647	Păci preliminare între Suedia şi Saxonia (IV.1646), între Franţa şi împărat (IX.1646), între Franţa şi Bavaria (14.III.1647).
1648	La Zusmarhausen, armata franco-suedeză o învinge pe cea imperială. Pace preliminară între Suedia şi Imperiu (6.VIII). Pacea din Westfalia (24.X).

1918 La sfârşitul primului război mondial, regiunea este ocupată de trupe italiene. Prin tratatele de pace, graniţa este stabilită la Brennero, acordând Italiei Tirolul de Sud (cu populaţie germană) care-şi schimbă denumirea în Alto Adige.

1922-1939 O dată cu venirea la putere a fascismului, asupra populaţiei de limbă germană s-a exercitat o politică insistentă de deznaţionalizare.

1939 Un acord între guvernul italian şi cel german asupra regiunii Alto Adige-Tirolul de Sud a permis strămutarea în Germania a persoanelor de limbă germană care optau pentru cetăţenia germană.

1945 După război, Trentino şi Alto Adige au fost recunoscute ca aparţinând Italiei, în ciuda protestelor venite din partea Südtiroler Volkspartei (SVP).

1946 Înţelegerile dintre De Gasperi şi Gruber asigură largă autonomie pentru Alto Adige – Tirolul de Sud.

1948 Regiunea capătă actuala denumire şi devine regiune autonomă cu statut special.

1953 Campanie naţionalistă violentă a populaţiei de limbă germană care, în cursul anilor '60, se materializează într-o serie de atentate teroriste.

1971 Tensiunea se atenuează prin aprobarea de către guvernele austriac şi italian a aşa-numitului „pachet" de măsuri prin care puterile legislative ale provinciilor Bolzano şi Trento sunt mult lărgite, astfel încât să dezamorseze controversele care riscau să ajungă în faţa Curţii Internaţionale de la Haga.

Trento, oraş italian din Trentino-Alto Adige, capitală a regiunii. Fondat de gali sau de rhaeţi, a fost cucerit de Roma, în 222 î.Hr. Sediu episcopal începând din sec. IV, apoi ducat longobard şi marcă a imperiului carolingian, din 1027 a devenit capitala principatului episcopal. În 1363, s-a numărat printre posesiunile Casei de Austria, rămânând în aceasta situaţie până la 1800. Din 1810 până în 1813, a făcut parte din Regatul Italic; revenit sub stăpânire austriacă (1815), a fost ocupat de trupele italiene la 3.XI.1918.

■ *Conciliul din Trento.* A fost convocat de Paul III prin bula *Laetare Jerusalem* (19.IX.1544) în vederea reunificării Bisericii după ruptura de luterani, pentru a iniţia reforma moralei şi a disciplinei catolice şi, în sfârşit, pentru a realiza o alianţă a principilor creştini în faţa pericolului turcesc. A fost deschis oficial la 13.XII.1545. Lucrările s-au desfăşurat în trei perioade diferite, cuprinzând în total 25 de sesiuni. (*Vezi şi tabelul de pe pagina următoare*).

Trevelyan, *George Macaulay*, istoric englez (Stratford-on-Avon 1876-Cambridge 1962). A privit cu simpatie Risorgimento-ul italian şi pe Garibaldi, dedicându-i acestuia din urmă mai multe studii. De orientare liberală, a fost preocupat de aspectele politico-instituţionale (*Istoria Angliei*, 1926; *Anglia în timpul domniei reginei Anna*, 3 vol., 1930-1934), dar a fost şi un bun biograf (*Viaţa Lordului Grey*, 1920), îndreptându-şi atenţia şi asupra istoriei sociale (*Istori societăţii engleze*, 1942).

Treves, *Claudio*, om politic italian (Torino 1869-Paris 1933). A colaborat cu F. Turati, devenind unul dintre cei mai importanti susţinători ai socialismului reformist. Deputat din anul 1907, a condus ziarul „Avanti!"(1910-1912). S-a pronunţat pentru neutralitatea Italiei în primul război mondial şi pentru asumarea guvernării de catre PSI după război. Lider al aripii reformiste din PSI, după excluderea din partid a reformiştilor (1922), a condus ziarul „La Giustizia", organ al noului Partid Socialist Unit. În 1926, s-a refugiat la Paris, conducând aici ziarul „La Liberté", de orientare antifascistă.

trevizană, marca, denumire din Evul Mediu a teritoriului din regiunea Veneto, cuprins între râurile Adige si Tagliamento. Din sec. XIII, termenul s-a referit la domeniile de pe uscat ale Veneţiei.

Tribuna, La, ziar fondat la Roma, în 1883, condus, la început, de L. Roux si A. Luzzatto, l-a susţinut pe Crispi până la căderea guvernului său, pentru ca, apoi, sub direcţia lui Roux şi O. Malagodi, să susţină politica lui Giolitti. După primul război mondial, ziarul a fuzionat cu „L'Idea Nazionale" Printre colaboratorii acestuia din urmă s-au numărat, printre alţii, G. D'Annunzio, E. Cecchi şi S. D'Amico. Şi-a încetat apariţia în 1945.

tribunii plebei, în Roma republicană, cei mai înalţi magistraţi ai ordinului plebeu, cu drept de veto asupra decretelor emise de Senat şi, în general, asupra legilor; la origine erau doar doi, dar numărul lor a crescut treptat până la 10, fiind aleşi în fiecare an. O lege plebee le-a acordat, din 449 î.Hr., inviolabilitatea. Când s-a încheiat îndelungatul conflict între ordinele sociale, în sec. V şi IV î.Hr., t. p. au fost asimilaţi în sistemul constituţional roman, pierzându-şi caracteristica de reprezentanţi ai poporului. O dată cu ultimele decenii ale sec.II î.Hr. şi cu apariţia în viaţa politică a fraţilor Gracchi, t. p. şi-au redobândit, cel puţin parţial, caracteristica lor de magistratură populară şi revoluţionară. Din acest motiv, Sulla a decis că nu puteau avea acces la alte magistraturi.

Trieste, oraş italian, capitală de provincie şi a regiunii Friuli-Venezia Giulia. Existent încă înaintea dominaţiei romane (sub numele *Tergeste*), în sec. VI-VIII a fost obiect de dispută între Imperiul bizantin şi longobarzi. Cucerit de Carol cel Mare în 787-788, a trecut, apoi, sub stăpânirea patriarhului de Aquileia şi Veneţia, până când, din 1382, a făcut parte din posesiunile habsburgice, rămânând în această situaţie până la sfârşitul

FAZELE CONCILIULUI DIN TRENTO

perioada	data	numărul de sesiuni	deci ¨
I-a perioadă	1545-1548	10 sesiuni	I-III (7.I.-4.II.1546) definește *Simbolul tridentin*; IV (8.IV.1546) declară ca fiind autentică *Vulgata*, adică traducerea Bibliei în limba latină efectuată de Sf. Ieronim, și stabilește canonul cărților sfinte; V (17.VI.1546) definește doctrina păcatului originar; VI (13.I.1547) despre doctrina justificării; VII (3.III.1547) despre doctrina sfintelor taine; VIII (11.III.1547) decide mutarea lucrărilor conciliului la Bologna, unde se vor tine sesiunile IX-X (21.IV-2.VI.1547) fără a se lua vreo decizie. Întrerupere. Prin bula *Cum ad tollenda* (14.IX.1550), Iuliu III hotărăște redeschiderea Conciliului din Trento.
a II-a perioadă	1551-1552	6 sesiuni	XI-XII (1.V-1.IX.1551), decrete de amânare și de prelungire a sesiunii; XIII (11.X.1551), doctrina transsubstanțierii, adică prezența reală a corpului și a sângelui lui Cristos în pâinea și vinul din momentul împărtășaniei euharistice; XIV (25.IX.1551), doctrina penitenței și a sfântului maslu; XV (25.I.1552), prelungirea publicării canoanelor, permis de liberă trecere pentru luterani pentru a putea participa la lucrările conciliului din T.; XVI (28.IV.1552), întreruperea conciliului. Pius IV convoacă din nou conciliul prin bula *Ad Ecclesiae regimen* (29.IX.1560).
a III-a perioadă	1562-1563	9 sesiuni	XVII (18.I.1562), decret de redeschidere a lucrărilor la care participă 112 episcopi; XVIII-XX (26.II-4.VI.1562), invitarea reformaților la conciliu și prelungirea publicării decretelor; XXI (16.VII.1562) doctrina asupra comuniunii; deci ia de a lăsa la latitudinea pontifului aprobarea folosi 'i la laici a sfântului potir cu ocazia comuniunii; XXII (17.IX.1562), doctrina asupra liturghiei; XXIII (15.VII.1563), condamnarea doctrinei luterane asupra sfințirii preoțești; decret asupra reședinței episcopale și a clerului în vederea îngrijirii sufletelor; XXIV (11.IX.1563), doctrina asupra tainei căsătoriei, definire a persoanei episcopului ca păstor; XXV (3-4.XII.1563), doctrina asupra purgatoriului; regulament disciplinar pentru episcopi; obligația pentru episcopi de a convoca sinodurile din dioceze și de a efectua vizita pastorală; decret asupra clerului și a călugărițelor. Cardinalul Morone declară închise lucrările (4.XII.1563). Prin bula *Benedictus Deus* (25.I.1564), Pius IV confirmă decretele adoptate în conciliul din Trento.

primului război mondial (1918), când a fost anexat la Regatul Italiei. După al doilea război mondial, orașul a fost disputat de Italia și de Iugoslavia, făcând parte (1947) din Teritoriul liber T.: acesta, nefiind niciodată constituit formal, a rămas divizat într-o zonă A, de la frontiera italiană până la T. inclusiv suburbiile, sub administrație anglo-americană, și într-o zonă B, cuprinzând partea de NV a Istriei, sub administrație iugoslavă. T, a devenit, astfel, unul dintre simbolurile Războiului rece și a constituit unul dintre motivele de suferință națională a italienilor. După tratative prelungite, prin acordul din 5.X.1954, zona A a trecut în administrarea Italiei, iar zona B a rămas sub cea a Iugoslaviei. Tratatul de la Osimo (10.XI.1975) a confirmat acordul din 1954, consfințind suveranitatea celor două state pe zonele aflate în administrarea fiecăruia dintre ele.

Trinidad și Tobago, stat insular din Oceanul Atlantic, în largul Americii de Sud. *Sup.*: 5123 km^2. *Pop.*: 1 281 000 loc. *Capit.*: Port of Spain. *Limba*: engleza, hindi. *Relig.* : protestantă. *Poziție geografică*: în largul Venezuelei. *Forma de stat:* republică parlamentară. Insulele Tri idad și Tobago au fost descoperite de C. Columb în 1498 și colonizate de Spania. Trecând în stăpânirea Marii Britanii, în 1797, au cunoscut o importantă dezvoltare începând din sec. XIX, datorită producției de cacao, trestie de zahăr, rom și, apoi, petrol. Din 1956 până în 1986, conducerea politică a insulelor a fost exercitată de Mișcarea Națională a Poporului (PNM) condusă de intelectualul marxist de culoare E. Williams care, în 1962, a obținut independența și, în 1972, a proclamat republica. Din 1986, în T. și T. s-au alternat la putere PNM (devenită social-democrată) și Congresul Național Unit, apărând și intensificându-se tendințele autonomiste în Tobago.

Tripla Alianță, tratat de alianță încheiat, la 20.V.1882, între Germania, Austro-Ungaria (aliată a Germaniei încă din 1879) și Italia. Aceasta din urmă a fost obligată să facă un asemenea pas, contrar tradiției antiaustriece

a Risorgimento-ului (v.) și iredentismului (v.), de necesitatea de a ieși din izolarea internațională. În caz de atac neprovocat din partea Franței, îndreptat împotriva Italiei sau Germaniei, celelalte două părți contractante ar fi intervenit în sprijinul aliatei atacate. Cei trei aliați trebuiau să intervină și în cazul în care ar fi fost atacați de o coaliție de două sau mai multe puteri. Italia și Germania urmau să practice o neutralitate în favoarea Austro-Ungariei în cazul unui război al acesteia cu Rusia (aceasta nefiind menționată explicit). Durata era prevăzută la cinci ani.

■ *Reînnoirile alianței*. Prin reînnoirile T. A. din 1887 (prin eforturile contelui de Robilant) și din 1891, Italia a reușit să obțină condiții mai favorabile. În 1887, ea obține două tratate adiționale: primul obliga Austro-Ungaria să acorde compensații Italiei în caz de modificare a *statu quo*-ului din Balcani; prin al doilea, Germania asigura sprijin Italiei în caz de război cu Franța în eventualitatea ocupării ulterioare a unor teritorii din Africa de N. În 1891, a fost adăugată și recunoașterea drepturilor italiene asupra Libiei. Până în 1896, orizontul diplomatic al Italiei, în timpul guvernării Crispi, a rămas limitat la T. A. După această dată, prin strădania lui E. Visconti Venosta și a lui G. Prinetti, Italia, deși rămânea fidelă T. A., a încheiat acorduri de prietenie și cu alte puteri, atrăgându-și criticile cancelarului german von Bülow care vorbea despre „piruete de vals" La 3.V.1915, Italia a denunțat T. A., pregătindu-se să intre în război împotriva Austro-Ungariei.

Tripla Înțelegere, alianță contrapusă Triplei Alianțe rezultând din combinația a trei tratate: 1) alianța politico-militară între Franța și Rusia, încheiată între 1891 si 1894; 2) *Entente Cordiale* (v.) între Franța și Marea Britanie, din 8.IV.1904; 3) tratatul dintre Marea Britanie și Rusia, din 31.VIII.1907. T. Î. a intrat în război împotriva Germaniei și Austro-Ungariei, în august 1914.

Tripolitania, regiune din Libia, în partea de NV a țării, pe malul Mării Mediterane. Colonizată de fenicieni î mileniul I î.Hr., devenită, apoi, posesiune cartagineză, o dată cu al doilea război punic, devine posesiune numidiană, până la 46 î.Hr., când a făcut parte din Africa romană. Cucerită de vandali (455) și, apoi, de arabi (sec. VII-VIII), din sec. XI a fost condusă de o dinastie berberă care a făcut din ea bază pentru raidurile piratești din Marea Mediterană. În 1510, a fost cucerită de spanioli de la care a fost luată, în 1551, de turci. Prin războiul turco-italian (1911-1912) a trecut în posesia Italiei. Ocupată de englezi în al doilea război mondial, în 1951 a format, împreună cu Cirenaica și Fezzan, regatul Libia.

triumf, ceremonie publică din Roma antică, acordată, în urma deciziei Senatului, unui general care ieșea învingător într-un război sau într-o campanie militară. Beneficiarul acestei ceremonii mergea în procesiune la templul lui Zeus Optimus Maximus, într-o cvadrigă, precedat de lictori și urmat de prizonieii de război și de soldații săi. În epoca imperială, ceremonia era rezervată numai împăratului.

triumvirat, magistratură specială în Roma antică, formată din trei persoane. Au avut caracter specific politic: primul t., încheiat între Caesar, Pompeius și Crassus (60 î.Hr) le-a asigurat acestora dominația la Roma (n-a fost, totuși, o magistratură propriu-zisă ci, mai mult, un acord privat) și al doilea t., format în 43 î.Hr.din Augustus, Antonius și Lepidus, de această dată conform unei legi speciale care prevedea misiunea lor de a reforma statul și de a pune capăt războaielor civile; funcția trebuia să aibă o durată de cinci ani, dar aceasta a fost prelungită, printr-o procedură nu prea clară, cu alți cinci ani; cel de-al doilea t. s-a terminat, de fapt, prin războiul dintre Antonius și Augustus.

Trivulzio, *Gian Giacomo*, condotier milanez (Milano 1448-Chartres 1518). A făcut parte, în 1476, din consiliul de regență al lui Gian Galeazzo Sforza, dar, datorită ostilității lui Ludovico il Moro, a trecut de partea aragonezilor din Napoli. S-a întors la Milano, în 1499, cucerind orașul în numele lui Ludovic XII, regele Franței, care l-a numit guvernator al ducatului.

troc, schimb direct de lucruri sau prestații, fără intermedierea monetară. Larg răspândit în societățile arhaice de autoconsum (în care adesea schimbul bunurilor dobândea o semnificație rituală), a fost timp îndelungat dominant în economiile de autosuficiență ale micilor comunități rurale. A reușit parțial să înlocuiască piața în condiții de urgență deosebită (războaie, mari crize financiare).

Troeltsch, *Ernst*, filosof și sociolog german (Haunstetten, Augsburg, 1865-Berlin 1923). A fost unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai istorismului german, adăugând la abordarea filosofică, istoria, sociologia și teologia. Interesul pentru istoria religioasă (*Absolutismul creștinismului și istoria religiei*, 1901) l-a determinat să enunțe distincția dintre tipurile sociologice fundamentale ale „Bisericii", ale „sectei" și ale „misticismului" (*Doctrinele sociale ale Bisericilor și ale grupărilor creștine*, 1912).

Troia, cetate antică din vestul Asiei Mici, protagonistă a legendarului război relatat în *Iliada* lui Homer. Vechiul loc al T. a fost descoperit în 1870 de arheologul german H. Schliemann. Săpăturile au adus la lumină nouă așezări suprapuse, cea mai veche datând din mileniul III î.Hr., iar ultima, elenistică, construită de generalul macedonean Lisimah (355-282 î.Hr.).

Troppau, congresul de la, desfășurat în orașul din Moravia, în noiembrie 1820-ianuarie 1821, cu participarea marilor puteri ale Restaurației. Austria, Rusia și Prusia au aprobat un protocol, asupra căruia Marea

Britanie a avut rezerve serioase, care condamna principiile revoluţionare şi proclama dreptul de a se interveni în statele afectate de revoluţii. În felul acesta, a fost autorizată intervenţia austriacă împotriva revoluţiei liberale din Regatul celor Două Sicilii.

Troţki, *Lev Davidovici*, pseudonimul lui *Leiba Bronstein*, om politic sovietic (Ivanovka, Ucraina, 1879-Coyoacán, Mexic, 1940). Fiul unor cultivatori evrei, s-a angajat la o vârsta precoce în activitatea revoluţionară. În 1898, a fost exilat în Siberia, a reuşit să evadeze şi să se refugieze la Londra, unde şi-a luat numele de T., l-a cunoscut pe Lenin şi s-a menţinut pe o poziţie de mijloc între bolşevici şi menşevici. A fost vicepreşedintele sovietului din Sankt Petersburg în timpul revoluţiei din 1905. Exilat din nou în Siberia, a fugit în străinătate, unde a locuit până la revoluţia din 1917.

■ *Organizator militar al revoluţiei.* Preşedinte al sovietului din Petrograd, instituţie determinantă pentru succesul bolşevicilor, după revoluţia din octombrie a devenit comisar al poporului pentru afacerile externe şi, în această calitate, a negociat pacea dură de la Brest-Litovsk (3.III.1918). Fiind numit comisar pentru război, a reorganizat forţele armate revoluţionare transformându-le în Armata Roşie şi a avut o contribuţie decisivă la victoria în războiul civil (1918-1920) şi la consolidarea puterii sovietice. În această perioadă, a susţinut militarizarea sindicatelor şi necesitatea unui raport hegemonic, şi nu de alianţă, între clasa muncitoare şi ţărănime.

■ *Conflictul cu Stalin.* Autor al răspândirii mondiale a revoluţiei, conform tezei sale de „revoluţie permanentă", ca o condiţie pentru realizarea socialismului, după moartea lui Lenin a criticat acţiunea de întărire a statului, promovată de Stalin şi teza stalinistă a „socialismului într-o singură ţară": ideile sale au fost izolate, în contextul unui partid şi al unei ţări epuizate de războiul civil. Stalin a adoptat o tactică eficientă, îndepărtându-l, treptat, din toate funcţiile, excluzându-l în cele din urmă din Partidul Comunist (1927) şi expulzându-l din URSS (1929). În străinătate, T. a întemeiat Internaţionala a IV-a (v.), demascând degenerările dictatoriale ale stalinismului. Urmărit de Stalin, s-a refugiat în cele din urmă în Mexic (1937), unde a fost ucis de un agent sovietic. A scris o importantă *Istorie a revoluţiei ruse* (1932).

Troyes, tratatul de la, încheiat în cadrul Războiului de o sută de ani (v.), la 21.V.1420, de regele Franţei, Carol VI şi Henric V al Angliei, îi asigura acestuia din urmă succesiunea la tronul francez, înlăturându-l pe Delfinul Franţei, Carol (viitorul Carol VII), ale cărui victorii (1429) au zădărnicit, totuşi, prevederile tratatului.

Trujillo y Molina, *Rafael Leónidas*, om politic dominican (San Cristóbal 1891-Ciudad Trujillo 1961). Militar de carieră, a luat puterea în Republica Dominicană printr-o lovitură de stat din 1930, instaurând un regim dictatorial. A stimulat dezvoltarea economică a ţării, însă în cadrul unui regim poliţienesc. A murit asasinat.

Truman, *Harry Spencer*, om politic nord-american (Lamar, Missouri, 1884-Kansas City 1972). Senator democrat (1935-1944), în 1944 a fost vicepreşedinte în timpul mandatului lui F.D. Roosevelt şi a preluat preşedinţia după moartea acestuia (IV.1945). A condus ultimele faze ale celui de-al doilea război mondial, a decis folosirea bombei atomice împotriva Japoniei, şi a făcut faţă evenimentelor interne şi internaţionale de după război. Primul său mandat prezidenţial coincide cu apariţia conflictului politico-ideologic cu URSS (v. Război rece), considerat de T. ca formă de opoziţie radicală a sistemelor democratice în faţa noului totalitarism sovietic, în cadrul căreia SUA trebuiau să-şi asume rolul celui mai important apărător al libertăţii pe plan mondial (doctrina T. 12.III.1947). Planul Marshall (VI.1947, v.) a fost prima şi cea mai mare realizare pe această linie de îngrădire (v. *containment*) a comunismului internaţional. Pe plan intern, tentativa lui T. de a dirija procesul de reconversie a producţiei printr-o acţiune energică de control guvernamental al preţurilor şi al consumurilor, păstrând în acelaşi timp cele mai importante realizări ale sistemului New Deal, impus de Roosevelt, a întâlnit opozitia întreprinzătorilor republicani şi democraţi din Sud. Cu toate acestea, el a reuşit să câştige alegerile prezidenţiale din 1948.

■ *Al doilea mandat.* Al doilea mandat prezidenţial a a decurs în condiţiile amplificării rigide a anticomunismului maccarthist (v. MacCarthy, Joseph) în interior şi ale celor mai încordate momente din timpul Războiului rece (blocada Berlinului, 1948-1949; războiul din Coreea, 1950-1953). La aceste evenimente, T. a reacţionat deosebit de decis şi de echilibrat, ceea ce a dus la un conflict cu tendinţele belicoase ale generalului Mac Arthur, comandantul trupelor din Coreea, acesta fiind, în cele din urmă, înlocuit. Tratativele şi încheierea Pactului atlantic (IV.1949, v.) au consolidat, însă, procesul de reconstrucţie europeană sprijinit efectiv prin planul Marshall.

Tsushima, bătălia de la, în cursul războiului ruso-japonez, flota rusă din Marea Baltică, aflată sub comanda amiralului Rojdestvenski, după o călătorie extrem de lungă în vederea prezenţei la locul conflictului, a fost interceptată între Japonia si Coreea, în largul arhipelagului Tsushima şi distrusă complet de flota japoneză comandată de H. Togo (1904).

tuaregi, populaţie nomadă din Africa de N, locuind în special în Sahara centrală şi meridională şi controlând de secole rutele caravanelor care treceau prin această zonă. De origine berberă, organizaţi în nouă confederaţii, păstori foarte buni, crescători de animale şi buni luptători, au fost doar superficial islamizaţi. În ultimele

decenii, au suferit o adevărată persecuţie din partea guvernelor centrale din mai multe ţări sahariene.

Tucidide, istoric grec (Atena cca 460-m.398 î.Hr.). A scris o *Istorie* a războiului din Pelopones (la care a luat parte personal) întrerupându-şi relatarea la anul 411. Istoriografia lui T., cu o viziune profund pesimistă asupra naturii umane, se concentrează exclusiv asupra problemelor politice, în intenţia de a oferi, printr-o analiză a evenimentelor din trecut, un ghid pentru acţiunea politică a urmaşilor.

Tudor, dinastie engleză, întemeiată prin urcarea pe tron a lui *Henric VII T.* (1485-1509) care a pus capăt războiului celor două roze (1455-1485, v.) între familiile York şi Lancaster. Urmaşul său, *Henric VIII* (1509-1547) a ajuns la un conflict cu Biserica de la Roma (v. anglicanism) şi, în 1541, a dobândit şi coroana regală a Irlandei. După domniile lui *Eduard VI* (1547-1553) şi *Maria Catolica* (1553-1558), urcarea pe tron a *Elisabetei* (1558-1603) a coincis cu afirmarea deplină a puterii maritime şi comerciale engleze. O dată cu ea, neavând moştenitori, dinastia T. s-a stins şi coroana a revenit dinastiei Stuart.

Tuhacevski, *Mihail Nicolaevici*, mareşal sovietic (Penza 1893-Moscova 1937). Autor al victoriei Armatei Roşii asupra forţelor contrarevoluţionare ale lui Denikin (1920), a contribuit decisiv la modernizarea forţelor militare sovietice. Judecat şi condamnat la moarte împreună cu o mare parte a cadrelor militare în ultima fază a epurărilor staliniste, a fost, după aceea, reabilitat.

Tullus Hostilius, al treilea rege legendar al Romei (sec. VII î.Hr.). Tradiţia spune că, pe când el cucerea Alba Longa, ar fi avut loc confruntarea dintre Horaţi şi Curiaţi (v.) şi construirea aşa-numitei Curia Hostilia. În orice caz, este, cu certitudine, un personaj istoric.

Tunisia, stat în Africa de nord. *Sup.*: 163 610 km^2. *Pop.*: 8 912 000 loc. *Capit.*: Tunis. *Limba*: araba. *Relig.*: musulmană. *Vecini*: N şi E Marea Mediterană, SE Libia, SV şi V Algeria. *Forma de stat*: republică prezidenţială.

Istoria T. antice corespunde puterii cartagineze şi conflictului dintre aceasta şi Roma. După aceea a fost una dintre cele mai înfloritoare provincii romane. Islamizată de arabi, care au făcut din ea un avanpost pentru expansiunea lor în Sicilia şi în bazinul Mării Mediterane, şi-a menţinut o autonomie aproape totală ca stat barbaresc sub suveranitatea Imperiului otoman. Intrată, la sfârşitul sec XIX, sub dominaţia colonială a Franţei, şi-a dobândit independenţa după o luptă îndelungată, dar nu sângeroasă, sub conducerea lui H. Burghiba, care a făcut din T. poporul cel mai occidentalizat din Maghreb.

sec. XII î.Hr.
Întemeierea de-a lungul coastelor tunisiene a primelor colonii feniciene, dintre care iese în evidenţă Utica.

814 Fenicienii întemeiază Cartagina.

264-146
Războaie punice, încheiate cu distrugerea Cartaginei, iar domeniile sale sunt incluse în provincia romană a Africii (146 î.Hr.-305 d.Hr)

206-205 d. Hr.
Iau fiinţă regatele Numidia şi Mauritania.

430-534
Vandalii se instalează în actuala T.

534-647
Bizantinii distrug regatul vandalilor şi includ teritoriul tunisian în exarhatul Africii.

647-709
Cucerirea arabă şi islamizarea ţării.

800-909
Dinastia arabă a Aghlabiţilor dă o primă structură stabilă a guvernării ţării.

909-1171
Dinastia berberă a Fatimizilor cucereşte întregul Maghreb şi Egiptul (969).

1147-1269
T. face parte dintre posesiunile Almohazilor.

1269-1574
Sub dinastia Hafsida, ţara realizează o importantă dezvoltare economică şi culturală.

1574 T. devine o provincie a Imperiului otoman; până în 1705, este administrată autonom de *bey* (comandanţi) de ieniceri.

1705 *Bey*-ul de ieniceri Husay se proclamă rege independent, inaugurând dinastia care va guverna ţara până în 1957.

1881 Franţa impune protectoratul asupra T.

1920 Partidul Liberal Constitutional (Destur) cere drepturi politice pentru tunisieni.

1934 Noul partid de stânga, Neodestur, condus de Habib Burghiba, începe lupta pentru independenţă.

1956 Franţa acordă independenţa T. Burghiba, ajuns la putere, iniţiază o politică de reforme radicale (agrară, abolire a poligamiei, drept de vot pentru femei).

1957 După detronarea regelui Sidi-el-Amin, este proclamată republica; Burghiba este ales preşedinte.

1964 Naţionalizarea proprietăţilor franceze şi denunţarea acordurilor de asistenţă cu Franţa.

1974 Burghiba obţine alegerea sa ca preşedinte pe viaţă.

1978 Greva generală reprimată prin violenţă; închiderea temporară a universităţilor, considerate centre active ale integrismului islamic.

1983-1984
Proclamarea stării de urgenţă în urma unei largi mişcări de protest împotriva creşterii preţului pâinii.

1987-1989 O lovitură de stat a militarilor îl destituie pe Burghiba, înlocuindu-l cu generalul Zin el-Abdin Ben Ali; acesta inițiază un proces de liberalizare a sistemului politic și economic, dar trebuie să facă față activității crescânde a integriștilor islamici, partidul acestora fiind scos în afara legii (1989).

1994 Alegeri controlate sever de regim îl confirmă ca președinte pe Ben Ali și majoritatea absolută a Regrupării Constituționale Democratice (97 % din voturi)

1997 Slăbit de arestările repetate ale membrilor săi și încurajat de susținerea masivă a populației, Mișcarea Democratică Socialistă (singurul partid din opoziție având o oarecare consistență) decide să schimbe orientarea și să sprijine guvernul.

1999 Președinte Ben Ali este reales pentru un nou mandat.

tupamaros, grup clandestin uruguayan, fondat în 1962 de avocatul socialist R. Sendic, care ia numele de Tupac Amaru, ultimul șef legendar al indienilor care a condus răscoala din sec. XVIII împotriva spaniolilor, fiind ucis de aceștia. Din 1963 până în 1971 a întreținut o gherilă antiguvernamentală care nu a beneficiat de o prea mare susținere populară. În 1972, guvernul a decretat stare de război împotriva combatanților t., l-a capturat pe Sendic și a început o acțiune sistematică de represiune care a dus la dizolvarea grupării.

Turati, *Augusto*, om politic și jurnalist italian (Parma 1888-Roma 1955). Adept al intervenționismului, după ce a participat la primul război mondial, a aderat la fascism, ocupându-se în primul rând de activitatea sindicală. A fost secretar al Partidului Național Fascist din 1926 până în 1930. După ce a devenit directorul ziarului „La stampa" din Torino, datorită unor neînțelegeri cu Mussolini a fost obligat să demisioneze (1932) și a fost exclus din partid. A fost reprimit în PNF în 1937.

Turati, *Filippo*, om politic italian (Canzo, Como, 1857-Paris 1932). După ce și-a luat licența în drept la Bologna (1877), a colaborat la reviste și periodice de orientare democratică și republicană.

■ *De la democrație la socialismul marxist.* La începutul anului 1885, T. s-a mutat la Neapole ca să culeagă date pentru ancheta rurală inițiată de A. Bertani și acolo s-a împrietenit cu Anna Kulisciòff care l-a făcut să adere la marxism. În 1887, i-a apărat pe reprezentanții Partidului Muncitoresc Italian acuzați de incitare la ură de clasă și a început să colaboreze la „Cuore e critica", revistă a lui A. Ghisleri, pe care a scos-o din anonimat în 1891, transformând-o în „Critica sociale" (v.). Susținător al distanțării mișcării muncitorești atât față de curentele democratico-mazziniene, cât și față de cele anarhiste, T. s-a străduit să formeze un partid al lucrătorilor, fondând împreună cu Kulisciòff Liga Socialistă Milaneză (1890). În special datorită lor, s-a putut ajunge la fondarea Partidului Lucrătorilor Italieni (18929 care, în 1895, a primit numele de Partidul Socialist Italian.

■ *Lider al socialismului reformist.* După represiunea antisocialistă din partea guvernului Crispi, T. a susținut prezentarea de liste comune cu democrații și cu republicanii. În 1896, a fost ales deputat. Condamnat la 12 ani de închisoare după mișcările din 1899 și reales triumfal ca deputat (26.III.1899), a fost eliberat la 4.VI.1899 ca urmare a unei amnistii. A putut, astfel, să ducă, împreună cu deputații de extremă stângă, bătălia obstrucționistă care a dus la retragerea măsurilor reacționare luate de președintele Consiliului L.G. Pelloux. Susține cotitura liberală a președintelui de Consiliu G. Zanardelli și, apoi, a lui G. Giolitti (1901), convingând partidul să sprijine în parlament noul guvern, chiar dacă refuza să participe la lucrările acestui organism: conform unei viziuni gradualiste a procesului de instaurare a socialismului, T. considera că socialiștii vor trebui să susțină sectoarele politice cele mai progresiste ale burgheziei. Influența lui T. asupra partidului a scăzut o dată cu creșterea componentei revoluționare și cu apropierea treptată a unor vechi colegi ai săi, ca L. Bissolati și I. Bonomi, de poziții mai moderate. După excluderea acestora din urmă din PSI, cu ocazia congresului din Reggio Emilia, din 1912, T. și ai săi au rămas în partid dar pe o poziție șubredă, compensată, însă, de o majoritate în sindicat și în grupul parlamentar.

■ *Războiul și criza postbelică.* Adversar al intrării Italiei în primul război mondial, după înfrângerea dezastruoasă de la Caporetto, T. a acceptat principiul apărării patriei aflate în pericol. După război, a înțeles pericolele maximalismului, dar s-a străduit din toate puterile să salveze unitatea partidului. Abia în 1922, după excluderea reformiștilor, a acceptat să fondeze PSU (Partidul Socialist Unit, la 1.X.1922). A aderat, după asasinarea lui Matteotti, la greva parlamentară Aventino (1924) și, după moartea prietenei sale, Kulisciòff (29.XII.1925), s-a autoexilat în Franța cu ajutorul unui grup de tineri antifasciști. Aici a colaborat la Adunarea Antifascistă (v.) și a susținut reunificarea celor două partide socialiste.

Bibliografie: R. Monteleone, *Filippo Turati*, UTET, Torino 1987.

turci, ansamblul triburilor nomade războinice, originare din nord-estul Asiei și înrudite cu mongolii, hunii și manciurienii cu care, în mileniul I î.Hr., au fost asimilate de către chinezi sub numele unic de *hsiung-nu*. Tribul turc tabghac a domnit în nordul Chinei din 426 până în 534 d.Hr. prin dinastia Wei. În sec. VI-VII, oghuzii

(care se autodenumeau turkut, în sens literal „cei puternici") au creat un vast imperiu în stepele Asiei, împărţit în cele două hanate: răsăritean (mongoli, v.) şi apusean (Turkestan,v.), în permanentă luptă cu Persia Sasanizilor şi cu China împăraţilor T'ang. Ajungând la apogeul puterii sub domnia lui Bak-cior (691-716), oghuzii au avut de înfruntat presiunea combinată a tribului uigurilor (care au ocupat teritoriile de la est) şi a arabilor la vest (751); din această cauză, ei s-au deplasat către Marea Caspică, unde s-au întâlnit cu alte populaţii turce, pecenegii (v.) şi cumanii care, migrând în nordul Mării Negre (sec. X-XI) şi, de acolo, până la gurile de vărsare ale Dunării, au intrat în conflict cu bizantinii, situaţie care s-a prelungit până în sec. XII. În anul 840, regatul uigurilor s-a dezmembrat la impactul cu hoardele turco-mongole ale kirghizilor (v.), primele care au fost islamizate (sec.X), în timp ce populaţiile turce din Transoxiana, supuse de mult timp emirilor persani Samanizi, au întemeiat, prin dinastia turco-musulmană a Ghaznavizilor (sec. X-XII), un regat autonom între Afghanistan şi India nord-orientală. Tot în această regiune îşi are originea şi cealaltă dinastie turcă a Selgiucizilor (v.) care, între sec. XI-XIII, şi-a extins dominaţia din Iran, asupra Siriei şi asupra Anatoliei, devenită de atunci un adevărat centru al puterii turceşti. Invaziile mongole ale lui Ginghis Han şi ale urmaşilor acestuia (sec. XIII-XIV) nu au afectat, pe teritoriile cucerite, preponderenţa reală a elementului turc, mult mai civilizat. Acesta s-a afirmat din nou, inclusiv pe plan politic, în jurul anului 1300 prin osmanlâi (v.), întemeietori ai Imperiului otoman (v.) care a impus pentru mult timp prezenţa turcă în evenimentele europene. Eclipsaţi doar pentru scurt timp (1402-1405) de domnia turcului Tamerlan, ai cărui urmaşi au creat (sec. XVI-XIX) în India solidul Imperiu moghul, otomanii au anexat multe dintre hanatele turce apărute în sudul Rusiei şi în Asia Centrală (Kazan şi Astrahan, Crimeea, Kokand, Buhara şi Khiva). Alte populaţii turce au fost, însă, supuse în sec. XVII-XX de către ruşi (kazahi, kirghizi, turkmeni, uzbeci, toate fiind cunoscute, în general, sub numele de tătari) şi de către chinezi (locuitorii Turkestanului oriental). Perspectiva reconstruirii unui mare imperiu turcesc a determinat acţiunea politică a lui Enver Paşa, părintele Turciei (v.) moderne.

Turcia, stat în Asia de vest. *Sup.*: 779 452 km^2. *Pop.*: 61 603 000 loc. *Capit.*: Ankara. *Limba*: turca. *Relig.*: musulmană. *Vecini*: NE Georgia şi Armenia, E Iran, S Iraq şi Siria, NV Grecia şi Bulgaria. *Forma de stat:* republică prezidenţială.

Apărută din cenuşa Imperiului otoman (v.), T. contemporană s-a impus ca un important stat euro-asiatic, bastion defensiv al Occidentului (ca membru NATO). Particularitatea sa rezultă din efortul de a asigura coexistenţa tradiţiei islamice cu secularizarea societăţii şi a politicii.

1919 Ca reacţie la înfrângerea din primul război mondial, în care a luptat alături de Puterile Centrale, şi la ocuparea unor teritorii întinse de către Antantă, a apărut şi s-a afirmat mişcarea naţională turcă de sub conducerea lui Mustafa Kemal, care va primi numele Atatürk, adică „părintele turcilor"

1920 Tratatul de pace de la Sèvres impune dezmembrarea Imperiului otoman care pierde patru cincimi din teritoriul său (toate regiunile din afara Anatoliei: Arabia, Mesopotamia, Siria, Palestina, Transiordania, Egipt, Armenia şi, de asemenea, zone de pe malul european al Strâmtorilor şi chiar o porţiune din Anatolia, cedate Greciei). Capitala este mutată de la Istanbul la Ankara.

1920-1922 Răscoală naţională turcă: Kemal Atatürk recuperează unele teritorii din Armenia, impune retragerea trupelor aliate din zonele pe care le ocupau, redobândeşte suveranitatea deplină asupra Strâmtorilor (1920); prin victoria într-un război dur cu Grecia (1921-1922) intră în posesia întregii Anatolii (armistiţiul de la Mudanya, 1922).

1922 Detronarea sultanului Mahomed VI (1.XI) pune capăt existenţei Imperiului otoman.

1923 Tratatul de la Lausanne recunoaşte suveranitatea turcească deplină asupra Anatoliei, restituie Turciei Tracia europeană, impune demilitarizarea Strâmtorilor. Proclamarea Republicii, cu M. Kemal Atatürk preşedinte, care exercită o putere dictatorială într-un regim cu partid unic (Partidul Republican al Poporului).

1924-1928 O serie de reforme sociale, politice şi ale obiceiurilor transformă T. într-un stat laic şi modern (este abolit articolul din Constituţie care declară islamismul ca singura religie în stat).

1938 Moartea lui Atatürk. Succesorul său, Ismet Iönii democratizează şi mai mult ţara.

1945 După ce se menţinuse într-o atitudine de neutralitate în timpul celui de-al doilea război mondial, T. declară, în cele din urmă, război Germaniei şi Japoniei (15.II).

1946 Este fondat Partidul Democrat.

1950 Partidul Democrat câştigă alegerile: C. Bayar devine preşedinte al Republicii, iar guvernul este condus de A. Menderes.

1952 T. intră în NATO.

1960-1964 Lovitură de stat militară. Preşedinte devine generalul C. Gürsel (1961). Conflicte cu Grecia

pentru dominaţia asupra Ciprului, unde trăiesc împreună greci şi turci (1964).

1967 Noi tensiuni greco-turce pentru hegemonia asupra Ciprului.

1969-1970 Guvernul lui S. Demirel, format pe baza Partidului Dreptăţii, este demis din nou de militari, care îşi impun controlul asupra vieţii politice.

1974 Trupele turceşti invadează Ciprul; proclamarea Republicii federative turco-cipriote (pe care ONU nu o recunoaşte).

1975-1978 S. Demirel conduce un guvern de dreapta.

1980 După doi ani de guvernare a stângii moderate, o nouă lovitură de stat a militarilor. K. Evren devine preşedinte.

1982 Nouă constituţie şi guvern conservator al lui T. Özal.

1987 Sunt restabilite libertăţile democratice; continuă reprimarea minorităţii kurde.

1989 Özal devine preşedinte şi continuă politica de democratizare a ţării şi de reconstrucţie a economiei pe baza liberului schimb.

1990-1991 T. condamnă invadarea Kuwaitului de către Irak şi oferă ajutor campaniei militare a ONU.

1991 Victorie electorală a opoziţiei conduse de S. Demirel. Initiaţivele pentru rezolvarea problemei kurzilor nu duc la oprirea luptei lor violente pentru dobândirea autonomiei.

1993 Özal moare pe neaşteptate. Este înlocuit de S. Demirel, iar premier este numită T. Ciller, care încearcă să ducă o politică regională ambiţioasă, declarând T. ca ţară care se opune extinderii fundamentalismului islamic.

1994-1995 Lupta armată a kurzilor continuă, dar armata turcă lansează o puternică ofensivă împotriva bazelor kurde de la graniţa cu Irakul. Alegerile sunt câştigate de Refah, formaţiune politică fundamentalistă condusă de N. Erbakan.

1996 Numeroase tentative de formare a unor coaliţii care să evite luarea puterii de către fundamentaliştii islamici, dar, în final, rezulta un guvern surpriză condus de Erbakan şi de ex-premierul progresist T. Ciller. La acordul de cooperare militară cu Israelul (care îngheaţă raporturile cu Siria şi cu lumea arabă) se adaugă reapropierea de Iran. Continuă ofensiva armatei împotriva bazelor kurde de la graniţa cu Irakul.

1997 Primele manifestaţii populare de protest împotriva proliferării integrismului islamic sunt urmate de cererea Curţii de Casaţie de dizolvare a Refah, acuzat de atentat la laicitatea statului. Demisia lui Erbakan, abandonat de mulţi deputaţi progresişti adversari ai liniei de dialog promovate de Ciller. M. Ylmaz formează un guvern de dreapta în vederea combaterii Refah. La puţine zile după verdictul Curtii Constituţionale de dizolvare a Refah, anunţul că Turcia nu face parte dintre ţările alese pentru a adera la Uniunea Europeană provoacă tensiunile din cadrul vieţii politice.

1998 Criză politică între T. şi Italia, ca urmare a prezenţei în această ţară a lui A. Ocalan, secretar al Partidului Muncitorilor din Kurd:stan (PKK), acuzat de terorism.

1999 A. Ocalan este capturat în Kenya.

turcomani, *v. turkmeni.*

Turenne, *Henri de La Tour d'Auvergne, viconte de*, mareşal al Franţei (Sedan 1611-Sasbach, Baden, 1675). Calvinist convertit la catolicism, a luptat în Războiul de treizeci de ani. Adversar al lui Mazarin în timpul Frondei (v.), l-a ajutat, apoi, învingând armata lui Condé (1652) şi pe spanioli la Dunes (1658).

Turgot, *Anne-Robert-Jacques*, om de stat şi economist francez (Paris 1727-1781). Adept convins al ideilor fiziocrate, a pus cultura cerealelor în centrul economiei naţionale. Controlor general al finanţelor şi secretar de stat la marină (1774-1776), a desfiinţat vămile din interiorul ţării. Atacat de Maria Antoaneta şi de categoriile sociale privilegiate, a fost demis.

Turkestan, regiune istorică din Asia Centrală, întinzându-se de la Marea Caspică până la deşertul Gobi. Din punct de vedere politic, este împărţită între Turkmenistan, Uzbekistan, Tadjikistan, Kârgâzstan şi Kazahstan (T. occidental) şi China (T. oriental).

■ T. OCCIDENTAL, locuit de populaţii iraniene, a fost invadat de arabi în sec. VII d.Hr. şi de mongoli în sec. XIII. În sec XIV, centru al imperiului lui Tamerlan, a început să decadă în sec. XVI când a fost cucerit de turcii uzbeci. În 1850, a început penetraţia Rusiei care a înfiinţat aici guvernoratul T. (1865). După crearea URSS, a fost împărţit în republicile sovietice Turkmenistan (v.), Uzbekistan (v.), Tadjikistan (v.), Kârghâzstan (v.) şi Kazahstan (v.), după principiul naţionalităţii preponderente.

■ T. ORIENTAL a fost în Antichitate zonă de tranzit pentru comerţul dintre China şi regatele elenistice; a suportat, apoi, presiunea hunilor şi pe cea a arabilor care, victorioşi asupra chinezilor, în 751, au început islamizarea populaţiei indigene. Rămas mult timp sub dominaţie mongolă (începând din sec. XIII), în sec. XVII-XVIII, a fost recucerit de către chinezi, devenind provincie a Imperiului Celest sub numele de Sinkiang (1759). Obiect de dispută între turci, chinezi şi ruşi, situaţia s-a normalizat prin încheierea tratatului chino-sovietic din anul 1945.

turkmeni, sau *turcomani*, populaţie turcă din Asia Centrală, făceau parte din hanatul turcilor occidentali, distrus de arabi în 751. Islamizaţi de Selgiucizi (sec. IX-XI), au jucat un rol important în sec. XIV-XV, când au format cele două confederaţii, Ak Koiunlu şi Kara Koiunlu, care au stăpânit câtva timp peste Armenia, Persia şi o parte din Irak. Intraţi sub hegemonia uzbecilor (sec. XVI), au fost supuşi de ruşi între 1870 şi 1884. Au participat la răscoala kazahilor împotriva ruşilor (1916).

Turkmenistan, stat în Asia Centrală. *Sup.*: 488 100 km^2. *Pop.*: 4 099 000 loc. din care 68 % turkmeni. *Capit.*: Aşhabad (Asgabat). *Limba*: turkmena şi rusa. *Relig.*: musulmană sunnită. *Vecini*: N Kazahstan, N şi E Uzbekistan, S Aghanistan şi Iran, V Marea Caspică. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Istoria T. coincide cu cea a Turkmenistanului (v.) până la proclamarea Republicii Sovietice a T. în 1924. În 1990, T. şi-a proclamat independenţa şi, după dizolvarea URSS (1991), a devenit stat suveran care, apoi, a aderat la CSI. Ţara a continuat să fie condusă, în strânsă colaborare cu Rusia, de foştii comunişti din Partidul Democrat (singurul permis) avându-l ca lider pe S. Niazov, fost preşedinte al republicii sovietice, care, în 1994, şi-a prelungit mandatul până în 2002; este în creştere forţa curentului filoturc.

Turner, *Frederic K. Jackson*, istoric american (Portage, Wisconsin, 1861-Pasadena, California, 1932). A susţinut importanţa, în istoria Statelor Unite, a cuceririi Vestului (*Naşterea noului Vest*, 1906) şi, mai ales, a „frontierei", ca emblemă a omului american şi a individualismului său social, pe care se întemeia noua democraţie americană (*Frontiera în istoria americană*, 1920).

Tuscolo, conţi de, familie de aristocraţi din Roma, întemeiată de Teofilact *(Teofilatto)*. La începutul sec. X i-au înlocuit pe membrii familiei Crescenzio la conducerea oraşului, păstrând-o pentru circa treizeci de ani şi reuşind să intervină în alegerea a trei papi din familia lor (Benedict VIII, Ioan XIX, Benedict IX). Decăderea conţilor de T. a început atunci când împăratul Henric III şi-a redobândit controlul asupra papalităţii prin sinodul de la Sutri, din 1046.

Tutankhamon, faraon egiptean din dinastia a XVIII (m. cca 1352 î.Hr.). Ginerele lui Ekhnaton-Amenophis IV, i-a urmat la tron când era încă foarte tânăr. Influenţat de casta preoţească, a anulat reformele religioase promovate anterior de fratele său, abandonând cultul lui Aton şi readucând capitala la Teba. Generalii săi au reluat politica expansiunilor în Asia. T. a murit la vârsta de numai 18 ani. Mormântul său a fost descoperit în 1923, neatins, conţinând o mulţime de obiecte preţioase.

tutelă, în dreptul vechilor populaţii germanice, puterea capului de familie asupra celorlalţi membri ai clanului, cu excepţia persoanelor masculine capabile să poarte arme.

Tutmes (Thutmosis) I, faraon egiptea din dinastia a XVIII-a, a domnit între 1525 si 1512 î.Hr. Urcat pe tron datorită căsătoriei cu fiica lui Amenophis I, a reprimat o răscoală în Nubia şi a inaugurat hegemonia egipteană în regiunea siriano-palestiniană, luptând împotriva regatului hurit Mitanni. A fost primul faraon îngropat în Valea regilor, lângă Theba.

Tutmes (Thutmosis) III, faraon egiptean din dinastia XVIII, a domnit între 1504 şi 1450 î.Hr., la început împreună cu mama sa Hatsepsut. A întreprins expediţii militare în Palestina şi Siria, ducând la apogeu expansiunea egipteană în acea zonă. A cucerit şi a supus Palestina, învingând armata din Mitanni în bătălia de la Megiddo (1489 î.Hr.), a supus, apoi, Siria meridională până la Qadesh; în cele din urmă a atins cursul superior al Eufratului, ajungând în centrul regatului Mitanni. A împărţit cuceririle din Asia în trei provincii, instalând în capitala fiecăreia garnizoane şi guvernatori însărcinaţi cu strângerea tributului.

Tutmes (Thutmosis) IV, faraon egiptean din dinastia XVIII, fiul lui Amenophis II, a domnit între 1425 şi 1417 î.Hr. În timpul domniei sale, poate şi de teama hitiţilor, raporturile dintre Egipt şi Mitanni s-au schimbat radical: în locul duşmăniei a apărut respectarea reciprocă a sferelor de influenţă. T. a încheiat un tratat de pace cu Mitanni şi, atât el cât şi doi dintre succesorii săi au luat în căsătorie prinţese hitite.

tutsi, v. *vatusi*.

Tutu, *Desmond*, ecleziast sud-african (Klerksdorp 1931). Preot anglican, în 1975 a fost primul om de culoare care a a primit funcţia de decan de Johannesburg. Pentru lupta sa împotriva *apartheid*-ului i-a fost acordat Premiul Nobel pentru pace (1984). În 1985, devine episcop şi, în anul următor, arhiepiscop de Cape Town şi primat al Bisericii anglicane în Africa de Sud.

Tuvalu, stat-arhipelag în Oceania. *Sup.*: 25 km^2. *Pop.*: 9500 loc. *Capit.*: Vaiaku (pe insula Funafuti). *Limba*: tuvalu şi engleza (oficiale). *Relig.*: protestantă congregaţionistă (97 %) şi catolică. *Poziţia geografică*: în zona de SE a Oceanului Pacific (Micronezia). *Forma de stat*: stat independent în cadrul Commonwealthului britanic. Descoperite de englezul I. Byron, în 1764, Insulele Ellice au devenit protectorat britanic în 1892 şi, apoi,au format o singură colonie împreună cu Insulele Gilbert (actualmente Kiribati) din 1915 până în 1975, când s-au despărţit de acestea şi au luat numele de Tuvalu. Din 1.X.1978, sunt un stat independent.

Ţ

ţară reală-ţară legală, în limbajul politic modern, contradicţiile dintre componentele sociale ale unei ţări şi clasa socială care deţine puterea. Acest antagonism a fost subiect de polemică preferat în publicistica franceză a Restauraţiei. În Italia, un asemenea dualism a fost examinat critic de conservatori ca S. Jacini, care au contestat restrângerea excesivă a dreptului de vot atribuit pe baza censului. Chestiunea a fost preluată şi de catolicii intransigenţi ca un element polemic îndreptat împotriva statului.

ţărănesc, războiul, revoltă armată care a zguduit statele sudice din Germania în 1524-1525, când mulţimi de ţărani protestanţi s-au unit într-o ligă sub conducerea lui H. Müller din Bulgenbach, pentru a cere (*Douăsprezece Articole*, IV, 1525) abolirea şerbiei şi împărţirea pământurilor confiscate Bisericii de către principii trecuţi la luteranism, în numele unei societăţi egalitare şi eliberate de lanţurile feudale şi personale. Sub conducerea lui T. Müntzer, G. Metzler, F. Geyer, Götz von Berlichingen, revolta a cuprins şi oraşele, semănând teroare în jur, prin omoruri şi jafuri. Luther într-un prim moment a sprijinit protestul ţăranilor, dar o dată cu creşterea violenţelor, a dezaprobat acţiunea lor publicând *Împotriva ţăranilor care s-au adunat în bande de tâlhari şi de asasini* (1525). Principii au organizat o armată care a acţionat cu cea mai mare cruzime şi i-a înfrânt pe răsculaţi la Frankenhausen (15.V.1525): Müntzer şi alţi capi ai răscoalei au fost capturaţi şi executaţi în public.

ţigani, populaţie nomadă de origine indiană care trăieşte răspândită în numeroase ţări europene, în partea asiatică a Turciei, în Iran, Afghanistan, Siberia, Egipt, pe coasta de nord a Africii şi în America. În limba lor, ei se numesc *rom* sau *manush*, adică „oameni". Patria lor de origine este nordul Indiei, de unde au migrat în diferite faze începând, probabil, din sec. V prin Iran. De pe teritoriul bizantin s-au răspândit între sec. X şi XIV, pe de o parte către Africa de nord, de aici ajungând în Spania (unde s-au stabilit fără, însă, a se asimila cu populaţia locală), pe de altă parte către Europa. În sec. XIV, au apărut în Ţara Românească şi în Transilvania, unde au fost transformaţi în robi, şi în Germania, trecând de aici în Italia şi în sudul Franţei. În timpul celui de-al doilea război mondial, naziştii au practicat o exterminare sistematică a ţ., consideraţi „rasă antisocială", făcând zeci de mii de victime.

U

Uccialli, tratatul de la, încheiat la 2.V.1889 între Italia și negusul Etiopiei, Menelik, recunoștea ocuparea țării sale de către italieni; art. 17 acorda Italiei dreptul de mediator între Etiopia și guvernele europene: Crispi, forțând sensul traducerii, a interpretat textul ca fiind o recunoaștere a protectoratului asupra Etiopiei, lucru vehement contestat de Menelik.

Ucraina, stat din Europa de est. *Sup.*: 603 700 km². *Pop.*: 51 728 000 loc. *Capit.*: Kiev. *Limba*: ucraineana. *Relig.*: ortodoxă, catolică (unitarieni). *Vecini*: SV Moldova și România, V Ungaria, Republica Slovacă și Polonia, N Bielorusia, NE și E cu Rusia, S are ieșire la Marea Neagră. *Forma de stat*: republică.

Istoria U. este, din foarte multe puncte de vedere, comună cu cea a Rusiei, dar cu o tradiție politică și culturală proprie, legată de evenimentele din cnezatul Kievului, determinant pentru formarea primului nucleu al statului rus (Rossia).

sec. VI-VII
Invazie a populațiilor slave în regiunea deja locuită de sarmați, sciți și goți.

sec. IX
Regiunea începe să facă parte din statul kievean.

sec. XII
Statul din Kiev este în dificultate: iau ființă principatele Galiția și Volînia. Apare pentru prima dată denumirea de U.

sec. XIII-XIV
Dominație a tătarilor din Hoarda de Aur.

sec. XIV-XV
Cea mai mare parte din teritoriu este alipită la Lituania. De-a lungul Niprului apar comunitățile căzăcești.

1500-1503
În urma unui război cu Lituania, țarul Ivan III începe penetrația în U.

1569 Unificarea celor două coroane, a Lituaniei și a Poloniei, la aceasta din urmă fiind anexată cea mai mare parte din U.

sec. XVII
După o serie de răscoale eșuate, hatmanul cazac Bogdan Hmelnițki îi învinge de mai multe ori pe polonezi și extermină mii de evrei din regiune.

1654-1667
Ajutorul acordat cazacilor de către țarul Alexei Mihailovici provoacă războiul ruso-polonez, terminat cu împărțirea U. între Polonia și Rusia (care obține teritoriile de la est de Nipru, împreună cu orașul Kiev).

1773-1774
Răscoala cazacilor conduși de Pugaciov, reprimată cu cruzime de Ecaterina II.

1793 Ultima împărțire a Poloniei: Rusia primește zonele ucrainene de pe Nipru.

sec. XIX
Politica de rusificare dusă de țari face ca sentimentul național și tendințele separatiste să se amplifice.

1917-1918
În U. iau naștere două republici independente, una democrată și una sovietică, în luptă între ele.

1921 Pacea de la Riga recunoaște apartenența la Rusia a unei mari părți din U.

1922 U. devine Republică federativă a URSS.

1945 U. se află printre membrii fondatori ai ONU, în care-și menține un loc al său.

1954 Guvernul sovietic decide să anexeze la U. Crimeea, până atunci rusească.

1986 Grav incident la centrala nucleară de la Cernobîl.

1990-1992
La alegerile pluripartite majoritatea revine naționaliștilor și U. își proclamă independența față de URSS, având un rol important în dizolvarea acesteia prin inițiativa creării Comunității Statelor Independente. Acorduri dificile cu Rusia pentru controlul unităților din marina ex-sovietică, gestionarea armamentelor nucleare și posesi asupra Crimeii.

1994 Rezultate bune ale comuniștilor (susținători ai menținerii unei economii centralizate, de stat) în alegerile politice generale, în timp ce la prezidențiale apare surprinzător moderatul Kucima care relansează „calea liberală" în paralel cu reapropierea de Moscova.

1995 Întârzie să demareze privatizarea sistemului industrial și programul de austeritate al primului ministru E. Marciuk. Tensiuni puternice cu mișcările autonomiste din Crimeea.

1996 Kucima îl destituie pe Marciuk pentru angajarea sa redusă pe calea liberalizării sistemului economic; P. Lazarenko îi ia locul. Parlamentul, în majoritate comunist, refuză să voteze bugetul și reforma fiscală elaborate în înțelegere cu FMI.

1997 Lazariuk este și el eliberat din funcție de președintele Kucima; în vară, aprobarea bugetului deblochează un împrumut de la FMI de trei miliarde de dolari. Pact de prietenie și colaborare cu Rusia, care pune capăt perioadei de tensiuni care durase cinci ani. V. Pustovoitenko este însărcinat cu formarea guvernului.

1998 Alegerile legislative acordă o majoritate relativă Partidului Comunist.

Udine, oraş italian din Friuli-Venezia Giulia, capitală de provincie. Feudă a patriarhilor din Aquileea începând din 983, din sec. XIII oraşul devine sediu patriarhal, mutat de la Cividale. Intrat sub dominaţia veneţienilor în 1420, a fost cedat de Napoleon austriecilor în 1797. S-a răsculat împotriva lor în 1848, rezistând timp de şase luni; a fost anexat la Italia în 1866.

UE, v. *Uniunea Europeană.*

UEO, sigla Uniunii Europene Occidentale, organizaţie militară a pactului de la Bruxelles (v.) încheiat în 1948 între Marea Britanie, Franţa şi Benelux, extinsă apoi la Germania şi la Italia (1954), la Portugalia şi Spania (1990). A acţionat întotdeauna pe planul al doilea faţă de NATO şi fără legături organice cu CEE.

UEP, sigla Uniunii Europene a Plăţilor, constituită în 1950 din ţările aderente la OECE pentru a favoriza raporturile economice. UEP se baza pe un sistem multilateral de compensare a debitelor şi a creditelor provenite din schimburile comerciale reciproce. Prin revenirea la convertibilitatea principalelor monede europene, în 1958 UEP a fost înlocuită prin Acordul Monetar European (AME).

Uganda, stat din Africa central-estică. *Sup.*: 241 038 km^2. *Pop.*: 17 741 000 loc. *Capit.*: Kampala. *Limba:* engleza, kiswahili şi luganda. *Relig.*: catolică (49 %), anglicană (26 %), culte tradiţionale (13 %), musulmană (7 %). *Vecini*: N Sudan, V Zair, S Ruanda şi Tanzania, E Kenya. *Forma de stat*: republică prezidenţială.

Formată dintr-o serie de regate regionale puternic structurate, U. îşi menţine acest aspect şi după dominaţia colonială britanică, ajungând să-şi dobândească independenţa fără a avea o coeziune naţională reală.

sec. XV
Migraţii ale păstorilor hamiţi creează în regiunile orientale ale ţării regatul Kitara.

sec. XVI-XVII
Invazii ale agricultorilor-crescători de animale niloţi (luo), care formează în N regatele acholi şi lango.

sec. XVIII-XIX
Hegemonie a regatului Buganda: monarhie centralizată cu caracter sacral.

1876-1877
Începe evanghelizarea ţării prin misionarii protestanţi şi catolici.

1885-1892
Războaie religioase în Buganda între musulmani şi creştini, apoi între protestanţi şi catolici.

1894 Protectorat britanic în Buganda, apoi în Bunyoro, Toro şi Ankole (1896).

1908 Colonia capătă numele U. Imigraţie a muncitorilor asiatici.

1958-1961
În U. au loc alegeri parlamentare: se formează primele partide politice, printre care U. People's Congress (UPC) de factură socialistă, condus de M. Obote.

1962 Independenţa U. ca stat federal în cadrul Commonwealthului, bazată pe un compromis fragil între patru regate federate (9.X).

1963 Transformarea U. în republică sub preşedinţia regelui din Buganda, avându-l ca prim-ministru pe Obote.

1966 Obote îl demite pe Mtesa II, declară U. stat unitar şi îşi asumă preşedinţia ţării.

1967 U., devenită republică prezidenţială cu partid unic (UPC), iese din Commonwealth.

1971-1979
Dictatură sângeroasă a generalului Idi Amin Dada (peste 300 000 de victime).

1979 Amin este înlăturat de o insurecţie populară, sprijinită de forţe tanzaniene.

1980-1985
Revenirea la putere a lui Obote. Recrudescenţă a gherilei tribale, urmată de o alternanţă a guvernelor civile şi militare.

1986-1993
Y. Museveni se proclamă preşedinte după ce obţinuse controlul asupra unei mari părţi a ţării. Datorită continuării gherilei din N, este justificată instaurarea unei „democraţii fără partide"

1994-1995
O adunare constituantă cu reprezentanţi ai singurului partid permis (formaţiunea prezidenţială Mişcarea Naţională de Rezistenţă, NRM) confirmă refuzul multipartidismului. Devine cronică gherila din regiunile de N, la graniţa cu Sudan, unde Armata Revoluţionară a Domnului (LRA, integrişti creştini susţinuţi de luptători antiguvernamentali sudanezi) controlează situaţia prin teroare.

1996 Alegeri politice şi prezidenţiale cu candidaturi „blocate" confirmă hegemonia lui Museveni şi a NRM.

1997 Se înmulţesc focarele rebeliunii: în afară de LRA, intră în acţiune Forţele Democratice Aliate (în apropierea graniţei cu fostul Zair) şi Frontul de pe Malul Occidental al Nilului.

Ugarit, cetate antică din Siria, fondată în jurul mileniului IV î.Hr. lângă gura de vărsare a fluviului Orontes în mare; în jurul anului 2000 î.Hr., era unul dintre principalele porturi din regiune. A revenit în sfera de influenţă egipteană, după alungarea hicsoşilor care îşi menţinuseră dominaţia între 1670 şi 1570 î.Hr., şi a intrat, apoi, sub dominatia hurită şi hitită. Popoarele mării au distrus-o definitiv pe la 1200 î.Hr.

UIL, sigla Uniunii Italiene a Muncii, organizație sindicală italiană fondată la 5.III.1950 de sindicaliștii socialiști grupați în jurul lui G. Romita și excluși din CGIL și de grupurile republicane și social-democrate din FIL (Federatia Italiană a Lucrătorilor) care nu acceptaseră contopirea cu CISL. Primul ei secretar a fost I. Viglianesi (1950-1969), după care au urmat R. Vanni, G. Benvenuto și P. Larizza. Legată de PSDI și de PRI, dar cu o prezentă notabilă a lucrătorilor simpatizanți ai PSI, UIL a susținut încheierea contractelor de muncă diferențiat, pe sectoare, și a cerut o programare economică globală, susținând politica de centru-stânga (v.). În 1972, a semnat un acord de constituire a unei federații cu CGIL și CISL care, î ˘, în cursul anilor '80, a trecut printr-o criză, așa încât UIL a sprijinit decretul asupra indexării salariilor promovat de guvernul Craxi în 1984.

Ulbricht, *Walter*, om politic german (Lepzig 1893-Berlin 1973). Comunist, refugiat în URSS în perioada nazismului, în 1945, în zona de ocupație sovietică, a propus fuziunea dintre comuniști și social-democrați în SED (Partidul Socialist Unit), el fiind secretarul său general (1950). La moartea lui W. Pieck, a devenit șeful statului (1960). Reprezentant al celui mai rigid ortodoxism comunist (el a fost acela care a dispus, în 1961, să fie ridicat zidul Berlinului), și-a dat demisia din funcția de secretar al partidului, în 1971, pentru a permite reapropierea între URSS și Germania federală.

Ulfila, episcop vizigot (n.cca 311-Constantinopol cca 383). Episcop începând din 341, i-a convertit la arianism pe goții stabiliți la nord de Dunăre. I se datorează o traducere a Noului Testament în gotică (pentru care a inventat un nou alfabet), care rămâne cea mai importantă mărturie despre limba goților.

Ulster, regiune istorico-geografică a Irlandei, constituind partea nordică a insulei. Din 1594 până în 1607 U. catolic s-a răsculat împotriva tentativei reginei Angliei, Elisabeta I, de a impune anglicanismul; coroana a ripostat aducând în regiune mii de coloniști scoțieni prezbiterieni. De atunci până în 1829, protestanții au fost singurii care s-au bucurat de drepturi civile și politice. După constituirea Statului Liber al Irlandei (1921), cele șase comitate ale U. cu majoritate protestantă au cerut și obținut să rămână unite cu Marea Britanie sub numele de Irlanda de Nord, având parlament și guvern proprii precum și un guvernator care să-l reprezinte pe suveran. Cele 3 comitate catolice au intrat, însă, în noul stat irlandez. Începând din 1969, s-a manifestat în U. o escaladare a terorismului IRA (v.), care cere unirea U. cu Irlanda, și a oranienilor protestanți; în conflict au rămas implicate comunitățile catolică și protestantă (40 % și, respectiv 60 % din populație), iar guvernul britanic a răspuns prin trimiterea a 10 000 de soldați englezi pentru menținerea păcii și prin decizia (1972) de a administra direct Irlanda de Nord. În 1985, un acord anglo-irlandez a stabilit o conferință interguvernamentală prin care Republica Irlanda să-și poată exprima opiniile asupra situației din Irlanda de Nord. Guvernele irlandez și britanic au inițiat în 1995 tratative pentru pacificarea regiunii, ele fiind facilitate de încetarea definitivă a focului, anunțată de IRA, și de participarea Sinn Fein (v.) la convorbirile oficiale, dar au fost vehement contestate de unioniștii protestanți (1997).

ultimatum, somație trimisă de un stat unui guvern străin în caz de raporturi deosebit de încordate sau de incident foarte grav, prin care se cere, până la o anumită dată, un răspuns precis într-o anumită chestiune. U. poate fi simplu sau calificat, dacă menționează și măsurile pe care le va lua statul reclamant în cazul necomunicării unui răspuns sau al unuia nesatisfăcător (represalii, declarație de război).

ultramontanism, termen care, în Franța, Germania etc. îi indica generic pe acei catolici care își declarau supunerea față de papă (care se află „dincolo de munții Alpi") chiar și împotriva suveranilor din țara lor. În Franța a fost folosit în special pentru a-i denumi pe adversarii galicanismului și, în continuare, în sec. XIX, pe catolicii conservatori. În Germania s-a referit și la adversarii politicii *Kulturkampf* a cancelarului Bismark.

umanism, mișcare intelectuală care, în perioada de început a Renașterii, în sec. XIV și XV, reacționând la marile viziuni teologico-metafizice din Evul Mediu, a inaugurat epoca studiilor efectuate de specialiști (au apărut filologia, studiul istoriei grecești și romane, arheologia). Textele grecești și latine, redescoperite sau recitite, ofereau modelul unei civilizații care beneficia de un puternic sentiment al autonomiei individuale, al participării politice, al unei cercetări raționale libere, în tentativa umaniștilor de a repune în valoare marea civilizație clasică depășind, astfel, criza îndelungată provocată de cuceririle barbare. U. a avut, efectiv, un precursor în F. Petrarca și a evoluat pornind din Italia. Termenul derivă din expresia *studia humanitatis*, folosită la începutul sec. XV de L. Bruni pentru a indica studiul asupra omului, dintr-o perspectivă antropocentrică (opusă tradiției medievale) în care studierea autorilor clasici este baza pentru a putea elabora o morală și o pedagogie laice. Dezvoltarea mișcării a fost favorizată de schimburile culturale reciproce cu lumea greacă amplificate după conciliul ecumenic de la Ferrara (1439) și după emigrarea către Occident a unor teologi și cercetători din Orient, după căderea Constantinopolului (1453). Un fenomen fundamental l-a constituit mecenatismul care a făcut din curțile senioriale de la Florența (Medici), Milano (Visconti și Sforza), Urbino (Montefeltro), Neapole (Aragón),

Mantova (Gonzaga), Ferrara (Este), ca şi din papalitatea romană, centre extrem de importante ale unei noi culturi. Printre numeroşii reprezentanţi ai u. se află: C. Salutati, P. Bracciolini, F. Biondo, L.B. Alberti, L. Valla, E.S. Piccolomini (devenit,ulterior, papa Pius II), M. Ficino, G. Pico Della Mirandola. U. şi-a extins influenta şi dincolo de graniţele italiene, prin Nicolaus Cusanus, J. Reuchlin, Erasmus din Rotterdam, Thomas Morus.

Umar ibn al-Khattab (Mecca cca 581-Medina 644), al doilea calif musulman (632-644). Succesor al lui Abu Bakr, a condus expansiunea impetuoasă a Islamului, cucerind Siria, Egiptul, Persia, Palestina (cucerirea Ierusalimului, 638).

Umberto Biancamano, conte de Savoia (n. cca 980-m.cca 1047). Adevăratul întemeietor al puterii dinastiei de Savoia, a fost unul dintre feudalii cei mai puternici ai regatului Burgundiei sub regele Rudolf III, la curtea căruia se pare că ar fi deţinut funcţia de conetabil; Conrad II i-a dăruit comitatul Moriana.

Umberto I (Torino 1844-Monza 1900), rege al Italiei (1878-1900). Primul născut al lui Victor Emanuel II şi al Mariei Adelaide de Habsburg-Lorena, a primit o educaţie esenţial militară şi a fost un admirator convins al miltarismului german şi al Kaiserului Wilhelm II. Astfel, a susţinut Tripla Alianţă şi politica lui F. Crispi atât în domeniul colonial, cât şi în aspectele autoritariste din politica internă. La căderea guvernului Crispi (1896), a sprijinit cotitura reacţionară a guvernelor Rudini şi Pelloux, dar, dându-şi seama de falimentul ei, a încredinţat misiunea guvernării unei personalităţi mai moderate, G. Saracco (VI.1900). A fost supranumit „regele cel bun" datorită solicitudinii manifestate cu ocazia dezastrelor naţionale (cutremurul de la Casamicciola, 1883, holera de la Neapole, 1884) fiindu-i util şi farmecul personal al reginei Margherita de Savoia-Genova, verişoara sa, cu care s-a căsătorit în 1868. Ţintă a două atentate (1878 şi 1897), a fost ucis la 29.VII.1900 de anarhistul G. Bresci.

Umberto II (Racconigi 1904-Geneva 1983), rege al Italiei (1946). Ţinut de tatăl său, Victor Emanuel III, departe de treburile statului, la 5.VI.1944 a primit puterea ca locţiitor la domnie, urcând, apoi, pe tron în urma abdicării tatălui său din ajunul referendumului instituţional (9.V.1946). În urma rezultatului nefavorabil pentru monarhie la referendumul din 2.VI.1946, a contestat legitimitatea rezultatelor şi a părăsit Italia fără a abdica formal.

Umbria, regiune italiană din Italia centrală, împărţită în provinciile Perugia şi Terni.

sec. X-VII I.Hr.
Regiunea este locuită de etrusci şi de umbri.

295î. Hr.
Locuitorii regiunii sunt învinşi de romani în bătălia de la Sentinum.

90 î.Hr.
Este acordată cetăţenia romană pentru întreaga regiune (*Lex Iulia*).

sec I Partea de pe malul drept al Tibrului este alipită Etruriei, a VII-a regiune conform reglementărilor lui Augustus; pe malul stâng se constituie regiunea a VI-a.

sec. III
Regiunea este unificată sub Diocleţian (alipită la Toscana, *Tuscia şi U.*).

sec. VII
Longobarzii o integrează în ducatul Spoleto (dar unele oraşe, ca Perugia, rămân sub dominaţia bizanti ilor).

sec. VIII
Terni trece sub stăpânirea papalităţii prin donaţia lui Pepin.

sec. XI-XII
Înflorirea comunelor.

1198 Întreaga regiune trece sub dominaţia Bisericii (dominaţie recunoscută explicit de ducele de Spoleto), în ciuda opoziţiei venite din partea taberei imperiale.

sec. XIII-XV
Dorinţa de autonomie a comunelor şi a seniorilor din oraşele aflate în dispută face ca suveranitatea pontificală să fie doar formală, în ciuda ocupării regiunii de către cardinalul Albornoz (1354-1367) şi de vicarul pontifical, abatele de Montemaggiore (1373-1376).

1549 Papa Paul III supune Perugia şi instaurează dominaţia pontificală efectivă asupra regiunii.

1808 U. este anexată la Franţa şi devine departamentul Trasimeno.

1849 U. aderă la nou-înfiinţata Republică romană. În anul următor, este ocupată de austrieci.

1860 Prin plebiscit, este anexată la Regatul Italiei (XI).

umiliţi, mişcare religioasă a sărăcimii apărută în Lombardia (1175) printre cei care prelucrau lâna. Excomunicaţi de papa Lucius III la sinodul de la Verona (1184), papa Inocenţiu III le-a acordat permisiunea de a predica despre aspecte morale şi i-a împărţit în trei ordine. Au fost foarte răspândiţi în sec. XIII. În 1571, ordinul a fost desfiinţat de Pius V, după ce unul dintre membrii ordinului a plănuit un atentat asupra lui Carlo Borromeo.

Unam Sanctam, bulă promulgată în 1302 de papa Bonifaciu VIII: proclama supremaţia puterii papale asupra autorităţii politice, inclusiv pe plan temporal. Aspru criticată de regele Franţei, Filip cel Frumos, s-a aflat la originea ruperii relaţiilor dintre acesta şi papă.

uncială, scriere, în paleografia greacă scriere majusculă folosită pentru papirusuri şi pergamente, opusă scrierii epigrafice; a cunoscut o amplă răspândire în textele

patristice din sec. IV. În paleografia latină, scrierea majusculă de carte (*libraria*) are un traiect rotunjit, opus scrierii capitale. A fost folosită în toată Europa occidentală în sec. IV-IX.

UNESCO, sigla pentru *United Nations Educational Scientifical and Cultural Organization* (Organizația pentru educație, știință și cultură a Națiunilor Unite), agenție a ONU, fondată la Londra, la 16.XI.1945 (din 1946, își are sediul la Paris) cu sarcina de a favoriza schimburile culturale și educative între țările lumii.

Ungaria, stat european din regiunea carpato-dunăreană. *Sup.*: 93 036 km². *Pop.*: 10 231 000 loc. *Capit.*: Budapesta. *Limba*: maghiara. *Relig.*: catolică. *Vecini*: N Republicile Cehă și Slovacă, NE Ucraina, E România, la S Serbia, Croația și Slovenia, la V Austria. *Forma de stat*: republică parlamentară. Bazată pe o tradiție seculară de independență și de originalitate a etniei și culturii sale, U. a trebuit să ducă în istoria sa modernă o luptă grea de apărare împotriva presiunii turcești și a tentativelor de germanizare din partea suveranilor de Habsburg, sub a căror dominație s-a aflat, de fapt, din sec. XVI și de drept, din 1687 până în 1918. Afirmarea sentimentului național după dobândirea independenței a fost însoțită de pretenții hegemonice față de popoarele slave și a trebuit să facă eforturi pentru a elimina aceste conotații dictatoriale. Suportând, după război, un regim comunist, U. a fost prima țară din blocul comunist care a reformat sistemul de planificare centralizată a economiei, obținând un nivel destul de ridicat al dezvoltării, ceea ce a contribuit la consolidarea regimului democratic instalat după 1989.

35 î.Hr.
Regiunea, locuită de o populație ilirică (traci) și ocupată mai târziu de celți, este ocupată de romani care constituie aici provincia Pannonia.

476 La căderea imperiului, este invadată de goți, huni, gepizi, longobarzi și, la sfârșit, de avari, dominația acestora durând până la domnia lui Carol cel Mare (791-796).

897 Maghiarii, conduși de Arpad, trec Carpații și își întemeiază în Pannonia primul stat organizat stabil.

972-1116
Regatul se extinde (intrând în conflict cu Veneția), ajungând să cuprindă Slavonia, Croația și Dalmația.

1301 La stingerea dinastiei întemeiate de Arpad, pe tron urca suverani din dinastia de Anjou, sprijiniți de papă împotriva Caselor de Boemia și de Bavaria.

1342-1382
Angevinii, cu Ludovic cel Mare, încearcă să unifice regatele U., Poloniei și Neapole.

1382 Este ales ca rege Sigismund de Luxemburg, împărat din 1411 și rege al Boemiei din 1419.

1440 Se impune pe tronul țării dinastia Jagełłonilor din Polonia, prin Ladislau care luptă împotriva turcilor (1439-1456).

1458-1490
Urcă pe tron Matia Corvin. Perioadă de mare putere politică și de înflorire culturală, Boemia și U. revin sub domnia Jagełłonilor din Polonia, ultimul dintre acestia, Ludovic II, murind în lupta împotriva turcilor (înfrângerea de la Mohács, 1526).

1541 Turcii ocupă Buda. Restul țării cade sub dominația habsburgică.

1687 Habsburgii fac din U. o posesiune ereditară. Prin Leopold I îi alungă pe turci din țară și din Transilvania (pacea de la Karlowitz, 1699).

1740-1790
Ostilitatea nobilimii maghiare împiedică realizarea benefică a unor reforme dorite de Maria Tereza și de Iosif II.

1848-1849
Sub conducerea lui L. Kossuth, U. se răscoală, proclamă republica, abolind iobăgia și recunoscând libertățile fundamentale. Revolta este reprimată de trupele austriece cu ajutorul celor rusești.

1867 Reforma constituțională prin *Ausgleich* (echivalarea drepturilor) acordă U. o egalitate parțială cu Austria, dându-i o largă autonomie în cadrul dublei monarhii Austro-Ungaria.

1918 Înfrângerea Austro-Ungariei în primul război mondial. Proclamarea republicii.

1919 Republica ungară a Sovietelor (conduse de B. Kun) este răsturnată după trei luni de armata contrarevoluționară a amiralului M. Horthy.

1920-1944
Regimul autoritar de dreapta, condus de Horthy. Prin tratatul de la Trianon, U. pierde 70 % din posesiuni. În anii '30, se intensifică activitatea partidului „crucile cu săgeți". Datorită sprijinului Germaniei naziste și al Italiei fasciste, U. reușește să-și vadă satisfăcute pretențiile teritoriale asupra Croației, Slovaciei și României (1938-1940).

1941 U. intră în al doilea război mondial alături de puterile Axei.

1944 Horthy permite germanilor să ocupe U. Șeful „crucilor cu săgeți", F. Szálasi, colaborează activ la exterminarea evreilor maghiari. Trupele sovietice invadează U.

1947 Tratatul de pace de la Paris impune U. reîntoarcerea la granițele din 1919. Victorie electorală a coaliției conduse de comuniști.

1949 Este proclamată republica populară sub conducerea rigid stalinistă a lui M. Rákosi. Începe lupta împotriva Bisericii şi pentru condamnarea cardinalului J. Mindszenty.
1953 I. Nagy îl înlocuieşte pe Rákosi la conducerea guvernului şi iniţiază „noul curs"prin amnistierea persoanelor persecutate politic şi printr-o reformă economică, dar este obligat să demisioneze în 1955.
1956 Destalinizarea din URSS îl obligă pe Rákosi să demisioneze din secretariatul partidului în favoarea lui E. Gerö. Insurecţia de la Budapesta, cu caracter naţional şi antisovietic (23.X), sprijinită de comitete muncitoreşti constituite în fabrici. Nagy revine la putere (27.X), dar decizia lui de a scoate ţara din Tratatul de la Varsovia (1.XI) provoacă intervenţia armatei sovietice (4.XI) care zdrobeşte insurecţia şi-l arestează pe Nagy, acesta fiind, peste putin timp, executat; se formează un guvern condus de J. Kádár, adică tocmai de acela care ceruse armatei sovietice să intervină.
1956-1986
Kádár realizează o deschidere treptată a regimului păstrând, totusi, raporturi stabile cu URSS. În anii '60, începe o reorganizare economică, acordând o mai largă autonomie întreprinderilor şi obţinând o bunăstare relativă a populaţiei. În anii '70, cresc schimburile cu Occidentul.
1987-1989
Manifestaţii în favoarea libertătii presei. Kádár demisionează din toate funcţiile (1988): la conducerea partidului şi a guvernului vin comuniştii reformişti K. Grósz şi M. Nemeth. Înlăturarea treptată a comunismului, reîntoarcerea la pluripartidism, reabilitarea lui Nagy şi a victimelor din 1956, abolirea calificativului de republică democrat-populară.
1990 Forumul Democratic al lui J. Antall câştigă primele alegeri libere şi accelerează introducerea sistemului economiei de piaţă, printr-o doctrină creştin-democrată moderată. Evacuarea trupelor sovietice.
1991-1993
Trecerea bruscă la economia de piaţă, fără a ţine seama de impactul social al acestei transformări, slăbeşte bazele consensului care susţinea Forumul.
1994 Înfrângere netă electorală a Forumului şi afirmarea netă a ex-comuniştilor reformişti din Partidul Socialist al lui G. Horn, care formează un guvern de coaliţie cu liberalii.
1995 Adoptarea programului de reconstrucţie economică propus de ministrul L. Bokros: austeritate financiară şi un plan vast de privatizare a băncilor şi a întreprinderilor de stat; răspuns prompt din partea întreprinzătorilor. Acord de bună vecinătate cu Slovacia.
1996-1997
În timp ce situaţia economică se îmbunătăţeşte, izbucnesc scandaluri financiare în care sunt implicati înalţi funcţionari din agenţia guvernamentală pentru privatizări. U. este admisă la negocierile pentru admiterea în NATO şi în UE (cu efect din 1999).
1998 O coaliţie de centru-dreapta câştigă alegerile, formând un guvern condus de V. Orbán.
1999 U. devine membru NATO.

unguri, v. *maghiari.*

UNICEF, siglă pentru *United Nations International Children's Emergency Fund* (Fondul Naţiunilor Unite pentru copiii aflaţi în dificultate), agenţie ONU fondată in 1946 la New York pentru a ocroti copilăria, în special în ţările subdezvoltate. În 1965, a primit Premiul Nobel pentru pace.

Union Valdôtaine, partid politic fondat în Valle d'Aosta (Italia), în 1945, pentru a cere autonomia populaţiei de limbă franceză. Iniţial aflat pe poziţii de centru-dreapta şi aliat cu DC, s-a apropiat, în 1959, de forţele de stânga, alături de care s-a prezentat în alegeri.

Unità, L', cotidian al PCI fondat la Milano, în 1924, de A. Gramsci. Suprimat de fascism în 1926, a fost publicat clandestin, cu periodicitate variabilă, tot timpul cât a mai durat regimul şi, mai ales, în perioada Rezistenţei. Din 1944, a început să apară regulat în Italia centrală şi meridională. Mulţi ani organ al partidului şi instrument de mobilizare prin Serbările U., după transformarea PCI în PDS (1991) s-a situat pe o poziţie de autonomie editorială.

United States Steel, grup siderurgic din SUA fondat în 1901 de bancherul J. Pierpont Morgan, unul dintre cei mai mari producători mondiali de oţel. După 1945, activitatea grupului s-a extins şi la alte sectoare.

uniţi (uniaţi), credincioşi aparţinând Bisericilor răsăritene, care şi-au păstrat comuniunea cu Biserica de la Roma, chiar dacă îsi păstrează ritul şi slujbele proprii.

Uniunea Creştin-Democrată (*Christliche-Demokratische Union,* CDU), partid politic german. Succesor al Partidului Centrul catolic şi al formaţiunilor conservatoare din perioada Republicii de la Weimar (v.), a fost constituit pe bază interconfesională (cuprinde cca 40 % protestanţi şi 60 % catolici) în zonele de ocupaţie occidentale, imediat după al doilea război mondial, sub conducerea lui K. Adenauer. CDU care, din 1947, acţionează în coaliţie cu CSU (Uniunea Creştin-Socială) bava-

reză, se menţine la conducerea guvernului prin Adenauer, L. Erhard şi K. Kiesinger până în 1969, pentru a reveni din nou prin H. Kohl, în 1982. Este caracterizat ca un partid cu doctrină moderată şi filooccidental, garant al unei dezvoltări economice rapide a ţării, dar atent şi la aspectele sociale. Un CDU a fost înfiinţat după război şi în Germania comunistă supravieţuind în umbră până la dezagregarea sistemului comunist, când a câştigat majoritatea voturilor şi l-a avut ca ultim preşedinte al consiliului de miniştri al RDG pe L. de Maizière (1989-1990)

Uniunea Creştin-Socială, (*Christliche-Soziale Union,* CSU), partid politic din Bavaria, apărut în 1945 cu un program de reforme sociale, dar cu o trăsătură net antisocialistă. A fost mereu la guvernare în Bavaria şi, sub conducerea lui F.J. Strauss, şi-a accentuat trăsăturile conservatoare şi confesionale; a ştiut să promoveze industrializarea şi modernizarea pe scară largă a Bavariei. Întreţine raporturi tradiţionale de alianţă cu Uniunea Creştin-Democrată (v.).

Uniunea Europeană, noul nume, adoptat la 1.XI.1993, ca urmare a tratatelor de la Maastricht (v.), de Comunitatea Europeană. Este vorba despre o asociere politico-economică între 15 state europene – Austria, Belgia, Danemarca, Finlanda, Franţa, Germania, Grecia, Irlanda, Italia, Luxemburg, Marea Britanie, Olanda, Portugalia, Spania, Suedia – , condusă de organisme reprezentative şi de decizie supranaţionale care acţionează în cadrul unei pieţe comune.

■ *Primele forme de asociere.* Imediat după al doilea război mondial, dificultăţile operei de reconstrucţie au scos în evidenţă faptul că era necesară o formă de cooperare economică şi politică între statele europene. Primele ţări care au acţionat în această direcţie au fost Belgia, Olanda şi Luxemburg care au creat o uniune vamală (Benelux); Franţa şi Marea Britanie au încheiat, însă, o alianţă militară tradiţională (tratatul de la Dunkerque, 4.III.1947), extinsă, apoi, la ţările din Benelux şi adăugând la scopurile propuse iniţial şi pe cele economice, politice şi culturale (pactul de la Bruxelles, 17.III.1948, din care a luat naştere Uniunea Europei Occidentale). Procesul de unificare europeană părea să implice doar unele dintre ţările occidentale (la care s-ar fi putut adăuga Italia), fiind excluse atât statele comuniste din Europa de est, cât şi Spania şi Portugalia, deoarece erau conduse de guverne autoritar-dictatoriale. Cât despre ţările scandinave, ele nu aveau intenţia de a se angaja în această direcţie; chiar şi Marea Britanie, după ce, iniţial, şi-a manifestat interesul, a preferat după aceea să se limiteze doar la legăturile ei tradiţionale din Commonwealth.

■ *Rolul SUA şi OECE.* Impulsul spre o integrare mai profundă a venit de la SUA, convinse că o Europă Occidentală solidă din punct de vedere economic şi unită din punct de vedere politic ar fi un partener comercial ideal şi un obstacol mai eficient în calea extinderii comunismului internaţional susţinut de URSS. SUA au oferit ajutoare economice uriaşe în cadrul planului Marshall (5.VI.1947), dar condiţia a fost ca ele să fie gestionate în comun de ţările europene; această condiţie a fost îndeplinită prin înfiinţarea OECE (Organizaţia Europeană pentru Cooperarea Economică, 16.IV.1948), completată la 19.IX.1950 de UEP (Uniunea Europenă a Plăţilor). Pactul atlantic (4.IV.1949) şi Consiliul Europei (tratatul de la Westminster, 5.V.1949) au fost etapele următoare, militare şi politice, în construirea unui sistem european integrat.

■ *Comunităţile supranaţionale: CECA şi CED.* Era vorba, însă, de forme de asociere care permiteau o suveranitate totală statelor membre; se adoptase, adică, sistemul de funcţionare al unei uniri treptate pe sectoare (în principal, economic şi militar) în dauna celui politic federalist care tindea să caute unitatea Europei prin instituţii de guvernare şi parlament supranaţionale. În 1950, ministrul de externe francez, R. Schuman, a propus un plan pentru gestionarea comună de către ţările din Europa Occidentală a producţiei de cărbune şi de oţel, sectoare strategice pentru succesul relansării economice pe continent, strâns legate şi de delicata problemă a renaşterii germane: eliminarea oricăror taxe vamale pentru produsele respective şi stabilirea unor politici comune de producţie urmau să se realizeze nu numai sub controlul separat al statelor, ci şi al unei autorităţi supranaţionale, Înalta Autoritate. Şase state au acceptat imediat ideea (Franţa, Belgia, Germania Federală, Italia, Luxemburg şi Olanda), creând aşa-numita „Mică Europă" prin apariţia CECA (Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi a Oţelului, a cărei existenţă formală a intrat în vigoare prin tratatul de la Paris, din 18.IV.1951). Succesul CECA, sub conducerea francezului J. Monnet (preşedinte al Înaltei Autorităţi din 1951 în 1955), a dat consistenţă perspectivei de a se realiza noi forme de unire politică a continentului. Un element destul de important în acest proces a fost a fost prezenţa la vârful guvernării din diverse ţări europene a unor partide democrat-creştine (în Italia, cu A. De Gasperi, în Franţa, cu R. Schuman, în Germania, cu K. Adenauer), susţinătoare ferme, la fel ca şi Sfântul Scaun, a ideii de integrare europenă. În această perspectivă, a fost propus proiectul Comunităţii Europene de Apărare, sau CED (Paris 27.V.1952): pe lângă faptul că se ajungea la formarea unei armate europene comune, ea prevedea crearea unei adunări comune pentru stabilirea unor instituţii federale între statele aderente. Dar refuzul parlamentului francez de a ratifica acordul (30.VIII.1954) a dus la eşuarea completă a acestei iniţiative.

■ *CEE și Euratom.* Datorită, în bună măsură, impulsului dat de ministrul de externe italian, G. Martino, procesul de unificare s-a pus din nou în mișcare: el a convocat la Messina (1.VI.1955) o conferință a celor șase miniștri de externe din statele aderente la CECA pentru a găsi o modalitate de relansare a integrării europene. După doi ani de dezbateri, s-a ajuns la semnarea tratatelor de la Roma (25.III.1957) prin care se înființa Comunitatea Economică Europeană (CEE) și Euratom. Euratom trebuia să contribuie la dezvoltarea industriei nucleare europene prin utilizarea energiei atomice în scopuri pașnice. CEE avea drept scop eliminarea tuturor barierelor vamale din calea circulației mărfurilor și înlăturarea tuturor limitărilor referitoare la circulația persoanelor, stabilind în același timp o barieră vamală comună î relațiile cu statele terțe. S-a prevăzut o perioadă lungă de realizare, cu numeroase etape. După zece ani, în 1967, organismele de conducere ale CECA, CEE și Euratom au fost unificate, simplificând conducerea CE și dând naștere actualelor instituții europene: Parlamentul, Comisia, Consiliul și Curtea de Justiție. La 1.VIII.1968, mai devreme decât termenul prevăzut, s-a ajuns la o unificare tarifară; mai dificilă a fost elaborarea unei politici economice comune, chiar dacă, la 29.I.1966, s-a ajuns la un acord asupra politicii agricole a cărui aplicare a întâmpinat numeroase dificultăți. În anii '60, cele mai mari probleme apărute au fost, totuși, acelea privitoare la puterea efectivă a Comunității asupra politicilor naționale ale țărilor membre și cea a aderării la CEE a Marii Britanii care, la 20.XI.1959, formase, împreună cu Suedia, Norvegia, Danemarca, Elveția, Austria și Portugalia, EFTA (Asociația Europeană a Liberului Schimb). Franța, aflată sub guvernarea generalului Ch. de Gaulle, se orientase către o „Europă a patriilor" în care statele nu renunțau la suveranitatea lor, parcurgând în sens invers calea Marii Britanii care, în 1963, ceruse să intre în CEE, acceptând principiul puterii supranaționale a organismelor comunitare. Abia după demisia generalului de Gaulle s-au putut încheia acordurile care au permis intrarea în CEE a Marii Britanii (1971), urmată de Danemarca și Irlanda (1972).

■ *Extinderea Europei.* În anii '70 ar fi trebuit să se realizeze unitatea politică, economică și monetară până în 1980, conform deciziilor de la reuniunea la nivel înalt de la Paris, din 1972. Dar criza mondială a petrolului, cu consecințele sale economice profunde și cu rezistența naționalistă din multe țări au dus la întârzieri importante. Pași înainte au fost făcuți, totuși, în domeniul economic: pe lângă acordul dintre CEE și EFTA, din 1973, pentru lărgirea zonei liberului schimb, și convenția de la Lomé, din 1975, pentru cooperarea cu numeroase țări din Lumea a Treia, la 13.III.1979 a fost creat Sistemul Monetar European (SME) care prevedea obligația pentru monedele țărilor aderente de a păstra nivelul fluctuației din schimburile reciproce în limitele unui procentaj fixat anterior în funcție de paritatea „centrală". Pe plan politic, deceniul s-a încheiat cu un succes important, alegerea membrilor Parlamentului european: în iunie 1979, 185 de milioane de europeni s-au prezentat la urne pentru a-și alege reprezentanții, în măsură proporțională față de populația statelor membre. În anii '80, CEE a fost lărgită prin admiterea Greciei (1981), a Portugaliei și Spaniei (1986), în timp ce alte state europene înaintau cereri de aderare (Turcia, Austria, Malta și Cipru, Suedia și Finlanda).

■ *Europa de azi.* La 1.VII.1987, a intrat în vigoare Actul unic european care preciza puterile instituției de conducere a CEE (Comisia și Consiliul de Miniștri al țărilor membre), obligând statele membre să realizeze, până la 31.XII.1992, un spațiu fără frontiere interioare în care să fie asigurată circulația deplină și liberă a persoanelor, a mărfurilor, a serviciilor și a capitalurilor. Pe baza actului unic, a fost conceput tratatul de la Maastricht (elaborat la 11.XII.1991 și perfecționat în 1992) în care se precizau datele de realizare a uniunii economice și monetare (care prevedea, printre altele, adoptarea unei monede europene până la 1.I.1999), dar și ale realizării uniunii politice, în special în probleme de cetățenie, diplomație, apărare comună și politică socială. În contextul redefinirii echilibrelor europene ca urmare a prăbușirii regimurilor din est și a reunificării Germaniei, ratificarea tratatului de la Maastricht a dat naștere unor dezbateri aprinse. A început o perioadă de nesiguranță asupra viitorului Europei, a cărei slăbiciune ca entitate unitară a ieșit la suprafață mai ales pe planul politicii externe, prin incapacitatea de a decide asupra unei intervenții comune atât de susținere a țărilor ex-comuniste, cât și în problema războiului dintre republicile fostei Iugoslavii, de după 1991. Dificultățile în stabilirea unei politici economice și internaționale comune nu au împiedicat procesul rapid de lărgire a comunității: în 1994, au aderat la UE Austria, Finlanda și Suedia (Norvegia a aderat, dar un referendum a anulat decizia guvernului). În 1997, a fost stabilită lărgirea prin deschiderea negocierilor pentru includerea în UE a Poloniei, Ungariei, Republicii Cehe, Sloveniei, Estoniei și Ciprului.

Bibliografie: S. Pistone, *L'Italia e l'unità europea*, Loescher, Torino 1982; B. Olivi, *L'Europa difficile. Storia politica della Comunità Europea*, Il Mulino, Bologna 1993.

Vezi și: CED; Consiliul Europei; EFTA; europeism; federalism; OECE; Pactul Atlantic; Planul Marshall; SME; UEO.

Uniunea Franceză, organizație politică înființată în 1946 pentru a uni cu Franța departamentele și teritoriile de peste mări și teritoriile și statele asociate (Tunisia, Maroc, Vietnam, Cambodgia și Laos), după modelul Commonwealthului britanic. În 1958, generalul de Gaulle a proclamat înlocuirea ei cu Comunitatea Franceză (v.).

Uniunea Sovietică,
propriu-zis *Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice* (URSS), stat federal apărut în 1922 pe teritoriul fostului imperiu rusesc ţarist în urma revoluţiei ruse din 1917 şi dizolvat în 1991.

■ *Forma de stat.* URSS se extindea în întrega Europă răsăriteană şi în Asia de nord, cu o suprafaţă de 22 275 700 km² şi o populaţie de 286 717 000 loc. Se învecina la NV cu Norvegia şi Finlanda; la V cu Polonia, Cehoslovacia, Ungaria şi România; la S cu Turcia, Iran, Afghanistan, China, Mongolia şi Coreea de N; la V era mărginită de Marea Baltică, la N de Oceanul Îngheţat de N; la E de Oceanul Pacific; la S de Marea Neagră. Capitala era Moscova, iar moneda, rubla. URSS, un stat socialist cu structură federală, era format din 15 republici (Rusia, Ucraina, Bielorusia, Estonia, Letonia, Lituania, Moldova, Armenia, Georgia, Azerbaidjan, Kazahstan, Kârghâzstan, Uzbekistan, Tadjikistan, Turkmenistan). Organul suprem în stat era Sovietul (consiliul) Suprem, compus din Sovietul Uniunii şi din Sovietul Naţionalităţilor, care exercita funcţia legislativă, forma guvernul şi alegea din interiorul său Prezidiumul al cărui preşedinte avea funcţia de şef al statului. Puterea era, în realitate, deţinută de Partidul Comunist al URSS (PCUS), partid unic căruia Constituţia îi recunoştea rolul conducător în societate şi în instituţii. În 1988, Sovietul Suprem a fost înlocuit cu un Congres al deputaţilor poporului, ales prin sufragiu universal în 1989 cu o pluralitate de partide.

ISTORIA

(Pentru istoria de până la primul război mondial şi la revoluţia rusă (v.), vezi articolul *Rusia* şi cele referitoare la Republicile care au intrat în componenţa URSS).

■ *Afirmarea puterii sovietice.* Constituirea Republicii Socialiste Federative Ruse de către congresul tuturor sovietelor ruse are loc la 10.VII.1918. Guvernul (consiliul comisarilor poporului) era condus de Lenin care era şi şeful Partidului Comunist. Totuşi, autoritatea noului guvern bolşevic (apărat de Armata Rosie aflată sub comanda lui Troţki) era ţinta unor atacuri din partea formaţiunilor contrarevoluţionare „albe" susţinute de puterile occidentale, aceste atacuri având loc până când (XI.1920) rezistenţa generalilor Kolceak, Denikin, Iudenici şi Vranghel a fost înfrântă şi puterea sovietică a putut controla cea mai mare parte din teritoriul naţional. Prin pacea de la Riga (1921), se încheia şi conflictul care se declanşase după invadarea de către polonezi a Ucrainei (1920), pierdută de sovietici împreună cu Bielorusia. La dificultăţile provocate de izolarea diplomatică s-au adăugat, în iarna lui 1921, şi consecinţele foametei care a provocat milioane de morţi şi l-a determinat pe Lenin să permită o reîntoarcere parţială la economia de piaţă (noua politică economică, v. NEP).

■ *Epoca stalinistă.* Procesul de consolidare a noului stat sovietic (care, la 30.XII.1922, a căpătat denumirea definitivă de Uniune a Republicilor Socialiste Sovietice) a cunoscut o cotitură decisivă când, la moartea lui Lenin (1924), s-a afirmat forţa conducătoare a lui I.V. Stalin (v.): după ce şi-a impus teza prin care susţinea realizarea socialismului „într-o singură ţară" contrazicând-o pe cea a „revoluţiei mondiale" a lui Troţki, în 1928 Stalin i-a îndepărtat mai întâi pe susţinătorii unei linii politice mai atente la raportul cu ţărănimea şi la o dezvoltare echilibrată a economiei (Buharin, Rîjkov, Tomski), abandonând, prin urmare, NEP, şi trecând, apoi, la colectivizarea forţată a agriculturii (care a însemnat eliminarea *kulaki*-lor, aşa-numiţii chiaburi, în fapt, ţărani mici proprietari de pământ) şi la procesul de industrializare accelerată a ţării (primul plan cincinal care dădea prioritate absolută industriei grele). Pentru a susţine efortul de modernizare care transforma radical structura socială a ţării, au fost încheiate o serie de pacte de prietenie şi neagresiune cu puterile occidentale rupând izolarea internaţională (aderarea la Societatea Naţiunilor, 1934), în timp ce, în interior, se accentua caracterul personalist şi represiv al sistemului puterii staliniste: între 1936 şi 1939 toate formele de opoziţie sau de simplu dezacord – real sau potenţial – au fost anihilate împreună cu toţi vechii reprezentanţi ai bolşevismului şi cu o mare parte din cadrele industriei de stat şi militare (epurările staliniste).

■ *Războiul şi crearea blocului comunist.* În august 1939, acordul Ribbentrop-Molotov permitea împărţirea între germani şi sovietici a Poloniei, fapt care a declanşat al doilea război mondial şi războiul următor cu Finlanda (1939-1940). În 1940, au fost anexate republicile baltice ale Estoniei, Letoniei şi Lituaniei. Slăbirea foarte gravă a armatei sovietice din cauza epurărilor din rândul cadrelor militare din perioada 1937-1938 a devenit evidentă cu ocazia invaziei germane (22.VI.1941) care i-a obligat pe sovietici să se retragă până la Moscova şi să suporte blocada Leningradului. Apărarea cu succes a Stalingradului (1943) a marcat începutul contraofensivei sovietice care a eliberat, deşi cu preţul unor mari sacrificii, teritoriul naţional, ducând, în continuare, trupele sovietice în Bulgaria, România, Polonia şi Ungaria (1944), apoi, în Cehoslovacia şi Germania, până la Berlin (1945): fuseseră create premisele pentru constituirea unei sfere de influenţă în Europa răsăriteană, ratificată, de fapt, prin acordurile încheiate la Ialta (v.). După război, URSS ajunsese să împartă cu SUA supremaţia mondială, situaţie care, în curând (v. Războiul rece), avea să se transforme într-o competiţie între blocul occidental şi blocul comunist constituit dincolo de „cortina de fier" (creaţie a regimurilor staliniste în ţările-satelit între 1946 şi 1948; blocada

Berlinului, 1948; înfiinţarea Comecon (CAER), 1949, şi a Pactului de la Varşovia, 1955); n-au lipsit de altfel nici primele tensiuni din lumea comunistă, prin ruptura intervenită între Stalin şi Tito în 1948.

■ *Destalinizarea şi epoca lui Gorbaciov.* Moartea lui Stalin (1953) a permis atenuarea durităţii paroxistice a dictaturii, începând o îmbunătăţire lentă a condiţiilor de viaţă ale cetăţenilor, în special la sate, şi o îndulcire a celor mai dure conflicte cu Occidentul prin intermediul politicii de „coexistenţă paşnică" Cotitura, cunoscută sub numele de „dezgheţ", a început prin N.S. Hruşciov (v.), secretar general al PCUS din 1953, care a început, în 1956, destalinizarea, denunţând la al XX-lea Congres al PCUS „cultul personalităţii" şi crimele lui Stalin. Destalinizarea a provocat riposte grave în cadrul blocului comunist şi sovieticii au trebuit să intervină pentru a înăbuşi revoltele izbucnite în 1956, în Polonia şi, mai ales, în Ungaria; în acelaşi timp, începea un conflict din ce în ce mai dur cu China, care acuza URSS de revizionism. Tentativa lui Hruşciov de a reforma monolitismul PCUS şi de a obţine o apropiere de SUA (în pofida crizei foarte grave din 1962, cauzată de instalarea de rachete sovietice în Cuba), a dus, în 1964, la destituirea sa de către oligarhia de partid şi la numirea lui L. Brejnev ca secretar al partidului (v.).

■ *Stagnarea brejneviană.* S-a pus capăt astfel timidelor încercări de dezgheţ şi se relua cultul supunerii faţă de politica partidului şi persecutarea disidenţilor. Pe plan internaţional, destinderea (v.) era pusă în pericol de înăsprirea confruntării cu Washingtonul, pe fondul unei continue curse a înarmărilor şi al unor intervenţii în sprijinul constituirii de regimuri marxiste în lume, culminând cu invadarea Afghanistanului (1979). În 1982, la moartea lui Brejnev, URSS se afla într-o situaţie de stagnare politică şi morală, iar economia era istovită de povara cheltuielilor militare; întregul bloc răsăritean era străbătut de fermenţii libertăţii pe care intervenţia militară din Cehoslovacia, împotriva „primăverii de la Praga", din 1968, în numele teoriei brejneviene a „suveranităţii limitate" a ţărilor-satelit, nu putuse să-i anihileze.

■ *De la reformele lui Gorbaciov la dizolvarea URSS.* În 1985, M. Gorbaciov (v.), ales secretar al PCUS după scurte mandate ale lui Andropov (1982-1984) şi Cernenko (1984-1985), a impus o schimbare radicală a situaţiei. Direcţiile principale ale politicii lui Gorbaciov erau *perestroika* (reforma), care, de la economie (cu obiectivul de a-i spori eficienţa acordând autonomie întreprinderilor şi pieţei), s-a extins treptat la politică (pentru a afirma primatul instituţiilor elective asupra celor de partid), şi *glasnost* (transparenţă) care a deschis calea spre libertatea presei. În politica externă, adeziunea necondiţionată la procesul de dezarmare (v.) şi de destindere (tratatul pentru eliminarea rachetelor din Europa, 1987; retragerea din Afghanistan, 1989; semnarea tratatului START, 1991) ducea la o reapropiere spectaculoasă de Europa şi de SUA. Politica de neintervenţie permitea în acelaşi timp ţărilor din Estul european să-şi aleagă singure calea, ducând, în 1989, la prăbuşirea în serie a regimurilor comuniste. Situaţia internă, însă, devenea din ce în ce mai dificilă: incertitudinea în privinţa reformelor economice şi rezistenţa din partea birocraţiei aruncau URSS într-o criză economică dezastruoasă, reactualizând tendinţele spre independenţă şi conflictele etnice, care fuseseră până atunci reprimate. Pus în dificultate, între rezistenţa conservatorilor şi cererile liberalilor, Gorbaciov, pe de o parte a acţionat pentru a elimina monopolul politico-social al PCUS şi conducerea de către acesta a economiei (reformele constituţionale din 1988 şi din 1990; alegerea prin sufragiu parţial direct şi pluripartit a Congresului Deputaţilor Poporului, 1989; realegerea lui Gorbaciov ca preşedinte cu puteri depline al URSS, 1990), pe de altă parte, s-a angajat în negocieri cu republicile asupra unui nou tratat al Uniunii care să facă din URSS o confederaţie de state suverane, astfel încât să împiedice dezagregarea ei, după cum lăsa să se prevadă secesiunea republicilor baltice (Estonia, Letonia şi Lituania), a Georgiei şi a Moldovei. Chiar în ajunul semnării noului tratat asupra Uniunii, la 19.VIII.1991 s-a declanşat o lovitură de stat conservatoare, condusă de persoane din conducerea PCUS şi a guvernului. Rezistenţa populară, condusă de preşedintele Republicii Ruse, radicalul Elţîn, refuzul militarilor de a trage în civili, opoziţia lui Gorbaciov (sechestrat în Crimeea de participanţii la lovitura de stat) au dus la eşuarea rapidă a loviturii de stat, provocând prăbuşirea definitivă a regimului comunist şi a URSS: PCUS a fost dizolvat şi Gorbaciov a trebuit să demisioneze după ce proiectul Uniunii Statelor Suverane, propus de el în locul URSS, a fost respins. Republicile rămâneau suverane şi hotărau, în decembrie 1991, suprimarea URSS încheind o alianţă în cadrul Comunităţii Statelor Independente (v. CSI).

Bibliografie: A. Werth, *Storia dell'Unione Sovietica. Dall'Impero russo alla Comunità degli Stati independenti 1900-1991*, Il Mulino, Bologna 1993.

iversităţi, instituţii de învăţământ superior au existat încă din Antichitatea clasică, dar u. în sens propriu, centre de formare a unor elite intelectuale şi de cercetare stiintifică şi culturală, sunt o instituţie medievală.

■ *Universităţile medievale.* Pe măsură ce Imperiul roman decădea, timp îndelungat singurele locuri de învăţământ au fost *studia* organizate pe lângă sediile episcopale urbane pentru învăţarea bazelor gramaticii şi ale

retoricii, ca și pentru învățământul teologic. În unele dintre ele, începând din ultimele decenii ale sec. X, un număr tot mai mare de profesori și studenți proveniți din toate părțile Europei au dat naștere, în diferite orașe, unor grupuri de studiu (*studia generalia*), la început organizate spontan pe bază de naționalitate (*nationes*), dar s-au structurat curând în corporații de profesori și de studenți numite *universitates magistrorum et scholarium* (cea mai veche fiind cea din 1088, de la Bologna, apoi, cea de la Paris aprox. de la 1170). În sec. XII-XIII ele s-au înmulțit, în special în Italia (Padova, Neapole), Franța (Montpellier), Anglia (Cambridge, Oxford) și în Peninsula Iberică (Salamanca, Coimbra), unde au devenit o punte între lumea europeană și cea arabă și, pe această cale, un vehicul al redescoperirii culturii grecești. Similar corporațiilor pe meserii, u. dispuneau de statute proprii și aveau autorități autonome de conducere; puteau angaja profesori și își organizau activitatea didactică într-un ciclu introductiv pentru profesiile intelectuale (cu frecvență de 6 ani) urmat de cursurile din învățământul superior din cadrul facultăților de drept, medicină (6 ani) și teologie (8 ani); se îngrijeau să asigure cazarea și localul necesar cursurilor pentru comunitățile de studenți și profesori și le susțineau interesele în fața autorităților.

■ *Perioada modernă și contemporană*. Autonomia u.. a fost subminată, mai întâi, de dorința suveranilor din noile state naționale de a se afla în centrul acestei activități, ei punând sub directa lor autoritate u. existente, înființând și altele noi. Universalitatea lor a fost pusă în discuție de conflictele religioase provocate de reforma protestantă în sec. XVI-XVII: în u. a crescut simțitor prezența și controlul exercitat de diferite autorități religioase, iar luteranii și calviniștii au trecut la întemeierea unor instituții universitare controlate de ei. Laicizarea culturii inițiată de umanism și de Renaștere a acordat o mai mare importanță materiilor științifice alături de tradiționalele materii filosofice. În sec. XVIII-XIX centrul mișcării universitare s-a deplasat în Europa centrală și de nord, dând naștere marii tradiții olandeze și germane (de la Louvain la Tübingen, Königsberg și Jena, de la Amsterdam la Utrecht), alături de vechea tradiție engleză(Oxford și Cambridge). O dată cu epoca luminilor, aproape peste tot, u. trec în grija statului și alte noi și prestigioase centre universitare apăreau în principalele capitale europene (Berlin, Madrid, Sankt Petersburg, Stockholm, Moscova). În acest timp, în SUA, se afirma marea tradiție a u. private (Harvard, Yale etc.). În a doua jumătate a sec. XIX, ponderea crescândă a disciplinelor tehnico-științ-

PRIMELE UNIVERSITĂȚI

Italia

1088	Bologna	1308	Perugia
1204	Vicenza	1318	Treviso
1215	Arezzo	1321	Florența
1222	Padova	1342	Pisa
1224	Neapole	1357	Siena
1228	Vercelli	1361	Pavia
1231	Salerno	1391	Ferrara
1248	Piacenza	1405	Torino
1276	Reggio Emilia	1412	Parma
1303	Roma	1444	Catania

Franța

1170	Paris	1409	Aix-en-Provence
1229	Toulouse	1422	Poitiers
1229	Angers	1423	Dôle
1289	Montpellier	1437	Caen
1303	Avignon	1441	Bordeaux
1306	Orléans	1452	Valence
1332	Cahors	1461	Nantes
1339	Grenoble	1465	Bourges
1350	Perpignan	1485	Besançon
1365	Orange		

Marea Britanie

1167	Oxford	1410	Saint Andrews
1209	Cambridge	1450	Glasgow

Peninsula Iberică

1208	Palencia	1346	Valladolid
1242	Salamanca	1354	Huesca
1254	Sevilla	1430	Barcelona
1290	Lisabona	1474	Zaragoza
1300	Lérida	1499	Alcalá de Henares
1307	Coimbra	1500	Valencia

Europa occidentală și zona germanică

1347	Praga	1426	Louvain
1364	Cracovia	1455	Freiburg îm Breisgau
1365	Viena		
1367	Pécs	1456	Greifswald
1386	Heidelberg	1460	Basel
1388	Köln	1467	Pressburg
1389	Buda	1472	Ingolstadt
1392	Erfurt	1473	Trier
1402	Würzburg	1476	Tübingen
1409	Leipzig	1476	Mainz
1419	Rostock		

Țările scandinave

1477	Uppsala	1479	Copenhaga

UNIVERSITĂŢI

Călugării predicatori şi universităţile

Originile călugărilor predicatori sunt atestate documentar în mai multe feluri de izvoare. Printre ele, este de semnalat aşa-numitul Libellus de principiis Ordinis Praedicatorum *lucrare scrisă de al doilea maestru general, fratele Iordanes din Saxonia, după toate probabilităţile între 1233 şi 1234.* Libellus *are forma unui memorial despre întâmplările de început nu numai ale unui sfânt (Sf. Dominic, primul* institutor *al ordinului) ci şi despre pregătirea religioasă care s-a făcut datorită acelui sfânt, dar nu se identifică total doar cu contribuţia lui, pentru că şi alte personaje intervin pentru a da consistenţă acestei faze a pregătirilor. Este vorba, într-un mod deosebit, despre câţiva clerici cu formaţie universitară. După ce primise, în 1216, aprobarea papei Honorius III, pentru viaţa religioasă pe care o alesese pentru sine şi pentru ceilalţi* fratres *– pe atunci, ceva mai mulţi de cincisprezece –, fratele Dominic va lua decizia curajoasă de a împrăştia comunitatea care locui în Toulouse în diferite colţuri ale creştinătăţii occidentale. Deosebit de importantă este iniţiativa de a trimite călugări la Paris şi la Bologna, pentru ca ei să se stabilească în aceste oraşe, datorită şi binecuvântării speciale din partea papei, în ambianţa Universităţilor deja existente acolo şi aflate la începuturile existenţei lor.*

Într-adevăr, intrarea lor în cadrul universităţilor a fost facilitată de personalităţii provenite chiar din acest mediu: în primul rând, maestrul Reginald. Acesta era un profesor ilustru de drept canonic de la universitatea din Paris şi decan de mare prestigiu al colegiului canonic de la Saint-Aignan din Orléans. În 1218, se afla la Roma aşteptând să plece în pelerinaj în Ţara Sfântă: se îmbolnăveşte grav şi se vindecă datorită intervenţiei miraculoase a Fecioarei Maria, după ce venise în contact şi cu fratele Dominic. La sfârşitul anului, după ce-şi realizase călătoria dorită, reîntors în Italia, devine tovarăş de drum al fratelui Dominic şi pleacă amândoi ca misionari la Bologna şi Paris, reuşind să convertească în nou-creatul ordin religios al predicatorilor, universitari din cele două oraşe: printre aceştia se aflau studenţii parizieni Iordanes din Saxonia şi Heinrich din Köln. Primul, în 1220 – la mai puţin de două luni de la intrarea în ordin – va fi trimis la Bologna împreună cu alţi trei călugări pentru a reprezenta mănăstirea din Paris la primul colegiu general al predicatorilor. Nu numai atât: un an mai târziu, tot la Bologna, colegiul general îl desemnează ca prior în provincia Lombardia, creată cu această ocazie; în sfârşit, în 1222, înlocuindu-l pe fratele Dominic, mort în luna august a anului precedent, este ales în funcţia de maestru general al ordinului. Activitatea de misionar a fratelui Iordanes stă la baza legăturii din ce în ce mai strânse dintre Predicatori şi universităţi. El acţionează cu succes pentru stabilirea legăturilor dintre profesorii şi elevii din studia *de la Paris, Padova, Oxford, Vercelli, Modena şi Reggio. Această preocupare a sa este atestată într-un mod impresionant prin multe dintre scrisorile sale în care arată dificultăţile întâlnite şi, mai ales, succesele obţinute. Trebuie avută în vedere, de exemplu, scrisoarea din 1229 către părintele Stefano, prior al Lombardiei. După o primă perioadă în care se plânge de dezinteresul învăţăceilor din Vercelli, reuşeşte să-l atragă printre membrii ordinului pe maestrul Gualtieri din Strasbourg, profesor de logică, unul dintre cei mai mari maeştri parizieni. Urmează o mulţime de alte convertiri: doi bacalaureaţi capabili să „citească"(o lectură comentată a textului), un canonic de la Speyer, student în drept canonic şi şef al grupului de elevi germani de la Vercelli, maestrul Godescalco, decretalist şi civilist, şi o altă duzină de elevi, printre care se aflau Peregrino din Cremona, cu înclinaţii speciale spre studiile de logică. Trebuie reţinut că maestrul Iordanes activa ca misionar la Vercelli imediat după ce în acest oraş intrase în funcţiune „colegiul general", aflat în legătură cu cel din Padova, şi în acelaşi timp în care universitatea din Paris trecea printr-o perioadă dificilă: el, deci, se arată a fi foarte bine informat asupra acestor situaţii, asupra tensiunilor şi stării de spirit din mediile studenţeşti şi profesorale.*

În concluzie, informaţiile prezentate aici despre activitatea celui de-al doilea maestru general demonstrează nu numai că ordinul mergea pe o linie coerentă de recrutare din centrele universitare, politică iniţiată în cei trei ani dintre 1218 şi 1220, dar şi că promova un stil de elitism cultural cu scopul de a găsi membri cu o înaltă calificare pentru un ordin din ce în ce mai conştient

că reprezenta o posibilitate de formare a unor intelectuali destinați studiului și predicării. De altfel, chiar și din afara ordinului există mărturii în acest sens. În primii ani de după 1220, Jacques de Vitry, în lucrarea sa Historia occidentalis, *dă o informație în privința unei „noi religii și maniere de a predica a canonicilor bolognezi": este vorba despre un nou ordin religios* (religio), *iar canonicii care fac parte din el, instalați la Bologna, au puternice conotații universitare pe care prelatul de dincolo de Alpi nu ezită să le definească „o congregație a elevilor lui Cristos" Bazele viitoarei afirmări universitare a predicatorilor se află, deci, deja, în caracteristicile activității lor care va atinge, pe la mijlocul secolului al XII-lea, punctul culminant al prezenței lor intelectuale și culturale prin maeștri formidabili ca fratele Albert cel Mare și fratele Toma din Aquino.*

GRADO G. MERLO,
Universitatea din Milano

țifice ducea la crearea primelor politehnici. În a doua jumătate a sec. XX, în special, studiile universitare au avut o răspândire enormă și u. au început să-și pună diferite probleme de formare profesională, printr-o diversificare a disciplinelor și a nivelurilor de pregătire, în timp ce cercetarea științifică universitară, mai ales în domeniul tehnico-științific, a găsit întotdeauna cele mai adecvate forme de integrare în lumea industrială și în instituțiile publice.

UNRRA, sigla pentru *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* (Administrația Națiunilor Unite pentru Ajutorare și Reconstrucție), organizație internațională înființată la propunerea SUA, în 1943, de către 44 de state aliate pentru a susține prin măsuri de ajutorare în caz de urgență (distribuire gratuită de alimente și de bunuri de primă necesitate, ca și de medicamente și instrumentar medical; ajutoare pentru reconstrucția edilitară și a sistemelor de transport) populațiile din țările eliberate de sub ocupația regimurilor naziste și fasciste din timpul celui de-al doilea război mondial. Cea mai mare parte din fonduri a fost alocată de SUA. În 1947, guvernul american a decis să continue politica de ajutorare pentru reconstrucție pe o bază națională care asigură o mai bună posibilitate de control al folosirii fondurilor, acesta fiind modul de funcționare al planului Marshall (v.); UNRRA a fost dizolvată și fondurile rămase transferate la UNICEF.

Uomo qualunque, L', mișcare politică fondată de dramaturgul napolitan G. Giannini ca urmare a succesului repurtat de publicația săptămânală cu același nume (apărută începând din XII.1944). Prezentându-se ca partid la Congresul de la Roma (16-19.II.1946), a câștigat 5,3 % din voturi la alegerile pentru Constituantă (1946). Exploatând insatisfacția păturilor sociale de mijloc, funcționărești și birocratice, ca și nemulțumirea rezultată din confruntarea noii clase conducătoare antifasciste cu statul parlamentar (care va rămâne, ulterior, ca o caracteristică a așa-numitului „qualunquism", înțeles ca atitudine politică), a obținut succese răsunătoare în alegerile administrative din 1946. S-a destrămat, însă, rapid între 1947 și 1948.

Ur, oraș de origine elamită din Mesopotamia antică (mileniul IV î.Hr.). Unul dintre cele mai importante orașe-stat sumeriene din perioada protodinastică (2900-2350 î.Hr.), a atins strălucirea maximă după perioada akkadiană a lui Sargon cel Mare, când regele său, Ur-Nammu (2212-2095 î.Hr.) a inaugurat epoca neosumeriană cucerind întreaga Mesopotamie până la Mari și la Assur. Distrus de babilonieni (sec. XVII î.Hr.) și reconstruit de kasiți, a decăzut definitiv sub perși.

Urartu, regat care s-a dezvoltat între sec. IX și VII î.Hr. pe podișul armean (v. Armenia), la est de cursul superior al Eufratului, între munții Taurus și Zagros. Prima unificare politică a fost realizată de Arames I (858-844 î.Hr.), principe de Tushpa, pe malurile lacului Van. Sub domnia lui Sarduri I (844-832 î.Hr.) și a urmașilor săi, regatul U. s-a extins spre Caucaz și a profitat de criza imperiului asirian pentru a-și impune autoritatea până la cursul superior al Eufratului. Regatul U. a ajuns la apogeul puterii sub Sarduri II (764-734 î.Hr.) care a suportat reacția asiriană și a fost învins decisiv de Tiglatpileser III la Kishtan, în 743.Regatul U. a fost atacat și nimicit la începutul sec. VI î.Hr. de sciți și de cimerieni.

Urban II (Otto de Lagery; Châtillon-sur-Marne 1042-Roma 1099), papă (1088-1099). Călugăr din Cluny, a colaborat cu Grigore VII la reforma Bisericii. Ales papă, din cauza conflictului cu antipapa Clement III, a reușit să intre în Roma abia în 1094. Pentru a continua opera de reformă începută de Grigore VII, a convocat conciliile de la Piacenza (1095) și Clermont (1096), prilej cu care a proclamat prima cruciadă.

Urban VI (Bartolomeo Prignano; Neapole cca 1318-Roma 1389). Arhiepiscop de Bari, a fost ales după un conclav agitat care a forțat mâna cardinalilor francezi. Acestia, reuniți într-un nou conclav, l-au ales pe papa avignonez Clement VII, excomunicat la rândul său de U. Acest eveniment s-a aflat la originea marii schisme din

Occident (v.). Rigid şi agresiv, U. a dedicat ultima parte a pontificatului său conflictului cu Regatul Neapolelui.

Urban VIII (Maffeo Barberini; Florenţa 1568-Roma 1644), papă (1623-1644). Şi-a adaptat activitatea dupa deciziile Conciliului din Trento, obligându-i pe episcopi să locuiscă acolo unde-şi exercitau funcţia, reformând clerul roman şi seminarele. Inchiziţia a dobândit în timpul pontificatului său o forţă sporită: au avut loc procesele împotriva lui T. Campanella şi a lui G. Galilei. A susţinut supremaţia Bisericii faţă de stat şi a încercat să intervină în toate problemele europene importante. Nepotist, a cumpărat pentru Statul Bisericii ducatul de Urbino şi nu a ezitat să provoace împotriva familiei Farnese războiul de la Castro (v.; 1641) care a dus la păbuşirea finanţelor pontificale.

urbanistică, conceptul controlului public al utilizării solului şi al dezvoltării planificate a oraşelor s-a afirmat către sfârşitul sec. XIX, înlocuind concepţia anterioară (dezvoltare radiocentrică) care se limita la proiectarea unor mari edificii publice şi a celor mai importante căi de comunicaţie care pornesc din nucleul originar al oraşelor.

■ *Antichitatea.* La întemeierea unor noi oraşe, grecii au adoptat un plan caracteristic, cu străzi care se intersectau în unghi drept, în zone atât plane cât şi accidentate; nucleul central al aglomerării urbane era *agora* (piaţa comercială), înconjurată de porticuri. U. romană, pentru a realiza dispunerea străzilor, a pieţelor, a templelor şi a forumurilor principale, s-a folosit de o planimetrie uniformă axată pe drumul de la nord la sud (cardo) şi pe cel de la răsărit la apus (decumanum) din schema taberelor militare.

■ *Evul Mediu şi Renaşterea.* Prin declinul Imperiului roman, în oraşe s-a simtit lipsa unei autorităţi energice care să impună scheme planimetrice antestabilite. Numeroase oraşe lipsite de un studiu planimetric au apărut la intersecţia căilor comerciale şi la gura de vărsare a fluviilor, deseori sub forma unei îngrămădiri spontane de locuinţe în afara zidurilor unei mănăstiri, ale unor castele sau oraşe antice, absorbindu-le treptat în noul conglomerat creat. O dată cu Renaşterea, prin descoperirea perspectivei în artele figurative, a apărut conştiinţa estetică a străzii ca „vedere" şi a pieţei ca „entitate" şi nu ca o îngrămădire întâmplătoare de edificii. Răspândirea vechiului tratat de arhitectură al romanului Vitruvius a inspirat, însă, crearea unei multitudini de proiecte pentru „oraşe ideale", de obicei după sistemul radiocentric (Palmanova, Sabbioneta, Granmichele).

■ *Revoluţia industrială şi urbanistica modernă.* Fenomenul crescând al urbanizării (v. oraş), determinat de imigraţia în oraş a unor mase de ţărani nevoiţi să părăsească satele şi aflaţi în căutare de locuri de muncă, a provocat la început crearea unor noi şi extinse aşezări în cartierele vechi. S-au înmulţit, apoi, cartierele periferice lipsite de spaţii publice colective şi cu condiţii locative sub orice critică. Pe de altă parte, proiectele multor reprezentanţi ai socialismului utopic (R. Owen, Ch. Fourier, C.-N. Ledoux), orientate în direcţia creării la sate a unor comunităţi originale de locuit şi de producţie, planificate până la ultimul detaliu, s-au dovedit, în realitate, a fi doar tot atâtea eşecuri. Legea asupra sănătăţii publice din 1848 în Anglia şi legea De Melun din 1850 în Franţa, au pus la dispoziţia autorităţilor orăşeneşti exproprierea, un instrument fundamental pentru o planificare eficientă. În marile capitale europene (începând cu Parisul din cel de-al Doilea Imperiu) acest instrument a fost util pentru politica de mari demolări care au permis reproiectarea în centrele istorice a unor complexe monumentale, străzi largi mărginite de arbori sau artere pentru degajarea traficului, cartiere rezidenţiale luxoase, în timp ce categoriile modeste ale locuitorilor erau împinse ulterior către periferie. În ultimul deceniu al sec. XIX, E. Howard şi T. Fritsch au elaborat ideea „oraşului grădi   , tradusă în practică, mai degrabă prin periferii-dormitoare decât prin locuinţe apte pentru o adevărată viaţă socială autonomă. O evoluţie cu totul diferită au avut oraşele în SUA: în timp ce centrul oraşelor, din ce în ce mai degradat, era destinat celor mai umile şi marginalizate straturi ale populaţiei, clasa mijlocie se extindea în imense *suburbia* de mici vile pentru o singură familie.

■ *Ştiinţa urbanisticii.* Aproximativ pe la 1910, u. a devenit o disciplină autonomă. Afirmarea fundamentală a principiilor u. din prima jumătate a sec. XX se afla în *Carta de la Atena*, din 1933, elaborată de Congresul Internaţional de Arhitectură Modernă (CIAM). Ideile sale au inspirat proiectarea postbelică a oraşelor europene, de la *new towns* engleze la numeroasele „oraşe satelit" scandinave.Tendinţele de azi ale culturii urbanistice, acordând atenţie calităţii vieţii, tind către recuperarea identităţii specifice a tuturor formaţiunilor urbane.

Vezi şi : arhitectură; locuinţă, oraş; peisaj; revoluţie industrială.

URSS, v. *Uniunea Sovietică.*

Uruguay, stat în America de Sud. *Sup.*: 176 215 km². *Pop.*: 3 120 000 loc. *Capit.*: Montevideo. *Limba*: spaniola. *Relig.*: catolică. *Vecini*: NE şi N Brazilia, V Argentina, S Rio de la Plata, E Oceanul Atlantic. *Forma de stat*: republică prezidenţială.

Una dintre cele mai mici ţări din America de Sud, apărută în urma luptei pentru independenţă dintre statele mari cu care se învecinează (Argentina şi Brazilia), omogenă ca teritoriu, a fost, mult timp, considerată „Elveţia Americii" datorită tradiţiei sale parlamentare solide (cu un bipartitism între conservatorii din partidul *blanco* şi liberalii din *colorado*), slăbită, totuşi, după război din cauza posibilităţilor economice reduse.

1516 J. Diaz de Solis explorează Río del Plata.
1776 Cunoscut ca *Banda Oriental*, a fost anexat la viceregatul spaniol de pe Río del Plata.
1808-1828
Războaie de independenţă. J. Artigas, erou naţional, scoate U. de sub controlul argentinian şi, ulterior, brazilian. Prin tratatul de la Rio de Janeiro (1828), este recunoscută independenţa U.
1831 Război civil care divizează ţara în *blancos*, proprietari de terenuri, catolici şi conservatori, şi *colorados*, liberali burghezi la care s-au alăturat imigranţii italieni şi francezi. *Colorados* vor guverna continuu până în 1865.
1875-1886
Epoca militarismului: război contra Paraguayului.
1903 J. Batlle y Ordonez pune capăt luptelor civile şi începe o perioadă de progres, de reforme sociale şi de modernizare a societăţii.
1934-1938
Regim dictatorial al lui G. Terra.
1938-1946
Democraţia este reinstaurată de preşedintele *colorado* A. Baldomir, cu sprijinul sindicatelor. În timpul celui de-al doilea război mondial, U. este, la început, neutră şi, apoi, se alătură Aliaţilor.
1958-1966
Conservatorii, conduşi de B. Nardone, cuceresc puterea: apar grupări de gherilă, dintre care se remarcă *tupamaros*, active începând din 1962.
1971-1976
Alegerile îl aduc la preşedinţie pe conservatorul J. M. Bordaberry Arocena: în cursul campaniei împotriva *tupamaros*, militarii impun (1973) dizolvarea partidelor politice şi a parlamentului. Deschiderea ţării către capitalurile străine (1972) şi înlăturarea treptată a barierelor vamale (1976).
1976 Armata îl obligă de Bordaberry să demsioneze şi-l alege în locul lui pe A. Méndez: se accentuează, ulterior, reprimarea membrilor opoziţiei.
1985 Este ales ca preşedinte *colorado*, J.M. Sanguinetti, care instalează un guvern democratic după 12 ani de dictatură militară.
1989 Partidul Naţional de centru-dreapta (*blanco*) obţine majoritatea şi-l alege ca preşedinte pe L. A. Lacalle Herrera.
1991 Aderarea la Mercosur.
1994 Sanguinetti revine şi câştigă alegerile pe baza unui program de luptă împotriva şomajului.
1996 O reformă electorală introduce sistemul alegerilor primare.
1997 O nouă constituţie întăreşte puterile preşedintelui în detrimentul parlamentului.

uscoci, (sârbo-croată, *uskok*, transfug), nume dat gherilelor balcanice şi maghiare care, după înfrângerea Ungariei (1526) de către turci, au continuat lupta împotriva ocupanţilor, fiind susţinuţi de Austria. Dedicându-se pirateriei în Marea Adriatică, au provocat războiul u., între veneţieni şi austrieci, în urma căruia Austria s-a angajat să pună capăt activităţii u.

ustaşi, (croată, *ustaša*, răsculat), miscare naţionalistă croată înfiinţată în 1929 de A. Pavelić, cu puţin timp înainte de instaurarea în Iugoslavia a semidictaturii regelui Alexandru I care accentua dominaţia sârbă. Au fost răspunzători de asasinarea regelui Alexandru la Marsilia, în 1934. În timpul celui de-al doilea război mondial, după ocupaţia nazistă, u. au obţinut crearea unui stat croat independent, protejat de italieni şi de germani, care a luptat împotriva partizanilor lui Tito şi i-a exterminat sistematic pe evrei. În anii '60 şi '70, u. s-au aflat la originea a numeroase atentate antiiugoslave.

uşilor deschise, politica, tendinţă în politica externă din Extremul Orient, expusă de către secretarul de stat american J. Hay în notele diplomatice trimise în toamna anului 1899 principalelor puteri imperialiste care-şi împărţiseră China în zone de influenţă: SUA cerea un tratament vamal şi portuar egal pentru toate statele în cauză.

U Thant, *Sithu*, om politic birmanez (Pantanaw 1909-New York 1974). Şef al delegaţiei birmane la ONU (1957), în 1961 a fost numit secretar general, în locul lui D. Hammarskjold. U. a rămas în funcţie timp de zece ani, implicându-se în rezolvarea conflictelor din Cipru (1963-1965 şi 1967), din Rhodesia (1967), a conflictelor arabo-israeliene şi a propus medieri intense în problema războiului din Vietnam.

'Uthman, sau *'Othman* (Mecca cca 565-Medina 656), al treilea calif musulman (644-656). Ginere al lui Mahomed, s-a îngrijit de introducerea în Coran a revelaţiilor divine ale lui Mahomed. A extins cuceririle arabe în Africa de nord până în Tunisia şi a continuat ocuparea Persiei. Tendinţa sa de a-şi favoriza propria familie (Omeyyazi, v.) în ocuparea posturilor cheie din stat a provocat nemulţumire şi o răscoală la Medina, prilej cu care U. a fost ucis.

utilitarism, concepţie filosofică conform căreia scopul acţiunilor umane este utilitatea pentru sine (plăcerea); suma utilităţilor individuale ar realiza o utilitate maximă pentru comunitate. U. a beneficiat de o formulare riguroasă mai ales datorită englezului J. Bentham (1748-1832), din a cărui operă a rezultat, în sec. XIX, o orientare dată gândirii etice, politice şi economice liberal-democratice foarte influentă în lumea anglo-saxonă. În domeniul economic, u. şi-a găsit un loc important în opera lui D. Ricardo, J.S. Mill, S.W. Jevons, A.C. Pigou.

utopie, termen (gr.: *ou*, nu, şi *topos*, loc) care definea un loc ideal, inexistent. A fost folosit pentru prima dată cu acest înţeles în titlul dat, în 1516, de Thomas Morus faimoasei sale opere scrise pentru a descrie o societate ideală. Pe această linie, începând cu *Republica* lui Platon, mulţi gânditori au procedat la definirea unei „u. pozitive" şi printre aceştia s-au aflat T. Campanella şi F. Bacon. În sec. XVIII şi XIX, un puternic filon al socialismului (v.) utopic (Babeuf, Fourier) a contrapus un model ideal al societăţii de tip comunist, realităţilor unor evoluţii comuniste. Utopismul a fost criticat din două puncte opuse de vedere: de Marx care i-a opus concepţia comunismului ca proces real de eliberare a clasei muncitoare şi de teoreticienii liberali. În sec. XX, mai mulţi filosofi politici (E. Bloch, T.W. Adorno) au reevaluat rolul utopiei, punând în lumină funcţia acesteia de a stimula realizarea proiectelor politice.

Utrecht, oraş capitală al provinciei cu acelaşi nume din Olanda.

■ Pacea de la U. (11.IV.1713-6.II.1715). Un complex de tratate bilaterale semnate între Franţa, Spania, Anglia, Olanda, Portugalia, Prusia şi Savoia care au dus la încheierea războiului spaniol pentru succesiune. Filip V de Bourbon a fost recunoscut rege al Spaniei şi a semnat renunţarea pentru totdeauna la orice pretenţie la tronul Franţei. Spania a cedat Angliei Gibraltarul şi Minorca şi a pierdut teritoriile Sardinia, Neapole, Stato dei Presidi, Milano, Ţările de Jos spaniole, acestea fiind ocupate de împăratul Carol VI de Habsburg. Franţa l-a recunoscut pe George I de Hanovra ca rege al Angliei, a demolat fortificaţiile de la Dunkerque, a cedat Angliei coloniile americane Terranova, Acadia, golful Hudson şi St. Christopher (Antile). Olanda obţine ca garanţie împotriva oricărui atac din partea francezilor, formarea unei „bariere", o linie defensivă de opt fortăreţe. Vittorio Amedeo II a recuperat Savoia şi a obţinut Sicilia cu titlul de rege şi Monferrato. Frederic I de Hohenzollern a fost recunoscut rege al Prusiei, obţine Gelderland şi cedează Franţei principatul Orange.

■ Uniunea de la U. După constituirea Uniunii de la Arras (6.I.1579) între provinciile catolice din Ţările de Jos spaniole, provinciile protestante din Olanda, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Vriesland şi Groningen au semnat (23.I.1579) un pact de apărare reciprocă, acesta aflându-se la baza Republicii Provinciilor Unite care şi-a proclamat independenţa faţă de coroana spaniolă (1581).

uzbeci, populaţie turcă din Asia Centrală care şi-a luat numele de la Uzbek Han, una dintre căpeteniile mongole ale Hoardei de Aur (1312-1340, v.). Stabiliţi în Turkestan, în jurul anului 1500, au încercat să coboare către Indus, dar au fost respinşi de perşi (1510) şi şi-au schimbat direcţia, ajungând la nord de Amu-Daria, unde au întemeiat hanatele din Buhara (trecute, apoi, sub stăpânirea hanilor din Astrahan şi sub cea a mongolilor), Kiwa (1512-1920) şi Kokand (cca 1700-1876). Până la cucerirea de către ruşi, dintre anii 1868 şi 1876, au constituit etnia dominantă în Asia Centrală.

Uzbekistan, stat din Asia Centrală. *Sup.*: 447 400 km^2. *Pop.*: 22 843 000 loc., din care 69 % uzbeci. *Capit.*: Taşkent. *Limba*: uzbeca şi rusa. *Relig.*: musulmană sunită. *Vecini*: V şi N Kazahstan, E Kârgâzstan, S Tadjikistan şi Afghanistan, SV Turkmenistan. *Forma de stat*: republică prezidenţială. Fost centru politic al statelor musulmane uzbece (v.), a fost supus de ruşi în sec. XIX. În 1917, s-a constituit un guvern sovietic la Taşkent; în 1920, hanatele Kiwa şi Buhara au fost transformate în republici populare care, în 1924, au fost incluse în Republica Socialistă Sovietică a U. În 1990, şi-a proclamat independenţa şi, după dizolvarea URSS (1991), a aderat la CSI, reînnoind mandatul prezidenţial al lui I. Karimov, lider al Partidului Democrat al Poporului (noul nume primit de partidul comunist). După ce şi-a anunţat intenţia de a menţine o economie „orientată social", el a blocat curând orice formă de opoziţie prin arestări, expulzări, scoaterea în afara legii a partidelor şi mişcărilor. În 1994-1995, atât PDP cât şi Karimov au fost confirmaţi prin plebiscit în rolul de conducători, bazându-se şi pe o situaţie bună a economiei naţionale. Oarecare probleme punea doar conjunctura negativă din anii 1996-1997, când s-a înregistrat o prăbuşire a preţului la bumbac (principala producţie naţională) şi a fost necesară o creştere a cantităţii de grâu importate. În 1998 trupele ruse au părăsit U. şi a început o colaborare militară cu SUA.

V

vaccinări, v. *sănătate.*

Valahia, regiune istorico-geografică a României de sud, cuprinsă între Carpații meridionali și Dunăre. Parte a provinciei romane a Daciei (din sec. II), a fost locuită de populații de limbă latină, vlahi sau valahi. Principat autonom începând cu domnia lui Basarab (1330), cade sub suzeranitate otomană. Contestată de către ruși turcilor (și rușilor de către austrieci), prin pacea de la Paris, din 1856, a fost recunoscută principat autonom sub suveranitate otomană; s-a unit, apoi (1859), cu Moldova, moment favorabil pentru nașterea regatului României (1881).

Valdemar II cel Victorios (n.cca 1170-Vordingborg 1241), rege al Danemarcei (1202-1241). Urmaș la tron al fratelui său, Knut VI, a cucerit Holstein, Hamburg și Lübeck. Obține de la împăratul Frederic II teritoriile germane de la nord de Elba și supune Estonia și Livonia, convertindu-le la catolicism. În 1223, a fost, î obligat să renunțe la partea de nord a Germaniei.

Valdemar IV Atterdag (n. cca 1320-m. 1375), rege al Danemarcei (1340-1375). După ce și-a extins dominația peste sudul Suediei și Gotland, a învins Hansa la Helsingborg (1323). În 1346, a cedat Estonia Ordinului cavalerilor teutoni și, învins categoric de o coaliție formată din orașele hanseatice, Suedia și nobilimea rebelă din Danemarca, a pierdut hegemonia asupra Mării Baltice (pacea de la Stralsund, 1370).

valdenzi, mișcare de schimbare religioasă medievală, astăzi devenită Biserica evanghelică de orientare calvinistă, apărută în anturajul comerciantului din Lyon, Pierre de Vaux – sau Valdus – (n. cca 1140-m. cca 1217), care propovăduia idealul reîntoarcerii la sărăcia Bisericii primitive. După succesul de care s-au bucurat în sudul Franței, v. au fost condamnați ca eretici de sinodul de la Verona (1184) și și-au expus mai explicit doctrina: susțineau egalitatea credincioșilor în cadrul Bisericii, calitatea de preot bazată pe merit și nu pe o consacrare exterioară, dreptul laicilor de a ține predici. Atacați de două cruciade (1209, 1487), au reușit, totuși, să-și mențină comunitățile în mai multe văi montane (în special în Piemont), în Provence, dar și în Germania și Spania. În 1532, au aderat la reforma protestantă. Noi persecuții s-au abătut asupra lor în sec. XVI și XVII și abia începând din 1848 au fost recunoscuți oficial. Biserica valdenză are cca 20 000 de credincioși în Italia și, în 1980, s-a unit cu Biserica metodistă.

Valens, *Flavius* (Cibalae, Pannonia, 328-Adrianopol 378), împărat roman (364-378). Numit coîmpărat (*augustus*) de către fratele său Valentinian I, a primit în grijă partea răsăriteană a imperiului. După ce a reprimat, între 365 și 366, răscoala lui Procopius (care se declarase împotriva confesiunii ariene a lui V.), a intrat în conflict cu Persia pentru dominația asupra Armeniei. În încercarea de a respinge invazia vizigoților în regiunea de pe cursul inferior al Dunării, a suferit la Adrianopol o înfrângere zdrobitoare și a murit pe câmpul de luptă.

Valentinian I, *Flavius Valentinianus* (Cibalae, Pannonia, 321-Brigetium, Pannonia, 375), împărat roman (364-375). Proclamat de armată ca împărat, la moartea lui Iovian, i-a încredințat partea de Răsărit fratelui său Valens. Tolerant pe plan religios și ostil aristocrației, și-a concentrat eforturile către apărarea granițelor occidentale, reușind între 367 și 374 să oprească invazia alamanilor.

Valentino, ducele, v. *Borgia, Cesare.*

Valerian, *Publius Licinius Valerianus,* (Roma cca 190-Persia cca 260), împărat roman (253-260). Proclamat împărat la moartea lui Trebonianus Gallus, alături de care lupta împotriva lui Aemilianus, a încercat să obțină bunăvoința Senatului prigonindu-i pe creștini. După ce și-a asociat la tron, ca august, pe fiul său, Gallienus, căruia i-a încredințat partea de Apus a imperiului, a condus personal războiul din Orient împotriva persanului Șapur I, dar este capturat de acesta, în 259, la Edessa, și ucis în timp ce se afla în captivitate.

Valiani, *Leo,* istoric și om politic italian (Fiume 1909). Închis (1928-1936) pentru activitatea sa antifascistă și comunistă, a ieșit din PCI în 1939 și a fost secretar al Partidului Acțiunii în Italia ocupată de germani și reprezentant al său în CLNAI. Deputat în Adunarea Constituantă (1946), din 1948, s-a dedicat jurnalismului și studiilor de istorie contemporană. În 1980, a fost numit senator pe viață. Dintre operele sale: *Venirea la putere a lui De Gasperi* (1949); *Probleme de istorie a socialismului* (1958); *Disoluția Austro-Ungariei* (1966).

Valla, *Lorenzo,* umanist italian (Roma 1407-1457). După câțiva ani petrecuți la Neapole, la curtea lui Alfonso de Aragón, în 1448 s-a întors la Roma unde a deschis o școală pentru predarea retoricii. În opera sa *Despre falsa Donație a lui Constantin* (1440), a demonstrat falsitatea documentului de atestare a donației lui Constantin (v.) care legitima puterea temporală a papilor.

Valle d'Aosta, regiune autonomă din nord-vestul Italiei. Se învecinează la V și la NV cu Franța, la N cu Elveția, la E și la S cu Piemontul. Capitală a regiunii (și a unicei provincii) este Aosta.

500 î.Hr.
Regiunea este ocupată de populații celtice.

25 Este ocupată de romani care întemeiază Augusta Praetoria (azi Aosta).

sec. V d.Hr.
Dominația burgunzilor.

522 Face parte din regatul ostrogoţilor.
774 După o perioadă de dominaţie bizantină, trece sub stăpânirea francilor.
904 Regiunea face parte din regatul Burgundiei.
1032 Umberto Biancamano, întemeietorul dinastiei de Savoia, obţine titlul de conte de Aosta.
1191 Tommaso I de Savoia recunoaşte autonomia regiunii (Carta dreptului la autonomie). Istoria ei devine cea a Casei de Savoia, menţinându-şi permanent o anumită autonomie.
1302 Ridicată la rangul de ducat, îşi păstrează propriul parlament până în sec. XVIII.
1945 Puternica mişcare pentru autonomie şi pentru ocrotirea drepturilor populaţiei francofone obţine recunoaşterea teritoriului V. d'A. ca regiune autonomă: primul preşedinte este F. Chabod.
1948 Devine regiune cu statut special în cadrul Republicii Italiene.

Valletta, *Vittorio*, industriaş italian (Sampierdareana, Genova, 1883-Focette di Pietrasanta, Lucca, 1967). Profesor de discipline economice, în 1920 a fost chemat la FIAT (v.), devenind director general (1928), administrator delegat (1939) şi, în final, preşedinte (1946-1966). A fost protagonistul reconstrucţiei fabricii şi al marii sale extinderi din anii '50. În 1966, a fost numit senator pe viaţă.

Valmy, bătălia de la, desfăşurată la 20.IX.1792 în localitatea cu acest nume din departamentul francez Marna, între trupele Franţei revoluţionare şi cele ale prusacilor care au fost obligaţi să se retragă, renunţând la invadarea Franţei.

Valois, dinastie care a domnit în Franţa din 1328 până în 1589, ramură colaterală a Angevinilor (v. Angevini).

Valtellina, vale din Lombardia, pe cursul superior al râului Adda, corespunzând actualei provincii Sondrio. Disputată în Evul Mediu de episcopii din Coira, ca şi de seniorii din Como şi Milano, a fost cucerită, în 1335, de familia Visconti. Prin tratatul de la Teglio (1512), a fost cedată Ligii de la Grisons. Răspândirea doctrinelor protestante a dus la apariţia în V. a două facţiuni care aveau în frunte familia Planta (catolici, filospanioli) şi familia Salis (protestanţi, filofrancezi). Tensiunea interconfesională a culminat cu „masacrul sfânt" (19.VII.1620) în care au fost ucişi peste 600 de protestanţi. Intervenţia Franţei, în cadrul Războiului de treizeci de ani (v.), a provocat reacţia Spaniei şi, între 1621 şi 1637, V. a fost ocupată, alternativ, de cele două puteri. Disputa pentru V. s-a încheiat (1637) prin recunoaşterea tutelei cantonului Grisons. Anexată în 1815 regiunii Lombardo-Veneto, a intrat în Regatul Italiei făcând parte din Lombardia.

vamală, taxă, impozit indirect care priveşte transferul de mărfuri dintr-un stat într-altul (v. vămi) sau comerţul dintre comune sau zone ale aceleiaşi ţări (taxă internă şi de consum). Acest ultim tip de impozit, foarte des întâlnit în trecut (în Roma antică, în epoca feudală şi cea comunală) dădea dreptul autorităţilor locale să obţină o taxă de tranzit. Taxa de consum s-a perpetuat şi în sistemele fiscale moderne, grevând asupra consumurilor (de ex., în Italia), până după al doilea război mondial.

Van Artevelde, *Jakob*, om politic flamand (Gand cca 1285-1345). La începutul Războiului de o sută de ani, a condus răscoala din Gand împotriva lui Ludovic de Nevers, conte de Flandra şi aliat al regelui Franţei, aliindu-se la rândul său cu Eduard III al Angliei. A militat pentru o uniune a flamanzilor, dar a fost ucis într-o răzmeriţă populară.

Van Buren, *Martin*, om politic nord-american (Kinderhook 1782-1862). Democrat, senator începând din 1821, l-a susţinut pe A. Jackson, devenind secretar de stat în timpul mandatului acestuia (1829-1831) şi vicepreşedinte. Ales preşedinte în 1836, a trebuit să facă faţă unei crize economice dramatice şi şi-a pierdut din popularitate, fiind învins de candidatul whig Harrison, în 1840. L-a sprijinit pe Lincoln în timpul crizei secesioniste din 1860-1861.

Van Diemen, *Anthony*, administrator olandez (Culemborg 1593-Batavia 1645). Guvernator general al Indiilor olandeze (1636-1645), a extins influenţa acestora în Malacca şi Ceylon, aflate deja sub stăpânirea portughezilor. Actuala Tasmanie, în momentul descoperirii ei (1642), a fost numită „Ţara lui V. D."

Van Thieu, *Nguyen*, v. Nguyen Van Thieu.

Van Zeeland, *Paul*, om politic belgian (Soignies 1893-Bruxelles 1973). Lider al facţiunii catolice, a fost prim-ministru din 1935 până în 1937. Cu sprijinul socialiştilor, a urmărit să realizeze un *New Deal* belgian. A luptat împotriva mişcării filonaziste a rexismului, orientându-se spre o politică externă de neutralitate. Exilat în Anglia în timpul ocupaţiei germane din timpul celui de-al doilea război mondial, ca mi istru de externe (1949-1954) a fost unul dintre artizanii unificării europene.

vandali, populaţie aparţinând grupului germanilor din răsărit, locuind, începând din sec. I pe coastele de sud ale Mării Baltice. În urma presiunii exercitate asupra lor dinspre est de către huni şi sarmaţi, în 406, v. au trecut Rinul şi, după ce au traversat Galia, s-au stabilit în Spania (409), obţinând din partea Romei recunoaşterea cuceririlor făcute (411). Sub domnia lui Genseric (428-477), au invadat Africa (429) şi au întemeiat acolo un regat, recunoscut de Roma ca stat federat (435) şi, din 442, pe deplin autonom. Navigatori iscusiţi, v. şi-au extins controlul asupra nordului Mării Mediterane, cucerind Sardinia, Corsica şi Balearele. În 455 au jefuit Roma. De credinţă ariană, i-au persecutat pe catolici.

Criza provocată în cadrul regatului de politica filocatolică a lui Ilderic (523-530), care a fost detronat de Gelimer (530-534), a facilitat intervenția bizantinilor care, sub conducerea lui Belizarie, au distrus regatul v. (534).

Vandervelde, *Emile*, om politic belgian (Ixelles, Bruxelles, 1866-Bruxelles 1938). Unul dintre fondatorii Partidului Muncitoresc Belgian (1885), a fost președintele Internaționalei a II-a (1900-1918). La izbucnirea primului război mondial, a acceptat să facă parte din guvernul de unitate națională. De mai multe ori ministru, a fost nevoit să demisioneze (1937) pentru că susținuse guvernul republican în războiul civil spaniol.

Vanoni, *Ezio*, economist și om politic italian (Morbegno, Sondrio, 1903-Roma 1956). De la pozițiile socialiste pe care se situa în tinerețe a trecut la Democrația Creștină. A fost ministru al comerțului cu străinătatea (1947), de finanțe (1948-1954) și al bugetului (1954-1956). În 1951, a realizat reforma impozitelor care introducea obligația declarării anuale a veniturilor. În 1954, a elaborat *Proiectul pe zece ani al evoluției locurilor de muncă și a venitului*, prima încercare de planificare economică națională care a rămas, totuși, neaplicată.

Vanuatu, stat arhipelag din Melanesia, în Oceania. *Sup.*: 12 189 km^2. *Pop.*: 160 000 loc., din care 97 % vanutani. *Capit.*: Port Vila (pe insula Efate). *Limba*: bislama (pidgin-english), engleza și franceza (oficiale). *Relig.*: protestantă (52 %), catolică (15 %). Locuite de melanezieni, insulele V. au fost descoperite de portughezi (1606), apoi explorate de englezul Cook, care le-a botezat Noile Hebride (1774). Colonizate de britanici și de francezi, în 1906 au devenit condominion anglo-francez. Din 30.VII.1980, sunt o republică independentă în cadrul Commonwealthului britanic.

Vargas, *Getulio Dornelles*, om politic brazilian (São Borja, Rio Grande do Sul, 1883-Rio de Janeiro1954). Guvernator al statului Rio Grande din 1928, în 1930 a condus o rebeliune miltară victorioasă. Președinte provizoriu din 1930 până în 1934, a inaugurat o perioadă îndelungată de guvernare dictatorială pe baze populiste (*trabalhismo*). În 1937 a promulgat o nouă constituție autoritară și conservatoare (*Estado Novo*), după ce dizolvase toate partidele. În timpul regimului său polițienesc s-a înregistrat o dezoltare economică a Braziliei și chiar și reforme sociale. Aliindu-se cu SUA în timpul celui de-al doilea război mondial, la care a participat și un numeros contingent brazilian, a fost demis în 1945 printr-un *pronunciamiento* (referendum). Aflat în fruntea Partidului Laburist, în 1950 a fost ales din nou ales președinte al republicii, dar în 1954 s-a sinucis după ce asupra guvernării sale, acuzată de corupție, au început să se facă simțite presiunile militarilor.

variagi, sau *varegi*, comunitate din rândul normanzilor (v.) care, în sec. IX-X, din actuala Suedie, au ajuns la Marea Caspică și la Marea Neagră în căutare de pradă sau pentru face comerț cu bizantinii, arabii și cu populațiile din Asia Centrală și din China. Din asemenea colonii comerciale au apărut cnezatele Kiev și Novgorod care, în 882, au fuzionat și a luat naștere Rusia (v. Rusia).

Varșovia, capitala Poloniei. Reședință a principilor de Mazovia în sec. XIII, în 1526 orașul a fost anexat Poloniei, devenind capitala acesteia din 1596. Prin cea de-a treia împărțire a Poloniei (1795), a fost cedat Prusiei. Ocupată de Napoleon în 1806, a devenit capitala Marelui ducat al V. sub domnia lui Frederic August de Saxonia. În 1815, prin Congresul de la Viena, o mare parte din ducat a fost transformată în Regatul Poloniei și pusă sub control rusesc. V. era capitala regatului, dar, după insurecția din 1830, a rămas doar sediu al guvernoratului. Ocupat de germani în timpul primului război mondial, în 1919 orașul a devenit capitala noii Republici poloneze. În timpul celui de-al doilea război mondial, aici a avut loc (IV.1943) insurecția împotriva naziștilor declanșată de supraviețuitorii din ghetoul în care fuseseră închiși sute de mii de evrei înainte de a fi deportați în lagărele de exterminare. O a doua insurecție a fost declansată de Armia Krajowa, organizația naționalistă din Rezistența poloneză (VIII-X.1944) înainte de sosirea trupelor sovietice: germanii au distrus aproape în totalitate V., în timp ce sovieticii au rămas impasibili pe pozițiile ocupate în apropierea orașului.

Varus, *Publius Quinctilius*, om politic roman (n. 46 î.Hr.-Pădurea Teutoburgică 9 d.Hr.). Între 6 și 4 î.Hr. a îndeplinit funcția de legat în Siria și a înăbușit revolta iudeilor declanșată la moartea regelui Irod. Trimis în Germania (7 d.Hr.), prin guvernarea sa exagerat de dură și prin încercarea de a înlocui dreptul local cu cel roman, a provocat răscoala condusă de Arminius; în lupta care a urmat, romanii au suferit o înfrângere zdrobitoare în Pădurea Teutoburgică și V. s-a sinucis.

Vasa, familie regală suedeză care a domnit din 1523 până în 1654. După moartea lui Sten Sture, șeful facțiunii populare (1520), Gustav Erikson V a urmărit detașarea Suediei de Danemarca și a fost proclamat rege al Suediei sub numele de *Gustav I* (1523-1560). I-au urmat la tron *Erik XIV* (1560-1568), *Johan III* (1568-1592), *Sigismund III* (1592-1599), *Carol IX* (1604-1611), *Gustav II Adolf* (1611-1632), a cărui fiică, *Christina* (1632-1654), care s-a convertit la catolicism, a abdicat și s-a refugiat la Roma, lăsându-l pe tronul Suediei pe vărul său, Carol X. O dată cu ea s-a stins dinastia suedeză. Prin Sigismund III, fiul lui Johan III, a luat naștere ramura poloneză a dinastiei V. care va mai da încă doi regi: *Vladislav IV* (1632-1648) și *Ioan II Cazimir* (1648-1668).

CONCILIUL VATICAN II	
I sesiune (11.X-8.XII.1962)	Alegerea membrilor celor zece comisii concili re (lărgite conform compoziției stabilite de Curie); discutarea proiectelor asupra liturghiei (se discută despre principiile reformei), asupra revelației (conciliul respinge textul pus la dispoziție de comisia teologică, aceasta considerând egale Scriptura cu tradiția, ca izvoare ale revelației) și asupra Bisericii.
a II-a sesiune (29.IX-4.XII.1963)	Continuă examinarea proiectelor asupra Bisericii (colegiile episcopale, sinoadele episcopale) asupra episcopilor și asupra ecumenismului. Sunt promulgate constituția *Sacrosanctum Concillium* asupra liturghiei (4.XII) și decretul asupra comunicării sociale.
a III-a sesiune (14.IX-21.XI.1964)	Rediscutarea proiectului asupra Bisericii (capitolul despre „poporul lui Dumnezeu" este plasat î intea aceluia despre constituția ierarhică și despre diferitele componente ale Bisericii; Paul VI pune înaintea acestor texte o „notă explicativă" care leagă doctrina asupra colegiilor de tradiționala doctrină asupra primatului papei), până la aprobarea constituției *Lumen Gentium* (21.XI) și a decretelor asupra ecumenismului și asupra Bisericilor orientale catolice.
a IV-a sesiune (14.IX-8.XII.1965)	Se discută proiectul asupra libertății religioase (care se va concretiza în declarația *Dignitatis Humanae*), cel asupra locului Bisericii în lumea contemporană (temele muncii, culturii, politicii, păcii, Bisericii sărmanilor); sunt promulgate decretele asupra episcopilor, asupra călugărilor, asupra pregătirii clerului, precum și declarațiile asupra educației creștine și asupra raporturilor cu religiile necreștine (28.X); este promulgată, după multe finisări, constituția asupra revelației divine, *Dei Verbum*, ca și decretul asupra apostolatului laicilor (18.XI); sunt promulgate ultimele decrete (misiuni, preoți, libertate religioasă), împreună cu constituția asupra Bisericii în lumea contemporană, *Gaudium et Spes* (7.X). Mesajele conciliului către întreaga lume; „act de caritate" între Biserica de la Roma și cele din Orient, anulându-se excomunicarea reciprocă.

vasalitate, în Evul Mediu, raportul de dependență personală care lega un om liber de un senior printr-un jurământ de fidelitate (v. feudalism) și comporta ajutor reciproc și protecție a vasalului din partea seniorului.

Vasile I (Adrianopol 812-886), împărat bizantin (867-886). Dintr-o familie umilă, a fost asociat la domnie de împăratul Mihail III, al cărui favorit a fost. Înlăturându-l pe Mihail (867), a întemeiat dinastia macedoneană, care a domnit până în 1056, perioadă de maximă înflorire a Imperiului bizantin. A respins atacurile arabilor din Asia Mică și a restabilit dominația bizanti ˇ în sudul Italiei (cucerirea orașului Taranto, 880).

Vasile II (n.957-m.1025), împărat bizantin (976-1025). Punând capăt revoltelor nobililor de sub conducerea lui Bardas Focas și Bardas Skleros (987-989) a dus un război lung și crud împotriva bulgarilor, pe care i-a învins în 1014. S-a aliat cu Veneția, a limitat expansiunea arabă și și-a extins dominația înspre noi teritorii în Georgia, Armenia și Caucaz.

Vasile cel Mare, sfânt, părinte al Bisericii Orientale (Cezareea cca 330-379). Urmaș al lui Eusebiu, în calitate de episcop de Cezareea în Cappadocia, a luptat împotriva arianismului, încercând stabilirea unei relații pozitive între ortodoxia creștină și cultura clasică. *Regulile* sale, încă valabile, sunt la baza monahismului oriental de rit grec.

Vasili III (n.1479-m.1533), mare cneaz de Moscova și al „întregii Rusii" (1505-1533). Fiu al lui Ivan III și al Zoei Paleolog, a continuat politica de cuceriri a tatălui său, anexând Pskov (1510), Reazan (1517), Novgorod și Starobud (1523). Războiul împotriva Lituaniei (1514-1522) i-a adus stăpânirea asupra Smolenskului. A susținut ideea politică a Moscovei ca a treia Romă și protectoare a tuturor popoarelor ortodoxe.

Vatican I, Conciliul, convocat de Pius IX, a început la 8.XII.1869 în bazilica Sf. Petru din Vatican. A aprobat constituția dogmatică *De fide catholica*, prin care erau condamnate panteismul, materialismul și ateismul (24.IV.1870). Decizia principală a fost, însă, definirea dogmei infailibilității pontifului când se exprima *ex cathedra* asupra unor chestiuni de credință și de morală (18.VII.1870). Înainte de aprobare (533 de voturi favorabile și 2 împotrivă), 55 de episcopi „antiinfailibili" s-au separat de Roma. Conciliul a fost suspendat la 20.IX.1870 ca urmare a ocupării Romei de către trupele italiene și nu a mai fost închis oficial niciodată.

Vatican II, Conciliul, anunțat de Ioan XXIII (I.1959) pentru o „actualizare" a patrimoniului ecleziastic în raport cu modernitatea, s-a reunit la 11.X.1962 și a lucrat în patru sesiuni, până la 8.XII.1965, când a fost declarat închis de noul papă Paul VI. Conciliu cu adevărat universal datorită proporțiilor participării în rândul episcopilor catolici (1860 preoți), el a fost urmărit și de observatori din Bisericile separate. Concentrat asupra Bisericii și a conștienței misiunii sale, a aprobat patru constituții, nouă decrete și trei declarații, desfășurând o profundă activitate de înnoire ecleziastică: din noul raport al credincioșilor cu Biblia și cu liturghia

a apărut un model de Biserică-comuniune (depăşind imaginea juridică tradiţională) care a permis un „dialog" deschis cu societatea modernă.

Vaticanului, Cetatea, teritoriu al statului Sfântul Scaun, enclavă a oraşului Roma (*Sup.*: 0,44 km²; *Pop.*: 750 loc.). A apărut în 1929, ca urmare a Pactelor de la Lateran cu statul italian (11.II.1929) care puneau capăt chestiunii romane (v.). Imediat după încheierea tratatului, papa Pius XI a emanat legea fundamentală a C.V., conform căreia papa este şeful suprem al Bisericii şi suveran care deţine toate puterile în stat (legislativă, executivă şi judiciară).

vatusi, sau *baTutsi*, grup etnic african din seminţia hamitico-etiopiană şi de limbă bantu, prezentă în special în Rwanda, Burundi şi Uganda. Caracterizaţi prin statura înaltă şi pielea mai deschisă la culoare faţă de populaţiile bantu, în cea mai mare parte păstori şi războinici emigraţi de pe podişul etiopian, în sec. XIV, se suprapun peste agricultorii bantu, creând pe teritoriul actualei Uganda regatul Kitara, dar trăind într-o stare permanentă de tensiune cu indigenii şi dând naştere, deseori, unor ciocniri sângeroase (de ex. în Rwanda şi Burundi).

Vauban, *Sébastien e Prestre de*, inginer militar şi mareşal francez (Saint-Léger 1633-Paris 1707). Colaborator al lui Condé şi apoi al lui Mazarin, a condus mai multe asedii din timpul războiului de devoluţie (1667-1668). Numit de Ludovic XIV comisar general pentru fortificaţii (1677), a proiectat şi executat un sistem de construcţii defensive la graniţele răsăritene ale Franţei, concepând o teorie a tehnicii fortificaţiei care a rămas valabilă pe toată durata sec. XVIII.

vămi, oficii publice care controlează tranzitul de la graniţă al bunurilor şi capitalului. Numele (în fr., it.) provine din arabul *divan* (carte de socoteli, registru de soldaţi şi salariaţi etc.), ajuns în ţările Occidentului, aflate sub dominaţie musulmană (Spania, Portugalia, Sicilia) şi mai târziu (sec. XII) în oraşele maritime a sfârşit prin a se confunda cu instituţia *vectigalia* (impozite) care grevau asupra comerţului încă din epoca romană.

■ *Taxele vamale medievale.* Cele două tipuri principale de impozit medieval asupra comerţului erau: cel de tranzit (perceput la porţile oraşului, *portaticum*; la debarcare *ripaticum*; la poduri şi încrucişări de drumuri) şi cel de piaţă (impozit pe schimburi şi taxa de folosire a *stationes,* a greutăţilor şi măsurilor publice). Aceste impozite îi reveneau regelui, dar începând din epoca carolingiană au constituit unul din obiectele cele mai frecvente pentru concesionările regale şi imperiale acordate latifundiarilor şi oraşelor. În comune, s-a dezvoltat din ce în ce mai mult, din sec. XII, un adevărat sistem vamal, chiar dacă a continuat să nu existe nici o deosebire între v. de la graniţă şi taxa vamală internă; încasarea păstra o valoare pur fiscală, cu scopul de a alimenta vistieria. Precursor al unei noi concepţii cu privire la perceperea vamală a fost împăratul Frederic II de Suabia, care în prima jumătate a sec. XIII a încercat zadarnic să suprime numeroasele taxe interne şi să le înlocuiască cu o unică v. de graniţă pentru regatul Siciliei.

■ *Mercantilism şi vămi.* Monarhia engleză, încă din a doua jumătate a sec. XIII reuşise să impună taxe la intrarea şi ieşirea din regat prin porturi, în timp ce restul Europei a trebuit să aştepte sec. XVII şi răspândirea politicii mercantiliste, pentru ca principii şi guvernele să-şi dea seama că sistemul vamal este mijlocul cel mai eficient pentru a sprijini dezvoltarea industrială şi îmbogăţirea propriei ţări. În 1775 a intrat în vigoare un tarif vamal unitar pentru toate teritoriile germane şi slave din Imperiul austriac. În Germania, în 1834 a fost instituită *Zollverein* (Uniunea vamală), care cuprindea statele Confederaţiei.

■ *Relansarea protecţionismului.* După ce a fost depăşită perioada liberului schimb din prima jumătate a sec. XIX, criza de creştere a economiilor industriale din ultimele trei decenii ale secolului a dus la o reluare generală a unei politici protecţioniste rigide care a provocat, printre altele, numeroase „războaie vamale" (de ex., între Italia şi Franţa, 1887-1898). După primul război mondial, încercarea de a preveni noi tensiuni internaţionale pe frontul economic (Convenţia de la Barcelona din 1921) a fost zădărnicită de recesiunea din 1929: „blocuri" de ţări vecine sau legate între ele din punct de vedere politic îşi acordau privilegii comerciale reciproce, excluzându-i pe străini. Printre puterile coloniale, mai târziu, s-a răspândit tendinţa de a-şi crea sisteme economice închise, bazate pe o strânsă colaborare între ţara-mamă şi colonii şi pe închiderea vămilor spre exterior.

■ *Iniţiative pentru reducerea barierelor vamale.* În perioada de după cel de-al doilea război mondial tendinţa spre integrare economică mondială a făcut să se renunţe la folosirea nediscriminată a restricţiilor vamale pentru comerţ. În 1947 a fost constituit GATT (v. Acordul general pentru tarife şi comerţ), cu scopul de a liberaliza comerţul internaţional: la GATT au aderat 116 state. În cadrul său s-au desfăşurat mai multe reprize de negocieri pentru revizuirile tarifare. La ultima, aşa-numita Uruguay Round (1986-1994), s-a hotărât transformarea GATT în Organizaţia Mondială a Comerţului (WTO), care a intrat în funcţiune în 1995. În acelaşi timp, s-au înmulţit în întreaga lume zonele de liber schimb (APEC, 1989; ASEAN, 1967; ECOWAS, 1993; EFTA, 1960; Mercosur, 1991; NAFTA, 1994), care şi-au găsit modelul în Comunitatea Europeană, instituită în 1958, unde, în 1993, au fost abolite definitiv barierele vamale.

vânătoare, una din activitățile cele mai vechi practicate de către om. Scenele de vânătoare preistorice găsite în unele peșteri pun în evidență armele folosite de oamenii primitivi: pietre, bețe, iar din Paleoliticul superior, praștii și arcuri. O dată cu dezvoltarea păstoritului și a agriculturii, v. a început să piardă rolul de principală activitate în scopul subzistenței; reprezentările artistice și textele literare ale anticilor aduc mărturie însă că ea a fost practicată în continuare chiar și atunci când au dispărut scopurile ei inițiale. În Evul Mediu v. practicată cu ajutorul păsărilor de pradă și al câinilor a devenit un aspect caracteristic al vieții cavalerești și nobiliare. În sec. XV și XVI archebuzele și puștile au înlocuit tradiționalele arme albe. În sec. XIX și mai ales în sec. XX activitatea de v. a devenit prin excelență o practică sportivă. Relevantă pe plan economic și comercial a rămas v. animalelor cu blană. În ultimele decenii ale sec. XX a început să se dezvolte – o dată cu apariția mișcării ecologiste și naturaliste – o atitudine deosebit de sensibilă și larg răspândită împotriva v. Solicitate și de opinia publică, numeroase state au încercat să înfrunte problema reglementării v. prin dispoziții legislative specifice, vizând în mod special protecția speciilor rare sau amenințate cu dispariția cât și protejarea mediului natural. State și organizații private au creat parcuri naturale și rezervații în care v. este interzisă. În Italia constituția din 1948 a atribuit Regiunilor competența legislativă și administrativă asupra v. Înființarea primelor parcuri naționale, în care fauna este protejată datează din 1922 (parcurile Gran Paradiso și cel din Abruzzo).

Vânătorii din Alpi (Vânătorii de munte alpini), corp de voluntari provenind din diferite regiuni italiene, comandat de Garibaldi și încadrat ca brigadă în armata piemonteză. Organizată din 3 regimente de infanterie, un escadron de cercetași și o companie de carabinieri genovezi brigada a luptat la S. Fermo, Laveno și Varese. Prin dizolvarea V. din A. a luat naștere brigada Alpi (1.III.1860).

vechi catolici, denumire a Bisericii autonome fondate în 1871 de catolicii germani care nu au acceptat dogma infailibilității pontificale, proclamată la Conciliul Vatican I. Ideolog și șef al mișcării a fost I. von Döllinger. Comunități cu episcopi proprii au luat ființă în Austria și în Elveția, numărând astăzi circa 500 000 de credincioși. În 1889, prin Biserica jansenistă de la Utrecht, au înființat Uniunea de la Utrecht care este în comuniune cu Biserica anglicană. Revendicându-se de la tradiția primilor creștini, își aleg parohi și episcopi, resping obligația celibatului pentru preoți, spovedania individuală, cultul sfinților.

Vede, texte vechi religioase (skr.: știință) indiene, ale căror prime versiuni datează din 2000-1500 î.Hr.; considerate drept cea dintâi autoritate religioasă absolută a hinduismului, fiind inspirate direct de către Ființă Supremă. Conținând imnuri sacre, formule rituale și rugăciuni V. sunt împărțite în patru grupe: *Rigveda* (Vedele imnurilor), *Samaveda* (Vedele melodiilor), *Yajurveda* (Vedele sacrificiilor) și *Atharvaveda* (Vedele formulelor magice)

veliți, în milițiile romane, infanteriști cu armament ușor (40 de oameni în fiecare manipul al legiunii) care aveau rolul de a începe bătălia, dezorganizând formațiunile de luptă ale inamicului.

Venceslas I (Václav), (n. 1205-Beroun 1253), rege al Boemiei (1230-1253). Fiul lui Ottokar (Otakar) I Přemysl, a dus o luptă îndelungată cu împăratul Frederic II pentru a pune stăpânire pe ducatul Austriei, încredințat, în cele din urmă, fiului său, Ottokar II. La curtea sa a încurajat dezvoltarea culturii și a poeziei.

Vendée, războaiele din, insurecții monarhiste și contrarevoluționare izbucnite (1793-1796, 1799-1800, 1815) în departamentele de vest franceze Vendée, Loire-Atlantique, Maine-et-Loire și Deux-Sèvres. Revolta populației țărănești împotriva guvernului republican, la instigarea nobililor filomonarhici și a preoților „refractari", s-a declanșat după mobilizarea în masă decretată de Convenție (23.II.1793). „Armata catolică și regală", după ce a obținut câteva succese, a fost risipită la le Mans (23.XII.1793) de republicani. Războiul civil a reînceput după debarcarea emigranților monarhiști la Qiberon (VI.1795); în 1796, generalul Hoche, trimis de Directorat, a pacificat regiunea. Răscoale izolate, înăbușite de Napoleon Bonaparte, s-au mai înregistrat în 1799-1800 și în 1815.

Vendôme, *Louis-Joseph de Bourbon duce de*, mareșal francez (Paris 1654-Vinaroz 1712). În timpul războiului de succesiune spaniolă, în 1705, l-a învins pe Eugeniu de Savoia la Cassano, dar a fost, la rândul său, învins de englezi la Oudenarde (1708); victoriile sale de la Brihuega și Villaviciosa (1710) i-au permis lui Filip V să reintre în Madrid.

Veneto, regiune din nord-estul Italiei. Din punct de vedere administrativ, este împărțită în provinciile Belluno, Padova, Rovigo, Treviso, Veneția (capitală), Verona, Vicenza.

388 î.Hr.

Regiunea, locuită de neamuri ligure, rhaetice și venete, este ocupată de gali.

sec.III î.Hr.

Ocupația romană.

sec. I d.Hr.

Teritoriul este înglobat în a X-a regiune augustană (*Venetia et Histria*). Se dezvolta, în special, municipiile Verona, Vicenza și Aquileia.

569 După invazia longobardă, V. este împărţit în două zone: uscatul longobard (apoi franc); litoralul legat de Bizanţ.

sec. XI-XIII
Veneţia se dezvoltă, devenind un centru comercial. Oraşele-comună din interiorul regiunii se aliază împotriva lui Barbarossa şi a lui Frederic II.

sec. XIV-XV
Veneţia unifică regiunea cucerind oraşele: Treviso (1389), Polesine şi, după 1402, Verona, Vicenza, Padova, Feltre, Belluno, Bassano şi dobândind (1420) provincia Friuli.

sec. XVI-XVIII
Decadenţa republicii venete, provocată de războaiele cu turcii şi de conflicte interne.

1797 Teritoriul Veneţiei este cedat de Napoleon Austriei (tratatul de la Campoformio).

1805 Regiunea intră în Regatul italic creat de Napoleon.

1815 Prin Congresul de la Viena, revine din nou Austriei, în cadrul regatului Lombardo-Veneto.

1848-1849
Eşuează insurecţia care fondase Republica Venetă.

1866 După al treilea război de independenţă, V. este anexată (prin plebiscit) la Regatul Italiei.

veneţi, vechi popor indoeuropean venit în Italia de nord în jurul anului 1200 î.Hr. şi stabilit între Alpi şi văile de pe cursurile inferioare ale râurilor Adige şi Pad. Centrele lor urbane cele mai importante au fost Este şi Adria, la capătul rutei comerciale greceşti din Marea Adriatică. Aliaţi ai romanilor în al doilea război punic (218-202 î.Hr.), v. au primit, după războiul aliaţilor (91-88 î.Hr.), un statut social asemănător cu cel din coloniile latine. Pe teritoriul lor a fost întemeiată, în 183 d.Hr., colonia Aquileia.

Veneţia, oraş fondat pe insulele din Laguna Venetă prin stabilirea aici a unor mari grupuri de refugiaţi în urma recuceririi de către bizantini a teritoriilor ocupate de ostrogoţi (535-553) şi a invaziei longobarde (569). În sec. X a avut loc o consolidare a instituţiilor, aceasta ducând la sporirea autorităţii dogelui (ducelui), funcţie existentă încă din sec. VII cu caracter electiv şi viager, dar nu ereditar.

■ *Ascensiunea Veneţiei.* În sec. XI, V. obţine controlul asupra coastelor Istriei şi Dalmaţiei, stabilind raporturi comerciale intense cu Orientul. Ezitarea iniţială faţă de cruciade, datorată temerii de a nu dăuna raporturilor cu Orientul, s-a transformat curând în implicare, luând cunoştinţă de avantajele pe care rivalele sale, Genova şi Pisa, începuseră să le aibă de pe urma prezenţei unor formaţiuni statale creştine în Orientul Mijlociu, stfel încât, în sec. XII, flotele veneţiene au intervenit la Iaffa, Sidon şi Tyr. Conjunctura cea mai favorabilă, însă, pentru economia V. a apărut o dată cu cruciada a IV-a, în timpul căreia doge era Enrico Dandolo. După cucerirea Constantinopolului (1204), cruciaţii au creat Imperiul latin din Orient, sub protecţie veneţiană. Puterea sa în creştere a pus V. pe picior de război cu rivala sa Genova. Întregul secol XIII a fost marcat de ciocni între cele două republici maritime. V. a mai suferit şi înfrângeri grave, printre care pierderea poziţiei favorabile pe care o deţinea la Constantinopol (1261) şi înfrângerea de la Curzola (1298) din lupta cu genovezii. Duelul dintre V. şi Genova s-a mai calmat parţial în 1299 (pacea de la Milano) şi s-a încheiat definitiv abia după un secol, prin războiul din Chioggia (1378-1381) şi tratatul de la Torino, prin care Genova se retrăgea din Marea Adriatică.

■ *Instituţiile orăşeneşti.* În cursul sec. XIII, s-a sistematizat organizarea socială şi politică oligarhică a V., prin aşa-numita „serrata", restrângerea numărului de membri ai Marelui Consiliu (1297): puterile acestei magistraturi supreme au fost sporite, a crescut numărul membrilor proveniţi din familiile patriciene, dar, în acelaşi timp, a fost barat accesul unor noi grupuri familiale. Alături de Marele Consiliu, în cursul secolului s-au mai consolidat şi alte instituţii, unele dintre ele fiind create anterior (Micul Consiliu executiv; Quarantia, colegiu judiciar suprem, şi Senatul) altele noi, cum era Consiliul celor Zece, având sarcina supravegherii şi represiunii interne după complotul popular al lui Baiamonte Tiepolo, din 1310.

■ *Expansiunea pe uscat.* Puternică datorită unui aparat eficient de guvernare şi eficienţei sale economice şi comerciale, V. a început să se extindă şi spre interiorul uscatului (aşa-numitul *terraferma*) constituind, între sec. XIV şi XVI, un stat întins, cuprinzând, în culmea expansiunii sale, teritoriile actualului Triveneto, partea de răsărit a Lombardiei (cu Bergamo, Brescia şi Cremona), Polesine, riviera regiunii Romagna şi Istria. În această continuă expansiune, veneţienii au avut de luptat în primul rând cu seniorii din oraşele venete, şi, mai apoi, cu mai puternica familie Visconti. Momentul întinderii maxime a limitelor veneţiene, între 1495 şi 1509, a coincis şi cu începutul decadenţei V. ca stat de uscat: celelalte state italiene, Imperiul şi Franţa s-au coalizat în Liga de la Cambrai şi i-au zdrobit pe veneţieni la Agnadello (1509), punând capăt ambiţiilor lor de noi cuceriri teritoriale.

■ *Conflictul cu turcii şi decăderea.* Destul de curând, V. a trebuit să reacţioneze la ameninţarea Imperiului otoman. În ciuda câtorva victorii răsunătoare, ca aceea de la Lepanto (1571), nu a reuşit să evite o lentă dar continuă erodare a posesiunilor sale teritoriale în Marea Egee şi Marea Adriatică: în 1569, a pierdut Ciprul; în 1669, după un război de uzură, Creta; Moreea, recucerită

în 1684, a fost definitiv pierdută în 1718 (pacea de la Passarowitz). În sec. XVII, decizia de a judeca în tribunalele sale civile doi preoţi, pentru delicte de drept comun, a adus V. în conflict cu papa Paul V care a pronunţat interdicţia asupra V. (1606-1607). Declinul lent, provocat şi de schimbarea rutelor comerciale din Marea Mediterană în Oceanul Atlantic, a devenit inexorabil în sec. XVIII. În 1797, Napoleon a cucerit-o şi, prin tratatul de la Campoformio, a cedat V. şi mare parte din teritoriul venet Austriei, în timp ce Bergamo şi Brescia treceau la Republica Cisalpină. După Congresul de la Viena (1815), V. a devenit una dintre cele două capitale ale Regatului Lombardo-Veneto. Între 1848 şi 1849, răsculată împotriva guvernării de la Viena, V. a proclamat din nou republica şi, sub conducerea lui D. Manin şi N. Tommaseo, a rezistat timp îndelungat asediului austriac. De la încheierea celui de-al treilea război de independenţă, în 1866, face parte din Regatul Italiei.

Bibliografie: F.C. Lane, *Storia di Venezia*, tr. it. Einaudi, Torino 1978.

Venezuela, stat din America de Sud. *Sup*. 912 050 km². *Pop*.. 21 646 000 loc. *Capit*.: Caracas. *Limba*: spaniola. *Relig*.: catolică. *Vecini*: N Marea Antilelor, NE Oceanul Atlantic, V Columbia, S Brazilia, E Guyana. *Forma de stat*: republică federală de tip prezidenţial.

Neglijată in timpul colonizării spaniole, V. şi-a găsit în petrol bazele unei dezvoltări economice solide şi ale unei vieţi sociale bine organizate abia în sec. XX.

1498 În timpul celei de-a treia călătorii, C. Columb descoperă V.

1806 Prima insurecţie, condusă de F. de Miranda, împotriva guvernării spaniole.

1811 Prima declaraţie de independenţă.

1819 Eliberarea regiunii Nueva Grenada de către S. Bolívar, care devine preşedinte al Republicii Marea Columbie.

1830 Moartea lui Bolívar şi secesiunea V.

1864-1870 Constituţie federală introdusă de G. Blanco urmată de războiul civil dintre federalişti şi conservatori (1866-1870).

1902-1903 Caudillo C. Castro rezistă unei blocade maritime a Germaniei, Marii Britanii şi Italiei care cer plata împrumutului acordat V. Începe să scadă influenţa europeană în favoarea celei nord-americane.

1908-1935 Dictatura personală a lui J.V. Gomez care coincide cu *boom*-ul petrolului. Mare influenţă a întreprinderilor americane şi ascensiune rapidă a clasei sociale mijlocii.

1941-1947 R. Betancourt fondează Partidul Acţiunii Democratice şi, cu ajutorul tinerilor ofiţeri, demite guvernul lui I. Medina Angarita (1945). Susţinut de preşedintele R. Gallegos, iniţiază diferite reforme liberale şi impune regula *fifty-fifty* (împărţire egală a profiturilor) pentru companiile petrolifere străine (1947).

1948 Lovitură de stat a conservatorilor împotriva Congresului care vrea să voteze o lege agrară de reîmpărţire a terenurilor agricole.

1952-1958 Dictatura lui M. Pérez Jiménez.

1958-1964 COPEI (Comitetul de Organizare Politică Electorală Independentă) democrat-creştin, juntă patriotică fondată în exil, în 1957, şi Acţiunea Democratică (AD) îl demit pe Pérez Jiménez. Este reales preşedinte Betancourt (1958-1964) care încearcă să ducă o politică socială de stânga prin care să exploateze şi să apere „miracolul economic" venezuelean.

1964-1969 Preşedinţia lui R. Leoni care consolidează economia. Acţiuni teroriste de factură castristă.

1969-1974 Preşedinţia lui R. Caldera Rodriguez din COPEI, care înfăptuieşte naţionalizarea industriei fierului şi a petrolului.

1974-1979 Preşedinţia lui C. Andrés Pérez, din AD; reluarea relaţiilor diplomatice cu Cuba, întrerupte în 1962.

1979-1984 Preşedinţia lui L. Herrera Campins, din COPEI: deteriorare a raporturilor cu Cuba şi cu Nicaragua sandinistă.

1984-1989 Preşedinţia lui J. Lusinchi (din AD): dificultăţi din cauza scăderii preţului petrolului; puternice manifestaţii sociale.

1989 Preşedinţia lui C.A. Pérez, cu o raţionalizare a economiei după sistemele liberului schimb.

1993 Demisia forţată a lui Pérez, acuzat de corupţie (va fi arestat în 1994 şi condamnat în 1996). Noile alegeri, desfăşurate într-un climat de tensiune (provocată şi de dificultătile economico-sociale în crestere) îl aduc la presedintie, după douăzeci de ani, pe social-creştinul R. Caldera Rodriguez.

1994 Pentru a face faţă crahului financiar, Caldera impune un control drastic asupra ratei de schimb valutar şi asupra preţurilor.

1996 Sectorul petrolier, naţionalizat în 1974, este din nou deschis companiilor străine. Politica

de austeritate dusă de Caldera provoacă un val de greve şi de proteste, dar permite obţinerea unor împrumuturi internaţionale de 3 miliarde de dolari.

1997 Încetinirea procesului de privatizare a întreprinderilor şi a serviciilor publice face ca un nou împrumut de la FMI să devină problematic.

1998 Alegerile parlamentare marchează declinul celor două partide tradiţionale.

1999 Noul preşedinte H. Chavez, pregăteşte o nouă constituţie.

Venizelos, *Eleutherios*, om politic grec (Chania, Creta, 1864-Paris 1936). Şef al insurecţiei pentru independenţă din Creta împotriva dominaţiei otomane (1897), a devenit prim-ministru grec din 1910 şi, prin războaiele balcanice (1912-1913), a obţinut extinderi teritoriale importante. Susţinător al intervenţiei în primul război mondial alături de Mica Înţelegere, a intrat în conflict cu regele Constantin I, germanofil şi neutralist, şi a format la Salonic un guvern disident (X.1917), obligându-l pe suveran să abdice (VI.1917). În dorinţa de a realiza „Marea Idee" (reunirea tuturor grecilor), după război a atacat (VIII.1920) Turcia lui Kemal, dar a suferit o înfrângere categorică. Exilat după referendumul prin care era reinstaurată monarhia şi Constantin I revenea la tron (XII.1920), a fost, din nou, prim-ministru în noua republică (1928-1932). V. a dus o politică de bune raporturi cu Italia lui Mussolini. În 1935, după o tentativă eşuată de secesiune a insulei Creta, a plecat în exil la Paris.

Ventotene, Manifestul de la, redactat de A. Spinelli şi E. Rossi în prima jumătate a anului 1941, la Ventotene, unde fuseseră trimişi cu domiciliu forţat pentru activitatea lor antifascistă. Este considerat manifestul de fondare a mişcării federaliste europene (v. europeism).

Venturi, *Franco*, istoric italian (Roma 1914-1994). Antifascist, a aderat la mişcarea Justiţie şi Libertate şi a participat la Rezistenţă ca membru în Partidul Acţiunii. Primele sale studii se opresc asupra epocii Iluminismului căruia i-a dedicat, mai târziu, opera sa principală: *Secolul al XVII-lea reformator* (5 volume, 1969-1989). S-a dedicat, de asemenea, şi istoriei ruse (*Populismul rusesc*, 1952; *Mişcarea decembristă şi fraţii Poggio*, 1956).

Vercelli, oraş italian din Piemont, capitală, din 1927, a provinciei cu acelaşi nume. Aşezare celtică, a fost cucerit de romani în sec. III î.Hr. Sediu episcopal (sec.IV d.Hr.), a devenit ducat longobard şi comitat carolingian, pentru a se ridica la rangul de comună în sec. XI, făcând parte din Liga lombardă. A fost ocupat de seniorii din familia Visconti (1335) şi, în 1427, cedat principilor de Savoia.

Vercingetorix, conducător militar gal din tribul arvernilor (n.cca 82-Roma 46 î.Hr.), a condus răscoala din 52 împotriva Romei şi a repurtat victorii zdrobitoare asupra lui Caesar, până când a fost asediat la Alesia şi nevoit să capituleze. Ţinut 6 ani prizonier la Roma, a fost în cele din urmă executat.

Verdun, oraş din nord-estul Franţei.

■ Tratatul de la V., încheiat în august 843 între Carol cel Pleşuv, Lothar şi Ludovic, fiii împăratului Ludovic cel Pios. Prevedea că lui Lothar îi vor reveni Lotharingia şi Italia, ca şi titlul de împărat al Sfântului Imperiu Roman, lui Carol cel Pleşuv teritoriul de la vest de linia Escaut-Ron (teritoriul actual al Franţei) şi lui Ludovic Germanicul regiunea de la est de Rin (teritoriul actual al Germaniei).

■ Bătălia de la Verdun., din primul război mondial, când germanii au declanşat atacuri repetate (21.II-18.XII.1916) asupra sectorului fortificat al V, punct cheie al sistemului defensiv francez. Rezistenţa înverşunată a francezilor a transformat bătălia într-o confruntare de uzură (pierderi: 360 000 francezi şi 340 000 germani).

Verona, oraş italian din partea vestică a regiunii Veneto, pe cursul inferior al râului Adige, capitală de provincie. Locuită la început de rhaeţi, euganei şi celţi, supusă de Roma în 89 î.Hr., a fost ocupată de ostrogoţii lui Theodoric care au obţinut aici o victorie decisivă asupra lui Odoacru (489 î.Hr.). A devenit, apoi, ducat longobard şi marcă a regatului carolingian, iar în sec. X şi XI s-a aflat în sfera de influenţă germană. Oraş liber din 1107, s-a aflat de partea împăratului Frederic I Barbarossa până în 1164, după care s-a aliat împotriva acestuia cu Liga lombardă (1167). Din 1227 până în 1259, s-a aflat sub seniorια lui Ezzelino da Romano şi, din 1262, sub cea a familiei Della Scala. Cucerită pentru scurt timp de familia Visconti, a trecut sub dominaţia Veneţiei în 1405, rămânând astfel până în 1796. Ocupată de armata napoleoniană, s-a răsculat (Paştele Veronez, 1797). Prin tratatul de la Campoformio (1797) a trecut, împreună cu întrega regiune Veneto în stăpânirea Austriei.

■ Congresul de la V. S-a desfăşurat în octombrie-noiembrie 1822 între împăraţii Austriei şi Rusiei, regele Prusiei, suveranii italieni (cu excepţia papei), primul ministru britanic, pentru a examina situaţia creată în Europa după mişcările liberale din 1820-1821. Chestiunea spaniolă şi cea greacă au fost considerate, până la urmă, cele mai importante, dând Franţei mandatul de a interveni în Spania (cu aceasta ocazie s-a petrecut ruptura definitivă dintre Marea Britanie şi Sfânta Alianţă) şi decizând evacuarea trupelor turceşti din Moldova şi din Ţara Românească. Pentru Italia, a fost decisă retragerea austriecilor din Piemont (după urcarea pe tron a lui Carlo Felice) şi, parţial, din Neapole.

■ Procesul de la V. Intentat de un tribunal al Republicii Sociale Italiene (8-10.I.1944) împotriva celor 19 con-

ducători fascişti care, în şedinţa Marelui Consiliu din 24-25.VII.1943 votaseră împotriva lui Mussolini. Toţi au fost condamnaţi la moarte (13 în contumacie) iar cei prezenţi, cu excepţia lui Cianetti care retractase totul, au fost împuşcati la 11.I (Ciano, De Bono, Gottardi, Marinelli, Pareschi).

Verrazzano, *Giovanni da*, explorator italian (Florenţa 1485-Oceanul Atlantic 1528). Trimis de Francisc I al Franţei, în 1523-1524 a explorat coastele Americii de Nord ale actualei Georgii până în Terranova şi, în special, regiunea din estuarul râului Hudson, în căutarea în nord-vest a unei treceri spre Asia. Plecat din nou, în 1528, de data aceasta către Brazilia, a pierit în timpul traversării Atlanticului.

Verri, *Pietro*, scriitor şi om politic italian (Milano 1728-1797). A fost unul dintre principalii reprezentanţi ai iluminismului italian, promotor al societăţii iluministe „dei Pugni" şi, împreună cu fratele său, Alessandro, fondator al periodicului „Il Caffé" (1764-1766). A deţinut funcţii administrative importante în Lombardia ocupată de austrieci, ieşind în evidenţă prin activitatea sa reformatoare. Dintre scrierile sale: *Meditaţii asupra economiei politice* (1771), *Observaţii asupra torturii* (1776), *Istoria oraşului Milano* (1783-1785).

Versailles, oraş francez din apropierea Parisului, şi-a datorat dezvoltarea deciziei lui Ludovic XIV de a-şi stabili aici reşedinţa (1682) într-un palat care a devenit cea mai fastuoasă curte regală din Europa. De fapt capitală a Franţei, în 1789 a găzduit adunarea Stărilor Generale prin care a început Revoluţia franceză. În octombrie 1789, Ludovic XVI a fost obligat să se mute împreună cu curtea regală la Paris. În 1837, Ludovic Filip a transformat reşedinţa regală într-un muzeu. La 18.I.1871, Wilhelm I al Prusiei a fost proclamat împărat al Germaniei în palatul regal din V.

■ TRATATELE DE LA V.

1.V.1756 Tratat de alianţă între Franţa şi Austria; provocat de tratatul anglo-prusac de la Westminster (16.I), schimba politica externă a Franţei, până atunci aliată cu Marea Britanie.

3.IX.1783. Tratat de pace între Franţa şi Marea Britanie la sfârşitul războiului american de independenţă. Franţa obţinea teritorii în Marea Caraibilor şi restituirea bazelor din Senegal şi India.

28.VI.1919. Tratat de pace după primul război mondial între Germania şi puterile învingătoare. Textul, elaborat de 52 de comisii de experţi, a fost aprobat de comitetul format din şefii de stat şi de guvern din SUA (Wilson), Marea Britanie (Lloyd George), Franţa (Clemenceau), Italia (Orlando) şi impus Germaniei, care l-a considerat un *diktat*. Germania pierdea un teritoriu de 75 000 km^2 cu 7 miloane de locuitori şi toate coloniile încredinţate cu mandat de administrare puterilor învingătoare: ceda Franţei Alsacia şi Lorena; Belgiei Eupen, Malmédy şi Moresnet; Poloniei Poznan şi o parte din Prusia Occidentală; vor avea loc plebiscite în regiunea Saar (după 15 ani de administrare de către Societatea Naţiunilor), în Schleswig, în Silezia Superioară şi în Prusia Orientală; Danzigul devenea oraş liber. Armata şi marina Germaniei erau reduse la 115 000 oameni, fără arme şi nave moderne şi fără aviaţie; Renania era demilitarizată şi ocupată temporar de învingători. Obligată să se recunoască vinovată de declanşarea războiului, Germania se angaja să plătească reparaţii a căror valoare urma să fie stabilită ulterior (între timp, trebuia să depună un avans enorm de 20 de milarde mărci-aur). În prima sa parte, tratatul conţinea statutul Societăţii Naţiunilor.

Verwoerd, *Henrik Frensch*, om politic sud-african (Amsterdam 1901-Cape Town 1966). Sociolog, ministru pentru afacerile interne (1950), a fost principalul teoretician al *apartheid*-ului. Ca prim-ministru (1958), a aplicat politica *bantustanelor* (state-ghetou care urmau să aibă jurisdicţie asupra întregii populaţii de culoare); a scos Africa de Sud din Commonwealth şi a proclamat republica (1961). A fost asasinat în timpul unei şedinţe a parlamentului.

Verzi, termen generic care denumeşte mişcările şi formaţiunile politice de protejare a mediului (v. ecologism). În 1990 erau prezenţi oficial în 16 ţări. Multe dintre ele au obţinut succese electorale importante în anii '80 în diferite ţări din lumea industrializată (Germania, Olanda, Belgia, ţările scandinave, Italia şi Franţa), pornind de la critica aspră a modelului de dezvoltare economică industrialistă (opoziţie faţă de energia nucleară, de tehnologiile „grele", cererea de a se aborda într-o manieră nouă problema deşeurilor şi a poluării mediului). Prima formaţiune de acest fel s-a afirmat în Germania (*Die Grünen*, candidată în alegeri începând din 1979), în timp ce în Italia din rândul asociaţiilor ecologiste au apărut, către jumătatea deceniului '80, mai multe liste electorale şi grupări politice, aliate temporar cu grupuri din noua stângă extraparlamentară şi cu pacifiştii.

Vespasian, *Titus Flavius Vespasianus*, (Rieti 9-Roma 79), împărat roman (69-79). Dintr-o familie de cavaleri, a făcut carieră sub Claudius. În 63, a fost numit proconsul al Africii şi, în 67, a primit comanda extraordinară să înăbuşe răscoala iudeilor. La moartea lui Nero, îi recunoaşte mai întâi pe Galba şi, mai apoi, pe Otho, dar când acesta din urmă s-a sinucis, a luat decizia, în înţelegere cu guvernatorul Siriei, Mucianus, să plece în marş asupra Italiei. În 69, după ce Vitellius a fost învins la Cremona de Antonius Primus, care comanda în numele său legiunile de la Dunăre, V. a fost recunoscut împărat de Senat. În 70, a ajuns în Italia. Politica sa a fost axată pe problema consolidării finanţelor imperiale

şi a disciplinei din armată. V. s-a preocupat pentru întărirea frontierelor, mărind numărul de legiuni încartiruite în Siria şi Iudeea şi anexând nordul Britanniei. La moartea sa, fiul său, Titus, a devenit împărat.

Vecerniile siciliene, insurecţie populară împotriva dominaţiei angevine, izbucnită la Palermo la ora vecerniei din 30.III.1282. Propagată rapid în toată Sicilia, a dus la părăsirea insulei de către suveranul de Anjou. Aceasta i-a dat ocazia lui Petru de Aragón ca, sprijinit de Veneţia, Genova şi de împăratul bizantin Mihail Paleologul, să ocupe Sicilia. Războiul declanşat între Angevini şi Aragonezi (războiul Vecerniilor) a durat mai mulţi ani fără a se ajunge la victoria vreunei dintre părţi şi s-a încheiat prin pacea de la Caltabellotta (31.VIII.1302). Sicilia a fost ocupată de Frederic de Aragón, fiul şi urmaşul la tron al lui Petru III, la moartea căruia ar fi trebuit să fie redată Angevinilor. Aragonezii, însă, n-au respectat prevederile tratatului şi şi-au menţinut dominaţia asupra insulei.

Vespucci, *Amerigo*, navigator italian (Florenţa 1454-Sevilla 1512). A explorat pentru Spania coastele venezuelene şi braziliene şi un braţ al Amazonului (1499-1500); într-o călătorie ulterioară, în serviciul coroanei portugheze (1501-1502) a explorat o porţiune de coastă a Braziliei aproape de strâmtoarea descoperită, mai târziu, de Magellan. S-a convins că se găsea în faţa unui continent necunoscut, pe care l-a numit „Lumea Nouă", dar care, începând din 1507, s-a numit, în onoarea lui, „America"

Vicenza, oraş italian din Veneto, capitală de provincie. Fondat de veneţi, municipiu roman din 49 î.Hr., a fost cucerit de longobarzi, care au făcut din el capitala ducatului lor, şi apoi de franci. Comună liberă din 1110, a făcut parte din Liga veroneza împotriva împăratului Frederic I Barbarossa (1164). Guvernată de seniori di familia da Romano şi intrată sub dominaţia Padovei (sec. XIII), s-a aflat, în sec. XIV, sub stapânirea succesivă a familiilor Della Scala şi Visconti, până ce a devenit una dintre posesiunile Veneţiei, din 1404 până în 1797. Inclusă în Lombardo-Veneto in 1815, a fost anexată la Italia în 1866.

Vichy, regimul de la, în timpul celui de-al doilea război mondial, guvern al Franţei care nu fusese ocupată de germani, avându-l în fruntea statului (din VII.1940) pe mareşalul Ph. Pétain, dar manevrat, în realitate, de P. Laval şi F. Darlan. S-a manifestat ca regim autoritar, în cadrul căruia toţi oponenţii au fost trimişi în închisori sau în lagăre de concentrare. Prin sloganul „munca, familia şi patria", a încercat o conciliere cu cei mai tradiţionalişti dintre francezi, cerându-le să devină antisemiţi şi anticomunişti. Obligat să asigure Germaniei muncitori „voluntari" şi din ce în ce mai supus voinţei naziştilor, s-a prăbuşit rapid după debarcarea aliată din Normandia (1944).

Vico, *Giambattista*, filosof italian (Napoli 1688-1774). Aflat în polemică deschisă cu cartezienii, a afirmat că adevărata cunoaştere provine doar de la „ceea ce se face", negând valoarea oricărei ştiinţe care nu ar implica munca umană. S-a dedicat analizei istoriei umane, în care a descoperit repetarea necontenită a trei cicluri istorice: epoca primitivă şi divină, epoca poetică şi eroică, epoca aşa-numită civilă şi cu adevărat umană. Repetarea acestor cicluri („teoria fluxului şi refluxului") nu se face întâmplător, ci este prevăzută şi asigurată de Providenţă. Dintre operele sale cele mai importante: *Discursuri inaugurale* (1699-1706); *De antiquissima italorum sapientia* (1710); *Ştiinţa nouă* (1725-1730); *Autobiografie* (1728).

Victoria (Londra 1819-Insula Wight 1901), regină a Marii Britanii şi a Irlandei (1837-1901). Domnia V., cea mai lungă din istoria Angliei (64 de ani), a coi cu apogeul puterii naţionale.

■ *Primii ani i domniei.* Fiică a lui Eduard duce de Kent şi a Victoriei Maria Luisa de Saxa-Coburg-Saalfeld, i-a urmat la tron lui William IV şi a redat vigoare şi popularitate instituţiei monarhice, compromisă în diferite scandaluri, datorită şi unei exemplare vieţi de familie ca şi devotamentului faţă de ţară. În afară de Leopold II (unchiul său şi rege al belgienilor) şi de lord Melbourne (prim-ministru *whig* din 1835 până în 1841), V. a mai fost îndrumată la început de soţul său, Albert de Saxa-Coburg, pe care regina l-a numit, în 1857, prinţ consort. În 1861, moartea prematură a lui Albert (cu care a avut nouă copii) a tulburat-o pe regină, care a refuzat timp de peste un deceniu să mai apară în public.

■ *Stilul de guvernare.* V. şi-a exercitat prerogativele de suverană în sintonie cu evoluţia istorică a monarhiei constituţionale din sec. XIX, folosindu-se de dreptul său de a sfătui, dar lăsând decizia politică pe seama şefilor săi de guvern. După ce, în tinereţe, simpatizase cu *whigs*, mai târziu şi-a manifestat preferinţa pentru *tories*, chiar dacă, în deciziile sale, ponderea decisivă au avut-o preferinţele pentru anumite persoane: a nutrit, într-adevăr, simpatie pentru demnitarii *whigs* Melbourne şi Granville şi pentru *tory*-ul Disraeli (care i-a oferit titlul de împărăteasă a Indiei), şi i-a detestat pe *whig*-ul Palmerston şi pe liberalul Gladstone. Îndelungata sa domnie i-a dat, în cele din urmă, o experienţă pe care n-o mai putea avea nici un alt lider politic. Dacă în politica internă şi-a propus să susţină moralitatea şi o anumită toleranţă religioasă, în politica externă a încercat să joace un rol mai activ, punând în valoare tendinţele sale filogermane şi filoaustriece şi sprijinind hotărât extinderea imperiului colonial britanic.

■ *Epoca victoriană.* Domnia îndelungată a V. a reprezentat o epocă de aur în istoria britanică: primatul industrial, comercial şi financiar al Marii Britanii (incon-

testabil până în ultimii ani ai sec. XIX) au permis obținerea unei prosperități în rândul tuturor claselor sociale, cu o creștere de 50 % a salariilor reale; la progresul economic s-a adăugat cel politic, prin introducerea, în 1884, a sufragiului masculin, de fapt, universal. Deținând un rol hegemonic pe plan internațional, cu excepția războiului din Crimeea (1854-1856), Marea Britanie n-a participat, în timpul domniei ei, la nici un alt război din Europa. Încă din 1867, prin acordarea pentru Canada a statutului de *dominion*, a fost făcut primul pas către transformarea celui mai vast imperiu colonial din lume într-o comunitate de state autonome. Din punct de vedere cultural, domnia V. a făcut din Marea Britanie țara cu cele mai înalte virtuți civice și morale, manifestate, uneori, într-o manieră rigidă care a făcut să se vorbească despre o „moralitate victoriană"

Bibliografie A. Briggs, *L'età del progresso. L'Inghilterra fra il 1783 e il 1867*, Il Mulino, Bologna 1987; E.J. Feuchtwanger, *Democrazia e impero. L'Inghilterra fra il 1865 e il 1914*, Il Mulino, Bologna 1989.

Videla, *Jorge Rafael*, om politic argentinian (Mercedes 1925). Comandant șef al armatei, la 25.III.1976, a condus lovitura de stat care a dus la demiterea președintelui statului, Isabela Perón, instalând un regim de represiune foarte dură (eliminarea pe ascuns a suspecților, așa-numiții *desaparecidos*). Înlocuit în 1980 de generalul Galtieri, V. a fost judecat și condamnat la închisoare pe viață în 1982 de către noul regim democratic, dar a beneficiat de o amnistie.

Viena, capitala Austriei, pe malurile Dunării, la confluența cu râul Wien. La origine, așezare celtică, fondată la încrucișarea unor rute comerciale, a fost ocupată de Octavianus (35 î.Hr). Vespasian a construit la Vindobona, în apropierea V., un castru cu șanțuri adânci pentru a apăra orașul de raidurile dacilor. Numele Vindobona pentru a indica acest teritoriu a fost folosit până în 881, când localitatea a primit denumirea Wenia și, din 1130, Wien. A devenit capitala ducatului Austriei, reședință a ducilor de Babenberg (1156). Cucerită de Rudolf II și transformată în 1283 în reședință oficială a Habsburgilor, a devenit, începând din 1439, centru politico-administrativ al posesiunilor lor. A suferit asediul turcilor în 1529 și, mult mai dramatic, în 1683. În timpul războaielor cu Napoleon, orașul a fost ocupat în 1805 și 1809. Teatru al unei revoluții în 1848, o dată cu prăbușirea Imperiului austro-ungar (1918) a devenit capitala micului stat austriac.

■ CONGRESUL DE LA V. Congres internațional ținut la Viena din octombrie 1814 până în iunie 1815, a redesenat harta geopolitică a Europei după războaiele napoleoniene, conform principiilor restaurației rangului și legitimității suveranilor, stabilind și noul echilibru dintre puterile europene. Negocierile au fost duse între cele patru puteri unite prin tratatul antinapoleonian de la Chaumont (14.III.1814), care sperau să poată impune un fel de directorat al Congresului: Marea Britanie, Austria, Prusia și Rusia. Ch.-M. Talleyrand a reușit, totuși, să includă și Franța învinsă împreună cu cele patru puteri învingătoare, servindu-se de principiul legitimității (acolo fusese restaurată monarhia bourbonică) și susținut de puterile mai mici. Mai mult, Talleyrand a reușit să alieze sensibilitatea austriacă și pe cea britanică pentru a realiza un echilibru al puterii, opunându-se planurilor rusești și prusace de a obține o poziție dominantă în Europa centrală cu anexarea Poloniei și, respectiv, a Saxoniei. Rusia a păstrat Finlanda și a obținut Basarabia, dar nu și anexarea Poloniei, care a format un regat constituțional unit cu coroana Rusiei. Prusia a păstrat Poznan, a obținut Pomerania de la suedezi și Prusia renană (fostul regat al Westfaliei), pe care a întărit-o pentru a deveni un bastion antifrancez pe Rin. Austria și-a recăpătat toate teritoriile pierdute prin tratatele impuse de Napoleon, a cedat posesiunile din Țările de Jos în favoarea noului Regat al Țărilor de Jos (un alt stat consolidat pentru a servi drept tampon), a obținut întregul teritoriu al Republicii Veneția care, unit cu Lombardia austriacă a dat naștere Regatului Lombardo-Veneto. A fost desființată Confederația Rinului, înlocuită de Confederația Germană, adică reunirea tuturor statelor germanice sub tutela Austriei; a fost recunoscut statutul de regat pentru Saxonia, Bavaria și Württemberg. Marea Britanie a redobândit coroana Hanovrei, și-a menținut dominația în Malta, Insulele Ionice, colonia Capului Bunei Speranțe, insula Ceylon și Antile. Franța și-a păstrat integritatea statală și posesia asupra Corsicii datorită faptului că Republica Genova n-a mai fost reconstituită. Confederația Helvetică a pierdut Valtellina în favoarea Austriei. Regatul Sardiniei a redobândit Savoia și Nisa, ca și teritoriul vechii Republici a Genovei. În Spania și Portugalia au fost reinstalate dinastiile de Bourbon și Bragança. Danemarca a pierdut Norvegia și a primit ducatul Lauenburg. Imperiul otoman a cedat Rusiei Basarabia și a trebuit să recunoscă autonomia administrativă a Serbiei, Țării Românești și Moldovei. Sfântul Scaun a pierdut Avignon și și-a menținut dominația doar în Benevento și Pontecorvo din regatul Neapole. În peninsula italiană, ducatul Parma, Piacenza și Guastalla a fost încredințat Mariei Luiza de Habsburg, soția lui Napoleon; ducatul Modena-Carpi-Reggio a fost dat lui Francisc IV de Austria-Este; ducatul Massa-Carrara i-a revenit Mariei Beatrice de Austria-Este; Marele ducat al Toscanei, lui Ferdinand III de Austria-Lorena; republica Lucca a fost transformată în ducat. Angajându-se să apere ordinea restabilită, Austria, Prusia și Rusia au semnat (26.IX.1815) Sfânta Alianță.

■ PĂCILE DE LA V. Semnată de Franța și Austria, a pus capăt războiului de succesiune poloneză (1733-1738): August III de Saxonia a fost recunoscut ca rege al Poloniei; ducatele Lorena și Bar au fost încredințate pe viață lui Stanisław I Leszczyński și la moartea lui vor fi date Franței; Francisc Ștefan de Lorena obține Marele ducat al Toscanei, rămas vacant prin stingerea dinastiei Medici; don Carlos de Bourbon obține învestitura regatului Neapole; Carlo Emanuele III, rege al Sardiniei, obține Novara, Tortona și feudele imperiale din Langhe; Austria a păstrat Mantova și a obținut statul familiei Farnese: Parma, Piacenza și Guastalla; Franța s-a angajat să recunoască *Pragmatica Sancțiune* a lui Carol VI. 3.X.1866. Încheiată între Regatul Italiei și Imperiul austriac, la încheierea războiului austro-prusac (pentru Italia, al doilea război de independență): Austria recunoștea noul stat italian, iar regiunea Veneto fusese cedată prin acordul de la Nikolsburg (26.VII.1866) lui Napoleon III al Franței care, la rândul său, o va ceda Italiei.

vietcong, termen comun (comuniști vietnamezi) pentru a-i indica pe membrii gherilei Frontului Național de Eliberare care luptau împotriva guvernului Vietnamului de Sud și a americanilor în timpul războiului din Vietnam (1957-1975).

Vietminh, abreviere de la *Viet Nam Doc Lap Dong Minh* (Liga patriotică pentru independența Vietnamului), mișcare politică vietnameză înființată de liderul comunist Ho Chi Minh în 1941 pentru a unifica lupta împotriva ocupației japoneze și a dominației coloniale franceze purtată de formațiunile comuniste și naționaliste; a fost dizolvată în 1951.

Vietnam, stat în Asia de sud-est, în Indochina. *Sup.*: 329 566 km². *Pop.*: 74 545 000 loc., 88 % vietnamezi. *Capit.* Hanoi. *Limba*: vietnameza (annamita). *Relig.*: budistă. *Vecini*: N China, V Laos și Cambodgia, E și S Marea Chinei de Sud, SV Golful Siam. *Forma de stat*: republică socialistă. V. a reușit să-și făurească identitatea națională prin mai multe etape ale luptei pentru independență și prin războaie pentru hegemonie: cele dintâi, în mod tradițional, împotriva unei dominații chineze care dura de mai multe secole, s-au prelungit, în mod firesc, în sec. XX, prin războiul de eliberare de colonialism; celelalte au avut drept țintă dominația asupra Laosului și Cambodgiei.

sec. IV-II î.Hr.
Regatul Nam-Viet, leagănul poporului vietnamez.

111 î.Hr.-939 d.Hr.
Nam-Viet este tributar Chinei, care duce o politică dură de asimilare culturală.

939 Vietnamezii își recuceresc independența creând un stat național (Dai-viet).

1010-1225
Dinastia Li: răspândirea budismului și începerea penetrației către sud a populațiilor cham și khmer.

1225-1400
Dinastia Trân: vietnamezii blochează înaintarea mongolă; afirmarea confucianismului, împărțirea latifundiilor între țăranii lipsiți de pământ.

1400-1428
Dinastia Ho: adoptarea vietnamezei ca limbă națională; intervenție și ocupație chineză; Le Loi conduce lupta pentru independență (1418-1427) și, în 1428, este încoronat ca rege sub numele de Le Thau-to, întemeind dinastia Le, care va domni aproape neîntrerupt până în 1788.

sec. XVI
Tentative continue de răsturnare a suveranilor Le de către marile familii feudale.

sec. XVII-XVIII
Divizarea, de fapt, a V. în două regate.

1773-1820
O răscoală țărănească îi detronează pe suveranii Le și provoacă divizarea V. în statele regionale Tonkin, Annam și Cochinchina; Nguyen Anh, cu sprijinul Franței, unifică țara (1789-1801) și se proclamă împărat al V. (1802). Deschidere către Occident și către misionarii catolici.

1848-1887
Răscoale xenofobe și anticatolice provoacă intervenția Franței; ocuparea Saigonului (1859), protectorat francez (1883) și crearea Indochinei franceze (V. și Cambodgia, 1887), la care se adaugă, în 1893, Laos.

1925 Bao Dai urcă pe tronul V.

1930-1931
Răscoale țărănești conduse de Partidul Comunist Indochinez fondat de Ho Chi Minh.

1940-1945
Invazie japoneză; Ho Chi Minh fondează Vietminh (1941); prin înfrângerea Japoniei, Vietminh preia puterea (1945), obține abdicarea lui Bao Dai și constituie o republică prezidată de Ho Chi Minh. Prin acordurile de la Potsdam, Nordul este ocupat de chinezi și Sudul de britanici, apoi de francezi, care îl readuc pe tron pe Bao Dai (1948).

1946-1954
Războiul din Indochina între Franța și Vietminh, încheiat cu înfrângerea francezilor de la Dien Bien Phu (7.V.1954). Conferința de

la Geneva (1954) recunoaşte independenţa şi unitatea teritorială a V., declarând ca fiind temporară împărţirea sa în două zone (Nord sub control comunist şi Sud filooccidental) şi recomandă unificarea după alegerile care trebuiau să aibă loc în 1956.

1955 În V. de S proclamarea unei republici prezidenţiale condusă de Ngo Dinh Diem care instaurează o dictatură sprijinită de SUA. În Nord, Ho Chi Minh restabileşte republica democrată cu orientare comunistă.

1957 Începerea luptei armate între armata regulată a V. de Sud, susţinut de SUA, şi luptătorii filocomunişti sud-vietnamezi (vietcong) sprijiniţi de V. de Nord.

1960 Constituirea Frontului Naţional de Eliberare a V. de Sud, susţinut de V. de Nord, de China şi de URSS.

1962 Preşedintele SUA, J. Kennedy suplimentează angajarea militară americană în V.

1963 Lovitură de stat în V. de Sud: Ngo Dinh Diem este înlocuit de o juntă militară.

1964 SUA trimit în V. un corp expediţionar puternic şi încep bombardamentele aeriene asupra V de Nord.

1967 Intensificarea bombardamentelor aeriene americane asupra V. de Nord. La Saigon, generalul Van Thieu este ales şef al statului.

1968 Ofensiva vietcong şi nord-vietnameză de Tet (I): suspendarea bombardamentelor aeriene asupra V. de Nord şi începerea la Paris a unor negocieri de pace.

1970-1971
SUA încearcă să includă în rândul forţelor americane unităţi din armata sud-vietnameză. La convorbirile de la Paris participă Guvernul Revoluţionar Provizoriu (GRP) apărut în Sud în opoziţie cu cel de la Saigon.

1973 Semnarea la Paris (I) a unui protocol de pace care nu pune capăt războiului: intensificare a bombardamentelor aeriene.

1974-1975
Ofensivă masivă a GRP: derută a armatei sud-vietnameze, ocupare a Saigonului şi eliberarea definitivă a ţării (30.IV.1975).

1976 Proclamarea Republicii Socialiste a V. cu capitala la Hanoi. Şeful guvernului este Pham Van Dong.

1977-1979
V. aderă la Comecon. ocupaţie militară a Cambodgiei, împotriva regimului khmerilor roşii, şi protectorat de fapt. Ruptură cu China care atacă V. (II-III.1979).

1987 Demisia lui Pham Van Dong; succesorul lui iniţiază o liberalizare economică treptată.

1988-1989
Retragere treptată din Cambodgia.

1991 Al VII-lea congres al Partidului Comunist (PCV) accentuează linia politică a reformelor economice şi a deschiderii faţă de Occident, menţinând, însă, îngheţarea instituţiilor liberal-democratice. Prim-ministru este ales reformatorul Vo Van Kiet. Acord cu Marea Britanie pentru repatrierea forţată a aşa-numiţilor *boat people*.

1992 Nouă constituţie: este ocrotită proprietatea privată; se reafirmă rolul conducător al PCV. Restabilirea relaţiilor diplomatice cu China şi SUA.

1994 SUA revocă embargoul comercial din 1975.

1995 V. este admis în ASEAN; economia are un ritm anual de creştere mai mare de 10 %.

1996 Al VIII-lea Congres al PCV confirmă linia pragmatismului economic.

1997 Pentru a face faţă încetinirii ritmului de crestere economică, se fac schimbări la vârful puterii în stat: Phan Van Khai şi Tran Duc Luong sunt numiţi prim-ministru şi, respectiv, şef al statului. Relansare a privatizărilor.

Vietnam, războiul din, războiul care a adus Vietnamului independenţă şi unitate sub un guvern comunist, poate fi împărţit în două mari faze: prima, cunoscută şi ca „războiul din Indochina", a durat din 1946 până în 1954 şi a marcat sfârşitul dominaţiei coloniale franceze în Vietnam care, totuşi, a fost divizat în Vietnamul de Nord şi Vietnamul de Sud; a doua fază, din 1957 până în 1975, a însemnat înfrângerea guvernului anticomunist din Vietnamul de Sud (sprijinit de intervenţia directă a SUA) de către luptătorii din Frontul Naţional de Eliberare şi din Vietnamul de Nord şi reunificarea ţării.

■ *Războiul din Indochina.* În timpul celui de-al doilea război mondial, Vietminh, aflat sub hegemonia comuniştilor lui Ho Chi Min, luptase împotriva ocupanţilor japonezi şi, după înfrângerea lor proclamase independenţa Vietnamului. Reîntoarcerea trupelor coloniale franceze şi refuzul din partea Franţei de a recunoaşte independenţa Vietnamului au provocat declanşarea ostilităţilor (XII.1946). Înfrângerea dură suferită la Dien Bien Phu (1954) a adus Franţa la conferinţa de pace de la Geneva (1954), care a consfinţit sfârşitul dominaţiei coloniale şi a impus divizarea provizorie a Vietnamului de-a lungul parelelei 17 în aşteptarea alegerilor unitare de până în 1956.

■ *Intervenţia SUA.* Chestiunea vietnameză îşi făcuse loc, între timp, în cadrul Războiului rece care opunea Occidentul lumii comuniste. Pentru a împiedica extinderea dominaţiei comuniste de la Nord spre Sud, Statele Unite

au solicitat crearea (1955) republicii Vietnamului de Sud sub conducerea anticomunistului Ngo Dinh Diem. Din 1957, declanşarea unei gherile rurale comuniste, cu sprijin nord-vietnamez, împotriva guvernului din Sud a dus la începerea celei de-a doua faze a r. din V. În faţa succeselor obţinute de luptătorii vietcong (din 1960, acţionând în legătură cu Frontul Naţional de Eliberare) teama că o victorie comunistă ar fi comportat pierderea întregii Asii de SE (teoria „dominoului") a determinat SUA să intervină direct, cu forţe armate, în sprijinul sud-vietnamezilor. Numărul de militari a crescut de la doar câteva sute de oameni la 15 000 în 1961, la 125 000 în 1965, peste 400 000 în 1967, peste 700 000 după 1968. Începând din 1964, prin bombardamente aeriene continue şi masive au încercat să împiedice toate activităţile de producţie din Vietnamul de Nord, precum şi orice posibilitate de ajutor pentru forţele vietcong. În tot acest timp nord-vietnamezii şi vietcongul au primit, totuşi, continuu arme şi mijloace economice din partea URSS, Chinei şi a altor ţări comuniste. Protestul împotriva intervenţiei americane se amplifica în acest timp în întreaga lume (mai ales din partea forţelor de stânga, dar au participat la această campanie pacifistă şi social-democraţiile europene, unele segmente ale lumii catolice, ca si ţările nealiniate), dar, în special, în interiorul SUA, unde, pentru a se putea susţine efortul cerut de război fusese reintrodusă recrutarea obligatorie. În ianuarie 1968, ofensiva din Tet (Anul Nou budist) a fortelor vietcong şi a armatei regulate nord-vietnameze a pus, pentru moment, în dificultate dispozitivul de război al SUA şi au ieşit în evidenţă costurile umane de nesuportat ale soluţionării pur militare a conflictului.

■ *„Vietnamizarea" conflictului.* Protestele din interiorul SUA au ajuns atât de intense încât preşedintele L.B. Johnson a luat decizia de a nu se mai prezenta în alegeri şi de a începe tratative de pace la Paris. Noul preşedinte, R. Nixon, pe de o parte a intensificat acţiunile de luptă (extinderea operaţiunilor în Cambodgia şi în Laos, 1970; intensificarea bombardamentelor asupra Vietnamului de Nord), iar pe de altă parte a încercat să reducă efectele pentru ţara sa printr-o reducere treptată a contingentului american combatant („vietnamizarea" conflictului). În 1973, acordurile de la Paris purtate între Kissinger şi Le Duc Tho pentru încetarea conflictului n-au dus la o întrerupere a luptelor aeriene şi la încetarea rezistenţei sud-vietnameze. În primăvara lui 1975, prăbuşirea armatei sud-vietnameze şi ocuparea Saigonului de către nord-vietnamezi (30.IV) au pus capăt războiului: Nordul şi Sudul au fost reunificate în Republica Socialistă Vietnam.

Vieusseux, *Giovanni Pietro*, om de litere italian (Oneglia 1799-Florenţa 1863). Originar din Geneva, a fondat la Florenţa un cerc ştiinţific-literar (Cabinetul V.) care punea la dispoziţia membrilor săi cărţi şi reviste italiene şi străine (1819). Împreună cu G. Capponi, a început publicarea (1821) „Antologiei", suprimată (1833) de guvernul Marelui ducat datorită presiunilor insistente venite din partea Austriei. În 1841, a fondat „Arhiva istorică italiană". A încurajat şi presa tehnică din domeniul agriculturii precum şi cea educativă.

vikingi, nume dat acelor grupuri de războinici navigatori normanzi (v.) proveniţi din Scandinavia care, începând din sec. VI şi, mai ales, în sec. VIII-XI au efectuat o serie de expediţii militare şi o acţiune de colonizare care atrăsese atenţia unei mari părţi din Europa.

Villa, *Pancho*, pseudonimul lui *Doroteo Arango*, revoluţionar mexican (Statul Durango 1877-Elparral 1923). Căpetenie războinică, împreună cu E. Zapata şi-a adus o contribuţie decisivă la victoria lui F. Madero în revoluţia din 1910. L-a sprijinit, apoi, pe V. Carranza împotriva reacţionarului V. Huerta şi, împreună cu Zapata a ocupat Ciudad de Mexico în 1914-1915. A intrat, apoi, în conflict cu Carranza, devenit şeful statului, şi a reluat acţiunile de gherilă luptând şi împotriva unui corp expediţionar din SUA trimis în ajutorul lui Carranza. A încetat lupta după ce a ajuns la o înţelegere (1920) cu A. Obregón, succesorul lui Carranza, dar a fost asasinat.

villa, reşedinţă la ţară a marilor proprietari romani de pământuri, era de cele mai multe ori un mic complex rezidenţial în care, pe lângă locuinţa stăpânului, se aflau fermele şi alte clădiri necesare agriculturii. Spre sfârşitul perioadei republicane şi în timpul celei republicane, v. au devenit, adesea, adevărate palate, pierzându-şi funcţia lor specific productivă iniţială.

Villafranca, armistiţiul de la, semnat la 11.VII.1859 de către reprezentanţii austrieci, francezi şi piemontezi în urma convorbirilor dintre Napoleon III şi Franz Joseph purtate fără ştirea lui Victor Emanuel II care l-a ratificat cu unele rezerve. Punând capăt celui de-al doilea război de independenţă, a stabilit crearea unei confederaţii italiene avându-l ca preşedinte onorific pe papă, cedarea Lombardiei către Piemont, readucerea pe tron a marelui duce de Toscana şi a ducelui de Modena. Tratatul de pace de la Zürich (10.XI.1859) a ratificat a. de la V., acesta fiind, însă, depăşit de evenimentele procesului de unificare a Italiei.

Villani, *Giovanni*, cronicar florentin (Florenţa cca 1280-1348). Comerciant, a fost, de trei ori, prior al Florenţei, între 1316 şi 1328; a avut în felul acesta acces liber la documente oficiale servindu-se de ele pentru a scrie, între 1331 şi 1341, *Cronica* în care relatează evenimentele din viaţa Florenţei de la origini până în timpul vieţii sale.

Villari, *Pasquale*, istoric şi om politic italian (Neapole 1826-Florenţa 1917). S-a format sub influenţa lui F. De Sanctis, evidentă prin idealismul risorgimental al

primelor sale lucrări (*Istoria lui Girolamo Savonarola și a vremurilor sale*, 1859-1861; *Niccolò Machiavelli și vremea sa*, 1877-1882). A abordat, după aceea, domeniul economico-juridic (*Primele două secole din istoria Florenței*, 1893-1894) și al pozitivismului. A fost deputat și ministru al învățământului (1891-1892). În 1875, a fost unul dintre primii care au inițiat dezbaterile asupra „chestiunii meridionale" (*Scrisori din Sud*).

Villèle, *Jean-Baptiste-Guillaume-Joseph conte de*, om politic francez (Toulouse 1773-1854). Emigrat în timpul Revoluției franceze, în perioada Restaurației a fost șeful deputaților „ultras", monarhiști. Președinte al Consiliului de Miniștri (1822-1827), s-a opus în zadar intervenției legitimiste în Spania și a contribuit la aprobarea legii asupra indemnizației de despăgubire a emigranților din timpul Revoluției franceze.

Viminale, una dintre cele șapte coline ale Romei. În limbaj comun, indică Ministerul de Interne italian care își are sediul, din 1920, într-o clădire de pe această colină.

Vincent de Paul, sfânt, ecleziast francez (Pouy 1581-Paris 1660). A fondat, în 1617, prima Confrerie a Carității, pentru ajutorarea bolnavilor săraci. În 1632, a creat Societatea Misiunilor, în ajutorul țăranilor săraci, în colaborare cu stareța de la mănăstirea Saint-Lazare din Paris, de unde numele de lazariști pe care l-au primit membrii acestei societăți. A fost unul dintre cei mai mari educatori ai clerului francez și unul dintre cei mai cunoscuți lideri spirituali ai secolului său.

Viriatus, căpetenie lusitană (n. cca 180-m. 139 î.Hr.). S-a aflat, începând din 147, în fruntea rezistenței antiromane. În 147, a cucerit valea râului Baetis învingându-l pe praetorul Vetillius; în 140, l-a obligat să capituleze pe proconsulul Quintus Fabius Maximus Servillianus. În cursul tratativelor de pace, Servillius Caepiones a ordonat ca V. să fie asasinat.

Visconti, familie lombardă care a deținut seniora orașului Milano din 1277 până în 1447; din 1395, a primit titlul de duce. Primele mărturii despre membrii familiei V. datează din sec. X, când erau vasali ai episcopului de Milano. Printre diferitele ramuri în care s-a împărțit familia, la Milano a ieșit în evidență cea a lui *Uberto* (m. 1248). *Azzone*, fiul său, a fost episcop de Ventimiglia din 1251 în 1262. Fiu al lui Uberto se poate să fi fost și *Ottone* (1207-1295) pe care papa Urban IV l-a numit, în 1262, arhiepiscop de Milano pentru a-i contracara pe membrii familiei Della Torre, conducători ai taberei populare. În 1277, Ottone i-a învins, la Desio, pe rivalii săi Della Torre și a obținut senioria orașului. Stăpânirea asupra orașului i-a revenit, în 1282, strănepotului lui Ottone, *Matteo I* (1250-1322), capitano del popolo care a primit titlul de vicar imperial pentru Lombardia și a revenit la putere datorită intervenției împăratului Henric VII (1311). Din acel moment, el a dus o politică expansionistă datorită căreia a cucerit Bergamo, Como, Cremona, Lodi, Novara, Pavia, Piacenza, Tortona și Vercelli. Acuzat de erezie și excomunicat, a abdicat (1322) în favoarea fiului său *Galeazzo I* (m.1327) care i-a cedat domeniile deținute ca viconte fiului său *Azzone* (Milano 1302-1339). Senioria a fost, apoi, împărțită, în 1354, între nepoții *Bernabò* (1323-1385), *Galeazzo II* (1320-1378) și *Matteo II* (cca 1319-1355). *Gian Galeazzo* (1351-1402) a primit titlul de duce în 1395, a reunificat senioria și a dus o politică având drept scop unificarea Italiei centrale și de nord, dar moartea sa neașteptată a pus capăt acestui proiect. Domeniile toscane i-au revenit lui *Gabriele Maria* (m.1405), iar ducatul Milano, din 1402 până în 1407, lui *Giovanni Maria* (1389-1412), aflat sub tutela mamei sale Caterina și înfrânt de căpetenia de mercenari Facino Cane (1409). Domeniile familiei V. au fost reunificate de *Filippo Maria* (1392-1447) care, învins de florentini și de venețieni la Maclodio (1427), a trebuit să cedeze Lombardia de est, Genova, regiunea Romagna și câmpia Casentino. Deoarece Filippo Maria nu avea urmași pe linie bărbătească, ducatul Milano a intrat în posesia lui Francesco Sforza, căsătorit cu *Bianca Maria* (1425-1468), fiica naturală a lui Filippo Maria.

Visconti Venosta, *Emilio*, om politic italian (Milano 1829-Roma 1914). Adept al lui Mazzini în tinerețe și, apoi, al lui Cavour, a fost ministru de externe (1863-1864) și a negociat convenția din septembrie cu Franța (1864) care a dus la mutarea capitalei de la Torino la Florența. Din nou ministru de externe (1866-1867 și 1869-1876) în guvernele Dreptei, a menținut neutralitatea Italiei în timpul conflictului franco-prusac din 1870, inițiind un proces de apropiere de Germania pe care, însă, nu a vrut să-l oficializeze printr-o alianță organică. Iarăși ministru de externe, în 1896-1898 și în 1899-1901, a restabilit bunele raporturi cu Franța, compromise de F. Crispi.

vistierie, în Roma antică (*aerarium*) constituia casa de bani a statului păstrată în templul lui Saturn, în apropiere de Capitoliu. În perioada republicii v. a fost administrată de doi cvestori, aflați sub controlul Senatului, în timp ce în perioada imperială au fost propuși doi prefecți. Sumele intrate erau constituite din tributurile impuse cetățenilor Romei și din taxele impuse provinciilor, din prăzile de război și din bogățiile confiscate. Din v. erau luate resursele monetare pentru finanțarea războaielor și a lucrărilor publice. Expresia a rămas pentru a denumi tezaurul statului, ca sinonim pentru finanțele publice.

Vitellius, *Aulus*, (n. 12-Roma 69), împărat roman. Consul din 48, apoi proconsul al Africii. În 68, Galba l-a numit la comanda legiunilor din Germania. În ianuarie 69, a fost proclamat împărat de trupele sale, a venit în

Italia şi l-a învins pe Otho care, între timp, îl îndepărtase pe Galba, fiind, la rândul său, învins de Antoninus Primus, trimis ca reprezentant imperial de Vespasian.

Viterbo, oraş italian din nordul regiunii Lazio, capitală de provincie. Făcând parte din Patrimoniul Sf. Petru (recunoscut ca atare în 787), comună liberă în sec. XI, disputată între papalitate şi imperiu, a fost reşedinţă papală din 1257 până în 1281, atingând o înflorire maximă. În sec. XIV, aici s-a impus senioria familiei Vico, până când V. a trecut (1435) sub dominaţia directă a papei.

Vitte, sau *Witte, Serghei Iulievici,* om politic rus (Tiflis 1849-Petrograd 1915). A condus timp de zece ani Ministerul de Finanţe, încercând să modernizeze Rusia: a extins reţeaua feroviară prin construirea magistralei transsiberiene, a mărit presiunea fiscală asupra ţărănimii şi a stabilizat rubla, atrăgând importante capitaluri străine care au stimulat dezvoltarea industriei şi exploatarea bazinului carbonifer din Donbas. Şef al primului guvern constituţional (30.X) format în timpul revoluţiei din 1905, a contribuit la înăbuşirea revoluţiei, dar, apoi, a fost nevoit să demisioneze (1906).

Vittorio Amedeo I (Torino 1587-Vercelli 1637). Duce de Savoia (1630-1637). Fiul al lui Carlo Emanuele I şi al Caterinei de Spania, a fost educat la curtea din Madrid. S-a căsătorit (1619) cu sora lui Ludovic XIII, Maria Cristina de Bourbon. Când a preluat puterea, statul piemontez era implicat în al doilea război din Monferrato şi V. A. a trebuit, prin urmare, să negocieze cu Franţa tratatul nefavorabil de la Cherasco (1631), prin care a trebuit să renunţe la Pinerolo şi la Casale. Prin tratatul de la Rivoli, din 1635, s-a aliat cu francezii în cadrul Războiului de treizeci de ani, cu speranţa de a obţine Lombardia deţinută de spanioli.

Vittorio Amedeo II (Torino 1666-Rivoli 1732), duce de Savoia (1675-1730), rege al Siciliei (1713-1718), rege al Sardiniei (1718-1730). Fiu al lui Carlo Emanuele II, a domnit mai întâi sub regenţa mamei sale, Jeanne de Nemours. S-a căsătorit (1684) cu Anna de Orléans, nepoata lui Ludovic XIV, întărind astfel legătura politică dintre cele două state. Totuşi, când s-a constituit Liga de la Augsburg (1686), a profitat de ocazie pentru a se detaşa de hegemonia Frantei, suportând ca represalii invadarea teritoriului său de către francezi; în final, pacea de la Rijswijk (1667) i-a permis să-şi recupereze toate posesiunile. Războiul de succesiune spaniol l-a adus în prim-planul politicii europene: la început, s-a aliat cu Franţa lui Ludovic XIV, dar în 1703 şi-a schimbat decizia trecând de partea Habsburgilor şi a coaliţiei antifranceze; aceasta i-a permis să extindă teritoriul statului său (Monferrato, Lomellina, teritoriile Novarei până la râul Sesia) şi să obţină titlul de rege al Siciliei pe care l-a schimbat în acela de rege al Sardiniei, în 1718. Şi-a apărat, împotriva Sfântului Scaun, legile de toleranţă faţă de valdenzi şi a acţionat pentru a anula eficacitatea tribunalului Inchiziţiei. A reorganizat universitatea din Torino şi a reformat întregul sistem şcolar naţional. În 1730, a renuntat la tron în favoarea fiului său, Carlo Emanuele III, dar, după o vreme, a cerut ca actul de abdicare să fie anulat. Carlo Emanuele l-a sechestrat în castelul din Rivoli.

Vittorio Emanuele I (Torino 1759-Moncalieri 1824), rege al Sardiniei (1802-1821). A preluat tronul în urma abdicării fratelui său, Carlo Emanuele IV, şi, deoarece teritoriile piemonteze din interiorul continentului fuseseră anexate la imperiul francez, a trăit la Roma, Gaeta şi în Sardinia până când, în 1815, Congresul de la Viena i-a restituit toate posesiunile, primind, în plus, şi regiunea italiană Liguria. A restaurat pe deplin *Ancien Régime* şi, în martie 1821, a preferat să abdice în favoarea fratelui său, Carlo Felice, decât să accepte o constituţie revoluţionară.

Vittorio Emanuele (Victor Emanuel) II (Torino 1820-Roma 1878), rege al Sardiniei (1849-1861), rege al Italiei (1861-1878). Devenit rege al Sardiniei în momentul tragic al înfrângerii de la Novara din primul război de independenţă şi al abdicării tatălui său, Carlo Alberto (1849), a ştiut să negocieze un armistiţiu împovărător, dar onorabil cu mareşalul Radetzky. A fost singurul dintre suveranii italieni care a menţinut libertăţile constituţionale, meritând renumele de „rege gentilom"; a intervenit, totuşi, dur împotriva majorităţii liberale din parlament care refuza să aprobe pacea cu Austria, dizolvând Camera şi făcând apel la alegători, prin proclamaţia de la Moncalieri, să-i voteze pe candidaţii apropiaţi coroanei.

■ *De la rege al Sardiniei la rege al Italiei.* În 1852, cu regret, l-a însărcinat cu formarea guvernului pe Cavour, temându-se de politica dusă de acesta deoarece urmărea limitarea privilegiilor clerului: în 1855, sprijinul acordat de suveran opoziţiei înverşunate a clerului la proiectul legii de suprimare a ordinelor religioase contemplative a provocat căderea temporară a guvernului Cavour. În esenţă, a fost, totuşi, de acord cu politica externă a prim-ministrului său, chiar dacă, în momentele decisive, a luat din iniţiativă personală unele măsuri (impunând, de ex., acceptarea armistiţiului de la Villafranca la sfârşitul celui de-al doilea război de independenţă, contrar opoziţiei acerbe a lui Cavour). A putut deveni, astfel, un punct de referinţă al tendinţelor variate din cadrul Risorgimento-ului, calmându-i pe conservatori şi atrăgând sub steagul piemontez şi pe mulţi democraţi: deosebit de grăitoare a fost influenţa pe care a avut-o asupra lui Garibaldi (susţinând în 1860 aşa-numita expediţie a celor O Mie, organizată de acesta) aşa încât să se ajungă la o ameliorare a raporturile foarte proaste

pe care acesta le avea cu Cavour. La 17.III.1861, a primit titlul de rege al Italiei continuând linia monarhică a statului piemontez (menţinând numerotarea „al II-lea" pentru a sublinia continuitatea dinastică şi refuzând să schimbe titulatura tradiţională „rege al Italiei" în rege „al italienilor"). În 1860, consimţise să cedeze Franţei Savoia, leagăn al strămoşilor săi, în schimbul participării francezilor la al doilea război de independenţă; a acceptat cu strângere de inimă şi mutarea capitalei de la Torino la Florenţa (1864). A sprijinit politica de făurire a unităţii naţionale, având drept punct culminant al treilea război de independenţă (în timpul căruia a dorit să-şi asume comanda supremă a armatei) şi cucerirea Romei (pe care a aprobat-o in ciuda scrupulelor sale de bun catolic), şi a murit considerat de toată lumea „părinte al patriei" Rămânând văduv după Maria Adelaide de Habsburg, cu care se căsătorise în 1842, în 1877 a încheiat o căsătorie morganatică, soţie devenindu-i Rosa Vercellana Guerrieri, declarată drept contesă de Mirafiori.

Vittorio Emanuele (Victor Emanuel) III (Neapole 1869-Alexandria, Egipt, 1947), rege al Italiei (1900-1946), împărat al Etiopiei (1936-1943) şi rege al Albaniei (1939-1943). Unicul fiu al lui Umberto I şi al Margheritei de Savoia, a primit o educaţie severă şi profundă. În 1896, s-a căsătorit cu Elena de Muntenegru.

■ *Susţinerea cotiturii liberale.* Urcat pe tron în urma asasinării tatălui său, a favorizat o schimbare liberală în politica italiană desemnându-l cu formarea guvernului pe G. Zanardelli şi, apoi, pe G. Giolitti. Datorită faptului că, prin tradiţie, el aproba politica militară şi politica externă, a susţinut apropierea de Tripla Înţelegere şi, după declanşarea primului război mondial în mai 1915, l-a sprijinit pe preşedintele Consiliului de Miniştri Salandra să forţeze majoritatea neutralistă din cameră să declare război Austro-Ungariei. V. E. a petrecut toată perioada războiului în zona de operaţiuni militare şi vizitele sale permanente pe front i-au creat mitul „regelui soldat"

■ *Raporturile cu fascismul.* În criza de după război, a crezut că va putea continua să-l sprijine politic pe Giolitti, dar s-a lăsat convins de ideea răspândită în rândurile clasei conducătoare liberale că fascismul poate fi acceptat. În momentul „marşului asupra Romei" organizat de fascişti (X.1922), V. E. a refuzat să semneze decretul pentru instituirea stării de asediu pe care i-l supusese spre aprobare preşedintele de Consiliu, Facta, şi a acceptat să-l cheme la guvernare pe Mussolini. Nu s-a dezis de guvern nici măcar în urma apelului opoziţiei parlamentare înaintat cu ocazia asasinarii deputatului Matteotti (1924). Ulterior, a facilitat, de fapt, instaurarea regimului fascist prin suprimarea tuturor libertăţilor politice şi de opinie, limitându-se doar la respectarea formală a procedurilor legale în cazul deciziilor adoptate. Deşi i s-a oferit coroana imperială a Etiopiei (1936) şi a regatului Albaniei (1939), în ciuda opoziţiei sale personale, nu s-a pronunţat împotriva legilor rasiale şi a alianţei cu Germania lui Hitler. Nu s-a opus nici măcar la intrarea Italiei în al doilea război mondial (pe care, totuşi, îl dezaproba) şi i-a cedat lui Mussolini rolul de comandant suprem, deţinut, prin tradiţie, de suveran. Cu toate acestea, de la începutul anului 1943, împreună cu anturajul său, căuta modalitatea prin care să-l destituie pe duce şi să iasă din război; s-a folosit de ocazia votului din Marele Consiliu al Fascismului, în şedinţa sa din 24-25.VII.1943, prin care i se cerea regelui să-şi asume din nou puterea militară supremă, pentru a ordona ca Mussolini să fie arestat, după aceasta urmând să se poarte tratative secrete de pace cu Aliaţii. După armistiţiul de la 8.IX.1943, a părăsit Roma şi s-a refugiat împreună cu guvernul Badoglio la Brindisi. Retrăgându-se din viaţa publică în VI.1944 şi transmiţându-i puterea fiului său Umberto ca locţiitor general la domnie, a refuzat să abdice, deşi toate forţele politice îi cereau să facă acest gest; n-a abdicat decât în mai 1946, în ajunul referendumul asupra instituţiilor statului.

Vittorio Veneto, bătălia de la, în timpul ultimei ofensive decisive italiene din primul război mondial, de la 24.X la 3.XI.1918 când italienii şi austriecii şi-au disputat oraşul V. V.: victoria italienilor a dus la dezorganizarea armatei inamice şi la încheierea armistiţiului care a pus capăt primului război mondial desfăşurat pe frontul italian.

vizigoţi, populaţie germanică, una dintre cele două mari ramuri etnice ale goţilor (cealaltă a fost cea a ostrogoţilor). Împinşi de huni către Apus, şi-au părăsit teritoriile din Dacia inferioară şi s-au instalat în Moesia inferioară (cca 376). L-au învins pe împăratul Valens la Adrianopol (378). Sub Theodosius, au fost acceptaţi de romani ca federaţi şi au rămas în Moesia şi în Pannonia (382). După moartea lui Theodosius, sub comanda lui Alaric, au devastat Balcanii şi, în 400, au pornit din Iliria către Italia. În 410, au jefuit Roma, dar la moartea lui Alaric s-au îndreptat către Galia şi, de aici, au fost respinşi de romani către Spania, unde au întemeiat regatul Tolosa care, în sec. V, ajunsese la o expansiune maximă cuprinzând regiunea dintre Ron şi Loara, Provence şi aproape toată Peninsula Iberică. În 507, francii lui Clovis i-au înfrânt lăsându-le în stăpânire doar Spania; aici, dominaţia v., având drept capitală Tolosa, a durat până la cucerirea arabă (711).

vizir, în lumea musulmană, ministru al suveranului. Din sec. VIII şi în timpul perioadei califatului clasic, a fost titlul rezervat şefului administraţiei, omul cel mai puternic după calif. În Imperiul otoman, „marele v." era primul ministru, şef al „divanului", un fel de consiliu de miniştri al sultanului.

Vîşinski, *Andrei Ianuarevici*, om politic sovietic (Odessa 1883-New York 1954). Avocat, procuror general al URSS din 1936, a deţinut un rol de primă mărime în organizarea marilor epurări din 1936-1938. Vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi ministru adjunct de externe (1940), a fost unul dintre cei mai importanţi artizani ai sovietizării ţărilor din Europa de Est, fiind succesorul lui V. Molotov în funcţia de ministru de externe (1949-1953).

Vladislav I cel Scurt (Lokietek) (n.1260-Cracovia 1333), rege al Poloniei (1320-1333). Fiu al ducelui de Kujawya Cazimir I, a obţinut coroana poloneză luptând împotriva pretendenţilor rivali, dar mai ales datorită sprijinului papei Bonifaciu VIII. A unificat Polonia, cu excepţia Pomeraniei, ocupată de cavalerii teutoni, împotriva cărora a purtat un lung şi infructuos război.

Vladislav II Jagiello (n.1350-Grodek 1434), rege al Poloniei (1386-1434). Întemeietor al dinastiei Jagiello, stăpânitor din 1377 al marelui ducat al Lituaniei, în 1386 l-a alăturat Poloniei pe care o avea ca dotă a soţiei sale Edwiga, fiica şi moştenitoarea lui Ludovic I de Anjou, rege al Poloniei şi al Ungariei. În 1410 i-a învins la Tannenberg (sau Grünwald) pe cavalerii teutoni.

Vladislav VII Jagiello (n. 1456-Buda 1516), rege al Ungariei (1490-1516), rege al Boemiei ca V. II (1471-1516). Fiu al regelui Poloniei Cazimir IV, în 1471 a intrat în conflict cu Matia Corvin pentru coroana Boemiei, dobândită numai în 1490, la moartea lui Matia. V. a reunit astfel în persoana sa regatele Boemiei, Ungariei şi Poloniei, formând astfel un mare stat capabil să se opună eficace puterii otomane. A fost însă un suveran slab şi nehotărât. A trebuit să înfrunte mari dificultăţi financiare şi o periculoasă anarhie politică. Căsătoria fiicei Anna şi a fiului Ludovic cu Ferdinand şi respectiv Maria de Habsburg a oferit dinastiei habsburgice ocazia de a pune stăpânire pe regatele Ungariei şi Boemiei.

Vlasov, *Andrei Andreievici*, general sovietic (Lomakino 1901-Moscova 1946). Capturat de germani în bătălia pentru Moscova (1942), a acceptat să colaboreze cu ei, formând o armată rusă naţionalistă şi anticomunistă. S-a predat americanilor în 1945, dar a fost cedat sovieticilor care l-au judecat şi executat.

Voce, La, săptămânal cultural-politic fondat de G. Prezzolini şi editat la Florenţa (1908-1916). Condus de Prezzolini şi de G. Papini, a beneficiat de colaborarea celor mai prestigioşi intelectuali italieni ai epocii, de orientări diferite (B. Croce, G. Gentile, L. Einaudi, G. Salvemini, G. Amendola, R. Murri). Orientarea politică eterogenă a colaboratorilor a dus la disensiuni interne, ca atunci când revista a luat poziţie în favoarea războiului din Libia (1911) sau a intervenţiei (1914). Trecând sub conducerea lui G. de Robertis, s-a transformat, începând din 1914, într-o revistă exclusiv literară.

Volksverein für das katholische Deutschland (Uniune populară pentru Germania catolică), organizaţie fondată în 1890 din iniţiativa lui L. Windthorst, cu intenţia de a da o bază socială stabilă Partidului Centrul catolic (v.). A avut o serie de iniţiative profesionale, formative, asistenţiale, şi ajunsese la apogeu în primii cincisprezece ani ai sec. XX, când număra peste 800 000 de aderenţi. A fost dizolvată de regimul nazist.

Volkswagen, fabrică germană de automobile, apărută în 1937 din iniţiativa lui Hitler, care i-a dat în grijă lui F. Porsche producerea unui automobil popular. După război, a devenit una dintre primele trei societăţi europene din acest domeniu şi una dintre cele mai mari la nivel mondial. A obţinut şi controlul asupra societăţilor Audi, SEAT (spaniolă) şi Skoda (Cehia).

Volpe, *Gioacchino*, istoric italian (Paganica, L'Aquila, 1876-Sant'Arcangelo di Romagna, Forlì, 1971). Influenţat de şcoala economico-juridică, dar şi de marxismul lui A. Labriola, a acordat o atenţie deosebită istoriei sociale a Evului Mediu (*Evul Mediu*, 1927). După primul război mondial, prin intermediul naţionalismului, a aderat la fascism, a fost deputat (1924-1929) şi secretar al Academiei Italiei (1929-1934). Trecând la studii de istorie modernă, preocupat mai mult de istoria politică (*Istoria mişcării fasciste*, 1939) şi de relaţiile internaţionale (*Italia din timpul Triplei Alianţe (1882-1915)*, 1940), a ajuns la o vastă operă de sinteză (*Italia modernă*, 3 vol.,1943-1952), în care interpreta fascismul ca un mijloc de afirmare a naţiunii italiene.

volsci, popor antic din Italia centrală, stabilit între regiunile Latium şi Campania, înrudit prin limbă cu umbrii. Presaţi dinspre sud de aurunci, în cursul sec. V, v. au atacat în repetate rânduri graniţele de sud ale teritoriului latin şi au fost supuşi treptat, în cursul sec. IV, de către romani.

Voltaire, pseudonim al lui *François-Marie Arouet*, scriitor şi filosof francez (Paris 1694-1778). Scriitor strălucit încă din tinereţe, animator al societăţii pariziene, a fost exilat în Anglia (1726-1728), unde a intrat în contact cu gândirea empiristă şi cu o societate liberală. *Scrisorile filosofice* (1733) pot fi considerate punctul de plecare al iluminismului francez şi au constituit un model pentru o serie de opere care au provocat admiratie şi scandal, caracterizate prin afirmarea gândirii antidogmatice libere, deistă în ce priveşte religia, moderată şi liberală în politică, fără simpatii pentru plebe. A fost consilier al lui Frederic II al Prusiei (1750-1753). Cea mai importantă operă istorică a fost *Secolul lui Ludovic XIV* (1751-1756). A fost un scriitor deosebit de productiv (tragedii, poeme, romane, tratate, ca şi colaborarea la *Encyclopédie*).

Voroșilov, *Kliment Efremovici*, mareșal sovietic (Verhni, Ekaterinoslav, 1881-Moscova 1969). Bolșevic încă din 1903, ministru al apărării (1935-1940), a coordonat epurările staliniste din cadrul armatei. Comandant al sectorului de nord al frontului ruso-german în timpul celui de-al doilea război mondial, a dat dovadă de o capacitate militară scăzută, dar aceasta nu l-a împiedicat să-și păstreze rolul politic, devenind la un moment dat președinte al Prezidiului Sovietului Suprem, de fapt, șef al statului, după moartea lui Stalin (1953). A trebuit să demisioneze în 1960, fiind un adversar al lui Hrușciov.

Vorster, *Balthazar Johannes*, om politic sud-african (Jamestown 1915-Cape Town 1983). Unul dintre șefii aripii drepte a Partidului Naționalist, i-a succedat lui H.F. Verwoerd în funcția de prim-ministru (1966) și a continuat politica de *apartheid* a acestuia. A fost, pentru scurt timp (1978-1979), președinte al Republicii.

Vranghel, sau *Wrangel, Piotr Nikolaevici*, general rus (Kovno 1878-Bruxelles 1928). Comandant al unei divizii de cazaci în timpul războiului civil din Rusia împotriva puterii sovietice (1918-1920), a luat comanda trupelor „albe" anticomuniste din Ucraina și a format și un guvern, recunoscut, de fapt, de Franța. Învins de Armata Roșie (1920), s-a refugiat în străinătate; prin înfrângerea sa, practic, s-a încheiat războiul civil.

vrăjitorie, complex de credințe supersițioase având drept scop obținerea intervenției unor genii malefice sau a diavolului pentru a comite sacrilegii. Reprezintă un fenomen tipic în Europa creștină, deși există antecedente și mărturii în culturi necreștine sau precreștine (v. magie). În timpul unei bune părți din Evul Mediu, activitatea vrăjitoarelor și a vrăjitorilor, chiar dacă, oficial, era condamnată, nu a dus, practic, la persecuții; abia începând din sec. XIV-XV cei acuzați de vrăjitorie au început să fie judecați și condamnați la arderea pe rug în cadrul unei persecuții veritabile, caracterizată prin violență în special în Germania, Spania, Anglia, având u-i ca autori nu numai pe catolici, dar și pe protestanți. Alături de un aspect rural al v. care a evoluat datorită unui amestec de credințe păgâne sau precreștine (de ex., licantropia sau transformarea omului în lup) și credințe creștine, dând naștere unor ritualuri ca sabatul și orgiile demonice, a existat și un aspect orășenesc, legat mai mult de fenomenele de posedare de către demoni (posedații), la care se reacționa prin exorcisme. Începând din sec. XVIII, asprimea persecuțiilor s-a mai domolit; cultura iluministă a condamnat în cele din urmă nu numai superstițiile și ritualurile magice, dar și persecuțiile.

W

Wagram, bătălia de la, desfăşurată la 5-6.VII.1809, lângă satul austriac W.: armata lui Napoleon, împreună cu regimentele italiene ale viceregelui Eugène de Beauharnais şi din trupele lui Bernadotte, i-a învins pe austriecii aflaţi sub comanda arhiducelui Carol de Habsburg care, la câteva zile după aceasta, au cerut încheierea unui armistiţiu.

wahhabiţi, mişcare rigoristă musulmană fondată în Arabia Saudită de Muhammad ibn Abd al-Wahhab (1703-1791). Caracterizat printr-un extremism conservator religios şi social, miscarea şi-a legat activitatea de dinastia saudită.

Waldeck-Rousseau, *Pierre-Marie-René*, om politic francez (Nantes 1846-Corbeil-Essonnes 1904). Ministru de interne în guvernul L. Gambetta şi J. Ferry (1881-1885), s-a aflat, din 1899 până în 1902, în fruntea unui guvern de „apărare republicană" format în opoziţie cu curentele naţionaliste şi conservatoare pe fundalul cazului căpitanului Dreyfus (v.), graţiat de el. În timpul guvernării sale, a adoptat legislaţia împotriva ordinelor religioase.

Waldheim, *Kurt*, om politic austriac (Sankt-Andrea-Worden, Austria Inferioară, 1918). Şi-a satisfăcut serviciul militar în timpul războiului din Franţa, pe frontul răsăritean şi în Balcani. Acuzat după război de a fi fost părtaş la crime naziste, nu a fost, însă, niciodată condamnat. Ambasador, apoi ministru de externe (1968-1970), devine secretar general al ONU (1971-1981). A fost ales (1986-1992) ca preşedinte al republicii austriece, în ciuda unei violente campanii de presă care a dezvăluit răspunderile sale de război din armata germană.

Wales (Ţara Galilor), regiune istorică a Marii Britanii. În Antichitate denumită Cambria pentru că era sediul celţilor cambri, W. a fost centrul de rezistenţă în faţa cuceririlor romane şi anglo-saxone. Subdivizată în cinci mici regate care numai în caz de primejdie ascultau de un şef comun (*pendragon*), numai în 1240 a fost unificată în bună parte de Llywelyn Gruffyd, ginerele regelui Angliei, Ioan Fără de Ţară. Unită de către Eduard I posesiunilor coroanei engleze (titlul de principe de W. a devenit de atunci prerogativa moştenitorului tronului), regiunea a fost locul unor focare de rebeliuni antiengleze până în secolul XVI.

Walesa, *Lech*, sindicalist şi om politic polonez (Gdansk 1943). Muncitor electrician la şantierele navale din Gdansk, catolic fervent, a ieşit în evidenţă ca şef al sindicatelor libere din regiunea baltică (1979). A condus grevele care au obligat regimul comunist să accepte constituirea sindicatului liber Solidarność (Solidaritatea), devenind preşedintele acestuia (1980). După un an de închisoare (1981-1982), i s-a interzis (1983) să meargă la Stockholm pentru a primi Premiul Nobel pentru pace. Aflat la conducerea grevelor (1988) care au dus la începerea unor convorbiri între guvernul comunist şi opoziţie şi la intrarea în legalitate a sindicatului Solidarność, după prăbuşirea regimului comunist a fost ales preşedinte al republicii (1900) în situaţia unei polemici cu o parte din Solidarność. La alegerile prezidenţiale din 1995, a fost învins de candidatul ex-comunist A. Kwasniewski.

Wall Street, denumire curentă a bursei din New York (New York Stock Exchange). Cuvântul provine de la strada pe care, încă de la sfârşitul sec. XVIII, se întâlneau intermediarii şi comercianţii pentru a face tranzacţii cu mărfuri şi cu titluri. În sec. XX, W. S. a devenit principala piaţă financiară a lumii.

Wallace, *William*, erou naţional scoţian (Elderslie cca 1274-Londra 1305). Şef al mişcării de rezistenţă faţă de dominaţia engleză, după victoria de la Stirling Bridge (IX.1297), a fost înfrânt la Falkirk, în luna iulie a anului următor. Refugiat în Franţa în căutare de ajutoare, la întoarcere a fost luat prizonier la Glasgow în 1305 şi executat la Londra, după un proces sumar.

Wallenstein, *Albrecht Eusebius Wenzel von, duce de Friedland*, general german (Hermanic 1583-Eger 1634). Aflat în serviciul Habsburgilor în timpul Războiului de treizeci de ani, fiind un mare condotier în serviciul lor, şi-a adunat o avere imensă din confiscarea bunurilor reformaţilor boemi după înfrângerea lor în bătălia de Muntele Alb (1620). A angajat o armată personală de 40 000 de oameni pusă în serviciul împăratului Ferdinand II, armată plătită cu ceea ce lua din regiunile în care acţiona. A înfruntat şi a învins forţele ligii protestante (1626) şi pe cele daneze (1628). W. a fost răsplătit prin posesia asupra oraşului Mecklenburg (1629). Ostilitatea principilor din imperiu l-a făcut pe împărat să-l concedieze pe W. (1630), chiar în momentul în care apărea în dispută Gustav Adolf al Suediei. Când acesta a ajuns să ameninţe chiar şi Viena, a apelat din nou la W., dar a fost învins la Lützen (1632). Când a devenit suspect împăratului, a fost dat în urmărire şi ucis de câţiva ofiţeri ai săi.

Walpole, *Robert*, om de stat englez (Houghton 1676-Londra 1745). *Whig*, a fost ministru de finanţe (dirijând, de fapt, politica guvernului) sub domnia lui George I şi George II (1721-1742), un adevărat arbitru al politicii engleze. Pacifist până la capăt în politica externă, a dus o politică de „izolare splendidă" şi s-a consacrat consolidării sistemului parlamentar-constituţional englez. Contrar practicii tradiţionale a miniştrilor aleşi de rege din afara partidelor, a impus un sistem nou, al unui cabinet care să reprezinte majoritatea din parlament. Constrâns de opoziţie şi de colegii săi de partid să declare război Spaniei pentru motive comerciale şi navale (1739), W. s-a resemnat să demisioneze, în 1742.

Washington, capitala SUA. Construcţia sa a fost decisă în 1790-1791 de Congres. Inaugurat în 1800, a fost deteriorată grav de englezi în timpul războiului cu SUA din 1812-1814.

■ CONFERINŢE ŞI TRATATE DE LA W.

30.III.1867. Rusia cedează SUA Alaska şi insulele Aleutine în schimbul a 7 200 000 de dolari.

16.VI.1897. Tratat de anexare a arhipelagului Hawaii de către SUA.

18.XI.1903. Nou-constituita republică Panamá cedează SUA, pentru 10 milioane de dolari, o parte din teritoriul său pentru construirea aici a unui canal interoceanic.

12.XI.1921-6.II.1922. Conferinţă între SUA, Franţa, Marea Britanie, Italia, Olanda, Belgia, Portugalia, Japonia, China, pentru dezarmarea navală (tratatul celor cinci puteri – SUA, Marea Britanie, Franţa, Italia, Japonia – din 6.II.1922) şi pentru soluţionarea problemelor din Extremul Orient şi din Pacific (tratatul celor 4 puteri, aceleasi din precedentul tratat, cu excepţia Italiei, din 13.XII.1921).

5.I.1929. Convenţie interamericană de conciliere şi arbitraj.

9.IV.1941. Tratat prin care Danemarca consimte ca SUA să-şi asume apărarea Groenlandei, instalând acolo baze navale şi aeriene.

22.XII.1941-14.I.1942. Conferinţă între Marea Britanie şi SUA, prima după intrarea în război a acesteia. Este aprobată „declaraţia Naţiunilor Unite"

Washington, *George*, general şi om de stat american (Bridges Creek, Virginia, 1732-Mount Vernon 1799). Ofiţer în miliţiile coloniale şi deputat de Virginia, a luptat împotriva francezilor şi a pieilor-roşii (1756-1763). La începerea ostilităţilor cu englezii (VI.1775), a fost numit de Congres comandant al armatei americane pe care a reuşit s-o menţină unită, în ciuda faptului că era improvizată şi slab înarmată, până la intrarea în război a francezilor (v. revoluţia americană). Chemat, în 1787, să prezideze convenţia constituţională de la Philadelphia, a fost ales în unanimitate ca prim preşedinte al SUA (1789); reales în 1792, în 1796 a refuzat al treilea mandat. Deşi îi simpatiza pe federalişti, susţinători ai unui guvern central puternic, a păstrat o poziţie de echilibru între ei şi republicani. În politica externă, a stabilit principiul de bază al neamestecului în treburile europene, aplicându-l şi faţă de războaiele Franţei revoluţionare.

Washington Post, cotidian independent fondat în 1877, editat în capitala Statelor Unite, cu tendinţă liberală. Dezvăluirea scandalului Watergate, datorită ziariştilor C. Bernstein şi B. Woodward a dus, în 1974, la demisia preşedintelui Nixon.

Watergate, scandalul, declanşat în 1973, s-a numit astfel de la Hotel Watergate din Washington, cartierul general al Partidului Democrat în timpul alegerilor prezidenţiale din 1972. La 17.VI.1972, şapte bărbaţi au fost arestaţi în timp ce încercau să instaleze microfoane în clădire. La proces (I.1973), s-a descoperit că avuseseră contacte cu fostul mi istru de justiţie, J. Mitchell şi cu câţiva consilieri ai preşedintelui R. Nixon. Datorită şi descoperirilor celor doi ziarişti cu privire la încercările de a muşamaliza cazul, a fost numită o comisie specială de anchetă a Senatului (7.II.1973) care a scos la iveală responsabilitatea unor consilieri apropiaţi ai preşedintelui; însuşi Nixon a fost pe cale de a fi pus sub acuzare. Întrucât Congresul nu l-a susţinut, la 8.VIII.1974, Nixon a preferat să demisioneze.

Waterloo, bătălia de la, după luase din nou puterea în timpul celor „O sută de zile", Napoleon a pornit cu 120 000 de oameni şi 570 de tunuri către Bruxelles. La W. (16-18.VI.1815), i-a atacat pe englezii aflaţi sub comanda lui Wellington care au rezistat până la sosirea prusacilor lui Blücher: înfrângerea şi retragerea dezastruoasă care a urmat au provocat sfârşitul lui Napoleon.

Webb, *Sidney James*, (Londra 1859-Liphook, Hampshire, 1947) şi soţia sa *Beatrice Potter* (Standish, Gloucester, 1858-Liphook 1943), istorici şi politicieni englezi. Numărându-se printre personalităţile care fondaseră Fabian Society (v.), au exercitat o puternică influenţă asupra laburismului englez prin socialismul lor reformator, bazat pe educaţia poporului. Istorici ai activităţii sindicale britanice (*Istoria tradeunionismului*, 1894) şi ai instituţiilor (*Guvernarea locală engleză*, 1906-1924), în 1913 au fondat săptămânalul „New Statesman" şi au elaborat manifestul electoral al Partidului Laburist (1918). Sidney, ales în parlament în 1922, a fost ministru pentru colonii (1929). După o călătorie în URSS (1932), soţii W. au avut aprecieri pozitive asupra experienţei sovietice (*Comunismul sovietic: o nouă civilizaţie?*, 1936).

Weber, *Max*, sociolog german (Erfurt 1864-München 1920). Influenţat de mişcarea social-creştină şi de „socialismul ex cathedra" (v.) s-a angajat în viaţa politică de pe poziţii liberale şi naţionale, dar critice faţă de birocraţie şi faţă de militarismul agresiv tipice în Germania lui Wilhelm. A studiat sociologia religiei, formulând teza importanţei eticii ascetice a calvinismului pentru evoluţia spiritului capitalist (*Etica protestantă şi spiritul capitalismului*, 1904-1905), apoi şi-a îndreptat atenţia asupra studiului comparat al formelor religiei (*Sociologia religiei*, 1920). De această temă se leagă şi o serie de studii (*Economia şi societatea*, postum 1922) în care atenţia este îndreptată şi către orânduirile sociale şi formele puterii. A analizat şi rolul intelectualului în societate (*Munca ştiinţifică – o profesie*, şi *Politica – o profesie*, 1919). Gândirea lui Weber a fost importantă şi pe plan metodologic, susţinând necesitatea „valorificării" ştiinţelor istorico-sociale care trebuie să se limiteze la păreri despre fapte şi nu sunt autorizate să

emită judecăți de valoare; el propune folosirea „tipurilor ideale", adică modele conceptuale coerente obținute printr-un proces de sistematizare logică a datelor emirice.

Wehrmacht, denumire oficială a forțelor armate germane dupa venirea la putere a nazismului: recrutarea era obligatorie și fusese reintrodusă în 1935.

Weimar, oras german din Turingia care, din 1572, a fost capitala Marelui ducat Saxonia-Weimar.

■ REPUBLICA DE LA W. la W. s-a reunit, începând di 6.II.1919, Adunarea Națională constituantă germană, după înfrângerea din primul război mondial și după revoluția care, în 1918, îl detronase pe împăratul Wilhelm II și proclamase republica. Ea a elaborat o nouă constituție (aprobată la 31.VII.1919) care căuta să echilibreze cu grijă puterile statului și acorda o larga recunoaștere drepturilor cetățenești. În „Republica de la W", cum s-a numit de atunci republica germană, o asemenea constituție a trebuit să se confrunte cu o situație dramatică politică și socială, fapt care a împiedicat funcționarea multor mecanisme juridice. În cele din urmă, republica de la W. a fost desființată în 1933 prin venirea la putere a nazismului (v. Germania).

Weizmann, *Haim*, om politic israelian (Motil, Bielorusia, 1874-Rehovot, Israel, 1952). Sionist înflăcărat, a contribuit la adoptarea de către guvernul englez a declarației Balfour (v.) asupra posibilității de a se înființa ın stat evreiesc național în Palestina (1917). Președinte ıl Organizației Sioniste Mondiale (1920) și al Agenției Evreiești (1921-1931 și 1935-1946), a fost primul președinte al Republicii Israel (1948-1952).

Weizsäcker, *Richard Freiherr von*, om politic german (Stuttgart 1920). Membru al sinodului Bisericilor Evenghelice, președinte al CDU și primar al Berlinului de Vest (1981-1983), a fost ales, în 1984, președinte al Republicii Federale Germania și reales în 1989 până în 1994.

Welfare State, expresie (engl.: stat al bunăstării) pentru acele sisteme sociale în care statul intervine garantând accesul tuturor cetățenilor la bunurile indispensabile locuirii, asigurând sănătatea, învățământul și un venit minim. Cu o semnificație asemănătoare sunt folosite și expresiile „stat social" și „stat asistențial". W. S. pune în aplicare legislația socială (v., care, afirmându-se treptat începând cu ultimele decenii ale sec. XIX, a ocrotit interesele celor ce muncesc prin asigurări de sănătate, pensii de bătrânețe și de limită de vârstă), prin alocarea unor ajutoare de șomaj și prin contribuția la susținerea unui venit garantat. Totuși, el este caracterizat, mai ales, prin asigurarea pentru toți cetățenii, indiferent de venit, a serviciilor sociale gratuite sau semigratuite, sau, în orice caz, cu mult sub prețurile de piață. Redistribuirea avuției naționale, necesară pentru a finanța programele W. S. se realizează printr-o impunere fiscală consistentă și cu un caracter pronunțat progresiv. W. S. se deosebește de statul liberal pentru că depășește conceptul de simplă ajutorare a celor mai săraci și de sistemele socialiste care implică o schimbare revoluționară a raporturilor sociale și a formelor de guvernare. Prefigurat în gândirea socialismului fabian și a laburismului britanic de la începuturile sec. XX și în experiențele social-democrației scandinave, ca și în unele prevederi ale New Deal-ului rooseveltian din SUA, W. S. și-a găsit o teoretizare completă în Marea Britanie prin *Planul Beveridge* din 1942 și a fost realizat de guvernele laburiste din primii ani de după război. Social-democrația din Suedia a creat un model de W. S. considerat, vreme îndelungată, drept exemplar. Începând din perioada crizei economice din anii '70, modelul clasic de W. S. a intrat în criză din cauza deficitului crescând din finanțele publice și a creșterii presiunii fiscale necesare pentru a-l susține. Criticii de orientare liberistă au subliniat neeconomicitatea unei asistențe generalizate, dat fiind că în straturi importante ale populație se obțin venituri consistente, iar proliferarea aparatului birocratic este din ce în ce mai costisitoare și din ce în ce mai putin capabilă să asigure servicii adecvate. Susținătorii statului social au mizat mai ales pe reorientarea lui spre un principiu al „subsidiarității" în care serviciile sociale să completeze și nu să înlocuiască posibilitățile de autogospodărire ale familiilor.

Wellington, *Arthur Wellesley duce de*, general și om politic britanic (Dublin 1769-Walmer Castle, Kent, 1852). Distingându-se în războaiele coloniale din India (1797-1804), a fost trimis în Spania (1808) pentru a sprijini revolta împotriva dominației napoleoniene. În 1809, a primit comanda trupelor engleze din Spania și Portugalia, ducând o campanie îndelungată împotriva ocupanților francezi în urma căreia a ocupat sudul Franței și a obținut o victorie importantă la Toulouse (10.IV.1814). Solicitat să-l înlocuiască pe R. Castlereagh ca trimis plenipotențiar la Congresul de la Viena, după evadarea lui Napoleon de pe insula Elba a fost numit comandant-șef al armatelor aliate și l-a învins definitiv pe împărat în bătălia de la Waterloo (18.VI.1815); până în 1818 a comandat forțele de ocupație din Franța. Conservator rigid, deputat *tory* din 1806, a fost prim-ministru în 1828-1830 și ministru de externe (1834-1835). S-a retras din viața politică, dar a revenit ca ministru fără portofoliu în guvernul lui R. Peel (1841-1846); în 1842, a fost numit comandant suprem pe viață al armatei britanice.

Welser, familie germană de mecenați și bancheri din Augsburg considerată, după Fugger, a doua între puterile financiare ale epocii lui Carol V (sec. XVI). Membrii familiei W., despre care avem informații sigure încă din sec. XIV, au fondat prima societate comercială în 1476 și au activat în special pe piața de la Anvers, în

relaţie cu dominaţia colonială portugheză şi cu Indiile. Averile lor au crescut într-un asemenea grad încâ, în 1519, au finanţat alegerea ca împărat a lui Carol V şi au primit însărcinarea de a administra colonia din Venezuela (1528). Încetarea delegării de administrare a Venezuelei (1556) şi aparitia hegemoniei olandeze în dauna celei portugheze au provocat declinul lor, culminând cu bancruta din 1614.

Wessex, regat anglo-saxon din Britannia, în ascensiune în cursul sec.V. La sfârsitul sec. VII, regatul cuprindea mare parte din Devonshire, insula Wight, Sommerset şi Dorset. După o perioadă de supunere în fata regelui din Mercia, şi-a recucerit libertatea prin regele Egbert cel Mare (802-839) care şi-a impus dominaţia asupra tinuturilor Sussex, Surrey, Kent şi Essex. Divizat între fiii regelui, a fost reunificat şi a rămas, sub domnia lui Alfred cel Mare (871) singurul teritoriu din Anglia liber de dominatia daneză, până la bătalia de la Hastings, din 1066.

Westfalia, regiune istorică a Germaniei de NV, locuită în Antichitate de ramura saxonilor westfalici. A făcut parte din primul ducat al Saxoniei, împărţit în 1180 în mai multe principate laice şi ecleziastice. Abia în perioada napoleoniană a constituit o entitate politică autonomă, prin regatul W. avându-l ca suveran pe Jérôme Bonaparte (1807-1815). La Congresul de la Viena, cea mai mare parte a W. a trecut sub stăpânirea Prusiei, restul a fost alipit la Hanovra şi Oldenburg.

■ PĂCILE DIN W. Au pus capăt Războiului de treizeci de ani (1618-1648). S-au încheiat două tratate separate (24.X.1648), unul semnat la Münster între Franţa şi Imperiu, celălalt la Osnabrück între Imperiu şi puterile protestante. Suedia a obţinut Pomerania occidentală, feudă imperială, episcopatele secularizate din Bremen şi Verden, precum şi portul Wismar. Franţa a obţinut reconfirmarea suveranităţii sale asupra oraşelor Metz, Toul şi Verdun, ca şi oraşele Breisach şi Philippsburg împreună cu Alsacia. În Sfântul Imperiu Roman, au fost reconstituite multe state (Bavaria şi Palatinatul) sau extinse (Brandenburg). Provinciile Unite şi Confederaţia Helvetică au fost recunoscute oficial ca state suverane, dar, mai ales, a fost redimensionată ponderea habsburgică în Germania. Fiecare stat din imperiu a dobândit libertatea deplină în politica externă fără a se mai subordona indicaţiilor primite de la împărat. Anul 1618 a fost declarat „an normal" prin restituirea teritoriilor ocupate, iar anul 1624 pentru restituirea bunurilor ecleziastice. Principiul *cuius regio eius religio*, conform căruia supuşii trebuiau să practice religia suveranilor lor, a fost menţinut doar în posesiunile directe ale Habsburgilor; în celelalte state s-a stabilit un regim de libertate religioasă; calvinismul a fost recunoscut oficial ca a treia confesiune a Imperiului. Sfântul Scaun a protestat împotriva clauzelor religioase şi nu a recunoscut valabilitatea tratatelor (bula *Zelo domus Dei*, 20.XII.1648). Spania a recunoscut independenţa Provinciilor Unite, dar nu a semnat pacea generală şi a continuat să ducă împotriva Franţei războiul care se va încheia doar prin pacea din Pirinei (7.XI.1659). Aranjamentele politice din V. au durat până aproape de Revoluţia franceză, stabilind configuraţia statelor europene moderne.

Westinghouse, întreprindere electromecanică nord-americană fondată la Pittsburg în 1886 de inventatorul american George W. (1846-1914). Societatea a produs materiale pentru căile ferate (printre care frânele cu aer comprimat şi cele automate, brevetate de W.), utilaje industriale, turbine, motoare electrice. După al doilea război mondial, s-a impus în avangardă în sectorul telecomunicaţiilor şi al energiei nucleare.

Weygand, *Maxime*, general francez (Bruxelles 1867-Paris 1965). A jucat un rol important în ofensiva finală a forţelor Antantei din primul război mondial (1918). Retras din viaţa militară în 1935, a fost rechemat la izbucnirea celui de-al doilea război mondial pentru a comanda forţele din Orientul Mijlociu, apoi la comanda supremă în timpul ofensivei germane (1940). A sprijinit cererea de armistiţiu şi a fost ministru al apărării în guvernul Pétain: a fost internat de germani într-un lagăr şi eliberat la sfârşitul războiului.

whig, v. *tory* şi *whig*.

Wiesenthal, *Simon*, om politic austriac (Buczacz 1908). Evreu, în timpul celui de-al doilea război mondial a fost internat de nazişti în mai multe lagăre (1941-1945). În 1947, a fondat la Linz un centru de cercetare şi documentare asupra sorţii evreilor şi a celor care i-au prigonit, care în 1954 a fost mutat în Israel. Activitatea sa a permis descoperirea şi capturarea a circa o mie de foşti nazişti (printre care A. Eichmann). Din 1961, conduce Centrul de Documentare Evreiască din Viena.

ANGLIA

Wilhelm (William) I Cuceritorul (Falaise 1027-Saint Gervais 1087), duce al Normandiei (1035-1087) şi rege al Angliei (1066-1087). Urmaş al lui Robert Diavolul, al cărui fiu nelegitim era, în 1048-1050 a pus capăt stării de anarhie în care căzuse ducatul în urma rebeliunii baronilor. În 1052-1062 a trebuit să reprime revolta feudalilor normanzi şi în acelaşi timp să-i înfrunte pe ducele de Anjou şi regele Franţei. Victorioasa campanie de cucerire a ţinuturilor Bretagne şi Maine i-a permis să stabilizeze situaţia internă acordând numeroase feude propriilor cavaleri, cărora le-a impus totuşi un rigid control administrativ şi prestarea de servicii de natură militară, creând astfel o puternică armată feudală, care a făcut posibilă încercarea de cucerire a Angliei.

■ *Cucerirea coroanei engleze.* În septembrie 1066 W. a debarcat în Anglia proclamând dreptul de a-i succede

vărului Eduard Confesorul, mort fără moştenitori. Învingând la Hastings cu experimentata sa cavalerie infanteria anglo-saxonă, condusă de regele Harold II (14.X.1066) şi încoronat rege al Angliei, W. a creat structuri administrative similare celor din ducatul Normandiei: pământurile confiscate saxonilor învinşi au fost împărţite în mici loturi cavalerilor normanzi (feude ale cavaleriei), al căror control era garantat de o numeroasă reţea de funcţionari regali (şerifi) care administrau comitatele (*shire*) în care era împărţit regatul. *Domesday Book* (un document cadastral din 1086) a codificat această feudalitate, omogenă şi în strânsă dependenţă de coroană, marcând pentru multă vreme istoria Angliei. W. a murit luptând împotriva regelui Franţei, Filip I, care îi atacase domeniile normande temându-se că W., vasal al regelui Franţei ca duce al Normandiei şi în acelaşi timp rege al Angliei, ar fi putut uni cele două coroane, pentru a le transmite moştenitorilor săi. De fapt, înainte de a muri, W. şi-a împărţit domeniile între fii, încredinţând Normandia lui Robert şi coroana engleză lui William cel Roşu.

Wilhelm (William) III de Orania-Nassau (Haga 1650-Londra 1702), *stathouder* al Provinciilor Unite (1672-1702), rege al Angliei, Scoţiei şi Irlandei (1689-1702). Fiu al lui Wilhelm II de Orania-Nassau şi al Mariei Stuart, fiica lui Carol I al Angliei, a fost crescut de adversarul tatălui său, republicanul Jan de Witt.

■ *Stathouder al Olandei.* După invazia franceză în Provinciile Unite (1672), W. a fost proclamat *stathouder* şi a devenit sufletul rezistenţei olandeze. După retragerea francezilor, prin pacea de la Nijmegen a obţinut pentru naţiunea sa recunoaşterea independenţei (1678). Când Iacob II al Angliei, pe a cărui fiică, Maria, o luase în căsătorie (1677), a lăsat să se înţeleagă că vrea să reintroducă catolicismul, parlamentul englez s-a adresat lui W. să intervină în apărarea protestantismului (1688).

■ *Rege al Angliei.* Debarcarea în Anglia cu o mică armată a provocat fuga lui Iacob II şi parlamentul a oferit coroana lui W. şi Mariei. Suveranii s-au angajat să respecte limitele puterii monarhice indicate în *Bill of Rights*, şi prin Actul de toleranţă au acordat libertatea religioasă protestanţilor de toate confesiunile. Impunându-şi cu forţa propria autoritate în Irlanda unde partizanii lui Iacob erau puternici (1690), W. a trebuit să se angajeze în războiul dus de Liga de la Augsburg împotriva Franţei, până la recunoaşterea lui ca rege al Angliei de către Ludovic XIV. Prin Actul de succesiune (1701), care excludea de la drepturile asupra coroanei pe descendenţii catolici ai lui Iacob II, W. a afirmat principiul potrivit căruia suveranul „trebuia să fie în comuniune cu Biserica Angliei".

GERMANIA

Wilhelm I Hohenzollern (Berlin 1797-1888), rege la Prusiei (1861-1871) şi împărat al Germaniei (1871-1888). Al doilea fiu al lui Frederic Wilhelm III, a participat în 1814 la campania din Franţa contra lui Napoleon. Conservator, a dezaprobat concesiile constituţionale acordate de fratele său Frederic Wilhelm IV în 1848. Guvernator militar al Renaniei şi al Westfaliei (1849), în urma maladiei mentale a fratelui său, a fost numit în 1858 regent.

■ *Crearea Imperiului German.* Devenit rege (2.I.1861), împotriva majorităţii parlamentare liberale care îi respingea proiectele de întărire a armatei, l-a numit cancelar pe Otto von Bismarck (22.IX.1862), cu intenţia de a guverna chiar fără sprijin parlamentar. S-a iniţiat astfel o alianţă, chiar dacă nescutită de divergenţe de opinii în legătură cu tactica ce trebuia urmată în afirmarea hegemoniei continentale prusiene. Devenit preşedinte şi şef al armatei Confederaţiei Germane de Nord în urma victoriosului conflict cu Austria din 1866, a fost proclamat împărat (18.I.1871) al Germaniei unite, după victoria de la Sedan asupra lui Napoleon III în războiul franco-prusac. Chiar dacă şi-a manifestat unele dezacorduri cu privire la Kulturkampf (v.), a continuat să susţină politica lui Bismarck, menţinându-l în funcţie în tot timpul domniei sale.

Wilhelm II Hohenzollern (Berlin 1859-Doorn, Olanda 1941), împărat al Germaniei (1888-1918). Primul născut al lui Frederic III, de confesiune calvinistă, a studiat dreptul public la Universitatea din Bonn (1877-1879). Urcat pe tron după scurta domnie a tatălui său, a devenit susţinătorul recuperării autorităţii regale, înţeleasă ca o putere absolută de origine divină, fapt care a condus la un conflict cu cancelarul Otto von Bismarck, de care îl despărţea şi viziunea asupra problemelor sociale; influenţat de ideile „socialismului creştin", W. era într-adevăr adeptul unei mai ample legislaţii a muncii. Înfrângerea blocului liberal-conservator la alegerile din 1890 l-a determinat pe Bismarck să demisioneze, oferind împăratului posibilitatea de a acţiona cu mai multă autonomie. După numirea lui L. von Caprivi în funcţia de cancelar, W. a susţinut o linie politică tot mai conservatoare.

■ *Pe drumul spre războiul mondial.* W. a dorit să se ocupe personal de politica externă, demontând în puţină vreme sistemul construit de Bismarck. Refuzul lui de a reînnoi tratatul de contraasigurare cu Rusia (1890) a determinat-o să se apropie de Franţa. În acel moment, Germania ar fi trebuit să se preocupe de întărirea Triplei Alianţe şi a acordurilor cu Marea Britanie, dar o serie de iniţiative neavenite ale Kaiserului (ca de pildă trimiterea, la 3.I.1896, a unei telegrame de felicitare preşedintelui bur Krüger pentru un succes repurtat împotriva englezilor) au avut ca rezultat decizia Londrei de a se alătura blocului franco-rus. După ce l-a numit cancelar pe Bernhard von Bülow (1900), cu ajutorul ministrului marinei A. Tirpitz, W. a iniţiat o întărire a

flotei germane, lucru care nu putea să nu îngrijoreze Marea Britanie, alarmată de altfel ulterior de comportamentul Germaniei în prima criză marocană (1905), care a culminat cu teatrala debarcare a lui W. la Tanger.
■ *În război.* Incapabil să reconstituie un sistem de alianțe care să scoată din izolare blocul austro-german, imediat după atentatul de la Sarajevo împotriva arhiducelui Austriei, Franz Ferdinand (1914), W. a fost nevoit să acorde credit total Austro-Ungariei, iar după izbucnirea războiului să devină de fapt prizonierul deciziilor comandamentului suprem al armatei. În condițiile în care situația pe front s-a înrăutățit, la 8.IV.1917 W. și-a exprimat în „mesajul de Paști" intenția de a proceda la reforme electorale, îndemnând Reichstagul să reia inițiativa politică și să înainteze propunerea unei păci de compromis. În momentul prăbușirii Germaniei și al izbucni i mișcărilor revoluționare, W., după ce a încercat să opună o oarecare rezistență, a fost constrâns să abdice (9.XI.1918) și să se refugieze în Olanda, unde și-a petrecut restul zilelor.

Bibliografie: M. Balfour, *Guglielmo II e i suoi tempi*, tr. it., Mondadori, Milano 1968.

OLANDA

Wilhelm I Taciturnul de Orania-Nassau (castelul din Dillenburg, Nassau 1533-Delft 1584), *stathouder* de Olanda, Zeelanda și Utrecht (1558-1584). Fiu al luteranului Wilhelm VIII de Nassau-Dillenburg, moștenind principatul de Orania, a devenit întemeietorul casei de Orania-Nassau. Și-a petrecut tinerețea la curtea din Bruxelles, sub protecția lui Carol V, care l-a educat în credința catolică. Filip II l-a numit membru al Consiliului de Stat și, în 1558, *stathouder* al Țărilor de Jos de nord, inaugurând în aceste teritorii lunga și contradictori domnie a familiei de Orania.
■ *Ruptura cu Spania.* Raporturile cu Spania s-au deteriorat când convingerile religioase ale lui W., tot mai apropiat de protestantism, s-au conjugat cu vasta mișcare de protest a Țărilor de Jos împotriva politicii de ocupație spaniolă. W. și-a propus drept obiectiv restaurarea autonomiilor locale exercitate de Statele Generale și provinciale, dar nu a reușit să rezolve criza cu mijloace pașnice din cauza radicalizării protestului și a răspândirii sale în rândurile maselor. Brutalitatea represiunii spaniole, condusă de ducele de Alba (1567-1573), l-a determinat pe W. să preia conducerea revoltelor din Nassau, Olanda și Zelanda (1572).
■ *Războiul antispaniol.* După pacificarea Gandului (1576), W. a unit Țările de Jos într-o mișcare antispaniolă. Abilitatea militară și diplomatică a noului guvernator trimis de Filip II, Alessandro Farnese, și reciproca intoleranță între catolici și calviniști, au provocat totuși o scindare definitivă între provinciile Flandrei meridionale, rămase catolice și fidele Spaniei (Uniunea de la Arras, 1579) și cele șapte Provincii Unite septentrionale (Uniunea de la Utrecht). W. a fost asasinat de un anume Gerard, catolic fanatic din Franche-Comté.

Wilhelmina (Haga 1880-Het Loo 1962), regină a Olandei (1890-1948). Fiică a lui Wilhelm III, a favorizat democratizarea Olandei, păstrându-i neutralitatea în primul război mondial. Exilată la Roma în cursul celui de-al doilea război mondial, a îndemnat la rezistență populară împotriva ocupanților germani și a fost primită triumfal la reîntoarcerea în patrie. A abdicat în favoarea fiicei Iuliana.

William I Cuceritorul, v. *Wilhelm I Cuceritorul.*

William II cel Roșu (Rufus) (n. cca 1056-New Forrest 1100), rege al Angliei (1087-1100). Fiu al lui Wilhelm I Cuceritorul, a rezistat încercărilor fratelui Robert de a-i contesta coroana și când acesta a plecat în cruciada I (1096), a ocupat ducatul Normandiei. A trebuit să înfrunte diverse conspirații ale baronilor și a intrat în conflict cu arhiepiscopul de Canterbury Anselm d'Aosta, care se opunea impozitării bunurilor ecleziastice.

William IV de Hanovra (Londra 1765-Windsor 1837), rege al Marii Britanii și al Irlandei (1830-1837). Urmând fratelui său, George IV, nu a împiedicat guvernul Grey în proiectul său de reformă electorală, dar în 1834 i-a îndepărtat pe *whigs* de la guvernare, fiind ultimul suveran britanic care a exercitat prerogativa de a demite un guvern.

Wilson, *Harold*, om politic britanic (Huddersfield 1916-Londra 1995). Profesor de economie la Oxford, deputat al stângii laburiste din 1945, ministru al comerțului în guvernul condus de C.R. Attlee (1947-1951), în 1963 i-a succedat lui H. Gaitskell la conducerea laburiștilor, în 1964 i-a condus pe aceștia la victoria electorală și a devenit prim-ministru (funcție pe care a păstrat-o până în 1970 și în 1974-1976, când s-a retras în favoarea lui J. Callaghan). În politica externă, a continuat reducerea angajamentelor Marii Britanii pe plan mondial și a fost, în esență, adversar al aderării la instituțiile europene. În fața dificultăților intervenite în economia britanică, a încercat să mențină nivelul de bunăstare și de stabilitate socială a *Welfare State,* ducând o politică de „control social" al veniturilor stabilită de comun acord cu Trade Unions și o politică deflaționistă. Costurile economico-financiare ridicate cerute de *Welfare State* și ponderea politică deosebită acordată sindicatelor au constituit, totuși, premisele crizei ulterioare de credibilitate a Partidului Laburist.

Wilson, *Thomas Woodrow*, om politic american (Staunton, Virginia, 1856-Washington 1924). Profesor universitar de drept și științe politice, rector al prestigioasei universități din Princeton (1902-1910), guvernator în New Jersey din 1910, a beneficiat în activitatea sa reformatoare de sprijinul aripii progresiste a Partidului democrat la alegerile primare din 1912 și a

fost, apoi, ales preşedinte (primul reprezentant al sudului de la războiul civil), învingându-i pe foştii preşedinţi Th. Roosevelt şi W. Taft.

■ *Epoca progresistă.* În cele două mandate (a fost reales în 1916), ca reacţie fată de epoca individualismului din administraţiile republicane precedente, W. a extins şi a consolidat prerogativele prezidenţiale, angajându-se în direcţia restabilirii libertăţii de iniţiativă şi a egalităţii de şanse tipice pentru America secolului XIX („noua libertate"): reducerea tarifelor vamale, introducerea impozitului progresiv pe venit, înfiinţarea instituţiei *Rezervele Federale* pentru a putea controla sistemul bancar, precum şi o eficientă legislaţie *anti-trust*. W. a rămas, însă, pasiv în privinţa problemei drepturilor civile ale afro-americanilor şi a extinderii dreptului de vot pentru femei. Dar contradicţiile „progresismului" au apărut mai ales în raporturile cu America Centrală, unde a ordonat o serie de intervenţii (amestecându-se, în special, în războiul civil mexican) astfel încât să se poată vorbi despre imperialism mascat în idealism prin „diplomaţia misionară"

■ *SUA şi primul război mondial.* Iniţial susţinător al unei „complete neutralităţi în comportare şi în gândire" faţă de conflictul izbucnit în Europa, războiul submarin german împotriva rutelor de aprovizionare engleze (II.1915), fără a fi cruţate nici navele ţărilor neutre, l-a convins să acorde împrumuturi ţărilor participante la conflict (favorizând în primul rând Marea Britanie şi Franţa), aceasta scoţând SUA din postura de ţară neutră. Convins că victoria Germaniei militariste ar fi dăunat intereselor americane, la reluarea războiului submarin total de către Germania (1.II.1917) a decis să intervină prin mobilizarea a 3 800 000 de soldaţi americani, măsură care a fost hotărâtoare pentru victoria Antantei. SUA a dorit să se definească drept „asociată" şi nu „aliată" a puterilor cărora li s-a alăturat în război, pentru a-şi sublinia independenţa faţă de diplomaţia puterilor europene. Proclamând faimoasele sale 14 puncte (v., 9.I.1918), W. s-a făcut vestitorul unei diplomaţii „noi" şi „deschise", bazată pe pe principiul naţionalităţii şi pe instrumentul Societăţii Naţiunilor (v.).

■ *„Noua diplomaţie" şi pacea.* În realitate, la conferinţa de pace a trebuit să accepte o serie de compromisuri: Franţa a putut impune o pace care să pedepsească Germania; Japoniei i s-au satisfăcut intenţiile expansioniste în China în schimbul aderării la Societatea Naţiunilor. În ce priveşte problema asiatică, W. nefiind obligat în nici un fel de pactul de la Londra din 1915, s-a opus ferm Italiei, susţinând cererile iugoslave bazate pe principiul naţionalităţii. Ceea îl interesa cel mai mult pe W. era Societatea Naţiunilor, obţinând ca statutul ei să fie inclus ca parte integrantă a tratatelor de pace. Tocmai prin aceasta, W. a pierdut sprijinul Congresului care, în 1920, s-a pronunţat împotriva participării SUA la Societate. Victoria republicanului W. Harding în alegerile din 1920 a dus SUA către o nouă perioadă de izolaţionism.

Windsor, nume primit de dinastia domnitoare în Marea Britanie prin decizia regelui George V de la 17.VII.1917, în timpul războiului mondial împotriva Germaniei, renunţând la numele german Saxonia-Coburg-Gotha (care-i aparţinea soţului reginei Victoria). A fost ales acest nume pentru că Eduard III (rege din 1327 până în 1377) se numise Eduard de W.

Windthorst, *Ludwig*, om politic german (Ostercappeln, lângă Osnabrück, 1812-Berlin 1891). Jurist experimentat, după proclamarea Imperiului German (al cărui adversar a fost), s-a impus ca lider al Partidului Centrul catolic (v.) şi ca unul dintre principalii adversarei ai lui Bismarck, apărând drepturile catolicilor în perioada *Kulturkampf* (v.), dar a condus Centrul în cursa electorală pentru obţinerea majorităţii.

Witt, *Jan de*, om de stat olandez (Dordrecht 1625-Haga 1672). Membru activ al taberei de Orania, a fost mare pensionar al Olandei (1653-1672). Moderat şi pacifist, după ce a semnat pacea cu Anglia în 1654, acceptând Actul de navigaţie, a încercat să consolideze puterea burgheziei în cadrul statului republican. S-a ocupat de pregătirea militară şi financiară a Olandei pentru reluarea războiului împotriva Angliei (1665-1657), împotriva Franţei (1667-1668) şi împotriva ambelor puteri aliate (1672). Invazia franceză şi condiţiile extrem de dure impuse de Ludovic XIV au făcut poporul olandez să-l proclame stathander (guvernator) pe Wilhelm III de Orania, în timp ce W., acuzat de trădare pentru politica sa contrară rezistenţei cu orice preţ, a fost linşat de mulţime.

Witte, *Serghei Iulievici*, v. *Vitte, Serghei Iulievici*.

Wittelsbach, familie domnitoare germană care a primit acest nume după ce *Otto de Scheyern* (m. 1155), conte de Bavaria, a intrat în posesia castelului de la W. lângă Augsburg (1124). *Otto I* (cca 1120-1283) a obţinut de la împăratul Frederic I Barbarossa învestitura în ducatul de Bavaria (1180). *Ludovic I* (1183-1231) obţine de la Frederic II Palatinatul Renan şi titlul de prinţ elector (1214). Din 1329, aceste două posesiuni s-au împărţit între cele două ramuri ale familiei W.: ramura bavareză a împăratului *Ludovic IV Bavarezul* (1294-1347) şi linia renană a fratelui său *Rudolf I Bâlbâitul* (m. 1319). O dată cu stingerea ramurilor secundare ale familiei, posesiunile din Palatinat şi Bavaria au fost unificate de *Carol Theodor de Neuburg-Sulzbach* (1724-1799). Membrii familiei W. au obţinut titlul de rege al Bavariei în 1806 şi au domnit până în 1918.

Wolsey, *Thomas*, cardinal şi om politic englez (Ipswich cca 1478-Leicester 1530). Cardinal (1515) şi legat papal în Anglia (1518), ministru al lui Henric VIII şi lord

cancelar (1515), a condus, de fapt, timp de mai mulţi ani, o politică engleză echilibrată între Franţa şi casa de Habsburg. Nereuşind să negocieze cu papa anularea căsătoriei dintre suveran şi Caterina de Aragón, a căzut în dizgraţie şi a fost arestat pentru trădare.

World Bank (Banca Internaţională pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare, denumită în mod curent şi Banca Mondială), instituţie de credit înfiinţată în 1944 la conferinţa monetară de la Breton Woods, cu sediul la Washington şi cu sarcina de a sprijini reconstrucţia postbelică a ţărilor asociate. Angajată, iniţial, în activităţi din Europa Occidentală, începând din anii '60 a decis să contribuie financiar la redresarea ţărilor în curs de dezvoltare. Numărul ţărilor aderente la W.B. a crescut în anii '80, prin intrarea în rândul lor a statelor din estul Europei, ajungând ca în 1990 să aibă peste 150 de membri.

World Trade Organization, v. *WTO.*

Worms, oraş din Germania, pe malul drept al Rinului, în Renania-Palatinat.

■ CONCORDATUL DE LA W. Acord încheiat între împăratul Henric V şi papa Calixt II la 23.IX.1122. A pus capăt luptei pentru investitură (v.) stabilind ca investitura episcopilor să fie rezervată papei, în timp ce împăratului îi rămânea doar posibilitatea de a-i acorda celui ales puteri din domeniul temporal.

■ DIETELE DE LA W. Prima adunare a celor mai importanţi principi din imperiu de la W., a fost convocată de Ludovic cel Pios în 829, pentru a revizui împărţirea imperiului între fiii săi Lothar, Pepin şi Ludovic Germanicul, decisă de el în 817, şi să-l includă în această operaţiune pe Carol cel Pleşuv, născut dintr-o a doua căsătorie. A doua adunare, convocată de Maximilian I de Habsburg în 1495, a aprobat aşa-numita „pace perpetuă" pentru teritoriile imperiale, acord realizat la 7.VIII.1495 între împărat şi principii germani.

■ EDICTUL DE LA W. Document emis la 25.V.1521, prin care împăratul Carol V, cu ocazia unei diete imperiale, l-a condamnat şi l-a exilat din imperiu pe M. Luther.

■ TRATATELE DE LA W. 28.IV.1521. A stabilit împărţirea posesiunilor habsburgice între Carol V şi Ferdinand de Habsburg, fratele său, căruia i-au revenit Carintia, Stiria, Austria Superioară şi Inferioară şi Carniola. 13.IX.1743. Încheiat între Austria, Regatul Sardiniei şi Marea Britanie şi orientat împotriva francezilor în cursul războiului de succesiune austriacă. În schimbul intervenţiei lui Carlo Emanuele III de Savoia alături de coaliţia austriacă, Regatul Sardiniei a primit Lomellina şi teritoriul Paviei de dincolo de Pad, Piacenza şi marchizatul Finale.

Wrangel, *Piotr Nikolaevici,* v. *Vranghel, Piotr Nikolaevici.*

Wroclaw (Breslau), oraş din sudul Poloniei, în Silezia Inferioară, care a aparţinut succesiv Poloniei, Boemiei, Habsburgilor, Prusiei (1742), iar din 1945 din nou Poloniei.

■ TRATATUL DE LA W. (11.VI.1742) între Austria şi Prusia în cursul războiul de succesiune austriac: a marcat sfârşitul conflictului pentru Silezia, care a fost cedată de Maria Tereza de Austria lui Frederic II al Prusiei.

WTO (*World Trade Organization*), noua organizaţie mondială a comerţului care, începând de la 1.I.1995, a luat locul GATT (v.), ocupându-se în mod stabil de negocierile asupra tarifelor vamale, contingentări, preferinţe comerciale. Instituţionalizând raporturile dintre state, dispunând de puterea de a sancţiona, ar trebui să evite tensiunile şi „războaiele" comerciale care apar din când în când. La 13.XII.1996, conferinţa celor 128 de ţări din WTO, reunită la Singapore, a discutat despre liberalizarea pieţelor până în anul 2000. Primul director a fost numit italianul R. Ruggiero.

Wulfila, v. *Ulfila.*

Württemberg, regiune istorică din SV Germaniei. Din 1951, formează, împreună cu Baden, landul Baden-Württemberg. Pe la 200, alamanii au întemeiat acolo un regat al lor; a devenit, apoi, ducat merovingian şi, sub Carolingieni, a fost împăţit în comitate. Din nou comitat, în sec. XI, apoi ducat în sec. XV, a aderat la reforma protestantă prin ducele Ulrich I (1503-1550). În 1803, ducii au obţinut titlul de prinţi electori şi, în 1805, de la Napoleon, coroana regală. Aliat, în 1866, cu Austria împotriva Prusiei şi, apoi, cu aceasta din urmă în timpul conflictului franco-prusac (1870), W. a intrat în imperiul german (1871).

WWF, sigla pentru **World Wildlife Fund** (Fundaţia mondială pentru viaţa în natură), asociaţie ecologistă înfiinţată în 1961, îşi are sediul la Morges, în Elveţia, şi se ocupă cu ocrotirea speciilor de animale pe cale de dispariţie şi mediul natural în care ele trăiesc. Secţiunea italiană a fost fondată în 1966.

Wycliffe, *John,* reformator religios englez (Hipswell cca 1320-Lutterworth 1384). Profesor de teologie, a criticat toate formele de putere temporală a papei, a ridicat Biblia la rangul de unic fundament al credinţei şi al legilor ecleziastice, a condamnat bogăţia şi ierarhiile clericale şi a luptat împotriva indulgenţelor. Doctrinele sale clericale au fost condamnate de Biserică (conciliul de la Konstanz, 1415), dar au fost predicate de lollarzi (v.) şi reluate, apoi, în sec. XV, de husiţi (v.).

Wyszyński, *Ştefan,* cardinal polonez (Zuzela, Lomza, 1901-Varşovia 1981). Primat al Poloniei (1948), apoi numit cardinal (1952), în 1953 a fost arestat de guvernul comunist şi închis până în 1956, când a revenit la putere W. Gomulka. După încheierea unui acord între Biserică şi stat, W. a ştiut să găsească un echilibru în raporturile cu regimul comunist care a permis Bisericii catolice un anumit grad de libertate. În 1980 a sprijinit înfiinţarea sindicatului Solidaritatea.

X

Xenofon, istoric grec (Atena cca 430-Corint 354 î.Hr.). Discipol al lui Socrate, în 401 a participat la expediţia lui Cyrus cel Tânăr împotriva fratelui său, Artaxerxes, regele persanilor, conducând, apoi, retragerea mercenarilor greci (399), relatată de el în *Anabasis*. Condamnat la exil datorită compromisurilor făcute cu regimul celor treizeci de tirani, s-a pus, începând din 396, în serviciul regilor spartani. În *Helenice*, a povestit, într-o viziune filospartană, evenimentele survenite între 411 şi 362 în istoria Greciei.

xenovalute, valute străine depozitate în alte bănci decât cele emitente: sunt x.; de ex., petrodolarii (v.) şi eurodolarii (v.).

Xerxes (n. cca 519-m. 465 î.Hr.). Suveran din dinastia Ahemenizilor, i-a urmat la tron tatălui său, Darius, şi a trebuit, imediat după aceea, să facă faţă răscoalelor din Egipt şi Babilon, pe care a reuşit să le reprime (486-482). A organizat, apoi, o mare expediţie împotriva Greciei, aliindu-se cu Cartagina (primul război persan; v. *persane, războaiele*): după victoria de la Termopile (480), au urmat, însă, înfrângerile zdrobitoare de la Salamina (480) şi Plateea (479) iar, în deceniul următor, pierderea tuturor coloniilor din Asia Mică. A murit ca victimă a unei conjuraţii de palat.

Y

Yamamoto, *Isoroku*, amiral japonez (Nagaoka 1884-Insulele Solomon 1943). Numit, în 1939, comandant al flotei, susţinător convins al utilizării portavioanelor, a conceput şi a condus atacul împotriva flotei americane din Pacific, staţionată la Pearl Harbor (1941). A condus cu mare măiestrie şi cu o ingeniozitate agresivă forţele navale ale Japoniei în prima fază a celui de-al doilea război mondial, dominând mările, dar a primit o lovitură serioasă în bătălia de la Midway (4.VI.1942), în care a pierdut 4 portavioane. În colaborare cu serviciile secrete, americanii au reuşit să-i devieze şi să-i distrugă avionul.

Yemen, stat în Asia de sud-vest, situat în Peninsula Arabia. *Sup*: 527 968 km^2. *Pop.*: 14 900 000 loc., în proporţie de 87 % arabi. *Capit.*: Sanaa. *Limba*: araba. *Relig.*: musulmană sunnită (56 %), musulmană şiită (44 %). *Vecini*: N Arabia Saudită, E Oman, V Marea Roşie, S Golful Aden. *Forma de stat*: republică în fază de tranziţie instituţională.

Teritoriu al regatului antic Saba, cunoscut romanilor, a suferit, în epoca musulmană, un proces de fragmentare politică prin care s-a ajuns la divizarea ţării între otomani şi britanici. Din cauza poziţiei sale strategice, fiind situat la intrarea în Marea Roşie, după al doilea război mondial în această ţară au avut loc conflicte între facţiuni ale puterii precum şi lupte civile.

sec. VIII î.Hr.
Întemeiere a regatelor sudarabice Saba, Ma'i Qataban şi Hadramaut, bazate, toate, pe agricultura irigată datorită digului de la Ma'rib. Dominaţie a regatului Saba care îşi întemeiază prosperitatea pe comerţul cu tămâie.

sec. V d.Hr.
Răpândirea creştinismului şi a iudaismului.

572-602
Saba intră sub dominaţia persanilor, care au distrus sistemul de irigaţii dărâmând digul de la Ma'rib (575). Regiunea este ocupată de triburi ale beduinilor.

750-1230
Răspândirea Islamului şi fragmentarea principatelor musulmane.

1230-1446
Dominaţie a dinastiei sunnite a Rasulizilor.

1517-1628
Dominaţie otomană, împotriva căreia luptă dinastia Zaydiţilor, care aduc independenţa ţării (1628) timp de peste două secole (imamatul din Y.).

1839 Zona Adenului şi sultanatele din Hadramaut trec sub protectoratul Marii Britanii, tăind legătura cu marea a imamatului zaydit.

1849-1871
Cucerirea imamatului de către otomani.

1918 Y. îşi dobândeşte independenţa în urma prăbuşirii Imperiului otoman.

1934 Război cu Arabia Saudită care anexează Najran.

1959-1963
Aden şi Hadramaut, aflate sub dominaţie britanică, sunt reunite în Federaţia Arabiei Meridionale (apoi Y. de Sud). Începe gherila pentru independenţă.

1962 O lovitură de stat pro Nasser din immamat proclamă Republica Arabă a Y. (sau Y. de Nord): război civil între monarhişti şi republicani.

1967 Englezii părăsesc Adenul: Y. de Sud îşi dobândeşte independenţa.

1970 Încheierea războiului civil în Y. de Nord şi afirmarea unei orientări politice filosaudite sau occidentale. Y. de Sud se proclamă Republica Democratică a Y., cu un regim politic marxist filosovietic.

1972 Război între Y. de Nord şi Y. de Sud (IX-X), încetat în urma medierii conflictului de către Liga Arabă. Conflictul mai răbufneşte încă o dată în 1979.

1978 Lovitură de stat în Y. de Nord, condusă de colonelul A. Abdallah Saleh, susţinător a' reunificării.

1986 Război civil în Y. de Sud care îl aduce la putei pe H. Abu Bakr el-Attas; prin intermediul Libie el începe negocieri cu Y. de Nord.

1990-1993
Unirea celor două state (22.V): preşedinte al republicii este Abdallah Saleh, prim-ministru este Abu Bakr el-Attas Abdallah. Un referendum (boicotat de opoziţia religioasă pentru că dorinţa ei de a se acorda întâietate legii coranice nu fusese realizată), aprobă constituţia, iar alegerile legislative, câştigate în 1993 de Congresul General al Poporului (CGP), pun capăt perioadei de tranziţie. Abu Bakr el-Attas (din Partidul Socialist, PSY) formează un nou guvern împreună cu CGP.

1994 Vicepreşedintele socialist Ali Salem al-Bid denunţă nerespectarea înţelegerilor asupra unificării şi alianţa dintre CGP şi partidul islamic al-Islah, apoi se refugiază la Aden. După acest conflict politic violent urmează intrarea în acţiune a celor două armate care nu fuseseră niciodată contopite: ciocnirile Nord-Sud degenerează într-un adevărat război. La Aden, al-Bid oficializează secesiunea proclamând Republica Democratică a Yemenului de Sud, devenind preşedintele ei. Aden este înconjurat

de forțele nordiste și bombardat timp de două luni înainte de a fi cucerit. După eșuarea tentativei de secesiune, parlamentul amendează constituția și acordă întâietate legii coranice. Nou guvern CGP în coaliție cu partida islamică al-Islah.

1995 Forțele eritreene pun stăpânire pe Marea Hanish (insuliță din Marea Roșie la intrarea în strâmtoarea Bab), disputată de mai mult timp între cele două țări.

1997 După ce obține în alegeri majoritatea absolută a locurilor, CGP rupe alianța cu al-Islah și guvernează singur țara.

York, familie nobilă engleză, descendentă a regelui Eduard III. Contele *Richard* (1411-1460) a revendicat tronul Angliei și a provocat războiul celor două roze (v.) împotriva celor din familia Lancaster, la sfârșitul căruia familia Y. a obținut coroana engleză prin *Eduard IV* (1461-1470; 1471-1483). După el, au urmat *Eduard V* (1483) și *Richard III* (1483-1485), detronat și ucis de Henric VII Tudor, care a luat-o în căsătorie pe Elisabeta de York, punând capăt războiului.

Yoshihito (Tokyo 1879-1926), împărat al Japoniei (1912-1926). Declarat prinț moștenitor în 1889, a urcat pe tron în 1912. A angajat Japonia, alături de Mica Antantă, în primul război mondial și a sprijinit dezvoltarea economică a țării impunând și adoptarea reformei electorale. Din cauza bolii, în 1912 a lăsat tronul pe seama regenței, în numele fiului său, Hirohito.

Young, *Own D.*, finanțist din SUA (Van Hornesville, New York, 1874-St. Augustine, Florida, 1962). În 1929, a elaborat „Planul Y" de prelungire a termenelor de plată a reparațiilor datorate de germani, astfel încât să atenueze povara lor economică; planul nu a putut fi pus în aplicare din cauza crizei economice din 1929.

Z

Zaccagnini, *Benigno*, om politic italian (Faenza 1912-Ravenna 1989). Democrat-creştin, preşedinte al CLN din Ravenna în timpul Rezistenţei, a fost ministru al muncii (1959-1960) şi al lucrărilor publice (1960-1962). Unul dintre apropiaţii lui Moro, în 1975-1980 a fost secretar al DC, în momentul delicat de după înfrângerea grea de la alegerile administrative din 1975, angajându-se într-o tentativă de reînnoire a partidului şi a iniţiat experimentarea soluţiei guvernelor de unitate naţională, în absenţa PCI.

Zair, stat din centrul Africii. *Sup.*: 2 344 885 km^2. *Pop.*: 43 901 000 loc, 80 % bantu. *Capit.*: Kinshasa. *Limba*: franceza (oficială); vorbite, limbile bantu. *Relig.*: catolică (48 %), protestantă (29 %), culte tradiţionale (17 %). *Vecini*: N Republica Centrafricană şi Sudan, E Uganda, Rwanda, Burundi, Tanzania şi Zambia, S Zambia şi Angola, V Angola (Cabinda), Republica Populară Congo şi ieşire la Oceanul Atlantic în dreptul estuarului fluviului Zair (sau Congo). *Forma de stat*: republică prezidenţială.

Dispunând de uriaşe bogăţii minerale, aflate la originea unor importante civilizaţii, a fost supus de colonialismul belgian unui regim economic de jaf. Aceasta a favorizat tentativele de a destrăma unitatea statală de după câştigarea independenţei, printr-o serie de războaie etnice şi civile alimentate de interese economice străine.

sec. X-XIV
Fierari şi agricultori bantu sosesc în bazinul fluviului Congo, creând hegemonia tribului baKuba, a cărui ramură de vest (baKongo) întemeiază regatul maniKongo (v.).

sec. XV
Supremaţie în domeniul agricol şi minier a populaţiei baLuba (v.).

1482 Portughezul Diego Cao descoperă estuarul fluviului Congo.

sec. XVI-XVII
În regiunile din centru, sub influenţă luba, ia naştere hegemonia războinică a populaţiei baLunda (v.).

sec. XVIII
Regiunile din nord-est sunt ocupate de populaţii sudaneze şi nilote care îşi creează autorităţi locale. La S, o ramură a populaţiei baLuba întemeiază un regat înfloritoe, Kazembé.

cca 1850
Migraţii ale vânătorilor de sclavi bantu provoacă teroare în zona locuită de luba-lunda.

1872-1877
Prima expediţie a exploratorului englez H.M. Stanley.

1878-1884
Asociaţia Internaţională Africană, fondată de regele Belgiei, Leopold II, cu scopul de a coloniza ţara, finanţează o a doua expediţie a lui Stanley şi pune stăpânire pe regiune (Statul Liber Congo).

1885 Prin Conferinţa de la Berlin, Statul Congo devine proprietatea personală a regelui Leopold II.

1891-1893
Introducerea muncii forţate a indigenilor pe plantaţiile de arbori de cauciuc.

1908 Belgia anexează colonia (Congo Belgian).

1933-1938
Se dezvoltă exploatarea resurselor minerale (cupru, cositor, cobalt, diamante, uraniu).

1957-1959
Apariţia primelor mişcări naţionaliste şi izbucnirea răscoalelor pentru independenţă conduse de P. Lumumba (1959).

1960 Independenţa ţării (Republica Congo), sub preşedinţia lui Lumumba (30.VI). Secesiune a Katangăi, condusă de M. Chombe şi sprijinită de marile companii miniere belgiene (VII). Destituirea lui Lumumba (IX).

1961 Asasinarea lui Lumumba de către secesioniştii katanghezi. Intervenţie ONU; uciderea a 13 aviatori italieni din trupele ONU la Kindu (XI).

1963 Pacificarea regiunii Katanga, urmată de secesiunea regiunii Kwilu, care a durat până în 1966.

1964-1965
Chombe preia puterea (VII); urmează două lovituri de stat succesive care îl aduc pe generalul Mobutu la preşedinţia republicii, instaurând un regim despotic.

1971 Numele Congo (atât al ţării, cât şi al fluviului) se schimbă în Zair.

1991 Continuă opoziţia contra lui Mobutu, cu dezordini şi intervenţie a trupelor franco-belgiene.

1992-1993
O liberalizare timidă a regimului este imediat întreruptă de Mobutu. Dezordini sociale, răscoale şi ciocniri etnice.

1994-1995
Trei guverne diferite îşi dispută puterea fără a reuşi să facă faţă hiperinflaţiei şi mişcărilor de secesiune din zonele periferice ale statului.

1996 În situaţia deja haotică, izbucneşte răscoala banyamulenge (populaţie tutsi stabilită în regiunile răsăritene şi lipsită de cetăţenie din 1981). Rebelii creează o Alianţă a Forţelor Democratice pentru Eliberarea Congo-Zair (AFDL), care reuneşte diferite grupări organizate pe baze etnico-politice; condusă de L. Désiré Kabila (lider al Partidului Revoluţionar al Poporului, creat

în spiritul ideilor lui Lumumba, în anii '60), şi care se bucură de susţinere, inclusiv militară, din partea Rwandei şi Ugandei.

1997 Forţele rebele cuceresc capitala Kinshasa, iar Mobutu fuge în străinătate. Kabila se proclamă preşedinte al Republicii Democratice Congo, reluând numele purtat de ţară înainte de 1971; o recunosc Angola, Burundi, Rwanda, Uganda şi Zambia.

1998 În provinciile din est izbucneşte o rebeliune sprijinită de Rwanda şi Uganda.

1999 O conferinţă de pace, la Lusaka, eşuează în tentativa de a opri războiul civil.

Zama, bătălia de la, nume sub care este cunoscută bătălia decisivă din al doilea război punic (202 î.Hr.) care, în realitate, a avut loc lângă Naraggara, la 120 km de Cartagina. Scipio Africanul, cu sprijinul decisiv al cavaleriei numide a lui Massinissa, a reuşit să reziste atacului dat de elefanţii lui Hannibal, distrugând, apoi, armata acestuia şi obligând Cartagina să capituleze.

Zambia, stat din sudul Africii centrale. *Sup.*: 752 614 km². *Pop.*: 9 404 000 loc. *Capit.*: Lusaka. *Limba.* engleza (oficială); vorbite idiomuri bantu. *Relig.*: creştină (72 %), culte tradiţionale (27 %). *Vecini*: N Zair, NE Tanzania, E Malawi, SE Mozambic, S Zimbabwe şi Namibia. *Forma de stat*: republică prezidenţială în cadrul Commonwealthului.

Teritoriu al unei serii de state bantu intrate de timpuriu în contact cu europenii, a fost posesiune colonială britanică până în 1964 (Rhodesia de Nord); ţară din „prima linie" a luptei împotriva regimurilor rasiste din sudul Africii, s-a bucurat de o stabilitate politică şi socială îndelungată sub conducerea lui K. Kaunda.

sec. XII-XVI
Bazinul cursului superior al fluviului Zambezi este ocupat de populaţii bantu: supremaţie a tribului baTonga.

1572 Tentativa eşuată de cucerire de către portughezi.

sec. XVII-XVIII
Noi migraţii bantu: supremaţia triburilor baBemba şi baRotse (v.).

1891 C. Rhodes instituie protectoratul britanic asupra regatului baRotse.

1899-1911
British South Africa Company a lui Rhodes încheie cucerirea ţării, aceasta fiind anexată la Rhodesia, sub numele de Rhodesia de Nord.

1953-1963
Ţara este inclusă în Federaţia Rhodesia şi Nyasaland.

1963 Liderul naţionalist K. Kaunda conduce mişcarea de secesiune a Federaţiei care este desfiinţată.

1964 Ţara obţine independenţa sub numele de Republica Z. (X) sub preşedinţia lui Kaunda care proclamă imediat starea de urgenţă.

1972 United National Independence Party (UNIP) al lui Kaunda devine partid unic.

1975 Naţionalizarea proprietăţilor agrare, a întreprinderilor şi a serviciilor. Dezvoltarea producţiei de cupru.

1990 Deschidere către multipartidism.

1991 Un acord între UNIP al lui Kaunda şi Mişcarea pentru Multipartidism şi Democraţie (MMD) a lui F. Chiluba permite adoptarea unei constituţii care introduce multipartidismul şi reduce puterile şefului statului. La alegerile politice şi prezidenţiale care au urmat se înregistrează succesul prin plebiscit al MMD şi al lui Chiluba care formeaza un nou guvern şi abrogă starea de urgenţă. Este iniţiată o politică impopulară de refacere economică a ţării sub supravegherea financiară a FMI.

1993 Denunţând existenţa unui complot antistatal, Chiluba declară starea de urgenţă ; sunt arestaţi mulţi reprezentanţi ai UNIP.

1995-1996
Un amendament constituţional care permite doar cetăţenilor zambieni prin naştere candidatura în alegeri îl exclude pe fostul preşedinte Kaunda din rândul candidaţilor. Alegerile confirmă majoritatea în favoarea MMD a lui Chiluba, dar se prezintă la vot numai 40 % din cei care aveau acest drept; UNIP nu s-a prezentat la vot în semn de protest împotriva excluderii lui Kaunda.

Zanardelli, *Giuseppe*, om politic italian (Brescia 1826-Maderno, Brescia, 1903). Simpatizant al lui Mazzini, a organizat la Brescia insurecţia împotriva austriecilor, în martie 1848 şi, din nou, în 1859, în timpul celui de-al doilea război de independenţă, cu puţin timp înainte de intrarea în oraş a lui Garibaldi. Deputat al stângii începând din 1860, laic şi progresist convins, în 1876 a devenit ministru al lucrărilor publice în guvernul lui A. Depretis, dar a demisionat în 1877 în semn de opoziţie faţă de transformism (v.). A revenit ca ministru de justiţie (1887-1891) în guvernele Depretis şi F. Crispi şi a pregătit noul cod penal de orientare liberală (printre altele abolea pedeapsa cu moartea şi recunoştea, deşi doar parţial, dreptul la grevă), rămas în vigoare până în 1930. Adversar al politicii coloniale a lui Crispi şi Triplei Alianţe, a fost preşedinte al camerei în 1892-1894 şi în 1897-1899; în 1877 a fost ministru de justiţie în cabinetul A. di Rudini, dar a demisionat după reprimarea mişcărilor de la Milano, din 1898. Numit în fruntea guvernului (1901-1903) din dorinţa noului rege,

Victor Emanuel III, a încheiat pentru totdeauna seria tentativelor autoritare din timpul „crizei sfârşitului de secol" şi a inaugurat lunga perioadă de dezvoltare liberală continuată de G. Giolitti.

Zanzibar, v. *Tanzania.*

Zapata, *Emiliano*, revoluţionar mexican (San Miguel Anenecuilco, Morelos, 1877-Cuernavaca 1919). Copil de *indios*, a fost una dintre căpeteniile luptătorilor din insurecţia lui F. Madero contra dictaturii lui P. Díaz. A continuat, însă, lupta şi după victoria lui Madero (1911) cerând să fie restituite pământurile comunităţilor ţărăneşti şi exproprierea unei treimi din latifundii (*Planul Ayala*). După asasinarea lui Madero, a sprijinit, împreună cu P. Villa, lupta „constituţionalilor" V. Carranza şi A. Obregón împotriva lui V. Huerta. Nici după înfrângerea lui Huerta nu a depus armele şi, împreună cu Villa, a reuşit să ocupe Ciudad de Mexico (1914-1915). Obligat să se retragă în statul Morelos, după ieşirea din luptă a lui Villa, a continuat încă cinci ani lupta de gherilă, până ce a fost asasinat de un ofiţer al lui Carranza.

zapoteci, populaţie precolumbiană din centrul şi sudul Mexicului, stabiliţi în actuala regiune Oaxaca. Legaţi între ei printr-o structură politică monarhico-teocratică, au conservat vechile grupări tribale. I-au influenţat pe mayaşi şi pe nahua şi, la rândul lor, au fost influenţaţi de aceştia, datorită contactelor permanente dintre aceste populaţii, şi-au menţinut, însă, independenţa politică şi culturală. Ulterior, au fost supuşi de tolteci (sec. XIII).

Zara (azi Zadar), oraş dalmat din Croaţia. Colonie romană sub Augustus, a fost, apoi, bază navală bizantină. În sec. IX, a fost capitala ducatului autonom Dalmaţia. În sec. XI, a intrat în sfera de influenţă a Veneţiei şi, ulterior, a fost cedată Ungariei. Ocupată de Austria în 1797, a făcut parte din Regatul Italic înfiinţat de Napoleon (pacea de la Pressburg, 1805)), apoi din Provinciile Illyrice (1809), dar a reintrat printre posesiunile Austriei în 1813. Devenind oraş italian (tratatul de la Rapallo, 1920) după primul război mondial, la sfârsitul celui de-al doilea război mondial a fost anexată la Iugoslavia.

Zece, Consiliul celor, magistratură a Republicii Veneţia, creată după eşecul conjuraţiei populare a lui B. Tiepolo (1310). Era iniţial alcătuită din 10 patricieni titulari, aleşi de Marele Consiliu şi ajutaţi de trei şefi din Quarantia Criminale; sub dogele F. Dandolo, declarată magistratură permanentă (1335) a fost alcătuit din 10 patricieni, doge şi 6 consilieri ducali. C. celor Z., care funcţiona în calitate de Curte Supremă şi tribunal pentru patricienii şi magistraţii republicii, era expresia deplină a aristocraţiei republicane.

zeloţi, partid politico-religios ebraic care a activat în Palestina de la sfârşitul sec. I î.Hr. până în 135 d.Hr. Înrudiţi cu fariseii (v.) pe plan religios, se deosebeau de aceştia prin obiectivul pe care şi-l propuneau de a crea un stat iudaic pe deplin independent şi prin nerăbdarea cu care îl aşteptau pe Mesia. Z., din doctrina cărora nu lipseau fanatismul şi practicile teroriste, s-au aflat la originea revoltelor împotriva stăpâni 'i romane izbucnite între 66-70 d.Hr. şi 132-135.

zemstvă, consiliu provincial ales, înfiinţat în 1864 ca organ al administraţiei locale din imperiul ţarist.

zen, curent al budismului (v.) răspândit în China şi, în special, în Japonia.

Zenobia, *Septimia*, regină la Palmyrei (m. cca 274). A doua soţie a exarhului din Palmyra, Odenatus, la moartea acestuia a devenit regentă (267). Profitând de criza Imperiului roman, a pus stăpânire pe o parte din Mesopotamia, Siria, Arabia şi din Asia Mică, până la Ancyra şi a proclamat independenţa regatului Palmyra. Împăratul Aurelian a învins-o în 272 şi a adus-o ca prizonieră la Roma.

Zia ul-Haq, *Mahammad*, general şi om politic pakistanez (Jullandur, Punjab, 1924-lângă Bahawalpur 1988). A condus o lovitură de stat militară împotriva preşedintelui Z. Ali Bhutto (1977), pe care l-a executat ulterior (1979) şi a instaurat un regim dictatorial. Susţinător al unei islamizări drastice a ţării, şi-a pierdut viaţa într-un accident aerian.

Zid Chinezesc, Marele, fortificaţie lungă de circa 6500 km, ridicată pentru apărarea Chinei de nord. În mai multe rânduri modificat în parcursul său şi în stilul de fortificaţie, nucleul original a fost realizat sub împăratul din dinastia Ch'in Shih Huang-ti (229-221 î.Hr.), pentru a salva bogatele regiuni agricole chinezeşti de raziile şi de incursiunile populaţiilor nomade din Asia central-orientală.

Zimbabwe, stat în sudul Africii. *Sup.*: 390 759 km^2. *Pop.*: 11 340 000 loc. din care 71 % shona. *Capit.*: Harare. *Limba*: engleza (oficială); graiuri idiomatice bantu (shona şi sindebele). *Religie*: creştină (58 %), culte tradiţionale (41 %). *Vecini*: N Zambia, E Mozambic, S Republica Africa de Sud, V Botswana. *Forma de stat*: republică prezidenţială în cadrul Commonwealthului. Leagăn al uneia dintre cele mai vechi civilizaţii din Africa neagră, a intrat destul de repede pe orbita colonială europeană, mai întâi a Portugaliei, apoi a Marii Britanii, trecând cu mare greutate la independenţă din cauza încercării minorităţii albe de a instaura un stat rasist. (Republica Rhodesia, 1965-1978).

sec. VIII-XII

Populaţii, probabil, de origine khoisanidă, creează civilizaţia din Zimbabwe.

sec. XII-XV

Populaţii bantu din neamul shona ocupă Z. şi fondează regatul Monomotapa (v.) care, pen-

tru o vreme, detine supremaţia în toată Africa australă.

cca 1490
Populaţia bantu baRotse ocupă partea de sud a regatului Monomotapa (dinastia Changamire).

sec. XVI
Portughezii, stabiliţi în Mozambic, invadează Monomotapa (1628).

1693 Monomotapa este cucerit de suveranul din Changamire, care îi alungă pe portughezi.

1830-1840
Invazii ale zuluşilor, care îi supun pe maShona şi pe cei din Changamire, creând regatul maTabele.

1888 C. Rhodes instituie protectoratul britanic asupra regatului maTabele, apoi continuă cucerirea ţării, care ia numele Rhodesia (1897), împărţită din punct de vedere administrativ în Rhodesia de Nord (Zambezi superior) şi Rhodesia de Sud.

1923 Rhodesia de Sud devine colonie a coroanei britanice, deschisă emigraţiei europene.

1953-1963
Sub presiunea albilor, dominanţi în Rhodesia de Sud, cele două Rhodesii se unesc în Federatia Rhodesia şi Nyasaland.

1961-1963
Este adoptată o constituţie care dă puterea minorităţii albe şi introduce segregaţia rasială: părăsesc Federaţia: Nyasaland (actuala Malawi) şi Rhodesia de Nord (actuala Zambia).

1965 Primul ministru I. Smith proclamă unilateral independenţa Rhodesiei (11.XI), măsură pe care Marea Britanie şi ONU o consideră ilegală.

1970 Proclamarea republicii şi ieşirea din Commonwealth (III). Majoritatea de culoare nu primeşte drept de vot.

1972-1978
Ia amploare gherila negrilor, susţinută de ZANU formaţiunea politică a lui R. Mugabe, pe care o sprijină China şi Mozambic, şi de ZAPU a lui J. Nkomo, sprijinită de URSS şi de Zambia.

1979 Alegeri şi guvern de tranziţie cu majoritate a populaţiei de culoare, prezidat de episcopul A. Muzorewa.

1980 Z., devenit republică parlamentară, obţine independenţa (IV). Şef al guvernului este Mugabe, victorios în alegeri.

1984 Proclamarea ZANU ca partid unic marxist-leninist.

1988 Constituţie prezidenţială: Mugabe este ales şef al statului şi anunţă tranziţia spre multipartidism (1990).

1992 Proprietarii albi de terenuri agricole sunt expropiaţi de mai mult de jumătate din ce posedau.

1993 Doi ani de secetă fac ca tranziţia la economia de piaţă să devină problematică, dar regimul a rămas solid şi Mugabe candidează pe acelaşi post în alegerile prevăzute pentru 1995.

1995 La alegerile legislative, ZANU, cu 85 % din voturi îşi adjudecă toate locurile din parlament, minus două.

1996 Mugabe (candidat unic) este reales la preşedinţie; totuşi, doar 32 % dintre alegători se prezintă la vot. Dificultăţile procesului de redresare economică se fac simţite prin primele greve ale funcţionarilor publici din istoria Z.

1997 Aflat în dificultate, Mugabe a relansat un plan amplu de expropieri pe seama fermierilor albi.

Zimmerwald, conferinţa de la, convocată din iniţiativa Partidului Socialist Italian în localitatea elveţiană de lângă Berna (5-8.IX.1915). Au participat la ea circa treizeci de delegaţi ai partidelor socialiste europene (ruşi, români, bulgari, polonezi, scandinavi, francezi, germani şi italieni) pentru a lua decizii în privinţa acţiunii comune împotriva continuării primului război mondial. În realitate, participanţii au reuşit doar să elaboreze un manifest de condamnare generică a conflictului, document care conţinea chemarea la o pace „fără anexări şi fără despăgubiri"

Zinoviev, pseudonimul lui *Grigori Evseevici Apfelbaum*, om politic sovietic (Elisavetgrad 1883-Moscova 1936). Bolşevic, a organizat mişcările revoluţionare de la Kronstadt (1906) şi a fost condamnat la exil. Întors în Rusia în 1917, a fost, împreună cu Kamenev, adversarul insurecţiei armate din octombrie. Preşedinte al Internaţionalei a III-a (1919-1926), la moartea lui Lenin (1924) a făcut parte, cu Stalin şi cu Kamenev, din *troika* de conducere a URSS împotriva liniei politice a lui Troţki, dar s-a apropiat, mai târziu, de acesta (1926) pentru că era îngrijorat de puterea exagerată a lui Stalin, care a ordonat să fie exclus din partid în 1927. Reprimit în 1929, în 1935 a fost acuzat de complicitate la asasinarea lui Kirov şi condamnat la zece ani de închisoare, fiind executat la puţin timp după aceea.

Zogu I, sau *Zog* (Burgajet 1895-Suresnes, Paris, 1961), rege al albanezilor (1928-1939). Ofiţer în armata austriacă în primul război mondial, comandant al forţelor armate albaneze (1921), prim-ministru (1922-1924, 1925), preşedinte al republicii (1925-1928), în 1928, s-a proclamat singur rege. După ce s-a aliat cu Italia împotriva Iugoslaviei, a refuzat să accepte protectoratul celei dintâi: la 7.IV.1939, italienii au invadat Albania, l-au datronat pe Z., iar coroana albaneză a fost oferită lui Victor Emanuel III.

Zollverein, de fapt *Deutsche Zollverein*, Uniunea vamală germană, care a unit statele din Confederaţia Germană din 1834 până în 1871. Proiectată de economistul F. List, a fost realizată prin înţelegeri speciale începând din 1828, în ciuda opoziţiei venite din partea Austriei. O etapă fundamentală a fost tratatul din 1833, prin care au fost contopite comunitatea vamală apărută în jurul Prusiei şi uniunea de acelaşi tip dintre statele germane din sud; în 1834, au aderat la ea şi statele din „uniunea comercială din teritoriul german central", completând Z. Z. a avut o dublă importanţă: ca instrument pentru flexibilizarea taxelor pe mărfuri şi de drum în interiorul pieţei germane a favorizat dezvoltarea economică, iar ca instrument pentru sporirea coeziunii dintre statele Germaniei a pregătit unificarea politică.

zoroastrism, v. *mazdeism*.

zulu, populaţie bantu din grupul mguni, stabilită în Natal, în jurul sec. XVII. Chiar şi la sfârşitul sec. XVIII, erau un mic clan patriarhal, dar la începutul sec. XIX Chaka (cca 1787-1828), puternic şi abil, i-a transformat în pionieri ai unui vast imperiu din Africa de sud-est. Pe plan politic, expansiunea şi consistentele cuceriri teritoriale ale z. (din Mozambic până în zonele lacurilor Victoria şi Nyasa, de la Limpopo până în Zimbabwe) au însemnat o integrare profundă a multor popoare: învinşilor le era cruţată viaţa cu condiţia să-şi părăsească numele, limba şi identitatea etnică. Declinul z. a fost anunţat de răscoalele împotriva tendinţelor spre tiranie şi excese sângeroase ale lui Chaka şi ale succesorilor săi, precum şi de presiunea coloniştilor albi. După secesiunea triburilor aliate, a urmat şi amestecul englezilor care, în 1879, l-au învins pe Cetywayo, punând capăt puterii z.

Zürich, oraş din Elveţia, la extremitatea nordică a Lacului Zürich, capitală a cantonului cu acelaşi nume. Fostă capitală celtico-romană, ocupată de alamani în sec. V, a fost supus autorităţii imperiale către sfârşitul sec. X şi a devenit comună liberă în sec. XIII. În 1450, a intrat în Confederaţia Helvetică, în cadrul căreia a devenit mai întâi centru de iradiere a Reformei protestante, apoi o piaţă importantă financiară şi industrială. ■ PACEA DE LA Z. Semnată la 10.XI.1859 între Austri Franţa şi Regatul Sardiniei, după al doilea război italian de independenţă: Lombardia a fost cedată Franţei (şi de aceasta Piemontului) într-o vreme în care se discuta, într-o manieră care nu angaja Regatul piemontez, despre constituirea unei confederaţiei italiene.

Zwingli, *Huldrych*, reformator religios elveţian (Wildhaus, Saint-Gall, 1484-Kappel, Zürich, 1531). Discipol al lui Erasmus din Rotterdam, a susţinut reforma lui Luther, dar a interpretat-o într-un mod personal. Capelan (1522-1523) la catedrala din Zürich, a reformat Biserica oraşului cu sprijinul Senatului care a mers şi el (1523) în această direcţie, provocând astfel despărţirea de Roma. De la Zürich, reforma lui Z. s-a extins în restul Elveţiei (Berna, Basel, Konstanz, Biel) şi în sudul Germaniei. În 1524, s-a declanşat conflictul între Luther şi Z., concentrat, în primul rând, pe doctrina euharistiei şi a sfintelor taine ale spovedaniei şi împărtăşaniei pe care Z. le considera doar simple elemente simbolice. Împăcarea nerealizată cu Luther (convorbirile de la Marburg, 1529) a făcut să eşueze şi proiectul unei mari alianţe politice îndreptată împotriva Habsburgilor, liga pe care Z. o proiectase cu Filip de Hessa. În 1531, a fost învins şi ucis în bătălia de la Kappel împotriva cantoanelor catolice. Datorită extinderii treptate a calvinismului, adepţii lui Z. au ţinut să se alieze cu acesta. Opera principală a lui Z. este *Commentarius de vera et falsa religione* (1524).